CORPUS
IURIS CIVILIS

EDITIO STEREOTYPA QUINTA

VOLUMEN PRIMUM

INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

DIGESTA

RECOGNOVIT

THEODORUS MOMMSEN

BEROLINI
APUD WEIDMANNOS
MDCCCLXXXIX

INDEX TITULORUM

INSTITUTIONUM DIGESTORUM CODICIS.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

L.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

U.

IUSTINIANI

INSTITUTIONES

RECOGNOVIT

PAULUS KRUEGER

Iustinianarum institutionum editio quae nunc prodit convenit fere cum ea quam ante hunc annum curavi. quam quidem recensui ad optimorum librorum fidem, cum Bambergensis et Taurinensis saec. IX vel X, quorum ille integer est, hic magna ex parte periit, tum legis Romanae canonice comptae saec. IX, quae plus minus quartam partem huius libri in se recepit cuiusque capita duobus exceptis in collectionem anonymi Anselmo dedicatam transscripta sunt.

Quorum librorum ea condicio est, ut lex Romana, quam propter vetustatem emendationemque primo loco habui, proxime cognata sit libro Bambergensi, Taurinensis vero alius sit ordinis ad illius menda tollenda plurimum proficiens. atque cum ex collationibus deteriorum librorum collegisse mihi viderer in hos duos ordines discedere omnes, curandum erat, ut in iis partibus, in quibus Taurinensis deficit, alium eiusdem ordinis codicem subrogarem. sed nec in reliqua institutionum parte omnino abstinere licuit a recentioribus libris: in utrumque enim librum non ita raro inculcatae sunt et emendationes ex alterius ordinis libris petitae et interpolationes plerumque communes.

Quas ob causas tres praeterea adhibui libros Bambergensem saec. XI vel XII, qui alterius Bambergensis ordinem sequitur, Casinatem saec. XI et Wallraffianum saec. XII, qui Taurinensis ordini adscribendi videntur: Parisiensis denique saec. XI, quem adhuc non potui ipse excutere, lectiones quas congesserunt alii quamvis paucas neglegere nolui.

Constituto ex his libris contextu institutionum in addenda diversitate scripturae ita versatus sum, ut quae veteribus libris communia essent, enotarem omnia, singularium graviora tantum, Bononiensium librorum scripturam ubi utile visum est indicarem.

Summae vero auctoritatis in eruenda vera lectione habui tam Theophili paraphrasin Graecam institutionum, ad cuius editiones mihi accessit collatio veteris codicis Messanensis adservata in bibliotheca regia Berolinensi, quam quae supersunt librorum, ex quibus profecerunt tres viri, quibus cura componendarum institutionum iniuncta est. et quidem de quibus constat sunt hi: Gaii libri institutionum et rerum cottidianarum, Marciani Florentini Ulpiani libri institutionum, Ulpiani liber singularis regularum, Iustiniani codex prior et digesta: sed quae ex veterum auctorum libris exscripta sunt, exceptis iis quae exstant in Gaianis institutionibus et uno loco ex Ulpiani regulis non nisi ex digestis nobis innotuerunt. quare ut facilius dignoscatur, unde sumpta sint quae in digestis redeunt, in his laudandis addidi legis inscriptionem, ut uncinis incluđerem aut digestorum locum, ubi institutionum verba ex veteribus ipsis libris pendeant, aut librum iuris consulti, quando ea ex digestis profecta sint. quae vero ex Gaianis institutionibus, quas nostrarum fundamentum esse constat, transscripta sunt, intra ipsum contextum his signis ' ' distinxi.

Citantur praeterea ad titulorum rubricas Gaii institutiones titulique digestorum et codicis qui eiusdem argumenti sunt: nec minus suo quoque loco indicantur constitutiones, ad quas institutiones remittunt.

Scripsi Berolini d. 10 m. Ianuarii 1868.

In altera editione nonnulla tam ope librorum, quos annis 1868 et 1869 excussimus, quam ex Gaii apographo a G. Studemundo confecto emendata sunt.

Regimontii d. 28 m. Februarii 1877

SIGNORUM EXPLICATIO.

V = codex bibliothecae capitularis Veronensis XXXVIII (36), cui insunt varia opuscula Sulpicii Severi (v. Reifferscheid, bibliotheca patrum p. 110). ad supplendum huius libri hiatum postea adglutinata sunt tria folia rescripta, quorum scriptura antiquior continet ex Iustinianis institutionibus indicem titulorum usque ad 3, 5, prooemii finem inde a verbis § 5 *ab imperiali*, libri primi titulum I et II inde a § 4 extr. scripta sunt litteris maiusculis. contuli Veronae 1868.

R = codex bibl. reg. Berolinensis, olim Rosnyanus, Lat. fol. n. 269 saec. IX, continens finem institutionum inde a verbis 4, 18, 5 in. *eos qui homines*. contuli ipse.

U = Vercellensis 122 saec. IX vel X, qui continet prooemium. contuli Vercellis a. 1868.

A = lex Romana canonice compta (de qua cf. Maassen, Ueber eine lex Romana canonice compta. Wien 1860. 8.) una cum collectione Anselmo dedicata: illam continet codex Parisiensis 12448 (antea Harleianus 386) saec. X (= A^l), quem habui Berolini, huius adhibui codices Bambergensem P I 12 saec. IX (= A^{bg}), quem ipse contuli, et Parisiensem a. 1006 (= A^p), cuius collationem repperi inter schedas Schraderianas bibliothecae universitatis Tubingensis. insunt huic collectioni institutionum tituli 1, 1..4. 8. 9. 10. 12; 2, 1. 2. 6 (2. 6 om. Ans. ded.) 14 § 5..12; 3, 6 pr.. § 9. 15. 19; 4, 1..4. 8. 9. 18.

B = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 3 saec. IX vel X, integrum institutionum corpus continens, contuli Berolini.

T = codex Taurinensis bibliothecae regiae Athenaei D III 13 (olim H VI 4) saec. IX vel X. habet haec: 1, 13, 3 *te in patris* .. 14, 3 *posse dari*, 19, med. *post obitum* .. 25, 13 *potest excusare*, 26, 3 *endum est quasi* .. 2, 7, 3 *nuptias appellabatur*, 2, 8 pr. *lex in soli* .. § 2 fin. *eandem summam*, 9, 2 *quod sui iuris* .. 16, 1 fin. *pupillaris sub*, 8 *usque ad* .. 19, 6 *divus quidem*, 20, 2 fin. *cuius constitutionis* .. 8 in. *sive disiunctim*, 23, 5 med. *singulis quoque* .. 3, 24, 5 in. *omnia secundum*, 25, 9 *praevaluit* . 4, 1, 16 med. *furem furti actionem*. inde a verbis 3, 23, 3 fin. *nondum emptor* manus prima ob superinductionem saec. XIV ut videtur factam saepe incerta est. contuli Berolini.

C = folia 21 libri institutionum saec. X vel XI, iam dispersa in codicibus monasterii montis Casini n. 160. 169. 175. 200. 270. 295. 326. 394, quibus teguminis loco addita sunt. continent 2, 5, 3 *potest ad* .. 6, 7 in. *autem ad*, 10, 12 *fiat* .. 16, 2 *testamenta alterum*, 22, 1 in. *si Titii pars* .. 23, 1 fin. *ius diceret*, 23, 9 med. *an expediat* .. 3, 1, 2 *existimantur ut*, 1, 13 in. *naturalis parentis* .. 15 fin. *patris sui*, 23, 1 med. *aestimaverit sub* .. 24 pr. *quidem locati*, 27, 7 in. *ex quibus causis* .. 29, 2 med. *res erit* (et secundum Bluhmium etiam 24 pr. .. 27, 7), 4, 1, 3 med. *furtum manifestum* .. 16 med. *concedatur et adversus*, 3, 9 *occiderit qui* .. 6, 5 *esset usu ceperit*. collata sunt Schradero a Bluhmio, mihi maiore ex parte G. Henzenii rogatu a vv. dd. Schoene et Hirschfeld.

P = codex bibliothecae imperialis Parisiensis 4421 saec. XI. contuli Berolini a. 1869.

E = codex bibliothecae publicae Bambergensis D II 4 saec. XI vel XII. contuli ipse.

W = codex bibliothecae civitatis Coloniae Agrippinae X, 8, olim Wallraffianus, saec. XII. contuli ipse.

Θ = Theophili paraphrasis Graeca institutionum. praeter librum Messanensem ad locos suspectos libros Parisienses et Laurentianos a. 1868 et 1869 contuli.

dett. = libri deteriores, quorum lectiones laudantur in editione Schraderi.

Ubi librorum scriptura emendata est, siglis eorum ad indicandam emendationem litterulam ^{b} et, si rursus ea emendata est, ^{c} addidi: primitiva scriptura his locis litterula ^{a} significatur. ubi in ipsis libris notatur diversitas scripturae, hanc significavi litterula ^{v}, contextum libri litterula ^{l}. interrogationis signum librorum siglis additum semper ad proxime praecedens referendum est.

LIBER PRIMUS.

LIBER SECUNDUS.

LIBER TERTIUS.

LIBER QUARTUS.

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESU CHRISTI

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLITUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS CUPIDAE LEGUM IUVENTUTI

Imperatoriam maiestatem non solum armis decoratam, sed etiam legibus oportet esse armatam, ut utrumque tempus et bellorum et pacis recte possit gubernari et princeps Romanus victor existat non solum in hostilibus proeliis, sed etiam per legitimos tramites calumniantium iniquitates[1] expellens, et fiat tam iuris religiosissimus quam victis hostibus triumphator.

1 Quorum utramque viam cum summis vigiliis et summa providentia[2] adnuente deo perfecimus. et bellicos quidem sudores nostros barbaricae gentes sub iuga nostra deductae cognoscunt et tam Africa quam aliae innumerosae[3] provinciae post tanta temporum spatia nostris victoriis a caelesti numine praestitis[4] iterum dicioni Romanae nostroque additae imperio protestantur. omnes vero populi legibus iam a nobis
2 vel promulgatis vel compositis reguntur. Et cum sacratissimas constitutiones antea confusas in luculentam ereximus consonantiam, tunc nostram extendimus curam et ad immensa prudentiae veteris volumina, et opus desperatum quasi per medium profundum euntes caelesti favore iam adimplevimus.
3 Cumque hoc deo propitio peractum est, Triboniano viro magnifico magistro et exquaestore sacri palatii nostri nec non Theophilo et Dorotheo viris illustribus antecessoribus, quorum omnium[5] sollertiam et legum scientiam et circa nostras iussiones fidem iam ex multis rerum argumentis accepimus, convocatis specialiter mandavimus, ut nostra auctoritate nostrisque suasionibus componant institutiones: ut liceat vobis prima legum cunabula non ab antiquis fabulis discere, sed ab imperiali splendore appetere et tam aures quam animae vestrae nihil inutile nihilque perperam positum, sed quod in ipsis rerum optinet argumentis accipiant: et quod in priore tempore vix post quadriennium[6] prioribus contingebat, ut tunc constitutiones imperatorias legerent, hoc vos a primordio ingrediamini digni tanto honore tantaque reperti[7] felicitate, ut et initium vobis et finis legum erudi-
4 tionis a voce principali procedat. Igitur post libros quinquaginta digestorum seu pandectarum, in quos omne ius antiquum collatum est (quos per eundem virum excelsum Tribonianum nec non ceteros viros illustres et facundissimos confecimus), in hos quattuor libros easdem institutiones partiri iussimus, ut sint
5 totius legitimae scientiae prima elementa. Quibus breviter expositum est et quod antea optinebat et quod postea desuetudine inumbratum ab imperiali
6 remedio illuminatum est. Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii nostri tam institutionum quam rerum cottidianarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt[8], et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus.

7 Summa itaque ope et alacri studio has leges nostras accipite et vosmet ipsos sic eruditos ostendite, ut spes vos pulcherrima foveat toto legitimo opere perfecto posse etiam nostram rem publicam in partibus eius vobis credendis[9] gubernare.

Data undecimo[10] kalendas Decembres Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto tertium consule.

---

(1) *sic PW cum Θ*, iniquitatem *BU* (2) *sic PEW cum Θ*, diligentia *BU* (3) *sic PE cum Θ*, numerosae *BU* (4) praestitae *B* (5) *sic UPW^a cum Θ*, omnem *BW^b* (6) *μετὰ τριετῆ Θ* (7) reperti *om. B^a contra Θ* (8) *sic BU cum Θ*, contulerunt *V* (9) *sic VUP*, credendam *B* (10) *sic VPE*, x *BU*

DOMINI NOSTRI IUSTINIANI PERPETUO AUGUSTI

INSTITUTIONUM SIVE ELEMENTORUM

COMPOSITORUM PER TRIBONIANUM VIRUM EXCELSUM MAGISTRUM ET EX QUAESTORE SACRI PALATII IURISQUE DOCTISSIMUM ET THEOPHILUM VIRUM MAGNIFICUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM HUIUS ALMAE URBIS ET DOROTHEUM VIRUM MAGNIFICUM QUAESTORIUM IURIS PERITUM ET ANTECESSOREM BERYTENSIUM INCLITAE CIVITATIS [1]

LIBER PRIMUS.

I [2]

DE IUSTITIA ET IURE.

[3] Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum
1 cuique tribuens. Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.
2 His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatione singula tradantur. alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiosi multitudine ac varietate rerum oneraverimus, duorum alterum aut desertorem studiorum efficiemus aut cum magno labore eius, saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvenes avertit [4], serius ad id perducamus [5], ad quod leniore [6] via ductus sine magno labore et sine ulla diffidentia maturius perduci potuisset.
3 [7] Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, al-
4 terum non laedere, suum cuique tribuere. [8] Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum. publicum ius est, quod ad statum rei Romanae spectat, privatum, quod ad singulorum utilitatem pertinet. dicendum est igitur de iure privato, quod est tripertitum [9]: collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus

II [10]

DE IURE NATURALI ET GENTIUM ET CIVILI.

[11] Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit. nam ius istud non humani generis proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. hinc [12] descendit maris atque feminae coniugatio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio et educatio: videmus etenim cetera quoque animalia istius iuris peritia censeri.
1 Ius autem civile vel gentium ita dividitur: [13] 'omnes 'populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo 'proprio, partim communi omnium hominum iure utun'tur: nam quod quisque populus ipse sibi ius consti'tuit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius 'civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero 'naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud 'omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gen'tium, quasi quo iure omnes gentes utuntur. et populus 'itaque Romanus partim suo proprio, partim communi 'omnium hominum iure utitur. quae singula qualia
2 'sunt, suis locis proponemus.' Sed ius quidem civile ex unaquaque civitate appellatur, veluti Atheniensium: nam si quis velit Solonis vel Draconis leges appellare ius civile Atheniensium, non erraverit. sic enim et ius, quo populus Romanus utitur, ius civile Romanorum appellamus: vel ius Quiritium, quo Quirites utuntur: Romani enim a Quirino Quirites appellantur [14]. sed quotiens non addimus, cuius sit civitatis, nostrum ius significamus: sicuti cum poetam dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homerus, apud nos Vergilius. ius autem gentium omni humano generi commune est. nam usu exigente et humanis necessitatibus gentes humanae quaedam sibi constituerunt: bella etenim orta sunt et captivitates secutae et servitutes, quae sunt iuri naturali contrariae. iure enim naturali ab initio omnes homines liberi nascebantur. ex hoc iure gentium et omnes paene contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.
3 [15] Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto, ut apud Graecos: *τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι* [16]. Scriptum ius est lex [17], plebi scita, senatus consulta, principum placita, ma-
4 gistratuum edicta, responsa prudentium. Lex est, quod populus Romanus senatore magistratu interrogante, veluti consule, constituebat. plebi scitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituebat. [18] plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. sed et plebi scita lege Hortensia lata non
5 minus valere quam leges coeperunt. [19] 'Senatus 'consultum est, quod senatus iubet atque constituit'. nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocare legis sanciendae causa, aequum visum est senatum vice
6 populi consuli. [20] Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecepit, legem esse constat: haec [21] sunt, quae constitutiones appellantur. plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum

(1) *Hanc inscriptionem restitui ex BA* (2) *cf. Dig.* 1, 1 (3) *pr.* § 1 *ex Ulp. l.* 1 (*Dig.* 1, 1, 10 *pr.* § 2) (4) *sic VAΘ*, evertit *B* (5) *sic VAP*, perducemus *B cum Θ* (6) *sic VA*, leniori *PW*, leviore *B* (7) § 3 *ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 1, 1, 10, 1) (8) § 4 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 1, 2) (9) *sic VΘ*, est tripertite *AB*, tripertitum est *Dig.*

(10) *Cf. Gai.* 1, 1..8 *Dig.* 1, 1 (11) *pr. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 1, 3) (12) hinc *BP Dig.*, hinc enim *A* (13) *Gai.* 1, 1 (*Dig.* 1, 1, 9) (14) *sic BΘ*, appellabantur *APEW* (15) § 3 *in. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 6, 1) (16) *id est* legum aliae scriptae aliae non scriptae (17) lex] *EWΘ*, leges *AB* (18) plebs .. ceteri cives significantur *simil. Gaio* 1, 3 (19) *Gai.* 1, 4 (20) § 6 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 4, 1) (21) haec *AB Dig.*, hae *V*, hec *P*

trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulsit, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. aliae autem, cum generales sunt, omnes procul
7 dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris optinent auctoritatem. haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honores gerunt, id est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. proponebant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii
8 portio est. [1]'Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum erat[2] iura condere[3].' nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretarentur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iuris consulti appellabantur. quorum omnium sententiae et opiniones eam auctoritatem tenent, ut iudici recedere a
9 responso eorum non liceat, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem
10 imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. nam origo eius ab institutis duarum civitatium, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii quidem magis ea, quae pro legibus observarent, memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent[4], custodirent.
11 Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.
12 [5]'Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. ac prius de personis videamus.' nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

III[6]

DE IURE PERSONARUM.

[7]'Summa itaque[8] divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.'
1 [9]Et libertas quidem est, ex qua etiam liberi vocantur, naturalis facultas eius quod cuique facere
2 libet, nisi si quid aut vi aut iure prohibetur. Servitus autem est constitutio iuris gentium, qua quis
3 dominio alieno contra naturam subicitur. Servi autem ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere iubent ac per hoc servare nec occidere solent. qui etiam mancipia dicti sunt, quod ab hostibus
4 manu capiuntur. Servi autem aut nascuntur aut fiunt. nascuntur ex ancillis nostris: fiunt aut iure gentium, id est ex captivitate, aut iure civili, cum homo liber maior viginti annis ad pretium participandum sese venumdari passus est. in servorum
5 condicione nulla differentia est[10]. In liberis multae differentiae sunt. aut enim ingenui sunt aut libertini.

IIII[11]

DE INGENUIS.

Ingenuus is est, qui statim ut natus est liber est, sive ex duobus ingenuis matrimonio editus, sive ex libertinis, sive ex altero libertino altero ingenuo. sed et si quis ex matre libera nascatur, patre servo, ingenuus nihilo minus nascitur: quemadmodum qui ex matre libera et incerto patre natus est, quoniam vulgo conceptus est. [12]sufficit autem liberam fuisse matrem eo tempore quo nascitur, licet ancilla conceperit. et ex contrario si libera conceperit, deinde ancilla facta pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci, quia non debet calamitas matris ei nocere, qui in utero est. ex his et illud quaesitum est, si ancilla praegnans manumissa sit, deinde ancilla postea facta peperit, liberum an servum pariat? et Marcellus probat liberum nasci: sufficit enim ei[13] qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse: quod et verum
1 est. Cum autem ingenuus aliquis natus sit, non officit illi in servitute fuisse et postea manumissum esse: saepissime enim constitutum est natalibus non officere manumissionem.

V[14]

DE LIBERTINIS.

[15]'Libertini sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt.' [16]manumissio autem est datio[17] libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, et manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno communi[18] nomine homines appellaremur[19], iure gentium tria genera hominum esse coeperunt, liberi et his contrarium servi et tertium genus libertini, qui desierant
1 esse servi. Multis autem modis manumissio procedit: aut enim ex sacris constitutionibus in sacrosanctis ecclesiis aut vindicta[20] aut inter amicos aut per epistulam aut per testamentum aut aliam quamlibet ultimam voluntatem. sed et aliis multis modis libertas servo competere potest, qui tam ex veteribus quam
2 nostris constitutionibus introducti sunt. [21]'Servi vero a dominis semper manumitti solent: adeo ut vel in transitu manumittantur, veluti cum praetor aut proconsul aut praeses in balneum vel in theatrum eat.'
3 Libertinorum autem status tripertitus antea fuerat: nam qui manumittebantur, modo maiorem et iustam libertatem consequebantur et fiebant cives Romani, modo minorem et Latini ex lege Iunia Norbana fiebant, modo inferiorem et fiebant ex lege Aelia Sentia dediticiorum numero. sed dediticiorum quidem pessima condicio iam ex multis temporibus in desuetudinem abiit, Latinorum vero nomen non frequentabatur: ideoque nostra pietas omnia augere et in meliorem statum reducere desiderans in duabus constitutionibus[22] hoc emendavit et in pristinum statum reduxit, quia et a primis urbis Romae cunabulis una atque simplex libertas competebat, id est eadem, quam habebat manumissor, nisi quod scilicet libertinus fit[23] qui manumittitur, licet manumissor ingenuus sit. et dediticios quidem per[24] constitutionem expulimus, quam promulgavimus inter nostras decisiones, per quas suggerente nobis Triboniano viro excelso quaestore antiqui iuris altercationes placavimus: Latinos autem Iunianos et omnem quae circa eos fuerit observantiam[25] alia constitutione per eiusdem quaestoris suggestionem correximus, quae inter imperiales radiat

(1) *Gai.* 1, 7 (2) erat] *VA*, est *B Gai.* (3) concedere *VP* (4) *sic VA*, invenissent *B* (5) *Gai.* 1, 8
(6) *Cf. Dig.* 1, 5 (7) *Gai.* 1, 9 (*Dig.* 1, 5, 3) (8) *sic B Dig. Θ*, itaque *om. AP*, et quidem summa *Gai.* (9) § 1..3 *ex Flor. l.* 9 *inst.* (*Dig.* 1, 5, 4) (10) *sic BEW*, nullae differentiae sunt *A*
(11) *Cf. Gai.* 1, 11 (12) *pr. fin. ex Marciani l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 5, 5, 2. 3) (13) ei *om.* $A^{bg} A^{p} B^{a}$
(14) *Cf. Gai.* 1, 11..34 *Dig.* 40, 1 *seqq. Cod.* 7, 1 *seqq.*
(15) *Gai.* 1, 11 (*Dig.* 1, 5, 6) (16) *pr. fin. ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 1, 4) (17) *sic WEΘ Dig.*, donatio *B* (18) communi] *PE*, naturali *Dig. Θ, om. B* (19) *sic PE Dig.*, appellemur *BΘ* (20) vindicta] $E W^{a}$, vind. manumittuntur $B W^{b}$ (21) *Gai.* 1, 20 (22) *Cod.* 7, 5, 6 (23) fit] *B*, sit *E cum Θ* (24) per] *EWΘ*, et per *B* (25) omnem..observantiam] *EWΘ*, omnes quae fuerant observantia (*om.* circa eos) *B*

sanctiones, et omnes libertos nullo nec aetatis manumissi nec dominii manumissoris nec in manumissionis modo discrimine habito, sicuti antea observabatur, civitate Romana donavimus: multis additis modis, per quos possit libertas servis cum civitate Romana, quae sola in praesenti est, praestari.

VI [1]

QUI [2] EX QUIBUS CAUSIS MANUMITTERE NON POSSUNT.

[3] 'Non tamen cuicumque volenti manumittere licet.
'nam is qui in fraudem creditorum manumittit nihil
1 'agit, quia lex Aelia Sentia impedit libertatem.' Licet
autem domino, qui solvendo non est, testamento servum suum cum libertate heredem instituere, ut fiat liber heresque ei solus et necessarius, si modo nemo alius ex eo [4] testamento heres extiterit, aut quia nemo heres scriptus sit, aut quia is qui scriptus est qualibet ex causa heres non extiterit. idque eadem lege Aelia Sentia provisum est et recte: valde enim prospiciendum erat, ut egentes homines, quibus alius heres extaturus non esset, vel servum suum necessarium heredem habeant, qui satisfacturus esset creditoribus, aut hoc eo non faciente creditores res hereditarias servi nomine vendant, ne iniuria defunc-
2 tus afficiatur. Idemque iuris est et si sine libertate servus heres institutus est. quod nostra constitutio [5] non solum in domino, qui solvendo non est, sed generaliter constituit nova humanitatis ratione, ut ex ipsa scriptura institutionis etiam libertas ei competere videatur, cum non est verisimile eum, quem heredem sibi elegit, si praetermiserit libertatis dationem, servum remanere voluisse et neminem sibi
3 heredem fore. [6] In fraudem autem creditorum
manumittere videtur, qui vel iam eo tempore quo manumittit solvendo non est, vel qui datis libertatibus desiturus est solvendo esse. praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant: saepe enim de facultatibus suis amplius quam in his est sperant homines. itaque tunc intellegimus impediri libertatem, cum utroque modo fraudantur creditores, id est et consilio manumittentis et ipsa re, eo quod bona non suffectura sunt creditoribus.
4 [7] 'Eadem lege Aelia Sentia domino minori annis
'viginti non aliter manumittere permittitur, quam si
'vindicta apud consilium iusta causa manumissionis
5 'adprobata fuerint manumissi [8]. [9] 'Iustae autem
'manumissionis causae sunt, veluti si quis patrem 'aut matrem aut filium filiamve aut fratrem sororemve naturales aut paedagogum nutricem educatorem aut alumnum alumnamve aut collactaneum 'manumittat, aut servum procuratoris habendi gratia, 'aut ancillam matrimonii causa', dum tamen intra sex menses uxor ducatur, nisi iusta causa impediat [10], et qui manumittitur procuratoris habendi gratia ne mi-
6 nor septem et decem [11] annis manumittatur. Semel
autem causa adprobata, sive vera sive falsa sit, non retractatur.
7 [12] 'Cum ergo [13] certus modus manumittendi mi-
'noribus viginti annis dominis per legem Aeliam Sentiam constitutus sit, eveniebat, ut, qui quattuordecim 'annos aetatis expleverit, licet testamentum facere 'possit et in eo heredem sibi instituere legataque relinquere possit, tamen, si adhuc minor sit annis viginti, libertatem servo dare non poterat.' quod non erat ferendum, si is, cui totorum bonorum in testamento dispositio data erat, uni servo libertatem dare non permittebatur. quare nos [14] similiter ei quemadmodum alias res ita et servos suos in ultima voluntate disponere quemadmodum voluerit permittimus, ut et libertatem eis possit praestare. sed cum libertas inaestimabilis est et propter hoc ante vicesimum aetatis annum antiquitas libertatem servo dari prohibebat: ideo nos mediam quodammodo viam eligentes non aliter minori viginti annis libertatem in testamento dare servo suo concedimus, nisi septimum et decimum annum impleverit et octavum decimum tetigerit. cum enim antiquitas huiusmodi aetati et pro aliis postulare concessit, cur non etiam sui iudicii stabilitas ita eos adiuvare credatur, ut et ad libertates dandas servis suis possint provenire [15]

VII [16]

DE LEGE FUFIA CANINIA SUBLATA.

[17] 'Lege Fufia Caninia certus modus constitutus erat 'in servis testamento manumittendis.' quam quasi libertatibus impedientem et quodammodo invidam tollendam esse censuimus, cum satis fuerat inhumanum vivos quidem licentiam habere totam suam familiam libertate donare, nisi alia causa impediat libertati, morientibus autem huiusmodi licentiam adimere.

VIII [18]

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

[19] 'Sequitur de iure personarum alia divisio. nam 'quaedam personae sui iuris sunt, quaedam alieno 'iuri subiectae sunt: rursus earum, quae alieno iuri 'subiectae sunt, aliae in potestate parentum, aliae in 'potestate dominorum sunt. videamus itaque de his 'quae alieno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae istae personae sint, simul intellegemus, 'quae sui iuris sunt. ac prius dispiciamus de his qui 'in potestate dominorum sunt.
1 'In potestate itaque dominorum sunt servi (quae
'quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes 'peraeque gentes animadvertere possumus dominis in 'servos vitae necisque potestatem esse) et quodcum-
'que per servum adquiritur, id domino adquiritur.
2 'Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub [20] im-
'perio nostro sunt, licet sine causa legibus cognita 'et supra modum in servos suos saevire. nam ex 'constitutione divi Pii Antonini qui sine causa ser'vum suum occiderit, non minus puniri iubetur, quam 'qui servum alienum occiderit. sed et maior asperitas 'dominorum eiusdem principis constitutione coercetur. 'nam consultus a quibusdam praesidibus provinciarum de his servis, qui ad aedem sacram vel ad sta'tuas principum confugiunt, praecepit ut, si intolera'bilis videatur dominorum saevitia, cogantur servos 'bonis condicionibus vendere, ut pretium dominis 'daretur, et recte: expedit enim rei publicae, ne quis 're sua male utatur.' [21] cuius rescripti ad Aelium Marcianum emissi verba haec sunt: 'Dominorum qui'dem potestatem in suos servos illibatam esse oportet 'nec cuiquam hominum ius suum detrahi. sed domi'norum interest, ne auxilium contra saevitiam vel 'famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui 'iuste deprecantur. ideoque cognosce de querellis 'eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam con'fugerunt, et [22] si vel durius habitos, quam aequum 'est, vel infami iniuria affectos cognoveris, veniri iube.

(1) *Cf. Gai.* 1, 19..21, 36..42. 47 *Dig.* 40, 2. 9 *Cod.* 7, 1. 11 (2) qui] *ind. V*, qui et *B index BΘ*, *om. E* (3) *Gai.* 1, 36. 37 (4) eo] *BE*, *om. PΘ* (5) *Cod.* 6, 27, 5 (6) § 3 *in. ex Gaii l.* 1 *rer. cott.* (*Dig.* 40, 9, 10) (7) *Gai.* 1, 38 (8) fuerint manumissi] *sic dett.*, fuerit man. *libri*, fuerit (*om.* manumissi) *Gai.*: *fuitne* quam vindicta si ap. cons. i. c. m. adpr. fuerit (*Savigny*)? (9) *Cf. Gai.* 1, 39. 19 (10) *sic EΘ*, impediatur *B* (11) *sic libri cum Θ*, decem et octo *Dig.* 40, 2, 13 (12) *Gai.* 1, 40 (13) *sic E Gai.*, autem *B* (14) nos] *B*, non *PE* (15) *sic E[a]*, invenire *B*, pervenire *E[b]*

(16) *Cf. Gai.* 1, 42..46. *Cod.* 7, 3 (17) *Gai.* 1, 42

(18) *Cf. Dig.* 1, 6 (19) *Gai.* 1, 48..53 (*Dig.* 1, 6, 1 (20) sub hoc *B* (21) § 2 *fin. ex Dig.* 1, 6, 2 (*Ulp. l.* 8 *de off. proc. cf. Coll. l. Mos.* 3, 3) (22) et] ut *B*

'ita ut in potestatem domini non revertantur. qui 'Sabinus[1], si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet 'me[1*] admissum severius exsecuturum.'

VIIII[2]

DE PATRIA POTESTATE.

[3]'In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex
1 'iustis nuptiis procreaverimus.' Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, in-
2 dividuam consuetudinem vitae continens. [4]'Ius au-'tem potestatis, quod in liberos habemus, proprium 'est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homi-'nes, qui talem in liberos habeant potestatem, qua-
3 'lem nos habemus.' [5]Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus et neptis, aeque in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri. qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

X[6]

DE NUPTIIS.

Iustas autem nuptias inter se cives Romani contrahunt, qui secundum praecepta legum coeunt, masculi quidem puberes, feminae autem viripotentes, sive patres familias sint sive filii familias, dum tamen filii familias et consensum habeant parentum, quorum in potestate sunt. nam hoc fieri debere et civilis et naturalis ratio suadet in tantum, ut iussum parentis praecedere debeat. unde quaesitum est, an furiosi filia nubere aut furiosi filius uxorem ducere possit? cumque super filio variabatur, nostra processit decisio[7], qua permissum est ad exemplum filiae furiosi filium quoque posse et sine patris interventu matrimonium sibi copulare secundum datum ex constitutione modum.

1 [8]'Ergo non omnes nobis uxores ducere licet: 'nam quarundam nuptiis abstinendum est[9]. inter eas 'enim personas, quae parentum liberorumve locum 'inter se optinent, nuptiae contrahi non possunt, veluti 'inter patrem et filiam vel avum et neptem vel ma-'trem et filium vel aviam et nepotem et usque ad 'infinitum: et si tales personae inter se coierint, ne-'farias atque incestas nuptias contraxisse dicuntur. 'et haec adeo ita sunt, ut, quamvis per adoptionem 'parentum liberorumve loco sibi esse coeperint, non 'possint inter se matrimonio iungi in tantum, ut etiam 'dissoluta adoptione idem iuris maneat: itaque eam, 'quae tibi per adoptionem filia aut neptis esse coe-'perit, non poteris uxorem ducere, quamvis eam eman-'cipaveris.

2 'Inter eas quoque personas, quae ex transverso 'gradu cognationis iunguntur, est quaedam similis ob-'servatio, sed non tanta. sane enim inter fratrem 'sororemque nuptiae prohibitae sunt, sive ab eodem 'patre eademque matre nati fuerint, sive ex alterutro 'eorum. sed[10] si qua per adoptionem soror tibi esse 'coeperit, quamdiu quidem constat adoptio, sane inter 'te et eam nuptiae consistere non possunt: cum vero 'per emancipationem adoptio dissoluta sit, poteris 'eam uxorem ducere: sed et si tu emancipatus fueris, 'nihil est impedimento nuptiis.' et ideo constat, si quis generum adoptare velit, debere eum ante filiam suam emancipare: et si quis velit nurum adoptare,
3 debere eum ante filium emancipare. Fratris vel sororis filiam uxorem ducere non licet. sed nec neptem fratris vel sororis ducere quis potest, quamvis quarto gradu sint[11]. cuius enim filiam uxorem ducere non licet, eius neque neptem permittitur. eius vero mulieris, quam pater tuus adoptavit, filiam non videris impediri uxorem ducere, quia neque naturali
4 neque civili iure tibi coniungitur. Duorum autem fratrum vel sororum liberi vel fratris et sororis iungi
5 possunt. Item amitam licet adoptivam uxorem ducere non licet, item materteram, quia parentum loco habentur[12]. qua ratione verum est magnam quoque amitam et materteram magnam prohiberi uxorem
6 ducere. Adfinitatis quoque veneratione quarundam nuptiis abstinere necesse est. ut ecce privignam aut nurum uxorem ducere non licet, quia utraeque filiae loco sunt. quod scilicet ita accipi debeat, si fuit nurus aut privigna: nam si adhuc nurus est, id est si adhuc nupta est filio tuo[13], alia ratione uxorem eam ducere non possis, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc privigna tua est[14], id est si mater eius tibi nupta est, ideo eam uxorem ducere non poteris, quia duas uxores eodem tempore
7 habere non licet. Socrum quoque et novercam prohibitum est uxorem ducere, quia matris loco sunt quod et ipsum dissoluta demum adfinitate procedit: alioquin si adhuc noverca est, id est si adhuc patri tuo nupta est, communi iure impeditur tibi nubere, quia eadem duobus nupta esse non potest: item si adhuc socrus est, id est si adhuc filia eius tibi nupta est, ideo impediuntur nuptiae, quia duas uxores ha-
8 bere non possis. Mariti tamen filius ex alia uxore et uxoris filia ex alio marito vel contra matrimonium recte contrahunt, licet habeant fratrem sororemve ex
9 matrimonio postea contracto natos. Si uxor tua post divortium ex alio filiam procreaverit, haec non est quidem privigna tua: sed Iulianus[15] huiusmodi nuptiis abstinere debere ait: nam nec sponsam filii nurum esse nec patris sponsam novercam esse, rectius tamen et iure facturos eos, qui huiusmodi nuptiis se
10 abstinuerint. Illud certum est serviles quoque cognationes impedimento esse nuptiis, si forte pater
11 et filia aut frater et soror manumissi fuerint. Sunt et aliae personae, quae propter diversas rationes nuptias contrahere prohibentur, quas in libris digestorum seu pandectarum ex veteri iure collectarum enumerari permisimus.

12 Si adversus ea quae diximus aliqui coierint, nec vir nec uxor nec nuptiae nec matrimonium nec dos intellegitur. itaque ii, qui ex eo coitu nascuntur, in potestate patris non sunt, sed tales sunt, quantum ad patriam potestatem pertinet, quales sunt ii, quos mater vulgo concepit. [16]'nam nec hi patrem habere 'intelleguntur, cum is etiam incertus est: unde so-'lent filii spurii appellari, vel a Graeca voce quasi 'σποράδην concepti vel quasi sine patre filii.' sequitur ergo, ut et dissoluto tali coitu nec dotis exactioni locus sit. qui autem prohibitas nuptias coeunt, et alias poenas patiuntur, quae sacris constitutionibus continentur.

13 [17]'Aliquando autem evenit, ut liberi, qui statim 'ut[18] nati sunt in potestate parentum non fiant, postea 'tamen[19] redigantur in potestatem.' qualis est is, qui, dum naturalis fuerat, postea curiae datus potestati patris subicitur. nec non is, qui a muliere libera procreatus, cuius matrimonium minime legibus interdictum fuerat, sed ad quam pater consuetudinem habuerat, postea ex nostra constitutione[20] dotalibus instrumentis compositis in potestate patris efficitur: quod et aliis, si ex eodem matrimonio[21] fuerint procreati, similiter nostra constitutio[22] praebuit.

(1) sabinus *del. cum Dig. Coll.* (1*) me] *E Dig. Coll.*, me hoc *A W*, me adversum se *B* (2) *Cf. Dig.* 1, 6 *Cod.* 8, 46 (47) (3) *Gai.* 1, 55 (*Dig.* 1, 6, 3) (4) *Gai. l. c.* (5) § 3 *ex Ulp. l.* 1 *inst.* (*Dig.* 1, 6, 4) (6) *Cf. Gai.* 1, 56..65 *Dig.* 23, 2 *Cod.* 5, 4 (7) *Cod.* 5, 4, 25 (8) *Gai.* 1, 58..61 (9) *sic BEW*, abstinere debemus *A Gai.* (10) sed] *A WΘ Gai.*, sed et *BE* (11) *sic WΘ*, quartus gradus sit *AB*, quarto gradu sit *E* (12) *sic dett. cum Θ*, habetur *ABEW*[b], habeatur *W*[a] (13) tuo] *EW*, eius *A*, *om. B* (14) tua est] *EW*, mevii est *A*, *om. B* (15) *cf. Dig.* 23, 2, 12, 3 (16) *Gai.* 1, 64 (17) *Gai.* 1, 65 (18) ut] *EW cum Θ*, *om. AB* (19) tamen] *Gai.*, autem *libri* (20) *Cod.* 5, 27, 10 (21) si ex e. m.] *A*, ex e. m. si *BPW*[a], qui ex e. m. *E* (22) *Cod.* 5, 27, 11

XI[1]

DE ADOPTIONIBUS.

[2]'Non solum tamen naturales liberi secundum ea
'quae diximus in potestate nostra sunt, verum etiam
1 'ii quos adoptamus. Adoptio autem duobus mo-
'dis fit, aut principali rescripto aut imperio magistra-
'tus. imperatoris auctoritate adoptamus eos easve,
'qui quaeve sui iuris sunt. quae species adoptionis
'dicitur adrogatio. imperio magistratus adoptamus eos
'easve, qui quaeve in potestate parentium sunt, sive
'primum gradum liberorum optineant, qualis est filius
'filia, sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pro-
2 nepos proneptis.' [3]Sed hodie ex nostra consti-
tutione, cum filius familias a patre naturali extra-
neae personae in adoptionem datur, iura potestatis
naturalis patris minime dissolvuntur nec quidquam
ad patrem adoptivum transit nec in potestate eius
est, licet ab intestato iura successionis ei a nobis
tributa sunt. si vero pater naturalis non extraneo,
sed avo filii sui materno, vel si ipse pater naturalis
fuerit emancipatus, etiam paterno, vel proavo simili
modo paterno vel materno filium suum dederit in
adoptionem: in hoc casu quia in unam personam
concurrunt et naturalia et adoptionis iura, manet
stabile ius patris adoptivi et naturali vinculo copu-
latum et legitimo adoptionis modo constrictum, ut et
in familia et in potestate huiusmodi patris adoptivi
3 sit. Cum autem impubes per principale rescriptum
adrogatur, causa cognita adrogatio permittitur et ex-
quiritur causa adrogationis[4], an honesta sit expediat-
que pupillo, et cum quibusdam condicionibus adro-
gatio fit, id est ut caveat adrogator personae publi-
cae, hoc est tabulario, si intra pubertatem pupillus
decesserit, restituturum se bona illis, qui, si adoptio
facta non esset, ad successionem eius venturi essent.
item non alias emancipare eos potest adrogator, nisi
causa cognita digni emancipatione fuerint et tunc[5]
sua bona eis reddat. sed et si decedens pater eum
exheredaverit vel vivus sine iusta causa eum emanci-
paverit, iubetur quartam partem ei suorum bonorum
relinquere, videlicet praeter bona, quae ad patrem
adoptivum transtulit et quorum commodum ei ad-
4 quisivit postea. Minorem natu non posse maio-
rem adoptare placet: adoptio enim naturam imitatur
et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater.
debet itaque[6] is, qui sibi per adrogationem vel ado-
ptionem filium facit, plena pubertate, id est decem
5 et octo annis praecedere. Licet autem et in lo-
cum nepotis vel neptis vel in locum pronepotis[7] vel
proneptis vel deinceps adoptare, quamvis filium quis
6 non habeat. Et tam filium alienum quis in lo-
cum nepotis potest adoptare, quam nepotem in locum
7 filii. Sed si quis nepotis loco adoptet vel quasi
ex eo filio, quem habet iam adoptatum, vel quasi ex
illo, quem naturalem in sua potestate habet: in eo
casu et filius consentire debet, ne ei invito suus he-
res adgnascatur[8]. sed ex contrario si avus ex filio
nepotem dat in adoptionem, non est necesse filium
8 consentire. In plurimis autem causis adsimilatur
is, qui adoptatus vel adrogatus est, ei qui ex legi-
timo matrimonio natus est. et ideo si quis per impera-
torem sive apud praetorem vel apud praesidem pro-
vinciae non extraneum adoptaverit, potest eundem
9 alii in adoptionem dare. [9]'Sed et illud utriusque
'adoptionis commune est, quod et hi, qui generare
'non possunt, quales sunt spadones, adoptare pos-
10 'sunt, castrati autem non possunt. Feminae quo-
'que adoptare non possunt, quia nec naturales libe-
'ros in potestate sua habent': sed ex indulgentia prin-
cipis ad solatium liberorum amissorum adoptare pos-
11 sunt. [10]'Illud proprium est illius adoptionis, quae
'per sacrum oraculum fit, quod is, qui liberos in po-
'testate habet, si se adrogandum dederit, non solum
'ipse potestati[11] adrogatoris subicitur, sed etiam liberi
'eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes.'
sic enim et[12] divus Augustus non ante Tiberium
adoptavit, quam is Germanicum adoptavit: ut proti-
nus adoptione facta incipiat Germanicus Augusti ne-
12 pos esse. Apud Catonem bene scriptum refert
antiquitas, servi si a domino adoptati sint, ex hoc
ipso posse liberari. unde et nos eruditi in nostra
constitutione[13] etiam eum servum, quem dominus
actis intervenientibus filium suum nominaverit, libe-
rum esse constituimus, licet hoc ad ius filii accipien-
dum ei non sufficit.

XII[14]

QUIBUS MODIS IUS POTESTATIS SOLVITUR[15].

[16]'Videamus nunc, quibus modis ii, qui alieno iuri
'subiecti sunt, eo iure liberantur. et quidem servi
'quemadmodum potestate liberantur, ex his intellegere
'possumus, quae de servis manumittendis superius
'exposuimus. hi vero, qui in potestate parentis sunt,
'mortuo eo sui iuris fiunt. sed hoc distinctionem re-
'cipit. nam mortuo patre sane omnimodo filii filiaeve
'sui iuris efficiuntur. mortuo vero avo non omnimodo
'nepotes neptesque sui iuris fiunt, sed ita, si post
'mortem avi in potestatem patris sui recasuri non
'sunt: itaque si moriente avo pater eorum et vivit et
'in potestate patris sui est, tunc post obitum avi in
'patris sui potestate fiunt: si vero is, quo tempore
'avus moritur, aut iam mortuus est aut exiit de po-
'testate patris, tunc hi, quia in potestatem eius ca-
1 'dere non possunt, sui iuris fiunt. Cum autem is,
'qui ob aliquod maleficium in insulam deportatur,
'civitatem amittit, sequitur ut, quia[17] eo modo ex nu-
'mero civium Romanorum tollitur, perinde acsi mor-
'tuo eo desinant liberi in potestate eius esse. pari
'ratione et si is, qui in potestate parentis sit, in in-
'sulam deportatus fuerit, desinit[18] in potestate pa-
'rentis esse.' sed si ex indulgentia principali restituti
2 fuerint, per omnia pristinum statum recipiunt. [19]Re-
legati autem patres in insulam in potestate sua libe-
ros retinent: et e contrario liberi relegati in potes-
3 tate parentum remanent. Poenae servus effectus
filios in potestate habere desinit. servi autem poenae
efficiuntur, qui in metallum damnantur et qui bestiis
4 subiciuntur. Filius familias si militaverit, vel si
senator vel consul fuerit factus, manet in patris po-
testate. militia enim vel consularia[20] dignitas patris
potestate filium non liberat. sed ex constitutione
nostra[21] summa patriciatus dignitas ilico ab impe-
rialibus codicillis praestitis a patria potestate liberat.
quis enim patiatur patrem quidem posse per eman-
cipationis modum suae potestatis nexibus filium re-
laxare, imperatoriam autem celsitudinem non valere
eum quem sibi patrem elegit ab aliena eximere po-
5 testate? [22]'Si ab hostibus captus fuerit parens,
'quamvis servus hostium fiat, tamen pendet ius libe-
'rorum propter ius postliminii: quia hi, qui ab hosti-
'bus capti sunt, si reversi fuerint, omnia pristina iura
'recipiunt. idcirco reversus et liberos habebit in po-
'testate,' quia postliminium fingit eum qui captus est
semper in civitate fuisse: si vero ibi decesserit, ex-
inde, ex quo captus est pater, filius sui iuris fuisse
videtur. 'ipse quoque filius neposve si ab hostibus

(1) *Cf. Gai.* 1, 97..107 *Dig.* 1, 7 *Cod.* 8, 47 (48) (2) *Gai.* 1, 97..99 (*Dig.* 1, 7, 2) (3) § 2 *ex Cod.* 8, 47 (48), 10 (4) adoptionis *B* (5) tunc] *W*, tunc ut *BE* (6) itaque] *EW*, *om. B* (7) neptis vel in locum (*ex* loco *W*[c]) pronepotis] *W*[b] *cum Θ*, in locum (loco *E*) neptis *BE*, *om. inter alia W*[a] (8) *sic E*, agnoscatur *W*, nascatur *B* (9) *Gai.* 1, 103. 104 (*Dig.* 1, 7, 2, 1) (10) *Gai.* 1, 107 (*Dig.* 1, 7, 2, 2) (11) *sic Gai. Dig.*, in potestate *libri* (12) sic enim et] *E*, sic enim *W*[b], sed et *B*, sic etenim ut *W*[a] (13) *Cod.* 7, 6, 1, 10

(14) *Cf. Gai.* 1, 124..141 *Dig.* 1, 7 *Cod.* 8, 48 (49) (15) *sic ind. V*, dissolvitur *ABE* (16) *Gai.* 1, 124. 126..128 (17) quia] *BE*, qui *A W Gai.* (18) *sic W*[b] *Gai. Θ*, desint *E*, desiit *AB W*[a] (19) § 2 *in. ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 48, 22, 4) (20) *sic APEW*, consularis *B* (21) § 4 *fin. ex Cod.* 12, 3, 5 (22) *Gai.* 1, 129

'captus fuerit, similiter dicimus propter ius postliminii 'ius quoque potestatis parentis in suspenso esse.' dictum est autem postliminium a limine et post, ut[1] eum, qui ab hostibus captus[2] in fines nostros postea pervenit, postliminio reversum recte dicimus. nam limina sicut in domibus finem quendam faciunt, sic et imperii finem limen esse veteres voluerunt. hinc et limes dictus est quasi finis quidam et terminus. ab eo postliminium dictum, quia eodem limine revertebatur, quo amissus erat. [3]sed et qui victis hostibus recuperatur, postliminio rediisse existimatur.
6 [4]'Praeterea emancipatione quoque desinunt liberi 'in potestate parentum esse.' sed ea emancipatio antea quidem vel per antiquam legis observationem procedebat, quae[5] per imaginarias venditiones et intercedentes manumissiones celebrabatur, vel ex imperiali rescripto. nostra autem providentia et hoc in melius per constitutionem[6] reformavit, ut fictione pristina explosa recta via apud competentes iudices vel magistratus parentes intrent et filios suos vel filias vel nepotes vel neptes ac deinceps sua manu dimitterent. et tunc ex edicto praetoris in huius filii vel filiae, nepotis vel neptis bonis, qui vel quae a parente manumissus vel manumissa fuerit, eadem iura praestantur parenti, quae tribuuntur patrono in bonis liberti: et praeterea si impubes sit filius vel filia vel ceteri, ipse parens ex manumissione tutelam eius
7 nanciscitur. [7]'Admonendi autem sumus liberum 'esse arbitrium ei, qui filium et ex eo nepotem vel 'neptem in potestate habebit, filium quidem de potestate dimittere, nepotem vero vel neptem[8] retinere: et ex diverso filium quidem in potestate retinere, 'nepotem vero vel neptem manumittere (eadem et de 'pronepote vel pronepte dicta esse intellegantur), vel
8 'omnes sui iuris efficere.' Sed et si pater filium, quem in potestate habet, avo vel proavo naturali secundum nostras constitutiones[9] super his habitas in adoptionem dederit, id est si hoc ipsum actis intervenientibus apud competentem iudicem manifestavit, praesente eo qui adoptatur et non contradicente nec non eo qui adoptat, solvitur quidem ius potestatis patris naturalis, transit autem in huiusmodi parentem adoptivum, in cuius persona et[10] adoptionem
9 plenissimam esse antea diximus. Illud autem scire oportet, quod, si nurus tua ex filio tuo conceperit et filium postea emancipaveris vel in adoptionem dederis praegnante nuru tua, nihilo minus quod ex ea nascitur in potestate tua nascitur: quod si post emancipationem vel adoptionem fuerit conceptum[11], patris sui emancipati vel avi adoptivi potestati subicitur:
10 et quod neque naturales liberi neque adoptivi ullo paene modo possunt cogere parentem de potestate sua eos dimittere.

XIII[12]

DE TUTELIS.

[13]'Transeamus nunc ad aliam divisionem. nam ex 'his personis, quae in potestate non sunt, quaedam 'vel in tutela sunt vel in curatione, quaedam neutro 'iure tenentur. videamus igitur de his, quae in tutela 'vel in curatione sunt: ita enim intellegemus ceteras 'personas, quae neutro iure tenentur. ac prius dispi-
1 'ciamus de his quae in tutela sunt.' [14]Est autem tutela, ut Servius definivit, ius ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem se defendere nequit, iure civili data ac permissa.
2 Tutores autem sunt, qui eam vim ac potestatem habent, ex qua re ipsa[15] nomen ceperunt. itaque appellantur tutores quasi tuitores atque defensores,
3 sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur. [16]'Permissum est itaque parentibus liberis impuberibus, 'quos in potestate habent, testamento tutores dare.' et hoc[17] in filio filiaque omnimodo procedit; 'nepotibus tamen neptibusque ita demum parentes pos'sunt testamento tutores dare, si post mortem eorum 'in patris sui potestatem recasuri non sunt. itaque si 'filius tuus mortis tuae tempore in potestate tua sit, 'nepotes ex eo non poterunt testamento tuo tutorem 'habere, quamvis in potestate tua fuerint; scilicet 'quia mortuo te in patris sui potestatem recasuri
4 'sunt. Cum autem in compluribus aliis causis 'postumi pro iam natis habentur, et in hac causa 'placuit non minus postumis quam iam natis testa'mento tutores dari posse, si modo in ea causa sint, 'ut, si vivis parentibus nascerentur, sui et in po-
5 'testate eorum fierent.' Sed si emancipato filio tutor a patre testamento datus fuerit, confirmandus est ex sententia praesidis omnimodo, id est sine inquisitione.

XIIII[18]

QUI DARI TUTORES TESTAMENTO POSSUNT.

Dari autem potest tutor non solum pater familias,
1 sed etiam filius familias. Sed et servus proprius testamento cum libertate recte tutor dari potest. sed sciendum est eum et sine libertate tutorem datum tacite et libertatem directam accepisse videri et per hoc recte tutorem esse. plane si per errorem quasi liber tutor datus sit, aliud dicendum est. servus autem alienus pure inutiliter datur testamento tutor: sed ita 'cum liber erit' utiliter datur. proprius au-
2 tem servus inutiliter eo[19] modo datur tutor. Furiosus vel minor viginti quinque annis tutor testamento datus tutor erit, cum compos mentis aut maior viginti quinque annis fuerit factus.
3 Ad certum tempus et[20] ex certo tempore vel sub condicione vel ante heredis institutionem posse
4 dari tutorem non dubitatur. Certae autem rei vel causae tutor dari non potest, [21]quia personae, non causae vel rei datur.
5 [22]Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae vel postumo videtur dedisse, quia filii vel filiae appellatione et postumus et postuma continentur. quid[23] si nepotes sint, an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sunt? dicendum est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit. ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

XV[24]

DE LEGITIMA ADGNATORUM TUTELA.

[25]'Quibus autem testamento tutor datus non sit, 'his ex lege duodecim tabularum adgnati sunt tuto-
1 'res, qui vocantur legitimi. Sunt autem adgnati[26] 'per virilis sexus cognationem[27] coniuncti, quasi a 'patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fra'tris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius 'neposve ex eo. at qui per feminini sexus personas 'cognatione iunguntur, non sunt adgnati, sed alias 'naturali iure cognati. itaque amitae tuae filius non

---

(1) ut] $A^{l}BW$, et $A^{bg}A^{p}$ (2) captus] $BW^{b}\Theta$, *om.* AW^{a} (3) § 5 *fin. ex Flor. l.* 6 *inst.* (*Dig.* 49, 15, 26) (4) *Gai.* 1, 132 (5) quae] *AW*, *om. B* (6) *Cod.* 8, 48 (49), 6 (7) *Gai.* 1, 133 *rest.* (*Dig.* 1, 7, 28) (8) neptem] *BE*, n. in potestate (-tem A^{l}) *A Dig.* (9) *Cod.* 8, 47 (48), 11 (10) in c. persona (-nam *E*) et] *AE*, in c. persona *P*, c. persone *B* (11) *sic* AB^{a}, conceptus $B^{b}E$

(12) *Cf. Gai.* 1, 142..154 *Dig.* 26, 1..3 *Cod.* 5, 28. 29 (13) *Gai.* 1, 142. 143 (14) § 1. 2 *ex Dig.* 26, 1, 1 (*Paul. l.* 38 *ad ed.*) (15) *sic Dig.* Θ, ipsum *B*, ipsi *PE* (16) *Gai.* 1, 144. 146. 147 (17) haec *libri*

(18) *Cf. Dig.* 26, 2 *Cod.* 5, 28 (19) eo] $B\Theta$, eodem *T* (20) et] $T\Theta$, ut *B*, seu *P* (21) quia..datur *ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 26, 2, 14) (22) § 5 *ex Dig.* 26, 2, 5. 6 (*Ulp. l.* 15. 39 *ad Sab.*) (23) quid] E^{b} *Dig.*, quī *B*, quod E^{a}

(24) *Cf. Gai.* 1, 155..158 *Dig.* 26, 4 *Cod.* 5, 30 (25) *Gai.* 1, 155. 156 (*Dig.* 26, 4, 7) (26) adgnati] *Gai. Dig.* Θ, adgnati cognati *libri*, *cf. i.* 3, 2, 1 (27) cognationem] *B* cognatione *E*, personas cognatione *Gai. Dig.*

'est tibi adgnatus, sed cognatus (et invicem scilicet
'tu illi eodem iure coniungeris), quia qui nascuntur
2 'patris, non matris familiam sequuntur.' Quod au-
tem lex ab intestato vocat ad tutelam adgnatos, non
hanc habet significationem, si omnino non fecerit
testamentum is qui poterat tutores dare, sed si
quantum ad tutelam pertinet intestatus decesserit.
quod tunc quoque accidere intellegitur, cum is qui
3 datus est tutor vivo testatore decesserit. [1]'Sed ad-
'gnationis quidem ius omnibus modis capitis deminu-
'tione plerumque perimitur': nam adgnatio[2] iuris est
nomen. 'cognationis vero ius non omnibus modis com-
'mutatur, quia civilis ratio civilia quidem iura cor-
'rumpere potest, naturalia vero non utique'

XVI[3]

DE CAPITIS MINUTIONE.

[4]'Est autem capitis deminutio prioris status com-
'mutatio. eaque tribus modis accidit: nam aut maxima
'est capitis deminutio aut minor, quam quidam me-
1 'diam vocant, aut minima. Maxima est capitis
'deminutio, cum aliquis simul et civitatem et liber-
'tatem amittit. quod accidit in his, qui servi poenae
'efficiuntur atrocitate sententiae, vel liberti ut ingrati
'circa patronos condemnati, vel qui ad pretium par-
2 'ticipandum se venumdari passi sunt. Minor sive
'media est capitis deminutio, cum civitas quidem
'amittitur, libertas vero retinetur. quod accidit ei,
'cui aqua et igni[5] interdictum fuerit', vel ei, qui in
3 insulam deportatus est. 'Minima est capitis demi-
'nutio, cum et civitas et libertas retinetur, sed status
'hominis commutatur. quod accidit in his, qui', cum
sui iuris fuerunt, coeperunt alieno iuri subiecti esse,
4 vel contra. Servus autem manumissus capite
5 non minuitur, quia nullum caput habuit. Quibus
autem dignitas magis quam status permutatur, capite
non minuuntur: et ideo senatu motos[6] capite non
minui constat.
6 Quod autem dictum est manere cognationis ius
et post capitis deminutionem, hoc ita est, si minima
capitis deminutio interveniat: manet enim cognatio.
nam si maxima capitis deminutio incurrat, ius quo-
que cognationis perit, ut puta servitute alicuius cognati,
et ne quidem, si manumissus fuerit, recipit cogna-
tionem. sed et si in insulam deportatus quis sit,
7 cognatio solvitur. [7]'Cum autem ad[8] adgnatos tu-
'tela pertineat, non simul ad omnes pertinet, sed ad
'eos tantum, qui proximo[9] gradu sunt', vel, si eius-
dem gradus sint, ad omnes.

XVII[10]

DE LEGITIMA PATRONORUM TUTELA.

[11]'Ex eadem lege duodecim tabularum libertorum 'et libertarum tutela ad patronos liberosque eorum 'pertinet, quae et ipsa legitima tutela vocatur: non 'quia nominatim ea lege de hac tutela cavetur, sed 'quia perinde accepta est per interpretationem, atque 'si verbis legis introducta esset. eo enim ipso, quo[12] 'hereditates libertorum libertarumque, si intestati de-'cessissent, iusserat lex ad patronos liberosve eorum 'pertinere, crediderunt veteres voluisse legem etiam 'tutelas ad eos pertinere, cum et adgnatos, quos ad 'hereditatem vocat, eosdem et tutores esse iussit' et[13] quia plerumque, ubi successionis est emolumentum, ibi et tutelae onus esse debet. ideo autem diximus plerumque, quia, si a femina impubes manumittatur, ipsa ad hereditatem vocatur, cum alius est[14] tutor.

XVIII[15]

DE LEGITIMA PARENTIUM TUTELA.

Exemplo patronorum recepta est et alia tutela, quae et ipsa legitima vocatur. nam si quis filium aut filiam, nepotem aut neptem ex filio et deinceps impuberes emancipaverit, legitimus eorum tutor erit.

XVIIII[16]

DE FIDUCIARIA TUTELA.

Est et alia tutela, quae fiduciaria appellatur. nam si parens filium vel filiam, nepotem vel neptem et[17] deinceps impuberes manumiserit, legitimam nanciscitur eorum tutelam: quo defuncto si liberi virilis sexus extant, fiduciarii tutores filiorum suorum vel fratris vel sororis et ceterorum efficiuntur. atqui patrono legitimo tutore mortuo, liberi quoque eius legitimi sunt tutores: quoniam filius quidem defuncti, si non esset a vivo patre emancipatus, post obitum eius sui iuris efficeretur nec in fratrum potestatem recideret ideoque nec in tutelam, libertus autem si servus mansisset, utique eodem iure apud liberos domini post mortem eius futurus esset. ita tamen ii ad tutelam vocantur, si perfectae aetatis sint. quod nostra constitutio[18] generaliter in omnibus tutelis et curationibus observari praecepit.

XX[19]

DE ATILIANO TUTORE VEL EO QUI EX LEGE IULIA ET TITIA DABATUR.

[20]'Si cui nullus omnino tutor fuerat, ei dabatur in
'urbe quidem Roma a praetore urbano et maiore
'parte tribunorum plebis tutor ex lege Atilia, in pro-
'vinciis vero a praesidibus provinciarum ex lege Iulia
1 'et Titia. Sed et si testamento tutor sub condi-
'cione aut die certo datus fuerat, quamdiu condicio
'aut dies pendebat. ex isdem legibus tutor dari po-
'terat. item si pure datus fuerit[21], quamdiu nemo ex
'testamento[22], heres existat, tamdiu ex isdem legibus
'tutor petendus erat, qui desinebat tutor esse, si con-
'dicio existeret aut dies veniret aut heres existeret.
2 'Ab hostibus quoque tutore capto ex his legibus
'tutor petebatur, qui desinebat esse tutor, si is qui
'captus erat in civitatem reversus fuerat: nam re-
3 'versus recipiebat tutelam iure postliminii.' Sed
ex his legibus pupillis tutores desierunt dari, postea-
quam primo consules pupillis utriusque sexus tutores
ex inquisitione dare coeperunt, deinde praetores ex
constitutionibus. nam supra scriptis legibus neque
de cautione a tutoribus exigenda rem salvam pupillis
fore neque de compellendis tutoribus ad tutelae ad-
4 ministrationem quidquam cavetur. Sed hoc iure
utimur, ut Romae quidem praefectus urbis vel prae-
tor secundum suam iurisdictionem, in provinciis au-
tem praesides ex inquisitione tutores crearent, vel
magistratus iussu praesidum, si non sint magnae
5 pupilli facultates. Nos autem per constitutionem
nostram[23] et huiusmodi difficultates hominum resecantes nec exspectata iussione praesidum disposuimus, si facultas pupilli vel adulti usque ad quingentos solidos valeat, defensores civitatum una cum eiusdem civitatis religiosissimo antistite vel apud[24] alias publicas personas, id est magistratus, vel iuridicum Alexandrinae civitatis tutores vel curatores creare, legitima cautela secundum eiusdem constitutionis normam praestanda, videlicet eorum periculo qui eam accipiant.

(1) *Gai.* 1, 158 (2) adgnatio] *EΘ, om. B* (3) *Cf. Gai.* 1, 159..164 *Dig.* 4, 5 (4) *Gai.* 1, 159..162 (5) ignis *BE* (6) senatu motos] a sen. motus *E*, statu mutatos *B*, senatum motum *W* (7) *Gai.* 1, 164 (8) ad] *Gai.*, et ad *B*, et *E* (9) *sic B Gai.*, proximore W^a, proximiores W^b, proximiore *E cum Θ* (10) *Cf. Gai.* 1, 165..167 *Dig.* 26, 4 (11) *Gai.* 1, 165 (12) *scr.* quod (*dett.*) (13) et] *B, om. EW* (14) est] BW^b, erit *PE*, cum al. est tutor *om.* W^a (15) *Cf. Gai.* 1, 175 *Dig.* 26, 4, 3, 10 (16) *Cf. Gai.* 1, 166. 175 *Dig.* 26, 4, 3. 4 (17) et] *B*, vel *EW* (18) *Cod.* 5, 30, 5 (19) *Cf. Gai.* 1, 185..191 *Dig.* 26, 5 *Cod.* 5, 34 (20) *Gai* 1, 185..187 (21) *sic* B^a *Gai.*, fuerat B^bT (22) ex testamento *om. Gai.* (23) *Cod.* 1, 4, 30 (24) apud] *B*, *συνόντων Θ, om. TP:* etiam apud *cum Θ et Cod. scr.*

6 [1]'Impuberes autem in tutela esse naturali iure
'conveniens est, ut is qui perfectae aetatis non sit
7 'alterius tutela regatur.' Cum igitur[2] 'pupillorum
'pupillarumque tutores negotia gerunt, post puberta-
'tem tutelae iudicio rationem reddunt[2a].'

XXI[3]

DE AUCTORITATE TUTORUM.

Auctoritas autem tutoris in quibusdam causis ne-
cessaria pupillis est, in quibusdam non est necessa-
ria. ut ecce si quid dari sibi stipulentur[3a], non est
necessaria tutoris auctoritas: quod si aliis pupilli
promittant, necessaria est: namque placuit meliorem
quidem suam condicionem licere eis facere etiam sine
tutoris auctoritate[4], deteriorem vero non aliter quam
tutore auctore[5]. unde in his causis, ex quibus mu-
tuae obligationes nascuntur, in emptionibus venditio-
nibus, locationibus conductionibus, mandatis, deposi-
tis, si tutoris auctoritas non interveniat, ipsi quidem
qui cum his[6] contrahunt obligantur, at invicem pu-
1 pilli non obligantur. [7]Neque tamen hereditatem
adire neque bonorum possessionem petere neque he-
reditatem ex fideicommisso suscipere aliter possunt
nisi tutoris auctoritate, quamvis lucrosa sit neque
2 ullum damnum habeat[8]. Tutor autem statim in
ipso negotio praesens debet auctor fieri, si hoc pu-
pillo prodesse existimaverit. post tempus vero aut per
3 epistulam interposita auctoritas[9] nihil agit. [10]Si
inter tutorem pupillumve iudicium agendum sit, quia
ipse tutor in rem suam auctor esse non potest, non
praetorius tutor ut olim constituitur, sed curator in
locum eius datur, quo interveniente iudicium peragi-
tur et eo peracto curator esse desinit.

XXII[11]

QUIBUS MODIS TUTELA FINITUR.

Pupilli pupillaeque cum puberes esse coeperint,
tutela liberantur. pubertatem autem veteres quidem
non solum ex annis, sed etiam ex habitu corporis in
masculis aestimari volebant. nostra autem maiestas
dignum esse castitate temporum nostrorum bene pu-
tavit, quod in feminis et[12] antiquis impudicum esse
visum est, id est inspectionem habitudinis corporis,
hoc[13] etiam in masculos extendere: et ideo sancta
constitutione promulgata[14] pubertatem in masculis
post quartum decimum annum completum ilico ini-
tium accipere disposuimus, antiquitatis normam in
femininis personis bene positam suo ordine relin-
quentes, ut post duodecimum annum completum viri-
1 potentes esse credantur. Item finitur tutela, si
adrogati sint adhuc impuberes vel deportati: item si
in servitutem pupillus redigatur[15] vel ab hostibus
2 fuerit captus. [16]Sed et si usque ad certam con-
dicionem datus sit testamento, aeque evenit, ut desi-
3 nat esse tutor existente condicione. Simili modo
4 finitur tutela morte vel tutorum vel pupillorum. Sed
et capitis deminutione tutoris, per quam libertas vel
civitas eius amittitur, omnis tutela perit. minima au-
tem capitis deminutione tutoris, veluti si se in ado-
ptionem dederit, legitima tantum tutela perit, ceterae
non pereunt: sed pupilli et pupillae capitis demi-
5 nutio licet minima sit, omnes tutelas tollit. Prae-
terea qui ad certum tempus testamento dantur tu-
6 tores, finito eo deponunt tutelam. Desinunt au-
tem esse tutores, qui vel removentur a tutela ob id
quod suspecti visi sunt, vel[17] ex iusta causa sese
excusant et onus administrandae[18] tutelae deponunt
secundum ea quae inferius proponemus.

XXIII[19]

DE CURATORIBUS.

Masculi puberes et feminae viripotentes usque ad
vicesimum quintum annum completum curatores ac-
cipiunt: qui, licet puberes sint, adhuc tamen huius
1 aetatis sunt, ut negotia sua tueri non possint[20]. Dan-
tur autem curatores ab isdem magistratibus, a qui-
bus et tutores. sed curator testamento non datur,
sed datus confirmatur decreto praetoris vel praesidis.
2 Item inviti adulescentes curatores non accipiunt prae-
terquam in litem: curator enim et ad certam causam
3 dari potest. Furiosi quoque et prodigi, licet maiores
viginti quinque annis sint, tamen in curatione sunt
adgnatorum ex lege duodecim tabularum. sed solent
Romae praefectus[21] urbis vel praetor et in provin-
ciis[22] praesides ex inquisitione eis dare curatores.
4 Sed et mente captis et surdis et mutis et qui
morbo perpetuo laborant, quia rebus suis superesse
5 non possunt, curatores dandi sunt. Interdum au-
tem et pupilli curatores accipiunt, ut puta si legi-
timus tutor non sit idoneus, quia habenti[23] tutorem
tutor dari non potest. item si testamento datus tu-
tor vel a praetore vel a praeside idoneus non sit ad
administrationem nec tamen fraudulenter negotia ad-
ministrat, solet ei curator adiungi. item in locum
tutorum, qui non in perpetuum, sed ad tempus a
tutela excusantur, solent curatores dari.
6 Quodsi tutor adversa valetudine vel alia necessi-
tate impeditur, quo minus negotia pupilli administrare
possit, et pupillus vel absit vel infans sit, quem velit
actorem periculo ipsius[24] praetor vel qui provinciae
praeerit decreto constituet.

XXIIII[25]

DE SATISDATIONE TUTORUM ET CURATORUM.

[26]'Ne tamen pupillorum pupillarumve et eorum, qui
'quaeve in curatione sunt, negotia a tutoribus cura-
'toribusve consumantur aut deminuantur[27], curat prae-
'tor, ut et tutores et curatores eo nomine satisdent.
'sed hoc non est perpetuum: nam tutores testamento
'dati satisdare non coguntur, quia fides eorum et
'diligentia ab ipso testatore probata est: item ex in-
'quisitione tutores vel curatores dati satisdatione non
1 'onerantur, quia idonei electi sunt.' Sed et si ex
testamento vel inquisitione duo pluresve dati fuerint,
potest unus offerre satis de indemnitate pupilli vel
adulescentis et contutori vel concuratori praeferri,
ut solus administret, vel ut contutor satis offerens
praeponatur ei, ut[28] ipse solus administret. itaque
per se non potest petere satis a contutore vel con-
curatore suo, sed offerre debet, ut electionem det
contutori suo, utrum velit satis accipere an satis
dare. quodsi nemo eorum satis offerat, si quidem
adscriptum fuerit a testatore, quis gerat, ille gerere
debet: quodsi non fuerit adscriptum, quem maior
pars elegerit, ipse gerere debet, ut edicto praetoris
cavetur. sin autem ipsi tutores dissenserint circa eli-
gendum eum vel eos qui gerere debent, praetor par-
tes suas interponere debet. idem et in pluribus ex
inquisitione datis probandum est, id est ut maior
pars eligere possit, per quem administratio fieret.
2 Sciendum autem est non solum tutores vel cu-
ratores pupillis et adultis ceterisque personis ex ad-

(1) *Gai.* 1, 189 (2) *Gai.* 1, 191 (2a) *sic T Gai.*, reddent *B* (3) *Cf. Dig.* 26, 8 *Cod.* 5, 59 (3a) *sic dett.*, stipuletur *BTP* (4) *sic BΘ*, tutore auctore *T* (5) *sic B*, tutoris auctoritate (-tatis *T*[a]) *T* (6) qui cum his] *TΘ*, cum quo *B* (7) § 1. 2 *similes Dig.* 26, 8, 9, 3..5 (*Gai. l.* 12 *ad ed. prov.*) (8) *sic B Dig. Θ*, habeant *T* (9) auctoritas] *B*, tutoris auct. *T*, eius auct. *Dig.* (10) § 3 *in. simile Gaio* 1, 184

(11) *Cf. Gai.* 1, 170. 173. 182. 187. 194. 196 *Dig.* 26, 1, 12. 14 ..17 *Cod.* 5, 60 (12) et] *B*, *om. T* (13) hoc] *T*, h. nos *B* (14) *Cod.* 5, 60, 3 (15) *sic P*, ut ingratus a patrono *add. cum Θ post* redigatur *T*, *post* servitutem *B* (16) § 2 *similis Dig.* 26, 1, 14, 5 (*Ulp. l.* 37 *ad Sab.*) (17) vel] *dett. cum Θ*, vel quod *BT* (18) *sic T*, administratae *B*

(19) *Cf. Gai.* 1, 197. 198 *Dig.* 26, 5 (20) possunt *libri* (21) *sic Θ*, praefecti *libri* (22) *sic Θ*, provincia *libri* (23) quia habenti] qui habet *B* (24) ipsius] *B*, ipsius tutoris *T*

(25) *Cf. Dig.* 27, 7. 46, 6 *Cod.* 5, 42. 57 (26) *Gai.* 1, 199. 200 (27) aut dem.] *dett. cum Gai.*, vel dem. *TP*[b], *om. BP*[a] (28) ut] *B*, et *T*

ministratione teneri, sed etiam in eos qui satisdatio-
nes[1] accipiunt subsidiariam actionem esse, quae
ultimum eis praesidium possit afferre. subsidiaria
autem actio datur in eos, qui vel omnino a tutoribus
vel curatoribus satisdari non curaverint aut non ido-
nee passi essent caveri. quae quidem tam ex pru-
dentium responsis quam ex constitutionibus impe-
3 rialibus et in heredes eorum extenditur. Quibus
constitutionibus et illud exprimitur, ut, nisi caveant
tutores vel curatores, pignoribus captis coerceantur.
4 Neque autem praefectus urbis neque praetor ne-
que praeses provinciae neque quis alius cui tutores
dandi ius est hac actione tenebitur, sed hi tantum-
modo qui satisdationem exigere solent.

XXV[2]

DE EXCUSATIONIBUS.

Excusantur autem tutores vel curatores variis ex
causis: plerumque autem propter liberos, sive in po-
testate sint sive emancipati. si enim tres liberos quis
superstites Romae habeat vel in Italia quattuor vel
in provinciis quinque, a tutela vel cura possunt ex-
cusari exemplo ceterorum munerum: nam et tutelam
et[3] curam placuit publicum munus esse. sed adoptivi
liberi non prosunt, in adoptionem autem dati natu-
rali patri prosunt. item nepotes ex filio prosunt, ut
in locum patris succedant, ex filia non prosunt. filii
autem superstites tantum ad tutelae vel curae mu-
neris excusationem prosunt, defuncti non prosunt. sed
si in bello amissi sunt, quaesitum est, an prosint. et
constat eos solos prodesse qui in acie amittuntur:
hi enim, quia pro re publica ceciderunt, in perpe-
1 tuum per gloriam vivere intelleguntur. Item divus
Marcus in semestribus rescripsit eum, qui res fisci
administrat, a tutela vel cura quamdiu administrat
2 excusari posse. Item qui rei publicae causa ab-
sunt[4], a tutela et cura excusantur. sed et si fuerunt
tutores vel curatores, deinde rei publicae causa ab-
esse coeperunt, a tutela et cura excusantur, quatenus
rei publicae causa absunt, et interea curator loco
eorum datur. qui si reversi fuerint, recipiunt onus
tutelae nec anni habent vacationem, ut Papinianus
responsorum libro quinto scripsit: nam hoc spatium
3 habent ad novas tutelas vocati. Et qui potesta-
tem aliquam habent, excusare se possunt, ut divus
Marcus rescripsit, sed coeptam tutelam deserere non
4 possunt. Item propter litem, quam cum pupillo
vel adulto tutor vel curator habet, excusare se nemo
potest: nisi forte de omnibus bonis vel hereditate
5 controversia sit. Item tria onera tutelae non af-
fectatae vel curae praestant vacationem, quamdiu
administrantur: ut tamen plurium pupillorum tutela
vel cura eorundem bonorum, veluti fratrum, pro una
6 computetur. Sed et propter paupertatem excu-
sationem tribui tam divi fratres quam per se divus
Marcus rescripsit, si quis imparem se oneri iniuncto
7 possit docere. Item propter adversam valetudi-
nem, propter quam nec suis quidem negotiis interesse
8 potest, excusatio locum habet. Similiter eum
qui litteras nesciret excusandum esse divus Pius re-
scripsit: quamvis et imperiti litterarum possunt ad
9 administrationem negotiorum sufficere. Item si
propter inimicitiam[5] aliquem testamento tutorem pater
dederit, hoc ipsum praestat ei excusationem: sicut
per contrarium non excusantur, qui se tutelam patri
10 pupillorum administraturos promiserunt. Non
esse autem admittendam excusationem eius, qui hoc
solo utitur, quod ignotus patri pupillorum sit, divi
11 fratres rescripserunt. Inimicitiae[6], quas quis
cum patre pupillorum vel adultorum[7] exercuit, si
capitales fuerunt nec reconciliatio intervenit, a tu-
12 tela[8] solent excusare[9]. Item si quis[10] status
controversiam a pupillorum patre passus est, excu-
13 satur a tutela. Item maior septuaginta annis a
tutela vel cura se potest excusare. minores autem
viginti et quinque annis olim quidem excusabantur:
a nostra autem constitutione[11] prohibentur ad tute-
lam vel curam aspirare, adeo ut nec excusatione
opus fiat. qua constitutione[12] cavetur, ut nec pu-
pillus ad legitimam tutelam vocetur nec adultus: cum
erat incivile eos, qui alieno auxilio in rebus suis ad-
ministrandis egere noscuntur et sub aliis reguntur,
14 aliorum tutelam vel curam subire. Idem et in
milite observandum est, ut nec volens ad tutelae mu-
15 nus[13] admittatur. Item Romae grammatici rhe-
tores et medici et qui in patria sua id[14] exercent et
intra numerum sunt, a tutela vel cura habent vaca-
tionem.
16 [15]Qui autem se vult excusare, si plures habeat
excusationes et de quibusdam non probaverit, aliis
uti intra tempora non prohibetur. qui[16] excusare se
volunt, non appellant: sed intra dies quinquaginta
continuos, ex quo cognoverunt, excusare se debent
(cuiuscumque generis sunt, id est qualitercumque dati
fuerint tutores), si intra centesimum lapidem sunt ab
eo loco, ubi tutores dati sunt: si vero ultra centesi-
mum habitant, dinumeratione facta viginti millium
diurnorum et amplius triginta dierum. quod tamen,
ut[17] Scaevola dicebat, sic debet computari, ne minus
17 sint quam quinquaginta dies. Datus autem tutor
18 ad universum patrimonium datus esse creditur. Qui
tutelam alicuius gessit, invitus curator eiusdem fieri
non compellitur, in tantum ut, licet pater, qui testa-
mento tutorem dederit, adiecit se eundem curatorem
dare, tamen invitum eum curam suscipere non co-
gendum divi Severus et Antoninus rescripserunt.
19 Idem rescripserunt[18] maritum uxori suae cura-
torem datum excusare se posse, licet se immisceat.
20 Si quis autem falsis allegationibus excusationem
tutelae meruit, non est liberatus onere tutelae.

XXVI[19]

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

[20]Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim
1 tabularum descendere. Datum est autem ius re-
movendi suspectos tutores Romae praetori et in pro-
2 vinciis praesidibus earum et legato proconsulis. Os-
tendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc
videamus, qui suspecti fieri possunt. Et quidem
omnes tutores possunt, sive testamentarii sint sive
non, sed[21] alterius generis tutores. quare et si legi-
timus sit tutor, accusari poterit. quid[22] si patronus?
adhuc idem erit dicendum: dummodo meminerimus
famae patroni parcendum, licet ut suspectus remotus
3 fuerit. Consequens est, ut videamus, qui possint
suspectos postulare. et sciendum est quasi publicam
esse hanc actionem, hoc est omnibus patere. quin
immo et mulieres admittuntur ex rescripto divorum
Severi et Antonini, sed[23] hae solae, quae pietatis ne-
cessitudine ductae ad hoc procedunt, ut puta mater:
nutrix quoque et avia possunt, potest et soror: sed
et si qua mulier fuerit, cuius praetor perpensam[24]
pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredien-
tis, sed pietate productam[25] non continere iniuriam
4 pupillorum, admittit eam ad accusationem. Im-

(1) *sic T*, satisdationem $B\Theta$
(2) *Cf. Dig.* 27, 1 *Cod.* 5, 62..69 (3) et] $T\Theta$, vel *B*
(4) *sic* $T^{b}\Theta$, causam assumunt *B*, causa ab...unt T^{a} (5) *sic* *B*, inimicitias *T* (6) *sic T*, inimicitias *B* (7) *sic* $T\Theta$, pupilli vel adulti *B* (8) *sic* $B\Theta$, a tut. vel cura *T*
(9) *sic T*, excusari *B* (10) *sic* $W^{a}\Theta$, si qui *B*, is qui TW^{b}
(11) *Cod.* 5, 30, 5 (12) *sic W*, cui constitutioni *BE*
(13) *sic* PE^{b}, onus *B W*, in unius E^{a} (14) id] $EW^{b}\Theta$, artem BW^{a} (15) § 16 *in. ex Marciani l.* 2 *inst.* (*Dig.* 27, 1, 21, 1) (16) qui PE^{a}, qui enim BW^{a} (17) ut *om. B*
(18) idem rescr. *om. B*
(19) *Cf. Dig.* 26, 10 *Cod.* 5, 43 (20) *pr.* .. § 3 *ex Dig.* 26, 10, 1, 2..7 (*Ulp. l.* 35 *ad ed.*) (21) non sed] *B W*, n. s. sint *Dig.*, *om. E* (22) quid] $B^{b}P^{b}W$ *Dig.*, quod $B^{a}P^{a}E$
(23) sed *W Dig.* Θ, sed et *BT* (24) *sic libri cum Dig.*
(25) *sic* PW^{a} *Dig.*, producta BTW^{b}

puberes non possunt tutores suos suspectos postu-
lare: puberes autem curatores suos ex consilio ne-
cessariorum suspectos possunt arguere: et ita divi
5 Severus et Antoninus rescripserunt. Suspectus
est autem, qui non ex fide tutelam gerit, licet sol-
vendo est, ut et Iulianus quoque scripsit. sed et[1]
ante, quam incipiat gerere tutelam tutor, posse eum
quasi suspectum removeri idem Iulianus scripsit et
6 secundum eum constitutum est. Suspectus autem
remotus, si quidem ob dolum, famosus est: si ob
7 culpam, non aeque. Si quis autem suspectus po-
stulatur, quoad cognitio finiatur, interdicitur ei ad-
8 ministratio, ut Papiniano visum est. Sed si su-
specti cognitio suscepta fuerit posteaque tutor vel
9 curator decesserit, extinguitur cognitio suspecti. Si
quis tutor copiam sui non faciat, ut alimenta pupillo
decernantur, cavetur epistula divorum Severi et An-
tonini[2], ut in possessionem bonorum eius pupillus
mittatur: et quae mora deteriora futura sunt, dato
curatore distrahi iubentur. ergo ut suspectus remo-
10 veri poterit qui non praestat alimenta. Sed si
quis praesens negat propter inopiam alimenta posse
decerni, si hoc per mendacium dicat, remittendum
eum esse ad praefectum urbis puniendum placuit,
sicut ille remittitur, qui data pecunia ministerium
11 tutelae redemit. [3]Libertus quoque, si fraudu-
lenter gessisse tutelam filiorum vel nepotum patroni
probetur, ad praefectum urbis remittitur puniendus.
12 Novissime sciendum est eos, qui fraudulenter tu-
telam vel curam administrant, etiamsi satis offerant,
removendos a tutela, [4]quia satisdatio propositum tu-
toris malevolum[5] non mutat, sed diutius grassandi in
13 re familiari facultatem praestat. [6]Suspectum
enim eum putamus, qui moribus talis est, ut suspectus
sit: enimvero tutor vel curator quamvis pauper est, fide-
lis tamen et diligens, removendus non est quasi suspectus.

LIBER SECUNDUS.

I[7]

DE RERUM DIVISIONE.

[8]'Superiore libro de iure personarum exposuimus:
'modo videamus de rebus. quae vel in nostro patri-
'monio vel extra nostrum patrimonium habentur.'
[9]quaedam enim naturali iure communia sunt omnium,
quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam
nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis
cuique adquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.
1 Et quidem naturali iure communia sunt omnium
haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora
maris. nemo igitur ad litus[10] maris accedere prohi-
betur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis
abstineat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare.
2 Flumina autem omnia et portus publica sunt:
ideoque ius piscandi omnibus commune est in portu-
3 bus fluminibusque. Est autem litus maris, quate-
4 nus hibernus fluctus maximus excurrit. [11]Riparum
quoque usus publicus est iuris[11*] gentium, sicut ipsius
fluminis: itaque navem[12] ad eas appellere[13], funes
ex arboribus ibi natis religare, onus aliquid in his
reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen
navigare. sed proprietas earum illorum[14] est, quo-
rum praediis haerent[15]: qua de causa arbores quo-
5 que in isdem natae eorundem sunt. Litorum quo-
que usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius ma-
ris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi im-
ponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex
mare deducere. proprietas autem eorum potest in-
tellegi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et
mare et quae subiacent mari, terra vel harena.
6 [16]Universitatis sunt, non singulorum veluti quae
in civitatibus sunt, ut theatra stadia et similia et si
qua alia sunt communia civitatium.
7 Nullius autem sunt res sacrae et religiosae et
sanctae: quod enim divini iuris est, id nullius in bo-
8 nis est. Sacra sunt, quae rite et per pontifices
deo consecrata sunt, veluti aedes sacrae et dona,
quae rite ad ministerium dei dedicata sunt, quae
etiam per nostram constitutionem[17] alienari et obli-
gari prohibuimus, excepta causa redemptionis capti-
vorum. si quis vero auctoritate sua quasi sacrum
sibi constituerit, sacrum non est, sed profanum. lo-
cus autem, in quo sacrae aedes aedificatae sunt, etiam
diruto aedificio adhuc sacer manet, ut et Papinianus
9 scripsit. [18]Religiosum locum unusquisque sua vo-
luntate facit, dum mortuum infert in locum suum.
in communem autem locum purum invito socio in-
ferre non licet: in commune vero sepulcrum etiam
invitis ceteris licet inferre. item si alienus usus fruc-
tus est, proprietarium placet nisi consentiente usu-
fructuario locum religiosum non facere. in alienum
locum concedente domino licet inferre: et licet postea
ratum habuerit[19], *quam illatus est mortuus, tamen*
10 religiosus locus fit. [20]'Sanctae quoque res, veluti
'muri et portae, quodammodo divini iuris sunt et
'ideo nullius in bonis sunt.' ideo autem muros sanctos
dicimus, quia poena capitis constituta sit in eos, qui
aliquid in muros deliquerint. ideo et legum eas par-
tes, quibus poenas constituimus adversus eos qui
contra leges fecerint, sanctiones vocamus.
11 [21]Singulorum autem hominum multis modis res
fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur
iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius
gentium, quarundam iure civili. commodius est ita-
que a vetustiore iure incipere. palam est autem ve-
tustius esse naturale ius, quod cum ipso genere hu-
mano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc
coeperunt[22], *cum* et civitates condi et magistratus
creari et leges scribi coeperunt.
12 [23]Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id
est omnia animalia, quae in terra mari caelo[24] nas-
cuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gen-
tium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nul-
lius est, id naturali ratione occupanti conceditur.

(1) *sic Θ*, et *om. libri* (2) *Cf. Dig.* 26, 10, 7, 2 (3) § 11 *ex Dig* 26, 10, 2 (*Ulp. l.* 1 *de omnib. trib.*) (4) quia... praestat *ex Dig.* 26, 10, 6 (*Callistr. l.* 4 *de cogn.*) (5) male voluntatis *B* (6) § 13 *ex Dig.* 26, 10, 8 (*Ulp. l.* 61 *ad ed.*) (7) *Cf. Gai.* 2, 1..11. 19..21. 41. 65..79. *Dig.* 1, 8. 41, 1 (8) *Gai.* 2, 1 (9) *pr. fin.* § 1. 2 *ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 1. 9, 2. 4) (10) *sic A Dig. Θ*. litora *BT* (11) § 4. 5 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 1, 8, 5) (11*) iure *Dig.* (12) *sic A Dig. Θ*, naves *BT* (13) *sic A Dig. Θ*, applicare *BT* (14) earum illorum] *dett.*, eorum illorum *A*, illorum eorum *B*, illarum eorum *T*, illorum *Dig.* (15) *sic A Dig.*, adhaereat *BT* (16) § 6 *ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 6, 1) (17) *Cod.* 1, 2, 21 (18) § 9 *ex Marc. l. c.* (*Dig.* 1, 8, 6, 4) (19) *sic A Dig. Θ*, non habuerit *BT* (20) *Gai.* 2, 8. 9 (*Dig.* 1, 8, 1 *pr.*) (21) § 11 *in. similis Dig.* 41, 1, 1 *pr.* (*Gai. l.* 2 *rer. cott.*) (22) coeperunt *AB*, c. esse *T*. (23) § 12..17 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 1. 3. 5. 7 *pr.*) (24) *sic* $A^{bg}A^{p}$ *Dig.*, caeloque $A^{l}BT$

nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aut aucupandi gratia, potest a domino, si is providerit, prohiberi ne ingrediatur. quidquid autem eorum ceperis, eo usque tuum esse intellegitur, donec tua custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam tuam et in naturalem libertatem se receperit, tuum esse desinit et rursus occupantis fit. naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos tuos effugerit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficilis sit eius perse-
13 cutio. Illud quaesitum est, an, si fera bestia ita vulnerata sit, ut capi possit, statim tua esse intellegatur. quibusdam placuit statim tuam esse et eo usque tuam videri, donec eam persequaris[1], quodsi desieris persequi, desinere tuam esse et rursus fieri occupantis. alii non aliter putaverunt tuam esse, quam si ceperis. sed posteriorem sententiam nos confirmamus, quia multa accidere solent, ut eam non
14 capias. Apium quoque natura fera est. itaque quae in arbore tua consederint, antequam a te alveo includantur, non magis tuae esse intelleguntur, quam volucres, quae in tua arbore nidum fecerint: ideoque si alius eas incluserit, is earum dominus erit. favos quoque si quos hae fecerint[2], quilibet eximere potest. plane integra re si provideris ingredientem in fundum tuum, potes eum iure prohibere ne ingrediatur. examen, quod ex alveo tuo evolaverit, eo usque tuum esse intellegitur, donec in conspectu tuo est nec difficilis eius persecutio est: alioquin occupantis fit.
15 Pavonum et columbarum fera natura est. nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare[3] et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas ire et redire soleant, quorum[4] et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae ex consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut[5] eo usque tua esse intellegantur, donec animum revertendi habeant: nam si revertendi animum habere desierint, etiam tua esse desinunt et fiunt occupantium. revertendi autem animum videntur desinere habere, cum revertendi consuetudinem dese-
16 ruerint. Gallinarum et anserum non est fera natura idque ex eo possumus intellegere, quod aliae sunt gallinae, quas feras vocamus, item alii anseres, quos feros appellamus. ideoque si anseres tui aut gallinae tuae aliquo casu turbati turbataeve evolaverint, licet conspectum tuum effugerint, quocumque tamen loco sint, tui tuaeve esse[6] intelleguntur: et qui lucrandi animo ea animalia retinet, furtum
17 committere intellegitur. Item ea, quae ex hostibus capimus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem nostram deducantur, qui tamen, si evaserint nostram potestatem et ad suos reversi fuerint, pristinum statum re-
18 cipiunt. [7]Item lapilli gemmae et cetera, quae in litore inveniuntur, iure naturali statim inventoris
19 fiunt. Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur.
20 [8]Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum latens. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possis, quantum quoquo momento tem-
21 poris adiciatur. Quodsi vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et vicini praedio appulerit, palam est eam tuam permanere. plane si longiore[9] tempore fundo vicini haeserit arboresque, quas secum traxerit, in eum fundum radices egerint, ex eo tempore videntur vicini fundo adquisitae[10] esse.
22 Insula, quae in mari nata est, quod raro accidit, occupantis fit: nullius enim esse creditur. at in flumine nata, quod frequenter accidit, si quidem mediam partem fluminis teneat, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque fundi, quae latitudo prope ripam sit. quodsi alteri parti proximior sit, eorum est tantum, quia ab ea parte prope ripam praedia possident. quodsi aliqua parte divisum flumen, deinde infra unitum agrum alicuius in formam insulae redegerit, eiusdem permanet is ager,
23 cuius et fuerat. Quodsi naturali alveo in universum derelicto alia parte fluere[11] coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam eius praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque agri, quae latitudo prope ripam sit, novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus[12]. quodsi post aliquod tempus ad priorem alveum reversum fuerit flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius prae-
24 dia possident. Alia sane causa est, si cuius totus ager inundatus fuerit. neque enim inundatio speciem fundi commutat et ob id, si recesserit aqua, palam est eum fundum eius manere, cuius et fuit.
25 [13]Cum ex aliena materia species aliqua facta sit ab aliquo, quaeri solet, quis[14] eorum naturali ratione dominus sit, utrum is qui fecerit, an ille potius qui materiae dominus fuerit: ut ecce si quis ex alienis uvis aut olivis aut spicis vinum aut oleum aut frumentum fecerit, aut ex alieno auro vel argento vel aere vas aliquod fecerit, vel ex alieno vino et melle mulsum miscuerit, vel ex alienis medicamentis emplastrum aut collyrium composuerit, vel ex aliena lana vestimentum fecerit, vel ex alienis tabulis navem vel armarium vel subsellium fabricaverit. et post multas Sabinianorum et Proculianorum ambiguitates placuit media sententia existimantium, si ea species ad materiam reduci[15] possit, eum videri dominum esse, qui materiae dominus fuerat, si non possit reduci, eum potius intellegi dominum qui fecerit: ut ecce vas conflatum potest ad rudem massam aeris vel argenti vel auri reduci, vinum autem aut oleum aut frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti non potest[16] ac ne mulsum quidem ad vinum et mel resolvi potest. quodsi partim ex sua materia, partim ex aliena speciem aliquam fecerit quisque, veluti ex suo vino et alieno melle mulsum aut ex suis et alienis medicamentis emplastrum aut collyrium aut ex sua et aliena lana vestimentum fecerit, dubitandum non est hoc casu eum esse dominum qui fecerit: cum non solum operam suam dedit, sed et partem
26 eiusdem materiae praestavit. Si tamen alienam purpuram quis intexuit suo vestimento, licet pretiosior est purpura, accessionis vice cedit vestimento: et qui dominus fuit purpurae, adversus eum qui subripuit habet furti actionem et condictionem, sive ipse est qui vestimentum fecit, sive alius. nam '[17]extin'ctae res licet vindicari non possint, condici tamen a 'furibus et[18] a quibusdam aliis possessoribus pos-
27 'sunt.' Si duorum materiae ex voluntate dominorum confusae sint, totum id corpus, quod ex confusione fit, utriusque commune est[19], veluti si qui vina sua confuderint aut massas argenti vel auri conflaverint. sed[20] si diversae materiae sint et ob id propria species facta sit, forte ex vino et melle mulsum aut ex auro et argento electrum, idem iuris est: nam et eo casu communem esse speciem non dubitatur. quodsi fortuitu et non voluntate dominorum confusae fuerint vel diversae materiae vel quae eius-

(1) *sic B*, persequamur *A Dig.*, persequeris *T* (2) hae fecerint] *Dig.*, effecerint *libri* (3) *sic A B Dig. Θ*, advolare *T* (4) quorum] *BTDig.*, quamvis *A* (5) ut] ut et *T* (6) esse] *BT*, *om. A* (7) § 18. 19. *ex Flor. l.* 6 *inst.* (*Dig.* 1, 8, 3 *et* 41, 1, 6) (8) § 20..24 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 7, 1..6) (9) *sic Dig. Θ*, longiori *T*, longo *AB* (10) *sic TΘ*, videtur..adquisita *Dig. W*ª, videntur.. adquisita *AB* (11) *sic ADig.Θ*, defluere *BT* (12) *sic* (publicis *F*¹) *Dig.*, publicum *libri*, publici *legisse videtur Θ* (13) § 25 *similis Dig.* 41, 1, 7, 7 (*Gai. l. c.*) (14) quis *BT*ᵗ, uter *AT*ᵛ (15) redigi *B* (16) *sic ABΘ*, reduci non possunt *T* (17) *Gai.* 2, 79 (18) et] *ABΘGai.*, vel *T* (19) est] *AT*, fit *B* (20) sed] *libri cum Θ : fuitne* sed et (*edd.*)?

28 dem generis sunt, idem iuris esse placuit. Quodsi
frumentum Titii tuo frumento mixtum fuerit, si qui-
dem ex voluntate vestra, commune erit, quia singula
corpora, id est singula grana, quae cuiusque propria
fuerunt, ex consensu vestro communicata sunt. quodsi
casu id mixtum fuerit vel Titius id miscuerit sine
voluntate tua, non videtur commune esse, quia sin-
gula corpora in sua substantia durant nec magis
istis casibus commune fit frumentum, quam grex
communis esse intellegitur, si pecora Titii tuis peco-
ribus mixta fuerint: sed si ab alterutro vestrum id
totum frumentum retineatur, in rem quidem actio
pro modo frumenti cuiusque competat, arbitrio au-
tem iudicis continetur, ut is [1] aestimet, quale cuius-
29 que frumentum fuerit. [2] Cum in suo solo ali-
quis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intel-
legitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo
cedit. nec tamen ideo is, qui materiae dominus fue-
rat, desinit eius dominus esse: sed tantisper neque
vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea re
agere propter legem duodecim tabularum, qua cave-
tur, ne quis tignum alienum aedibus suis iniunctum
eximere cogatur, sed duplum pro eo praestet per
actionem quae vocatur de tigno iuncto (appellatione
autem tigni omnis materia significatur, ex qua [3] aedi-
ficia fiunt): quod ideo provisum est, ne aedificia
rescindi necesse sit. sed si aliqua ex causa dirutum
sit aedificium, poterit materiae dominus, si non fuerit
duplum iam persecutus, tunc eam vindicare et ad
30 exhibendum agere [4]. Ex diverso si quis in alieno
solo sua materia domum aedificaverit, illius fit do-
mus, cuius et solum est. sed hoc casu materiae do-
minus proprietatem eius amittit, quia voluntate eius
alienata intellegitur, utique si [5] non ignorabat in alieno
solo se aedificare: et ideo, licet diruta sit domus,
vindicare materiam non possit. certe illud constat,
si in possessione constituto aedificatore soli dominus
petat domum suam esse nec solvat pretium materiae
et mercedes fabrorum, posse eum per exceptionem
doli mali repelli, utique si bonae fidei possessor fuit
qui aedificasset: nam scienti alienum esse solum po-
test culpa obici, quod temere aedificaverit in eo solo,
31 quod intellegeret alienum esse. Si Titius alienam
plantam in suo solo posuerit, ipsius erit: et ex di-
verso si Titius suam plantam in Maevii solo po-
suerit, Maevii planta erit, si modo utroque casu ra-
dices egerit. antequam autem radices egerit, eius
permanet, cuius et fuerat. adeo autem ex eo, ex [6]
quo radices agit planta, proprietas eius commutatur,
ut, si vicini arborem ita terra [7] Titii presserit [8], ut in
eius fundum radices ageret, Titii effici arborem dici-
mus [9]: rationem etenim non permittere [10], ut alterius
arbor esse intellegatur, quam cuius in fundum ra-
dices egisset. et ideo prope confinium arbor posita
si etiam in vicini fundum radices egerit, communis
32 fit. [11] Qua ratione autem plantae, quae terra
coalescunt, solo cedunt, eadem ratione frumenta quo-
que, quae sata sunt, solo cedere intelleguntur. ce-
terum sicut is qui in alieno solo aedificaverit, si ab
eo dominus petat aedificium, defendi potest per ex-
ceptionem doli mali secundum ea quae diximus: ita
eiusdem exceptionis auxilio tutus esse potest is qui
alienum [12] fundum sua impensa [13] bona fide consevit.
33 Litterae quoque, licet aureae sint, perinde char-
tis membranisque cedunt, acsi solo cedere solent ea
quae inaedificantur aut inseruntur: ideoque si in
chartis membranisve tuis carmen vel historiam vel
orationem Titius scripserit, huius corporis non Ti-
tius, sed tu dominus esse iudiceris [14]. sed si a Titio
petas tuos libros tuasve membranas esse nec impen-
sam scripturae solvere paratus sis, poterit se Titius
defendere per exceptionem doli mali, utique si bona
fide earum chartarum membranarumve possessionem
34 nanctus est. Si quis in aliena tabula pinxerit,
quidam putant tabulam picturae cedere: aliis videtur
picturam [15], qualiscumque sit, tabulae cedere. sed
nobis videtur melius esse tabulam picturae cedere:
ridiculum est enim picturam Apellis vel Parrhasii [16]
in accessionem vilissimae tabulae cedere. [17] 'unde si
'a domino tabulae imaginem possidente is qui pinxit
'eam petat nec solvat pretium tabulae, poterit per
'exceptionem doli mali summoveri: at si is qui pinxit
'possideat, consequens est, ut utilis actio domino
'tabulae adversus eum detur, quo casu, si non solvat
'impensam picturae, poterit per exceptionem doli mali
'repelli, utique si bona fide possessor fuerit ille qui
'picturam imposuit. illud enim palam est, quod, sive
'is qui pinxit subripuit tabulas sive alius, competit
'domino tabularum furti actio.'
35 Si quis a non domino, quem dominum esse
crederet, bona fide fundum emerit vel ex donatione
aliave qua iusta causa aeque bona fide acceperit:
naturali ratione placuit fructus quos percepit eius
esse pro cultura et cura. et ideo si postea dominus
supervenerit et fundum vindicet, de fructibus ab eo
consumptis agere non potest. ei vero, qui sciens
alienum fundum possederit, non idem concessum est.
itaque cum fundo etiam fructus, licet consumpti sint,
36 cogitur restituere. Is, ad quem usus fructus
fundi pertinet, non aliter fructuum dominus efficitur,
quam si eos ipse perceperit. et ideo licet maturis
fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, ad
heredem eius non pertinent, sed [18] domino proprie-
tatis adquiruntur. eadem fere et de colono dicuntur.
37 [19] In pecudum fructu etiam fetus est, sicuti lac
et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli et
equuli [20] statim naturali iure dominii [21] sunt fructua-
rii. partus vero ancillae in fructu non est itaque ad
dominum proprietatis pertinet: absurdum enim vide-
batur hominem in fructu esse, cum omnes fructus
38 rerum natura hominum gratia comparavit. Sed
si gregis usum fructum quis habeat, in locum de-
mortuorum capitum ex fetu fructuarius summittere
debet, ut et Iuliano visum est, et in vinearum de-
mortuarum vel arborum locum alias debet substi-
tuere. recte enim colere debet et quasi bonus pater
familias uti debet [22].
39 Thesauros, quos quis in suo loco invenerit,
divus Hadrianus naturalem aequitatem secutus ei
concessit qui invenerit. idemque statuit, si quis in
sacro aut in religioso loco fortuito casu invenerit.
at si quis in alieno loco non data ad hoc opera, sed
fortuitu invenerit, dimidium domino soli concessit.
et convenienter, si quis in Caesaris loco invenerit,
dimidium inventoris, dimidium Caesaris esse statuit.
cui conveniens est, ut, si quis in publico loco vel
fiscali invenerit, dimidium ipsius esse [23], dimidium fisci
vel civitatis.
40 [24] Per traditionem quoque iure naturali [25] res
nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est
naturali aequitati, quam voluntatem domini, volentis
rem suam in alium transferre, ratam haberi. et ideo
cuiuscumque generis sit corporalis res, tradi potest [26]
et a domino tradita alienatur. itaque stipendiaria

(1) is] *A*, id *B*, ipse *T* (2) § 29..31 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 7, 10. 12. 13) (3) *sic AT* (*sed* significat *T*), omnes materiae significantur ex quibus (ex qua *B*) *BDig.* (4) agere] *Dig.Θ*, de ea re (re *om.* T^u) ag. *AT*, de eis ag. *B* (5) si *om.* T^u (6) ex *om. A* (7) terram *BT et in Dig.*F^1 (8) presserim *recte Dig., ut cogitandum sit de arbore propagata, qua de re cf. Plin. h. n.* 17, 13 *Dig.* 43, 24, 22 *pr.: ne tamen emendetur* Titius presserit, *vetat Theophilus, qui arborem sub terra radices paulatim in vicinum fundum misisse intellegit* (9) dicamus *edd.* (10) *sic ATDig.*, ratio enim non permittit *B* (11) § 32. 33 *ex Gai. l. c.* (*Dig.* 41, 1, 9 *pr.* § 1) (12) *sic AT*, in alienum *BDig.* (13) suam impensam *B* (14) *sic AB*, videris *T*, intellegeris *Dig* (15) *sic* AT^u, pictura BT^b (16) parrasis *libri* (17) *Gai.* 2, 78 (18) sed] *ABΘ*, sed omnino *T* (19) § 37 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 22, 1, 28) (20) et equuli] *TΘ*, et equulei *A*, et equi *B*, *om. Dig.* (21) *sic AT*, dominio *B*, *om. Dig.* (22) uti debet] *AT*, *om. B* (23) *sic BT*, esset *A* (24) § 40 *in. ex Gaio l. c.* (*Dig.* 40, 1, 9, 3) (25) iure naturali] naturalem *B* (26) *sic T*, possit *AB*

quoque et tributaria praedia eodem modo alienantur.
vocantur autem stipendiaria et tributaria praedia,
quae in provinciis sunt, inter quae nec non Italica
praedia ex nostra constitutione [1] nulla differentia est.
41 Sed si quidem ex causa donationis aut dotis aut
qualibet alia ex causa tradantur, sine dubio trans-
feruntur: venditae vero et traditae non aliter em-
ptori adquiruntur, quam si is venditori pretium sol-
verit vel alio modo ei satisfecerit, veluti expromissore
aut pignore dato. quod cavetur quidem etiam lege
duodecim tabularum: tamen recte dicitur et iure
gentium, id est [2] iure naturali, id effici. sed si is qui
vendidit fidem emptoris secutus fuerit [3], dicendum
42 est [4] statim rem emptoris fieri. [5] Nihil autem in-
terest, utrum ipse dominus tradat alicui rem, an vo-
43 luntate eius alius [6]. Qua ratione, si cui [7] libera ne-
gotiorum [8] administratio a domino permissa fuerit is-
que ex his negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit
44 eam accipientis. Interdum etiam sine traditione
nuda voluntas sufficit domini ad rem transferendam,
veluti si rem, quam tibi aliquis commodavit aut lo-
cavit aut apud te deposuit, vendiderit tibi [9] aut do-
naverit. quamvis enim ex ea causa tibi eam non
tradiderit, eo tamen ipso, quod patitur tuam esse,
statim adquiritur tibi proprietas perinde ac si eo no-
45 mine tradita fuisset. Item si quis merces in
horreo depositas vendiderit, simul atque claves horrei
tradiderit emptori, transfert proprietatem mercium ad
46 emptorem. Hoc amplius interdum et in incertam
personam collocata [10] voluntas domini transfert rei
proprietatem: ut ecce praetores vel consules, qui missi-
lia iactant in vulgus, ignorant, quid eorum quisque
excepturus sit, et tamen, quia volunt quod quisque
exceperit eius esse, statim eum dominum efficiunt.
47 Qua ratione verius esse videtur et, si rem pro
derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim
eum dominum effici. pro derelicto autem habetur,
quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum sua-
rum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit.
48 [11] Alia causa est earum rerum, quae in tem-
pestate maris levandae navis causa eiciuntur. hae
enim dominorum permanent, quia palam est eas non
eo animo eici, quo [12] quis eas habere non vult, sed
quo magis cum ipsa nave periculum maris effugiat:
qua de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam
in ipso mari nactus lucrandi animo abstulerit, furtum
committit. nec longe discedere videntur ab his, quae
de rheda currente [13] non intellegentibus dominis ca-
dunt.

II

DE REBUS INCORPORALIBUS.

[14] 'Quaedam praeterea res corporales sunt, quae-
1 'dam incorporales. Corporales eae sunt, quae sui
'natura tangi possunt: veluti fundus homo vestis au-
'rum argentum et denique aliae res innumerabiles.
2 'Incorporales autem sunt, quae tangi non possunt.
'qualia sunt ea, quae in iure consistunt: sicut here-
'ditas, usus fructus [15], obligationes quoquo modo con-
'tractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res
'corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo
'percipiuntur, corporales sunt et id, quod ex aliqua
'obligatione nobis debetur, plerumque corporale est.
'veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius heredita-
'tis [15*] et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obli-
3 'gationis incorporale est. Eodem numero sunt iura
'praediorum urbanorum et rusticorum', quae etiam
servitutes vocantur.

III [16]

DE SERVITUTIBUS.

[17] Rusticorum praediorum iura sunt haec: iter actus
via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi ho-
mini, non etiam iumentum agendi vel vehiculum:
actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum.
itaque qui iter habet, actum non habet. qui actum
habet, et [18] iter habet eoque uti potest etiam sine iu-
mento. via est ius eundi et agendi et ambulandi:
nam et iter et actum in se via continet. aquae ductus
1 est ius aquae ducendae per fundum alienum. [19] Prae-
diorum urbanorum sunt servitutes, quae aedificiis in-
haerent, ideo urbanorum praediorum dictae, quoniam
aedificia omnia urbana praedia appellantur, etsi in
villa aedificata sunt. item praediorum urbanorum
servitutes sunt hae: ut vicinus onera vicini sustineat:
ut in parietem eius liceat vicino tignum immittere:
ut stillicidium vel flumen recipiat quis in aedes suas
vel in aream [20], vel non recipiat: et ne altius tollat
2 quis aedes suas, ne luminibus vicini officiatur. [21] In
rusticorum praediorum servitutes [22] quidam computari
recte putant aquae haustum, pecoris ad aquam ad-
pulsum, ius pascendi, calcis coquendae, harenae fo-
diendae.
3 Ideo autem hae servitutes praediorum appellan-
tur, quoniam sine praediis constitui non possunt.
nemo enim potest servitutem adquirere urbani vel
rustici praedii, nisi qui habet praedium, nec quis-
4 quam debere, nisi qui habet praedium. Si quis
velit vicino aliquod ius constituere, pactionibus at-
que stipulationibus id efficere debet. [23] potest etiam
in testamento quis heredem suum damnare, ne altius
tollat [24], ne luminibus aedium vicini officiat: vel ut
patiatur eum tignum in parietem immittere vel stilli-
cidium habere: vel ut patiatur eum per fundum ire
agere aquamve ex eo ducere.

IIII [25]

DE USU FRUCTU.

[26] Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi
salva rerum substantia. est enim ius in corpore: quo
1 sublato et ipsum tolli necesse est. Usus fructus
a proprietate separationem recipit idque plurimis [27]
modis accidit. ut ecce si quis alicui usum fructum
legaverit: nam heres nudam habet proprietatem,
legatarius usum fructum: et contra si fundum lega-
verit deducto usu fructu, legatarius nudam habet
proprietatem, heres vero usum fructum: item alii
usum fructum, alii deducto eo fundum legare potest.
[28] sine testamento vero si quis velit alii usum fructum
constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere
debet. ne tamen in universum inutiles essent pro-
prietates semper abscedente usu fructu, placuit cer-
tis modis extingui usum fructum et ad proprietatem
2 reverti. Constituitur autem usus fructus non tan-
tum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et
iumentis ceterisque rebus exceptis his quae ipso usu
consumuntur: nam eae [29] neque naturali ratione ne-
que civili recipiunt usum fructum. quo numero sunt
vinum oleum frumentum vestimenta. quibus proxima
est pecunia numerata: namque in ipso usu adsidua

(1) *Cod.* 7, 31, 1 (2) id est] *AT*, et *B* (3) secutus fuerit] *BT* secuturus (secutus *A*[l]) est *A* (4) dic. est *om. B* (5) § 42..46 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9, 4..7) (6) alius] *AΘ*, aliquis *Dig.*, alius aut possessio eius rei permissa sit (sit *om. B*) *BT* (7) cui *om. A* (8) negotiorum] *BDig.Θ*, universorum neg. *AT* (9) tibi *om. B* (10) *sic ADig.*, collata *BT* (11) § 48 *ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 1, 9, 8) (12) quod *Dig.* (13) currente] *AT*, *om. B*

(14) *Gai.* 2, 12..14 *Dig.* 1, 8, 1, 1 (15) *sic Gai. Dig. Θ*, usus fructus usus *libri* (15*) successionis *Gai. Dig.*

(16) *Cf. Dig.* 8 *Cod.* 3, 34 (17) *pr. ex Ulp. l.* 2 *inst.* (*Dig.* 8, 3, 1 *pr.*) (18) et] *TDig.Θ*, *om. B* (19) § 1 *in. ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 8, 4, 1 *pr.*)? (20) *sic BT*[u]*Θ*, vel in cloacam *add. dett.* (21) § 2. 3 *ex Ulp. l. c.* (*Dig.* 8, 3, 1, 1 *et* 8, 4, 1, 1) (22) *sic TΘ*, servitute *B* (23) § 4 *fin. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 8, 4, 16) (24) tollat] *BT*[u], aedes suas tollat *Dig.*

(25) *Gai.* 2, 30. 33 *Dig.* 7, 1. 4. 5; 33, 2 *Cod.* 3, 33 (26) *pr. ex Dig.* 7, 1, 1. 2 (*Paul. l.* 3 *ad Vitell. et Cels. l.* 18 *dig.*) (27) *sic BT*, pluribus *dett.*, *πολλοῖς Θ* (28) § 1 *fin.* § 2 *in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 7, 1, 3) (29) eae] *B*, eae res *T*

permutatione quodammodo extinguitur. sed utilitatis causa senatus censuit posse etiam earum rerum usum fructum constitui, ut tamen eo nomine heredi utiliter caveatur. itaque si pecuniae usus fructus legatus sit, ita datur legatario, ut eius fiat, et legatarius satisdat heredi de tanta pecunia restituenda, si morietur aut capite minuetur. ceterae quoque res ita traduntur legatario, ut eius fiant: sed aestimatis his satisdatur, ut, si morietur aut capite minuetur, tanta pecunia restituatur, quanti eae fuerint aestimatae. ergo senatus non fecit quidem earum rerum usum fructum (nec enim poterat), sed per cautionem quasi usum
3 fructum constituit. Finitur autem usus fructus morte fructuarii et duabus capitis deminutionibus, maxima et media, et non utendo per modum et tempus. quae omnia[1] nostra statuit constitutio[2]. item finitur usus fructus, si domino proprietatis ab usufructuario cedatur (nam extraneo cedendo nihil agitur): vel ex contrario si fructuarius proprietatem rei adquisierit, quae res consolidatio appellatur. eo amplius constat, si aedes incendio consumptae fuerint vel etiam terrae motu aut vitio suo corruerint, extingui usum fructum et ne areae quidem usum fructum
4 deberi. Cum autem finitus fuerit usus fructus, revertitur scilicet ad proprietatem et ex eo tempore nudae proprietatis dominus incipit plenam habere in re potestatem.

V[3]

DE USU ET HABITATIONE.

Isdem istis modis, quibus usus fructus constituitur, etiam nudus usus constitui solet isdemque illis modis
1 finitur, quibus et usus fructus desinit. Minus autem scilicet iuris in usu est quam in usu fructu. namque is, qui fundi nudum usum habet, nihil ulterius habere intellegitur, quam ut oleribus pomis floribus feno stramentis lignis ad usum cottidianum utatur: [4]in eoque fundo hactenus ei morari licet, ut neque domino fundi molestus sit neque his, per quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis concedere potest, cum is qui usum fructum habet potest
2 haec omnia facere. Item is, qui aedium usum habet, hactenus iuris habere intellegitur, ut ipse tantum habitet, nec hoc ius ad alium transferre potest: et vix receptum videtur, ut hospitem ei recipere liceat. et cum uxore sua liberisque suis, item libertis nec non aliis liberis personis, quibus non minus quam servis utitur, habitandi ius habeat: et convenienter si ad mulierem usus aedium pertineat, cum marito
3 habitare[5] liceat. Item is[6], ad quem servi usus pertinet, ipse tantum operis[7] atque ministerio eius uti potest: ad alium vero nullo modo ius suum transferre ei concessum est. idem scilicet iuris est et in
4 iumento. Sed[8] si pecoris vel ovium usus legatus fuerit, neque lacte neque agnis neque lana utetur usuarius, quia ea in fructu sunt. plane ad stercorandum agrum suum pecoribus uti potest.
5 Sed si cui habitatio legata sive aliquo modo constituta sit, neque usus videtur neque usus fructus, sed quasi proprium aliquod ius. quam habitationem habentibus propter rerum utilitatem secundum Marcelli sententiam nostra decisione[9] promulgata[10] permisimus non solum in ea degere, sed etiam aliis locare.
6 Haec de servitutibus et usu fructu et usu et habitatione dixisse sufficiat. de hereditate autem et de obligationibus suis locis proponamus. exposuimus summatim, quibus modis iure gentium res adquiruntur: modo videamus, quibus modis legitimo et civili iure adquiruntur.

VI[11]

DE USUCAPIONIBUS ET LONGI TEMPORIS POSSESSIONIBUS.

Iure civili constitutum fuerat, ut, qui bona fide ab eo, qui dominus non erat, cum crediderit eum dominum esse, rem emerit vel ex donatione aliave qua iusta causa acceperit, is eam rem, si mobilis erat, anno ubique, si immobilis, biennio tantum in Italico solo usucapiat, ne rerum dominia in incerto essent. et cum hoc placitum erat, putantibus antiquioribus[12] dominis sufficere ad inquirendas res suas praefata tempora, nobis melior sententia resedit[13], ne domini maturius suis rebus defraudentur neque certo loco beneficium hoc concludatur. et ideo constitutionem[14] super hoc promulgavimus, qua cautum est, ut res quidem mobiles per triennium usucapiantur, immobiles vero per longi temporis possessionem, id est inter praesentes decennio, inter absentes viginti annis usucapiantur et his modis non solum in Italia, sed in omni terra, quae nostro imperio gubernatur, dominium rerum iusta causa possessionis praecedente adquiratur.
1 [15]Sed aliquando etiamsi maxime quis bona fide rem possederit, non tamen illi usucapio ullo tempore procedit, veluti si quis liberum hominem vel rem sacram vel religiosam vel servum fugitivum possideat.
2 Furtivae quoque res et quae vi possessae sunt, nec si praedicto longo tempore bona fide possessae fuerint, usucapi possunt: nam furtivarum rerum lex duodecim tabularum et lex Atinia[16] inhibet usucapio-
3 nem, vi possessarum lex Iulia et Plautia. [17]'Quod 'autem dictum est furtivarum et vi possessarum rerum 'usucapionem per legem[18] prohibitam esse, non eo 'pertinet, ut ne ipse fur quive per vim possidet usu'capere possit: nam his alia ratione usucapio non 'competit, quia scilicet mala fide possident: sed ne 'ullus alius, quamvis ab eis bona fide emerit vel ex 'alia causa acceperit, usucapiendi ius habeat[19]. unde 'in[20] rebus mobilibus non facile procedit, ut bonae 'fidei possessori[21] usucapio competat. nam qui alie'nam rem vendidit vel ex alia causa tradidit, furtum
4 'eius committit. Sed tamen id aliquando aliter se 'habet. nam si heres rem defuncto commodatam aut 'locatam vel apud eum depositam existimans here'ditariam esse bona fide accipienti vendiderit' aut donaverit aut dotis nomine dederit, quin is qui acceperit usucapere possit, dubium non est, quippe ea res in furti vitium non ceciderit, cum utique heres, qui bona fide tamquam suam alienaverit, furtum non
5 committit. [22]'Item si is, ad quem ancillae usus 'fructus pertinet, partum suum esse credens vendi'derit aut donaverit, furtum non committit: furtum
6 'enim sine affectu furandi non committitur. Aliis 'quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti 'rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a
7 'possessore usucapiatur.' Quod autem ad eas res, quae solo continentur[23], expeditius procedit, ut[24] quis loci vacantis possessionem propter absentiam aut neglegentiam domini, aut quia sine successore decesserit, sine vi nanciscatur. [25]qui quamvis ipse mala fide possidet, quia intellegit se alienum fundum occupasse, tamen, si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit ei longa possessione res adquiri, quia neque furtivum neque vi possessum accepit abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri et[26] eorum, qui res

(1) quae omnia] *TΘ*, quod *B* (2) *Cod.* 3, 33, 16 (3) *Dig.* 7, 8; 33, 2 *Cod.* 3, 33 (4) § 1 *fin. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 7, 8, 11) (5) ei *ins.* (6) is] ei *libri* (7) *sic* $T^aΘ$, opere BT^b (8) sed] $BC^bΘ$, sed et TC^a (9) *Cod.* 3, 33, 13 (10) promulgatam *B* (11) *Gai.* 2, 41..61 *Dig.* 41, 3..10; 44, 3 *Cod.* 7, 26..40 (12) *sic ATC*, antiquissimis *B* (13) *sic B*, resederit TC^b, sederit AC^a (14) *Cod.* 7, 31, 1 (15) § 1 *in. similis Gaio* 2, 45 (16) *Ἀτίλιος νόμος Θ* (17) *Gai.* 2, 49. 50 (18) *sic* AT^a, per leges BCT^b, per lege[m] XII tabularum *Gai.* (19) *sic Gai.*, habet *libri* (20) in] *ATC Gai.*, et in *B* (21) possessoribus T^a (22) *Gai. l. c.* (23) *sic* AT^a, pertinet *add.* BT^b (24) ut] *A*, ut si *BT* (25) qui..furtum fieri *ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 41, 3, 38) (26) et] *AB*, *om. T*

soli possident, principalibus constitutionibus prospici-
tur, ne cui longa et indubitata possessio auferri de-
8 beat. Aliquando etiam furtiva vel vi possessa res
usucapi potest: veluti si in domini potestatem reversa
fuerit. tunc enim vitio rei purgato procedit eius usu-
9 capio. Res fisci nostri usucapi non potest. sed
Papinianus scribit[1] bonis vacantibus fisco[2] nondum
nuntiatis bona fide emptorem sibi traditam rem ex
his bonis usucapere posse: et ita divus Pius et divus[3]
10 Severus et Antoninus rescripserunt. Novissime
sciendum est rem talem esse debere, ut in se non
habeat vitium, ut a bona fide emptore usucapi possit
vel qui ex alia iusta causa possidet.

11 Error autem falsae causae usucapionem non
parit. veluti si quis, cum non emerit, emisse se existi-
mans possideat[4]: vel cum ei donatum non fuerat,
quasi ex donatione possideat.

12 Diutina possessio, quae prodesse coeperat de-
functo, et heredi et bonorum possessori continuatur,
licet ipse sciat praedium alienum: quodsi ille initium
iustum non habuit, heredi et bonorum possessori
licet ignoranti possessio non prodest. quod nostra
constitutio[5] similiter et in usucapionibus observari
13 constituit, ut tempora continuentur. Inter ven-
ditorem quoque et emptorem coniungi tempora divus
Severus et Antoninus rescripserunt.

14 Edicto divi Marci cavetur eum, qui a fisco
rem alienam emit, si post venditionem quinquennium
praeterierit, posse dominum rei per exceptionem[6] re-
pellere. constitutio autem divae memoriae Zenonis[7]
bene prospexit his, qui a fisco per venditionem vel
donationem vel alium titulum aliquid accipiunt, ut
ipsi quidem securi statim fiant et victores existant,
sive conveniantur sive experiantur: adversus sacra-
tissimum autem aerarium usque ad quadriennium li-
ceat intendere his, qui pro dominio vel hypotheca
earum rerum, quae alienatae sunt, putaverint sibi
quasdam competere actiones. nostra autem divina
constitutio[8], quam nuper promulgavimus, etiam de
his, qui a nostra vel venerabilis Augustae domo ali-
quid acceperint, haec statuit, quae in fiscalibus alie-
nationibus praefatae Zenonianae constitutioni[8a] con-
tinentur.

VII[9]

DE DONATIONIBUS.

Est etiam aliud genus adquisitionis donatio. dona-
tionum autem duo genera sunt: mortis causa et non
1 mortis causa. Mortis causa donatio est, quae
propter mortis fit suspicionem[10], cum quis ita donat,
ut, si quid humanitus ei contigisset, haberet is qui
accepit: sin autem supervixisset qui donavit, reci-
peret, vel si eum donationis poenituisset aut prior
decesserit is cui donatum sit. hae[11] mortis causa
donationes ad exemplum legatorum redactae sunt per
omnia. nam cum prudentibus ambiguum fuerat, utrum
donationis an legati instar eam optinere[12] oporteret[13],
et utriusque causae quaedam habebat insignia et alii
ad aliud genus eam retrahebant: a nobis constitutum
est[14], ut per omnia fere legatis connumeretur et sic
procedat, quemadmodum eam nostra formavit con-
stitutio. [15]et in summa mortis causa donatio est,
cum magis se quis velit habere, quam eum cui do-
natur, magisque eum cui donat, quam heredem suum.
sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo.[16]

2 Aliae autem donationes sunt, quae sine ulla
mortis cogitatione fiunt, quas inter vivos appellamus.
quae omnino non comparantur legatis: quae si fue-
rint perfectae, temere revocari non possunt. per-
ficiuntur autem, cum donator suam voluntatem scri-
ptis aut sine scriptis manifestaverit: et ad exemplum
venditionis nostra constitutio[17] eas etiam in se ha-
bere necessitatem traditionis voluit, ut, et si non tra-
dantur, habeant plenissimum et perfectum robur et
traditionis necessitas incumbat donatori. et cum retro
principum dispositiones insinuari eas actis interveni-
entibus volebant, si maiores ducentorum fuerant soli-
dorum, nostra constitutio[18] et quantitatem usque ad
quingentos solidos ampliavit, quam stare et sine in-
sinuatione statuit, et quasdam donationes invenit,
quae penitus insinuationem fieri minime desiderant,
sed in se plenissimam habent firmitatem. alia insuper
multa ad uberiorem exitum donationum invenimus,
quae omnia ex nostris constitutionibus, quas super
his posuimus, colligenda sunt. sciendum tamen est,
quod, etsi plenissimae sint donationes, tamen si in-
grati existant homines, in quos beneficium collatum
est, donatoribus per nostram constitutionem[19] licen-
tiam praestavimus certis ex causis eas revocare, ne,
qui suas res in alios[20] contulerunt, ab his quandam
patiantur iniuriam vel iacturam, secundum enumera-
3 tos in nostra constitutione modos. Est et aliud
genus inter vivos donationum, quod veteribus quidem
prudentibus penitus erat incognitum, postea autem a
iunioribus divis principibus introductum est, quod
ante nuptias vocabatur et tacitam in se condicionem
habebat, ut tunc ratum esset, cum matrimonium fue-
rit[21] insecutum: ideoque ante nuptias appellabatur,
quod ante matrimonium efficiebatur et nusquam post
nuptias celebratas talis donatio procedebat. sed pri-
mus quidem divus Iustinus pater noster, cum augeri
dotes et post nuptias fuerat permissum, si quid tale
evenit, etiam ante nuptias donationem augeri et con-
stante matrimonio sua constitutione[22] permisit: sed
tamen nomen inconveniens remanebat, cum ante nu-
ptias quidem vocabatur, post nuptias autem tale ac-
cipiebat incrementum. sed nos plenissimo fini tradere
sanctiones cupientes et consequentia nomina rebus
esse studentes constituimus[23], ut tales donationes
non augeantur tantum, sed et constante matrimonio
initium accipiant et non ante nuptias, sed propter
nuptias vocentur et dotibus in hoc exaequentur, ut,
quemadmodum dotes et constante matrimonio non
solum augentur, sed etiam fiunt, ita et istae dona-
tiones, quae propter nuptias introductae sunt, non
solum antecedant matrimonium, sed etiam eo con-
tracto et augeantur et constituantur.

4 Erat olim et alius modus civilis adquisitionis
per ius adcrescendi, quod est tale: si communem ser-
vum habens aliquis cum Titio solus libertatem ei im-
posuit vel vindicta vel testamento, eo casu pars eius
amittebatur et socio adcrescebat. sed cum pessimo
fuerat exemplo[24] et libertate servum defraudari et
ex ea humanioribus quidem dominis damnum inferri,
severioribus autem lucrum adcrescere: hoc quasi in-
vidiae plenum pio remedio per nostram constitutio-
nem[25] mederi necessarium duximus et invenimus viam,
per quam et manumissor et socius eius et qui liber-
tatem accepit nostro fruantur beneficio, libertate cum
effectu procedente (cuius favore et antiquos legis-
latores multa et contra communes regulas statuisse
manifestissimum est) et eo qui[26] eam imposuit suae
liberalitatis stabilitate gaudente et socio indemni con-
servato pretiumque servi secundum partem dominii,
quod nos definivimus, accipiente.

---

(1) *sic* AT^{u}?, scripsit *B* (2) fisco] *AT*, et f. *B* (3) *θειότατοι Θ* (4) *sic A*, possidet B^{a}, possidea.. T^{a} (5) *Cod.* 7, 31, 1 (6) per exceptionem] *T*, exceptione *AB* (7) *Cod.* 7, 37, 2 (8) *Cod.* 7, 37, 3 (8a) *sic* T^{a}, constitutionis ABT^{b} (9) *Cf. Dig.* 24, 1; 39, 5. 6 *Cod.* 5, 3, 16; 8, 53 .56 (54..57) (10) *sic B*, suspectionem *T* (11) hae] *TΘ*, *om. B* (12) optinere] *T*, ponere *B* (13) oportet T^{a} (14) *Cod.* 8, 56 (57), 4 (15) § 1 *fin. ex Marciani l.* 3 *inst.* (*Dig.* 39, 6, 1) (16) *Homeri versus Od.* 17, 78—83 *hic inserunt edd.* (17) *Cod.* 8, 53 (54), 35, 5 (18) *Cod.* 8, 53 (54), 36 (19) *Cod.* 8, 55 (56), 10 (20) *sic TΘ*, alienos *B* (21) *sic T*, fuerat *B* (22) *Cod.* 5, 3, 19 (23) *Cod.* 5, 3, 20 (24) *sic* BW^{a}, pessimum f. exemplo W^{b}, pessimum f exemplum *E*, *κάκιστον ἦν τοῦτο παράδειγμα Θ* (25) *Cod.* 7, 7, 1 (26) quia *B*

VIII[1]

QUIBUS ALIENARE LICET VEL NON.

[2]'Accidit aliquando, ut qui dominus sit alienare
'non possit et contra qui dominus non[3] sit alienan-
'dae rei potestatem habeat. nam dotale praedium
'maritus invita muliere per legem Iuliam prohibetur
'alienare, quamvis ipsius sit dotis causa ei datum.'
quod nos legem Iuliam corrigentes in meliorem sta-
tum deduximus[4]. cum enim lex in soli tantummodo
rebus locum habebat, quae Italicae fuerant, et alie-
nationes inhibebat, quae invita muliere fiebant, hypo-
thecas autem earum etiam volente: utrisque[5] reme-
dium imposuimus, ut etiam in eas res, quae in pro-
vinciali solo[6] positae sunt, interdicta fiat alienatio
vel obligatio et neutrum eorum neque consentientibus
mulieribus procedat, ne sexus muliebris fragilitas in
1 perniciem substantiae earum converteretur. [7]'Con-
'tra autem creditor pignus ex pactione, quamvis eius
'ea res non sit, alienare potest. sed hoc forsitan ideo
'videtur fieri, quod voluntate debitoris intellegitur
'pignus alienare[8], qui ab initio contractus pactus est,
'ut liceret creditori pignus vendere, si pecunia non
'solvatur.' sed ne creditores ius suum persequi im-
pedirentur neque debitores temere suarum rerum do-
minium amittere videantur, nostra constitutione[9] con-
sultum est et certus modus impositus est, per quem
pignorum distractio possit procedere, cuius tenore
utrique parti creditorum et debitorum satis abunde-
2 que provisum est. [10]'Nunc admonendi sumus ne-
'que pupillum neque pupillam ullam rem sine tutoris
'auctoritate alienare posse. ideoque si mutuam pecu-
'niam alicui sine tutoris auctoritate dederit, non con-
'trahit obligationem, quia pecuniam non facit acci-
'pientis. ideoque vindicare nummos possunt, sicubi
'extent': sed si nummi, quos mutuos dedit[11], ab eo
qui accepit bona fide consumpti sunt, condici pos-
sunt, si mala fide, ad exhibendum de his agi potest.
at ex contrario omnes res pupillo et pupillae sine
tutoris auctoritate recte dari possunt. ideoque si de-
bitor pupillo solvat, necessaria est[12] tutoris auctori-
tas: alioquin non liberabitur. sed etiam hoc eviden-
tissima ratione statutum est in constitutione, quam
ad Caesareenses[13] advocatos ex suggestione Tribo-
niani viri eminentissimi quaestoris sacri palatii nostri
promulgavimus[14], qua dispositum est ita licere tutori
vel curatori debitorem pupillarem solvere, ut prius
sententia iudicialis sine omni damno celebrata hoc
permittat. quo subsecuto, si et iudex pronuntiaverit
et debitor solverit, sequitur[14*] huiusmodi solutionem
plenissima[15] securitas. sin autem aliter quam dispo-
suimus solutio facta fuerit et pecuniam salvam ha-
beat pupillus aut ex ea locupletior sit et adhuc ean-
dem summam pecuniae petat, per exceptionem doli
mali summoveri poterit: quodsi aut male consumpserit
aut furto amiserit, nihil proderit debitori doli mali
exceptio, sed nihilo minus damnabitur, quia temere
sine tutoris auctoritate et non secundum nostram
dispositionem solverit. sed ex diverso pupilli vel pu-
pillae solvere sine tutore auctore non possunt, quia
id quod solvunt non fit accipientis, cum scilicet nullius
rei alienatio eis sine tutoris auctoritate concessa est.

VIIII[16]

PER QUAS PERSONAS NOBIS ADQUIRITUR.

[17]'Adquiritur nobis[18] non solum per nosmet ipsos,
'sed etiam per eos quos in potestate habemus: item
'per eos servos, in quibus usum fructum habemus:
'item per homines liberos et servos alienos quos
'bona fide possidemus. de quibus singulis diligentius
1 'dispiciamus. Igitur liberi vestri utriusque sexus,
'quos in potestate habetis,' olim quidem, quidquid ad
eos pervenerat (exceptis videlicet castrensibus pecu-
liis), hoc parentibus suis adquirebant sine ulla dis-
tinctione: et hoc ita parentum fiebat, ut esset eis
licentia, quod per unum vel unam eorum adquisitum
est, alii[19] vel extraneo donare vel vendere vel quo-
cumque modo voluerant applicare. quod nobis inhu-
manum visum est et generali constitutione[20] emissa
et liberis pepercimus et patribus debitum reservavi-
mus[21]. sancitum etenim a nobis est, ut, si quid ex
re patris ei obveniat, hoc secundum antiquam obser-
vationem totum parenti adquirat (quae enim invidia
est, quod ex patris occasione profectum est, hoc ad
eum reverti?): quod autem ex alia causa sibi filius
familias[22] adquisivit, huius usum fructum quidem
patri adquiret[23], dominium autem apud eum rema-
neat, ne, quod ei suis laboribus vel prospera fortuna
accessit, hoc in alium perveniens luctuosum ei pro-
2 cedat. Hocque a nobis dispositum est et in ea
specie, ubi parens emancipando liberum[24] ex rebus
quae adquisitionem effugiunt sibi partem tertiam re-
tinere si voluerat licentiam ex anterioribus constitu-
tionibus habebat quasi pro pretio quodammodo emanci-
pationis et inhumanum quid[25] accidebat, ut filius
rerum suarum ex hac emancipatione dominio pro
parte defraudetur et, quod honoris ei ex emancipa-
tione additum est, quod sui iuris effectus est, hoc
per rerum deminutionem decrescat. ideoque statui-
mus, ut parens pro tertia bonorum parte dominii,
quam retinere poterat, dimidiam non dominii rerum,
sed usus fructus retineat: ita etenim et res intactae
apud filium remanebunt et pater ampliore summa
3 fruetur pro tertia dimidia potiturus. [26]'Item vobis
'adquiritur, quod servi vestri ex traditione nancis-
'cuntur sive quid stipulentur vel ex[27] qualibet alia
'causa adquirunt.' hoc enim vobis et ignorantibus et
invitis obvenit. 'ipse enim servus qui in potestate
'alterius est nihil suum habere potest. sed si heres
'institutus sit, non alias nisi iussu vestro hereditatem
'adire potest: et si iubentibus vobis adierit, vobis
'hereditas adquiritur, perinde ac si vos ipsi heredes
'instituti essetis. et convenienter scilicet legatum per
'eos vobis adquiritur. non solum autem proprietas
'per eos quos in potestate habetis adquiritur vobis,
'sed etiam possessio: cuiuscumque enim rei posses-
'sionem adepti fuerint, id vos possidere videmini. unde
'etiam per eos usucapio vel longi temporis possessio
4 'vobis accedit[28] De his autem servis, in quibus
'tantum usum fructum habetis, ita placuit, ut, quid-
'quid ex re vestra vel ex operibus suis adquirant, id
'vobis adiciatur, quod vero extra eas causas perse-
'cuti sunt, id ad dominum proprietatis pertineat. ita-
'que si is servus heres institutus sit legatumve quid
'ei aut donatum fuerit, non usufructuario, sed do-
'mino proprietatis adquiritur. idem placet et[29] de eo,
'qui a vobis bona fide possidetur, sive is liber sit
'sive alienus servus: quod enim placuit de usufructua-
'rio[30], idem placet et de bonae fidei possessore. ita-
'que quod extra duas istas causas adquiritur, id vel
'ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad dominum, si
'servus est. sed bonae fidei possessor cum usuceperit
'servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus cau-
'sis per eum sibi adquirere potest: fructuarius vero

(1) *Cf. Gai.* 2, 62..64. 80..85 (2) *Gai.* 2, 62. 63 (3) non *om. B* (4) *Cod.* 5, 13, 1, 15 (5) *sic B*, utriusque T^a (6) provinciali solo] *T*, provincia *B* (7) *Gai.* 2, 64 (8) *sic* BT^a, alienari T^b *Gai.* (9) *Cod.* 8, 33 (34), 3 (10) *Gai.* 2, 80..82 (11) dedit] BT^b, minor d. T^a (12) est] T^a, est debitori BT^b (13) Caesarenses *BT* (14) *Cod.* 5, 37, 25 (14*) *sic P Cod.*, sequatur *BT* (15) plenissimam *B*
(16) *Cf. Gai.* 2, 86..100 *Dig.* 41, 1 *Cod.* 4, 27 (17) *Gai.* 2, 86. 87 (*Dig.* 41, 1, 10) (18) vobis *et similiter deinceps PWE* (19) alii] *P*, aliis W^a, id est filio alii *B*, filio alii *E*, alii filio W^b (20) *Cod.* 6, 61, 6 (21) *sic* BW^b, servavimus *PE*, se reservavimus W^a (22) familias] *EWΘ*, filiave *B* (23) adquiretur W^a, adquirat *dett.* (24) liberum] *E*, l. suum *B*, filium suum *W*, *τὸν παῖδα Θ* (25) *sic BΘ*, quidem *PWE* (26) *Gai.* 2, 87. 89. 91..93 (*Dig.* 41, 1, 10) (27) vel ex] *Gai. Dig. cum Θ*, vel ex donatione et legato ex *B*, vel ex don. leg. vel ex T^a (28) vobis accedit] BT^b, vobis accidit T^aP, procedit *Gai. Dig.* (29) et] BT^b*Θ*, *om.* T^a *Gai. Dig.* (30) *sic P Gai. Dig.*, fructuario *BT*

'usucapere non potest, primum quia non possidet, sed 'habet ius utendi fruendi, deinde quia scit servum 'alienum esse.' non solum autem proprietas per eos servos, in quibus usum fructum habetis vel quos bona fide possidetis, vel per liberam personam, quae bona fide vobis servit, adquiritur vobis[1], sed etiam possessio: [1a]'loquimur autem in utriusque persona 'secundum definitionem, quam proxime exposuimus, 'id est si quam possessionem ex re vestra vel ex
5 'operibus suis adepti fuerint. Ex his itaque ap-'paret per liberos homines, quos neque iuri vestro 'subiectos habetis neque bona fide possidetis, item 'per alienos servos, in quibus neque usum fructum 'habetis neque iustam possessionem, nulla ex causa 'vobis adquiri posse. et hoc est, quod dicitur per 'extraneam personam nihil adquiri posse': excepto eo, quod per liberam personam veluti per procuratorem placet non solum scientibus, sed etiam ignorantibus vobis adquiri possessionem secundum divi Severi constitutionem[1b] et per hanc possessionem etiam dominium, si dominus fuit qui tradidit, vel usucapionem aut longi temporis praescriptionem, si dominus non sit.
6 [2]'Hactenus tantisper admonuisse sufficiat, quem-'admodum singulae res adquiruntur: nam legatorum 'ius, quo et ipso[3] singulae res vobis adquiruntur, 'item fideicommissorum, ubi singulae res vobis relin-'quuntur, opportunius inferiori loco referemus. videa-'mus itaque nunc, quibus modis per universitatem 'res vobis adquiruntur. si cui ergo heredes facti sitis 'sive cuius bonorum possessionem petieritis vel si[4] 'quem adrogaveritis vel si cuius bona libertatum con-'servandarum causa vobis addicta fuerint, eius res 'omnes ad vos transeunt. ac prius de hereditatibus 'dispiciamus. quarum duplex condicio est: nam vel 'ex testamento vel ab intestato ad vos pertinent. et 'prius est, ut de his dispiciamus, quae vobis ex testa-'mento obveniunt.' qua in re necessarium est initio[5] de ordinandis testamentis exponere.

X[6]

DE TESTAMENTIS ORDINANDIS.

Testamentum ex eo appellatur, quod testatio mentis est.
1 Sed ut nihil antiquitatis penitus ignoretur, sciendum est olim quidem duo genera testamentorum in usu fuisse, quorum altero in pace et in otio utebantur, quod calatis comitiis appellabatur[7], altero, cum in proelium[8] exituri essent, quod procinctum[9] dicebatur. accessit deinde tertium genus testamentorum, quod dicebatur per aes et libram, scilicet quia per emancipationem, id est imaginariam quandam venditionem, agebatur quinque testibus et libripende civibus Romanis puberibus praesentibus et eo qui familiae emptor dicebatur. sed illa quidem priora duo genera testamentorum ex veteribus temporibus in desuetudinem abierunt: quod vero per aes et libram fiebat, licet diutius permansit, attamen partim et hoc
2 in usu esse desiit. Sed praedicta quidem nomina testamentorum ad ius civile referebantur. postea vero ex edicto praetoris alia forma faciendorum testamentorum introducta est: iure enim honorario nulla emancipatio[10] desiderabatur[11], sed septem testium signa sufficiebant, cum iure civili signa testium non erant
3 necessaria. Sed cum paulatim tam ex usu hominum quam ex constitutionum emendationibus coepit in unam consonantiam ius civile et praetorium iungi, constitutum est, ut uno eodemque[12] tempore, quod ius civile quodammodo exigebat, septem testibus adhibitis et subscriptione testium, quod ex constitutionibus inventum est, et ex edicto praetoris signacula testamentis imponerentur: ut hoc ius tripertitum esse videatur, ut testes quidem et eorum praesentia uno contextu testamenti celebrandi gratia[13] a[14] iure civili descendant[15], subscriptiones autem testatoris et testium ex sacrarum constitutionum observatione adhibeantur, signacula autem et numerus testium ex edicto
4 praetoris. Sed his omnibus ex[16] nostra constitutione[17] propter testamentorum sinceritatem, ut nulla fraus adhibeatur, hoc additum est, ut per manum testatoris vel testium nomen heredis exprimatur et omnia secundum illius constitutionis tenorem procedant.
5 Possunt autem testes omnes et uno anulo signare testamentum (quid enim, si septem anuli una sculptura fuerint?) secundum quod Pomponio[18] visum est. sed
6 et alieno quoque anulo licet signare. Testes autem adhiberi possunt ii, cum quibus testamenti factio est. sed neque mulier neque impubes neque servus neque mutus neque surdus neque furiosus nec cui bonis interdictum est nec is, quem leges iubent improbum intestabilemque esse, possunt in numero tes-
7 tium adhiberi. Sed cum aliquis ex testibus testamenti quidem faciendi tempore liber existimabatur, postea vero servus apparuit, tam divus Hadrianus Catonio Vero[19] quam postea divi Severus et Antoninus rescripserunt subvenire se ex sua liberalitate testamento, ut sic habeatur, atque si ut oportet factum esset, cum eo tempore, quo testamentum signaretur, omnium consensu hic testis liberorum loco fuerit nec quisquam esset, qui ei status quaestionem moveat.
8 [20]Pater nec non is, qui in potestate eius est, item duo fratres, qui in eiusdem patris potestate sunt, utrique[21] testes in unum testamentum fieri possunt: quia nihil nocet ex una domo plures testes alieno
9 negotio adhiberi. [22]'In testibus autem non debet 'esse qui in potestate testatoris est. sed si filius fa-'milias de castrensi peculio post missionem faciat 'testamentum, nec pater eius recte testis adhibetur 'nec is qui in potestate eiusdem patris est: reproba-'tum est enim in ea re domesticum testimonium.'
10 Sed neque heres scriptus neque is qui in potestate eius est neque pater eius qui habet eum in potestate neque fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes adhiberi possunt, quia totum hoc negotium, quod agitur testamenti ordinandi gratia, creditur hodie inter heredem et testatorem agi. licet enim totum ius tale conturbatum fuerat et veteres, qui familiae emptorem et eos, qui per potestatem ei coadunati fuerant, testamentariis testimoniis repellebant, heredi et his, qui coniuncti ei per potestatem fuerant, concedebant testimonia in testamentis praestare, licet hi, qui id permittebant, hoc iure minime abuti debere eos suadebant: tamen nos eandem observationem corrigentes et, quod ab illis suasum est, in legis necessitatem transferentes ad imitationem pristini familiae emptoris merito nec heredi, qui imaginem vetustissimi familiae emptoris optinet, nec aliis personis, quae ei ut dictum est coniunctae sunt, licentiam concedimus sibi quodammodo testimonia praestare: ideoque nec eiusmodi veterem constitutionem
11 nostro codici inseri permisimus. Legatariis autem et fideicommissariis, quia[23] non iuris[24] successores sunt, et aliis personis eis coniunctis testimonium non denegamus, immo in quadam nostra constitutione[25] et hoc specialiter concessimus, et multo magis his, qui in eorum potestate sunt, vel qui eos habent in potestate, huiusmodi licentiam damus.

(1) vobis *om.* T^{a} (1a) *Gai.* 1, 94. 95 (1b) *Cod.* 7, 32, 1 (2) *Gai.* 2, 97..100 (3) ipso] *Gai.* *Θ*, ipso iure *libri* (4) si] si cuius *B* (5) *sic BΘ*, initium *T*
(6) *Cf. Gai.* 2, 101..108. 119 *Dig.* 28, 1 *Cod.* 6, 23 (7) *sic TΘ*, appellabant *B* (8) *sic T*, proelio *B* (9) *sic TΘ*, procinctu *B* (10) *sic* $BT^{b}Θ$, mancipatio T^{a} (11) *sic TΘ*, desideratur *B* (12) eodemque] *TΘ*, eo quidem *B*
(13) celebrandi gratia] *T*, celebranda *B* (14) a *om. BT* (15) descendat *BT* (16) ex] *TΘ*, a *B* (17) *Cod.* 6, 23, 29 (18) *sic BΘ*, papiniano *T* (19) *Cod.* 6, 23, 1 (20) § 8 *ex Ulp. l. sing. reg.* 20, 6 (*Dig.* 22, 5, 17) (21) utriusque *B* (22) *Gai.* 2, 105. 106 (23) quia] *BΘ*, qui *T* (24) *sic* $T^{v}Θ$, iure BT^{t} (25) *hanc constitutionem Codicis libri non servarunt*

12 Nihil autem interest, testamentum in tabulis an in chartis membranisve vel in alia materia fiat.
13 [1]Sed et unum testamentum pluribus codicibus conficere[2] quis potest, secundum optinentem tamen observationem omnibus factis. quod interdum et necessarium est, si quis navigaturus et secum ferre et domi relinquere iudiciorum suorum contestationem velit, vel propter alias innumerabiles causas, quae
14 humanis necessitatibus imminent. Sed haec quidem de testamentis, quae in scriptis conficiuntur. si quis autem voluerit sine scriptis ordinare iure civili testamentum, septem testibus adhibitis et sua voluntate coram eis nuncupata sciat hoc perfectissimum testamentum iure civili firmumque constitutum.

XI[3]

DE MILITARI TESTAMENTO.

[4]'Supra dicta diligens observatio in ordinandis testa'mentis militibus propter nimiam imperitiam consti'tutionibus principalibus remissa est. nam quamvis 'hi neque legitimum numerum testium adhibuerint 'neque aliam testamentorum sollemnitatem observa'verint, recte nihilo minus testantur,' videlicet cum in expeditionibus occupati sunt: quod merito nostra constitutio[5] induxit. quoquo enim modo voluntas eius suprema sive scripta inveniatur sive sine scriptura, valet testamentum ex voluntate eius. illis autem temporibus, per quae citra expeditionum necessitatem in aliis locis vel in suis sedibus[6] degunt, minime ad vindicandum tale privilegium adiuvantur: sed testari quidem et si filii familias sunt propter militiam conceduntur, iure tamen communi, ea[7] observatione et in eorum testamentis adhibenda, quam et in testa-
1 mentis paganorum proxime exposuimus. [8]Plane de militum testamentis divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: 'Id privilegium, quod militantibus da'tum est, ut quoquo modo facta ab his testamenta 'rata sint, sic intellegi debet, ut utique prius con'stare debeat testamentum factum esse, quod et sine 'scriptura a non militantibus quoque fieri potest. is 'ergo miles, de cuius bonis apud te quaeritur, si con'vocatis ad hoc hominibus, ut voluntatem suam tes'taretur, ita locutus est, ut declararet[9], quem vellet 'sibi esse heredem et cui libertatem tribuere, potest 'videri sine scripto hoc modo esse testatus et volun'tas eius rata habenda est. ceterum si, ut plerum'que sermonibus fieri solet, dixit alicui: 'ego te here'dem facio' aut 'tibi bona mea relinquo', non oportet 'hoc pro testamento observari. nec ullorum magis 'interest quam ipsorum, quibus id privilegium datum 'est, eiusmodi exemplum non admitti: alioquin non 'difficulter post mortem alicuius militis testes existe'rent[10], qui adfirmarent se audisse dicentem aliquem 'relinquere se bona, cui visum sit, et per hoc iudicia
2 'vera subvertantur.' Quin immo et mutus et sur-
3 dus miles[11] testamentum facere possunt. Sed hactenus hoc illis a principalibus constitutionibus conceditur, quatenus militant et in castris degunt: post missionem vero veterani vel extra castra si faciant adhuc militantes testamentum, communi omnium civium Romanorum iure facere debent. et quod in castris fecerint testamentum non communi iure, sed quomodo voluerint, post missionem intra annum tantum valebit. quid igitur, si intra annum quidem decesserit, condicio autem heredi adscripta post annum extiterit? an quasi militis testamentum valeat? et
4 placet valere quasi militis. Sed et si quis[12] ante militiam non iure fecit testamentum et miles factus et in expeditione degens resignavit illud et quaedam adiecit sive detraxit vel alias manifesta est militis voluntas hoc valere volentis, dicendum est valere
5 testamentum quasi ex nova militis voluntate. [13]Denique et si in adrogationem datus fuerit miles vel filius familias emancipatus est, testamentum eius quasi militis ex nova voluntate valet nec videtur capitis deminutione irritum fieri.
6 Sciendum tamen est, quod ad exemplum castrensis peculii tam anteriores leges quam principales constitutiones quibusdam quasi[14] castrensia dederunt peculia, quorum[15] quibusdam permissum erat etiam in potestate degentibus testari. quod nostra constitutio[16] latius extendens permisit omnibus in his tantummodo peculiis testari quidem, sed iure communi: cuius constitutionis tenore perspecto[17] licentia est nihil eorum quae ad praefatum ius pertinent ignorare.

XII[18]

QUIBUS NON EST PERMISSUM TESTAMENTA FACERE[19].

[20]Non tamen omnibus licet facere testamentum. statim enim hi, qui alieno iuri subiecti sunt, testamenti[21] faciendi ius non habent, adeo quidem ut, quamvis parentes eis permiserint, nihilo magis iure testari possint[22]: exceptis his quos antea enumeravimus et praecipue militibus qui in potestate parentum sunt, quibus de eo quod in castris adquisierint permissum est ex constitutionibus principum testamentum facere. quod quidem initio[23] tantum militantibus datum est tam ex auctoritate divi Augusti quam Nervae nec non optimi imperatoris Traiani, postea vero subscriptione divi Hadriani etiam dimissis militia, id est veteranis, concessum est. itaque si quidem fecerint de castrensi peculio testamentum, pertinebit hoc ad eum quem heredem reliquerint: si vero intestati decesserint nullis liberis vel fratribus superstitibus, ad parentes[24] eorum iure communi pertinebit. ex hoc intellegere possumus, quod in castris adquisierit miles, qui in potestate patris est, neque ipsum patrem adimere posse neque patris creditores id vendere vel aliter inquietare neque patre mortuo cum fratribus esse commune, sed scilicet proprium eius esse id quod in castris adquisierit, quamquam iure civili omnium qui in potestate parentum sunt peculia perinde in bonis parentum computantur, acsi servorum peculia in bonis dominorum numerantur: exceptis videlicet his, quae ex sacris constitutionibus et praecipue nostris propter diversas causas non adquiruntur. praeter hos igitur, qui castrense peculium vel quasi castrense habent, si quis alius filius familias testamentum fecerit, inutile est, licet suae pote-
1 statis factus decesserit. Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi, quia[25] mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente: nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte
2 gestum postea furor interveniens peremit. Item prodigus, cui bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam interdictio ei bonorum fiat[26], ratum

(1) § 13 *similis Dig.* 28, 1, 24 (*Flor. l.* 10 *inst.*) (2) *sic BC*, perficere *T*
(3) *Cf. Gai.* 2, 109..111 *Dig.* 29, 1; 37, 13 *Cod.* 6, 21 (4) *Gai.* 2, 109 (5) *Cod.* 6, 21, 17 (6) *sic BΘ*, edibus *TC* (7) ea] *BT*ᵃ*C*, eadem *T*ᵇ (8) § 1 *ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 29, 1, 24) (9) *sic Dig.Θ*, declaret *libri* (10) *sic Dig.*, existent *libri* (11) *sic BCΘ*, muti et surdi milites *T* (12) quis] *TC*, quod *B* (13) § 5 *similis Dig.* 29, 1, 22 (*Marcian. l.* 4 *inst.*) (14) quasi] *dett. cum Θ*, *om. libri* (15) quorum] *C*ᵇ, ex quorum *B*, et quorum *TP*, *inc. C*ᵃ (16) *Cod.* 6, 22, 12 (17) prospecto *BT*
(18) *Cf. Gai.* 2, 111..114 *Dig.* 28, 1 *Cod.* 6, 22 (19) *sic Θ et indd. VB*, testamentum faceret *C*, facere testamentum *BT* (20) *pr. in. simile Dig.* 28, 1, 6 *pr.* (*Gai. l.* 17 *ad ed. prov.*) (21) *sic BDig.*, testamentum *T* (22) possunt *libri* (23) initio] *BΘ*, ius initio *T*, initio ius *C* (24) *sic Θ*, parente *B*, parentem *TC* (25) qui *B* (26) bonorum fiat] *C cum Θ*, bonorum suorum fiat *T*, bonorum ma *B*ᵃ, bonorum *B*ᵇ

8 est. Item mutus et surdus non semper[1] facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit: nam et mutus is intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt: unde nostra constitutio[2] etiam his subvenit, ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere quae eis permissa sunt. [3]sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testa-
4 mentum. Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem, quam lex[4] divi Iustini
5 patris mei introduxit. [5]Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.

XIII[6]

DE EXHEREDATIONE LIBERORUM.

[7]'Non tamen, ut omnimodo valeat testamentum, 'sufficit haec observatio, quam supra exposuimus. 'sed qui filium in potestate habet, curare debet, ut 'eum heredem instituat vel exheredem nominatim fa'ciat: alioquin si eum silentio praeterierit, inutiliter 'testabitur, adeo quidem ut, etsi vivo patre filius mor'tuus sit, nemo ex eo testamento heres existere pos'sit, quia scilicet ab initio non constiterit testamen'tum.' sed non ita de[8] filiabus vel aliis per virilem sexum descendentibus liberis utriusque sexus fuerat antiquitati observatum: sed si non fuerant heredes scripti scriptaeve vel exheredati exheredataeve, testamentum quidem non infirmabatur, ius autem adcrescendi eis ad certam portionem[9] praestabatur. sed nec nominatim eas personas exheredare parentibus necesse erat, sed licebat et inter ceteros hoc facere.
1 [10]'Nominatim autem exheredari quis videtur, sive 'ita exheredetur 'Titius filius meus exheres esto', sive 'ita 'filius meus exheres esto' non adiecto proprio 'nomine', scilicet si alius filius non extet.' [11]'postumi 'quoque liberi vel heredes institui debent vel exhere'dari. et in eo par omnium condicio est, quod et in 'filio postumo et in quolibet ex ceteris liberis sive 'feminini sexus sive masculini praeterito[12] valet qui'dem testamentum, sed postea adgnatione postumi 'sive postumae rumpitur et ea ratione totum infirma'tur: ideoque si mulier, ex qua postumus aut postuma 'sperabatur, abortum fecerit, nihil impedimento est 'scriptis heredibus ad hereditatem adeundam. sed femi'nini quidem sexus personae vel nominatim vel inter 'ceteros exheredari solebant, dum tamen, si inter ce'teros exheredentur, aliquid eis legetur, ne videantur 'per oblivionem praeteritae esse, masculos vero postu'mos, id est filium et deinceps, placuit non aliter 'recte exheredari, nisi nominatim exheredentur, hoc 'scilicet modo: 'quicumque mihi filius genitus fuerit,
2 'exheres esto'. Postumorum autem loco sunt et 'hi, qui in sui heredis locum succedendo quasi adgna'scendo fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si quis 'filium et ex eo nepotem neptemve in potestate ha'beat, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui 'heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo 'in eadem potestate sunt: sed si filius eius vivo eo 'moriatur aut qualibet alia ratione exeat de potestate 'eius, incipit nepos neptisve in eius locum succedere 'et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione 'nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpatur eius testa'mentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere 'vel nominatim exheredare debet testator, ne non iure 'faciat testamentum, ita et nepotem neptemve ex filio 'necesse est ei vel heredem instituere vel exheredare, 'ne forte vivo eo filio mortuo, succedendo in locum 'eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpant testa'mentum. idque lege Iunia[13] Velleia provisum est, 'in qua simul exheredationis modus' ad similitudinem
3 postumorum demonstratur. [14]'Emancipatos liberos 'iure civili neque heredes instituere neque exheredare 'necesse est, quia non sunt sui heredes. sed praetor 'omnes tam feminini quam masculini sexus, si here'des non instituantur, exheredari iubet, virilis sexus 'nominatim, feminini vero et inter ceteros. quodsi 'neque heredes instituti fuerint neque ita ut diximus 'exheredati[15], promittit praetor eis contra tabulas
4 'testamenti bonorum possessionem.' Adoptivi liberi quamdiu sunt in potestate patris adoptivi, eiusdem iuris habentur, cuius sunt iustis nuptiis quaesiti: itaque heredes instituendi vel exheredandi sunt secundam ea quae de naturalibus exposuimus: [16]'emanci'pati vero a patre adoptivo neque iure civili neque 'quod ad edictum praetoris attinet inter liberos nu'merantur. qua ratione accidit, ut ex diverso quod 'ad naturalem parentem attinet, quamdiu quidem sint 'in adoptiva familia, extraneorum numero habeantur', ut eos neque heredes instituere neque exheredare necesse sit: 'cum vero emancipati fuerint ab adop'tivo patre, tunc incipiant in ea causa esse, in qua 'futuri essent, si ab ipso naturali patre emancipati
5 'fuissent.' Sed haec vetustas introducebat. nostra vero constitutio[17] inter masculos et feminas in hoc iure nihil interesse existimans, quia utraque persona[18] in hominum procreatione similiter naturae officio fungitur et lege antiqua duodecim tabularum omnes similiter ad successiones ab intestato vocabantur, quod et praetores postea secuti esse videntur, ideo[19] simplex ac simile ius et in filiis et in filiabus et in ceteris descendentibus[20] per virilem sexum personis non solum natis, sed etiam postumis introduxit[21], ut omnes, sive sui sive emancipati sunt, et[22] nominatim exheredentur et eundem habeant effectum circa testamenta parentum suorum infirmanda et hereditatem auferendam, quem filii sui vel emancipati habent, sive iam nati sunt sive adhuc in utero constituti postea nati sunt. circa adoptivos autem certam induximus divisionem, quae constitutioni nostrae[23], quam super
6 adoptivis tulimus, continetur. Sed si expeditione occupatus miles testamentum faciat et liberos suos iam natos vel postumos nominatim non exheredaverit, sed silentio praeterierit non ignorans, an habeat liberos, silentium eius pro exheredatione nominatim facta
7 valere constitutionibus principum cautum est. Mater vel avus maternus necesse non habent liberos suos aut heredes instituere aut exheredare, sed possunt eos omittere. nam silentium matris aut avi materni ceterorumque per matrem ascendentium tantum facit, quantum exheredatio patris. neque enim matri filium filiamve neque avo materno nepotem neptemve ex filia, si eum eamve heredem non instituat, exheredare necesse est, sive de iure civili quaeramus, sive de edicto praetoris, quo[24] praeteritis liberis contra tabulas bonorum possessionem promittit. sed aliud eis adminiculum servatur, quod paulo post[25] vobis manifestum fiat.

(1) semper] *TCΘ*, per se *B* (2) *Cod.* 6, 22, 10 (3) § 3 *fin. ex Dig.* 28, 1, 6, 1 (*Gai. l.* 17 *ad ed. prov.*) (4) *Cod.* 6, 22, 8 (5) § 5 *in. ex Dig.* 28, 1, 8 *pr.* (*Gai. l. c.*) (6) *Cf. Gai.* 2, 123..143 *Dig.* 28, 2. 3 *Cod.* 6, 28. 29 (7) *Gai.* 2, 115. 123 (8) de] *B*, et de *TC* (9) *sic TC*, eis certe portionis *B* (10) *Gai.* 2, 127 (11) *Gai.* 2, 130. 131 *rest.* 134 *rest. ex Dig.* 28, 3, 13 (12) praeterito] *TC Gai.*, pr. postumo *B* (13) iulia *C*[a]*Θ* (14) *Gai.* 2, 135 (15) *sic C*[t]*E cum Gai.Θ*, instituantur neque i. u. d. exheredentur *BTC*[v] (16) *Gai.* 2, 136. 137 (17) *Cod.* 6, 28, 4 (18) *sic CE*, utraeque personae *B*, in utramque personam *T*[b], inc. *T*[a] (19) ideo] *B*, et i. *T* (20) *sic T*, descendentium *B* (21) introduximus *T* (22) et] *BC*, aut heredes instituantur aut *T*[b] *WE*, *inc. T*[a], *ut tamen appareat verba* aut her. inst. *non adesse* (23) *Cod.* 8, 47 (48), 10 (24) quo] *BT*[b], quod *T*[a] (25) post] *W*, *om. BTC*

XIIII[1]
DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

Heredes instituere permissum est tam liberos ho-
mines quam servos tam proprios quam[2] alienos. pro-
prios autem olim quidem secundum plurium senten-
tias non aliter quam cum libertate recte instituere
licebat. hodie vero etiam sine libertate ex nostra
constitutione[3] heredes eos instituere permissum est.
quod non per innovationem induximus, sed quoniam
et aequius erat et Atilicino placuisse Paulus suis
libris, quos tam ad Massurium Sabinum quam ad
Plautium scripsit, refert. proprius autem servus etiam
is intellegitur, in quo nudam proprietatem testator
habet, alio usum fructum habente. [4]est autem casus,
in quo nec cum libertate utiliter servus a domina
heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et
Antonini cavetur, cuius verba haec sunt: 'Servum
'adulterio maculatum non iure testamento manumis-
'sum ante sententiam ab ea muliere videri, quae rea
'fuerat eiusdem criminis postulata, rationis est: quare
'sequitur, ut in eundem a domina collata institutio[5]
'nullius momenti habeatur.' alienus servus etiam is
intellegitur, in quo usum fructum testator habet.
1 [6]'Servus autem a domino suo heres institutus, si
'quidem in eadem causa manserit, fit ex testamento
'liber heresque necessarius. si vero a vivo testatore
'manumissus fuerit, suo arbitrio adire hereditatem
'potest', quia non fit necessarius, cum utrumque ex
domini testamento non consequitur. 'quodsi alienatus
'fuerit, iussu novi domini adire hereditatem debet et
'ea ratione per eum dominus fit heres: nam ipse alie-
'natus neque liber neque heres esse potest', etiamsi
cum libertate heres institutus fuerit: destitisse etenim
a libertatis datione videtur dominus qui eum alie-
navit. 'alienus quoque servus heres institutus si in
'eadem causa duraverit, iussu domini[7] adire heredi-
'tatem debet. si vero alienatus ab eo[8] fuerit aut vivo
'testatore aut post mortem eius antequam adeat, debet
'iussu novi domini adire. at si manumissus est' vivo
testatore, vel mortuo antequam adeat, 'suo arbitrio
2 'adire hereditatem potest.' Servus alienus post
domini mortem recte heres instituitur, quia et cum
hereditariis servis est testamenti factio: nondum enim
adita hereditas personae vicem sustinet, non heredis
futuri, sed defuncti, cum et eius, qui in utero est,
3 servus recte heres instituitur. Servus plurium, cum
quibus testamenti factio est, ab extraneo institutus
heres unicuique dominorum, cuius iussu adierit, pro
portione dominii adquirit hereditatem.
4 Et unum hominem et plures in infinitum[9], quot
5 quis[10] velit, heredes facere licet. [11]Hereditas ple-
rumque dividitur in duodecim uncias, quae assis ap-
pellatione continentur[12]. habent autem et hae partes
propria nomina ab uncia usque ad assem, ut puta
haec: sextans[13], quadrans, triens, quincunx, semis,
septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. non au-
tem utique duodecim uncias esse oportet. nam tot
unciae assem efficiunt[14], quot testator voluerit, et si
unum tantum quis ex semisse verbi gratia heredem
scripserit, totus as in semisse erit: neque enim idem
ex parte testatus et ex parte intestatus decedere po-
test, nisi sit miles, cuius sola voluntas in testando
spectatur. et e contrario potest quis in quantascum-
que voluerit plurimas uncias suam hereditatem divi-
6 dere. Si plures instituantur, ita demum partium
distributio necessaria est, si nolit[15] testator eos ex
aequis partibus heredes esse: satis enim constat nullis
partibus nominatis aequis ex partibus eos heredes
esse. partibus autem in quorundam personis expres-
sis, si quis alius sine parte nominatus erit, si quidem
aliqua pars assi deerit, ex ea parte heres fit: et si
plures sine parte scripti sunt, omnes in eadem parte
concurrent. si vero totus as completus sit, in par-
tem dimidiam vocatur[16] et ille vel illi omnes in alte-
ram dimidiam. nec interest, primus an medius an
novissimus sine parte scriptus sit: ea enim pars data
7 intellegitur quae vacat. Videamus, si pars aliqua
vacet nec tamen quisquam sine parte heres institutus
sit, quid iuris sit? veluti si tres ex quartis partibus
heredes scripti sunt. et constat vacantem partem
singulis tacite pro hereditaria parte accedere et per-
inde haberi, ac si ex tertiis partibus heredes scripti
essent: et ex diverso si plus in portionibus sit[17], ta-
cite singulis decrescere, ut, si verbi gratia quattuor
ex tertiis partibus heredes scripti sint, perinde ha-
beantur, ac si unusquisque ex quarta parte scriptus
8 fuisset. Et si plures unciae quam duodecim dis-
tributae sunt, is, qui sine parte institutus est, quod
dipondio deest habebit: idemque erit, si dipondius
expletus sit. quae omnes partes ad assem postea re-
vocantur, quamvis sint plurium unciarum.
9 Heres et pure et sub condicione institui potest.
ex certo tempore aut ad certum tempus non potest,
veluti 'post quinquennium quam moriar' vel 'ex ka-
'lendis illis' aut 'usque ad kalendas illas heres esto':
diemque[18] adiectum pro supervacuo haberi placet et
10 perinde esse, ac si pure heres institutus esset. Im-
possibilis condicio in institutionibus et legatis nec
non in[19] fideicommissis et libertatibus pro non scripto
11 habetur[20]. Si plures condiciones institutioni ad-
scriptae sunt, si quidem coniunctim, ut puta 'si illud
'et illud factum erit', omnibus parendum est: si se-
paratim, veluti 'si illud aut illud factum erit', cuilibet
obtemperare satis est.
12 Hi, quos numquam testator vidit, heredes in-
stitui possunt. veluti si fratris filios peregri natos
ignorans qui essent heredes instituerit: ignorantia
enim testantis inutilem institutionem non facit.

XV[21]
DE VULGARI SUBSTITUTIONE.

[22]Potest autem quis in testamento suo plures gra-
dus heredum facere, ut puta 'si ille heres non erit,
'ille heres esto': et deinceps in quantum velit testa-
tor substituere potest et novissimo loco in subsidium
1 vel servum necessarium heredem instituere. Et
plures in unius locum possunt substitui, vel unus in
plurium, vel singuli singulis[23], vel invicem ipsi qui
2 heredes instituti sunt. Et si ex disparibus parti-
bus heredes scriptos invicem substituerit et nullam
mentionem in substitutione habuerit partium, eas vi-
detur partes in substitutione dedisse, quas in insti-
3 tutione expressit: et ita divus Pius rescripsit[24]. Sed
si instituto heredi et coheredi suo substituto dato
alius substitutus fuerit, divi Severus et Antoninus
sine distinctione rescripserunt ad utramque partem
4 substitutum admitti. Si servum alienum quis pa-
trem familias arbitratus heredem scripserit et, si he-
res non esset, Maevium ei substituerit isque servus
iussu domini adierit hereditatem, Maevius in partem
admittitur. illa enim verba 'si heres non erit' in eo
quidem, quem alieno iuri subiectum esse testator scit,

(1) *Cf. Gai.* 2, 185..190 *Dig.* 28, 5 *Cod.* 6, 24 (2) tam pr. quam] tam pr. quamque *T*, pr. vel *B*, et tam pr. quam *C* (3) *Cod.* 6, 27, 5 (4) *pr. fin. ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 28, 5, 48, 2) (5) institutio] C^a*Dig.*, hereditas inst. *B*, hereditatis inst. TC^bP (6) *Gai.* 2, 188. 189 (7) domini] *Gai.*, eius domini *CP*, domini eius *BT* (8) ab eo] *TC Gai.*, *om.* *BΘ* (9) infinito BTC^a (10) quot (quod C^a) quis] CT^b, quo quis *B*, ** T^a (11) § 5 *in. ex Ulp. l.* 6 *reg.* (*Dig.* 28, 5, 50, 2) (12) *sic TCDig.*, continetur *AB* (13) sextans] *ABDig.*, sexunx vel sextans T^a, secunx sextans *C* (14) *sic* T^b, efficerent *AB*, efficere C^a, efficint T^a (15) *sic AB*, noluerit *T* (16) *sic ABC*, vocantur *T* (17) *sic A*, si plus in p. sint *B*, si plures in p. sint (sit *C*) *TC* (18) *sic BTC*, denique *A* (19) nec non in] *AC*, vel *BT* (20) *sic B*, habeatur *AT*, habentur C^a

(21) *Cf. Gai.* 2, 174..178 *Dig.* 28, 6 *Cod.* 6, 26 (22) *pr.* § 1 *ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 28, 6, 36) (23) singuli in singulis *libri* (24) *Cod.* 6, 26, 1

sic accipiuntur: si neque ipse heres erit neque alium heredem effecerit: in eo vero, quem patrem familias esse arbitratur, illud significant[1]: si hereditatem sibi eive, cuius iuri postea subiectus esse coeperit, non adquisierit. [2]idque Tiberius[3] Caesar in persona Parthenii servi sui constituit.

XVI[4]

DE PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

[5]'Liberis suis impuberibus, quos in potestate quis 'habet, non solum ita ut supra diximus substituere 'potest, id est ut, si heredes ei non extiterint, alius 'ei sit heres, sed eo amplius ut et, si heredes ei ex'titerint et adhuc impuberes mortui fuerint, sit eis 'aliquis heres. veluti si quis dicat hoc modo: 'Titius '"filius meus heres mihi esto: si filius meus heres '"mihi non erit, sive heres erit et prius moriatur, quam '"in suam tutelam venerit' (id est pubes factus sit[6]), '"tunc Seius heres esto.' quo casu si quidem non ex'titerit heres filius, tunc substitutus patri fit heres: 'si vero extiterit heres filius et ante pubertatem de'cesserit, ipsi filio fit heres substitutus.' nam moribus[7] institutum est, ut, cum eius aetatis sunt, in qua ipsi sibi testamentum facere non possunt, parentes
1 eis faciant. Qua ratione excitati etiam constitutionem[8] in nostro posuimus codice, qua prospectum est, ut, si mente captos habeant filios vel nepotes vel pronepotes cuiuscumque sexus vel gradus, liceat eis, etsi puberes sint, ad exemplum pupillaris substitutionis certas personas substituere: sin autem resipuerint, eandem substitutionem infirmari, et hoc ad exemplum pupillaris substitutionis, quae postquam
2 pupillus adoleverit infirmatur. [9]'Igitur in pupil'lari substitutione secundum praefatum modum ordi'nata duo quodammodo sunt testamenta, alterum pa'tris, alterum filii, tamquam si ipse filius sibi here'dem instituisset: aut certe unum est testamentum
3 'duarum causarum, id est duarum hereditatum.' Sin autem quis ita formidolosus sit, ut timeret, ne filius eius pupillus adhuc ex eo, quod palam substitutum accepit, post obitum eius periculo insidiarum subiceretur[10]: 'vulgarem quidem substitutionem palam 'facere' et in primis testamenti partibus debet, 'illam 'autem substitutionem, per quam et si heres extiterit 'pupillus et intra pubertatem decesserit substitutus 'vocatur, separatim in inferioribus partibus scribere 'eamque partem proprio lino propriaque cera con'signare[11] et in priore parte testamenti cavere, ne 'inferiores tabulae vivo filio et adhuc impubere ape'riantur.' illud palam est non ideo minus valere substitutionem impuberis filii, quod in isdem tabulis scripta sit, quibus sibi quisque heredem instituisset, quamvis
4 hoc pupillo periculosum sit. [12]'Non solum autem 'heredibus institutis impuberibus liberis ita substi'tuere parentes possunt, ut et[12a] si heredes eis extite'rint et ante pubertatem mortui fuerint, sit eis heres 'is quem ipsi voluerint, sed etiam exheredatis. ita'que eo casu si quid pupillo ex hereditatibus legatisve 'aut donationibus propinquorum atque amicorum ad'quisitum fuerit, id omne ad substitutum pertineat. quae'cumque diximus de substitutione impuberum libero'rum vel heredum institutorum vel exheredatorum,
5 'eadem etiam de postumis intellegimus.' Liberis autem suis testamentum facere nemo potest, nisi et sibi faciat: nam pupillare testamentum pars et sequela est paterni testamenti, adeo ut, si patris testa-
6 mentum non valeat, ne filii quidem valebit. [13]Vel singulis autem liberis vel qui eorum novissimus impubes morietur substitui potest. singulis quidem, si neminem eorum intestato decedere voluit: novissimo, si ius legitimarum hereditatium integrum inter eos
7 custodiri velit. Substituitur autem impuberi[14] aut nominatim, veluti 'Titius', aut generaliter 'quisquis[15] 'mihi[16] heres erit': quibus verbis vocantur ex substitutione impubere filio mortuo, qui et[17] scripti sunt heredes et extiterunt, et pro qua parte heredes
8 facti sunt. Masculo igitur usque ad quattuordecim annos substitui potest, feminae usque ad duodecim annos: et si hoc tempus excesserit, substitutio eva-
9 nescit. [18]'Extraneo vero vel filio puberi heredi[19] 'instituto ita substituere nemo potest, ut, si heres 'extiterit et intra aliquod tempus decesserit, alius ei 'sit heres: sed hoc solum permissum est, ut eum per 'fideicommissum testator obliget alii hereditatem eius 'vel totam vel pro parte restituere: quod ius quale 'sit, suo loco trademus.'

XVII[20]

QUIBUS MODIS TESTAMENTA INFIRMANTUR.

Testamentum iure factum usque eo valet, donec
1 rumpatur irritumve fiat. Rumpitur autem testamentum, cum in eodem statu manente testatore ipsius testamenti ius vitiatur. [21]'si quis enim post factum 'testamentum adoptaverit sibi filium per imperatorem 'eum, qui sui iuris est, aut per praetorem secundum 'nostram constitutionem eum, qui in potestate paren'tis fuerit, testamentum eius rumpitur quasi adgna-
2 'tione sui heredis. Posteriore quoque testamento, 'quod iure perfectum est, superius rumpitur. nec in'terest, an extiterit aliquis heres ex eo, an non ex'titerit: hoc enim solum spectatur, an aliquo casu 'existere potuerit[22]. ideoque si quis aut noluerit he'res esse, aut vivo testatore aut post mortem eius 'antequam hereditatem adiret decesserit, aut condi'cione, sub qua heres institutus est, defectus sit, in 'his casibus pater familias intestatus moritur: nam 'et prius testamentum non valet ruptum a posteriore 'et posterius aeque nullas vires habet, cum ex eo
3 'nemo heres extiterit.' [23]Sed si quis priore testamento iure perfecto posterius aeque iure fecerit, etiamsi ex certis rebus in eo heredem instituerit, superius testamentum sublatum esse divi Severus et Antoninus rescripserunt. cuius constitutionis inseri verba iussimus[24], cum aliud quoque praeterea in ea constitutione expressum est. 'Imperatores Severus et An'toninus Cocceio Campano. Testamentum secundo 'loco factum, licet in eo certarum rerum heres scri'ptus sit, iure valere, perinde ac si rerum mentio facta 'non esset, sed teneri heredem scriptum, ut conten'tus rebus sibi datis aut suppleta quarta ex lege Fal'cidia hereditatem restituat his, qui in priore testa'mento scripti fuerant, propter inserta verba secundo 'testamento, quibus ut valeret prius testamentum ex'pressum est, dubitari non oportet.' et ruptum qui-
4 dem testamentum hoc modo efficitur. [25]'Alio quo'que modo testamenta iure facta infirmantur, veluti 'cum is qui fecerit testamentum capite deminutus sit. 'quod quibus modis accidit, primo libro rettulimus.
5 'Hoc autem casu irrita fieri testamenta dicuntur, 'cum alioquin et quae rumpuntur irrita fiant et quae 'statim ab initio non iure fiunt irrita sunt: et[26] ea, 'quae iure facta sunt[27], postea[28] propter capitis demi'nutionem irrita fiunt, possumus nihilo minus rupta 'dicere. sed quia sane commodius erat singulas cau-

(1) significat *libri* (2) *Cf. Dig.* 28, 5, 41 (3) *sic B Dig.*, titus *TC*, *Πῖος* (*al.* *Ἀντωνῖνος*) *Θ*
(4) *Cf. Gai.* 2, 179..184 *Dig.* 28, 6 *Cod.* 6, 26 (5) *Gai.* 2, 179. 180 (6) id est p. f. sit *om. Gai.* (7) moribus] $T^a Θ$, a maioribus *B* (8) *Cod.* 6, 26, 9 (9) *Gai.* 2, 180. 181 (10) *sic* W^b, subicietur *B*, subicitur *E*, subiciatur W^a (11) *sic dett. cum Gaio*, signare *BEW* (12) *Gai.* 2, 182. 183 (12a) et *om. dett. Gai.* (13) § 6 *ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 28, 6, 37) (14) *sic EΘ*, impuberibus *BW* (15) quisquis] BW^a, ut quisquis EW^b *dett.* (16) mihi BW^a, patris PW^b, patri EW^c (17) et] *BΘ*, ei EW^b, et ei PW^a (18) *Gai.* 2, 184 (19) *sic* T^b *Gai. Θ*, pubere herede BT^a
(20) *Cf. Gai.* 2, 138..151 *Dig.* 28, 3 (21) *Gai.* 2, 138. 144 (22) *sic Gai.*, poterit *BT* (23) § 3 *ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig* 36, 1, 29) (24) inseri verba iussimus] *B*, verba inserimus *T* (25) *Gai.* 2, 145..147 (26) sint: sed et *scr.* (27) suut *del.* (28) postea] *T*, *om. B*, *deficit Gai. Veron.*

'sas singulis appellationibus distingui, ideo quaedam
'non iure facta dicuntur, quaedam iure facta rumpi
6 (5) 'vel irrita fieri. Non tamen per omnia inutilia
'sunt ea testamenta, quae ab initio iure facta propter
'capitis deminutionem irrita facta sunt. nam si septem
'testium signis signata sunt, potest scriptus heres se-
'cundum tabulas testamenti bonorum possessionem
'agnoscere, si modo defunctus et civis Romanus et
'suae potestatis mortis tempore fuerit: nam si ideo
'irritum factum sit testamentum, quod civitatem vel
'etiam libertatem testator amisit, aut quia in adoptio-
'nem se dedit et mortis tempore in adoptivi patris
'potestate sit, non potest scriptus heres secundum
7 (6) 'tabulas bonorum possessionem petere.' Ex
eo autem solo non potest infirmari testamentum, quod
postea testator id noluit valere: usque adeo ut et,
si quis post factum prius testamentum posterius fa-
cere coeperit et aut mortalitate praeventus, aut quia
eum eius rei paenituit, id[1] non perfecisset, divi Per-
tinacis oratione cautum est, ne alias tabulae priores
iure factae irritae fiant, nisi sequentes iure ordina-
tae et perfectae[2] fuerint. nam imperfectum testa-
8 (7) mentum sine dubio nullum est. Eadem ora-
tione expressit non admissurum se hereditatem eius,
qui litis causa principem heredem reliquerit, neque
tabulas non legitimae factas, in quibus ipse ob eam
causam heres institutus erat, probaturum neque ex
nuda voce heredis nomen admissurum neque ex ulla
scriptura, cui iuris auctoritas desit, aliquid adeptu-
rum. secundum haec divi quoque Severus et Anto-
ninus saepissime rescripserunt: 'licet enim' inquiunt
'legibus soluti sumus, attamen legibus vivimus'.

XVIII[3]

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO

Quia plerumque parentes sine causa liberos suos
vel exheredant vel omittunt, inductum est, ut de in-
officioso testamento agere possint liberi, qui querun-
tur aut inique se exheredatos aut inique praeteritos,
[4]hoc colore, quasi non sanae mentis fuerunt, cum
testamentum ordinarent. sed hoc dicitur, non quasi
vere furiosus sit, sed recte quidem fecit testamen-
tum, non autem ex officio pietatis: nam si vere fu-
1 riosus est, nullum est testamentum. Non tantum
autem liberis permissum est parentum testamentum
inofficiosum accusare, verum etiam[5] parentibus libe-
rorum. soror autem et frater turpibus personis scri-
ptis heredibus ex sacris constitutionibus praelati sunt:
non ergo contra omnes heredes agere possunt. ultra
fratres et sorores cognati nullo modo aut agere pos-
2 sunt aut agentes vincere. Tam autem naturales
liberi, quam secundum nostrae constitutionis[6] divi-
sionem adoptati ita demum de inofficioso testamento
agere possunt, si nullo alio iure ad bona defuncti
venire possunt. nam qui alio iure veniunt ad totam
hereditatem vel partem eius, de inofficioso agere non
possunt. postumi quoque, qui nullo alio iure venire
3 possunt, de inofficioso agere possunt. Sed haec
ita accipienda sunt, si nihil eis penitus a testatori-
bus testamento relictum est. quod nostra constitutio[7]
ad verecundiam naturae introduxit. sin vero quanta-
cumque pars hereditatis vel res eis fuerit relicta, de
inofficiosi querela quiescente id quod eis deest usque
ad quartam legitimae partis repletur, licet non fuerit
4 adiectum boni viri arbitratu debere eam repleri. Si
tutor nomine pupilli, cuius tutelam gerebat, ex testa-
mento patris sui legatum acceperit, cum nihil erat
ipsi tutori relictum a patre suo, nihilo minus possit
nomine suo de inofficioso patris testamento agere.
5 Sed et si e contrario pupilli nomine, cui nihil re-
lictum fuerit, de inofficioso egerit et superatus est,
ipse quod sibi in eodem testamento legatum relictum
6 est non amittit. Igitur quartam quis debet ha-
bere, ut de inofficioso testamento agere non possit:
sive iure hereditario sive iure legati vel fideicommissi,
vel si mortis causa ei quarta donata fuerit, vel inter
vivos in his tantummodo casibus, quorum nostra
constitutio mentionem facit, vel aliis modis qui con-
7 stitutionibus continentur. Quod autem de quarta
diximus, ita intellegendum est, ut, sive unus fuerit
sive plures, quibus agere de inofficioso testamento
permittitur, una quarta eis dari possit, ut pro rata
distribuatur eis, id est pro virili portione quarta.

XVIIII[8]

DE HEREDUM QUALITATE ET DIFFERENTIA.

[9]'Heredes autem aut necessarii dicuntur aut sui et
1 'necessarii aut extranei. Necessarius heres est
'servus heres institutus: ideo sic appellatus[10], quia,
'sive velit sive nolit, omnimodo post mortem testa-
'toris protinus liber et necessarius[11] heres fit. unde
'qui facultates suas suspectas habent, solent servum
'suum primo aut secundo vel etiam ulteriore gradu
'heredem instituere, ut, si creditoribus satis non fiat,
'potius eius heredis bona quam ipsius testatoris a
'creditoribus possideantur vel distrahantur vel inter
'eos dividantur. pro hoc tamen incommodo illud ei
'commodum praestatur, ut ea, quae post mortem pa-
'troni sui sibi adquisierit, ipsi reserventur: et quam-
'vis non sufficiant[12] bona defuncti creditoribus, ite-
'rum ex ea causa res eius, quas sibi adquisierit, non
2 'veneunt. Sui autem et necessarii heredes sunt
'veluti filius filia nepos neptisque ex filio et deinceps
'ceteri liberi, qui modo in potestate morientis fue-
'rint. sed ut nepos neptisve sui heredes sint, non
'sufficit eum eamve in potestate avi mortis tempore
'fuisse, sed opus est, ut pater eius vivo patre suo
'desierit suus heres esse aut morte interceptus aut
'qualibet alia ratione liberatus potestate: tunc enim
'nepos neptisve in locum patris sui succedit. sed sui
'quidem heredes ideo appellantur, quia domestici he-
'redes sunt et vivo quoque patre quodammodo domini
'existimantur. unde etiam, si quis intestatus mortuus
'sit, prima causa est in successione liberorum. ne-
'cessarii vero ideo dicuntur, quia omnimodo, sive
'velint sive nolint, tam ab intestato quam ex testa-
'mento heredes fiunt. sed his praetor permittit vo-
'lentibus abstinere se ab hereditate, ut potius paren-
'tis quam ipsorum bona similiter a creditoribus pos-
'sideantur.
3 [13]'Ceteri, qui testatoris iuri subiecti non sunt,
'extranei heredes appellantur. itaque liberi quoque
'nostri, qui in potestate nostra non sunt, heredes a
'nobis instituti extranei heredes videntur. qua de
'causa et qui heredes a matre instituuntur, eodem
'numero sunt, quia feminae in potestate liberos non
'habent. servus quoque a domino heres institutus et
'post testamentum factum ab eo manumissus eodem
4 'numero habetur.' [14]In extraneis heredibus illud
observatur, ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi
heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum
sunt. et id duobus temporibus inspicitur, testamenti
quidem facti, ut constiterit institutio, mortis vero
testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum
adit hereditatem, esse debet cum eo testamenti factio,
sive pure sive sub condicione heres institutus sit:
nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum
est, quo[15] adquirit hereditatem. medio autem tem-
pore inter factum testamentum et mortem testatoris
vel condicionem institutionis existentem mutatio iuris

(1) *sic scripsi sec. Θ*, penitui ** set id T^a, penituit se id T^b, id *om. B* (2) *sic BΘ*, factae *T*
(3) *Cf. Dig.* 5, 2 *Cod.* 3, 28 (4) *pr. fin. ex Marciani l.* 4 *inst.* (*Dig.* 5, 2, 2) (5) etiam et *BT* (6) *Cod.* 8, 47 (48), 10 (7) *Cod.* 3, 28, 30
(8) *Cf. Gai.* 2, 152..173 *Dig.* 29, 2 *Cod.* 6, 30. 31 (9) *Gai.* 2, 152..158 (10) *sic dett. Gai. Θ*, appellatur *BT* (11) necess. *confirm. Θ, om. Gai.* (12) sufficiunt *BT* (13) *Gai.* 2, 161 (14) § 4 *in. ex Flor. l.* 10 *inst.* (*Dig.* 28, 5, 49, 1) (15) quod BT^a

heredi non nocet, quia ut diximus tria tempora inspici debent[1]. testamenti autem factionem non solum is habere videtur, qui testamentum facere potest, sed etiam qui ex alieno testamento vel ipse capere potest vel alii adquirere, licet non potest facere testamentum. [2]et ideo et[3] furiosus et mutus et postumus et infans et filius familias et servus alienus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento
5 vel sibi vel alii adquirere possunt. [4]'Extraneis 'autem heredibus deliberandi potestas est de adeunda 'hereditate vel non adeunda. sed sive is, cui abstinendi potestas est, immiscuerit se bonis hereditariis[5], sive extraneus, cui de adeunda hereditate deliberare licet, adierit, postea relinquendae hereditatis 'facultatem non habet, nisi minor sit annis viginti 'quinque: nam huius aetatis hominibus sicut in ceteris omnibus causis deceptis, ita et si temere damnosam hereditatem susceperint, praetor succurrit.
6 'Sciendum tamen est divum Hadrianum etiam maiori 'viginti quinque annis veniam dedisse, cum post aditam hereditatem grande aes alienum, quod aditae 'hereditatis tempore latebat, emersisset.' sed hoc divus quidem Hadrianus speciali beneficio cuidam praestitit: divus autem Gordianus postea in militibus (6) tantummodo hoc extendit: sed nostra benevolentia commune omnibus subiectis imperio nostro hoc praestavit beneficium et constitutionem tam aequissimam quam nobilem scripsit[6], cuius tenorem si observaverint homines, licet eis adire hereditatem et in tantum teneri, in[7] quantum valere bona hereditatis contingit[8]: ut ex hac causa neque deliberationis auxilium eis fiat necessarium, nisi omissa observatione nostrae constitutionis et deliberandum existimaverint et sese veteri gravamini aditionis supponere
7 maluerint. [9]'Item extraneus heres testamento in'stitutus aut ab intestato ad legitimam hereditatem 'vocatus potest aut pro herede gerendo vel etiam 'nuda voluntate suscipiendae hereditatis heres fieri.' pro herede autem gerere quis videtur, si rebus hereditariis tamquam heres utatur vel vendendo res hereditarias aut praedia colendo locandove et quoquo modo si[10] voluntatem suam declaret vel re vel verbis de adeunda hereditate, dummodo sciat eum, in cuius bonis pro herede gerit, testato intestatove obiisse et se ei heredem esse. pro herede enim gerere est pro domino gerere: veteres enim heredes pro dominis appellabant. [11]'sicut autem nuda voluntate extraneus 'heres fit, ita et contraria destinatione statim ab he'reditate repellitur.' eum, qui mutus vel surdus natus est vel postea factus, nihil prohibet pro herede gerere et adquirere sibi hereditatem, si tamen intellegit quod agitur.

XX[12]

DE LEGATIS.

[13]'Post haec videamus de legatis. quae pars iuris 'extra propositam quidem materiam videtur: nam 'loquimur de his iuris figuris, quibus per universitatem res nobis adquiruntur. sed cum omnino de 'testamentis deque heredibus qui testamento instituuntur locuti sumus, non sine causa sequenti loco 'potest haec iuris materia tractari.'
1 Legatum itaque est donatio quaedam a defuncto
2 relicta. Sed olim quidem erant legatorum genera quattuor: per vindicationem, per damnationem, sinendi modo, per praeceptionem: et certa quaedam verba cuique generi legatorum adsignata erant, per quae singula genera legatorum significabantur. sed ex constitutionibus divorum principum sollemnitas huiusmodi verborum penitus sublata est. nostra autem constitutio[14], quam cum magna fecimus lucubratione, defunctorum voluntates validiores esse cupientes et non verbis, sed voluntatibus eorum faventes, disposuit, ut omnibus legatis una sit natura et, quibuscumque verbis aliquid derelictum sit, liceat legatariis id persequi non solum per actiones personales, sed etiam per in rem et per hypothecariam: cuius constitutionis perpensum modum ex ipsius te-
3 nore perfectissime accipere possibile est. Sed non usque ad eam constitutionem standum esse existimavimus. cum enim antiquitatem invenimus legata quidem stricte concludentem, fideicommissis autem, quae ex voluntate magis descendebant defunctorum, pinguiorem naturam indulgentem: necessarium esse duximus[15] omnia legata fideicommissis exaequare, ut nulla sit inter ea differentia, sed quod deest legatis, hoc repleatur ex natura fideicommissorum et, si quid amplius est in legatis, per hoc crescat fideicommissi natura. sed ne in primis legum cunabulis permixte de his exponendo studiosis adulescentibus quandam introducamus difficultatem, operae pretium esse duximus interim separatim prius de legatis et postea de fideicommissis tractare, ut natura utriusque iuris cognita facile possint permixtionem eorum eruditi suptilioribus auribus accipere.
4 Non solum autem testatoris vel heredis res, sed et aliena legari potest: ita ut heres cogatur redimere eam et praestare vel, si non potest redimere, aestimationem eius dare. sed si talis res sit, cuius non est commercium, nec aestimatio eius debetur, sicuti si[16] campum Martium vel basilicas vel templa vel quae publico usui destinata sunt legaverit: nam nullius momenti legatum est. quod autem diximus alienam rem posse legari, ita intellegendum est, si defunctus sciebat alienam rem esse, non et[17] si ignorabat: forsitan enim, si scisset alienam, non legasset. et ita divus Pius rescripsit. [18]et verius est[19] ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem legare[20] defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam, quia semper neces-
5 sitas probandi incumbit illi qui agit. Sed et si rem obligatam creditori aliquis legaverit, necesse habet heres luere. et hoc quoque casu idem placet, quod in re aliena, ut ita demum luere necesse habeat heres, si sciebat defunctus rem obligatam esse: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt. si tamen defunctus voluit legatarium luere et hoc ex-
6 pressit, non debet heres eam luere. Si res aliena legata fuerit et eius vivo testatore legatarius dominus factus fuerit, si quidem ex causa emptionis, ex testamento actione pretium consequi potest: si vero ex causa lucrativa, veluti ex donatione vel ex alia simili causa, agere non potest. nam traditum est duas lucrativas causas in eundem hominem et in eandem rem concurrere non posse. hac ratione si ex duobus testamentis eadem res eidem debeatur, interest, utrum rem an aestimationem ex testamento cônsecutus est: nam si rem, agere non potest, quia[21] habet eam ex causa lucrativa, si aestimationem, agere
7 potest. [22]'Ea quoque res, quae in rerum natura 'non est, si modo futura est, recte legatur, veluti 'fructus qui in illo fundo nati erunt, aut quod ex
8 'illa ancilla natum erit.' Si eadem res duobus legata sit sive coniunctim sive disiunctim, si ambo perveniant ad legatum, scinditur inter eos legatum: si alter deficiat, quia aut spreverit legatum aut vivo testatore decesserit aut alio quolibet modo defecerit, totum ad collegatarium pertinet. coniunctim autem legatur, veluti si quis dicat 'Titio et Seio hominem 'Stichum do lego': disiunctim ita 'Titio hominem

(1) *sic B*, inspici deberent *T*, inspicimus *Dig.Θ* (2) § 4 *fin. similis Dig.* 28, 1, 16 *pr.* (*Pomp. l. sing. reg.*) (3) et] *BΘ*, *om. T* (4) *Gai.* 2, 162. 163 (5) *sic Gai.*, hereditatis *libri* (6) *Cod.* 6, 30, 22 (7) in] *PEΘ*, *om. BW* (8) *sic W^a EΘ*, contigit *BW^b* (9) *Gai.* 2, 167 (10) si *om. W^a contra Θ* (11) *Gai.* 2, 169

(12) *Cf. Gai.* 2, 191..223. 229..245 *Dig.* 30..32 *Cod.* 6, 37. 43 (13) *Gai.* 2, 191 (14) *Cod.* 6, 43, 1 (15) *Cod.* 6, 43, 2 (16) si *om. BT* (17) et] *B*, *om. T* (18) § 4 *fin. ex Marciani l. 6 inst.* (*Dig.* 22, 3, 21) (19) est] *T cum Θ*, esse *B* (20) *sic BDig.*, legasse *T* (21) quia] *T*, qui *B* (22) *Gai.* 2, 203

'Stichum do lego, Seio Stichum do lego'. sed et[1] si
expresserit 'eundem hominem Stichum', aeque dis-
9 iunctim legatum intellegitur. Si cui fundus alie-
nus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto[2]
usu fructu et usus fructus ad eum pervenerit et
postea ex testamento agat, recte eum agere et fun-
dum petere Iulianus[2*] ait, quia usus fructus in peti-
tione servitutis locum optinet: sed officio iudicis con-
tineri, ut deducto usu fructu iubeat aestimationem
10 praestari. Sed si rem legatarii quis ei legaverit,
inutile legatum est, quia quod proprium est ipsius,
amplius eius fieri non potest: et licet alienaverit
11 eam, non debetur nec ipsa nec aestimatio eius. Si
quis rem suam quasi alienam legaverit, valet lega-
tum: nam plus valet, quod in veritate est, quam
quod in opinione. sed et si legatarii putavit, valere
constat, quia exitum voluntas defuncti potest habere.
12 Si rem suam legaverit testator posteaque eam
alienaverit, Celsus existimat, si non adimendi animo
vendidit, nihilo minus deberi, idque divi Severus et
Antoninus rescripserunt. idem rescripserunt[3] eum,
qui post testamentum factum praedia quae legata
erant pignori dedit, ademisse legatum non videri et
ideo legatarium cum herede agere posse, ut praedia
a creditore luantur. si vero quis partem rei legatae
alienaverit, pars quae non est alienata omnimodo
debetur, pars autem alienata ita debetur, si non adi-
13 mendi animo alienata sit. Si quis debitori suo
liberationem legaverit, legatum utile est et neque ab
ipso debitore neque ab herede eius potest heres pe-
tere nec ab alio qui heredis loco est: sed et potest
a debitore conveniri, ut liberet eum. potest autem
14 quis vel ad tempus iubere ne heres petat. Ex
contrario si debitor creditori suo quod debet lega-
verit, inutile est legatum, si nihil plus est in legato
quam in debito, quia nihil amplius habet per lega-
tum. quodsi in diem vel sub condicione debitum ei
pure legaverit, utile est legatum propter repraesen-
tationem. quodsi vivo testatore dies venerit aut con-
dicio extiterit, Papinianus scripsit[4] utile esse nihilo
minus legatum, quia semel constitit. quod et verum
est: non enim placuit sententia existimantium ex-
tinctum esse legatum, quia in eam causam pervenit,
15 a qua incipere non potest. Sed si uxori mari-
tus dotem legaverit, valet legatum, quia plenius est
legatum quam de dote actio. sed si quam non ac-
ceperit dotem legaverit, divi Severus et Antoninus
rescripserunt, si quidem simpliciter legaverit, inutile
esse legatum: si vero certa pecunia[5] vel certum cor-
pus aut instrumentum dotis in praelegando demon-
16 strata sunt, valere legatum. Si res legata sine
facto heredis perierit, legatario decedit. et si servus
alienus legatus sine facto heredis manumissus fuerit,
non tenetur heres. si vero heredis servus legatus
fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus
scripsit, [6]nec interest[7], scierit an ignoraverit a se
legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is
cui donatus[8] est eum manumiserit, tenetur heres,
17 quamvis ignoraverit a se eum legatum esse. Si
quis ancillas cum suis natis legaverit, etiamsi ancillae
mortuae fuerint, partus legato cedunt. idem est, si
ordinarii servi cum vicariis legati fuerint, ut, licet
mortui sint ordinarii, tamen vicarii legato cedant[9].
sed si servus cum peculio fuerit legatus, mortuo
servo vel manumisso vel alienato et peculii legatum
extinguitur. idem est, si fundus instructus vel cum
instrumento legatus fuerit: nam fundo alienato et
18 instrumenti legatum extinguitur. Si grex legatus
fuerit posteaque ad unam ovem pervenerit, quod su-
perfuerit vindicari potest. Grege autem legato etiam
eas oves, quae post testamentum factum gregi adi-
ciuntur, legato cedere Iulianus ait: esse[10] enim gre-
gis unum corpus ex distantibus capitibus, sicuti ae-
dium unum corpus est ex cohaerentibus lapidibus:
19 aedibus denique legatis columnas et marmora,
quae post testamentum factum adiecta sunt, legato
20 cedere. Si peculium legatum fuerit, sine dubio
quidquid peculio accedit vel decedit vivo testatore,
legatarii lucro vel damno est. quodsi post mortem
testatoris ante aditam hereditatem servus adquisierit,
Iulianus ait, si quidem ipsi manumisso peculium le-
gatum fuerit, omne, quod ante aditam hereditatem
adquisitum est, legatario cedere, quia dies huius le-
gati adita[11] hereditate cedit: sed si extraneo pecu-
lium legatum fuerit, non cedere ea legato, nisi ex
rebus peculiaribus auctum fuerit peculium[12]. pecu-
lium autem nisi legatum fuerit, manumisso non debe-
tur, quamvis si vivus manumiserit, sufficit, si non
adimatur: et ita divi Severus et Antoninus rescri-
pserunt. idem rescripserunt peculio legato non videri
id relictum, ut petitionem habeat pecuniae, quam in
rationes dominicas impendit. idem rescripserunt pe-
culium videri legatum, cum rationibus redditis liber
21 esse iussus est et ex eo reliquas inferre. Tam
autem corporales res quam incorporales legari pos-
sunt. et ideo et[13] quod defuncto debetur, potest ali-
cui legari, ut actiones suas heres legatario praestet,
nisi exegerit vivus testator pecuniam: nam hoc casu
legatum extinguitur. sed et tale legatum valet: 'dam-
'nas[14] esto heres domum illius reficere' vel 'illum
22 'aere alieno liberare'. Si generaliter servus vel
alia res legetur, electio legatarii est, nisi aliud testa-
23 tor dixerit. Optionis legatum, id est ubi testa-
tor ex servis suis vel aliis rebus optare legatarium
iusserat, habebat in se condicionem, et ideo nisi ipse
legatarius vivus optaverat, ad heredem legatum non
transmittebat. sed ex constitutione nostra[15] et hoc
in meliorem statum reformatum est et data est licen-
tia et heredi legatarii optare, licet vivus legatarius
hoc non fecit. et diligentiore tractatu habito et hoc
in nostra constitutione additum est, ut, sive plures
legatarii existant, quibus optio relicta est, et dissen-
tiant in corpore eligendo, sive unius legatarii plures
heredes, et inter se circa optandum dissentiant alio
aliud corpus eligere cupiente, ne pereat legatum
(quod plerique prudentium contra benivolentiam in-
troducebant), fortunam esse huius optionis iudicem
et sorte esse hoc dirimendum, ut, ad quem sors per-
veniat, illius sententia in optione praecellat.
24 Legari autem illis solis potest, cum quibus
25 testamenti factio est. Incertis vero personis ne-
que legata neque fideicommissa olim relinqui con-
cessum erat: nam nec miles quidem incertae perso-
nae poterat relinquere, ut divus Hadrianus rescri-
psit. [16]'incerta autem persona videbatur, quam in-
'certa opinione animo suo testator subiciebat, veluti
'si quis ita dicat: 'quicumque filio meo in matrimo-
''nium filiam suam collocaverit[17], ei heres meus illum
''fundum dato': illud quoque, quod his relinquebatur,
'qui post testamentum scriptum primi consules de-
'signati erunt, aeque incertae personae legari vide-
'batur: et denique multae aliae huiusmodi species
'sunt. libertas quoque non videbatur posse incertae
'personae dari, quia placebat nominatim servos libe-
'rari. tutor quoque certus dari debebat[18].' sub certa
vero demonstratione, id est ex certis personis in-
certae personae, recte legabatur, veluti 'ex cognatis
'meis qui nunc sunt si quis filiam meam uxorem
'duxerit, ei heres meus illam rem dato'. incertis
autem personis legata vel fideicommissa relicta et

(1) et] Θ, *om. libri* (2) detractio *B*, deducto Θ (2*) *Dig.* 30, 82, 2. (3) *Cod.* 6, 37, 3 (4) *Dig.* 35, 2, 5 (*Pap. l.* 5 *resp.*) (5) *sic EW*, certam pecuniam *B* (6) § 16 *fin. ex Marciani l.* 6 *inst.* (*Dig.* 30, 112, 1) (7) *sic W*Θ*Dig.*, interesse *BE* (8) *sic* $W E^{b}$ *Dig.*Θ, donatum $B E^{a}$ (9) ut . . . cedant] *scripsi*: . . . cedant (*om.* ut) *B*, et . . . cedunt *WE* (10) esse] $B E^{a} W^{b}$, est $E^{b} W^{a}$ (11) adita] *BW*, ab ad. *E* (12) peculium] $E W^{a}$, *om.* $B W^{b}$ (13) et] *B*, *om. EW* (14) damnatus *B* (15) *Cod.* 6, 43, 3 (16) *Gai.* 2, 238..240? (17) collocaverit] *Gai.*, dederit id est collocaverit *libri* (18) tutor q. c. d. debebat] W^{a} *Gai.*, *om.* $B P E W^{b}$ *cum* Θ, *qui tamen consulto ea omisisse videtur suae expositioni non congrua* (ἀλλὰ ταῦτα πάντα κατὰ τὸ παλαιόν) *neque hoc quidem loco apte retenta a compilatoribus*

per errorem soluta repeti non posse sacris constitu-
26 tionibus cautum erat[1]. [2]'Postumo quoque alieno 'inutiliter legabatur: est autem alienus postumus, qui 'natus inter suos heredes testatoris futurus non est: 'ideoque ex emancipato filio conceptus nepos extra-
27 'neus erat postumus avo.' Sed nec huiusmodi species penitus est sine iusta emendatione derelicta, cum in nostro codice constitutio[3] posita est, per quam et huic parti medevimus[4] non solum in hereditatibus, sed etiam in legatis et fideicommissis: quod evidenter ex ipsius constitutionis lectione clarescit. tutor autem nec per nostram constitutionem incertus dari debeat, quia certo iudicio debet quis pro tutela
28 suae posteritati cavere. Postumus autem alienus heres institui et antea poterat et nunc potest, nisi in utero eius sit, quae iure nostra[5] uxor esse non
29 potest. Si quid[6] in nomine cognomine praenomine legatarii erraverit testator, si de persona constat, nihilo minus valet legatum: idem in heredibus servatur et recte: nomina enim significandorum hominum gratia reperta sunt, qui si quolibet alio modo
30 intellegantur, nihil interest. Huic proxima est illa iuris regula falsa demonstratione legatum non peremi. veluti si quis ita legaverit 'Stichum servum 'meum vernam do lego': licet enim non verna, sed emptus sit, de servo tamen constat, utile est legatum. et convenienter si ita demonstraverit 'Stichum 'servum, quem a Seio emi', sitque ab alio emptus,
31 utile legatum est, si de servo constat. Longe magis legato[7] falsa causa non nocet. veluti cum ita quis dixerit: 'Titio, quia[8] absente me negotia mea 'curavit, Stichum do lego', vel ita: 'Titio, quia pa- 'trocinio eius capitali crimine liberatus sum, Stichum 'do lego': licet enim neque negotia testatoris umquam gessit Titius neque patrocinio eius liberatus est, legatum tamen valet. sed si condicionaliter enuntiata fuerit causa, aliud iuris est, veluti hoc modo: 'Titio, si negotia mea curaverit, fundum do lego'.
32 An servo heredis recte legamus, quaeritur. et constat pure inutiliter legari nec quidquam proficere, si vivo testatore de potestate heredis exierit, quia quod inutile foret legatum, si statim post factum testamentum decessisset testator, hoc non debet ideo valere, quia diutius testator vixerit. sub condicione vero recte legatur, ut requiramus, an, quo tempore
33 dies legati cedit, in potestate heredis non sit. Ex diverso herede instituto servo quin domino recte etiam sine condicione legetur, non dubitatur. nam et si statim post factum testamentum decesserit testator, non tamen apud eum qui heres sit dies legati cedere intellegitur, cum hereditas a legato separata sit et possit per eum servum alius heres effici, si prius, quam iussu domini adeat, in alterius potestatem translatus sit, vel manumissus ipse heres efficitur: quibus casibus utile est legatum: quodsi in eadem causa permanserit et iussu legatarii adierit, evanescit lega-
34 tum. [9]'Ante heredis institutionem inutiliter an- 'tea legabatur, scilicet quia testamenta vim ex insti- 'tutione heredum accipiunt et ob id veluti caput at- 'que fundamentum intellegitur totius testamenti here- 'dis institutio. pari ratione nec libertas ante heredis 'institutionem dari poterat.' sed quia incivile esse putavimus ordinem quidem scripturae sequi (quod et ipsi antiquitati vituperandum fuerat visum), sperni autem testatoris voluntatem: per nostram constitutionem[10] et hoc vitium emendavimus, ut liceat et ante heredis institutionem et inter medias heredum institutiones legatum relinquere et multo magis liber-
35 tatem, cuius usus favorabilior est. [11]'Post mor- 'tem quoque heredis aut legatarii simili modo inuti- 'liter legabatur: veluti si quis ita dicat: 'cum heres 'meus mortuus erit, do lego': item 'pridie quam heres 'aut legatarius morietur'.' sed simili modo et hoc correximus[12] firmitatem huiusmodi legatis ad fideicommissorum similitudinem praestantes, ne vel in hoc casu deterior causa legatorum quam fideicommisso-
36 rum inveniatur. [13]Poenae quoque nomine inutiliter legabatur et adimebatur vel transferebatur. poenae autem nomine legari videtur, quod coercendi heredis causa relinquitur, quo magis is aliquid faciat aut non faciat: veluti si quis ita scripserit: 'heres 'meus si filiam suam in matrimonium Titio colloca- 'verit' (vel ex diverso 'si non collocaverit'), 'dato de- 'cem aureos Seio', aut si ita scripserit 'heres meus 'si servum Stichum alienaverit' (vel ex diverso 'si 'non alienaverit'), 'Titio decem aureos dato'. et in tantum haec regula observabatur, ut perquam pluribus principalibus constitutionibus significetur nec principem quidem agnoscere, quod ei poenae nomine legatum sit. nec ex militis quidem testamento talia legata valebant, quamvis aliae[14] militum voluntates in ordinandis testamentis valde observantur. quin etiam nec libertatem poenae nomine dari posse placebat. eo amplius nec heredem poenae nomine adici posse Sabinus existimabat, veluti si quis ita dicat: 'Titius 'heres esto: si Titius filiam suam Seio in matrimo- 'nium collocaverit, Seius quoque heres esto': nihil enim intererat, qua ratione Titius coerceatur, utrum legati datione an coheredis adiectione. at huiusmodi scrupulositas nobis non placuit et generaliter ea quae relinquuntur, licet poenae nomine fuerint relicta vel adempta vel in alios[15] translata, nihil distare a ceteris legatis constituimus[16] vel in dando vel in adimendo vel in transferendo: exceptis his videlicet, quae impossibilia sunt vel legibus interdicta aut alias probrosa: huiusmodi enim testatorum dispositiones valere secta temporum meorum non patitur.

XXI[17]

DE ADEMPTIONE LEGATORUM ET TRANSLATIONE.

Ademptio legatorum, sive eodem testamento adimantur sive codicillis, firma est, sive contrariis verbis fiat ademptio, veluti si, quod ita quis legaverit 'do lego', ita adimatur 'non do non lego', sive non contrariis,
1 id est aliis quibuscumque verbis. Transferri quoque legatum ab alio ad alium potest, veluti si quis ita dixerit: 'hominem Stichum, quem Titio legavi, Seio do 'lego', sive in eodem testamento sive in codicillis hoc fecerit: quo casu simul Titio adimi videtur et Seio dari.

XXII[18]

DE LEGE FALCIDIA.

Superest, ut de lege Falcidia dispiciamus, qua modus novissime legatis impositus est. cum enim olim lege duodecim tabularum libera erat legandi potestas, ut liceret vel totum patrimonium legatis erogare (quippe ea lege ita cautum esset: 'uti legassit suae 'rei, ita ius esto'): visum est hanc legandi licentiam coartare, idque ipsorum testatorum gratia provisum est ob id, quod plerumque intestati[19] moriebantur, recusantibus scriptis heredibus pro nullo aut minimo lucro hereditates adire. et cum super hoc tam lex Furia quam lex Voconia latae sunt, quarum neutra sufficiens ad rei consummationem videbatur: novissime lata est lex Falcidia, qua cavetur, ne plus legare liceat, quam dodrantem totorum bonorum, id est ut, sive unus heres institutus esset sive plures,
1 apud eum eosve pars quarta remaneret. Et cum quaesitum esset, duobus heredibus institutis, veluti

(1) erat] BEW, est P *cum* Θ (2) *Gai.* 2, 241 (3) *Cod.* 6, 48, 1 (4) *sic* BE^bW^a, medebimur PE^aW^b (5) nostra] EW, nostro B (6) quid] BE^a, quis $E^b\Theta$ (7) *sic* $EW\Theta$, legatum B (8) quia] $W^b\Theta$, qui BEW^a (9) *Gai.* 2, 229. 230 (10) *Cod.* 6, 23, 24 (11) *Gai.* 2, 232 (12) *Cod.* 8, 37 (38), 11 (13) § 36 *in. similis Gaio* 2, 235

(14) alias *dett. cum* Θ (15) *sic* W^a *cum* Θ, alio BEW^b (15) *Cod.* 6, 41, 1 (17) *Cf. Dig.* 34, 4 (18) *Cf. Gai.* 2, 224..228 *Dig.* 35, 2 *Cod.* 6, 50 (19) *sic* $E\Theta$, intestato BW^b, intesto W^a

Titio et Seio, si Titii pars aut tota exhausta sit le-
gatis, quae nominatim ab eo data sunt, aut supra
modum onerata, a Seio vero aut nulla relicta sint
legata, aut quae partem eius dumtaxat in partem
dimidiam minuunt, an, quia is quartam partem to-
tius hereditatis aut amplius habet, Titio nihil ex le-
gatis, quae ab eo relicta sunt, retinere liceret: pla-
cuit retinere licere, ut quartam partem suae partis
salvam habeat[1]: etenim in singulis heredibus ratio
2 legis Falcidiae ponenda est. [2]Quantitas autem
patrimonii, ad quam ratio legis Falcidiae redigitur,
mortis tempore spectatur. itaque si verbi gratia is,
qui centum aureorum patrimonium habebat, centum
aureos legaverit, nihil legatariis prodest, si ante adi-
tam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu
ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tan-
tum accesserit hereditati, ut centum aureis legatorum
nomine erogatis heres quartam partem hereditatis
habiturus sit, sed necesse est, ut nihilo minus quarta
pars legatis detrahatur. ex diverso si septuaginta
quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tan-
tum decreverint bona incendiis forte aut naufragiis
aut morte servorum, ut non amplius quam septua-
ginta quinque aureorum substantia vel etiam minus
relinquatur, solida legata debentur[3]. nec ea res dam-
nosa est heredi, cui liberum est non adire heredita-
tem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne
destituto testamento nihil consequantur, cum herede
3 in portione pacisci. Cum autem ratio legis Fal-
cidiae ponitur, ante deducitur aes alienum, item fu-
neris impensa et pretia servorum manumissorum,
tunc deinde in reliquo ita ratio habetur, ut ex eo
quarta pars apud heredes remaneat, tres vero partes
inter legatarios distribuantur, pro rata scilicet por-
tione eius, quod cuique eorum legatum fuerit. ita-
que si fingamus quadringentos aureos legatos esse et
patrimonii quantitatem, ex qua legata erogari opor-
tet, quadringentorum esse, quarta pars singulis le-
gatariis detrahi debet. quodsi trecentos quinquaginta
legatos fingamus, octava debet detrahi. quodsi quin-
gentos legaverit, initio quinta, deinde quarta detrahi
debet: ante enim detrahendum est, quod extra bo-
norum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud
heredem remanere oportet.

XXIII[4]

DE FIDEICOMMISSARIIS HEREDITATIBUS.

[5]'Nunc transeamus ad fideicommissa. et prius de
'hereditatibus fideicommissariis videamus.'
1 Sciendum itaque est omnia fideicommissa pri-
mis temporibus infirma esse, quia nemo invitus coge-
batur praestare id de quo rogatus erat: quibus enim
non poterant hereditates vel legata relinquere, si re-
linquebant, fidei committebant eorum, qui capere ex
testamento poterant: et ideo fideicommissa appellata
sunt, quia nullo vinculo iuris, sed tantum pudore
eorum qui rogabantur continebantur. postea primus
divus Augustus semel iterumque gratia personarum
motus, vel quia per ipsius salutem rogatus quis di-
ceretur, aut ob insignem quorundam perfidiam iussit
consulibus auctoritatem suam interponere. quod quia
iustum videbatur et populare erat, paulatim conver-
sum est in adsiduam iurisdictionem: tantusque favor
eorum factus est, ut paulatim etiam praetor proprius
crearetur, qui fideicommissis ius diceret, quem fidei-
commissarium appellabant.
2 [6]'In primis igitur sciendum est opus esse, ut
'aliquis recto iure testamento heres instituatur eius-
'que fidei committatur, ut eam hereditatem alii resti-
'tuat: alioquin inutile est testamentum, in quo nemo
'heres instituitur. cum igitur aliquis scripserit: 'Lu-
''cius Titius heres esto', poterit adicere: 'rogo te,
''Luci Titi, ut, cum primum possis hereditatem meam
''adire, eam Gaio Seio reddas restituas'. potest au-
'tem quisque et de parte restituenda heredem rogare:
'et liberum est vel pure vel sub condicione relinquere
'fideicommissum vel ex die certo.
3 'Restituta autem hereditate is quidem qui re-
'stituit nihilo minus heres permanet: is vero qui re-
'cipit hereditatem aliquando heredis aliquando lega-
4 'tarii loco habebatur. [7]Et in Neronis quidem
'temporibus Trebellio Maximo et Annaeo Seneca con-
'sulibus[8] senatus consultum factum est, quo cautum
'est, ut, si[9] hereditas ex fideicommissi causa resti-
'tuta sit, omnes actiones, quae iure civili heredi et
'in heredem competerent, ei et in eum darentur,
'cui ex fideicommisso restituta esset[10] hereditas. post
'quod senatus consultum praetor utiles actiones ei et
'in eum qui recepit hereditatem quasi heredi et in
5 'heredem dare coepit. Sed quia heredes scripti,
'cum aut totam hereditatem aut paene totam ple-
'rumque restituere rogabantur, adire hereditatem ob
'nullum vel minimum lucrum recusabant atque ob id
'extinguebantur fideicommissa: postea Vespasiani Au-
'gusti temporibus Pegaso et Pusione consulibus[11]
'senatus censuit[12], ut ei, qui rogatus esset heredita-
'tem restituere, perinde liceret quartam partem reti-
'nere, atque lege Falcidia ex legatis retinere conce-
'ditur. ex singulis quoque rebus, quae per fideicom-
'missum relinquuntur, eadem retentio permissa est.
'post quod senatus consultum ipse heres onera here-
'ditaria sustinebat: ille autem, qui ex fideicommisso
'recepit partem hereditatis, legatarii partiarii loco
'erat, id est eius legatarii, cui pars bonorum lega-
'batur. quae species legati partitio vocabatur, quia
'cum herede legatarius partiebatur hereditatem. unde
'quae solebant stipulationes inter heredem et partia-
'rium legatarium interponi, eaedem interponebantur
'inter eum, qui ex fideicommisso recepit hereditatem,
'et heredem, id est ut et lucrum et damnum heredi-
6 'tarium pro rata parte inter eos commune sit. Ergo
'si quidem non plus quam dodrantem hereditatis scri-
'ptus heres rogatus sit restituere, tunc ex Trebelliano
'senatus consulto restituebatur hereditas et in utrum-
'que actiones hereditariae pro rata parte dabantur:
'in heredem quidem iure civili, in eum vero qui re-
'cipiebat hereditatem ex senatus consulto Trebelliano
'tamquam in heredem. at[13] si plus quam dodrantem
'vel etiam totam hereditatem restituere rogatus sit,
'locus erat Pegasiano senatus consulto, et heres, qui
'semel adierit hereditatem, si modo sua voluntate
'adierit, sive retinuerit quartam partem sive noluerit
'retinere, ipse universa onera hereditaria sustinebat.
'sed[14] quarta quidem retenta quasi partis et pro parte
'stipulationes interponebantur tamquam inter partia-
'rium legatarium et heredem: si vero totam heredi-
'tatem restituerit, [15]emptae et venditae hereditatis
'stipulationes interponebantur. sed si recuset scri-
'ptus heres adire hereditatem ob id, quod dicat eam
'sibi suspectam esse quasi damnosam, cavetur Pega-
'siano senatus consulto, ut desiderante eo, cui resti-
'tuere rogatus est, iussu praetoris adeat et restituat
'hereditatem perindeque ei et in eum qui recipit he-
'reditatem actiones dentur, acsi iuris est ex Trebel-
'liano senatus consulto: quo casu nullis stipulationi-
'bus opus est, quia simul et huic qui restituit secu-
'ritas datur et actiones hereditariae ei et in eum
'transferuntur qui recipit hereditatem', utroque sena-
7 tus consulto in hac specie concurrente. Sed quia
stipulationes ex senatus consulto Pegasiano descen-
dentes et ipsi antiquitati displicuerunt et quibusdam

(1) placuit ret. lic. ut...habeat] *scripsi:* plac. ret. lic. *om. B*, placuit ut (placuit in *W*)... habeat et pl. posse (postse W^a) ret. *CPE W* (2) § 2 *similis Dig.* 35, 2, 73 *pr.* (*Gai. l.* 18 *ad ed. prov.*) (3) *sic Dig.*, dentur *libri*
(4) *Cf. Gai.* 2, 246..259 *Dig.* 36, 1 *Cod.* 6, 49 (5) *Gai.* 2, 246. 247 (6) *Gai.* 2, 248. 250. 251 (7) *Gai.* 2, 253..258
(8) *anno p. Chr.* 56? (9) si] si cui *Gai.Θ* (10) *sic Gai.*, est *libri* (11) *anno incerto* (12) *sic Gai.E W*, constituit *B* (13) at] T^c *W Gai.Θ*, ac *B*, aut T^b, *inter alia om.* T^a (14) sed] *T Gai.*, sed si *B* (15) *sic libri cum Θ* ad exemplum *ins. Gai.*

casibus captiosas eas homo excelsi ingenii Papinianus appellat et nobis in legibus magis simplicitas quam difficultas placet, ideo omnibus nobis suggestis tam similitudinibus quam differentiis utriusque senatus consulti placuit exploso senatus consulto Pegasiano, quod postea supervenit, omnem auctoritatem Trebelliano senatus consulto praestare, ut ex eo fideicommissariae hereditates restituantur, sive habeat heres ex voluntate testatoris quartam sive plus sive minus sive penitus nihil, ut tunc, quando vel nihil vel minus quarta apud eum remaneat, liceat ei vel quartam vel quod deest ex nostra auctoritate retinere vel repetere solutum, quasi ex Trebelliano senatus consulto pro rata portione actionibus tam in heredem quam in fideicommissarium competentibus. si vero totam hereditatem sponte restituerit, omnes hereditariae actiones fideicommissario et adversus eum competunt. sed etiam id, quod praecipuum Pegasiani senatus consulti fuerat, ut, quando recusabat heres scriptus sibi datam hereditatem adire, necessitas ei imponeretur totam hereditatem volenti fideicommissario restituere et omnes ad eum et contra eum transire[1] actiones, et hoc transponimus ad senatus consultum Trebellianum, ut ex hoc solo et necessitas heredi imponatur, si ipso nolente adire fideicommissarius desiderat restitui sibi hereditatem, nullo nec damno nec commodo apud heredem manente.

8 [2]'Nihil autem interest, utrum aliquis ex asse he'res institutus aut totam hereditatem aut pro parte 'restituere rogatur, an ex parte heres institutus aut 'totam eam[3] partem aut partis partem restituere ro'gatur: nam et hoc casu' eadem observari praecipimus, quae in totius hereditatis restitutione diximus.

9 Si quis una aliqua re deducta sive praecepta, quae quartam continet, veluti fundo vel alia re rogatus sit restituere hereditatem, simili modo ex Trebelliano senatus consulto restitutio fiat, perinde ac si quarta parte retenta rogatus esset reliquam hereditatem restituere. sed illud interest, quod altero casu, id est cum deducta sive praecepta aliqua re restituitur hereditas, in solidum ex eo senatus consulto actiones transferuntur et res quae remanet apud heredem sine ullo onere hereditario apud eum manet quasi ex legato ei adquisita, altero vero casu, id est cum quarta parte retenta rogatus est heres restituere hereditatem et restituit, scindantur actiones et pro dodrante quidem transferantur ad fideicommissarium, pro quadrante remaneant apud heredem. quin etiam licet in una re, qua deducta aut praecepta restituere aliquis hereditatem rogatus est, maxima pars hereditatis contineatur, aeque in solidum transferuntur actiones et[4] secum deliberare debet is, cui restituitur hereditas, an expediat sibi restitui. eadem scilicet interveniunt et si duabus pluribusve rebus deductis praeceptisve restituere hereditatem rogatus sit. sed et[5] si certa summa deducta praeceptave, quae quartam vel etiam maximam partem hereditatis continet, rogatus sit aliquis hereditatem restituere, idem iuris est. quae diximus de eo qui ex asse heres institutus est, eadem transferimus et ad eum qui ex parte heres scriptus est.

10 Praeterea intestatus[6] quoque moriturus potest rogare eum, ad quem bona sua vel legitimo iure vel honorario pertinere intellegit, ut hereditatem suam totam partemve eius aut rem aliquam, veluti fundum hominem pecuniam, alicui restituat: cum alioquin
11 legata nisi ex testamento non valeant. Eum quoque, cui aliquid restituitur, potest rogare, ut id rursus alii totum aut pro parte[7] vel etiam aliud aliquid re-
12 stituat. Et quia prima fideicommissorum cunabula a fide heredum pendent et tam nomen quam substantiam acceperunt et ideo divus Augustus ad necessitatem iuris ea detraxit: nuper et nos eundem principem superare contendentes ex facto, quod Tribonianus vir excelsus quaestor sacri palatii suggessit, constitutionem[8] fecimus, per quam disposuimus: si testator fidei heredis sui commisit, ut vel hereditatem vel speciale fideicommissum restituat, et neque ex scriptura neque ex quinque testium numero, qui in fideicommissis legitimus esse noscitur, res possit manifestari, sed vel pauciores quam quinque vel nemo penitus testis intervenerit, tunc sive pater heredis sive alius quicumque sit, qui fidem elegit heredis et ab eo aliquid restitui voluerit, si heres perfidia tentus adimplere fidem recusat negando rem ita esse subsecutam, si fideicommissarius iusiurandum ei detulerit, cum prius ipse de calumnia iuraverit, necesse eum habere vel iusiurandum subire, quod nihil tale a testatore audivit, vel recusantem ad fideicommissi vel universitatis vel specialis solutionem coartari, ne depereat ultima voluntas testatoris fidei heredis commissa. eadem observari[9] censuimus et si a legatario vel fideicommissario aliquid similiter relictum sit. quod si is, a quo relictum dicitur, confiteatur quidem aliquid a se relictum esse, sed ad legis suptilitatem decurrat, omnimodo cogendus est solvere.

XXIIII[10]

DE SINGULIS REBUS PER FIDEICOMMISSUM RELICTIS.

[11]'Potest autem quis etiam singulas res per fidei'commissum relinquere, veluti fundum hominem vestem 'argentum pecuniam numeratam, et vel ipsum here'dem rogare, ut alicui restituat, vel legatarium, quamvis
1 'a legatario legari non possit. Potest autem non 'solum proprias testator res per fideicommissum re'linquere, sed et heredis aut legatarii aut fideicom'missarii aut cuiuslibet alterius. itaque et legatarius 'et fideicommissarius non solum de ea re rogari po'test, ut eam alicui restituat, quae ei relicta sit, sed 'etiam de alia, sive ipsius sive aliena sit. hoc solum 'observandum est, ne plus quisquam rogetur alicui 'restituere, quam ipse ex testamento ceperit: nam 'quod amplius est, inutiliter relinquitur. cum autem 'aliena res per fideicommissum relinquitur, necesse 'est ei qui rogatus est aut ipsam redimere et praestare
2 'aut aestimationem eius solvere. Libertas quoque 'servo per fideicommissum dari potest, ut heres eum[11*] 'rogetur manumittere vel legatarius vel fideicommis'sarius. nec interest, utrum de suo proprio servo 'testator roget, an de eo qui ipsius heredis aut lega'tarii vel etiam extranei sit. itaque[12] alienus servus 'redimi et manumitti debet: quod si dominus eum 'non vendat', si modo nihil ex iudicio eius qui reliquit libertatem percepit, non statim extinguitur fideicommissaria libertas, sed differtur, quia possit tempore procedente, ubicumque occasio redimendi servi fuerit, praestari libertas. [13]'qui autem ex causa fidei'commissi manumittitur, non testatoris fit libertus, 'etiamsi testatoris servus sit, sed eius qui manumittit: 'at is, qui directo testamento liber esse iubetur, ipsius 'testatoris fit libertus', qui etiam orcinus appellatur. 'nec alius ullus directo ex testamento libertatem ha'bere potest, quam qui utroque tempore testatoris 'fuerit, et quo faceret testamentum et quo morere'tur.' directo autem libertas tunc dari videtur, cum non ab alio servum manumitti rogat, sed velut ex
3 suo testamento libertatem ei competere vult. [14]'Verba 'autem fideicommissorum haec maxime in usu ha'beantur: peto, rogo, volo, mando, fidei tuae com'mitto. quae perinde singula firma sunt, atque si 'omnia in unum congesta essent.'

---

(1) transirent *Huschke* (2) *Gai.* 2, 259 (3) eam] T^b *WE Gai.*, *om.* *BΘ*, *inc.* T^a (4) et] sed *B* (5) sed et] T^bC, sed *B*, et T^a (6) *sic B*, intestato *TC* (7) *sic BC*, aut partem *TΘ* (8) *Cod.* 6, 42, 32 (9) *sic CP*, observare *BT*

(10) *Cf. Gai.* 2, 260..267 *Cod.* 6, 42 (11) *Gai.* 2, 260..265 (11*) heres eum *BTC*, eum heres *P*, vel heres *Gai.* (12) itaque] *libri cum Θ*, itaque et *dett. cum Gaio* (13) *Gai.* 2, 266 (14) *Gai.* 2, 249

XXV[1]
DE CODICILLIS.

Ante Augusti tempora constat ius codicillorum non
fuisse, sed primus Lucius Lentulus, ex cuius persona
etiam fideicommissa coeperunt, codicillos introduxit. nam
cum decederet in Africa[2], scripsit codicillos testa-
mento confirmatos, quibus ab Augusto petiit per
fideicommissum, ut faceret aliquid: et cum divus
Augustus voluntatem eius implesset, deinceps reliqui
auctoritatem eius secuti fideicommissa praestabant et
filia Lentuli legata, quae iure non debebat, solvit.
dicitur Augustus convocasse prudentes, inter quos
Trebatium quoque, cuius tunc auctoritas maxima
erat, et quaesisse, an possit hoc recipi nec absonans
a iuris ratione codicillorum usus esset: et[3] Treba-
tium suasisse Augusto, quod diceret utilissimum et
necessarium hoc civibus esse propter magnas et longas
peregrinationes, quae apud veteres fuissent[3*], ubi, si
quis testamentum facere non posset, tamen codicillos
posset. post quae tempora cum et Labeo codicillos
fecisset, iam nemini dubium erat, quin codicilli iure
optimo admitterentur.
1 Non tantum autem testamento facto potest quis
codicillos facere, sed et[4] intestatus quis decedens
fideicommittere codicillis potest. sed cum ante testa-
mentum factum codicilli facti erant, Papinianus[5] ait
non aliter vires habere, quam si speciali postea vo-
luntate confirmentur. sed divi Severus et Antoninus
rescripserunt ex his codicillis qui testamentum prae-
cedunt posse fideicommissum peti, si appareat eum,
qui postea testamentum fecerat, a voluntate quam
2 codicillis expresserat non recessisse. Codicillis
autem hereditas neque dari neque adimi potest, ne
confundatur ius testamentorum et codicillorum, et ideo
nec exheredatio scribi. directo autem hereditas codi-
cillis neque dari neque adimi potest: nam per fidei-
commissum hereditas codicillis iure relinquitur. [6]nec
condicionem heredi instituto codicillis adicere neque
3 substituere directo potest. Codicillos autem etiam
plures quis facere potest: et nullam sollemnitatem
ordinationis desiderant.

LIBER TERTIUS.

I[7]
DE HEREDITATIBUS QUAE AB INTESTATO DEFERUNTUR

Intestatus decedit, qui aut omnino testamentum
non fecit aut non iure fecit[8] aut id quod fecerat
ruptum irritumve factum est aut[9] nemo ex eo heres
extitit.
1 [10]'Intestatorum autem hereditates ex lege duo-
'decim tabularum primum ad suos heredes pertinent.
2 'Sui autem heredes existimantur, ut et supra dixi-
'mus[11], qui in potestate morientis fuerunt: veluti
'filius filia, nepos neptisve ex filio, pronepos pro-
'neptisve ex nepote filio nato, prognatus prognatave.
'nec interest, utrum naturales sunt liberi an adoptivi.'
2*a* Quibus connumerari necesse est etiam eos, qui
ex legitimis quidem matrimoniis non sunt progeniti,
curiis tamen civitatum dati secundum divalium con-
stitutionum, quae super his positae sunt, tenorem
suorum iura nanciscuntur: nec non eos, quos nostrae
amplexae sunt constitutiones[12], per quas iussimus,
[13]si quis mulierem in suo contubernio copulaverit
non ab initio affectione maritali, eam tamen, cum
qua poterat habere coniugium, et ex ea liberos sus-
tulerit, postea vero affectione procedente etiam nu-
ptialia instrumenta cum ea fecerit filiosque vel filias
habuerit: non solum eos liberos, qui post dotem editi
sunt, iustos et in potestate esse patribus, sed etiam
anteriores, qui et his[14] qui postea nati sunt occa-
sionem legitimi nominis praestiterunt: quod optinere
censuimus, etiamsi non progeniti fuerint post dotale
instrumentum confectum liberi vel etiam nati ab hac
2*b* luce subtracti fuerint. [15]'Ita demum tamen ne-
'pos neptisve et pronepos proneptisve suorum here-
'dum numero sunt, si praecedens persona desierit in
'potestate parentis esse, sive morte id acciderit sive
'alia ratione, veluti emancipatione: nam si per id
'tempus, quo quis moreretur, filius in potestate eius
'sit, nepos ex eo suus heres esse non potest. idque
'et in ceteris deinceps liberorum personis dictum in-
'tellegimus. postumi quoque, qui, si vivo parente nati
'essent, in potestate futuri forent, sui heredes sunt.'
3 Sui autem etiam ignorantes fiunt heredes et, licet
furiosi sint, heredes possunt existere: quia quibus ex
causis ignorantibus adquiritur nobis, ex his causis et
furiosis adquiri potest. et statim morte parentis quasi
continuatur dominium: et ideo nec tutoris auctori-
tate opus est in pupillis, cum etiam ignorantibus ad-
quiritur suis heredibus hereditas: nec curatoris con-
4 sensu adquiritur furioso, sed ipso iure. Interdum
autem, licet in potestate mortis tempore suus heres
non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si
ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris
5 sui: ius enim postliminii hoc facit. Per contra-
rium evenit ut, licet quis in familia defuncti sit mor-
tis tempore, tamen suus heres non fiat, veluti si post
mortem suam pater iudicatus fuerit reus perduellio-
nis ac per hoc memoria eius damnata fuerit: suum
enim heredem habere non potest, cum fiscus ei suc-
cedit. sed potest dici ipso iure esse suum heredem,
6 sed desinere. [16]'Cum filius filiave et ex altero
'filio nepos neptisve extant, pariter ad hereditatem
'vocantur nec qui gradu proximior est ulteriorem ex-
'cludit: aequum enim esse videtur nepotes neptesque
'in patris sui locum succedere. pari ratione et si ne-
'pos neptisque sit ex filio et ex nepote pronepos pro-
'neptisve, simul vocantur. et quia placuit nepotes
'neptesque, item pronepotes proneptesque in parentis
'sui locum succedere, conveniens esse visum est non
'in capita, sed in stirpes hereditatem dividi, ut filius
'partem dimidiam hereditatis habeat et ex altero filio
'duo pluresve nepotes alteram dimidiam. item si ex
'duobus filiis nepotes extant et ex altero unus forte
'aut duo, ex altero tres aut quattuor, ad unum aut
'duos dimidia pars pertinet, ad tres vel ad quattuor
7 'altera dimidia.' Cum autem quaeritur, an quis

---

(1) *Cf. Dig.* 29, 7 *Cod.* 6, 36 (2) *sic B cum Θ, qui codicillos mortis tempore in Africa factos refert*, africam *T* (3) esset et] esset *B*, est et *TC* (3*) crebuissent *scr., cf. Θ* *συνεχεῖς ἦσαν* (*similiter Huschke*) (4) sed et] *Θ*, sed *libri* (5) *Dig.* 29, 7, 5 (*Pap. l.* 7 *resp.* (6) § 2 *fin.* 3 *ex Marciani l.* 6 *inst.* (*Dig.* 29, 7, 6 *pr.* § 1)

(7) *Cf. Gai.* 3, 1..8 *Dig.* 38, 16 *Cod.* 6, 55 (8) facit *B*, testamentum fecit TC^a (9) aut] *T? C^a*, aut si BC^b (10) *Gai.* 3, 1. 2 (11) 2, 19, 2 (12) *Cod.* 5, 27, 10. 11 (13) si quis...fuerint *ex Cod.* 5, 27, 11 (14) qui et his] *BΘ Cod.*, quia et his *T* (15) *Gai.* 3, 2. 4 (16) *Gai.* 3, 7. 8

suus heres existere potest: eo tempore quaerendum est, quo certum est aliquem sine testamento decessisse: quod accidit et[1] destituto testamento. hac ratione si filius exheredatus fuerit et extraneus heres institutus est, filio mortuo postea certum fuerit heredem institutum ex testamento non fieri heredem, aut quia noluit esse heres aut quia non potuit: nepos avo suus heres existet, quia quo tempore certum est intestatum decessisse patrem familias, solus inveni-
8 tur nepos. et hoc certum est. Et licet post mortem avi natus sit, tamen avo vivo conceptus, mortuo patre eius posteaque deserto avi testamento suus heres efficitur. plane si et conceptus et natus fuerit post mortem avi, mortuo patre suo desertoque postea avi testamento suus heres avo non existit, quia nullo iure cognationis patrem sui patris tetigit. sic nec ille est inter liberos avo, quem filius emancipatus adoptaverat. hi autem cum non sunt quantum ad hereditatem liberi, neque bonorum possessionem petere possunt quasi proximi cognati. haec de suis heredibus.

9 Emancipati autem liberi iure civili nihil iuris habent: neque enim sui heredes sunt, quia in potestate esse desierunt parentis, neque alio ullo iure per legem duodecim tabularum vocantur. sed praetor naturali aequitate motus dat eis bonorum possessionem unde liberi, perinde ac si in potestate parentis mortis tempore fuissent, sive soli sint sive cum suis heredibus concurrant. itaque duobus liberis extantibus, emancipato et qui mortis tempore in potestate fuerit, sane quidem is qui in potestate fuerit solus iure civili heres est, id est solus suus heres est: sed cum emancipatus beneficio praetoris in partem admitti-
10 tur[2], evenit, ut suus heres pro parte heres fiat. At hi, qui emancipati a parente in adoptionem se dederunt, non admittuntur ad bona naturalis patris quasi liberi, si modo cum is moreretur in adoptiva familia sint. nam vivo eo emancipati ab adoptivo patre perinde admittuntur ad bona naturalis patris, ac si emancipati ab ipso[3] essent nec umquam in adoptiva familia fuissent: et convenienter quod ad adoptivum patrem pertinet extraneorum loco esse incipiunt. post mortem vero naturalis patris emancipati ab adoptivo et quantum ad hunc aeque extraneorum loco fiunt et quantum ad naturalis parentis bona pertinet nihilo magis liberorum gradum nanciscuntur: quod ideo sic placuit, quia iniquum erat esse in potestate patris adoptivi, ad quos bona naturalis patris pertinerent,
11 utrum ad liberos eius an ad adgnatos. Minus ergo iuris habent adoptivi quam naturales. namque naturales emancipati beneficio praetoris gradum liberorum retinent, licet iure civili perdunt: adoptivi vero emancipati et iure civili perdunt gradum liberorum et a praetore non adiuvantur[4]. et recte: naturalia enim iura civilis ratio peremere non potest nec, quia desinunt sui heredes esse, desinere possunt filii filiaeve aut nepotes neptesve esse: adoptivi vero emancipati extraneorum loco incipiunt esse, quia ius nomenque filii filiaeve, quod per adoptionem consecuti sunt, alia civili ratione, id est emancipatione, perdunt.
12 Eadem haec observantur et in ea bonorum possessione, quam contra tabulas testamenti parentis liberis praeteritis, id est neque heredibus institutis neque ut oportet exheredatis, praetor pollicetur. nam eos quidem, qui in potestate parentis mortis tempore fuerunt, et emancipatos vocat praetor ad eam bonorum possessionem: eos vero, qui in adoptiva familia fuerunt per hoc tempus, quo naturalis parens moreretur, repellit. item adoptivos liberos emancipatos ab adoptivo patre sicut ab intestato, ita longe minus contra tabulas testamenti ad bona eius admittit, quia
13 desinunt in liberorum numero esse. Admonendi tamen sumus eos, qui in adoptiva familia sunt quive post mortem naturalis parentis ab adoptivo patre emancipati fuerint, intestato parente naturali mortuo licet ea parte edicti, qua liberi ad bonorum possessionem vocantur, non admittantur, alia tamen parte vocari, id est qua cognati defuncti vocantur. ex qua parte ita admittuntur, si neque sui heredes liberi neque emancipati obstent neque adgnatus quidem ullus interveniat: ante enim praetor liberos vocat tam suos heredes quam emancipatos, deinde legitimos heredes,
14 deinde proximos cognatos. Sed ea omnia antiquitati quidem placuerunt: aliquam autem emendationem a nostra constitutione[5] acceperunt, quam super his personis posuimus, quae a patribus suis naturalibus in adoptionem aliis dantur. invenimus etenim nonnullos casus, in quibus filii et naturalium parentum successionem propter adoptionem amittebant et adoptione facile per emancipationem soluta ad neutrius patris successionem vocabantur. hoc solito more corrigentes constitutionem scripsimus, per quam definivimus, quando parens naturalis filium suum adoptandum alii dederit, integra omnia iura ita servari, atque si in patris naturalis potestate permansisset nec penitus adoptio fuerit[6] subsecuta: nisi in hoc tantummodo casu, ut possit ab intestato ad patris adoptivi venire successionem. testamento autem ab eo facto neque iure civili neque praetorio aliquid ex hereditate eius persequi potest neque contra tabulas bonorum possessione agnita neque inofficiosi querella instituta, cum nec necessitas patri adoptivo imponitur vel heredem eum instituere vel exheredatum facere utpote nullo naturali vinculo copulatum. neque si ex Afiniano[7] senatus consulto ex tribus maribus fuerit adoptatus: nam et in huiusmodi casu neque quarta ei servatur nec ulla actio ad eius persecutionem ei competit. nostra autem constitutione exceptus est is, quem parens naturalis adoptandum susceperit: utroque enim iure tam naturali quam legitimo in hanc personam[7*] concurrente pristina iura tali adoptioni[8] servavimus, quemadmodum si pater familias sese dederit adrogandum. quae specialiter et singillatim ex praefatae constitutionis tenore possunt colligi.

15 Item vetustas ex masculis progenitos plus diligens solos nepotes vel neptes, qui ex virili sexu descendunt, ad suorum vocabat successionem et iuri adgnatorum eos anteponebat: nepotes autem, qui ex filiabus nati sunt, et pronepotes ex neptibus cognatorum loco numerans post adgnatorum lineam eos vocabat tam in avi vel proavi materni quam in aviae vel proaviae sive paternae sive maternae successionem. divi autem principes[9] non passi sunt talem contra naturam iniuriam sine competenti emendatione relinquere: sed cum nepotis et pronepotis nomen commune est utrisque[10], qui tam ex masculis quam ex feminis descendunt, ideo eundem gradum et ordinem successionis eis donaverunt: sed ut aliquid amplius sit eis, qui non solum naturae, sed etiam veteris iuris suffragio muniuntur, portionem nepotum et neptium vel deinceps, de quibus supra diximus, paulo minuendam esse existimaverunt, ut minus tertiam partem[11] acciperent, quam mater eorum vel avia fuerat acceptura, vel pater eorum vel avus paternus sive maternus, quando femina mortua sit cuius de hereditate agitur, hisque, licet[12] soli sint, adeuntibus adgnatos minime vocabant. et quemadmodum lex duodecim tabularum filio mortuo nepotes vel neptes[13] vel pronepotes et proneptes in locum patris sui ad[14] successionem avi[15] vocat: ita et principalis dispositio[16] in locum matris suae vel aviae eos cum iam

(1) et] T^v W^a *cum* Θ, ex *B*, **** (vel et?) ex T^t (2) *sic B*, in parte admittatur *T* (3) ipso] *E*, ipso patre *BT* (4) adiuvantur] *B*Θ, adhibentur *T* (5) *Cod.* 8, 47 (48), 10 (6) *sic T*, fuerat *B* (7) afiniano] *B Cod.* Θ (τὸ Ἀφινιάνιον δόγμα), afabiniano *W*, papiniano *E*, sabiniano *TC* (7) *sic B*, hac persona *TC* (8) *sic P cum* Θ, adoptione *BTC* (9) *Cod.* 6, 55, 9 (10) *sic C*, utriusque BT^a (11) *sic TC*, tertia parte *B* (12) hisque licet] *C*, his qui licet *B*, his qui licet si (si *add. man.* 2?) T^a, hisque scilicet T^b (13) nepotem vel nepotes BT^a, nepotes vel neptem C^a (14) ad] *E*, et *B*, et ad *T* (15) avi] *B*, avi sui *T* (16) *Cod.* 6, 55, 9

7 erat proximus. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes nostra constitutione[1] sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum.

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione[2] omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

III[3]

DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, [3a] 'ut ne quidem inter matrem et filium 'filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius' daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde
1 cognati accommodata vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. et primus quidem divus Claudius matri ad solacium liberorum amisso-
2 rum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi[4] successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est,
3 iussu eius adeat, cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive[5] suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et
4 sorori. Sed nos constitutione[6], quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit[7], immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in
5 liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis[8] visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribua-
6 tur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium
7 successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

IIII[9]

DE SENATUS CONSULTO ORFITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur[10], senatus consulto Orfitiano effectum est, quod latum est [11]Orfito et Rufo consulibus[12], divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et
1 adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus[13] emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.
2 Sciendum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orfitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae quae ex lege duodecim tabularum
3 deferuntur. Novissime sciendum est etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.
4 [14]Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant: reliquis qui adierint adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint qui adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

V[15]

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatus consulta quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos praetor
1 vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis,

(1) *Cod.* 6, 4, 4, 20 (2) *Cod.* 8, 48, (49), 6 (3) *Cf. Gai.* 3, 24. 33 *Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 56 (3a) *Gai.* 3, 24 (4) de tristi] *W*, det iusti *B*, ex tristi *T* (5) quive] *T*, sive *B* (6) *Cod.* 8, 58 (59), 2 (7) *sic E*, pepererit *BT* (8) *Cod.* 6, 56, 7 (9) *Cf. Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 57 (10) ut lib. ...admittantur] *B*, lib. ...admittuntur *T* (11) *anno p. Chr.* 178 (12) effectum...consulibus] *Russardus cum Θ*, quod orphito et rufo conss. eff. est quod latum est *BT* (13) *Cod.* 6, 55, 9 (14) § 4 *ex Marciani l.* 5 *inst.* (*Dig.* 38, 16, 9) (15) *Cf. Gai.* 3, 21. 24. 27..31 *Dig.* 38, 8 *Cod.* 6, 15

7 erat proximus. Placebat autem in eo genere percipiendarum hereditatum successionem non esse, id est ut, quamvis proximus, qui secundum ea quae diximus vocatur ad hereditatem, aut spreverit hereditatem aut antequam adeat decesserit, nihilo magis legitimo iure sequentes admittuntur. quod iterum praetores imperfecto iure corrigentes non in totum sine adminiculo relinquebant, sed ex cognatorum ordine eos vocabant, utpote adgnationis iure eis recluso. sed nos nihil deesse perfectissimo iuri cupientes nostra constitutione[1] sanximus, quam de iure patronatus humanitate suggerente protulimus, successionem in adgnatorum hereditatibus non esse eis denegandam, cum satis absurdum erat, quod cognatis a praetore apertum est, hoc adgnatis esse reclusum, maxime cum in onere quidem tutelarum et primo gradu deficiente sequens succedit et, quod in onere optinebat, non erat in lucro permissum.

8 Ad legitimam successionem nihilo minus vocatur etiam parens, qui contracta fiducia filium vel filiam, nepotem vel neptem ac deinceps emancipat. quod ex nostra constitutione[2] omnimodo inducitur, ut emancipationes liberorum semper videantur contracta fiducia fieri, cum apud antiquos non aliter hoc optinebat, nisi specialiter contracta fiducia parens manumisisset.

III[3]

DE SENATUS CONSULTO TERTULLIANO.

Lex duodecim tabularum ita stricto iure utebatur et praeponebat masculorum progeniem et eos, qui per feminini sexus necessitudinem sibi iunguntur, adeo expellebat, [3a] 'ut ne quidem inter matrem et filium 'filiamve ultro citroque hereditatis capiendae ius' daret, nisi quod praetores ex proximitate cognatorum eas personas ad successionem bonorum possessione unde
1 cognati accommodata vocabant. Sed hae iuris angustiae postea emendatae sunt. et primus quidem divus Claudius matri ad solacium liberorum amisso-
2 rum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod divi Hadriani temporibus factum est, plenissime de tristi[4] successione matri, non etiam aviae deferenda cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumve admittatur intestatorum mortuorum, licet in potestate parentis est, ut scilicet, cum alieno iuri subiecta est,
3 iussu eius adeat, cuius iuri subiecta est. Praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quive[5] suorum loco, sive primi gradus sive ulterioris. sed et filiae suae mortuae filius vel filia opponitur ex constitutionibus matri defunctae, id est aviae suae. pater quoque utriusque, non etiam avus vel proavus matri anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. frater autem consanguineus tam filii quam filiae excludebat matrem: soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur: sed si fuerat frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et
4 sorori. Sed nos constitutione[6], quam in codice nostro nomine decorato posuimus, matri subveniendum esse existimavimus, respicientes ad naturam et puerperium et periculum et saepe mortem ex hoc casu matribus illatam. ideoque impium esse credidimus casum fortuitum in eius admitti detrimentum: si enim ingenua ter vel libertina quater non peperit[7], immerito defraudabatur successione suorum liberorum: quid enim peccavit, si non plures, sed paucos pepererit? et dedimus ius legitimum plenum matribus sive ingenuis sive libertinis, etsi non ter enixae fuerint vel quater, sed eum tantum vel eam, qui quaeve morte intercepti sunt, ut et sic vocentur in
5 liberorum suorum legitimam successionem. Sed cum antea constitutiones iura legitima perscrutantes partim matrem adiuvabant, partim eam praegravabant et non in solidum eam vocabant, sed in quibusdam casibus tertiam partem ei abstrahentes certis legitimis dabant personis, in aliis autem contrarium faciebant: nobis[8] visum est recta et simplici via matrem omnibus legitimis personis anteponi et sine ulla deminutione filiorum suorum successionem accipere, excepta fratris et sororis persona, sive consanguinei sint sive sola cognationis iura habentes, ut quemadmodum eam toto alio ordini legitimo praeposuimus, ita omnes fratres et sorores, sive legitimi sint sive non, ad capiendas hereditates simul vocemus, ita tamen ut, si quidem solae sorores cognatae vel adgnatae et mater defuncti vel defunctae supersint, dimidiam quidem mater, alteram vero dimidiam partem omnes sorores habeant, si vero matre superstite et fratre vel fratribus solis vel etiam cum sororibus sive legitima sive sola cognationis iura habentibus intestatus quis vel intestata moriatur, in capita distribua-
6 tur eius hereditas. Sed quemadmodum nos matribus prospeximus, ita eas oportet suae suboli consulere: scituris eis, quod, si tutores liberis non petierint vel in locum remoti vel excusati intra annum petere neglexerint, ab eorum impuberum morientium
7 successione merito repellentur. Licet autem vulgo quaesitus sit filius filiave, potest ad bona eius mater ex Tertulliano senatus consulto admitti.

IIII[9]

DE SENATUS CONSULTO ORFITIANO.

Per contrarium autem ut liberi ad bona matrum intestatarum admittantur[10], senatus consulto Orfitiano effectum est, quod latum est [11]Orfito et Rufo consulibus[12], divi Marci temporibus. et data est tam filio quam filiae legitima hereditas, etiamsi alieno iuri subiecti sunt: et praeferuntur et consanguineis et
1 adgnatis defunctae matris. Sed cum ex hoc senatus consulto nepotes ad aviae successionem legitimo iure non vocabantur, postea hoc constitutionibus principalibus[13] emendatum est, ut ad similitudinem filiorum filiarumque et nepotes et neptes vocentur.
2 Sciendum autem est huiusmodi successiones, quae a Tertulliano et Orfitiano deferuntur, capitis deminutione non peremi propter illam regulam, qua novae hereditates legitimae capitis deminutione non pereunt, sed illae solae quae ex lege duodecim tabularum
3 deferuntur. Novissime sciendum est etiam illos liberos, qui vulgo quaesiti sunt, ad matris hereditatem ex hoc senatus consulto admitti.
4 [14]Si ex pluribus legitimis heredibus quidam omiserint hereditatem vel morte vel alia causa impediti fuerint quominus adeant: reliquis qui adierint adcrescit illorum portio et, licet ante decesserint qu. adierint, ad heredes tamen eorum pertinet.

V[15]

DE SUCCESSIONE COGNATORUM.

Post suos heredes eosque, quos inter suos heredes praetor et constitutiones vocant, et post legitimos (quo numero sunt adgnati et hi, quos in locum adgnatorum tam supra dicta senatus consulta quam nostra erexit constitutio) proximos cognatos praetor
1 vocat. Qua parte naturalis cognatio spectatur. nam adgnati capite deminuti quique ex his progeniti sunt ex lege duodecim tabularum inter legitimos non habentur, sed a praetore tertio ordine vocantur, exceptis solis tantummodo fratre et sorore emancipatis,

(1) *Cod.* 6, 4, 4, 20 (2) *Cod.* 8, 48, (49), 6 (3) *Cf. Gai.* 3, 24. 33 *Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 56 (3a) *Gai.* 3, 24 (4) de tristi] *W*, det iusti *B*, ex tristi *T* (5) quive] *T*, sive *B* (6) *Cod.* 8, 58 (59), 2 (7) *sic E*, pepererit *BT* (8) *Cod.* 6, 56, 7 (9) *Cf. Dig.* 38, 17 *Cod.* 6, 57 (10) ut lib. ...admittantur] *B*, lib. ...admittuntur *T* (11) *anno p. Chr.* 178 (12) effectum...consulibus] *Russardus cum Θ*, quod orphito et rufo conss. eff. est quod latum est *BT* (13) *Cod.* 6, 55, 9 (14) § 4 *ex Marciani l.* 5 *inst.* (*Dig.* 38, 16, 9) (15) *Cf. Gai.* 3, 21. 24. 27..31 *Dig.* 38, 8 *Cod.* 6, 15

non etiam liberis eorum, quos lex Anastasiana[1] cum
fratribus integri iuris constitutis vocat quidem ad
legitimam fratris hereditatem sive sororis, non aequis
tamen partibus, sed cum aliqua deminutione, quam
facile est ex ipsius constitutionis verbis colligere,
aliis vero adgnatis inferioris gradus, licet capitis de-
minutionem passi non sunt, tamen eos anteponit et
2 (1) procul dubio cognatis. Hos etiam, qui per
feminini sexus personas ex transverso cognatione iun-
guntur, tertio gradu proximitatis nomine praetor ad
3 (2) successionem vocat. [1a]'Liberi quoque, qui in
'adoptiva familia sunt, ad naturalium parentum here-
4 (3) 'ditatem hoc eodem gradu vocantur.' Vulgo
quaesitos nullum habere adgnatum manifestum est,
cum adgnatio a patre, cognatio sit a matre, hi au-
tem nullum patrem habere intelleguntur. eadem ra-
tione nec inter se quidem possunt videri consanguinei
esse, quia consanguinitatis ius species est adgnatio-
nis: tantum igitur cognati sunt sibi, sicut et matris
cognatis[2]. itaque omnibus istis ea parte competit
bonorum possessio, qua proximitatis nomine cognati
5 (4) vocantur. Hoc loco et illud necessario admo-
nendi sumus adgnationis quidem iure admitti aliquem
ad hereditatem et si decimo gradu sit, sive de lege
duodecim tabularum quaeramus, sive de edicto quo
praetor legitimis heredibus daturum se bonorum pos-
sessionem pollicetur. proximitatis vero nomine his
solis praetor promittit bonorum possessionem, qui
usque ad sextum gradum cognationis sunt, et ex
septimo a sobrino sobrinaque nato nataeve[3].

VI[4]

DE GRADIBUS COGNATIONIS.

Hoc loco necessarium est exponere, quemadmodum
gradus cognationis numerentur. qua in re inprimis
admonendi sumus cognationem aliam supra nume-
rari, aliam infra, aliam ex transverso, quae etiam
a[5] latere dicitur. superior cognatio est parentium,
inferior liberorum, ex transverso fratrum sororumve
eorumque, qui ex his progenerantur, et convenienter
patrui amitae avunculi materterae. et superior qui-
dem et inferior cognatio a primo gradu incipit: at ea,
1 quae ex transverso numeratur, a secundo. [6]Primo
2 gradu est supra pater mater, infra filius filia. Se-
cundo supra avus avia, infra nepos neptis, ex trans-
3 verso frater soror. Tertio supra proavus proavia,
infra pronepos proneptis, ex transverso fratris soro-
risque filius filia et convenienter patruus amita avun-
culus matertera. patruus est patris frater, qui Graece
πάτρως vocatur: avunculus est matris frater, qui
apud Graecos proprie μήτρως appellatur: et pro-
miscue θεῖος dicitur. amita est patris soror, mater-
tera vero matris soror: utraque θεία vel apud quos-
4 dam τηθὶς appellatur. Quarto gradu supra aba-
vus abavia, infra abnepos abneptis, ex transverso
fratris sororisque nepos neptis et convenienter pa-
truus magnus amita magna (id est avi frater et so-
ror), item avunculus magnus matertera magna (id
est aviae frater et soror), consobrinus consobrina (id
est qui quaeve ex fratribus aut sororibus progene-
rantur). sed quidam recte consobrinos eos proprie
putant dici, qui ex duabus sororibus progenerantur,
quasi consororinos: eos vero, qui ex duobus fratri-
bus progenerantur, proprie fratres patrueles vocari
(si autem ex duobus fratribus filiae nascantur, so-
rores patrueles appellantur): at eos, qui ex fratre et
sorore propagantur, amitinos proprie dici (amitae
tuae filii consobrinum te appellant, tu illos amitinos).
5 Quinto supra atavus atavia, infra adnepos ad-
neptis, ex transverso fratris sororisque pronepos pro-
neptis et convenienter propatruus proamita (id est
proavi frater et soror), proavunculus promatertera
(id est proaviae frater et soror), item fratris patruelis
sororis patruelis, consobrini et consobrinae, ami-
tini amitinae filius filia, proprior[7] sobrinus[8] so-
brina (hi sunt patrui magni amitae magnae avunculi
6 magni materterae magnae filius filia). [9]Sexto gradu
sunt supra tritavus tritavia, infra trinepos trineptis,
ex transverso fratris sororisque abnepos abneptis et
convenienter abpatruus abamita (id est abavi frater
et soror) abavunculus abmatertera (id est abaviae
frater et soror), [10]item sobrini sobrinaeque[11] (id est
qui quaeve ex fratribus vel sororibus patruelibus vel
7 consobrinis vel amitinis progenerantur). Hactenus
ostendisse sufficiet, quemadmodum gradus cognatio-
nis numerentur. namque ex his palam est intelle-
gere, quemadmodum ulterius quoque gradus nume-
rare debemus: quippe semper generata quaeque per-
sona gradum adiciat, ut longe facilius sit respondere,
quoto quisque gradu sit, quam propria cognationis
8 appellatione quemquam denotare. Adgnationis quo-
9 que gradus eodem modo numerantur. Sed cum
magis veritas oculata fide quam per aures animis
hominum infigitur, ideo necessarium duximus post
narrationem graduum etiam eos praesenti libro in-
scribi, quatenus possint et auribus et inspectione
adulescentes perfectissimam graduum doctrinam adi-
pisci[12].
10 [13]Illud certum est ad serviles cognationes illam
partem edicti, qua proximitatis nomine bonorum pos-
sessio promittitur, non pertinere: nam nec ulla anti-
qua lege talis cognatio computabatur. sed nostra
constitutione[14], quam pro iure patronatus fecimus
(quod ius usque ad nostra tempora satis obscurum
atque nube plenum et undique confusum fuerat) et
hoc humanitate suggerente concessimus, ut si quis
in servili consortio constitutus liberum vel liberos
habuerit sive ex libera sive servilis condicionis mu-
liere, vel contra serva mulier ex libero vel servo ha-
buerit liberos cuiuscumque sexus, et ad libertatem
his pervenientibus et hi, qui ex servili ventre nati
sunt, libertatem meruerunt, vel dum mulieres liberae
erant, ipsi in servitutem eos habuerunt[15] et postea
ad libertatem pervenerunt, ut hi omnes ad succes-
sionem vel patris vel matris veniant, patronatus iure
in hac parte sopito: hos enim liberos non solum in
suorum parentium successionem, sed etiam alterum
in alterius mutuam successionem vocavimus, ex illa
lege specialiter eos vocantes, sive soli inveniantur
qui in servitute nati et postea manumissi sunt, sive
una cum aliis, qui post libertatem parentium con-
cepti sunt sive ex eadem matre vel eodem patre sive
ex aliis nuptiis, ad similitudinem eorum qui ex iustis
nuptiis procreati sunt.
11 Repetitis itaque omnibus quae iam tradidimus
apparet non semper eos, qui parem gradum cogna-
tionis optinent, pariter vocari eoque amplius nec eum
quidem, qui proximior sit cognatus, semper potiorem
esse. cum enim prima causa sit suorum heredum
quosque inter suos heredes iam enumeravimus, ap-
paret pronepotem vel abnepotem defuncti potiorem
esse quam fratrem aut patrem matremque defuncti,
cum alioquin pater quidem et mater, ut supra quo-

---

(1) *in Cod. repet. praelect. recepta non est: cf. ad Cod.* 5, 70, 5 (1a) *Gai.* 3, 31 (2) *sic BΘ*, cognati sunt *T* (3) natave *libri* (4) *Cf. Dig.* 38, 10 (5) a] *BT*ᵗ, ex *AT*ᵛ (6) § 1..5 *similes Dig.* 38, 10, 1, 3..7 (*Gai. l.* 8 *ad ed. prov.*) (7) *sic libri Θ et in Dig. F*¹, propior *Dig. F*² (8) *sic BTΘ*, sobrino *A Dig.* (9) § 6 *similis Dig.* 38, 10, 3 *pr.* (*Gai. l. c.*) (10) *sic libri cum Θ*: item patrui magni amitae magnae avunculi magni materterae magnae nepos neptis, item fratris patruelis sororis patruelis consobrini consobrinae amitini amitinae nepos neptis, propatrui proamitae proavunculi promaterterae filius filia *ins. Dig.* (11) *sic BT cum Dig.*, consobrini consobrinaeque *A cum Paul.* 4, 11, 6 *et Θ*: *ὁμοίως καὶ ὁ* consobrinos *καὶ ἡ* consobrina *τουτέστιν ὅστις ἢ ἥτις ἀπὸ τῶν* (*υἱῶν καὶ θυγατέρων ins. dett.*) fratres patrueles *ἢ ἀπὸ τῶν* consobriniων *ἢ* amitinων *ἐτέχθησαν* (*sic libri Mess. Laurentiani quinque Paris.* 1364. 1366) (12) *genuinum stemma cognationum periit* (13) *rubricam h. l. dett. inserunt* de servili cognatione (14) *Cod.* 6, 4, 4, 10. 11 (15) eos habuerunt] *scr.* abierunt (*Mommsen*)

que tradidimus, primum gradum cognationis opti-
neant, frater vero secundum, pronepos autem tertio
gradu sit cognatus et abnepos quarto: nec interest,
in potestate morientis fuerit an non fuerit, quod vel
emancipatus vel ex emancipato aut ex feminino sexu
12 propagatus est. Amotis quoque suis heredibus
quosque inter suos heredes vocari diximus, adgnatus,
qui integrum ius adgnationis habet, etiamsi longissimo
gradu sit, plerumque potior habetur quam proximior
cognatus: nam patrui nepos vel pronepos avunculo
vel materterae praefertur. totiens igitur dicimus aut
potiorem haberi eum qui proximiorem gradum cogna-
tionis optinet, aut pariter vocari eos qui cognati sint,
quotiens neque suorum heredum iure quique inter
suos heredes sunt neque adgnationis iure aliquis
praeferri debeat secundum ea quae[1] tradidimus, ex-
ceptis fratre et sorore emancipatis, qui ad succes-
sionem fratrum vel sororum vocantur, qui et si ca-
pite deminuti sunt, tamen praeferuntur ceteris ulte-
rioris gradus adgnatis.

VII[2]

DE SUCCESSIONE LIBERTORUM.

[3]'Nunc de libertorum bonis videamus. olim itaque
'licebat liberto patronum suum impune testamento
'praeterire: nam ita demum lex duodecim tabularum
'ad hereditatem liberti vocabat patronum, si intesta-
'tus mortuus esset libertus nullo suo herede relicto.
'itaque intestato quoque mortuo liberto, si is suum
'heredem reliquisset, nihil in bonis eius patrono ius
'erat. et si quidem ex naturalibus liberis aliquem
'suum heredem reliquisset, nulla videbatur querella:
'si vero adoptivus filius esset[4], aperte iniquum erat
1 'nihil iuris patrono superesse. Qua de causa post-
'ea praetoris edicto haec iuris iniquitas emendata
'est. sive enim faciebat testamentum libertus, iube-
'batur ita testari, ut patrono partem dimidiam bono-
'rum suorum relinqueret: et si aut nihil aut minus
'partis dimidiae reliquerat, dabatur patrono contra
'tabulas testamenti partis dimidiae bonorum posses-
'sio. si vero[5] intestatus moriebatur suo herede re-
'licto filio adoptivo, dabatur aeque patrono contra
'hunc suum heredem partis dimidiae bonorum pos-
'sessio. prodesse autem liberto solebant ad exclu-
'dendum patronum naturales liberi, non solum quos
'in potestate mortis tempore habebat, sed etiam
'emancipati et in adoptionem dati, si modo ex aliqua
'parte heredes scripti erant aut praeteriti contra tabu-
'las bonorum possessionem ex edicto petierant: nam
2 'exheredati nullo modo repellebant patronum. Post-
'ea lege Papia adaucta sunt iura patronorum, qui
'locupletiores libertos habebant. cautum est enim, ut
'ex bonis eius, qui sestertiorum centum millium patri-
'monium reliquerit et pauciores quam tres liberos
'habebat, sive is testamento facto sive intestato mor-
'tuus erat, virilis pars patrono debebatur. itaque cum
'unum filium filiamve heredem reliquerit libertus, per-
'inde pars dimidia patrono debebatur, ac si is sine
'ullo filio filiave[6] decessisset: cum duos duasve he-
'redes reliquerat, tertia pars debebatur patrono: si
3 'tres reliquerat, repellebatur patronus.' Sed nostra
constitutio[7], quam pro omnium notione Graeca lingua
compendioso tractatu habito composuimus, ita huius-
modi causas definivit, ut si quidem libertus vel liberta
minores centenariis[8] sint, id est minus centum aureis
habeant substantiam (sic enim legis Papiae summam
interpretati sumus, ut pro mille sestertiis unus au-
reus computetur), nullum locum habeat patronus in
eorum successionem, si tamen testamentum fecerint.
sin autem intestati decesserint nullo liberorum re-
licto, tunc patronatus ius, quod erat ex lege duo-
decim tabularum, integrum reservavit. cum vero
maiores centenariis sint, si heredes vel bonorum pos-
sessores liberos habeant sive unum sive plures cuius-
cumque sexus vel gradus, ad eos successionem pa-
rentum deduximus, omnibus patronis una cum sua
progenie semotis. sin autem sine liberis decesserint,
si quidem intestati, ad omnem hereditatem patronos
patronasque vocavimus: si vero testamentum quidem
fecerint, patronos autem vel patronas praeterierint,
cum nullos liberos haberent vel habentes eos exhere-
daverint, vel mater sive avus maternus eos praeter-
ierit, ita ut non possint argui inofficiosa eorum testa-
menta: tunc ex nostra constitutione per bonorum
possessionem contra tabulas non dimidiam, ut ante,
sed tertiam partem bonorum liberti consequantur,
vel quod deest eis ex constitutione nostra repleatur,
si quando minus tertia parte bonorum suorum liber-
tus vel liberta eis reliquerint, ita sine onere, ut nec
liberis liberti libertaeve ex ea parte legata vel fidei-
commissa praestentur, sed ad coheredes hoc onus re-
dundaret: multis aliis casibus a nobis in praefata
constitutione congregatis, quos necessarios esse ad
huiusmodi iuris dispositionem perspeximus: ut tam
patroni patronaeque quam liberi eorum nec non qui
ex transverso latere veniunt usque ad quintum gra-
dum ad successionem libertorum vocentur, sicut ex
ea constitutione intellegendum est: ut si eiusdem
patroni vel patronae vel duorum duarum pluriumve
sint liberi, qui proximior est, ad liberti seu libertae
vocetur successionem et in capita, non in stirpes
dividatur successio, eodem modo et in his qui ex
transverso latere veniunt servando. paene enim con-
sonantia iura ingenuitatis et libertinitatis in succes-
4 sionibus fecimus. Sed haec de his libertinis hodie
dicenda sunt, qui in civitatem Romanam pervenerunt,
cum nec sunt alii liberti simul et dediticiis et Latinis
sublatis, cum Latinorum legitimae successiones nullae
penitus erant, qui[9] licet ut liberi vitam suam per-
agebant, attamen ipso ultimo spiritu simul animam
atque libertatem amittebant, et quasi servorum ita
bona eorum iure quodammodo peculii ex lege Iunia
manumissores detinebant. postea vero senatus con-
sulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris
non nominatim exheredati facti extraneis heredibus
eorum in bonis Latinorum praeponerentur. quibus
supervenit etiam divi Traiani edictum, quod eundem
hominem, si invito vel ignorante patrono ad civita-
tem venire ex beneficio principis festinavit, faciebat
vivum quidem civem Romanum, Latinum autem mo-
rientem. sed nostra constitutione[10] propter huiusmodi
condicionum vices et alias difficultates cum ipsis La-
tinis etiam legem Iuniam et senatus consultum Lar-
gianum et edictum divi Traiani in perpetuum deleri
censuimus, ut omnes liberti civitate Romana fruan-
tur, et mirabili modo quibusdam adiectionibus ipsas
vias, quae in Latinitatem ducebant, ad civitatem Ro-
manam capiendam transposuimus.

VIII[11]

DE ADSIGNATIONE LIBERTORUM.

In summa quod ad bona libertorum admonendi
sumus senatum censuisse, ut quamvis ad omnes pa-
troni liberos, qui eiusdem gradus sint, aequaliter
bona libertorum pertineant, tamen liceret[12] parenti
uni ex liberis adsignare libertum, ut post mortem
eius solus is patronus habeatur, cui adsignatus est,
et ceteri liberi, qui ipsi quoque ad eadem bona nulla
adsignatione interveniente pariter admitterentur, nihil
iuris in his bonis habeant. sed ita demum pristinum
ius recipiunt, si is cui adsignatus est decesserit nullis
1 liberis relictis. Nec tantum libertum, sed etiam
libertam, et non tantum filio nepotive, sed etiam filiae
2 neptive adsignare permittitur. Datur autem haec

(1) ea quae] *B*, id quod iam *T*
(2) *Cf. Gai.* 3, 39..76 *Dig.* 38, 2 *Cod.* 6, 4. 13 (3) *Gai.* 3, 39..42 (4) esset] *TGai.*, fuisset *B* (5) si vero] *T Gai. Θ*, sive *B* (6) *sic scripsi cum Gaio et Θ*, testatus Inst. *ins. B*, intestatus *ins. T* (7) *Cod.* 6, 4, 4 (8) centenarii *BT* (9) qui] *T*, quia *B* (10) *Cod* 7, 6, 1
(11) *Cf. Dig.* 38, 4 (12) *sic T*, licere *B*

adsignandi facultas ei, qui duos pluresve liberos in potestate habebit, ut eis, quos in potestate habet, adsignare ei[1] libertum libertamve liceat. unde quaerebatur, si eum cui adsignaverit postea emancipaverit, num evanescat adsignatio? sed placuit evanescere,
3 quod et Iuliano et aliis plerisque visum est. Nec interest, testamento quis adsignet an sine testamento: sed etiam quibuscumque verbis hoc patronis permittitur facere ex ipso senatus consulto, quod Claudianis temporibus factum est Suillo Rufo et Ostorio Scapula consulibus[2].

VIIII[3]

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi veteris iuris gratia. nec solum in intestatorum hereditatibus vetus ius eo modo praetor emendavit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. nam si alienus postumus heres fuerit institutus, quamvis hereditatem iure civili adire non poterat, cum institutio non valebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, videlicet cum a praetore adiuvabatur: sed et hic a[4] nostra constitutione[5] hodie recte heres insti-
1 tuitur, quasi et iure civili non incognitus. [5*]'Aliquando tamen neque emendandi neque impugnandi 'veteris iuris, sed magis confirmandi gratia pollicetur 'bonorum possessionem. nam illis quoque, qui recte 'facto testamento heredes instituti sunt, dat secundum 'tabulas bonorum possessionem: item ab intestato suos 'heredes et adgnatos ad bonorum possessionem vocat: 'sed et remota quoque bonorum possessione ad eos
2 'hereditas pertinet iure civili. [6]Quos autem prae'tor solus vocat ad hereditatem, heredes quidem ipso 'iure non fiunt (nam praetor heredem facere non po'test: per legem enim tantum vel similem iuris con'stitutionem heredes fiunt, veluti per senatus consul'tum et constitutiones principales): sed cum eis prae'tor dat bonorum possessionem, loco heredum con'stituuntur et vocantur bonorum possessores. adhuc 'autem et alios complures gradus praetor fecit in bo'norum possessionibus dandis, dum id agebat, ne quis 'sine successore moriatur': nam angustissimis finibus constitutum per legem duodecim tabularum ius percipiendarum hereditatum praetor ex bono et aequo
3 dilatavit. Sunt autem bonorum possessiones ex testamento quidem hae. prima, quae praeteritis liberis datur vocaturque contra tabulas. secunda, quam omnibus iure scriptis heredibus praetor pollicetur ideoque vocatur secundum tabulas. et cum de testamentis prius locutus est, ad intestatos transitum fecit. et primo loco suis heredibus et his, qui ex edicto praetoris suis connumerantur, dat bonorum possessionem quae vocatur unde liberi: secundo legitimis heredibus: tertio decem personis, quas extraneo manumissori praeferebat (sunt autem decem personae hae: pater mater, avus avia tam paterni quam materni, item filius filia, nepos neptis tam ex filio quam ex filia, frater soror sive consanguinei sive uterini): quarto cognatis proximis: quinto tum quam[7] ex familia: sexto patrono et patronae liberisque eorum et parentibus: septimo viro et uxori: octavo cognatis
4 manumissoris. Sed eas quidem praetoria induxit iurisdictio. nobis tamen nihil incuriosum praetermissum est, sed nostris constitutionibus omnia corrigentes contra tabulas quidem et secundum tabulas bonorum possessiones admisimus utpote necessarias constitutas, nec non ab intestato unde liberi et unde legitimi
5 bonorum possessiones. Quae autem in praetoris edicto quinto loco posita fuerat, id est unde decem personae, eam pio proposito et compendioso sermone supervacuam ostendimus: cum enim praefata bonorum possessio decem personas praeponebat extraneo manumissori, nostra constitutio[8], quam de emancipatione liberorum fecimus, omnibus parentibus eisdemque manumissoribus contracta fiducia manumissionem facere dedit, ut ipsa manumissio eorum hoc in se habeat privilegium et supervacua fiat praedicta bonorum possessio. sublata igitur praefata quinta bonorum possessione in gradum eius sextam antea bonorum possessionem reduximus et quintam fecimus,
6 (5) quam praetor proximis cognatis pollicetur. Cumque antea septimo loco fuerat bonorum possessio tum quam[9] ex familia et octavo unde liberi patroni patronaeque et parentes eorum, utramque per constitutionem nostram[10], quam de iure patronatus fecimus, penitus vacuavimus: cum enim ad similitudinem successionis ingenuorum libertinorum successiones posuimus, quas usque ad quintum tantummodo gradum coartavimus, ut sit aliqua inter ingenuos et libertos differentia, sufficiunt[11] eis tam contra tabulas bonorum possessio quam unde legitimi et unde cognati, ex quibus possint sua iura vindicare, omni scrupulositate et inextricabili errore duarum istarum bono-
7 (6) rum possessionum resoluta. Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus, decima veteri bonorum possessione quae erat unde cognati manumissoris propter causas enarratas merito sublata: ut sex tantummodo bonorum possessiones ordinariae
8 (7) permaneant suo vigore pollentes. Septima eas secuta, quam optima ratione praetores introduxerunt. novissime enim promittitur edicto his etiam bonorum possessio, quibus ut detur lege vel senatus consulto vel constitutione comprehensum est, quam neque bonorum possessionibus quae ab intestato veniunt neque eis quae ex testamento sunt praetor stabili iure connumeravit, sed quasi ultimum et extraordinarium auxilium, prout res exigit, accommodavit scilicet his, qui ex legibus senatus consultis constitutionibus principum ex novo iure vel ex testamento vel ab inte-
9 (8) stato veniunt. Cum igitur plures species successionum praetor introduxisset easque per ordinem disposuisset et in unaquaque specie successionis saepe plures extent dispari gradu personae: ne actiones creditorum differantur, sed haberent quos convenirent, et ne facile in possessionem bonorum defuncti mittantur et eo modo sibi consulerent, ideo petendae
(9) bonorum possessioni certum tempus praefinivit. liberis itaque et parentibus tam naturalibus quam adoptivis in petenda bonorum possessione anni[12] spa-
10 (5) tium, ceteris[13] centum dierum dedit. Et si intra hoc tempus aliquis bonorum possessionem non petierit, eiusdem gradus personis adcrescit: vel si nemo sit, deinceps ceteris proinde bonorum possessionem ex successorio edicto pollicetur, ac si is qui praecedebat ex eo numero non esset. si quis itaque delatam sibi bonorum possessionem repudiaverit, non quousque tempus bonorum possessioni praefinitum excesserit exspectatur, sed statim ceteri ex eodem
11 (6) edicto admittuntur. In petenda autem bonorum possessione dies utiles singuli considerantur.
12 (7) Sed bene anteriores principes et huic causae providerunt, ne quis pro petenda bonorum possessione curet, sed, quocumque modo si admittentis eam indicium intra statuta tamen tempora ostenderit, plenum habeat earum beneficium.

X[14]

DE ADQUISITIONE PER ADROGATIONEM.

[15]'Est et alterius generis per universitatem suc'cessio, quae neque lege duodecim tabularum neque

(1) ei *om. T* (2) *anno p. Chr.* 46 (3) *Cf. Gai.* 3, 25..38 *Dig.* 37, 1..13 *Cod.* 6, 9..20 (4) *scr.* e (5) *Cod.* 6, 48, 1 (5*) *Gai.* 3, 33b? 34 (6) *Gai.* 3, 32. 33 (7) tum quam] *Θ*, tunc qua *B*, qua *T* (8) *Cod.* 8, 58 (59), 6 (9) tum quam] *Θ*, tum qua *B*, qua *T* (10) *Cod.* 6, 4, 4 (11) *sic B*, sufficit *T* (12) *sic B*, annuum *T* (13) autem *ins. T* (14) *Cf. Gai.* 3, 82..84 (15) *Gai.* 3, 82. 83

'praetoris edicto, sed eo iure, quod consensu recep-
1 'tum est, introducta est. Ecce enim cum pater 'familias sese in adrogationem dat, omnes res eius 'corporales et incorporales quaeque ei debitae sunt 'adrogatori ante quidem pleno iure adquirebantur, 'exceptis his quae per capitis deminutionem pereunt 'quales sunt operarum obligationes' et ius adgnationis. usus etenim et usus fructus, licet his antea connumerabantur, attamen capitis deminutione minima
2 eos tolli nostra prohibuit constitutio[1]. Nunc autem nos eandem adquisitionem, quae per adrogationem fiebat, coartavimus[2] ad similitudinem naturalium parentum: nihil etenim aliud nisi tantummodo usus fructus tam naturalibus patribus quam adoptivis per filios familias adquiritur in his rebus quae extrinsecus filiis obveniunt, dominio eis integro servato: mortuo autem filio adrogato in adoptiva familia etiam dominium eius ad adrogatorem transit[3], nisi supersint aliae personae, quae ex nostra constitutione[4] patrem
3 in his quae adquiri non possunt antecedunt. Sed ex diverso pro eo, quod is debuit qui se in adoptionem dedit, ipso quidem iure adrogator non tenetur, sed nomine filii convenietur et, si noluerit eum defendere, permittitur creditoribus per competentes nostros magistratus bona, quae eorum cum usu fructu futura fuissent, si se alieno iuri non subiecissent, possidere et legitimo modo ea disponere.

XI

DE EO CUI LIBERTATIS CAUSA BONA ADDICUNTUR.

Accessit novus casus successionis ex constitutione divi Marci. nam si hi, qui libertatem acceperunt a domino in testamento, ex quo non aditur hereditas, velint bona sibi addici libertatium conservandarum causa, audiuntur. et ita rescripto divi Marci ad Po-
1 pilium Rufum continetur. Verba rescripti ita se habent: 'Si Virginio Valenti, qui testamento suo libertatem quibusdam adscripsit, nemine successore ab 'intestato existente in ea causa bona esse coeperunt, 'ut veniri debeant: is cuius[5] de ea re notio est 'aditus rationem desiderii tui habebit, ut libertatium 'tam earum, quae directo, quam earum, quae per 'speciem fideicommissi relictae sunt, tuendarum gratia 'addicantur tibi, si idonee creditoribus caveris de so-'lido quod cuique debetur solvendo. et hi quidem, 'quibus directa libertas data est, perinde liberi erunt, 'ac si hereditas adita esset: hi autem, quos heres 'rogatus est manumittere, a te libertatem consequan-'tur: ita ut si non[6] alia condicione velis bona tibi 'addici, quam ut[7] etiam qui directo libertatem acce-'perunt tui liberti fiant, nam huic etiam voluntati 'tuae, si ii de quorum statu agitur consentiant, aucto-'ritatem nostram accommodamus. et ne huius rescri-'ptionis nostrae emolumentum alia ratione irritum 'fiat, si fiscus bona agnoscere voluerit: et hi qui 'rebus nostris attendunt scient commodo pecuniario 'praeferendam libertatis causam et ita bona cogenda, 'ut libertas his salva sit, qui eam adipisci potuerunt,
2 'si hereditas ex testamento adita esset.' Hoc rescripto subventum est et libertatibus et defunctis, ne bona eorum a creditoribus possideantur et veneant. certe si fuerint ex hac causa bona addicta, cessat bonorum venditio: extitit enim defuncti defensor, et quidem idoneus, qui de solido creditoribus cavet.
3 Inprimis hoc rescriptum totiens locum habet, quotiens testamento libertates datae sunt. quid ergo [8]si quis intestatus decedens codicillis libertates dederit neque adita sit ab intestato hereditas? favor constitutionis debet[9] locum habere. certe si testatus decedat et codicillis dederit libertatem, competere eam
4 nemini dubium est. Tunc constitutioni locum esse verba ostendunt, cum nemo successor ab intestato existat: [10]ergo quamdiu incertum sit, utrum existat an non, cessabit constitutio: si certum esse coeperit
5 neminem extare, tunc erit constitutioni locus. Si is, qui in integrum restitui potest, abstinuit se ab hereditate, an, quamvis[11] potest in integrum restitui, potest admitti constitutio et addictio bonorum fieri? quid ergo, si post addictionem libertatum conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates, quae[12]
6 semel competierunt. Haec constitutio libertatum tuendarum causa introducta est: ergo si libertates nullae sint datae, cessat constitutio. quid ergo, si vivus dedit libertates vel mortis causa et, ne de hoc quaeratur, utrum in fraudem creditorum an non factum sit, idcirco velint addici sibi bona, an audiendi sunt? et magis est, ut audiri debeant, etsi deficiant
7 verba constitutionis. Sed cum multas divisiones eiusmodi constitutioni deesse perspeximus, lata est a nobis plenissima constitutio[13], in quam multae species collatae[14] sunt, quibus ius huiusmodi successionis plenissimum est effectum: quas ex ipsa lectione constitutionis potest quis cognoscere.

XII[15]

DE SUCCESSIONIBUS SUBLATIS, QUAE FIEBANT PER BONORUM VENDITIONEM ET EX SENATUS CONSULTO CLAUDIANO.

Erant ante praedictam successionem olim et aliae per universitatem successiones. qualis fuerat bonorum emptio, quae de bonis debitoris vendendis per multas ambages fuerat introducta et tunc locum habebat, quando iudicia ordinaria in usu fuerunt: sed cum extraordinariis iudiciis posteritas usa[16] est, ideo cum ipsis ordinariis iudiciis etiam bonorum venditiones exspiraverunt et tantummodo creditoribus datur officio iudicis bona possidere et prout eis utile visum fuerit ea disponere, quod ex latioribus digestorum
1 libris perfectius apparebit. Erat et ex senatus consulto Claudiano miserabilis per universitatem adquisitio, cum libera mulier servili amore bacchata ipsam libertatem per senatus consultum amittebat et cum libertate substantiam: quod indignum nostris temporibus esse existimantes et a nostra civitate deleri et non inseri nostris digestis concessimus.

XIII[17]

DE OBLIGATIONIBUS.

Nunc transeamus ad obligationes. obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius sol-
1 vendae rei secundum nostrae civitatis iura. Omnium autem obligationum summa divisio in duo genera diducitur: namque aut civiles sunt aut praetoriae. civiles sunt, quae aut legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. praetoriae sunt, quas praetor ex sua iurisdictione constituit, quae
2 etiam honorariae vocantur[18]. Sequens divisio in quattuor species diducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. prius est, ut de his quae ex contractu sunt dispiciamus. harum aeque quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. de quibus singulis dispiciamus.

XIIII[19]

QUIBUS MODIS RE CONTRAHITUR OBLIGATIO.

[20]Re contrahitur obligatio veluti mutui datione[21]. mutui autem obligatio in his rebus consistit, quae

(1) *Cod.* 3, 33, 16 (2) *Cod.* 6, 61, 6 (3) pertransit *T* (4) *Cod.* 6, 59, 11
(5) cui *T* (6) si non] non nisi *B* (7) quam ut *del.* (*Mommsen*) (8) si quis .. habere *ex Dig.* 40, 5, 2 (*Ulp. l.* 60 *ad ed.*) (9) debebit *T* (10) § 4 *fin.* § 5 *ex Dig.* 40, 5, 4 *pr.* § 1. 2 (*Ulp. l.* 60 *ad ed.*) (11) quamvis] *libri cum Θ*, quamdiu *Dig.* (12) quae] *Dig. Θ*, quia *libri* (13) *Cod.* 7, 2, 15 (14) collectae *T*
(15) *Cf. Gai.* 3, 77..81 (16) usa] W^b, nisa *BT*, uisa W^a
(17) *Gai.* 3, 88. 89 *Dig.* 44, 7 *Cod.* 4, 10 (18) dicuntur *T*
(19) *Cf. Gai.* 3, 90. 91 (20) *pr. in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1, 2) (21) datione] *Dig.*, obligatione *BT*

pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata aere argento auro, [1]'quas 'res aut numerando aut metiendo aut pendendo in[2] 'hoc damus, ut accipientium fiant et quandoque nobis 'non eaedem res, sed aliae eiusdem naturae et quali- 'tatis reddantur. unde etiam mutuum appellatum sit, 'quia ita a me tibi datur, ut ex meo tuum fiat.' ex[3] eo contractu nascitur actio quae vocatur condictio.
1 [4]'Is quoque, qui non debitum accepit ab eo qui 'per errorem solvit, re obligatur': daturque agenti contra eum propter repetitionem condicticia actio. 'nam proinde ei[5] condici potest 'si paret eum dare '"oportere' ac si mutuum accepisset: unde pupillus, 'si ei sine tutoris auctoritate non debitum per erro- 'rem datum est, non tenetur indebiti condictione non 'magis quam mutui datione. sed haec species obli- 'gationis non videtur ex contractu consistere, cum is 'qui solvendi animo dat magis distrahere voluit nego-
2 'tium quam contrahere.' [6]Item is cui res aliqua utenda datur, id est commodatur, re obligatur et tenetur commodati actione. sed is ab eo qui mutuum accepit longe distat: namque non ita res datur, ut eius fiat, et ob id de ea re ipsa restituenda tenetur. et is quidem qui mutuum accepit, si quolibet fortuito casu quod accepit amiserit, veluti incendio ruina naufragio aut latronum hostiumve incursu, nihilo minus obligatus permanet. at is qui utendum accepit sane quidem exactam diligentiam custodiendae rei praestare iubetur nec sufficit ei tantam diligentiam adhibuisse, quantam suis rebus adhibere solitus est, si modo alius diligentior poterit eam rem custodire: sed propter maiorem vim maioresve casus non tenetur, si modo non huius[7] culpa is casus intervenerit: alioquin si id quod tibi commodatum est peregre ferre tecum malueris et vel incursu hostium praedonumve vel naufragio amiseris, dubium non est, quin de restituenda ea re tenearis. commodata autem res tunc proprie intellegitur, si nulla mercede accepta vel constituta res tibi utenda data est. alioquin mercede interveniente locatus tibi usus rei vide-
3 tur: gratuitum enim debet esse commodatum. Praeterea et is, apud quem res aliqua deponitur, re obligatur et[8] actione depositi, qui et ipse de ea re quam accepit restituenda tenetur. sed is ex eo solo tenetur, si quid dolo commiserit, culpae autem nomine, id est desidiae atque neglegentiae, non tenetur: itaque securus est qui parum diligenter custoditam rem furto amisit, quia, qui neglegenti amico rem custodiendam tradit[9], suae facilitati id[10] imputare debet.
4 Creditor quoque qui pignus accepit re obligatur, qui et ipse de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur actione pigneraticia. sed quia pignus utriusque gratia datur, et debitoris, quo magis ei pecunia crederetur, et creditoris, quo magis ei in tuto sit creditum, placuit sufficere, quod ad eam rem custodiendam exactam diligentiam adhiberet: quam si praestiterit et aliquo fortuitu casu rem amiserit, securum esse nec impediri creditum petere.

XV[11]

DE VERBORUM OBLIGATIONE.

[12]Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et responsu[13], cum quid dari fierive nobis stipulamur. ex qua duae proficiscuntur actiones, tam condictio, si certa sit stipulatio, quam ex stipulatu, si incerta. quae hoc nomine inde utitur, quia stipulum apud veteres firmum appellabatur, forte a stipite descendens.
1 In hac re olim talia verba tradita fuerunt: spondes? spondeo, promittis? promitto, fidepromittis? fidepromitto, fideiubes? fideiubeo, dabis? dabo, facies? faciam. utrum autem Latina an Graeca vel qua alia lingua stipulatio concipiatur, nihil interest, scilicet si uterque stipulantium intellectum huius linguae habeat: nec necesse est eadem lingua utrumque uti, sed sufficit congruenter ad interrogatum respondere: quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationem contrahere possunt. sed haec sollemnia verba olim quidem in usu fuerunt: postea autem Leoniana[14] constitutio lata est, quae sollemnitate verborum sublata sensum et consonantem intellectum ab utraque parte solum desiderat, licet quibuscumque verbis expressus est.
2 Omnis stipulatio aut pure aut in diem aut sub condicione fit. pure veluti 'quinque aureos dare spon- 'des?' idque confestim peti potest. in diem, cum adiecto die quo pecunia solvatur stipulatio fit: veluti 'decem aureos primis kalendis Martiis dare spondes?' id autem, quod in diem stipulamur, statim quidem debetur, sed peti prius quam dies veniat non potest: ac ne eo quidem ipso die, in quem stipulatio facta est, peti potest, quia totus[15] dies arbitrio solventis tribui debet. neque enim certum est eo die, in quem promissum est, datum non esse, priusquam[16] prae-
3 tereat. At si ita stipuleris 'decem aureos annuos 'quoad vivam dare spondes?', et pure facta obligatio intellegitur et perpetuatur, quia ad tempus deberi non potest. sed heres petendo pacti exceptione sub-
4 movebitur. Sub condicione stipulatio fit, cum in aliquem casum differtur obligatio, ut, si aliquid factum fuerit aut non fuerit, stipulatio committatur, veluti 'si Titius consul factus fuerit, quinque aureos 'dare spondes?' si quis ita stipuletur 'si in Capito- 'lium non ascendero, dare spondes?' perinde erit, ac si stipulatus esset cum morietur dari sibi. ex condicionali stipulatione tantum spes est debitum iri, eamque ipsam spem transmittimus, si, priusquam condicio
5 existat, mors nobis contigerit. Loca etiam inseri stipulationi solent, veluti 'Carthagine dare spondes?' quae stipulatio licet pure fieri videatur, tamen re ipsa habet tempus iniectum, quo promissor utatur ad pecuniam Carthagine dandam. et ideo si quis ita Romae stipuletur 'hodie Carthagine dare spondes?' inutilis erit stipulatio, cum impossibilis sit repromis-
6 sio. Condiciones, quae ad praeteritum vel ad praesens tempus referuntur, aut statim infirmant obligationem aut omnino non differunt: veluti 'si Titius 'consul fuit' vel 'si Maevius vivit, dare spondes?' nam si ea ita non sunt, nihil valet stipulatio: sin autem ita se habent, statim valet. quae enim per rerum naturam certa sunt, non morantur obligationem, licet apud nos incerta sint.
7 Non solum res in stipulatum deduci possunt, sed etiam facta: ut si[17] stipulemur fieri aliquid vel non fieri. et in huiusmodi stipulationibus optimum erit poenam subicere, ne quantitas stipulationis in incerto sit ac necesse sit actori probare, quid eius intersit. itaque si quis ut fiat aliquid stipuletur, ita adici poena debet: 'si ita factum non erit, tum poe- 'nae nomine decem aureos dare spondes?' sed si quaedam fieri, quaedam non fieri una eademque conceptione stipuletur, clausula erit huiusmodi adicienda: 'si adversus ea factum erit sive quid ita factum non 'erit, tunc poenae nomine decem aureos dare spondes?'

XVI[18]

DE DUOBUS REIS STIPULANDI ET PROMITTENDI.

Et stipulandi et promittendi duo pluresve rei fieri possunt. stipulandi ita, si post omnium interrogationem promissor respondeat 'spondeo'. ut puta cum

(1) *Gai.* 3, 90 (2) in] *TGai.*, ob *B* (3) ex] *BΘ*, et ex *T* (4) *Gai.* 3, 91 (5) ei] *Gai.*, ei ab eo *BT* (6) § 2..4 *in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1, 3..6) (7) huius] *T*, h. ipsius *B* (8) et] *TΘ*, *om. B* (9) tradit] *B*, comittit *Dig.*, ***it**t tradidit *T*[a] (10) id] *E*, ad *B*, *om. T*[a] (11) *Cf. Gai.* 3, 92. 93 *Dig.* 45, 1 *Cod.* 8, 37 (38) (12) *pr. in. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1, 7) (13) responsu] *Dig.F*[1], responso *AB*, responsione *T et in Dig.F*[2?] (14) *Cod.* 8, 37 (38), 10 (15) totus] *A*, totus is *T*, totus ille *B* (16) *sic A*, is *ins. BT* (17) si *om. libri* (18) *Cf. Dig.* 45, 2 *Cod.* 8, 40

duobus separatim stipulantibus ita promissor respon-
deat 'utrique vestrum dare spondeo': nam si prius
Titio spoponderit, deinde alio interrogante spondeat,
alia atque alia erit obligatio nec creduntur duo rei
stipulandi esse. duo pluresve rei promittendi ita fiunt:
'Maevi, quinque aureos dare spondes? Sei, eosdem
'quinque aureos dare spondes?' respondeant[1] singuli
1 separatim 'spondeo'. Ex huiusmodi obligationibus
et stipulantibus solidum singulis debetur et promit-
tentes singuli in solidum tenentur. in utraque tamen
obligatione una res vertitur: et vel alter debitum ac-
cipiendo vel alter solvendo omnium peremit obliga-
2 tionem et omnes liberat. [2]Ex duobus reis pro-
mittendi alius pure, alius in diem vel sub condicione
obligari potest: nec impedimento erit dies aut con-
dicio, quo minus ab eo qui pure obligatus est petatur.

XVII[3]

DE STIPULATIONE SERVORUM.

Servus ex persona domini ius stipulandi habet. sed[4]
hereditas in plerisque personae defuncti vicem susti-
net: ideoque quod servus hereditarius ante aditam
hereditatem stipulatur, adquirit hereditati ac per hoc
1 etiam heredi postea facto adquiritur. [5]Sive autem
domino sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter
servus stipuletur, domino adquirit. idem iuris est et
in liberis, qui in potestate patris sunt, ex quibus cau-
2 sis adquirere possunt. Sed cum factum in stipu-
latione continebitur, omnimodo persona stipulantis
continetur, veluti si servus stipuletur, ut sibi ire
agere liceat: ipse enim tantum prohiberi non debet,
3 non etiam dominus eius. Servus communis stipu-
lando unicuique dominorum pro portione dominii ad-
quirit, nisi si unius eorum iussu aut nominatim cui
eorum stipulatus est: tunc enim soli ei adquiritur.
quod servus communis stipulatur, si alteri ex domi-
nis adquiri non potest, solidum alteri adquiritur, veluti
si res quam dari stipulatus est unius domini sit.

XVIII

DE DIVISIONE STIPULATIONUM.

[6]Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praeto-
riae, aliae conventionales, aliae communes tam prae-
1 toriae quam iudiciales. Iudiciales sunt dumtaxat,
quae a mero iudicis officio proficiscuntur: veluti de
dolo cautio vel de persequendo servo qui in fuga
2 est restituendove pretio. Praetoriae, quae a mero
praetoris officio proficiscuntur, veluti damni infecti
vel legatorum. praetorias autem stipulationes sic ex-
audiri oportet, ut in his contineantur etiam aedili-
3 tiae: nam et hae ab iurisdictione veniunt. Con-
ventionales sunt, quae ex conventione utriusque par-
tis concipiuntur, hoc est neque iussu iudicis neque
iussu praetoris, sed ex conventione contrahentium.
quarum totidem genera sunt, quot paene dixerim
4 rerum contrahendarum. Communes sunt stipu-
lationes veluti rem salvam fore pupilli: nam et prae-
tor iubet rem salvam fore pupillo caveri et interdum
iudex, si aliter expediri haec res non potest: vel de
rato stipulatio.

XVIIII[7]

DE INUTILIBUS STIPULATIONIBUS.

Omnis res, quae dominio nostro subicitur, in stipu-
lationem deduci potest, sive illa mobilis sive soli sit.
1 At[8] si quis rem, quae in rerum natura non est
aut esse non potest, dari stipulatus fuerit, veluti
Stichum, qui mortuus sit, quem vivere credebat, aut
hippocentaurum, qui esse non possit, inutilis erit
2 stipulatio. Idem iuris est, si rem sacram aut
religiosam, quam humani iuris esse credebat, vel
publicam, quae usibus populi perpetuo exposita sit,
ut *forum* vel *theatrum*, vel liberum hominem, quem
servum esse credebat, vel cuius commercium non
habuit, vel rem suam dari[9] quis stipuletur. nec in
pendenti erit stipulatio ob id, quod publica res in
privatum deduci et ex libero servus fieri potest et
commercium adipisci stipulator potest et res stipu-
latoris esse desinere potest: sed protinus inutilis est.
item contra licet initio utiliter res in stipulatum de-
ducta sit, si postea in earum qua causa[10], de qui-
bus supra dictum est, sine facto promissoris devene-
rit: extinguitur stipulatio. ac ne[11] statim ab initio
talis stipulatio valebit '*Lucium* Titium cum servus
'erit dare spondes?' et similia: quia natura sui do-
minio nostro exempta in obligationem deduci nullo
3 modo possunt. Si quis alium daturum facturumve
quid spoponderit, non obligabitur, veluti si spondeat
Titium quinque aureos daturum. quodsi effecturum
4 se, ut Titius daret, spoponderit, obligatur. Si
quis alii, quam cuius iuri subiectus sit, stipuletur,
nihil agit. plane solutio etiam in extranei personam
conferri potest (veluti[12] si quis ita stipuletur 'mihi
'aut Seio dare spondes?'), ut obligatio quidem stipu-
latori adquiratur, solvi tamen Seio etiam invito eo
recte possit, ut liberatio ipso iure contingat, sed ille
adversus Seium habeat mandati actionem. quod si
quis sibi et alii, cuius iuri subiectus non sit, decem
dari[13] aureos stipulatus est, valebit quidem stipu-
latio: sed utrum totum debetur quod in stipulatione
deductum est, an vero pars dimidia, dubitatum est:
sed placet non plus quam partem dimidiam ei ad-
quiri. ei qui tuo iuri subiectus est si stipulatus sis,
tibi adquiris, quia vox tua tamquam filii sit, sicuti
filii vox tamquam tua intellegitur in his rebus quae
5 tibi adquiri possunt. [14]'Praeterea *inutilis* est sti-
'pulatio, si quis ad ea quae interrogatus erit non
'responderit, veluti si decem aureos a te dari[15] sti-
'puletur, tu quinque promittas,' vel contra: 'aut si
'ille pure stipuletur, tu sub condicione promittas,' vel
contra, si modo scilicet id exprimas, id est si cui
sub condicione vel in diem stipulanti tu respondeas:
'praesenti die spondeo.' nam si hoc solum respon-
deas 'promitto', breviter videris in eandem diem aut
condicionem spopondisse: nec enim necesse est in
respondendo eadem omnia repeti, quae stipulator ex-
6 presserit. [16]'Item inutilis est[17] stipulatio, si ab
'eo stipuleris, qui iuri tuo subiectus est, vel si is a
'te stipuletur. sed servus quidem non solum domino
'suo obligari non potest, sed ne alii quidem ulli': filii
7 vero familias aliis obligari possunt. 'Mutum ne-
'que stipulari neque promittere posse palam est. quod
'et in surdo receptum est: quia et is qui stipulatur
'verba promittentis et is qui promittit verba stipu-
'lantis audire debet.' [18]unde apparet non de eo nos
loqui qui tardius exaudit, sed de eo qui omnino non
8 exaudit. [19]'Furiosus nullum negotium gerere po-
9 'test, quia non intellegit quid agit. Pupillus omne
'negotium recte gerit: ut tamen, sicubi tutoris aucto-
'ritas necessaria sit, adhibeatur tutor, veluti si ipse
'obligetur: nam alium sibi obligare etiam sine tutoris
10 'auctoritate potest. Sed quod diximus de pu-
'pillis, utique de his verum est, qui iam aliquem in-
'tellectum habent: nam infans et qui infanti proxi-
'mus est non multum a furioso distant, quia huius
'aetatis pupilli nullum intellectum habent: sed in
'proximis infanti propter utilitatem eorum benignior

(1) respondeant] *BP*, et r. *T*, si r. *E*: ut interroget stipulator *vel simile quid inter* fiunt *et* Maevi *a compilatoribus male deletum censet Mommsen* (2) § 2 *ex Flor. l.* 8 *inst.* (*Dig.* 45, 2, 7)
(3) *Cf. Gai.* 3, 114. 167 *Dig.* 45, 3 (4) sed] *T*, sed et *B*
(5) § 1 *in. ex Flor. l.* 8 *inst.* (*Dig.* 45, 3, 15)
(6) *pr.* . . § 4 *ex Dig.* 45, 1, 5 *pr.* (*Pomp. l.* 26 *ad Sab.*)
(7) *Cf. Gai.* 3, 97..109 *Cod.* 8, 38 (39) (8) at] *ATΘ*, itaque *B* (9) dare *libri* (10) qua causa] T^u?, qua alii causa $A^{bg}A^p$, aliqua causa A^l, causa *B* (11) ne] *AT*, nec *B* (12) veluti] *TΘ*, *om. AB* (13) dare *libri* (14) *Gai.* 3, 102 (15) dari] *B Gai.*, dari sibi *AT* (16) *Gai.* 3, 104. 105 (17) est] *BT*, erit *A* (18) § 7 *fin. ex Gai. l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 1, 15) (19) *Gai.* 3, 106. 107. 109

'iuris interpretatio facta est,' ut idem iuris habeant,
quod pubertati proximi. sed qui in parentis potestate
est impubes, nec auctore quidem patre obligatur.
11 Si impossibilis condicio obligationibus adiciatur,
nihil valet stipulatio. impossibilis autem condicio ha-
betur [1], cui natura impedimento est, quo minus existat,
veluti si quis ita dixerit: 'si digito caelum attigero,
'dare spondes?' at si ita stipuletur, 'si digito caelum
'non attigero, dare spondes?' pure facta obligatio
12 intellegitur ideoque statim petere potest. Item
verborum obligatio inter absentes concepta inutilis
est. sed cum hoc materiam litium contentiosis ho-
minibus praestabat, forte post tempus tales allega-
tiones opponentibus et non praesentes esse vel se
vel adversarios suos contendentibus: ideo nostra con-
stitutio [2] propter celeritatem dirimendarum litium intro-
ducta est, quam ad Caesareenses [3] advocatos scripsi-
mus, per quam disposuimus tales scripturas, quae
praesto esse partes indicant, omnimodo esse creden-
das, nisi ipse, qui talibus utitur improbis allegatio-
nibus, manifestissimis probationibus vel per scriptu-
ram vel per testes idoneos approbaverit in ipso toto
die quo conficiebatur instrumentum sese vel adver-
13 sarium suum in aliis locis esse. Post mortem
suam dari sibi nemo stipulari poterat, non magis
quam post eius mortem a quo stipulabatur. ac ne
is, qui in alicuius potestate est, post mortem eius sti-
pulari poterat, quia patris vel domini voce loqui vide-
tur. sed et si quis ita stipuletur, 'pridie quam mo-
riar' vel 'pridie quam morieris dari [4]?' inutilis erat
stipulatio. sed cum, ut iam dictum est, ex consensu
contrahentium stipulationes valent, placuit nobis [5]
etiam in hunc iuris articulum necessariam inducere
emendationem, ut, sive post mortem sive pridie quam
morietur stipulator sive promissor stipulatio concepta
14 est, valeat stipulatio. Item si quis ita stipulatus
erat: 'si navis ex Asia venerit, hodie dare spondes?'
inutilis erat stipulatio, quia praepostere concepta est.
sed cum Leo inclitae recordationis in dotibus ean-
dem stipulationem quae praepostera nuncupatur non
esse reiciendam existimavit, nobis [6] placuit et huic
perfectum robur accommodare, ut non solum in do-
tibus, sed etiam in omnibus valeat huiusmodi con-
15 ceptio stipulationis. Ita autem concepta stipu-
latio, veluti si Titius dicat 'cum moriar, dare spon-
'des?' vel 'cum morieris', et apud veteres utilis erat
16 et nunc valet. Item post mortem alterius recte
17 stipulamur. [7] Si scriptum fuerit in instrumento
promisisse aliquem, perinde habetur, atque si inter-
18 rogatione praecedente responsum sit. Quotiens
plures res una stipulatione comprehenduntur, si qui-
dem promissor simpliciter respondeat 'dare spondeo',
propter omnes tenetur: si vero unam ex his vel quas-
dam daturum se spoponderit, obligatio in his pro
quibus spoponderit contrahitur. ex pluribus enim
stipulationibus una vel quaedam videntur esse per-
fectae: singulas enim res stipulari et ad singulas re-
19 spondere debemus. [8] Alteri stipulari, ut supra
dictum est, nemo potest: inventae sunt enim huius-
modi obligationes ad hoc, ut unusquisque sibi ad-
quirat quod sua interest: ceterum si [9] alii detur, nihil
interest stipulatoris. plane si quis velit hoc facere,
poenam stipulari conveniet, ut, nisi ita factum sit,
ut comprehensum esset [10], committetur [11] poenae sti-
pulatio etiam ei cuius nihil interest: poenam enim
cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid inter-
sit eius, sed quae sit quantitas in condicione stipu-
lationis. ergo si quis stipuletur Titio dari, nihil agit,
sed si addiderit de poena 'nisi dederis, tot aureos
20 'dare spondes?' tunc committitur stipulatio. [12] Sed
et si quis stipuletur alii, cum eius interesset, placuit
stipulationem valere. nam si is, qui pupilli tutelam
administrare coeperat, cessit administratione contu-
tori suo et stipulatus est rem pupilli salvam fore,
quoniam interest stipulatoris fieri quod stipulatus est,
cum obligatus futurus esset pupillo, si male res ges-
serit, tenet obligatio. ergo et si quis procuratori suo
dari stipulatus sit, stipulatio vires habebit. et si cre-
ditori suo quod sua interest, ne forte vel poena com-
mittatur vel praedia distrahantur quae pignori data
21 erant, valet stipulatio. Versa vice qui alium
facturum promisit, videtur in ea esse causa, ut non
22 teneatur, nisi poenam ipse promiserit. [13] Item
nemo rem suam futuram in eum casum quo [14] sua
23 fit utiliter stipulatur. Si de alia re stipulator
senserit, de alia promissor, perinde nulla contrahitur
obligatio, ac si ad interrogatum responsum non esset,
veluti si hominem Stichum a te stipulatus quis fuerit,
tu de Pamphilo senseris, quem Stichum vocari cre-
24 dideris. Quod turpi ex causa promissum est,
veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum
promittat, non valet.
25 Cum quis sub aliqua condicione fuerit stipu-
latus, licet ante condicionem decesserit, postea exi-
stente condicione heres eius agere potest. idem est
26 et a promissoris parte. [15] Qui hoc anno aut hoc
mense dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus prae-
27 teritis anni vel mensis non recte petet [16]. Si
fundum dari [17] stipuleris vel hominem, non poteris
continuo agere, nisi tantum spatii praeterierit, quo
traditio fieri possit.

XX [18]

DE FIDEIUSSORIBUS.

[19] 'Pro eo qui promittit solent alii obligari, qui fide-
'iussores appellantur, quos homines accipere solent,
1 'dum curant, ut diligentius sibi cautum sit. In
'omnibus autem obligationibus adsumi possunt, id est
'sive re sive verbis sive litteris sive consensu con-
'tractae fuerint. ac ne illud quidem interest, utrum
'civilis an naturalis sit obligatio, cui adiciatur fide-
'iussor, adeo quidem, ut pro servo quoque obligetur,
'sive extraneus sit qui fideiussorem a servo accipiat,
'sive ipse dominus in id quod sibi naturaliter debe-
2 'tur.' Fideiussor non tantum ipse obligatur, sed
3 etiam heredem obligatum relinquit. Fideiussor et
4 praecedere obligationem et sequi potest. [20] 'Si
'plures sint fideiussores, quotquot erunt numero, singuli
'in solidum tenentur. itaque liberum est creditori a
'quo velit solidum petere. sed ex epistula divi Ha-
'driani compellitur creditor a singulis, qui modo sol-
'vendo sint litis contestatae tempore, partes petere.
'ideoque si quis ex fideiussoribus eo tempore sol-
'vendo non sit, hoc ceteros onerat. sed et si ab uno
'fideiussore creditor totum consecutus fuerit, huius
'solius detrimentum erit, si is pro quo fideiussit [21]
'solvendo non sit: et sibi imputare debet, cum po-
'tuerit adiuvari ex epistula divi Hadriani et deside-
5 'rare, ut pro parte in se detur actio. Fideius-
'sores ita obligari non possunt, ut plus debeant, quam
'debet is pro quo obligantur': nam eorum obligatio
accessio est principalis obligationis nec plus in ac-
cessione esse potest quam in principali re. [22] 'at ex
'diverso, ut minus debeant, obligari possunt.' itaque
si reus decem aureos promiserit, fideiussor in quin-
que recte obligatur: contra vero non potest obligari.
item si ille pure promiserit, fideiussor sub condicione
promittere potest: contra vero non potest. non so-
lum enim in quantitate, sed etiam in tempore minus

(1) habetur] *AB*, appellatur *T* (2) *Cod.* 8, 37 (38), 14 (3) caesarienses *libri* (4) dari] *BT*, dabis *A* (5) *Cod.* 8, 37 (38), 11 (6) *Cod.* 6, 23, 25 (7) § 17 *similis Paulo* 5, 7, 2 (8) § 19 *in. ex Dig.* 45, 1, 38, 17 (*Ulp. l.* 49 *ad Sab.*) (9) si] ut *Dig.* (10) *sic AB*, est *TDig.* (11) *sic ATDig.*, committeretur *B* (12) § 20 *ex Dig.* 45, 1, 38, 20. 23 (*Ulp. l. c.*) (13) § 22 *similis Dig.* 45, 1, 87 (*Paul. l.* 75 *ad ed.*)

(14) quo] *A*, quod *BT*, qua *Dig.* (15) § 26 *ex Dig.* 45, 1, 42 (*Pomp. l.* 27 *ad Sab.*) (16) *sic TΘDig.*, petit *AB* (17) dare *libri*
(18) *Cf. Gai.* 3, 115..127 *Dig.* 46, 1 *Cod.* 8, 40 (41) (19) *Gai.* 3, 115. 117. 119a (20) *Gai.* 3, 121. 122. 126 (21) *sic TE Gai.*, fideiussor accessit *B* (22) *Gai.* 3, 126

et plus intellegitur. plus est enim statim aliquid dare,
6 minus est post tempus dare. [1]'Si quid autem
'fideiussor pro reo solverit, eius reciperandi causa
7 'habet cum eo mandati iudicium.' [2]Graece fide-
iussor plerumque ita accipitur: *τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω,*
λέγω, θέλω sive *βούλομαι*[3]: sed et si *φημί* dixerit,
8 pro eo erit, ac si dixerit *λέγω*. In stipulationibus fideiussorum sciendum est generaliter hoc accipi, ut, quodcumque scriptum sit quasi actum, videatur etiam actum: ideoque constat, si quis se scripserit fideiussisse[4], videri omnia sollemniter acta.

XXI[5]

DE LITTERARUM OBLIGATIONE.

Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu. plane si quis debere se scripserit, quod numeratum ei non est, de pecunia minime numerata post multum temporis exceptionem opponere non potest: hoc enim saepissime constitutum est. sic fit, ut et hodie, dum queri non potest, scriptura obligetur: et ex ea nascitur condictio, cessante scilicet verborum obligatione. multum autem tempus in hac exceptione antea quidem ex principalibus constitutionibus usque ad quinquennium procedebat: sed ne creditores diutius possint suis pecuniis forsitan defraudari, per constitutionem nostram[6] tempus coartatum est, ut ultra biennii metas huiusmodi exceptio minime extendatur.

XXII

DE CONSENSU OBLIGATIONE.

[7]'Consensu fiunt obligationes in emptionibus ven-
'ditionibus, locationibus conductionibus, societatibus,
1 'mandatis. Ideo autem istis modis consensu dici-
'tur obligatio contrahi, quia neque scriptura neque
'praesentia omnimodo opus est,' ac ne dari quidquam
necesse est, ut substantiam capiat obligatio, 'sed suf-
2 'ficit eos qui negotium gerunt consentire. Unde
'inter absentes quoque talia negotia contrahuntur,
3 'veluti per epistulam aut per nuntium. Item in
'his contractibus alter alteri obligatur in id, quod
'alterum alteri ex bono et aequo praestare oportet,'
cum alioquin in verborum obligationibus alius stipuletur, alius promittat.

XXIII[8]

DE EMPTIONE ET VENDITIONE.

[9]'Emptio et venditio contrahitur, simulatque de 'pretio convenerit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. nam quod 'arrae nomine datur, argumentum est emptionis et 'venditionis contractae.' sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, optinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. in his autem quae scriptura conficiuntur non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus[10], nisi et instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. donec enim aliquid ex his deest, et poenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est,
perdit quod dedit, si vero venditor, duplum resti-
tuere compellitur, licet nihil super arris expressum
1 est. Pretium autem constitui oportet: nam nulla
(1) emptio sine pretio esse potest. [11]'sed et certum
'pretium esse debet. alioquin si ita inter aliquos convenerit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit 'empta': inter veteres satis abundeque hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. sed nostra decisio[12] ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio 'quanti ille aestimaverit', sub hac condicione staret contractus, ut, si quidem ipse qui nominatus est pretium definierit, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut[13] venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione[14], venditore autem ex vendito agente. sin autem ille qui nominatus est vel noluerit vel non potuerit pretium definire, tunc pro nihilo esse venditionem quasi nullo pretio statuto. quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus tra-
2 here. [15]'Item pretium in numerata pecunia con-
'sistere debet. nam in ceteris rebus an pretium esse 'possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei 'pretium esse possit, valde quaerebatur. Sabinus et 'Cassius etiam in alia re putant posse pretium con'sistere: unde illud est, quod vulgo dicebatur per 'permutationem rerum emptionem et venditionem con'trahi eamque speciem emptionis venditionisque ve'tustissimam esse: argumentoque utebantur Graeco 'poeta Homero, qui aliqua parte exercitum Achivo'rum vinum sibi comparasse ait permutatis quibus'dam rebus, his verbis[16]:

ἔνθεν ἄρ' οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί,
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ' αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ' αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ' ἀνδραπόδεσσι[17].

'Diversae scholae auctores contra sentiebant aliud'que esse existimabant permutationem rerum, aliud 'emptionem et venditionem. alioquin non posse rem 'expediri permutatis rebus, quae videatur res venisse 'et quae pretii nomine data esse: nam utramque 'videri et venisse et pretii nomine datam esse ratio'nem non pati.' sed Proculi sententia dicentis permutationem propriam esse speciem contractus a venditione separatam merito praevaluit, cum et ipsa aliis[18] Homericis versibus[19] adiuvatur et validioribus rationibus argumentatur. quod et anteriores divi principes admiserunt et in nostris digestis latius signi-
3 ficatur[20]. Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenerit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. quidquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. sed et si post emptionem fundo aliquid per alluvionem accessit, ad emptoris commodum pertinet: nam et commodum eius
3a esse debet, cuius periculum est. Quod si fugerit homo qui veniit aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor susceperit. sane enim, si susceperit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non susceperit,

(1) *Gai.* 3, 127 (2) § 7 *ex Dig.* 46, 1, 8 *pr.* (*Ulp. l.* 47 *ad Sab.*) (3) *id est* mea fide iubeo dico volo (4) *sic T*, fideiussorem esse *B*
(5) *Cf. Gai.* 3, 128..138 *Cod.* 4, 30 (6) *Cod.* 4, 30, 14
(7) *Gai.* 3, 135..137 (*Dig.* 44, 7, 2)
(8) *Cf Dig.* 18, 1..19, 1 *Cod.* 4, 38..49 (9) *Gai.* 3, 139
(10) *Cod.* 4, 21, 17 (11) *Gai.* 3, 140 (12) *Cod.* 4, 38, 15
(13) ut] *TΘ*, et *B* (14) actionem *BT* (15) *Gai.* 3, 141
(16) *Il.* 7, 472 seqq. (17) *id est:* inde vinum comparabant comantes Achivi, alii aere, alii splendido ferro, alii pellibus, alii ipsis bobus, alii mancipiis (18) aliis] *TC*, ex aliis *B* (19) *Il.* 6, 235. *cf. Dig.* 18, 1, 1 (20) *Dig.* 19, 4

securus erit. idem et in ceteris animalibus ceteris-
que rebus intellegimus. utique tamen vindicationem
rei et condictionem exhibere debebit emptori, quia
sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse
dominus est. idem est etiam de furti et de damni
4 iniuriae actione. Emptio tam sub condicione quam
pure contrahi potest. sub condicione veluti 'si Sti-
'chus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi em-
5 'ptus aureis tot.' Loca sacra vel religiosa, item
publica, veluti forum basilicam, frustra quis sciens
emit, quas tamen si pro privatis vel profanis de-
ceptus a venditore emerit, habebit actionem ex empto,
quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua
interest deceptum eum non esse. idem iuris est, si
hominem liberum pro servo emerit.

XXIIII[1]

DE LOCATIONE ET CONDUCTIONE.

[2]Locatio et conductio proxima est emptioni et
venditioni isdemque iuris regulis consistunt. nam ut
emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio con-
venerit, sic etiam locatio et conductio ita contrahi
intellegitur, si merces constituta sit. et competit loca-
tori quidem locati actio, conductori vero conducti.
1 Et quae supra diximus, si alieno arbitrio pretium
permissum fuerit, eadem et de locatione et conduc-
tione dicta esse intellegamus, si alieno arbitrio mer-
ces permissa fuerit. [3]'qua de causa si fulloni po-
'lienda curandave aut sarcinatori sarcienda vestimenta
'quis dederit nulla statim mercede constituta, sed
'postea tantum daturus, quantum inter eos convene-
'rit,' non proprie locatio et conductio contrahi intel-
legitur, sed eo nomine praescriptis verbis actio datur.
2 Praeterea sicut vulgo quaerebatur, an permutatis
rebus emptio et venditio contrahitur: ita quaeri sole-
bat de locatione et conductione, si forte rem aliquam
tibi utendam sive fruendam quis dederit et invicem
a te aliam utendam sive fruendam acceperit. et[4]
placuit non esse locationem et conductionem, sed
proprium genus esse contractus. [5]veluti si, cum unum
quis bovem haberet et vicinus eius unum, placuerit
inter eos, ut per denos dies invicem boves commo-
darent, ut opus facerent, et apud alterum bos periit:
neque locati vel conducti neque commodati competit
actio, quia non fuit gratuitum commodatum, verum
3 praescriptis verbis agendum est. [6]'Adeo autem
'familiaritatem aliquam inter se habere videntur em-
'ptio et venditio, item locatio et conductio, ut in
'quibusdam causis quaeri soleat, utrum emptio et
'venditio contrahatur, an locatio et conductio. ut
'ecce de praediis, quae perpetuo quibusdam fruenda
'traduntur, id est ut, quamdiu pensio sive reditus
'pro his domino praestetur, neque ipsi conductori
'neque heredi eius,' cuive conductor heresve eius id
praedium vendiderit aut donaverit aut dotis nomine
dederit aliove quo modo alienaverit, auferre liceat.
sed talis contractus, quia inter veteres dubitabatur
et a quibusdem locatio, a quibusdam venditio existi-
mabatur: lex Zenoniana[7] lata est, quae emphyteu-
seos contractui[8] propriam statuit naturam neque ad
locationem neque ad venditionem inclinantem, sed
suis pactionibus fulciendam, et si quidem aliquid
pactum fuerit, hoc ita optinere, ac si naturalis[8a] esset
contractus, sin autem nihil de periculo rei fuerit
pactum, tunc si quidem totius rei interitus acces-
serit, ad dominum super hoc redundare periculum,
sin particularis, ad emphyteuticarium huiusmodi dam-
4 num venire. quo iure utimur. [9]'Item quaeritur,
'si cum aurifice Titio[10] convenerit, ut is ex auro suo
'certi ponderis certaeque formae anulos ei faceret et
'acciperet verbi gratia aureos decem, utrum emptio et
'venditio an locatio et conductio contrahi videatur?
'Cassius[11] ait materiae quidem emptionem venditio-
'nemque contrahi, operae autem locationem et con-
'ductionem. sed placuit tantum emptionem et vendi-
'tionem contrahi. quodsi suum aurum Titius dederit
'mercede pro opera constituta, dubium non est, quin
'locatio et conductio sit.'
5 Conductor omnia secundum legem conductionis
facere debet et, si quid in lege praetermissum fuerit,
id ex bono et aequo debet praestare. qui pro usu
aut vestimentorum aut argenti aut iumenti mercedem
aut dedit aut promisit, ab eo custodia talis deside-
ratur, qualem diligentissimus pater familias suis rebus
adhibet. quam si praestiterit et aliquo casu rem ami-
6 serit, de restituenda ea non tenebitur. Mortuo
conductore intra tempora conductionis heres eius
eodem iure in conductionem succedit.

XXV[12]

DE SOCIETATE.

[13]'Societatem coire solemus aut totorum bonorum,
quam Graeci specialiter κοινοπραξίαν appellant, 'aut
'unius alicuius negotiationis, veluti mancipiorum emen-
'dorum vendendorumque,' aut olei vini frumenti emendi
1 vendendique. Et quidem si nihil de partibus lucri
et damni nominatim convenerit, aequales scilicet par-
tes et in lucro et in damno spectantur. quod si ex-
pressae fuerint partes[14], hae servari debent: nec
enim umquam dubium fuit, quin valeat conventio, si
duo inter se pacti sunt, ut ad unum quidem duae
partes et damni et lucri pertineant, ad alium tertia.
2 De illa sane conventione quaesitum est, si Titius
et Seius inter se pacti sunt, ut ad Titium lucri duae
partes pertineant, damni tertia, ad Seium duae par-
tes damni, lucri tertia, an rata debet haberi con-
ventio? Quintus Mucius contra naturam societatis
talem pactionem esse existimavit et ob id non esse
ratam habendam. Servius Sulpicius, cuius sententia
praevaluit, contra sentit, quia saepe quorundam ita
pretiosa est opera in societate[15], ut eos iustum sit
meliore condicione in societatem admitti: nam et ita
coiri posse societatem non dubitatur, ut alter pecu-
niam conferat, alter non conferat et tamen lucrum
inter eos commune sit, quia saepe opera alicuius pro
pecunia valet. et adeo contra Quinti Mucii senten-
tiam optinuit, ut illud quoque constiterit posse con-
venire, ut quis lucri partem ferat, damno non tenea-
tur, quod et ipsum Servius convenienter sibi existi-
mavit: quod tamen ita intellegi oportet, ut, si in ali-
qua re lucrum, in aliqua damnum allatum sit, com-
pensatione facta solum quod superest intellegatur
3 lucri esse. Illud expeditum est, si in una causa
pars fuerit expressa, veluti in solo lucro vel in solo
damno, in altera vero omissa: in eo quoque quod
4 praetermissum est eandem partem servari. [16]'Ma-
'net autem societas eo usque, donec in eodem con-
'sensu perseveraverint: at cum aliquis renuntiaverit
'societati, solvitur societas. sed plane si quis callide
'in hoc renuntiaverit societati, ut obveniens aliquod
'lucrum solus habeat, veluti si totorum bonorum so-
'cius, cum ab aliquo heres esset relictus, in hoc re-
'nuntiaverit societati, ut hereditatem solus lucriface-
'ret, cogitur hoc lucrum communicare: si quid vero
'aliud lucrifaceret, quod non captaverit, ad ipsum
'solum pertinet: ei vero, cui renuntiatum est, quid-
'quid omnino post renuntiatam societatem adquiritur,
5 'soli conceditur. Solvitur adhuc societas etiam
'morte socii, quia qui societatem contrahit certam
'personam sibi eligit.' [17]sed et si consensu plurium
societas coita sit, morte unius socii solvitur, etsi
plures supersint, nisi si in coeunda societate aliter

(1) *Cf. Gai.* 3, 142..147 *Dig.* 19, 2 *Cod.* 4, 65 (2) *pr. ex Gaii l.* 2 *rer. cott.* (*Dig.* 19, 2, 2) (3) *Gai.* 3, 143 (4) et] *TΘ*, *om. B* (5) § 2 *fin. ex Dig.* 19, 5, 17, 3 (*Ulp. l.* 28 *ad ed.*) (6) *Gai.* 3, 145 (7) *Cod.* 4, 66, 1 (8) *sic BΘ*, contractus *T* (8a) natura talis *Ferrettus ad Θ* (9) *Gai.* 3, 147 (10) *sic B*, mihi *Gai.*, titius *T* (11) cassius] *B Gai.*, et c. *TΘ* (12) *Cf. Gai.* 3, 148..154 *Dig.* 17, 2 *Cod.* 4, 37 (13) *Gai.* 3, 148 (14) partes *om. B* (15) *sic WE*, societatem *B* (16) *Gai.* 3, 151. 152 (17) § 5 *fin.* 6. 7 *similes Dig.* 17, 2, 65, 9. 10. 12 (*Paul. l.* 32 *ad ed.*)

6 convenerit. Item si alicuius rei contracta socie-
tas sit et finis negotio impositus est, finitur societas.
7 Publicatione quoque distrahi societatem manifestum
est, scilicet si universa bona socii publicentur: nam
cum in eius locum alius succedit, pro mortuo habe-
8 tur. Item si quis ex sociis mole debiti praegra-
vatus bonis suis cesserit et ideo propter publica aut
propter privata debita substantia eius veneat, solvi-
tur societas. sed hoc casu si adhuc consentiant in
9 societatem, nova videtur incipere societas. Socius
socio utrum eo nomine tantum teneatur pro socio
actione, si quid dolo commiserit, sicut is qui deponi
apud se passus est, an etiam culpae, id est desidiae
atque neglegentiae nomine, quaesitum est: praevaluit
tamen etiam culpae nomine teneri eum. [1]culpa au-
tem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est:
sufficit enim talem diligentiam in communibus rebus
adhibere socium[2], qualem suis rebus adhibere solet.
nam qui parum diligentem socium sibi adsumit[3], de
se queri debet[4]

XXVI[5]

DE MANDATO.

[6]Mandatum contrahitur quinque modis, sive sua
tantum gratia aliquis tibi mandet, sive sua et tua,
sive aliena tantum, sive sua et aliena, sive tua et
aliena. at si tua tantum gratia tibi mandatum sit,
supervacuum est mandatum et ob id[7] nulla ex eo
1 obligatio nec mandati inter vos actio nascitur. Man-
dantis tantum gratia intervenit mandatum, veluti si
quis tibi mandet, ut negotia eius gereres, vel ut fun-
2 dum ei emeres, vel ut pro eo sponderes. Tua et
mandantis, veluti si mandet tibi, ut pecuniam sub
usuris crederes ei, qui in rem eius mutuaretur, aut
si volente te agere cum eo ex fideiussoria causa man-
det tibi, ut cum reo agas periculo mandantis, vel ut
ipsius periculo stipuleris ab eo, quem tibi deleget in
3 id quod tibi debuerat. Aliena autem[7'] causa inter-
venit mandatum, veluti si tibi mandet, ut Titii ne-
gotia gereres, vel ut Titio fundum emeres, vel ut pro
4 Titio sponderes. Sua et aliena, veluti si de com-
munibus suis et Titii negotiis gerendis tibi mandet,
vel ut sibi et Titio fundum emeres, vel ut pro eo et
5 Titio sponderes. Tua et aliena, veluti si tibi
mandet, ut Titio sub usuris crederes. quodsi ut[8] sine
usuris crederes[9], aliena tantum gratia intercedit man-
6 datum. Tua gratia intervenit mandatum, veluti
si tibi mandet, ut pecunias tuas potius in emptiones
praediorum colloces, quam feneres, vel ex diverso
ut[10] feneres potius, quam in emptiones praediorum
colloces. cuius generis mandatum magis consilium
est quam mandatum et ob id non est obligatorium,
quia nemo ex consilio mandati[11] obligatur, etiamsi
non expediat ei cui dabitur, cum liberum cuique
sit apud se explorare, an expediat consilium. itaque
si otiosam pecuniam domi te habentem hortatus
fuerit aliquis, ut rem aliquam emeres vel eam cre-
das, quamvis non expediet tibi eam emisse vel
credidisse, non tamen tibi mandati tenetur. et adeo
haec ita sunt, ut quaesitum sit, an mandati teneatur
qui mandavit tibi, ut Titio pecuniam fenerares: sed
optinuit Sabini sententia obligatorium esse in hoc
casu mandatum, quia non aliter Titio credidisses,
7 quam si tibi mandatum esset. Illud quoque man-
datum non est obligatorium, quod contra bonos mo-
res est, veluti si Titius de furto aut[12] damno fa-
ciendo aut de iniuria facienda tibi mandet. licet
enim poenam istius facti nomine praestiteris, non
tamen ullam habes adversus Titium actionem.
8 Is qui exsequitur mandatum non debet exce-
dere fines mandati. ut ecce si quis usque ad centum
aureos mandaverit tibi, ut fundum emeres vel ut pro
Titio sponderes, neque pluris emere debes neque in
ampliorem pecuniam fideiubere, alioquin non habebis
cum eo mandati actionem: adeo quidem, ut Sabino
et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos
cum eo agere velis, inutiliter te acturum: diversae
scholae auctores recte te[13] usque ad centum aureos
acturum existimant: quae sententia sane benignior
est. quod si minoris emeris, habebis scilicet cum eo
actionem, quoniam qui mandat, ut sibi centum au-
reorum fundus emeretur, is utique mandasse intelle-
gitur, ut minoris si posset emeretur.
9 [14]'Recte quoque mandatum contractum, si, dum
'adhuc integra res sit, revocatum fuerit, evanescit.
10 'Item si adhuc integro mandato mors alterutrius[15]
'interveniat, id est vel eius qui mandaverit, vel eius[16]
'qui mandatum susceperit, solvitur mandatum. sed
'utilitatis causa receptum est, si[17] mortuo eo, qui
'tibi mandaverit, tu ignorans eum decessisse exsecu-
'tus fueras mandatum, posse te agere mandati actione:
'alioquin iusta et probabilis ignorantia damnum tibi
'afferat. et huic simile est, quod placuit, si debi-
'tores manumisso dispensatore Titii per ignorantiam
'liberto solverint, liberari eos: cum alioquin stricta
'iuris ratione non possent liberari, quia alii solvis-
11 'sent, quam cui solvere deberent.' Mandatum
non suscipere liberum est: susceptum autem con-
summandum aut quam primum renuntiandum est, ut
aut per semet ipsum aut per alium eandem rem man-
dator exsequatur. nam nisi ita renuntiatur, ut in-
tegra causa mandatori reservetur eandem rem ex-
plicandi, nihilo minus mandati actio locum habet,
nisi si[18] iusta causa intercessit aut non renuntiandi
aut intempestive renuntiandi.
12 Mandatum et in diem differri et sub condi-
13 cione fieri potest. In summa sciendum est man-
datum, nisi gratuitum sit, in aliam formam negotii
cadere: nam mercede constituta incipit locatio et
conductio esse et ut generaliter dixerimus: quibus
casibus sine mercede suscepto officio mandati aut
depositi contrahitur negotium, his casibus interveniente
mercede locatio et conductio contrahi intellegitur.
et ideo si fulloni polienda curandave vestimenta de-
deris[19] aut sarcinatori sarcienda nulla mercede con-
stituta neque promissa, mandati competit actio.

XXVII

DE OBLIGATIONIBUS QUASI EX CONTRACTU.

Post genera contractuum enumerata dispiciamus
etiam de his obligationibus, quae non proprie qui-
dem ex contractu nasci intelleguntur, sed tamen,
quia non ex maleficio substantiam capiunt, quasi ex
1 contractu nasci videntur. Igitur cum quis ab-
sentis negotia gesserit, ultro citroque inter eos nascun-
tur actiones, quae appellantur negotiorum gestorum:
sed domino quidem rei gestae adversus eum qui ges-
sit directa competit actio, negotiorum autem gestori
contraria. quas ex nullo contractu proprie nasci
manifestum est: quippe ita nascuntur istae actiones,
si sine mandato quisque alienis negotiis gerendis se
optulerit: ex qua causa ii quorum negotia gesta fue-
rint etiam ignorantes obligantur. idque utilitatis causa
receptum est, ne absentium, qui subita festinatione
coacti nulli demandata negotiorum suorum admini-
stratione peregre profecti essent, desererentur nego-
tia: quae sane nemo curaturus esset, si de eo quod
quis impendisset nullam habiturus esset actionem.

(1) § 9 *fin. ex Gaii l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 17, 2, 72) (2) so-
cium] *T?Θ*, socio *B*, *om. Dig.* (3) *sic* B^bT, adscivit B^a,
adquirit *Dig.* (4) *sic Dig.*, hoc est sibi imputare debet
addunt libri
(5) *Cf. Gai.* 3, 155..162 *Dig.* 17, 1 *Cod.* 4, 35 (6) *pr*...
§ 6 *in. ex Gaii l. 2 rer. cott.* (*Dig.* 17, 1, 2) (7) ob id]
T Dig., ideo *B* (7') tantum *Dig. Θ* (8) ut] *Dig. Θ*,
om. libri (9) *sic Dig.* BC^a, credideris TC^b (10) ut]
B Dig. Θ, ut pecunias tuas T^uC (11) mandati] *libri
cum Θ*, *om. Dig.* (12) aut] *BC*, aut de *T* (13) te] et *B*,
** *T*, te *post* aureos *collocat C* (14) *Gai.* 3, 159. 160
(15) *sic T*, alterius BC^a, alterius utrius *P*, alterutrius ali-
cuius *Gai.* (16) illius *T* (17) si] BT^u, ut si T^bC *Gai.*
(18) si] *B*, ita *T* (19) dederis] *B*, quis dederit *TC*

sicut autem is qui utiliter gesserit negotia habet obligatum dominum negotiorum, ita et contra iste quoque tenetur, ut administrationis rationem reddat. quo casu ad exactissimam quisque diligentiam[1] compellitur reddere rationem: nec sufficit talem diligentiam adhibere, qualem suis rebus adhibere soleret, si modo alius diligentior commodius administraturus esset ne-
2 gotia. [2]Tutores quoque, qui tutelae iudicio tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore habet tutelae actionem, sed et[3] ex contrario tutor cum pupillo habet contrariam tutelae, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut rem suam creditori eius obliga-
3 verit. Item si inter aliquos communis sit res sine societate, veluti quod pariter eis legata donatave esset, et alter eorum alteri ideo teneatur communi dividundo iudicio, quod solus fructus ex ea re perceperit, aut quod socius eius[4] in eam rem necessarias impensas fecerit: non intellegitur proprie ex contractu obligatus esse, quippe nihil inter se contraxerunt: sed quia non ex maleficio tenetur, quasi ex con-
4 tractu teneri videtur. Idem iuris est de eo, qui coheredi suo familiae erciscundae iudicio ex his cau-
5 sis obligatus est. Heres quoque legatorum nomine non proprie ex contractu obligatus intellegitur (neque enim cum herede neque cum defuncto ullum negotium legatarius gessisse proprie dici potest[5]): et tamen[6], quia ex maleficio non est obligatus heres,
6 quasi ex contractu debere intellegitur. Item is, cui quis per errorem non debitum solvit, quasi ex contractu debere videtur. adeo enim non intellegitur proprie ex contractu obligatus, ut, si certiorem rationem sequamur, magis ut supra diximus ex distractu, quam ex contractu possit dici obligatus esse: nam qui solvendi animo pecuniam dat, in hoc dare videtur, ut distrahat potius negotium quam contrahat. sed tamen proinde is qui accepit obligatur, ac si mutuum illi daretur, et ideo condictione tenetur.
7 Ex quibusdam tamen causis repeti non potest, quod per errorem non debitum solutum sit. sic[7] namque definiverunt veteres: ex quibus causis infitiando lis crescit, ex his causis non debitum solutum repeti non posse, veluti ex lege Aquilia, item ex legato. quod veteres quidem in his legatis locum habere voluerunt, quae certa constituta per damnationem cuicumque fuerant legata: nostra autem constitutio[8] cum unam naturam omnibus legatis et fideicommissis indulsit, huiusmodi augmentum in omnibus legatis et fideicommissis extendi voluit: sed non omnibus legatariis[9] praebuit, sed tantummodo in his legatis et fideicommissis, quae sacrosanctis ecclesiis ceterisque venerabilibus locis, quae religionis vel pietatis intuitu honorificantur, derelicta sunt, quae si indebita solvantur, non repetuntur.

XXVIII[10]

PER QUAS PERSONAS NOBIS OBLIGATIO ADQUIRITUR.

[11]'Expositis generibus obligationum, quae ex contractu vel quasi ex contractu nascuntur, admonendi 'sumus adquiri vobis non solum per vosmet ipsos, 'sed etiam per eas quoque personas, quae in vestra 'potestate sunt,' veluti per servos vestros et filios[12]: ut tamen, quod per servos quidem[13] vobis adquiritur, totum vestrum fiat, quod autem per liberos, quos in potestate habetis, ex obligatione fuerit adquisitum, hoc dividatur secundum imaginem rerum proprietatis et usus fructus, quam[14] nostra discrevit constitutio[15]: ut, quod ab actione commodum[16] perveniat, huius usum fructum quidem habeat pater, proprietas autem filio servetur, scilicet patre actionem movente secundum novellae nostrae constitutionis divisionem.
1 [17]'Item per liberos homines et alienos servos, quos 'bona fide possidetis, adquiritur vobis, sed tantum ex 'duabus causis, id est si quid ex operis suis vel ex
2 're vestra adquirant. Per eum quoque servum, 'in quo usum fructum vel usum habetis, similiter ex
3 'duabus istis causis vobis adquiritur. Communem 'servum pro dominica parte dominis adquirere cer'tum est, excepto eo, quod uni nominatim stipulando 'aut per traditionem accipiendo illi soli adquirit, veluti 'cum ita stipuletur: 'Titio domino meo dare spon'"des?" sed si unius domini iussu servus fuerit stipulatus, licet antea dubitabatur, tamen post nostram decisionem[18] res expedita est, ut illi tantum adquirat, qui hoc ei facere iussit, ut supra dictum est.[18*]

XXVIIII[19]

QUIBUS MODIS OBLIGATIO TOLLITUR.

Tollitur autem omnis obligatio solutione eius quod debetur, vel si quis consentiente creditore aliud pro alio solverit. nec tamen interest, quis solvat, utrum ipse qui debet an alius pro eo: liberatur enim et[20] alio solvente, sive sciente debitore sive ignorante vel invito solutio fiat. item si reus solverit, etiam ii qui pro eo intervenerunt liberantur. idem ex contrario contingit, si fideiussor solverit: non enim solus ipse
1 liberatur, sed etiam reus. [21]'Item per acceptila'tionem tollitur obligatio. est autem acceptilatio ima'ginaria solutio. quod enim ex verborum obligatione 'Titio debetur, id si velit Titius remittere, poterit sic 'fieri, ut patiatur haec verba debitorem dicere: 'quod '"ego tibi promisi habesne acceptum?' et Titius re'spondeat 'habeo": [22]sed et Graece potest acceptum fieri, dummodo sic fiat, ut Latinis verbis solet: [23]*ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα; ἔχω λαβών.* [24]'quo genere ut 'diximus tantum eae obligationes solvuntur, quae ex 'verbis consistunt, non etiam ceterae: consentaneum 'enim visum est verbis factam obligationem posse 'aliis verbis dissolvi: sed[25] id, quod ex alia causa 'debetur, potest in stipulationem deduci et per ac'ceptilationem dissolvi.' sicut autem quod debetur pro parte recte solvitur, ita in partem debiti acceptilatio
2 fieri potest. Est prodita stipulatio, quae vulgo Aquiliana appellatur, per quam stipulationem contingit, ut omnium rerum obligatio in stipulatum deducatur et ea per acceptilationem tollatur. stipulatio enim Aquiliana novat omnes obligationes et a Gallo Aquilio ita composita est: [26]'quidquid te mihi ex 'quacumque causa dare facere oportet oportebit prae'sens in diemve[27] quarumque rerum mihi tecum actio 'quaeque abs te petitio vel adversus te persecutio est 'erit quodque[28] tu meum habes tenes possides possi'deresve[29] dolove malo fecisti, quo minus possideas: 'quanti quaeque earum rerum res erit, tantam pe'cuniam dari stipulatus est Aulus Agerius, spopondit 'Numerius Negidius.' item e diverso Numerius Negidius interrogavit Aulum Agerium: 'quidquid tibi

(1) de (?) exactissima q. diligentia *T* (2) § 2 *ex Gaii l.* 3 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 5, 1) (3) et] *Dig.Θ*, *om. libri* (4) eius] solus *T*ª, eius solus *BT*ᵇ (5) *sic T* (*ubi tamen incerta* dici potest) *E*, legatarium pr. gess. d. posse *B* (6) et tamen] sed *T* (7) sic] *T*, *om. B* (8) *Cod.* 1, 3, 45, 7? (9) legatariis] *C*ᵇ*E*, legatiis *C*ª, l. hoc *B*, hoc l. *T*

(10) *Cf. Gai.* 3, 163..167 *Cod.* 4, 27 (11) *Gai.* 3, 163 (12) filios] *CΘ*, filios vestros *BT*ª? (13) quidem] *TC*ª, *om. BC*ᵇ (14) quam] *BΘ*, quae *T*, quem *C*ᵇ, *inc. C*ª (15) *Cod.* 6, 61, 6 (16) commodum] *BΘ*, quoquo modo *TC* (17) *Gai.* 3, 164. 165. 167 (18) *Cod.* 4, 27, 2 (18*) 3, 17, 3

(19) *Cf. Gai.* 3, 168..181 *Dig.* 46, 2..4 *Cod.* 8, 41. 43 (42. 44) (20) et] *TCΘ*, *om. B* (21) *Gai.* 3, 169 (22) sed...*λαβών ex Dig.* 46, 4, 8, 4 (*Ulp. l.* 48 *ad Sab.*) (23) *id est:* habesne acceptos tot denarios? habeo (24) *Gai.* 3, 170 (25) sed] *Gai.Θ*, sed et *libri* (26) *cf. Dig.* 46, 4, 18, 1 (27) diemve] *T*ª*Dig.Θ*, diem vel sub condicionem *BT*ᵇ, diesve (vel sub condicione *add. C*ᵇ) oportebit oporteretve *C* (28) *sic libri cum Θ*, quodve *Dig.* (29) possideresve] *sic libri cum Θ*, *recte om. Dig.*

'hodierno die per Aquilianam stipulationem spopondi, 'id omne habesne acceptum?' respondit Aulus Age-
3 rius: 'habeo[1] acceptumque tuli.' [1*]'Praeterea nova'tione tollitur obligatio. veluti si id, quod tu Seio 'debeas, a Titio dari stipulatus sit. nam interventu 'novae personae nova nascitur obligatio et prima tol'litur translata in posteriorem, adeo ut interdum, licet 'posterior stipulatio inutilis sit, tamen prima nova'tionis iure tollatur[2]. veluti si id, quod Titio tu debe'bas, a pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fue'rit, quo casu res amittitur: nam et prior debitor 'liberatur et posterior obligatio nulla est. non idem 'iuris est, si a servo quis stipulatus fuerit: nam tunc 'prior proinde obligatus manet, ac si postea a nullo[2*] 'stipulatus fuisset. sed si eadem persona sit, a qua 'postea stipuleris, ita demum novatio fit, si quid in 'posteriore stipulatione novi sit, forte si condicio aut 'dies aut fideiussor adiciatur aut detrahatur. quod 'autem diximus, si condicio adiciatur, novationem 'fieri, sic intellegi oportet, ut ita dicamus factam 'novationem, si condicio extiterit: alioquin si defece-
3a 'rit, durat prior obligatio.' Sed cum hoc quidem inter veteres constabat tunc fieri novationem, cum novandi animo in secundam obligationem itum fuerat: per hoc autem dubium erat, quando novandi animo videretur[3] hoc fieri et quasdam de hoc praesumptiones alii in aliis casibus introducebant: ideo nostra processit constitutio[4], quae apertissime definivit tunc solum fieri novationem, quotiens hoc ipsum inter contrahentes expressum fuerit, quod propter novationem prioris obligationis convenerunt, alioquin manere et pristinam obligationem et secundam ei accedere, ut maneat ex utraque causa obligatio secundum nostrae constitutionis definitiones, quas licet ex
4 ipsius lectione apertius cognoscere. Hoc amplius eae obligationes, quae consensu contrahuntur, contraria voluntate dissolvuntur. nam si Titius et Seius inter se consenserunt, ut fundum Tusculanum emptum Seius haberet centum aureorum, deinde re nondum secuta, id est neque pretio soluto neque fundo tradito, placuerit inter eos, ut discederetur ab emptione et venditione, invicem liberantur. idem est et in conductione et locatione et omnibus contractibus, qui ex consensu descendunt, sicut iam dictum est.

LIBER QUARTUS.

I[5]

DE OBLIGATIONIBUS QUAE EX DELICTO NASCUNTUR[6].

Cum expositum sit superiore libro de obligationibus ex contractu et quasi ex contractu, sequitur ut de obligationibus ex maleficio dispiciamus. [7]sed illae quidem, ut suo loco tradidimus, in quattuor genera dividuntur: hae vero unius generis sunt, nam omnes ex re nascuntur, id est ex ipso maleficio, veluti ex furto aut rapina aut damno aut iniuria.

1 [8]Furtum est contrectatio rei fraudulosa vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve, quod lege na-
2 turali prohibitum est admittere. [9]Furtum autem vel a furvo id est nigro dictum est, quod clam et obscure fit et plerumque nocte: vel a fraude: vel a ferendo, id est auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures. immo etiam Graeci ἀπὸ τοῦ
3 φέρειν[10] φῶρας dixerunt. [11]'Furtorum autem ge'nera duo sunt, manifestum et nec manifestnm. nam 'conceptum et oblatum species potius actionis sunt 'furto cohaerentes quam genera furtorum, sicut in'ferius apparebit.' [12]manifestus fur est, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ appellant: nec solum is qui in ipso furto deprehenditur, sed etiam is qui eo loco deprehenditur, quo fit, veluti qui in domo[13] furtum fecit et nondum egressus ianuam deprehensus fuerit, et qui in oliveto olivarum aut in vineto uvarum furtum fecit, quamdiu in eo oliveto aut in vineto fur deprehensus sit: immo ulterius furtum manifestum extendendum est, quamdiu eam rem fur tenens visus vel deprehensus fuerit sive in publico sive in privato vel a domino vel ab alio, antequam eo perveniret, quo perferre ac deponere rem destinasset. sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur. [14]'nec manifestum fur'tum quid sit, ex his quae diximus intellegitur: nam 'quod manifestum non est, id scilicet nec manifestum
4 'est. Conceptum furtum dicitur, cum apud ali'quem testibus praesentibus furtiva res quaesita et 'inventa sit: nam in eum[15] propria actio constituta 'est, quamvis fur non sit, quae appellatur concepti. 'oblatum furtum dicitur, cum res furtiva ab aliquo 'tibi oblata sit eaque apud te concepta sit, utique si 'ea mente tibi data fuerit, ut apud te potius quam 'apud eum qui dederit conciperetur: nam tibi, apud 'quem concepta sit, propria adversus eum qui optu'lit, quamvis fur non sit, constituta est actio, quae 'appellatur oblati. est etiam prohibiti furti actio ad'versus eum, qui furtum quaerere testibus praesenti'bus volentem prohibuerit.' praeterea poena constituitur edicto praetoris per actionem furti non exhibiti adversus eum, qui furtivam rem apud se quaesitam et inventam non exhibuit. sed hae actiones, id est concepti et oblati et furti prohibiti nec non furti non exhibiti, in desuetudinem abierunt. cum enim requisitio rei furtivae hodie secundum veterem observationem non fit: merito ex consequentia etiam praefatae actiones ab usu communi recesserunt, cum manifestissimum est, quod[16] omnes, qui scientes rem furtivam susceperint et celaverint, furti nec mani-
5 festi obnoxii sunt. [17]Poena manifesti furti quadrupli est tam ex servi persona quam ex liberi, nec manifesti dupli.

6 [18]'Furtum autem fit non solum, cum quis inter'cipiendi causa rem alienam amovet, sed generaliter 'cum quis alienam rem invito domino contractat. ita'que sive creditor pignore sive is apud quem res de'posita est ea re utatur sive is qui rem utendam 'accepit in alium usum eam transferat, quam cuius 'gratia ei data est, furtum committit. veluti si quis 'argentum utendum acceperit quasi amicos ad cenam 'invitaturus et id peregre secum tulerit, aut si quis

(1) acceptum *ins. dett.*: ἔχω λαβὼν ἢ καὶ ληφθὲν ἀπηνεγκάμην (*quasi esset* habeo acceptum acceptumve tuli) *Θ* (1*) *Gai.* 3, 176. 177. 179 (2) *sic Gai.*, tollitur *BT?* (2*) a nullo] *Gai.*, nullus *libri* (3) videtur *B*, videatur *T^b*, *inc. T^a* (4) *Cod.* 8, 41 (42), 8

(5) *Cf. Gai.* 3, 182..208 *Dig.* 47, 2 *Cod.* 6, 2 (6) *sic AΘ*, et de furto *add. B utr. l.* (7) *pr. fin. ex Gaii l.* 3 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 4)? (8) § 1 *ex Dig.* 47, 2, 1, 3 (*Paul. l.* 39 *ad ed.*) (9) § 2 *ex Dig.* 47, 2, 1 *pr.* (*Paul. l.* 39 *ad ed.*) (10) *id est:* a ferendo (11) *Gai.* 3, 183; *similia Dig.* 47, 2, 2 (*Gai. l.* 13 *ad ed.*) (12) manif. ... appellant *ex Dig.* 47, 2, 3 *pr.* (*Ulp. l.* 41 *ad Sab.*) (13) in domo] *dett.*, domo *A*, domi *BC*, *inc. T^a* (14) *Gai.* 3, 185..188 (15) eo *TC^a* (16) quin *libri* (17) § 5 *similis Gaio* 3, 189. 190 (18) *Gai.* 3, 195..198

'equum gestandi causa commodatum sibi longius ali-
'quo duxerit, quod veteres scripserunt de eo, qui in
7 'aciem equum perduxisset[1]. Placuit tamen eos,
'qui rebus commodatis aliter uterentur, quam uten-
'das acceperint, ita furtum committere, si se intelle-
'gant id invito domino facere eumque si intellexisset
'non permissurum, ac si permissurum credant, extra
'crimen videri: optima sane distinctione, quia furtum
8 'sine affectu furandi non committitur. Sed et[2] si
'credat aliquis invito domino se rem commodatam
'sibi[3] contrectare, domino autem volente id fiat, dici-
'tur furtum non fieri. unde illud quaesitum est, cum
'Titius servum Maevii sollicitaverit, ut quasdam res
'domino subriperet et ad eum perferret, et servus id
'ad Maevium pertulerit, Maevius, dum vult Titium in
'ipso delicto deprehendere, permisit servo quasdam
'res ad eum perferre, utrum furti an servi corrupti
'iudicio teneatur Titius, an neutro?' et cum nobis
super hac dubitatione suggestum est et antiquorum
prudentium super hoc altercationes perspeximus, qui-
busdam neque furti neque servi corrupti actionem
praestantibus, quibusdam furti tantummodo: nos huius-
modi calliditati obviam euntes per nostram decisio-
nem[4] sanximus non solum furti actionem, sed etiam
servi corrupti contra eum dari: licet enim is servus
deterior a sollicitatore minime factus est et ideo non
concurrant regulae, quae servi corrupti actionem
introducerent, tamen consilium corruptoris ad perni-
ciem probitatis servi introductum est, ut sit ei poe-
nalis actio imposita, tamquam re ipsa fuisset servus
corruptus, ne ex huiusmodi impunitate et in alium
servum, qui possit corrumpi, tale facinus a quibus-
9 dam perpetretur. [5]'Interdum etiam liberorum
'hominum furtum fit, veluti si quis liberorum nostro-
'rum, qui in potestate nostra sit[6], subreptus fuerit.
10 'Aliquando autem etiam suae rei quisque furtum
'committit, veluti si debitor rem quam creditori pigno-
'ris causa dedit subtraxerit.
11 'Interdum furti tenetur, qui ipse furtum non
'fecerit: qualis est, cuius ope et consilio furtum factum
'est. in quo numero est, qui tibi nummos excussit,
'ut alius eos raperet, aut obstitit tibi, ut alius rem
'tuam exciperet, vel oves aut boves tuas fugaverit,
'ut alius eas exciperet: et hoc veteres scripserunt de
'eo, qui panno rubro fugavit armentum. sed si quid
'eorum per lasciviam et non data opera, ut furtum
'admitteretur, factum est, in factum actio dari de-
'beat.' at ubi ope Maevii Titius furtum fecerit, ambo
furti tenentur. ope consilio eius quoque furtum ad-
mitti videtur, qui scalas forte fenestris supponit aut
ipsas fenestras vel ostium effringit, ut alius furtum
faceret, quive ferramenta ad effringendum aut scalas
ut fenestris supponerentur commodaverit, sciens cuius
(12) gratia commodaverit. certe qui nullam operam
ad furtum faciendum adhibuit, sed tantum consilium
dedit atque hortatus est ad furtum faciendum, non
12 (13) tenetur furti. Hi, qui in parentium vel do-
minorum potestate sunt, si rem eis subripiant, fur-
tum quidem illis faciunt et res in furtivam causam
cadit nec ob id ab ullo usucapi potest, antequam in
domini potestatem revertatur, sed furti actio non
nascitur, quia nec ex alia ulla causa potest inter eos
(14) actio nasci: si vero ope consilio alterius fur-
tum factum fuerit, quia utique furtum committitur,
convenienter ille furti tenetur, quia verum est ope
consilio eius furtum factum esse.
13 (15) [7]'Furti autem actio ei competit, cuius in-
'terest rem salvam esse, licet dominus non sit: ita-
'que nec domino aliter competit, quam si eius inter-
14 (16) 'sit rem non perire. Unde constat credito-
'rem de pignore subrepto furti agere posse,' etiamsi
idoneum debitorem habeat, quia expedit ei pignori
potius incumbere quam in personam agere: 'adeo
'quidem ut, quamvis ipse debitor eam rem subri-
'puerit, nihilo minus creditori competit actio furti.
15 (17) 'Item si fullo polienda curandave aut sarci-
'nator sarcienda vestimenta mercede certa acceperit
'eaque furto amiserit, ipse furti habet actionem, non
'dominus,' quia domini nihil interest eam rem non
'perire, cum iudicio locati a fullone aut sarcinatore
'rem suam persequi potest.' sed et bonae fidei em-
ptori subrepta re quam emerit, quamvis dominus non
sit, omnimodo competit furti actio, quemadmodum et
creditori. fulloni vero et sarcinatori non aliter furti
competere placuit, quam si solvendo sint, hoc est si
domino rei aestimationem solvere possint: [8]'nam si
'solvendo non sunt, tunc quia ab eis suum dominus
'consequi non possit, ipsi domino furti actio compe-
'tit, quia hoc casu ipsius interest rem salvam esse.'
idem est et si in parte solvendo sint fullo aut sarcinator.
16 (18) [9]'Quae de fullone et sarcinatore diximus,
'eadem et ad eum cui commodata res est transferenda
'veteres existimabant: nam ut ille fullo mercedem
'accipiendo custodiam praestat, ita is quoque, qui
'commodum utendi percipit, similiter necesse habet
'custodiam praestare.' sed nostra providentia etiam[10]
hoc in decisionibus nostris emendavit, [11]ut in domini
sit voluntate, sive commodati actionem adversus eum
qui rem commodatam accepit movere desiderat, sive
furti adversus eum qui rem subripuit, et alterutra
earum electa dominum non posse ex paenitentia ad
alteram venire actionem. sed si quidem furem ele-
gerit, illum qui rem utendam accepit penitus liberari.
sin autem commodator veniat adversus eum qui rem
utendam accepit, ipsi quidem nullo modo competere
posse adversus furem furti actionem, eum autem, qui
pro re commodata convenitur, posse adversus furem
furti habere actionem, ita tamen, si dominus sciens
rem esse subreptam adversus eum cui res commo-
data fuit pervenit: sin autem nescius et dubitans rem
non esse apud eum commodati actionem instituit,
postea autem re comperta voluit remittere quidem
commodati actionem, ad furti autem pervenire, tunc
licentia ei concedatur et adversus furem venire nullo
obstaculo ei opponendo, quoniam incertus constitutus
movit adversus eum qui rem utendam accepit com-
modati actionem (nisi domino ab eo satisfactum est:
tunc etenim omnimodo furem a domino quidem furti
actione liberari, suppositum autem esse ei, qui pro re
sibi commodata domino satisfecit), cum manifestissi-
mum est, etiam si ab initio dominus actionem instituit
commodati ignarus rem esse subreptam, postea autem
hoc ei cognito adversus furem transivit, omnimodo
liberari eum qui rem commodatam accepit, quem-
cumque causae exitum dominus adversus furem ha-
buerit: eadem definitione optinente, sive in partem
sive in solidum solvendo sit is qui rem commodatam
17 (19) accepit. [12]'Sed is, apud quem res deposita
'est, custodiam non praestat, sed tantum in eo ob-
'noxius est, si quid ipse dolo malo fecerit: qua de
'causa si res ei subrepta fuerit, quia restituendae
'eius[13] nomine depositi non tenetur nec ob id eius
'interest rem salvam esse, furti agere non potest, sed
18 (20) 'furti actio domino competit. In summa
'sciendum est quaesitum esse, an impubes rem alie-
'nam amovendo furtum faciat. et placet, quia fur-
'tum ex affectu consistit, ita demum obligari eo cri-
'mine impuberem, si proximus pubertati sit et ob id
19 (21) 'intellegat se delinquere.' Furti actio sive
dupli sive quadrupli tantum ad poenae persecutionem
pertinet: nam ipsius rei persecutionem extrinsecus
habet dominus, quam aut vindicando aut condicendo
potest auferre. sed vindicatio quidem adversus pos-
sessorem est, sive fur ipse possidet sive alius qui-
libet: condictio autem adversus ipsum furem here-
demve eius, licet non possideat, competit.

(1) *sic* AB^bC^b *Gai.*, produxisset TC^a, perduxerit B^a (2) et] $AT^bC\Theta$ *Gai.*, *om.* BT^a (3) commodatam sibi *om.* *Gai.* (4) *Cod.* 6, 2, 20 (5) *Gai.* 3, 199. 200. 202 (6) sit] *AB*, st C^a, sunt T^bC^b *Gai.*, *inc.* T^a (7) *Gai.* 3, 203..205

(8) *Gai.* 3, 205 (9) *Gai.* 3, 206 (10) etiam *om.* *T* (11) § 16 *fin.* *ex Cod.* 6, 2, 22, 1. 2 (12) *Gai.* 3, 207. 208 (13) eius] *A Gai.*, eius rei *BE*

II[1]

VI[2] BONORUM RAPTORUM.

[3]'Qui res alienas rapit, tenetur quidem etiam furti '(quis enim magis alienam rem invito domino con'trectat, quam qui vi rapit? ideoque recte dictum est 'eum improbum furem esse): sed tamen propriam 'actionem eius delicti nomine praetor introduxit, quae 'appellatur vi bonorum raptorum et est intra annum 'quadrupli, post annum simpli. quae actio utilis est, 'etiamsi quis unam rem licet minimam rapuerit.' quadruplum autem non totum poena est et extra poenam rei persecutio, sicut in actione furti manifesti diximus: sed in quadruplo inest et rei persecutio, ut poena tripli sit, sive comprehendatur raptor in ipso delicto sive non. ridiculum est enim levioris esse condicionis eum qui vi rapit, quam qui clam amovet.
1 Quia tamen ita competit haec actio, si dolo malo quisque rapuerit: qui aliquo errore inductus suam rem esse et imprudens iuris eo animo rapuit, quasi domino liceat rem suam etiam per vim auferre possessoribus, absolvi debet. cui scilicet conveniens est nec furti teneri eum, qui eodem hoc animo rapuit. sed ne, dum talia excogitentur, inveniatur via, per quam raptores impune suam exerceant avaritiam: melius divalibus constitutionibus pro hac parte prospectum est, ut nemini liceat vi rapere rem mobilem vel se moventem, licet suam eandem rem existimet: sed si quis[4] contra statuta fecerit, rei quidem suae dominio cadere, sin autem aliena sit, post restitutionem[5] etiam aestimationem eiusdem rei praestare. quod non solum in mobilibus rebus, quae rapi possunt, constitutiones optinere censuerunt, sed etiam in invasionibus, quae circa res soli fiunt, ut ex hac causa
2 omni rapina homines abstineant. [6]In hac actione non utique exspectatur rem in bonis actoris esse: nam sive in bonis sit sive non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio habebit. quare sive commodata sive locata sive etiam pignerata sive deposita sit apud Titium sic, ut intersit eius eam non auferri, veluti si in re deposita culpam quoque promisit, sive bona fide possideat, sive usum fructum in ea quis habeat vel quod aliud ius, ut intersit eius non rapi: dicendum est competere ei hanc actionem, ut non dominium accipiat, sed illud solum, quod ex bonis eius qui rapinam passus est, id est quod ex substantia eius ablatum esse proponatur. et generaliter dicendum est, ex quibus causis furti actio competit in re clam facta, ex isdem causis omnes habere hanc actionem.

III[7]

DE LEGE AQUILIA.

[8]'Damni iniuriae actio constituitur per legem Aqui'liam. cuius primo capite cautum est, ut si quis ho'minem alienum alienamve quadrupedem quae pecu'dum numero sit iniuria occiderit, quanti ea res in 'eo anno plurimi fuit, tantum domino dare damne-
1 'tur.' Quod autem non praecise de quadrupede, sed de ea tantum quae pecudum numero est cavetur, eo pertinet, ut neque de feris bestiis neque de canibus cautum esse intellegamus, sed de his tantum, quae proprie pasci dicuntur, quales sunt equi muli asini boves oves caprae. de suibus quoque idem placuit: nam et sues pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssea[9] ait, sicut Aelius Marcianus in suis institutionibus[10] refert:

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἱ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ, ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ[11].

2 Iniuria autem occidere intellegitur, qui nullo iure occidit. itaque qui latronem occidit, non tenetur, utique si aliter periculum effugere non potest.
3 Ac ne is quidem hac lege tenetur, qui casu occidit, si modo culpa eius nulla invenitur: nam alioquin non minus ex dolo quam ex culpa quisque hac
4 lege tenetur. Itaque si quis, dum iaculis ludit vel exercitatur, transeuntem servum tuum traiecerit, distinguitur. nam si id a milite quidem[12] in campo eoque, ubi solitum est exercitari, admissum est, nulla culpa eius intellegitur: si alius tale quid admisit, culpae reus est. idem iuris est de milite, si is in alio loco, quam qui exercitandis militibus destinatus
5 est, id admisit. Item si putator ex arbore deiecto ramo servum tuum transeuntem occiderit, si prope viam publicam aut vicinalem id factum est neque praeclamavit, ut casus evitari possit, culpae reus est: si praeclamavit neque ille curavit cavere, extra culpam est putator. aeque extra culpam esse intellegitur, si seorsum a via forte vel in medio fundo caedebat, licet non praeclamavit, quia
6 eo loco nulli extraneo ius fuerat versandi. Praeterea si medicus, qui servum tuum secuit, dereliquerit curationem atque ob id mortuus fuerit servus,
7 culpae reus est. Imperitia quoque culpae adnumeratur, veluti si medicus ideo servum tuum occiderit, quod eum male secuerit aut perperam ei
8 medicamentum dederit. Impetu quoque mularum, quas mulio propter imperitiam retinere non potuerit, si servus tuus oppressus fuerit, culpae reus est mulio. sed et si propter infirmitatem retinere eas non potuerit, cum alius firmior retinere potuisset, aeque culpae tenetur. eadem placuerunt de eo quoque, qui, cum equo veheretur, impetum eius aut propter infirmitatem aut propter imperitiam suam retinere non
9 potuerit. His autem verbis legis 'quanti id[13] in 'eo anno plurimi fuerit' illa sententia exprimitur, ut si quis hominem tuum, qui hodie claudus aut luscus aut mancus erit, occiderit, qui in eo anno integer aut pretiosus fuerit, non tanti teneatur, quanti is hodie erit, sed quanti in eo anno plurimi fuerit. qua ratione creditum est poenalem esse huius legis actionem, quia non solum tanti quisque obligatur, quantum damni dederit, sed aliquando longe pluris: ideoque constat in heredem eam actionem non transire, quae transitura fuisset, si ultra damnum numquam
10 lis aestimaretur. Illud non ex verbis legis, sed ex interpretatione placuit non solum perempti corporis aestimationem habendam esse secundum ea quae diximus, sed eo amplius quidquid praeterea perempto eo corpore damni[14] vobis adlatum fuerit, veluti si servum tuum heredem ab aliquo institutum ante quis occiderit, quam is iussu tuo adiret: nam hereditatis quoque amissae rationem esse habendam constat. item si ex pari mularum unam vel ex quadriga equorum unum occiderit, vel ex comoedis unus servus fuerit occisus: non solum occisi fit aestimatio, sed eo amplius id quoque computatur, quanto depretiati
11 sunt qui supersunt. Liberum est autem ei, cuius servus fuerit occisus, et privato iudicio legis Aquiliae damnum persequi et capitalis criminis eum reum facere.
12 Caput secundum legis Aquiliae in usu non est.
13 [15]'Capite tertio de omni cetero damno cavetur. Ita'que si quis servum vel eam quadrupedem quae pe'cudum numero est vulneraverit, sive eam quadru'pedem quae pecudum numero non est, veluti canem 'aut feram bestiam, vulneraverit aut occiderit, hoc 'capite actio constituitur. in ceteris quoque omnibus 'animalibus, item in omnibus rebus quae anima ca'rent damnum iniuria datum hac parte vindicatur. si 'quid enim ustum aut ruptum aut fractum fuerit, 'actio ex hoc capite constituitur: quamquam poterit 'sola rupti appellatio in omnes istas causas sufficere:

(1) *Cf. Dig.* 47, 8 *Cod.* 9, 33 (2) vi] *A*, de vi *B utr. l.* (3) *Gai.* 3, 209 (4) quis] *A W*, quid *B*, quidem *E* (5) restitutionem] *A*, rest. eius *B W* (6) § 2 *ex Dig.* 47, 8, 2, 22. 23 (*Ulp. l.* 56 *ad ed.*)
(7) *Cf. Gai.* 3, 210..219 *Dig.* 9, 2 *Cod.* 3, 35 (8) *Gai.* 3, 210 (9) *Od.* 13, 407 *sq.* (10) *Dig.* 32, 65, 4 (11) *id est:* invenies eum apud sues sedentem. hae vero pascuntur ad Coracis clivum et apud fontem Arethusam (12) quidem] *dett.*, qui *libri* (13) id] *AΘ*, *om. B W E* (14) damni] *W*, d. quid *ABC*, d. quod *E* (15) *Gai.* 3, 217

'ruptum enim intellegitur, quoquo[1] modo corruptum 'est. unde non solum usta aut fracta, sed etiam scissa 'et collisa et effusa et quoquo modo perempta atque 'deteriora facta hoc verbo continentur': denique responsum est, si quis in alienum vinum aut oleum id immiserit, quo naturalis bonitas vini vel olei cor-
14 rumperetur, ex hac parte legis eum teneri. Illud palam est, sicut ex primo capite ita demum quisque tenetur, si dolo aut culpa eius homo aut quadrupes occisus occisave fuerit, ita ex hoc capite ex dolo aut culpa de cetero damno quemque teneri. [2]'hoc tamen 'capite non quanti in eo anno, sed quanti in diebus 'triginta proximis res fuerit, obligatur is qui damnum
15 'dederit. Ac ne plurimi quidem verbum adicitur. 'sed Sabino recte placuit perinde habendam aesti'mationem, ac si etiam hac parte plurimi verbum ad'iectum fuisset: nam plebem Romanam, quae Aquilio 'tribuno rogante hanc legem tulit, contentam fuisse, 'quod prima parte eo verbo usa est.
16 'Ceterum placuit ita demum ex hac lege actio'nem esse, si quis praecipue corpore suo damnum 'dederit. ideoque in eum, qui alio modo damnum 'dederit, utiles actiones dari solent: veluti si quis 'hominem alienum aut pecus ita incluserit, ut fame 'necaretur, aut iumentum tam vehementer egerit, ut 'rumperetur, aut pecus in tantum exagitaverit, ut 'praecipitaretur[3], aut si quis alieno servo persuaserit, 'ut in arborem ascenderet vel in puteum descenderet, 'et is ascendendo vel descendendo aut mortuus fuerit 'aut aliqua parte corporis laesus erit', utilis in eum actio datur. 'sed si quis alienum servum de ponte 'aut ripa in flumen deiecerit et is suffocatus fuerit, 'eo quod proiecerit corpore suo damnum dedisse non 'difficiliter intellegi poterit' ideoque ipsa lege Aquilia tenetur. sed si non corpore damnum fuerit datum neque corpus laesum fuerit, sed alio modo damnum alicui contigit, cum non sufficit neque directa neque utilis Aquilia, placuit eum qui obnoxius fuerit in factum actione teneri: veluti si quis misericordia ductus alienum servum compeditum solverit, ut fugeret.

IIII[4]

DE INIURIIS.

[5]Generaliter iniuria dicitur omne quod non iure fit: specialiter alias contumelia, quae a contemnendo dicta est, quam Graeci ὕβριν appellant, alias culpa, quam Graeci ἀδίκημα dicunt, sicut in lege Aquilia damnum iniuria accipitur, alias iniquitas et iniustitia, quam Graeci ἀδικίαν vocant. cum enim praetor vel iudex non iure contra quem pronuntiat, iniuriam ac-
1 cepisse dicitur. [6]'Iniuria autem committitur non 'solum, cum quis pugno puta aut fustibus caesus vel 'etiam verberatus erit, sed etiam si cui convicium 'factum fuerit, sive cuius bona quasi debitoris[7] pos'sessa fuerint ab eo, qui intellegebat nihil eum sibi 'debere, vel si quis ad infamiam alicuius libellum aut 'carmen scripserit composuerit ediderit dolove malo 'fecerit, quo quid eorum fieret, sive quis matrem fa'milias aut praetextatum praetextatamve adsectatus 'fuerit, sive cuius pudicitia attemptata esse dicetur: et 'denique aliis pluribus modis admitti iniuriam mani-
2 'festum est. Patitur autem quis iniuriam non so'lum per semet ipsum, sed etiam per liberos suos 'quos in potestate habet: item per uxorem suam, id 'enim magis praevaluit. itaque si filiae alicuius, quae 'Titio nupta est, iniuriam feceris, non solum filiae 'nomine tecum iniuriarum agi potest, sed etiam pa'tris quoque et mariti nomine.' contra autem, si viro iniuria facta sit, uxor iniuriarum agere non potest: defendi enim uxores a viris, non viros ab uxoribus aequum est. sed et socer nurus nomine, cuius vir in
3 potestate est, iniuriarum agere potest. [8]'Servis 'autem ipsis quidem nulla iniuria fieri intellegitur, 'sed domino per eos fieri videtur: non tamen isdem 'modis, quibus etiam per liberos et uxores, sed ita 'cum quid atrocius commissum fuerit et[9] quod aperte 'ad contumeliam domini respicit. veluti si quis alie'num servum verberaverit, et in hunc casum actio 'proponitur: at si quis servo convicium fecerit vel 'pugno eum percusserit, nulla in eum actio domino
4 'competit.' Si communi servo iniuria facta sit, aequum est non pro ea parte, qua dominus quisque est, aestimationem iniuriae fieri, sed ex dominorum
5 persona, quia ipsis fit iniuria. Quodsi usus fructus in servo Titii est, proprietas Maevii est, magis Maevio
6 iniuria fieri intellegitur. Sed si libero, qui tibi bona fide servit, iniuria facta sit, nulla tibi actio dabitur, sed suo nomine is experiri poterit: nisi in contumeliam tuam pulsatus sit, tunc enim competit et tibi iniuriarum actio. idem ergo est et in servo alieno bona fide tibi serviente, ut totiens admittatur iniuriarum actio, quotiens in tuam contumeliam iniuria ei facta sit.
7 [10]'Poena autem iniuriarum ex lege duodecim 'tabularum propter membrum quidem ruptum talio 'erat: propter os[11] vero fractum nummariae poenae 'erant constitutae quasi in magna veterum pauper'tate. sed postea praetores permittebant ipsis qui 'iniuriam passi sunt eam aestimare, ut iudex vel tanti 'condemnet, quanti iniuriam passus aestimaverit, vel 'minoris, prout ei visum fuerit.' sed poena quidem iniuriae, quae ex lege duodecim tabularum introducta est, in desuetudinem abiit: quam autem praetores introduxerunt, quae etiam honoraria appellatur, in iudiciis frequentatur. nam secundum gradum dignitatis vitaeque honestatem crescit aut minuitur aestimatio iniuriae: qui gradus condemnationis et in servili persona non immerito servatur, ut aliud in servo actore, aliud in medii actus homine, aliud in vilis-
8 simo vel compedito constituatur. Sed et lex Cornelia de iniuriis loquitur et iniuriarum actionem introduxit. quae competit ob eam rem, quod se pulsatum quis verberatumve domumve suam vi introitum esse dicat. domum autem accipimus, sive in propria domo quis habitat sive in conducta vel gratis sive
9 hospitio receptus sit. [12]'Atrox iniuria aestimatur 'vel ex facto, veluti si quis ab aliquo vulneratus fue'rit vel fustibus caesus: vel ex loco, veluti si cui in 'theatro vel in foro vel in conspectu praetoris iniuria 'facta sit: vel ex persona, veluti si magistratus in'iuriam passus fuerit, vel si senatori ab humili in'iuria facta sit,' aut parenti patronoque fiat a liberis vel libertis: aliter enim senatoris et parentis patronique, aliter extranei et humilis personae iniuria aestimatur. nonnumquam et locus vulneris atrocem iniuriam facit, veluti si in oculo quis percussus sit[13]. [14]parvi autem refert, utrum patri familias an filio familias talis iniuria facta sit: nam et haec atrox
10 aestimabitur. In summa sciendum est de omni iniuria eum qui passus est posse vel criminaliter agere vel civiliter. et si quidem civiliter agatur, aestimatione facta secundum quod dictum est poena imponitur. sin autem criminaliter, officio iudicis extraordinaria poena reo irrogatur: hoc videlicet observando, quod Zenoniana constitutio[15] introduxit, ut viri illustres quique supra eos sunt et per procuratores possint actionem iniuriarum criminaliter vel persequi vel suscipere secundum eius tenorem, qui
11 ex ipsa manifestius apparet. [16]Non solum autem is iniuriarum tenetur qui fecit iniuriam, hoc est qui percussit: verum ille quoque continebitur, qui dolo

(1) quoquo] $B^b C^a$, quodquo $A^{bg} A^p$, quo B^a, quod quoquo $A^l C^b$ (2) *Gai.* 3, 218. 219 (3) aut pecus in...praecip.] *BCWΘ*, *om. AGai.*
(4) *Cf. Gai.* 3, 220..225 *Dig.* 47, 10 *Cod.* 9, 35 (5) *pr. simile Coll. l. Mos.* 2, 5 (*Paul. l. sing. et tit. de iniuriis*) (6) *Gai.* 3, 220. 221 (7) debitoris] *Gai.*, deb. qui nihil deberet *libri* (8) *Gai.* 3, 222 (9) et] $A^l BE\Theta$, *om.* $A^{bg} A^p$ *Gai.* (10) *Gai.* 3, 223. 224 (11) os] *EGai.*, ossum *ABC* (12) *Gai.* 3, 225 (13) *sic AΘ*, percussit *BC* (14) § 9 *fin. similis Dig.* 47, 10, 9, 2 (*Ulp. l.* 57 *ad ed.*) (15) *Cod.* 9, 35, 11 (16) § 11. 12 *ex Dig.* 47, 10, 11 *pr.* § 1 (*Ulp. l.* 57 *ad ed.*)

fecit vel qui curavit, ut cui mala pugno percutere-
2 tur. Haec actio dissimulatione aboletur: et ideo, si quis iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad animum suum non revocaverit, postea ex paenitentia remissam iniuriam non poterit recolere.

V[1]

DE OBLIGATIONIBUS QUAE QUASI EX DELICTO NASCUNTUR.

[2]Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur. sed quia neque ex contractu obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam: ideo videtur quasi ex maleficio teneri, et in quantum de ea re aequum religioni
1 iudicantis videbitur, poenam sustinebit. Item is, ex cuius cenaculo vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat deiectum effusumve aliquid est, ita ut alicui noceretur, quasi ex maleficio obligatus intellegitur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is, qui ea parte, qua vulgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere: quo casu poena decem aureorum constituta est. de eo vero quod deiectum effusumve est dupli quanti damnum datum sit constituta est actio. ob hominem vero liberum occisum quinquaginta aureorum poena constituitur: si vero vivet nocitumque ei[3] esse dicetur, quantum ob eam rem aequum iudici videtur, actio datur: iudex enim computare debet mercedes medicis[4] praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum, quibus caruit aut cariturus est ob
2 id quod inutilis factus est. [5]Si filius familias seorsum a patre habitaverit et quid ex cenaculo eius deiectum effusumve sit, sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est: Iuliano placuit in patrem nullam esse actionem, sed cum ipso filio agendum. quod et in filio familias
3 iudice observandum est, qui litem suam fecerit. Item exercitor navis aut cauponae aut stabuli de dolo[6] aut furto, quod in nave aut in caupona aut in stabulo factum erit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur. in his autem casibus in factum actio competit, quae heredi quidem datur, adversus heredem autem non competit.

VI[7]

DE ACTIONIBUS.

Superest, ut de actionibus loquamur. [8]actio autem nihil aliud est, quam ius persequendi iudicio quod sibi debetur.
1 Omnium actionum, quibus inter aliquos apud iudices arbitrosve de quaque re[9] quaeritur, summa divisio in duo genera deducitur: aut enim in rem sunt aut in personam. namque agit unusquisque aut cum eo, qui ei obligatus est vel ex contractu vel ex maleficio, quo casu proditae actiones in personam sunt, per quas intendit adversarium ei[9*] dare aut[10] dare facere oportere et aliis quibusdam modis: aut cum eo agit, qui nullo iure ei obligatus est, movet tamen alicui de aliqua re controversiam. quo casu proditae actiones in rem sunt. veluti si rem corporalem possideat quis, quam Titius suam esse affirmet, et possessor dominum se esse dicat: nam si Titius
2 suam esse intendat, in rem actio est. Aeque si agat ius sibi esse fundo forte vel aedibus utendi fruendi vel per fundum vicini eundi agendi vel ex fundo vicini aquam ducendi, in rem actio est. eiusdem generis est actio de iure praediorum urbanorum, veluti si agat ius sibi esse altius aedes suas tollendi prospiciendive vel proiciendi aliquid vel immittendi in vicini aedes. contra quoque de usu fructu et de servitutibus praediorum rusticorum, item praediorum urbanorum invicem quoque proditae sunt actiones, ut quis intendat ius non esse adversario utendi fruendi, eundi agendi aquamve ducendi, item altius tollendi prospiciendi proiciendi immittendi: istae quoque actiones in rem sunt, sed negativae. quod genus actionis in controversiis rerum corporalium proditum non est: nam in his is[11] agit qui non possidet: ei vero qui possidet non est actio prodita, per quam neget rem actoris esse. sane uno casu qui possidet nihilo minus actoris partes optinet, sicut in latioribus digestorum libris opportunius apparebit.
3 Sed istae quidem actiones, quarum mentionem habuimus, et si quae sunt similes, ex legitimis et civilibus causis descendunt. aliae autem sunt, quas praetor ex sua iurisdictione comparatas habet tam in rem quam in personam, quas et ipsas necessarium est exemplis ostendere. ecce plerumque ita permittit in rem agere, ut vel actor diceret se quasi usu cepisse, quod usu non ceperit, vel ex diverso possessor[12] diceret adversarium suum usu non cepisse quod
4 usu ceperit. Namque si cui ex iusta causa res aliqua tradita fuerit, veluti ex causa emptionis aut donationis aut dotis aut legatorum, necdum eius rei dominus effectus est, si eius rei casu possessionem amiserit, nullam habet directam in rem actionem ad eam rem persequendam: quippe ita proditae sunt iure civili actiones, ut quis dominium suum vindicet. sed quia sane durum erat eo casu deficere actionem, inventa est a praetore actio, in qua dicit is, qui possessionem amisit, eam rem se usu cepisse et ita vindicat suam esse. quae actio Publiciana appellatur, quoniam primum a Publicio praetore in edicto pro-
5 posita est. Rursus ex diverso si quis, cum rei publicae causa abesset vel in hostium potestate esset, rem eius qui in civitate esset usu ceperit, permittitur domino, si possessor rei publicae causa abesse desierit, tunc intra annum rescissa usucapione eam petere, id est ita petere, ut dicat possessorem usu non cepisse et ob id suam esse rem. quod genus actionis et aliis quibusdam[13] simili aequitate motus praetor accommodat, sicut ex latiore digestorum seu
6 pandectarum volumine intellegere licet. Item si quis in fraudem creditorum rem suam alicui tradiderit, bonis eius a creditoribus ex sententia praesidis possessis permittitur ipsis creditoribus rescissa traditione eam rem petere, id est dicere eam rem traditam non esse et ob id in bonis debitoris mansisse.
7 Item Serviana et quasi Serviana, quae etiam hypothecaria vocatur, ex ipsius praetoris iurisdictione substantiam capit. Serviana autem experitur quis de rebus coloni, quae pignoris iure pro mercedibus fundi ei tenentur: quasi Serviana autem qua[14] creditores pignora hypothecasve persequuntur. inter pignus autem et hypothecam quantum ad actionem hypothecariam nihil interest: nam de qua re inter creditorem et debitorem convenerit, ut sit pro debito obligata, utraque hac appellatione continetur. sed in aliis differentia est: nam pignoris appellatione eam proprie contineri dicimus, quae simul etiam traditur creditori, maxime si mobilis sit: at eam, quae sine traditione nuda conventione tenetur, proprie hypothecae
8 appellatione contineri dicimus. In personam quo-

(1) *Cf. Dig.* 9, 3; 4, 9; 47, 5 (2) *pr.* § 1 *in. ex Gaii l.* 3 *rer. cott.* (*Dig.* 44, 7, 5, 4. 5; 50, 13, 6) (3) ei] *E, om. BC* (4) medicis *om. B* (5) § 2. 3 *ex Gaio l. l.* (*Dig.* 44, 7, 5, 5. 6) (6) dolo] *libri cum Θ*, damno *Dig.* (7) *Cf. Gai.* 4, 1..74 (8) *pr. fin. similis Dig.* 44, 7, 51 (*Cels. l.* 3 *dig.*) (9) quaque re] *C*, qua *B*, quacumque re *P* (9*) ei] *scr.* sibi (10) dare aut] *BC, om. EΘ* (11) is *om. B WE*[a]? (12) possessor *del.* (*Bachovius*) *coll Θ* (13) quibusdam et aliis *libri* (14) qua *del.*

que actiones ex sua iurisdictione propositas habet
praetor. veluti de pecunia constituta, cui similis vide-
batur recepticia: sed ex nostra constitutione[1], cum
et, si quid plenius habebat, hoc in pecuniam con-
stitutam transfusum est, ea quasi supervacua iussa
est cum sua auctoritate a nostris legibus recedere.
item praetor proposuit de peculio servorum filiorum-
que familias et[2] ex qua quaeritur, an actor iura-
9 verit, et alias complures. De pecunia autem consti-
tuta cum omnibus agitur, quicumque vel pro se vel
pro alio soluturos se constituerint, nulla scilicet sti-
pulatione interposita. nam alioquin si stipulanti pro-
10 miserint, iure civili tenentur. Actiones[3] autem
de peculio ideo adversus patrem dominumve com-
paravit praetor, quia licet ex contractu filiorum ser-
vorumve ipso iure non teneantur, aequum tamen esset
peculio tenus, quod veluti patrimonium est filiorum
11 filiarumque, item servorum, condemnari eos. Item
si quis postulante adversario iuraverit deberi sibi
pecuniam quam peteret, neque ei solvatur, iustissime
accommodat ei talem actionem, per quam non illud
quaeritur, an ei pecunia debeatur, sed an iuraverit.
12 Poenales quoque actiones bene[4] multas ex sua
iurisdictione introduxit: veluti adversus eum qui quid
ex albo eius corrupisset: et in eum qui patronum
vel parentem in ius vocasset, cum id non impetras-
set: item adversus eum, qui vi exemerit eum qui in ius
vocaretur, cuiusve dolo alius exemerit: et alias in-
13 numerabiles. Praeiudiciales actiones in rem esse
videntur, quales sunt, per quas quaeritur, an aliquis
liber vel an libertus sit, vel de partu agnoscendo.
ex quibus fere una illa legitimam causam habet, per
quam quaeritur, an aliquis liber sit: ceterae ex ipsius
14 praetoris iurisdictione substantiam capiunt. [5]'Sic
'itaque discretis actionibus certum est non posse
'actorem rem suam ita ab aliquo petere 'si paret eum
''dare oportere': nec enim quod actoris est id ei dari
'oportet, quia scilicet dari cuiquam id intellegitur,
'quod ita datur, ut eius fiat, nec res quae iam acto-
'ris est magis eius fieri potest. plane odio furum,
'quo magis pluribus actionibus teneantur, effectum
'est, ut extra poenam dupli aut quadrupli rei reci-
'piendae nomine fures etiam hac actione teneantur
''si paret eos dare oportere', quamvis sit adversus
'eos etiam haec in rem actio, per quam rem suam
15 'quis esse petit. Appellamus autem in rem qui-
'dem actiones vindicationes: in personam vero actio-
'nes, quibus dare facere oportere intenditur, con-
'dictiones. condicere enim est denuntiare prisca lin-
'gua: nunc vero abusive dicimus condictionem actio-
'nem in personam esse, qua actor intendit dari sibi
'oportere: nulla enim hoc tempore eo nomine denun-
'tiatio fit.'

16 Sequens illa divisio est, quod quaedam actio-
nes rei persequendae gratia comparatae sunt, quae-
dam poenae persequendae, quaedam mixtae sunt.
17 Rei persequendae causa comparatae sunt omnes
in rem actiones. earum vero actionum, quae in per-
sonam sunt, hae quidem quae ex contractu nascun-
tur fere omnes rei persequendae causa comparatae
videntur: veluti quibus mutuam pecuniam vel in sti-
pulatum deductam petit actor, item commodati, de-
positi, mandati, pro socio, ex empto vendito, locato
conducto. plane si depositi agetur eo nomine, quod
tumultus incendii ruinae naufragii causa depositum
sit, in duplum actionem praetor reddit, si modo cum
ipso apud quem depositum sit aut cum herede eius
ex dolo ipsius agitur: quo casu mixta est actio.
18 Ex maleficiis vero proditae actiones aliae tan-
tum poenae persequendae causa comparatae sunt,
aliae tam poenae quam rei persequendae et ob id
mixtae sunt. poenam tantum persequitur quis actione
furti: sive enim manifesti agatur quadrupli sive nec
manifesti dupli, de sola poena agitur: nam ipsam
rem propria actione persequitur quis, id est suam
esse petens, sive fur ipse eam rem possideat, sive
alius quilibet: eo amplius adversus furem etiam con-
19 dictio est rei. Vi autem bonorum raptorum actio
mixta est, quia in quadruplo[6] rei persecutio contine-
tur, poena autem tripli est. sed et legis Aquiliae
actio de damno mixta est, non solum si adversus in-
fitiantem in duplum agatur, sed interdum et si in
simplum quisque agit. veluti si quis hominem clau-
dum aut luscum occiderit, qui in eo anno integer et
magni pretii fuerit: tanti[7] enim damnatur, quanti is
homo in eo anno plurimi[8] fuerit, secundum iam tra-
ditam divisionem. item mixta est actio contra eos,
qui relicta sacrosanctis ecclesiis vel aliis venerabili-
bus locis legati vel fideicommissi nomine dare distu-
lerint usque adeo, ut etiam in iudicium vocarentur:
tunc etenim et ipsam rem vel pecuniam quae relicta
est dare compelluntur et aliud tantum pro poena, et
ideo in duplum eius fit condemnatio.
20 Quaedam actiones mixtam causam optinere vi-
dentur tam in rem quam in personam. qualis est
familiae erciscundae actio, quae competit coheredibus
de dividenda hereditate: item communi dividundo,
quae inter eos redditur, inter quos aliquid commune[9]
est, ut id dividatur: item finium regundorum, quae
inter eos agitur qui confines agros habent. in qui-
bus tribus iudiciis permittitur iudici rem alicui ex
litigatoribus ex bono et aequo adiudicare et, si unius
pars praegravari videbitur, eum invicem certa pecu-
nia alteri condemnare.
21 Omnes autem actiones vel in simplum con-
ceptae sunt vel in duplum vel in triplum vel in qua-
22 druplum: ulterius autem nulla actio extenditur. In
simplum agitur veluti ex stipulatione, ex mutui da-
tione, ex empto vendito, locato conducto, mandato
23 et denique ex aliis compluribus causis. In du-
plum agimus veluti furti nec manifesti, damni in-
iuriae ex lege Aquilia, depositi ex quibusdam casi-
bus: item servi corrupti, quae competit in eum, cuius
hortatu consiliove servus alienus fugerit aut contu-
max adversus dominum factus est aut luxuriose vi-
vere coeperit aut denique quolibet modo deterior
factus sit (in qua actione etiam earum rerum, quas
fugiendo servus abstulit, aestimatio deducitur): item
ex legato, quod venerabilibus locis relictum est, se-
24 cundum ea quae supra diximus[10a]. Tripli vero,
cum quidam maiorem verae aestimationis quantitatem
in libello conventionis inseruit, ut ex hac causa via-
tores, id est exsecutores litium, ampliorem summam
sportularum nomine exegerint: tunc enim quod[10]
propter eorum causam damnum passus fuerit reus,
id triplum ab actore consequetur, ut in hoc triplo et
simplum, in quo damnum passus est, connumeretur.
quod nostra constitutio[11] induxit, quae in nostro co-
dice fulget, ex qua[12] dubio procul est ex lege con-
25 dicticiam[13] emanare. Quadrupli veluti furti mani-
festi, item de eo, quod metus causa factum sit, deque
ea pecunia, quae in hoc data sit, ut is cui datur
calumniae causa negotium alicui faceret vel non fa-
ceret: item ex lege condicticia a nostra constitutione
oritur, in quadruplum condemnationem imponens his
exsecutoribus litium, qui contra nostrae constitutio-
26 nis[14] normam a reis quicquam exegerint. Sed
furti quidem nec manifesti actio et servi corrupti a
ceteris, de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod
hae actiones omnimodo dupli sunt: at illae, id est
damni iniuriae ex lege Aquilia et interdum depositi,
infitiatione duplicantur, in confitentem autem in sim-
plum dantur: sed illa, quae de his competit, quae
relicta venerabilibus locis sunt, non solum infitiatione
duplicatur[15], sed et si distulerit relicti solutionem,
usque quo iussu magistratuum nostrorum convenia-

(1) *Cod.* 4, 18, 2 (2) et *om.* *B W^a E* (3) τὴν δὲ de peculio ἀγωγήν *Θ* (4) bene] *W^a*, pene *B*, praetor bene *PE W^b* (5) *Gai.* 4, 4. 5. 18 (6) quadruplum *BEW* (7) tantum *libri* (8) plurimi] pl. et magni pretii *libri*

(9) commune] *EW*, ex quacumque causa comm. *B cum Θ* (10) quod] id quod *libri* (10a) § 19 (11) *Cod.* 3, 10, 2 (12) ex qua] *B W cum Θ*, quam *PE* (13) condicticia *libri* (14) *Cod.* 3, 2, 5 (15) *sic P*, duplicantur *BE^a W*

tur, in confitentem vero et antequam iussu magistra-
27 tuum conveniatur solventem simpli redditur. Item
actio de eo, quod metus causa factum sit, a ceteris,
de quibus simul locuti sumus, eo differt, quod eius
natura tacite continetur, ut, qui iudicis iussu ipsam
rem actori restituat, absolvatur. quod in ceteris casi-
bus non ita est, sed omnimodo quisque in quadru-
plum condemnatur, quod est et in furti manifesti actione.
28 Actionum autem quaedam bonae fidei sunt,
quaedam stricti iuris. bonae fidei sunt hae: ex em-
pto vendito, locato conducto, negotiorum gestorum,
mandati, depositi, pro socio, tutelae, commodati,
pigneraticia, familiae erciscundae, communi dividundo,
praescriptis verbis, quae de aestimato proponitur, et
ea, quae ex permutatione competit, et hereditatis pe-
titio. quamvis enim usque adhuc incertum erat, sive
inter bonae fidei iudicia connumeranda sit sive non,
nostra tamen constitutio[1] aperte eam esse bonae fidei
29 disposuit. Fuerat antea et rei uxoriae actio ex
bonae fidei iudiciis: sed cum pleniorem esse ex sti-
pulatu actionem invenientes omne ius, quod res uxo-
ria ante habebat, cum multis divisionibus in ex sti-
pulatu actionem, quae de dotibus exigendis proponi-
tur, transtulimus[1*], merito rei uxoriae actione sublata
ex stipulatu, quae pro ea introducta est, naturam
bonae fidei iudicii tantum in exactione dotis meruit,
ut bonae fidei sit. sed et tacitam ei dedimus hypo-
thecam: praeferri autem aliis creditoribus in hypo-
thecis tunc censuimus, cum ipsa mulier de dote sua
experiatur, cuius solius providentia hoc induximus.
30 In bonae fidei autem iudiciis libera potestas per-
mitti videtur iudici ex bono et aequo aestimandi,
quantum actori restitui debeat. in quo et illud con-
tinetur, ut, si quid invicem actorem praestare opor-
teat, eo compensato in reliquum[2] is cum quo actum
est condemnari debeat. sed et in strictis iudiciis ex
rescripto divi Marci opposita doli mali exceptione
compensatio inducebatur. sed nostra constitutio[3] eas
compensationes, quae iure aperto nituntur, latius
introduxit, ut actiones ipso iure minuant sive in rem
sive personales sive alias quascumque, excepta sola
depositi actione, cui aliquid compensationis nomine
opponi satis impium esse credidimus, ne sub prae-
textu compensationis depositarum rerum quis ex-
31 actione defraudetur. Praeterea quasdam actiones
arbitrarias id est ex arbitrio iudicis pendentes appel-
lamus, in quibus nisi arbitrio iudicis is cum quo agi-
tur actori satisfaciat, veluti rem restituat vel exhibeat
vel solvat vel ex noxali causa servum dedat, con-
demnari debeat. sed istae actiones tam in rem quam
in personam inveniuntur. in rem veluti Publiciana,
Serviana de rebus coloni, quasi Serviana, quae etiam
hypothecaria vocatur: in personam veluti quibus de
eo agitur, quod aut metus causa aut dolo malo fac-
tum est, item qua[4] id, quod certo loco promissum
est, petitur. ad exhibendum quoque actio ex arbitrio
iudicis pendet. in his enim actionibus et ceteris si-
milibus permittitur iudici ex bono et aequo secun-
dum cuiusque rei de qua actum est naturam aesti-
mare, quemadmodum actori satisfieri oporteat.
32 Curare autem debet iudex, ut omnimodo, quan-
tum possibile ei sit, certae pecuniae vel rei senten-
tiam ferat, etiam si de incerta quantitate apud eum
actum est.
33 Si quis agens in intentione sua plus complexus
fuerit, quam ad eum pertinet, causa cadebat, id est
rem amittebat, nec facile in integrum a praetore re-
stituebatur, nisi minor erat viginti quinque annis.
huic enim sicut in aliis causis causa cognita succur-
rebatur[5], si lapsus iuventute fuerat, ita et in hac
causa succurri solitum erat. sane si tam magna causa
iusti erroris interveniebat, ut etiam constantissimus
quisque labi posset, etiam maiori viginti quinque
annis succurrebatur: veluti si quis totum legatum
petierit, post deinde prolati fuerint codicilli, quibus
aut pars legati adempta sit aut quibusdam aliis le-
gata data sint, quae efficiebant, ut plus petisse vi-
deretur petitor quam dodrantem, atque ideo lege
33*a* Falcidia legata minuebantur. Plus autem quat-
tuor modis petitur: re, tempore, loco, causa. re:
veluti si quis pro decem aureis qui ei debebantur
viginti petierit, aut si is, cuius ex parte res est, to-
tam eam vel maiore ex parte suam esse intenderit.
33*b* Tempore: veluti si quis ante diem vel ante con-
dicionem petierit. qua ratione enim qui tardius sol-
vit, quam solvere deberet, minus solvere intellegitur,
eadem ratione qui praemature petit plus petere vide-
33*c* tur. Loco plus petitur, veluti cum quis id,
quod certo loco sibi stipulatus est, alio loco petit
sine commemoratione illius loci, in quo sibi dari sti-
pulatus fuerit: verbi gratia si is, qui ita stipulatus
fuerit 'Ephesi dare spondes?', Romae pure intendat
dari sibi oportere. ideo autem plus petere intellegi-
tur, quia utilitatem, quam habuit promissor, si Ephesi
solveret, adimit ei pura intentione: propter quam
causam alio loco petenti arbitraria actio proponitur,
in qua scilicet ratio habetur utilitatis, quae promis-
sori competitura fuisset, si illo loco solveret. quae
utilitas plerumque in mercibus maxima invenitur,
veluti vino oleo frumento, quae per singulas regiones
diversa habent pretia: sed et pecuniae numeratae
non in omnibus regionibus sub isdem usuris feneran-
tur. si quis tamen Ephesi petat, id est eo loco pe-
tat, quo ut sibi detur stipulatus est, pura actione
recte agit: idque etiam praetor monstrat, scilicet quia
33*d* utilitas solvendi salva est promissori. Huic au-
tem, qui loco plus petere intellegitur, proximus est
is qui causa plus petit: ut ecce si quis ita a te sti-
pulatus sit 'hominem Stichum aut decem aureos dare
spondes?', deinde alterutrum petat, veluti hominem
tantum aut decem[6] tantum. ideo autem plus petere
intellegitur, quia in eo genere stipulationis promis-
soris est electio, utrum pecuniam an hominem sol-
vere malit: qui igitur pecuniam tantum vel hominem
tantum sibi dari oportere intendit, eripit electionem
adversario et eo modo suam quidem meliorem con-
dicionem facit, adversarii vero sui deteriorem. qua
de causa talis in ea re prodita est actio, ut quis in-
tendat hominem Stichum aut aureos decem sibi dari
oportere, id est ut eodem modo peteret, quo[7] stipu-
latus est. praeterea si quis generaliter hominem sti-
pulatus sit et specialiter Stichum petat, aut genera-
liter vinum stipulatus specialiter Campanum petat,
aut generaliter purpuram stipulatus sit, deinde spe-
cialiter Tyriam petat: plus petere intellegitur, quia
electionem adversario tollit, cui stipulationis iure
liberum fuit aliud solvere, quam quod peteretur. quin
etiam licet vilissimum sit quod quis petat, nihilo mi-
nus plus petere intellegitur, quia saepe accidit, ut
promissori facilius sit illud solvere, quod maioris
33*e* pretii est. Sed haec quidem antea in usu fue-
rant: postea autem lex Zenoniana et nostra[8] rem
coartavit. et si quidem tempore plus fuerit petitum,
quid statui oportet, Zenonis divae memoriae loquitur
constitutio: sin autem quantitate vel alio modo plus
fuerit petitum, omne, si quid forte damnum ex hac
causa acciderit ei[9], contra quem plus petitum fuerit,
commissa tripli condemnatione, sicut supra diximus
34 puniatur. Si minus in intentione complexus fue-
rit actor, quam ad eum pertineret, veluti si, cum ei
decem deberentur, quinque sibi dari oportere inten-
derit, aut cum totus fundus eius esset, partem dimi-
diam suam esse petierit, sine periculo agit: in reli-
quum enim nihilo minus iudex adversarium in eodem
iudicio condemnat[10] ex constitutione divae memo-
35 riae Zenonis. Si quis aliud pro alio intenderit

(1) *Cod.* 3, 31, 12, 3 (1*) *Cod.* 5, 13, 1 (2) reliquo *BE* (3) *Cod.* 4, 31, 14 (4) qua] *B*, cum *EW* (5) succurrebat *B* (6) decem] *B*, d. aureos *EW* (7) quo] *BW*[a], quo sibi *P*, quod sibi *E* (8) *Cod.* 3, 10, 1. 2 (9) damnum ... ei] *E*[a], damnum ut in sportulis ... ei *BWE*[b], damnum ... ei in sportulis *P*: *καί τις ἐντεῦθεν ζημία συμβῇ τῷ ἐναγομένῳ, οἷον σπορτούλων πλειόνων δόσις Θ* (10) condemnat *EWΘ*, ei condemnat *B*

nihil eum periclitari placet, sed in eodem iudicio cognita veritate errorem suum corrigere ei permittimus, veluti si is, qui hominem Stichum petere deberet, Erotem petierit, aut si quis ex testamento sibi dari oportere intenderit, quod ex stipulatu debetur.
36 Sunt praeterea quaedam actiones, quibus non solidum quod debetur nobis persequimur, sed modo solidum consequimur, modo minus. ut ecce si in peculium filii servive agamus: nam si non minus in peculio sit, quam persequimur, in solidum pater dominusve condemnatur: si vero minus inveniatur, eatenus condemnat iudex, quatenus in peculio sit. quemadmodum autem peculium intellegi debeat, suo ordine
37 proponemus. Item si de dote iudicio mulier agat, placet eatenus maritum condemnari debere, quatenus facere possit, id est quatenus facultates eius patiuntur. itaque si dotis quantitati concurrant facultates eius, in solidum damnatur: si minus, in tantum quantum facere potest. propter retentionem quoque dotis repetitio minuitur: nam ob impensas in res dotales factas marito retentio[1] concessa est, quia ipso iure necessariis sumptibus dos minuitur, sicut ex latiori-
38 bus digestorum libris cognoscere liceat. Sed et si quis cum parente suo patronove agat, item si socius cum socio iudicio societatis agat, non plus actor consequitur, quam adversarius eius facere potest. idem est, si quis ex donatione sua conveniatur.
39 Compensationes quoque oppositae plerumque efficiunt, ut minus quisque consequatur, quam ei debeatur: namque ex bono et aequo, [1*]'habita ratione 'eius, quod invicem actorem ex eadem causa prae'stare oporteret, in reliquum eum cum quo actum est
40 'condemnaret'[2], sicut iam dictum est[2*]. Eum quoque, qui creditoribus suis bonis cessit, si postea aliquid adquisierit, quod idoneum emolumentum habeat, ex integro in id quod facere potest creditores cum eo experiuntur: inhumanum enim erat spoliatum fortunis suis in solidum damnari.

VII[3]

QUOD CUM EO QUI IN ALIENA POTESTATE EST NEGOTIUM GESTUM ESSE DICITUR.

[4]'Quia tamen superius mentionem habuimus de 'actione, quae[5] in peculium filiorum familias servo'rumque agitur: opus est, ut de hac actione et de 'ceteris, quae eorundem nomine in parentes domi'nosve dari solent, diligentius admoneamus.' et quia, sive cum servis negotium gestum sit sive cum his, qui in potestate parentis sunt, fere eadem iura servantur, ne verbosa fiat disputatio, dirigamus sermonem in personam servi dominique, idem intellecturi de liberis quoque et parentibus, quorum in potestate sunt. nam si quid in his proprie observetur, separatim ostendimus.
1 [6]Si igitur iussu domini cum servo negotium gestum erit, in solidum praetor adversus dominum actionem pollicetur, scilicet quia qui ita contrahit
2 fidem domini sequi videtur. Eadem ratione praetor duas alias in solidum actiones pollicetur, quarum altera exercitoria, altera institoria appellatur. exercitoria tunc locum habet, cum quis servum suum magistrum navis[7] praeposuerit et quid cum eo eius rei gratia cui praepositus erit contractum fuerit. ideo autem exercitoria vocatur, quia exercitor appellatur is, ad quem cottidianus navis quaestus pertinet. institoria tunc locum habet, cum quis tabernae forte aut cuilibet negotiationi servum praeposuerit et quid cum eo eius rei causa, cui praepositus erit, contractum fuerit. ideo autem institoria appellatur, quia qui negotiationibus praeponuntur institores vocantur.
2a Istas tamen duas actiones praetor reddit et si liberum quis hominem aut alienum servum navi aut tabernae aut cuilibet negotiationi praeposuerit, scilicet quia eadem aequitatis ratio etiam eo casu inter-
3 veniebat. Introduxit et aliam actionem praetor, quae tributoria vocatur. namque si servus in peculiari merce sciente domino negotietur et quid cum eo eius rei causa contractum erit, ita praetor ius dicit, ut, quidquid in his mercibus erit quodque inde receptum erit, id inter dominum, si quid ei debebitur, et ceteros creditores pro rata portione distribuatur. et quia ipsi domino distributionem permittit, si quis ex creditoribus queratur, quasi minus ei tributum sit, quam oportuerit, hanc ei actionem ac-
4 commodat, quae tributoria appellatur. Praeterea introducta est actio de peculio deque eo, quod in rem domini versum erit, ut, quamvis sine voluntate domini negotium gestum erit, tamen sive quid in rem eius versum fuerit, id totum praestare debeat, sive quid non sit in rem eius versum, id eatenus praestare
4a debeat, quatenus peculium patitur. In rem autem domini versum intellegitur, quidquid necessario in rem eius impenderit servus, veluti si mutuatus pecuniam creditoribus eius[8] solverit aut aedificia ruentia fulserit aut familiae frumentum emerit vel etiam fundum aut quamlibet aliam rem necessariam mer-
4b catus erit. Itaque si ex decem ut puta aureis, quos servus tuus a Titio mutuos accepit, creditori tuo quinque aureos solverit, reliquos vero quinque quolibet modo consumpserit, pro quinque quidem in solidum damnari debes, pro ceteris vero quinque eatenus, quatenus in peculio sit: ex quo scilicet apparet, si toti decem aurei in rem tuam versi fuerint, totos decem aureos Titium consequi posse. licet enim una est actio, qua de peculio deque eo quod in rem domini versum sit agitur, tamen duas habet condemnationes. itaque iudex, apud quem de[8*] ea actione agitur, ante dispicere solet, an in rem domini versum sit, nec aliter ad peculii aestimationem transit, quam si aut nihil in rem domini versum intellegatur aut
4c non totum. Cum autem quaeritur, quantum in peculio sit, ante deducitur, quidquid servus domino quive in potestate eius[9] sit debet, et quod superest, id solum peculium intellegitur. aliquando tamen id, quod ei debet servus, qui in potestate domini sit, non deducitur ex peculio, veluti si is in huius ipsius peculio sit. quod eo pertinet, ut, si quid[10] vicario suo servus debeat, id ex peculio eius non deducatur.
5 Ceterum dubium non est, quin is quoque, qui iussu domini contraxerit cuique institoria vel exercitoria actio competit, de peculio deque eo, quod in rem domini versum est, agere possit: sed erit stultissimus, si omissa actione, qua facillime solidum ex contractu consequi possit, se ad difficultatem perducat probandi in rem domini versum esse, vel habere servum peculium et tantum habere, ut solidum
5a sibi solvi possit. Is quoque, cui tributoria actio competit, aeque de peculio et in rem verso agere potest: sed sane huic modo tributoria expedit agere, modo de peculio et in rem verso. tributoria ideo expedit agere, quia in ea domini condicio praecipua non est, id est quod domino debetur non deducitur, sed eiusdem iuris est dominus, cuius et ceteri creditores: at in actione de peculio ante deducitur quod domino debetur et in id quod reliquum est creditori dominus condemnatur. rursus de peculio ideo expedit agere, quod in hac actione totius peculii ratio habetur, at in tributoria eius tantum, quod negotiatur, et potest quisque tertia forte parte peculii aut quarta vel etiam minima negotiari, maiorem autem partem in praediis et mancipiis aut fenebri pecunia habere. prout ergo expedit, ita quisque vel hanc actionem vel illam eligere debet: certe qui potest probare in rem domini versum esse, de in rem verso
6 agere debet[11]. Quae diximus de servo et domino,

(1) quasi retentio *BEW^b* (1*) *Gai.* 4, 61 (2) *sic BPEW*, condemnare *vel* condemnat *dett.* (2*) § 30 (3) *Cf. Gai.* 4, 69..74 *Dig.* 14. 15 *Cod.* 4, 25. 26 (4) *Gai.* 4 69 (5) qua *Gai.* (6) § 1. 2 *similes Gaio* 4, 70. 71

(7) *sic B et Gai.* 4, 71, navi *WE* (8) eius] *B*, eam *W^aE*, eius eam *W^b* (8*) de *del.* (*dett.*) (9) eius *om. BWE* (10) quis *BW* (11) certe ... debet] *WEΘ*, *om. B*

eadem intellegimus et de filio et filia aut nepote et
7 nepte, patre avove cuius in potestate sunt. Illud
proprie servatur in eorum persona, quod senatus
consultum Macedonianum prohibuit mutuas pecunias
dari eis, qui in parentis erunt potestate: et ei qui
crediderit denegatur actio tam adversus ipsum filium
filiamve nepotem neptemve, sive adhuc in potestate
sunt, sive morte parentis vel emancipatione suae po-
testatis esse coeperint, quam adversus patrem avumve,
sive habeat eos adhuc in potestate sive emancipa-
verit. quae ideo senatus prospexit, quia saepe one-
rati aere alieno creditarum pecuniarum, quas in luxu-
riam consumebant, vitae parentium insidiabantur.
8 Illud in summa admonendi sumus id, quod iussu
patris dominive contractum fuerit quodque in rem
eius versum fuerit, directo quoque posse a patre
dominove condici, tamquam si principaliter cum ipso
negotium gestum esset. ei quoque, qui vel exercito-
ria vel institoria actione tenetur, directo posse con-
dici placet, quia huius quoque iussu contractum in-
tellegitur.

VIII[1]

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

[2]'Ex maleficiis servorum, veluti si furtum fecerint
'aut bona rapuerint aut damnum dederint aut iniu-
'riam commiserint, noxales actiones proditae sunt,
'quibus domino damnato permittitur aut litis aesti-
'mationem sufferre aut hominem[3] noxae dedere.'
1 Noxa autem est corpus quod nocuit, id est ser-
vus: noxia ipsum maleficium, veluti furtum damnum
2 rapina iniuria. Summa autem ratione permissum
est noxae deditione defungi: [4]'namque erat iniquum
'nequitiam eorum ultra ipsorum corpora dominis dam-
3 'nosam esse.' Dominus noxali iudicio servi sui
nomine conventus servum actori noxae dedendo libe-
ratur. nec minus perpetuum eius dominium a domino
transfertur: si autem damnum ei cui deditus est re-
sarcierit quaesita pecunia, auxilio praetoris invito
4 domino manumittetur. [5]'Sunt autem constitutae
'noxales actiones aut legibus aut edicto praetoris:
'legibus veluti furti lege duodecim tabularum, damni
'iniuriae lege Aquilia: edicto praetoris veluti iniuria-
5 'rum et vi bonorum raptorum. Omnis autem noxalis
'actio caput sequitur. nam si servus tuus noxiam
'commiserit, quamdiu in tua potestate sit, tecum est
'actio: si in alterius potestatem pervenerit, cum illo
'incipit actio esse, aut si manumissus fuerit, directo
'ipse tenetur et extinguitur noxae deditio. ex diverso
'quoque directa actio noxalis esse incipit: nam si
'liber homo noxiam commiserit et is servus tuus esse
'coeperit (quod casibus quibusdam effici primo libro
'tradidimus[6]), incipit tecum esse noxalis actio, quae
6 'ante directa fuisset. Si servus domino noxiam
'commiserit, actio nulla nascitur: namque inter do-
'minum et eum qui in eius potestate est nulla obli-
'gatio nasci potest. ideoque et si in alienam potesta-
'tem servus pervenerit aut manumissus fuerit, neque
'cum ipso neque cum eo, cuius nunc in potestate sit,
'agi potest. unde si alienus servus noxiam tibi com-
'miserit et is postea in potestate tua esse coeperit,
'intercidit actio, quia in eum casum deducta sit, in
'quo consistere non potuit: ideoque licet exierit de
'tua potestate, agere non potes,' quemadmodum si
dominus in servum suum aliquid commiserit, nec si
manumissus vel alienatus fuerit servus, ullam actio-
7 nem contra dominum habere potest. Sed veteres
quidem haec et in filiis familias masculis et feminis
admiserunt. nova autem hominum conversatio huius-
modi asperitatem recte respuendam esse existimavit
et ab usu communi haec penitus recessit: quis enim
patitur filium suum et maxime filiam in noxam alii
dare, ut paene per corpus pater magis quam filius
periclitetur, cum in filiabus etiam pudicitiae favor
hoc bene excludit? et ideo placuit in servos tantum-
modo noxales actiones esse proponendas, cum apud
veteres legum commentatores invenimus saepius dic-
tum ipsos filios familias pro suis delictis posse con-
veniri.

VIIII[7]

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICITUR.

Animalium nomine, quae ratione carent, si qui-
dem[8] lascivia aut fervore aut feritate pauperiem fe-
cerint, noxalis actio lege duodecim tabularum prodita
est (quae animalia si noxae dedantur, proficiunt reo
ad liberationem, quia ita lex duodecim tabularum
scripta est): puta si equus calcitrosus calce percus-
serit aut bos cornu petere solitus petierit. haec au-
tem actio in his, quae contra naturam moventur,
locum habet: ceterum si genitalis sit feritas, cessat.
[9]Denique si ursus fugit a domino et sic nocuit, non
potest quondam dominus conveniri, quia desinit do-
minus esse, ubi fera evasit. pauperies autem est dam-
num sine iniuria facientis datum: nec enim potest
animal iniuriam fecisse dici, quod sensu caret. haec
quod ad noxalem[10] actionem pertinet.
1 Ceterum sciendum est aedilicio edicto prohiberi
nos canem verrem aprum ursum leonem ibi habere,
qua vulgo iter fit: et si adversus ea factum erit et
nocitum homini libero esse dicetur, quod bonum et
aequum iudici videtur, tanti dominus condemnetur,
ceterarum rerum, quanti damnum datum sit, dupli.
praeter has autem aedilicias actiones et de pauperie
locum habebit: [11]numquam enim actiones praesertim
poenales de eadem re concurrentes alia aliam con-
sumit.

X[12]

DE HIS PER QUOS AGERE POSSUMUS.

[13]'Nunc admonendi sumus agere posse quemlibet aut
'suo nomine aut alieno. alieno veluti procuratorio tutorio
'curatorio, cum olim in usu fuisset alterius nomine agere
'non posse nisi' pro populo, pro libertate, pro tutela.
praeterea lege Hostilia permissum est furti agere
eorum nomine, qui apud hostes essent aut rei publi-
cae causa abessent quive in eorum cuius tutela essent.
et quia hoc non minimam incommoditatem habebat,
quod alieno nomine neque agere neque excipere ac-
tionem licebat, coeperunt homines per procuratores
litigare: nam et morbus et aetas et necessaria pere-
grinatio itemque aliae multae[14] causae saepe impe-
dimento sunt, quo minus rem suam ipsi exsequi
1 possint. Procurator neque certis verbis neque
praesente adversario, immo plerumque ignorante eo
constituitur: cuicumque enim permiseris rem tuam
2 agere aut defendere, is procurator intellegitur. [15]'Tu-
'tores et curatores quemadmodum constituuntur, primo
'libro expositum est.'

XI[16]

DE SATISDATIONIBUS.

Satisdationum modus alius antiquitati placuit, alium
novitas per usum amplexa est.
Olim enim [17]'si in rem agebatur, satisdare posses-
'sor compellebatur, ut, si victus nec rem ipsam re-
'stitueret nec litis aestimationem[18], potestas esset peti-
'tori aut cum eo agendi aut cum fideiussoribus eius.'
quae satisdatio appellatur iudicatum solvi: unde au-
tem sic appellatur, facile est intellegere: namque sti-

(1) *Cf. Gai.* 4, 75..79 *Dig.* 9, 4 *Cod.* 3, 41 (2) *Gai.* 4, 75 (3) hominem] *PΘ*, hunc hominem *ABE*, *om. Gai.* (4) *Gai.* 4, 75 (5) *Gai.* 4, 76..78 (6) 1, 3, 4; 1, 16, 1
(7) *Cf. Dig.* 9, 1 (8) *sic dett.*, quid *libri boni* (9) *pr. fin. similis Dig.* 9, 1, 1, 10. 3 (*Ulp. l.* 18 *ad ed.*) (10) noxalem] *WE*, hanc nox. *A^bg A^p B*, nox. hanc *A^l* (11) § 1 *fin. similis Dig.* 50, 17, 130 (*Ulp. l. l*)
(12) *Cf. Gai.* 4, 82..87 *Dig.* 3, 3 *Cod.* 2, 13 (13) *Gai.* 4, 82 (14) multae] *dett. cum Θ*, m. iustae (m. et iustae *B*) *libri* (15) *Gai.* 4, 85
(16) *Cf. Gai.* 4, 88..102 *Dig.* 2, 8 *Cod.* 2, 57 (17) *Gai.* 4, 89 (18) eius *ins. libri*

pulatur quis, ut solveretur sibi quod fuerit iudicatum. [1]'multo magis is, qui in rem actione conveniebatur, 'satisdare cogebatur, si alieno nomine iudicium acci'piebat. ipse autem qui in rem agebat, si suo no'mine petebat, satisdare non cogebatur. procurator 'vero si in rem agebat, satisdare iubebatur ratam 'rem dominum habiturum: periculum enim erat, ne 'iterum dominus de eadem re experiatur. tutores et 'curatores eodem modo quo et procuratores satisdare 'debere verba edicti faciebant. sed aliquando his agenti-
1 'bus satisdatio remittebatur. Haec ita erant, si 'in rem agebatur. sin vero in personam, ab actoris 'quidem parte eadem optinebant, quae diximus in 'actione qua in rem agitur. ab eius vero parte cum 'quo agitur si quidem alieno nomine aliquis inter'venerit, omnimodo satisdaret[2], quia nemo defensor 'in aliena re sine satisdatione idoneus esse creditur. 'quod si proprio nomine aliquis iudicium accipiebat 'in personam, iudicatum solvi satisdare non cogebatur.'
2 Sed haec hodie aliter observantur. sive enim quis in rem actione convenitur sive personali suo nomine, nullam satisdationem propter litis aestimationem[3] dare compellitur, sed pro sua tantum persona, quod iudicio permaneat[4] usque ad terminum litis, vel committitur suae promissioni cum iureiurando, quam iuratoriam cautionem vocant, vel nudam promissionem vel satisdationem pro qualitate personae
3 suae dare compellitur. Sin autem per procuratorem lis vel infertur vel suscipitur, in actoris quidem persona, si non mandatum actis insinuatum est vel praesens dominus litis in iudicio procuratoris sui personam confirmaverit, ratam rem dominum habiturum satisdationem procurator dare compellitur: eodem observando et si tutor vel curator vel aliae tales personae, quae alienarum rerum gubernationem re-
4 ceperunt, litem quibusdam per alium inferunt. Sin vero aliquis convenitur, si quidem praesens procuratorem dare paratus est, potest vel ipse in iudicium venire et sui procuratoris personam per iudicatum solvi satisdationis sollemnes stipulationes firmare vel extra iudicium satisdationem exponere, per quam ipse sui procuratoris fideiussor existit pro omnibus iudicatum solvi satisdationis clausulis. ubi et de hypotheca suarum rerum convenire compellitur, sive in iudicio promiserit sive extra iudicium caverit, ut tam ipse quam heredes eius obligentur: alia insuper cautela vel satisdatione propter personam ipsius exponenda, quod tempore sententiae recitandae in iudicio invenietur[5], vel si non venerit, omnia dabit fideiussor, quae condemnationi continentur, nisi fuerit pro-
5 vocatum. Si vero reus praesto ex quacumque causa non fuerit et alius velit defensionem subire, nulla differentia inter actiones in rem vel personales introducenda potest hoc facere, ita tamen ut satisdationem iudicatum solvi pro litis praestet aestimatione. nemo enim secundum veterem regulam, ut iam dictum est, alienae rei sine satisdatione defensor ido-
6 neus intellegitur. Quae omnia apertius et perfectissime a cottidiano iudiciorum usu in ipsis rerum
7 documentis apparent. Quam formam non solum in hac regia urbe, sed et in omnibus nostris provinciis, etsi propter imperitiam aliter forte celebrabantur, optinere censemus, cum necesse est omnes provincias caput omnium nostrarum civitatum, id est hanc regiam urbem, eiusque observantiam sequi[6].

XII[7]

DE PERPETUIS ET TEMPORALIBUS ACTIONIBUS ET QUAE AD HEREDES VEL IN HEREDES TRANSEUNT.

[8]'Hoc loco admonendi sumus eas quidem actiones, 'quae ex lege senatusve consulto sive ex sacris con'stitutionibus proficiscuntur, perpetuo solere antiqui'tus competere,' donec sacrae constitutiones tam in rem quam personalibus actionibus certos fines dederunt: 'eas vero, quae ex propria praetoris iurisdic'tione pendent, plerumque intra annum vivere' (nam et ipsius praetoris intra annum erat imperium). 'ali'quando tamen et in perpetuum extenduntur, id est 'usque ad finem constitutionibus introductum: quales 'sunt hae, quas bonorum possessori ceterisque qui 'heredis loco sunt accommodat. furti quoque mani'festi actio, quamvis ex ipsius praetoris iurisdictione 'proficiscatur, tamen perpetuo datur': absurdum enim
1 esse existimavit anno eam terminari. 'Non omnes 'autem actiones, quae in aliquem aut ipso iure com'petunt aut a praetore dantur, et in heredem aeque 'competunt aut dari solent. est enim certissima iuris 'regula ex maleficiis poenales actiones in heredem[9] 'non competere, veluti furti, vi bonorum raptorum, 'iniuriarum, damni iniuriae. sed heredibus huiusmodi 'actiones competunt nec denegantur, excepta iniuria'rum actione et si qua alia similis inveniatur. ali'quando tamen etiam ex contractu actio contra he'redem non competit,' cum testator dolose versatus sit et ad heredem eius nihil ex eo dolo pervenerit. poenales autem actiones, quas supra diximus, si ab ipsis principalibus personis fuerint contestatae, et
2 heredibus dantur et contra heredes transeunt. Superest ut admoneamus, quod si ante rem iudicatam is cum quo actum est satisfaciat actori, officio iudicis convenit eum absolvere, licet iudicii accipiendi tempore in ea causa fuisset, ut damnari debeat: et hoc est, quod ante vulgo dicebatur omnia iudicia absolutoria esse.

XIII[10]

DE EXCEPTIONIBUS.

[11]'Sequitur, ut de exceptionibus dispiciamus. com'paratae sunt autem exceptiones defendendorum eo'rum gratia, cum quibus agitur: saepe enim accidit,' ut, licet ipsa persecutio[12] qua actor experitur iusta sit, tamen iniqua sit adversus eum cum quo agitur.
1 Verbi gratia si metu coactus aut dolo inductus aut errore lapsus stipulanti Titio promisisti, quod non debueras promittere, palam est iure civili te obligatum esse et actio, qua intenditur dare te oportere, efficax est: sed iniquum est te condemnari ideoque datur tibi exceptio metus causa aut doli mali aut in
2 factum composita ad impugnandam actionem. [13]'Idem 'iuris est, si quis quasi credendi causa pecuniam sti'pulatus fuerit neque numeravit. nam eam pecuniam 'a te petere posse eum certum est: dare enim te 'oportet, cum ex stipulatu[14] tenearis: sed quia ini'quum est eo nomine te condemnari, placet excep'tione pecuniae non numeratae te defendi debere,' cuius tempora nos, secundum quod iam superioribus libris scriptum est[15], constitutione nostra[15*] coartavimus.
3 Praeterea debitor si pactus fuerit cum creditore, ne a se peteretur, nihilo minus obligatus manet, quia pacto convento obligationes non omnimodo dissolvuntur: qua de causa efficax est adversus eum actio, qua actor intendit 'si paret eum dare oportere'. sed quia iniquum est contra pactionem eum damnari,
4 defenditur per exceptionem pacti conventi. Aeque si debitor deferente creditore iuraverit nihil se dare oportere, adhuc obligatus permanet, sed quia iniquum est de periurio quaeri, defenditur per exceptionem iurisiurandi. in his quoque actionibus, quibus in rem agitur, aeque necessariae sunt exceptiones: veluti si petitore deferente possessor iuraverit eam rem suam esse et nihilo minus eandem rem petitor vindicet: licet enim verum sit quod intendit, id est rem eius esse, iniquum est tamen possessorem con-

(1) *Gai.* 4, 90. 96. 98..102 (2) satisdari (satisdare *lib. Veron.*) debet *Gai.* (3) *sic BΘ*, pro litis (pro .itis W^a) aestimatione *EW* (4) permanet *BE* (5) invenitur BP^a, inveniatur *W*, veniret *E* (6) consequi *B* (7) *Cf. Gai.* 4, 110.114 (8) *Gai.* 4, 110..113 (9) heredem] *Gai.Θ*, heredem rei *libri* (10) *Cf. Gai.* 4, 115..125 *Dig.* 44, 1 *Cod.* 8, 35 (36) (11) *Gai.* 4, 115. 116 (12) persecutio] *EW*, actio *B* (13) *Gai.* 4, 116[a] (14) *sic WGai.*, stipulatione *BE* (15) 3, 21 (15*) *Cod.* 4, 30, 14

5 demnari. [1]Item si iudicio tecum actum fuerit
sive in rem sive in personam, nihilo minus obligatio
durat et ideo ipso iure postea de eadem re adversus
te agi potest: sed debes per exceptionem rei iudi-
6 catae adiuvari. Haec exempli causa rettulisse
sufficiet. alioquin quam ex multis variisque causis
exceptiones necessariae sint, ex latioribus digestorum
7 seu pandectarum libris intellegi potest. [2]'Qua-
'rum quaedam ex legibus vel ex his, quae legis vicem
'optinent, vel ex ipsius praetoris iurisdictione sub-
8 (7) 'stantiam capiunt.' Appellantur autem excep-
tiones aliae perpetuae et peremptoriae, aliae tempo-
9 (8) rales et dilatoriae. Perpetuae et peremptoriae
sunt, quae semper agentibus obstant et semper rem
de qua agitur peremunt: qualis est exceptio doli
mali et quod metus causa factum est et pacti con-
venti, cum ita convenerit, ne omnino pecunia petere-
10 (9) tur. Temporales atque dilatoriae sunt, quae ad
tempus nocent et temporis dilationem tribuunt: qua-
lis est pacti conventi, cum convenerit, ne intra cer-
tum tempus ageretur, veluti intra quinquennium. nam
finito eo tempore non impeditur actor rem exsequi.
ergo hi, quibus intra tempus agere volentibus obicitur
exceptio aut pacti conventi aut alia similis, differre
debent actionem et post tempus agere: ideo enim et
dilatoriae istae exceptiones appellantur. alioquin, si
intra tempus egerint obiectaque sit exceptio, neque
eo iudicio quidquam consequerentur propter exceptio-
nem nec post tempus olim agere poterant, cum te-
mere rem in iudicium deducebant et consumebant,
qua ratione rem amittebant. hodie autem non ita
stricte haec procedere volumus, sed eum, qui ante
tempus pactionis vel obligationis litem inferre ausus
est, Zenonianae constitutioni[3] subiacere censemus,
quam sacratissimus legislator de his qui tempore
plus petierunt protulit, ut et indutias, quas, si[4] ipse
actor sponte indulserit vel natura actionis continet,
contempserat, in duplum habeant hi, qui talem in-
iuriam passi sunt, et post eas finitas non aliter litem
suscipiant, nisi omnes expensas litis antea accepe-
rint, ut actores tali poena perterriti tempora litium
11 (10) doceantur observare. Praeterea etiam ex
persona dilatoriae sunt exceptiones: quales sunt pro-
curatoriae, veluti si per militem aut mulierem agere
quis velit: [5]nam militibus nec pro patre vel matre
vel uxore nec ex sacro rescripto procuratorio nomine
experiri conceditur: suis vero negotiis superesse sine
offensa disciplinae possunt. eas vero exceptiones, quae
olim procuratoribus propter infamiam vel dantis vel
ipsius procuratoris opponebantur, cum in iudiciis fre-
quentari nullo perspeximus modo, conquiescere san-
cimus, ne, dum de his altercatur, ipsius negotii dis-
ceptatio proteletur.

XIIII

DE REPLICATIONIBUS.

[6]'Interdum evenit, ut exceptio, quae prima facie
'iusta videatur, inique noceat. quod cum accidit, alia
'allegatione opus est adiuvandi actoris gratia, quae
'replicatio vocatur, quia per eam replicatur atque
'resolvitur vis[7] exceptionis. veluti cum pactus est
'aliquis cum debitore suo, ne ab eo pecuniam petat,
'deinde postea in contrarium pacti sunt, id est ut
'petere creditori liceat: si agat creditor et excipiat
'debitor, ut ita demum condemnetur, si non convene-
'rit, ne eam pecuniam creditor petat, nocet ei ex-
'ceptio, convenit enim ita: namque nihilo minus hoc
'verum manet, licet postea in contrarium pacti sunt.
'sed quia iniquum est creditorem excludi, replicatio
1 'ei dabitur ex posteriore pacto convento. Rursus
'interdum evenit, ut replicatio, quae prima facie iusta
'sit, inique noceat. quod cum accidit, alia allegatione
'opus est adiuvandi rei gratia, quae duplicatio voca-
2 'tur. Et si rursus ea prima facie iusta videatur,
'sed propter aliquam causam inique actori noceat,
'rursus allegatione alia opus est, qua actor adiuvetur,
3 'quae dicitur triplicatio. Quarum omnium ex-
'ceptionum usum interdum ulterius quam diximus
'varietas negotiorum introducit': quas omnes apertius
ex latiore digestorum volumine facile est cognoscere.
4 Exceptiones autem, quibus debitor defenditur,
plerumque accommodari solent etiam fideiussoribus
eius: et recte, quia, quod ab his petitur, id ab ipso
debitore peti videtur, quia mandati iudicio redditurus
est eis, quod hi pro eo solverint. qua ratione et si
de non petenda pecunia pactus quis cum reo fuerit,
placuit proinde succurrendum esse per exceptionem
pacti conventi illis quoque qui pro eo obligati essent,
ac si et cum ipsis pactus esset, ne ab eis ea pecu-
nia peteretur. sane quaedam exceptiones non solent
his accommodari. ecce enim debitor si bonis suis
cesserit et cum eo creditor experiatur, defenditur per
exceptionem 'nisi[8] bonis cesserit': sed haec exceptio
fideiussoribus non datur, scilicet ideo quia, qui alios
pro debitore obligat, hoc maxime prospicit, ut, cum
facultatibus lapsus fuerit debitor, possit ab his quos
pro eo obligavit suum consequi.

XV[9]

DE INTERDICTIS.

Sequitur, ut dispiciamus de interdictis seu actioni-
bus, quae pro his exercentur. erant autem interdicta
formae atque conceptiones verborum, quibus praetor
aut iubebat aliquid fieri aut fieri prohibebat. quod
tum maxime faciebat, cum de possessione aut quasi
possessione inter aliquos contendebatur.
1 Summa autem divisio interdictorum haec est,
quod aut prohibitoria sunt aut restitutoria aut ex-
hibitoria. prohibitoria sunt, quibus vetat aliquid fieri,
veluti vim sine vitio possidenti, vel mortuum inferenti,
quo ei ius erit inferendi, vel in loco sacro aedificari,
vel in flumine publico ripave eius aliquid fieri, quo
peius navigetur. restitutoria sunt, quibus restitui ali-
quid iubet, veluti cum[9*] bonorum possessori possessio-
nem eorum, quae quis pro herede aut pro possessore
possidet ex ea hereditate, aut cum iubet ei, qui vi
possessione fundi deiectus sit, restitui possessionem.
exhibitoria sunt, per quae iubet exhiberi, veluti eum,
cuius de libertate agitur, aut libertum, cui patronus
operas indicere velit, aut parenti liberos[10], qui in
potestate eius sunt. sunt tamen qui putant proprie
interdicta ea vocari, quae prohibitoria sunt, quia
interdicere est denuntiare et prohibere: restitutoria
autem et exhibitoria proprie decreta vocari: sed ta-
men optinuit omnia interdicta appellari, quia inter
2 duos dicuntur. [11]'Sequens divisio interdictorum
'haec est, quod quaedam adipiscendae possessionis
'causa comparata sunt, quaedam retinendae, quae-
3 'dam reciperandae. Adipiscendae possessionis causa
'interdictum accommodatur bonorum possessori, quod
'appellatur quorum bonorum, eiusque vis et potestas
'haec est, ut, quod ex his bonis quisque, quorum
'possessio alicui data est, pro herede aut pro pos-
'sessore possideat, id ei, cui bonorum possessio data
'est, restituere debeat. pro herede autem possidere
'videtur, qui putat se heredem esse: pro possessore
'is possidet, qui nullo iure rem hereditariam vel etiam
'totam hereditatem sciens ad se non pertinere possi-
'det. ideo autem adipiscendae possessionis vocatur
'interdictum, quia ei tantum utile est, qui nunc pri-
'mum conatur adipisci rei possessionem: itaque si
'quis adeptus possessionem amiserit eam, hoc inter-
'dictum ei inutile est. interdictum quoque, quod ap-
'pellatur Salvianum, adipiscendae possessionis causa
'comparatum est eoque utitur dominus fundi de rebus
'coloni, quas is pro mercedibus fundi pignori futuras

(1) § 5 *ex Gaio* 4, 106 (2) *Gai.* 4, 118 (3) *Cod.* 3, 10, 1
(4) *sic Mommsen*, si *om. libri* (5) *cf. Cod.* 2, 13, 7
(6) *Gai.* 4, 126..129 (7) vis] *Θ*, ius *WE Gai.*, *inc. B*

(8) nisi] *B*, si *WE*, εἰ μή *Θ*
(9) *Cf. Gai.* 4, 138..170 *Dig.* 43, 1 *Cod.* 8, 1 (9*) cum *om. edd. Θ* (10) *sic E*, eius *ins. BPW* (11) *Gai.* 4, 143. 144. 147. 148

4 'pepigisset. Retinendae possessionis causa com-
'parata sunt interdicta uti possidetis et utrubi, cum
'ab utraque parte de proprietate alicuius rei contro-
'versia sit et ante quaeritur, uter ex litigatoribus pos-
'sidere et uter petere debeat.' namque nisi ante ex-
ploratum fuerit, utrius eorum possessio sit, non po-
test petitoria[1] actio institui, quia et civilis et natu-
ralis ratio facit, ut alius possideat, alius a possidente
petat. et quia longe commodius est possidere potius
quam petere, ideo plerumque et fere semper ingens
existit contentio de ipsa possessione. commodum au-
tem possidendi in eo est, quod, etiamsi eius res non
sit qui possidet, si modo actor non potuerit suam
esse probare, remanet suo loco possessio: propter
quam causam[2], cum obscura sint utriusque iura, con-
4a tra petitorem iudicari solet. Sed interdicto qui-
dem uti possidetis de fundi vel aedium possessione
contenditur, utrubi vero interdicto de rerum mobi-
lium possessione. quorum vis et potestas plurimam
inter se differentiam apud veteres habebat: nam uti
possidetis interdicto is vincebat, qui interdicti tem-
pore possidebat, si modo nec vi nec clam nec pre-
cario nanctus fuerat ab adversario possessionem,
etiamsi alium vi expulerit aut clam abripuerit alie-
nam possessionem aut precario rogaverat aliquem,
ut sibi possidere liceret: utrubi vero interdicto is
vincebat, qui maiore parte eius anni nec vi nec clam
nec precario ab adversario possidebat. hodie tamen
aliter observatur: nam utriusque interdicti potestas
quantum ad possessionem pertinet exaequata est, ut
ille vincat et in re soli et in re mobili, qui posses-
sionem nec vi nec clam nec precario ab adversario
5 litis contestationis tempore detinet. [3]'Possidere
'autem videtur quisque non solum, si ipse possideat,
'sed et si eius nomine aliquis in possessione sit, licet
'is eius iuri subiectus non sit, qualis est colonus et
'inquilinus: per eos quoque, apud quos deposuerit
'quis aut quibus commodaverit, ipse possidere vide-
'tur: et hoc est, quod dicitur retinere possessionem
'posse aliquem per quemlibet, qui eius nomine sit in
'possessione. quin etiam animo quoque retineri pos-
'sessionem placet,' id est ut, quamvis neque ipse sit
in possessione neque eius nomine alius, tamen 'si non
'relinquendae possessionis animo, sed postea rever-
'surus inde discesserit, retinere possessionem videtur.
'adipisci vero possessionem per quos aliquis potest,
'secundo libro exposuimus[4]. nec ulla dubitatio est,
'quin animo solo possessionem adipisci nemo potest.
6 'Reciperandae possessionis causa solet interdici,
'si quis ex possessione fundi vel aedium vi deiectus
'fuerit: nam ei proponitur interdictum unde vi, per
'quod is qui deiecit cogitur ei restituere possessionem,
'licet is ab eo qui vi deiecit vi vel clam vel precario
'possidebat.' sed ex sacris constitutionibus, ut supra
diximus[5], si quis rem per vim occupaverit, si qui-
dem in bonis eius est, dominio eius privatur, si aliena,
post eius restitutionem etiam aestimationem rei dare
vim passo compellitur. qui autem aliquem de pos-
sessione per vim deiecerit, tenetur lege Iulia de vi
privata aut de vi publica: sed de vi[6] privata, si sine
armis vim fecerit, sin autem cum armis eum de pos-
sessione expulerit, de vi publica. armorum autem
appellatione non solum scuta et gladios et galeas
7 significari intellegimus, sed et fustes et lapides. [7]'Ter-
'tia divisio interdictorum haec est, quod aut simpli-
'cia sunt aut duplicia. simplicia sunt, veluti in qui-
'bus alter actor, alter reus est: qualia sunt omnia
'restitutoria aut exhibitoria: namque actor est, qui
'desiderat aut exhiberi aut restitui, reus is, a quo
'desideratur, ut restituat aut exhibeat. prohibitorio-
'rum autem interdictorum alia simplicia sunt, alia
'duplicia. simplicia sunt, veluti cum prohibet praetor
'in loco sacro vel in flumine publico ripave eius ali-
'quid fieri (nam actor est, qui desiderat, ne quid fiat,
'reus, qui aliquid facere conatur): duplicia sunt veluti
'uti possidetis interdictum et utrubi. ideo autem du-
'plicia vocantur, quia par utriusque litigatoris in his
'condicio est nec quisquam praecipue reus vel actor
'intellegitur, sed unusquisque tam rei quam actoris
'partem sustinet.'
8 De ordine et veteri exitu interdictorum super-
vacuum est hodie dicere: nam quotiens extra ordi-
nem ius dicitur, qualia sunt hodie omnia iudicia, non
est necesse reddi interdictum, sed perinde iudicatur
sine interdictis, atque si utilis actio ex causa inter-
dicti reddita fuisset.

XVI[8]

DE POENA TEMERE LITIGANTIUM.

Nunc admonendi sumus magnam curam egisse eos,
qui iura sustinebant, ne facile homines ad litigandum
procederent: quod et nobis studio est. idque eo maxime
fieri potest, quod temeritas tam agentium quam eo-
rum cum quibus ageretur modo pecuniaria poena,
modo iurisiurandi religione, modo metu infamiae
1 coercetur. Ecce enim iusiurandum omnibus qui
conveniuntur ex nostra constitutione[9] defertur: nam
reus non aliter suis allegationibus utitur, nisi prius
iuraverit, quod putans se bona instantia uti ad con-
tradicendum pervenit. at adversus infitiantes ex qui-
busdam causis dupli vel tripli actio constituitur, vel-
uti si damni iniuriae aut legatorum locis venerabilibus
relictorum nomine agitur. [10]'statim autem ab initio plu-
'ris quam simpli est actio veluti furti manifesti qua-
'drupli, nec manifesti dupli: nam ex his causis et aliis qui-
'busdam, sive quis neget sive fateatur, pluris quam sim-
'pli est actio. item actoris quoque calumnia coercetur':
nam etiam actor pro calumnia iurare cogitur ex nostra
constitutione. utriusque etiam partis advocati ius-
iurandum subeunt, quod alia nostra constitutione[11]
comprehensum est. haec autem omnia pro veteris
calumniae actione introducta sunt, quae in desuetu-
dinem abiit, quia in partem decimam litis actorem
multabat, quod nusquam factum esse invenimus: sed
pro his introductum est et praefatum iusiurandum et
ut improbus litigator etiam damnum et impensas litis
2 inferre adversario suo cogatur. [12]'Ex quibusdam
'iudiciis damnati ignominiosi fiunt, veluti furti, vi bo-
'norum raptorum, iniuriarum, de dolo, item tutelae,
'mandati, depositi, directis non contrariis actionibus,
'item pro socio,' quae ab utraque parte directa est
et ob id quilibet ex sociis eo iudicio damnatus igno-
minia notatur. 'sed furti quidem aut vi bonorum
'raptorum aut iniuriarum aut de dolo non solum dam-
'nati notantur ignominia, sed etiam pacti, et recte:
'plurimum enim interest, utrum ex delicto aliquis an
'ex contractu debitor sit.'
3 Omnium autem actionum instituendarum prin-
cipium ab ea parte edicti proficiscitur, qua praetor
edicit de in ius vocando: utique enim in primis ad-
versarius in ius vocandus est, id est ad eum vocan-
dus est, qui ius dicturus sit. qua parte praetor pa-
rentibus et patronis, item liberis parentibusque pa-
tronorum et patronarum hunc praestat honorem, ut
non aliter liceat liberis libertisque eos in ius vocare,
quam si id[13] ab ipso praetore postulaverint et im-
petraverint: et si quis aliter vocaverit, in eum poe-
nam solidorum quinquaginta constituit.

XVII

DE OFFICIO IUDICIS

Superest, ut de officio iudicis dispiciamus. et qui-
dem in primis illud observare debet iudex, ne aliter
indicet, quam legibus aut constitutionibus aut mori-

(1) petitori *B*, petitoris *W*, petituris *E* (2) propterea quod *scr.* (3) *Gai.* 4, 153. 154 (4) 2, 9, 4 (5) 4, 2, 1 (6) de vi] *Θ*, si *B*, vi $P^b E W^b$, vim.. W^a, *om.* P^a (7) *Gai.* 4, 156..160

(8) *Cf. Gai.* 4, 171..183 (9) *Cod.* 2, 58 (59), 2 *pr.* (*a.* 534?) (10) *Gai.* 4, 173. 174 (11) *Cod.* 3, 1, 14, 1 (12) *Gai.* 4, 182 (13) id] *E W*, *om. B*

1 bus[1] proditum est. Et ideo si noxali iudicio ad-
dictus est, observare debet, ut, si condemnandus
videbitur dominus, ita debeat condemnare: 'Publium
'Maevium Lucio Titio decem aureis condemno aut
2 'noxam dedere.' Et si in rem actum sit, sive
contra petitorem iudicavit, absolvere debet possesso-
rem, sive contra possessorem, iubere eum debet, ut
rem ipsam restituat cum fructibus. sed si in prae-
senti neget se possessor restituere posse et sine fru-
stratione videbitur tempus restituendi causa petere,
indulgendum est ei, ut tamen de litis aestimatione
caveat cum fideiussore, si intra tempus quod ei da-
tum est non restituisset. et si hereditas petita sit,
eadem circa fructus interveniunt, quae diximus inter-
venire in singularum rerum petitione. illorum autem
fructuum, quos culpa sua possessor non perceperit,
in utraque actione eadem ratio paene fit[2], si praedo
fuerit. si vero bona fide possessor fuerit, non habe-
tur ratio consumptorum neque non perceptorum: post
inchoatam autem petitionem etiam illorum ratio habe-
tur, qui culpa possessoris percepti non sunt vel per-
3 cepti consumpti sunt. Si ad exhibendum actum
fuerit, non sufficit, si exhibeat rem is cum quo actum
est, sed opus est, ut etiam causam rei debeat exhi-
bere, id est ut eam causam habeat actor, quam ha-
biturus esset, si, cum primum ad exhibendum egisset,
exhibita res fuisset: ideoque si inter moras usucapta
sit res a possessore, nihilo minus condemnatur. prae-
terea fructuum medii temporis, id est eius, quod[3]
post acceptum ad exhibendum iudicium ante rem
iudicatam intercessit, rationem habere debet iudex.
quod si neget is, cum quo ad exhibendum actum est,
in praesenti exhibere se posse et tempus exhibendi
causa petat idque sine frustratione postulare videa-
tur, dari ei debet, ut tamen caveat se restituturum:
quod si neque statim iussu iudicis rem exhibeat ne-
que postea exhibiturum se caveat, condemnandus sit
in id, quod actoris intererat ab initio rem exhibitam
4 esse. Si familiae erciscundae iudicio actum sit,
singulas res singulis heredibus adiudicare debet et,
si in alterius persona praegravare videatur adiudi-
catio, debet hunc invicem coheredi certa pecunia,
sicut iam dictum est[3a], condemnare. eo quoque no-
mine coheredi quisque suo condemnandus est, quod
solus fructus hereditarii fundi percepit aut rem he-
reditariam corrupit aut consumpsit. quae quidem
similiter inter plures quoque quam duos coheredes
5 subsequuntur. Eadem interveniunt et si communi
dividundo de pluribus rebus actum fuerit. quod si
de una re, veluti de fundo, si quidem iste fundus
commode regionibus divisionem recipiat, partes eius
singulis adiudicare debet et, si unius pars praegra-
vare videbitur, is invicem certa pecunia alteri con-
demnandus est: quod si commode dividi non possit,
vel homo forte aut mulus erit de quo actum sit, uni
totus adiudicandus est et is[4] alteri certa pecunia
6 condemnandus. Si finium regundorum actum fue-
rit, dispicere debet iudex, an necessaria sit adiudi-
catio. quae sane uno casu necessaria est, si eviden-
tioribus finibus distingui agros commodius sit, quam
olim fuissent distincti: nam tunc necesse est ex al-
terius agro partem aliquam alterius agri domino ad-
iudicari. quo casu conveniens est, ut is alteri certa
pecunia debeat condemnari. eo quoque[5] nomine dam-
nandus est quisque hoc iudicio, quod forte circa
fines malitiose aliquid commisit, verbi gratia quia
lapides finales furatus est aut arbores finales cecidit.
contumaciae quoque nomine quisque eo iudicio con-
demnatur, veluti si quis iubente iudice metiri agros
7 passus non fuerit. Quod autem istis iudiciis ali-
cui adiudicatum sit, id statim eius fit cui adiudi-
catum est.

XVIII[6]

DE PUBLICIS IUDICIIS.

Publica iudicia neque per actiones ordinantur nec
omnino quidquam simile habent ceteris iudiciis, de
quibus locuti sumus, magnaque diversitas est eorum
1 et in instituendis et in exercendis. Publica au-
tem dicta sunt, quod cuivis ex populo exsecutio eo-
2 rum plerumque datur. Publicorum iudiciorum quae-
dam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia
dicimus, quae ultimo supplicio adficiunt vel aquae et
ignis interdictione vel deportatione vel metallo: ce-
tera si qua infamiam irrogant cum damno[7] pecu-
niario, haec publica quidem sunt, non tamen capitalia.
3 Publica autem iudicia sunt haec. lex Iulia ma-
iestatis, quae in eos, qui contra imperatorem vel rem
publicam aliquid moliti sunt, suum vigorem extendit.
cuius poena animae amissionem sustinet et memoria
4 rei et post mortem damnatur. Item lex Iulia de
adulteriis coercendis, quae non solum temeratores
alienarum nuptiarum gladio punit, sed etiam eos, qui
cum masculis infandam libidinem exercere audent.
sed eadem lege Iulia etiam stupri flagitium punitur,
cum quis sine vi vel virginem vel viduam honeste
viventem stupraverit. poenam autem eadem lex irro-
gat peccatoribus, si honesti sunt, publicationem par-
tis dimidiae bonorum, si humiles, corporis coercitio-
5 nem cum relegatione. Item lex Cornelia de si-
cariis, quae homicidas ultore ferro persequitur vel
eos, qui hominis occidendi causa cum telo ambulant.
telum autem, ut Gaius noster in[8] interpretatione legis
duodecim tabularum[9] scriptum reliquit, vulgo quidem
id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed et omne
significatur, quod manu cuiusdam mittitur: sequitur
ergo, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine
contineatur. dictumque ab eo, quod in longinquum
mittitur, a Graeca voce figuratum, *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*:
et hanc significationem invenire possumus et in Graeco
nomine: nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος*
appellant *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*. admonet nos Xeno-
phon[10]. nam ita scripsit: *καὶ τὰ βέλη ὁμοῦ ἐφέρετο,
λόγχαι, τοξεύματα, σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ λίθοι*[11].
sicarii autem appellantur a sica, quod significat fer-
reum cultrum. eadem lege et venefici capite damnan-
tur, qui artibus odiosis, tam[12] venenis vel susurris
magicis homines occiderunt vel mala medicamenta
6 publice vendiderunt. Alia deinde lex asperrimum
crimen nova poena persequitur, quae Pompeia de
parricidiis vocatur. qua cavetur, ut, [13]si quis paren-
tis aut filii aut omnino adfectionis eius, quae nuncu-
patione parricidii continetur, fata properaverit, sive
clam sive palam id ausus fuerit, nec non is, cuius
dolo malo id factum est, vel conscius criminis existit,
licet extraneus sit, poena parricidii punietur et neque
gladio neque ignibus neque ulla alia sollemni poena
subicietur, sed insutus culleo cum cane et gallo galli-
naceo et vipera et simia et inter eius ferales angu-
stias comprehensus, secundum quod regionis qualitas
tulerit, vel in vicinum mare vel in amnem proiciatur,
ut omni elementorum usu vivus carere incipiat et[14]
ei caelum superstiti, terra mortuo auferatur. si quis
autem alias cognatione vel adfinitate coniunctas per-
sonas necaverit, poenam legis Corneliae de sicariis
7 sustinebit[15]. Item lex Cornelia de falsis, quae
etiam testamentaria vocatur, poenam irrogat ei, qui
testamentum vel aliud instrumentum falsum scripserit

(1) moribus] *E W*, a maioribus *B*, *τῇ τῶν σοφῶν νομοθεσίᾳ Θ* (2) fit] *B*, habetur *WE* (3) quod] *W*[b], qui *B W*[a]*E*: *καὶ τοὺς καρποὺς δὲ τοῦ μέσου χρόνου, τοῦτ' ἔστι τοὺς μετὰ προκάταρξιν μέχρι καταδίκης Θ, quod vix recedit a nostra lectione* (3a) 4, 6, 20 (4) is] *B W*[a], is invicem *E W*[b] (5) quoque] *E*, que *B W*
(6) *Cf. Dig.* 48, 1 (7) infamiam i. cum damno] *WEΘ*, vel inf. i. c d. *B*, vel dampnum vel infamiam i. cum damno *A*[l], vel damnum vel infamia i. *A*[bg]*A*[p] (8) in] *A*[l], *om. rel.* (9) *Dig.* 50, 16, 233, 2 (10) *Anab.* 5, 2, 14 (11) *id est:* et tela simul mittebantur, hastae, sagittae, fundae, permulti et lapides (12) tam] *AE*, *om. B*, tam..magicis *om. R* (13) si quis ... auferatur *ex Cod.* 9, 17, 1 (14) et] *RA*, ut *B Cod.* (15) *sic dett.*, subsistit *RB*, substituetur *A*

signaverit recitaverit subiecerit quive signum adul-
terinum fecerit sculpserit expresserit sciens dolo malo.
eiusque legis poena in servos ultimum supplicium est [1],
quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, in
8 liberos vero deportatio. Item lex Iulia de vi pu-
blica seu privata adversus eos exoritur, qui vim vel
armatam vel sine armis commiserint. sed si quidem
armata vis arguatur, deportatio ei ex lege Iulia de
vi publica irrogatur: si vero sine armis, in tertiam
partem bonorum publicatio imponitur. sin autem per
vim raptus virginis vel viduae vel sanctimonialis vel
aliae fuerit perpetratus, tunc et peccatores et ei, qui
opem flagitio dederunt, capite puniuntur secundum
nostrae constitutionis [2] definitionem, ex qua haec
9 apertius possibile est scire. Lex Iulia peculatus
eos punit, qui pecuniam vel rem publicam vel sacram
vel religiosam furati fuerint. sed si quidem ipsi iudi-
ces tempore administrationis publicas pecunias sub-
traxerunt, capitali animadversione puniuntur, et non
solum hi, sed etiam qui ministerium eis ad hoc ad-
hibuerunt vel qui subtracta ab his scientes suscepe-
runt: alii vero, qui in hanc legem inciderint, poenae
10 deportationis subiugentur [3]. Est inter publica
iudicia lex Fabia de plagiariis, quae interdum capitis
poenam ex sacris constitutionibus irrogat, interdum
11 leviorem. Sunt praeterea publica iudicia lex Iulia
ambitus et lex Iulia repetundarum et lex Iulia de
annona et lex Iulia de residuis, quae de certis capi-
tulis loquuntur et animae quidem amissionem non
irrogant, aliis autem poenis eos subiciunt, qui prae-
cepta earum neglexerint.
12 Sed de publicis iudiciis haec exposuimus, ut
vobis possibile sit summo digito et quasi per indicem
ea tetigisse. alioquin diligentior eorum scientia vobis
ex latioribus digestorum sive pandectarum libris deo
propitio adventura est.

(1) est] *PE*, et *R*, *om.* *AB* (2) *Cod.* 9, 13, 1 (3) *sic R*, subigu̇ntur *A*, subiungentur *B*

IUSTINIANI

D I G E S T A

RECOGNOVIT

THEODORUS MOMMSEN

Digestorum haec editio minor et parabilis repraesentat fere librum Florentinum. nam quamquam eum quoque passim corruptum esse constat cum compilatorum erroribus aliis translaticiis aliis ipsorum tum librariorum incuria, tamen maxime in tali opere, primario fonte iuris Romani et propter rerum notitiam potissimum lectitato cavendum est a nimia emendandi fiducia, quae traditae lectionis lectorem non admoneat, sed id agat ut eam oblitteret, terrentque vestigia eorum, qui hodie in has potissimum litteras grassantur, dum modo probabilia, incerta tamen, modo quae ipsis solis placere possint commenticia nec raro perversa in ipsum verborum ordinem recipiunt et ita tirones neque tirones solos saepenumero fallunt. quam ob rem a tradita lectione rarissime recessi, nec facile certe in gravioribus, nisi ubi praeter lectionis probabilitatem diserta testimonia, Graecorum maxime, emendationem commendarent. ubicumque autem editio haec neque primam lectionem Florentinam sequitur neque secundam, ad emendationes omnes vel minimi momenti, exceptis orthographicis solis, tradita lectio in adnotatione adscripta est. iudicium de Florentini libri emendatore petendum est ex editione mea maiore, ubi demonstravi saepissime eum aut falli aut fallere: nihilominus eius sive correctionibus sive interpolationibus in notis etiam huius editionis plerumque locum dedi, cum earum lectionum etsi ex parte pessimarum tamen a iure consultis diligenter ratio haberi debeat. adscripsi praeterea in adnotatione emendationes sive meas sive aliorum mihi probatas, fere ut propositae sunt in editione maiore, paucis postea vel suppressis vel adiectis vel mutatis. nam in corruptelis Digestorum deprehendendis et tollendis magna pars etiam iuris prudentiae versatur, quamquam plurimis locis, cum de verbis quae fuerunt recuperandis desperandum sit, omnis emendatio eo continetur, ut coniectura assequamur sententiam perturbatam. quorum virorum doctorum emendationes comprobassem, eorum nomina ut par erat enuntiavi: correctiones sine nomine prolatae meae sunt exceptis pervulgatis et per saecula iam traditis, quorum auctorem neque facile exquiras nec requiras. sed cum saepe constet, maxime ex consensu Graecorum et libri Florentini, traditam lectionem quamquam corruptam tamen ita perscriptam fuisse in ipso Digestorum Iustinianorum archetypo, corruptelae eiusmodi antiquiores a posteriorum librariorum erroribus ut distinguerentur, huius editionis rationes pati non videbantur. Graeci libri quae conferunt ad Digestorum emendationem, item pauca ea, quae ex secundi ordinis codicibus adscisci probarique potuerunt, in hac editione aut in ordine verborum leguntur aut in adnotatione inter reliquas emendationes probabiles proponuntur auctoritate adscripta: ipsa Basilicorum comparatio et Bononiensium lectionum allegatio huiusce editionis modulum excedere visae sunt, et haec quoque non tam non profutura esse quam etiam offutura. nam variam lectionem talem, qualis est Gebaueriana et inde sumpta Kriegeliana, et philologis et iuris studiosis pariter inutilem esse hodie inter omnes constat. neutri enim quicquam profecerunt ex adscriptis ibi librariorum saeculi XIII et maxime editorum saec. XV et XVI a Florentina lectione dissensionibus, quae redeunt fere ad minutias tam inanes et molestas quam nulla testium auctoritate sive commendatas sive excusatas. quibus marginem iam exoneratum esse et iis locum datum, quae utut sunt, certe cum fructu aliquo perpendantur, veri prudentes opinor probabunt.

Si quae recepta in Digesta item alibi (sive apud iuris auctores qui extant sive in compilationibus aliis sive in ipsis Digestis alio loco) vel redeunt vel certe citantur nomine auctoris adiecto, ad eiusmodi locos lectorem remittere utile visum est. [quo ordine quos libros compilatores adhibuerint, indices duo declarant a Bluhmio compositi in additamentis huius editionis curante Paulo Krueger repetiti.] adieci item ad singulos titulos partium quattuor, in quas pandectarum compilatores constat prudentium libros distribuisse, Sabinianae Edictalis Papinianae Appendicis indicationem, ut qua ratione singuli tituli compositi essent inde pateret. item ad singulos titulos citavi Basilicorum qui respondent titulos titulosque Institutionum Codicisque inscriptionem certe similem habentes. denique Graecorum versionem adieci neque barbaram saeculi XII, cuius specimen dedi in editione maiore, neque vulgarem ex barbara illa et posteriorum correctionibus contaminatam, sed quae mihi probaretur.

Berolini d. 20. Iun. a. 1868: item d. 24. Mart. a. 1872: item d. 27. Apr. a. 1877.

SIGNORUM EXPLICATIO.

F = liber Florentinus.
F^a = eiusdem libri scriptura primaria ab eodem librario mutata.
F^b = eiusdem libri scriptura secundaria a primario librario profecta.
F^1 = eiusdem libri scriptura primaria a correctore ordinario mutata.
F^2 = eiusdem libri scriptura secundaria ab ordinario correctore profecta.
F^3 = eiusdem libri scriptura secundaria profecta a correctore non ordinario, sed antiquo.
F^{ae} = eiusdem libri lectio primaria postea mutata tempore antiquo.
F^{em} = eiusdem libri lectio secundaria profecta ex emendatione antiqua.
f = eiusdem libri scriptura profecta a correctore aetatis Bononiensium vel etiam posterioris.
G = in titulo finium regundorum significat exemplum apud gromaticos veteres servatum (*Schriften der röm. Feldmesser* ed. Lachmann 1, 276 sq.).
N = per decimum librum significat Digestorem codicem rescriptum Neapolitanum IV. A. 8, ex quo quae supersunt continent particulas titulorum libri eius secundi tertii quarti.
POMM = in quadragesimo quinto libro significat codicem Digestorum Pommersfeldensem, ex quo quae supersunt laciniae pertinent ad eius libri titulum primum.

R = codex Berolinensis olim Rosnyanus Lat fol. n. 269 saec. IX habens partem libri primi Digestorum.
S = secundi ordinis libri Digestorum, scilicet Bononienses a me adhibiti et in editione maiore recensiti, praecipue tres qui sequuntur Digesti veteris *PVL:*
P = Parisinus n. 4450 saec. XI, inter secundi ordinis Digesti veteris libros antiquissimus et optimus.
P^a = eiusdem libri scriptura primaria postea mutata.
V = Vaticanus 1406 saec. XI.
L = Lipsiensis univ. 873 saec. XII.
B vel *Bas.* = Basilica eorumque scholia.
? = interrogationis signum maius significat eius libri, qui proxime praecedit, lectionem dubiam esse: contra interrogationis signum minus ? similiter postpositum litterulae ad *F* litteram adscriptae (exempli causa $F^{b?}$) significat dubitari non de lectione, sed de auctore lectionis, utrum primus librarius sit an corrector.
dett. = ex codicibus Bononiensibus aetatis sequioris unus pluresve, item editiones ante Haloandrum una pluresve.
Hal. = Haloandri Digestorum editio Norimbergae a. 1529.
Sab. = pars Sabiniana
Ed. = pars edictalis
Pap. = pars Papiniana
App. = appendix
} cf. infra p. 374—378.

TITULI

TOTIUS

OMNIUM[1] DIGESTORUM SEU PANDECTARUM

IURIS ENUC[LEATI EX OMNI][2] IURE VETERI COLLECTI

AUCTORITATE DOMINI NOSTRI SACRATISSI[MI

IUSTINIANI] AUGUSTI.

---

(1) totius omnium *del.* (2) *In primordiis digestorum quae exhibentur intra uncos quadratos, cum desint in Florentino libro foliis laceris vel exesis, suppleta sunt coniectura.* — *Ordo primordiorum est libri Florentini, nisi quod constitutio* Δέδωκεν *in eo legitur post constitutionem* Tanta, *nos utramque e regione posuimus.*

Subieci in paginis extremis inscriptiones subscriptionesque singulorum librorum codicis F

ante l. I domini nostri sacratissimi principis iustiniani iuris enucleati ex omni vetere iure collecti digestorum seu pandectarum lib. i *F*

ante l. II ℞ incipit liber secundus ℞ *F*

ante l. III feliciter || incipit liber tertius *F*

ante l. IIII explicit liber iii incipit lib. iiii feliciter *F* incipit liber quartus *add. F*²

post l. IIII feliciter *F*

[Incipit liber] quintus.

[α R De iudiciis], ubi quisque agere [vel con]veniri debeat.
[β R De inof]ficioso testamento.
[γ R De he]reditatis petitione.
[δ R Si] pars hereditatis petatur.
ε R De possessoria hereditatis petitione.
ϛ R De fideicommissaria hereditatis petitione.

Explicit[1] ex ordine digestorum liber quintus, de iudiciis liber primus.

Incipit ex ordine sextus, de iudiciis secundus.

α R De rei vindicatione.
β R De Publiciana in r[em a]ctione.
γ R Si ager vectig[alis id e]st emphyteutica[rius pe]tatur.

Explicit ex ordine lib. sextus, de iudiciis lib. secundus.

Incipit ex ordine liber septimus, de iudiciis liber tertius.

α R De usu fructu, et quemadmodum quis[2] utatur fruatur.
β R De usu fructu adcrescendo.
γ R Quando dies legati usus fructus cedat.
δ R Quibus modis usus fructus vel usus amittitur.
ε R De usu fructu earum rerum, quae usu consumuntur vel minuuntur.
ϛ R Si usus fructus petetur vel ad alium pertinere negetur.
ζ R De operis servorum.
η R De usu et habitatione.
ϑ R Usufructuarius quemadmodum caveat.

Explicit ex ordine digestorum liber septimus, de iudiciis liber tertius.

Incipit ex ordine liber octavus, de iudiciis liber quartus.

α R De servitutibus.
β R De servitutibus praediorum urbanorum.
γ R De servitutibus praediorum rusticorum.
δ R Communia praediorum tam urbanorum quam rusticorum.
ε R Si servitus vindicetur vel ad alium pertinere negetur.
ϛ R Quemadmodum servitutes amittantur.

Explicit ex ordine digestorum liber octavus, de iudiciis liber quartus.

Incipit ex ordine liber nonus, de iudiciis liber quintus.

α R Si quadrupes pauperiem fecisse dicatur.
β R Ad legem Aquiliam.
γ R De his, qui effuderint vel deicerint.
δ R De noxalibus actionibus.

Explicit ex ordine digestorum liber nonus, de iudiciis liber quintus.

Incipit ex ordine liber decimus, de iudiciis liber sextus.

α R Finium regundorum.
β R Familiae herciscundae.
γ R Communi dividundo.
δ R Ad exhibendum.

Explicit ex ordine digestorum liber decimus, de iudiciis liber sextus.

Incipit ex ordine liber undecimus, de iudiciis liber septimus.

α R De interrogationibus in iure faciendis et de interrogatoriis actionibus.
β R De quibus rebus ad eundem iudicem eatur.
γ R De servo corrupto.
δ R De fugitivis.
ε R De aleatoribus.
ϛ R Si mensor falsum modum dixerit.
ζ R De religiosis et sumptibus funerum et ut funus ducere liceat.
η R De mortuo inferendo et sepulchro inaedificando.

Explicitus est ex ordine digestorum liber undecimus, de iudiciis liber septimus feliciter.

Incipit de rebus creditis si certum petetur liber primus, ex ordine digestorum seu pandectarum duodecimus.

α R De rebus creditis si certum petetur et de condictione.
β R De iureiurando sive voluntario sive necessario sive iudiciali.
γ R De in litem iurando.
δ R De condictione causa data causa non secuta.
ε R De condictione ob turpem vel iniustam causam.
ϛ R De condictione indebiti.
ζ R De condictione sine causa.

Explicit ex ordine digestorum liber duodecimus, de rebus liber primus.

Incipit ex ordine tertius decimus, de rebus secundus feliciter.

α R De condictione furtiva.
β R De condictione ex lege.
γ R De condictione triticiaria[3].
δ R De eo, quod certo loco dari oportet.
ε R De pecunia constituta.
ϛ R Commodati vel contra.
ζ R De pigneraticia actione vel contra.

Explicitus est liber ex ordine tertius decimus, de rebus liber secundus.

Incipit liber ex ordine quartus decimus, de rebus[4] tertius.

α R De exercitoria actione.
β R De lege Rhodia de iactu.
γ R De institoria actione.

---

(1) explicitur F^2 *et sic deinceps saepius* (2) quis *om.* *F* (3) tricticiaria *F* (4) liber *ins.* F^2

---

post l. V expl. dig. seu pandectar. ex ord. lib. quintus de iud. autem lib. primus feliciter *F*
ante l. VII incipit lib. vii *add.* F^2
ante l. VIII feliciter ‖ lib. viii *F*
ante l. VIIII explicit lib. viii incipit lib. ix felicit *F*
ante l. X feliciter *F*, incipit liber decimus *add.* F^2
ante l. XI explicit lib. x. incipit lib. xi. feliciter *F*
ante l. XII εὐτυχῶς τῷ γράψαντι τοῦτο τὸ βιβλίον feliciter *F*: incipit lib. xii *add.* F^2
ante l. XIII incipit lib. xiii *F*
ante l. XIIII expl. lib. xiii incipit lib. xiv *F*

δ ℞ De tributoria actione.
ε ℞ Quod cum eo, qui in aliena potestate est, negotium gestum esse dicetur.
ς ℞ De senatus consulto Macedoniano.

Explicit liber ex ordine quartus decimus.

Incipit liber ex ordine quintus decimus, de rebus quartus.

α ℞ De peculio.
β ℞ Quando de peculio actio annalis est.
γ ℞ De in rem verso.
δ ℞ Quod iussu.

Explicit liber ex ordine quintus decimus.

Incipit liber ex ordine sextus decimus, de rebus liber quintus.

α ℞ Ad senatus consultum Velleianum.
β ℞ De compensationibus.
γ ℞ Depositi vel contra.

Explicit ex ordine liber sextus decimus.

Incipit liber ex ordine septimus decimus, de rebus liber sextus.

α ℞ Mandati vel contra.
β ℞ Pro socio.

Explicit liber ex ordine septimus decimus.

Incipit liber ex ordine digestorum octavus decimus, de rebus liber septimus.

α ℞ De contrahenda emptione et de pactis inter emptorem et venditorem compositis et quae res veniri non possunt.
β ℞ De in diem addictione.
γ ℞ De lege commissoria.
δ ℞ De hereditate vel actione vendita.
ε ℞ De rescindenda venditione et quando licet ab emptione discedere.
ς ℞ De periculo et commodo rei venditae.
ζ ℞ De servis exportandis vel si ita mancipium veneat, ut manumittatur, vel contra.

Incipit ex ordine digestorum liber nonus decimus, de rebus octavus.

α ℞ De actionibus empti venditi.
β ℞ Locati conducti.
γ ℞ De aestimatoria actione.
δ ℞ De rerum permutatione.
ε ℞ De praescriptis verbis et in factum actionibus.

Explicit ex ordine digestorum liber nonus decimus feliciter.

Incipit ex ordine digestorum liber vicensimus, singularium primus.

α ℞ De pignoribus et hypothecis et qualiter ea contrahantur et de pactis eorum.
β ℞ In quibus causis tacite contrahitur pignus vel hypotheca.
γ ℞ Quae res pignori vel hypothecae[1] datae obligari non possunt.
δ ℞ Qui potiores in pignore vel hypotheca habeantur et de his qui in priorum creditorum locum succedunt.
ε ℞ De distractione pignorum vel hypothecarum.
ς ℞ Quibus modis pignus vel hypotheca solvitur vel non.

Explicitus est ex ordine liber vicensimus, singularium liber primus.

Incipit ex ordine liber vicensimus primus, singularium secundus.

α ℞ De aedilicio edicto et de redhibitione et quanti minoris.
β ℞ De evictionibus et duplae stipulatione.
γ ℞ De exceptione rei[2] venditae et traditae.

Explicit ex ordine liber vicensimus primus, singularium secundus.

Incipit ex ordine digestorum liber vicensimus secundus, singularium tertius.

α ℞ De usuris et omnibus accessionibus et mora.
β ℞ De nautico faenore.
γ ℞ De probationibus et praesumptionibus.
δ ℞ De fide instrumentorum.
ε ℞ De testibus.
ς ℞ De iuris et facti ignorantia.

Incipit ex ordine liber vicensimus tertius, singularium liber quartus.

α ℞ De sponsalibus.
β ℞ De ritu nuptiarum.
γ ℞ De iure dotium.
δ ℞ De pactis dotalibus.
ε ℞ De fundo dotali.

Explicit ex ordine liber vicensimus tertius.

Incipit ex ordine liber vicensimus quartus, singularium liber quintus.

α ℞ De donationibus inter virum et uxorem.
β ℞ De divortiis et repudiis.
γ ℞ Soluto matrimonio dos quemadmodum petatur.

Explicitus est liber ex ordine vicensimus quartus, singularium liber quintus.

Incipit ex ordine liber vicensimus quintus, singularium liber sextus.

α ℞ De impensis in res dotales factis.
β ℞ De rerum amotarum actione.
γ ℞ De agnoscendis et alendis liberis vel parentibus vel patronis vel libertis.
δ ℞ De inspiciendo ventre custodiendoque partu.
ε ℞ Si ventris nomine muliere in possessionem missa eadem possessio dolo malo ad alium translata esse dicatur.
ς ℞ Si mulier ventris nomine in possessionem calumniae causa fuisse dicatur.
ζ ℞ De concubinis.

Explicitus est liber ex ordine vicensimus quintus, singularium sextus.

(1) hypotheca *F* (2) re *F*

ante l. XV expl. lib. xiv incip. lib. xv *add. F²*
ante l. XVI explicit liber xv *F*, incipit lib. xvi *add. F²*
ante l. XVII explicit lib. xvi incipit lib. xvii feliciter *F*: incipit lib. xvii *add. F²*
ante l. XVIII explicit lib. xvii incipit lib. xviii feliciter *F*
post l. XVIII explicit digestorum sive pandectarum lib. xviii feliciter *F*
ante l. XX incip. lib. xx *add. F²*
ante l. XXI explic. digestorum liber vicesimus || incipit liber xxi *F*
ante l. XXII inc. lib. xxii *F*
ante l. XXIII explicit digestorum liber xxii incipit lib. xxiii *F*
ante l. XXIIII incipit liber xxiv *F*
ante l. XXV explicit lib. xxiv incipit lib. xxv feliciter *F*

Incipit ex ordine liber vicensimus sextus, singularium liber septimus.

α ℞ De tutelis.
β ℞ De testamentaria tutela.
γ ℞ De confirmando tutore vel curatore.
δ ℞ De legitimis tutoribus.
ε ℞ De tutoribus et curatoribus datis ab his, qui ius dandi habent, et qui et in quibus causis specialiter dari possunt.
ϛ ℞ Qui petant tutores vel curatores et ubi petantur.
ζ ℞ De administratione et periculo tutorum et curatorum, qui gesserunt vel non, et de agentibus vel conveniendis uno vel pluribus.
η ℞ De auctoritate et consensu tutorum et curatorum.
ϑ ℞ Quando ex facto tutoris vel curatoris minores agere vel conveniri possunt.
ι ℞ De suspectis tutoribus et curatoribus.

Explicitus est ex ordine liber vicensimus sextus, singularium[1] liber septimus.

Incipit ex ordine liber vicensimus septimus, singularium liber octavus.

α ℞ De excusationibus.
β ℞ Ubi pupillus educari vel morari debet et de alimentis ei praestandis[2].
γ ℞ De tutelae[3] et rationibus distrahendis et utili curationis causa actione.
δ ℞ De contraria tutelae et utili actione.
ε ℞ De eo qui pro tutore prove[4] curatore negotia gessit.
ϛ ℞ Quod falso tutore auctore gestum esse dicatur.
ζ ℞ De fideiussoribus et nominatoribus et heredibus tutorum et curatorum.
η ℞ De magistratibus conveniendis et heredibus eorum.
ϑ ℞ De rebus eorum, qui sub tutela vel cura sunt, sine decreto non alienandis vel supponendis.
ι ℞ De curatoribus furioso et aliis extra minores dandis.

Explicitus est ex ordine liber vicensimus septimus, singularium octavus feliciter.

Incipit ex ordine liber vicensimus octavus, singularium liber nonus.

α ℞ Qui testamenta facere possunt et quemadmodum testamenta fiant.
β ℞ De liberis et postumis heredibus instituendis vel exheredandis vel praeteritis.
γ ℞ De iniusto rupto irrito facto testamento.
δ ℞ De his quae[5] in testamento delentur, inducuntur vel inscribuntur.
ε ℞ De heredibus instituendis.
ϛ ℞ De vulgari et pupillari substitutione.
ζ ℞ De condicionibus institutionum.
η ℞ De iure deliberandi.

Explicit liber ex ordine vicensimus octavus, singularium liber nonus.

Incipit ex ordine liber vicensimus nonus, singularium decimus.

α ℞ De testamento militis.
β ℞ De adquirenda vel amittenda hereditate.
γ ℞ Testamenta quemadmodum aperiantur, inspiciantur et describantur.
δ ℞ Si quis omissa causa testamenti ab intestato vel alio modo possideat hereditatem.
ε ℞ De senatus consulto Silaniano et Claudiano, quorum testamenta ne aperiantur.
ϛ ℞ Si quis aliquem testari prohibuerit vel coegerit.
ζ ℞ De iure codicillorum.

Incipit liber primus de legatis et fideicommissis, ex ordine liber trigensimus.

α ℞ De legatis et fideicommissis.

[6]Incipit liber secundus de legatis et fideicommissis, ex ordine trigensimus primus.

α ℞[7] De legatis et fideicommissis.

Incipit liber tertius de legatis et fideicommissis, ex ordine trigensimus secundus.

α ℞[7] De legatis et fideicommissis.

Incipit liber quartus de legatis et fideicommissis, ex ordine liber trigensimus tertius.

α ℞ De annuis et menstruis legatis.
β ℞ De usu et usu fructu et habitatione et operis per legatum vel fideicommissum datis.
γ ℞ De servitute legata.
δ ℞ De dote praelegata.
ε ℞ De optione vel electione legata.
ϛ ℞ De tritico vino vel oleo legato.
ζ ℞ De instructo vel instrumento legato.
η ℞ De peculio legato.
ϑ ℞ De penu legata.
ι ℞ De supellectili legata.

Incipit ex ordine digestorum liber trigensimus quartus.

α ℞ De alimentis vel cibariis legatis.
β ℞ De auro argento mundo ornamentis unguentis veste vel vestimentis et statuis legatis.
γ ℞ De liberatione legata.
δ ℞ De adimendis vel transferendis legatis.
ε ℞ De rebus dubiis.
ϛ ℞ De his, quae poenae causa relinquuntur.
ζ ℞ De regula Catoniana.
η ℞ De his, quae pro non scripto habentur.
ϑ ℞ De his, quae ut indignis auferuntur.

Incipit ex ordine[8] liber trigensimus quintus.

α ℞ De condicionibus et demonstrationibus et causis et[9] modis eorum, quae in testamento scribuntur.

(1) singuli *F* (2) praetandis *F* (3) tutela *F*² (4) provel *F* (5) qui *F* (6) B *add. F*² (7) α ℞ *om. F* (8) ordone *F* (9) causis et] causis *F*¹, causet *F*²

ante l. XXVI explicit lib. xxv incipit lib. xxvi feliciter ‖ incipit digestorum siv pandectarum liber xxvi *F*
ante l. XXVII explicit digestorum seu pandectarum liber xxvi ‖ lib. xxvii *F*
ante l. XXVIII nec subscriptio neque inscriptio in F
ante l. XXVIIII explicit digestorum sive pandectarum lib. xxviii de testamentis lib. xxix feliciter *F*
ante l. XXX feliciter ‖ explicit lib. xxix incipit lib. xxx feliciter *F*
ante l. XXXI explicit lib. xxx incipit lib. xxxi feliciter *F*
ante l. XXXII explicit lib. xxxi incipit lib. xxxii feliciter *F*
ante l. XXXIII explicit digestorum libro xxxii ‖ incipit digestorum liber xxxiii *F*
ante l. XXXIIII explicit digestorum seu pandectarum liber trigesimus tertius feliciter ‖ lib. xxxiiii *F*
post l. XXXIV explicit liber xxxiv de legatis et fideicommissis liber quintus feliciter *F*

β R Ad legem Falcidiam.
γ R Si cui plus, quam per legem Falcidiam liceret, legatum esse dicetur.

Incipit ex ordine liber trigensimus sextus.

α R Ad senatus consultum Trebellianum et Pegasianum.
β R Quando dies legatorum vel fideicommissorum cedat.
γ R Ut legatorum seu fideicommissorum servandorum causa caveatur.
δ R Ut in possessionem legatorum vel fideicommissorum causa esse liceat.

Explicit de legatis et fideicommissis liber septimus, ex ordine digestorum liber trigensimus sextus.

Incipit de bonorum possessionibus liber primus, ex ordine liber trigensimus septimus.

α R De bonorum possessionibus.
β R Si tabulae testamenti extabunt.
γ R De bonorum possessione furioso infanti muto surdo caeco conpetenti.
δ R De bonorum possessione contra tabulas.
ε R De legatis praestandis contra tabulas bonorum possessione petita.
ϛ R De collatione bonorum.
ζ R De collatione dotis.
η R De coniungendis cum emancipato liberis eius.
ϑ R De ventre in possessionem mittendo et curatore eius.
ι R De Carboniano [1] edicto.
ια R De bonorum possessione secundum tabulas.
ιβ R Si a parente quis manumissus sit.
ιγ R De bonorum possessione ex testamento militis.
ιδ R De iure patronatus [2].

Explicit ex ordine digestorum trigensimus septimus.

Incipit liber trigensimus octavus, de bonorum possessionibus secundus.

α R De operis libertorum.
β R De bonis liberti.
γ R De libertis municipum et aliarum universitatium.
δ R De adsignandis libertis.
ε R Si quid in fraudem patroni factum sit.
ϛ R Si tabulae testamenti nullae extabunt, unde liberi.
ζ R Unde legitimi.
η R Unde cognati.
ϑ R De successorio edicto.
ι R De gradibus et adfinibus et nominibus eorum.
ια R Unde vir et uxor.
ιβ R De veteranorum et militum successione.
ιγ R Quibus non competit bonorum possessio.
ιδ R Ut ex legibus senatusve consultis bonorum possessio detur [2].
ιε R Quis ordo in bonorum possessionibus detur.
ιϛ R De suis et legitimis heredibus.
ιζ R Ad senatus consultum Tertullianum et Orfitianum.

Explicitus est liber ex ordine digestorum trigensimus octavus, de bonorum possessionibus secundus.

Incipit ex ordine liber trigensimus nonus.

α R De operis novi nuntiatione.
β R De damno infecto et proiectionibus et suggrundis.
γ R De aqua et aquae pluviae arcendae.
δ R De publicanis et vectigalibus et commissis.
ε R De donationibus.
ϛ R De mortis causa donationibus.

Explicit liber ex ordine digestorum trigensimus nonus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus.

α R De manumissionibus.
β R De manumissis vindicta.
γ R De manumissionibus, quae servis ad universitatem [3] pertinentibus imponuntur.
δ R De manumissis testamento.
ε R De fideicommissariis libertatibus.
ϛ R De ademptione libertatis.
ζ R De statuliberis.
η R Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt.
ϑ R Qui et a quibus manumissi liberi non fiunt [4]
ι R Ad legem Aeliam Sentiam [4].
ια R De iure aureorum anulorum.
ιβ R De natalibus restituendis.
ιγ R De liberali causa.
ιδ R Quibus ad libertatem proclamare non liceat.
ιε R Si ingenuus esse dicatur.
ιϛ R Ne de statu defunctorum post quinquennium quaeratur.
ιζ R De collusione detegenda.

Explicit liber ex ordine digestorum quadragensimus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus primus.

α R De adquirendo rerum dominio.
β R De adquirenda vel amittenda [5] possessione.
γ R De usurpationibus seu usucapionibus.
δ R Pro emptore.
ε R Pro herede et pro possessore.
ϛ R Pro donato.
ζ R Pro derelicto.
η R Pro legato.
ϑ R Pro dote.
ι R Pro suo.
ια R Communia de accessionibus possessionum [6].

Explicit liber ex ordine digestorum quadragensimus primus.

(1) carbonano *F* (2) *titulum* 37, 15 de obsequis parentibus et patronis praestandis *suo loco omisit F: eundem post* 38, 14 *inseruit et numeros* 38, 14...17 in 16...18 *commutavit F*^{2} (3) universitate *F* (4) *debuit esse* Qui ... fiunt et ad legem Aeliam Sentiam *numero* ι *sublato* (5) omittenda *F*^{2} (6) *undecimum hunc titulum ipsa digesta non habent*

ante l. XXXVI nec subscriptio neque inscriptio F
post l. XXXVI feliciter *F*
ante l. XXXVIII explicit lib. xxxvii incipit ex ordine dig. lib. xxxviii *F*
ante l. XXXVIIII expl. lib. xxxviii incip. lib. xxxviiii *F*
ante l. XXXX feliciter explicit lib. xxxix *F*, incipit liber xxxx *add. F*^{2}
ante l. XXXXI expl. lib. xxxx incip. lib. xxxxi *add. F*^{2}

Incipit ex ordine liber quadragensimus secundus.

α ℞ De re iudicata et de effectu sententiarum et de interlocutionibus.
β ℞ De confessis.
γ ℞ De cessione bonorum.
δ ℞ Quibus ex causis in possessionem eatur.
ε ℞ De rebus auctoritate iudicis possidendis seu vendendis [1].
ϛ ℞ De separationibus.
ζ ℞ De curatore bonis dando.
η ℞ Quae in fraudem creditorum facta sunt ut restituantur.

Explicit liber ex ordine digestorum quadragensimus secundus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus tertius.

α ℞ De interdictis.
β ℞ Quorum bonorum.
γ ℞ Quod legatorum.
δ ℞ Ne vis fiat ei qui in possessionem missus erit.
ε ℞ De tabulis exhibendis.
ϛ ℞ Ne quid in loco sacro vel itinere [2] fiat.
ζ ℞ De locis et itineribus publicis.
η ℞ Ne quid in loco sacro [3] vel itinere fiat [4].
ϑ ℞ De loco publico fruendo.
ι ℞ De via publica [5] et itinere publico reficiendo.
ια ℞ De fluminibus, ne quid in flumine publico ripave eius fiat, quo peius navigetur.
ιβ ℞ Ne quid in flumine publico fiat, quo aliter aqua fluat, atque ut priore aestate fluxit.
ιγ ℞ Ut in flumine publico navigare liceat.
ιδ ℞ De ripa munienda.
ιε ℞ De vi et de vi armata.
ιϛ ℞ Uti possidetis.
ιζ ℞ De superficiis.
ιη ℞ De itinere actuque privato.
ιϑ ℞ De aqua cottidiana et aestiva.
κ ℞ De rivis.
κα ℞ De fonte.
κβ ℞ De cloacis.
κγ ℞ Quod vi aut clam.
κδ ℞ De remissionibus.
κε ℞ De precario.
κϛ ℞ De arboribus caedendis.
κζ ℞ De glande legenda.
κη ℞ De homine libero exhibendo [6].
κϑ ℞ De liberis exhibendis, item ducendis.
λ ℞ Utrubi.
λα ℞ De migrando.
λβ ℞ De Salviano interdicto.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus tertius.

Incipit ex ordine liber quadragensimus quartus.

α ℞ De exceptionibus, praescriptionibus et praeiudiciis.
β ℞ De exceptione rei iudicatae.
γ ℞ De diversis temporalibus praescriptionibus et de accessionibus possessionum.
δ ℞ De dolo malo et metus exceptione.
ε ℞ Quarum rerum actio non datur.
ϛ ℞ De litigiosis.
ζ ℞ De obligationibus et actionibus.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus quartus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus quintus.

α ℞ De verborum obligationibus.
β ℞ De duobus reis constituendis.
γ ℞ De stipulatione servorum.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus quintus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus sextus.

α ℞ De fideiussoribus et mandatoribus.
β ℞ De novationibus et delegationibus.
γ ℞ De solutionibus et liberationibus.
δ ℞ De acceptilatione.
ε ℞ De stipulationibus praetoriis.
ϛ ℞ Rem pupilli vel adulescentis salvam fore.
ζ ℞ Iudicatum solvi.
η ℞ Ratam rem haberi et de rati habitione.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus sextus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus septimus.

α ℞ De privatis delictis.
β ℞ De furtis.
γ ℞ De tigno iuncto.
δ ℞ Si qui testamento liber esse iussus fuerit, post mortem domini ante aditam hereditatem subripuisse aut corrupisse dicetur.
ε ℞ Furti adversus nautas caupones stabularios.
ϛ ℞ Si familia furtum fecisse dicetur.
ζ ℞ Arborum furtim caesarum.
η ℞ Vi bonorum raptorum.
ϑ ℞ De incendio ruina naufragio rate nave expugnata.
ι ℞ De iniuriis et famosis libellis.
ια ℞ De extraordinariis criminibus.
ιβ ℞ De sepulchro violato.
ιγ ℞ De concussione.
ιδ ℞ De abigeis.
ιε ℞ De praevaricatione.
ιϛ ℞ De receptatoribus.
ιζ ℞ De furibus balneariis.
ιη ℞ De effractoribus et expilatoribus.
ιϑ ℞ Expilatae hereditatis.
κ ℞ Stellionatus.
κα ℞ De [7] termino moto.
κβ ℞ De collegiis illicitis et corporibus.
κγ ℞ De popularibus actionibus.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus septimus.

(1) vendundis F^2 (2) vel itinere *del.* (3) sacro] publico *scr.* (4) *rubricam η delevit numerosque deinceps mutavit* F^2 (5) *omissa sunt verba* et si quid in ea factum esse dicatur ια ℞ De via publica: *unde numeri deinceps fallunt* (6) liber exigendo *F* (7) de *om. F*

ante l. XXXXII feliciter *F*, explicit liber xlii (*sic*) ‖ incipit liber xxxxii *add.* F^2
ante l. XXXXIII explicit lib. xlii feliciter *F*, incipit lib. xliii *add.* F^2
ante l. XXXXIIII feliciter *F*, incipit lib. xliiii *add.* F^2
ante l. XXXXV explicit liber xxxxiv *F*, incipit lib. xlv *add.* F^2
ante l. XXXXVI incipit liber xlvi *add.* F^2
ante l. XXXXVII nec subscriptio neque inscriptio F

Incipit ex ordine liber quadragensimus octavus.

α ℞ De iudiciis publicis.
β ℞ De accusationibus et inscriptionibus.
γ ℞ De custodia et exhibitione reorum.
δ ℞ Ad legem Iuliam de adulteris coercendis.
ε ℞ Ad legem Iuliam maiestatis.
ϛ ℞ Ad legem Iuliam de vi publica.
ζ ℞ Ad legem Iuliam de vi privata.
η ℞ Ad legem Corneliam de sicariis et veneficis.
ϑ ℞ Ad legem Pompeiam de parricidiis.
ι ℞ De lege Cornelia de falsis.
ια ℞ Ad legem Iuliam repetundarum.
ιβ ℞ De lege Iulia de annona.
ιγ ℞ Ad legem Iuliam peculatus et de sacrilegiis et residuis.
ιδ ℞ Ad legem Iuliam [1] ambitus.
ιε ℞ De lege Fabia de plagiariis.
ιϛ ℞ Ad senatus consultum Turpillianum et de abolitionibus criminum.
ιζ ℞ De requirendis vel absentibus damnandis.
ιη ℞ De quaestionibus.
ιϑ ℞ De poenis.
κ ℞ De bonis damnatorum [2], qui ante sententiam vel mortem sibi consciverunt vel accussasatorem corruperunt.
κα ℞ De interdictis et de relegatis et deportatis.
κβ ℞ De sententiam passis et restitutis.
κγ ℞ De cadaveribus punitorum.

Explicitus est liber ex ordine digestorum quadragensimus octavus.

Incipit ex ordine liber quadragensimus nonus.

α ℞ De appellationibus et relationibus.
β ℞ A [3] quibus appellari non licet [4].
γ ℞ Quando appellandum sit et intra quae tempora.
δ ℞ De appellationibus recipiendis vel non.
ε ℞ De libellis dimissoriis, qui apostoli dicuntur.
ϛ ℞ An per alium causae appellationum reddi possunt [5].
ζ ℞ Nihil innovari ap] ɔllatione interposita [5].
η ℞ Eum, qui appellaverit, in provincia defendi.
ϑ ℞ Apud eum, a quo appellatur, aliam causam agere compellendum.
ι ℞ Si pendente appellatione mors intervenerit.
ια ℞ De iure fisci.
ιβ ℞ De captivis et postliminio et redemptis [6] ab hostibus.
ιγ ℞ De re militari.
ιδ ℞ De castrensi peculio.
ιε ℞ De veteranis.

Explicitus est [7] liber ex ordine digestorum quadragensimus nonus.

Incipit ex ordine liber quinquagensimus.

α ℞ Ad municipalem et de incolis.
β ℞ De decurionibus et filiis eorum.
γ ℞ De albo scribendo.
δ ℞ De muneribus et honoribus.
ε ℞ De vacatione et excusatione munerum.
ϛ ℞ De iure immunitatis.
ζ ℞ De legationibus.
η ℞ De administratione rerum ad civitates pertinentium.
ϑ ℞ De decretis ab ordine faciendis.
ι ℞ De operibus publicis.
ια ℞ De nundinis.
ιβ ℞ De pollicitationibus.
ιγ ℞ De variis et extraordinariis cognitionibus et si iudex litem suam fecisse dicetur.
ιδ ℞ De proxeneticis.
ιε ℞ De censibus.
ιϛ ℞ De verborum significatione.
ιζ ℞ De diversis regulis iuris antiqui.

Explicitus est ex ordine digestorum libei quinquagensimus feliciter.

---

(1) iulia *F* (2) *omissa sunt verba κα* ℞ De bonis eorum: *numeri qui sequuntur turbati* (3) a *om. F* (4) *omissus est titulus III* Quis a quo appelletur: *numeri qui sequuntur turbati* (5) *sic esse debuit inversis rubricis ϛζ additisque duabus omissis:* (VII) Nihil innovari appellatione interposita. (VIII) Quae sententiae sine appellatione rescindantur. (VIIII) An per alium causae appellationum reddi possunt. (X) Si tutor vel curator magistratusve creatus appellaverit. *Numeri qui sequuntur turbati sunt* (6) redempti *F* (7) est *om. F*

---

ante l. XXXXVIII explicit libro xxxxvii incipit libro xxxxviii *F*
ante l. XXXXVIIII explic. lib. xxxxviii inc. lib. xxxxviiii *F*
ante l. L explic. liber xxxxviiii inc. lib. xxxxx *F*
post l. L explicit liber xxxxx feliciter *F*

Βίβλον Ἰουστινιανὸς ἄναξ τεχνήσατο τήνδε,
ἥν ρα Τριβωνιανὸς μεγαλῷ κάμε παμβασιλῆι,
οἶά τις Ἡρακλῆι παναίολον ἀσπίδα τεύξας,
ἧς ἔπι μαρμαίρουσιν ἀγάλματα πάντα Θεμίστων·
ἄνθρωποι δ' Ἀσίης τε δορυκτήτου τε Λιβύσσης
Εὐρώπης τε πίθονται ὅλου σημάντορι κόσμου[1].

(1) *id est:* Hunc librum imperator Iustinianus commentus est, quem Tribonianus summo omnium regi elaboravit, Herculi variegatum clupeum fabricatus, in quo resplendent simulacra Legum omnigenarum: Asiae autem homi[illegible] receptae armis Africae itemque Europae oboediunt rectori mundi universi.

DE CONCEPTIONE DIGESTORUM.

[1]IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS PIUS FELIX INCLUTUS VICTOR AC TRIUMFATOR SEMPER AUGUSTUS TRIBONIANO QUAESTORI SUO SALUTEM.

Deo auctore nostrum gubernantes imperium, quod nobis a caelesti maiestate traditum est, et bella feliciter peragimus et pacem decoramus et statum[2] rei publicae sustentamus: et ita nostros animos ad dei omnipotentis erigimus adiutorium, ut neque armis confidamus neque nostris militibus neque bellorum ducibus vel nostro ingenio, sed omnem spem ad solam referamus summae providentiam trinitatis: unde et mundi totius elementa processerunt et eorum
1 dispositio in orbem terrarum producta est. Cum itaque nihil tam studiosum in omnibus rebus invenitur quam legum auctoritas, quae et divinas et humanas res bene disponit et omnem iniquitatem expellit, repperimus autem omnem legum tramitem, qui ab urbe Roma[3] condita et Romuleis descendit temporibus, ita esse confusum, ut in infinitum extendatur et nullius humanae naturae capacitate concludatur: primum nobis fuit studium a[4] sacratissimis retro principibus initium sumere et eorum constitutiones emendare et viae dilucidae tradere, quatenus in unum codicem congregatae et omni supervacua similitudine et iniquissima discordia absolutae universis hominibus promptum suae sinceritatis praebeant
2 praesidium. Hocque opere consummato et[5] in uno volumine nostro nomine praefulgente coadunato, cum ex paucis et tenuioribus relevati[6] ad summam et plenissimam iuris emendationem pervenire properaremus et omnem Romanam sanctionem et colligere et emendare et tot[7] auctorum dispersa volumina uno codice indita ostendere, quod nemo[8] neque sperare neque optare ausus est, res quidem nobis difficillima, immo magis impossibilis videbatur. sed manibus ad caelum erectis et aeterno auxilio invocato eam quoque curam nostris reposuimus animis[9], deo freti, qui et res penitus desperatas[10] donare et consummare
3 suae virtutis magnitudine potest. Et ad tuae sinceritatis optimum respeximus ministerium tibique primo et hoc opus commisimus, ingeni tui documentis ex nostri codicis ordinatione acceptis, et iussimus quos probaveris tam ex facundissimis antecessoribus quam ex viris disertissimis togatis fori amplissimae sedis ad sociandum laborem eligere. his itaque collectis et in nostrum palatium introductis nobisque tuo testimonio placitis totam rem faciendam permisimus, ita tamen, ut tui vigilantissimi animi guber-
4 natione res omnis celebretur. Iubemus igitur vobis antiquorum prudentium, quibus auctoritatem conscribendarum interpretandarumque[11] legum sacratissimi principes praebuerunt, libros ad ius Romanum pertinentes et legere et elimare, ut ex his omnis[12] materia colligatur, nulla (secundum quod possibile est) neque similitudine neque discordia derelicta, sed ex his hoc colligi quod unum pro omnibus sufficiat. quia autem et alii libros ad ius pertinentes scripserunt, quorum scripturae a nullis auctoribus receptae nec usitatae sunt, neque nos eorum volumina nostram
5 inquietare dignamur[13] sanctionem. Cumque haec materia summa numinis liberalitate collecta fuerit, oportet eam pulcherrimo opere extruere et quasi proprium et sanctissimum templum iustitiae consecrare et in libros quinquaginta et certos titulos totum ius digerere, tam secundum nostri constitutionum[14] codicis quam edicti perpetui imitationem, prout hoc vobis commodius esse patuerit, ut nihil extra memoratam consummationem possit esse derelictum, sed his quinquaginta libris totum ius antiquum, per millesimum et quadringentesimum paene annum confusum et a nobis purgatum, quasi quodam muro vallatum nihil extra se habeat: omnibus auctoribus iuris aequa dignitate pollentibus et nemini quadam praerogativa servanda, quia non omnes in omnia, sed certi per certa vel meliores vel deteriores
6 inveniuntur. Sed neque ex multitudine auctorum quod melius et aequius[15] est iudicatote, cum possit unius forsitan[16] et deterioris sententia et multos[17] et maiores in aliqua parte superare. et ideo ea, quae antea[18] in notis Aemilii Papiniani ex Ulpiano et Paulo nec non Marciano adscripta sunt, quae antea nullam vim optinebant[19] propter honorem splendidissimi Papiniani, non statim respuere, sed, si quid ex his ad repletionem summi ingenii Papiniani laborum vel interpretationem necessarium esse perspexeritis, et hoc ponere legis vicem optinens non moremini: ut omnes qui relati fuerint in hunc codicem prudentissimi viri habeant auctoritatem tam, quasi et[20] eorum studia ex principalibus constitutionibus profecta et a nostro divino fuerant[21] ore profusa. omnia enim merito nostra facimus, quia ex nobis omnis eis impertietur auctoritas. nam qui non suptiliter factum emendat, laudabilior est eo qui primus invenit.
7 Sed et hoc studiosum vobis esse volumus, ut, si quid in veteribus non bene positum libris inveniatis vel aliquod superfluum vel minus perfectum, supervacua longitudine[22] semota et quod imperfectum est repleatis et omne opus moderatum et quam pulcherrimum ostendatis. hoc etiam nihilo minus observando, ut, si aliquid in veteribus legibus vel constitutionibus, quas antiqui in suis libris posuerunt, non recte scriptum inveniatis, et hoc reformetis et ordini moderato tradatis[23]: ut hoc videatur esse

(1) = *Cod. Iust.* 1, 17, 1, *cuius codicis libros manu scriptos consentientes significat littera S. his muniti minores quosdam libri Florentini errores in hac constitutione suppressimus* (2) *sic S*, statutum *F* (3) roma *om. S* (4) a *S*, *om. F* (5) et *S*, *om. F* (6) relevatia *F* (7) tota *F* (8) alius *ins. S* (9) animus *F* (10) vesperatas F^2, vespetas F^1 (11) interpretendarumque *F* (12) omnibus *S* (13) dignamus *F* (14) constitutionem *F* (15) aequius et melius *S* (16) unius forsitan *S*, an *F* (17) multas *F* (18) antea *del.* (19) partim *ins. S* (20) tamquam et si *S* (21) fuerint *S* (22) similitudine *S* (23) traditis *F*

verum et optimum et quasi ab initio scriptum, quod
a vobis electum et ibi positum fuerit, et nemo ex
comparatione veteris voluminis quasi vitiosam scrip-
turam arguere audeat. cum enim lege antiqua, quae
regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas po-
puli Romani in inperatoriam translata sunt potesta-
tem, nos vero sanctionem omnem non dividimus [1] in
alias et alias conditorum partes, sed totam nostram
esse volumus, quid possit antiquitas nostris legibus
abrogare? et in tantum volumus eadem omnia, cum
reposita sunt, optinere, ut et [2] si aliter fuerant apud
veteres conscripta, in contrarium autem in compo-
sitione inveniantur, nullum crimen scripturae impu-
8 tetur, sed nostrae electioni hoc adscribatur. Nulla
itaque in omnibus praedicti codicis membris anti-
nomia (sic enim a vetustate Graeco vocabulo nun-
cupatur) aliquem sibi vindicet locum, sed sit una
concordia, una consequentia, adversario nemine con-
9 stituto. Sed et similitudinem (secundum quod
dictum est) ab huiusmodi consummatione volumus
exulare: et ea, quae sacratissimis constitutionibus
quas in codicem nostrum redegimus cauta sunt,
iterum poni ex vetere iure non concedimus, cum
divalium constitutionum sanctio sufficit ad eorum
auctoritatem: nisi forte vel [3] propter divisionem vel
propter repletionem vel propter pleniorem indaginem
hoc contigerit: et hoc tamen perraro, ne ex con-
tinuatione huiusmodi lapsus oriatur aliquid in tali
10 prato spinosum. Sed et si quae leges in vete-
ribus libris positae iam in [4] desuetudinem abierunt,
nullo modo vobis easdem ponere permittimus, cum
haec tantummodo optinere volumus, quae vel iudi-
ciorum frequentissimus ordo exercuit vel longa con-
suetudo huius almae urbis comprobavit, secundum
Salvii Iuliani [5] scripturam, quae indicat debere omnes
civitates consuetudinem Romae sequi, quae caput
est orbis terrarum, non ipsam alias civitates. Ro-
mam autem intellegendum est non solum veterem,
sed etiam regiam nostram, quae deo propitio cum
11 melioribus condita est auguriis. Ideoque iube-
mus duobus istis codicibus omnia gubernari, uno
constitutionum, altero iuris enucleati et in futurum
codicem compositi [6]: vel si quid aliud a nobis fuerit
promulgatum institutionum vicem optinens, ut rudis
animus studiosi simplicibus enutritus facilius ad
12 altioris prudentiae redigatur scientiam. Nostram
autem consummationem, quae a vobis deo adnuente
componetur, digestorum vel pandectarum nomen
habere sancimus, nullis iuris peritis in posterum
audentibus commentarios illi applicare et verbositate
sua supra dicti codicis compendium confundere:
quemadmodum et in antiquioribus temporibus fac-
tum est, cum per contrarias interpretantium senten-
tias totum ius paene conturbatum est: sed sufficiat
per indices tantummodo et titulorum suptilitatem [7]
quaedam admonitoria eius facere, nullo ex inter-
13 pretatione eorum vitio oriundo. Ne autem per
scripturam aliqua fiat in posterum dubitatio, iube-
mus non per siglorum [8] captiones et compendiosa
aenigmata, quae multas per se et per suum vitium
antinomias induxerunt, eiusdem codicis textum con-
scribi: etiam si numerus librorum significatur aut
aliud quicquam: nec haec [9] etenim per specialia
sigla [10] numerorum manifestari, sed per litterarum
14 consequentiam explanari concedimus. Haec igi-
tur omnia [11] deo placido facere tua prudentia una
cum aliis facundissimis viris studeat et tam suptili
quam celerrimo fini tradere, ut codex consummatus
et in quinquaginta libros digestus nobis offeratur in
maximam et aeternam rei memoriam deique omni-
potentis providentiae [12] argumentum nostrique imperii
vestrique ministeri gloriam. Data octavo decimo
calendas Ianuarias Constantinopoli [13] Lampadio et
Oreste viris clarissimis consulibus [14].

(1) divisimus *S* (2) et *om. S* (3) ve *F* (4) in *F*, per *S* (5) *D.* 1, 4, 32 *pr.* (6) futuro codice componendi *S* (7) quae paratitla nuncupantur *add.* F^2 *S* (8) sinplorum F^1, singulorum F^2, signorum *S* (9) hae *F* (10) signa *S* (11) omnia igitur *S* (12) providentiam et *S* (13) constantinopoli *Cod. Iust. teste Haloandro*, *om. F* (14) *anno p. Chr.* 530 *Dec.* 15. — *In F sequitur:* ℞ lege feliciter.

IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLUTUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS THEOPHILO, DOROTHEO, THEODORO, ISIDORO ET ANATOLIO ET THALELAEO ET CRATINO VIRIS ILLUSTRIBUS ANTECESSORIBUS ET SALAMINIO VIRO DISERTISSIMO[1] ANTECESSORI SALUTEM.

Omnem rei publicae nostrae sanctionem iam esse purgatam et compositam tam in quattuor libris institutionum seu elementorum quam in quinquaginta digestorum seu pandectarum nec non in duodecim imperialium constitutionum quis amplius quam vos cognoscit? et omnia quidem, quae oportuerat et ab initio mandare et post omnium consummationem, factum libenter admittentes, definire, iam per nostras orationes tam Graeca lingua quam Romanorum, quas aeternas fieri optamus, explicita sunt. sed cum vos[2] professores legitimae scientiae constitutos etiam hoc oportuerat scire, quid et in quibus temporibus tradi necessarium studiosis credimus[3], ut ex hoc optimi atque eruditissimi[4] efficiantur: ideo praesentem divinam orationem ad vos praecipue faciendam existimamus, quatenus tam prudentia vestra quam ceteri antecessores, qui eandem artem in omne aevum exercere maluerint, nostris regulis observatis inclutam viam eruditionis legitimae possint ambulare. itaque dubio procul quidem est necesse esse[5] institutiones in omnibus studiis primum sibi vindicare locum, utpote prima vestigia cuiusque scientiae mediocriter tradentes. ex libris autem quinquaginta nostrorum digestorum sex et triginta tantummodo sufficere tam ad vestram expositionem quam ad iuventutis eruditionem iudicamus. sed ordinem eorum et tramites per quos ambulandum est manifestare tempestivum nobis esse videtur, et vos in memoriam quidem eorum, quae antea tradebatis, redigere, ostendere autem novellae nostrae compositionis tam utilitatem quam tempora, ut nihil huiusmodi artis relinquatur incogni-
1 tum. Et antea quidem, quemadmodum et vestra scit prudentia, ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo milia, versuum autem tricies centena extendebatur, nihil aliud nisi sex tantummodo[6] libros et ipsos confusos et iura utilia in se perraro habentes a voce magistra studiosi accipiebant, ceteris iam desuetis, iam omnibus inviis. in his autem sex libris Gaii nostri institutiones et libri singulares quattuor, primus de illa vetere re uxoria, secundus de tutelis et tertius nec non quartus de testamentis et legatis connumerabantur: quos nec totos per consequentias accipiebant, sed multas partes eorum quasi supervacuas praeteribant. et primi anni hoc opus legentibus tradebatur non secundum edicti perpetui ordinationem, sed passim et quasi per saturam collectum et utile cum inutilibus mixtum, maxima parte inutilibus deputata. in secundo autem anno praepostera ordinatione habita prima pars legum eis tradebatur, quibusdam certis titulis ab ea exceptis: cum erat enorme post institutiones aliquod[7] legere, quam quod in legibus et primum positum est et istam nuncupationem meruerit. post eorum vero lectionem (neque illam continuam, sed particularem et ex magna parte inutilem constitutam) tituli alii eis tradebantur tam ex illa parte legum, quae de iudiciis nuncupatur (et ipsis non continuam, sed raram utilium recitationem praebentibus, quasi cetero toto volumine inutili constituto) quam ex illa quae de rebus appellatur, septem libris (semotis et in his multis partibus legentibus inviis, utpote non idoneis neque aptissimis ad eruditionem constitutis). in tertio autem anno quod ex utroque volumine, id est de rebus vel de iudiciis, in secundo anno non erat traditum, accipiebant secundum vicissitudinem utriusque voluminis: et ad sublimissimum Papinianum eiusque responsa iter eis aperiebatur: et ex praedicta responsorum consummatione, quae decimo et nono libro concludebatur, octo tantummodo libros accipiebant, nec eorum totum corpus eis tradebatur, sed pauca ex multis et brevissima ex amplissimis, ut adhuc sitientes ab eis recederent. his igitur solis a professoribus traditis Pauliana responsa per semet ipsos recitabant, neque haec in solidum, sed per inperfectum et iam quodammodo male consuetum inconsequentiae cursum. et is erat in quartum annum omnis antiquae prudentiae finis: [8]quis ea quae recitabant enumerare malet, computatione habita inveniet ex tam immensa legum multitudine vix versuum sexaginta milia eos suae notionis perlegere, omnibus aliis deviis et incognitis constitutis et tunc tantummodo ex aliqua minima parte recitandis, quotiens vel iudiciorum usus hoc fieri coegerit vel ipsi magistri legum aliquid ex his perlegere festinabatis, ut sit vobis aliquid amplius discipulorum peritia. et haec quidem fuerant antiquae eruditionis monumenta, secundum quod et vestro testimonio confirmatur.
2 Nos vero tantam penuriam legum invenientes et hoc miserrimum iudicantes legitimos thensauros volentibus aperimus, quibus per vestram prudentiam quodammodo erogatis[9] ditissimi legum oratores efficiantur discipuli. et primo quidem anno nostras hauriant institutiones ex omni paene veterum institutionum corpore elimatas et ab omnibus turbidis fontibus in unum liquidum stagnum conrivatas tam per Tribonianum virum magnificum magistrum et ex quaestore sacri palatii nostri et ex consule quam duos e vobis, id est Theophilum et Dorotheum facundissimos antecessores. in reliquam vero anni partem secundum optimam consequentiam primam legum partem eis tradi sancimus, quae Graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, qua nihil est anterius, quia quod primum est aliud ante se habere non potest. et haec eis exordium et finem eruditionis primi anni esse decernimus. cuius auditores non volumus vetere tam frivolo quam ridiculo cognomine dupondios appellari, sed Iustinianos novos nuncupari, et hoc in omne[10] futurum aevum optinere censemus, ut hi, qui rudes adhuc legitimae scientiae adspirent et scita prioris anni accipere maluerint, nostrum nomen mereant, quia ilico tradendum eis est primum volumen, quod nobis emanavit auctoribus. antea enim dignum

(1) diseptissimo *F* (2) et omnes postea *add.* *F*² (3) credidimus *F*² (4) optim atque eruditissim *F* (5) esse *del.* *F*² (6) tandummodo *F* (7) aliud *Hal.* (8) itaque si *similiave ins.* (9) eragatis *F* (10) omine *F*

antiqua confusione legum cognomen habebant: cum autem leges iam clare et dilucide prostent animis eorum facile tradendae, visum est necesse[1] eos et
3 cognomine mutato fulgere. In secundo autem
anno, per quem ex edicto eis nomen antea positum et a nobis probatur, vel de iudiciis libros septem vel de rebus octo accipere eos sancimus, secundum quod temporis vicissitudo indulserit, quam intactam observari praecipimus. sed eosdem libros de iudiciis vel de rebus totos et per suam consequentiam accipiant, nullo penitus ex his derelicto: quia omnia nova pulchritudine sunt decorata, nullo inutili, nullo desueto in his penitus inveniendo. alterutri autem eorundem voluminii, id est de iudiciis vel de rebus, adiungi in secundi anni audientiam volumus quattuor libros singulares, quos ex omni compositione quattuordecim librorum excerpsimus: ex collectione quidem tripertiti voluminis, quod pro dotibus composuimus, uno libro excerpto: ex duobus autem de tutelis et curationibus uno: et ex gemino volumine de testamentis uno: et ex septem libris de legatis et fideicommissis et quae circa ea sunt simili modo uno tantum libro. hos igitur quattuor libros, qui in primordiis singularum memoratarum compositionum positi sunt, tantummodo a vobis eis tradi sancimus, ceteris decem oportuno tempori[2] conservandis: quia neque possibile est neque anni secundi tempus sufficit ad istorum quattuordecim librorum[3]
4 magistra voce eis tradendorum recitationem. Tertii
insuper anni doctrina talem ordinem sortiatur, ut, sive libros de iudiciis sive de rebus secundum vices legere eis sors tulerit, concurrat eis tripertita legum singularium dispositio: et in primis liber singularis ad hypothecariam formulam, quem oportuno loco in quo de hypothecis loquimur posuimus, ut, cum aemula sit pigneraticiis actionibus, quae in libris de rebus positae sunt, non abhorreat eorum vicinitatem, cum circa easdem res ambabus paene idem studium est. et post eundem librum singularem alius liber similiter eis aperiatur, quem ad edictum aedilium et de redhibitoria actione et de evictionibus nec non duplae stipulatione composuimus: cum enim, quae pro emptionibus et venditionibus legibus cauta sunt, in libris de rebus praefulgent, hae autem omnes quas diximus definitiones in ultima parte prioris edicti fuerant positae, necessario eas in anteriorem locum transtulimus, ne a venditionibus, quarum quasi ministrae sunt, vicinitate ulterius devagentur[4]. et hos tres libros cum acutissimi Papiniani lectione tradendos posuimus, quorum volumina in tertio anno studiosi recitabant, non ex omni eorum corpore, sed sparsim pauca ex multis et in hac parte accipientes: vobis autem ipse pulcherrimus Papinianus non solum ex responsis, quae in decem et novem libros composita fuerant, sed etiam ex libris septem et triginta quaestionum et gemino volumine definitionum nec non de adulteris et paene omni eius expositione in omni nostrorum digestorum ordinatione praefulgens propriis partibus praeclarus[5] sui recitationem praebebit. ne autem tertii anni auditores, quos Papinianistas vocant, nomen et festivitatem eius amittere videantur, ipse iterum in tertium annum per bellissimam machinationem introductus est: librum enim hypothecariae ex primordiis plenum eiusdem maximi Papiniani fecimus lectione, ut et nomen ex eo habeant et Papinianistae vocentur et eius reminiscentes et laetificentur et festum diem, quem, cum primum leges eius accipiebant, celebrare solebant, peragant, et maneat viri sublimissimi praefectorii Papiniani et per hoc in aeternum memoria hocque termine tertii
5 anni doctrina concludatur. Sed quia solitum est
anni quarti studiosos Graeco et consueto quodam vocabulo λύτας appellari, habeant quidem, si maluerint, hoc cognomen: pro responsis autem prudentissimi Pauli, quae antea ex libris viginti tribus vix in decem et octo recitabant, per iam expositam confusionem eos legentes, decem libros singulares, qui ex quattuordecim quos antea enumeravimus[6] supersunt, studeant lectitare: multo maioris et amplioris prudentiae[7] ex eis thensaurum consecuturi, quam quem ex Paulianis habebant responsis. et ita omnis ordo librorum singularium a nobis compositus et in decem et septem libros partitus eorum animis inponetur (quem in duabus digestorum partibus posuimus, id est quarta et quinta, secundum septem partium distributionem) et quod iam primis verbis orationis nostrae posuimus[8], verum inveniatur[9], ut ex triginta sex librorum recitatione fiant iuvenes perfecti et ad omne opus legitimum instructi et nostro tempore non indigni: duabus aliis partibus, id est sexta et septima nostrorum digestorum, quae in quattuordecim libros compositae sunt, eis depositis, ut possint postea eos et legere et in iudiciis ostendere. quibus si bene sese imbuerint et in quinti anni, quo prolytae nuncupantur, metas constitutionum codicem tam legere quam suptiliter intellegere studeant, nihil eis legitimae scientiae deerit, sed omnem ab initio usque ad finem suis animis anplectantur, et (quod paene in alia nulla evenit arte, cum etsi vilissimae sint, omnes tamen infinitae sunt) haec sola scientia habeat finem mirabilem, in praesenti tempore a no-
6 bis sortita. Discipuli igitur omnibus eis legitimis
arcanis reseratis nihil habeant absconditum, sed omnibus perlectis, quae[10] nobis per Triboniani viri excelsi ministerium ceterorumque composita sunt, et oratores maximi et[11] iustitiae satellites inveniantur et iudiciorum optimi tam athletae quam gubernatores
7 in omni loco aevoque felices. Haec autem tria
volumina a nobis composita tradi eis tam in regiis urbibus quam in Berytiensium pulcherrima civitate, quam et legum nutricem bene quis appellet, tantummodo volumus, quod iam et a retro principibus constitutum est, et non in aliis locis quae a maioribus tale non meruerint privilegium: quia audivimus etiam in Alexandrina splendidissima civitate et in Caesariensium et in aliis quosdam imperitos homines devagare et doctrinam discipulis adulterinam tradere: quos sub hac interminatione ab hoc conamine repellimus, ut, si ausi fuerint in posterum hoc perpetrare et extra urbes regias et Berytiensium metropolim hoc facere, denarum librarum auri poena plectantur[12] et reiciantur ab ea civitate, in qua non
8 leges docent, sed in leges committunt. Illud autem,
quod iam cum ab initio hoc opus mandantes[13] in nostra oratione[14] et post completum in alia nostri numinis constitutione[15] scripsimus, et nunc utiliter ponimus, ut nemo audeat eorum qui libros conscribunt sigla in his ponere et per compendium ipsi legum interpretationi vel compositioni maximum adferre discrimen: scituris omnibus librariis, qui hoc in posterum commiserint, quod post criminalem[16] poenam etiam aestimationem libri in duplum domino eius, si nescienti dederint, inferre compellentur: cum et ipse, qui talem librum comparaverit, pro nihilo eum habebit, nemine iudice ex tali libro fieri recitationem concedente, sed pro non[17] scripto eum
9 haberi disponente. Illud vero satis necessarium
constitutum cum summa interminatione edicimus, ut nemo audeat neque in hac splendidissima[18] civitate neque in Berytiensium pulcherrimo oppido ex his, qui legitima peragunt studia, indignos et pessimos, immo magis serviles et quorum effectus iniuria est

(1) *post* dilucide (dilicite F^1, dilucie F^2: *supra eius vocabuli litteram* t *signum* ·/. *posuit* F^2) *supplevit* ... animis eorum ... tradendae ... t necesse *in margine iam resecto* F^2: animis eorum tradendae erant necesse erat *libri deteriores* (2) tempore *F* (3) a *ins.* F^2 (4) *excidisse quae fuerunt de libro XXII vidit Krueger* (5) praeclaris F^2 (6) numeravimus F^2 (7) ampliores prudendiae *F* (8) posuim *F* (9) invenietur *Hal.* (10) a *ins.* F^2 (11) ex *F* (12) plectentur *F* (13) *requiritur* mandavimus (14) *cf. const.* Deo auctore § 8 (15) *cf. const.* Tanta *et* Δέδωκεν § 22 (16) criminalimen *F* (17) pro *ins.* *F* (18) spendidissima *F*

ludos exercere et alia crimina vel in ipsos professores vel in socios suos et maxime in eos, qui rudes ad recitationem legum perveniunt, perpetrare. quis [1] enim ludos appellet eos, ex quibus crimina oriuntur? hoc etenim fieri nullo patimur modo, sed optimo ordini [2] in nostris temporibus et hanc partem tradimus et toto postero transmittimus [3] saeculo, cum oportet
10 prius animas [4] et postea linguas fieri eruditos. Et haec omnia in hac quidem florentissima civitate vir excelsus praefectus huius almae urbis tam observare quam vindicare, prout delicti tam iuvenum quam scriptorum qualitas exegerit, curae habebit: in Berytiensium autem [5] civitate tam vir clarissimus praeses Poenicae maritimae quam beatissimus eiusdem
11 civitatis episcopus et legum professores. Incipite igitur legum doctrinam eis dei gubernatione tradere et viam aperire quam nos invenimus, quatenus fiant optimi iustitiae et rei publicae ministri et vos maximum decus in omne saeculum sequatur: quia vestris temporibus talis legum inventa est permutatio, qualem et apud Homerum [6] patrem omnis virtutis Glaucus et Diomedes inter se faciunt dissimilia permutantes:

χρύσεα χαλκείων, ἑκατόνβοια [7] *ἐννεαβοίων* [8].

quae omnia optinere sancimus in omne aevum [9], ab omnibus tam professoribus quam legum auditoribus et librariis et ipsis et iudicibus observanda. Data septimo decimo kalendas Ianuarias Constantinopoli domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto ter consule [10].

---

(1) quid *F* (2) optimodini *F* (3) transmittiturus *F*[1], transmittitumus *F*[3] (4) animos *scr.* (5) antem *F* (6) *Il.* 6, 236 (7) *ἑκατόμβοι'* *Homerus* (8) *id est:* aurea aheneis, centum boum pretio aestimata cum aestimatis bubus novem (9) omnaevum *F* (10) *anno p. Chr.* 533 *Dec.* 16

DE CONFIRMATIONE DIGESTORUM.

IN NOMINE DOMINI DEI NOSTRI IHESU CHRISTI

[1]IMPERATOR CAESAR FLAVIUS IUSTINIANUS ALAMANNICUS GOTTHICUS FRANCICUS GERMANICUS ANTICUS ALANICUS VANDALICUS AFRICANUS PIUS FELIX INCLUTUS VICTOR AC TRIUMPHATOR SEMPER AUGUSTUS AD SENATUM ET OMNES POPULOS.

Tanta circa nos divinae humanitatis est providentia, ut semper aeternis liberalitatibus nos sustentare dignetur. post bella enim Parthica aeterna pace sopita postque Vandalicam gentem ereptam[2] et Carthaginem, immo magis omnem Libyam Romano imperio iterum sociatam et leges antiquas iam senio praegravatas per nostram vigilantiam praebuit[3] in novam pulchritudinem et moderatum pervenire compendium: quod nemo ante nostrum imperium umquam speravit neque humano ingenio possibile esse penitus existimavit. erat enim mirabile Romanam sanctionem ab urbe condita usque ad nostri imperii tempora, quae paene in mille et quadringentos annos concurrunt, intestinis proeliis vacillantem hocque et in imperiales constitutiones extendentem in unam reducere consonantiam, ut nihil neque contrarium neque idem neque simile in ea inveniatur et ne[4] geminae leges pro rebus singulis positae usquam appareant. namque hoc caelestis quidem providentiae peculiare fuit, humanae vero inbecillitati nullo modo possibile. nos itaque more solito ad immortalitatis respeximus praesidium, et summo numine invocato deum auctorem et totius operis praesulem fieri optavimus, et omne studium Triboniano viro excelso magistro officiorum et ex quaestore sacri nostri palatii et ex consule credidimus eique omne ministerium huiuscemodi ordinationis imposuimus, ut ipse una cum aliis[5] illustribus et prudentissimis viris nostrum desiderium adimpleret. nostra quoque maiestas semper investigando et perscrutando ea quae ab his componebantur, quidquid dubium et incertum inveniebatur, hoc numine caelesti erecta emendabat et in competentem formam redigebat. om-

(1) = *Cod.* 1, 17, 2 (*vide supra p. XIII*) (2) peremptam *scr.* (3) praebui F^2 (4) nec *scr.* (5) *sic S*, viris *ins. F*

[1]ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΚΑΙ ΘΕΟΥ ΗΜΩΝ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΚΑΙΣΑΡ ΦΛ. ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΣ, ΑΛΑΜΑΝΝΙΚΟΣ ΓΟΤΘΙΚΟΣ ΦΡΑΓΚΙΚΟΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΟΣ ΑΝΤΙΚΟΣ ΑΛΑΝΙΚΟΣ ΒΑΝΔΑΛΙΚΟΣ ΑΦΡΙΚΑΝΟΣ ΕΥΣΕΒΗΣ ΕΥΤΥΧΗΣ ΕΝΔΟΞΟΣ ΝΙΚΗΤΗΣ ΤΡΟΠΑΙΟΥΧΟΣ ΑΕΙ ΣΕΒΑΣΤΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ, ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ ΒΟΥΛΗ ΚΑΙ ΤΩ ΔΗΜΩ ΚΑΙ ΠΑΣΑΙΣ ΤΑΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΥΜΕΝΗΣ ΗΜΩΝ ΠΟΛΕΣΙΝ.

Δέδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς μετὰ τὴν πρὸς Πέρσας εἰρήνην, μετὰ τὸ κατὰ Βανδίλων τρόπαιον καὶ τὴν ὅλην[2] Λιβύης κτῆσιν καὶ τὴν τῆς ὀνομαστοτάτης Καρχηδόνος ἐπανάληψιν καὶ τὸ τῆς ἐπανανεώσεως [τῶν παλαιῶν νόμων ἔργον] εἰς πέρας ἀγαγεῖν, [ὅπερ οὐδεὶς] τῶν πρὸ ἡμῶν βεβασιλευκότων [αὐτοκρατόρων] ἔτι[3] οὐδὲ εἰς νοῦν βάλλεσθαι ἤλπισεν ἂν οὔτε δυνατὸν ὅλως [τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει] αὐτὸ ἂν ἐνομίσθη· [τὴν γὰρ τῶν Ῥωμαίων] νομοθεσίαν [ἐναντιουμένην ἑαυτῇ ἀπὸ] τοῦ τῆς πρεσβυτέρας [Ῥώμης κτίσματος] μέχρι τῶν [τῆς ἡμετέρας βασιλείας χρόν]ων, οἵπερ ἀμφὶ τὰ χίλια [καὶ τετρακόσια ἔτη ἐκτρέχουσιν,] οὐκ ἐν τοῖς ἄλλοις μόνον ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς βασιλικαῖς διατάξεσι πρὸς ἅπασαν ἄγειν[4] συμφωνίαν τε καὶ διαφωνίαν[5], καὶ τὸ μὲν μαχόμενον αὐτῆς ἐξελεῖν, τὸ δὲ ταὐτόν τε καὶ ὅμοιον ἐξωθῆσαι, μίαν δὲ αὐτῇ κάλλους ἰδέαν παρασχεῖν, ὥστε ἕνα τὸν κείμενον ἐφ᾽ ἑκάστῳ καθεστάναι πράγματι νόμον, τῆς ἄνωθεν ῥοπῆς καὶ τῆς ἐκεῖθεν φιλανθρωπίας ἴδιον ἦν, ἀλλ᾽ οὐκ ἀνθρωπίνης τινὸς διανοίας ἢ ἐγχειρήσεως ἢ δυνάμεως ὅλως. ἡμεῖς οὖν (τοῦτο δὴ τὸ συνειθισμένον[6] ἡμῖν) τὰς χεῖρας εἰς θεὸν ἀνατείναντες καὶ αἰτήσαντες ἡμῖν αὐτὸν συλλαβεῖν ἐνεχειρήσαμέν τε καὶ[7] τὸ πᾶν ἐξειργασάμεθα, Τριβωνιανῷ τῷ ἐνδοξοτάτῳ μαγίστρῳ καὶ ἀπὸ κυαιστόρων τοῦ θείου ἡμῶν παλατίου καὶ ὑπάτων πρὸς τὴν ὅλην ὑπουργίαν χρησάμενοι καὶ τισιν ἄλλοις ἐνδόξοις τε καὶ σοφοῖς ἀνδράσιν· ἐρωτῶντες μὲν ἀεὶ τὸ γινόμενον, τὸ δὲ ἀμφισβητήσιμον μανθάνοντες, πᾶσιν δὲ ἐκ τῆς ἐνδιδομένης ἡμῖν παρὰ τοῦ δεσπότου θεοῦ

(1) *Versionem adiecimus in ima pagina* (2) *καὶ τὴν ὅλην] καὶ τὴν τῆς ὅλης Io. Bern. Koehler* (3) *ἐπ vel ἐπει F secundum Augustinum (folium hoc hodie deficit)* (4) *αιειν F* (5) *τε καὶ διαφωνίαν delet Krueger* (6) *συνηθισμενον F* (7) *τε καὶ] Taurellus, καὶ τοίνυν, postea τοίνυν Augustinus*

In nomine domini et dei nostri Iesu Christi.

Imperator Caesar Flavius Iustinianus Alamannicus Gotthicus Francicus Germanicus Anticus Alanicus Vandalicus Africanus pius felix inclutus victor triumphator semper Augustus ad amplissimum senatum populumque et omnes orbis terrarum nostri civitates.

Dedit nobis deus post pacem factam cum Persis, post victoriam de Vandalis reportatam et universam Africam captam splendidissimamque Carthaginem receptam hoc, ut etiam veterum legum instauratio per nos perficeretur, id quod nemo eorum, qui ante nos imperarunt, ne mente concipere quidem ausus erat neque omnino ab humano ingenio perfici posse putabatur. Romanorum enim iurisprudentiam sibi ipsi contrariam inde a condita vetere Roma usque ad nostri imperii tempora, qui anni in mille et quadringentos fere excurrunt, non solum in aliis, sed in ipsis quoque imperialibus constitutionibus ad plenam consonantiam perducere et pugnantia sibi inde expellere, similia autem et gemella tollere et unam omnino pulchritudinis formam ei induere, ut singulae de singulis rebus leges extent, caelestis potentiae et divinae benignitatis proprium esse videbatur, non cogitationis vel conatus vel omnino facultatis humanae. itaque nos more solito manibus ad deum sublatis et eum precati, ut vellet opitulari nobis, id aggressi sumus et totum perfecimus, Triboniani viri gloriosissimi magistri officiorum et ex quaestore sacri palatii et ex consule adiutorio ad universam ordinationem usi aliorumque quorundam illustrium et prudentium virorum, ut semper quid ageretur scisci-

nia igitur confecta sunt domino et deo nostro Ihesu
Christo possibilitatem tam nobis quam nostris in
1 hoc satellitibus praestante. Et principales qui-
dem constitutiones duodecim libris digestas iam ante
in codicem nostro nomine praefulgentem contulimus.
postea vero maximum opus adgredientes ipsa ve-
tustatis studiosissima opera iam paene confusa et
dissoluta eidem viro excelso permisimus tam colli-
gere quam certo moderamini[1] tradere. sed cum omnia
percontabamur, a praefato viro excelso suggestum
est duo paene milia librorum esse conscripta et plus
quam trecenties decem milia[2] versuum a veteribus
effusa, quae necesse esset omnia et legere et per-
scrutari[3] et ex his si quid optimum fuisset eligere.
quod caelesti fulgore et summae trinitatis favore
confectum est secundum nostra mandata, quae ab
initio ad memoratum virum excelsum fecimus, et in
quinquaginta libros omne quod utilissimum erat col-
lectum est et omnes ambiguitates decisae nullo sedi-
tioso relicto. nomenque libris inposuimus digestorum
seu pandectarum, quia omnes disputationes et de-
cisiones in se habent legitimas et quod undique fuit
collectum, hoc in sinus suos receperunt, in centum
quinquaginta paene milia versuum totum opus con-
summantes. et in septem partes eos digessimus, non
perperam neque sine ratione, sed in numerorum
naturam et artem respicientes et consentaneam eis
divisionem partium conficientes.
2 Igitur prima quidem pars totius contextus, quae
Graeco vocabulo πρῶτα nuncupatur, in quattuor
3 libros seposita est. Secundus autem articulus
septem libros habet, qui de iudiciis appellantur[4].
4 In tertia vero congregatione omnia quae de rebus
nominantur contulimus, octo libris eis deputatis.
5 Quartus autem locus, qui et totius compositionis
quasi quoddam invenitur umbilicum[5], octo libros
suscepit. in quibus omnia quae ad hypothecam per-
tinent reposita sunt, ut non[6] pigneraticia actione in
libris de rebus posita multum[7] distarent: alio libro
eodem inserto volumine, qui aedilicium edictum et
redhibitoriam actionem et duplae stipulationem, quae
de evictionibus proposita est, continet, quia haec
omnia titulis emptionum et venditionum consentanea
sunt et praedictae actiones quasi pedisequae illarum
ab initio processerunt, in vetustioris quidem edicti
ordinatione in loca devia et multo distantia deva-
gantes, per nostram autem providentiam his congre-
gatae, cum oportuerat ea quae de eodem paene
loquuntur in confinio ponere. alius itaque liber post
duo primos nobis excogitatus est de usuris et tra-
iecticiis pecuniis et de instrumentis et testibus et
probationibus nec non praesumptionibus[8], et me-

καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ γνώσεώς τε καὶ
1 *θάλψεως ἐπιτιθέντες πέρας προσῆκον. Τὰς μὲν*
οὖν εὐσεβεῖς διατάξεις ἤδη πρότερον δώδεκα βιβλίοις
περιστείλαντες τὸ τῆς ἡμετέρας εὐσεβείας ἐπώνυμον
συντεθείκαμεν βιβλίον· νῦν δὲ τὰς ἁπάντων τῶν
ἔμπροσθεν νομοθετησάντων συναγαγόντες γνώμας ἐκ
τοῦ πλήθους ἀπὸ[1] τῶν βιβλίων, ἅπερ ἦν μὲν ἀμφὶ
τὰ δισχίλια, ἀριθμὸν δὲ εἶχε[2] στίχων οὐκ ἐλάττω
μυριάδων τριακοσίων, ἐπὶ ἔμμετρόν τε ἅμα καὶ εὐ-
σύνοπτον συνηγάγομεν ἄθροισμα. πεντήκοντα οὖν τὰ
πάντα πεποιήμεθα βιβλία τὰ νῦν, ἄνωθεν συναγα-
γόντες τὸ χρήσιμον καὶ ἁπάσας τὰς ζητήσεις τεμόν-
τες καὶ μηδὲν καταλιπόντες ἔτι στασιαζόμενον. ὅπερ
βιβλίον digesta *εἴτε πανδέκτην προσηγορεύσαμεν, ἔκ*
τε τοῦ τῶν νόμων ἔχειν διαιρέσεις τε καὶ διατυπώσεις
ἔκ τε τοῦ τὸ πᾶν εἰς ἓν ἀθροισθὲν ὑποδέξασθαι ταύ-
την αὐτῷ θέμενοι τὴν προσηγορίαν, οὐ περαιτέρω
τε πέντε καὶ δέκα μυριάδων στίχων ἀριθμὸν αὐτῷ
δόντες καὶ εἰς ἑπτὰ τοῦτο διαθέμενοι πραγματείας,
καὶ τοῦτο οὐ παρέργοις, ἀλλὰ τῆς τῶν ἀριθμῶν φύ-
σεώς τε καὶ ἁρμονίας στοχασάμενοι.

2 *Τά τε γὰρ καλούμενα παρὰ πᾶσι πρῶτα ἐν*
3 *τέσσαρσιν ἀπεθέμεθα βιβλίοις. Ἐφεξῆς τε τὰ* de
4 iudiciis *ἐν ἑτέροις ἑπτά. Καὶ τὰ* de rebus *οὐκ ἐν*
5 *πλείοσι τῶν ὀκτώ. Τὸ δὲ ἐφεξῆς τοῦ συγγράμ-*
ματος μέρος, ὅπερ δὴ τέταρτόν τε ἅμα καὶ μέσον
ἐστὶ τοῦ παντός, ὀκτὼ βιβλίοις ἄλλοις ἐναπεθέμεθα.
ἐν οἷς ἔστι μὲν ἡ ὑποθηκάρια οὐ πόρρω που τῆς
pigneraticias *ἀφεστῶσα, ἔστι δὲ καὶ* aedilicion *ἤδικ-*
τον καὶ ἡ περὶ τῶν ἐκνικήσεων ἐπερώτησις, ἅπερ
ἄμφω παρακολουθήματα μὲν καθεστῶτα τῶν πρά-
σεων πόρρω δὲ που τῆς νομοθεσίας ἀπῳκισμένα
συνηγάγομεν ἐγγύθεν διὰ τὴν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν,
ἵνα τα περὶ τῶν αὐτῶν διαλεγόμενα μὴ πόρρω
διεστήκοι[3] ἀλλήλων. εἶτα ἐπηγάγομεν τούτοις τά τε
περὶ τόκων ἐγγείων καὶ θαλασσίων, καί τὰ περὶ
συμβολαίων τε καὶ παρόδου μαρτύρων καὶ ἀποδείξεων
τε καὶ προλήψεων εἰς βιβλίον ἕν, τρία δὲ ταῦτα

(1) *sic S*, moderamine *F* (2) tricies centena milia *S* (3) perscrutare *F* (4) appellatur F^2 (5) quidam invenitur umbilicus *S* (6) a *ins. S* (7) multim *F* (8) nec non praes. *om.* F^1

(1) ἀπὸ *del. Krueger* (2) ειχον *F* (3) διεστηκοιεν *F*

taremur et de dubiis certiores fieremus, omnibus
autem pro insita nobis a domino deo et salvatore
nostro Iesu Christo intellegentia et praestantia iustum
1 *finem imponeremus. Et sacras quidem constitu-*
tiones antea iam duodecim libris complexi volumen
a nostra maiestate nominatum composuimus: nunc
vero omnium qui retro fuerunt iuris conditorum sen-
tentias collectas ex librorum multitudine, qui erant
ad duo milia, versuum autem numerum habebant ad
tricies centena milia, ad moderatum simul et per-
spicuum corpus reduximus. itaque quinquaginta
omnino libros nunc effecimus ex prioribus utilia
enucleantes controversiasque omnes resecantes nec
quicquam de quo ambigeretur iam relinquentes:
quod opus digesta vel pandecten appellavimus no-
mine inde ducto, quod et legum definitiones et de-
cisiones continet et quod omnia in unum contracta
in se recepit, numero autem versuum ei dato non
amplius centum et quinquaginta milium, divisione

operis facta in tractatus septem et ea quidem non
temere instituta, sed ad numerorum naturam et con-
venientiam aptata.
2 *Quae enim vulgo appellantur* πρῶτα, *in*
3 *quattuor libris condidimus: Deinceps de iudiciis*
4 *quae sunt, in aliis septem: Quaeque sunt de*
5 *rebus in libris non plus octo. Deinde quae se-*
quitur operis pars, quae et quarta est et totius
media, aliis octo libris absoluta est, in quibus est
hypothecaria non longe remota a pigneraticia: est
item aedilicium edictum et de evictionibus stipulatio,
quae cum appendices sint venditionis, procul inde
in iure antea remota nos ad eam applicuimus propter
coniunctionem eorum, ne quae de eodem argumento
tractant longo spatio a se distent. deinde his ad-
iunximus tractatum de usuris tam non maritimis
quam traiecticiae pecuniae et de instrumentis et
de testium productione et de probationibus prae-
sumptionibusque uno libro: tres autem hos libros

morati tres singulares libri iuxta compositionem de rebus positi sunt. post hos si qua[1] de sponsalibus vel nuptiis vel dotibus legibus dicta sunt reposuimus, tribus librorum voluminibus ea concludentes. de tutelis autem et curationibus geminos libros conscripsimus. et memoratam ordinationem octo librorum mediam totius operis reposuimus, omnia undique tam utilissima quam pulcherrima iura continentem.
6 Quintus autem exoritur nobis digestorum articulus, in quem[2] de testamentis et[3] codicillis tam privatorum quam militum omne, quidquid antiquis[4] dictum est, inveniat quis depositum[5]: qui de testamentis appellatur[6]. de legatis autem et fideicommissis quin-
6a que librorum numerus adgregatus est. Cumque nihil tam peculiare fuerat, quam ut[7] legatis quidem legis Falcidiae narratio, fideicommissis autem senatus consulti Trebelliani, singulis libris utrique eorum applicatis tota pars quinta in novem libros coadunata est. solum autem senatus consultum Trebellianum ponendum esse existimavimus: captiosas etenim et ipsis veteribus odiosas[8] Pegasiani senatus consulti ambages et utriusque senatus consulti ad se tam supervacuas quam scrupulosas diversitates respuentes totum ius super his positum Trebelliano senatus
6b consulto adiudicavimus. Sed in his nihil de caducis a nobis memoratum est, ne causa, quae in rebus non prospere gestis et tristibus[9] temporibus Romanis increbuit calamitatibus, bello coalescens civili, [10]nostris remaneat temporibus, quae favor caelestis et pacis vigore firmavit et super omnes gentes in bellicis periculis posuit[11], ne luctuosum monumentum laeta saecula inumbrare concedatur.
7 Sexta deinde pars digestorum exoritur, in quibus omnes bonorum possessiones positae sunt, quae ad

(1) quae F^2 (2) quo S (3) et F^2, vel S, *om.* F^1 (4) antiquitus S (5) repositum S (6) depositum duobus libris qui de testamentis appellantur *requiritur* (7) ut *del., nisi excidit* adiungeretur (8) odiasas F (9) *sic* S, tristis F (10) in *ins.* F^2 S (11) et omnes gentes in vellicis perioulis superposuit F^1, et super omnes gentes in bellicis victoriis posuit S, et super omnes gentes in bellicis victori perioulis (*voluit opinor* victoriis) posuit F^2

μονόβιβλα μετὰ τὴν τῶν de rebus *πραγματείαν συνεγγὺς ἀλλήλων καταθέμενοι. καὶ αὖθις τὰ περὶ μνήστρων καὶ γάμων καὶ προικὸς νενομοθετημένα συναγαγόντες τρία δεδώκαμεν ἔχειν καὶ ταύτῃ τῇ συντάξει βιβλία. καὶ μὴν καὶ περὶ τῶν κηδεμόνων τῆς νέας ἡλικίας δύο, ταῦτα δὴ τὰ* de tutelis *παρὰ πᾶσιν ὀνομαζόμενα. κἀνταῦθα συνεκεφαλαιωσάμεθα τὴν τῶν ὀκτὼ τούτων βιβλίων πραγματείαν καὶ μεσαίτατον ὡς εἴρηται τοῦτο μέρος τῆς πάσης συντάξεως τοῦ βιβλίου πεποιήμεθα, τὰ κάλλιστα δὴ καὶ χρησιμώτατα τῶν νόμων ἐν τούτοις ἀναγραψάμενοι.*
6 *Τὰ δὲ δὴ περὶ διαθηκῶν καὶ πρός γε ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων ἅπαντα συνηγάγομεν εἰς ἐννέα βιβλίων ἀριθμόν, ὧν ἡγεῖται μὲν τὰ περὶ διαθηκῶν καὶ κωδικίλλων, τῶν τε καθόλου, φαμὲν, τῶν τε ἃς ποιοῦσιν ὡς βούλονται στρατιῶται, δύο καθεστῶτα καὶ* de testamentis *ἐπιγεγραμμένα· πέντε δὲ ἐφεξῆς τὰ περὶ ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων καὶ πάσης τῆς*
6a *ἐν αὐτοῖς ζητήσεως διαλεγόμενα. Καὶ ἐπειδήπερ ὁ τοῦ* Falcidiu *λόγος προσεχής τε καὶ ἁρμόδιος ἦν*[1] *τῶν ληγάτων καὶ φιδεϊκομμίσσων ἰδιότητι, διὰ τοῦτο δὴ καὶ αὐτὸν εὐθὺς τῇ τῶν ληγάτων ὑπεθήκαμεν πραγματείᾳ, βιβλίον ὅλον ἀναθέντες αὐτῷ μετά τινος βραχείας προσθήκης. καὶ αὖθις ἐπειδὴ πρὸς τὴν τοῦ* Falcidiu *μίμησιν ἐπὶ τῶν φιδεϊκομμίσσων ἦν τὸ καλούμενον* Trebellianon *δόγμα, καὶ*[2] *τούτῳ τὴν τελευταίαν τῆς συντάξεως ταύτης ἀπενείμαμεν χώραν, τὸ πᾶν τῆς νομοθεσίας ταύτης εἰς τὸ* Trebellianon *συναγαγόντες καὶ περιττὴν εἶναι τὴν τοῦ πάλαι Πηγασιανοῦ νομοθεσίαν εὑρόντες καὶ τὰς ἀλόγους τῶν δογμάτων τούτων διαφοράς τε καὶ κοινωνίας, ἃς δὴ καὶ οἱ πάλαι μισήσαντες περινενοημένας τε καὶ ἐπιζημίους ἐκάλουν, καὶ ἁπλουστέρῳ τινὶ λόγῳ τὸ πᾶν τοῦτο σχῆμα συναθροίσαντες καὶ εἰς τὴν τοῦ Τρεβελλιανίου μεθαρμοσάμενοι τάξιν· καὶ τοῦτο δὴ τὸ πέμπτον μέρος τῆς ὅλης συντάξεως τοῖς ἐννέα τούτοις ἀνεῖται*
6b *βιβλίοις. Ἐν οἷς οὐδὲν ὑπὲρ τῶν πάλαι καδούκων ἡμῖν εἴρηται, διότι καὶ ταῦτα κατά τινα χρείαν οὐκ εὐτυχῆ τῇ Ῥωμαίων ἐπιπολάσαντα πολιτείᾳ καὶ ὑπόμνημα δεινὸν τῶν ἐμφυλίων καθεστῶτα πολέμων οὐκ ἐχρῆν ἐν καιροῖς πολιτεύεσθαι, καθ᾽ οὓς ὁ θεὸς εἰρήνην τε δέδωκεν ἡμῖν ἄγειν ἔκ τε τῶν ἔνδον ἔκ τε τῶν ἔξωθεν καί, ὅταν δέοι*[3] *πολεμεῖν, ῥᾷστα μετὰ*
7 *τῆς αὐτοῦ ῥοπῆς τῶν ἐναντίων κρατεῖν. Ἕπεται δὲ ἡμῖν καὶ ἕκτη τις μοῖρα τούτου δὴ τοῦ παντὸς συστήματος, ὀκτὼ περικεκλειμένη βιβλίοις. ἄρχεται δὲ καλῶς ἐκ τῶν ὀνομαζομένων διακατοχῶν, ἃς ἡμεῖς*

(1) *τῇ ins. Hercher* (2) *καὶ del. Hercher* (3) *δέῃ Hercher*

singulares post tractatum de rebus iuxta collocavimus. et rursus compositis iis quae de sponsalibus et nuptiis et dote constituta sunt huic quoque expositioni tres libros adsignavimus. item de iis qui curam gerunt aetatis duos libros edidimus eos qui vulgo appellantur de tutelis. ita octo horum librorum tractatum absolvimus eumque, ut dictum est, mediam totius operis compositionis partem fecimus pulcherrima quaeque et utilissima iura eo com-
6 *plexi. Quae autem de testamentis sunt et de legatis et fideicommissis, omnia composuimus libris numero novem, quorum ordinem ducunt duo inscripti de testamentis, qui tractant de testamentis et codicillis tam in universum scilicet quam quae milites quemadmodum volunt faciunt, subsequentibus quinque aliis, qui disceptant de legatis et fideicommissis universisque ad ea pertinentibus quaestionibus.*
6a *Et quoniam Falcidiae legis explicatio coniuncta esse visa est et conveniens legatorum et fideicommissorum proprietati, ideo eam quoque tractatui de legatis proxime subiunximus, toto libro ei dedicato cum brevi quodam additamento. et rursus quoniam ad similitudinem Falcidiae de fideicommissis erat Trebellianum quod dicitur senatus consultum, huic extremum tractatus huius locum adsignavimus, universo hoc iure ad Trebellianum redacto et supervacaneo iudicato iure, quod olim erat de Pegasiano, ut et utriusque senatusconsulti absurdis diversitatibus et similitudinibus, quas vel antiquo tempore exosi implicatas et captiosas dicebant, universo hoc argumento simpliciore ratione ordinato et toto in Trebelliani formam translato. et quinta quidem totius*
6b *operis pars ad hos novem libros redacta est. De caducis autem quae olim fuerunt in his libris nihil a nobis dictum est, quia haec quoque, quae propter necessitatem quandam infelicem rei publicae Romanae introducta triste monumentum supererant bellorum civilium, non conveniebat permanere temporibus iis, quibus deus nobis dedit, ut pacem ageremus tam domi quam foris, ubi autem bellum gerendum esset, facillime ipsius numine adversarios vinceremus.*
7 *Sequitur nobis etiam sexta pars universae huius compositionis octo libris conclusa. incipit autem pulchre a bonorum quae dicuntur possessionibus,*

ingenuos, quae ad libertinos[1] respiciunt: ut[2] et ius omne, quod de gradibus et adfinitatibus descendit, legitimaeque hereditates et omnis ab intestato successio et Tertullianum et Orfitianum senatus consultum, ex quibus mater[3] et filii invicem sibi heredes existunt. in geminos libros contulimus bonorum possessionis multitudinem in compendiosum et mani-
7a festissimum ordinem concludentes. Post haec ea, quae de operis novi nuntiationibus damnique infecti et pro aedificiis dirutis et eorum insidiis et quae de aqua pluvia arcenda veteribus auctoribus placita sunt, nec non de publicanis et donationibus tam[4] inter vivos quam mortis causa conficiendis cauta legibus invenimus, in librum singularem deduximus.
7b De manumissionibus autem et de liberali causa
7c alius liber respondit: Quemadmodum et de adquisitione tam dominii quam possessionis et titulis qui eam inducunt multae et variae lectiones uni
7d sunt insertae[5] volumini: Alio libro deputato his, qui iudicati vel in iure confessi sunt, et de bonorum detentionibus et venditionibus[6] et ut ne quid in frau-
7e dem creditorum fiat. Postque haec omnia interdicta glomerata sunt: et deinceps exceptiones et de temporum prolixitatibus et de obligationibus et actionibus liber iterum singularis extenditur: ut praefata sexta pars totius[7] digestorum voluminis octo
8 libris definiatur. Septimus autem et novissimus articulus digestorum sex libris formatus est. quo[8] de stipulationibus seu verborum obligationibus[9] et[10] fideiussoribus et mandatoribus, nec non novationibus et solutionibus et acceptilationibus et de praetoriis stipulationibus omne quod ius invenitur[11] gemino volumine inscriptum est, quod in libris antiquis nec
8a numerari possibile fuit. Et post hoc duo terribiles[12] libri positi sunt pro delictis privatis et extra-

(1) quae tam ad ingenuos quam ad lib. *S* (2) ut *om.* F^2 *S* (3) matres *S* (4) *sic S*, nam *F* (5) inseptae *F* (6) et venditionibus *om.* F^1 (7) totium *F* (8) *sic S*, quos *F* (9) seu verb. obl. *om.* F^1 (10) de *ins. S* (11) quod invenitur ius *scr.* (12) terbiles *F*

ὁμοίως τοῖς ἄλλοις κατασκεψάμενοι, τάς τε εἰς τοὺς εὖ γεγονότας τάς τε εἰς τοὺς ἀπελευθέρους φερομένας ἐκ πολλῆς τῆς ἔμπροσθεν συγχύσεώς τε καὶ ἀσαφείας εἰς καθαρὰν ἠγάγομεν συντομίαν, δύο βιβλίων αὐταῖς ἀριθμὸν ἀρκεῖν νενομικότες. προσανεπλέξαμεν δὲ αὐτοῖς καὶ τὰς ἐξ ἀδιαθέτου καλουμένας ἁπάσας διαδοχάς, καὶ αὐτὰς τὰς τῶν γενῶν τάξεις καὶ τοὺς ἐπὶ τούτοις βαθμοὺς ἐγγράψαντες τῷ βιβλίῳ, καὶ ἐπὶ τῆς ἐσχατιᾶς αὐτῶν τὰ περὶ τοῦ Tertullianiu *τε καὶ* Orfitianiu *συνεθήκαμεν δόγματος, ἐξ ὧν μητέρες*
7a *τε καὶ παῖδες ἀλλήλων διάδοχοι γίνονται. Πρόεισι δὲ ἐφεξῆς βιβλίον ἄλλο τά τε περὶ τῶν ἐν οἰκοδομήμασιν ἔργων, καὶ τὰ περὶ τῆς τῶν ὀλισθαινόντων τε καὶ καταφερομένων οἰκημάτων ἀσφαλείας, καὶ τῶν ἐν τούτοις τι κακουργούντων καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑδάτων φορᾶς ἀδικούντων τοὺς πέλας, καὶ τὰ περὶ τῶν ἀθροιζόντων τὰ δημόσια τέλη, καὶ πρός γε δωρεῶν τῶν τε ἀπροσδιορίστων τῶν τε εἰς ἔννοιαν τελευτῆς ἀνα-*
7b *φερομένων νομοθετοῦν. Καὶ αὖθις εἴ τι περὶ τῆς ὁποιασοῦν ἐλευθερίας ἐστὶν ἢ καὶ τῶν ὑπὲρ ταύ-*
7c *της ἀγώνων, τοῦτο ἑνὶ παραδέδοται βιβλίῳ. Ἔτι δὲ καὶ τὰ περὶ νομῆς καὶ τῆς δι᾽ αὐτῆς κτήσεως καὶ τῶν εἰσαγουσῶν αὐτὴν αἰτιῶν εἰς ἓν ἀπεθέμεθα*
7d *σύγγραμμα. Καὶ εἴ τί γε ὅλως περὶ δικαστικῶν ἐστὶν ἀποφάσεών τε καὶ τῶν ἐν τούτοις τινὰ κατὰ σφῶν αὐτῶν ὁμολογούντων, καὶ τῆς τῶν ὄντων ἀναχωρήσεως, καὶ δανειστικῆς τε κατοχῆς καὶ πράσεως, καὶ τῆς τῶν πραγμάτων διακρίσεώς τε καὶ κηδεμονίας, καὶ τοῦ μή τι παθεῖν τοὺς δανείζοντας βλάβος,*
7e *καὶ τοῦτο ὁμοίως εἰς ἓν ἤθροισται βιβλίον. Καὶ τὸν τῶν* interdicton *τε*[1] *τρόπον οὐ πλείοσιν ἑνὸς παραδεδώκαμεν βιβλίου. ἐκεῖθέν τε ἐπὶ τὰς παραγραφὰς καὶ τοὺς ἐπ᾽ αὐταῖς τεταγμένους ἐχωρήσαμεν χρόνους, καὶ τὸν τῶν ἐνοχῶν τε καὶ ἀγωγῶν ἀπεθέμεθα τρόπον. καὶ συνηγάγομεν τὸ πᾶν δὴ τοῦτο μέρος, οὗπερ ἡγεῖται τὰ περὶ τῶν διακατοχῶν ὡς εἴρηται γεγραμμένα, εἰς ὀκτὼ βιβλίων ἀριθμόν, ἕκτον δὴ τοῦτο μέρος τῆς ὅλης συντάξεως ἀποθέμενοι.*
8 *Τὸ δὲ δὴ τοῦ παντὸς τελευταῖον, ὅπερ ἕβδομον ἁπάσης ἐστὶν τῆς πραγματείας, ἓξ βιβλίων ἀριθμῷ περιέσταλται, ἀρχόμενον μὲν ἐκ τῶν ἐπερωτήσεων, διαβαῖνον δὲ διά τε τῶν ὑπὲρ ἐγγυῆς γεγραμμένων καὶ τῆς τῶν χρεῶν καταβολῆς, καὶ διαλύσεώς τε καὶ ἐλευθερίας αὐτῶν, καὶ τῶν εἰσηγμένων ἐκ τῆς τῶν πραιτόρων νομοθεσίας ἐπερωτήσεων (ἅπερ ἅπαντα δύο παρ᾽ ἡμῶν συνέσταλται βιβλίοις, καίτοι γε ἔμπροσθεν*
8a *οὐδὲ εἰπεῖν ἐστὶν ὅσα καθεστῶτα)· Προϊὸν δὲ εἰς τὸν ὑπὲρ τῶν ἐγκλημάτων λόγον καὶ ἅπαντα καταλέγον ὁπόσα τῶν τε μετριωτέρων ἐστὶν ἁμαρ-*

(1) *τε*] *δὲ Hercher*

quas nos item ut reliqua expendimus et tam quae ad ingenuos quam quae ad libertinos pertinent ex magna qua antea iacebant confusione et ambiguitate ad mundam brevitatem perduximus, duorum librorum numerum iis sufficere arbitrati. subtexuimus iis successiones quoque omnes quae vocantur ab intestato, eidemque libro quae de generibus constituta sunt eorumque gradus inseruimus et ad extremum composuimus quae sunt de Tertulliano et Orfitiano senatus consulto, ex quibus matres et filii invicem sibi
7a *heredes fiunt. Procedit deinde liber alius, quo cavetur de opere novo in aedificiis facto et de indemnitate praestanda propter aedificia collabentia et ruinosa et de iis, qui damnum aliquod ita dant et qui aquae cursu vicinos laedunt quique publica vectigalia colligunt, item de donationibus tam simplicibus*
7b *quam mortis causa datis. Et rursus de manumissione qualicumque et de controversiis super eam*
7c *quidquid habetur, uno libro continetur. Etiam quae de possessione sunt et per eam capione titulisque eam inducentibus in unum volumen contulimus.*
7d *Et omnino quidquid habetur de iudicialibus sententiis et de iis, qui in iure quiddam contra se confessi sunt, et de bonorum cessione, et de creditorum bonorum possessione et venditione, et de bonorum separatione et cura, et ne quid detrimenti creditores subeant, ea quoque in unum volumen collecta sunt.*
7e *Et interdictioni ordinationi non plus unum librum deputavimus. inde processimus ad exceptiones et statuta de iis tempora, et obligationum actionumque rationem explicuimus. et universam hanc partem, cuius agmen ducunt quae de bonorum possessionibus ut diximus scripta sunt, in octo libros redegimus, sextam eam universi operis partem declarantes.*
8 *Omnium autem postrema, quae universi tractatus septima est, sex librorum numero comprehenditur, incipiens a stipulationibus, inde autem pergens per ea quae dicta sunt de fideiussionibus et de numerationibus debitorum et solutionibus et liberationibus et de stipulationibus praetoria iurisdictione inductis (quae omnia apud nos duobus libris comprehenduntur, cum antea ne dici quidem posset quot absol-*
8a *verentur): procedens mox ad tractationem de accusationibus et colligens quaecumque pertinent*

ordinariis nec non publicis criminibus, qui omnem continent severitatem poenarumque atrocitatem. quibus permixta sunt et ea quae de audacibus hominibus[1] cauta sunt, qui se celare conantur et contumaces existunt: et de poenis, quae condemnatis infliguntur vel conceduntur, nec non de eorum sub-
8*b* stantiis. Liber autem singularis pro appellationibus nobis excogitatus est contra sententias tam
8*c* civiles quam criminales causas finientes. Cetera autem omnia, quae ad municipales vel de decurionibus et muneribus vel publicis operibus vel nundinis et pollicitationibus et diversis cognitionibus et censibus[2] vel significatione verborum veteribus inventa sunt quaeque regulariter definita, in sese recepit quinquagensimus, totius consummationis perfectus.

9 Quae omnia confecta sunt per virum excelsum nec non prudentissimum magistrum ex quaestore et ex consule TRIBONIANUM, qui similiter eloquentiae et legitimae scientiae artibus decoratus et in ipsis rerum experimentis emicuit nihilque maius nec carius nostris unquam iussionibus duxit: nec non per alios viros magnificos et studiosissimos perfecta sunt, id est CONSTANTINUM virum illustrem comitem sacrarum largitionum et magistrum scrinii libellorum sacrarumque cognitionum, qui semper nobis ex bona opinione et gloria sese commendavit: nec non THEOPHILUM virum illustrem magistrum iurisque peritum in hac splendidissima[3] civitate laudabiliter optimam legum gubernationem extendentem: et DOROTHEUM virum illustrem et facundissimum quaestorium, quem in Berytiensium splendidissima civitate leges discipulis tradentem propter eius optimam opinionem et gloriam ad nos deduximus participemque huius operis fecimus: sed et ANATOLIUM virum illustrem magistrum, qui et ipse apud Berytienses iuris interpres constitutus ad hoc opus allectus est, vir ab antiqua stirpe[4] legitima procedens, cum et pater eius Leon-

(1) hominus *F* (2) et censibus *om. F*[1] (3) spendidissima *F* (4) stipre *F*

τημάτων ἅπερ ἰδιωτικὰ καλοῦσιν, ὅσα τε οὐχὶ τεταγμένα προσονομάζουσιν, ἀλλὰ τὴν τῶν extraordinarion *αὐτοῖς ἐπιτιθέασιν ἐπωνυμίαν, ἀναβαῖνον δὲ καὶ εἰς τὰ δημόσια τῶν ἐγκλημάτων, ἅπερ σφοδρότατά τέ ἐστιν καὶ μεγάλην ἐφ᾽ ἑαυτοῖς καλεῖ τὴν ποινήν. δύο δὲ κἀνταῦθα βίβλοι ταῦτα*[1] *δὴ τὰ περὶ τῶν ἁμαρτημάτων τε καὶ ἐγκλημάτων συνέχουσιν· προσαναμέμικται γὰρ αὐτοῖς καὶ τὰ περὶ τῶν ἐπ᾽ ἐγκλήμασι μὲν ἁλισκομένων, ἑαυτοὺς δὲ ἀφανεῖς καθιστάντων, καὶ τῆς οὔσης αὐτοῖς περιουσίας, καὶ τῆς ἐπαγομένης τοῖς καταδεδικασμένοις ποινῆς ἢ συγχω-*
8*b* *ρήσεως. Ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἑτέρου βιβλίου πάλιν ὁ περὶ τῶν ἐφέσεων γίνεται λόγος, κοινὸς ὢν εἰκότως κατὰ τῶν ψήφων τῶν τε εἰς χρήματα τῶν τε εἰς*
8*c* *ἐγκλήματα φερομένων. Ὁπόσα δὲ ὑπέρ τε πολιτῶν ὑπέρ τε βουλευτῶν καὶ λειτουργημάτων καὶ τῶν δημοσίων ἔργων καὶ πανηγύρεων καὶ πόρων ἐπαγγελίας καὶ ποικίλων [ἐρω]τήσεων*[2] *καὶ τῆς δημοσίας ἀπογρα[φ]ῆς νενομοθέτηται τοῖς πάλαι, [ὅσ]α τε [ὅλ]ως ὑπὲρ τῆς τῶν ῥημάτων ἐστ[ὶν ὀνο]μασίας καὶ τῶν ἐν κανόσιν εἰρημ[έ]νων τοῖς πάλαι, ταῦτα ἅπαντα τὸ τε[λευ]ταῖον περιέχει βιβλίον, τούτου δὴ τοῦ*[3] *σ[υσ]τήματος, ᾧπερ ἀρχὴ τὰ περὶ τῶν ἐπερωτήσεων ἐστίν, ἕκτον μέν, ὅσον πρὸς τὴν οἰκείαν ἀρχὴν καθεστός, πεντηκοστὸν δὲ πρὸς τὴν ὅλην τῆς συντάξεως ἁρμονίαν.*

9 *Ἅπερ ἅπαντα συντέθειταί τε καὶ ἐκπεπόνηται καλῶς τε καὶ τῆς παρ᾽ ἡμῶν κελεύσεως ἀξίως παρά τε ΤΡΙΒΩΝΙΑΝΟΥ, τοῦ ἐνδοξοτάτου καὶ σοφωτάτου μαγίστρου καὶ ἀπὸ κυαιστόρων τῶν ἡμετέρων βασιλείων καὶ ὑπάτων, ἀνδρὸς ἔν τε τῷ πράττειν ἔν τε τῷ ῥητορεύειν ἔν τε τῷ τοὺς νόμους γράφειν εὐδοκιμοῦντος, τῶν τε ἡμετέρων ἔμπροσθεν οὐδὲν τιθεμένου προστάξεων: καὶ τῶν*[4] *ὑπ᾽ αὐτῷ τὸ πρᾶγμα ἡμῖν ἐκπονησαμένων, τοῦτ᾽ ἔστιν ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ τε τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου κόμητος τῶν θείων λαργιτιόνων καὶ ἀντιγραφέως τοῦ θείου σκρινίου τῶν τε θείων λιβέλλων καὶ τῶν βασιλικῶν διαγνώσεων, χρηστὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἡμῖν ἐν ἅπασιν παρασχομένου· καὶ πρός γε ΘΕΟΦΙΛΟΥ, τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μαγίστρου καὶ νόμους ἐπὶ τῆς βασιλίδος ταύτης πόλεως σεμνῶς τε καὶ ἀγρύπνως καὶ τῆς διδασκαλικῆς ἐπιτηδεύσεως ἀξίως διδάσκοντος: καὶ ΔΩΡΟΘΕΟΥ τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου κυαιστωρίου καὶ διδασκάλου ἐν τῇ τῶν νόμων ἀναδεδειγμένου*[5] *πόλει (φαμὲν δὲ τὴν ἀοίδιμόν τε καὶ περιφανῆ τῶν Βηρυτίων μητρόπολιν), ὃν ἡ περὶ αὐτοῦ χρηστὴ δόξα καὶ εἰς ἡμᾶς ἤγαγεν καὶ τῶν παρόντων μετασχεῖν προυτρέψατο πόνων: καὶ ΑΝΑΤΟΛΙΟΥ τε*[6] *τοῦ μεγαλοπρεπεστάτου μαγίστρου, ὃς δὴ καὶ αὐτὸς παρὰ Βηρυτίοις τὰ ἐκ νόμων παιδεύει [κα]λῶς, ἀνὴρ ἐκ τριγονίας σεμνῆς τ[ῆ]ς παρὰ Φοίνιξιν τῶν νόμων διδασ[καλίας κατα-*

(1) *πάντα Krueger* (2) *requiritur διαγνώσεων* (3) *το F* (4) *και ins. F*[2] (5) *αναδεδειγμενω F* (6) *τε del. Hercher*

cum ad delicta leviora, quae dicuntur privata, tum ad ea quae non ordinata dicunt, extraordinariorum vocabulum iis imponentes: inde autem perveniens ad crimina publica, quae atrocissima sunt et severissimam poenam efflagitant. hic quoque duo libri complectuntur, quae sunt de delictis et criminibus: admixta enim iis sunt cauta de iis qui delictorum rei facti se celant et de bonis eorum et de
8*b* *poena veniave damnatorum. Rursus novi libri principium nobis tractatus est de appellationibus, communis videlicet tam ad pecunias quam ad crimina per-*
8*c* *tinentibus sententiis. Quaecunque autem de civibus et de decurionibus et de muneribus et de publicis operibus et de nundinis et de redituum pollicitationibus et variis interrogationibus* [immo *cognitionibus*] *et de censu publico olim constituta sunt, quaeque in universum de verborum significationibus et de regulis iuris apud veteres reperiuntur, omnia complectitur liber ultimus, huius tractatus qui a stipulationibus incipit, sextus, ut ab ipsius principio numeretur, quinquagesimus autem secundum universam compositionis convenientiam.*

9 *Quae omnia pulchre et nostra iussione condigne effecta et elaborata sunt cum a* TRIBONIANO *gloriosissimo et prudentissimo magistro officiorum et ex quaestore sacri palatii et ex consule, viro et in agendo et in dicendo et in legibus scribendis probato neque nostris iussionibus quicquam anteponente, tum ab iis, qui sub eo opus nobis elaborarunt, id est a* CONSTANTINO *viro illustri comite sacrarum largitionum et magistro sacri scrinii sacrorum libellorum et imperialium cognitionum, qui bonam sui existimationem in omnibus nobis probavit: et praeterea* THEOPHILO *viro illustri magistro et leges in hac regia urbe graviter et gnave et doctoris professione condigne docente: et* DOROTHEO *viro illustri quaestorio et doctore in legum creato urbe (intellegimus autem decantatam et splendidam metropolin Berytiorum), quem egregia ipsius fama etiam ad nos adduxit et praesentium laborum participem fecit: et* ANATOLIO *viro illustri magistro, qui et ipse apud Berytios iuris prudentiam optime profitetur, vir ex venerabili iuris doctorum apud Phoenices tertia generatione descendens (nam refertur ad Leontium et*

tius et avus Eudoxius[1] optimam sui memoriam in legibus reliquerunt: nec non CRATINUM virum illustrem et comitem sacrarum largitionum et optimum antecessorem huius almae urbis constitutum: qui omnes ad praedictum opus electi sunt una cum STEPHANO, MENA, PROSDOCIO, EUTOLMIO, TIMOTHEO, LEONIDE, LEONTIO, PLATONE, IACOBO, CONSTANTINO, IOHANNE, viris prudentissimis, qui patroni quidem sunt causarum apud maximam sedem praefecturae, quae orientalibus praetoriis praesidet, omne autem suae virtutis testimonium undique accipientes et a nobis ad tanti operis consummationem electi sunt. et, cum omnes in unum convenerunt gubernatione TRIBONIANI viri excelsi, ut tantum opus nobis auctoribus possint conficere, deo propitio in praedictos quinquaginta
10 libros opus consummatum[2] est. Tanta autem[3] nobis antiquitati habita est reverentia, ut[4] nomina prudentium taciturnitati tradere nullo patiamur modo: sed unusquisque eorum, qui auctor legis fuit, nostris digestis inscriptus est: hoc tantummodo a nobis effecto, ut, si quid in legibus eorum vel supervacuum vel inperfectum vel minus idoneum visum est, vel adiectionem vel deminutionem necessariam accipiat et rectissimis tradatur regulis. et in[5] multis similibus vel contrariis quod rectius habere apparebat, hoc pro aliis omnibus positum est unaque omnibus auctoritate indulta, ut quidquid ibi scriptum est, hoc nostrum appareat et ex nostra voluntate compositum: nemine audente comparare ea quae antiquitas habebat et[6] quae nostra auctoritas introduxit, quia multa et maxima sunt, quae propter utilitatem rerum transformata sunt. adeo ut et si principalis[7] constitutio fuerat in veteribus libris relata[8], neque ei pepercimus, sed et hoc corrigendum esse putavimus et in melius restaurandum[9]. nominibus etenim veteribus relictis, quidquid legum veritati decorum et necessarium fuerat, hoc nostris emendationibus servavimus. et propter hanc causam et si quid inter eos dubitabatur, hoc iam in tutissimam pervenit[10]
11 quietem, nullo titubante relicto. Sed cum prospeximus, quod ad portandam tantae sapientiae molem non sunt idonei homines rudes et qui in primis legum vestibulis stantes intrare ad arcana eorum properant, et aliam mediocrem emendationem[11] praeparandam esse censuimus, ut sub ea colorati et quasi primitiis omnium inbuti possint ad penetralia eorum intrare et formam legum pulcherrimam non coniven-

β]αίνων (ἀναφέρει γοῦν [ε]ἰς Λεόντιόν τε καὶ Εὐδόξιον, ἄνδρας [ἐ]πὶ νόμοις μετὰ Πατρίκιον τὸν τῆς εὐκλεοῦς[1] μνήμης, κυαιστώριον καὶ ἀντικήνσορα καὶ Λεόντιον τὸν πανεύφημον ἀπὸ ὑπάρχων[2] ὑπάτων καὶ πατρίκιον τὸν αὐτοῦ παῖδα [δικαί]ως τεθαυμασμέν[ους]: ΚΡΑΤΙΝΟΥ] τε[3] μὴν τοῦ μεγαλοπρε[πεστάτο]υ καὶ σοφωτάτου κόμητος τῶν θείων λαργιτιόνων (νόμων δὲ καὶ αὐτὸς ἀγαθὸς ἐξηγητὴς ἐπὶ τῆς βασιλίδος ταύτης ἐστὶν πόλεως): καὶ πρὸς τούτοις ΣΤΕΦΑΝΟΥ[4] ΜΗΝΑ ΠΡΟΣΔΟΚΙΟΥ ΕΥΤΟΛΜΙΟΥ ΤΙΜΟΘΕΟΥ ΛΕΩΝΙΔΟΥ ΛΕΟΝΤΙΟΥ ΠΛΑΤΩΝΟΣ ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ τῶν σοφωτάτων, οἵπερ πάντες ῥήτορες μέν εἰσιν τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων τῶν ἱερῶν ἡμῶν πραιτωρίων, δόξαν δὲ παρὰ πᾶσιν τὴν ἐπὶ σοφίᾳ δικαίως ἔχοντες εἰκότως παρ' ἡμῶν ἐκρίθησαν ἄξιοι καθεστάναι τοῦ τοσούτου μετασχεῖν ἀγῶνος. ταῦτα μὲν οὖν ἡμῖν περὶ τὴν τῶν Digeston *ἐκπεπόνηται συγγραφὴν διὰ τῶν ἀρτίως ἡμῖν εἰρημένων ἐνδόξων τε*
10 *καὶ σοφῶν ἀνδρῶν. Τοσαύτη δὲ ἡμῖν αἰδὼς τῆς ἀρχαιότητος γέγονεν, ὥστε οὐδὲ ἀμεῖψαι[5] τὰς προσηγορίας τῶν ἔμπροσθεν νομοθετῶν ὑπεμείναμεν, ἀλλὰ τὴν ἑκάστου τούτων τοῖς νόμοις ἐπεγράψαμεν προσηγορίαν, ἀμείψαντες μὲν εἴ τι περ ἔχειν ἡμῖν οὐκ ὀρθῶς ἐδόκει, μέρη δὲ τὰ μὲν ἀφελόντες τὰ δὲ προσθέντες, ἐκ πολλῶν τε τὸ κάλλιον ἑλόμενοι καὶ τὴν ἴσην ἅπασιν παρασχόντες τῆς ἐξουσίας ἰσχύν. ὥστε πᾶν ὅπερ ἐνγέγραπται τῷ βιβλίῳ, τοῦτο ἡμετέρᾳ[6] γενέσθαι γνώμῃ, μηδένα τε θαρρεῖν παρατιθέναι τὰ γενόμενα νῦν τοῖς ἔμπροσθεν, ἐπειδὴ πολλὰ καὶ οὐδὲ ἀριθμηθῆναι ῥᾴδια μετατεθείκαμεν εἰς τὸ κρεῖττον, κἂν εἴ τι βασιλικῇ τινὶ τῶν παλαιοτέρων αὐτοκρατόρων διατάξει πρὸς ἀλλοῖον εἴρητο σχῆμα. τὰ μὲν γὰρ ὀνόματα τοῖς ἔμπροσθεν ἐφυλάξαμεν, τὴν δὲ τῶν νόμων ἀλήθειαν ἡμετέραν ἐποιησάμεθα, ὥσπερ καὶ εἴ τι στασιαζόμενον ἐκείνοις ἦν (πολλὰ δὲ τὰ τοιαῦτα ἀπέκειτο), τοῦτο διῄρηται τε καὶ πεπέρασται καὶ εἰς*
11 *σαφῆ περιέστηκε τέλος ἔχοντα νόμον. Ἐπειδὴ δὲ ἐχρῆν καί τινα μετρίαν εἰσαγωγὴν ποιήσασθαι πρὸς τοὺς ἄρτι νόμων ἁπτομένους καὶ τὴν μείζω διδασκαλίαν οὐ χωροῦντας, οὐδὲ τοῦτο τῆς ἡμετέρας ἔξω κατε-*

(1) qui post Patricium inclutae recordationis quaestorium et antecessorem et Leontium virum gloriosissimum praefectorium (praefectorem F^2) et consularem atque patricium filium eius *ins.* F^2 *S* (2) consummaum *F* (3) a *ins.* F^2 (4) aut *F* (5) in *F*, ex *S* (6) et *F*, his *S* (7) principalibus *F* (8) releta *F* (9) hanc corrigendam esse putavimus et in melius restaurandam F^2 *S* (10) repuenit *F* (11) eruditionem *S*

(1) *εὐκλεοῦς*] *ευκλευους F* (2) *καὶ ins.* (3) *γε Hercher* (4) *στεφανον F* (5) *fortasse ἀπαλεῖψαι* (6) *τοῦτο* [*ἡμέτερον εἶναι δοκεῖν καὶ*] *ἡμετέρᾳ scr.*

Eudoxium, qui viri in iuris prudentia post Patricium clarae memoriae quaestorium et antecessorem et Leontium virum gloriosissimum ex praefecto praetorii [*et*] *ex consule et patricium filium eius iure celebrantur*)*: et* CRATINO *viro illustri et prudentissimo comite sacrarum largitionum, qui et ipse iuris interpres egregius est in hac regia civitate, et praeter hos* STEPHANO MENA PROSDOCIO EUTOLMIO TIMOTHEO LEONIDA LEONTIO PLATONE IACOBO CONSTANTINO IOHANNE *viris prudentissimis, qui omnes advocati sunt apud viros gloriosissimos praefectos sacrorum nostrorum praetoriorum, prudentiae autem fama apud omnes iure celebrati a nobis merito digni iudicati sunt, qui hunc laborem nobiscum susciperent. haec igitur de digestorum compositione a nobis elaborata sunt per eos quos modo diximus clarissimos et pru-*
10 *dentissimos viros. Tanta autem antiquitati a nobis habita reverentia est, ut ne nomina quidem priorum iuris peritorum mutare* [*immo delere*], *sustinuerimus, sed singulorum nomina legibus praescripserimus, mutantes scilicet si quid minus recte se habere videretur particulasque alias dementes alias addentes et ex multis pulcherrima quaeque eligentes omnibusque aequam auctoritatis vim tribuentes, ut quidquid in libro scriptum sit,* [*nostrum esse appareat et*] *ex nostra voluntate compositum, nec quisquam audeat quae nunc facta sunt cum prioribus conferre, quoniam multa nec facile numeranda in melius reformavimus, etiamsi in sacra aliqua priorum principum constitutione quid sit ad aliam formam perscriptum. nomina enim priorum servavimus, legum autem veritatem nostram fecimus, ut si quid apud illos controversum esset* (*plurima vero eiusmodi erant*)*, id decisum sit et determinatum et redactum*
11 *ad legem certam et definitam. Quoniam autem necessarium erat etiam modicam quandam introductionem perficere propter eos, qui nuper ad ius se applicuissent nec maiorem doctrinam capere*

tibus oculis accipere. et ideo TRIBONIANO viro excelso, qui ad totius operis gubernationem electus est, nec non THEOPHILO et DOROTHEO viris illustribus et facundissimis antecessoribus accersitis mandavimus, quatenus libris, quos veteres composuerunt, qui prima legum argumenta continebant et institutiones vocabantur, separatim collectis, quidquid ex his utile et aptissimum et undique sit elimatum et rebus, quae in praesenti aevo in usu vertuntur, consentaneum invenitur, hoc et capere studeant et quattuor libris reponere et totius eruditionis prima fundamenta atque elementa ponere, quibus iuvenes suffulti possint graviora et perfectiora legum scita sustentare. admonuimus autem eos, ut memores etiam nostrarum fiant constitutionum, quas pro emendatione iuris promulgavimus, et in confectione institutionum etiam eadem emendatione ponere non morentur: ut sit manifestum et quid antea vacillabat et quid postea in stabilitatem redactum[1] est. quod opus ab his perfectum ut nobis oblatum et relectum est, et prono suscepimus animo et nostris sensibus non indignum esse iudicavimus et praedictos libros constitutionum vicem habere iussimus: quod et[2] in oratione nostra, quam eisdem libris praeposuimus, apertius declara-
12 tur. Omni igitur Romani iuris dispositione composita et in tribus voluminibus, id est institutionum et digestorum seu pandectarum nec non constitutionum, perfecta et in tribus annis consummata, quae ut primum separari[3] coepit, neque in totum decennium compleri sperabatur: omnipotenti deo et hanc operam ad hominum sustentationem piis optulimus animis uberesque gratias maximae deitati reddidimus[4], quae nobis praestitit[5] et bella feliciter agere et honesta pace perpotiri et non[6] tantum nostro, sed etiam omni aevo tam instanti quam posteriori
(13) leges optimas ponere. omnibus itaque hominibus eandem sanctionem manifestam facere necessarium[7] perspeximus, ut sit eis cognitum, quanta confusione et infinitate absoluti in quam[8] moderationem et legitimam veritatem pervenerunt: legesque in posterum habeant tam directas quam compendiosas omnibusque in promptu positas et ad possidendi libros earum facilitatem idoneas: ut non mole divitiarum expensa possint homines supervacuae legum multitudinis adipisci volumina, sed vilissima pecunia facilis eorum comparatio pateat tam ditioribus quam tenuioribus, minimo pretio magna prudentia repa-
13 (14) randa. Si quid autem in tanta legum compositione, quae ab immenso librorum numero collecta est, simile[9] forsitan raro inveniatur, nemo hoc vituperandum existimet, sed primum quidem inbecillitati

λίπομεν προνοίας, ἀλλὰ ΤΡΙΒΩΝΙΑΝΩ τῷ ἐνδοξοτάτῳ τῷ καὶ τὴν τῆς ὅλης νομοθεσίας ὑπουργίαν ἐπιτετραμμένῳ, καὶ[1] ΘΕΟΦΙΛΩ γε μὴν καὶ ΔΩΡΟΘΕΩ τοῖς μεγαλοπρεπεστάτοις καὶ σοφωτάτοις ἀντικήνσορσιν ἐγκελευσάμενοι διεταξάμεθα προσήκειν ἐκ τῶν τοῖς ἀρχαίοις ἐν εἰσαγωγαῖς συγκειμένων τὰ καιριώτατά τε καὶ κρατοῦντα καὶ ὁπόσα[2] τοῖς νῦν πολιτευομένοις συμφέρεται πράγμασιν, ταῦτα ἐξελεῖν καὶ ἀθροῖσαι καὶ εἰς ἡμᾶς ἀγαγεῖν, μεμνῆσθαι δὲ καὶ τῶν ἡμετέρων διατάξεων ἃς εἰς ἐπανόρθωσιν τῶν ἔμπροσθεν πεποιήμεθα, καὶ οὕτω συνθεῖναι βίβλους τέσσαρας, πρῶτα στοιχεῖα τῆς εἰσαγωγῆς ἐσομένας, ἃς δὴ καλεῖν Instituta *νενόμισται*[3]. *καὶ δὴ καὶ ταύτην τὴν νομοθεσίαν συνθέντες προσήγαγον ἡμῖν, καὶ ἡμεῖς ἅπασαν κατασκεψάμενοι καὶ διακρίναντες καλῶς τε ἔχειν καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον ἐκρίναμεν νοῦν, καὶ ἡμέτερον εἶναι καὶ τοῦτο τὸ βιβλίον ἀπεφηνάμεθα, καὶ τό γε τὴν τῶν ἡμετέρων διατάξεων ἰσχὺν ἔχειν αὐτὸ παρ' αὐτῶν ὧν ἐν προοιμίοις τοῦ βιβλίου διε-*
12 *λέχθημεν ἅπασιν ἐδηλώσαμεν. Οὕτω τοίνυν τὴν Ῥωμαίων νομοθεσίαν τάξαντες καὶ ἐν τρισὶν τοῖς ὅλοις βιβλίοις τε καὶ ἐνιαυτοῖς πρᾶγμα τοσοῦτον ἐκπεπονηκότες, ὅπερ ἦν μὲν τὴν ἀρχὴν ὑπὲρ ἅπασαν ἐλπίδα, τὰ δὲ δὴ τελευταῖα, μεθ' ὅπερ ἡμεῖς βατὸν εἶναι τὸ πρᾶγμα ἐδείξαμεν, οὐδὲ εἰς δέκατον ἔτος ὅλον συντεθῆναι προσδοκηθέν, εἰς μόνων τριῶν ἐνιαυτῶν ἀποτελέσαντες τάχος, καὶ τῷ δεσπότῃ θεῷ καὶ τοῦτον ἀναθέντες τὸν ἆθλον τῷ καὶ εἰρήνην ἄγειν καὶ πολέμους κατορθοῦν καὶ νομοθετῆσαι παντὶ τῷ τε πρὸ ἡμῶν*[4] *τῷ τε ἐφ' ἡμῶν τῷ τε μεθ' ἡμᾶς χρόνῳ δωρησαμένῳ, δίκαιον ᾠήθημεν ἅπασιν ἀνθρώποις ποιῆσαι φανερὰν τὴν ἡμετέραν ὑπὲρ αὐτῶν σπουδὴν τε καὶ πρόνοιαν, ὅπως ἂν τῆς ἔμπροσθεν ἀπαλλαγέντες ταραχῆς τε καὶ συγχύσεως καὶ πέρας ἐχούσης οὐδὲν νομοθεσίας χρήσωνται νόμοις ὀρθοῖς τε καὶ συντόμοις καὶ πᾶσιν προχείροις καὶ τὴν τῶν δικῶν συντομίαν ἀσπαζομένοις καὶ προκειμένοις γε ἅπασιν τοῖς βουλομένοις ῥᾳδίως εἰς κτῆσιν, οὐκέτι πολλῶν δεομένοις χρημάτων, ἵνα τὸ τῶν ἀχρήστων ἐκείνων βιβλίων ἀθροίσαιεν πλῆθος, ἀλλ' ἐπ' ὀλίγῳ τιμήματι τοῖς τε πλουτοῦσιν ὁμοίως τοῖς τε ἐξ ἐλάττονος ὁρμωμένοις οὐσίας ἄδειαν τῆς ἑαυτῶν παρεχομένοις κτήσεως.*
13 *Εἰ δέ τι (πλήθους ὄντος τοῦ καὶ νῦν ἠθροισμένου καὶ ἐκ τοσούτων μυριάδων συλλεγέντος) δόξειεν ἔχειν ὁμοίως (τοῦτο δὲ οἰόμεθα σπάνιον ἔσεσθαι), πλὴν ἀλλὰ τοῖς τῆς ἀνθρωπίνης ἐστοχασμένοις φύσεως οὐκ*

(1) pedactum *F* (2) et *om. S* (3) sperari *F*[2] *S* (4) *sic S*, reddimus *F* (5) praestitet *F* (6) no *F* (7) esse *ins. S* (8) quantam *S* (9) simili *F*

(1) *καὶ del. Hercher* (2) *οπασα F* (3) *νενομιστα F* (4) *τῷ τε πρὸ ἡμῶν del. Koehler*

possent, ne hoc quidem nostram providentiam effugit, sed TRIBONIANO *viro gloriosissimo et ad universum legum condendarum ministerium electo et* THEOPHILO *itemque* DOROTHEO *viris illustribus et prudentissimis antecessoribus, data iussione constituimus oportere ex iis quae in institutionibus suis veteres posuissent opportuna et adhuc usurpata et rei publicae formae praesenti convenientia excerpere et colligere et ad nos adferre, meminisse etiam constitutionum nostrarum ad priorum emendationem factarum et ita efficere libros quattuor prima institutionis elementa futura, quae placuit instituta vocari. ii autem hoc quoque iuris opus perfectum nobis obtulerunt, idque nos totum expendimus et examinavimus et recte se habere et ex animi nostri sententia iudicavimus, et nostrum esse etiam hunc librum declaravimus et constitutionum nostrarum vicem habere eum iis quae in exordiis eius libri*
12 *dicta sunt declaravimus. Sic igitur iure Romano ordinato et ternis in universum et voluminibus et annis tanto opere consummato, cum id quod initio super omnem spem fuerat, deinde autem, postquam nos rem perfici posse ostenderamus, ne decennio quidem toto absolvi posse sperabatur, solorum trium annorum celeritate absolvissemus et hunc quoque laborem obtulissemus domino deo, qui nobis dedit et pacem agere et bella prospere gerere et universo aevo quod fuit et est et futurum est iura condere, iustum visum est omnibus hominibus nostram de iis diligentiam et providentiam manifestare, quod liberati ea quae antea fuerat perturbatione et confusione legumque infinitate iam usuri sint legibus rectis et brevibus et cuivis paratis quaeque ad litium brevitatem tendant quaeque a quovis cui libeat facile comparentur nec magnam pecuniam requirant, ut inutilium illorum librorum copia fiat, sed exiguo pretio tam a divitibus quam ab iis qui minus locupletes essent posse se adquiri certitudinem faciant.*
13 *Quod si autem, cum nunc quoque multa sint quae proponuntur eaque electa ex tam magno librorum numero, quaedam videantur habere similia, quod rarum fore confidimus, humanam naturam*

humanae, quae naturaliter inest, hoc inscribat, quia omnium habere memoriam et penitus in nullo[1] peccare divinitatis magis quam mortalitatis est: quod et a maioribus dictum est. deinde sciat, quod similitudo in quibusdam et his brevissimis adsumpta non inutilis est, et nec[2] citra nostrum propositum hoc subsecutum: aut enim ita lex necessaria erat, ut diversis titulis propter rerum cognationem applicari eam oporteat, aut, cum fuerat aliis diversis permixta, impossibile erat eam per partes detrahi[3], ne totum confundatur. et in his partibus, in quibus perfectissimae visiones expositae veterum fuerant, quod particulatim in eas fuerat sparsum, hoc dividere ac separare penitus erat incivile, ne tam sensus quam
14 aures legentium ex hoc perturbentur. Similique modo si quid principalibus constitutionibus cautum est, hoc in digestorum volumine poni nullo concessimus modo, quasi constitutionum recitatione sufficiente: nisi et hoc raro ex isdem causis, quibus
15 similitudo adsumpta est. Contrarium autem aliquid in hoc codice positum nullum sibi locum vindicabit nec invenitur, si quis suptili animo diversitatis rationes excutiet: sed est aliquid novum inventum vel occulte positum, quod[4] dissonantiae querellam dissolvit et aliam naturam inducit discordiae fines
16 effugientem. Sed et si quid forsitan praetermissum est, quod in tantis milibus quasi in profundo positum latitabat, et, cum idoneum fuerat poni, obscuritate[5] involutum necessario derelictum est: quis hoc adprehendere[6] recto animo possit? primo quidem propter ingenii mortalis exiguitatem[7]: deinde propter ipsius rei vitium, quod multis inutilibus permixtum nullam sui ad eruendum praebuit copiam: dein[8] quod multo utilius est pauca idonea effugere,
17 quam multis inutilibus homines praegravari. Mirabile autem aliquid ex his libris emersit, quod multitudo antiqua praesente brevitate paucior invenitur. homines etenim, qui antea lites agebant, licet multae leges fuerant positae, tamen ex paucis lites perferebant vel propter inopiam librorum, quos conparare eis inpossibile erat, vel propter ipsam inscientiam, et voluntate iudicum magis quam legitima auctoritate lites dirimebantur. in praesenti autem consummatione nostrorum digestorum e tantis leges collectae sunt voluminibus, quorum et nomina antiquiores homines non dicimus nesciebant, sed nec umquam audiebant[9]. quae omnia collecta sunt substantia amplissima congregata, ut egena quidem antiqua multitudo inveniatur, opulentissima autem brevitas nostra efficiatur. antiquae autem sapientiae librorum copiam maxime Tribonianus vir excellentissimus[10]

ἔξω δικαίας ἀπολογίας οὐδὲ τοῦτο δόξειεν εἶναι· τὸ γὰρ διὰ πάντων ἀνεύθυνον θείας ἂν εἴη μόνης ἀλλ' οὐκ ἀνθρωπίνης ἰσχύος, καθὰ καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν εἴρηται. πλὴν ἔστιν ὅπῃ καὶ τὴν τῶν ὁμοίων παρεδεξάμεθα θέσιν, ἢ τῶν ὑποκειμένων πραγμάτων τοῦτο ἀπαιτούντων τὸ[1] δεῖν ταὐτὸ πλείοσιν ἐφαρμοσθῆναι τόποις, ἢ τοῦ[2] συναναμεμῖχθαί τινι ξένῳ τὸ δοκοῦν ὅμοιον τῷ πρόσθεν καὶ δύσκριτον αὐτῶν τὴν διαίρεσιν εἶναι, ἢ καὶ τῷ πολλάκις φυλαχθῆναι τὸ τῆς ὅλης θεωρίας συνεχὲς καὶ μὴ διασπασθῆναι τὸν νοῦν τῇ τῶν ἤδη γεγραμμένων ἀφαιρέσει ῥημάτων· πλὴν καὶ τοῦτο εἴ που καὶ παρείληπται διὰ τὴν τοῦ πράγματος ἀνάγκην, ἀλλ' ἐστὶν βραχὺ καὶ οὐδε-
14 *μίαν ἑαυτοῦ σχεδὸν παρεχόμενον αἴσθησιν. Ταὐτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἤδη νενομοθετημένων ἐν ταῖς βασιλικαῖς διατάξεσιν ἐφυλάξαμεν· τὰ γὰρ[3] ἐκείναις εἰρημένα κατὰ τοῦτο τεθῆναι τὸ βιβλίον οὐ συνεχωρήσαμεν, πλὴν ὅσον ἐκ τῶν ἔμπροσθεν ἡμῖν ὡρισμέ-*
15 *νων προφάσει[4] τῆς ὁμοιότητος αἰτιῶν. Ἐναντίως δὲ τοῖς ἄλλοις ἔχοντά τινα νόμον τῶν ἐπὶ τοῦ βιβλίου τούτου κειμένων οὐκ ἄν τις εὕροι ῥᾳδίως, εἴγε διά πάντων τῶν τῆς ἐναντιότητος ὅρων διεξελθεῖν σπεύσειεν· ἀλλ' ἔστιν τι τὸ διάφορον, ὃ προσληφθὲν ἀλλοιοτέραν ἴσως παρὰ θάτερον ποιεῖ τὴν τοῦ νόμου*
16 *θέσιν. Εἰ δὲ καί τι τυχὸν παρεῖται τῶν τεθῆναι δεόντων (εἰκὸς γὰρ καί τι τοιοῦτο συμβῆναι διὰ τὴν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθένειαν φύσεως), ἀλλὰ τῷ παντὶ κάλλιον ἂν εἴη τοῖς ἡμῶν ὑπηκόοις πολλῶν ἀπηλλάχθαι κακῶν τοῦ καταλιπεῖν ἴσως ὀλίγα τινὰ τῶν δοκούντων ἐπιτηδείων, μυριάσιν σχεδὸν ἀναριθμήτοις ἐνκατορωρυγμένα τε καὶ ἀποκείμενα καὶ οὐδενὶ σχεδὸν τῶν παντων γνώριμα, τούτου τε ἕνεκεν διαλα-*
17 *θόντα ῥᾳδίως. Τοσούτων δὲ ὄντων τῶν ἔμπροσθεν γεγραμμένων βιβλίων ἐξ ἐλαχίστων νομοθετῶν τε καὶ βιβλίων ἐκρίνετο τὰ τῶν ἐν δικαστηρίοις ἀγώνων, τῶν μέν, ἐπειδὴ βιβλίων ἠπόρουν, τῶν δέ, ἐπείπερ οὐκ ἤρκουν πόνοις πλείοσιν, εὑρεῖν τὰ πολλὰ τῶν χρησίμων οὐκ ἰσχυόντων· νῦν δὲ κατὰ τὴν σύνταξιν ἤθροισται ταύτην πολὺς νόμων κρατούντων ἀριθμὸς ἐκ βιβλίων σπανίων καὶ μόλις ἐξευρημένων καὶ ὧν οὐδὲ τὰς προσηγορίας οἱ πολλοὶ καὶ τῶν σφόδρα εὐδοκιμούντων ἐπὶ νόμοις ἐγίνωσκον. ὧν δὴ τὴν ὕλην ἡμῖν ἀφθονοτάτην ὁ ῥηθεὶς ἐνδοξότατος Τριβωνιανὸς*

(1) ullo *F* (2) et nec] ctne *F* (3) distrahi *Hal.* (4) quos *F* (5) obscruritate *F* (6) reprehendere *dett.* (7) exiguitatatem *F* (8) deinde F^2 *S* (9) audierant *scr.* (10) excellentissibus *F*

(1) *τῷ scr.* (2) *τῷ scr.* (3) *ἐν ins. Hercher* (4) (*εκ*) *τ(ω)ν εμ(πρ)οσθεν ημιν ορισμενων (π)ροφασει in F legit, de litteris intra uncos positis dubitans, primus Krueger*

reputantibus ne hoc quidem citra iustam excusationem accidere videbitur: nam in omnibus culpa carere divinae solum, non humanae virtutis est, ut maiores quoque dixerunt. sunt tamen ubi similium receptionem etiam admisimus, vel quia res propositae id flagitabant propterea quod idem pluribus locis applicandum erat, aut quia id quod ante proposito simile esse videretur permixtum erat novo cuidam nec facile utrumque separari poterat, aut quia saepe custodita est artis universae forma continua nec sententia perturbanda erat sublatis verbis quibusdam alibi iam relatis: ceterum hoc quoque ubi admissum est propter rei necessitatem, breve est et vix persentiendum.
14 *Id ipsum item in iis, quae in constitutionibus imperatoriis iam posita erant, secuti sumus: nam ibi perscripta repeti in hoc libro vetuimus praeterquam secundum ea quae supra definivimus occasione*
15 *querelarum de similitudine. Contrarias autem sibi leges inter eas, quae in hoc volumen receptae sint, non facile quis inveniet, si quidem per omnes diversitatis rationes eas exigere velit: sed est quaedam differentia, quae adsumpta diversificet videlicet*
16 *in alteram utram partem legis argumentum. Sed et si quid forsitan praetermissum est eorum, quae ponenda essent (nam probabile est id quoque accidisse propter humanae naturae imbecillitatem), tamen in universum utilius erat subditis nostris multis malis liberari quam retinere quaedam eorum, quae utilia fortasse videri possent, plurimis et fere innumeris implicata et abscondita neque fere cuiquam*
17 *nota et propterea facile latentia. Tot autem cum essent libri antea conscripti, qui res iudicabant pendebant ex paucissimis auctoribus librisque, alii quod libris carebant, alii quod maiori labori non sufficiebant pleraque utilium reperire non valentes: nunc vero in hac compositione congestus est magnus vigentium legum numerus ex libris raris et vix reperiendis et quorum plerique etiam ob iuris peritiam celebratorum ne nomina quidem nossent. quorum materiam uberrimam dictus vir gloriosissimus Tri-*

praebuit, in quibus multi fuerant et ipsis eruditissimis hominibus incogniti, quibus omnibus perlectis, quidquid ex his pulcherrimum erat, hoc semotum in optimam nostram compositionem pervenit. sed huius operis conditores non solum ea volumina perlegerunt, ex quibus leges positae sunt, sed etiam alia multa, quae, nihil vel utile vel novum in[1] eis invenientes, quod exceptum nostris digestis applicarent, optimo
18 animo respuerunt. Sed quia divinae quidem res perfectissimae sunt, humani vero iuris condicio semper in[2] infinitum decurrit et nihil est in ea, quod stare perpetuo possit (multas etenim formas edere natura novas deproperat), non desperamus quaedam postea emergi negotia, quae adhuc legum laqueis non sunt innodata[3]. si quid igitur tale contigerit, Augustum imploretur remedium, quia ideo imperialem fortunam rebus humanis deus praeposuit, ut possit omnia quae noviter contingunt et emendare et componere et modis et regulis competentibus tradere. et hoc non primum a nobis dictum est, sed ab antiqua descendit prosapia: cum et ipse Iulianus[4] legum et edicti perpetui suptilissimus conditor in suis libris hoc rettulit, ut, si quid inperfectum inveniatur, ab imperiali sanctione hoc repleatur. et non ipse solus, sed et divus Hadrianus in compositione edicti et senatus consulto, quod eam secutum est, hoc apertissime definivit[5], ut, si quid in edicto positum non invenitur[6], hoc ad eius regulas eiusque coniecturas et imitationes possit nova instruere auctoritas.

19 Haec igitur omnia scientes, patres conscripti et omnes orbis terrarum homines, gratias quidem amplissimas agite summae divinitati, quae vestris[7] temporibus tam saluberrimum opus servavit: quo enim antiquitas digna divino non est visa iudicio, hoc vestris temporibus indultum est. hasce itaque leges et adorate et observate omnibus antiquioribus quiescentibus[8]: nemoque vestrum audeat vel comparare eas prioribus vel, si quid dissonans in utroque est, requirere, quia omne quod hic positum est hoc unicum et solum observari censemus. nec in iudicio nec in alio certamine, ubi leges necessariae sunt, ex aliis libris, nisi ab iisdem institutionibus nostrisque digestis et constitutionibus a nobis compositis vel promulgatis aliquid vel recitare vel ostendere conetur, nisi temerator velit falsitatis crimini[9] subiectus una cum iudice, qui eorum audientiam patiatur[10], poenis gravissimis laborare.

παρέσχετο, πολλῶν τε βιβλίων καὶ οὐδὲ ἀριθμηθῆναι ῥᾳδίων παρασχόμενος πλῆθος, ὧν ἁπάντων διαρκῶς ἀναγνωσθέντων ἠθροίσθη τὰ παρόντα βιβλία. καίτοι[1] γε οἱ παρ' ἡμῶν πρὸς τοῦτο συναθροισθέντες πολλοῖς δὴ καὶ ἑτέροις ἐνέτυχον βιβλίοις, ἐν οἷς οὐδὲν εὑρόντες σπουδαῖον οὐδὲ καινὸν παρὰ τὰ πρόσθεν ἠθροισμένα τὴν ἐξ αὐτῶν εἰκότως ἀπεδοκίμασαν ἐν
18 *τῷδε τῷ συγγράμματι τῶν νόμων εἰσφοράν. Εἰ δὲ καί τι τὸ λοιπὸν ἀμφισβητηθείη καὶ μὴ τοῖς νόμοις τούτοις ἐγγεγραμμένον φανείη (πολλὰ γὰρ δὴ πέφυκεν καινουργεῖν ἡ φύσις), ἀλλὰ βασιλείαν ὁ θεὸς διὰ τοῦτο καθῆκεν εἰς ἀνθρώπους, ὅπως ἂν τοῖς δεομένοις ἀεί τι διατάττουσα τὴν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἀοριστίαν ἀναπληροῖ τε καὶ ῥητοῖς περικλείοι νόμοις τε καὶ ὅροις. καὶ οὐχ ἡμέτερόν γε τοῦτο λέγομεν μόνον[2], ἀλλ' ἤδη καὶ ὁ πάντων τῶν ἐν νομοθέταις εὐδοκιμηκότων σοφώτατος Ἰουλιανὸς αὐτὸ τοῦτο φαίνεται λέγων καὶ τὴν ἐκ τῆς βασιλείας ἐπὶ ταῖς ἀναφυομέναις ζητήσεσιν ἐπικαλούμενος ἀναπλήρωσιν, καὶ πρός γε Ἀδριανὸς ὁ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως, ὅτε τὰ παρὰ τῶν πραιτόρων κατ' ἔτος ἕκαστον νομοθετούμενα ἐν βραχεῖ τινὶ συνῆγε βιβλίῳ, τὸν κράτιστον Ἰουλιανὸν πρὸς τοῦτο παραλαβὼν κατὰ τὸν λόγον, ὃν ἐν κοινῷ διεξῆλθεν ἐπὶ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, αὐτὸ δὴ τοῦτο φησίν, ὡς εἴ τι παρὰ τὸ διατεταγμένον ἀνακύψειεν, προσῆκόν ἐστιν τοὺς ἐν ἀρχαῖς τοῦτο πειρᾶσθαι διαιρεῖν καὶ θεραπεύειν κατὰ τὴν ἐκ τῶν ἤδη διατεταγμένων ἀκολουθίαν.*

19 *Ταῦτα τοίνυν ἅπαντες (φαμὲν δὲ ὑμᾶς τε[3] ὦ μεγάλη βουλὴ καὶ ὁ λοιπὸς ἅπας τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἄνθρωπος) γινώσκοντες χάριν μὲν ὁμολογεῖτε θεῷ τῷ τοῖς ὑμετέροις χρόνοις ἀγαθὸν τοσοῦτον φυλάξαντι, χρῆσθε δὲ τοῖς ἡμετέροις νόμοις, τῶν τοῖς πάλαι βιβλίοις ἐγγεγραμμένων προσέχοντες οὐδενί, οὐδὲ ἀντεξετάζοντες αὐτὰ πρὸς τὰ νῦν κείμενα, διὰ τὸ κἂν εἰ δοκοίη τινά πως ἀλλήλοις μὴ συμφθέγγεσθαι, ἀλλ' οὖν τὸ μὲν πρότερον ἡμῖν ὡς ἀλυσιτελὲς ἀπαρέσαι, τὸ νῦν δὲ[4] τοῦτο δόξαι κρατεῖν. καὶ γὰρ ἀπαγορεύομεν ἐκείνοις τὸ λοιπὸν χρῆσθαι, ταῦτα δὲ δὴ καὶ μόνα πολιτεύεσθαί τε καὶ κρατεῖν συγχωροῦμέν τε καὶ θεσπίζομεν· ὡς ὅ γε ἐπιχειρῶν ἐκ τῶν ἔμπροσθεν βιβλίων, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτων δὴ τῶν δύο βιβλίων μόνων καὶ τῶν διατάξεων τῶν παρ' ἡμῶν συντιθεμένων ἢ γενομένων, χρῆσθαί τισιν νόμοις ἢ τούτους ἐν δικαστηρίοις ἀναγινώσκειν ἤ, εἴ γε δικάζοι, τούτων ὑπ' αὐτῷ δεικνυμένων ἀνέχεσθαι, παραποιήσεως ἔνοχος ἔσται καὶ δημοσίων ἀδικημάτων κριθεὶς τὰ τῆς ποινῆς, εἰ καὶ μὴ λέγοιμεν, ἀλλ' αὐτόθεν πρόδηλον ὡς ὑποστήσεται.*

(1) in *S*, *om. F* (2) in *S*, *om. F* (3) innovata *F* (4) *D.* 1, 3, 11 (5) definitivit *F* (6) inveniatur *F*² (7) vetris *F* (8) quiscentibus *F* (9) crimine *F* (10) qui eis (ei *S*) audientiam accommodabit *F*² *S*

(1) *καίτοι Krueger, και τοις F* (2) *μονων F* (3) *τε del. Hercher* (4) *τὸ δὲ νῦν Hercher*

bonianus nobis suppeditavit, plurimorum librorum nec facile numerandorum copiam nobis suppeditans, quibus omnibus sufficienter relectis haec volumina composita sunt. sane quos ad hoc congregavimus etiam in alios complures libros inciderunt, in quibus cum idoneum nihil invenissent et iuxta ante collecta novum, ex iis in hoc nostrum conditorium
18 *legum quicquam inserere merito noluerunt. Quod si qua in posterum dubitatio existat neque ea in has leges relata inveniatur (multa enim nova producere solet natura), imperatoriam potestatem propterea deus super homines constituit, ut ubicumque opus sit decidens naturae humanae imperfectionem adimpleat et certis legibus et regulis eam includat. nec nos hoc primi dicimus, sed ipse Iulianus omnium eorum, qui propter iuris prudentiam celebrantur, clarissimus hoc invenitur dixisse et quaestionum, quae novae accidunt, solutionem ab imperatoria potestate expetivisse. et praeterea piae memoriae Hadrianus, cum praetorum annuas leges in parvo libello componeret Iuliano egregio viro ad id adsumpto, in oratione, quam publice habuit in vetere Roma, id ipsum dixit, si quid emergeret praeter constituta, curam agere debere magistratus, ut id definirent et ordinarent secundum similitudinem iam constitutorum.*

19 *Haec igitur omnes — vos scilicet, senatus amplissime, et reliqui omnes nostrae rei publicae homines — cum intellegatis, gratias agite deo qui vestris temporibus hanc felicitatem reservarit, et utimini nostris legibus posthabentes omnia, quae in antiquis libris scripta sunt, nec comparantes ea cum praesentibus, propterea quod, si forte quaedam inter se non convenire videantur, id quod antea fuit a nobis ut inutile reiectum sit et quod nunc legitur, id visum valere. vetamus autem in futurum iis uti et hos solos versari et valere permittimus et sancimus, ut qui ex prioribus libris neque ex solis duobus his et constitutionibus a nobis collectis factisve uti temptaverit legibus aliquibus vel in iudiciis eas recitare vel, cum iudex sit, eas sub ipso proferri sustinere, falsi reus sit et publici criminis damnatum, etsi id a nobis non fuerit enuntiatum, tamen poenam subiturum eum ex ipsa re sit manifestum.*

20 Ne autem incognitum vobis fiat, ex quibus veterum libris haec consummatio ordinata est, iussimus et hoc in primordiis digestorum nostrorum inscribi, ut manifestissimum sit, ex quibus legislatoribus quibusque libris eorum et quot milibus hoc
20*a* iustitiae Romanae templum aedificatum est. Legislatores autem vel commentatores eos elegimus, qui digni tanto opere fuerant et quos et anteriores piissimi principes admittere[1] non sunt indignati, omnibus uno dignitatis apice inpertito nec sibi quodam[2] aliquam praerogativam vindicante[3]. cum enim constitutionum vicem et has leges optinere censuimus quasi ex nobis promulgatas, quid amplius aut minus in quibusdam esse intellegatur, cum una dignitas, una potestas omnibus est indulta?

21 Hoc autem, quod et ab initio nobis visum est, cum hoc opus fieri deo adnuente[4] mandabamus[5], tempestivum nobis videtur et in praesenti sancire, ut nemo neque eorum, qui in praesenti iuris peritiam habent, nec qui[6] postea fuerint[7] audeat commentarios isdem legibus adnectere: nisi tantum si velit eas in Graecam vocem transformare sub eodem ordine eaque consequentia, sub qua et voces[8] Romanae positae sunt (hoc quod Graeci κατὰ πόδα dicunt), et si qui forsitan per titulorum suptilitatem adnotare maluerint et ea quae παράτιτλα nuncupantur componere. alias autem legum interpretationes, immo magis perversiones eos iactare non concedimus, ne verbositas eorum aliquid legibus nostris adferat ex confusione dedecus[9]. quod et in antiquis edicti perpetui commentatoribus factum est, qui opus moderate confectum huc atque illuc in diversas sententias producentes in infinitum detraxerunt, ut paene omnem Romanam sanctionem esse confusam. quos si passi non sumus, quemadmodum posteritatis admittatur vana discordia? si quid autem tale facere ausi[10] fuerint, ipsi quidem falsitatis rei constituantur, volumina autem eorum omnimodo corrumpentur. si quid vero, ut supra dictum est, ambiguum fuerit visum, hoc ad imperiale culmen per iudices referatur et ex auctoritate Augusta manifestetur, cui soli concessum est leges et condere et interpretari[11].
22 Eandem autem poenam falsitatis constituimus et

(1) admittitere *F* (2) cuidam *F* (3) vidicante *F* (4) advente *F* (5) *cf. const.* Deo auctore § 12 (6) neque *F* (7) fierent *F* (8) voce *F* (9) deducus *F* (10) aut si *F* (11) interpretare *F*

20 *Καὶ τοῦτο δὲ ἄριστον*[1] *εἶναι κρίνοντες τὸ προθεῖναι τοῦ τῶν* Digeston *βιβλίου καὶ τοὺς ἔμπροσθεν νομοθέτας καὶ τὰ τούτων βιβλία καὶ ὅθεν ἡ συλλογὴ τῶν νῦν ἡμῖν ἀθροισθέντων ἐγένετο νόμων, τοῦτο τε γενέσθαι προσετάξαμεν καὶ δὴ καὶ γέγονεν· καὶ ἅμα γε τὰ περὶ τούτων ὑποτεθῆναι τῇδε τῇ θείᾳ ἡμῶν διατάξει παρεκελευσάμεθα, ὅπως ἂν ἅπασιν ᾖ φανερόν, τί μὲν τὸ τῆς προτέρας ἀπειρίας τε καὶ ἀορι-*
20*a* *στίας ἦν, τί δὲ τὸ παρ' ἡμῶν ἐξευρημένον. Νομοθέτας δὲ ἤτοι νόμων ἑρμηνευτὰς ἐκείνους ἠθροίσαμεν οἱ παρὰ πᾶσιν δεδοκιμασμένοι καθεστᾶσιν καὶ τοὺς ἔμπροσθεν ἀρέσαντες αὐτοκράτορας καὶ τῆς παρ' ἐκείνων τυχόντες μνήμης· εἰ γάρ τις τῶν οὐχὶ τοῖς παλαιοῖς νομοθέταις γνωριζομένων ἐστίν, τούτῳ δὲ τῆς πρὸς τοῦτο τὸ βιβλίον μετουσίας ἀπηγορεύσαμεν. πᾶσιν γε μὴν τοῖς ἐνταῦθα κειμένοις μίαν τάξιν τε καὶ ἀξίαν δεδώκαμεν, οὐδενὶ μείζονος αὐθεντίας παρὰ τὸν ἕτερον φιλοτιμηθείσης· εἰ γὰρ τοῖς παρ' αὐτῶν γεγραμμένοις ἅπασιν βασιλικῶν διατάξεων δεδώκαμεν ἰσχύν, τί ἂν ἐν τούτοις μεῖζόν τις ἢ ἔλαττον ἔχειν δοκοίη;*

21 *Ἐκεῖνό γε μὴν εὐθύς τε τὴν νομοθεσίαν ἀθροισθῆναι ταύτην ἐγκελευόμενοι νῦν τε αὖθις αὐτὴν βεβαιοῦντες ἅπασιν ὁμοίως ἀπαγορεύομεν τὸ μηδένα θαρρῆσαι μήτε τῶν νῦν ὄντων μήτε τῶν ὕστερον ἐσομένων τούτων δὴ τῶν νόμων ὑπομνήματα γράφειν, πλὴν εἰ μὴ βουληθεῖεν εἰς μὲν τὴν Ἑλλήνων γλῶτταν αὐτὰ μεταβαλεῖν, μόνῃ δὲ τῇ κατὰ πόδα καλουμένῃ χρήσασθαι τῶν νόμων ἑρμηνείᾳ, καὶ εἴ τι κατὰ τὴν τῶν ὀνομαζομένων παρατίτλων ὡς εἰκὸς προσγράψαι βουληθεῖεν χρείαν· ἕτερον δὲ παντάπασιν μηδ' ὁτιοῦν περὶ αὐτὰ πράττειν μηδὲ αὖθις δοῦναι στάσεως τε καὶ ἀμφισβητήσεως καὶ πλήθους τοῖς νόμοις ἀφορμήν· τοῦτο*[2] *ὅπερ καὶ πρόσθεν ἐπὶ τῆς τοῦ ἠδίκτου γέγονεν νομοθεσίας, ὥστε καίτοι γε οὕτω βραχύτατον αὐτὸ καθεστός, ἐκ τῆς τῶν ποικίλων ὑπομνημάτων διαφορᾶς εἰς ἀναρίθμητον ἐκταθῆναι πλῆθος. εἰ γάρ τι φανείη τυχὸν ἀμφισβητούμενον ἢ τοῖς τῶν δικῶν ἀγωνισταῖς ἢ τοῖς τοῦ κρίνειν προκαθημένοις, τοῦτο βασιλεὺς ἑρμηνεύσει καλῶς, ὅπερ αὐτῷ μόνῳ παρὰ τῶν νόμων ἐφεῖται. ὡς ὅ γε θαρρῶν παρὰ ταύτην ἡμῶν τὴν νομοθεσίαν ὑπόμνημά τι καταθέσθαι κατὰ σχῆμα τῆς ἡμετέρας κελεύσεως ἀλλοιότερον, οὗτος ἴστω τοῖς τῆς παραποιήσεως ἐνεξόμενος νόμοις, τοῦ παρ' αὐτοῦ συντεθέντος ἀφαρπαζομένου καὶ πᾶσιν διαφθει-*
22 *ρομένου τρόποις. Αὐτῆς ταύτης ἐπικειμένης τῆς ποινῆς καὶ κατὰ τῶν σημείοις τισὶν ἐν τῇ γραφῇ χρωμένων, ἅπερ σίγλας*[3] *καλοῦσιν, καὶ δι' αὐτῶν συν-*

(1) *αρισταν F* (2) *τοῦτο del. Hercher* (3) *σιγγλας F*

20 *Et cum conveniens esse iudicaremus digestorum libro veteres iuris auctores eorumque libros praescribere et delectus legum iam collectarum unde proficiscatur, hoc fieri iussimus et factum est, et simul ea huic nostrae sacrae constitutioni subici praecepimus, ut omnibus manifestum sit, quam infinita res et imperfecta antea fuerit et quid nos perfece-*
20a *rimus. Iuris autem auctores vel interpretes eos elegimus, qui apud omnes probati extitissent et anterioribus principibus placuissent et ab iis allegari meruissent: nam si quis erat ne veteribus quidem iuris auctoribus notus, eum ab hoc libro procul habuimus. omnibus autem in hoc volumen relatis unum ordinem unamque dignitatem tribuimus non reservata alii prae alio maiore auctoritate: nam si omnibus ab ipsis conscriptis vim constitutionum imperialium tribuimus, quid in iis aut maius aut minus poterit videri?*

21 *Id autem, quod hoc iuris corpus fieri praecipientes statim ab initio ediximus, nunc rursus id ipsum confirmantes omnibus similiter interdicimus, ne quis neque praesentium neque futurorum harum legum commentarios scribere audeat, praeterquam si in Graecam linguam eas transferre velint sola ea, quae ad vestigia dicitur, legum interpretatione usi, item si quid ad usum eorum videlicet, quae ad titulos vocant, adnotare velint: neu quicquam omnino praeterea circa eas faciant nec rursus occasionem dent dissidii in legibus et dubitationis et multitudinis: quod antea quoque in condendo edicto accidit, ut cum ipsum brevissimum esset, per variorum commentariorum diversitatem in infinitam molem excresceret. nam si quid forte dubium esse videbitur sive certantibus in iudicio sive iudicio praesidentibus, hoc imperator recte interpretabitur, cui soli id a legibus permissum est. itaque qui contra hanc nostram constitutionem commentarium ad formam a nostro iussu abhorrentem conscribere ausus fuerit, is sciat falsi legibus se teneri, quod autem conscripserit, id ablatum iri et omni modo corruptum.*
22 *Eadem poena proposita etiam iis qui in scribendo notis utentur, quae sigilla vocant, et per eas scripturam perturbabunt nec perscribent tam numeros et veterum prudentium nomina quam ius uni-*

adversus eos, qui in posterum leges nostras per siglorum[1] obscuritates ausi fuerint conscribere. omnia enim, id est et nomina prudentium et titulos et librorum numeros, per consequentias litterarum volumus, non per sigla[2] manifestari, ita ut, qui talem librum sibi paraverit, in quo sigla[2] posita sunt in qualemcumque locum libri vel voluminis, sciat inutilis se esse codicis dominum: neque enim licentiam aperimus ex tali codice in iudicium aliquid recitare, qui in quacumque sua parte siglorum[1] habet malitias. ipse autem librarius, qui eas inscribere ausus fuerit, non solum criminali poena (secundum quod dictum est) plectetur, sed etiam libri aestimationem in duplum domino reddat, si et ipse dominus ignorans talem librum vel comparaverit vel confici curaverit. quod et antea a nobis dispositum est et in Latina constitutione et in Graeca[3], quam ad legum professores dimisimus.

23 Leges autem nostras, quae[4] in his codicibus, id est institutionum seu elementorum et digestorum vel pandectarum posuimus, suum optinere robur ex tertio nostro felicissimo sancimus consulatu, praesentis duodecimae indictionis tertio calendas Ianuarias[5], in omne aevum valituras et una cum nostris constitutionibus pollentes et suum vigorem in iudiciis ostendentes in omnibus causis, sive quae postea emerserint sive in iudiciis adhuc pendent nec eas iudicialis vel amicalis forma compescuit. quae enim iam vel iudiciali sententia finita sunt vel amicali pacto sopita, haec resuscitari nullo volumus modo. bene autem properavimus in tertium nostrum consulatum et has leges edere, quia maximi dei et domini nostri Ihesu Christi auxilium felicissimum eum nostrae rei publicae donavit: cum in hunc et bella Parthica abolita sunt et quieti perpetuae tradita, et tertia pars mundi nobis adcrevit (post Europam enim et Asiam et tota Libya nostro imperio adiuncta est), et tanto operi[6] legum caput impositum est, omnia caelestia dona nostro tertio consulatui[7] indulta.
24 Omnes itaque iudices nostri pro sua iurisdictione easdem leges suscipiant et tam in suis iudiciis quam in hac regia urbe habeant et proponant, et praecipue vir excelsus huius almae urbis praefectus. curae autem erit tribus excelsis praefectis praetoriis tam orientalibus quam Illyricis nec non Libycis per

(1) signorum *S* (2) signa *S* (3) dispositum est in constitutione (*reliquis deletis*) *F*[2] *S*. *Cf. const.* Deo auctore § 13 *et* Omnem § 8 (4) *requiritur* quas (5) *anno post Chr.* 533 *Dec.* 30 (6) opere *F* (7) consulatu *S F*

ταράττειν την γραφην ἐπιχειρούντων, ἀλλὰ μὴ δι' ὅλου τούς τε ἀριθμοὺς τά τε ὀνόματα τῶν πάλαι σοφῶν τήν τε ὅλην νομοθεσίαν γραφόντων. ἴστωσαν δὲ καὶ οἱ βιβλίον οὕτω γεγραμμένον κτώμενοι ὡς ἀνόνητον ἕξουσιν τὴν τούτου κτῆσιν· οὐδὲ γὰρ δίδομεν ἄδειαν τοῖς τοιούτοις βιβλίοις ἐν τοῖς δικαστηρίοις πολιτεύεσθαι καὶ κρατεῖν, κἂν εἰ συμβαίη τὸ βιβλίον ἐπ' αὐτοῦ τοῦ μέρους, οὗπερ ἀναγινώσκεται, μηδὲν ἔχειν τοιοῦτο σημεῖον, ἀλλ' ἐν ἑτέρῳ οἰῳδήποτε ἑαυτοῦ μέρει, κἂν εἰ προσάπαξ εἴη τοῦτο γενόμενον. ὥστε αὐτὸς μὲν τὸ βιβλίον ἀντὶ μηδὲ γεγραμμένου παντελῶς ἕξει, ὁ δὲ τοῦτο γεγραφὼς καὶ ἀγνοοῦντι τῷ κτησαμένῳ δοὺς διπλασίαν καταθήσει τῆς τούτου διατιμήσεως τῷ βεβλαμμένῳ τὴν ποσότητα, οὐδὲν ἧττον ἁρμοζούσης καὶ τῆς ἐγκληματικῆς κατ' αὐτοῦ ποινῆς. τοῦτο γαρ δὴ καὶ ταῖς ἄλλαις διατάξεσιν ταῖς περὶ τούτων τεθείσαις ἐνεγράψαμεν, ταῖς τε τῇ Ῥωμαίων προελθούσαις φωνῇ, τῇ τε τῶν Ἑλλήνων γλώττῃ, ἣν πρὸς τοὺς τῶν νόμων καθηγητὰς ἀντεγράψαμεν.
23 *Ταῦτα δὲ δὴ τὰ βιβλία, τά τε τῶν* Instituton *τά τε τῶν* Digeston *φαμέν, ἐκ τοῦ πέρατος τῆς τρίτης εὐτυχοῦς ἡμῶν ὑπατείας κρατεῖν θεσπίζομεν, τοῦτ' ἔστιν ἀπὸ τῆς πρὸ τριῶν καλανδῶν Ἰανουαρίων τῆς παρούσης δωδεκάτης ἐπινεμήσεως*[1]*, εἰς τὸν λοιπὸν ἅπαντα κρατοῦντα χρόνον καὶ ταῖς βασιλικαῖς συνπολιτευόμενα διατάξεσιν καὶ χώραν ἔχοντα ἐπί τε τῶν ὕστερον συμβησομένων ἐπί τε τῶν ἐν δικαστηρίοις ἠρτημένων ἔτι καὶ φιλίαις μὴ παραδεδομένων ἀπαλλαγαῖς· τὸ γὰρ ἔμπροσθεν ἅπαν ἢ δεδικασμένον ἢ συμβεβασμένον ἀνακινεῖν οὐκ ἀνεχόμεθα. ἣν δὴ τρίτην ὑπατείαν ἡμῖν ὀνομαστοτάτην δέδωκεν ὁ θεός, εἴγε ἐπ' αὐτῆς ἥ τε πρὸς Πέρσας εἰρήνη τὸ βέβαιον ἔσχεν τό τε τοιοῦτο τῶν νόμων ἀνατέθειται βιβλίον ὅπερ οὐδενὶ τῶν ἔμπροσθεν ἐξεύρηται, καὶ πρός γε ἡ τρίτη τῆς οἰκουμένης μοῖρα, τὴν ὅλην Λιβύην φαμέν, τοῖς ἡμετέροις προστέθειται σκήπτροις, ἅπαντα ταῦτα ἐκ τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δῶρα τῆς τρίτης ὑπατείας ἡμῖν δεδομένα.*
24 *Ἅπαντες τοίνυν οἱ εὐκλεέστατοι τῆς ἡμετέρας πολιτείας ἄρχοντες τὴν θείαν ἡμῶν ταύτην δεχόμενοι διάταξιν χρῆσθαι τοῖς προειρημένοις ἡμῶν νόμοις ἕκαστος ἐν τῷ καθ' ἑαυτὸν παρασκευάσει δικαστηρίῳ. προθήσει δὲ αὐτὴν ἐν τῇ μεγίστῃ καὶ βασιλίδι ταύτῃ πόλει καὶ ὁ ταύτης ἐνδοξότατος ὕπαρχος. μελήσει δὲ τῷ τε ὑπερφυεστάτῳ καὶ εὐκλεεστάτῳ ἡμῶν μαγίστρῳ τοῖς τε ἐνδοξοτάτοις καὶ πανευφήμοις ὑπάρχοις τῶν ἱερῶν ἡμῶν πραιτωρίων, τοῖς τε πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα τοῖς τε ἐπὶ τῆς Ἰλλυρίδος τοῖς τε ἐπὶ Λιβύης διὰ προστάξεων οἰκείων ἅπασιν τοῖς ὑφ' ἑαυτοὺς τεταγ-*

(1) *anno post Chr.* 533 *Dec.* 30

versum. sciant autem etiam qui volumen ita scriptum compararint eam comparationem nullius sibi utilitatis futuram esse: neque enim permittimus eiusmodi libros in iudiciis versari et valere, etiamsi id volumen in eo loco, unde recitatur, eiusmodi notam nullam habere contingat, sed in alio aliquo loco, licet semel id factum sit: ut ipse librum habeat tamquam non scriptum omnino, is autem qui scripserit et ignoranti eum vendiderit, ei cui damnum dedit duplam aestimationis eius quantitatem persolvat, criminali poena non minus propterea ei proposita. idem etiam in aliis constitutionibus hac de re datis posuimus cum Latine editis tum in ea quam Graeca lingua ad legum professores direximus.
23 *Hos autem libros, institutionum dicimus et digestorum, a termino tertii nostri felicissimi consulatus valere praecipimus, id est a die tertio kalendas Ianuarias praesentis indictionis duodecimae, in reliquum omne aevum valituros et una cum sacris constitutionibus vim locumque habituros tam in iis quae postea accident quam in iis quae in iudiciis pendent neque amicali transactione sopita sunt: nam anteriora omnia sive iudicata sive transacta resuscitare non patimur. quem tertium consulatum nobis deus dedit praeclarissimum, quoniam in eo et pax cum Persis confirmata est et hoc legum volumen, quale anteriorum nullus adinvenit, editum et praeterea tertia pars orbis terrarum, universam Africam dicimus, nostro imperio adiuncta: dona ea omnia tertii consulatus a magno deo et*
24 *salvatore nostro Iesu Christo nobis data. Itaque omnes nostri imperii clarissimi iudices sacra hac nostra constitutione accepta accingent sese ad praedictas nobis leges in suo quisque foro adhibendas. proponet eandem in hac maxima et regia urbe etiam gloriosissimus eius praefectus. curae autem erit excelsissimo et clarissimo magistro nostro officiorum itemque gloriosissimis et laudatissimis praefectis sacrorum nostrorum praetoriorum tam in par-*

suas auctoritates omnibus, qui suae iurisdictioni suppositi sunt, eas manifestare. Data septimo decimo calendas Ianuarias[1] Iustiniano domino nostro ter consule[2].

μένοις ταῦτα ποιῆσαι καταφανῆ πρὸς τὴν ἁπάντων τῶν ἡμετέρων ὑπηκόων ἀπαράλογιστον γνῶσιν. Data XVII kalendas Ianuarias domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto III consule[1].

(1) calendis ianuariis *F* (2) *anno post Chr.* 533 *Dec.* 16. — feliciter *add. F*

(1) *anno post Chr.* 533 *Dec.* 16

tibus Orientis quam in Illyrico et Africa, ut suis iussionibus haec omnibus suae iurisdictioni subiectis manifestent propter omnium subditorum nostrorum indissimulabilem cognitionem. Data XVII kalendas Ianuarias domino nostro Iustiniano perpetuo Augusto III consule.

ΕΞ ΟΣΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠ' ΑΥΤΩΝ ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ[1] *ΒΙΒΛΙΩΝ ΣΥΝΚΕΙΤΑΙ ΤΟ ΠΑΡΟΝ ΤΩΝ* DIGESTON *ΗΤΟΙ ΤΟΥ ΠΑΝΔΕΚΤΟΥ ΤΟΥ ΕΥΣΕΒΕΣΤΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑ*[2].

I. *Ἰουλιανοῦ*	1. digeston *βιβλία ἐνενήκοντα*
	2. ad Minicium *βιβλία ἕξ*
	3. ad Urseium *βιβλία τέσσαρα*
	4. de ambiguitatibus *βιβλίον ἕν*
II. Papinianu	1. quaestionon *βιβλία τριάκοντα ἑπτά*
	2. responson *βιβλία δεκαεννέα*
	3. definition[3] *βιβλία δύο*
	4. de adulteriis *βιβλία δύο*
	5. de adulteriis *βιβλίον ἕν*
	6. *ἀστυνομικὸς βιβλίον ἕν*
III. Quintu Muciu Scaevola[4]	1. *ὅρων βιβλίον ἕν*
IIII. *Ἀλφηνοῦ*	1. digeston *βιβλία τεσσαράκοντα*
V. Sabinu	1. iuris civilion *βιβλία τρία*
VI. *Προκούλου*	1. *ἐπιστολῶν βιβλία ὀκτώ*
VII. *Λαβεῶνος*	1. *πιθανῶν βιβλία ὀκτώ*
	2. posteriorum *βιβλία δέκα*
VIII. *Νερατίου*	1. regularion *βιβλία δεκαπέντε*
	2. *μεμβράνων βιβλία ἑπτά*
	3. responson *βιβλία τρία*
VIIII. Iavolenu	1. ex Cassio *βιβλία δεκαπέντε*
	2. epistolon *βιβλία δεκατέσσαρα*
	3. ad Plautium *βιβλία πέντε*
X. Celsu	1. digeston *βιβλία τριακονταεννέα*
XI. *Πομπωνίου*	1. ad Quintum Mucium lectionum *βιβλία τριακονταεννέα*
	2. ad Sabinum *βιβλία τριακονταπέντε*
	3. *ἐπιστολῶν βιβλία εἴκοσι*
	4. variarum lectionum *βιβλία δεκαπέντε*
	5. ad Plautium *βιβλία ἑπτά*
	6. fideicommison *βιβλία πέντε*
	7. senatus consultum *βιβλία πέντε*
	8. regularion *βιβλίον ἕν*
	9. *ἐγχειριδίου βιβλία δύο*
XII. *Βαλέντος*	1. fideicommisson *βιβλία ἑπτά*
XIII. *Μαικιανοῦ*	1. fideicommisson *βιβλία δεκαέξ*
	2. publicon *βιβλία δεκατέσσαρα*
XIIII. *Μαυρικιανοῦ*[5]	1. ad leges *βιβλία ἕξ*
XV. *Τερεντίου Κλήμεντος*	1. ad leges *βιβλία εἴκοσι*
XVI. *Ἀφρικανοῦ*	1. quaestionon *βιβλία ἐννέα*
XVII. *Μαρκέλλου*	1. digeston *βιβλία τριάκοντα ἕν*
	2. ad leges *βιβλία ἕξ*
	3. responson *βιβλίον ἕν*
XVIII. *Κερβιδίου Σκαιβόλου*	1. digeston *βιβλία τεσσαράκοντα*
	2. quaestionon *βιβλία εἴκοσι*
	3. responson *βιβλία ἕξ*
	4. regularion *βιβλία τέσσαρα*
	5. de quaestione familiae *βιβλίον ἕν*
	6. quaestionum publice tractatarum *βιβλίον ἕν*
XVIIII. *Φλωρεντίνου*	1. instituton *βιβλία δεκαδύο*
XX. *Γαΐου*	1. ad edictum provinciale *βιβλία λβ̄*
	2. ad leges *βιβλία δεκαπέντε*
	3. ad edictum urbicum *τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα*
	4. aureon *βιβλία ἑπτά*
	5. *δυοδεκαδέλτου βιβλία ἕξ*
	6. instituton *βιβλία τέσσαρα*
	7. de verborum obligationibus *βιβλία γ̄*
	8. de manumissionibus *βιβλία τρία*
	9. fideicommisson *βιβλία δύο*
	10. de casibus *βιβλίον ἕν*
	11. regularion *βιβλίον ἕν*
	12. dotalicion *βιβλίον ἕν*
	13. *ὑποθηκαρίας βιβλίον ἕν*
XXI. *Βενουλείου*	1. stipulationon *βιβλία δεκαεννέα*
	2. actionon *βιβλία δέκα*

---

(1) *γενομενον F* (2) *id est:* ex quibus veteribus librisque ab ipsis conscriptis constet praesens digestorum sive pandectae piissimi imperatoris Iustiniani corpus. (3) definiton F^{em} (4) scaevolu F^2 (5) *μαρκιανον* F^2

3. de officio proconsulis *βιβλία τέσσαρα*
4. de poenis paganorum *βιβλίον ἕν*
5. publicon *βιβλία τρία*
6. de interdictis *βιβλία ἕξ*

XXII. *Τερτυλλιανοῦ*

1. quaestionon *βιβλία ὀκτώ*
2. de castrensi peculio *βιβλίον ἕν*

XXIII. *Ἰούστου*

1. constitutionon *βιβλία εἴκοσι*

XXIIII. *Οὐλπιανοῦ*

1. ad edictum *βιβλία ὀγδοήκοντα τρία*
2. ad Sabinum *βιβλία πεντήκοντα ἕν*
3. ad leges *βιβλία εἴκοσι*
4. disputationon *βιβλία δέκα*
5. protribonalion *βιβλία δέκα*
6. de officio proconsulis *βιβλία δέκα*
7. *πανδέκτου βιβλία δέκα*
8. regularion *βιβλία ἑπτά*
9. fideicommisson *βιβλία ἕξ*
10. opinionon *βιβλία ἕξ*
11. de adulteriis *βιβλία πέντε*
12. de appellationibus *βιβλία τέσσαρα*
13. de officio consulis *βιβλία τρία*
14. instituton *βιβλία δύο*
15. regularion *βιβλίον ἕν*
16. de censibus *βιβλία ἕξ*
17. responson *βιβλία δύο*

Τοῦ αὐτοῦ μονόβιβλα

18. de sponsalibus
19. de officio praefecti urbi
20. de officio praefecti vigilum
21. de officio curatoris rei publicae
22. de officio praetoris[1] tutelaris
23. de officio quaestoris

XXV. *Παύλου*

1. ad edictum *βιβλία ὀγδοήκοντα*
2. quaestionon *βιβλία εἴκοσι ἕξ*
3. responson *βιβλία εἴκοσι τρία*
4. brebion *βιβλία εἴκοσι τρία*
5. ad Plautium *βιβλία δεκαοκτώ*
6. ad Sabinum *βιβλία δεκαέξ*
7. ad leges *βιβλία δέκα*
8. regularion *βιβλία ἑπτά*
9. regularion *βιβλίον ἕν*[2]
10. sententiοn *ἤτοι* facton *βιβλία ἕξ*
11. sententiοn *βιβλία πέντε*
12. ad Vitellium *βιβλία τέσσαρα*
13. ad Neratium *βιβλία τέσσαρα*
14. fideicommisson *βιβλία τρία*
15. decreton *βιβλία τρία*
16. de adulteriis *βιβλία τρία*
17. manualium *βιβλία τρία*
18. instituton *βιβλία δύο*
19. de officio proconsulis *βιβλία δύο*
20. ad legem Iuliam[3] *βιβλία δύο*
21. ad legem Aeliam Sentiam *βιβλία γ*
22. de iure fisci *βιβλία δύο*
23. regularion *βιβλίον ἕν*[2]
24. de censibus *βιβλία δύο*

Τοῦ αὐτοῦ μονόβιβλα

25. de poenis paganorum
26. de poenis militum
27. de poenis omnium legum
28. de usuris
29. de gradibus et adfinibus
30. de iure codicillorum
31. de excusationibus tutelarum
32. ad regulam Catonianam
33. ad senatus consultum Orfitianum
34. ad senatus consultum Tertyllianum
35. ad senatus consultum Silanianum
36. ad senatus consultum Belleianum
37. ad senatus consultum Libonianum seu Claudianum
38. de officio praefecti vigilum
39. de officio praefecti urbi
40. de officio praetoris tutelaris
41. de extraordinariis criminibus
42. *ὑποθηκάρια*
43. ad municipalem
44. de publicis iudiciis

---

(1) praetoris *F* (2) *titulus n.* 9. 23 *male bis repetitus praeterea collocari debuit inter μονόβιβλα* (3) iuniam *F*[2]

	45. de inofficioso testamento
	46. de septemviralibus[1] iudiciis
	47. de iure singulari
	48. de secundis tabulis
	49. ad orationem divi Severi
	50. ad orationem divi Marci
	51. ad legem Velleam
	52. ad legem Cinciam
	53. ad legem Falcidiam
	54. de tacito fideicommisso
	55. de portionibus quae liberis damnatorum conceduntur
	56. de iuris et facti ignorantia
	57. de adulteriis
	58. de instructo et instrumento
	59. de appellationibus
	60. de iure libellorum
	61. de testamentis
	62. de iure patronatus
	63. de iure patronatus quod ex lege Iulia et Papia venit
	64. de actionibus
	65. de concurrentibus actionibus
	66. de intercessionibus feminarum
	67. de donationibus inter virum et uxorem
	68. de legibus
	69. de senatus consultis
	70. de legitimis hereditatibus
	71. de libertatibus dandis
XXVI. Tryphoninu[2]	1. disputationum *βιβλία εἴκοσι ἕν*
XXVII. *Καλλιστράτου*	1. de cognitionibus *βιβλία ἕξ*
	2. edicton monitorion *βιβλία ἕξ*
	3. de iure fisci *βιβλία τέσσαρα*
	4. instituton *βιβλία τρία*
	5. quaestionon *βιβλία δύο*
XXVIII. *Μενάνδρου*	1. militarion *βιβλία τέσσαρα*
XXVIIII. *Μαρκιανοῦ*	1. instituton *βιβλία δεκαέξ*
	2. regularion *βιβλία πέντε*
	3. de appellationibus *βιβλία δύο*
	4. publicon *βιβλία δύο*
	Τοῦ αὐτοῦ μονόβιβλα
	5. de delatoribus *μονόβιβλον*
	6. *ὑποθηκαρίας μονόβιβλον*
	7. ad senatus consultum Turpillianum *μονόβιβλον*
XXX. *Γάλλου Ἀκύλα*	1. responsa
XXXI. *Μοδεστίνου*	1. responson *βιβλία δεκαεννέα*
	2. *πανδέκτου βιβλία δεκαδύο*
	3. regularion *βιβλία δέκα*
	4. differention *βιβλία ἐννέα*
	5. excusationum *βιβλία ἕξ*
	6. de poenis *βιβλία τέσσαρα*
	Τοῦ αὐτοῦ μονόβιβλα
	7. de praescriptionibus
	8. de inofficioso testamento
	9. de manumissionibus
	10. de legatis et fideicommissis
	11. de testamentis
	12. de eurematicis
	13. de enucleatis casibus
	14. de differentia dotis
	15. de ritu nuptiarum
XXXII. *Ταρρουντηνοῦ Πατέρνου*	1. militarion *βιβλία τέσσαρα*
XXXIII. *Μακροῦ*	1. militarion *βιβλία δύο*
	2. publicon *βιβλία δύο*
	3. de officio praesidis *βιβλία δύο*
	4. *εἰκοστῶν βιβλία δύο*
	5. de appellationibus *βιβλία δύο*
XXXIIII. *Ἀρκαδίου*	1. de testibus *βιβλίον ἕν*
	2. de officio praefecti praetorio *βιβλίον ἕν*
	3. de muneribus civilibus *βιβλίον ἕν*
XXXV. *Ῥουφίνου*	1. regularion *βιβλία δεκαδύο*
XXXVI. *Ἄνθου ἤτοι Φωρίου Ἀνθιανοῦ*	1. *μέρος* edictu *βιβλία πέντε*
XXXVII. *Μαξίμου*	1. ad legem Falcidiam
XXXVIII. *Ἑρμογενιανοῦ*	1. *ἐπιτομῶν βιβλία ἕξ*

Ἔχουσι στίχ(ων) ὅλ(ας)[3] [*μυριάδας τριακοσίας*][4]

(1) centumviralibus *scr.* (2) tryphonianus F^{ae}, tryphonanus F^{em} (3) *In ολ F deficit; desiderantur litterae plus sex.* (4) *id est:* habent versuum plena (?) [milia tricies centena]

DOMINI NOSTRI SACRATISSIMI PRINCIPIS
IUSTINIANI
IURIS ENUCLEATI EX OMNI VETERE IURE COLLECTI
DIGESTORUM SEU PANDECTARUM
LIBER PRIMUS.

I[1].
DE IUSTITIA ET IURE.

1[2] *Ulpianus libro primo institutionum* Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut ele-
1 ganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi. Cuius merito quis nos sacerdotes appellet: iustitiam namque colimus et boni et aequi notitiam profitemur, aequum ab iniquo separantes, licitum ab illicito discernentes, bonos non solum metu poenarum, verum etiam praemiorum quoque exhortatione efficere cupientes, veram nisi fallor philosophiam, non simulatam affectantes.
2 Huius studii duae sunt positiones, publicum et privatum[3]. publicum ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem: sunt enim quaedam publice utilia, quaedam privatim. publicum ius in sacris, in sacerdotibus, in magistratibus consistit[4]. privatum ius tripertitum est: collectum etenim est ex naturalibus praeceptis aut
3 gentium aut civilibus. Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia cen-
4 seri. Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

2 *Pomponius libro singulari enchiridii* Veluti erga deum religio: ut parentibus et patriae pareamus:

3 *Florentinus libro primo institutionum* ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

4[5] *Ulpianus libro primo institutionum* Manumissiones quoque iuris gentium sunt. est autem manumissio de manu missio, id est datio libertatis: nam quamdiu quis in servitute est, manui et potestati suppositus est, manumissus liberatur potestate. quae res a iure gentium originem sumpsit, utpote cum iure naturali omnes liberi nascerentur nec esset nota manumissio, cum servitus esset incognita: sed posteaquam iure gentium servitus invasit, secutum est beneficium manumissionis. et cum uno naturali nomine homines appellaremur, iure gentium tria genera esse coeperunt: liberi et his contrarium servi et tertium genus liberti, id est hi qui desierant esse servi.

5 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Ex hoc iure gentium introducta bella, discretae gentes, regna condita, dominia distincta, agris termini positi, aedificia collocata, commercium, emptiones venditiones, locationes conductiones, obligationes institutae: exceptis quibusdam quae iure[6] civili introductae[7] sunt.

6[8] *Ulpianus libro primo institutionum* Ius civile est, quod neque in totum a naturali vel gentium recedit nec per omnia ei[9] servit: itaque cum aliquid addimus vel detrahimus iuri communi, ius proprium,
1 id est civile efficimus. Hoc igitur ius nostrum constat aut ex scripto aut sine scripto, ut apud Graecos: τῶν νόμων οἱ μὲν ἔγγραφοι, οἱ δὲ ἄγραφοι[10].

7 *Papinianus libro secundo definitionum* Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium
1 venit. Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. quod et honorarium dicitur ad honorem[11] praetorum sic nominatum.

8 *Marcianus libro primo institutionum* Nam et ipsum ius honorarium viva vox est iuris civilis.

9[12] *Gaius libro primo institutionum* Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis[13] est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis: quod vero naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes[14] peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi quo iure omnes gentes utuntur.

10[15] *Ulpianus libro primo regularum* Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribu-
1 endi[16]. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.
2 Iuris prudentia[17] est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

11 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* Ius pluribus modis dicitur: uno modo, cum id quod semper aequum ac bonum est ius dicitur, ut est ius naturale. altero modo, quod omnibus aut pluribus in quaque civitate utile est, ut est ius civile. nec minus ius recte appellatur in civitate nostra ius honorarium. praetor quoque ius reddere dicitur etiam cum inique decernit, relatione scilicet facta non ad id quod ita praetor fecit, sed ad illud quod praetorem facere convenit. alia significatione ius dicitur locus in quo ius redditur, appellatione collata ab eo quod fit in eo ubi fit. quem locum determinare hoc modo pos-

(1) *Sab.* — *Inst.* 1, 1. — *Bas.* 2, 1 (2) § 2. 3 = *Inst.* 1, 1, 4. 1, 2, 1 (3) publicum et privatum *bis F* (4) *sic dett. cum B*, constitit *FR* (5) = *Inst.* 1, 5 *pr.* (6) a iure *S* (7) *sic S cum B*, introducta *F* (8) § 1 = *Inst.* 1, 2, 3 (9) eis *Brencmannus cum B* (10) *id est:* legum aliae scriptae, aliae non scriptae (11) *sic FR*, ab honore *dett.* (12) *Gai.* 1, 1 = *Inst.* 1, 2, 1 (13) civitatis *om. Gaius* (14) populos *ins. Gaius* (15) = *Inst.* 1, 1 *pr.* § 3. 1 (16) tribuens *Inst. cum B.* (17) iuris prudenti *F*

sumus: ubicumque praetor salva maiestate imperii sui salvoque more maiorum ius dicere constituit, is locus recte ius appellatur.

12 *Marcianus libro primo institutionum* Nonnumquam ius etiam pro necessitudine dicimus veluti 'est mihi ius cognationis vel adfinitatis'.

II[1].

DE ORIGINE IURIS ET OMNIUM MAGISTRATUUM ET SUCCESSIONE PRUDENTIUM[2].

1 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabularum* Facturus legum vetustarum interpretationem necessario prius[3] ab urbis initiis repetendum existimavi, non quia velim verbosos commentarios facere, sed quod in omnibus rebus animadverto id perfectum esse, quod ex omnibus suis partibus constaret: et certe cuiusque rei potissima[4] pars principium est. deinde si in foro causas dicentibus nefas ut ita dixerim videtur esse nulla praefatione facta iudici rem exponere: quanto magis interpretationem promittentibus inconveniens erit omissis initiis atque origine non repetita atque illotis ut ita dixerim manibus protinus materiam interpretationis tractare? namque nisi fallor istae praefationes et libentius nos ad lectionem propositae materiae producunt et cum ibi venerimus, evidentiorem praestant intellectum.

2 *Pomponius libro singulari enchiridii* Necessarium
itaque nobis videtur ipsius iuris originem atque pro-
1 cessum demonstrare. Et quidem initio civitatis
nostrae populus sine lege certa,* sine iure certo
primum agere instituit omniaque manu a regibus gu-
2 bernabantur. Postea aucta ad aliquem modum
civitate ipsum Romulum traditur populum in tri-
ginta partes divisisse, quas partes curias appellavit
propterea, quod tunc rei publicae curam per senten-
tias partium earum expediebat. et ita leges quasdam
et ipse curiatas ad populum tulit: tulerunt et se-
quentes reges. quae omnes conscriptae exstant in
libro Sexti Papirii, qui fuit illis temporibus, quibus
Superbus Demarati Corinthii filius, ex principalibus
viris. is liber, ut diximus, appellatur ius civile Papi-
rianum, non quia Papirius de suo quicquam ibi ad-
iecit, sed quod leges sine ordine latas in unum[5]
3 composuit. Exactis deinde regibus lege tribuni-
cia omnes leges hae exoleverunt iterumque coepit
populus Romanus incerto magis iure et consuetudine
aliqua uti[6] quam per latam legem, idque prope vi-
4 ginti[7] annis passus est. Postea ne diutius hoc
fieret, placuit publica auctoritate decem constitui
viros, per quos peterentur leges a Graecis civitatibus
et civitas fundaretur legibus: quas in tabulas eboreas[8]
perscriptas pro rostris composuerunt, ut possint leges
apertius percipi: datumque est eis ius eo anno in
civitate summum, uti leges et corrigerent, si opus
esset, et interpretarentur neque provocatio ab eis
sicut a reliquis magistratibus fieret. qui ipsi anim-
adverterunt aliquid deesse istis primis legibus ideo-
que sequenti anno alias duas ad easdem tabulas ad-
iecerunt: et ita ex accedenti[9] appellatae sunt leges
duodecim tabularum. quarum ferendarum auctorem
fuisse decemviris Hermodorum quendam Ephesium
5 exulantem in Italia quidam rettulerunt. His legi-
bus latis coepit (ut naturaliter evenire solet, ut inter-
pretatio desideraret prudentium auctoritatem[10]) ne-
cessariam esse disputationem[11] fori. haec disputatio
et hoc ius, quod sine scripto venit compositum a
prudentibus, propria parte[12] aliqua non appellatur,
ut ceterae partes iuris suis nominibus designantur,
datis propriis nominibus ceteris partibus[13], sed com-
6 muni nomine appellatur ius civile. Deinde ex his
legibus eodem tempore fere actiones compositae sunt,
quibus inter se homines disceptarent: quas actiones
ne populus prout vellet institueret[14], certas solle-
mnesque esse voluerunt: et appellatur haec pars iuris
legis actiones, id est legitimae actiones. et ita eodem
paene tempore tria haec iura nata sunt: lege[15] duo-
decim tabularum ex his fluere coepit ius civile, ex
isdem legis actiones compositae sunt. omnium tamen
harum et interpretandi scientia et actiones apud col-
legium pontificum erant, ex quibus constituebatur,
quis quoquo[16] anno praeesset privatis. et fere po-
pulus annis prope centum hac consuetudine usus est.
7 Postea cum Appius Claudius proposuisset[17] et ad
formam redegisset has actiones, Gnaeus Flavius scriba
eius libertini filius subreptum librum populo tradidit,
et adeo gratum fuit id munus populo, ut tribunus
plebis fieret et senator et aedilis curulis. hic liber,
qui actiones continet, appellatur ius civile Flavianum,
sicut ille ius civile Papirianum: nam nec Gnaeus
Flavius de suo quicquam adiecit libro. augescente
civitate quia deerant quaedam genera agendi, non
post multum temporis spatium Sextus Aelius alias
actiones composuit et librum populo dedit, qui ap-
8 pellatur ius Aelianum. Deinde cum esset in civi-
tate lex duodecim tabularum et ius civile, essent et
legis actiones, evenit, ut plebs in discordiam cum
patribus perveniret et secederet sibique iura consti-
tueret, quae iura plebi scita vocantur. mox cum
revocata est plebs, quia multae discordiae nasceban-
tur de his plebis scitis, pro legibus placuit et ea ob-
servari lege Hortensia: et ita factum est, ut inter
plebis scita et legem species constituendi interesset,
9 potestas autem eadem esset. Deinde quia diffi-
cile plebs convenire coepit, populus certe multo dif-
ficilius in tanta turba hominum, necessitas ipsa cu-
ram rei publicae ad senatum deduxit: ita coepit se-
natus se interponere et quidquid constituisset obser-
vabatur, idque ius appellabatur senatus consultum.
10 Eodem tempore et magistratus iura reddebant
et ut scirent cives, quod ius de quaque re quisque
dicturus esset, seque praemunirent[18], edicta propone-
bant. quae edicta praetorum ius honorarium con-
stituerunt: honorarium dicitur, quod ab honore prae-
11 toris venerat. Novissime sicut ad pauciores iuris
constituendi vias transisse ipsis rebus dictantibus
videbatur per partes[19], evenit, ut necesse esset[20] rei
publicae per unum consuli (nam senatus non per-
inde omnes provincias probe gerere[21] poterat[22]): igi-
tur constituto principe datum est ei ius, ut quod
12 constituisset, ratum esset. Ita in civitate nostra
aut iure, id est lege, constituitur, aut est proprium
ius civile, quod sine scripto in sola prudentium inter-
pretatione consistit, aut sunt legis actiones, quae
formam agendi continent, aut plebi scitum, quod sine
auctoritate patrum est constitutum, aut est magistra-
tuum edictum, unde ius[23] honorarium nascitur, aut
senatus consultum, quod solum senatu constituente
inducitur sine lege, aut est principalis constitutio, id
est ut quod ipse princeps constituit pro lege servetur.
13 Post originem iuris et processum cognitum con-
sequens est, ut de magistratuum nominibus et origine
cognoscamus, quia, ut exposuimus, per eos qui iuri
dicundo praesunt effectus rei accipitur: quantum est
enim ius in civitate esse, nisi sint, qui iura regere
possint? post hoc dein[24] de auctorum successione

---

(1) *Pap. — Graecae versionis particulas quasdam servavit Epitome legum (Zachariae ius Graeco-Rom. vol. 2 p. 278 sq.)* (2) prudentium *F in indice S*, eorum F^2, *rubricam om.* F^1 (3) p(opuli) R(omani) ius *scr.* (4) *sic* F^1, potentissima F^2S *cum Graecis* (5) untim *F* (6) aliqua uti F^3S *cum Epit.*, ali F^1 (7) *πεντήκοντα Epit.* (8) eboreas *confirmat Epit.* (9) *sic S cum Epit.*, accidentia *F* (10) *sic S*, auctoritate *F* (11) *sic dett.*, disputatione *FR* (12) parte] appellatione *scr* (13) datis p. n. c. partibus *del. Hal.* (14) instituere *F* (15) *sic FR*, nata sunt leges *dett.*, nata sunt lataque lege *scr.* (16) quoque *Hal.* (17) composuisset *Muretus* (18) praemuniret *libri* (19) *sic libri, nisi quod* per papartes *F*; uidebatur r(es) p(ublica) per partes, evenit *scr.*, *nisi praestat rem publicam non geminatione adicere, sed cogitatione repetere ex sequentibus* (20) necesset *F* (21) probe regere *Hal* (22) poterant *libri* (23) de *ins. F* (24) deinde *S*

dicemus, quod constare non potest ius, nisi sit aliquis iuris peritus, per quem possit cottidie in melius
14 produci. Quod ad magistratus attinet, initio civitatis huius constat reges omnem potestatem habuisse.
15 Isdem temporibus et tribunum celerum fuisse constat: is autem erat qui equitibus praeerat et veluti secundum locum a regibus optinebat: quo in numero fuit Iunius Brutus, qui auctor fuit regis[1] eiciendi.
16 Exactis deinde regibus consules constituti sunt duo: penes quos summum ius uti esset, lege rogatum est: dicti sunt ab eo, quod plurimum rei publicae consulerent. qui[2] tamen ne per omnia regiam potestatem sibi vindicarent, lege lata factum est, ut ab eis provocatio esset neve possent[3] in caput civis Romani animadvertere iniussu populi: solum relictum est illis, ut coercere possent et in vincula publica
17 duci iuberent[4]. Post deinde cum census iam maiori tempore agendus esset et consules non sufficerent
18 huic quoque officio, censores constituti sunt. Populo deinde aucto cum crebra orerentur bella et quaedam acriora a finitimis inferrentur[5], interdum re exigente placuit maioris potestatis magistratum constitui: itaque dictatores proditi sunt, a quibus nec provocandi ius fuit et quibus etiam capitis animadversio data est. hunc magistratum, quoniam summam potestatem habebat, non erat fas ultra sextum men-
19 sem retineri. Et[6] his dictatoribus magistri equitum iniungebantur sic, quo modo regibus tribuni celerum: quod officium fere tale erat, quale hodie praefectorum praetorio, magistratus tamen habebantur legitimi.
20 Isdem temporibus cum plebs a patribus secessisset anno fere septimo decimo post reges exactos, tribunos sibi in monte sacro creavit, qui essent plebeii magistratus. dicti tribuni, quod olim in tres partes populus divisus erat et ex singulis singuli creabantur: vel quia tri-
21 buum suffragio creabantur. Itemque ut essent qui aedibus praeessent, in quibus omnia scita sua plebs deferebat, duos ex plebe constituerunt, qui etiam aediles
22 appellati sunt. Deinde cum aerarium populi auctius[7] esse coepisset, ut essent qui illi praeessent, constituti sunt quaestores, qui pecuniae praeessent, dicti ab eo quod[8] inquirendae et conservandae pecuniae causa crea-
23 ti erant. Et quia, ut diximus, de capite civis Romani iniussu populi non erat lege permissum consulibus ius dicere, propterea quaestores constituebantur a populo, qui capitalibus rebus praeessent: hi appellabantur quaestores parricidii, quorum etiam meminit
24 lex duodecim tabularum. Et cum placuisset leges quoque ferri, latum est ad populum, uti omnes magistratu[9] se abdicarent, quo decemviri[10] constituti anno uno cum magistratum prorogarent sibi et cum iniuriose tractarent neque vellent deinceps sufficere magistratibus[11], ut ipsi et factio sua perpetuo rem publicam occupatam retineret: nimia atque aspera dominatione eo rem perduxerant, ut exercitus a re publica secederet. initium fuisse secessionis dicitur Verginius quidam, qui cum animadvertisset Appium Claudium contra ius, quod ipse ex vetere iure in duodecim tabulas transtulerat, vindicias filiae suae a se abdixisse et secundum eum, qui in servitutem ab eo suppositus petierat, dixisse captumque amore virginis omne fas ac nefas miscuisse: indignatus, quod vetustissima iuris observantia in persona filiae suae defecisset (utpote cum Brutus, qui primus Romae consul fuit, vindicias secundum libertatem dixisset in persona Vindicis Vitelliorum servi, qui proditionis coniurationem indicio suo detexerat) et castitatem filiae vitae quoque eius praeferendam putaret[12], arrepto[13] cultro de taberna lanionis filiam interfecit in hoc scilicet, ut morte virginis contumeliam stupri arceret, ac protinus recens a caede madenteque adhuc filiae cruore ad commilitones confugit. qui universi de Algido, ubi tunc belli gerendi causa legiones erant, relictis ducibus pristinis[14] signa in Aventinum transtulerunt, omnisque plebs urbana mox eodem se contulit, populique consensu partim in carcere necati[15]. ita rursus res publica suum statum recepit.
25 Deinde cum post aliquot annos duodecim tabulae latae sunt et plebs[16] contenderet cum patribus et vellet ex suo quoque corpore consules creare[17] et patres recusarent: factum est, ut tribuni militum crearentur partim ex plebe, partim ex patribus consulari potestate. hique constituti sunt vario numero: interdum enim viginti[18] fuerunt, interdum plures,
26 nonnumquam pauciores. Deinde cum placuisset creari etiam ex plebe consules, coeperunt ex utroque corpore constitui. tunc, ut aliquo pluris[19] patres haberent, placuit duos ex numero patrum constitui[20]:
27 ita facti sunt aediles curules. Cumque consules avocarentur bellis finitimis neque esset qui in civitate ius reddere posset, factum est, ut praetor quoque crearetur, qui urbanus appellatus est, quod in
28 urbe ius redderet. Post aliquot deinde annos non sufficiente eo praetore, quod multa turba etiam peregrinorum in civitatem veniret, creatus est et alius praetor, qui peregrinus appellatus est ab eo, quod
29 plerumque inter peregrinos ius dicebat. Deinde cum esset necessarius magistratus qui hastae praeessent[21], decemviri in[22] litibus iudicandis sunt con-
30 stituti. Constituti sunt[23] eodem tempore et quattuorviri qui curam viarum agerent[24], et triumviri monetales aeris argenti auri flatores, et triumviri capitales qui carceris custodiam haberent, ut cum
31 animadverti oporteret interventu eorum fieret. Et quia magistratibus vespertinis temporibus in publicum esse inconveniens erat, quinqueviri constituti sunt cis Tiberim et ultis Tiberim[25], qui possint pro
32 magistratibus fungi. Capta deinde Sardinia, mox Sicilia, item Hispania, deinde Narbonensi provincia totidem praetores, quot provinciae in dicionem venerant, creati sunt, partim qui urbanis rebus, partim qui provincialibus praeessent. deinde Cornelius Sulla quaestiones publicas constituit, veluti de falso, de parricidio, de sicariis, et praetores quattuor adiecit. deinde Gaius Iulius Caesar duos praetores et duos aediles qui frumento praeessent et[26] a Cerere cereales constituit. ita duodecim praetores, sex aediles sunt creati. divus deinde Augustus sedecim praetores constituit. post deinde divus Claudius duos praetores adiecit qui de fideicommisso ius dicerent, ex quibus unum divus Titus detraxit: et adiecit divus Nerva qui inter fiscum et privatos ius diceret. ita decem et
33 octo praetores in civitate ius dicunt. Et haec omnia, quotiens in re publica sunt magistratus, observantur: quotiens autem proficiscuntur[27], unus relinquitur, qui ius dicat: is vocatur praefectus urbi. qui praefectus[28] olim constituebatur: postea fere Latinarum feriarum causa introductus est et quotannis observatur. nam praefectus annonae et vigilum non sunt magistratus, sed extra ordinem utilitatis causa constituti sunt. et tamen hi, quos Cistiberes diximus, postea aediles[29] senatus consulto creabantur.

---

(1) reges *dett.* (2) quia *F* (3) posset *F* (4) iubere *Bynkersh.* (5) infererentur *FR* (6) retineret *F*[1] (7) auctu *F* (8) quod *om. F* (9) magistratus *dett.* (10) quo decemviri [crearentur legum scribendarum causa. itaque decemviri] constituti *scr.* (11) magistratus *Hal.* (12) putans *scr.* (13) arrecto *F* (14) protinus *edd.* (15) *sic F*[1], carcerem *pro* carcere *F*[2], partim [in exilium acti decemviri, partim] in carcere necati *edd.* (16) cum post aliquot annos, quam d. t. l. sunt, plebs *scr.* (17) creari *edd.* (18) sex (viginti *ex* vi) *Cuiac.* (19) plus iuris *scr.* (20) qui ludos curarent *vel similia videntur excidisse* (21) praeesset *dett.* (22) in *del. Hal.* (23) sunt constituti constituti sunt *U*, sunt constitutis *F*, sunt constituti *R*, constituti sunt constituti sunt *P* (24) gerent *F* (25) et ultis Tiberim *compilatores adiecerunt; cf.* § 33 *et Liu.* 39,14,10 (26) *aut* et *delendum cum Hal. aut* et dicerentur a Cerere cereales *scr. cum Mureto* (27) proficiscuntur *F* (28) qui profectis iis (profectis *Muretus*) *scr.*; *cf. Tac. ann.* 6,11 (29) postea per aediles *fortasse scr.*

34 Ergo ex his omnibus decem tribuni plebis, con-
sules duo, decem et octo praetores, sex aediles in
civitate iura reddebant.
35 Iuris civilis scientiam plurimi et maximi viri pro-
fessi sunt: sed qui eorum maximae dignationis apud
populum Romanum fuerunt, eorum[1] in praesentia
mentio habenda est, ut appareat, a quibus et quali-
bus haec iura orta et tradita sunt. et quidem ex
omnibus, qui scientiam nancti sunt, ante Tiberium
Coruncanium publice professum neminem traditur:
ceteri autem ad hunc uel in latenti ius civile reti-
nere cogitabant solumque[2] consultatoribus vacare po-
36 tius quam discere volentibus se praestabant. Fuit
autem in primis peritus Publius[3] Papirius, qui leges
regias in unum contulit. ab hoc Appius Claudius
unus ex decemviris, cuius maximum consilium in duo-
decim tabulis scribendis fuit. post hunc Appius
Claudius eiusdem generis maximam scientiam ha-
buit: hic Centemmanus appellatus est, [4] Appiam
viam stravit et aquam Claudiam induxit et de Pyrrho
in urbe non recipiendo sententiam tulit: hunc etiam
actiones[5] scripsisse traditum est primum de usurpa-
tionibus, qui liber non exstat: idem Appius Claudius,
qui videtur ab hoc processisse, R litteram invenit,
ut[6] pro Valesiis[7] Valerii essent et pro Fusiis Furii[8].
37 Fuit post eos maximae scientiae Sempronius,
quem populus Romanus σοφὸν appellavit, nec quis-
quam ante hunc aut post hunc hoc nomine cogno-
minatus est. Gaius Scipio Nasica, qui optimus[9] a
senatu appellatus est: cui etiam publice domus in
sacra via data est, quo facilius consuli posset. deinde
Quintus Mucius[10], qui ad Carthaginienses missus le-
gatus, cum essent duae tesserae positae una pacis
altera belli, arbitrio sibi dato, utram vellet referret
Romam, utramque sustulit et ait Carthaginienses pe-
38 tere debere, utram mallent accipere. Post hos
fuit Tiberius Coruncanius, ut dixi, qui primus pro-
fiteri coepit: cuius tamen scriptum nullum exstat,
sed responsa complura et memorabilia eius fuerunt[11].
deinde Sextus Aelius[12] et frater eius Publius Ae-
lius et Publius Atilius[13] maximam scientiam in
profitendo habuerunt, ut duo Aelii etiam consules
fuerint[14], Atilius autem primus a populo Sapiens ap-
pellatus est[15]. Sextum Aelium etiam Ennius lauda-
vit et exstat illius liber qui inscribitur 'tripertita',
qui liber veluti cunabula iuris[16] continet: tripertita
autem dicitur, quoniam lege duodecim tabularum prae-
posita iungitur interpretatio, deinde subtexitur legis
actio. eiusdem esse tres alii libri referuntur[17], quos
tamen quidam negant eiusdem esse: hos sectatus ad
aliquid est Cato. deinde Marcus Cato princeps Por-
ciae familiae, cuius et libri exstant: sed plurimi filii
39 eius, ex quibus ceteri oriuntur[18]. Post hos fue-
runt Publius Mucius et Brutus et Manilius, qui
fundaverunt ius civile. ex his Publius Mucius etiam
decem libellos reliquit, Brutus septem, Manilius tres[19]:
et extant volumina scripta Manilii monumenta[20]. illi
duo consulares fuerunt, Brutus praetorius, Publius
40 autem Mucius etiam pontifex maximus. Ab his
profecti sunt Publius Rutilius Rufus, qui Romae
consul et Asiae proconsul fuit, Paulus[21] Verginius
et Quintus Tubero ille stoicus Pansae[22] auditor, qui
et ipse consul. etiam Sextus Pompeius Gnaei Pom-
peii patruus fuit eodem tempore; et Coelius Anti-
pater, qui historias conscripsit, sed plus eloquentiae
quam scientiae iuris operam dedit: etiam Lucius
Crassus frater Publii Mucii, qui Munianus[23] dictus
est: hunc Cicero[24] ait iurisconsultorum disertissimum.
41 Post hos Quintus Mucius Publii filius pontifex
maximus ius civile primus constituit generatim in li-
42 bros decem et octo redigendo. Mucii auditores
fuerunt complures, sed praecipuae auctoritatis Aqui-
lius Gallus[25], Balbus Lucilius[26], Sextus Papirius,
Gaius[27] Iuventius: ex quibus Gallum maximae au-
ctoritatis apud populum fuisse Servius dicit. omnes
tamen hi a Servio Sulpicio nominantur: alioquin per
se eorum scripta non talia exstant, ut ea omnes[28]
appetant: denique nec versantur omnino scripta eo-
rum inter manus hominum, sed Servius[29] libros suos
complevit, pro cuius scriptura ipsorum quoque me-
43 moria habetur. Servius autem Sulpicius[30] cum
in causis orandis primum locum aut pro certo post
Marcum Tullium[31] optineret, traditur ad consulen-
dum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse
cumque eum sibi respondisse de iure Servius[32] parum
intellexisset, iterum Quintum interrogasse et[33] a Quinto
Mucio responsum esse nec tamen percepisse, et ita
obiurgatum esse a Quinto Mucio: namque eum dixisse
turpe esse patricio et nobili et causas oranti ius in
quo versaretur ignorare. ea velut contumelia Servius
tactus[34] operam dedit iuri civili et plurimum eos, de
quibus locuti sumus, audiit, institutus a Balbo Luci-
lio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio, qui fuit
Cercinae: itaque libri complures eius extant Cercinae
confecti. hic cum in legatione perisset, statuam ei
populus Romanus[35] pro rostris posuit, et hodieque[36]
exstat pro rostris Augusti. huius volumina complura
exstant: reliquit autem prope centum et octaginta
44 libros. Ab hoc plurimi profecerunt, fere tamen
hi libros conscripserunt: Alfenus Varus Gaius[37],
Aulus Ofilius, Titus Caesius, Aufidius Tucca,
Aufidius Namusa, Flavius Priscus, Gaius Ateius,
Pacuvius Labeo Antistius[38] Labeonis Antistii pa-
ter, Cinna, Publicius[39] Gellius. ex his decem li-
bros octo conscripserunt, quorum omnes qui fuerunt
libri digesti sunt ab Aufidio Namusa in centum qua-
draginta libros. ex his auditoribus plurimum auctori-
tatis habuit Alfenus Varus et Aulus Ofilius, ex qui-
bus Varus et consul fuit, Ofilius in equestri ordine
perseveravit. is fuit Caesari familiarissimus et libros
de iure civili plurimos et qui omnem partem operis
fundarent reliquit. nam de legibus vicensimae pri-
mus conscribit[40]: de iurisdictione idem edictum prae-
toris primus diligenter composuit, nam ante eum
Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos
45 ad edictum subscriptos reliquit. Fuit eodem tem-
pore et Trebatius, qui idem Corneli Maximi auditor
fuit[41]: Aulus Cascellius[42], Quintus Mucius Volusii[43]

(1) eorum *om.* F^1 (2) solumque] vel solebant *scr.* (3) Publius *del. fortasse, cf. supra* § 2 (4) et *ins.* *S* (5) actiones *del.: interpolavit ex* § 7 *nescio qui immemor illa volumina a Pomponio non numerari inter scripta auctorum* (6) idem Ap. Cl. R litteram invenit videturque ab hoc processisse ut *Muretus* (7) valesii F^2, *om.* F^1 (8) furiis *F* (9) qui vir optimus *Muretus* (10) Q. Maximus *Bynkersh.* (11) feruntur *Muretus* (12) caelius *FR*, cecilius *dett.* (13) L. Acilius *dicitur apud Pomponii auctorem Ciceronem Lael.* 2, 6 (14) fuerunt F^3S (15) appellatus sit *scr.* (16) civilis *ins. Huschke* (17) feruntur *edd.* (18) ordiuntur *scr.; nam auctores posteriores citant passim Catonem neque vero auctorem ullum eo antiquiorem, nisi quod semel laudat Sex. Aelium Celsus* (19) Manilius septem, Brutus tres *Zimmern* 1, 276 *coll. verbis seqq.* illi duo *et Cic. de or.* 2, 55, 223 (20) monumenta *del.* (21) Aulus *Zimmern* 1, 282; *cf. Cic. Lael.* 27, 101 (22) Panaetii *Hal. cf. Cic. Tusc.* 5, 2, 4 (23) Mucianus *dett.* (24) *Brut.* 39, 145 (25) callus *F*

(26) *modo* lucil- *modo* lucill- *F* (27) Gaius] Titus *Schrader; cf. Cic. Brut.* 48, 178 (28) omnes *vel* homines *S*, ad omnes *F* (29) Servius iis *Cannegieter* (30) autem sulpicius *S*, *om. F* (31) aut p. c. p. m. tullium *bis F* (32) servi *F* (33) sibi respondentem de iure Servius parum intellexisset et iterum Quintum interrogasset *Hal.* (34) tractatus F^{ue} (35) proromanus *ins. F* (36) que *del.* F^3 (37) Gaius *aut delendum* (*Cuiac.*) *aut transponendum ante* Cinna: *praenomen Alfeno videtur fuisse Publii* (*C. I. L. I. p.* 467) *nec nisi raro plus bina nomina ponit Pomponius* (38) Antistius *del.; praeterea ante* Pacuvius *recte distinxit Hertzius ad Priscianum* 8, 18 *citata epistula Sinnii Capitonis* (*apud Gell.* 5, 21, 10) '*ad Pacuvium Labeonem*' (39) Publius *edd.* (40) conscripsit *Hal.* (41) Trebatius Quinti Corneli Maximi auditor: fuit *Goveanus*, Trebatius qui quidem C. M. auditor fuit *Osann* (42) *modo* cascelli- *modo* casceli- *F* (43) volosii *F*

auditor[1], denique in illius honorem testamento Pu-
blium Mucium nepotem eius reliquit heredem. fuit
autem quaestorius nec ultra proficere voluit, cum illi
etiam Augustus consulatum offerret. ex his Treba-
tius peritior Cascellio, Cascellius Trebatio eloquen-
tior fuisse dicitur, Ofilius utroque doctior. Cascellii
scripta non exstant nisi unus liber bene dictorum,
46 Trebatii complures, sed minus frequentantur[2]. Post
hos[3] quoque TUBERO[4] fuit, qui Ofilio operam de-
dit: fuit autem patricius[5] et transiit a causis agen-
dis ad ius civile, maxime postquam Quintum Liga-
rium accusavit nec optinuit apud Gaium Caesarem.
is est Quintus Ligarius, qui cum Africae oram te-
neret, infirmum Tuberonem applicare non permisit
nec aquam haurire, quo nomine eum accusavit et
Cicero defendit: exstat eius oratio satis pulcherrima,
quae inscribitur pro Quinto Ligario. Tubero doctis-
simus quidem habitus est iuris publici et privati et
complures utriusque operis libros reliquit: sermone
etiam[6] antiquo usus affectavit scribere et ideo parum
47 libri eius grati habentur. Post hunc maximae
auctoritatis fuerunt ATEIUS CAPITO, qui Ofilium se-
cutus est, et ANTISTIUS LABEO, qui[7] omnes hos au-
divit, institutus est autem a Trebatio. ex his Ateius
consul fuit: Labeo noluit, cum offerretur ei ab Au-
gusto consulatus, quo suffectus fieret[8], honorem sus-
cipere, sed plurimum studiis operam dedit: et totum
annum ita diviserat, ut Romae sex mensibus cum
studiosis esset, sex mensibus secederet et conscri-
bendis libris operam daret. itaque reliquit quadrin-
genta volumina, ex quibus plurima inter manus ver-
santur. hi duo primum veluti diversas sectas fece-
runt: nam Ateius Capito in his, quae ei tradita[9]
fuerant, perseverabat; Labeo ingenii qualitate et
fiducia doctrinae, qui et ceteris operis sapientiae
48 operam dederat, plurima innovare instituit. Et
ita Ateio Capitoni MASSURIUS SABINUS successit, La-
beoni NERVA, qui adhuc[10] eas dissensiones auxerunt.
hic etiam Nerva Caesari familiarissimus fuit. Mas-
surius Sabinus in equestri ordine fuit et[11] publice
primus respondit[12]: posteaque hoc coepit beneficium
dari, a Tiberio Caesare hoc tamen illi concessum
49 erat[13]. Et, ut obiter sciamus, ante tempora Au-
gusti publice respondendi ius non a principibus da-
batur, sed qui fiduciam studiorum suorum habebant,
consulentibus respondebant: neque responsa utique
signata dabant, sed plerumque iudicibus ipsi scribe-
bant, aut testabantur qui illos consulebant. primus
divus Augustus, ut maior iuris auctoritas haberetur,
constituit, ut ex auctoritate eius responderent: et ex
illo tempore peti hoc pro beneficio coepit. et ideo
optimus princeps Hadrianus, cum ab eo viri praeto-
rii peterent, ut sibi liceret respondere, rescripsit eis
hoc non peti, sed praestari solere et ideo, si quis
fiduciam sui haberet, delectari se populo ad respon-
50 dendum se praepararet[14]. Ergo Sabino conces-
sum est a Tiberio Caesare, ut populo responderet:
qui in equestri ordine iam grandis natu et fere an-
norum quinquaginta receptus est. huic nec amplae
facultates fuerunt, sed plurimum a suis auditoribus
51 sustentatus est. Huic successit GAIUS CASSIUS
LONGINUS natus ex filia Tuberonis, quae fuit neptis
Servii Sulpicii: et ideo proavum suum Servium Sul-
picium appellat. hic consul fuit cum Quartino[15]
temporibus Tiberii, sed plurimum in civitate auctori-
tatis habuit eo usque, donec eum Caesar civitate
52 pelleret. Expulsus ab eo in Sardiniam, revoca-
tus a Vespasiano diem suum obit. Nervae successit
PROCULUS. fuit eodem tempore et NERVA FILIUS:
fuit et alius LONGINUS ex equestri quidem ordine,
qui postea ad praeturam usque pervenit. sed Proculi
auctoritas maior fuit, nam etiam plurimum potuit:
appellatique sunt partim Cassiani, partim Proculiani[16],
53 quae origo a Capitone et Labeone coeperat. Cas-
sio CAELIUS SABINUS successit, qui plurimum tempo-
ribus Vespasiani potuit: Proculo PEGASUS, qui tem-
poribus Vespasiani praefectus urbi fuit: Caelio Sa-
bino PRISCUS IAVOLENUS: Pegaso CELSUS: patri Celso
CELSUS FILIUS et PRISCUS NERATIUS, qui utrique con-
sules fuerunt, Celsus quidem et iterum: Iavoleno
Prisco ABURNIUS[17] VALENS et TUSCIANUS, item SAL-
VIUS IULIANUS.

III[18].

DE LEGIBUS SENATUSQUE CONSULTIS ET LONGA CONSUETUDINE.

1 *PAPINIANUS libro primo definitionum* Lex est commune praeceptum, virorum prudentium consultum, delictorum quae sponte vel ignorantia contrahuntur coercitio, communis rei publicae sponsio.

2 *MARCIANUS libro primo institutionum* Nam et Demosthenes orator[19] sic definit: *τοῦτό ἐστι*[20] *νόμος, ᾧ πάντας ἀνθρώπους*[21] *προσήκει πείθεσθαι διὰ πολλά, καὶ μάλιστα ὅτι πᾶς ἐστι*[20] *νόμος εὕρημα μὲν καὶ δῶρον θεοῦ*[22], *δόγμα δὲ ἀνθρώπων φρονίμων ἐπανόρθωμα δὲ τῶν ἑκουσίων καὶ ἀκουσίων ἁμαρτημάτων, πόλεως δὲ συνθήκη κοινή, καθ' ἣν ἅπασι προσήκει ζῆν τοῖς ἐν τῇ πόλει*[23]. sed et philosophus summae stoicae sapientiae Chrysippus sic incipit libro, quem fecit *περὶ νόμου: ὁ νόμος πάντων ἐστὶ βασιλεὺς θείων τε καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων· δεῖ δὲ αὐτὸν προστάτην τε εἶναι τῶν καλῶν καὶ τῶν αἰσχρῶν καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα, καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ τῶν φύσει πολιτικῶν ζῴων, προστακτικὸν*[24] *μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον*[25].

3 *POMPONIUS libro vicensimo quinto ad Sabinum* Iura constitui oportet, ut dixit Theophrastus, in his, quae *ἐπὶ τὸ πλεῖστον* accidunt, non quae *ἐκ παραλόγου*[26].

4 *CELSUS libro quinto digestorum* Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur:

5 *IDEM libro XVII digestorum* nam ad ea potius debet aptari ius, quae et frequenter et facile, quam quae perraro eveniunt.

6[27] *PAULUS libro XVII ad Plautium* *Τὸ γὰρ ἅπαξ*

---

(1) *fortasse scr.* Quinti Muci auditoris Volcacii auditor; *fc. Plinius h. n.* 8, 40, 144: Volcacium qui Cascellium ius civile docuit (2) frequentatur *F* (3) hoc *F* (4) post hos Q. Tubero *scr.* (5) patronus *scr.* (6) etiam] tamen *scr.* (7) que *F* (8) fieret et F^{ae} *S* (9) traditae *F* (10) nervadhuc *F* (11) fuit et *fortasse interpolatoris sunt* (12) respondit F^2, rescripsit F^1 (13) nam posteaquam hoc coepit beneficium dari, a Ti. Caesare hoc tandem illi concessum erat *scr.* (14) delectari se, si populo ad respondendum se praestaret (*vel* praeberet) *scr.* (15) cum Quartino] cum Surdino *Norisius*: *C. Cassius Longinus L. Naevius Surdinus consules sunt secundi semestris a. p. C.* 30 (*Orelli inscr. n.* 4033) (16) *sic S*, proculeiani *F* (17) aburnus *F*

(18) *Sab.* 2. 3. 8. 10...12. 15. 20...22. 32...34. 36. 41; *Pap.* 1. 16. 26. 35. 37. 38; *Ed.* 4...7. 9. 13. 14. 17...19. 23...25. 27...31. 39. 40. — *Bas.* 2, 1, 13...49; 31 = *Bas.* 2, 6, 1. — *Cf. Cod.* 1, 14. 16. 8, 53. (19) *orat. adv. Aristogitonem vol.* 1. *p* 774 *Reisk.*

(20) *εστιν F* (21) *ἀνθρώπους om. libri Demosthenis* (22) *θεῶν Demosthenes* (23) *id est:* Haec lex est, cui omnes homines convenit obtemperare cum propter alia pleraque tum maxime, quod omnis lex inventum est et donum dei, placitum vero sapientium hominum coercitioque peccatorum tam voluntariorum quam non voluntariorum, civitatis autem pactum commune, secundum quod convenit vivere quicunque in ea sunt (24) *καὶ ἄρχοντα καὶ ἡγεμόνα τῶν φύσει πολιτικῶν ζῴων καὶ κατὰ τοῦτο κανόνα τε εἶναι* (*τε εἶναι fortasse del.*) *δικαίων καὶ ἀδίκων καὶ προστακτικὸν Hercher* (26) *id est:* in his quae plerumque accidunt, non quae praeter expectationem (25) *id est admissa emendatione modo proposita:* libro quem fecit de lege: Lex est omnium regina rerum divinarum humanarumque. oportet autem praeesse eam tam bonis quam malis, et ducem et magistram esse animalium, quae natura civilia esse voluit, indeque normam esse iusti et iniusti, quae iubeat fieri facienda, vetet fieri non facienda (27) = *D* 5, 4, 3

ἢ δίς[1], ut ait Theophrastus, *παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται*[2].

7 *Modestinus libro I regularum* Legis virtus haec est imperare vetare permittere punire.

8 *Ulpianus libro III ad Sabinum* Iura non in singulas personas, sed generaliter constituuntur.

9 *Idem libro XVI ad edictum* Non[3] ambigitur senatum ius facere posse.

10 *Iulianus libro LVIIII digestorum* Neque leges neque senatus consulta ita scribi possunt, ut omnes casus qui quandoque inciderint comprehendantur, sed sufficit[4] ea quae plerumque accidunt contineri.

11 *Idem libro LXXXX digestorum* Et ideo de his, quae primo constituuntur, aut interpretatione aut constitutione optimi principis certius statuendum est.

12 *Idem libro XV digestorum* Non possunt omnes articuli singillatim aut legibus aut senatus consultis comprehendi: sed cum in aliqua causa sententia eorum manifesta[5] est, is qui iurisdictioni praeest ad similia procedere atque ita ius dicere debet.

13 *Ulpianus libro I ad edictum aedilium curulium* Nam, ut ait Pedius, quotiens lege aliquid unum vel alterum introductum est, bona occasio est cetera, quae tendunt ad eandem utilitatem, vel interpretatione vel certe iurisdictione[6] suppleri.

14[7] *Paulus libro LIIII ad edictum* Quod vero contra rationem iuris receptum est, non est producendum ad consequentias.

15 *Iulianus libro XXVII digestorum* In his, quae contra rationem iuris constituta sunt, non possumus sequi regulam iuris.

16 *Paulus libro singulari de iure singulari* Ius singulare est, quod contra tenorem rationis propter aliquam utilitatem auctoritate constituentium introductum est.

17 *Celsus libro XXVI digestorum* Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

18 *Idem libro*[8] *XXVIIII digestorum* Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas earum conservetur.

19 *Idem libro XXXIII digestorum* In ambigua voce legis ea potius accipienda est significatio, quae vitio[9] caret, praesertim cum etiam voluntas legis ex hoc colligi possit.

20 *Iulianus libro quinquagensimo quinto digestorum* Non omnium, quae a maioribus constituta sunt, ratio reddi potest.

21 *Neratius libro VI membranarum* et ideo rationes eorum, quae constituuntur, inquiri non oportet: alioquin multa ex his quae certa sunt subvertuntur.

22 *Ulpianus libro trigensimo quinto ad edictum* Cum lex in praeteritum quid indulget, in futurum vetat.

23 *Paulus libro quarto ad Plautium* Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt.

24 *Celsus libro VIIII digestorum* Incivile est nisi tota lege perspecta una aliqua particula eius proposita iudicare vel respondere.

25 *Modestinus libro VIII responsorum* Nulla iuris ratio aut aequitatis benignitas patitur, ut quae salubriter pro utilitate hominum introducuntur, ea nos duriore interpretatione contra ipsorum commodum producamus[10] ad severitatem.

26 *Paulus libro IIII quaestionum* Non est novum, ut priores leges ad posteriores trahantur.

27 *Tertullianus libro I quaestionum* Ideo, quia antiquiores leges ad posteriores trahi usitatum est[11], semper quasi hoc legibus inesse credi oportet, ut ad eas quoque personas et ad eas res pertinerent, quae quandoque similes erunt.

28 *Paulus libro V ad legem Iuliam et Papiam* Sed et posteriores leges ad priores pertinent, nisi contrariae sint, idque multis argumentis probatur.

29 *Idem libro singulari ad legem Cinciam* Contra legem facit, qui id facit quod lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit.

30 *Ulpianus libro IIII ad edictum* Fraus enim legi fit, ubi quod fieri noluit, fieri autem non vetuit, id fit: et quod distat ῥητὸν ἀπὸ διανοίας[12], hoc distat fraus ab eo, quod contra legem fit.

31 *Idem libro XIII ad legem Iuliam et Papiam* Princeps legibus solutus est: Augusta autem licet legibus soluta non est, principes tamen eadem illi privilegia tribuunt, quae ipsi habent.

32 *Iulianus libro LXXXIIII*[13] *digestorum* De quibus causis scriptis legibus non utimur, id custodiri oportet, quod moribus et consuetudine inductum est: et si qua in re hoc deficeret, tunc quod proximum et consequens ei est: si nec id quidem appareat, tunc ius, quo urbs Roma utitur, servari oportet.
1 Inveterata consuetudo pro lege non immerito custoditur, et hoc est ius quod dicitur moribus constitutum. nam cum ipsae leges nulla alia ex causa nos teneant, quam quod iudicio populi receptae sunt, merito et ea, quae sine ullo scripto populus probavit, tenebunt omnes: nam quid interest suffragio populus voluntatem suam declaret an rebus ipsis et factis? quare rectissime etiam illud receptum est, ut leges non solum suffragio legis latoris, sed etiam tacito consensu omnium per desuetudinem abrogentur[14].

33 *Ulpianus libro primo de officio proconsulis* Diuturna consuetudo pro iure et lege in his quae non ex scripto descendunt observari solet.

34 *Idem libro IIII de officio proconsulis* Cum de consuetudine civitatis vel provinciae confidere quis videtur, primum quidem illud explorandum arbitror, an etiam contradicto aliquando iudicio consuetudo firmata sit.

35 *Hermogenianus libro I iuris epitomarum* Sed et ea, quae longa consuetudine comprobata sunt ac per annos plurimos observata, velut tacita civium conventio non minus quam ea quae scripta sunt iura servantur.

36 *Paulus libro VII ad Sabinum* Immo magnae auctoritatis hoc ius habetur, quod in tantum probatum est, ut non fuerit necesse scripto id comprehendere.

37 *Idem libro I quaestionum* Si de interpretatione legis quaeratur, in primis inspiciendum est, quo iure civitas retro in eiusmodi casibus usa fuisset: optima enim est legum interpres consuetudo.

38 *Callistratus libro I quaestionum* Nam imperator noster Severus rescripsit in ambiguitatibus quae ex legibus proficiscuntur consuetudinem aut rerum perpetuo similiter iudicatarum auctoritatem vim legis optinere debere.

39 *Celsus libro XXIII digestorum* Quod non ratione introductum, sed errore primum, deinde consuetudine optentum est, in aliis similibus non optinet.

40 *Modestinus libro I regularum* Ergo omne ius aut consensus fecit aut necessitas constituit aut firmauit consuetudo.

41 *Ulpianus libro II institutionum* Totum autem ius consistit[15] aut in adquirendo aut in conservando aut in minuendo: aut enim hoc agitur quemadmodum quid cuiusque fiat, aut quemadmodum quis rem vel ius suum conservet, aut quomodo alienet aut amittat.

(1) *sic R*, δεις *F* (2) *id est:* nam quod semel vel bis factum est, praetereunt legum latores (3) nom *F* (4) *et ins. F* (5) eorumanifesta *F* (6) iurisdictionem *F* (7) = *D.* 50, 17, 141 *pr.* (8) libros *F* (9) vitio *F*[1], vio *F*[2] (10) producemus *FS* (11) est *F*[1], est et *F*[2]*S* (12) *id est:* dictum a sententia (13) *sic F*[1]*S*, LXXXXIIII *F*[2] *perperam* (14) abrogetur *F* (15) constitit *F*[a], constituta *F*[b]

IIII[1].
DE CONSTITUTIONIBUS PRINCIPUM.

1[2] *Ulpianus libro primo institutionum* Quod principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.
1 Quodcumque igitur imperator per epistulam et subscriptionem statuit vel cognoscens decrevit vel de plano interlocutus est vel edicto praecepit, legem esse constat. haec sunt quas vulgo constitutiones appel-
2 lamus. Plane ex his quaedam sunt personales nec ad exemplum trahuntur: nam quae princeps alicui ob merita indulsit vel si quam poenam irrogavit vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur.

2 *Ulpianus fideicommissorum libro quarto* In rebus novis constituendis evidens esse utilitas debet, ut recedatur ab eo iure, quod diu aequum visum est.

3 *Iavolenus epistularum libro tertio decimo* Beneficium imperatoris, quod a divina scilicet eius indulgentia proficiscitur, quam plenissime interpretari debemus.

4 *Modestinus libro secundo excusationum* Αἱ μεταγενέστεραι διατάξεις ἰσχυρότεραι τῶν πρὸ αὐτῶν εἰσιν[3].

V[4].
DE STATU[5] HOMINUM.

1[6] *Gaius libro primo institutionum* Omne[7] ius quo utimur vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones.

2 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Cum igitur hominum causa omne ius constitutum sit, primo de personarum statu ac post de ceteris, ordinem edicti perpetui secuti et his proximos atque coniunctos applicantes titulos ut res patitur, dicemus.

3[8] *Gaius libro primo institutionum* Summa itaque de iure personarum divisio[9] haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.

4[10] *Florentinus libro nono institutionum* Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere li-
1 bet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. Servitus est constitutio[11] iuris gentium, qua quis dominio ali-
2 eno contra naturam subicitur. Servi ex eo appellati sunt, quod imperatores captivos vendere ac
3 per hoc servare nec occidere solent: mancipia vero dicta, quod ab hostibus manu capiantur.

5[12] *Marcianus libro primo institutionum* Et servorum quidem una est condicio: liberorum autem homi-
1 num quidam ingenui sunt, quidam libertini. Servi autem in dominium nostrum rediguntur aut iure civili aut gentium: iure civili, si quis se maior viginti annis ad pretium participandum venire passus est: iure gentium servi nostri sunt, qui ab hostibus ca-
2 piuntur aut qui ex ancillis nostris nascuntur. Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt: sufficit enim liberam fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit. et e contrario si libera conceperit, deinde ancilla pariat, placuit eum qui nascitur liberum nasci. (nec interest iustis nuptiis concepit an vulgo), quia non debet calamitas matris nocere ei qui
3 in ventre est. Ex hoc quaesitum est, si ancilla praegnas manumissa sit, deinde ancilla postea facta aut expulsa civitate pepererit[13], liberum an servum pariat. et tamen rectius probatum est liberum nasci et sufficere ei qui in ventre est liberam matrem vel medio tempore habuisse.

6[14] *Gaius libro primo institutionum* Libertini sunt, qui[15] ex iusta servitute[16] manumissi sunt.

7 *Paulus libro singulari de portionibus, quae liberis damnatorum conceduntur* Qui in utero est, perinde ac si in rebus humanis esset custoditur, quotiens de commodis ipsius partus quaeritur: quamquam alii antequam nascatur nequaquam prosit.

8 *Papinianus libro tertio quaestionum* Imperator Titus Antoninus rescripsit non laedi statum liberorum ob tenorem instrumenti male concepti.

9 *Idem libro trigensimo primo quaestionum* In multis iuris nostri articulis deterior est condicio feminarum quam masculorum.

10 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Quaeritur: hermaphroditum cui comparamus? et magis puto eius sexus aestimandum, qui in eo praevalet.

11 *Paulus libro octavo decimo responsorum* Paulus respondit eum, qui vivente patre[17] et ignorante de coniunctione filiae conceptus est, licet post mortem avi natus sit, iustum filium ei ex quo conceptus est esse non videri.

12 *Idem libro nono decimo responsorum* Septimo mense nasci perfectum partum iam receptum est propter auctoritatem doctissimi viri Hippocratis[18]: et ideo credendum est eum, qui ex iustis nuptiis septimo mense natus est, iustum filium esse.

13 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Servus in causa capitali fortunae iudicii[19] a domino commissus, etsi fuerit absolutus, non fit liber.

14[20] *Paulus libro quarto sententiarum* Non sunt liberi, qui contra formam humani generis converso more procreantur: veluti si mulier monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit. partus autem, qui membrorum humanorum officia ampliavit, aliquatenus videtur effectus et ideo inter liberos connumerabitur[21].

15 *Tryphoninus libro decimo disputationum* Arescusa, si tres pepererit libera esse testamento iussa, primo partu unum, secundo tres peperit: quaesitum est, an et quis eorum liber esset. haec condicio libertati adposita iam implenda mulieri est. sed non dubitari debet, quin ultimus liber nascatur; nec enim natura permisit simul uno impetu duos infantes de utero matris excedere, ut ordine incerto nascentium non appareat, uter in servitute libertateve nascatur. incipiente igitur partu existens condicio efficit, ut ex libera edatur quod postea nascitur, veluti si quaelibet alia condicio libertati mulieris adposita parturiente ea existat. vel[22] manumissa sub hac condicione, si decem milia heredi Titiove dederit, eo momento quo parit per alium impleverit[23] condicionem: iam libera peperisse credenda est.

16 *Ulpianus libro sexto disputationum* Idem erit, si eadem Arescusa primo duo pepererat, postea geminos ediderat: dicendum est enim non posse dici utrumque ingenuum nasci, sed eum qui posterior nascitur. quaestio ergo facti potius est, non iuris.

17 *Idem libro vicensimo secundo ad edictum* In orbe Romano qui sunt ex constitutione imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.

18 *Idem libro vicensimo septimo ad Sabinum* Imperator Hadrianus Publicio Marcello rescripsit[24] liberam, quae praegnas ultimo supplicio damnata est, liberum parere et solitum esse servari eam, dum partum ederet. sed[25] si ei, quae ex iustis nuptiis concepit, aqua et

---

(1) *Sab.* 1; *Pap.* 2; *Ed.* 3. 4. — *Bas.* 2, 6, 2...5. — *Cf. Cod.* 1, 14. 23 (2) = *Inst.* 1, 2, 6 (3) *id est*: Posteriores leges plus valent quam quae ante eas fuerunt

(4) *Sab.* 1. 3...7. 10. 16. 18. 20. 24. 26. 27; *Pap.* 2. 8. 9. 11...15; *Ed.* 17. 19. 21...23. 25. — *Bas.* 46, 1. — *Cf. Inst.* 1, 3 (5) *sic ind. FS*, de testatu *F* (6) = *Gai.* 1, 8 (7) autem *ins. Gaius* (8) = *Gai.* 1, 9 (9) et quidem summa divisio de iure personarum *Gaius* (10) = *Inst.* 1, 3, 1...3 (11) constutio *F* (12) § 2. 3. = *Inst.* 1, 4 *pr.* (13) pererit *F*, pererit *R*, peperit *S Inst.* (14) = *Gai.* 1, 11 (15) Ingenui sunt qui liberi nati sunt, libertini qui *Gaius* (16) servitatet *litt.* a *deleta F* (17) vivente matris patre *scr.* (18) *Hippocrates de victus ratione l.* 1 (*vol.* 1 *p.* 648 *ed. Kuehn*) *et aliis locis* (19) *sic Graeci* (τῇ τύχῃ τοῦ δικαστηρίου), iudicio *FS* (20) = *Paul.* 4, 9, 3. 4. (21) Mulier si monstrosum aliquid aut prodigiosum enixa sit, nihil proficit: non sunt enim liberi, qui contra formam generis humani converso more procreantur. partum, qui membrorum humanorum officia duplicavit, quia hac ratione aliquatenus videtur effectus, matri prodesse placuit *Paulus is quem habemus* (22) vel] velut *scr.* (23) implevit *scr.* (24) rescipsit *F* (25) sed et *Hal.*

igni interdictum est, civem Romanum parit et in potestate patris.

19 *Celsus libro vicensimo nono digestorum* Cum legitimae nuptiae factae sint, patrem liberi sequuntur: vulgo quaesitus matrem sequitur.

20 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad Sabinum* Qui furere coepit, et statum et dignitatem in qua fuit et magistratum et potestatem videtur retinere, sicut rei suae dominium retinet.

21 *Modestinus libro septimo regularum* Homo liber, qui se vendidit, manumissus non ad suum statum revertitur, quo se abdicavit, sed efficitur libertinae condicionis.

22 *Idem libro duodecimo responsorum* Herennius Modestinus respondit, si eo tempore enixa est ancilla, quo secundum legem donationis manumissa esse debuit, cum ex constitutione libera fuerit, ingenuum ex ea natum.

23 *Idem libro primo pandectarum* Vulgo concepti dicuntur qui patrem demonstrare non possunt, vel qui possunt quidem, sed eum habent, quem habere non licet. qui et spurii appellantur παρὰ τὴν σποράν[1].

24 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad Sabinum* Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducit.

25[2] *Idem libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Ingenuum accipere debemus etiam eum, de quo sententia lata est, quamvis fuerit libertinus: quia res iudicata pro veritate accipitur.

26 *Iulianus libro sexagensimo nono digestorum* Qui in[2*] utero sunt, in toto paene iure civili intelleguntur in rerum natura esse. nam et legitimae hereditates his restituuntur: et si praegnas mulier ab hostibus capta sit, id quod natum erit postliminium habet, item patris vel matris condicionem sequitur: praeterea si ancilla praegnas subrepta fuerit, quamvis apud bonae fidei emptorem pepererit, id quod natum erit tamquam furtivum usu non capitur: his consequens est, ut libertus quoque, quamdiu patroni filius nasci possit, eo iure sit, quo sunt qui patronos habent.

27 *Ulpianus libro quinto opinionum* Eum, qui se libertinum esse fatetur, nec adoptando patronus ingenuum facere potuit.

VI[3].

DE HIS QUI SUI VEL ALIENI IURIS SUNT.

1[4] *Gaius libro primo institutionum* De iure personarum alia divisio sequitur, quod quaedam[5] personae sui iuris sunt, quaedam alieno iuri subiectae sunt[6]. videamus itaque[7] de his, quae alieno iuri subiectae sunt[8]: nam si cognoverimus quae istae personae sunt, simul intellegemus quae sui iuris sunt.
dispiciamus itaque de his, quae[9] in aliena potestate
1 sunt. Igitur in potestate[10] sunt servi dominorum (quae quidem potestas iuris gentium est: nam apud omnes peraeque gentes animadvertere possumus dominis in servos vitae necisque potestatem fuisse) et quodcumque per servum adquiritur, id domino ad-
2 quiritur. Sed hoc tempore nullis hominibus, qui sub imperio[11] Romano sunt[12], licet supra modum et sine causa legibus cognita[13] in servos suos saevire. nam ex constitutione divi[14] Antonini qui sine causa servum suum occiderit, non[15] minus puniri[16] iubetur, quam qui alienum servum occiderit. sed et maior[17] asperitas dominorum eiusdem principis constitutione[18] coercetur.

2[19] *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis*[20] Si dominus in servos[21] saevierit vel ad impudicitiam turpemque violationem compellat, quae sint partes praesidis, ex rescripto divi Pii ad Aelium[22] Marcianum proconsulem Baeticae manifestabitur[23]. cuius rescripti verba haec sunt: 'Dominorum quidem potestatem in suos servos[24] illibatam esse oportet nec cuiquam hominum ius suum detrahi: sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. ideoque cognosce de querellis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos quam aequum est vel infami[25] iniuria affectos cognoveris, veniri[26] iube ita[27], ut in potestate[28] domini non revertantur. qui[29] si meae constitutioni fraudem fecerit, sciet me admissum severius exsecuturum.' divus etiam Hadrianus Umbriciam[30] quandam matronam in quinquennium relegavit, quod ex levissimis causis ancillas atrocissime tractasset.

3[31] *Gaius libro primo institutionum* Item in potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus[32]: quod ius proprium civium Romanorum est.

4[33] *Ulpianus libro primo institutionum* Nam civium Romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aeque in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.

5 *Idem libro trigensimo sexto ad Sabinum* Nepotes ex filio mortuo avo reccidere solent in filii potestatem, hoc est patris sui: simili modo et pronepotes et deinceps vel in filii potestatem[34], si vivit et in familia mansit, vel in eius parentis, qui ante eos in potestate est. et hoc non tantum in naturalibus, verum in adoptivis quoque iuris est.

6 *Idem libro nono ad Sabinum* Filium eum definimus, qui ex viro et uxore eius nascitur. sed si fingamus afuisse maritum verbi gratia per decennium, reversum anniculum invenisse in domo sua, placet nobis Iuliani sententia hunc non esse mariti filium. non tamen ferendum Iulianus ait eum, qui cum uxore sua adsidue moratus nolit filium adgnoscere quasi non suum. sed mihi videtur, quod et Scaevola probat, si constet maritum aliquamdiu cum uxore non concubuisse infirmitate interveniente vel alia causa, vel si ea valetudine pater familias fuit ut generare non possit, hunc[35], qui in domo natus est, licet vicinis scientibus, filium non esse.

7 *Idem libro vicensimo quinto ad Sabinum* Si qua poena pater fuerit affectus, ut vel civitatem amittat vel servus poenae efficiatur, sine dubio nepos filii loco succedit.

8 *Idem libro vicensimo sexto ad Sabinum* Patre furioso liberi nihilominus in patris sui potestate sunt:

(1) *id est:* a generando (2) *l.* 25 *extr.* = *D.* 50, 17, 207 (2*) qui in] quin *F*

(3) *Sab.* 1...8; *Ed.* 9...11. — *Bas.* 31, 1. — *Cf. Cod.* 8, 47; *Inst.* 1, 8. 9. (4) = *Gai.* 1, 48. 50...53. (5) sequitur de iure personarum alia divisio. nam quaedam *Gaius* (6) sunt subiectae *Gaius* (7) sed rursus earum personarum, quae alieno iuri subiectae sunt, aliae in potestate, aliae in manu, aliae in mancipio sunt. videamus nunc *Gaius* (8) sint *Gaius* (9) sint ac prius dispiciamus de iis qui *Gaius* (10) in potestate itaque *Gaius* (11) imperi *F* (12) nec civibus Romanis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio populi Romani sunt *Gaius* (13) legibus cognita *om. Gaius* (14) divi] sacratissimi imperatoris *Gaius* (15) no *F* (16) teneri *Gaius* (17) quoque *ins. Gaius* (18) per eiusdem principis constitutionem *Gaius* (19) = *Collat.* 3, 3 *et Inst.* 1, 8, 2 (20) sub titulo de dominorum saevitia *add. Coll.* (21) servum *Coll.* (22) aurelium *Coll.* (23) manifestatur *Coll.* (24) in servos suos *Coll.* (25) infamiae *Coll.* (26) *sic* F^{2} *Coll.*, venire F^{1} (27) iubeta *F*, iubet *Coll.* (28) potestatem *Coll.* (29) quod *Coll.* (30) umbram *Coll.* (31) = *Gai.* 1, 55 (32) quos iustis nuptiis procreavimus *Gaius* (33) *l.* 4 *extr.* = *Inst.* 1, 9, 3 (34) potestatem *Hal.*, potestate *FS* (35) huic *scr.*

idem et in omnibus est parentibus, qui habent liberos in potestate. nam cum ius potestatis moribus sit receptum nec possit desinere quis habere in potestate, nisi exierint liberi quibus casibus solent, nequaquam dubitandum est remanere eos in potestate. quare non solum eos liberos in potestate habebit, quos ante furorem genuit, verum et si qui ante furorem concepti in furore editi sunt. sed et si in furore agente eo uxor concipiat, videndum an in potestate eius nascatur filius: nam furiosus licet uxorem ducere non possit, retinere tamen matrimonium potest: quod cum ita se habeat, in potestate filium habebit. proinde et si furiosa sit uxor, ex ea ante conceptus in potestate nascetur: sed et in furore eius conceptus ab eo qui non furebat sine dubio in potestate nascetur, quia retinetur matrimonium. sed et si ambo in furore agant et uxor et maritus et tunc concipiat, partus in potestate patris nascetur, quasi voluntatis reliquiis in furiosis manentibus: nam cum consistat matrimonium altero furente, consistet et utroque.
1 Adeo autem retinet ius potestatis pater furiosus, ut et adquiratur illi commodum eius, quod filius adquisivit.

9 *Pomponius libro sexto decimo ad Quintum Mucium* Filius familias in publicis causis loco patris familias habetur, veluti ut magistratum gerat, ut tutor detur.

10 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Si iudex nutriri vel ali oportere pronuntiaverit, dicendum est de veritate quaerendum, filius sit an non: neque enim alimentorum causa veritati facit praeiudicium.

11 *Modestinus libro primo pandectarum* Inviti filii naturales vel emancipati non rediguntur in patriam potestatem.

VII[1].

DE ADOPTIONIBUS ET EMANCIPATIONIBUS ET ALIIS MODIS QUIBUS POTESTAS SOLVITUR.

1 *Modestinus libro secundo regularum* Filios familias non solum natura, verum et adoptiones fa-
1 ciunt. Quod adoptionis nomen est quidem generale, in duas autem species dividitur, quarum altera adoptio similiter dicitur, altera adrogatio. adoptantur filii familias, adrogantur qui sui iuris sunt.

2[2] *Gaius libro primo institutionum* Generalis enim adoptio duobus modis fit, aut principis auctoritate aut magistratus imperio. principis auctoritate[3] adoptamus eos qui sui iuris sunt: quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is qui adoptat rogatur, id est interrogatur, an velit eum quem adoptaturus sit iustum sibi filium esse, et is qui adoptatur rogatur, an id fieri patiatur[4]. imperio magistratus adoptamus eos qui in potestate parentis[5] sunt, sive primum gradum liberorum optineant, qualis est filius filia[6], sive inferiorem, qualis est nepos neptis, pronepos pro-
1 neptis. Illud[7] utriusque adoptionis commune est, quod[8] et hi qui generare non possunt, quales sunt
2 spadones, adoptare possunt. Hoc vero proprium est eius adoptionis, quae per principem fit[9], quod is qui liberos in potestate habet si se adrogandum dederit, non solum ipse potestati adrogatoris subicitur, sed et[10] liberi eius in eiusdem fiunt potestate tamquam nepotes.

3 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Si consul vel praeses filius familias sit, posse eum apud semet ipsum vel emancipari vel in adoptionem dari constat.

4 *Modestinus libro secundo regularum* Magistratum, apud quem legis actio est, et emancipare filios suos et in adoptionem dare apud se posse Neratii sententia est.

5 *Celsus libro vicensimo octavo digestorum* In adoptionibus eorum dumtaxat, qui suae potestatis sunt, voluntas exploratur[11]: sin autem a patre dantur in adoptionem, in his utriusque arbitrium spectandum est vel consentiendo vel non contradicendo.

6 *Paulus libro trigensimo quinto ad edictum* Cum nepos adoptatur quasi ex filio natus, consensus filii exigitur, idque etiam Iulianus scribit.

7 *Celsus libro trigensimo nono digestorum* Cum adoptio fit, non est necessaria in eam rem auctoritas eorum, inter quos iura adgnationis consequuntur.

8 *Modestinus libro secundo regularum* Quod ne curatoris auctoritas intercederet in adrogatione ante tenuerat, sub divo Claudio recte mutatum est.

9 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Etiam caecus adoptare vel adoptari potest.

10 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si quis nepotem quasi ex filio natum quem in potestate habet consentiente filio adoptaverit, non adgnascitur avo suus heres, quippe cum post mortem avi quasi in patris sui reccidit[12] potestatem.

11 *Idem libro quarto ad Sabinum* Si is qui filium haberet in nepotis locum adoptasset perinde atque si ex eo filio natus esset, et is filius auctor factus non esset: mortuo avo non esse nepotem in potestate filii.

12 *Ulpianus libro quarto decimo ad[13] Sabinum* Qui liberatus est patria potestate, is postea in potestatem honeste reverti non potest nisi adoptione.

13 *Papinianus libro trigensimo sexto quaestionum* In omni fere iure finita patris adoptivi potestate nullum ex pristino retinetur[14] vestigium: denique et patria dignitas quaesita per adoptionem finita ea deponitur.

14 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Sed etiam nepos ex filio apud adoptatum[15] patrem conceptus et natus per emancipationem iura omnia perdit.

15 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Si pater familias adoptatus sit, omnia quae eius fuerunt et adquiri possunt tacito iure ad eum transeunt qui adoptavit: hoc amplius liberi eius qui in potestate sunt eum sequuntur: sed et hi, qui postliminio redeunt, vel qui in utero fuerunt cum adrogaretur, simili modo in potestatem adrogatoris rediguntur.
1 Qui duos filios et ex altero eorum nepotem habet, si vult nepotem quasi ex altero natum sic adoptare, potest hoc efficere, si eum emancipaverit et sic adoptaverit quasi ex altero natum. facit enim hoc quasi quilibet, non quasi avus, et qua ratione quasi ex quolibet natum potest adoptare, ita potest
2 et quasi ex altero filio. In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit qui adrogat, quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus aut valetudo in causa sit aut alia iusta causa adrogandi, veluti si coniunctam
3 sibi personam velit adoptare. Item non debet quis plures adrogare nisi ex iusta causa, sed nec libertum alienum, nec maiorem minor.

16 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Adoptio enim in his personis locum habet, in quibus etiam natura potest habere.

17 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Nec ei permittitur adrogare, qui tutelam vel curam alicuius administravit, si minor viginti quinque annis sit qui adrogatur, ne forte eum ideo adroget, ne rationes reddat. item inquirendum est, ne forte turpis

(1) *Sab.* 2. 3. 6. 9...12. 14. 15. 17. 19. 21...31. 33; *Pap.* 13. 32. 34...37; *Ed.* 1. 4. 5. 7. 8. 16. 18. 20. 38...46. — *Bas.* 33, 1. — *Cf. Cod.* 1, 48. 49; *Inst.* 1, 11. 12 (2) = *Gai.* 1, 98. 99. 103. 107 (3) Adoptio autem duobus modis fit: aut populi auctoritate aut inperio magistratus, velut praetoris. populi auctoritate *Gaius* (4) et populus rogatur, an id fieri iubeat *ins. Gaius* (5) parentium *Gaius* (6) filius et filia *Gaii cod.* (7) vero *ins. Gaius* (8) quod] quia *Gaii codex contra Dig. et Inst.* (9) illud proprium est eius adoptionis quae per populum fit *Gaius* (10) sed etiam *Gaius* (11) eorum qui suae pot. sunt ipsorum dumtaxat voluntas exploratur *Hal.: sed potius crediderim quae sequuntur post* exploratur *Iustinianorum esse, qui priora vere Celsi suis aptare neglexerint* (12) reccidat *edd.* (13) massurium, *sed expunctum, ins. F* (14) *sic F^1S,* retineretur F^2 (15) adoptati *scr.*

1 causa adrogandi subsit. Eorum dumtaxat pupil-
lorum adrogatio permittenda est his, qui[1] vel natu-
rali cognatione vel sanctissima affectione ducti adop-
tarent, ceterorum prohibenda, ne esset in potestate
tutorum et finire tutelam et substitutionem a parente
2 factam extinguere. Et primum quidem excutien-
dum erit, quae facultates pupilli sint et quae eius,
qui adoptare eum velit, ut aestimetur ex compara-
tione earum, an salubris adoptio possit pupillo intel-
legi: deinde cuius vitae sit is, qui velit pupillum re-
digere in familiam suam: tertio cuius idem aetatis
sit, ut aestimetur, an melius sit de liberis procrean-
dis cogitare eum quam ex aliena familia quemquam
3 redigere in potestatem suam. Praeterea videndum
est, an non debeat permitti ei, qui vel unum habe-
bit vel plures liberos, adoptare alium, ne aut illo-
rum, quos iustis nuptiis procreaverit, deminuatur spes
quam unusquisque liberorum obsequio paret sibi, aut
qui adoptatus fuit minus percipiat quam dignum erit
4 eum consequi. Interdum et ditiorem permittetur
adoptare pauperiori, si vitae eius sobrietas clara sit
5 vel affectio honesta nec incognita. Satisdatio au-
tem in his casibus dari solet.

18 *MARCELLUS libro vicensimo sexto digestorum* Non aliter enim voluntati eius, qui adrogare pupillum volet, si causam eius ob alia probabit, subscribendum erit, quam si caverit servo publico se restituturum ea, quae ex bonis eius consecutus fuerit, illis, ad quos res perventura esset, si adrogatus permansisset in suo statu.

19 *ULPIANUS libro vicensimo sexto ad Sabinum*
His verbis satisdationis quae ab adrogatore praestari
debet 'ad quos ea res pertinet' et libertatibus pro-
spectum esse, quae secundis tabulis datae sunt, et
multo magis substituto servo, item legatariis, nemo
1 dubitat. Quae satisdatio si omissa fuerit, utilis
actio in adrogatorem datur.

20 *MARCELLUS libro vicensimo sexto digestorum* Haec autem satisdatio locum habet, si impubes decessit. sed etsi de pupillo loquitur, tamen hoc et in pupilla observandum est.

21 *GAIUS libro singulari regularum* Nam et feminae ex rescripto principis adrogari possunt.

22 *ULPIANUS libro vicensimo sexto ad Sabinum*
Si adrogator decesserit impubere relicto filio adoptivo
et mox impubes decedat, an heredes adrogatoris te-
neantur? et dicendum est heredes quoque restitutu-
ros et bona adrogati et praeterea quartam partem.
1 Sed an impuberi adrogator substituere possit, quae-
ritur: et puto non admitti substitutionem, nisi forte
ad quartam solam quam ex bonis eius consequitur,
et hactenus ut ei usque ad pubertatem substituat.
ceterum si fidei eius committat, ut quandoque resti-
tuat, non oportet admitti fideicommissum, quia hoc
non iudicio eius ad eum pervenit, sed principali pro-
2 videntia. Haec omnia dicenda sunt, sive in locum
filii sive in locum nepotis aliquis impuberem adrogaverit.

23 *PAULUS libro trigensimo quinto ad edictum* Qui in adoptionem datur, his quibus adgnascitur et cognatus fit, quibus vero non adgnascitur nec cognatus fit: adoptio enim non ius sanguinis, sed ius adgnationis adfert. et ideo si filium adoptavero[2], uxor mea illi matris loco non est, neque enim adgnascitur ei, propter quod nec cognata eius fit: item nec mater mea aviae loco illi est, quoniam his, qui extra familiam meam sunt, non adgnascitur: sed filiae meae is quem adoptavi frater fit, quoniam in familia mea est filia: nuptiis tamen etiam eorum prohibitis.

24 *ULPIANUS libro primo disputationum* Neque absens neque dissentiens adrogari potest.

25 *IDEM libro quinto opinionum* Post mortem filiae
suae, quae ut mater familias quasi iure emancipata
vixerat et testamento scriptis heredibus decessit, ad-
versus factum suum, quasi non iure eam nec prae-
sentibus testibus emancipasset, pater movere contro-
1 versiam prohibetur. Neque adoptare neque ad-
rogare quis absens nec per alium eiusmodi sollemni-
tatem peragere potest.

26 *IULIANUS libro septuagensimo digestorum* Quem filius meus emancipatus adoptaverit, is nepos meus non erit.

27 *IDEM libro octagensimo quinto digestorum* Ex adoptivo natus adoptivi locum optinet in iure civili.

28[3] *GAIUS libro primo institutionum* Liberum arbitrium est ei, qui filium et ex eo nepotem in potestate habebit, filium quidem potestate demittere, nepotem vero in potestate retinere: vel ex diverso filium quidem in potestare retinere, nepotem vero manumittere: vel omnes sui iuris efficere. eadem et de pronepote dicta esse intellegemus.

29 *CALLISTRATUS libro secundo institutionum* Si pater naturalis loqui quidem non possit, alio tamen modo quam sermone manifestum facere possit velle se filium suum in adoptionem dare: perinde confirmatur[4] adoptio, ac si iure facta esset.

30 *PAULUS libro primo regularum* Et qui uxores non habent filios adoptare possunt.

31 *MARCIANUS libro quinto regularum* Non potest filius, qui est in potestate patris, ullo modo compellere eum, ne sit in potestate, sive naturalis sive adoptivus.

32 *PAPINIANUS libro trigensimo primo quaestio-
num* Nonnumquam autem impubes qui adoptatus est
audiendus erit, si pubes factus emancipari desideret,
idque causa cognita per iudicem statuendum erit.
1 Imperator Titus Antoninus rescripsit privignum
suum tutori adoptare permittendum.

33 *MARCIANUS libro quinto regularum* Et si pubes factus non expedire sibi in potestatem eius redigi probaverit, aequum esse emancipari eum a patre adoptivo atque ita pristinum ius reciperare.

34 *PAULUS libro undecimo quaestionum* Quaesitum est, si tibi filius in adoptionem hac lege sit datus, ut post triennium puta eundem mihi in adoptionem des, an actio ulla sit. et Labeo putat nullam esse actionem: nec enim moribus nostris convenit filium temporalem habere.

35 *IDEM libro primo responsorum* Per adoptionem dignitas non minuitur, sed augetur. unde senator etsi a plebeio adoptatus est, manet senator: similiter manet et senatoris filius.

36 *IDEM libro octavo decimo responsorum* Eman-
cipari filium a patre quocumque loco posse constat,
1 ut exeat de patria potestate. Apud proconsulem
etiam in ea provincia, quam sortitus non est, et manu-
mitti et in adoptionem dari posse placet.

37 *IDEM libro secundo sententiarum* Adoptare
quis nepotis loco potest, etiam si filium non habet.
1 Eum quem quis adoptavit, emancipatum vel in
adoptionem datum iterum non potest adoptare.

38 *MARCELLUS libro vicensimo sexto digestorum* Adoptio non iure facta a principe confirmari potest.

39 *ULPIANUS libro tertio de officio consulis* Nam ita divus Marcus Eutychiano rescripsit: 'Quod desi'deras an impetrare debeas, aestimabunt iudices ad'hibitis etiam his, qui contra dicent, id est qui laede'rentur confirmatione adoptionis'.

40 *MODESTINUS libro primo differentiarum* Adro-
gato patre familias liberi, qui in eius erant potestate,
nepotes apud adrogatorem efficiuntur simulque cum suo
patre in eius reccidunt potestatem. quod non simi-
liter in adoptionem contingit: nam nepotes ex eo in
1 avi naturalis retinentur potestate. Non tantum
cum quis adoptat, sed et cum adrogat, maior esse
debet eo, quem sibi per adrogationem vel per adop-
tionem filium facit, et utique plenae pubertatis: id est
2 decem et octo annis eum praecedere debet. Spado
adrogando suum heredem sibi adsciscere potest nec
ei corporale vitium impedimento est.

41 *IDEM libro secundo regularum* Si pater filium, ex quo nepos illi est in potestate, emancipaverit et postea eum adoptaverit: mortuo eo nepos in patris

(1) his qui] si qui *scr* (2) *sic S*, adoptaverit *F* (3) = *Gai.* 1, 133 *loco hinc restituto et Inst.* 1, 12, 7 (4) confirsmatur *F*

non revertitur potestatem. nec is nepos in patris revertitur potestatem, quem avus retinuerit filio dato in adoptionem, quem denuo redadoptavit.

42 *Idem libro primo pandectarum* Etiam infantem in adoptionem dare possumus.

43 *Pomponius libro vicensimo ad Quintum Mucium* Adoptiones non solum filiorum, sed et quasi nepotum fiunt, ut aliquis nepos noster esse videatur perinde quasi ex filio vel incerto natus sit.

44 *Proculus libro octavo epistularum* Si is, qui nepotem ex filio habet, in nepotis loco aliquem adoptavit, non puto mortuo avo iura consanguinitatis inter nepotes futura esse. sed si sic adoptavit, ut etiam iure legis nepos suus esset, quasi[1] ex Lucio puta filio suo et ex matre familias eius natus esset, contra puto.

45 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Onera eius, qui in adoptionem datus est, ad patrem adoptivum transferuntur.

46 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* In servitute mea quaesitus mihi filius in potestatem meam redigi beneficio principis potest: libertinum tamen eum manere non dubitatur.

VIII[2].

DE DIVISIONE RERUM ET QUALITATE.

1[3] *Gaius libro secundo institutionum* Summa[4] rerum divisio in duos articulos deducitur: nam aliae sunt divini iuris, aliae humani. divini iuris sunt veluti res sacrae et religiosae. sanctae quoque res, veluti muri et portae, quodammodo divini iuris sunt. quod autem divini iuris est, id nullius in bonis est: id vero, quod humani iuris est, plerumque alicuius in bonis est, potest autem et nullius in bonis esse: nam res hereditariae, antequam aliquis heres existat, nullius in bonis sunt. hae autem res, quae humani iuris sunt, aut publicae sunt aut privatae. quae publicae sunt, nullius in bonis esse creduntur, ipsius enim universitatis esse creduntur: privatae autem
1 sunt, quae singulorum sunt. Quaedam praeterea res corporales sunt, quaedam incorporales. corporales hae sunt, quae tangi possunt, veluti fundus homo vestis aurum argentum et denique aliae res innumerabiles: incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, sicut hereditas, usus fructus, obligationes quoquo modo contractae. nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur: nam et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id quod ex aliqua obligatione nobis debetur plerumque corporale est, veluti fundus homo pecunia: nam ipsum ius successionis et ipsum ius utendi fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. eodem numero sunt et iura praediorum urbanorum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur.

2[5] *Marcianus libro tertio institutionum* Quaedam naturali iure communia sunt omnium, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum,
1 quae variis ex causis cuique adquiruntur. Et quidem naturali iure omnium communia sunt illa: aer, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris.

3[6] *Florentinus institutionum libro sexto* Item lapilli, gemmae ceteraque, quae in litore invenimus, iure naturali nostra statim fiunt.

4[7] *Marcianus libro tertio institutionum* Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur piscandi causa, dum tamen villis et aedificiis et monumentis abstineatur, quia non sunt iuris gentium sicut et mare: idque et divus Pius piscatoribus Formianis et Cape-
1 natis[8] rescripsit. Sed flumina paene omnia et portus publica sunt.

5[9] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Riparum usus publicus[10] est iure gentium sicut ipsius fluminis. itaque navem ad eas appellere[11], funes ex arboribus ibi natis religare, retia siccare et ex mare reducere[12], onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in his natae eorundem
1 sunt. In mare piscantibus liberum est casam in litore ponere, in[13] qua se recipiant.

6[14] *Marcianus libro tertio institutionum* in tantum, ut et soli domini constituantur qui ibi aedificant, sed quamdiu aedificium manet: alioquin aedificio dilapso quasi iure postliminii revertitur locus in pristinam causam, et si alius in eodem loco aedifica-
1 verit, eius fiet. Universitatis sunt, non singulorum veluti quae in civitatibus sunt theatra et stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatium. ideoque nec servus communis civitatis singulorum pro parte intellegitur, sed universitatis et ideo tam contra civem quam pro eo posse servum civitatis torqueri divi fratres rescripserunt. ideo et libertus civitatis non habet necesse veniam edicti petere, si vocet
2 in ius aliquem ex civibus. Sacrae res et religio-
3 sae et sanctae in nullius bonis sunt. Sacrae autem res sunt hae, quae publice consecratae sunt, non private: si quis ergo privatim sibi sacrum constituerit, sacrum non est, sed profanum. semel autem aede sacra facta etiam diruto aedificio locus
4 sacer manet. Religiosum autem locum unusquisque sua voluntate facit, dum mortuum infert in locum suum. in commune autem sepulchrum etiam invitis ceteris licet inferre. sed et in alienum locum concedente domino licet inferre: et licet postea ratum[15] habuerit quam illatus est mortuus, religiosus
5 locus fit. Cenotaphium quoque magis placet locum esse religiosum, sicut testis in ea re est Vergilius[16].

7[17] *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Sed divi fratres contra rescripserunt.

8 *Marcianus libro quarto regularum* Sanctum est, quod ab iniuria hominum defensum atque muni-
1 tum est. Sanctum autem dictum est a sagminibus: sunt autem sagmina quaedam herbae, quas legati populi Romani ferre solent, ne quis eos violaret, sicut legati Graecorum ferunt ea quae vocantur
2 cerycia. In municipiis quoque muros esse sanctos Sabinum recte respondisse Cassius refert, prohiberique oportere ne quid in his immitteretur.

9 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Sacra loca ea sunt, quae publice sunt dedicata, sive
1 in civitate sint sive in agro. Sciendum est locum publicum[18] tunc sacrum fieri posse, cum princeps
2 eum dedicavit vel dedicandi dedit potestatem. Illud notandum est aliud esse sacrum locum, aliud sacrarium. sacer locus est locus consecratus, sacrarium est locus, in quo sacra reponuntur, quod etiam in aedificio privato esse potest, et solent, qui liberare eum
3 locum religione volunt, sacra inde evocare. Proprie dicimus sancta, quae neque sacra neque profana sunt, sed sanctione quadam confirmata: ut leges sanctae sunt, sanctione enim quadam sunt subnixae. quod enim sanctione quadam subnixum est, id sanctum est, etsi deo non sit consecratum: et interdum in sanctionibus adicitur, ut qui ibi aliquid commisit, ca-
4 pite puniatur. Muros autem municipales nec re-

(1) uti tam iure lege nepos suus esset quam si *Vintimillius: cf. Gell.* 5, 19, 9
(2) *Sab.* 1...6. 8; *Ed.* 7. 9...11. — *Bas.* 46, 3. — *Cf. Inst.* 2, 1
(3) = *Gai.* 2, 2. 3. 8...14 *plerisque hinc restitutis*
(4) itaque *ins. Gaius*
(5) = *Inst.* 2, 1, *pr.* 1
(6) = *Inst.* 2, 1, 18
(7) = *Inst.* 2, 1, 1. 2
(8) Capenatis *etiam Graeci:* Caietanis *Burmann ad Suetonii Tib.* 60
(9) = *Inst.* 2, 1, 4 *cf.* 5
(10) plicus *F*
(11) *sic F cum B,* applicare *S ex Inst.*
(12) retia siccare et ex mare reducere (maredere *F*[1]): *idem legerunt Graeci: fuit* retia ex mari reducere et siccare
(13) in *om. F*[1]
(14) § 1 = *Inst.* 2, 1, 6; § 4 = *Inst.* 2, 1, 9
(15) non *ins. S cum Inst. libris plerisque contra F et Graecos*
(16) *Aen.* 3, 303: libabat cineri Andromache manesque vocabat Hectoreum ad tumulum, viridi quem caespite inanem et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras. *Cf. ib.* 6, 505
(17) = *D.* 11, 7, 6.
(18) pubicum *F*

ficere licet sine principis vel praesidis auctoritate nec aliquid eis coniungere vel superponere. Res sacra non recipit aestimationem.

10 *Pomponius libro sexto ex Plautio* Aristo ait, sicut id, quod in mare aedificatum sit, fieret privatum, ita quod mari occupatum sit, fieri publicum.

11 *Pomponius libro secundo ex variis lectionibus* Si quis violaverit muros, capite punitur, sicuti si quis transcendet scalis admotis vel alia qualibet ratione. nam cives Romanos alia quam per portas egredi non licet, cum illud hostile et abominandum sit: nam et Romuli frater Remus occisus traditur ob id, quod murum transcendere voluerit.

VIIII[1].

DE SENATORIBUS

1 *Ulpianus libro sexagensimo secundo ad edictum* Consulari feminae utique consularem virum praeferendum nemo ambigit. sed vir praefectorius an consulari feminae praeferatur, videndum. putem praeferri, 1 quia maior dignitas est in sexu virili. Consulares autem feminas dicimus consularium uxores: adicit Saturninus etiam matres, quod nec usquam relatum est nec umquam receptum.

2 *Marcellus libro tertio digestorum* Cassius Longinus non putat ei permittendum, qui propter turpitudinem[2] senatu motus nec restitutus est, iudicare vel testimonium dicere, quia lex Iulia repetundarum hoc fieri vetat.

3 *Modestinus libro sexto regularum* Senatorem remotum senatu capite non minui, sed Romae morari divus[3] Severus et Antoninus permiserunt.

4 *Pomponius libro duodecimo ex variis lectionibus* Qui indignus est inferiore ordine, indignior est superiore.

5 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Senatoris filium accipere debemus non tantum eum qui naturalis est, verum adoptivum quoque: neque intererit, a quo vel qualiter adoptatus fuerit. nec interest, iam in senatoria dignitate constitutus eum susceperit an ante dignitatem senatoriam.

6 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Senatoris filius est et is, quem in adoptionem accepit, quamdiu tamen in familia eius manet: eman-1 cipatus vero nomen filii emancipatione amittit. A senatore in adoptionem filius datus ei qui inferioris dignitatis est, quasi senatoris filius videtur, quia non amittitur senatoria dignitas adoptione inferioris dignitatis, non magis quam ut consularis desinat esse.

7 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Emancipatum a patre senatore quasi senatoris 1 filium haberi placet. Item Labeo scribit etiam eum, qui post mortem patris senatoris natus sit, quasi senatoris filium esse. sed eum, qui posteaquam pater eius de senatu motus est concipitur et nascitur, Proculus et Pegasus opinantur non esse quasi senatoris filium, quorum sententia vera est: nec enim proprie senatoris filius dicetur is, cuius pater senatu motus est antequam iste[4] nasceretur. si quis conceptus quidem sit, antequam pater eius senatu moveatur, natus autem post patris amissam dignitatem, magis est ut quasi senatoris filius intellegatur: tempus enim conceptionis spectandum plerisque placuit. 2 Si quis et patrem et avum habuerit senatorem, et quasi filius et quasi nepos senatoris intellegitur. sed si pater amiserit dignitatem ante conceptionem huius, quaeri poterit an, quamvis quasi senatoris filius non intellegatur, quasi nepos tamen intellegi debeat: et magis est ut debeat, ut avi potius ei dignitas prosit, quam obsit casus patris.

8 *Idem libro sexto fideicommissorum* Feminae nuptae clarissimis personis clarissimarum personarum appellatione continentur. clarissimarum feminarum nomine senatorum filiae, nisi quae viros clarissimos sortitae sunt, non habentur: feminis enim dignitatem clarissimam mariti tribuunt, parentes vero, donec plebeii nuptiis fuerint copulatae: tamdiu igitur clarissima femina erit, quamdiu senatori nupta est vel[5] clarissimo aut separata ab eo alii inferioris dignitatis non nupsit.

9 *Papinianus libro quarto responsorum*[12] Filiam senatoris nuptias liberti secutam patris casus non facit uxorem: nam quaesita dignitas liberis propter casum patris remoti a senatu auferenda non est.

10 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad edictum* Liberos senatorum accipere debemus non tantum senatorum filios, verum omnes, qui geniti ex ipsis exve liberis eorum dicantur, sive naturales sive adoptivi sint liberi senatorum, ex quibus nati dicuntur. sed si ex filia senatoris natus sit, spectare debemus patris eius condicionem.

11 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum* Senatores licet in urbe domicilium habere videantur, tamen et ibi, unde oriundi sunt, habere domicilium intelleguntur, quia dignitas domicilii adiectionem potius dedisse quam permutasse videtur.

12 *Ulpianus libro secundo de censibus* Nuptae prius consulari viro impetrare solent a principe, quamvis perraro, ut nuptae iterum minoris dignitatis viro nihilominus in consulari maneant dignitate: ut scio Antoninum Augustum Iuliae Mamaeae consobrinae 1 suae indulsisse. Senatores autem accipiendum est eos, qui a patriciis et consulibus usque ad omnes illustres viros descendunt, quia et hi soli in senatu sententiam dicere possunt.

X[6].

DE OFFICIO CONSULIS.

1 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Officium consulis est consilium praebere manumittere 1 volentibus. Consules et seorsum singuli manumittunt: sed non potest is, qui apud alterum nomina ediderit, apud alterum manumittere: separatae enim sunt manumissiones. sane si qua ex causa collega manumittere non poterit infirmitate vel aliqua iusta causa impeditus, collegam posse manumissionem ex-2 pedire senatus censuit. Consules apud se servos suos manumittere posse nulla dubitatio est. sed si evenerit, ut minor viginti annis consul sit, apud se manumittere non poterit, cum ipse sit, qui ex senatus consulto consilii[7] causam examinat: apud collegam vero causa probata potest.

XI[8].

DE OFFICIO PRAEFECTI PRAETORIO.

1 *Aurelius Arcadius Charisius magister libellorum libro singulari de officio praefecti praetorio* Breviter commemorare necesse est, unde constituendi praefectorum praetorio offici[9] origo manaverit. ad vicem magistri equitum praefectos praetorio antiquitus institutos esse a quibusdam scriptoribus traditum est. nam cum apud veteres dictatoribus ad tempus summa potestas crederetur et magistros equitum sibi eligerent, qui adsociati participales curae ad militiae gratia[10] secundam post eos potestatem gererent: regimentis rei publicae ad imperatores perpetuos translatis ad similitudinem magistrorum equitum praefecti praetorio a principibus electi sunt. data est plenior eis[11] licentia ad disciplinae publicae emendationem. 1 His cunabulis praefectorum auctoritas initiata in tantum meruit augeri, ut appellari a praefectis prae-

(1) *Ed.* 1...7; *Pap.* 8.9; *Sab.* 10...12. — *Bas.* 6, 1, 1...12. — *Cf. Cod.* 3, 24 (2) senatum *ins. F* (3) divi *scr* (4) ipse *scr.* (5) vel] viro *scr.*
(6) *Ed.* — *Bas.* 6, 2, 1. — *Cf. Cod.* 12, 3 (7) ex sententia consilii *Hotomannus*

(8) *Pap.?* — *Bas.* 6,4,1. — *Cf. Cod.* 1,26.27.12,3 (9) *Brencmannus*, officio *FS* (10) quia sociati participali cura a militiae gratia *S*, qui adsociati participales ad curas militiae gratia *scr.* (11) data est pleniore *F*[1], data pleniore eis *scr. et sic fere dett.* (12) = *D.* 23, 2, 34, 3

torio non possit. nam cum ante quaesitum fuisset, an liceret a praefectis praetorio appellare et iure liceret et extarent exempla eorum qui provocaverint: postea publice sententia principali lecta appellandi facultas interdicta est. credidit enim princeps eos, qui ob singularem industriam explorata eorum fide et gravitate ad huius officii magnitudinem adhibentur, non aliter iudicaturos esse pro sapientia ac luce
2 dignitatis suae, quam ipse foret iudicaturus. Subnixi sunt etiam alio privilegio praefecti praetorio, ne a sententiis eorum minores aetate ab aliis magistratibus nisi ab ipsis praefectis praetorio restitui possint.

XII[1].
DE OFFICIO PRAEFECTI URBI[2].

1 *Ulpianus libro singulari de officio praefecti urbi* Omnia omnino crimina praefectura urbis sibi vindicavit[3], nec tantum ea, quae intra urbem admittuntur, verum ea quoque, quae extra urbem intra Italiam[4], epistula divi Severi ad Fabium Cilonem
1 praefectum urbi missa declaratur. Servos qui ad statuas confugerint, vel sua pecunia emptos ut manu-
2 mittantur, de dominis querentes audiet. Sed et patronos egentes de suis libertis querentes audiet, maxime si aegros se esse dicant desiderentque a li-
3 bertis exhiberi. Relegandi deportandique in[5] insulam, quam imperator adsignaverit, licentiam habet.
4 Initio eiusdem epistulae ita scriptum est: 'cum urbem nostram fidei tuae commiserimus': quidquid igitur intra urbem admittitur, ad praefectum urbi videtur pertinere. sed et si quid intra centensimum miliarium admissum sit, ad praefectum urbi pertinet: si ultra ipsum lapidem, egressum est praefecti urbi notionem.
5 Si quis servum suum adulterium commisisse dicat in uxorem suam, apud praefectum urbi erit audien-
6 dus. Sed et ex interdictis quod vi aut clam aut
7 interdicto unde vi audire[6] potest. Solent ad praefecturam urbis remitti etiam tutores sive curatores, qui male in tutela sive cura versati graviore animadversione indigent quam ut sufficiat eis suspectorum infamia: quos probari poterit vel nummis datis tutelam occupasse, vel praemio accepto operam dedisse ut non idoneus tutor alicui daretur, vel consulto circa edendum patrimonium quantitatem minuisse,
8 vel evidenti fraude pupilli bona alienasse. Quod autem dictum est, ut servos de dominis querentes praefectus audiat[7], sic accipiemus non accusantes dominos (hoc enim nequaquam servo permittendum est nisi ex causis receptis), sed si verecunde expostulent, si saevitiam, si duritiam, si famem, qua eos premant[8], si obscenitatem, in qua eos compulerint vel compellant, apud praefectum urbi exponant. hoc quoque officium praefecto urbi a divo Severo datum
9 est, ut mancipia tueatur ne prostituantur. Praeterea curare debebit praefectus urbi, ut nummularii probe se agant circa omne negotium suum et tem-
10 perent his, quae sunt prohibita. Cum patronus contemni se a liberto dixerit vel contumeliosum sibi libertum queratur vel convicium se ab eo passum liberosque[9] suos vel uxorem vel quid huic simile obicit: praefectus urbi adiri solet et pro modo querellae corrigere eum. aut comminari aut fustibus castigare aut ulterius procedere in poena eius solet: nam et puniendi plerumque sunt liberti. certe si se delatum a liberto vel conspirasse eum contra se cum inimicis doceat, etiam metalli poena in eum statui
11 debet. Cura carnis omnis ut iusto pretio praebeatur[10] ad curam praefecturae pertinet, et ideo et forum suarium sub ipsius cura est: sed et ceterorum pecorum sive armentorum quae ad huiusmodi prae-
12 bitionem spectant ad ipsius curam pertinent. Quies quoque popularium et disciplina spectaculorum ad praefecti urbi curam pertinere videtur: et sane debet etiam dispositos milites stationarios habere ad tuendam popularium quietem et ad referendum sibi quid
13 ubi agatur. Et urbe interdicere praefectus urbi et qua alia[11] solitarum regionum potest, et negotiatione et professione et advocationibus et foro, et ad tempus et in perpetuum: interdicere poterit et spectaculis: et si quem releget ab Italia, summovere eum
14 etiam a provincia sua. Divus Severus rescripsit eos etiam, qui illicitum[12] collegium coisse dicuntur, apud praefectum urbi accusandos.

2 *Paulus libro singulari de officio praefecti urbi* Adiri etiam ab argentariis vel adversus eos ex epistula divi Hadriani et in pecuniariis causis potest.

3 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Praefectus urbi cum terminos urbis exierit, potestatem non habet: extra urbem potest iubere iudicare.

XIII[13].
DE OFFICIO QUAESTORIS.

1[14] *Ulpianus libro singulari de officio quaestoris* Origo quaestoribus creandis antiquissima est et paene ante omnes magistratus. Gracchanus denique Iunius libro septimo de potestatibus etiam ipsum Romulum et Numam Pompilium binos quaestores habuisse, quos ipsi non sua voce, sed populi suffragio crearent, refert. sed sicuti dubium est, an Romulo et Numa regnantibus quaestor fuerit, ita Tullo Hostilio rege quaestores fuisse certum est: et sane crebrior apud veteres opinio est Tullum Hostilium primum in rem
1 publicam induxisse quaestores. Et a genere quaerendi quaestores initio dictos et Iunius et Trebatius
2 et Fenestella scribunt. Ex quaestoribus quidam solebant provincias sortiri ex senatus consulto, quod factum est Decimo Druso et Porcina[15] consulibus. sane non omnes quaestores provincias sortiebantur, verum excepti erant candidati principis: hi etenim solis libris principalibus in senatu legendis vacant.
3 Hodieque optinuit indifferenter quaestores creari tam patricios quam plebeios: ingressus est enim et quasi primordium gerendorum honorum sententiaeque
4 in senatu dicendae. Ex his, sicut dicimus[16], quidam sunt qui candidati principis dicebantur quique epistulas eius in senatu legunt.

XIIII[17].
DE OFFICIO PRAETORUM.

1 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Apud filium familias praetorem potest pater eius manumittere.

2 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Sed etiam ipsum apud se emancipari vel in adoptionem dari placet.

3 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad Sabinum*[18] Barbarius[19] Philippus cum servus fugitivus esset, Romae[20] praeturam petiit et praetor designatus est. sed nihil[21] ei servitutem obstetisse ait Pomponius, quasi praetor non fuerit: atquin verum est praetura eum functum. et tamen videamus: si servus quamdiu latuit, dignitate[22] praetoria functus sit, quid dicemus? quae edixit, quae decrevit, nullius fore momenti? an fore propter utilitatem eorum, qui apud eum egerunt vel lege vel quo alio iure? et verum puto nihil eorum reprobari: hoc enim humanius est; cum etiam potuit populus Romanus servo decernere

(1) *Pap.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 6, 4, 2...4. — *Cf. Cod.* 1, 28 (2) urbis F^2 *ind. FS* (3) a praefectura urbis sibi vindicari *scr.* (4) intra Italiam] *fuit fortasse* intra c̄ lapidem (5) in *om. F* (6) aut unde vi adiri *scr.* (7) audiet *FS* (8) *sic* F^1S, conpremant F^2 (9) liberosve *scr.* (10) raebeatur *F* (11) qualia *F* (12) quillicitum *F* (13) *Pap.* ? — *Bas.* 6, 6. — *Cf Cod.* 1, 30. 12, 6 (14) *citat haec Lydus de mag.* 1, 24. 26 (15) D. Bruto et Porcina cos. *scr., scilicet male iunctis consulibus altero a. u. c.* 616, *altero a.* 617 (16) diximus *Hal.* (17) *Sab.* — *Bas.* 6, 7. — *Cf. Cod.* 1, 39. 12, 2 (18) ad edictum F^1 (19) Barbatius *Glandorpius: cf. Borghesi opp.* 2, 428 (20) prome *F* 21 nihil] enim *scr.* (22) indignitate *FS.*

hanc potestatem, sed et si scisset servum esse, liberum effecisset. quod ius multo magis in imperatore observandum est.

4 *Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Praetor neque tutorem neque specialem iudicem ipse se dare potest.

XV[1].

DE OFFICIO PRAEFECTI VIGILUM.

1 [2] *Paulus libro singulari de officio praefecti vigilum* Apud vetustiores incendiis arcendis triumviri praeerant, qui ab eo quod excubias agebant nocturni dicti sunt: interveniebant nonnumquam et aediles et tribuni plebis. erat autem familia publica circa portam et muros disposita, unde si opus esset evocabatur: fuerant et privatae familiae, quae incendia vel mercede vel gratia extinguerent. deinde divus Augustus maluit per se huic rei consuli

2 *Ulpianus libro singulari de officio praefecti vigilum* pluribus uno die incendiis[3] exortis:

3 *Paulus libro singulari de officio praefecti vigilum* nam salutem rei publicae tueri nulli magis credidit convenire nec alium sufficere ei rei, quam Caesarem. itaque septem cohortes opportunis locis constituit, ut binas regiones urbis unaquaeque cohors tueatur, praepositis eis tribunis et super omnes spec-
1 tabili viro qui praefectus vigilum appellatur. Cognoscit praefectus vigilum de incendiariis effractoribus furibus raptoribus receptatoribus, nisi si qua tam atrox tamque famosa persona sit, ut praefecto urbi remittatur. et quia plerumque incendia culpa fiunt inhabitantium, aut fustibus castigat eos qui neglegentius ignem habuerunt, aut severa interlocutione
2 comminatus fustium castigationem remittit. Effracturae fiunt plerumque in insulis in horreisque, ubi homines pretiosissimam partem fortunarum suarum reponunt, cum vel cella effringitur vel armarium vel arca: et custodes plerumque puniuntur, et ita[4] divus Antoninus Erucio Claro rescripsit. ait enim posse eum horreis effractis quaestionem habere de servis custodibus, licet in illis ipsius imperatoris portio es-
3 set. Sciendum est autem praefectum vigilum per totam noctem vigilare debere et coerrare calciatum[5]
4 cum hamis et dolabris, ut curam adhibeant omnes inquilinos admonere, ne neglegentia aliqua incendii casus oriatur. praeterea ut aquam unusquisque in-
5 quilinus in cenaculo habeat, iubetur[6] admonere. Adversus capsarios quoque, qui mercede servanda in balineis vestimenta suscipiunt[7], iudex est constitutus, ut, si quid in servandis vestimentis fraudulenter admiserint, ipse cognoscat.

5 *Ulpianus libro singulari de officio praefecti urbi* Imperatores Severus et Antoninus Iunio Rufino praefecto vigilum ita rescripserunt: 'Insularios et eos, 'qui neglegenter ignes apud se habuerint, potes fusti- 'bus vel flagellis caedi iubere: eos autem, qui dolo 'fecisse incendium convincentur, ad Fabium Cilonem 'praefectum urbi amicum nostrum remittes: fugitivos 'conquirere eosque dominis reddere debes.'

XVI[8].

DE OFFICIO PROCONSULIS ET LEGATI.

1 *Ulpianus libro primo disputationum* Proconsul ubique quidem proconsularia insignia habet statim atque urbem egressus est: potestatem autem non exercet nisi in ea provincia sola, quae ei decreta est.

2 *Marcianus libro primo institutionum* Omnes proconsules statim quam urbem egressi fuerint habent iurisdictionem, sed non contentiosam, sed voluntariam: ut ecce manumitti apud eos possunt tam
1 liberi quam servi et adoptiones fieri. Apud legatum vero proconsulis nemo manumittere potest, quia non habet iurisdictionem talem.

3 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Nec adoptare potest[9]: omnino enim non est apud eum legis actio.

4 *Idem libro primo de officio proconsulis* Observare autem proconsulem oportet, ne in hospitiis praebendis oneret provinciam, ut imperator noster cum
1 patre Aufidio Severiano rescripsit. Nemo proconsulum stratores suos habere potest, sed vice eorum
2 milites ministerio in provinciis funguntur. Proficisci autem proconsulem melius quidem est sine uxore: sed et cum uxore potest, dummodo sciat senatum Cotta et Messala consulibus[10] censuisse futurum, ut si quid uxores eorum qui ad officia proficiscuntur
3 deliquerint, ab ipsis ratio et vindicta exigatur. Antequam vero fines provinciae decretae sibi proconsul ingressus sit, edictum debet de adventu suo mittere continens commendationem aliquam sui, si qua ei familiaritas sit cum provincialibus vel coniunctio, et maxime excusantis[11], ne publice vel privatim occurrant ei: esse enim congruens, ut unusquisque in sua
4 patria eum exciperet. Recte autem et ordine faciet, si edictum decessori suo miserit significetque, qua die fines sit ingressurus: plerumque enim incerta haec et inopinata turbant provinciales et actus im-
5 pediunt. Ingressum[12] etiam hoc eum observare oportet, ut per eam partem provinciam ingrediatur, per quam ingredi moris est, et quas Graeci ἐπιδημίας[13] appellant sive κατάπλουν[14] observare, in quam primum civitatem veniat vel applicet: magni enim facient provinciales servari sibi consuetudinem istam et huiusmodi praerogativas. quaedam provinciae etiam hoc habent, ut per mare in eam provinciam proconsul veniat, ut Asia, scilicet usque adeo, ut imperator noster Antoninus Augustus ad desideria Asianorum rescripsit[15] proconsuli necessitatem impositam per mare Asiam applicare καὶ τῶν μητροπόλεων Ἔφε-
6 σον[16] primam attingere. Post haec ingressus provinciam mandare iurisdictionem legato suo debet nec hoc ante facere, quam fuerit provinciam ingressus: est enim perquam absurdum antequam ipse iurisdictionem nanciscatur (nec enim prius ei competit, quam in eam provinciam venerit) alii eam mandare, quam non habet. sed si et ante fecerit et ingressus provinciam in eadem voluntate fuerit, credendum est videri legatum habere iurisdictionem, non exinde et quo mandata est, sed ex quo provinciam proconsul ingressus est.

5 *Papinianus libro primo quaestionum* Aliquando mandare iurisdictionem proconsul potest, etsi nondum in provinciam pervenerit. quid enim si necessariam moram in itinere patiatur, maturissime autem legatus in provinciam perventurus sit?

6 [17] *Ulpianus libro primo de officio proconsulis* Solent etiam custodiarum cognitionem mandare legatis, scilicet ut praeauditas custodias ad se remittant, ut innocentem ipse liberet[18]. sed hoc genus mandati extraordinarium est: nec enim potest quis gladii potestatem sibi datam vel cuius alterius coercitionis ad alium transferre, nec liberandi igitur reos ius, cum
1 accusari apud eum non possint. Sicut autem mandare iurisdictionem vel non mandare est in arbitrio proconsulis, ita adimere mandatam iurisdictionem licet quidem proconsuli, non autem debet in-
2 consulto principe hoc facere. Legatos non oportet principem consulere, sed proconsulem suum, et is ad consultationes legatorum debebit respondere.
3 Non vero in totum xeniis abstinere debebit proconsul, sed modum adicere, ut neque morose in to-

---

(1) *Pap. — Bas.* 6, 5. — *Cf. Cod.* 1, 43 (2) *citat haec Lydus de mag.* 1, 50 (3) incediis *F* (4) ita *S, om. F* (5) calciautem F^1, calciatem F^2 (6) iubentur *F* (7) vestimentas suscipiunt F^2 vestimenta usucapiunt F^1

(8) *Sab.* 1...4. 6...11; *Pap.* 5; *Ed.* 12...16. — *Bas.* 6, 2, 4...17. — *Cf. Cod.* 1, 35 (9) potest *del.* (10) *anno p. C.* 20 (11) excusans *scr.* (12) ingressurum *scr. vel* in ingressu *cum Brencmanno* (13) *id est* adventus (14) *id est* appulsum (15) rescripserit *scr.* (16) εφεσων *F. Id est:* et inter metropoles Ephesum (17) *l.* 6 *pr.* = *D.* 50, 17, 70 (18) ipsi liberent *Schulting*

tum abstineat neque avare modum xeniorum excedat. quam rem divus Severus et imperator Antoninus elegantissime epistula sunt moderati, cuius epistulae verba haec sunt: 'Quantum ad xenia pertinet, audi 'quid sentimus: vetus proverbium est: οὔτε πάντα 'οὔτε πάντοτε οὔτε παρὰ πάντων[1]. nam valde inhu'manum est a nemine accipere, sed passim vilissimum 'est et omnia avarissimum.' et quod mandatis continetur, ne donum vel munus ipse proconsul vel qui in alio[2] officio erit accipiat ematve quid nisi victus cottidiani causa, ad xeniola non pertinet, sed ad ea quae edulium excedant usum. sed nec xenia producenda sunt ad munerum qualitatem.

7 *Idem libro secundo de officio proconsulis* Si in aliam quam[3] celebrem civitatem vel provinciae caput advenerit, pati debet commendari sibi civitatem laudesque suas non gravate audire, cum honori suo provinciales id vindicent: et ferias secundum mores
1 et consuetudinem quae retro optinuit dare. Aedes sacras et opera publica circumire inspiciendi gratia, an sarta tectaque sint vel an aliqua refectione indigeant, et si qua coepta sunt ut consummentur, prout vires eius rei publicae permittunt, curare debet curatoresque operum diligentes sollemniter praeponere, ministeria quoque militaria, si opus fuerit,
2 ad curatores adiuvandos dare. Cum plenissimam autem iurisdictionem proconsul habeat, omnium partes, qui Romae vel quasi magistratus vel extra ordinem ius dicunt, ad ipsum pertinent:

8[4] *Idem libro trigensimo nono ad edictum* et ideo maius imperium in ea provincia habet omnibus post principem[5]

9[6] *Idem libro primo*[7] *de officio proconsulis* nec quicquam est in provincia, quod non per ipsum expediatur. sane si fiscalis pecuniaria causa sit, quae ad procuratorem principis respicit, melius fecerit, si
1 abstineat. Ubi decretum[8] necessarium est, per libellum id expedire proconsul non poterit: omnia enim, quaecumque causae cognitionem desiderant, per
2 libellum non possunt expediri. Circa advocatos[9] patientem esse proconsulem oportet, sed cum ingenio, ne contemptibilis videatur, nec adeo dissimulare, si quos causarum concinnatores vel redemptores deprehendat, eosque solos pati postulare, quibus per
3 edictum eius postulare permittitur. De plano autem proconsul potest expedire haec: ut obsequium parentibus et patronis liberisque patronorum exhiberi iubeat: comminari etiam et terrere filium a patre oblatum, qui non ut oportet[10] conversari dicatur, poterit de plano: similiter et libertum non obsequentem emendare aut verbis aut fustium castigatione.
4 Observare itaque eum oportet, ut sit ordo aliquis postulationum, scilicet ut omnium desideria audiantur, ne forte dum honori postulantium datur vel improbitati ceditur, mediocres desideria sua non proferant, qui aut omnino non adhibuerunt, aut minus frequentes neque in aliqua dignitate positos advoca-
5 tos sibi prospexerunt. Advocatos quoque petentibus debebit indulgere plerumque: feminis vel pupillis vel alias debilibus vel his, qui suae mentis non sunt, si quis eis petat: vel si nemo sit qui petat, ultro eis dare debebit. sed[11] si qui per potentiam adversarii non invenire se advocatum dicat, aeque oportebit ei advocatum dare. ceterum opprimi aliquem per adversarii sui potentiam non oportet: hoc enim etiam ad invidiam eius qui provinciae praeest spectat, si quis tam impotenter se gerat, ut omnes metuant
6 adversus eum advocationem suscipere. Quae etiam omnium praesidum communia sunt et debent et ab his observari.

10 *Idem libro decimo de officio proconsulis* Meminisse oportebit usque ad adventum successoris omnia debere proconsulem agere, cum sit unus proconsulatus et utilitas provinciae exigat esse aliquem, per quem negotia sua provinciales explicent: ergo in ad-
1 ventum successoris debebit[12] ius dicere. Legatum suum ne ante se de provincia dimittat, et lege Iulia repetundarum[13] et rescripto divi Hadriani ad Calpurnium Rufum proconsulem Achaiae admonetur.

11 *Venuleius Saturninus libro secundo de officio proconsulis* Si quid erit quod maiorem animadversionem exigat, reicere legatus apud proconsulem debet: neque enim animadvertendi coercendi vel atrociter verberandi ius habet.

12 *Paulus libro secundo ad edictum* Legatus mandata sibi iurisdictione iudicis dandi ius habet.

13 *Pomponius libro decimo ad Quintum Mucium* Legati proconsulis nihil proprium habent, nisi a proconsule eis mandata fuerit iurisdictio.

14 *Ulpianus libro vicensimo ad legem Iuliam et Papiam* Proconsules non amplius quam sex fascibus utuntur.

15 *Licinnius Rufinus libro tertio regularum* Et legati proconsulum tutores dare possunt.

16 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Proconsul portam Romae ingressus deponit imperium.

XVII[14].

DE OFFICIO PRAEFECTI AUGUSTALIS.

1 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Praefectus Aegypti non prius deponit praefecturam et imperium, quod ad similitudinem proconsulis lege sub Augusto ei datum est, quam Alexandriam ingressus sit successor eius, licet in provinciam venerit: et ita mandatis eius continetur.

XVIII[15].

DE OFFICIO PRAESIDIS.

1 *Macer libro primo de officio praesidis* Praesidis nomen generale est eoque et proconsules et legati Caesaris et omnes provincias regentes, licet senatores sint[16], praesides appellantur: proconsulis appellatio specialis est.

2 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Praeses apud se adoptare potest, quemadmodum et emancipare filium et manumittere servum potest.

3 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Praeses provinciae in suae provinciae homines tantum imperium habet, et hoc dum in provincia est: nam si excesserit, privatus est. habet interdum imperium et adversus extraneos homines, si quid manu commiserint[17]: nam et in mandatis principum est, ut curet is, qui provinciae praeest, malis hominibus[18] provinciam purgare, nec distinguuntur[19] unde sint.

4[20] *Ulpianus libro trigensimo nono ad edictum* Praeses provinciae maius imperium in ea provincia habet omnibus post principem.

5 *Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Praeses provinciae non magis tutorem quam specialem iudicem ipse se dare potest.

6 *Idem libro primo opinionum* Illicitas exactiones et violentia factas, et extortas metu venditiones et cautiones vel sine pretii numeratione prohibeat praeses provinciae. item ne quis iniquum lucrum aut dam-
1 num sentiat, praeses provinciae provideat. Veritas rerum erroribus gestarum[21] non vitiatur: et ideo praeses provinciae id sequatur quod convenit
2 eum ex fide eorum quae probabuntur. Ne poten-

(1) *id est:* neque omnia neque omni tempore neque ab omnibus (2) *sic F cum B,* aliquo *S* (3) si in aliquam *dett.* (4) $=$ *D.* 1, 18, 4 (5) rincipem *F* (6) *l.* 9 § 1 $=$ *D.* 50, 17, 71 (7) secundo *D. l. gem. recte* (8) diceretum F^1, dicretum F^2 (9) circadvocatos *F* (10) portet *F* (11) sed et *Hal.* (12) debet F^1 (13) repetundarem *F*
(14) *Ed.* — *Bas.* 6, 4, 5. — *Cf. Cod.* 1, 37

(15) *Sab.* 1...8. 11. 13...16; *Ed.* 9. 12. 17...19; *Pap.* 10. 20. 21. — *Bas.* 6, 1. 35...54. — *Cf. Cod.* 1, 40 (16) licet senatores sint (sunt F^1) *ne muta (vide add. ad ed. mai.)* (17) si quis malum commiserit *S contra FB* (18) homnibus *F* (19) distingutur *F,* distinguntur *P,* distinguitur *VL* (20) $=$ *D.* 1, 16, 8 (21) gestorum *dett.*

tiores viri humiliores iniuriis adficiant neve defensores eorum calumniosis criminibus insectentur innocentes, ad religionem praesidis provinciae pertinet.
3 Illicita ministeria sub praetextu adiuvantium militares viros ad concutiendos homines procedentia prohibere et deprehensa coercere praeses provinciae curet, et sub specie tributorum illicitas exactiones fieri
4 prohibeat. Neque licita negotiatione aliquos prohiberi neque prohibita[1] exerceri neque innocentibus poenas irrogari ad sollicitudinem suam praeses pro-
5 vinciae revocet. Ne tenuis vitae homines sub praetextu adventus officiorum vel militum, lumine[2] unico vel brevi suppellectili ad aliorum usus translatis, in-
6 iuriis vexentur, praeses provinciae providebit. Ne quid sub nomine militum, quod ad utilitates eorum in commune non pertinet, a quibusdam propria sibi commoda inique vindicantibus committatur, praeses
7 provinciae provideat. Sicuti medico imputari eventus mortalitatis non debet, ita quod per imperitiam commisit, imputari ei debet: praetextu humanae fragilitatis delictum decipientis in periculo homines in-
8 noxium esse non debet. Qui universas provincias regunt, ius gladii habent et in metallum dandi potestas
9 eis permissa est. Praeses provinciae si multam quam irrogavit ex praesentibus facultatibus eorum, quibus eam dixit, redigi non posse deprehenderit: necessitate[3] solutionis moderetur reprehensa exactorum illicita avaritia. remissa propter inopiam multa a provincias regentibus exigi non debet.

7 *Idem libro tertio opinionum* Praeses provinciae inspectis aedificiis dominos eorum causa cognita reficere ea compellat et adversus detractantem competenti remedio deformitati auxilium ferat.

8 *Iulianus libro primo digestorum* Saepe audivi Caesarem nostrum dicentem hac rescriptione: 'eum qui provinciae praeest adire potes'[4] non imponi necessitatem proconsuli vel legato eius vel praesidi provinciae suscipiendae cognitionis, sed eum aestimare debere, ipse cognoscere an iudicem dare debeat.

9 *Callistratus libro primo de cognitionibus* Generaliter quotiens princeps ad praesides provinciarum remittit negotia per rescriptiones, veluti 'eum qui provinciae praeest adire poteris' vel[5] cum hac adiectione 'is aestimabit, quid sit partium suarum', non imponitur necessitas proconsuli vel legato suscipiendae cognitionis, quamvis non sit adiectum 'is aestimabit quid sit partium suarum': sed is aestimare debet[6], utrum ipse cognoscat an iudicem dare debeat.

10 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Ex omnibus causis, de quibus vel praefectus urbi vel praefectus praetorio itemque consules et praetores ceterique Romae cognoscunt, correctorum et praesidum provinciarum est notio.

11 *Marcianus libro tertio institutionum* Omnia enim provincialia desideria, quae Romae varios iudices habent, ad officium praesidum pertinent.

12 *Proculus[7] libro quarto epistularum* Sed licet is, qui provinciae praeest, omnium Romae magistratuum vice et officio fungi debeat, non tamen[8] spectandum est quid Romae factum est, quam quid fieri debeat.

13 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Congruit bono et gravi praesidi curare, ut pacata atque quieta provincia sit quam regit. quod non difficile obtinebit, si sollicite agat, ut malis hominibus provincia careat eosque conquirat: nam et sacrilegos latrones plagiarios fures conquirere debet et prout quisque deliquerit in eum animadvertere, receptoresque eorum coercere, sine quibus latro diutius latere
1 non potest. Furiosis, si non possint per necessarios contineri, eo remedio per praesidem obviam eundum[9] est: scilicet ut carcere contineantur. et ita divus Pius rescripsit. sane excutiendum divi fratres putaverunt in persona eius, qui parricidium admiserat, utrum simulato furore facinus admisisset an vero re vera compos mentis non esset, ut si simulasset, plecteretur[10], si fureret, in carcere contineretur.

14 *Macer libro secundo de iudiciis publicis* Divus[11] Marcus et Commodus Scapulae Tertullo rescripserunt in haec verba: 'Si tibi liquido compertum 'est Aelium Priscum in eo furore esse, ut continua 'mentis alienatione omni intellectu careat, nec[12] sub'est ulla suspicio matrem ab eo simulatione demen'tiae occisam: potes[13] de modo poenae eius dissimu'lare, cum satis furore ipso puniatur. et tamen dili'gentius custodiendus erit ac, si putabis, etiam vinculo 'coercendus, quoniam[14] tam ad poenam quam ad tu'telam eius et securitatem proximorum pertinebit. si 'vero, ut plerumque adsolet, intervallis quibusdam 'sensu saniore, non forte eo momento scelus admise'rit nec morbo eius danda est venia[15], diligenter ex'plorabis[16] et si quid tale compereris, consules nos, 'ut aestimemus, an per immanitatem facinoris, si, 'cum posset videri sentire, commiserit, supplicio ad'ficiendus sit. cum autem ex litteris tuis cognoveri'mus tali eum loco atque ordine esse, ut a suis vel 'etiam in propria villa custodiatur: recte facturus 'nobis videris, si eos, a quibus illo tempore observa'tus esset, vocaveris et causam tantae neglegentiae 'excusseris et in unumquemque eorum, prout tibi 'levari vel onerari culpa eius videbitur, constitueris. 'nam custodes furiosis non ad hoc solum adhibentur, 'ne quid perniciosius ipsi in se moliantur, sed ne 'aliis quoque exitio sint: quod si committatur, non 'immerito culpae eorum adscribendum est, qui ne'glegentiores in officio suo fuerint.'

15 *Marcianus libro primo de iudiciis publicis* Illud observandum est, ne qui provinciam regit fines eius excedat nisi voti solvendi causa, dum tamen abnoctare ei non liceat.

16 *Macer libro primo de officio praesidis* Senatus consulto cavetur, ut de his, quae provincias regentes[17], comites aut libertini eorum, antequam in provinciam venerint, contraxerunt, parcissime ius dicatur, ita ut actiones, quae ob eam causam institutae non essent, posteaquam quis eorum ea provincia excesserit, restituerentur[18]. si quid tamen invito accidit, veluti si iniuriam aut furtum passus est, hactenus ei ius dicendum est, ut litem contestetur resque ablata exhibeatur et deponatur aut sisti exhiberive satisdato promittatur.

17 *Celsus libro tertio digestorum* Si forte praeses provinciae manumiserit vel tutorem dederit, priusquam cognoverit successorem advenisse, erunt haec rata.

18 *Modestinus libro quinto regularum* Plebi scito continetur, ut ne quis praesidum munus donum caperet nisi esculentum potulentumve, quod intra dies proximos prodigatur.

19 *Callistratus libro primo de cognitionibus* Observandum est ius reddenti, ut in adeundo quidem facilem se praebeat, sed contemni non patiatur. unde mandatis adicitur, ne praesides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant: nam ex conversatione aequali contemptio dignitatis nasci-
1 tur. Sed et in cognoscendo neque excandescere adversus eos, quos malos putat, neque precibus calamitosorum inlacrimari oportet: id enim non est constantis et recti iudicis, cuius[19] animi motum vultus detegit. et summatim ita ius reddi debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.

20 *Papinianus libro primo responsorum* Legatus Caesaris, id est praeses vel corrector provinciae abdicando se non amittit imperium[20].

(1) prohibitam *scr. cum B* (2) homine *Hotomanus* (3) necessitati *cum B Brencmannus* (4) potest *FS* (5) vel simpliciter vel *scr.* (6) cognitionis, sed, quamvis... suarum, is aest. debet *scr.* (7) proconsulis *F* (8) non tamen] non tam ei *scr.* (9) eundem *F* (10) plectetur *F* (11) divi *scr.* (12) ne *F* (13) potest *FS* (14) quod non *scr.* (15) vea F^1, vena F^2 (16) sensu saniore est, num forte ... admiserit nec ... danda sit venia, diligenter explorabis *Hal.* (17) regentis *scr. idque fortasse legerunt Graeci* (18) restituantur F^1 (19) si cuius *scr.* (20) amittim imperium F^{ae}, amitti imp. F^{em}

21[1] *Paulus libro singulari de officio adsessorum* Praeses cum cognoscat de servo corrupto vel ancilla devirginata vel servo stuprato, si actor rerum agentis[2] corruptus esse dicetur vel eiusmodi homo, ut non ad[3] solam iacturam adversus substantiam, sed ad totius domus eversionem pertineat: severissime debet animadvertere.

XIX[4].

DE OFFICIO PROCURATORIS CAESARIS VEL RATIONALIS.

1 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Quae
acta gestaque sunt a procuratore Caesaris, sic ab eo
1 comprobantur, atque si a Caesare gesta sunt[5]. Si
rem Caesaris procurator eius quasi rem propriam
tradat, non puto eum dominium transferre: tunc
enim transfert, cum negotium Caesaris gerens consensu
ipsius tradit. denique si venditionis vel donationis
vel transactionis causa quid agat, nihil agit:
non enim alienare ei rem Caesaris, sed diligenter
2 gerere commissum est. Est hoc praecipuum in
procuratore Caesaris, quod et eius iussu servus Caesaris
adire hereditatem potest et, si Caesar heres instituatur,
miscendo se opulentae hereditati procurator
heredem Caesarem facit.

2 *Paulus libro quinto sententiarum* Quod si ea bona, ex quibus imperator heres institutus est, solvendo non sint, re perspecta consulitur imperator: heredis enim instituti in adeundis vel repudiandis huiusmodi hereditatibus voluntas exploranda est.

3 *Callistratus libro sexto de cognitionibus* Curatores[6]
Caesaris ius deportandi non habent, quia huius
1 poenae constituendae ius non habent. Si tamen
quasi tumultuosum vel iniuriosum adversus colonos
Caesaris prohibuerint in praedia Caesariana accedere,
abstinere debebit idque divus Pius Iulio rescri-
2 psit. Deinde neque redire cuiquam permittere possunt
idque imperatores nostri Severus et Antoninus
ad libellum Hermiae rescripserunt.

XX[7].

DE OFFICIO IURIDICI.

1 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Adoptare quis apud iuridicum potest, quia data est ei legis actio.

2 *Idem libro trigensimo nono ad Sabinum* Iuridico, qui Alexandriae agit, datio tutoris constitutione divi Marci concessa est.

XXI[8].

DE OFFICIO EIUS, CUI MANDATA EST IURISDICTIO.

1 *Papinianus libro primo quaestionum* Quaecumque
specialiter lege vel senatus consulto vel constitutione
principum tribuuntur, mandata iurisdictione
non transferuntur: quae vero iure magistratus competunt,
mandari possunt. et ideo videntur errare
magistratus, qui, cum publici iudicii habeant exercitionem
lege vel senatus consulto delegatam, veluti
legis Iuliae de adulteriis et si quae sunt aliae similes,
iurisdictionem suam mandant. huius rei fortissimum
argumentum, quod lege Iulia de vi nominatim
cavetur, ut is, cui optigerit exercitio, possit eam si
proficiscatur mandare: non aliter itaque mandare
poterit, quam si abesse coeperit, cum alias iurisdictio
etiam a praesente mandetur. et si a familia dominus
occisus esse dicetur, cognitionem praetor, quam ex
1 senatus consulto habet, mandare non poterit. Qui
mandatam iurisdictionem suscepit, proprium nihil habet,
sed[9] eius qui mandavit iurisdictione utitur.
verius est enim more maiorum iurisdictionem quidem
transferri, sed merum imperium quod lege datur non
posse transire: quare nemo dicit animadversionem
legatum proconsulis habere mandata iurisdictione.
Paulus notat: et imperium, quod iurisdictioni cohaeret,
mandata iurisdictione transire verius est.

2 *Ulpianus libro tertio de omnibus tribunalibus*
Mandata iurisdictione a praeside consilium non pot-
1 est exercere is, cui mandatur. Si tutores vel
curatores velint praedia vendere, causa cognita id
praetor vel praeses permittat: quod si mandaverit
iurisdictionem, nequaquam poterit mandata iurisdictione
eam quaestionem transferre.

3 *Iulianus libro quinto digestorum* Et si praetor sit is, qui alienam iurisdictionem exsequitur, non tamen pro suo imperio agit, sed pro eo cuius mandatu ius dicit, quotiens partibus eius fungitur.

4 *Macer libro primo de officio praesidis* Cognitio
de suspectis tutoribus mandari potest. immo etiam
ex mandata generali iurisdictione propter utilitatem
pupillorum eam contingere constitutum est in
haec verba: 'Imperatores Severus et Antoninus Bra-
'duae proconsuli Africae. Cum propriam iurisdictio-
'nem legatis tuis dederis, consequens est, ut etiam de
1 'suspectis tutoribus possint cognoscere.' Ut possessio
bonorum detur, vel si cui damni infecti non
caveatur ut is possidere iubeatur, aut ventris nomine
in possessionem mulier, vel is cui legatum est legatorum
servandorum causa in possessionem mittatur,
mandari potest.

5 *Paulus libro octavo decimo ad Plautium* Mandatam[10]
sibi iurisdictionem mandare alteri non posse
1 manifestum est. Mandata iurisdictione privato
etiam imperium quod non est merum videtur mandari,
quia iurisdictio sine modica coercitione nulla est.

XXII[11].

DE OFFICIO ADSESSORUM.

1 *Paulus libro singulari de officio adsessorum* Omne officium adsessoris, quo iuris studiosi partibus suis funguntur, in his fere causis constat: in cognitionibus postulationibus libellis edictis decretis epistulis.

2 *Marcianus libro primo de iudiciis publicis* Liberti adsidere possunt. infames autem licet non prohibeantur legibus adsidere, attamen arbitror, ut aliquo quoque decreto principali refertur constitutum, non posse officio adsessoris fungi.

3 *Macer libro primo de officio praesidis* Si eadem provincia postea divisa sub duobus praesidibus constituta est, velut Germania, Mysia, ex altera ortus in altera adsidebit nec videtur in sua provincia adsedisse.

4[12] *Papinianus libro quarto responsorum* Diem functo legato Caesaris salarium comitibus residui temporis, quod a legatis praestitutum est, debetur, modo si non postea comites cum aliis eodem tempore fuerunt. diversum in eo servatur, qui successorem ante tempus accepit.

5 *Paulus libro primo sententiarum* Consiliari[13] eo tempore quo adsidet negotia tractare in suum quidem auditorium nullo modo concessum est, in alienum autem non prohibetur.

6 *Papinianus libro primo responsorum* In consilium curatoris rei publicae vir eiusdem civitatis adsidere non prohibetur, quia publico salario non fruitur.

(1) *l.* 20.21 *coniungit F* (2) absentis *scr.* (3) ad *secundum B, om. FS*
(4) *Ed.* 1. 3; *Pap.* 2. — *Bas.* 6, 23 (5) si ab eo comprobantur, atque si a Caesare gesta essent ita sunt *scr* (6) procuratores *scr.*; ὁ καθολικός *B*
(7) *Sab.* — *Bas.* 6, 24, 1. — *Cf. Cod.* 1, 57
(8) *Pap.* 1; *Sab.* 2. 3. 4; *Ed.* 5.— *Bas.* 6, 24, 2...6 (9) et *ins. F* (10) mandatarium mandatam *scr.*
(11) *Sab.* 2.3; *Pap.* 1.4...6. — *Bas.* 6, 24, 7...12. — *Cf. Cod.* 1, 51
(12) *citat Ulpianus D.* 19, 2, 19, 10 (13) consiliario *Brencm.*

LIBER SECUNDUS.

I[1].
DE IURISDICTIONE.

1 *Ulpianus libro primo regularum* Ius dicentis officium latissimum est: nam et bonorum possessionem dare potest et in possessionem mittere, pupillis non habentibus tutores constituere, iudices litigantibus dare.

2 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Cui iurisdictio data est, ea quoque concessa esse videntur, sine quibus iurisdictio explicari non potuit.

3 *Ulpianus libro secundo*[2] *de officio quaestoris* Imperium aut merum aut mixtum est. merum est[3] imperium habere gladii potestatem ad animadvertendum[4] facinorosos homines, quod etiam potestas appellatur. mixtum est imperium, cui etiam iurisdictio inest, quod in danda bonorum possessione consistit. iurisdictio est etiam iudicis dandi licentia.

4 *Idem libro primo ad edictum* Iubere caveri praetoria stipulatione et in possessionem mittere imperii magis est quam iurisdictionis.

5 *Iulianus libro primo digestorum* More maiorum ita comparatum est, ut is demum iurisdictionem mandare possit, qui eam suo iure, non alieno beneficio habet[5]:

6 *Paulus libro secundo ad edictum* et[5*] quia nec principaliter ei iurisdictio data est nec ipsa lex defert, sed confirmat mandatam iurisdictionem. ideoque si is, qui mandavit iurisdictionem, decesserit, antequam res ab eo, cui mandata est iurisdictio, geri coeperit, solvi mandatum Labeo ait, sicut in reliquis causis.

7 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Si quis id,
quod iurisdictionis perpetuae causa, non quod prout
res incidit, in albo vel in charta vel in alia materia
propositum erit, dolo malo corruperit: datur in eum
quingentorum aureorum iudicium, quod populare est.
1 Servi quoque et filii familias verbis edicti conti-
nentur: sed et utrumque sexum praetor complexus
2 est. Quod si dum proponitur vel ante proposi-
tionem quis corruperit, edicti quidem verba cessa-
bunt, Pomponius autem ait sententiam edicti porri-
3 gendam esse ad haec. In servos autem, si non
defenduntur a dominis, et eos qui inopia laborant
4 corpus torquendum est. Doli mali autem ideo in
verbis edicti fit mentio, quod, si per imperitiam vel
rusticitatem vel ab ipso praetore iussus vel casu ali-
5 quis fecerit, non tenetur. Hoc vero edicto tene-
tur et qui tollit, quamvis non corruperit: item et[6]
qui suis manibus facit et qui alii mandat. sed si
alius sine dolo malo fecit, alius dolo malo mandavit,
qui mandavit tenebitur: si uterque dolo malo fecerit,
ambo tenebuntur: nam et si plures fecerint vel cor-
ruperint vel mandaverint, omnes tenebuntur:

8 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* adeo quidem, ut non sufficiat unum eorum poenam luere.

9 *Paulus libro tertio ad edictum* Si familia alicuius album corruperit, non similiter hic edicitur ut in furto, ne in reliquos actio detur, si tantum dominus, cum defendere voluit, unius nomine praestiterit, quantum liber praestaret: fortasse quia hic et contempta maiestas praetoris vindicatur et plura facta intelleguntur: quemadmodum cum plures servi iniuriam fecerunt vel damnum dederunt, quia plura facta sunt, non ut in furto unum. Octavenus hic quoque domino succurrendum ait: sed hoc potest dici, si dolo malo curaverint, ut ab alio album corrumperetur, quia tunc unum consilium sit, non plura facta. idem Pomponius libro decimo notat.

10 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Qui iurisdictioni praeest, neque sibi ius dicere debet neque uxori vel liberis suis neque libertis vel ceteris, quos secum habet.

11 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Si
idem cum eodem pluribus actionibus agat, quarum
singularum quantitas intra iurisdictionem iudicantis
sit, coacervatio vero omnium excedat modum iuris-
dictionis eius: apud eum agi posse Sabino Cassio
Proculo placuit: quae sententia rescripto imperatoris
1 Antonini confirmata est. Sed et si mutuae sunt
actiones et alter minorem quantitatem, alter maio-
rem petat, apud eundem iudicem agendum est ei qui
quantitatem minorem[7] petit, ne in potestate calum-
niosa adversarii mei sit, an apud eum[8] litigare pos-
2 sim. Si una actio communis sit plurium perso-
narum, veluti familiae erciscundae, communi divi-
dundo, finium regundorum, utrum singulae partes
spectandae sunt circa iurisdictionem eius qui cogno-
scit, quod Ofilio et Proculo placet, quia unusquisque
de parte sua litigat: an potius tota res, quia et tota
res in iudicium venit[9] et vel uni adiudicari[10] potest,
quod Cassio et Pegaso placet: et[11] sane eorum sen-
tentia probabilis est.

12 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Magistratibus municipalibus supplicium a servo sumere non licet, modica autem castigatio eis non est deneganda.

13 *Idem libro quinquagensimo primo ad Sabinum*
Eum qui iudicare iubet magistratum esse oportet.
1 Magistratus autem vel is qui in potestate aliqua
sit, ut puta proconsul vel praetor[12] vel alii qui pro-
vincias regunt, iudicare iubere eo die, quo privati
futuri essent, non possunt.

14 *Idem libro trigensimo nono ad edictum* Est receptum eoque iure utimur, ut si quis maior vel aequalis subiciat se iurisdictioni alterius, possit ei et adversus eum ius dici.

15 *Idem libro secundo de omnibus tribunalibus* Si per errorem alius pro alio praetor fuerit aditus, nihil valebit quod actum est. nec enim ferendus est qui dicat consensisse eos in praesidem[13], cum, ut Iulianus scribit, non consentiant qui errent: quid enim tam contrarium consensui est quam error, qui imperitiam detegit?

16 *Idem libro tertio de omnibus tribunalibus* Solet praetor iurisdictionem mandare: et aut omnem mandat aut speciem unam: et is cui mandata iurisdictio est fungetur vice eius qui mandavit, non sua.

17 *Idem libro primo opinionum* Praetor sicut universam iurisdictionem mandare alii potest, ita et in personas certas vel de una specie potest, maxime cum iustam causam susceptae ante magistratum advocationis alterius partis habuerat.

18 *Africanus libro septimo quaestionum* Si convenerit, ut alius praetor, quam cuius iurisdictio esset, ius diceret et priusquam adiretur mutata voluntas fuerit, procul dubio nemo compelletur eiusmodi conventioni stare.

---

(1) *Ed.* 2. 4. 6...12. 20; *Sab.* 1. 5. 13...18; *Pap.* 3. 19. — *Bas.* 7, 3, 1...20. — *Cf. Cod.* 3, 13 (2) singulari *Cuiacius: cf.* 1, 13, 1 (3) *sic S*, merum est aut mixtum est merum est F^2, merum est F^1 (4) in *ins. dett.* (5) haberet F^1 (5*) et *del.* (6) et *om.* F^1 (7) *sic F cum B*, maiorem P^a (8) eundem F^{ac} (9) velit *F* (10) adiucari *F* (11) et *om.* F^1 (12) praetor vel proconsul *scr.* (13) in praesentem *Cuiacius*

19 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Cum
quaedam puella apud competentem iudicem litem sus-
ceperat, deinde condemnata erat, posteaque ad viri
matrimonium alii iurisdictioni subiecti pervenerat, quae-
rebatur, an prioris iudicis sententia exsequi possit.
dixi posse, quia ante fuerat sententia dicta: sed et
si post susceptam cognitionem ante sententiam hoc
eveniet, idem putarem, sententiaque a priore iudice
recte fertur. quod generaliter et in omnibus huius-
1 cemodi casibus observandum est. Quotiens de[1]
quantitate ad iurisdictionem pertinente quaeritur, sem-
per quantum petatur quaerendum est, non quantum
debeatur.

20 *Paulus libro primo ad edictum* Extra terri-
torium ius dicenti impune non paretur. idem est, et
si supra iurisdictionem suam velit ius dicere.

II[2].

QUOD QUISQUE IURIS IN ALTERUM STATUERIT, UT IPSE EODEM IURE UTATUR.

1 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Hoc edictum
summam habet aequitatem, et sine cuiusquam indi-
gnatione iusta: quis enim aspernabitur idem ius sibi
1 dici, quod ipse aliis dixit vel dici effecit? 'Qui
'magistratum potestatemve habebit, si quid in ali-
'quem novi iuris statuerit, ipse quandoque adversario
'postulante eodem iure uti debet. si quis[3] apud eum, qui
'magistratum potestatemque[4] habebit, aliquid novi iuris
'optinuerit, quandoque postea adversario eius postu-
'lante eodem iure adversus eum decernetur': scilicet
ut quod ipse quis in alterius persona aequum esse
credidisset, id in ipsius quoque persona valere patia-
2 tur. Haec autem verba: 'quod statuerit qui iuris-
dictioni praeest' cum effectu accipimus, non verbo
tenus: et ideo si, cum vellet statuere, prohibitus sit
nec effectum decretum habuit, cessat edictum. nam
statuit verbum rem perfectam significat et consum-
matam iniuriam, non coeptam. et ideo si inter eos
quis dixerit ius, inter quos iurisdictionem non habuit,
quoniam pro nullo hoc habetur nec est ulla senten-
tia, cessare edictum putamus: quid enim offuit cona-
tus, cum iniuria nullum habuerit effectum?

2 *Paulus libro tertio ad edictum* Hoc edicto do-
lus debet ius dicentis puniri: nam si adsessoris im-
prudentia ius aliter dictum sit quam oportuit, non
debet hoc magistratui officere, sed ipsi adsessori.

3 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Si quis ini-
quum[5] ius adversus aliquem impetravit[6], eo iure uta-
tur ita demum, si per postulationem eius hoc venerit:
ceterum si ipso non postulante, non coercetur. sed[7]
si impetravit, sive usus est iure aliquo, sive impetra-
vit ut uteretur licet usus non sit, hoc edicto punia-
1 tur. Si procurator meus postulavit, quaeritur quis
eodem iure utatur: et putat Pomponius me solum,
utique[8] si hoc ei specialiter mandavi vel ratum ha-
bui. si tamen tutor vel curator furiosi postulaverit
vel adulescentis, ipse hoc edicto coercetur. item ad-
versus procuratorem id observandum est, si in rem
2 suam fuerit datus. Haec poena adversus omnem
statuitur, qui in edictum incidit, non solum eo po-
stulante qui ab eo laesus est, sed omni, qui quando-
3 que experitur. Si is pro quo spopondisti impe-
traverit, ne aliquis debitor ipsius adversus eum ex-
ceptione utatur, deinde tu in negotio, in quo spo-
pondisti, velis exceptione uti: nec te nec ipsum oportet
hoc impetrare, etsi interdum patiaris iniuriam, si
solvendo debitor non sit. sed si tu incidisti in edic-
tum, reus quidem utetur exceptione, tu non utaris[9]:
nec poena tua ad reum promittendi pertinebit: et
4 ideo mandati actionem non habebis. Si filius meus
in magistratu in hoc edictum incidit, an in his actio-
nibus, quas ex persona eius intendo, hoc[10] edicto
locus sit? et non puto, ne mea condicio deterior fiat.
5 Quod autem ait praetor, ut is eodem iure utatur,
an etiam ad heredem haec poena transmittatur? et
scribit Iulianus non solum ipsi denegari actionem,
6 sed etiam heredi eius. Illud quoque non sine ra-
tione scribit non solum in his actionibus pati eum
poenam edicti, quas tunc habuit cum incideret in
7 edictum, verum si quae postea ei adquirentur. Ex
hac causa solutum repeti non posse Iulianus putat:
superesse enim naturalem causam, quae inhibet re-
petitionem.

4 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Illud
eleganter praetor excipit: 'praeterquam si quis eorum
contra eum fecerit, qui ipse eorum quid fecisset': et
recte, ne scilicet vel magistratus, dum studet hoc
edictum defendere, vel litigator, dum vult beneficio
huius edicti uti, ipse in poenam ipsius edicti com-
mittat.

III[11].

SI QUIS IUS[12] DICENTI NON OBTEMPERAVERIT.

1 *Ulpianus libro primo ad edictum* Omnibus ma-
gistratibus, non tamen duumviris, secundum ius po-
testatis suae concessum est iurisdictionem suam de-
1 fendere poenali iudicio. Is videtur ius dicenti
non obtemperasse, qui quod extremum in iurisdictione
est non fecit: veluti si quis rem mobilem vindicari
a se passus non est, sed duci eam vel ferri passus
est[13]: ceterum si et sequentia recusavit, tunc non
2 obtemperasse videtur. Si procurator tuus vel tutor
vel curator ius dicenti non obtemperavit, ipse puni-
3 tur, non dominus vel pupillus. Non solum autem
reum, qui non obtemperavit, hoc edicto teneri Labeo
4 ait, verum etiam petitorem. Hoc iudicium non
ad id quod interest, sed quanti ea res est concludi-
tur: et cum meram poenam contineat, neque post
annum neque in heredem datur.

IIII[14].

DE IN IUS VOCANDO.

1 *Paulus libro quarto ad edictum* In ius vocare
est iuris experiundi causa vocare.

2 *Ulpianus libro quinto ad edictum* In ius vo-
cari non oportet neque consulem neque praefectum
neque praetorem neque proconsulem neque ceteros
magistratus, qui imperium habent, qui et coercere
aliquem possunt et iubere in carcerem duci: nec
pontificem dum sacra facit: nec eos qui propter loci
religionem inde se movere non possunt: sed nec eum
qui equo publico in causa publica[15] transvehatur. prae-
terea in ius vocari non debet qui uxorem ducat aut
eam quae nubat: nec iudicem dum de re cognoscat:
nec eum dum quis apud praetorem causam agit: ne-
que funus ducentem familiare iustave mortuo fa-
cientem:

3 *Callistratus libro primo cognitionum* vel qui
cadaver[16] prosequuntur, quod etiam videtur ex re-
scripto divorum fratrum comprobatum esse:

4 *Ulpianus libro quinto ad edictum* quique liti-
gandi causa necesse habet in iure vel certo loco sisti:
1 nec furiosos vel infantes. Praetor ait: 'parentem,
'patronum patronam, liberos parentes patroni patro-
2 'nae in ius sine permissu meo ne quis vocet'. Pa-
rentem hic utriusque sexus accipe: sed an in infini-
tum, quaeritur. quidam parentem usque ad tritavum
appellari aiunt, superiores maiores dici: hoc veteres
existimasse Pomponius refert: sed Gaius Cassius omnes
in infinitum parentes dicit, quod et honestius est et
3 merito optinuit. Parentes etiam eos accipi Labeo
existimat, qui in servitute susceperunt: nec tamen[17],

(1) de *om. F*
(2) *Ed.* — *Bas.* 7, 3, 23...26 (3) quid *F* (4) potes-
tatemve *S* (5) ad edictum *ins. F* (6) imperavit *F*
(7) *sic P cum B*, et *ins. F* (8) uti F^3 (9) uteris *scr.*
(10) huic *dett*
(11) *Ed.* — *Bas.* 7, 7 (12) *sic ind. FS*, eius *F* (13) ob-
temperasse *ins.*
(14) *Ed.* 1...5. 7...13. 19. 21. 24. 25; *Pap.* 6. 14...18. 20. 22; *Sab.*
23. — *Bas.* 7, 8. — *Cf. Cod.* 2, 2 (15) in Capitolium *Cuia-
cius* (16) qui daver *F* (ca *add. m.* 3) (17) tantum *Hal.*

ut Severus dicebat, ad solos iustos liberos: sed et si
vulgo quaesitus sit filius, matrem in ius non vocabit,
5 *Paulus libro quarto ad edictum* quia semper
certa est, etiam si vulgo conceperit: pater vero is
est, quem nuptiae demonstrant.
6 *Idem libro primo sententiarum* Parentes natu-
rales in ius vocare nemo potest: una est enim omni-
bus parentibus servanda reverentia.
7 *Idem libro quarto ad edictum* Patris adoptivi
parentes impune vocabit, quoniam hi eius parentes
non sunt, cum his tantum cognatus fiat quibus et
adgnatus.
8 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Adoptivum
patrem, quamdiu in potestate est, in ius vocare non
potest iure magis potestatis quam praecepto praeto-
ris, nisi sit filius qui castrense habuit [1] peculium:
tunc enim causa cognita permittetur [2] sed natura-
lem parentem ne quidem dum est in adoptiva fami-
1 lia in ius vocari [3]. 'Patronum', inquit, 'patronam'.
patroni hic accipiendi sunt, qui ex servitute manu-
miserunt: vel si collusionem detexit: vel si qui prae-
iudicio pronuntietur esse libertus, cum alioquin non
fuerit, aut si iuravi eum libertum meum esse: quem-
admodum per contrarium pro patrono non habebor,
si contra me iudicatum est aut si me deferente iura-
2 verit se libertum non esse. Sed si ad iusiuran-
dum adegi, ne uxorem ducat, ne nubat, impune in
ius vocabor. et Celsus quidem ait in tali liberto ius
ad filium meum me vivo non transire: sed Iulianus
contra scribit. plerique Iuliani sententiam probant.
secundum quod eveniet, ut patronus quidem in ius voce-
tur, filius quasi innocens non vocetur.
9 *Paulus libro quarto ad edictum* Is quoque, qui
ex causa fideicommissi manumittit, non debet in [4] ius
vocari, quamvis ut manumittat, in ius vocetur.
10 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Sed si hac
lege emi ut manumittam, et ex constitutione divi
Marci venit ad libertatem: cum sim [5] patronus, in
ius vocari non potero. sed si suis nummis emi et
1 fidem fregi, pro patrono non habebor. Prostituta
contra legem venditionis venditorem habebit patro-
num, si hac lege venierat, ut si prostituta esset, fieret
libera. at si venditor, qui manus iniectionem exce-
pit, ipse prostituit, quoniam et haec pervenit ad liber-
tatem, sub illo quidem, qui vendidit, libertatem con-
sequitur, sed honorem haberi ei aequum non est, ut
2 et Marcellus libro sexto digestorum existimat. Pa-
tronum autem accipimus etiam si capite minutus sit:
vel si libertus capite minutus [6], dum adrogetur per
obreptionem. cum enim hoc ipso, quo [7] adrogatur,
celat condicionem, non id actum videtur ut fieret in-
3 genuus. Sed [8] si ius anulorum accepit, puto eum
reverentiam patrono exhibere debere, quamvis omnia
ingenuitatis munia habet. aliud si natalibus sit re-
4 stitutus: nam princeps ingenuum facit. Qui manu-
mittitur a corpore aliquo vel collegio vel civitate,
singulos in ius vocabit: nam non est illorum libertus.
sed rei publicae honorem habere debet et si adversus
rem publicam vel universitatem velit experiri, veniam
edicti petere debet, quamvis actorem eorum consti-
5 tutum in ius sit vocaturus. Liberos parentesque
patroni patronaeque utriusque sexus accipere debe-
6 mus. Sed si per poenam deportationis ad pe-
regrinitatem redactus sit patronus, putat Pompo-
nius eum [9] amisisse honorem. sed si fuerit resti-
tutus, erit ei etiam huius edicti commodum sal-
7 vum. Parentes patroni etiam adoptivi excipiun-
8 tur: sed tamdiu quamdiu adoptio durat. Si filius
meus in adoptionem datus sit, vocari a liberto meo
in ius non poterit: sed nec nepos in adoptiva familia
susceptus. sed si filius meus emancipatus adopta-
verit filium, hic nepos in ius vocari poterit: nam
9 mihi alienus est. Liberos autem secundum Cas-
sium, ut in parentibus, et ultra trinepotem accipi-
10 mus. Si liberta ex patrono fuerit enixa, mutuo
11 se ipsa et filius eius in ius non vocabunt. Sin
autem liberi patroni capitis accusaverunt libertum
paternum vel in servitutem petierunt, nullus eis ho-
12 nor debetur. Praetor ait: 'in ius nisi permissu
'meo ne quis vocet'. permissurus enim est, si famosa
actio non sit vel pudorem non suggilat, qua patro-
nus convenitur vel parentes. et totum hoc causa
cognita debet facere: nam interdum etiam ex causa
famosa, ut Pedius putat, permittere debet patronum
in ius vocari a liberto: si eum gravissima iniuria ad-
13 fecit, flagellis forte cecidit. Semper autem hunc
honorem patrono habendum, et si quasi tutor vel cura-
tor vel defensor vel actor interveniat patronus. sed
si patroni tutor vel curator interveniat, impune posse
eos in ius vocari Pomponius scribit et verius est.
11 *Paulus libro quarto* [10] *ad edictum* Quamvis
non adiciat praetor causa cognita se poenale iudi-
cium daturum, tamen Labeo ait moderandam iuris-
dictionem: veluti si paeniteat libertum et actionem
remittat: vel si patronus vocatus non venerit: aut si
non invitus vocatus sit, licet edicti verba non pa-
tiantur.
12 *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Si libertus in ius vocaverit contra praetoris
edictum filium patroni sui, quem ipse patronus in
potestate habet: probandum est absente patre sub-
veniendum esse filio qui in potestate est et ei poe-
nalem in factum actionem, id est quinquaginta aureo-
rum, adversus libertum competere.
13 *Modestinus libro decimo pandectarum* Gene-
raliter eas personas, quibus reverentia praestanda
est, sine iussu praetoris in ius vocare non possumus.
14 *Papinianus libro primo responsorum* Liber-
tus a patrono reus constitutus, qui se defendere pa-
ratus pro tribunali praesidem provinciae frequenter
interpellat, patronum accusatorem in ius non videtur
vocare.
15 *Paulus libro primo quaestionum* Libertus ad-
versus patronum dedit libellum non dissimulato [11] se
libertum esse eius: an si ad desiderium eius rescri-
batur, etiam edicti poena remissa esse videtur? re-
spondi non puto ad hunc casum edictum praetoris
pertinere. neque enim qui libellum principi vel prae-
sidi dat, in ius vocare patronum videtur.
16 *Idem libro secundo responsorum* Quaesitum
est, an tutor pupilli nomine patronam suam sine
permissu praetoris vocare possit. respondi eum, de
quo quaeritur, pupilli nomine etiam in ius vocare
patronam suam potuisse sine permissu praetoris.
17 *Idem libro primo sententiarum* Eum, pro quo
quis apud officium cavit, exhibere cogitur. item eum
qui [12] apud acta exhibiturum se esse quem promisit,
et si officio non caveat, ad exhibendum tamen co-
gitur.
18 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabula-
rum* Plerique putaverunt nullum de domo sua in
ius vocari licere, quia domus tutissimum cuique refu-
gium atque receptaculum sit, eumque qui inde in ius
vocaret, vim inferre videri.
19 *Paulus libro primo ad edictum* Satisque poe-
nae subire eum, si non defendatur et latitet, certum
est, quod mittitur adversarius in possessionem bono-
rum eius. sed si aditum ad se praestet aut ex pu-
blico conspiciatur, recte in ius vocari eum Iulia-
nus ait.
20 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabula-
rum* Sed etiam ab ianua [13] et balineo et theatro
nemo dubitat in ius vocari licere.
21 [14] *Paulus libro primo ad edictum* Sed etsi is
qui domi est interdum vocari in ius potest, tamen
de domo sua nemo extrahi debet.

(1) habeat *Hal.* (2) *sic* F^b, permittitur F^aS (3) voca-bit *dett. cum B*, vocarei (e *del.*) *F* (4) in *add.* F^3 (5) sim F^3S, si F^1 (6) sit *ins.* (7) quod *dett.* (8) sed et *Hal.* (9) eum F^3S, eodem F^1 (10) quinto F^1 (11) *sic* F^1S, dissimulando F^2 (12) item cum quis *Charondas* (13) *sic Cuiacius ex B*, abinea *F*, ab vinea *S* (14) = *D.* 50, 17, 103

22 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabularum* Neque impuberes puellas, quae alieno iuri[1]
1 subiectae essent, in ius vocare permissum est. Qui in ius vocatus est, duobus casibus dimittendus[2] est: si quis eius personam defendet, et si, dum in ius venitur, de re transactum fuerit.

23 *Marcianus libro tertio institutionum* Communis libertus licet plurium sit, debet a praetore petere, ut ei liceat vel quendam ex patronis in ius vocare, ne in poenam incidat ex edicto praetoris.

24 *Ulpianus libro quinto ad edictum* In eum, qui adversus ea fecerit, quinquaginta aureorum iudicium datur: quod nec heredi nec in heredem nec ultra annum datur.

25 *Modestinus libro primo de poenis* Si sine venia edicti impetrata libertus patronum in ius vocaverit, ex querella patroni vel supradictam poenam, id est quinquaginta aureos dat vel a praefecto urbi quasi inofficiosus castigatur[3], si inopia dinoscitur laborare.

V[4].

SI QUIS IN IUS VOCATUS NON IERIT SIVE QUIS EUM VOCAVERIT, QUEM EX EDICTO NON DEBUERIT.

1 *Ulpianus libro primo ad edictum* Si quis in ius vocatus fideiussorem dederit in iudicio sistendi causa non suppositum iurisdictioni illius, ad quem vocatur, pro non dato fideiussor habetur, nisi suo privilegio specialiter renuntiaverit.

2 *Paulus libro primo ad edictum* Ex quacumque causa ad praetorem vel alios, qui iurisdictioni praesunt, in ius vocatus venire debet, ut hoc ipsum
1 sciatur, an iurisdictio eius sit. Si quis in ius vocatus non ierit, ex causa a competenti iudice multa pro iurisdictione iudicis damnabitur: rusticitati enim hominis parcendum erit: item si nihil intersit actoris eo tempore in ius adversarium venisse, remittit praetor poenam, puta quia feriatus dies fuit.

3 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Cum quis in iudicio sisti promiserit neque adiecerit poenam, si status non esset: incerti cum eo agendum esse in id quod interest verissimum est, et ita Celsus quoque scribit.

VI[5].

IN IUS VOCATI UT EANT AUT SATIS VEL CAUTUM DENT.

1 *Paulus libro primo ad edictum* Edicto cavetur, ut fideiussor iudicio sistendi causa datus pro rei qualitate locuples detur exceptis necessariis personis: ibi enim qualemcumque accipi iubet: veluti pro parente patrono,

2 *Callistratus libro primo ad edictum monitorium* item pro patrona liberisve suis vel uxore nuruve. tunc enim qualiscumque fideiussor accipi iubetur: et in eum, qui non acceperit, cum sciret eam necessitudinem personarum, quinquaginta aureorum iudicium competit,

3 *Paulus libro quarto ad edictum* quoniam pro locuplete accipitur[6] fideiussor in necessariis personis.

4 *Ulpianus libro quinquagensimo octavo ad edictum* Qui duos homines in iudicio sisti promisit, si alterum exhibet, alterum non, ex promissione non videtur eos[7] stetisse, cum alter eorum non sit exhibitus.

VII[8].

NE QUIS EUM QUI IN IUS VOCABITUR VI EXIMAT.

1 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Hoc edictum praetor proposuit, ut metu poenae compesceret eos,
1 qui in ius vocatos vi eripiunt. Denique Pomponius scribit servi quoque nomine noxale iudicium reddendum, nisi sciente domino id fecit: tunc enim
2 sine noxae deditione iudicium suscipiet. Ofilius putat locum hoc edicto non esse, si persona, quae in ius vocari non potuit, exempta est, veluti parens et patronus ceteraeque personae: quae sententia mihi videtur verior. et sane si deliquit qui vocat, non deliquit qui exemit.

2 *Paulus libro quarto ad edictum* Nam cum uterque contra edictum faciat, et libertus qui patronum vocat, et is qui patronum vi eximat: deteriore tamen loco libertus est, qui in simili delicto petitoris partes sustinet. Eadem aequitas est in eo, qui alio quam quo debuerat in ius vocabatur: sed et fortius dicendum est non videri vi eximi eum, cui sit ius ibi non conveniri.

3 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Quod si servum quis exemit in ius vocatum, Pedius putat cessare[9] edictum, quoniam non fuit persona, quae in ius vocari potuit. quid ergo? ad exhibendum erit agen-
1 dum. Si quis ad pedaneum iudicem vocatum quem
2 eximat, poena eius edicti cessabit. Quod praetor praecepit 'vi eximat': vi an et dolo malo? sufficit vi, quamvis dolus malus cesset.

4 *Paulus libro quarto ad edictum* Sed eximendi verbum generale est, ut Pomponius ait. eripere enim est de manibus auferre per raptum: eximere quoquo modo auferre. ut puta si quis non rapuerit quem, sed moram fecerit quo minus in ius veniret, ut actionis dies exiret vel res tempore amitteretur: videbitur exemisse, quamvis corpus non exemerit. sed et si eo loci retinuerit, non abduxit, his verbis tenetur.
1 Item si quis eum, qui per calumniam vocabatur,
2 exemerit: constat eum hoc edicto teneri. Praetor ait 'neve faciat dolo malo, quo magis eximeretur': nam potest sine dolo malo id fieri, veluti cum iusta causa est exemptionis.

5 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Si per alium quis exemerit, hac clausula tenetur, sive praesens
1 fuit sive absens. In eum autem, qui vi exemit, in factum iudicium datur: quo non id continetur quod in veritate est, sed quanti ea res est ab actore aestimata, de qua controversia est. hoc enim additum est, ut appareat etiam si calumniator quis sit,
2 tamen hanc poenam eum persequi. Docere autem debet quis per hanc exemptionem factum quo minus in ius produceretur. ceterum si nihilo minus productus est, cessat poena: quoniam verba cum effectu
3 sunt[10] accipienda. Hoc iudicium in factum est: et si plures deliquerint in singulos dabitur, et nihilo
4 minus manet qui exemptus est obligatus: Heredibus autem ita dabitur, si eorum intersit: neque autem in heredem neque post annum dabitur.

6 *Idem libro trigensimo quinto ad edictum* Is qui debitorem vi exemit, si solverit, reum non liberat, quia poenam suam solvit[11].

VIII[12].

QUI SATISDARE COGANTUR VEL IURATO PROMITTANT VEL SUAE PROMISSIONI COMMITTANTUR

1 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Satisdatio eodem modo appellata est quo satisfactio. nam ut satisfacere dicimur ei, cuius desiderium implemus, ita satisdare dicimur adversario nostro, qui pro eo, quod a nobis petiit, ita cavit[13], ut eum hoc nomine securum faciamus datis fideiussoribus.

2 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Fideiussor in iudicio sistendi causa locuples videtur dari non

---

(1) iure *F* (2) dimittedus *F* (3) *sic* F^b*S cum B*, ligaturgatur F^a, castigator F^2
(4) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3. — *Bas.* 7, 12, 1. 2. 4
(5) *Ed.* — *Bas.* 7, 12, 5. 6 (6) quivis *ins.* (7) eos *del.*
(8) *Ed.* 1...5; *Sab.* 6. — *Bas.* 7, 13 (9) *sic S*, putat at cessare F^b, putat essessare F^a (10) *sic* F^3*S*, sint *F*
(11) *post* solvit *reliqua pars pagellae vacat F; ουδεν λειπει adscripsit* F^2
(12) *Ed.* 1...13. 16; *Pap.* 14; *Sab.* 15. — *Bas.* 7, 14. — *Cf. Inst.* 4, 11. *Cod.* 2, 57 (13) cum pro eo . . ita cavetur *scr.*

tantum ex facultatibus, sed etiam ex conveniendi
1 facilitate. Si quis his personis, quae agere non
potuerunt, fideiussorem iudicio sistendi causa dederit,
2 frustra[1] erit datio. Praetor ait: 'Si quis paren-
'tem, patronum patronam, liberos aut parentes pa-
'troni patronae, liberosve suos eumve quem in potes-
'tate habebit, vel uxorem, vel nurum in iudicium vo-
'cabit: qualiscumque fideiussor iudicio sistendi causa
3 'accipiatur.' Quod ait praetor 'liberosve suos', ac-
cipiemus et ex feminino sexu descendentes liberos.
parentique dabimus hoc beneficium non solum sui
iuris, sed etiam si in potestate sit alicuius: hoc enim
Pomponius scribit. et filius fideiussor pro patre fieri
potest, etiam si in alterius potestate sit. nurum etiam
4 pronurum et deinceps accipere debemus. Quod
ait praetor 'qualiscumque fideiussor accipiatur': hoc
quantum ad facultates, id est etiam non locuples.
5 In fideiussorem, qui aliquem iudicio sisti promiserit,
tanti quanti ea res erit actionem dat praetor. quod
utrum veritatem contineat an vero quantitatem, vi-
deamus. et melius est ut in veram quantitatem fide-
iussor teneatur, nisi pro certa quantitate accessit.
3 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Sive
in duplum est actio sive tripli aut quadrupli, tanti
eundem fideiussorem omnimodo teneri[2] dicimus[3], quia
tanti res esse intellegitur.
4 *Paulus libro quarto ad edictum* Si decesserit
qui fideiussorem dederit iudicio sistendi causa, non
debebit praetor iubere exhibere[4] eum. quod si igno-
rans iusserit exhiberi vel post decretum eius ante
diem exhibitionis decesserit, deneganda erit actio. si
autem post diem exhibitionis decesserit aut amiserit
civitatem, utiliter agi potest.
5 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Si
vero pro condemnato fideiusserit et condemnatus de-
cesserit aut civitatem Romanam amiserit, recte nihilo
1 minus cum fideiussore eius agetur. Qui pro rei
qualitate evidentissime locupletem vel, si dubitetur,
adprobatum fideiussorem iudicio sistendi causa non
acceperit: iniuriarum actio adversus eum esse potest,
quia sane non quaelibet iniuria est duci in ius eum,
qui satis idoneum fideiussorem det. sed et ipse fide-
iussor, qui non sit acceptus, tamquam de iniuria sibi
facta queri poterit.
6 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Quotiens
vitiose cautum vel satisdatum est, non videtur cautum.
7 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Si
fideiussor non negetur idoneus, sed dicatur habere
fori praescriptionem et metuat petitor ne iure fori
utatur: videndum quid iuris sit. et divus Pius (ut
et Pomponius libro epistularum refert et Marcellus
libro tertio digestorum et Papinianus libro tertio
quaestionum) Cornelio Proculo rescripsit merito peti-
torem recusare talem fideiussorem: sed si alias caveri
non possit, praedicendum ei non usurum eum privi-
1 legio, si conveniatur. Si necessaria satisdatio fu-
erit et non facile possit reus ibi eam praestare, ubi
convenitur: potest audiri, si in alia eiusdem provin-
ciae civitate satisdationem praestare paratus sit. si
autem satisdatio voluntaria est, non in alium locum
remittitur: neque enim meretur qui ipse sibi neces-
2 sitatem satisdationis imposuit. Si satisdatum pro
re mobili non sit et persona suspecta sit, ex qua satis
desideratur: apud officium deponi debebit si hoc iu-
dici sederit, donec vel satisdatio detur vel lis finem
accipiat.
8 *Paulus libro quarto decimo ad edictum* De
die ponenda in stipulatione solet inter litigatores con-
venire. si non conveniat, Pedius putat in potestate
stipulatoris esse moderato spatio: de hoc a iudice
1 statuendum[5]. Qui mulierem adhibet ad satisdan-
dum, non videtur cavere: sed nec miles nec minor
viginti quinque annis probandi sunt: nisi hae perso-
nae in rem suam fideiubeant, ut pro suo procura-
tore. quidam etiam, si a marito fundus dotalis pe-
2 tatur, in rem suam fideiussuram mulierem. Si
servus inveniatur, qui antequam iudicium accipiatur
fideiussit iudicatum[6] solvi: succurrendum est actori,
ut ex integro caveatur[7]. minori quoque viginti quin-
que annis succurrendum est, fortasse et mulieri prop-
3 ter imperitiam. Si fideiussor iudicatum solvi sti-
pulatori heres extiterit aut stipulator fideiussori, ex
4 integro cavendum erit. Tutor et curator, ut rem
salvam fore pupillo caveant, mittendi sunt in muni-
cipium[8], quia necessaria est satisdatio: item de re
restituenda domino proprietatis[9], cuius[10] usus fructus
datus est: item legatarius, ut caveat evicta hereditate
legata reddi, et quod amplius per legem Falcidiam
ceperit: heres quoque ut legatorum satisdet audien-
dus est, ut in municipium mittatur. plane si misso
iam legatario in possessionem, cum per heredem
staret quominus caveret, heres postulet uti de pos-
sessione decedat paratumque se dicat in municipio
cavere: impetrare non debebit. diversum, si sine
culpa aut dolo heredis missus sit in possessionem.
5 Iubetur iurare de calumnia, ne quis vexandi ma-
gis adversarii causa, forsitan cum Romae possit sa-
tisdare, in municipium evocet: sed quibusdam hoc
iusiurandum de calumnia remittitur, velut parentibus
et patronis. sic autem iurare debet qui in munici-
pium remittitur 'Romae se satisdare non posse et ibi
'posse, quo postulat remitti, idque se non calumniae
'causa facere': nam sic non est compellendus iurare
'alibi se quam eo loco satisdare non posse', quia si
Romae non potest, pluribus autem locis possit, cogi-
6 tur peierare. Hoc autem tunc impetrabitur, cum
iusta causa esse videbitur. quid enim si, cum erat
in municipio, noluit cavere? hoc casu non debet im-
petrare, cum per eum steterit, quominus ibi, ubi ire
desiderat, satisdaret.
9 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Ar-
bitro ad fideiussores probandos constituto, si in alter-
utram partem iniquum arbitrium[11] videatur, perinde
ab eo atque ab iudicibus appellare licet.
10 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum*
Si ab arbitro probati sunt fideiussores, pro locuple-
tibus habendi sunt, cum potuerit querella ad com-
petentem iudicem deferri, qui ex causa improbat ab
1 arbitro probatos, alias improbatos probat[12]: mul-
toque magis, si sua voluntate accepit fideiussores,
contentus his esse debet. quod si medio tempore
calamitas fideiussoribus insignis vel magna inopia
accidit, causa cognita ex integro satisdandum erit.
11 *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edic-
tum* Iulianus ait, si ante, quam mandarem[13] tibi ut
fundum peteres, satis acceperis petiturus fundum et
postea mandatu meo agere institueris, fideiussores
teneri.
12 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum*
Inter omnes convenit heredem sub condicione, pen-
dente condicione possidentem hereditatem, substituto
cavere debere de hereditate, et, si defecerit condicio,
adeuntem hereditatem substitutum et petere heredi-
tatem posse et, si optinuerit, committi stipulationem.
et plerumque ipse praetor et ante condicionem existen-
tem et ante diem petitionis venientem ex causa iubere
solet stipulationem interponi.
13 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum*
Sed et si plures substituti sint, singulis cavendum est.
14 *Idem libro secundo responsorum* Filius fami-
lias defendit absentem patrem: quaero an iudicatum
solvi satisdare debeat. Paulus respondit eum qui
absentem defendit, etiam si filius vel pater sit, satis-
dare petituro ex forma edicti debere.
15 *Macer libro primo de appellationibus* Scien-
dum est possessores immobilium rerum satisdare non

(1) frusta *F* (2) tenere *F* (3) *sic* F^1S, dicemus F^2 (4) exhiberi *Hal.* (5) *sic* P^a: statuendo *F* (6) *sic* F^a, *super* u *scripsit* n F^b (7) ex causa *vel similia hic male omissa sunt* (8) *sic secundum B,* municipio *FS* (9) proprietates F^2 (10) cui *dett.* (11) *sic* F^3, arbiterium *F* (12) *sic distinxit Cuiacius ad Paulum h. l.; vulgo caput incipit a verbis* qui ex causa (13) madarem *F*

1 compelli. Possessor autem is accipiendus est, qui
in agro vel civitate rem soli possidet aut ex asse aut
pro parte. sed et qui vectigalem, id est emphyteu-
ticum agrum possidet, possessor intellegitur. item
qui solam proprietatem habet, possessor intellegen-
dus est. eum vero, qui tantum usum fructum habet,
2 possessorem non esse Ulpianus scripsit. Creditor,
qui pignus accepit, possessor non est, tametsi pos-
sessionem habeat aut sibi traditam aut precario debi-
3 tori concessam. Si fundus in dotem datus sit,
tam uxor quam maritus propter possessionem eius
4 fundi possessores intelleguntur. Diversa causa est
5 eius, qui fundi petitionem personalem habet. Tu-
tores, sive pupilli eorum sive ipsi possideant, posses-
sorum loco habentur: sed et si unus ex tutoribus
6 possessor fuit, idem dicendum erit. Si fundum,
quem possidebam, a me petieris, deinde cum secun-
dum te esset iudicatum, appellaverim: an possessor
eiusdem fundi sim? et recte dicetur possessorem me
esse, quia nihilominus possideo, nec ad rem pertinet,
7 quod evinci mihi ea possessio possit. Possessor
autem quis nec ne fuerit, tempus cautionis spectan-
dum est: nam sicuti ei, qui post cautionem posses-
sionem vendidit, nihil obest, ita nec prodest ei, qui
post cautionem possidere coepit.

16 *Paulus libro sexto ad edictum* Qui iurato promisit iudicio sisti, non videtur peierasse, si ex concessa causa hoc deseruerit.

VIIII[1].

SI EX NOXALI CAUSA AGATUR, QUEMADMODUM CAVEATUR.

1 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Si quis
eum, de quo noxalis actio est, iudicio sisti promisit,
praetor ait in eadem causa eum exhibere[2], in qua
1 tunc est, donec iudicium accipiatur. 'In eadem
causa' quid sit, videamus: et puto verius eum videri
in eadem causa sistere[3], qui ad experiendum non
facit ius actoris deterius. si desinat[4] servus esse
promissoris vel actio amissa sit, non videri in eadem
causa statum Labeo ait: vel si qui pari loco erat in
litigando, coepit esse in duriore, vel loco vel persona
mutata: itaque si quis ei qui in foro promissoris
conveniri non potest venditus aut potentiori datus
sit, magis esse putat, ut non videatur in eadem causa
sisti. sed et si noxae deditus sit, Ofilius non putat
in eadem causa sisti, cum noxae deditione ceteris
noxalem actionem peremi putat.

2 *Paulus libro sexto ad edictum* Sed alio iure
utimur. nam ex praecedentibus causis non liberatur
noxae deditus: perinde enim noxa caput sequitur, ac
1 si venisset. Si absens sit servus, pro quo noxalis
actio alicui competit: si quidem dominus non negat
in sua potestate esse, compellendum putat Vindius
vel iudicio eum sisti promittere vel iudicium accipere,
aut, si nolit defendere, cauturum, cum primum po-
tuerit, se exhibiturum: sin vero falso neget in sua
potestate esse, suscepturum iudicium sine noxae de-
ditione. idque Iulianus scribit et si dolo fecerit, quo-
minus in eius esset potestate. sed si servus prae-
sens est, dominus abest nec quisquam servum defen-
dit, ducendus erit iussu praetoris: sed causa cognita
domino postea dabitur defensio, ut Pomponius et
Vindius scribunt, ne ei absentia sua noceat: ergo et
actori actio restituenda est, perempta eo quod ductus
servus in bonis eius esse coepit.

3 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Si cum usufructuario noxali iudicio agetur isque servum non defenderit, denegatur ei per praetorem usus fructus persecutio.

4 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Si cum uno ex dominis noxalis[5] agetur, an pro parte socii satisdare deberet? Sabinus[6] ait non debere: quia quodammodo totum suum hominem defenderet, cui in solidum defendendi necessitas esset, nec auditur, si pro parte paratus sit defendere.

5 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Si servum in eadem causa sistere quidam promiserit et liber factus sistatur: si de ipso controversia est capitalium actionum iniuriarumque nomine, non recte sistitur: quia aliter de servo supplicium et verberibus de iniuria satisfit, aliter de libero vindicta sumitur vel condemnatio pecuniaria[7]. quod autem ad ceteras noxales causas pertinet, etiam in meliorem causam videtur pervenisse.

6 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Sed si statu liberum sisti promissum sit, in eadem causa sisti videtur, quamvis liber sistatur, quod implicitus ei casus libertatis fuerit.

X[8].

DE EO PER QUEM FACTUM ERIT QUOMINUS QUIS IN IUDICIO SISTAT.

1 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Aequissi-
mum putavit praetor dolum eius coercere, qui im-
1 pedit aliquem iudicio sisti. Fecisse autem dolo
malo non tantum is putatur, qui suis manibus vel
per suos retinuit[9], verum qui alios quoque rogavit
ut eum detinerent vel abducerent, ne iudicio sistat,
sive scientes sive ignorantes quid esset quod com-
2 misceretur. Dolum autem malum sic accipimus,
ut si quis[10] venienti ad iudicium aliquid pronuntia-
verit triste, propter quod is necesse habuerit ad iu-
dicium non venire, teneatur ex hoc[11] edicto: quam-
vis quidam putent sibi eum imputare, qui credulus
3 fuit. Si reus dolo actoris non steterit, non ha-
bebit reus adversus eum actionem ex hoc edicto,
cum contentus esse possit exceptione, si ex stipulatu
conveniatur de poena, quod ad iudicium non vene-
rit. aliter atque si ab alio sit impeditus: nam actio-
4 nem propositam adversus eum exercebit. Si plu-
res dolo fecerint, omnes tenentur: sed si unus prae-
stiterit poenam, ceteri liberantur, cum nihil intersit.
5 Servi nomine ex hac causa noxali iudicio agen-
6 dum omnes consentiunt. Et heredi datur, sed
non ultra annum. adversus heredem autem hactenus
puto dandam actionem, ut ex dolo defuncti heres
non lucretur.

2 *Paulus libro sexto ad edictum* Si actoris servus domino sciente et cum possit non prohibente dolo fecerit, quo minus in iudicio sistam, Ofilius dandam mihi exceptionem adversus dominum ait, ne ex dolo servi dominus lucretur. si vero sine voluntate domini servus hoc fecerit, Sabinus noxale iudicium dandum ait nec factum servi domino obesse debere nisi hactenus ut ipso careat: quando ipse nihil deliquit.

3 *Iulianus libro secundo digestorum* Ex hoc
edicto adversus eum, qui dolo fecit, quo minus quis
in iudicium vocatus sistat, in factum actio competit
quanti actoris interfuit eum sisti. in quo iudicio de-
ducitur si quid amiserit actor ob eam rem: veluti si
reus tempore dominium rei interim sibi adquirat aut
1 actione liberatus fuerit. Plane si is, qui dolo
fecerit, quo minus in iudicio sistatur, solvendo non
fuerit, aequum erit adversus ipsum[12] reum restituto-
riam actionem competere, ne propter dolum alienum
2 reus lucrum faciat et actor damno adficiatur. Si
et stipulator dolo Titii et promissor dolo Maevi im-
peditus fuerit, quo minus in iudicio sistatur: uterque
adversus eum, cuius dolo impeditus fuerit, actione
3 in factum experietur. Si et stipulator dolo pro-

(1) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5. 6. — *Bas.* 7, 15, 1...6 (2) debere *ins.* (3) *sic S, verba* quid sit . . . viderin (*sic*) eadem causa *omissa a* F^1 *addidit, sed post* sistere *non suo loco,* F^2 (4) *sic* F^3S, destinat F^1 (5) noxali F^3 (6) debet et Sabinus *scr.* (7) *fuit fere:* aliter de libero vindicta sumitur vel condemnatio pecuniaria, aliter de servo supplicium et verberibus de iniuria satisfit

(8) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3. — *Bas.* 7, 15, 7...9 (9) *sic* F^b, retinuerit F^aS (10) si quid *F* (11) ex hoc *S*, hoc F^2, *om.* F^1 (12) ipsum F^3S, ipsus F^1

missoris et promissor dolo stipulatoris impeditus fuerit quo minus ad iudicium veniret: neutri eorum praetor succurrere debebit, ab utraque parte dolo compensando. 4 Si a fideiussore quinquaginta stipulatus fuero, si in iudicium reus non venerit, petiturus a reo centum, et dolo malo Sempronii factum fuerit, ne in iudicium reus veniat: centum a Sempronio consequar. tanti enim mea interfuisse videtur, quia, si venisset in iudicium, actio mihi centum adversus reum vel adversus heredem eius competebat, licet fideiussor minorem summam mihi promiserit.

XI[1].

SI QUIS CAUTIONIBUS IN IUDICIO SISTENDI CAUSA FACTIS NON OBTEMPERABIT[2].

1 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Vicena milia passuum in singulos dies dinumerari praetor iubet praeter eum diem, quo cautum promittitur, et in quem sistere in iudicium oportet. nam sane talis itineris dinumeratio neutri litigatorum onerosa est.

2 *Ulpianus libro septuagensimo quarto ad edictum* Non exigimus reum iudicio sisti, si negotium, propter quod iudicio sisti promisit, fuerit transactum: sed hoc ita, si[3] prius id negotium transactum sit, quam sisti oporteret. ceterum si postea transactum est, exceptio doli opponi[4] debet: quis enim de poena promissa laborat post negotium transactum? cum etiam transacti negotii exceptionem putaverit quis nocere, quasi etiam de poena transactum sit, nisi contrarium specialiter partibus placuerit. 1 Si quis municipalis muneris causa sine suo dolo malo impeditus in iudicio secundum suam promissionem non stetit, aequissimum est tribui ei exceptionem. 2 Simili modo et si ad testimonium desideratus ad iudicium occurrere non potuit, erit ei subveniendum. 3 Si quis iudicio se sisti promiserit et valetudine vel tempestate vel vi fluminis prohibitus se sistere non possit, exceptione adiuvatur, nec immerito. cum enim in tali promissione praesentia opus sit, quemadmodum potuit se sistere qui adversa valetudine impeditus est? et ideo etiam lex duodecim tabularum, si iudex vel alteruter ex litigatoribus morbo sontico impediatur, iubet diem iudicii esse diffisum. 4 Si non propter valetudinem mulier non steterit iudicio, sed quod gravida erat, exceptionem ei dandam[5] Labeo ait: si tamen post partum decubuerit, probandum erit quasi valetudine impeditam. 5 Idem est et si quis furere coeperit: nam qui furore impeditur, valetudine impeditur. 6 Quod diximus succurri etiam ei, qui tempestate aut vi fluminis prohibitus non venit, tempestatem sic intellegere debemus, sive maritima sive terrestris sit. tempestatem intellegere debemus talem, quae[6] impedimento sit itineri vel navigationi. 7 Vis fluminis etiam sine tempestate accipienda est: vim fluminis intellegimus, et si magnitudo eius impedimento sit sive pons solutus sit vel navigium non stet. 8 Si quis tamen cum posset non incidere in tempestatem vel in fluminis vim, si ante profectus esset vel tempore opportuno navigasset, ipse se artaverit: numquid exceptio ei minime prosit? quod quidem causa cognita erit statuendum. nam neque sic artandus sit[7], ut possit ei dici, cur non multo ante profectus est[8] quam dies promissionis veniret: neque iterum permittendum ei, si quid sit quod ei imputetur, causari tempestatem vel vim fluminis. quid enim si quis, cum Romae esset ipso tempore promissionis sistendi[9], nulla necessitate urguente voluptatis causa in municipium profectus sit? nonne indignus est, cui haec exceptio patrocinetur? aut quid si tempestas quidem in mari fuit, terra autem iste potuit venire: vel flumen circumire? aeque dicendum non semper ei exceptionem prodesse: nisi[10] angustiae non patiebantur terra iter metiri vel circumire. cum tamen vel flumen sic abundasset, ut implesset omnem locum, in quo sisti oportuit, vel aliqua fortuita calamitas eundem locum evertit vel praesentiam venienti periculosam fecit, ex bono et aequo et hic exceptio ei accommodanda est. 9 Simili modo exceptio datur ei, qui cum ad iudicium venire volebat, a magistratu retentus est, et retentus sine dolo malo ipsius: nam si ipse hoc affectavit vel causam praestitit, non ei proderit exceptio: sed ipsius quidem dolus ei oberit, ceterorum non oberit, qui dolo[11] fecerunt ut retineretur. sed si privatus eum detinuerit, nullo modo ei proderit haec exceptio.

3 *Paulus libro sexagensimo nono ad edictum* sed actio ei datur adversus eum qui detinuit in id quod eius interest.

4 *Ulpianus libro septuagensimo quarto ad edictum* Sed et si quis rei capitalis ante condemnatus iudicio sistere se non potuit, merito huic ignoscitur. rei capitalis condemnatum accipere debemus, qui morte exiliove coercitus est. dixerit aliquis, quo ergo haec exceptio damnato? sed respondebitur fideiussoribus eius esse necessariam: aut si forte in exilium salva civitate abiit, ubi defensori eius exceptio ista proderit[12]. 1 Illud sciendum est eum, qui idcirco non stetit, quia capitis reus factus est, in ea causa esse, ut exceptione uti non possit: damnato enim datur. plane si vinculis vel custodia militari impeditus ideo non stetit, in ea erit causa, ut exceptione utatur. 2 Praeterea si funere quis domestico impeditus non venit, debet ei exceptio dari. 3 Item si quis in servitute hostium fuerit ac per hoc in iudicium non stetit, debet exceptione adiuvari. 4 Quaesitum est an possit conveniri[13], ne ulla exceptio in promissione deserta iudicio sistendi causa facta obiciatur: et ait Atilicinus conventionem istam non valere. sed[14] ego puto conventionem istam ita valere, si specialiter causae exceptionum[15] expressae sint, quibus a promissore sponte renuntiatum est. 5 Item quaeritur, si quis, cum iudicio sistendi causa satisdare non deberet, satisdato promiserit, an fideiussoribus eius exceptio detur. puto interesse, utrum per errorem satisdato promissum est an ex conventione: si per errorem, dandam fideiussoribus exceptionem: si ex conventione, minime dandam. nam et Iulianus scribit, si iudicio sistendi causa pluris quam statutum est per ignorantiam promissum fuerit, exceptionem dari debere: si autem ex conventione tantae summae promissio facta sit, exceptionem pacti conventi replicatione infirmandam Iulianus ait.

5 *Paulus libro sexagensimo nono ad edictum* Si duo rei stipulandi sint et uni[16] debitor iudicio se sisti cum poena promiserit, alter autem impedierit: ita demum exceptio adversus alterum danda est, si socii sint: ne prosit ei[17] dolus propter societatem. 1 Item si duo rei promittendi sint et unus ad iudicium non venerit contempta sua promissione iudicio sistendi causa facta, actor autem ab altero rem petat, ab altero poenam desertionis: petendo poenam exceptione summovebitur. 2 Aeque si a patre facta fuerit promissio iudicio sistendi gratia ex filii contractu, deinde de re actor egerit cum filio, exceptione summovebitur, si cum patre ex eius promissione agat. et contra idem erit, si filius promiserit et actor egerit cum patre de peculio.

6 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabularum* Si is qui fideiussorem dedit ideo non steterit, quod

(1) *Ed.* 1...5. 7...10; *Sab.* 11...14; *Pap.* 6. 15. — *Bas.* 7, 16 (2) obtemperabit *ind. F*, obtemperavit F^1, obtemperaverit F^2S (3) *sic dett. cum B*, si non *FS* (4) oproni *F* (5) dandam *libri cum B*, non dandam *Cuiacius obs.* 12, 18 (6) non venit, sive m. sive t. sit, tempestatem intellegere debemus talemque quae *scr.* (7) est *Hal.* (8) sit *Brencm.* (9) sistendi *S*, intendi *F* (10) temporis *ins.* (11) dolo F^1S, malo dolo F^2 (12) ubi *om. S*, uti defensor eius exceptione ista poterit *Hotomanus* (13) *sic* F^1, convenire F^2S (14) *sic S*, sed et *F* (15) *sic* F^2S, exceptionem F^1 (16) sint et uni F^2S, sunt (*om.* et uni) F^1 (17) qui impediit *vel similia exciderunt*

rei publicae causa afuit: iniquum est fideiussorem ob alium necessitate sistendi obligatum esse, cum ipsi liberum esset non sistere.

7 [1] *Paulus libro sexagensimo nono ad edictum* Si quis servum in iudicio sisti promiserit vel alium qui in aliena potestate est, isdem exceptionibus utitur, quibus si pro libero vel patre familias fideiussit [2], praeterquam si rei publicae causa abesse diceretur servus: nam servus rei publicae causa abesse non potest. praeter hanc autem exceptionem ceterae, quia communes sunt, tam in libero homine quam in servo locum habent.

8 *Gaius libro vicensimo nono ad edictum provinciale* Et si post tres aut quinque pluresve dies, quam iudicio sisti se reus promisit, secum agendi potestatem fecerit nec actoris ius ex mora deterius factum sit, consequens est dici defendi eum debere per exceptionem.

9 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edictum* Si servus iudicio se sisti promittat, non committitur stipulatio neque in eum neque in fideiussores
1 eius. Si plurium servorum nomine iudicio sistendi causa una stipulatione promittatur, poenam quidem integram committi, licet unus status non sit, Labeo ait, quia verum sit omnes statos non esse: verum si pro rata unius offeratur poena, exceptione doli usurum eum, qui ex hac stipulatione convenitur.

10 *Paulus libro primo ad Plautium* Si eum iudicio sisti promisero, qui iam tempore liberatus esse dicebatur, quia iam actione forte non tenebatur [3]: actio in me danda est, ut vel exhibeam eum vel de-
1 fendam, ut veritas inquiratur. Homo sisti promissus ante diem dolo promissoris periit: certo iure utimur non ante poenam peti posse, quam dies vene-
2 rit: tota enim stipulatio in diem collata videtur. Qui iniuriarum acturus est, stipulatus erat ante litem contestatam [4] ut adversarius suus iudicio sistat: commissa stipulatione mortuus est. non competere heredi eius ex stipulatu actionem placuit, quia tales stipulationes propter rem ipsam darentur, iniuriarum autem actio heredi non competit. quamvis enim haec stipulatio iudicio sistendi causa facta ad heredem transeat, tamen in hac causa danda non est: nam et defunctus si vellet omissa iniuriarum actione ex stipulatu agere, non permitteretur ei. idem dicendum esse et [5] si is, cum quo iniuriarum agere volebam, stipulatione tali commissa decesserit: nam non competit mihi adversus heredem eius ex stipulatu actio, et hoc Iulianus scribit. secundum quod et si fideiussores dati erant, minime dabitur in eos actio mortuo reo. idem Pomponius, si non post longum tempus decesserit: quia si ad iudicium venisset, litem cum eo contestari actor [6] potuisset.

11 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Si quis quendam in iudicio sisti promisit [7], in eadem causa eum debet sistere. in eadem autem causa sistere hoc est ita sistere, ut actori persecutio loco deteriori non sit, quamvis exactio rei possit esse difficilior. licet enim difficilior exactio sit, tamen dicendum est videri in eadem causa eum stetisse: nam et si novum aes alienum contraxisset vel pecuniam perdidisset, videtur tamen in eadem causa stetisse: ergo et qui alii iudicatus sistitur in eadem causa stare videtur.

12 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Qui autem novo privilegio utitur, non videtur in eadem causa
1 sisti. Illud tenendum est, quod aestimationem eius quod intersit agentis ad illud tempus referendum est, quo sisti debuit, non ad id, quo agitur, quamvis desierit eius interesse.

13 *Iulianus libro quinquagensimo quinto digestorum* Quotiens servus iudicio sistendi causa ut ipse litigaturus vel ab alio stipulatur vel ipse promittit: nec committitur stipulatio nec fideiussores tenentur, quia servus conveniri vel convenire non potest.

14 *Neratius libro secundo membranarum* Si procurator ita stipulatus est, ut sistat dumtaxat eum quem stipularetur, non etiam poenam si status non esset stipularetur: propemodum nullius momenti est ea stipulatio, quia procuratoris, quod ad ipsius utilitatem pertinet, nihil interest sisti. sed cum alienum negotium in stipulando egerit, potest defendi non procuratoris, sed eius cuius negotium gesserit utilitatem in ea re spectandam esse: ut quantum domini litis interfuit sisti, tantum ex ea stipulatione non stato reo procuratori debeatur. eadem et fortius adhuc dici possunt, si procurator ita stipulatus esset 'quanti ea res erit': ut hanc conceptionem [8] verborum non ad ipsius, sed ad domini utilitatem relatam interpretemur.

15 *Papinianus libro secundo quaestionum* Si tutor iudicio sisti promiserit et [9] stipulationi non obtemperaverit, et interea pupillus adoleverit aut mortem obierit aut etiam abstentus [10] sit hereditate: denegabitur ex stipulatu actio. nam et ipsius rei quae petebatur, si tutor iudicatus fuerit et eorum quid acciderit, non esse dandam in eum actionem iudicati probatum est.

XII [11].

DE FERIIS ET DILATIONIBUS ET DIVERSIS TEMPORIBUS.

1 *Ulpianus libro quarto de omnibus tribunalibus* Ne quis messium vindemiarumque tempore adversarium cogat ad iudicium venire, oratione divi Marci exprimitur, quia occupati circa rem rusticam in forum
1 conpellendi non sunt. Sed si praetor aut per ignorantiam vel socordiam evocare eos perseveraverit hique sponte venerint: si quidem sententiam dixerit praesentibus illis et sponte litigantibus, sententia valebit, tametsi non recte fecerit qui eos evocaverit: sin vero, cum abesse perseveraverint, sententiam protulerit etiam absentibus illis, consequens erit dicere sententiam nullius esse momenti (neque enim praetoris factum iuri derogare oportet [12]): et citra appel-
2 lationem igitur sententia infirmabitur. Sed excipiuntur certae causae, ex quibus cogi poterimus et per id temporis, cum messes vindemiaeque sunt, ad praetorem [13] venire: scilicet si res tempore peritura sit, hoc est si dilatio actionem sit peremptura. Sane quotiens res urguet, cogendi quidem sumus ad praetorem venire, verum ad hoc tantum cogi aequum est ut lis contestetur, et ita ipsis [14] verbis orationis exprimitur: denique alterutro recusante post litem contestatam litigare dilationem oratio concessit.

2 *Idem libro quinto ad edictum* Eadem oratione divus Marcus in senatu recitata effecit de aliis speciebus praetorem adiri etiam diebus feriaticis: ut puta ut tutores aut curatores [15] dentur: ut officii admoneantur cessantes: excusationes allegentur: alimenta constituantur: aetates probentur: ventris nomine in possessionem mittatur, vel rei servandae causa, vel legatorum fideive commissorum, vel damni infecti: item de testamentis exhibendis: ut curator detur bonorum eius, cui an heres exstaturus sit incertum est: aut de alendis liberis parentibus patronis: aut de adeunda suspecta hereditate: aut ut aspectu atrox iniuria aestimetur: vel fideicommissaria libertas praestanda [16].

3 *Idem libro secundo ad edictum* Solet etiam messis vindemiarumque tempore ius dici de rebus quae tempore vel morte periturae sunt. morte: veluti furti: damni iniuriae: iniuriarum atrocium: qui de incendio ruina naufragio rate nave expugnata rapuisse dicuntur: et si quae similes sunt. item si res [17] tempore

(1) *pars redit D.*50,17,211 (2) fideiussisset *Hal.* (3) quia iam a. f. n. tenebatur *del.* (4) ante litem contestatam *ante* mortuus est *collocandum esse indicant B* (5) esset *Smallenburg* (6) *sic S*, constari auctor *F* (7) *sic* F^b, promiserit $F^a S$ (8) hanc conceptionem $F^3 S$, ac conconceptionem F^1 (9) et $F^3 S$, e F^1 (10) abstentus $F^3 S$, absentus F^1

(11) *Ed.* 2...7; *Sab.* 1. 8. 9; *Pap.* 10. — *Bas.* 7, 17. — *Cf. Cod.* 3, 11. 12 (12) *sic* $F^3 S$, oportaret F^1 (13) *sic S*, praetores *F* (14) ipseis *F* (15) aut curatores $F^3 S$, auctores F^1: curatores *non habent Graeci* (16) vel de f. c. libertate praestanda *scr.* (17) si res *S*, si re F^{em}, re si F^{ae}

1 periturae sunt aut actionis dies exiturus est. Li-
2 beralia quoque iudicia omni tempore finiuntur. Item
in eum, qui quid nundinarum nomine adversus communem utilitatem acceperit, omni tempore ius dicitur.

4 *Paulus libro primo ad edictum* Praesides provinciarum ex consuetudine cuiusque loci solent messis vindemiarumque causa[1] tempus statuere.

5 *Ulpianus libro sexagensimo secundo ad edictum* Pridie kalendas Ianuarias[2] magistratus neque ius dicere, sed nec sui potestatem facere consuerunt.

6 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum* Si feriatis diebus fuerit iudicatum, lege cautum est, ne his diebus iudicium sit nisi ex voluntate partium, et quod aliter adversus ea iudicatum erit ne quis iudicatum facere neve solvere debeat, neve quis ad quem de ea re in ius aditum erit iudicatum facere cogat.

7 *Idem libro primo de officio consulis* Oratione quidem divi Marci amplius quam semel non esse dandam instrumentorum dilationem expressum est: sed utilitatis litigantium gratia causa cognita et iterum dilatio tam ex eadem quam ex alia provincia secundum moderamen locorum impertiri solet, et maxime si aliquid inopinatum emergat. illud videndum, si defunctus acceperit aliquam dilationem propter instrumenta, an successori quoque eius dari debeat, an vero, quia iam data est, amplius dari non possit? et magis est, ut et hic causa cognita dari debeat.

8 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* More Romano dies a media nocte incipit et sequentis noctis media parte finitur. itaque quidquid in his viginti quattuor horis, id est duabus dimidiatis noctibus et luce media, actum est, perinde est, quasi quavis hora lucis actum esset.

9 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Divus Traianus Minicio Natali rescripsit ferias a forensibus tantum negotiis dare vacationem, ea autem, quae ad disciplinam[3] militarem pertinent, etiam feriatis diebus peragenda: inter quae custodiarum quoque cognitionem esse.

10 *Paulus libro quinto sententiarum* In pecuniariis causis omnibus[4] dilatio singulis causis plus semel tribui non potest: in capitalibus autem reo tres dilationes, accusatori duae dari possunt: sed utrumque causa cognita.

XIII[5].

DE EDENDO.

1 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Qua quisque actione agere volet, eam edere debet: nam aequissimum videtur eum qui acturus est edere actionem, ut proinde sciat reus, utrum cedere an contendere ultra debeat, et, si contendendum putat, veniat instructus ad agendum cognita actione qua convenia-
1 tur. Edere est etiam copiam describendi facere:
vel in libello complecti et dare: vel dictare. eum
quoque edere Labeo ait, qui producat adversarium
suum ad album et demonstret quod dictaturus est[6]
2 vel id dicendo[7], quo uti velit. Editiones sine die
et consule fieri debent, ne quid excogitetur edito[8]
die et consule et praelato[9] die fiat. diem autem et
consulem excepit praetor quo instrumentum conscriptum est, non in quem solutio concepta est: nam dies solutionis sicuti summa pars est stipulationis. rationes tamen cum die et consule edi debent, quoniam accepta et data non alias possunt apparere, nisi dies
3 et consul fuerit editus. Edenda sunt omnia, quae
quis apud iudicem editurus est: non tamen ut et
instrumenta, quibus quis usurus non est, compellatur
4 edere. Edere non videtur qui stipulationem totam
5 non edidit[10]. Eis, qui ob aetatem vel rusticitatem
vel ob sexum lapsi non ediderunt vel ex alia iusta causa, subvenietur.

2 *Paulus libro tertio ad edictum* Si legatum petatur, non iubet praetor verba testamenti edere: ideo fortasse, quia heredes solent habere exemplum testamenti.

3 *Mauricianus*[11] *libro secundo de poenis* Senatus censuit, ne quisquam eorum, a quibus quid fisco petetur, alia instrumenta delatori cogatur edere, quam quae ad eam causam pertinerent, ex qua se deferre professus est[12].

4 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Praetor ait: 'Argentariae mensae exercitores rationem[13], quae ad
1 'se pertinet, edent[14] adiecto die et consule.' Huius
edicti ratio aequissima est: nam cum singulorum rationes argentarii conficiant, aequum fuit id quod mei causa confecit meum[15] quodammodo[16] instrumentum
2 mihi edi. Sed et filius familias continetur his
verbis, ut vel ipse cogatur edere: an et pater, quaeritur. Labeo scribit patrem non cogendum, nisi sciente eo argentaria exercetur: sed recte Sabinus respondit tunc id admittendum, cum patri quaestum
3 refert. Sed si servus argentariam faciat (potest
enim), si quidem voluntate domini fecerit, compellendum dominum edere ac perinde in eum dandum est iudicium, ac si ipse fecisset. sed si inscio domino fecit, satis esse dominum iurare eas se rationes non habere. si servus peculiarem faciat[17] argentariam, dominus de peculio vel de in rem verso tenetur: sed si dominus habet rationes nec edit, in solidum tene-
4 tur. Etiam is qui desiit argentariam facere, ad
5 editionem compellitur. Sed ibi quis compellitur
edere, ubi argentariam exercuit, et hoc est[18] constitutum. quod si instrumentum argentariae in alia provincia habeat, in alia administraverit, ibi puto cogendum edere, ubi argentariam exercuit: hoc enim primum deliquit, quod alio instrumentum transtulit. quod si in alio loco argentariam exercet, alibi autem ad editionem compelletur, minime hoc facere cogitur: nisi descriptum velis ubi de ea re agitur eum tibi dare, tuis videlicet sumptibus:

5 *Paulus libro tertio ad edictum* spatiumque ad perferendas eas tribuendum est.

6 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Si quis ex argentariis, ut plerique eorum, in villa habeat instrumentum vel in horreo: aut ad locum te perducet aut de-
1 scriptas rationes dabit. Cogentur et successores
argentarii edere rationes. quod si plures sunt heredes et unus habeat, solus ad editionem compelletur: sed si omnes habeant et unus ediderit, omnes ad editionem compellendi sunt. quid enim si humilis et deploratus unus edidit, ut dubitare quis merito de fide editionis possit? ut igitur comparari rationes possint, etiam ceteri edere debent aut certe unius editioni subscribere. hoc idem erit et si plures fuerint argentarii, a quibus editio desideratur. nam et si plures tutores tutelam administraverunt simul, aut omnes edere debent aut unius editioni subscribere.
2 Exigitur autem ab adversario argentarii iusiuran-
dum non calumniae causa postulare edi sibi: ne forte vel supervacuas rationes vel quas habet edi sibi postu-
3 let vexandi argentarii[19] causa. Rationem autem
esse Labeo ait ultro citro dandi accipiendi, credendi[20], obligandi solvendi sui causa negotiationem: nec ullam rationem nuda dumtaxat solutione debiti incipere. nec si pignus acceperit aut mandatum, compellendum edere: hoc enim extra rationem esse. sed et quod solvi constituit, argentarius edere debet:
4 nam et hoc ex argentaria venit. Ex hoc edicto
5 in id quod interfuit actio competit: unde apparet
ita demum tenere hoc edictum, si ad eum pertineat.

(1) causa *del.* (2) kalendis ianuariis F^2 (3) dicisciplinam *F* (4) *sic S*, omnis *F*
(5) *Ed. — Bas.* 7, 18. — *Cf. Cod.* 2, 1 (6) *sic* F^3S, et F^1 (7) vel indicando *scr.* (8) *sic* F^2, edicto *S*, e F^1 (9) *sic* F^1S *cum B*, prolato F^2 *dett.* (10) *sic* F^2S, edit F^1 (11) Modestinus *Hal* (12) esset *F altero loco, cum haec verba ibi legantur bis* (13) cuique *ins. Muretus: sed excidit potius tale quid:* quam quis postulat sibi edi (14) edante F^a (15) meumque *scr.* (16) quodadmodo *F* (17) *sic* F^3S, fiat F^1 (18) sed hoc est F^2, ees hoc et F^a, et hoc et F^b, sed est hoc et *S* (19) *sic* F^3S, argenturii F^1 (20) debendi *ins.*

pertinere autem videtur ad me ratio, si modo eam
tractaveris me mandante. sed si procurator meus
absente me mandaverit, an mihi edenda sit, quasi ad
me pertineat? et magis est ut edatur. procuratori
quoque meo edendam rationem, quam mecum habet,
non dubito, quasi ad eum pertineat: et cauturum de
6 rato, si mandatum ei non sit. Si initium tabula-
rum habet diem[1], in quibus[2] Titii ratio scripta est,
postmodum mea sine die et consule, etiam mihi eden-
dus est dies et consul: communis enim omnis ratio-
7 nis est praepositio diei et consulis. Edi autem
est vel dictare vel tradere libellum vel codicem pro-
8 ferre. Praetor ait: 'Argentario eive, qui iterum
9 'edi postulabit, causa cognita edi iubebo'. Pro-
hibet argentario edi illa ratione, quod etiam ipse in-
structus esse potest instrumento suae professionis:
et absurdum est, cum ipse in ea sit causa, ut edere
debeat, ipsum petere ut edatur ei. an nec heredi
argentarii edi ratio debeat, videndum: et si quidem
instrumentum argentariae ad eum pervenit, non debet
ei edi, si minus, edenda est ex causa. nam et ipsi
argentario ex causa ratio edenda est: si naufragio
vel ruina vel incendio vel alio simili casu rationes
perdidisse probet aut in longinquo habere, veluti
10 trans mare. Nec iterum postulanti edi praetor
iubet, nisi ex causa:

7 *Paulus libro tertio ad edictum* veluti si peregre
habere quod primum editum est doceat: vel minus
plene editum: vel eas rationes, quas casu maiore,
non vero neglegentia perdiderit. nam si eo casu ami-
1 sit, cui ignosci debeat, ex integro edi iubebit. Haec
vox 'iterum' duas res significat: alteram, qua demon-
straretur[3] tempus secundum, quod Graeci δεύτερον
dicunt: alteram, quae ad insequentia quoque tempora
pertinet, quae Graece dicitur πάλιν, quod ita accipi-
tur 'quotiens opus erit'. nam potest fieri ut bis edi-
tam sibi rationem quis perdiderit: ut verbum iterum
pro saepius accipiatur.

8 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Ubi exigi-
tur argentarius rationes edere, tunc punitur, cum
dolo malo non exhibet: sed culpam non praestabit
nisi dolo proximam. dolo malo autem non edidit[4]
et qui malitiose edidit et qui in totum non edidit[5].
1 Is autem, qui in hoc edictum incidit, id praestat,
quod interfuit mea[6] rationes edi, cum decerneretur
a praetore, non quod hodie interest: et ideo licet in-
teresse desiit vel minoris vel pluris interesse coepit,
locum[7] actio non habebit neque augmentum neque
deminutionem.

9 *Paulus libro tertio ad edictum* Quaedam sunt
personae, quas rationes nobis edere oportet nec ta-
men a praetore per hoc edictum compelluntur. vel-
uti cum procurator res rationesve nostras administra-
vit, non cogitur a praetore per metum in factum
actionis rationes edere: scilicet quia id consequi pos-
sumus per mandati actionem. et cum dolo malo so-
cius negotia gessit, praetor per hanc clausulam non
intervenit: est enim pro socio actio. sed nec tuto-
rem cogit praetor pupillo edere rationes: sed iudicio
1 tutelae solet cogi edere. Nihil interest, si suc-
cessores aut pater aut dominus argentarii eiusdem
fuerunt professionis: quia cum in locum et in ius
succedant argentarii, partibus eius fungi debent. is
autem, cui argentarius rationes suas legavit, non
videbitur contineri, quia iuris successor his verbis
significatur: non magis, quam si ei vivus eas donas-
set. sed nec heres tenebitur, cum nec possideat nec
dolo malo fecerit: sed si ei, antequam eas legatario
traderet, renuntiatum fuerit, ne ante eas tradat, tene-
bitur quasi dolo fecerit: item antequam eas tradat,
tenebitur. quod si nihil dolo fecerit, causa cognita
2 legatarius cogendus est edere. Nummularios quo-
que non esse iniquum cogi rationes edere Pomponius
scribit: quia et hi nummularii sicut argentarii ratio-
nes conficiunt, quia et accipiunt pecuniam et ero-
gant per partes, quarum probatio scriptura codici-
busque eorum maxime continetur: et frequentissime
3 ad fidem eorum decurritur. Ceterum omnibus
postulantibus et iurantibus non calumniae causa pe-
4 tere rationes, quae ad se pertineant, edi iubet. Ad
nos enim pertinet non tantum cum ipsi contraximus
vel successimus ei qui contraxit, sed etiam si is qui
in nostra potestate est contraxit.

10 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Ar-
gentarius rationes edere iubetur: nec interest cum
1 ipso argentario controversia sit an cum alio. Ideo
autem argentarios tantum neque alios ullos absimiles
eis edere rationes cogit, quia officium eorum atque
ministerium publicam habet causam et haec princi-
palis eorum opera est, ut actus sui rationes diligen-
2 ter conficiant. Edi autem ratio ita intellegitur,
si a capite edatur, nam ratio nisi a capite[8] inspi-
ciatur, intellegi non potest: scilicet ut non totum
cuique codicem rationum totasque membranas inspi-
ciendi describendique potestas fiat, sed ut ea sola
pars rationum, quae ad instruendum aliquem perti-
3 neat, inspiciatur et describatur. Cum autem in
id actio competit, quanti agentis intersit editas sibi
rationes esse: eveniet, ut, sive quis condemnatus sit
sive quod petierit non optinuerit eo, quod non ha-
buerit rationes ex quibus causam suam tueri possit,
id ipsum, quod ita perdiderit, hac actione consequa-
tur. sed an hoc procedat videamus: nam si apud
hunc iudicem, qui inter eum et argentarium iudicat,
potest probare se illo iudicio, quo victus est, vincere
potuisse, poterat[9] et tunc probare: et si non proba-
vit[10] aut probantem iudex non curavit[11], de se ipso[12]
aut de iudice queri debet. sed non ita est. fieri enim
potest, ut nunc, rationes vel ipso edente vel alio
modo nanctus, aut aliis instrumentis vel testibus,
quibus illo tempore aliqua ex causa uti non potuit,
possit probare potuisse se vincere. sic enim et de
cautione subrepta aut corrupta competit condictio
et damni iniuriae actio: quia quod ante non potui-
mus intercepta cautione probare et ob id amisimus,
hoc nunc aliis instrumentis aut testibus, quibus tum
uti non potuimus, probare possumus.

11 *Modestinus libro tertio regularum* Exempla
instrumentorum etiam sine subscriptione edentis edi
posse receptum est.

12 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Fe-
minae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea
opera virilis sit.

13 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Haec actio
neque post annum neque in heredem nisi ex suo facto
dabitur. heredi autem dabitur.

XIIII[13].
DE PACTIS.

1 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Huius edicti
aequitas naturalis est. quid enim tam congruum fidei
humanae, quam ea quae inter eos placuerunt ser-
1 vare? Pactum autem a pactione dicitur (inde
2 etiam pacis nomen appellatum est) et est pactio
duorum pluriumve in idem placitum et[14] consensus.
3 Conventionis verbum generale est ad omnia per-
tinens, de quibus negotii contrahendi transigendique
causa consentiunt qui inter se agunt: nam sicuti
convenire dicuntur qui ex diversis locis in unum lo-
cum colliguntur et veniunt, ita et qui ex diversis
animi motibus in unum consentiunt, id est in unam

(1) et consulem *add.* F^3 (2) in quibus] in sequentibus *scr.* (3) lemonstratur F^3 (4) edit F^1 (5) edit *altero loco* (*nam bis haec exhibet*) *F* (6) meas F^2 (7) locum *del. Ant. Faber; sed magis putem excidisse talia fere:* locum actio non habebit [minus et habebit] neque augmentum neque deminutionem (8) *sic S*, edatur nam ratio nisi a capite *om.* F^1, edatur nam ratio ni *add.* F^2, ni *in* nisi *mutavit* F^3 (9) *sic S*, poterit *F* (10) probabit *solito errore F* (11) curabit *F* (12) de sipso *F*
(13) *Ed.* 1...7. 9...37. 60; *Pap.* 8. 38...46. 48; *App.* 47. 62; *Sab.* 49...59. 61. — *Bas.* 11, 1. — *Cf. Cod.* 2, 3 (14) et *S cum Graecis, om. F*

sententiam decurrunt. adeo autem conventionis no-
men generale est, ut eleganter dicat Pedius nullum
esse contractum, nullam obligationem, quae non ha-
beat in se conventionem, sive re sive verbis fiat:
nam et stipulatio quae verbis fit, nisi habeat con-
4 sensum, nulla est. Sed conventionum pleraeque
in aliud nomen transeunt: veluti in emptionem, in
locationem, in pignus vel in stipulationem.

2 *Paulus libro tertio ad edictum* Labeo ait con-
venire posse[1] vel re: vel per epistulam vel per nun-
tium inter absentes quoque posse. sed etiam tacite
1 consensu convenire intellegitur: et ideo si debi-
tori meo reddiderim cautionem, videtur inter nos con-
venisse ne peterem, profuturamque ei conventionis
exceptionem placuit.

3 *Modestinus libro tertio regularum* Postquam
pignus vero debitori reddatur, si pecunia soluta non
fuerit, debitum peti posse dubium non est, nisi spe-
cialiter contrarium actum esse probetur.

4 *Paulus libro tertio ad edictum* Item quia con-
ventiones etiam tacite[2] valent, placet in urbanis habi-
tationibus locandis invecta illata pignori esse loca-
1 tori, etiamsi nihil nominatim convenerit. Secun-
2 dum haec et mutus pacisci potest. Huius rei ar-
gumentum etiam stipulatio dotis causa facta est: nam
ante nuptias male petitur, quasi si hoc[3] expressum
fuisset, et nuptiis non secutis ipso iure evanescit sti-
3 pulatio. idem Iuliano placet. Ex facto etiam con-
sultus, cum convenisset, ut donec usurae solverentur
sors non peteretur[4], et[5] stipulatio pure concepta
fuisset, condicionem inesse stipulationi, atque si hoc
expressum fuisset.

5 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Conventio-
num autem tres sunt species. aut enim ex publica
causa fiunt aut ex privata: privata aut legitima aut
iuris gentium. publica conventio est, quae fit per
pacem[6], quotiens inter se duces belli quaedam pacis-
cuntur.

6 *Paulus libro tertio ad edictum* Legitima con-
ventio est quae lege aliqua confirmatur. et ideo in-
terdum ex pacto actio nascitur vel tollitur, quotiens
lege vel senatus consulto adiuvatur.

7 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Iuris gen-
tium conventiones quaedam actiones pariunt, quae-
1 dam exceptiones. Quae pariunt actiones, in suo
nomine non stant, sed transeunt in proprium nomen
contractus: ut emptio venditio, locatio[7] conductio,
societas, commodatum, depositum et ceteri similes
2 contractus. Sed et si in[8] alium contractum res
non transeat, subsit tamen causa, eleganter Aristo
Celso respondit esse obligationem. ut puta dedi tibi
rem ut mihi aliam dares, dedi ut aliquid facias: hoc
συνάλλαγμα[9] esse et hinc nasci civilem obligationem.
et ideo puto recte Iulianum a Mauriciano reprehen-
sum in hoc: dedi tibi Stichum ut Pamphilum manu-
mittas: manumisisti: evictus est Stichus. Iulianus
scribit in factum actionem a praetore dandam: ille
ait civilem incerti actionem, id est praescriptis ver-
bis sufficere: esse enim contractum, quod Aristo
3 *συνάλλαγμα* dicit, unde haec nascitur actio. Si
ob maleficium ne fiat promissum sit, nulla est obli-
4 gatio ex hac conventione. Sed cum nulla subest
causa, propter conventionem hic constat non posse
constitui obligationem: igitur nuda pactio obligatio-
5 nem non parit, sed parit exceptionem. Quin immo
interdum format ipsam actionem, ut in bonae fidei[10]
iudiciis: solemus enim dicere pacta conventa inesse
bonae fidei iudiciis. sed hoc sic accipiendum est, ut
si quidem ex continenti pacta subsecuta sunt, etiam
ex parte actoris insint: si[11] ex intervallo, non inerunt,
nec valebunt, si agat, ne ex pacto actio nascatur.
ut puta post divortium convenit, ne tempore statuto
dilationis dos reddatur, sed statim: hoc non valebit,
ne ex pacto actio nascatur: idem Marcellus scribit:
et si in tutelae actione convenit, ut maiores quam
statutae sunt usurae praestentur, locum non habebit,
ne ex pacto nascatur actio: ea enim pacta insunt,
quae legem contractui dant, id est quae in ingressu
contractus facta sunt. idem responsum scio a Papi-
niano, et si post emptionem ex intervallo aliquid ex-
tra naturam contractus conveniat, ob hanc causam
agi ex empto non posse propter eandem regulam, ne
ex pacto actio nascatur. quod et in omnibus bonae
fidei[12] iudiciis erit dicendum. sed ex parte rei locum
habebit pactum, quia solent et ea pacta, quae postea
6 interponuntur, parere exceptiones. Adeo autem
bonae fidei iudiciis exceptiones[13] postea factae, quae
ex eodem sunt contractu, insunt, ut constet in emptione
ceterisque bonae fidei iudiciis re nondum secuta posse
abiri ab emptione. si igitur in totum potest, cur non
et pars eius pactione mutari potest? et haec ita
Pomponius libro sexto ad edictum scribit. quod cum
est, etiam ex parte agentis pactio locum habet, ut et
ad actionem proficiat nondum re secuta, eadem ra-
tione. nam si potest tota res tolli, cur non et refor-
mari? ut quodammodo quasi renovatus contractus
videatur. quod non insuptiliter dici potest. unde
illud aeque non reprobo, quod Pomponius libris lec-
tionum probat, posse in parte recedi pacto ab emp-
tione, quasi repetita partis emptione. sed cum duo
heredes emptori exstiterunt[14], venditor cum altero
pactus est, ut ab emptione recederetur: ait Iulianus
valere pactionem et dissolvi pro parte emptionem:
quoniam et ex alio contractu paciscendo alter ex
heredibus adquirere sibi potuit exceptionem. utrum-
que itaque recte placet, et quod Iulianus et quod
7 Pomponius. Ait praetor: 'Pacta conventa, quae
'neque dolo malo, neque adversus leges plebis scita
'senatus consulta decreta[15] edicta principum, neque
'quo fraus cui eorum fiat, facta erunt, servabo.'
8 Pactorum quaedam in rem sunt, quaedam in per-
sonam. in rem sunt, quotiens generaliter paciscor ne
petam: in personam, quotiens ne a persona petam,
id est ne a Lucio Titio petam. utrum autem in rem
an in personam pactum factum est, non[16] minus ex
verbis quam ex mente convenientium aestimandum
est: plerumque enim, ut Pedius ait[17], persona pacto
inseritur, non ut personale pactum fiat, sed ut de-
9 monstretur, cum quo pactum factum est. Dolo
malo ait praetor pactum se non servaturum. dolus
malus fit calliditate et fallacia: et ut ait Pedius, dolo
malo pactum fit, quotiens circumscribendi alterius
10 causa aliud agitur et aliud agi simulatur. Sed
si fraudandi causa pactum factum dicatur, nihil praetor
adicit: sed eleganter Labeo ait hoc aut iniquum
esse, aut supervacuum. iniquum, si quod semel re-
misit creditor debitori suo bona fide, iterum hoc
conetur destruere: supervacuum, si deceptus hoc fe-
11 cerit, inest enim dolo et fraus. Sive autem ab
initio dolo malo pactum factum est sive post pactum
dolo malo aliquid factum est, nocebit exceptio prop-
12 ter haec verba edicti 'neque fiat'. Quod fere
novissima parte pactorum ita solet inseri 'rogavit
'Titius, spopondit Maevius', haec verba non tantum
pactionis loco accipiuntur, sed etiam stipulationis:
ideoque ex stipulatu nascitur actio, nisi contrarium
specialiter adprobetur, quod[18] non animo stipulan-
13 tium hoc factum est, sed tantum paciscentium. Si
paciscar, ne pro iudicati[19] vel incensarum aedium
14 agatur, hoc pactum valet. Si paciscar, ne operis
novi nuntiationem exsequar, quidam putant non va-
lere pactionem, quasi in ea re praetoris imperium
versetur: Labeo autem distinguit, ut, si ex re fami-
liari operis novi nuntiatio sit facta, liceat pacisci, si

(1) posse *del.* (2) *sic S*, conventione sententiam acite *F* (3) noc *F* (4) petitur *F* (5) etsi *scr.* (6) pro pace *scr.* (7) locato *F* (8) sin *F* (9) *συνάλλαγμα contractus est, συναλλάσσειν proprie permutare* (10) fide *F* (11) si *om.* F^1 (12) fide *F* (13) *sic FS cum B*, pactiones *dett.* (14) extiterint F^3S (15) *sic S cum B*, decreta *om. F* (16) non *del. secundum B* (17) ut pedius ait F^2, ut et F^1, ut et pedius ait *P* (18) *sic S cum Graecis*, quo *F* (19) *sic FS cum B.; olim fuit fortasse* ne iudicati prove iudicato

de re publica, non liceat: quae distinctio vera est. et in ceteris igitur omnibus ad edictum praetoris pertinentibus, quae non ad publicam laesionem, sed ad rem familiarem respiciunt, pacisci licet: nam et
15 de furto pacisci lex permittit. Sed et si quis paciscatur, ne depositi agat, secundum Pomponium valet pactum. item si quis pactus sit, ut ex causa depositi omne periculum praestet, Pomponius ait pactionem valere nec quasi contra iuris formam fac-
16 tam non esse servandam. Et generaliter quotiens pactum a iure communi remotum est, servari hoc non oportet: nec legari, nec iusiurandum de hoc adactum[1] ne quis agat servandum Marcellus libro secundo digestorum scribit: et si stipulatio sit interposita de his, pro quibus pacisci non licet, ser-
17 vanda non est, sed omnimodo rescindenda. Si ante aditam hereditatem paciscatur quis cum creditoribus ut minus solvatur, pactum valiturum est.
18 Sed si servus sit, qui paciscitur[2], priusquam libertatem et hereditatem apiscatur, quia sub condicione heres scriptus fuerat, non profuturum pactum Vindius scribit: Marcellus autem libro octavo decimo digestorum et suum heredem et servum necessarium pure scriptos, paciscentes priusquam se immisceant putat recte pacisci, quod verum est. idem et in extraneo herede: qui si mandatu creditorum adierit, etiam mandati putat eum habere actionem. sed si quis, ut supra rettulimus, in servitute pactus est, negat Marcellus, quoniam non solet ei proficere, si quid in servitute egit, post libertatem: quod in pacti exceptione admittendum est. sed an vel doli ei prosit exceptio, quaeritur. Marcellus in similibus speciebus licet antea dubitavit, tamen admisit: ut puta filius familias heres institutus pactus est cum creditoribus et emancipatus adiit hereditatem: et dicit doli eum posse uti exceptione. idem probat, et si filius vivo patre cum creditoribus paternis pactus sit: nam et hic[3] doli exceptionem profuturam. immo et
19 in servo doli exceptio non est respuenda. Hodie tamen ita demum pactio huiusmodi creditoribus obest, si convenerint in unum et communi consensu declaraverint, quota parte debiti contenti sint: si vero dissentiant, tunc praetoris partes necessariae sunt, qui decreto suo sequetur maioris partis voluntatem.

8 *Papinianus libro decimo responsorum* Maiorem esse partem pro modo debiti, non pro numero personarum placuit. quod si aequales sint in cumulo debiti, tunc plurium numerus creditorum praeferendus est. in numero autem pari creditorum auctoritatem eius sequetur praetor, qui dignitate inter eos praecellit. sin autem omnia undique in unam aequalitatem concurrant, humanior sententia a praetore eligenda est. hoc enim ex divi Marci rescripto colligi potest.

9 *Paulus libro sexagensimo secundo ad edictum* Si plures sint qui eandem actionem habent, unius loco habentur. ut puta plures sunt rei stipulandi vel plures argentarii, quorum nomina simul facta sunt: unius loco numerabuntur, quia unum debitum est. et cum tutores pupilli creditoris plures convenissent, unius loco numerantur, quia unius pupilli nomine convenerant. nec non et unus tutor plurium pupillorum nomine unum debitum praetendentium si convenerit, placuit unius loco esse. nam difficile est, ut unus homo duorum vicem sustineat. nam nec is, qui plures actiones habet, adversus eum, qui unam actionem habet, plurium personarum loco accipitur.
1 Cumulum debiti et ad plures summas referemus, si uni forte minutae summae centum aureorum debeantur, alii vero una summa aureorum quinquaginta: nam in hunc casum spectabimus summas plures, quia illae excedunt in unam summam coaduna-
2 tae. Summae autem applicare debemus etiam usuras.

10 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Rescriptum autem divi Marci sic loquitur, quasi omnes creditores debeant convenire. quid ergo si quidam absentes sint? num exemplum praesentium absentes sequi debeant? sed an et privilegiariis absentibus haec pactio noceat, eleganter tractatur: si modo valet pactio et contra absentes. et repeto ante formam a divo Marco datam divum Pium rescripsisse fiscum quoque in his casibus, in quibus hypothecas non habet, et ceteros privilegiarios exemplum creditorum sequi oportere. haec enim omnia in his creditoribus, qui hypothecas
1 non habent, conservanda sunt. Si pacto subiecta sit poenae stipulatio, quaeritur, utrum pacti exceptio locum habeat an ex stipulatu actio. Sabinus putat, quod est verius, utraque via uti posse prout elegerit qui stipulatus est: si tamen ex causa pacti exceptione utatur, aequum erit accepto eum stipulationem
2 ferre. Plerumque solemus dicere doli exceptionem subsidium esse pacti exceptionis: quosdam denique, qui exceptione pacti uti non possunt, doli exceptione usuros et Iulianus scribit et alii plerique consentiunt. ut puta si procurator meus paciscatur, exceptio doli mihi proderit, ut Trebatio videtur, qui putat, sicuti pactum procuratoris mihi nocet, ita et prodesse,

11 *Paulus libro tertio ad edictum* quia et solvi ei potest.

12 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Nam et nocere constat, sive ei mandavi ut pacisceretur, sive omnium rerum mearum procurator fuit: ut et Puteolanus libro primo adsessoriorum scribit: cum placuit eum etiam rem in iudicium deducere.

13 *Paulus[4] libro tertio ad edictum* Sed si tantum ad actionem procurator factus sit, conventio facta domino non nocet, quia nec solvi ei[5] possit.
1 Sed si in rem suam datus sit procurator, loco domini habetur: et ideo servandum erit pactum conventum.

14 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Item magistri societatium pactum et prodesse et obesse constat.

15 *Paulus libro tertio ad edictum* Tutoris quoque, ut scribit Iulianus, pactum pupillo prodest.

16 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Si cum emptore hereditatis pactum sit factum et venditor hereditatis petat, doli exceptio nocet. nam ex quo rescriptum est a divo Pio utiles actiones emptori hereditatis dandas, merito adversus venditorem hereditatis exceptione doli debitor hereditarius uti potest.
1 Sed et si inter dominum rei venditae et emptorem convenisset, ut homo qui emptus erat redderetur, ei qui pro domino rem vendidit petenti[6] pretium doli exceptio nocebit.

17 *Paulus libro tertio ad edictum* Si tibi decem dem et paciscar, ut viginti mihi debeantur, non nascitur obligatio ultra decem: re enim non potest obli-
1 gatio contrahi, nisi quatenus datum sit. Quaedam actiones per pactum ipso iure tolluntur: ut in-
2 iuriarum, item furti. De pignore iure honorario nascitur ex[7] pacto actio: tollitur autem per excep-
3 tionem, quotiens paciscor ne petam. Si quis paciscatur, ne a se petatur, sed ut ab herede petatur,
4 heredi exceptio non proderit. Si pactus sim, ne a me neve a Titio petatur, non proderit Titio, etiamsi heres extiterit, quia ex post facto id confirmari non potest. hoc Iulianus scribit in patre, qui pactus erat, ne a se neve a filia peteretur, cum filia patri
5 heres extitisset. Pactum conventum cum venditore factum si in rem constituatur, secundum plurium sententiam et emptori prodest, et hoc iure nos uti Pomponius scribit: secundum Sabini autem sententiam etiam si in personam conceptum est, et in emptorem valet: qui hoc esse[8] existimat

(1) nec legari... adactum] *requiritur tale quid:* nec de ea re iusiurandum in hoc adactum (2) pascitur *F* (3) *sic* F^1 *cum B,* huic F^2S (4) *sic S cum B,* ulpianus *F* (5) *sic* S *cum Bas.,* ei *om. F* (6) ei *ins. FS, del. secundum B* (7) ex *om.* F^1 (8) qui hoc esse] quin prodesse *scr.*

6 et si per donationem successio facta sit. Cum
possessor alienae hereditatis pactus est, heredi, si
evicerit, neque nocere neque prodesse plerique putant.
7 Filius servusve si paciscantur, ne a patre domi-
nove petatur,

18 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* sive
de eo paciscantur, quod cum ipsis, sive de eo, quod
cum patre dominove contractum est,

19 *Paulus libro tertio ad edictum* adquirent ex-
ceptionem. idem est et in his, qui bona fide serviunt.
1 Item si filius familias pactus fuerit ne a se petatur,
proderit ei, et patri quoque, si de peculio conve-
niatur

20 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* vel
de in rem verso, vel si[1] quasi defensor filii, si hoc
maluerit, conveniatur,

21 *Paulus libro tertio ad edictum* et heredi pa-
tris vivo filio: post mortem vero filii nec patri nec
1 heredi eius, quia personale pactum est. Quod si
servus, ne a se peteretur, pactus fuerit, nihil valebit
pactum: de doli exceptione videamus. et si in rem
paciscatur, proderit domino et heredi eius pacti con-
venti exceptio: quod si in personam pactum concep-
2 tum est, tunc domino doli superest exceptio. Nos
autem his, qui in nostra potestate sunt, paciscendo
prodesse non possumus: sed nobis id profuturum, si
nomine eorum conveniamur, Proculus ait: quod ita
recte dicitur, si in paciscendo id actum sit. ceterum
si paciscar, ne a Titio petas, deinde actionem adver-
sus me nomine eius instituas, non est danda pacti
conventi exceptio: nam quod ipsi inutile est, nec de-
fensori competit. [2] Iulianus quoque scribit, si pater
pactus sit ne a se neve a filio petatur, magis est ut
pacti exceptio filio familias danda non sit, sed doli
3 prosit. Filia familias pacisci potest, ne de dote
4 agat, cum sui iuris esse coeperit. Item filius fa-
milias de eo, quod sub condicione legatum est, recte
5 paciscetur. In[3] his, qui eiusdem pecuniae exac-
tionem habent in solidum vel qui eiusdem pecuniae
debitores sunt, quatenus alii quoque prosit vel no-
ceat pacti exceptio, quaeritur. et in rem pacta om-
nibus prosunt, quorum obligationem dissolutam esse
eius qui paciscebatur interfuit. itaque debitoris con-
ventio fideiussoribus proficiet,

22 *Ulpianus libro quarto ad edictum* nisi hoc
actum est, ut dumtaxat a reo non petatur, a fide-
iussore petatur: tunc enim fideiussor exceptione non
utetur.

23 *Paulus libro tertio ad edictum* Fideiussoris
autem conventio nihil proderit reo, quia nihil eius
interest a debitore pecuniam non peti. immo nec
confideiussoribus proderit. neque enim quoquo modo
cuiusque interest, cum alii[4] conventio facta pro-
dest, sed tunc demum, cum per eum, cui exceptio
datur, principaliter ei qui pactus est proficiat: sicut
in reo promittendi et his qui pro reo[5] obligati sunt.

24 *Idem libro tertio ad Plautium* Sed si fideius-
sor in rem suam spopondit, hoc casu fideiussor pro
reo accipiendus est et pactum cum eo factum cum
reo factum esse videtur.

25 *Idem libro tertio ad edictum* Idem in duobus
1 reis promittendi et duobus argentariis sociis. Per-
sonale pactum ad alium non pertinere, quemadmodum
2 nec ad heredem, Labeo ait. Sed quamvis fide-
iussoris pactum reo non prosit[6], plerumque tamen
doli exceptionem reo profuturam Iulianus scribit,

26 *Ulpianus libro quarto ad edictum* videlicet si
hoc actum sit, ne a reo quoque petatur. idem et in
confideiussoribus est.

27 *Paulus libro tertio ad edictum* Si unus ex ar-
gentariis sociis cum debitore pactus sit, an etiam
alteri noceat exceptio? Neratius Atilicinus Procu-
lus, nec si in rem pactus sit, alteri nocere: tantum
enim constitutum, ut solidum alter petere possit.
idem Labeo: nam nec novare alium posse, quamvis
ei recte solvatur: sic enim et his[7], qui in nostra
potestate sunt, recte solvi quod crediderint, licet no-
vare non possint. quod est verum. idemque in duo-
1 bus reis stipulandi dicendum est. Si cum reo ad
certum tempus pactio facta sit, ultra neque reo ne-
que fideiussori prodest. quod si sine persona sua
reus pepigerit, ne a fideiussore petatur, nihil id pro-
desse fideiussori quidam putant, quamquam id rei
intersit: quia ea demum competere ei debeat excep-
tio, quae et reo. ego didici prodesse fideiussori ex-
ceptionem: non sic enim illi per liberam personam
adquiri, quam ipsi, qui pactus sit, consuli videmur[8]:
2 quo iure utimur. Pactus, ne peteret, postea con-
venit ut peteret: prius pactum per posterius elide-
tur, non quidem ipso iure, sicut tollitur stipulatio
per stipulationem, si hoc actum est, quia in stipula-
tionibus ius continetur, in pactis factum versatur: et
ideo replicatione exceptio elidetur. eadem ratione
contingit, ne fideiussoribus prius pactum prosit. sed
si pactum conventum tale fuit, quod actionem quo-
que tolleret, velut iniuriarum, non poterit postea
paciscendo ut agere possit agere[9]: quia et prima
actio sublata est et posterius pactum ad actionem
parandam inefficax est: non enim ex pacto iniuria-
rum actio nascitur, sed ex contumelia. idem dicemus
et in bonae fidei contractibus, si pactum conventum
totam obligationem sustulerit, veluti empti: non enim
ex novo pacto prior obligatio resuscitatur, sed pro-
ficiet pactum ad novum contractum. quod si non ut
totum contractum tolleret, pactum conventum inter-
cessit, sed ut imminueret, posterius pactum potest
renovare primum contractum. quod et in specie do-
tis actionis procedere potest. puta pactam mulierem,
ut praesenti die dos redderetur, deinde pacisci, ut
tempore ei legibus dato dos reddatur: incipiet dos
redire ad ius suum. nec dicendum est deteriorem
condicionem dotis fieri per pactum: quotiens enim
ad ius, quod lex naturae eius tribuit, de dote actio
redit, non fit causa dotis deterior, sed formae suae
3 redditur. haec et Scaevolae nostro placuerunt. Illud
nulla pactione effici potest, ne dolus praestetur: quam-
vis si quis paciscatur ne depositi agat, vi ipsa id
pactus videatur, ne de dolo agat: quod pactum pro-
4 derit. Pacta, quae turpem causam continent, non
sunt observanda: veluti si paciscar ne furti agam
vel iniuriarum, si feceris: expedit enim timere furti
vel iniuriarum poenam: sed post admissa haec pa-
cisci possumus. item ne experiar interdicto unde vi
quatenus publicam causam contingit, pacisci non
possumus. et in summa, si pactum conventum a re
privata remotum sit, non est servandum: ante omnia
enim animadvertendum est, ne conventio in alia re
facta aut cum alia persona in alia re aliave persona
5 noceat. Si cum decem mihi deberes, pepigero, ne
a te viginti petam: in decem prodesse tibi pacti con-
venti vel doli exceptionem placet. item si cum viginti
deberes, pepigerim[10], ne decem petam: efficeretur
per exceptionem mihi opponendam, ut tantum reli-
6 qua decem exigere debeam. Sed si stipulatus de-
cem aut Stichum de decem pactus sim et petam
Stichum aut decem: exceptionem pacti conventi in
totum obstaturam: nam ut solutione et petitione et
acceptilatione unius[11] rei tota obligatio solveretur,
ita pacto quoque convento de una re non petenda
interposito totam obligationem summoveri. sed si id
actum inter nos sit, ne decem mihi, sed Stichus
praestetur: possum efficaciter de Sticho agere, nulla
exceptione opponenda. idem est et si de Sticho non
7 petendo convenerit. Sed si generaliter mihi ho-
minem debeas et paciscar, ne Stichum petam: Sti-
chum quidem petendo pacti exceptio mihi opponetur,
8 alium autem hominem si petam, recte agam. Item
si pactus, ne hereditatem peterem, singulas res ut

(1) si] is F^1 (2) et id *ins. Rueckerus* (3) in] ni *F* (4) *em. ad B*, alio *FS* (5) *em. ad B*, eo *FS* (6) prosit F^3S, possit F^1 (7) etthis *F* (8) videtur *Hal.*: *sed potius pro* vid. q. i. utimur *scr.* videmurque eo iure uti (9) agere F^1, *om.* F^2S, *scr.* facere (10) perigerim *F* (11) unius *S cum B*, in ius *F*

heres petam: ex eo, quod pactum[1] erit, pacti conventi exceptio aptanda erit, quemadmodum si convenerit ne fundum peterem et usum fructum petam, aut ne navem aedificiumve peterem et dissolutis his singulas res petam: nisi specialiter aliud actum est.
9 Si acceptilatio inutilis fuit, tacita pactione id ac-
10 tum videtur, ne peteretur. Servus hereditarius[2] heredi post adituro nominatim pacisci non potest, quia nondum is dominus sit: sed si in rem pactum conventum factum sit, heredi adquiri potest.

28 *Gaius libro primo ad edictum provinciale*[3] Contra iuris civilis regulas pacta conventa rata non habentur: veluti si pupillus sine tutoris auctoritate pactus sit ne a debitore suo peteret, aut ne intra certum tempus veluti quinquennium peteret: nam nec solvi ei sine tutoris auctoritate potest. ex diverso autem si pupillus paciscatur, ne quod debeat a se peteretur, ratum habetur pactum conventum: quia meliorem condicionem suam facere ei etiam sine
1 tutoris auctoritate concessum est. Si curator furiosi aut prodigi pactus sit, ne a furioso aut prodigo peteretur, longe utile est curatoris recipi pactiones:
2 sed non contra. Si filius aut servus pactus sit, ne ipse peteret, inutile est pactum. si vero in rem pacti sunt, id est ne ea pecunia peteretur, ita pactio eorum rata habenda erit adversus patrem dominumve, si liberam peculii administrationem habeant et ea res, de qua pacti sint, peculiaris sit. quod et ipsum non est expeditum: nam cum verum est, quod Iuliano placet, etiamsi maxime quis administrationem peculii habeat concessam, donandi ius eum non habere: sequitur ut, si donandi causa de non petenda pecunia pactus sit, non debeat ratum haberi pactum conventum. quod si pro eo ut ita pacisceretur aliquid, in quo non minus vel etiam amplius esset, consecutus fuerit, rata habenda est pactio.

29 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Sin autem dominicam pecuniam crediderit, quod credendi tempore pactus est valere Celsus ait.

30 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* In persona tamen filii familias videndum est, ne aliquando et si pactus sit ne ageret, valeat pactio: quia aliquando filiusfamilias habet actionem, veluti iniuriarum. sed cum propter iniuriam filio factam habeat et pater actionem, quin pactio filii nocitura non sit patri agere volenti, dubi-
1 tari non oportet. Qui pecuniam a servo stipulatus est, quam sibi Titius debebat, si a Titio petat, an exceptione pacti conventi summoveri et possit et debeat, quia pactus videatur, ne a Titio petat, quaesitum est. Iulianus ita summovendum putat, si stipulatori in dominum istius servi de peculio actio danda est, id est si iustam causam intercedendi servus habuit, quia forte tantandem pecuniam Titio debuit: quod si quasi fideiussor intervenit, ex qua causa in peculium actio non daretur, non esse inhibendum creditorem, quo minus a Titio petat: aeque nullo modo prohiberi eum debere, si eum servum liberum
2 esse credidisset. Si sub condicione stipulatus fuerim a te quod Titius mihi pure deberet: an deficiente condicione si a Titio petam, exceptione pacti conventi et possim et debeam summoveri? et magis est exceptionem non esse opponendam.

31 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Pacisci contra edictum aedilium omnimodo licet, sive in ipso negotio venditionis gerendo convenisset sive postea.

32 *Paulus libro tertio ad Plautium* Quod dictum est, si cum reo pactum sit, ut non petatur, fideiussori quoque competere exceptionem: propter rei personam placuit, ne mandati iudicio conveniatur. igitur si mandati actio nulla sit, forte si donandi animo fideiusserit, dicendum est non prodesse exceptionem fideiussori.

33[4] *Celsus libro primo digestorum* Avus neptis nomine, quam ex filio habebat, dotem promisit et pactus est, ne a se neve a filio suo dos peteretur. si a coherede filii dos petatur, ipse quidem exceptione conventionis tuendus non erit, filius vero exceptione conventionis recte utetur. quippe heredi consuli concessum est nec quicquam obstat uni tantum ex heredibus providere si heres factus sit, ceteris autem non consuli.

34 *Modestinus libro quinto regularum* Ius adgnationis non posse pacto repudiari, non magis quam ut quis dicat nolle suum esse, Iuliani sententia est.

35 *Idem libro secundo responsorum* Tres fratres Titius et Maevius et Seia communem hereditatem inter se diviserunt instrumentis interpositis, quibus divisisse[5] maternam hereditatem dixerunt nihilque sibi commune remansisse caverunt. sed postea duo de fratribus, id est Maevius et Seia, qui absentes erant tempore mortis matris suae, cognoverunt pecuniam auream a fratre[6] suo esse subtractam, cuius nulla mentio instrumento divisionis continebatur. quaero an post pactum divisionis de subrepta pecunia fratribus adversus fratrem competit actio. Modestinus respondit, si agentibus ob portionem eius, quod subreptum a Titio dicitur, generalis pacti conventi exceptio his, qui fraudem a Titio commissam ignorantes transegerunt, obiciatur, de dolo utiliter replicari posse.

36 *Proculus*[7] *libro quinto epistularum* Si cum fundum meum possides, convenisset mihi tecum, ut eius possessionem Attio traderes: vindicantem eum fundum a te non aliter me conventionis exceptione excludi debere, quam si aut iam tradidisses, aut si tua causa id inter nos convenisset et per te non staret quo minus traderes.

37 *Papirius Iustus libro secundo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt debitori[8] rei publicae a curatore permitti[9] pecunias non posse et, cum Philippensibus remissae essent, revocandas.

38 *Papinianus libro secundo quaestionum* Ius publicum privatorum pactis mutari non potest.

39 *Idem libro quinto quaestionum* Veteribus placet pactionem obscuram vel ambiguam venditori et qui locavit nocere, in quorum fuit potestate legem apertius conscribere.

40 *Idem libro primo responsorum* Tale pactum 'profiteor te non teneri' non in personam dirigitur, sed cum generale sit, locum inter heredes quoque
1 litigantes habebit. Qui provocavit, pactus est intra diem certum pecunia, qua transegerat, non soluta iudicatis[10] se satisfacturum: iudex appellationis nullo alio de principali causa discusso iustam conventio-
2 nem velut confessi[11] sequetur. Post divisionem bonorum et aeris alieni singuli creditores a singulis heredibus non interpositis delegationibus in solidum, ut convenerat, usuras acceptaverunt: actiones, quas adversus omnes pro partibus habent, impediendae non erunt, si non singuli pro fide rei gestae totum
3 debitum singulis offerant. Pater, qui dotem promisit, pactus est, ut post mortem suam in matrimonio sine liberis defuncta filia portio dotis apud heredem suum fratrem remaneret. ea conventio liberis a socero postea susceptis et heredibus testamento relictis per exceptionem doli proderit, cum inter contrahentes id actum sit, ut heredibus consulatur et illo tempore, quo pater alios filios non habuit, in fratrem suum iudicium supremum contulisse videatur.

41 *Idem libro undecimo responsorum* 'Intra illum 'diem debiti partem mihi si solveris, acceptum tibi 'residuum feram et te liberabo.' licet actionem non habet, pacti tamen exceptionem competere debitori constitit.

42 *Idem libro septimo decimo responsorum* Inter debitorem et creditorem convenerat, ut creditor onus tributi praedii pignerati non adgnosceret, sed eius

(1) actum *scr.* (2) *sic S cum B*, hereditarius *om. F* (3) propruinciale *F* (4) *citat Pomponius D.* 23, 4, 10 (5) divisisse se *scr.* (6) fatre *F* (7) *sic* F^2 *cum B*, paulus F^1S (8) debitoribus *scr.* (9) *sic F cum B*. remitti *S recte* (10) indicatis F^1P *cum B* (*Anon.*), iudicati F^3 (11) confessi F^3S, confessis F^1

solvendi necessitas debitorem spectaret. talem conventionem quantum ad fisci rationem non esse servandam respondi: pactis etenim privatorum formam iuris fiscalis convelli non placuit.

43 *Paulus libro quinto quaestionum* In emptionibus scimus, quid[1] praestare debitor[2] debeat quidque ex contrario emptor: quod si in contrahendo aliquid exceptum fuerit, id servari debebit.

44[3] *Scaevola libro quinto responsorum* Cum in eo esset pupillus, ut ab hereditate patris abstineretur, tutor cum plerisque creditoribus decidit, ut certam portionem acciperent: idem curatores cum aliis fecerunt. quaero, an et tutor idemque creditor patris eandem portionem retinere debeat. respondi eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

45 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Divisionis placitum nisi traditione vel stipulatione sumat effectum, ad actionem, ut nudum pactum, nulli prodesse poterit.

46 *Tryphoninus libro secundo disputationum* Pactum inter heredem et legatarium factum, ne ab eo satis accipiatur, cum in semestribus relata est constitutio divi Marci[4] servari in hoc quoque defuncti voluntatem, validum esse constat. nec a legatario remissa heredi satisdatio per pactionem ex paenitentia revocari debet, cum liceat sui iuris persecutionem aut spem futurae perceptionis deteriorem constituere.

47 *Scaevola libro primo digestorum* Emptor praedii viginti caverat se soluturum et stipulanti spoponderat: postea venditor cavit sibi convenisse, ut contentus esset tredecim et ut ea intra praefinita tempora acciperet: debitor ad eorum solutionem conventus pactus est[5], si ea soluta intra praefinitum tempus non essent, ut ex prima cautione ab eo petitio esset. quaesitum est an, cum posteriore[6] pacto satisfactum non sit, omne debitum ex prima cautione peti potest. respondi secundum ea, quae propone-
1 rentur, posse. Lucius Titius Gaium Seium mensularium, cum quo rationem implicitam habebat propter accepta et data, debitorem sibi constituit et ab eo epistulam accepit in haec verba: 'Ex ratione mensae, quam mecum habuisti, in hunc diem ex contractibus plurimis remanserunt apud me ad mensam meam trecenta octaginta sex et usurae quae competierint. summam[7] aureorum, quam apud me tacitam habes, refundam tibi. si quod instrumentum a te emissum, id est scriptum[8], cuiuscumque summae ex quacumque causa apud me remansit, vanum et pro cancellato habebitur.' quaesitum est, cum Lucius Titius ante hoc chirographum Seio nummulario mandaverat, uti patrono eius trecenta redderet, an propter illa verba epistulae, quibus omnes cautiones ex quocumque contractu vanae et pro cancellato[9] ut haberentur cautum est, neque ipse neque filii eius eo nomine conveniri possunt. respondi, si tantum ratio accepti atque expensi esset computata, ceteras obligationes manere in sua causa.

48 *Gaius libro tertio ad legem duodecim tabularum* In traditionibus rerum quodcumque pactum sit, id valere manifestissimum est.

49 *Ulpianus libro trigensimo sexto ad Sabinum* Si quis crediderit pecuniam et pactus sit ut, quatenus facere possit debitor, eatenus agat: an pactum valeat? et magis est hoc pactum valere. nec enim improbum est[10], si quis hactenus desideret conveniri, quatenus facultates patiuntur[11].

50 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Non impossibile puto in contractibus depositi, commodati et locati et ceteris similibus hoc pactum: 'ne facias furem vel fugitivum[12] servum meum', hoc est: ne[13] sollicites ut fur fiat, ut fugitivus fiat: ne ita neglegas servum, ut fur efficiatur. sicut enim servi corrupti actio locum habet, ita potest etiam haec pactio locum habere, quae ad non corrumpendos servos pertinet.

51 *Idem*[14] *libro vicensimo sexto ad edictum* Si cum te ex causa legati debere pacisci debitori tuo existimas, pactus sit ne ab eo peteres: neque iure ipso liberatur debitor neque petentem summovebit exceptione conventionis, ut Celsus libro vicensimo
1 scribit. Idem eodem loco scribit, si debitorem tuum iussisti solvere Titio, cui legatum falso debere existimas, et debitor pactus sit cum Titio suo debitore constituto[15]: neque tibi adversus tuum debitorem neque ipsi adversus suum actionem peremptam.

52 *Idem libro primo opinionum* Epistula, qua quis coheredem sibi aliquem esse cavit, petitionem nullam adversus possessores rerum hereditariarum
1 dabit. Si inter debitorem et eum, qui fundum pigneratum a creditore quasi debitoris negotium gereret emerit, placuit ut habita compensatione fructuum solutoque, quod reliquum deberetur, fundus debitori restitueretur: etiam heres pacto, quod defunctus fecit,
2 fidem praestare debet. Pactum, ut, si quas summas propter tributiones praedii pignori nexi factas creditor solvisset, a debitore reciperet, et ut tributa eiusdem praedii debitor penderet, iustum ideoque ser-
3 vandum est. De inofficioso patris testamento acturis, ut eis certa quantitas, quoad viveret heres, praestaretur, pactus est: produci ad perpetuam praestationem id pactum postulabatur: rescriptum est neque iure ullo neque aequitate tale desiderium admitti.

53 *Idem libro quarto opinionum* Sumptus quidem prorogare litiganti honestum est: pacisci autem, ut non quantitas eo nomine expensa cum usuris licitis restituatur, sed pars dimidia eius, quod ex ea lite datum erit, non licet.

54 *Scaevola apud Iulianum libro vicensimo secundo digestorum notat* Si pactus sim, ne Stichum, qui mihi debebatur, petam: non intellegitur mora mihi fieri mortuoque Sticho puto non teneri reum, qui ante pactum moram non fecerat.

55 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum* Si debitor sit fructuarius et paciscatur servus, in quo usum fructum habet, ne ab eo petatur: paciscendo meliorem condicionem eius facit. item si[16] creditor esset fructuarius et pactus esset, ne peteret, servus autem fructuarius pacisceretur, ut peteret: beneficio pacti, quod servus interposuisset, utiliter ad petitionem admittetur.

56 *Idem libro sexto ad Minicium* Si convenerit, ne dominus a colono quid peteret, et iusta causa conventionis fuerit: nihilo minus colonus a domino petere potest.

57 *Florentinus libro octavo institutionum* Qui in futurum usuras a debitore acceperat, tacite pac-
1 tus videtur, ne intra id tempus sortem petat. Si ex altera parte in rem, ex altera in personam pactum conceptum fuerit, veluti ne ego petam vel ne a te petatur: heres meus ab omnibus vobis petitionem habebit et ab herede tuo omnes petere poterimus.

58 *Neratius libro tertio membranarum* Ab emptione venditione, locatione conductione ceterisque similibus obligationibus quin[17] integris omnibus consensu eorum, qui inter se obligati sint, recedi possit, dubium non est. Aristoni hoc amplius videbatur, si ea, quae me ex empto praestare tibi oporteret, praestitissem et cum tu mihi pretium deberes, convenisset mihi tecum, ut rursus praestitis mihi a te in re vendita omnibus, quae ego tibi praestitissem, pretium mihi non dares tuque mihi ea praestitisses[18]: pretium te debere desinere, quia bonae fidei, ad quam omnia haec rediguntur, interpretatio hanc quoque conventionem admittit. nec quicquam interest, utrum in-

(1) quis *F* (2) *sic FS cum B*, venditor *dett.* (3) *cf. D.* 26, 7, 59 (4) *extat Cod.* 6, 54, 2 (5) et *F* (6) posteriori *scr.* (7) eam *ins.* (8) id est scriptum *del. Hal.* (9) cancellatis *F*³ (10) et *F* (11) *sic S*, patiuntur *om. F* (12) furem vel fugitivum *S*, furemuum *F*ᵃ, fucivum (*voluit* fugitivum) *F*ᵇ, furem *F*³ (13) no *F* (14) *sic F*², ulpianus *F*¹*S* (15) constitutio *F* (16) si *om. F* (17) qui *F* (18) *sic F*³*S*, praestitisset *F*¹

tegris omnibus, in quae obligati essemus, conveniret, ut ab eo negotio discederetur, an in integrum restitutis his, quae ego tibi praestitissem, consentiremus, ne quid tu mihi eo nomine praestares. illud plane conventione, quae pertinet ad resolvendum id quod actum est, perfici non potest, ut tu quod iam ego tibi praestiti contra praestare mihi cogaris: quia eo modo non tam hoc agitur ut a pristino negotio discedamus, quam ut novae quaedam obligationes inter nos constituantur.

59 *Paulus libro tertio regularum* Per quos adquiri nobis stipulatione potest, per eosdem etiam pactis conventis meliorem condicionem nostram fieri posse placet.

60 *Papirius Iustus libro octavo constitutionum* Imperator Antoninus Avidio Cassio rescripsit, si creditores parati sint partem ex bonis licet ab extraneo consequi, rationem habendam prius necessariarum personarum, si idoneae sint.

61 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Nemo paciscendo efficere potest, ne sibi locum suum dedicare liceat aut ne sibi in suo sepelire mortuum liceat aut ne vicino invito praedium alienet.

62 *Furius Anthianus libro primo ad edictum* Si reus, postquam pactus sit a se non peti pecuniam ideoque coepit id pactum fideiussori quoque prodesse, pactus sit ut a se peti liceat: an utilitas prioris pacti sublata sit fideiussori, quaesitum est. sed verius est semel adquisitam fideiussori pacti exceptionem ulterius ei invito extorqueri non posse.

XV [1].

DE TRANSACTIONIBUS.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo ad edictum* Qui transigit, quasi de re dubia et lite incerta neque finita transigit. qui vero paciscitur, donationis causa rem certam et indubitatam liberalitate remittit.

2 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* Transactum accipere quis potest non solum, si Aquiliana stipulatio fuerit subiecta, sed et si pactum conventum fuerit factum.

3 *Scaevola libro primo digestorum* Imperatores
Antoninus et Verus ita rescripserunt: 'Privatis pac-
'tionibus non dubium est non laedi ius ceterorum.
'quare transactione, quae inter heredem et matrem
'defuncti facta est, neque testamentum rescissum vi-
'deri posse [2] neque manumissis vel legatariis actiones
'suae ademptae. quare quidquid ex testamento pe-
'tunt, scriptum heredem convenire debent: qui in
'transactione hereditatis aut cavit sibi pro oneribus
'hereditatis, aut si non cavit, non debet neglegentiam
1 'suam ad alienam iniuriam referre.' Cum trans-
actio propter fideicommissum facta esset et [3] postea
codicilli reperti sunt: quaero, an quanto [4] minus ex
transactione consecuta mater defuncti fuerit quam
pro parte sua est, id ex fideicommissi causa con-
2 sequi debeat. respondit debere. Debitor, cuius
pignus creditor distraxit, cum Maevio, qui se legiti-
mum creditoris heredem esse iactabat, minimo trans-
egit: postea testamento prolato Septicium heredem
esse apparuit. quaesitum est, si agat pigneraticia
debitor cum Septicio, an is uti possit exceptione
transactionis factae cum Maevio, qui heres eo tem-
pore [5] non fuerit: possitque Septicius pecuniam, quae
Maevio ut heredi a debitore numerata est, condic-
tione repetere, quasi sub praetextu hereditatis ac-
ceptam. respondit secundum ea quae proponerentur
non posse, quia neque cum eo ipse transegit nec ne-
gotium Septicii Maevius gerens accepit.

4 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad Sabinum* Aquiliana stipulatio omnimodo omnes praecedentes obligationes novat et peremit ipsaque peremitur per acceptilationem: et hoc iure utimur. ideoque etiam legata sub condicione relicta in stipulationem Aquilianam deducuntur.

5 *Papinianus libro primo definitionum* Cum Aquiliana stipulatio interponitur, quae ex consensu redditur [6], lites, de quibus non est cogitatum, in suo statu retinentur. liberalitatem enim captiosam interpretatio prudentium fregit.

6 [7] *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* De his controversiis, quae ex testamento proficiscuntur, neque transigi neque exquiri veritas [8] aliter potest quam inspectis cognitisque verbis testamenti.

7 *Ulpianus libro septimo disputationum* Et post
rem iudicatam transactio valet, si vel appellatio inter-
1 cesserit vel appellare potueris. Si fideiussor con-
ventus et condemnatus fuisset, mox reus transegisset
cum eo, cui erat fideiussor condemnatus: an [9] trans-
actio valeat quaeritur: et puto valere, quasi omni
causa et adversus reum et adversus fideiussorem dis-
soluta. si tamen ipse fideiussor condemnatus trans-
egit, etsi transactio non peremit [10] rem iudicatam,
tamen eo quod datum est relevari rem iudicatam
2 oportet. Usque adeo autem quod datum est etiam-
si non proficit ad transactionem, extenuat tamen
rem iudicatam, ut inde sit et dictum et rescriptum
circa alimentorum transactionem citra praetoris aucto-
ritatem factam, ut quod datum est proficiat ad ali-
menta: ita ut, si quid amplius ex causa alimentorum
deberi potest, id praestetur, quod autem datum est,
imputetur.

8 *Idem libro quinto de omnibus tribunalibus* Cum
hi, quibus alimenta relicta erant, facile transigerent
contenti modico praesenti: divus Marcus oratione in
senatu recitata effecit, ne aliter alimentorum trans-
actio rata esset, quam si auctore praetore facta. so-
let igitur praetor intervenire [11] et inter consentientes
arbitrari, an transactio [12] vel quae admitti debeat.
1 Eiusdem praetoris notio ob transactionem erit,
sive habitatio sive vestiarium sive de praediis ali-
2 mentum legabitur. Haec oratio pertinet ad ali-
menta, quae testamento vel codicillis fuerint relicta
sive ad testamentum factis sive ab intestato. idem
erit dicendum et si mortis causa donata fuerint re-
licta vel ab eo, cui mortis causa donata sunt, relic-
ta [13]. sed et si condicionis implendae gratia relicta
sunt, adhuc idem dicemus. plane de alimentis, quae
non mortis causa donata sunt, licebit et sine prae-
3 tore auctore transigi [14]. Sive igitur in menses
singulos sive in dies sive in annos fuerint relicta,
oratio locum habet. sed et si non fuerint perpetuo
4 relicta, sed usque ad annos certos, idem est. Si
integra quantitas alicui fuerit legata, ut ex usuris
eius se alat et mortis tempore pecunias restituat:
non cessabit oratio, licet non in annos singulos vi-
5 deatur id relictum. Sed et [15] si sit certa quanti-
tas relicta Titio vel res ita, ut inde alimenta Seio
praestentur: magis est ut transigere Titius possit,
nec enim transactione Titii minuuntur alimenta Seii.
idemque est et si per fideicommissum alimenta ad
6 hoc legatario [16] fuerint relicta. Eam transactio-
nem oratio improbat, quae idcirco fit, ut quis re-
praesentatam pecuniam consumat. quid ergo si quis

(1) *Sab.* 4. 6...10; *Ed.* 1. 2. 11...13; *Pap.* 5. 14...17; *App.* 3. — *Bas.* 11, 2. — *Cf. Cod.* 2, 4 (2) potest *Hal.* (3) et *del. Hal.* (4) an quanto F^2S, an F^a, anto F^b, an eo *antequam in margine* quanto *pro* eo *emendaret* F^2 (5) eo testamento *scr.* (6) redditur] regitur *scr.* (7) = *D.* 29, 3, 1, 1 (8) ratio autem huius edicti manifesta est: neque enim sine iudice transigi neque apud iudicem exquiri veritas de his controversiis, quae ex testamento proficiscerentur *D. l. gem.* (9) an *S*, *om. F* (10) etsi transactio non perimit *S*, stransactionemonferemit F^a, transactionnonperemit (n *ante* non *delere et* etsi *addere oblita*) F^2 (11) invenire *F* (12) valeat *ins. F manu ut vid.* 3 (13) relictave ab eo, cui mortis causa donatum est *scr.* (14) *sic PU*, auctoritate transigi *V*, auctoritateransigi *F* (15) et *del.* (16) per fideicommissum ad hoc alimenta a legatario *scr.*

citra praetoris auctoritatem transegerit, ut quod per singulos annos erat ei relictum, consequeretur per singulos menses? aut quid si, quod per singulos menses ei relictum erat, consequeretur per singulos dies? quid deinde si, quod consummato anno ut[1] acciperet, initio anni consequatur? et puto eam transactionem valere, quia meliorem condicionem suam alimentarius tali transactione facit: noluit enim oratio ali-
7 menta per transactionem intercipi. Nihil autem interest, utrum libertini sint quibus alimenta relicta
8 sunt an ingenui, satis locupletes an minus. Vult igitur oratio apud praetorem de istis quaeri: in primis de causa transactionis, dein de modo, tertio de
9 persona transigentium. In causa hoc erit requirendum, quae causa sit transigendi: sine causa enim neminem transigentem audiet praetor. causae fere huiusmodi solent allegari: si alibi domicilium heres, alibi alimentarius habeat: aut si destinet domicilium transferre alter[2] eorum: aut si causa aliqua urgueat praesentis pecuniae: aut si a pluribus ei alimenta relicta sint et minutatim singulos convenire difficile ei sit: aut si qua alia causa fuit, ut plures solent incidere, quae praetori suadeant transactionem ad-
10 mittere. Modus quoque pecuniae, quae in transactionem venit, aestimandus est: ut puta quantitas transactionis. nam etiam ex modo fides transactionis aestimabitur. modus autem pro aetate eius, qui transigit, arbitrandus est et valetudine: nam alias cum puero, alias cum iuvene, alias cum sene transigi pa-
11 lam est: constat enim alimenta cum vita finiri. Sed et personarum contemplatio habenda est, hoc est, cuius vitae sint hi, quibus alimenta relicta sunt: utrum frugi vitae hi sint, qui alias sufficere sibi possint, an sequioris, qui de alimentis pendeant. in persona eius, a quo alimenta relicta sunt, haec erunt specienda: in quibus[3] sunt facultatibus, cuius propositi, cuius opinionis. tunc enim apparebit, numquid circumvenire
12 velit eum, cum quo transigit. Qui transigit de alimentis, non videbitur neque de habitatione neque de vestiario transegisse, cum divus Marcus specialiter
13 etiam de istis transigi voluerit. Sed et si quis de alimentis transegerit, non habebit necesse etiam de habitatione vel ceteris invitus transigere: poterit igitur vel de omnibus simul vel de quibusdam facere
14 transactionem. De calciario quoque arbitrio prae-
15 toris transigendum est. Si uni pluribusve fundus ad alimenta fuerit relictus velintque eum distrahere: necesse est praetorem de distractione eius et transactione arbitrari. sed si pluribus fundus ad alimenta fuerit relictus et hi inter se transigant: sine praetoris auctoritate facta transactio rata esse non debet. idem est et si ager fuerit in alimenta obligatus: nam nec pignus ad hoc datum inconsulto praetore poterit
16 liberari. Arbitratu praetoris vel de universis alimentis vel de parte eorum transigi oportere plus quam
17 manifestum est. Si praetor aditus citra causae cognitionem transigi permiserit, transactio nullius erit momenti: praetori enim ea res quaerenda commissa est, non neglegenda nec donanda. sed et si non de omnibus inquisierit, quae oratio mandat, hoc est de causa de modo de personis transigentium, dicendum est, quamvis de quibusdam quaesierit, transactionem
18 esse irritam. Sed nec mandare ex hac causa iurisdictionem vel praeses provinciae vel praetor po-
19 terit. Transactiones alimentorum etiam apud procuratorem Caesaris fieri possunt: scilicet si a fisco petantur alimenta. secundum quae et apud praefectos
20 aerarii transigi poterit. Si cum his quidem esset de alimentis, transactum autem de lite fuisset: transactio valere inconsulto praetore non potest, ne circumveniatur oratio. fingi enim lites poterunt, ut trans-
21 actio etiam citra praetoris fiat auctoritatem. Si eidem alimenta et praeterea legatum praesenti die datum sit, et transactum fuerit citra praetoris auctoritatem: id quod datum est imputabitur prius in legatum quod praesenti die datum est, superfluum in
22 alimentariam causam. Si quis de alimentis transegerit sine praetoris auctoritate, id quod datum est in praeterita alimenta cedet. nec interest tantum in quantitate sit debita, quantum datum est, an minus, an plus: nam et si minus sit, adhuc tamen id quod in solutum datum est in praeterita alimenta imputabitur. sane si is, qui de alimentis transegit, locupletior factus sit ea solutione: in quod[4] factus sit locupletior aequissimum erit in eum dari repetitionem[5]:
23 nec enim debet ex alieno damno esse locuples. Si in annos singulos certa quantitas alicui fuerit relicta homini honestioris loci veluti salarium annuum vel usus fructus, transactio et sine praetore fieri poterit: ceterum si usus fructus modicus alimentorum vice sit relictus[6], dico transactionem citra praetorem fac-
24 tam nullius esse momenti. Si cui non nummus ad alimenta, sed frumentum atque oleum et cetera, quae ad victum necessaria sunt, fuerint relicta: non poterit de his transigere, sive annua sive menstrua ei relinquantur. si tamen ita sine praetore transegerit, ut in vicem eorum nummum quotannis vel quotmensibus acciperet et neque diem neque modum permutavit, sed tantum genus: vel ex contrario si pactus fuerit, ut in generibus alimenta acciperet, quae in nummis ei relicta fuissent: vel si vinum pro oleo vel oleum pro vino vel quid aliud commutavit: vel locum permutavit, ut quae erant ei Romae alimenta relicta, in municipio vel in provincia acciperet vel contra: vel personam commutavit, ut quod a pluribus erat accepturus, ab uno acciperet: vel alium pro alio debitorem acceperit: haec omnia habent disceptationem praetoris et pro utilitate alimentarii reci-
25 pienda sunt. Si ad habitationem certa quantitas sit annua relicta et ita sit transactum sine praetore, ut habitatio praestetur, valet transactio, quia fructus habitationis praestatur, licet ruinae vel incendio subiecta transactio[7] est. per contrarium quoque si pro habitatione, quae erat relicta, placuerit certam quantitatem praestari, transactio rata est et citra praetorem.

9 *Idem libro primo opinionum* Qui cum tutoribus suis de sola portione administratae tutelae suae egerat et transegerat, adversus eosdem tutores ex persona fratris sui, cui heres extiterat, agens praescrip-
1 tione factae transactionis non summovetur. Transactio quaecumque fit[8], de his tantum, de quibus inter
2 convenientes placuit, interposita creditur. Qui per fallaciam coheredis ignorans universa[9], quae in vero erant, instrumentum transactionis sine Aquiliana stipulatione interposuit, non tam paciscitur quam deci-
3 pitur. Ei qui, nondum certus ad se querellam contra patris testamentum pertinere, de aliis causis cum adversariis pacto transegit, tantum in his interpositum pactum nocebit, de quibus inter eos actum esse probatur. his tantum transactio obest, quamvis maior annis viginti quinque eam interposuit, de quibus actum probatur. nam ea, quorum actiones competere ei postea conpertum est, iniquum est peremi pacto. id de quo cogitatum non docetur[10].

10 *Idem libro primo responsorum* De re filiorum, quos in potestate non habuit, transigentem patrem minime eis obesse placet.

11 *Idem libro quarto ad edictum* Post rem iudicatam etiamsi provocatio non est interposita, tamen si negetur iudicatum esse vel ignorari potest an iudicatum sit: quia adhuc lis subesse possit, transactio fieri potest.

12 *Celsus libro tertio digestorum* Non est feren-

(1) ut *del. edd.* (2) alteruter *S* (3) spectanda quibus *S*, inspicienda in quibus *scr.* (4) in quod *S*, in in quod *F*[1], in id quo *F*[3] (5) repetionem *F* (6) relictu *F* (7) transactio *del.* (8) *sic F cum B*, sit *S et B alio loco, ubi haec afferuntur Latine* (9) falliciam c. ignoras universa *F* (10) *haec turbata interpretationibus antiquis male inter verba receptis sic olim fuerunt:* tantum in his transactio obest, quamvis maior viginti quinque annis eam interposuit, de quibus actum probatur: nam iniquum est peremi pacto id de quo cogitatum non docetur.

dus qui generaliter in his, quae testamento ei relicta sunt, transegerit, si postea causetur de eo solo se [1] cogitasse, quod prima parte testamenti ac non etiam quod posteriore legatum sit. si tamen postea codicilli proferuntur, non improbe mihi dicturus videtur de eo dumtaxat [2] se cogitasse, quod [3] illarum tabularum, quas tunc noverat, scriptura contineretur.

13 *Aemilius Macer libro primo ad legem vicensimam hereditatium* Nulli procuratorum principis inconsulto principe transigere licet.

14 *Scaevola libro secundo responsorum* Controversia inter legitimum et scriptum heredem orta est eaque transactione facta certa lege finita est: quaero creditores quem convenire possunt? respondit [4], si idem creditores essent, qui transactionem fecissent, id observandum de aere alieno, quod inter eos convenisset [5]: si alii creditores essent, propter incertum successionis pro parte hereditatis, quam uterque in transactione expresserit, utilibus actionibus [6] conveniendus est.

15 [7] *Paulus libro primo sententiarum* Pacto convento Aquiliana quidem stipulatio subici solet: sed consultius est huic poenalem quoque stipulationem subiungere, quia rescisso forte pacto poena ex stipulatu peti potest.

16 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Qui fidem licitae transactionis rupit, non exceptione tantum summovebitur, sed et poenam, quam, si contra placitum fecerit rato manente pacto, stipulanti recte promiserat, praestare cogetur.

17 *Papinianus libro secundo quaestionum* Venditor hereditatis emptori mandatis actionibus cum debitore hereditario, qui ignorabat venditam esse hereditatem, transegit: si emptor hereditatis hoc debitum ab eo exigere velit, exceptio transacti negotii debitori propter ignorantiam suam accommodanda est. idem respondendum est et in eo, qui fideicommissam recepit hereditatem, si heres cum ignorante debitore transegit.

LIBER TERTIUS.

I[8].

DE POSTULANDO.

1 [9] *Ulpianus libro sexto ad edictum* Hunc titu-
lum praetor proposuit habendae rationis causa suae-
que dignitatis tuendae et decoris sui causa [10], ne sine
1 delectu passim apud se postuletur. Eapropter tres
fecit ordines: nam quosdam in totum prohibuit postu-
lare, quibusdam vel pro se permisit, quibusdam et pro
2 certis dumtaxat personis et pro se permisit. Postulare
autem est desiderium suum vel amici sui in iure apud
eum, qui iurisdictioni praeest, exponere: vel alterius de-
3 siderio contradicere. Initium autem fecit praetor ab
his, qui in totum prohibentur postulare. in quo edicto aut
pueritiam aut casum excusavit. pueritiam: dum mino-
rem annis decem et septem, qui eos non in totum comple-
vit, prohibet postulare, quia moderatam hanc aetatem
ratus est ad procedendum in publicum, qua aetate
aut paulo maiore fertur Nerva filius et publice de
iure responsitasse [11]. propter casum surdum qui pror-
sus non audit prohibet apud se postulare: nec enim
erat permittendum ei postulare, qui decretum prae-
toris exaudire non poterat, quod etiam ipsi erat pe-
riculosum futurum: nam non exaudito decreto prae-
toris, quasi non obtemperasset, poena ut contumax
4 plecteretur. Ait praetor: 'Si non habebunt advo-
'catum, ego dabo.' nec solum his personis hanc hu-
manitatem praetor solet exhibere, verum et si quis
alius sit, qui certis ex causis vel ambitione adversa-
5 rii vel metu patronum non invenit. Secundo loco
edictum proponitur in eos, qui pro aliis ne postu-
lent: in quo edicto excepit praetor sexum et casum,
item notavit personas in turpitudine notabiles. sexum:
dum feminas prohibet pro aliis postulare. et ratio
quidem prohibendi, ne [12] contra pudicitiam sexui con-
gruentem alienis causis se immisceant, ne virilibus
officiis fungantur mulieres: origo vero introducta est
a Carfania improbissima femina, quae inverecunde
postulans et magistratum inquietans causam dedit
edicto. casum: dum caecum utrisque luminibus orba-
tum praetor repellit: videlicet quod insignia magistra-
tus videre et revereri non possit. refert etiam Labeo
Publilium caecum Asprenatis Noni patrem aversa sella
a Bruto destitutum, cum vellet postulare. quamvis
autem caecus pro alio postulare non possit, tamen
et senatorium ordinem retinet et iudicandi officio fun-
gitur [13]. numquid ergo et magistratus gerere possit?
sed de hoc deliberabimus. exstat quidem exemplum
eius, qui [14] gessit: Appius denique Claudius caecus
consiliis publicis intererat et in senatu severissimam
dixit sententiam de Pyrrhi captivis. sed melius est
ut dicamus retinere quidem iam coeptum magistra-
tum posse, adspirare autem ad novum penitus pro-
6 hiberi: idque multis comprobatur exemplis. Re-
movet autem a postulando pro aliis et eum, qui cor-
pore suo muliebria passus est. si quis tamen vi prae-
donum vel hostium stupratus est, non debet notari,
ut et Pomponius ait. et qui capitali crimine damna-
tus est, non debet pro alio postulare. item senatus
consulto etiam apud iudices pedaneos postulare pro-
hibetur calumniae publici iudicii damnatus. et qui
operas suas, ut cum bestiis depugnaret, locaverit.
bestias autem accipere debemus ex feritate magis,
quam ex animalis genere: nam quid si leo sit, sed
mansuetus, vel alia dentata mansueta? ergo qui lo-
cavit solus notatur, sive depugnaverit sive non: quod
si depugnaverit, cum non locasset operas suas, non
tenebitur: non enim qui cum bestiis depugnavit, tene-
bitur, sed qui operas suas in hoc locavit. denique
eos, qui virtutis ostendendae causa hoc faciunt sine
mercede, non teneri aiunt veteres, nisi in harena
passi sunt se honorari: eos enim puto notam non
evadere. sed si quis operas suas locaverit, ut feras
venetur, vel ut depugnaret feram quae regioni nocet,
extra harenam: non est notatus. his igitur personis,
quae non virtutis causa cum [15] bestiis pugnaverunt,
pro se praetor permittit allegare, pro alio prohibet.
sed est aequissimum, si tutelam vel curam huiusmodi
personae administrent, postulare eis pro his, quorum
curam gerunt, concedi. qui adversus ea fecisse monstre-
tur, et pro aliis interdicta postulatione repellitur et
pro aestimatione iudicis extra ordinem pecuniaria
7 poena multabitur. Ut initio huius tituli diximus,
tres ordines praetor fecit non postulantium: quorum
hic tertius est, quibus non in totum denegat postu-
landi facultatem, sed ne pro omnibus postularent:

(1) de eo solo se *S*, deo solo *F* (2) eodemtaxat *F* (3) *sic Hal. cum B*, quo *FS* (4) respondi F^2S (5) *sic S cum B*, id obs. ... convenisset *om. F* (6) actionibus *S cum B*, *om. F* (7) = *Paul.* 1, 1, 3
(8) *Ed.* 1...7; *Pap.* 8. 9. 11; *Sab.* 10. — *Bas.* 8, 1. — *Cf. Cod.* 2, 6 (9) *l.* 1 § 5 *ex parte redit D.* 5, 1, 6 (10) *fuit fere* habendae rationis causa decoris sui suaeque dignitatis tuendae causa (11) respondisse F^3S (12) nec *F* (13) *sic S cum l. gem.*, fungetur *F* (14) quiui *F* (15) cum *om. F*

quasi minus deliquerint quam hi[1] qui superioribus
8 capitibus notantur. Ait praetor: 'Qui lege, plebis
'scito, senatus consulto, edicto, decreto principum
'nisi pro certis personis postulare prohibentur: hi pro
'alio, quam pro quo licebit, in iure apud me ne pos-
'tulent.' hoc edicto continentur etiam alii omnes, qui
edicto praetoris ut infames[2] notantur, qui omnes nisi
9 pro se et certis personis ne postulent. Deinde
adicit praetor: 'Qui ex his omnibus, qui supra scripti
'sunt, in integrum restitutus non erit.'[19] Eum 'qui ex
'his, qui supra scripti sunt' sic accipe: si fuerit inter
eos, qui tertio edicto continentur et nisi pro certis
personis postulare prohibentur: ceterum si ex supe-
rioribus, difficile in integrum restitutio impetrabitur.
10 De qua autem restitutione praetor loquitur? utrum
de ea quae a principe vel a senatu? Pomponius quaerit:
et putat de ea restitutione sensum, quam princeps
vel senatus indulsit. an autem et praetor restituere
possit, quaeritur: et mihi videtur talia praetorum de-
creta non esse servanda, nisi sicubi ex officio iuris-
dictionis suae subvenerunt: ut in aetate observatur,
si quis deceptus sit, ceterisque speciebus quas sub
titulo de in integrum restitutione exsequemur. pro
qua sententia est, quod si quis famoso iudicio con-
demnatus per in integrum restitutionem fuerit abso-
11 lutus, Pomponius putat hunc infamia eximi. Deinde
adicit praetor: 'Pro alio ne postulent praeterquam
'pro parente, patrono patrona, liberis parentibusque
'patroni patronae': de quibus personis sub titulo de
in ius vocando plenius diximus. Item adicit: 'libe-
'risve suis, fratre sorore, uxore, socero socru, genero
'nuru, vitrico noverca, privigno privigna, pupillo pu-
pilla, furioso[3] furiosa,'

2 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* 'fa-
'tuo fatua': cum istis quoque personis curator detur.

3 *Ulpianus libro sexto ad edictum* 'Cui eorum a
'parente, aut de maioris partis tutorum[4] sententia,
'aut ab eo cuius de ea re iurisdictio fuit ea tutela
1 'curatiove data erit.' Adfinitates non eas acci-
pere debemus, quae quondam fuerunt, sed praesen-
2 tes. Item Pomponius nurus et generi appellatione
et soceri et socrus et ulteriores, quibus pro praepo-
3 sitio[5] solet accedere, contineri ait. In curatori-
bus debuisse eum adicere: muti[6] ceterorumque, qui-
bus dare[7] solent, id est surdo prodigo et adulescenti:

4 *Paulus libro quinto ad edictum* item quibus
propter infirmitatem curatorem praetor dare solet,

5 *Ulpianus libro nono ad edictum* et qui nego-
tiis suis aliquo perpetuo morbo superesse non pos-
sunt.

6 *Idem libro sexto ad edictum* Puto autem omnes, qui non sponte, sed necessario officio funguntur, posse sine offensa edicti postulare, etiamsi hi sint, qui non nisi pro se postulare possunt. si quis advocationem praestare fuerit prohibitus, si quidem apud se, ut solent facere, tempore magistratus sui, puto eum postea apud successorem eius adesse posse.

7 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Quos prohibet praetor apud se postulare, omnimodo prohibet, etiamsi adversarius eos patiatur postulare.

8 *Papinianus libro secundo quaestionum* Imperator Titus Antoninus rescripsit eum, cui advocationibus in quinquennio[8] interdictum esset, post quinquennium pro omnibus postulare non prohiberi. divus quoque Hadrianus rescripserat de exilio reversum postulare posse. nec adhibetur distinctio, quo crimine silentium vel exilium sit irrogatum, ne scilicet poena tempore determinata contra sententiae fidem ulterius porrigatur.

9 *Idem libro primo responsorum* Ex ea causa prohibitus pro alio postulare, quae infamiam non irrogat ideoque ius pro omnibus postulandi non aufert, in ea tantum provincia pro aliis non recte postulat, in qua praeses fuit qui sententiam dixit, in alia vero non prohibetur, licet eiusdem nominis sit.

10 *Paulus libro singulari regularum* Hi qui fisci causas agunt suam vel filiorum et parentium suorum vel pupillorum quorum tutelas gerunt causam et adversus fiscum agere non prohibentur. decuriones quoque contra patriam[9] suam causas agere prohibentur, praeter superiores personas.

11 *Tryphoninus libro quinto disputationum* A
principe nostro rescriptum est non prohiberi tutorem
adesse pupillo in negotio, in quo advocatus contra
patrem eius fuisset. sed et illud permissum ab eo est
agere tutorem pupilli causam[10] adversus fiscum, in
qua adversus patrem pupilli antea advocatus fisci
1 fuisset. Qui autem inter infames sunt, sequenti
titulo explanabitur.

II[11].

DE HIS QUI NOTANTUR INFAMIA.

1[12] *Iulianus libro primo ad edictum* Praetoris verba dicunt: 'Infamia notatur qui ab exercitu ignominiae causa ab imperatore eove, cui de ea re statuendi potestas fuerit, dimissus erit: qui artis[13] ludicrae pronuntiandive causa in scaenam prodierit: qui lenocinium fecerit: qui in iudicio publico calumniae praevaricationisve causa quid fecisse iudicatus erit: qui furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum, de dolo malo et fraude suo nomine damnatus pactusve erit: qui pro socio, tutelae, mandati, depositi suo nomine non contrario iudicio damnatus erit: qui eam, quae in potestate eius esset, genero mortuo, cum eum mortuum esse sciret, intra id tempus, quo elugere virum moris est, antequam virum elugeret, in matrimonium collocaverit: eamve sciens quis[14] uxorem duxerit non iussu eius, in cuius potestate est: et qui eum, quem in potestate haberet, eam, de qua supra comprehensum est, uxorem ducere passus fuerit[15]: quive suo nomine non iussu eius in cuius potestate esset, eiusve nomine quem quamve in potestate haberet bina sponsalia binasve nuptias in eodem tempore constitutas habuerit.'

2 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Quod ait prae-
tor: 'qui ab exercitu dimissus erit': dimissum acci-
pere debemus militem caligatum, vel si quis alius us-
que ad centurionem, vel praefectum cohortis vel alae
vel legionis, vel tribunum sive cohortis sive legionis
dimissus est. hoc amplius Pomponius ait etiam eum,
qui exercitui praeest, licet consularibus insignibus
utitur, ignominiae causa ab imperatore missum hac
nota laborare: ergo[16] et si dux cum exercitui prae-
est dimissus erit, notatur, et[17] si princeps dimiserit
et adiecerit ignominiae causa se mittere, ut plerum-
que facit, non dubitabis et ex edicto praetoris eum
infamia esse notatum: non tamen si citra indigna-
1 tionem principis successor ei datus est. Exerci-
tum autem non unam cohortem neque unam alam
dicimus, sed numeros multos militum: nam exercitui
praeesse dicimus eum, qui legionem vel legiones cum
suis auxiliis ab imperatore commissas administrat:
sed hic etiam eum, qui ab aliquo numero militum
missus est, quasi ab exercitu missum sic accipiemus.
2 'Ignominiae causa missum': hoc ideo adiectum est,
quoniam multa genera sunt missionum. est honesta,
quae emeritis stipendiis vel ante ab imperatore in-
dulgetur: est[18] causaria, quae propter valetudinem
laboribus militiae solvit: est ignominiosa. ignominiosa

(1) qua mihi *F*, hi quam *vel* quam ii *scr.* (2) ut in infames *F* (3) furioso *om. F* (4) tribunorum *Rueckerus*: *cf. Gai.* 1,185 (5) proposito F^3 (6) uti F^3S (7) dari F^1S (8) quinquennium *Hal.* (9) *sic* F^3S *cum B*, prohibetur decriones q. contrariam F^1 (10) caucas F^{ae}, caus F^{em}
(11) *Ed.* 1...19. 23. 24; *Pap.* 20. 21. 25; *Sab.* 22. — *Bas.* 21, 2. — *Cf. Cod.* 2, 12 (12) *pars Edicti redit Vat. fr.* § 320
(13) aritis *F* (14) *aut* qui *scr. aut potius* quis *del.* (15) et qui eam, quam in potestate haberet, genero mortuo, cum eum mortuum esse tum sciret, in matrimonium conlocaverit eamve sciens uxorem duxerit: et qui eum, quem in potestate haberet, earum quam uxorem ducere passus fuerit *Vatic.* (16) *sic S cum B*, ego *F* (17) notatur et *del.* (18) *sic S cum B*, et *F* (19) *Interpunctionem mutavit Lenel*

autem missio totiens est, quotiens is qui mittit addi-
dit[1] nominatim ignominiae causa se mittere: semper
enim debet addere, cur miles mittatur. sed et si eum
exauctoraverit, id est insignia militaria detraxerit,
inter infames efficit, licet non addidisset ignominiae
causa se eum exauctorasse. est et quartum genus
missionis, si quis evitandorum munerum causa mili-
tiam subisset: haec autem missio existimationem non
3 laedit, ut est saepissime rescriptum. Miles, qui
lege Iulia de adulteriis fuerit damnatus, ita infamis
est, ut etiam ipsa sententia eum sacramento ignomi-
4 niae causa solvat. Ignominia autem missis neque
in urbe neque alibi, ubi imperator est, morari licet.
5 Ait praetor: 'qui in[2] scaenam prodierit, infamis
'est'. scaena est, ut Labeo definit, quae ludorum fa-
ciendorum causa quolibet loco, ubi quis consistat
moveaturque spectaculum sui praebiturus, posita sit
in publico privatove vel in vico, quo tamen loco pas-
sim homines spectaculi causa admittantur. eos enim,
qui quaestus[3] causa in certamina descendunt et
omnes propter praemium in scaenam prodeuntes fa-
mosos esse Pegasus et Nerva filius responderunt.

3 *GAIUS libro primo ad edictum provinciale* Qui
autem operas suas locavit, ut prodiret artis ludicrae
causa neque prodit, non notatur: quia non est ea
res adeo turpis, ut etiam consilium puniri debeat.

4[4] *ULPIANUS libro sexto ad edictum* Athletas au-
tem Sabinus et Cassius responderunt omnino artem
ludicram non facere: virtutis enim gratia hoc facere.
et generaliter ita omnes opinantur et utile videtur,
ut neque thymelici neque xystici[5] neque agitatores
nec qui aquam equis spargunt ceteraque eorum mi-
nisteria, qui certaminibus sacris deserviunt, ignomi-
1 niosi habeantur. Designatores autem[6], quos Graeci
βραβευτὰς appellant, artem ludicram non facere Celsus
probat, quia ministerium, non artem ludicram exer-
ceant. et sane locus iste hodie a principe non pro
2 modico beneficio datur. Ait praetor: 'qui leno-
'cinium fecerit'. lenocinium facit qui quaestuaria man-
cipia habuerit: sed et qui in liberis hunc quaestum
exercet, in eadem causa est. sive autem principaliter
hoc negotium gerat sive alterius negotiationis acces-
sione[7] utatur (ut puta si caupo fuit vel stabularius
et mancipia talia habuit ministrantia et occasione
ministerii quaestum facientia: sive balneator fuerit,
velut in quibusdam provinciis fit, in balineis ad cus-
todienda vestimenta conducta habens[8] mancipia hoc
genus observantia[9] in officina), lenocinii poena tene-
3 bitur. Pomponius et eum, qui in servitute pecu-
liaria mancipia prostituta habuit, notari post liber-
4 tatem ait. Calumniator ita demum notatur, si
fuerit calumniae causa damnatus: neque enim suffi-
cit calumniatum: item praevaricator. praevaricator
autem est quasi varicator[10], qui diversam partem
adiuvat prodita causa sua: quod nomen Labeo a
varia certatione tractum[11] ait, nam[12] qui praevari-
catur, ex utraque parte constitit, quin immo ex ad-
5 versa. Item 'si qui furti, vi bonorum raptorum,
'iniuriarum, de dolo malo suo nomine damnatus pac-
'tusve erit' simili modo infames sunt,

5 *PAULUS libro quinto ad edictum* quoniam in-
tellegitur confiteri crimen qui paciscitur.

6 *ULPIANUS libro sexto ad edictum* 'Furti' accipe
1 sive manifesti[13] sive nec manifesti. Sed si furti
vel aliis famosis actionibus quis condemnatus provo-
cavit[14], pendente iudicio nondum inter famosos ha-
betur: si autem omnia tempora provocationis lapsa
sunt, retro infamis est: quamvis si iniusta appellatio
eius visa sit, hodie notari puto, non retro notatur.
2 Si quis alieno nomine condemnatus fuerit, non
laborat infamia: et ideo nec procurator meus vel de-
fensor vel tutor vel curator vel heres furti vel ex
alia simili specie condemnatus infamia notabuntur,
nec ego, si ab initio per procuratorem causa agitata
3 est. 'Pactusve'[15] inquit 'erit': pactum sic[16] ac-
cipimus, si cum pretio quantocumque pactus est: alio-
quin et qui precibus inpetravit ne[17] secum ageretur
erit notatus nec erit veniae ulla ratio, quod est in-
humanum. qui iussu[18] praetoris pretio dato pactus
4 est, non notatur. Sed et si iureiurando delato
iuraverit quis se[19] non deliquisse, non erit notatus:
nam quodammodo innocentiam suam iureiurando ad-
5 probavit. 'Mandati condemnatus': verbis edicti[20]
notatur non solum qui mandatum suscepit, sed et is,
qui fidem, quam adversarius secutus est, non praestat.
ut puta fideiussi pro te et solvi: mandati te si[21] con-
6 demnavero, famosum facio. Illud plane adden-
dum est, quod interdum et heres suo nomine dam-
natur et ideo infamis fit, si in deposito vel in man-
dato male versatus sit: non tamen in tutela vel pro
socio heres suo nomine damnari potest, quia heres
neque in tutelam neque in societatem succedit, sed
7 tantum in aes alienum defuncti. Contrario iudi-
cio damnatus non erit infamis: nec immerito. nam
in contrariis non de perfidia agitur, sed de calculo,
qui[22] fere iudicio solet dirimi.

7 *PAULUS libro quinto ad edictum* In actionibus,
quae ex contractu proficiscuntur[23], licet famosae sint
et damnati notantur, attamen pactus non notatur,
merito: quoniam ex his causis non tam turpis est
pactio quam ex[24] superioribus.

8 *ULPIANUS libro sexto ad edictum* 'Genero' in-
quit 'mortuo': merito adiecit praetor: 'cum eum mor-
'tuum esse sciret', ne ignorantia puniatur[25]. sed cum
tempus luctus continuum est, merito et ignoranti ce-
dit ex die mortis mariti: et ideo si post legitimum
tempus cognovit, Labeo ait ipsa die et sumere eam
lugubria et deponere.

9 *PAULUS libro quinto ad edictum* Uxores viri
1 lugere non compelluntur[26]. Sponsi nullus luc-
tus est.

10 *IDEM libro octavo ad edictum* Solet a prin-
cipe impetrari, ut intra legitimum tempus[27] mulieri
1 nubere liceat. Quae virum eluget, intra id tem-
pus sponsam fuisse non nocet.

11 *ULPIANUS libro sexto ad edictum* Liberorum
autem et parentium luctus[28] impedimento nuptiis non
1 est. Etsi talis sit maritus, quem more maiorum
lugeri non oportet, non posse eam nuptum intra legi-
timum tempus collocari: praetor enim ad id tempus
se rettulit, quo vir elugeretur: qui solet elugeri prop-
2 ter turbationem sanguinis. Pomponius eam, quae
intra legitimum tempus partum ediderit[29], putat sta-
tim posse nuptiis[30] se collocare: quod verum puto.
3 Non solent autem lugeri, ut Neratius ait, hostes vel
perduellionis damnati nec suspendiosi nec qui manus
sibi intulerunt non taedio vitae, sed mala conscien-
tia: si quis ergo post huiusmodi exitum mariti nup-
4 tum se collocaverit, infamia notabitur[31]. Notatur
etiam 'qui eam duxit', sed si sciens: ignorantia enim
excusatur non iuris, sed facti. excusatur qui iussu
eius, in cuius potestate erat, duxerit, et ipse, qui
passus est ducere, notatur, utrumque recte: nam et
qui obtemperavit[32], venia dignus est et qui passus
est ducere, notari[33] ignominia.

12 *PAULUS libro quinto ad edictum* Qui iussu

(1) *sic* F^2, addit F^1, adicit *S* (2) *sic* F^3 *cum B*, in *om.* F^1S (3) quaestatus *F* (4) § 4 = *D.* 47, 15, 1 (5) thumelici neque exustici *F* (6) autem] item *scr.* (7) cessione *F* (8) habens *Brencmannus ad B*, habent *FS* (9) observanta *F* (10) *sic digesta et hic et loco gemino* 47, 15, 1 *et* 50, 16, 212: *Ulpianum dedisse* quasi variator *intellexit Stephanus* (11) tractum F^3 *cum D. l. gem. et B*, tractatum F^1S (12) num *F* (13) manifesti sive nec manifesti *S*, manifestiss F^1, manifesti sio nec manifesti F^2 (14) provocadit *F* (15) pactusve *SB*, pactusque F^1, actusque F^3 (16) pactus sit *F* (17) ine *F* (18) quissu *F* (19) se *om.* *F* (20) edicto *F* (21) *sic* F^3, tes F^1, item si P^a (22) qui *del.* (23) profiscincuntur *F* (24) ex *om.* *F* (25) punitur *F* (26) compellentur *F* (27) legitimum qpus *F* (28) lactus *F* (29) at *ins.* *F* (30) nuptum *scr.* (31) nobitur *F* (32) obtempevit *F* (33) notari F^3, nutariri F^1, notatur *S*; notari *del*

patris duxit, quamvis liberatus potestate patria eam retinuit, non notatur.

13 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Quid ergo si non ducere sit passus[1], sed posteaquam duxit ratum habuerit[2]? ut puta initio ignoravit talem esse, postea scit? non notabitur: praetor enim ad initium
1 nuptiarum se rettulit. Si quis alieno nomine bina sponsalia constituerit, non notatur, nisi eius nomine constituat, quem quamve in potestate haberet: certe qui filium vel filiam constituere patitur, quodammodo
2 ipse videtur constituisse. Quod ait praetor 'eodem 'tempore', non initium[3] sponsaliorum eodem tempore factum accipiendum est, sed si in idem[4] tempus con-
3 currant. Item si alteri sponsa, alteri nupta sit,
4 ex sententia edicti punitur. Cum autem factum notetur, etiamsi cum ea quis nuptias vel sponsalia constituat, quam uxorem ducere vel non potest vel[5]
5 fas non est, erit notatus. Ex compromisso arbiter infamiam non facit, quia non per omnia sententia
6 est. Quantum ad infamiam pertinet, multum interest, in causa quae agebatur causa cognita aliquid pronuntiatum sit an quaedam extrinsecus sunt elo-
7 cuta: nam ex his infamia non inrogatur. Poena gravior ultra legem imposita existimationem conservat, ut et constitutum[6] est et responsum. ut puta si eum, qui parte bonorum multari debuit, praeses relegaverit: dicendum erit duriori sententia cum eo transactum de existimatione eius idcircoque non esse infamem. sed si in causa furti nec manifesti in quadruplum iudex condemnavit, oneratum quidem reum poena aucta[7], nam ex furto non manifesto in duplum conveniri debuit: verum hanc rem existimationem ei non conservasse, quamvis, si in poena non pecuniaria eum
8 onerasset, transactum cum eo videtur[8]. Crimen stellionatus infamiam irrogat damnato, quamvis publicum non est iudicium.

14 *Paulus libro quinto ad edictum* Servus, cuius nomine noxale iudicium dominus acceperit, deinde eundem liberum et heredem instituerit, ex eodem iudicio damnatus non est famosus, quia non suo nomine condemnatur: quippe cum initio lis in eum contestata non sit.

15 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Notatur quae per calumniam ventris nomine in possessionem missa est, dum se adseverat praegnatem,

16 *Paulus libro octavo ad edictum* cum non praegnas esset vel ex alio concepisset:

17 *Ulpianus libro octavo ad edictum* debuit enim coerceri quae praetorem decepit. sed ea notatur, quae cum suae potestatis esset hoc facit.

18 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Ea, quae falsa existimatione decepta est, non potest videri per calumniam in possessione fuisse.

19 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Non alia autem notatur quam ea, de qua pronuntiatum est calumniae causa eam fuisse in possessionem missam. idque et in patre erit servandum, qui calumniae causa passus est filiam, quam in potestate habebat, in possessionem ventris nomine mitti.

20 *Papinianus libro primo responsorum* Ob haec verba sententiae praesidis provinciae 'callido com- 'mento videris accusationis instigator fuisse' pudor potius oneratur, quam ignominia videtur irrogari: non enim qui exhortatur mandatoris opera fungitur.

21 *Paulus libro secundo responsorum* Lucius Titius crimen intendit Gaio Seio quasi iniuriam passus atque in eam rem testationem apud praefectum praetorio recitavit: praefectus fide non habita testationis[9] nullam iniuriam Lucium Titium passum esse a Gaio Seio pronuntiavit[10]. quaero, an testes, quorum testimonium reprobatum est, quasi ex falso testimonio inter infames habentur[11]. Paulus respondit nihil proponi, cur hi, de quibus quaeritur, infamium loco haberi debeant, cum non oporteat ex sententia sive iusta sive iniusta pro alio habita alium praegravari.

22 *Marcellus*[12] *libro secundo publicorum* Ictus fustium[13] infamiam non importat, sed causa, propter quam id pati meruit, si ea fuit, quae infamiam damnato irrogat. in ceteris quoque generibus poenarum eadem forma statuta est.

23 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Parentes et liberi utriusque sexus nec non et ceteri adgnati vel cognati secundum pietatis rationem et animi sui patientiam, prout quisque voluerit, lugendi sunt: qui autem eos non eluxit, non notatur infamia.

24 *Idem libro sexto ad edictum* Imperator Severus rescripsit non offuisse mulieris famae quaestum eius[14] in servitute factum.

25 [15] *Papinianus libro secundo quaestionum* Exheredatum quoque filium luctum[16] habere patris memoriae placuit, idemque et in matre iuris est, cuius
1 hereditas ad filium non pertinet. Si quis in bello ceciderit, etsi corpus eius non compareat, lugebitur.

III[17].

DE PROCURATORIBUS ET DEFENSORIBUS.

1 *Ulpianus libro nono ad edictum* Procurator est qui aliena negotia mandatu domini administrat.
1 Procurator autem vel omnium rerum vel unius rei esse potest constitutus vel coram vel per nuntium vel per epistulam: quamvis quidam, ut Pomponius libro vicensimo quarto scribit, non putent unius rei mandatum suscipientem procuratorem esse: sicuti ne is quidem, qui rem perferendam vel epistulam vel nuntium perferendum suscepit, proprie procurator appellatur. sed verius est eum quoque procuratorem
2 esse qui ad unam rem datus sit. Usus autem procuratoris perquam necessarius est, ut qui rebus suis ipsi superesse vel nolunt vel non possunt, per
3 alios possint vel agere vel conveniri. Dari autem procurator et absens potest,

2 *Paulus libro octavo ad edictum* dummodo certus sit qui datus intellegetur et is[18] ratum habuerit.
1 Furiosus non est habendus absentis loco, quia in eo animus deest, ut ratum habere non possit.

3 *Ulpianus libro nono ad edictum* Item et ad litem futuram et in diem et sub condicione et usque ad diem dari potest

4 *Paulus libro octavo ad edictum* et in perpetuum.

5 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Praesens habetur et qui in hortis est

6 *Paulus libro sexto ad edictum* et qui in foro et qui in urbe et in continentibus aedificiis:

7 *Ulpianus libro septimo ad edictum* et ideo procurator eius praesentis[19] esse videtur.

8 *Idem libro octavo ad edictum* Filius[20] familias et ad agendum dare procuratorem potest, si qua[21] sit actio, qua ipse experiri potest: non solum si castrense peculium habeat, sed et quivis filius familias: ut puta iniuriam passus dabit ad iniuriarum actionem, si forte neque pater praesens sit nec patris procurator velit experiri, et erit iure ab ipso filio familias procurator datus. hoc amplius Iulianus scribit et si filio familias patri per filium eius in eadem potestate manentem fiat iniuria neque avus praesens sit, posse patrem procuratorem dare ad ulciscendam iniuriam, quam nepos[22] absentis passus est. ad defendendum quoque poterit filius familias procuratorem dare. sed et filia familias poterit dare procura-

(1) si passus F^1, passus est F^2S (2) habueri *F* (3) initia *F* (4) *em. ad B*, id *FS* (5) vel *S*, non *F* (6) constitum *F* (7) auctam *F* (8) videretur *Hal.* (9) testationi *edd.* (10) pronuntiaverit *F* (11) habeantur F^3 (12) Marcellus *F cum B*, Macer *S recte* (13) *sic* F^2S, postium F^1 (14) *sic S*, eius quaestum eius F^{uc}, eius quaestum F^{em} (15) *l. 25 citat Ulpianus Vat. fr.* § 321

(16) lucrum *F*
(17) *Ed.* 1...27. 29. 31...43. 45. 46. 48...59. 61...65. 77; *Pap.* 30. 60. 66...73; *Sab.* 28. 44. 47. 74...76. 78. — *Bas.* 8, 2, 1...74. — *Cf. Cod.* 2, 13 (18) is *S*, is si *F* (19) *sic S cum B*, praesents F^{uc}, praesenti F^{em} (20) filios *F* (21) si qua F^b, si quae F^a, si qua ei *S* (22) nepost *F*

torem ad iniuriarum actionem. nam quod ad dotis exactionem cum patre dat[1] procuratorem, supervacuum esse Valerius Severus scribit, cum sufficiat patrem dare ex filiae voluntate. sed puto, si forte pater absens sit[2] vel suspectae vitae, quo casu solet filiae competere de dote actio, posse eam procuratorem dare. ipse quoque filius procurator dari poterit
1 et ad agendum et ad defendendum. Invitus procurator non solet dari. invitum accipere debemus non eum tantum qui contradicit, verum eum quoque
2 qui consensisse non probatur. Veterani procuratores fieri possunt: milites autem nec si velit adversarius procuratores dari possunt, nisi hoc tempore litis contestatae quocumque casu praetermissum est: excepto eo qui in rem suam procurator datus est, vel qui communem causam omnis sui numeri persequatur vel suscipit, quibus talis procuratio concessa
3 est. 'Procuratorem ad litem suscipiendam datum, 'pro quo consentiente dominus iudicatum solvi expo'suit,' praetor ait, 'iudicium accipere cogam'. Verum ex causa non debebit compelli. ut puta inimicitiae capitales intervenerunt inter ipsum procuratorem et dominum: scribit Iulianus debere in procuratorem denegari actionem. item si dignitas accesserit procuratori: vel rei publicae causa afuturus sit:

9 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* aut si valetudinem aut si necessariam peregrinationem alleget:

10 *Ulpianus libro octavo ad edictum* vel hereditas superveniens eum occupet: vel ex alia iusta causa. hoc amplius et si habeat praesentem dominum, non debere compelli procuratorem,

11 *Paulus libro octavo ad edictum* si tamen dominus cogi possit.

12 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Sed etiam ex his causis dicitur aliquando cogendum procuratorem iudicium accipere: veluti si dominus praesens non sit et actor adfirmet tractu temporis futurum ut res pereat.

13 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Sed haec neque passim admittenda sunt neque destricte deneganda, sed a praetore causa cognita temperanda.

14 *Paulus libro octavo ad edictum* Si post datum procuratorem[3] capitales inimicitiae intercesserunt, non cogendum accipere iudicium nec stipulationem ob rem non defensam committi, quoniam nova causa sit.

15 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Si defunctus sit dominus ante litem contestatam, iudicatum solvi stipulatione pro suo procuratore data, procurator compellendus est ad iudicium accipiendum: ita tamen si hoc dominus sciente procuratore et non contradicente fecit. quod si aliter actum est, inscium quidem procuratorem teneri satis incivile est, committitur autem ob rem non defensam[4] stipulationis clau-
1 sula. Qui ad communi dividundo iudicium datus est, ad agendum item[5] et ad defendendum videbitur datus duplici cautela interponenda.

16 *Paulus libro octavo ad edictum* Ante litem contestatam libera potestas est vel mutandi procuratoris vel ipsi domino[6] iudicium accipiendi.

17 *Ulpianus libro nono ad edictum* Post litem autem contestatam reus qui procuratorem dedit mutare quidem eum vel in se litem transferre a vivo procuratore vel in civitate manente[7] potest, causa
1 tamen prius cognita. Non solum autem ipsi qui dedit procuratorem hoc permittitur, sed etiam heredi
2 eius et ceteris successoribus. In causae autem cognitione non solum haec versantur, quae supra diximus in procuratore non compellendo suscipere iudicium, verum et aetas

18 *Modestinus libro decimo pandectarum* aut religionis beneficium.

19 *Ulpianus libro nono ad edictum* Item si suspectus sit procurator aut in vinculis aut in hostium praedonumve potestate,

20 *Paulus libro octavo ad edictum* vel iudicio publico privatove vel valetudine vel maiore re sua distringatur

21 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* vel exilio, vel si latitet, vel inimicus postea fiat,

22 *Paulus libro octavo*[8] *ad edictum* aut adfinitate aliqua adversario iungatur, vel heres ei existat,

23 *Ulpianus libro nono ad edictum* aut longa peregrinatio et aliae similes causae impedimento sint,

24 *Paulus libro octavo ad edictum* mutari debebit vel ipso procuratore postulante.

25 *Ulpianus libro nono ad edictum* Quae omnia non solum ex parte rei, sed etiam in persona actoris observabuntur. sed si adversarius vel ipse procurator dicat dominum mentiri, apud praetorem haec finiri oportet. nec ferendus est procurator qui sibi adserit procurationem: nam hoc ipso suspectus est qui operam suam ingerit invito. nisi forte purgare magis convicium quam procurationem exsequi maluit. et hactenus erit audiendus, si dicat se procuratione quidem carere velle, sed si id inlaesa existimatione sua fiat: ceterum ferendus erit pudorem suum purgans. plane si dicat in rem suam se procuratorem datum et hoc probaverit, non debet carere propria lite. item si retentione aliqua procurator uti velit, non facile ab eo lis erit transferenda,

26 *Paulus libro octavo ad edictum* nisi dominus[9] ei solvere paratus sit.

27 *Ulpianus libro nono ad edictum* In causae cognitione etiam hoc versabitur, ut ita demum transferri a procuratore iudicium permittatur, si quis omnia iudicii[10] ab eo transferre paratus sit. ceterum si velit quaedam transferre, quaedam relinquere, iuste procurator hanc inconstantiam[11] recusabit. sed haec ita, si mandato domini procurator egit. ceterum si mandatum non est, cum neque in iudicium quicquam deduxerit, nec tu ea comprobasti: quae invito te acta sunt tibi non praeiudicant ideoque translatio earum litium non est tibi necessaria, ne alieno facto onereris. haec autem cognitio procuratoris mutandi
1 praetoris est. Si ex parte actoris litis translatio fiat, dicimus committi iudicatum solvi stipulationem a reo factam, idque et Neratius probat et Iulianus et hoc iure utimur: scilicet si dominus satis accepit. sed et si procurator satis accepit et transferatur iudicium in dominum: verius est committi et ex stipulatu actionem a procuratore in dominum transferri. sed et si a domino vel a procuratore in procuratorem iudicium transferatur, non dubitat Marcellus, quin committatur stipulatio. et haec vera sunt. et licet procuratori commissa sit stipulatio, tamen domino erit danda utilis ex stipulatu actio, directa penitus tollenda.

28 *Idem libro primo disputationum* Si procurator meus iudicatum solvi satis acceperit, mihi ex stipulatu actio utilis est[12], sicuti iudicati actio mihi indulgetur. sed et si egit procurator meus ex ea stipulatione me invito, nihilo minus tamen mihi ex stipulatu actio tribuetur. quae res facit ut procurator meus ex stipulatu agendo exceptione debeat repelli: sicuti cum agit iudicati non in rem suam datus nec ad eam rem procurator factus. per contrarium autem si procurator meus iudicatum solvi satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur. sed et si defensor meus satisdederit, in me ex stipulatu actio non datur, quia nec iudicati mecum agi potest.

29 *Idem libro nono ad edictum* Si actor malit dominum potius convenire quam eum qui in rem suam procurator est, dicendum est ei licere.

30 *Paulus libro primo sententiarum* Actoris procurator non in rem suam datus propter inpensas

(1) dare *S* (2) absensit *F* (3) inter dominum et procuratorem *add.* (4) defansam *F* (5) idem *F*[1]*S* (6) domino vel ipsi *scr.* (7) civitatetamenente *F*[1], manente *pro* menente *F*[2] (8) nono *ins. F* (9) nisi dominus *S*, in causae (*ex l. seq.*) *F* (10) *sic F*[1] *cum B*, iudicia *F*[2]*S* (11) constantiam *F* (12) et *F*

quas in litem fecit potest desiderare, ut sibi ex iudicatione[1] satisfiat, si dominus litis solvendo non sit.

31 *Ulpianus libro nono ad edictum* Si quis, cum procuratorio nomine condemnatus esset, heres extiterit domino litis: iudicati actionem non recte recusabit. hoc si ex asse. sin autem ex parte heres extiterit et totum solverit, si quidem ei mandatum est hoc quoque ut solvat, mandati actionem adversus coheredes habebit: si non sit mandatum, negotiorum gestorum actio datur. quod est et si heres procura-
1 tor non exstiterit et solverit. Unius litis plurium personarum plures dari procuratores non est prohi-
2 bitum. Iulianus ait eum, qui dedit diversis temporibus procuratores duos, posteriorem dando priorem prohibuisse videri.

32 *Paulus libro octavo ad edictum* Pluribus procuratoribus in solidum simul datis occupantis melior condicio erit, ut posterior non sit in eo quod prior petit procurator.

33 *Ulpianus libro nono ad edictum* Servum quoque et filium familias procuratorem posse habere aiunt. et quantum ad filium familias verum est: in servo subsistimus. et negotia quidem peculiaria servi posse gerere aliquem et hoc casu procuratorem eius esse admittimus, quod et Labeoni videtur: actionem
1 autem intendere vetamus. Eum vero qui de statu suo litigat procuratorem habere posse non dubitamus non solum in administratione rerum, sed etiam in actionibus, quae ei vel adversus eum competant[2], ex possessione sive servitutis sive libertatis de suo statu litigat. ex contrario quoque eum procuratorem dari
2 posse manifestum est. Publice utile est absentes a quibuscumque defendi: nam et in capitalibus iudiciis defensio datur. ubicumque itaque absens quis[3] damnari potest, ibi quemvis verba pro eo facientem et innocentiam excusantem audiri aequum est et ordinarium admittere: quod et ex rescripto imperatoris
3 nostri apparet. Ait praetor: 'Cuius nomine quis 'actionem dari sibi postulabit, is eum viri boni ar'bitratu defendat: et ei quo nomine[4] aget id ratum 'habere eum ad quem ea res pertinet, boni viri arbi-
4 'tratu satisdet'. Aequum praetori visum est eum, qui alicuius nomine procurator experitur, eundem[5]
5 etiam defensionem suscipere. Si quis in rem suam procurator interveniat, adhuc erit dicendum debere eum defendere: nisi forte ex necessitate fuerit factus.

34 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Si quis in rem suam procuratorio nomine agit, veluti emptor hereditatis: an debeat invicem venditorem defendere? et placet, si bona fide et non in fraudem eorum qui invicem agere vellent gestum sit negotium, non oportere eum invicem defendere.

35 *Ulpianus libro nono ad edictum* Sed et hae personae procuratorum debebunt defendere, quibus sine mandatu agere licet: ut puta liberi, licet sint in potestate, item parentes et fratres et adfines et li-
1 berti. Patronus libertum et per procuratorem ut ingratum accusare potest et libertus per procurato-
2 rem respondere. Non solum autem si actio postuletur a procuratore, sed et si[6] praeiudicium vel interdictum, vel si stipulatione legatorum vel damni infecti velit caveri: debebit absentem defendere in competenti tribunali et eadem provincia. ceterum cogi eum etiam in provincia[7] de Roma abire vel e contrario vel a provincia in aliam provinciam et de-
3 fendere durum est. Defendere autem est id facere quod dominus in litem faceret, et cavere idonee: nec debebit durior condicio procuratoris fieri quam est domini, praeterquam in satisdando. praeter satisdationem procurator ita defendere videtur, si iudicium accipiat. unde quaesitum est apud Iulianum, an compellatur, an vero sufficiat ob rem non defensam stipulationem committi. et Iulianus scribit libro tertio digestorum compellendum accipere iudicium: nisi et[8] agendum causa cognita recusaverit vel ex iusta causa remotus fuerit. defendere videtur procurator et si in possessionem venire patiatur, cum quis damni infecti satis vel legatorum desideret,

36 *Paulus libro octavo ad edictum* vel in operis novi nuntiatione. sed et si servum ex causa noxali patiatur duci, defendere videtur: ita tamen, ut in his omnibus ratam rem dominum habiturum caveat.

37 *Ulpianus libro nono ad edictum* Omnium autem actionum nomine debet defendere, etiam earum
1 quae in heredem non dantur. Unde est quaesitum: si adversarius plures intendat actiones et in singulas singuli existant defensores suscipere parati, videri eum recte defendi Iulianus ait. quo iure nos uti Pomponius scribit.

38 *Idem libro quadragensimo ad edictum* Non[9] tamen eo usque procedendum erit, ut, si decem milia[10] petantur et exstant duo defensores parati in quina defendere, audiantur.

39[11] *Idem libro nono ad edictum* Non solum autem in actionibus et interdictis[12] et in stipulationibus debet dominum defendere, verum in interrogationibus quoque, ut in iure interrogatus ex omnibus causis respondeat, ex quibus dominus. an igitur heres sit absens, respondere debebit et si responderit
1 vel tacuerit, tenebitur. Qui alieno nomine agit quamcumque actionem, id ratum habiturum eum ad quem ea res pertinebit cavere debet. sed interdum licet suo nomine procurator experiatur, tamen de rato debebit cavere, ut Pomponius libro vicensimo quarto scribit. ut puta iusiurandum procuratori rettulit[13], iuravit absenti dari oportere: agit hoc iudicio suo nomine propter suum iusiurandum[14] (neque enim haec actio domino competere potuit): sed debebit de rato cavere. sed et si procuratori constitutum est et[15] ex ea causa agat: dubitandum non est quin locus sit de rato cautioni idque Pomponius scribit.
2 Quaeritur apud Iulianum: utrum dominum solum ratam rem habere debet satisdare an etiam ceteros creditores? et ait dumtaxat de domino cavendum nec illis verbis 'ad quem ea res pertinet' creditores contineri: nam nec ipsi domino haec incumbebat cautio.
3 Si de dote agat pater, cavere debet ratam rem filiam habituram: sed et defendere eam debet, ut et
4 Marcellus scribit. Si pater filii nomine iniuriarum agat, cum duae sint actiones una patris altera filii,
5 cessat de rato cautio. Si status controversiam cui faciat procurator, sive ex servitute in libertatem adversus eum quis litiget sive ipse ex libertate in servitutem petat, debet cavere ratam rem dominum habiturum. et ita edicto scriptum est, ut ex utroque
6 latere quasi actor habeatur. Est et casus, quo quis eiusdem actionis nomine et de rato caveat et iudicatum solvi. ut puta postulata est cognitio de in integrum restitutione, cum minor circumscriptus in venditione diceretur: alterius procurator existit: debet cavere hic procurator et ratam rem dominum habiturum, ne forte dominus reversus velit quid petere, item iudicatum solvi, ut si quid forte propter hanc restitutionem in integrum praestari adulescenti debeat, hoc praestetur. et haec ita Pomponius libro
7 vicensimo quinto ad edictum scribit. Item ait, si suspectus tutor postuletur, defensorem eius oportere etiam de rato cavere, ne reversus ille velit retractare quod actum est. sed non facile per procuratorem quis suspectus accusabitur[16], quoniam famae causa est, nisi constet ei a tutore mandatum nominatim, aut si etiam absente tutore, quasi non defenderetur, praetor erat cogniturus.

40 *Idem libro nono ad edictum* Pomponius scri-

(1) *sic* F^1, ex iudicati actione F^3S (2) *sic* F^1, competent F^3S (3) qui F^3 (4) et ei quocum alterius nomine *scr.* (5) eiusdem *scr.* (6) si *om.* F (7) provinciam *dett.* (8) *sic* F^1S *cum B*, ad *ins.* F^3 (9) nam F (10) milia *del.* F^2 (11) § 7 = *Vat. fr.* § 340*b* (12) et in interdictis *scr.* (13) adversarius et is *ins.* (14) suusiurandum F (15) et F^2, ut S, *om.* F^1 (16) per procuratorem qui susp. accusabitur defendetur *scr*

bit non omnes actiones per procuratorem posse quem
instituere. denique ut liberi, qui in potestate absentis
dicuntur, ducantur, interdictum non posse desiderare
ait nisi, ut Iulianus ait, causa cognita, id est si et
nominatim ei mandatum sit et pater valetudine vel
1 alia iusta causa impediatur. Si stipuletur procu-
rator damni infecti vel legatorum, debebit de rato
2 cavere. Sed et is, qui quasi defensor in rem
actione convenitur, praeter solitam satisdationem iu-
dicatum solvi etiam de rato debet cavere. quid enim
si in hoc iudicio rem meam esse pronuntietur, rever-
sus ille, cuius defensor extiterat, velit fundum vindi-
care: nonne ratum non videbitur habere quod iudi-
catum est? denique si verus procurator extitisset vel
ipse praesens causam suam egisset et victus esset:
si a me vindicaret, exceptione rei iudicatae summo-
veretur, et ita Iulianus libro quinquagensimo digesto-
rum scribit: nam cum iudicatur rem meam esse, si-
3 mul iudicatur illius non esse. Ratihabitionis autem
satisdatio ante litis contestationem a procuratore ex-
igitur: ceterum semel lite contestata non compelletur
4 ad cautionem. In his autem personis, in quibus
mandatum non exigimus, dicendum est, si forte evi-
dens sit contra voluntatem eos experiri eorum pro
quibus interveniunt, debere eos repelli. ergo non
exigimus ut habeant voluntatem vel mandatum, sed
ne[1] contraria voluntas probetur: quamvis de rato
offerant cautionem.

41 *Paulus libro nono ad edictum* Feminas pro
parentibus agere interdum permittetur causa cognita,
si forte[2] parentes morbus aut aetas impediat, nec
quemquam qui agat habeant.

42 *Idem libro octavo ad edictum* Licet in popu-
laribus actionibus procurator dari non possit, tamen[3]
dictum est merito eum qui de via publica agit et
privato damno ex prohibitione[4] adficitur, quasi pri-
vatae actionis dare posse procuratorem. multo magis
dabit ad sepulchri violati actionem is ad quem ea
1 res pertinet. Ad actionem iniuriarum ex lege
Cornelia procurator dari potest: nam etsi pro publica
2 utilitate exercetur, privata tamen est. Ea obli-
gatio, quae inter dominum et procuratorem consistere
solet, mandati actionem parit. aliquando tamen non
contrahitur obligatio mandati: sicut evenit, cum in
rem suam procuratorem praestamus eoque nomine
iudicatum solvi promittimus: nam si ex ea promis-
sione aliquid praestiterimus, non mandati, sed ex
vendito (si hereditatem vendidimus) vel ex pristina
causa mandati agere debemus: ut fit cum fideiussor
3 reum procuratorem dedit. Is cui hereditas ex
Trebelliano senatus consulto restituta est heredem
4 iure dabit procuratorem. Sed et dominum pigno-
ris creditor recte dabit procuratorem ad Servianam.
5 Porro si uni ex reis credendi constitutum sit is-
que alium in constitutam pecuniam det, non negabi-
mus posse dare. sed et ex duobus reis promittendi
alter alterum ad defendendum procuratorem dabit.
6 Si plures heredes sint et familiae erciscundae aut
communi dividundo agatur, pluribus eundem procu-
ratorem non est permittendum dare, quoniam res ex-
pediri non potest circa adiudicationes et condemna-
tiones: plane permittendum dare, si uni coheredi
7 plures heredes existant. Reo latitante post litem
contestatam ita demum fideiussores eum defendere
videbuntur, si vel unus ex his eum pro solido defen-
dat, vel omnes vel qui[5] ex his unum dederint in
quem iudicium transferetur[6].

43 *Idem libro nono ad edictum* Mutus et surdus
per eum modum qui procedere potest procuratorem
dare non prohibentur[7]: forsitan et ipsi dantur non
1 quidem ad agendum, sed ad administrandum. Cum
quaeretur[8], an alicui procuratorem habere liceat, in-
spiciendum erit, an non prohibeatur procuratorem
2 dare, quia hoc edictum prohibitorium est. In
popularibus actionibus, ubi quis quasi unus ex po-
pulo agit, defensionem ut procurator praestare co-
3 gendus non est. Is, qui curatorem alicui prae-
senti petat, non aliter audietur nisi adulto consen-
tiente: quod si absenti, ratam rem eum habiturum
4 necesse habet[9] dare. Poena non defendentis pro-
5 curatoris haec est, ut denegetur ei actio. Si pro-
curator agat et praesens sit absentis servus, Atilici-
6 nus ait servo cavendum, non procuratori. Qui
non cogitur defendere absentem, tamen si iudicatum
solvi satisdedit defendendi absentis gratia, cogendum
procuratorem[10] iudicium accipere, ne decipiatur is
qui satis accepit: nam eos, qui non coguntur rem
defendere, post satisdationem cogi. Labeo causa cog-
nita temperandum, et si captio actoris sit[11] propter
temporis tractum, iudicium eum accipere cogendum:
quod si aut adfinitas dirempta sit aut inimicitiae
intercesserint aut bona absentis possideri coeperint

44 *Ulpianus libro septimo disputationum* vel si
longinquo sit afuturus vel alia iusta causa inter-
venerit,

45 *Paulus libro nono ad edictum* non cogendum.
Sabinus autem nullas praetoris partes esse ad com-
pellendum defendere, sed ex stipulatu ob rem non
defensam agi posse: at[12] si iustas causas habeat,
cur iudicium accipere nolit, fideiussores non teneri,
quia vir bonus arbitraturus non fuerit, ut qui iustam
excusationem adferret, defendere cogeretur. sed et
si satis non dedit, sed repromittenti ei creditum est,
1 idem statuendum est. Qui ita de publico agunt,
ut et privatum commodum defendant, causa cognita
permittuntur procuratorem dare, et postea alius agens
2 exceptione repelletur. Si procuratori opus novum
nuntiatum sit isque interdicto utatur 'ne ei vis[13] fiat
'aedificanti', defensoris partes eum sustinere nec com-
pelli cavere ratam rem dominum habiturum Iulianus
ait, et si satisdederit, non animadverto, inquit Iulia-
nus, quo casu stipulatio committatur.

46 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Qui
proprio nomine iudicium accepisset, si vellet procu-
ratorem dare, in quem actor transferat iudicium, au-
diri debet sollemniterque pro[14] iudicatum solvi satis-
1 datione cavere. Ei qui defendit eum, cuius no-
mine ipse non agat, liberum est vel in unam rem
2 defendere. Qui alium defendit, satisdare cogitur:
nemo enim alienae litis idoneus defensor sine satis-
3 datione intellegitur. Item quaeritur, si iudicium
acceperit defensor et actor in integrum restitutus sit,
an cogendus sit restitutorium iudicium accipere: et
4 magis placet cogendum. Procurator ut in ceteris
quoque negotiis gerendis, ita et in litibus ex bona
fide rationem reddere debet. itaque quod ex lite con-
secutus erit sive principaliter ipsius rei nomine sive
extrinsecus ob eam rem, debet mandati iudicio re-
stituere usque adeo, ut et si per errorem aut iniuriam
iudicis non debitum consecutus fuerit, id quoque red-
5 dere debeat. Item contra quod ob rem iudicatam
procurator solverit, contrario mandati iudicio reci-
perare debet: poenam autem, quam ex suo delicto
6 praestitit, reciperare non debet. Litis impendia
bona fide facta vel ab actoris procuratore vel a rei
7 debere ei restitui aequitas suadet. Si duobus
mandata sit administratio negotiorum, quorum alter
debitor sit mandatoris, an alter cum eo recte acturus
sit? et utique recte: non enim ob id minus procura-
tor intellegitur, quod is quoque cum quo agitur pro-
curator sit.

47 *Iulianus libro quarto ad Urseium Ferocem*
Qui duos procuratores omnium rerum suarum reli-
quit[15], nisi nominatim praecepit ut alter ab altero
pecuniam petat, non videtur mandatum utrilibet eo-
rum dedisse.

48 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Ita-
que, si hoc specialiter mandatum est, tunc excipiente

(1) nec *F* (2) porte *F* (3) possitamen *F* (4) prohibitione *F* (5) vel quidam *dett.* (6) transferretur *scr.* (7) prohibetur *F* (8) queratur *F*b*S* (9) satis *ins.* *Hal.* (10) procuratorem *del.* (11) si *F* (12) *sic S cum B*, ac *F* (13) ei vis *SB*, eius *F* (14) pro eo *dett. cum B* (15) relinquit *F*

eo cum quo agitur 'si non mihi mandatum sit, ut a 'debitoribus peterem' actorem ita debere replicare 'aut si mihi mandatum est, ut a te peterem'.

49 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Ignorantis domini condicio deterior per procuratorem fieri non debet.

50 *Gaius libro vicensimo secundo ad edictum provinciale* Quacumque ratione procurator tuus a me liberatus est, id tibi prodesse debet.

51 *Ulpianus libro sexagensimo*[1] *ad edictum* Minor viginti quinque annis si defensor existat, ex quibus causis in integrum restitui possit, defensor idoneus non est, quia et ipsi et fideiussoribus eius per
1 in integrum restitutionem succurritur. Quoniam tamen[2] defendere est eandem[3] vicem quam reus subire, defensor mariti in amplius quam maritus facere
2 possit non est condemnandus. Is qui suscepit defensionem, etsi locupletissimus sit[4],

52 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edictum* etsi consularis sit,

53 *Ulpianus libro sexagensimo ad edictum* non videtur defendere, nisi satisdare fuerit paratus.

54 *Paulus libro quinquagensimo ad edictum* Neque femina neque miles neque qui rei publicae causa afuturus est aut morbo perpetuo tenetur aut magistratum initurus est aut invitus iudicium pati non
1 potest, idoneus defensor intellegitur. Tutores, qui in aliquo loco administraverunt, eodem loco et defendi debent.

55 *Ulpianus libro sexagensimo quinto ad edictum* Procuratore in rem suam dato praeferendus non est dominus procuratori[5] in litem movendam vel pecuniam suscipiendam: qui enim suo nomine utiles actiones habet, rite eas intendit.

56 *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* Ad rem mobilem petendam datus procurator ad exhibendum recte aget.

57 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* Qui procuratorem dat, ut confestim agat, is intellegendus est permittere procuratori et postea litem
1 peragere. Si quis remisit exceptionem procuratoriam, non poterit ex paenitentia eam opponere.

58 *Paulus libro septuagensimo primo ad edictum* Procurator, cui generaliter libera administratio rerum commissa est, potest exigere, novare[6], aliud pro alio permutare.

59 *Idem libro decimo ad Plautium* Sed et id quoque ei mandari videtur, ut solvat creditoribus.

60 *Idem libro quarto responsorum* Mandato generali non contineri etiam transactionem decidendi causa interpositam: et ideo si postea is qui mandavit transactionem ratam non habuit, non posse eum repelli ab actionibus exercendis.

61 *Idem libro primo ad Plautium* Plautius ait: procuratorem damnatum non debere conveniri, nisi aut in rem suam datus esset aut optulisset se, cum sciret cautum non esse, omnibus placuit. idem erit observandum et si defensoris loco cum satisdatione se liti optulerit.

62 *Pomponius libro secundo ex Plautio* Ad legatum petendum procurator datus si interdicto utatur adversus heredem de tabulis exhibendis, procuratoria exceptio, quasi non et hoc esset ei mandatum, non obstat.

63 *Modestinus libro sexto differentiarum* Procurator totorum bonorum, cui res administrandae mandatae sunt, res domini neque mobiles vel immobiles neque servos[7] sine speciali domini mandatu alienare potest, nisi fructus aut alias res, quae facile corrumpi possunt.

64 *Idem libro tertio regularum* Is, cuius nomine defensor exstitit, si ante litem contestatam in praesentia fuerit et postulet suo nomine litem suscipere, causa cognita audiendus est.

65 *Idem libro singulari de heurematicis* Si procuratorem absentem[8] dominus satisdatione relevare velit, litteras suas ad adversarium derigere debebit, quibus significet, quem adversus eum procuratorem et in qua causa fecerit, ratumque se habiturum quod cum eo actum sit: hoc enim casu litteris eius adprobatis velut praesentis procuratorem intervenire intellegendum est. itaque etsi postea mutata voluntate procuratorem esse noluerit, tamen iudicium, quo quasi procurator expertus est, ratum esse debet[9].

66 *Papinianus libro nono quaestionum* Si is qui Stichum vel Damam, utrum eorum ipse vellet, stipulatus est et[10] ratum habeat, quod alterum procuratorio nomine Titius petit: facit, ut res in iudicium deducta videatur, et stipulationem consumit.

67[11] *Idem libro secundo responsorum* Procurator[12], qui pro evictione praediorum quae vendidit fidem suam adstrinxit, etsi negotia gerere[13] desierit, obligationis tamen onere praetoris auxilio non levabitur[14]: nam procurator[12], qui pro domino vinculum obligationis suscepit, onus eius frustra recusat.

68 *Idem libro tertio responsorum* Quod procurator ex re domini mandato non refragante stipulatur, invito procuratore dominus petere non[15] potest.

69 *Paulus libro tertio responsorum* Paulus respondit etiam eum, qui ad litem suscipiendam procuratorem dedit, causae suae adesse non prohiberi.

70 *Scaevola libro primo responsorum* Pater filio suo pupillo tutorem dedit Sempronium creditorem suum: is administrata tutela reliquit fratrem suum heredem, qui et ipse decessit et per fideicommissum nomen debitoris Titio reliquit eique mandatae sunt actiones ab heredibus: quaero, cum tam tutelae actio quam pecuniae creditae ex hereditate Sempronii descendant, an non aliter mandata actio ei detur, quam si defendat heredes, a quibus ei actiones mandatae sunt. respondi debere defendere.

71 *Paulus libro primo sententiarum* Absens reus causas absentiae per[16] procuratorem reddere potest.

72 *Idem libro primo manualium* Per procuratorem non semper adquirimus actiones, sed retinemus: veluti si reum conveniat intra legitimum tempus: vel si prohibeat opus novum fieri, ut interdictum nobis utile sit quod vi aut clam, nam et hic pristinum ius nobis conservat[17].

73 *Idem libro singulari de officio adsessorum* Si reus paratus sit ante litem contestatam pecuniam solvere, procuratore agente quid fieri oportet? nam iniquum est cogi eum iudicium accipere. propter quod suspectus videri potest, qui praesente domino non optulit pecuniam? quid si tunc facultatem pecuniae non habuit, numquid cogi debeat iudicium accipere? quid enim si et famosa sit actio? sed hoc constat, ut ante litem contestatam praeses iubeat in aede sacra pecuniam deponi: hoc enim fit et in pupillaribus pecuniis. quod si lis contestata est, hoc omne officio iudicis dirimendum est.

74 *Ulpianus libro quarto opinionum* Nec civitatis actor negotium publicum per procuratorem agere potest.

75 *Iulianus libro tertio digestorum* Qui absentem emptorem eundemque possessorem fundi defendebat et iudicium nomine eius accipiebat, postulabat a venditore fundi, ut ab eo defenderetur: venditor desiderabat[18] caveri sibi ratam rem emptorem habiturum: puto eum venditori de rato satisdare debere, quia si fundum agenti restituerit[19], nihil prohibet dominum rem petere et cogi venditorem rursus defendere.

76 *Idem libro quinto ad Minicium* Titius cum absentem defenderet, satisdedit et prius quam iudi-

(1) exagensimo *F* (2) tamen *del.* (3) eadem *F* (4) est F^1 (5) *sic* F^3*S cum B*, procuratoris F^1 (6) novare *S cum B, om. F* (7) servus *F* (8) absens *Arnaldus* (9) idem libro decimo pandectarum, *sed expunctum, ins. F, quod quo pertineat quaeritur* (10) et *del. Hal.*

(11) = *Vat. fr.* § 328.332 (12) absentis *ins. bis Vat.* (13) *sic* F^3*S*, negotiagere F^1 (14) relevabitur *Vat.* (15) non P^a (*solus ex codd. ordinis secundi*) *cum B, om. F et dett.* (16) causasentiae (*om.* per) *F* (17) conservet *F* (18) desiderebat *F* (19) restituerat F^b

cium acciperet desiit reus solvendo esse: quam ob causam defensor recusabat iudicium in se reddi oportere. quaero, an id ei concedi oporteat. Iulianus respondit: defensor cum satisdedit, domini loco habendus est. nec multum ei praestaturus est praetor, si eum non coegerit iudicium accipere, cum ad fideiussores eius iri possit et hi quidquid praestiterint[1] a defensore consecuturi sint.

77 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edictum* Omnis qui defenditur boni viri arbitratu defendendus est.

78 *Africanus libro sexto quaestionum* Et ideo non potest videri boni viri[2] arbitratu litem defendere is, qui actorem frustrando efficiat, ne ad exitum con-
1 troversia deducatur. Ad duas res petendas procurator datus si unam rem petat, exceptione non excluditur et rem in iudicium deducit.

IIII[3].

QUOD CUIUSCUMQUE UNIVERSITATIS NOMINE VEL CONTRA EAM AGATUR[4].

1 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Neque societas neque collegium neque huiusmodi corpus passim omnibus habere[5] conceditur: nam et legibus et senatus consultis et principalibus constitutionibus ea res coercetur. paucis admodum in causis concessa sunt huiusmodi corpora: ut ecce vectigalium publicorum sociis permissum est corpus habere vel aurifodinarum vel argentifodinarum et salinarum. item collegia Romae certa sunt, quorum corpus senatus consultis atque constitutionibus principalibus confirmatum est, veluti pistorum et quorundam aliorum, et
1 naviculariorum, qui et in provinciis sunt. Quibus autem permissum est corpus habere collegii societatis[6] sive cuiusque alterius eorum nomine, proprium[6a] est ad exemplum rei publicae habere res communes, arcam communem et actorem sive syndicum, per quem tamquam in re publica, quod communiter agi
2 fierique oporteat, agatur fiat. Quod si nemo eos defendat, quod eorum commune erit possideri et, si admoniti non excitentur ad sui defensionem, venire se iussurum proconsul ait. et quidem non esse actorem vel syndicum tunc quoque intellegimus, cum is absit aut valetudine impedietur aut inhabilis sit ad
3 agendum. Et si extraneus defendere velit universitatem, permittit proconsul, sicut in privatorum defensionibus observatur, quia eo modo melior condicio universitatis fit.

2 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Si municipes[7] vel aliqua universitas ad agendum det actorem, non erit dicendum quasi a pluribus datum sic haberi: hic enim pro re publica vel universitate intervenit, non pro singulis.

3 *Idem libro nono ad edictum* Nulli permittitur[8] nomine civitatis vel curiae experiri nisi ei, cui lex permittit, aut lege cessante ordo dedit, cum duae partes adessent aut amplius quam duae.

4 *Paulus libro nono ad edictum* Plane ut duae partes decurionum adfuerint, is quoque quem decernent numerari potest.

5 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Illud notandum Pomponius ait, quod et patris suffragium filio proderit et filii patri,

6 *Paulus libro nono ad edictum* item eorum, qui in eiusdem potestate sunt: quasi decurio enim hoc dedit, non quasi domestica persona. quod et in honorum petitione erit servandum, nisi lex municipii
1 vel perpetua consuetudo prohibeat. Si decuriones decreverunt actionem per eum movendam quem duumviri elegerint, is videtur ab ordine electus et ideo experiri potest: parvi enim refert, ipse ordo elegerit an is cui ordo negotium dedit. sed si ita decreverint, ut quaecumque incidisset controversia, eius petendae[9] negotium Titius haberet, ipso iure id decretum nullius momenti esse, quia non possit videri de ea re, quae adhuc in controversia non sit, decreto datam persecutionem. sed hodie haec omnia per syndicos solent secundum locorum consuetudinem ex-
2 plicari. Quid si actor datus postea decreto decurionum prohibitus sit, an exceptio ei noceat? et puto sic hoc accipiendum, ut ei permissa videatur,
3 cui et permissa durat. Actor universitatis si agat, compellitur etiam defendere, non autem compellitur cavere de rato. sed interdum si de decreto dubitetur, puto interponendam et de rato cautionem. actor itaque iste procuratoris partibus fungitur et iudicati actio ei ex edicto non datur nisi in rem suam datus sit. et constitui ei potest. ex iisdem causis mutandi actoris potestas erit, ex quibus etiam procuratoris. actor etiam filius familias dari potest.

7 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Sicut municipum nomine actionem praetor dedit, ita et adversus eos iustissime edicendum putavit. sed et legato, qui in negotium publicum sumptum fecit, puto dandam
1 actionem in municipes. Si quid universitati debetur, singulis non debetur; nec quod debet universi-
2 tas singuli debent. In decurionibus vel aliis universitatibus nihil refert, utrum omnes idem maneant an pars maneat vel omnes immutati sint. sed[10] si universitas ad unum redit, magis admittitur posse eum convenire et conveniri, cum ius omnium in unum reciderit et stet nomen universitatis.

8 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* [11] Civitates si per eos qui res earum administrant non defenduntur nec quicquam est corporale rei publicae quod possideatur[11a], per actiones[12] debitorum civitatis agentibus satisfieri oportet.

9 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si tibi cum municipibus hereditas communis erit, familiae erciscundae iudicium inter vos redditur. idemque dicendum est et[13] in finium regundorum et aquae pluviae arcendae iudicio.

10 *Paulus libro primo manualium* Constitui potest actor etiam ad operis novi nuntiationem et ad stipulationes interponendas, veluti legatorum, damni infecti, iudicatum solvi, quamvis servo potius civitatis caveri debeat: sed et si actori cautum fuerit, utilis actio administratori rerum civitatis dabitur.

V[14].

DE NEGOTIIS GESTIS.

1 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Hoc edictum necessarium est, quoniam magna utilitas absentium versatur, ne indefensi rerum possessionem aut venditionem patiantur vel pignoris distractionem vel poenae committendae actionem, vel iniuria rem suam amittant.

2 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Si quis absentis negotia gesserit licet ignorantis, tamen quidquid[15] utiliter in rem[16] eius impenderit vel etiam ipse se in rem[17] absentis alicui obligaverit, habet[18] eo nomine actionem: itaque eo casu ultro citroque nascitur actio, quae appellatur negotiorum gestorum. et sane sicut aequum est ipsum actus sui rationem reddere et eo nomine condemnari, quidquid vel non ut oportuit gessit vel ex his negotiis retinet: ita ex diverso iustum est, si utiliter gessit, praestari ei, quidquid eo nomine vel abest ei vel afuturum est.

3 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Ait praetor: 'Si quis negotia alterius, sive quis negotia, quae cuius-

---

(1) praestiterit *F* (2) viri *om. F* (3) *Ed.* 1...8; *Sab.* 9; *Pap.* 10. — *B.* 8, 2, 101...110 (4) agatur F^1 *et F ind.*, agetur F^2S (5) haberi *edd.* (6) societatisve *scr.* (6a) alterius nomine, eorum proprium *scr.* (7) municipet *F* (8) *sic S*, permittetur *F* (9) controversia eis, petendi *scr.* (10) sed et *scr.* (11) an *ins. F* (11a) possidetur F^2 (12) per exactiones *scr.* (13) *sic S cum B:* et *om. F*
(14) *Ed.* 1...3. 5...7. 9...15. 17. 19...28; *Pap.* 8. 18. 30...38. 46. 47; *Sab.* 4. 16. 29. 39...41. 43...45. 48; *App* 42. — *Bas.* 17, 1. — *Cf. Cod.* 2, 19 (15) tamen si quid *scr.* (16) intrem *F* (17) re F^1 (18) habeat *F*

'que cum is moritur fuerint, gesserit: iudicium eo
1 'nomine dabo.' Haec verba 'si quis' sic sunt ac-
cipienda 'sive quae': nam et mulieres negotiorum
gestorum agere posse et conveniri non dubitatur.
2 3 'Negotia' sic accipe, sive unum sive plura. 'Al-
terius', inquit: et hoc ad utrumque sexum refertur.
4 Pupillus sane si negotia gesserit, post rescriptum
divi Pii etiam conveniri potest in id quod factus est
locupletior: agendo autem conpensationem eius quod
5 gessit patitur. Et si furiosi negotia gesserim, com-
petit mihi adversus eum negotiorum gestorum actio.
curatori autem[1] furiosi vel furiosae adversus eum
6 eamve dandam actionem Labeo ait. Haec verba:
'sive quis negotia, quae cuiusque cum is moritur
'fuerint, gesserit' significant illud tempus, quo quis
post mortem alicuius negotia gessit: de quo fuit ne-
cessarium edicere, quoniam neque testatoris iam de-
functi neque heredis qui nondum adiit negotium ges-
sisse videtur. sed si quid accessit post mortem, ut
puta partus et fetus[2] et fructus, vel si quid servi
adquisierint: etsi his verbis non continentur, pro ad-
7 iecto tamen debent accipi. Haec autem actio cum
ex negotio gesto oriatur, et heredi et in heredem
8 competit. Si exsecutor a praetore in negotio meo
datus dolum mihi fecerit, dabitur mihi adversus eum
9 actio. Interdum in negotiorum gestorum actione
Labeo scribit dolum solummodo versari: nam si af-
fectione coactus, ne bona mea distrahantur, negotiis
te meis optuleris, aequissimum esse dolum dumtaxat
10 te praestare: quae sententia habet aequitatem. Hac
actione tenetur non solum is qui sponte et nulla ne-
cessitate cogente immiscuit se[3] negotiis alienis et ea
gessit, verum et is qui aliqua necessitate urguente
11 vel necessitatis suspicione gessit. Apud Marcel-
lum libro secundo digestorum quaeritur, si, cum pro-
posuissem negotia Titii gerere, tu mihi mandaveris
ut geram, an utraque actione uti possim? et ego
puto utramque locum habere. quemadmodum ipse
Marcellus scribit, si fideiussorem accepero negotia
gesturus: nam et hic dicit adversus utrumque esse
actionem.

4 *Idem libro quadragensimo quinto ad Sabinum*
Sed videamus, an fideiussor hic habere aliquam ac-
tionem possit: et verum est negotiorum gestorum
eum agere posse, nisi donandi animo fideiussit.

5 *Idem libro decimo ad edictum* Item si, cum
putavi a te mihi mandatum, negotia gessi, et hic
nascitur negotiorum gestorum actio cessante mandati
actione. idem est etiam, si pro te fideiussero, dum
1 puto mihi a te mandatum esse. Sed et si, cum
putavi Titii negotia esse cum essent Sempronii, ea
gessi, solus Sempronius mihi actione negotiorum ges-
2 (6) torum tenetur. Iulianus libro tertio digesto-
rum scribit, si pupilli tui negotia gessero non man-
datu tuo, sed ne tutelae iudicio tenearis, negotiorum
gestorum te habebo obligatum: sed et pupillum, modo
3 (1) si locupletior fuerit factus. Item si procura-
tori tuo mutuam pecuniam dedero tui contemplatione,
ut creditorem tuum vel pignus tuum liberet, adversus
te negotiorum gestorum habebo actionem, adversus
eum cum quo contraxi nullam. quid tamen si a pro-
curatore tuo stipulatus sum? potest dici superesse
mihi adversus te negotiorum gestorum actionem, quia
4 (2) ex abundanti hanc stipulationem interposui. Si
quis pecuniam vel aliam quandam rem ad me per-
ferendam acceperit: quia meum negotium gessit, ne-
gotiorum gestorum mihi actio adversus eum compe-
5 (3) tit. Sed et si quis negotia mea gessit non mei
contemplatione, sed sui lucri causa, Labeo scripsit
suum eum potius quam meum negotium gessisse (qui
enim depraedandi causa accedit, suo lucro, non meo
commodo studet): sed nihilo minus, immo magis et
is tenebitur negotiorum gestorum actione. ipse tamen
si circa res meas aliquid impenderit, non in id quod
ei abest, quia improbe ad negotia mea accessit, sed
in quod ego[4] locupletior factus sum habet contra
6 (4) me actionem. Si quis ita simpliciter versatus
est, ut suum negotium in suis bonis quasi meum ges-
serit, nulla ex utroque[5] latere nascitur actio, quia nec
fides bona hoc patitur. quod si et suum et meum quasi
meum gesserit, in meum tenebitur: nam et si cui manda-
vero, ut meum negotium gerat, quod mihi tecum erat
commune, dicendum esse Labeo ait, si et tuum ges-
7 (5) sit sciens, negotiorum gestorum eum tibi teneri. Si
quis quasi servus meus negotium meum gesserit, cum
esset vel libertus vel ingenuus, dabitur negotiorum
8 (6) gestorum actio. Sed si ego tui filii negotia
gessero vel servi, videamus, an tecum negotiorum
gestorum habeam actionem. et mihi videtur verum,
quod Labeo distinguit et Pomponius libro vicensimo
sexto probat, ut, si quidem contemplatione tui nego-
tia gessi peculiaria, tu mihi tenearis: quod si amici-
tia filii tui[6] vel servi, vel eorum contemplatione, ad-
versus patrem vel dominum de peculio dumtaxat dan-
dam actionem. idemque est et si sui iuris esse eos
putavi. nam et si servum non necessarium emero
filio tuo et tu ratum habueris, nihil agitur[7] ratiha-
bitione eodem loco Pomponius scribit hoc adiecto,
quod putat, etsi nihil sit in peculio, quoniam plus
patri dominove debetur, et in patrem dandam actio-
nem, in quantum locupletior ex mea administratione
9 (7) factus sit. Sed si hominis liberi qui tibi bona
fide serviebat negotia gessero: si quidem putans tuum
esse servum gessi, Pomponius scribit earum rerum
peculiarium causa, quae te sequi debent, tecum mihi
fore negotiorum gestorum actionem, earum vero re-
rum, quae ipsum sequuntur, non tecum, sed cum
ipso. sed[8] si liberum scivi, earum quidem rerum,
quae eum sequuntur, habebo adversus eum actionem,
10 (8) earum vero, quae te sequuntur, adversus te. Si
Titii servum putans qui erat Sempronii, dedero pe-
cuniam ne occideretur, ut Pomponius ait, habebo
negotiorum gestorum[9] adversus Sempronium actio-
11 (9) nem. Item quaeritur apud Pedium libro sep-
timo, si Titium quasi debitorem tuum extra iudicium
admonuero et is mihi solverit, cum debitor non esset,
tuque postea cognoveris et ratum habueris[10]: an ne-
gotiorum gestorum actione me possis convenire. et
ait dubitari posse, quia nullum negotium tuum ges-
tum est, cum debitor tuus non fuerit. sed ratihabi-
tio, inquit, fecit tuum negotium: et sicut ei a quo
exactum est adversus eum datur repetitio qui ratum
habuit, ita et ipsi debebit post ratihabitionem adver-
sus me competere actio. sic ratihabitio constituet
tuum negotium, quod ab initio tuum non erat, sed
12 (10) tua contemplatione gestum. Idem ait, si
Titii debitorem, cui te heredem putabam, cum esset
Seius heres, convenero similiter et exegero, mox tu
ratum habueris: esse mihi adversus te et tibi mu-
tuam negotiorum[11] gestorum actionem. adquin alie-
num negotium gestum est: sed ratihabitio hoc con-
ciliat: quae res efficit, ut tuum negotium gestum vi-
13 (11) deatur et a te hereditas peti possit. Quid
ergo, inquit Pedius, si, cum te heredem putarem, in-
sulam fulsero hereditariam tuque ratum habueris, an
sit mihi adversus te actio? sed non fore ait, cum
hoc facto meo alter sit locupletatus et alterius re
ipsa gestum negotium sit, nec possit, quod alii ad-
quisitum est ipso gestu, hoc tuum negotium videri.
14 (12) Videamus in persona eius, qui negotia ad-
ministrat, si quaedam gessit quaedam non, contempla-
tione tamen eius alius ad haec non accessit, et si
vir diligens (quod ab eo exigimus) etiam ea gestu-
rus fuit: an dici debeat negotiorum gestorum eum
teneri et propter ea quae non gessit? quod puto
verius. certe si quid a se exigere debuit, procul
dubio hoc ei imputabitur. quamquam enim hoc
ei imputari non possit, cur alios debitores non con-

(1) item *scr.* (2) et fetus *S*, effectus *F* (3) si *F* (4) quod go *F* (5) utraque *F* (6) fitui *F* (7) agi tua *scr.* (8) sed et *Hal.* (9) questorum *F* (10) habuerit *F* (11) nenegotiorum *F*

venerit, quoniam conveniendi eos iudicio facultatem non habuit, qui nullam actionem intendere potuit: tamen a semet ipso cur non exegerit, ei imputabitur: et si forte non fuerit usurarium debitum, incipit esse usurarium, ut divus Pius Flavio Longino rescripsit: nisi forte, inquit, usuras ei remiserat:

6 (7) *Paulus libro nono ad edictum* quia tantundem in bonae fidei iudiciis officium iudicis valet, quantum in stipulatione nominatim eius rei facta interrogatio.

7 (8) *Ulpianus libro decimo ad edictum* Si autem is fuit qui negotia administravit a quo mandatum non exigebatur, posse ei imputari, cur oblata de rato cautione eum non convenit: si modo facile ei fuerit satisdare. certe in sua persona indubitatum est: et ideo si ex causa fuit obligatus, quae certo tempore finiebatur, et tempore liberatus est, nihilo minus negotiorum gestorum actione erit obligatus. idem erit dicendum et in ea causa, ex qua heres non teneretur[1], ut Marcellus scribit.
1 Item si fundum tuum vel civitatis per obreptionem petiero negotium tuum vel civitatis gerens et ampliores quam oportuit fructus fuero consecutus, debebo hoc ipsum tibi vel rei
2 publicae praestare, licet petere non potuerim. Si quocumque modo ratio compensationis habita non est a iudice, potest contrario iudicio agi: quod si post examinationem reprobatae fuerint pensationes, verius est quasi re iudicata amplius agi contrario iudicio non posse, quia exceptio rei iudicatae oppo-
3 nenda est. Iulianus[2] libro tertio tractat, si ex duobus sociis alter me prohibuerit administrare, alter non: an adversus eum qui non prohibuit habeam negotiorum gestorum actionem? movetur eo, quod, si data fuerit adversus eum actio, necesse erit et eum pertingi qui vetuit: sed et illud esse iniquum eum qui non prohibuit alieno facto liberari, cum et[3] si mutuam pecuniam alteri ex sociis prohibente socio dedissem, utique eum obligarem. et puto secundum Iulianum debere dici superesse contra eum qui non prohibuit negotiorum gestorum actionem, ita tamen ut is qui prohibuit ex nulla parte neque per socium neque per ipsum aliquid damni sentiat.

8 (9) *Scaevola libro primo quaestionum* Pomponius scribit, si negotium a te quamvis male gestum probavero, negotiorum tamen[4] gestorum te mihi non teneri. videndum ergo ne in dubio hoc, an ratum habeam, actio negotiorum gestorum pendeat: nam quomodo, cum semel coeperit, nuda voluntate tolletur? sed superius ita verum se putare, si dolus malus a te absit. Scaevola: immo puto et si comprobem, adhuc negotiorum gestorum actionem esse, sed eo dictum[5] te mihi non teneri, quod reprobare[6] non possim semel probatum: et quemadmodum quod utiliter gestum est necesse est apud iudicem pro rato haberi, ita omne quod ab ipso probatum est. ceterum si ubi probavi, non est negotiorum actio: quid fiet, si a debitore[7] meo exegerit[8] et probaverim? quemadmodum recipiam? item si vendiderit? ipse denique si quid impendit, quemadmodum recipiet? nam utique mandatum non est. erit igitur et post ratihabitionem negotiorum gestorum actio.

9 (10) *Ulpianus libro decimo ad edictum* Sed an ultro mihi tribuitur actio sumptuum quos feci? et puto competere, nisi specialiter id actum est, ut
1 neuter adversus alterum habeat actionem. Is autem qui negotiorum gestorum agit non solum si effectum habuit negotium quod gessit, actione ista utetur, sed sufficit, si utiliter gessit, etsi effectum non habuit negotium. et ideo si insulam fulsit vel servum aegrum curavit, etiamsi insula exusta est vel servus obiit, aget negotiorum gestorum: idque et Labeo probat. sed ut Celsus refert, Proculus apud eum notat non semper debere dari. quid enim si eam insulam fulsit, quam dominus quasi impar sumptui dereliquerit vel quam sibi necessariam non putavit? oneravit, inquit, dominum secundum Labeonis sententiam, cum unicuique liceat et damni infecti nomine rem derelinquere. sed istam sententiam Celsus eleganter deridet: is enim negotiorum gestorum, inquit, habet actionem, qui utiliter negotia gessit: non autem utiliter negotia gerit, qui rem non necessariam vel quae oneratura est patrem familias adgreditur. iuxta hoc est et, quod Iulianus scribit, eum qui insulam fulsit vel servum aegrotum curavit, habere negotiorum gestorum actionem, si utiliter hoc faceret, licet eventus non sit secutus. ego quaero: quid si putavit se utiliter facere, sed patri familias non expediebat? dico hunc non habiturum negotiorum gestorum actionem: ut enim eventum non spectamus, debet utiliter esse coeptum.

10 (11) *Pomponius libro vicensimo primo ad Quintum Mucium* Si negotia absentis[9] et ignorantis geras, et culpam et dolum praestare debes. sed Proculus interdum etiam casum praestare debere, veluti si novum negotium, quod non sit solitus absens facere, tu nomine eius geras: veluti venales novicios coemendo vel aliquam negotiationem ineundo. nam si quid damnum ex ea re secutum fuerit, te sequetur, lucrum vero absentem: quod si in quibusdam lucrum factum fuerit, in quibusdam damnum, absens pensare lucrum cum damno debet.

11 (12) *Ulpianus libro decimo ad edictum* Successori eius, cuius fuerunt negotia[10], qui apud hostes
1 decessit, haec actio danda erit. Sed si filii familias militis defuncti testamento facto gessi, similiter
2 erit danda actio. Sicut autem in negotiis vivorum gestis sufficit utiliter negotium gestum, ita et in bonis mortuorum, licet diversus exitus sit secutus.

12 (13) *Paulus libro nono ad edictum* Debitor meus, qui mihi quinquaginta debebat, decessit: huius hereditatis curationem suscepi et impendi decem: deinde redacta ex venditione rei hereditariae centum in arca reposui: haec sine culpa mea perierunt. quaesitum est, an ab herede, qui quandoque extitisset, vel creditam pecuniam quinquaginta petere possim vel decem quae impendi. Iulianus[11] scribit in eo verti quaestionem, ut animadvertamus, an iustam causam habuerim seponendorum centum: nam si debuerim et mihi et ceteris hereditariis creditoribus solvere, periculum non solum sexaginta, sed et reliquorum quadraginta[12] me praestaturum, decem tamen quae impenderim retenturum[13], id est sola nonaginta restituenda[14]. si vero iusta causa fuerit, propter quam integra centum custodirentur, veluti si periculum erat, ne praedia in publicum committerentur, ne poena traiecticiae pecuniae augeretur aut[15] ex compromisso committeretur: non solum decem, quae in hereditaria negotia impenderim, sed etiam quinquagintà quae mihi debita sunt ab herede me consequi posse.

13 (14) *Ulpianus libro decimo ad edictum* Si filius familias negotia gessisse proponatur, aequissimum erit in patrem quoque actionem dari, sive peculium habet sive in rem patris sui vertit: et si ancilla, simili modo.

14 (15) *Paulus libro nono ad edictum* Pomponius libro vicensimo sexto in negotiis gestis initio cuiusque temporis[16] condicionem spectandam ait. quid enim, inquit, si pupilli negotia coeperim gerere et inter moras pubes factus sit? vel servi aut filii familias et interea liber aut pater familias effectus sit? hoc et ego verius esse didici, nisi si ab initio quasi

(1) tenetur F^1 (2) *hinc legem incipiunt FS contra B* (3) et *S cum B, om. F* (4) probavero tamen: negotiorum *Krueger* (5) dictum *F*, dicto *S*, dumtaxat *scr.* (6) reprobari *F* (7) defitore *F* (8) exegerim F^3 (9) negotiabsentis *F* (10) cuius fuerunt negotia *add. Iustiniani* (11) *ab* iulianus *l. inc. F* (12) milium *ins.* F^1, *del.* F^2 (13) *sic* F^3S, petentorum F^1, petenturum F^2 (14) periculum non solum quinquaginta, sed et reliquorum quadraginta me praestaturum, decem tamen, quae impenderim retenturum (*deletis sequentibus* id est sola nonaginta restituenda) *I. B. Koehler* (15) ne fenus tr. pec. aug. aut poena *scr.* (16) temporis *del.*

unum negotium gesturus accessero, deinde alio animo ad alterum accessero eo tempore, quo iam pubes vel liber vel pater familias effectus est: hic enim quasi plura negotia gesta sunt et pro qualitate personarum et actio formatur et condemnatio moderatur.

15 (16) *Idem libro septimo ad Plautium* Sed et cum aliquis negotia mea gerat, non multa negotia sunt, sed unus contractus, nisi si[1] ab initio ad unum negotium accessit, ut finito eo discederet: hoc enim casu si nova voluntate aliud quoque adgredi coeperit, alius contractus est.

16 (17) *Ulpianus libro trigensimo quinto ad edictum* Eum actum[2], quem quis in servitute egit, manumissus non cogitur reddere. plane si quid conexum fuit, ut separari ratio eius quod in servitute gestum est ab eo quod in libertate gessit non possit: constat venire in iudicium vel mandati vel negotiorum gestorum et quod in servitute gestum est. denique si tempore servitutis aream emerit et in ea insulam aedificaverit eaque corruerit, deinde manumissus fundum locaverit: sola locatio fundorum in iudicio negotiorum gestorum deducetur, quia ex superioris temporis administratione nihil amplius in[3] iudicio deduci potest quam id, sine quo ratio libertatis tempore administratorum negotiorum expediri non potest.

17 (18) *Paulus libro nono ad edictum* Proculus et[4] Pegasus bonam fidem eum, qui in servitute gerere coepit, praestare debere aiunt: ideoque quantum, si alius eius negotia gessisset, servare potuisset, tantum eum, qui a semet ipso non exegerit, negotiorum gestorum actione praestaturum, si aliquid habuit in peculio, cuius retentione id servari potest[5]. idem Neratius.

18 (19) *Idem libro secundo ad Neratium* Adquin natura debitor fuit etiamsi in peculio nihil habuit, et si postea habuit, sibi[6] postea solvere debet in eodem actu perseverans: sicut is, qui temporali actione tenebatur, etiam post tempus exactum negotiorum
1 gestorum actione id praestare cogitur. Scaevola noster ait putare se, quod Sabinus scribit debere[7] a capite rationem reddendum[8] sic intellegi, ut appareat, quid reliquum fuerit tunc, cum[9] primum liber esse coeperit, non ut dolum aut culpam in servitute admissam in obligationem revocet: itaque si inveniatur vel malo more pecunia in servitute erogata, libe-
2 rabitur. Si libero homini, qui bona fide mihi serviebat, mandem, ut aliquid agat, non fore cum eo mandati actionem Labeo ait, quia non libera voluntate exsequitur rem sibi mandatam, sed quasi ex necessitate servili: erit igitur negotiorum gestorum actio, quia et gerendi negotii mei habuerit affectionem et is
3 fuit, quem obligare possem. Cum me absente negotia mea gereres, imprudens rem meam emisti et ignorans usucepisti[10]: mihi negotiorum gestorum ut restituas obligatus non es. sed si, antequam usucapias, cognoscas rem meam esse, subicere debes aliquem, qui a te petat meo nomine, ut et mihi rem[11] et tibi stipulationem evictionis committat[12]: nec videris dolum malum facere in hac subiectione: ideo enim hoc facere debes, ne actione negotiorum gesto-
4 rum tenearis. Non tantum sortem, verum etiam usuras ex pecunia aliena perceptas negotiorum gestorum iudicio praestabimus, vel etiam quas percipere potuimus. contra quoque usuras, quas[13] praestavimus vel quas ex nostra pecunia percipere potuimus quam in aliena negotia impendimus, servabimus ne-
5 gotiorum gestorum iudicio. Dum apud hostes esset Titius, negotia eius administravi, postea reversus est: negotiorum gestorum mihi actio competit, etiamsi eo tempore quo gerebantur dominum non habuerunt.

19 (20) *Ulpianus libro decimo ad edictum* Sin autem apud hostes constitutus decessit, et successori et adversus successorem eius negotiorum gestorum directa et contraria competit.

20 (21) *Paulus libro nono ad edictum* Nam et Servius respondit, ut est relatum apud Alfenum libro trigensimo nono digestorum: cum a Lusitanis tres capti essent et unus ea condicione missus, uti pecuniam pro tribus adferret, et nisi redisset[14], ut duo pro eo quoque pecuniam darent, isque reverti noluisset et ob hanc causam illi pro tertio quoque pecuniam solvissent: Servius respondit aequum esse praetorem
1 in eum reddere iudicium. Qui negotia hereditaria gerit, quodammodo sibi hereditatem seque ei obligat: ideoque nihil refert an etiam pupillus heres existat, quia id aes alienum cum ceteris hereditariis oneri-
2 bus ad eum transit. Si vivo Titio negotia eius administrare coepi, intermittere mortuo eo non debeo: nova tamen inchoare necesse mihi non est, vetera explicare ac conservare necessarium est. ut accidit cum alter ex sociis mortuus est: nam quaecumque prioris negotii explicandi causa geruntur, nihilum refert, quo tempore consummentur, sed quo tempore
3 inchoarentur. Mandatu tuo negotia mea Lucius Titius gessit: quod is non recte gessit, tu mihi actione negotiorum gestorum teneris non in hoc tantum, ut actiones tuas praestes, sed etiam quod[15] imprudenter eum elegeris, ut quidquid detrimenti neglegentia eius fecit, tu mihi praestes[16].

21 (22) *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Sive hereditaria negotia sive ea, quae alicuius essent, gerens aliquis necessario rem emerit, licet[17] ea interierit, poterit quod impenderit iudicio negotiorum gestorum consequi: veluti si frumentum aut vinum familiae paraverit idque casu quodam interierit, forte incendio ruina. sed ita scilicet hoc dici potest, si ipsa ruina vel incendium sine vitio eius acciderit: nam cum propter ipsam ruinam aut incendium damnandus sit, absurdum est eum istarum rerum nomine, quae ita consumptae sunt, quicquam consequi.

22 (23) *Paulus libro vicensimo ad edictum* Si quis negotia aliena gerens indebitum exegerit, restituere cogitur: de eo autem, quod indebitum solvit, magis est ut sibi imputare debeat.

23 (24) *Idem libro vicensimo quarto ad edictum* Si ego hac[18] mente pecuniam procuratori dem, ut ea ipsa creditoris fieret, [19] proprietas quidem per procuratorem non adquiritur, potest tamen creditor etiam invito me ratum habendo pecuniam suam facere, quia procurator in accipiendo creditoris dumtaxat negotium gessit: et ideo creditoris ratihabitione liberor.

24 (25) *Idem libro vicensimo septimo ad edictum* Si quis negotia aliena gerens plus quam oportet impenderit, reciperaturum eum id, quod praestari debuerit.

25 (26) *Modestinus libro primo responsorum* Cum alicui civitati per fideicommissum restitui iussa esset hereditas, magistratus actores horum bonorum Titium et Seium et Gaium idoneos creaverunt: postmodum hi actores inter se diviserunt administrationem bonorum idque egerunt sine auctoritate et sine consensu magistratuum. post aliquod tempus testamentum, per quod restitui civitati hereditas fideicommissa esset, irritum probatum est pro tribunali atque ita ab intestato Sempronius legitimus heres defuncti extitit: sed ex his actoribus unus non solvendo decessit et nemo heres eius extitit. quaero, si Sempronius conveniet actores horum bonorum, periculum inopis defuncti ad quos pertinet? Herennius Modestinus respondit, quod ab uno ex actoribus ob ea quae solus gessit negotiorum gestorum actione servari non potest, ad damnum eius cui legitima hereditas quaesita est pertinere.

26 (27) *Idem libro secundo responsorum* Ex duo-

(1) sic *scr.* (2) rationem eius actus *scr.* (3) in S, *om.* F (4) *sic S cum B*, proculset F^2, proculire (*non* proculure) F^1 (5) potuit *scr.* (6) et si postea habuit sibi *S cum B*, et si F^1, et sibi F^2 (7) debere quod Sabinus scribit *scr.* (8) reddendam F^3S (9) tunc F^a, tuncum F^b (10) *sic* F^1S, suscepisti F^2 (11) recipiat *ins.* (12) *sic dett.*, committit F^1P^a, committet F^2 (13) quas S, *om.* F (14) *sic dett. cum B*, redidisset FS (15) quando *scr.* (16) praetes F (17) emit: licet *scr.* (18) hanc F (19) nec *ins.* F^3

bus fratribus uno quidem suae aetatis, alio vero minore annis, cum haberent communia praedia rustica, maior frater in saltu communi habenti habitationes paternas ampla aedificia aedificaverat: cumque eundem saltum cum fratre [1] divideret, sumptus sibi quasi re meliore ab eo facta desiderabat [2] fratre minore iam legitimae aetatis constituto. Herennius Modestinus respondit ob sumptus nulla re urguente, sed voluptatis causa factos eum de quo quaeritur actionem
1 non habere. Titium, si pietatis respectu sororis aluit filiam, actionem hoc nomine contra eam non habere respondi.

27 (28) *Iavolenus libro octavo ex Cassio* Si quis mandatu Titii negotia Seii gessit, Titio mandati tenetur lisque aestimari debet, quanto Seii et Titii interest: Titii autem interest quantum is Seio praestare debet, cui vel mandati vel negotiorum gestorum nomine obligatus est. Titio autem actio competit cum eo, cui mandavit aliena negotia gerenda, et antequam ipse quicquam domino praestet, quia id ei abesse videtur in quo [3] obligatus est.

28 (29) *Callistratus libro tertio edicti monitorii* Cum pater testamento postumo tutorem dederit isque tutelam interim administraverit nec postumus natus fuerit, cum eo non tutelae, sed negotiorum gestorum erit agendum: quod si natus fuerit postumus, tutelae erit actio et in eam utrumque tempus veniet, et quo, antequam nasceretur infans, gessit et quo, posteaquam natus sit.

29 (30) *Iulianus libro tertio digestorum* Ex facto quaerebatur: quendam ad siliginem emendam curatorem decreto ordinis constitutum: eidem alium subcuratorem constitutum siliginem miscendo corrupisse atque ita pretium siliginis, quae in publicum empta erat, curatori adflictum esse: quaque actione curator cum subcuratore experiri possit et consequi id, ut ei salvum esset, quod causa eius damnum cepisset. Valerius Severus respondit adversus contutorem negotiorum gestorum actionem tutori dandam: idem respondit: ut magistratui adversus magistratum eadem actio detur, ita tamen, si non sit conscius fraudis. secundum quae etiam in subcuratore idem dicendum est.

30 (31) *Papinianus libro secundo responsorum* Liberto vel amico mandavit pecuniam accipere mutuam: cuius litteras creditor secutus contraxit et fideiussor intervenit: etiamsi pecunia non sit in rem eius versa, tamen dabitur in eum negotiorum gestorum actio creditori vel fideiussori, scilicet ad exem-
1 plum institoriae actionis. Inter negotia Sempronii, quae gerebat, ignorans Titii negotium gessit: ob eam quoque speciem Sempronio tenebitur, sed ei cautionem indemnitatis officio iudicis praeberi necesse [4] est adversus Titium, cui datur actio. idem in tutore
2 iuris est. Litem in iudicium deductam et a reo desertam frustratoris amicus ultro egit, causas absentiae eius allegans iudici: culpam contraxisse non videbitur, quod sententia contra absentem dicta ipse non provocavit. *Ulpianus notat*: hoc verum est, quia frustrator condemnatus est: ceterum si amicus, cum absentem defenderet condemnatus, negotiorum gestorum aget, poterit ei imputari, si cum posset non
3 appellasset. Qui aliena negotia gerit, usuras praestare cogitur eius scilicet pecuniae, quae purgatis ne-
4 cessariis sumptibus superest. Libertus certam pecuniam accipere testator ad sumptum monumenti voluit: si quid amplius fuerit erogatum, iudicio negotiorum gestorum ab herede non recte petetur nec [5] iure fideicommissi, cum voluntas finem erogationis
5 fecerit. Tutoris heres impubes filius ob ea, quae tutor eius in rebus pupillae paternae gessit, non tenetur, sed tutor proprio nomine iudicio negotiorum
6 gestorum convenietur. Quamquam mater filii negotia secundum patris voluntatem pietatis fiducia gerat, tamen ius actoris periculo suo litium causa constituendi non habebit, quia nec ipsa filii nomine recte agit aut res bonorum eius alienat vel debitorem im-
7 puberis accipiendo pecuniam liberat. Uno defendente causam communis aquae sententia praedio datur: sed qui sumptus necessarios ac [6] probabiles in communi lite fecit, negotiorum gestorum actionem habet.

31 (32) *Idem libro tertio responsorum* Fideiussor imperitia lapsus alterius quoque contractus, qui personam eius non contingebat, pignora vel hypothecas suscepit et utramque pecuniam creditori solvit, existimans indemnitati suae confusis praediis consuli posse. ob eas res iudicio mandati frustra convenietur et ipse debitorem frustra conveniet, negotiorum autem gestorum actio utrique necessaria erit: in qua lite [7] culpam aestimari satis est, non etiam casum, quia praedo fideiussor non videtur. creditor ob id factum ad restituendum iudicio, quod de pignore dato redditur, cum videatur ius suum vendidisse, non tenebitur.
1 Ignorante virgine mater a sponso filiae res donatas suscepit: quia mandati vel depositi cessat actio, negotiorum gestorum agitur.

32 (33) *Idem libro decimo responsorum* Heres viri defuncti uxorem, quae res viri tempore nuptiarum in sua potestate habuit, compilatae hereditatis postulare non debet. prudentius itaque faciet, si ad exhibendum et negotiorum gestorum, si negotia quoque viri gessit, cum ea fuerit expertus.

33 (34) *Paulus libro primo quaestionum* Nesennius Apollinaris Iulio Paulo salutem. Avia nepotis sui negotia gessit: defunctis utrisque aviae heredes conveniebantur a nepotis heredibus negotiorum gestorum actione: reputabant heredes aviae alimenta praestita nepoti. respondebatur aviam iure pietatis de suo praestitisse: nec enim aut desiderasse, ut decernerentur alimenta, aut decreta essent. praeterea constitutum esse dicebatur, ut, si mater aluisset, non posset alimenta, quae pietate cogente de suo praestitisset, repetere. ex contrario dicebatur tunc hoc recte dici, ut de suo aluisse mater probaretur: at in proposito aviam, quae negotia administrabat, verisimile esse de re ipsius nepotis eum aluisse. tractatum est, numquid [8] utroque patrimonio erogata videantur. quaero quid tibi iustius videatur. respondi: haec disceptatio in factum constitit: nam et illud, quod in matre constitutum est, non puto ita perpetuo observandum. quid enim si etiam protestata est se filium ideo alere, ut aut ipsum aut tutores eius conveniret? pone peregre patrem eius obisse et matrem, dum in patriam revertitur, tam filium quam familiam eius exhibuisse: in qua specie etiam in ipsum pupillum negotiorum gestorum dandam actionem divus Pius Antoninus constituit. igitur in re facti facilius putabo aviam vel heredes eius audiendos, si reputare velint alimenta, maxime si etiam in ratione impensarum ea rettulisse aviam apparebit. illud nequaquam admittendum puto, ut de utroque patrimonio erogata videantur.

34 (35) *Scaevola libro primo quaestionum* Divortio facto negotia uxoris gessit maritus: dos non solum dotis actione, verum negotiorum gestorum servari potest. haec ita, si in negotiis gestis [9] maritus dum gerit facere potuit: alias enim imputari non potest [10], quod a se non exegerit. sed et posteaquam patrimonium amiserit, plena erit negotiorum gestorum actio, quamvis si dotis actione maritus conveniatur, absolvendus est. sed hic quidam modus servandus est, ut ita querellae locus sit 'quantum [11] facere potuit, quamvis postea amiserit', si illo tempore ei solvere potuit: non enim e vestigio in officio deliquit, si non protinus res suas distraxit ad pecuniam redigendam: praeterire denique aliquid temporis debebit, quo cessasse videatur. quod si interea, priusquam officium impleat, res amissa est, perinde negotiorum gestorum non tenetur, ac si numquam facere

(1) fratre *F*[3]*S cum B*, patre *F*[1] (2) meliore facta ab eo computari desiderabat *scr.* (3) in quod *scr.* (4) necesse *F* (5) nec *S fortasse cum B*, de *F* (6) ac *S cum B*, *om. F* (7) qua lite *F*[1]*S*, qualitate *F*[3] (8) de *ins. dett.* (9) ita in negotiis gestis, si *scr.* (10) potes *F* (11) quantum tum *scr.*

possit. sed et si facere possit maritus, actio negotiorum gestorum inducitur, quia forte periculum est,
1 ne facere[1] desinat. Illum autem non credimus teneri, qui gerit negotia debitoris, ad reddendum pignus, cum pecunia ei debeatur nec fuerit quod sibi
2 possit exsolvere. Sed nec redhibitoriae speciem venire in negotiorum gestorum actionem et per hoc sex[2] mensibus exactis perire, si vel mancipium in rebus non invenit: vel eo invento quod accessionum[3] nomine additum est, vel quod deterior homo factus esset, vel quod per eum esset adquisitum non ex re emptoris, nec invenit nec recepisset: nec esset in ipsis emptoris negotiis quae gerebat, unde sibi in
3 praesenti[4] redderet. Ceterum si ex alia causa perpetuae obligationis, cum sit locuples, debeat, non est imputandum, quod[5] non solverit, utique si neque usurarum ratio querellam movet. diversumque est in tutore debitore, quia ibi interfuit ex priore obligatione solvi, ut deberetur ex tutelae actione.

35 (36) *PAULUS libro quarto quaestionum* Si liber homo bona fide mihi serviens mutuam pecuniam sumpserit eamque in rem meam verterit, qua actione id, quod in rem nostram vertit, reddere debeam, videndum est: non enim quasi amici, sed quasi domini negotium gessit. sed negotiorum gestorum actio danda est: quae desinit competere, si creditori eius soluta sit.

36 (37)[6] *IDEM libro primo sententiarum* Litis contestatae tempore quaeri solet, an pupillus, cuius sine tutoris auctoritate negotia gesta sunt, locupletior sit
1 ex ea re factus, cuius[7] patitur actionem. Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque praestare cogitur et periculum eorum nominum, quae ipse contraxit: nisi fortuitis casibus debitores ita suas fortunas amiserunt, ut tempore litis ex ea actione con-
2 testatae solvendo non essent[8]. Pater si emancipati filii res[9] a se donatas administravit, filio actione negotiorum gestorum tenebitur[10].

37 (38) *TRYPHONINUS libro secundo disputationum* Qui sine usuris[11] pecuniam debebat, creditoris sui gessit negotia: quaesitum est, an negotiorum gestorum actione summae illius usuras praestare debeat. dixi, si a semet ipso exigere eum oportuit, debiturum usuras: quod si dies solvendae pecuniae tempore quo negotia gerebat nondum venerat, usuras non debiturum: sed die praeterito si non intulit rationibus creditoris cuius negotia gerebat eam pecuniam a se debitam, merito usuras bonae fidei iudicio praestaturum. sed quas usuras debebit, videamus: utrum[12] eas, quibus aliis idem creditor faenerasset, an et maximas usuras: quoniam ubi quis eius pecuniam, cuius tutelam negotiave administrat, aut magistratus municipii publicam in usus suos convertit, maximas usuras praestat, ut est constitutum a divis principibus. sed[13] istius diversa causa est, qui non sibi sumpsit ex administratione nummos, sed ab amico accepit et ante negotiorum administrationem. nam illi, de quibus constitutum[14] est, cum gratuitam, certe integram et abstinentem omni lucro praestare fidem deberent, licentia, qua[15] videntur abuti, maximis usuris vice cuiusdam poenae subiciuntur: hic bona ratione accepit ab alio mutuum et usuris, quia non solvit, non quia ex negotiis quae gerebat ad se pecuniam transtulit[16], condemnandus est. multum autem refert, incipiat nunc debitum an ante nomen fuerit debitoris, quod satis est ex non usurario facere usurarium.

38 (39) *GAIUS libro tertio de verborum obligationibus* Solvendo quisque pro alio licet invito et ignorante liberat eum: quod autem alicui debetur, alius sine voluntate eius non potest iure exigere. naturalis enim simul et civilis ratio suasit alienam condicionem meliorem quidem etiam ignorantis et inviti nos facere posse, deteriorem non posse.

39 (40) *PAULUS libro decimo ad Sabinum* Si communes aedes tecum habeam et pro tua parte damni infecti vicino cavero, dicendum est quod praestitero negotiorum gestorum actione potius quam communi dividundo iudicio posse me petere, quia potui partem meam ita defendere, ut socii partem defendere non cogerer.

40 (41) *IDEM libro trigensimo ad edictum* Qui servum meum me ignorante vel absente in noxali causa defenderit, negotiorum gestorum in solidum mecum, non de peculio aget.

41 (42) *IDEM libro trigensimo secundo ad edictum* Si servi mei rogatu negotia mea susceperis, si dumtaxat admonitus a servo meo id feceris, erit inter nos negotiorum gestorum actio: si vero quasi mandatu servi, etiam de peculio et de in rem verso agere te posse responsum est.

42 (43) *LABEO libro sexto posteriorum epitomatorum a IAVOLENO* Cum pecuniam eius nomine solveres, qui tibi nihil mandaverat, negotiorum gestorum actio tibi competit, cum ea solutione debitor a creditore liberatus sit: nisi si quid debitoris interfuit eam pecuniam non solvi.

43 (44) *ULPIANUS libro sexto disputationum* Is, qui amicitia ductus paterna pupillis tutorem petierit vel suspectos tutores postulavit, nullam adversus eos habet actionem secundum divi Severi constitutionem.

44 (45) *IDEM libro quarto opinionum* Quae utiliter in negotia alicuius erogantur, in quibus est etiam sumptus honeste ad honores per gradus pertinentes factus, actione negotiorum gestorum peti pos-
1 sunt. Qui pure testamento libertatem acceperunt, actus, quem viventibus dominis administraverunt, ra-
2 tionem reddere non[17] conpelluntur. Titius pecuniam creditoribus hereditariis solvit existimans sororem suam defuncto heredem testamento extitisse. quamvis animo gerendi sororis negotia id fecisset, veritate tamen[18] filiorum defuncti, qui sui heredes patri sublato testamento erant, gessisset: quia aequum est in damno eum non versari, actione negotiorum gestorum id eum petere placuit.

45 (46) *AFRICANUS libro septimo quaestionum* Mandasti filio meo, ut tibi fundum emeret: quod cum cognovissem, ipse eum tibi emi. puto referre, qua mente emerim: nam si propter ea, quae tibi necessaria esse scirem, et te[19] eius voluntatis esse, ut emptum habere velles, agemus inter nos negotiorum gestorum, sicut ageremus, si aut nullum omnino mandatum intercessisset, aut Titio mandasses et ego, quia per me commodius negotium possim conficere[20], emissem. si vero propterea emerim, ne filius mandati iudicio teneatur, magis est, ut ex persona eius et ego tecum mandati agere possim et tu mecum actionem habeas de peculio, quia et si Titius id mandatum suscepisset et, ne eo nomine teneretur, ego emissem, agerem cum Titio negotiorum gestorum, et ille tecum et tu cum illo mandati. idem est, et si filio meo mandaveris, ut pro te fideiuberet, et ego pro te fideius-
1 serim. Si proponatur te Titio mandasse, ut pro te fideiuberet, meque, quod is aliqua de causa impediretur quo minus fideiuberet, liberandae fidei eius causa fideiussisse[21], negotiorum gestorum mihi competit actio.

46 (47) *PAULUS libro primo sententiarum* Actio negotiorum gestorum illi datur, cuius interest hoc
1 iudicio experiri. Nec refert directa quis an utili actione agat vel conveniatur, quia in extraordinariis

(1) posse *ins. dett.* (2) ex *F* (3) autessionum *F* (4) prasenti *F* (5) quo *F* (6) § 1 = *Paulus* 1, 4, 3; § 3 = *Paulus* 1, 4, 7 (7) cuius *F*², cui *F*¹, cum ius *F*³ (8) Si pecuniae quis negotium gerat, usuras quoque totius temporis praestare cogitur et periculum eorum nominum, quibus collocavit, agnoscere, si litis tempore solvendo non sint: hoc enim in bonae fidei iudiciis servari convenit *Pauli libri* (9) sine ulla exceptione *ins. Pauli libri* (10) *sic F*ᵇ*S Paulus*, tenetur *F*ᵃ (11) ususuris *F* (12) verum *F* (13) sed] etd *F* (14) constitum *F* (15) licentia quia *scr.* (16) transali *F*¹, transtuli *F*² (17) non *F*² *cum B, om. F*¹ (18) veritatemen *F* (19) necessaria essent, scirem te *scr.* (20) conficerem *F* (21) fideiussissem *F*

iudiciis, ubi conceptio formularum non observatur, haec suptilitas supervacua est, maxime cum utraque actio eiusdem potestatis est eundemque habet effectum.

47 (48) *Papinianus libro tertio quaestionum* Ignorante quoque sorore si frater negotium eius gerens dotem a viro stipulatus sit, iudicio negotiorum gestorum ut virum liberaret iure convenitur.

48 (49) *Africanus libro octavo quaestionum* Si rem, quam servus venditus subripuisset a me venditore, emptor vendiderit eaque in rerum natura esse desierit, de pretio negotiorum gestorum actio mihi danda sit [1], ut dari deberet, si negotium, quod tuum esse existimares, cum esset meum, gessisses [2]: sicut ex contrario in me tibi daretur, si, cum hereditatem quae ad me pertinet tuam putares, res tuas proprias legatas solvisses, quandoque de [3] ea solutione liberarer.

VI [4].

DE CALUMNIATORIBUS.

1 *Ulpianus libro decimo ad edictum* In eum qui,
ut [5] calumniae causa negotium faceret vel non faceret,
pecuniam accepisse dicetur, intra annum in quadru-
plum eius pecuniae, quam accepisse dicetur, post
1 annum simpli in factum actio competit. Hoc au-
tem iudicium non solum in pecuniariis causis, sed et
ad publica crimina pertinere Pomponius scribit, maxime
cum et lege repetundarum teneatur, qui ob negotium
faciendum aut non faciendum per calumniam pecu-
2 niam accepit. Qui autem accepit pecuniam sive
ante iudicium sive post iudicium acceptum [6], tenetur.
3 Sed et constitutio imperatoris nostri, quae scripta
est ad Cassium Sabinum [7], prohibuit iudici vel ad-
versario in publicis vel privatis vel fiscalibus causis
pecuniam dare, et ex hac causa litem perire iussit.
nam tractari potest, si adversarius non per calum-
niam transigendi animo accepit, an constitutio ces-
sat? et puto cessare sicuti hoc quoque iudicium: ne-
que enim transactionibus est interdictum, sed sordi-
4 dis concussionibus. Pecuniam autem accepisse
dicemus [8] etiam si aliquid pro pecunia accepimus [9].

2 [10] *Paulus libro decimo ad edictum* Quin etiam si quis obligatione liberatus sit, potest videri cepisse: idemque si gratuita pecunia utenda data sit, aut minoris locata venditave res sit. nec refert, ipse pecuniam acceperit an alii dari iusserit vel acceptum [11] suo nomine ratum habuerit.

3 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Et genera-
liter idem erit, si quid omnino compendii sensit prop-
ter hoc, sive ab adversario sive ab alio quocumque.
1 Si igitur accepit ut negotium faceret sive fecit sive
non fecit, et qui accepit ne faceret etsi fecit, tene-
2 tur. Hoc edicto tenetur etiam is qui depectus
3 est: depectus autem dicitur turpiter pactus. Illud
erit notandum, quod qui dedit pecuniam, ut nego-
tium quis pateretur, non habebit ipse repetitionem:
turpiter enim fecit: sed ei dabitur petitio, propter
quem datum est ut calumnia ei fiat. quare si quis
et a te pecuniam accepit [12], ut mihi negotium faceret,
et a me, ne mihi faceret, duobus iudiciis mihi tene-
bitur.

4 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Haec actio heredi quidem non competit, quia sufficere ei debet, quod eam pecuniam quam defunctus dedit repetere potest:

5 *Ulpianus libro decimo ad edictum* in heredem
autem competit in id quod ad eum pervenit. nam
est constitutum turpia lucra heredibus quoque extor-
queri, licet crimina extinguantur: ut puta ob falsum
vel iudici ob gratiosam sententiam datum et heredi
extorquebitur et si quid aliud scelere quaesitum.
1 Sed etiam praeter hanc actionem condictio com-
petit, si sola turpitudo accipientis versetur: nam si
et dantis, melior causa erit possidentis. quare si
fuerit condictum, utrum tollitur haec actio, an vero
in triplum danda sit? an exemplo furis et in qua-
druplum actionem damus et condictionem? sed puto
sufficere alterutram actionem. ubi autem condictio
competit, ibi non est necesse post annum dare in
factum actionem.

6 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Annus autem in personam [13] quidem eius, qui dedit pecuniam ne secum ageretur, ex eo tempore cedit, ex quo dedit, si modo potestas ei fieret experiundi. in illius vero personam [13], cum quo ut agatur alius pecuniam dedit, dubitari potest, utrum ex die datae pecuniae numerari debeat, an potius ex quo cognovit datam esse: quia qui nescit, is videtur experiundi potestatem non habere. et verius est ex eo annum numerari, ex quo cognovit.

7 *Paulus libro decimo ad edictum* Si quis ab
alio acceperit pecuniam ne mihi negotium faciat, si
quidem mandatu meo datum est, vel a procuratore
meo omnium [14] rerum, vel ab eo qui negotium meum
gerere volebat et ratum habui: ego dedisse intellegor.
si autem non mandatu meo alius ei licet misericordiae
causa dederit ne fiat neque ratum habui, tunc et ip-
sum repetere et me in quadruplum agere posse.
1 Si ut filio familias negotium [15] fieret acceptum est,
et [16] patri actio danda est. item si filius familias
pecuniam acceperit, ut faceret negotium vel non fa-
ceret, in ipsum iudicium dabitur: et si alius non meo
mandatu ei dederit ne fiat, tunc etiam ipsum repe-
2 tere et me in quadruplum agere posse. Cum pu-
blicanus mancipia retineret dataque ei pecunia esset
quae non deberetur, et ipse ex hac parte edicti in
factum actione tenetur.

8 *Ulpianus libro quarto opinionum* Si ab eo, qui innocens fuit, sub specie criminis alicuius, quod in eo probatum non est, pecuniam acceptam is cuius de ea re notio est edoctus fuerit: id quod illicite extortum est secundum edicti formam, quod de his est, qui pecuniam ut negotium facerent aut non facerent accepisse dicerentur, restitui iubeat et ei, qui id commisit, pro modo delicti poenam irroget.

9 *Papinianus libro secundo de adulteriis* De servo qui accusatur, si postuletur, quaestio habetur: quo absoluto in duplum pretium accusator domino damnatur: sed et citra pretii aestimationem quaeritur de calumnia eius. separatum est etenim calumniae crimen a damno quod in servo propter quaestionem domino datum est.

(1) est *edd.* (2) gessisset *FS* (3) quando quidem *dett.* (4) *Ed.* 1...7. *Sab.* 8. 9. — *Bas.* 60, 1. — *Cf. Cod.* 9, 46 (5) aut *F* (6) accepit *scr.* (7) *extat Cod.* 7, 49, 1 (8) dicemur *Krueger* (9) pecuniacceptum F^1 (10) = *D.* 50, 17, 115 *pr.* (11) acceptim *F* (12) accipit *F* (13) persona *Hal.* (14) meomnium *F* (15) negotium *S*, decogitium *F* (16) etiam F^2

LIBER QUARTUS.

I[1].

DE IN INTEGRUM RESTITUTIONIBUS.

1 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Utilitas huius tituli non eget commendatione, ipse[2] enim se ostendit. nam sub hoc titulo plurifariam praetor hominibus vel lapsis vel circumscriptis subvenit, sive metu[3] sive calliditate sive aetate sive absentia inciderunt in captionem

2[4] *Paulus libro primo sententiarum* sive per status mutationem aut iustum errorem[5].

3 *Modestinus libro octavo pandectarum* Omnes in integrum restitutiones causa cognita a praetore promittuntur, scilicet ut iustitiam[6] earum causarum examinet, an verae[7] sint, quarum nomine singulis subvenit.

4 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Scio illud a quibusdam observatum, ne propter satis minimam rem vel summam, si maiori rei vel summae praeiudicetur, audiatur is qui in integrum restitui postulat.

5 *Paulus libro septimo ad edictum* Nemo videtur re[8] exclusus, quem praetor in integrum se restituturum polliceatur.

6 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Non solum minoris, verum eorum quoque, qui rei publicae causa afuerunt, item omnium, qui ipsi potuerunt restitui in integrum, successores in integrum restitui possunt, et ita saepissime est constitutum. sive igitur heres sit sive is cui hereditas restituta est sive filii familias militis successor, in integrum restitui poterit. proinde et si minor in servitutem redigatur vel ancilla fiat, dominis eorum dabitur non ultra tempus statutum in integrum restitutio. sed et si forte hic minor erat captus in hereditate quam adierit, Iulianus libro septimo decimo digestorum scribit abstinendi facultatem dominum posse habere non solum aetatis beneficio, verum et si aetas non patrocinetur: quia non apiscendae hereditatis gratia legum beneficio usi sunt, sed vindictae gratia.

7[9] *Marcellus libro tertio digestorum* Divus Antoninus Marcio Avito praetori de succurrendo ei, qui absens rem amiserat, in hanc sententiam rescripsit: 'Etsi nihil facile mutandum est ex sollemnibus, tamen 'ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est. ita'que si citatus non respondit et ob hoc more pronun'tiatum est, confestim autem pro tribunali te seden'te[10] adiit: existimari potest non sua culpa, sed parum 'exaudita voce praeconis defuisse, ideoque restitui
1 'potest.' Nec intra has solum species consistet huius generis auxilium: etenim deceptis sine culpa sua, maxime si fraus ab adversario intervenerit, succurri oportebit, cum etiam de dolo malo actio competere soleat, et boni praetoris est potius restituere litem, ut et ratio et aequitas postulabit, quam actionem famosam constituere, ad quam tunc demum descendendum est, cum remedio locus esse non potest.

8 *Macer libro secundo de appellationibus* Inter minores viginti quinque annis et eos qui rei publicae causa absunt hoc interest, quod minores annis etiam qui per tutores curatoresve suos defensi sunt, nihilo minus in integrum contra rem publicam[11] restituuntur, cognita scilicet causa: ei vero qui rei publicae causa absit, ceteris quoque qui in eadem causa habentur, si per procuratores suos defensi sunt, hactenus in integrum restitutione subveniri solet, ut appellare his permittatur.

II[12].

QUOD METUS CAUSA GESTUM ERIT.

1 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Ait praetor: 'Quod metus causa gestum erit, ratum non ha'bebo'. olim ita edicebatur 'quod vi metusve causa': vis enim fiebat mentio propter necessitatem impositam contrariam voluntati: metus instantis vel futuri periculi causa mentis trepidatio[13]. sed postea detracta est vis mentio ideo, quia quodcumque vi atroci fit, id metu quoque fieri videtur[14].

2[15] *Paulus libro primo sententiarum* Vis autem[16] est maioris[17] rei impetus, qui repelli non potest.

3 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Continet igitur haec clausula et vim et metum, et si quis vi compulsus aliquid fecit, per hoc edictum restituitur.
1 Sed vim accipimus atrocem et eam, quae adversus bonos mores fiat, non eam quam magistratus recte intulit, scilicet iure licito et iure honoris quem sustinet. ceterum si per iniuriam quid fecit populi Romani magistratus vel provinciae praeses, Pomponius scribit hoc edictum locum habere: si forte, inquit, mortis aut verberum terrore pecuniam alicui extorserit.

4 *Paulus libro undecimo ad edictum* Ego puto etiam servitutis timorem similiumque admittendum.

5 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Metum accipiendum Labeo dicit non quemlibet timorem, sed maioris malitatis.

6 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Metum autem non vani hominis, sed qui merito et in homine constantissimo cadat, ad hoc edictum pertinere dicemus.

7 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Nec timorem infamiae hoc edicto contineri Pedius dicit libro septimo, neque alicuius vexationis[18] timorem per hoc edictum restitui. proinde si quis meticulosus rem nullam frustra timuerit[19], per hoc edictum non restituitur, quoniam neque vi neque metus causa fac-
1 tum est. Proinde si quis in furto vel adulterio deprehensus vel in alio flagitio vel dedit aliquid vel se obligavit, Pomponius libro vicensimo octavo recte scribit posse eum ad hoc edictum pertinere: timuit enim vel mortem vel vincula. quamquam non omnem adulterum liceat occidere, vel furem, nisi se telo defendat: sed potuerunt vel non iure occidi, et ideo iustus fuerit metus. sed et si, ne prodatur ab eo qui deprehenderit, alienaverit, succurri ei[20] per hoc edictum videtur, quoniam si proditus esset, potuerit ea pati quae diximus.

8 *Paulus libro undecimo ad edictum* Isti quidem et in legem Iuliam incidunt, quod pro conperto stupro acceperunt. praetor tamen etiam ut restituant intervenire debet: nam et gestum est malo more, et praetor non respicit, an adulter sit qui dedit, sed hoc

(1) *Ed.* 1. 3...7; *Sab.* 8; *Pap.* 2. — *Bas.* 10, 1 (2) ipsa *scr.* (3) metus *F* (4) = *Paulus* 1, 7, 2 (5) [quae per metum, dolum] et status permutationem et iustum errorem [et absentiam necessariam et infirmitatem aetatis gesta esse dicuntur] *Pauli libri* (6) iustitia *F* (7) vere eae *scr.* (8) re *S cum B*, e *F* (9) *principii pars* = *D.* 50, 17, 183 (10) sedentem *dett. cum B* (11) contra rem iudicatam *Cuiacius*

(12) *Ed.* 1. 3...10. 12...16. 19...21; *Pap.* 2. 17. 22; *Sab.* 11. 18. 23. — *Bas.* 10, 2. — *Cf. Cod.* 2, 20 (13) trepidatione F^1: metus ... trepidatio *collocanda in principio l.* 3 *ante* Continet (14) videatur F^a (15) = *Paulus* 1, 7, 7 (16) autem *om. Pauli libri* (17) maior *Pauli libri* (18) exactionis F^1 (19) timuerim *F* (20) ei *S*, et *F*

1 solum, quod hic accepit metu mortis illato. Si is accipiat pecuniam, qui instrumenta status mei interversurus est nisi dem, non dubitatur quin maximo metu compellat, utique si iam in servitutem petor et illis instrumentis perditis liber pronuntiari non pos-
2 sum. Quod si dederit ne stuprum patiatur vir seu mulier, hoc edictum locum habet, cum viris bo-
3 nis iste metus maior quam mortis esse debet. Haec, quae diximus ad edictum pertinere, nihil interest in se quis veritus sit an in liberis suis, cum pro affectu parentes magis in liberis terreantur.

9 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Metum autem praesentem accipere debemus, non suspicionem inferendi eius: et ita Pomponius libro vicensimo octavo scribit. ait enim metum illatum accipiendum, id est si illatus est timor ab aliquo. denique tractat, si fundum meum dereliquero audito, quod quis cum armis veniret, an huic edicto locus sit? et refert Labeonem existimare edicto locum non esse et unde vi interdictum cessare, quoniam non videor vi deiectus [1], qui deici non expectavi sed profugi. aliter atque si, posteaquam armati ingressi sunt, tunc discessi: huic enim edicto locum facere. idem ait, et si forte adhibita manu in meo solo per vim aedifices, et interdictum quod vi aut clam et hoc edictum locum habere, scilicet quoniam metu patior id te facere. sed et si per vim tibi possessionem tradidero, dicit
1 Pomponius hoc [2] edicto locum esse. Animadvertendum autem, quod praetor hoc edicto generaliter et in rem loquitur nec adicit a quo gestum: et ideo sive singularis sit persona, quae metum intulit, vel populus vel curia vel collegium vel corpus, huic edicto locus erit. sed licet vim factam a quocumque praetor conplectatur, eleganter tamen Pomponius ait, si quo magis te de vi hostium vel latronum vel populi tuerer vel liberarem, aliquid a te accepero vel te obligavero, non debere me hoc edicto teneri, nisi ipse hanc tibi vim summisi: ceterum si alienus sum a vi, teneri me non debere, ego enim operae potius
2 meae mercedem accepisse videor. Idem Pomponius scribit quosdam bene putare etiam servi manumissionem vel aedificii depositionem, quam quis coactus fecit, ad restitutionem huius edicti porrigen-
3 dam esse. Sed quod praetor ait ratum se non habiturum, quatenus accipiendum est videamus. et quidem aut imperfecta res est, licet metus intervenerit, ut puta stipulationem numeratio non est secuta, aut perfecta, si post stipulationem et numeratio facta est aut per metum accepto debitor liberatus est vel quid simile contigerit [3] quod negotium perficeret. et Pomponius scribit in negotiis quidem perfectis et exceptionem interdum et actionem competere, in imperfectis autem solam exceptionem. sed ex facto scio, cum Campani metu cuidam illato extorsissent cautionem pollicitationis, rescriptum esse ab imperatore nostro posse eum a praetore in integrum restitutionem postulare, et praetorem me adsidente interlocutum esse, ut sive actione vellet adversus Campanos experiri, esse propositam, sive exceptione, adversus petentes non deesse exceptionem. ex qua constitutione colligitur, ut, sive perfecta sive imperfecta
4 res sit, et actio et exceptio detur. Volenti autem datur et in rem actio et in personam rescissa ac-
5 ceptilatione vel alia liberatione. Iulianus libro tertio digestorum putat eum, cui res metus causa tradita est, non solum reddere, verum et de dolo re-
6 promittere debere. Licet tamen in rem actionem dandam existimemus, quia res in bonis est eius, qui vim passus est, verum non sine ratione dicetur, si in quadruplum quis egerit, finiri in rem actionem vel
7 contra. Ex hoc edicto restitutio talis facienda est, id est in integrum [4], officio iudicis, ut, si per vim res tradita est, retradatur et de dolo sicut dictum est repromittatur, ne forte deterior res sit facta. et si acceptilatione liberatio intervenit, restituenda erit in pristinum statum obligatio, usque adeo, ut Iulianus scribat libro quarto digestorum, si pecunia debita fuit, quae accepta per vim facta est, nisi vel solvatur vel restituta obligatione iudicium accipiatur, quadruplo eum condemnandum. sed et si per vim stipulanti promisero, stipulatio accepto facienda erit. sed et si usus fructus vel servitutes amissae sunt,
8 restituendae erunt. Cum autem haec actio in rem sit scripta nec personam vim facientis coerceat, sed adversus omnes restitui velit quod metus causa factum est: non inmerito Iulianus a Marcello notatus est scribens, si fideiussor vim intulit, ut accepto liberetur, in reum non esse restituendam actionem, sed fideiussorem, nisi adversus reum quoque actionem restituat, debere in quadruplum condemnari. sed est verius, quod Marcellus notat: etiam adversus reum competere hanc actionem, cum in rem sit scripta.

10 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Illud verum est, si ex facto debitoris metum adhibentis fideiussores acceptilatione liberati sunt, etiam adversus fideiussores agi posse, ut se reponant in obliga-
1 tionem. Si metu a te coactus acceptam tibi stipulationem fecerim, arbitratu iudicis, apud quem ex hoc edicto agitur, non solum illud continetur, ut in tua persona redintegretur obligatio, sed ut fideiussores quoque vel eosdem vel [5] alios non minus idoneos adhibeas: praeterea ut et pignora quae dederas in eandem causam restituas.

11 *Paulus libro quarto Iuliani digestorum notat* Si quis alius sine malitia fideiussoris ut fideiussori accepto fieret vim fecit, non tenebitur fideiussor, ut rei quoque obligationem restituat.

12 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Sed et partus ancillarum et fetus pecorum et fructus restitui et omnem causam oportet: nec solum eos qui percepti sunt, verum si plus ego percipere potui et per metum impeditus sum, hoc quoque praestabit.
1 Quaeri poterit, an etiam ei qui vim fecerat passo vim restitui praetor velit per hoc edictum ea quae alienavit. et Pomponius scribit libro vicensimo octavo non oportere ei praetorem opem ferre: nam cum liceat, inquit, vim vi repellere, quod fecit passus est. quare si metu te coegerit sibi promittere, mox ego eum coegero metu te accepto liberare, nihil esse quod
2 ei restituatur. Iulianus ait eum, qui vim adhibuit debitori suo ut ei solveret, hoc edicto non teneri propter naturam metus causa actionis quae damnum exigit: quamvis negari non possit in Iuliam eum de vi incidisse et ius crediti amisisse.

13 [6] *Callistratus libro quinto de cognitionibus* Exstat enim decretum divi Marci in haec verba [7]: 'Optimum est, ut, si quas putas te habere petitiones, 'actionibus experiaris [8]. cum Marcianus diceret: vim 'nullam feci, Caesar dixit: tu vim putas esse solum, 'si homines vulnerentur? vis est et tunc, quotiens quis 'id, quod deberi sibi putat, non per iudicem reposcit [9]. 'quisquis igitur probatus mihi fuerit rem ullam debi- 'toris vel pecuniam debitam [10] non ab ipso sibi sponte 'datam [11] sine ullo iudice temere possidere vel acce- 'pisse, isque [12] sibi ius in eam rem dixisse: ius cre- 'diti non habebit.'

14 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Item si, cum exceptione adversus te perpetua tutus essem, coegero te acceptum mihi facere, cessare hoc edic-
1 tum, quia nihil tibi abest. Si quis non restituat, in quadruplum in eum iudicium pollicetur: quadruplabitur autem omne quodcumque restitui oportuit. satis clementer cum reo praetor egit, ut daret ei restituendi

(1) delectus *F* (2) huic *dett.* (3) contigit *scr.* (4) id est in integrum *del. Keller* (5) el *F* (6) = *D.* 48, 7, 7 (7) divus Marcus decrevit ius crediti eos non habere. verba decreti haec sunt *D. l. gem.* (8) interim ille in possessione debet morari, tu petitor es. et *ins. D. l. gem.* (9) non puto autem nec verecundiae nec dignitati nec pietati tuae convenire quicquam non iure facere *ins. D. l. gem.* (10) vel pecuniam debitam *om. D. l. gem.* (11) traditam *pro* sponte datam *D. l. gem.* (12) eumque (*om.* vel accepisse) *D. l. gem.*: *fuitne* ipseque?

facultatem, si vult poenam evitare. post annum vero
in simplum actionem pollicetur, sed non semper, sed
2 causa cognita. In causae autem cognitione ver-
satur, ut, si alia actio non sit, tunc haec detur: et
sane cum per metum facta iniuria anno et quidem
utili exoleverit, idonea esse causa debet, ut post an-
num actio haec dari debeat. alia autem actio esse
sic potest: si is cui vis admissa est decesserit, heres
eius habet hereditatis petitionem, quoniam pro pos-
sessore qui vim intulit possidet: propter quod heredi
non erit metus causa actio, quamvis, si annus lar-
giretur, etiam heres in quadruplum experiri possit.
ideo autem successoribus datur, quoniam et rei ha-
3 bet persecutionem. In hac actione non quaeritur,
utrum is qui convenitur an alius metum fecit: suf-
ficit enim hoc docere metum sibi illatum vel vim, et
ex hac re eum qui convenitur, etsi crimine caret,
lucrum tamen sensisse. nam cum metus habeat in
se ignorantiam, merito quis non adstringitur ut de-
signet, quis ei metum vel vim adhibuit: et ideo ad
hoc tantum actor adstringitur, ut doceat metum
in causa fuisse, ut alicui acceptam pecuniam fa-
ceret vel rem traderet vel quid aliud faceret. nec
cuiquam iniquum videtur[1] ex alieno facto alium in
quadruplum condemnari, quia non statim quadru-
4 pli est actio, sed si res non restituatur. Haec
autem actio cum arbitraria sit, habet reus licentiam
usque ad sententiam ab arbitro datam restitutionem,
secundum quod supra diximus, rei facere: quod si
non fecerit, iure meritoque quadrupli condemnatio-
5 nem patietur. Aliquando tamen et si metus ad-
hibitus proponatur, arbitrium absolutionem adfert.
quid enim si metum quidem Titius adhibuit me non
conscio, res autem ad me pervenit, et haec in rebus
humanis non est sine dolo malo meo: nonne iudicis
officio absolvar? aut si servus in fuga est, aeque, si
cavero iudicis officio me, si in meam potestatem per-
venerit, restituturum, absolvi debebo. unde quidam
putant bona fide emptorem ab eo qui vim intulit
comparantem non teneri nec eum qui dono accepit
vel cui res legata est. sed rectissime Viviano videtur
etiam hos teneri, ne metus, quem passus sum, mihi
captiosus sit. Pedius quoque libro octavo scribit ar-
bitrium iudicis in restituenda re tale esse, ut eum
quidem qui vim admisit iubeat restituere, etiamsi ad
alium res pervenit, eum autem ad quem pervenit,
etiamsi alius metum fecit: nam in alterius praemium
6 verti alienum metum non oportet. Labeo ait, si
quis per metum reus sit constitutus et fideiussorem
volentem dederit, et ipse et fideiussor liberatur: si
solus fideiussor metu accessit, non etiam reus, solus
7 fideiussor liberabitur. Quadruplatur autem id quanti
8 ea res erit, id est cum fructibus et omni causa. Si
quis per vim sisti promittendo postea fideiussorem
9 adhibeat, is quoque liberatur. Sed et si quis per
vim stipulatus cum acceptum non faceret, fuerit in
quadruplum condemnatus, ex stipulatu eum agentem
adversus exceptionem replicatione adiuvari Iulianus
putat, cum in quadruplo et simplum sit reus con-
secutus. Labeo autem etiam post quadrupli actio-
nem nihilo minus exceptione summovendum eum, qui
vim intulit, dicebat: quod cum durum videbatur[2],
ita temperandum est, ut tam tripli condemnatione
plectatur, quam acceptilationem omnimodo facere
10 compellatur. Quatenus autem diximus quadruplo
simplum inesse, sic hoc disponendum est, ut in con-
demnatione quadrupli res quidem omnimodo conti-
neatur et eius restitutio fiat, poenae autem usque ad
11 triplum stetur. Quid si homo sine dolo malo et
culpa eius, qui vim intulit et condemnatus est, periit?
in hoc casu a rei[3] condemnatione ideo relaxabitur,
si intra tempora iudicati actionis[4] moriatur, quia[5]
tripli poena propter facinus satisfacere cogitur. pro
eo autem, qui in fuga esse dicitur, cautio ab eo ex-
torquenda est, quatenus et persequatur et omnimodo
eum restituat: et nihilo minus in rem vel ad exhiben-
dum vel si qua alia ei competit actio ad eum reci-
piendum integra ei qui vim passus est servabitur, ita
ut, si dominus eum quoquo modo receperit, is qui
ex stipulatione convenitur exceptione tutus fiat. haec
si post condemnationem: si autem ante sententiam
homo sine dolo malo et culpa mortuus fuerit, tene-
bitur[6], et hoc fit his verbis edicti 'neque ea res ar-
'bitrio iudicis restituetur'. ergo si in fuga sit servus
sine dolo malo et culpa eius cum quo agetur, caven-
dum est per iudicem, ut eum servum persecutus
reddat. sed et si non culpa ab eo quocum agitur
aberit, si tamen peritura res non fuit, si metum non
adhibuisset, tenebitur reus: sicut in interdicto unde
vi vel quod vi aut clam observatur. itaque interdum
hominis mortui pretium recipit, qui eum venditurus
12 fuit, si vim passus non esset. Qui vim intulit,
cum possessionem a me sit consecutus, fur non est:
quamvis qui[7] rapuit, fur improbior esse videatur, ut
13 Iuliano placet. Eum qui metum fecit et de dolo
teneri certum est, et ita Pomponius, et consumi al-
teram actionem per alteram exceptione in factum op-
14 posita. Iulianus ait quod interest quadruplari
solum, et ideo eum, qui ex causa fideicommissi qua-
draginta debebat, si trecenta promiserit per vim et
solverit, ducentorum sexaginta quadruplum consecu-
turum: in his enim cum effectu vim passus est.
15 Secundum haec si plures metum adhibuerint et
unus fuerit conventus, si quidem sponte rem ante
sententiam restituerit, omnes liberati sunt: sed etsi
id non fecerit, sed ex sententia quadruplum resti-
tuerit, verius est etiam sic peremi adversus ceteros
metus causa actionem.

15 *Paulus libro undecimo ad edictum* Aut in id
dabitur adversus ceteros actio, quod minus ab illo
exactum sit.

16 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Quod
diximus si plures metum admiserunt, idem dicendum
erit et si ad alium res pervenit, alter metum adhi-
1 buit. Sed si servi metum adhibuerint, noxalis
quidem actio ipsorum nomine erit, poterit autem quis
dominum ad quem res pervenerit convenire: qui con-
ventus sive rem sive secundum quod iam dictum est
quadruplum praestiterit, proderit et servis. si vero
noxali conventus maluerit noxae dedere, nihilo minus
2 ipse poterit conveniri, si ad eum res pervenit. Haec
actio heredi ceterisque successoribus datur, quoniam
rei habet persecutionem. in heredem autem et cete-
ros in id, quod pervenit ad eos, datur non inmerito:
licet enim poena ad heredem non transeat, attamen
quod turpiter vel scelere quaesitum est, ut est et re-
scriptum, ad compendium heredis non debet pertinere.

17 *Paulus libro primo quaestionum* Videamus
ergo, si heres, ad quem aliquid pervenerit, consump-
serit id quod pervenit, an[8] desinat teneri, an vero
sufficit semel pervenisse? et, si consumpto eo deces-
serit, utrum adversus heredem eius omnimodo com-
petit actio, quoniam hereditariam suscepit obligatio-
nem, an non sit danda, quoniam ad secundum here-
dem nihil pervenit? et melius est omnimodo compe-
tere in heredem heredis actionem: sufficit enim semel
pervenisse ad proximum heredem, et perpetua actio
esse coepit: alioquin dicendum erit nec ipsum, qui
consumpsit quod ad eum pervenit, teneri.

18 *Iulianus libro sexagensimo quarto digestorum*
Si ipsa res, quae ad alium pervenit, interiit, non
esse locupletiorem dicemus: sin vero in pecuniam
aliamve rem conversa sit, nihil amplius quaerendum
est, quis exitus sit, sed omnimodo locuples factus
videtur, licet postea deperdat. nam et imperator
Titus Antoninus Claudio Frontino de pretiis rerum
hereditariarum rescripsit ob id ipsum peti ab eo he-
reditatem posse, quia licet res quae in hereditate

---

(1) videatur *dett.* (2) videatur *Hal.* (3) casu rei F^2S, casa re F^1 (4) *sic* F^1, iudicationis F^3S (5) quiad *F* (6) non tenebitur *scr.* (7) vi *ins.* F^3S (8) an *om.* F^a

fuerant apud eum non sint, tamen pretium earum quo [1], locupletem eum vel saepius mutata specie faciendo, perinde obligat [2], ac si corpora ipsa in eadem specie mansissent.

19 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Quod autem in heredem eatenus pollicetur actionem proconsul, quatenus ad eum pervenerit, intellegendum est ad perpetuo dandam actionem pertinere.

20 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Quantum autem ad heredem pervenerit, litis contestatae tempore spectabitur, si modo certum sit aliquid pervenisse. idem et si [3] ipsius qui vim intulit sic in corpus patrimonii pervenit aliquid, ut certum sit ad heredem perventurum, id est si debitor liberatus est.

21 *Paulus libro undecimo ad edictum* Si mulier contra patronum suum ingrata facta sciens se ingratam, cum de suo statu periclitabatur, aliquid patrono dederit vel promiserit, ne in servitutem redigatur: cessat edictum, quia hunc sibi metum ipsa
1 infert. Quod metus causa gestum erit, nullo tem-
2 pore praetor ratum habebit. Qui possessionem non sui fundi tradidit, non quanti fundus, sed quanti possessio est, eius quadruplum vel simplum cum fructibus consequetur: aestimatur enim quod restitui oportet, id est quod abest: abest [4] autem nuda possessio
3 cum suis fructibus. quod et Pomponius. Si dos metu promissa sit, non puto nasci obligationem, quia est verissimum nec talem promissionem dotis ullam
4 esse. Si metu coactus sim ab emptione locatione discedere, videndum est, an nihil sit acti et antiqua obligatio remaneat, an hoc simile sit acceptilationi, quia nulla ex bonae fidei [5] obligatione possimus [6] niti, cum finita sit dum amittitur: et magis est ut similis species acceptilationis [7] sit, et ideo praetoria actio
5 nascitur. Si metu coactus adii hereditatem, puto me heredem effici, quia quamvis si liberum esset noluissem, tamen coactus volui: sed per praetorem restituendus sum, ut abstinendi mihi potestas tribua-
6 tur. Si coactus hereditatem repudiem, duplici via praetor mihi succurrit aut utiles actiones quasi heredi dando aut actionem metus causa praestando, ut quam viam ego elegerim, haec mihi pateat.

22 [8] *Paulus libro primo sententiarum* Qui in carcerem quem detrusit, ut aliquid ei extorqueret, quidquid ob hanc causam factum est, nullius momenti est [9].

23 *Ulpianus libro quarto* [10] *opinionum* Non est verisimile compulsum in urbe inique indebitum solvisse eum, qui claram dignitatem se habere praetendebat, cum potuerit [11] ius publicum invocare et adire aliquem potestate praeditum, qui utique vim eum pati prohibuisset: sed huiusmodi praesumptioni debet
1 apertissimas probationes violentiae opponere. Si iusto metu perterritus cognitionem, ad quam ut vinctus iret, potens adversarius minabatur, id quod habere licebat compulsus vendidit, res suae aequitati per
2 praesidem provinciae restituitur. Si faenerator inciviliter custodiendo athletam et a certaminibus prohibendo cavere compulerit ultra quantitatem debitae pecuniae, his probatis competens iudex rem suae ae-
3 quitati restitui decernat. Si quis, quod adversario non debebat, delegante eo per vim, apparitione praesidis interveniente, sine notione iudicis, coactus est dare, iudex inciviliter extorta restitui ab eo, qui rei [12] damnum praestiterit, iubeat. quod si debitis satisfecit simplici iussione et non cognitione habita, quamvis non extra ordinem exactionem fieri, sed civiliter oportuit, tamen quae solutioni debitarum ab eo quantitatium profecerunt, revocare incivile est.

III [13].

DE DOLO MALO.

1 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Hoc edicto praetor adversus varios et dolosos, qui aliis offuerunt calliditate quadam, subvenit, ne vel illis malitia sua
1 sit lucrosa vel istis simplicitas damnosa. Verba autem edicti talia sunt: 'Quae dolo malo facta esse 'dicentur, si de his rebus alia actio non erit et iusta
2 'causa esse videbitur, iudicium dabo.' Dolum malum Servius quidem ita definiit machinationem quandam alterius decipiendi causa, cum aliud simulatur et aliud agitur. Labeo autem posse et sine simulatione id agi, ut quis circumveniatur: posse et sine dolo malo aliud agi, aliud simulari, sicuti faciunt, qui per eiusmodi dissimulationem deserviant et tuentur vel sua vel aliena: itaque ipse sic definiit dolum malum esse omnem calliditatem fallaciam machinationem ad circumveniendum fallendum decipiendum alterum
3 adhibitam. Labeonis definitio vera est. Non fuit autem contentus praetor dolum dicere, sed adiecit malum, quoniam veteres dolum etiam bonum dicebant et pro sollertia hoc nomen accipiebant, maxime si
4 adversus hostem latronemve quis machinetur. Ait praetor: 'si de his rebus alia actio non erit.' merito praetor ita demum hanc actionem pollicetur, si alia non sit, quoniam famosa actio non temere debuit a praetore decerni, si sit civilis vel honoraria, qua possit experiri: usque adeo, ut et Pedius libro octavo scribit, etiamsi interdictum sit quo quis experiri, vel exceptio qua se tueri possit, cessare hoc edictum. idem et Pomponius libro vicensimo octavo, et adicit: et si stipulatione tutus sit quis, eum actionem de dolo habere non posse, ut puta si de dolo stipulatum
5 sit. Idem Pomponius ait et si actionem in nos dari non oporteat, veluti si stipulatio tam turpis dolo malo facta sit, ut nemo daturus sit ex ea actionem, non debere laborare, ut habeam de dolo malo actionem, cum nemo sit adversus me daturus actionem.
6 Idem Pomponius refert Labeonem existimare, etiamsi quis in integrum restitui possit, non debere ei hanc actionem competere: et si alia actio tempore finita sit, hanc competere non debere, sibi imputaturo eo qui agere supersedit: nisi in hoc quoque dolus ma-
7 lus admissus sit ut tempus exiret. Si quis cum actionem civilem haberet vel honorariam, in stipulatum deductam acceptilatione vel alio modo sustulerit, de dolo experiri non poterit, quoniam habuit aliam actionem: nisi in amittenda actione dolum malum
8 passus est. Non solum autem si adversus eum sit alia actio, adversus quem de dolo quaeritur,

2 *Paulus libro undecimo ad edictum* vel ab eo res servari poterit,

3 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* non habet hoc edictum locum, verum etiamsi adversus alium

4 *Paulus libro undecimo ad edictum* sit actio vel si ab alio res mihi servari potest.

5 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Ideoque si quis pupillus a Titio, tutore auctore conludente, circumscriptus sit, non debere eum de dolo actionem adversus Titium habere, cum habeat tutelae actionem, per quam consequatur quod sua intersit. plane si tutor solvendo non sit, dicendum erit [14] de dolo actionem dari ei.

6 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Nam is nullam videtur actionem habere, cui propter inopiam adversarii inanis actio est.

7 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Et eleganter Pomponius haec verba 'si alia actio non sit' sic excipit, quasi res alio modo ei ad quem ea res pertinet salva esse non poterit. nec videtur huic sententiae adversari, quod Iulianus libro quarto scribit, si minor annis viginti quinque consilio servi circumscriptus eum vendidit cum peculio emptorque eum manumisit, dandam in manumissum de dolo actionem (hoc enim sic accipimus carere dolo emptorem, ut ex empto teneri non possit) aut nullam esse venditionem, si in hoc ipso ut venderet circumscriptus est.

(1) quoque *scr.* (2) obligata *F* (3) si *om. F* (4) abest: abest] abest *FS* (5) ex bona fide *scr.* (6) possumus F^3S (7) *sic* F^3, acceptilatione F^1Pa (8) = *Paulus* 1, 7, 10 (9) est momenti *Pauli libri* (10) quinto F^3S (11) poterit FP^a (12) ei *scr.* (13) *Ed.* 1...18. 20...31. 39; *Pap.* 19; *App.* 32. 40; *Sab.* 33..38. — *Bas.* 10, 3. — *Cf. Cod.* 2, 21 (14) dicenderit *F*

et quod minor proponitur, non inducit in integrum
restitutionem: nam adversus manumissum nulla in
1 integrum restitutio potest locum habere. Secun-
dum quae et si poenali actione indemnitati eius
consuli possit, dicendum erit cessare de dolo actio-
2 nem. Pomponius autem, etiamsi popularis actio
3 sit, cessare de dolo ait actionem. Non solum au-
tem si alia actio non sit, sed et si dubitetur an alia
sit, putat Labeo de dolo dandam actionem et adfert
talem speciem. qui servum mihi debebat vel ex ven-
ditione vel ex stipulatu, venenum ei dedit et sic eum
tradidit: vel fundum, et dum tradit, imposuit ei ser-
vitutem vel aedificia diruit, arbores excidit vel extir-
pavit: ait Labeo, sive cavit de dolo sive non, dan-
dam in eum de dolo actionem, quoniam si cavit, du-
bium est, an competat ex stipulatu actio. sed est
verius, si quidem de dolo cautum est, cessare actio-
nem de dolo, quoniam est ex stipulatu actio: si non
est cautum, in ex empto quidem actione cessat de
dolo actio, quoniam est ex empto, in ex stipulatu de
4 dolo actio necessaria est. Si servum usuarium
proprietarius occidit, legis Aquiliae actioni et ad ex-
hibendum accedit[1], si possidens proprietarius occi-
5 dit, ideoque cessat de dolo actio. Item si servum
legatum heres ante aditam hereditatem occiderit, quo-
niam priusquam factus sit legatarii, interemptus est,
cessat legis Aquiliae actio: de dolo autem actio,
quocumque tempore eum occiderit, cessat, quia ex
6 testamento actio competit. Si quadrupes tua dolo
alterius damnum mihi dederit, quaeritur, an de dolo
habeam adversus eum actionem. et placuit mihi, quod
Labeo scribit, si dominus quadrupedis non sit sol-
vendo, dari debere de dolo, quamvis, si noxae deditio
sit secuta, non puto dandam nec in id quod excedit.
7 Idem Labeo quaerit, si compeditum servum meum
ut fugeret solveris, an de dolo actio danda sit? et
ait Quintus apud eum notans: si non misericordia
ductus fecisti, furti teneris: si misericordia, in factum
8 actionem dari debere. Servus pactionis pro liber-
tate reum domino dedit ea condicione, ut post liber-
tatem transferatur in eum obligatio: manumissus non
patitur in se obligationem transferri. Pomponius scri-
bit locum habere de dolo actionem. sed si per pa-
tronum stabit, quo minus obligatio transferatur, di-
cendum ait patronum exceptione a reo summoven-
dum. ego moveor: quemadmodum de dolo actio da-
bitur, cum sit alia actio? nisi forte quis dicat, quo-
niam exceptione patronus summoveri potest, si agat
cum reo, debere dici, quasi nulla actio sit quae ex-
ceptione repellitur, de dolo decernendam: atquin pa-
tronus tunc summovetur, si nolit expromissorem ipsum
manumissum accipere. expromissori plane adversus
manumissum dari debebit de dolo: aut si non sit
9 solvendo expromissor, domino dabitur. Si dolo
malo procurator passus sit vincere adversarium meum,
ut absolveretur, an de dolo mihi actio adversus eum
qui vicit competat, potest quaeri. et puto non com-
petere, si paratus sit reus transferre iudicium sub
exceptione hac 'si collusum est': alioquin de dolo
actio erit danda, scilicet si cum procuratore agi non
10 possit, quia non esset solvendo. Idem Pompo-
nius refert Caecidianum praetorem non dedisse de
dolo actionem adversus eum, qui adfirmaverat ido-
neum esse eum, cui mutua pecunia dabatur, quod
verum est: nam nisi ex magna et evidenti calliditate
non debet de dolo actio dari.

8 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Quod
si cum scires eum facultatibus labi, tui lucri gratia
adfirmasti mihi idoneum esse, merito adversus te,
cum mei decipiendi gratia alium falso laudasti, de
dolo iudicium dandum est.

9 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si quis
adfirmavit minimam esse hereditatem et ita eam ab
herede emit, non est de dolo actio, cum ex vendito
1 sufficiat. Si autem mihi persuaseris, ut repudiem
hereditatem, quasi minus solvendo sit, vel ut optem
servum, quasi melior eo in familia non sit: dico de
2 dolo dandam, si callide hoc feceris. Item si ta-
bulae testamenti, ne de inofficioso diceretur, diu sup-
pressae sint, mox mortuo filio prolatae, heredes filii
adversus eos qui suppresserunt et lege Cornelia et
3 de dolo posse experiri. Labeo libro trigensimo
septimo posteriorum scribit, si oleum tuum quasi
suum defendat Titius, et tu hoc oleum deposueris
apud Seium, ut is hoc venderet et pretium servaret,
donec inter vos deiudicetur cuius oleum esset, ne-
que Titius velit iudicium accipere: quoniam neque
mandati neque sequestraria Seium convenire potes
nondum impleta condicione depositionis, de dolo ad-
versus Titium agendum. sed Pomponius libro vicen-
simo septimo posse cum sequestre praescriptis[1*] verbis
actione agi, vel si is solvendo non sit, cum Titio de
4 dolo. quae distinctio vera esse videtur. Et si ser-
vum pigneratum noxae mihi dederis per iudicem et
sis absolutus[2]: de dolo teneris, si apparuerit esse eum
4a pigneri datum. Haec de dolo actio noxalis erit:
ideo Labeo quoque libro trigensimo praetoris pere-
grini[3] scribit de dolo actionem servi nomine inter-
dum de peculio, interdum noxalem dari. nam si ea
res est, in quam dolus commissus est, ex qua de pe-
culio daretur actio, et nunc in peculio dandam: sin
vero ea sit, ex qua noxalis, hoc quoque noxale futu-
5 rum. Merito causae cognitionem praetor inseruit:
neque enim passim haec actio indulgenda est. nam
ecce in primis, si modica summa sit,

10 *Paulus libro undecimo ad edictum* id est us-
que ad duos aureos,

11 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* non debet
1 dari. Et[4] quibusdam personis non dabitur, ut
puta liberis vel libertis adversus parentes patronosve,
cum sit famosa. sed nec humili adversus eum qui
dignitate excellet debet[5] dari: puta plebeio adversus
consularem receptae auctoritatis, vel luxurioso atque
prodigo aut alias vili adversus hominem vitae emen-
datioris. et ita Labeo. quid ergo est? in horum per-
sona dicendum est in factum verbis temperandam
actionem dandam, ut bonae fidei mentio fiat,

12 *Paulus libro undecimo ad edictum* ne ex dolo
suo lucrentur.

13 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Heredi-
bus tamen harum personarum, item adversus heredes
1 de dolo actio erit danda. Item in causae cogni-
tione versari Labeo ait, ne in pupillum de dolo detur
actio, nisi forte nomine hereditario conveniatur. ego
arbitror et ex suo dolo conveniendum, si proximus
pubertati est, maxime si locupletior ex hoc factus est.

14 *Paulus libro undecimo ad edictum* Quid enim,
si impetraverit a procuratore petitoris, ut ab eo ab-
solveretur, vel si de tutore mentitus pecuniam acce-
pit, vel alia similia admisit, quae non magnam ma-
chinationem exigunt?

15 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Sed et
ex dolo tutoris, si factus est locupletior, puto in eum
1 dandam actionem, sicut exceptio datur. Sed an
in municipes de dolo detur actio, dubitatur. et puto
ex suo quidem dolo non posse dari: quid enim muni-
cipes dolo facere possunt? sed si quid ad eos per-
venit ex dolo eorum, qui res eorum administrant,
puto dandam. de dolo autem decurionum in ipsos
2 decuriones dabitur de dolo actio. Item si quid
ex dolo procuratoris ad dominum pervenit, datur in
dominum de dolo actio in quantum ad eum pervenit:
nam procurator ex dolo suo procul dubio tenetur.
3 In hac actione designari oportet, cuius dolo fac-
tum sit, quamvis in metu non sit necesse.

16 *Paulus libro undecimo ad edictum* Item ex-
igit praetor, ut comprehendatur, quid dolo malo fac-
tum sit: scire enim debet actor, in qua re circum-
scriptus sit, nec in tanto crimine vagari.

17 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si plu-

(1) accidit *F* (1*) parescriptis F^1, perscriptis F^2 (2) et itabsolutus F^1, et sisbsolutus F^2 (3) trigensimo posteriorum *scr.* (4) et F^2S, *om.* F^1 (5) debent *F*

res dolo fecerint et unus restituerit, omnes liberan-
tur: quod si unus quanti ea res est praestiterit, puto
1 adhuc ceteros liberari. Haec actio in heredem et
ceteros successores datur dumtaxat de eo quod[1] ad
eos pervenit.

18 *Paulus libro undecimo ad edictum* Arbitrio
iudicis in hac quoque actione restitutio comprehen-
ditur: et nisi fiat restitutio, sequitur condemnatio
quanti ea res est. ideo autem et hic et in metus
causa actione certa quantitas non adicitur, ut possit
per contumaciam suam tanti reus condemnari, quanti
actor in litem iuraverit: sed officio iudicis debet in
1 utraque actione taxatione iusiurandum refrenari. Non
tamen semper in hoc iudicio arbitrio[2] iudicis dan-
dum est: quid enim si manifestum sit restitui non
posse (veluti si servus dolo malo traditus defunctus
sit) ideoque protinus condemnari debeat in id quod
2 intersit actoris? Si dominus proprietatis insulam,
cuius usus fructus legatus erat, incenderit, non est
de dolo actio, quoniam aliae ex hoc oriuntur actio-
3 nes. De eo qui sciens commodasset pondera[3], ut
venditor emptori merces adpenderet, Trebatius de
dolo dabat actionem. atquin si maiora pondera com-
modavit, id quod amplius mercis datum est repeti
condictione potest, si minora, ut reliqua merx detur
ex empto agi potest: nisi si ea condicione merx ve-
nit, ut illis ponderibus traderetur, cum ille decipiendi
4 causa adfirmasset se aequa pondera habere. Dolo
cuius effectum est, ut lis temporibus legitimis trans-
actis pereat: Trebatius ait de dolo dandum iudicium,
non ut arbitrio iudicis res restituatur, sed ut tantum
actor consequatur, quanti eius interfuerit id non esse
factum, ne aliter observantibus lex circumscribatur.
5 Si servum, quem tu mihi promiseras, alius occi-
derit, de dolo malo actionem[4] in eum dandam pleri-
que recte putant, quia tu a me liberatus sis: ideo-
que legis Aquiliae actio tibi denegabitur.

19 *Papinianus libro trigensimo septimo quaestio-
num* Si fideiussor promissum animal ante moram
occiderit, de dolo actionem reddi adversus eum opor-
tere Neratius Priscus et Iulianus responderunt, quo-
niam debitore liberato per consequentias ipse quo-
que dimittitur.

20 *Paulus libro undecimo ad edictum* Servus
tuus cum tibi deberet nec solvendo esset, hortatu
tuo pecuniam mutuam a me accepit et tibi solvit:
Labeo ait de dolo malo actionem in te dandam, quia
nec de peculio utilis sit, cum in peculio nihil sit, nec
in rem domini versum videatur, cum ob debitum do-
1 minus acceperit. Si persuaseris mihi nullam so-
cietatem tibi fuisse cum eo cui heres sum, et ob id
iudicio absolvi te passus sim: dandam mihi de dolo
actionem Iulianus scribit.

21 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Quod
si deferente me iuraveris et absolutus sis, postea per-
iurium fuerit adprobatum, Labeo ait de dolo actio-
nem in eum dandam: Pomponius autem per ius-
iurandum transactum videri, quam sententiam et Mar-
cellus libro octavo digestorum probat: stari enim reli-
gioni debet.

22 *Paulus libro undecimo ad edictum* Nam suf-
ficit periurii poena.

23 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Si
legatarius, cui supra modum legis Falcidiae legatum
est, heredi adhuc ignoranti substantiam hereditatis
ultro iurando vel quadam alia fallacia persuaserit,
tamquam satis abundeque ad solida legata solvenda
sufficiat hereditas, atque eo modo solida legata fuerit
consecutus: datur de dolo actio.

24 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si dolo
acciderit eius, qui verba faciebat pro eo qui de li-
bertate contendebat, quo minus praesente adversario
secundum libertatem pronuntietur, puto statim de
dolo dandam in eum actionem, quia semel pro liber-
tate dictam sententiam retractari non oportet.

25 *Paulus libro undecimo ad edictum* Cum a te
pecuniam peterem[5] eoque nomine iudicium acceptum
est, falso mihi persuasisti, tamquam eam pecuniam
servo meo aut procuratori solvisses, eoque modo
consecutus es[6], ut consentiente me absolvereris: quae-
rentibus nobis, an in te doli iudicium dari debeat,
placuit de dolo actionem non dari, quia alio modo
mihi succurri potest: nam ex integro agere possum
et si obiciatur exceptio rei iudicatae, replicatione iure
uti potero.

26 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* In
heredem eatenus daturum se eam actionem proconsul
pollicetur, quatenus ad eum pervenerit, id est quatenus
ex ea re locupletior ad eum hereditas venerit

27 *Paulus libro undecimo ad edictum* dolove
malo eius factum est, quo minus pervenerit.

28 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale*
Itaque si accepto lata sit tibi pecunia, omnimodo
cum herede tuo agetur. at si res tibi tradita sit, si
quidem mortuo te ea res extitit, agetur cum herede
tuo, si minus, non agetur. sed utique in heredem
perpetuo dabitur, quia non debet lucrari ex alieno
damno. cui conveniens est, ut et in ipso qui dolo
commiserit in id quod locupletior esset perpetuo
danda sit in factum actio.

29 *Paulus libro undecimo ad edictum* Sabinus
putat calculi ratione potius quam maleficii heredem
conveniri, denique famosum non fieri: ideoque in
perpetuum teneri oportere.

30 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Neque
causae cognitio in heredis persona erit necessaria.

31 *Proculus libro secundo epistularum* Cum quis
persuaserit familiae meae, ut de possessione decedat,
possessio quidem non amittitur[7], sed de dolo malo
iudicium in eum competit, si quid damni mihi ac-
cesserit.

32 *Scaevola libro secundo digestorum* Filius le-
gatum sibi servum per praeceptionem rogatus manu-
mittere post certum tempus, posteaquam rationes
ipsi et coheredibus fratribus reddidisset, ante diem
et ante redditas rationes ad libertatem vindicta manu-
mittendo perduxerat: quaesitum est, an ex fideicom-
misso fratribus tenetur, ut rationes eorum pro por-
tionibus redderet. respondi, cum liberum fecisset, ex
causa quidem fideicommissi non teneri: verum si ideo
properasset[8] manumittere, ne rationes fratribus red-
deret, posse de dolo actionem in eum exercere[9].

33 *Ulpianus libro quarto opinionum* Rei, quam
venalem possessor habebat, litem proprietatis ad-
versarius movere coepit et posteaquam opportunitatem
emptoris, cui venundari potuit, peremit, destitit: pla-
cuit possessori hoc nomine actionem in factum cum
sua indemnitate competere.

34 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabi-
num* Si, cum mihi permisisses saxum ex fundo tuo
eicere vel cretam vel harenam fodere, et sumptum
in hanc rem fecerim, et non patiaris me tollere:
nulla alia quam de dolo malo actio locum habebit.

35 *Idem libro trigensimo ad edictum* Si quis ta-
bulas testamenti apud se depositas post mortem tes-
tatoris delevit vel alio modo corruperit, heres scriptus
habebit adversus eum actionem de dolo. sed et his,
quibus legata data sunt, danda erit de dolo actio.

36 *Marcianus libro secundo regularum* Si duo
dolo malo fecerint, invicem de dolo non agent.

37 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad Sa-
binum* Quod venditor ut commendet dicit, sic ha-
bendum, quasi neque dictum neque promissum est.
si vero decipiendi emptoris causa dictum est, aeque
sic habendum est, ut non nascatur adversus dictum
promissumve actio, sed de dolo actio.

38 *Idem libro quinto opinionum* Quidam debitor
epistulam quasi a Titio mitti creditori suo effecit, ut
ipse liberetur: hac epistula creditor deceptus Aqui-
liana stipulatione et acceptilatione liberavit debito-

(1) quo *F* (2) arbitrium *dett.* (3) iniqua *ins.* (4) mihi *ins.* (5) paterem *F* (6) est *F* (7) ad-mittitur *FS edd.* (8) ideoperasset *F* (9) exerceri

rem: postea epistula falsa vel inani reperta creditor
maior quidem annis viginti quinque de dolo habebit
actionem, minor autem in integrum restituetur.
39 *Gaius libro vicensimo septimo ad edictum pro-*
vinciale Si te Titio optuleris de ea re quam non
possidebas in hoc ut alius usucapiat, et iudicatum
solvi satisdederis: quamvis absolutus sis, de dolo
malo tamen teneberis: et ita Sabino placet.
40 *Furius Anthianus*[1] *libro primo ad edictum*
Is, qui decepit aliquem, ut hereditatem non idoneam
adiret, de dolo tenebitur, nisi fortasse ipse creditor
erat et solus erat: tunc enim sufficit contra eum
doli mali exceptio.

IIII[2].

DE MINORIBUS VIGINTI QUINQUE ANNIS.

1 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Hoc edic-
tum praetor naturalem aequitatem secutus proposuit,
quo tutelam minorum suscepit. nam cum inter omnes
constet fragile esse et infirmum huiusmodi aetatium
consilium et multis captionibus suppositum, multorum
insidiis expositum[3]: auxilium eis praetor hoc edicto
pollicitus est et adversus captiones opitulationem.
1 Praetor edicit: 'Quod cum minore quam viginti
'quinque annis natu gestum esse dicetur, uti quae-
2 'que res erit, animadvertam'. Apparet minoribus
annis viginti quinque eum opem polliceri: nam post
3 hoc tempus compleri virilem vigorem constat. Et
ideo hodie in hanc usque aetatem adulescentes cura-
torum auxilio reguntur, nec ante rei suae administratio
eis committi debebit, quamvis bene rem suam ge-
rentibus.
2 *Idem libro nono decimo ad legem Iuliam et*
Papiam Nec per liberos suos rem suam maturius a
curatoribus recipiat[4]. quod enim legibus cavetur, ut
singuli anni per singulos liberos remittantur[5], ad ho-
nores pertinere divus Severus ait, non ad rem suam
recipiendam.
3 *Idem libro undecimo ad edictum* Denique divus
Severus et imperator noster huiusmodi consulum vel
praesidum decreta quasi ambitiosa esse interpretati
sunt, ipsi autem perraro minoribus rerum suarum
administrationem extra ordinem indulserunt: et eodem
1 iure utimur. Si quis cum minore contraxerit et
contractus inciderit in tempus quo maior efficitur:
utrum initium spectamus an finem? et placet, ut est
et constitutum, si quis maior factus conprobaverit,
quod minor gesserat, restitutionem cessare. unde illud
non ineleganter Celsus epistularum libro undecimo
et digestorum secundo tractat, ex facto a Flavio Re-
specto praetore consultus. minor annis viginti quin-
que, annos forte viginti quattuor agens, iudicium tu-
telae heredi tutoris dictaverat: mox factum ut (non
finito iudicio iam eo maiore effecto viginti quinque
annis) tutoris heres absolutus proponeretur: in in-
tegrum restitutio desiderabatur. Celsus igitur Re-
specto suasit non facile hunc quondam minorem in
integrum restitui, sed si ei probaretur calliditate ad-
versarii id actum, ut maiore eo facto liberaretur:
neque enim extremo, inquit, iudicii die videtur solum
deceptus hic minor, sed totum hoc structum, ut
maiore eo facto liberaretur. idem tamen confitetur,
si levior sit suspicio adversarii quasi dolose versati,
2 non debere hunc in integrum restitui. Scio etiam
illud aliquando incidisse. minor viginti quinque annis
miscuerat se paternae hereditati maiorque factus
exegerat aliquid a debitoribus paternis, mox deside-
rabat restitui in integrum, quo magis abstineret pa-
terna hereditate: contradicebatur ei, quasi maior fac-
tus comprobasset, quod minori sibi placuit: putavi-
mus tamen restituendum in integrum initio inspecto.
3 idem puto, et si alienam adiit hereditatem. Mi-
norem autem viginti quinque annis natu videndum,
an etiam die[6] natalis sui adhuc dicimus ante horam
qua natus est, ut si captus sit restituatur? et cum
nondum compleverit, ita erit dicendum, ut a momento
in momentum tempus spectetur. proinde et si bis-
sexto natus est, sive priore sive posteriore die Cel-
sus[7] scripsit nihil referre: nam id biduum pro uno
die habetur et posterior dies kalendarum[8] intercala-
4 tur. Sed utrum solis patribus familiarum an etiam
filiis[9] familiarum succurri debeat, videndum. movet
dubitationem, quod, si quis dixerit etiam filiis fami-
liarum in re peculiari subveniendum, efficiet, ut per
eos etiam maioribus subveniatur, id est patribus eo-
rum: quod nequaquam fuit praetori propositum: prae-
tor enim minoribus auxilium promisit, non maioribus.
ego autem verissimam arbitror sententiam existiman-
tium, filium familias minorem annis in integrum re-
stitui posse ex his solis causis quae ipsius intersint,
puta si sit obligatus. proinde si iussu patris obliga-
tus sit, pater utique poterit in solidum conveniri:
filius autem cum et ipse possit vel in potestate ma-
nens conveniri, vel etiam emancipatus vel exhere-
datus[10] in id quod facere potest, et quidem in po-
testate manens etiam invito patre ex condemnatione
conveniri: auxilium impetrare debebit, si ipse con-
veniatur. sed an hoc auxilium patri quoque prosit,
ut solet interdum fideiussori eius prodesse, videamus:
et non puto profuturum. si igitur filius conveniatur,
postulet auxilium: si patrem conveniat creditor, auxi-
lium cessat: excepta mutui datione: in hanc enim si
iussu patris mutuam pecuniam accepit, non adiuva-
tur. proinde et si sine iussu patris contraxit et cap-
tus est, si quidem pater de peculio conveniatur, filius
non erit restituendus: si filius conveniatur, poterit
restitui. nec eo movemur, quasi intersit filii peculium
habere: magis enim patris quam filii interest, licet
aliquo casu ad filium peculium spectet: ut puta si
patris eius bona a fisco propter debitum occupata
sunt: nam peculium ei[11] ex constitutione Claudii se-
5 paratur. Ergo etiam filiam familias in dote cap-
tam, dum patri consentit stipulanti dotem non statim
quam dedit, vel adhibenti aliquem qui dotem stipu-
laretur, puto restituendam, quoniam dos ipsius filiae
6 proprium patrimonium est. Si quis minor viginti
quinque annis adrogandum se dedit et in ipsa adro-
gatione se circumventum dicat (finge enim a prae-
done eum hominem locupletem adrogatum): dico de-
7 bere eum audiri in integrum se restituentem. Si
quid minori fuerit filio familias legatum post mortem
patris vel fideicommissum relictum et captus est, forte
dum consentit patri paciscenti, ne legatum peteretur:
potest dici in integrum restituendum, quoniam ipsius
interest propter spem legati, quod ei post mortem
patris competit. sed et si ei legatum sit aliquid quod
personae eius cohaeret, puta ius militiae, dicendum
est posse eum restitui in integrum: interfuit enim
eius non capi, cum hanc patri non adquireret, sed
8 ipse haberet. Et si heres sit institutus, si a patre
in diebus centum sit emancipatus: mox patrem de-
buerit certiorare nec fecerit cum posset: qui eum
emancipasset, si cognovisset: dicendum erit posse
eum restitui in integrum parato patre eum emanci-
9 pare. Pomponius adicit ex his causis, ex quibus
in re peculiari filii familias restituuntur, posse et
patrem quasi heredem nomine filii post obitum eius
10 impetrare cognitionem. Si autem filius familias
sit, qui castrense peculium habeat, procul dubio ex
his, quae ad castrense peculium spectant, in inte-
grum restituendus erit quasi in proprio patrimonio
11 captus. Servus autem minor annis viginti quin-
que nullo modo restitui poterit, quoniam domini per-
sona spectatur, qui sibi debebit imputare, cur minori
rem commisit. quare et si per impuberem contraxerit,

(1) *sic F*[1], anthiinus *F*[2]
(2) *Ed.* 1...3. 5...7. 9...16. 18...23. 25 .29. 45; *Pap.* 8. 17. 24. 30...38. 46...48; *App.* 39. 50; *Sab.* 4. 40...44. 49. — *Bas.* 10, 4. — *Cf. Cod.* 2, 22 (3) multorum ins. exp. *del.* (4) recipiant *dett.* (5) *sic S*, demitantur *F*[1], permitantur *F*[2] (6) diem *FS* (7) *Celsus Dig.* 50, 16, 98 (8) *aut* kalendarum *del. aut scr.* posterior dies bissexti kalendarum (9) filius *F* (10) vel heredatus *F* (11) ei *F*[2] *cum B*, et *F*[1], eius *S*

idem erit dicendum, ut et Marcellus libro secundo
digestorum scribit. et si forte libera peculii admi-
nistratio minori servo sit concessa[1], maior dominus
ex hac causa non restituetur.
4 *Africanus libro septimo quaestionum* Etenim
quodcumque servus ita gerit, voluntate domini gerere
intellegendus est. et magis hoc apparebit, si aut de
institoria actione quaeratur, aut si proponatur maio-
rem annis viginti quinque negotium aliquod gerendum
minori mandasse et illum in ea re deceptum esse.
5 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si tamen
is servus fuit, cui fideicommissaria libertas debebatur
praesens, et fuit captus, cum[2] re mora ei fit, poterit
dici praetorem ei succurrere oportere.
6 *Idem libro decimo ad edictum* Minoribus viginti
quinque annis subvenitur per in integrum restitutio-
nem non solum, cum de bonis eorum aliquid minui-
tur, sed etiam cum intersit ipsorum litibus et sumpti-
bus non vexari.
7 *Idem libro undecimo ad edictum* Ait praetor:
'gestum esse dicetur'. gestum sic accipimus qualiter-
qualiter, sive contractus[3] sit, sive quid aliud contigit.
1 Proinde si emit aliquid, si vendidit, si societatem
coit, si mutuam pecuniam accepit, et captus est, ei
2 succurretur. Sed et si ei pecunia a debitore pa-
terno soluta sit vel proprio et hanc perdidit, dicen-
dum est ei subveniri, quasi gestum sit cum eo. et
ideo si minor conveniat debitorem, adhibere debet
curatores, ut ei solvatur pecunia: ceterum non ei
compelletur solvere. sed hodie solet pecunia in aedem
deponi, ut Pomponius libro vicensimo octavo scribit,
ne vel debitor ultra usuris oneretur vel creditor minor
perdat pecuniam, aut curatoribus solvi, si sunt. per-
mittitur etiam ex constitutione principum debitori
compellere adulescentem ad petendos sibi curatores.
quid tamen: si praetor decernat solvendam pecuniam
minori sine curatoribus et solverit, an possit esse se-
curus? dubitari potest: puto autem, si allegans mi-
norem esse compulsus sit ad solutionem, nihil ei im-
putandum: nisi forte quasi adversus iniuriam appel-
landum quis ei putet. sed credo praetorem hunc mi-
norem in integrum restitui volentem auditurum non
3 esse. Non solum autem in his ei succurritur, sed
etiam in interventionibus, ut puta si fideiussorio no-
mine se vel rem suam obligavit. Pomponius autem
videtur adquiescere distinguentibus: arbiter ad fide-
iussores probandos constitutus eum probavit an vero
ipse adversarius? mihi autem semper succurrendum
videtur, si minor sit et se circumventum[4] doceat.
4 Sed et in iudiciis subvenitur, sive dum agit sive
5 dum convenitur captus sit. Sed et si hereditatem
minor adiit minus lucrosam, succurritur ei ut se possit
abstinere: nam et hic captus[5] est. idem et in bono-
rum possessione vel alia successione. non solum au-
tem filius, qui se miscuit paternae hereditati, sed et
si aliquis sit ex necessariis minor annis, simili modo
restitutionem impetrabit, veluti si servus sit cum
libertate institutus: dicendum enim erit, si se mis-
cuit, posse ei subveniri aetatis beneficio, ut habeat
bonorum suorum separationem. plane qui post adi-
tam hereditatem restituitur, debet praestare, si quid
ex hereditate in rem eius pervenit nec periit per ae-
6 tatis inbecillitatem. Hodie certo iure utimur, ut
7 et in lucro minoribus succurratur. Pomponius
quoque libro vicensimo octavo scribit et si sine dolo
cuiusquam legatum repudiaverit, vel in optionis legato
captus sit dum elegit deteriorem[6], vel si duas res
promiserit illam aut illam et pretiosiorem dederit,
8 debere subveniri: et subveniendum est. Quaesi-
tum est ex eo, quod in lucro quoque minoribus sub-
veniendum dicitur, si res eius venierit et existat qui
plus liceatur, an in integrum propter lucrum resti-
tuendus sit? et cottidie praetores eos restituunt, ut
rursum admittatur licitatio. idem faciunt et in his
rebus, quae servari eis debent. quod circumspecte
erit faciendum: ceterum nemo accedet ad emptionem
rerum pupillarium, nec si bona fide distrahantur. et
destricte probandum est in rebus, quae fortuitis casi-
bus subiectae sunt, non esse minori adversus empto-
rem succurrendum, nisi aut sordes aut evidens gratia
9 tutorum sive curatorum doceatur. Restitutus au-
tem cum se hereditati misceat vel eam adeat quam
repudiavit, rursus restitui poterit, ut se abstineat:
10 et[7] hoc et rescriptum et responsum est. Sed
quod Papinianus libro secundo responsorum ait mi-
nori substitutum servum necessarium repudiante qui-
dem hereditatem minore necessarium fore et, si fuerit
restitutus minor, liberum nihilo minus remanere: si
autem prius minor adiit hereditatem, mox abstentus
est, substitutum pupillo servum cum libertate non
posse heredem existere neque liberum esse: non per
omnia verum est. nam si non est solvendo heredi-
tas, abstinente se herede et divus Pius rescripsit et
imperator noster et quidem in extraneo pupillo locum
fore necessario substituto. et quod ait liberum ma-
nere, tale est, quasi non et heres maneat, cum pu-
pillus impetrat restitutionem posteaquam abstentus
est: cum enim pupillus heres non fiat, sed utiles
actiones habeat, sine dubio heres manebit, qui semel
11 extitit. Item si non provocavit intra diem, sub-
venitur ut provocet: finge enim hoc desiderare.
12 Item et in eremodiciis ei subvenitur. constat
autem omnis aetatis hominibus restaurationem eremo-
dicii praestari, si se doceant ex iusta causa afuisse.
8 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Minor etiam si quasi contumax condemnatus sit, in
integrum restitutionis auxilium implorabit.
9 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si ex causa
iudicati pignora minoris capta sint et distracta, mox
restitutus sit adversus sententiam praesidis vel pro-
curatoris Caesaris, videndum, an ea revocari debeant,
quae distracta sunt: nam illud certum est pecuniam
ex causa iudicati solutam ei restituendam. sed in-
terest ipsius corpora potius habere: et puto inter-
dum permittendum, id est si grande damnum sit mi-
1 noris. In dotis quoque modo mulieri subvenitur,
si ultra vires patrimonii vel totum patrimonium cir-
2 cumscripta in dotem dedit. Nunc videndum mino-
ribus utrum in contractibus captis dumtaxat subve-
niatur, an etiam delinquentibus: ut puta dolo aliquid
minor fecit in re deposita vel commodata vel alias
in contractu, an ei subveniatur, si nihil ad eum per-
venit? et placet in delictis minoribus non subveniri.
nec hic itaque subvenietur. nam et si furtum fecit
vel damnum iniuria dedit, non ei subvenietur. sed si,
cum ex damno dato confiteri possit ne dupli tenea-
tur, maluit negare: in hoc solum restituendus sit[8],
ut pro confesso habeatur. ergo et si potuit pro fure
damnum decidere magis quam actionem dupli vel
3 quadrupli pati, ei subvenietur. Si mulier, cum
culpa divertisset, velit sibi subveniri, vel si maritus,
puto restitutionem non habendam: est enim delictum
non modicum. nam et si adulterium minor commisit,
4 ei non subvenitur. Papinianus ait, si maior annis
viginti, minor viginti quinque se in servitutem venire
patiatur, id est si pretium participatus est, non so-
lere restitui: sed hoc merito, quoniam res nec capit
5 restitutionem cum statum mutat. Si in commis-
sum incidisse vectigalis dicatur, erit in integrum re-
stitutio. quod sic erit accipiendum, si non dolus
6 ipsorum interveniat: ceterum cessabit restitutio. Ad-
versus libertatem quoque minori a praetore subveniri
impossibile est,
10 *Paulus libro undecimo ad edictum* nisi ex
magna causa hoc a principe fuerit consecutus.
11 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Verum
vel de dolo vel utilis actio erit in id quod minoris
interfuit non manumitti: proinde quidquid hic haberet,
si non manumisisset, id ei nunc praestabitur. sed
et[9] nomine earum rerum, quas dominicas servus

(1) conconcessa *F* (2) in *ins.* F^3 (3) contractum *Hal.* (4) ciruentum *F* (5) *sic S,* acceptus *F*

(6) deteriorem rem *Brencm.* (7) si *ins. F* (8) est *edd.* (9) si *ins.* F^1, *del.* F^3

manumissus supprimebat, competunt adversus eum
actiones ad exhibendum et furti et condictio, vide-
licet quoniam et manumissus eas contrectabat. cete-
rum ex delicto in servitutem [1] facto domino adversus
eum post libertatem actio non competit: et hoc re-
1 scripto divi Severi continetur. Quid si minor vi-
ginti quinque annis, maior viginti hac lege vendiderit,
ut manumittatur? ideo proposui maiorem viginti, quo-
niam et Scaevola scribit libro quarto decimo quae-
stionum et magis est, ut sententia constitutionis divi
Marci ad Aufidium Victorinum hunc, id est minorem [2]
viginti annis non complectatur. quare videndum, an
maiori viginti annis subveniatur: et si quidem ante
desideret, quam libertas competat, audietur: sin vero
postea, non possit. item quaeri potest, si is qui emit
hac lege minor sit, an restitui possit. et si quidem
nondum libertas competit, erit dicendum posse ei sub-
veniri: sin vero posteaquam dies venit, voluntas maio-
2 ris [3] venditoris libertatem imponit. Ex facto quae-
situm est: adulescentes quidam acceperant curatorem
Salvianum quendam nomine: hic cum curam admi-
nistrasset, beneficio principis urbicam procurationem
erat adeptus et apud praetorem se a cura adulescen-
tium excusaverat absentibus eis: adulescentes adierant
praetorem desiderantes in integrum adversus eum re-
stitui, quod esset contra constitutiones excusatus.
cum enim susceptam tutelam non alii soleant depo-
nere, quam qui trans mare rei publicae causa absunt
vel hi qui circa principem sunt occupati, ut in con-
siliarii Menandri Arrii persona est indultum, meruisset
autem Salvianus excusationem, adulescentes quasi
capti in integrum restitui a praetore desideraverant.
Aetrius Severus quia dubitabat, ad imperatorem Se-
verum rettulit: ad quam consultationem successori [4]
eius Venidio Quieto rescripsit nullas partes esse prae-
toris: neque enim contractum proponi cum minore
annis viginti quinque: sed principes intervenire et
reducere hunc ad administrationem, qui perperam
3 esset a praetore excusatus. Sciendum est autem
non passim minoribus subveniri, sed causa cognita,
4 si capti esse proponantur. Item non restituetur,
qui sobrie rem suam administrans occasione damni
non inconsulte accidentis, sed fato velit restitui: nec
enim eventus damni restitutionem indulget, sed in-
consulta facilitas. et ita et Pomponius libro vicen-
simo octavo scripsit. unde Marcellus apud Iulianum
notat, si minor sibi servum necessarium comparaverit,
mox decesserit [5], non debere eum restitui: neque enim
captus est emendo sibi rem pernecessariam, licet
5 mortalem. Si locupleti heres extitit et subito he-
reditas lapsa sit (puta praedia fuerunt quae chas-
mate perierunt, insulae exustae sunt, servi fugerunt
aut decesserunt): Iulianus quidem libro quadragen-
simo sexto sic loquitur, quasi possit minor in inte-
grum restitui. Marcellus autem apud Iulianum notat
cessare in integrum restitutionem: neque enim aeta-
tis lubrico captus est adeundo locupletem heredita-
tem, et quod fato contingit, cuivis patri familias
quamvis diligentissimo possit contingere. sed haec
res adferre potest restitutionem minori, si adiit here-
ditatem, in qua res erant multae mortales vel prae-
dia urbana, aes autem alienum grave, quod non pro-
spexit posse evenire, ut demoriantur mancipia, prae-
dia ruant, vel quod non cito distraxerit haec, quae
6 multis casibus obnoxia sunt. Item quaeritur, si
minor adversus minorem restitui desiderat, an sit au-
diendus. et Pomponius simpliciter scribit non resti-
tuendum. puto autem inspiciendum a praetore, quis
captus sit: proinde si ambo capti sunt, verbi gratia
minor minori pecuniam dedit et ille perdidit, melior
est causa secundum Pomponium eius, qui accepit et
7 vel dilapidavit vel perdidit. Plane si minor annis
cum filio familias maiore contraxerit, et Iulianus
libro quarto digestorum et Marcellus libro secundo
digestorum scribit [6] posse in integrum restitui, ut
magis aetatis ratio quam senatus consulti habeatur.

12 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Si
apud minorem mulier pro alio intercesserit, non est
ei actio in mulierem danda, sed perinde atque ceteri
per exceptionem summoveri debet: scilicet quia com-
muni iure in priorem debitorem ei actio restituitur.
haec si solvendo sit prior debitor: alioquin mulier
non utetur senatus consulti auxilio.

13 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* In cau-
sae cognitione versabitur, utrum soli ei succurrendum
sit, an etiam his qui pro eo obligati sunt, ut puta
fideiussoribus. itaque si cum scirem minorem et ei
fidem non haberem, tu fideiusseris pro eo, non est
aequum fideiussori in necem meam subveniri, sed
potius ipsi deneganda erit mandati actio. in summa
perpendendum erit praetori, cui potius subveniat,
utrum creditori an fideiussori: nam minor captus
neutri tenebitur. facilius in mandatore dicendum erit
non debere ei subvenire [7]: hic enim velut adfirmator
fuit et suasor, ut cum minore contraheretur. unde
tractari potest, minor in integrum restitutionem utrum
adversus creditorem an et adversus fideiussorem im-
plorare debeat. et puto tutius adversus utrumque:
causa enim cognita et praesentibus adversariis vel si
per contumaciam desint in integrum restitutiones per-
1 pendendae sunt. Interdum autem restitutio et in
rem datur minori, id est adversus rei eius possesso-
rem, licet cum eo non sit contractum. ut puta rem
a minore emisti et alii vendidisti: potest desiderare
interdum adversus possessorem restitui, ne rem suam
perdat vel re sua careat, et hoc vel cognitione prae-
toria vel rescissa alienatione dato in rem iudicio.
Pomponius quoque libro vicensimo octavo scribit
Labeonem existimasse, si minor viginti quinque annis
fundum vendidit et tradidit, si emptor rursus eum
alienavit, si quidem emptor sequens scit rem ita
gestam, restitutionem adversus eum faciendam: si
ignoravit et prior emptor solvendo esset, non esse
faciendam: sin vero non esset solvendo, aequius esse
minori succurri etiam adversus ignorantem, quamvis
bona fide emptor est.

14 *Paulus libro undecimo ad edictum* Plane quam-
diu is qui a minore rem [8] accepit aut heres eius ido-
neus sit, nihil novi constituendum est in eum, qui
rem bona fide emerit, idque et Pomponius scribit.

15 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale*
Sed ubi restitutio datur, posterior emptor reverti ad
auctorem suum poterit: per plures quoque personas
si emptio ambulaverit, idem iuris erit.

16 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* In cau-
sae cognitione etiam hoc versabitur, num forte alia
actio possit competere citra in integrum restitutionem.
nam si communi auxilio et mero iure munitus sit,
non debet ei tribui extraordinarium auxilium: ut puta
cum pupillo contractum est sine tutoris auctoritate
1 nec locupletior factus est. Item relatum est apud
Labeonem, si minor circumscriptus societatem coierit
vel etiam donationis causa, nullam esse societatem
nec inter maiores quidem et ideo cessare partes prae-
toris: idem et Ofilius respondit: satis enim ipso iure
2 munitus est. Pomponius quoque refert libro vi-
censimo octavo, cum quidam heres rogatus esset fra-
tris [9] filiae complures res dare ea condicione, ut, si
sine liberis decessisset, restitueret eas heredi et haec
defuncto herede heredi eius cavisset se restituturam,
Aristonem putasse in integrum restituendam. sed et
illud Pomponius adicit, quod potuit incerti condici
haec cautio etiam a maiore: non enim ipso iure, sed
3 per condictionem munitus est. Et generaliter pro-
bandum est, ubi contractus non valet, pro certo
4 praetorem se non debere interponere. Idem Pom-
ponius ait in pretio emptionis et venditionis natura-
5 liter licere contrahentibus se circumvenire. Nunc

(1) servitute *edd.* (2) maiorem *Degenkolb: uel dele verba* id est minorem viginti annis (3) viginti annis *ins.* (4) successor *F* (5) is *ins.* (6) scribunt *scr.* (7) subveniri *S* (8) *sic S,* minorem *F* (9) fatris *F*

videndum, qui in integrum restituere possunt. et tam praefectus urbi quam alii magistratus pro iurisdictione sua restituere in integrum possunt, tam in aliis causis quam contra sententiam suam.

17 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Praefecti etiam praetorio ex sua sententia in integrum possunt restituere, quamvis appellari[1] ab his non possit. haec idcirco tam varie, quia appellatio quidem iniquitatis sententiae querellam, in integrum vero restitutio erroris proprii veniae petitionem vel adversarii circumventionis allegationem continet.

18 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Minor autem magistratus contra sententiam maiorum non
1 restituet. Si autem princeps sententiam dixit, perraro solet permittere restitutionem et induci in auditorium suum eum, qui per infirmitatem aetatis captum se dicat, dum ea, quae pro causa sunt, dicta non allegat[2] vel ab advocatis proditum queratur. denique Glabrionem Acilium divus Severus et imperator Antoninus non audierunt incolorate restitui desiderantem adversus fratrem post speciem in auditorio
2 eorum finitam. Sed et Percennio Severo contra res bis iudicatas in integrum restitui[3] divus Severus et imperator Antoninus permiserunt in auditorio suo
3 examinari. Idem imperator Licinnio Frontoni rescripsit insolitum esse post sententiam vice sua ex appellatione dictam alium in integrum restitutionem
4 tribuere nisi solum principem. Sed et si ab imperatore iudex datus cognoscat, restitutio ab alio nisi
5 a principe, qui iudicem destinavit, non fiet. Non solum autem[4] minoribus, verum successoribus quoque minorum datur in integrum restitutio, etsi sint ipsi maiores.

19 *Idem libro tertio decimo ad edictum* Interdum tamen successori plus quam annum dabimus, ut est edicto expressum, si forte aetas ipsius subveniat: nam post annum vicensimum quintum habebit legitimum tempus. hoc enim ipso deceptus videtur, quod, cum posset restitui intra tempus statutum ex persona defuncti, hoc non fecit. plane si defunctus ad in integrum restitutionem modicum tempus ex anno utili habuit, huic[5] heredi minori post annum vicensimum quintum completum non totum statutum tempus dabimus ad in integrum restitutionem, sed id dumtaxat tempus, quod habuit is cui heres extitit.

20 *Idem libro undecimo ad edictum* Papinianus libro secundo responsorum ait exuli reverso non debere prorogari tempus in integrum restitutionis statutum, quia afuit, cum potuerit adire praetorem per procuratorem, nec dixit[6], vel praesidem ubi erat. sed quod idem dicit et indignum esse propter irrogatam poenam, non recte: quid enim commune habet de-
1 lictum cum venia aetatis? Si quis tamen maior viginti quinque annis intra tempus restitutionis statutum contestatus postea destiterit, nihil ei proficit ad in integrum restitutionem contestatio, ut est saepissime rescriptum.

21[7] *Idem libro decimo ad edictum* Destitisse autem[8] is videtur non qui distulit, sed qui liti renuntiavit in totum.

22 *Idem libro undecimo ad edictum* In integrum vero restitutione postulata adversus aditionem a minore factam, si quid legatis expensum est, vel pretia eorum qui ad libertatem aditione eius pervenerunt, a minore refundenda non sunt. quemadmodum per contrarium cum minor restituitur ad adeundam hereditatem, quae antea gesta erant[9] per curatorem bonorum decreto praetoris ad distrahenda bona secundum iuris formam constitutum, rata esse habenda Calpurnio Flacco Severus et Antoninus rescripserunt.

23 *Paulus libro undecimo ad edictum* Cum mandato[10] patris filius familias res administraret, non habet beneficium restitutionis: nam et si alius ei mandasset, non succurreretur, cum eo modo maiori potius consuleretur, cuius damno res sit cessura. sed si eventu damnum minor passurus sit, quia quod praestiterit servare ab eo cuius negotia gessit non potest, quia is non erit solvendo, sine dubio praetor interveniet. si autem ipse dominus minor sit, procurator vero maioris aetatis, non potest facile dominus audiri, nisi si mandatu eius gestum erit nec a procuratore servari res possit. ergo et si procuratorio nomine minor circumscriptus sit, imputari debet hoc domino, qui tali commisit sua negotia. idque et Marcello placet.

24 *Paulus libro primo sententiarum* Quod si minor sua sponte negotiis maioris intervenerit[11], restituendus erit, ne maiori damnum accidat. quod si hoc facere[12] recusaverit, tunc si conventus fuerit negotiorum gestorum, adversus hanc actionem non restituitur: sed compellendus est sic ei cedere auxilio[13] in integrum restitutionis, ut procuratorem eum in rem suam faciat, ut possit per hunc modum damnum
1 sibi propter minorem contingens resarcire. Non semper autem ea, quae cum minoribus geruntur, rescindenda sunt, sed ad bonum et aequum redigenda sunt, ne magno incommodo huius aetatis homines adficiantur nemine cum his contrahente et quodammodo commercio eis interdicetur[14]. itaque nisi aut manifesta circumscriptio sit aut tam[15] neglegenter in ea causa versati sunt, praetor interponere se non
2 debet. Scaevola noster aiebat: si quis iuvenili levitate ductus omiserit vel repudiaverit hereditatem vel bonorum possessionem, si quidem omnia in integro sint, omnimodo audiendus est: si vero iam distracta hereditate et negotiis finitis ad paratam pecuniam laboribus substituti veniat, repellendus est: multoque parcius ex hac causa heredem minoris restituen-
3 dum esse. Si servus vel filius familias minorem circumscripserit, pater dominusve quod ad eum pervenerit restituere iubendus est, quod non pervenerit ex peculio eorum praestare: si ex neutro satisfiet et dolus servi intervenerit, aut verberibus castigandus aut noxae dedendus erit. sed et si filius familias hoc
4 fecit, ob dolum suum condemnabitur. Restitutio autem ita facienda est, ut unusquisque[16] integrum ius suum recipiat. itaque si in vendendo fundo circumscriptus restituetur, iubeat praetor emptorem fundum cum fructibus reddere et pretium recipere, nisi si tunc dederit, cum eum perditurum non ignoraret: sicuti facit in ea pecunia, quae ei consumpturo creditur, sed parcius in venditione, quia aes alienum ei solvitur, quod facere necesse est, credere autem non est necesse. nam et si origo contractus ita constitit, ut infirmanda sit, si tamen necesse fuit pretium solvi,
5 non omnimodo emptor damno adficiendus est. Ex hoc edicto nulla propria actio vel cautio proficiscitur: totum enim hoc pendet ex praetoris cognitione.

25 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Illud nullam habet dubitationem, quin minor si non debitum solverit ex ea causa, ex qua iure civili repetitio non est, danda[17] sit ei utilis actio ad repetendum: cum et maioribus viginti quinque annis iustis
1 ex causis dari solet repetitio. Si talis interveniat iuvenis, cui praestanda sit restitutio, ipso postulante praestari debet aut procuratori[18] eius, cui id ipsum nominatim mandatum sit: qui vero generale manda-

(1) appellare *F* (2) dicat non allegata *scr. secundum B* (3) desiderante eas res *ins.* (4) aute *F* (5) huius *Hal. cum B* (6) nec adierit *scr.* (7) = *D.* 5, 1, 10 (8) autem *om. D. l. gem.* (9) erunt F^1 (10) mandatu F^2 (11) *cf. Paulus* 1, 9, 2: qui minori mandavit, ut negotia sua agat, ex eius persona in integrum restitui non potest, nisi minor sua sponte negotiis eius intervenerit. *quae sequuntur in digestis, videntur esse ex Pauli l. XI ad edictum* (*Cuiacius*): *quamquam ne Basilica quidem quicquam mutant* (12) face *F* (13) *sic* $F^{em}S$, auxilioum F^{ue}, auxilium *dett.* (14) interdicatur *edd.* (15) aut tam F^3, autam F^1, aut admodum *scr.* (16) in *ins.* F^1S (17) *recte interpunxit Lenel* (18) procurator F^1, procuratore *Taur.*

tum de universis negotiis gerendis alleget, non debet audiri.

26 *Paulus libro undecimo ad edictum* Quod si de speciali mandatu dubitetur, cum restitutio postuletur, interposita stipulatione ratam rem dominum
1 habiturum rei potest mederi. Quod si is, qui circumscripsisse dicitur, absit, defensor eius satis iudicatum solvi dare debebit.

27 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Patri pro filio omnimodo praestanda restitutio est, licet filius restitui nolit, quia patris periculum agitur qui de peculio tenetur. ex quo apparet ceteros cognatos[1] vel adfines alterius esse condicionis, nec aliter audiri oportere, quam si ex voluntate adulescentis postulent aut eius vitae sit iste adulescens, ut merito
1 etiam bonis ei debeat interdici. Si pecuniam, quam mutuam minor accepit, dissipavit, denegare debet proconsul creditori adversus eum actionem. quod si egenti minor crediderit, ulterius procedendum non est, quam ut iubeatur iuvenis actionibus suis, quas habet adversus eum cui ipse credidisset, cedere creditori suo. praedium quoque si ex ea pecunia pluris quam oporteret emit, ita temperanda res erit, ut iubeatur venditor reddito pretio reciperare praedium, ita ut sine alterius damno etiam creditor a iuvene suum consequatur. ex quo scilicet simul intellegimus, quid observari oporteat, si sua pecunia pluris quam oportet emerit, ut tamen hoc et[2] superiore casu venditor, qui pretium reddidit, etiam usuras, quas ex ea pecunia percepit aut percipere potuit, reddat, et fructus, quibus locupletior factus est iuvenis, recipiat. item ex diverso si minore pretio quam oportet vendiderit adulescens, emptor quidem iuberi debebit praedia cum fructibus restituere, iuvenis autem eatenus ex pretio reddere, quatenus ex ea pecunia locupletior
2 est. Si minor annis viginti quinque sine causa debitori acceptum tulerit, non solum in ipsum, sed et in fideiussores et in pignora actio restitui debet. et si ex duobus reis alteri acceptum tulerit, in utrumque
3 restituenda est actio. Ex hoc intellegimus, si damnosam sibi novationem fecerit, forte si ab idoneo debitore ad inopem novandi causa transtulerit obligationem, oportere eum in priorem debitorem resti-
4 tui. Adversus eos quoque restitutio praestanda est, quorum de dolo agere non permittitur, nisi quaedam personae speciali lege exceptae sint.

28 *Celsus libro secundo digestorum* Cum minor quam quinque et viginti annis adversus eum, cum quo tutelae egit, restituitur, non ideo tutori contrarium tutelae iudicium restituendum est.

29 *Modestinus libro secundo responsorum* Etiamsi patre eodemque tutore auctore pupillus captus probari possit, curatorem postea ei datum nomine ipsius in integrum restitutionem postulare non prohiberi.
1 Ex causa curationis condemnata pupilla adversus unum caput sententiae restitui volebat, et quia videtur in ceteris litis speciebus relevata fuisse, actor maior aetate, qui adquievit tunc temporis sententiae, dicebat totam debere litem restaurari[3]. [4]Modestinus respondit, si species, in qua pupilla in integrum restitui desiderat, ceteris speciebus non cohaeret, nihil proponi, cur a tota sententia recedi actor
2 postulans audiendus est. Si hereditate patris aetatis beneficio in integrum restitutus abstinuit se nemine de creditoribus paternis praesente vel ad agendum a praeside[5] evocato, an ea restitutio recte facta videatur, quaeritur. [4]Modestinus respondit, cum non evocatis creditoribus in integrum restitutionis decretum interpositum proponatur, minime id creditoribus praeiudicasse.

30 *Papinianus libro tertio quaestionum* Si filius emancipatus, contra tabulas non accepta possessione, post inchoatam restitutionis quaestionem, legatum ex testamento patris maior viginti quinque annis petisset, liti renuntiare videtur, cum et si bonorum possessionis tempus largiretur, electo iudicio defuncti repudiatum beneficium praetoris existimaretur.

31 *Idem libro nono responsorum* Si mulier, postquam heres extitit, propter aetatem abstinendi causa in integrum restituta fuerit, servos hereditarios ex fideicommisso ab ea recte manumissos retinere libertatem respondi: nec erunt cogendi viginti aureos pro libertate retinenda dependere, quam iure optimo consecuti videntur. nam et si quidam ex creditoribus pecuniam suam ante restitutionem ab ea reciperassent, ceterorum querella contra eos qui acceperunt ut pecunia communicetur, non admittetur.

32 *Paulus libro primo quaestionum* Minor viginti quinque annis adito praeside ex aspectu corporis falso probavit perfectam aetatem: curatores cum intellexissent esse minorem perseveraverunt in administratione: medio[6] tempore post probatam aetatem ante impletum vicensimum quintum annum solutae sunt adulescenti pecuniae debitae easque male consumpsit. quaero cuius sit periculum: et quid si curatores quoque in eodem errore perseverassent, ut putarent maiorem esse et abstinuissent se ab administratione, curationem etiam restituissent, an periculum temporis, quod post probatam aetatem cessit, ad eos pertineat? respondi: hi qui debita exsolverunt liberati iure ipso non debent iterum conveniri. plane curatores, qui scientes eum minorem esse perseveraverunt in eodem officio, non debuerunt eum pati accipere pecunias debitas et debebunt hoc nomine conveniri. quod si et ipsi decreto praesidis crediderunt et administrare cessaverunt vel etiam rationem reddiderunt, similes sunt ceteris debitoribus, ideoque non conveniuntur.

33 *Aburnius Valens libro sexto fideicommissorum* Si minor viginti quinque annis servum suum, qui pluris[7], quam in testamento ei legatum sit, manumittere rogatus fuerit et legatum acceperit, non cogendum praestare libertatem, si legatum reddere paratus sit, Iulianus respondit: ut quemadmodum maioribus liberum sit non accipere, si nolint manumittere, sic huic reddenti legatum necessitas manumittendi remittatur.

34 *Paulus libro primo sententiarum* Si minor viginti quinque annis filio familias minori pecuniam credidit, melior est causa consumentis, nisi locupletior ex hoc inveniatur litis contestatae tempore is
1 qui accepit. Minores si in iudicem compromiserunt et tutore auctore stipulati sunt, integri restitutionem adversus talem obligationem iure desiderant.

35 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Si in emptionem penes se collatam minor adiectione ab alio superetur, implorans in integrum restitutionem audietur, si eius interesse emptam ab eo rem fuisse adprobetur, veluti quod maiorum eius fuisset: [8]tamen ut id, quod ex licitatione accessit, ipse offerat venditori.

36 *Paulus libro quinto sententiarum* Minor viginti quinque annis omissam allegationem per in integrum restitutionis auxilium repetere potest.

37 *Tryphoninus libro tertio disputationum* Auxilium in integrum restitutionis exsecutionibus poenarum paratum non est: ideoque iniuriarum iudicium semel
1 omissum repeti non potest. Sed et in sexaginta diebus praeteritis, in quibus iure mariti sine calumnia vir accusare mulierem adulterii potest, denegatur ei in integrum restitutio: quod ius omissum si nunc repetere vult, quid aliud quam delicti veniam, id est calumniae deprecatur? et cum neque in delictis neque in calumniatoribus praetorem succurrere oportere certi iuris sit, cessabit in integrum restitutio. in delictis autem minor annis viginti quinque non meretur in integrum restitutionem, utique atrocioribus, nisi quatenus interdum miseratio aetatis ad mediocrem poenam iudicem produxerit. sed ut ad legis Iuliae de adulteriis coercendis praecepta veniamus, utique nulla deprecatio adulterii poenae est, si se minor annis

(1) *sic* F^2S *cum* B, agnatos F^1 (2) ex FS (3) *sic* F^2, restaurare F^1S (4) herennius *utroque loco ins.* F^2

(5) praede F (6) administrationem dio F (7) sit *ins.* (8) ita *ins.* S

adulterum fateatur. dixi, nec si quid eorum commi-
serit, quae pro adulterio eadem lex punit, veluti si
adulterii damnatam sciens uxorem duxerit, aut in
adulterio deprehensam uxorem non dimiserit, quaes-
tumve de adulterio uxoris fecerit, pretiumve pro
comperto stupro acceperit, aut domum praebuerit ad
stuprum adulteriumve in eam [1] committendum: et non
sit aetatis excusatio adversus praecepta legum ei, qui
dum leges invocat, contra eas committit.
38 *Paulus libro primo decretorum* Aemilius La-
rianus ab Ovinio fundum Rutilianum lege commisso-
ria emerat data parte pecuniae, ita ut, si intra duos
menses ab emptione reliqui pretii partem dimidiam
non solvisset, inemptus esset, item si intra alios duos
menses reliquum pretium non numerasset, similiter
esset inemptus. intra priores duos menses Lariano
defuncto Rutiliana pupillaris aetatis successerat [2], cuius
tutores in solutione cessaverunt. venditor denuntia-
tionibus tutoribus saepe datis post annum eandem
possessionem Claudio Telemacho vendiderat. pupilla
in integrum restitui desiderabat: victa tam apud prae-
torem quam apud praefectum urbi provocaverat. pu-
tabam bene iudicatum, quod pater eius, non ipsa
contraxerat: imperator autem motus est, quod dies
committendi in tempus pupillae incidisset eaque effe-
cisset, ne pareretur legi venditionis. dicebam posse
magis ea ratione restitui eam, quod venditor denun-
tiando post diem, quo placuerat esse commissum, et
pretium petendo recessisse a lege sua videretur: non
me moveri quod dies postea transisset, non magis
quam si creditor pignus distraxisset, post mortem
debitoris die solutionis finita. quia tamen lex com-
missoria displicebat ei, pronuntiavit in integrum re-
stituendam. movit etiam illud imperatorem, quod
priores tutores, qui non restitui desiderassent, suspecti
1 pronuntiati erant. Quod [3] dicitur non solere filiis
familias post emancipationem adhuc minoribus suc-
curri in his, quae omisissent manentes in potestate,
tunc recte dicitur, cum patri adquirere possunt.
39 *Scaevola libro secundo digestorum* Intra utile
tempus restitutionis apud praesidem petierunt in in-
tegrum restitutionem minores et de aetate sua pro-
baverunt: dicta pro aetate sententia adversarii, ut im-
pedirent cognitionem praesidis, ad imperatorem appella-
verunt: praeses in eventum appellationis cetera cognitio-
nis distulit. quaesitum est: si finita appellationis apud
imperatorem cognitione et iniusta appellatione pro-
nuntiata egressi aetatem deprehendantur, an cetera
negotii implere possunt, cum per eos non steterit,
quo minus res finem accipiat? respondi secundum
ea quae proponuntur perinde cognosci atque si nunc
1 intra aetatem essent. Vendentibus curatoribus mi-
noris fundum emptor extitit Lucius Titius et sex fere
annis possedit et longe longeque rem meliorem fecit:
quaero, cum sint idonei curatores, an minor adversus
Titium emptorem in integrum restitui possit. respondi
ex omnibus quae proponerentur vix esse eum resti-
tuendum, nisi si maluerit omnes expensas, quas bona
fide emptor fecisse adprobaverit, ei praestare, maxime
cum sit ei paratum promptum auxilium curatoribus
eius idoneis constitutis.
40 *Ulpianus libro quinto opinionum* Minor annis
viginti quinque, cui fideicommissum solvi pronuntiatum
erat, caverat id se accepisse et cautionem eidem de-
bitor quasi creditae pecuniae fecerat. in integrum
restitui potest, quia partam ex causa iudicati [4] per-
secutionem novo contractu ad initium alterius peti-
1 tionis redegerat. Praedia patris sui minor annis
viginti quinque ob debita rationis tutelae aliorum,
quam pater administraverat, in solutum inconsulte
dedit: ad suam aequitatem per in integrum restitu-
tionem revocanda res est, usuris pecuniae, quam con-
stiterit ex tutela deberi, reputatis et cum quantitate
fructuum perceptorum compensatis.

41 *Iulianus libro quadragensimo quinto digesto-
rum* Si iudex circumvento in venditione adulescenti
iussit fundum restitui eumque pretium emptori red-
dere, et hic nolit uti [5] hac in integrum restitutione
paenitentia acta, exceptionem utilem adversus peten-
tem pretium quasi ex causa iudicati adulescens ha-
bere poterit, quia unicuique licet contemnere haec,
quae pro se introducta sunt. nec queri poterit ven-
ditor [6], si restitutus fuerit in eam causam, in qua se
ipse constituit et quam mutare non potuisset, si minor
auxilium praetoris non implorasset.
42 *Ulpianus libro secundo de officio proconsulis*
Praeses provinciae minorem in integrum restituere
potest etiam contra suam vel decessoris sui senten-
tiam: quod enim appellatio interposita maioribus prae-
stat, hoc beneficio aetatis consequuntur minores.
43 *Marcellus* [7] *libro primo de officio praesidis*
De aetate eius, qui se maiorem annis viginti quinque
dicit, causa cognita probandum est, quia per eam
probationem in integrum restitutioni eiusdem adules-
centis et aliis causis praeiudicatur.
44 *Ulpianus libro quinto opinionum* Non omnia,
quae minores annis viginti quinque gerunt, irrita sunt,
sed ea tantum, quae causa cognita eiusmodi depre-
hensa sunt, [8] vel ab aliis circumventi vel sua facili-
tate decepti aut quod habuerunt amiserunt [9], aut quod
adquirere emolumentum potuerunt omiserint, aut se
oneri quod non suscipere licuit obligaverunt [10].
45 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Etiam
ei, qui priusquam nasceretur usucaptum amisit, re-
1 stituendam actionem Labeo scribit. Imperator Titus
Antoninus rescripsit eum, qui fraude tutoris adver-
sarium suum diceret absolutum et agere cum eo ex
integro vellet, licentiam habere prius cum tutore agere.
46 *Paulus libro secundo responsorum* Eum, qui
ex sua voluntate minorem annis in iudicio defendit
et condemnatus est, ex causa iudicati posse conveniri
nec eius quem defendit aetatem ad restitutionem im-
petrandam ei prodesse, cum causam iudicati recusare
non possit. ex quo apparet nec eum, cuius nomine
condemnatus est, auxilium restitutionis propter eam
sententiam implorare posse.
47 *Scaevola libro primo responsorum* Tutor ur-
guentibus creditoribus rem pupillarem bona fide ven-
didit, denuntiante tamen matre [11] emptoribus: quaero,
cum urguentibus creditoribus distracta sit nec de sordi-
bus tutoris merito quippiam dici potest, an pupillus
in integrum restitui potest. respondi cognita causa
aestimandum, nec idcirco, si iustum sit restitui, dene-
gandum id auxilium, quod tutor delicto vacaret.
1 Curator adulescentium praedia communia sibi et
his, quorum curam administrabat, vendidit: quaero,
si decreto praetoris adulescentes in integrum restituti
fuerint, an eatenus venditio rescindenda sit, quatenus
adulescentium pro parte fundus communis fuit? re-
spondi eatenus rescindi, nisi si emptor a toto con-
tractu velit discedi, quod partem empturus non esset.
item quaero, emptor utrum a Seio et Sempronio pu-
pillis pretium cum usuris recipere deberet an vero
ab herede curatoris? respondi heredes quidem cura-
toris teneri, verum in Seium et Sempronium pro parte,
qua eorum fundus fuit, actiones dandas: utique si
ad eos accepta pecunia pro eadem parte pervenisset.
48 [12] *Paulus libro primo sententiarum* Minor se
in id, quod fideiussit vel mandavit [13], in integrum re-
1 stituendo reum principalem non liberat. Minor
ancillam vendidit: si eam emptor manumiserit, ob
hoc in integrum restitui non poterit, sed adversus
2 emptorem quanti sua interest actionem habebit. Mu-
lier minor viginti quinque annis, si pactione dotis de-
terior condicio eius fiat et tale pactum inierit, quod
numquam maioris aetatis constitutae paciscerentur,
atque ideo revocare velit, audienda est.
49 *Ulpianus libro trigensimo quinto ad edictum*

(1) ea *dett.* (2) successesserat *F* (3) iquod F^{ac}, id quod *S* (4) iudicatur *F* (5) uti *om. F* (6) emptor *Cuiacius* (7) Macer *dett.* (8) ut *ins. Ruecker* (9) amiserint *scr.* (10) obligaverint *scr.* (11) et *ins. F* (12) *pr.* = *Paulus* 1, 9, 5 (13) in his quae fideiussit vel fidepromisit vel spopondit vel mandavit *Pauli libri*

Si res pupillaris vel adulescentis distracta fuerit, quam lex distrahi non prohibet, venditio quidem valet, verumtamen si grande damnum pupilli vel adulescentis versatur, etiamsi collusio non intercessit, distractio per in integrum restitutionem revocatur.

50 *Pomponius libro nono epistularum et variarum lectionum* Iunius[1] Diophantus Pomponio suo salutem. Minor viginti quinque annis novandi animo intercessit pro eo, qui temporali actione tenebatur, tunc cum adhuc supererant decem dies, et postea in integrum restitutus est: utrum restitutio, quae creditori adversus priorem debitorem datur, decem dierum sit an plenior? ego didici ex tempore in integrum restitutionis tantundem temporis praestandum, quantum supererat: tu quid de eo putas velim rescribas. respondit: sine dubio, quod de temporali actione, in qua intercessit minor, sensisti, puto verius esse: ideoque et pignus, quod dederat prior debitor, manet obligatum.

V[2].

DE CAPITE MINUTIS.

1 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Capitis minutio est status permutatio.

2 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Pertinet hoc edictum ad eas capitis deminutiones, quae salva civitate contingunt. ceterum sive amissione civitatis sive libertatis amissione contingat capitis deminutio, cessabit edictum neque[3] possunt hi penitus conveniri: dabitur plane actio in eos, ad quos bona pervenerunt
1 eorum. Ait praetor: 'Qui quaeve, posteaquam 'quid cum[4] his actum contractumve sit, capite[5] demi- 'nuti deminutae esse dicentur, in eos easve perinde,
2 'quasi id factum non sit, iudicium dabo'. Hi qui capite minuuntur ex his causis, quae capitis deminutionem praecesserunt, manent obligati naturaliter: ceterum si postea, imputare quis sibi debebit cur contraxerit, quantum ad verba huius edicti pertinet. sed interdum, si contrahatur cum his post capitis deminutionem, danda est actio. et quidem si adrogatus sit, nullus labor: nam perinde obligabitur ut filius
3 familias. Nemo delictis exuitur, quamvis capite
4 minutus sit. Ei, qui debitorem suum adrogavit, non restituitur actio in eum, postquam sui iuris fiat.
5 Hoc iudicium perpetuum est et in heredes et heredibus datur.

3 *Paulus libro undecimo ad edictum* Liberos qui adrogatum parentem sequuntur placet minui caput, cum in aliena potestate sint et cum familiam muta-
1 verint. Emancipato[6] filio et ceteris personis capitis minutio manifesto accidit, cum emancipari nemo possit nisi in imaginariam servilem causam deductus: aliter atque cum servus manumittitur, quia servile caput nullum ius habet ideoque[7] nec minui potest:

4 *Modestinus libro primo pandectarum* hodie enim incipit statum habere.

5 *Paulus libro undecimo ad edictum* Amissione civitatis fit capitis minutio, ut in aqua et igni inter-
1 dictione. Qui deficiunt, capite minuuntur (deficere autem dicuntur, qui ab his, quorum sub imperio sunt, desistunt et in hostium numerum se conferunt: sed et hi, quos senatus hostes iudicavit vel lege lata):
2 utique usque eo, ut civitatem amittant. Nunc respiciendum, quae capitis deminutione pereant: et primo de ea capitis deminutione, quae salva civitate accidit, per quam publica iura non interverti constat: nam manere magistratum vel senatorem vel iudicem certum est.

6 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Nam et cetera officia quae publica sunt, in eo non finiuntur: capitis enim minutio privata hominis et familiae eius iura, non civitatis amittit.

7 *Paulus libro undecimo ad edictum* Tutelas etiam non amittit capitis minutio exceptis his, quae in iure alieno personis positis deferuntur. igitur testamento dati vel ex lege vel ex senatus consulto erunt nihilo minus tutores: sed legitimae tutelae ex duodecim tabulis intervertuntur eadem ratione, qua et hereditates exinde legitimae, quia adgnatis deferuntur, qui desinunt esse familia mutati. ex novis autem legibus et hereditates et tutelae plerumque sic deferuntur, ut personae naturaliter designentur: ut ecce deferunt
1 hereditatem senatus consulta matri et filio. Iniuriarum et actionum ex delicto venientium obliga-
2 tiones cum capite ambulant. Si libertate adempta capitis deminutio subsecuta sit, nulli restitutioni adversus servum locus est, quia nec praetoria iurisdictione ita servus obligatur, ut cum eo actio sit: sed utilis actio adversus dominum danda est, ut Iulianus scribit, et nisi in solidum defendatur, permit-
3 tendum mihi est in bona quae habuit mitti. Item cum civitas amissa est, nulla restitutionis aequitas est adversus eum, qui amissis bonis et civitate relicta nudus exulat.

8 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Eas obligationes, quae naturalem praestationem habere intelleguntur, palam est capitis deminutione non perire[8], quia civilis ratio naturalia iura corrumpere non potest. itaque de dote actio, quia in bonum et aequum concepta est, nihilo minus durat etiam post capitis deminutionem,

9 *Paulus libro undecimo ad edictum* ut quandoque emancipata agat.

10 *Modestinus libro octavo differentiarum* Legatum in annos singulos[9] vel menses singulos relictum[10], vel si habitatio legetur, morte quidem legatarii legatum intercidit, capitis[11] deminutione tamen interveniente perseverat: videlicet quia tale legatum in facto potius quam in iure consistit.

11 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima media minima: tria enim sunt quae habemus, libertatem civitatem familiam. igitur cum omnia haec amittimus, hoc est libertatem et civitatem et familiam, maximam esse capitis deminutionem: cum vero amittimus civitatem, libertatem retinemus, mediam esse capitis deminutionem: cum et libertas et civitas retinetur, familia tantum mutatur, minimam esse capitis deminutionem constat.

VI[12].

EX[13] QUIBUS CAUSIS MAIORES VIGINTI QUINQUE ANNIS IN INTEGRUM RESTITUUNTUR[14].

1 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Huius edicti causam nemo non iustissimam esse confitebitur: laesum enim ius per id tempus, quo quis rei publicae operam dabat vel adverso casu laborabat, corrigitur, nec non et adversus eos succurritur, ne vel obsit vel
1 prosit quod evenit. Verba autem edicti talia sunt: 'Si cuius quid de bonis, cum is metus aut sine dolo 'malo rei publicae causa abesset, inve vinculis servi- 'tute hostiumque potestate[15] esset[16]: sive cuius ac- 'tionis eorum cui dies exisse dicetur: item si quis 'quid usu suum fecisset[17], aut quod non utendo 'amisit[18], consecutus, actioneve qua solutus ob id, 'quod dies eius exierit, cum absens non defenderetur, 'inve vinculis esset, secumve agendi potestatem non 'faceret, aut cum eum invitum in ius vocari non li- 'ceret neque defenderetur: cumve magistratus de ea 're appellatus esset sive cui pro magistratu[19] sine

(1) inius *F*[1]
(2) *Ed.* 1...5. 7...10; *Sab.* 6. 11. — *Bas.* 46, 2. — *Cf. Inst.* 1, 16 (3) eque *F* (4) eum *F* (5) capit *F* (6) etmancipato *F* (7) ideo *F*[1] (8) peperire *F* (9) sigulos *F* (10) legato ... relicto *scr.* (11) captis *F*
(12) *Ed.* 1...18. 21...28. 30...38: *Pap.* 19. 20. 39; *Sab.* 29. 40 ...46. — *Bas.* 10, 35. — *Cf. Cod.* 2, 54 (13) ex] de *ind. F* (14) restituantur *ind. F* (15) potatestate *F* (16) posteave non utendo deminutum esse *ins. secundum B* (17) fecisse *Hal.* (18) amissum sit *Hal.* (19) cumve ... esset sive cui pro magistratu] sive cui, cum magistratus de ea re appellatus esset prove magistratu *scr.*

'dolo ipsius actio exempta esse dicetur: earum rerum 'actionem intra annum, quo primum de ea re experiundi potestas erit, item si qua alia mihi iusta causa 'esse videbitur, in integrum restituam, quod eius per 'leges plebis scita senatus consulta edicta decreta 'principum licebit.'

2 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Hoc edictum, quod[1] ad eos pertinet, qui ei continentur, minus in usu frequentatur: huiusmodi enim personis extra ordinem ius dicitur ex senatus consultis et
1 principalibus constitutionibus. Hoc autem capite adiuvantur in primis hi, qui metus causa afuissent: scilicet si non supervacuo timore deterriti afuissent.

3 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Metus autem causa abesse videtur, qui iusto timore mortis vel cruciatus corporis conterritus abest: et hoc ex affectu eius intellegitur. sed non sufficit quolibet terrore abductum timuisse, sed huius rei disquisitio iudicis est.

4 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Item hi, qui rei publicae causa sine dolo malo afuissent. dolum malum eo pertinere accepi, ut qui reverti potest neque reverteretur, in eo, quod per id tempus adversus eum factum est, non adiuvetur: veluti si alterius grandis commodi captandi gratia id egerit, ut rei publicae causa abesset, et[2] revocatur ab isto privilegio,

5 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* et qui data opera et sine lucro hoc affectaverit: vel qui maturius profectus est: vel litis gratia coepit rei publicae causa abesse. sed haec adiectio doli mali ad rei publicae causa absentes refertur, non etiam ad eum, qui metus causa: quoniam nullus metus est, si
1 dolus intercedit. Sed qui Romae rei publicae causa[3] operam dant, rei publicae causa non absunt,

6 *Paulus libro duodecimo ad edictum* ut sunt magistratus.

7 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Milites plane, qui Romae militant, pro rei publicae causa absentibus habentur.

8 *Paulus libro tertio brevium* Legatis quoque municipiorum succurritur ex principum Marci et Commodi constitutione.

9 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Succurritur etiam ei, qui in vinculis fuisset. quod non solum ad eum pertinet, qui publica custodia coercetur, sed ad eum quoque, qui a latronibus aut praedonibus vel potentiore[4] vi oppressus vinculis coercebatur. vinculorum autem appellatio latius accipitur: nam etiam inclusos veluti lautumiis vinctorum numero haberi placet, quia nihil intersit, parietibus an compedibus teneatur. custodiam autem solam publicam accipi Labeo putat.

10 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* In eadem causa sunt et qui a militibus statoribusque vel a municipalibus ministeriis adservantur, si probentur rei suae superesse non potuisse. in vinculis autem etiam eos accipimus, qui ita alligati sunt, ut sine dedecore in publico parere non possint.

11 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Ei quoque succurritur, qui in servitute fuerit, sive bona fide serviat homo liber, sive detentus sit.

12 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Is autem, qui de statu suo litigat, ex quo lis inchoata est hoc edicto non continetur: tamdiu igitur in servitute esse videtur, quamdiu non est eiusmodi lis coepta.

13 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Recte Labeo ait eum non contineri, qui liber et heres institutus sit, antequam sit heres, quia nec bona habeat
1 et praetor de liberis hominibus loquatur. Puto tamen[4*] filium familias in castrensi peculio pertinere ad hoc edictum.

14 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Item ei succurritur, qui in hostium potestate[5] fuit, id est ab hostibus captus. nam transfugis nullum credendum est beneficium tribui, quibus negatum est postliminium. poterant tamen, qui in hostium potestate essent, illa parte edicti contineri, qua loquitur de his qui in servitute fuerint.

15 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum*[6] Ab hostibus autem captis postliminio reversis succurritur aut ibi mortuis, quia nec procuratorem habere possunt: cum aliis supra scriptis etiam per procuratorem possit subveniri praeter eos, qui in servitute detinentur. ego autem etiam nomine eius, qui hostium potitus est, si curator (ut plerumque) fuerit bonis constitutus, auxilium
1 competere existimo. Non minus autem ab hostibus capto quam[7] ibi nato, qui postliminium habet, suc-
2 cursum videtur. Si damni infecti missus sit in aedes militis, si quidem praesente eo iussit praetor possideri, non restituitur, sin vero absente eo, dicendum
3 subveniri ei debere. Sed quod simpliciter praetor edixit 'posteave' ita accipiendum est, ut, si inchoata sit bonae fidei possessoris detentatio ante absentiam[8], finita autem reverso, restitutionis auxilium locum habeat non quandoque, sed ita demum, si intra modicum tempus quam rediit hoc contigit, id est dum hospitium quis conducit, sarcinulas componit, quaerit advocatum: nam eum, qui differt restitutionem, non esse audiendum Neratius scribit.

16 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Non enim neglegentibus subvenitur, sed necessitate rerum impeditis. totumque istud arbitrio praetoris temperabitur, id est ut ita demum restituat, si non neglegentia, sed temporis angustia non potuerunt litem contestari.

17 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Iulianus libro quarto scribit non solum adversus possessorem hereditatis succurrendum[9] militi, verum adversus eos quoque, qui a possessore emerunt, ut vindicari res possint, si miles hereditatem adgnoverit: quod si non adgnoverit, ex post facto usucapionem processisse
1 manifestatur. Eum quoque cui sic legatum sit: 'vel in annos singulos, quibus in Italia esset', restituendum, ut capiat, atque si in Italia fuisset, et Labeo scribit et Iulianus libro quarto et Pomponius libro trigensimo primo probant: non enim dies actionis exit, ubi praetoris auxilium necessarium erat, sed condicio in causa est.

18 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Sciendum est, quod in his casibus restitutionis auxilium maioribus damus, in quibus rei dumtaxat persequendae gratia queruntur, non cum et lucri faciendi ex alterius poena vel damno auxilium sibi impertiri desiderant.

19 *Papinianus libro tertio quaestionum* Denique si emptor, priusquam per usum sibi adquireret, ab hostibus captus sit, placet interruptam possessionem postliminio non restitui, quia haec sine possessione non constitit, possessio autem plurimum facti habet: causa vero facti non continetur postliminio.

20 *Idem libro tertio decimo quaestionum* Nec utilem actionem ei tribui oportet, cum sit iniquissimum auferre domino, quod usus non abstulit: neque enim intellegitur amissum, quod ablatum alteri non est.

21 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* 'Item', ait praetor, 'si quis[10] usu suum fecisset[11], aut quod 'non utendo sit amissum consecutus, actioneve qua 'solutus ob id, quod dies eius exierit, cum absens 'non defenderetur.' quam clausulam praetor inseruit, ut, quemadmodum succurrit supra scriptis personis, ne capiantur, ita et adversus ipsas succurrit[12], ne
1 capiant. Et erit notandum, quod plus praetor expressit, cum adversus eos restituit, quam cum ipsis[13] subvenit: nam hic non certas personas enumeravit adversus quas subvenit, ut supra, sed adiecit clausulam, qua omnes qui absentes non defenduntur com-
2 plexus est. Haec autem restitutio locum habet, sive per se sive per subiectas sibi personas usu adquisierunt, qui absentes non defendebantur, et ita, si

(1) quod F^3S, quos F^1, quoad *scr.* (2) et *del. Hal.* (3) causa *del. Hal.* (4) pontentiore *F* (4*) tamen] etiam *scr.* (5) postestate *F* (6) ad ed.] adictum *F* (7) non minus autem quam ab hostibus capto *scr.* (8) absentiam *del.* (9) succurrendi *F* (10) quid *ins.* (11) fecisse *scr.* (12) succurrat *Hal.* (13) ipsi *F*

nemo eorum erat defensor. nam si fuit procurator,
cum habueris quem convenias, non debet inquietari.
ceterum si non existebat defensor, aequissimum erat
subveniri, eo potius, quod eorum qui non defendun-
tur, si quidem latitent, praetor ex edicto pollicetur
in bona eorum[1] mittere, ut si res exegerit etiam
distrahantur, si vero non latitent, licet non defendan-
3 tur, in bona tantum mitti. Defendi autem non is
videtur, cuius se defensor ingerit, sed qui requisitus
ab actore non est[2] defensioni defuturus, plenaque
defensio accipietur, si et iudicium non detrectetur et
iudicatum solvi satisdetur.

22 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Ergo
sciendum est non aliter hoc edictum locum habere,
quam si amici eius interrogati fuerint, an defendant,
aut si nemo sit, qui interrogari potest. ita enim ab-
sens defendi non[3] videtur, si actor ultro interpellat
nec quisquam defensioni se offerat: eaque testatione
1 complecti oportet. Sicut igitur damno eos adfici
2 non vult, ita lucrum facere non patitur. Quod
edictum etiam ad furiosos et infantes et civitates per-
tinere Labeo ait.

23 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Ait
praetor: 'inve vinculis esset, secumve agendi potesta-
'tem non faceret'. haec persona merito adiecta est:
fieri enim poterat, ut quis in vinculis praesens esset,
vel in publica vel in privata vincula ductus: nam et
eum qui in vinculis est, si modo non sit in servitute,
posse usu adquirere constat. sed et is qui in vinculis
1 est si defendatur, cessat restitutio. Is autem, qui
apud hostes est, nihil per usum sibi adquirere potest
nec[4] coeptam possessionem poterit implere, dum est
apud hostes: hoc amplius nec postliminio reversus
2 reciperabit per usum dominii adquisitionem. Item
ei, qui per captivitatem fundi possessionem vel usus
fructus quasi possessionem amisit, succurrendum[5] esse
Papinianus ait, et fructus quoque medio tempore ab
alio ex usu fructu perceptos debere captivo restitui
3 aequum putat. Hi plane, qui fuerunt in potestate
captivi, usu rem adquirere possunt ex re peculiari:
et aequum erit ex hac clausula praesentibus, id est
qui non sunt in captivitate, subveniri, si cum non
defenderentur usucaptum quid sit. sed et si dies
actionis, quae adversus captivum competebat, exierit,
4 succurretur adversus eum. Deinde adicit praetor:
'secumve agendi potestatem non faceret', ut si, dum
hoc faciat, per usum adquisitio impleta vel quid ex
supra scriptis contigit, restitutio concedatur: merito,
nec enim sufficit semper in possessionem bonorum
eius mitti, quia ea interdum species esse potest, ut
in bonis latitantis mitti non possit aut non latitet:
finge enim, dum advocationes postulat, diem exisse,
vel dum alia mora iudicii contingit.

24 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Sed et
ad eos pertinet, qui conventi frustrantur et qualibet
tergiversatione et sollertia efficiunt, ne cum ipsis agi
possit.

25 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Quod
quidem simili modo ad eum quoque pertinere dice-
mus, qui non frustrandi gratia id faceret, sed quod
multitudine rerum distringeretur.

26 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Sed et
1 si per praetorem stetit, restitutio indulgebitur. Ad-
versus relegatum restitutionem faciendam ex generali
clausula Pomponius ait: sed non et ipsi conceden-
dam, quia potuit procuratorem relinquere: ex causa
2 tamen puto etiam ipsi succurrendum. Ait prae-
tor: 'aut cum eum invitum in ius vocare non liceret
'neque defenderetur'. haec clausula ad eos pertinet,
quos more maiorum sine fraude in ius vocare non
licet, ut consulem praetorem ceterosque, qui imperium
potestatemve quam habent. sed nec ad eos pertinet
hoc edictum, quos praetor prohibet sine permissu
suo vocari, quoniam aditus potuit permittere: pa-
3 tronos puta et parentes. Deinde adicit 'neque
'defenderetur': quod ad omnes supra scriptos pertinet
praeterquam ad eum, qui absens quid usu cepit: quo-
4 niam plene supra de eo cautum est. Ait praetor:
'sive cui per magistratus sine dolo malo ipsius actio
'exempta esse dicetur'. hoc quo? ut, si per dilationes
iudicis effectum sit, ut actio eximatur, fiat restitutio.
sed et si magistratus copia non fuit, Labeo ait re-
stitutionem faciendam. per magistratus autem factum
ita accipiendum est, si ius non dixit: alioquin si causa
cognita denegavit actionem, restitutio cessat: et ita
Servio videtur. item per magistratus factum videtur[6],
si per gratiam aut sordes magistratus ius non dixerit:
et haec pars locum habebit, nec non et[7] superior
'secumve agendi potestatem non faciat': nam id egit
litigator, ne secum agatur, dum iudicem corrumpit.
5 Actio exempta sic erit accipienda, si desiit agere
6 posse. Et adicitur: 'sine dolo malo ipsius', vide-
licet ut, si dolus eius intervenit, ne ei succurratur:
ipsis enim delinquentibus praetor non subvenit. proinde
si, dum vult apud sequentem praetorem agere, tem-
pus frustratus est, non ei subvenietur. sed et si, dum
decreto praetoris non obtemperat, iurisdictionem ei
denegaverit, non esse eum restituendum Labeo scri-
bit. idemque si ex alia iusta causa non fuerit ab eo
7 auditus. Si feriae extra ordinem sint indictae, ob
res puta prospere gestas vel in honorem principis, et
propterea magistratus ius non dixerit, Gaius Cassius
nominatim edicebat restituturum se, quia per praeto-
rem videbatur factum: sollemnium enim feriarum ra-
tionem haberi non debere, quia prospicere eas po-
tuerit et debuerit actor, ne in eas incidat. quod verius
est, et ita Celsus libro secundo digestorum scribit.
sed cum feriae tempus eximunt, restitutio dumtaxat
ipsorum dierum facienda est, non totius temporis. et
ita Iulianus libro quarto digestorum scribit: ait enim
rescissionem usucapionis ita faciendam, ut hi dies
restituantur, quibus actor agere voluit et interventu
8 feriarum impeditus est. Quotiens per absentiam
quis non toto tempore aliquem exclusit, ut puta rem
tuam possedi uno minus die statuto in usucapionibus
tempore, deinde rei publicae causa abesse coepi, re-
9 stitutio adversus me unius diei facienda est. 'Item',
inquit praetor, 'si qua alia mihi iusta causa vide-
'bitur, in integrum restituam.' haec clausula edicto
inserta est necessario: multi enim casus evenire po-
tuerunt, qui deferrent restitutionis auxilium, nec sin-
gillatim enumerari potuerunt, ut, quotiens aequitas
restitutionem suggerit, ad hanc clausulam erit descen-
dendum. ut puta legatione quis pro civitate functus
est: aequissimum est eum restitui, licet rei publicae
causa non absit: et saepissime constitutum est ad-
iuvari eum debere, sive habuit procuratorem sive non.
idem puto, et si testimonii causa sit evocatus ex qua-
libet provincia vel in urbem vel ad principem: nam
et huic[8] saepissime est rescriptum subveniri. sed et
his, qui cognitionis gratia vel appellationis peregri-
nati sunt, similiter subventum. et generaliter quotiens-
cumque quis ex necessitate, non ex voluntate afuit,
dici oportet ei subveniendum.

27 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Et sive
quid amiserit vel lucratus non sit, restitutio facienda
est, etiamsi non ex bonis quid amissum sit.

28 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Nec
non et si quis de causa probabili afuerit, deliberare
debet praetor, an ei subveniri debeat, puta studio-
rum causa[9], forte procuratore suo defuncto: ne de-
1 cipiatur per iustissimam absentiae causam. Item
si quis nec in custodia nec in vinculis sit, sed sub
fideiussorum satisdatione et, dum propter hoc rece-
dere non potest, captus sit, restituetur et adversus
2 eum dabitur restitutio. 'Quod eius' inquit prae-
tor 'per leges plebis scita senatus consulta edicta de-
'creta principum licebit.' quae clausula non illud pol-
licetur restituturum, si leges permittant, sed si leges
3 non prohibeant. Si quis saepius rei publicae causa

(1) eorum *del.* (2) est *om. F* (3) non defendi *scr.* videtur *del.* (4) ne *F* (5) amisit currendum *F* (6) per mag. factum *F* (7) est *F* (8) hic *F* (9) causa *bis F*

afuit, ex novissimo reditu tempus restitutionis esse
ei computandum Labeo putat. sed si omnes quidem
absentiae annum colligant, singulae minus anno, utrum
annum ei damus ad restitutionem an vero tantum
temporis, quantum novissima eius absentia occupavit,
4 videndum: et puto annum dandum. Si cum in
provincia domicilium haberes, esses autem[1] in urbe,
an mihi annus cedat, quasi experiundi potestatem
habeam? et ait Labeo non cedere. ego autem puto
hoc ita verum, si ius revocandi domum adversarius
habuit: si minus, videri esse experiundi potestatem,
5 quia et Romae contestari litem potuit. Exemplo
rescissoriae actionis etiam exceptio ei, qui rei publi-
cae causa afuit, competit: forte si res ab eo posses-
6 sionem nancto vindicentur. In actione rescissoria,
quae adversus militem competit, aequissimum esse
Pomponius ait eius quoque temporis, quo absens de-
fensus non est, fructus eum praestare: ergo et militi
debebunt restitui: utrimque actio erit,

29 *Africanus libro septimo quaestionum* videlicet
ne cui officium publicum vel damno vel compendio sit.

30 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Cum miles
qui usucapiebat decesserit et heres impleverit usu-
capionem, aequum est rescindi quod postea usucap-
tum est, ut eadem in heredibus, qui in usucapionem
succedunt, servanda sint: quia possessio defuncti
quasi iniuncta[2] descendit ad heredem et plerumque
1 nondum hereditate adita completur. Si is, qui rei
publicae causa afuit, usucepit et post usucapionem
alienaverit rem, restitutio facienda erit, et licet sine
dolo afuerit et usuceperit, lucro eius occurri oportet.
item ex reliquis omnibus causis restitutio facienda
erit, veluti si adversus eum pronuntiatum sit.

31 *Idem libro quinquagensimo tertio ad edictum*
Si is, cuius rem usucepit rei publicae causa absens,
possessionem suae rei ab illo usucaptae nanctus sit,
etsi postea amiserit, non temporalem, sed perpetuam
habet actionem.

32 *Modestinus libro nono regularum* Abesse rei
publicae causa intellegitur et is, qui ab urbe pro-
fectus est, licet nondum provinciam excesserit[3]: sed
et[4] is qui excessit, donec in urbem revertatur. et hoc
ad proconsules legatosque eorum et ad[5] eos, qui pro-
vinciis praesunt, procuratoresve principum, qui in
provinciis tenentur, pertinet, et ad tribunos militum
et praefectos et comites legatorum, qui ad aerarium
delati aut in commentarium principis delati[6] sunt.

33 *Idem libro singulari de enucleatis casibus* Inter
eos, qui ex generali clausula adiuvantur, et fisci pa-
1 tronus connumeratur. Eos, qui notis scribunt
acta praesidum, rei publicae causa non abesse cer-
2 tum est. Militum medici, quoniam officium quod
gerunt et publice prodest et fraudem eis adferre non
debet[7], restitutionis auxilium implorare possunt.

34 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* Miles
commeatu accepto si domo sua est, rei publicae causa
1 abesse non videtur. Qui operas in publico, quod
vectigalium causa locatum est, dat, rei publicae causa
non abest.

35 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam*
Qui mittuntur, ut milites ducerent aut reducerent
aut legendi curarent[8], rei publicae causa absunt.
1 Hi quoque, qui missi sunt ad gratulandum prin-
2 cipi. Item procurator Caesaris, non solum cui
rerum provinciae cuiusque procuratio mandata erit,
sed et is, cui rerum quamvis non omnium. itaque
plures ibi[8a] procuratores diversarum rerum[9] rei publi-
3 cae causa abesse intelleguntur. Praefectus quo-
que Aegypti rei publicae causa abest, quive aliam
ob causam rei publicae gratia extra urbem aberit.
4 Sed et in urbanicianis militibus idem divus Pius
5 constituit. Quaesitum est de eo, qui ad compes-
cendos malos homines missus est, an rei publicae
causa abesset: et placuit rei publicae causa eum ab-
6 esse. Item paganum, qui in expeditione consu-
laris iussu transierat ibique in acie ceciderat: heredi
7 enim eius succurrendum est. Qui rei publicae
causa Romam profectus est, abesse rei publicae causa
videtur. sed et si extra patriam suam rei publicae
causa profectus sit, etiam, si per urbem ei iter com-
8 petit, rei publicae causa abest. Similiter qui in
provincia est, ut primum aut domo sua profectus est
aut, cum in eadem provincia degit rei publicae ad-
ministrandae causa, simul agere rem publicam coe-
9 pit, ad similitudinem absentis habetur. [10]Et dum
eat in castra et redeat, rei publicae causa abest,
quod et eundum sit in castra militaturo et redeun-
dum. Vivianus scribit Proculum respondisse militem,
qui commeatu absit, dum domum vadit aut redit, rei
publicae causa abesse, dum domi sit, non abesse.

36 *Ulpianus libro sexto ad legem Iuliam et Pa-
piam* Rei publicae causa abesse eos solos intellegi-
mus, qui non sui commodi causa, sed coacti absunt.

37 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam*
Hi, qui in provincia sua ultra tempus a constitutio-
nibus concessum adsident, publica causa abesse non
intelleguntur.

38 *Ulpianus libro sexto ad legem Iuliam et Pa-
piam* Si cui in provincia sua princeps adsidere spe-
ciali beneficio permiserit, puto eum rei publicae causa
abesse: quod si non ex permissu hoc fecerit, conse-
quenter dicemus, cum crimen admisit, non habere
eum privilegia eorum, qui rei publicae causa absunt.
1 Tamdiu rei publicae causa abesse quis videbitur,
quamdiu officio aliquo praeest: quod si finitum fuerit
officium, iam desinit abesse rei publicae causa. sed
ad revertendum illi tempora computabimus statim
atque desiit rei publicae causa abesse ea quibus re-
verti in urbem potuit: et erit moderatum tempora ei
dare, quae lex revertentibus praestitit[11]. quare si
quo deflexerit[12] suae rei causa, non dubitamus id
tempus ei non proficere, habitaque dinumeratione
temporis, quo reverti potuit, statim eum dicemus
desisse rei publicae causa abesse. plane si infirmi-
tate impeditus continuare iter non potuit, habebitur
ratio humanitatis, sicuti haberi solet et hiemis et
navigationis et ceterorum quae casu contingunt.

39 *Paulus libro primo sententiarum* Is qui rei
publicae causa afuturus erat, si procuratorem reli-
querit, per quem defendi potuit, in integrum volens
restitui non auditur.

40 *Ulpianus libro quinto opinionum* Si qua mi-
liti accusatio competat tempore, quo rei publicae
1 operam dedit, non peremitur. Quod eo tempore,
quo in insula aliquis fuit ex poena ei irrogata, cuius
restitutionem impetravit, ab alio usurpatum ex bonis,
quae non erant adempta, probatum fuerit, suae cau-
sae restituendum est.

41 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum*
Si quis Titio legaverit, si mortis suae tempore in
Italia esset, aut in annos singulos, quod in Italia
esset, et ei succursum fuerit, quia ob id, quod rei
publicae causa afuit, exclusus fuerit a legato: fidei-
commissum ab eo relictum praestare cogitur. *Mar-
cellus notat:* quis enim dubitabit salva legatorum
et fideicommissorum causa militi restitui hereditatem,
quam ob id perdidit, quod rei publicae causa afuit?

42 *Alfenus libro quinto digestorum* Non vere
dicitur rei publicae causa abesse eum, qui sui pri-
vati negotii causa in legatione est.

43 *Africanus libro septimo quaestionum* Si quis
stipulatus sit in annos singulos, quoad[13] in Italia
esset vel ipse vel promissor, et alteruter rei publicae
causa abesse coeperit, officium praetoris est intro-
ducere utilem actionem. eadem dicemus et si ita
concepta stipulatio fuerit: 'si quinquennio proximo
'Romae fuerit'[14], vel ita: 'si Romae non fuerit[14], cen-
'tum dare spondes?'

(1) autem *del.* (2) quasiuncta *F*[1] (3) accesserit *P. Faber* (4) et *S*, *om. F* (5) ad *del.* (6) relati *Budaeus* (7) debent *F* (8) curam agerent *dett.* (8a) ibidem *scr.* (9) rerum *S*, *om. F* (10) miles *ins.* (11) praestitit] praesidibus praestituit *scr.* (12) quodefluxerit *F*[2] (13) quod *F*[1] (14) fueris *scr.*

44 *PAULUS libro secundo ad Sabinum* Is, qui rei publicae causa abest, in aliqua re laesus non restituitur, in qua, etiamsi rei publicae causa non afuisset, damnum erat passurus.

45 *SCAEVOLA libro primo regularum* Milites omnes, qui discedere signis sine periculo non possunt, rei publicae causa abesse intelleguntur.

46 *MARCIANUS libro secundo regularum* Qui rei publicae causa afuit, etiam adversus eum, qui pariter rei publicae causa afuerit, restituendus est, si aliquid damni iuste queritur.

VII[1].

DE ALIENATIONE IUDICII MUTANDI CAUSA FACTA.

1 *GAIUS libro quarto ad edictum provinciale* Omnibus modis proconsul id agit, ne cuius deterior causa fiat ex alieno facto: et cum intellegeret iudiciorum exitum interdum duriorem nobis constitui opposito nobis alio adversario, in eam quoque rem prospexit, ut, si quis alienando rem alium nobis adversarium suo loco substituerit idque data opera in fraudem nostram fecerit, tanti nobis in factum actione teneatur, quanti nostra intersit alium adversarium nos non
1 habuisse. Itaque si alterius provinciae hominem aut potentiorem nobis opposuerit adversarium, tenebitur:

2 *ULPIANUS libro tertio decimo ad edictum* aut alium, qui vexaturus sit adversarium:

3 *GAIUS libro quarto ad edictum provinciale* quia etiamsi cum eo, qui alterius provinciae sit, experiar, in illius provincia experiri debeo et potentiori pares
1 esse non possumus. Sed et si hominem quem petebamus manumiserit, durior nostra condicio fit,
2 quia praetores faveant libertatibus. Item si locum, in quo opus feceris, cuius nomine interdicto quod vi aut clam vel actione aquae pluviae arcendae tenebaris, alienaveris, durior nostra condicio facta intellegitur, quia[2], si tecum ageretur, tuis impensis id opus tollere deberes, nunc vero cum incipiat mihi adversus alium actio esse quam qui fecerit, compellor meis impensis id tollere, quia qui ab alio factum possidet, hactenus istis actionibus tenetur, ut patiatur id opus
3 tolli. Opus quoque novum si tibi nuntiaverim tuque eum locum alienaveris[3] et emptor opus fecerit, dicitur te hoc iudicio teneri, quasi neque tecum ex operis novi nuntiatione agere possim, quia nihil feceris, neque cum eo cui id alienaveris, quia ei nuntia-
4 tum non sit. Ex quibus apparet, quod proconsul in integrum restituturum se pollicetur, ut hac actione officio tantum iudicis[4] consequatur actor, quantum eius intersit alium adversarium non habuisse: forte si quas inpensas fecerit aut si quam aliam incommoditatem passus erit alio adversario substituto.
5 Quid ergo est, si is, adversus quem talis actio competit, paratus sit utile iudicium pati perinde ac si possideret? recte dicitur denegandam esse adversus eum ex hoc edicto actionem.

4[5] *ULPIANUS libro tertio decimo ad edictum* Item si res fuerint usucaptae ab eo cui alienatae sint nec
1 peti ab hoc possint, locum habet hoc edictum. Itemque fieri potest, ut sine dolo malo quidem possidere desierit[6], verum iudicii mutandi causa id fiat. sunt et alia complura talia. potest autem[7] aliquis dolo malo desinere possidere nec tamen iudicii mutandi causa fecisse nec hoc edicto teneri: neque enim alienat, qui dumtaxat omittit possessionem. non tamen eius factum improbat praetor, qui tanti habuit re carere, ne propter eam saepius litigaret (haec enim verecunda cogitatio eius, qui lites exsecratur, non est vituperanda), sed eius dumtaxat, qui cum rem habere vult, litem ad alium transfert, ut molestum adversa-
2 rium pro se subiciat. Pedius libro nono non solum ad dominii translationem hoc edictum pertinere ait, verum ad possessionis quoque: alioquin cum quo in rem agebatur, inquit, si possessione cessit, non
3 tenebitur. Si quis autem ob valetudinem aut aetatem aut occupationes necessarias litem in alium transtulerit, in ea causa non est, ut hoc edicto teneatur, cum in hoc edicto doli mali fiat mentio. ceterum erit interdictum et per procuratores litigare dominio in eos plerumque ex iusta causa translato.
4 Ad iura etiam praediorum hoc edictum pertinet,
5 modo si dolo malo fiat alienatio. Haec actio in id quod interest competit. proinde si res non fuit petitoris aut si is qui alienatus est sine culpa decessit, cessat iudicium, nisi si quid actoris praeterea
6 interfuit. Haec actio non est poenalis, sed rei persecutionem arbitrio iudicis continet, quare et heredi dabitur: in heredem autem

5 *PAULUS libro undecimo ad edictum* vel similem

6 *ULPIANUS libro tertio decimo ad edictum* vel post annum non dabitur,

7 *GAIUS libro quarto ad edictum provinciale* quia pertinet quidem ad rei persecutionem, videtur autem ex delicto dari.

8 *PAULUS libro duodecimo ad edictum* Ex hoc edicto tenetur et qui rem exhibet, si arbitratu iudicis
1 pristinam iudicii causam non restituit. Ait praetor: 'quaeve alienatio iudicii mutandi causa facta erit': id est si[8] futuri iudicii causa, non eius quod iam sit.
2 Alienare intellegitur etiam qui alienam rem ven-
3 didit. Sed heredem instituendo vel legando si quis
4 alienet, huic edicto locus non erit. Si quis alienaverit, deinde receperit, non tenebitur hoc edicto.
5 Qui venditori suo redhibet, non videtur iudicii mutandi causa abalienare,

9 *PAULUS libro primo ad edictum aedilium curulium* quia redhibito homine omnia retro aguntur: et ideo non videtur iudicii mutandi causa alienare qui redhibet: nisi si propter hoc ipsum redhibet non redhibiturus alias.

10 *ULPIANUS libro duodecimo ad edictum* Nam et si obligatus solvero quod a me petere velles, huic
1 edicto locus non erit. Si tutor pupilli vel adgnatus furiosi alienaverint, utilis actio competit, quia consilium huius fraudis inire non possunt.

11 *IDEM libro quinto opinionum* Cum miles postulabat suo nomine litigare de possessionibus, quas sibi donatas esse dicebat, responsum est, si iudicii mutandi causa donatio facta fuerit, priorem dominum experiri oportere, ut rem magis quam litem in militem transtulisse credatur.

12 *MARCIANUS libro quarto decimo institutionum* Si quis iudicii communi dividundo evitandi[9] causa rem alienaverit, ex lege Licinnia ei interdicitur, ne communi dividundo iudicio experiatur: verbi gratia ut potentior emptor per licitationem vilius eam accipiat et per hoc iterum ipse recipiat. sed ipse quidem qui partem alienaverit communi dividundo iudicio si agere velit, non audietur: is vero qui emit si experiri velit, ex illa parte edicti vetatur, qua cavetur, ne qua alienatio iudicii mutandi causa fiat.

VIII[10].

DE RECEPTIS: QUI ARBITRIUM RECEPERINT UT SENTENTIAM DICANT[11].

1 *PAULUS libro secundo ad edictum* Compromissum ad similitudinem iudiciorum redigitur et ad finiendas lites pertinet.

2 *ULPIANUS libro quarto ad edictum* Ex compromisso placet exceptionem non nasci, sed poenae petitionem.

3 *IDEM libro tertio decimo ad edictum* Labeo ait,

(1) *Ed.* 1...10; *Sab.* 11. 12. — *Bas.* 10, 37. — *Cf. Cod.* 2, 55 (2) *sic S*, qua *F* (3) *sic S*, locumenaueris *F* (4) officio iudicis tantum *Degenkolb* (5) *pars* § 1 = *D.* 50, 17, 119 (6) desierit] sierit *F* (7) item *scr.* (8) sisi *F*

(9) mutandi *Degenkolb*
(10) *Ed.* 1...32. 34...41. 48; *Pap.* 33. 42. 43; *App.* 44; *Sab.* 45...47. 49...52. — *Bas.* 7, 2. — *Cf. Cod.* 2, 56 (11) *sic F in indice et S*, dicunt *F*

si compromisso facto sententia dicta est, quo quis a
minore viginti quinque annis tutelae absolveretur,
ratum id a praetore non habendum: neque poenae
1 eo nomine commissae petitio dabitur. Tametsi
neminem praetor cogat arbitrium[1] recipere, quoniam
haec res libera et soluta est et extra necessitatem
iurisdictionis posita, attamen ubi semel quis in se
receperit arbitrium, ad curam et sollicitudinem suam
hanc rem pertinere praetor putat: non tantum quod
studeret lites finiri, verum quoniam non[2] deberent[3]
decipi, qui eum quasi virum bonum disceptatorem
inter se elegerunt. finge enim post causam iam semel
atque iterum tractatam, post nudata utriusque intima
et secreta negotii aperta, arbitrum vel gratiae dantem
vel sordibus corruptum vel alia qua ex causa nolle
sententiam dicere: quisquamne potest negare aequissimum fore praetorem interponere se debuisse[4], ut
2 officium quod in se recepit impleret? Ait praetor: 'Qui arbitrium pecunia compromissa receperit'.
3 Tractemus de personis arbitrantium. et quidem
arbitrum cuiuscumque dignitatis coget officio quod
susceperit perfungi, etiamsi sit consularis: nisi forte
sit in aliquo magistratu positus vel potestate, consul
forte vel praetor, quoniam in hoc[5] imperium non
habet.

4 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Nam
magistratus superiore aut pari imperio nullo modo
possunt cogi: nec interest ante an in[6] ipso magistratu
arbitrium susceperint. inferiores possunt cogi.

5 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Sed
et filius familias compelletur.

6 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Quin
etiam de re patris dicitur filium familias arbitrum
esse posse[7]: nam et iudicem eum esse posse plerisque placet.

7 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Pedius
libro nono et Pomponius libro trigensimo tertio scribunt parvi referre, ingenuus quis an libertinus sit,
integrae famae quis[8] sit arbiter an ignominiosus. in
servum Labeo compromitti non posse libro undecimo
1 scribit: et est verum. Unde Iulianus ait, si in
Titium et servum compromissum sit, nec Titium cogendum sententiam dicere, quia cum alio receperit[9]:
quamvis servi, inquit, arbiterium nullum sit. quid
tamen si dixerit sententiam Titius? poena non committitur, quia non, ut receperit, dixit sententiam.

8 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Sed si
ita compromissum sit, ut vel alterutrius sententia
valeat, Titium cogendum.

9 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Sed
si in servum compromittatur et liber sententiam dixerit,
puto, si liber factus fecerit[10] consentientibus parti-
1 bus, valere. Sed neque in pupillum neque in furiosum aut surdum aut mutum compromittetur, ut
2 Pomponius[11] libro trigensimo tertio scribit. Si
quis iudex sit, arbitrium recipere eius rei, de qua
iudex est, inve se compromitti iubere prohibetur lege
Iulia: et si sententiam dixerit, non est danda[12] poe-
3 nae persecutio. Sunt et alii, qui non coguntur
sententiam dicere, ut puta si sordes aut turpitudo
4 arbitri manifesta sit. Iulianus ait, si eum infamaverunt litigatores, non omnimodo praetorem de-
5 bere eum excusare, sed causa cognita. Idem et
si spreta auctoritate eius ad iudicium

10 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* vel
alium arbitrum

11 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* litigatores ierint, mox ad eundem arbitrum redierint,
praetorem non debere eum cogere inter eos disceptare, qui ei contumeliam hanc fecerunt, ut eum sper-
1 nerent et ad alium irent. Arbitrum autem cogendum non esse sententiam dicere, nisi compromissum
2 intervenerit. Quod ait praetor: 'pecuniam compromissam'[13], accipere nos debere, non si utrimque
poena nummaria, sed si et alia res vice poenae[14], si
quis arbitri sententia non steterit[15], promissa sit: et
ita Pomponius scribit. quid ergo, si res apud arbitrum depositae sunt eo pacto, ut ei daret qui vicerit,
vel ut eam rem daret, si non pareatur sententiae, an
cogendus sit sententiam dicere? et puto cogendum.
tantundem et si quantitas certa ad hoc apud eum
deponatur. proinde et si alter rem, alter pecuniam
stipulanti promiserit, plenum compromissum est et
3 cogetur sententiam dicere. Interdum, ut Pomponius scribit, recte nudo pacto fiet compromissum, ut
puta si ambo debitores fuerunt et pacti sunt, ne
petat quod sibi debetur qui sententiae arbitri non
4 paruit. Item Iulianus scribit non cogendum arbitrum sententiam dicere, si alter promiserit, alter non.
5 Idem dicit, et si sub condicione fuerit poena compromissa, veluti 'si navis ex Asia venerit, tot milia':
non enim prius arbitrum cogendum sententiam dicere, quam condicio exstiterit: ne sit inefficax deficiente condicione. et ita Pomponius libro trigensimo
tertio ad edictum scribit.

12 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Quo
casu ad praetorem pertinebit in eo forsitan solo, ut,
si possit dies compromissi proferri, proferatur.

13 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Pomponius ait, et si alteri accepto lata sit poena compromissi, non debere eum compelli sententiam dicere.
1 Idem Pomponius scribit, si de meis solis controversiis sit compromissum et de te poenam sim stipulatus, videndum ne non sit compromissum. sed cui
rei moveatur, non video: nam si ideo, quia de unius
controversiis solum compromissum est, nulla ratio
est: licet enim et de una re compromittere: si vero
ideo, quia ex altera dumtaxat parte stipulatio intervenit, est ratio[16]. quamquam si petitor fuit[17] qui stipulatus est, possit dici plenum esse compromissum,
quia is qui convenitur tutus est veluti pacti exceptione, is qui convenit, si arbitro non pareatur, habet
stipulationem. sed id verum esse non puto: neque
enim sufficit exceptionem habere, ut arbiter senten-
2 tiam dicere cogatur. Recepisse autem arbitrium
videtur, ut Pedius libro nono dicit, qui iudicis partes
suscepit finemque se sua sententia controversiis impositurum pollicetur. quod si, inquit, hactenus intervenit, ut experiretur, an consilio suo vel auctoritate
discuti litem paterentur, non videtur arbitrium re-
3 cepisse. Arbiter ex compromisso his diebus non
cogitur sententiam dicere, quibus iudex non cogetur,
nisi dies compromissi exitura sit nec proferri possit.
4 Proinde si forte urgueatur a praetore ad sententiam, aequissimum erit, si iuret sibi de causa nondum
liquere, spatium ei ad pronuntiandum dari[18].

14 *Pomponius libro undecimo ad Quintum Mucium*
Sed si compromissum sine die confectum est, necesse
est arbitro omnimodo dies[19] statuere, partibus scilicet consentientibus, et ita causam disceptari: quod
si hoc praetermiserit, omni tempore cogendus est sententiam dicere.

15 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Licet
autem praetor destricte edicat sententiam se arbitrum
dicere coacturum, attamen interdum rationem eius
habere debet et excusationem recipere causa cognita:
ut puta si fuerit infamatus a litigatoribus, aut si inimicitiae capitales inter eum et litigatores[20] aut alterum
ex litigatoribus intercesserint, aut si aetas aut valetudo quae postea contigit id ei munus remittat, aut
occupatio negotiorum propriorum vel profectio urguens aut munus aliquod rei publicae: et ita Labeo:

16 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* et si
qua alia incommoditas ei post arbiterium susceptum

---

(1) arbiterium *F*[1] (2) non *S*, *om*. *F* (3) deberet *F*
(4) debuisse *del. Hal.* (5) hos *S* (6) in *om*. *F*
(7) posse *S*, *om*. *F* (8) qui *F* (9) recepit *F*[2]
(10) fecerit *F*[1] feceperit *F*[2] receperit *S*, egerit *scr.*
(11) pomponponius *F* (12) dandae *F* (13) pecunia compromissa *edd.* (14) poena *F* (15) stetit *F*[1]
(16) int. est (et *altero loco*) ratio *bis F* (17) fuit *S*, *om*. *F*
(18) dar *F* (19) diem *dett.* (20) ligatores *F*

incidat. sed in causa valetudinis similibusve causa
1 cognita differre cogitur. Arbiter iudicii sui nomine,
quod publicum aut privatum habet, excusatus esse
debet a compromisso, utique si dies compromissi
proferri non potest: quod si potest, quare non cogat
eum, cum potest, proferre? quod sine ulla distinctione[1]
ipsius interdum futurum est. si tamen uterque velit
eum sententiam dicere, an, quamvis cautum non sit
de die proferenda, non alias impetret, quia iudicium
habet, ne cogatur, quam si consentiat denuo in se
compromitti? haec scilicet si dies exitura est.

17 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Item
si unus ex litigatoribus bonis suis cedat, Iulianus libro
quarto digestorum scribit non esse cogendum arbitrum
sententiam dicere, cum neque agere neque conveniri
1 possit. Si multo post revertantur ad arbitrum[2]
litigatores, non esse cogendum sententiam dicere Labeo
2 scribit. Item si plures sunt qui arbitrium re-
ceperunt, nemo unus cogendus erit sententiam dicere,
3 sed aut omnes aut nullus. Inde Pomponius libro
trigensimo tertio quaerit, si ita sit compromissum, ut
quod Titio disceptatori placet, id Seius pronuntiet,
quis sit cogendus? et puto tale arbitrium non valere,
in quo libera facultas arbitri sententiae non est futura.
4 Sed si ita sit compromissum arbitratu Titii aut
Seii fieri, Pomponius scribit et nos putamus com-
promissum valere: sed is erit cogendus sententiam
5 dicere, in quem litigatores consenserint. Si in duos
fuerit sic compromissum, ut, si dissentirent, tertium
adsumant, puto tale compromissum non valere: nam
in adsumendo possunt dissentire. sed si ita sit, ut
eis tertius adsumeretur Sempronius, valet compro-
missum, quoniam in adsumendo dissentire non possunt.
6 Principaliter tamen quaeramus, si in duos arbitros
sit compromissum, an cogere eos praetor debeat sen-
tentiam dicere, quia res fere sine exitu futura est
propter naturalem hominum ad dissentiendum facili-
tatem. in impari enim numero idcirco compromissum
admittitur, non quoniam consentire omnes facile est,
sed quia etsi dissentiant, invenitur pars maior, cuius
arbitrio stabitur. sed usitatum est etiam in duos
compromitti, et debet praetor cogere arbitros, si non
consentiant, tertiam certam eligere personam, cuius
7 auctoritati pareatur. Celsus libro secundo di-
gestorum scribit, si in tres fuerit compromissum,
sufficere quidem duorum consensum, sed si[3] praesens
fuerit et tertius: alioquin absente eo licet duo con-
sentiant, arbitrium non valere, quia in plures fuit
compromissum et potuit praesentia eius trahere eos
in eius sententiam:

18 *Pomponius libro septimo decimo epistularum et variarum lectionum* sicuti tribus iudicibus datis quod duo ex consensu absente tertio iudicaverunt, nihil valet, quia id demum, quod maior pars omnium iudicavit, ratum est, cum et omnes iudicasse palam est.

19 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Qualem
autem sententiam dicat arbiter, ad praetorem non
pertinere Labeo ait, dummodo dicat quod ipsi videtur.
et ideo si sic fuit in arbitrum compromissum, ut
certam sententiam dicat, nullum esse arbitrium, nec
cogendum sententiam dicere Iulianus scribit libro
1 quarto digestorum. Dicere autem sententiam existi-
mamus eum, qui ea mente quid pronuntiat, ut se-
cundum id discedere eos a tota controversia velit.
sed si de pluribus rebus sit arbiterium receptum,
nisi omnes controversias finierit, non videtur dicta
2 sententia, sed adhuc erit a praetore cogendus. Unde
videndum erit, an mutare sententiam possit. et alias
quidem est agitatum, si arbiter iussit dari, mox vetuit,
utrum eo quod iussit an eo quod vetuit stari debeat.
et Sabinus quidem putavit posse. Cassius sententiam
magistri sui bene excusat et ait Sabinum non de ea
sensisse sententia, quae arbitrium finiat, sed de prae-
paratione causae: ut puta si iussit litigatores calendis
adesse, mox idibus iubeat: nam mutare eum diem
posse. ceterum si condemnavit vel absolvit, dum ar-
biter esse desierit, mutare[4] sententiam non posse.

20 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* quia arbiter, etsi erraverit in sententia dicenda, corrigere eam non potest.

21 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Quid
tamen si de pluribus controversiis sumptus est nihil
sibi communibus et de una sententiam dixit, de aliis
nondum, numquid desiit esse arbiter? videamus igitur,
an in prima controversia possit mutare sententiam[5],
de qua iam dixerat. et multum interest, de omnibus
simul ut dicat sententiam compromissum est, an non:
nam si de omnibus, poterit mutare (nondum enim
dixit sententiam): quod si et[6] separatim, quasi plura
sunt compromissa, et ideo quantum ad illam contro-
1 versiam pertinet, arbiter esse desierat. Si arbiter
ita pronuntiasset nihil videri Titium debere Seio:
tametsi Seium non vetuisset petere, tamen si quid
petisset, videri contra sententiam arbitri fecisse, et
2 id Ofilius et Trebatius responderunt. Solutioni
diem posse arbitrum statuere puto: et ita et Treba-
3 tius videtur sentire. Pomponius ait inutiliter ar-
bitrum incertam sententiam dicere, ut puta: 'quantum
'ei debes redde': 'divisioni vestrae stari placet': 'pro
'ea parte, quam creditoribus tuis solvisti, accipe'.
4 Item si arbiter poenam ex compromisso peti ve-
tuerit, in libro trigensimo tertio apud Pomponium
scriptum habeo non valere: et habet rationem, quia
5 non de poena compromissum est. Papinianus
libro tertio quaestionum ait, si, cum dies compromissi
finiretur, prolato die litigatores denuo in eum com-
promiserint nec secundi compromissi arbitrium re-
ceperit, non esse cogendum recipere, si ipse in mora
non fuit, quo minus partibus suis fungeretur: quod
si per eum factum est, aequissimum esse cogi eum a
praetore sequens recipere. quae quaestio ita procedit,
si nihil in priore compromisso de die proferendo ca-
veatur: ceterum si cavebatur et ipse protulit, mansit
6 arbiter. Plenum compromissum appellatur, quod
'de rebus controversiisve' compositum est: nam ad
omnes controversias pertinet. sed si forte de una re sit
disputatio, licet pleno compromisso actum[7] sit, tamen
ex ceteris causis actiones superesse: id enim venit in
compromissum, de quo actum est ut[8] veniret. sed est
tutius, si quis de certa re compromissum facturus sit,
7 de ea sola exprimere[9] in compromisso. Non debent
autem obtemperare litigatores, si arbiter aliquid non
8 honestum iusserit. Si intra diem compromissi
aditus arbiter post diem compromissi adesse iusserit,
9 poena non[10] committetur. Si quis ex litigatoribus
ideo non adfuerit, quod valetudine vel rei publicae
causa absentia impeditus sit aut magistratu aut alia
iusta de causa, poenam committi Proculus et Atili-
cinus aiunt: sed si paratus sit in eundem compro-
mittere, actionem denegari aut exceptione tutum fore.
sed hoc ita demum verum erit, si arbiter recipere in
se arbiterium fuerit paratus: nam invitum non esse
cogendum Iulianus libro quarto digestorum recte
scribit: ipse autem nihilo minus poena absolvitur.
10 Si arbiter iussit puta in provincia adesse litiga-
tores, cum Romae esset in eum compromissum, an
ei impune non pareatur[11], quaeritur. et est[12] verius,
quod Iulianus ait libro quarto, eum locum compro-
misso inesse, de quo actum sit ut promitteretur:
impune igitur ei non parebitur, si alio loci adesse
iusserit. quid ergo, si non appareat, de quo loco
actum sit? melius dicetur eum locum contineri, ubi
compromissum est. quid tamen si in eo loco, qui sit
circa urbem, adesse iusserit? Pegasus admittit valere
iussum. quod puto ita verum esse, si et eius sit auc-
toritatis arbiter, ut in secessibus soleat agere, et li-
11 tigatores facile eo loci venire possint. Sed si in
aliquem locum inhonestum adesse iusserit, puta in

(1) districtione *dett.*, distractione P^a (2) arbitrium F^1 (3) sed si] sent *F* (4) se *ins. F* (5) sentententiam *F* (6) et] ut *Hal.* (7) *sic edd.*: pleno comactum *F*; plenum compromissum actum *S* (8) ut *om. F* (9) exprimire *F* (10) non *om.* F^1 (11) non par. *S*, compar. *F* (12) est et *F*

popinam[1] vel in lupanarium, ut Vivianus ait, sine
dubio impune ei non parebitur: quam sententiam et
Celsus libro secundo digestorum probat. unde elegan-
ter tractat, si is sit locus, in quem alter ex litiga-
toribus honeste venire non possit, alter possit, et is
non venerit, qui sine sua turpitudine eo venire[2]
possit, is venerit, qui inhoneste venerat, an commit-
tatur poena compromissi an[3] quasi opera non praebita.
et recte putat non committi: absurdum enim esse
iussum in alterius persona ratum esse, in alterius non.
12 Intra quantum autem temporis, nisi detur quod
arbiter iusserit, committatur stipulatio, videndum est.
et si quidem dies adiectus non sit, Celsus scribit libro
secundo digestorum inesse quoddam modicum tempus:
quod ubi praeterierit, poena statim peti potest: et
tamen, inquit, et si dederit ante acceptum iudicium,
agi ex stipulatu non poterit:

22 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* utique
nisi eius interfuerit tunc solvi.

23 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Celsus
ait, si arbiter intra kalendas Septembres dari iusserit
nec datum erit, licet postea offeratur, attamen semel
commissam poenam compromissi non evanescere,
quoniam semper verum est intra kalendas datum non
esse: sin autem oblatum accepit, poenam petere non
potest doli exceptione removendus. contra, ubi dum-
1 taxat dare iussus est. Idem ait, si iusserit me
tibi dare et valetudine sis impeditus, quo minus ac-
cipias, aut alia iusta ex causa, Proculum existimare
poenam non committi, nec si post kalendas te parato
accipere non dem. sed ipse recte putat duo esse
arbitri praecepta, unum pecuniam dari, aliud intra
kalendas dari: licet igitur in poenam non committas,
quod intra calendas non dederis, quoniam per te non
stetit, tamen committis in eam partem, quod non das.
2 Idem ait nihil aliud esse sententiae stare posse[4],
quam id agere, quantum in ipso sit, ut arbitri pareatur
3 sententiae. Idem Celsus ait, si arbiter me tibi
certa die pecuniam dare iusserit, tu accipere noluisti,
posse defendi ipso iure poenam non committi.

24 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Sed
si postea ille paratus sit accipere, non impune me
non daturum: non enim ante feceram.

25 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Labeo
ait, si arbiter, cum in compromisso cautum esset, ut
eadem die de omnibus sententiam diceret et ut posset
diem proferre, de quibusdam rebus dicta sententia,
de quibusdam non dicta diem protulit: valere pro-
lationem sententiaeque eius posse impune non pareri.
et Pomponius probat Labeonis sententiam, quod et
mihi videtur: quia officio in sententia functus non
1 est. Haec autem clausula 'diem compromissi
'proferre' nullam aliam dat arbitro facultatem quam
diem prorogandi: et ideo condicionem primi com-
promissi neque minuere neque immutare potest: et
ideo cetera quoque discutere et pro omnibus unam
2 sententiam ferre debebit. Si per fideiussorem fuerit
cautum in primo compromisso, et sequens similiter
proferendum Labeo dicit. sed Pomponius dubitat,
utrum isdem an et aliis tam idoneis: quid enim, in-
quit, si idem fideiubere noluerint? sed puto, si nolu-
erint fideiubere, tunc alios non absimiles adhibendos,

26 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* ne in
potestate sit fideiussorum postea se non obligantium,
ut poena committatur. idemque et si decesserint.

27 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Diem
proferre vel praesens vel per nuntium vel per epistulam
1 potest. Si heredis mentio vel ceterorum facta in
compromisso non fuerit, morte solvetur compromissum:
nec utimur Labeonis sententia, qui existimavit, si
arbiter aliquem pecuniam dare iusserit et is deces-
serit antequam daret, poenam committi, licet heres
2 eius paratus sit offerre. Stari autem debet sen-
tentiae arbitri, quam de ea re[5] dixerit, sive aequa
sive iniqua sit: et sibi imputet qui compromisit.
nam et divi Pii rescripto adicitur: 'vel minus proba-
3 'bilem sententiam aequo animo ferre debet'[6]. Si
plures arbitri fuerint et diversas sententias dixerint,
licebit sententia[7] eorum non stari: sed si maior pars
consentiat, ea stabitur, alioquin poena committetur.
inde quaeritur apud Iulianum, si ex tribus arbitris
unus quindecim, alius decem, tertius quinque con-
demnent, qua sententia stetur: et Iulianus scribit
quinque debere praestari, quia in hanc summam omnes
4 consenserunt. Si quis litigatorum defuerit, quia
per eum factum est, quo minus arbitretur, poena
committetur. proinde sententia quidem dicta non
coram litigatoribus non valebit, nisi in compromissis
hoc specialiter expressum sit, ut vel uno vel utroque
absente sententia promatur: poenam autem is qui
defuit committit, quia per eum factum est quo minus
5 arbitretur. Coram autem dicere sententiam videtur,
qui sapientibus dicit: ceterum coram furioso vel
demente non videtur dici: item coram pupillo non
videri sententiam dictam[8], nisi tutor praesens fuit:
et ita de his omnibus Iulianus libro quarto digestorum
6 scribit. Et si quis praesens arbitrum sententiam
7 dicere prohibuit, poena committetur. Sed si poena
non fuisset adiecta compromisso, sed simpliciter
sententia stari quis promiserit, incerti adversus eum
foret actio.

28 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Non
autem interest, certa an incerta summa compromissa
sit, ut puta 'quanti ea res erit'.

29 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Ad-
versus sententiam arbitri fit, si petatur ab eo a quo
arbiter peti vetuit. quid ergo si a fideiussore eius
petatur, an poena committatur? et puto committi, et
ita Sabinus scribit: nam τῇ δυνάμει[9] a reo petit. sed
si cum fideiussore compromisi et a reo petatur, nisi
intersit fideiussoris, non committetur.

30 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Si
quis rem, de qua compromissum sit, in iudicium de-
ducat, quidam dicunt praetorem non intervenire ad
cogendum arbitrum sententiam dicere, quia iam poena
non potest esse, atque si solutum est compromissum.
sed si hoc optinuerit, futurum est, ut in potestate
eius, quem paenitet compromisisse, sit compromissum
eludere. ergo adversus eum poena committenda est
lite apud iudicem suo ordine peragenda.

31 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Ita
demum autem committetur stipulatio, cum adversus
eam quid fit, si sine dolo malo stipulantis factum
est: sub hac enim condicione committitur stipulatio,
ne quis doli sui praemium ferat. sed si quidem com-
promisso adiciatur 'ut[10] si quid dolo in ea re factum
'sit', ex stipulatu conveniri qui dolo fecit potest: et
ideo si arbitrum quis corrupit vel pecunia vel am-
bitione, vel advocatum diversae partis, vel aliquem
ex his, quibus causam suam commiserat, ex doli
clausula poterit conveniri, vel si adversarium callide
circumvenit, et omnino si in hac lite dolose versatus
est, locum habebit ex stipulatu actio: et ideo si velit
de dolo actionem exercere adversarius, non debebit[11],
cum habeat ex stipulatu actionem. quod si huius-
modi clausula in compromisso adscripta non est,
tunc de dolo actio vel exceptio locum habebit. hoc
autem compromissum plenum est, quod et doli clau-
sulae habet mentionem.

32 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Non
distinguemus in compromissis, minor an maior sit
1 poena quam res de qua agitur. Non cogetur
arbiter sententiam dicere, si poena commissa sit.
2 Si mulier alieno nomine compromittat, non erit pe
3 cunia compromissa propter intercessionem. Summa
rei est, ut praetor se non interponat, sive initio nul-
lum sit compromissum: sive sit, sed pendeat an ex
eo poena exigi potest: sive postea deficiat poena
compromisso soluto die morte acceptilatione iudicio
4 pacto. Sacerdotio obveniente videbimus an co-

(1) popina *FS* (2) venere *F* (3) an *del. dett.* (4) posse] per se *scr.* (5) de ea re] dare F^1, vere F^2, de re *S* (6) debes *scr.* (7) sententiae F^b (8) distam *F* (9) *id est* re ipsa (10) ut] aut *Degenkolb* (11) dari *ins.*

gatur arbiter sententiam dicere: id enim non tantum honori personarum, sed et maiestati dei indulgetur, cuius sacris vacare sacerdotes oportet. ceterum si postea suscepit, iste quoque omnimodo sententiam
5 ferre debet. Item non est cogendus, si de negotio transactum est, vel homo mortuus est de quo erat compromissum: nisi si posteriore casu aliquid liti-
6 gantium intersit. Iulianus indistincte scribit: si per errorem[1] de famoso delicto ad arbitrum itum est, vel de ea re[2], de qua publicum iudicium sit constitutum, veluti de adulteriis sicariis et similibus, vetare debet praetor sententiam dicere nec dare dic-
7 tae exsecutionem. De liberali causa compromisso facto recte non compelletur arbiter sententiam dicere, quia favor libertatis est, ut maiores iudices habere debeat. eadem dicenda sunt, sive de ingenuitate sive de libertinitate quaestio sit et si ex fideicommissi causa libertas deberi dicatur. idem dicendum est in
8 populari actione. Si servus[3] compromiserit, non cogendum dicere sententiam arbitrum, nec si dixerit, poenae[4] exsecutionem dandam de peculio putat Octavenus. sed an, si liber cum eo compromiserit, exsecutio adversus liberum detur, videamus: sed magis
9 est, ut non detur. Item si qui[5] Romae compromiserit, mox Romam in legationem venerit: non est cogendus arbiter sententiam dicere, non magis quam cogeretur, si litem ante contestatus esset, nunc eam exercere: nec interest, tunc quoque in legatione fuerit an non. sed si nunc in legatione compromittat, puto cogendum arbitrum sententiam dicere, quia et si iudicium sponte accepisset, cogeretur peragere. sunt tamen[6] qui de isto non recte dubitant: qui utique nullo modo dubitabunt, si de ea re in legatione compromisit, quam in legatione contraxit: quia et iudicium eo nomine accipere cogeretur. illud in prima specie potest dispici, an, si ante compromisit legatus, cogendus sit arbiter sententiam dicere, si ipse legatus postulet: quod prima ratione poterit videri iniquum, ut in ipsius potestate sit. sed hoc tale erit, quale si actionem velit dictare, quod facere ei licet. sed compromissum istud comparabimus ordinariae actioni[7], ut non alias audiatur desiderans ut
10 arbiter sententiam dicat, quam si se defendat. Si is faciat controversiam hereditatis, qui cum defuncto compromiserat, futurum est praeiudicium hereditati, si arbiter sententiam dicat: ergo interea inhibendus
11 est arbiter. Dies compromissi proferri potest, non cum[8] ex conventione, sed cum iussu arbitri eam
12 proferri necesse est, ne[9] poena committatur. Si arbiter sese celare temptaverit[10], praetor eum investigare debet, et si diu non paruerit, multa adversus
13 eum dicenda est. Cum in plures compromissum est ea condicione, ut[11] quilibet vel unus dixisset sententiam, eo staretur, absentibus ceteris nihilo minus qui praesens est cogetur: at si ea condicione, ut omnes dicant, vel quod de maioris partis sententia placuerit, non debet singulos separatim cogere, quia
14 singulorum sententia ad poenam non facit. Cum quidam arbiter ex aliis causis inimicus manifeste apparuisset, testationibus etiam conventus, ne sententiam diceret[12], nihilo minus nullo cogente dicere perseverasset, libello cuiusdam id querentis imperator Antoninus subscribsit posse eum uti doli mali exceptione. et idem, cum a iudice consuleretur, apud quem poena petebatur, rescripsit, etiamsi appellari non potest, doli mali exceptionem in poenae petitione obstaturam. per hanc ergo[13] exceptionem quaedam appellandi species est, cum liceat retractare[14] de sen-
15 tentia arbitri. De officio arbitri tractantibus sciendum est omnem tractatum ex ipso compromisso sumendum: nec enim aliud illi licebit, quam quod ibi ut efficere possit cautum est: non ergo quod libet statuere arbiter poterit nec in qua re libet nisi de qua re compromissum est et quatenus compromissum
16 est. Quaesitum est de sententia dicenda, et dictum non quamlibet, licet de quibusdam variatum sit. et puto vere[15] non committi, si dicat ad iudicem de hoc eundum vel in se vel in alium[16] compromittendum. nam et Iulianus impune non pareri, si iubeat ad alium arbitrum ire, ne finis non sit: quod si hoc[17] modo dixerit, ut arbitrio Publii Maevii fundus traderetur aut satisdatio detur, parendum esse sententiae. idem Pedius probat[18]: ne propagentur arbitria, aut in alios interdum inimicos agentium transferantur, sua sententia finem controversiae[19] eum imponere oportet[20]: non autem finiri controversiam, cum aut differatur arbitrium aut in alium transferatur: partemque sententiae esse, quemadmodum satisdetur, quibus fideiussoribus, idque delegari non posse, nisi ad hoc compromissum sit, ut arbiter statueret, cuius
17 arbitratu satisdaretur. Item si iubeat sibi alium coniungi, cum id in compromisso non sit, non dicit sententiam: nam sententia esse debet de re compro-
18 missa, de hoc autem compromissum non est. Si domini, qui invicem stipulati sint, [21]procuratores suos agere apud arbitrum velint, potest iubere ipsos etiam
19 adesse: sed si et heredis[22] in compromissis mentio
20 fit, potest iubere etiam heredem eorum adesse. Arbitri officio continetur et quemadmodum detur vacua possessio. an et satis[23] ratam rem habiturum? Sextus Pedius putat, quod nullam rationem habet: nam si ratum non habeat dominus, committetur stipulatio.
21 Arbiter nihil extra compromissum facere potest et ideo necessarium est adici de die compromissi proferenda: ceterum impune iubenti non parebitur.

33 *Papinianus libro primo quaestionum* Arbiter ita sumptus ex compromisso, ut et diem proferre possit, hoc quidem facere potest: referre autem contradicentibus litigatoribus non potest.

34 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Si duo rei sunt aut credendi[24] aut debendi et unus compromiserit isque vetitus sit petere aut ne ab eo petatur: videndum est, an si alius petat vel ab alio petatur, poena committatur: idem in duobus argentariis quorum nomina simul eunt. et fortasse poterimus ita fideiussoribus coniungere, si socii sunt: alias nec a te petitur, nec ego peto[25], nec meo nomine petitur,
1 licet a te petatur. Semel commissa poena solvi compromissum rectius puto dici, nec amplius posse committi, nisi id actum sit ut in[26] singulas causas totiens committatur.

35 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Si pupillus sine tutoris auctoritate compromiserit, non est arbiter cogendus pronuntiare, quia, si contra eum pronuntietur, poena non tenetur: praeterquam si fideiussorem dederit, a quo poena peti possit. idque et Iulianus sentit.

36 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edictum* Si feriatis diebus cogente praetore arbiter dicat sententiam et petatur ex compromisso poena, exceptionem locum non habere constat, nisi alia[27] lege eadem dies feriata, in qua sententia dicta est, [28]excepta.

37 *Celsus libro secundo digestorum* Quamvis arbiter alterum ab altero petere vetuit, si tamen heres petit, poenam committet: non enim differendarum litium causa, sed tollendarum ad arbitros itur.

38 *Modestinus libro sexto regularum* Cum poena

(1) perrorem *F* (2) re *om. F* (3) servum *F* (4) poena *F* (5) quis *F*[2] (6) tament *F* (7) *sic S*, ordinariactioni *F*[2], ordinariactione *F*[1] (8) cum *del. Hal.* (9) ne] ut *scr.* (10) temptaverat *F* (11) si *ins. dett.* (12) et *ins.* (13) rego *F* (14) retrare *F* (15) et puto vere] valere: et puto *scr.* (16) vel se vel alium se vel in alium *F* (17) ho *F* (18) Pedius id improbat *scr.* (19) controversia *F* (20) oportere *Hal.* (21) per *ins. edd.* (22) heredi *F* (23) et quemadmodum tradatur vacua possessio: an et satis ut detur *Degenkolb* (24) redendi *F* (25) nec ego peto] licet ego petam *Hal.* (26) in *om. F* (27) aliqua *Pothier* (28) est *ins.*

ex compromisso petitur, is qui commisit damnandus est, nec interest, an adversarii eius interfuit arbitri sententia stari nec ne.

39 *Iavolenus libro undecimo ex Cassio* Non ex omnibus causis, ex quibus arbitri paritum sententiae non est, poena ex compromisso committitur, sed ex his dumtaxat, quae ad solutionem pecuniae aut operam praebendam pertinent. *Idem* contumaciam litigatoris arbiter punire poterit pecuniam eum adversario dare[1] iubendo: quo in numero haberi non oportet, si testium nomina ex sententia arbitri ex-
1 hibita non sunt. Cum arbiter diem compromissi proferri[2] iussit, cum hoc ei permissum est, alterius mora alteri[3] ad poenam committendam[4] prodest.

40 *Pomponius libro undecimo ex variis lectionibus* Arbiter calendis Ianuariis adesse iussit et ante eum diem decessit: alter ex litigatoribus non adfuit. procul dubio poena minime commissa est: nam et Cassium audisse se dicentem Aristo ait in eo arbitro, qui ipse non venisset, non esse commissam: quemadmodum Servius ait, si per stipulatorem stet, quo minus accipiat, non committi poenam.

41 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Cum lege Iulia cautum sit, ne minor viginti annis iudicare cogatur, nemini licere minorem viginti annis compromissarium iudicem eligere: ideoque poena ex sententia eius nullo modo committitur. maiori tamen viginti annis, si minor viginti quinque annis sit, ex hac causa succurrendum, si temere auditorium receperit, multi dixerunt.

42 *Papinianus libro secundo responsorum* Arbiter intra certum diem servos restitui iussit, quibus non restitutis poenae causa fisco secundum formam compromissi condemnavit: ob eam sententiam fisco nihil adquiritur, sed nihilo minus stipulationis poena committitur, quod ab arbitro statuto non sit obtemperatum[5].

43 *Scaevola libro primo responsorum* De rebus controversiisque omnibus compromissum in arbitrum a Lucio Titio et Maevio Sempronio factum est, sed errore quaedam species in petitionem a Lucio Titio deductae non sunt nec arbiter de his quicquam pronuntiavit: quaesitum est an species omissae peti possint. respondit peti posse nec poenam ex compromisso[6] committi. quod si maligne hoc fecit, petere quidem potest, sed poenae subiugabitur.

44 *Idem libro secundo digestorum* Inter Castellianum et Seium controversia de finibus orta est et arbiter electus est, ut arbitratu eius res terminetur: ipse sententiam dixit praesentibus partibus et terminos posuit: quaesitum est, an, si ex parte Castelliani arbitro paritum non esset, poena ex compromisso commissa est. respondi, si arbitro paritum non esset in eo, quod utroque praesente arbitratus esset, poenam[7] commissam.

45 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* In compromissis arbitrium personae insertum personam non egreditur.

46 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* De his rebus et rationibus et controversiis[8] iudicare arbiter potest, quae ab initio fuissent inter eos qui compromiserunt, non quae postea supervenerunt.

47 *Iulianus libro quarto digestorum* Si compromissum ita factum est, ut praesente utroque aut heredibus eorum arbiter sententiam dicat et alter ex litigatoribus decesserit pupillo herede relicto, non aliter videtur sententia dicta esse, nisi tutoris auc-
1 toritas interposita fuerit. Item si alter ex compromittentibus furere coeperit,

48 *Modestinus libro quarto regularum* arbiter ad ferendam sententiam non compelletur:

49 *Iulianus libro quarto digestorum* sed et interpellatur, quo minus sententiam dicat, quia nihil coram furioso fieri intellegitur. quod si furiosus curatorem habet vel habuerit adhuc litigio pendente, potest
1 praesente curatore sententia dici. Arbiter adesse litigatores vel per nuntium vel epistulam iubere potest.
2 Si ab altera dumtaxat parte heredis mentio comprehensa fuerit, compromissum solvetur morte cuiusque ex litigatoribus, sicut solveretur altero mortuo, si neutrius heredis persona comprehenderetur.

50 *Alfenus libro septimo digestorum* Arbiter ex compromisso sumptus cum ante eum diem, qui constitutus compromisso erat, sententiam dicere non posset, diem compromissi proferri iusserat[9]: alter ex litigatoribus dicto audiens non fuerat: consulebatur possetne ab eo pecunia ex compromisso peti. respondi non posse, ideo quod non esset arbitro permissum[10] ut id iuberet[11].

51 *Marcianus libro secundo regularum* Si de re sua quis arbiter factus sit, sententiam dicere non potest, quia se facere iubeat aut petere prohibeat[12]: neque autem imperare[13] sibi neque se prohibere quisquam potest.

52 *Idem libro quarto regularum* Si qui iussus est ab[14] arbitro ex compromisso solvere pecuniam moram fecerit, poenam ex compromisso debet, sed postea solvendo poena liberatur.

VIIII[15].

NAUTAE CAUPONES STABULARII UT RECEPTA RESTITUANT.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Ait praetor: 'Nautae[16] caupones stabularii quod cuius-'que salvum fore receperint[17] nisi restituent, in eos
1 'iudicium dabo'. Maxima utilitas est huius edicti, quia necesse est plerumque eorum fidem sequi et res custodiae eorum committere. ne[18] quisquam putet graviter hoc adversus eos constitutum: nam est in ipsorum arbitrio, ne quem recipiant, et nisi hoc esset statutum, materia daretur cum furibus adversus eos quos recipiunt coeundi, cum ne nunc quidem ab-
2 stineant huiusmodi fraudibus. Qui sunt igitur, qui teneantur, videndum est. ait praetor 'nautae'. nautam accipere debemus eum qui navem exercet: quamvis nautae appellantur omnes, qui navis navigandae causa in nave sint: sed de exercitore solummodo praetor sentit. nec enim debet, inquit Pomponius, per remigem aut mesonautam obligari, sed per se vel per navis magistrum: quamquam si ipse alicui e
3 nautis committi iussit, sine dubio debeat obligari. Et sunt quidam in navibus, qui custodiae gratia navibus praeponuntur, ut ναυφύλακες[19] et diaetarii. si quis igitur ex his receperit, puto in exercitorem dandam actionem, quia is, qui eos huiusmodi officio praeponit, committi eis permittit, quamquam ipse navicularius vel magister id faciat, quod χειρέμβολον[20] appellant. sed et si hoc non exercet[21], tamen de recepto navicu-
4 larius tenebitur. De exercitoribus ratium, item lyntrariis nihil cavetur: sed idem constitui oportere
5 Labeo scribit, et hoc iure utimur. Caupones autem et stabularios aeque eos accipiemus, qui cauponam vel stabulum exercent, institoresve eorum. ceterum si qui opera mediastini fungitur, non continetur, ut puta atriarii et focarii et his similes.
6 Ait praetor: 'quod cuius[22] salvum fore rece-'perint'[23]: hoc est quamcumque rem sive mercem receperint. inde apud Vivianum relatum est ad eas quoque res hoc edictum pertinere, quae mercibus accederent, veluti vestimenta quibus in navibus uterentur
7 et cetera quae ad cottidianum usum habemus. Item

(1) dari *F* (2) proferre F^b, proferret F^a (3) mora alteri *S*, mora alterius F^2, *om.* F^1 (4) committenda *F* (5) obtemperandum *FS* (6) compromissi *F* (7) poena *F* (8) controversi *F* (9) iusserit *F* (10) compromisso peti .... permissum F^3 *similiterque S, item, sed* compromissum *pro* permissum, F^2, compromissum *mediis omissis* F^1 (11) aberit F^1 (12) prohibent *F* (13) imperarare *F* (14) ab *om. F*
(15) *Ed. — Bas.* 53, 1. (16) nauta *F* (17) foreceperint *F* (18) neque *S* (19) *id est* navium custodes (20) *id est* manus iniectionem (21) exercet F^2, extet F^1 *S* (22) *sic S*, cuiu F^1, cuiusque F^2 (23) foreceperint *F*

Pomponius libro trigensimo quarto scribit parvi referre, res nostras an alienas intulerimus[1], si tamen nostra intersit salvas esse: etenim nobis magis, quam quorum sunt, debent solvi. et ideo si pignori merces accepero ob pecuniam nauticam, mihi magis quam
8 debitori nauta tenebitur, si ante[2] eas suscepit. Recipit autem salvum fore utrum si in navem res missae ei adsignatae[3] sunt: an et si non sint adsignatae, hoc tamen ipso, quod in navem missae sunt, receptae videntur? et puto omnium eum recipere custodiam, quae in navem illatae sunt, et factum non solum nautarum praestare debere, sed et vectorum,

2 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* sicut et caupo viatorum.

3 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Et ita de facto vectorum etiam Pomponius libro trigensimo quarto scribit. idem ait, etiamsi nondum sint res in navem receptae, sed in litore perierint, quas
1 semel recepit, periculum ad eum pertinere. Ait praetor: 'nisi restituent, in eos iudicium dabo'. ex hoc edicto in factum actio proficiscitur. sed an sit necessaria, videndum, quia agi civili actione ex hac causa poterit: si quidem merces intervenerit, ex[4] locato vel conducto: sed[5] si tota navis locata sit, qui conduxit ex conducto etiam de rebus quae desunt agere potest: si vero res perferendas nauta conduxit, ex[6] locato convenietur: sed si gratis res susceptae sint, ait Pomponius depositi agi potuisse. miratur igitur, cur honoraria actio sit inducta, cum sint civiles: nisi forte, inquit, ideo, ut innotesceret praetor curam agere reprimendae improbitatis hoc genus hominum: et quia in locato conducto culpa, in deposito dolus dumtaxat praestatur, at hoc edicto omnimodo qui recepit[7] tenetur, etiamsi sine culpa eius res periit vel damnum datum est, nisi si quid damno fatali contingit. inde Labeo scribit, si quid naufragio aut per vim piratarum perierit, non esse iniquum exceptionem ei dari. idem erit dicendum et si in
2 stabulo aut in caupona vis maior contigerit. Eodem modo tenentur caupones et stabularii, quo exercentes negotium suum recipiunt: ceterum si extra negotium
3 receperunt[8], non tenebuntur. Si filius familias aut servus receperit et voluntas patris[9] domini intervenit, in solidum erit conveniendus. item si servus exercitoris subripuit vel damnum dedit, noxalis actio cessabit, quia ob receptum suo nomine dominus convenitur. sin vero sine voluntate exerceant, de peculio
4 dabitur. Haec autem rei persecutionem continet, ut Pomponius ait, et ideo et in heredem et perpetuo
5 dabitur[10]. Novissime videndum[11], an eiusdem rei nomine et de recepto honoraria actione et furti agendum sit: et Pomponius dubitat: sed magis est, ut vel officio iudicis vel doli exceptione alterutra esse contentus debeat.

4 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Sed et ipsi nautae furti actio competit, cuius[12] sit periculo, nisi si ipse subripiat et postea ab eo subripiatur, aut
1 alio subripiente ipse nauta solvendo non sit. Si nauta nautae, stabularius stabularii, caupo cauponis[13]
2 receperit, aeque tenebitur. Vivianus dixit etiam ad eas res hoc edictum pertinere, quae post impositas merces in navem locatasque inferentur, etsi earum vectura non debetur, ut vestimentorum, penoris cottidiani, quia haec ipsa ceterarum rerum locationi accedunt.

5 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Nauta et caupo et stabularius mercedem accipiunt non pro custodia, sed nauta ut traiciat vectores, caupo ut viatores manere in caupona patiatur, stabularius ut permittat iumenta apud eum stabulari: et tamen custodiae nomine tenentur. nam et fullo et sarcinator non pro custodia, sed pro arte mercedem accipiunt, et
1 tamen custodiae nomine ex locato tenentur. Quaecumque de furto diximus, eadem et de damno debent intellegi: non enim dubitari oportet, quin is, qui salvum fore recipit, non solum a furto, sed etiam a damno recipere[14] videatur.

6 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Licet gratis navigaveris vel in caupona gratis deverteris, non tamen in factum actiones tibi denegabun-
1 tur, si damnum iniuria passus es. Si servo meo in nave vel in caupona utaris et damnum mihi det vel furtum faciat, quamquam et furti actio et damni iniuria mecum sit, haec tamen actio, quia in factum est, etiam servi mei nomine adversus te competit. idem dicetur, et si communis sit: tu tamen quod mihi praestiteris eius nomine, vel communi dividundo vel pro socio actione, aut si partem eius vel totum conduxisti, etiam ex conducto habebis me obligatum.
2 Sed si damnum in eo datum sit ab alio, qui in eadem nave vel caupona est, cuius factum praetor aestimare solet, non putat Pomponius eius nomine
3 hanc actionem utilem futuram. In factum actione caupo tenetur pro his, qui habitandi causa in caupona sunt: hoc autem non pertinet ad eum, qui
4 hospitio repentino recipitur, veluti viator. Possumus autem furti vel damni iniuriae actione uti cum nautis, ut certi hominis factum arguamus: sed una contenti esse debebimus, et si cum exercitore egerimus, praestare ei debemus actiones nostras, quamvis ex conducto actio adversus eos competat exercitori. sed si absolutus sit exercitor hac actione, deinde agatur cum nauta, exceptio dabitur, ne saepius de eiusdem hominis admisso quaeratur. et contra, si de admisso unius hominis actum sit, deinde in factum actione agatur, exceptio dabitur.

7 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Debet exercitor omnium nautarum suorum, sive liberi sint[15] sive servi, factum praestare: nec immerito factum eorum praestat, cum ipse eos suo periculo adhibuerit. sed non alias praestat, quam si in ipsa nave damnum datum sit: ceterum si extra navem licet a nautis, non praestabit. item si praedixerit, ut unusquisque vectorum res suas servet neque damnum se praestaturum, et consenserint vectores praedictioni, non
1 convenitur. Haec actio in factum in duplum est.
2 Sed si quid nautae inter se damni dederint, hoc ad exercitorem non pertinet. sed si quis sit nauta et mercator, debebit illi dari[16]: quod si quis quos volgo ναυτεπιβάτας[17] dicunt, et huic tenebitur, sed[18] huius
3 factum praestat, cum sit et nauta. Si servus nautae damnum dederit, licet servus nauta non sit, aequissimum erit in exercitorem actionem utilem dare.
4 Hac autem actione suo nomine exercitor tenetur, culpae scilicet suae qui tales adhibuit: et ideo et si decesserint, non relevabitur. servorum autem suorum nomine noxali dumtaxat tenetur: nam cum alienos adhibet, explorare eum oportet, cuius fidei, cuius innocentiae sint: in suis venia dignus est, si quales-
5 quales ad instruendam navem adhibuerit. Si plures navem exerceant, unusquisque pro parte, qua navem
6 exercet, convenitur. Haec iudicia quamvis honoraria sunt, tamen perpetua sunt: in heredem autem non dabuntur. proinde et si servus navem exercuit et mortuus est, de peculio non dabitur actio in dominum nec intra annum. sed cum voluntate patris vel domini servus vel filius exercent navem vel cauponam vel stabulum, puto etiam hanc actionem in solidum eos pati debere, quasi omnia, quae ibi contingunt, in solidum receperint.

(1) intulimus F^1 (2) ante] a me *Hal.* (3) adsignitae *F* (4) ex *S*, et *F* (5) sed] scilicet *scr.* (6) et *FS* (7) receperit F^2 (8) reciperunt F^2, reciperint F^1 (9) aut *ins. P* (10) datur F^2 *S* (11) videtdum *F* (12) cuius] cum eius *scr.* (13) res *ins. dett.* (14) recedere F^1 (15) liberi sint *S*, liberin F^{ae}, liberi F^{pm} (16) et *ins.* $F^b S$ (17) *id est:* vectores simul nautas (18) sed et *dett.*

LIBER QUINTUS.

I[1].

DE IUDICIIS: UBI[2] QUISQUE AGERE VEL CONVENIRI DEBEAT.

1 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Si se subiciant aliqui iurisdictioni et consentiant, inter consentientes cuiusvis iudicis, qui tribunali praeest vel aliam iurisdictionem habet, est iurisdictio.

2 *Idem libro tertio ad edictum* Consensisse autem videntur, qui sciant se non esse subiectos iurisdictioni eius et in eum consentiant. ceterum si putent eius iurisdictionem esse, non erit eius iurisdictio: error enim litigatorum, ut Iulianus quoque libro primo digestorum scribit, non habet consensum. aut si putaverunt alium esse praetorem pro alio, aeque error non dedit iurisdictionem. aut si, cum restitisset quivis ex litigatoribus, viribus praeturae compulsus est,
1 nulla iurisdictio est. Convenire autem utrum inter privatos sufficit an vero etiam ipsius praetoris consensus necessarius est? lex Iulia iudiciorum ait 'quo 'minus inter privatos conveniat': sufficit ergo privatorum consensus. proinde si privati consentiant, praetor autem ignoret consentire et putet[3] suam iurisdictionem, an legi satisfactum sit, videndum est: et
2 puto posse defendi eius esse iurisdictionem. Si et iudex ad tempus datus et omnes litigatores consentiant: nisi specialiter principali iussione prorogatio fuerit inhibita, possunt tempora, intra quae iussus
3 est litem dirimere, prorogari. Legatis in eo quod ante legationem contraxerunt, item his qui testimonii causa evocati sunt vel si qui[4] iudicandi causa arcessiti sunt vel in provinciam destinati, revocandi domum suam ius datur. eo quoque qui[5] ipse provocavit non imponitur necessitas intra tempora provocationis exercendae Romae vel alio loco ubi provocatio exercetur aliis pulsantibus respondere: nam Celsus huic etiam domus revocationem dandam ait, quoniam ob aliam causam venerit: haec Celsi sententia et rationabilis est. nam et divus Pius Plotio Celsiano rescripsit eum, qui tutelae reddendae causa Romam erat a se evocatus, alterius tutelae causa, cuius causa non erat evocatus, non debere compelli iudicium suscipere. idem Claudio Flaviano rescripsit minorem viginti quinque annis, qui desiderarat[6] in integrum restitui adversus Asinianum, qui alterius negotii causa venerat, non esse Romae audiendum.
4 Omnes autem isti domum revocant, si non ibi contraxerunt, ubi conveniuntur. ceterum si contraxerunt ibi, revocandi ius non habent: exceptis legatis, qui licet ibi contraxerunt, dummodo ante legationem contraxerunt, non compelluntur se Romae defendere, quamdiu legationis causa hic demorantur. quod et Iulianus scribit et divus Pius rescripsit. plane si perfecta legatione subsistant, conveniendos eos divus
5 Pius rescripsit. Item si extra provinciam suam contraxerunt, licet non in Italia, quaestionis est, an Romae conveniri possint. et Marcellus in eo solo privilegio eos uti domum revocandi, quod in civitate sua vel certe intra provinciam contraxerunt: quod est verum. sed et[7] si agant, compelluntur se adversus omnes defendere: non tamen si iniuriam suam persequantur vel furtum vel damnum quod nunc passi sunt: alioquin, ut et Iulianus eleganter ait, aut impune contumeliis et damnis adficientur aut erit in potestate cuiusque pulsando eos subicere ipsos iuris-
6 dictioni, dum se vindicant. Sed si dubitetur, utrum in ea quis causa sit, ut domum revocare possit nec ne, ipse praetor debet causa cognita statuere. quod si constiterit in ea eum esse causa, ut domum revocet, debebit cavere in iudicio sisti, statuente praetore in quem diem promittat. sed utrum nuda cautione an satisdato, Marcellus dubitat: mihi videtur sola promissione, quod et Mela scribit: alioquin compelletur iudicium accipere quam invenire eos qui satis
7 pro eo dent. In omnibus autem, in quibus protelatur admonitio, hoc procedere sine temporali damno
8 creditorum oportet. His datur multae dicendae ius, quibus publice iudicium est, et non aliis: nisi hoc specialiter eis permissum est.

3 *Idem libro quarto ad edictum* Non videtur frustrandae actionis causa latitare, qui praesens suscipere iudicium non compellitur.

4 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Lis nulla nobis esse potest cum eo quem in potestate habemus, nisi ex castrensi peculio.

5 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Si quis ex aliena iurisdictione ad praetorem vocetur, debet venire, ut et Pomponius et Vindius scripserunt: praetoris est enim aestimare, an sua sit iurisdictio, vocati autem non contemnere auctoritatem praetoris: nam et legati ceterique qui revocandi domum ius habent in ea sunt causa, ut in ius vocati veniant privilegia sua allegaturi.

6[8] *Idem libro sexto ad edictum* Caecus iudicandi officio fungitur.

7 *Idem libro septimo ad edictum* Si quis, posteaquam in ius vocatus est, miles vel alterius[9] fori esse coeperit, in ea causa ius revocandi[10] forum non habebit quasi praeventus.

8 *Gaius libro secundo ad edictum provinciale* Si quis in legatione constituerit quod ante legationem debuerit, non cogi eum ibi iudicium pati ubi constituerit.

9 *Ulpianus libro nono ad edictum* Insulae Italiae pars Italiae sunt et cuiusque provinciae.

10[11] *Idem libro decimo ad edictum* Destitisse[12] videtur non qui distulit, sed qui liti renuntiavit in totum: desistere enim est de negotio abstinere, quod calumniandi animo instituerat. plane si quis cognita rei veritate suum negotium deseruerit nolens in lite improba perseverare, quam calumniae causa non instituerat, is destitisse non videtur.

11 *Idem libro duodecimo ad edictum* Si a me fuerit adrogatus qui mecum erat litem contestatus vel cum quo ego: solvi iudicium Marcellus libro tertio digestorum scribit, quoniam nec ab initio inter nos potuit consistere.

12 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* Cum praetor unum ex pluribus iudicare vetat, ceteris id
1 committere videtur. Iudicem dare possunt, quibus hoc lege vel constitutione vel senatus consulto conceditur. lege, sicut proconsuli. is quoque cui mandata est iurisdictio iudicem dare potest: ut sunt legati proconsulum. item hi quibus id more concessum est propter vim imperii, sicut praefectus urbi ceteri-
2 que Romae magistratus. Non autem omnes iudices dari possunt ab his qui iudicis dandi ius habent: quidam enim lege impediuntur ne iudices sint, quidam natura, quidam moribus. natura, ut surdus mutus: et perpetuo furiosus et impubes, quia iudicio

(1) *Ed.* 1...13. 15...24. 26. 28...38. 78. 82; *Pap.* 39...50. 52...55; *Sab.* 14. 25. 27. 51. 56...81. — *Bas.* 7, 5. — *Cf. Cod.* 3, 1
(2) ubi *F in indice*, et ubi *FS* (3) putat F^1 (4) quid *F*
(5) eo quod quis *scr* (6) desiderat *FS* (7) et *del. Hal.*
(8) = *D.* 3, 1, 1, 5 (9) aterius *F* (10) iure vocandi *F*
(11) = *D.* 4, 4, 21 (12) is *ins.* F^2

carent. lege impeditur, qui senatu motus est. moribus feminae et servi, non quia non habent iudicium, sed quia receptum est, ut civilibus officiis non fun-
3 gantur. Qui possunt esse iudices, nihil interest in potestate an sui iuris sint.

13 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* In tribus istis iudiciis familiae erciscundae, communi dividundo et finium regundorum quaeritur quis actor intellegatur, quia par causa omnium videtur. sed magis placuit eum videri actorem qui ad iudicium provocasset.

14 *Ulpianus libro secundo disputationum* Sed cum ambo ad iudicium provocant, sorte res discerni solet.

15 *Idem libro vicensimo primo ad edictum* Filius familias [1] iudex si litem suam faciat, in tantam quantitatem tenetur, quae tunc in peculio fuit, cum sen-
1 tentiam dicebat. Iudex tunc litem suam facere intellegitur, cum dolo malo in fraudem legis sententiam dixerit (dolo malo autem videtur hoc facere, si evidens arguatur eius vel gratia vel inimicitia vel etiam sordes), ut veram aestimationem litis praestare cogatur.

16 *Idem libro quinto ad edictum* Iulianus autem in heredem iudicis, qui litem suam fecit, putat actionem competere: quae sententia vera non est et a multis notata est.

17 *Idem libro vicensimo secundo ad edictum* Iulianus ait, si alter ex litigatoribus iudicem solum heredem vel ex parte fecerit, alius iudex necessario sumendus est, quia iniquum est aliquem suae rei iudicem fieri.

18 *Idem libro vicensimo tertio ad edictum* Si longius spatium intercessurum erit, quo minus iudex datus operam possit dare, mutari eum iubet praetor: hoc est si forte occupatio aliqua iudicem non patiatur operam iudicio dare, incidente infirmitate vel necessaria profectione vel rei suae familiaris periculo [2].
1 Si filius familias ex aliqua noxa, ex qua patri actio competit, velit experiri, ita demum permittimus ei agere, si [3] non sit qui patris nomine agat. nam et Iuliano placet, si filius familias legationis vel studiorum gratia aberit et vel furtum vel damnum iniuria [4] passus sit: posse eum utili iudicio agere, ne dum pater exspectatur impunita sint maleficia, quia pater venturus non est, vel dum venit, se subtrahit is qui noxam commisit. unde ego semper probavi, ut, si res non ex maleficio veniat, sed ex contractu, debeat filius agere utili iudicio, forte depositum repetens vel mandati agens vel pecuniam quam credidit petens, si forte pater in provincia sit, ipse autem forte Romae vel studiorum causa vel alia iusta ex causa agat: ne, si ei non dederimus actionem, futurum sit, ut impune fraudem patiatur et egestate Romae laboret viaticulo suo non recepto, quod ad sumptum pater ei destinaverat. et finge senatorem esse filium familias qui patrem habet in provincia, nonne augetur utilitas per dignitatem?

19 *Idem libro sexagensimo ad edictum* Heres absens ibi defendendus est, ubi defunctus debuit, et conveniendus, si ibi inveniatur, nulloque suo proprio
1 privilegio excusatur. Si quis tutelam vel curam vel negotia vel argentariam vel quid aliud, unde obligatio oritur, certo loci administravit: etsi ibi domicilium non habuit, ibi se debebit defendere et, si non defendat neque ibi domicilium habeat, bona pos-
2 sideri patietur. Proinde et si merces vendidit certo loci vel disposuit vel comparavit: videtur, nisi alio loci ut defenderet convenit, ibidem se defendere [5]. numquid dicimus [6] eum, qui a mercatore quid comparavit advena, vel ei vendidit quem scit inde confestim profecturum, non oportet ibi bona possideri [7], sed domicilium sequi eius? at si quis ab eo qui tabernam vel officinam certo loci conductam habuit, in ea causa est ut illic conveniatur [8]: quod magis habet rationem. nam ubi sic venit ut confestim discedat, quasi a viatore emptis, vel eo qui transvehebatur, vel eo qui παραπλεῖ [9], emit: durissimum [10] est, quotquot locis quis navigans vel iter faciens delatus est, tot locis se [11] defendi. at si quo constitit, non dico iure domicilii, sed tabernulam pergulam horreum armarium officinam conduxit ibique distraxit
3 egit: defendere se eo loci debebit. Apud Labeonem quaeritur, si homo provincialis servum institorem vendendarum mercium gratia Romae habeat: quod cum eo servo contractum est, ita habendum atque si cum domino contractum sit: quare ibi se debebit
4 defendere. Illud sciendum est eum, qui ita fuit obligatus ut in Italia solveret, si in provincia habuit domicilium, utrubique posse conveniri et hic et ibi: et ita et Iuliano et multis aliis videtur.

20 *Paulus libro quinquagensimo octavo ad edictum* Omnem obligationem pro contractu habendam existimandum est, ut, ubicumque aliquis obligetur, et contrahi videatur, quamvis non ex crediti causa debeatur.

21 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Si debitori meo velim actionem edere, probandum erit, si fateatur se debere paratumque dicat solvere, audiendum eum, dandumque diem cum competenti cautela ad solvendam pecuniam: neque enim magnum damnum est in mora modici temporis. modicum autem tempus hic intellegendum est, quod post condemnationem reis indultum est.

22 *Paulus libro tertio ad Plautium* Qui non cogitur in aliquo loco iudicium pati, si ipse ibi agat, cogitur excipere actiones et ad eundem iudicem mitti.

23 *Idem libro septimo ad Plautium* Non potest videri in iudicium venisse id quod post iudicium acceptum accidisset [12]: ideoque alia interpellatione opus est.

24 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* Non alias in eos, quos princeps evocavit, Romae competit
1 actio, quam si hoc tempore contraxerint. Legati ex delictis in legatione commissis coguntur iudicium Romae pati, sive ipsi admiserunt sive servi eorum.
2 Sed si postulatur in rem actio adversus legatum, numquid danda sit, quoniam ex praesenti possessione haec actio est? Cassius respondit sic servandum, ut, si subducatur ministerium ei, non sit concedenda actio, si vero ex multis servis de uno agatur, non sit inhibenda: Iulianus sine distinctione denegandam actionem: merito: ideo enim non datur actio, ne ab officio suscepto legationis avocetur.

25 *Iulianus libro primo digestorum* Si legationis tempore quis servum vel aliam rem emerit aut ex alia causa possidere coeperit, non inique cogetur eius nomine iudicium accipere: aliter enim potestas dabitur legatis sub hac specie res alienas domum auferendi.

26 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* De eo autem qui adiit hereditatem Cassius scribit, quamvis Romae adierit hereditatem, non competere in eum actionem, ne impediatur legatio, et hoc verum est. sed nec legatariis datur actio, sed nisi satisdet, mittuntur in possessionem rerum hereditariarum: quod et in hereditariis creditoribus dicendum est.

27 *Iulianus libro primo digestorum* Quid enim prohibet legatum publico munere fungi et actorem custodiae causa in possessione rerum hereditariarum esse?

28 *Paulus libro septimo decimo* [13] *ad Plautium* Sed et si restituatur ei hereditas ex Trebelliano, actio in eum non dabitur, sive sponte sive coactus heres eam adierit: commodius enim est reddi quidem ei hereditatem, perinde autem habendum, ac si ipse
1 adisset hereditatem. Contra si legatus tempore

(1) *post* filius familias *uerba* ubi contraxit *uel similia male videntur sublata esse* (2) *sic dett.*, proculo *FPᵃ* (3) si *om. F* (4) vel iniuriam *ins.* (5) debere *ins. dett.* (6) dicimus] igitur *scr.* (7) possidere *Hal.* (8) conveniat *scr.* (9) *id est* praeternavigat (10) quasi a viatore emis vel eo q. t. vel eo qui παραπλεῖ et durissimum *scr.* (11) se] et *scr.* (12) accedisset *F* (13) decimo *del. F²*

legationis adierit et restituerit, datur in fideicommis-
sarium actio, nec exceptio Trebelliani obstat ex per-
sona legati, quia hoc legati personale beneficium est.
2 Ex quibus autem causis non cogitur legatus iudi-
cium accipere, nec iurare cogendus est se dare non
oportere, quia hoc iusiurandum in locum litis con-
3 testatae succedit. Aedium nomine legatus damni
infecti promittere debet aut vicinum admittere in pos-
4 sessionem. Sed et si dies actionis exitura erit,
causa cognita adversus eum iudicium praetor dare
debet, ut lis contestetur ita, ut in provinciam[1] trans-
5 feratur. Si pater familias mortuus esset relicto
uno filio et uxore praegnate, non recte filius a debi-
toribus partem dimidiam crediti petere potest, quam-
vis postea unus filius natus sit, quia poterant plures
nasci: cum per rerum naturam certum fuerit unum
nasci[2]. sed Sabinus Cassius partem quartam peti
debuisse, quia incertum esset an tres nascerentur:
nec rerum naturam intuendam, in qua omnia certa
essent, cum futura utique fierent, sed nostram in-
scientiam aspici debere.

29 *Idem libro octavo ad Plautium* Qui appellat prior, agit.

30 *Marcellus libro primo digestorum* Ubi acceptum est semel iudicium, ibi et finem accipere debet.

31 *Celsus libro vicensimo septimo digestorum* Si petitor plures heredes reliquerit unusque eorum iudicio egerit, non erit verum totam rem quae in priore iudicio fuerit deductam esse: nec enim quisquam alienam actionem in iudicium invito coherede perducere potest.

32 *Ulpianus libro primo de officio consulis* Si iudex, cui certa tempora praestita[3] erant, decesserit et alius in locum eius datus fuerit, tanta ex integro tempora in persona eius praestituta intellegemus, quamvis magistratus nominatim hoc in sequentis datione non expresserit: ita tamen ut legitimum tempus non excedat.

33 *Modestinus libro tertio regularum* Non videtur in iudicem consensisse, qui edi sibi genus apud eundem iudicem desiderat actionis.

34 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* Si is qui Romae iudicium acceperat decessit, heres eius quamvis domicilium trans mare habet, Romae tamen defendi debet, quia succedit in eius locum, a quo heres relictus est.

35 *Idem libro decimo epistularum* Non quemadmodum fideiussoris obligatio in pendenti potest esse et vel in futurum concipi, ita iudicium in pendenti potest esse vel de his rebus quae postea in obligationem adventurae sunt. nam neminem puto dubitaturum, quin fideiussor ante obligationem rei accipi possit: iudicium vero, antequam aliquid debeatur, non posse.

36 *Callistratus libro primo cognitionum* Inter-
dum ex iustis causis et ex certis[4] personis sustinen-
dae sunt cognitiones: veluti si instrumenta litis apud
eos esse dicantur qui rei publicae causa aberunt:
idque divi fratres in haec verba rescripserunt. hu-
manum est propter fortuitos casus dilationem accipi,
veluti quod pater litigator filium vel filiam vel uxor
virum vel filius parentem amiserit, et in similibus
1 causis cognitionem ad aliquem modum sustineri. Se-
nator si negotiis alienis se optulerit in provincia, non
debet iudicium recusare negotiorum gestorum, sed
actionem eum excipere oportere Iulianus respondit,
cum sua sponte sibi hanc obligationem contraxerit.

37 *Idem libro quinto cognitionum* Si de vi et possessione quaeratur, prius cognoscendum de vi quam de proprietate rei divus Hadrianus τῷ κοινῷ τῶν Θεσσάλων[4a] Graece rescripsit.

38 *Licinnius Rufinus libro quarto regularum* Quod legatur, si quidem per personalem actionem exigetur, ibi dari debet ubi est, nisi si dolo malo heredis subductum fuerit: tunc enim ibi dari debet ubi petitur. praeterea quod pondere aut numero aut mensura continetur, ibi dari debet ubi petitur, nisi si adiectum fuerit 'centum modios ex illo horreo' aut 'vini amphoras ex illo dolio'. si autem per in rem actionem legatum petetur, etiam ibi peti debet ubi res est. et si mobilis sit res, ad exhibendum agi cum herede poterit, ut exhibeat rem: sic enim vindicari a legatario poterit.

39 *Papinianus libro tertio quaestionum* Cum fu-
riosus iudex addicitur, non ideo minus iudicium erit,
quod hodie non potest iudicare: ut scilicet suae
mentis effectus quod sententiae dixerit, ratum sit:
neque enim in addicendo praesentia vel scientia iu-
1 dicis necessaria est. Qui legationis causa Romam
venit, ex qualibet causa fideiubere potest, cum pri-
vilegio suo, cum sit in Italia contractum, uti non potest.

40 *Idem libro quarto quaestionum* Non quidquid
iudicis potestati permittitur, id subicitur iuris neces-
1 sitati. Iudex si quid adversus legis praeceptum
in iudicando dolo malo praetermiserit, legem offendit.

41 *Idem libro undecimo quaestionum* In omnibus bonae fidei iudicis, cum nondum dies praestandae pecuniae venit, si agat aliquis ad interponendam cautionem, ex iusta causa condemnatio fit.

42 *Idem libro vicensimo quarto quaestionum* Si uxor a legato Romae diverterit, dotis nomine defendendum Romae virum responsum est.

43 *Idem libro vicensimo septimo quaestionum* Eum, qui insulam Capuae fieri certo tempore stipulatus est, eo finito quocumque loco agere posse in id quod interest constat.

44 *Idem libro secundo responsorum* Non idcirco
iudicis officium impeditur, quod quidam ex tutoribus
post litem adversus omnes inchoatam rei publicae
causa abesse coeperunt, cum praesentium et eorum
qui non defenduntur administratio discerni et aesti-
1 mari possit. Cum postea servus apparuit, cuius
nomine per procuratorem fuerat actum, absolvi debi-
torem oportet: quae res domino quandoque propriam
litem inferenti non obstabit.

45 *Idem libro tertio responsorum* Argentarium
ubi contractum est conveniri oportet nec in hoc dila-
tionem nisi ex iusta causa dari[5], ut ex provincia co-
dices adferantur. idem in actione tutelae placuit.
1 Nomine puellae tutoribus in provincia condemna-
tis curatores puellae iudicatum Romae facere cogun-
tur, ubi mutuam pecuniam mater accepit, cui filia
heres extitit.

46 *Paulus libro secundo quaestionum* Iudex datus in eodem officio permanet, licet furere coeperit, quia recte ab initio iudex addictus est: sed iudicandi necessitatem morbus sonticus remittit. ergo mutari debet.

47 *Callistratus libro primo quaestionum* Observandum est, ne is iudex detur quem altera pars nominatim petat: id enim iniqui exempli esse divus Hadrianus rescripsit: nisi hoc specialiter a principe ad verecundiam petiti iudicis respiciente permittetur.

48 *Paulus libro secundo responsorum* Pars litterarum divi Hadriani: τοὺς ἄρχοντας ἐν ᾧ ἄρχουσιν ἐνιαυτῷ μήτε εἰσιέναι δίκην ἰδίαν μήτε διωκόντων μήτε φευγόντων, μήτε περὶ ὧν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες εἶεν κρινέτωσαν[6]. ἐπειδὰν δὲ ἐξήκῃ ἡ ἀρχή, καὶ αὐτοῖς πρὸς τοὺς φεύγοντας καὶ τοῖς φεύγουσι[7] πρὸς αὐτοὺς εἰσαγωγίμους εἶναι τὰς δίκας[8].

49 *Idem libro tertio responsorum* Venditor ab emptore denuntiatus, ut eum evictionis nomine de-

(1) provincia *FS* (2) quamvis postea unus filius natus sit nec quaquam potuerint plures nasci, cum per rerum naturam certum fuerit unum nasci *scr.* (3) praestituta *Hal.* (4) certis] tertiis *scr.*; *deinde ante* humanum *rescripti verba omissa sunt* (4a) *id est* communi Thessalorum (5) ut puta *ins.* (6) *κρινέτωσαν del. Hal.* (7) *καὶ αὐτοῖς καὶ πρὸς αὐτούς deletis reliquis scr.* (8) *id est* Magistratus quo anno funguntur nec suam litem incipere neque agendo neque iudicium accipiendo neque eorum, quorum tutores curatoresve sunt. Ubi vero magistratu abierint, et iis et adversus eos litem inferre licere

fenderet, dicit se privilegium habere sui iudicis: quaeritur, an possit litem ab eo iudice, apud quem res inter petitorem et emptorem coepta est, ad suum iudicem revocare. Paulus respondit venditorem emp-
1 toris iudicem sequi solere. Iudices a praeside dati solent etiam in tempus successorum eius durare et cogi pronuntiare easque sententias servari. in eundem sensum etiam Scaevola respondit.

50 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Si fideicommissum ab aliquo petatur isque dicat alibi esse maiorem partem hereditatis, non erit ad praestationem compellendus: et ita multis constitutionibus cavetur, ut ibi petatur fideicommissum, ubi maior pars hereditatis est: nisi si probetur eo loco voluisse testatorem fideicommissum praestari, ubi petitur.
1 Tractatum est de aere alieno: si in ea provincia, ubi fideicommissum petitur, plus esset aeris alieni, an quasi maior pars alibi esset, praescriptio locum haberet. sed et hic placuit nihil facere aeris alieni nomen, cum non loci sit aes alienum, sed universarum facultatium: aes enim alienum patrimonium totum imminuere constitit, non certi loci facultates. quid tamen si forte certis oneribus destinatum sit[1] id patrimonium, ut puta alimentis praestandis quae Romae praestari pater familias iusserat, vel tributis vel quibusdam aliis inexcusabilibus oneribus, an possit praescriptio locum habere? hic putem iustius dici
2 locum habere. Sed et rescriptum est, ut illic fideicommissum petatur, ubi domicilium heres habet. quotiens autem coepit quis fideicommissum solvere, non potest hac praescriptione uti,

51 *Marcianus libro octavo institutionum* quamvis ad eum hereditas fuerit devoluta qui domicilium in provincia habet. sed et divi Severus et Antoninus rescripserunt, si consenserit fideicommissarius[2] alio loco dare, necesse habere secundum consensum dare ubi consenserit.

52 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Sed et si suscepit actionem fideicommissi et aliis defensionibus usus hanc omisit, postea, quamvis ante sententiam, reverti ad hanc defensionem non potest.
1 Si libertis suis tesseras frumentarias emi voluerit, quamvis maior pars hereditatis in provincia sit, tamen Romae debere fideicommissum solvi dicendum est, cum apparet id testatorem sensisse ex genere com-
2 parationis. Sed et si proponas quibusdam clarissimis viris argenti vel auri pondo relicta et sit sufficiens ad huiusmodi fideicommissa Romae patrimonium: licet maior pars totius patrimonii in provincia sit, dici oportet Romae esse praestandum: nec enim verisimile est testatorem, qui honorem habitum voluit his quibus reliquit tam modica fideicommissa,
3 in provincia praestari voluisse. Si ea res quae per fideicommissum relicta est eo loci sit, dicendum est non debere praescribi ei qui petit, quasi maior
4 pars hereditatis alibi sit. Sed si non fideicommissum petatur eo loci, sed fideicommisso satis, videndum est, an haec praescriptio locum habeat: et non puto habere, quin immo, et si nihil sit eo loci, attamen iubendum satisdare. quid enim veretur, cum, si satis non dederit, mittatur adversarius in possessionem fideicommissi servandi causa?

53 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Vix certis ex causis adversus dominos servis consistere permissum est: id est si qui suppressas tabulas testamenti dicant, in quibus libertatem sibi relictam adseverant. item artioris annonae populi Romani, census etiam et falsae monetae criminis reos dominos detegere servis permissum est. praeterea fideicommissam libertatem ab his petent: sed et si qui suis nummis redemptos se et non manumissos contra placiti fidem adseverent. liber etiam esse iussus si rationes reddiderit, arbitrum contra dominum rationibus excutiendis recte petet. sed et si quis fidem alicuius elegerit, ut nummis eius redimatur atque his solutis manumittatur, nec ille oblatam pecuniam suscipere velle dicat[3], contractus fidem detegendi servo potestas tributa est.

54 *Paulus libro primo sententiarum* Per minorem causam maiori cognitioni praeiudicium fieri non oportet: maior enim quaestio minorem causam ad se trahit.

55 *Idem libro singulari de officio adsessorum* Edictum, quod ab antecessore datum est, in numero trium edictorum connumerari debet. plane licet omnis ab antecessore numerus finitus sit, solet successor unum edictum dare.

56 *Ulpianus libro tricensimo ad Sabinum* Licet verum[4] procuratorem in iudicio rem deducere verissimum est, tamen et si quis, cum procurator non esset, litem sit contestatus, deinde ratum dominus habuerit, videtur retro res in iudicium recte deducta.

57 *Idem libro quadragensimo primo ad Sabinum* Tam ex contractibus quam ex delictis in filium familias competit actio: sed mortuo filio post litis contestationem transfertur iudicium in patrem dumtaxat de peculio et quod in rem eius versum est. certe si quasi procurator alicuius filius familias iudicium acceperit, mortuo eo in eum quem defenderit transactio vel[5] iudicati datur.

58 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Iudicium solvitur vetante eo qui iudicare iusserat, vel etiam eo qui maius imperium in eadem iurisdictione habet, vel etiam si ipse iudex eiusdem imperii esse coeperit, cuius erat qui iudicare iussit.

59 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Si locus in iubendo iudicare non est comprehensus, videtur eo loco iudicare iussisse quo solet iudicari, sine incommodo litigantium.

60 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* Mortuo iudice quod eum iudicare oportuerat, idem eum qui subditus est sequi oportet.

61 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Solemus quidem dicere id venire in iudicium, de quo actum est inter litigantes: sed Celsus ait periculose esse ex persona rei hoc metiri, qui semper ne condemnetur hoc dicet non convenisse. quid ergo? melius est dicere id venire in iudicium non[6] de quo actum est ut veniret, sed id non venire, de quo no-
1 minatim actum est ne veniret. Latrunculator de re pecuniaria iudicare non potest.

62 *Idem libro trigensimo nono ad edictum* Inter litigantes non aliter lis expediri potest, quam si alter petitor, alter possessor sit: esse enim debet qui onera petitoris sustineat et qui commodo possessoris fungatur[7].

63 *Idem libro quadragensimo nono ad edictum* Recte defendi hoc est iudicium accipere vel per se vel per alium, sed cum satisdatione: nec ille videtur defendi, qui quod iudicatum est non solvit.

64 *Idem libro primo disputationum* Non ab iudice doli aestimatio ex eo quod interest fit, sed ex eo quod in litem iuratur: denique et praedoni depositi et commodati ob eam causam competere actio-
1 nem non dubitatur. Si quis alio iudicio acturus iudicatum solvi satis acceperit, deinde in[8] alio iudicio agat, non committetur stipulatio, quia de alia re cautum videtur.

65 *Idem libro trigensimo quarto ad edictum* Exigere dotem mulier debet illic, ubi maritus domicilium habuit, non ubi instrumentum dotale conscriptum est: nec enim id genus contractus est, ut et[9] eum locum spectari oporteat, in quo instrumentum dotis factum est, quam eum, in cuius domicilium et ipsa mulier per condicionem matrimonii erat reditura.

66 *Idem libro secundo disputationum* Si quis intentione ambigua vel oratione usus sit, id quod utilius ei est accipiendum est.

(1) si *F* (2) fideicommissum *Faber* (3) dicatur *scr.* (4) tantummodo *ins.* (5) transactio vel] transit id actiove *van de Water* (6) non id venire in iudicium *Baudoza* (7) fruatur *scr.* (8) deinde in] dein *Taurellus* (9) et *del.*

67 *Idem libro sexto disputationum* Qui se dicit suis nummis redemptum, si hoc probaverit,[1] exinde liber erit ex quo redemptus est, quia constitutio non liberum pronuntiari praecipit, sed restitui ei libertatem iubet. proinde compellendus erit manumittere eum qui se suis nummis redemit. sed et si latitet, exempla senatus consultorum ad fideicommissam libertatem pertinentium debere[2] induci oportet.

68 *Idem libro octavo disputationum* Ad peremptorium edictum hoc ordine venitur, ut primo quis petat post absentiam adversarii edictum primum, mox alterum

69 *Idem libro quarto de omnibus tribunalibus* per intervallum non minus decem dierum

70 *Idem libro octavo disputationum* et tertium: quibus propositis tunc peremptorium impetret. quod inde hoc nomen sumpsit, quod perimeret disceptationem, hoc est ultra non pateretur adversarium tergiversari.

71 *Idem libro quarto de omnibus tribunalibus* In peremptorio autem comminatur is qui edictum dedit etiam absente diversa parte cogniturum se et pronuntiaturum.

72 *Idem libro octavo disputationum* Nonnumquam autem hoc edictum post tot numero edicta quae praecesserint datur, nonnumquam post unum vel alterum, nonnumquam statim, quod appellatur unum pro omnibus. hoc autem aestimare oportet eum qui ius dixit et pro condicione causae vel personae vel temporis ita ordinem edictorum vel compendium moderari[3].

73 *Idem libro quarto de omnibus tribunalibus* Et post edictum peremptorium impetratum, cum dies eius supervenerit, tunc absens citari debet: et sive responderit sive non responderit, agetur causa et pronuntiabitur, non utique secundum praesentem, sed interdum vel absens, si bonam causam habuit, vincet.
1 Quod si is qui edictum peremptorium impetravit absit die cognitionis, is vero adversus quem impetratum est adsit, tum circumducendum erit edictum peremptorium neque causa cognoscetur nec secundum
2 praesentem pronuntiabitur. Circumducto edicto videamus an amplius reus conveniri [3*] possit, an vero salva quidem lis est, verum instantia tantum edicti periit: et magis est ut instantia tantum perierit, ex
3 integro autem litigari possit. Sciendum est ex peremptorio absentem condemnatum si appellet non esse audiendum, si modo per contumaciam defuit: si minus, audietur.

74 *Iulianus libro quinto digestorum* De qua re cognoverit iudex, pronuntiare quoque cogendus erit.
1 Iudex, qui usque ad certam summam iudicare iussus est, etiam de re maiori iudicare potest, si inter
2 litigatores conveniat. Cum absentem defendere vellem, iudicium mortuo iam eo accepi et condemnatus solvi: quaesitum est an heres liberaretur, item quae actio mihi adversus eum competeret. respondi iudicium, quod iam mortuo debitore per defensorem eius accipitur, nullum esse et ideo heredem non liberari: defensorem autem, si ex causa iudicati solverit, repetere quidem non posse, negotiorum tamen gestorum ei actionem competere adversus heredem: qui sane exceptione doli mali tueri se possit, si ab actore conveniatur.

75 *Idem libro trigensimo sexto digestorum* Si praetor iusserit eum a quo debitum petebatur adesse et ordine edictorum peracto pronuntiaverit absentem debere, non utique iudex, qui de iudicato cognoscit, debet de praetoris sententia cognoscere: alioquin lusoria erunt huiusmodi edicta et decreta praetorum. *Marcellus notat:* si per dolum sciens falso aliquid allegavit et hoc modo consecutum eum sententiam[4] praetoris liquido fuerit adprobatum, existimo debere iudicem querellam rei admittere. *Paulus notat:* si autem morbo impeditus aut rei publicae causa avocatus adesse non potuit reus, puto vel actionem iudicati eo casu in eum denegandam vel exsequi praetorem ita iudicatum non debere.

76 *Alfenus libro sexto digestorum* Proponebatur ex his iudicibus, qui in eandem rem dati essent, nonnullos causa audita excusatos esse inque eorum locum alios esse sumptos, et quaerebatur, singulorum iudicum mutatio eandem rem an aliud iudicium fecisset. respondi, non modo si unus aut alter, sed et si omnes iudices mutati essent, tamen et rem eandem et iudicium idem quod antea fuisset permanere: neque in hoc solum evenire, ut partibus commutatis eadem res esse existimaretur, sed et in multis ceteris rebus: nam et legionem eandem haberi, ex qua multi decessissent, quorum in locum alii subiecti essent: et populum eundem hoc tempore putari qui abhinc centum annis fuissent[5], cum ex illis nemo nunc viveret: itemque navem, si adeo saepe refecta esset, ut nulla tabula eadem permaneret quae non nova fuisset, nihilo minus eandem navem esse existimari. quod si quis putaret partibus commutatis aliam rem fieri, fore ut ex eius ratione nos ipsi non idem essemus qui abhinc anno fuissemus, propterea[6] quod, ut philosophi dicerent, ex quibus particulis minimis consisteremus[7], hae[8] cottidie ex nostro corpore decederent aliaeque extrinsecus in earum locum accederent. quapropter cuius rei species eadem consisteret, rem quoque eandem esse existimari.

77 *Africanus libro tertio quaestionum* In privatis negotiis pater filium vel filius patrem iudicem habere potest:

78 *Paulus libro sexto decimo ad Plautium* quippe iudicare munus publicum est.

79 *Ulpianus libro quinto de officio proconsulis* Eum, quem temere adversarium suum in iudicium vocasse constitit, viatica litisque sumptus adversario
1 suo reddere oportebit. Iudicibus de iure dubitantibus praesides respondere solent: de facto consulentibus non debent praesides consilium impertire, verum iubere eos prout religio suggerit sententiam proferre: haec enim res nonnumquam infamat et materiam gratiae vel ambitionis tribuit.

80 *Pomponius libro secundo ad Sabinum* Si in iudicis nomine praenomine erratum est, Servius respondit, si ex conventione litigatorum is iudex addictus esset, eum esse iudicem, de quo litigatores sensissent.

81 *Ulpianus libro quinto opinionum* Qui neque iurisdictioni praeest neque a principe potestate aliqua praeditus est neque ab eo qui ius dandorum iudicum habet datus est nec ex compromisso sumptus vel ex aliqua lege confirmatus est, iudex esse non potuit.

82 *Idem libro primo de officio consulis* Nonnumquam solent magistratus populi Romani viatorem nominatim vice arbitri dare: quod raro et non nisi re urguente faciendum est.

II[9].

DE INOFFICIOSO TESTAMENTO.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Sciendum est frequentes esse inofficiosi querellas: omnibus enim tam parentibus quam liberis de inofficioso licet disputare. cognati enim proprii[10] qui sunt ultra fratrem melius facerent, si se sumptibus inanibus non vexarent, cum optinere spem non haberent[11].

2 [12] *Marcianus libro quarto institutionum* Hoc colore[13] inofficioso testamento agitur, quasi non sanae mentis fuerunt, ut[14] testamentum ordinarent. et hoc dicitur non quasi vere furiosus vel demens testatus

(1) non *ins. Krueger* (2) debere] de ea re *scr.* (3) moderare F^1 (3*) non *ins.* (4) sententia *F* (5) fuisset *dett.* (6) praeterea *FS* (7) constiteremus *F* (8) haec *F* (9) *Ed.* 1. 3...6. 8...12; *Pap.* 13...23. 32; *Sab.* 2. 7. 24...31. — *Bas.* 39, 1. — *Cf. Inst.* 2, 18; *Cod.* 3, 28. (10) proprii] proprie ii *scr.* (11) haberent F^1, laborent F^3S (12) = *Inst.* 2, 18 *pr.* (13) de *ins. dett.* (14) ut] cum *Inst.*

sit, sed recte quidem fecit testamentum, sed non ex
officio pietatis: nam si vere furiosus esset vel de-
mens, nullum est testamentum.

3 *Marcellus libro tertio digestorum* Inofficiosum
testamentum dicere hoc est allegare, quare exhere-
dari vel praeteriri non debuerit: quod plerumque ac-
cidit, cum falso parentes instimulati liberos suos vel
exheredant vel praetereunt.

4 *Gaius libro singulari ad legem Glitiam* Non
est enim consentiendum parentibus, qui iniuriam ad-
versus liberos suos testamento inducunt: quod ple-
rumque faciunt, maligne circa sanguinem suum in-
ferentes iudicium, novercalibus delenimentis instiga-
tionibusve corrupti.

5 *Marcellus libro tertio digestorum* Nam et his,
qui non ex masculis descendunt, facultas est agendi,
cum et de matris testamento agant et optinere ad-
sidue soleant. huius autem verbi 'de inofficioso' vis
illa ut dixi est docere immerentem se et ideo[1] in-
digne praeteritum vel etiam exheredatione summo-
tum: resque illo colore defenditur apud iudicem, ut
videatur ille quasi non sanae mentis fuisse, cum tes-
tamentum inique ordinaret.

6 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Postu-
mus inofficiosum testamentum potest dicere eorum,
quibus suus heres vel legitimus potuisset fieri, si in
utero fuerit mortis eorum tempore: sed et cognato-
rum, quia et horum ab intestato potuit bonorum pos-
sessionem accipere. quid ergo? eis imputatur cur in-
testati non decesserant? sed hoc nemo apud iudicem
potest impetrare: non enim interdicitur testamenti
factione. hoc plane ei imputare potest, cur eum he-
redem non scripserit: potuit enim scriptus heres in
possessionem mitti ex clausula de ventre in posses-
sionem mittendo: item natus secundum tabulas ha-
beret. simili modo et eum, qui post testamentum
matris factum[2] exsecto ventre extractus est, posse
1 queri dico. Si quis ex his personis, quae ad suc-
cessionem ab intestato non admittuntur, de inofficioso
egerit (nemo enim eum repellit) et casu optinuerit,
non ei prosit[3] victoria, sed his qui habent ab in-
testato successionem: nam intestatum[4] patrem fami-
2 lias facit. Si quis instituta accusatione inofficiosi
decesserit, an ad heredem suum querellam trans-
ferat? Papinianus respondit, quod et quibusdam re-
scriptis significatur, si post adgnitam bonorum pos-
sessionem decesserit, esse successionem accusationis.
et si non sit petita bonorum possessio, iam tamen
coepta controversia vel praeparata, vel si cum venit
ad movendam inofficiosi querellam decessit, puto ad
heredem transire.

7 *Paulus libro singulari de septemviralibus*[5] *iu-
diciis* Quemadmodum praeparasse litem quis videatur,
ut possit transmittere actionem, videamus. et pona-
mus in potestate fuisse eum, ut neque bonorum pos-
sessio ei necessaria et aditio hereditatis supervacua
sit: is si comminatus tantum accusationem fuerit vel
usque ad denuntiationem vel libelli dationem prae-
cesserit[6], ad heredem suum accusationem transmittet:
idque divus Pius de libelli datione et denuntiatione
rescripsit. quid ergo si in potestate non fuerit, an
ad heredem actionem transmittat? et recte videtur
litem praeparasse, si ea fecerit quorum supra men-
tionem habuimus.

8 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Pa-
pinianus libro quinto quaestionum recte scribit in-
officiosi querellam patrem filii sui nomine instituere
non posse invito eo: ipsius enim iniuria est. sequenti
loco scribit, si filius post adgnitam litis ordinandae
gratia bonorum possessionem decesserit, finitam esse
inofficiosi querellam, quae non patri, sed nomine da-
1 batur filii[7]. Si quis post rem inofficiosi ordina-
2 tam litem dereliquerit, postea non audietur. Si
imperator sit heres institutus, posse inofficiosum dici
3 testamentum saepissime rescriptum est. Papinia-
nus libro secundo responsorum ait contra veterani
patris familias testamentum esse inofficiosi querellam,
etsi ea sola bona habuit quae in castris quaesierat.
4 Si quis in militia fecerit testamentum et intra
annum post militiam decesserit, dubito an, quia ad
hoc usque temporis iure militari testamentum eius
valet, querella inofficiosi cesset: et potest dici que-
5 rellam inofficiosi cessare. Sed nec impuberis filii
mater inofficiosum testamentum dicit, quia pater ei
hoc fecit (et ita Papinianus respondit): nec patris
frater, quia filii testamentum est: ergo nec frater
impuberis, si patris non dixit. sed si in patris ob-
tentum est, nec hoc valebit: nisi si pro parte patris
6 rescissum est: tunc enim pupillare valet. Si quis
mortis causa filio donaverit quartam partem eius
quod ad eum esset perventurum, si intestatus pater
7 familias decessisset, puto secure eum testari. Si
quis impuberi filio substituit secundas tabulas fa-
ciendo, non ob hoc admittemus ipsum impuberem ad
8 inofficiosi querellam. Quoniam autem quarta de-
bitae portionis sufficit ad excludendam querellam,
videndum erit an exheredatus partem faciat qui non
queritur: ut puta sumus duo filii exheredati. et uti-
que faciet, ut Papinianus respondit, et si dicam in-
officiosum, non totam hereditatem debeo, sed dimi-
diam petere. proinde si sint ex duobus filiis nepotes,
ex uno plures, tres puta, ex uno unus: unicum ses-
cuncia, unum ex illis semuncia querella excludit.
9 Quarta autem accipietur scilicet deducto aere alieno
et funeris impensa: sed an et libertates quartam mi-
nuant, videndum est. et numquid minuant? nam si,
cum quis ex asse heres institutus est, ideo non potest
dicere inofficiosum, quia habet Falcidiam, Falcidia
autem libertates non minuit: potest dici deductis
libertatibus quartam ineundam. cum igitur placet
quartam minui per libertates, eveniet ut, qui servos
tantum habet in patrimonio suo, dando eis libertatem
inofficiosi querellam excludat: nisi forte hic filius, si
non fuit in potestate, a patre heres institutus merito
omittit hereditatem et ad substitutum transmittens
querellam inofficiosi instituet, vel[8] ab intestato citra
10 edicti poenam habeat hereditatem. Si condicioni
parere testator heredem iussit in persona filii vel
alterius qui eandem querellam movere potest et sciens
is accepit, videndum, ne ab inofficiosi querella ex-
cludatur: adgnovit enim iudicium. idem est et si
legatarius ei vel statuliber dedit. et potest dici ex-
cludi eum, maxime si heredem ei iusserat dare: cete-
rum si legatarium, numquid semel natam inofficiosi
querellam non peremat legatarii oblatio? cur ergo in
herede absolute diximus? quoniam ante aditam here-
ditatem nec nascitur querella. ego eventum puto se-
quendum in hac re, ut, si forte antequam iudicium
moveatur oblatio ei fiat eius quod relictum est, quasi
ex voluntate testatoris oblato eo satis ei factum vi-
11 deatur. Unde si quis fuit institutus forte ex se-
misse, cum ei[9] sextans[10] ex substantia testatoris de-
beretur, et rogatus esset post certum temporis resti-
tuere hereditatem, merito dicendum est nullum iudi-
cium movere[11], cum debitam portionem et eius fructus
habere possit: fructus enim solere in Falcidiam im-
putari non est incognitum. ergo et si ab initio ex
semisse heres institutus rogetur post decennium re-
stituere hereditatem, nihil habet quod queratur, quo-
niam facile potest debitam portionem eiusque fructus
12 medio tempore cogere. Si quis et irritum dicat
testamentum vel ruptum et inofficiosum, condicio ei
13 deferri debet[12], utrum prius movere volet. Si
filius exheredatus in possessione sit hereditatis, scriptus
quidem heres petet hereditatem, filius vero in modum
contradictionis querellam inducat, quemadmodum age-
14 ret, si non possideret, sed peteret. Meminisse
autem oportebit eum, qui testamentum inofficiosum

(1) et *ins.* F^1 (2) factum matris *scr.* (3) proficit *Hal.* (4) intestato F^1 (5) *sic infra quoque est l.* 28. 31 *et in indice auctorum:* de centumviralibus *Hal.* (6) pro-cesserit *Hal.* (7) quae non patris nomine dabatur, sed filii *scr.* (8) vel] ut *scr.* (9) ei *add.* F^2 (10) sescuncia *Cuiacius* (11) debere *ins.* (12) debeat F^2S

improbe dixit et non optinuit, id quod in testamento accepit perdere et id fisco vindicari quasi indigno ablatum. sed ei demum aufertur quod testamento datum est, qui usque ad sententiam iudicum[1] lite improba perseveraverit: ceterum si ante sententiam destitit vel decessit, non ei aufertur quod datum est: proinde et si absente eo secundum praesentem pronuntietur, potest dici conservandum ei quod accepit. eo autem solo carere quis debet, cuius emolumentum ad eum pertinet: ceterum si id rogatus fuit restituere, non debet iniuria fieri[2]. unde non male Papinianus libro secundo responsorum refert, si heres fuit institutus et rogatus restituere hereditatem, deinde in querella inofficiosi non optinuit, id quod iure Fal-
15 cidiae potuit habere solum perdere. Si quis impubes adrogatus sit ex his personis, quae et citra adoptionem et emancipationem queri de inofficioso possunt, hunc puto removendum a querella, cum habeat quartam ex constitutione divi Pii. quod si egit nec optinuit, an quartam perdat? et puto aut non admittendum ad inofficiosum, aut si admittatur, etsi non optinuerit, quartam ei quasi aes alienum conce-
16 dendam. Si ex causa de inofficiosi cognoverit iudex et pronuntiaverit contra testamentum nec fuerit provocatum, ipso iure rescissum est: et suus heres erit secundum quem iudicatum est et bonorum possessor, si hoc se contendit: et libertates ipso iure non valent: nec legata debentur, sed soluta repetuntur aut ab eo qui solvit: aut ab eo qui optinuit et haec utili actione repetuntur. fere autem si ante controversiam motam soluta sunt, qui optinuit repetit: et ita divus Hadrianus et divus Pius rescripserunt.
17 Plane si post quinquennium inofficiosum dici coeptum est ex magna et iusta causa, libertates non esse revocandas, quae competierunt vel praestitae sunt, sed viginti aureos a singulis praestandos victori.

9 *Modestinus libro singulari de inofficioso testamento* Si autem intra quinquennium egerit, libertates non competunt. sed Paulus ait praestaturum fidei commissas libertates, scilicet viginti aureis et in hoc casu a singulis praestandis.

10 *Marcellus libro tertio digestorum* Si pars iudicantium de inofficioso testamento contra testamentum, pars secundum id sententiam dederit, quod interdum fieri solet, humanius erit sequi eius partis sententiam quae secundum testamentum spectavit: nisi si aperte iudices inique secundum scriptum he-
1 redem pronuntiasse apparebit. Illud notissimum est eum qui legatum perceperit non recte de inofficioso testamento dicturum, nisi id totum alii administravit.

11 *Modestinus libro tertio responsorum* Etiamsi querella inofficiosi testamenti optinuerit, non ideo tamen donationes, quas vivus ei[3] perfecisse proponitur, infirmari neque in dotem datorum partem vindicari posse respondi.

12 *Idem libro singulari de praescriptionibus* Nihil interest sibi relictum legatum filius exheredatus adgnoverit an filio servove relictum consecutus sit: utrubique enim praescriptione submovebitur. quin etiamsi idem institutum servum priusquam adire hereditatem iuberet manumiserit, ut ille suo arbitrio adeat hereditatem, idque fraudulento consilio fecerit, sum-
1 movebitur ab actione. Si a statulibero exheredatus pecuniam petere coeperit, videri adgnovisse
2 parentis iudicium. Si cum filius ademptum legatum instituerit petere, summotus repetat inofficiosi querellam, praescriptione removendus non est: quamvis enim agendo testamentum comprobauerit, tamen est aliquid, quod testatoris vitio reputetur, ut merito
3 repellendus non sit. Filius testatoris, qui cum Titio eiusdem pecuniae reus fuerat, liberatione Titio legata per acceptilationem Titii liberatus ab actione inofficiosi non summovebitur.

13 *Scaevola libro tertio responsorum* Titia filiam heredem instituit, filio[4] legatum dedit: eodem testamento ita[5] cavit: 'Ea omnia quae supra dari fieri 'iussi, ea dari fieri volo ab omni herede bonorumve 'possessore qui mihi erit etiam iure intestato: item 'quae dari[6] iussero, ea uti dentur fiantque, fidei eius 'committo.' quaesitum est, si soror centumvirali iudicio optinuerit, an fideicommissa ex capite supra scripto debeantur. respondi: si hoc quaeratur, an iure eorum, quos quis sibi ab intestato heredes bonorumve possessores successuros credat, fidei committere possit, respondi posse. *Paulus notat:* probat autem nec fideicommissa ab intestato data deberi, quasi a demente.

14 *Papinianus libro quinto quaestionum* Pater filium emancipavit et nepotem ex eo retinuit: emancipatus suscepto postea filio, duobus exheredatis patre praeterito vita decessit. in quaestione de inofficiosi testamenti praecedente causa filiorum patris intentio adhuc pendet. quod si contra filios iudicetur, pater ad querellam vocatur et suam intentionem implere potest.

15 *Idem libro quarto decimo quaestionum* Nam etsi parentibus non debetur filiorum hereditas propter votum parentium et naturalem erga filios caritatem: turbato tamen ordine mortalitatis non minus paren-
1 tibus quam liberis pie relinqui debet. Heredi eius, qui post litem de inofficioso praeparatam mutata voluntate decessit, non datur de inofficioso querella: non enim sufficit litem instituere, si non in ea per-
2 severet. Filius, qui de inofficiosi actione adversus duos heredes expertus diversas sententias iudicum tulit et unum vicit, ab altero superatus est, et debitores convenire et ipse a creditoribus conveniri pro parte potest et corpora vindicare et hereditatem dividere: verum enim est familiae erciscundae iudicium competere, quia credimus eum legitimum heredem pro parte esse factum: et ideo pars hereditatis in testamento remansit, nec absurdum videtur pro parte intestatum videri.

16 *Idem libro secundo responsorum* Filio, qui de inofficioso matris testamento contra fratrem institutum de parte ante[7] egit et optinuit, filia, quae non egit aut non optinuit, in hereditate legitima fratri[8]
1 non concurrit. Contra tabulas filii possessionem iure manumissionis pater accepit et bonorum possessionem adeptus est: postea filia defuncti, quam ipse exheredaverat, quaestionem inofficiosi testamenti recte pertulit: possessio, quam pater accepit, ad irritum reccidit: nam priore iudicio de iure patris, non de iure testamenti quaesitum est: et ideo universam hereditatem filiae cum fructibus restitui necesse est.

17 *Paulus libro secundo quaestionum* Qui repudiantis animo non venit ad accusationem inofficiosi testamenti, partem non facit his qui eandem querellam movere volunt. unde si de inofficioso testamento patris alter ex liberis exheredatis ageret, quia[9] rescisso testamento alter quoque ad successionem ab intestato vocatur, et[10] ideo universam hereditatem non recte vindicasset: hic si optinuerit, uteretur rei iudicatae auctoritate, quasi centumviri hunc solum filium in rebus humanis esse nunc, cum facerent in-
1 testatum, crediderint. Cum contra testamentum ut inofficiosum iudicatur, testamenti factionem habuisse defunctus non creditur. non idem probandum est, si herede non respondente secundum praesentem iudicatum sit: hoc enim casu non creditur ius ex sententia iudicis fieri: et ideo libertates competunt et legata petuntur.

18 *Idem libro singulari de inofficioso testamento* De qua re etiam constitutio exstat divorum fratrum, quae huiusmodi distinctionem admittit.

19 *Idem libro secundo quaestionum* Mater decedens extraneum ex dodrante heredem instituit, filiam unam ex quadrante, alteram praeteriit: haec de inofficioso egit et optinuit. quaero, scriptae filiae quomodo succurrendum sit. respondi: filia praeterita id

(1) in *ins. Best.* (2) alteri *ins.* (3) ei] et *scr.* (4) filium h. i. filiae *Cuiacius* (5) ita *om. F*[1] (6) fieri *ins. Hal.* (7) de parte ante] de triente *scr.* *Faber* (8) fratri *del. Ant.* (9) ageret et quia *scr.* (10) et *del.*

vindicare debet, quod intestata matre habitura esset:
itaque dici potest eam quae omissa est etiam, si
totam hereditatem ab intestato petat et optineat,
solam habituram universam successionem, quemad-
modum si altera omisisset legitimam hereditatem.
sed non est admittendum, ut adversus sororem audiatur
agendo de inofficioso: praeterea dicendum est non
esse similem omittenti eam, quae ex testamento adiit:
et ideo ab extraneo semissem vindicandum et defen-
dendum totum semissem esse auferendum, quasi semis
totus ad hanc pertineat. secundum quod non in totum
testamentum infirmatur, sed pro parte intestata effi-
citur, licet quasi furiosae iudicium ultimum eius
damnetur. ceterum si quis putaverit filia optinente
totum testamentum infirmari, dicendum est etiam
institutam ab intestato posse adire hereditatem: nec
enim quae ex testamento adiit, quod putat valere,
repudiare legitimam hereditatem videtur, quam quidem
nescit sibi deferri: cum et hi qui sciant ius suum,
eligentes id quod putant sibi competere, non amittant.
quod evenit in patrono, qui iudicium defuncti falsa
opinione motus amplexus est: is enim non videtur
bonorum possessionem contra tabulas repudiasse. ex
quibus apparet non recte totam hereditatem prae-
teritam vindicare, cum rescisso testamento etiam in-
stitutae salvum ius sit adeundae hereditatis.

20 *Scaevola libro secundo quaestionum* Qui de
inofficioso vult dicere, licet negetur filius, Carbonia-
nam bonorum possessionem non debet accipere (totiens
enim ea indulgenda est, quotiens, si vere filius esset,
heres esset aut bonorum possessor, ut interim et
possideat et alatur et actionibus praeiudicium non
patiatur: qui vero de inofficioso dicit, nec actiones
movere debet nec aliam ullam quam hereditatis pe-
titionem exercere nec ali), ne umquam melioris sit
condicionis, quam si confitetur adversarius.

21 *Paulus libro tertio responsorum* Eum, qui
inofficiosi testamenti querellam instituit et fraude
heredis scripti, quasi tertiam partem hereditatis tacite
rogatus esset ei restituere, reliquit eam actionem,
non videri deseruisse querellam et ideo non prohiberi
1 eum repetere inchoatam actionem. Item quae-
situm est, an heres audiendus est, ante de inofficiosi
querellam actam desiderans restitui sibi ea quae
solvit [1]. respondit ei, qui sciens indebitum fideicom-
missum solvit, nullam repetitionem ex ea causa com-
2 petere. Idem respondit, evicta hereditate per in-
officiosi querellam ab eo qui heres institutus esset,
perinde omnia observari oportere, ac si hereditas
adita non fuisset: et ideo et petitionem integram
debiti heredi instituto adversus eum qui superavit
competere et compensationem debiti.

22 *Tryphoninus libro septimo decimo disputa-
tionum* Filius non impeditur, quo minus inofficiosum
testamentum matris accusaret, si pater eius legatum
ex testamento matris accipiet vel adisset hereditatem,
quamquam in eius esset potestate: nec prohiberi
patrem dixi iure filii accusare: nam indignatio filii
1 est. Et quaerebatur, si non optinuisset in accu-
sando, an quod patri datum est publicaretur? quoniam
alii commodum victoriae parat et in hac causa nihil
ex officio patris, sed totum de meritis filii agitur.
et[2] inclinandum est non perdere patrem sibi datum, si
2 secundum testamentum pronuntiatum fuisset. Multo
magis si mihi legatum testator dedit, cuius de inoffi-
cioso testamento filius agens decessit me herede re-
licto, egoque hereditariam causam peregi et victus
sum: id quod mihi eo testamento relictum est, non
perdam: utique si iam defunctus agere coeperat.
3 Item si adrogavi eum, qui instituerat litem de in-
officioso testamento eius qui mihi legatum dedit,
litemque peregero nomine filii nec optinuero: perdere
me legatum non oportet, quia non sum indignus, ut
auferatur mihi a fisco id quod derelictum [3] est: cum
non proprio nomine, sed iure cuiusdam successio-
nis egi.

23 *Paulus libro singulari de inofficioso testa-
mento* Si ponas filium emancipatum praeteritum et
ex eo nepotem in potestate retentum heredem insti-
tutum esse: filius potest contra filium suum, testa-
toris nepotem petere bonorum possessionem, queri
autem de inofficioso testamento non poterit. quod
si exheredatus sit filius emancipatus, poterit queri
et ita iungetur filio suo et simul cum eo hereditatem
1 optinebit. Si hereditatem ab heredibus institutis
exheredati emerunt vel res singulas scientes eos he-
redes esse: aut conduxerunt praedia aliudve quid
simile fecerunt: vel solverunt heredi quod testatori
debebant: iudicium defuncti adgnoscere videntur et
2 a querella excluduntur. Si duo sint filii exhere-
dati et ambo de inofficioso testamento egerunt et
unus postea constituit non agere, pars eius alteri ad-
crescit. idemque erit, et si tempore exclusus sit.

24 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sa-
binum* Circa inofficiosi querellam evenire plerumque
adsolet, ut in una atque eadem causa diversae sen-
tentiae proferantur. quid enim si fratre agente he-
redes scripti diversi iuris fuerunt? quod si fuerit, pro
parte testatus, pro parte intestatus decessisse vide-
bitur.

25 *Idem libro secundo disputationum* Si non mortis
causa fuerit donatum, sed inter vivos, hac tamen
contemplatione, ut in quartam habeatur: potest dici
inofficiosi querellam cessare, si quartam in donatione
habet aut, si minus habeat, quod deest viri boni ar-
bitratu repleatur: aut certe conferri oportere id quod
1 donatum est. Si quis, cum non possit de inoffi-
cioso queri, ad querellam admissus pro parte rescin-
dere testamentum temptet et unum sibi heredem eli-
gat, contra quem inofficiosi querellam instituat [4], di-
cendum est, quia testamentum pro parte valet et
praecedentes eum personae exclusae sunt, cum effectu
eum querellam instituisse.

26 *Idem libro octavo disputationum* Si sub hac
condicione fuerit heres institutus 'si Stichum manu-
miserit' et manumisisset, et posteaquam manumisit
inofficiosum vel iniustum testamentum pronuntietur:
aequum est huic quoque succurri, ut servi pretium
a manumisso accipiat, ne frustra servum perdat.

27 *Idem libro sexto opinionum* Si instituta de
inofficioso testamento accusatione de lite pacto trans-
actum est nec fides ab herede transactioni praesta-
1 tur, inofficiosi causam integram esse placuit. Ei,
qui se filium eius esse adfirmat, qui testamento id
denegavit, tamen eum exheredavit, de inofficioso tes-
2 tamento causa superest. De inofficioso testamento
3 militis dicere nec miles potest. De inofficioso
testamento nepos contra patruum suum vel alium
scriptum heredem pro portione egerat et optinuerat,
sed scriptus heres appellaverat: placuit interim propter
inopiam pupilli alimenta pro modo facultatium, quae
per inofficiosi testamenti accusationem pro parte ei
vindicabantur, decerni eaque adversarium ei sub-
4 ministrare necesse habere usque ad finem litis. De
testamento matris, quae existimans perisse filium
alium heredem instituit, de inofficioso queri potest.

28 *Paulus libro singulari de septemviralibus* [5] *iu-
diciis* Cum mater militem filium falso audisset de-
cessisse et testamento heredes alios instituisset, divus
Hadrianus decrevit hereditatem ad filium pertinere
ita, ut libertates et legata praestentur. hic illud ad-
notatum [6] quod de libertatibus et legatis adicitur:
nam cum inofficiosum testamentum arguitur, nihil ex
eo testamento valet.

29 *Ulpianus libro quinto opinionum* Si suspecta
collusio sit legatariis inter scriptos heredes et eum
qui de inofficioso testamento agit: adesse etiam lega-
tarios et voluntatem defuncti tueri constitutum est,

---

(1) desiderans r. s. e. q. solvit ante de inoff. q. actam *scr.* (2) agitur, eo *scr.* (3) relictum *edd.* (4) et obtineat *secundum Graecos fortasse ins. Hal.* (5) de centumviralibus (6) adnotandum *dett.*

eisdemque permissum est etiam appellare, si contra
1 testamentum pronuntiatum fuerit. De inofficioso
testamento matris spurii quoque filii dicere possunt.
2 Quamvis instituta inofficiosi testamenti accusatione
res transactione decisa sit, tamen testamentum in
suo iure manet: et ideo datae in eo libertates atque
legata, usque quo Falcidia permittit, suam habent
3 potestatem. Quoniam femina nullum adoptare
filium sine iussu principis potest, nec de inofficioso
testamento eius, quam quis sibi matrem adoptivam
4 falso esse existimabat, agere potest. In ea pro-
vincia de inofficioso testamento agi oportet, in qua
scripti heredes domicilium habent.

30 *Marcianus libro quarto institutionum* Adver-
sus testamentum filii in adoptionem dati pater natu-
ralis recte de inofficioso testamento agere potest.
1 Tutoribus [1] pupilli nomine sine periculo eius, quod
testamento datum est, agere posse de inofficioso vel
falso testamento divi Severus et Antoninus rescripse-
runt.

31 *Paulus libro singulari de septemviralibus iu-
diciis* Si is qui admittitur ad accusationem, nolit
aut non possit accusare, an sequens admittatur, vi-
dendum est. et placuit posse, ut fiat successioni locus.
1 Quantum ad inofficiosi liberorum vel parentium
querellam pertinet, nihil interest, quis sit heres scriptus
2 ex liberis an extraneis vel municipibus. Si heres
extiterim ei, qui eo testamento institutus est quod de
inofficioso arguere volo, non mihi nocebit, maxime si
eam portionem non possideam vel iure suo possideam.
3 Diversum dicemus, si legaverit mihi eam rem,
quam quis ex eo testamento acceperat: nam si eam ad-
4 gnoscam, repellar ab accusatione. Quid ergo si alias
voluntatem testatoris probaverim? puta in testamento
adscripserim post mortem patris consentire me? re-
pellendus sum ab accusatione.

32 *Idem libro singulari de inofficioso testamento*
Si exheredatus petenti legatum ex testamento advo-
cationem praebuit procurationemve susceperit, remove-
tur ab accusatione: adgnovisse enim videtur, qui
1 qualequale iudicium defuncti comprobavit. Si lega-
tario heres extiterit exheredatus petieritque legatum,
videbimus an sit summovendus ab hac accusatione:
certum est [2] enim iudicium defuncti et rursus nihil
ei ex testamento relictum verum est. tutius tamen
fecerit, si se abstinuerit a petitione legati.

III [3].

DE HEREDITATIS PETITIONE.

1 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Here-
ditas ad nos pertinet aut vetere iure aut novo. ve-
tere e lege duodecim tabularum vel ex testamento,
quod iure factum est

2 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* (sive
suo nomine sive per se [4] sive per alios effecti sumus,

3 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* veluti
si eam personam, quae in nostra potestate sit, insti-
tutam iusserimus adire hereditatem: sed et si Titio,
qui Seio heres extitit, nos heredes facti sumus, sicuti
Titii hereditatem nostram esse intendere possumus,
ita et Seii) vel ab intestato (forte quod sui heredes
defuncto sumus, vel adgnati, vel quod manumisimus
defunctum, quodve parens noster manumiserit). novo
iure fiunt heredes omnes qui ex senatus consultis aut
ex constitutionibus ad hereditatem vocantur.

4 *Paulus libro primo ad edictum* Si hereditatem
petam ab eo, qui unam rem possidebat, de qua sola
controversia erat, etiam id quod postea coepit possi-
dere restituet.

5 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Divus
Pius rescripsit prohibendum possessorem hereditatis,
de qua controversia erit, antequam lis inchoaretur,
aliquid ex ea distrahere: nisi maluerit pro omni
quantitate hereditatis vel rerum eius restitutione satis-
dare. causa autem cognita, etsi non talis data sit
satisdatio, sed solita cautio, etiam post litem coeptam.[9]
deminutionem se concessurum praetor edixit, ne in
totum deminutio impedita in aliquo etiam utilitates
alias impediat. ut puta si ad funus sit aliquid ne-
cessarium: nam funeris gratia deminutionem permittit.
item si futurum est, ut, nisi pecunia intra diem
solvatur, pignus distrahatur. sed et propter familiae
cibaria necessaria erit deminutio. sed et res tempore
1 perituras permittere debet praetor distrahere. Divus
Hadrianus Trebio Sergiano rescripsit, ut Aelius Asia-
ticus daret satis de hereditate quae ab eo petitur,
et sic falsum dicat: hoc ideo, quia sustinetur heredi-
tatis petitionis iudicium, donec falsi causa agatur.
2 Eorum iudiciorum, quae de hereditatis petitione
sunt, ea auctoritas est, ut nihil in praeiudicium eius
iudicii fieri debeat.

6 *Idem libro septuagensimo quinto ad edictum* Si
testamentum falsum esse dicatur et ex eo legatum
petatur, vel praestandum est oblata cautione vel
quaerendum an debeatur, etsi testamentum falsum
esse dicatur. ei tamen qui falsi accusat, si suscepta
cognitio est, non est dandum.

7 *Idem libro quarto decimo ad edictum* Si quis
libertatem ex testamento sibi competisse dicat, non
debebit iudex de libertate sententiam dicere, ne prae-
iudicium de testamento cognituro faciat: et ita sena-
tus censuit: sed et divus Traianus rescripsit diffe-
rendum de libertate iudicium, donec de inofficioso
1 iudicium aut inducatur aut finem accipiat. Ita
demum autem sustinentur liberalia iudicia, si iam de
inofficioso iudicium contestatum est: ceterum si non
contestetur, non exspectantur [5] liberalia iudicia: et
ita divus Pius rescripsit. nam cum quidam Licin-
nianus de statu suo quaestionem patiebatur et, ne
maturius pronuntiaretur de condicione sua, nolebat
ad liberale iudicium ire, dicens suscepturum se de
inofficioso testamento iudicium et petiturum heredi-
tatem, quia libertatem et hereditatem ex testamento
sibi defendebat: divus Pius ait, si quidem possessor
esset hereditatis Licinnianus, facilius audiendum, quo-
niam esset hereditatis nomine iudicium suscepturus et
erat in arbitrio eius, qui se dominum esse dicit, agere [6]
de inofficioso testamento iudicium. nunc vero sub
obtentu iudicii de inofficioso testamento ab ipso Li-
cinniano non suscepti per quinquennium non debere
moram fieri servituti. plane summatim aestimandum
iudici concessit, an [7] forte bona fide imploretur iudi-
cium de testamento: et si id deprehenderit, praesti-
tuendum modicum tempus, intra quod si non fuerit
contestatum, iubeat iudicem libertatis partibus suis
2 fungi. Quotiens autem quis patitur controversiam
libertatis et hereditatis, sed se non ex testamento
liberum dicit, sed alias vel a vivo testatore manu-
missum, non debere impediri liberalem causam, licet
iudicium de testamento moveri speretur, divus Pius
rescripsit: adiecit plane in rescripto, dummodo prae-
dicatur iudici liberalis causae, ne ullum adminiculum
libertatis ex testamento admittat [8].

8 *Paulus libro sexto decimo ad edictum* Legiti-
mam hereditatem vindicare non prohibetur is qui,
cum ignorabat vires testamenti, iudicium defuncti se-
cutus est.

9 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Re-
gulariter definiendum est eum demum teneri petitione
hereditatis, qui vel ius pro herede vel pro possessore
possidet vel rem hereditariam

10 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* licet
1 minimam. Itaque qui ex asse vel ex parte heres
est, intendit quidem hereditatem suam esse totam vel
pro parte, sed hoc solum ei officio iudicis restituitur
quod adversarius possidet, aut totum, si ex asse sit
heres, aut pro parte ex qua heres est.

(1) tutorem *scr.* (2) certum est] secutum *Goudsmit*
(3) *Ed.* 1...48; *Pap.* 49...52; *Sab.* 53...57; *App.* 58. — *Bas.* 42, 1. — *Cf. Cod.* 3, 31 (4) sive per se *del.* (5) ex-spectant *Hal.* (6) adigere *scr.* (7) an] in *F* (8) ad-mittet *FS* (9) *Interpunctionem mutavit Lenel*

11 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Pro herede possidet, qui putat se heredem esse. sed an et is, qui scit se heredem non esse, pro herede possideat, quaeritur: et Arrianus libro secundo de interdictis putat teneri, quo iure nos uti Proculus scribit. sed enim et bonorum possessor pro herede videtur
1 possidere. Pro possessore vero possidet praedo,

12 *Idem libro sexagensimo septimo ad edictum* qui interrogatus cur possideat, responsurus sit 'quia possideo' nec contendet se heredem vel per mendacium,

13[1] *Idem libro quinto decimo ad edictum* nec ullam causam possessionis possit dicere: et ideo fur
1 et raptor petitione hereditatis tenentur. Omnibus etiam titulis hic pro possessore haeret et quasi iniunctus est. denique et pro emptore titulo haeret: nam si a furioso emero sciens, pro possessore possideo. item in titulo pro donato quaeritur, an quis pro possessore possideat, ut puta uxor vel maritus: et placet nobis Iuliani sententia pro possessore possidere eum, et ideo petitione hereditatis tenebitur. item pro dote titulus recipit pro possessore possessionem, ut puta si a minore duodecim annis nupta mihi quasi dotem sciens accepi. et si legatum mihi solutum est ex falsa causa scienti, utique pro pos-
2 sessore possidebo. Is autem qui restituit hereditatem teneri hereditatis petitione non potest, nisi dolo fecit, id est si scit et restituit: nam et dolus praeteritus venit in hereditatis petitione, quasi dolo
3 desierit possidere. Neratius libro sexto membranarum scribit ab herede peti hereditatem posse, etiamsi ignoret pro herede vel pro possessore defunctum possedisse. idem esse libro septimo ait etiam si putavit heres eas res ex hac hereditate esse quae sibi
4 delata est. Quid si quis hereditatem emerit, an utilis in eum petitio hereditatis deberet dari, ne singulis iudiciis vexaretur? venditorem enim teneri certum est: sed finge non extare venditorem vel modico vendidisse et bonae fidei possessorem fuisse: an porrigi manus ad emptorem debeant? et putat Gaius
5 Cassius dandam utilem actionem. Idem erit dicendum et si parvo pretio iussus vendere heres Titio hereditatem vendidit: nam putat dicendum Papinianus adversus fideicommissarium dari actionem: ab herede enim peti non expedit perexiguum pretium
6 habente. Sed et si retenta certa quantitate restituere rogatus sit, idem erit dicendum. plane si accepta certa quantitate restituere rogatus est, non putat Papinianus ab herede petendam hereditatem, quoniam pro herede, quod condicionis implendae gratia accepit, non possidetur. sed Sabinus in statulibero contra: et id verius est, quia pecunia heredi-
7 taria est. Idem et in eo qui solos fructus ex hereditate retinet, dicendum erit: tenetur enim et is
8 hereditatis petitione. Si quis sciens alienam emit hereditatem, quasi pro possessore possidet: et[2] sic peti ab eo hereditatem quidam putant. quam sententiam non puto veram: nemo enim praedo est qui pretium numeravit: sed ut emptor universita-
9 tis utili tenetur. Item si quis a fisco hereditatem quasi vacantem emerit, aequissimum erit utilem
10 actionem adversus eum dari. Apud Marcellum libro quarto digestorum relatum est, si mulier hereditatem in dotem dedit, maritum pro dote quidem possidere hereditatem, sed petitione hereditatis utili teneri: sed et ipsam mulierem directa teneri Marcellus scribit, maxime si iam factum divortium est.
11 Heredem autem etiam earum rerum nomine, quas defunctus pro emptore possedit, hereditatis petitione teneri constat, quasi pro herede possideat: quamvis etiam earum rerum nomine, quas pro herede vel pro
12 possessore defunctus possedit, utique teneatur. Si quis absentis nomine possideat hereditatem, cum sit incertum an ille ratum habeat, puto absentis nomine petendam hereditatem, ipsius vero nequaquam, quia non videtur pro herede vel pro possessore possidere, qui contemplatione alterius possidet: nisi forte quis dixerit[3], cum ratum non habet, iam procuratorem quasi praedonem esse: tunc enim suo nomine teneri
13 potest. Non solum autem ab eo peti hereditas potest, qui corpus hereditarium possidet, sed et si nihil. et videndum[4], si non possidens optulerit tamen se petitioni, an teneatur. et Celsus libro quarto digestorum scribit ex dolo eum teneri: dolo enim facere eum qui se offert petitioni. quam sententiam generaliter Marcellus apud Iulianum probat: omnem, qui se offert petitioni, quasi possidentem teneri.
14 Item si quis dolo fecerit, quo minus possideat, hereditatis petitione tenebitur. sed si alius nanctus possessionem, quam ego dolo malo amiseram, paratus sit iudicium pati, Marcellus libro quarto digestorum tractat, ne forte evanescat[5] adversus eum qui desiit litis aestimatio: et magis evanescere ait, nisi petentis interest: certe, inquit, si rem paratus sit restituere, indubitatum erit evanescere. sed si is qui dolo desiit ante conveniatur, eum qui possidet non
15 liberabit. Item a debitore hereditario quasi a iuris possessore: nam et a iuris possessoribus posse hereditatem peti constat.

14 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Sed utrum ex delicto an ex contractu debitor sit, nihil refert. debitor autem hereditarius intellegitur is quoque qui servo hereditario promisit, vel qui ante aditam hereditatem damnum dedit

15 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* vel aliquam rem hereditariam subripuerit.

16 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Quod si in diem sit debitor vel sub condicione, a quo petita est hereditas, non debere eum damnari. rei plane iudicatae tempus spectandum esse secundum Octaveni sententiam, ut apud Pomponium scriptum est, an dies venerit: quod et in stipulatione condicionali erit dicendum. si autem non venerit, cavere officio iudicis debeat de restituendo hoc debito, cum dies
1 venerit vel condicio extiterit. Sed et is qui pretia rerum hereditariarum possidet, item qui a debitore
2 hereditario exegit, petitione hereditatis tenetur. Unde Iulianus libro sexto digestorum ait ab eo, qui petit hereditatem et litis aestimationem consecutus est, heredi-
3 tatem peti posse. Non solum autem a debitore defuncti, sed etiam a debitore hereditario peti hereditas potest: denique ab eo, qui negotia hereditaria gessit, et Celso et Iuliano videtur peti hereditatem posse, sed si heredis negotium gessit, nequaquam: ab heredis enim
4 debitore peti hereditas non potest. Iulianus scribit, si is, qui pro herede possidebat, vi fuerit deiectus, peti ab eo hereditatem posse quasi a iuris possessore, quia habet interdictum unde vi, quo victus cedere debet: sed et eum qui deiecit petitione hereditatis teneri,
5 quia res hereditarias pro possessore possidet. Idem Iulianus ait, sive quis possidens sive non rem vendiderit, petitione hereditatis eum teneri, sive iam pretium recepit sive petere possit, ut et hic actionibus
6 cedat. Idem scribit patronum hereditatem petere non posse ab eo, cui libertus in fraudem alienavit, quia Calvisiana actione ei tenetur: patroni enim iste debitor est, non hereditarius. ergo nec ab eo, cui mortis causa donatum est, peti hereditas potest.
7 Idem Iulianus scribit, si quis ex causa fideicommissi restituerit hereditatem vel singulas res praestiterit, peti ab eo hereditatem posse, quia habet condictionem earum, quae sunt ex ea causa solutae, et veluti iuris possessor est. sed et si pretia rerum, quas distraxit, ex causa fideicommissi solvit, peti hereditatem ab eo posse, quia repetere potest. sed his casibus actiones suas dumtaxat eum praestaturum, cum et res exstant et[6] potest petitor etiam per in rem actionem eas vindicare.

17 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Quod si possessor hereditatis ob id, quod ex testamento

(1) *pars* § 8 = *D.* 50, 17, 126 *pr.* (2) possideret *Krueger* (3) dixit *F* (4) sed et si nihil, videndum *scr.* (5) evanescit *FS* (6) et *del. Schulting*

heredem se esse putaret, legatorum nomine de suo solvit, si quis ab intestato eam hereditatem evincat, licet damnum videtur esse possessoris, quod sibi non prospexerit stipulatione 'evicta hereditate legata reddi', attamen quia fieri potest, ut eo tempore solverit legata, quo adhuc nulla controversia mota sit, et ob id nullam interposuerit cautionem, placet in eo casu evicta hereditate dandam ei esse repetitionem. sed cum cessante cautione repetitio datur, periculum est, ne propter inopiam eius, cui solutum est legatum, nihil repeti possit, et ideo secundum senatus consulti sententiam subveniendum ei est, ut ipse quidem ex retentione rerum hereditariarum sibi satisfaciat, cedat autem actionibus petitori, ut suo periculo eas exerceat.

18 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Item videndum, si possessor hereditatis venditione per argentarium facta pecuniam apud eum perdiderit, an petitione hereditatis teneatur, quia nihil habet nec consequi potest. sed [1] Labeo putat eum teneri, quia suo periculo male argentario credidit: sed Octavenus ait nihil eum praeter actiones praestaturum, ob has igitur actiones petitione hereditatis teneri. mihi autem in eo, qui mala fide possedit, Labeonis sententia placet: in altero vero, qui bona fide possessor est, Octa-
1 veni sententia sequenda esse videtur. Si quis, cum peteretur ab eo hereditas, neque rei neque iuris velut possessor erat, verum postea aliquid adeptus est, an petitione hereditatis videatur teneri? et Celsus libro quarto digestorum recte scribit hunc condem-
2 nandum, licet initio nihil possedit. Nunc videamus, quae veniant in hereditatis petitione. et placuit universas res hereditarias in hoc iudicium venire, sive iura sive corpora sint,

19 *Paulus libro vicensimo ad edictum* et non tantum hereditaria corpora, sed et quae non sunt hereditaria, quorum tamen periculum ad heredem pertinet: ut res pignori datae defuncto vel commodatae depositaeve. et quidem rei pignori datae etiam specialis petitio est, ut et hereditatis petitione contineatur, sicut illae quarum nomine Publiciana competit. sed licet earum nomine, quae commodatae vel depositae sunt, nulla sit facile actio, quia tamen periculum earum ad nos pertinet, aequum est eas restitui.
1 Quod si pro emptore usucapio ab herede impleta sit, non veniet in hereditatis petitione: quia heres, id est petitor, eam vindicare potest nec ulla exceptio
2 datur possessori. Veniunt et hae res in hereditatis petitionem, in quibus possessor retentionem habuit, non etiam petitionem: veluti si iuraverat defunctus petitoris rem non esse et decesserit, debent hae quoque restitui. immo et si possessor sua culpa eas amiserit, tenebitur hoc nomine. idemque erit et in praedone, licet hic propter culpam non teneatur:
3 quia nec hic debet has res retinere. Servitutes in restitutionem hereditatis non venire ego didici, cum nihil eo nomine possit restitui, sicut est in corporibus et fructibus, sed si non patiatur ire et agere, propria actione convenietur.

20 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Item veniunt in hereditatem [2] etiam ea, quae hereditatis causa comparata sunt, ut puta mancipia pecoraque et si qua alia, quae [3] necessario hereditati sunt comparata. et si quidem pecunia hereditaria sint comparata, sine dubio venient: si vero non pecunia hereditaria, videndum erit: et puto etiam haec venire, si magna utilitas hereditatis versetur, pretium scilicet
1 restituturo herede. Sed non omnia, quae ex hereditaria pecunia comparata sunt, in hereditatis petitionem veniunt. denique scribit Iulianus libro sexto digestorum, si possessor ex pecunia hereditaria hominem emerit et ab eo petatur hereditas, ita venire in hereditatis petitionem, si hereditatis interfuit eum
2 emi: at si sui causa emit, pretium venire. Simili modo et si fundum hereditarium distraxerit, si quidem sine causa, et ipsum fundum et fructus in hereditatis petitionem venire: quod si aeris exsolvendi gratia hereditarii id fecit, non amplius venire quam
3 pretium. Item non solum ea quae mortis tempore fuerunt, sed si qua postea augmenta hereditati accesserunt, venire in hereditatis petitionem: nam hereditas et augmentum recipit et deminutionem. sed ea, quae post aditam hereditatem accedunt, si quidem ex ipsa hereditate, puto hereditati accedere: si extrinsecus, non, quia personae possessoris accedunt. fructus autem omnes augent hereditatem, sive ante aditam sive post aditam hereditatem accesserint. sed et partus ancillarum sine dubio augent hereditatem.
4 Cum praediximus omnes hereditarias actiones in hereditatis petitionem venire, quaeritur, utrum cum sua natura veniant an contra. ut puta est quaedam actio, quae infitiatione crescit: utrum cum suo incremento an vero in simplum venit, ut legis Aquiliae? et Iulianus libro sexto digestorum scribit simplum
5 soluturum. Idem recte ait, si noxali iudicio condemnatus sit possessor defuncto, non posse eum dedentem noxae officio iudicis liberari: quia tamdiu quis habet noxae dedendae facultatem, quamdiu iudicati conveniatur, post susceptum iudicium non potest noxae dedendo se liberare: suscepit autem per peti-
6 tionem hereditatis. Praeter haec multa repperimus tractata et de petitione hereditatis, de distractis rebus hereditariis, de dolo praeterito et de fructibus. de quibus cum forma senatus consulto sit data, optimum est ipsius senatus consulti interpretationem facere verbis eius relatis. 'Pridie idus Martias Quin'tus Iulius Balbus et Publius Iuventius Celsus Titius [4] 'Aufidius Oenus [5] Severianus consules [6] verba fecerunt 'de his, quae imperator Caesar [7] Traiani Parthici 'filius divi Nervae nepos [8] Hadrianus Augustus impe'rator [9] maximusque princeps proposuit [10] quinto nonas 'Martias quae proximae fuerunt libello complexus 'esset, quid fieri placeat, de qua re ita censuerunt.
6a 'Cum, antequam partes caducae ex bonis Rustici 'fisco peterentur, hi, qui se heredes esse existimant, 'hereditatem distraxerint [11], placere redactae ex pretio 'rerum venditarum pecuniae usuras non esse exigen-
6b 'das idemque in similibus causis servandum. Item 'placere, a quibus hereditas petita fuisset, si adver'sus eos iudicatum esset, pretia, quae ad eos rerum 'ex hereditate venditarum pervenissent, etsi eae [12] 'ante petitam hereditatem deperissent deminutaeve fuis-
6c 'sent, restituere debere. Item eos qui bona in'vasissent, cum [13] scirent ad se non pertinere, etiamsi 'ante litem contestatam fecerint, quo minus posside'rent, perinde condemnandos, quasi possiderent: eos 'autem, qui iustas causas habuissent, quare bona ad 'se pertinere existimassent, usque eo dumtaxat, quo
6d 'locupletiores ex ea re facti essent. Petitam 'autem fisco hereditatem ex eo tempore existimandum 'esse, quo primum scierit quisque eam a se peti, id 'est cum primum aut denuntiatum esset ei aut litteris 'vel edicto evocatus esset. censuerunt'. aptanda est igitur nobis singulis verbis senatus consulti congruens
7 interpretatio. Ait senatus: 'cum antequam partes 'caducae fisco peterentur'. hoc evenerat, ut partes caducae fisco peterentur: sed et si ex asse fiat, senatus consultum locum habebit: idem, et si vacantia bona fisco vindicentur vel si ex alia quacumque causa
8 bona ad eum pervenerunt, senatus consultum hoc
9 locum habebit: et si civitati peteretur. In privatorum quoque petitionibus senatus consultum locum habere nemo est qui ambigit, licet in publica causa
10 factum sit. Non solum autem in hereditate utimur senatus consulto, sed et in peculio castrensi vel
11 alia universitate. 'Petitam autem hereditatem' et cetera: id est ex quo quis scit a se peti: nam ubi scit, incipit esse malae fidei possessor. 'id est cum 'primum aut denuntiatum esset': quid ergo si scit

(1) sed] et *scr.* (2) in hereditatis petitionem *Degenkolb* (3) quae *del. dett.* (4) Titius] Titus *Borghesi* (5) Oenus] Hoenius *Borghesi* (6) *anno p. Chr.* 129 (7) divi *ins.* (8) Traianus *ins.* (9) imperator] optimus *scr.* (10) proposuit] pater patriae *Pithoeus* (11) distraxerunt F^2 (12) ea *F* (13) cum] quae *scr.*

quidem, nemo autem ei denuntiavit, an incipiat usuras
debere pecuniae redactae? et puto debere: coepit
enim malae fidei possessor esse. sed ponamus denun-
tiatum esse, non tamen scit, quia non ipsi, sed pro-
curatori eius denuntiatum est: senatus ipsi denuntiari
exigit et ideo non nocebit, nisi forte is cui denun-
tiatum est eum certioraverit, sed non si certiorare
potuit nec fecit. a quo denuntiatum est senatus non
exigit: quicumque ergo fuit qui denuntiavit, nocebit.
12 Haec adversus bonae fidei possessores, nam ita
senatus locutus est: 'eos qui se heredes existimassent'.
ceterum si quis sciens ad se hereditatem non pertinere
distraxit, sine dubio non pretia rerum, sed ipsae res
veniunt in petitionem hereditatis et fructus earum.
sed imperator Severus epistula ad Celerem[1] idem
videtur fecisse et in malae fidei possessoribus: atquin
senatus de his est locutus qui se heredes existimant.
nisi forte ad eas res referemus, quas distrahi expe-
dierat, quae onerabant magis hereditatem quam fruc-
tui erant: ut sit in arbitrio petitoris, qualem com-
putationem faciat adversus malae fidei possessorem,
utrum ipsius rei et fructuum an pretii et usurarum
13 post motam controversiam. Licet autem senatus
de his locutus sit, qui se heredes existiment, tamen
et si bonorum possessores se existiment vel alios
successores iustos vel sibi restitutam hereditatem, in
14 eadem erunt condicione. [2]Papinianus autem libro
tertio quaestionum, si possessor hereditatis pecuniam
inventam in hereditate non attingat, negat eum om-
15 nino in usuras conveniendum. 'Redactae', inquit,
'pecuniae ex pretio rerum venditarum.' redactam sic
accipiemus, non solum iam exactam, verum et si
16 exigi potuit nec exacta est. Quid si post petitam
hereditatem res distraxerit? hic ipsae res venient
fructusque earum. sed si forte tales fuerunt, quae
vel steriles erant vel tempore periturae, et hae dis-
tractae sunt vero pretio, fortassis possit petitor eli-
17 gere, ut sibi pretia et usurae praestentur. Ait
senatus: 'placere, a quibus petita hereditas fuisset,
'si adversus eos iudicatum esset, pretia, quae ad eos
'rerum ex hereditate venditarum pervenissent, etsi
'ante petitam hereditatem deperissent deminutaeve
'essent, restituere debere.' bonae fidei possessor si
vendiderit res hereditarias, sive exegit pretium sive
non, quia habet actionem, debebit pretium praestare:
sed ubi habet actionem, sufficiet eum actiones prae-
18 stare. Sed si vendidit et evicta re restituit quod
accepit, non videbitur ad eum pervenisse: quamquam
possit dici nec ab initio pretium venire, quia non fuit
res hereditaria quae distracta est: sed etsi senatus
rerum ex hereditate distractarum, non hereditariarum
fecit mentionem, restitui tamen non debet, quia nihil
apud eum remanet. nam et Iulianus libro sexto di-
gestorum scribit quod indebitum exegit restituere eum
non debere nec imputaturum quod non debitum solvit.
19 Sed si res sit redhibita, hic utique et hereditaria
20 est et pretium non veniet quod refusum est. Sed
et si ob venditionem obstrictus sit emptori possessor
21 hereditatis, dicendum erit prospici ei cautione. Re-
stituere autem pretia debebit possessor, etsi deper-
ditae sunt res vel deminutae. sed utrum ita demum
restituat, si bonae fidei possessor est, an et si malae
fidei? et si quidem res apud emptorem exstent nec
deperditae nec deminutae sunt, sine dubio ipsas res
debet praestare malae fidei possessor aut, si recipere
eas ab emptore nullo modo possit, tantum quantum
in litem esset iuratum. at ubi deperditae sunt et
deminutae, verum pretium debet praestari, quia si
petitor rem consecutus esset, distraxisset et verum
pretium rei non perderet.

21 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* De-
perditum intellegitur, quod in rerum natura esse
desiit: deminutum vero, quod usucaptum esset et ob
id de hereditate exiit.

22 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Si et rem
et pretium habeat bonae fidei possessor, puta quod
eandem redemerit[3]: an audiendus sit, si velit rem
dare, non pretium? in praedone dicimus electionem
esse debere actoris: an hic magis possessor audien-
dus sit, si velit rem tradere licet deteriorem factam,
non petitor, si pretium desideret, quod inverecundum
sit tale desiderium: an vero, quia ex re hereditaria
locupletior sit, et id quod amplius habet ex pretio
restituere debeat, videndum. nam et in oratione divi
Hadriani ita est: 'Dispicite, patres conscripti, num-
'quid sit aequius possessorem non facere lucrum et
'pretium, quod ex aliena re perceperit, reddere, quia
'potest existimari in locum hereditariae rei venditae
'pretium eius successisse et quodammodo ipsum he-
'reditarium factum.' oportet igitur possessorem et rem
restituere petitori et quod ex venditione eius rei
lucratus est.

23 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum*
Utrum autem omne pretium restituere debebit bonae
fidei possessor an vero ita demum, si factus sit lo-
cupletior, videndum: finge pretium acceptum vel per-
didisse vel consumpsisse vel donasse. et verbum quidem
pervenisse ambiguum est, solumne hoc contineret,
quod prima ratione fuerit, an vero et id quod durat.
et puto[4] sequentem clausulam senatus consulti, etsi
haec sit ambigua, ut ita demum competat[4*], si factus
1 sit locupletior. Proinde si non solum pretium,
sed etiam poena tardius pretio soluto pervenerit,
poterit dici, quia locupletior in totum factus est,
debere venire, licet de pretio solummodo senatus sit
locutus.

24 *Paulus libro vicensimo ad edictum* At ubi
vi deiectus fuit, non debet restituere poenam ex eo
commissam, quod eam actor habere non potest. sic
nec poena restitui debet, quam adversarius ei pro-
misit, si ad iudicium non venerit.

25 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Sed
et si lege commissoria vendidit, idem erit dicendum
lucrum, quod sensit lege commissoria, praestaturum.
1 Item si rem distraxit et ex pretio aliam rem com-
paravit, veniet pretium in petitionem hereditatis, non
res quam in patrimonium suum convertit. sed si res
minoris valet quam comparata est, hactenus locu-
pletior factus videbitur, quatenus res valet: quemad-
modum si consumpsisset, in totum locupletior factus
2 non videbitur. Quod ait senatus: 'eos qui bona
'invasissent, quae scirent ad se non pertinere, etiam-
'si ante litem contestatam fecerint quo minus pos-
'siderent, perinde condemnandos quasi possiderent',
ita intellegendum est, ut et dolus praeteritus in pe-
titionem hereditatis deduceretur: sed et culpa. et
ideo ab eo qui ab alio non exegit vel a semet ipso,
si tempore esset liberatus, peti hereditatem posse:
3 hoc utique si exigere potuit. Quod autem ait
senatus 'eos qui bona invasissent', loquitur de prae-
donibus, id est de his qui, cum scirent ad se non
pertinere hereditatem, invaserunt bona, scilicet cum
4 nullam causam haberent possidendi. Sed et
fructus non quos perceperunt, inquit[5], sed quos per-
5 cipere debuerunt, eos praestaturos. De eo autem
loquitur senatus, qui ab initio mente praedonis res
hereditarias adprehendit. quod si ab initio quidem
iustam causam habuit adipiscendae[6] possessionis,
postea vero conscius ad se nihil hereditatem pertinere
praedonio more versari coepit, nihil senatus loqui
videtur: puto tamen et ad eum mentem senatus con-
sulti pertinere: parvi etenim refert, ab initio quis
dolose in hereditate sit versatus an postea hoc facere
6 coepit. Scire ad se non pertinere utrum is tan-
tummodo videtur, qui factum scit, an et is qui in
iure erravit? putavit enim recte factum testamen-
tum, cum inutile erat: vel cum eum alius praecederet
adgnatus, sibi potius deferri. et non puto hunc esse

(1) *extat Cod.* 6, 35, 1 (2) 'Usuras' inquit *ins.* (3) redemerit $F^b S$, rem emerit F^a (4) *sic F similiterque S: talia fere ins.:* in hereditatis petitionem venire solum id quod durat propter (4*) competet *F* (5) inquit *del.* (6) apiscendae F^a

praedonem qui dolo caret, quamvis in iure erret.
7 'Si ante litem contestatam', inquit, 'fecerit'[1]: hoc
ideo adiectum, quoniam post litem contestatam omnes
incipiunt malae fidei possessores esse, quin immo post
controversiam motam. quamquam enim litis contestatae
mentio fiat in senatus consulto, tamen et[2] post motam
controversiam omnes possessores pares fiunt et quasi
praedones tenentur. et hoc iure hodie utimur: coepit
enim scire rem ad se non pertinentem possidere se
is qui interpellatur. qui vero praedo est, et ante litem
contestatam doli nomine tenebitur: hic est enim dolus
8 praeteritus. 'Perinde', inquit, 'condemnandos quasi
'possiderent': merito: nam is qui dolo fecit quo minus
possideret, ut possessor condemnatur. accipies, sive
dolo desierit possidere sive dolo possessionem noluerit
admittere. sive autem ab alio res possideatur sive in
totum non extet, locum habebit haec clausula. unde
si sit alius possessor, ab utroque hereditas peti possit:
et si per multos ambulaverit possessio, omnes tene-
9 buntur. Sed utrum is solus qui possidet fructus
praestabit an etiam is qui dolo fecit quo minus pos-
sideret? et dicendum erit post senatus consultum
10 ambo teneri. Haec verba senatus consulti etiam
adversus eum qui non possidet iusiurandum inducunt:
tam enim adversus eum qui dolo fecit quo minus
possideat quam adversus possidentem in litem iuratur.
11 Consuluit senatus bonae fidei possessoribus, ne
in totum damno adficiantur[3], sed in id dumtaxat
teneantur, in quo locupletiores facti sunt. quemcum-
que igitur sumptum fecerint ex hereditate, si quid
dilapidaverunt perdiderunt, dum re sua se abuti
putant, non praestabunt. nec si donaverint, locuple-
tiores facti videbuntur, quamvis ad remunerandum
sibi aliquem naturaliter obligaverunt. plane si ἀντί-
δωρα[4] acceperunt, dicendum est eatenus locupletiores
factos, quatenus acceperunt: velut genus quoddam
12 hoc esset permutationis. Si quis re sua lautius
usus sit contemplatione delatae sibi hereditatis, Mar-
cellus libro quinto digestorum putat nihil eum ex
13 hereditate deducturum, si eam non attigit[5]. Simili
modo et si mutuam pecuniam accepit, quasi dives se
14 deceperit. Si tamen pignori res hereditarias
dedit, videndum, an vel sic attingatur hereditas:
15 quod est difficile, cum ipse sit obligatus. Adeo
autem qui locupletior factus non est non tenetur, ut
si quis putans se ex asse heredem[6] partem dimidiam
hereditatis sine dolo malo consumpserit, Marcellus
libro quarto digestorum tractat, num non teneatur,
quasi id quod erogaverit ex eo fuerit, quod ad eum
non pertinebat, sed ad coheredes: nam et si is qui
heres non erat totum, quidquid apud se fuit, con-
sumpsisset, sine dubio non tenetur, quasi locupletior
non factus. sed in proposita quaestione tribus visio-
nibus relatis, una prima[7]: deinde alia posse dici
totum quod superest restituere eum debere, quasi
suam partem consumpserit: tertia utrique quod con-
sumptum est decedere: ait utique nonnihil restitu-
endum, de illo dubitat, utrum totum an partem re-
stituendam dicat: puto tamen residuum integrum
non esse restituendum, sed partem eius dimidiam.
16 Quod autem quis ex hereditate erogavit, utrum
totum decedat an vero pro rata patrimonii[8] eius? ut
puta penum hereditarium ebibit: utrum totum heredi-
tati expensum feratur an aliquid et patrimonio eius? ut
in id factus locupletior videatur, quod solebat ipse
erogare ante delatam hereditatem: ut si quid lautius
contemplatione hereditatis impendit, in hoc non vi-
deatur factus locupletior, in statutis vero suis sump-
tibus videatur factus locupletior; utique enim etsi
non tam laute erogasset, aliquid tamen ad victum
cottidianum erogasset. nam et divus Marcus in causa
Pythodori, qui rogatus erat quod sibi superfuisset
ex hereditate reddere, decrevit ea, quae alienata[9]
erant non minuendi fideicommissi nec pretium in
corpus patrimonii Pythodori redisse, et ex proprio
Pythodori patrimonio et ex hereditate decedere, non
tantum ex hereditate. et nunc igitur statuti sumptus
utrum ex[10] hereditate decedent exemplo rescripti divi
Marci an ex solo patrimonio, videndum erit: et verius
est, ut ex suo patrimonio decedant ea quae et si non
17 heres fuisset erogasset. Item si rem distraxit bonae
fidei possessor nec pretio factus sit locupletior, an singu-
las res, si nondum usucaptae sint, vindicare petitor ab
emptore possit? et si vindicet, an exceptione non repel-
latur 'quod praeiudicium hereditati non fiat inter actorem
'et eum qui venum dedit', quia non videtur venire in
petitionem hereditatis pretium earum, quamquam victi
emptores reversuri sunt ad eum qui distraxit? et
puto posse res vindicari, nisi emptores regressum ad
bonae fidei possessorem habent[11]. quid tamen si is qui
vendidit paratus sit ita defendere hereditatem, ut per-
inde atque si possideret conveniatur? incipit exceptio
locum habere ex persona emptorum. certe si minori
pretio res venierint et pretium quodcumque illud actor
sit consecutus, multo magis poterit dici exceptione[12]
eum summoveri. nam et si id quod a debitoribus
exegit possessor petitori hereditatis solvit, liberari
debitores Iulianus libro quarto digestorum scri-
bit, sive bonae fidei possessor sive praedo fuit qui
debitum ab his exegerat, et ipso iure eos liberari.
18 Petitio hereditatis, etsi in rem actio sit, habet
tamen praestationes quasdam personales, ut puta eo-
rum quae a debitoribus sunt exacta, item pretiorum.
19 Hoc senatus consultum ad petitionem hereditatis
factum etiam in familiae erciscundae iudicio locum
habere placet, ne res absurda sit, ut quae peti possint
20 dividi non possint. Augent hereditatem gregum
et pecorum partus.
26 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Quod si
oves natae sunt, deinde ex his aliae, hae quoque
quasi augmentum restitui debent.
27 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* An-
cillarum etiam partus et partuum partus quamquam
fructus esse non existimantur, quia non temere an-
cillae eius rei causa comparantur ut pariant, augent
tamen hereditatem: quippe cum ea omnia fiunt here-
ditaria, dubium non est, quin ea possessor, si aut
possideat aut post petitam hereditatem dolo malo
1 fecit quo minus possideret, debeat restituere. Sed
et pensiones, quae ex locationibus praediorum urba-
norum perceptae sunt, venient, licet a lupanario per-
ceptae sint: nam et in multorum honestorum virorum
praediis lupanaria exercentur.
28 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Post se-
natus consultum enim omne lucrum auferendum esse
tam bonae fidei possessori quam praedoni dicen-
dum est.
29 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Mer-
cedes plane a colonis acceptae loco sunt fructuum.
operae quoque servorum in eadem erunt causa, qua
sunt pensiones: item vecturae navium et iumentorum.
30 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Iulianus
scribit actorem eligere debere, utrum sortem tantum
an et usuras velit cum periculo nominum agnoscere.
atquin secundum hoc non observabimus quod senatus
voluit, bonae fidei possessorem teneri quatenus lo-
cupletior sit: quid enim si pecuniam eligat actor,
quae servari non potest? dicendum itaque est in bonae
fidei possessore haec tantummodo eum praestare de-
bere, id est vel sortem et usuras eius si et eas per-
cepit, vel nomina cum eorum cessione in id facienda,
quod ex his adhuc deberetur, periculo scilicet petitoris.
31 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Si
quid possessor solvit creditoribus, reputabit, quam-
quam ipso iure non liberaverit petitorem hereditatis:
nam quod quis suo nomine solvit, non debitoris, de-
bitorem non liberat. et ideo Iulianus libro sexto di-
gestorum scribit ita id imputaturum possessorem, si

(1) fecerint *scr.* (2) et *del.* F^2 (3) adficientur *FS* (4) *id est* donationes remunerandi causa (5) attingit F^1S (6) parte dimidia sola sibi relicta *ins.* (7) una prima] supra scripta *scr.* (8) patrimonio *scr.* (9) probata *ins.* (10) parte ex *ins.* (11) nisi ... habent *vix sunt Ulpiani* (12) exceptionem *F*

caverit se[1] petitorem defensum iri. sed an et bonae
fidei possessor debeat defendendum cavere, videndum
erit, quia in eo quod solvit non videtur locupletior
factus: nisi forte habeat condictionem et hoc nomine
videtur locupletior, quia potest repetere: finge enim
eum, dum se heredem putat, solvisse suo nomine. et
videtur mihi Iulianus de solo praedone ut caveat
sensisse, non etiam de bonae fidei possessore: con-
dictionem tamen praestare debebit. sed et petitor si
a creditoribus conveniatur, exceptione uti debebit.
1 Sed si ipsi aliquid praedoni debebatur, hoc de-
ducere non debebit: maxime si id fuit debitum, quod
natura debebatur. quid tamen si expediebat petitori
id debitum esse dissolutum propter poenam vel aliam
causam? potest dici ipsum sibi vel solvisse vel de-
2 buisse solvere. Iustus autem possessor dubio procul
3 debebit deducere, quod sibi debetur. Sicut autem
sumptum quem fecit deducit, ita si facere debuit nec
fecit, culpae huius reddat rationem, nisi bonae fidei
possessor est: tunc enim, quia quasi suam rem ne-
glexit, nulli querellae subiectus est ante petitam he-
4 reditatem: postea vero et ipse praedo est. Illud
plane praedoni imputari non potest, cur passus est
debitores liberari et pauperiores fieri et non eos con-
5 venit, cum actionem non habuerit. Quod autem
possessori solutum est an restituere debeat, videamus:
et si[2] bonae fidei possessor fuit sive non, debere
restituere placet, et quidem si restituerit, ut Cassius
scribit et Iulianus libro sexto, liberari ipso iure de-
bitores.

32 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Per ser-
vum adquisitae res heredi restituendae sunt: quod
procedit in hereditate liberti et cum de inofficioso
agitur, cum interim in bonis esset heredis:

33 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* nisi
1 ex re heredis scripti stipulatus sit. Iulianus scribit,
si hominem possessor distraxerit, si quidem non ne-
cessarium hereditati, petitione hereditatis pretium
praestaturum: imputaretur enim ei, si non distraxisset:
quod si necessarium hereditati, si quidem vivit, ipsum
praestandum, si decesserit, fortassis nec pretium: sed
non passurum iudicem qui cognoscit possessorem pre-
tium lucrari scribit, et verius est.

34 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Filii fa-
milias militis puto peti posse hereditatem ex testa-
1 mento nobis obvenientem. Si servus vel filius
familias res hereditarias teneat, a patre dominove
peti hereditas potest, si facultatem restituendarum
rerum habet. certe si pretium rerum hereditariarum
venditarum in peculio servi habeat, et Iulianus existi-
mat posse a domino quasi a iuris possessore heredi-
tatem peti.

35 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Idem
Iulianus ait etiamsi nondum pretia rerum consecutus
sit servus, posse a domino quasi a iuris possessore
hereditatem peti, quia habet actionem, qua eam pe-
cuniam consequatur, quae quidem actio etiam igno-
ranti adquireretur.

36 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Si a do-
mino vel a patre, qui pretia possidet, hereditas pe-
tatur, an filio vel servo mortuo vel servo manumisso
vel emancipato filio intra annum agi debeat? et an
debitum sibi dominus vel pater deducere potest? Iu-
lianus verius esse ait, id quod Proculus quoque re-
spondit, perpetuo actionem dandam nec deduci opor-
tere id quod ipsi debetur, quia non de peculio agatur,
sed hereditas petatur. haec recte, si pretia habeat
servus vel filius familias. quod si propterea hereditas
petatur a domino, quod servus debitor fuit, perinde
haberi debebit, atque si de peculio ageretur. idem
dicendum Mauricianus ait etiamsi pecuniam ex pretio
perceptam servus vel filius consumpserit, sed alias
1 ex peculio eius solvi potest. Sed et a filio fa-
milias peti hereditatem posse non est dubium, quia
restituendi facultatem habet, sicut ad exhibendum.
multo magis dicimus posse peti hereditatem a filio
familias, qui, cum pater familias esset et possideret
2 hereditatem, adrogandum se praestavit. Si pos-
sessor hereditarium servum occiderit, id quoque in
hereditatis petitione veniet: sed Pomponius ait ac-
torem debere eligere, utrum velit sibi eum condemnari,
ut caveat se non acturum lege Aquilia, an malit in-
tegram sibi esse actionem legis Aquiliae omissa eius
rei aestimatione a iudice. quae electio locum habet,
si ante aditam hereditatem occisus sit servus: nam
si postea, ipsius actio propria effecta est nec veniet
3 in hereditatis petitionem. Si praedo dolo desisset
possidere, res autem eo modo interierit, quo esset
interitura et si eadem causa possessionis mansisset:
quantum ad verba senatus consulti melior est causa
praedonis quam bonae fidei possessoris, quia praedo,
si dolo desierit possidere, ita condemnatur atque si
possideret, nec adiectum esset[3], si res interierit. sed
non est dubium, quin non debeat melioris esse con-
dicionis quam bonae fidei possessor. itaque et si
pluris venierit res, electio debebit esse actoris, ut
pretium consequatur: alioquin lucretur aliquid praedo.
4 Quo tempore locupletior esse debeat bonae fidei
possessor, dubitatur: sed magis est rei iudicatae
5 tempus spectandum esse. Fructus intelleguntur
deductis impensis, quae quaerendorum cogendorum
conservandorumque eorum gratia fiunt. quod non
solum in bonae fidei possessoribus naturalis ratio ex-
postulat, verum etiam in praedonibus, sicut Sabino
quoque placuit.

37 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Quod
si sumptus[4] quidem fecit, nihil autem fructuum per-
ceperit, aequissimum erit rationem horum quoque in
bonae fidei possessoribus haberi.

38 *Paulus libro vicesimo ad edictum* Plane in
ceteris necessariis et utilibus impensis posse separari,
ut bonae fidei quidem possessores has quoque im-
putent, praedo autem de se queri debeat, qui sciens
in rem alienam impendit. sed benignius est in huius
quoque persona haberi rationem impensarum (non
enim debet petitor ex aliena iactura lucrum facere)
et id ipsum officio iudicis continebitur: nam nec ex-
ceptio doli mali desideratur. plane[5] potest in eo
differentia esse, ut bonae fidei quidem possessor om-
nimodo impensas deducat[6], licet res non exstet in
quam fecit, sicut tutor vel curator consequuntur,
praedo autem non aliter, quam si res melior sit.

39 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale.* Utiles
autem necessariaeque sunt veluti quae fiunt reficien-
dorum aedificiorum gratia: aut in novelleta: aut cum
servorum gratia litis aestimatio solvitur, cum id utilius
sit quam ipsos dedi: denique alias complures eiusdem
1 generis esse impensas manifestum est. Videamus
tamen, ne et ad picturarum quoque et marmorum et
ceterarum voluptariarum rerum impensas aeque pro-
ficiat nobis doli exceptio, si modo bonae fidei pos-
sessores simus: nam praedoni probe dicetur non de-
buisse in alienam rem supervacuas impensas facere:
ut tamen potestas ei fieret tollendorum eorum, quae
sine detrimento ipsius rei tolli possint.

40 *Paulus libro vicesimo ad edictum* Illud quo-
que quod in oratione divi Hadriani est, ut post ac-
ceptum iudicium id actori praestetur, quod habiturus
esset, si eo tempore quo petit restituta esset heredi-
tas, interdum durum est. quid enim, si post litem
contestatam mancipia aut iumenta aut pecora depe-
rierint? damnari debebit secundum verba orationis,
quia potuit petitor restituta hereditate distraxisse ea.
et hoc iustum esse in specialibus petitionibus Proculo
placet: Cassius contra sensit. in praedonis persona
Proculus recte existimat, in bonae fidei possessoribus
Cassius. nec enim debet possessor aut mortalitatem
praestare, aut propter metum huius periculi temere
1 indefensum ius suum relinquere. Praedo fructus
suos non facit, sed augent hereditatem: ideoque eorum

(1) se] a se *Brencm.* (2) si] sive *dett.* (3) quid faciendum esset *secundum Graecos fortasse ins.* (4) *sic S,* sumptum *F* (5) si *ins. F*[b] (6) deducet *F*

quoque fructus praestabit. in bonae fidei autem possessore hi tantum veniunt in restitutione quasi augmenta hereditatis, per quos locupletior factus est.
2 Actiones si quas possessor nanctus est, evicta hereditate restituere debet, veluti si interdictum unde
3 vi, aut quod precario concessit. Contra quoque si possessor caverit damni infecti, cavendum est pos-
4 sessori. Ad officium iudicis pertinebunt et noxales actiones, ut, si paratus sit possessor noxae dedere servum qui damnum dederit in re[1] hereditaria vel furtum fecerit, absolvatur, sicut fit in interdicto quod vi aut clam.

41 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Si quo tempore conveniebatur possessor hereditatis, pauciores res possidebat, deinde aliarum quoque rerum possessionem adsumpsit[2], eas quoque victus restituere debebit, sive ante acceptum iudicium sive postea adquisierit possessionem. et si fideiussores, quos dederat, ad litem non sufficiant, iubere eum debebit[3] proconsul ut idonee caveat. ex diverso quoque si pauciores postea possidebit, quam initio possidebat, si modo id sine dolo eius acciderit, absolvi debet quod ad eas res
1 quas desiit possidere. Fructus computandos etiam earum rerum, quas defunctus pignori accepit, Iulianus ait.

42 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edictum* Si debitor hereditarius non ideo nolit solvere, quod se dicat heredem, sed ideo quod neget aut dubitet, an hereditas pertineat ad eum qui petit hereditatem, non tenetur hereditatis petitione.

43 *Paulus libro secundo ad Plautium* Postquam legatum a te accepi, hereditatem peto. Atilicinus quibusdam placuisse ait non aliter mihi adversus te dandam petitionem, quam si legatum redderem. videamus tamen ne non aliter petitor hereditatis legatum restituere debeat, quam ut ei caveatur, si contra eum de hereditate iudicatum fuerit, reddi ei legatum: cum sit iniquum eo casu possessorem hereditatis legatum, quod solverit, retinere, et maxime si non per calumniam, sed per errorem hereditatem petierit adversarius: idque et Laelius probat. imperator autem Antoninus rescripsit[4] ei, qui legatum ex testamento abstulisset, causa cognita hereditatis petitionem negandam esse, scilicet si manifesta calumnia sit.

44 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Cum is, qui legatum ex testamento percepit, hereditatem petit, si legatum quocumque modo redditum non sit, iudicis officio continetur, ut victori deducto eo quod accepit restituatur hereditas.

45 *Celsus libro quarto digestorum* Qui se liti optulit, cum rem non possideret, condemnatur, nisi si evidentissimis probationibus possit ostendere actorem ab initio litis scire eum non possidere: quippe isto modo non est deceptus et qui se hereditatis petitioni optulit ex doli clausula tenetur: aestimari scilicet oportebit, quanti eius interfuit non decipi.

46 *Modestinus libro sexto differentiarum* Praedonis loco intellegendus est is, qui tacitam fidem interposuerit, ut non capienti restitueret hereditatem.

47 *Idem libro octavo responsorum* Lucius Titius cum in falsi testamenti propinqui accusatione non optinuerit, quaero, an de non iure facto nec signato testamento querella illi competere possit. respondit non ideo repelli ab intentione non iure facti testamenti, quod in falsi accusatione non optinuerit.

48 *Iavolenus libro tertio ex Cassio* In aestimationibus hereditatis ita venit pretium venditae hereditatis, ut id quoque accedat, quod plus fuit in hereditate, si ea negotiationis causa veniit: sin autem ex fideicommissi causa, nihil amplius quam quod bona fide accepit.

49 *Papinianus libro tertio quaestionum* Si bonae fidei possessor hereditatis velit cum debitoribus hereditariis aut qui res hereditarias occupaverint consistere, audietur, utique si periculum erit, ne inter moras actiones intercidant. petitor autem hereditatis citra metum exceptionis in rem agere poterit: quid enim si possessor hereditatis neglegat? quid si nihil iuris habere se sciat?

50 *Idem libro sexto quaestionum.* Hereditas etiam
1 sine ullo corpore iuris intellectum habet. Si defuncto monumentum condicionis implendae gratia bonae fidei possessor fecerit, potest dici, quia voluntas defuncti vel in hoc servanda est, utique si probabilem modum faciendi monumenti sumptus, vel quantum testator iusserit, non excedat, eum, cui aufertur hereditas, impensas ratione doli exceptione[5] aut retenturum aut actione negotiorum gestorum repetiturum, veluti hereditario negotio gesto: quamvis enim stricto iure nulla teneantur actione heredes ad monumentum faciendum, tamen principali vel pontificali auctoritate compelluntur ad obsequium supremae voluntatis.

51 *Idem libro secundo responsorum* Heres furiosi substituto vel sequentis gradus cognato fructus medii temporis, quibus per curatorem furiosus locupletior factus videtur, praestabit: exceptis videlicet impensis, quae circa eandem substantiam tam necessarie quam utiliter factae sunt. sed et si quid circa furiosum necessarie fuerit expensum, et hoc excipiatur[6], nisi alia sufficiens substantia est furioso, ex qua sustentari
1 potest. Fructuum post hereditatem petitam perceptorum usurae non praestantur: diversa ratio est eorum, qui ante actionem hereditatis illatam percepti hereditatem auxerunt.

52 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Si possessor ex hereditate inhonestos habuerit quaestus, hos etiam restituere cogetur, ne honesta interpretatio non honesto quaestui lucrum[7] possessori faciat.

53 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Non solum ad aes alienum hereditarium exsolvendum necessaria alienatio possessori est, sed et si impensae necessariae in rem hereditariam factae sunt a possessore, vel si mora perituraе deterioresve futurae erant.

54 *Iulianus libro sexto digestorum* Ei, qui partes hereditarias vel totam a fisco mercatus fuerit, non est iniquum dari actionem, per quam universa bona persequatur, quemadmodum ei, cui ex Trebelliano senatus consulto hereditas restituta est, petitio he-
1 reditatis datur. Heres debitoris id quod defunctus pignori dederat quin hereditatem petendo con-
2 sequi possit, dubium non est. Cum praedia urbana et rustica neglegentia possessorum peiora sint facta, veluti quia vineae pomaria horti extra consuetudinem patris familias defuncti culta sunt: litis aestimationem earum rerum, quanto peiores sint factae, possessores pati debent.

55 *Idem libro sexagesimo digestorum* Evicta hereditate bonae fidei possessor quod lege Aquilia exegisset non simplum, sed duplum restituet: lucrum enim ex eo, quod propter hereditatem acceperit, facere non debet.

56 *Africanus libro quarto quaestionum* Cum hereditas petita sit, eos fructus, quos possessor percepit[8], omnimodo restituendos, etsi petitor eos percepturus non fuerat.

57 *Neratius libro septimo membranarum* Cum idem eandem hereditatem adversus duos defendit et secundum alterum ex his iudicatum est, quaeri solet, utrum perinde ei hereditatem restitui oporteat, atque oporteret, si adversus alium defensa non esset: ut scilicet si mox et secundum alium fuerit iudicatum, absolvatur is cum quo actum est, quia neque possideat neque dolo malo fecerit, quo minus possideret quod iudicio revictus[9] restituerit: an quia possit et secundum alium iudicari, non aliter restituere debeat quam si cautum ei fuerit, quod adversus alium eandem hereditatem defendit. sed melius est officio iu-

(1) re *om. F* (2) absumpsit *F* (3) debebat *F*, debeat *S* (4) *cf. D.* 34, 9, 5, 1 (5) exceptionis *Cuiacius* (6) expiatur *F* (7) locum *scr.* (8) praecepit *F*[1] (9) revictus] victus *dett.*

dicis cautione vel satisdatione victo mederi, cum et res salva sit[1] ei qui in exsecutione tardior venit adversus priorem victorem.

58 *Scaevola libro tertio digestorum* Filius a patre emancipatus secundum condicionem testamenti matris adiit hereditatem, quam pater, antequam filium emanciparet, possedit fructusque ex ea possedit[2], sed erogationem in honorem filii cum esset senator fecit ex ea. quaesitum est, cum paratus sit pater restituere hereditatem habita ratione eorum quae in eum erogavit, an filius nihilo minus perseverans petere hereditatem doli mali exceptione summoveri possit. respondi, etsi non exciperetur, satis per officium iudicis consuli.

IIII[3].

SI PARS HEREDITATIS PETATUR.

1 *Ulpianus libro quinto[4] ad edictum* Post actionem, quam proposuit praetor ei qui ad se solum hereditatem pertinere contendit, consequens fuit et
1 ei proponere qui partem hereditatis petit. Qui hereditatem vel partem hereditatis petit, is non ex eo metitur quod possessor occupavit, sed ex suo iure: et ideo sive ex asse heres sit, totam hereditatem vindicabit, licet tu unam rem possideas, sive ex parte, partem, licet tu totam hereditatem
2 possideas. Quin immo si duo possideant hereditatem et duo sint, qui ad se partes pertinere dicant, non singuli a singulis petere contenti esse debent, puta primus a primo vel secundus a secundo, sed ambo a primo et ambo a secundo: neque enim alter primi, alter secundi partem possidet, sed ambo utriusque pro herede. et si possessor et petitor possideant hereditatem, cum unusquisque eorum partem dimidiam hereditatis sibi adserat[5], invicem petere debebunt, ut partes rerum consequantur: aut si controversiam sibi non faciunt hereditatis, familiae erciscundae experiri eos oportebit.
3 Si ego ex parte me dicam heredem, coheres autem meus possideat hereditatem cum extraneo, cum non plus coheres haberet sua parte, utrum a solo extraneo an vero et a coherede deberem petere hereditatem, quaeritur. et Pegasus fertur existimasse a solo extraneo me petere debere eumque restituturum quidquid possidet, et fortassis hoc officio iudicis debeat fieri: ceterum ratio facit, ut a duobus petam hereditatem, hoc est et a coherede meo, et ille quoque dirigat actionem adversus exterum possessorem: sed
4 Pegasi sententia utilior est. Item si, cum me ex parte dimidia heredem dicerem, trientem hereditatis possiderem, deinde residuum sextantem velim persequi, qualiter agam videamus. et Labeo scribit utique[6] partem dimidiam me petere debere a singulis: sic fieri ut a singulis sextantem consequar, et habebo bessem: quod verum puto: sed ipse tenebor ad restitutionem sextantis ex triente quem possidebam. et ideo officio iudicis invicem compensatio erit admittenda eius quod possideo si forte coheredes sint a
5 quibus hereditatem peto. Interdum praetor incertae partis hereditatis petitionem indulget idoneis causis intervenientibus: ut puta est defuncti fratris filius, sunt et uxores defunctorum fratrum praegnates: quam partem fratris filius hereditatis vindicet incertum est, quia quot edantur fratrum defuncti[7] filii incertum est. aequissimum igitur est incertae partis vindicationem ei concedi. non audenter itaque dicetur[8], ubicumque merito quis incertus est quam partem vindicet, debere ei incertae partis vindicationem concedi.

2 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Si ex pluribus, ad quos eadem hereditas pertinet, quidam adierint, quidam adhuc deliberent: eos qui adierint, si petant hereditatem, non maiorem partem petere debere, quam habituri essent ceteris adeuntibus: nec eis proderit, si ceteri non adierint. non adeuntibus autem ceteris poterunt tunc partes eorum petere, si modo ad eos pertinerent.

3[9] *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* Antiqui libero ventri ita prospexerunt, ut in tempus nascendi omnia ei iura integra reservarent: sicut apparet in iure hereditatium, in quibus qui post eum gradum sunt adgnationis, quo est id quod in utero est, non admittuntur, dum incertum est, an nasci possit. ubi autem eodem gradu sunt ceteri quo et venter, tunc quae portio in suspenso esse debeat, quaesierunt ideo, quia non poterant scire quot nasci possunt: ideo nam[10] multa de huiusmodi re tam varia et incredibilia creduntur[11], ut fabulis adnumerentur. nam traditum est et quattuor pariter puellas a matre familias natas esse: alioquin tradidere non leves auctores quinquies quaternos[12] enixam Peloponensi, multas Aegypti uno utero septenos. sed et tregeminos senatores cinctos vidimus[13] Horatios. sed et Laelius scribit se vidisse in Palatio mulierem liberam, quae ab Alexandria perducta est, ut Hadriano ostenderetur, cum quinque liberis, ex quibus quattuor eodem tempore enixa, inquit, dicebatur, quintum post diem quadragensimum. quid est ergo? prudentissime iuris auctores medietatem quandam secuti sunt, ut quod fieri non rarum[14] admodum potest, intuerentur, id est quia fieri poterat, ut tregemini nascerentur, quartam partem superstiti filio adsignaverint: τὸ γὰρ ἅπαξ ἢ δὶς, ut ait Theophrastus, παραβαίνουσιν οἱ νομοθέται[15]. ideoque et si unum paritura sit, non ex parte dimidia, sed ex quarta interim heres erit:

4 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* et si pauciores fuerint nati, residuum ei pro rata adcrescere, si plures quam tres, decrescere de ea parte ex qua heres factus est.

5 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* Illud sciendum est, si mulier praegnans non sit, existimetur autem praegnans esse, interim filium heredem esse ex asse, quamquam ignoret se ex asse heredem esse.
1 Idem est in extraneo, si ex certa portione heres institutus sit, ex reliqua postumi. quod si forte ita institutio facta est: 'quotcumque mihi nati erunt et 'Lucius Titius pro virilibus portionibus heredes mihi 'sunto', habebit haesitationem, numquid adire non possit, atque qui in testamento portionem suam nescit. sed utilius est posse eum adire qui nescit portionem, si cetera, quae oportet eum scire, non ignoret.

6 *Ulpianus libro sexto opinionum* Sorori, quam coheredem fratribus quattuor in bonis matris esse placuit, quinta portio pro portionibus[16] quae ad eos pertinuit cedet, ita ut singuli in quarta, quam antehac habere credebantur, non amplius ei quintam
1 conferant. Sumptus, qui propter onera totius hereditatis iusti[17] fiunt, ei, qui patroni iure portionem evicerit, pro rata computentur.

7 *Iulianus libro octavo digestorum* Non possumus consequi per hereditatis petitionem id quod familiae erciscundae iudicio consequimur, ut a communione discedamus, cum ad officium iudicis nihil amplius pertineat, quam ut partem hereditatis pro indiviso restitui mihi iubeat.

8 *Idem libro quadragensimo octavo digestorum* Permittendum erit possessori hereditatis partem quidem hereditatis defendere, parte vero cedere, nec enim prohibet aliquem totam hereditatem possidere et[18] partem scire dimidiam ad se pertinere, de altera parte controversiam non facere.

9 *Paulus libro tertio epitomarum Alfeni digestorum* Cum multi heredes instituti essent, ex his

(1) ita *ins.* (2) possedit] percepit *S* (3) *Ed.* 1 ... 5; *Sab.* 6 ... 9; *Pap.* 10. — *Bas.* 42, 2, 1 ... 10. (4) decimo *ins. Hal.* (5) adserant F^2 (6) *sic dett.*, utrique *FS* (7) defunctorum *S* (8) dicitur F^1 (9) = *D.* 1, 3, 6. (10) ideo *del. Brencm.: aut scr.* possunt inde: nam (11) traduntur *dett. vel* feruntur *Bynkershoek* (12) quinquies quaternos] quinos quater *Fabrot.* (13) vidēmus *Brencm.* (14) raro *dett.* (15) *id est:* nam quod semel vel bis factum est, praetereunt legum latores (16) portione *scr.* (17) iuste *scr.* (18) et *del.*

unus in Asia erat: eius procurator venditionem fecit et pecuniam pro parte eius abstulerat: postea apparuerit[1] eum qui in Asia erat antea decessisse instituto ex parte dimidia herede procuratore suo et ex parte alio. quaesitum est, quemadmodum pecunia ex hereditate petenda esset. responsum est ab eo, qui procurator eius fuisset, totam hereditatem[2], quia ex hereditate ea pecunia fuisset quae ad procuratorem ex venditione pervenisset, petere eos oportere: et nihilo minus partem dimidiam hereditatis a coheredibus eius. ita fore, sive omnis ea pecunia penes eum qui procurator fuisset resideret, ut omnem per iudicem ab eodem recuperarent, sive is partem dimidiam coheredi suo reddidisset, ipsum ex dimidia parte et ex dimidia coheredes eius condemnarent.

10 *Papinianus libro sexto quaestionum* Cum heredis ex parte instituti filius, qui patrem suum ignorabat vivo testatore decessisse, partem hereditatis nomine patris ut absentis administraverit[3] et pecunias distractis rebus acceperit, hereditas ab eo peti non potest, quia neque pro herede neque pro possessore pretia possidet, sed ut filius patris negotium curavit. negotiorum autem gestorum actio ceteris coheredibus, ad quos portio defuncti pertinet, dabitur. illud enim utique non est metuendum, ne etiam patris, a quo forte exheredatus est, teneatur heredibus, quasi negotia hereditaria gesserit, cum id quod administravit non fuerit paternae hereditatis. nam etsi negotiorum gestorum actio sit ei, cuius nomine perceptum est: ei cuius nomine perceptum est perceptum alieno nomine[4] restitui aequum est. sed in proposito neque patris negotia fuerunt, qui esse desierat, neque paternae successionis, quae fuerunt alterius hereditatis. quod si[5] filius iste patri suo heres extitit et movet controversiam, quod pater eius, postquam heres extitit, mortem obierit, ille tractatus incurrit, an ipse sibi causam possessionis mutare videatur. quoniam tamen qui negotia hereditaria gessit et debitor esse coepit, postea faciens controversiam hereditatis ut iuris possessor convenitur, idem etiam in hoc filio respondendum erit.

V[6].

DE POSSESSORIA HEREDITATIS PETITIONE.

1 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Ordinarium fuit post civiles actiones heredibus propositas rationem habere praetorem etiam eorum quos ipse velut heredes facit, hoc est eorum quibus bonorum possessio data est:

2 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* per quam hereditatis petitionem tantundem consequitur bonorum possessor, quantum superioribus civilibus actionibus heres consequi potest.

VI[7].

DE FIDEICOMMISSARIA HEREDITATIS PETITIONE.

1 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Ex ordine occurrit actio quae proponitur his, quibus restituta est hereditas. nam quisquis suscepit[8] restitutam hereditatem ex senatus consulto, ex quo actiones transeunt, fideicommissaria hereditatis petitione uti poterit,

2 *Paulus libro vicensimo ad edictum* quae actio eadem recipit, quae hereditatis petitio civilis.

3 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Nec interest, mihi quis rogatus fuerit restituere an ei cui heres extiti. sed et si[9] bonorum possessor sim eius cui fideicommissaria hereditas relicta est vel alius
1 successor, per hanc actionem experiri poterim. Hanc actionem sciendum est adversus eum, qui restituit
2 hereditatem, non competere. Hae autem actiones mihi dantur, quae heredi et in heredem competunt.

LIBER SEXTUS.

I[10].

DE REI VINDICATIONE.

1 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Post actiones, quae de universitate propositae sunt, sub-
1 icitur actio singularum rerum petitionis. Quae specialis in rem actio locum habet in omnibus rebus mobilibus, tam animalibus quam his quae anima ca-
2 rent, et in his quae solo continentur. Per hanc autem actionem liberae personae, quae sunt iuris nostri, ut puta liberi qui sunt in potestate, non petuntur: petuntur igitur aut praeiudiciis aut interdictis aut cognitione praetoria, et ita Pomponius libro trigensimo septimo: nisi forte, inquit, adiecta causa quis vindicet: si[11] quis ita petit 'filium suum' vel 'in 'potestate ex iure Romano', videtur mihi et Pomponius consentire recte eum egisse: ait enim adiecta
3 causa ex lege Quiritium vindicare posse. Per hanc autem actionem non solum singulae res vindicabuntur, sed posse etiam gregem vindicari Pomponius libro lectionum vicensimo quinto scribit. idem et de armento et de equitio ceterisque, quae gregatim habentur, dicendum est. sed enim gregem sufficiet ipsum nostrum esse, licet singula capita nostra non sint: grex enim, non singula corpora vindicabuntur.

2 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Sed si par numerus duorum interfuerit, neuter solidum gregem, sed ne partem dimidiam totius eius vindicabit. sed si maiorem numerum alter habeat, ut detracto alieno nihilo minus gregem vindicaturus sit, in restitutionem non veniunt aliena capita.

3 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Marcellus libro quarto digestorum scribit: qui gregem habebat capitum trecentorum, amissis centum redemit totidem capita aliena[12] ab eo, qui dominium eorum habebat, vel aliena ab eo, qui bona fide ea possidebat: et haec utique gregis, inquit, vindicatione continebuntur. sed et si ea sola supersint capita, quae redempta sunt, adhuc eum posse gregem vindi-
1 care. Armamenta navis singula erunt vindicanda:

(1) apparuit *dett.* (2) *videntur ab interpolatore proficisci intra parentheses posita:* totam (hereditatem), quia ex hereditate ea pecunia (fuisset quae) ad procuratorem ex venditione pervenisset, petere eos oportere et nihilo minus partem dimidiam (hereditatis) a coheredibus eius (3) administraverunt *F* (4) perceptum est perceptum alieno nomine *suppleta sunt secundum Graecos nec tamen sic locus sanus. fuerit sic:* actio sit ei cuius nomine perceptum est, ei cuius ea res est perceptum alieno nomine (5) si *del.* F^2
(6) *Ed.* — *Bas.* 42, 2, 11
(7) *Ed.* — *Bas.* 42, 2, 12...14 (8) susceperit F^2 (9) an (ei *ins.* F^b) heres cui (cui heres F^2) extitis sed (sed *del.* F^2) et si *F*
(10) *Ed.* 1...33. 35...45. 47. 49. 50. 72...77; *Sab.* 34. 46. 51...61. 68...71; *Pap.* 48. 62...67; *App.* 78...80 — *Bas.* 15, 1. — *Cf. Cod.* 3, 32 (11) si] et si *scr.* (12) aliena *del. edd.*

2 scapha quoque separatim vindicabitur. Pomponius scribit, si quid quod eiusdem naturae est ita confusum est atque commixtum, ut deduci et separari non possint[1], non totum, sed pro parte esse vindicandum. ut puta meum et tuum argentum in massam redactum est: erit nobis commune, et unusquisque pro rata ponderis quod in massa habemus vindicabimus, etsi incertum sit, quantum quisque ponderis in massa habet.

4 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* Quo quidem casu etiam communi dividundo agi poterit: sed et furti et ad exhibendum tenebitur, qui dolo malo confundendum id argentum curavit: ita ut in ad exhibendum actione pretii ratio haberi debeat, in vindicatione vel communi dividundo actione hoc amplius ferat, cuius argentum pretiosius fuerat.

5 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Idem
Pomponius scribit: si frumentum duorum non voluntate eorum confusum sit, competit singulis in rem
actio in id[2], in quantum paret in illo acervo suum
cuiusque esse: quod si voluntate eorum commixta
sunt, tunc communicata videbuntur et erit communi
1 dividundo actio. Idem scribit, si ex melle meo,
vino tuo factum sit mulsum, quosdam existimasse id
quoque communicari: sed puto verius, ut et ipse
significat, eius potius esse qui fecit, quoniam suam
speciem pristinam non continet. sed si plumbum cum
argento mixtum sit, quia deduci possit, nec communicabitur nec communi dividundo agetur, quia separari potest[3]: agetur autem in rem actio[4]. sed si deduci, inquit, non possit, ut puta si aes et aurum
mixtum fuerit, pro parte esse vindicandum: nec quaquam erit dicendum, quod in mulso dictum est, quia
2 utraque materia etsi confusa manet tamen. Idem
scribit, si equam meam equus tuus praegnatem fecerit, non esse tuum, sed meum, quod natum est.
3 De arbore, quae in alienum agrum translata coaluit
et radices immisit, Varus et Nerva utilem in rem
actionem dabant: nam si nondum coaluit, mea esse
4 non desinet. Cum in rem agatur, si de corpore
conveniat, error autem sit in vocabulo, recte actum
5 esse videtur. Si plures sint eiusdem nominis servi,
puta plures Erotes, nec appareat de quo actum sit,
Pomponius dicit nullam fieri condemnationem.

6 *PAULUS libro sexto ad edictum* Si in rem aliquis agat, debet designare rem, et utrum totam an partem et quotam petat: appellatio enim rei non genus, sed speciem significat. Octavenus ita definit, quod infectae quidem materiae pondus, signatae vero numerum, factae autem speciem dici oportet: sed et mensura dicenda erit, cum res mensura continebitur. et si vestimenta nostra esse vel dari oportere nobis petamus, utrum numerum eorum dicere debebimus an et colorem? et magis est ut utrumque: nam illud inhumanum est cogi nos dicere, trita sint an nova. quamvis et in vasis occurrat difficultas, utrum lancem dumtaxat dici oporteat an etiam, quadrata vel rutunda, vel pura an caelata sint[5], quae ipsa in petitionibus quoque adicere difficile est. nec ita coartanda res est: licet in petendo homine nomen eius dici debeat et utrum puer an adulescens sit, utique si plures sint: sed si nomen eius ignorem, demonstratione eius utendum erit: veluti 'qui ex illa hereditate est', 'qui ex illa natus est'. item fundum petiturus nomen eius et quo loci sit dicere debebit.

7 *IDEM libro undecimo ad edictum* Si is, qui optulit se fundi vindicationi, damnatus est, nihilo minus a possessore recte petitur, sicut Pedius ait.

8 *IDEM libro duodecimo ad edictum* Pomponius libro trigensimo sexto probat, si ex aequis partibus fundum mihi tecum communem tu et Lucius Titius possideatis, non ab utrisque quadrantes petere me debere, sed a Titio, qui non sit dominus, totum semissem. aliter atque si certis regionibus possideatis eum fundum: nam tunc sine dubio et a te et a Titio partes fundi petere me debere: quotiens enim certa loca possidebuntur, necessario in his aliquam partem meam esse: et ideo te quoque a Titio quadrantem petere debere. quae distinctio neque in re mobili neque in hereditatis petitione[6] locum habet: nunquam enim pro diviso possideri potest.

9 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Officium autem iudicis in hac actione in hoc erit, ut iudex inspiciat, an reus possideat: nec ad rem pertinebit, ex qua causa possideat: ubi enim probavi rem meam esse, necesse habebit possessor restituere, qui non obiecit aliquam exceptionem. quidam tamen, ut Pegasus, eam solam possessionem putaverunt hanc actionem complecti, quae locum habet in interdicto uti possidetis vel utrubi. denique ait ab eo, apud quem deposita est vel commodata vel qui conduxerit aut qui legatorum servandorum causa vel dotis ventrisve nomine in possessione esset vel cui damni infecti nomine non cavebatur, quia hi omnes non possident, vindicari non posse. puto autem ab omnibus, qui tenent et habent restituendi facultatem, peti posse.

10 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* Si res mobilis petita sit, ubi restitui debeat, scilicet si praesens non sit? et non malum est, si[7] bonae fidei possessor sit is cum quo agitur, aut ibi restitui ubi res sit: aut ubi agitur, sed sumptibus petitoris, qui extra cibaria in iter vel navigationem faciendi sunt.

11 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Nisi si malit petitor suis impensis et periculo ibi, ubi iudicatur, rem restitui[8]: tunc enim de restitutione cum satisdatione cavebitur.

12 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* Si vero malae fidei sit possessor, qui in alio loco eam rem nactus sit, idem statui debet: si vero ab eo loco, ubi lis contestata est, eam subtractam alio transtulerit, illic restituere debet, unde subtraxit, sumptibus suis.

13 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Non solum autem rem restitui, verum et si deterior res sit facta, rationem iudex habere debebit: finge enim debilitatum hominem vel verberatum vel vulneratum restitui: utique ratio per iudicem habebitur, quanto deterior sit factus. quamquam et legis Aquiliae actione conveniri possessor possit: unde quaeritur an non alias iudex aestimare damnum debeat, quam si remittatur actio legis Aquiliae. et Labeo putat cavere petitorem oportere lege Aquilia non acturum, quae sententia vera est.

14 *PAULUS libro vicensimo[9] ad edictum* Quod si malit actor potius legis Aquiliae actione uti, absolvendus est possessor. itaque electio actori danda est, non ut triplum, sed duplum consequatur.

15 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Item
si verberatum tradidit, Labeo ait etiam iniuriarum
1 competere actionem petitori. Si quis rem ex necessitate distraxit, fortassis huic officio iudicis succurretur, ut pretium dumtaxat debeat restituere. nam
et si fructus perceptos distraxit, ne corrumpantur,
2 aeque non amplius quam pretium praestabit. Item
si forte ager fuit qui petitus est et militibus adsignatus est modico honoris gratia possessori dato, an
3 hoc restituere debeat? et puto praestaturum. Si
servus petitus vel animal aliud demortuum sit sine dolo malo et culpa possessoris, pretium non esse praestandum plerique aiunt: sed est verius, si forte distracturus erat petitor si accepisset, moram passo debere praestari: nam si ei restituisset, distraxisset et pretium esset lucratus.

16 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* Utique autem etiam mortuo homine necessaria est sententia propter fructus et partus et stipulationem de
evictione: non enim post litem contestatam utique et
1 fatum possessor praestare debet. Culpa non in-

(1) possit *S* (2) in id *del.* (3) quia separari potest *del. Hal.* (4) in rem separatim *scr.* (5) sit *scr.* (6) petitioni *F* (7) si *om. F* (8) *ex commatibus duobus l.* 10 aut ubi agitur ... faciendi sunt *et l.* 11 nisi si malit ... rem restitui *alterum utrum inducere compilatores neglexerunt* (9) vicensimo primo *S*

tellegitur, si navem petitam tempore navigationis trans
mare misit, licet ea perierit: nisi si minus idoneis
hominibus eam commisit.

17 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Iulia-
nus libro sexto digestorum scribit, si hominem, qui
Maevii erat, emero a Titio, deinde cum eum Maevius
a me peteret, eundem vendidero eumque emptor oc-
ciderit, aequum esse me pretium Maevio restituere.
1 Idem Iulianus eodem libro scribit, si moram fece-
rit in homine reddendo possessor et homo mortuus
sit, et fructuum rationem usque ad rei iudicatae tem-
pus spectandam esse. idem Iulianus ait non solum
fructus, sed etiam omnem causam praestandam: et
ideo et partum venire in restitutionem et partuum
fructus. usque adeo autem et causae veniunt, ut
Iulianus libro septimo scribit, si per eum servum
possessor adquisierit actionem legis Aquiliae, resti-
tuere cogendum. quod si dolo malo ipse possessor
desierit possidere et aliquis hominem iniuria occide-
rit, aut pretium hominis aut actiones suas praestare
cogetur, utrum eorum voluerit actor. sed et fructus,
quos ab alio possessore percepit, restituere eum
oportet: lucrum enim ex eo homine, qui in lite esse
coeperit, facere non debet. sed fructus eius tempo-
ris, quo tempore possessus est ab eo qui evicerit,
restituere non debet: sed quod dicit de actione legis
Aquiliae, procedit, si post litem contestatam usucepit
possessor, quia plenum ius incipit habere.

18 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale*
Si post acceptum iudicium possessor usu hominem
cepit, debet eum tradere eoque nomine de dolo ca-
vere: periculum est enim ne eum vel pigneraverit vel
manumiserit.

19 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Ipsi
quoque reo cavendum esse Labeo dicit 'his rebus
recte praestari', si forte fundi nomine damni infecti
cavit.

20 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale*
Praeterea restituere debet possessor et quae post ac-
ceptum iudicium per eum non ex re sua adquisivit:
in quo hereditates quoque legataque, quae per eum
servum obvenerunt, continentur. nec enim sufficit
corpus ipsum restitui, sed opus est, ut et causa rei
restituatur, id est ut omne habeat petitor, quod habi-
turus foret, si eo tempore, quo iudicium accipiebatur,
restitutus illi homo fuisset. itaque partus ancillae
restitui debet, quamvis postea editus sit, quam ma-
trem eius, post acceptum scilicet iudicium, possessor
usuceperit: quo casu etiam de partu, sicut de matre,
et traditio et cautio de dolo necessaria est.

21 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* Si
a bonae fidei possessore fugerit servus, requiremus,
an talis fuerit, ut et custodiri debuerit. nam si in-
tegrae opinionis videbatur, ut non debuerit custodiri,
absolvendus est possessor, ut tamen, si interea eum
usuceperat, actionibus suis cedat petitori et fructus
eius temporis quo possedit praestet. quod si non-
dum eum usucepit, absolvendum eum sine cautioni-
bus, ut nihil caveat petitori de persequenda ea re:
quo minus enim petitor eam rem persequi potest,
quamvis interim, dum in fuga sit, usucapiat? nec
iniquum id esse Pomponius libro trigensimo nono ad
edictum scribit. si vero custodiendus fuit, etiam ip-
sius nomine damnari debebit, ut tamen, si usu eum
non cepit, actor ei actionibus suis cedat. Iulianus
autem in his casibus, ubi propter fugam servi pos-
sessor absolvitur, etsi non cogitur cavere de perse-
quenda re, tamen cavere debere possessorem, si rem
nanctus fuerit, ut eam restituat, idque Pomponius
libro trigensimo quarto variarum lectionum probat:
quod verius est.

22 *ULPIANUS libro sexto decimo ad edictum* Quod
si dolo possessoris fugerit, damnandum eum, quasi
possideret.

23 *PAULUS libro vicensimo primo ad edictum* In
rem actio competit ei, qui aut iure gentium aut iure
1 civili dominium adquisiit. Loca sacra, item reli-
giosa, quasi nostra in rem actione peti non possunt.
2 Si quis rei suae alienam rem ita adiecerit, ut
pars eius fieret, veluti si quis statuae suae brac-
chium aut pedem alienum adiecerit, aut scypho an-
sam vel fundum, vel candelabro sigillum, aut mensae
pedem, dominum eius totius rei effici vereque sta-
tuam suam dicturum et scyphum plerique recte di-
3 cunt. Sed et id, quod in charta mea scribitur
aut in tabula pingitur, statim meum fit: licet de pic-
tura quidam contra senserint propter pretium pictu-
rae: sed necesse est ei rei cedi[1], quod sine illa esse
4 non potest. In omnibus igitur istis, in quibus
mea res per praevalentiam alienam rem trahit meam-
que efficit, si eam rem vindicem, per exceptionem
doli mali cogar pretium eius quod accesserit dare.
5 Item quaecumque aliis iuncta sive adiecta acces-
sionis loco cedunt, ea quamdiu cohaerent dominus
vindicare non potest, sed ad exhibendum agere po-
test, ut separentur et tunc vindicentur: scilicet ex-
cepto eo, quod Cassius de ferruminatione scribit.
dicit enim, si statuae suae ferruminatione[2] iunctum[3]
bracchium sit, unitate maioris partis consumi et quod
semel alienum factum sit, etiamsi inde abruptum sit,
redire ad priorem dominum non posse. non idem in
eo quod adplumbatum sit, quia ferruminatio per ean-
dem materiam facit confusionem, plumbatura non
idem efficit. ideoque in omnibus his casibus, in qui-
bus neque ad exhibendum neque in rem locum habet,
in factum actio necessaria est. at in his corporibus,
quae ex distantibus corporibus essent, constat singu-
las partes retinere suam propriam speciem, ut singuli
homines, singulae oves: ideoque posse me gregem
vindicare, quamvis aries tuus sit immixtus, sed et
te arietem vindicare posse. quod non idem in co-
haerentibus corporibus eveniret: nam si statuae meae
bracchium alienae statuae addideris, non posse dici
bracchium tuum esse, quia tota statua uno spiritu
6 continetur. Tignum alienum aedibus iunctum nec
vindicari potest propter legem duodecim tabularum,
nec eo nomine ad exhibendum agi nisi adversus eum,
qui sciens alienum iunxit aedibus: sed est actio an-
tiqua de tigno iuncto, quae in duplum ex lege duo-
7 decim tabularum descendit. Item si quis ex alie-
nis cementis in solo suo aedificaverit, domum qui-
dem vindicare poterit, cementa autem resoluta prior
dominus vindicabit, etiamsi post tempus usucapionis
dissolutum sit aedificium, postquam a bonae fidei
emptore possessum sit: nec enim singula cementa
usucapiuntur, si domus per temporis spatium nostra fiat.

24 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale* Is
qui destinavit rem petere animadvertere debet, an
aliquo interdicto possit nancisci possessionem, quia
longe commodius est ipsum possidere et adversarium
ad onera petitoris compellere quam alio possidente
petere.

25 *ULPIANUS libro septuagensimo ad edictum* Is
qui se optulit rei defensioni sine causa, cum non
possideret nec dolo fecisset, quo minus possideret:
si actor ignoret, non est absolvendus, ut Marcellus
ait: quae sententia vera est. sed hoc post litem con-
testatam: ceterum ante iudicium acceptum non de-
cipit actorem qui se negat possidere, cum vere non
possideret: nec videtur se liti optulisse qui discessit.

26 *PAULUS libro secundo ad Plautium* Nam si
actor scit, tunc is non ab alio, sed a se decipitur:
et ideo reus absolvitur.

27 *IDEM libro vicensimo primo ad edictum* Sin
autem cum a Titio petere vellem, aliquis dixerit se
possidere et ideo liti se optulit, et hoc ipsum in re
agenda testatione probavero, omnimodo condemnan-
1 dus est. Possidere autem aliquis debet utique et
litis contestatae tempore et quo res iudicatur. quod
si litis contestationis tempore possedit, cum autem
res iudicatur sine dolo malo amisit possessionem, ab-
solvendus est possessor. item si litis contestatae tem-

(1) necessarie ei rei cedit *scr.* (2) ferruminationi *F* (3) tuum *ins.*

pore non possedit, quo autem iudicatur possidet, pro-
banda est Proculi sententia, ut omnimodo condemne-
tur: ergo et fructuum nomine ex quo coepit possi-
2 dere damnabitur. Si homo petitus dolo posses-
soris deterior factus sit, deinde sine culpa eius ex
alia causa mortuus sit, aestimatio non fiet eius, quod
deteriorem eum fecerat, quia nihil interest petitoris:
sed haec quantum ad in rem actionem: legis autem
3 Aquiliae actio durat. Sed et is, qui ante litem
contestatam dolo desiit rem possidere, tenetur in
rem actione: idque ex senatus consulto colligi pot-
est, quo cautum est, ut diximus, ut dolus praeteritus
in hereditatis petitionem veniat: cum enim in here-
ditatis petitione, quae et ipsa in rem est, dolus prae-
teritus fertur, non est absurdum per consequentias
et in speciali in rem actione dolum praeteritum de-
4 duci. Si per filium aut per servum pater vel do-
minus possideat et is sine culpa patris dominive rei
iudicandae tempore absit: vel tempus dandum vel
5 cavendum est de possessione restituenda. In rem
petitam si possessor ante litem contestatam sumptus
fecit, per doli mali exceptionem ratio eorum haberi
debet, si perseveret actor petere rem suam non red-
ditis sumptibus. idem est etiam, si noxali iudicio
servum defendit et damnatus praestitit pecuniam, aut
in area quae fuit petitoris per errorem insulam aedi-
ficavit: nisi tamen paratus sit petitor pati tollere
eum aedificium. quod et in area uxori donata per
iudicem, qui de dote cognoscit, faciendum dixerunt.
sed si puerum meum, cum possideres, erudisses, non
idem observandum Proculus existimat, quia neque
carere servo meo debeam nec potest remedium idem
adhiberi, quod in area diximus:

28 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
forte quod pictorem aut librarium docueris. dicitur[1]
non aliter officio iudicis aestimationem haberi posse,

29 *Pomponius libro vicensimo primo ad Quintum
Mucium* nisi si venalem eum habeas et plus ex pre-
tio eius consecuturus sis propter artificium,

30 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
aut si ante denuntiatum sit actori, ut impensam
solveret, et eo dissimulante posita sit doli mali ex-
ceptio.

31 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Ce-
terum cum de fructibus servi petiti quaeritur, non
tantum pubertas eius spectanda est, quia etiam im-
puberis aliquae operae esse possunt. improbe tamen
desiderabit petitor fructus aestimari, qui ex artificio
eius percipi potuerunt, quod artificium sumptibus
possessoris didicit.

32 *Modestinus libro octavo differentiarum* Quod
si artificem fecerit, post vicensimum quintum annum
eius, qui artificium consecutus est, impensae factae
poterunt pensari.

33 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Fruc-
tus non modo percepti, sed et qui percipi honeste
potuerunt aestimandi sunt: et ideo si dolo aut culpa
possessoris res petita perierit, veriorem putat Pom-
ponius Trebatii opinionem putantis eo usque fruc-
tuum rationem habendam, quo usque haberetur, si
non perisset, id est ad rei iudicandae tempus: quod
et Iuliano placet. hac ratione si nudae proprietatis
dominus petierit et inter moras usus fructus amissus
sit, ex eo tempore, quo ad proprietatem usus fructus
reversus est, ratio fructuum habetur.

34 *Iulianus libro septimo digestorum* Idem est
et si per alluvionem pars fundo accesserit.

35 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Et
ex diverso si petitor lite contestata usum fructum
legaverit, ex eo tempore, ex quo discessit a proprie-
tate, fructuum rationem non habendam quidam recte
1 putant. Ubi autem alienum fundum petii[2] et iu-
dex sententia declaravit meum esse, debet etiam de
fructibus possessorem condemnare: eodem enim errore
et de fructibus condemnaturum: non debere enim
lucro possessoris cedere fructus, cum victus sit: alio-
quin, ut Mauricianus ait, nec rem arbitrabitur iudex
mihi restitui, et quare habeat quod non esset habi-
turus possessor, si statim possessionem restituisset?
2 Petitor possessori de evictione cavere non cogitur
rei nomine, cuius aestimationem accepit: sibi enim
possessor imputare debet, qui non restituit rem.
3 Eorum quoque, quae sine interitu dividi non pos-
sunt, partem petere posse constat.

36 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Qui petitorio iudicio utitur, ne frustra experiatur,
requirere debet, an is, cum quo instituat actionem,
1 possessor sit vel dolo desiit possidere. Qui in
rem convenitur, etiam culpae nomine condemnatur.
culpae autem reus est possessor, qui per insidiosa
loca servum misit, si is periit, et qui servum a se
petitum in harena esse concessit, et[3] is mortuus sit:
sed et qui fugitivum a se petitum non custodit, si is
fugit, et qui navem a se petitam adverso tempore
navigatum misit, si ea naufragio perempta est.

37 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*
Iulianus libro octavo digestorum scribit: si in aliena
area aedificassem, cuius bonae fidei quidem emptor
fui, verum eo tempore aedificavi, quo iam sciebam
alienam, videamus, an nihil mihi exceptio prosit: nisi
forte quis dicat prodesse de damno sollicito. puto
autem huic exceptionem non prodesse: nec enim de-
buit iam alienam certus aedificium ponere: sed hoc
ei concedendum est, ut sine dispendio domini areae
tollat aedificium quod posuit.

38 *Celsus libro tertio digestorum* In fundo alieno,
quem imprudens emeras, aedificasti aut conseruisti,
deinde evincitur: bonus iudex varie ex personis cau-
sisque constituet. finge et dominum eadem facturum
fuisse: reddat impensam, ut fundum recipiat, usque
eo dumtaxat, quo pretiosior factus est, et si plus
pretio fundi accessit, solum quod impensum est.
finge pauperem, qui, si reddere id cogatur, laribus[4]
sepulchris avitis carendum habeat: sufficit tibi per-
mitti tollere ex his rebus quae possis, dum ita ne
deterior sit fundus, quam si initio non foret aedi-
ficatum. constituimus vero, ut, si paratus est domi-
nus tantum dare, quantum habiturus est possessor
his rebus ablatis, fiat ei potestas: neque malitiis in-
dulgendum est, si tectorium puta, quod induxeris,
picturasque corradere[5] velis, nihil laturus nisi ut
officias. finge eam personam esse domini, quae re-
ceptum fundum mox venditura sit: nisi reddit, quan-
tum prima parte reddi oportere diximus, eo deducto
tu condemnandus es.

39 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*
Redemptores, qui suis cementis aedificant, statim ce-
menta faciunt eorum, in quorum solo aedificant.
1 Iulianus recte scribit libro duodecimo digestorum
mulierem, quae intercedens fundum pignori dedit,
quamvis a creditore distractum posse in rem actione
petere:

40 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
quia nullum pignus creditor vendidisse videtur.

41 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Si
quis hac lege emerit, ut, si alius meliorem condicio-
nem attulerit, recedatur ab emptione, post allatam
condicionem iam non potest in rem actione uti. sed
et si cui in diem addictus sit fundus, antequam ad-
iectio sit facta, uti in rem actione potest: postea non
1 poterit. Si servus mihi vel filius familias fundum
vendidit et tradidit habens liberam peculii administra-
tionem, in rem actione uti potero. sed et si domini
voluntate domini rem tradat, idem erit dicendum:
quemadmodum, cum procurator voluntate domini ven-
didit vel tradidit, in rem actionem mihi praestabit.

42 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* Si
in rem actum sit, quamvis heres possessoris, si non[6]
persona defuncti commissum sit, omnimodo in dam-
nationem veniet.

(1) dicitur] igitur *scr.* (2) petit *F* (3) et] si *Hal.* (4) paternis *sec. B ins.* (5) corporadere F^1 (6) possideat, absolvatur, tamen si quid ex *ins. S*

43 *Idem libro vigensimo septimo ad edictum* Quae religiosis adhaerent, religiosa sunt et idcirco nec lapides inaedificati postquam remoti sunt vindicari possunt: in factum autem actione petitori extra ordinem subvenitur, ut is, qui hoc fecit, restituere eos compellatur. sed si alieni sine voluntate domini inaedificati fuerint et nondum functo monumento in hoc detracti erunt, ut alibi reponerentur, poterunt a domino vindicari. quod si in hoc detracti erunt, ut reponerentur, similiter dominum eos repetere posse constat.

44 *Gaius libro vicensimo nono ad edictum provinciale* Fructus pendentes pars fundi videntur.

45 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Si homo sit, qui post conventionem restituitur, si quidem a bonae fidei possessore, puto cavendum esse de dolo solo, debere ceteros etiam de culpa sua: inter quos erit et bonae fidei possessor post litem contestatam.

46 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Eius rei, quae per in rem actionem petita tanti aestimata est, quanti in litem actor iuraverit, dominium statim ad possessorem pertinet: transegisse enim cum eo et decidisse videor eo pretio, quod ipse constituit.

47 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* Haec si res praesens sit: si absens, tunc cum possessionem eius possessor nactus sit ex voluntate actoris: et ideo non est alienum non aliter litem aestimari a iudice, quam si caverit actor, quod per se non fiat possessionem eius rei non traditum iri.

48 *Papinianus libro secundo responsorum* Sumptus in praedium, quod alienum esse apparuit, a bona fide possessore facti neque ab eo qui praedium donavit neque a domino peti possunt, verum exceptione doli posita per officium iudicis aequitatis ratione servantur, scilicet si fructuum ante litem contestatam perceptorum summam excedant: etenim admissa compensatione superfluum sumptum meliore praedio facto dominus restituere cogitur.

49 *Celsus libro octavo decimo digestorum* Solum partem esse aedium existimo nec alioquin subiacere
1 uti mare navibus. Meum est, quod ex re mea superest, cuius vindicandi ius habeo.

50 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Si ager ex emptionis causa ad aliquem pertineat, non recte hac actione agi poterit, antequam traditus sit
1 ager tuncque possessio amissa sit. Sed heres de eo quod hereditati obvenerit recte aget, etiamsi possessionem eius adhuc non habuerit.

51 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Si in rem actum sit et in heredem possessoris iudicium datum sit, culpa quoque et dolus malus heredis in hoc iudicium venit.

52 *Iulianus libro quinquagensimo quinto digestorum* Cum autem fundi possessor ante litem contestatam dolo malo fundum possidere desiit, heredes eius in rem quidem actionem suscipere cogendi non sunt, sed in factum actio adversus eos reddi debebit, per quam restituere cogantur, quanto locupletes[1] ex ea re facti fuerunt.

53 *Pomponius libro trigensimo primo ad Sabinum* Si fundi possessor eum excoluisset sevissetve et postea fundus evincatur, consita tollere non potest.

54 *Ulpianus libro sexto opinionum* Inter officium advocationis et rei suae defensionem multum interest[2]: nec propterea quis, si postea cognoverit rem ad se pertinere, quod alii eam vindicanti tunc ignorans suam esse adsistebat, dominium suum amisit.

55 *Iulianus libro quinquagensimo quinto digestorum* Si possessor fundi ante iudicium acceptum duobus heredibus relictis decesserit et ab altero ex his, qui totum fundum possidebat, totus petitus fuerit, quin in solidum condemnari debeat, dubitari non oportet.

56 *Idem libro septuagensimo octavo digestorum* Vindicatio non ut gregis, ita et peculii recepta est, sed res singulas is, cui legatum peculium est, petet.

57 *Alfenus libro sexto digestorum* Is a quo fundus petitus erat ab alio eiusdem fundi nomine conventus est: quaerebatur, si alterutri eorum iussu iudicis fundum restituisset et postea secundum alterum petitorem res iudicaretur, quemadmodum non duplex damnum traheret. respondi, uter prior iudex iudicaret, eum oportere ita fundum petitori restitui iubere, ut possessori caveret vel satisdaret, si alter fundum evicisset, eum praestare.

58 *Paulus libro tertio epitomarum Alfeni digestorum* A quo servus petebatur et eiusdem servi nomine cum eo furti agebatur, quaerebat, si utroque iudicio condemnatus esset, quid se facere oporteret. si prius servus ab eo evictus esset, respondit, non oportere iudicem cogere, ut eum traderet, nisi ei satisdatum esset, quod pro eo homine iudicium accepisset, si quid ob eam rem datum esset, id recte praestari. sed si prius de furto iudicium factum esset et hominem noxae dedisset, deinde de ipso homine secundum petitorem iudicium factum esset, non debere ob eam rem iudicem, quod hominem non traderet, litem aestimare, quoniam nihil eius culpa neque dolo contigisset, quo minus hominem traderet.

59 *Iulianus libro sexto ex Minicio* Habitator in aliena aedificia fenestras et ostia imposuit, eadem post annum dominus aedificiorum dempsit: quaero, is qui imposuerat possetne ea vindicare. respondit posse: nam quae alienis aedificiis conexa essent, ea quamdiu iuncta manerent, eorundem aedificiorum esse, simul atque inde dempta essent, continuo in pristinam causam reverti.

60 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum* Quod infans vel furiosus possessor perdidit vel corrupit, impunitum est.

61 *Iulianus libro sexto ex Minicio* Minicius interrogatus, si quis navem suam aliena materia refecisset, num nihilo minus eiusdem navis maneret. respondit manere. sed si in aedificanda ea idem fecisset, non posse. *Iulianus notat:* nam proprietas totius navis carinae causam sequitur.

62 *Papinianus libro sexto quaestionum* Si navis a malae fidei possessore petatur, et fructus aestimandi sunt, ut in taberna et area quae locari solent. quod non est ei contrarium, quod de pecunia deposita, quam heres non[3] attingit[4], usuras praestare non cogitur: nam etsi maxime vectura sicut usura non natura pervenit, sed iure percipitur, tamen ideo vectura desiderari potest, quoniam periculum navis possessor petitori praestare non debet, cum
1 pecunia periculo dantis faeneretur. Generaliter autem cum de fructibus aestimandis quaeritur, constat animadverti debere, non an malae fidei possessor fruitus[5] sit, sed an petitor frui potuerit, si ei possidere licuisset. quam sententiam Iulianus quoque probat.

63 *Idem libro duodecimo quaestionum* Si culpa, non fraude quis possessionem amiserit, quoniam pati debet aestimationem, audiendus erit a iudice, si desideret, ut adversarius actione sua cedat: cum tamen praetor auxilium quandoque laturus sit quolibet alio possidente, nulla captione adficietur. ipso quoque, qui litis aestimationem perceperit, possidente debet adiuvari: nec facile audiendus erit ille, si velit postea pecuniam, quam ex sententia iudicis periculo iudicati recepit, restituere.

64 *Idem libro vicensimo quaestionum* Cum in rem agitur, eorum quoque nomine, quae usui non fructui sunt, restitui fructus certum est.

65 *Idem libro secundo responsorum* Emptor praedium, quod a non domino emit, exceptione doli posita non aliter restituere domino cogetur, quam si pecuniam creditori eius solutam, qui pignori datum praedium habuit, usurarumque medii temporis superfluum reciperaverit, scilicet si minus in fructibus ante litem perceptis fuit: nam eos usuris novis dumtaxat compensari sumptuum in praedium factorum exemplo

(1) locupletiores *edd.* (2) interest *S*, est *F* (3) not *F* (4) attigit *scr.* (5) fruiturus *FS*

1 aequum est. Ancillam, quae non in dotem data, sed in peculium filiae concessa est, peculio filiae non legato mancipium hereditarium esse convenit. si tamen pater dotis ac peculii contemplatione filiam exheredavit et ea ratione reddita nihil ei testamento reliquit aut eo minus legavit, filiam defensio tuebitur voluntatis.

66 *Paulus libro secundo quaestionum* Non ideo minus recte quid nostrum esse vindicabimus, quod abire a nobis dominium speratur, si condicio legati vel libertatis extiterit.

67 *Scaevola libro primo responsorum* A tutore pupilli domum mercatus ad eius refectionem fabrum induxit: is pecuniam invenit: quaeritur ad quem pertineat. respondi, si non thensauri fuerunt, sed pecunia forte perdita vel per errorem ab eo ad quem pertinebat non ablata, nihilo minus eius eam esse, cuius fuerat.

68 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad edictum* Qui restituere iussus iudici non paret contendens non posse restituere, si quidem habeat rem, manu militari officio iudicis ab eo possessio transfertur et fructuum dumtaxat omnisque causae nomine condemnatio fit. si vero non potest restituere, si quidem dolo fecit quo minus possit, is, quantum adversarius in litem sine ulla taxatione in infinitum iuraverit, damnandus est. si vero nec potest restituere nec dolo fecit quo minus possit, non pluris quam quanti res est, id est quanti adversarii interfuit, condemnandus est. haec sententia generalis est et ad omnia sive interdicta, sive actiones in rem sive in personam sunt, ex quibus arbitratu iudicis quid restituitur, locum habet.

69 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Is qui dolo fecit quo minus possideret hoc quoque nomine punitur, quod actor cavere ei non debet actiones, quas eius rei nomine habeat, se ei praestaturum.

70 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum* Nec quasi Publicianam quidem actionem ei dandam placuit, ne in potestate cuiusque sit per rapinam ab invito domino rem iusto pretio comparare.

71 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Quod si possessor quidem dolo fecit, actor vero iurare non vult, sed quanti res sit adversarium condemnari maluit, mos ei gerendus est.

72 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Si a Titio fundum emeris Sempronii et tibi traditus sit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem alii vendiderit et tradiderit, aequius est, ut tu potior sis. nam et si ipse venditor eam rem a te peteret, exceptione eum summoveres. sed et si ipse possideret et tu peteres, adversus exceptionem dominii replicatione utereris.

73 *Idem libro septimo decimo ad edictum* In speciali actione non cogitur possessor dicere, pro qua parte eius sit: hoc enim petitoris munus est, non
1 possessoris: quod et in Publiciana observatur. Superficiario,

74 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* id est qui in alieno solo superficiem ita habet, ut certam pensionem praestet,

75 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* praetor causa cognita in rem actionem pollicetur.

76 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Quae de tota re vindicanda dicta sunt, eadem et de parte intellegenda sunt, officioque iudicis continetur pro modo partis ea quoque restitui iubere, quae simul
1 cum ipsa parte restitui debent. Incertae partis vindicatio datur, si iusta causa interveniat. iusta autem causa esse potest, si forte legi Falcidiae locus sit in testamento, propter incertam detractionem ex legatis, quae vix[1] apud iudicem examinatur: iustam enim habet ignorantiam legatarius, cui homo legatus est, quotam partem vindicare debeat: itaque talis dabitur actio. eadem et de ceteris rebus intellegemus.

77 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Quaedam mulier fundum[2] non marito donavit per epistulam et eundem fundum ab eo conduxit: posse defendi in rem ei competere, quasi per ipsam adquisierit possessionem veluti per colonam[3]. proponebatur, quod etiam in eo agro qui donabatur fuisset, cum epistula emitteretur: quae res sufficiebat ad traditam possessionem, licet conductio non intervenisset.

78 *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatorum* Si eius fundi, quem alienum possideres, fructum non coegisti, nihil eius fundi fructuum nomine te dare oportet. *Paulus.* Immo quaeritur: huius fructus idcirco factus est, quod is eum suo nomine perceperit? perceptionem fructus accipere debemus non si[4] perfecti collecti, sed etiam coepti ita percipi, ut terra continere se fructus desierint: veluti si olivae uvae lectae, nondum autem vinum oleum ab aliquo factum sit: statim enim ipse accepisse fructum existimandus est.

79 *Idem libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Si hominem a me petieris et is post litem contestatam mortuus sit, fructus quoad is vixerit aestimari oportet. *Paulus.* Ita id verum esse puto, si non prius is homo in eam valetudinem inciderit, propter quam operae eius inutiles factae sunt: nam ne si vixisset quidem in ea valetudine, fructus eius temporis nomine aestimari conveniret.

80 *Furius Anthianus libro primo ad edictum* In rem actionem pati non compellimur, quia licet alicui dicere se non possidere, ita ut, si possit adversarius convincere rem ab adversario possideri, transferat ad se possessionem per iudicem, licet suam esse non adprobaverit.

II[5].

DE PUBLICIANA IN REM ACTIONE.

1 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Ait praetor: 'Si quis id quod traditur[6] ex iusta causa 'non a domino et nondum usucaptum petet, iudicium
1 'dabo'. Merito praetor ait 'nondum usucaptum': nam si usucaptum est, habet civilem actionem nec
2 desiderat honorariam. Sed cur traditionis[7] dumtaxat et usucapionis fecit mentionem, cum satis multae sunt iuris partes, quibus dominium quis nancisceretur? ut puta legatum

2 *Paulus libro nono decimo ad edictum* vel mortis causa donationes factae: nam amissa possessione competit Publiciana, quia ad exemplum legatorum capiuntur.

3 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Sunt
1 et aliae pleraeque. Ait praetor: 'ex iusta causa petet'. qui igitur iustam causam traditionis habet, utitur Publiciana: et non solum emptori bonae fidei competit Publiciana, sed et aliis, ut puta ei cui dotis nomine tradita res est necdum usucapta: est enim iustissima causa, sive aestimata res in dotem data sit sive non. item si res ex causa iudicati sit tradita

4 *Paulus libro nono decimo ad edictum* vel solvendi causa

5 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* vel ex causa noxae deditionis, sive vera causa sit sive falsa.

6 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Item si servum ex causa noxali, quia non defendebatur, iussu praetoris duxero et amisero possessionem, competit mihi Publiciana.

7 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Sed et si res adiudicata sit, Publiciana actio competit.
1 Si lis fuerit aestimata, similis est venditioni: et ait Iulianus libro vicensimo secundo digestorum, si

(1) vix] iuxta *scr.* (2) ita *ins.* *F*[1] (3) *sic* *F*[1] *cum* *B*, colonum *F*[2] (4) si *del.*
(5) *Ed.* 1...14; *Sab.* 15. 17; *Pap.* 16. — *Bas.* 15, 2 (6) id quod traditur] *in edicto fuit* id quod bona fide emit traditum: *etiam verba* non a domino *postea adiecta videntur esse* (7) ex causa emptionis *ins.*

optulit reus aestimationem litis, Publicianam com-
2 petere. Marcellus libro septimo decimo digesto-
rum scribit eum, qui a furioso ignorans eum furere
emit, posse usucapere: ergo et Publicianam habebit.
3 Sed et si quis ex lucrativis causis rem accepit,
habet Publicianam, quae etiam adversus donatorem
competit: est enim iustus possessor et petitor, qui
4 liberalitatem accepit. Si a minore quis emerit
5 ignorans eum minorem esse, habet Publicianam. Sed
et si permutatio facta sit, eadem actio competit.
6 Publiciana actio ad instar proprietatis, non ad
7 instar possessionis respicit. Si petenti mihi rem
iusiurandum detuleris egoque iuravero rem meam esse,
competit Publiciana mihi, sed adversus te dumtaxat:
ei enim soli nocere debet iusiurandum, qui detulit.
sed si possessori delatum erit iusiurandum et iura-
verit rem petitoris non esse, adversus eum solum pe-
tentem exceptione utetur, non ut et habeat actionem.
8 In Publiciana actione omnia eadem erunt, quae
9 et in rei vindicatione diximus. Haec actio et he-
10 redi et [1] honorariis successoribus competit. Si
ego non emero, sed servus meus, habebo Publicia-
nam. idem est et si procurator meus vel tutor vel
curator vel quis alius negotium meum gerens emerit.
11 Praetor ait: 'qui bona fide emit'. non igitur
omnis emptio proderit, sed ea, quae bonam fidem
habet: proinde hoc sufficit me bonae fidei emptorem
fuisse, quamvis non a domino emerim, licet ille cal-
lido consilio vendiderit: neque enim dolus venditoris
12 mihi nocebit. In hac actione non oberit mihi,
si successor sum et dolo feci, cum is, in cuius locum
successi, bona fide emisset: nec proderit, si dolo
13 careo, cum emptor, cui successi, dolo fecisset. Sed
enim si servus meus emit, dolus eius erit spectan-
14 dus, non meus, vel contra. Publiciana tempus
emptionis continet, et ideo neque quod ante emptio-
nem neque quod postea dolo malo factum est in hac
15 actione deduci Pomponio videtur. Bonam autem
16 fidem solius emptoris continet. Ut igitur Publi-
ciana competat, haec debent concurrere, ut et bona
fide quis emerit et ei res empta eo nomine sit tradita:
ceterum ante traditionem, quamvis bonae fidei quis
17 emptor sit, experiri Publiciana non poterit. Iulia-
nus libro septimo digestorum scripsit traditionem rei
emptae oportere bona fide fieri: ideoque si sciens
alienam possessionem adprehendit, Publiciana eum
experiri non posse, quia usucapere non poterit. nec
quisquam putet [2] hoc nos existimare sufficere initio
traditionis ignorasse rem alienam, uti quis possit
Publiciana experiri, sed oportere et tunc bona fide
emptorem esse.

8 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* De pretio vero soluto nihil exprimitur: unde potest coniectura capi, quasi nec sententia praetoris ea sit, ut requiratur, an solutum sit pretium.

9 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Sive
autem emptori res tradita est sive heredi emptoris,
1 Publiciana competit actio. Si quis rem apud se
depositam vel sibi commodatam emerit vel pignori
sibi datam, pro tradita erit accipienda, si post emptio-
2 nem apud eum remansit. Sed et si praecessit
3 traditio emptionem, idem erit dicendum. Item si
hereditatem emero et traditam mihi rem hereditariam
4 petere velim, Neratius scribit esse Publicianam. Si
duobus quis separatim vendiderit bona fide ementi-
bus, videamus, quis magis Publiciana uti possit, utrum
is cui priori res tradita est an is qui tantum emit [3].
et Iulianus libro septimo digestorum scripsit, ut, si
quidem ab eodem non domino emerint, potior sit cui
priori res tradita est, quod si a diversis non dominis,
melior causa sit possidentis quam petentis. quae sen-
5 tentia vera est. Haec actio in his quae usucapi
non possunt, puta furtivis vel in servo fugitivo, locum
6 non habet. Si servus hereditarius ante aditam
hereditatem aliquam rem emerit et traditam sibi pos-
sessionem amiserit, recte heres Publiciana utitur,
quasi ipse possedisset. municipes quoque, quorum
servo res tradita est, in eadem erunt condicione.

10 *Paulus libro nono decimo ad edictum* sive peculiari nomine servus emerit sive non.

11 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Si
ego emi et mea voluntate alii res sit tradita, impe-
rator Severus rescripsit Publicianam illi dandam
1 Si de usu fructu agatur tradito, Publiciana datur:
itemque servitutibus urbanorum praediorum per tra-
ditionem constitutis vel per patientiam (forte si per
domum quis suam passus est aquae ductum trans-
duci): item rusticorum, nam et hic traditionem et
2 patientiam tuendam constat. Partus ancillae fur-
tivae, qui apud bonae fidei emptorem conceptus est,
per hanc actionem petendus est, etiamsi ab eo qui
emit possessus non est. sed heres furis hanc actio-
nem non habet, quia vitiorum defuncti successor est.
3 Interdum tamen, licet furtiva mater distracta non
sit, sed donata ignoranti mihi et apud me conceperit
et pepererit, competit mihi in partu Publiciana, ut
Iulianus ait, si modo eo tempore, quo experiar [4], fur-
4 tivam matrem ignorem. Idem Iulianus generaliter
dicit, ex qua causa matrem usucapere possem, si
furtiva non esset, ex ea causa partum me usucapere,
si furtivam esse matrem ignorabam: ex omnibus igi-
5 tur causis [5] Publicianam habebo. Idem est et si
ex partu partus est et si non natus, sed post mor-
tem matris exsecto ventre eius extractus est, ut et
6 Pomponius libro quadragensimo scripsit. Idem
ait aedibus emptis, si fuerint dirutae, ea quae aedi-
7 ficio accesserunt huiusmodi actione petenda. Quod
tamen per alluvionem fundo accessit, simile fit ei
cui accedit: et ideo si ipse fundus Publiciana peti
non potest, non [6] hoc petetur, si autem potest, [7] et
ad partem, quae per alluvionem accessit: et ita Pom-
8 ponius scribit. Idem adicit et si statuae emptae
partes recisae petantur, similem actionem proficere.
9 Idem scribit, si aream emero et insulam in ea
10 aedificavero, recte me Publiciana usurum. Item,
inquit, si insulam emi et ad aream ea pervenit, ae-
que potero uti Publiciana.

12 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Cum
sponsus sponsae servum donasset eumque in dotem
accepisset ante usucapionem, rescriptum est a divo
Pio divortio facto restituendum esse servum: nam
valuisse donationem inter sponsum et sponsam. da-
bitur ergo et possidenti exceptio et amissa posses-
sione Publiciana, sive extraneus sive donator possideat.
1 Is cui ex Trebelliano hereditas restituta est, etiamsi
non fuerit nactus possessionem, uti potest Publiciana.
2 In vectigalibus et in aliis praediis, quae usucapi
non possunt, Publiciana competit, si forte bona fide
3 mihi tradita [8] est. Idem est et si superficiariam
4 insulam a non domino bona fide emero. Si res
talis sit, ut eam lex aut constitutio alienari prohibeat,
eo casu Publiciana non competit, quia his casibus
5 neminem praetor tuetur, ne contra leges faciat. Pu-
bliciana actione etiam de infante servo nondum an-
6 niculo uti possumus. Si pro parte quis rem pe-
7 tere vult, Publiciana actione uti potest. Sed
etiam is, qui momento possedit, recte hac actione
experiretur.

13 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Quaecumque sunt iustae causae adquirendarum rerum,
si ex his causis nacti res amiserimus, dabitur nobis
1 earum rerum persequendarum gratia haec actio. In-
terdum quibusdam nec ex iustis possessionibus com-
petit Publicianum iudicium: namque pigneraticiae et
precariae possessiones iustae sunt, sed ex his non
solet competere tale iudicium, illa scilicet ratione,
quia neque creditor neque is qui precario rogavit eo
animo nanciscitur possessionem, ut credat se domi-
2 num esse. Qui a pupillo emit, probare debet tu-
tore auctore lege non prohibente se emisse. sed et

(1) in *ins. F* (2) potest *FS* (3) tantum emit] eam tum tenet *scr.* (4) experiar] ea pariat *Cuiacius* (5) causis *S cum B*, casibus *F* (6) non] nec *S* (7) Publiciana pertinet *vel similia ins.* (8) res *ins. dett.*

si deceptus falso tutore auctore emerit, bona fide emisse videtur.

14 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Papinianus libro sexto quaestionum scribit: si quis prohibuit vel denuntiavit ex causa venditionis tradi rem, quae ipsius voluntate a procuratore fuerat distracta, et is nihilo minus tradiderit, emptorem tuebitur praetor, sive possideat sive petat rem. sed [1] quod iudicio empti procurator emptori praestiterit, contrario iudicio mandati consequetur: potest enim fieri, ut emptori res auferatur ab eo, qui venire mandavit, quia per ignorantiam non est usus exceptione, quam debuit opponere, veluti: 'si non auctor meus ex voluntate tua vendidit'.

15 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si servus meus, cum in fuga sit, rem a non domino emat, Publiciana mihi competere debet, licet possessionem rei traditae per eum nactus non sim.

16 *Papiniani libro decimo quaestionum Paulus notat:* Exceptio iusti dominii Publicianae obicienda est.

17 *Neratius libro tertio membranarum* Publiciana actio non ideo comparata est, ut res domino auferatur: eiusque rei argumentum est primo [2] aequitas, deinde exceptio 'si ea res possessoris non sit': sed ut is, qui bona fide emit possessionemque eius ex ea causa nactus est, potius rem habeat [3].

III [4].

SI AGER VECTIGALIS, ID EST EMPHYTEUTICARIUS, PETATUR.

1 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Agri
civitatium alii vectigales vocantur, alii non [5]. vecti-
gales vocantur qui in perpetuum locantur, id est hac
lege, ut tamdiu pro his vectigal pendatur, quamdiu [6]
neque ipsis, qui conduxerint, neque his, qui in locum
eorum successerunt, auferri eos liceat: non vecti-
gales sunt, qui ita colendi dantur ut privatim agros
1 nostros colendos dare solemus. Qui in perpetuum
fundum fruendum conduxerunt a municipibus, quam-
vis non efficiantur domini, tamen placuit competere
eis in rem actionem adversus quemvis possessorem,
sed et adversus ipsos municipes.

2 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* [7] ita tamen si vectigal solvant.

3 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Idem est et si ad tempus habuerint conductum nec tempus conductionis finitum sit.

LIBER SEPTIMUS.

I [8].

DE USU FRUCTU ET QUEMADMODUM QUIS [9] UTATUR FRUATUR.

1 [10] *Paulus libro tertio ad Vitellium* Usus fructus est ius alienis rebus utendi fruendi salva rerum substantia.

2 [11] *Celsus libro octavo decimo digestorum* Est enim usus fructus ius in corpore, quo sublato et ipsum tolli necesse est.

3 *Gaius libro secundo rerum cottidianarum vel
aureorum* Omnium praediorum iure legati potest con-
stitui usus fructus, ut heres iubeatur dare alicui
usum fructum. dare autem intellegitur, si induxerit
in fundum legatarium eumve patiatur uti frui. et
sine testamento autem si quis velit usum fructum
constituere, pactionibus et stipulationibus id efficere
1 potest. Constitit [12] autem usus fructus non tan-
tum in fundo et aedibus, verum etiam in servis et
2 iumentis ceterisque rebus. Ne tamen in univer-
sum inutiles essent proprietates semper abscedente
usu fructu, placuit certis modis extingui usum fructum
3 et ad [13] proprietatem reverti. Quibus autem mo-
dis usus fructus et constitit [14] et finitur, isdem modis
etiam nudus usus solet et constitui et finiri.

4 *Paulus libro secundo ad edictum* Usus fructus in multis casibus pars dominii est, et exstat, quod vel praesens vel ex die dari potest.

5 *Papinianus libro septimo quaestionum* Usus fructus et ab initio pro parte indivisa vel divisa constitui et legitimo tempore similiter amitti eademque ratione per legem Falcidiam minui potest: reo quoque promittendi defuncto in partes hereditarias usus fructus obligatio dividitur: et si ex communi praedio debeatur, uno ex sociis defendente pro parte defendentis fiet restitutio.

6 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Usus
fructus pluribus modis constituitur: ut ecce, si lega-
tus fuerit. sed et proprietas deducto usu fructu le-
gari potest, ut apud heredem maneat usus fructus.
1 Constituitur adhuc usus fructus et in iudicio fa-
miliae erciscundae et communi dividundo, si iudex
alii proprietatem adiudicaverit, alii usum fructum.
2 Adquiritur autem nobis usus fructus non solum
per nosmet ipsos, sed etiam per eas quoque perso-
nas, quas iuri [15] nostro subiectas habemus. Nihil
autem vetat servo meo herede instituto legari pro-
prietatem deducto usu fructu.

7 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Usu fructu legato omnis fructus rei ad fructuarium
pertinet. et aut rei soli aut rei mobilis usus fructus
1 legatur. Rei soli, ut puta aedium, usu fructu le-
gato quicumque reditus est, ad usufructuarium per-
tinet quaeque obventiones sunt ex aedificiis, ex areis
et ceteris, quaecumque aedium sunt. unde etiam mitti
eum in possessionem vicinarum aedium causa damni
infecti placuit, et iure dominii possessurum eas aedes,
si perseveretur non caveri, nec quicquam amittere
finito usu fructu. hac ratione Labeo scribit nec ae-
dificium licere domino te invito altius tollere, sicut
nec areae usu fructu legato potest in area aedi-
2 ficium poni: quam sententiam puto veram. Quo-
niam igitur omnis fructus rei ad eum pertinet, refi-
cere quoque eum aedes per arbitrum cogi Celsus
scribit Celsus [16] libro octavo decimo digestorum, hac-
tenus tamen, ut sarta tecta habeat: si qua tamen
vetustate corruissent, neutrum cogi reficere, sed si
heres refecerit, passurum fructuarium uti. unde Cel-
sus de modo sarta tecta habendi quaerit, si quae
vetustate corruerunt reficere non cogitur: modica
igitur refectio ad eum pertinet, quoniam et alia onera
adgnoscit usu fructu legato: ut puta stipendium vel
tributum vel salarium [17] vel alimenta ab ea re [18] re-
licta. et ita Marcellus libro tertio decimo scribit.

---

(1) sed et *scr.* (2) prima *FS* (3) quam quilibet alius praeter dominum, si is rem habeat *secundum B ins.*
(4) *Ed.* 1. 3; *Sab.* 2. — *Bas.* 15, 3 (5) vectigales *ins. S* (6) ut quamdiu p. h. v. p. tamdiu *dett.* (7) ad edictum *Hal.*
(8) *Sab.* 3. 7.. 32. 34...38. 40...44. 56. 64. 66. .70. 72. 73; *Ed.* 1. 2. 4. 6. 39. 45...55. 65. 71. 74; *Pap.* 5. 33. 57...63. — *Bas.* 16, 1. — *Cf. Inst.* 2, 4; *Cod.* 3, 33 (9) quis *om. ind. F* (10) = *Inst.* 2, 4 *pr.* (11) = *Inst.* 2, 4 *pr.* (12) consistit *S* (13) ad *om. F* (14) constituitur *S* (15) iure *FS* (16) Celsus *del. S* (17) solarium *Hal.* (18) re *del.* F^2

3 Cassius quoque scribit libro octavo iuris civilis fructuarium per arbitrum cogi reficere, quemadmodum adserere cogitur arbores: et Aristo notat haec vera esse. Neratius autem libro quarto membranarum ait non posse fructuarium prohiberi, quo minus reficiat, quia nec arare prohiberi potest aut colere: nec solum necessarias refectiones facturum, sed etiam voluptatis causa (ut tectoria et pavimenta et similia) facere, neque autem ampliare nec utile detrahere posse,

8 *Idem libro quadragensimo ad edictum* quamvis melius repositurus sit: quae sententia vera est.

9 [1] *Idem libro septimo decimo ad Sabinum* Item si fundi usus fructus sit legatus, quidquid in fundo nascitur, quidquid inde percipi potest, ipsius fructus est, sic tamen ut boni viri arbitratu fruatur. nam et Celsus libro octavo decimo digestorum scribit cogi
1 eum posse recte colere. Et si apes in eo fundo sint, earum quoque usus fructus ad eum pertinet.
2 Sed si lapidicinas habeat et lapidem caedere velit, vel cretifodinas habeat vel harenas, omnibus his usurum Sabinus ait quasi bonum patrem familias: quam
3 sententiam puto veram. Sed [2] si haec metalla post usum fructum legatum sint inventa, cum totius agri relinquatur usus fructus, non partium, continentur
4 legato. Huic vicinus tractatus est, qui solet in eo quod accessit tractari: et placuit alluvionis quoque usum fructum ad fructuarium pertinere. sed si insula iuxta fundum in flumine nata sit, eius usum fructum ad fructuarium non pertinere Pegasus scribit, licet proprietati accedat: esse enim veluti proprium fundum, cuius usus fructus ad te non pertineat. quae sententia non est sine ratione: nam ubi latitet incrementum, et usus fructus augetur, ubi autem apparet separatum, fructuario non accedit.
5 Aucupiorum quoque et venationum reditum Cassius ait libro octavo iuris civilis ad fructuarium per-
6 tinere: ergo et piscationum. Seminarii autem fructum puto ad fructuarium pertinere, ita tamen [3], ut et vendere ei et seminare liceat: debet tamen conserendi agri causa seminarium paratum semper renovare quasi instrumentum agri, ut finito usu fructu domino re-
7 stituatur. Instrumenti autem fructum habere debet: vendendi tamen facultatem non habet. nam et si fundi usus fructus fuerit legatus et sit ager, unde palo in fundum, cuius usus fructus legatus est, solebat pater familias uti, vel salice vel harundine, puto fructuarium hactenus uti posse, ne ex eo vendat, nisi forte salicti ei vel silvae palaris vel harundineti usus fructus sit legatus: tunc enim et vendere potest. nam et Trebatius scribit silvam caeduam et harundinetum posse fructuarium caedere, sicut pater familias caedebat, et vendere, licet pater familias non solebat vendere [4], sed ipse uti: ad modum enim referendum est, non ad qualitatem utendi.

10 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Ex silva caedua pedamenta et ramos ex arbore usufructuarium sumpturum: ex non caedua in vineam sumpturum, dum ne fundum deteriorem faciat.

11 *Paulus libro secundo epitomatorum Alfeni digestorum* Sed si grandes arbores essent, non posse eas caedere.

12 [5] *Ulpianus libro septimo decimo* [6] *ad Sabinum* Arboribus evolsis vel vi ventorum deiectis usque ad usum suum et villae posse usufructuarium ferre Labeo ait: nec materia eum pro ligno usurum, si habeat unde utatur ligno. quam sententiam puto veram: alioquin [7] et si totus ager sit hunc casum passus, omnes arbores auferret fructuarius: materiam tamen ipsum succidere quantum ad villae refectionem putat posse [8]: quemadmodum calcem, inquit, coquere vel harenam fodere aliudve quid aedificio necessarium
1 sumere [9]. Navis usu fructu legato navigandum [10] mittendam puto, licet naufragii periculum immineat:
2 navis etenim ad hoc paratur, ut naviget [11]. Usufructuarius vel ipse frui ea re vel alii fruendam concedere vel locare vel vendere potest: nam et qui locat utitur, et qui vendit utitur. sed et si alii precario concedat vel donet, puto eum uti atque ideo retinere usum fructum, et hoc Cassius et Pegasus responderunt et Pomponius libro quinto ex Sabino probat. non solum autem si ego locavero, retineo usum fructum, sed [12] et si alius negotium meum gerens locaverit usum fructum, Iulianus libro trigensimo quinto scripsit retinere me usum fructum. quid tamen si non locavero [13], sed absente et ignorante me negotium meum gerens utatur quis et fruatur? nihilo minus retineo usum fructum (quod et Pomponius libro quinto probat) per hoc, quod negotiorum gestorum
3 actionem adquisivi. De illo Pomponius dubitat, si fugitivus, in quo meus usus fructus [14] est, stipuletur aliquid ex re mea [15] vel per traditionem [16] accipiat: an per hoc ipsum, quasi utar, retineam usum fructum? magisque admittit retinere [17]. nam saepe etiamsi praesentibus servis non utamur, tamen usum fructum retinemus: ut puta aegrotante servo vel infante [18], cuius operae nullae sunt, vel defectae senectutis homine [19]: nam et si agrum aremus, licet tam sterilis sit, ut nullus fructus nascatur, retinemus usum fructum [20]. Iulianus tamen libro trigensimo quinto digestorum scribit, etiamsi non stipuletur quid servus fugitivus [21], retineri tamen [22] usum fructum: nam qua ratione, inquit, retinetur a proprietario [23] possessio, etiamsi in fuga servus sit, pari ratione
4 etiam usus fructus retinetur [24]. Idem tractat: quid si quis possessionem eius nactus sit, an, quemadmodum a proprietario possideri desinit, ita etiam usus fructus amittatur? et primo quidem ait posse dici amitti usum fructum, sed licet amittatur, tamen dicendum, quod intra constitutum tempus ex re fructuarii stipulatus est, fructuario adquiri potest [25]. per quod colligi posse dici, ne quidem si possideatur ab alio, amitti usum fructum, si modo mihi aliquid stipuletur, parvique referre, ab herede possideatur vel ab alio [26], cui hereditas vendita sit vel cui proprietas legata sit, an a praedone: sufficere enim ad retinendum usum fructum esse affectum retinere volentis et servum nomine fructuarii aliquid facere: quae sen-
5 tentia habet rationem. Iulianus libro trigensimo quinto digestorum tractat, si fur decerpserit vel desecuerit fructus maturos pendentes, cui condictione teneatur, domino fundi an fructuario? et putat, quoniam fructus non fiunt fructuarii, nisi ab eo perci-

(1) *extrema inde a* § 7 silvam = *Vat.* 70 (2) sed et *dett.* (3) tamen *del.* (4) [Nam et Trebatius scribit] silvam caeduam pos[se fructuarium caedere, sicut pater familias caedebat]. item ut arundinetu[m caedat fructuarius, quod caedendi causa pater familias] alebat, non puto prohibetur. [item poterit vendere, licet pater familias vendere] non solebat *Vat.* (5) § 1 = *Vat.* 71; § 3 = *Vat.* 89 (6) § 3 *ex Ulpiani ad Sabinum libro XVI afferunt Vat., ubi periit inscriptio excerptorum eorum quae pertinent ad* § 1. 2 (7) [De ligno Labeo ait] usque ad usum suum [et villae posse usufructuarium ferre nec materia eum pro ligno usurum, si] habeat unde utatur li[gno. idem ait usurum eum arboribus evulsis vel vi ventorum] etiam deiectis, puto tamen [usque ad usum suum: alioquin] *Vat.* (8) ipse su[ccidere quantum ad villae refectionem poterit, ut putat Ne]ratius libro III memoranarum *Vat.* (9) *secuta esse apud Ulpianum cum alia tum quae in digestis leguntur l.* 21. 23 *h. t. ostendunt excerpta Vaticana* (10) navigatum *edd.* (11) … [i]dem e[t S]abinus, quamvis navis [usu fructu legato navigatum mittendam pute]t, licet naufragii peri[culum immineat ..... n]aves enim ad hoc parantur, [ut navigent] *Vat.* (12) seu *F* (13) locaverit *scr.* (14) usus fructus meus *Vat.* (15) ex re mea *om. Vat.* (16) per traditionem] mancipio *Vat.* (17) retineri *Vat.* (18) egrotante servo infante *Vat.*, aegrotanti servo vel infanti *F* (19) homini *F* (20) usum fructum] eum *Vat.* (21) intra annum mancipiove accipiat *ins. Vat.* (22) tamen retineri *Vat.* (23) proprietario] proprietatis domino *Vat.* (24) retinetur] non amittitur *Vat.* (25) potest *del.* (26) alio F^a *cum BS*, eo F^b*S*

piantur, licet ab alio terra separentur, magis pro-
prietario condictionem competere, fructuario autem
furti actionem, quoniam interfuit eius fructus non
esse ablatos. Marcellus autem movetur eo, quod, si
postea fructus istos nactus fuerit fructuarius, fortas-
sis fiant eius: nam si fiunt, qua ratione hoc evenit?
nisi ea, ut interim fierent proprietarii, mox adpre-
hensi fructuarii efficientur [1], exemplo rei sub condi-
cione legatae, quae interim heredis est, existente
autem condicione ad legatarium transit. verum est
enim condictionem competere proprietario: cum au-
tem in pendenti est dominium (ut ipse Iulianus ait
in fetu qui summittitur et in eo quod servus fruc-
tuarius per traditionem accepit nondum quidem pre-
tio soluto, sed tamen ab eo satisfacto), dicendum est
condictionem pendere magisque in pendenti esse do-
minium [2].

13 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Si cuius
rei usus fructus legatus erit, dominus potest in ea
re satisdationem desiderare, ut officio iudicis hoc fiat:
nam sicuti debet fructuarius uti frui, ita et proprie-
tatis dominus securus esse debet de proprietate. haec
autem ad omnem usum fructum pertinere Iulianus
libro trigensimo octavo digestorum probat. si usus
fructus legatus sit, non prius dandam actionem usu-
fructuario, quam satisdederit se boni viri arbitratu
usurum fruiturum [3]: sed et si plures sint, a quibus
usus fructus relictus est, singulis satisdari oportet.
1 Cum igitur de usu fructu agitur, non solum quod
factum est arbitratur, sed etiam in futurum quemad-
2 modum uti frui debet. De praeteritis autem damnis
fructuarius etiam lege Aquilia tenetur et interdicto
quod vi aut clam, ut Iulianus ait: nam fructuarium
quoque teneri his actionibus nec non furti certum
est, sicut quemlibet alium, qui in aliena re tale quid
commiserit. denique consultus, quo [4] bonum fuit ac-
tionem polliceri praetorem, cum competat legis Aqui-
liae actio, respondit, quia sunt casus, quibus cessat
Aquiliae actio, ideo iudicem dari, ut eius arbitratu
utatur: nam qui agrum non proscindit, qui vites non
subserit, item aquarum ductus conrumpi patitur, lege
Aquilia non tenetur. eadem et in usuario dicenda
3 sunt. Sed si inter duos fructuarios sit contro-
versia, Iulianus [5] libro trigensimo octavo digestorum
scribit aequissimum esse quasi communi dividundo
iudicium dari vel stipulatione inter se eos cavere,
qualiter fruantur: cur enim, inquit Iulianus, ad arma
et rixam procedere patiatur praetor, quos potest iuris-
dictione sua componere? quam sententiam Celsus
quoque libro vicensimo digestorum probat, et ego
4 puto veram. Fructuarius causam proprietatis de-
teriorem facere non debet, meliorem facere potest.
et aut fundi est usus fructus legatus, et non debet
neque arbores frugiferas excidere neque villam di-
ruere nec quicquam facere in perniciem proprietatis.
et si forte voluptarium [6] fuit praedium, virdiaria vel
gestationes vel deambulationes arboribus infructuosis
opacas atque amoenas habens, non debebit deicere [7],
ut forte hortos olitorios faciat vel aliud quid, quod
5 ad reditum spectat. Inde est quaesitum, an lapi-
dicinas vel cretifodinas vel harenifodinas ipse insti-
tuere possit: et ego puto etiam ipsum instituere posse,
si non agri partem necessariam huic rei occupaturus
est. proinde venas quoque lapidicinarum et huius-
modi metallorum inquirere poterit: ergo et auri et
argenti et sulpuris et aeris et ferri et ceterorum fo-
dinas vel quas pater familias instituit exercere poterit
vel ipse instituere, si nihil agriculturae nocebit. et
si forte in hoc quod instituit plus reditus sit quam
in vineis vel arbustis vel olivetis quae fuerunt, forsi-
tan etiam haec deicere poterit, si quidem ei permit-
6 titur meliorare proprietatem. Si tamen quae in-
stituit usufructuarius aut caelum corrumpant agri
aut magnum apparatum sint desideratura opificum
forte vel legulorum, quae non potest sustinere pro-
prietarius, non videbitur viri boni arbitratu frui: sed
nec aedificium quidem positurum in fundo, nisi quod
7 ad fructum percipiendum necessarium sit. Sed si
aedium usus fructus legatus sit, Nerva filius et lumina
immittere eum posse ait: sed et colores et picturas
et marmora poterit et sigilla et si quid ad domus
ornatum. sed neque diaetas transformare vel coniun-
gere aut separare ei permittetur, vel aditus posticasve
vertere [8], vel refugia aperire, vel atrium mutare,
vel virdiaria ad alium modum convertere: excolere
enim quod invenit potest qualitate aedium non im-
mutata. item Nerva eum, cui aedium usus fructus
legatus sit, altius tollere non posse, quamvis lumina
non obscurentur, quia tectum magis turbatur: quod
Labeo etiam in proprietatis domino scribit. idem
8 Nerva nec obstruere eum posse. Item si domus
usus fructus legatus sit, meritoria illic facere fruc-
tuarius non debet nec per cenacula dividere domum:
atquin locare potest, sed oportebit quasi domum lo-
care. nec balineum ibi faciendum est. quod autem
dicit meritoria non facturum ita accipe quae volgo
deversoria vel fullonica appellant. ego quidem, et si
balineum sit in domo usibus dominicis solitum vacare
in intima parte domus vel inter diaetas amoenas, non
recte nec ex boni viri arbitratu facturum, si id lo-
care coeperit, ut publice lavet, non magis quam si
domum ad stationem iumentorum locaverit, aut si
stabulum quod erat domus iumentis et carruchis va-
cans, pistrino locaverit,

14 *Paulus libro tertio ad Sabinum* licet multo
minus [9] ex ea re fructum [10] percipiat.

15 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum*
Sed si quid inaedificaverit, postea eum neque tollere
hoc neque refigere posse: refixa plane posse vindi-
1 care. Mancipiorum quoque usus fructus [11] legato
non debet abuti, sed secundum condicionem eorum
uti: nam si librarium rus mittat et qualum et calcem
portare cogat, histrionem balniatorem faciat, vel de
symphonia atriensem, vel de palaestra stercorandis [12]
2 latrinis praeponat, abuti videbitur proprietate. Suf-
ficienter autem alere et vestire debet secundum ordi-
3 nem et dignitatem mancipiorum. Et generaliter
Labeo ait in omnibus rebus mobilibus modum eum
tenere debere, ne sua feritate vel saevitia ea corrum-
4 pat: alioquin etiam lege Aquilia eum conveniri. Et
si vestimentorum usus fructus legatus sit non sic, ut
quantitatis usus fructus legetur, dicendum est ita uti
eum debere, ne abutatur: nec tamen locaturum, quia
5 vir bonus ita non uteretur. Proinde etsi scaeni-
cae vestis usus fructus legetur vel aulaei vel alterius
apparatus, alibi quam in scaena non utetur. sed an
et locare possit, videndum est: et puto locaturum,
et licet testator commodare, non locare fuerit soli-
tus, tamen ipsum fructuarium locaturum tam scae-
6 nicam quam funebrem vestem. Proprietatis do-
minus non debebit impedire fructuarium ita utentem,
ne deteriorem eius condicionem faciat. de quibusdam
plane dubitatur, si eum uti prohibeat, an iure id fa-
ciat: ut puta doleis, si forte fundi usus fructus sit
legatus, et putant quidam, etsi defossa sint, uti pro-
hibendum: idem et in seriis et in cuppis et in cadis
et amphoris putant: idem et in specularibus, si do-
mus usus fructus legetur. sed ego puto, nisi sit con-
traria voluntas, etiam instrumentum fundi vel domus
7 contineri. Sed nec servitutem imponere fundo po-
test proprietarius nec amittere servitutem: adquirere
plane servitutem eum posse etiam invito fructuario
Iulianus scripsit. quibus consequenter fructuarius
quidem adquirere fundo servitutem non potest, reti-
nere autem potest: et si forte fuerint non utente
fructuario amissae, hoc quoque nomine tenebitur.

(1) efficiantur *Hal.* (2) magisque in p. esse dominium] *tale quid subest:* magisque sequi quod in pendenti est dominium (3) *Priscianus* 10, 2, 13: Ulpianus ad Sabinum futurum 'fruiturum' dixit, non 'fructurum'. *cf. D.* 7, 9, 12 (4) *sic* F^1 *cum BS*, quod F^2S (5) idem F^1 (6) voluptate F^1 (7) deiecere *F* (8) *sic* F^1 *cum B*, evertere F^2 (9) minus] licet F^1 (10) fructuum *Hal.* (11) usu fructu *S* (12) destercorandis *Brencm.*

proprietatis dominus ne quidem consentiente fructuario servitutem imponere potest.

16 *Paulus libro tertio ad Sabinum* nisi per[1*] quam deterior fructuarii condicio non fiat, veluti si talem servitutem vicino concesserit ius sibi non esse altius tollere.

17 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Locum autem religiosum facere potest consentiente usufructuario: et hoc verum est favore religionis. sed interdum et solus proprietatis dominus locum religiosum facere potest: finge enim eum testatorem inferre, cum non esset tam opportune, ubi sepeliretur.
1 Ex eo, ne deteriorem condicionem fructuarii faciat proprietarius, solet quaeri, an servum dominus coercere possit. et Aristo apud Cassium notat plenissimam eum coercitionem habere, si modo sine dolo malo faciat: quamvis usufructuarius nec contrariis quidem ministeriis aut inusitatis artificium eius corrumpere possit nec servum cicatricibus deformare.
2 Proprietarius autem et servum noxae dedere poterit, si hoc sine dolo malo faciat, quoniam noxae deditio iure non peremit usum fructum, non magis quam usucapio proprietatis, quae post constitutum usum fructum contingit. debebit plane denegari usus fructus persecutio, si ei qui noxae accepit litis aesti-
3 matio non offeratur a fructuario. Si quis servum occiderit, utilem actionem exemplo Aquiliae fructuario dandam numquam dubitavi.

18 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Agri usu fructu legato in locum demortuarum arborum aliae substituendae sunt et priores ad fructuarium pertinent.

19 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Proculus putat insulam[1] posse ita legari, ut ei servitus imponatur, quae alteri insulae hereditariae debeatur, hoc modo: 'Si ille heredi meo promiserit per se non fore, 'quo altius ea[2] aedificia tollantur, tum ei eorum ae'dificiorum usum fructum do lego' vel sic: 'Aedium 'illarum, quoad altius, quam uti nunc sunt, aedifica-
1 'tae non erunt, illi usum fructum do lego.' Si arbores vento deiectas dominus non tollat, per quod incommodior is sit usus fructus vel iter, suis actionibus usufructuario cum eo experiundum.

20 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si quis ita legaverit: 'fructus annuos fundi Corneliani 'Gaio Maevio do lego', perinde accipi debet hic sermo ac si usus fructus fundi esset legatus.

21[3] *Idem libro septimo decimo ad Sabinum* Si servi usus fructus sit legatus[4], quidquid is ex opera sua adquirit vel ex re fructuarii, ad eum pertinet[5], sive stipuletur sive ei possessio fuerit tradita. si vero heres institutus sit vel legatum acceperit, Labeo distinguit, cuius gratia vel heres instituitur vel legatum acceperit[6].

22 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Sed et si quid donetur servo, in quo usus fructus alterius est, quaeritur, quid fieri oporteat. et in omnibus istis, si quidem contemplatione fructuarii aliquid ei relictum vel donatum est, ipsi adquiret: sin vero proprietarii, proprietario: si ipsius servi, adquiretur domino, nec distinguimus, unde cognitum eum et cuius merito habuit, qui donavit vel reliquit. sed et si condicionis implendae causa quid servus fructuarius consequatur et constiterit contemplatione fructuarii eam condicionem adscriptam, dicendum est ipsi adquiri: nam et in mortis causa donatione idem dicendum est.

23[7] *Idem libro septimo decimo ad Sabinum* Sed sicuti stipulando[8] fructuario adquirit, ita etiam paciscendo eum adquirere exceptionem fructuario Iulianus libro trigensimo[9] digestorum scribit. idemque et si
1 acceptum rogaverit, liberationem ei parere. Quoniam autem diximus quod ex operis adquiritur ad fructuarium pertinere, sciendum est etiam cogendum eum operari: etenim modicam quoque castigationem fructuario competere Sabinus respondit et Cassius libro octavo iuris civilis scripsit,[10] ut[11] neque torqueat, neque flagellis caedat.

24 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Si quis donaturus usufructuario[12] spoponderit servo in quem usum fructum habet stipulanti, ipsi usufructuario obligabitur, quia ut[13] ei servus talis stipulari possit, usitatum est.

25 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Sed et si quid stipuletur sibi aut Sticho servo fructuario donandi causa, dum vult fructuario praestitum, dicendum, si ei solvatur, fructuario adquiri.
1 Interdum tamen in pendenti est, cui adquirat iste fructuarius servus: ut puta si servum emit et per traditionem accepit necdum pretium numeravit, sed tantummodo pro eo fecit satis, interim cuius sit, quaeritur. et Iulianus libro trigensimo quinto digestorum scripsit in pendenti esse dominium eius et numerationem pretii declaraturam, cuius sit: nam si ex re fructuarii, retro fructuarii fuisse. idemque est et si forte stipulatus sit servus numeraturus pecuniam: nam numeratio declarabit, cui sit adquisita stipulatio. ergo ostendimus in pendenti esse dominium, donec pretium numeretur. quid ergo si amisso usu fructu tunc pretium numeretur? Iulianus quidem libro trigensimo quinto digestorum scripsit adhuc interesse, unde sit pretium numeratum: Marcellus vero et Mauricianus amisso usu fructu iam putant dominium adquisitum proprietatis domino: sed Iuliani sententia humanior est. quod si ex re utriusque pretium fuerit solutum, ad utrumque dominium pertinere Iulianus scripsit, scilicet pro rata pretii soluti. quid tamen si forte simul solverit ex re utriusque, ut puta decem milia pretii nomine debebat et dena solvit ex re singulorum: cui magis servus adquirat? si numeratione solvit[14], intererit, cuius priores nummos[15] solvat: nam quos postea solverit, aut vindicabit[16] aut, si fuerint nummi consumpti, ad condictionem pertinent: si vero simul in sacculo solvit, nihil fecit accipientis et ideo nondum adquisisse cuiquam dominium videtur, quia cum plus pretium solvit
2 servus, non faciet nummos accipientis. Si operas suas iste servus locaverit et in annos singulos certum aliquid stipuletur, eorum quidem annorum stipulatio, quibus usus fructus mansit, adquiretur fructuario, sequentium vero stipulatio ad proprietarium transit semel adquisita fructuario, quamvis non soleat stipulatio semel cui quaesita ad alium transire nisi ad heredem vel adrogatorem. proinde si forte usus fructus in annos singulos fuerit legatus et iste servus operas suas locavit et stipulatus est ut supra scriptum est, prout capitis minutione amissus fuerit usus fructus, mox restitutus, ambulabit stipulatio
3 profectaque ad heredem redibit ad fructuarium. Quaestionis est, an id quod adquiri fructuario non potest proprietario adquiratur. et Iulianus quidem libro trigensimo quinto digestorum scripsit, quod fructuario adquiri non potest proprietario quaeri. denique scribit eum, qui ex re fructuarii stipuletur nominatim proprietario vel iussu eius, ipsi adquirere. contra autem nihil agit, si non ex re fructuarii nec ex ope-
4 ris suis fructuario stipuletur. Servus fructuarius si usum fructum in se dari stipuletur aut sine nomine aut nominatim proprietario, ipsi adquirit exemplo servi communis, qui stipulando rem alteri ex dominis cuius res est, nihil agit, quoniam rem suam stipulando quis nihil agit, alteri stipulando adquirit
5 solidum. Idem Iulianus eodem libro scripsit: si servo fructuarius operas eius locaverit, nihil agit:

(1*) per *om. F* (1) insulae usum fructum *secundum Graecos scr.* (2) ea] ve F^1, e F^2 (3) = *Vat.* 71[b] (4) nunc videndum si [fructus servi legatus sit ...... quid insit in] legato *Vat.* (5) [sive manci]pio accipiet *ins. Vat.* (6) [similiter lega]tario adquirit et si he[res institutus sit vel legatum acceperit, nec recte de hoc puto] quaeri: quamvis Labeo distin[guat, cuius gratia vel heres instituitur vel legatum acceperit] *Vat.* (7) = *Vat.* 72, 1 (8) [stipulatio]ne *Vat.* (9) Iulianus XXXV *Vat.* (10) ita *ins. Vat.* (11) ut *Vat. S*, vi *F* (12) donaturusufruct. F^{ae}, donaturus fruct. F^{em} (13) quia ut] quieat F^1, quiat F^2 (14) solvat F^2 (15) ummos *F* (16) vindicabuntur *scr.*

nam et si ex re mea, inquit, a me stipulatus sit, nihil
agit, non magis quam servus alienus bona fide mihi
serviens idem agendo domino quicquam adquirit. si-
mili modo, ait, ne quidem si rem meam a me fruc-
tuario conducat, me non obligabit. et regulariter de-
finiit: quod quis ab alio stipulando mihi adquirit, id
a me stipulando nihil agit: nisi forte, inquit, nomi-
natim domino suo stipuletur a me vel conducat.
6 Si duos fructuarios proponas et ex alterius re
servus sit stipulatus, quaeritur, utrum totum an pro
parte, qua habet usum fructum, ei quaeratur. nam
et in duobus bonae fidei possessoribus hoc idem est
apud Scaevolam agitatum libro secundo quaestionum,
et ait volgo creditum rationemque hoc facere, ut si
ex re alterius stipuletur, partem ei dumtaxat quaeri,
partem domino: quod si nominatim sit stipulatus,
nec dubitari debere, quin adiecto nomine solidum ei
quaeratur. idemque ait et si iussu eius stipuletur,
quoniam iussum pro nomine accipimus. idem et in
fructuariis erit dicendum, ut quo casu non totum ad-
quiretur fructuario, proprietatis domino erit quaesi-
tum, quoniam ex re fructuarii quaeri ei posse osten-
7 dimus. Quod autem diximus ex re fructuarii vel
ex operis posse adquirere, utrum tunc locum habeat,
quotiens iure legati usus fructus sit constitutus, an
et si per traditionem vel stipulationem vel alium
quemcumque modum, videndum. et vera est Pegasi
sententia, quam et Iulianus libro sexto decimo secu-
tus est, omni[1] fructuario adquiri.

26 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si operas
suas locaverit servus fructuarius et inperfecto tem-
pore locationis usus fructus interierit, quod superest
ad proprietarium pertinebit. sed et si ab initio cer-
tam summam propter operas certas stipulatus fuerit,
capite deminuto[2] eo idem dicendum est.

27 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si
pendentes fructus iam maturos reliquisset testator,
fructuarius eos feret, si die legati cedente adhuc
pendentes deprehendisset: nam et stantes fructus ad
1 fructuarium pertinent. Si dominus solitus fuit ta-
bernis ad merces suas uti vel ad negotiationem, uti-
que permittetur fructuario locare eas et ad alias
merces, et illud solum observandum, ne vel abutatur
usufructuarius vel contumeliose iniurioseve utatur usu
2 fructu. Si servi usus fructus legatus est, cuius
testator quasi ministerio vacuo utebatur, si eum dis-
ciplinis vel arte instituerit usufructuarius, arte eius
3 vel peritia utetur. Si quid cloacarii nomine de-
beatur vel si quid ob formam aquae ductus, quae
per agrum transit, pendatur, ad onus fructuarii per-
tinebit: sed et si quid ad collationem viae, puto hoc
quoque fructuarium subiturum: ergo et quod ob
transitum exercitus confertur ex fructibus: sed et si
quid municipio (nam solent possessores certam par-
tem fructuum municipio viliori pretio addicere: solent
et fisco fusiones praestare), haec onera ad fructua-
4 rium pertinebunt. Si qua servitus imposita est
fundo, necesse habebit fructuarius sustinere: unde et
si per stipulationem servitus debeatur, idem puto di-
5 cendum. Sed et si servus sub poena emptus sit
interdictis certis quibusdam, an, si usus fructus eius
fuerit legatus, observare haec fructuarius debeat? et
puto debere eum observare: alioquin non boni viri
arbitratu utitur et fruitur.

28 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Nomis-
matum aureorum vel argenteorum veterum, quibus
pro gemmis uti solent, usus fructus legari potest.

29 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum*
Omnium bonorum usum fructum posse legari, nisi ex-
cedat dodrantis aestimationem, Celsus libro trigensimo
secundo digestorum et Iulianus libro sexagensimo
primo scribit[3]: et est verius.

30 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si is, qui
binas aedes habeat, aliarum usum fructum legaverit,
posse heredem Marcellus[4] scribit alteras altius tol-
lendo obscurare luminibus, quoniam habitari potest
etiam obscuratis aedibus. quod usque adeo tempe-
randum est, ut non in totum aedes obscurentur, sed
modicum lumen, quod habitantibus sufficit, habeant.

31 *Idem libro decimo ad Sabinum* Ex re fruc-
tuarii etiam id intellegitur, quod ei fructuarius do-
naverit concesseritve vel ex administratione rerum
eius compendii servus fecerit.

32 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum*
Si quis unas aedes, quas solas habet, vel fundum
tradit, excipere potest id, quod personae, non praedii
est, veluti usum et usum fructum. sed et si excipiat,
ut pascere sibi vel inhabitare liceat, valet exceptio,
cum ex multis saltibus pastione fructus perciperetur.
et habitationis exceptione, sive temporali[5] sive usque
ad mortem eius qui excepit, usus videtur exceptus.

33 *Papinianus libro septimo decimo quaestionum*
Si Titio fructus, Maevio proprietas legata sit et vivo
testatore Titius decedat, nihil apud scriptum here-
dem relinquetur: et id Neratius quoque respondit.
1 Usum fructum in quibusdam casibus non partis[6]
effectum optinere convenit: unde si fundi vel fructus
portio petatur et absolutione secuta postea pars altera
quae adcrevit vindicetur, in lite quidem proprietatis
iudicatae rei exceptionem obstare, in fructus vero
non obstare scribit Iulianus, quoniam portio fundi
velut alluvio portioni, personae fructus adcresceret.

34 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum*
Quotiens duobus usus fructus legatur ita, ut alternis
annis utantur fruantur, si quidem ita legatus fuerit
'Titio et Maevio', potest dici priori Titio, deinde Maevio
legatum datum. si vero duo eiusdem nominis fuerint
et ita scriptum fuerit 'Titiis usum fructum alternis
annis do': nisi consenserint, uter eorum prior utatur,
invicem sibi impedient. quod si Titius eo anno, quo
frueretur, proprietatem accepisset, interim[7] legatum
non habebit, sed ad Maevium alternis annis usus
fructus pertinebit: et[8] si Titius proprietatem alie-
nasset, habebit eum usum fructum, quia et si sub
condicione usus fructus mihi legatus fuerit et interim
proprietatem ab herede accepero, pendente autem
condicione eandem alienavero, ad legatum admittar[9].
1 Si colono tuo usum fructum fundi legaveris, usum
fructum vindicabit et cum herede tuo aget ex con-
ducto et consequetur, ut neque mercedes praestet et
2 impensas, quas in culturam fecerat, recipiat[10]. Uni-
versorum bonorum an singularum rerum usus fructus
legetur, hactenus interesse puto, quod, si aedes in-
censae fuerint, usus fructus specialiter aedium lega-
tus peti non potest, bonorum autem usu fructu le-
gato areae usus fructus peti poterit: quoniam qui
bonorum suorum usum fructum legat, non solum
eorum, quae in specie sunt, sed et substantiae omnis
usum fructum legare videtur: in substantia autem
bonorum etiam area est.

35 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Si usus
fructus legatus est, sed heres scriptus ob hoc tardius
adit, ut tardius ad legatum perveniretur, hoc quoque
1 praestabitur, ut Sabino placuit. Usus fructus servi
mihi legatus est isque, cum ego uti frui desissem,
liber esse iussus est: deinde ego ab herede aestima-
tionem legati tuli: nihilo magis eum liberum fore Sa-
binus respondit (namque videri me uti frui homine,
pro quo aliquam rem habeam), condicionem autem
eius libertatis eandem manere, ita ut mortis meae
aut capitis deminutionis interventu liber futurus esset.

36 *Africanus libro quinto quaestionum* Qui usum
fructum areae legaverat, insulam ibi aedificavit: ea
vivo eo decidit vel deusta est: usum fructum deberi
existimavit. contra autem non idem iuris esse, si in-
sulae usu fructu legato area, deinde insula facta sit.

(1) *sic Cuiacius cum B*, omnia *FS* (2) usufructuario mortuove *ins.* (3) scribunt *scr.* (4) *Marcellus D.* 8, 2, 10 (5) *sic F cum B*, temporalis *S* (6) proprietatis *ins.: certe ita verterunt Graeci* (7) quod si Titius proprietatem accepisset, eo anno quo frueretur interim *scr.* (8) et] at *scr.* (9) existente ea *addit interpres Graecus* (10) constitutum *ins. et mox expunctum F*

idemque esse, et si scyphorum usus fructus legatus sit, deinde massa facta et iterum scyphi: licet enim pristina qualitas scyphorum restituta sit, non tamen
1 illos esse, quorum usus fructus legatus sit. Stipulatus sum de Titio fundum Cornelianum detracto usu fructu: Titius decessit: quaesitum est, quid mihi heredem eius praestare oportet. respondit referre, qua mente usus fructus exceptus sit: nam si quidem hoc actum est, ut in cuiuslibet persona usus fructus constitueretur, solam proprietatem heredem debiturum: sin autem id actum sit, ut promissori dumtaxat usus fructus reciperetur, plenam proprietatem heredem eius debiturum. hoc ita se habere manifestius in causa legatorum apparere: etenim si heres, a quo detracto usu fructu proprietas legata sit, priusquam ex testamento ageretur, decesserit, minus dubitandum, quin heres eius plenam proprietatem sit debiturus. idemque et si sub condicione similiter lega-
2 tum[1] sit et pendente condicione heres decessit. Usus fructus servi Titio legatus est: cum per heredem staret, quo minus praestaretur, servus mortuus est: aliud dici non posse ait, quam in id obligatum esse heredem, quanti legatarii intersit moram factam non esse, ut scilicet ex eo tempore in diem, in quo servus sit mortuus, usus fructus aestimetur. cui illud quoque consequens esse, ut, si ipse Titius moriatur, similiter ex eo tempore, quo mora sit facta, in diem mortis aestimatio usus fructus heredi eius praestaretur.

37 *Idem libro septimo quaestionum* Quaesitum est, si, cum in annos decem proximos usum fructum de te dari stipulatus essem, per te steterit quo minus dares et quinquennium transierit, quid iuris sit. item si Stichi decem annorum proximorum operas de te dari stipulatus sim et similiter quinquennium praeteriit. respondit eius temporis usum fructum et operas recte peti, quod per te transactum est quo minus darentur.

38 *Marcianus libro tertio institutionum* Non utitur usufructuarius, si nec ipse utatur nec nomine eius alius, puta qui emit vel qui conduxit vel cui donatus est vel qui negotium eius gerit. plane illud interest, quod, si vendidero usum fructum, etiamsi emptor non utatur, videor usum fructum retinere,

39 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* quia qui pretio fruitur, non minus habere intellegitur, quam qui principali re utitur fruitur.

40 *Marcianus libro tertio institutionum* Quod si donavero, non alias retineo, nisi ille utatur.

41 *Idem libro septimo institutionum* Statuae et imaginis usum fructum posse relinqui magis est, quia et ipsae habent aliquam utilitatem, si quo loco oppor-
1 tuno ponantur. Licet praedia quaedam talia sint, ut magis in ea impendamus, quam de illis adquiramus, tamen usus fructus eorum relinqui potest.

42 *Florentinus libro undecimo institutionum* Si alii usus, alii fructus eiusdem rei legetur, id percipiet fructuarius, quod usuario supererit: nec minus et
1 ipse fruendi causa et usum habebit. Rerum an aestimationis usus fructus tibi legetur, interest: nam si quidem rerum legetur, deducto eo, quod praeterea tibi legatum est, ex reliquis bonis usum fructum feres: sin autem aestimationis usus fructus legatus est, id quoque aestimabitur, quod praeterea tibi legatum est. nam saepius idem legando non ampliat testator legatum: re autem legata etiam aestimationem eius legando ampliare legatum possumus.

43 *Ulpianus libro septimo regularum* Etiam partis bonorum usus fructus legari potest. si tamen non sit specialiter facta partis mentio, dimidia pars bonorum continetur.

44 *Neratius libro tertio membranarum* Usufructuarius novum tectorium parietibus, qui rudes fuissent, imponere non potest, quia tametsi meliorem excolendo aedificium domini causam facturus esset, non tamen id iure suo facere potest, aliudque est tueri quod accepisset an novum faceret[2].

45 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Sicut inpendia cibariorum in servum, cuius usus fructus ad aliquem pertinet, ita et valetudinis impendia ad eum respicere natura manifestum est.

46 *Paulus libro nono ad Plautium* Si extraneo scripto et emancipato praeterito matri defuncti deducto usu fructu proprietas legata sit, petita contra tabulas bonorum possessione plena proprietas pie-
1 tatis respectu matri praestanda est. Si testator iusserit, ut heres reficeret insulam, cuius usum fructum legavit, potest fructuarius ex testamento agere, ut heres reficeret.

47 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Quod si heres hoc non fecisset et ob id fructuarius frui non potuisset, heres etiam fructuarii eo nomine habebit actionem, quanti fructuarii interfuisset non cessasse heredem, licet usus fructus morte eius interisset.

48 *Paulus libro nono ad Plautium* Si absente fructuario heres quasi negotium eius gerens reficiat, negotiorum gestorum actionem adversus fructuarium habet, tametsi sibi in futurum heres prospiceret. sed si paratus sit recedere ab usu fructu fructuarius, non est cogendus reficere, sed actione negotiorum
1 gestorum liberatur. Silvam caeduam, etiamsi intempestive caesa sit, in fructu esse constat, sicut olea immatura lecta, item faenum immaturum caesum in fructu est.

49 *Pomponius libro septimo ad Plautium*[3] Si mihi et tibi a Sempronio et Mucio heredibus usus fructus legatus sit, ego in partem Sempronii quadrantem, in partem Mucii alterum quadrantem habebo, tu item in utriusque parte eorum quadrantes habes[4].

50 *Paulus libro tertio ad Vitellium* Titius Maevio fundum Tusculanum reliquit eiusque fidei commisit, ut eiusdem fundi partis dimidiae usum fructum Titiae praestaret: Maevius villam vetustate corruptam necessariam cogendis et conservandis fructibus aedificavit: quaesitum est, an sumptus partem pro portione usus fructus Titia adgnoscere debeat. respondit Scaevola, si, priusquam usus fructus praestaretur, necessario aedificasset, non alias cogendum restituere quam eius sumptus[5] ratio haberetur.

51 *Modestinus libro nono differentiarum* Titio 'cum morietur' usus fructus inutiliter legari intellegitur, in id tempus videlicet collatus, quo a persona discedere incipit.

52 *Idem libro nono regularum* Usu fructu relicto si tributa eius rei praestentur, ea usufructuarium praestare debere dubium non est, nisi specialiter nomine fideicommissi testatori placuisse probetur haec quoque ab herede dari.

53 *Iavolenus libro secundo epistularum* Si cui insulae usus fructus legatus est, quamdiu quaelibet portio eius insulae remanet, totius soli usum fructum retinet.

54 *Idem libro tertio epistularum* Sub condicione usus fructus fundi a te herede Titio legatus est: tu fundum mihi vendidisti et tradidisti detracto usu fructu: quaero, si non extiterit condicio, aut extiterit et interiit usus fructus, ad quem pertineat. respondit: intellego te de usu fructu quaerere qui legatus est: itaque si condicio eius legati extiterit, dubium non est, quin ad legatarium is usus fructus pertineat et si aliquo casu ab eo amissus fuerit, ad proprietatem fundi revertatur: quod si condicio non extiterit, usus fructus ad heredem pertinebit, ita ut in eius persona omnia eadem serventur, quae ad amittendum usum fructum[6] pertinent et servari solent. ceterum in eiusmodi venditione spectandum id erit, quod inter ementem vendentemque convenerit, ut, si apparuerit legati causa eum usum fructum exceptum esse etiam, si condicio non extiterit, restitui a venditore emptori debeat.

(1) *sic S*, legatus *F* (2) aliud novum facere *dett.* (3) ex Plautio *Brencmannus* (4) habes] partes *F*[a] (5) ut *ins.* (6) usufructum *F*

55 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium* Si infantis usus tantummodo legatus sit, etiamsi nullus interim sit, cum tamen infantis aetatem excesserit, esse incipit.

56 *Gaius libro septimo decimo*[1] *ad edictum provinciale* An usus fructus nomine actio municipibus dari debeat, quaesitum est: periculum enim esse videbatur, ne perpetuus fieret, quia neque morte nec facile capitis deminutione periturus est, qua ratione proprietas inutilis esset futura semper abscedente usu fructu. sed tamen placuit dandam esse actionem. unde sequens dubitatio est, quousque tuendi essent in eo usu fructu municipes: et placuit centum annos tuendos esse municipes, quia is finis vitae longaevi hominis est.

57 *Papinianus libro septimo responsorum* Do-
minus fructuario praedium, quod ei per usum fruc-
tum serviebat, legavit, idque praedium aliquamdiu
possessum legatarius restituere filio, qui causam in-
officiosi testamenti recte pertulerat, coactus est: man-
sisse fructus ius integrum ex post facto apparuit.
1 Per fideicommissum fructu praediorum ob ali-
menta libertis relicto partium emolumentum ex per-
sona vita decedentium ad dominum proprietatis re-
currit.

58 *Scaevola libro tertio responsorum* Defuncta
fructuaria mense Decembri iam omnibus fructibus,
qui in his agris nascuntur, mense Octobri per colo-
nos sublatis quaesitum est, utrum pensio heredi fruc-
tuariae solvi deberet, quamvis fructuaria ante kalen-
das Martias, quibus pensiones inferri debeant, deces-
serit, an dividi debeat inter heredem fructuariae et
rem publicam, cui proprietas legata est. respondi
rem publicam quidem cum colono nullam actionem
habere, fructuariae vero heredem sua die secundum
ea quae proponerentur integram pensionem percep-
1 turum. 'Sempronio do lego ex redactu fructuum
'holeris et porrinae, quae habeo in agro Farrario-
'rum[2], partem sextam'. quaeritur, an his verbis usus
fructus legatus videatur. respondi non usum fruc-
tum, sed ex eo quod redactum esset partem legatam.
2 Item quaesitum est, si usus fructus non esset, an
quotannis partem sextam redactam legaverit. respondi
quotannis videri relictum, nisi contrarium specialiter
ab herede adprobetur.

59 *Paulus libro tertio sententiarum* Arbores vi
tempestatis, non culpa fructuarii eversas ab eo sub-
1 stitui non placet. Quidquid in fundo nascitur vel
quidquid inde percipitur, ad fructuarium pertinet,
pensiones quoque iam antea locatorum agrorum, si
ipsae quoque specialiter comprehensae sint. sed ad
exemplum venditionis, nisi fuerint specialiter excep-
tae, potest usufructuarius conductorem repellere.
2 Caesae harundinis vel pali compendium, si in eo
quoque fundi vectigal esse consuevit, ad fructuarium
pertinet.

60 *Idem libro quinto sententiarum* Cuiuscumque
fundi usufructuarius prohibitus aut deiectus de re-
stitutione omnium rerum simul occupatarum agit:
sed et si medio tempore alio[3] casu intercideriit usus
fructus, aeque de perceptis antea fructibus utilis ac-
1 tio tribuitur. Si fundus, cuius usus fructus peti-
tur, non a domino possideatur, actio redditur. et
ideo si de fundi proprietate inter duos quaestio sit,
fructuarius nihilo minus in possessione esse debet
satisque ei a possessore cavendum est, quod non sit
prohibiturus frui eum, cui usus fructus relictus est,
quamdiu de iure suo probet. sed si ipsi usufructuario
quaestio moveatur, interim usus fructus eius differtur[4]:
sed caveri[5] de restituendo eo, quod ex his fructibus per-
cepturus est, vel si satis non detur, ipse frui permitti-
tur[6].

61 *Neratius libro secundo responsorum* Usufructuarius novum rivum parietibus non potest inponere. aedificium inchoatum fructuarium consummare non posse placet, etiamsi eo loco aliter uti non possit, sed nec eius quidem usum fructum esse: nisi in constituendo vel legando usu fructu hoc specialiter adiectum sit, ut utrumque ei liceat.

62 *Tryphoninus libro septimo disputationum* Usu-
fructuarium venari in saltibus vel montibus[7] posses-
sionis probe dicitur: nec aprum aut cervum quem
ceperit proprium domini capit, sed aut fructus iure
1 aut gentium[8] suos facit. Si vivariis inclusae ferae
in ea possessione custodiebantur, quando usus fruc-
tus coepit, num exercere eas fructuarius possit, oc-
cidere non possit? alias si quas initio[9] incluserit
operis suis vel post sibimet ipsae inciderint delap-
saeve fuerint, hae fructuarii iuris sint? commodissime
tamen, ne per singula animalia facultatis fructuarii
propter discretionem difficilem ius incertum sit, suf-
ficit eundem numerum per singula quoque genera
ferarum finito usu fructu domino proprietatis ad-
signare, qui fuit coepti usus fructus tempore.

63 *Paulus libro singulari de iure singulari* Quod nostrum non est, transferemus ad alios: veluti is qui fundum habet, quamquam usum fructum non habeat, tamen usum fructum cedere potest.

64 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad edictum* Cum fructuarius paratus est usum fructum derelinquere, non est cogendus domum reficere, in quibus casibus et[10] usufructuario hoc onus incumbit. sed et post acceptum contra eum[11] iudicium parato[12] fructuario derelinquere usum fructum dicendum est absolvi eum[13] debere a iudice.

65 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Sed cum
fructuarius debeat quod suo suorumque facto de-
terius factum sit reficere, non est absolvendus, licet
usum fructum derelinquere paratus sit: debet enim
omne, quod diligens pater familias in sua domo facit,
1 et ipse facere. Non magis heres reficere debet
quod vetustate iam deterius factum reliquisset testa-
tor, quam si proprietatem alicui testator legasset.

66 *Paulus libro quadragensimo septimo ad edictum* Cum usufructuario non solum legis Aquiliae actio competere potest, sed et servi corrupti et iniuriarum, si servum torquendo deteriorem fecerit.

67 *Iulianus libro primo ex Minicio* Cui usus fructus legatus est, etiam invito herede eum extraneo vendere potest.

68 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Vetus fuit quaestio, an partus ad fructuarium perti-
neret: sed Bruti sententia optinuit[14] fructuarium in
eo locum non habere: neque enim in fructu hominis
homo esse potest. hac ratione nec usum fructum in
eo fructuarius habebit. quid tamen si fuerit etiam
partus usus fructus relictus, an habeat in eo usum
fructum? et cum possit partus legari, poterit et usus
1 fructus eius. Fetus tamen pecorum Sabinus et
2 Cassius opinati sunt ad fructuarium pertinere. Plane
si gregis vel armenti sit usus fructus legatus, debebit
ex adgnatis gregem supplere, id est in locum capi-
tum defunctorum

69 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* vel inutilium alia summittere, ut post substituta fiant propria fructuarii[15], ne lucro ea res cedat domino. et

(1) decimo *del. dett.* (2) Farraticanorum *scr.: cf. pagus Farraticanus agri Cremonensis* (*Henzen inscr. n.* 6132) (3) aliquo *dett.* (4) *sic S cum Graecis:* offertur *F* (5) caveri] cavetur ei *scr.* (6) *sic transpone:* esse debet. sed si ipsi... vel si satis non detur, ipse frui permittitur satisque ei a possessore (*id est ab eo, a quo vindicat usufructuarius ius utendi fruendi*) cavendum est, quod non sit prohibiturus frui eum, cui usus fructus relictus est, quamdiu de iure suo probet (7) posse *ins. secundum Graecos* (8) aut fructus iure aut gentium *requirunt B* (*τοῦτο μὲν τῷ δικαίῳ τοῦ οὐσουφρούκτου, τοῦτο δὲ*): fructus aut iure aut gentium *F*, fructus aut iure gentium *S*, fructus aut iure civili aut gentium *dett.* (9) initio] *aut del. aut scr.* inibi (10) et] scilicet *scr.* (11) eam F^1 (12) parata F^1 (13) eam *F* (14) ius *ins.* (15) *praestat* alia summittere ut pro substitutis fiant priora fructuarii

sicut substituta statim domini fiunt, ita priora quo-
que ex natura fructus desinunt eius esse: nam alio-
quin quod nascitur fructuarii est et cum substituit,
desinit eius esse.

70 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Quid ergo si non faciat nec suppleat[1]? teneri eum
proprietario Gaius Cassius scribit libro decimo iuris
1 civilis. Interim tamen, quamdiu summittantur et
suppleantur capita quae demortua sunt, cuius sit fetus
quaeritur. et Iulianus libro tricensimo quinto diges-
torum scribit pendere eorum dominium, ut, si sum-
mittantur, sint proprietarii, si non summittantur,
2 fructuarii: quae sententia vera est. Secundum
quae si decesserit fetus, periculum erit fructua-
rii, non proprietarii, et necesse habebit alios fetus
summittere. unde Gaius Cassius libro octavo scribit
carnem fetus demortui ad fructuarium pertinere.
3 Sed quod dicitur debere eum summittere, totiens
verum est, quotiens gregis vel armenti vel equitii, id
est universitatis usus fructus legatus est: ceterum si
4 singulorum capitum, nihil supplebit. Item si forte
eo tempore, quo fetus editi sunt, nihil fuit quod sum-
mitti deberet, nunc est[2] post editionem: utrum ex
his quae edentur summittere debebit, an ex his quae
edita sunt, videndum est. puto autem verius ea, quae
pleno grege edita sunt, ad fructuarium pertinere, sed
posteriorem gregis casum nocere debere fructuario.
5 Summittere autem facti est et Iulianus proprie
dicit dispertire et dividere et divisionem quandam
facere: quod[3] dominium erit summissorum proprietarii.

71 *Marcellus libro septimo decimo digestorum*
Si in area, cuius usus fructus alienus esset, quis aedificasset, intra tempus quo usus fructus perit superficie sublata restitui usum fructum veteres responderunt.

72 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Si dominus nudae proprietatis usum fructum legaverit, verum est, quod Maecianus scripsit libro tertio quaestionum de fideicommissis, valere legatum: et si forte in vita testatoris vel ante aditam hereditatem proprietati accesserit, ad legatarium pertinere. plus admittit Maecianus, etiamsi post aditam hereditatem accessisset usus fructus, utiliter diem cedere et ad legatarium pertinere.

73 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si areae usus fructus legatus sit mihi, posse me casam ibi aedificare custodiae causa earum rerum, quae in area sint.

74 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Si Sticho servo tuo et Pamphilo meo legatus fuerit usus fructus, tale est legatum, quale si mihi et tibi legatus esset: et ideo dubium non est, quin aequaliter ad nos pertineat.

II[4].

DE USU FRUCTU ADCRESCENDO.

1[5] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Quotiens usus fructus legatus est, ita inter fructua-
rios est ius adcrescendi, si coniunctim sit usus fruc-
tus relictus[6]: ceterum si separatim unicuique partis
rei usus fructus sit relictus, sine dubio ius adcres-
1 cendi cessat. Denique apud Iulianum libro tri-
gensimo quinto digestorum quaeritur, si communi
servo usus fructus sit relictus et utrique domino ad-
quisitus[7], an altero repudiante vel amittente usum
fructum alter totum habeat: et putat[8] ad alterum
pertinere, et licet dominis usus fructus non aequis
partibus, sed pro dominicis adquiratur, tamen per-
sona ipsius[9], non dominorum inspecta ad alterum
2 ex dominis pertinere, non proprietati accedere. Idem
ait et si communi servo et separatim Titio usus fruc-
tus legatus sit, amissum ab altero ex sociis usum
fructum[10] non ad Titium, sed ad solum socium per-
tinere debere quasi solum coniunctum: quae senten-
tia vera est[11]: nam quamdiu vel unus utitur, potest
dici usum fructum in suo statu esse[12]. idem est, si
duobus coniunctim et alteri separatim usus fruc-
3 tus esset relictus[13]. Interdum tamen etsi non sint
coniuncti, tamen usus fructus legatus alteri adcres-
cit: ut puta si mihi fundi usus fructus separatim to-
tius et tibi similiter fuerit[14] relictus. nam, ut et[15]
Celsus libro octavo decimo digestorum et Iulianus
libro tricensimo quinto scribit[16], concursu partes
habemus: quod et in proprietate contingeret: nam
altero repudiante alter totum fundum haberet. sed
in usu fructu hoc plus est[17], quia[18] et constitutus
et postea amissus nihilo minus[19] ius adcrescendi ad-
mittit: omnes enim auctores apud Plautium de hoc
consenserunt et, ut[20] Celsus et Iulianus eleganter
aiunt, usus fructus cottidie constituitur et legatur, non,
ut proprietas, eo solo tempore quo vindicatur. cum
primum itaque non inveniet alter eum[21], qui sibi con-
currat, solus utetur in totum, nec refert, coniunctim
4 an separatim relinquatur[22]. Idem[23] Iulianus libro
trigensimo quinto digestorum scripsit[24], si duobus
heredibus institutis deducto usu fructu proprietas le-
getur, ius adcrescendi heredes non habere: nam vi-
deri usum fructum constitutum[25], non per concur-
sum divisum:

2 *Africanus libro quinto quaestionum* ideoque

---

(1) nec suppleat *del. Krueger* (2) est *S*, et *F* (3) quod] quo *scr.*

(4) *Sab.* 1...4. 6...10. 12.; *Ed.* 5; *Pap.* 11. — *Bas.* 16, 2

(5) *l.* 1. = *Vat. fr.* § 75...78 (6) [Quotiens usus fructus legatus est, est inter fructu]arios ius adcrescendi, sed [ita, si coniunctim sit usus fructus relictus nec nisi] in do lego legato modo *Vat.* (7) [et ambobus domi]nis adquisitus sit *Vat.* (8) et Iulianus quidem [putat] *Vat.* (9) ipsius F^b, eius F^a (10) amissam partem usus fructus *Vat.* (11) quae sententia vera est] quam sententiam neque Marcellus neque Mauricianus probant: Papinianus quoque libro XVII quaestionum ab ea recedit. quae sententia Neratii fuerit (fuit *cod.*), est libro I responsorum relatum. sed puto esse veram Iuliani sententiam *Vat.* (12) esse statu *Vat., ubi haec sequuntur:* Pomponius ait libro VII ex Plautio relata Iuliani sententia quosdam esse in diversam opinionem: nec enim magis socio debere adcrescere quam deberet ei, qui fundi habens usum fructum partem usus fructus proprietario cessit vel non utendo amisit. ego autem Iuliani sententiam non ratione adcrescendi probandam puto, sed eo, quod quamdiu servus est, cuius persona in legato spectatur, non debet perire portio. urgetur tamen Iuliani sententia argumentis Pomponi: quamquam Sabinus responderit, ut et Celsus (*ins.* Iulianus *cod.*) libro XVIII (XVIIII *cod.*) digestorum refert, eum, qui partem usus fructus in iure cessit, et amittere partem et ipso momento recipere. quam sententiam ipse ut stolidam reprehendit, etenim esse incogitabile eandem esse causam cuique et omittendi et recipiendi (13) Idem... relictus] Iulianus scribit, si servo communi et Titio usus fructus legatur et unus ex dominis amiserit usum fructum, non adcrescere Titio, sed soli socio, quemadmodum fieret, si duobus coniunctim et alteri separatim esset relictus. sed qui diversam sententiam probant, quid dicerent? utrum extraneo soli an etiam socio adcrescere? et qui Iulianum consuluit, ita consuluit, an ad utrumque (utrum *cod.*) pertineat, quasi possit et ipsi socio adcrescere. atquin quod quis amittit, secundum Pomponi sententiam ipsi non accedit *Vat.* (14) usus fructus *ins. Vat.* (15) et *om. Vat.* (16) scribunt (scr. *cod.*) *Vat.* (17) contra quam Atilicinum respondisse Fufidius (anfidius *cod.*) Chius refert *ins. Vat.*
(18) quia] quod *Vat.* (19) et postea amissus nihilo minus] nihilo minus amissus *Vat.* (20) et ut] ut et *Vat.* (21) *sic F cum B*, alterum *S cum Vat.* (22) nec refert... relinquatur] Vindius tamen dum consulit Iulianum, in ea opinione est, ut putet non alias ius adcrescendi esse quam in coniunctis: qui responso ait: nihil refert coniunctim an separatim relinquatur *Vat.* (23) idem *om. Vat.* (24) digestorum scripsit] scribit *Vat.* (25) *firmant Vat.*: per partes *ins.*

amissa pars usus fructus ad legatarium eundemque proprietarium redibit.

3[1] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Idem[2] Neratius putat cessare ius adcrescendi libro primo responsorum: cui[3] sententiae congruit ratio Celsi dicentis totiens ius adcrescendi esse, quotiens in duobus, qui in[4] solidum habuerunt, concursu di-
1 visus est. Unde Celsus libro octavo decimo scribit[5], si duo fundi domini deducto usu fructu proprietatem tradiderint[6], uter eorum amiserit, usum fructum ad proprietatem redire, sed non ad totam[7], sed cuiusque usum fructum ei parti accedere, quam ipse tradiderit[8]: ad eam enim partem redire debet,
2 a qua initio divisus est[9]. Non solum autem si duobus[10] usus fructus legetur, est[11] ius adcrescendi, verum et si alteri usus fructus, alteri fundus legatus est[12]: nam amittente usum fructum altero, cui erat legatus, magis iure adcrescendi ad alterum pertinet quam redit ad proprietatem. nec novum: nam et si duobus usus fructus legetur et apud alterum sit consolidatus, ius adcrescendi non perit neque[13] ei, apud quem consolidatus est, neque ab eo, et ipse quibus modis amitteret ante consolidationem, isdem et nunc amittet[14]. et ita et[15] Neratio et Aristoni videtur et Pomponius probat[16].

4 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum* Si tibi proprietas fundi legata fuerit, mihi autem et Maevio et tibi eiusdem fundi usus fructus, habebimus ego et Maevius trientes in usu fructu, unus triens proprietate[17] miscebitur. sive autem ego sive Maevius capite minuti fuerimus, triens inter te et alterutrum nostrum dividetur, ita ut semissem in usu fructu habeat is, qui ex nobis capite minutus non fuerat, ad te proprietas cum parte dimidia usus fructus pertineat:

5 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* et si tradideris alicui proprietatem deducto usu fructu, nihilo minus putat Iulianus adcrescere, nec videri novum tibi adquiri usum fructum.

6 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Idem et si apud unum ex tribus fructuariis consolidatus
1 sit usus fructus. Sed si cui proprietas deducto usu fructu legata sit et mihi pars usus fructus, videndum erit, an inter me et heredem ius adcrescendi versetur: et verum est, ut, quisquis amiserit, ad pro-
2 prietatem revertetur[18]. Si mihi usus fructus fundi pure, tibi sub condicione legatus sit, potest dici totius fundi usum fructum ad me pertinere interim et, si capite minutus fuero, totum[19] amittere: sed si extiterit condicio, totum usum fructum ad te pertinere, si forte capite deminutus sum, ceterum cum in meo statu maneo, communicandum usum fructum.

7 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si quis Attio et heredibus suis usum fructum legaverit, dimidiam Attius, dimidiam heredes habebunt: quod si ita scriptum sit 'Attio et Seio cum heredibus meis', tres partes fient, ut unam habeant heredes, tertiam Attius, tertiam Seius: nec enim interest ita legetur 'illi et illi cum Maevio' an ita 'illi et illi et Maevio'.

8[20] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Si mulieri cum liberis suis usus fructus legetur, amissis liberis ea usum fructum habet: sed et matre mortua liberi eius nihilo minus usum fructum habent iure adcrescendi. nam et Iulianus libro trigensimo[21] digestorum ait idem intellegendum in eo, qui solos liberos heredes scripserit, licet non ut legatarios eos nominaverit, sed ut ostenderet magis velle se matrem ita frui, ut liberos secum habeat fruentes[22]. sed et Pomponius quaerit[23]: quid si mixti fuerint liberi et[24] extranei heredes? et ait filios legatarios esse intellegendos[25] et per contrarium, si voluit[26] eos liberos simul cum matre frui, debere dici matrem legatariam esse intellegendam et per omnia similem esse et in hoc casu iuris eventum.

9 *Africanus libro quinto quaestionum* Si proprietas fundi duobus, usus fructus uni legatus sit, non trientes in usu fructu habent, sed semissem duo, semissem fructuarius: item contra, si duo fructuarii et unus fundi legatarius sit.

10 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Interdum pars usus fructus et non habenti partem suam, sed amittenti adcrescit: nam si usus fructus duobus fuerit legatus et alter lite contestata[27] amiserit usum fructum, mox et collegatarius, qui litem contestatus non erat, usum fructum amisit, partem dimidiam dumtaxat, quam amisit qui litem contestatus est adversus eum qui se liti optulit, a possessore consequitur: pars enim collegatarii ipsi adcrescit, non domino proprietatis: usus fructus enim personae adcrescit etsi fuerit amissus.

11 *Papinianus libro secundo definitionum* Cum singulis ab heredibus singulis eiusdem rei fructus[28] legatur, fructuarii separati videntur non minus, quam si aequis portionibus duobus eiusdem rei fructus legatus fuisset: unde fit, ut inter eos ius adcrescendi non sit,

12 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* cum alius ab alio herede usum fructum vindicat.

III[29].

QUANDO DIES USUS FRUCTUS LEGATI[30] CEDAT.

1[31] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Quamquam[32] usus fructus ex fruendo consistat, id est facto aliquo eius qui fruitur et utitur, tamen[33] semel cedit dies: aliter atque si cui in menses vel in dies vel in annos singulos quid legetur: tunc enim per dies singulos vel menses vel annos dies legati cedit. unde quaeri potest, si usus fructus cui per dies singulos legetur vel in annos singulos, an semel cedat: et puto non cedere simul, sed per tempora

(1) *l.* 3 = *Vat. fr.* § 79. 80. 83 (2) idem *om. Vat.* (3) cuius *Vat.* (4) in *om. Vat.* (5) scribit *om. Vat.* (6) tradiderint] mancipaverint *Vat.* (7) totam *Vat. cum B*, totum *FS* (8) tradiderit] mancipavit *Vat.* (9) *complura de eodem argumento in digestis omissa addunt Vat.* (10) do lego *ins. Vat.* (11) est] erit *Vat.* (12) fundus legatus est] proprietas *Vat.* (13) nec *Vat.* (14) amittet] ipso quidem iure non amittet, sed praetor secutus exemplum iuris civilis utilem actionem dabit fructuario *Vat.* (15) et *om. Vat.* (16) quamquam Iulianus libro XXXV digestorum scribat ipsi quidem ius adcrescendi [competere, non vero fructuario ab eo] *add. Vat., ubi quae sequebantur exciderunt* (17) proprietati *S* (18) revertatur *edd.: deinde ins., sed expunctum a* F^b, litem in F^a (19) me *ins.* (20) *l.* 8 = *Vat. fr.* § 86...88. (21) quinto *ins. Hal.* (22) si mulieri ... fruentes] Novissime quod ait Sabinus, si uxori cum liberis usus fructus legetur, amissis liberis eam habere, quale sit videndum. et si quidem do lego legetur, tametsi quis filios legatarios acceperit, sine dubio locum habebit propter ius adcrescendi: sed si legatarii non fuerint, multo magis, quoniam partem ei non fecerunt, tametsi cum ea uterentur. matre autem mortua, si quidem legatarii fuerunt, soli habebunt iure adcrescendi: si heredes, non iure adcrescendi, sed iure dominii, si fundus eorum est, ipsis adcrescit, sin minus, domino proprietatis: sed si nec heredes fuerunt nec legatarii, nihil habebunt. *post alia de legato per damnationem:* Sabinus certe verbis istis non ostendit, utrum (*liberi*) legatarii fuerint necne. sed Iulianus libro XXXV digestorum relata Sabini scriptura ait intellegendum eum, qui solos liberos heredes scribit, non ut legatariorum fecisse mentionem, sed ut ostenderet magis matrem ita se velle frui, ut liberos secum habeat *Vat., ubi sequuntur alia de eodem argumento* (23) sed et Pomponius quaerit] ego, inquit Pomponius, quaero *Vat.* (24) liberi et] liberis *Vat.* (25) filios legatarios esse intellegendos] filios pro legatariis habendos et mortui partem interituram, Aristonem autem adnotare haec vera esse: et sunt vera *Vat.* (26) voluerit F^a (27) adversus eum qui se liti optulit *ins.* (28) fructuis *F*

(29) *Sab. — Bas.* 16, 3 (30) legati usus fructus *ind. F* (31) *l.* 1 *pr.* ... § 2 = *Vat. fr.* § 59. 60. (32) ve[rum est usum fructum semel tantum] cedere. quamquam enim *Vat.* (33) ei *ins. Vat.*

adiecta, ut plura legata sint: et ita libro quarto di-
gestorum Marcellus probat in eo, cui alternis diebus
1 usus fructus legatus est. Et ideo si is fruc-
tus legatus sit, qui cottidie percipi non potest, non
erit inutile legatum, sed[1] dies habebunt legatum,
2 quibus frui potest. Dies autem usus fructus, item
usus non prius cedet quam hereditas adeatur: tunc
enim[2] constituitur usus fructus, cum quis iam frui
potest. hac ratione et si servo hereditario usus fruc-
tus legetur, Iulianus scribit, quamvis cetera legata
hereditati adquirantur, in usu fructu tamen personam
3 domini exspectari, qui uti et frui possit. Item si
ex die usus fructus legetur, dies eius nondum cedet,
nisi cum dies venit: posse enim usum fructum ex
4 die legari et in diem constat. Non solum autem
usus fructus ante aditam hereditatem dies non cedit,
sed nec actio de usu fructu: idemque et si ex die
fuerit legatus usus fructus: denique Scaevola ait
agentem ante diem usus fructus nihil facere[3], quam-
vis alias qui ante diem agit, male agit.

IIII[4].

QUIBUS MODIS USUS FRUCTUS VEL USUS AMITTITUR.

1[5] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Non solum usum fructum amitti capitis minutione
constat, sed et actionem de usu fructu[6]. et parvi
refert, utrum iure sit constitutus usus fructus an vero
tuitione praetoris: proinde traditus quoque usus fruc-
tus[7], item in fundo vectigali vel superficie non iure
1 constitutus capitis minutione amittitur[8]. Sed ita
demum amittitur capitis deminutione usus fructus, si
iam constitutus est: ceterum si ante aditam heredi-
tatem aut ante diem cedentem quis capite minutus
2 est, constat non amitti[9]. Si tibi fundus ex die
legatus est et usum fructum mihi rogatus es resti-
tuere, videndum erit, si capite minutus fuero intra
diem legato tuo insertum, ne forte salvus sit mihi
usus fructus, quasi ante diem cedentem capitis mi-
3 nutio interveniat[10]: quod benigne dici poterit[11]. Us-
que adeo autem capitis minutio[12] eum demum usum
fructum peremit, qui iam constitutus est, ut, si in
singulos annos vel menses vel dies legatus sit, is demum
amittitur, qui iam processit et, si forte in annos singulos
legatus est, illius dumtaxat anni usus fructus amitte-
tur et si in menses, eius mensis, si in dies, eius diei.
2 *Papinianus libro septimo decimo quaestionum*
Si duobus separatim alternis annis usus fructus re-
linquatur, continuis annis proprietas nuda est, cum,
si legatarium unum substituas, cui alternis annis le-
gatus sit usus fructus, plena sit apud heredem pro-
prietas eo tempore, quo ius fruendi legatario non
est. quod si ex duobus illis alter decedat, per vices
temporum plena proprietas erit: neque enim adcres-
cere alteri quicquam potest, quoniam propria quis-
que tempora non concurrente altero fructus integri
1 habuit. Si non mors, sed capitis deminutio inter-
cesserit, quia plura legata sunt, illius anni tantum,
si modo ius fruendi habuit, fructus amissus erit:
quod et in uno legatario, qui fructum in singulos
annos accepit, defendendum est, ut commemoratio
2 temporum repetitionis potestatem habeat. Cum
singulis fructus alternis annis legatur, si consen-
tiant in eundem annum, impediuntur, quod non
id actum videtur, ut concurrerent: multum etenim
refert, duobus simul alternis annis legetur (quod sane
ultra primum annum procedere[13] non poterit, non
magis quam si uni legatus ita fuisset) an singulis
alternis annis: nam si concurrere volent, aut impe-
dient invicem propter voluntatem aut, si ea non re-
fragabitur, singulorum annorum fructus vacabit.
3[14] *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Sicut in annos singulos usus fructus legari potest,
ita et capitis minutione amissus legari potest[15], ut
adiciatur 'quotiensque capite minutus erit, ei lego'[16],
vel sic 'quotiens amissus erit': et tunc, si capitis mi-
nutione amittatur, repetitus videbitur. unde tracta-
tum est, si cui quamdiu vivat usus fructus legatus
sit, an videatur repetitus, quotiens amissus est? quod
et Maecianus temptat: et puto repetitum videri. quare
si usque ad tempus sit legatus, ut puta usque ad
1 decennium, idem erit dicendum. Haec autem re-
petitio, quae fit post amissum capitis minutione usum
fructum, quaeritur an et ius adcrescendi secum sal-
vum habeat: ut puta Titio et Maevio usus fructus
legatus est et, si Titius capite minutus esset, eidem
usum fructum legavit: quaesitum est, si Titius ex
repetitione usum fructum haberet, an inter eos ius
adcrescendi salvum esset. et Papinianus libro septimo
decimo quaestionum scribit salvum esse, perinde ac
si alius esset Titio in usu fructu substitutus: hos
enim tametsi non verbis, re tamen coniunctos videri.
2 Idem Papinianus quaerit, si Titio et Maevio usu
fructu legato in repetitione usus fructus non totum,
sed partem Titio relegasset, an viderentur coniuncti.
et ait, si quidem Titius amiserit, totum socio ad-
crescere: quod si Maevius amisisset, non totum ad-
crescere, sed partem ad eum, partem ad proprietatem
redire. quae sententia habet rationem: neque enim
potest dici eo momento, quo quis amittit usum fruc-
tum et resumit, etiam ipsi quicquam ex usu fructu
adcrescere: placet enim nobis ei qui amittit usum
3 fructum ex eo quod amittit nihil adcrescere. Morte
quoque amitti usum fructum non recipit dubitatio-
nem, cum ius fruendi morte extinguatur, sicuti si
quid aliud, quod[17] personae cohaeret.
4 *Marcianus libro tertio institutionum* Si lega-
tum usum fructum legatarius alii restituere rogatus
est, id agere praetor debet, ut ex fideicommissarii
persona magis quam ex legatarii pereat usus fructus.
5 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Repeti potest legatus usus fructus amissus qualicum-
que ratione, dummodo non morte: nisi forte heredi-
1 bus[18] legaverit. Si quis usum fructum solum
servi alienaverit, per quem usus fructus ei adquisitus
est, dubium non est, quin usus fructus per eum ad-
2 quisitus retineatur. Rei mutatione interire usum
fructum placet: veluti usus fructus mihi aedium le-
gatus est, aedes corruerunt vel exustae sunt: sine
dubio extinguitur. an et areae? [19]certissimum est
exustis aedibus nec areae nec caementorum usum fruc-
3 tum deberi. et ita et Iulianus. Si areae sit usus
fructus legatus et in ea aedificium sit positum, rem
mutari et usum fructum extingui constat. plane si
proprietarius hoc fecit, ex testamento vel de dolo
tenebitur,
6 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* (sed et
interdictum quod vi aut clam usufructuario competit)
7 *Iulianus*[20] *libro trigensimo quinto digestorum*

---

(1) ii *ins. edd.* (2) quam hereditas adeatur: tunc enim] [quam adita heredi]tate. et Labeo quidem putabat etiam a[nte aditam eam diem eius cedere ut reliquorum] legatorum: sed est verior Iu[liani sententia, secundum quam tunc] *Vat.* (3) facere] agere *scr.*

(4) *Sab.* 1. 3...18. 29; *Ed.* 19...23. 25. 28. 30. 31; *Pap.* 2. 26. 27; *App.* 24. — *Bas.* 16, 4 (5) *l.* 1 = *Vat. fr.* § 61...63. (6) amitti autem usum fruc[tum capitis minutione constat nec solum usum] fructum, sed etiam actionem de usu [fructu] ..... vel per fidei commissum lego ..... *Vat.* (7) licet in fundo stipendi[ario vel tributario] *ins. Vat., a quibus verba* traditus quoque *videntur afuisse* (8) *interponuntur alia, sed hiantia in Vat.* (9) et ita Iulianus lib. [XXXV digestorum scribit] *add. Vat.* (10) *sic S,* inveniat *F* (11) *loco* § 2 *in Vaticanis adsunt haec lacera:* ...... tionem fuit ex die legatus ..... diminutio. hodie enim incip[it] .. (12) d[iminutio] *Vat.* (13) *sic S,* praecedere *F* (14) *l.* 3 *pr.* = *Vat. fr.* § 64 (15) [it]a nec c. d. amis[sum denuo legari prohibemur] *Vat.* (16) ei lego *videntur hic omisisse et post* amissus erit *collocavisse Vat.* (17) quod *del. Hal.* (18) eius eum *ins. S* (19) et *ins.* (20) *sic S cum B,* ulpianus *F*

nisi sublato aedificio usum fructum areae mihi cesserit, tempore scilicet quo usus fructus perit transacto.

8 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Fundi usu fructu legato si villa diruta sit, usus fructus non extinguetur, quia villa fundi accessio est: non magis quam si arbores deciderint.

9 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Sed et eo quoque solo, in quo fuit villa, uti frui potero.

10 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Quid tamen si fundus villae fuit accessio? videamus, ne etiam fundi usus fructus extinguatur: et idem di-
1 cendum est, ut non extinguatur. Non tantum si aedes ad aream redactae sint, usus fructus extinguitur, verum etiam si demolitis aedibus testator alias novas restituerit: plane si per partes reficiat, licet omnis nova facta sit, aliud erit nobis dicendum.
2 Agri vel loci usus fructus legatus, si fuerit inundatus, ut stagnum iam sit aut palus, procul dubio
3 extinguetur. Sed et si stagni usus fructus legetur et exaruerit sic, ut ager sit factus, mutata re
4 usus fructus extinguitur. Non tamen, si arvi usus fructus legetur et ibi vineae sint positae vel contra, puto extingui. certe silvae usu fructu legato si silva caesa illic sationes fuerint factae, sine dubio usus
5 fructus extinguitur. Si massae usus fructus legetur et ex ea vasa sint facta vel contra, Cassius apud Urseium scribit interire usum fructum: quam sen-
6 tentiam puto veram. Proinde et ornamentum dissolutum aut transfiguratum extinguit usum fructum.
7 In navis quoque usu fructu Sabinus scribit, si quidem per partes refecta sit, usum fructum non interire: si autem dissoluta sit, licet isdem tabulis nulla praeterea adiecta restaurata sit, usum fructum extinctum: quam sententiam puto veriorem. nam et si domus fuerit [1] restituta, usus fructus extinguitur.
8 Quadrigae usu fructu legato si unus ex equis decesserit, an extinguatur usus fructus quaeritur. ego puto multum interesse, equorum an quadrigae usus fructus sit legatus: nam si equorum, supererit in residuis, si quadrigae, non remanebit, quoniam quadriga esse desiit:

11 *Paulus libro tertio ad Sabinum* nisi alius ante diem legati cedentem substitutus sit.

12 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Si cui balinei usus fructus legatus sit et testator habitationem hoc fecerit, vel si tabernae et diaetam fe-
1 cerit, dicendum est usum fructum extinctum. Proinde et si histrionis reliquerit usum fructum et eum ad aliud ministerium transtulerit, extinctum esse usum fructum dicendum erit.

13 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si fructuarius messem fecit et decessit, stipulam, quae in messe iacet, heredis eius esse Labeo ait, spicam, quae terra teneatur, domini fundi esse fructumque percipi spica aut faeno caeso aut uva adempta [2] aut excussa olea, quamvis nondum tritum frumentum aut oleum factum vel vindemia coacta sit. sed ut verum est, quod de olea excussa scripsit, ita aliter observandum de ea olea, quae per se deciderit, Iulianus ait: fructuarii fructus tunc fieri, cum eos perceperit, bonae fidei autem possessoris, mox quam a solo separati sint.

14 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Excepta capitis minutione vel morte reliquae causae vel pro parte interitum usus fructus recipiunt.

15 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Interdum proprietarius ad libertatem perducet, si forte usus fructus fuerit tamdiu legatus, quamdiu manumittatur: nam incipiente proprietario manumittere extinguetur usus fructus.

16 *Idem libro quinto disputationum* Si sub condicione mihi legatus sit usus fructus medioque tempore sit penes heredem, potest heres usum fructum alii legare: quae res facit, ut, si condicio extiterit mei legati, usus fructus ab herede relictus finiatur. quod si ego usum fructum amisero, non revertetur ad legatarium, cui ab herede pure legatus fuerat, quia ex diversis testamentis ius coniunctionis non contingit.

17 *Iulianus libro tricensimo quinto digestorum* Si tibi fundi usus fructus pure, proprietas autem sub condicione Titio legata fuerit, pendente condicione dominium proprietatis adquisieris, deinde condicio extiterit, pleno iure fundum Titius habebit neque interest, quod detracto usu fructu proprietas legata sit: [3] enim dum proprietatem adquiris, ius omne legati usus fructus amisisti.

18 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si servo hereditario ante aditam hereditatem legatus usus fructus fuisset, magis placet adita hereditate eum usum fructum ad te transire nec interire quasi mutato dominio, quia nec dies ante cesserit, quam tu heres extiteris.

19 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Neque usus fructus neque iter actusve dominii mutatione amittitur.

20 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* Is qui usum fructum habet si tantum utatur, quia existimet se usum tantum habere, an usum fructum retineat? et si quidem sciens se usum fructum habere tantum uti velit, nihilo minus et frui videtur: si vero ignoret, puto eum amittere fructum: non enim ex eo quod habet utitur, sed ex eo quod putavit se habere.

21 *Modestinus libro tertio differentiarum* Si usus fructus civitati legetur et aratrum in ea inducatur, civitas esse desinit, ut passa est Carthago, ideoque quasi morte desinit habere usum fructum.

22 *Pomponius libro sexto ad Quintum Mucium* Si mulieri usus domus [4] legatus sit et illa trans mare profecta sit et constituto tempore ad amittendum usum afuerit, maritus vero domo usus fuerit, retinetur nihilo minus usus, quemadmodum si familiam suam in domu reliquisset eaque peregrinaretur. et hoc magis dicendum est, si uxorem in domu reliquerit maritus, cum ipsi marito usus domus legatus sit.

23 *Idem libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium* Si ager, cuius usus fructus noster sit, flumine vel mari inundatus fuerit, amittitur usus fructus, cum etiam ipsa proprietas eo casu amittatur: ac ne piscando quidem retinere poterimus usum fructum. sed quemadmodum, si eodem impetu discesserit aqua, quo venit, restituitur proprietas, ita et usum fructum restituendum [5] dicendum est.

24 *Iavolenus libro tertio ex posterioribus* [6] *Labeonis* Cum usum fructum horti haberem, flumen hortum occupavit, deinde ab eo recessit: ius quoque usus fructus restitutum esse Labeoni videtur, quia id solum perpetuo eiusdem iuris mansisset. ita id verum puto, si flumen inundatione hortum occupavit: nam si alveo mutato inde manare coeperit, amitti usum fructum existimo, cum is locus alvei publicus esse coeperit, neque in pristinum statum restitui
1 posse. Idem iuris in [7] itinere et actu custodiendum esse ait Labeo: de quibus rebus ego idem quod
2 in usu fructu sentio. *Labeo.* Nec si summa terra sublata ex fundo meo et alia regesta esset, idcirco meum solum esse desinit, non magis quam stercorato agro.

25 *Pomponius libro undecimo ex variis lectionibus* Placet vel certae partis vel pro indiviso usum fructum non utendo amitti.

26 *Paulus libro primo ad Neratium* Si ager ab hostibus occupatus servusve captus liberatus fuerit, iure postliminii restituetur usus fructus.

27 *Idem libro primo manualium* Si servus, in quo usus fructus alienus est, noxae dedatur a do-

(1) [diruta] et isdem cementis tignisque fuerit *ins. S, sed ut primum vocabulum non adsit nisi in recentioribus libris* (2) dempta *Hoffmann* (3) tu *ins. S* (4) *sic S,* domum *F* (5) restitui *Krueger* (6) posteriorum *F* (7) in *S, om. F*

mino proprietatis usufructuario, liberabitur confusa[1] servitute proprietatis comparatione.

28 *Idem libro tertio decimo ad Plautium* Si usus fructus alternis annis legetur, non posse non utendo eum amitti, quia plura sunt legata.

29 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Pomponius quaerit, si fundum a me proprietarius conduxerit eumque fundum vendiderit Seio non deducto usu fructu, an usum fructum per emptorem retineam. et ait, licet proprietarius mihi pensionem solverit, tamen usum fructum amitti, quia non meo nomine, sed suo fruitus est emptor: teneri plane mihi ex locato proprietarium, quanti mea interfuit id factum non esse. quamquam si a me conductum usum fructum quis alii locaverit, retinetur usus fructus: sed si proprietarius eum locasset suo nomine, dicendum amitti: non enim meo nomine fruitur co-
1 lonus. Sed si emptum a me usum fructum proprietarius vendidisset, amitterem usum fructum, quaerendum est. et puto amitti, quoniam et hic non ut
2 a me empto fruitur fundi emptor. Idem Pomponius quaerit, si legatum mihi usum fructum rogatus sim tibi restituere, an per te frui videar nec amittatur usus fructus. et ait dubitare se de hac quaestione: sed est verius, quod Marcellus notat, nihil hanc rem fideicommissario nocere: suo enim nomine utilem actionem eum habiturum.

30 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Caro et corium mortui pecoris in fructu non est, quia mortuo eo usus fructus[2] extinguitur.

31 *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium* Cum gregis usus fructus legatus est et usque eo numerus pervenit gregis, ut grex non intellegatur, perit usus fructus.

V[3].

DE USU FRUCTU EARUM RERUM, QUAE USU CONSUMUNTUR VEL MINUUNTUR.

1 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Senatus censuit, ut omnium rerum, quas in cuiusque patrimonio esse constaret, usus fructus legari possit: quo senatus consulto inductum videtur, ut earum rerum, quae usu tolluntur vel minuuntur, possit usus fructus legari.

2 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Sed de pecunia recte caveri oportet his, a quibus eius
1 pecuniae usus fructus legatus erit. Quo senatus consulto non id effectum est, ut pecuniae usus fructus proprie esset (nec enim naturalis ratio auctoritate senatus commutari potuit), sed remedio introducto coepit quasi usus fructus haberi.

3 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Post quod omnium rerum usus fructus legari poterit. an et nominum? Nerva negavit: sed est verius, quod Cassius et Proculus existimant, posse legari. idem tamen Nerva ipsi quoque debitori posse usum fructum legari scribit et remittendas ei[4] usuras.

4 *Paulus libro primo ad Neratium* Ergo cautio etiam ab hoc exigenda erit.

5 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Hoc senatus consultum non solum ad eum pertinet, qui pecuniae usum fructum vel ceterarum rerum quas
1 habuit legavit, verum et si fuerint alienae. Si pecuniae sit usus fructus legatus vel aliarum rerum, quae in abusu consistunt, nec cautio interveniat, videndum, finito usu fructu an pecunia quae data sit, vel ceterae res, quae in absumptione sunt, condici possint. sed[5] si quidem adhuc constante usu fructu cautionem quis velit condicere, dici potest omissam cautionem posse condici incerti condictione: sed si finito usu fructu ipsam quantitatem, Sabinus putat posse condici: quam sententiam et Celsus libro octavo decimo digestorum probat: quae mihi non in-
2 arguta videtur. Quae in usu fructu pecuniae diximus vel ceterarum rerum, quae sunt in abusu, eadem et in usu dicenda sunt, nam idem continere usum pecuniae et usum fructum et Iulianus scribit et Pomponius libro octavo de stipulationibus.

6 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum* Si tibi decem milia legata fuerint, mihi eorundem decem milium usus fructus, fient quidem tua tota decem milia: sed mihi quinque numerari debebunt ita, ut tibi caveam tempore mortis meae aut capitis deminutionis restitutum iri. nam et si fundus tibi legatus fuisset et mihi eiusdem fundi usus fructus, haberes tu quidem totius fundi proprietatem, sed partem cum usu fructu, partem sine usu fructu, et non
1 heredi, sed tibi caverem boni viri arbitratu. Sed si duobus eorundem decem milium usus fructus legatus fuerit, quina milia accipient et invicem et heredi satisdabunt.

7 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Si vini olei frumenti usus fructus legatus erit, proprietas ad legatarium transferri debet et ab eo cautio desideranda est, ut, quandoque is mortuus aut capite deminutus sit, eiusdem qualitatis res restituatur, aut aestimatis rebus certae pecuniae nomine cavendum est, quod et commodius est. idem scilicet de ceteris quoque rebus, quae usu[6] continentur, intellegemus.

8 *Papinianus libro septimo decimo quaestionum* Tribus heredibus institutis usum fructum quindecim milium[7] Titio legavit et duos ex heredibus iussit pro legatario satisdare: placebat utile esse cautionis quoque legatum nec refragari senatus consultum, quia cautio non impediretur, et esse alterum legatum velut certi, alterum incerti. usus fructus itaque nomine partem pecuniae petendam ab eo, qui satis accepit a coherede, incertique cum eodem agendum, si satis non dedisset. eum vero, qui satis praestitit ac propter moram coheredis satis non accepit, neque fructus nomine interim teneri propter senatus consultum neque actione incerti, quia coheredi satisdedit. illud etiam nobis placet legatarium cogendum promittere. finito autem usu fructu si coheredes ex causa fideiussoria convenirentur, eos mandati non acturos: non enim suscepisse mandatum, sed voluntati paruisse: denique cautionis legato liberatos. de illo nec diu tractandum fuit secundum legatum, id est cautionis, non heredum videri, sed eius, cui pecuniae usus fructus relictus est cuique testator prospicere voluit et cuius interesse credidit fideiussores non suo periculo quaerere.

9 *Paulus libro primo ad Neratium* In stipulatione de reddendo usu fructu pecuniae duo soli casus interponuntur, mortis et capitis deminutionis,

10[8] *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* quoniam pecuniae usus aliter amitti non potest
1 quam his casibus. Si usus tantum pecuniae legatus sit, quia in hac specie usus appellatione etiam fructum contineri magis accipiendum est, stipulatio ista erit interponenda. et quidam aiunt non ante hanc interponi stipulationem, quam data fuerit pecunia: ego autem puto, sive antea sive postea[9] pecunia data sit, tenere stipulationem.

11 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Si lanae alicui legatus sit usus fructus vel odorum vel aromatum, nullus videtur usus fructus in istis iure constitutus, sed ad senatus consultum erit descendendum, quod de cautione eorum loquitur.

12 *Marcianus libro septimo institutionum* Cum pecunia erat relicta Titio ita, ut post mortem legatarii ad Maevium rediret, quamquam adscriptum sit, ut usum eius Titius haberet, proprietatem tamen ei legatam et usus mentionem factam, quia erat restituenda ab eo pecunia post mortem eius, divi Severus et Antoninus rescripserunt.

(1) concusa *F* (2) usus fructu *F* (3) *Sab.* 1. 3. 5. 6. 11. 12; *Ed.* 2. 7. 10; *Pap.* 4. 8. 9. — *Bas.* 16, 5 (4) *sic* F^1S *cum B*, eius F^2 (5) et *edd.* (6) abusu *Hal. cum B* (7) milium *del.* F^2 (8) *l.* 10 *pr.* = *D.* 7, 9, 7, 1 (9) postea *S*, postea ea *F*

VI[1].

SI USUS FRUCTUS PETETUR VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

1 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si fundo fructuario servitus debeatur, Marcellus libro octavo apud Iulianum Labeonis et Nervae sententiam probat existimantium servitutem quidem eum vindicare non posse, verum usum fructum vindicaturum ac per hoc vicinum, si non patiatur eum ire et agere,
1 teneri ei, quasi non patiatur uti frui. Usus fructus legatus adminiculis[2] eget, sine quibus uti frui quis non potest: et ideo si usus fructus legetur, necesse est tamen ut[3] sequatur eum aditus, usque adeo, ut, si quis usum fructum loci leget ita, ne heres cogatur viam praestare, inutiliter hoc adiectum videatur: item si usu fructu legato iter ademptum sit, inutilis est ademptio, quia semper sequitur usum fruc-
2 tum. Sed[4] si usus fructus sit legatus, ad quem aditus non est per hereditarium fundum, ex testamento utique agendo fructuarius consequetur, ut cum
3 aditu sibi praestetur usus fructus. Utrum autem aditus tantum et iter an vero et via debeatur fructuario legato ei usu fructu, Pomponius libro quinto dubitat: et recte putat, prout usus fructus perceptio
4 desiderat, hoc ei praestandum. Sed an et alias utilitates et servitutes ei heres praestare debeat, puta luminum et aquarum, an vero non? et puto eas solas praestare compellendum, sine quibus omnino uti non potest: sed si cum aliquo incommodo utatur, non esse praestandas.

2 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si ab herede ex testamento fundi usus fructus petitus sit, qui arbores deiecisset aut aedificium demolitus esset aut aliquo modo deteriorem usum fructum fecisset aut servitutes imponendo aut vicinorum praedia liberando, ad iudicis religionem pertinet, ut inspiciat, qualis ante iudicium acceptum fundus fuerit, ut usufructuario hoc quod interest ab eo servetur.

3 *Iulianus libro septimo digestorum* Qui usum fructum traditum sibi ex causa fideicommissi desiit in usu habere tanto tempore, quanto, si legitime eius factus esset, amissurus eum fuerit, actionem ad restituendum eum habere non debet: est enim absurdum plus iuris habere eos[5], qui possessionem dumtaxat usus fructus, non etiam dominium adepti sint.

4 *Idem libro trigensimo quinto digestorum* Fundus detracto usu fructu legatus est Titio et eiusdem fundi usus fructus Sempronio sub condicione: dixi interim cum proprietate usum fructum esse, licet placeat, cum detracto usu fructu fundus legatur, apud heredem usum fructum esse: quia pater familias cum detracto usu fructu fundum legat et alii usum fructum sub condicione, non hoc agit, ut apud heredem usus fructus remaneat.

5 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Uti frui ius sibi esse solus potest intendere, qui habet usum fructum, dominus autem fundi non potest, quia qui habet proprietatem, utendi fruendi ius separatum non habet: nec enim potest ei suus fundus servire: de suo enim, non de alieno iure quemque agere oportet. quamquam enim actio negativa domino competat adversus fructuarium, magis tamen de suo iure agere videtur[6] quam alieno, cum invito se negat ius esse utendi fructuario vel sibi ius esse prohibendi. quod si forte qui agit dominus proprietatis non sit, quamvis fructuarius ius utendi non habet, vincet tamen iure, quo possessores sunt potiores, licet nullum ius
1 habeant. Utrum autem adversus dominum dumtaxat in rem actio usufructuario competat an etiam adversus quemvis possessorem, quaeritur. et Iulianus libro septimo digestorum scribit hanc actionem adversus quemvis possessorem ei competere: nam et si fundo fructuario servitus debeatur, fructuarius non servitutem, sed usum fructum vindicare debet adver-
2 sus vicini fundi dominum. Si partis fundi usus fructus constituatur, potest de eo in rem agi, sive
3 vindicet quis usum fructum sive alii neget. In his autem actionibus, quae de usu fructu aguntur, etiam
4 fructus venire plus quam manifestum est. Si post litem de usu fructu contestatam fuerit finitus usus fructus, an ulterius fructus desinant deberi? et puto desinere: nam etsi mortuus fuerit fructuarius, heredi eius actionem praeteritorum dumtaxat fructuum dan-
4a dam Pomponius libro quadragensimo scribit. Fructuario qui vicit omnis causa restituenda est: et ideo si servi fuerit usus fructus legatus, quidquid ex re fructuarii vel ex operis suis consecutus est, posses-
5 sor debebit restituere. Sed et si forte tempore usus fructus amissus est alio quidem possidente, alio autem liti se offerente, non sufficit eum usum fructum iterum renovare, verum cavere quoque eum de evictione usus fructus oportet: quid enim si servum aut fundum is qui possidebat pignori dedit isque ab eo qui pignori accepit iure uti prohibetur? debebit
6 itaque habere cautum. Sicut fructuario in rem confessoriam[7] agenti fructus praestandi sunt, ita et proprietatis domino, si negatoria actione utatur: sed in omnibus ita demum, si non sit possessor qui agat (nam et possessori[8] competunt): quod si possident, nihil fructuum nomine consequentur. quid ergo officium erit iudicis quam hoc, ut securus consequatur fructuarius fruendi licentiam, proprietatis dominus, ne inquietetur?

6 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Qui de usu fructu iudicium accepit, si desierit possidere sine dolo, absolvetur: quod si liti se obtulit et quasi possessor actionem de usu fructu accepit, damnabitur.

VII[9].

DE OPERIS SERVORUM.

1 *Paulus libro secundo ad edictum* Opera in actu consistit nec ante in rerum natura est, quam si dies venit, quo praestanda est, quemadmodum cum stipulamur 'quod ex Arethusa natum erit'.

2 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Operae servi legatae capitis minutione non amittuntur.

3 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* In hominis usu fructu operae sunt et ob operas mercedes.

4 *Idem libro secundo de liberali causa edicti urbici*[10] Fructus hominis in operis consistit[11] et retro in fructu hominis operae sunt. et ut in ceteris rebus fructus deductis necessariis impensis intellegitur, ita et in operis servorum.

5 *Terentius Clemens libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Operis servi legatis usum datum intellegi et ego didici et Iulianus existimat.

6 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edictum* Cum de servi operis artificis agitur, pro modo restituendae sunt, sed mediastini secundum ministe-
1 rium: et ita Mela scribit. Si minor annis quinque vel debilis servus sit vel quis alius, cuius nulla opera esse apud dominum potuit, nulla aestimatio
2 fiet. Item voluptatis vel affectionis aestimatio non habebitur, veluti si dilexerit eum dominus aut in de-
3 liciis habuerit. Ceterum deductis necessariis impensis fiet aestimatio.

VIII[12].

DE USU ET HABITATIONE.

1 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Nunc
1 videndum de usu et habitatione. Constituitur etiam

(1) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5. 6. — *Bas.* 16, 6 (2) iis *ins.* (3) tamen ut] tacite *scr. cum Graecis* (4) sed et *scr.* (5) eius *F* (6) videatur *F*[1] (7) confessoria *dett.* (8) possori *F*

(9) *Ed.* — *Bas.* 16, 7. — *Cf. Cod.* 3, 33 (10) urbanici *F*[1] (11) consistit *Hal.*, constitit *F* (12) *Sab.* 2. 4...12. 14...17; *Ed.* 1. 3. 13. 18...22; *Pap.* 23. — *Bas.* 16, 8. — *Cf. Inst.* 2, 5; *Cod.* 3. 33

nudus usus, id est sine fructu: qui et ipse isdem
modis constitui solet, quibus et usus fructus.
2 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Cui
usus relictus est, uti potest, frui non potest. et de
1 singulis videndum. Domus usus relictus est aut
marito aut mulieri: si marito, potest illic habitare
non[1] solus, verum cum familia quoque sua. an et
cum libertis, fuit quaestionis, et Celsus scripsit, et
cum libertis: posse hospitem quoque recipere, nam
ita libro octavo decimo digestorum scripsit, quam
sententiam et Tubero probat. sed an etiam inquili-
num recipere possit, apud Labeonem memini tracta-
tum libro posteriorum, et ait Labeo eum, qui ipse
habitat, inquilinum posse recipere: idem et hospites
et libertos suos
3 *Paulus libro tertio ad Vitellium* et clientes:
4 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
ceterum sine eo ne hos quidem habitare posse. Pro-
culus autem de inquilino notat non belle inquilinum
dici, qui cum eo habitet. secundum haec et si pen-
sionem percipiat, dum ipse quoque inhabitat, non
erit ei invidendum: quid enim si tam spatiosae do-
mus usus sit relictus homini mediocri, ut portiun-
cula contentus sit? sed et cum his, quos loco ser-
vorum in operis habet, habitabit, licet liberi sint vel
1 servi alieni. Mulieri autem si usus relictus sit,
posse eam et cum marito habitare Quintus Mucius
primus admisit, ne ei matrimonio carendum foret,
cum uti vult domo. nam per contrarium quin uxor
cum marito possit habitare, nec fuit dubitatum. quid
ergo si viduae legatus sit, an nuptiis contractis post
constitutum usum mulier habitare cum marito pos-
sit? et est verum, ut et Pomponius libro quinto et
Papinianus libro nono decimo quaestionum probat[2],
posse eam cum viro et postea nubentem habitare.
hoc amplius Pomponius ait et cum socero habita-
turam.
5 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Immo et socer
cum nuru habitabit, utique cum vir una sit.
6 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Non solum autem cum marito, sed et cum liberis
libertisque habitare et cum parentibus poterit: et ita
et Aristo notat apud Sabinum. et huc usque erit
procedendum, ut eosdem quos masculi recipere et
mulieres possint.
7 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Non aliter
autem mulier hospitem recipere potest, quam si is
sit, qui honeste cum ea quae usum habeat habita-
turus sit.
8 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Sed neque locabunt seorsum neque concedent habi-
1 tationem sine se nec vendent usum. Sed si usus
aedium mulieri legatus sit ea condicione 'si a viro
divortisset', remittendam ei condicionem et cum viro
habitaturam, quod et Pomponius libro quinto probat.
9 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Ceterarum quo-
que rerum usu legato dicendum est uxorem cum viro
in promiscuo usu eas res habere posse.
10 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Si habitatio legetur, an perinde sit atque si usus,
quaeritur. et effectu quidem idem paene esse lega-
tum usus et habitationis et Papinianus consensit libro
octavo decimo quaestionum. denique donare non pot-
erit, sed eas personas recipiet, quas et usuarius: ad
heredem tamen nec ipsa transit[3] nec non utendo
1 amittitur nec capitis deminutione. Sed si χρῆσις
sit relicta, an usus sit, videndum: et Papinianus libro
septimo responsorum ait usum esse, non etiam fruc-
2 tum relictum. Sed si sic relictus sit: 'illi domus
usus fructus[4] habitandi causa', utrum habitationem
solam an vero et usum fructum habeat, videndum.
et Proculus[5] et Neratius putant solam habitationem
legatam, quod est verum. plane si dixisset testator
'usum habitandi causa', non dubitaremus, quin va-
3 leret. Utrum autem unius anni sit habitatio an
usque ad vitam, apud veteres quaesitum est: et Ru-
tilius donec vivat, habitationem competere ait, quam
sententiam et Celsus probat libro octavo decimo di-
4 gestorum. Si usus fundi sit relictus, minus uti-
que esse quam fructum longeque nemo dubitat. sed
quid in ea causa sit, videndum. et Labeo ait habi-
tare eum in fundo posse dominumque prohibiturum
illo venire: sed colonum non prohibiturum nec fami-
liam, scilicet eam, quae agri colendi causa illic sit:
ceterum si urbanam familiam illo mittat, qua ratione
ipse prohibetur, et familiam prohibendam eiusdem
rationis est. idem Labeo ait et cella vinaria et olea-
ria eum solum usurum, dominum vero invito eo non
usurum.
11[6] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive
aureorum* Inque eo fundo hactenus ei morari licet,
ut neque domino fundi molestus sit neque his, per
quos opera rustica fiunt, impedimento sit: nec ulli
alii ius quod habet aut vendere aut locare aut gratis
concedere potest.
12 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Plenum autem usum debet habere, si et villae et prae-
torii ei relictus est. venire[7] plane proprietarium ad
fructus percipiendos magis dicendum est, et per tem-
pora fructuum[8] colligendorum etiam habitare illic
1 posse admittendum est. Praeter habitationem quam
habet, cui usus datus est deambulandi quoque et
gestandi ius habebit. Sabinus et Cassius et lignis ad
usum cottidianum et horto et pomis et holeribus et
floribus et aqua usurum, non usque ad compendium,
sed ad usum, scilicet non usque ad abusum: idem
Nerva, et adicit stramentis et sarmentis[9] etiam usu-
rum, sed neque foliis neque oleo neque frumento ne-
que frugibus usurum. sed Sabinus et Cassius et La-
beo et Proculus hoc amplius etiam ex his quae in
fundo nascuntur, quod ad victum sibi suisque[10] suf-
ficiat sumpturum et ex his quae Nerva negavit: Iu-
ventius etiam cum convivis et hospitibus posse uti:
quae sententia mihi vera videtur, aliquo enim largius
cum usuario agendum est pro dignitate eius, cui re-
lictus est usus. sed utetur his[11], ut puto, dumtaxat
in villa: pomis autem et oleribus et floribus et lignis
videndum, utrum eodem loco utatur dumtaxat an
etiam in oppidum ei deferri possint: sed melius est
accipere et in oppidum deferenda, neque enim grave
2 onus est horum, si abundent in fundo. Sed si
pecoris ei usus relictus est, puta gregis ovilis, ad
stercorandum usurum dumtaxat Labeo ait, sed neque
lana neque agnis neque lacte usurum: haec enim
magis in fructu esse. hoc amplius etiam modico lacte
usurum puto: neque enim tam stricte interpretandae
3 sunt voluntates defunctorum. Sed si boum ar-
menti usus relinquatur, omnem usum habebit et ad
arandum et ad cetera, ad quae boves apti sunt.
4 Equitii quoque legato usu videndum, ne et do-
mare possit et ad vehendum sub iugo uti. et[12] si
forte auriga fuit, cui usus equorum relictus est, non
puto eum circensibus his usurum, quia quasi locare
eos videtur: sed si testator sciens eum huius esse
instituti et vitae reliquit, videtur etiam de hoc usu
5 sensisse. Si usus ministerii alicui fuerit relictus,
ad suum ministerium utetur et ad liberorum con-
iugisque, neque videbitur[13] alii concessisse, si simul
cum ipsis utatur: quamquam, si filio familias usus
servi sit relictus vel servo, patri dominove adquisitus
ipsius dumtaxat[14] usum exigat, non etiam eorum qui
6 sunt in potestate. Operas autem servi usuarii

(1) solum *ins. cum Graecis* (2) probant *scr.* (3) nec ipsa transit ad heredem: tamen *scr. fere ut voluit Noodt: certe sic accepit Stephanus* (4) usum fructum *scr.*
(5) *sic Stephanus*, Priscus *libri nostri* (6) = *Inst.* 2, 5, 1
(7) pplane *F*[ac], posse plane *scr. secundum Graecos* (8) fructum *F* (9) stramentis et sarmentis] tetramentis *F*[1], stramentis *F*[2]: δύνασθαι αὐτὸν καὶ τοῖς ὑποστρώμασι καὶ τοῖς φρυγάνοις κεχρῆσθαι *Stephanus* (10) suisque *omissis sequentibus* sufficiat .... quae *F*[1], *quae dum ita addit F*[2], *ut* que *in* quae *mutaret*, que *suo loco restituere omisit* (11) is *F*
(12) et] at *scr.* (13) neque videbitur] udebitur *F* (14) dumtaxat] taxat *F*

non locabit neque alii utendo concedet, et ita La-
beo: quemadmodum enim concedere alii operas po-
terit[1], cum ipse uti debeat? idem tamen Labeo pu-
tat, si fundum conduxerit[2] quis, usuarium servum
posse ibi operari: quid enim interest, in qua re opera
eius utatur? quare et si lanam conduxerit usuarius
expediendam, poterit etiam per usuarias ancillas opus
perficere, idemque, si vestimenta texenda redemerit
vel insulam vel navem fabricandam, poterit ad haec
operis uti usuarii: nec offendetur illa Sabini senten-
tia ancillae usu dato ad lanificium eam non mitti
nec ex operis mercedem capi, sed sibi lanam facere
iure cogere[3]: sibi enim facere videtur, qui non operas
eius locavit, sed opus quod conduxit expediit. idem
et Octavenus probat.

13 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Sed ipsi servo ancillaeve pro opera mercedem imponi
posse Labeoni placet.

14 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum*
Per servum usuarium si stipuler vel per traditionem
accipiam, an adquiram, quaeritur, si[4] ex re mea vel
ex operis eius. et si quidem ex operis eius, non valebit,
quoniam nec locare operas eius possumus: sed si ex
re mea, dicimus servum usuarium stipulantem vel per
traditionem accipientem mihi adquirere, cum hac opera
1 eius utar. Usus fructus an fructus legetur, nihil
interest, nam fructui et usus iuest, usui fructus de-
est: et fructus quidem sine usu esse non potest, usus
sine fructu potest. denique si tibi fructus deducto
usu legatus sit, inutile esse legatum Pomponius libro
quinto ad Sabinum scribit: et si forte usu fructu
legato fructus adimatur, totum videri ademptum scri-
bit: sed si fructus sine usu, usum[5] videri constitu-
tum, qui et ab initio constitui potest. sed si usu[6]
fructu legato usus adimatur, Aristo scribit nullam
2 esse ademptionem: quae sententia benignior est. Usu
legato si eidem fructus legetur, Pomponius ait con-
fundi eum cum usu. idem ait et si tibi usus, mihi
fructus legetur, concurrere nos in usu, me solum
3 fructum habiturum. Poterit autem apud alium
esse usus, apud alium fructus sine usu, apud alium
proprietas: veluti si qui habet fundum, legaverit Titio
usum, mox heres eius tibi fructum legaverit vel alio
modo constituerit.

15 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Fundi usu
legato licebit usuario et ex penu quod in annum
dumtaxat sufficiat capere, licet mediocris praedii eo
modo fructus consumantur: quia et domo et servo
ita uteretur, ut nihil alii fructuum nomine superesset.
1 Sicuti is, cui usus fundi legatus est, quo minus
dominus agri colendi causa ibi versetur, prohibere
non potest (alioquin et frui dominum prohibebit), ita
nec heres quicquam facere debet, quo minus is cui
usus legatus est utatur, ut bonus pater familias uti
debet.

16 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si ita
legatus esset usus fundi, ut instructus esset, earum
rerum, quae instrumento fundi essent, perinde ad le-
gatarium usus pertinet ac si nominatim ei earum
1 rerum usus legatus fuisset. Dominus proprietatis
etiam invito usufructuario vel usuario fundum vel
aedes per saltuarium vel insularium custodire potest:
interest enim eius fines praedii tueri. eaque omnia
dicenda sunt, quolibet[7] modo constitutus usus fruc-
2 tus vel usus fuerit. Servo, cuius usum dumtaxat,
non etiam fructum habemus, potest et a nobis quid
donari vel etiam ex pecunia nostra negotiatum esse,
ut quidquid eo modo adquisierit, in peculio nostro sit.

17 *Africanus libro quinto quaestionum* Filio fa-
milias vel servo aedium usu legato et utile legatum
esse existimo et eodem modo persecutionem eius
competituram, quo competeret, si fructus quoque le-
gatus esset. itaque non[8] minus absente quam prae-
sente filio servove pater dominusve in his aedibus
habitabit.

18 *Paulus libro nono ad Plautium* Si domus
usus legatus sit sine fructu, communis refectio est
rei in sartis tectis tam heredis quam usuarii. videa-
mus tamen, ne, si fructum heres accipiat, ipse refi-
cere[9] debeat, si vero talis sit res, cuius usus lega-
tus[10] est, ut heres fructum percipere non possit, le-
gatarius reficere cogendus est[11]: quae distinctio ra-
tionem habet.

19 *Idem libro tertio ad Vitellium* Usus pars le-
gari non potest: nam frui quidem pro parte possu-
mus, uti pro parte non possumus.

20 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* Ser-
vus, cuius mihi usus legatus est, adquirit mihi, si in-
stitor erit et operis eius utar in taberna: nam mer-
cibus vendundis emendisque adquirit mihi: sed et si
iussu meo per traditionem accipiet.

21 *Modestinus libro secundo regularum* Usus
aquae personalis est et ideo ad heredem[12] usuarii
transmitti non potest.

22 *Pomponius libro quinto ad Quintum[13] Mucium*
Divus Hadrianus, cum quibusdam usus silvae legatus
esset, statuit fructum quoque eis legatum videri, quia
nisi liceret legatariis caedere silvam et vendere, quem-
admodum usufructuariis licet, nihil habituri essent
1 ex eo legato. Licet tam angustus est legatarius[14],
cui domus usus legatus est, ut non possit occupare
totius domus usum, tamen eis quae vacabunt pro-
prietarius non utetur, quia licebit usuario aliis et
aliis temporibus tota domo uti, cum interdum domini
quoque aedium, prout temporis condicio exigit, qui-
2 busdam utantur, quibusdam non utantur. Usu
legato si plus usus sit legatarius quam oportet, offi-
cio iudicis, qui iudicat quemadmodum utatur, quid
continetur? ne aliter quam debet utatur.

23 *Paulus libro primo ad Neratium* *Neratius.*
Usuariae rei speciem is cuius proprietas est nullo
modo commutare potest. *Paulus:* deteriorem enim
causam usuarii facere non potest: facit autem de-
teriorem etiam in meliorem statum commutata[15].

VIIII[16].

USUFRUCTUARIUS QUEMADMODUM CAVEAT.

1 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum*
Si cuius rei usus fructus legatus sit, aequissimum
praetori visum est de utroque legatarium[17] cavere:
et usurum se boni viri arbitratu et, cum usus fruc-
tus ad eum pertinere desinet, restituturum quod inde
1 exstabit. Haec stipulatio, sive mobilis res sit sive
2 soli, interponi debet. Illud sciendum est ad fidei-
commissa etiam aptari eam debere. plane et si ex
mortis causa donatione usus fructus constituatur, exem-
plo legatorum debebit haec cautio praestari: sed et
si ex alia quacumque causa constitutus fuerit usus
3 fructus, idem dicendum est. Cavere autem debet
viri boni arbitratu perceptu iri usum fructum, hoc
est non deteriorem se causam usus fructus facturum
4 ceteraque facturum, quae in re sua faceret. Recte
autem facient et heres et legatarius, qualis res sit,
cum frui incipit legatarius, si in testatum redegerint:
ut inde possit[18] apparere, an et quatenus rem peiorem
5 legatarius fecerit. Utilius autem visum est stipu-
latione de hoc caveri, ut, si quis non viri boni arbi-
tratu utatur, committatur[19] stipulatio statim, nec ex-
6 pectabimus, ut amittatur usus fructus. Habet autem
stipulatio ista duas causas, unam, si aliter[20] quis
utatur quam vir bonus arbitrabitur, aliam de usu

(1) poterat F^2 (2) onduxerit F (3) cogere] vocare F^1
(4) si] scilicet *scr.* (5) si fructus sine usu usum] si fructus sine usum F^{ae}, si fructus sine usu F^{em}, si de fructu sine usu adimendo sensit quare non dicamus usum S
(6) usu *suppl.* F^b (7) quodlibet F (8) non] no F
(9) refugere F (10) relegatus F (11) sit *scr.* (12) haberedem F^a, a heredem F^b (13) quinto F (14) legatarium F (15) commutat F^1, *aut scr.* re e. i. m. st. commutata *cum dett. aut* etiamsi i. m. st. commutat
(16) *Ed.* 1...3. 5...8; *Sab.* 9. 10. 12; *Pap.* 4. 11. — *Bas.* 16, 9
(17) legatur tum F^1, legaturium F^2 (18) possint F
(19) committetur *libri* (20) alter F

fructu restituendo. quarum prior statim committetur,
quam aliter fuerit usus, et saepius committetur, se-
7 quens committetur finito usu fructu. Sed quod
diximus id quod inde exstabit restitutu iri, non ip-
sam rem stipulatur proprietarius (inutiliter enim rem
suam stipulari videretur), sed stipulatur restitutu iri [1]
quod inde exstabit. interdum autem inerit proprie-
tatis aestimatio, si forte fructuarius, cum possit usu-
capionem interpellare, neglexit: omnem enim rei curam
suscipit.

2 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum*
Nam fructuarius custodiam praestare debet.

3 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum*
Omnes autem casus continentur huic stipulationi,
1 quibus usus fructus amittitur. Desinere pertinere
usum fructum accipiemus etiamsi nec coeperit per-
tinere, quamvis legatus sit, et committetur nihilo mi-
nus stipulatio, quasi desinat pertinere, quod nec coe-
2 pit. Si usus fructus repetitus erit legato, quo-
tiensque amissus fuerit (nisi utiliter fuerit cautum),
committetur ista stipulatio: sed exceptione opus [2] erit.
3 Sed et si quis usum fructum tibi legaverit et sub
condicione 'si liberos habueris' proprietatem, amisso
usu fructu committetur quidem stipulatio, sed excep-
4 tio locum habebit. Si heres alienaverit proprie-
tatem et postea amittatur usus fructus, an ex stipu-
latu agere possit, videamus. et fortius dici potest
ipso iure non committi stipulationem, quia neque he-
redi successoribusve eius restitui potest neque is cui
potest, id est ad quem pervenit proprietas, pertinet
ad stipulationem: sed is ad quem pervenit tempore
quaesiti dominii sibi prospicere alia cautione debet:
quod etsi non fecerit, nihilo minus in rem actione
uti potest.

4 *Venuleius libro duodecimo stipulationum* Si
fructuarius proprietatem adsecutus fuerit, desinit qui-
dem usus fructus ad eum pertinere propter confusio-
nem: sed si ex stipulatu cum eo agatur [3], aut ipso
iure inutiliter agi dicendum est, si viri boni arbi-
trium huc usque porrigitur, aut in factum excipere
debebit.

5 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum*
Huic stipulationi 'dolum malum [4] abesse afuturum-
que esse' continetur: et cum in rem sit doli mali
mentio concepta, omnium dolum comprehendere vide-
1 tur successorum et adoptivi patris. Sed si usus
sine fructu legatus erit, adempta fructus causa satis-
dari iubet praetor: hoc merito, ut de solo usu, non
2 etiam de fructu [5] caveatur [6]. Ergo et si fructus
3 sine usu optigerit, stipulatio locum habebit. Et
si habitatio vel operae hominis vel cuius alterius ani-
malis relictae fuerint, stipulatio locum habebit, licet
per omnia haec usum fructum non imitantur.

6 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum*
Idem est et in reditu praedii, sicuti si vindemia le-
gata esset vel messis, quamvis ex usu fructu ea per-
cipiantur, quae legato [7] morte legatarii ad heredem
redeunt.

7 [8] *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edic-
tum* Si [9] usus fructus nomine re tradita satisdatum
non fuerit, Proculus ait posse heredem rem vindi-
care, et si obiciatur exceptio de re usus fructus no-
mine tradita, replicandum erit. quae sententia habet
1 rationem: sed et ipsa stipulatio condici poterit. Cum
usus fructus pecuniae legatus esset, exprimi debent
hi duo casus in stipulatione 'cum morieris aut ca-
pite minueris, dari': idcirco hi duo soli casus, quo-
niam pecuniae [10] usus aliter amitti non potest quam
his casibus.

8 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum*
Si tibi usus fructus et mihi proprietas legata sit,
mihi cavendum est: sed si mihi sub condicione pro-
prietas legata sit, quidam et Marcianus et heredi et
mihi cavendum esse putant: quae sententia vera est.
item si mihi legata sit et, cum ad me pertinere de-
sierit, alii, et hic utrisque cavendum ut supra placuit.
quod si duobus coniunctim usus fructus legatus sit,
et invicem sibi cavere debebunt [11] et heredi in casum
illum: 'si ad socium non pertineat usus fructus, he-
redi reddi'.

9 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad edictum*
Si usus fructus mihi legatus [12] sit eumque restituere
sim Titio rogatus [13], videndum est, quis debeat ca-
vere, utrum Titius an ego qui legatarius sum: an
illud dicimus mecum heredem acturum, cum fidei-
commissario me agere debere? et est expeditius hoc
dicere: si mihi spes aliqua durat usus fructus et,
cum tu amiseris, potest ad me reccidere, hoc est ad
legatarium, ita rem expediri, ut tu mihi, ego domino
proprietatis caveam. quod si fideicommissarii causa
usus fructus mihi relictus est nec est ulla spes ad
me revertendi fructus, recta via fideicommissarium
1 cavere oportet domino proprietatis. Illud scien-
dum est sive iure ipso quis usum fructum habet sive
etiam per tuitionem praetoris, nihilo minus cogen-
dum esse fructuarium cavere aut actiones suscipere.
2 Plane si ex die proprietas alicui legata sit, usus
fructus pure, dicendum esse Pomponius ait remitten-
dam esse hanc cautionem fructuario, quia certum sit
ad eum proprietatem vel ad heredem eius perventu-
3 ram. Si vestis usus fructus legatus sit, scripsit
Pomponius, quamquam heres stipulatus sit finito usu
fructu vestem reddi, attamen non obligari promisso-
4 rem, si eam sine dolo malo adtritam reddiderit. Si
plures domini sint proprietatis, unusquisque pro sua
parte stipulabitur.

10 *Paulus libro quadragensimo ad edictum* Si
servi, qui nobis communis erat, usum fructum tibi
legavero, necessaria erit haec cautio heredi meo:
quamvis enim de proprietate possit communi divi-
dundo experiri, tamen causa usus fructus, qui tuus
proprius est, ad officium communi dividundo iudicis
non pertinebit.

11 *Papinianus libro septimo responsorum* Usu
quoque domus relicto viri boni arbitratu cautionem
interponi oportet: nec mutat, si pater heredes filios
simul habitare cum uxore legataria voluit.

12 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si
vasorum ipsorum usus fructus relictus sit, non erit
cautio senatus consulti necessaria, sed illa sola 'boni
viri arbitratu usurum fruiturum'. si igitur tradita sunt
fruendi causa, nemo dubitat non fieri eius qui ac-
cepit: non enim ideo traduntur, ut dominium recedat
ab eo qui tradit, sed ut utatur fruatur legatarius.
ergo cum non fiant fructuarii vasa, vindicari a pro-
prietario possunt cautione non data. videndum est
de condictione [14], an possit locum habere: et prodi-
tum est neminem rem suam nisi furi condicere posse.

(1) restitui iri *F* (2) exceptioni locus *scr.* (3) agitur F^1 (4) dolum malum *F* (5) *sic* F^2 *cum Graecis*, de usu fructu F^1 (6) cavetur *F* (7) quamvis ... quae legato *F*, quamvis ... quae legata *S*, quasi ex usu fructu ea percipiantur legato, quae *scr.* (8) § 1 *fin.* = *D.* 7, 5, 10 *pr.* (9) etsi F^1 (10) pecuniae] *l. geminus*, ex pecuniae *F* (11) debebant *F* (12) legatum *F* (13) rogatum *F* (14) condicione *F*

LIBER OCTAVUS.

I[1].

DE SERVITUTIBUS.

1 *Marcianus libro tertio regularum* Servitutes aut personarum sunt, ut usus et usus fructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum.

2 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Unus ex dominis communium aedium servitutem imponere non potest.

3 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Servitutes praediorum aliae in solo, aliae in superficie consistunt.

4 *Papinianus libro septimo quaestionum* Servitutes ipso quidem iure neque ex tempore neque ad tempus neque sub condicione neque ad certam condicionem (verbi gratia 'quamdiu volam') constitui possunt: sed tamen si haec adiciantur, pacti[2] vel per doli exceptionem occurretur contra placita servitutem vindicanti: idque et Sabinum respondisse
1 Cassius rettulit et sibi placere. Modum adici servitutibus posse constat: veluti quo genere vehiculi agatur vel non agatur (veluti ut equo dumtaxat) vel ut certum pondus vehatur vel grex ille transducatur
2 aut carbo portetur. Intervalla dierum et horarum non ad temporis causam, sed ad modum pertinent iure constitutae servitutis.

5 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Via iter actus ductus aquae isdem fere modis constitui-
1 tur, quibus et usum fructum constitui diximus. Usus servitutium temporibus secerni potest, forte ut quis post horam tertiam usque in horam decimam eo iure utatur vel ut alternis diebus utatur.

6 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Ad certam partem fundi servitus tam remitti quam constitui potest.

7 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Ius cloacae mittendae servitus est.

8 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* Ut pomum decerpere liceat et ut spatiari et ut cenare
1 in alieno possimus, servitus imponi non potest. Si praedium tuum mihi serviat, sive ego partis praedii tui dominus esse coepero sive tu mei, per partes servitus retinetur, licet ab initio per partes[3] adquiri non poterat[4].

9 *Celsus libro quinto digestorum* Si cui simplicius[5] via per fundum cuiuspiam cedatur vel relinquatur, in infinito, videlicet per quamlibet eius partem, ire agere licebit, civiliter modo: nam quaedam in sermone tacite excipiuntur. non enim per villam ipsam nec per medias vineas ire agere sinendus est, cum id aeque commode per alteram partem facere possit minore servientis fundi detrimento. verum constitit, ut, qua primum viam direxisset, ea demum ire agere deberet nec amplius mutandae eius potestatem haberet: sicuti Sabino quoque videbatur, qui argumento rivi utebatur, quem primo qualibet ducere licuisset, posteaquam ductus esset, transferre non liceret: quod et in via servandum esse verum est.

10 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si iter legatum sit, qua nisi opere facto iri non possit, licere fodiendo substruendo iter facere Proculus ait.

11 *Modestinus libro sexto differentiarum* Pro parte dominii[6] servitutem adquiri non posse volgo traditur: et ideo si quis fundum habens viam stipuletur et partem fundi sui postea alienet, corrumpit stipulationem in eum casum deducendo, a quo stipulatio incipere non possit. pro parte quoque neque legari neque adimi via potest et, si id factum est, neque legatum neque ademptio valet.

12 *Iavolenus libro quarto epistularum* Non dubito, quin fundo municipum per servum recte servitus adquiratur.

13 *Pomponius libro quarto decimo ad Quintum Mucium* Si tam angusti loci demonstratione facta via concessa fuerit, ut neque vehiculum neque iumentum ea inire possit, iter magis quam[7] via aut actus adquisitus videbitur: sed si iumentum ea duci poterit, non etiam vehiculum, actus videbitur adquisitus.

14 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Servitutes praediorum rusticorum etiamsi corporibus accedunt, incorporales tamen sunt et ideo usu non capiuntur: vel ideo, quia tales sunt servitutes, ut non habeant certam continuamque possessionem: nemo enim tam perpetuo, tam continenter ire potest, ut nullo momento possessio eius interpellari videatur. idem et in servitutibus praediorum urbanorum ob-
1 servatur. Servitus itineris ad sepulchrum privati iuris manet et ideo remitti domino fundi servientis potest: et adquiri etiam post religionem sepulchri
2 haec servitus potest. Publico loco interveniente vel via publica haustus servitus imponi potest, aquae ductus non potest: a principe autem peti solet, ut per viam publicam aquam ducere sine incommodo publico liceat. sacri et religiosi loci interventus etiam itineris[8] servitutem impedit, cum servitus per ea loca nulli deberi potest.

15 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Quotiens nec hominum nec praediorum servitutes sunt, quia nihil vicinorum interest, non valet, veluti ne per fundum tuum eas aut ibi consistas: et ideo si mihi concedas ius tibi non esse fundo tuo uti frui, nihil agitur: aliter atque si concedas mihi ius tibi non esse in fundo tuo aquam quaerere minuendae aquae
1 meae gratia. Servitutium non ea natura est, ut aliquid faciat quis, veluti viridia tollat aut[9] amoeniorem prospectum praestet, aut in hoc ut in suo pingat, sed ut aliquid patiatur aut non faciat.

16 *Iulianus libro quadragensimo nono digestorum* Ei, qui pignori fundum accepit, non est iniquum utilem petitionem servitutis dari, sicuti ipsius fundi utilis petitio dabitur. idem servari convenit et in eo, ad quem vectigalis fundus pertinet.

17 *Pomponius libro singulari regularum* Viae itineris actus aquae ductus pars in obligationem deduci non potest, quia usus eorum indivisus est: et ideo si stipulator decesserit pluribus heredibus relictis, singuli solidam viam petunt: et si promissor decesserit pluribus heredibus relictis, a singulis heredibus solida petitio est.

18 *Paulus libro trigensimo primo quaestionum Papiniani*[10] *notat* In omnibus servitutibus, quae aditione confusae sunt, responsum est doli exceptionem nocituram legatario, si non patiatur eas iterum imponi.

19 *Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Ei fundo, quem quis vendat, servitutem imponi, et si[11] non utilis sit, posse existimo:

(1) *Ed.* 2. 3. 5...13; *Sab.* 1. 14...17. 20; *Pap.* 4. 18; *App.* 19. — *Bas.* 58, 1. — *Cf. Inst.* 2, 3; *Cod.* 3, 34 (2) per pacti *dett.* (3) partis *F* (4) poterit F^1 (5) simplici usu *S*, simpliciter *Hal. cum B* (6) domini *F* (7) quam magis *F* (8) etiam itineris] etiam illam *scr.* (9) veluti viridia attollat, ut amoeniorem prospectum praestet aut in hoc (*id est propter prospectum amoeniorem*) ut in suo pingat *scr.* (10) *sic* F^1, papinianus $F^2 S$ (11) ipsi *ins. cum B* (*sic fere Goudsmit*)

veluti si aquam alicui dedere[1] ducere non expediret, nihilo minus constitui ea servitus possit: quaedam enim debere[2] habere possumus, quamvis ea nobis utilia non sunt.

20 *Iavolenus libro quinto ex posterioribus Labeonis* Quotiens via aut aliquid[3] ius fundi emeretur, cavendum putat esse Labeo per te non fieri, quo minus eo iure uti possit, quia nulla eiusmodi iuris vacua traditio esset. ego puto usum eius iuris pro traditione possessionis accipiendum esse ideoque et interdicta veluti possessoria constituta sunt.

II[4].

DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM URBANORUM.

1 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Si intercedat solum publicum vel via publica, neque itineris actusve neque altius tollendi servitutes impedit: sed immittendi protegendi prohibendi[5], item fluminum et stillicidiorum servitutem impedit, quia caelum, quod supra id solum intercedit, liberum esse
1 debet. Si usus fructus tuus sit, aedium proprietas mea, quae onera vicini sustinere debeant, mecum in solidum agi potest, tecum nullo modo.

2 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Urbanorum praediorum iura talia sunt: altius tollendi et officiendi luminibus[6] vicini aut non extollendi: item stillicidium avertendi in tectum vel aream vicini aut non avertendi: item immittendi tigna in parietem vicini et denique proiciendi protegendive ceteraque istis similia.

3 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Est et haec servitus, ne prospectui officiatur.

4 *Paulus libro secundo institutionum* Luminum in[7] servitute constituta id adquisitum videtur, ut vicinus lumina nostra excipiat: cum autem servitus imponitur, ne luminibus officiatur, hoc maxime adepti videmur, ne ius sit vicino invitis nobis altius aedificare atque ita minuere lumina nostrorum aedificiorum.

5 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Invitum autem in servitutibus accipere debemus non eum qui contra dicit, sed eum qui non consentit. ideo Pomponius libro quadragensimo et infantem et furiosum invitos[8] recte dici ait: non enim ad factum, sed ad ius servitutis haec verba referuntur.

6 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Haec autem iura similiter ut rusticorum quoque praediorum certo tempore non utendo pereunt: nisi quod haec dissimilitudo est, quod non omnimodo pereunt non utendo, sed ita, si vicinus simul libertatem usucapiat. veluti si aedes tuae aedibus[9] meis serviant, ne altius tollantur, ne luminibus mearum aedium officiatur, et ego per statutum tempus fenestras meas praefixas[10] habuero vel obstruxero, ita demum ius meum amitto, si tu per hoc tempus aedes tuas altius sublatas habueris: alioquin si nihil novi feceris, retineo servitutem. item si tigni immissi aedes tuae servitutem debent et ego exemero tignum, ita demum amitto ius meum, si tu foramen, unde exemptum est tignum, obturaveris et per constitutum tempus ita habueris: alioquin si nihil novi feceris, integrum ius suum[11] permanet.

7 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium* Quod autem aedificio meo me posse consequi, ut libertatem usucaperem, dicitur, idem me non consecuturum, si arborem eodem loco sitam habuissem, Mucius ait, et recte, quia non ita in suo statu et loco maneret arbor quemadmodum paries, propter motum naturalem arboris.

8 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Parietem, qui naturali ratione communis est, alterutri vicinorum demoliendi eum[12] et reficiendi ius non est, quia non solus dominus est.

9 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Cum eo, qui tollendo obscurat vicini aedes, quibus non serviat, nulla competit actio.

10[13] *Marcellus libro quarto digestorum* Gaurus Marcello: binas aedes habeo, alteras tibi lego[14], heres aedes alteras altius tollit et luminibus tuis officit: quid[15] cum illo agere potes? et an interesse putes, suas aedes altius tollat an hereditarias? et de illo quaero, an per alienas aedes accessum heres ad eam rem, quae legatur, praestare debet, sicut solet quaeri, cum usus fructus loci legatus est, ad quem locum accedi nisi per alienum non potest. Marcellus respondit: qui binas aedes habebat, si alteras legavit, non dubium est, quin heres alias possit altius tollendo obscurare lumina legatarum aedium: idem dicendum est, si alteri aedes, alteri[16] aliarum usum fructum legaverit. non autem semper simile est itineris argumentum, quia sine accessu nullum est fructus legatum, habitare[17] autem potest et aedibus obscuratis. ceterum usu fructu loci legato etiam accessus dandus est, quia et haustu relicto iter quoque ad hauriendum praestaretur. sed ita officere luminibus et obscurare legatas aedes conceditur, ut non penitus lumen recludatur, sed tantum relinquatur, quantum sufficit habitantibus in usus diurni moderatione.

11 *Ulpianus libro primo de officio consulis* Qui luminibus vicinorum officere aliudve quid facere contra commodum eorum vellet, sciet se formam ac statum
1 antiquorum aedificiorum custodire debere. Si inter te et vicinum tuum non convenit, ad quam altitudinem extolli aedificia[18], quae facere instituisti, oporteat, arbitrum accipere poteris.

12 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Aedificia, quae servitutem patiantur ne quid altius tollatur, viridia supra eam altitudinem habere possunt: at si de prospectu est eaque obstatura sunt, non possunt.

13 *Proculus libro secundo epistularum* Quidam Hiberus nomine, qui habet post horrea mea insulam, balnearia fecit secundum parietem communem: non licet autem tubulos habere admotos ad parietem communem, sicuti ne parietem quidem suum per[19] parietem communem: de tubulis eo amplius hoc iuris est, quod per eos flamma torretur paries: qua de re volo cum Hibero loquaris, ne rem illicitam faciat. Proculus respondit: nec Hiberum pro ea re dubitare puto, quod rem non permissam facit tubulos se-
1 cundum communem parietem extruendo. Parietem communem incrustare licet secundum Capitonis sententiam, sicut licet mihi pretiosissimas picturas habere in pariete communi: ceterum si demolitus sit vicinus et ex stipulatu actione damni infecti agatur, non pluris quam vulgaria tectoria aestimari debent: quod observari et in incrustatione oportet.

14 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Severus[20] Augusti rescripserunt in area, quae nulli servitutem debet, posse dominum vel alium voluntate eius aedificare intermisso legitimo spatio a vicina insula.

15 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Inter servitutes ne luminibus officiatur et ne prospectui offendatur aliud et aliud observatur: quod in prospectu plus quis habet, ne quid ei officiatur ad gratiorem prospectum et liberum, in luminibus autem, non officere ne lumina cuiusquam obscuriora fiant. quodcumque igitur faciat ad luminis impedimentum,

(1) dedere *del. cum B* (2) debere *del. cum B* (3) aliud *Hoffmann*
(4) *Ed.* 1. 2. 5...14. 29; *Sab.* 3. 4. 15...28. 30...35. 37; *Pap.* 36. 38...41. — *Bas.* 58, 2 (5) proiciendi *dett.* (6) *sic S*, nominibus *F* (7) in *del. S: fortasse scr.* inmittendorum (8) invitose *F* (9) tuaedibus *F*[1]. tua aedibus *F*[2] (10) *sic P*, perfixas *F* (11) ius suum *del.* (12) eum *del.* (13) *citat Paulus D.* 7, 1, 30 (14) vel usum fructum earum *ins.* (15) num quid *edd.* (16) alteri aedes alteri aliarum] alterarum *fere cum Cuiacio* (17) habitari *l. gem.* (18) *sic S*, aedificio *F* (19) suum per] super *scr.* (20) Verus *edd.*

prohiberi potest, si servitus debeatur, opusque ei novum nuntiari potest, si modo sic faciat, ut lumini noceat.

16 *Paulus libro secundo epitomarum Alfeni digestorum* Lumen id est, ut caelum videretur, et interest inter lumen et prospectum: nam prospectus etiam ex inferioribus locis est, lumen ex inferiore loco esse non potest.

17 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Si arborem ponat, ut lumini officiat, aeque dicendum erit contra impositam servitutem eum facere: nam et arbor efficit, quo minus caeli videri possit. si tamen id quod ponitur lumen quidem nihil impediat, solem autem auferat, si quidem eo loci, quo gratum erat eum non esse, potest dici nihil contra servitutem facere: sin vero heliocamino vel solario, dicendum erit, quia umbram facit in loco, cui sol[1] fuit necessarius,
1 contra servitutem impositam fieri. Per contrarium si deponat aedificium vel arboris ramos, quo facto locus opacus quondam coepit solis esse plenus, non facit contra servitutem: hanc enim debuit, ne luminibus officiat, nunc non luminibus officit, sed
2 plus aequo lumen[2] facit. Interdum dici potest eum quoque, qui tollit aedificium vel deprimit, luminibus officere: si forte *κατὰ ἀντανάκλασιν*[3] vel pres-
3 sura quadam lumen in eas aedes devolvatur. Haec lex traditionis 'stillicidia uti nunc sunt, ut ita sint' hoc significat impositam vicinis necessitatem stillicidiorum excipiendorum, non illud, ut etiam emptor stillicidia suscipiat aedificiorum vicinorum: hoc igitur pollicetur venditor sibi quidem stillicidiorum ser-
4 vitutem deberi, se autem nulli debere. Quae de stillicidio scripta sunt, etiam in ceteris servitutibus accipienda sunt, si in contrarium nihil nominatim actum est.

18 *Pomponius libro decimo ad Sabinum* Si fistulae, per quas aquam ducas, aedibus meis applicatae damnum mihi dent, in factum actio mihi competit: sed et damni infecti stipulari a te potero.

19 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Fistulam iunctam parieti communi, quae aut ex castello aut ex caelo aquam capit, non iure haberi Proculus ait: sed non posse prohiberi[4] vicinum, quo minus balineum habeat secundum parietem communem, quamvis umorem capiat paries: non magis quam si vel in triclinio suo vel in cubiculo aquam effunderet. sed Neratius ait, si talis sit usus tepidarii, ut adsiduum umorem habeat et id noceat vicino, posse prohiberi
1 eum. Iuxta communem parietem cameram ex figlino opere factam, si ita retineatur, ut etiam sublato pariete maneat, si modo non impediat refectio-
2 nem communis parietis, iure haberi licet. Scalas posse me ad parietem communem habere Sabinus recte scribit, quia removeri hae[5] possunt.

20 *Idem libro quinto decimo ad Sabinum* Servitutes, quae in superficie consistunt, possessione retinentur. nam si forte ex aedibus meis in aedes tuas tignum immissum habuero, hoc, ut immissum habeam, per causam tigni possideo habendi consuetudinem[6]. idem eveniet et si menianum in tuum inmissum habuero aut stillicidium in tuum proiecero, quia in tuo aliquid utor et si[7] quasi facto quodam possideo.
1 Si domo mea altior area tua esset tuque mihi per aream tuam in domum meam ire agere cessisti nec ex plano aditus ad domum meam per aream tuam esset, vel gradus vel clivos propius ianuam meam iure facere possum, dum ne quid ultra quam quod
2 necesse esset[8] itineris causa demoliar. Si sublatum sit aedificium, ex quo stillicidium cadit, ut eadem specie et qualitate reponatur, utilitas exigit, ut idem intellegatur: nam alioquin si quid[9] strictius interpretetur, aliud est quod sequenti loco ponitur: et ideo sublato aedificio usus fructus interit, quam-
3 vis area pars est aedificii. Si servitus stillicidii imposita sit, non licet domino servientis areae ibi
4 aedificare, ubi cassitare coepisset stillicidium. Si antea ex tegula cassitaverit stillicidium, postea ex tabulato vel ex alia materia cassitare non potest.
5 Stillicidium quoquo modo adquisitum sit, altius tolli potest: levior enim fit eo facto servitus, cum quod ex alto, cadet[10] lenius et interdum direptum nec perveniat ad locum servientem: inferius demitti non potest, quia fit gravior servitus, id est pro stillicidio flumen. eadem causa retro duci potest stillicidium, quia in nostro magis incipiet cadere, produci non potest, ne alio loco cadat stillicidium, quam in quo posita servitus est: lenius facere poterimus, acrius non. et omnino sciendum est meliorem vicini condicionem fieri posse, deteriorem non posse, nisi aliquid nominatim[11] servitute imponenda immutatum
6 fuerit. Qui in area, in qua stillicidium cadit, aedificat, usque ad eum locum perducere aedificium potest, unde stillicidium cadit: sed et si in aedificio cadit stillicidium, supra aedificare ei conceditur, dum tamen stillicidium recte[12] recipiatur.

21 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Si domus tua aedificiis meis utramque servitutem deberet, ne altius tolleretur et ut stillicidium aedificiorum meorum recipere deberet, et tibi concessero ius esse invito me[13] altius tollere aedificia tua, quod ad stillicidium meum attinet, sic statui debebit, ut, si altius sublatis aedificiis tuis stillicidia mea cadere in ea non possint, ea ratione altius tibi aedificare non liceat: si non impediantur stillicidia mea, liceat tibi altius tollere.

22 *Iulianus libro secundo ex Minicio* Qui aedificium habet, potest servitutem vicino imponere, ut non solum de his luminibus, quae in praesentia erunt, sed etiam de his quae postea fuerint, caveat.

23 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Si servitus imposita fuerit 'lumina quae nunc sunt, ut ita sint', de futuris luminibus nihil caveri videtur: quod si ita sit cautum 'ne luminibus officiatur', ambigua est scriptura, utrum ne his luminibus officiatur quae nunc sint, an etiam his quae postea quoque fuerint: et humanius est verbo generali omne lumen significari, sive quod in praesenti sive quod
1 post tempus conventionis contigerit. Futuro quoque aedificio, quod nondum est, vel imponi vel adquiri servitus potest.

24 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Cuius aedificium iure superius est, ei ius[14] est in infinito supra suum aedificium imponere, dum inferiora aedificia non graviore servitute oneret quam pati debent.

25 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Hoc, quod dictum est de immissis, locum habet ex aedificio alio in aliud: aliter enim supra alienum ae-
1 dificium superius habere nemo potest. Si ex tribus aedibus in loco impari positis aedes mediae superioribus serviant aedibus, inferiores autem nulli serviant, et paries communis, qui sit inter aedes inferiores et medias, altius a domino inferiorum aedium sublatus sit, iure eum altius habiturum Sabinus ait.

26 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* In re communi nemo dominorum iure servitutis neque facere quicquam invito altero potest neque prohibere, quo minus alter faciat: nulli enim res sua servit. itaque propter immensas contentiones plerumque res ad divisionem pervenit. sed per communi dividundo actionem consequitur socius, quo minus opus fiat aut ut id opus quod fecit tollat, si modo toti societati prodest opus tolli.

27 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Sed si inter te et me communes sunt Titianae aedes et ex his aliquid non iure in alias aedes meas pro-

(1) cui sol] *S*, sui locum *F* (2) luminis *Hal.* (3) *id est per repercussionem* (4) prohibere *F* (5) haec F^1 (6) consuetudine *dett.: nisi potius delenda sunt v.* habendi consuetudinem (7) sic *Hal.* (8) est F^1 (9) quis *scr.* (10) ex alto cadit, cadat *scr.* (11) in *ins. S* (12) recte *hic* F^2, *ante* sed et si F^1 (13) *sic S*, mea *F* (14) ei ius] eius *F*

prias immissum sit, nempe[1] tecum mihi agere licet aut rem perdere[1*]. idem fiet, si ex tuis propriis aedibus in communes meas et tuas aedes quid similiter
1 esset proiectum: mihi enim soli tecum est actio. Si in area communi aedificare velis, socius prohibendi ius habet, quamvis tu aedificandi ius habeas a vicino concessum, quia invito socio in iure[2] communi non habeas ius aedificandi.

28 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Foramen in imo pariete conclavis vel triclinii,[3] quod esset proluendi pavimenti causa, id neque flumen esse neque tempore adquiri placuit. hoc ita verum est, si in eum locum nihil ex caelo aquae veniat (neque enim perpetuam causam habet quod manu fit): at quod ex caelo cadit, etsi non adsidue fit, ex naturali tamen causa fit et ideo perpetuo fieri existimatur. omnes autem servitutes praediorum perpetuas causas habere debent, et ideo neque ex lacu neque ex stagno concedi aquae ductus potest. stillicidii quoque immittendi naturalis et perpetua causa esse debet.

29 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Quintum Mucium* Si quid igitur ex eo foramine, ex quo servitus non consistit, damnum vicinus sensisset, dicendum est damni infecti stipulationem locum habere.

30 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Si quis aedes, quae suis aedibus servirent, cum emisset traditas sibi accepit, confusa sublataque servitus est, et si rursus vendere vult, nominatim imponenda ser-
1 vitus est: alioquin liberae veniunt. Si partem praedii nanctus sim, quod mihi aut cui ego serviam, non confundi servitutem placet, quia pro parte servitus retinetur. itaque si praedia mea praediis tuis serviant et[4] tuorum partem mihi et ego meorum partem tibi tradidero, manebit servitus. item usus fructus in alterutris praediis adquisitus non interrumpit servitutem.

31 *Idem libro quadragensimo octavo ad edictum* Si testamento damnatus heres, ne officeret vicini luminibus servitutemque praestaret, deposuit aedificium, concedenda erit legatario utilis actio, qua prohibeatur heres, si postea extollere supra priorem modum aedificium conabitur.

32 *Iulianus libro septimo digestorum* Si aedes meae serviant aedibus Lucii Titii et aedibus Publii Maevii, ne altius aedificare mihi liceat, et a Titio precario petierim, ut altius tollerem, atque ita per statutum tempus aedificatum habuero, libertatem adversus Publium Maevium usucapiam: non enim una servitus Titio et Maevio debebatur, sed duae. argumentum rei praebet, quod, si alter ex his servitutem mihi remisisset, ab eo solo liberarer, alteri[5] nihilo
1 minus servitutem deberem. Libertas servitutis usucapitur, si aedes possideantur: quare si is, qui altius aedificatum habebat, ante statutum tempus aedes possidere desiit, interpellata usucapio est. is autem, qui postea easdem aedes possidere coeperit, integro statuto tempore libertatem usucapiet. natura enim servitutium ea est, ut possideri non possint[6], sed intellegatur possessionem earum habere, qui aedes possidet.

33 *Paulus libro quinto epitomarum Alfeni digestorum* Eum debere columnam restituere, quae onus vicinarum aedium ferebat, cuius[7] essent aedes quae servirent, non eum, qui imponere vellet. nam cum in lege aedium ita scriptum esset: 'paries oneri ferundo uti nunc est, ita sit', satis aperte significari in perpetuum parietem esse debere: non enim hoc his verbis dici, ut in perpetuum idem paries aeternus[8] esset, quod ne fieri quidem posset, sed uti eiusdem modi paries in perpetuum esset qui onus sustineret: quemadmodum si quis alicui cavisset, ut servitutem praeberet, qui[9] onus suum sustineret, si ea res quae servit et tuum onus ferret, perisset, alia in locum eius dari debeat.

34 *Iulianus libro secundo ex Minicio* Et qui duas areas habet, alteram tradendo servam alteri efficere potest.

35 *Marcianus libro tertio regularum* Si binarum aedium dominus dixisset eas quas venderet servas fore, sed in traditione non fecisset mentionem servitutis, vel ex vendito agere potest vel incertum condicere, ut servitus imponatur.

36 *Papinianus libro septimo quaestionum* Binas quis aedes habebat una contignatione tectas: utrasque diversis legavit. dixi, quia magis placeat tignum posse duorum esse ita, ut certae partes cuiusque sint contignationis, ex regione cuiusque domini fore tigna nec ullam invicem habituros actionem ius non esse immissum habere: nec interest, pure utrisque an sub condicione alteri aedes legatae sint.

37 *Iulianus libro septimo digestorum* Idemque esse et si duobus aedes cesserit[10].

38 *Paulus libro secundo quaestionum* Si aedes meae a tuis aedibus tantum distent, ut prospici non possint, aut medius mons earum conspectum auferat, servitus imponi non potest:

39 *Idem libro primo manualium* nemo enim propriis aedificiis servitutem imponere potest, nisi et is qui cedit et is cui ceditur in conspectu habeant ea aedificia, ita ut officere alterum alteri possit.

40 *Idem libro tertio responsorum* Eos, qui ius luminis immittendi non habuerunt, aperto pariete communi[11] nullo iure fenestras immisisse respondi.

41 *Scaevola libro primo responsorum* Olympico habitationem et horreum, quod in ea domo erat, quoad viveret, legavit: iuxta eandem domum hortus[12] et cenaculum, quod Olympico legatum non est, fuerunt: ad hortum[13] autem et cenaculum semper per domum, cuius habitatio relicta erat, aditus fuit: quaesitum est, an Olympicus aditum praestare deberet. respondi servitutem quidem non esse, sed heredem transire per domum ad ea quae commemorata sunt
1 posse, dum non noceat legatario. Lucius Titius aperto pariete domus suae, quatenus stillicidii rigor et tignorum protectus[14] competebat, ianuam in publico aperuit: quaero, cum neque luminibus Publii Maevii vicini neque itineri vicini officeret neque stillicidium ne[15] vicini domo cadat, an aliquam actionem Publius Maevius vicinus ad prohibendum haberet. respondi secundum ea quae proponerentur nullam habere.

III[16].

DE SERVITUTIBUS PRAEDIORUM RUSTICORUM.

1 [17] *Ulpianus libro secundo institutionum* Servitutes rusticorum praediorum sunt hae: iter actus via aquae ductus. iter est ius eundi ambulandi homini, non etiam iumentum agendi. actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum: itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet, et iter habet etiam sine iumento. via est ius eundi et agendi et ambulandi[18]: nam et iter et actum in se[19] via continet. aquae ductus est ius aquam ducendi per fundum
1 alienum. In rusticis computanda sunt aquae haustus, pecoris ad aquam adpulsus, ius pascendi, calcis co-
2 quendae, harenae fodiendae. Traditio plane et patientia servitutium inducet officium praetoris.

2 *Neratius libro quarto regularum* Rusticorum praediorum servitutes sunt licere altius tollere et officere praetorio vicini, vel cloacam habere licere per vicini domum vel praetorium, vel protectum habere

(1) nempe] de ea re *scr.* (1*) perdere] partiri *scr.* (2) in re *dett.* (3) si *ins.* (4) tu *ins. Rygerbos* (5) liberare altero *F* (6) possi *F* (7) eius *F* (8) aeternus *del.* (9) si quis cavisset ut cui *scr.* (*del.* alicui *et* serv. pr.) (10) *sic S cum Graecis,* decesserit F^1, cesserint F^2 (11) *vertunt Graeci quasi pro* communi *legerint* caeco (12) hortos *F* (13) hortu *F* (14) proiectus *edd.* (15) stillicidium ne] stillicidio ne de *scr.*

(16) *Ed.* 3. 5...8. 10...17. 35; *Sab.* 1. 2. 18...33; *Pap.* 4. 9. 34. 36...38. — *Bas.* 58. 3 (17) = *Inst.* 2, 3 *pr.* §§ 1. 2 (18) et ambulandi *del.* (19) et se] F^2 *cum Inst. et B,* in se F^1

1 licere. Aquae ductus et haustus aquae per eundem locum ut ducatur, etiam pluribus concedi potest: potest etiam, ut diversis diebus vel horis duca-
2 tur: si aquae ductus vel haustus aquae sufficiens est, potest et pluribus per eundem locum concedi, ut et iisdem diebus vel horis ducatur.

3 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Item sic possunt servitutes imponi, et[1] ut boves, per quos fundus colitur, in vicino agro pascantur: quam servitutem poni[2] posse Neratius libro secundo membra-
1 narum scribit. Idem Neratius etiam ut fructus in vicini villa cogantur coactique habeantur et pedamenta[3] ad vineam ex vicini praedio sumantur, con-
2 stitui posse scribit. Eodem libro ait vicino, cuius lapidicinae fundo tuo immineant, posse te cedere ius ei esse terram rudus saxa iacere posita habere, et ut in tuum lapides provolvantur ibique positi habean-
3 tur indeque exportentur. Qui habet haustum, iter quoque habere videtur ad hauriendum et, ut ait Neratius libro tertio membranarum, sive ei ius hauriendi et adeundi cessum sit, utrumque habebit, sive tantum hauriendi, inesse et aditum, sive tantum adeundi ad fontem, inesse et haustum. haec de haustu ex fonte privato. ad flumen autem publicum idem Neratius eodem libro scribit iter debere cedi, haustum non oportere, et si quis tantum haustum[4] cesserit, nihil eum agere.

4 *Papinianus libro secundo responsorum* Pecoris pascendi servitutes[5], item ad aquam appellendi, si praedii fructus maxime in pecore consistat, praedii magis quam personae videtur: si tamen testator personam demonstravit, cui servitutem praestari voluit, emptori vel heredi non eadem praestabitur servitus.

5 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Ergo
1 secundum eum et vindicari poterit. Neratius libris ex Plautio ait nec haustum nec appulsum pecoris[6] nec cretae eximendae calcisque coquendae ius posse in alieno esse, nisi fundum vicinum habeat[7]: et hoc Proculum et Atilicinum existimasse ait. sed ipse dicit[8], ut maxime calcis coquendae et cretae eximendae servitus constitui possit, non ultra posse, quam quatenus ad eum ipsum fundum opus sit:

6 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* veluti si figlinas haberet, in quibus ea vasa fierent, quibus fructus eius fundi exportarentur (sicut in quibusdam fit, ut amphoris vinum evehatur aut ut dolia fiant), vel tegulae vel[9] ad villam aedificandam. sed si, ut vasa venirent[10], figlinae exercerentur, usus
1 fructus erit. Item longe recedit ab usu fructu ius calcis coquendae et lapidis eximendi et harenae fodiendae aedificandi eius gratia quod in fundo est, item silvae caeduae, ut pedamenta in vineas non desint. quid ergo si praediorum meliorem causam haec faciant? non est dubitandum, quin servitutis sit[11]: et hoc et Maecianus probat in tantum, ut et talem servitutem constitui posse putet, ut tugurium mihi habere liceret in tuo, scilicet si habeam pascui servitutem aut pecoris appellendi, ut, si hiemps ingruerit, habeam quo me recipiam.

7 *Idem libro vicensimo primo ad edictum* Qui sella aut lectica vehitur, ire, non agere dicitur: iumentum vero ducere non potest, qui iter tantum habet. qui actum habet, et plostrum ducere et iumenta agere potest. sed trahendi lapidem aut tignum neutri eorum ius est: quidam nec hastam rectam ei ferre licere, quia neque eundi neque agendi gratia id faceret et possent fructus eo modo laedi. qui viam habent, eundi agendique ius habent: plerique et trahendi quoque et rectam hastam referendi[12], si
1 modo fructus non laedat. In rusticis autem praediis impedit servitutem medium praedium, quod non servit.

8 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Viae latitudo ex lege duodecim tabularum in porrectum octo pedes habet, in anfractum, id est ubi flexum est, sedecim.

9 *Paulus libro primo sententiarum* Servitus aquae ducendae vel hauriendae nisi ex capite vel ex fonte[13] constitui non potest: hodie tamen ex quocumque loco constitui solet.

10 *Idem libro quadragensimo nono ad edictum* Labeo ait talem servitutem constitui posse, ut aquam quaerere et inventam ducere liceat: nam si liceat nondum aedificato aedificio servitutem constituere, quare non aeque liceat nondum inventa aqua[14] eandem constituere servitutem? et si, ut quaerere liceat, cedere possumus, etiam ut inventa ducatur, cedi potest.

11 *Celsus libro vicensimo septimo digestorum* Per fundum, qui plurium est, ius mihi esse eundi agendi potest separatim cedi. ergo suptili ratione non aliter meum fiet ius, quam si omnes cedant et novissima demum cessione superiores omnes confirmabuntur: benignius tamen dicetur et antequam novissimus cesserit, eos, qui antea cesserunt, vetare uti cesso iure non posse.

12 *Modestinus libro nono differentiarum* Inter actum et iter nonnulla est differentia: iter est enim, qua quis pedes vel eques commeare potest, actus vero, ubi et armenta traicere[15] et vehiculum ducere liceat.

13 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Certo generi agrorum adquiri servitus potest, velut vineis, quod ea ad solum magis quam ad superficiem pertinet. ideo sublatis vineis servitus manebit: sed si in contrahenda servitute aliud actum erit, doli mali ex-
1 ceptio erit necessaria. Si totus ager itineri aut actui servit, dominus in eo agro nihil facere potest, quo servitus impediatur, quae ita diffusa est, ut omnes glaebae serviant, aut[16] si iter actusve sine ulla determinatione legatus est: modo determinabitur et qua primum iter determinatum est, ea servitus constitit[17], ceterae partes agri liberae sunt: igitur arbiter dandus est, qui utroque casu viam determinare debet.
2 Latitudo actus itinerisque ea est, quae demonstrata est: quod si nihil dictum est, hoc ab arbitro statuendum est. in via aliud iuris est: nam si dicta
3 latitudo non est, legitima debetur. Si locus non adiecta latitudine nominatus est, per eum qualibet iri poterit: sin autem praetermissus est aeque latitudine non adiecta, per totum fundum una poterit eligi via dumtaxat eius latitudinis, quae lege comprehensa est: pro quo ipso, si dubitabitur, arbitri officium invocandum est.

14 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Quintum Mucium* Per quem locum viam alii cessero, per eundem alii aquae ductum cedere non potero: sed et si aquae ductum alii concessero, alii iter per eundem locum vendere vel alias cedere non potero.

15 *Idem libro trigensimo primo ad Quintum Mucium* Quintus Mucius scribit, cum iter aquae vel cottidianae vel aestivae vel quae intervalla longiora habeat per alienum fundum erit, licere fistulam suam vel fictilem vel cuiuslibet generis in rivo ponere, quae aquam latius exprimeret, et quod vellet in rivo facere, licere, dum ne domino praedii aquagium deterius faceret.

16 *Callistratus libro tertio de cognitionibus* Divus Pius aucupibus ita rescripsit: *οὐκ ἔστιν εὔλογον ἀκόντων τῶν δεσποτῶν ὑμᾶς ἐν ἀλλοτρίοις χωρίοις ἰξεύειν*[18].

17 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt aquam de flumine publico pro modo pos-

(1) et *del.* (2) imponi *S* (3) *sic S cum Graecis*, pedamento *F* (4) haustum *om. F*, haustum ... tantum *add. F*² (5) servitus *Hal.* (6) *sic S*, nec appulsum *om. F*¹, *post* pecoris *add. F*² (7) habenti *scr.* (8) adicit *dett.* (9) vel *aut del. cum dett. aut ins.* alia (10) venire *F* (11) servitus sit *S*, servitutes sint *scr.* (12) ferendi *dett.* (13) ponte *F* (14) aquaere (*om. seq.* eandem ... quaerere) *F*¹, aquae *F*² (15) traiecere *F* (16) at *F*¹*S* (17) consistit *edd.* (18) *id est* non habet rationem vos in alienis locis invitis dominis aucupari

sessionum[1] ad irrigandos agros dividi oportere, nisi proprio iure quis plus sibi datum ostenderit. item rescripserunt aquam ita demum permitti duci, si sine iniuria alterius id fiat.

18 *Ulpianus libro quarto decimo ad Sabinum* Una est via et si per plures fundos imponatur, cum una servitus sit. denique quaeritur, an, si per unum fundum iero, per alium non per tantum tempus, quanto servitus amittitur, an retineam servitutem? et magis est, ut aut tota amittatur aut tota retineatur: ideoque si nullo usus sum, tota amittitur, si vel uno, tota servatur.

19 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Si unus ex sociis stipuletur iter ad communem fundum, inutilis est stipulatio, quia nec dari ei potest: sed si omnes stipulentur sive communis servus, singuli ex sociis sibi dari oportere petere possunt, quia ita dari eis potest[2]: ne, si stipulator viae plures heredes reliquerit, inutilis stipulatio fiat.

20 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Si mihi eodem tempore concesseris et ire agere per tuum locum et uti frui eo ius esse, deinde ego tibi concessero ius mihi uti frui non esse: non aliter eo loco uteris frueris, quam ut ire agere mihi recte liceat. item si et ducere per tuum fundum aquam iure potuero et in eo tibi aedificare invito me ius non fuerit: si tibi concessero ius esse aedificare, nihilo minus hanc servitutem mihi praestare debebis, ne aliter aedifices, quam ut ductus aquae meus maneat, totiusque eius rei condicio talis esse debet, qualis esset, si una dumtaxat initio concessio facta
1 esset. Servitus naturaliter, non manu facto laedere potest fundum servientem: quemadmodum si imbri crescat aqua in rivo aut ex agris in eum confluat aut aquae fons secundum rivum vel in eo ipso
2 inventus postea fuerit. Si fundo Seiano confinis fons fuerit, ex quo fonte per fundum Seianum aquam iure ducebam, meo facto fundo Seiano manet servi-
3 tus. Hauriendi ius non hominis[3], sed praedii est.

21 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Si mihi concesseris iter aquae per fundum tuum non destinata parte, per quam ducerem, totus fundus tuus serviet:

22 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* sed quae loca eius fundi tunc, cum ea fieret cessio, aedificiis arboribus vineis vacua fuerint, ea sola eo nomine servient.

23 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Via constitui vel latior octo pedibus vel angustior potest, ut tamen eam latitudinem habeat, qua vehiculum ire
1 potest: alioquin iter erit, non via. Si lacus perpetuus in fundo tuo est, navigandi quoque servitus, ut
2 perveniatur ad fundum vicinum, imponi potest. Si fundus serviens vel is cui servitus debetur publicaretur, utroque casu durant servitutes, quia cum sua
3 condicione quisque fundus publicaretur. Quaecumque servitus fundo debetur, omnibus eius partibus debetur: et ideo quamvis particulatim venierit, omnes partes servitus sequitur et ita, ut singuli recte agant ius sibi esse eundi[4]. si tamen fundus, cui servitus debetur, certis regionibus inter plures dominos divisus est, quamvis omnibus partibus servitus debeatur, tamen opus est, ut hi, qui non proximas partes servienti fundo habebunt, transitum per reliquas partes fundi divisi iure habeant aut, si proximi patiantur, transeant.

24 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Ex meo aquae ductu Labeo scribit cuilibet posse me vicino commodare[5]: Proculus contra, ut ne in meam partem[6] fundi aliam, quam ad quam servitus adquisita sit, uti[7] ea possit. Proculi sententia verior est.

25 *Idem libro trigensimo quarto ad Sabinum* Si partem fundi mei certam tibi vendidero, aquae ductus ius, etiamsi alterius partis causa plerumque ducatur, te quoque sequetur: neque ibi aut bonitatis agri aut usus eius aquae ratio habenda[8] est ita, ut eam solam partem fundi, quae pretiosissima sit aut maxime usum eius aquae desideret, ius eius ducendae sequatur, sed pro modo agri detenti[9] aut alienati fiat eius aquae divisio.

26 *Paulus libro quadragensimo septimo ad edictum* Si via iter actus aquae ductus legetur simpliciter per fundum, facultas est heredi, per quam partem fundi velit, constituere servitutem, si modo nulla captio legatario in servitute fit.

27 *Iulianus libro septimo digestorum* Si communi fundo meo et tuo serviat fundus Sempronianus et eundem in commune redemerimus, servitus extinguitur, quia par utriusque domini ius in utroque fundo esse incipit. at si proprio meo fundo[10] et proprio tuo idem serviat, manebit servitus, quia proprio fundo per communem servitus deberi potest.

28 *Idem libro trigensimo quarto digestorum* Itinere ad praedium commune duorum legato nisi uterque de loco itineris consentiat, servitus neque adquiritur neque deperit.

29 *Paulus libro secundo epitomarum Alfeni digestorum* Qui duo praedia confinia habuerat, superiorem fundum vendiderat: in lege ita dixerat, ut aquam sulco aperto emptori educere in fundum inferiorem recte liceat: si emptor ex alio fundo aquam acciperet et eam in inferiorem ducere vellet, quaesitum est, an possit id suo iure facere nec ne. respondi nihil amplius, quam quod ipsius fundi siccandi causa derivaret, vicinum inferiorem recipere debere.

30 *Idem libro quarto epitomarum Alfeni digestorum* Qui duo praedia habebat, in unius venditione aquam, quae in fundo nascebatur, et circa eam aquam late decem pedes exceperat: quaesitum est, utrum dominium loci ad eum pertineat an ut per eum locum accedere possit. respondit, si ita recepisset: 'circa eam aquam late pedes decem', iter dumtaxat videri venditoris esse.

31 *Iulianus libro secundo ex Minicio* Tria praedia continua trium dominorum adiecta[11] erant: imi praedii dominus ex summo fundo imo fundo servitutem aquae quaesierat et per medium fundum domino concedente in suum agrum ducebat: postea idem summum fundum emit: deinde imum fundum, in quem aquam induxerat, vendidit. quaesitum est, num imus fundus id ius aquae amisisset, quia, cum utraque praedia eiusdem domini facta essent, ipsa sibi servire non potuissent. negavit amisisse servitutem, quia praedium, per quod aqua ducebatur, alterius fuisset et quemadmodum servitus summo fundo, ut in imum fundum aqua veniret, imponi aliter non potuisset, quam ut per medium quoque fundum duceretur, sic eadem servitus eiusdem fundi amitti aliter non posset, nisi eodem tempore etiam per medium fundum aqua duci desisset aut omnium tria simul[12] praedia unius domini facta essent.

32 *Africanus libro sexto quaestionum* Fundus mihi tecum communis est: partem tuam mihi tradidisti et ad eundem viam per vicinum tuum proprium. recte eo modo servitutem constitutam ait neque quod dici soleat per partes nec adquiri nec imponi servitutes posse isto casu locum habere: hic enim non per partem servitutem adquiri, utpote cum in id tempus adquiratur, quo proprius meus fundus futurus sit.

33 *Idem libro nono quaestionum* Cum essent mihi et tibi fundi duo communes Titianus et Seianus et in divisione convenisset, ut mihi Titianus, tibi Seianus cederet, invicem partes eorum tradidimus et in tradendo dictum est, ut alteri per alterum aquam ducere liceret: recte esse servitutem impositam ait,

(1) possessionem *F* (2) a te *adscripsit spatii explendi causa, mox delevit* F^1 (3) nominis *F* (4) fundi F^1 (5) meo dare *S* (6) meam partem] partem mei *scr.* (7) uti] duci *scr.* (8) navenda *F* (9) retenti *scr.*

(10) fundo *om. F*, esse inc. at s. p. meo *add.* F^2 (11) *aut* continua *aut potius* adiecta *del.* (12) *aut* tria simul *aut potius* omnium *del.*

1 maxime si pacto stipulatio subdita sit. Per plurium praedia aquam ducis quoquo modo imposita servitute: nisi pactum vel stipulatio etiam de hoc subsecuta est, neque eorum cuivis neque alii vicino poteris haustum ex rivo cedere: pacto enim vel stipulatione intervenientibus et hoc concedi solet, quamvis nullum praedium ipsum sibi servire neque servitutis fructus constitui potest.

34 *Papinianus libro septimo quaestionum* Unus ex sociis fundi communis permittendo ius esse ire agere nihil agit: et ideo si duo praedia, quae mutuo serviebant, inter eosdem fuerint communicata, quoniam servitutes pro parte retineri placet, ab altero servitus alteri remitti non potest: quamvis enim unusquisque sociorum solus sit, cui servitus debetur, tamen quoniam non personae, sed praedia deberent, neque adquiri libertas neque remitti servitus per par-
1 tem poterit. Si fons exaruerit, ex quo ductum aquae habeo isque post constitutum tempus ad suas venas redierit, an aquae ductus amissus erit, quaeritur:

35 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* et Atilicinus ait Caesarem Statilio Tauro rescripsisse in haec verba: 'Hi, qui ex fundo Sutrino aquam ducere 'soliti sunt, adierunt me proposueruntque aquam, qua 'per aliquot annos usi sunt ex fonte, qui est in fundo 'Sutrino, ducere non potuisse[1], quod fons exaruisset, 'et postea ex eo fonte aquam fluere coepisse: pe'tieruntque a me, ut quod ius non neglegentia aut 'culpa sua amiserant, sed quia ducere non poterant, 'his restitueretur. quorum mihi postulatio cum non 'iniqua visa sit, succurrendum his putavi. itaque quod 'ius habuerunt tunc, cum primum ea aqua pervenire 'ad eos non potuit, id eis restitui placet.'

36 *Idem libro secundo responsorum* Cum fundo, quem ex duobus retinuit venditor, aquae ducendae servitus imposita sit, empto praedio quaesita servitus distractum denuo praedium sequitur: nec ad rem pertinet, quod stipulatio, qua poenam promitti placuit, ad personam emptoris, si ei forte frui non licuisset, relata est.

37 *Idem libro tertio responsorum* *Λούκιος Τίτιος Γαΐῳ Σεΐῳ τῷ ἀδελφῷ πλεῖστα χαίρειν. ὕδατος τοῦ ῥέοντος εἰς τὴν κρήνην τὴν κατασκευασθεῖσαν ἐν ἰσθμῷ ὑπὸ τοῦ πατρός μου δίδωμι καὶ χαρίζομαί σοι δάκτυλον εἰς τὴν οἰκίαν σου τὴν ἐν τῷ ἰσθμῷ, ἢ ὅπου δ' ἂν βούλῃ*[2]. quaero, an ex hac scriptura usus aquae etiam ad heredes Gaii Seii pertineat. Paulus respondit usum aquae personalem ad heredem Seii quasi usuarii transmitti non oportere.

38 *Idem libro primo manualium* Flumine interveniente via constitui potest, si aut vado transiri potest aut pontem habeat: diversum, si pontonibus traiciatur. haec ita, si per unius praedia flumen currat: alioquin si tua praedia mihi vicina sint, deinde flumen, deinde Titii praedia, deinde via publica, in quam iter mihi adquiri volo, dispiciamus ne nihil vetet a te mihi viam dari usque ad flumen, deinde a Titio usque ad viam publicam. sed videamus, num et si tu eorum praediorum dominus sis, quae trans flumen intra viam publicam sint, idem iuris sit, quia via consummari solet vel civitate tenus vel usque ad viam publicam vel usque ad flumen, in quo pontonibus traiciatur, vel usque ad proprium aliud eiusdem domini praedium: quod si est, non videtur interrumpi servitus, quamvis inter eiusdem domini praedia flumen publicum intercedat.

IIII[3].

COMMUNIA PRAEDIORUM TAM URBANORUM QUAM RUSTICORUM.

1[4] *Ulpianus libro secundo institutionum* Aedificia[5] urbana quidem praedia appellamus: ceterum etsi in villa aedificia sint, aeque servitutes urbano-
1 rum praediorum constitui possunt. Ideo autem hae servitutes praediorum appellantur, quoniam sine praediis constitui non possunt: nemo enim potest servitutem[6] adquirere vel urbani vel rustici praedii, nisi qui habet praedium.

2 *Idem libro septimo decimo ad edictum* De aqua per rotam tollenda ex flumine vel haurienda, vel si quis servitutem castello imposuerit, quidam dubitaverunt, ne hae servitutes non essent: sed rescripto imperatoris Antonini ad Tullianum adicitur, licet servitus iure non valuit, si tamen hac lege comparavit seu alio quocumque legitimo modo sibi hoc ius adquisivit, tuendum esse eum, qui hoc ius possedit.

3 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Duorum praediorum dominus si alterum ea lege tibi dederit, ut id praedium quod datur serviat ei quod ipse retinet, vel contra, iure imposita servitus intellegitur.

4 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Caveri, ut ad certam altitudinem monumentum aedificetur, non potest, quia id, quod humani iuris esse desiit, servitutem non recipit: sicut ne illa quidem servitus consistere potest, ut certus numerus hominum in uno loco humetur.

5 *Idem libro secundo epistularum* Proprium solum vendo[7]: an servitutem talem iniungere possim, ut mihi et vicino serviat? similiter si commune solum vendo, ut mihi et socio serviat, an consequi possim? respondi: servitutem recipere nisi sibi nemo potest: adiectio itaque vicini pro supervacuo habenda est, ita ut tota servitus ad eum, qui receperit, pertineat. solum autem commune vendendo ut mihi et socio serviat, efficere non possum, quia per unum socium communi solo servitus adquiri non potest.

6 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Si quis duas aedes habeat et alteras tradat, potest legem traditioni dicere, ut vel istae quae non traduntur servae sint his quae traduntur, vel contra ut traditae retentis aedibus serviant: parvique refert, vicinae sint ambae aedes an non. idem erit et in praediis rusticis: nam et si quis duos fundos habeat, alium alii potest servum facere tradendo. duas autem aedes simul tradendo non potest efficere alteras alteris servas, quia neque adquirere alienis aedibus servi-
1 tutem neque imponere potest. Si quis partem aedium tradet vel partem fundi, non potest servitutem imponere, quia per partes servitus imponi non potest, sed nec adquiri. plane si divisit fundum regionibus et sic partem tradidit pro diviso, potest alterutri servitutem imponere, quia non est pars fundi, sed fundus. quod et in aedibus potest dici, si dominus pariete medio aedificato unam domum in duas diviserit, ut plerique faciunt: nam et hic pro duabus
2 domibus accipi debet. Item si duo homines binas aedes communes habeamus, simul tradendo idem efficere possumus, ac si ego solus proprias binas aedes haberem. sed et si separatim tradiderimus, idem fiet, sic tamen, ut novissima traditio efficiat etiam prae-
3 cedentem traditionem efficacem. Si tamen alterae unius propriae sint aedes, alterae communes, neutris servitutem vel adquirere vel imponere me posse Pom-
3*a* ponius libro octavo ex Sabino scripsit. Si in venditione quis dixerit servas fore aedes quas vendidit, necesse non habet liberas tradere: quare vel suis aedibus eas servas facere potest vel vicino concedere servitutem, scilicet ante traditionem. plane si Titio servas fore dixit, si quidem Titio servitutem concesserit, absolutum est: si vero alii concesserit, ex empto tenebitur. a quo non abhorret, quod Marcellus libro sexto digestorum scribit, si quis in tradendo dixerit fundum Titio servire, cum ei non serviret, esset autem obligatus venditor Titio ad servitutem praestan-

(1) se *ins.* (2) *βουλει F, βουαν P.* — *Id est:* Lucius Titius Gaio Seio fratri salutem plurimam. Aquae, quae fluit in lacum a patre meo factum in isthmo, digitum tibi do donoque in domum tuam in isthmo vel quocunque velis.

(3) *Ed.* 2...5; *Sab.* 1. 6...16; *Pap.* 17. 18. — *Bas.* 58, 4
(4) § 1 = *Inst.* 2, 3, 3 (5) in oppidis *ins.* (6) servitem *F*
(7) vendendo *F*²

dam, an agere possit ex vendito, ut emptor servitutem imponi patiatur praedio quod mercatus est: magisque putat permittendum agere. idemque ait et si possit venditor Titio servitutem vendere, aeque agere permittendum. haec ita demum, si recipiendae servitutis gratia id in traditione expressum est: ceterum si quis, inquit, veritus, ne servitus Titio debeatur, ideo hoc excepit, non erit ex vendito actio, si nullam servitutem promisit.

7 *Paulus libro quinto ad Sabinum* In tradendis unis aedibus ab eo, qui binas habet, species servitutis exprimenda est, ne, si generaliter servire dictum erit, aut nihil valeat, quia incertum sit, quae servitus excepta sit, aut omnis servitus imponi de-
1 beat. Interpositis quoque alienis aedibus[1] imponi potest, veluti ut altius tollere vel non tollere liceat vel etiamsi[2] iter debeatur, ut ita convalescat, si mediis aedibus servitus postea imposita fuerit: sicuti per plurium praedia servitus imponi etiam diversis temporibus potest. quamquam dici potest, si tria praedia continua habeam et extremum tibi tradam[3], vel tuo vel meis praediis servitutem adquiri posse: si vero extremo, quod retineam, quia[4] et medium meum sit, servitutem consistere, sed si rursus aut id, cui adquisita sit servitus, aut medium alienavero, interpellari eam[5], donec medio praedio servitus imponatur.

8 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Si, cum duas haberem insulas, duobus eodem momento tradidero, videndum est, an servitus alterutris imposita valeat, quia alienis quidem aedibus nec imponi nec adquiri servitus potest. sed ante traditionem peractam suis magis adquirit vel imponit is qui tradit ideoque valebit servitus.

9 *Idem libro decimo ad Sabinum* Si ei, cuius praedium mihi serviebat, heres exstiti[6] et eam hereditatem tibi vendidi, restitui in pristinum statum servitus debet, quia id agitur, ut quasi tu heres videaris exstitisse.

10 *Ulpianus libro decimo ad Sabinum* Quidquid venditor servitutis nomine sibi recipere vult, nominatim recipi oportet: nam illa generalis receptio 'quibus est servitus utique est' ad extraneos pertinet, ipsi nihil prospicit venditori ad iura eius conservanda: nulla enim habuit, quia nemo ipse sibi servitutem debet: quin immo et si debita fuit servitus, deinde dominium rei servientis pervenit ad me, consequenter dicitur extingui servitutem.

11 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Refectionis gratia accedendi ad ea loca, quae non serviant, facultas tributa est his, quibus servitus debetur, qua tamen accedere eis sit necesse, nisi in cessione servitutis nominatim praefinitum sit, qua accederetur: et ideo nec secundum rivum nec supra eum (si forte sub terra aqua ducatur) locum religiosum dominus soli facere potest, ne servitus intereat: et id verum est. sed et depressurum vel adlevaturum rivum, per quem aquam iure duci potestatem habes[7],
1 nisi si ne id faceres cautum sit. Si prope tuum[8] fundum ius est mihi aquam rivo ducere, tacita[9] haec iura sequuntur, ut reficere mihi rivum liceat, ut adire, qua proxime possim, ad reficiendum eum ego fabrique mei, item ut spatium relinquat mihi dominus fundi, qua[10] dextra et sinistra ad rivum adeam et quo terram limum lapidem harenam calcem iacere possim.

12 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Cum fundus fundo servit, vendito quoque fundo servitutes sequuntur. aedificia quoque fundis et fundi aedificiis eadem condicione serviunt.

13 *Ulpianus libro sexto opinionum* Venditor fundi Geroniani fundo Botriano[11], quem retinebat, legem dederat, ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur. quamvis mari, quod natura omnibus patet, servitus imponi privata lege non potest, quia tamen bona fides contractus legem servari venditionis exposcit, personae possidentium aut in ius eorum succedentium per stipulationis vel venditionis legem obli-
1 gantur. Si constat in tuo agro lapidicinas esse, invito te nec privato nec publico nomine quisquam lapidem caedere potest, cui id faciendi ius non est: nisi talis consuetudo in illis lapidicinis consistat, ut si quis voluerit ex his caedere, non aliter hoc faciat, nisi prius solitum solacium[12] pro hoc domino praestat: ita tamen lapides caedere debet, postquam satisfaciat domino, ut neque usus necessarii lapidis intercludatur neque commoditas rei iure domino adimatur.

14 *Iulianus libro quadragensimo primo digestorum* Iter nihil prohibet sic constitui, ut quis interdiu dumtaxat eat: quod fere circa praedia urbana etiam necessarium est.

15 *Paulus libro primo epitomarum Alfeni digestorum* Qui per certum[13] locum iter aut actum alicui cessisset, eum pluribus per eundem locum vel iter vel actum cedere posse verum est: quemadmodum si quis vicino suas aedes servas fecisset, nihilo minus aliis quot vellet multis eas aedes servas facere potest.

16[14] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Potest etiam in testamento heredem suum quis damnare, ne altius aedes suas tollat, ne luminibus aedium vicinarum[15] officiat, vel ut patiatur eum tignum in parietem immittere, vel stillicidia adversus eum habere, vel ut patiatur vicinum per fundum suum vel heredis ire agere aquamve ex eo ducere.

17 *Papinianus libro septimo quaestionum* Si precario vicinus in tuo maceriam duxerit, interdicto 'quod precario habet' agi non poterit, nec maceria posita donatio servitutis perfecta intellegitur, nec utiliter intendetur ius sibi esse invito te aedificatum habere, cum aedificium soli condicionem secutum inutilem faciat intentionem. ceterum si in suo maceriam precario, qui servitutem tibi debuit, duxerit, neque libertas usucapietur et interdicto 'quod precario habet' utiliter cum eo agetur. quod si donationis causa permiseris, et interdicto agere non poteris et servitus donatione tollitur.

18 *Paulus libro primo manualium* Receptum est, ut plures domini et non pariter cedentes servitutes imponant vel adquirant, ut tamen ex novissimo actu etiam superiores confirmentur perindeque sit, atque si eodem tempore omnes cessissent. et ideo si is qui primus cessit vel defunctus sit vel alio genere[16] vel alio modo partem suam alienaverit, post deinde socius cesserit, nihil agetur: cum enim postremus cedat, non retro adquiri servitus videtur, sed perinde habetur, atque si[17], cum postremus cedat, omnes cessissent: igitur rursus hic actus pendebit, donec novus socius cedat. idem iuris est et si uni ex dominis cedatur, deinde in persona socii aliquid horum acciderit. ergo et ex diverso si ei, qui non cessit, aliquid tale eorum contigerit, ex integro omnes cedere debebunt: tantum enim tempus eis remissum est, quo[18] dare facere possunt, vel diversis temporibus possint, et ideo non potest uni[19] vel unus cedere. idemque dicendum est et si alter cedat, alter leget servitutes. nam si omnes socii legent servitutes et pariter eorum adeatur hereditas, potest dici utile esse legatum: si diversis temporibus, inutiliter dies legati cedit: nec enim sicut viventium, ita et defunctorum actus suspendi receptum est.

(1) servitus *ins. Krueger* (2) etiam sic *scr.* (3) tradem *F* (4) quia] quamdiu *scr.* (5) eum *F* (6) exstitit *F* (7) duci potestatem habes] *sic F et vix aliter Graeci,* ducis potestatem habes *S, fuit* ducis (8) prope tuum F^2 *cum B,* per tuum *S recte,* perpetuum F^1 (9) tacite *edd.* *cum Graecis* (10) quo F^1 (11) botroiano F^1 (12) solarium *dett.* (13) *sic S,* certi *F* (14) *cf. Inst.* 2, 3, 4 (15) vinicarum *F* (16) in bona eius successum sit *ins.* (17) post *posuit, mox delevit* F^1 (18) quo ... vel] quod dare facere possunt ut *scr.* (19) cedi *ins.*

V[1].
SI SERVITUS VINDICETUR VEL AD ALIUM PERTINERE NEGETUR.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Actiones de servitutibus rusticis sive urbanis eorum sunt, quorum praedia sunt: sepulchra autem nostri dominii non sunt: adquin viam ad sepulchrum possumus vindicare.

2 *Idem libro septimo decimo ad edictum* De servitutibus in rem actiones competunt nobis ad exemplum earum quae ad usum fructum pertinent, tam confessoria quam negatoria, confessoria ei qui servitutes sibi competere contendit, negatoria domino qui
1 negat. Haec autem in rem actio confessoria nulli alii quam domino fundi competit: servitutem enim nemo vindicare potest quam is qui dominium in fundo
2 vicino habet, cui servitutem dicit deberi. Recte Neratius scribit, si medii loci usus fructus legetur, iter quoque sequi (per ea scilicet loca fundi, per quae qui usum fructum cessit constitueret) quatenus est ad fruendum necessarium: namque sciendum est iter, quod fruendi gratia fructuario praestatur, non esse servitutem, neque enim potest soli fructuario servitus deberi: sed si fundo debeatur, et ipse fruc-
3 tuarius ea utetur. Pomponius dicit fructuarium interdicto de itinere uti posse, si hoc anno usus est: alibi enim de iure, id est in confessoria actione, alibi de facto, ut in hoc interdicto, quaeritur: quod et Iulianus libro quadragensimo octavo digestorum scribit. pro sententia Iuliani facit, quod Labeo scribit, etiamsi testator usus sit qui legavit usum fructum, debere utile interdictum fructuario dari, quemadmodum heredi vel emptori competunt haec interdicta.

3 *Idem libro septuagensimo ad edictum* Sed et si partem fundi quis emerit, idem dicendum est.

4 *Idem libro septimo decimo ad edictum* Loci corpus non est dominii ipsius, cui servitus debetur,
1 sed ius eundi habet. Qui iter sine actu vel actum
2 sine itinere habet, actione de servitute utetur. In confessoria actione, quae de servitute movetur, fructus etiam veniunt. sed videamus, qui esse fructus servitutis possunt: et est verius id demum fructuum nomine computandum, si quid sit quod intersit agentis servitute non prohiberi. sed et in negatoria actione, ut Labeo ait, fructus computantur, quanti interest petitoris non uti fundi sui itinere adversarium:
3 et hanc sententiam et Pomponius probat. Si fundus, cui iter debetur, plurium sit, unicuique in solidum competit actio, et ita et Pomponius libro quadragensimo primo scribit: sed in aestimationem id quod interest veniet, scilicet quod eius interest, qui experietur. itaque de iure quidem ipso singuli experientur et victoria et aliis proderit, aestimatio autem ad quod eius interest revocabitur, quamvis per unum
4 adquiri servitus non possit. Sed et si duorum fundus sit qui servit, adversus unumquemque poterit ita agi et, ut Pomponius libro eodem scribit, quisquis defendit, solidum debet restituere, quia divisio-
5 nem haec res non recipit. Si quis mihi itineris vel actus vel viae controversiam non faciat, sed reficere sternere non patiatur, Pomponius libro eodem scribit confessoria actione mihi utendum: nam et si arborem impendentem habeat vicinus, qua viam vel iter invium vel inhabile facit, Marcellus quoque apud Iulianum notat iter petendum vel viam vindicandam. sed de refectione viae et interdicto uti possumus, quod de itinere actuque reficiendo competit: non tamen si silice quis sternere velit, nisi nominatim id
6 convenit. Sed et de haustu, quia servitus est,
7 competunt nobis in rem actiones. Competit autem de servitute actio domino aedificii neganti servitutem se vicino debere, cuius aedes non in totum liberae sunt, sed ei cum quo agitur servitutem non debent. verbi gratia habeo aedes, quibus sunt vicinae Seianae et Sempronianae, Sempronianis servitutem debeo, adversus dominum Seianarum volo experiri altius me tollere prohibentem: in rem actione experiar: licet enim serviant aedes meae, ei tamen cum quo agitur non serviunt: hoc igitur intendo habere me ius altius tollendi invito eo cum quo ago: quantum enim ad eum pertinet, liberas aedes habeo.
8 Si cui omnino altius tollere non liceat, adversus eum recte agetur ius ei non esse tollere. haec servitus et ei, qui ulteriores aedes habet, deberi poterit

5 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* et ideo si inter meas et Titii aedes tuae aedes intercedant, possum Titii aedibus servitutem imponere, ne liceat ei[2] altius tollere, licet tuis non imponatur: quia donec tu non extollis, est utilitas servitutis.

6 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Et si forte qui medius est, quia servitutem non debebat, altius extulerit aedificia sua, ut iam ego non videar luminibus tuis obstaturus, si aedificavero, frustra intendes ius mihi non esse ita aedificatum habere invito te: sed si intra tempus statutum rursus deposuerit aedificium suum vicinus, renascetur tibi vindi-
1 catio. Sciendum tamen in his servitutibus possessorem esse eum[3] iuris et petitorem. et si forte non habeam aedificatum altius in meo, adversarius meus possessor est: nam cum nihil sit innovatum, ille possidet et aedificantem[4] me prohibere potest et civili actione et interdicto quod vi aut clam: idem et si lapilli iactu impedierit. sed et[5] si patiente eo
2 aedificavero, ego possessor ero effectus. Etiam de servitute, quae oneris ferendi causa imposita erit, actio nobis competit, ut et onera ferat et aedificia reficiat ad eum modum, qui servitute imposita comprehensus est. et Gallus putat non posse ita servitutem imponi, ut quis facere aliquid cogeretur, sed ne me facere prohiberet: nam in omnibus servitutibus refectio ad eum pertinet, qui sibi servitutem adserit, non ad eum, cuius res servit. sed evaluit Servi sententia, in proposita specie ut possit quis defendere ius sibi esse cogere adversarium reficere parietem ad onera sua sustinenda. Labeo autem hanc servitutem non hominem debere, sed rem, denique
3 licere domino rem derelinquere scribit. Haec autem actio in rem magis est quam in personam et non alii competit quam domino aedium et adversus
4 dominum, sicuti ceterarum servitutium intentio. Si aedes plurium dominorum sint, an in solidum agatur, Papinianus libro tertio quaestionum tractat: et ait singulos dominos in solidum agere, sicuti de ceteris servitutibus excepto usu fructu. sed non idem respondendum inquit, si communes aedes essent, quae
5 onera vicini sustinerent. Modus autem refectionis in hac actione ad eum modum pertinet, qui in servitute imposita[6] continetur: forte ut reficiat lapide quadrato vel lapide structili vel quovis alio
6 opere, quod in servitute dictum est. Veniunt et fructus in hac actione, id est commodum quod ha-
7 beret, si onera aedium eius vicinus sustineret. Parietem autem meliorem quidem, quam in servitute impositum est, facere licet: deteriorem si facit, aut per hanc actionem aut per operis novi nuntiationem prohibetur.

7 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Harum actionum eventus hic est, ut victori officio iudicis aut res praestetur aut cautio. res ipsa haec est, ut iubeat adversarium iudex emendare vitium parietis et idoneum praestare. cautio haec est, ut eum iubeat de reficiendo pariete cavere neque se neque successores suos prohibituros altius tollere sublatumque habere: et si caverit, absolvetur. si vero neque rem praestat neque cautionem, tanti condemnet, quanti actor in litem iuraverit.

8 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Sicut autem refectio parietis ad vicinum pertinet, ita fultura aedificiorum vicini cui servitus debetur, quam-

(1) *Ed.* 1...13; *Sab.* 14...19; *App.* 20. 21. — *Bas.* 58, 5
(2) *sic S*, et *F* (3) eum *del.* (4) *sic* F^{ae} *cum Graecis*, aedificante F^{em} (5) et *del.* (6) servitutemposita *F*

diu paries reficitur [1], ad inferiorem vicinum non debet
pertinere: nam si non vult superior fulcire, deponat,
et restituet, cum paries fuerit restitutus. et hic quo-
que sicut in ceteris servitutibus actio contraria da-
1 bitur, hoc est ius tibi non esse me cogere. Com-
petit mihi actio adversus eum, qui cessit mihi talem
servitutem, ut in parietem eius tigna inmittere mihi
liceat supraque ea tigna verbi gratia porticum am-
bulatoriam facere superque eum parietem columnas
structiles imponere, quae tectum porticus ambulato-
2 riae sustineant. Distant autem hae actiones inter
se, quod superior quidem locum habet etiam ad com-
pellendum vicinum reficere parietem meum, haec vero
locum habet ad hoc solum, ut tigna suscipiat, quod
3 non est contra genera [2] servitutium. Sed si quae-
ritur, quis possessoris, quis petitoris partes sustineat,
sciendum est possessoris partes sustinere, si quidem
tigna immissa sint, eum, qui servitutem sibi deberi
4 ait, si vero non sunt immissa, eum qui negat. Et
si quidem is optinuerit, qui servitutem sibi defendit,
non debet ei servitus cedi, sive recte pronuntiatum
est, quia habet, sive perperam, quia per sententiam
non debet servitus constitui, sed quae est declarari.
plane si non utendo amisit dolo malo domini aedium
post litem contestatam, restitui ei oportet, quemad-
5 modum placet in domino [3] aedium. Aristo Ce-
rellio Vitali respondit non putare se ex taberna ca-
siaria fumum in superiora aedificia iure immitti posse,
nisi ei rei [4] servitutem talem admittit. idemque ait:
et ex superiore in inferiora non aquam, non quid
aliud immitti licet: in suo enim alii hactenus facere
licet, quatenus nihil in alienum immittat, fumi autem
sicut aquae esse immissionem: posse igitur superio-
rem cum inferiore agere ius illi non esse id ita facere.
Alfenum denique scribere ait posse ita agi ius illi non
esse in suo lapidem caedere, ut in meum fundum
fragmenta cadant. dicit igitur Aristo eum, qui tabernam
casiariam a Minturnensibus conduxit, a superiore pro-
hiberi posse fumum immittere, sed Minturnenses ei ex
conducto teneri: agique sic posse dicit cum eo, qui eum
fumum immittat, ius ei non esse fumum immittere.
ergo per contrarium agi poterit ius esse fumum im-
mittere: quod et ipsum videtur Aristo probare. sed
et interdictum uti possidetis poterit locum habere, si
6 quis prohibeatur, qualiter velit, suo uti. Apud
Pomponium dubitatur libro quadragensimo primo lec-
tionum, an quis possit ita agere licere fumum non
gravem, puta ex foco, in suo facere aut non licere.
et ait magis non posse agi, sicut agi non potest ius
esse in suo ignem facere aut sedere aut lavare.
7 Idem in diversum probat: nam et in balineis [5], in-
quit, vaporibus cum Quintilla cuniculum pergentem
in Ursi Iuli [6] instruxisset, placuit potuisse tales ser-
vitutes imponi.

9 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Si
eo loco, per quem mihi iter debetur, tu aedificaveris,
possum intendere ius mihi esse ire agere: quod si
probavero, inhibebo opus tuum. item Iulianus scrip-
sit, si vicinus in suo aedificando effecerit, ne [7] stilli-
cidium meum reciperet, posse me agere de iure meo,
id est ius esse immittendi stillicidium, sicut in via
diximus. sed si quidem nondum aedificavit, sive usum
fructum sive viam habet, ius sibi esse ire agere vel
frui intendere potest: quod si iam aedificavit domi-
nus, is qui iter et actum habet adhuc potest inten-
dere ius sibi esse, fructuarius autem non potest,
quia amisit usum fructum: et ideo de dolo actionem
dandam hoc casu Iulianus ait. contra si in itinere,
quod per fundum tibi debeo, aedifices, recte inten-
dam ius tibi non esse aedificare vel aedificatum ha-
bere, quemadmodum si in area mea quid aedifices.
1 Qui latiore via vel angustiore usus est, retinet
servitutem, sicuti qui aqua, ex qua ius habet utendi,
alia mixta usus est, retinet ius suum.

10 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* Si quis diuturno usu et longa quasi possessione
ius aquae ducendae nactus sit, non est ei necesse
docere de iure, quo aqua constituta est, veluti ex
legato vel alio modo, sed utilem habet actionem, ut
ostendat per annos forte tot usum se non vi non
1 clam non precario possedisse. Agi autem hac
actione poterit non tantum cum eo, in cuius agro
aqua oritur vel per cuius fundum ducitur, verum
etiam cum omnibus agi poterit, quicumque aquam
non [8] ducere impediunt, exemplo ceterarum servitu-
tium. et generaliter quicumque aquam ducere impe-
diat, hac actione cum eo experiri potero.

11 *Marcellus libro sexto digestorum* An unus
ex sociis in communi loco invitis ceteris iure aedi-
ficare possit, id est an, si prohibeatur a sociis, pos-
sit cum his ita experiri ius sibi esse aedificare, et
an socii cum eo ita agere possint ius sibi prohibendi
esse vel illi ius aedificandi non esse: et si aedifica-
tum iam sit, non possit [9] cum eo ita experiri ius tibi
non esse ita aedificatum habere, quaeritur. et magis
dici potest prohibendi potius quam faciendi esse ius
socio, quia magis ille, qui facere conatur ut dixi,
quodammodo sibi alienum quoque ius praeripit, si
quasi solus dominus ad suum arbitrium uti iure [10]
communi velit.

12 *Iavolenus libro secundo epistularum* Egi ius
illi non esse signa in parietem meum immissa habere:
an et de futuris non immittendis cavendum est? re-
spondi: iudicis officio contineri puto, ut de futuro
quoque opere caveri debeat.

13 *Proculus libro quinto epistularum* Fistulas,
quibus aquam duco, in via publica habeo et hae
ruptae inundant parietem tuum: puto posse te me-
cum recte agere ius mihi non esse flumina ex meo
in tuum parietem fluere.

14 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum*
Si, cum meus proprius esset paries, passus sim te
immittere tigna quae antea habueris: si nova velis
immittere, prohiberi a me potes: immo etiam agere
tecum potero, ut ea, quae nova immiseris, tollas.
1 Si paries communis opere abs te facto in aedes
meas se inclinaverit, potero tecum agere ius tibi non
esse parietem illum ita habere.

15 *Ulpianus libro sexto opinionum* Altius aedes
suas [11] extollendo, ut luminibus domus minoris annis
viginti quinque vel impuberis, cuius curator vel tutor
erat [12], officiatur, efficit: quamvis hoc quoque nomine
actione ipse heredesque teneantur, quia quod alium
facientem prohibere ex officio necesse habuit, id ipse
committere non debuit, tamen et adversus possiden-
tem easdem aedes danda est impuberi vel minori
actio, ut quod non iure factum est tollatur.

16 *Iulianus libro septimo digestorum* Si a te
emero, ut mihi liceat ex aedibus meis in aedes tuas
stillicidium immittere et postea te sciente ex causa
emptionis immissum habeam, quaero, an ex hac causa
actione quadam vel exceptione tuendus sim. respondi
utroque auxilio me usurum.

17 *Alfenus libro secundo digestorum* Si quando
inter aedes binas paries esset, qui ita ventrem face-
ret [13], ut in vicini domum semipedem aut amplius
procumberet, agi oportet ius non esse illum parietem
1 ita proiectum in suum esse invito se. Cum in
domo Gaii Sei locus quidam aedibus Anni ita ser-
viret, ut in eo loco positum habere ius Seio non
esset, et Seius in eo silvam sevisset, in qua labra et
tenes [14] cucumellas positas haberet, Annio consilium
omnes iuris periti dederunt, ut cum eo ageret [15] ius
ei non esse in eo loco ea posita habere invito se.

(1) reficietur F^1 (2) regulas *scr.* (3) dominio *dett.* (4) serviunt: nam *ins.* (5) balneariis *cum Graecis* (6) iursiiuli F^1, in hortis iulii F^2S (7) he F^1, et F^2 (8) nos *Hotomanus* (9) num possint *dett.* (10) iure] re *scr.* (11) tuas F (12) *sic* F^1, eras F^2S (13) facere F (14) tenes] lenes et *Hotomanus collatis Afranii et Laberii locis apud Nonium p.* 544, *qui iungunt uterque* 'labella lenis', *item D.* 19, 1, 15: lines et labra (16) *sic* F^1, agere F^2

2 Secundum cuius parietem vicinus sterculinum fecerat, ex quo paries madescebat[1], consulebatur[2], quemadmodum posset vicinum cogere, ut sterculinum tolleret. respondi, si in loco publico id fecisset, per interdictum cogi posse, sed si in privato, de servitute agere oportere: si damni infecti stipulatus esset, possit per eam stipulationem, si quid ex ea re sibi damni datum esset, servare

18 *Iulianus libro sexto ex Minicio* Is, cuius familia vicinum prohibebat aquam ducere, sui potestatem non faciebat, ne secum agi posset: quaerit actor, quid sibi faciendum esset respondi oportere praetorem causa cognita iubere bona adversarii possideri et non ante inde discedere, quam is actori ius aquae ducendae constituisset et si quid, quia aquam ducere prohibitus esset, siccitatibus detrimenti cepisset, veluti si prata arboresve exaruisset[3].

19 *Marcianus libro quinto regularum* Si de communi servitute quis bene quidem deberi intendit, sed aliquo modo litem perdidit culpa sua, non est aequum hoc ceteris damno esse: sed si per collusionem cessit lite[4] adversario, ceteris dandam esse actionem de dolo Celsus scripsit, idque ait Sabino placuisse.

20 *Scaevola libro quarto digestorum* Testatrix fundo, quem legaverat, casas iunctas habuit: quaesitum est, si hae fundo legato non cederent eumque legatarius vindicasset, an iste fundus aliquam servitutem casis deberet aut, si ex fideicommissi causa eum[5] sibi dari legatarius desideraret, heredes servitutem aliquam casis excipere deberent. respondit de-
1 beri[6]. Plures ex municipibus, qui diversa praedia possidebant, saltum communem, ut ius compascendi haberent, mercati sunt idque etiam a successoribus eorum est observatum: sed nonnulli ex his, qui hoc ius habebant, praedia sua illa propria venum dederunt. quaero, an in venditione etiam ius illud secutum sit praedia, cum eius voluntatis venditores fuerint[7], ut et hoc alienarent. respondit id observandum, quod actum inter contrahentes esset: sed si voluntas contrahentium manifesta non sit, et hoc ius ad emptores transire. item quaero, an, cum pars illorum propriorum fundorum legato ad aliquem transmissa sit, aliquid iuris secum huius compascui traxerit. respondit, cum id quoque ius fundi, qui legatus esset, videretur, id quoque cessurum legatario.

21 *Labeo libro primo pithanon a Paulo epitomatorum* Si qua aqua nondum apparet, eius iter ductus constitui non potest. *Paulus:* immo puto idcirco id falsum esse, quia cedi potest, ut aquam quaereres et inventam ducere liceret.

VI[8].

QUEMADMODUM SERVITUTES AMITTUNTUR[9]

1 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Servitutes praediorum confunduntur, si idem utriusque praedii dominus esse coeperit.

2 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Qui iter et actum habet, si statuto tempore tantum ierit, non perisse actum, sed manere Sabinus Cassius Octavenus aiunt: nam ire quoque per se eum posse qui actum haberet.

3 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Iura praediorum morte et capitis deminutione non perire vulgo traditum est.

4 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* Iter sepulchro debitum non utendo numquam amittitur.

5 *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* Servitus et per socium et fructuarium et bonae fidei possessorem nobis retinetur:

6 *Celsus libro quinto digestorum* nam satis est
1 fundi nomine itum esse. Si ego via, quae nobis per vicini fundum debebatur, usus fuero, tu autem constituto tempore cessaveris, an ius tuum amiseris? et e contrario, si vicinus, cui via per nostrum fundum debebatur, per meam partem ierit egerit, tuam partem ingressus non fuerit, an partem tuam liberaverit? Celsus respondit: si divisus est fundus inter socios regionibus, quod ad servitutem attinet, quae ei fundo debebatur, perinde est, atque si ab initio duobus fundis debita sit: et sibi quisque dominorum usurpat servitutem, sibi non utendo deperdit nec amplius in ea re causae eorum fundorum miscentur: nec fit ulla iniuria ei cuius fundus servit, immo si quo melior, quoniam alter dominorum utendo sibi,
1a non toti fundo proficit. Sed si is fundus qui servierit ita divisus est, plusculum dubitationis ea res habet: nam si certus ac finitus viae locus est, tunc, si per longitudinem eius fundus divisus est, eadem omnia servanda erunt, quae si initio constituendae eius servitutis similiter hic duo fundi fuissent: si vero per latitudinem viae fundus divisus est (nec multum refert, aequaliter id factum est an inaequaliter), tunc manet idem ius servitutis, quod fundo indiviso fuerat, nec aut usu detineri aut non utendo deperire nisi tota via poterit: nec si forte inciderit, ut semita, quae per alterum dumtaxat fundum erit, uteretur, idcirco alter fundus liberabitur, quoniam unum atque eo modo individuum viae ius
1b est. Possunt tamen alterutrum fundum liberare, si modo hoc specialiter convenit: certe si is cui servitus debebatur alterum ex ea divisione fundum redemerit, num ideo minus ea[10] re fundi alterius servitus permanebit? nec video, quid absurde[11] consecuturum sit eam sententiam fundo altero manente servo: si modo et ab initio potuit angustior constitui via quam lege finita est et adhuc id loci superest in eo fundo, cui remissa servitus non est, ut sufficiat viae: quod si minus loci superest quam viae sufficiat, uterque fundus liberabitur, alter propter redemptionem, alter, quia per eum locum qui superest via constitui
1c non potest. Ceterum si ita constitutum est ius viae, ut per quamlibet partem fundi ire agere liceat, idque vel subinde mutare nihil prohibet atque ita divisus est fundus: si per quamlibet eius partem aeque ire[12] atque agi possit, tunc perinde observabimus atque si ab initio duobus fundis duae servitutes iniunctae fuissent, ut altera retineri, altera non utendo
1d possit deperire. Nec me fallit alieno facto ius alterius immutatu[13] iri, quoniam ante satius[14] fuerat per alteram partem ire agere, ut idem ius ei[15] in altera parte fundi retineretur[16]: contra illud commodum accessisse ei cui via debebatur, quod per duas pariter vias ire agere possit bisque octonos[17] in porrectum et senos denos in anfractum.

7 *Paulus libro tertio decimo ad Plautium* Si sic constituta sit aqua, ut vel aestate ducatur tantum vel uno mense, quaeritur quemadmodum non utendo amittatur, quia non est continuum tempus, quo cum uti non[18] potest, non sit usus. itaque[19] et si alternis annis vel mensibus quis aquam habeat, duplicato constituto tempore amittitur. idem et de itinere custoditur. si vero alternis diebus aut die toto[20] aut tantum nocte, statuto legibus tempore amittitur, quia una servitus est: nam et si alternis horis vel una hora cottidie servitutem habeat, Servius[21] scribit perdere eum non utendo servitutem, quia id quod habet cottidianum sit.

8 *Idem libro quinto decimo ad Plautium* Si stillicidii immittendi ius habeam in aream tuam et permisero ius tibi in ea area aedificandi, stillicidii im-

(1) madescedebat *F* (2) consulebat *scr.* (3) exaruisset *F*, exaruissent *S*, exaruissent, restituisset *scr.* (4) litem *F*[1] (5) eum] cum *FS* (6) debere *dett.* (7) fuerunt *F*[2]

(8) *Ed.* 1...17; *Sab.* 18...20. 22. 24; *Pap.* 21. 23. 25. — *Bas.* 58, 6 (9) amittantur *ind F* (10) *sic F*[a], eam *F*[b]

(11) absurdi *edd.* (12) iri *Hal.* (13) immutatum *F*[2] (14) satis *edd.* (15) ei] et *scr.* (16) *sic dett.*, retinetur *FS* (17) pedes *ins. Brencm.* (18) non *del.* (19) *quaedam excidisse de aqua aestiva et menstrua quo tempore amittantur vidit Krueger* (20) toto] tantum *dett. cum B* (21) servitus *F*

mittendi ius amitto. et similiter si per tuum fundum via mihi debeatur et permisero tibi in eo loco, per quem via mihi debetur, aliquid facere, amitto ius viae. Is qui per partem itineris it totum ius usurpare videtur.

9 *Iavolenus libro tertio ex Plautio* Aqua si in partem aquagi influxit, etiamsi non ad ultima loca pervenit, omnibus tamen partibus usurpatur [1].

10 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* Si communem fundum ego et pupillus haberemus, licet uterque non uteretur, tamen propter pupillum et ego
1 viam retineo. Si is, qui nocturnam aquam habet, interdiu per constitutum ad amissionem tempus usus fuerit, amisit nocturnam servitutem, qua usus non est. idem est in eo, qui certis horis aquae ductum habens aliis usus fuerit nec ulla parte earum horarum.

11 *Marcellus libro quarto digestorum* Is cui via vel actus debebatur, ut vehiculi certo genere uteretur, alio genere fuerat usus: videamus ne amiserit servitutem et alia sit eius condicio, qui amplius oneris quam licuit vexerit, magisque hic plus quam aliud egisse videatur: sicuti [2] latiore itinere usus esset aut si plura iumenta egerit quam licuit aut aquae admiscuerit aliam. ideoque in omnibus istis quaestionibus servitus quidem non amittitur, non autem conceditur plus quam pactum est in servitute habere.
1 Heres, cum legatus esset fundus sub condicione, imposuit ei servitutes: extinguentur, si legati condicio existat. videamus, an adquisitae sequantur legatarium: et magis dicendum est, ut sequantur.

12 *Celsus libro vicensimo tertio digestorum* Qui fundum alienum bona fide emit, itinere quod ei fundo debetur usus est: retinetur id ius itineris: atque etiam, si precario aut vi deiecto domino possidet: fundus enim qualiter [3] se habens ita, cum in suo habitu possessus est, ius non deperit [4], neque refert, iuste nec ne possideat, qui talem eum possidet. quare fortius [5] et si aqua per rivum sua sponte perfluxit, ius aquae ducendae retinetur. quod et Sabino recte placet, ut apud Neratium libro quarto membranarum scriptum est.

13 *Marcellus libro septimo decimo digestorum* Si quis ex fundo, cui viam vicinus deberet, vendidisset locum proximum servienti fundo non imposita servitute et intra legitimum tempus, quo servitutes pereunt, rursus eum locum adquisisset, habiturus est servitutem, quam vicinus debuisset.

14 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Si locus, per quem via aut iter aut actus debebatur, impetu fluminis occupatus esset et intra tempus, quod ad amittendam servitutem sufficit, alluvione facta restitutus est, servitus quoque in pristinum statum restituitur: quod si id tempus praeterierit, ut servitus
1 amittatur, renovare eam cogendus est. Cum via publica vel fluminis impetu vel ruina amissa est, vicinus proximus viam praestare debet.

15 *Idem libro secundo epistularum* Si, cum servitus mihi per plures fundos deberetur, medium fundum adquisivi, manere servitutem puto, quia totiens servitus confunditur, quotiens uti ea is ad quem pertineat non potest: medio autem fundo adquisito potest consistere, ut per primum et ultimum iter debeatur.

16 *Proculus libro primo epistularum* Aquam, quae oriebatur in fundo vicini, plures per eundem rivum iure ducere soliti sunt, ita ut suo quisque die a capite duceret, primo per eundem rivum eumque communem, deinde ut quisque inferior erat, suo quisque proprio rivo, et unus statuto tempore, quo servitus amittitur, non duxit. existimo eum ius ducendae aquae amisisse nec per ceteros qui duxerunt eius ius usurpatum esse: proprium enim cuiusque eorum ius fuit neque per alium usurpari potuit. quod si plurium fundo iter aquae debitum esset, per unum eorum omnibus his, inter quos is fundus communis fuisset, usurpari potuisset. item si quis eorum, quibus aquae ductus servitus debebatur et per eundem rivum aquam ducebant, ius aquae ducendae non ducendo eam amisit, nihil iuris eo nomine ceteris, qui rivo utebantur, adcrevit idque commodum eius est, per cuius fundum id iter aquae [6], quod non utendo pro parte unius amissum est: libertate enim huius partis servitutis fruitur.

17 *Pomponius libro undecimo ex variis lectionibus* Labeo ait, si is, qui haustum habet, per tempus, quo servitus amittitur, ierit ad fontem nec aquam hauserit, iter quoque eum amisisse.

18 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Si quis alia aqua usus fuerit, quam de qua in servitute
1 imponenda actum est, servitus amittitur. Tempus, quo non est usus praecedens fundi dominus, cui servitus debetur, imputatur ei, qui in eius loco suc-
2 cessit. Si, cum ius haberes immittendi, vicinus statuto tempore aedificatum non habuerit ideoque nec tu immittere poteris [7], non ideo magis servitutem amittes, quia non potest videri usucepisse vicinus tuus libertatem aedium suarum, qui ius tuum non interpellavit.

19 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si partem fundi vendendo lege caverim, uti per eam partem in reliquum fundum meum aquam ducerem, et statutum tempus intercesserit, antequam rivum facerem, nihil iuris amitto, quia nullum iter aquae fuerit [8], sed manet mihi ius integrum: quod si
1 fecissem iter neque usus essem, amittam. Si per fundum meum viam tibi legavero et adita mea hereditate per constitutum tempus ad amittendam servitutem ignoraveris eam tibi legatam esse, amittes viam non utendo. quod si intra idem tempus, antequam rescires tibi legatam servitutem, tuum fundum vendideris, ad emptorem via pertinebit, si reliquo tempore ea usus fuerit, quia scilicet tua esse coeperat: ut iam nec ius repudiandi legatum tibi possit contingere, cum ad te fundus non pertineat.

20 *Scaevola libro primo regularum* Usu retinetur servitus, cum ipse cui debetur utitur quive in possessionem eius est aut mercennarius aut hospes aut medicus quive ad visitandum dominum venit vel colonus aut fructuarius:

21 *Paulus libro quinto sententiarum* fructuarius licet suo nomine.

22 *Scaevola libro primo regularum* Denique quicumque quasi debitâ via usus fuerit,

23 *Paulus libro quinto sententiarum* (sive ad fundum nostrum facit, vel ex fundo)

24 *Scaevola libro primo regularum* licet malae fidei possessor sit, retinebitur servitus.

25 *Paulus libro quinto sententiarum* Servitute usus non videtur nisi is, qui suo iure uti se credidit: ideoque si quis pro via publica vel pro alterius servitute usus sit, nec interdictum nec actio utiliter competit.

(1) usurpantur *F* (2) si *ins. edd.* (3) qualiter qualiter *Hal.* (4) deperdit *Heinsius* (5) fortius *del. F*[b]

(6) est *ins. edd.* (7) potueris *dett.* (8) fuit *Hal.*

LIBER NONUS.

I[1].

SI QUADRUPES PAUPERIEM FECISSE DICATUR.

1[2] *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Si quadrupes pauperiem fecisse dicetur, actio ex lege duodecim tabularum descendit: quae lex voluit aut dari id quod nocuit, id est id animal quod noxiam
1 commisit, aut aestimationem noxiae offerre[3]. Noxia
2 autem est ipsum delictum. Quae actio ad omnes
3 quadrupedes pertinet. Ait praetor 'pauperiem fecisse'. pauperies est damnum sine iniuria facientis datum: nec enim potest animal iniuria fecisse, quod
4 sensu caret. Itaque, ut Servius scribit, tunc haec actio locum habet, cum commota feritate nocuit quadrupes, puta si equus calcitrosus calce percusserit, aut bos cornu petere solitus petierit, aut mulae propter nimiam ferociam[4]: quod si propter loci iniquitatem aut propter culpam mulionis, aut si plus iusto onerata quadrupes in aliquem onus everterit,
5 haec actio cessabit damnique iniuriae agetur. Sed et si canis, cum duceretur ab aliquo[5], asperitate sua evaserit et alicui damnum dederit: si contineri firmius ab alio poterit[6] vel si per eum locum induci non debuit, haec actio cessabit et tenebitur qui canem
6 tenebat. Sed et si instigatu alterius fera damnum
7 dederit, cessabit haec actio. Et generaliter haec actio locum habet, quotiens contra naturam fera mota pauperiem dedit: ideoque si equus dolore[7] concitatus calce petierit, cessare istam actionem, sed eum, qui equum percusserit aut vulneraverit, in factum magis quam lege Aquilia teneri, utique ideo, quia non ipse suo corpore damnum dedit. at si, cum equum permulsisset quis vel palpatus esset[8], calce
8 eum percusserit, erit actioni locus. Et si alia quadrupes aliam concitavit ut damnum daret, eius
9 quae concitavit nomine agendum erit. Sive autem corpore suo pauperiem quadrupes dedit, sive per aliam rem, quam tetigit quadrupes, haec actio locum habebit: ut puta si plaustro bos obtrivit aliquem vel
10 alia re deiecta. In bestiis autem propter naturalem feritatem haec actio locum non habet: et ideo si ursus fugit et sic nocuit, non potest quondam dominus conveniri, quia desinit dominus esse, ubi fera evasit: et ideo et si eum occidi, meum corpus est.
11 Cum arietes vel boves commisissent et alter alterum occidit, Quintus Mucius distinxit, ut si quidem is perisset qui adgressus erat, cessaret actio, si is, qui non provocaverat, competeret actio: quamobrem eum sibi[9] aut noxam sarcire aut in noxam dedere
12 oportere. Et cum etiam in quadrupedibus noxa caput sequitur, adversus dominum haec actio datur, non cuius fuerit quadrupes, cum noceret, sed cuius
13 nunc est. Plane si ante litem contestatam de-
14 cesserit animal, extincta erit actio. Noxae autem dedere est animal[10] tradere vivum. demum si commune plurium sit animal, adversus singulos erit in
15 solidum noxalis actio, sicuti in homine. Interdum autem dominus in hoc non convenietur, ut noxae dedat, sed etiam in solidum, ut puta si in iure interrogatus, an sua quadrupes esset, responderit non esse suam: nam si constiterit esse eius, in solidum
16 condemnabitur. Si post litem contestatam ab alio sit animal occisum, quia domino legis Aquiliae actio competit, ratio in iudicio habebitur legis Aquiliae, quia dominus noxae dedendae facultatem amiserit: ergo ex iudicio proposito litis aestimationem offeret[11], nisi paratus fuerit actionem mandare ad-
17 versus eum qui occidit. Hanc actionem nemo dubitaverit heredi dari ceterisque successoribus: item adversus heredes ceterosque non iure successionis, sed eo iure, quo domini sint, competit.

2 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Haec actio non solum domino, sed etiam ei cuius interest competit, veluti ei cui res commodata est, item fulloni, quia eo quod tenentur damnum videntur pati.
1 Si quis aliquem evitans, magistratum forte, in taberna proxima se immisisset ibique a cane feroce laesus esset, non posse agi canis nomine quidam putant: at si solutus fuisset, contra.

3 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Ex hac lege iam non dubitatur etiam liberarum personarum nomine agi posse, forte si patrem familias aut filium familias vulneraverit quadrupes: scilicet ut non deformitatis ratio habeatur, cum liberum corpus aestimationem non recipiat, sed impensarum in curationem factarum et operarum amissarum quasque amissurus quis esset inutilis factus.

4 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Haec actio utilis competit et si non quadrupes, sed aliud animal pauperiem fecit.

5 *Alfenus libro secundo digestorum* Agaso cum in tabernam equum deduceret, mulam equus olfecit, mula calcem reiecit et crus agasoni fregit: consulebatur, possetne cum domino mulae agi, quod ea pauperiem fecisset. respondi posse.

II[12].

AD LEGEM AQUILIAM.

1 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Lex Aquilia omnibus legibus, quae ante se de damno iniuria locutae sunt, derogavit, sive duodecim tabulis, sive[13] alia quae fuit: quas leges nunc referre non
1 est necesse. Quae lex Aquilia plebiscitum est, cum eam Aquilius tribunus plebis a plebe rogaverit.

2 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Lege Aquilia capite primo cavetur: 'ut qui[14] servum servamve alienum alienamve quadrupedem vel[15] pecudem iniuria occiderit, quanti id in eo anno plurimi
1 fuit, tantum aes dare domino damnas esto': et infra deinde cavetur, ut adversus infitiantem in duplum
2 actio esset Ut igitur apparet, servis nostris exaequat quadrupedes, quae pecudum numero sunt et gregatim habentur, veluti oves caprae boves equi muli asini. sed an sues pecudum appellatione continentur, quaeritur: et recte Labeoni placet contineri. sed canis inter pecudes non est. longe magis bestiae in eo numero non sunt, veluti ursi leones pantherae. elefanti autem et cameli quasi mixti sunt (nam et iumentorum operam praestant et natura eorum fera est) et ideo primo capite contineri eas[16] oportet.

3[17] *Ulpianus libro octavo decimo[18] ad edictum*

(1) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5. — *Bas.* 60, 2. — *Cf. Inst.* 4, 9 (2) § 3 *pars et* § 10 *pars* = *Inst.* 4, 9 *pr.* (3) offerri *dett.* (4) plaustrum everterint *vel tale quid ins.* (5) alioquo *F*[1] (6) potuit *edd.* (7) *sic FS cum Graecis*, dolone *Gothofred.* (8) esset *cum Graecis Gentilis*, est et *FS* (9) eum sibi] cuius esset is qui adgressus erat tum tibi *scr.* (10) anima *F* (11) offerret *F*

(12) *Ed.* 1...11. 13...15. 17. 19. 21...27. 29. 30. 32...40; *Sab.* 12. 16. 18. 20. 28. 31. 41...53; *Pap.* 54...56; *App.* 57. — *Bas.* 60, 3. — *Cf. Inst.* 4, 3; *Cod.* 3, 35 (13) tabulisive *F*, tabularum sive *S* (14) ut qui] si quis *cum B scr.* (15) quadrupedemve *cum Graecis Hotomanus* (16) eos *Hal.* (17) = *Collat.* 7, 3, 1 (18) decimo *om. Coll.*

Si servus servave iniuria occisus occisave fuerit, lex Aquilia locum habet. iniuria occisum esse merito adicitur: non enim sufficit occisum, sed oportet iniuria id esse factum[1].

4 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Itaque si servum tuum latronem insidiantem mihi occidero, securus ero: nam adversus periculum naturalis
1 ratio permittit se defendere. Lex duodecim tabularum furem noctu deprehensum occidere permittit, ut tamen id ipsum cum clamore testificetur: interdiu autem deprehensum ita permittit occidere, si is se telo defendat, ut tamen aeque cum clamore testificetur.

5[2] *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Sed et si[3] quemcumque alium ferro se petentem quis[3'] occiderit, non videbitur iniuria occidisse[4]: et si metu quis mortis[5] furem occiderit, non dubitabitur[6], quin lege Aquilia non teneatur. sin autem cum posset adprehendere, maluit occidere, magis est ut iniuria
1 fecisse videatur: ergo et[7] Cornelia tenebitur. Iniuriam autem hic accipere[8] nos oportet non quemadmodum circa iniuriarum actionem contumeliam quandam, sed quod non iure factum est, hoc est contra ius, id est si culpa quis occiderit: et ideo interdum utraque actio concurrit et legis Aquiliae et iniuriarum, sed duae erunt aestimationes, alia damni, alia contumeliae. igitur iniuriam hic damnum accipiemus
2 culpa datum etiam ab eo, qui nocere noluit. Et ideo quaerimus, si furiosus damnum dederit, an legis Aquiliae actio sit? et Pegasus negavit: quae enim in eo culpa sit, cum suae mentis non sit? et hoc est verissimum. cessabit igitur Aquiliae actio, quemadmodum, si quadrupes damnum dederit, Aquilia cessat, aut si tegula ceciderit. sed et si infans damnum dederit, idem erit dicendum. quodsi[9] inpubes id fecerit, Labeo ait, quia furti tenetur, teneri et Aquilia eum: et hoc puto verum, si sit iam iniuriae capax.
3 Si magister in disciplina vulneraverit servum vel occiderit, an Aquilia[10] teneatur, quasi damnum iniuria dederit? et Iulianus scribit Aquilia teneri eum, qui eluscaverat discipulum in disciplina: multo magis igitur in occiso idem erit dicendum. proponitur autem apud eum species talis: sutor, inquit, puero discenti ingenuo filio familias, parum bene facienti quod demonstraverit, forma calcei cervicem percussit, ut oculus puero perfunderetur[11]. dicit igitur Iulianus iniuriarum quidem actionem non competere, quia non faciendae iniuriae causa percusserit, sed monendi et docendi causa: an ex locato, dubitat, quia levis dumtaxat castigatio concessa est docenti: sed lege Aquilia posse agi non dubito:

6 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* praeceptoris enim nimia saevitia culpae adsignatur.

7 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Qua actione patrem' consecuturum ait, quod minus ex operis filii sui propter vitiatum oculum sit habiturus,
1 et impendia, quae pro eius curatione fecerit. Occisum autem accipere debemus, sive gladio sive etiam fuste vel alio telo vel manibus (si forte strangulavit eum) vel calce petiit vel capite vel qualiter qualiter.
2 Sed[12] si quis plus iusto oneratus deiecerit onus et servum occiderit, Aquilia locum habet: fuit enim in ipsius arbitrio ita se non onerare. nam et si lapsus aliquis servum alienum onere presserit, Pegasus ait lege Aquilia eum teneri ita demum, si vel plus iusto se oneraverit[13] vel neglegentius per lubricum trans-
3 ierit. Proinde si quis alterius inpulsu damnum dederit, Proculus scribit neque eum qui impulit teneri, quia non occidit, neque eum qui impulsus est, quia damnum iniuria non dedit: secundum quod in fac-
4 tum actio erit danda in eum qui impulit. Si quis in collutatione vel in pancratio, vel pugiles dum inter se exercentur alius alium occiderit, si quidem in publico certamine alius alium occiderit, cessat Aquilia, quia gloriae causa et virtutis, non iniuriae gratia videtur damnum datum. hoc autem in servo non procedit, quoniam ingenui solent certare: in filio familias vulnerato procedit. plane si cedentem vulneraverit, erit Aquiliae locus, aut si non in certamine servum occidit, nisi si domino committente hoc
5 factum sit: tunc enim Aquilia cessat. Sed[14] si quis servum aegrotum leviter percusserit et is obierit, recte Labeo dicit lege Aquilia eum teneri, quia aliud
6 alii mortiferum esse solet. Celsus autem multum interesse dicit, occiderit an mortis causam praestiterit, ut qui mortis causam praestitit, non Aquilia, sed in factum actione teneatur. unde adfert eum qui venenum pro medicamento dedit et ait causam mortis praestitisse, quemadmodum eum qui furenti gladium porrexit: nam nec hunc lege Aquilia teneri,
7 sed in factum. Sed si quis de ponte aliquem praecipitavit, Celsus ait, sive ipso ictu perierit aut continuo submersus est aut lassatus vi fluminis victus perierit, lege Aquilia teneri, quemadmodum si
8 quis puerum saxo inlisisset. Proculus ait, si medicus servum imperite secuerit, vel ex locato vel ex lege Aquilia competere actionem.

8 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Idem iuris est, si medicamento perperam usus fuerit, sed et qui bene secuerit et dereliquit curationem,
1 securus non erit, sed culpae reus intellegitur. Mulionem quoque, si per imperitiam impetum mularum retinere non potuerit, si eae alienum hominem obtriverint[15], vulgo dicitur culpae nomine teneri. idem dicitur et si propter infirmitatem sustinere mularum impetum non potuerit: nec videtur iniquum, si infirmitas culpae adnumeretur, cum affectare quisque non debeat, in quo vel intellegit vel intellegere debet infirmitatem suam alii periculosam futuram. idem iuris est in persona eius, qui impetum equi, quo vehebatur, propter imperitiam vel infirmitatem retinere non poterit.

9 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Item si obstetrix medicamentum dederit et inde mulier perierit, Labeo distinguit, ut, si quidem suis manibus supposuit, videatur occidisse: sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam, quae sententia vera est: magis enim causam mortis praestitit
1 quam occidit. Si quis per vim vel suasum medicamentum alicui infundit[16] vel ore vel clystere vel si eum unxit malo veneno, lege Aquilia eum teneri, quemadmodum obstetrix supponens tenetur.
2 Si quis hominem fame necaverit, in factum actione
3 teneri Neratius ait. Si servum meum equitantem concitato equo effeceris in flumen praecipitari atque ideo homo perierit, in factum esse dandam actionem Ofilius scribit: quemadmodum si servus meus ab alio
4 in insidias deductus, ab alio esset occisus. [17] Sed si per lusum iaculantibus servus fuerit occisus, Aquiliae locus est: sed si cum alii in campo iacularentur, servus per eum locum transierit, Aquilia cessat, quia non debuit per campum iaculatorium iter intempestive facere. qui tamen data opera in eum iaculatus est, utique Aquilia tenebitur:

10 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* nam lusus quoque noxius in culpa est.

---

(1) Proinde si quis servum latronem occiderit, lege Aquilia non tenetur, quia non [iniuria] occidit *addit Coll. inter l.* 3 *et* 5 (2) *pr.* § 1 = *Collat.* 7, 3, 2. 3. 4; *cum* § 3 *cf. D.* 19, 2, 13, 4 (3) si *om. Coll.* (3') qui *Coll.* (4) Proinde si furem nocturnum, quem lex duodecim tabularum omni modo permittit occidere, aut diurnum, quem aeque lex permittit, sed ita demum, si se telo defendat, videamus an lege Aquilia teneatur? et Pomponius dubitat, num haec lex non sit in usu *ins. Coll.* (5) metu quis mortis] quis noctu *Coll.* (6) dubitamus *Coll.* (7) et] etiam lege *Coll.* (8) accipere hic *Coll.* (9) quos *F* (10) aliqua *F* (11) effunderetur *D. l. gem.* (12) sed et *edd.* (13) onaverit *F* (14) sed et *Hal.* (15) obtribuerint F^2 (16) infudit *S* (17) *exciderunt similia iis quae leguntur Inst.* 4, 3, 4, *talia fere:* si miles, qui iaculis exercitatur in campo, ubi solent exercitari, transeuntem servum tuum traiecerit, nulla culpa eius intellegitur

11[1] *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum*
Item Mela scribit, si, cum pila quidam luderent, ve-
hementius quis pila percussa in tonsoris manus eam
deiecerit et sic servi, quem tonsor habebat[2], gula
sit praecisa adiecto[3] cultello: in quocumque eorum
culpa sit, eum lege Aquilia teneri. Proculus in ton-
sore esse culpam: et sane si ibi tondebat, ubi ex
consuetudine ludebatur vel ubi transitus frequens erat,
est quod ei imputetur: quamvis nec illud[4] male di-
catur, si in loco periculoso sellam habenti tonsori
1 se quis commiserit, ipsum de se queri debere. Si
alius tenuit, alius interemit, is qui tenuit, quasi cau-
2 sam mortis praebuit, in factum actione tenetur. Sed
si plures servum percusserint, utrum omnes quasi
occiderint teneantur, videamus. et si quidem appa-
ret cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur:
quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri
Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non libe-
rantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit,
3 alium non relevat, cum sit poena. Celsus scribit,
si alius mortifero vulnere[5] percusserit, alius postea
exanimaverit, priorem quidem non teneri quasi oc-
ciderit, sed quasi vulneraverit, quia ex alio vulnere
periit, posteriorem teneri, quia occidit. quod et Mar-
4 cello videtur et est probabilius. Si plures trabem
deiecerint et hominem oppresserint, aeque veteribus
5 placet omnes lege Aquilia teneri. Item cum eo,
qui canem irritaverat et effecerat, ut aliquem mor-
deret, quamvis eum non tenuit, Proculus respondit
Aquiliae actionem esse: sed Iulianus eum demum
Aquilia teneri ait, qui tenuit et effecit ut aliquem
morderet: ceterum si non tenuit, in factum agendum.
6 Legis autem Aquiliae actio ero competit, hoc est
7 domino. Si in eo homine, quem tibi redhibiturus
essem, damnum iniuria datum esset, Iulianus ait legis
Aquiliae actionem mihi competere meque, cum coe-
8 pero redhibere, tibi restituturum. Sed si servus
bona fide alicui serviat, an ei competit Aquiliae actio?
9 et magis in factum actio erit danda. Eum, cui
vestimenta commodata sunt, non posse, si scissa fue-
rint, lege Aquilia agere Iulianus ait, sed domino eam
10 competere. An fructuarius vel usuarius legis
Aquiliae actionem haberet, Iulianus tractat: et ego
puto melius utile iudicium ex hac causa dandum.

12 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Sed et si
proprietatis dominus vulneraverit servum vel occiderit,
in quo usus fructus meus est, danda est mihi ad
exemplum legis Aquiliae actio in eum pro portione
usus fructus, ut etiam ea pars anni in aestimationem
veniat, qua nondum usus fructus meus fuit.

13 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Liber
homo suo nomine utilem Aquiliae habet actionem:
directam enim non habet, quoniam dominus mem-
brorum suorum nemo videtur. fugitivi autem nomine
1 dominus habet. Iulianus scribit, si homo liber
bona fide mihi serviat, ipsum lege Aquilia mihi teneri.
2 Si servus hereditarius occidatur, quaeritur, quis
Aquilia[6] agat, cum dominus nullus sit huius servi.
et ait Celsus legem domino damna salva esse vo-
luisse: dominus ergo[7] hereditas habebitur. quare
3 adita hereditate heres poterit experiri. Si servus
legatus post aditam hereditatem sit occisus, compe-
tere legis Aquiliae actionem legatario, si non[8] post
mortem servi adgnovit legatum: quod si repudiavit,
consequens esse ait Iulianus dicere, heredi competere.

14 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum*
Sed si ipse heres eum occiderit, dictum est dandam
in eum legatario actionem.

15 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Huic
scripturae consequens est dicere, ut, si ante aditam
hereditatem occidatur legatus servus, apud heredem
remaneat Aquiliae actio per hereditatem adquisita.
quod si vulneratus sit ante aditam hereditatem, in
hereditate quidem actio remansit, sed cedere ea le-
1 gatario heredem oportet. Si servus vulneratus
mortifere postea ruina vel naufragio vel alio ictu
maturius perierit, de occiso agi non posse, sed quasi
de vulnerato, sed si manumissus vel alienatus ex
vulnere periit, quasi de occiso agi posse Iulianus ait.
haec ita tam varie, quia verum est eum a te occi-
sum tunc cum vulnerabas, quod mortuo eo demum
apparuit: at[9] in superiore non est passa ruina ap-
parere an sit occisus. sed si vulneratum mortifere
liberum et heredem esse iusseris, deinde decesserit,
heredem eius agere Aquilia non posse,

16 *Marcianus libro quarto regularum* quia in
eum casum res pervenit, a quo incipere non potest.

17 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Si
dominus servum suum occiderit, bonae fidei posses-
sori vel ei qui pignori accepit in factum actione tene-
bitur.[10]

18 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Sed et si
is qui pignori servum accepit occidit eum vel vul-
neravit, lege Aquilia et pigneraticia conveniri potest,
sed alterutra contentus esse debebit actor.

19 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Sed
si communem servum occiderit quis, Aquilia teneri
eum Celsus ait: idem est et si vulneraverit:

20 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum*
scilicet pro ea parte, pro qua dominus est qui agat.

21[11] *Idem libro octavo decimo ad edictum* Ait
lex: 'quanti is homo in eo anno plurimi fuisset'.
quae clausula aestimationem habet damni, quod da-
1 tum est. Annus autem retrorsus computatur, ex
quo quis occisus est: quod si mortifere fuerit vul-
neratus et postea post longum intervallum mortuus
sit, inde annum numerabimus secundum Iulianum,
ex quo vulneratus[12] est, licet Celsus contra scribit.
2 Sed utrum corpus eius solum aestimamus, quanti
fuerit cum occideretur, an potius quanti interfuit
nostra non esse occisum? et hoc iure utimur, ut eius
quod interest fiat aestimatio.

22 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum*
Proinde si servum occidisti, quem sub poena traden-
1 dum promisi, utilitas venit in hoc iudicium. Item
causae corpori cohaerentes aestimantur, si quis ex
comoedis aut symphoniacis aut gemellis aut quadriga
aut ex pari mularum unum vel unam occiderit: non
solum enim perempti corporis aestimatio facienda
est, sed et eius ratio haberi debet, quo cetera cor-
pora depretiata sunt.

23 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Inde
Neratius scribit, si servus heres institutus occisus
1 sit, etiam hereditatis aestimationem venire. Iu-
lianus ait, si servus liber et heres esse iussus occi-
sus fuerit, neque substitutum neque legitimum actione
legis Aquiliae hereditatis aestimationem consecuturum,
quae servo competere non potuit: quae sententia vera
est. pretii igitur solummodo fieri aestimationem, quia
hoc interesse solum substituti videretur: ego autem
puto nec pretii fieri aestimationem, quia, si heres
2 esset[13], et liber esset. Idem Iulianus scribit, si
institutus fuero sub condicione 'si Stichum manu-
misero' et Stichus sit occisus post mortem testatoris,
in aestimationem etiam hereditatis pretium me con-
secuturum: propter occisionem enim defecit condicio:
quod si vivo testatore occisus sit, hereditatis aesti-
mationem cessare, quia retrorsum quanti plurimi fuit
3 inspicitur. Idem Iulianus scribit aestimationem
hominis occisi ad id tempus referri, quo plurimi in
eo anno fuit: et ideo et si pretioso pictori pollex
fuerit praecisus et intra annum, quo praecideretur,

(1) § 2 = *Iulianus h. t. l.* 51 § 1 (2) habebat] radebat *edd. cum B* (3) praecisadiecto *F*, praecisa deiecto *vel* praecisa adiecto *dett.*, praecisa adacto *edd.* (4) illum *F* (5) vulnera *F* (6) aquiliae *FS* (7) ergo] vero *scr.* (8) non] *sic FS cum B: fuitne* vel? (9) at *om. F*[1] (10) *post* tenebitur *add.* si coniunctim duobus legetur Stichus et alter eorum occisum repudiaverit, puto coniunctum solum posse Aquilia agere, quia retro adcrevisse dominium ei videretur *S ex l.* 34. 35 *h. t. contra F et B* (11) § 1 = *Iulianus h. t. l.* 51 § 2 (12) vulneratos *F* (13) si heres esset] si superesset *scr.*

fuerit occisus, posse eum[1] Aquilia agere pretioque
eo aestimandum, quanti fuit priusquam artem cum
4 pollice amisisset. Sed et si servus, qui magnas
fraudes in meis rationibus commiserat, fuerit occi-
sus, de quo quaestionem habere destinaveram, ut
fraudium participes eruerentur, rectissime Labeo scri-
bit tanti aestimandum, quanti mea intererat fraudes
servi[2] per eum commissas detegi, non quanti noxa
5 eius servi valeat. Sed et si bonae frugi servus
intra annum mutatis moribus occisus sit, pretium id
aestimabitur, quanto valeret, priusquam mores mu-
6 taret. In summa omnia commoda[3], quae intra an-
num, quo interfectus est, pretiosiorem servum face-
rent, haec accedere ad aestimationem eius dicendum
7 est. Si infans sit occisus nondum anniculus, ve-
rius est sufficere hanc actionem, ut aestimatio refe-
8 ratur ad id tempus, quo[4] intra annum vixit. Hanc
actionem et heredi ceterisque successoribus dari con-
stat: sed in heredem vel ceteros haec actio non da-
bitur, cum sit poenalis, nisi forte ex damno locuple-
9 tior heres factus sit. Si dolo servus occisus sit,
et lege Cornelia agere dominum posse constat: et si
lege Aquilia egerit, praeiudicium fieri Corneliae non
10 debet. Haec actio adversus confitentem com-
petit in simplum, adversus negantem in duplum.
11 Si quis hominem vivum falso confiteatur occi-
disse et postea paratus sit ostendere hominem vivum
esse, Iulianus scribit cessare Aquiliam, quamvis con-
fessus sit se occidisse: hoc enim solum remittere
actori confessoriam actionem, ne necesse habeat do-
cere eum occidisse: ceterum occisum esse hominem
a quocumque oportet.

24 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Hoc apertius est circa vulneratum hominem: nam si confessus sit vulnerasse nec sit vulneratus, aestimationem cuius vulneris faciemus? vel ad quod tempus recurramus?

25 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Proinde
si occisus quidem non sit, mortuus autem sit, magis
1 est, ut non teneatur in mortuo, licet fassus sit. Si
procurator aut tutor aut curator aut quivis alius
confiteatur[5] aut absentem[6] vulnerasse, confessoria in
2 eos utilis actio danda est. Notandum, quod in
hac actione, quae adversus confitentem datur, iudex
non rei iudicandae, sed aestimandae datur: nam
nullae partes sunt iudicandi in confitentes.

26 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Puta enim, quod qui convenitur fateatur se occidisse et paratus sit aestimationem solvere, et adversarius magni litem aestimat.

27[7] *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Si
servus servum alienum subripuerit et occiderit, et
Iulianus et Celsus scribunt et furti et damni iniuriae
1 competere actionem. Si servus communis, id est
meus et tuus, servum meum occiderit, legi Aquiliae
locus est adversus te, si tua voluntate fecit: et ita
Proculum existimasse Urseius refert. quod si non
voluntate tua fecit, cessare noxalem actionem, ne sit
in potestate servi, ut tibi[8] soli serviat: quod puto
2 verum esse. Item si servus communis meus et
tuus sit occisus a servo Titii, Celsus scribit alterum
ex dominis agentem aut litis aestimationem consecu-
turum pro parte aut noxae dedi ei in solidum opor-
3 tere, quia haec res divisionem non recipit. Servi
autem occidentis nomine dominus tenetur, is vero
cui bona fide servit non tenetur. sed an is, qui ser-
vum in fuga habet, teneatur nomine eius Aquiliae
actione, quaeritur: et ait Iulianus teneri et[9] est ve-
4 rissimum: cum[10] et Marcellus consentit. Huius
legis secundum quidem capitulum in desuetudinem
5 abiit. Tertio autem capite ait eadem lex Aquilia:
'Ceterarum rerum praeter hominem et pecudem oc-
'cisos si quis alteri damnum faxit, quod usserit[11]
'fregerit ruperit iniuria, quanti ea res erit[12] in diebus
'triginta proximis, tantum aes domino dare damnas
6 'esto'. Si quis igitur non occiderit hominem vel
pecudem, sed usserit fregerit ruperit, sine dubio ex
his verbis legis agendum erit. proinde si facem servo
7 meo obieceris et eum adusseris, teneberis mihi. Item
si arbustum meum vel villam meam incenderis, Aqui-
8 liae actionem habebo[13]. Si quis insulam voluerit
meam[14] exurere et ignis etiam ad vicini[15] insulam
pervenerit, Aquilia tenebitur etiam vicino: non minus
etiam inquilinis tenebitur[16] ob res eorum exustas[17].
9 Si fornicarius[18] servus coloni ad fornacem ob-
dormisset et villa fuerit exusta, Neratius scribit ex
locato conventum praestare debere, si neglegens in
eligendis ministeriis fuit: ceterum si alius ignem sub-
iecerit fornaci, alius neglegenter[19] custodierit, an
tenebitur qui subiecerit? nam qui[20] custodit, nihil
fecit, qui recte ignem subiecit, non peccavit[21]: quid
ergo est? puto utilem competere[22] actionem tam in
eum qui ad fornacem obdormivit quam in eum qui
neglegenter custodit[23], nec quisquam[24] dixerit in eo
qui obdormivit, rem eum humanam et naturalem
passum, cum deberet vel ignem extinguere vel ita
10 munire, ne evagetur[25]. Si furnum secundum
parietem communem haberes, an damni iniuria te-
nearis? et ait Proculus agi non posse[26], quia nec
cum eo qui focum haberet: et ideo aequius puto[27]
in factum actionem dandam, scilicet si paries exustus
sit[28]: sin[29] autem nondum mihi damnum dederis[30],
sed ita ignem habeas[31], ut metuam, ne mihi damnum
11 des, damni infecti puto sufficere cautionem[32]. Pro-
culus ait, cum coloni servi villam exussissent[33], co-
lonum vel ex locato vel[34] lege Aquilia teneri, ita ut
colonus possit servos[35] noxae dedere, et si uno iudi-
dicio res esset iudicata, altero amplius non agendum.
sed haec ita, si culpa colonus careret: ceterum si
noxios servos habuit, damni eum iniuria teneri, cur
tales habuit[36]. idem servandum et circa inquilino-
rum insulae personas scribit: quae sententia habet

(1) crum *Cuiacius* (*coll. l.* 11 § 6 *h. t.*) (2) servi *del.* (3) omnia commoda *del.* (4) *sic F*[1], quod *F*[2]*S* (5) confitetur *F*[1] (6) aut pupillum aut adultum *ins.* (7) § 7 ...12 = *Coll.* 12, 7, 1. 3. 7. 9. 10; § 17 = *Coll.* 2, 4 (8) ut tibi] utri *scr. cum B* (9) et *om. F* (10) cum] cui *dett.* (11) usuerit *F* (12) erit] fuit *Hal.* (13) item si insulam meam adusseris vel incenderis, Aquiliae actionem habebo: itemque est et si arbustum meum vel villam meam *Coll., sic pergens:* quod si dolo quis insulam exusserit, etiam capitis poena plectitur quasi incendiarius. Item si quis *et q. seq. in Dig.* (14) meam *om. Coll.* (15) *sic S Coll.*, vicinis *F* (16) etiam vicino: non minus et. inq. tenebitur] lege vicino etiam: non minus et. inq. *Coll.* (17) et ita Labeo libro XV responsorum refert *add. Coll., ubi plura sequuntur a compilatoribus omissa* (18) forte *Coll.*, fornacarius *scr.* (19) neglegentem *F* (20) namque qui non *Coll.* (21) quemadmodum si hominem medicus recte secuerit, sed neglegenter vel ipse vel alius curaverit, Aquilia cessat *ins. Coll.* (22) puto competere] et hic puto ad exemplum Aquiliae dandam *Coll.* (23) quam in eum q. n. c.] vel neglegenter custodiit quam in medicum qui neglegenter curavit, sive homo periit sive debilitatus est *Coll* (24) quicquam *F* (25) ut non evagaretur item libro VI ex Viviano relatum est *Coll.* (26) et ait Proculus agi non posse] et agit non posset id Aquilia lege *Coll.: scr. fortasse* et agi non posse ait Proculus Aq. lege (27) putat *Coll.* (28) scilicet si p. exustus sit] sed non proponit exustum parietem. sane enim quaeri potest *Coll.* (29) si *F*[1] (30) dederit *Coll.* (31) habeat *Coll.* (32) ne mihi damnum des ... cautionem] ne mihi detur, aequum sit me interim actionem in factum impetrare. fortassis enim de hoc senserit Proculus. nisi quis dixerit damni non facti sufficere cautionem *Coll., ubi haec sequuntur:* sed et si qui servi inquilini insulam exusserint, libro X Urseius refert Sabinum respondisse lege Aquilia servorum nomine dominum noxali iudicio conveniendum: ex locato autem dominum teneri negat. Proculus autem respondit, cum coloni *et q. seq. in Dig.* (33) exusserint *Coll.* (34) *sic F*[1] *Coll.*, ex *ins. F*[2]*S* (35) servus posset *Coll.*, possit servum *F*[1]*S* (36) *sic S*, damni ... tales habuit *om. F*[1], damni ... tales *add. F*[2]

12 rationem. Si, cum apes meae ad tuas advolas-
sent, tu eas exusseris, legis Aquiliae actionem com-
13 petere Celsus ait [1]. Inquit lex 'ruperit'. rupisse
verbum fere omnes veteres sic intellexerunt 'corru-
14 perit'. Et ideo Celsus quaerit, si lolium aut
avenam in segetem alienam inieceris, quo eam tu
inquinares, non solum quod vi aut clam dominum
posse agere vel, si locatus fundus sit, colonum, sed
et in factum agendum, et si colonus eam exercuit,
cavere eum debere amplius non agi, scilicet ne do-
minus amplius inquietet: nam alia quaedam species
damni est ipsum quid corrumpere et mutare, ut lex
Aquilia locum habeat, alia nulla ipsius mutatione
15 applicare aliud, cuius molesta separatio sit. Cum
eo plane, qui vinum spurcavit vel effudit vel acetum
fecit vel alio modo vitiavit, agi posse Aquilia Celsus
ait, quia etiam effusum et acetum factum corrupti
16 appellatione continentur [2]. Et non negat frac-
tum et ustum contineri corrupti appellatione, sed
non esse novum, ut lex specialiter quibusdam enu-
meratis generale subiciat verbum. quo specialia com-
17 plectatur: quae sententia vera est Rupisse eum
utique accipiemus, qui vulneraverit, vel virgis vel
loris vel pugnis cecidit, vel telo vel quo alio, ut scin-
deret alicui corpus [3], vel tumorem fecerit, sed ita
demum, si damnum iniuria datum est: ceterum si [4]
nullo servum pretio viliorem deterioremve fecerit,
Aquilia cessat iniuriarumque erit agendum dumtaxat:
Aquilia enim eas ruptiones, quae damna dant, per-
sequitur [5]. Ergo etsi pretio quidem non sit deterior
servus factus [6], verum sumptus in salutem eius et
sanitatem facti sunt, in haec mihi videri damnum
18 datum: atque ideoque lege Aquilia agi posse [7]. Si
quis vestimenta sciderit vel inquinaverit, Aquilia quasi
19 ruperit tenetur. Sed et si quis milium vel fru-
mentum meum effuderit in flumen, sufficit Aquiliae
20 actio. Item si quis frumento harenam vel aliud
quid immiscuit, ut difficilis separatio sit, quasi de
21 corrupto agi poterit. Si quis de manu mihi
nummos excusserit, Sabinus existimat damni iniuriae
esse actionem, si ita perierint, ne ad aliquem per-
venirent, puta si in flumen vel in mare vel in cloa-
cam ceciderunt: quod si ad aliquem pervenerunt,
ope consilio furtum factum agendum, quod et anti-
quis placuit. idem etiam in factum dari posse ac-
22 tionem ait. Si mulier pugno vel equa ictu a te
percussa eiecerit, Brutus ait Aquilia [8] teneri quasi
23 rupto. Et si mulum plus iusto oneraverit [9] et
24 aliquid membri ruperit, Aquiliae locum fore. Si
navem venaliciarum mercium perforasset, Aquiliae
25 actionem esse, quasi ruperit, Vivianus scribit. Si
olivam inmaturam decerpserit vel segetem desecuerit
inmaturam vel vineas crudas, Aquilia tenebitur: quod
si iam maturas, cessat Aquilia: nulla enim iniuria
est, cum tibi etiam impensas donaverit, quae in col-
lectionem huiusmodi fructuum impenduntur: sed si
collecta haec interceperit, furti tenetur. Octavenus
in uvis adicit, nisi, inquit, in terram uvas proiecit,
26 ut effunderentur. Idem et in silva caedua scri-
bit, ut, si immatura, Aquilia teneatur, quod si ma-
tura interceperit, furti teneri eum et arborum furtim
27 caesarum. Si salictum maturum ita, ne stirpes
28 laederes, tuleris [10], cessare Aquiliam. Et si pue-
rum quis castraverit et pretiosiorem fecerit, Vivianus
scribit cessare Aquiliam, sed iniuriarum erit agen-
dum aut ex edicto aedilium aut [11] in quadruplum.
29 Si calicem diatretum faciendum dedisti, si qui-
dem imperitia fregit, damni iniuria tenebitur: si vero
non imperitia fregit, sed rimas habebat vitiosas, po-
test esse excusatus: et ideo plerumque artifices con-
venire solent, cum eiusmodi materiae dantur, non
periculo suo se facere, quae res ex locato tollit ac-
30 tionem et Aquiliae. Si cum maritus uxori mar-
garitas extricatas dedisset in usu eaque invito vel
inscio viro perforasset, ut pertusis in linea uteretur,
teneri eam lege Aquilia, sive divertit sive nupta est
31 adhuc. Si quis aedificii mei fores confregerit
vel refregerit aut si ipsum aedificium diruit, lege
32 Aquilia tenetur. Si quis aquae ductum meum
diruerit, licet cementa mea sunt, quae diruta sunt,
tamen quia terra mea non sit, qua aquam duco,
33 melius est dicere actionem utilem dandam. Si
ex plostro lapis ceciderit et quid ruperit vel fregerit,
Aquiliae actione plostrarium teneri placet, si male
34 composuit lapides et ideo lapsi sunt. Si quis
servum conductum ad mulum regendum commenda-
verit ei mulum ille ad pollicem suum eum alligaverit
de loro et mulus [12] eruperit sic, ut et pollicem avel-
leret servo et se praecipitaret, Mela scribit, si pro
perito imperitus locatus sit, ex conducto agendum
cum domino ob mulum ruptum vel debilitatum, sed
si ictu aut terrore mulus turbatus sit, tum dominum
eius, id est muli, et servi cum eo qui turbavit habi-
turum legis Aquiliae actionem. mihi autem videtur et
eo casu, quo ex locato actio est, competere etiam
35 Aquiliae. Item si tectori locaveris laccum vino
plenum curandum et ille eum pertudit, ut vinum sit
effusum, Labeo scribit in factum agendum.

28 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Qui foveas
ursorum cervorumque capiendorum causa faciunt, si
in itineribus fecerunt eoque aliquid decidit factumque
deterius est, lege Aquilia obligati sunt: at si in aliis
1 locis, ubi fieri solent, fecerunt, nihil tenentur. Haec
tamen actio ex causa danda est, id est si neque de-
nuntiatum est neque scierit aut providere potuerit:
et multa huiusmodi deprehenduntur, quibus summo-
vetur petitor, si evitare periculum poterit [13]:

29 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* quem-
admodum si laqueos eo loci posuisses, quo ius po-
nendi non haberes, et pecus vicini in eos laqueos
1 incidisset. Si protectum meum, quod supra do-
mum tuam nullo iure habebam, reccidisses, posse
me tecum damni iniuria agere Proculus scribit: de-
buisti enim mecum ius mihi non esse protectum ha-
bere agere: nec esse aequum damnum me pati rec-
cisis a te meis tignis. aliud est dicendum ex re-
scripto imperatoris Severi, qui ei, per cuius domum
traiectus erat aquae ductus citra servitutem, rescripsit
iure suo posse eum intercidere, et merito. interest
enim, quod hic in suo protexit, ille in alieno fecit.
2 Si navis tua inpacta in meam scapham damnum
mihi dedit, quaesitum est, quae actio mihi compe-
teret. et ait Proculus, si in potestate nautarum fuit,
ne id accideret, et culpa eorum factum sit, lege
Aquilia cum nautis agendum, quia parvi refert navem
immittendo aut serraculum [14] ad navem ducendo an
tua manu damnum dederis, quia omnibus his modis
per te damno adficior: sed si fune rupto aut cum a
nullo regeretur navis incurrisset [15], cum domino agen-
3 dum non esse. Item Labeo scribit, si, cum vi
ventorum navis impulsa esset in funes anchorarum
alterius et nautae funes praecidissent, si [16] nullo alio

(1) Celsus libro XXVII digestorum scribit, si, cum apes meae ad tuas advolassent, tu eas exusseris, quosdam negare competere legis Aquiliae actionem, inter quos et Proculum, quasi apes domini mei non fuerint. sed id falsum esse Celsus ait, cum apes revenire soleant et fructui mihi sint. sed Proculus eo movetur, quod nec mansuetae nec ita clausae fuerint. ipse autem Celsus ait nihil inter has et columbas interesse, quae si manum refugiunt, domi tamen fugiunt *Coll.* (2) continetur F^a (3) vel telo vel quo alio ut scinderet alicui corpus *non sunt Ulpiani* (4) in *ins. Coll.* (5) dumtaxat... persequitur *absunt a Coll.* (6) factus servus *Coll.* (7) aeque *pro* atque *scr.*; ideo *pro* ideoque *S*; in haec nec mihi videri damni Aquilia lege posse *Collationis libri, ubi scr.*: in haec aeque mihi videri damni Aquilia lege agi posse (8) te *ins. cum B* (9) oneraveris *scr. cum B* (10) tuleris] secueris *scr. cum B* (11) aut *om. B* (12) *sublatis glossis sic scr*: si quis servum (conductum) ad mulum regendum commendaverit (ei), mulum ille ad pollicem (suum eum) alligaverit, de loro (et) mulus eruperit (13) poterat *scr.* (14) servaculum F^1 (15) incurpisset *F* (16) si *del.*

modo nisi praecisis funibus explicare se potuit, nul-
lam actionem dandam. idemque Labeo et Proculus
et circa retia piscatorum, in quae navis piscatorum[1]
inciderat, aestimarunt[2]. plane si culpa nautarum id
factum esset, lege Aquilia agendum. sed ubi damni
iniuria agitur ob retia, non piscium, qui ideo capti
non sunt, fieri aestimationem, cum incertum fuerit,
an caperentur. idemque et in venatoribus et in au-
4 cupibus probandum. Si navis alteram contra se
venientem obruisset, aut in gubernatorem aut in du-
catorem actionem competere damni iniuriae Alfenus
ait: sed si tanta vis navi facta sit, quae temperari
non potuit, nullam in dominum dandam actionem:
sin autem culpa nautarum id factum sit, puto Aqui-
5 liae sufficere. Si funem quis, quo religata navis
erat, praeciderit, de nave quae periit in factum agen-
6 dum. Hac actione ex hoc legis capite de omni-
bus animalibus laesis, quae pecudes non sunt, agen-
dum est, ut puta[3] de cane: sed et de apro et leone
7 ceterisque feris et avibus idem erit dicendum. Ma-
gistratus municipales, si damnum iniuria dederint,
posse Aquilia teneri[4]. nam et cum pecudes aliquis
pignori cepisset et fame eas necavisset, dum non pa-
titur te eis cibaria adferre, in factum actio danda
est. item si dum putat se ex lege capere pignus,
non ex lege ceperit et res tritas corruptasque reddat,
dicitur legem Aquiliam locum habere: quod dicen-
dum est et si ex lege pignus cepit. si quid tamen
magistratus adversus resistentem violentius fecerit,
non tenebitur Aquilia: nam et cum pignori servum
cepisset et ille se suspenderit, nulla datur actio.
8 Haec verba: 'quanti in triginta diebus proximis
fuit', etsi non habent 'plurimi', sic tamen esse ac-
cipienda constat.

30 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum*
Qui occidit adulterum deprehensum servum alienum,
1 hac lege non tenebitur. Pignori datus servus si
occisus sit, debitori actio competit. sed an et credi-
tori danda sit utilis, quia potest interesse eius, quod
debitor solvendo non sit aut quod litem tempore ami-
sit, quaeritur. sed hic[5] iniquum est et domino et
creditori eum teneri. nisi si quis putaverit nullam in
ea re debitorem iniuriam passurum, cum prosit ei
ad debiti quantitatem, et quod sit amplius consecu-
turus sit ab eo, vel ab initio in id, quod amplius sit
quam in debito, debitori dandam actionem: et ideo
in his casibus, in quibus creditori danda est actio
propter inopiam debitoris vel quod litem amisit, cre-
ditor quidem usque ad modum debiti habebit Aqui-
liae actionem, ut prosit hoc debitori, ipsi autem debi-
tori in id quod debitum excedit competit Aquiliae
2 actio. Si quis alienum vinum vel frumentum con-
sumpserit, non videtur damnum iniuria dare ideoque
3 utilis danda est actio. In hac quoque actione,
quae ex hoc capitulo oritur, dolus et culpa punitur:
ideoque si quis in stipulam suam vel spinam com-
burendae eius causa ignem immiserit et ulterius eva-
gatus et progressus ignis alienam segetem vel vineam
laeserit, requiramus, num imperitia eius aut negle-
gentia id accidit. nam si die ventoso id fecit, cul-
pae reus est (nam et qui occasionem praestat, dam-
num fecisse videtur): in eodem crimine est et qui
non observavit, ne ignis longius procederet. at si
omnia quae oportuit observavit vel subita vis venti
4 longius ignem produxit, caret culpa. Si vulneratus
fuerit servus non mortifere, neglegentia autem per-
ierit, de vulnerato actio erit, non de occiso.

31 *Idem libro decimo ad Sabinum* Si putator ex
arbore ramum cum deiceret vel machinarius homi-
nem praetereuntem occidit, ita tenetur, si is in
publicum decidat nec ille proclamavit[6], ut casus
eius evitari possit. sed Mucius etiam dixit, si in pri-
vato idem accidisset, posse de culpa agi: culpam
autem esse, quod cum a diligente provideri poterit[7],
non esset provisum aut tum denuntiatum esset, cum
periculum evitari non possit. secundum quam ratio-
nem non multum refert, per publicum an per priva-
tum iter fieret, cum plerumque per privata loca vulgo
iter fiat. quod si nullum iter erit, dolum dumtaxat
praestare debet, ne immittat in eum, quem viderit
transeuntem: nam culpa ab eo exigenda non est,
cum divinare non potuerit, an per eum locum aliquis
transiturus sit.

32 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Illud quaesitum est, an quod proconsul in furto ob-
servat quod a familia factum sit (id est ut non in
singulos detur poenae persecutio, sed sufficeret id
praestari, quod praestandum foret, si id furtum unus
liber fecisset), debeat et in actione damni iniuriae
observari. sed magis visum est idem esse observan-
dum, et merito: cum enim circa furti actionem haec
ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus
careat eaque ratio similiter et in actionem damni in-
iuriae interveniat, sequitur, ut idem debeat aestimari,
praesertim cum interdum levior sit haec causa de-
licti, veluti si culpa et non dolo damnum daretur.
1 Si idem eundem servum vulneraverit, postea deinde
etiam occiderit, tenebitur et de vulnerato et de oc-
ciso: duo enim sunt delicta. aliter atque si quis uno
impetu pluribus vulneribus aliquem occiderit: tunc
enim una erit actio de occiso.

33[8] *Paulus libro secundo ad Plautium* Si ser-
vum meum occidisti, non affectiones aestimandas esse
puto, veluti si filium tuum naturalem quis occiderit
quem tu magno emptum velles, sed quanti omnibus
valeret. Sextus quoque Pedius ait pretia rerum non
ex affectione nec utilitate singulorum, sed commu-
niter fungi: itaque eum, qui filium naturalem possi-
det, non eo locupletiorem esse, quod eum plurimo,
si alius possideret, redempturus fuit, nec illum, qui
filium alienum possideat, tantum habere, quanti eum
patri vendere posset. in lege enim Aquilia damnum
consequimur: et amisisse dicemur, quod aut consequi
1 potuimus aut erogare cogimur. In damnis, quae
lege Aquilia non tenentur, in factum datur actio.

34 *Marcellus libro vicensimo primo digestorum*
Titio et Seio Stichum legavit: deliberante[9] Seio, cum
Titius vindicasset legatum, Stichus occisus est: deinde
Seius repudiavit legatum. perinde Titius agere pos-
sit, ac si soli legatus esset,

35 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* quia
retro adcrevisse dominium ei videtur[10]:

36 *Marcellus libro vicensimo primo digestorum*
nam sicut repudiante legatario legatum heredis est
actio perinde ac si legatus non esset, ita huius actio
1 est ac si soli legatus esset. Si dominus servum,
quem Titius mortifere vulneraverat, liberum et here-
dem esse iusserit eique postea Maevius extiterit heres,
non habebit Maevius[11] cum Titio legis Aquiliae ac-
tionem, scilicet secundum Sabini opinionem, qui pu-
tabat ad heredem actionem non transmitti, quae de-
functo competere non potuit: nam sane absurdum
accidet, ut heres pretium quasi occisi consequatur
eius, cuius heres exstitit. quod si ex parte eum do-
minus heredem cum libertate esse iusserit, coheres
eius mortuo eo aget lege Aquilia.

37 *Iavolenus libro quarto decimo ex Cassio* Liber
homo si iussu alterius manu iniuriam dedit, actio
legis Aquiliae cum eo est qui iussit, si modo ius im-
perandi habuit[12]: quod si non habuit, cum eo agen-
1 dum est qui fecit. Si quadrupes, cuius nomine
actio esset cum domino, quod pauperiem fecisset, ab
alio occisa est et cum eo lege Aquilia agitur, aesti-
matio non ad corpus quadrupedis, sed ad causam
eius (in quo de pauperie actio est) referri debet et
tanti damnandus est is qui occidit iudicio legis Aqui-

(1) piscatorum *del. Hal.* (2) aestimarum *F* (3) puta ut *F*[a] (4) *excidisse verba* ex facto scio *videntur indicare B* (5) hic] hoc *scr.* (6) proclamarit *scr.* (7) quod cum a d. p. poterit] cum quod a diligente provideri potuerit *edd.* (8) *pr.* = *D* 35, 2, 63 *pr.* (9) liberante *F* (10) videretur *F*[1]*S* (11) extiterit heres non habebit maevius *S cum B, om. F* (12) afuit *F*

liae, quanti actoris interest noxae potius deditione defungi quam litis aestimatione.

38 *Idem libro nono epistularum* Si eo tempore, quo tibi meus servus quem bona fide emisti serviebat, ipse a servo tuo vulneratus est, placuit omnimodo me tecum recte lege Aquilia experiri.

39 *Pomponius libro septimo decimo ad Quintum Mucium* Quintus Mucius scribit: equa cum in alieno pasceretur, in cogendo quod praegnas erat eiecit: quaerebatur, dominus eius possetne cum eo qui coegisset lege Aquilia agere, quia equam in iciendo[1] ruperat. si percussisset aut consulto vehementius
1 egisset, visum est agere posse. *Pomponius.* Quamvis alienum pecus in agro suo quis deprehendit, sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset[2], quoniam si quid[3] ex ea re damnum cepit, habet proprias actiones. itaque qui pecus alienum in[4] agro suo deprehenderit, non iure id includit, nec agere illud aliter debet quam ut supra diximus quasi suum: sed vel abigere debet sine[5] damno vel admonere dominum, ut suum recipiat.

40 *Paulus libro tertio ad edictum* In lege Aquilia, si deletum chirographum mihi esse dicam, in quo sub condicione mihi pecunia debita fuerit, et interim testibus quoque id probare possim, qui testes possunt non esse eo tempore, quo condicio extitit, et si summatim re exposita ad suspicionem iudicem adducam, debeam vincere: sed tunc condemnationis exactio competit, cum debiti condicio extiterit: quod si defecerit, condemnatio nullas vires habebit.

41 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Si quis testamentum deleverit, an damni iniuriae actio competat, videamus. et Marcellus libro quinto digestorum dubitans negat competere: quemadmodum enim, inquit, aestimatio inibitur? ego apud eum notavi in testatore quidem hoc esse verum, quia quod interest eius aestimari non potest, verum tamen in herede vel legatariis diversum, quibus testamenta paene chirographa sunt[6]. ibidem Marcellus scribit chirographo deleto competere legis Aquiliae actionem. sed et si quis tabulas testamenti apud se depositas deleverit vel pluribus praesentibus legerit, utilius est in factum et iniuriarum agi, si iniuriae faciendae
1 causa secreta iudiciorum publicavit. Interdum evenire Pomponius eleganter ait, ut quis tabulas delendo furti non teneatur, sed tantum damni iniuriae, ut puta si non animo furti faciendi, sed tantum damni dandi delevit: nam furti non tenebitur: cum facto enim etiam animum furis furtum exigit.

42 *Iulianus libro quadragensimo octavo digestorum* Qui tabulas testamenti depositas aut alicuius rei instrumentum ita delevit, ut legi non possit, depositi actione et ad exhibendum tenetur, quia corruptam rem restituerit aut exhibuerit. legis quoque[7] Aquiliae actio ex eadem causa competit: corrupisse enim tabulas recte dicitur et qui eas interleverit.

43 *Pomponius libro nono decimo ad Sabinum* Ob id, quod ante quam hereditatem adires damnum admissum in res hereditarias est, legis Aquiliae actionem habes, quod[8] post mortem eius, cui heres sis, acciderit: dominum enim lex Aquilia appellat non utique eum, qui tunc fuerit, cum damnum daretur: nam isto modo ne ab eo quidem, cui heres quis erit, transire ad eum ea actio poterit: neque ob id, quod tum commissum fuerit, cum in hostium potestate esses, agere postliminio reversus poteris: et hoc aliter constitui sine magna captione postumorum liberorum, qui parentibus heredes erunt, non poterit. eadem dicemus et de arboribus eodem tempore furtim caesis. puto eadem dici posse etiam de hac actione[9] quod vi aut clam, si modo quis aut prohibitus fecerit, aut apparuerit eum intellegere debuisse ab eis, ad quos ea[10] hereditas pertineret, si rescissent, prohibitum iri.

44 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad Sabinum* In lege Aquilia et levissima culpa venit.
1 Quotiens sciente domino servus vulnerat vel occidit, Aquilia dominum teneri dubium non est.

45 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Scientiam hic pro patientia accipimus, ut qui prohibere potuit
1 teneatur, si non fecerit. Lege Aquilia agi potest
2 et sanato vulnerato servo. Si meum servum, cum liberum putares, occideris, lege Aquilia teneberis.
3 Cum stramenta ardentia transilirent duo, concurrerunt amboque ceciderunt et alter flamma consumptus est: nihil eo nomine agi, si non intellegitur,
4 uter ab utro eversus sit. Qui, cum aliter tueri se non possent[11], damni culpam[12] dederint, innoxii sunt: vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt. sed si defendendi mei causa lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed praetereuntem percussero, tenebor lege Aquilia: illum enim solum qui vim infert ferire conceditur, et hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum
5 sit. Qui idoneum parietem sustulit, damni iniuria domino eius tenetur.

46 *Ulpianus libro quinquagensimo ad Sabinum* Si vulnerato servo lege Aquilia actum sit, postea mortuo ex eo vulnere agi lege Aquilia nihilo minus potest.

47 *Iulianus libro octagensimo sexto digestorum* Sed si priore iudicio aestimatione facta, postea mortuo servo, de occiso agere dominus instituerit, exceptione doli mali opposita compelletur, ut ex utroque iudicio nihil amplius consequatur, quam consequi deberet, si initio de occiso homine egisset.

48 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Si servus ante aditam hereditatem damnum in re hereditaria dederit et liber factus in ea[13] re damnum det, utraque actione tenebitur, quia alterius et alterius facti hae res sunt.

49 *Ulpianus libro nono disputationum* Si quis fumo facto apes alienas fugaverit vel etiam necaverit, magis causam mortis praestitisse videtur quam
1 occidisse, et ideo in factum actione tenebitur. Quod dicitur damnum iniuria datum Aquilia[14] persequi, sic erit accipiendum, ut videatur damnum iniuria datum, quod cum damno iniuriam attulerit[15]: nisi magna vi cogente fuerit factum, ut Celsus scribit circa eum, qui incendii arcendi gratia vicinas aedes intercidit: nam hic scribit cessare legis Aquiliae actionem: iusto enim metu ductus, ne ad se ignis perveniret, vicinas aedes intercidit: et sive pervenit ignis sive ante extinctus est, existimat legis Aquiliae actionem cessare.

50 *Ulpianus libro sexto opinionum* Qui domum alienam invito domino demolit et eo loco balneas exstruxit, praeter naturale ius, quod superficies ad dominum soli pertinet, etiam damni dati nomine actioni[16] subicitur.

51[17] *Iulianus libro octagensimo sexto digestorum* Ita vulneratus est servus, ut eo ictu certum esset moriturum: medio deinde tempore heres institutus est et postea ab alio ictus decessit: quaero, an cum utroque de occiso lege Aquilia agi possit. respondit: occidisse dicitur vulgo quidem, qui mortis causam quolibet modo praebuit: sed lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi et quasi manu causam mortis praebuisset, tracta videlicet interpretatione vocis a caedendo et a caede. rursus Aquilia lege teneri existimati sunt non solum qui ita vulnerassent, ut confestim vita privarent, sed etiam hi, quorum ex vulnere certum esset aliquem vita excessurum. igitur si quis servo mortiferum vulnus inflixerit eundemque alius ex intervallo ita percusserit,

(1) in abigendo *scr.* (2) deprehendissent *F* (3) si quod *scr.* (4) in *S*, et *F* (5) sive *F* (6) et *ins.* (7) aquoque *F* (8) quod] quamvis *scr.* (9) hac actione] interdicto *scr.* (10) eab *F* (11) possunt *F*[1] (12) culpam] quiddam *scr.* (13) eadem *Hal.* (14) Aquiliam *Hal.* (15) *fortasse exciderunt talia:* fieri autem non potest, ut damnum iniuriam non attulerit (16) actione *FS* (17) *citat Ulpianus* § 1 *D. h. t. l.* 11. § 2, § 2 *D. h. t. l.* 21 § 1

ut maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat, statuendum est utrumque eorum
1 lege Aquilia teneri. Idque est consequens auctoritati veterum, qui, cum a pluribus idem servus ita vulneratus esset, ut non appareret cuius ictu perisset,
2 omnes lege Aquilia teneri iudicaverunt. Aestimatio autem perempti non eadem in utriusque persona fiet: nam qui prior vulneravit, tantum praestabit, quanto in anno proximo homo plurimi fuerit repetitis ex die vulneris trecentum[1] sexaginta quinque diebus, posterior in id tenebitur, quanti homo plurimi venire poterit[2] in anno proximo, quo vita excessit, in quo pretium quoque hereditatis erit. eiusdem ergo servi occisi nomine alius maiorem, alius minorem aestimationem praestabit, nec mirum, cum uterque eorum ex diversa causa et diversis temporibus occidisse hominem intellegatur[3]. quod si quis absurde a nobis haec constitui putaverit, cogitet longe absurdius constitui neutrum lege Aquilia teneri aut alterum potius, cum neque impunita maleficia esse oporteat nec facile constitui possit, uter potius lege teneatur. multa autem iure civili contra rationem disputandi pro utilitate communi recepta esse innumerabilibus rebus probari potest: unum interim posuisse[4] contentus ero. cum plures trabem alienam furandi causa sustulerint, quam singuli ferre non possent, furti actione omnes teneri existimantur, quamvis subtili ratione dici possit neminem eorum teneri, quia neminem verum sit eam sustulisse.

52 *Alfenus libro secundo digestorum* Si ex plagis servus mortuus esset neque id medici inscientia aut domini neglegentia accidisset, recte de iniuria
1 occiso eo agitur. Tabernarius in semita noctu supra lapidem lucernam posuerat: quidam praeteriens eam sustulerat: tabernarius eum consecutus lucernam reposcebat et fugientem retinebat: ille flagello, quod in manu habebat, in quo dolor[5] inerat, verberare tabernarium coeperat, ut se mitteret: ex eo maiore rixa facta tabernarius ei, qui lucernam sustulerat, oculum effoderat: consulebat, num damnum iniuria non videtur dedisse, quoniam prior flagello percussus esset. respondi, nisi data opera effodisset oculum, non videri damnum iniuria fecisse, culpam enim penes eum, qui prior flagello percussit, residere: sed si ab eo non prior vapulasset, sed cum ei lucernam eripere vellet, rixatus esset, tabernarii[6] culpa factum
2 videri. In clivo Capitolino duo plostra onusta mulae ducebant: prioris plostri muliones conversum plostrum sublevabant, quo facile mulae ducerent: inter[7] superius[8] plostrum cessim ire coepit et cum muliones, qui inter duo plostra fuerunt, e medio exissent, posterius plostrum a priore percussum retro redierat et puerum cuiusdam obtriverat: dominus pueri consulebat, cum quo se agere oporteret. respondi in causa ius esse positum: nam si muliones, qui superius plostrum sustinuissent, sua sponte se subduxissent et ideo factum esset, ut mulae plostrum retinere non possint atque onere ipso retraherentur, cum domino mularum nullam esse actionem, cum hominibus, qui conversum plostrum sustinuissent, lege Aquilia agi posse: nam nihilo minus eum damnum dare, qui quod sustineret mitteret sua voluntate, ut id aliquem feriret: veluti si quis asellum cum agitasset non retinuisset, aeque si quis ex manu telum aut aliud quid immisisset, damnum iniuria daret. sed si mulae, quia aliquid reformidassent[9] et muliones timore permoti, ne opprimerentur, plostrum reliquissent, cum hominibus actionem nullam esse, cum domino mularum esse. quod si neque mulae neque homines in causa essent, sed mulae retinere onus nequissent aut cum coniterentur[10] lapsae concidissent et ideo plostrum cessim redisset atque hi quo[11] conversum fuisset onus sustinere nequissent, neque cum domino mularum neque cum hominibus esse actionem. illud quidem certe[12], quoquo modo res se haberet, cum domino posteriorum mularum agi non posse, quoniam non sua sponte, sed percussae retro
3 redissent. Quidam boves vendidit ea lege, uti daret experiundos: postea dedit experiundos: emptoris servus in experiundo percussus ab altero bove cornu est: quaerebatur, num venditor emptori damnum praestare deberet. respondi, si emptor boves emptos haberet, non debere praestare: sed si non haberet emptos, tum, si culpa hominis factum esset, ut a bove feriretur, non debere praestari, si vitio bovis,
4 debere. Cum pila complures luderent, quidam ex his servulum, cum pilam percipere conaretur, impulit, servus cecidit et crus fregit: quaerebatur, an dominus servuli lege Aquilia cum eo, cuius impulsu ceciderat, agere potest. respondi non posse, cum casu magis quam culpa videretur factum.

53 *Neratius libro primo membranarum* Boves alienos in angustum locum coegisti eoque effectum est, ut deicerentur: datur in te ad exemplum legis Aquiliae in factum actio.

54 *Papinianus libro trigensimo septimo quaestionum* Legis Aquiliae debitori competit actio, cum reus stipulandi ante moram promissum animal vulneravit: idem est et si occiderit animal. quod si post moram promissoris qui stipulatus fuerat occidit, debitor quidem liberatur, lege autem Aquilia hoc casu non recte experietur: nam creditor ipse sibi potius quam alii iniuriam fecisse videtur.

55 *Paulus libro vicensimo secundo quaestionum* Stichum aut Pamphilum promisi Titio, cum Stichus esset decem milium, Pamphilus[13] viginti: stipulator Stichum ante moram occidit: quaesitum est de actione legis Aquiliae. respondi: cum viliorem occidisse proponitur, in hunc tractatum nihilum differt ab extraneo creditor. quanti igitur fiet aestimatio, utrum decem milium[14], quanti fuit occisus, an quanti est, quem necesse habeo dare, id est quanti mea interest? et quid dicemus, si et Pamphilus decesserit sine mora? iam[15] pretium Stichi minuetur, quoniam liberatus est promissor? et[16] sufficiet fuisse pluris cum occideretur vel intra annum. hac quidem ratione, etiamsi post mortem Pamphili intra annum occidatur, pluris videbitur fuisse.

56 *Idem libro secundo sententiarum* Mulier si in rem viri damnum dederit, pro tenore legis Aquiliae convenitur.

57 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis* Equum tibi commodavi: in eo tu cum equitares et una complures[17] equitarent, unus ex his irruit in equum teque deiecit et eo casu crura equi fracta sunt. Labeo negat tecum ullam actionem esse, sed si equitis culpa factum esset, cum equite: sane non cum equi domino agi posse. verum puto.

III[18].

DE HIS, QUI EFFUDERINT VEL DEIECERINT

1 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Praetor ait de his, qui deiecerint vel effuderint: 'Unde in eum locum, quo vulgo iter fiet vel in quo consistetur, deiectum vel effusum quid erit, quantum ex ea 're damnum datum factumve erit, in eum, qui ibi 'habitaverit, in duplum iudicium dabo. si eo ictu 'homo liber perisse dicetur, quinquaginta aureorum 'iudicium dabo. si vivet nocitumque ei esse dicetur, 'quantum ob eam rem aequum iudici videbitur eum 'cum quo agetur condemnari, tanti iudicium dabo. 'si servus insciente domino fecisse dicetur, in iudicio
1 'adiciam: aut noxam[19] dedere.' Summa cum utilitate id praetorem edixisse nemo est qui neget: publice enim utile est sine metu et periculo per itinera

(1) trecentis *S* (2) potuerit *scr.* (3) intellegitur F^1 (4) proposuisse F^3S (5) dolo *dett.* (6) tubernarii *F* (7) facerent iter *scr.* (8) superios *F* (9) recessissent *ins.* (10) continerentur F^2 (11) quod *Hal.* (12) certum esse *scr.* (13) pamphilum *F* (14) milium *del.* F^2 (15) an *scr.* (16) at *Krueger* (17) cum plures *F* (18) *Ed.* — *Bas.* 60, 4 (19) noxae *edd.*

2 commeari. Parvi autem interesse debet, utrum
publicus locus sit an vero privatus, dummodo per
eum vulgo iter fiat, quia iter facientibus prospicitur,
non publicis viis studetur: semper enim ea loca, per
quae vulgo iter solet fieri, eandem securitatem debent
habere. ceterum si aliquando vulgus in illa via non
commeabat et tunc deiectum quid[1] vel effusum, cum
adhuc secreta loca essent, modo coepit commeari,
3 non debet hoc edicto teneri. Quod, cum suspen-
deretur, decidit, magis deiectum videri, sed et quod
suspensum decidit, pro deiecto haberi magis est.
proinde et si quid pendens effusum sit, quamvis nemo
hoc effuderit, edictum tamen locum habere dicendum
4 est[2]. Haec in factum actio in eum datur, qui
inhabitat, cum quid deiceretur vel effunderetur, non
in dominum aedium: culpa enim penes eum est. nec
adicitur culpae mentio vel infitiationis, ut in duplum
detur actio, quamvis damni iniuriae utrumque exiget.
5 Sed cum homo liber periit, damni aestimatio non
fit in duplum, quia in homine libero nulla corporis
aestimatio fieri potest, sed quinquaginta aureorum
6 condemnatio fit. Haec autem verba 'si vivet noci-
'tumque ei esse dicetur' non pertinent ad damna,
quae in rem hominis liberi facta sunt, si forte vesti-
menta eius vel quid aliud scissum corruptumve est,
7 sed ad[3] ea, quae in corpus eius admittuntur. Si
filius familias cenaculum conductum habuit et inde
deiectum vel effusum quid sit, de peculio in patrem
non datur, quia non ex contractu venit: in ipsum
8 itaque filium haec actio competit. Cum servus
habitator est, utrum noxalis actio danda sit, quia
non est ex[4] negotio gesto? an de peculio, quia non
ex delicto servi venit? neque enim recte servi dici-
tur noxa, cum servus nihil nocuerit. sed ego puto
impunitum servum esse non oportere, sed extra or-
9 dinem officio iudicis corrigendum. Habitare au-
tem dicimus vel in suo vel in conducto vel gratuito.
hospes plane non tenebitur, quia non ibi habitat,
sed tantisper hospitatur, sed is tenetur, qui hospitium
dederit: multum autem interest[5] inter habitatorem
et hospitem, quantum interest inter domicilium ha-
10 bentem et peregrinantem. Si plures in eodem
cenaculo habitent, unde deiectum[6] est, in quemvis
haec actio dabitur,

2 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* cum sane impossibile est scire, quis deiecisset vel effudisset.

3 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* et quidem in solidum: sed si cum uno fuerit actum, ceteri liberabuntur

4 *Paulus libro nono decimo ad edictum* perceptione, non litis contestatione, praestaturi partem damni societatis iudicio vel utili actione ei qui solvit.

5 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Si
vero plures diviso inter se cenaculo habitent, actio
in eum solum datur, qui inhabitabat eam partem,
1 unde effusum est. Si quis gratuitas habitationes
dederit libertis et clientibus vel suis vel uxoris, ipsum
eorum nomine teneri Trebatius ait: quod verum est.
idem erit dicendum et si quis amicis suis modica
hospitiola distribuerit. nam et si quis cenaculariam
exercens ipse maximam partem cenaculi habeat[7],
solus tenebitur[8]: sed si quis cenaculariam exercens[9]
modicum sibi hospitium retinuerit, residuum loca-
verit pluribus, omnes tenebuntur quasi in hoc cena-
2 culo habitantes, unde deiectum effusumve est. Inter-
dum tamen, quod sine captione actoris fiat, oporte-
bit praetorem aequitate motum in eum potius dare
actionem, ex cuius cubiculo vel exedra deiectum est,
licet plures in eodem cenaculo habitent: quod si ex
mediano[10] cenaculi quid deiectum sit, verius est omnes
3 teneri. Si horrearius aliquid deiecerit vel effu-
derit aut conductor apothecae vel qui in hoc dum-
taxat conductum locum habebat, ut ibi opus faciat
vel doceat, in factum actioni locus est, etiamsi quis
operantium deiecerit vel effuderit vel si quis discen-
4 tium. Cum autem legis Aquiliae actione propter
hoc quis condemnatus est, merito ei, qui ob hoc[11],
quod hospes vel quis alius de cenaculo deiecit, in
factum dandam esse Labeo dicit adversus deiectorem,
quod verum est. plane si locaverat deiectori, etiam
5 ex locato habebit actionem. Haec autem actio,
quae competit de effusis et deiectis, perpetua est et
heredi competit, in heredem vero non datur. quae
autem de eo competit, quod liber perisse dicetur,
intra annum dumtaxat competit, neque in heredem
datur neque heredi similibusque personis[12]: nam est
poenalis et popularis: dummodo sciamus ex pluribus
desiderantibus hanc actionem ei potissimum dari de-
bere cuius interest vel qui adfinitate cognationeve
defunctum contingat. sed si libero nocitum sit, ipsi
perpetua erit actio: sed si alius velit experiri, annua
erit haec actio, nec enim heredibus iure hereditario
competit, quippe quod in corpore libero damni da-
tur, iure hereditario transire ad successores non debet,
quasi non sit damnum pecuniarium, nam ex bono et
6 aequo[13] oritur. Praetor ait: 'Ne quis in suggrunda[14]
'protectove supra eum locum, quo vulgo iter fiet inve
'quo consistetur, id positum habeat, cuius casus no-
'cere cui possit. qui adversus ea fecerit, in eum soli-
'dorum decem in factum iudicium dabo. si servus
'insciente domino fecisse dicetur, [15]aut noxae dedi
7 'iubebo.' Hoc edictum superioris portio est: con-
sequens etenim fuit praetorem etiam in hunc casum
prospicere, ut, si quid in his partibus aedium peri-
8 culose positum esset, non noceret. Ait praetor:
'ne quis in suggrunda[16] protectove.' haec verba 'ne
quis' ad omnes pertinent vel inquilinos vel dominos
aedium, sive inhabitent sive non, habent tamen ali-
9 quid expositum his locis. 'Supra eum locum, qua
'vulgo iter fieret[17] inve quo consistetur, id positum
'habeat'. accipere debemus positum sive in habita-
tionis vel cenaculi, sive etiam in horrei vel cuius al-
10 terius aedificii[18]. Positum habere etiam is recte
videtur, qui ipse quidem non posuit, verum ab alio
positum patitur: quare si servus posuerit, dominus
autem positum patiatur, non noxali iudicio dominus,
11 sed suo nomine tenebitur. Praetor ait 'cuius
'casus nocere posset'. ex his verbis manifestatur non
omne quidquid positum est, sed quidquid sic positum
est, ut nocere possit, hoc solum prospicere praeto-
rem, ne possit nocere: nec spectamus[19] ut noceat,
sed omnino si nocere possit, edicto locus sit[20]. co-
ercetur autem, qui positum habuit, sive nocuit id
12 quod positum erat sive non nocuit. Si id quod
positum erat[21] deciderit et nocuerit, in eum competit
actio qui posuit, non in eum qui habitaverit[22], quasi
haec actio non sufficiat, quia positum habuisse non
utique videtur qui posuit, nisi vel dominus fuit ae-
dium vel inhabitator. nam et cum pictor in pergula
clipeum vel tabulam expositam habuisset eaque ex-
cidisset et transeunti damni quid dedisset, Servius
respondit ad exemplum huius actionis dari oportere
actionem: hanc enim non competere palam esse,
quia neque in suggrunda neque in protecto tabula
fuerat posita. idem servandum respondit et si am-

(1) est *ins.* (2) dictum *ins. F* (3) ad *om. F* (4) et *F* (5) multum autem interest] interest autem *scr.* (6) adiectum *F* (7) habebat *F* (8) sed et si hospitaculi habeat solus tenebitur sed si quis cenaculis ipse solus aeque tenebitur *ins. F* (9) quis cenaculariam exercens *del.* (10) maeniano *vir doctus apud Dirksenum s. v.* (11) cum autem legis Aquiliae actione propter hoc quis tenetur, merito ei, qui ob hoc condemnatus est *scr.* (12) in heredem d. n. heredi similibusque *om. F*, neque in heredem sed nec heredi similibusque personis datur *S* (13) aequo] quo *F* (14) suggruenda *F* (15) aut idem dari *ins.* (16) suggruenda *F* (17) fiet *scr.* (18) protecto *ins.* (19) exspectamus *Ruckerus* (20) sit] est *scr.* (21) sive non nocuit si id quod positum erat *S*, *om. F* (22) qui posuit non in eum qui habitaverit] qui habitaverit non in eum qui posuit: itaque utilis danda erit in eum qui posuit *scr.* (*transposuit illa Cuiacius*)

phora ex reticulo suspensa decidisset et damni[1] dedisset, quia et legitima et honoraria actio deficit.
13 Ista autem actio popularis est et heredi similibusque competit, in heredes[2] autem non competit, quia poenalis est.

6 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Hoc edictum non tantum ad civitates et vicos, sed et ad
1 vias, per quas vulgo iter fit[3], pertinet. Labeo ait locum habere hoc edictum, si interdiu deiectum sit, non nocte: sed quibusdam locis et nocte iter fit.
2 Habitator suam suorumque culpam praestare debet.
3 Si de nave deiectum sit, dabitur actio utilis in eum qui navi praepositus sit.

7 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Cum liberi hominis corpus ex eo, quod deiectum effusumve quid erit, laesum fuerit, iudex computat mercedes medicis praestitas ceteraque impendia, quae in curatione facta sunt, praeterea operarum[4], quibus caruit aut cariturus[5] est ob id, quod inutilis factus est. cicatricium autem aut deformitatis nulla fit aestimatio, quia liberum corpus nullam recipit aestimationem.

IIII[6].

DE NOXALIBUS ACTIONIBUS.

1 *Gaius libro secundo ad edictum provinciale* Noxales actiones appellantur, quae non ex contractu, sed ex noxa atque maleficio servorum adversus nos instituuntur: quarum actionum vis et potestas haec est, ut, si damnati fuerimus, liceat nobis deditione ipsius corporis quod deliquerit evitare litis aestimationem.

2 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Si servus sciente domino occidit, in solidum dominum obligat, ipse enim videtur dominus occidisse: si autem insciente, noxalis est, nec enim debuit ex maleficio servi in plus teneri, quam ut noxae eum dedat.
1 Is qui non prohibuit, sive dominus manet sive desiit esse dominus, hac actione tenetur: sufficit enim, si eo tempore dominus, quo non prohibeat[7], fuit, in tantum, ut Celsus putet, si fuerit alienatus servus in totum vel in partem vel manumissus, noxam caput non sequi: nam servum nihil deliquisse, qui[8] domino iubenti obtemperavit. et sane si iussit, potest hoc dici: si autem non prohibuit, quemadmodum factum servi excusabimus? Celsus tamen differentiam facit inter legem Aquiliam et legem duodecim tabularum: nam in lege antiqua, si servus sciente domino furtum fecit vel aliam noxam commisit, servi nomine actio est noxalis nec dominus suo nomine tenetur, at in lege Aquilia, inquit, dominus suo nomine tenetur, non servi. utriusque legis reddit rationem, duodecim tabularum, quasi voluerit servos dominis in hac re non obtemperare, Aquiliae, quasi ignoverit[9] servo, qui domino paruit, periturus si non fecisset. sed si placeat, quod Iulianus libro octagensimo sexto scribit 'si servus furtum faxit noxiamve nocuit' etiam ad posteriores leges pertinere, poterit dici etiam servi nomine cum domino agi posse noxali iudicio, ut quod detur Aquilia adversus dominum, non servum excuset, sed dominum oneret. nos autem secundum Iulianum probavimus, quae sententia habet rationem et a Marcello apud Iulianum probatur.

3 *Idem libro tertio ad edictum* In omnibus noxalibus actionibus, ubicumque scientia exigitur domini, sic accipienda est, si, cum prohibere posset, non prohibuit: aliud est enim auctorem esse servo delinquenti, aliud pati delinquere.

4 *Paulus libro tertio ad edictum* In delictis servorum scientia domini quemadmodum accipienda est? utrum cum consilio? an et si viderit tantum, quamvis prohibere non potuerit? quid enim si ad libertatem proclamans domino sciente faciat aut qui contemnat[10] dominum? vel cum trans flumen sit servus, vidente quidem, sed invito domino noxiam noceat? rectius itaque dicitur scientiam eius accipiendam, qui prohibere[11] potest: et hoc in toto edicto intelle-
1 gendum est circa scientiae verbum. Si extraneus servus sciente me fecerit eumque redemero, noxalis actio in me dabitur, quia non videtur domino sciente
2 fecisse, cum eo tempore dominus non fuerim. Cum dominus ob scientiam teneatur, an servi quoque nomine danda sit actio, videndum est: nisi forte praetor unam poenam a domino exigi voluit. ergo dolus servi impunitus erit? quod est iniquum: immo utroque modo dominus tenebitur, una autem poena ex-
3 acta, quam actor elegerit, altera tollitur. Si detracta noxae deditione quasi cum conscio domino actum sit, qui non erat conscius: absolutione facta et finito iudicio amplius agendo cum noxae deditione exceptione rei iudicatae summovebitur, quia res in superius iudicium deducta et finita est. donec autem prius iudicium agitatur, licentia agenti est, si eum de scientia domini arguenda paeniteat, tunc ad noxalem causam transire. contra quoque si cum eo qui scit cum noxae deditione actum sit, amplius in dominum detracta noxae deditione danda actio non est: in ipso autem iudicio si voluerit et scientiam domini arguere, non est prohibendus.

5 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Si plurium servus deliquerit omnibus ignorantibus, noxale iudicium in quemvis dabitur: sed si omnibus scientibus, quivis eorum tenebitur detracta noxae deditione, quemadmodum si plures deliquissent, nec altero convento alter liberabitur: sed si alter scit, alter ignoravit, qui scit detracta noxae deditione convenitur, qui nescit,
1 cum noxae deditione. Differentia autem harum actionum non solum illa est, quod qui scit in solidum tenetur, verum illa quoque, quod, sive alienaverit servum qui scit sive manumiserit sive decesserit servus, dominus tenetur: sed si ipse dominus decesserit, heres eius non tenetur.

6 *Idem libro octavo decimo ad edictum* Sed et ipse servus manumissus tenetur.

7 *Idem libro tertio ad edictum* Noxalis autem non alias datur, nisi apud me sit servus: et si apud me sit, licet eo tempore non fuit, quo delinquebat[12],
1 teneor, et heres meus tenetur, si noxius vivat. Pomponius ait, si emptor servi noxali conventus sit, venditorem, quo sciente factum est, conveniri iam non posse.

8 *Idem libro trigensimo septimo ad edictum* Si servus communis furtum fecerit, quivis ex dominis in solidum noxali iudicio tenetur: eoque iure utimur. sed non alias poterit is qui conventus est evadere litis aestimationem, nisi in solidum noxae dederit servum, nec ferendus est[13], si partem dedere fuerit paratus. plane si propter hoc, quod socii dedere parati non fuerint, in solidum fuerit condemnatus, communi dividundo vel familiae erciscundae iudicio adversus eos experietur. ante noxale sane iudicium acceptum poterit sua parte cedendo securitatem consequi, ne necesse habeat suscipere iudicium: quamquam quis possit dicere evenire, ut, dum pars eive data[14] amittat actionem: dominus enim pro parte factus non potest cum socio noxali experiri. fortassis nec communi dividundo agere possit eius maleficii nomine, quod ante communionem admissum est: quod si non potest, evidenti iniuria adficietur. sed melius est dicere, competere ei communi dividundo iudicium.

9 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Si communis familia vel communis servus furtum fecerit altero ex dominis sciente, is qui scit omnium nomine tenebitur et conventus alterum quoque liberat nec a socio quicquam debebit consequi: sui enim facti nomine poenam meruit. quod si is qui ignoravit duplum praestiterit, a socio simplum consequetur.

---

(1) quid *ins. dett.* (2) heredes F^1 *cum B*, heredem F^2S (3) fuit F^1 (4) aestimationem *ins.* (5) capiturus *F* (6) *Ed.* 1...7. 10...12. 14. 15. 17. 19...27. 29...32; *Sab.* 8. 9. 13. 16. 18. 28. 33...36. 38...42; *Pap.* 37; *App.* 43. — *Bas.* 60, 5. — *Cf. Inst.* 4, 8; *Cod.* 3, 41 (7) prohibebat *Hal* (8) qui *om. F* (9) ignoraverit *F* (10) condemnat *F* (11) prohiberi *F* (12) deliquebat *F* (13) *sic S cum B*, et *F* (14) eive data] ei cedatur *dett.*

10 *Idem libro vicensimo secundo ad edictum* Sed et eo nomine agere cum socio poterit, quod servum communem deteriorem fecit, quemadmodum cum quolibet alio, qui rem communem deteriorem fecisset. ceterum si nihil praeterea post noxae deditionem commune habebit, pro socio vel, si socii non fuerunt, in factum agi poterit.

11 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Bona fide servi possessor eius nomine furti actione[1] tenebitur, dominus non tenetur. sed noxae dedendo non facit quidem actoris: cum autem coeperit istum servum dominus vindicare, doli exceptione summovebitur vel officio iudicis consequetur, ut indemnis maneat.

12 *Paulus libro sexto ad edictum* Si bona fide possessor eum servum, quem bona fide possidebat, dimiserit, ne agi cum eo ex noxali causa possit, obligari eum actione, quae datur adversus eos, qui servum in potestate habeant aut dolo fecerint, quo minus haberent, quia per hoc adhuc possidere videntur.

13 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Non solum adversus bona fide possessorem, sed etiam adversus eos qui mala fide possident noxalis actio datur: nam et absurdum videtur eos quidem qui bona fide possiderent excipere actionem, praedones vero securos esse.

14 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Si quis a multis conveniatur ex noxa eiusdem servi, vel si ab uno, ex pluribus tamen delictis, non necesse habet, quia omnibus dedere non potest, litis aestimationem offerre his, quibus dedere non potest. quid ergo est, si a pluribus conveniatur? si quidem unus occupavit, an melior sit condicio, ut ipsi soli dedatur? an vero vel omnibus dedi debeat vel cavere debeat defensu iri adversus ceteros? et verius est occupantis meliorem esse condicionem. ei itaque dedetur non qui prior egit, sed qui prior ad sententiam pervenit: et ideo ei, qui postea vicerit, actionem
1 denegari iudicati. Sed et si statuliber sit et ante deditionem exstiterit condicio vel fideicommissa[2] libertas fuerit ante praestita vel existente condicione legati dominium fuerit translatum, arbitrio iudicis absolvi eum oportet: et officii iudicis hoc quoque erit, ut caveatur ei cui deditur ob evictionem ob suum factum contingentem.

15 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Praetor decernere debet translationem iudicii in statuliberum fieri: si vero rei iudicandae tempore adhuc in suspenso sit statuta libertas, Sabinus et Cassius liberari heredem putant tradendo servum, quia toto suo iure cederet: quod et verum est.

16 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum* Si heres dolo malo fecerit, ne statuliberum in potestate haberet, et propter hoc iudicium sine noxae deditione acceperit: et impleta condicione statutae libertatis condemnari debebit, sicuti mortuo servo condemnaretur.

17 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Si ex duobus dominis uno sciente, altero ignorante servus deliquit[3], si ante cum altero qui nesciebat actum sit et noxae dediderit servum, iniquum est vilissimi hominis deditione alterum quoque liberari: igitur agetur et cum altero, et si quid amplius est in damni persecutione, consequetur computato pretio hominis noxae dediti. ipsi tamen inter se sic debent pensare communi dividundo iudicium, ut, si[4] ille quo sciente fecit praestiterit, non totius partem ferat, sed partem eius, quanti servus est: sic et si alter aliquid praestiterit, eius partem fieri. illud iniquum est eum, qui iussit servum facere, consequi aliquid a socio,
1 cum ex suo delicto damnum patiatur. Si plures eiusdem servi nomine noxali mecum agere velint vel si unus pluribus iudiciis eiusdem servi nomine agat, in quo usus fructus tuus, proprietas mea sit[5], officio iudicis continebitur, cum eum noxae dedero, ut etiam usum fructum actoris faciam: sed per praetorem id consequar ego dominus proprietatis, ut aut cogat praetor te pro aestimatione usus fructus conferre ad litis[6] aestimationem aut usu fructu cedere, si hoc expediat. et si ego dominus proprietatis eum servum nolui defendere, defensio tibi permittenda est, et si damnatus hominem tradas, et adversus me tueris[7].

18 *Pomponius libro octavo decimo ad Sabinum* Is qui usum fructum in servo habet, perinde cum domino habet actionem furti, atque si quilibet alius esset: sed cum eo non est, quamvis serviat ei, et ideo dominus damnatus fructuario noxae dedens liberabitur[8].

19 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Si in re communi mea et tua damnum nobis dederit Titii servus, si cum eo agemus, erit noxali Aquiliae actioni locus, ne damnatus in solidum singulis noxae dedere cogatur. sed potest dici, quasi unius damnum sit et una obligatio, aut utrisque pecuniam sufferendam[9] aut officio iudicis simul utrisque noxae dedendum: sed et si alterutri nostrum in solidum noxae deditus fuerit et ob id ab utroque dominus sit absolutus, recte dicitur eum, cui noxae deditus sit, alteri teneri communi dividundo iudicio, ut communicet servum noxae sibi deditum, cum ob rem
1 communem aliquid ad socium pervenerit. Si servi, in quo usus fructus alienus est, dominus proprietatis operas conduxerit, verba efficiunt, ut cum noxae de-
2 ditione damnetur. Si servus tuus navem exercuerit eiusque vicarius et idem nauta in eadem nave damnum dederit, perinde in te actio danda est ac si is exercitor liber et hic vicarius servus eius esset, ut de peculio servi tui ad noxam[10] dedere vicarium damneris: ut tamen, si servi tui iussu vel sciente et patiente eo damnum vicarius dederit, noxalis actio servi tui nomine esse debeat. idemque sit[11] etiam, si nautam facere iusserit.

20 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Qui ex pluribus noxis diversis temporibus experitur, ex una noxia servi dominium nanctus nullam amplius actionem habet adversus eum, qui dominus fuerat, cum actio noxalis caput sequatur[12]: at si maluit dominus priori iudicio litis aestimationem sufferre, vel eidem vel alii ex alio maleficio agenti nihilo minus tenetur.

21 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Quotiens dominus ex noxali causa convenitur, si nolit suscipere iudicium, in ea causa res est, ut debeat noxae dedere eum, cuius nomine iudicium non suscipitur: aut si id non faciat, iudicium suscipiet omnimodo, sed non alias condemnabitur, quam si in potestate habeat dolove malo fecerit, quo minus ha-
1 beret. Eos, quorum nomine noxali iudicio agitur, etiam absentes defendi posse placuit, sed hoc ita demum, si proprii sint servi: nam si alieni, praesentes esse oportet, aut si dubitetur, utrum proprii sint an alieni. quod ita puto accipiendum, ut si constet vel bona fide[13] servire, etiam absentes possint
2 defendi. Praetor ait: 'Si is in cuius potes'tate esse dicetur negabit se in sua potestate ser'vum habere: utrum actor volet, vel deierare iubebo 'in potestate sua non esse neque se dolo malo fe'cisse, quo minus esset, vel iudicium dabo sine noxae
3 'deditione.' 'In potestate' sic accipere debemus, ut facultatem et potestatem exhibendi eius habeat: ceterum si in fuga sit vel peregre, non videbitur esse
4 in potestate. Quod si reus iurare nolit, similis est ei, qui neque defendit absentem neque exhibet: qui
5 condemnantur quasi contumaces. Si tutor vel curator extent, ipsi iurare debent in potestate domini non esse: si autem procurator sit, dominus ipse iuret
6 necesse est. Si iusiurandum exegit actor reusque iuravit[14], deinde postea noxali velit actor experiri, videndum est, an exceptio iurisiurandi debeat ad-

(1) actio *F* (2) vel fideicommissa *S*, per fideicommissam *F* (3) delinquit *F* (4) si *om. F* (5) si *F* (6) liti *F* (7) tutus eris *scr.* (8) liberatur *F*² (9) offerendam *edd.* (10) ad noxam] aut noxae *Keller in schedis* (11) fit *S*, est *scr.* (12) simulatur *F* (13) fidei *F* (14) ignoravit *F*

versus actorem dari. et Sabinus putat non esse dan-
dam, quasi de alia re sit iuratum, hoc est tunc non
fuisse in potestate: modo vero cum in potestate de-
prehendatur, de facto eius posse agi. Neratius quo-
que dicebat[1] post exactum iusiurandum posse acto-
rem detracta noxae deditione experiri, si modo hoc
contendat, posteaquam iuratum[2] est coepisse in potes-
tate habere.

22 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Si
servus depositus vel commodatus sit, cum domino
agi potest noxali actione: ei enim servire intellegitur
et, quod ad hoc edictum attinet, in potestate eius
est, maxime si copiam habeat reciperandi hominis.
1 Is qui pignori accepit vel qui precario rogavit non
tenetur noxali actione: licet enim iuste possideant,
non tamen opinione domini possident: sed hos quo-
que in potestate domini intellegi, si facultatem repe-
2 tendi eos dominus habeat. Quid est habere facul-
tatem repetendi? habeat pecuniam, ex qua liberari
potest: nam non debet cogi vendere res suas, ut
3 solvat pecuniam et repetat servum. Dominus, qui
servum in sua potestate esse confitetur, aut exhibere
eum debet aut absentem defendere: quod nisi faciat,
4 punitur atque si praesentem non noxae dederit. Si
negavit dominus in sua potestate esse servum, per-
mittit praetor actori arbitrium, utrum iureiurando id
decidere an iudicium dictare sine noxae deditione
velit, per quod vincet, si probaverit eum in potestate
esse vel dolo eius factum, quo minus esset:[3] qui
autem non probaverit in potestate adversarii esse
servum, rem amittit.

23 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Sed
et[4] si postea adversarius[5] eius in potestate habere
coeperit servum, tenetur ex nova possessione dene-
gata ei exceptione.

24 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* De
illo videndum, utrum adversus eum tantum, qui dolo
fecit, quo minus[6] in potestate haberet, actio locum
habeat noxalis[7], si ex dolo eius acciderit, ut cesset
noxalis actio (forte si servo suo fugam mandavit) an
et si possit nihilo minus cum alio agi (quod accidit,
cum alienatus manumissusve est). quod est verius:
in quo casu electio est actoris, cum quo velit agere.
Iulianus autem ait de eo qui manumisit, si paratus
sit defendere se manumissus, exceptionem dandam ei
qui manumisit. hoc et Labeo.

25 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Idem
est, et si novus dominus servi iudicium patiatur.

26 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Electio
vero alterum liberabit: id enim praetor introduxit,
ne eluderetur actor, non ut etiam lucrum faceret:
1 ideoque exceptione a sequenti summovebitur. His
consequens est, ut, si plures dolo fecerint, quo minus
in potestate haberent[8], eligere debeat actor, quem
2 velit convenire. Item si ex pluribus dominis qui-
dam dolo malo partes suas desierint possidere, electio
erit actoris, utrum directo agere velit cum eo qui
possidet[9], an praetoria cum eo qui desiit possidere.
3 Si servum alienum alius in iure suum esse re-
4 sponderit, altero solvente alter liberatur. Si is,
quem desieris dolo possidere, decesserit, priusquam
hac actione convenireris, liberaris, quia[10] haec actio
in locum directae actionis succedit: diversum dice-
5 mus, si moram feceris in iudicio accipiendo. Ne-
que heredi[11] neque in heredem, quod defunctus men-
titus est, actio danda est, nec in ipsum quolibet tem-
pore: nam liberum esse debet defendenti absentem
servum huius edicti poenam evitare, id est ut sine
noxae deditione conveniatur. et ideo si negaveris ser-
vum in tua potestate esse, postea fateri poteris, nisi
si iam lis adversus te contestata est: nam tunc au-
diri non debebis, ut Labeo ait: Octavenus ex causa
etiam lite contestata tibi succurrendum, utique si
6 aetas tua ea sit, ut ignosci tibi debeat. Si ab-
sente domino ductus sit servus vel etiam praesente
et in eadem causa sit, ut in integrum restitui possit[12],
defensio permittitur eius nomine qui ductus est: pos-
tulantibus enim exhiberi eum ad defendendum indul-
gere praetor debet. idem concedendum est fructuario
vel cui pignoris nomine obligatus est, si praesens
dominus defendere noluerit, ne alterius dolus aut de-
sidia aliis noceat. idem praestandum est in servo
communi, quem alter ex dominis praesens noluit de-
fendere. sed et actori his casibus succurrendum est,
quia placet dominii adquisitione extingui actionem:
iussu enim praetoris ductus in bonis fit eius qui
duxit.

27 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Si
noxali[13] iudicio agitur de servo qui pignoris iure
tenetur aut de eo cuius usus fructus alterius est,
admonendi sumus, si creditor vel usufructuarius prae-
sens defensionem suscipere noluerit, proconsulem inter-
venturum et pignoris persecutionem vel usus fructus
actionem negaturum. quo casu dici potest[14] ipso iure
pignus liberari (nullum enim pignus est, cuius per-
secutio negatur): usus fructus autem, etiamsi perse-
cutio eius denegetur, ipso iure durat eo usque, donec
1 non utendo constituto tempore pereat. Ex his
quae diximus de servo qui alicui pignoris iure obli-
gatus est deque statulibero et de eo cuius usus fruc-
tus alienus est, apparet eum, qui alienum servum in
iure suum esse responderit[15], quamvis noxali iudicio
teneantur, non tamen posse noxae deditione ipso iure
liberari, quia nullum ad actorem dominium transferre
possunt, cum ipsi domini non sint. certe tamen, si
ex ea causa traditum postea dominus vindicet nec
litis aestimationem offerat, poterit per exceptionem
doli mali repelli.

28 *Africanus libro sexto quaestionum* Et gene-
raliter si alieni servi nomine, qui tibi iustam servi-
tutem serviret, noxali tecum egerim tuque eum mihi
noxae dederis: sive me possidente dominus eum vin-
dicet, exceptione doli mali, nisi litis aestimationem
offerat, eum summovere possum, sive ipse possideat,
Publiciana mihi datur, et adversus excipientem 'si
dominus eius sit' utilem mihi replicationem doli mali
profuturam et secundum haec usu quoque me cap-
turum, quamvis sciens alienum possideam: alioquin
si aliter constituatur, futurum, ut summa iniquitate
bonae fidei possessor adficiatur, si, cum ipso iure
noxalis actio adversus eum competit, necessitas ei
imponatur, ut litis aestimationem sufferat. eademque
dicenda sunt et si, cum ab eo[16] non defenderetur,
iussu praetoris eum duxerim, quoniam isto quoque
casu iustam causam possidendi habeo.

29 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Non
solum autem qui in potestate non habet recusare
potest noxale iudicium, verum et habenti in[17] potes-
tate liberum est evitare iudicium, si indefensam eam
personam relinquat: sed huic necesse est ius suum
ad actorem transferre, perinde ac si damnatus esset.

30 *Idem libro ad edictum praetoris urbani, titulo
de damno infecto* In noxalibus actionibus eorum
qui bona fide absunt ius non corrumpitur, sed
reversis defendendi ex bono et aequo potestas datur,
sive[18] domini sint sive aliquid in ea re ius habeant,
qualis est creditor et fructuarius.

31 *Paulus libro septimo ad Plautium* Quod ait
praetor, cum familia furtum faciat, ad eum modum
se actionem daturum, ut tantum actor consequatur,
quantum si liber fecisset consequeretur, quaeritur,
utrum ad pecuniae praestationem respiciat an etiam
ad noxae deditionem, ut puta[19] si ex pretiis noxae
deditorum duplum colligatur, sequentes actiones in-
hibeantur. Sabinus et Cassius putant pretium quo-
que noxae deditorum imputari debere, quod Pompo-

(1) dicebant *F* (2) poteaquam iuratur *F* (3) quia *ins. F* (4) et *del. Krueger* (5) adverversarius *F* (6) quo minus] dominus *F* (7) noxalis *del. Cuiacius* (8) haberet *F* (9) possident *F* (10) qui *F* (11) neque heredi *del.* (12) potest *F* (13) noxale *F* (14) potes *F* (15) eos qui ... responderint *scr.* (16) habeo *F* (17) potest ... habenti in *S cum B, om. F* (18) si *F* (19) puta *del.*

nius probat et est verum: nam et si servus indefensus ductus sit, aestimatio eius imputanda est. certe non tantum duplationis, sed et condictionis rationem habendam Iulianus putat.[1] furti faciendi tempus spectandum esse, an eiusdem familiae sint servi: nam si hi, qui plurium dominorum erunt, unius esse postea coeperint, locus edicto non erit.

32 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Is qui in aliena potestate est si noxam commisisse dicatur, si non defendatur, ducitur: et si praesens est dominus, tradere eum et de dolo malo promittere debet.

33 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum* Noxali iudicio invitus nemo cogitur alium defendere, sed carere debet eo quem non defendit, si servus est: quod si liber est qui in potestate sit, indistincte ipsi sui defensio danda est:

34 *Iulianus libro quarto ad Urseium Ferocem* quotiens enim nemo filium familias ex causa delicti defendit, in eum iudicium datur

35 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* et si condemnatus fuerit, filius iudicatum facere debet: tenet enim condemnatio. quin immo etiam illud dicendum est patrem quoque post condemnationem filii dumtaxat de peculio posse conveniri.

36 *Idem libro trigensimo septimo ad edictum* Si quis servum pigneratum, deinde a debitore[2] subreptum emerit a debitore, nomine eius furti tenebitur dominio servi adquisito, nec oberit, quod Serviana potest ei homo avocari. idemque et si a minore quis viginti quinque annis emerit vel in fraudem creditorum sciens: hi enim, quamvis auferri eis dominium possit, interim tamen conveniendi sunt.

37 *Tryphoninus libro quinto decimo disputationum* Si alienus servus furtum mihi fecerit, qui postea in meum dominium pervenerit, extinguitur furti actio, quae mihi competierat, nondum in iudicium deducta, nec si postea alienavero eum, quem ante litem contestatam emeram, furti actio restaurabitur: quod si post litem contestatam eum redemero, condemnandus erit venditor,

38 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* quemadmodum si alii vendidisset: parvi enim refert, cui vendiderit, adversario an alii: suaque culpa litis aestimationem sublaturum, qui vendendo noxae dedi-
1 tionem sibi ademit. Iulianus autem libro vicensimo secundo digestorum scribit, si servum pro derelicto[3] habeam, qui tibi furtum fecerat, liberari me, quia statim meus esse desinit, ne eius nomine, qui
2 sine domino sit, furti sit actio. Si servus meus rem tuam subtraxerit et vendiderit tuque nummos quos ex pretio habebat ei excusseris, locus erit furti actioni ultro citroque: nam et tu adversus me[4] furti ages noxali servi nomine et ego adversus te nummo-
3 rum nomine. Sed et si servo creditoris mei solverim nummos, ut is eos domino suo det, aeque locus erit furti actioni, si is nummos acceptos interceperit.

39 *Iulianus libro nono digestorum* Si plurium servus furtum fecerit et omnes dolo fecerint, quo minus eum in potestate haberent, subsequi debet praetor iuris civilis actionem[5] et iudicium honorarium, quod ex hac causa pollicetur, in eum dare, quem actor elegerit: neque enim amplius praestare actori debet, quam ut detracta noxae deditione agere possit cum eo, cum quo[6] noxali iudicio experiri po-
1 tuisset, si servus exhiberetur. Qui alienum servum suum esse fatetur, quamvis noxali actione obligetur, nihilo minus causa cognita satisdare debet: qui autem pro servo convenitur, satisdatione onerandus non
2 est: non enim offert se defensioni alieni servi. Si quis dicet dominum dolo fecisse, quo minus in potestate eius servus esset, ille autem contendat eum servum ab alio defendi cum satisdatione, doli mali ex-
3 ceptioni locus erit. Sed et si post iudicium acceptum cum domino servus apparuerit et, quia non defendebatur, ductus sit, exceptione doli mali posita
4 dominus absolvetur. Sed et mortuo servo antequam iudicium accipiatur, omnino hac actione non tenebitur dominus.

40 *Idem libro vicensimo secundo digestorum* Si servus legatus ante aditam hereditatem rem heredis futuri subtraxerit, poterit is cum legatario qui legatum agnoverit furti agere: sed si idem servus hereditariam rem subtraxerit, furti actio cessabit, quia huiusmodi rerum furtum non fit: ad exhibendum autem actio competit.

41 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Cum servus communis alteri dominorum damnum iniuria dedit, idcirco legis Aquiliae actio non est, quia, si extraneo damnum dedisset, cum altero in solidum lege Aquilia agi posset: sicuti, cum servus communis furtum fecerit, cum altero domino furti agi non potest, sed communi dividundo agi potest.

42 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* Si ad libertatem proclamaverit is cuius nomine noxale iudicium susceptum est, sustineri debet id iudicium, quoad de statu eius iudicetur: et sic, si quidem servus fuerit pronuntiatus, noxale iudicium exercebitur,
1 si liber, inutile videbitur. Si quis pro servo mortuo ignorans eum decessisse noxale iudicium acceperit, absolvi debet, quia desiit verum esse propter
2 eum dare oportere. Hae actiones perpetuae sunt locumque habebunt tamdiu, quamdiu servi dedendi[7] facultatem habemus: nec tantum nobis, verum etiam successoribus nostris competent, item adversus successores, sed non quasi in successores, sed iure dominii. proinde et si servus ad alium pervenisse proponatur, iure dominii noxali iudicio novus dominus convenietur.

43 *Pomponius libro octavo epistularum* Servi, quorum noxa caput sequitur, ibi defendendi sunt, ubi deliquisse arguentur: itaque servos dominus eodem loco exhibere debet, ubi vim intulisse dicentur et carere omnium dominio potest, si eos non defendat.

(1) ubi de familia quae furtum fecit quaeritur, Iulianus (?) putat *vel similia secundum B ins.* (2) debitori *F* (3) derelicto *F* (4) e *F* (5) actione *F* (6) quo *om. F* (7) edendi *F*

LIBER DECIMUS.

I[1].

FINIUM REGUNDORUM.

1 *PAULUS libro vicensimo tertio ad edictum* Finium regundorum actio in personam est, licet pro vindicatione rei est.

2 *ULPIANUS libro nono decimo ad edictum* Haec actio pertinet ad praedia rustica, quamvis aedificia interveniant: neque enim multum interest, arbores
1 quis in confinio an aedificium ponat. Iudici finium regundorum permittitur, ut, ubi non possit dirimere fines, adiudicatione controversiam dirimat: et si forte amovendae veteris obscuritatis gratia per aliam regionem fines dirigere iudex velit, potest hoc facere per adiudicationem[2] et condemnationem.

3 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale* Quo casu opus est, ut ex alterutrius praedio alii adiudicandum sit, quo nomine[3] is cui adiudicatur in vicem pro eo quod ei adiudicatur certa pecunia condemnandus est.

4 *PAULUS libro vicensimo tertio ad edictum* Sed et loci unius controversia in partes res scindi[4] adiudicationibus potest, prout cuiusque dominium in eo
1 loco iudex compererit. In iudicio finium regundorum etiam eius ratio fit quod interest. quid enim si quis aliquam[5] utilitatem ex eo loco percepit, quem vicini esse appareat? non[6] inique damnatio eo nomine fiet. sed et si mensor ab altero solo conductus sit, condemnatio erit facienda eius, qui non conduxit,
2 in partem mercedis. Post litem autem contestatam etiam fructus venient in hoc iudicio: nam et culpa et dolus exinde praestantur: sed ante iudicium percepti non omnimodo hoc in[7] iudicium venient[8]: aut enim[9] bona fide percepit, et lucrari eum oportet, si eos consumpsit, aut mala fide, et condici
3 oportet. Sed et si quis iudici non pareat in succidenda arbore vel aedificio in fine posito deponendo
4 parteve eius, condemnabitur. Si dicantur termini deiecti vel exarati, iudex, qui de crimine cognoscit,
5 etiam de finibus cognoscere potest. Si alter fundus duorum, alter trium sit, potest iudex uni parti adiudicare[10] locum de quo quaeritur, licet plures dominos habeat, quoniam magis fundo quam personis adiudicari fines intelleguntur: hic autem cum fit adiudicatio pluribus, unusquisque portionem habebit,
6 quam[11] in fundo habet, et pro indiviso qui communem fundum habent[12], inter se non condemnantur[13]: neque enim inter ipsos accipi videtur iudicium.
7 Si communem fundum ego et tu habemus et vicinum fundum ego solus, an[14] finium regundorum iudicium accipere possumus? et scribit Pomponius non posse nos accipere, quia ego et socius meus in hac actione adversarii esse non possumus, sed unius loco habemur. idem Pomponius ne utile quidem iudicium dandum dicit, cum possit, qui proprium habeat, vel communem vel proprium fundum alienare et sic ex-
8 periri. Non solum autem inter duos fundos, verum etiam inter tres pluresve fundos accipi iudicium finium regundorum potest: ut puta singuli plurium fundorum confines sunt, trium forte vel quattuor.
9 Finium regundorum actio et in agris vectigalibus et inter eos qui usum fructum habent vel fructuarium et dominum proprietatis vicini fundi et inter eos qui iure pignoris possident competere potest.
10 Hoc iudicium locum habet in confinio praediorum rusticorum: nam in confinio praediorum[15] urbanorum displicuit, neque enim confines hi, sed magis vicini dicuntur et ea communibus parietibus plerumque disterminantur. et ideo et si in agris aedificia iuncta sint, locus huic actioni non erit: et in urbe hortorum latitudo contingere potest, ut etiam
11 finium regundorum agi possit. Sive flumen sive[16] via publica intervenit, confinium non intellegitur, et ideo finium regundorum agi non potest,

5 *IDEM libro quinto decimo ad Sabinum* quia magis in confinio meo via publica vel flumen sit quam ager vicini.

6 *IDEM libro vicensimo tertio ad edictum* Sed si rivus privatus intervenit, finium regundorum agi potest.

7 *MODESTINUS libro undecimo[17] pandectarum* De modo agrorum arbitri dantur et is, qui maiorem locum in territorio habere dicitur, ceteris, qui minorem locum possident[18], integrum locum adsignare compellitur: idque ita rescriptum est.

8 *ULPIANUS libro sexto opinionum* Si irruptione fluminis fines agri confudit inundatio ideoque usurpandi quibusdam loca, in quibus ius non habent, occasionem praestat, praeses provinciae alieno eos abstinere et domino suum restitui terminosque per men-
1 sorem declarari iubet. Ad officium de finibus cognoscentis pertinet mensores mittere et per eos dirimere ipsam finium quaestionem ut aequum est, si ita res exigit, oculisque suis subiectis locis[19].

9 *IULIANUS libro octavo digestorum* Iudicium finium regundorum manet, quamvis socii communi dividundo egerint vel alienaverint fundum.

10 *IDEM libro quinquagensimo primo digestorum* Iudicium communi dividundo, familiae erciscundae, finium regundorum tale est, ut in eo[20] singulae personae duplex ius habeant agentis et eius quocum agitur.

11 *PAPINIANUS libro secundo responsorum* In finalibus quaestionibus vetera monumenta[21] census auctoritas ante litem inchoatam ordinati sequenda est, modo si non varietate successionum[22] et arbitrio possessorum fines additis vel detractis agris postea permutatos probetur.

12 *PAULUS libro tertio responsorum* Eos terminos, quantum ad dominii quaestionem pertinet, observari oportere fundorum, quos demonstravit is, qui utriusque praedii dominus fuit, cum alterum eorum venderet: non enim termini, qui singulos fundos separabant[23], observari debent, sed demonstratio adfinium novos fines inter fundos constituere.

13 *GAIUS libro quarto ad legem duodecim tabularum* Sciendum est in actione finium regundorum illud observandum esse, quod ad exemplum quodammodo eius legis scriptum est, quam Athenis Solonem dicitur tulisse: nam illic ita est: *ἐάν τις αἱμασιὰν*

(1) *Ed.* 1...4. 6. 7; *Sab.* 5. 8...10; *Pap.* 11...13. — *Bas.* 58, 9. — *Cf. Cod.* 3, 39 (2) *sic G*, indicationem *FS* (3) quo nomine *del.* (4) rescindi *G*, scindi *FS* (5) aliquem *F* (6) non *G*, *om. FS* (7) in hoc *G* (8) non venient omnimodo hoc in iudicium *scr.* (9) aut enim *G*, autem in *F* (10) adiudicare parti *G* (11) habebit quam *G*, habebat (habeat F^2) quoniam *F* (12) habent F^1G, habet F^2 (13) condemnatur *F* (14) an *G*, ad *F*, *om. S* (15) nam in conf. pr. *G*, *om. FS* (16) flumen sive *G*, *om. FS* (17) primo decimo *G*, decimo *F* (18) *sic G*, possidens *F*, possidet *S* (19) ut aequum est, oculisque suis subiectis locis, si ita res exigit *scr.* (20) *sic S*, eos *FG* (21) ubi deficiunt, proximi *ins.* (22) successionam *F* (23) seperabant *F*

παρ' ἀλλοτρίῳ χωρίῳ ὀρύττῃ[1], τὸν ὅρον μὴ παραβαίνειν· ἐὰν τειχίον, πόδα ἀπολείπειν[2]· ἐὰν δὲ οἴκημα, δύο πόδας. ἐὰν δὲ τάφον[3] ἢ βόθρον ὀρύττῃ, ὅσον[4] τὸ βάθος ᾖ, τοσοῦτον ἀπολείπειν[5]· ἐὰν δὲ φρέαρ, ὀργυιάν. ἐλαίαν δὲ καὶ συκῆν ἐννέα πόδας ἀπὸ τοῦ ἀλλοτρίου φυτεύειν, τὰ δὲ ἄλλα δένδρα πέντε πόδας[6].

II[7].

FAMILIAE ERCISCUNDAE.

1 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale* Haec
actio proficiscitur e lege duodecim tabularum: nam-
que coheredibus volentibus a communione discedere
necessarium videbatur aliquam actionem constitui,
1 qua inter eos res hereditariae distribuerentur. Quae
quidem actio nihilo minus ei quoque ipso iure com-
petit, qui suam partem non possidet: sed si is qui
possidet neget eum sibi coheredem esse, potest eum
excludere per hanc exceptionem 'si in ea re, qua de
agitur, praeiudicium hereditati non fiat'. quod si pos-
sideat eam partem, licet negetur esse coheres, non
nocet talis exceptio: quo fit, ut eo casu ipse iudex,
apud quem hoc iudicium agitur, cognoscat, an co-
heres sit: nisi enim coheres sit, neque adiudicari
quicquam ei oportet neque adversarius ei condem-
nandus est.

2 *ULPIANUS libro nono decimo ad edictum* Per
familiae erciscundae actionem dividitur hereditas, sive
ex testamento sive ab intestato, sive ex lege duode-
cim tabularum sive ex aliqua[8] lege deferatur heredi-
tas vel ex senatus consulto vel etiam constitutione:
et generaliter eorum dumtaxat dividi hereditas po-
1 test, quorum peti potest hereditas. Si quarta ad
aliquem ex constitutione divi Pii adrogatum defera-
tur, quia hic neque heres neque bonorum possessor
fit, utile erit familiae erciscundae iudicium necessa-
2 rium: Item si filii familias militis peculium sit.
fortius[9] defendi potest hereditatem effectam per con-
3 stitutiones, et ideo hoc[10] iudicio locus erit. In
familiae erciscundae iudicio unusquisque heredum et
4 rei et actoris partes sustinet. Dubitandum autem
non est, quin familiae erciscundae iudicium et inter
5 pauciores heredes ex pluribus accipi possit. In
hoc iudicium etsi nomina non veniunt, tamen, si sti-
pulationes interpositae fuerint de divisione eorum, ut
stetur ei et ut alter alteri mandet actiones procura-
toremque eum in suam rem faciat, stabitur divisioni.

3 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale* Plane ad officium iudicis nonnumquam pertinet, ut debita et credita singulis pro solido aliis alia adtribuat, quia saepe et solutio et exactio partium non minima incommoda habet. nec tamen scilicet haec adtributio illud efficit, ut quis solus totum debeat vel totum alicui soli debeatur, sed ut, sive agendum sit, partim suo partim procuratorio nomine agat, sive cum eo agatur, partim suo partim procuratorio nomine conveniatur. nam licet libera potestas esse[11] maneat creditoribus cum singulis experiundi, tamen et his libera potestas est suo loco substituendi eos, in quos onera actionis officio iudicis translata sunt.

4 *ULPIANUS libro nono decimo ad edictum* Cete-
rae itaque res praeter nomina veniunt in hoc iudi-
cium. sin autem nomen uni ex heredibus legatum
sit, iudicio familiae erciscundae hoc heres consequi-
1 tur. Mala medicamenta et venena veniunt quidem
in iudicium, sed iudex omnino interponere se in his
non debet: boni enim et innocentis viri officio eum
fungi oportet: tantundem debebit facere et in libris
improbatae lectionis, magicis forte vel his similibus.
2 haec enim omnia protinus corrumpenda sunt. Sed
et si quid ex peculatu vel ex sacrilegio quaesitum[12]
erit vel vi aut latrocinio aut[13] adgressura, hoc non
3 dividetur. Sed et tabulas testamenti debebit aut
apud eum, qui ex maiore parte heres est, iubere
manere aut in aede deponi. nam et Labeo scribit
vendita hereditate tabulas testamenti descriptas de-
poni oportere: heredem enim exemplum debere dare,
tabulas vero authenticas ipsum retinere aut in aede
deponere.

5 *GAIUS libro septimo ad edictum provinciale* Si quae sunt cautiones hereditariae, eas[14] iudex curare debet ut apud eum maneant, qui maiore ex parte heres sit, ceteri descriptum et recognitum faciant, cautione interposita, ut, cum res exegerit, ipsae exhibeantur. si omnes isdem ex partibus heredes sint nec inter eos conveniat, apud quem potius esse debeant, sortiri eos oportet: aut ex consensu vel suffragio eligendus est amicus, apud quem deponantur: vel in aede sacra deponi debent.

6 *ULPIANUS libro nono decimo ad edictum* Nam ad licitationem rem deducere, ut qui licitatione vicit hic habeat instrumenta hereditaria, non placet neque[15] mihi neque Pomponio.

7 *VENULEIUS libro septimo stipulationum* Si heres unus, cum sub condicione adiectum coheredem aut apud hostes[16] haberet, dixerit se heredem esse et actione expertus vicerit, deinde condicio heredis exstiterit vel postliminio redierit, an victoriae commodum debeat cum eo communicare[17]? nam indubitate iudicati actio ei in solidum competit. et electionem coheredi dandam, id est aut communicandam eam aut experiundi faciendam potestatem huic, qui post victoriam coheredis effectus sit heres aut reversus sit in civitatem. idemque observandum, si postea natus sit postumus. non enim his personis[18] silentium imputari potest, cum ad hereditatem post victoriam coheredis pervenerint[19].

8 *ULPIANUS libro nono decimo ad edictum* Pom-
ponius scribit, si uni ex heredibus praelegatae fue-
rint[20] rationes, non prius ei tradendas, quam cohe-
redes descripserint. nam et si servus actor, inquit,
fuerit legatus, non alias eum tradendum, quam ra-
tiones reddiderit. nos videbimus, numquid et cautio
sit interponenda, ut, quotiens desideratae fuerint ra-
tiones vel actor praelegatus, copia eorum fiat? ple-
rumque enim authenticae rationes sunt necessariae
actori[21] ad instruenda ea quae postea emergunt ad
notitiam eius spectantia. et necessarium est cautio-
1 nem ab eo super hoc coheredibus praestari. Idem
Pomponius[22] ait columbas, quae emitti solent de co-
lumbario, venire in familiae erciscundae iudicium,
cum nostrae sint tamdiu, quamdiu consuetudinem
habeant ad nos revertendi: quare si quis eas ad-
prehendisset, furti nobis competit actio. idem et in
apibus dicitur, quia in patrimonio nostro computan-
2 tur. Sed et si quid de[23] pecoribus nostris a
bestia[24] ereptum sit, venire in familiae erciscundae
iudicium putat, si feram evaserit: nam magis esse,
ut non desinat nostrum esse, inquit, quod a lupo
eripitur vel alia bestia, tamdiu, quamdiu ab eo non[24*]
fuerit consumptum.

9 *PAULUS libro vicensimo tertio ad edictum* Veniunt in hoc iudicium res, quas heredes usuceperunt[25],

(1) *ορυγη FG* (2) *ἀπολιπειν FG* (3) *sic FG Graeci: τάφρον Leunclavius ex Plutarchi Solone* c. 23 (4) *ἂν ins.* (5) *ἀπολιπειν FG* (6) *id est:* Si quis maceriem iuxta praedium alienum aedificet, finem ne excedito: si murum, pedis intervallum esto: si aedes, pedum duorum. si sepulcrum [*immo* fossam] vel scrobem fodiat, quanta altitudo est, tantum intervallum esto: si puteum, ulnae. oleam autem et ficum novem pedes ab alieno serito, reliquas arbores quinque pedes

(7) *Ed.* 1...6. 8...12. 14...30. 55. 56; *Pap.* 7. 13. 31...41. 57; *Sab.* 42...54. — *Bas.* 42, 3. — *Cf. Cod.* 3, 36 (8) alia qua *D. Gothofredus* (9) fortus *F* (10) huic *dett.* (11) esse *del. S* (12) *sic* F^2N, adquaesitum F^1 (13) vel *N* (14) eae *scr.* (15) neque *om. N* (16) *sic N,* adiectum eo *ins. F,* adiectum *ins. S* (17) *sic* F^2N, communicari F^1 (18) [huic per]sonae *N* (19) pervenerit *N* (20) fuerit *F* (21) actori] actorve *scr. sec. Cuiacium* (22) *sic NS,* pomponius pomponius *F* (23) *sic* F^2N, e F^1 (24) *sic F,* bestiis *NS* (24*) non *om. F* (25) usuceperint *N*

cum defuncto traditae essent: hae quoque res, quae heredibus traditae sunt, cum defunctus emisset:

10 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* item praedia, quae nostri patrimonii sunt, sed et vectigalia vel superficiaria: nec minus hae quoque res, quas alienas defunctus bona fide possidet.

11 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Partum quoque editum et[1] post aditam hereditatem

12 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* et post litem contestatam Sabinus scribit in familiae ercis-
1 cundae iudicium venire et adiudicari posse. Idem erit et si servis hereditariis[2] ab extraneo aliquid da-
2 tum sit. Res, quae sub condicione legata est, interim heredum est et ideo venit in familiae erciscundae iudicium et adiudicari potest cum sua scilicet causa, ut existente condicione eximatur ab eo cui adiudicata est aut deficiente condicione ad eos revertatur a quibus relicta est. idem et in statulibero dicitur, qui interim est[3] heredum, existente autem condicione ad libertatem perveniat.

13 *Papinianus libro septimo quaestionum* Alienationes enim post iudicium acceptum interdictae sunt dumtaxat voluntariae, non quae vetustiorem causam et originem iuris habent necessariam.

14 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Sed et si usucapio fuerit coepta ab eo, qui heres non erat, ante litem contestatam et postea impleta fuerit,
1 rem de iudicio subducit. Usus fructus an in iudicium deducatur, quaeritur: ut puta si deducto usu fructu fundus fuit ab heredibus legatus

15 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* vel si servo hereditario usus fructus legatus sit: nec enim a personis discedere sine interitu sui potest.

16 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Et puto officio iudicis contineri, ut, si volent heredes a communione usus fructus discedere, morem eis gerat[4]
1 cautionibus interpositis. Iulianus ait, si alii fundum, alii usum fructum fundi iudex adiudicaverit,
2 non communicari usum fructum. Usus fructus et ex certo tempore et usque ad certum tempus et al-
3 ternis annis adiudicari potest. Id quod amnis fundo post litem contestatam alluit[5], aeque venit in
4 hoc iudicium. Sed et si dolo vel culpa quid in usum fructum ab uno ex heredibus factum sit, hoc quoque in iudicium venire Pomponius ait: nam et omnia, quae quis in hereditate dolo aut culpa fecit[6], in iudicium familiae erciscundae veniunt, sic tamen, si quasi heres fecerit. et ideo si vivo testatore unus ex heredibus pecuniam sustulerit, in familiae erciscundae iudicium ea non venit, quia tunc nondum heres erat: ubi autem quasi heres fecit, etsi aliam praeterea quis actionem habeat, tamen teneri eum
5 familiae erciscundae iudicio Iulianus scribit. Denique ait, si unus ex heredibus rationes hereditarias deleverit vel interleverit, teneri quidem lege Aquilia, quasi corruperit: non minus autem etiam familiae
6 erciscundae iudicio. Item si servus hereditarius propriam rem heredum unius subripuerit, Ofilius ait esse familiae erciscundae actionem et communi dividundo furtique actionem cessare. quare agentem familiae erciscundae iudicio consecuturum, ut aut ei servus adiudicetur aut litis aestimatio in simplum offeratur.

17 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Damno commisso ab uno herede conveniens est dicere simpli habendam aestimationem in familiae erciscundae iudicio.

18 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* His consequenter Iulianus ait: si ex pluribus heredibus uni servus sit generaliter per optionem legatus et heredes Stichum tabulas hereditarias interlevisse dicant vel corrupisse et propter hoc renuntiaverint, ne optaretur servus, deinde optatus vindicetur, poterunt, si ab[7] eis vindicetur, doli mali exceptione uti et de
1 servo quaestionem habere. Sed an in familiae erciscundae iudicium[8] de morte testatoris vel de morte uxoris liberorumque suorum habebunt quaestionem heredes, quaeritur: et rectissime Pomponius ait haec ad divisionem rerum hereditariarum non perti-
2 nere. Idem quaerit[9], si quis testamento caverit, ut servus exportandus veneat, officio familiae erciscundae iudicis contineri, ut voluntas defuncti non intercidat. sed et cum monumentum iussit testator fieri, familiae erciscundae agent, ut fiat. idem tamen temptat, quia heredum interest, quos ius monumenti sequitur, praescriptis verbis posse eos experiri, ut
3 monumentum fiat. Sumptuum, quos unus ex heredibus bona fide fecerit, usuras quoque consequi potest a coherede ex die morae secundum rescrip-
4 tum imperatorum Severi et Antonini. Celsus etiam illud eleganter adicit coheredem et si non solvit habere familiae erciscundae iudicium, ut cogatur coheres solvere, cum alias non sit liberaturus rem cre-
5 ditor, nisi in solidum ei satisfiat. Si filius familias patri heres pro parte extitisset et a creditoribus peculiaribus conveniretur, cum paratus sit solvere id omne quod debetur, per doli exceptionem consequetur a creditoribus mandari sibi actiones: sed etiam familiae erciscundae iudicium cum coheredibus ha-
6 bet[10]. Cum unus ex heredibus legatum exsolvit ei, qui missus fuerat in possessionem legatorum servandorum causa, putat Papinianus, et verum est, familiae erciscundae iudicium ei competere adversus coheredes, quia non alias discederet legatarius a possessione, quam vice pignoris erat consecutus, quam
7 si totum ei legatum fuisset exsolutum. Sed et si quis Titio debitum solverit, ne pignus veniret, Neratius scribit familiae erciscundae iudicio eum posse experiri.

19 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Item ex diverso similiter prospicere iudex debet, ut, quod unus ex heredibus ex re hereditaria percepit stipulatusve est, non ad eius solius lucrum pertineat. quae ita scilicet consequetur iudex, si aut reputationes inter eos fecerit aut si curaverit cautiones interponi, quibus inter eos communicentur commoda et incommoda.

20 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Si filia nupta, quae dotem conferre debuit, per errorem coheredum ita cavit, ut, quod a marito reciperasset, pro partibus hereditariis solveret, nihilo minus arbitrum familiae erciscundae sic arbitraturum Papinianus scribit, ut, etiamsi constante matrimonio ipsa diem suum obierit, conferatur dos: nam imperitia, inquit, coheredum iurisdictionis formam mutare non
1 potuit. Si filius familias iussu patris obligatus sit, debebit hoc debitum praecipere: sed et si in rem patris vertit, idem placet, et si de peculio[11], peculium praecipiet: et ita imperator noster rescripsit.
2 Hoc amplius filius familias heres institutus dotem uxoris suae praecipiet, nec immerito, quia ipse onera matrimonii sustinet. integram igitur dotem praecipiet et cavebit defensum iri coheredes, qui[12] ex stipulatu possunt conveniri. idem et si alius dotem dedit et stipulatus est. nec solum uxoris suae dotem, sed etiam filii sui uxoris, quasi hoc quoque matrimonii onus ad ipsum spectet, quia filii onera et nurus ipse adgnoscere necesse habet. praecipere autem non solum patri datam dotem filium oportere, verum etiam ipsi filio Marcellus scribit, sed filio datam tamdiu, quamdiu peculium patitur vel in rem patris versum
3 sit. Si pater inter[13] filios sine scriptura bona divisit et onera aeris alieni pro modo possessionum distribuit, non videri simplicem donationem, sed potius supremi iudicii divisionem Papinianus ait. plane, inquit, si creditores eos pro portionibus hereditariis conveniant et unus placita detrectet, posse cum eo praescriptis verbis agi, quasi certa lege permutatio-

(1) et $F^{2}N$, om. F^{1} (2) *sic N*, servus hereditarius *ut vid. F* (3) qui interim (interin *F*) est] ut interim sit *scr.* (4) *sic S*, eiserat *F* (5) illuit F^{1} (6) fecerit F^{1} (7) ab om. *F* (8) iudicio *scr.* (9) *sic* F^{1}, idemque erit $F^{2}S$ (10) haberet F^{2} (11) sit actio, eatenus *ins.* (12) qui] si forte *fuit* (13) in F^{1}

4 nem fecerint, scilicet si omnes res divisae sint. Fa-
miliae erciscundae iudicium amplius quam semel agi
non potest nisi causa cognita: quod si quaedam res
indivisae relictae sunt, communi dividundo de his
5 agi potest. Papinianus ait, si uni ex heredibus
onus aeris alieni iniungatur[1] citra speciem legati,
officio iudicis familiae erciscundae cognoscentis susci-
pere eum id oportere, sed non ultra dodrantem por-
tionis suae, ut quadrantem illibatum habeat: indemnes
6 igitur coheredes suos praestare cavebit. Idem
scribit et si filius in muneribus publicis, in quibus
pater ei consentit[2], reliquatus est et pro parte heres
scriptus est, hoc quoque debere praecipere, quia et
hoc patris aes alienum fuit: sed si qua munera post
mortem patris suscepit, ab his heredes patris[3] soluti
7 sunt. Neratius autem respondit: eum, qui plures
filios haberet, unum ex filiis[4] *ἀγωνοθεσίαν*[4*] susceptu-
rum professum esse et priusquam honore[5] fungere-
tur, mortuum esse omnibus filiis heredibus institutis,
et quaesitum esse, an is filius, quod in eam rem im-
pendisset, familiae erciscundae consequatur: eique
respondisse[6] nulla actione idem[7] consequi posse.
quod merito displicet. debet itaque hoc in familiae
8 erciscundae iudicium venire. Item Papinianus scri-
bit, si maritus alterum ex heredibus onus dotis sol-
vendae, quae in stipulationem venit, suscipere iussit
et mulier adversus utrumque dirigat dotis petitionem,
coheredem esse defendendum ab eo, qui suscipere
onus iussus est. sed legata, quae ab utroque pro
dote data electa dote retinentur, in compendio cohe-
redis esse, qui debito levatur, non oportet, videlicet
ut coheres, qui onus aeris alieni[8] suscepit, officio
iudicis legatum consequatur. et verum est hoc, nisi
9 aliud testator edixit. Idem scribit, quod uni ex
coheredibus statuliber condicionis implendae nomine
dedit de peculio, in hoc iudicium non venire nec
communicari debere:

21 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* idem
et in communi dividundo.

22 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Item
Labeo scribit, si unus heredum thensaurum relictum
a testatore effodit, familiae erciscundae iudicio eum
1 teneri, etsi cum extraneo conscio partitus sit. Fa-
miliae erciscundae iudex ita potest pluribus eandem
rem adiudicare, si aut pluribus fuerit unius rei prae-
ceptio relicta (ubi etiam necessitatem facere Pompo-
nius scribit, ut pluribus adiudicetur) vel si certam
partem unicuique coheredum adsignet: sed potest
2 etiam licitatione admissa uni rem adiudicare: Sed
et regionibus divisum fundum posse adiudicare se-
3 cundum divisionem nemo dubitaverit. Sed etiam
cum adiudicat, poterit imponere aliquam servitutem,
ut alium alii servum faciat ex iis quos adiudicat: sed
si pure alii adiudicaverit fundum, alium[9] adiudicando
4 amplius servitutem imponere non poterit. Fami-
liae erciscundae iudicium ex duobus constat, id est
rebus atque praestationibus, quae sunt personales
5 actiones[10]. Papinianus de re quae apud hostes
est Marcellum reprehendit, quod non putat in[11] prae-
stationes eius rei venire in familiae erciscundae iudi-
cium, quae apud hostes est. quid enim impedimen-
tum est rei praestationem venire, cum et ipsa veniat

23 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum*
propter spem postliminii? scilicet cum cautione, quia
possunt non reverti: nisi si tantum aestimatus sit
dubius eventus.

24 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Sed
et eius rei, quae in rebus humanis esse desiit, ve-
niunt praestationes: et ego Papiniano consentio.
1 Familiae erciscundae iudicium et inter bonorum
possessores et inter eum cui restituta est hereditas
ex Trebelliano senatus consulto et ceteros honorarios
successores locum habet.

25 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* He-
redes eius, qui apud hostes decessit, hoc iudicio ex-
1 periri possunt. Si miles alium castrensium, alium
ceterorum bonorum heredem fecerit, non est locus
familiae erciscundae iudicio: divisum est enim per
constitutiones inter eos patrimonium, quemadmodum
cessat familiae erciscundae iudicium, cum nihil in
2 corporibus, sed omnia in nominibus sunt. Quan-
tum vero ad accipiendum familiae erciscundae iudi-
cium nihil interest, possideat quis hereditatem nec
3 ne. De pluribus hereditatibus, quae inter eosdem
ex diversis causis communes sint, unum familiae er-
4 ciscundae iudicium sumi potest. Si inter me et
te Titiana hereditas communis sit, inter me autem
et te et[12] Titium Seiana, posse unum iudicium ac-
5 cipi inter tres Pomponius scribit. Item si plures
hereditates inter nos communes sunt, possumus de
6 una familiae erciscundae iudicium experiri. Si
testator rem communem cum extraneo habebat sive
rei suae partem alicui legavit aut heres ante iudi-
cium familiae erciscundae acceptum partem suam
alienavit, ad officium iudicis pertinet, ut eam par-
7 tem, quae testatoris fuit, alicui iubeat tradi. Quod
pro emptore vel pro donato puta coheres possidet,
in familiae erciscundae iudicium venire negat Pom-
8 ponius. Idem scribit, cum ego et tu heredes Titio
extitissemus, si tu partem fundi, quem totum here-
ditarium dicebas, a Sempronio petieris et victus fue-
ris, mox eandem partem a Sempronio emero et tra-
ditus mihi fuerit, agente te familiae erciscundae iu-
dicio non veniet non solum hoc quod pro herede
possidetur, sed nec id quod pro emptore[13]: cum enim
per iudicem priorem apparuit totam[14] non esse here-
ditatis, quemadmodum in familiae erciscundae iudi-
9 cium veniat? An ea stipulatio, qua singuli here-
des in solidum habent actionem, veniat in hoc iudi-
cium, dubitatur: veluti si is qui viam iter actus[15]
stipulatus erat decesserit, quia talis stipulatio per
legem duodecim tabularum non dividitur, quia nec
potest. sed[16] verius est non venire eam in iudicium,
sed omnibus in solidum competere actionem et, si[17]
non praestetur via, pro parte hereditaria condemna-
10 tionem fieri oportet. Contra si promissor viae
decesserit pluribus heredibus institutis, nec dividitur
obligatio nec dubium est quin duret, quoniam viam
promittere et is potest, qui fundum non habet. igi-
tur quia singuli in solidum tenentur, officio iudicis
cautiones interponi debere, ut, si quis ex his con-
ventus litis aestimationem praestiterit, id pro parte
11 a ceteris consequatur. Idem dicendum est et si
12 testator viam legaverit. In illa quoque stipula-
tione prospiciendum est coheredibus, si testator pro-
miserat 'neque per se neque per heredem suum fieri,
'quo minus ire agere possit', quoniam uno prohi-
bente in solidum committitur stipulatio, ne unius
13 factum ceteris damnosum sit. Idem iuris est in
pecunia promissa a testatore, si sub poena promissa
sit: nam licet haec obligatio dividatur per legem
duodecim tabularum, tamen quia nihilum prodest ad
poenam evitandam partem suam solvere, sive non-
dum[18] soluta est pecunia nec dies venit, prospicien-
dum est per cautionem, ut de indemnitate caveat per
quem factum fuerit, ne omnis pecunia solveretur, aut
ut caveat se ei qui solidum solverit partem praesta-
turum: sive etiam[19] solvit unus universam pecuniam
quam defunctus promittit[20], ne poena committeretur,
familiae erciscundae iudicio a coheredibus partes re-
14 cipere poterit. Idem observatur in pignoribus
luendis[21]: nam nisi[22] universum quod debetur offe-

(1) iniungitur *F*¹ (2) consensit *Hal.* (3) patri *F* (4) filio *F* (4*) *id est* muneris editionem (5) munere *L*, honere *F*¹ (6) se *ins.* (7) idem] id eum *scr. sec. Cuiacium* (8) alienis *F* (9) alium] alii alium *Hoffmann* (10) actiones *del.* (11) in *del.* (12) et *om. F* (13) non solum hoc quod pro emptore possidetur sed nec id quod pro herede *scr. sec. Bas.* (14) totum *dett. cum B* (15) actum *dett.* (16) sed] et *scr.* (17) et si] sed si *scr.* (18) non cum *F* (19) etiam] iam *Hal.* (20) promisit *edd.* (21) solvendis *F*¹ (22) nisi *F*¹, si *F*²

15 ratur, iure pignus creditor vendere potest. Si
unus ex coheredibus noxali iudicio servum heredita-
rium defenderit et litis aestimationem optulerit, cum
hoc expediret, id pro parte hoc iudicio consequatur.
idem est et si unus legatorum nomine caverit, ne in
possessionem mitterentur[1]. et omnino quae pro parte
expediri non possunt si unus cogente necessitate fe-
16 cerit, familiae erciscundae iudicio locus est. Non
tantum dolum, sed et culpam in re hereditaria prae-
stare debet coheres, quoniam cum coherede non con-
trahimus, sed incidimus in eum: non tamen diligen-
tiam praestare debet, qualem diligens pater fami-
lias, quoniam hic propter suam partem causam
habuit gerendi et ideo negotiorum gestorum ei ac-
tio non competit[2]: talem igitur diligentiam prae-
stare debet, qualem in suis rebus. eadem sunt, si
duobus res legata sit: nam et hos coniunxit ad
17 societatem non consensus, sed res. Si incerto
homine legato et postea defuncto legatario aliquis
ex heredibus legatarii non consentiendo impedierit
legatum, is qui impedit hoc iudicio ceteris quanti
intersit eorum damnabitur. idem est, si e contra-
rio unus ex heredibus, a quibus generaliter homo
legatus est quem ipsi elegerint, noluerit consentire,
ut praestetur quem solvi omnibus expediebat, et ideo
conventi a legatario iudicio pluris damnati fuerint.
18 Item culpae nomine tenetur, qui, cum ante alios
ipse adisset hereditatem, servitutes praediis heredi-
19 tariis debitas passus est non utendo amitti. Si
filius cum patrem defenderet condemnatus solverit
vel vivo eo vel post mortem, potest aequius dici ha-
bere petitionem[3] a coherede in familiae erciscundae
20 iudicio. Iudex familiae erciscundae nihil debet
21 indivisum relinquere. Item curare debet, ut de
22 evictione caveatur his quibus adiudicat. Si pe-
cunia, quae domi relicta non est, per praeceptionem
relicta sit, utrum universa a coheredibus praestanda
sit an pro parte hereditaria, quemadmodum si pecu-
nia in hereditate relicta esset, dubitatur. et magis
dicendum est, ut id praestandum sit, quod praestare-
tur, si pecunia esset inventa.

26 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Officio autem iudicis convenit iubere rem hereditariam venire unam pluresve pecuniamque ex pretio redactam ei numerari, cui legata sit.

27 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* In hoc iudicio condemnationes et absolutiones in omnium persona faciendae sunt: et ideo si in alicuius persona omissa sit damnatio, in ceterorum quoque persona quod fecit iudex non valebit, quia non potest ex uno iudicio res iudicata in partem valere, in partem non valere.

28 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Rem pignori creditori datam si per praeceptionem legaverit testator, officio iudicis continetur, ut ex communi pecunia luatur eamque ferat is cui eo modo fuerat legata.

29 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Si pignori res data defuncto sit, dicendum est in familiae erciscundae iudicium venire: sed is cui adiudicabitur in familiae erciscundae iudicio pro parte coheredi erit damnandus nec cavere debet coheredi indemnem eum fore adversus eum qui pignori dederit, quia pro eo erit, ac si hypothecaria vel Serviana actione[4] petita litis aestimatio oblata sit, ut et is qui optulerit adversus dominum vindicantem exceptione tuendus sit. contra quoque si is heres, cui pignus adiudicatum est, velit totum reddere, licet debitor nolit, audiendus est. non idem dici potest, si alteram partem creditor emerit: adiudicatio enim necessaria est, emptio voluntaria: nisi si obiciatur creditori, quod animose licitus sit[5]. sed huius rei ratio habebitur, quia quod creditor egit, pro eo habendum est ac si debitor per procuratorem egisset et eius, quod propter necessitatem impendit, etiam ultro est actio creditori.

30 *Modestinus libro sexto responsorum* Fundus mihi communis est[6] pupillae coheredi: in eo fundo reliquiae sunt conditae, quibus religio ab utriusque patribus debebatur, nam parentes quoque eiusdem pupillae ibi sepulti sunt: sed tutores distrahere fundum volunt: ego non consentio, sed portionem meam possidere malo, cum universitatem emere non possim et velim pro meo arbitrio exsequi ius religionis. quaero, an recte arbitrum communi dividundo ad hunc fundum partiendum petam an etiam is arbiter, qui familiae erciscundae datur, isdem partibus fungi possit, ut hanc possessionem exemptis[7] ceteris corporibus hereditariis pro iure cuique[8] nobis partiatur. Herennius Modestinus respondit nihil proponi, cur familiae erciscundae iudicio addictus arbiter officium suum etiam in eius fundi de quo agitur divisionem interponere non possit: sed religiosa loca in iudicium non deduci eorumque ius singulis heredibus in solidum competere.

31 *Papinianus libro septimo quaestionum* Si servus pignori obligatus luatur ab uno ex heredibus, quamvis postea decedat, officium tamen arbitri durat: sufficit enim communionis causa quae praecessit quaeque hodie duraret, si res non intercidisset.

32 *Idem libro secundo responsorum* Quae pater inter filios non divisit post datas[9] actiones vice divisionis, ad singulos pro hereditaria portione pertinent, modo si cetera, quae non divisit, in unum generaliter non contulit vel res datas non sequuntur.

33 *Idem libro septimo responsorum* Si pater familias singulis heredibus fundos legando divisionis arbitrio fungi voluit, non aliter partem suam coheres praestare cogetur, quam si vice mutua partem nexu pignoris liberam consequatur.

34 *Idem libro octavo responsorum* Servos inter coheredes tempore divisionis aestimatos non emendi, sed dividendi animo pretiis adscriptos[10] videri placuit: quare suspensa condicione mortuos tam heredi quam fideicommissario deperisse.

35[11] *Idem libro duodecimo*[12] *responsorum* Pomponius Philadelphus dotis causa praedia filiae[13] quam habebat[14] in potestate tradidit et reditus[15] eorum genero solvi mandavit: an ea praecipua filia retinere possit, cum omnes[16] filios heredes instituisset, quaerebatur. iustam causam retinendae possessionis habere filiam, quoniam pater praedia de quibus quaerebatur dotis esse voluit et matrimonium post mortem quoque patris steterat[17], respondi: filiam etenim, quae naturaliter agros tenuit[18], specie dotis cuius capax fuisset[19] defendi.

36 *Paulus libro secundo quaestionum* Cum putarem te coheredem meum esse idque verum non esset, egi tecum familiae erciscundae iudicio et a iudice invicem adiudicationes et condemnationes factae sunt: quaero, rei veritate cognita utrum condictio invicem competat an vindicatio? et an aliud in eo qui heres est, aliud in eo qui heres non sit dicendum est? respondi: qui ex asse heres erat, si, cum putaret se Titium coheredem habere, acceperit cum eo familiae erciscundae iudicium et condemnationibus factis solverit pecuniam, quoniam ex causa iudicati solvit, repetere non potest. sed tu videris eo moveri,

(1) mitteretur *dett.* (2) *fuit fere:* non tantum dolum, sed et culpam in r. h. praestare debet coheres: quoniam tamen cum coherede non contrahimus, sed incidimus in eum, non talem diligentiam praestare debet, qualem diligens pater familias: nam quoniam hic propter suam partem causam habuit gerendi, ideo negotiorum gestorum in eum actio non competit (3) repetitionem *edd.* (4) re *ins.* (5) est F^1 (6) et *ins. dett.* (7) exemptam *scr.* (8) cuiusque *edd.* (9) res et collatas *ins.: cf. l.* 20 § 3 *h. t.* (10) servis inter coheredes tempore divisionis aestimatis non emendi, sed dividendi animo pretia adscripta *scr.* (11) = *Vat.* § 258. (12) duodecim *F* (13) Pomponiae *ins. Vat.* (14) habuit *Vat.* (15) mercedes *Vat.* (16) cum communes *Vat.* (17) constiterat *Vat.* (18) retinuit *Vat.* (19) fuit *Vat.*

quod non est iudicium familiae erciscundae nisi inter coheredes acceptum: sed quamvis non sit iudicium, tamen sufficit ad impediendam repetitionem, quod quis se putat condemnatum. quod si neuter eorum heres fuit, sed quasi heredes essent acceperint familiae erciscundae iudicium, de repetitione idem in utrisque dicendum est, quod diximus in altero. plane si sine iudice diviserint res, etiam condictionem earum rerum, quae ei cesserunt, quem coheredem esse putavit qui fuit heres, competere dici potest: non enim transactum inter eos intellegitur, cum ille coheredem esse putaverit.

37 *Scaevola libro duodecimo quaestionum* Qui familiae erciscundae iudicio agit, confitetur[1] adversarium sibi esse coheredem.

38 *Paulus libro tertio responsorum* Lucius et Titia fratres emancipati[2] a patre adulti curatores acceperunt: hi communes pecunias ex reditibus redactas singulis subministraverunt: postea omne patrimonium diviserunt: et post divisionem Titia soror Lucio fratri suo coepit quaestionem movere, quasi amplius accepisset quam ipsa acceperat. cum Lucius frater eius non amplius sua portione, immo minus quam dimidiam consecutus sit, quaero, an Titiae competat adversus fratrem actio. Paulus respondit, secundum ea quae proponuntur, si Lucius non amplius ex reditu praediorum communium accepit, quam pro hereditaria portione ei competeret, nullam sorori eius adversus eum competere actionem. idem respondit, cum ex decretis alimentis a praetore amplius fratrem accepisse diceretur quam sororem, non tamen ultra partem dimidiam.

39 *Scaevola libro primo responsorum* Ex parte heres institutus causam de totis bonis, quam omnes heredes patiebantur ob inultam mortem[3], suscepit et optinuit: coheres ab eo partem suam petebat nec partem sumptuum factorum[4] in litem praestare volebat: quaesitum est, an doli exceptio noceret. respondi, si idcirco amplius erogatum esset, quod ipsius quoque causa defensa esset, habendam rationem sumptuum. sed et si omiserit doli exceptionem, agere
1 potest de recipienda portione sumptuum. Intestato moriens codicillis praedia sua omnia et patrimonium inter liberos divisit ita, ut longe amplius filio quam filiae relinqueret: quaesitum est, an soror fratri dotem conferre deberet. respondi secundum ea quae proponerentur, si nihil indivisum reliquisset, rectius dici ex voluntate defuncti collationem dotis
2 cessare. Servo libertatem dedit qui erat annorum quindecim, 'cum erit annorum triginta', eidem ex die mortis suae quoad viveret cibariorum nomine denarios denos, vestiarii[5] denarios viginti quinque praestari se velle significavit: quaesitum est, an utile esset cibariorum et vestiariorum legatum, cum Stichus ante libertatis tempus decesserit, et an, si non est utile, heres qui praestiterat a coherede repetere possit, apud quem morabatur. respondi non quidem debita fuisse, sed si id, quod datum est, in alimenta
3 consumptum sit, repeti non posse. Filius rei publicae debita, quae post mortem patris contraxit, fratri suo pro parte hereditaria reputare non potest, si non in omnibus socii essent, licet hereditatem paternam communem haberent et pater pro altero filio in
4 patria magistratu functus decessit. Duos filios scripsit heredes et certos homines unicuique eorum praelegavit, in quibus uni Stephanum cum peculio: is vivo testatore manumissus decessit, deinde pater: quaesitum est, an id, quod in peculio habuit Stephanus priusquam manumitteretur, ad utrosque filios pertineat an vero ad eum solum, cui cum peculio praelegatus fuerat. respondi secundum ea quae pro-
5 ponerentur ad utrosque. Pater inter[6] filios divisit bona et eam divisionem testamento confirmavit et cavit, ut aes alienum, quod unusquisque eorum habet sive habebit, solus sustineret: postea unus ex filiis cum pecuniam[7] mutuaretur, intervenit pater eiusque consensu praedia quae filio adsignaverat pignori data sunt: post mortem patris eadem praedia idem filius possedit, usuras solvit: quaero, an familiae erciscundae iudicio, si praedia pignori data distrahat creditor, aliquid ei a coherede praestandum sit. respondi secundum ea quae proponerentur non esse praestandum.

40 *Gaius libro secundo fideicommissorum* Si ex asse heres institutus rogatus sit mihi partem aliquam[8] restituere, veluti dimidiam, utile familiae erciscundae iudicium recte inter nos agetur.

41[9] *Paulus libro primo decretorum* Quaedam mulier ab iudice appellaverat, quod diceret eum[10] de dividenda hereditate inter se et coheredem non tantum res, sed et[11] libertos divisisse et alimenta, quae dari testator certis libertis iussisset[12]: nullo enim iure id eum fecisse. ex diverso respondebatur consensisse eos divisioni et multis annis alimenta secundum divisionem praestitisse[13]. placuit standum esse alimentorum praestationi: sed et illud adiecit nullam esse libertorum divisionem[14].

42 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si ita legatum fuerit uni ex heredibus: 'quod mihi debet, praecipito', officio iudicis familiae erciscundae continetur, ne ab eo coheredes exigant: nam et si quod alius deberet praecipere unus iussus fuerit, officio iudicis actiones ei praestari debebunt pro portione coheredis.

43 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Arbitrum familiae erciscundae vel unus petere potest: nam provocare apud iudicem vel unum heredem posse palam est: igitur et praesentibus ceteris et invitis poterit vel unus arbitrum poscere.

44 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Inter coheredes etiam communi dividundo agi potest, ut res dumtaxat quae eorum communes sint et causae ex his rebus pendentes in iudicium veniant, de ceteris vero in integro sit familiae erciscundae iudicium.
1 Si familiae erciscundae vel communi dividundo actum sit, adiudicationes praetor tuetur exceptiones
2 aut actiones dando. Si coheredes absente uno coherede rem vendiderunt et in ea re dolo malo fecerunt, quo plus ad eos perveniret[15], vel familiae erciscundae iudicio praestabunt ei qui afuit vel he-
3 reditatis petitione. Fructus, quos ante aditam hereditatem ex fundo hereditario heres capit, non aliter familiae erciscundae iudicio praestare eum Iulianus ait, quam si, cum sciret hereditarium fundum
4 esse, ceperit. Qui familiae erciscundae et communi dividundo et finium regundorum agunt, et actores sunt et rei et ideo iurare debent non calumniae causa litem intendere et non calumniae causa ad in-
5 fitias ire. Quod ex facto suo unus ex coheredibus ex stipulatione hereditaria praestat, a coherede non repetet: veluti si a se heredeque suo dolum malum afuturum defunctus spopondit vel neque per se neque per heredem suum fore, quo minus quis eat[16] agat. immo et si reliqui propter factum unius teneri coeperint, quasi condicio stipulationis hereditariae exstiterit, habebunt familiae erciscundae iudicium cum
6 eo propter quem commissa sit stipulatio. Si quis stipulatus fuerit Titium heredemque eius ratum habiturum et Titius[17] pluribus heredibus relictis decesserit, eum solum teneri qui non habuit ratum et so-

(1) *sic sec. B*, non confitetur *FS* (2) et mancipati *F* (3) testatoris *fortasse ins. sec. B* (4) facturum *F* (5) denos menstruos, annuos vestiarii *scr.* (*cf. D.* 34, 1, 18 *pr.*) (6) in F^1 (7) pecunia *F* (8) aliquam paratem *ins. F* (9) = *D.* 37, 14, 24 (10) Paulus imperalium sententiarum in cognitionibus prolatarum sive decretorum ex libris sex libro primo. Camelia Pia ab Hermogene appellaverat quod diceret iudicem *D. l. gem.* (11) et] etiam *D. l. gem.* (12) et alimenta ... iussisset *om. D. l. gem.* (13) ex diverso ... praestitisse *om. D. l. gem.* (14) placuit nullam esse libertorum divisionem, alimentorum autem divisionem a iudice inter coheredes factam eodem modo ratam esse *D. l. gem.*
(15) et in ea re dolo malo fecerunt: quo plus ad eos pervenerit *scr.* (16) eat F^1, ea F^2, *om. S* (17) Titius] uterque *scr.*

ium ex heredibus stipulatoris acturum a quo fuerit
7 petitum. Usu fructu uxori legato donec ei dos solvatur, per arbitrum familiae erciscundae tam id, quod coheredis nomine ex dote solutum sit, reciperare potest[1], quam ut coheres solvat effici posse
8 Cassius ait: et verum est. Si duo coheredes damnati sint statuam ponere et altero cessante alter eam fecerit, non esse iniquum Iulianus ait familiae erciscundae iudicium dare, ut pars impendiorum boni viri arbitratu praestetur.

45 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si quid contendis ex hereditate mihi tecum commune esse, quod ego ex alia causa meum proprium esse dico, id in familiae erciscundae iudicium non venit.
1 Dolus, quem servus heredis admisit, in iudicium familiae erciscundae non venit, nisi si domini culpa in hoc erat, quod non idoneum servum rei communi applicuerit.

46 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Si maritus sub condicione a patre heres institutus sit, interim uxoris de dote actionem pendere. plane si post mortem soceri divortium factum sit, quamvis pendente[2] condicione institutionis dicendum est praeceptioni dotis locum esse, quia mortuo patre quaedam filios sequuntur etiam antequam fiant heredes, ut matrimonium, ut liberi, ut tutela. igitur et dotem praecipere debet qui onus matrimonii post mortem patris sustinuit: et ita Scaevolae quoque nostro visum est.

47 *Pomponius libro vicensimo primo ad Sabinum* In iudicio familiae erciscundae vel communi dividundo si, dum res in arbitrio sit, de iure praedii controversia sit, placet omnes eos, inter quos arbiter sumptus sit, et agere et opus novum nuntiare pro sua quemque parte posse, et cum adiudicationes ab arbitro fiant, si uni adiudicetur totus fundus, caveri oportet, ut quae ex his actionibus recepta fuerint reddantur aut quae in eas impensae factae fuerint praestentur: et si, cum res in iudicio esset, eo nomine actum non fuerit, eum sequi integram actionem, cui totus fundus adiudicatus fuerit, aut pro
1 quacumque parte adiudicatus erit. Item quae res moveri possint et in ea iudicia veniant, si interea subreptae sint, furti agere eos, quorum istae res periculo fuerint, posse.

48 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Si familiae erciscundae vel communi dividundo vel finium regundorum actum sit et unus ex litigatoribus decesserit pluribus heredibus relictis, non potest in partes iudicium scindi, sed aut omnes heredes accipere id debent aut dare unum procuratorem, in quem omnium nomine iudicium agatur.

49 *Ulpianus libro secundo disputationum* Qui erat heres ex parte institutus, testatorem iussus a praetore sepelire servum, cui erat testamento data libertas, ideo distraxit duplamque promisit et ex ea cautione conventus praestitit: quaesitum est, an familiae erciscundae iudicio consequatur, quod ex duplae stipulatione abest. primo videamus, an hic debuerit duplam cavere. et mihi videtur non debuisse: hi enim demum ad duplae cautionem compelluntur, qui sponte sua distrahunt: ceterum si officio distrahentis[3] fungitur, non debet adstringi, non magis quam si quis ad exsequendam sententiam a praetore datus distrahat: nam et hic in ea condicione est, ne cogatur implere quod coguntur hi qui suo arbitrio distrahunt: nam inter officium suscipientis et voluntatem distrahentis[4] multum interest. quapropter re quidem integra stipulationem duplae interponere non debuit, sed decernere praetor debet esse emptori[5] adversus heredem existentem actionem ex empto, si res distracta fuisset evicta. si autem heres erravit et cavit et servus perveniat ad libertatem, stipulatio committetur: quae si fuerit commissa, aequum erit utilem actionem ei adversus coheredem dari deficiente directo[6] iudicio familiae erciscundae, ne in damno moretur. nam ut familiae erciscundae iudicio agere quis possit, non tantum heredem esse oportet, verum ex ea causa agere vel conveniri, quam gessit quodque admisit, posteaquam heres effectus sit: ceterum cessat familiae erciscundae actio. et ideo si ante, quam quis sciret se heredem esse[7], in hereditate aliquid gesserit, familiae erciscundae iudicio non erit locus, quia non animo heredis gessisse videtur. quare qui ante aditam hereditatem quid gessit, veluti si testatorem sepelivit, familiae erciscundae iudicium non habet: sed si post aditam hereditatem id fecit, consequenter dicemus familiae erciscundae iudicio consequi eum posse sumptum quem fecit in funus.

50 *Idem libro sexto opinionum* Quae pater filio emancipato studiorum causa peregre agenti subministravit, si non credendi animo pater misisse fuerit comprobatus, sed pietate debita ductus: in rationem portionis, quae ex defuncti bonis ad eundem filium pertinuit, computari aequitas non patitur.

51 *Iulianus libro octavo digestorum* Fundus, qui dotis nomine socero traditus fuerit, cum socer filium ex aliqua parte heredem instituerit, per arbitrum familiae erciscundae praecipi ita debet, ut ea causa filii sit, in qua futura esset[8], si dos per praeceptionem legata fuisset. quare fructus post litem contestatam percepti ad eum redigendi sunt habita ratione impensarum: qui vero ante litem contestatam percepti fuerint, aequaliter ad omnes heredes pertinebunt. et impensarum ratio haberi debet, quia nullus casus intervenire potest, qui hoc genus deductionis
1 impediat. Si ego a te hereditatem petere vellem tu mecum familiae erciscundae agere, ex causa utrique nostrum mos gerendus est: nam si ego totam hereditatem possideo[9] et te ex parte dimidia heredem esse confiteor, sed a communione discedere volo, impetrare debeo familiae erciscundae iudicium, quia aliter dividi inter nos hereditas non potest. item si tu iustam causam habes, propter quam per hereditatis petitionem potius quam familiae erciscundae iudicium negotium distrahere velis, tibi quoque permittendum erit hereditatem petere: nam quaedam veniunt in hereditatis petitionem, quae in familiae erciscundae iudicio non deducuntur: veluti si ego debitor hereditarius sim, iudicio familiae erciscundae non consequeris id quod defuncto debui, per hereditatis petitionem consequeris.

52 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Maevius, qui nos heredes fecit, rem communem habuit cum Attio: si cum Attio communi dividundo egissemus et nobis ea res adiudicata esset, venturam eam
1 in familiae erciscundae iudicio Proculus ait. Servus liber et heres esse iussus id quod ex rationibus quas patri familias gessisset[10] penes se retineret iudicio familiae erciscundae coheredibus suis praesta-
2 bit. Arbiter familiae erciscundae inter me et te sumptus quaedam mihi, quaedam tibi adiudicare volebat, pro his rebus alterum alteri condemnandos esse intellegebat: quaesitum est, an possit pensatione ultro citroque condemnationis facta eum solum, cuius summa excederet, eius dumtaxat summae, quae ita excederet,
3 damnare. et placuit posse id arbitrum facere. Cum familiae erciscundae vel communi dividundo agitur, universae res aestimari debent, non singularum rerum partes.

53 *Ulpianus libro secundo responsorum* Pecuniam, quam filius emancipatus ita credidit, ut patri solveretur, ita demum in hereditatem patris numerari, si patri adversus filium eiusdem quantitatis nomine actio competebat.

54 *Neratius libro tertio membranarum* Ex hereditate Lucii Titii, quae mihi et tibi communis erat, fundi partem meam alienavi, deinde familiae erciscundae iudicium inter nos acceptum est. neque ea

(1) reciperare potest] reciperari *Hal.* (2) petente *F* (3) distrahens *scr.* (4) inter officium suscipientes et voluntate distrahentes *Hal.* (5) emptori F^2S, actori F^1 (6) deficiente directo *sec. B*, derecto F^1, defecto F^2 (7) et se *F* (8) ut (fundus) ea causa filii sit, qua futurus esset *scr.* (9) postideo *F* (10) et *ins. libri, del. Reizius*

pars quae mea fuit in iudicio veniet, cum alienata de hereditate exierit, neque tua, quia etiamsi remanet in pristino iure hereditariaque est, tamen alienatione meae partis exit de communione. utrum autem unus heres partem suam non alienaverit an plures, nihil interest, si modo aliqua portio alienata ab aliquo ex heredibus hereditaria esse desiit.

55 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Si familiae erciscundae vel communi dividundo iudicium agatur et divisio tam difficilis sit, ut paene inpossibilis[1] esse videatur, potest iudex in unius personam totam condemnationem conferre et[2] adiudicare omnes res.

56 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Non solum in finium regundorum, sed et familiae erciscundae iudicio praeteriti quoque temporis fructus veniunt.

57 *Papinianus libro secundo responsorum* Arbitro quoque accepto fratres[3] communem hereditatem consensu dividentes pietatis officio funguntur, quam[4] revocari non oportet, licet arbiter sententiam iurgio perempto non dixerit, si non intercedat aetatis auxilium.

III[5].

COMMUNI DIVIDUNDO.

1 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Communi dividundo iudicium ideo necessarium fuit, quod pro socio actio magis ad personales invicem praestationes pertinet quam ad communium rerum divisionem. denique cessat communi dividundo iudicium, si res communis non sit.

2 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Nihil autem interest, cum societate an sine societate res inter aliquos communis sit: nam utroque casu locus est communi dividundo iudicio. cum societate res communis est veluti inter eos, qui pariter eandem rem emerunt: sine societate communis est veluti inter
1 eos, quibus eadem res testamento legata est. In tribus duplicibus iudiciis familiae erciscundae, communi dividundo, finium regundorum quaeritur, quis actor intellegatur, quia par causa omnium videtur: sed magis placuit eum videri actorem, qui ad iudicium provocasset.

3 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* In communi dividundo iudicio nihil pervenit ultra divisionem rerum ipsarum quae communes sint et si quid in his damni datum factumve est sive quid eo nomine aut abest alicui sociorum aut ad eum pervenit ex re
1 communi. Si quid ipsi sine dolo malo inter se pepigerunt, id in primis et familiae erciscundae et communi dividundo iudex servare debet.

4 *Idem libro nono decimo ad edictum* Per hoc iudicium corporalium rerum fit divisio, quarum re-
1 rum dominium habemus, non etiam hereditatis. De puteo quaeritur an communi dividundo iudicio agi possit: et ait Mela ita demum posse, si solum eius
2 commune sit. Hoc iudicium bonae fidei est: quare si una res indivisa relicta sit, valebit utique et[6] ceterarum divisio et poterit iterum communi dividundo
3 agi de ea quae indivisa mansit. Sicut autem ipsius rei divisio venit in communi dividundo iudicio, ita etiam praestationes veniunt: et ideo si quis impensas fecerit, consequatur[7]. sed[8] si non cum ipso socio agat, sed cum herede socii, Labeo recte existimat impensas[9] et fructus a defuncto perceptos venire. plane fructus ante percepti[10], quam res communis esset, vel sumptus ante facti in communi dividundo
4 iudicium non veniunt. Eapropter scribit Iulianus, si missi in possessionem damni infecti simus et ante, quam possidere iuberemur, ego insulam fulsero, sumptum istum communi dividundo iudicio consequi me non posse.

5 *Iulianus libro secundo ad Urseium Ferocem* Sed si res non defenderetur et ideo iussi sumus a praetore eas aedes possidere et ex hoc dominium earum nancisceremur, respondit Proculus communi dividundo iudicio partem eius impensae me servaturum esse.

6 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Si quis putans sibi cum Titio fundum communem esse fructus perceperit vel sumptum fecerit, cum esset cum alio communis, agi poterit utili[11] communi dividundo
1 iudicio. Quare et si fundum Titius[12] alienaverit, licet hic communi dividundo iudicio locus non sit, quia a communione discessum est, utili tamen locum futurum, quod datur de praestationibus, quotiens
2 communis[13] esse desiit. Sive autem locando fundum communem sive colendo de fundo communi quid socius consecutus sit, communi dividundo iudicio tenebitur, et si quidem communi nomine id fecit, neque lucrum neque damnum sentire eum oportet, si vero non communi nomine, sed ut lucretur solus, magis esse oportet, ut[14] damnum ad ipsum respiciat. hoc autem ideo praestat communi dividundo iudicio, quia videtur partem suam non potuisse[15] expedite locare. ceterum non alias communi dividundo iudicio locus erit, ut et Papinianus scribit, nisi id demum gessit, sine quo partem suam recte administrare non potuit: alioquin si potuit, habet negotiorum gesto-
3 rum actionem eaque tenetur. Si quid post acceptum communi dividundo iudicium fuerit impen-
4 sum, Nerva recte existimat etiam hoc venire. Sed et partum venire Sabinus et Atilicinus responderunt.
5 Sed et accessionem et decessionem hoc iudicium
6 accipere idem existimaverunt. Si quis in communem locum mortuum intulerit, an religiosum fecerit videndum. et[16] sane ius quidem inferendi in sepulchrum unicuique in solidum competit, locum autem purum alter non potest facere religiosum. Trebatius autem et Labeo quamquam putant non esse locum religiosum factum, tamen putant in factum agendum.
7 Si damni infecti in solidum pro aedibus[17] caveris, Labeo ait communi dividundo iudicium tibi non esse, cum necesse tibi non fuerit in solidum cavere, sed sufficere[18] pro parte tua: quae sententia vera est.
8 Si fundus communis nobis sit, sed pignori datus a me, venit quidem in communi dividundo iudicio[19], sed ius pignoris creditori manebit, etiamsi adiudicatus fuerit: nam et si pars socio tradita fuisset, integrum maneret. arbitrum autem communi dividundo hoc minoris partem aestimare debere, quod ex pacto
9 vendere eam rem creditor potest, Iulianus ait. Idem Iulianus scribit, si is, cum quo servum communem habebam, partem suam mihi pignori dederit et communi dividundo agere coeperit, pigneraticia exceptione eum summoveri debere: sed si exceptione usus non fuero, officium iudicis erit, ut, cum debitori totum hominem adiudicaverit, partis aestimatione eum condemnet, manere enim integrum ius pignoris: quod si adiudicaverit iudex mihi, tanti dumtaxat me condemnet, quanto pluris pignus sit quam pecunia cre-
10 dita, et debitorem a me iubeat liberari. Officio iudicis etiam talis adiudicatio fieri potest, ut alteri
11 fundum, alteri usum fructum adiudicet. Cetera eadem sunt, quae in familiae erciscundae iudicio
12 tractavimus. Urseius ait, cum in communi aedificio vicinus nuntiavit ne quid operis fieret, si unus ex sociis ex hac causa damnatus fuisset, posse eam poenam a socio pro parte servare: Iulianus autem recte notat ita demum hoc verum esse, si interfuit aedium hoc fieri.

---

(1) inpossibiles *F* (2) ei *ins. dett.* (3) fratre si *F* (4) divisionem *ins.*
(5) *Ed.* 1. 2. 4. 6...8. 10...18; *Sab.* 3. 5. 9. 19...27; *Pap.* 28...31. — *Bas.* 12, 2. — *Cf. Cod.* 3, 37 (6) et valebit utique *scr.* (7) consequetur *edd.* (8) sed] sed et *scr.* (9) a defuncto factas *ins.* (10) perceptos *F* (11) utili *del. Hal.*
(12) Titius *del. Cuiacius* (13) res *ins. dett.* (14) *sic S,* ut et *F* (15) locum *ins., sed deletum, F,* pro indiviso colere neque eam potuisse *fortasse ins.* (16) est *F*[1] (17) pro aedibus *F*[b]*S*, praediis *F*[a] (18) sufficeret *P*[a] (19) iudicio *om.* *F*[1]

7 *Idem libro vicensimo ad edictum* Communi divi-
dundo iudicium locum habet et in vectigali agro.
vectigalis ager an regionibus dividi possit, videndum:
magis autem debet iudex abstinere huiusmodi divi-
1 sione: alioquin praestatio vectigalis confundetur. Ne-
ratius scribit arbitrum, si regionibus fundum non
vectigalem divisum duobus adiudicaverit, posse quasi
2 in duobus fundis servitutem imponere. Qui in
rem Publicianam habent, etiam communi dividundo
3 iudicium possunt exercere. Ex quibusdam autem
causis[1] vindicatio cessat, si tamen iusta causa est
possidendi, utile communi dividundo competit, ut
puta si ex causa indebiti soluti res[2] possideatur.
4 Inter praedones autem hoc iudicium locum non
habet, nec si precario possideant locum habebit nec
si clam, quia iniusta est possessio ista, precaria vero
iusta quidem, sed quae non pergat ad iudicii vigo-
5 rem. Iulianus scribit, si alter possessor provocet,
alter dicat eum vi possidere, non debere hoc iudi-
cium dari nec post annum quidem, quia placuit etiam
post annum in eum qui vi deiecit interdictum reddi.
et si precario, inquit, dicat eum possidere, adhuc
cessabit hoc iudicium, quia et de precario interdic-
tum datur. sed et si clam dicatur possidere qui pro-
vocat, dicendum esse ait cessare hoc iudicium: nam
de clandestina possessione competere interdictum in-
6 quit. Si duo sint qui rem pignori acceperunt,
aequissimum esse utile communi dividundo iudicium
7 dari. Sed et si de usu fructu sit inter duos con-
8 troversia, dari debet. Item si duo a praetore
missi sint in possessionem legatorum: est enim iusta
causa possidendi custodiae gratia. ergo et si duo
ventres, idem erit dicendum: quod habet rationem.
9 Plane si iam damni infecti missus iussus sit pos-
sidere, non erit huic utili iudicio locus, cum vindica-
10 tionem habere possit. Cum de usu fructu com-
muni dividundo iudicium agitur, iudex officium suum
ita diriget, ut vel regionibus eis uti frui permittat:
vel locet usum fructum uni ex illis: vel tertiae per-
sonae, ut hi pensiones sine ulla controversia perci-
piant: vel si res mobiles sint, etiam sic poterit, ut
inter eos conveniat caveantque per tempora se usu-
ros et fruituros, hoc est ut apud singulos mutua vice
11 certo tempore sit usus fructus. Neque colonis
neque eis qui depositum susceperunt hoc iudicium
12 competit, quamvis naturaliter possideant. Inter
eos, qui pignori acceperunt, talis divisio fieri debet,
ut non vero pretio aestimetur pars, sed in tantum
dumtaxat, quantum pro ea parte debetur, et adsigne-
tur quidem pignus uni ex creditoribus, licentia tamen
non denegetur debitori debitum offerre et pignus
suum luere. idemque dicitur et si possessor pignoris
litis aestimationem pigneraticiam[3] in rem agenti offe-
13 rat. Si debitor communis praedii partem pignori
dedit et a domino alterius partis provocatus creditor
eius aut ab alio creditore alterius debitoris licendo
superavit et debitor eius cui res fuit adiudicata velit
partem suam praedii reciperare soluto eo quod ipse
debuit: eleganter dicitur non esse audiendum, nisi
et eam partem paratus sit reciperare, quam creditor
per adiudicationem emit. nam et si partem vendideris
rei et prius, quam traderes emptori, communi divi-
dundo iudicio provocatus fueris aliaque pars tibi ad-
iudicata sit, consequenter dicitur ex empto agi non
posse, nisi totam rem suscipere fuerit paratus, quia
haec pars beneficio alterius venditori accessit: quin
immo etiam ex vendito posse conveniri emptorem, ut
recipiat totum: solum illud spectandum erit, num
forte fraus aliqua venditoris intervenit. sed et si dis-
tracta parte cesserit victus licitatione venditor, ae-
que, pretium ut restituat, ex empto tenebitur. haec
eadem et in mandato ceterisque huius generis iudi-
ciis servantur.

8 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Et
si non omnes, qui rem communem habent, sed certi
ex his dividere desiderant, hoc iudicium inter eos
1 accipi potest. Si incertum sit, an lex Falcidia
locum habeat inter legatarium et heredem, communi
dividundo agi potest aut incertae partis vindicatio
datur. similiter fit et si peculium legatum sit, quia
in quantum res peculiares deminuit id quod domino
2 debetur, incertum est. Venit in communi divi-
dundo iudicium etiam si quis rem communem dete-
riorem fecerit, forte servum vulnerando aut animum
eius corrumpendo aut arbores ex fundo excidendo.
3 Si communis servi gratia noxae nomine plus prae-
stiterit, aestimabitur servus et eius partem conseque-
4 tur. Item si unus in solidum de peculio conven-
tus et damnatus sit, est cum socio communi divi-
dundo actio, ut partem peculii consequatur.

9 *Africanus libro septimo quaestionum* Sed post-
quam socius servi communis nomine de peculio in
solidum damnatus esset, si apud socium res pecu-
liares intercidant, nihilo minus utile erit iudicium
communi dividundo ad reciperandam partem pecu-
niae: alioquin iniquum fore, si tota ea res ad dam-
num eius qui iudicium acceperit pertineat, cum utrius-
que domini periculum in rebus peculiaribus esse de-
beat. nam et eum, qui mandatu domini defensionem
servi suscepit, omne quod bona fide praestiterit ser-
vaturum, quamvis peculium postea interciderit. haec
ita, si neutrius culpa intervenerit: etenim dominum,
cum quo de peculio agitur, si paratus sit rebus pe-
culiaribus petitori cedere, ex causa audiendum puta-
vit, scilicet si sine dolo malo et frustratione id fa-
ciat.

10 *Paulus libro vicensimo tertio ad edictum* Item
quamvis legis Aquiliae actio in heredem non com-
petat, tamen hoc iudicio heres socii praestet[4], si
quid defunctus in re communi admisit, quo nomine
1 legis Aquiliae actio nascitur. Si usus tantum
noster sit, qui neque venire neque locari potest,
quemadmodum divisio potest fieri in communi divi-
dundo iudicio, videamus. sed praetor interveniet et
rem emendabit, ut, si iudex alteri usum adiudicaverit,
non videatur alter qui mercedem accipit non uti,
quasi plus faciat qui videtur frui[5], quia hoc propter
2 necessitatem fit. In communi dividundo iudicio
iusto pretio rem aestimare debebit iudex et de evic-
tione quoque cavendum erit.

11 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
In summa admonendi sumus, quod, si post interitum
rei communis is, cui aliquid ex communione praestari
oportet, eo nomine agere velit, communi dividundo
iudicium utile datur: veluti si actor impensas aliquas
in rem communem fecit, sive socius eius solus ali-
quid ex ea re lucratus est, velut operas servi mer-
cedesve, hoc iudicio eorum omnium ratio habetur.

12 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edic-
tum* Si aedes communes sint aut paries communis
et eum reficere vel demolire vel in eum immittere
quid opus sit, communi dividundo iudicio erit agen-
dum, aut interdicto uti possidetis experimur.

13 *Idem libro septuagensimo quinto ad edictum*
In iudicium communi dividundo omnes res veniunt,
nisi si quid fuerit ex communi consensu exceptum
nominatim, ne veniat.

14 *Paulus libro tertio ad Plautium* In hoc iudi-
cium hoc venit, quod communi nomine actum est aut
1 agi debuit ab eo, qui scit se socium habere. Im-
pendia autem, quae dum proprium meum fundum
existimo feci, quae scilicet, si vindicaretur fundi pars,
per exceptionem doli retinere possem, an etiam, si
communi dividundo iudicio mecum agetur, aequitate
ipsius iudicii retinere possim, considerandum est.
quod quidem magis puto, quia bonae fidei iudicium
est communi dividundo: sed hoc ita, si mecum aga-
tur. ceterum si alienavero partem meam, non erit
unde retinere possim. sed is, qui a me emerit, an
retinere possit, videndum est: nam et si vindicaretur
ab eo pars, impendiorum nomine, quae ego fecissem,
ita ut ego poterat retentionem facere: et verius est,

(1) ubi *ins.* (2) *fuit* ex causa debiti soluti fiducia *Keller* (3) pigneraticia *dett.* (4) praestat *S* (5) fiui *F*

ut et in hac specie expensae retineantur. quae cum ita sint, rectissime dicitur etiam impendiorum nomine utile iudicium dari debere mihi in socium etiam manente rei communione.[1] diversum est enim, cum quasi in rem meam impendo, quae sit aliena aut communis: hoc enim casu, ubi quasi in rem meam impendo, tantum retentionem habeo, quia neminem mihi obligare volui. at cum puto rem Titii esse, quae sit Maevii, aut esse mihi communem cum alio quam est, id ago, ut alium mihi obligem, et sicut negotiorum gestorum actio datur adversus eum cuius negotia curavi, cum putarem alterius ea esse, ita et in proposito. igitur et si abalienavero praedium, quia in ea causa fuit[2], ut mihi actio dari deberet, danda mihi erit, ut Iulianus quoque scribit, negotiorum
2 gestorum actio[3]. Si conveniat, ne omnino divisio fiat, huiusmodi pactum nullas vires habere manifestissimum est: sin autem intra certum tempus, quod etiam
3 ipsius rei qualitati prodest, valet. Si inter socios convenisset, ne intra certum tempus societas divideretur, quin vendere liceat ei, qui tali conventione tenetur, non est dubium: quare emptor quoque communi dividundo agendo eadem exceptione summovebitur,
4 qua auctor eius summoveretur. Si paciscatur socius, ne partem suam petat, effectu tollitur societas.

15 *Idem libro quinto ad Plautium* Si socius servi communis nomine conventus et condemnatus sit, aget communi dividundo et antequam praestet: nam et si noxali iudicio cum uno actum sit, statim aget cum socio, ut ei pars traderetur, cautionibus interpositis, ut, si non dederit, reddat[4].

16 *Idem libro sexto ad Plautium* Cum socii dividunt[5] societatem, de eo, quod sub condicione deberetur, cautiones intervenire solent.

17 *Modestinus libro nono regularum* Qui coheredes habet, si fundum pignori datum a testatore suo comparaverit a creditore, non debet a coheredibus iudicio communi dividundo conveniri.

18 *Iavolenus libro secundo epistularum* Ut fundus hereditarius fundo non hereditario serviat, arbiter disponere non potest, quia ultra id quod in iudicium deductum est excedere potestas iudicis non potest.

19 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Arbor quae in confinio nata est, item lapis qui per utrumque fundum extenditur quamdiu cohaeret[6] fundo, e regione cuiusque finium utriusque sunt nec in communi dividundo iudicium veniunt: sed cum aut lapis exemptus aut arbor eruta vel succisa est, communis pro indiviso fiet et veniet in communi dividundo iudicium: nam quod erat finitis partibus, rursus confunditur. qua re[7] duabus massis duorum dominorum conflatis tota massa communis est, etiamsi aliquid ex prima specie separatum maneat: ita arbor et lapis
1 separatus a fundo confundit ius dominii. De vestibulo communi binarum aedium arbiter communi dividundo invito utrolibet dari non debet, quia qui de vestibulo liceri cogatur, necesse habeat interdum totarum aedium pretium facere, si alias aditum non
2 habeat. Si per eundem locum via nobis debeatur et in eam impensa facta sit, durius ait Pomponius communi dividundo vel pro socio agi posse: quae enim communio iuris separatim[8] intellegi potest? sed
3 negotiorum gestorum agendum. Iudex communi dividundo, item familiae erciscundae de servo qui in fuga est iubere debet liceri eos inter quos iudex est et tunc eum adiudicare[9], penes quem licitatio remansit: nec erit periculum, ne ex senatus consulto
4 poena legis Fabiae committatur. Aquarum iter in iudicium communi dividundo non venire Labeo ait: nam aut ipsius fundi est et ideo in iudicium non venit, aut separatum a fundo, divisum tamen aut mensura aut temporibus. sed possunt iura interdum et separata a fundo esse et nec mensura nec temporibus divisa, veluti cum is cuius fuerunt plures heredes reliquit: quod cum accidit, consentaneum est et ea in arbitrio familiae erciscundae venire, nec videre[10] inquit Pomponius, quare minus in communi dividundo quam familiae erciscundae iudicium veniant[11]. igitur in huiusmodi speciebus etiam in communi dividundo iudicio venit, ut praefata iura aut mensura aut temporibus dividantur.

20 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si is, cum quo fundum communem habes, ad delictum[12] non respondit et ob id motu iudicis villa diruta est aut arbusta succisa sunt, praestabitur tibi detrimentum iudicio communi dividundo: quidquid enim culpa socii amissum est, eo iudicio continetur.

21 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Iudicem in praediis dividundis quod omnibus utilissimum est vel quod malint litigatores sequi convenit.

22 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum* Si meo et vicini nomine parietem aedificem vel repetiturus ab eo pro parte impensam vel donationis gratia, communis fiet paries.

23 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad edictum* Si convenerit inter te et socium tuum, ut alternis annis fructum perciperetis, et non patiatur te socius tui anni fructum percipere, videndum, utrum ex conducto sit actio an vero communi dividundo. eadem quaestio est et si socius, qui convenerat, ut alternis annis frueretur, pecus immisit et effecit, ut futuri anni fructus, quos socium percipere oportuit, corrumperentur. et puto magis communi dividundo iudicium quam ex conducto locum habere (quae enim locatio est, cum[13] merces non intercesserit?) aut certe actionem incerti civilem reddendam.

24 *Iulianus libro octavo digestorum* Communis servus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilo minus commune id erit: sed is, ex cuius re adquisitum fuerit, communi dividundo iudicio eam summam percipere[14] potest, quia fidei bonae convenit, ut unusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius servus
1 adquisierit. Cum agere tecum communi dividundo vellem, partem tuam Titio tradidisti mutandi iudicii causa: teneris mihi praetoria actione, quod fecisses, ne tecum communi dividundo ageretur.

25 *Idem libro duodecimo digestorum* Si Stichus communis meus et tuus servus habuerit Pamphilum vicarium aureorum decem et mecum actum de peculio fuerit condemnatusque decem praestitero: quamvis postea Pamphilus decesserit, nihilo minus actione communi dividundo vel pro socio quinque milia[15] praestare debebis, quia te hoc aere alieno liberavi[16]. longe magis consequar, si Stichus post mortem Pamphili alium vicarium adquisierat.

26 *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Communis servus cum apud alterum esset, crus fregit in opere: quaerebatur, alter dominus quid cum eo, penes quem fuisset, ageret. respondi, si quid[17] culpa illius magis quam casu res communis damni cepisset, per arbitrum communi dividundo posse reciperari[18].

27 *Paulus libro tertio epitomarum Alfeni digestorum* De communi servo unus ex sociis quaestionem habere nisi communis negotii causa iure non potest.

28 *Papinianus libro septimo quaestionum* Sabinus ait[19] in re communi neminem dominorum iure facere quicquam invito altero posse. unde manifestum est prohibendi ius esse: in re enim pari potiorem causam esse prohibentis constat. sed etsi in communi prohiberi socius a socio ne quid faciat po-

(1) etiam non (non *add. Cuiacius*) manente rei communione *scr. et deinde ins. talia fere:* idem dicendum est, ubi erravi in persona socii (2) fui *scr.* (3) *talia fere secuta videntur esse:* si quidem socii negotia gessi: at, ubi non socii negotia gessi, sed propriam rem tuitus sum, utile communi dividundo iudicium dandum erit (4) reddet *F* (5) dirimunt *scr.* (6) cohaerent *Hal.* (7) qua re] qua ratione *scr. sec. D.* 17, 2, 83 (8) separati *sec. Graecos scr.* (9) ei *ins. dett.* (10) se *ins. Hal.* (11) venti *F*, venit *S* (12) delectum *Taur.* (13) cum *NS*, sum *F* (14) praecipere *Hal.* (15) milia F^1N, *del.* F^2, mihi *Schulting* (16) liberavit *N*, liberabit *S* (17) quid F^2N, quidem F^1 (18) *sic N*, reciperare *FS* (19) ait *N. om. FS*

test, ut tamen factum opus tollat, cogi non potest, si, cum prohibere poterat, hoc praetermisit: et ideo per communi dividundo actionem damnum sarciri[1] poterit. sin autem facienti consensit, nec pro damno habet actionem. quod si quid absente socio ad laesionem eius fecit, tunc etiam tollere cogitur.

29 *Paulus libro secundo quaestionum* Si quis, cum existimaverit[2] fundum communem sibi cum Maevio esse, quem cum Titio communem habebat, impendisset, recte dicitur etiam communi dividundo iudicium ei sufficere: hoc enim est, si[3] sciam rem communem esse, ignorem autem cuius socii: neque enim negotia socii gero, sed propriam rem tueor et magis ex re, in quam impenditur, quam ex persona socii actio nascitur. denique ea actione pupillum teneri dicimus, ut impendia restituat officio iudicis. diversa causa est eius, qui putat se in rem propriam impendere, cum sit communis: huic enim nec communi dividundo iudicium competit nec utile dandum est. ille enim qui scit rem esse communem vel aliena[4]
negotia eo animo gerit, ut aliquem sibi obliget, et in
1 persona labitur. Pomponius scripsit posci iudicem posse a quolibet sociorum: sed etiamsi unus ex sociis mutus erit, recte cum eo communi dividundo agi.

30 *Scaevola libro primo responsorum* Communi dividundo iudicio recte agi, sive neuter possideat sive alter sociorum fundum non possideat.

31 *Paulus libro quinto decimo responsorum* Bina mancipia, quae ex hereditate paterna iussu praetoris pupillis ministerii causa reservata essent, divisa non videri, sed omnium[5] communia permansisse.

IIII[6].

AD EXHIBENDUM.

1 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum* Haec actio perquam necessaria est et vis eius in usu cottidiano est[7] et maxime propter vindicationes inducta est.

2 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Exhibere est facere[8] in publico potestatem, ut ei qui agat experiundi sit copia.

3 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum* In
hac actione actor omnia nosse debet et dicere argu-
1 menta rei de qua agitur. Qui ad exhibendum
agit, non utique dominum se dicit nec debet osten-
dere, cum multae sint causae ad exhibendum agendi.
2 Praeterea in hac actione notandum est, quod reus
contumax per in litem iusiurandum petitoris damnari
3 possit ei iudice quantitatem taxante. Est autem
personalis haec actio et ei competit qui in rem ac-
turus est qualicumque in rem actione, etiam pignera-
ticia Serviana sive hypothecaria, quae creditoribus
4 competunt. Sed et usum fructum petituro com-
5 petere ad exhibendum Pomponius ait. Sed et si
quis interdicturus rem exhiberi desideret, audietur.
6 Item si optare velim servum vel quam aliam rem,
cuius optio mihi relicta est, ad exhibendum me agere
7 posse constat, ut[9] exhibitis possim vindicare. Si
quis noxali iudicio experiri velit, ad exhibendum ei
actio est necessaria: quid enim si dominus quidem
paratus sit defendere, actor vero destinare non pos-
sit nisi ex praesentibus, quia aut servum non re-
cognoscit aut nomen non tenet? nonne aequum est
ei familiam exhiberi, ut noxium servum adgnoscat?
quod ex causa debet fieri ad designandum eum, cuius
nomine noxali quis agit, recensitione servorum facta.
8 Si quis extra heredem tabulas testamenti vel co-
dicillos vel quid aliud ad testamentum pertinens ex-
hiberi velit, dicendum est per hanc actionem agen-
dum non esse, cum sufficiunt sibi interdicta in hanc
9 rem competentia: et ita Pomponius. Sciendum
est autem non solum eis quos diximus competere ad
exhibendum actionem, verum ei quoque, cuius interest
exhiberi: iudex igitur summatim debebit cognoscere,
an eius intersit, non an eius res sit, et sic iubere vel
10 exhiberi, vel non, quia nihil interest. Plus dicit
Iulianus, etsi vindicationem non habeam, interim
posse me agere ad exhibendum, quia mea interest
exhiberi: ut puta si mihi servus legatus sit quem
Titius optasset: agam enim ad exhibendum, quia mea
interest exhiberi, ut Titius optet et sic vindicem,
11 quamvis exhibitum ego optare non possim. Si
mecum fuerit actum ad exhibendum, ego ob hoc,
quod conventus sum ad exhibendum actione, agere
ad exhibendum non possum, quamvis videatur interesse
mea ob hoc, quod teneor ad restituendum. sed hoc
non sufficit: alioquin et qui dolo fecit quo minus
possideret poterit ad exhibendum agere, cum neque
vindicaturus neque interdicturus sit, et fur vel raptor
poterit: quod nequaquam verum est. eleganter igitur
definit Neratius iudicem ad exhibendum hactenus
cognoscere, an iustam et probabilem causam habeat
12 actionis, propter quam exhiberi sibi desideret. Pom-
ponius scribit eiusdem hominis nomine recte plures
ad exhibendum agere posse: forte si homo primi sit,
secundi in eo usus fructus sit, tertius possessionem
suam contendat, quartus pigneratum sibi eum ad-
firmet: omnibus igitur ad exhibendum actio com-
13 petit, quia omnium interest exhiberi hominem. Ibi-
dem subiungit iudicem per arbitrium sibi ex hac ac-
tione commissum etiam exceptiones aestimare, quas
possessor obicit, et si qua tam evidens sit, ut facile
repellat agentem, debere possessorem absolvi, si ob-
scurior vel quae habeat altiorem quaestionem, diffe-
rendam in directum iudicium re exhiberi iussa: de
quibusdam tamen exceptionibus omnimodo ipsum de-
bere disceptare, qui ad exhibendum actione[10] iudi-
cat, veluti pacti conventi, doli mali, iurisiurandi rei-
14 que iudicatae[11]. Interdum aequitas exhibitionis
efficit, ut, quamvis ad exhibendum agi non possit,
in factum tamen actio detur, ut Iulianus tractat.
servus, inquit, uxoris meae rationes meas conscripsit:
hae rationes a te possidentur: desidero eas exhiberi.
ait Iulianus, si quidem mea charta scriptae sint, lo-
cum esse huic actioni, quia et vindicare eas possum:
nam cum charta mea sit, et quod scriptum est meum
est: sed si charta mea non fuit, quia vindicare non
possum, nec ad exhibendum experiri: in factum igi-
15 tur mihi actionem conpetere. Sciendum est ad-
versus possessorem hac actione agendum non solum
eum qui civiliter, sed et eum qui naturaliter incum-
bat possessioni. denique creditorem, qui pignori rem
accepit, ad exhibendum teneri placet:

4 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* nam et cum eo, apud quem deposita vel cui commodata vel locata res sit, agi potest.

5 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum*
Celsus scribit: si quis merces, quas exvehendas con-
duxit, in horreo posuit, cum conductore ad exhiben-
dum agi potest: item si mortuo conductore heres
existat, cum herede agendum: sed si nemo heres sit,
cum horreario agendum: nam si a nullo, inquit, pos-
sidentur, verum est aut horrearium possidere aut
certe ille est, qui possit exhibere. idem ait: quomodo
autem possidet qui vehendas conduxit? an quia pignus
tenet? — quae species ostendit etiam eos, qui facul-
1 tatem exhibendi habent, ad exhibendum teneri. Iu-
lianus autem ita scribit ad exhibendum actione te-
neri eum, qui rerum vel legatorum servandorum causa
in possessione sit, sed et eum, qui usus fructus no-
mine rem teneat, quamvis nec hic utique possideat.
inde Iulianus quaerit, quatenus hos oporteat exhi-
bere: et ait priorem quidem sic, ut actor possessio-
nem habeat, is autem cum quo agetur rei servandae
causa sit in possessione: eum vero qui usum fruc-

(1) resarcire *N* (2) existimaverit F^1N, existimaret F^2S (3) si] quasi *scr.* (4) alienam *dett.* (5) *sic S cum B*, dominium *F*
(6) *Ed.* 1...3. 5. 7. 9...13 · *Sab.* 4. 6. 8. 14...20. — *Bas* 15, 4. *Cf. Cod.* 3, 42 (7) vis eius *et* est *del.* (8) rei *ins. Hoffmann* (9) ex *ins.* (10) actioni *F* (11) *sic B Latine et S*, rei quae iudicata est *F*

tum habeat sic, ut actor rem possideat, is cum quo
2 agetur utatur fruatur. Idem Iulianus scribit em-
ptorem, qui ruta caesa non restituit, ad exhibendum
teneri in quantum in litem iuravero: sed ibi adicit,
si emptor possideat aut dolo fecit quo minus possi-
3 deat. Item Celsus scribit stercus, quod in aream
meam congessisti, per ad exhibendum actionem posse
te consequi ut tollas, sic tamen ut totum tollas: ce-
4 terum alias non posse. Sed et si ratis delata sit
vi fluminis in agrum alterius, posse eum conveniri
ad exhibendum Neratius scribit. unde quaerit Nera-
tius, utrum de futuro dumtaxat damno an et de
praeterito domino agri cavendum sit, et ait etiam de
5 praeterito caveri oportere. Sed et si de ruina
aliquid in tuam aream vel in tuas aedes deciderit,
6 teneberis ad exhibendum, licet non possideas. Item
si quis facultatem restituendi non habeat, licet pos-
sideat, tamen ad exhibendum non tenebitur, ut puta
si in fuga servus sit: ad hoc plane solum tenebitur,
ut caveat se exhibiturum, si in potestatem eius per-
venerit. sed et si non sit in fuga, permiseris autem
ei ubi velit morari, idem erit dicendum[1], aut peregre
a te missus sit, vel in praediis tuis agat, ad hoc so-
lum teneberis, ut caveas.

6 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* Gemma
inclusa auro alieno vel sigillum candelabro vindicari
non potest, sed ut excludatur, ad exhibendum agi
potest: aliter atque in tigno iuncto aedibus, de quo
nec ad exhibendum agi potest, quia lex duodecim
tabularum solvi vetaret: sed actione de tigno iuncto
ex eadem lege in duplum agitur.

7 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum*
Tigni appellatione omnem materiam in lege[2] duo-
decim tabularum accipimus, ut quibusdam recte vide-
1 tur. Sed si rotam meam vehiculo aptaveris, te-
neberis ad exhibendum (et ita Pomponius scribit),
2 quamvis tunc civiliter non possideas. Idem et si
armario vel navi tabulam meam vel ansam scypho
iunxeris vel emblemata phialae, vel purpuram vesti-
mento intexeris[3], aut bracchium statuae coadunaveris.
3 Item municipes ad exhibendum conveniri possunt,
quia facultas est restituendi: nam et possidere et
usucapere eos posse constat. idem et in collegiis
4 ceterisque corporibus dicendum erit. Si quis non
possideat litis contestatae tempore, sed postea ante
sententiam possidere coeperit, oportere dici putamus
5 debere condemnari, nisi restituat. Si quis, cum
iudicii accepti tempore possideret, postea sine dolo
malo possidere desierit, absolvi eum oportet: quam-
vis sit, inquit Pomponius, quod ei imputetur, cur
non statim restituit, sed passus est secum litem con-
6 testari. Idem scribit, si quis litis contestatae
tempore possederit, deinde desierit possidere, mox
coeperit sive ex eadem causa sive ex alia, condem-
7 nari eum oportere, nisi restituat. Ibidem non
male Pomponius iungit eius, qui ad exhibendum egit,
utroque tempore interfuisse oportere rem ei restitui,
hoc est et quo lis contestatur et quo fit condemnatio:
et ita Labeoni placet.

8 *Iulianus libro nono digestorum* Si ad exhiben-
dum actum est cum eo, qui neque possidebat neque
dolo malo fecerat quo minus possideret, deinde eo
defuncto heres eius possidet rem, exhibere eam co-
gendus erit. nam[4] si fundum vel hominem petiero
et heres ex eadem causa possidere coeperit, resti-
tuere cogitur.

9 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum*
Iulianus scribit: si quis hominem quem possidebat
occiderit sive ad alium transtulerit possessionem sive
ita rem corruperit ne haberi possit, ad exhibendum
tenebitur, quia dolo fecit quo minus possideret. pro-
inde et si vinum vel oleum vel quid aliud effuderit
1 vel confregerit[5], ad exhibendum tenebitur. Glans
ex arbore tua in fundum meum decidit[6], eam ego
immisso pecore depasco: qua actione possum teneri?
Pomponius scribit competere actionem ad exhiben-
dum, si dolo pecus immisi, ut glandem comederet:
nam et si glans extaret nec patieris me tollere, ad
exhibendum teneberis, quemadmodum si materiam
meam delatam in agrum suum quis auferre non pa-
teretur. et placet nobis Pomponii sententia, sive glans
extet sive consumpta sit. sed si extet, etiam inter-
dicto de glande legenda, ut mihi tertio quoque die
legendae glandis facultas esset, uti potero, si damni
2 infecti cavero. Si quis rem fecit ad alium per-
venire, videtur dolo fecisse quo minus possideat, si
3 modo hoc dolose fecerit. Sed si quis rem dete-
riorem exhibuerit, aeque ad exhibendum eum teneri
Sabinus ait. sed hoc ibi utique verum est, si dolo
malo in aliud corpus res sit translata, veluti si ex
scypho massa facta sit: quamquam enim massam
exhibeat, ad exhibendum tenebitur, nam mutata forma
4 prope interemit substantiam rei. Marcellus scri-
bit, si tibi decem nomismata sint sub condicione le-
gata et mihi decem usus[7] fructus pure, deinde heres
pendente condicione non exacta cautione decem fruc-
tuario solverit, ad exhibendum eum actione teneri,
quasi dolo fecerit quo minus possideret: dolus autem
in eo est, quod cautionem exigere supersedit a fruc-
tuario effectumque[8], ut legatum tuum evanesceret[9],
cum iam nummos vindicare non possis. ita demum
autem locum habebit ad exhibendum actio, si con-
dicio extiterit legati. potuisti tamen tibi prospicere
stipulatione legatorum et, si prospexisti, non erit tibi
necessaria ad exhibendum actio. si tamen ignarus
legati tui a fructuario satis non exegit, dicit Mar-
cellus cessare ad exhibendum, scilicet quia nullus
dolus est: succurrendum tamen legatario in factum
5 adversus fructuarium actione ait. Quantum autem
ad hanc actionem attinet, exhibere est in eadem
causa praestare, in qua fuit, cum iudicium accipere-
tur, ut quis copiam rei habens possit exsequi actione
quam destinavit in nullo casu quam intendit laesa[10],
quamvis non de restituendo, sed de exhibendo aga-
6 tur. Proinde si post litem contestatam usucap-
tum exhibeat, non videtur exhibuisse, cum petitor
intentionem suam perdiderit, et ideo absolvi eum non
oportere, nisi paratus sit repetita die intentionem
suscipere, ita ut fructus secundum legem aestimen-
7 tur. Quia tamen causa petitori in hac actione resti-
tuitur, Sabinus putavit partum quoque restituendum,
sive praegnas fuerit mulier sive postea conceperit:
8 quam sententiam et Pomponius probat. Praeterea
utilitates, si quae amissae sunt ob hoc quod non
exhibetur vel tardius quid exhibetur, aestimandae a
iudice sunt: et ideo Neratius ait utilitatem actoris
venire in aestimationem, non quanti res sit, quae
utilitas, inquit, interdum minoris erit quam res erit.

10 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* Si
optione intra certum tempus data iudicium in id
tempus extractum est, quo frustra exhibetur, utilitas
petitoris conservetur[11]: quod si per heredem non
stetit quo minus exhiberet tempore iudicii accipiendi,
absolvendus est heres.

11 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum*
Sed et si hereditas amissa sit ob hoc, quod servus
non exhibeatur, aequissimum est aestimari officio
1 iudicis damnum hereditatis. Quo autem loco ex-
hiberi rem oporteat vel cuius sumptibus, videamus.
et Labeo ait ibi exhibendum[12], ubi fuerit cum lis
contestaretur, periculo et inpendiis actoris perferen-
dam perducendamve eo loci ubi actum sit. pascere
plane servum vestire curare possessorem oportere ait.
ego autem arbitror interdum etiam haec actorem
agnoscere oportere, si forte ipse servus ex operis vel
artificio suo solebat se exhibere, nunc vero cogitur

(1) idem erit dicendum *del. Hal.* (2) legem *F* (3) in-
texueris *dett.* (4) et *ins.* (5) corruperit *scr.* (6) in-
cidit *F*[1] (7) usu *F* (8) effecitque *scr.* (9) eva-
nescere *F* (10) actionem (*sic dett.*) quam destinavit, in
nullo causa (*sic Hal.*) postquam intendit laesa *scr.* (11) con-
servetur] aestimabitur eamque consequetur *scr.* (12) ex-
hibendam *Hal.*

vacare. proinde et si apud officium fuerit depositus exhibendus, cibaria debebit adgnoscere qui exhiberi desideravit, si non solebat possessor servum pascere: nam si solebat, sicuti pascit, ita et cibaria potest non[1] recusare. interdum tamen eo loci exhibere[2] debet suis sumptibus, si forte proponas data opera eum in locum abditum res contulisse, ut actori incommodior esset exhibitio: nam in hunc casum suis sumptibus et periculo debebit exhibere in eum locum
2 ubi agatur, ne ei calliditas sua prosit. Si de pluribus rebus quis conveniatur et litis contestatae tempore omnes possedit, licet postea quasdam desierit quamvis sine dolo malo possidere, damnandum, nisi exhibeat eas quas potest.

12 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* De eo exhibendo, quem quis in libertatem vindicare velit,
1 huic actioni locus esse potest. Et filius familias ea actione tenetur, si facultatem rei exhibendae ha-
2 bet. Saepius ad exhibendum agenti, si ex eadem causa agat, obstaturam exceptionem Iulianus ait: novam autem causam intervenire, si is, qui vindicandi gratia egisset, post acceptum iudicium eam[3] ab aliquo accepit, et ideo exceptionem ei non officere. item si ei, qui furti acturus ad exhibendum egisset, iterum furtum factum sit. denique si quis optandi gratia ad exhibendum egisset et post litem contestatam alterius testamento optio data sit, ad exhibendum
3 agere potest. Si quis ex uvis meis mustum fecerit vel ex olivis oleum vel ex lana vestimenta, cum sciret haec aliena esse[4], utriusque nomine ad exhibendum actione tenebitur, quia quod ex re nostra fit nostrum
4 esse verius est. Si post iudicium acceptum homo mortuus sit, quamvis sine dolo malo et culpa possessoris, tamen interdum tanti damnandus est, quanti actoris interfuerit per eum non effectum, quo minus tunc cum iudicium acciperetur homo exhiberetur: tanto magis si apparebit eo casu mortuum esse, qui
5 non incidisset, si tum exhibitus fuisset. Si iusta ex causa statim exhiberi res non possit, iussu iudi-
6 cis cavere debebit se illo die exhibiturum. Heres non quasi heres, sed suo nomine hac actione uti potest: item heres possessoris suo nomine tenetur: igitur non procedit quaerere, an heredi et in heredem danda sit. plane ex dolo defuncti danda est in heredem haec actio, si locupletior hereditas eo nomine facta sit, veluti quod pretium rei consecutus sit.

13 *Gaius libro ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Si liber homo detineri ab aliquo dicatur, interdictum adversus eum, qui detinere dicitur, de exhibendo eo potest quis habere: nam ad exhibendum actio in eam rem inutilis videtur, quia haec actio ei creditur competere, cuius pecuniariter[5] interest.

14 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum* Si vir nummos ab uxore sibi donatos, sciens suos factos non esse, pro re empta dederit, dolo malo fecit quo minus possideat et ideo ad exhibendum actione tenetur.

15 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Thensaurus meus in tuo fundo est nec eum pateris me effodere: cum eum loco non moveris, furti quidem aut ad exhibendum eo nomine agere recte non posse me Labeo ait, quia neque possideres eum neque dolo feceris quo minus possideres, utpote cum fieri possit, ut nescias eum thensaurum in tuo fundo esse. non esse autem iniquum iuranti mihi non calumniae causa id postulare vel interdictum vel iudicium ita dari, ut, si per me non stetit, quo minus damni infecti tibi operis nomine caveatur, ne vim facias mihi, quo minus eum thensaurum effodiam tollam exportem. quod si etiam furtivus iste thensaurus est, etiam furti agi potest.

16 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Cum servus tenet aliquid, dominus ad exhibendum suo nomine tenetur: si autem servus citra scientiam domini dolo fecit quo minus habeat, vel furti actio vel de dolo malo noxalis servi nomine danda est, ad exhibendum autem utilis nulla constituenda est.

17 *Ulpianus libro nono de omnibus tribunalibus* Si quis hominem debilitatum exhibeat vel eluscatum, ad exhibendum quidem absolvi debet: exhibuit[6] enim et nihil impedit directam actionem talis exhibitio: poterit tamen agere actor ex lege Aquilia de hoc damno.

18 *Idem libro sexto opinionum* Solutione chirographo inani facto et pignoribus liberatis nihilo minus creditor, ut instrumenta ad eum contractum pertinentia ab alio quam debitore exhibeantur, agere potest.

19 *Paulus libro quarto epitomarum Alfeni* Ad exhibendum possunt agere omnes quorum interest. sed quidam consuluit, an possit efficere haec actio, ut rationes adversarii sibi exhiberentur, quas exhiberi magni eius interesset. respondit non oportere ius civile calumniari neque[7] verba captari, sed qua mente quid diceretur, animadvertere convenire. nam illa ratione etiam studiosum[8] alicuius doctrinae posse dicere sua interesse illos aut illos libros sibi exhiberi, quia, si essent exhibiti, cum eos legisset, doctior et melior futurus esset.

20 *Ulpianus libro secundo regularum* Quaestionis habendae causa ad exhibendum agitur ex delictis servorum ad vindicandos[9] conscios suos.

(1) non potest *Fornerius* (2) exhiberi F^1 (3) rem *ins.* (4) cum...esse *bis F* (5) peculiariter *N*, peculiater *F* (6) exiguit *F* (7) nec *N* (8) *sic* F^1N, studiorum F^2 (9) indicandos *dett.*

LIBER UNDECIMUS.

I[1].

DE INTERROGATIONIBUS IN IURE FACIENDIS ET[2] INTERROGATORIIS ACTIONIBUS.

1 *Callistratus libro secundo edicti monitorii* Totiens heres in iure interrogandus est, qua ex parte heres sit, quotiens adversus eum actio instituitur et dubitat actor, qua ex parte is, cum quo agere velit, heres sit. est autem interrogatio tunc necessaria, cum in personam[3] sit actio et ita, si certum petetur, ne, dum ignoret actor, qua ex parte adversarius defuncto heres exstiterit, interdum plus pe-
1 tendo aliquid damni sentiat. Interrogatoriis autem actionibus hodie non utimur, quia nemo cogitur ante iudicium de suo iure aliquid respondere, ideoque[4] minus frequentantur et in desuetudinem abierunt. sed tantummodo ad probationes litigatoribus sufficiunt ea, quae ab adversa parte expressa fuerint apud iudices vel in hereditatibus vel in aliis rebus, quae in causis vertuntur.

2 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Edictum de interrogationibus ideo praetor proposuit, quia sciebat difficile esse ei, qui heredem bonorumve possessorem convenit, probare aliquem esse heredem bonorumve possessorem,

3 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* quia plerumque difficilis probatio aditae hereditatis est.

4 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Voluit praetor adstringere eum qui convenitur ex sua in iudicio responsione, ut vel confitendo vel mentiendo sese oneret[5], simul etiam portionis, pro qua quisque
1 heres extitit, ex interrogatione certioretur[6]. Quod ait praetor: 'qui in iure interrogatus responderit' sic accipiendum est apud magistratus populi Romani vel praesides provinciarum vel alios iudices: ius enim eum solum locum esse, ubi iuris dicendi vel iudicandi gratia consistat, vel si domi vel itinere hoc agat.

5 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Qui interrogatur, an heres vel quota ex parte sit vel an in potestate habeat eum, cuius nomine noxali iudicio agitur, ad deliberandum tempus impetrare debet, quia, si perperam confessus fuerit, incommodo adficitur:

6 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* et quia hoc defunctorum interest, ut habeant successores, interest et viventium, ne praecipitentur,
1 quamdiu iuste deliberant. Interdum interrogatus quis, an heres sit, non cogitur respondere, ut puta si controversiam hereditatis ab alio patiatur: et ita divus Hadrianus constituit, ne aut negando se heredem praeiudicet sibi aut dicendo heredem illigetur etiam ablata sibi hereditate.

7 *Idem libro octavo decimo ad edictum* Si quis in iure interrogatus, an quadrupes quae pauperiem fecit eius sit, responderit[7], tenetur.

8 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Si quis interrogatus de servo qui damnum dedit, respondit suum esse servum, tenebitur lege Aquilia quasi dominus et, si cum eo actum sit qui respondit, dominus ea actione liberatur.

9 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Si sine interrogatione quis responderit se heredem,
1 pro interrogato habetur. Interrogatum non solum a praetore accipere debemus, sed et ab adversario.
2 Sed si servus interrogetur, nulla erit interrogatio,
3 non magis quam si servus interroget. Alius pro alio non debet respondere cogi, an heres sit: de se enim debet quis in iudicio interrogari, hoc est cum
4 ipse convenitur. Celsus libro quinto digestorum scribit: si defensor in iudicio interrogatus, an is quem defendit heres vel quota ex parte sit, falso responderit, ipse quidem defensor adversario tenebitur, ipsi autem quem defendit nullum facit praeiudicium. veram itaque[8] esse Celsi sententiam dubium non est. an ergo non videatur defendere, si non responderit, videndum: quod utique[9] consequens erit dicere, quia
5 non plene defendit. Qui interrogatus heredem se responderit nec adiecerit ex qua parte, ex asse respondisse[10] dicendum est, nisi forte ita interrogetur[11], an ex dimidia parte heres sit, et responderit 'heres sum': hic enim magis eum puto ad interrogatum re-
6 spondisse. Illud quaeritur, an quis cogatur respondere, utrum ex testamento[12] heres sit, et utrum suo nomine ei quaesita sit hereditas an per eos quos suo iuri subiectos habet vel per eum cui heres extitit. summatim igitur praetor cognoscere debebit, cum quaeratur, an quis respondere debeat quo iure heres sit, ut, si valde interesse compererit, plenius responderi iubeat. quae optinere debent non solum in heredibus, sed etiam in honorariis successoribus.
7 Denique Iulianus scribit eum quoque, cui est hereditas restituta, debere in iure interrogatum respon-
8 dere, an ei hereditas sit restituta. Si de peculio agatur, non oportere responderi a patre vel domino, an in potestate habeat filium vel servum, quia hoc solum quaeritur, an peculium apud eum cum quo agitur est.

10 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Non alienum est eum, a quo damni infecti stipulari velimus, interrogare in iure, an aedes eius vel locus sit, ex quo damnum timeatur, et pro qua parte, ut, si neget suum praedium esse nec caveat damni infecti, aut cedere aut, [13]resistendum putaverit, quasi dolo versatus tradere compellatur.

11 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* De aetate quoque interdum interrogatus respondere
1 debebit. Si quis, cum heres non esset, interrogatus responderit ex parte heredem esse, sic convenietur, atque si ex ea parte heres esset: fides enim
2 ei contra se habebitur. Qui ex quadrante heres vel omnino cum heres non esset responderit se heredem ex asse, in assem instituta actione convenie-
3 tur. Si, cum esset quis ex semisse heres, dixerit se ex quadrante, mendacii hanc poenam feret, quod in solidum convenitur: non enim debuit mentiri, dum se minoris portionis heredem adseverat. interdum tamen iusta ratione potest opinari esse[14] heredem ex minore parte: quid enim, si nescit sibi partem adcrevisse vel ex incerta parte fuit institutus? cur ei
4 responsum noceat? Qui tacuit quoque apud praetorem, in ea causa est, ut instituta actione in solidum conveniatur, quasi negaverit se heredem esse. nam qui omnino non respondit, contumax est: contumaciae autem poenam hanc ferre debet, ut in solidum conveniatur, quemadmodum si negasset, quia
5 praetorem contemnere videtur. Quod autem ait praetor 'omnino non respondisse', posteriores sic exceperunt, ut omnino non respondisse videatur, qui

(1) *Ed.* 1...9. 11...14. 21; *Sab.* 10. 15...18; *Pap.* 19. 20; *App.* 22. — *Bas.* 42, 4 (2) de *ins. ind. F* (3) persona *F* (4) adeoque *F* (5) onoret *F* (6) certioremur *scr.* (7) suam esse *ins. secundum Graecos* (8) utique *Bynkershoek* (9) et *ins.* F^1 (10) se *ins.* F^2 (11) interrogatur F^1 (12) an ab intestato *ins.* (13) si *ins. sec. B* (14) se *ins.*

ad interrogatum non respondit, id est πρὸς ἔπος[1].
6 Si interrogatus quis, an ex asse heres esset, responderit[2] ex parte, si ex dimidia esset, nihil ei no-
7 cere responsum: quae sententia humana est. Nihil interest, neget quis an taceat interrogatus an obscure
8 respondeat, ut incertum dimittat interrogatorem. Ex causa succurri ei, qui interrogatus respondit, non dubitamus: nam et si quis interrogatus, an patri heres esset, [3]responderit, mox prolato[4] testamento inventus sit exheredatus, aequissimum est succurri ei: et ita Celsus scribit, hic quidem et alia ratione, quod ea quae postea emergunt auxilio indigent: quid enim si occultae tabulae et remotae postea prolatae sunt? cur noceat ei, qui id responderit, quod in praesentiarum videbatur? idem dico et si qui heredem se responderit, mox falsum vel inofficiosum vel irritum testamentum fuerit pronuntiatum: non enim
9 improbe respondit, sed scriptura ductus. Qui interrogatus responderit, sic tenetur quasi ex contractu obligatus pro quo pulsabitur, dum ab adversario interrogatur: sed et si a praetore fuerit interrogatus, nihil facit praetoris auctoritas, sed ipsius
10 responsum sive mendacium. Qui iusto errore
11 ductus negaverit se heredem, venia dignus est. Sed et si quis sine dolo malo, culpa tamen responderit, dicendum erit absolvi eum debere, nisi culpa dolo
12 proxima sit. Celsus scribit licere responsi paenitere, si nulla captio ex eius paenitentia sit actoris: quod verissimum mihi videtur, maxime si quis postea plenius instructus quid faciat, instrumentis vel epistulis amicorum iuris sui edoctus[5].

12 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* Si filius, qui abstinuit se paterna hereditate, in iure interrogatus responderit se heredem esse, tenebitur: nam ita respondendo pro herede gessisse videtur. sin autem filius, qui se abstinuit, interrogatus tacuerit, succurrendum est ei: quia hunc qui abstinuit prae-
1 tor non habet heredis loco. Exceptionibus, quae institutis in iudicio contra reos actionibus opponuntur, etiam is uti potest, qui ex sua responsione convenitur, veluti pacti conventi, rei iudicatae et ceteris.

13 *Idem libro secundo ad Plautium* Confessionibus falsis respondentes ita obligantur, si eius nomine, de quo quis interrogatus sit, cum aliquo sit actio, quia quae cum alio actio esset, si dominus esset, in nosmet confessione nostra conferimus[6]. et si eum, qui in potestate patris esset, respondissem filium meum esse, ita me obligari, si aetas eius pateretur, ut filius meus esse possit, quia falsae confessiones naturalibus convenire deberent. propter quae fiat, ut patris familias nomine respondendo non obliger[7].
1 Eum, qui patrem familias suum esse responderit servum, non teneri noxali actione: ac ne, si bona fide liber homo mihi serviat, mecum noxali iudicio agi potest et, si actum fuerit, manebit integra actio cum ipso qui admisit.

14 *Iavolenus libro nono ex Cassio* Si is, cuius nomine noxae iudicium acceptum est, manente iudicio liber iudicatus est, reus absolvi debet, nec quicquam interrogatio in iure facta proderit, quia eius personae, cuius nomine quis cum alio actionem habet, obligationem transferre potest[8] in eum, qui in iure suum esse confitetur, velut alienum servum suum esse confitendo: liberi autem hominis nomine quia cum alio actio non est, ne per interrogationem quidem aut confessionem transferri poterit. quo casu eveniet, ut non recte hominis[9] liberi nomine actum sit cum
1 eo qui confessus est. In totum autem confessiones ita ratae sunt, si id, quod in confessionem venit, et ius et naturam[10] recipere potest.

15 *Pomponius libro octavo decimo ad Sabinum* Si ante aditam hereditatem servum hereditarium meum esse respondeam, teneor, quia domini loco habetur
1 hereditas. Mortuo servo, quem in iure interrogatus suum esse confessus sit, non tenetur is qui respondit, quemadmodum, si proprius eius fuisset, post mortem eius non teneretur.

16 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* Si servus ab hostibus captus sit, de quo quis in iure interrogatus responderit in sua potestate esse, quamvis iura postliminiorum possint efficere dubitare nos, attamen non puto locum esse noxali actioni[11], quia
1 non est in nostra potestate. Quamquam autem placet etiam eum teneri, qui alienum servum suum fassus esset, attamen rectissime placuit eum demum teneri, qui suum potuit habere, ceterum, si dominium quaerere non potuit, non teneri.

17 *Idem libro trigensimo octavo ad edictum* Si servus non sit unius, sed plurium et omnes mentiti sunt eum in sua potestate non esse vel quidam ex illis, aut dolo fecerunt quo minus sit in potestate, unusquisque illorum tenebitur in solidum, quemadmodum tenerentur, si haberent in potestate: is vero, qui nihil dolo fecerit quo minus in potestate haberet vel non negavit, non tenebitur.

18 *Iulianus libro quarto ad Urseium Ferocem* Qui ex parte dimidia heres erat cum absentem coheredem suum defendere vellet, ut satisdationis onus evitare possit, respondit se solum heredem esse et condemnatus est: quaerebat actor, cum ipse solvendo non esset, an rescisso superiore iudicio in eum, qui re vera heres erat, actio dari deberet. Proculus respondit rescisso iudicio posse agi, idque est verum.

19 *Papinianus libro octavo quaestionum* Si filius, cum pro patre suo ageret, taceat interrogatus, omnia perinde observanda erunt, ac si non esset interrogatus.

20 *Paulus libro secundo quaestionum* Qui servum alienum responderit suum esse, si noxali iudicio conventus sit, dominum liberat: aliter atque si quis confessus sit se occidisse servum quem alius occidit, vel si quis responderit se heredem: nam his casibus non liberatur qui fecit vel qui heres est. nec haec inter se contraria sunt: nam superiore casu ex persona servi duo tenentur, sicut in servo communi dicimus, ubi altero convento alter quoque liberatur: at is qui confitetur se occidisse vel vulnerasse suo nomine tenetur, nec debet impunitum esse delictum eius qui fecit propter eum qui respondit: nisi quasi defensor eius qui admisit vel heredis litem subiit hoc genere: tunc enim in factum exceptione data summovendus est actor, quia ille negotiorum gestorum vel mandati actione recepturus est quod praestitit: idem est in eo, qui mandatu heredis heredem se esse re-
1 spondit vel cum eum alias defendere vellet. In iure interrogatus, an fundum possideat, quaero an respondere cogendus sit et quota ex parte fundum possideat. respondi: Iavolenus scribit possessorem fundi cogi debere respondere, quota ex parte fundum possideat, ut si minore ex parte possidere se dicat, in aliam partem, quae non defenderetur, in posses-
2 sionem actor mittatur. Idem et si damni infecti caveamus: nam et hic respondere debet, quota ex parte eius sit praedium, ut ad eam partem stipulationem accommodemus: poena autem non repromittentis haec est, ut in possessionem eamus, et ideo eo pertinet scire an possideat.

21 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Ubicumque iudicem aequitas moverit, aeque oportere fieri interrogationem dubium non est.

22 *Scaevola libro quarto digestorum* Procuratore Caesaris ob debitum fiscale interrogante unus ex filiis, qui nec bonorum possessionem acceperat nec heres erat, respondit se heredem esse: an quasi interrogatoria creditoribus ceteris teneatur? respondit ab his, qui in iure non interrogassent, ex responso suo conveniri non posse.

(1) *id est* ad verbum (2) se *ins. F*[2] (3) esse se *ins.* (4) probato *F*[1] (5) edictus *F* (6) *sic S*, conferemus *F* (7) propter quae . . . obliger *non sunt Pauli, sed ex margine argumentum ad* § 1 *sequentem adscriptum* (8) potest *cum B dett.*, non potest *FS* (9) nominis *F* (10) natura *S* (11) actione *F*

II[1].

DE QUIBUS REBUS AD EUNDEM IUDICEM EATUR.

1 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si inter plures familiae erciscundae agetur et inter eosdem communi dividundo aut finium regundorum, eundem iudicem sumendum: praeterea, quo facilius coire coheredes vel socii possunt[2], in eundem locum omnium praesentiam fieri oportet.

2 *Papinianus libro secundo quaestionum* Cum ex pluribus tutoribus unus, quod ceteri non sint idonei, convenitur, postulante eo omnes ad eundem iudicem mittuntur: et hoc rescriptis principum continetur.

III[3].

DE SERVO CORRUPTO.

1 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Ait
praetor: 'Qui servum servam alienum alienam re-
'cepisse persuasisseve quid ei dicetur dolo malo,
'quo eum eam deteriorem faceret, in eum quanti
1 ea res erit in duplum iudicium dabo.' Qui bona
fide servum emit, hoc edicto non tenebitur, quia[4]
nec ipse poterit servi corrupti agere, quia nihil eius
interest servum non corrumpi: et sane, si quis hoc
admiserit, eveniet, ut duobus actio servi corrupti
competat, quod est absurdum. sed nec eum, cui bona
fide homo liber servit, hanc actionem posse exercere
2 opinamur. Quod autem praetor ait 'recepisse', ita
accipimus, si susceperit servum alienum ad se: et
est proprie recipere refugium abscondendi causa servo
praestare vel in suo agro vel in alieno loco aedifi-
3 ciove. Persuadere autem est plus quam compelli
atque cogi sibi parere[5]. sed persuadere τῶν μέσων
ἐστὶν[6], nam et bonum consilium quis dando potest
suadere et malum: et ideo praetor adiecit 'dolo malo,
quo eum deteriorem faceret': neque enim delinquit,
nisi qui tale aliquid servo persuadet, ex quo eum
faciat deteriorem. qui igitur servum sollicitat ad ali-
quid vel faciendum vel cogitandum improbe, hic videtur
4 hoc edicto notari. Sed utrum ita demum tenetur,
si bonae frugi servum perpulit ad delinquendum, an
vero et si malum hortatus est vel malo monstravit,
quemadmodum faceret? et est verius etiam si malo
monstravit, in quem modum delinqueret, teneri eum.
immo et si erat servus omnimodo fugiturus vel fur-
tum facturus, hic vero laudator huius propositi ex-
titit, tenetur: non enim oportet laudando augeri mali-
tiam. sive ergo bonum servum fecerit malum sive
5 malum fecerit deteriorem, corrupisse videbitur. Is
quoque deteriorem facit, qui servo persuadet, ut in-
iuriam faceret vel furtum vel fugeret vel alienum ser-
vum ut sollicitaret vel ut peculium intricaret, aut
amator existeret vel erro, vel malis artibus esset de-
ditus vel in spectaculis nimius vel seditiosus: vel si
actori suasit verbis sive pretio, ut rationes domini-
cas intercideret adulteraret[7] vel etiam ut rationem
sibi commissam turbaret:

2 *Paulus libro nono decimo ad edictum* vel luxuriosum vel contumacem fecit: quive ut stuprum pateretur persuadet.

3 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Dolo
malo adiecto calliditatem notat praetor eius qui per-
suadet: ceterum si quis sine dolo deteriorem fecerit,
non notatur, et si lusus gratia fecit, non tenetur[8].
1 Unde quaeritur, si quis servo alieno suaserit in
tectum ascendere vel in puteum descendere et ille
parens ascenderit vel descenderit et ceciderit crusque
vel quid aliud fregerit vel perierit, an teneatur: et si
quidem sine dolo malo fecerit, non tenetur, si dolo
malo, tenebitur.

4 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Sed commodius est utili lege Aquilia eum teneri.

5 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Doli
verbum etiam ad eum qui recepit referendum est, ut
non alius teneatur, nisi qui dolo malo recepit[9]: cete-
rum si quis, ut domino custodiret, recepit vel hu-
manitate vel misericordia ductus vel alia probata[10]
1 atque iusta ratione, non tenebitur. Si quis dolo
malo persuaserit quid servo quem liberum putabat,
mihi videtur teneri eum oportere: maius enim delin-
quit, qui liberum putans corrumpit: et ideo, si ser-
2 vus fuerit, tenebitur. Haec actio etiam adversus
fatentem in duplum est, quamvis Aquilia infitiantem
3 dumtaxat coerceat. Si servus servave fecisse di-
4 cetur, iudicium cum noxae deditione redditur. Haec
actio refertur ad tempus servi corrupti vel recepti,
non ad praesens, et ideo et si decesserit vel aliena-
tus sit vel manumissus, nihilo minus locum habebit
actio, nec extinguitur manumissione semel nata actio:

6 *Paulus libro nono decimo ad edictum* praeteritae enim utilitatis aestimatio in hoc iudicium versatur[11]:

7 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* nam et mali servi forsitan consequuntur libertatem et posterior causa interdum tribuit manumissionis iustam rationem.

8 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Sed et heres eius, cuius servus corruptus est, habet hanc actionem, non solum si manserit in hereditate servus, sed et si exierit, forte legatus.

9 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Si
quis servum communem meum et suum corruperit,
apud Iulianum libro nono digestorum quaeritur, an
hac actione teneri possit, et ait teneri eum socio[12]:
praeterea poterit et communi dividundo et pro socio,
si socii sint, teneri, ut Iulianus ait. sed cur deterio-
rem facit Iulianus condicionem socii, si cum socio
agat, quam si cum extraneo agit? nam qui cum ex-
traneo agit[13], sive recepit sive corruperit agere po-
test, qui cum socio, sine alternatione, id est si cor-
rupit. nisi forte non putavit Iulianus hoc cadere in
socium: nemo enim suum recipit. sed si celandi ani-
1 mo recepit, potest defendi teneri eum. Si in servo
ego habeam usum fructum, tu proprietatem, si qui-
dem a me sit deterior factus, poteris mecum expe-
riri, si tu id feceris, ego agere utili actione possum:
ad omnes enim corruptelas haec actio pertinet et
interesse fructuarii videtur bonae frugi servum esse,
in quo usum fructum habet. et si forte alius eum
receperit vel corruperit, utilis actio fructuario com-
2 petit. Datur autem actio quanti ea res erit eius
3 dupli. Sed quaestionis est, aestimatio utrum eius
dumtaxat fieri debeat, quod servus in corpore vel in
animo damni senserit, hoc est quanto vilior servus
factus sit, an vero et ceterorum. et Neratius ait tanti
condemnandum corruptorem, quanti servus ob id,
quod subpertus sit[14], minoris sit.

10 *Paulus libro nono decimo ad edictum* In hoc iudicium etiam rerum aestimatio venit, quas secum servus abstulit, quia omne damnum duplatur, neque intererit, ad eum perlatae fuerint res an ad alium sive etiam consumptae sint[15]: etenim iustius est eum teneri, qui princeps fuerit delicti, quam eum quaeri, ad quem res perlatae sunt.

11 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Neratius ait postea furta facta in aestimationem non venire. quam sententiam veram puto: nam et verba

(1) *Sab.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 7, 3, 21. 22. — *Cf. Cod.* 6, 2 (2) possint F^2 (3) *Ed.* 1...15; *Sab.* 16. 17. — *Bas.* 60, 6 (4) quia *del. Noodt neque habent Graeci* (5) persuadere autem est plus quam [suadere: nam qui persuadet, tamquam] compellit et quasi cogit sibi parere *scr.* (*similiter Noodtius*) (6) *id est:* est ex vocabulis mediis (7) adulteraretve *scr.* (8) si quis sine dolo deteriorem fecerit, ut si lusus gratia fecit, non tenetur *scr.* (9) recepit F^2 *cum Graecis*, recipit *S*, fecerit F^1 (10) alia probata *S cum B*, adprobata *F* (11) *l.* 6 *interponi debuit post* habebit actio *l.* 5 § 4 (12) eum per socium F^a, eum pro socio *S reliqui: fortasse scr.* eum servi corrupti (13) egit *F* (14) subreptus sit *S*, corruptus sit *dett.: fortasse scr.* subierit (15) sunt F^1

edicti 'quanti ea res erit' omne detrimentum reci-
1 piunt. Servo persuasi, ut chirografa debitorum
corrumpat: videlicet tenebor. sed si consuetudine
peccandi postea et rationes ceteraque similia instru-
menta subtraxerit vel interleverit deleverit, dicendum
2 erit corruptorem horum nomine non teneri. Quam-
vis autem rerum subtractarum nomine servi corrupti
competat actio, tamen et furti agere possumus, ope
enim consilio sollicitatoris videntur res abesse: nec
sufficiet alterutra actione egisse, quia altera alteram
non minuit. idem et in eo, qui servum recepit et
celavit et deteriorem fecit, Iulianus scribit: sunt enim
diversa maleficia furis et eius qui deteriorem servum
facit: hoc amplius et condictionis nomine tenebitur.
quamvis enim condictione hominem, poenam autem
furti actione consecutus sit, tamen et quod interest
debebit consequi actione servi corrupti,

12 *Paulus libro nono decimo ad edictum* quia
manet reus obligatus etiam rebus redditis.

13 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum*
Haec actio perpetua est, non temporaria: et heredi
ceterisque successoribus competit, in heredem non
1 dabitur, quia poenalis est. Sed et si quis servum
hereditarium corruperit, hac actione tenebitur: sed
et petitione hereditatis quasi praedo tenebitur,

14 *Paulus libro nono decimo ad edictum* ut tan-
tum veniat in hereditatis petitionem quantum in hanc
1 actionem. De filio filiave familias corruptis huic
edicto locus non est, quia servi corrupti constituta
actio est, qui in patrimonio nostro esset, [1] et paupe-
riorem se factum esse dominus probare potest digni-
tate et fama domus integra manente: sed utilis com-
petit officio iudicis aestimanda, quoniam interest nostra
2 animum liberorum nostrorum non corrumpi. Si
servus communis meus et tuus proprium meum ser-
vum corruperit, Sabinus non posse agi cum socio,
perinde atque si proprius meus servus corrupisset con-
servum. item si servus communis extraneum corru-
perit, videndum est, utrum cum duobus agi debeat
an et cum singulis exemplo ceterarum noxarum: et
magis est, ut unusquisque in solidum teneatur, altero
3 autem solvente alterum liberari. Si is, in quo
usum fructum habeo, servum meum corruperit, erit
4 mihi actio cum domino proprietatis. Pignoris [2]
5 dati nomine debitor habet hanc actionem. In hac
actione non extra rem duplum est: id enim quod
6 damni datum est duplatur. His consequenter et
illud probatur, ut, si servo meo persuaseris, ut
Titio furtum faciat, non solum in id teneris [3], quo
deterior servus effectus est, sed et in id quod Titio
7 praestaturus sim. Item non solum si mihi damnum
dederit consilio tuo, sed etiam si extraneo, eo quo-
que nomine mihi teneris, quod ego lege Aquilia ob-
noxius sim: aut si ex conducto teneor alicui, quod
ei servum locavi et propter te deterior factus sit,
8 teneberis et hoc nomine, et si qua talia sint. Aesti-
matio autem habetur in hac actione, quanti servus
9 vilior factus sit, quod officio iudicis expedietur: In-
terdum tamen et inutilis sit [4], ut non expediat talem
servum habere. utrum ergo et pretium cogitur dare
sollicitator et servum dominus lucrifacit [5], an vero
cogi debet dominus restituere servum et pretium servi
accipere? et verius est electionem domino dari, sive
servum detinere cupit et damnum, quanti deterior
servus factus est, in duplum accipere, vel servo re-
stituto, si copiam huius rei habeat, pretium consequi,
quod si non habeat, pretium quidem simili modo ac-
cipere [6], cedere autem sollicitatori periculo eius de
dominio servi actionibus. quod tamen de restitutione
hominis dicitur, tunc locum habet, cum homine vivo
agitur. quid [7] autem si manumisso eo agatur? non
facile apud iudicem audietur dicendo ideo se manu-
misisse, quoniam habere noluerat domi, ut et pre-
tium habeat et libertum.

15 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Cor-
rumpitur animus servi et si persuadeatur ei, ut do-
minum contemneret.

16 *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Do-
minus servum dispensatorem manumisit, postea ra-
tiones ab eo accepit et cum eis non constaret, con-
perit apud quandam mulierculam pecuniam eum con-
sumpsisse: quaerebatur, possetne agere servi corrupti
cum ea muliere, cum is servus iam liber esset. re-
spondi posse, sed etiam furti de pecuniis, quas ser-
vus ad eam detulisset.

17 *Marcianus libro quarto regularum* Servi cor-
rupti nomine et constante matrimonio marito in mu-
lierem datur actio, sed favore nuptiarum in simplum.

IIII [8].

DE FUGITIVIS.

1 *Ulpianus libro primo ad edictum* Is qui fugi-
1 tivum celavit fur est. Senatus censuit, ne fugi-
tivi admittantur in saltus neque protegantur a vilicis
vel procuratoribus possessorum, et multam statuit:
his autem, qui intra viginti dies fugitivos vel domi-
nis reddidissent vel apud magistratus exhibuissent,
veniam in ante actum dedit: sed et deinceps eodem
senatus consulto impunitas datur ei, qui intra prae-
stituta tempora, quam repperit fugitivos in agro suo,
2 domino vel magistratibus tradiderit. Hoc autem
senatus consultum aditum etiam dedit militi vel pa-
gano ad investigandum fugitivum in praedia senato-
rum vel paganorum (cui rei etiam lex Fabia pro-
spexerat et senatus consultum Modesto consule fac-
tum), ut fugitivos inquirere volentibus litterae ad
magistratus dentur, multa etiam centum solidorum in
magistratus statuta, si litteris acceptis inquirentes
non adiuvent. sed et in eum, qui quaeri apud se
prohibuit, eadem poena statuta. est etiam generalis
epistula divorum Marci et Commodi, qua declaratur
et praesides et magistratus et milites stationarios do-
minum adiuvare debere [9] inquirendis fugitivis, et ut
inventos redderent, et ut hi, apud quos delitescant,
3 puniantur, si crimine contingantur. Unusquisque
eorum, qui fugitivum adprehendit, in publicum dedu-
4 cere debet. Et merito monentur magistratus eos
5 diligenter custodire, ne evadant. Fugitivum ac-
cipe et si quis erro sit. fugitivi autem appellatione
ex fugitiva natum non contineri Labeo libro primo
6 ad edictum scribit. In publicum deduci intelle-
guntur qui magistratibus municipalibus traditi sunt
7 vel publicis ministeriis. Diligens custodia etiam
8 vincire permittit. Tamdiu autem custodiuntur,
quamdiu ad praefectum vigilum vel ad praesidem de-
8a ducantur. Eorumque nomina et notae et cuius
se quis esse dicat ad magistratus deferantur, ut faci-
lius adgnosci et percipi fugitivi possint (notae autem
verbo etiam cicatrices continentur): idem iuris est,
si haec in scriptis publice vel in aedes [10] proponas [11].

2 *Callistratus libro sexto cognitionum* Fugitivi
simplices dominis reddendi sunt: sed si pro libero se
gesserint, gravius coerceri solent.

3 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis*
Divus Pius rescripsit eum, qui fugitivum vult requi-
rere in praediis alienis, posse adire praesidem litteras
ei daturum et, si ita res exegerit, apparitorem quo-
que, ut ei permittatur ingredi et inquirere, et poenam
eundem praesidem in eum constituere, qui inquiri
non permiserit. sed et divus Marcus oratione, quam [12]
in senatu recitavit, facultatem dedit ingrediendi tam
Caesaris quam senatorum et paganorum praedia vo-
lentibus fugitivos inquirere scrutarique [13] cubilia at-
que vestigia occultantium.

4 *Paulus libro primo sententiarum* Limenarchae
et stationarii fugitivos deprehensos recte in custo-
diam retinent. magistratus municipales ad officium

(1) ubi *vid. ins. secundum B* (2) pignori *cum dett. vel* pignori servi *scr.* (3) tenearis *edd.* (4) sit] fit *dett.* (5) lucrifaciat F^1 (6) debet *ins.* F^1 (7) quod F^1

(8) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3; *Pap.* 4. 5. — *Bas.* 60, 7. — *Cf. Cod.* 6, 1 (9) in *ins. edd.* (10) in aede sacra *scr.* (11) proponant F^2 (12) qua *F* (13) scrutandique *Hal.*

praesidis provinciae vel proconsulis conprehensos fugitivos recte transmittunt.

5 *Tryphoninus libro primo disputationum* Si in harenam fugitivus servus se dederit, ne isto quidem periculo, discriminis vitae tantum, sibi irrogato potestatem domini evitare poterit: nam divus Pius rescripsit omnimodo eos dominis suis reddere[1] sive ante pugnam ad bestias sive post pugnam, quoniam interdum aut pecunia interversa aut commisso aliquo maiore maleficio ad fugiendam inquisitionem vel iustitiam animadversionis in harenam se dare mallent. reddi ergo eos oportet.

V[2].

DE ALEATORIBUS.

1 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Praetor ait: 'Si quis eum, apud quem alea lusum esse 'dicetur, verberaverit[3] damnumve ei dederit sive quid 'eo tempore dolo[4] eius subtractum est[5], iudicium non 'dabo. in eum, qui aleae ludendae causa vim intulerit,
1 'uti quaeque res erit, animadvertam.' Si rapinas fecerint inter se collusores, vi bonorum raptorum non denegabitur actio: susceptorem[6] enim dumtaxat prohibuit vindicari, non et collusores, quamvis et hi in-
2 digni videantur. Item notandum, quod susceptorem verberatum quidem et damnum passum ubicumque et quandocumque non vindicat: verum furtum factum[7] domi et eo tempore quo alea ludebatur, licet lusor non fuerit qui quid eorum fecerit, impune fit. domum autem pro habitatione et domicilio nos ac-
3 cipere debere certum est. Quod autem praetor negat se furti actionem daturum, videamus utrum ad poenalem actionem solam pertineat an et si ad exhibendum velit agere vel vindicare vel condicere. et est relatum apud Pomponium solummodo poenalem actionem denegatam, quod non puto verum: praetor enim simpliciter ait 'si quid subtractum erit, iudicium
4 'non dabo'. 'In eum', inquit, 'qui aleae ludendae 'causa vim intulerit, uti quaeque res erit, animad'vertam.' haec clausula pertinet ad animadversionem eius qui conpulit ludere, ut aut multa multetur aut in lautumias vel in vincula publica ducatur:

2 *Paulus libro nono decimo ad edictum* solent enim quidam et cogere ad lusum vel ab initio vel
1 victi dum retinent. Senatus consultum vetuit in pecuniam ludere, praeterquam si quis certet hasta vel pilo iaciendo vel currendo saliendo luctando pugnando quod virtutis causa fiat:

3 *Marcianus libro quinto regularum* in quibus rebus ex lege Titia et Publicia et Cornelia etiam sponsionem facere licet: sed ex aliis, ubi pro virtute certamen non fit, non licet.

4 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Quod in convivio vescendi causa ponitur, in eam rem familia[8]
1 ludere permittitur. Si servus vel filius familias victus fuerit, patri vel domino competit repetitio. item si servus acceperit pecuniam, dabitur in dominum de peculio actio, non noxalis, quia ex negotio gesto agitur: sed non amplius cogendus est praestare,
2 quam id quod ex ea re in peculio sit. Adversus parentes et patronos repetitio eius quod in alea lusum est utilis ex hoc edicto danda est.

VI[9].

SI MENSOR FALSUM MODUM DIXERIT.

1 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum* Adversus mensorem agrorum praetor in factum actionem proposuit. a quo falli nos non oportet: nam interest nostra, ne fallamur in modi renuntiatione, si forte vel de finibus contentio sit vel emptor scire velit vel venditor, cuius modi ager veneat. ideo autem hanc actionem proposuit, quia non crediderunt veteres inter talem personam locationem et conductionem esse, sed magis operam beneficii loco praeberi et id quod datur ei, ad remunerandum dari et inde honorarium appellari: si autem ex locato conducto fuerit actum, dicendum erit nec tenere inten-
1 tionem. Haec actio dolum malum dumtaxat exigit: visum est enim satis abundeque coerceri mensorem, si dolus malus solus conveniatur eius hominis, qui civiliter obligatus non est. proinde si imperite versatus est, sibi imputare debet qui eum adhibuit: sed et si neglegenter, aeque mensor securus erit: lata culpa plane dolo comparabitur. sed et si mercedem accepit, non omnem culpam eum praestare propter verba edicti: utique enim scit praetor et mercede eos
2 intervenire. Is autem tenetur hac actione qui renuntiavit: sed renuntiasse et eum accipere debemus, qui per alium renuntiavit

2 *Paulus libro vicensimo quinto ad edictum* vel
1 per litteras. Sed si ego tibi, cum esses mensor, mandaverim, ut mensuram agri ageres et tu id Titio delegaveris et ille dolo malo quid in ea re fecerit, tu teneberis, quia dolo malo versatus es, qui tali homini credidisti.

3 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum* Si duobus mandavero et ambo dolose fecerint, adversus singulos in solidum agi poterit, sed altero convento, si satisfecerit, in alterum actionem denegari oporte-
1 bit. Competit autem haec actio ei, cuius interfuit falsum modum renuntiatum non esse, hoc est
2 vel emptori vel venditori, cui renuntiatio offuit. Pomponius tamen scribit, si emptor plus dederit venditori propter renuntiationem, quia condicere potest quod plus dedit, agi cum mensore non posse: nihil enim emptoris interesse, cum possit condicere: nisi solvendo venditor non fuit: tunc enim mensor tene-
3 bitur. Sed si venditor maiorem modum tradiderit fraudatus a mensore, consequenter dicit Pomponius non esse actionem adversus mensorem, quia est ex vendito actio adversus emptorem, nisi et hic emptor
4 solvendo non sit. Idem Pomponius scribit, si propter iudicium adhibitus mensor fraudaverit me in renuntiatione, teneri eum, si ob hoc de iudicio minus tuli: plane si a iudice adhibitus contra me renuntiaverit dolo malo, dubitat, an teneri mihi debeat? quod
5 magis admittit. Hanc actionem heredi similibusque personis dandam Pomponius scribit: sed in he-
6 redem similesque personas denegandam ait. Servi autem nomine magis noxale quam de peculio competere ait, quamvis civilis actio de peculio competat.

4 *Paulus libro vicensimo quinto ad edictum* Haec actio perpetua est, quia initium rei[10] non ad circumscriptionem, sed a[11] suscepto negotio originem accipit[12].

5 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum* Si mensor non falsum modum renuntiaverit, sed traxerit renuntiationem et ob hoc evenerit ut venditor liberetur, qui adsignaturum se modum intra certum diem promisit, haec actio locum non habet: sed nec dari utilem debere Pomponius ait. erit ergo ad actionem
1 de dolo decurrendum. Si, cum falsus modus renuntiatus esset, emptor cum venditore ex empto egisset, agere poterit etiam cum mensore: sed si nihil eius interest, condemnari mensorem non oportet. quod si non de toto modo qui deerat cum venditore egerit, sed de minore, consequenter scribit Pomponius de resi-
2 duo cum mensore agi posse. Hoc iudicium latius praetor porrexit: nam et si cuius alterius rei mensuram falsam renuntiavisse dicetur, haec actio competit. proinde si in aedificii mensura fefellit vel in frumenti vel in vini,

6 *Paulus libro vicensimo quarto[13] ad edictum*

(1) reddi debere *Brencmann* (2) *Ed.* 1. 2. 4; *Sab.* 3. — *Bas.* 60, 8. — *Cf. Cod.* 3, 43 (3) vel verbaverit *F*², vel liberaverit *F*¹ (4) tempore e domo *dett.* (5) erit *Hal. ex* § 3 (6) suscepterem *F* (7) factum] tantum *scr.* (8) familias *F*ᵇ, alea *Cuiacius* (9) *Ed.* — *Bas.* 60, 9 (10) rei] redit *scr.* (11) ad *F* (12) accepit *F*¹ (13) quinto *Hal.*

sive de itineris latitudine sive de servitute immittendi[1]
proiciendique quaeratur, sive aream vel tignum vel
lapidem metiendo mentitus fuerit
7 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad edictum*
1 vel cuius alterius rei, tenebitur. Et si mensor
2 machinarius fefellerit, haec actio dabitur. Nec
non illud quoque Pomponius dicit etiam in eum, qui
mensor non fuit, fefellit tamen in modo, competere
3 hanc actionem. Hoc exemplo etiam adversus ar-
chitectum actio dari debet qui fefellit: nam et divus
Severus adversus architectum et redemptorem actio-
4 nes dandas decrevit. Ego etiam adversus tabula-
rium puto actiones dandas, qui in computatione fefellit.

VII[2].

DE RELIGIOSIS ET SUMPTIBUS FUNERUM ET UT FUNUS DUCERE LICEAT.

1 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Qui propter
funus aliquid impendit, cum defuncto contrahere cre-
ditur, non cum herede.
2 *Idem libro vicensimo quinto ad edictum*[3] Lo-
cum in quo servus sepultus est religiosum esse Aristo
1 ait. Qui mortuum in locum alienum intulit vel
inferre curavit, tenebitur in factum actione. 'in lo-
cum alterius' accipere debemus sive in agro sive in
aedificio. sed hic sermo domino dat actionem, non
bonae fidei possessori: nam cum dicat 'in locum al-
terius', apparet de domino eum sentire, id est eo
cuius locus est. sed et fructuarius inferendo tene-
bitur domino proprietatis. an et socius teneatur, si
ignorante socio intulerit, tractari potest: est tamen
verius familiae erciscundae vel communi dividundo
2 conveniri eum posse. Praetor ait: 'Sive[4] homo
'mortuus ossave hominis mortui in locum purum al-
'terius aut in id sepulchrum, in quo ius non fuerit,
'illata esse dicentur.' qui hoc fecit, in factum ac-
3 tione tenetur et poena pecuniaria subicietur. De
ea autem illatione praetor sensit, quae sepulturae
4 causa fit. Purus autem locus dicitur, qui neque
sacer neque sanctus est neque religiosus, sed ab
5 omnibus huiusmodi nominibus vacare videtur. Se-
pulchrum est, ubi corpus ossave hominis condita sunt.
Celsus autem ait: non totus, qui sepulturae desti-
natus est, locus religiosus fit, sed quatenus corpus
6 humatum est. Monumentum est, quod memoriae
7 servandae gratia existat[5]. Si usum fructum quis
habeat, religiosum locum non facit. sed et si alius
proprietatem, alius usum fructum habuit, non faciet
locum religiosum nec proprietarius, nisi forte ipsum
qui usum fructum legaverit intulerit, cum in alium
locum inferri tam opportune non posset: et ita Iulia-
nus scribit. alias autem invito fructuario locus reli-
giosus non fiet: sed si consentiat fructuarius, magis
8 est ut locus religiosus fiat. Locum qui servit
nemo religiosum facit, nisi consentiat is cui servitus
debetur[6]. sed si non minus commode per alium lo-
cum servitute uti potest, non videtur servitutis impe-
diendae causa id fieri, et ideo religiosus fit: et sane
9 habet hoc rationem. Is qui pignori dedit agrum
si in eum suorum[7] mortuum intulerit, religiosum eum
facit: sed et si ipse inferatur, idem est: ceterum alii
concedere non potest.
3 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* Ex
consensu tamen omnium utilius est dicere religiosum
posse fieri, idque Pomponius scribit.
4 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum*
Scriptus heres prius quam hereditatem adeat patrem
familias mortuum inferendo locum facit religiosum,
nec quis putet hoc ipso pro herede eum gerere: finge
enim adhuc eum deliberare de adeunda hereditate.
ego, etiamsi non heres eum intulerit, sed quivis alius
herede vel cessante vel absente vel verente ne pro
herede gerere videatur, tamen locum religiosum fa-
cere puto: plerumque enim defuncti ante sepeliuntur,
quam quis heres eis existet. sed tunc locus fit reli-
giosus, cum defuncti fuit: naturaliter enim videtur
ad mortuum pertinere locus in quem infertur, prae-
sertim si in eum locum inferatur, in quem ipse desti-
navit: usque adeo, ut, etiamsi in legatum locum sit
illatus ab herede, inlatione tamen testatoris fit reli-
giosus, si modo in alium locum tam opportune inferri
non potuit.
5 *Gaius libro nono decimo ad edictum provinciale*
Familiaria sepulchra dicuntur, quae quis sibi fami-
liaeque suae constituit, hereditaria autem, quae quis
sibi heredibusque suis constituit
6 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum*[8]
vel quod pater familias iure hereditario adquisiit. sed
in utroque heredibus quidem ceterisque successori-
bus qualescumque fuerint licet sepeliri et mortuum
inferre, etiamsi ex minima parte heredes ex testa-
mento vel ab intestato sint, licet non consentiant alii.
liberis autem cuiuscumque sexus vel gradus etiam
filiis familiae et[9] emancipatis idem ius concessum
est, sive extiterint heredes sive sese abstineant. ex-
heredatis autem, nisi specialiter testator iusto odio
commotus eos vetuerit, humanitatis gratia tantum
sepeliri, non etiam alios praeter suam posteritatem
inferre licet. liberti autem nec sepeliri nec alios in-
ferre poterunt, nisi heredes extiterint patrono, quam-
vis quidam inscripserint monumentum sibi libertisque
suis fecisse: et ita Papinianus respondit et saepis-
1 sime idem constitutum est. Si adhuc monumen-
tum purum est, poterit quis hoc et vendere et do-
nare. si cenotaphium fit, posse hoc venire dicendum
est: nec enim esse hoc religiosum divi fratres re-
scripserunt.
7 *Gaius libro nono*[10] *decimo ad edictum provin-
ciale* Is qui intulit mortuum in alienum locum, aut
tollere id quod intulit aut loci pretium praestare co-
gitur per in factum actionem, quae tam heredi quam
1 in heredem competit et perpetua est. Adversus
eum, qui in alterius arcam lapideam, in qua adhuc
mortuus non erit conditus, mortuum intulerit, utilem
actionem in factum proconsul dat, quia non proprie
vel in sepulchrum vel in locum alterius intulisse dici
potest.
8 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum*
Ossa quae ab alio illata sunt vel corpus an liceat
domino loci effodere vel eruere sine decreto ponti-
ficum seu iussu principis, quaestionis est: et ait La-
beo exspectandum vel permissum pontificale seu ius-
sionem principis, alioquin iniuriarum fore actionem
1 adversus eum qui eiecit. Si locus religiosus pro
puro venisse dicetur, praetor in factum actionem in
eum dat ei ad quem ea res pertinet: quae actio et
in heredem competit, cum quasi ex empto actionem
2 contineat. Si in locum publicis usibus destina-
tum intulerit[11] quis mortuum, praetor in eum iudi-
cium dat, si dolo fecerit et erit[12] extra ordinem
plectendus, modica tamen coercitione: sed si sine
3 dolo, absolvendus est. In hac autem actione loci
4 puri appellatio et ad aedificium producenda est. Nec
solum domino haec actio competit, verum ei quoque,
qui eiusdem loci habet usum fructum vel aliquam
servitutem, quia ius prohibendi etiam hi habent.
5 Ei, qui prohibitus est inferre in eum locum, quo ei
ius inferendi esset, in factum actio competit et inter-
dictum, etiamsi non ipse prohibitus sit, sed procura-
tor eius, quia intellectu aliquo ipse prohibitus videtur.
9 *Gaius libro nono decimo ad edictum provinciale*
Liberum est ei qui prohibetur mortuum ossave mor-
tui inferre aut statim interdicto uti, quo prohibetur

(1) inadmittendi *F*
(2) *Ed.* 1...14. 16. 20...25. 27. 29. 31...37; *Sab.* 15. 18. 19. 26. 28. 30. 38. 39. 41. 42; *Pap.* 17. 40. 43...46. — *Bas.* 59, 1. — *Cf. Cod.* 3, 44
(3) *huiusce l. pr. et* § 1 *olim videntur locum habuisse inter eiusdem* § 6 *et* 7
(4) si *edd.*
(5) exstat *fortasse scr. sec. Graecos*
(6) is cui serv. deb.] cuius servetur deberetur *F*[1]
(7) quem *ins. Cannegieter*
(8) § 1 *extr.* = *D.* 1, 8, 7
(9) filiis familiae et *del.*
(10) non *F*
(11) intuleret *F*
(12) dat: si dolo fecerit, erit et *scr.* (*similiter A. Faber*)

ei vis fieri, aut alio inferre et postea in factum agere: per quam consequetur actor, quanti eius interfuerit prohibitum non esse, in quam computationem cadit loci empti pretium aut conducti merces, item sui loci pretium, quem quis, nisi coactus est, religiosum facturus non esset. unde miror, quare constare videatur neque heredi neque in heredem dandam hanc actionem: nam ut apparet, pecuniariae quantitatis ratio in eam deducitur: certe perpetuo ea inter ipsos competit.

10 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Si venditor fundi exceperit locum sepulchri ad hoc, ut ipse posterique eius illo inferrentur, si via uti prohibeatur, ut mortuum suum inferret, agere potest: videtur enim etiam hoc exceptum inter ementem et vendentem, ut ei per fundum sepulturae causa ire liceret.

11 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* Quod si locus monumenti hac lege venierit, ne in eum inferrentur, quos ius est inferri, pactum quidem ad hoc non sufficit, sed stipulatione id caveri oportet.

12 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Si quis sepulchrum[1] habeat, viam autem ad sepulchrum non habeat et a vicino ire prohibeatur, imperator Antoninus cum patre rescripsit iter ad sepulchrum peti precario et concedi solere, ut, quotiens non debetur, impetretur ab eo, qui fundum adiunctum habeat. non tamen hoc rescriptum, quod impetrandi dat facultatem, etiam actionem civilem inducit, sed extra ordinem interpelletur praeses et iam compellere debet iusto pretio iter ei praestari, ita tamen, ut iudex etiam de opportunitate loci prospiciat, ne
1 vicinus magnum patiatur detrimentum. Senatus consulto cavetur, ne usus sepulchrorum permutationibus polluatur, id est ne sepulchrum aliae[2] con-
2 versationis usum accipiat. Praetor ait: 'Quod funeris causa sumptus factus[3] erit, eius reciperandi nomine in eum, ad quem ea res pertinet, iudicium
3 dabo.' Hoc edictum iusta ex causa propositum est, ut qui funeravit persequatur id quod impendit: sic enim fieri, ne insepulta corpora iacerent neve quis
4 de alieno funeretur. Funus autem eum facere oportet, quem decedens elegit: sed si non ille fecit, nullam esse huius rei poenam, nisi aliquid[4] pro hoc emolumentum ei relictum est: tunc enim, si non paruerit voluntati defuncti, ab hoc repellitur. sin autem de hac re defunctus non cavit nec ulli delegatum id munus est, scriptos heredes ea res contingit: si nemo scriptus est, legitimos vel cognatos: quosque
5 suo ordine quo succedunt. Sumptus funeris arbi-
6 trantur pro facultatibus vel dignitate defuncti. Praetor vel magistratus municipalis ad funus sumptum[5] decernere debet, si quidem est pecunia in hereditate, ex[6] pecunia: si non est, distrahere debet ea, quae tempore peritura sunt, quorum retentio onerat hereditatem: si minus, si quid auri argentique fuerit, distrahi aut pignerari iubebit, ut pecunia expediatur:

13 *Gaius libro nono decimo ad edictum provinciale* vel a debitoribus si facile exigi possit.

14 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum*[7] Et si quis impediat eum qui emit, quo minus ei res tradantur, praetorem intervenire oportere tuerique huiusmodi factum si quid impediat quo minus ei
1 res venditae tradantur[8]. Si colonus vel inquilinus sit is qui mortuus est nec sit unde funeretur, ex invectis illatis eum funerandum Pomponius scribit et si quid superfluum remanserit, hoc pro debita pensione teneri. sed et si res legatae sint a testatore de cuius funere agitur nec sit unde funeretur, ad eas quoque manus[9] mittere oportet: satius est enim de suo testatorem funerari, quam aliquos legata consequi. sed[10] si adita fuerit postea hereditas, res emptori auferenda[11] non est, quia bonae fidei possessor est et dominium habet[12], qui auctore iudice comparavit. legatarium tamen legato carere non oportet, si potest indemnis ab herede praestari: quod si non potest, melius est legatarium non lucrari, quam
2 emptorem damno adfici. Si cui funeris sui curam testator mandaverit et ille accepta pecunia funus non duxerit, de dolo actionem in eum dandam Mela scripsit: credo tamen et extra ordinem eum a praetore com-
3 pellendum funus ducere. Funeris causa sumptus factus videtur is demum, qui ideo fuit ut funus ducatur[13], sine quo funus duci non possit, ut puta si quid impensum est in elationem mortui: sed et si quid in locum fuerit erogatum, in quem mortuus inferretur, funeris causa videri impensum Labeo scribit, quia necessario locus paratur, in quo corpus
4 conditur. Impensa peregre mortui quae facta est[14] ut corpus perferretur, funeris est, licet nondum homo funeretur: idemque et si quid ad corpus custodiendum vel etiam commendandum factum sit, vel si quid
5 in marmor vel vestem collocandam. Non autem oportet ornamenta cum corporibus condi nec quid aliud huiusmodi, quod homines simpliciores faciunt.
6 Haec actio quae funeraria dicitur ex bono et aequo oritur: continet autem funeris causa tantum impensam, non etiam ceterorum sumptuum. aequum autem accipitur ex dignitate eius qui funeratus est, ex causa, ex tempore et ex bona fide, ut neque plus imputetur sumptus nomine quam factum est neque tantum quantum factum est, si immodice factum est: deberet enim[15] haberi ratio facultatium eius, in quem factum est, et ipsius rei, quae ultra modum sine causa consumitur. quid ergo si ex voluntate testatoris impensum est? sciendum est nec voluntatem sequendam, si res egrediatur iustam sumptus rationem, pro modo autem facultatium sumptum fieri.
7 Sed interdum is, qui sumptum in funus fecit, sumptum non recipit, si pietatis gratia fecit, non hoc animo quasi recepturus sumptum quem fecit: et ita imperator noster rescripsit. igitur aestimandum erit arbitro et perpendendum, quo animo sumptus factus sit, utrum negotium quis vel defuncti vel heredis gerit vel ipsius humanitatis, an vero misericordiae vel pietati tribuens vel affectioni. potest tamen distingui et misericordiae modus, ut in hoc fuerit misericors vel pius qui funeravit, ut eum sepeliret, ne insepultus iaceret, non etiam ut suo sumptu fecerit[16]: quod si iudici liqueat, non debet eum qui convenitur absolvere: quis enim sine pietatis intentione alienum cadaver funerat? oportebit igitur testari, quem quo animo funerat, ne postea patiatur quaestionem.
8 Plerique filii cum parentes suos funerant, vel alii qui heredes fieri possunt, licet ex hoc ipso neque pro herede gestio[17] neque aditio praesumitur, tamen ne vel miscuisse se[18] necessarii vel ceteri pro herede gessisse videantur, solent testari pietatis gratia facere se sepulturam. quod si[19] supervacuo fuerit factum, ad illud se munire videntur, ne miscuisse se credantur, ad illud non, ut sumptum consequantur: quippe protestantur pietatis gratia id se facere. plenius igitur eos testari oportet, ut et sumptum possint ser-
9 vare. Fortassis quis possit dicere interdum partem sumptus facti posse reciperari, ut quis pro parte quasi negotium gerens, pro parte pietatis gratia id faciat: quod est verius: partem igitur sumptus con-
10 sequetur, quem non donandi animo fecit. Iudicem, qui de ea aequitate cognoscit, interdum sumptum omnino non debere admittere modicum factum, si forte in contumeliam defuncti hominis locupletis modicus factus sit: nam non debet huius rationem habere, cum contumeliam defuncto fecisse videatur ita
11 eum funerando. Si quis, dum se heredem putat, patrem familias funeraverit, funeraria actione uti non poterit, quia non hoc animo fecit quasi alienum ne-

(1) non *ins.* F^1 (2) alienae *dett.* (3) factum *Hal.* (4) aliquod *Hal.* (5) sumptus F^1 (6) ex] ex ea *scr.* (7) *pars* § 1 = *D.* 50, 17, 137 (8) si quid... tradantur *repetita ex praec. del.* (9) manu F^1 (10) et *ins.* (11) auferendo *F* (12) et dominium habet *abest a D. loco gem.* (13) qui ideo... ducatur *del.* (14) quae facta est peregre mortui *scr.* (15) debet etenim *scr.* (16) fecerit] sepeliret *scr.* (17) geritio *F* (18) se *om.* F^1 (19) sic *ins.*

gotium gerens: et ita Trebatius et Proculus putat. puto tamen et ei ex causa dandam actionem funera-
12 riam. Labeo ait, quotiens quis aliam actionem habet de funeris impensa consequenda, funeraria eum agere non posse: et ideo si familiae erciscundae agere possit, funeraria non acturum: plane si iam familiae
13 erciscundae iudicio actum sit, posse agi. Idem Labeo ait, si prohibente herede funeraveris testatorem, ex causa competere tibi funerariam: quid enim si filium testatoris heres eius prohibuit? huic contradici potest: 'ergo pietatis gratia funerasti'. sed pone me testatum: habiturum me funerariam actionem: de suo enim expedit mortuos funerari. et quid si testator quidem funus mihi mandavit, heres prohibet, ego tamen nihilo minus funeravi? nonne aequum est mihi funerariam competere? et generaliter puto iudicem iustum non meram negotiorum gestorum actionem imitari, sed solutius aequitatem sequi, cum hoc
14 ei et actionis natura indulget. Divus autem Marcus rescripsit eum heredem, qui prohibet funerari ab eo quem testator elegit, non recte facere: poenam
15 tamen in eum statutam non esse. Qui mandatu alterius funeravit, non habet funerariam actionem, sed is scilicet, qui mandavit funerandum, sive solvit ei cui mandavit sive debet. quod si pupillus mandavit sine tutore auctore, utilem funerariam dandam adversus heredem ei qui impendit: lucrari enim heredem iniquum est. si autem pupillus funus ad se pertinens sine tutoris auctoritate mandavit, dandam in eum actionem arbitror, si et heres extitit ei qui funeratus est solvendoque hereditas est. contra si quis mandatu[1] heredis funeravit, non posse eum funeraria agere Labeo scribit, quia habet mandati ac-
16 tionem. Si tamen quasi negotium heredis gerens funeravit, licet ratum non habeat, tamen funeraria
17 eum agere posse Labeo scribit. Datur autem haec actio adversus eos ad quos funus pertinet, ut puta adversus heredem bonorumve possessorem ceterosque successores.

15 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Funeris impensam et patronus, qui bonorum possessionem petit contra tabulas, praestat.

16 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* In eum, ad quem dotis nomine quid pervenerit, dat praetor funerariam actionem: aequissimum enim visum est veteribus mulieres quasi de patrimoniis suis ita de dotibus funerari et eum, qui morte mulieris dotem lucratur, in funus conferre debere, sive pater mulieris est sive maritus.

17 *Papinianus libro tertio responsorum* Sed si nondum pater dotem reciperaverit, vir solus convenietur reputaturus patri, quod eo nomine praestiterit:

18 *Iulianus libro decimo digestorum* impensa enim funeris aes alienum dotis est:

19 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* ideoque etiam dos sentire hoc aes alienum debet.

20 *Idem libro vicensimo quinto ad edictum* Neratius quaerit, si is, qui dotem dederat pro muliere, stipulatus est[2] duas partes dotis reddi, tertiam apud maritum remanere, pactus sit, ne quid maritus in funus conferret, an funeraria maritus teneatur. et ait, si quidem ipse stipulator mulierem funeravit, locum esse pacto et inutilem ei funerariam fore: si vero alius funeravit, posse eum maritum convenire, quia pacto hoc publicum ius infringi non possit. quid tamen si quis dotem hac lege dederit pro muliere, ut ad ipsum rediret, si in matrimonio mortua esset, aut quoquo modo soluto matrimonio? numquid hic in funus non conferat? sed cum dos morte mulieris ad
1 eum pervenerit, potest dici conferre eum. Si maritus lucratur dotem, convenietur funeraria, pater autem non. sed in hunc casum puto, si dos, quia permodica fuit, in funus non sufficit, in superfluum
2 in patrem debere actionem dari. Cum mater familias decedit nec est eius solvendo hereditas, funerari eam ex dote tantum oportet: et ita Celsus scribit.

21 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* In patrem, cuius in potestate fuerit is cuius funus factum erit, competit funeraria actio pro dignitate et facultatibus.

22 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Celsus scribit: quotiens mulier decedit, ex dote, quae penes virum remanet, et ceteris mulieris bonis pro portione funeranda est.

23 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* Veluti si in dotem centum sint, in hereditate ducenta, duas partes heres, unam vir conferet.

24 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Iulianus scribit: non deductis legatis

25 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* nec pretiis manumissorum

26 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* nec aere alieno deducto

27 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* sic pro rata et maritum et heredem conferre in funus
1 oportet. Maritus funeraria non convenietur, si mulieri in matrimonio dotem solverit, ut Marcellus scribit: quae sententia vera est: in his tamen casibus, in quibus hoc ei facere legibus permissum est.
2 Praeterea maritum puto funeraria in id demum teneri quod facere potest: id enim lucrari videtur quod praestaret mulieri si conveniretur.

28 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Quod si nulla dos esset, tunc omnem inpensam patrem praestare debere Atilicinus ait aut heredes eius mulieris, puta emancipatae. quod si neque heredes habeat[3] neque pater solvendo sit, maritum in quantum facere potest pro hoc conveniri, ne iniuria eius videretur quondam uxorem eius insepultam relinqui.

29 *Gaius libro nono decimo ad edictum provinciale* Si mulier post divortium alii nupta decesserit, non putat Fulcinius priorem maritum, licet lucri
1 dotem faciat, funeris impensam praestare. Is qui filiam familias funeravit, antequam dos patri reddatur cum marito recte agit: reddita dote patrem obligatum habet. utique autem, si cum marito actum fuerit, is eo minus patri mulieris restituturus est.

30 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Contra quoque quod pater in funus filiae[4] inpendit aut alio agente secum funeraticia praestitit, ipse ac-
1 tione de dote a marito recipit. Sed si emancipata in matrimonio decedat, collaturos heredes bonorumve possessores et patrem pro portione dotis quam recipit et virum pro portione dotis quam lucratus est.

31 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* Si filius familias miles sit et habeat castrense peculium, puto successores eius ante teneri, sic deinde
1 ad patrem venire. Qui servum alienum vel ancillam sepelivit, habet adversus dominum funerariam
2 actionem. Haec actio non est annua, sed perpetua, et heredi ceterisque successoribus et in successores datur.

32 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum* Si possessor hereditatis funus fecerit, deinde victus in restitutione non deduxerit quod impenderit, utilem
1 esse ei funerariam. Si eodem momento temporis vir et uxor decesserit, Labeo ait in heredem viri pro portione dotis dandam hanc actionem, quoniam id ipsum dotis nomine ad eum pervenit.

33 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Si quis fuit heres, deinde hereditas ablata sit ei quasi indigno, magis est, ut penes eum iura sepulchrorum remaneant.

34 *Paulus libro sexagensimo quarto ad edictum* Si locus sub condicione legatus sit, interim heres inferendo mortuum non facit locum religiosum.

35 *Marcellus libro quinto digestorum* Minime maiores lugendum putaverunt eum, qui ad patriam delendam et parentes et liberos interficiendos venerit: quem si filius patrem aut pater filium occidisset, [5]sine scelere, etiam praemio adficiendum omnes constituerunt.

(1) mandato F^2 (2) est *del.* (3) habeant F^1 (4) *sic S*, aliae F^1, familiae F^2 (5) occidisse *ins.*

36 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium* Cum loca capta sunt ab hostibus, omnia desinunt religiosa vel sacra esse, sicut homines liberi in servitutem perveniunt: quod si ab hac calamitate fuerint liberata, quasi quodam postliminio reversa pristino statui restituuntur.

37 *Macer libro primo ad legem vicensimam hereditatium* Funeris sumptus accipitur, quidquid cor-
poris causa veluti unguentorum erogatum est, et pre-
tium loci in quo defunctus humatus est, et si qua
vectigalia sunt, vel sarcophagi et vectura[1]: et quid-
quid corporis causa antequam sepeliatur consumptum
1 est, funeris impensam esse existimo. Monumen-
tum autem sepulchri id esse divus Hadrianus rescrip-
sit, quod monumenti, id est causa muniendi eius loci
factum sit, in quo corpus impositum sit. itaque si
amplum[2] quid aedificari testator iusserit, veluti incir-
cum[3] porticationes, eos sumptus funeris causa non esse.

38 *Ulpianus libro nono de omnibus tribunalibus* Ne corpora aut[4] ossa mortuorum detinerentur aut vexarentur neve prohiberentur quo minus via publica transferrentur aut quominus sepelirentur, praesidis provinciae officium est.

39 *Marcianus libro tertio institutionum* Divi fratres edicto admonuerunt, ne iustae sepulturae traditum, id est terra conditum corpus inquietetur: videtur autem terra conditum et si in arcula[5] conditum hoc animo sit, ut non alibi transferatur. sed arculam ipsam, si res exigat, in locum commodiorem licere transferre non est denegandum.

40 *Paulus libro tertio quaestionum* Si quis enim eo animo corpus intulerit, quod cogitaret inde alio postea transferre magisque temporis gratia deponere, quam quod ibi sepeliret[6] mortuum et quasi aeterna sede dare destinaverit, manebit locus profanus.

41 *Callistratus libro secundo institutionum* Si plures sint domini eius loci, ubi mortuus infertur, omnes consentire debent, cum extranei inferantur: nam ex ipsis dominis quemlibet recte ibi sepeliri constat etiam sine ceterorum consensu, maxime cum alius non sit locus in quo sepeliretur.

42 *Florentinus libro septimo institutionum* Monumentum generaliter res est memoriae causa in posterum prodita: in qua si corpus vel reliquiae[7] inferantur, fiet sepulchrum, si vero nihil eorum inferatur, erit monumentum memoriae causa factum, quod Graeci κενοτάφιον appellant.

43 *Papinianus libro octavo quaestionum* Sunt personae, quae, quamquam religiosum locum facere non possunt, interdicto tamen de mortuo inferendo utiliter agunt, ut puta dominus proprietatis, si in fundum, cuius fructus alienus est, mortuum inferat aut inferre velit: nam si intulerit, non faciet iustum sepulchrum, sed si prohibeatur, utiliter interdicto, qui[8] de iure dominii quaeritur, aget. eademque sunt in socio, qui in fundum communem invito socio mortuum inferre vult. nam propter publicam utilitatem, ne insepulta cadavera iacerent, strictam rationem insuper habemus, quae nonnumquam in ambiguis religionum quaestionibus omitti solet: nam summam esse rationem, quae pro religione facit.

44 *Paulus libro tertio quaestionum* Cum in diversis locis sepultum est, uterque quidem locus religiosus non fit, quia una sepultura plura sepulchra efficere non potest: mihi autem videtur illum religiosum esse, ubi quod est principale conditum est, id est caput, cuius imago fit, inde[9] cognoscimur. cum autem impetratur, ut reliquiae transferantur, desinit locus religiosus esse.

45 *Maecianus libro octavo fideicommissorum* Impensa funeris semper ex hereditate deducitur, quae etiam omne creditum solet praecedere, cum bona solvendo non sint.

46 *Scaevola libro secundo quaestionum* Si plura
praedia quis habuit et omnium usum fructum sepa-
ratim legaverit, poterit in unum inferri et electio erit
heredis et gratificationi locus: sed fructuario utilem
actionem in heredem dandam ad id recipiendum, quod
propter eam electionem minutus est usus fructus[10].
1 Si heres mulieris inferat mortuam in hereditarium
fundum, a marito qui debet in funus conferre pro
2 aestimatione[11] loci consequatur. Ei, cui vesti-
menta legantur, si in funus erogata sint, utilem ac-
tionem in heredem dandam placuit et privilegium fu-
nerarium.

VIII[12].

DE MORTUO INFERENDO ET SEPULCHRO AEDIFICANDO[13].

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Praetor ait: 'Quo quave illi[14] mortuum inferre invito
'te ius[15] est, quo minus illi eo eave mortuum inferre
1 'et ibi[16] sepelire liceat, vim fieri veto.' Qui in-
ferendi mortuum ius habet, non prohibetur inferre:
prohiberi autem inferre videtur, sive in locum inferre
2 prohibeatur sive itinere arceatur. Hoc interdicto
de mortuo inferendo dominus proprietatis uti potest,
3 quod etiam de loco puro competit. Item si mihi
in fundum via debeatur, in quem fundum inferre
volo, et via prohibear, hoc interdicto posse me ex-
periri placuit, quia inferre prohibeor qui via uti pro-
hibeor: idque erit probandum et si alia servitus de-
4 beatur. Hoc interdictum prohibitorium esse pa-
5 lam est. Praetor ait: 'Quo illi ius[17] est invito te
'mortuum inferre, quominus illi in eo loco sepulchrum
6 'sine dolo malo aedificare liceat, vim fieri veto.' In-
terdictum hoc propterea propositum est, quia reli-
7 gionis interest monumenta exstrui et exornari. Fa-
cere sepulchrum sive monumentum in loco, in quo
8 ei ius est, nemo prohibetur. Aedificare videtur
prohibere et qui prohibet eam materiam convehi,
quae aedificio necessaria sit. proinde et si operi ne-
cessarios prohibuit quis venire, interdictum locum
habet, et si machinam alligare quis prohibeat, si ta-
men eo loci prohibeat, qui servitutem debeat: cete-
rum si in meo solo velis machinam ponere, non tene-
9 bor interdicto[18], si iure te non patiar. Aedificare
autem non solum qui novum opus molitur intellegen-
10 dus est, verum is quoque, qui vult reficere. Is qui
id agit, ut labatur sepulchrum, hoc interdicto tenetur.

2 *Marcellus libro vicensimo octavo digestorum* Negat[19] lex regia mulierem, quae praegnas mortua sit, humari, antequam partus ei excidatur: qui contra fecerit, spem animantis cum gravida peremisse videtur.

3 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si propius
aedes tuas quis aedificet[20] sepulchrum, opus novum
tu nuntiare poteris, sed facto opere nullam habebis
1 actionem nisi quod vi aut clam. Si propius aedi-
ficium alienum intra legitimum modum mortuus illa-
tus sit, postea eum prohibere non poterit aedificii
dominus, quominus alium mortuum eo inferat vel
monumentum aedificet, si ab initio domino sciente
hoc fecerit.

4 *Ulpianus libro secundo responsorum* Longa possessione ius sepulchri non tribui[21] ei, cui iure non competit.

5 *Idem libro primo opinionum* Si in eo monu-
mento, quod imperfectum esse dicitur, reliquiae[22]
hominis conditae sunt, nihil impedit quominus id
1 perficiatur. Sed si religiosus locus iam factus sit,
pontifices explorare debent, quatenus salva religione
desiderio reficiendi operis medendum sit.

(1) et pretium loci in q. d. h. est vel sarcophagi et vectura et si qua vectigalia sunt *scr.* (2) amplius *scr.* (3) in circuitum F^2S (4) ut F^{em} (5) et si in arcula] id est terra F^1 (6) sepelire *scr.* (7) reliquae F^1 (8) quo *dett.* (9) unde *S* (10) usufructus *F* (11) pro *om.* F^1, pro portione aestimationem *scr.*

(12) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3...5. — *Bas.* 59, 2 (13) inaedificando *ins. F* (14) illic *FS* (15) te ius] eius *F*, ei ius *S* (16) et ibi] tibi et *F*, ibi et *S* (17) illius *F* (18) intervicto *F* (19) vetat *scr.* (20) et *ins. F* (21) tribuit *F* (22) reliquae F^1

LIBER DUODECIMUS.

I[1].
DE REBUS CREDITIS SI CERTUM PETETUR ET DE CONDICTIONE.

1 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* E
re est, priusquam ad verborum interpretationem per-
veniamus, pauca de significatione ipsius tituli referre.
1 Quoniam igitur multa ad contractus varios perti-
nentia iura sub hoc titulo praetor inseruit, ideo re-
rum creditarum titulum praemisit: omnes enim con-
tractus, quos alienam fidem secuti instituimus, con-
plectitur: nam, ut libro primo quaestionum Celsus
ait, credendi generalis appellatio est: ideo sub hoc
titulo praetor et de commodato et de pignore edixit.
nam cuicumque rei adsentiamur alienam fidem secuti
mox recepturi quid, ex hoc contractu credere dici-
mur. rei quoque verbum ut generale praetor elegit.
2 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* Mu-
tuum damus recepturi non eandem speciem quam
dedimus (alioquin commodatum erit aut depositum),
sed idem genus: nam si aliud genus, veluti ut pro
1 tritico vinum recipiamus, non erit mutuum. Mu-
tui datio consistit in his rebus, quae pondere nu-
mero mensura consistunt[2], quoniam eorum datione
possumus in creditum ire, quia[3] in genere suo func-
tionem recipiunt per solutionem quam specie: nam
in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus,
quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.
2 Appellata est autem mutui datio ab eo, quod de
meo tuum fit: et ideo, si non fiat tuum, non nasci-
3 tur obligatio. Creditum ergo a mutuo differt qua
genus a specie: nam creditum consistit extra eas res,
quae pondere numero mensura continentur sic, ut,
si eandem rem recepturi sumus, creditum est[4]. item
mutuum non potest esse, nisi proficiscatur pecu-
nia, creditum autem interdum etiam si nihil pro-
4 ficiscatur, veluti si post nuptias dos promittatur. In
mutui datione oportet dominum esse dantem, nec
obest, quod filius familias et servus dantes peculiares
nummos obligant: id enim tale est, quale si volun-
tate mea tu des pecuniam: nam mihi actio adquiri-
5 tur, licet mei nummi non fuerint. Verbis quoque
credimus quodam actu ad obligationem comparandam
interposito, veluti stipulatione.
3 *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum*
Cum quid mutuum dederimus, etsi non cavimus, ut
aeque bonum nobis redderetur, non licet debitori de-
teriorem rem, quae ex eodem genere sit, reddere,
veluti vinum novum pro vetere: nam in contrahendo
quod agitur pro cauto habendum est, id autem agi
intellegitur, ut eiusdem generis et eadem bonitate
solvatur, qua datum sit.
4 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad Sabinum*
Si quis nec causam nec propositum faenerandi ha-
buerit et tu empturus praedia desideraveris mutuam
pecuniam nec volueris creditae nomine antequam
emisses suscipere atque ita creditor, quia necessita-
tem forte proficiscendi habebat, deposuerit apud te
hanc eandem pecuniam, ut, si emisses, crediti no-
mine obligatus esses, hoc depositum periculo est eius
qui suscepit. nam et qui rem vendendam acceperit,
1 ut pretio uteretur, periculo suo rem habebit. Res
pignori data pecunia soluta condici potest. et fruc-
tus ex iniusta causa percepti condicendi sunt: nam
et si colonus post lustrum completum fructus per-
ceperit, condici eos constat ita demum, si non ex
voluntate domini percepti sunt: nam si ex voluntate,
2 procul dubio cessat condictio. Ea, quae vi flu-
minum importata sunt, condici possunt.
5 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum*
Quod te mihi dare oporteat si id postea perierit, quam
per te factum erit quominus id[5] mihi dares, tuum
fore id detrimentum constat. sed cum quaeratur, an
per te factum sit, animadverti debebit, non solum in
potestate tua fuerit id nec ne aut dolo malo feceris
quominus esset[6] vel fuerit nec ne, sed etiam si ali-
qua iusta causa sit, propter quam intellegere deberes
te dare oportere.
6 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* Certum
est, cuius species vel quantitas, quae in obligatione
versatur, aut nomine suo aut ea demonstratione quae
nominis vice fungitur qualis quantaque sit ostenditur.
nam et Pedius libro primo de stipulationibus nihil referre
ait, proprio nomine res appelletur an digito osten-
datur an vocabulis quibusdam demonstretur: quatenus
mutua vice fungantur[7], quae tantundem praestent.
7 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Omnia,
quae inseri stipulationibus possunt, eadem possunt
etiam numerationi pecuniae, et ideo et condiciones.
8 *Pomponius libro sexto ex Plautio* Proinde mu-
tui datio interdum pendet, ut ex post facto confir-
metur: veluti si dem tibi mutuos nummos, ut, si
condicio aliqua exstiterit, tui fiant sisque mihi obli-
gatus: item si legatam pecuniam heres crediderit,
deinde legatarius eam noluit ad se pertinere, quia
heredis ex die aditae hereditatis videntur nummi
fuisse, ut credita pecunia peti possit. nam Iulianus
ait et traditiones ab herede factas ad id tempus
redigi, quo hereditas adita fuerit, cum repudiatum
sit legatum aut adpositum[8].
9 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Certi
condictio competit ex omni causa, ex omni obliga-
tione, ex qua certum petitur, sive ex certo contractu
petatur sive ex incerto: licet enim nobis ex omni
contractu certum condicere, dummodo praesens sit
obligatio: ceterum si in diem sit vel sub condicione[9]
obligatio, ante diem vel condicionem non potero
1 agere. Competit haec actio etiam ex legati causa
et ex lege Aquilia. sed et ex causa furtiva per hanc
actionem condicitur. sed et si ex senatus consulto
agetur, competit haec actio, veluti si is cui fiduciaria
2 hereditas restituta est agere volet. Sive autem
suo nomine quis obligatus sit sive alieno, per hanc
3 actionem recte convenitur. Quoniam igitur ex
omnibus contractibus haec certi condictio competit,
sive re fuerit contractus factus sive verbis sive con-
iunctim, referendae sunt nobis quaedam species, quae
dignum habent tractatum, an haec actio ad petitio-
4 nem eorum sufficiat. Numeravi tibi decem et
haec alii stipulatus sum: nulla est stipulatio: an
condicere decem per hanc actionem possim, quasi
duobus contractibus intervenientibus, uno qui re
factus est, id est numeratione, alio qui verbis, id
est inutiliter, quoniam alii stipulari non potui? et
5 puto posse. Idem erit, si a pupillo fuero sine tu-
toris auctoritate stipulatus, cui tutore auctore[10] cre-
didi: nam et tunc manebit mihi condictio ex nume-
6 ratione. Item quaeri potest[11] et si, quod tibi

(1) *Sab.* 1...7. 9. 11. 13...26; *Ed.* 8. 10. 12. 27...33. 35. 36. 42; *Pap.* 34. 37...41. — *Bas.* 23, 1. — *Cf. Cod.* 4, 1. 2 (2) constant *Hal.* (3) quia] quae *Hal.* (4) est] sit *scr.* (5) ad *F* (6) sit *scr.* (7) fungatur *F*[2] (8) admositum *F*[ac], amissum *Blume* (9) condicionem *F*[1] (10) auctore *add. secundum B, om. FS* (11) item quaeri potest] idemque erit *scr.*

numeravi, sub impossibili condicione stipuler: cum
7 enim nulla sit stipulatio, manebit condictio. Sed et si ei numeravero, cui postea bonis interdictum est, mox ab eo stipuler, puto pupillo eum conparandum,
8 quoniam et stipulando sibi adquirit. Si nummos meos tuo nomine dedero velut tuos absente te et ignorante, Aristo scribit adquiri tibi condictionem: Iulianus quoque de hoc interrogatus libro decimo scribit veram esse Aristonis sententiam nec dubitari, quin, si meam pecuniam tuo nomine voluntate tua dedero, tibi adquiritur[1] obligatio, cum cottidie credituri pecuniam mutuam ab alio poscamus, ut nostro nomine creditor numeret[2] futuro debitori nostro.
9 Deposui apud te decem, postea permisi tibi uti: Nerva Proculus etiam antequam moveantur, condicere quasi mutua tibi haec posse[3] aiunt, et est verum, ut et Marcello videtur: animo enim coepit possidere. ergo transit periculum ad eum, qui mutuam rogavit et poterit ei condici.

10 *Idem libro secundo ad edictum* Quod si ab initio, cum deponerem, uti tibi si voles permisero, creditam non esse antequam mota sit, quoniam debitu iri non est certum.

11 *Idem libro vicensimo sexto ad edictum* Rogasti me, ut tibi pecuniam crederem: ego cum non haberem, lancem tibi dedi vel massam auri, ut eam venderes et nummis utereris. si vendideris, puto mutuam pecuniam factam. quod si lancem vel massam sine tua culpa perdideris prius quam venderes, utrum mihi an tibi perierit, quaestionis est. mihi videtur Nervae distinctio verissima existimantis multum interesse, venalem habui hanc lancem vel massam nec ne, ut, si venalem habui, mihi perierit, quemadmodum si alii dedissem vendendam: quod si non fui proposito[4] hoc ut venderem, sed haec causa fuit vendendi, ut tu utereris, tibi eam perisse, et maxime
1 si sine usuris credidi. Si tibi dedero decem sic, ut novem debeas, Proculus ait, et recte, non amplius te ipso iure debere quam novem. sed[5] si dedero, ut undecim debeas, putat Proculus amplius quam de-
2 cem condici non posse. Si fugitivus servus nummos tibi crediderit, an condicere tibi dominus possit, quaeritur. et quidem si servus meus, cui concessa est peculii administratio, crediderit tibi, erit mutua: fugitivus autem vel alius servus contra voluntatem domini credendo non facit accipientis. quid ergo? vindicari nummi possunt, si extant, aut, si dolo malo desinant possideri, ad exhibendum agi: quod si sine dolo malo consumpsisti, condicere[6] tibi potero.

12 *Pomponius libro sexto ex Plautio*[7] Si a furioso, cum eum compotem mentis esse putares, pecuniam quasi mutuam acceperis eaque in rem tuam versa fuerit, condictionem furioso adquiri Iulianus ait: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex isdem etiam furioso adquiri. item si is qui servo crediderat furere coeperit, deinde servus in rem domini id verterit, condici furiosi nomine posse. et si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde furere coeperit et consumpta sit ea pecunia, condictionem furioso adquiri.

13 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Nam et si fur nummos tibi credendi animo dedit, accipientis non facit, sed consumptis eis nascitur
1 condictio. Unde Papinianus libro octavo quaestionum ait: si alienos nummos tibi mutuos dedi, non ante mihi teneris, quam eos consumpseris. quod si per partes eos consumpseris, an per partes tibi condicam, quaerit: et ait condicturum, si admonitus alienos nummos fuisse ideo per partem condico, quia
2 nondum totos consumptos compereram. Si servus communis decem crediderit, puto, sive administratio servo concessa est, sive non et consumantur[8] nummi, quinum competere actionem: nam et si communes tibi nummos credidero centum, posse me quinquaginta condicere libro octavo quaestionum Papinianus scribit, etiamsi singula corpora communia fuerint.

14 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Si filius familias contra senatus consultum mutuatus pecuniam solverit, patri nummos vindicanti nulla exceptio obicietur: sed si fuerint consumpti a creditore nummi, Marcellus ait cessare condictionem, quoniam totiens condictio datur, quotiens ex ea causa numerati sunt, ex qua actio esse potuisset, si dominium ad accipientem transisset: in proposito autem non esset. denique per errorem soluti contra senatus consultum crediti magis est cessare repetitionem.

15 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Singularia quaedam recepta[9] sunt circa pecuniam creditam. nam si tibi debitorem meum iussero dare pecuniam, obligaris mihi, quamvis meos nummos non acceperis. quod igitur in duabus personis recipitur, hoc et in eadem persona recipiendum est, ut, cum ex causa mandati pecuniam mihi debeas et convenerit, ut crediti nomine eam retineas, videatur mihi data pecunia et a me ad te profecta.

16 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum* Si socius propriam pecuniam mutuam dedit, omnimodo creditam pecuniam facit, licet ceteri dissenserint: quod si communem numeravit, non alias creditam efficit, nisi ceteri quoque consentiant, quia suae partis tantum alienationem habuit.

17 *Ulpianus libro primo disputationum* Cum filius familias viaticum suum mutuum dederit, cum studiorum causa Romae ageret, responsum est a Scaevola extraordinario iudicio esse illi subveniendum.

18 *Idem libro septimo disputationum* Si ego pecuniam tibi quasi donaturus dedero, tu quasi mutuam accipias, Iulianus scribit donationem non esse: sed an mutua sit, videndum. et puto nec mutuam esse magisque nummos accipientis non fieri, cum alia opinione acceperit. quare si eos consumpserit licet condictione teneatur, tamen doli exceptione uti poterit, quia secundum voluntatem dantis nummi sunt
1 consumpti. Si ego quasi deponens tibi dedero, tu quasi mutuam accipias, nec depositum nec mutuum est: idem est et si tu quasi mutuam pecuniam dederis, ego quasi commodatam ostendendi gratia accepi: sed in utroque casu consumptis nummis condictioni sine doli exceptione locus erit.

19 *Iulianus libro decimo digestorum* Non omnis numeratio eum qui accepit obligat, sed quotiens id ipsum agitur, ut confestim obligaretur. nam et is, qui mortis causa[10] pecuniam donat, numerat pecuniam, sed non aliter obligabit[11] accipientem, quam si exstitisset casus, in quem obligatio collata fuisset, veluti si donator convaluisset aut is qui accipiebat prior decessisset. et cum pecunia daretur, ut aliquid fieret, quamdiu in pendenti esset, an id futurum esset, cessabit obligatio: cum vero certum esse coepisset futurum id non esse, obligabitur qui accepisset: veluti si Titio decem dedero, ut Stichum intra calendas manumitteret, ante kalendas nullam actionem habebo, post kalendas ita demum agere potero, si manumis-
1 sus non fuerit. Si pupillus sine tutoris auctoritate crediderit aut solvendi causa dederit, consumpta pecunia condictionem habet vel liberatur non alia ratione, quam quod facto eius intellegitur ad eum qui acceperit pervenisse: quapropter si eandem pecuniam is, qui in creditum vel in solutum acceperat, alii porro in creditum vel in solutum dederit, consumpta ea et ipse pupillo obligatur vel eum a se liberabit et eum cui dederit obligatum habebit vel se ab eo liberabit. nam omnino qui alienam pecuniam credendi causa dat, consumpta ea habet obligatum eum qui acceperit: item qui[12] in solutum dederit, liberabitur ab eo qui acceperit.

20 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si tibi

(1) adquiratur *S* (2) numeret *S* (meus numeret et *P*), meus et *F* (3) me *ins.* (4) fuit propositum F^2 (5) et *ins.* F^2S (6) condiei F^1 (7) *cf. Pomponius D.* 44, 7, 24 (8) consummantur *F* (9) praecepta F^2S (10) causam *F* (11) obligavit F^1 (12) item qui] sive *scr.*

pecuniam donassem, ut tu mihi eandem crederes, an credita fieret? dixi in huiusmodi propositionibus non propriis verbis nos uti, nam talem contractum neque donationem esse neque pecuniam creditam: donationem non esse, quia non ea mente pecunia daretur, ut omnimodo penes accipientem maneret: creditam non esse, quia exsolvendi causa magis daretur quam alterius obligandi. igitur si is, qui pecuniam hac condicione accepit, ut mihi in creditum daret, acceptam dederit, non fore creditam: magis enim meum accepisse intellegi debeo. sed haec intellegenda sunt propter suptilitatem verborum: benignius tamen est utrumque valere.

21 *Idem libro quadragensimo octavo digestorum* Quidam existimaverunt neque eum, qui decem peteret, cogendum quinque accipere et reliqua persequi, neque eum, qui fundum suum diceret, partem dumtaxat iudicio persequi: sed in utraque causa humanius facturus videtur praetor, si actorem compulerit ad accipiendum id quod offeratur, cum ad officium eius pertineat lites deminuere.

22 *Idem libro quarto ex Minicio* Vinum, quod mutuum datum erat, per iudicem petitum est: quaesitum est, cuius temporis aestimatio fieret, utrum cum datum esset an cum litem contestatus fuisset an cum res iudicaretur. Sabinus respondit, si dictum esset quo tempore redderetur, quanti tunc fuisset, si dictum non esset, quanti tunc fuisset [1], cum petitum esset. interrogavi, cuius loci pretium sequi oporteat. respondit, si convenisset, ut certo loco redderetur, quanti eo loco esset, si dictum non esset, quanti ubi esset petitum.

23 *Africanus libro secundo quaestionum* Si eum servum, qui tibi legatus sit, quasi mihi legatum possederim et vendiderim, mortuo eo posse te mihi pretium condicere Iulianus ait, quasi ex re tua locupletior factus sim.

24 *Ulpianus libro singulari pandectarum* Si quis certum stipulatus fuerit, ex stipulatu actionem non habet, sed illa condicticia actione id persequi debet, per quam certum petitur.

25 *Idem libro singulari de officio consularium* Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, in pecuniam quam crediderit privilegium exigendi habebit.

26 *Idem libro quinto opinionum* Si pecuniam militis procurator eius mutuam dedit fideiussoremque accepit, exemplo eo quo si tutor pupilli aut curator iuvenis pecuniam alterutrius eorum creditam stipulatus fuerit, actionem dari militi cuius pecunia fuerit placuit.

27 *Idem libro decimo ad edictum* Civitas mutui datione obligari potest, si ad utilitatem eius pecuniae versae sunt: alioquin ipsi soli qui contraxerunt, non civitas tenebuntur.

28 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum provinciale* Creditor, qui non idoneum pignus accepit, non amittit [2] exactionem eius debiti quantitatis, in quam pignus non sufficit.

29 *Paulus libro quarto ad Plautium* Si institorem servum dominus habuerit, posse dici Iulianus ait etiam condici ei posse, quasi iussu eius contrahatur, a quo praepositus sit.

30 *Idem libro quinto ad Plautium* Qui pecuniam creditam accepturus spopondit creditori futuro, in potestate habet, ne accipiendo se ei obstringat.

31 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* [3] Cum fundus vel homo per condictionem petitus esset, puto hoc nos iure uti, ut post iudicium acceptum causa omnis restituenda sit, id est omne, quod habiturus esset actor, si litis contestandae tempore solutus fuisset.
1 Servum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio, quod ad te pertinebat, hominem paravit, qui mihi traditus est. Sabinus Cassius posse te mihi hominem condicere: sed si quid mihi abesset ex negotio quod is gessisset, invicem me tecum acturum. et hoc verum est: nam et Iulianus ait videndum, ne dominus integram ex empto actionem habeat, venditor autem condicere possit bonae fidei emptori. quod ad peculiares nummos attinet, si exstant, vindicare eos dominus potest, sed actione de peculio tenetur venditori, ut pretium solvat: si consumpti sint, actio de peculio evanescit. sed adicere debuit Iulianus non aliter domino servi venditorem ex empto teneri, quam si ei pretium solidum et quaecumque, si cum libero contraxisset, deberentur, dominus servi praestaret. idem dici debet [4], si bonae fidei possessori solvissem, si tamen actiones, quas adversus eum habeam, praestare domino paratus sim.

32 *Celsus libro quinto digestorum* Si et me et Titium mutuam pecuniam rogaveris et ego meum debitorem tibi promittere iusserim, tu stipulatus sis, cum putares eum Titii debitorem esse, an mihi obligaris? subsisto, si quidem nullum negotium mecum contraxisti: sed propius est ut obligari te existimem, non quia pecuniam tibi credidi (hoc enim nisi inter consentientes fieri non potest): sed quia pecunia mea [5] ad te pervenit, eam mihi a te reddi bonum et aequum est.

33 *Modestinus libro decimo pandectarum* Principalibus constitutionibus cavetur, ne hi qui provinciam regunt quive circa eos sunt negotientur mutuamve pecuniam dent faenusve exerceant.

34 *Paulus libro secundo sententiarum* Praesidis provinciae officiales, quia perpetui sunt, mutuam pe-
1 cuniam dare et faenebrem exercere possunt. Praeses provinciae mutuam pecuniam faenebrem sumere non prohibetur.

35 *Modestinus libro tertio responsorum* Periculum nominum ad eum, cuius culpa deterius factum probari potest, pertinet.

36 *Iavolenus libro primo epistularum* Pecuniam, quam mihi sine condicione debebas, iussu meo promisisti Attio sub condicione: cum pendente condicione in eo statu sit obligatio tua adversus me, tamquam sub contrariam condicionem eam mihi spopondisti [6], si pendente condicione petam, an nihil acturus sum? respondit: non dubito, quin mea [7] pecunia, quam ipse sine condicione stipulatus sum, etiam [7*] si condicio in persona Attii, qui ex mea voluntate eandem pecuniam sub condicione stipulatus est, non extiterit, credita esse permaneat (perinde est enim, ac si nulla stipulatio intervenisset): pendente autem causa condicionis idem petere non possum, quoniam, cum incertum sit, an ex ea stipulatione deberi possit, ante tempus petere videor.

37 *Papinianus libro primo definitionum* Cum ad praesens tempus condicio confertur, stipulatio non suspenditur et, si condicio vera sit, stipulatio tenet, quamvis tenere contrahentes condicionem ignorent, veluti 'si rex Parthorum vivit, centum mihi dari [8] 'spondes?' eadem sunt et cum in praeteritum condicio confertur.

38 *Scaevola libro primo quaestionum* Respiciendum enim esse, an, quantum in natura hominum sit, possit scire [9] eam debitu [10] iri.

39 *Papinianus libro primo definitionum* [11] Itaque tunc potestatem condicionis optinet, cum in futurum confertur.

40 *Paulus libro tertio quaestionum* Lecta est in auditorio Aemilii Papiniani praefecti praetorio iuris consulti cautio huiusmodi: 'Lucius Titius scripsi me 'accepisse a Publio Maevio quindecim mutua nume-'rata mihi de domo et haec quindecim proba recte

(1) si d. n. esset quanti tunc fuisset *supplevi sec. B*, *om.* FP^a, si non quanti tunc esset *dett.* (2) amittat F^1 (3) *ad* § 1 *cf. Iulianus D.* 19, 1, 24, 1 (4) idem dici debet] item adici debet absolvi me (*venditorem servi vicarii intellege*) debere *scr.* (5) quae *ins.* F^1 (6) spopondisses *Hal.* (7) ea *Hal.* (7*) etiam *del.* (8) centum mihi a dare F^1, centum dari F^2 (9) sciri *S* (10) deditu F^* (11) definitionem *F*

'dari kalendis futuris stipulatus est Publius Maevius [1], 'spopondi ego Lucius Titius. si die [2] supra scripta 'summa Publio Maevio eive ad quem ea res pertinebit 'data soluta satisve eo nomine factum non erit, tunc 'eo amplius, quo post solvam, poenae nomine in dies 'triginta [3] inque denarios centenos denarios singulos 'dari stipulatus est Publius Maevius, spopondi ego Lu'cius Titius. convenitque inter nos, uti pro [4] Maevio 'ex summa supra scripta menstruos refundere debeam 'denarios trecenos ex omni summa ei heredive eius.' quaesitum est de obligatione usurarum, quoniam numerus mensium, qui solutioni competebat, transierat. dicebam, quia pacta in continenti facta stipulationi inesse creduntur, perinde esse, ac si per singulos menses certam pecuniam stipulatus, quoad tardius soluta esset, usuras adiecisset: igitur finito primo mense primae pensionis usuras currere et similiter post secundum et tertium tractum usuras non solutae pecuniae pensionis crescere [5] nec ante sortis non solutae usuras peti posse quam ipsa sors peti poterat. pactum autem quod subiectum est quidam dicebant ad sortis solutionem tantum pertinere, non etiam ad usurarum, quae priore parte simpliciter in stipulationem venissent pactumque id tantum ad exceptionem prodesse et ideo non soluta pecunia statutis pensionibus ex die stipulationis usuras deberi, atque si id nominatim esset expressum. sed cum sortis petitio dilata sit, consequens est, ut etiam usurae ex eo tempore, quo moram fecit, accedant, et si, ut ille putabat, ad exceptionem tantum prodesset pactum (quamvis sententia diversa optinuerit), tamen usurarum obligatio ipso iure non committetur: non enim in mora est is, a quo pecunia propter exceptionem peti non potest. sed [6] quantitatem, quae medio tempore colligitur, stipulamur, cum condicio exstiterit, sicut est in fructibus: idem et in usuris potest exprimi, ut ad diem non soluta pecunia quo [7] competit usurarum nomine ex die interpositae stipulationis praestetur.

41 *Africanus libro octavo quaestionum* Eius, qui in provincia Stichum servum kalendario praeposuerat, Romae testamentum recitatum erat, quo idem Stichus liber et ex parte heres erat scriptus: qui status sui ignarus pecunias defuncti aut exegit aut credidit, ut interdum stipularetur et pignora acciperet. consulebatur quid de his iuris esset. placebat debitores quidem ei qui solvissent liberatos esse, si modo ipsi quoque ignorassent dominum decessisse. earum autem summarum nomine, quae ad Stichum pervenissent, familiae erciscundae quidem actionem non competere coheredibus, sed negotiorum gestorum dari debere. quas vero pecunias ipse credidisset, eas non ex maiore parte, quam ex qua ipse heres sit, alienatas esse: nam et si tibi in hoc dederim nummos, ut eos Sticho credas, deinde mortuo me ignorans dederis, accipientis non facies: neque enim sicut illud receptum est, ut debitores solventes ei liberentur, ita hoc quoque receptum, ut credendo nummos [8] alienaret. quare si nulla stipulatio intervenisset, neque ut creditam pecuniam pro parte coheredis peti posse neque pignora teneri. quod si stipulatus quoque esset, referret, quemadmodum stipulatus esset: nam si nominatim forte Titio domino suo mortuo iam dari stipulatus sit, procul dubio inutiliter esset stipulatus. quod si sibi dari stipulatus esset, dicendum hereditati eum adquisisse: sicut enim nobismet ipsis ex re nostra per eos, qui liberi vel alieni servi bona fide serviant, adquiratur, ita hereditati quoque ex re hereditaria adquiri. post aditam vero a coheredibus hereditatem non aeque idem dici potest, utique si scierint eum sibi coheredem datum, quoniam tunc non possunt videri bonae fidei possessores esse, qui nec possidendi animum haberent. quod si proponatur coheredes eius id ignorasse, quod forte ipsi quoque ex necessariis fuerint, potest adhuc idem responderi: quo quidem casu illud eventurum, ut, si suae condicionis [9] coheredes iste servus habeat, invicem bona fide servire videantur.

42 *Celsus libro sexto digestorum* [10] Si ego decem stipulatus a Titio deinceps stipuler a Seio, quanto minus a Titio consequi possim: si decem petiero a Titio, non liberatur Seius, alioquin nequicquam mihi cavetur: at si iudicatum fecerit Titius, nihil ultra Seius tenebitur. sed si cum Seio egero, quantumcumque est quo minus a Titio exigere potuero eo tempore, quo iudicium inter me et Seium acceptum
1 est, tanto minus a Titio postea petere possum. Labeo ait, cum decem dari curari [11] stipulatus sis, ideo non posse te decem dare oportere intendere, quia etiam reum locupletiorem dando promissor liberari possit: quo scilicet significat non esse cogendum eum accipere iudicium, si reum locupletem offerat.

II [12].

DE IUREIURANDO SIVE VOLUNTARIO SIVE NECESSARIO SIVE IUDICIALI.

1 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Maximum remedium expediendarum litium in usum venit iurisiurandi religio, qua vel ex pactione ipsorum litigatorum vel ex auctoritate iudicis deciduntur controversiae.

2 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Iusiurandum speciem transactionis continet maioremque habet auctoritatem quam res iudicata.

3 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* [13] Ait praetor: 'Si is cum quo agetur condicione delata 'iuraverit'. eum cum quo agetur accipere debemus ipsum reum. nec frustra adicitur 'condicione delata': nam si reus iuravit nemine ei iusiurandum deferente, praetor id iusiurandum non tuebitur: sibi enim iuravit: alioquin facillimus quisque [14] ad iusiurandum decurrens nemine sibi deferente iusiurandum oneribus
1 actionum se liberabit. Quacumque autem actione quis conveniatur, si iuraverit, proficiet ei iusiurandum, sive in personam sive in rem sive in factum sive poenali actione vel quavis alia agatur sive de
2 interdicto. Sed et si de condicione personae fuerit iuratum, praetor iusiurandum tuebitur: ut puta detuli iusiurandum et iurasti in potestate mea te non
3 esse: tuendum erit iusiurandum. Unde Marcellus scribit etiam de eo iurari posse, an praegnas sit mulier vel non sit, et iuriiurando standum: denique ait, si de possessione erat quaestio, servari oportere, si forte quasi praegnas ire in possessionem volebat et, cum ei contradiceretur, vel ipsa iuravit se praegnatem vel contra eam iuratum est: nam si ipsa, ibit in possessionem sine metu, si contra eam, non ibit, quamvis vere praegnas fuerit: proderitque, inquit Marcellus, mulieri iuranti iusiurandum, ne conveniatur quasi calumniae causa ventris nomine fuerit in possessionem neve vim patiatur in possessione. sed an iusiurandum eo usque prosit, ut post editum partum non quaeratur, ex eo editus sit [15] an non sit cuius esse dicitur, Marcellus tractat: et ait veritatem esse quaerendam, quia iusiurandum alteri neque prodest neque nocet: matris igitur iusiurandum partui non proficiet: nec nocebit, si mater detulerit et
4 iuretur ex eo praegnas non esse. Iurari autem oportet, ut delatum est iusiurandum: ceterum si ego detuli ut per deum iurares, tu per caput tuum iurasti

(1) maevius publius F^1 (2) supra scripta *ins. Bynkershoek* (3) tricenos *scr.* (4) pro] Publio *dett.: sed totum comma* pro Maevio ex summa supra scripta *insiticium* (5) usuris n. s. p. pensiones crescere *scr.* (6) sed] nisi *scr.* (7) quod *dett.* (8) nummo F^1 (9) dominica coleretur deberi idem *ins.* F^a, *delevit m. eadem: quae unde petita sint, nescitur* (10) *ad* § 1 *cf. Ulpianus D.* 45, 1, 67, 1 (11) dari curari] dari F^2, curari F^1: *cf. D.* 45, 1, 67

(12) *Ed.* 1...11. 13...17. 20...22. 26...28. 30...32; *Sab.* 12. 18. 19. 23...25. 33...41; *Pap.* 29. 42. — *Bas.* 22, 5. — *Cf. Cod.* 4,1 (13) *ad* § 3 *cf. Marcellus D.* 37, 10, 10 (14) ad iurandum *ins.* (*cf. D.* 28, 7, 8 *pr.*) (15) sit *om.* F^1

4 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* vel
filiorum tuorum,
5 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
non erit ratum[1] habendum iusiurandum: quod si
exegi, ut per salutem tuam iurares, et iurasti, stabi-
tur[1*]. omne enim omnino licitum iusiurandum, per
quod voluit quis sibi iurari, idoneum est et si ex eo
1 fuerit iuratum, praetor id tuebitur. Divus Pius
iureiurando, quod propria superstitione iuratum est,
2 standum rescripsit. Dato iureiurando non aliud
quaeritur, quam an iuratum sit, remissa quaestione
an debeatur, quasi satis probatum sit iureiurando.
3 Sed si quis illicitum iusiurandum detulerit, scili-
cet improbatae publice[2] religionis, videamus an pro
eo habeatur atque si iuratum non esset: quod magis
4 existimo dicendum. Si neque iuratum est neque
remissum iusiurandum, pro eo debet haberi, atque si
res in iusiurandum admissa non esset. proinde si
postea iurare paratus sit, nihil ei hoc iusiurandum
proficiet, quia ex eo quod delatum est iuratum non est.
6 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Remittit
iusiurandum, qui deferente se cum paratus esset ad-
versarius iurare gratiam ei facit contentus voluntate
suscepti iurisiurandi. quod si non suscepit iusiuran-
dum, licet postea parato iurare actor nolit deferre,
non videbitur remissum: nam quod susceptum est
remitti debet.
7 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
Ait praetor: 'Eius rei, de qua iusiurandum delatum[2*]
'fuerit, neque in ipsum neque in eum ad quem ea res
'pertinet actionem dabo.' 'eius rei' sic erit accipien-
dum, sive de tota re sive de parte sit iuratum: nam
de eo quod iuratum est pollicetur se actionem non
daturum neque in eum qui iuravit neque in eos qui
in locum eius cui iusiurandum delatum est succedunt,
8 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* etiamsi
in rem successerint.
9 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
Nam posteaquam iuratum est, denegatur actio: aut,
si controversia erit, id est si ambigitur, an iusiuran-
1 dum datum sit, exceptioni locus est. Iureiurando
dato vel remisso reus quidem adquirit exceptionem
sibi aliisque, actor vero actionem adquirit, in qua
hoc solum quaeritur, an iuraverit dari sibi oportere
vel, cum iurare paratus esset, iusiurandum ei remis-
2 sum sit. Si damnetur quis[3] post iusiurandum ex
3 famoso iudicio, famosum esse magis est. Si is,
qui temporaria actione mihi obligatus erat, detulerit
iusiurandum, ut iurem eum dare oportere, egoque
iuravero, tempore non liberatur, quia post litem con-
testatam cum eo perpetuatur adversus eum obligatio.
4 Si minor viginti quinque annis detulerit et hoc
ipso captum se dicat, adversus exceptionem iuris-
iurandi replicari debebit, ut Pomponius ait. ego au-
tem puto hanc replicationem non semper esse dan-
dam, sed plerumque ipsum praetorem debere cognos-
cere, an captus sit, et sic in integrum restituere:
nec enim utique qui minor est statim et circum-
scriptum se docuit. praeterea exceptio ista sive co-
gnitio statutum tempus post annum vicensimum quin-
5 tum non debet egredi. Sed et si quis in fraudem
creditorum iusiurandum detulerit debitori, adversus
exceptionem iurisiurandi replicatio fraudis creditori-
bus debet dari. praeterea si fraudator detulerit ius-
iurandum creditori, ut iuret sibi decem dari oportere,
mox bonis eius venditis[4] experiri volet, aut denegari
debet actio aut exceptio opponitur fraudatorum cre-
6 ditorum. Iusiurandum defensoris vel procuratoris
ei ab adversario delatum prodesse exceptionemque
domino parere Iulianus scribit. idem ergo dicendum
erit et si datus ad petendum procurator reo defe-
rente iuraverit dari mihi oportere: nam actionem
7 mihi parit. quae sententia habet rationem. Si
petitor iuravit possessore deferente rem suam esse,
actori dabitur actio, sed hoc dumtaxat adversus eum
qui iusiurandum detulit eosque qui in eius locum
successerunt: ceterum adversus alium si velit prae-
rogativa iurisiurandi uti, nihil ei proderit,
10 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* quia
non deberet alii nocere, quod inter alios actum esset.
11 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
Sed si possessori fuerit iusiurandum delatum iura-
veritque rem petitoris non esse, quamdiu quidem
possidet, adversus eum qui detulit iusiurandum, si
petat, exceptione iurisiurandi utetur: si vero amise-
rit possessionem, actionem non habebit, ne quidem
si is possideat qui ei iusiurandum detulit: non enim
1 rem suam esse iuravit, sed eius non esse. Pro-
inde si, cum possideret,[5] deferente petitore rem suam
iuravit, consequenter dicemus amissa quoque posses-
sione, si is qui detulit iusiurandum nanctus sit pos-
sessionem, actionem in factum ei dandam. et fructus
perceptos ex re, quam meam esse iuravi, restitui
mihi placuit: sed et partum editum fetusque peco-
rum restituendos constat post iusiurandum delatum[6].
2 Item si iuravero usum fructum alicuius rei vel
meum esse vel dari mihi oportere, eatenus mihi com-
petit actio, quatenus, si vere usum fructum haberem,
duraret: quibus vero casibus amitteretur, non com-
petit mihi actio. sed si rerum, in quibus usus fruc-
tus propter abusum constitui non potest, iuraverit
usum fructum se habere vel sibi deberi, effectum
iurisiurandi sequendum arbitror ideoque tunc quoque
videri eum recte iurasse puto et ex eo iureiurando
3 posse petere usum fructum cautione[7] oblata. Si,
cum de hereditate inter me et te controversia esset,
iuravero hereditatem meam esse, id consequi debeo,
quod haberem, si secundum me de hereditate pro-
nuntiatum esset. et non solum eas res restituere debes,
quas tunc possidebas, sed et si quas postea coepisses
possidere, perindeque haberi quod iuratum est atque
si probatum esset: idcirco utilis actio mihi competit.
quod si ego ex eadem hereditate possiderem tuque
coepisses petere eam a me[8], cum adversus te iuras-
sem, exceptione me uti debere iurisiurandi. plane si
alius a me hereditatem petere coeperit, dubium non erit,
ut et Iulianus scribit, nihil mihi iusiurandum prodesse.
12 *Iulianus libro nono digestorum* Idem est et
si ego a quolibet alio possidente res hereditarias pe-
tere velim, quia et si petissem a te hereditatem et
probassem meam[9], nihilo minus ab altero petendo id
ipsum probare necesse haberem.
13 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
Si duo patroni essent et libertus altero deferente
iurasset se libertum eius non esse, utrum alteri to-
tius debitae patronis[10] portionis an vero dimidiae
debitae eis partis bonorum possessio competeret? et
ait, si is cui iuratum est patronus fuisset, alteri suae
partis bonorum possessionem[11] competere nec ei pro-
desse, quod adversus alterum[12] libertus iurasset:
multum tamen fidei et auctoritatis apud iudicem pa-
tronum habiturum, quo magis solum se patronum
probaret, quod libertus iurasset alterum patronum
1 non esse. Iulianus ait eum, qui iuravit fundum
suum esse, post longi temporis praescriptionem etiam
2 utilem actionem habere debere. Idem Iulianus
scribit eum, qui iuravit furtum se non fecisse, videri
de toto iurasse, atque ideo neque furti neque con-
dicticia tenetur, quia condicticia, inquit, solus fur
tenetur. numquid ergo qui iuravit se furtum ne fe-
cisse hoc solo nomine, condictione si conveniatur,
exceptione utatur? ceterum si contendat qui condicit
quasi cum herede se furis agere, non debet repelli
et quasi *μονομερὴς*[13] condictio ei[14] dari debet ad-
versus furis heredem nec pati eum iudex debet, si
3 coeperit temptare probare furem. Si quis iura-

(1) iuratum F^1 (1*) eo *ins.* (2) publicae *F* (2*) datum *scr.* (3) quit *F* (4) is *ins. Hoffmann* (5) et *ins. FS* (6) datum *Hoffmann* (7) cautionem *F* (8) eam a me] eame *F*, a me *S* (9) probassemeam *F*

(10) totius debitae patronis] sibi debitae F^2 (11) possessione *F* (12) alterium *F* (13) *id est:* unius rei (14) condicticio F^1, condicticio eo F^2

verit vendidisse me ei rem centum, ex empto agere
poterit, ut ei cetera praestentur, id est res tradatur
et de evictione caveatur: an tamen ad pretium con-
sequendum ex vendito conveniri possit, videndum. et
si quidem et de hoc ipso iuratum est, quod pretium
solutum est, nulla pro pretio actio superest: si vero
hoc non fuerit iuratum, tunc consequens est de pre-
4 tio eum teneri. Idem dicemus et si quis socie-
tatem fecisse iuraverit: nam et is pro socio poterit
5 conveniri. Marcellus etiam scribit, si quis iura-
verit ob decem pignori dedisse fundum, non alias
eum pigneraticia agere posse, quam si decem solverit:
sed et illud adici[1] fortassis eum etiam in decem ex
iureiurando suo posse conveniri, quod magis probat.
cui Quintus Saturninus consentit argumentoque uti-
tur eius, qui iuravit eam, quae uxor sua fuerit, rem
sibi in dotem dedisse: nam et hic uxori ait utilem
de dote actionem dandam. quae non esse extra ae-
6 quitatem posita non negaverim. Si quis iuraverit
in re pecuniaria per genium[2] principis dare se non
oportere et peieraverit vel dari sibi oportere, vel
intra certum tempus iuraverit se soluturum nec sol-
vit: imperator noster cum patre rescripsit fustibus
eum castigandum dimittere[3] et ita ei superdici: *προ-
πετῶς μὴ ὄμνυε*[4].

14 *Paulus libro tertio ad edictum* Quotiens propter
rem iuratur, nec parenti nec patrono remittitur ius-
iurandum: propter rem autem iusiurandum exigitur
veluti de pecunia credita, cum iurat actor sibi dari
oportere vel reus se dare non oportere. idem est,
cum de pecunia constituta iusiurandum exigitur.

15 *Idem libro sexto ad edictum* Ad personas
egregias eosque qui valetudine impediuntur domum
mitti oportet ad iurandum.

16 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Si patro-
nus libertam suam uxorem duxerit, non compelletur
iurare de rerum amotarum iudicio. sed et si ipse
deferat iusiurandum libertae suae, de calumnia non
debet iurare.

17 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Ius-
iurandum, quod ex conventione extra iudicium defer-
1 tur, referri non potest. Pupillus tutore auctore
iusiurandum deferre debet: quod si sine tutore auc-
tore detulerit, exceptio quidem obstabit, sed replica-
bitur, quia rerum administrandarum ius ei non com-
2 petit. Si tutor qui tutelam gerit aut curator fu-
riosi prodigive iusiurandum detulerit, ratum id haberi
debet: nam et alienare res et solvi eis potest et
3 agendo rem in iudicium deducunt. Procurator
quoque quod detulit ratum habendum est, scilicet si
aut universorum bonorum administrationem sustinet
aut si id ipsum nominatim mandatum sit aut si in
rem suam procurator sit:

18 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum*
alias autem procuratorem deferentem iusiurandum non
esse audiendum Iulianus libro decimo digestorum scri-
bit, ne[5] postea reus, qui semel iuravit, a domino con-
veniatur: nec multum ei proficere, si fuerit ei de
rato cautum: sive enim dominus petat, cogetur do-
cere reus liquido[6] se iurasse posita scilicet excep-
tione, sive ex stipulatione de rato agat, necesse ha-
bebit ipse de periurio suo docere.

19 *Idem libro vicensimo sexto ad edictum* Si ita-
que mandatum fuit procuratori, ut petat, ille ius-
iurandum detulit, aliud fecit quam quod mandatum est.

20 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Ser-
vus quod detulit vel iuravit, servetur, si peculii ad-
ministrationem habuit:

21 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale*
huic enim solvi quoque recte potest et novandae obli-
gationis ius habuit.

22 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Qui-
dam et de peculio actionem dandam in dominum, si
actori detulerit servus iusiurandum. eadem de filio
familias dicenda sunt.

23 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum*
Si servus iuraverit dominum dare non oportere, ex-
ceptio domino indulgenda est sibique adversarius im-
putabit, qui servo detulit iusiurandum.

24 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum*
Multo magis proderit patri religio filii, cum quo etiam
iudicium consistere potest. ipsi autem referentes[7]
condicionem eorum, quibus subiecti sunt, non faciunt
deteriorem.

25 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum*
Sed et si servus meus delato vel relato ei iureiurando
iuravit rem domini esse vel ei dari oportere, puto
dandam mihi actionem vel pacti exceptionem propter
religionem et conventionem.

26 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Qui
iurasse dicitur nihil refert cuius sexus aetatisve sit:
omni enim modo custodiri debet iusiurandum adver-
sus eum, qui contentus eo cum deferret fuit: quam-
vis pupillus non videatur peierare, quia sciens fallere
1 non videatur. Si pater filium dare non oportere
iuraverit, Cassius respondit et patri et filio dandam
exceptionem iurisiurandi: si pater iuraverit in pecu-
lio nihil esse, filius conveniri poterit: sed et pater
ita convenietur, ut post adquisiti peculii ratio ha-
2 beatur. Iurisiurandi condicio ex numero esse po-
test videri novandi delegandive, quia proficiscitur ex
conventione, quamvis habeat et instar iudicii.

27 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale*
Iusiurandum etiam loco solutionis cedit.

28 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* In
duobus reis stipulandi ab altero delatum iusiuran-
1 dum etiam alteri nocebit. Quod reus iuravit, etiam
fideiussori proficit. a fideiussore exactum iusiuran-
dum prodesse etiam reo Cassius et Iulianus aiunt:
nam quia in locum solutionis succedit, hic quoque
eodem loco habendum est: si modo ideo interpositum
est iusiurandum, ut de ipso contractu et de re, non
2 de persona iurantis ageretur. Si ei, qui debito-
rem meum in iudicium exhibere promisit, iusiuran-
dum detulerim isque iuraverit se omnino exhibitio-
nem eius non promisisse, prodesse debitori meo id
non debet: si vero iuraverit se nihil mihi praestare
oportere, distinguendum sit[8] et replicatione emen-
dandum, utrum ideo iuraverit an quia post promis-
sionem exhibuerit an vero quia solverit: quod et in
3 fideiussorem[9] debiti distinguendum est. Ex duo-
bus reis promittendi eiusdem pecuniae alter iuravit:
4 alteri quoque prodesse debebit. Exceptio iuris-
iurandi non tantum si ea actione quis utatur, cuius
nomine exegit iusiurandum, opponi debet, sed etiam
si alia, si modo eadem quaestio in hoc iudicium de-
ducatur, forte si ob actionem mandati negotiorum
gestorum societatis ceterasque similes iusiurandum
exactum sit, deinde ex isdem causis certum condica-
tur, quia per alteram actionem altera quoque con-
5 sumitur. Si quis iuraverit se non rapuisse, non
debet adiuvari hoc iureiurando in actione furti aut
condictione, quia aliud est furtum fecisse, quod vel
6 clam fieri potest. Colonus, cum quo propter suc-
cisas forte arbores agebatur ex locato, si iuraverit
se non succidisse, sive e lege duodecim tabularum de
arboribus succisis sive e lege Aquilia damni iniuria
sive interdicto quod vi aut clam postea convenietur,
7 per exceptionem iurisiurandi defendi poterit. Quae
iuravit divortii causa rem se non amovisse, non debet
defendi per exceptionem, si cum ea in rem agatur
et, si contendat suam esse, alio iureiurando opus est:
contra si iuraverit suam esse, debet in actione rerum
amotarum defendi. et omnino hoc observandum est,
licet per aliam actionem eadem quaestio moveatur,
8 ut exceptio iurisiurandi locum habeat. Igitur si
quis iuravit se non esse condemnatum, etiamsi ex
stipulatu iudicatum solvi ob rem iudicatam convenia-
tur, defendetur per exceptionem. contra si, cum ex
stipulatu iudicatum solvi conveniretur, iuravit se dare

(1) adicit *S* (2) genum *F* (3) dimitti debere *scr.* (4) *id est:* temere ne iurato (5) *sic S*, nec *F* (6) licito *scr.* (7) deferentes *scr. cum B* (8) sit] est *Hal.* (9) fideiussore *Hal.*

non oportere, agenti iudicati non utique obstabit ex-
ceptio: potest enim fieri, ut non sit commissa stipu-
latio, licet res iudicata sit: nisi ideo iurasset, quod
9 nec damnatum se esse diceret. Item Pomponius
ait eum, qui furtum sibi factum alicuius rei iura-
vit, non statim etiam condictionis causam nancisci.
10 Item cum ex hac parte iusiurandum et actionem
et[1] exceptionem inducat, si forte reus extra iudi-
cium actore inferente iuraverit se dare non oportere
et actor reo deferente dari sibi oportere, vel contra,
posterior causa iurisiurandi potior habebitur: nec
tamen praeiudicium periurio alterius fiet, quia non
quaeretur, an dare eum oportet, sed an actor iura-
verit.

29 *Tryphoninus libro sexto disputationum* Quod
si iuravi te deferente non iurasse te dare[2] tibi[3] opor-
tere, et adversus utilem actionem, qua hoc quaeritur,
an iuraveris tibi dari oportere, opponenda est ex-
ceptio iurisiurandi peremptis quaestionem actione
comprehensam.

30 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Eum,
qui iuravit ex ea actione quae infitiando crescit ali-
quid sibi deberi, simpli, non dupli persecutionem sibi
adquirere Pedius ait: abunde enim sufficere exone-
rare petitorem probandi necessitate, cum omissa hac
parte edicti dupli actio integra maneat: et potest
dici hoc iudicio non principalem causam exerceri,
1 sed iusiurandum actoris conservari. Si iuravero
te Stichum mihi dare oportere, qui non sit in rerum
natura, nec aestimationem mihi praestare reus debet
nisi ex causa furtiva vel propter moras: tunc enim
2 etiam post mortem servi aestimatio praestatur. Si
mulier iuraverit decem dotis sibi deberi, tota ea summa
praestanda est: sed si iuravit decem se dedisse in
dotem, hoc solum non erit quaerendum, an data sint,
sed quasi data sint, quod ex eo reddi oportet prae-
3 standum erit. In popularibus actionibus iusiuran-
dum exactum ita demum adversus alios proderit, si
bona fide exactum fuerit: nam et si quis egerit, ita
demum consumit publicam actionem, si non per col-
4 lusionem actum sit. Si libertus deferente patrono
iuravit se libertum non esse, ratum habendum est
iusiurandum, ut nec operarum petitio nec bonorum
5 possessio contra tabulas dari debeat. Si iuravero
usum fructum mihi dari oportere, non aliter dari
debet, quam si caveam boni viri arbitratu me usu-
rum et finito usu fructu restituturum.

31 *Gaius libro trigensimo ad edictum provinciale*
Admonendi sumus interdum etiam post iusiurandum
exactum permitti constitutionibus principum ex in-
tegro causam agere, si quis nova instrumenta se in-
venisse dicat, quibus nunc solis usurus sit. sed hae
constitutiones tunc videntur locum habere, cum a
iudice aliquis absolutus fuerit (solent enim saepe iu-
dices in dubiis causis exacto iureiurando secundum
eum iudicare qui iuraverit): quod si alias inter ipsos
iureiurando transactum sit negotium, non conceditur
eandem causam retractare.

32 *Modestinus libro ..... differentiarum* Iuris-
iurandi gratiam facere pupillus non potest.

33 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum*
Qui per salutem suam iurat, licet per deum iurare
videtur (respectu enim divini numinis ita iurat), at-
tamen, si non ita specialiter iusiurandum ei delatum
est, iurasse non videtur: et ideo ex integro sollemniter
iurandum est.

34 *Idem libro vicensimo sexto ad edictum* Ius-
iurandum et ad pecunias et ad omnes res locum ha-
bet: etiam de operis iusiurandum deferri potest. nec
de iniuria queri adversarius potest, cum possit ius-
iurandum referre. quid tamen, si ideo dicat reus se
liberatum, quoniam Stichum, quem promiserat, putat
decessisse? non erit tutus per relationem. et ideo
ex hac causa putat Marcellus, et recte, aut remit-
tendum ei iusiurandum aut spatium dandum, ut cer-
1 tioretur et sic iuret. Defensor municipum vel
cuiusvis corporis iusiurandum deferre potest, si super
2 hoc mandatum habeat. Pupillo non defertur ius-
3 iurandum. Procurator non compellitur iurare nec
defensor, et ita Iulianus scribit libro decimo diges-
torum defensorem iurare non compelli sufficereque
ad plenam defensionem, si paratus sit iudicium ac-
4 cipere. Qui iusiurandum defert, prior de calum-
nia debet iurare, si hoc exigatur, deinde sic ei iura-
bitur. hoc iusiurandum de calumnia aeque patrono
5 parentibusque[4] remittitur. Si de qualitate iura-
menti fuerit inter partes dubitatum, conceptio eius
6 arbitri iudicantis est. Ait praetor: 'eum, a quo
iusiurandum petetur, solvere aut iurare cogam': al-
terum itaque eligat reus, aut solvat aut iuret: si non
7 iurat, solvere cogendus erit a praetore. Datur
autem et alia facultas reo, ut, si malit, referat ius-
iurandum: et si is qui petet condicione iurisiurandi
non utetur, iudicium ei praetor non dabit. aequis-
sime enim hoc facit, cum non deberet displicere con-
dicio iurisiurandi ei qui detulit: sed nec iusiurandum
de calumnia referenti defertur, quia non est feren-
dus actor, si condicionis quam ipse detulit de ca-
8 lumnia velit sibi iurari. Non semper autem con-
sonans est per omnia referri iusiurandum quale de-
fertur, forsitan ex diversitate rerum vel personarum
quibusdam emergentibus, quae varietatem inducunt
ideoque si quid tale inciderit, officio iudicis concep-
9 tio huiuscemodi iurisiurandi terminetur. Cum res
in iusiurandum demissa sit, iudex iurantem absolvit:
referentem audiet et, si actor iuret, condemnet reum:
nolentem iurare reum si solvat, absolvit, non solven-
tem condemnat: ex relatione non iurante actore ab-
solvit reum.

35 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* Tu-
tor pupilli omnibus probationibus aliis deficientibus
iusiurandum deferens audiendus est: quandoque enim
1 pupillo denegabitur actio. Prodigus si deferat
iusiurandum, audiendus non est: idemque in ceteris
similibus ei dicendum est. nam sive pro pacto con-
vento sive pro solutione sive pro iudicio hoc iusiu-
randum cedit, non ab aliis delatum probari debet,
2 quam qui ad haec habiles sunt. Qui non com-
pelluntur Romae iudicium accipere, nec iurare com-
pellendi sunt, ut legati provinciales.

36 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Si actor deferat iusiurandum de sola constituta pe-
cunia et reus iuraverit, exceptione utetur, si de con-
stituta conveniatur: sed si de sorte, id est de priore
obligatione conveniatur, exceptio cessabit, nisi de hac
quoque iuraverit adversario deferente.

37 *Ulpianus*[5] *libro tricensimo tertio ad edictum*
Si non fuerit remissum iusiurandum ab eo qui de-
tulerit, sed de calumnia non iuratur, consequens est,
ut debeat denegari ei actio: sibi enim imputet, qui
processit ad delationem iurisiurandi nec prius de ca-
lumnia iuravit, ut sit iste remittenti similis.

38 *Paulus libro trigensimo septimo ad edictum*
Manifestae turpitudinis et confessionis est nolle nec
iurare nec iusiurandum referre.

39 *Iulianus libro decimo digestorum* Si quis cum
debitore suo pepigerit, ne ab eo pecunia peteretur,
si iurasset se Capitolium non ascendisse vel aliud
quodlibet fecisse vel non fecisse, isque iuraverit, et
exceptio iurisiurandi dari debebit et solutum repeti
poterit: est enim iusta conventio, si qualibet causa
in condicione[6] iurisiurandi deducta fuerit.

40 *Idem libro tertio decimo digestorum* Iusiuran-
dum a debitore exactum efficit, ut pignus liberetur:
est enim hoc acceptilationi simile: perpetuam certe
exceptionem parit. idcirco poenam quoque petentem
creditorem exceptione summoveri oportet et solutum
repeti potest, utpote cum interposito eo ab omni
controversia discedatur.

41 *Pomponius libro singulari regularum* Labeo

(1) et act. et] actionem et ex hac *scr.* (2) dari *Hal.* (3) sibi *FS* (4) *sic F²S cum B*, neque patrono neque parentibus *F¹* (5) idem *B* (6) condicionem *scr.*

etiam absenti et ignoranti iurisiurandi gratiam fieri posse respondit: sed et per epistulam gratia iurisiurandi fieri potest.

42 *Idem libro octavo decimo epistularum* Creditore, qui de mutua pecunia contra pupillum contendebat, iusiurandum deferente pupillus iuravit se dare non oportere: [1]eandem pecuniam a fideiussore eius petit: an excludendus sit exceptione iurisiurandi? quid tibi placet rescribe mihi. eam rem apertius explicat Iulianus. nam si controversia inter creditorem et pupillum fuerit, an omnino pecuniam mutuam accepisset, et convenit, ut ab omni condicione[2] discederetur, si pupillus iurasset, isque iuraverit se dare non oportere, naturalis obligatio hac pactione tolletur et soluta pecunia repeti poterit. sin vero creditor quidem se mutuam dedisse contendebat, pupillus autem hoc solo defendebatur, quod tutor eius non intervenisset et hoc tale iusiurandum interpositum est, hoc casu fideiussorem praetor non tuebitur. si autem liquido probari non potest, quid actum sit, et in obscuro erit (ut plerumque fit), de facto an de iure inter creditorem et pupillum controversia fuerit[3] deferente creditore pupillum iurasse, intellegere debemus id actum inter eos, ut, si iurasset se dare non oportere, ab omni condicione[4] discederetur: atque ita et solutam pecuniam repeti posse et fideiussori-
1 bus exceptionem dari debere existimavimus. Si fideiussor iuraverit se dare non oportere, exceptione iurisiurandi reus promittendi tutus est: atquin si, quasi omnino idem non fideiussisset, iuravit, non debet hoc iusiurandum[5] reo promittendi prodesse.
2 Sed et si actore deferente defensor absentis vel praesentis iuravit eum quem defendit dare non oportere, exceptio iurisiurandi ei cuius nomine iurandum[6] fuerit dari debebit. eadem ratio est et si fideiussoris
3 defensor iuraverit: reo enim detur exceptio: Item si reus iuravit, fideiussor tutus sit, quia et res iudicata secundum alterutrum eorum utrique proficeret.

III[7].

DE IN LITEM IURANDO.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Rem in iudicio deductam non idcirco pluris esse opinamur, quia crescere condemnatio potest ex contumacia non restituentis per iusiurandum in litem: non enim res pluris fit per hoc, sed ex contumacia aestimatur ultra rei pretium.

2 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Sive nostrum quid petamus sive ad exhibendum agatur, interdum quod intersit agentis solum aestimatur, veluti cum culpa non restituentis vel non exhibentis punitur: cum vero dolus aut contumacia non restituentis vel non exhibentis, quanti in litem iuraverit actor.

3 *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Nummis depositis iudicem non oportet in litem iusiurandum deferre, ut iuret quisque quod sua interfuit, cum certa sit nummorum aestimatio. nisi forte de eo quis iuret, quod sua interfuit nummos sibi sua die redditos esse: quid enim, si sub poena pecuniam debuit? aut sub pignore, quod, quia deposita ei pecunia adnegata[8] est, distractum est?

4 *Idem libro trigensimo sexto ad edictum* Videamus in tutelari causa quis iurare et adversus quem possit. et quidem ipse pupillus, si impubes est, non potest: hoc enim saepissime rescriptum est. sed nec tutorem cogendum vel matrem pupilli admittendam, etsi parata esset iurare, divi fratres rescripserunt[9]: grave enim videbatur et ignorantes et invitos tutores sub alieni compendii emolumento etiam periurium anceps subire. curatores quoque pupilli vel adulescentis non esse cogendos in litem iurare rescriptis imperatoris nostri et divi patris eius continetur. si tamen tantam affectionem pupillo suo vel adulescenti tutores vel curatores praestare volunt, auctoritas iuris non refragabitur, quin iudicio, quod inter[10] ipsos acceptum est, finis eiusmodi possit adhiberi. non enim ad suam utilitatem iurisiurandi referenda aestimatio est, sed ad domini, cuius nomine tutelae ratio postulatur[11]. adulescens vero si velit iurare
1 potest. Deferre autem iusiurandum iudicem oportet: ceterum si alius detulerit iusiurandum vel non delato iuratum sit, nulla erit religio nec ullum iusiurandum: et ita constitutionibus expressum est im-
2 peratoris nostri et divi patris eius. Iurare autem in infinitum licet. sed an iudex modum iuriiurando statuere possit, ut intra certam quantitatem iuretur, ne arrepta occasione in immensum iuretur, quaero. et quidem in arbitrio esse iudicis deferre iusiurandum nec ne constat: an igitur qui possit iusiurandum non deferre, idem possit et taxationem iuriiurando adicere, quaeritur: arbitrio tamen bonae fidei
3 iudicis etiam hoc congruit. Item videndum, an possit iudex, qui detulit iusiurandum, non sequi id, sed vel prorsus absolvere vel etiam minoris condemnare quam iuratum est: et magis est, ut ex magna
4 causa et postea repertis probationibus possit. Ex culpa autem non esse iusiurandum deferendum constat, sed aestimationem a iudice faciendam.

5 *Marcianus libro quarto regularum* In actionibus in rem et in ad exhibendum et in bonae fidei
1 iudiciis in litem iuratur. Sed iudex potest praefinire certam summam, usque ad quam iuretur: licuit
2 enim ei[12] a primo nec deferre. Item et si iuratum fuerit, licet iudici vel absolvere vel minoris con-
3 demnare. Sed in his omnibus ob dolum solum in litem iuratur, non etiam ob culpam: haec enim iudex
4 aestimat. Plane interdum et in actione stricti iudicii[13] in litem iurandum est, veluti si promissor Stichi moram fecerit et Stichus decesserit, quia iudex aestimare sine relatione[14] iurisiurandi non potest rem quae non extat:

6 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* alias, si ex stipulatu vel ex testamento agatur, non solet in litem iurari.

7 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Vulgo praesumitur alium in litem non debere iurare quam dominum litis: denique Papinianus ait alium non posse iurare quam eum, qui litem suo nomine contestatus est.

8 *Marcellus libro octavo digestorum* Tutor rem adulti, quam possidet, restituere ei non vult: quaero, utrum quanti res est an quanti in litem iuratum fuerit condemnari debet. respondi: non est aequum pretio, id est quanti res est, litem aestimari, cum et contumacia punienda sit et arbitrio potius domini rei pretium statuendum sit potestate petitori in litem iurandi[15] concessa.

9 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* Cum furti agitur, iurare ita oportet 'tanti rem fuisse cum 'furtum factum sit', non adici 'eo plurisve', quia quod[16] res pluris est, utique tanti est.

10 *Callistratus libro primo quaestionum* In instrumentis, quae quis non exhibet, actori permittitur in litem iurare, quanti sua interest ea proferri, ut tanti condemnetur reus: idque etiam divus Commodus rescripsit.

11 *Paulus libro tertio responsorum* De periurio eius, qui ex necessitate iuris in litem iuravit, quaeri facile non solere.

---

(1) idem *ins.* (2) contentione *dett.: cf.* 12, 6, 43 (3) et hoc solum apparuerit *vel tale quid ins.* (4) contentione *scr.* (5) iurisiurandum *F* (6) iuratum *S* (7) *Sab.* 1...6; *Ed.* 7...9; *Pap.* 10. 11. — *Bas.* 22, 6. — *Cf. Cod.* 5, 53 (8) abnegata *S* (9) rescriptum est. nec matrem pupilli admittendam, etsi parata esset iurare, d. fr. rescripserunt: sed nec tutorem cogendum *scr.* (10) inter] per *scr.* (11) postuletur F^1 (12) et F^1 (13) iuris *Krueger* (14) delatione *dett.* (15) *sic S*, iuranti *F* (16) quae *Hal.*

IIII[1].

DE CONDICTIONE CAUSA DATA CAUSA NON SECUTA.

1 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Si
ob rem non inhonestam data sit pecunia, ut[2] filius
emanciparetur vel servus manumitteretur vel a lite
1 discedatur, causa secuta repetitio cessat. Si pa-
rendi condicioni causa tibi dedero decem, mox repu-
diavero hereditatem vel legatum, possum condicere.

2 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum*
Sed et si falsum testamentum sine scelere eius qui
dedit vel inofficiosum pronuntietur, veluti causa non
secuta decem repetentur.

3 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Dedi
tibi pecuniam, ne ad iudicem iretur: quasi decidi.
an possim condicere, si mihi non caveatur ad iudi-
cem non iri? et est verum multum interesse, utrum
ob hoc solum dedi, ne eatur, an ut et mihi repro-
mittatur non iri: si ob hoc, ut et repromittatur, con-
dici poterit, si non repromittatur: si ut ne eatur,
1 condictio cessat quamdiu non itur. Idem erit et
si tibi dedero, ne[3] Stichum manumittas: nam secun-
dum distinctionem supra scriptam aut admittenda
2 erit repetitio aut inhibenda. Sed si tibi dedero, ut
Stichum manumittas: si non facis, possum condi-
3 cere, aut si me paeniteat, condicere possum. Quid
si ita dedi, ut intra certum tempus manumittas? si
nondum tempus praeteriit, inhibenda erit repetitio,
nisi paeniteat: quod si praeteriit, condici poterit. sed
si Stichus decesserit, an repeti quod datum est pos-
sit? Proculus ait, si post id temporis decesserit, quo
manumitti potuit, repetitionem esse, si minus, ces-
4 sare. Quin immo et si nihil tibi dedi, ut manu-
mitteres, placuerat tamen, ut darem, ultro tibi com-
petere actionem, quae ex hoc contractu nascitur, id
5 est condictionem defuncto quoque eo. Si liber
homo, qui bona fide serviebat, mihi pecuniam dede-
rit, ut eum manumittam, et fecero: postea liber pro-
batus an mihi condicere possit, quaeritur. et Iulia-
nus libro undecimo digestorum scribit competere manu-
misso repetitionem. Neratius etiam libro membra-
narum refert Paridem pantomimum a Domitia Nero-
nis filia[4] decem, quae ei pro libertate dederat, repe-
tisse per iudicem nec fuisse quaesitum, an Domitia
6 sciens liberum accepisset. Si quis quasi statu-
liber mihi decem dederit, cum iussus non esset, con-
7 dicere eum decem Celsus scribit. Sed si servus,
qui testamento heredi iussus erat decem dare et liber
esse, codicillis pure libertatem accepit et id ignorans
dederit heredi decem, an repetere possit? et refert
patrem suum Celsum existimasse repetere eum non
posse: sed ipse Celsus naturali aequitate motus putat
repeti posse. quae sententia verior est, quamquam
constet, ut et ipse ait, eum qui dedit ea spe, quod
se ab eo qui acceperit remunerari existimaret vel
amiciorem sibi esse eum futurum, repetere non posse
8 opinione falsa deceptum. Suptilius quoque illud
tractat, an ille, qui se statuliberum putaverit[5], nec
fecerit nummos accipientis, quoniam heredi dedit quasi
ipsius heredis nummos daturus, non quasi suos, qui
utique ipsius fuerunt, adquisiti scilicet post liber-
tatem ei ex testamento competentem. et puto, si
hoc animo dedit, non fieri ipsius: nam et cum tibi
nummos meos quasi tuos do, non facio tuos. quid
ergo, si hic non heredi, sed alii dedit, cui putabat
se iussum? si quidem peculiares dedit, nec fecit ac-
cipientis: si autem alius pro eo dedit aut ipse dedit
9 iam liber factus, fient accipientis. Quamquam
permissum sit statulibero etiam de peculio dare im-
plendae condicionis causa, si tamen vult heres num-
mos salvos facere, potest eum vetare dare: sic enim
fiet, ut et statuliber perveniat ad libertatem quasi
impleta condicione cui parere prohibitus est, et nummi
non peribunt. sed is, quem testator accipere voluit,
adversus heredem in factum actione agere potest, ut
testatori pareatur.

4 *Idem libro trigensimo nono ad edictum* Si quis
accepto tulerit debitori suo, cum conveniret, ut ex-
promissorem daret, nec ille det, potest dici condici
posse ei, qui accepto sit liberatus.

5 *Idem libro secundo disputationum* Si pecuniam
ideo acceperis, ut Capuam eas, deinde parato tibi
ad proficiscendum condicio temporis vel valetudinis
impedimento fuerit, quo minus proficiscereris[6], an
condici possit, videndum: et cum per te non steterit,
potest dici repetitionem cessare: sed cum liceat pae-
nitere ei qui dedit, procul dubio repetetur id quod
datum est, nisi forte tua intersit non accepisse te
ob hanc causam pecuniam. nam si ita se res ha-
beat, ut, licet nondum profectus sis, ita tamen rem
composueris, ut necesse habeas proficisci, vel sump-
tus, qui necessarii fuerunt ad profectionem, iam fe-
cisti, ut manifestum sit te plus forte quam accepisti
erogasse, condictio cessabit: sed si minus erogatum
sit, condictio locum habebit, ita tamen, ut indemni-
1 tas tibi praestetur eius quod expendisti. Si ser-
vum quis tradiderit alicui ita, ut ab eo intra certum
tempus manumitteretur, si paenituerit eum qui tra-
diderit et super hoc eum certioraverit et fuerit manu-
missus post paenitentiam, attamen actio propter pae-
nitentiam competit ei qui dedit. plane si non manu-
miserit, constitutio succedit facitque eum liberum, si
2 nondum paenituerat eum qui in hoc dedit. Item
si quis dederit Titio decem, ut servum emat et manu-
mittat, deinde paeniteat, si quidem nondum emptus
est, paenitentia dabit condictionem, si hoc ei mani-
festum fecerit, ne[7] si postea emat, damno adficietur[8]:
si vero iam sit emptus, paenitentia non facit iniuriam
ei qui redemit, sed pro decem quae accepit ipsum
servum quem emit restituet aut, si ante decessisse
proponatur, nihil praestabit, si modo per eum fac-
tum non est. quod si fugit nec culpa eius contigit
qui redemit, nihil praestabit: plane repromittere eum
oportet, si in potestatem suam pervenerit, restitu-
3 tum[9] iri. Sed si accepit pecuniam ut servum
manumittat isque fugerit prius quam manumittatur,
videndum, an condici possit quod accepit. et si qui-
dem distracturus erat hunc servum et propter hoc
non distraxit, quod acceperat ut manumittat non
oportet ei condici: plane cavebit, ut, si in potesta-
tem suam pervenerit servus, restituat id quod acce-
pit eo minus, quo vilior servus factus est propter
fugam. plane si adhuc eum manumitti velit is qui
dedit, ille vero manumittere nolit propter fugam
offensus, totum quod accepit restituere eum oportet.
sed si eligat is, qui decem dedit, ipsum servum con-
sequi, necesse est aut ipsum ei dari aut quod dedit
restitui. quod si distracturus non erat eum, oportet
id quod accepit restitui, nisi forte diligentius eum
habiturus esset, si non accepisset ut manumitteret:
tunc enim non est aequum eum et servo et toto pre-
4 tio carere. Sed ubi accepit, ut manumitteret,
deinde servus decessit, si quidem moram fecit manu-
missioni, consequens est, ut dicamus refundere[10] eum
quod accepit: quod si moram non fecit, sed cum
profectus esset ad praesidem vel apud quem manu-
mittere posset, servus in itinere decesserit, verius est,
si quidem distracturus erat vel quo ipse usurus,
oportere dici nihil eum refundere debere. enimvero
si nihil eorum facturus, ipsi adhuc servum obisse:
decederet enim et si non accepisset ut manumitteret:
nisi forte profectio manumissionis gratia morti[11] cau-
sam praebuit, ut vel a latronibus sit interfectus, vel
ruina in stabulo oppressus, vel vehiculo obtritus, vel
alio quo modo[12], quo non periret, nisi manumissionis
causa proficisceretur.

6 *Idem libro tertio disputationum* Si extraneus

(1) *Sab.* 1. 3...8. 11. 13...15; *Ed.* 9. 10. 12. 16; *Pap.* 2. — *Bas.* 24, 1. — *Cf. Cod.* 4, 6 (2) ut] puta ut *dett.* (3) ne F^1 *cum B*, ut F^2S (4) filia] amita *Lipsius collato Tacito ann.* 13, 19. 27 (5) putavit *Hal.* (6) proficisceris *FS* (7) nec P^a (8) adficiatur F^2 (9) *sic* F^3, restitu F^1 (10) debere *ins.* (11) mortis F^2S (12) perierit *ins*

pro muliere dotem dedisset et pactus esset, ut, quoquo modo finitum esset matrimonium, dos ei redderetur, nec fuerint nuptiae secutae, quia de his casibus solummodo fuit conventum qui matrimonium sequuntur, nuptiae autem secutae non sint[1], quaerendum erit, utrum mulieri condictio an ei qui dotem dedit competat. et verisimile est in hunc quoque casum eum qui dat sibi prospicere: nam quasi causa non secuta habere potest condictionem, qui ob matrimonium dedit, matrimonio non copulato, nisi forte evidentissimis probationibus mulier ostenderit hoc eum ideo fecisse, ut ipsi magis mulieri quam sibi prospiceret. sed et si pater pro filia det et ita convenit, nisi evidenter aliud actum sit, condictionem patri competere Marcellus ait.

7 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Qui se debere pecuniam mulieri putabat, iussu eius dotis nomine promisit sponso et solvit: nuptiae deinde non intercesserunt: quaesitum est, utrum ipse potest repetere eam pecuniam qui dedisset, an mulier. Nerva, Atilicinus responderunt, quoniam putasset quidem debere pecuniam, sed exceptione doli mali tueri se potuisset, ipsum repetiturum. sed si, cum sciret se nihil mulieri debere, promisisset, mulieris esse actionem, quoniam pecunia ad eam pertineret. si autem vere debitor fuisset et ante nuptias solvisset et nuptiae secutae non fuissent, ipse possit condicere, causa debiti integra mulieri ad hoc solum manente, ut ad nihil aliud debitor compellatur, nisi ut cedat ei con-
1 dicticia actione. Fundus dotis nomine traditus, si nuptiae insecutae non fuerint, condictione repeti potest: fructus quoque condici poterunt. idem iuris est de ancilla et partu eius.

8 *Neratius libro secundo membranarum* Quod Servius in libro de dotibus scribit, si inter eas personas, quarum altera nondum iustam aetatem habeat, nuptiae factae sint, quod dotis nomine interim datum sit, repeti posse, sic intellegendum est, ut, si divortium intercesserit, priusquam utraque persona iustam aetatem habeat, sit eius pecuniae repetitio, donec autem in eodem habitu matrimonii permanent, non magis id repeti possit, quam quod sponsa sponso dotis nomine dederit, donec maneat inter eos adfinitas: quod enim ex ea causa nondum coito matrimonio datur, cum sic detur tamquam in dotem perventurum, quamdiu pervenire potest, repetitio eius non est.

9 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* Si donaturus mulieri iussu eius sponso numeravi nec nuptiae secutae sunt, mulier condicet. sed si ego contraxi cum sponso et pecuniam in hoc dedi, ut, si nuptiae secutae essent, mulieri dos adquireretur[2], si non essent secutae, mihi redderetur, quasi ob rem
1 datur et re non secuta ego a sponso condicam. Si quis indebitam pecuniam per errorem iussu mulieris sponso eius promisisset et nuptiae secutae fuissent, exceptione doli mali uti non potest: maritus enim suum negotium gerit et nihil dolo facit nec decipiendus est: quod fit, si cogatur indotatam uxorem habere. itaque adversus mulierem condictio ei competit, ut aut repetat ab ea quod marito dedit aut ut liberetur, si nondum solverit. sed si soluto matrimonio maritus peteret, in eo dumtaxat exceptionem obstare debere, quod mulier receptura esset.

10 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Si mulier ei cui nuptura erat cum dotem dare vellet, pecuniam quae sibi debebatur acceptam fecit neque nuptiae insecutae sunt, recte ab eo pecunia condicetur, quia nihil interest, utrum ex numeratione pecunia ad eum sine causa an per acceptilationem pervenerit.

11 *Iulianus libro decimo digestorum* Si heres arbitratu liberti certa summa monumentum iussus facere dederit liberto pecuniam et is accepta pecunia monumentum non faciat, condictione tenetur.

12 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Cum quis mortis causa donationem, cum convaluisset donator, condicit, fructus quoque donatarum rerum et partus et quod adcrevit rei donatae repetere potest.

13 *Marcianus libro tertio regularum* Si filius contulerit fratri quasi adgniturus bonorum possessionem et non adgnovit, repetere eum posse Marcellus libro quinto digestorum scribit.

14 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si procuratori falso indebitum solutum sit, ita demum a procuratore repeti non potest, si dominus ratum habuerit, sed ipse dominus tenetur, ut Iulianus scribit. quod si dominus ratum non habuisset, etiamsi debita pecunia soluta fuisset, ab ipso procuratore repetetur: non enim quasi indebitum datum repetetur, sed quasi ob rem datum nec res secuta sit ratihabitione non intercedente: vel quod furtum faceret pecuniae falsus procurator, cum quo[3] non tantum furti agi, sed etiam condici ei posse.

15 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* Cum servus tuus in suspicionem furti Attio venisset, dedisti eum in quaestionem sub ea causa, ut, si id repertum in eo non esset, redderetur tibi: is eum tradidit praefecto vigilum quasi in facinore deprehensum: praefectus vigilum eum summo supplicio adfecit. ages cum Attio dare eum tibi oportere, quia et ante mortem dare tibi eum oportuerit. Labeo ait posse etiam ad exhibendum agi, quoniam fecerit quo minus exhiberet. sed Proculus dari oportere ita ait, si fecisses eius hominem, quo casu ad exhibendum agere te non posse: sed si tuus mansisset, etiam furti te acturum cum eo, quia re aliena ita sit usus, ut sciret se invito domino uti aut dominum si sciret prohibiturum esse.

16 *Celsus libro tertio digestorum* Dedi tibi pecuniam, ut mihi Stichum dares: utrum id contractus genus pro portione emptionis et venditionis est an nulla hic alia obligatio est quam ob rem dati re non secuta? in quod proclivior sum: et ideo, si mortuus est Stichus, repetere possum quod ideo tibi dedi, ut mihi Stichum dares. finge alienum esse Stichum, sed te tamen eum tradidisse: repetere a te pecuniam potero, quia hominem accipientis non feceris: et rursus, si tuus est Stichus et pro evictione eius promittere non vis, non liberaberis, quo minus a te pecuniam repetere possim.

V[4].

DE CONDICTIONE OB TURPEM VEL INIUSTAM CAUSAM.

1 *Paulus libro decimo*[5] *ad Sabinum* Omne quod datur aut ob rem datur aut ob causam, et ob rem aut turpem aut honestam: turpem autem, aut ut dantis sit turpitudo, non accipientis, aut ut accipien-
1 tis dumtaxat, non etiam dantis, aut utriusque. Ob rem igitur honestam datum ita repeti potest, si res,
2 propter quam datum est, secuta non est. Quod si turpis causa accipientis fuerit, etiamsi res secuta sit, repeti potest:

2 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* ut puta dedi tibi ne sacrilegium facias, ne furtum, ne hominem occidas. in qua specie Iulianus scribit, si
1 tibi dedero, ne hominem occidas, condici posse: Item si tibi dedero, ut rem mihi reddas depositam apud
2 te vel ut instrumentum mihi redderes. Sed si dedi, ut secundum me in bona causa iudex pronuntiaret, est quidem relatum condictioni locum esse: sed hic quoque crimen contrahit (iudicem enim corrumpere videtur) et non ita pridem imperator noster constituit[6] litem eum perdere.

3 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Ubi autem et dantis et accipientis turpitudo versatur, non posse repeti dicimus: veluti si pecunia detur, ut male iudicetur.

(1) sunt *Hal.* (2) adquiretur *F* (3) cum eo *Hal.* (4) *Sab.* 1...7; *Pap.* 8; *Ed.* 9. — *Bas.* 24, 2. — *Cf. Cod* 4, 7. 9. (5) vicensimo F^2S (6) *Cod.* 7, 49, 1

4 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Idem si ob stuprum datum sit, vel si quis in adulterio deprehensus redemerit se: cessat enim repetitio, idque
1 Sabinus et Pegasus responderunt. Item si dederit fur, ne proderetur, quoniam utriusque turpitudo ver-
2 satur, cessat repetitio. Quotiens autem solius accipientis turpitudo versatur, Celsus ait repeti posse:
3 veluti si tibi dedero, ne mihi iniuriam facias. Sed quod meretrici datur, repeti non potest, ut Labeo et Marcellus scribunt, sed nova ratione, non ea, quod utriusque turpitudo versatur, sed solius dantis: illam enim turpiter facere, quod sit meretrix, non turpiter
4 accipere, cum sit meretrix. Si tibi indicium dedero, ut fugitivum meum indices vel furem rerum mearum, non poterit repeti quod datum est: nec enim turpiter accepisti. quod si a fugitivo meo acceperis ne eum indicares, condicere tibi hoc quasi furi possim: sed[1] si ipse fur indicium a me accepit vel furis vel fugitivi socius, puto condictionem locum habere.

5 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Si a servo meo pecuniam quis accepisset, ne furtum ab eo factum indicaret, sive indicasset sive non, repetitionem fore eius pecuniae Proculus respondit.

6 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Perpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici: in qua sententia etiam Celsus est.

7 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* Ex ea stipulatione, quae per vim extorta esset, si exacta esset pecunia, repetitionem esse constat.

8 *Paulus libro tertio quaestionum* Si ob turpem causam promiseris Titio, quamvis, si petat, exceptione doli mali vel in factum summovere eum possis, tamen si solveris, non posse te repetere, quoniam sublata proxima causa stipulationis, quae propter exceptionem inanis esset, pristina causa, id est turpitudo, superesset: porro autem si et dantis et accipientis turpis causa sit, possessorem potiorem esse et ideo repetitionem cessare, tametsi ex stipulatione solutum est.

9 *Idem libro quinto ad Plautium* Si vestimenta utenda tibi commodavero[2], deinde pretium, ut reciperem, dedissem, condictione[3] me recte acturum responsum est: quamvis enim propter rem datum sit
1 et causa secuta sit, tamen turpiter datum est. Si rem locatam tibi vel venditam a te vel mandatam ut redderes, pecuniam acceperis, habebo tecum ex locato vel vendito vel mandati actionem: quod si, ut id, quod ex testamento vel ex stipulatu debebas, redderes mihi, pecuniam tibi dederim, condictio dumtaxat pecuniae datae eo nomine erit. idque et Pomponius scribit.

VI[4].

DE CONDICTIONE INDEBITI.

1 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum* Nunc
1 videndum de indebito soluto. Et quidem si quis indebitum ignorans solvit, per hanc actionem condicere potest: sed si sciens se non debere solvit, cessat repetitio.

2 *Idem libro sexto decimo ad Sabinum* Si quis sic solverit, ut, si apparuisset esse indebitum vel Falcidia emerserit, reddatur, repetitio locum habebit:
1 negotium enim contractum est inter eos. Si quid ex testamento solutum sit, quod postea falsum vel inofficiosum vel irritum vel ruptum apparuerit, repetetur, vel si post multum temporis emerserit aes alienum, vel codicilli diu celati prolati[5], qui ademptionem continent legatorum solutorum vel deminutionem per hoc, quia aliis quoque legata relicta sunt. nam divus Hadrianus circa inofficiosum et falsum testamentum rescripsit actionem dandam ei, secundum quem de hereditate iudicatum est.

3 *Papinianus libro vicensimo octavo quaestionum* Idem est et si solutis legatis nova et inopinata causa hereditatem abstulit, veluti nato postumo, quem heres in utero fuisse ignorabat, vel etiam ab hostibus reverso filio, quem pater obisse falso praesumpserat: nam utiles actiones postumo vel filio, qui hereditatem evicerat, dari oportere in eos, qui legatum perceperunt, imperator Titus Antoninus rescripsit, scilicet quod bonae fidei possessor in quantum locupletior factus est tenetur nec periculum huiusmodi nominum ad eum, qui sine culpa solvit, pertinebit.

4 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Idem divus Hadrianus rescripsit et si aliud testamentum proferatur.

5 *Ulpianus libro sexto decimo ad Sabinum* Nec novum, ut quod alius solverit alius repetat. nam et cum minor viginti quinque annis inconsulte adita hereditate solutis legatis in integrum restituitur, non ipsi repetitionem competere, sed ei, ad quem bona pertinent, Arrio Titiano rescriptum est.

6 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si procurator tuus indebitum solverit et tu ratum non habeas, posse repeti Labeo libris posteriorum scripsit: quod si debitum fuisset, non posse repeti Celsus: ideo, quoniam, cum quis procuratorem rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut solvat creditori, neque postea exspectandum sit[6], ut ratum habeat.
1 Idem Labeo ait, si procuratori indebitum solutum
2 sit et dominus ratum non habeat, posse repeti. Celsus ait eum, qui procuratori debitum[7] solvit, continuo liberari neque ratihabitionem considerari[8]: quod si indebitum acceperit, ideo exigi ratihabitionem, quoniam nihil de hoc nomine exigendo mandasse videretur, et ideo, si ratum non habeatur, a procuratore
3 repetendum. Iulianus ait neque tutorem neque procuratorem solventes repetere posse neque interesse, suam pecuniam an pupilli vel domini solvant.

7 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Quod indebitum per errorem solvitur, aut ipsum aut tantundem repetitur.

8 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Quod nomine mariti, qui solvendo non sit, alius mulieri solvisset, repetere non potest: adeo debitum esset[9] mulieri.

9 *Ulpianus libro sexagensimo sexto ad edictum* Nam et maritus, si, cum facere nihil possit, dotem solverit, in ea causa est ut repetere non possit.

10 *Paulus libro septimo ad Sabinum* In diem debitor adeo debitor est, ut ante diem solutum repetere non possit.

11 *Ulpianus libro trigensimo quinto ad Sabinum* Si is, cum quo de peculio actum est, per imprudentiam plus quam in peculio est solverit, repetere non potest.

12 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Si fundi mei usum fructum tibi dedero falso existimans me eum tibi debere et antequam repetam decesserim, condictio eius ad heredem quoque meum transibit.

13 *Idem libro decimo ad Sabinum* Naturaliter etiam servus obligatur: et ideo, si quis nomine eius solvat vel ipse manumissus, ut Pomponius scribit, [10]ex peculio, cuius liberam administrationem habeat, repeti non poterit: et ob id et fideiussor pro servo acceptus tenetur et pignus pro eo datum tenebitur et, si servus, qui peculii administrationem habet, rem pignori in id quod debeat dederit, utilis pigneraticia
1 reddenda est. Item quod pupillus sine tutoris auctoritate mutuum accepit et locupletior factus est, si pubes factus solvat, non repetit.

14 *Pomponius libro vicensimo primo ad Sabinum* Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiorem.

15 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Indebiti soluti condictio naturalis est et ideo etiam quod rei solutae accessit, venit in condictionem, ut puta par-

(1) et *ins. Schrader* (2) *sic F²S*, commenduero F¹ (3) condicticione F (4) *Sab.* 2. 4...8. 10...16. 18...20. 22...41; *Ed.* 1. 9. 17. 42...53. 65; *Pap.* 3. 21. 54...64. 66; *App.* 67. — *Bas.* 24, 6. — *Cf. Cod.* 4, 5 (5) prolati *del.* (6) sit] est *scr.* (7) indebitum F² (8) desiderari *scr.* (9) est *scr.* (10) vel *ins. Schulting*

tus qui ex ancilla natus sit vel quod alluvione ac-
cessit: immo et fructus, quos is cui solutum est bona
1 fide percepit, in condictionem venient. Sed et si
nummi alieni dati sint, condictio competet, ut vel
possessio eorum reddatur: quemadmodum si falso
existimans possessionem me tibi debere alicuius rei
tradidissem, condicerem. sed et si possessionem tuam
fecissem [1] ita, ut tibi per longi temporis praescrip-
tionem avocari non possit, etiam sic recte tecum per
2 indebitam [2] condictionem agerem. Sed et si usus
fructus in re soluta alienus sit, deducto usu fructu
a te condicam.

16 *POMPONIUS libro quinto decimo ad Sabinum*
Sub condicione debitum per errorem solutum pen-
dente quidem condicione repetitur, condicione autem
1 exsistente repeti non potest. Quod autem sub
incerta die debetur, die exsistente non repetitur.

17 [3] *ULPIANUS libro secundo ad edictum* Nam si
cum moriar dare promisero et antea solvam, repe-
tere me non posse Celsus ait: quae sententia vera est.

18 *IDEM libro quadragensimo septimo ad Sabinum*
Quod si ea condicione debetur, quae omnimodo ex-
statura est, solutum repeti non potest, licet sub alia
condicione, quae an impleatur incertum est, si ante
solvatur, repeti possit.

19 *POMPONIUS libro vicensimo secundo ad Sabi-
num* Si poenae causa eius cui debetur debitor libe-
ratus est, naturalis obligatio manet et ideo solutum
1 repeti non potest. Quamvis debitum sibi quis re-
cipiat, tamen si is qui dat non debitum dat, repe-
titio competit: veluti si is qui [4] heredem se vel bo-
norum possessorem falso existimans creditori here-
ditario solverit: hic enim neque verus heres libera-
tus erit et is quod dedit repetere poterit: quamvis
enim debitum sibi quis recipiat, tamen si is qui dat
2 non debitum dat, repetitio competit. Si falso
existimans debere nummos solvero, qui pro parte
alieni, pro parte mei fuerunt, eius summae partem
3 dimidiam, non corporum condicam. Si putem me
Stichum aut Pamphilum debere, cum Stichum de-
beam, et Pamphilum solvam, repetam quasi indebi-
tum solutum: nec enim pro eo quod debeo videor id
4 solvisse. Si duo rei, qui decem debebant, viginti
pariter solverint, Celsus ait singulos quina repeti-
turos, quia, cum decem deberent, viginti solvissent,
et quod amplius ambo solverint, ambo repetere pos-
sunt.

20 *IULIANUS libro decimo digestorum* Si reus et
fideiussor solverint pariter, in hac causa non diffe-
runt a duobus reis promittendi: quare omnia, quae
de his dicta sunt, et ad hos transferre licebit.

21 *PAULUS libro tertio quaestionum* Plane si duos
reos non eiusdem pecuniae, sed alterius obligationis
constitueris, ut puta Stichi aut [5] Pamphili, et pariter
duos datos, aut togam vel denaria mille, non idem
dici poterit in repetitione ut partes repetant, quia
nec solvere ab initio sic potuerunt [6]. igitur hoc casu
electio est creditoris, cui velit solvere, ut alterius
repetitio impediatur.

22 *POMPONIUS libro vicensimo secundo ad Sabinum*
Sed et si me putem tibi aut Titio promisisse, cum
aut neutrum factum sit aut Titii persona in stipu-
latione comprehensa non sit, et Titio solvero, repe-
1 tere a Titio potero. Cum iter excipere deberem,
fundum liberum per errorem tradidi: incerti condi-
cam, ut iter mihi concedatur.

23 *ULPIANUS libro quadragensimo tertio ad Sabi-
num* Eleganter Pomponius quaerit, si quis suspice-
tur transactionem factam vel ab eo cui heres est vel
ab eo cui [7] procurator est et quasi ex transactione
dederit, quae facta non est, an locus sit repetitioni.
et ait repeti posse: ex falsa enim causa datum est.
idem puto dicendum et si transactio secuta non fuerit,
propter quam datum est: sed et si resoluta sit trans-
1 actio, idem erit dicendum. Si post rem iudica-
tam quis transegerit et solverit, repetere poterit id-
circo, quia placuit transactionem nullius esse mo-
menti: hoc enim imperator Antoninus cum divo patre
suo rescripsit. retineri tamen atque compensari in
causam iudicati, quod ob talem transactionem solu-
tum est, potest. quid ergo si appellatum sit vel hoc
ipsum incertum sit, an iudicatum sit vel an sententia
valeat? magis est, ut transactio vires habeat: tunc
enim rescriptis locum esse credendum est, cum de
sententia indubitata, quae nullo remedio adtemptari
2 potest, transigitur. Item si ob transactionem ali-
mentorum testamento relictorum datum sit, apparet
posse repeti quod datum est, quia transactio senatus
3 consulto infirmatur. Si quis post transactionem
nihilo minus condemnatus fuerit, dolo quidem id fit,
sed tamen sententia valet. potuit autem quis, si qui-
dem ante litem contestatam transegerit, volenti litem
contestari opponere doli exceptionem: sed si post
litem contestatam transactum est, nihilo minus poterit
exceptione doli uti post secuti: dolo enim facit, qui
contra transactionem expertus amplius petit. [8] ideo
condemnatus repetere potest, quod ex causa trans-
actionis dedit. sane quidem ob causam dedit neque
repeti solet quod ob causam datum est causa secuta:
sed hic non videtur causa secuta, cum transactioni
non stetur. cum igitur repetitio oritur, transactionis
exceptio locum non habet: neque enim utrumque
4 debet locum habere et repetitio et exceptio. Si
qua lex ab initio dupli vel quadrupli statuit actio-
nem, dicendum est solutum ex falsa eius causa re-
peti posse.

24 *IDEM libro quadragensimo sexto ad Sabinum*
Si is, qui perpetua exceptione tueri se poterat, cum
sciret sibi exceptionem profuturam, promiserit ali-
quid ut liberaretur, condicere non potest.

25 *IDEM libro quadragensimo septimo ad Sabinum*
Cum duo pro reo fideiussissent decem, deinde reus
tria solvisset et postea fideiussores quina, placuit
eum qui posterior solvit repetere tria posse: hoc me-
rito, quia tribus a reo solutis septem sola debita
supererant, quibus persolutis tria indebita soluta sunt.

26 *IDEM libro vicensimo sexto ad edictum* [9] Si
non sortem quis, sed usuras indebitas solvit, repe-
tere non poterit, si sortis debitae solvit: sed si supra
legitimum modum solvit, divus Severus rescripsit (quo
iure utimur) repeti quidem non posse, sed sorti im-
putandum et, si postea sortem solvit, sortem quasi
indebitam repeti posse. proinde et si ante sors fue-
rit soluta, usurae supra legitimum modum solutae
quasi sors indebita repetuntur. quid si simul sol-
verit? poterit dici et tunc repetitionem locum habere.
1 Supra duplum autem usurae et usurarum usurae
nec in stipulatum deduci nec exigi possunt et solu-
tae repetuntur, quemadmodum futurarum usurarum
2 usurae. Si quis falso se sortem debere credens
usuras solverit, potest condicere nec videtur sciens
3 indebitum solvisse. Indebitum autem solutum ac-
cipimus non solum si omnino non debeatur [10], sed et
si per aliquam exceptionem perpetuam peti non
poterat [11]: quare hoc quoque repeti poterit, nisi sciens
4 se tutum exceptione solvit [12]. Si centum debens,
quasi ducenta deberem, fundum ducentorum solvi,
competere repetitionem Marcellus libro vicensimo di-
gestorum scribit et centum manere stipulationem:
licet enim placuit rem pro pecunia solutam parere
liberationem, tamen si ex falsa debiti quantitate
maioris pretii res soluta est, non fit confusio partis
rei cum pecunia (nemo enim invitus compellitur ad
communionem), sed et condictio integrae rei manet
et obligatio incorrupta: ager autem retinebitur, donec
5 debita pecunia solvatur. Idem Marcellus ait, si

(1) fecisses *van de Water sec. B* (2) indebiti *dett.* (3) *l.* 17 *debuit collocari post l.* 18 (4) is qui *del.* (5) ut *F* (6) poterunt F^1 (7) qui F^1, cuius *S* (8) et *ins.* F^1 (9) libro I ad edictum de rebus creditis *Vat.* § 266, *ubi legitur* § 3 (10) debebatur *Vat.* (11) exceptionem peti non poterat id est perpetuam exceptionem *Vat.* (12) nisi ... solvit] si quis perpetua exceptione tutus solverit *Vat.*, *ubi sequuntur alia*

pecuniam debens oleum dederit pluris pretii quasi
plus debens, vel cum oleum deberet, oleum dederit
quasi maiorem modum debens, superfluum olei esse
repetendum, non totum et ob hoc peremptam esse
6 obligationem. Idem Marcellus adicit, si, cum fundi
pars mihi deberetur, quasi totus deberetur aestima-
tione facta, solutio pecuniae solidi pretii fundi facta
sit, repeti posse non totum pretium, sed partis in-
7 debitae pretium. Adeo autem perpetua exceptio
parit condictionem, ut Iulianus libro decimo scripsit,
si emptor fundi damnaverit heredem suum, ut ven-
ditorem nexu venditi liberaret, mox venditor ignorans
rem tradiderit, posse eum fundum condicere: idem-
que et si debitorem[1] suum damnaverit liberare et
8 ille ignorans solverit. Qui filio familias solverit,
cum esset eius peculiaris debitor, si quidem ignora-
vit ademptum ei peculium, liberatur: si scit et solvit,
condictionem non habet, quia sciens indebitum solvit.
9 Filius familias contra Macedonianum mutuatus si
solverit et patri suo heres effectus velit vindicare
nummos, exceptione summovebitur a vindicatione
10 nummorum. Si quis quasi ex compromisso con-
11 demnatus falso solverit, repetere potest. Here-
ditatis[2] vel bonorum possessori, si quidem defendat
hereditatem, indebitum solutum condici poterit: si
vero is non defendat, etiam debitum solutum repeti
12 potest. Libertus cum se putaret operas patrono
debere, solvit: condicere eum non posse, quamvis
putans se obligatum solvit, Iulianus libro decimo di-
gestorum scripsit: natura enim operas patrono liber-
tus debet. sed et si non operae patrono sunt solu-
tae, sed, cum officium ab eo desideraretur, cum pa-
trono decidit pecunia et solvit, repetere non potest.
sed si operas patrono exhibuit non officiales, sed fa-
briles, veluti[3] pictorias vel alias, dum putat se de-
bere, videndum an possit condicere. et Celsus libro
sexto digestorum putat eam esse causam operarum,
ut non sint eaedem neque eiusdem hominis neque[4]
eidem exhibentur: nam plerumque robur hominis,
aetas temporis[5] opportunitasque naturalis mutat cau-
sam operarum, et ideo nec volens quis reddere po-
test. sed hae, inquit, operae recipiunt aestimationem:
et interdum licet aliud praestemus, inquit, aliud con-
dicimus: ut puta fundum indebitum dedi et fructus
condico: vel hominem indebitum, et hunc sine fraude
modico distraxisti, nempe hoc solum refundere debes,
quod ex pretio habes: vel meis sumptibus pretiosio-
rem hominem feci, nonne aestimari haec debent? sic
et in proposito, ait, posse condici, quanti operas
essem conducturus. sed si delegatus sit a patrono
officiales operas[6], apud Marcellum libro vicensimo
digestorum quaeritur. et dicit Marcellus non teneri
eum, nisi forte in artificio sint (hae enim iubente
patrono et alii edendae sunt): sed si solverit offi-
ciales delegatus, non potest condicere neque ei cui
solvit creditori, cui alterius contemplatione solutum
est quique suum recipit, neque patrono, quia natura
13 ei debentur. Si decem aut Stichum stipulatus
solvam quinque, quaeritur, an possim condicere:
quaestio ex hoc descendit, an liberer in quinque:
nam si liberor, cessat condictio, si non liberor, erit
condictio. placuit autem, ut Celsus libro sexto et
Marcellus libro vicensimo digestorum scripsit, non
peremi partem dimidiam obligationis ideoque eum,
qui[7] quinque solvit, in pendenti habendum, an libe-
raretur, petique ab eo posse reliqua quinque aut
Stichum et, si praestiterit residua quinque, videri
eum et priora debita solvisse, si autem Stichum prae-
stitisset, quinque eum posse condicere quasi indebita.
sic posterior solutio comprobabit, priora quinque
utrum debita an indebita solverentur. sed et si post
soluta quinque et Stichus solvatur et malim ego ha-
bere quinque et Stichum reddere, an sim audiendus,
quaerit Celsus. et putat natam esse quinque con-
dictionem, quamvis utroque simul soluto mihi reti-
14 nendi quod vellem arbitrium daretur. Idem ait
et si duo heredes sint stipulatoris, non[8] posse alteri
quinque solutis alteri partem Stichi solvi: idem et
si duo sint promissoris heredes. secundum quae li-
beratio non contingit, nisi aut utrique quina aut
utrique partes Stichi fuerunt solutae.

27 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* Qui
loco certo debere existimans indebitum solvit, quo-
libet loco repetet: non enim existimationem solventis
eadem species repetitionis sequitur.

28 *Idem libro trigensimo secundo ad edictum* Iu-
dex si male absolvit et absolutus sua sponte solverit,
repetere non potest.

29 *Ulpianus libro secundo disputationum* Inter-
dum persona locum facit repetitioni, ut puta si pu-
pillus sine tutoris auctoritate vel furiosus vel is cui
bonis interdictum est solverit: nam in his personis
generaliter repetitioni locum esse non ambigitur. et
si quidem exstant nummi, vindicabuntur, consumptis
vero condictio locum habebit.

30 *Idem libro decimo disputationum* Qui invicem
creditor idemque debitor est, in his casibus, in qui-
bus compensatio locum non habet, si solvit, non ha-
bet condictionem veluti indebiti soluti, sed sui cre-
diti petitionem.

31 *Idem libro primo opinionum* Is, qui plus quam
hereditaria portio efficit per errorem creditori ca-
verit, indebiti promissi habet condictionem.

32 *Iulianus libro decimo digestorum* Cum is qui
Pamphilum aut Stichum debet simul utrumque sol-
verit, si, posteaquam utrumque solverit, aut uterque
aut alter ex his desiit in rerum natura esse, nihil
repetet: id enim remanebit in soluto[9] quod superest.
1 Fideiussor cum paciscitur, ne ab eo pecunia pe-
tatur, et per imprudentiam solverit, condicere stipu-
latori poterit et ideo reus quidem manet obligatus, ipse
autem sua exceptione tutus est. nihil autem interest,
fideiussor an heres eius solvat: quod si huic fideius-
sori reus heres extiterit et solverit, nec repetet et
2 liberabitur. Mulier si in ea opinione sit, ut cre-
dat se pro dote obligatam, quidquid dotis nomine
dederit, non repetit: sublata enim falsa opinione
relinquitur pietatis causa, ex qua solutum repeti non
3 potest. Qui hominem generaliter promisit, similis
est ei, qui hominem aut decem debet: et ideo si,
cum existimaret se Stichum promisisse, eum dederit,
condicet, alium autem quemlibet dando liberari po-
terit.

33 *Idem libro trigensimo nono digestorum* Si in
area tua aedificassem et tu aedes[10] possideres, con-
dictio locum non habebit, quia nullum negotium inter
nos contraheretur: nam is, qui non debitam pecu-
niam solverit, hoc ipso aliquid negotii gerit: cum
autem aedificium in area sua ab alio positum domi-
nus occupat, nullum negotium contrahit. sed et si
is, qui in aliena area aedificasset, ipse possessionem
tradidisset, condictionem non habebit, quia nihil ac-
cipientis faceret[11], sed suam rem dominus habere
incipiat[12]. et ideo constat, si quis, cum existimaret
se heredem esse, insulam hereditariam fulsisset, nullo
alio modo quam per retentionem impensas servare
posse.

34 *Idem libro quadragensimo digestorum* Is cui
hereditas tota per fideicommissum relicta est et prae-
terea fundus, si decem dedisset heredi, et[13] heres
suspectam hereditatem dixerit et eam ex Trebelliano
restituerit, causam dandae pecuniae non habet, et
ideo quod eo nomine quasi implendae condicionis
gratia dederit, condictione repetet.

(1) heredem *ins. Hal.* (2) heredi F^2S (3) veluti] vel *Cuiacius* (4) neque] quae *scr.* (5) aetas (*adscr. ad* robur) temporis (*adscr. ad* opportunitas) *del.* (6) praestaturus, num debeat operas *vel tale quid excidit* (7) eum qui] cum quis *scr.* (8) sit *ins. F* (9) solutum F^2S (10) aede *F* (11) facere F^1S (12) incipiet F^2S (13) et] si *Hal.*

35 *Idem libro quadragensimo quinto digestorum* Qui ob rem non defensam solvit, quamvis postea defendere paratus est, non repetet quod solverit.

36 *Paulus libro quinto epitomarum Alfeni digestorum* Servus cuiusdam insciente domino magidem commodavit: is cui commodaverat pignori eam posuit et fugit: qui accepit non aliter se redditurum aiebat, quam si pecuniam accepisset: accepit a servulo et reddidit magidem: quaesitum est, an pecunia ab eo repeti possit. respondit, si is qui pignori accepisset magidem alienam scit apud se pignori deponi, furti eum se obligasse ideoque, si pecuniam a servulo accepisset redimendi furti causa, posse repeti: sed si nescisset alienam[1] apud se deponi, non esse furem, item, si pecunia eius nomine, a quo pignus acceperat, a servo ei soluta esset, non posse ab eo repeti.

37 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Servum meum insciens a te emi pecuniamque tibi solvi: eam me a te repetiturum et eo nomine condictionem mihi esse omnimodo puto, sive scisses meum esse sive ignorasses.

38 *Africanus libro nono quaestionum* Frater a fratre, cum in eiusdem potestate essent[2], pecuniam mutuatus post mortem patris ei solvit: quaesitum est, an repetere possit. respondit utique quidem pro ea parte, qua ipse patri heres exstitisset, repetiturum, pro ea vero, qua frater heres exstiterit, ita repetiturum, si non minus ex peculio suo ad fratrem pervenisset: naturalem enim obligationem quae fuisset hoc ipso sublatam videri, quod peculii partem frater sit consecutus, adeo ut, si praelegatum filio eidemque debitori id fuisset, deductio huius debiti a fratre ex eo fieret. idque maxime consequens esse ei sententiae, quam Iulianus probaret, si extraneo quid debuisset et ab eo post mortem patris exactum esset, tantum iudicio eum familiae erciscundae reciperaturum a coheredibus fuisse, quantum ab his creditor actione de peculio consequi potuisset. igitur et si re integra familiae erciscundae agatur, ita peculium dividi aequum esse, ut ad quantitatem eius indemnis a coherede praestetur: porro eum, quem adversus extraneum defendi oportet, longe magis in eo, quod
1 fratri debuisset, indemnem esse praestandum. Quaesitum est, si pater filio crediderit isque emancipatus solvat, an repetere possit. respondit, si nihil ex peculio apud patrem remanserit, non repetiturum: nam manere naturalem obligationem argumento esse, quod extraneo agente intra annum de peculio deduceret
2 pater, quod sibi filius debuisset. Contra si pater quod filio debuisset eidem emancipato solverit, non repetet: nam hic quoque manere naturalem obligationem eodem argumento probatur, quod, si extraneus intra annum de peculio agat, etiam quod pater ei debuisset computetur. eademque erunt et si extraneus heres exheredato filio solverit id, quod ei
3 pater debuisset. Legati satis accepi et cum fideiussor mihi solvisset, apparuit indebitum fuisse legatum: posse eum repetere existimavit.

39 *Marcianus libro octavo institutionum* Si quis, cum a fideicommissario sibi cavere poterat, non caverit, quasi indebitum plus debito eum solutum repetere posse divi Severus et Antoninus rescripserunt.

40 *Idem libro tertio regularum* Qui exceptionem perpetuam habet, solutum per errorem repetere potest: sed hoc non est perpetuum. nam si quidem eius causa exceptio datur cum quo agitur, solutum repetere potest, ut accidit in senatus consulto de intercessionibus: ubi vero[3] in odium eius cui debetur exceptio datur, perperam solutum non repetitur, veluti si filius familias contra Macedonianum mutuam pecuniam acceperit et pater familias factus solverit,
1 non repetit. Si pars domus, quae in diem per fideicommissum relicta est, arserit ante diem fideicommissi cedentem et eam heres sua impensa refecerit, deducendam esse impensam ex fideicommisso constat et, si sine deductione domum tradiderit, posse
2 incerti condici, quasi plus debito dederit. Si pactus fuerit patronus cum liberto, ne operae ab eo petantur, quidquid postea solutum fuerit a liberto, repeti potest.

41 *Neratius libro sexto membranarum* Quod pupillus sine tutoris auctoritate stipulanti promiserit[4] solverit, repetitio est, quia nec natura debet.

42 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Poenae non solent repeti, cum depensae sunt.

43 *Paulus libro tertio ad Plautium* Si quis iurasset se dare non oportere, ab omni contentione discedetur atque ita solutam pecuniam repeti posse dicendum est.

44 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Repetitio nulla est ab eo qui suum recepit, tametsi ab alio quam vero debitore solutum est.

45 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Si is, qui hereditatem vendidit et emptori tradidit, id, quod sibi mortuus debuerat, non retinuit, repetere poterit, quia plus debito solutum per condictionem recte recipietur.

46 *Idem libro quarto ex Plautio* Qui heredis nomine legata non debita ex nummis ipsius heredis solvit, ipse quidem repetere non potest: sed si ignorante herede nummos eius tradidit, dominus, ait[5], eos recte vindicabit. eadem causa rerum corporalium est.

47 *Celsus libro sexto digestorum* Indebitam pecuniam per errorem promisisti: eam qui pro te fideiusserat solvit. ego existimo, si nomine tuo solverit fideiussor, te fideiussori, stipulatorem tibi obligatum fore: nec exspectandum est, ut ratum habeas, quoniam potes videri id ipsum mandasse, ut tuo nomine solveretur: sin autem fideiussor suo nomine solverit quod non debebat, ipsum a stipulatore repetere posse, quoniam indebitam iure gentium pecuniam solvit: quo minus autem consequi poterit ab eo cui solvit, a te mandati iudicio consecuturum, si modo per ignorantiam petentem exceptione non summoverit.

48 *Idem libro sexto digestorum* Qui promisit, si aliquid a se factum sit vel cum aliquid factum sit, dare se decem, si, priusquam id factum fuerit, quod promisit dederit, non videbitur fecisse quod promisit atque ideo repetere potest.

49 *Modestinus libro tertio regularum* His solis pecunia condicitur, quibus quoquo modo soluta est, non quibus proficit.

50 *Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium* Quod quis sciens indebitum dedit hac mente, ut postea repeteret, repetere non potest.

51 *Idem libro sexto ad Quintum Mucium* Ex quibus causis retentionem quidem habemus, petitionem autem non habemus, ea si solverimus, repetere non possumus.

52 *Idem libro vicensimo septimo ad Quintum Mucium* Damus aut ob causam aut ob rem: ob causam praeteritam, veluti cum ideo do, quod aliquid a te consecutus sum vel quia aliquid a te factum est, ut, etiamsi falsa causa sit, repetitio eius pecuniae non sit: ob rem vero datur, ut aliquid sequatur, quo non sequente repetitio competit.

53 *Proculus libro septimo epistularum* Dominus testamento servo suo libertatem dedit, si decem det: servo ignorante id testamentum non valere data sunt mihi decem: quaeritur, quis repetere potest. Proculus respondit: si ipse servus peculiares nummos dedit, cum ei a domino id permissum non esset, manent nummi domini eosque non per condictionem, sed in rem actione petere debet. si autem alius rogatu[6] servi suos nummos dedit, facti sunt mei eosque dominus servi, cuius nomine dati sunt, per condictionem petere potest: sed tam benignius quam utilius est recta via ipsum qui nummos dedit suum recipere.

54 *Papinianus libro secundo quaestionum* Ex

(1) alienum *F*[1] (2) essem *F*[2] (3) ver *F* (4) et *ins. dett.* (5) ait *om.* *F*[2]*S* (6) rogatus *F*

his omnibus causis, quae iure non valuerunt vel non habuerunt effectum, secuta per errorem solutione condictioni locus erit.

55 *Idem libro sexto quaestionum* Si urbana praedia locaverit praedo, quod mercedis nomine ceperit, ab eo qui solvit non repetetur, sed domino erit obligatus. idemque iuris erit in vecturis navium, quas ipse locaverit aut exercuerit, item mercedibus servorum, quorum operae per ipsum fuerint locatae. nam si servus non locatus mercedem ut domino praedoni rettulit, non fiet accipientis pecunia. quod si vecturas navium, quas dominus locaverat, item pensiones insularum acceperit, ob indebitum ei tenebitur, qui non est liberatus solvendo. quod ergo dici solet praedoni fructus posse condici, tunc locum habet, cum domini fructus fuerunt.

56 *Idem libro octavo quaestionum* Sufficit ad causam indebiti incertum esse, temporaria sit an perpetua exceptionis defensio. nam si qui, ne conveniatur, donec Titius consul fiat, paciscatur, quia potest Titio decedente perpetua fieri exceptio, quae ad tempus est Titio consulatum ineunte, summa ratione dicetur, quod interim solvitur, repeti: ut enim pactum, quod in tempus certum collatum est, non magis inducit condictionem, quam si ex die debitor solvit, ita prorsum defensio iuris, quae causam incertam habet, condictionis[1] instar optinet.

57 *Idem libro tertio responsorum* Cum indebitum impuberis nomine tutor numeravit, impuberis con-
1 dictio est. Creditor, ut procuratori suo debitum redderetur, mandavit: maiore pecunia soluta procurator indebiti causa convenietur: quod si nominatim, ut maior pecunia solveretur, delegavit, indebiti cum eo qui[2] delegavit erit actio, quae non videtur perempta[3], si frustra cum procuratore lis fuerit instituta.

58 *Idem libro nono responsorum* Servo manumisso fideicommissum ita reliquit, si ad libertatem ex testamento pervenerit: post acceptam sine iudice pecuniam ingenuus pronuntiatus est: indebiti fideicommissi repetitio erit.

59 *Idem libro secundo definitionum* Si fideiussor iure liberatus solverit errore pecuniam, repetenti non oberit: si vero reus promittendi per errorem et ipse postea pecuniam solverit, non repetet, cum prior solutio, quae fuit irrita, naturale vinculum non dissolvit, nec civile, si reus promittendi tenebatur.

60 *Paulus libro tertio quaestionum* Iulianus verum debitorem post litem contestatam manente adhuc iudicio negabat solventem repetere posse, quia nec absolutus nec condemnatus repetere posset: licet enim absolutus sit, natura tamen debitor permanet: similemque esse ei dicit, qui ita promisit, sive navis ex Asia venerit sive non venerit, quia ex una causa
1 alterius[4] solutionis origo proficiscitur. Ubi autem quis quod pure debet sub condicione novandi animo promisit, plerique putant pendente novatione solutum repetere posse, quia ex qua obligatione solvat, adhuc incertum sit: idemque esse etiam, si diversas personas ponas eandem pecuniam pure et sub condicione novandi animo promisisse. sed hoc dissimile est: in stipulatione enim pura et condicionali eundem debiturum certum est.

61 *Scaevola libro quinto responsorum* Tutores pupilli quibusdam creditoribus patris ex patrimonio paterno solverunt, sed postea non sufficientibus bonis pupillum abstinuerunt: quaeritur, an quod amplius creditoribus per tutores pupilli solutum est vel totum quod acceperunt restituere debeant. respondi, si nihil dolo factum esset, tutori quidem vel pupillo non deberi, creditoribus autem aliis in id, quod amplius sui debiti solutum est, teneri.

62 *Maecianus libro quarto fideicommissorum* Fideicommissum in stipulatione deductum tametsi non debitum fuisset, quia tamen a sciente fidei explendae causa promissum esset, debetur.

63 *Gaius libro singulari de casibus* Neratius casum refert, ut quis id quod solverit repetere non possit, quasi debitum dederit, nec tamen liberetur: velut si is, qui cum[5] certum hominem deberet, statuliberum dederit: nam ideo eum non liberari, quod non in plenum stipulatoris hominem fecerit, nec tamen repetere eum posse, quod debitum dederit.

64 *Tryphoninus libro septimo disputationum* Si quod dominus servo debuit, manumisso solvit, quamvis existimans ei aliqua teneri actione, tamen repetere non poterit, quia naturale adgnovit debitum: ut enim libertas naturali iure continetur et dominatio ex gentium iure introducta est, ita debiti vel non debiti ratio in condictione naturaliter intellegenda est.

65 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* In summa, ut generaliter de repetitione tractemus, sciendum est dari aut ob transactionem aut ob causam aut propter condicionem aut ob rem aut indebitum:
1 in quibus omnibus quaeritur de repetitione. Et quidem quod transactionis nomine datur, licet res nulla media fuerit, non repetitur: nam si lis fuit, hoc ipsum, quod a lite disceditur, causa videtur esse. sin autem evidens calumnia detegitur et transactio imper-
2 fecta est, repetitio dabitur. Id quoque, quod ob causam datur, puta quod negotia mea adiuta ab eo putavi, licet non sit factum, quia donari[6] volui, quamvis falso mihi persuaserim, repeti non posse.
3 Sed agere per condictionem propter condicionem[7] legati vel hereditatis, sive non sit mihi legatum sive ademptum legatum, possum, ut repetam quod dedi, quoniam non contrahendi animo dederim, quia causa, propter quam dedi, non est secuta. idem et si hereditatem adire nolui vel non potui. non idem potest dici, si servus meus sub condicione heres institutus sit et ego dedero, deinde manumissus adierit: nam
4 hoc casu secuta res est. Quod ob rem datur, ex bono et aequo habet repetitionem: veluti si dem tibi,
5 ut aliquid facias, nec feceris. Ei, qui indebitum repetit, et fructus et partus restitui debet deducta
6 impensa. In frumento indebito soluto et bonitas est et, si consumpsit frumentum, pretium repetet.
7 Sic habitatione data pecuniam condicam, non quidem quanti locari[8] potuit, sed quanti tu conductu-
8 rus fuisses. Si servum indebitum tibi dedi eumque manumisisti, si sciens hoc fecisti, teneberis ad pretium eius, si nesciens, non teneberis, sed propter operas eius liberti et ut hereditatem eius restituas.
9 Indebitum est non tantum, quod omnino[9] non debetur, sed et quod alii debetur, si alii solvatur, aut si id quod alius debebat alius quasi ipse debeat solvat.

66 *Papinianus libro octavo quaestionum* Haec condictio ex bono et aequo introducta, quod alterius apud alterum sine causa deprehenditur, revocare consuevit.

67 *Scaevola libro quinto digestorum* Stichus testamento eius, quem dominum suum arbitrabatur, libertate accepta, si decem annis ex die mortis annuos decem heredibus praestitisset, per octo annos praefinitam quantitatem ut iussus erat dedit, postmodum se ingenuum comperit nec reliquorum annorum dedit et pronuntiatus est ingenuus: quaesitum est, an pecuniam, quam heredibus dedit, ut indebitam datam repetere et qua actione possit. respondit, si eam pecuniam dedit, quae neque ex operis suis neque ex re eius, cui bona fide serviebat, quae-
1 sita sit, posse repeti. Tutor creditori pupilli sui plus quam debebatur exsolvit et tutelae iudicio pupillo non imputavit: quaero an repetitionem adversus
2 creditorem haberet. respondit habere. Titius cum multos creditores haberet, in quibus et Seium, bona sua privatim facta venditione Maevio concessit, ut satis creditoribus faceret: sed Maevius solvit pecuniam Seio tamquam debitam, quae iam a Titio fuerat soluta: quaesitum est, cum postea repperiantur

(1) condicionis *dett.* (2) qui *om. F* (3) empta *FS* (4) alterave *scr.* (5) cum] cui *scr.* (6) donare *dett.* (7) condictionem *F* (8) locare *F* (9) homino *F*

apochae apud Titium debitorem partim solutae pecuniae, cui magis repetitio pecuniae indebitae solutae competit, Titio debitori an Maevio, qui in rem suam procurator factus est. respondit secundum ea quae
3 proponerentur ei, qui postea solvisset. Idem quaesiit, an pactum, quod in pariationibus[1] adscribi solet in hunc modum 'ex hoc contractu nullam inter se controversiam amplius esse' impediat repetitionem.
4 respondit nihil proponi, cur impediret. Lucius Titius Gaio Seio minori annis viginti quinque pecuniam certam credidit et ab eo aliquantum usurarum nomine accepit, et[2] Gaii Seii minoris heres adversus Publium Maevium a praeside provinciae in integrum restitutus est, ne debitum hereditarium solveret, et[3] nec quicquam de usuris eiusdem sortis, quas[4] Seius minor annis viginti quinque exsolveret[5], repetendis tractatum apud praesidem aut ab eo est pronuntiatum: quaero, an usuras, quas Gaius Seius minor annis viginti quinque quoad viveret creditori exsolveret[6], heres eius repetere possit. respondit secundum ea quae proponerentur condici id, quod usurarum nomine defunctus solvisset, non posse. item quaero, si existimes repeti non posse, an ex alio debito heres retinere eas possit. respondit ne hoc quidem.

VII[7].

DE CONDICTIONE SINE CAUSA.

1 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Est et haec species condictionis, si quis sine causa promiserit vel si solverit quis indebitum. qui autem promisit sine causa, condicere quantitatem non po-
1 test quam non dedit, sed ipsam obligationem. Sed et si ob causam promisit, causa tamen secuta non
2 est, dicendum est condictionem locum habere. Sive ab initio sine causa promissum est, sive fuit causa promittendi quae finita[8] est vel secuta non est, di-
3 cendum est condictioni locum fore. Constat id demum posse condici alicui, quod vel non ex iusta causa ad eum pervenit vel redit ad non iustam causam.

2 *Idem libro trigensimo secundo ad edictum* Si fullo vestimenta lavanda conduxerit, deinde amissis eis domino pretium ex locato conventus praestiterit posteaque dominus invenerit vestimenta, qua actione debeat consequi pretium quod dedit? et ait Cassius eum non solum ex conducto agere, verum condicere domino posse: ego puto ex conducto omnimodo eum habere actionem: an autem et condicere possit, quaesitum est, quia non indebitum dedit: nisi forte quasi sine causa datum sic[9] putamus condici posse: etenim vestimentis inventis quasi sine causa datum videtur.

3 *Iulianus libro octavo digestorum* Qui sine causa obligantur, incerti condictione consequi possunt ut liberentur: nec refert, omnem quis obligationem sine causa suscipiat an maiorem quam suscipere eum oportuerit, nisi quod alias condictione id agitur, ut omni obligatione liberetur, alias ut exoneretur: veluti qui decem promisit, nam[10] si quidem nullam causam promittendi habuit, incerti condictione consequitur, ut tota stipulatio accepto fiat, at si, cum quinque promittere deberet, decem promisit, incerti consequetur, ut quinque liberetur.

4 *Africanus libro octavo quaestionum* Nihil refert, utrumne ab initio sine causa quid datum sit an causa, propter quam datum sit, secuta non sit.

5 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Avunculo nuptura pecuniam in dotem dedit neque nupsit: an eandem repetere possit, quaesitum est. dixi, cum ob turpem causam dantis et accipientis pecunia numeretur, cessare condictionem et in delicto pari potiorem esse possessorem: quam rationem fortassis aliquem secutum respondere non habituram mulierem condictionem: sed recte defendi non turpem causam in proposito quam nullam fuisse, cum pecunia quae daretur in dotem converti nequiret: non enim stupri,
1 sed matrimonii gratia datam esse. Noverca privigno, nurus socero pecuniam dotis nomine dedit neque nupsit. cessare condictio prima facie videtur, quoniam iure gentium incestum committitur: atquin vel magis in ea specie nulla causa dotis dandae fuit, condictio igitur competit.

LIBER TERTIUS DECIMUS.

I[11].

DE CONDICTIONE FURTIVA.

1 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* In furtiva re soli domino condictio competit.

2 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Condictione[12] ex causa furtiva et furiosi et infantes obligantur, cum heredes necessarii exstiterunt, quamvis cum eis agi non possit.

3 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si condicatur servus ex causa furtiva, id venire in condictionem certum est quod intersit agentis, veluti si heres sit institutus et periculum subeat dominus hereditatis perdendae. quod et Iulianus scribit. item si mortuum hominem condicat, consecuturum ait pretium hereditatis.

4 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Si servus vel filius familias furtum commiserit, condicendum est domino id quod ad eum pervenit: in residuum noxae servum dominus dedere potest.

5 *Paulus libro nono ad Sabinum* Ex furtiva causa filio familias condici potest: numquam enim ea condictione[13] alius quam qui fecit tenetur aut heres eius.

6 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Proinde etsi ope consilio alicuius furtum factum sit, condictione non tenebitur, etsi furti tenetur.

7 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Si pro fure damnum decisum sit, condictionem non impediri verissimum est: decisione enim furti quidem
1 actio, non autem condictio tollitur. Furti actio poenam petit legitimam, condictio rem ipsam. ea res facit, ut neque furti actio per condictionem neque condictio per furti actionem consumatur. is itaque, cui furtum factum est, habet actionem furti et condictionem et vindicationem, habet et ad exhibendum
2 actionem. Condictio rei furtivae, quia rei habet persecutionem, heredem quoque furis obligat, nec tantum si vivat servus furtivus, sed etiam si deces-

(1) pactionibus F^2S (2) et *del. Hal.* (3) et *del.* (4) qua *F* (5) exsolverat *Hal.* (6) exsolverat *S* (7) *Sab.* 1...4; *Pap.* 5. — *Bas.* 24, 8, 1...5. — *Cf. Cod.* 4, 9 (8) finitia *F* (9) quia si s. c. d. sic *F*, quia s. c d. sit *S*

(10) nam *del.* (11) *Sab.* 1...14; *Ed.* 15. 16; *Pap.* 17...20. — *Bas.* 60, 10. — *Cf. Cod.* 4, 8 (12) condictioni *F* (13) condicticione F^b, condictioione F^a

serit: sed et si apud furis heredem diem suum obiit servus furtivus vel non apud ipsum, post mortem tamen furis, dicendum est condictionem adversus heredem durare. quae in herede diximus, eadem erunt et in ceteris successoribus.

8 *Idem libro vicensimo septimo ad edictum* In re furtiva condictio ipsorum corporum competit: sed utrum tamdiu, quamdiu exstent, an vero et si desierint esse in rebus humanis? et si quidem optulit fur, sine dubio nulla erit condictio: si non optulit, durat condictio aestimationis eius: corpus enim ipsum prae-
1 stari non potest. Si ex causa furtiva res condicatur, cuius temporis aestimatio fiat, quaeritur. placet tamen id tempus spectandum, quo res umquam plurimi fuit, maxime cum deteriorem rem factam fur dando non liberatur: semper enim moram
2 fur facere videtur. Novissime dicendum est etiam fructus in hac actione[1] venire.

9 *Idem libro trigensimo ad edictum* In condictione ex causa furtiva non pro parte quae pervenit, sed in solidum tenemur, dum soli heredes sumus, pro parte autem heres pro ea parte, pro qua heres est, tenetur.

10 *Idem libro trigensimo octavo ad edictum* Sive manifestus fur sive nec manifestus sit, poterit ei condici. ita demum autem manifestus fur condictione tenebitur, si deprehensa[2] non fuerit a domino possessio eius[3]: ceterum nemo furum condictione tenetur, posteaquam dominus possessionem adprehendit. et ideo Iulianus, ut procedat in fure manifesto tractare de condictione, ita proponit furem deprehensum aut occidisse aut fregisse aut effudisse id quod inter-
1 ceperat. Ei quoque, qui vi bonorum raptorum tenetur, condici posse Iulianus libro vicensimo se-
2 cundo digestorum significat. Tamdiu autem condictioni locus erit, donec domini facto dominium eius rei ab eo recedat: et ideo si eam rem alienaverit,
3 condicere non poterit. Unde Celsus libro duodecimo digestorum scribit, si rem furtivam dominus pure legaverit furi, heredem ei condicere non posse: sed et si non ipsi furi, sed alii, idem dicendum est cessare condictionem, quia dominium facto testatoris, id est domini, discessit.

11 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Sed nec legatarius condicere potest: ei enim competit condictio, cui res subrepta est, vel heredi eius: sed vindicare rem legatam ab eo potest.

12 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Et ideo eleganter Marcellus definit libro septimo: ait enim: si res mihi subrepta tua remaneat, condices[4]. sed et si dominium non tuo facto amiseris,
1 aeque condices. In communi igitur re eleganter ait interesse, utrum tu provocasti communi dividundo iudicio an provocatus es, ut, si provocasti communi dividundo iudicio, amiseris condictionem, si provo-
2 catus es, retineas. Neratius libris membranarum Aristonem existimasse refert eum, cui pignori res data sit, incerti condictione acturum, si ea subrepta est[5].

13 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Ex argento subrepto pocula facta condici posse Fulcinius ait: ergo in condictione poculorum etiam caelaturae aestimatio fiet, quae impensa furis facta est, quemadmodum si infans subreptus adoleverit, aestimatio fit adulescentis, quamvis cura et sumptibus furis creverit.

14 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum* Si servus furtivus sub condicione legatus fuerit, pendente ea heres condictionem habebit et, si lite contestata condicio exstiterit, absolutio sequi debebit, perinde ac si idem servus sub condicione liber esse iussus fuisset et lite contestata condicio exstitisset: nam nec petitoris iam interest hominem recipere et res sine dolo malo furis eius esse desiit. quod si pendente condicione iudicaretur, iudex aestimare debe-
1 bit, quanti emptorem invenerit. Cavere autem ex hac actione petitor ei cum quo agitur non debebit.
2 Bove subrepto et occiso condictio et bovis et corii et carnis domino competit, scilicet si et corium et caro contrectata fuerunt[6]: cornua quoque condicentur. sed si dominus condictione bovis pretium consecutus fuerit et postea aliquid eorum, de quibus supra dictum est, condicet, omnimodo exceptione summovetur. contra si corium condixerit et pretium eius consecutus bovem condicet, offerente fure pretium bovis detracto pretio corii doli mali exceptione summove-
3 bitur. Idem iuris est uvis subreptis: nam et mustum et vinacia iure condici possunt.

15 *Celsus libro duodecimo digestorum* Quod ab alio servus subripuit, eius nomine liber furti tenetur: condici autem ei non potest, nisi liber contrectavit.

16 *Pomponius libro trigensimo octavo ad Quintum Mucium* Qui furtum admittit vel re commodata[7] vel deposita utendo, condictione quoque ex furtiva causa obstringitur: quae differt ab actione commodati hoc, quod, etiamsi sine dolo malo et culpa eius interierit res, condictione tamen tenetur, cum in commodati actione non facile ultra culpam et in depositi non ultra dolum malum teneatur is, cum quo depositi[8] agetur.

17 *Papinianus libro decimo quaestionum* Parvi refert ad tollendam condictionem, offeratur servus furtivus an in aliud nomen aliumque statum obligationis transferatur: nec me movet, praesens homo fuerit nec ne, cum mora, quae eveniebat ex furto, veluti quadam delegatione finiatur.

18 *Scaevola libro quarto quaestionum* Quoniam furtum fit, cum quis indebitos nummos sciens acceperit, videndum, si procurator suos nummos solvat, an ipsi furtum fiat. et Pomponius epistularum libro octavo ipsum condicere ait ex causa furtiva: sed et me condicere, si ratum habeam quod indebitum datum sit. sed altera condictione altera tollitur.

19 *Paulus libro tertio ad Neratium* Iulianus ex persona filiae, quae res amovit, dandam in patrem condictionem in peculium respondit.

20 *Tryphoninus libro quinto decimo disputationum* Licet fur paratus fuerit excipere condictionem et per me steterit, dum in rebus humanis res fuerat, condicere eam, postea autem perempta est, tamen durare condictionem veteres voluerunt, quia videtur, qui primo invito domino rem contrectaverit, semper in restituenda ea, quam nec debuit auferre, moram facere.

II[9].

DE CONDICTIONE EX LEGE.

1 *Paulus libro secundo ad Plautium* Si obligatio lege nova introducta sit nec cautum eadem lege, quo genere actionis experiamur, ex lege agendum est.

III[10].

DE CONDICTIONE TRITICIARIA.

1 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum* Qui certam pecuniam numeratam petit, illa actione utitur 'si certum petetur': qui autem alias res, per triticariam condictionem petet. et generaliter dicendum est eas res per hanc actionem peti, si quae sint praeter pecuniam numeratam, sive in pondere sive in mensura constent, sive mobiles sint sive soli. quare fundum quoque per hanc actionem petimus et si vectigalis sit sive ius stipulatus quis sit, veluti usum fruc-
1 tum vel servitutem utrorumque praediorum. Rem autem suam per hanc actionem nemo petet, nisi ex causis ex quibus potest, veluti ex causa furtiva vel vi[11] mobili abrepta.

2 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Sed et

(1) in hanc actionem F^2 (2) adprehensa *scr.* (3) eius] rei *scr.* (4) si res s. t. remaneat, mihi condices *scr.* (5) sit F^2 (6) fuerint F^2 (7) vel commodata re *scr.* (8) depositi *del. Hal.* (9) *Ed.* — *Bas.* 24, 8, 6 (10) *Sab.* — *Bas.* 24, 8, 7. — *Cf. Cod.* 4, 9 (11) re *ins.*

ei, qui vi aliquem de fundo deiecit, posse fundum condici Sabinus scribit, et ita et Celsus, sed ita, si dominus sit qui deiectus condicat: ceterum si non sit, possessionem eum condicere Celsus ait.

3 *Idem libro vicensimo septimo ad edictum* In hac actione si quaeratur, res quae petita est cuius temporis aestimationem recipiat, verius est quod Servius ait, condemnationis tempus spectandum: si vero desierit esse in rebus humanis, mortis tempus, sed *ἐν πλάτει* secundum Celsum erit spectandum: non enim debet novissimum vitae tempus aestimari, ne ad exiguum pretium aestimatio redigatur in servo forte mortifere vulnerato. in utroque autem, si post moram deterior res facta sit, Marcellus scribit libro vicensimo habendam aestimationem, quanto deterior res facta sit: et ideo, si quis post moram servum eluscatum dederit, nec liberari eum: quare ad tempus morae in his erit reducenda aestimatio.

4 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si merx aliqua, quae certo die dari debebat, petita sit, veluti vinum oleum frumentum, tanti litem aestimandam Cassius ait, quanti fuisset eo die, quo dari debuit: si de die nihil convenit, quanti tunc, cum iudicium acciperetur. idemque iuris in loco esse, ut primum aestimatio sumatur eius loci, quo dari debuit, si de loco nihil convenit, is locus spectetur, quo peteretur. quod et de ceteris rebus iuris est.

IIII[1].

DE EO QUOD CERTO LOCO DARI OPORTET.

1 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Alio loco, quam in quem sibi dari quisque stipulatus esset, non videbatur agendi facultas competere. sed quia iniquum erat, si promissor ad eum locum, in quem daturum se promisisset, numquam accederet (quod vel data opera faceret vel quia aliis locis necessario distringeretur), non posse stipulatorem ad suum pervenire, ideo visum est utilem actionem in eam rem comparare.

2 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Arbitraria actio utriusque utilitatem continet tam
actoris quam rei: quod si rei interest, minoris fit
pecuniae condemnatio quam intentum[2] est, aut si
1 actoris, maioris pecuniae fiat[3]. Haec autem actio
ex illa stipulatione venit, ubi stipulatus sum a te
2 Ephesi decem dari. Si quis Ephesi decem aut
Capuae hominem dari stipulatus experiatur, non debet
detracto altero loco experiri, ne auferat loci utili-
3 tatem reo. Scaevola libro quinto decimo quaestio-
num ait non utique ea, quae tacite insunt stipula-
tionibus, semper in rei esse potestate, sed quid de-
beat, esse in eius arbitrio, an debeat, non esse. et
ideo cum quis[4] Stichum aut Pamphilum promittit,
eligere posse quod solvat, quamdiu ambo vivunt:
ceterum ubi alter decessit, extingui eius electionem,
ne sit in arbitrio eius, an debeat, dum non vult vivum
praestare, quem solum debet. quare et in proposito
eum, qui promisit Ephesi aut Capuae, si fuerit in
ipsius arbitrio, ubi ab eo petatur, conveniri non po-
tuisse: semper enim alium locum electurum: sic
evenire, ut sit in ipsius arbitrio, an debeat: quare
putat posse ab eo peti altero loco et sine loci ad-
iectione: damus igitur actori electionem petitionis.
et generaliter definit Scaevola petitorem electionem
habere ubi petat, reum ubi solvat, scilicet ante peti-
tionem. proinde mixta, inquit, rerum alternatio lo-
corum alternationi ex necessitate facit actoris elec-
tionem et in rem propter locum: alioquin tollis ei
4 actionem, dum vis reservare reo optionem. Si
quis ita stipulatur 'Ephesi et Capuae', hoc ait, ut
5 Ephesi partem et Capuae partem petat. Si quis
insulam fieri stipuletur et locum non adiciat, non
6 valet stipulatio. Qui ita stipulatur 'Ephesi decem
dari', si ante diem, quam Ephesum pervenire possit,
agat, perperam[5] ante diem agi, quia et Iulianus pu-
tat diem tacite huic stipulationi inesse. quare verum
puto quod Iulianus ait eum, qui Romae stipulatur
7 hodie Carthagine dari, inutiliter stipulari. Idem
Iulianus tractat, an is, qui Ephesi sibi aut Titio dari
stipulatus est, si alibi Titio solvatur, nihilo minus
possit intendere sibi dari oportere. et Iulianus scri-
bit liberationem non contigisse atque ideo posse peti
quod interest. Marcellus autem et alias tractat et
apud Iulianum notat posse dici et si mihi alibi sol-
vatur, liberationem contigisse, quamvis invitus acci-
pere non cogar: plane si non contigit liberatio, di-
cendum ait superesse petitionem integrae summae,
quemadmodum si quis insulam alibi fecisset quam
ubi promiserat, in nihilum liberaretur. sed mihi vide-
tur summae solutio distare a fabrica insulae et ideo
8 quod interest solum petendum. Nunc de officio
iudicis huius actionis loquendum est, utrum quanti-
tati contractus debeat servire an vel excedere vel
minuere quantitatem debeat, ut, si interfuisset rei
Ephesi potius solvere quam eo loci quo convenie-
batur, ratio eius haberetur. Iulianus Labeonis opi-
nionem secutus etiam actoris habuit rationem, cuius
interdum potuit interesse Ephesi recipere: itaque uti-
litas quoque actoris veniet. quid enim si traiecticiam
pecuniam dederit[6] Ephesi recepturus, ubi sub poena
debebat pecuniam vel sub pignoribus, et distracta
pignora sunt vel poena commissa mora tua? vel fisco
aliquid debebatur et res stipulatoris vilissimo distracta
est? in hanc arbitrariam quod interfuit veniet et
quidem ultra legitimum modum usurarum. quid si
merces solebat comparare: [7]an et lucri ratio habea-
tur, non solius damni? puto et lucri habendam ra-
tionem.

3 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Ideo in arbitrium iudicis refertur haec actio, quia scimus, quam varia sint pretia rerum per singulas civitates regionesque, maxime vini olei frumenti: pecuniarum quoque licet videatur una et eadem potestas ubique esse, tamen aliis locis facilius et levibus usuris inveniuntur, aliis difficilius et gravibus usuris.

4 *Ulpianus libro vicesimo septimo ad edictum*
Quod si Ephesi petetur, ipsa sola summa petetur nec
amplius quid, nisi si quid esset stipulatus, vel si
1 temporis utilitas intervenit. Interdum iudex, qui
ex hac actione cognoscit, cum sit arbitraria, absol-
vere reum debet cautione ab eo exacta de pecunia
ibi solvenda ubi promissa est. quid enim si ibi vel
oblata pecunia actori dicatur vel deposita vel ex fa-
cili solvenda? nonne debebit interdum absolvere? in
summa aequitatem quoque ante oculos habere debet
iudex, qui huic actioni addictus est.

5 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* Si heres a testatore iussus sit certo loco quid dare, arbitraria actio competit:

6 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* aut mutua pecunia sic data fuerit, ut certo loco reddatur.

7 *Paulus libro vicensimo octavo ad edictum* In
bonae fidei iudiciis, etiamsi in contrahendo convenit,
ut certo loco quid praestetur, ex empto vel vendito
1 vel depositi actio competit, non arbitraria actio. Si
tamen certo loco traditurum se quis stipulatus sit,
hac actione utendum erit.

8 *Africanus libro tertio quaestionum* Centum Capuae dari stipulatus fideiussorem accepisti: ea pecunia ab eo similiter ut ab ipso promissore peti debebit, id est ut, si alibi quam Capuae petantur, arbitraria agi debeat lisque tanti aestimetur, quanti eius vel actoris interfuerit eam summam Capuae potius quam alibi solvi. nec oportebit, quod forte per reum steterit, quo minus tota centum Capuae solverentur, obligationem fideiussoris augeri: neque enim haec causa recte comparabitur obligationi usurarum: ibi enim duae stipulationes sunt, hic autem una pecu-

(1) *Sab.* 1...9; *Pap.* 10. — *Bas.* 24, 9. — *Cf. Cod.* 3, 18
(2) intentatum *F*[3] (3) pecuniae fiat *del. Hal.* (4) qui *F*
(5) agit, cum constet perperam *vel talia videntur excidisse*
(6) dederat *F*[2] (7) et *ins. F*[1]

niae creditae est, circa cuius exsecutionem aestimationis ratio arbitrio iudicis committitur. eiusque differentiae manifestissimum argumentum esse puto, quod, si post moram factam pars pecuniae soluta sit et reliquum petatur, officium iudicis tale esse debeat, ut aestimet, quanti actoris intersit eam dumtaxat summam quae petetur Capuae solutam esse.

9 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Is qui certo loco dare promittit nullo alio loco, quam in quo promisit, solvere invito stipulatore potest.

10 *Paulus libro quarto quaestionum* Si post moram factam, quo minus Capuae solveretur, cum arbitraria vellet agere, fideiussor acceptus sit eius actionis nomine, videamus, ne ea pecunia, quae ex sententia iudicis accedere potest, non debeatur nec sit in obligatione, adeo ut nunc quoque sorte soluta vel si Capuae petatur, arbitrium iudicis cesset: nisi si quis dicat, si iudex centum et viginti condemnare debuerit, centum solutis ex universitate, tam ex sorte quam ex poena solutum videri, ut supersit petitio eius quod excedit sortem[1], et accedat poena pro eadem quantitate. quod non puto admittendum, tanto magis, quod creditor accipiendo pecuniam etiam remisisse poenam videtur.

V[2].

DE PECUNIA CONSTITUTA.

1 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Hoc edicto praetor favet naturali aequitati[3]: qui constituta ex consensu facta custodit, quoniam grave est
1 fidem fallere. Ait praetor: 'Qui pecuniam debitam constituit'. 'qui' sic accipiendum est 'quaeve', nam et mulieres de constituta tenentur, si non inter-
2 cesserint. De pupillo etsi nihil sit expressum edicto, attamen sine tutoris auctoritate constituendo
3 non obligatur. Sed si filius familias constituerit, an teneatur, quaeritur: sed puto verum et ipsum
4 constituentem teneri et patrem de peculio. Eum, qui inutiliter stipulatus est, cum stipulari voluerit, non constitui sibi, dicendum est de constituta experiri non posse, quoniam non animo constituentis,
5 sed promittentis factum sit. An potest aliud constitui quam quod debetur, quaesitum est. sed cum iam placet rem pro re solvi posse, nihil prohibet et aliud pro debito constitui: denique si quis centum debens frumentum eiusdem pretii constituat, puto
6 valere constitutum. Debitum autem ex quacumque causa potest constitui, id est ex quocumque contractu sive certi sive incerti, et si ex causa emptionis quis pretium debeat vel ex causa dotis vel ex
7 causa tutelae vel ex quocumque alio contractu. De-
8 bitum autem vel natura sufficit. Sed et is, qui honoraria actione, non iure civili obligatus est, constituendo tenetur: videtur enim debitum et quod iure honorario debetur. et ideo et pater et dominus de peculio obstricti si constituerint, tenebuntur usque ad eam quantitatem, quae tunc fuit in peculio, cum constituebatur: ceterum si plus suo nomine constituit, non tenebitur in id quod plus est.

2 *Iulianus libro undecimo digestorum* Quod si filii nomine constituerit se decem soluturum, quamvis in peculio quinque fuerint, de constituta in decem tenebitur.

3 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Quod si maritus plus constituit ex dote quam facere poterat, quia debitum constituerit, in solidum quidem tenetur, sed mulieri in quantum facere potest con-
1 demnatur. Si quis autem constituerit quod iure civili debebat, iure praetorio non debebat, id est per exceptionem, an constituendo teneatur, quaeritur: et est verum, ut et Pomponius scribit, eum non teneri, quia debita iuribus[4] non est pecunia quae constituta
2 est. Si is, qui et iure civili et praetorio debebat, in diem sit obligatus, an constituendo teneatur? et Labeo ait teneri constitutum[5], quam sententiam et Pedius probat: et adicit Labeo vel propter has potissimum pecunias, quae nondum peti possunt, constituta inducta: quam sententiam non invitus probarem: habet enim utilitatem, ut ex die obligatus constituendo se eadem die soluturum teneatur.

4 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Sed et si citeriore die constituat se soluturum, similiter tenetur.

5 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Eum, qui Ephesi promisit se soluturum, si constituat
1 alio loco se soluturum, teneri constat. Iulianus legatum Romae constituentem, quod in provincia acceperat, putat conveniri debere[6], quod et verum est. sed et si non cum Romae esset, sed in provincia adhuc, constituit se Romae soluturum, denegatur in
2 eum actio de constituta. Quod exigimus, ut sit debitum quod constituitur, in rem exactum est, non utique ut is cui constituitur creditor sit: nam et quod ego debeo tu constituendo teneberis, et quod tibi
3 debetur si mihi constituatur, debetur. Iulianus quoque libro undecimo scribit: Titius epistulam ad me talem emisit: 'Scripsi me secundum mandatum 'Seii, si quid tibi debitum[7] adprobatum erit me[8] tibi 'cauturum et soluturum sine controversia.' tenetur
4 Titius de constituta pecunia. Sed si quis constituerit alium soluturum, non se pro alio, non tenetur:
5 et ita Pomponius libro octavo scribit. Item si mihi constituas te soluturum, teneberis: quod si mihi constitueris Sempronio te soluturum, non teneberis.
6 Iulianus libro undecimo digestorum scribit procuratori constitui posse: quod Pomponius ita interpretatur, ut ipsi procuratori constituas te soluturum,
7 non domino. Item tutori pupilli constitui potest
8 et actori municipum et curatori furiosi[9]: sed et
9 ipsi constituentes tenebuntur. Si actori municipum vel tutori pupilli vel curatori furiosi vel adulescentis ita constituatur municipibus solvi vel pupillo vel furioso vel adulescenti, utilitatis gratia puto dandam municipibus vel pupillo vel furioso vel adu-
10 lescenti utilem actionem. Servo quoque constitui posse constat et, si servo constituatur domino solvi vel ipsi servo, qualemqualem servum domino adquirere obligationem.

6 *Paulus libro secundo sententiarum* Idem est et si ei qui bona fide mihi servit constitutum fuerit.

7 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Sed et si filio familias constituatur, valet constitutum.
1 Si mihi aut Titio stipuler, Titio constitui suo nomine non posse Iulianus ait, quia non habet petitionem, tametsi solvi ei possit.

8 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Si vero mihi aut Titio constitueris te soluturum, mihi competit actio: quod si, posteaquam soli mihi te soluturum constituisti, solveris Titio, nihilo minus mihi teneberis.

9 *Papinianus libro octavo quaestionum* Titius tamen indebiti condictione tenebitur, ut quod ei perperam solutum est ei qui solvit reddatur.

10 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Idem est et si ex duobus reis stipulandi post alteri constitutum, alteri postea solutum est, quia loco eius, cui iam solutum est, haberi debet is cui constituitur.

11 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Hactenus igitur constitutum valebit, si quod constituitur debitum sit, etiamsi nullus apparet, qui interim debeat: ut puta si ante aditam hereditatem debitoris vel capto eo ab hostibus constituat quis se soluturum: nam et Pomponius scribit valere consti-
1 tutum[10], quoniam debita pecunia constituta est. Si

(1) sortem] ex sorte *scr.*
(2) *Sab.* 1...5. 7. 8. 10. 11. 13...19. 21...24; *Pap.* 6. 9. 25. 26. 30; *Ed.* 12. 20. 27...29; *App.* 31. — *Bas.* 26, 7, 1...31. — *Cf. Cod.* 4, 18
(3) aequitate *F*
(4) viribus *F*
(5) constitutum *del. Hal.*
(6) conveniri non debere (*similiter Cuiacius: cf. D.* 5, 1, 8) *scr.*
(7) debitum] debet cum *scr.*
(8) me *del. Hal.*
(9) vel adulescentis *ins.*
(10) constitum *F*

quis centum aureos debens ducentos constituat, in
centum tantummodo tenetur, quia ea[1] pecunia de-
bita est: ergo et is, qui sortem et usuras quae non
debebantur constituit, tenebitur in sortem dumtaxat.
12 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Sed
et si decem debeantur et decem et Stichum consti-
tuat, potest dici decem tantummodo nomine teneri.
13 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Sed si
quis viginti debens decem constituit se soluturum,
tenebitur.
14 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Qui autem constituit se soluturum, tenetur, sive ad-
1 iecit certam quantitatem sive non. Si quis con-
stituerit se pignus daturum: cum utilitas pignorum
2 inrepserit, debet etiam hoc constitutum admitti. Sed
et si quis certam personam fideiussuram pro se con-
stituerit, nihilo minus tenetur, ut Pomponius scribit.
quid tamen si ea persona nolit fideiubere? puto te-
neri eum qui constituit, nisi aliud actum est. quid
si ante decessit? si mora interveniente, aequum est
teneri eum qui constituit vel in id quod interest vel
ut aliam personam non minus idoneam fideiubentem
praestet: si nulla mora interveniente, magis[2] puto
3 non teneri. Constituere autem et praesentes et
absentes possumus, sicut pacisci, et per nuntium et
per nosmet ipsos, et quibuscumque verbis.
15 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Et
licet libera persona sit, per quam tibi constitui, non
erit impedimentum, quod per liberam personam ad-
quirimus, quia ministerium tantummodo hoc casu
praestare videtur.
16 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Si duo quasi duo rei constituerimus, vel cum altero
1 agi poterit in solidum. Sed et certo loco et tem-
pore constituere quis potest, nec solum eo loci posse
eum petere, ubi ei constitutum est, sed exemplo arbi-
2 trariae actionis ubique potest. Ait praetor: 'si
'appareat eum qui constituit neque solvere neque fe-
'cisse neque per actorem stetit, quo minus fieret quod
3 'constitutum est.' Ergo si non stetit per acto-
rem, tenet actio, etiamsi per rerum naturam stetit:
4 sed magis dicendum est subveniri reo debere. Haec
autem verba praetoris 'neque fecisse reum quod con-
'stituit' utrum ad tempus constituti pertinent an vero
usque ad litis contestationem trahimus, dubitari pot-
est: et puto ad tempus constituti.
17 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Sed
et si alia die offerat nec actor accipere voluit nec
ulla causa iusta fuit non accipiendi, aequum est suc-
curri reo aut exceptione aut iusta interpretatione, ut
factum actoris usque ad tempus iudicii ipsi noceat:
ut illa verba 'neque fecisset'[3] hoc significent, ut ne-
que in diem in quem constituit fecerit neque postea.
18 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Item illa verba praetoris 'neque per actorem stetisse'
eandem recipiunt dubitationem. et Pomponius dubi-
tat, si forte ad diem constituti per actorem non ste-
terit, ante stetit vel postea. et puto et[4] haec ad diem
constituti referenda. proinde si valetudine impeditus
aut vi aut tempestate petitor non venit, ipsi nocere
1 Pomponius scribit. Quod adicitur: 'eamque pe-
'cuniam cum constituebatur debitam fuisse', inter-
pretationem pleniorem exigit. nam primum illud effi-
cit, ut, si quid tunc debitum fuit cum constituere-
tur, nunc non sit, nihilo minus teneat constitutum,
quia retrorsum se actio refert. proinde temporali
actione obligatum constituendo Celsus et Iulianus
scribunt teneri debere, licet post constitutum dies
temporalis actionis exierit. quare et si post tempus
obligationis se soluturum[5] constituerit, adhuc idem
Iulianus putat, quoniam eo tempore constituit, quo
erat obligatio, licet in id tempus quo non tenebatur.
2 E re autem est hic subiungere, utrum poenam
contineat haec actio an rei persecutionem: et magis
est, ut etiam Marcellus putat, ut rei sit persecutio.
3 Vetus fuit dubitatio, an qui hac actione egit sor-
tis obligationem consumat. et tutius est dicere solu-
tione potius ex hac actione facta liberationem con-
tingere, non litis contestatione, quoniam solutio ad
utramque obligationem proficit.
19 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Id
quod sub condicione debetur, sive pure sive certo
die constituatur, eadem condicione suspenditur, ut
existente condicione teneatur, deficiente utraque actio
1 depereat[6]. Sed is qui pure debet si sub condi-
cione constituat, inquit Pomponius in hunc utilem
2 actionem esse. Si pater vel dominus constituerit
se soluturum quod fuit in peculio, non minueretur
peculium eo, quod ex ea causa obstrictus esse coe-
perit: et licet interierit peculium, non tamen libe-
ratur.
20 *Idem libro quarto ad Plautium* Nec enim quod
crescit peculium aut decrescit, pertinet ad constitu-
toriam actionem.
21 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Pro-
missor Stichi post moram ab eo factam mortuo Sticho
si constituerit se pretium eius soluturum, tenetur.
1 Si sine die constituas, potest quidem dici te non
teneri, licet verba edicti late pateant: alioquin et
confestim agi tecum poterit, si statim ut constituisti
non solvas: sed modicum tempus statuendum est non
2 minus decem dierum, ut exactio celebretur. Con-
stituto satis non facit, qui soluturum se constituit,
si offerat satisfactionem. si quis autem constituat se
satisdaturum, fideiussorem vel pignora det, non tene-
tur, quia nihil intersit, quemadmodum satisfaciat.
22 *Idem libro sexto brevium*[7] Si post constitu-
tam tibi pecuniam hereditatem ex senatus consulto
Trebelliano restitueris, quoniam sortis petitionem
transtulisti ad alium, deneganda est tibi pecuniae
constitutae actio. idem est in hereditatis possessore
post evictam hereditatem. sed magis est, ut fidei-
commissario vel ei qui vicit decernenda esset actio.
23 *Iulianus libro undecimo digestorum* Promis-
sor hominis homine mortuo, cum per eum staret[8]
quo minus traderetur, etsi hominem daturum se con-
stituerit, de constituta pecunia tenebitur, ut pretium
eius solvat.
24 *Marcellus libro singulari responsorum* Ti-
tius Seio epistulam emisit in haec verba: 'Reman-
'serunt apud me quinquaginta ex credito tuo ex con-
'tractu pupillorum meorum, quos tibi reddere debebo
'idibus Maiis probos: quod si ad diem supra scriptum
'non dedero, tunc dare debebo usuras tot.' quaero,
an Lucius Titius in locum pupillorum hac cautione
reus successerit. Marcellus respondit, si intercessis-
set stipulatio, successisse. item quaero, an, si non
successisset, de constituta teneatur. Marcellus re-
spondit in sortem teneri: est enim humanior et uti-
lior ista interpretatio.
25 *Papinianus libro octavo quaestionum* Illud
aut illud debuit et constituit alterum: an vel alterum
quod non constituit solvere possit, quaesitum est.
dixi non esse audiendum, si velit hodie fidem con-
1 stitutae rei frangere. Si iureiurando delato de-
beri tibi iuraveris, cum habeas eo nomine actionem,
recte de constituta agis[9]. sed et si non ultro de-
tulero iusiurandum, sed referendi necessitate com-
pulsus id fecero, quia nemo dubitat modestius facere
qui referat, quam ut ipse iuret[10], nulla distinctio ad-
hibetur, tametsi ob tuam facilitatem ac meam vere-
cundiam subsecuta sit referendi necessitas.
26 *Scaevola libro primo responsorum* Quidam
ad creditorem litteras eiusmodi fecit: 'Decem, quae
'Lucius Titius ex arca tua mutua acceperat, salva
'ratione usurarum habes penes me, domine.' respon-
dit secundum ea quae proponerentur actione de con-
stituta pecunia eum teneri.

(1) ea] ex *F* (2) agis F^2 (3) fecisse *S* (4) et del. F^2 (5) soliturum *F* (6) teneat utraque actio, deficiente depereat *scr.* (7) brevis edicti F^2 (8) eum staret F^3, constaret F^1 (9) agi F^2 (10) qui deferat, quamvis ipse iuret *scr.*

27 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Utrum praesente debitore an absente constituat quis, parvi refert. hoc amplius etiam invito constituere eum posse Pomponius libro trigensimo quarto scribit: unde falsam putat opinionem Labeonis existimantis, si, postquam quis [1] constituit pro alio, dominus ei denuntiet ne solvat, in factum exceptionem dandam: nec immerito Pomponius: nam cum semel sit obligatus qui constituit, factum debitoris non debet eum excusare.

28 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Ubi quis pro alio constituit se soluturum, adhuc is, pro quo constituit, obligatus manet.

29 *Paulus libro vicensimo quarto ad edictum* Qui iniuriarum vel furti vel vi bonorum raptorum tenetur actione, constituendo tenetur.

30 *Idem libro secundo sententiarum* Si quis duobus pecuniam constituerit tibi aut Titio, etsi stricto iure propria actione [2] pecuniae constitutae manet obligatus, etiamsi Titio solverit, tamen per exceptionem adiuvatur.

31 *Scaevola libro quinto digestorum* Lucius Titius Seiorum debitor decessit: hi persuaserunt Publio Maevio, quod hereditas ad eum pertineret et fecerunt, ut epistulam in eos exponat debitorem sese esse quasi heredem patrui sui confitentem, qui et addidit epistulae suae, quod in rationes suas eadem pecunia pervenit. quaesitum est, cum ad Publium Maevium ex hereditate Lucii Titi nihil pervenerit, an ex scriptura proposita de constituta pecunia conveniri possit et an doli exceptione uti possit. respondit nec civilem eo nomine actionem competere: sed nec de constituta secundum ea quae proponerentur. idem quaesiit, usurarum nomine quod ex causa supra scripta datum sit, an repeti possit. respondit secundum ea quae proponerentur posse.

VI [3].

COMMODATI VEL CONTRA.

1 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Ait praetor: 'Quod quis commodasse dicetur, de eo
1 'iudicium dabo.' Huius edicti interpretatio non est difficilis. unum solummodo notandum, quod qui edictum concepit commodati fecit mentionem, cum Paconius [4] utendi [5] fecit mentionem. inter commodatum autem et utendum datum Labeo quidem ait tantum interesse, quantum inter genus et speciem: commodari enim rem mobilem, non etiam soli, utendam dari etiam soli. sed ut apparet, proprie commodata res dicitur et quae soli est, idque et Cassius existimat. Vivianus amplius etiam habitationem commo-
2 dari posse ait. Impuberes commodati actione non tenentur, quoniam nec constitit commodatum in pupilli persona sine tutoris auctoritate, usque adeo ut, etiamsi pubes factus dolum aut culpam admiserit, hac actione non tenetur [6], quia ab initio non constitit.

2 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Nec in furiosum commodati actio danda est. sed ad exhibendum adversus eos dabitur, ut res exhibita vindicetur.

3 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Sed mihi videtur, si locupletior pupillus factus sit, dandam utilem commodati actionem secundum divi
1 Pii rescriptum. Si reddita quidem sit res commodata, sed deterior reddita, non videbitur [7] reddita, quae deterior facta redditur, nisi quid [8] interest praestetur: proprie enim dicitur res non reddita, quae
2 deterior redditur. In hac actione sicut in ceteris bonae fidei iudiciis similiter in litem iurabitur: et rei iudicandae tempus, quanti res sit, observatur, quamvis in stricti [9] litis contestatae tempus spectetur.
3 Heres eius qui commodatum accepit pro ea parte qua heres est convenitur, nisi forte habeat [10] facultatem totius rei restituendae nec faciat: tunc enim condemnatur in solidum, quasi hoc boni iudicis ar-
4 bitrio conveniat. Si filio familias servove commodatum sit, dumtaxat de peculio agendum erit: cum filio autem familias ipso et directo quis poterit. sed et si ancillae vel filiae familias commodaverit, dum-
5 taxat de peculio erit agendum. Sed non tantum ex causa doli earum personarum pater vel dominus condemnetur, sed et ipsius quoque domini vel patris fraus dumtaxat venit, ut Iulianus libro undecimo
6 circa pigneraticiam actionem distinguit. Non potest commodari id quod usu consumitur, nisi forte ad pompam vel ostentationem quis accipiat.

4 *Gaius libro primo de verborum obligationibus* Saepe etiam ad hoc commodantur pecuniae, ut dicis gratia numerationis loco intercedant.

5 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Si ut certo loco vel tempore reddatur commodatum convenit, officio iudicis inest, ut rationem loci vel tem-
1 poris habeat. Si quis hac actione egerit et oblatam litis aestimationem susceperit, rem offerentis facit.
2 Nunc videndum est, quid veniat in commodati actione, utrum dolus an et culpa an vero et omne periculum. et quidem in contractibus interdum dolum solum, interdum et culpam praestamus: dolum in deposito: nam quia nulla utilitas eius versatur apud quem deponitur, merito dolus praestatur solus: nisi forte et merces accessit (tunc enim, ut est et constitutum, etiam culpa exhibetur) aut si hoc ab initio convenit, ut et culpam et periculum praestet is penes quem deponitur. sed ubi utriusque utilitas vertitur, ut in empto, ut in locato, ut in dote, ut in pignore,
3 ut in societate, et dolus et culpa praestatur. Commodatum autem plerumque solam utilitatem continet eius cui commodatur, et ideo verior est Quinti Mucii sententia existimantis et culpam praestandam et diligentiam et, si forte res aestimata data sit, omne periculum praestandum ab eo, qui aestimationem se
4 praestaturum recepit. Quod vero senectute contigit vel morbo, vel vi latronum ereptum est, aut [11] quid simile accidit, dicendum est nihil eorum esse imputandum ei qui commodatum accepit, nisi aliqua culpa interveniat. proinde et si incendio vel ruina aliquid contigit vel aliquid [12] damnum fatale, non tenebitur, nisi forte, cum possit res commodatas sal-
5 vas facere, suas praetulit. Custodiam plane com-
6 modatae rei etiam [13] diligentem debet praestare. Sed an etiam hominis commodati custodia praestetur, apud veteres dubitatum est. nam interdum et hominis custodia praestanda est, si vinctus commodatus est, vel eius aetatis, ut custodia indigeret: certe si hoc actum est, ut custodiam is qui rogavit praestet,
7 dicendum erit praestare. Sed [14] interdum et mortis damnum ad eum qui commodatum rogavit pertinet: nam si tibi equum commodavero, ut ad villam adduceres, tu ad bellum duxeris, commodati teneberis: idem erit et in homine. plane si sic commodavi, ut ad bellum duceres, meum erit periculum. nam et si servum tibi tectorem commodavero et de machina ceciderit, periculum meum esse Namusa ait: sed ego ita hoc verum puto, si tibi commodavi, ut et in machina operaretur: ceterum si ut de plano opus faceret, tu eum imposuisti in [15] machina, aut si machinae culpa factum minus diligenter non ab ipso ligatae vel funium perticarumque vetustate, dico periculum, quod culpa contigit rogantis commodatum, ipsum praestare debere: nam et Mela scripsit, si servus lapidario commodatus sub machina perierit, teneri fabrum commodati, qui neglegentius machinam
8 colligavit. Quin immo et qui alias re commodata utitur, non solum commodati, verum furti quoque tenetur, ut Iulianus libro undecimo digestorum scripsit. denique ait, si tibi codicem commodavero et in eo chirographum debitorem tuum cavere [16] feceris

(1) qui F^1, s *add., mox delevit* F^2 (2) propriactioni *F* (3) *Sab.* 1...3. 5...8. 10...15. 17...21; *Ed.* 9. 16. 22. 23; *Pap.* 4. — *Bas.* 13, 1. — *Cf. Cod.* 4, 23 (4) pacunius *FS* (5) dati *ins d'Arnaud* (6) teneatur *Hal.* (7) videtur F^2 (8) quod *S* (9) iuris *ins. f* (10) habuit F^1 (11) si *ins. Hal.* (12) aliud *scr.* (13) reitiam *F* (14) se *F* (15) inposuistin F^2, inposuit in F^1 (16) facevere F^1, scribere *scr.*

egoque hoc interlevero, si quidem ad hoc tibi com-
modavero, ut caveretur tibi in eo, teneri me tibi
contrario iudicio: si minus, neque[1] me certiorasti
ibi chirographum esse scriptum: etiam teneris mihi,
inquit, commodati, immo, ait, etiam furti, quoniam
aliter re[2] commodata usus es, quemadmodum qui
equo, inquit, vel vestimento aliter quam commodatum
9 est utitur, furti tenetur. Usque adeo autem dili-
gentia in re commodata praestanda est, ut etiam in
ea, quae sequitur rem commodatam, praestari de-
beat: ut puta equam tibi commodavi, quam pullus
comitabatur: etiam pulli te custodiam praestare de-
10 bere veteres responderunt. Interdum plane do-
lum solum in re commodata qui rogavit praestabit,
ut puta si quis ita convenit: vel si sua dumtaxat
causa commodavit, sponsae forte suae vel uxori, quo
honestius culta ad se deduceretur, vel si quis ludos
edens praetor scaenicis commodavit, vel ipsi prae-
11 tori quis ultro commodavit. Nunc videndum, in
quibus speciebus commodati actio locum habeat. et
est apud veteres de huiusmodi speciebus dubitatum.
12 Rem tibi dedi, ut creditori tuo pignori dares:
dedisti: non repigneras, ut mihi reddas. Labeo ait
commodati actionem locum habere, quod ego puto
verum esse, nisi merces intervenit: tunc enim vel in
factum vel ex locato conducto agendum erit. plane
si ego pro te rem pignori dedero tua voluntate, man-
dati erit actio. idem Labeo recte dicit, si a me culpa
absit repignerandi, creditor autem nolit reddere pignus,
competere tibi ad hoc dumtaxat commodati, ut tibi
actiones adversus eum praestem. abesse autem culpa
a me videtur, sive iam solvi pecuniam sive solvere
sum paratus. sumptum plane litis ceteraque aequum
13 est eum adgnoscere, qui commodatum accepit. Si
me rogaveris, ut servum tibi cum lance commodarem
et servus lancem perdiderit, Cartilius ait[3] periculum
ad te respicere, nam et lancem videri commodatam:
quare culpam in eam quoque praestandam. plane si
servus cum ea fugerit, eum qui commodatum accepit
14 non teneri, nisi fugae praestitit culpam. Si de
me petisses, ut triclinium tibi sternerem et argentum
ad ministerium praeberem, et fecero, deinde petisses,
ut idem sequenti die facerem et cum commode ar-
gentum domi referre non possem, ibi hoc reliquero
et perierit: qua actione agi possit et cuius esset pe-
riculum? Labeo de periculo scripsit multum interesse,
custodem posui an non: si posui, ad me periculum
spectare, si minus, ad eum penes quem relictum est.
ego puto commodati quidem agendum, verum custo-
diam eum praestare debere, penes quem res relictae
15 sunt, nisi aliud nominatim convenit. Si duobus
vehiculum commodatum sit vel locatum simul, Cel-
sus filius scripsit[4] libro sexto digestorum quaeri posse,
utrum unusquisque eorum in solidum an pro parte
teneatur. et ait duorum quidem in solidum dominium
vel possessionem esse non posse: nec quemquam
partis corporis dominum esse, sed totius corporis
pro indiviso pro parte dominium habere. usum autem
balinei quidem vel porticus vel campi uniuscuiusque
in solidum esse (neque enim minus me uti, quod et
alius uteretur): verum in vehiculo commodato vel
locato pro parte quidem effectu me usum habere,
quia non omnia loca vehiculi teneam[4a]. sed esse verius
ait et dolum et culpam et diligentiam et custodiam
in totum me praestare debere: quare duo quodam-
modo rei habebuntur et, si alter conventus praesti-
terit, liberabit alterum et ambobus competit furti actio.

6 *POMPONIUS libro quinto ad Sabinum* ut alter-
utro agente alterius actio contra furem tollatur.

7 *ULPIANUS libro vicensimo octavo ad edictum*
Unde quaeritur, si alter furti egerit, an ipse solus
debeat commodati conveniri. et ait Celsus, si alter
conveniatur qui furti non egit, et paratus sit periculo
suo conveniri[5] alterum qui furti agendo lucrum sen-
sit ex re commodata, debere eum audiri et absolvi.
1 Sed si legis Aquiliae adversus socium eius habuit
commodator actionem, videndum erit, ne cedere de-
beat, si forte damnum dedit alter, quod hic qui con-
venitur commodati actione sarcire compellitur: nam
et si adversus ipsum habuit Aquiliae actionem com-
modator, aequissimum est, ut commodati agendo re-
mittat actionem: nisi forte quis dixerit agendo eum
e lege Aquilia hoc minus consecuturum, quam ex
causa commodati consecutus est: quod videtur ha-
bere rationem.

8 *POMPONIUS libro quinto ad Sabinum* Rei com-
modatae et possessionem et proprietatem retinemus:

9 *ULPIANUS libro secundo ad edictum* nemo enim
commodando[6] rem facit eius cui commodat.

10 *IDEM libro vicensimo nono ad Sabinum* Eum,
qui rem commodatam accepit, si in eam rem usus
est in quam accepit, nihil praestare, si eam in nulla
parte culpa sua deteriorem fecit, verum est: nam si
1 culpa eius[7] fecit deteriorem, tenebitur. Si rem
inspectori dedi, an similis sit ei cui commodata res
est, quaeritur. et si quidem mea causa dedi, dum
volo pretium exquirere, dolum mihi tantum praesta-
bit: si sui, et custodiam: et ideo furti habebit actio-
nem. sed et si dum refertur periit, si quidem ego
mandaveram per quem remitteret, periculum meum
erit: si vero ipse cui voluit commisit, aeque culpam
mihi praestabit, si sui causa accepit,

11 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* qui non tam
idoneum hominem elegerit, ut recte id perferri possit:

12 *ULPIANUS libro vicensimo nono ad Sabinum*
1 si mei causa, dolum tantum. Commodatam rem
missus qui repeteret cum recepisset, aufugit. si do-
minus ei dari iusserat, domino perit: si commonendi
causa miserat ut referretur res commodata, ei qui
commodatus[8] est.

13 *POMPONIUS libro undecimo ad Sabinum* Is qui
commodatum accepit si non apparentis rei nomine
commodati condemnetur, cavendum ei est, ut reper-
1 tam dominus ei praestet. Si quem quaestum fecit
is qui experiendum quid accepit, veluti si iumenta
fuerint eaque locata sint, id ipsum praestabit[9] qui
experiundum dedit: neque enim ante eam rem quae-
stui cuique esse oportet, priusquam periculo eius sit.
2 Si libero homini, qui mihi bona fide serviebat,
quasi servo rem commodavero, videamus, an habeam
commodati actionem. nam et Celsus filius[10] aiebat,
si iussissem eum aliquid facere, vel mandati cum eo
vel praescriptis verbis experiri me posse: idem ergo[11]
et in commodato erit dicendum. nec obstat, quod
non hac mente cum eo, qui liber bona fide nobis
serviret, contraheremus quasi eum obligatum habi-
turi: plerumque enim id accidit, ut extra id quod
ageretur tacita obligatio nascatur, veluti cum per
errorem indebitum solvendi causa datur.

14 *ULPIANUS libro quadragensimo octavo ad Sa-
binum* Si servus meus rem meam tibi scienti nolle
me tibi commodari commodaverit, et commodati et
furti nascitur actio et praeterea condictio ex causa
furtiva.

15 *PAULUS libro vicensimo nono ad edictum* Com-
modare possumus etiam alienam rem, quam possideu-
mus, tametsi scientes alienam possidemus,

16 *MARCELLUS libro quinto digestorum* ita ut
et[12] si fur vel praedo commodaverit, habeat commo-
dati actionem.

17 *PAULUS libro vicensimo nono ad edictum* In
commodato haec pactio, ne dolus praestetur, rata
1 non est. Contraria commodati actio etiam sine
principali moveri potest, sicut et ceterae quae di-
2 cuntur contrariae. Si ex facto heredis agatur
commodati, in solidum condemnatur, licet ex parte
3 heres est. Sicut autem voluntatis et officii magis
quam necessitatis est commodare, ita modum com-

(1) neque] nec si *scr.* (2) alittere *F* (3) cart. ait *del.* F^2 (4) scribit F^2 (4a) tenear *F* (5) convenire F^2 (6) acommodando *F* (7) eius *del.* (8) cui commodatum *scr. fere ut D. Gothofredus* (9) ei *ins. Hal.* (10) ofilius F^2 (11) ergo *del.* F^2 (12) et *del.* F^2

modati finemque praescribere eius est qui beneficium
tribuit. cum autem id fecit, id est postquam commo-
davit, tunc finem praescribere et retro agere atque
intempestive usum commodatae rei auferre non offi-
cium tantum impedit, sed et suscepta obligatio inter
dandum accipiendumque. geritur enim negotium in-
vicem et ideo invicem propositae sunt actiones, ut
appareat, quod principio beneficii ac nudae volun-
tatis fuerat, converti in mutuas praestationes actio-
nesque civiles. ut accidit in eo, qui absentis negotia
gerere inchoavit: neque enim impune peritura de-
seret: suscepisset enim fortassis alius, si is non
coepisset: voluntatis est enim suscipere mandatum,
necessitatis consummare. igitur si pugillares mihi
commodasti, ut debitor mihi caveret, non recte facies
importune repetendo: nam si negasses, vel emissem
vel testes adhibuissem. idemque est, si ad fulcien-
dam insulam tigna commodasti, deinde protraxisti, aut
etiam sciens vitiosa commodaveris: adiuvari quippe
nos, non decipi beneficio oportet. ex quibus causis
etiam contrarium iudicium utile esse dicendum est.
4 Duabus rebus commodatis recte de altera com-
modati agi posse Vivianus scripsit: quod ita videri
verum, si separatae sint, Pomponius scripsit: nam
eum qui carrucam puta vel lecticam commodavit,
5 non recte acturum de singulis partibus. Rem
commodatam perdidi et pro ea pretium dedi, deinde
res in potestate tua venit: Labeo ait contrario iu-
dicio aut rem mihi praestare te debere aut quod a
me accepisti reddere.

18 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* In
rebus commodatis talis diligentia praestanda est, qua-
lem quisque diligentissimus pater familias suis rebus
adhibet, ita ut tantum eos casus non praestet, qui-
bus resisti non possit, veluti mortes [1] servorum quae
sine dolo et culpa eius accidunt, latronum hostiumve
incursus, piratarum insidias, naufragium, incendium,
fugas servorum qui custodiri non solent. quod autem
de latronibus et piratis et naufragio diximus, ita sci-
licet accipiemus, si in hoc commodata sit alicui res,
ut eam rem peregre secum ferat: alioquin si cui
ideo argentum commodaverim, quod is amicos ad
cenam invitaturum se diceret, et id peregre secum
portaverit, sine ulla dubitatione etiam piratarum et
latronum et naufragii casum praestare debet. haec
ita, si dumtaxat accipientis gratia commodata sit res.
at si utriusque, veluti si communem amicum ad ce-
nam invitaverimus tuque eius rei curam suscepisses
et ego tibi argentum commodaverim, scriptum quidem
apud quosdam invenio, quasi dolum tantum praestare
debeas: sed videndum est, ne et culpa praestanda
sit, ut ita culpae fiat aestimatio, sicut in rebus pignori
1 datis et dotalibus aestimari solet. Sive autem
pignus sive commodata res sive deposita deterior ab
eo qui acceperit facta sit, non solum istae sunt ac-
tiones, de quibus loquimur, verum etiam legis Aqui-
liae: sed si qua earum actum fuerit, aliae tolluntur.
2 Possunt iustae causae intervenire, ex quibus cum
eo qui commodasset agi deberet: veluti de impensis
in valetudinem servi factis quaeve post fugam requi-
rendi reducendique eius causa factae essent: nam
cibariorum impensae naturali scilicet ratione ad eum
pertinent, qui utendum accepisset. sed et id, quod
de impensis valetudinis aut fugae diximus, ad maio-
res impensas pertinere debet: modica enim impendia
verius est, ut sicuti cibariorum ad eundem pertineant.
3 Item qui sciens vasa vitiosa commodavit, si ibi
infusum vinum vel oleum corruptum effusumve est,
4 condemnandus eo nomine est. Quod autem con-
trario iudicio consequi quisque potest, id etiam recto
iudicio, quo cum eo agitur, potest salvum habere
iure pensationis. sed fieri potest, ut amplius esset,
quod invicem aliquem consequi oporteat, aut [2] iudex
pensationis rationem non habeat, aut ideo de resti-
tuenda re cum eo non agatur, quia ea res casu inter-
cidit aut sine iudice restituta est: dicemus necessa-
riam esse contrariam actionem.

19 *Iulianus libro primo digestorum* [3] Ad eos, qui
servandum aliquid conducunt aut utendum accipiunt,
damnum iniuria ab alio datum non pertinere procul
dubio est: qua enim cura aut diligentia consequi
possumus, ne aliquis damnum nobis iniuria det?

20 *Idem libro tertio ad Urseium Ferocem* Ar-
gentum commodatum si tam idoneo servo meo tradi-
dissem ad te perferendum, ut non debuerit quis aesti-
mare futurum, ut a quibusdam malis hominibus de-
ciperetur, tuum, non meum detrimentum erit, si id
mali homines intercepissent.

21 *Africanus libro octavo quaestionum* Rem mihi
commodasti: eandem subripuisti: deinde cum commo-
dati ageres nec a te scirem esse subreptam, iudex
me condemnavit et solvi: postea comperi a te esse
subreptam: quaesitum est, quae mihi tecum actio
sit. respondit [4] furti quidem non esse, sed commo-
1 dati contrarium iudicium utile mihi fore. In exer-
citu contubernalibus vasa utenda communi periculo
dedi ac deinde meus servus subreptis his ad hostes
profugit [5] et postea sine vasis receptus est. habitu-
rum me commodati actionem cum contubernalibus
constat pro cuiusque parte: sed et illi mecum furti
servi nomine agere possunt, quando et noxa caput
sequitur. et si tibi rem periculo tuo utendam com-
modavero eaque a servo meo subripiatur, agere me-
cum furti possis servi nomine.

22 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum*
Si servus, quem tibi commodaverim, furtum fecerit,
utrum sufficiat contraria commodati actio (quemad-
modum competit, si quid in curationem servi impen-
disti) an furti agendum sit, quaeritur. et furti qui-
dem noxalem habere qui commodatum rogavit procul
dubio est, contraria autem commodati tunc eum te-
neri [6], cum sciens talem esse servum ignoranti com-
modavit.

23 *Pomponius libro vicensimo primo ad Quintum
Mucium* Si commodavero tibi equum, quo utereris
usque ad certum locum, si nulla culpa tua inter-
veniente in ipso itinere deterior equus factus sit, non
teneris commodati: nam ego in culpa ero, qui in
tam longum iter commodavi, qui eum laborem susti-
nere non potuit.

VII [7].

DE PIGNERATICIA ACTIONE VEL CONTRA.

1 *Ulpianus libro quadragensimo ad Sabinum*
Pignus contrahitur non sola traditione, sed etiam
1 nuda conventione, etsi non traditum est. Si igi-
tur contractum sit pignus nuda conventione, videa-
mus, an, si quis aurum ostenderit quasi pignori da-
turus et aes dederit, obligaverit aurum pignori: et
consequens est ut aurum obligetur, non autem aes,
2 quia in hoc non consenserint [8]. Si quis tamen,
cum aes pignori daret, adfirmavit hoc aurum esse et
ita pignori dederit, videndum erit, an aes pignori
obligaverit et numquid, quia in corpus consensum
est, pignori esse videatur: quod magis est. tenebitur
tamen pigneraticia contraria actione qui dedit, prae-
ter stellionatum quem fecit.

2 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si debitor
rem pignori datam vendidit et tradidit tuque ei num-
mos credidisti, quos ille solvit ei creditori cui pignus
dederat, tibique cum eo convenit, ut ea res, quam
iam vendiderat, pignori tibi esset, nihil te egisse con-
stat, quia rem alienam pignori acceperis: ea enim
ratione emptorem pignus liberatum habere coepisse
neque ad rem pertinuisse, quod tua pecunia pignus
sit liberatum.

3 *Idem libro octavo decimo ad Sabinum* Si quasi

(1) mortis *F* (2) ut *F*[1] (3) = *Ulp. D.* 19, 2, 41 (4) respondi *F*[2] (5) profugisset *FS* (6) qui commodavit *ins.*

(7) *Sab.* 1...6. 8...22. 24...35; *Ed.* 36...39; *Pap.* 7. 23. 40...42; *App.* 43. — *Bas.* 25, 1. — *Cf. Cod.* 4, 24 (8) consenserunt *Hal.*

recepturus a debitore tuo comminus pecuniam reddidisti ei pignus isque per fenestram id misit excepturo eo, quem de industria ad id posuerit, Labeo ait furti te agere cum debitore posse et ad exhibendum: et, si agente te contraria pigneraticia excipiat debitor de pignore sibi reddito, replicabitur de dolo et fraude, per quam nec redditum[1], sed per fallaciam ablatum id intellegitur.

4 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Si convenit de distrahendo pignore sive ab initio sive postea, non tantum venditio valet, verum incipit emptor dominium rei habere. sed etsi non convenerit de distrahendo pignore, hoc tamen iure utimur, ut liceat distrahere, si modo non convenit, ne liceat. ubi vero convenit, ne distraheretur, creditor, si distraxerit, furti obligatur[2], nisi ei ter fuerit denuntiatum ut solvat et cessaverit.

5 *Pomponius libro nono decimo*[3] *ad Sabinum* Idque iuris est, sive omnino fuerint pacti, ne veneat, sive in summa aut condicione aut loco contra pactionem factum sit.

6 *Idem libro trigensimo quinto ad Sabinum* Quamvis convenerit, ut fundum pigneraticium tibi vendere liceret, nihilo magis cogendus es vendere, licet solvendo non sit is qui pignus dederit, quia tua causa id caveatur. sed Atilicinus ex causa cogendum creditorem esse ad vendendum dicit: quid enim si multo minus sit quod debeatur et hodie pluris venire possit pignus quam postea? melius autem est dici eum, qui dederit pignus, posse vendere et accepta pecunia solvere id quod debeatur, ita tamen, ut creditor necessitatem habeat ostendere rem pigneratam, si mobilis sit, prius idonea cautela a debitore pro indemnitate ei praestanda. invitum enim creditorem
1 cogi vendere satis inhumanum est. Si creditor pluris fundum pigneratum vendiderit, si id faeneret, usuram eius pecuniae praestare debet ei qui dederit pignus: sed et si ipse usus sit ea pecunia, usuram praestari oportet. quod si eam depositam habuerit, usuras non debet.

7 *Paulus libro secundo sententiarum* Si autem tardius superfluum restituat creditor id quod apud eum depositum est, ex mora etiam usuras debitori hoc nomine praestare cogendus est.

8 *Pomponius libro tricensimo quinto ad Sabinum* Si necessarias impensas fecerim in servum aut in fundum, quem pignoris causa acceperim, non tantum retentionem, sed etiam contrariam pigneraticiam actionem habebo: finge enim medicis, cum aegrotaret servus, dedisse me pecuniam et eum decessisse, item insulam fulsisse vel refecisse et postea deustam esse,
1 nec habere quod possem retinere. Si pignori plura mancipia data sint, et quaedam certis pretiis ita vendiderit creditor ut evictionem eorum praestaret, et creditum suum habeat, reliqua mancipia potest retinere, donec ei caveatur, quod evictionis no-
2 mine promiserit, indemnem eum futurum. Si unus ex heredibus debitoris portionem suam solverit, tamen tota res pignori data venire poterit, quemadmodum
3 si ipse debitor portionem solvisset. Si annua bima trima die triginta stipulatus acceperim pignus pactusque sim, ut nisi sua quaque die pecunia soluta esset, vendere eam[4] mihi liceret, placet, antequam omnium pensionum dies veniret, non posse me pignus vendere, quia eis verbis omnes pensiones demonstrarentur: nec verum est sua quaque die non solutam pecuniam, antequam omnes dies venirent. sed omnibus pensionibus praeteritis, etiamsi una portio soluta non sit, pignus potest venire. sed si ita scriptum sit: 'si 'qua pecunia sua die soluta non erit', statim com-
4 petit ei pacti conventio. De vendendo pignore in rem pactio concipienda est, ut omnes contineantur: sed et si creditoris dumtaxat persona fuerit comprehensa, etiam heres eius iure vendet, si nihil
5 in contrarium actum est[5]. Cum pignus ex pactione venire potest, non solum ob sortem non solutam venire poterit, sed ob cetera quoque, veluti usuras et quae in id impensa sunt.

9 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Si rem alienam mihi debitor pignori dedit aut malitiose in pignore versatus sit, dicendum est locum habere
1 contrarium iudicium. Non tantum autem ob pecuniam, sed et ob aliam causam pignus dari potest, veluti si quis pignus alicui dederit, ut pro se
2 fideiubeat. Proprie pignus dicimus, quod ad creditorem transit, hypothecam, cum non transit nec
3 possessio ad creditorem. Omnis pecunia exsoluta esse debet aut eo nomine satisfactum esse, ut nascatur pigneraticia actio. satisfactum autem accipimus, quemadmodum voluit creditor, licet non sit solutum: sive aliis pignoribus sibi caveri voluit, ut ab hoc recedat, sive fideiussoribus sive reo dato sive pretio aliquo vel nuda conventione nascitur pigneraticia actio. et generaliter dicendum erit, quotiens recedere voluit creditor a pignore, videri ei satisfactum, si ut ipse voluit sibi cavit, licet in hoc deceptus sit.
4 Is quoque, qui rem alienam pignori dedit, soluta
5 pecunia potest pigneraticia experiri. Qui ante solutionem egit pigneraticia, licet non recte egit, tamen, si offerat in iudicio pecuniam, debet rem pigneratam et quod sua interest consequi.

10 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Quod si non solvere, sed alia ratione satisfacere paratus est, forte si expromissorem dare vult, nihil ei prodest.

11 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Solutum non videtur, si lis contestata cum debitore sit de ipso debito vel si fideiussor conventus fuerit.
1 Novata autem debiti obligatio pignus peremit, nisi
2 convenit, ut pignus repetatur. Si quasi daturus tibi pecuniam pignus accepero nec dedero, pigneraticia actione tenebor et nulla solutione facta: idemque et si accepto lata sit pecunia, vel condicio defecit, ob quam pignus contractum est, vel si pactum, cui standum est, de pecunia non petenda factum est.
3 Si in sortem dumtaxat vel in usuras obstrictum est pignus, eo soluto propter quod obligatum est locum habet pigneraticia. sive autem usurae in stipulatum sint deductae sive non, si tamen pignus et in eas obligatum fuit, quamdiu quid ex his debetur, pigneraticia cessabit. alia causa est earum, quas quis supra licitum modum promisit: nam hae penitus illi-
4 citae sunt. Si creditori plures heredes exstiterint et uni ex his pars eius solvatur, non debent ceteri heredes creditoris iniuria adfici, sed possunt totum fundum vendere oblato debitori eo, quod coheredi eorum solvit: quae sententia non est sine ratione.
5 Solutam autem pecuniam accipiendum non solum, si ipsi, cui obligata res est, sed et si alii sit soluta voluntate eius, vel ei cui heres exstitit, vel procuratori eius, vel servo pecuniis exigendis praeposito. unde si domum conduxeris et eius partem mihi locaveris egoque locatori tuo pensionem solvero, pigneraticia adversus te potero experiri (nam Iulianus scribit solvi ei posse): et si partem tibi, partem ei solvero, tantundem erit dicendum. plane in eam dumtaxat summam invecta mea et illata tenebuntur, in quam cenaculum conduxi: non enim credibile est hoc convenisse, ut ad universam pensionem insulae frivola mea tenebuntur[6]. videtur autem tacite et cum domino aedium hoc convenisse, ut non pactio cena-
6 cularii proficiat domino, sed sua propria. Per liberam autem personam pignoris obligatio nobis non adquiritur, adeo ut ne per procuratorem plerumque vel tutorem adquiratur: et ideo ipsi actione pigneraticia convenientur. sed nec mutat, quod constitutum est ab imperatore nostro posse per liberam personam possessionem adquiri: nam hoc eo pertinebit, ut possimus pignoris nobis obligati possessionem per procuratorem vel tutorem adprehendere, ipsam autem obligationem libera persona nobis non semper ad-

(1) *sic S cum Graecis*, nec creditum *F* (2) debitori *ins.* (3) undecimo nono (un *deletum*) *F* (4) rem *ins. Hal* (5) esset F^2 (6) teneantur *scr.*

7 quiret. Sed si procurator meus vel tutor rem pignori dederit, ipse agere pigneraticia poterit: quod in procuratore ita procedit, si ei mandatum fuerit[1] pignori dare

12 *GAIUS libro nono ad edictum provinciale* vel universorum bonorum administratio ei permissa est ab eo, qui sub pignoribus solebat mutuas pecunias accipere.

13 *ULPIANUS libro trigensimo[2] octavo ad edictum* Si, cum venderet creditor pignus, convenerit inter ipsum et emptorem, ut, si solverit debitor pecuniam pretii emptori, liceret ei recipere rem suam, scripsit Iulianus et est rescriptum ob hanc conventionem pigneraticiis actionibus teneri creditorem, ut debitori mandet ex vendito actionem adversus emptorem. sed et ipse debitor aut vindicare rem poterit aut in fac-
1 tum actione adversus emptorem agere. Venit autem in hac actione et dolus et culpa, ut in commodato: venit et custodia: vis maior non venit.

14 *PAULUS libro vicensimo nono ad edictum* Ea igitur, quae diligens pater familias in suis rebus praestare solet, a creditore exiguntur.

15 *ULPIANUS libro vicensimo octavo ad edictum* Creditor cum pignus reddit, de dolo debet debitori repromittere: et si praedium fuit pigneratum, et de iure eius repromittendum est, ne forte servitutes cessante uti creditore amissae sint.

16 *PAULUS libro vicensimo nono ad edictum* Tutor lege non refragante si dederit rem pupilli pignori, tuendum erit, scilicet si in rem pupilli pecuniam accipiat. idem est et in curatore adulescentis vel fu-
1 riosi. Contrariam pigneraticiam creditori actionem competere certum est: proinde si rem alienam vel alii pigneratam vel in publicum obligatam dedit, tenebitur, quamvis et stellionatus crimen committat. sed utrum ita demum, si scit, an et si ignoravit? et quantum ad crimen pertinet, excusat ignorantia: quantum ad contrarium iudicium, ignorantia eum non excusat, ut Marcellus libro sexto digestorum scribit. sed si sciens creditor accipiat vel alienum vel obligatum vel morbosum, contrarium ei non competit.
2 Etiam vectigale praedium pignori dari potest: sed et superficiarium, quia hodie utiles actiones superficiariis dantur.

17 *MARCIANUS libro singulari ad formulam hypothecariam* Sane divi Severus et Antoninus rescripserunt ut[3] sine deminutione mercedis soli obligabitur.

18 *PAULUS libro vicensimo nono ad edictum* Si convenerit, ut nomen debitoris mei pignori tibi sit, tuenda est a praetore haec conventio, ut et te in exigenda pecunia et debitorem adversus me, si cum eo experiar, tueatur. ergo si id nomen pecuniarium fuerit, exactam pecuniam tecum pensabis, si vero corporis alicuius, id quod acceperis erit tibi pignoris
1 loco. Si nuda proprietas pignori data sit, usus fructus, qui postea adcreverit, pignori erit[4]: eadem
2 causa est alluvionis. Si fundus pigneratus venierit, manere causam pignoris, quia cum sua causa fundus transeat: sicut[5] in partu ancillae, qui post
3 venditionem natus sit. Si quis caverit, ut silva sibi pignori esset, navem ex ea materia factam non esse pignori[6] Cassius ait, quia aliud sit materia, aliud navis: et ideo nominatim in dando pignore adiciendum esse ait: 'quaeque ex[7] silva facta natave sint'.
4 Servus rem peculiarem si pignori dederit, tuendum[8] est, si liberam peculii administrationem habuit: nam et alienare eas res potest.

19 *MARCIANUS libro singulari ad formulam hypothecariam* Eadem et de filio familias dicta intellegemus.

20 *PAULUS libro vicensimo nono[9] ad edictum* Aliena res pignori dari voluntate domini potest: sed et si ignorante eo data sit et ratum habuerit, pignus vale-
1 bit. Si pluribus res simul pignori detur, aequalis
2 omnium causa est. Si per creditorem stetit, quo
3 minus ei solvatur, recte agitur pigneraticia. Interdum etsi soluta sit pecunia, tamen pigneraticia actio inhibenda est, veluti si creditor pignus suum emerit a debitore.

21 *IDEM libro sexto brevium[10]* Domo pignori data et area eius tenebitur: est enim pars eius. et contra ius soli sequetur aedificium.

22 *ULPIANUS libro trigensimo ad edictum* Si pignore subrepto furti egerit creditor, totum, quidquid percepit, debito eum imputare Papinianus confitetur, et est verum, etiamsi culpa creditoris furtum factum sit. multo magis hoc erit dicendum in eo, quod ex condictione consecutus est. sed quod ipse debitor furti actione praestitit creditori vel condictione, an debito sit imputandum videamus: et quidem non oportere id ei restitui, quod ipse ex furti actione praestitit, peraeque relatum est et traditum, et ita
1 Papinianus libro nono quaestionum ait[11]. Idem Papinianus ait et si metus causa servum pigneratum debitori tradiderit, quem bona fide pignori acceperat: nam si egerit quod metus causa factum est et quadruplum sit consecutus, nihil neque restituet ex
2 eo quod consecutus est nec debito imputabit. Si praedo rem pignori dederit, competit ei et de fructibus pigneraticia actio, quamvis ipse fructus suos non faciet (a praedone enim fructus et vindicari extantes possunt et consumpti condici): proderit igitur ei,
3 quod creditor bona fide possessor fuit. Si post distractum pignus debitor, qui precario rogavit vel conduxit pignus, possessionem non restituat, contra-
4 rio iudicio tenetur. Si creditor, cum venderet pignus, duplam promisit (nam usu hoc evenerat et conventus ob evictionem erat et condemnatus), an haberet regressum pigneraticiae contrariae actionis? et potest dici esse regressum, si modo sine dolo et culpa sic vendidit et ut pater familias diligens id gessit: si vero nullum emolumentum talis venditio attulit, sed tanti venderet[12], quanto vendere potuit, etiamsi haec non promisit, regressum non habere:

23 *TRYPHONINUS libro octavo disputationum* nec enim amplius a debitore quam debiti summa[13] consequi poterit. sed si stipulatio usurarum fuerat et post quinquennium forte, quam pretium ex re obligata[14] victus eam emptori restituit, etiam medii temporis usuras a debitore petere potest, quia nihil ei solutum esse, ut auferri non possit, palam factum est: sed si simplum praestitit, doli exceptione repellendus erit ab usurarum petitione, quia habuit usum pecuniae pretii, quod ab emptore acceperat.

24 *ULPIANUS libro trigensimo ad edictum* Eleganter apud me quaesitum est, si impetrasset creditor a Caesare, ut pignus possideret idque evictum esset, an habeat contrariam pigneraticiam. et videtur finita esse pignoris obligatio et a contractu recessum. immo utilis ex empto accommodata est, quemadmodum si pro soluto ei res data fuerit, ut in quantitatem debiti ei satisfiat vel in quantum eius intersit, et compensationem habere potest creditor, si forte pigneraticia vel ex alia causa cum eo age-
1 tur. Qui reprobos nummos solvit creditori, an habet pigneraticiam actionem quasi soluta pecunia, quaeritur: et constat neque pigneraticia eum agere neque liberari posse, quia reproba[15] pecunia non liberat solventem, reprobis videlicet nummis redden-
2 dis. Si vendiderit quidem creditor pignus pluris quam debitum erat, nondum autem pretium ab emptore exegerit, an pigneraticio iudicio conveniri possit ad superfluum reddendum, an vero vel exspectare debeat[16], quoad emptor solvat, vel suscipere actiones adversus emptorem? et arbitror non esse urguendum ad solutionem creditorem, sed aut exspec-

(1) fuit F^2 (2) vicensimo *Labittus* (3) ut divi S. et A. rescripserunt *edd.* (4) cedit *dett.* (5) sicut] secus *Faber* (6) pignoris *F* (7) ea *ins.* (8) tuendus F^3 (9) nono vicensimo *F* (10) brevis edicti F^2

(11) = *Papinianus D.* 47, 2, 79 (12) vendiderit *scr.* (13) summam *scr.* (14) consecutus est, duplae iudicio suscepto de re obligata *ins.* (15) *sic S*, proba *F* (16) debitor *ins.*

tare debere debitorem aut, si non exspectat, mandandas ei actiones adversus emptorem periculo tamen venditoris. quod si accepit iam pecuniam, superfluum
3 reddit. In pigneraticio iudicio venit et si res pignori datas male tractavit creditor vel servos debilitavit. plane si pro maleficiis suis coercuit vel vinxit vel optulit praefecturae vel praesidi, dicendum est pigneraticia creditorem non teneri. quare si prostituit ancillam vel aliud improbatum facere coegit, ilico pignus ancillae solvitur.

25 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Si servos pigneratos artificiis instruxit creditor, si quidem iam imbutos vel voluntate debitoris, erit actio contraria: si vero nihil horum intercessit, si quidem artificiis necessariis, erit actio contraria, non tamen sic, ut cogatur servis carere pro quantitate sumptuum debitor. sicut enim neglegere creditorem[1] dolus et culpa quam praestat non patitur, ita nec talem efficere rem pigneratam, ut gravis sit debitori ad reciperandum: puta saltum grandem pignori datum ab homine, qui vix luere potest, nedum excolere, tu acceptum pignori excoluisti sic, ut magni pretii faceres. alioquin non est aequum aut quaerere me alios creditores aut cogi distrahere quod velim receptum aut tibi paenuria coactum derelinquere. medie igitur haec a iudice erunt dispicienda, ut neque delicatus debitor neque onerosus creditor audiatur.

26 *Idem libro tertio disputationum* Non est mirum, si ex quacumque causa magistratus in possessionem aliquem miserit, pignus constitui, cum testamento quoque pignus constitui posse imperator noster[2] cum
1 patre saepissime rescripsit. Sciendum est, ubi iussu magistratus pignus constituitur, non alias constitui, nisi ventum fuerit in possessionem.

27 *Idem libro sexto opinionum* Petenti mutuam pecuniam creditori, cum prae manu debitor non haberet, species auri dedit, ut pignori apud alium creditorem poneret. si iam solutione liberatas receptasque eas is qui susceperat tenet, exhibere iubendus est: quod si etiamnunc apud creditorem creditoris sunt, voluntate domini nexae videntur, sed ut liberatae tradantur, domino earum propria actio adversus suum creditorem competit.

28 *Iulianus libro undecimo digestorum* Si creditor, qui rem pignori acceperat, amissa eius possessione Serviana actione petierit et litis aestimationem consecutus sit, postea debitor eandem rem petens exceptione summovetur, nisi offerat ei debitor[3], quod
1 pro eo solutum est. Si servus pro peculiari nomine pignus acceperit, actio pigneraticia adversus dominum debitori competit.

29 *Idem libro quadragensimo quarto digestorum* Si rem alienam bona fide emeris et mihi pignori dederis ac precario rogaveris, deinde me dominus heredem instituerit, desinit[4] pignus esse et sola precarii rogatio supererit: idcirco usucapio tua interpellabitur.

30 *Paulus libro quinto epitomarum Alfeni Vari digestorum* Qui ratiario crediderat, cum ad diem pecunia non solveretur, ratem in flumine sua auctoritate detinuit: postea flumen crevit et ratem abstulit. si invito ratiario retinuisset, eius periculo ratem fuisse respondit: sed si debitor sua voluntate concessisset, ut retineret, culpam dumtaxat ei praestandam, non vim maiorem.

31 *Africanus libro octavo quaestionum* Si servus pignori datus creditori furtum faciat, liberum est debitori servum pro noxae deditione relinquere: quod si sciens furem pignori mihi dederit, etsi paratus fuerit pro noxae dedito apud me relinquere, nihilo minus habiturum me pigneraticiam actionem, ut indemnem me praestet. eadem servanda esse Iulianus ait etiam cum depositus vel commodatus servus furtum faciat.

32 *Marcianus libro quarto regularum* Cum debitore, qui alienam rem pignori dedit, potest creditor contraria pigneraticia agere, etsi solvendo debitor sit.

33 *Idem libro singulari ad formulam hypothecariam* Si pecuniam debitor solverit, potest pigneraticia actione uti ad reciperandam ἀντίχρησιν: nam cum pignus sit, hoc verbo poterit uti.

34 *Marcellus libro singulari responsorum* Titius cum credidisset pecuniam Sempronio et ob eam pignus accepisset futurumque esset, ut distraheret eam[5] creditor, quia pecunia non solveretur, petit a creditore[6], ut fundum certo pretio emptum haberet[7] et cum impetrasset, epistulam, qua se vendidisse fundum creditori significaret, emisit: quaero, an hanc venditionem debitor revocare possit offerendo sortem et usuras quae debentur. Marcellus respondit secundum ea, quae proposita essent, revocare non posse.

35 *Florentinus libro octavo institutionum* Cum et sortis nomine et usurarum aliquid debetur ab eo, qui sub pignoribus pecuniam debet, quidquid ex venditione pignorum recipiatur, primum usuris, quas iam tunc deberi constat, deinde si quid superest sorti accepto ferendum est: nec audiendus est debitor, si, cum parum idoneum se esse sciat, eligit, quo nomine
1 exonerari pignus suum malit. Pignus manente proprietate debitoris solam possessionem transfert ad creditorem: potest tamen et precario et pro conducto debitor re sua uti.

36 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si quis in pignore pro auro aes subiecisset creditori, qualiter teneatur, quaesitum est. in qua specie rectissime Sabinus scribit, si quidem dato auro aes subiecisset, furti teneri: quod si in dando aes subiecisset, turpiter fecisse, non furem esse. sed et hic puto pigneraticium iudicium locum habere, et ita Pomponius scribit. sed et extra ordinem stellionatus nomine
1 plectetur, ut est saepissime rescriptum. Sed et si quis rem alienam mihi pignori dederit sciens prudensque vel si quis alii obligatam mihi obligavit nec me de hoc certioraverit, eodem crimine plectetur. plane si ea res ampla est et ad modicum aeris fuerit pignerata, dici debebit cessare non solum stellionatus crimen, sed etiam pigneraticiam et de dolo actionem, quasi in nullo captus sit, qui pignori secundo loco accepit.

37 *Paulus libro quinto ad Plautium* Si pignus mihi traditum locassem domino, per locationem retineo possessionem, quia antequam conduceret debitor, non fuerit eius possessio, cum[8] et animus mihi retinendi sit et conducenti non sit animus possessionem apiscendi.

38 *Modestinus libro primo differentiarum* Pupillo capienti pignus propter metum pigneraticiae actionis necessaria est tutoris auctoritas.

39 *Idem libro quarto responsorum* Gaius Seius ob pecuniam mutuam fundum suum Lucio Titio pignori dedit: postea pactum inter eos factum est, ut creditor pignus suum in conpensationem pecuniae suae certo tempore possideret: verum ante expletum tempus creditor cum suprema sua ordinaret, testamento cavit, ut alter ex filiis suis haberet eum fundum et addidit 'quem de Lucio Titio emi', cum non emisset: hoc testamentum inter ceteros signavit et Gaius Seius, qui fuit debitor. quaero, an ex hoc quod signavit praeiudicium aliquod sibi fecerit, cum nullum instrumentum venditionis proferatur, sed solum pactum, ut creditor certi temporis fructus caperet. Herennius Modestinus respondit contractui pignoris non obesse, quod debitor testamentum creditoris, in quo se emisse pignus expressit, signasse proponitur.

40 *Papinianus libro tertio responsorum* Debitor a creditore pignus quod dedit frustra emit, cum rei suae nulla emptio sit: nec si minoris emerit et pignus petat aut dominium vindicet, ei non totum debitum

(1) rem *ins.* (2) *sic* F^3, nostre F^1 (3) debitor] qui dedit *scr.* (4) desinet F^2 (5) rem *ins.* (6) a creditore] ab eo debitor *scr.* (7) haberem *F* (8) cum *del.*

offerenti creditor possessionem restituere cogetur.
1 Debitoris filius, qui manet in patris potestate, frustra pignus a creditore patris peculiaribus nummis comparat: et ideo si patronus debitoris contra tabulas eius possessionem acceperit, dominii partem optinebit: nam pecunia, quam filius ex re patris in
2 pretium dedit, pignus liberatur. Soluta pecunia creditor possessionem pignoris, quae corporalis apud eum fuit, restituere debet nec quicquam amplius praestare cogitur[1]. itaque si medio tempore pignus creditor pignori dederit, domino solvente pecuniam quam debuit secundi pignoris neque persecutio dabitur neque retentio relinquetur.

41 *Paulus libro tertio quaestionum* Rem alienam pignori dedisti, deinde dominus rei eius esse coepisti: datur utilis actio pigneraticia creditori. non est idem dicendum, si ego Titio, qui rem meam obligaverat sine mea voluntate, heres extitero: hoc enim modo pignoris persecutio concedenda non est creditori, nec utique sufficit ad competendam utilem pigneraticiam actionem eundem esse dominum, qui etiam pecuniam debet. sed si convenisset de pignore, ut ex suo mendacio arguatur, improbe resistit, quo minus utilis actio moveatur.

42 *Papinianus libro tertio responsorum* Creditor iudicio, quod de pignore dato proponitur, ut superfluum pretii cum usuris restituat, iure cogitur, nec audiendus erit, si velit emptorem delegare, cum in venditione, quae fit ex facto[2], suum creditor negotium gerat.

43 *Scaevola libro quinto digestorum* Locum purum pignori creditori obligavit eique instrumentum emptionis tradidit: et cum eum locum inaedificare vellet, mota sibi controversia a vicino de latitudine, quod alias probare non poterat, petit a creditore, ut instrumentum a se traditum auctoritatis exhiberet: quo non exhibente minorem locum aedificavit atque ita damnum passus est. quaesitum est, an, si creditor pecuniam petat vel pignus vindicet, doli exceptione posita iudex huius damni rationem habere debeat. respondit, si operam non dedisset, ut instrumenti facultate subducta debitor caperetur, posse debitorem pecunia soluta pigneraticia agere: opera autem in eo data tunc et ante pecuniam solutam in
1 id quod interest cum creditore agi. Titius cum[3] pecuniam mutuam accepit a Gaio Seio sub pignore culleorum: istos culleos cum Seius in horreo haberet, missus ex officio annonae centurio culleos ad annonam sustulit ac postea instantia Gaii Seii creditoris reciperati sunt: quaero, intertrituram, quae ex operis facta est, utrum Titius debitor an Seius[4] creditor adgnoscere debeat. respondit secundum ea quae proponerentur ob id, quod eo nomine intertrimenti accidisset, [5]non teneri.

LIBER QUARTUS DECIMUS.

I[6].

DE EXERCITORIA ACTIONE.

1 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Utilitatem huius edicti patere nemo est qui ignoret. nam cum interdum ignari, cuius sint condicionis vel quales, cum magistris propter navigandi necessitatem contrahamus, aequum fuit eum, qui magistrum navi imposuit, teneri, ut tenetur, qui institorem tabernae vel negotio praeposuit, cum sit maior necessitas contrahendi cum magistro quam institore. quippe res patitur, ut de condicione quis institoris dispiciat et sic[7] contrahat: in navis magistro non ita, nam interdum locus tempus non patitur plenius deliberandi
1 consilium. Magistrum navis accipere debemus,
2 cui totius navis cura mandata est. Sed si cum quolibet nautarum sit contractum, non datur actio in exercitorem, quamquam ex delicto cuiusvis eorum, qui navis navigandae causa in nave sint, detur actio in exercitorem: alia enim est contrahendi causa, alia delinquendi, si quidem qui magistrum praeponit, contrahi cum eo permittit, qui nautas adhibet, non contrahi cum eis permittit, sed culpa et dolo carere eos
3 curare debet. Magistri autem imponuntur locandis navibus vel ad merces vel vectoribus conducendis[8] armamentisve emendis: sed etiamsi mercibus emendis vel vendendis fuerit praepositus, etiam hoc
4 nomine obligat exercitorem. Cuius autem condicionis sit magister iste, nihil interest, utrum liber an servus, et utrum exercitoris an alienus: sed nec cuius aetatis sit, intererit, sibi imputaturo qui prae-
5 posuit. Magistrum autem accipimus non solum, quem exercitor praeposuit, sed et eum, quem magister: et hoc consultus Iulianus in ignorante exercitore respondit: ceterum si scit et passus est eum in nave magisterio fungi, ipse eum imposuisse videtur. quae sententia mihi videtur probabilis: omnia enim facta magistri debeo praestare qui eum praeposui[9], alioquin contrahentes decipientur: et facilius hoc in magistro quam institore admittendum propter utilitatem. quid tamen si sic magistrum praeposuit, ne alium ei liceret praeponere? an adhuc Iuliani sententiam admittimus, videndum est: finge enim et nominatim eum prohibuisse, ne Titio magistro utaris. dicendum tamen erit eo usque producendam utilita-
6 tem navigantium. Navem accipere debemus sive marinam sive fluviatilem sive in aliquo stagno naviget
7 sive schedia sit. Non autem ex omni causa praetor dat in exercitorem actionem, sed eius rei nomine, cuius[10] ibi praepositus fuerit, id est si in eam rem praepositus sit, ut puta si ad onus vehendum locatum sit aut aliquas res emerit utiles naviganti vel si quid reficiendae navis causa contractum vel impensum est vel si quid nautae operarum nomine
8 petent. Quid si mutuam pecuniam sumpserit, an eius rei nomine videatur gestum? et Pegasus existimat, si ad usum eius rei, in quam praepositus est, fuerit mutuatus, dandam actionem, quam sententiam puto veram: quid enim si ad armandam instruendamve navem vel nautas exhibendos mutuatus est?
9 Unde quaerit Ofilius, si ad reficiendam navem mutuatus nummos in suos usus converterit, an in exercitorem detur actio. et ait, si hac lege accepit quasi in navem impensurus, mox mutavit voluntatem, teneri exercitorem imputaturum sibi, cur talem praeposuerit: quod si ab initio consilium cepit fraudandi creditoris et hoc specialiter non expresserit, quod ad navis causam accipit, contra esse: quam distinctio-
10 nem Pedius probat. Sed et si in pretiis rerum emptarum fefellit magister, exercitoris erit damnum,

(1) debitor *ins. Ant. Faber* (2) pacto *Cuiacius* (3) cum *del. Hal.* (4) seioius *F* (5) Seium *ins.* (6) *Sab. — Bas.* 53, 1. — *Cf. Cod.* 4, 25 (7) si *F* (8) conducendis *aut del. aut post* vectoribus *ins.* vel nautis (9) *sic S,* praeposuit *F* (10) cui *scr.*

11 non creditoris. Sed si ab alio mutuatus libera-
vit eum, qui in navis refectionem crediderat, puto
etiam huic dandam actionem, quasi in navem credi-
12 derit. Igitur praepositio certam legem dat[1] con-
trahentibus. quare si eum praeposuit navi ad hoc
solum, ut vecturas exigat, non ut locet (quod forte
ipse locaverat), non tenebitur exercitor, si magister
locaverit: vel si ad locandum[2] tantum, non ad exigen-
dum, idem erit dicendum: aut si ad hoc, ut vectori-
bus locet, non ut mercibus navem praestet, vel con-
tra, modum egressus non obligabit exercitorem: sed
et si ut certis mercibus eam locet, praepositus est,
puta legumini, cannabae, ille marmoribus vel alia
materia[3] locavit, dicendum erit non teneri. quaedam
enim naves onerariae, quaedam (ut ipsi dicunt) ἐπι-
βατηγοὶ sunt: et plerosque mandare scio, ne vec-
tores recipiant, et sic, ut certa regione et certo mari
negotietur, ut ecce sunt naves, quae Brundisium a
Cassiopa vel a Dyrrachio vectores traiciunt ad onera
inhabiles, item quaedam fluvii capaces ad mare non
13 sufficientes. Si plures sint magistri non divisis
officiis, quodcumque cum uno gestum erit, obligabit
exercitorem: si divisis, ut alter locando, alter exi-
gendo, pro cuiusque officio obligabitur exercitor.
14 Sed et si[4] sic praeposuit, ut plerumque[5] faciunt,
ne alter sine altero quid gerat, qui contraxit cum
15 uno sibi imputabit. Exercitorem autem eum di-
cimus, ad quem obventiones et reditus omnes per-
veniunt, sive is dominus navis sit sive a domino na-
vem per aversionem conduxit vel ad tempus vel in
16 perpetuum. Parvi autem refert, qui exercet mas-
culus sit an mulier, pater familias an filius familias
vel servus: pupillus autem si navem exerceat, exige-
17 mus tutoris auctoritatem. Est autem nobis electio,
utrum exercitorem an magistrum convenire velimus.
18 Sed ex contrario exercenti navem adversus eos,
qui cum magistro contraxerunt, actio[6] non pollice-
tur, quia non eodem auxilio indigebat, sed aut ex
locato cum magistro, si mercede operam ei exhibet,
aut si gratuitam, mandati agere potest. solent plane
praefecti propter ministerium annonae, item in pro-
vinciis praesides provinciarum extra ordinem eos iu-
19 vare ex contractu magistrorum. Si is, qui navem
exercuerit, in aliena potestate erit eiusque voluntate
navem exercuerit, quod cum magistro eius gestum
erit, in eum, in cuius potestate is erit qui navem
20 exercuerit, iudicium datur. Licet autem datur[7]
actio in eum, cuius in potestate est qui navem exer-
cet, tamen ita demum datur, si voluntate eius exer-
ceat. ideo autem ex voluntate in solidum tenentur
qui habent in potestate exercitorem, quia ad sum-
mam rem publicam navium exercitio pertinet. at in-
stitorum non idem usus est: ea propter in tributum
dumtaxat vocantur, qui contraxerunt cum eo, qui in
merce peculiari sciente domino negotiatur. sed si
sciente dumtaxat, non etiam volente cum magistro
contractum sit, utrum quasi in volentem damus ac-
tionem in solidum an vero exemplo tributoriae dabi-
mus? in re igitur dubia melius est verbis edicti ser-
vire et neque scientiam solam et nudam patris do-
minive in navibus onerare neque in peculiaribus mer-
cibus voluntatem extendere ad solidi obligationem.
et ita videtur et Pomponius significare, si sit in aliena
potestate, si quidem voluntate gerat, in solidum eum
21 obligari, si minus, in peculium. In potestate autem[8]
accipiemus utriusque sexus vel filios vel filias vel ser-
22 vos vel servas. Si tamen servus peculiaris vo-
lente filio familias in cuius peculio erat, vel servo[9]
vicarius eius navem exercuit, pater dominusve, qui
voluntatem non accommodavit, dumtaxat de peculio
tenebitur, sed filius ipse in solidum. plane si volun-
tate domini vel patris exerceant, in solidum tene-
buntur et praeterea et filius, si et ipse voluntatem
23 accommodavit, in solidum erit obligatus. Quam-
quam autem, si cum magistro eius gestum sit, dum-
taxat polliceatur praetor actionem, tamen, ut Iulia-
nus quoque scripsit, etiamsi cum ipso exercitore sit
contractum, pater dominusve in solidum tenebitur.
24 Haec actio ex persona magistri in exercitorem
dabitur, et ideo, si cum utro eorum actum est, cum
altero agi non potest. sed si quid sit solutum, si
quidem a magistro, ipso iure minuitur obligatio: sed
et si ab exercitore, sive suo nomine, id est propter
honorariam obligationem, sive magistri nomine sol-
verit, minuetur obligatio, quoniam et alius pro me
25 solvendo me liberat. Si plures navem exerceant,
cum quolibet eorum in solidum agi potest,

2 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* ne in plures adversarios distringatur[10] qui cum uno contraxerit:

3 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* nec quicquam facere, quotam quisque portionem in nave habeat, eumque qui praestiterit societatis iudicio a ceteris consecuturum.

4 *Ulpianus libro vicensimo nono*[11] *ad edictum*
Si tamen plures per se navem exerceant, pro por-
tionibus exercitionis conveniuntur: neque enim in-
1 vicem sui magistri videntur[12]. Sed si plures
exerceant, unum autem de numero suo magistrum
fecerint, huius nomine in solidum poterunt conveniri.
2 Sed si servus plurium navem exerceat voluntate
eorum, idem placuit quod in pluribus exercitoribus.
plane si unius ex omnibus voluntate exercuit, in so-
lidum ille tenebitur, et ideo puto et in superiore casu
3 in solidum omnes teneri. Si servus sit, qui na-
vem exercuit voluntate domini, et alienatus fuerit,
nihilo minus is qui eum alienavit tenebitur. proinde
et si decesserit servus, tenebitur: nam et magistro
4 defuncto tenebitur. Hae actiones perpetuo et he-
redibus et in heredes dabuntur: proinde et si ser-
vus, qui voluntate domini exercuit, decessit, etiam
post annum dabitur haec actio, quamvis de peculio
ultra annum non detur.

5 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Si
eum, qui in mea potestate sit, magistrum navis ha-
beas, mihi quoque in te competit actio, si quid cum
eo contraxero: idem est, si communis servus nobis
erit. ex locato tamen mecum ages, quod operas servi
mei conduxeris, quia et si cum alio contraxisset,
ageres mecum, ut actiones, quas eo nomine habui,
tibi praestarem, quemadmodum cum libero, si qui-
dem conduxisses, experieris[13]: quod si gratuitae ope-
1 rae fuerint, mandati ages. Item si servus meus
navem exercebit et cum magistro eius contraxero,
nihil obstabit, quo minus adversus magistrum ex-
periar actione, quae mihi vel iure civili vel honorario
competit: nam et cuivis alii non obstat hoc edictum,
quo minus cum magistro agere possit: hoc enim
2 edicto non transfertur actio, sed adicitur. Si unus
ex his exercitoribus cum magistro navis contraxerit,
agere cum aliis exercitoribus poterit.

6 *Paulus libro sexto brevium*[14] Si servus non
voluntate domini navem exercuerit, si sciente eo,
quasi tributoria, si ignorante, de peculio actio dabi-
1 tur. Si communis servus voluntate dominorum
exerceat navem, in singulos dari debebit in solidum
actio.

7 *Africanus libro octavo quaestionum* Lucius Titius Stichum magistrum navis[15] praeposuit: is pecuniam mutuatus cavit se in refectionem navis eam accepisse: quaesitum est, an non aliter Titius exercitoria teneretur, quam si creditor probaret pecuniam in refectionem navis esse consumptam. respondit creditorem utiliter acturum, si, cum pecunia crederetur, navis in ea causa fuisset, ut refici deberet: etenim ut non oportet creditorem ad hoc adstringi, ut ipse reficiendae navis curam suscipiat et negotium domini gerat (quod certe futurum sit, si necesse habeat pro-

(1) dato *F* (2) non *ins.* *F*[1] (3) vel materiae *dett.* (4) si *add.* *F*[3] (5) plerique *F*[2] (6) actionem *scr.* (7) detur *F*[2] (8) autem] cum *F*[1] (9) voluntate filii fam. ... vel servus *F*[2] *vel* *F*[3] (10) destringatur *F* (11) octavo *scr.* (12) videbuntur *F*[2] (13) experireris *Hal.* (14) brevis edicti *F*[2] (15) navi *Hal.*

bare pecuniam in refectionem erogatam esse), ita
illud exigendum, ut sciat in hoc se credere, cui rei
magister quis sit praepositus, quod certe aliter fieri
non potest, quam si illud quoque scierit necessariam
refectioni pecuniam esse: quare etsi in ea causa fue-
rit navis, ut refici deberet, multo tamen maior pe-
cunia credita fuerit, quam ad eam rem esset neces-
saria[1], non debere in solidum adversus dominum
1 navis actionem dari. Interdum etiam illud aesti-
mandum, an in eo loco pecunia credita sit, in quo
id[2], propter quod credebatur, comparari potuerit:
quid enim, inquit, si ad velum emendum in eiusmodi
insula pecuniam quis crediderit, in qua omnino velum
comparari non potest? et in summa aliquam dili-
2 gentiam in ea[3] creditorem debere praestare. Ea-
dem fere dicenda ait et si de institoria actione quae-
ratur: nam tunc quoque creditorem scire debere ne-
cessariam esse mercis comparationem, cui emendae
servus sit praepositus, et sufficere, si in hoc credi-
derit, non etiam illud exigendum, ut ipse curam su-
scipiat: an in hanc rem pecunia eroganda est[4].

II[5].

DE LEGE RHODIA DE IACTU.

1 *PAULUS libro secundo sententiarum*[6] Lege Rho-
dia cavetur, ut, si levandae navis gratia iactus mer-
cium factus est, omnium contributione sarciatur quod
pro omnibus datum est[7].

2 *IDEM libro trigensimo quarto ad edictum* Si
laborante nave iactus factus est, amissarum mercium
domini, si merces vehendas locaverant, ex locato
cum[8] magistro navis agere debent: is deinde cum
reliquis, quorum merces salvae sunt, ex conducto,
ut detrimentum pro portione communicetur, agere
potest. Servius quidem respondit ex locato agere
cum magistro navis debere, ut ceterorum vectorum
merces retineat, donec portionem damni praestent.
immo etsi[9] retineat merces magister, ultro ex locato
habiturus est actionem cum vectoribus: quid enim
si vectores sint, qui nullas sarcinas habeant? plane
commodius est, si sint, retinere eas. at si[10] non to-
tam navem conduxerit, ex conducto aget, sicut vec-
tores, qui loca in navem conduxerunt: aequissimum
enim est commune detrimentum fieri eorum, qui pro-
pter amissas res aliorum consecuti sunt, ut merces
1 suas salvas haberent. Si conservatis mercibus
deterior facta sit navis aut si quid exarmaverit, nulla
facienda est collatio, quia dissimilis earum rerum
causa sit, quae navis gratia parentur et earum, pro
quibus mercedem aliquis acceperit: nam et si faber
incudem aut malleum fregerit, non imputaretur ei
qui locaverit opus. sed si voluntate vectorum vel[11]
propter aliquem metum id detrimentum factum sit,
2 hoc ipsum sarciri oportet. Cum in eadem nave
varia mercium genera complures mercatores coegis-
sent praetereaque multi vectores servi liberique in
ea navigarent, tempestate gravi orta necessario iac-
tura facta erat: quaesita deinde sunt haec: an omnes
iacturam praestare oporteat et si qui tales merces
imposuissent, quibus navis non oneraretur, velut gem-
mas margaritas? et quae portio praestanda est? et
an etiam pro liberis capitibus dari oporteat? et
qua actione ea res expediri possit? placuit omnes,
quorum interfuisset iacturam fieri, conferre oportere,
quia id tributum observatae[12] res deberent: itaque
dominum etiam navis pro portione obligatum esse.
iacturae summam pro rerum pretio distribui oportet.
corporum liberorum aestimationem nullam fieri posse.
ex conducto dominos rerum amissarum cum nauta,
id est cum magistro acturos. itidem agitatum est, an
etiam vestimentorum cuiusque et anulorum aestima-
tionem fieri oporteat: et omnium visum est, nisi si
qua consumendi causa imposita forent, quo in numero
essent cibaria: eo magis quod, si quando ea defece-
rint in navigationem[13], quod quisque haberet in com-
3 mune conferret. Si navis a piratis redempta sit,
Servius Ofilius Labeo omnes conferre debere aiunt:
quod vero praedones abstulerint, eum perdere cuius
fuerint[14], nec conferendum ei, qui suas merces redeme-
4 rit. Portio autem pro aestimatione rerum quae
salvae sunt et earum quae amissae sunt praestari
solet, nec ad rem pertinet, si hae quae amissae sunt
pluris veniri poterunt[15], quoniam detrimenti, non
lucri fit praestatio. sed[16] in his rebus, quarum no-
mine conferendum est, aestimatio debet haberi non
quanti emptae sint, sed quanti venire[17] possunt.
5 Servorum quoque qui in mare perierunt non ma-
gis aestimatio facienda est, quam si qui aegri in nave
6 decesserint aut aliqui sese praecipitaverint. Si
quis ex vectoribus solvendo non sit, hoc detrimen-
tum magistri navis non erit: nec enim fortunas cuius-
7 que nauta excutere debet. Si res quae iactae
sunt apparuerint, exoneratur collatio: quod si iam
contributio facta sit, tunc hi qui solverint agent ex
locato cum magistro, ut is ex conducto experiatur
8 et quod exegerit reddat. Res autem iacta domini
manet nec fit adprehendentis, quia pro derelicto non
habetur.

3 *PAPINIANUS libro nono decimo responsorum* Cum
arbor aut aliud navis instrumentum removendi com-
munis periculi causa deiectum est, contributio debetur.

4 *CALLISTRATUS libro secundo quaestionum* Navis
onustae levandae causa, quia intrare flumen vel por-
tum non potuerat cum onere, si quaedam merces in
scapham traiectae sunt, ne aut extra flumen[18] peri-
clitetur aut in ipso ostio vel portu, eaque scapha
summersa est, ratio haberi debet inter eos, qui in
nave merces salvas[19] habent, cum his qui in scapha
perdiderunt, proinde tamquam si iactura facta esset:
idque Sabinus quoque libro secundo responsorum
probat. contra si scapha cum parte mercium salva
est, navis periit, ratio haberi non debet eorum, qui
in nave perdiderunt, quia iactus in tributum nave
1 salva venit. Sed si navis, quae in tempestate
iactu mercium unius mercatoris levata est, in alio
loco summersa est et aliquorum mercatorum merces
per urinatores extractae sunt data mercede, rationem
haberi debere eius, cuius merces in navigatione le-
vandae navis causa iactae sunt, ab his, qui postea
sua per urinatores servaverunt, Sabinus aeque re-
spondit. eorum vero, qui ita[20] servaverunt, invicem
rationem haberi non debere ab eo, qui in navigatione
iactum fecit, si quaedam ex his mercibus per urina-
tores extractae sunt: eorum enim merces non pos-
sunt videri servandae navis causa iactae esse, quae
2 perit. Cum autem iactus de nave factus est et
alicuius res, quae in navi remanserunt, deteriores
factae sunt, videndum, an conferre cogendus sit, quia
non debet duplici damno onerari et collationis et
quod res deteriores factae sunt. sed defendendum
est hunc conferre debere pretio praesente rerum:
itaque verbi[21] gratia si vicenum merces duorum fue-
runt et alterius aspargine decem esse coeperunt, ille
cuius res integrae sunt pro viginti conferat, hic pro
decem. potest tamen dici etiam illa sententia dis-
tinguentibus nobis, deteriores ex qua causa factae
sunt, id est utrum propter iacta nudatis rebus dam-

(1) nenecessaria *F* (2) quod *F*¹ (3) re *ins.* (4) an in hanc rem pecunia eroganda est] *aut del. aut scr.* in hanc rem pecuniae erogandae

(5) *Pap.* 1...5; *Sab.* 6...9; *App.* 10. — *Bas.* 53, 3 (6) = *Paulus* 2, 7, 1 (7) Levandae navis gratia iactus cum mercium factum est, omnium intributione sarciantur q. p. o. d. e. *Paulus quem habemus* (8) eum *F* (9) non *ins. S* (10) quis *ins.* (*similiter Cuiacius*) (11) vel *del. Cuiacius sec. Odofredum* (12) quia tributum ob id servatae *scr.* (13) navigatione *scr.* (14) fuerit *Hal.* (15) potuerunt *dett.* (16) sed] sed et *scr.* (17) veniri *F*² (18) sunt aut extra flumen, ne *scr.* (19) solvas *F* (20) non *ins.* (21) verbis *F*

num secutum est an vero alia ex causa, veluti quod alicubi iacebant merces in angulo aliquo et unda penetravit. tunc enim conferre debebit: an ex priore causa collationis onus pati non debet, quia iactus etiam hunc laesit? adhuc numquid et si aspargine propter iactum res deteriores factae sunt? sed distinctio suptilior adhibenda est, quid plus sit, in damno an in collatione: si verbi gratia hae res viginti fuerunt et collatio quidem facit decem, damnum autem duo, deducto hoc, quod damnum passus est, reliquum conferre debeat. quid ergo, si plus in damno erit quam in collatione? ut puta decem aureis res deteriores factae sunt, duo autem collationis sunt. indubitate utrumque onus pati non debet: sed hic videamus, num et ipsi conferre oporteat. quid enim interest iactatas[1] res meas amiserim an nudatas deteriores habere coeperim: nam sicut ei qui perdiderit subvenitur, ita et ei subveniri oportet, qui deteriores propter iactum res habere coeperit. haec ita Papirius Fronto respondit.

5 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Amissae navis damnum collationis consortio non sarcitur per eos, qui merces suas naufragio liberaverunt: nam huius aequitatem tunc admitti placuit, cum iactus remedio ceteris in communi periculo salva
1 navi consultum est. Arbore caesa, ut navis cum mercibus liberari possit, aequitas contributionis habebit locum.

6 *Iulianus libro octogensimo sexto digestorum* Navis adversa tempestate depressa[2] ictu fulminis deustis armamentis et arbore et antemna Hipponem delata est ibique tumultuariis armamentis ad praesens comparatis Ostiam navigavit et onus integrum pertulit: quaesitum est, an hi, quorum onus fuit, nautae pro damno conferre debeant. respondit non debere: hic enim sumptus instruendae magis navis, quam conservandarum mercium gratia factus est.

7 *Paulus libro tertio epitomarum Alfeni digestorum* Cum depressa navis aut deiecta[3] esset, quod quisque ex ea suum servasset, sibi servare respondit, tamquam ex incendio.

8 *Iulianus libro secundo ex Minicio* Qui levandae[4] navis gratia res aliquas proiciunt, non hanc mentem habent[5], ut eas pro derelicto habeant, quippe si invenerint eas, ablaturos et, si suspicati fuerint, in quem locum eiectae sunt, requisituros: ut perinde sint, ac si quis onere pressus in viam rem abiecerit mox cum aliis reversurus, ut eandem auferret.

9 *Volusius Maecianus ex lege Rhodia* *Ἀξίωσις Εὐδαίμονος Νικομηδέως πρὸς Ἀντωνῖνον βασιλέα· Κύριε βασιλεῦ Ἀντωνῖνε, ναυφράγιον ποιήσαντες ἐν τῇ Ἰταλίᾳ*[6] *διηρπάγημεν ὑπὸ τῶν δημοσίων*[7] *τῶν τὰς Κυκλάδας νήσους οἰκούντων. Ἀντωνῖνος εἶπεν Εὐδαίμονι· ἐγὼ μὲν τοῦ κόσμου κύριος, ὁ δὲ νόμος τῆς θαλάσσης. τῷ νόμῳ τῶν Ῥοδίων κρινέσθω τῷ ναυτικῷ, ἐν οἷς μήτις τῶν ἡμετέρων αὐτῷ νόμος ἐναντιοῦται. τοῦτο δὲ αὐτὸ καὶ ὁ θειότατος Αὔγουστος ἔκρινεν*[8].

10 *Labeo libro primo pithanon a Paulo epitomatorum* Si vehenda mancipia conduxisti, pro eo mancipio, quod in nave mortuum est, vectura tibi non debetur. Paulus: immo quaeritur, quid actum est, utrum ut pro his qui impositi an pro his qui deportati essent, merces daretur: quod si hoc apparere non potuerit[9], satis erit pro nauta, si probaverit
1 impositum esse mancipium. Si ea condicione navem conduxisti, ut ea merces tuae portarentur easque merces nulla nauta necessitate coactus in navem deteriorem, cum id sciret[10] te fieri nolle, transtulit et merces tuae cum ea nave perierunt, in qua novissime vectae sunt, habes ex conducto locato cum priore nauta actionem. Paulus: immo contra, si modo ea navigatione utraque navis periit, cum id sine dolo et culpa nautarum factum esset. idem iuris erit, si prior nauta publice retentus navigare cum tuis mercibus prohibitus fuerit. idem iuris erit, cum ea condicione a te conduxisset, ut certam poenam tibi praestaret, nisi ante constitutum diem merces tuas eo loci exposuisset, in quem devehendas eas merces locasset[11], nec per eum staret, quo minus remissa sibi ea poena spectaret[12]. idem iuris in eodem genere cogitationis observabimus, si probatum fuerit nautam morbo impeditum navigare non potuisse. idem dicemus, si navis eius vitium fecerit
2 sine dolo malo et culpa eius. Si conduxisti navem amphorarum duo milium et ibi amphoras portasti, pro duobus milibus amphorarum pretium debes. Paulus: immo si aversione navis conducta est, pro duobus milibus debetur merces: si pro numero impositarum amphorarum merces constituta est, contra se habet: nam pro tot amphoris pretium debes, quot portasti.

III[13].

DE INSTITORIA ACTIONE.

1 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Aequum praetori visum est, sicut commoda sentimus ex actu institorum, ita etiam obligari nos ex contractibus ipsorum et conveniri. sed non idem facit circa eum qui institorem praeposuit, ut experiri possit: sed si quidem servum proprium institorem habuit, potest esse securus adquisitis sibi actionibus: si autem vel alienum servum vel etiam hominem liberum, actione deficietur: ipsum tamen institorem vel dominum eius convenire poterit vel mandati vel negotiorum gestorum. Marcellus autem ait debere dari actionem ei qui institorem praeposuit in eos, qui cum eo contraxerint

2 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* eo nomine, quo institor contraxit, si modo aliter[14] rem suam servare non potest.

3 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Institor appellatus est ex eo, quod negotio gerendo instet: nec multum facit, tabernae sit praepositus an cuilibet alii negotiationi,

4 *Paulus libro trigensimo ad edictum* cum interdum etiam ad homines honestos adferant merces et ibi vendant. nec mutat causam actionis locus vendendi emendive, cum utroque modo verum sit institorem emisse aut vendidisse.

5 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Cuicumque igitur negotio praepositus sit, institor recte
1 appellabitur. Nam et Servius libro primo ad Brutum ait, si quid cum insulario gestum sit vel eo, quem quis aedificio praeposuit vel frumento coemendo,
2 in solidum eum teneri. Labeo quoque scripsit, si quis pecuniis faenerandis, agris colendis, mercaturis redempturisque faciendis praeposuerit, in soli-
3 dum eum teneri. Sed et si in mensa habuit quis
4 servum praepositum, nomine eius tenebitur. Sed etiam eos institores dicendos placuit, quibus vestiarii vel lintearii dant vestem circumferendam et distra-
5 hendam, quos vulgo circitores appellamus. Sed
6 et muliones quis proprie institores appellet, Item fullonum et sarcinatorum praepositus[15]. stabularii
7 quoque loco institorum habendi sunt. Sed et si tabernarius servum suum peregre mitteret ad merces comparandas et sibi mittendas, loco institoris haben-

(1) iactas *S* (2) deprensa *Bentley* (3) disiecta *scr.* (4) levanda *F* (5) habere *Hal.* (6) *Ἰκαρίᾳ Iac. Gothofredus* (7) *δημοσιωνῶν Salmasius* (8) *id est:* Petitio Eudaemonis Nicomedensis ad imperatorem Antoninum. Domine imperator Antonine, cum naufragium fecissemus in Italia [*immo* in Icaria], direpti sumus a publicis [*immo* a publicanis] qui in Cycladibus insulis habitant. Antoninus dicit Eudaemoni. Ego orbis terrarum dominus sum, lex autem maris. lege Rhodia de re nautica res iudicetur, quatenus nulla lex ex nostris ei contraria est. idem etiam divus Augustus iudicavit. (9) poterit F^2 (10) scire F^2 (11) locasses *Hal.* (12) exspectaret *dett. quidam*

(13) *Sab.* 1...13. 15...18; *Ed.* 14; *Pap.* 19; *App.* 20. — *Bas.* 48, 1. — *Cf. Cod.* 4, 25 (14) alter *F* (15) praepositos *scr.*

8 dum Labeo scripsit. Idem ait, si libitinarius[1]
servum pollinctorem[2] habuerit isque mortuum spoliaverit, dandam in eum quasi institoriam actionem,
9 quamvis et furti et iniuriarum actio competeret. Idem
Labeo ait: si quis pistor servum suum solitus fuit in certum locum mittere ad panem vendendum, deinde is pecunia accepta praesenti[3], ut per dies singulos eis panem praestaret, conturbaverit, dubitari non oportet, quin, si permisit ei ita dari summas, teneri
10 debeat. Sed et cum fullo peregre proficiscens
rogasset, ut discipulis suis, quibus tabernam instructam tradiderat, imperaret[4], post cuius profectionem vestimenta discipulus accepisset et fugisset, fullonem non teneri, si quasi procurator fuit relictus: sin vero quasi institor, teneri eum. plane si adfirmaverit mihi recte me credere operariis suis, non institoria, sed
11 ex locato tenebitur. Non tamen omne, quod
cum institore geritur, obligat eum qui praeposuit, sed ita, si eius rei gratia, cui praepositus fuerit, contractum est, id est dumtaxat ad id[5] quod eum praepo-
12 suit. Proinde si praeposui ad mercium distrac-
tionem, tenebor nomine eius ex empto actione: item si forte ad emendum eum praeposuero, tenebor dumtaxat ex vendito: sed neque si ad emendum, et ille vendiderit, neque si ad vendendum, et ille emerit,
13 debebit teneri, idque Cassius probat. Sed si
pecuniam quis crediderit institori ad emendas merces praeposito, locus est institoriae, idemque et si ad pensionem pro taberna exsolvendam: quod ita verum[6]
14 puto, nisi prohibitus fuit mutuari. Si ei, quem
ad vendendum emendumve oleum praeposui, mutuum oleum datum sit, dicendum erit institoriam locum
15 habere. Item si institor, cum oleum vendidisset,
anulum arrae nomine acceperit neque eum reddat, dominum institoria teneri: nam eius rei, in quam praepositus est, contractum est: nisi forte mandatum ei fuit praesenti pecunia vendere. quare si forte pignus institor ob pretium acceperit, institoriae locus
16 erit. Item fideiussori, qui pro institore inter-
venerit, institoria competit: eius enim rei sequella
17 est. Si ab alio institor sit praepositus, is tamen
decesserit qui praeposuit et heres ei extiterit, qui eodem institore utatur, sine dubio teneri eum oportebit. nec non, si ante aditam hereditatem cum eo contractum est, aequum est ignoranti dari institoriam
18 actionem. Sed et si procurator meus, tutor,
curator institorem praeposuerit, dicendum erit veluti a me praeposito dandam institoriam actionem.

6 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Sed et in ipsum procuratorem, si omnium rerum procurator est, dari debebit institoria.

7 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Sed et si quis meam rem gerens praeposuerit et ra-
1 tum habuero, idem erit dicendum. Parvi autem
refert, quis sit institor, masculus an femina, liber an servus proprius vel alienus. item quisquis praeposuit[7]: nam et si mulier praeposuit, competet institoria exemplo exercitoriae actionis et si mulier sit praeposita, tenebitur etiam ipsa. sed et si filia familias sit vel ancilla praeposita, competit institoria
2 actio. Pupillus[8] autem institor obligat eum, qui
eum praeposuit, institoria actione, quoniam sibi imputare debet, qui eum praeposuit.

8 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Nam et plerique pueros puellasque tabernis praeponunt.

9 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Verum si ipse pupillus praeposuerit, si quidem tutoris auctoritate, obligabitur, si minus, non.

10 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Eatenus tamen dabitur in eum actio, quatenus ex ea re locupletior est.

11 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Sed[9] si pupillus heres extiterit ei[10] qui praeposuerat, aequissimum erit pupillum teneri, quamdiu praepositus manet: removendus enim fuit a tutoribus, si
1 nollent opera eius uti. Sed et si minor viginti
quinque annis erit qui praeposuit, auxilio aetatis
2 utetur non sine causae cognitione. De quo pa-
lam proscriptum fuerit, ne cum eo contrahatur, is praepositi loco non habetur: non enim permittendum erit cum institore contrahere, sed si quis nolit contrahi, prohibeat: ceterum qui praeposuit tenebi-
3 tur ipsa praepositione. Proscribere palam sic ac-
cipimus claris litteris, unde de plano recte legi possit, ante tabernam scilicet vel ante eum locum in quo negotiatio exercetur, non in loco remoto, sed in evidenti. litteris utrum Graecis an Latinis? puto secundum loci condicionem, ne quis causari possit ignorantiam litterarum. certe si quis dicat ignorasse se litteras vel non observasse quod propositum erat, cum multi legerent cumque palam esset propositum,
4 non audietur. Proscriptum autem perpetuo esse
oportet: ceterum si per id temporis, quo propositum non erat, vel obscurata proscriptione contractum sit, institoria locum habebit. proinde si dominus quidem mercis proscripsisset, alius autem sustulit aut vetustate vel pluvia vel quo simili contingit[11], ne proscriptum[12] esset vel non pareret, dicendum eum qui praeposuit[13] teneri. sed si ipse institor decipiendi mei causa detraxit, dolus ipsius praeponenti[14] nocere debet, nisi particeps doli fuerit qui contraxit.
5 Condicio autem praepositionis servanda est: quid
enim si certa lege vel interventu cuiusdam personae vel sub pignore voluit cum eo contrahi vel ad certam rem? aequissimum erit id servari, in quo praepositus est. item si [15] plures habuit institores vel cum omnibus simul contrahi voluit vel cum uno solo. sed et si denuntiavit cui, ne cum eo contraheret, non debet institoria teneri: nam et certam personam possumus prohibere contrahere vel certum genus hominum vel negotiatorum, vel certis hominibus permittere. sed si alias cum alio contrahi vetuit continua variatione, danda est omnibus adversus eum
6 actio: neque enim decipi debent contrahentes. Sed
si in totum prohibuit cum eo contrahi, praepositi loco non habetur, cum magis hic custodis sit loco quam institoris: ergo nec vendere mercem hic po-
7 terit nec modicum quid ex taberna. Si institoria
recte actum est, tributoria ipso iure locum non habet: neque enim potest habere locum tributoria in merce dominica. quod si non fuit institor dominicae
8 mercis, tributoria superest actio. Si a servo tuo
operas vicarii eius conduxero et eum merci meae institorem fecero isque tibi mercem vendiderit, emptio est: nam cum dominus a servo emit, est emptio, licet non sit dominus obligatus, usque adeo, ut etiam pro emptore et possidere et usucapere dominus possit:

12 *Iulianus libro undecimo digestorum* et ideo utilis institoria actio adversus me tibi competet, mihi vero adversus te vel de peculio dispensatoris, si ex conducto agere velim, vel de peculio vicarii, quod ei mercem vendendam mandaverim: pretiumque[16], quo emisti, in rem tuam versum videri poterit eo, quod debitor servi tui factus esses.

13 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Habebat quis servum merci oleariae praepositum Arelate, eundem et mutuis pecuniis accipiendis: acceperat mutuam pecuniam: putans creditor ad merces eum accepisse egit proposita actione: probare non potuit mercis gratia eum accepisse. licet consumpta est actio nec amplius agere poterit, quasi pecuniis quoque mutuis accipiendis esset praepositus, tamen Iulianus utilem ei actionem competere ait.
1 Meminisse autem oportebit institoria dominum ita
demum teneri, si non novaverit quis eam obligationem vel ab institore vel ab alio novandi animo sti-

(1) quos Graece νεκροθάπτας vocant *adscripsit emendator libri Florentini* (2) pollicitorem F^1 (3) a quibusdam *ins.* (4) imperarent *scr.* (5) ad id] id ad *scr.* (6) ut *ins.* F^1 (7) quis sit qui praeposuit *scr.* (8) pupillos *F* (9) et *ins. S* (10) et *F* (11) contigit *S* (12) praescriptum *F* (13) proposuit *F* (14) proponenti *F* (15) qui *ins.* (16) pretium quoque *Hal.*

2 pulando. Si duo pluresve tabernam exerceant et
servum, quem ex disparibus partibus habebant, in-
stitorem praeposuerint[1], utrum pro dominicis parti-
bus teneantur an pro aequalibus an pro portione
mercis an vero in solidum, Iulianus quaerit. et verius
esse ait exemplo exercitorum et de peculio actionis
in solidum unumquemque conveniri posse, et quid-
quid is praestiterit qui conventus est, societatis iu-
dicio vel communi dividundo consequetur, quam sen-
tentiam et supra probavimus.

14 *Paulus libro quarto ad Plautium* Idem erit
et si alienus servus communi merci praepositus sit:
nam adversus utrumque in solidum actio dari debet
et quod quisque praestiterit, eius partem societatis
vel communi dividundo iudicio consequetur. certe
ubicumque actio societatis vel communi dividundo
cessat, quemque pro parte sua condemnari oportere
constat, veluti si is, cuius servo creditum est, duo-
bus heredibus institutis ei servo libertatem dederit:
nam heredum quisque pro sua parte conveniendi
sunt, quia cessat inter eos communi dividundo iudi-
cium.

15 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum*
Novissime sciendum est has actiones perpetuo dari
et in heredem et heredibus.

16 *Paulus libro vicensimo nono ad edictum* Si
cum vilico alicuius contractum sit, non datur in do-
minum actio, quia vilicus propter fructus percipien-
dos, non propter quaestum praeponitur. si tamen
vilicum distrahendis quoque mercibus praepositum
habuero, non erit iniquum exemplo institoriae actio-
nem in me competere.

17 *Idem libro trigensimo ad edictum* Si quis man-
cipiis vel iumentis pecoribusve emendis vendendisque
praepositus sit, non solum institoria competit adver-
sus eum qui praeposuit, sed etiam redhibitoria vel
ex stipulatu duplae simplaeve in solidum actio danda
1 est. Si servum Titii institorem habueris, vel te-
cum ex hoc edicto vel cum Titio ex inferioribus
edictis agere potero. sed si tu cum eo contrahi ve-
2 tuisti, cum Titio dumtaxat agi poterit. Si impubes
patri habenti institores heres exstiterit, deinde cum
his contractum fuerit, dicendum est in pupillum dari
actionem propter utilitatem promiscui usus, quemad-
modum ubi post mortem tutoris, cuius auctoritate
3 institor praepositus est, cum eo contrahitur. Eius
contractus certe nomine, qui ante aditam heredita-
tem intercessit, etiamsi furiosus heres existat, dan-
dam esse actionem etiam Pomponius scripsit: non
enim imputandum est ei, qui sciens dominum deces-
4 sisse cum institore exercente mercem contrahat. Pro-
culus ait, si denuntiavero tibi, ne servo a me prae-
posito crederes, exceptionem dandam: 'si ille illi non
'denuntiaverit, ne illi servo crederet'. sed si ex eo
contractu peculium habeat aut in rem meam versum
sit[2] nec velim quo locupletior sim solvere, replicari
de dolo malo oportet. nam videri me dolum malum
5 facere, qui ex aliena iactura lucrum quaeram. Ex
hac causa etiam condici posse verum est.

18 *Idem libro singulari de variis lectionibus* In-
stitor est, qui tabernae locove ad emendum venden-
dumve praeponitur quique sine loco ad eundem actum
praeponitur.

19 *Papinianus libro tertio responsorum* In eum,
qui mutuis accipiendis pecuniis procuratorem prae-
posuit, utilis ad exemplum institoriae dabitur actio:
quod aeque faciendum erit et si procurator solvendo
1 sit, qui stipulanti pecuniam promisit. Si domi-
nus, qui servum institorem apud mensam pecuniis
accipiendis habuit, post libertatem quoque datam
idem per libertum negotium exercuit, varietate status
2 non mutabitur periculi causa. Tabernae praepo-
situs a patre filius mercium causa mutuam pecuniam
accepit: pro eo pater fideiussit: etiam institoria ab
eo petetur, cum acceptae pecuniae speciem fideiu-
3 bendo negotio tabernae miscuerit. Servus pecu-
niis tantum faenerandis praepositus per intercessio-
nem aes alienum suscipiens ut institorem[3] dominum
in solidum iure praetorio non adstringit: quod autem
pro eo, qui[4] pecuniam faeneravit, per delegationem
alii promisit, a domino recte petetur, cui pecuniae
creditae contra eum qui delegavit actio quaesita est.

20 *Scaevola libro quinto digestorum* Lucius Ti-
tius mensae nummulariae quam exercebat habuit li-
bertum praepositum: is Gaio Seio cavit in haec verba:
'Octavius Terminalis rem agens Octavii Felicis Do-
'mitio Felici salutem. habes penes mensam patroni
'mei denarios mille, quos denarios vobis numerare
'debebo pridie kalendas Maias.' quaesitum est, Lucio
Titio defuncto sine herede bonis eius venditis an ex
epistula iure conveniri Terminalis possit. respondit
nec iure his verbis obligatum nec aequitatem con-
veniendi eum superesse, cum id institoris officio ad
fidem mensae protestandam scripsisset.

IIII[5].

DE TRIBUTORIA[6] ACTIONE.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Huius
quoque edicti non minima utilitas est, ut dominus,
qui alioquin in servi contractibus privilegium habet
(quippe cum de peculio dumtaxat teneatur, cuius
peculii aestimatio deducto quod domino debetur fit),
tamen, si scierit servum peculiari merce negotiari,
velut extraneus creditor ex hoc edicto in tributum
1 vocatur[7]. Licet mercis appellatio angustior sit,
ut neque ad servos fullones vel sarcinatores vel tex-
tores vel venaliciarios pertineat, tamen Pedius libro
quinto decimo scribit ad omnes negotiationes porri-
2 gendum edictum. Peculiarem autem mercem non
sic uti peculium accipimus, quippe peculium deducto
quod domino debetur accipitur, merx peculiaris, etiamsi
nihil sit in peculio, dominum tributoria obligat, [8]ita
3 demum si sciente eo negotiabitur. Scientiam hic
eam accipimus, quae habet et voluntatem, sed, ut ego
puto, non voluntatem, sed patientiam: non enim velle
debet dominus, sed non nolle. si igitur scit et non
protestatur et contra dicit, tenebitur actione tribu-
4 toria. Potestatis verbum ad omnem sexum, item
ad omnes, qui sunt alieno iuri subiecti, porrigendum
5 erit. Non solum ad servos pertinebit tributoria
actio, verum ad eos quoque, qui nobis bona fide ser-
viunt, sive liberi sive servi alieni sunt, vel in quibus
usum fructum habemus,

2 *Paulus libro trigensimo ad edictum* ut tamen
merx, qua peculiariter negotietur, ad nos pertineat.

3 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Sed
si servus communis sit et ambo sciant domini, in
utrumlibet ex illis dabitur actio: at si alter scit,
alter ignoravit, in eum qui scit dabitur actio, de-
ducetur tamen solidum quod ei qui ignoravit debetur.
quod si ipsum quis ignorantem convenerit, quoniam
de peculio convenitur, deducetur etiam id quod scienti
debetur et quidem in solidum: nam et si ipse de pe-
culio conventus esset, solidum quod ei deberetur de-
duceretur, et ita Iulianus libro duodecimo digesto-
1 rum scripsit. Si servus pupilli vel furiosi sciente
tutore vel curatore in merce peculiari negotietur,
dolum quidem tutoris vel curatoris nocere pupillo vel
furioso non debere puto, nec tamen lucrosum esse
debere, et ideo hactenus eum ex dolo tutoris tribu-
toria teneri, si quid ad eum pervenerit: idem et in
furioso puto. quamvis Pomponius libro octavo epistu-
larum, si solvendo tutor sit, ex dolo eius pupillum
teneri scripsit: et sane hactenus tenebitur, ut actio-
2 nem, quam contra tutorem habeat, praestet. Sed
et si ipsius pupilli dolo factum sit, si eius aetatis
sit, ut doli capax sit, efficere ut teneatur, quamvis

(1) praeposuerant F^1 (2) sed si pec. habeat aut in r. m. versum sit ex eo contractu *scr.* (3) institor *Hal.* (4) cui *Cuiacius*

(5) *Sab.* — *Bas.* 18, 2 (6) *sic ind. F*, tributaria *F* (7) vocetur *Hal.* (8) at *ins.*

scientia eius non sufficiat ad negotiationem. quid
ergo est? scientia quidem tutoris et curatoris debet
facere locum huic actioni: dolus autem quatenus no-
ceat, ostendi.

4 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si pupil-
lus, cuius tutor scierit, pubes factus vel furiosus
sanae mentis dolum[1] admittant, tenentur ex hoc
edicto.

5 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Pro-
curatoris autem scientiam et dolum nocere debere
domino neque Pomponius dubitat nec nos dubitamus.
1 Si vicarius servi mei negotietur, si quidem me
sciente, tributoria tenebor, si me ignorante, ordinario
sciente, de peculio eius actionem dandam Pomponius
libro sexagensimo scripsit, nec deducendum ex vicarii
peculio, quod ordinario debetur, cum id quod mihi
debetur deducatur. sed si uterque scierimus, et tri-
butoriam[2] et de peculio actionem competere ait, tri-
butoriam vicarii[3] nomine, de peculio vero ordinarii:
eligere tamen debere agentem, qua potius actione
experiatur, sic tamen, ut utrumque tribuatur et quod
mihi et quod servo debetur, cum, si servus ordina-
rius ignorasset, deduceretur integrum, quod ei a vi-
2 cario debetur. Sed et si ancilla negotiabitur, ad-
3 mittendam tributoriam dicimus. Item parvi re-
fert, cum ipso servo contrahatur an cum institore
4 eius. 'Mercis nomine' merito adicitur, ne omnis
5 negotiatio cum eo facta tributoriam inducat. Per
hanc actionem tribui iubetur, quod ex ea merce et
6 quod eo nomine receptum est. In tributum au-
tem vocantur, qui in potestate habent, cum credi-
7 toribus mercis. Sed est quaesitum, dominus utrum
ita demum partietur ex merce, si quid ei mercis no-
mine debeatur, an vero et si ex alia causa. et Labeo
ait, ex quacumque causa ei debeatur, parvique re-
ferret[4], ante mercem an postea ei debere quid ser-
vus coeperit: sufficere enim, quod privilegium de-
8 ductionis perdidit. Quid tamen si qui contrahe-
bant ipsam mercem pignori acceperint? puto debere
9 dici, praeferendos domino iure pignoris. Sive au-
tem domino sive his qui in potestate eius sunt de-
10 beatur, utique erit tribuendum. Sed si duo plu-
resve domini sint, utique omnibus tribuetur pro rata
11 debiti sui. Non autem totum peculium venit in
tributum, sed id dumtaxat, quod ex ea merce est,
sive merces manent sive pretium earum receptum
12 conversumve est in peculium. Sed et si adhuc
debeatur mercis nomine a quibusdam, quibus sole-
bat servus distrahere, hoc quoque tribuetur, prout
13 fuerit receptum. Si praeter mercem servus iste
in tabernam habeat instrumentum, an hoc quoque
tribuatur? et Labeo ait et hoc tribui, et est aequis-
simum: plerumque enim hic apparatus ex merce est,
immo semper. cetera tamen, quae extra haec in pe-
culium habuit, non tribuentur, ut puta argentum
habuit vel aurum, nisi si haec ex merce comparavit.
14 Item si mancipia in negotiatione habuit ex merce
15 parata, etiam haec tribuentur. Si plures habuit
servus creditores, sed quosdam in mercibus certis,
an omnes in isdem confundendi erunt et omnes in
tributum vocandi? ut puta duas[5] negotiationes exer-
cebat, puta sagariam et linteariam, et separatos ha-
buit creditores. puto separatim eos in tributum vo-
cari: unusquisque enim eorum merci magis quam
16 ipsi credidit. Sed[6] si duas tabernas eiusdem
negotiationis exercuit et ego fui tabernae verbi gratia
quam ad Bucinum[7] habuit ratiocinator, alius eius
quam trans Tiberim, aequissimum puto separatim
tributionem faciendam, ne ex alterius re merceve alii
17 indemnes fiant, alii damnum sentiant[8]. Plane si
in eadem taberna merces deferebantur[9], licet hae
quae exstent[10] ex unius creditoris pecunia sint com-
paratae, dicendum erit omnes in tributum venire,
18 nisi fuerint creditori pigneratae. Sed si dedi
mercem meam vendendam et exstat, videamus, ne
iniquum sit in tributum me vocari. et si quidem in
creditum ei abiit[11], tributio locum habebit: enimvero
si non abiit[12], quia res venditae non alias desinunt
esse meae, quamvis vendidero, nisi aere soluto vel
fideiussore dato vel alias satisfacto, dicendum erit
19 vindicare me posse. Tributio autem fit pro rata
eius quod cuique debeatur. et ideo, si unus creditor
veniat desiderans tribui, integram portionem conse-
quitur: sed quoniam fieri potest, ut alius quoque vel
alii existere possint mercis peculiaris creditores, ca-
vere debet creditor iste pro rata se refusurum, si
forte alii emerserint creditores.

6 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Non enim
haec actio sic ut de peculio occupantis meliorem
causam facit, sed aequalem condicionem quandoque
agentium.

7 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Illud
quoque cavere debet, si quid[13] aliud domini debitum
emerserit, refusurum se ei pro rata. finge enim con-
dicionale debitum imminere vel in occulto esse: hoc
quoque admittendum est: nam iniuriam dominus pati
1 non debet, licet in tributum vocatur. Quid tamen
si dominus tribuere nolit nec hanc molestiam susci-
pere, sed peculio vel mercibus cedere paratus sit?
Pedius refert audiendum eum, quae sententia habet
aequitatem: et plerumque arbitrum in hanc rem prae-
tor debebit dare, cuius interventu tribuantur merces
2 peculiares. Si cuius dolo malo factum est, quo
minus ita tribueretur, in eum tributoria datur, ut
quanto minus tributum sit quam debuerit, praestet:
quae actio dolum malum coercet domini. minus au-
tem tribuere videtur etiam si nihil tributum sit. si
tamen ignorans in merce servum habere minus tri-
buit, non videtur dolo minus tribuisse, sed re com-
perta si non tribuat, dolo nunc non caret. proinde
si sibi ex ea merce solvi fecit, utique dolo videtur
3 minus tribuisse. Sed et si mercem perire passus
est aut eam avertit aut vilioris data opera distraxit
vel si ab emptoribus pretium non exegerit, dicendum
4 erit teneri eum tributoria, si dolus intervenit. Sed
et si negaverit dominus cuiquam deberi, videndum
erit, an tributoriae locus sit: et est verior Labeonis
sententia tributoriam locum habere: alioquin expe-
5 diet domino negare. Haec actio et perpetuo et
in heredem datur de eo dumtaxat quod ad eum per-
venit,

8 *Iulianus libro undecimo digestorum* quia non
de dolo est, sed rei persecutionem continet: quare
etiam mortuo servo dominus, item heres eius perpe-
tuo teneri debebit propter factum defuncti: quamvis
non aliter quam dolo interveniente competat.

9 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Quod
in herede dicimus, idem erit et in ceteris successo-
1 ribus. Eligere quis debet, qua actione experia-
tur, utrum de peculio an tributoria, cum scit sibi
regressum ad aliam non futurum. plane si quis velit
ex alia causa tributoria agere, ex alia causa de pe-
2 culio, audiendus erit. Si servo testamento manu-
misso peculium legatum sit, non debere heredem tri-
butoria teneri, quasi neque ad eum pervenerit neque
dolo fecerit, Labeo ait. sed Pomponius libro sexa-
gensimo scripsit heredem, nisi curaverit caveri sibi
a servo vel deduxit a[14] peculio quod tribuendum
erat, teneri tributoria, quae sententia non est sine
ratione: ipse enim auctor doli est, qui id egit, ne
intribueret: totiens enim in heredem damus de eo
quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti
convenitur, non quotiens ex suo.

10 *Paulus libro trigensimo ad edictum* De pe-
culio actione etiam cum emptore servi agi potest,
tributoria non potest.

11 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Ali-
quando etiam agentibus expedit potius de peculio

(1) dolo F^1 (2) tributariam *F* (3) uicarii *F* (4) referre *edd.* (5) duos *F* (6) sed] sed et *Hal.* (7) hucinum F^1 (8) alii damnum sentiant *del.* (9) distrahebantur *scr.* (10) existent F^a (11) abii *dett.* (12) abii *dett.* (13) si quod *edd.* (14) a] de *edd.*

ıgere quam tributoria: nam in hac actione de qua oquimur hoc solum in divisionem venit, quod in nercibus est quibus negotiatur quodque eo nomine eceptum est: at in actione de peculio totius peculii ꞁuantitas spectatur, in quo et merces continentur. ıt fieri potest, ut dimidia forte parte peculii aut teria vel etiam minore negotietur: fieri praeterea potıst, ut patri dominove nihil debeat.

12 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Alius lumtaxat de peculio, alius tributoria servi nomine ːum domino agit: quaesitum est, an deducere domiıús de peculio debeat, quod tributoria agenti praeıtaturus sit. respondit: tributoria actione tunc denum agi potest, cum dominus in distribuendo pretio nercis edicto praetoris non satisfecit, id est cum naiorem partem debiti sui deduxit quam creditoriɔus tribuit, veluti si, cum in merce triginta fuissent, n quam ipse quidem quindecim crediderat, duo auem extranei triginta, tota quindecim deduxerit, et ːreditoribus reliqua quindecim dederit, cum deberet ːola decem deducere, extraneis dena tribuere. cum gitur hoc fecit, nec intellegendus est servum a se iberasse eo, quod quinque adhuc nomine eius tribuoria actione praestaturus sit: quare si agi de peːulio coeperit, cum forte extra mercem peculium ısset, quinque tamquam adhuc creditor servi deduːere debebit.

V[1].

QUOD CUM EO, QUI IN ALIENA POTESTATE EST, NEGOTIUM GESTUM ESSE DICETUR.

1 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Omnia ɔroconsul agit, ut qui contraxit cum eo, qui in aliena ɔotestate sit, etiamsi deficient superiores actiones, id ıst exercitoria institoria tributoriave, nihilo minus amen in quantum ex bono et aequo res patitur ıuum consequatur. sive enim iussu eius, cuius in ɔotestate sit, negotium gestum fuerit, in solidum eo ıomine iudicium pollicetur: sive non iussu, sed tamen n rem eius versum fuerit, eatenus introducit actioıem, quatenus in rem eius versum fuerit: sive neurum eorum sit, de peculio actionem constituit.

2 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Ait ɔraetor: 'In eum, qui emancipatus aut exheredatus erit quive abstinuit se hereditate eius cuius in potestate cum moritur fuerit, eius rei nomine, quae cum eo contracta erit, cum is in potestate esset, sive sua voluntate sive iussu eius in cuius potestate erit contraxerit, sive in peculium ipsius sive in patrimonium eius cuius in potestate fuerit ea res redacta fuerit, actionem causa cognita dabo in quod 'facere potest.' Sed et si citra emancipationem ıui iuris factus sit vel in adoptionem datus, deinde ɔater naturalis decesserit, item si quis ex minima ɔarte sit institutus, aequissimum est causa cognita ıtiam in hunc dari actionem in id quod facere potest.

3 *Idem libro tertio disputationum* Sed an hic derahi debeat quod aliis debetur, tractari potest. et ıi quidem sint creditores, qui, cum esset alienae potıstatis, cum eo contraxerunt, recte dicetur occupanis meliorem esse condicionem, nisi si quis privilegiarius veniat: huius enim non sine ratione prioris atio habebitur. quod si qui sint, qui, posteaquam ıui iuris factus est, cum eo contraxerunt, puto hoːum rationem habendam.

4 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Sed si ːx parte non modica sit heres scriptus filius, in arɔitrio est creditoris, utrum pro portione hereditaria ın in solidum eum conveniat. sed et hic iudex aestinare debeat, ne forte in id quod facere potest debeat conveniri[2]. Interdum autem et si exherelatus filius vel emancipatus sit, in solidum actio adersus eum dabitur, ut puta si patrem familias se mentitus est, cum contraheretur cum eo: nam libro secundo digestorum Marcellus scripsit, etiamsi facere non possit, conveniendum propter mendacium.
2 Quamquam autem ex contractu in id quod facere potest actio in eum datur, tamen ex delictis in soli-
3 dum convenietur. Soli autem filio succurritur, non etiam heredi eius: nam et Papinianus libro nono quaestionum scribit in heredem filii in solidum dan-
4 dam actionem. Sed an etiam temporis haberi debeat ratio, ut, si quidem ex continenti cum filio agatur, detur actio in id quod facere potest, sin vero post multos annos, non debeat indulgeri? et mihi videtur rationem habendam esse: in hoc enim causae
5 cognitio vertitur. Is qui de peculio egit, cum posset quod iussu, in ea causa est, ne possit quod iussu postea agere, et ita Proculus existimat: sed si deceptus de peculio egit, putat Celsus succurrendum ei: quae sententia habet rationem.

5 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si filius familias vivo patre conventus et condemnatus sit, in emancipatum vel exheredatum postea iudicati actio
1 in id quod facere potest danda est. Si filio exheredato ex senatus consulto Trebelliano hereditas patris restituta sit, non debebit in quantum facere potest, sed in solidum condemnari, quia effectu quodam-
2 modo heres est. Sed si coactus immiscuerit se, ut restituat hereditatem, perinde observandum, ac si se abstinuisset.

6 *Ulpianus libro secundo disputationum* Eum, qui se patrem familias simulavit et mandante aliquo stipulatus est, mandati teneri Marcellus scripsit, quamvis rem praestare non possit: et sane verum est teneri eum debere, quia dolo fecit. hoc et in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum erit.

7 *Scaevola libro primo responsorum* Pater filio permisit mutuam pecuniam accipere et per epistulam creditori mandavit, ut ei crederet: filius ex minima parte patri heres exstitit. respondi esse in potestate creditoris, utrum filium, cui credidisset, in solidum, an heredes, pro qua parte quisque successisset, mallet convenire: sed filius condemnatur in quantum facere potest.

8 *Paulus libro primo decretorum* Titianus Primus praeposuerat servum mutuis pecuniis dandis et pignoribus accipiendis: is[3] servus etiam negotiatoribus hordei solebat pro emptore suscipere debitum et solvere. cum fugisset servus et is, cui delegatus fuerat dare pretium hordei, conveniret dominum nomine institoris, [4]negabat eo nomine se conveniri posse, quia non in eam rem praepositus fuisset. cum autem et alia quaedam gessisse et horrea conduxisse et multis solvisse idem servus probaretur, praefectus annonae contra dominum dederat sententiam. dicebamus quasi fideiussionem esse videri, cum pro alio solveret debitum, non[5] pro aliis suscipit debitum: non solere autem ex ea causa in dominum dari actionem nec videtur[6] hoc dominum mandasse. sed quia videbatur in omnibus eum suo nomine substituisse, sententiam conservavit imperator.

VI[7].

DE SENATUS CONSULTO MACEDONIANO.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Verba senatus consulti Macedoniani haec sunt: 'Cum inter 'ceteras sceleris causas Macedo, quas illi natura ad'ministrabat, etiam aes alienum adhibuisset, et saepe 'materiam peccandi malis moribus praestaret, qui pe'cuniam, ne quid amplius diceretur incertis nomini'bus crederet: placere, ne cui, qui filio familias mu'tuam pecuniam dedisset, etiam post mortem parentis 'eius, cuius in potestate fuisset, actio petitioque dare'tur, ut scirent, qui pessimo exemplo faenerarent, 'nullius posse filii familias bonum nomen exspectata

(1) *Sab.* 1...6; *Pap.* 7. 8. — *Bas.* 18, 3. — *Cf. Cod.* 4, 26 (2) aestimare debet, debeatne forte in id quod facere potest ːonveniri *scr.* (3) aceipiensi F^1, accipiendisi F^2 (4) is *ins.* (5) nam *scr.* (6) videri *Hal.* (7) *Sab.* 1. 3. 7...15; *Pap.* 4...6. 16...18; *Ed.* 2. 19; *App.* 20. — *Bas.* 18, 4. — *Cf. Cod.* 4, 28

1 'patris morte fieri.' Si pendeat, an sit in pot-
estate filius, ut puta quoniam patrem apud hostes
habet, in pendenti est, an in senatus consultum sit
commissum: nam si recciderit in potestatem, senatus
consulto locus est, si minus, cessat: interim igitur
2 deneganda est actio. Certe si adrogatus mutuam
pecuniam acceperit, deinde sit restitutus, ut emanci-
paretur, senatus consultum locum habebit: fuit enim
3 filius familias. In filio familias nihil dignitas fa-
cit, quo minus senatus consultum Macedonianum
locum habeat: nam etiamsi consul sit vel cuiusvis
dignitatis, senatus consulto locus est: nisi forte cas-
trense peculium habeat: tunc enim senatus consul-
tum cessabit
2 *Idem libro sexagensimo quarto ad edictum* us-
que ad quantitatem castrensis peculii, cum filii fami-
lias in castrensi peculio vice patrum familiarum fun-
gantur.
3 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Si quis
patrem familias esse credidit non vana simplicitate
deceptus nec iuris ignorantia, sed quia publice pater
familias plerisque videbatur, sic agebat, sic contrahe-
bat, sic muneribus fungebatur, cessabit senatus con-
1 sultum. Unde Iulianus libro duodecimo in eo,
qui vectigalia conducta habebat, scribit (et est saepe
2 constitutum) cessare senatus consultum. Proinde
et in eo, qui scire non potuit, an filius familias sit,
Iulianus libro duodecimo cessare senatus consultum
ait, ut puta in pupillo vel minore viginti quinque
annis. sed in minore, causa cognita et a praetore
succurrendum: in pupillo autem etiam alia ratione
debuit dicere cessare senatus consultum, quod mutua
pecunia non fit, quam sine tutoris auctoritate pu-
pillus dat: quemadmodum ipse dicit Iulianus libro
duodecimo, si filius familias crediderit, cessare sena-
tus consultum, quod mutua pecunia non fit, quamvis
liberam peculii administrationem habuit: non enim
perdere ei peculium pater concedit, cum peculii ad-
ministrationem permittit: et ideo vindicationem num-
3 morum patri[1] superesse ait. Is autem solus se-
natus consultum offendit, qui mutuam pecuniam filio
familias dedit, non qui alias contraxit, puta vendidit
locavit vel alio[2] modo contraxit: nam pecuniae da-
tio perniciosa parentibus eorum visa est. et ideo
etsi in creditum abii[3] filio familias vel ex causa em-
ptionis vel ex alio contractu, in quo pecuniam non
numeravi, etsi stipulatus sim: licet coeperit esse
mutua pecunia, tamen quia pecuniae numeratio non[4]
concurrit, cessat senatus consultum. quod ita demum
erit dicendum, si non fraus senatus consulto sit co-
gitata, ut qui[5] credere non potuit magis ei ven-
deret[6], ut ille rei pretium haberet in mutui vicem.
4 Si a filio familias stipulatus sim et patri familias
facto crediderim, sive capite deminutus sit sive morte
patris vel alias sui iuris sine capitis deminutione
fuerit effectus, debet dici cessare senatus consultum,
quia mutua iam patri familias data est:
4 *Scaevola libro secundo quaestionum* quia quod
vulgo dicitur filio familias credi non licere, non ad
verba referendum est, sed ad numerationem.
5 *Paulus libro tertio quaestionum* Ergo hic et
in solidum damnabitur, non in id quod facere potest.
6 *Scaevola libro secundo quaestionum* Contra
etiam recte dicitur[7], si a patre familias stipulatus
sis, credas postea filio familias facto, senatus po-
testatem exercendam, quia expleta est numeratione
substantia obligationis.
7 *Ulpianus libro vicesimo nono ad edictum* Item
si filius familias fideiusserit, Neratius libro primo et
secundo responsorum cessare senatus consultum ait.
idem Celsus libro quarto. sed Iulianus adicit, si co-
lor quaesitus sit, ut filius familias, qui mutuam ac-
cepturus erat, fideiuberet alio reo dato, fraudem se-
natus consulto factam nocere et dandam exceptio-
nem tam filio familias quam reo, quoniam et fideius-
1 sori filii subvenitur. Idem ait, si duos reos ac-
cepero filium familias et Titium, cum ad filium fa-
milias esset perventura pecunia, ideo autem reum
Titium acceperim, ne quasi fideiussor auxilio sena-
tus consulti uteretur, utilem esse exceptionem adver-
2 sus fraudem dandam. Set et si filius familias
patre suo relegato vel longo tempore absente dotem
pro filia promiserit et rem patris pignori dederit, se-
natus consultum cessabit. patris tamen res non tene-
bitur: plane si patri heres exstiterit filius et pignus
3 persequatur, exceptione doli summovebitur. Mutui
dationem non solum numeratae pecuniae, verum
omnium, quae mutua[8] dari possunt, an accipere de-
beamus, videndum. sed verba videntur mihi ad nu-
meratam pecuniam referri: ait enim senatus 'mutuam
'pecuniam dedisset'. sed si fraus sit senatus consulto
adhibita, puta frumento vel vino vel oleo mutuo
dato, ut his distractis fructibus[9] uteretur pecunia,
4 subveniendum est filio familias. Si filius in alte-
rius erat potestate, cum mutua daretur, nunc in al-
terius, mens senatus consulti non cessat: dabitur ita-
5 que exceptio. Sed et si patri eius non mors, sed
alia causa inciderit quo minus sit in civitate, dicen-
6 dum senatus consulto locum esse. Non solum ei,
qui mutuam dedisset, sed et successoribus eius dene-
7 ganda est actio. Proinde et si alius mutuam de-
dit, alius stipulatus est, dabitur adversus eum ex-
ceptio, licet hic non dederit. sed et si alteruter eo-
rum ignoravit in patris esse potestate, severius di-
cendum est utrique nocere. idem est et in duobus
8 reis[10] stipulandi. Item si duos filios familias ac-
cepero reos, sed alterum putavi patrem familias,
intererit, ad quem pecunia pervenit, ut, si eum scivi
filium familias ad quem pervenit pecunia, exceptione
summovear, si ad eum quem ignorem, non summo-
9 vear. Sive autem sub usuris mutua data sunt[11] sive
10 sine usuris, ad senatus consultum spectat. Quam-
quam autem non declaret senatus, cui exceptionem
det, tamen sciendum est et heredem filii, si pater
familias decesserit, et patrem eius, si filius familias
11 decesserit, exceptione uti posse. Interdum tamen
etsi senatus consulto locus sit, tamen in alium datur
actio, ut puta filius familias institor mutuam pecu-
niam accepit: scribit enim Iulianus libro duodecimo
ipsum quidem institorem exceptione senatus consulti
usurum, si conveniatur, sed institoriam actionem ad-
versus eum qui praeposuit competere. quamquam,
inquit, si ipse pater eum praeposuisset merci suae
vel peculiarem exercere passus esset, cessaret sena-
tus consultum, quoniam patris voluntate contractum
videretur: nam si scit eum negotiari, etiam hoc per-
misisse videtur, si non nominatim prohibuit merces
12 accipere[12]. Proinde si acceperit pecuniam et in
rem patris vertit, cessat senatus consultum: patri
enim, non sibi accipit[13]. sed et si ab initio non sic
accepit, verum postea in rem patris vertit, cessare
senatus consultum libro duodecimo digestorum Iulia-
nus ait intellegendumque ab initio sic accepisse, ut
in rem verteret. non tamen vertisse videbitur, si mu-
tuam pecuniam acceptam patri in proprium debitum
solvit et ideo, si pater ignoravit, adhuc senatus con-
13 sulto locus erit. Quod dicitur in eo, qui stu-
diorum causa absens mutuum acceperat, cessare se-
natus consultum, ita locum habet, si probabilem mo-
dum in mutua non excessit, certe eam quantitatem,
14 quam pater solebat subministrare. Si filius ac-
cepit mutuam pecuniam, ut eum liberaret, qui, si
peteret, exceptione non summoveretur, senatus con-
15 sulti cessabit exceptio. Hoc amplius cessabit
senatus consultum, si pater solvere coepit quod filius
familias mutuum sumpserit, quasi ratum habuerit.
16 Si pater familias factus solverit partem debiti,
cessabit senatus consultum nec solutum repetere potest.

(1) patris *F* (2) ali *F* (3) abit *F* (4) *sic S*, numerationem *F* (5) cui *Iensius* (6) vendere *F* (7) dicetur *F*[2] (8) mutuae *F* (9) fructibus *del. Krueger* (10) rei *F* (11) sit *edd.* (12) merces accipere *del.* (13) accepit *F*[2]

8 *PAULUS libro trigensimo ad edictum* Cum tamen a curatore per ignorantiam solutum sit, repeti debet.

9 *ULPIANUS libro vicensimo nono ad edictum* Sed si pater familias factus rem pignori dederit, dicendum erit senatus consulti exceptionem ei denegan-
1 dam usque ad pignoris quantitatem. Si ab alio donatam sibi pecuniam filius creditori solverit, an pater vindicare vel repetere possit? et ait Iulianus, si quidem hac condicione ei donata sit pecunia, ut creditori solvat, videri a donatore profectam protinus ad creditorem et fieri nummos accipientis: si vero simpliciter ei donavit, alienationem eorum filium non habuisse et ideo, si solverit, condictionem patri
2 ex omni eventu competere. Hoc senatus consultum et ad filias quoque familiarum pertinet nec ad rem pertinet, si adfirmetur ornamenta ex ea pecunia comparasse: nam et ei quoque qui filio familias credidit decreto amplissimi ordinis actio denegatur nec interest, consumpti sint nummi an exstent in peculio. multo igitur magis severitate senatus consulti eius contractus improbabitur, qui filiae familias mu-
3 tuum dedit. Non solum filio familias et patri eius succurritur, verum fideiussori quoque et mandatori eius, qui et ipsi mandati habent regressum, nisi forte donandi animo intercesserunt: tunc enim, cum nullum regressum habeant, senatus consultum locum non habebit. sed et si non donandi animo, patris tamen voluntate intercesserunt, totus contractus a
4 patre videbitur comprobatus. Et hi tamen, qui pro filio familias sine voluntate patris eius intercesserunt, solvendo non repetent: hoc enim et divus Hadrianus constituit et potest dici non repetituros. atquin perpetua exceptione tuti sunt: sed et ipse filius, et tamen non repetit, quia hi demum solutum non repetunt, qui ob poenam creditorum actione liberantur, non quoniam [1] exonerare eos lex voluit.
5 Quamquam autem solvendo non repetant [2],

10 *PAULUS libro trigensimo ad edictum* quia naturalis obligatio manet,

11 *ULPIANUS libro vicensimo nono ad edictum* tamen, si non opposita exceptione condemnati sunt, utentur senatus consulti exceptione: et ita Iulianus scribit in ipso filio familias exemplo mulieris intercedentis.

12 *PAULUS libro trigensimo ad edictum* Si tantum sciente patre creditum sit filio, dicendum est cessare senatus consultum. sed si iusserit pater filio credi, deinde ignorante creditore mutaverit voluntatem, locus senatus consulto non erit, quoniam initium contractus spectandum est.

13 *GAIUS libro nono ad edictum provinciale* Si quod alii mutuum dedimus a filio familias novandi causa stipulemur, non esse impedimento senatus consultum Iulianus scribit.

14 *IULIANUS libro duodecimo digestorum* Filium habeo et ex eo nepotem: nepoti meo creditum est iussu patris eius: quaesitum est, an contra senatus consultum fieret. dixi, etiamsi verbis senatus consulti filii continerentur, tamen et in persona nepotis idem servari debere: iussum autem huius patris non efficere, quo minus contra senatus consultum creditum existimaretur, cum ipse in ea causa esset, ut pecuniam mutuam invito patre suo accipere non possit.

15 *MARCIANUS libro quarto decimo institutionum* Nihil interest, quis filio familias crediderit, utrum privatus an civitas: nam in civitate quoque senatus consultum locum habere divi Severus et Antoninus rescripserunt.

16 *PAULUS libro quarto responsorum* Si filius familias absente patre, quasi ex mandato eius pecuniam acceperit, cavisset et ad patrem litteras emisit, ut eam pecuniam in provincia [3] solveret, debet pater, si actum filii sui improbat, continuo testationem interponere contrariae voluntatis.

17 *IDEM libro secundo sententiarum* Filius familias si in id acceperit mutuam pecuniam, ut eam pro sorore sua in dotem daret, pater eius de in rem verso actione tenebitur: ipsi enim mortua in matrimonio puella repetitio dotis datur.

18 *VENULEIUS libro secundo stipulationum* Creditorem filii familias mortuo eo fideiussorem accipere non posse Iulianus scribit, quia nulla obligatio aut civilis aut naturalis supersit, cui fideiussor accedat: plane a patre eius actionis nomine, quae de peculio adversus eum competat, fideiussorem recte accipi.

19 *POMPONIUS libro septimo ex variis lectionibus* Iulianus scribit exceptionem senatus consulti Macedoniani nulli obstare, nisi qui sciret aut scire potuisset filium familias esse eum cui credebat.

20 *IDEM libro quinto senatus consultorum* Si is, cui, dum in potestate patris esset, mutua pecunia data fuerat, pater familias factus per ignorantiam facti novatione facta eam pecuniam expromisit, si petatur ex ea stipulatione, in factum excipiendum erit.

---

(1) quia hi demum solutum repetunt, qui actione liberantur, quoniam (*deleta glossa* non ob poenam creditorum) *scr.: similiter em. Schulting* (2) repetunt F^2 (3) provinciam F^1

LIBER QUINTUS DECIMUS.

I[1].
DE PECULIO.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Ordinarium praetor arbitratus est prius eos contractus exponere eorum qui alienae potestati subiecti sunt, qui in solidum tribuunt actionem, sic deinde ad hunc[2]
1 pervenire, ubi de peculio datur actio. Est autem triplex hoc edictum: aut enim de peculio aut de in
2 rem verso aut quod iussu hinc oritur actio. Verba autem edicti talia sunt: 'Quod cum eo, qui in alte-
3 'rius potestate esset, negotium gestum erit'. De eo loquitur, non de ea: sed tamen et ob eam quae
4 est feminini sexus dabitur ex hoc edicto actio. Si cum impubere filio familias vel servo contractum sit, ita dabitur in dominum vel patrem de peculio, si lo-
5 cupletius eorum peculium factum est. Potestatis verbum communiter accipiendum est tam in filio
6 quam in servo. Nec magis dominium[3] servorum esse spectandum quam facultatem habendi eos: non enim solum servorum propriorum nomine conveniemur, item communium, verum eorum quoque qui bona fide nobis serviunt, sive liberi sint sive servi alieni.

2 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Ex ea causa, ex qua soleret servus fructuarius vel usuarius adquirere[4], in eum, cuius usus fructus vel usus sit, actio dumtaxat de peculio ceteraeque honorariae dantur, ex reliquis in dominum proprietatis.

3 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Licet tamen[5] praetor, si cum eo qui in potestate sit gestum sit, polliceatur actionem, tamen sciendum est et si in nullius sit potestate, dari de peculio actionem, ut puta si cum servo hereditario contractum sit ante
1 aditam hereditatem. Unde Labeo scribit et si secundo tertiove gradu substitutus sit servus et deliberantibus primis heredibus cum eo contractum sit, mox repudiantibus eis ipse liber heresque exstiterit, posse dici de peculio eum conveniri et de in rem
2 verso. Parvi autem refert, servus quis masculi an mulieris fuerit: nam de peculio et mulier conve-
3 nietur. Pedius etiam impuberes dominos de peculio obligari ait: non enim cum ipsis impuberibus contrahitur, ut tutoris auctoritatem spectes. idem adicit pupillum non posse servo peculium constituere
4 nec tutoris auctoritate. In furiosi quoque curatorem dicimus dandam de peculio actionem: nam et huius[5a] servus peculium habere potest, non si fuerit concessum, ut habeat, sed si non fuerit prohibitum,
5 ne habeat. Si filius familias vel servus pro aliquo fideiusserint vel alias intervenerint vel mandaverint, tractatum est, an sit de peculio actio. et est verius in servo causam fideiubendi vel mandandi[6] spectandam, quam sententiam et Celsus libro sexto probat in servo fideiussore. si igitur quasi intercessor servus intervenerit, non rem peculiarem agens, non
6 obligabitur dominus de peculio. Iulianus quoque libro duodecimo digestorum scribit, si servus mandaverit, ut creditori meo solveretur, referre ait, quam causam mandandi habuerit: si pro creditore suo solvi mandavit, esse obligatum dominum de peculio: quod si intercessoris officio functus sit, non obligari domi-
7 num de peculio. Cui congruit, quod idem Iulianus scribit, si a filio meo fideiussorem accepero, quidquid a fideiussore accepero, id me non de in rem verso, sed de peculio actione mandati praestaturum. idem accipias et in servi fideiussore, idemque si alius mihi pro filio meo debitore solvisset. quod si filius meus debitor non fuisset, exceptione doli fideiussorem usurum et, si solvisset,
8 condicturum scribit. Si servus, cum se pro libero gereret, compromiserit, quaeritur, an de peculio actio ex poena compromissi quasi ex negotio gesto danda sit, sicuti traiecticiae pecuniae datur. sed hoc et Nervae filio et mihi videtur verius ex compromisso servi non dandam de peculio actionem, quia nec si iudicio condemnetur servus, datur in eum actio.
9 Sed si filius fideiussor vel quasi interventor acceptus sit, an de peculio patrem obligat, quaeritur. et est vera Sabini et Cassii sententia existimantium semper obligari patrem de peculio et distare in hoc
10 a servo. Quare et ex compromisso pater tenebitur. et ita Papinianus quoque libro nono quaestionum scribit nec interesse ait, ex qua causa compromiserit, utrum ex ea causa, ex qua potuit[7] cum patre de peculio agere, an vero ex ea[8] qua non po-
11 tuit[9], cum ex stipulatu pater conveniatur. Idem scribit iudicati quoque patrem de peculio actione teneri, quod et Marcellus putat, etiam eius actionis nomine, ex qua non potuit pater de peculio actionem pati: nam sicut in stipulatione contrahitur cum filio, ita iudicio contrahi: proinde non originem iudicii spectandam, sed ipsam iudicati velut obligationem. quare et si quasi defensor condemnatus sit, idem
12 putat. Ex furtiva causa filio quidem familias condici posse constat. an vero in patrem vel in dominum de peculio danda est, quaeritur: et est verius, in quantum locupletior dominus factus esset ex furto facto, actionem de peculio dandam: idem Labeo probat, quia iniquissimum est ex furto servi dominum locupletari impune[10]. nam et circa rerum amotarum actionem filiae familias nomine in id quod ad
13 patrem pervenit competit actio de peculio. Si filius familias duumvir pupillo rem salvam fore caveri non curavit, Papinianus libro nono quaestionum de peculio actionem competere ait. nec quicquam mutare arbitror, an voluntate patris decurio factus sit, quoniam rem publicam salvam fore pater obstrictus est.

4 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam a[11] servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuere dominus possit, animadvertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fe-
1 cerit. Sed hoc ita verum puto, si debito servum liberare voluit dominus, ut, etiamsi nuda voluntate remiserit dominus quod debuerit, desinat servus debitor esse: si vero nomina ita fecerit dominus, ut quasi debitorem se servo faceret, cum re vera debitor non esset, contra puto: re enim, non verbis pe-
2 culium augendum est. Ex his apparet non quid servus ignorante domino habuerit peculii esse, sed quid volente: alioquin et quod subripuit servus do-
3 mino, fiet peculii, quod non est verum. Sed saepe fit, ut ignorante domino incipiat minui servi peculium, veluti cum damnum domino dat servus aut fur-
4 tum facit. Si opem ferente servo meo furtum mihi feceris, id ex peculio deducendum est, quo mi-

(1) *Sab.* 1...5. 7...17. 19...32. 36...41. 43; *Ed.* 6. 33...35. 42. 44 ...49; *Pap.* 18. 50...57; *App.* 58. — *Bas.* 18, 5. — *Cf. Cod.* 4, 26 (2) huc *F* (3) dominum *F* (4) ei cuius usus fructus vel usus sit *ins.* (5) tamen] tum *scr.* (5ª) et huius *del.* (6) mandandis *F* (7) potui *scr.* (8) ex *ins.* (*edd.*) (9) potui *scr.* (10) locupletarumpune *F* (11) suam a] *dett.*, summa *F*

5 nus ob rem subreptam consequi possim. Si aere alieno dominico exhauriatur peculium servi, res tamen in causa peculiaria manent: nam si aut servo donasset debitum dominus aut nomine servi alius domino intulisset, peculium suppletur nec est nova
6 concessione domini opus. Non solum id in peculio vicariorum ponendum est, cuius rei a domino, sed etiam id cuius ab eo[1] cuius in peculio sint seorsum rationem habeant.

5 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Depositi nomine pater vel dominus dumtaxat de peculio conveniuntur et si quid dolo malo eorum captus sum.
1 Sed et si precario res filio familias vel servo data sit, dumtaxat de peculio pater dominusve obligantur.
2 Si filius familias iusiurandum detulerit et iuratum sit, de peculio danda est actio, quasi contrac-
3 tum sit: sed in servo diversum est. Peculium dictum est[2] quasi pusilla pecunia sive patrimonium
4 pusillum. Peculium autem Tubero quidem sic definit, ut Celsus libro sexto digestorum refert, quod servus domini permissu separatum a rationibus dominicis habet, deducto inde si quid domino debetur.

6 *Celsus libro sexto digestorum* Definitio peculii quam Tubero exposuit, ut Labeo ait, ad vicariorum peculia non pertinet, quod falsum est: nam eo ipso, quod dominus servo peculium constituit, etiam vicario constituisse existimandus est.

7 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Quam
1 Tuberonis sententiam et ipse Celsus probat. Et adicit pupillum vel furiosum constituere quidem peculium servo non posse: verum ante constitutum, id est ante furorem vel a patre pupilli, non adimetur ex his causis. quae sententia vera est et congruit cum eo, quod Marcellus apud Iulianum notans adicit 'posse fieri, ut apud alterum[3] ex dominis servus peculium habeat, apud alterum non, ut puta si alter 'ex dominis furiosus sit vel pupillus, si (ut quidam, 'inquit, putant) peculium servus habere non potest 'nisi concedente domino. ego autem puto non esse 'opus concedi peculium a domino servum habere, 'sed non adimi, ut habeat'. alia causa est peculii liberae administrationis: nam haec specialiter con-
2 cedenda est. Scire autem non utique singulas res debet, sed παχυμερέστερον[4], et in hanc senten-
3 tiam Pomponius inclinat. Pupillum autem tam filium quam servum peculium habere posse Pedius libro quinto decimo scribit, cum in hoc, inquit, totum ex domini constitutione pendeat. ergo et si furere coeperit servus vel filius, retinebunt peculium.
4 In peculio autem res esse possunt omnes et mobiles et soli: vicarios quoque in peculium potest habere et vicariorum peculium: hoc amplius et no-
5 mina debitorum. Sed et si quid furti actione servo deberetur vel alia actione, in peculium computabitur: hereditas quoque et legatum, ut Labeo ait.
6 Sed et id quod dominus sibi debet in peculium habebit, si forte in domini rationem impendit[5] et dominus ei debitor manere voluit aut si debitorem eius dominus convenit. quare si forte ex servi emptione evictionis nomine duplum dominus exegit, in peculium servi erit conversum, nisi forte dominus eo proposito fuit, ut nollet hoc esse in peculium servi.
7 Sed et si quid ei conservus debet, erit peculii, si modo ille habeat[6] peculium vel prout habebit.

8 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Non statim quod dominus voluit ex re sua peculii esse, peculium fecit, sed si tradidit aut, cum apud eum esset, pro tradito habuit: desiderat enim res naturalem dationem. contra autem simul atque noluit, peculium servi desinit peculium esse.

9 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Sed si damnum servo dominus dederit, in peculium hoc non imputabitur, non magis quam si subripuerit.
1 Plane si conservus dedit damnum vel subripuit, in peculium videtur haberi, et ita Pomponius libro undecimo scribit: nam et si quid dominus ab eo qui rem peculiarem subripuit vel consecutus est vel consequi potest, in peculium esse ei[7] imputandum Ne-
2 ratius libro secundo responsorum scribit. Peculium autem deducto quod domino debetur computandum esse, quia praevenisse dominus et cum servo
3 suo egisse creditur. Huic definitioni Servius adiecit et si quid his debeatur qui sunt in eius potestate, quoniam hoc quoque domino deberi nemo am-
4 bigit. Praeterea id etiam deducetur, quod his personis debetur, quae sunt in tutela vel cura domini vel patris vel quorum negotia administrant[8], dummodo dolo careant, quoniam et si per dolum peculium vel ademerint vel minuerint[9], tenentur: nam si semper praevenire dominus et agere videtur, cur non dicatur etiam hoc nomine eum secum egisse, quo nomine vel tutelae vel negotiorum gestorum vel utili actione tenebitur? nam ut eleganter Pedius ait, ideo hoc minus in peculio est, quod domino vel patri debetur, quoniam non est verisimile dominum id concedere servo in peculium habere, quod sibi debetur. sane cum ex ceteris causis ipsum a semet ipso exegisse dicimus qui negotia vel tutelam geret, cur non etiam in specie peculiari exegerit, quod exigi debuit? defendendum[10] igitur erit quasi sibi eum solvere,
5 cum quis agere de peculio conabitur. Sed et creditor servi, qui heres exstitit domino eius, deducit de peculio quod sibi debetur, si conveniatur, sive libertatem servus acceperit sive non, idemque et si legatus sit pure servus: nam quasi praevenerit et ipse secum egerit, sic deducet quod sibi debetur, licet nullo momento dominium in manumisso vel legato pure habuerit. et ita Iulianus libro duodecimo scribit. certe si sub condicione servus libertatem acceperit, minus dubitanter[11] Iulianus eodem loco scribit heredem deducere: dominus enim factus est. ad defensionem sententiae suae Iulianus etiam illud adfert, quod, si ei, qui post mortem servi vel filii intra annum potuit conveniri de peculio, heres exstitero,
6 procul dubio deducam quod mihi debetur. Sive autem ex contractu quid domino debeat sive ex rationum reliquis, deducet dominus. sed et si ex delicto ei debeat, ut puta ob furtum quod fecit, aeque deducetur. sed est quaestionis, utrum ipsa furti aestimatio, id est id solum quod domino abest, an vero tantum, quantum, si alienus servus commisisset, id est cum furti poenis? sed prior sententia verior
7 est, ut ipsa furti aestimatio sola deducatur. Si ipse servus sese vulneravit, non debet hoc damnum deducere, non magis quam si se occiderit vel praecipitaverit: licet enim etiam servis naturaliter in suum corpus saevire. sed si a se vulneratum servum dominus curaverit, sumptuum nomine debitorem eum domino puto effectum, quamquam, si aegrum eum
8 curasset, rem suam potius egisset. Item deducetur de peculio, si quid dominus servi nomine obligatus est aut praestitit obligatus: ita si quid ei creditum est iussu domini: nam hoc deducendum Iulianus libro duodecimo digestorum scribit. sed hoc ita demum verum puto, si non in rem domini vel patris quod acceptum est pervenit: alioquin secum debebit compensare. sed et si pro servo fideiusserit, deducendum Iulianus libro duodecimo digestorum scribit. Marcellus autem in utroque, si nondum quicquam domino absit, melius esse ait praestare creditori, ut caveat ille refusurum se, si quid praestiterit dominus hoc nomine conventus, quam ab initio deduci, ut medii temporis interusurium magis creditor consequatur. sed si de peculio conventus dominus condemnatus est, debebit de sequenti actione de peculio deduci: coepit enim dominus vel pater iudicati te-

---

(1) Id in p. v. p. est, cuius rei non solum a domino, sed etiam ab eo *scr.* (2) est *bis F* (3) apud alterum *add. dett., om. FS, cum et quae sequuntur* ex dominis ... s. p. habeat *omisisset F*[1] (4) *id est:* magis in universum (5) impedit *F* (6) habet *F*[2] (7) ei *del.* (8) administran *F* (9) imminuerint *F*[1] (10) defendum *F* (11) dubitater *F*

neri: nam et si quid servi nomine non condemnatus
praestitisset creditori, etiam hoc deduceret.
10 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si
vero adhuc in suspenso est prius iudicium de pecu-
lio et ex posteriore iudicio res iudicaretur, nullo
modo debet prioris iudicii ratio haberi in posteriore
condemnatione, quia in actione de peculio occupan-
tis melior est condicio, occupare autem videtur non
qui prior litem contestatus est, sed qui prior ad sen-
tentiam iudicis pervenit.
11 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Si
noxali iudicio conventus dominus litis aestimationem
obtulerit, de peculio deducendum est: quod si noxae
1 dederit, nihil est deducendum. Sed et si quid
dominus soluturum se servi nomine repromisit, de-
duci oportebit, quemadmodum si quid domino servus
pro debitore expromiserat. idem est et si pro liber-
tate quid domino expromisit, quasi debitor domino
sit effectus, sed ita demum, si manumisso eo agatur.
2 Sed si a debitore dominico servus exegerit, an
domini debitorem se fecerit, quaeritur: et Iulianus
libro duodecimo digestorum non aliter dominum de-
ducturum ait, quam si ratum habuisset quod exac-
tum est: eadem et in filio familias dicenda erunt. et
puto veram Iuliani sententiam: naturalia enim debita
spectamus in peculii deductione: est autem natura
aequum liberari filium vel servum obligatione eo quod
3 indebitum videtur exegisse. Est autem quaestionis,
an id, quod dominus semel deduxit cum convenire-
tur, rursus si conveniatur, de peculio eximere de-
beat, an vero veluti solutum ei videatur semel facta
deductione. et Neratius et Nerva putant, item Iulia-
nus libro duodecimo scribit, si quidem abstulit hoc
de peculio, non debere deduci, si vero eandem po-
4 sitionem peculii reliquit, debere eum deducere. De-
nique scribit, si servus vicarium quinque valentem in
peculium habuit et domino quinque deberet, pro
quibus vicarium dominus deduxisset, et mortuo postea
vicario alium eiusdem pretii servus comparaverit,
non desinere domini esse debitorem, quasi vicarius
ille domino decesserit: nisi forte, cum eum servo
5 ademisset et sibi solvisset, tunc decesserit. Idem
recte ait, si, cum vicarius valeret decem, dominus
conventus de peculio quinque pro servo praestitisset,
quoniam quinque ipsi debebantur, mox vicarius de-
cessisset, adversus alium agentem de peculio decem
dominum deducturum, quia et in eo, quod iam pro
eo solvit, debitorem servum sibi fecerit. quae sen-
tentia vera est, nisi servo ademit vicarium, ut sibi
6 solveret. Quod autem deduci debere diximus id
quod debetur ei qui de peculio convenitur, ita accipien-
7 dum est, si non hoc aliunde consequi potuit. Deni-
que Iulianus scribit venditorem, qui servum cum pe-
culio vendidit, si de peculio conveniatur, non debere
deducere quod sibi debetur: potuit enim hoc ex ra-
tione peculii detrahere et nunc condicere quasi in-
debitum (quoniam non est in peculio quod domino
debetur). potest[1], inquit, etiam ex vendito agere.
quod ita erit probandum, si tantum fuit in peculio
cum venderet, ut satisfacere debito dominus possit:
ceterum si postea quid accessit condicionibus debiti
existentibus, quod dominus non distraxerat[2], contra
8 erit dicendum. Idem scribit, si quis servum, cuius
nomine de peculio habebat actionem, comparasset,
an possit deducere quod sibi debetur, quoniam ad-
versus venditorem habeat[3] actionem de peculio? et
recte ait posse: nam et quivis alius potest eligere,
utrum cum emptore an cum venditore ageret: hunc
igitur eligere pro actione deductionem. nec video
quid habeant creditores quod querantur, cum possint
ipsi venditorem convenire, si quid forte putant esse
9 in peculio. Non solum autem quod ei debetur
qui convenitur deducendum est, verum etiam si quid
socio eius debetur, et ita Iulianus libro duodecimo
digestorum scribit: nam qua ratione in solidum alter-
uter[4] convenitur, pari ratione deducere eum oportet
quod alteri debetur: quae sententia recepta est:
12 *Iulianus libro duodecimo digestorum* quia hoc
casu etiam cum eo agi potest, penes quem peculium
non est.
13 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum*
Sed in emptore et venditore vera non est, item in
fructuario et proprietario et ceteris qui[5] non sunt
socii, et in domino et bonae fidei emptore: nam et
Iulianus libro duodecimo scribit neutrum horum de-
ducere id quod alteri debetur.
14 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Item
cum testamento praesenti die servus liber esse iussus
est, cum omnibus heredibus de peculio agendum est
nec quisquam eorum amplius deducet quam quod
1 ipsi debeatur. Item cum servus vivo domino mor-
tuus est, deinde dominus intra annum plures heredes
reliquit, et de peculio actio et deductionis ius scin-
ditur.
15 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum*
Sed si duo sint bonae fidei possessores, adhuc dicen-
dum erit neutrum plus deducturum quam quod sibi
debetur. idemque et si duo sunt fructuarii, quia nul-
lam inter se habent societatem. idem dicetur inter-
dum et in sociis, si forte separata apud se peculia
habeant, ut alter alterius peculii nomine non con-
veniatur: ceterum si commune sit peculium, et in
solidum convenientur et deducetur quod utrique de-
betur.
16 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Quis
ergo casus est, quo peculium servi communis ad al-
terum ex dominis solum pertineat? in primis si quis
servi partem dimidiam vendiderit nec peculium ei
concesserit: deinde si quis servo communi pecuniam
vel res aliquas ea mente dederit, ut proprietatem
earum retineret, administrationem autem servo con-
cederet. *Marcellus notat:* est etiam ille casus, si
alter ademerit: vel si omni quidem modo conces-
serit dominus, sed in nominibus erit concessio.
17 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Si
servus meus ordinarius vicarios habeat, id quod vi-
carii mihi debent an deducam ex peculio servi ordi-
narii? et prima illa quaestio est, an haec peculia in
peculio servi ordinarii computentur. et Proculus et
Atilicinus existimant, sicut ipsi vicarii sunt in pecu-
lio, ita etiam peculia eorum: et id quidem, quod mihi
dominus eorum, id est ordinarius servus debet, etiam
ex peculio eorum detrahetur: id vero quod ipsi vi-
carii debent, dumtaxat ex ipsorum peculio: sed et
si quid non mihi, sed ordinario servo debent, dedu-
cetur de peculio eorum quasi conservo debitum: id
vero, quod ipsis debet ordinarius servus, non deduce-
tur de peculio ordinarii servi, quia peculium eorum
in peculio ipsius est (et ita Servius respondit), sed
peculium eorum augebitur, ut opinor, quemadmodum
si dominus servo suo debeat.
18 *Paulus libro quarto quaestionum* Cui conse-
quens est, ut, si Sticho peculium suum legatum sit
isque ex testamento agit, non aliter cogetur[6] id,
quod vicarius eius testatori debet, relinquere, nisi is,
id est vicarius peculium habeat.
19 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum*
Hinc quaeritur, si ordinarii servi nomine actum sit
de peculio, an agi possit et vicariorum: et puto non
posse. sed si actum sit de peculio vicarii, agi po-
1 terit et de peculio ordinarii. Potest esse apud me
duplicis iuris peculium: ut puta servus est dotalis,
potest habere peculium, quod ad me respiciat, po-
test et quod ad mulierem. nam quod ex re mariti
quaesiit vel ex operis suis, id ad maritum pertinet:
et ideo, si respectu mariti heres sit institutus vel ei
legatum datum, id eum non debere restituere Pom-
ponius scribit. si igitur mecum agatur ex eo con-
tractu qui ad me respicit, utrum omne deducam
quodquod[7] debetur mihi, sive ex mea causa sive ex

(1) debetur) potest: potest *scr.* (2) detraxerat *edd.* (3) habet F^2 (4) alterumter *F* (5) *sic* F^2 *cum B,* quia F^1S (6) cogatur *scr.* (7) quod F^1

ea quae ad uxorem respicit? an vero separamus causas quasi in duobus peculiis, ut et causa debiti quod petitur spectetur? ut, si quidem ex eo peculio agatur, quod ad mulierem spectat, id deducam, quod ex eo contractu debeatur [1], si ex eo contractu, qui ad me respicit, meum deducam? quae quaestio dilucidius est in fructuario tractata, utrum ex eo demum contractu potest de peculio conveniri, quod [2] ad se pertinet, an ex omni. et Marcellus etiam fructuarium teneri scribit et ex omni contractu: eum enim qui contrahit totum servi peculium velut patrimonium intuitum. certe illud admittendum omnimodo dicit, ut priore convento, ad quem res respicit, in superfluum is, cui quaesitum non est, conveniatur: quae sententia probabilior est et a Papiniano probatur. quod et in duobus bonae fidei emptoribus erit dicendum. sed in marito melius est dicere simpliciter eum de peculio teneri. sin autem maritus huiusmodi servi nomine aliquid praestiterit, an adversus mulierem agentem dotis nomine deducere id possit? et ait, si id quod creditori praestitum est ad utriusque generis peculium pertinebit, pro rata utrique peculio decedere debere. ex quo intellegi potest, si ad alterum [3] peculium contractus pertinebit, modo soli uxori detrahi, modo non detrahi, si ad id peculium pertinuit
2 contractus, quod apud maritum resedit. Interdum et ipsi fructuario adversus dominum datur actio de peculio, ut puta si apud eum habeat peculium, apud ipsum vero aut nihil aut minus, quam fructuario debetur. idem etiam contra eveniet, quamvis in duobus dominis sufficiat pro socio vel communi dividundo actio:

20 *Paulus libro trigensimo ad edictum* nam inter se agere socii de peculio non possunt.

21 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Summa cum ratione etiam hoc peculio praetor imputavit, quod dolo malo domini factum est, quo minus in peculio esset. sed dolum malum accipere debemus, si ei ademit peculium: sed et si eum intricare peculium in necem creditorum passus est, Mela scribit dolo malo eius factum. sed et si quis, cum suspicaretur [4] alium secum acturum, alio peculium avertat, dolo non caret. sed si alii solvit, non dubito de hoc quin non teneatur, quoniam creditori solvitur et licet
1 creditori vigilare ad suum consequendum. Si dolo tutoris vel curatoris furiosi vel procuratoris factum sit, an pupillus vel furiosus vel dominus de peculio conveniatur, videndum. et puto, si solvendo tutor sit, praestare pupillum ex dolo eius, maxime si quid ad eum pervenit, et ita Pomponius libro octavo epistularum scribit. idem et in curatore et procuratore
2 erit dicendum. Emptor autem ex dolo venditoris non tenebitur nec heres vel alius successor, nisi in id quod ad se pervenit. sive autem post iudicium acceptum sive ante dolo factum sit, continetur officio
3 iudicis. Si dominus vel pater recuset de peculio actionem, non est audiendus, sed cogendus est quasi aliam quamvis personalem actionem suscipere.

22 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Si damni infecti aedium peculiarium nomine promiserit dominus, ratio eius haberi debet et ideo ab eo qui de peculio agit domino cavendum est.

23 *Idem libro nono ad Sabinum* Aedium autem peculiarium nomine in solidum damni infecti promitti debet, sicut vicarii nomine noxale iudicium in solidum pati, quia pro pignore ea, si non defendantur, actor abducit vel possidet.

24 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad Sabinum* Curator furiosi administrationem peculii et dare et denegare potest tam servo furiosi quam filio.

25 *Pomponius libro vicensimo tertio ad Sabinum* Id vestimentum peculii esse incipit, quod ita dederit dominus, ut eo vestitu servum perpetuo uti vellet eoque nomine ei traderet, ne quis alius eo uteretur idque ab eo eius usus gratia custodiretur. sed quod vestimentum servo dominus ita dedit utendum, ut non semper, sed ad certum usum certis temporibus eo uteretur, veluti cum sequeretur eum sive cenanti ministravit [5], id vestimentum non esse peculii.

26 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si semel ex ea causa, id est quod dolo fecerit, dominus praestiterit de peculio conventus, ceteris ex eadem causa nihil praestabit. sed et si tantundem servus ei debeat quantum dolo minuit, non erit condemnandus. his consequens erit, ut manumisso quoque vel alienato servo ex causa etiam doli intra annum teneatur.

27 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Et ancillarum nomine et filiarum familias in peculio actio datur: maxime si qua sarcinatrix aut textrix erit aut aliquod [6] artificium vulgare exerceat, datur propter eam actio. depositi quoque et commodati actionem dandam earum nomine Iulianus ait: sed et tributoriam actionem, si peculiari merce sciente patre dominove negotientur, dandam esse. longe magis non dubitatur, et si in rem versum est, quod [7] iussu pa-
1 tris dominive contractum sit. Constat heredem domini id quoque deducere debere, quod servus, cuius nomine cum eo de peculio ageretur, ante aditam hereditatem ex bonis hereditariis amovisset consump-
2 sisset corrupisset. Si servus alienatus sit, quamvis in eum, qui alienaverit, intra annum praetor de peculio actionem polliceatur, tamen nihilo minus et in novum dominum actio datur, et nihil interest, aliud apud eum adquisierit peculium an quod pariter cum eo [8] emerit vel ex donatione acceperit eidem
3 concesserit. Illud quoque placuit, quod et Iulianus probat, omnimodo permittendum creditoribus [9] vel in partes cum singulis agere vel cum uno in solidum.
4 Sed ipsi, qui vendiderit servum, non putat Iulianus de eo, quod ante venditionem crediderit, cum
5 emptore de peculio agere permittendum. Sed et si alieno credidero eumque redemero, deinde alienavero, aeque non putat mihi in emptorem dari debere
6 iudicium. In venditorem autem dumtaxat intra annum post redemptionem numerandum de eo, quod adhuc alieno crediderim, dandam esse mihi actionem existimat deducto eo, quod apud me peculii servus
7 habebit. Sicut autem de eo, quod ipse crediderim servo meo, non putat Iulianus in emptorem alienato eo actionem mihi dari debere, ita et de eo, quod servus meus servo meo crediderit, si is, cui creditum fuerit, alienatus sit, negat permitti mihi debere cum
8 emptore experiri. Si quis cum servo duorum pluriumve contraxerit, permittendum est ei cum quo velit dominorum in solidum experiri: est enim iniquum in plures adversarios distringi eum, qui cum uno contraxerit: nec huius dumtaxat peculii ratio haberi debet, quod apud eum cum quo agitur is servus haberet, sed et eius quod apud [10] alterum. nec tamen res damnosa futura est ei qui condemnatur, cum possit rursus ipse iudicio societatis vel communi dividundo quod amplius sua portione solverit a socio sociisve suis [11] consequi. quod Iulianus ita locum habere ait, si apud alterum quoque fuit peculium, quia eo casu solvendo quisque etiam socium aere alieno liberare videtur: at si nullum sit apud alterum peculium, contra esse, quia nec liberare ullo modo aere alieno eum intellegitur.

28 *Iulianus libro duodecimo [12] digestorum* Quare et si socio neque heres neque bonorum possessor exstitisset, eatenus damnari debet is cum quo actum fuerit, quatenus peculium apud eum erit et quantum ex bonis consequi potest.

29 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si

(1) ut si quidem ex eo contractu agatur qui ad m. sp., id deducam, quod ex eo peculio debeatur *scr.* (2) qui *scr.* (3) alterutrum *scr.* (4) susciperetur *F* (5) sequetur e. s. c. ministrabit *scr.* (6) aliud *ins.* (*similiter Hal.*) (7) est quod] exque *scr.* (8) eum F^1 (9) creditoribus] creditori pluribus heredibus venditoris existentibus (*cf. l.* 30 § 1. *l.* 32 *pr. h. t.*) *scr.* (10) apud *om. F*, *cum et quae praecedunt* eum cum ... eius quod *omisisset* F^1 (11) suis] suiiis F^2, siisve suiiis F^1 (12) undecimo F^1

quis servum testamento liberum esse iusserit relictis
heredibus his, qui cum servo contraxerunt, possunt
inter se coheredes vel de peculio agere, quia de eo
quisque peculio, quod apud eum esset, quolibet alio
1 agente teneatur[1]. Etiamsi prohibuerit contrahi
cum servo dominus, erit in eum de peculio actio.
30 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum*
Quaesitum est, an teneat actio de peculio, etiamsi
nihil sit in peculio cum ageretur, si modo sit rei
iudicatae tempore. Proculus et Pegasus nihilo minus
teneri[2] aiunt: intenditur enim recte, etiamsi nihil sit
in peculio. idem et circa ad exhibendum et in rem
actionem placuit, quae sententia et a nobis probanda
1 est. Si cum ex parte herede domini vel patris
agatur, dumtaxat de peculio condemnandum, quod
apud eum heredem sit qui convenitur: idem et[3] in
rem verso pro parte, nisi si quid in ipsius heredis
rem vertit: nec quasi unum ex sociis esse hunc he-
2 redem conveniendum, sed pro parte dumtaxat. Sed[4]
si ipse servus sit heres ex parte institutus, aeque
3 cum eo agendum erit. Sin vero filius sit quam-
vis ex parte institutus, nihilo minus in solidum actio-
nem patietur. sed si velit pro parte nomen coheredis
redimere, audiendus est: quid enim si in rem patris
versum sit? cur non consequatur filius a coherede,
quod in patris re est? idem et si peculium locuples
4 sit. Is, qui semel de peculio egit, rursus aucto
5 peculio de residuo debiti agere potest. Si annua
exceptione sit repulsus a venditore creditor, subveniri
ei adversus emptorem debet: sed si alia exceptione,
hactenus subveniri, ut deducta ea quantitate, quam
a venditore consequi potuisset, ab emptore residuum
6 consequatur. In dolo obiciendo temporis ratio
habetur: fortassis enim post tempus de dolo actionis
non patietur dolum malum obici praetor, quoniam
7 nec de dolo actio post statutum tempus datur. In
heredem autem doli clausula in id quod ad eum per-
venit fieri[5] debet, ultra non.
31 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Sed si
ipse heres dolo fecit, solidum praestat.
32 *Ulpianus libro secundo disputationum* Si ex
duobus vel pluribus heredibus eius, qui manumisso
servo vel libero esse iusso vel alienato vel mortuo
intra annum conveniri poterat, unus fuerit conven-
tus, omnes heredes liberabuntur, quamvis non in
maiorem[6] quantitatem eius peculii, quod penes se
habet qui convenitur, condemnetur, idque ita Iulia-
nus scripsit. idemque est et si in alterius rem fuerit
versum. sed et si plures sint fructuarii vel bonae
fidei possessores, unus conventus ceteros liberat,
quamvis non maioris peculii, quam penes se est, con-
demnari debeat. sed[7] licet hoc iure contingat, tamen
aequitas dictat iudicium in eos dari, qui occasione
iuris liberantur, ut magis eos perceptio quam inten-
tio liberet: nam qui cum servo contrahit, universum
peculium eius quod ubicumque est veluti patrimo-
1 nium intuetur. In hoc autem iudicio licet re-
stauretur praecedens, tamen et augmenti et deces-
sionis rationem haberi oportet, et ideo sive hodie
nihil sit in peculio sive accesserit aliquid, praesens
status peculii spectandus est. quare circa venditorem
quoque et emptorem hoc nobis videtur verius, quod
accessit peculio posse nos ab emptore consequi, nec
retrorsus velut in uno iudicio ad id tempus conven-
tionem reducere emptoris, quo venditor conventus sit.
2 Venditor servi si cum peculio servum vendidit et
tradiderit peculium, ne intra annum quidem de pe-
culio convenietur: neque enim hoc pretium servi pe-
culium est, ut Neratius scripsit.

33 *Iavolenus libro duodecimo ex Cassio* Sed si
quis servum ita vendidit, ut pretium pro peculio ac-
ciperet, penes eum videtur esse peculium, ad quem
pretium peculii pervenit,
34 *Pomponius libro duodecimo ex variis lectioni-
bus* non penes quem res peculiaris sit.
35 *Iavolenus libro duodecimo ex Cassio* At cum
heres iussus est peculium dare accepta certa summa,
non videtur penes heredem esse peculium.
36 *Ulpianus libro secundo disputationum* In bo-
nae fidei contractibus quaestionis est, an[8] de peculio
an in solidum pater vel dominus tenerentur: ut est
in actione de dote agitatum, si filio dos data sit, an
pater dumtaxat de peculio conveniretur. ego autem
arbitror non solum de peculio, sed et si quid prae-
terea dolo malo patris capta fraudataque est mulier,
competere actionem: nam si habeat res nec resti-
tuere sit paratus, aequum est eum quanti ea res est
condemnari. nam quod in servo, cui res pignori data
est, expressum est, hoc et in ceteris bonae fidei iu-
diciis accipiendum esse Pomponius scripsit. namque
si servo res pignori data sit, non solum de peculio
et in rem verso competit actio, verum[9] hanc quoque
habet adiectionem 'et si quid dolo malo domini cap-
'tus fraudatusque actor est.' videtur autem dolo fa-
cere dominus, qui, cum haberet restituendi faculta-
tem, non vult restituere.
37 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Si cre-
ditor filii tui heredem te instituerit et tu hereditatem
eius vendideris, illa parte stipulationis 'quanta pecu-
'nia ex hereditate ad te pervenerit' teneberis de pe-
1 culio. Si servo tuo permiseris vicarium emere
aureis octo, ille decem emerit et tibi scripserit se
octo emisse tuque ei permiseris eos octo ex tua pe-
cunia solvere et is decem solverit, hoc nomine duos
aureos tantum vindicabis, sed hi venditori praesta-
2 buntur dumtaxat de peculio servi. Servum com-
munem, quem cum Titio habebam, vendidi[10] Sem-
pronio: quaesitum est, si de peculio cum Titio aut
cum Sempronio ageretur[11], an eius peculii, quod apud
me esset, ratio haberi deberet. dixi, si cum Sem-
pronio ageretur, numquam rationem eius peculii, quod
apud me esset, haberi debere, quia is nullam adver-
sus me actionem haberet, per quam id quod prae-
stitisset consequi posset. sed et si cum Titio post
annum quam vendidissem ageretur, similiter non esse
computandum peculium quod apud me est, quia iam
mecum agi de peculio non posset. sin autem intra
annum ageretur, tunc quoque habendam huius pe-
culii rationem, postquam placuit alienato homine per-
mittendum creditori et cum venditore et cum emptore
3 agere. Si actum sit de peculio cum eo qui usum
fructum in servo habet et minus consecutus sit cre-
ditor, non est iniquum, ut ex universo eius peculio,
sive apud fructuarium sive apud proprietarium erit,
rem consequatur. nihil interest, operas suas con-
duxerit servus a fructuario an pecuniam mutuam ab
eo acceperit[12]. dari itaque debebit actio ei adversus
dominum proprietatis deducto eo, quod servus peculii
nomine apud fructuarium habet.
38 *Africanus libro octavo quaestionum* Deposui
apud filium familias decem et ago depositi de pecu-
lio. quamvis nihil patri filius debeat et haec decem
teneat, nihilo magis tamen patrem damnandum exis-
timavit, si nullum praeterea peculium sit: hanc enim
pecuniam, cum mea maneat, non esse peculii. deni-
que quolibet alio agente de peculio minime dubitan-
dum ait computari non oportere. itaque ad exhiben-
1 dum agere me et exhibitam vindicare debere. Si

(1) tenetur F^2 (2) tenere *scr.* (3) idem et] item de *scr.* (4) sed et *scr.* (5) finiri *scr.* (6) quam *ins.* (7) si *ins. F* (8) an *del. Hal.* (9) versum *F* (10) habebam vendidi *scripsi secundum Graecos*, aut cum F^1, *quo retento inter* sempronio *et* quaesitum est *inseruit verba haec:* habebam titio vendidi antequam eius nomine mecum ageretur de peculio F^3 (11) augeretur *F* (12) *haec verba* nihil interest.. acceperit *suo loco mota sunt: videtur autem tale quid scripsisse Iulianus* (*cf. l.* 2. *l.* 19 § 1 *h. t.*): si actum sit de peculio cum eo qui usum fructum in servo habet ex ea causa quae ad eum pertinet (et nihil interest, operas suas conduxerit servus a fructuario an pecuniam mutuam ab eo acceperit) et minus consecutus sit creditor, non est iniquum, ut ex universo eius peculio, sive apud fructuarium sive apud proprietarium erit, rem consequatur. dari itaque debebit actio ei *cet.*

nuptura filio familias dotis nomine certam pecuniam
promiserit et divortio facto agat de dote cum patre,
utrumne tota promissione an deducto eo, quod patri
filius debeat, liberari eam oporteret? respondit tota
promissione eam liberandam esse, cum certe et si ex
promissione cum ea ageretur, exceptione doli mali
2 tueri se posset. Stichus habet in peculio Pam-
philum qui est decem, idem Pamphilus debet domino
quinque. si agatur de peculio Stichi nomine, place-
bat aestimari debere pretium Pamphili et quidem to-
tum non deducto eo, quod domino Pamphilus debet:
neminem enim posse intellegi ipsum in suo peculio
esse: hoc ergo casu damnum dominum passurum, ut
pateretur, si cuilibet alii servorum suorum peculium
non habenti credidisset. idque ita se habere eviden-
tius appariturum ait, si Sticho peculium legatum esse
proponatur: qui certe si ex testamento agat, cogen-
dus non est eius, quod vicarius suus debet, aliter
quam ex peculio ipsius deductionem pati: alioquin
futurum, ut, si tantundem vicarius domino debeat,
ipse nihil in peculio habere intellegatur, quod certe
3 est absurdum. Servo quem tibi vendideram pecu-
niam credidi: quaesitum est, an ita mihi in te actio
de peculio dari debeat, ut deducatur id, quod apud
me ex eo remanserit. quod quidem minime verum
est, nec intererit, intra annum quam vendiderim an
postea experiar: nam nec ceteris quidem, qui tunc
cum eo contraxerint, in me actio datur. in contra-
rium quoque agentibus mecum his, qui antea cum
eo servo contraxissent, non deducam id, quod postea
mihi debere coeperit. ex quo apparet onus eius pe-
culii, quod apud me remanserit, ad posterioris tem-
poris contractus pertinere non debere.
39 *Florentinus libro undecimo institutionum* Pe-
culium et ex eo consistit, quod parsimonia sua quis
paravit vel officio meruerit a quolibet sibi donari id-
que velut proprium patrimonium servum suum ha-
bere quis voluerit.
40 *Marcianus libro quinto regularum* Peculium
nascitur crescit decrescit moritur, et ideo eleganter
Papirius Fronto dicebat peculium simile esse homini.
1 Quomodo autem peculium nascitur, quaesitum est.
et ita veteres distinguunt, si id adquisiit servus quod
dominus necesse non habet praestare, id esse pecu-
lium, si vero tunicas aut aliquid simile quod ei do-
minus necesse habet praestare, non esse peculium.
ita igitur nascitur peculium: crescit, cum auctum
fuerit: decrescit, cum servi vicarii moriuntur, res
intercidunt: moritur, cum ademptum sit.
41 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabi-
num* Nec servus quicquam debere potest nec servo
potest deberi, sed cum eo verbo abutimur, factum
magis demonstramus quam ad ius civile referimus
obligationem. itaque quod servo debetur, ab extra-
neis dominus recte petet, quod servus ipse debet, eo
nomine in peculium et, si quid inde in rem domini
versum est, in dominum actio datur.
42 *Idem libro duodecimo ad edictum* In adroga-
torem de peculio actionem dandam quidam recte
putant, quamvis Sabinus et Cassius ex ante gesto de
peculio actionem non esse dandam existimant.
43 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si postea-
quam tecum de peculio egi, ante rem iudicatam ser-
vum vendideris, Labeo ait etiam eius peculii nomine,
quod apud emptorem quaesierit, damnari te debere
nec succurrendum tibi: culpa enim tua id accidisse,
qui servum vendidisses.
44 *Ulpianus libro sexagensimo tertio ad edictum*
Si quis cum filio familias contraxerit, duos habet
debitores, filium in solidum et patrem dumtaxat de
peculio.
45 *Paulus libro sexagensimo primo ad edictum*
Ideoque si pater filio peculium ademisset, nihilo mi-
nus creditores cum filio agere possunt.
46 *Idem libro sexagensimo ad edictum* Qui pe-
culii administrationem concedit, videtur permittere
generaliter, quod et specialiter permissurus est.
47 *Idem libro quarto ad Plautium* Quotiens in
taberna ita scriptum fuisset 'cum Ianuario servo meo
'geri negotium veto', hoc solum consecutum esse do-
minum constat, ne institoria teneatur, non etiam de
1 peculio. Sabinus respondit non alias dandam de
peculio actionem in dominum, cum servus fideiussisset,
nisi in rem domini aut ob rem peculiarem fideiussis-
2 set. Si semel actum sit de peculio, quamvis mi-
nus inveniatur rei iudicandae tempore in peculio quam
debet, tamen cautionibus locum esse non placuit de
futuro incremento peculii: hoc enim in pro socio
actione locum habet, quia socius universum debet.
3 Si creditor servi ab emptore esset partem con-
secutus, competere in reliquum in venditorem utile
iudicium Proculus ait, sed re integra non esse per-
mittendum actori dividere actionem, ut simul cum
emptore et cum venditore experiatur: satis enim esse
hoc solum ei tribui[1], ut rescisso superiore iudicio in
alterum detur ei actio, cum electo reo minus esset
4 consecutus: et hoc iure utimur. Non tantum au-
tem quivis creditor cum venditore ex ante gesto agere
potest, sed et ipse emptor, idque et Iuliano videtur,
quamvis et deducere ipse potest adversus alium agen-
tem, dum tamen id, quod apud se habet, computet.
5 Si servus deducto peculio venditus sit, procedit,
ut venditor et deductione uti possit[2], et, si post ven-
ditionem coeperit aliquid venditori servus debere, non
6 minuit peculia[3], quia non domino debet. Quae
diximus in emptore et venditore, eadem sunt et si
alio quovis genere dominium mutatum sit, ut legato,
dotis datione, quia quasi patrimonium liberi hominis
peculium servi intellegitur, ubicumque esset.
48 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* Li-
bera peculii administratio non permanet neque in fu-
gitivo neque in subrepto neque in eo, de quo nesciat
1 quis, vivat an mortuus sit. Cui peculii adminis-
tratio data est, delegare debitorem suum potest.
49 *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium*
Non solum id peculium est, quod dominus servo
concessit, verum id quoque, quod ignorante quidem
eo adquisitum sit, tamen, si rescisset, passurus erat
1 esse in peculio. Si ignorante me servus meus
negotia mea administraverit, tantidem debitor mihi
intellegetur, quanti tenebatur, si liber negotia mea
2 administrasset. Ut debitor vel servus domino vel
dominus servo intellegatur, ex causa civili compu-
tandum est: ideoque si dominus in rationes suas re-
ferat se debere servo suo, cum omnino neque mutuum
acceperit neque ulla causa praecesserat debendi, nuda
ratio non facit eum debitorem.
50 *Papinianus libro nono quaestionum* Eo tem-
pore, quo in peculio nihil est, pater latitat: in bono-
rum possessionem eius rei servandae causa mitti non
possum, qui de peculio cum eo acturus sum, quia
non fraudationis causa latitat qui, si iudicium acci-
peret, absolvi deberet. nec ad rem pertinet, quod
fieri potest, ut damnatio sequatur: nam et si in diem
vel sub condicione debeatur, fraudationis causa non
videtur latitare, tametsi potest iudicis iniuria con-
demnari. sed fideiussorem datum eo tempore, quo
nihil in peculio est, teneri putat Iulianus, quoniam
fideiussor futurae quoque actionis accipi possit, si
1 tamen sic acceptus est. Si creditor patrem, qui
de peculio tenebatur, heredem instituerit, quia mor-
tis tempus in Falcidiae ratione spectatur, illius tem-
2 poris peculium considerabitur. Etiam postquam
dominus de peculio conventus est, fideiussor pro
servo accipi potest et ideo[4], qua ratione, si post
actionem dictatam servus pecuniam exsolverit, non
magis repetere potest quam si iudicium dictatum non
fuisset, eadem ratione fideiussor quoque utiliter ac-
ceptus videbitur, quia naturalis obligatio, quam etiam
servus suscipere videtur[5], in litem translata non est.

(1) tribu *F* (2) si ante venditionem servus ei aliquid debuerit *vel similia ins.* (3) minuat peculium *scr.*

(4) ideo *del.* (5) videbitur F^2

3 Servus alienus, cum bonae fidei[1] serviret mihi, nummos a Titio mutuatos[2] mihi dedit, ut eum manumitterem, et manumisi: creditor quaerebat, quem de peculio conveniret. dixi, quamquam creditor electionem alias haberet, tamen in proposito dominum esse conveniendum et eum ad exhibendum mecum acturum pecuniae nomine, quae ipsi esset adquisita nec in eam causam alienata, quae pro capite servi facta proponeretur: neque enim admittendum esse distinctionem existimantium, si non manumittam, domini pecuniam esse, manumissione vero secuta videri pecuniam ex re mea quaesitam mihi, quoniam magis propter rem meam, quam ex re mea pecunia mihi daretur.

51 SCAEVOLA *libro secundo quaestionum* Quod debetur servo ab extraneis, agenti de peculio non omnimodo dominus ad quantitatem debiti condemnandus est, cum et sumptus in petendo et eventus exsecutionis possit esse incertus et cogitanda sit mora temporis quod datur iudicatis, aut venditionis bonorum, si id magis faciendum erit. ergo si paratus sit actiones mandare, absolvetur. quod enim[3] dicitur, si cum uno ex sociis agatur, universum peculium computandum quia sit cum socio actio, in eodem[4] redibit, si actiones paratus sit praestare: et in omnibus, quos idcirco teneri dicimus quia habent actionem, delegatio pro iusta praestatione est[5].

52 PAULUS *libro quarto quaestionum* Ex facto quaeritur: qui tutelam quasi liber administrabat, servus pronuntiatus est. an si conveniatur eius dominus a pupillo, cuius quidem potiorem causam quam creditorum ceterorum servi habendam rescriptum est, an vel id deducatur ex peculio, quod domino debetur? et si putaveris posse deduci, an intersit, utrum, cum adhuc in libertate ageret, domini debitor factus est, an postea? et an de peculio impuberi competat? respondi nullum privilegium praeponi patri vel domino potest, cum ex persona filii vel servi de peculio conveniuntur. plane in ceteris creditoribus habenda est ratio privilegiorum: quid enim si filius dotem accepit, tutelam administravit? merito igitur et in servo, qui pro tutore egit, id rescriptum est, et quia occupantis melior solet esse condicio, quam[6] ceterorum inhibebitur actio. plane si ex re pupilli nomina fecit vel pecuniam in arca deposuit, datur ei vindicatio nummorum et adversus debitores utilis actio, scilicet si nummos consumpserunt: hic enim alienare eos non potuit: quod et in quovis tutore dicendum est. nec tamen interesse puto, quando domino debere coepit, utrum cum in libertatis possessione esset an postea: nam et si Titii servo credidero eiusque dominus esse coepero, deducam quod prius credidi, si conveniri de peculio coepero[7]. quid ergo est? quia de peculio actio deficit, utilis actio in dominum quasi tutelae danda[8] erit, ut quod ille pro patrimonio habuit, peculium esse intellegatur.
1 Si dos filio familias sit data vel tutelam administraverit, habenda erit ratio privilegiorum in actione de peculio dilata interim ceterorum creditorum actione vel interposita cautione, si priores agant qui privilegium non habent, restitutum iri[9] quod acceperunt, si inferatur postea cum patre actio privilegii.

53 IDEM *libro undecimo quaestionum* Si Sticho peculium cum manumitteretur ademptum non est, videtur concessum: debitores autem convenire nisi mandatis sibi actionibus non potest.

54 SCAEVOLA *libro primo responsorum*[10] Filio familias uni ex heredibus praedia praelegavit ut instructa erant cum servis: hi servi domini debitores fuerunt: quaesitum est, an ceteris heredibus adversus eum actio de peculio competat. respondit non competere.

55 NERATIUS *libro primo responsorum* Is cum quo de peculio agebam a te vi exemptus est: quod tunc cum vi eximeres in peculio fuerit, spectari.

56 PAULUS *libro secundo ad Neratium* Quod servus meus pro debitore meo mihi expromisit, ex peculio deduci debet et a debitore nihilo minus debetur[11]. sed videamus, ne credendum sit peculiare fieri nomen eius, pro quo expromissum est. PAULUS: utique si de peculio agente aliquo deducere velit, illud nomen peculiare facit.

57 TRYPHONINUS *libro octavo disputationum* Si filius vel servus, cuius nomine dumtaxat de peculio actum est, ante finitum iudicium decesserit, id peculium respicietur, quod aliquis eorum cum moriebatur
1 habuit. Sed eum, qui servum testamento liberum esse iubet et ei peculium legat, eius temporis peculium legare intellegi Iulianus scribit, quo libertas competit: ideoque omnia incrementa peculii quoquo modo ante aditam hereditatem adquisita ad manu-
2 missum pertinere. At si quis extraneo peculium servi legaverit, in coniectura voluntatis testatoris quaestionem esse, et verosimilius esse id legatum quod mortis tempore in peculio fuerit ita, ut quae ex rebus peculiaribus ante aditam hereditatem accesserint debeantur, veluti partus ancillarum et fetus pecudum, quae autem servo donata fuerint sive quid ex operis suis adquisierit, ad legatarium non pertinere.

58 SCAEVOLA *libro quinto digestorum*[12] Uni ex heredibus praedia legavit ut instructa erant cum servis et ceteris rebus et quidquid ibi esset: hi servi domino debitores fuerunt tam ex aliis causis quam ex ratione kalendarii: quaesitum est, an ceteris heredibus adversus eum pecuniae ab his debitae actio de peculio competit. respondit non competere.

II[13].

QUANDO DE PECULIO ACTIO ANNALIS EST.

1 ULPIANUS *libro vicensimo nono ad edictum* Praetor ait: 'Post mortem eius qui in alterius potestate 'fuerit, posteave quam is emancipatus manumissus 'alienatusve fuerit, dumtaxat de peculio et si quid 'dolo malo eius in cuius potestate est[14] factum erit, 'quo minus peculii esset, in anno, quo primum de ea
1 're experiundi potestas erit, iudicium dabo'. Quamdiu servus vel filius in potestate est, de peculio actio perpetua est: post mortem autem eius vel postquam emancipatus manumissus alienatusve fuerit, tempo-
2 raria esse incipit, id est annalis. Annus autem utilis computabitur: et ideo et[15] si condicionalis sit obligatio, Iulianus scripsit ex eo[16] computandum annum, non ex quo emancipatus est, sed ex quo peti
3 potuit condicione existente. Merito autem temporariam in hoc casu fecit praetor actionem: nam cum morte vel alienatione extinguitur peculium, suf-
4 ficiebat usque ad annum produci obligationem. Alienatio autem et manumissio ad servos pertinet, non ad filios, mors autem tam ad servos quam ad filios refertur, emancipatio vero ad solum filium. sed et si alio modo sine emancipatione desierit esse in potestate, annalis erit actio. sed et si morte patris vel deportatione sui iuris fuerit effectus filius, de peculio intra annum heres patris vel fiscus tene-
5 buntur. In alienatione accipitur utique venditor, qui actione de peculio intra annum tenetur:
6 sed et si donavit servum vel permutavit vel in
7 dotem dedit, in eadem causa est: item heres eius, qui servum legavit non cum peculio. nam si cum peculio vel legavit vel liberum esse iussit, quaestionis fuit: et mihi verius videtur non dandam neque in manumissum neque in eum, cui legatum sit peculium, de peculio actionem. an ergo teneatur heres? et ait Caecilius teneri, quia peculium penes eum sit,

(1) bona fide *edd.* (2) mutuatus *scr.* (3) enim *del.* (4) in eo eodem *scr.* (5) sit F^1 (6) quam *del. Keller* (7) de peculio autem actio impuberi non competit *vel similia exciderunt* (8) danda] da *F* (9) restitui iri *F*

(10) = *l.* 58 *h. t.* (11) debeatur F^2 (12) = *l.* 54 *h. t.* (13) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 18, 6 (14) fuerit *scr.* (15) et *del. Hal.* (16) ex eo *del.*

qui tradendo id legatario se liberavit. Pegasus autem
caveri heredi debere ait ab eo, cui peculium legatum
sit, quia ad eum veniunt creditores: ergo si tradi-
8 derit sine cautione, erit conveniendus. Si prae-
cepto servo et peculio rogatus sit heres restituere
hereditatem, si de peculio conveniatur, Trebelliani
exceptione non utetur, ut Marcellus tractans admittit:
is autem cui restituta est hereditas non tenetur, ut
Scaevola ait, cum peculium non habeat nec dolo fe-
9 cerit quo minus haberet. Usu fructu quoque ex-
stincto intra annum actionem dandam in usufructua-
rium Pomponius libro sexagensimo primo scripsit.
10 Quaesitum est apud Labeonem, si, cum filius
viveret, tu credens eum mortuum annali actione ege-
ris et, quia annus praeterierat, exceptione sis repul-
sus, an rursus experiri tibi comperto errore permit-
tendum est. et ait permitti debere dumtaxat de pe-
culio, non etiam de in rem verso: nam priore iudi-
cio de in rem verso recte actum est, quia annua ex-
ceptio ad peculium, non ad in rem versum pertinet.

2 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Cum post
mortem filii familias annua adversus patrem actio
est, quemadmodum adversus eum esset perpetua vivo
filio, ideo si ex causa redhibitionis erat de peculio
actio, sex mensum erit post mortem filii: idemque
1 dicendum in omnibus temporalibus actionibus. Si
servus cui creditum est apud hostes sit, de peculio
actio in dominum non anno finienda est, quamdiu
postliminio reverti potest.

3 *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium*
Definitione peculii interdum utendum est etiam, si
servus in rerum natura esse desiit et actionem prae-
tor de peculio intra annum dat: nam et tunc et ac-
cessionem et decessionem quasi peculii recipiendam
(quamquam iam[1] desiit morte servi vel manumissione
esse peculium), ut possit ei accedere ut peculio fructi-
bus vel pecorum fetu ancillarumque partubus et dece-
dere, veluti si mortuum sit animal vel alio quolibet
modo perierit.

III[2].

DE IN REM VERSO.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Si
hi qui in potestate aliena sunt nihil in peculio ha-
bent, vel habeant, non in solidum tamen, tenentur[3]
qui eos habent in potestate, si in rem eorum quod
acceptum est conversum sit, quasi cum ipsis potius
1 contractum videatur. Nec videtur frustra de in
rem verso actio promissa, quasi sufficeret de pecu-
lio: rectissime enim Labeo dicit fieri posse, ut et in
rem versum sit et cesset de peculio actio. quid enim
si dominus peculium ademit sine dolo malo? quid[4]
si morte servi exstinctum est peculium et annus uti-
lis praeteriit? de in rem verso namque actio perpe-
tua est et locum habet, sive ademit sine dolo malo
2 sive actio de peculio anno finita est. Item si
plures agant de peculio, proficere hoc ei, cuius pe-
cunia in rem versa est, debet, ut ipse uberiorem ac-
tionem habeat. certe[5] si praeventum sit ab aliquo
et actum de peculio, de in rem verso actio an cesset,
videndum. et refert Pomponius Iulianum existimare
de peculio actione peremi de in rem verso actionem
(quia in peculium conversum est quod in domini rem
erat versum et pro servo solutum est, quemadmodum
si ipsi servo a domino fuisset solutum), sed ita de-
mum, si praestiterit ex actione de peculio dominus
quod servus in rem eius verterat: ceterum si non
praestiterit, manet actio de in rem verso.

2 *Iavolenus libro duodecimo ex Cassio* Qui num-
mis acceptis[6] servum manumisit, agi cum eo de in
rem verso non potest, quia dando libertatem locu-
pletior ex nummis non fit.

3 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Quod
si servus domino quantitatem dederit, ut manumitta-
tur, quam a me mutuam accepit, in peculium quidem
hanc quantitatem non computari, in rem autem vi-
deri versum, si quid plus sit in eo quod servus dedit
1 quam est in servi pretio. In rem autem versum
videtur, sive id ipsum quod servus accepit in rem
domini convertit (veluti si triticum acceperit et id
ipsum in familiam domini cibariorum nomine con-
sumpserit) aut si pecuniam a creditore acceptam do-
minico creditori solverit (sed et si erravit in solvendo
et putavit creditorem eum qui non erat, aeque in
rem versum esse Pomponius libro sexagensimo primo
ait, quatenus indebiti repetitionem dominus haberet)
sive cum servus domini negotii gerendi administran-
dive causa quid gessit (veluti si mutuatus[7] sit pecu-
niam, ut frumentum compararet ad familiam alen-
dam vel si[8] ad vestiendam) sive peculiariter mutua-
tus postea in rem domini vertit: hoc enim iure uti-
mur, ut, etiamsi prius in peculium vertit pecuniam,
mox in rem domini, esse de in rem verso actio pos-
2 sit. Et regulariter dicimus totiens de in rem verso
esse actionem, quibus casibus procurator mandati vel
qui negotia gessit negotiorum gestorum haberet ac-
tionem quotiensque aliquid consumpsit servus, ut aut
meliorem rem dominus habuerit aut non deteriorem.
3 Proinde si servus sumpsit pecuniam, ut se aleret
et vestiret secundum consuetudinem domini, id est
usque ad eum modum, quem dominus ei praestare
consueverat, in rem videri domini vertisse Labeo
4 scribit. ergo idem erit et in filio. Sed si mutua
pecunia accepta domum dominicam exornavit tecto-
riis et quibusdam aliis, quae magis ad voluptatem
pertinent quam ad utilitatem, non videtur versum,
quia nec procurator haec imputaret, nisi forte man-
datum domini aut voluntatem habuit: nec debere ex
eo onerari dominum, quod ipse facturus non esset.
quid ergo est? pati debet dominus creditorem haec
auferre, sine domus[9] videlicet iniuria, ne cogendus
sit dominus vendere domum, ut quanti pretiosior[10]
5 facta est, id praestet. Idem Labeo ait, si servus
mutuatus nummos a me alii eos crediderit, de in rem
verso dominum teneri, quod nomen ei adquisitum est:
quam sententiam Pomponius ita probat, si non pe-
culiare nomen fecit, sed quasi dominicae rationis.
ex qua causa hactenus erit dominus obligatus, ut, si
non putat sibi expedire nomen debitoris habere, ce-
dat creditori actionibus procuratoremque eum faciat.
6 Nec non illud quoque in rem domini versum La-
beo ait, quod mutuatus servus domino emit volenti
ad luxuriae materiam, unguenta forte, vel si quid ad
delicias vel si quid ad turpes sumptus sumministra-
vit: neque enim spectamus, an bono domini cesserit
quod consumptum est, sed an in negotium domini.
7 Unde recte dicitur et si frumentum comparavit
servus ad alendam domini familiam et in horreo do-
minico reposuit et hoc periit vel corruptum est vel
8 arsit, videri versum. Sed et si servum domino
necessarium emisset isque decessisset vel insulam ful-
sisset eaque ruisset, dicerem esse actionem de in rem
9 verso. Sed si sic accepit quasi in rem domini
verteret nec vertit et decepit creditorem, non videtur
versum nec tenetur dominus, ne credulitas creditoris
domino obesset vel calliditas servi noceret. quid ta-
men, si is fuit servus, qui solitus erat accipiens ver-
tere? adhuc non puto nocere domino, si alia mente
servus accepit aut si, cum hac mente accepisset,
postea alio vertit: curiosus igitur debet esse credi-
10 tor, quo vertatur. Si mutuatus sit pecuniam
servus ad vestem comparandam et nummi perierint,
quis de in rem verso agere possit, utrum creditor an
venditor? puto autem, si quidem pretium numeratum
sit, creditorem de in rem verso acturum et si vestis
perierit: si autem non fuit pretium solutum, ad hoc
tamen data pecunia, ut vestis emeretur et pecunia
perierit, vestis tamen familiae divisa est, utique cre-

(1) iam *del.* F^2
(2) *Sab.* 1. 3...5. 7. 8. 10...18; *Pap.* 6. 19. 20; *Ed.* 2. 9; *App.* 21 — *Bas.* 18, 7. — *Cf. Cod.* 4, 26
(3) teneantur F^1
(4) qui *F*
(5) ceterum *scr.*
(6) acceptum F^1
(7) mutatus *F*
(8) vel si] vel vestem *scr.* (*similiter Hal.*)
(9) domus sui F^1, domus suae F^2
(10) pretio pretiosior *F*

ditorem de in rem verso habere actionem. an et ven-
ditor habeat, quia res eius pervenerunt in rem do-
mini? ratio hoc facit, ut teneatur: unde incipit do-
minus teneri ex una causa duobus. proinde et si
tam pecunia quam vestis periit, dicendum erit utri-
que dominum teneri, quoniam ambo in rem domini
vertere voluerunt.

4 *GAIUS libro nono ad edictum provinciale* Sed
dicendum est occupantis meliorem condicionem esse
debere: nam utrisque condemnari dominum de in rem
verso iniquum est.

5 *ULPIANUS libro vicensimo nono ad edictum* Si
res domino non necessarias emerit servus quasi do-
mino necessarias [1], veluti servos, hactenus videri in
rem eius versum Pomponius scribit, quatenus ser-
vorum verum pretium facit, cum, si necessarias emis-
1 set, in solidum quanto venissent [2] teneretur. Idem
ait, sive ratum habeat servi contractum dominus sive
2 non, de in rem verso esse actionem. Quod servus
domino emit, si quidem voluntate eius emit, potest
quod iussu agi: sin vero non ex voluntate, si quidem
dominus ratum habuerit vel alioquin rem necessariam
vel utilem domino emit, de in rem verso actio erit:
3 si vero nihil eorum est, de peculio erit actio. Pla-
cet non solum eam pecuniam in rem verti, quae sta-
tim a creditore ad dominum pervenerit, sed et quae
prius fuerit in peculio. hoc autem totiens verum est,
quotiens servus rem domini gerens locupletiorem eum
facit nummis peculiaribus. alioquin si servo pecu-
lium dominus adimat vel si vendat eum cum peculio
vel rem eius peculiarem et pretium exigat, non vide-
tur in rem versum.

6 *TRYPHONINUS libro primo disputationum* Nam
si hoc verum esset, etiam antequam venderet rem
peculiarem, de in rem [3] verso teneretur, quia hoc
ipso, quod servus rem in peculio haberet, locupletior
fieret, quod aperte falsum est.

7 *ULPIANUS libro vicensimo nono ad edictum* Et
ideo et si donaverit servus domino rem peculiarem,
actio de in rem verso cessabit, et sunt ista vera.
1 Plane si mutuum servus acceperit [4] et donandi ani-
mo solvit, dum non vult eum debitorem facere pe-
2 culiarem, de in rem verso actio est. Illud verum
non est, quod Mela scribit, si servo meo argentum
dederis, ut pocula tibi faceret ex quolibet argento,
mox factis poculis servus decesserit, esse tibi adver-
sus me de in rem verso actionem, quoniam possum
3 pocula vindicare. Illud plane verum est, quod
Labeo scribit, si odores et unguenta servus emerit
et ad funus erogaverit quod ad dominum suum per-
4 tinebat, videri in rem domini versum. Idem ait
et si hereditatem a servo tuo emero quae ad te per-
tinebat et creditoribus pecuniam solvero [5], deinde
hanc hereditatem abstuleris mihi, ex empto actione
me id ipsum consecuturum: videri enim in rem tuam
versum: nam et si hereditatem a servo emero, ut
quod mihi ab ipso servo debebatur compensarem,
licet nihil solvi, tamen consequi me ex empto quod
ad dominum pervenit. ego autem non puto de in
rem verso esse actionem emptori, nisi hoc animo
5 gesserit servus, ut in rem domini verteret. Si
filius familias pecuniam mutuatus pro filia sua dotem
dederit, in rem versum patris videtur, quatenus avus
pro nepte daturus fuit. quae sententia ita demum
mihi vera videtur, si hoc animo dedit ut patris ne-
gotium gerens.

8 *PAULUS libro trigensimo ad edictum* Et nihil
interesse Pomponius ait, filiae suae nomine an soro-
ris vel neptis ex altero filio natae dederit. idem ergo
dicemus et si servus mutuatus fuerit et domini sui
filiae nomine in dotem dederit.

9 *IAVOLENUS libro duodecimo ex Cassio* Si vero
pater dotem daturus non fuit, in rem patris versum
esse non videtur.

10 *ULPIANUS libro vicesimo nono ad edictum* Si
pro patre filius fideiusserit et creditori solverit, in
rem patris videtur versum, quia patrem liberavit.
1 Cui simile est, quod Papinianus libro nono quae-
stionum scribit, si filius quasi defensor patris iudi-
cium susceperit et sit condemnatus, de in rem verso
teneri patrem: namque filius eum iudicio suscepto
2 liberavit. Idem tractat Papinianus et si, quod
patrem dare oporteret, a filio sim stipulatus et ita
convenerim filium, nam et hic de in rem verso fore
actionem: nisi si donare patri filius voluit, dum se
3 obligat. Quare potest dici et si de peculio ac-
tionem quasi defensor patris susceperit, teneri patrem
de in rem verso usque ad peculii quantitatem: cuius
sententiae id erit emolumentum, ut, si finita sit actio
de peculio, de in rem verso conveniatur. ego et ante
condemnationem post iudicium patris nomine accep-
4 tum de in rem verso patrem teneri puto. In rem
autem versum videtur, prout aliquid versum est:
5 proinde si pars versa est, de parte erit actio. Sed
utrum in sortem dumtaxat tenebitur dominus an et
in usuras? et si quidem promisit usuras, Marcellus
libro quinto digestorum scribit dominum praestatu-
rum: sed si non sint promissae, utique non debe-
buntur, quia in stipulatum deductae non sunt. plane
si contemplatione domini pecuniam dedi [6] non ge-
renti servo negotia domini, sed ipse gerens, negotio-
rum gestorum actione potero etiam de usuris expe-
6 riri. Versum autem sic accipimus, ut duret ver-
sum: et ita demum de in rem verso competit actio,
si non sit a domino servo solutum vel filio. si tamen
in necem creditoris, id est perdituro servo vel filio
solutum sit, quamvis [7] solutum sit, desinit quidem
versum, aequissimum autem est de dolo malo ad-
versus patrem vel dominum competere actionem: nam
et peculiaris debitor, si fraudulenter servo solverit
7 quod ei debebat, non liberatur. Si domini debi-
tor sit servus et ab alio mutuatus ei solverit, hacte-
nus non vertit, quatenus domino debet: quod exce-
dit, vertit. proinde si, cum domino deberet triginta,
mutuatus quadraginta creditori eius solverit vel fa-
miliam exhibuerit, dicendum erit de in rem verso in
decem competere actionem: aut [8] si tantundem de-
beat, nihil videtur versum. nam, ut Pomponius scri-
bit, adversus lucrum domini videtur subventum: et
ideo, sive debitor fuit domino, cum in rem verteret,
nihil videri versum, sive postea debitor esse domino
coeperit, desinere versum: idemque et si solverit ei.
plus dicit et si tantundem ei donavit dominus, quan-
tum creditori solvit pro se, si quidem remunerandi
animo, non videri versum, si vero alias donavit, du-
8 rare versum. Idem quaerit, si decem in rem do-
mini vertit et postea tantandem summam a domino
mutuatus sit, habeat praeterea et peculium decem,
videndum ait, utrum desiit esse versum? an vero,
quoniam est peculium, unde trahatur [9] debitum, de
in rem verso non tollimus actionem? an potius ex
utroque pro rata detrahimus? ego autem puto subla-
tam de in rem verso actionem, cum debitor domini
9 sit constitutus. Idem quaerit, si in rem tuam
verterit et debitor tuus factus sit, mox creditor eius-
dem summae quam tibi debuit, an renascatur de in
rem verso actio an vero ex postfacto non conva-
10 lescat? quod verum est. Idem tractat, an ex
eventu possit in rem patris filius vertere, veluti si
duo rei pater et filius fuerint et filius mutuatus suo
nomine solvat, vel si filio iussu patris credidisti et
filius creditum tibi solvisset. mihi videtur, si quidem
pecunia ad patrem pervenerat, videri in rem versum:
quod si non fuit et suum negotium gerens filius sol-
vit, non esse de in rem verso actionem.

11 *PAULUS libro trigensimo ad edictum* Quod
servus in hoc mutuatus fuerit, ut creditori suo sol-
veret, non erit in rem versum, quamvis actione de
peculio liberatus sit dominus.

12 *GAIUS libro nono ad edictum provinciale* Si

(1) necessaria *F* (2) venisset F^2 (3) de in rem *om. F* (4) accepit F^2 (5) solvere *F* (6) dedit *F* (7) quamvis] quoniam *scr. edd.* (8) at *Hal.* (9) detrahatur

fundum patri dominove emit servus vel filius familias, versum quidem esse videtur, ita tamen, ut, sive minoris sit, quam est emptus, tantum videatur in rem versum quanti dignus sit, sive pluris sit, non plus videatur in rem versum quam emptus est.

13 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Si in rem alterius ex dominis versum sit, utrum is solus in cuius rem versum est an et socius possit conveniri, quaeritur. et Iulianus scribit eum solum conveniri in cuius rem versum est, sicuti cum solus iussit: quam sententiam puto veram.

14 *Iulianus*[1] *libro undecimo digestorum. Marcellus notat:* Interdum et propter hoc quod in rem alterius socii versum est de in rem verso cum altero agi potest, qui conventus a socio petere potest id in quo[2] damnatus fuerit. quid enim dicemus, si peculium servo ab altero ademptum fuerit? Paulus: ergo haec quaestio ita procedit, si de peculio agi non potest.

15 *Ulpianus libro secundo disputationum* Si filius familias constituerit quod pater debuit, videndum est, an de in rem verso actio dari debeat. atquin non liberavit patrem: nam qui constituit, se quidem obligat, patrem vero non liberat. plane si solvat[3] post constitutum, licet pro se videatur solvisse, hoc est ob id quod constituit, in rem tamen vertisse patris merito dicetur.

16 *Alfenus libro secundo digestorum* Quidam fundum colendum servo suo locavit et boves ei dederat: cum hi boves non essent idonei, iusserat eos venire et his nummis qui recepti essent alios reparari: servus boves vendiderat, alios redemerat, nummos venditori non solverat, postea conturbaverat: qui boves vendiderat nummos a domino petebat actione de peculio aut quod in rem domini versum esset, cum boves pro quibus pecunia peteretur penes dominum essent. respondit non videri peculii quicquam esse, nisi si quid deducto eo, quod servus domino debuisset, reliquum fieret: illud sibi videri boves quidem in rem domini versos esse, sed pro ea re solvisse tantum, quanti priores boves venissent: si quo amplioris pecuniae posteriores boves essent, eius oportere dominum condemnari.

17 *Africanus libro octavo quaestionum* Servus in rem domini pecuniam mutuatus sine culpa eam perdidit: nihilo minus posse cum domino de in rem verso agi existimavit. nam et si procurator meus in negotia mea impensurus pecuniam mutuatus sine culpa eam perdiderit[4], recte eum hoc nomine mandati vel
1 negotiorum gestorum acturum. Cum Sticho vicario servi tui Pamphili contraxi: actio de peculio et in rem verso ita dari debet, ut, quod vel in tuam ipsius rem vel in peculium Pamphili versum sit, comprehendatur, scilicet etiamsi mortuo vel alienato Sticho agatur. quod si Pamphilo mortuo agam, magis est, ut, quamvis Stichus vivat, tamen de eo, quod in peculio Pamphili versum est, non nisi intra annum quam is decessit actio dari debeat: etenim quodammodo de peculio Pamphili tum experiri videbor, sicuti si, quod iussu eius credidissem, experirer: nec nos movere debet, quod Stichus de cuius peculio agitur vivat, quando non aliter ea res in peculio eius esse potest, quam si Pamphili peculium maneat. eadem ratio efficiet, ut id, quod in peculio Pamphili versum sit, ita praestari debere dicamus, ut prius eius, quod tibi Pamphilus debuerit, deductio fiat, quod vero in tuam rem versum fuerit, praestetur etiam non deducto eo quod Pamphilus tibi debet.

18 *Neratius libro septimo membranarum* Quamvis in eam rem pro servo meo fideiusseris, quae ita contracta est, ut in rem meam versaretur[5] (veluti si, cum servus frumentum emisset quo familia aleretur, venditori frumenti fideiusseris), propius est tamen, ut de peculio eo nomine, non de in rem verso agere possis, ut unius dumtaxat in quoquo contractu de in rem verso sit actio, qui id ipsum credidit quod in rem domini versum est.

19 *Paulus libro quarto quaestionum* Filius familias togam emit: mortuo deinde eo pater ignorans et putans suam esse dedicavit eam in funus eius. Neratius libro responsorum ait in rem patris versum videri: in actione autem de peculio quod in rerum natura non esset uno modo aestimari debere, si dolo malo eius quocum agatur factum esset[6]. atquin si filio pater togam emere debuit, in rem patris res versa est non nunc quo funerabitur, sed quo tempore emit (funus enim filii aes alienum patris est: et hoc Neratius quoque, qui de in rem verso patrem teneri putavit, ostendit negotium hoc, id est sepulturam et funus filii patris esse aes alienum, non filii): factus est ergo debitor peculii, quamvis res non exstet, ut etiam de peculio possit conveniri, in quam actionem venit et quod in rem versum est: quae tamen adiectio tunc necessaria est, cum annus post mortem filii excessit.

20 *Scaevola libro primo responsorum*[7] Pater pro filia dotem promisit et convenit, ut ipse filiam aleret: non praestante patre filia a viro mutuam pecuniam accepit et mortua est in matrimonio. respondi, si ad[8] ea id quod creditum est erogatum esset, sine quibus aut se tueri aut servos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso utilem
1 actionem. Servus absentis rei publicae causa pupilli servis pecuniam credidit subscribente tutore stipulatione in personam tutoris translata: quaesitum est, an adversus pupillum competat actio. respondi, si, cum in rem pupilli daretur, id in rem eius versum est et[9], quo magis actus[10] servorum confirmaretur, tutor spopondit, posse nihilo minus dici de in rem verso cum pupillo actionem fore.

21 *Idem libro quinto digestorum*[11] Filiam familias duxit uxorem patre dotem promittente et convenit inter omnes personas, uti eam pater aut ipsa se tueretur: maritus ei mutuos nummos dedit, cum iuste putaret patrem eius ministraturum tantum salarium, quantum dare filiae suae instituerat: eos nummos illa in usus necessarios sibi et in servos quos secum habebat consumpsit, aliquantum et (cum ei res familiares creditae essent[12]) ex pecunia mariti in easdem causas convertit: deinde priusquam pater salarium expleret, moritur filia: pater impensam recusat: maritus res mulieris retinet: quaero, an de in rem verso adversus patrem actio competat. respondit, si ad ea id quod creditum est erogatum esset, sine quibus aut se tueri aut servos paternos exhibere non posset, dandam de in rem verso utilem actionem.

IIII[13].

QUOD IUSSU.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Merito ex iussu domini in solidum adversus eum iudicium datur, nam quodammodo cum eo contrahitur qui
1 iubet. Iussum[14] autem accipiendum est, sive testato quis sive per epistulam sive verbis aut per nuntium sive specialiter in uno contractu iusserit sive generaliter: et ideo et si sic contestatus sit: 'Quod voles cum Sticho servo meo negotium gere[15] periculo meo', videtur ad omnia iussisse, nisi certa lex aliquid pro-
2 hibet. Sed ego quaero, an revocare hoc iussum antequam credatur possit: et puto posse, quemadmodum si mandasset et postea ante contractum contraria voluntate mandatum revocasset et me certio-
3 rasset. Sed et si mandaverit pater dominusve,
4 videtur iussisse. Sed et si servi chirographo sub-
5 scripserit dominus, tenetur quod iussu. Quid ergo si fideiusserit pro servo? ait Marcellus non teneri quod iussu: quasi extraneus enim intervenit: neque

(1) iuliani F^2 (2) quod *Brencm.* (3) solvit F^2 (4) perdiderat F^1 (5) verteretur *Hal.* (6) esse *F* (7) = *l.* 21 *h. t.* (8) ab *F* (9) etsi *scr.* (10) actu *F* (11) = *l.* 20 *h. t.* (12) credita esset F^2 (13) *Sab.* 1...3; *Ed.* 4. 5. — *Bas.* 18, 8. — *Cf. Cod.* 4, 26 (14) ius suum F^2 (15) *sic dett. cum B:* gerere *FS*

hoc dicit ideo, quod tenetur ex causa fideiussionis,
sed quia aliud est iubere, aliud fideiubere[1]: denique
idem scribit, etsi inutiliter fideiusserit, tamen eum
non obligari quasi iusserit, quae sententia verior est.
6 Si ratum habuerit quis quod servus eius gesserit
7 vel filius, quod iussu actio in eos datur. Si pu-
pillus dominus iusserit, utique non tenetur, nisi tu-
8 tore auctore iussit. Si iussu fructuarii erit cum
servo contractum, item eius cui bona fide[2] servit,
Marcellus putat quod iussu dandam in eos actionem:
9 quam sententiam et ego probo. Si curatore adu-
lescentis vel furiosi vel prodigi iubente cum servo
contractum sit, putat Labeo dandam quod iussu ac-
tionem in eos quorum servus fuerit: idem et in vero
procuratore. sed si procurator verus non sit, in
ipsum potius dandam actionem idem Labeo ait.

2 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si tutoris
iussu servo pupilli creditum sit, puto, si ex utilitate
pupilli fuerit creditum, in pupillum esse dandam
1 actionem 'quod iussit tutor'. Si iussu domini an-
cillae vel iussu patris filiae creditum sit, danda est
2 in eos quod iussu actio. Si iussu meo cum alieno
servo contractum fuerit eumque postea redemero,
quod iussu non tenebor, ne actio, quae ab initio in-
utilis fuerit, eventu confirmetur.

3 *Ulpianus libro secundo responsorum* Dominum,
qui iussit semissibus usuris servo suo pecuniam mu-
tuam credi, hactenus teneri quatenus iussit: nec
pignoris obligationem locum habere in his praediis,
quae servus non ex voluntate domini obligavit.

4 *Idem libro decimo ad edictum* Si iussu eius,
qui administrationi rerum civitatis praepositus est,
cum servo civitatis negotium contractum sit, Pom-
ponius scribit quod iussu cum eo agi posse.

5 *Paulus libro quarto ad Plautium* Si dominus
vel pater pecuniam mutuam accepturus iusserit servo
filiove numerari, nulla quaestio est, quin ipsi condici
possit: immo hoc casu de iussu actio non competit.
1 Si unus ex servi dominis[3] iussit contrahi cum eo,
is solus tenebitur: sed si duo iusserunt, cum quovis
in solidum agi potest, quia similes sunt duobus man-
dantibus.

LIBER SEXTUS DECIMUS.

I[4].

AD SENATUS CONSULTUM VELLEIANUM[5].

1 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Velleiano
senatus consulto plenissime comprehensum est, ne
1 pro ullo feminae intercederent. Nam sicut mori-
bus civilia officia adempta sunt feminis et pleraque
ipso iure non valent, ita multo magis adimendum eis
fuit id officium, in quo non sola opera nudumque
ministerium earum versaretur, sed etiam periculum
2 rei familiaris. Aequum autem visum est ita mu-
lieri succurri, ut in veterem debitorem aut in eum,
qui pro se constituisset mulierem ream, actio dare-
tur: magis enim ille quam creditor mulierem decepit.

2 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Et
primo quidem temporibus divi Augusti, mox deinde
Claudii edictis eorum erat interdictum, ne feminae
1 pro viris suis intercederent. Postea factum est
senatus consultum, quo plenissime feminis omnibus
subventum est. cuius senatus consulti verba haec
sunt: 'Quod Marcus Silanus et Velleus Tutor con-
'sules[6] verba fecerunt de obligationibus feminarum,
'quae pro aliis reae fierent, quid[7] de ea re fieri opor-
'tet, de ea re ita censuere[8]: quod ad fideiussiones et
'mutui dationes pro aliis, quibus intercesserint femi-
'nae, pertinet[9], tametsi ante videtur ita ius dictum
'esse, ne eo nomine ab his petitio[10] neve in eas actio
'detur[11], cum eas virilibus officiis fungi et eius ge-
'neris obligationibus obstringi non sit aequum, arbi-
'trari senatum recte atque ordine facturos ad quos
'de ea re in iure aditum erit, si dederint operam, ut
2 'in ea re senatus voluntas servetur'. Verba ita-
que senatus consulti excutiamus prius providentia
amplissimi ordinis laudata, quia opem tulit mulieri-
bus propter sexus inbecillitatem multis huiuscemodi
3 casibus suppositis atque obiectis. Sed ita demum
eis subvenit, si non callide sint versatae: hoc enim
divus Pius et Severus rescripserunt. nam deceptis,
non decipientibus opitulatur et est et Graecum[12] Se-
veri tale rescriptum: *Ταῖς ἀπατώσαις γυναιξὶν τὸ
δόγμα τῆς συγκλήτου βουλῆς οὐ βοηθεῖ*[13]. infirmitas
enim feminarum, non calliditas auxilium demeruit[14].
4 Omnis omnino obligatio senatus consulto Velleiano
comprehenditur, sive verbis sive re sive quocumque
5 alio contractu intercesserint. Sed et si mulier
defensor alicuius exstiterit, procul dubio intercedit:
suscipit enim in se alienam obligationem, quippe cum
ex hac re subeat condemnationem. proinde neque
maritum neque filium neque patrem permittitur mu-
lieri defendere.

3 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Sed si eum
defendat, qui damnatus regressum ad eam habeat,
veluti cum venditorem hereditatis sibi venditae vel
fideiussorem suum defendat, intercedere non videtur.

4 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Sed
si ego cum muliere ab initio contraxerim, cum igno-
rarem cui haec factum vellet, non dubito senatus
consultum cessare: et ita divus Pius et imperator
1 noster rescripserunt. Proinde si, dum vult Titio
donatum, accepit a me mutuam pecuniam et eam Titio
donavit, cessabit senatus consultum. sed et si tibi
donatura creditori tuo nummos numeraverit, non
intercedit: senatus enim obligatae mulieri succurrere
voluit, non donanti: hoc ideo, quia facilius se mulier
obligat quam alicui[15] donat[16].

5 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Nec
interest, pecuniam solvendi causa numeret an quam-
libet suam rem in solutum det: nam et si vendiderit
rem suam, sive pretium acceptum pro alio solvit sive
emptorem delegavit creditori alieno, non puto sena-
tus consulto locum esse.

6 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Si

(1) aliud fideiubere *dett. cum B, om. FS* (2) fidei *F* (3) servis domini F^2

(4) *Sab.* 1...6. 8...17. 19...24. 26; *Ed.* 18. 25; *Pap.* 7. 27...31; *App.* 32. — *Bas.* 26, 7, 32...63. — *Cf. Cod.* 4, 29 (5) Vellaeanum *debuit esse ut l.* 2 § 1 Vellaeus: *sed mature nomen corruptum est et Graeci quoque scribere solent Βελλιάνειον* (6) *intelleguntur non L. Iunius Silanus et C. Vellaeus Tutor consules secundi semestris c. a. p. C.* 27, *sed potius M. Iunius Ap. f. C. n. Silanus consul semestris prioris a.* 46 *et is qui successit Q. Sulpicio Camerino* (7) qui *F* (8) consulerent *F* (9) pertinent *F* (10) sit *ins.* (11) cum intercesserint pro viris suis *ins.* (12) graecum] seium F^1 (13) *id est:* decipientibus mulieribus senatus consultum non opitulatur (14) meruit F^2 (15) aliquid *scr.* (16) donet F^2

fideiussores pro defensore absentis filii ex mandato matris eius intercesserint, quaeritur, an etiam his senatus consulto subveniatur. et ait Papinianus libro nono quaestionum exceptione eos usuros: nec multum facere, quod pro defensore fideiusserunt, cum contemplatione mandati matris intervenerunt. plane, inquit, si qui accepit eos fideiussores, matrem eis mandasse ignoravit, exceptionem senatus consulti replicatione doli repellendam [1].

7 *Papinianus libro nono quaestionum* Quamquam igitur fideiussor doli replicatione posita defensionem exceptionis amittat [2], nullam tamen replicationem adversus mulierem habebit, quia facti non potest ignorationem praetendere. sed non erit iniquum dari negotiorum gestorum actionem in defensorem, quia mandati causa per senatus consultum constituitur irrita et pecunia fideiussoris liberatur.

8 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Quamvis pignoris datio intercessionem faciat, tamen Iulianus libro duodecimo digestorum scribit redditionem pignoris, si creditrix mulier rem, quam pignori acceperat, debitori liberaverit, non esse intercessionem.
1 Si mulier intervenerit apud tutores filii sui, ne hi praedia eius distraherent, et indemnitatem eis repromiserit, Papinianus libro nono quaestionum non putat eam intercessisse: nullam enim obligationem alienam recepisse neque veterem neque novam, sed ip-
2 sam fecisse hanc obligationem. Si mulier apud Primum pro Secundo intervenerit, mox pro Primo apud creditorem eius, duas intercessiones factas Iulianus libro duodecimo digestorum scribit, unam pro Secundo apud Primum, aliam pro Primo apud creditorem eius, et ideo et Primo restitui obligationem et adversus eum. Marcellus autem notat esse aliquam differentiam, utrum hoc agatur, ut ab initio mulier in alterius locum subdatur et onus debitoris, a quo obligationem transferre creditor voluit, suscipiat, an vero quasi debitrix delegetur, scilicet ut, si quasi debitrix delegata est, una sit intercessio. proinde secundum hanc suam distinctionem in prima visione, ubi quasi debitrix delegata est, exceptionem ei senatus consulti Marcellus non daret: sed condemnata vel ante condemnationem condicere utique ei a quo delegata est poterit vel quod ei abest vel, si nondum
3 abest, liberationem. Interdum intercedenti mulieri et condictio competit, ut puta si contra senatus consultum obligata debitorem suum delegaverit: nam hic ipsi competit condictio, quemadmodum, si pecuniam solvisset, condiceret: solvit enim et qui reum
4 delegat. Sed si is, qui a muliere delegatus est, debitor eius non fuit, exceptione senatus consulti
5 poterit uti, quemadmodum mulieris fideiussor. Plane si mulier intercessura debitorem suum delegaverit, senatus consultum cessat, quia et si pecuniam numerasset, cessaret senatus consultum: mulier enim per senatus consultum relevatur [3], non quae deminuit,
6 restituitur. Sed si eum delegaverit qui debitor eius non fuit, fraus senatus consulto facta videbitur
7 et ideo exceptio datur. Quotiens pro debitore intercesserit mulier, datur in eum pristina actio, etsi ille prius acceptilatione liberatus sit quam mulier
8 intercesserit. Si convenerit cum debitore, ut expromissorem daret, et acceptum ei latum sit, deinde is dederit mulierem quae auxilio senatus consulti munita est, potest ei condici, quasi non dedisset: quid enim interest, non det an talem det? non erit igitur actio utilis necessaria, cum condictio competat.
9 Marcellus quoque scribit, si mulieri post intercessionem accepto tulerit creditor, nihilo minus restitutoriam actionem ei dari debere: inanem enim
10 obligationem dimisit. Si mulier post intercessionem sic solverit, ne repetere possit, iuste prior debitor actionem recusat. sed cum relevatur reus, si mulier sic solvit, ut repetere non possit, et cum ei mulieri, quae repetere non poterat, si solvisset, ac-
11 cepto tulit creditor, similiter relevatur reus. Quamquam in omnes qui liberati sunt restituitur actio, non tamen omnibus restituitur. ut puta duo rei stipulandi fuerunt: apud alterum mulier intercessit: ei
12 soli restituitur obligatio, apud [4] quem intercessit. Si mulieri heres extiterit creditor, videndum, an restitutoria uti non possit. et ait Iulianus libro duodecimo restitutoria eum nihilo minus usurum, non immerito, cum non obligatae cum effectu successerit: denique in Falcidia hoc aes alienum non imputabi-
13 tur. Plane si mihi proponas mulierem veteri debitori successisse, dicendum erit restitutoria eam conveniri posse, sed et directa actione: nihil enim eius
14 interest, qua actione conveniatur. Si, cum essem tibi contracturus, mulier intervenerit, ut cum ipsa potius contraham, videtur intercessisse: quo casu datur in te actio, quae instituit magis quam restituit obligationem, ut perinde obligeris eodem genere obligationis, quo mulier est obligata: verbi gratia si per stipulationem mulier, et tu quasi ex stipulatu
15 convenieris. Illud videndum est, si mulier pro eo intervenit, qui, si cum ipso contractum esset, non obligaretur, an hac actione ille debeat teneri? ut puta si pro pupillo intercessit, qui sine tutoris auctoritate non obligatur. et puto non obligari pupillum, nisi locupletior factus est ex hoc contractu. item si minor viginti quinque annis sit, pro quo mulier intercessit, in integrum restitutionem poterit implorare: vel filius contra senatus consultum contracturus est.

9 *Paulus libro sexto regularum* Sed si pro alieno servo intercedat, quemadmodum in patrem familias priorem reum restituitur actio, ita in dominum quoque restituenda erit.

10 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Hae actiones, quae in eos pro quibus mulier intercessit dantur, et heredibus et in heredes et [5] perpetuo competunt: habent enim rei persecutionem: ceteris quoque honorariis successoribus dabuntur et adversus eos.

11 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Si mulier tamquam in usus suos pecuniam acceperit alii creditura, non est locus senatus consulto: alioquin nemo cum feminis contrahet, quia ignorari potest, quid acturae sint.

12 *Idem libro sexto brevium* Immo tunc locus est senatus consulto, cum scit creditor eam intercedere.

13 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Aliquando, licet alienam obligationem suscipiat mulier, non adiuvatur hoc senatus consulto: quod tum accidit, cum prima facie quidem alienam, re vera autem suam obligationem suscipiat. ut ecce si ancilla ob pactionem libertatis expromissore dato post manumissionem id ipsum suscipiat quod expromissor debeat, aut si hereditatem emerit et aes alienum hereditarium in se transcribat, aut si pro fideiussore suo
1 intercedat. De pignoribus prioris debitoris non est creditori nova actione opus, cum quasi Serviana (quae et hypothecaria vocatur) in his utilis sit: quia verum est convenisse de pignoribus nec solutam esse
2 pecuniam. Si sub condicione vel in diem mulier pro alio intercesserit, etiam pendente condicione volenti creditori cum priore debitore experiri [6] actio danda est restitutoria: quo [7] enim bonum est exspectare condicionem vel diem, cum in ea causa sit prior iste debitor, ut omnimodo ipse debeat suscipere actionem?

14 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Si mulier contra senatus consultum intercesserit, aequum est non solum in veterem debitorem, sed et in fideiussores eius actionem restitui: nam cum mulieris persona subtrahatur creditori propter senatus consultum, integra causa pristina restituenda est.

15 *Idem libro quinquagensimo primo digestorum* Si mulieri solvero id quod tibi debebam et ab ea

(1) repellendum F^1 (2) amittit F^2 (3) quae intercessit *ins. secundum B* (4) apud *om. F* (5) et] in F^1 (6) debitore experiri *supplevit* F^3 (*non f*) (7) quod F^2

ratam rem te habiturum stipulatus fuero et forte te ratum non habente agere ex stipulatu instituero, exceptio senatus consulti, quod de intercessionibus feminarum factum est, non proderit mulieri: non enim videri potest alienam obligationem recusare, cum maneam debito obligatus, et ipsa de lucro agat ac potius reddere cogatur quod non debitum acceperat, quam pro alio solvere.

16 *Idem libro quarto ad Urseium Ferocem* Si mulier contra senatus consultum Velleianum[1] pro me intercessisset Titio egoque mulieri id solvissem et ab ea Titius eam pecuniam peteret, exceptio huius senatus consulti non est profutura mulieri: neque enim eam periclitari, ne eam pecuniam perdat, cum
1 iam eam habeat. Si ab ea muliere, quae contra senatus consultum intercessisset, fideiussorem accepissem, Gaius Cassius respondit ita demum fideiussori exceptionem dandam, si a muliere rogatus fuisset[2]. Iulianus autem recte putat fideiussori exceptionem dandam, etiamsi mandati actionem adversus mulierem non habet, quia totam obligationem senatus improbat et a praetore restituitur prior debitor creditori.

17 *Africanus libro quarto quaestionum* Vir uxori donationis causa rem viliori pretio addixerat et in id pretium creditori suo delegaverat. respondit venditionem nullius momenti esse et, si creditor pecuniam a muliere peteret, exceptionem utilem fore, quamvis creditor existimaverit mulierem debitricem mariti fuisse: nec id contrarium videri debere ei, quod placeat, si quando in hoc mulier mutuata est, ut marito crederet, non obstaturam exceptionem, si creditor ignoraverit in quam causam mulier mutuaretur, quoniam quidem plurimum intersit, utrum cum muliere quis ab initio contrahat an alienam obligationem in eam
1 transferat: tunc enim diligentiorem esse debere. Si mulier dixisset sibi rem dotis nomine obligatam et creditor curasset ei pecuniam dotis solvi, qui[3] idem pignus acciperet, mulieri etiam pecunia credita deberetur: si possessor creditor[4] adversus eam Serviana agentem exciperet 'si non voluntate eius pignus 'datum esset', replicationem mulieri senatus consulti non profuturam, nisi creditor scisset etiam aliam pe-
2 cuniam ei deberi. Mulier et Titius, cum in rem communem mutuarentur, eiusdem pecuniae rei facti sunt: non omnimodo mulierem pro parte socii videri intercessisse dicebat. nam si ob eam causam mutuati fuerint, ex qua, si creditor pecuniam non dedisset, maius damnum mulier passura fuerat, veluti quod communis insula fulta non esset vel quod fundus communis in publicum committeretur, potius esse, ut senatus consulto locus non sit. at si in aliquam emptionem mutua pecunia sit accepta, tunc pro parte intercessionem factam videri et ideo creditorem partem dumtaxat pecuniae a muliere petere posse: quod si totum petierit, exceptione pro parte summovetur.

18 *Paulus libro octavo ad Plautium* Idem et[5] si pro debitore meo Titius et mulier duo rei intercesserint.

19 *Africanus libro quarto quaestionum* Tutor pupilli decesserat herede instituto Titio: cum de adeunda hereditate dubitaret, quoniam male gesta tutela existimaretur, persuadente matre pupilli, ut suo periculo adiret, adiit stipulatusque de ea est indemnem se eo nomine praestari. si ex ea causa Titius pupillo aliquid praestitisset isque matrem conveniret, negavit exceptioni senatus consulti locum esse, quando vix sit, ut aliqua apud eundem pro eo ipso inter-
1 cessisse intellegi possit. Nec dissimilem huic propositioni ex facto agitatam. cum quidam vir praetorius decessisset duobus filiis superstitibus, quorum alter impubes esset et alter legitimus tutor fratri esset[6] et eum paterna hereditate abstinere vellet, mandatu uxoris defuncti, quae mater pupillo esset, abstento pupillo solum se[7] hereditati miscuisse: ubi similiter se respondisse Iulianus ait, si ex ea causa agente pupillo damnum eo nomine passus esset, non impediri eum senatus consulto, quo minus a muliere
2 rem servaret. In proposita specie et illud tractandum est, an is, qui mandato mulieris adierit, si damnum ob id patiatur, quod debitores hereditarii solvendo non fuerint, senatus consulto locus sit, quasi quodammodo eorum obligationes mulier susceperit. magis autem est, ut ne ob hanc quidem causam senatus consultum locum habeat, quando non ea mente fuerit, ut pro his intercederet, sed tutoris adversus pupillum et ceteros forte creditores indemnem here-
3 dem praestaret. Denique si ponamus mulierem in emptionem hereditatis eo nomine damnum pati, quod debitores hereditarii solvendo non sint, nulla puto dubitatio erit, quin senatus consulto locus non sit, etiamsi maxime creditoribus aliquantum praesti-
4 terit. Quid ergo si, cum propterea de adeunda hereditate dubitaret Titius, quod parum idonea nomina debitorum viderentur, mulier hoc ipsum repromisit, ut, quanto minus a quoquo eorum servari posset, ipsa praestaret? prope est, ut sit intercessio.
5 Cum haberes Titium debitorem et pro eo mulier intercedere vellet nec tu mulieris nomen propter senatus consultum sequereris, petit a me mulier mutuam pecuniam solutura tibi et stipulanti mihi promisit ignoranti, in quam rem mutuaretur, atque ita numerare me tibi iussit: deinde ego, quia ad manum nummos non habebam, stipulanti tibi promisi: quaesitum est, si eam pecuniam a muliere petam, an exceptio senatus consulti ei prosit. respondit videndum, ne non sine ratione dicatur eius loco, qui pro muliere fideiusserit, haberi me debere, ut, quemadmodum illi, quamvis ignoraverit mulierem intercedere, exceptio adversus creditorem detur, ne in mulierem mandati actio competat, ita mihi quoque adversus te utilis exceptio detur mihique in mulierem actio denegetur, quando haec actio[8] periculo mulieris futura sit. et haec paulo expeditius dicenda, si prius, quam ego tibi pecuniam solverim, compererim eam intercessisse: ceterum si ante solverim, videndum, utrumne nihilo minus mulieri quidem exceptio adversus me dari debeat et ego tibi condicere pecuniam possim, an vero perinde habendum sit, ac si initio ego pecuniam mulieri credidissem ac rursus tu mihi in creditum isses. quod quidem magis dicendum existimavit, ut sic senatus consulto locus non sit: sicuti et cum debitorem suum mulier deleget, intercessioni locus non sit. quae postea non recte comparari ait, quando delegatione debitoris facta mulier non obligetur, at in proposito alienam obligationem in se transtulerit, quod certe senatus fieri noluerit.

20 *Idem libro octavo quaestionum* Si pro uno reo intercessit mulier, adversus utrumque restituitur actio creditori.

21 *Callistratus libro tertio institutionum* Si pro aliquo mulier intercesserit, sed in rem eius quod acceptum est versaretur, exceptio senatus consulti lo-
1 cum non habet, quia non fit pauperior. Item si quid liberaliter fecerit, veluti ne iudicatus pater eius propter solutionem vexetur[9], non erit tuta senatus consulto: oneribus enim earum[10] senatus succurrit.

22 *Paulus libro sexto regularum* Si mulieri dederim pecuniam, ut eam creditori meo solvat vel expromittat, si ea expromiserit, locum non esse senatus consulto Pomponius scribit, quia mandati actione obligata in rem suam videtur obligari.

23 *Idem libro singulari ad senatus consultum Velleianum* Si mulier in iure interrogata responderit se heredem esse, si sciens se heredem non esse responderit, minime intercessisse videri, quia decepit: quod si existimavit se heredem et eo nomine decepta responderit, in eam actionem quidem dari plerique existimaverunt, sed exceptione senatus consulti adiuvari.

24 *Idem libro singulari de intercessionibus femi-*

(1) vel alienum *F* (2) fideiussisset *dett.* (3) quin *scr.* (4) creditor *F* (5) est F^2 (6) esset] et se *scr.* (7) abstento se pupillum solum *scr.* (8) actio] obligatio F^2 (9) vexeretur F^2 (10) eorum F^2

narum Debitrix mulier a creditore delegata pro eo
cui delegata est promisit: non utetur exceptione.
1 Sed si pecuniam promisit, ne delegetur, interces-
2 sisse videtur. Si senatus consulti beneficium inter-
venit[1], utrum statim cum mulier intercesserit actio
in priorem debitorem competit, an si mulier solutum
condicat? puto statim, et non exspectandam solutio-
3 nem. Si pro eo, qui temporali actione teneretur,
mulier intercesserit, temporalis actio restituetur, sic
tamen, ut ex praecedenti causa[2] continua tempora
numerarentur post restitutionem, quamvis statim at-
que intercessit mulier competierat.

25 *Modestinus libro singulari de heurematicis*
Si domina servo suo credi iusserit, actione honoraria
1 tenebitur. Quod si pro eo fideiusserit, exceptione
senatus consulti Velleiani iudicio conventa adversus
creditorem tueri se poterit, nisi pro suo negotio hoc
fecerit.

26 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* Si mulier intercedendi animo servum alienum suum esse responderit[3], quasi intercesserit auxilio senatus consulti utetur. plane si pro bona fide serviente sibi responderit, non videtur intercessisse.

27 *Papinianus libro tertio responsorum* Bona
fide personam mulieris in contrahendo secutus ob ea,
quae inter virum et uxorem accepta pecunia gesta
sunt, exceptione senatus consulti non summovetur.
1 Cum servi ad negotiationem praepositi cum alio
contrahentes personam mulieris ut idoneae sequun-
tur, exceptione[4] senatus consulti dominum summovet:
nec videtur deterior causa domini per servum fieri,
sed nihil esse domino quaesitum, non magis, quam
si litigiosum praedium servus aut liberum hominem
2 emerit. Uxor debitricem suam viro delegavit, ut[5]
vir creditori eius pecuniam solveret: si fidem suam
pro ea quam delegavit apud virum obligaverit, locum
exceptio senatus consulti non habebit, quia mulier
suum negotium gessit.

28 *Scaevola libro primo responsorum* Seia man-
cipia emit et mutuam pecuniam accepit sub fideius-
sore marito eamque solvit venditori: postea maritus
decedens non solvendo in fraudem creditoris cavit
testamento se eam pecuniam universam debere: quae-
ritur, an intercessisse mulier videretur. respondi se-
cundum ea quae proponerentur non intercessisse.
1 Fundum uxoris suae maritus obligavit Sempronio
ob conductionem: mox mulier a Numerio sua fide
mutuam pecuniam acceptam sub obligatione eiusdem
fundi solvit statim Sempronio pro marito suo: quae-
situm est, an adversus senatus consultum obligata
sit. respondi, si Numerius scisset eam intercedere,
fore senatus consulto de quo quaereretur locum.

29 *Paulus libro sexto decimo responsorum* Qui-
dam voluit heredibus Lucii Titii mutuam pecuniam
dare et cum eis contrahere: sed quoniam facultates
eorum suspectas habuit[6], magis voluit uxori testato-
ris dare pecuniam et ab ea pignus accipere: mulier
eandem pecuniam dedit heredibus et ab his pignus
accepit: quaero an intercessisse videatur et an pig-
nora, quae ipsa accepit, teneantur creditori. Paulus
respondit, si creditor, cum contrahere vellet cum he-
redibus Lucii Titii, evitatis his magis mulierem ream
elegit, et in ipsius persona senatus consulto, quod de
intercessionibus factum est, locum esse et pignora ab
ea data non teneri. eas autem res, quas mulier ab
his, pro quibus intercedebat, pignori accepit, credi-
tori mulieris obligatas non esse. sed non sine ratione
praetorem facturum, si non tantum in persona[7] sub-
ducta muliere in principales debitores dederit actio-
nem, sed etiam in res, quae mulieri obligatae sunt.
1 Paulus respondit ea, quae in fraudem senatus
consulti, quod de intercessione[8] feminarum factum
est, excogitata probari possunt, rata haberi non
oportere.

30 *Idem libro secundo sententiarum* Si decipiendi
animo vel cum sciret se non teneri mulier pro ali-
quo intercesserit, exceptio ei senatus consulti non
datur: actionem enim, quae in dolum mulieris com-
1 petit, amplissimus ordo non excludit. Procurator
si mandatu mulieris pro alio intercesserit, exceptione
senatus consulti Velleiani adiuvatur, ne[9] alias actio
intercidat.

31 *Idem libro primo ad Neratium* Paulus: Si mulier quod ex intercessione solvit nolit repetere, sed mandati agere et cavere velit de indemnitate reo, audienda est.

32 *Pomponius libro primo senatus consultorum*
Si mulier hereditatem alicuius adeat, ut aes alienum
eius suscipiat, vix est, ut succurri ei debeat, nisi si
fraude creditorum id[10] conceptum sit: nec enim loco
minoris viginti quinque annis circumscripti per omnia
1 habenda est mulier. Si mulier rem a se pignori
datam per intercessionem recipere velit, fructus etiam
liberos recipit et, si res deterior facta fuerit, eo no-
mine magis aestimetur. sed si creditor, qui pignus
per intercessionem acceperit, hoc alii vendidit, vera
est eorum opinio, qui petitionem dandam ei putant
et adversus bonae fidei emptorem, ne melioris con-
2 dicionis emptor sit, quam fuerit venditor. Item
si mulier creditori viri fundum vendidit et tradidit
ea condicione, ut emptor acceptam pecuniam viro
referret, et hunc fundum vindicat, exceptio quidem
opponitur[11] ei de re empta et tradita, sed replicabi-
tur a muliere: 'aut si ea venditio contra senatus
'consultum facta sit.' et hoc procedit, sive ipse cre-
ditor emerit sive interposuerit alium, quo mulier ea
ratione careat re sua. idem est et si non pro viro,
3 sed pro alio debitore rem suam tradidit. Si mu-
lier, ne ipsa intercederet, alii mandaret ut id face-
ret, an in huius persona locus huic senatus consulto
sit, qui rogatu mulieris id faceret? totus enim sermo
senatus consulti ad petitionem non dandam adversus
ipsam mulierem spectat. et puto rem ita esse distin-
guendam, ut, si quidem creditor, cui me obligavi
mandante muliere, hoc in fraudem senatus consulti
egisset, ne ipsa interveniret contra senatus consul-
tum, daret autem alium, excludendum eum excep-
tione fraudis senatus consulti[12] factae: si vero is
ignorasset, ego autem scissem, tunc mandati me agen-
tem cum muliere excludendum esse, me autem cre-
4 ditori teneri. Si mulier pro eo, pro quo inter-
cesserit, iudicium parata sit accipere, ut non in ve-
terem debitorem actio detur: quoniam senatus con-
sulti exceptionem opponere potest, cavere debebit
exceptione se non usuram et sic ad iudicem ire.
5 Intercedere mulierem intellegendum est etiam pro
eo, qui obligari non possit, veluti si pro servo alieno
intercedit: sed rescissa intercessione in dominum re-
stituenda est actio.

II[13].
DE COMPENSATIONIBUS.

1 *Modestinus libro sexto pandectarum* Compensatio est debiti et crediti inter se contributio.

2 *Iulianus libro nonagensimo digestorum* Unusquisque creditorem suum eundemque debitorem petentem summovet, si paratus est compensare.

3 *Pomponius libro vicensimo quinto ad Sabinum*[14] Ideo compensatio necessaria est, quia interest nostra potius non solvere quam solutum repetere.

4 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Verum est, quod et Neratio placebat et Pomponius ait, ipso iure eo minus fideiussorem ex omni contractu debere,

(1) intervenerit F^2 (2) ex causa praecedenti *scr.* (3) responderet F^2 (4) exceptio F^2 (5) delegavitur F^1, delegavit F^2 (6) habeat F^a (7) personam *dett.* (8) intercessionibus F^2 (9) ni *scr* (10) in *F*

(11) oppinitur *F* (12) senatus consulto *Hal.* (13) *Sab.* 2...9. 11; *Ed.* 1. 10. 12...15; *Pap.* 16...24 — *Bas.* 24, 10. — *Cf. Cod.* 4, 31 (14) ad edictum F^1

quod ex compensatione reus retinere potest: sicut enim, cum totum peto a reo, male peto, ita et fideiussor non tenetur ipso iure in maiorem quantitatem quam reus condemnari potest.

5 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si quid a fideiussore petetur [1], aequissimum est eligere fideiussorem, quod ipsi an quod reo debetur, compensare malit: sed et si utrumque velit compensare, audiendus est.

6 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Etiam quod natura debetur, venit in compensationem.

7 *Idem libro vicensimo octavo ad edictum* Quod in diem debetur, non compensabitur, antequam dies
1 venit [2], quamquam dari oporteat. Si rationem compensationis iudex non habuerit, salva manet petitio: nec enim rei iudicatae exceptio obici potest. aliud dicam, si reprobavit pensationem quasi non existente debito: tunc enim rei iudicatae mihi nocebit exceptio.

8 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* In compensationem etiam id deducitur, quo nomine cum actore lis contestata est, ne diligentior quisque deterioris condicionis habeatur, si compensatio ei denegetur.

9 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum* Si cum filio familias aut servo contracta sit societas et agat dominus vel pater, solidum per compensationem servamus, quamvis, si ageremus, dumtaxat de
1 peculio praestaretur. Sed si cum filio familias agatur, an quae patri debeantur filius compensare possit, quaeritur: et magis est admittendum, quia unus contractus est, sed cum condicione, ut caveat patrem suum ratum habiturum, id est non exacturum quod is compensaverit.

10 *Ulpianus libro sexagensimo tertio ad edictum* Si ambo socii parem neglegentiam societati adhibuimus, dicendum est desinere nos invicem esse obligatos ipso iure compensatione neglegentiae facta. simili modo probatur, si alter ex re communi aliquid percepit [3], alter tantam neglegentiam exhibuerit, quae eadem quantitate aestimatur, compensationem factam
1 videri et ipso iure invicem liberationem. Si quis igitur compensare potens solverit, condicere poterit
2 quasi indebito soluto. Quotiens ex maleficio oritur actio, ut puta ex causa furtiva ceterorumque maleficiorum, si de ea [4] pecuniarie agitur, compensatio locum habet: idem est et si condicatur ex causa furtiva. sed et qui noxali iudicio convenitur, com-
3 pensationem opponere potest. In stipulationibus quoque quae instar actionum habent, id est praetoriis, compensatio locum habet, et secundum Iulianum tam in ipsa stipulatione quam in ex stipulatu actione poterit obici compensatio.

11 *Idem libro trigensimo secundo* [5] *ad edictum* Cum alter alteri pecuniam sine usuris, alter usurariam debet, constitutum est a divo Severo concurrentis apud utrumque quantitatis usuras non esse praestandas.

12 *Idem libro sexagensimo quarto ad edictum* Idem iuris est non solum in privatis, verum etiam in causa fisci constitutum. sed et si invicem sit usuraria pecunia, diversae tamen sint usurae, compensatio nihilo minus locum habet eius quod invicem debetur.

13 *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* Quod Labeo ait, non est sine ratione, ut, si cui petitioni specialiter destinata est compensatio, in ceteris non obiciatur.

14 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* Quaecumque per exceptionem peremi possunt, in compensationem non veniunt.

15 *Idem libro secundo epistularum* Pecuniam certo loco a Titio dari stipulatus sum: is petit a me quam ei debeo pecuniam: quaero, an hoc quoque pensandum sit, quanti mea interfuit certo loco dari. respondit: si Titius petit, eam quoque pecuniam, quam certo loco promisit, in compensationem deduci opor-
1 tet, sed cum sua causa, id est ut ratio habeatur, quanti Titii interfuerit eo loco quo convenerit pecuniam dari [6].

16 *Papinianus libro tertio quaestionum* Cum [7] militi castrensium bonorum alius, ceterorum alius heres exstitit et debitor alteri heredum obligatus vult compensare quod ab alio debetur, non audietur.
1 Cum intra diem ad iudicati exsecutionem datum iudicatus Titio agit cum eodem Titio, qui et ipse pridem illi iudicatus est, compensatio admittetur: aliud est enim diem obligationis non venisse, aliud humanitatis gratia tempus indulgeri solutionis.

17 *Idem libro primo responsorum* Ideo condemnatus, quod artiorem annonam aedilitatis tempore praebuit, frumentariae pecuniae debitor non videbitur, et ideo compensationem habebit.

18 *Idem libro tertio responsorum* In rem suam procurator datus post litis contestationem, si vice mutua conveniatur, aequitate compensationis utetur.
1 Creditor compensare non cogitur quod alii quam debitori suo debet, quamvis creditor eius pro eo, qui convenitur ob debitum proprium, velit compensare.

19 *Idem libro undecimo responsorum* Debitor pecuniam publicam servo publico citra voluntatem eorum solvit, quibus debitum recte solvi potuit: obligatio pristina manebit, sed dabitur ei compensatio peculii fini, quod servus publicus habebit.

20 *Idem libro tertio decimo responsorum* Ob negotium copiarum expeditionis tempore mandatum curatorem condemnatum pecuniam iure compensationis retinere non placuit, quoniam ea non compensantur.

21 *Paulus libro primo quaestionum* Posteaquam placuit inter omnes id quod invicem debetur ipso iure compensari, si procurator absentis conveniatur, non debebit de rato cavere, quia nihil compensat, sed ab initio minus ab eo petitur.

22 *Scaevola libro secundo quaestionum* Si debeas decem [8] aut hominem, utrum adversarius volet, ita compensatio huius debiti admittitur, si adversarius palam dixisset, utrum voluisset.

23 *Paulus libro nono responsorum* Id quod pupillorum nomine debetur si tutor petat, non posse compensationem obici eius pecuniae, quam ipse tutor suo nomine adversario debet [9].

24 *Idem libro tertio decretorum* Iussit imperator audiri adprobantem sibi a fisco deberi, quod [10] ipse convenitur.

III [11].

DEPOSITI VEL CONTRA.

1 *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Depositum est, quod custodiendum alicui datum est, dictum ex eo quod ponitur: praepositio enim de auget depositum [12], ut ostendat totum fidei eius commissum,
1 quod ad custodiam rei pertinet. Praetor ait: 'Quod neque tumultus neque incendii neque ruinae 'neque naufragii causa depositum sit, in simplum, '[13] earum autem rerum, quae supra comprehensae 'sunt, in ipsum in duplum, in heredem eius, quod 'dolo malo eius factum esse dicetur qui mortuus sit, 'in simplum, quod ipsius, in duplum iudicium dabo.'
2 Merito has causas deponendi separavit praetor, quae continent fortuitam causam depositionis ex necessitate descendentem, non ex voluntate proficiscen-
3 tem. Eum tamen deponere tumultus vel incendii vel ceterarum causarum gratia intellegendum est, qui nullam aliam causam deponendi habet quam immi-
4 nens ex causis supra scriptis periculum. Haec

(1) petatur F^2 (2) veniat F^2 (3) perceperit F^2 (4) re *ins. edd.* (5) secundo *om.* F^1 (6) datu F^1, datu iri *Ant. Augustinus* (7) si cum F^2 (8) milia F^a (*del. m.* 1) (9) dedit *F* (10) a quo *scr.*

(11) *Sab.* 1...3. 5. 7. 10...18; *Ed.* 4. 6. 9. 19...23. 32; *Pap.* 8. 24...31; *App.* 33. 34. — *Bas.* 13, 2. — *Cf. Cod.* 4, 34 (12) depositum *del.* (13) ex *ins. F*

autem separatio causarum iustam rationem habet:
quippe cum quis fidem elegit nec depositum reddi-
tur, contentus esse debet simplo, cum vero extante
necessitate deponat, crescit perfidiae crimen et pu-
blica utilitas coercenda est vindicandae rei publicae
causa: est enim inutile[1] in causis huiusmodi fidem
5 frangere. Quae depositis rebus accedunt, non
sunt deposita, ut puta si homo vestitus deponatur,
vestis enim non est deposita: nec si equus cum ca-
6 pistro, nam solus equus depositus est. Si con-
venit, ut in deposito et culpa praestetur, rata est
conventio: contractus enim legem ex conventione ac-
7 cipiunt. Illud non probabis, dolum non esse prae-
standum si convenerit: nam haec conventio contra
bonam fidem contraque bonos mores est et ideo nec
8 sequenda est. Si vestimenta servanda balneatori
data perierunt, si quidem nullam mercedem servan-
dorum vestimentorum accepit, depositi eum teneri et
dolum dumtaxat praestare debere puto: quod si ac-
9 cepit, ex conducto. Si quis servum custodien-
dum coniecerit forte in pistrinum, si quidem merces
intervenit custodiae, puto esse actionem adversus
pistrinarium ex conducto: si vero mercedem acci-
piebam ego pro hoc servo, quem in pistrinum acci-
piebat, ex locato me agere posse: quod si operae
eius servi cum custodia pensabantur, quasi genus
locati et conducti intervenit, sed quia pecunia non
datur, praescriptis verbis datur actio: si vero nihil
aliud quam cibaria praestabat nec de operis quic-
10 quam convenit, depositi actio est. In conducto
et locato et in negotio, ex quo diximus praescriptis
verbis dandam actionem, et dolum et culpam prae-
stabunt qui servum receperunt: at si cibaria tan-
tum[2], dolum dumtaxat. sequemur tamen, ut Pom-
ponius ait, et quid habuerunt proscriptum aut quid
convenerit, dummodo sciamus et si quid fuit pro-
scriptum, dolum tamen eos praestaturos qui recepe-
11 runt, qui solus in depositum venit. Si te roga-
vero, ut rem meam perferas ad Titium, ut is eam
servet, qua actione tecum experiri possum, apud
Pomponium quaeritur. et putat tecum mandati, cum
eo vero, qui eas res receperit, depositi: si vero tuo
nomine receperit, tu quidem mihi mandati teneris,
ille tibi depositi, quam actionem mihi praestabis man-
12 dati iudicio conventus. Quod si rem tibi dedi,
ut, si Titius rem non recepisset, tu custodires, nec
eam recepit, videndum est, utrum depositi tantum
an et mandati actio sit. et Pomponius dubitat: puto
tamen mandati esse actionem, quia plenius fuit man-
13 datum habens et custodiae legem. Idem Pom-
ponius quaerit, si tibi mandavero, ut rem ab aliquo
meo nomine receptam custodias, idque feceris, man-
dati an depositi tenearis. et magis probat mandati
14 esse actionem, quia hic est primus contractus. Idem
Pomponius quaerit, si apud te volentem me depo-
nere iusseris apud libertum tuum deponere, an pos-
sim tecum depositi experiri. et ait, si tuo nomine,
hoc est quasi te custodituro, deposuissem, mihi te-
cum depositi esse actionem: si vero suaseris mihi,
ut magis apud eum deponam, tecum nullam esse
actionem, cum illo depositi actio est: nec mandati
teneris, quia rem meam gessi. sed si mandasti mihi,
ut periculo tuo apud eum deponam, cur non sit
mandati actio, non video. plane si fideiussisti pro
eo, Labeo omnimodo fideiussorem teneri ait, non
tantum si dolo fecit is qui depositum suscepit, sed
et si non fecit, est tamen res apud eum. quid enim
si fureret is, apud quem depositum sit, vel pupillus
sit, vel neque heres neque bonorum possessor neque
successor eius exstaret? tenebitur ergo, ut id[3] prae-
15 stet, quod depositi actione praestari solet. An
in pupillum, apud quem sine tutoris auctoritate de-
positum est, depositi actio detur, quaeritur. sed pro-
bari oportet, si apud doli mali iam capacem depo-
sueris, agi posse, si dolum commisit: nam et in quan-
tum locupletior factus est, datur actio in eum et si
16 dolus non intervenit. Si res deposita deterior
reddatur, quasi non reddita agi depositi potest: cum
enim deterior redditur, potest dici dolo malo reddi-
17 tam non esse. Si servus meus deposuerit, nihilo
18 minus depositi habebo actionem. Si apud ser-
vum deposuero et cum manumisso agam, Marcellus
ait nec tenere actionem, quamvis solemus dicere
doli etiam in servitute commissi teneri quem de-
bere, quia et delicta et noxae caput sequuntur:
erit igitur ad alias actiones competentes decur-
19 rendum. Haec actio bonorum possessoribus[4]
et ei, cui ex Trebelliano senatus consulto resti-
20 tuta est hereditas, competit. Non tantum prae-
teritus dolus in depositi actione veniet, sed etiam
21 futurus, id est post litem contestatam. Inde
scribit Neratius, si res deposita sine dolo malo amissa
sit et post iudicium acceptum reciperaretur, nihilo
minus recte ad restitutionem reum[5] compelli nec
debere absolvi, nisi restituat. idem Neratius ait, quam-
vis tunc tecum depositi actum sit, cum restituendi
facultatem non habeas horreis forte clusis, tamen, si
ante condemnationem restituendi facultatem habeas,
condemnandum te nisi restituas, quia res apud te
est: tunc enim quaerendum, an dolo malo feceris,
22 cum rem non habes. Est autem et apud Iulia-
num libro tertio decimo digestorum scriptum eum
qui rem deposuit statim posse depositi actione agere:
hoc enim ipso dolo facere eum qui suscepit, quod
reposcenti rem non reddat. Marcellus autem ait non
semper videri posse dolo facere eum, qui reposcenti
non reddat: quid enim si in provincia res sit vel in
horreis, quorum aperiendorum condemnationis tem-
pore non sit facultas? vel condicio depositionis non
23 exstitit? Hanc actionem bonae fidei esse dubi-
24 tari non oportet. Et ideo et fructus in hanc
actionem venire et omnem causam et partum, dicen-
25 dum est, ne nuda res veniat. Si rem depositam
vendidisti eamque postea redemisti in causam depo-
siti, etiamsi sine dolo malo postea perierit, teneri te
26 depositi, quia semel dolo fecisti, cum venderes. In
27 depositi quoque actione in litem iuratur. Non
solum si servus meus, sed et si is qui bona fide mihi
serviat rem deposuerit, aequissimum erit dari mihi
28 actionem, si rem ad me pertinentem deposuit. Si-
mili modo et si usum fructum in servo habeam, si
id quod deposuit ex eo peculio fuit quod ad me per-
tinebat vel res mea fuit, eadem actione agere po-
29 tero. Item si servus hereditarius deposuerit, he-
30 redi postea adeunti competit actio. Si servus
deposuit, sive vivat sive decesserit, utiliter dominus
hac actione experietur. ipse autem servus manumis-
sus non poterit agere: sed et si fuerit alienatus, ad-
huc ei competit actio cuius fuit servus cum depo-
31 neret: initium enim contractus spectandum est. Si
duorum servus sit qui deposuit, unicuique domino-
32 rum in partem competit depositi. Si rem a servo
depositam Titio, quem dominum eius putasti cum non
esset, restituisses, depositi actione te non teneri Cel-
sus ait, quia nullus dolus intercessit: cum Titio au-
tem, cui res restituta est, dominus servi aget: sed[6]
si exhibuerit, vindicabitur, si vero, cum sciret esse
alienum, consumpserit, condemnabitur, quia dolo fecit
33 quo minus possideret. Eleganter apud Iulianum
quaeritur, si pecuniam servus apud me deposuit ita,
ut domino pro libertate eius dem, egoque dedero, an
tenear depositi. et libro tertio decimo[7] digestorum
scribit, si quidem sic dedero quasi ad hoc penes me
depositam teque certioravero, non competere tibi de-
positi actionem, quia sciens recepisti, careo igitur
dolo: si vero quasi meam pro libertate eius nume-
ravero, tenebor. quae sententia[8] vera mihi videtur:
hic enim non tantum sine dolo malo non reddidit,
sed nec reddidit: aliud est enim reddere, aliud quasi
34 de suo dare. Si pecunia apud te ab initio hac

(1) coercendae et vindicandae: rei publicae est enim inutile *scr.* (2) do *ins.*: dabit *ins.* F^2 (3) ut is F^1 (4) ceterisque successoribus *ins.* F^2 (5) rerum F^2 (6) sed] et *Hal.* (7) decimo *add.* F^2 (8) sentia *F*

lege deposita sit, ut si voluisses utereris, prius quam
35 utaris depositi teneberis. Saepe evenit, ut res
deposita vel nummi periculo sint eius, apud quem
deponuntur: ut puta si hoc nominatim convenit. sed
et si se quis deposito obtulit, idem Iulianus scribit
periculo se depositi illigasse, ita tamen, ut non so-
lum dolum, sed etiam culpam et custodiam praestet,
36 non tamen casus fortuitos. Si pecunia in sac-
culo signato [1] deposita sit et unus ex heredibus eius
qui deposuit veniat repetens, quemadmodum ei satis-
fiat, videndum est. promenda pecunia est vel coram
praetore vel intervenientibus honestis personis et ex-
solvenda pro parte hereditaria: sed et si resignetur,
non contra legem depositi fiet, cum vel praetore
auctore vel honestis personis intervenientibus hoc
eveniet: residuo vel apud eum remanente, si hoc vo-
luerit (sigillis videlicet prius ei impressis vel a prae-
tore vel ab his, quibus coram signacula remota sunt)
vel, si hoc recusaverit, in aede deponendo. sed si
res sunt, quae dividi non possunt, omnes debebit
tradere satisdatione idonea a petitore ei praestanda
in hoc, quod supra eius partem est: satisdatione au-
tem non interveniente rem in aedem deponi et omni
37 actione depositarium liberari. Apud Iulianum
libro tertio decimo digestorum talis species relata
est: ait enim, si depositor decesserit et duo existant,
qui inter se contendant unusquisque solum se here-
dem dicens, ei tradendam rem, qui paratus est ad-
versus alterum reum defendere, hoc est eum qui de-
positum suscepit: quod si neuter hoc onus suscipiat,
commodissime dici ait non esse cogendum a prae-
tore iudicium suscipere: oportere igitur rem deponi
38 in aede aliqua, donec de hereditate iudicetur. Si
quis tabulas testamenti apud se depositas pluribus
praesentibus legit, ait Labeo depositi actione recte
de tabulis agi posse. ego arbitror et iniuriarum agi
posse, si hoc animo recitatum testamentum est qui-
busdam praesentibus, ut iudicia [2] secreta eius qui
39 testatus est divulgarentur. Si praedo vel fur de-
posuerint, et hos Marcellus libro sexto digestorum
putat recte depositi acturos: nam interest eorum eo,
40 quod teneantur. Si quis argentum vel aurum
depositum petat, utrum speciem an et pondus com-
plecti debeat? et magis est, ut utrumque complec-
tatur, scyphum forte vel lancem vel pateram dicendo
et materiam et pondus addendo. sed et si purpura
sit infecta vel lana, pondus similiter adiciendum salvo
eo, ut, si de quantitate ponderis incertum est, iuranti
41 succurratur. Si cista signata deposita sit, utrum
cista tantum petatur an et species comprehendendae
sint? et ait Trebatius cistam repetendam, non singula-
rum rerum depositi agendum: quod et si [3] res ostensae
sunt et sic depositae, adiciendae sunt et species vestis.
Labeo autem ait eum qui cistam deponit singulas quo-
que res videri deponere: ergo et de rebus agere eum
oportet. quid ergo si ignoraverit is, qui depositum
suscipiebat, res ibi esse? non multum facere, cum
suscepit depositum. ergo et rerum depositi agi posse
42 existimo, quamvis signata cista deposita sit. Fi-
lium familias teneri depositi constat, quia et ceteris
actionibus tenetur: sed et cum patre eius agi potest
dumtaxat de peculio. idem et in servo: nam cum
domino agetur. plane et Iulianus scripsit et nobis
videtur, si eorum nomine qui sunt in potestate aga-
tur, veniat [4] in iudicium et si quid per eum in cuius
iure sunt captus fraudatusve est, ut et dolus eorum
veniat, non tantum ipsorum cum quibus contractum
43 est. Si apud duos sit deposita res, adversus
unumquemque eorum agi poterit nec liberabitur alter,
si cum altero agatur: non enim electione, sed solu-
tione liberantur. proinde si ambo dolo fecerunt et
alter quod interest praestiterit, alter non convenietur
exemplo duorum tutorum: quod si alter vel nihil vel
minus facere possit, ad alium pervenietur: idemque
et si alter dolo non fecerit et idcirco sit absolutus,
44 nam ad alium pervenietur. Sed si duo depo-
suerint et ambo agant, si quidem sic deposuerunt,
ut vel unus tollat totum, poterit in solidum agere:
sin vero pro parte, pro qua eorum interest, tunc di-
cendum est in partem condemnationem faciendam.
45 Si deposuero apud te, ut post mortem tuam
reddas, et tecum et cum herede tuo possum depositi
agere: possum enim mutare voluntatem et ante mor-
46 tem tuam depositum repetere. Proinde et si sic
deposuero, ut post mortem meam reddatur, potero
et ego et heres meus agere depositi, ego mutata vo-
47 luntate. Quia autem dolus dumtaxat in hanc
actionem venit, quaesitum est, si heres rem apud
testatorem depositam vel commodatam [5] distraxit igna-
rus depositam vel commodatam [5], an teneatur. et
quia dolo non fecit, non tenebitur de re: an tamen
vel de pretio teneatur, quod ad eum pervenit? et
verius est teneri eum: hoc enim ipso dolo facit, quod
id quod ad se pervenit non reddit.
2 *Paulus libro trigensimo primo ad edictum* Quid
ergo, si pretium nondum exegit aut minoris quam
debuit vendidit? actiones suas tantummodo prae-
stabit.
3 *Ulpianus libro trigensimo primo* [6] *ad edictum*
Plane si possit rem redimere et praestare nec velit,
non caret culpa, quemadmodum si redemptam vel
alia ratione suam factam noluit praestare causatus,
quod semel ignarus vendiderit.
4 *Paulus libro quinto ad Plautium* Sed et si non
sit heres, sed putavit se heredem et vendidit, simili
modo lucrum ei extorquebitur.
5 *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Ei, apud
quem depositum esse dicetur, contrarium iudicium
depositi datur, in quo iudicio merito in litem non
iuratur: non enim de fide rupta agitur, sed de in-
1 demnitate eius qui depositum suscepit. In se-
questrem [7] depositi actio competit. si tamen cum se-
questre convenit, ut certo loco rem depositam ex-
hiberet, nec ibi exhibeat, teneri eum palam est: quod
si de pluribus locis convenit, in arbitrio eius est, quo
loci exhibeat: sed si nihil convenit, denuntiandum
2 est ei, ut apud praetorem exhibeat. Si velit se-
quester officium deponere, quid ei faciendum sit? et
ait Pomponius adire eum praetorem oportere et ex
eius auctoritate denuntiatione facta his qui eum ele-
gerant, ei rem restituendam qui praesens fuerit. sed
hoc non semper verum puto: nam plerumque non
est permittendum [8] officium, quod semel suscepit,
contra legem depositionis deponere, nisi iustissima
causa interveniente: et cum permittitur, raro ei res
restituenda est qui venit, sed oportet eam arbitratu
iudicis apud aedem aliquam deponi.
6 *Paulus libro secundo ad edictum* Proprie au-
tem in sequestre est depositum, quod a pluribus in
solidum certa condicione custodiendum reddendum-
que traditur.
7 *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Si ho-
minem apud se depositum, ut quaestio de eo ha-
beretur, ac propterea vinctum vel ad malam man-
sionem extensum sequester solverit misericordia duc-
tus, dolo proximum esse quod factum est arbitror,
quia cum sciret, cui rei pararetur, intempestive mi-
sericordiam exercuit, cum posset non suscipere ta-
1 lem causam quam decipere. Datur actio depo-
siti in heredem ex dolo defuncti in solidum: quam-
quam enim alias ex dolo defuncti non solemus teneri
nisi pro ea parte quae ad nos pervenit, tamen hic
dolus ex contractu reique persecutione descendit
ideoque in solidum unus heres tenetur, plures vero
2 pro ea parte qua quisque heres est. Quotiens
foro cedunt nummularii, solet primo loco ratio ha-
beri depositariorum, hoc est eorum qui depositas
pecunias habuerunt, non quas faenore apud nummu-
larios vel cum nummulariis vel per ipsos exercebant.
et ante privilegia igitur, si bona venierint, deposita-

(1) signato *del.* (2) iudicii *van de Water* (3) et si] si et *Hal.* (4) venire *scr.* (5) vel commendatam *scr.* (6) primo *del. Hal.* (7) sequestrum *et sic fere deinceps F*[2] (8) permittendus *Hal.*

riorum ratio habetur, dummodo eorum qui vel postea
usuras acceperunt ratio non habeatur, quasi renun-
3 tiaverint deposito. Item quaeritur, utrum ordo
spectetur eorum qui deposuerunt an vero simul om-
nium depositariorum ratio habeatur. et constat simul
admittendos: hoc enim rescripto principali signi-
ficatur.

8 *Papinianus libro nono quaestionum* Quod pri-
vilegium exercetur non in ea tantum quantitate, quae
in bonis argentarii ex pecunia deposita reperta est,
sed in omnibus fraudatoris facultatibus: idque prop-
ter necessarium usum argentariorum ex utilitate pu-
blica receptum est. plane sumptus causa, qui neces-
sarie factus est, semper praecedit: nam deducto eo
bonorum calculus subduci solet.

9 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* In
depositi actione si ex facto defuncti agatur adversus
unum ex pluribus heredibus, pro parte hereditaria
agere debeo: si vero ex suo delicto, pro parte non
ago: merito, quia aestimatio refertur ad dolum, quem
in solidum ipse heres admisit.

10 *Iulianus libro secundo ex Minicio* Nec ad-
versus coheredes eius, qui dolo carent, depositi actio
competit.

11 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Quod servus deposuit, is apud quem depo-
situm est servo rectissime reddet ex bona fide: nec
enim convenit bonae fidei abnegare id quod quis ac-
cepit, sed debebit reddere ei a quo accepit, sic ta-
men, si sine dolo omni[1] reddat, hoc est, ut nec cul-
pae quidem suspicio sit. denique Sabinus hoc ex-
plicuit addendo: 'nec ulla causa intervenit, quare
'putare possit dominum reddi nolle'. hoc ita est, si
potuit suspicari, iusta scilicet ratione motus: cete-
rum sufficit bonam fidem adesse. sed et si ante eius
rei furtum fecerat servus, si tamen ignoravit is apud
quem deposuit vel credidit dominum non invitum
fore huius solutionis, liberari potest: bona enim fides
exigitur. non tantum autem si remanenti in servi-
tute fuerit solutum, sed etiam si manumisso vel alie-
nato, ex iustis causis liberatio contingit, scilicet si
quis ignorans manumissum vel alienatum solvit. idem-
que et in omnibus debitoribus servandum Pomponius
scribit.

12 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabi-
num* Si in Asia depositum fuerit, ut Romae redda-
tur, videtur id actum, ut non inpensa eius id fiat
apud quem depositum sit, sed eius qui deposuit.
1 Depositum eo loco restitui debet, in quo sine dolo
malo eius est, apud quem depositum est: ubi vero
depositum est, nihil interest. eadem dicenda sunt
communiter et in omnibus bonae fidei iudiciis. sed
dicendum est, si velit actor suis inpensis suoque pe-
riculo perferri rem Romam, ut audiendus sit, quo-
niam et in ad exhibendum actione id[2] servatur.
2 Cum sequestre recte agetur depositi sequestraria
actione, quam et in heredem eius reddi oportet.
3 Quemadmodum quod ex stipulatu vel ex testa-
mento dari oporteat, post iudicium acceptum cum
detrimento rei periret, sic depositum quoque eo[3] die,
quo depositi actum sit, periculo eius apud quem de-
positum fuerit est, si iudicii accipiendi tempore po-
tuit id reddere reus nec reddidit.

13 *Paulus libro trigensimo primo ad edictum* Si
quis infitiatus sit non adversus dominum, sed quod
eum qui rem depositam petebat verum procuratorem
non putaret aut eius qui deposuisset heredem, nihil
dolo malo fecit: postea autem si cognoverit, cum eo
agi poterit, quoniam nunc incipit dolo malo facere,
1 si reddere eam non vult. Competit etiam con-
dictio depositae rei nomine, sed non antequam id[4]
dolo admissum sit: non enim quemquam hoc ipso,
quod depositum accipiat, condictione obligari, verum
quod dolum malum admiserit.

14 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si
plures heredes exstiterint ei qui deposuerit, dicitur,
si maior pars adierit, restituendam rem praesentibus:
maiorem autem partem non ex numero utique perso-
narum, sed ex magnitudine portionum hereditaria-
1 rum intellegendam: cautela idonea reddenda. Sive
autem cum ipso apud quem deposita est actum fue-
rit sive cum herede eius et sua natura res ante rem
iudicatam interciderit, veluti si homo mortuus fuerit,
Sabinus et Cassius absolvi debere eum cum quo ac-
tum est dixerunt, quia aequum esset naturalem in-
teritum ad actorem pertinere, utique cum interitura
esset ea res et si restituta esset actori.

15 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Qui
rem suam deponi apud se patitur vel utendam rogat,
nec depositi nec commodati actione tenetur: sicuti
qui rem suam conducit aut precario rogat, nec pre-
cario tenetur nec ex locato.

16 *Africanus libro septimo quaestionum* Si is,
apud quem rem deposueris, apud alium eam deponat
et ille dolo quid admiserit, ob dolum eius, apud quem
postea sit depositum, eatenus eum teneri apud quem
tu deposueris, ut actiones suas tibi praestet.

17 *Florentinus libro septimo institutionum* Licet
deponere tam plures quam unus possunt, attamen
apud sequestrem non nisi plures deponere possunt:
nam tum id fit, cum aliqua res in controversiam de-
ducitur. itaque hoc casu in solidum unusquisque vi-
detur deposuisse: quod aliter est, cum rem commu-
1 nem plures deponunt. Rei depositae proprietas
apud deponentem manet: sed et possessio, nisi apud
sequestrem deposita est: nam tum demum sequester
possidet: id enim agitur ea depositione, ut neutrius
possessioni id tempus procedat.

18 *Neratius libro secundo membranarum* De eo,
quod tumultus incendii ruinae naufragii causa depo-
situm est, in heredem de dolo mortui actio est[5] pro
hereditaria portione et in simplum et intra annum
quoque: in ipsum et in solidum et in duplum et in
perpetuum datur.

19 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum*
Iulianus et Marcellus putant filium familias depositi
recte agere posse.

20 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Si
sine dolo malo rem depositam tibi amiseris, nec de-
positi teneris nec cavere debes, si deprehenderis eam
reddi: si tamen ad te iterum pervenerit, depositi te-
neris.

21 *Idem libro sexagensimo ad edictum* Si apud
filium familias res deposita sit et emancipatus rem
teneat, pater nec intra annum de peculio debet con-
1 veniri, sed ipse filius. Plus Trebatius existimat,
etiamsi apud servum depositum sit et manumissus
rem teneat, in ipsum dandam actionem, non in do-
minum, licet ex ceteris causis in manumissum actio
non datur.

22 *Marcellus libro quinto digestorum* Si duo
heredes rem apud defunctum depositam dolo inter-
verterint, quodam utique casu in partes tenebuntur:
nam si diviserint decem milia[6], quae apud defunc-
tum deposita fuerant, et quina milia[6] abstulerint et
uterque solvendo est, in partes obstricti erunt: nec
enim amplius actoris interest. quod si lancem con-
flaverint aut conflari ab aliquo passi fuerint aliave
quae species dolo eorum interversa fuerit, in soli-
dum conveniri poterunt, ac si ipsi servandam susce-
pissent: nam certe verum est in solidum quemque
dolo fecisse et nisi pro solido res non potest resti-
tui. nec tamen absurde sentiet, qui hoc putaverit
plane nisi integrae rei restitutione eum, cum quo
actum fuerit, liberari non posse, condemnandum ta-
men, si res non restituetur, pro qua parte heres ex-
stitit.

23 *Modestinus libro secundo differentiarum*[7] Ac-
tione depositi conventus servo constituto[8] cibariorum
nomine apud eundem iudicem utiliter experitur.

(1) *sic* F^1 *cum B*, omnia F^2 (2) in *F* (3) eo] ex *edd.* (4) quid *edd.* (5) et F^2 (6) milia *del.* F^2 (7) de deposito et commendato *addit Coll.* 10, 2, 5 (8) servo constituto *om. Coll.*

24 *Papinianus libro nono quaestionum* 'Lucius 'Titius Sempronio salutem. Centum nummos, quos 'hac die commendasti mihi adnumerante servo Sticho 'actore, esse apud me ut notum haberes, hac epis'tula manu mea scripta tibi notum facio: quae quando 'voles et ubi voles confestim tibi numerabo.' quaeritur propter usurarum incrementum. respondi depositi actionem locum habere: quid est enim aliud commendare quam deponere? quod ita verum est, si id actum est, ut corpora nummorum eadem redderentur: nam si ut tantundem solveretur convenit, egreditur ea res depositi notissimos terminos. in qua quaestione si depositi actio non teneat, cum convenit tantundem, non idem reddi, rationem usurarum haberi non facile dicendum est. et est quidem constitutum in bonae fidei iudiciis, quod ad usuras attinet ut tantundem possit officium arbitri quantum stipulatio: sed contra bonam fidem et depositi naturam est usuras ab eo desiderare temporis ante moram, qui beneficium in suscipienda pecunia dedit. si tamen ab initio de usuris praestandis convenit, lex contractus servabitur.

25 *Idem libro tertio responsorum* Die sponsaliorum aut postea res oblatas puellae, quae sui iuris fuit, pater suscepit: heres eius ut exhibeat recte
1 convenietur etiam actione depositi. Qui pecuniam apud se non obsignatam, ut tantundem redderet, depositam ad usus proprios convertit, post moram in usuras quoque iudicio depositi condemnandus est.

26 *Paulus libro quarto responsorum* Publia Maevia cum proficisceretur ad maritum suum, arcam clusam cum veste et instrumentis commendavit Gaiae Seiae et dixit ei: 'cum sana salvave[1] venero, resti'tues mihi: certe, si aliquid mihi humanum contigerit, 'filio meo, quem ex alio marito suscepi.' defuncta ea intestata desidero res commendatae cui restitui
1 debeant, filio an marito. Paulus respondit filio. Lucius Titius ita cavit: *'Ἔλαβον καὶ ἔχω εἰς λόγον πα'ρακαταθήκης τὰ προγεγραμμένα τοῦ[2] ἀργυρίου δη'νάρια μύρια, καὶ πάντα ποιήσω καὶ συμφωνῶ καὶ 'ὡμολόγησα, ὡς προγέγραπται· καὶ συνεθέμην χορη'γῆσαί σοι τόκον ἑκάστης μνᾶς ἑκάστου μηνὸς ὀβόλους 'τέσσαρας μέχρι τῆς ἀποδόσεως παντὸς τοῦ ἀργυρίου.'*[3] quaero, an usurae peti possunt. Paulus respondit eum contractum de quo quaeritur depositae pecuniae modum excedere, et ideo secundum conventionem
2 usurae quoque actione depositi peti possunt. 'Ti'tius Semproniis salutem. Habere me a vobis auri 'pondo plus minus decem et discos duos, saccum 'signatum: ex quibus debetis mihi decem, quos apud 'Titium deposuistis: item quos Trophimati decem: 'item ex ratione patris vestri decem et quod excur'rit.' quaero, an ex huiusmodi scriptura aliqua obligatio nata sit, scilicet quod ad solam pecuniae causam attinet. respondit ex epistula, de qua quaeritur, obligationem quidem nullam natam videri, sed probationem depositarum rerum impleri posse: an autem is quoque, qui deberi sibi cavit in eadem epistula decem, probare possit hoc quod scripsit, iudicem aestimaturum.

27 *Idem libro septimo responsorum* Lucius Titius cum haberet filiam in potestate Seiam, Pamphilo servo alieno in matrimonium collocavit, cui etiam dotem dedit, quam sub titulo depositi in cautionem contulit, et postea nulla denuntiatione a domino facta pater decessit, mox et Pamphilus servus: quaero, qua actione Seia pecuniam petere possit, cum ipsa patri heres extiterit. Paulus respondit, quoniam dos constitui non potuit, ex causa depositi actione de peculio pecuniam repetendam.

28 *Scaevola libro primo responsorum* Quintus Caecilius Candidus ad Paccium Rogatianum epistulam scripsit in verba infra scripta: 'Caecilius Candi'dus Paccio Rogatiano suo salutem. Viginti quinque 'nummorum quos[4] apud me esse voluisti, notum tibi 'ista[5] hac epistula facio ad ratiunculam meam ea[6] 'pervenisse: [7]quibus ut primum prospiciam, ne va'cua[8] tibi sint: id est ut usuras eorum accipias, cu'rae habebo.' quaesitum est, an ex ea epistula etiam usurae peti possint[9]. respondi deberi ex bonae fidei iudicio usuras, sive percepit sive pecunia in re sua usus est.

29 *Paulus libro secundo sententiarum* Si sacculum vel argentum[10] signatum deposuero et is penes quem depositum fuit me invito contrectaverit, et de-
1 positi et furti actio mihi in eum competit. Si ex permissu meo deposita pecunia is penes quem deposita est utatur, ut in ceteris bonae fidei iudiciis usuras eius nomine praestare mihi cogitur.

30 *Neratius libro primo responsorum* Si fideiussor pro te apud quem depositum est litis aestimatione damnatus sit, rem tuam fieri.

31 *Tryphoninus libro nono disputationum* Bona fides quae in contractibus exigitur aequitatem summam desiderat: sed eam utrum aestimamus ad merum ius gentium an vero cum praeceptis civilibus et praetoriis? veluti reus capitalis iudicii deposuit apud te centum: is deportatus est, bona eius publicata sunt: utrumne ipsi haec reddenda an in publicum deferenda sint? si tantum naturale et gentium ius intuemur[11], ei qui dedit restituenda sunt: si civile ius et legum ordinem, magis in publicum deferenda sunt: nam male meritus publice, ut exemplo aliis ad deterrenda maleficia sit, etiam egestate laborare de-
1 bet. Incurrit hic et alia inspectio. bonam fidem inter eos tantum, [12] quos contractum est, nullo extrinsecus adsumpto aestimare debemus an respectu etiam aliarum personarum, ad quas id quod geritur pertinet? exempli loco latro spolia quae mihi abstulit posuit apud Seium inscium de malitia deponentis: utrum latroni an mihi restituere Seius debeat? si per se dantem accipientemque intuemur, haec est bona fides, ut commissam rem recipiat is qui dedit: si totius rei aequitatem, quae ex omnibus personis quae negotio isto continguntur impletur, mihi reddenda sunt, quo[13] facto scelestissimo adempta sunt. et probo hanc esse iustitiam, quae suum cuique ita tribuit, ut non distrahatur ab ullius personae iustiore repetitione. quod si ego ad petenda ea non veniam, nihilo minus ei restituenda sunt qui deposuit, quamvis male quaesita deposuit. quod et Marcellus in praedone et fure scribit. si tamen ignorans latro cuius filio vel servo rem abstulisset apud patrem dominumve eius[14] deposuit ignorantem, nec ex iure gentium consistet depositum, cuius haec est potestas, ut alii[15], non domino sua ipsius res quasi aliena, servanda detur. et si rem meam fur, quam me ignorante subripuit, apud me etiamnunc delictum eius ignorantem deposuerit, recte dicetur non contrahi depositum, quia non est ex fide bona rem suam dominum praedoni restituere compelli. sed et si etiamnunc ab ignorante[16] domino tradita sit quasi ex causa depositi, tamen indebiti dati condictio competet[17].

32 *Celsus libro undecimo digestorum* Quod Nerva diceret latiorem culpam dolum esse, Proculo displicebat, mihi verissimum videtur. nam et si quis non ad eum modum quem hominum natura desiderat diligens est, nisi tamen ad suum modum curam in deposito praestat, fraude non caret: nec enim salva fide minorem is quam suis rebus diligentiam praestabit.

(1) ve *del.* (2) *σοῦ scr.* (3) *id est:* accepi et habeo ex causa depositi supra scripta [tua *add.*] decem milia denarium et faciam omnia et consentio et promisi ita ut supra scriptum est, et conveni praestare tibi usuras in singulas minas per singulos menses assium quaternorum, donec universa summa reddatur (4) nummos quos F^2, nummorum quod *scr.* (5) tibista *F*, tibi ita *S* (6) eos F^2 (7) de *ins.* (8) vacui F^2 (9) possunt F^1 (10) argentum vel sacculum *scr.* (11) intueamur F^2 (12) inter *ins. dett.* (13) cui *Brencm.* (14) apud patrem dominumve eius] apud eum *scr.* (15) aliena *ins.* (16) ab ignorante etiamnunc *scr* (17) competit F^2

33 *Labeo libro sexto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Servus tuus pecuniam cum Attio in sequestre deposuit apud Maevium ea condicione, ut ea tibi redderetur, si tuam esse probasses, si minus, ut Attio redderetur. posse dixi cum eo, apud quem deposita esset, incerti agere, id est ad exhibendum, et exhibitam vindicare, quia servus in deponendo tuum ius deterius facere non potuisset.

34 *Idem libro secundo pithanon* Potes agere depositi cum eo, qui tibi non aliter quam nummis a te acceptis depositum reddere voluerit, quamvis sine mora et incorruptum reddiderit.

LIBER SEPTIMUS DECIMUS.

I[1]

MANDATI VEL CONTRA.

1 *Paulus libro trigensimo secundo*[2] *ad edictum*
Obligatio mandati consensu contrahentium consistit.
1 Ideo per nuntium quoque vel per epistulam man-
2 datum suscipi potest. Item sive 'rogo' sive 'volo'
sive 'mando' sive alio quocumque verbo scripserit,
3 mandati actio est. Item mandatum et in diem
4 differri et sub condicione contrahi potest. Mandatum nisi gratuitum nullum est: nam originem ex officio atque amicitia trahit, contrarium ergo[3] est officio merces: interveniente enim pecunia res ad locationem et conductionem potius respicit.

2 *Gaius libro secundo cottidianarum*[4] Mandatum inter nos contrahitur, sive mea tantum gratia tibi mandem sive aliena tantum sive mea et aliena sive mea et tua sive tua et aliena. quod si tua tantum gratia tibi mandem, supervacuum est mandatum et
1 ob id nulla ex eo obligatio nascitur. Mea tantum gratia intervenit mandatum, veluti si tibi mandem, ut negotia mea geras vel ut fundum mihi eme-
2 res vel ut pro me fideiubeas. Aliena tantum, veluti si tibi mandem, ut Titii negotia gereres vel ut
3 fundum ei emeres vel ut pro eo fideiubeas. Mea et aliena, veluti si tibi mandem, ut mea et Titii negotia gereres vel ut mihi et Titio fundum emeres vel
4 ut pro me et Titio fideiubeas. Tua et mea, veluti si mandem tibi, ut sub usuris crederes ei, qui in
5 rem meam mutuaretur. Tua et aliena, veluti si tibi mandem, ut Titio sub usuris crederes: quod si, ut sine usuris crederes, aliena tantum gratia inter-
6 venit mandatum. Tua autem gratia intervenit mandatum, veluti si mandem tibi, ut pecunias tuas potius in emptiones praediorum colloces quam faeneres, vel ex diverso ut faeneres potius quam in emptiones praediorum colloces: cuius generis mandatum magis consilium est quam mandatum et ob id non est obligatorium, quia nemo ex consilio obligatur, etiamsi non expediat ei cui dabatur[5], quia liberum est cuique apud se explorare, an expediat sibi consilium.

3 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum* Praeterea in causa mandati etiam illud vertitur, ut interim nec melior[6] causa mandantis fieri possit, in-
1 terdum melior, deterior vero numquam. Et quidem si mandavi tibi, ut aliquam rem mihi emeres, nec de pretio quicquam statui tuque emisti, utrimque
2 actio nascitur. Quod si pretium statui tuque pluris emisti, quidam negaverunt te mandati habere actionem, etiamsi paratus esses id quod excedit remittere: namque iniquum est non esse mihi cum illo actionem, si nolit, illi vero, si velit, mecum esse.

4 *Gaius libro secundo rerum cottidianarum*[7] Sed Proculus recte eum usque ad pretium statutum acturum existimat, quae sententia sane benignior est.

5 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum*
1 Diligenter igitur fines mandati custodiendi sunt: nam qui excessit, aliud quid facere videtur et, si suscep-
2 tum non impleverit, tenetur. Itaque si mandavero tibi, ut domum Seianam centum emeres tuque Titianam emeris longe maioris pretii, centum tamen aut
3 etiam minoris, non videris implesse mandatum. Item si mandavero tibi, ut fundum meum centum venderes tuque eum nonaginta vendideris et petam fundum, non obstabit mihi exceptio, nisi et reliquum mihi, quod deest mandatu meo, praestes et indemnem me
4 per omnia conserves. Servo quoque dominus si praeceperit certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit, similiter vindicare eam dominus potest nec ulla exceptione summoveri[8], nisi indemnitas ei
5 praestetur. Melior autem causa mandantis fieri potest, si, cum tibi mandassem, ut Stichum decem emeres, tu eum minoris emeris vel tantidem, ut aliud quicquam servo accederet: utroque enim casu aut non ultra pretium aut intra pretium fecisti.

6 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum* Si remunerandi gratia honor intervenit, erit mandati
1 actio. Si cui fuerit mandatum, ut negotia administraret, hac actione erit conveniendus nec recte negotiorum gestorum cum eo agetur: nec enim ideo est obligatus quod negotia gessit, verum idcirco quod mandatum susceperit: denique tenetur et si non ges-
2 sisset. Si passus sim aliquem pro me fideiubere vel alias intervenire, mandati teneor et, nisi pro invito quis intercesserit aut donandi animo aut nego-
3 tium[9] gerens, erit mandati actio. Rei turpis nullum mandatum est et ideo hac actione non agetur.
4 Si tibi mandavero quod mea non intererat, veluti ut pro Seio intervenias vel ut Titio credas, erit mihi tecum mandati actio, ut Celsus libro septimo diges-
5 torum scribit, et ego tibi sum obligatus. Plane si tibi mandavero quod tua intererat, nulla erit mandati actio, nisi mea quoque interfuit: aut, si non esses facturus, nisi ego mandassem, etsi mea non
6 interfuit, tamen erit mandati actio. Apud Iulianum libro tertio decimo digestorum quaeritur: si dominus iusserit procuratorem suum certam pecuniam sumere et faenerare periculo suo ita, ut certas usuras domino penderet dumtaxat, si pluris faenerare potuisset, ipse lucraretur, in creditam[10] pecuniam videtur, inquit, accepisse. plane si omnium negotiorum erat ei administratio mandata, mandati quoque eum teneri, quemadmodum solet mandati teneri de-
7 bitor, qui creditoris sui negotia gessit. Marius Paulus quidam fideiusserat pro Daphnide mercedem pactus ob suam fideiussionem et sub nomine alterius ex eventu litis caverat sibi certam quantitatem dari:

---

(1) *Sab.* 1...6. 8...10. 12...22. 26. 27. 29...35. 37...39; *Ed.* 11. 28. 36. 40...52; *Pap.* 7. 23...25. 53...61; *App.* 62. — *Bas.* 14, 1. — *Cf. Inst.* 3, 26; *Cod.* 4, 35 (2) secundo *add.* F^2 (3) vero *Bynkershoek* (4) rerum cottidianarum sive aureorum F^2 (5) dabitur F^2 (6) nec melior] ne deterior *scr.* (7) vel aureorum *add.* F^2 (8) summovebitur *scr.* (9) suum *ins.* (10) creditum *edd.*

hic a Claudio Saturnino praetore maiores fructus in-
ferre iussus erat et advocationibus ei idem Satur-
ninus interdixerat. videbatur autem mihi iudicatum
solvi fideiussisse et quasi redemptor litis extitisse et[1]
velle a Daphnide mandati iudicio consequi, quod
erat condemnatus. sed rectissime divi fratres rescri-
pserunt nullam actionem eum propter suam callidi-
tatem habere, quia mercede pacta accesserat ad ta-
lem redemptionem. Marcellus autem sic loquitur de
eo qui pecunia accepta spopondit, ut, si quidem hoc
actum est, ut suo periculo sponderet, nulla actione
agat, sin vero non hoc actum est, utilis ei potius
actio competat: quae sententia utilitati rerum con-
sentanea est.

7 *Papinianus libro tertio responsorum* Salarium
procuratori constitutum si extra ordinem peti coe-
perit, considerandum erit, laborem dominus remune-
rare voluerit atque ideo fidem adhiberi placitis opor-
teat an eventum litium maioris pecuniae praemio
contra bonos mores procurator redemerit.

8 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*
Si procuratorem dedero nec instrumenta mihi causae
reddat, qua actione mihi teneatur? et Labeo putat
mandati eum teneri nec esse probabilem sententiam
existimantium ex hac causa agi posse depositi: unius-
cuiusque enim contractus initium spectandum et cau-
1 sam. Sed et si per collusionem[2] procuratoris
absolutus sit adversarius, mandati eum teneri: sed
si solvendo non sit, tunc de dolo actionem adversus
reum[3], qui per collusionem absolutus sit, dandam
2 ait. Sed et de lite quam suscepit exsequenda
3 mandati eum teneri constat. Si quis mandaverit
alicui gerenda negotia eius, qui ipse sibi mandave-
rat, habebit mandati actionem, quia et ipse tenetur
(tenetur autem, quia agere[4] potest): quamquam enim
vulgo dicatur[5] procuratorem ante litem contestatam
facere procuratorem non posse, tamen mandati actio
est: ad agendum enim dumtaxat hoc facere non po-
4 test. Si tutores mandaverint contutori suo man-
cipium emendum pupillo et ille non emerit, an sit
mandati actio, et utrum tantum mandati an vero et
tutelae? et Iulianus distinguit: referre enim ait, cuius
generis servum tutores uni tutorum mandaverint ut
emeret. nam si supervacuum servum vel etiam one-
rosum, mandati actione tantum eum teneri, tutelae
non teneri: si vero necessarium servum, tunc et tu-
telae eum teneri non solum, sed et ceteros: nam et
si[6] mandassent, tenerentur tutelae, cur servum pu-
pillo necessarium non comparaverunt: non sunt igi-
tur excusati, quod contutori mandaverunt, quia emere
debuerunt. plane habebunt nihilo minus mandati ac-
tionem, quia mandato non est obtemperatum. contra
quoque Iulianus ait tutorem qui emit mandati actio-
5 nem habere adversus contutores suos. Si liber
homo, cum bona fide serviret, mandaverit Titio ut
redimeretur et nummos ex eo peculio dederit, quod
ipsum sequi, non apud bonae fidei emptorem relin-
qui debuit, Titiusque pretio soluto liberum illum
manumiserit, mox ingenuus pronuntiatus est[7], habere
eum mandati actionem Iulianus ait adversus eum cui
se redimendum mandavit, sed hoc tantum inesse
mandati iudicio, ut sibi actiones mandet, quas habet
adversus eum a quo comparavit. plane si eam pe-
cuniam dederit, quae erat ex peculio ad bonae fidei
emptorem pertinente, nullae ei, inquit Iulianus, man-
dari actiones possunt, quia nullas habet, cum ei suos
nummos emptor dederit: quinimmo, inquit, ex ven-
dito manebit obligatus, sed et haec actio inutilis est,
quia quantum[8] fuerit consecutus, tantum empti iu-
6 dicio necesse habebit praestare. Mandati actio
tunc competit, cum coepit interesse eius qui manda-
vit: ceterum si nihil interest, cessat mandati actio,
et eatenus competit, quatenus interest. ut puta man-
davi tibi, ut fundum emeres: si intererat mea emi,
teneberis: ceterum si eundem hunc fundum ego ipse
emi vel alius mihi neque interest aliquid, cessat man-
dati actio. mandavi, ut negotia gereres: si nihil de-
perierit, quamvis nemo gesserit, nulla actio est, aut
si alius idonee gesserit, cessat mandati actio. et in
7 similibus hoc idem erit probandum. Si ignoran-
tes fideiussores debitorem solvisse vel etiam accepti-
latione sive pacto liberatum ex substantia debitoris
8 solverunt, non tenebuntur mandati. Quod et ad
actionem fideiussoris pertinet. et hoc ex rescripto
divorum fratrum intellegere licet, cuius verba haec
sunt: 'Catullo Iuliano. Si hi, qui pro te fideiusserant,
'in maiorem quantitatem damnati, quam debiti ratio
'exigebat, scientes et prudentes auxilium appellatio-
'nis omiserunt, poteris mandati agentibus his aequi-
'tate iudicis tueri te.' igitur si ignoraverunt, excu-
sata ignorantia est: si scierunt, incumbebat eis ne-
cessitas provocandi, ceterum dolo versati sunt, si
non provocaverunt. quid tamen, si paupertas eis
non permisit? excusata est eorum inopia. sed et si
testato convenerunt[9] debitorem, ut si ipse putaret
9 appellaret, puto rationem eis constare. Dolo au-
tem facere videtur, qui id quod potest restituere non
10 restituit: proinde si tibi mandavi, ut hominem
emeres, tuque emisti, teneberis mihi, ut restituas.
sed et si dolo emere neglexisti (forte enim pecunia
accepta alii cessisti ut emeret) aut si lata culpa (forte
si gratia ductus passus es alium emere), teneberis.
sed et si servus quem emisti fugit, si quidem dolo
tuo, teneberis, si dolus non intervenit nec culpa, non
teneberis nisi ad hoc, ut caveas, si in potestatem
tuam pervenerit, te restituturum. sed et si restituas,
et tradere debes. et si cautum est de evictione vel
potes desiderare, ut tibi caveatur, puto sufficere, si
mihi hac actione cedas, ut procuratorem me in rem
meam facias, nec amplius praestes quam consecutu-
rus sis.

9 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum*
De tuo etiam facto cavere debes.

10 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*
Idemque et in fundo, si fundum emit procurator:
nihil enim amplius quam bonam fidem praestare eum
1 oportet qui procurat. Sed et si de sanitate servi
procuratori cautum est aut caveri potest aut de ce-
teris vitiis, idem erit dicendum. aut[10] si culpa ca-
2 veri non curaverit, condemnabitur. Si ex fundo
quem mihi emit procurator fructus consecutus est,
hos quoque officio iudicis praestare eum oportet.
3 Si procurator meus pecuniam meam habeat, ex
mora utique usuras mihi pendet. sed et si pecuniam
meam faenori dedit usurasque consecutus est, con-
sequenter dicemus debere eum praestare quantum-
cumque emolumentum sensit, sive ei mandavi sive
non, quia bonae fidei hoc congruit, ne de alieno lu-
crum sentiat: quod si non exercuit pecuniam, sed
ad usus suos convertit, in usuras convenietur, quae
legitimo modo in regionibus frequentantur. denique
Papinianus ait etiam si usuras exegerit procurator
et in usus suos convertit, usuras eum praestare de-
4 bere. Si quis Titio mandaverit, ut ab actoribus
suis mutuam pecuniam acciperet, mandati eum non
acturum Papinianus libro tertio responsorum scribit,
quia de mutua pecunia eum habet obligatum: et
ideo usuras eum petere non posse quasi ex causa
mandati, si in stipulationem deductae non sunt.
5 Idem Papinianus libro eodem refert fideiussori
condemnato, qui ideo fideiussit, quia dominus pro-
curatori mandaverat ut pecuniam mutuam acciperet,
utilem actionem dandam quasi institoriam, quia et
hic quasi praeposuisse eum mutuae pecuniae acci-
6 piendae videatur. Si cui mandavero, ut a Titio
stipuletur, potero cum eo cui mandavi agere man-
dati, ut eum accepto liberet, si hoc velim: vel, si
malim, in hoc agam, ut eum deleget mihi vel si cui
alii voluero. et Papinianus libro eodem scribit, si
mater pro filia dotem dederit eamque mandante filia

(1) extitisset F^a (2) collusium F^a (3) eum F^a (4) gerere *scr.* (5) digatur *F* (6) *fortasse ins.* alii (7) sit *scr.* (8) venditor *ins. Krueger* (9) convenierunt *F* (10) at *Hal.*

vel ilico stipulata sit vel etiam postea, mandati eam
7 teneri, quamvis ipsa sit, quae dotem dederit. Si
quis ea, quae procurator suus et servi gerebant, ita
demum rata esse mandavit, si interventu Sempronii
gesta essent, et male pecunia credita sit, Sempro-
nium, qui nihil dolo fecit, non teneri. et est verum
eum, qui non animo procuratoris intervenit, sed affec-
tionem amicalem promisit in monendis procuratori-
bus et actoribus et in regendis consilio, mandati non
teneri, sed[1] si quid dolo fecerit, non mandati, sed
8 magis de dolo teneri. Si mandavero procuratori
meo, ut Titio pecuniam meam credat sine usuris,
isque non sine usuris crediderit, an etiam usuras
mihi restituere debeat, videamus. et Labeo scribit
restituere eum oportere, etiamsi hoc mandaverim, ut
gratuitam pecuniam daret, quamvis, si periculo suo
credidisset, cessaret, inquit Labeo, in usuris actio
9 mandati. Idem Labeo ait et verum est reputa-
tiones quoque hoc iudicium admittere. et, sicuti fruc-
tus cogitur restituere is qui procurat, ita sumptum,
quem in fructus percipiendos fecit, deducere eum
oportet: sed et si ad vecturas suas, dum excurrit in
praedia, sumptum fecit, puto hos quoque sumptus
reputare eum oportere, nisi si salariarius fuit et hoc
convenit, ut sumptus de suo faceret ad haec itinera,
10 hoc est de salario. Idem ait, si quid procura-
tor citra mandatum in voluptatem fecit, permitten-
dum ei auferre, quod sine damno domini fiat, nisi
11 rationem sumptus istius dominus admittit. Fide-
iussores et mandatores et si sine iudicio solverint,
12 habent actionem mandati. Generaliter Iulianus
ait, si fideiussor ex sua persona omiserit exceptio-
nem, qua reus uti non potuit, si quidem minus ho-
nestam, habere eum mandati actionem: quod si eam,
qua reus uti potuit, si sciens id fecit, non habiturum
mandati actionem, si modo habuit facultatem rei con-
veniendi desiderandique, ut ipse susciperet potius iu-
13 dicium vel suo vel procuratorio nomine.' Si fide-
iussori donationis causa acceptum factum sit a cre-
ditore, puto, si fideiussorem remunerari voluit cre-
ditor, habere eum mandati actionem: multo magis,
si mortis causa accepto tulisset creditor vel si eam
liberationem legavit.

11 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Si ei, cui
damnatus ex causa fideiussoria fueram, heres postea
extitero, habebo mandati actionem.

12 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*
Si vero non remunerandi causa, sed principaliter do-
nando fideiussori remisit actionem, mandati eum non
1 acturum. Marcellus autem fatetur, si quis dona-
turus fideiussori pro eo solverit creditori, habere
2 fideiussorem mandati actionem. Plane, inquit, si
filius familias vel servus fuit fideiussor et pro his
solvero donaturus eis, mandati patrem vel dominum
non acturos, hoc ideo, quia non patri donatum vo-
3 luit[2]. Plane si servus fideiussor solverit, domi-
num mandati acturum idem Marcellus ibidem ait.
4 Si filius familias non iussu patris fideiusserit, ces-
sat mandati actio, si nihil sit in peculio: quod si
iussu, vel ex peculio solutum est, multo magis habet
5 pater mandati. Si filio familias mandavi, ut pro
me solveret, patrem, sive ipse solverit sive filius ex
peculio, mandati acturum Neratius ait, quod habet
6 rationem: nihil enim mea interest, quis solvat. Si
filio familias mandavero, ut pro me solveret, et eman-
cipatus solvat, verum est in factum actionem filio
dandam, patrem autem post emancipationem solven-
7 tem negotiorum gestorum actionem habere. Con-
trario iudicio experiuntur qui mandatum susceperunt,
ut puta qui rerum vel rei unius procurationem susce-
8 perunt. Inde Papinianus quaerit, si patronus prae-
dium quod emerat, pro quo pretii bessem exsolverat,
iusserit liberto suo tradi, ut ille residuum pretii red-
deret, deinde reddito pretio vendenti fundum patrono
libertus consenserit, trientis pretium an libertus pos-
sit repetere. et ait, si mandatum suscepit initio li-
bertus, non donatum accepit, contrario iudicio posse
eum pretium repetere, quod deductis mercedibus,
quas medio tempore percepit, superest: quod si do-
nationem patronus in libertum contulit, videri et
9 postea libertum patrono donasse. Si mihi man-
daveris, ut rem tibi aliquam emam, egoque emero
meo pretio, habebo mandati actionem de pretio re-
ciperando: sed et si tuo pretio, impendero tamen
aliquid bona fide ad emptionem rei, erit contraria
mandati actio: aut si rem emptam nolis recipere:
simili modo et si quid aliud mandaveris et in id
sumptum fecero. nec tantum id quod impendi, ve-
rum usuras quoque consequar. usuras autem non
tantum ex mora esse admittendas, verum iudicem
aestimare debere, si exegit a debitore suo quis et
solvit, cum uberrimas usuras consequeretur, aequis-
simum enim erit rationem eius rei haberi: aut si
ipse mutuatus gravibus usuris solvit. sed et si reum
usuris non relevavit, ipsi autem et usurae absunt,
vel si minoribus relevavit, ipse autem maioribus fae-
nus accepit, ut fidem suam liberaret, non dubito de-
bere eum mandati iudicio et usuras consequi. et (ut
est constitutum) totum hoc ex aequo et bono iudex
10 arbitrabitur. Dedi tibi pecuniam, ut creditori
meo exsolvas: non fecisti: praestabis mihi usuras,
quo casu et a me creditor pecuniam debitam cum
usuris recepturus sit: et ita imperator Severus Ha-
11 driano Demonstrati[3] rescripsit. Si adulescens
luxuriosus mandet tibi, ut pro meretrice fideiubeas,
idque tu sciens mandatum susceperis, non habebis
mandati actionem, quia simile est, quasi perdituro
pecuniam sciens credideris. sed et si ulterius directo
mandaverit tibi, ut meretrici pecuniam credas, non
obligabitur mandati, quasi adversus bonam fidem
12 mandatum sit. Cum quidam talem epistulam
scripsisset amico suo: 'rogo tê, commendatum ha-
'beas Sextilium Crescentem amicum meum', non obli-
gabitur mandati, quia commendandi magis hominis
13 quam mandandi causa scripta est. Si quis man-
daverit filio familias credendam pecuniam non contra
senatus consultum accipienti, sed ex ea causa, ex
qua de peculio vel de in rem verso vel quod iussu
pater teneretur, erit licitum mandatum. hoc amplius
dico, si, cum dubitarem, utrum contra senatus con-
sultum acciperet an non, nec essem daturus contra
senatus consultum accipienti, intercesserit qui diceret
non accipere contra senatus consultum, et 'periculo
'meo crede', dicat, 'bene credis': arbitror locum esse
14 mandato et mandati eum teneri. Si post credi-
tam pecuniam mandavero creditori credendam, nul-
lum esse mandatum rectissime Papinianus ait. plane
si, ut exspectares nec urgueres debitorem ad solu-
tionem, mandavero tibi, ut ei des intervallum, peri-
culoque meo pecuniam fore dicam, verum puto omne
nominis periculum debere ad mandatorem pertinere.
15 Idem ait, si tutor mandet suscipi vel probari
nomen quod fecerat, teneri eum mandati, scilicet
16 quondam pupillo suo vel curatori eius. Si man-
davero exigendam pecuniam, deinde voluntatem mu-
tavero, an sit mandati actio vel mihi vel heredi meo?
et ait Marcellus cessare mandati actionem, quia ex-
tinctum est mandatum finita voluntate. quod si man-
daveris exigendam, deinde prohibuisti, exactamque
17 recepisti, debitor liberabitur. Idem Marcellus
scribit, si, ut post mortem sibi monumentum fieret,
quis mandavit, heres eius poterit mandati agere.
illum vero qui mandatum suscepit, si sua pecunia
fecit, puto agere mandati, si non ita ei mandatum
est, ut sua pecunia faceret monumentum. potuit
enim agere etiam cum eo qui mandavit[4], ut sibi pe-
cuniam daret ad faciendum, maxime si iam quaedam
ad faciendum paravit.

(1) et *ins.* (2) qui solvit *ins.* F^2 (3) Demostrati *scr.*
(4) *sic fere restitue:* Illum vero qui mandatum suscepit puto agere mandati, si ita ei mandatum est, ut sua pecunia faceret monumentum, cum herede defuncti: si non ita ei mandatum est, ut sua pecunia faceret monumentum, potuit agere etiam cum eo qui mandavit

13 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Idem est et si mandavi tibi, ut post mortem meam heredibus meis emeres fundum.

14 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum* Heredem fideiussoris, si solverit, habere mandati actionem dubium non est. sed si vendiderit hereditatem et emptor solverit, an habeat mandati actionem, quaeritur. et Iulianus libro tertio decimo scribit idcirco heredem habere mandati actionem, quia tenetur iudicio ex empto, ut praestet actiones suas, idcircoque competere ex empto actionem, quia potest
1 praestare. Si fideiussori duo heredes extiterint et alter eorum a coherede emerit hereditatem, deinde omne quod defunctus fideiusserat stipulatori solverit, habebit aut ex stipulatu aut ex empto obligatum coheredem suum: idcirco is mandati actionem habebit.

15 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si mandassem tibi, ut fundum emeres, postea scripsissem, ne emeres, tu, antequam scias me vetuisse, emisses, mandati tibi obligatus ero, ne damno adficiatur is qui suscipit mandatum.

16 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum* Si quis mihi mandaverit in meo aliquid facere et fecero, quaesitum est, an sit mandati actio. et ait Celsus libro septimo digestorum hoc respondisse se, cum Aurelius Quietus hospiti suo medico mandasse diceretur, ut in hortis eius quos Ravennae habebat, in quos omnibus annis secedere solebat, sphaeristerium et hypocausta et quaedam ipsius valetudini apta sua inpensa faceret: deducto igitur, quanto sua aedificia pretiosiora fecisset, quod amplius impendisset posse eum mandati iudicio persequi.

17 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Si mandavero tibi, ut a Titio decem exigeres, et ante exacta ea mandati tecum egero, si ante rem iudicatam exegeris, condemnandum te esse constat.

18 *Ulpianus libro quadragensimo ad Sabinum* Qui patitur ab alio mandari, ut sibi credatur, mandare intellegitur.

19 *Idem libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Si servus meus de semet emendo mandaret, ut redimatur, Pomponius eleganter tractat, an is, qui servum redemerit, ultro convenire possit venditorem, ut servum recipiat, quoniam mandati actio ultro citroque est. sed esse iniquissimum Pomponius ait ex facto servi mei cogi me servum recipere, quem in perpetuum alienari volueram, nec magis in hunc casum debeo mandati teneri, quam ut eum tibi venderem.

20 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Ex mandato apud eum qui mandatum suscepit nihil remanere oportet, sicuti nec damnum pati debet, si exi-
1 gere faeneratam pecuniam non potuit. Fideiussori negotiorum gestorum est actio, si pro absente fideiusserit: nam mandati actio non potest competere, cum non antecesserit mandatum.

21 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Cum mandatu alieno pro te fideiusserim, non possum adversus te habere actionem mandati, quemadmodum qui alienum mandatum intuitus spopondit. sed si non utique unius, sed utriusque mandatum intuitus id fecerim, habebo mandati actionem etiam adversus te, quemadmodum, si duo mihi mandassent ut tibi crederem, utrumque haberem obligatum.

22 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum* Si mandavero tibi, ut pro me in diem fideiubeas tuque pure fideiusseris et solveris, utilius respondebitur interim non esse tibi mandati actionem, sed cum
1 dies venerit. Item tractatum est, si, cum in diem deberem, mandatu meo in diem fideiusseris et ante diem solveris, an statim habeas mandati actionem. et quidam putant praesentem quidem esse mandati actionem, sed tanti minorem, quanti mea intersit superveniente die solutum fuisse. sed melius est dici interim nec huius summae mandati agi posse, quando nonnullum adhuc commodum meum sit, ut nec hoc
2 ante diem solvam. Interdum evenit, ut meum negotium geram et tamen utilem habeam mandati actionem: veluti cum debitor meus periculo suo debitorem suum mihi delegat aut cum rogatu fideiussoris cum reo experior: nam quamvis debitum meum persequar, nihilo minus et illius negotium gero: igitur quod minus servavero, consequar mandati ac-
3 tione. Si hi, quorum res veneunt quas pignori dederunt, supposuerunt[1] emptores et eis emendas res mandent, mandatum intellegitur, licet quantum ad meram rationem mandatum non constitit[2]: nam cum rem tuam emas, nulla emptio est in tua persona rei
4 tuae. Iulianus scripsit mandati obligationem consistere etiam in rem eius qui mandatum suscipit ex eo maxime probari, quod, si pluribus heredibus vendentibus uni mandavero, ut rem hereditariam emeret, etiam pro ea parte, qua heres sit, obligatur mandati actione et obligat: et sane si ille propter hoc extraneo rem non addixerit, quod mandatum susceperat, ex bona fide esse praestare ei pretium, quanti vendere poterat: et contra si emptor ad emptionem rei sibi necessariae idcirco non accesserat, quod heredi praecepisset[3] se ei empturum, aequissimum esse mandati iudicio praestari, quanti eius interfuit emp-
5 tam rem habere. Is cuius bona publicata sunt mandare alicui potest, ut ea emat, et, si emerit, utilis erit mandati actio, si non praestet fidem: quod ideo receptum est, quia publicatis bonis quidquid
6 postea adquiritur, non sequitur fiscum. Qui aedem sacram spoliandam, hominem vulnerandum, occidendum mandatum[4] suscipiat, nihil mandati iudicio consequi potest propter turpitudinem mandati.
7 Si tibi centum dedero, ut ea Titio dares, tuque non dederis, sed consumpseris, et mandati et furti teneri te Proculus ait: aut[5], si ita dederim, ut quae
8 velles dares, mandati tantummodo. Si mandaverim servo tuo, ut quod tibi debeam solveret meo nomine, Neratius scribit, quamvis mutuatus servus pecuniam rationibus tuis quasi a me receptam intulerit, tamen, si nummos a creditore non ita acceperit, ut meo nomine daret, nec liberari me nec te mandati mecum acturum: quod si sic mutuatus sit, ut pecuniam meo nomine daret, utrumque contra esse: nec referre, alius quis an idem ipse servus nomine tuo quod pro me solvebatur acceperit. et hoc verius est, quoniam quotiens suos nummos accipit
9 creditor, non contingit liberatio debitori. Fugitivus meus cum apud furem esset, pecuniam adquisiit et ex ea servos paravit eosque Titius per traditionem a venditore accepit. Mela ait mandati actione me consecuturum, ut restituat mihi Titius[6], quia servus meus mandasse Titio videbatur, ut per traditionem acciperet, si modo rogatu servi hoc fecerit: quod si sine voluntate eius venditor Titio tradiderit, tunc posse me ex empto agere, ut mihi eos venditor traderet, venditoremque per condictionem a Titio repetiturum, si servos tradiderit Titio quos non de-
10 buerit, cum debere se existimaret. Si curator bonorum venditionem quidem fecerit, pecuniam autem creditoribus non solverit, Trebatius Ofilius Labeo responderunt his qui praesentes fuerunt competere adversus eum mandati actionem, his autem qui absentes fuerunt negotiorum gestorum actionem esse. atquin si praesentium mandatum exsecutus id egit, negotiorum gestorum actio absentibus non est nisi forte adversus eos qui mandaverunt curatori, tamquam si negotia absentium gesserint: quod si, cum soli creditores se esse existimarent, id mandaverint, in factum actio absentibus danda est in
11 eos qui mandaverint. Sicut autem liberum est mandatum non suscipere, ita susceptum consummari oportet, nisi renuntiatum sit (renuntiari autem ita potest, ut integrum ius mandatori reservetur vel per se vel per alium eandem rem commode expli-

(1) supposuerint F^2 (2) consistit F^2 (3) heres recepisset *fere ut Hal. scr.* (4) mandatum *del.* (5) at *edd.* (6) servos *ins.*

candi) aut si redundet in eum captio qui suscepit
mandatum. et quidem si is cui mandatum est ut
aliquid mercaretur mercatus non sit neque renuntia-
verit se non empturum idque sua, non alterius culpa
fecerit, mandati actione teneri eum convenit: hoc
amplius tenebitur, sicuti Mela quoque scripsit, si eo
tempore per fraudem renuntiaverit, cum iam recte
emere non posset[1].
23 *Hermogenianus libro secundo iuris epitoma-
rum* Sane si valetudinis adversae[2] vel capitalium
inimicitiarum
24 *Paulus libro secundo sententiarum*[3] seu ob
inanes rei actiones[4]
25 *Hermogenianus libro secundo iuris epitoma-
rum* seu ob aliam iustam causam excusationes alle-
get, audiendus est.
26 *Paulus libro trigensimo secundo ad edictum*
Inter causas omittendi mandati etiam mors manda-
toris est: nam mandatum solvitur morte. si tamen
per ignorantiam impletum est, competere actionem
utilitatis causa dicitur. Iulianus quoque scripsit man-
datoris morte solvi mandatum, sed obligationem ali-
1 quando durare. Si quis debitori suo mandaverit,
ut Titio solveret, et debitor mortuo eo, cum id igno-
2 raret, solverit, liberari eum oportet. Abesse in-
tellegitur pecunia fideiussori etiam si debitor ab eo
delegatus sit creditori, licet is solvendo non fuerit,
quia bonum nomen facit creditor, qui admittit debi-
3 torem delegatum. Si is, qui fideiussori donare
vult, creditorem eius habeat debitorem suum eumque
liberaverit, continuo aget fideiussor mandati, quate-
nus nihil intersit, utrum nummos solverit creditori[5]
4 an eum liberaverit. Praeterea sciendum est non
plus fideiussorem consequi debere mandati iudicio,
5 quam quod solverit. Mandatu tuo fideiussi decem
et procuratori creditoris solvi: si verus procurator
fuit, statim mandati agam: quod si procurator non
6 est, repetam ab eo. Non omnia, quae inpensurus
non fuit mandator, imputabit, veluti quod spoliatus
sit a latronibus aut naufragio res amiserit vel lan-
guore suo suorumque adprehensus quaedam erogave-
rit: nam haec magis casibus quam mandato impu-
7 tari oportet. Sed cum servus, quem mandatu
meo emeras, furtum tibi fecisset, Neratius ait man-
dati actione te consecuturum, ut servus tibi noxae
dedatur, si tamen sine culpa tua id acciderit: quod
si ego scissem talem esse servum nec praedixissem,
ut possis praecavere, tunc quanti tua intersit, tan-
8 tum tibi praestari oportet. Faber mandatu amici
sui emit servum decem et fabricam docuit, deinde
vendidit eum viginti, quos mandati iudicio coactus
est solvere: mox quasi homo non erat sanus, emp-
tori damnatus est: Mela ait non praestaturum id ei
mandatorem, nisi posteaquam emisset sine dolo malo
eius hoc vitium habere coeperit servus. sed si iussu
mandatoris eum docuerit, contra fore: tunc enim et
mercedem et cibaria consecuturum, nisi si ut gratis
doceret rogatus sit.
27 *Gaius libro nono*[6] *ad edictum provinciale* Si
quis alicui scripserit, ut debitorem suum liberet[7], se-
que eam pecuniam, quam is debuerit, soluturum,
1 mandati actione tenetur. Si servum ea lege tibi
tradidero, ut eum post mortem meam manumitteres,
constitit obligatio: potest autem et in mea quoque
persona agendi causa intervenire, veluti si paeniten-
2 tia acta[8] servum reciperare velim. Qui manda-
tum suscepit, si potest id explere, deserere promis-
sum officium non debet, alioquin quanti mandatoris
intersit damnabitur: si vero intellegit explere se id
officium non posse, id ipsum cum primum poterit
debet mandatori nuntiare, ut is si velit alterius opera
utatur: quod si, cum[9] possit nuntiare, cessaverit,
quanti mandatoris intersit tenebitur: si aliqua ex
3 causa non poterit nuntiare, securus erit. Morte
quoque eius cui mandatum est[10], si is integro adhuc
mandato decesserit, solvitur mandatum et ob id heres
eius, licet exsecutus fuerit mandatum, non habet
4 mandati actionem. Impendia mandati exsequendi
gratia facta si bona fide facta sunt, restitui omni-
modo debent, nec ad rem pertinet, quod is qui man-
dasset potuisset, si ipse negotium gereret, minus im-
5 pendere. Si mandatu meo Titio credideris et me-
cum mandati egeris, non aliter condemnari debeo[11],
quam si actiones tuas[12], quas adversus Titium ha-
bes, mihi praestiteris. sed si cum Titio egeris, ego
quidem non liberabor, sed in id dumtaxat tibi obli-
gatus ero, quod a Titio servare non potueris.
28 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Pa-
pinianus libro tertio quaestionum ait mandatorem
debitoris solventem ipso iure reum non liberare (propter
mandatum enim suum solvit et suo nomine) ideoque
mandatori actiones putat adversus reum cedi debere.
29 *Idem libro septimo disputationum* Si fideius-
sor conventus, cum ignoraret non fuisse debitori nu-
meratam pecuniam, solverit ex causa fideiussionis,
an mandati iudicio persequi possit id quod solverit,
quaeritur. et si quidem sciens praetermiserit excep-
tionem vel doli vel non numeratae pecuniae, videtur
dolo versari (dissoluta enim neglegentia prope dolum
est): ubi vero ignoravit, nihil est[13] quod ei impute-
tur. pari ratione et si aliqua exceptio debitori com-
petebat, pacti forte conventi vel cuius alterius rei,
et ignarus hanc exceptionem non exercebit, dici
oportet[14] mandati ei actionem competere: potuit
enim atque debuit reus promittendi certiorare fide-
iussorem suum, ne forte ignarus solvat indebitum.
1 Non male tractabitur, si, cum ignoraret fideiussor
inutiliter se obligatum, solverit, an mandati actionem
habeat. et si quidem factum ignoravit, recipi igno-
rantia eius potest, si vero ius, aliud dici debet.
2 Si, cum debitor solvisset, ignarus fideiussor sol-
verit, puto eum mandati habere actionem: ignoscen-
dum est enim ei, si non divinavit debitorem solvisse:
debitor enim debuit notum facere fideiussori iam se
solvisse, ne forte creditor obrepat et ignorantiam
eius circumveniat et excutiat ei summam, in quam
3 fideiussit. Hoc idem tractari et in fideiussore po-
test, si, cum solvisset, non certioravit reum, sic
deinde reus solvit quod solvere eum non oportebat.
et credo, si, cum posset eum certiorare, non fecit,
oportere mandati agentem fideiussorem repelli: dolo
enim proximum est, si post solutionem non nuntia-
verit debitori: cedere autem reus indebiti actione
fideiussori debet, ne duplum creditor consequatur.
4 Quaedam tamen etsi sciens omittat fideiussor,
caret fraude, ut puta si exceptionem procuratoriam
omisit sive sciens sive ignarus: de bona fide enim
agitur, cui non congruit de apicibus iuris disputare,
5 sed de hoc tantum, debitor fuerit nec ne. In
omnibus autem visionibus, quae praepositae sunt[15],
ubi creditor vel non numeratam pecuniam accipit vel
numeratam iterum accepit, repetitio contra eum com-
petit, nisi ex condemnatione fuerit ei pecunia soluta:
tunc enim propter auctoritatem rei iudicatae repe-
titio quidem cessat, ipse autem stellionatus crimine
6 propter suam calliditatem[16] plectetur. Fideius-
sor, si solus tempore liberatus tamen solverit credi-
tori, recte mandati habebit actionem adversus reum:
quamquam enim iam liberatus solvit, tamen fidem
implevit et debitorem liberavit: si igitur paratus sit
defendere reum adversus creditorem, aequissimum
est mandati iudicio[17] eum quod solvit reciperare. et
ita Iuliano videtur.
30 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Si

(1) posses *scr.* (2) adversariae F^1 (3) = *Paulus* 2, 15, 1 (4) Ob subitam valetudinem, ob necessariam peregrinationem, ob inimicitiam et inanis rei actionem integra adhuc causa mandati negotium renuntiari potest *Paulus* (5) creditor F^2 (6) decimo *Krueger* (7) *sic S*, liberent *F* (8) *sic S*, actio *F* (9) *sic S*, cuiti *F* (10) *sic S*, cumandatum et *F* (11) *sic S*, deo *F* (12) *sic S*, suas *F* (13) est *S*, *om. F* (14) ei *ins. F* (15) *sic S*, popositae sint (*sic*) *F* (16) callitatem *F* (17) iudiciolo *F*

hominem tibi dedero, ut eum manumitteres, et postea procurator meus prohibuerit, ne manumitteres, an mandati agere possim, si tu eum manumiseris? respondi, si procurator iustam causam habuit interpellandi manumissionem servi, quem in hoc solum acceperam, ut manumitterem, veluti si compererit eum postea[1] falsas rationes confecisse, insidias vitae prioris domini struxisse, tenebor, nisi denuntiationi procuratoris paruero: si vero nulla iusta causa procuratori fuit denuntiandi, ne servus manumitteretur, non poterit mecum agi, quamvis ad libertatem eum perduxerim.

31 *Idem libro quarto decimo digestorum* Si negotia mea mandavero gerenda ei, qui mihi actione in quadruplum tenebatur, post annum vero in simplum, etsi post annum cum eo mandati agam, praestare mihi quadruplum debebit: nam qui alterius negotia administranda suscipit, id praestare debet in sua persona, quod in aliorum.

32 *Idem libro tertio ad Urseium Ferocem* Si hereditatem aliter aditurus non essem[2] quam cautum mihi fuisset damnum praestari et hoc mandatum intercessisset, fore mandati actionem existimo. si quis autem mandaverit alicui, ne legatum a se repellat[3], longe ei dissimile esse: nam legatum adquisitum numquam illi damno esse potuit: hereditas interdum damnosa est. et[4] in summa quicumque contractus tales sunt, ut quicumque[5] eorum nomine fideiussor obligari posset, et mandati obligationem consistere puto: neque enim multo referre, praesens quis interrogatus fideiubeat an absens vel praesens[6] mandet. praeterea vulgo animadvertere licet mandatu creditorum hereditates[7] suspectas adiri, quos[8] mandati iudicio teneri procul dubio est.

33 *Idem*[9] *libro quarto ex Minicio* Rogatus ut fideiuberet si in minorem summam se obligavit, recte tenetur: si in maiorem, Iulianus verius putat quod a plerisque responsum est eum, qui[10] maiorem summam quam rogatus erat fideiussisset, hactenus mandati actionem habere, quatenus rogatus esset, quia id fecisset, quod mandatum ei est: nam usque ad eam summam, in quam rogatus erat, fidem eius spectasse videtur qui rogavit.

34 *Africanus*[11] *libro octavo quaestionum* Qui negotia Lucii Titii procurabat, is, cum a debitoribus eius pecuniam exegisset, epistulam ad eum emisit, qua significaret certam summam ex administratione apud se esse eamque creditam sibi se debiturum cum usuris semissibus: quaesitum est, an ex ea causa credita pecunia peti possit et an usurae peti possint. respondit non esse creditam: alioquin dicendum ex omni contractu nuda pactione pecuniam creditam fieri posse. nec huic simile esse, quod, si pecuniam apud te depositam convenerit ut creditam habeas, credita fiat, quia tunc nummi, qui mei erant, tui fiunt: item quod, si a debitore meo iussero te accipere pecuniam, credita fiat, id enim benigne receptum est. his argumentum esse eum, qui, cum mutuam pecuniam[12] dare vellet, argentum vendendum dedisset, nihilo magis pecuniam creditam recte petiturum: et tamen pecuniam ex argento redactam periculo eius fore, qui accepisset argentum. et in proposito igitur dicendum actione mandati obligatum fore procuratorem, ut, quamvis ipsius periculo nummi fierent[13], tamen[14] usuras, de quibus convenerit, prae-
1 stare debeat. Cum heres ex parte esses, mandavi tibi, ut praedium hereditarium mihi emeres[15] certo pretio: emisti. pro coheredum quidem partibus non dubie mandati actio est inter nos. pro tua autem parte posse dubitari ait, utrumne ex empto an[16] mandati agi oporteat: neque enim sine ratione quem[17] existimaturum pro hac parte sub condicione contractam emptionem. quod quidem maxime quaeri pertinere ait, ut[18], si forte prius quam emptio fieret decesserim et tu, cum scires me decessisse, propter mandatum meum alii vendere nolueris, an heres meus eo nomine tibi sit obligatus, et retro, si alii vendideris, an heredi meo tenearis. nam si quidem sub condicione emptio facta videtur, potest agi, quemadmodum si quaevis[19] alia condicio post mortem exstitisset: sin vero perinde mandati agendum sit, ac si alienum fundum emi mandassem, morte insecuta, cum id scieris, resoluto mandato nullam tibi actionem cum herede meo fore. sed et si mandati agendum esset, eadem praestanda, quae praestarentur, si ex empto ageretur.

35 *Neratius*[20] *libro quinto membranarum* Si fundum, qui ex parte tuus est, mandavi[21] tibi ut emeres mihi, verum est mandatum posse ita consistere, ut mihi ceteris partibus redemptis etiam tuam partem praestare debeas. sed si quidem certo pretio emendas eas mandaverim, quanticumque aliorum partes[22] redemeris, sic et tua pars coartabitur, ut non abundet mandati quantitatem, in quam tibi emendum totum mandavi: sin autem nullo certo pretio constituto emere tibi mandaverim tuque ex diversis pretiis partes ceterorum redemeris, et tuam partem viri boni arbitratu aestimato pretio dari oportet.

36 *Iavolenus libro septimo ex Cassio* ita ut omnes summas maiores et minores coacervet et ita portionem ei qui mandatum suscepit praestet. quod
1 et plerique probant. Simili modo et in illa specie, ubi certo pretio tibi emere mandavi et aliarum partium nomine commode negotium gessisti et vilius emeris, pro tua[23] parte tantum tibi praestatur, quanti interest tua[24], dummodo intra id pretium, quod mandato continetur. quid enim fiet, si exiguo pretio hi, cum quibus tibi communis fundus erat, rem abicere vel necessitate rei familiaris vel alia causa cogerentur? non etiam tu ad idem[25] dispendium deduceris. sed nec lucrum tibi ex hac causa adquirere debes, cum mandatum gratuitum esse debet: neque enim tibi concedendum est propter hoc venditionem impedire[26], quod animosiorem eius rei emptorem esse
2 quam tibi mandatum est cognoveris. Quod si fundum, qui per partes venit, emendum tibi mandassem, sed ita, ut non aliter mandato tenear, quam si totum fundum emeres: si totum emere non potueris[27], in partibus emendis tibi negotium gesseris (sive habueris[28] in eo fundo partem sive non): et eveniet, ut is cui tale mandatum datum est periculo suo interim partes emat et, nisi totum emerit, ingratis[29] eas retineat. nam[30] propius[31] est, ut cum huiusmodi incommodis mandatum suscipi possit praestarique officium et in partibus emendis perinde atque in toto debeat[32] ab eo, qui tale mandatum sua
3 sponte suscepit. Quod si mandassem tibi, ut fundum mihi emeres, non addito eo, ut non aliter mandato tenear, quam si totum emeres, et tu partem vel quasdam partes eius emeris, tum habebimus sine dubio invicem mandati actionem, quamvis reliquas partes emere non potuisses.

37 *Africanus libro octavo quaestionum* Hominem certum pro te dari fideiussi et solvi: cum mandati agatur[33], aestimatio eius ad id potius tempus, quo solutus sit, non quo agatur, referri debet, et ideo etiamsi mortuus fuerit, nihilo minus utilis ea actio est. aliter in stipulatione servatur: nam tunc id tempus spectatur quo agitur, nisi forte aut per promissorem steterit, quo minus sua die solveret,

(1) postea eum *scr.* (2) *sic S*, esse *F* (3) *sic S*, repellet *F* (4) et *S*, *om. F* (5) quicumque *del. Hal.* (6) vel praesens *S cum B*, *om. F* (7) *sic S*, heredes *F* (8) *sic S*, quod *F* (9) idem *S*, *om. F* (10) in *ins. edd.* (11) Africanus *S*, *om. F* (12) pecunia *F* (13) ferint *F* (14) procuratorem, quamvis ipsius periculo nummi fierent: ut tamen *scr.* (15) emeres *S*, heres *F* (16) an *S*, a *F* (17) que *F* (18) ait ut] ut ait *scr.* (19) quamvis *F* (20) Neratius *S*, *om. F* (21) manda *F* (22) *sic S*, parte *F* (23) *sic S*, tuo *F* (24) interestua *F* (25) idet *F* (26) impendire *F* (27) *sic S*, potuerit *F* (28) averis *F* (29) *sic P*[a], ingratus *F* (30) nam *S*, *om. F* (31) proprius *F* (32) *sic S*, debet *F* (33) acatur *F*

aut per creditorem, quo minus acciperet: etenim neutri eorum frustratio sua prodesse debet.

38 *Marcellus libro singulari responsorum* Lucius Titius Publio Maevio filio naturali domum communem permisit non donationis causa creditori filii obligare: postea Maevio defuncto relicta pupilla tutores eius iudicem adversus Titium acceperunt et Titius de mutuis petitionibus: quaero, an domus pars, quam Titius[1] obligandam filio suo accommodavit, arbitratu iudicis liberari debeat. Marcellus respondit, an et quando debeat liberari, ex persona debitoris itemque ex eo, quod inter contrahentes actum esset, ac tempore, quo res de qua quaereretur obligata fuisset, iudicem aestimaturum: est enim earum specierum iudicialis quaestio, per quam[2] res expe-
1 diatur, non absimilis illa, quae frequentissime agitari solet, fideiussor an et prius quam solvat agere possit, ut liberetur. nec tamen semper exspectandum est, ut solvat aut iudicio accepto condemnetur, si diu in solutione reus cessabit aut certe bona sua dissipabit, praesertim si domi pecuniam fideiussor non habebit, qua numerata creditori mandati actione reum[3] conveniat.

39 *Neratius libro septimo membranarum* Et Aristoni et Celso patri placuit posse rem hac condicione deponi mandatumque suscipi, ut res periculo eius sit qui depositum vel mandatum suscepit: quod et mihi verum esse videtur.

40 *Paulus libro nono ad edictum* Si pro te praesente et vetante fideiusserim, nec mandati actio nec negotiorum gestorum est: sed quidam utilem putant dari oportere: quibus non consentio, secundum quod et Pomponio videtur.

41 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Potest et ab una dumtaxat parte mandati iudicium dari: nam si is qui mandatum suscepit egressus fuerit mandatum, ipsi quidem mandati iudicium non competit, at ei qui mandaverit adversus eum competit.

42 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si mandavero tibi, ut excuteres vires hereditatis, et tu, quasi minor sit, eam a me emeris, et[4] mandati mihi teneberis. tantundem et si tibi mandavi, ut vires excuteres eius cui eram crediturus et renuntiaveris eum idoneum esse.

43 *Idem libro vicesimo tertio ad edictum* Qui mandatum suscepit, ut pecunias in diem collocaret, isque hoc fecerit, mandati conveniendus est, ut cum dilatione temporis actionibus cedat.

44 *Idem libro sexagesimo secundo ad edictum* Dolus est, si quis nolit persequi quod persequi potest, aut si quis nolit quod exegerit solvere[5].

45 *Paulus libro quinto ad Plautium* Si mandatu meo fundum emeris, utrum cum dederis pretium ageres[6] mecum mandati, an et antequam des, ne necesse habeas res tuas vendere? et recte dicitur in hoc esse mandati actionem, ut suscipiam obligationem, quae adversus te venditori competit: nam et ego tecum agere possum, ut praestes mihi adver-
1 sus venditorem empti actiones. Sed si mandatu meo iudicium suscepisti, manente iudicio sine iusta causa non debes mecum agere, ut transferatur iudicium in me: nondum enim perfecisti mandatum.
2 Item si, dum negotia mea geris, alicui de creditoribus meis[7] promiseris, et antequam solvas dicendum est te agere posse, ut obligationem suscipiam: aut si nolit creditor obligationem mutare, cavere tibi
3 debeo defensurum te. Si iudicio te sisti promisero nec exhibuero[8], et antequam praestem mandati agere possum, ut me liberes: vel si pro te reus
4 promittendi factus sim. Sed si mandavero tibi, ut creditori meo solvas, tuque expromiseris et ex ea causa damnatus sis, humanius est et in hoc casu
5 mandati actionem tibi competere. Quotiens autem ante solutam pecuniam mandati agi posse diximus, faciendi causa, non dandi tenebitur reus: et est aequum, sicut mandante aliquo actionem nacti cogimur eam praestare iudicio mandati, ita ex eadem causa obligatos habere mandati actionem, ut
6 liberemur. Si fideiussor multiplicaverit summam, in quam fideiussit, sumptibus ex iusta ratione factis,
7 totam eam praestabit is pro quo fideiussit. Quod mihi debebas a debitore tuo[9] stipulatus sum periculo tuo: posse me agere tecum mandati in id, quod minus ab illo servare potero, Nerva Atilicinus aiunt, quamvis id mandatum ad tuam rem pertineat, et merito: tunc enim liberatur is qui debitorem delegat, si nomen eius creditor secutus est, non cum
8 periculo debitoris ab eo stipulatur Idem iuris est, si mandatu fideiussoris cum reo egissem, quia sequenti mandato[10] liberaretur ex priore causa.

46 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* Si quis pro eo spoponderit, qui ita promisit: 'si Stichum non dederis, centum milia dabis'? et Stichum redemerit vilius et solverit, ne centum milium stipulatio committatur, constat posse eum mandati agere. igitur commodissime illa forma in mandatis servanda est, ut, quotiens certum mandatum sit, recedi a forma non debeat: at quotiens incertum vel plurium causarum, tunc, licet aliis praestationibus exsoluta[11] sit causa mandati quam quae ipso mandato inerant, si tamen hoc mandatori expedierit, mandati erit actio.

47 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Iulianus ait, si fideiussori uxor doti promiserit, quod ei ex causa fideiussoria debeat, nuptiis secutis confestim mandati adversus debitorem agere eum posse, quia intellegitur abesse ei pecunia eo, quod onera matri-
1 monii sustineret. Si is, qui pro te hominem dare fideiussit, alienum hominem stipulatori dederit, nec ipse liberatur nec te liberat et ideo mandati actionem tecum non habet. sed si stipulator eum hominem usuceperit, dicendum esse Iulianus ait liberationem contingere: eo ergo casu mandati actio post usucapionem demum tecum erit.

48 *Celsus libro septimo digestorum* Quintus Mucius Scaevola ait, si quis sub usuris creditam pecuniam fideiussisset et reus in iudicio conventus cum recusare vellet sub usuris creditam esse pecuniam et[12] fideiussor solvendo usuras potestatem recusandi eas reo sustulisset, eam pecuniam a reo non petiturum. sed si reus fideiussori denuntiasset, ut recusaret sub usuris debitam esse nec is propter suam existimationem recusare voluisset, quod ita solverit, a reo petiturum. hoc bene censuit Scaevola: parum enim fideliter facit fideiussor in superiore casu, quod potestatem eximere reo videtur suo iure uti: ceterum in posteriore casu non oportet esse noxiae fideiussori,
1 si pepercisset[13] pudori suo. Cum mando tibi, ut credendo pecuniam negotium mihi geras mihique id nomen praestes, meum[14] in eo periculum, meum emolumentum sit, puto mandatum posse consistere.
2 Ceterum ut tibi negotium geras, tui arbitrii sit nomen, id est ut cuivis[15] credas, tu recipias usuras, periculum dumtaxat ad me pertineat, iam extra mandati formam est, quemadmodum si mandem, ut mihi[16] quemvis fundum emas.

49 *Marcellus libro sexto digestorum* Servum Titii emi ab alio bona fide et possideo: mandatu meo eum Titius vendidit, cum ignoraret suum esse, vel contra ego vendidi illius mandatu, cum forte is, cui heres exstiterit, eum emisset: de iure evictionis et de mandatu[17] quaesitum est. et puto Titium, quamvis quasi procurator vendidisset, obstrictum emptori neque, si rem tradidisset, vindicationem ei con-

(1) quaero an domus pars quam titius *S cum B*, *om. F* (2) qua *F* (3) reum *S*, *om. F* (4) et *P cum B*, *om. F* (5) aut si quis nolit quod exegerit solvere *Pa cum B*, aut si quis non exegerit quod exigere solvere *F* (6) ages *S* (7) *sic S*, eis *F* (8) exhibero *F* (9) tuo *S*, *om. F* (10) sequente me mandatum *scr.* (11) exsoluta *S*, exvolunta *F* (12) et *del. Hal.* (13) sipsepercisset *F* (14) praestet meo *F* (15) cuius *F* (16) tibi *S et Graeci quidam* (17) de mandatu *S*, *om. E*

cedendam, et idcirco mandati eum non teneri, sed
contra mandati[1] agere posse, si quid eius interfuis-
set, quia forte venditurus non fuerit. contra man-
dator, si rem ab eo vindicare velit, exceptione doli
summovetur et adversus venditorem[2] testatoris sui
habet ex empto iure hereditario actionem.

50 *Celsus libro trigesimo octavo digestorum* Si
is qui negotia fideiussoris gerebat ita solvit stipula-
tori, ut reum fideiussoremque liberaret, idque utiliter
fecit, negotiorum gestorum actione fideiussorem[3] ha-
bet obligatum, nec refert, ratum habuit nec ne fide-
iussor. sed fideiussor[4] etiam antequam solveret pro-
curatori pecuniam, simul ac ratum habuisset, habe-
1 ret tamen mandati actionem. Sive, cum frumen-
tum deberetur, fideiussor Africum dedit, sive quid
ex necessitate solvendi[5] plus impendit quam est pre-
tium solutae rei, sive Stichum solvit isque[6] decessit
aut debilitate flagitiove ad nullum pretium sui re-
dactus est, id mandati iudicio consequeretur.

51 *Iavolenus libro nono ex Cassio* Fideiussor
quamvis per[7] errorem ante diem pecuniam solverit,
repetere[8] tamen ab eo[9] non potest ac ne mandati
quidem actionem, antequam dies solvendi veniat, cum
reo habebit.

52 *Idem libro primo epistularum* Fideiussorem,
si sine adiectione bonitatis tritici pro altero triticum
spopondit, quodlibet triticum dando reum liberare
posse existimo: a reo autem non aliud triticum re-
petere poterit, quam quo pessimo tritico liberare se
a stipulatore licuit. itaque si paratus fuerit reus,
quod dando ipse creditori liberari potuit, fideiussori
dare et fideiussor id quod dederit, id est melius tri-
ticum condicet, exceptione eum doli mali summo-
veri existimo.

53 *Papinianus libro nono quaestionum* Qui fide
alterius pro alio fideiussit praesente et non recusante,
utrosque obligatos[10] habet iure mandati: quod si
pro invito vel ignorante alterutrius[11] mandatum se-
cutus fideiussit, eum solum convenire potest qui man-
davit, non etiam reum promittendi: nec me movet,
quod pecunia fideiussoris reus liberetur: id enim
contingit et si meo mandato pro alio solvas.

54 *Idem libro vicesimo septimo quaestionum* Cum
servus extero se mandat emendum, nullum manda-
tum est. sed si in hoc mandatum intercessit ut ser-
vus manumitteretur nec manumiserit, et pretium con-
sequetur dominus ut venditor et affectus ratione man-
dati agetur: finge filium naturalem vel fratrem esse
(placuit enim prudentioribus affectus rationem in bo-
nae fidei iudiciis habendam). quod si de suis num-
mis emptor pretium dederit (neque enim aliter iudi-
cio venditi liberari potest), quaeri solet, an utiliter
de peculio agere possit. et verius et utilius videtur
praetorem de huiusmodi contractibus servorum non
cogitasse, quo se ipsi mala ratione dominis aufer-
1 rent[12]. Si liber homo bona fide serviens redimi[13]
se mandaverit idque nummis emptoris factum sit,
contraria mandati actione agi posse constat, ut tamen
actiones praestentur, quas habet emptor adversus
venditorem: finge non manumisisse liberam perso-
nam emptorem.

55 *Idem libro primo responsorum* Procurator, qui
non res inclusas subtraxit, sed traditas non reddidit,
iudicio mandati, non furti tenetur.

56 *Idem libro tertio responsorum*[14] Qui mutuam
pecuniam dari mandavit, omisso reo promittendi et
pignoribus non distractis eligi potest: quod uti liceat
si litteris exprimatur, distractis quoque pignoribus
ad eum creditor redire poterit: etenim quae dubita-
tionis tollendae causa contractibus inseruntur, ius
1 commune non laedunt. Fideiussor qui pecuniam
in iure optulit et propter aetatem eius qui petebat
obsignavit ac publice deposuit, confestim agere man-
2 dati potest. Non ideo minus omnis temporis bo-
nam fidem explorari oportet, quod dominus post
annos quinque de[15] provincia reversus, [16]mox rei
publicae causa profecturus non acceptis rationibus
mandatum instauraverit. cum igitur ad officium pro-
curatoris pertinuerit quidquid ex prima negotiorum
gestorum administratione[17] debuit ad secundam ra-
tionem transferre, secundi temporis causa priorem
3 litem suscipiet. Salarium incertae pollicitationis
neque extra ordinem recte petitur neque iudicio man-
4 dati, ut salarium tibi constituat. Sumptus bona
fide necessario factos, etsi negotio finem adhibere
procurator non potuit, iudicio mandati restitui ne-
cesse est.

57 *Idem libro decimo responsorum* Mandatum
distrahendorum servorum defuncto qui mandatum
suscepit intercidisse[18] constitit. quoniam tamen here-
des eius errore lapsi non animo furandi, sed exse-
quendi, quod defunctus suae curae fecerat, servos
vendiderant, eos ab[19] emptoribus usucaptos videri
placuit. sed venaliciarium ex provincia reversum Pu-
bliciana actione non inutiliter[20] acturum, cum ex-
ceptio iusti dominii causa cognita detur neque opor-
teat eum, qui certi hominis fidem elegit, ob errorem
aut imperitiam heredum adfici damno.

58 *Paulus libro quarto quaestionum* Si praece-
dente mandato Titium defenderas quamvis mortuo eo,
cum hoc ignorares, ego puto mandati actionem ad-
versus heredem Titii competere, quia mandatum[21]
morte mandatoris, non etiam mandati actio solvitur.
quod si sine mandatu defensionem suscepisti, nego-
tium quodammodo defuncti gerere instituetas, et quem-
admodum, si illum liberasses, competeret tibi nego-
tiorum gestorum actio, ita potest dici et heredem
1 eius eadem actione teneri[22]. Lucius Titius cre-
ditori suo mandatorem dedit: deinde defuncto debi-
tore maiore parte creditorum consentiente a prae-
tore decretum est, ut portionem creditores ab here-
dibus ferant, absente eo creditore apud quem man-
dator exstiterat: quaero, si mandator conveniatur, an
eandem habeat exceptionem quam heres debitoris.
respondi: si praesens apud praetorem ipse quoque
consensisset, pactus videtur iusta ex causa eaque
exceptio et fideiussori danda esset et mandatori. sed
cum proponas eum afuisse, iniquum est auferri ei
electionem (sicut pignus aut privilegium), qui potuit
praesens id ipsum proclamare nec desiderare decre-
tum praetoris. nec enim[23] si quis dixerit summoven-
dum creditorem, heredi consulitur, sed mandatori vel
fideiussori, quibus mandati iudicio eandem partem
praestaturus est. plane si ab herede[24] partem acce-
pisset, an in reliquum permittendum esset creditori
fideiussorem convenire, dubitatum est: sed videbitur
consentire decreto conveniendo heredem.

59 *Idem libro quarto responsorum* Si[25] mandatu
Titii Calpurnius pecuniam quam Titius credebat sti-
pulatus esset non donandi animo, mandati iudicio
eum ab herede Titii posse conveniri, ut actiones suas
praestet: idem est et si exacta est a Calpurnio pe-
1 cunia. Paulus respondit fideiussorem, qui rem
pignoris iure obligatam a creditore emit, mandati iu-
dicio conventum ab herede debitoris oblato[26] omni
debito[27] restituere cum fructibus cogendum[28] neque
habendum similem extraneo emptori, cum in omni
2 contractu bonam fidem praestare[29] debeat. Pau-
lus respondit die adiecto in mandato, intra quem
praestaturum se Lucius Titius scripsit, non esse im-

(1) eum non teneri sed contra mandati *S cum B*, *om. F* (2) venditionem F^a (3) fideiussorum *F* (4) sed si fideiussor *S*, *om. F* (5) dedit ex necessitate solvendi sive quid *scr.* (6) isqui *F* (7) per *S*, ref *F* (8) *sic S*, petere *F* (9) ab eo] a reo *scr.* (10) obligatus *F* (11) alterius *dett.* (12) aufert *F* (13) redi *F* (14) *pr. pars* = *D.* 50, 17, 81 (15) de *S*, *om. F* (16) rursus *ins.* (17) administrationem *F* (18) intercedisse *F* (19) ad *F* (20) *sic S cum B*, non utiliter *F* (21) mandaturum *F* (22) *sic S*, tenere *F* (23) enim *del.* (24) heredem *F* (25) si *S*, di *F* (26) *sic S cum B*, ablato *F* (27) rem *ins.* (28) cogetur *FS* (29) praestari *FS*

pedimento, quo minus etiam post eum diem conve-
3 niri mandati iudicio possit. Paulus respondit unum
ex mandatoribus in solidum eligi posse, etiamsi non
sit concessum in mandato: post condemnationem au-
tem in duorum personam collatam necessario ex causa
iudicati singulos pro parte dimidia conveniri posse
4 et debere. Creditor pignus vendidit: quaero, an,
si evicta sit possessio emptori, regressum creditor ad
mandatorem habere possit et an intersit, creditoris
iure vendiderit[1] an communi iure promiserit. Paulus
respondit, si creditor ex pretio pignorum debitum
consecutus non sit, mandatorem liberum non videri.
ex hoc responso apparet, si evictionis nomine non
5 teneatur, proficere eam rem ad liberationem. 'Ille
'illi salutem. Mando tibi, ut Blaesio Severo adfini
'meo octoginta credas sub pignore illo et illo: in
'quam pecuniam et quidquid usurarum nomine ac-
'cesserit indemnem rationem tuam me esse ex causa
'mandati in eum diem, quoad vixerit Blaesius Seve-
'rus, praestaturum.' postea saepe conventus manda-
tor non respondit: quaero, an morte debitoris libe-
ratus sit. Paulus respondit mandati obligationem per-
petuam esse, licet in mandato adiectum videatur in-
demnem rationem tuam me[2] esse ex causa mandati
in eum diem, quoad vixerit Blaesius Severus, prae-
6 staturum. Paulus respondit non videri mandati
condicioni[3] paritum, cum in mandato adiectum sit,
ut idonea cautio a debitore exigeretur, si neque fide-
iussor neque pignora accepta sint.

60 *Scaevola libro primo responsorum* Creditor
mandatorem convenit: is condemnatus provocavit:
quaerendum est, an manente appellatione debitor a
1 creditore conveniri potest. respondi posse. Ad
eum qui uxorem ducturus erat litteras fecit tales:
'Titius Seio salutem. Semproniam pertinere ad ani-
'mum meum cognovisti: ideoque cum ex voto meo
'nuptura tibi sit, velim certus sis secundum dignita-
'tem tuam contrahere te matrimonium. et quamvis
'idonee repromissuram tibi Titiam matrem puellae
'dotem sciam, tamen et ipse quo magis conciliem
'animum tuum domui[4] meae, fidem meam interponere
'non dubito: quare scias, quodcumque ab ea ex hac
'causa stipulatus fueris, id me mea fide esse iussisse
'salvum te habiturum.' atque ita Titia, quae neque
Titio[5] mandaverat neque ratum habuerat quod scri-
pserat, dotem Seio promisit. quaero, si heres Titii
ex causa mandati praestiterit, an actione mandati
heredem Titiae convenire potest. respondi secundum
ea, quae proponuntur, non posse[6]. item quaesitum
est, an nec negotiorum gestorum. respondi nec hoc
nomine iure agere posse: palam enim facere[7] Titium
non tam Titiae nomine, quam quod consultum[8] vellet,
mandasse. item si maritus adversus mandatorem age-
ret, an aliqua exceptione summoveatur? respondi
2 nihil proponi, cur summovendus sit. Duobus quis
mandavit negotiorum administrationem: quaesitum est,
an unusquisque mandati iudicio in solidum teneatur.
respondi unumquemque[9] pro solido conveniri debere,
dummodo ab utroque non amplius debito exigatur.
3 Si inter maritum et socerum id actum esset vel
tacito intellectu[10], ut onus exhibendae uxoris ad
maritum rediret praestante patre dotis usuras, nul-
lam actionem superfore ad recipiendum quod negetur
consumptum: quod si pater puellae exhibitionem
mandasse se doceat, actionem mandati competere.
4 Lucius Titius fratris filio commisit rerum suarum
administrationem ita: *Σεΐῳ τέκνῳ χαίρειν. ἐγὼ μὲν κατὰ φύσιν εἶναι νομίζω τὸ ὑπὲρ πατρὸς καὶ τῶν τοῦ πατρὸς υἱῶν*[11] *πραγματεύεσθαι δίχα τοῦ τινὰ ἐπιτροπικὸν αἰτεῖν. εἰ δὲ δεῖ καὶ τοιούτου τινός, ἐπιτρέπω σοι περὶ πάντων τῶν*[12] *ἐμῶν ὡς θέλεις πραγματεύεσθαι, εἴτε πωλεῖν θέλεις εἴτε ὑποτίθεσθαι εἴτε ἀγοράζειν εἴτε ὁτιοῦν πράττειν, ὡς κυρίῳ ὄντι τῶν ἐμῶν· ἐμοῦ πάντα κύρια τὰ ὑπὸ σοῦ γινόμενα ἡγουμένου καὶ μηδὲν ἀντιλέγοντός σοι πρὸς μηδεμίαν πρᾶξιν*[13]. quaesitum est, si quid non administrandi animo, sed fraudulenter alienasset vel mandasset, an valeret. respondi eum, de quo quaereretur, plene quidem, sed quatenus res ex fide agenda esset, mandasse. item quaero, an, cum Seius magistratu functus debitor exstitisset, Lucius Titius eo nomine conveniri[14] possit vel res eius obligatae essent propter verba epistulae supra scripta. respondi neque conveniri posse neque res obligatas esse.

61 *Paulus libro secundo ad Neratium* Quod filio familias[15] ut peteret mandavi, emancipatus exegit: de peculio intra annum utiliter agam. Paulus: sed et cum filio agendum est.

62 *Scaevola libro sexto digestorum* Cum controversia esset de hereditate defunctae inter scriptum heredem et patruum Maevium et amitas, Maevius litteris ad sorores suas factis declaravit commune futurum, quidquid ad eum ex eventu litis hereditariae pervenisset, neque stipulatio litteras secuta est: quaesitum est, cum transegerit idem Maevius cum scripto herede ita, ut praedia et aliae quaedam res ex ea transactione ad eum pervenirent, an ex litteris suis possit a sororibus conveniri. respondit posse.
1 Mandavi in haec verba: 'Lucius Titius Gaio suo[16]
'salutem. Peto et mando tibi, ut fidem dicas[17] pro
'Publio Maevio apud Sempronium: quaeque a Publio
'soluta tibi non fuerint, me repraesentaturum hac[18]
'epistula manu mea scripta notum tibi facio.' quaero,
si non fideiussisset, sed mandasset creditori et alias
egisset quam quod[19] ei mandatum esset, an actione
mandati[20] teneretur. respondit teneri.

II[21].

PRO SOCIO.

1 *Paulus libro trigesimo secundo ad edictum*
Societas coiri[22] potest vel in perpetuum, id est dum
vivunt, vel ad tempus vel ex tempore vel sub con-
1 dicione. In societate omnium bonorum omnes res
quae coeuntium sunt continuo communicantur,

2 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* quia, licet specialiter traditio non interveniat, tacita tamen creditur intervenire.

3 *Paulus libro trigesimo secundo ad edictum* Ea
vero, quae in nominibus erunt, manent in suo statu:
1 sed actiones invicem praestare[23] debent. Cum
specialiter omnium bonorum societas coita est, tunc
et hereditas et legatum et quod donatum est aut
quaqua ratione adquisitum communioni[24] adquiretur.
2 De illo quaeritur, si ita sit coita societas[25], ut,
si qua iusta hereditas alterutri obvenerit, communis
sit, quae sit[26] iusta hereditas, utrum quae iure legi-
timo obvenit an etiam ea quae testamento? et pro-
babilius est ad legitimam hereditatem tantum hoc
3 pertinere. Societas si dolo malo aut fraudandi
causa coita sit, ipso iure nullius momenti est, quia
fides bona contraria est fraudi et dolo.

4 *Modestinus libro tertio regularum* Societatem

(1) vendideris *F* (2) me *S*, *om. F* (3) condicione *FS* (4) domu *F* (5) tio *F* (6) posse *S*, esse *F* (7) facere] hac de re *scr.* (8) puellae *ins.* (9) unumquemquem *F* (10) intellectum *van de Water* (11) *τῶν τοῦ πατρὸς υἱὸν scr.*, *τὸν τ. π. υἱὸν B* (12) *τῶν B*, *om. F* (13) *id est:* Seio filio salutem. Mihi quidem videtur naturae conveniens, ut patris necessariorumque patris filius curam gerat nec quisquam procurationem requirat. at si ea quoque quodammodo opus est, rerum mearum omnium procuratorem te facio, ut de iis constituas ut voles, sive vendere voles sive pignori rem obligare sive emere sive aliud quidvis facere, tamquam dominus rerum mearum, cum ego ratum habiturus sim quaecunque gesseris neque in ulla re tibi contra dicturus (14) convenire *F* (15) filias *F* (16) Gaio Seio *Hoffmann* (17) dicos *F* (18) haec *F* (19) quod *del. edd.* (20) Titius *ins.*

(21) *Sab.* 1...3. 5...27. 29...31. 33...40. 42...63. 65...73; *Ed.* 4. 28. 32. 41. 74...76. 78. 80; *Pap.* 64. 77. 79. 81...83; *App.* 84. — *Bas.* 12, 1. — *Cf. Inst.* 3, 25; *Cod.* 4, 37 (22) ociri *F* (23) prastare *F* (24) communionum *F* (25) sit societas coita *similiterve S*, societas (*om.* sit coita) *F* (26) sit *S*, *om. F*

coire et re et verbis et per nuntium posse nos du-
1 bium non est. Dissociamur renuntiatione morte capitis minutione et egestate.

5 *Ulpianus libro trigesimo primo ad edictum* Societates contrahuntur sive universorum bonorum sive negotiationis alicuius sive vectigalis sive etiam rei
1 unius. Societas autem coiri potest et valet etiam inter eos, qui non sunt aequis facultatibus, cum plerumque pauperior opera [1] suppleat, quantum ei per comparationem patrimonii deest. donationis causa societas recte non contrahitur.

6 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si societatem mecum coieris ea condicione, ut partes societatis constitueres, ad boni viri arbitrium ea res redigenda est: et conveniens est [2] viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae industriae pecuniae in societatem collaturus sit.

7 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Coiri societatem et simpliciter licet: et si non fuerit distinctum, videtur coita esse universorum quae ex quaestu veniunt, hoc est si quod lucrum ex emptione venditione, locatione conductione descendit.

8 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Quaestus enim intellegitur, qui ex opera cuius descendit.

9 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Nec adiecit Sabinus hereditatem vel legatum vel donationes mortis causa sive non mortis causa, fortassis haec ideo, quia non sine causa obveniunt, sed ob meritum aliquod accedunt

10 *Paulus libro sexto ad Sabinum* et quia plerumque vel a parente vel a liberto [3] quasi debitum [4] nobis hereditas obvenit:

11 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* et ita de hereditate legato donatione Quintus Mucius scribit.

12 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Sed nec aes alienum, nisi quod ex quaestu pendebit, veniet in rationem societatis [5].

13 *Idem libro trigesimo secundo ad edictum* Sed et si adiciatur, ut et quaestus et lucri socii sint, verum est non ad aliud lucrum, quam quod ex quaestu venit, hanc quoque adiectionem pertinere.

14 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Si convenerit inter socios, ne intra certum tempus communis res dividatur, non videtur convenisse, ne societate abeatur. quid tamen si hoc convenit, ne abeatur, an valeat? eleganter Pomponius scripsit frustra hoc convenire: nam et si non convenit, si tamen intempestive renuntietur societati, esse pro socio actionem. sed et si convenit, ne intra certum tempus societate abeatur, et ante tempus renuntietur, potest rationem habere renuntiatio. nec tenebitur pro socio qui ideo renuntiavit, quia condicio quaedam, qua societas erat coita, ei non praestatur: aut quid si ita iniuriosus et damnosus socius sit, ut non expediat eum pati?

15 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* vel quod ea re frui non liceat, cuius gratia negotiatio suscepta sit?

16 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Idemque erit dicendum, si socius renuntiaverit societati, qui rei publicae causa diu et invitus sit afuturus: quamvis nonnumquam ei obici possit, quia potuit et per alium societatem administrare vel socio committere: sed hoc non alias, nisi valde sit idoneus socius aut facilis afuturo etiam per alium societatis admi-
1 nistratio. Qui igitur paciscitur ne dividat, nisi aliqua iusta ratio intercedat, nec vendere poterit, ne alia ratione efficiat [6], ut dividatur. sed sane potest dici venditionem quidem non impediri, sed exceptionem adversus emptorem locum habere, si ante dividat, quam divideret is qui vendidit.

17 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Sed et socius qui alienaverit contra pactionem accipit [7] committit et tenetur societatis aut communi dividundo
1 iudicio. Si absenti renuntiata societas sit, quoad is scierit, quod is adquisivit qui renuntiavit in commune redigi, detrimentum autem solius eius esse qui renuntiaverit: sed quod absens adquisiit, ad solum eum pertinere, detrimentum ab eo factum commune
2 esse. In societate autem coeunda nihil attinet de renuntiatione cavere [8], quia ipso iure societatis intempestiva renuntiatio in aestimationem venit.

18 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si servus societatem coierit, non sufficiet, si iubeatur a domino servus abire a societate, sed socio renuntiandum est.

19 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Qui admittitur socius, ei tantum socius est qui admisit, et [9] recte: cum enim societas consensu contrahatur, socius mihi esse non potest quem ego socium esse nolui [10]. quid ergo si socius meus eum admisit? ei soli socius est

20 *Idem libro trigesimo primo ad edictum* [11] (nam socii mei socius meus socius non est)

21 *Idem libro trigesimo ad Sabinum* et quidquid fuerit de societate nostra consecutus, cum illo qui eum adsumpsit communicabit, nos [12] cum eo non communicabimus. sed factum eius praestabitur societati, id est aget socius et societati praestabit quod fuerit consecutus.

22 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Ex contrario factum quoque sociorum debet ei praestare sicuti suum, quia ipse adversus eos habet actionem. item certum est nihil vetare prius [13] inter eum qui admiserit et eum qui admissus fuerit societatis iudicio agi, quam agi incipiat inter ceteros et eum qui admiserit.

23 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* De illo Pomponius dubitat, utrum actionem eum mandare sociis sufficit, ut, si facere ille non possit, nihil ultra sociis praestet, an vero indemnes eos praestare debeat. et puto omnimodo eum teneri eius nomine, quem ipse solus admisit, quia difficile est negare
1 culpa ipsius admissum. Idem quaerit, an commodum, quod propter admissum socium accessit, compensari cum damno, quod culpa praebuit, debeat, et ait compensandum. quod non est verum, nam et Marcellus libro sexto digestorum scribit, si servus unius ex sociis societati a domino praepositus neglegenter versatus sit, dominum societati qui praeposuerit praestaturum nec compensandum commodum, quod per servum societati accessit, cum damno: et ita divum Marcum pronuntiasse, nec posse dici socio: 'abstine 'commodo, quod per servum accessit, si [14] damnum 'petis.'

24 *Idem libro trigesimo primo ad edictum* Plane si ambo socii servum alterius praeposuerint, non tenebitur dominus eius nomine, nisi dumtaxat de peculio: commune enim periculum esse oportet, cum ambo eum praeponamus.

25 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Non ob eam rem minus ad periculum socii pertinet quod neglegentia eius perisset, quod in plerisque aliis industria eius societas aucta [15] fuisset: et hoc ex appellatione imperator pronuntiavit.

26 *Ulpianus libro trigesimo primo ad edictum* Et ideo si socius quaedam neglegenter in societate egisset, in plerisque autem societatem auxisset, non compensatur compendium cum neglegentia, ut Marcellus libro sexto digestorum scribsit.

27 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Omne aes alienum, quod manente societate contractum est, de communi solvendum est, licet posteaquam societas distracta [16] est solutum [17] sit. igitur et si sub condicione promiserat et distracta societate condicio ex-

(1) operas *F* (2) est *S*, et *F* (3) vel alialiberto *F* (4) debitum F^a *cum B*, debita F^b? *S* (5) *sic S*, societas *F* (6) efficiet *F* (7) accipit *om. S* (8) eundem *ins. F*, *om. S* (9) et *S cum B*, ut *F* (10) *sic S*, noluit *F*

(11) = *D.* 50, 17, 47, 1? (12) ei *ins. F*, *om. S* (13) quam *ins. F*, *om. S* (14) si *S*, *om. F* (15) aucta *S*, *om. F* (16) distra *F* (17) solvendum *scr.*

stitit, ex communi solvendum est: ideoque si interim societas dirimatur, cautiones interponendae sunt.

28 *Idem libro sexagesimo ad edictum* Si socii[1] sumus et unus ex die pecuniam debeat et dividatur societas, non debet hoc deducere socius quemadmodum praesens pure[2] debet[3], sed omnes dividere et cavere, cum dies venerit, defensu iri socium.

29 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Si non fuerint partes societati adiectae, aequas eas esse constat. si vero placuerit, ut quis duas partes vel tres habeat, alius unam, an valeat? placet valere, si modo aliquid plus contulit societati vel pecuniae vel operae
1 vel cuiuscumque alterius rei causa[4]. Ita coiri societatem posse, ut nullam[5] partem damni alter sentiat, lucrum vero commune sit, Cassius putat: quod ita demum valebit, ut et Sabinus scribit, si tanti[6] sit opera, quanti damnum est: plerumque enim tanta est industria socii, ut plus societati conferat quam pecunia, item[7] si solus naviget, si solus pere-
2 grinetur, pericula[8] subeat solus. Aristo refert Cassium respondisse societatem talem coiri non posse, ut alter lucrum tantum[9], alter damnum sentiret, et hanc societatem leoninam solitum appellare: et nos consentimus talem societatem nullam esse, ut alter lucrum sentiret, alter vero nullum lucrum, sed damnum sentiret: iniquissimum enim genus societatis est, ex qua quis damnum, non etiam lucrum spectet.

30 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Mucius libro quarto decimo scribit non posse[10] societatem coiri, ut aliam damni, aliam lucri partem socius ferat: Servius in notatis Mucii ait nec posse societatem ita contrahi, neque enim lucrum intellegitur nisi omni damno deducto[11] neque damnum nisi omni lucro deducto: sed potest coiri societas ita, ut eius lucri, quod reliquum in societate sit omni damno deducto, pars alia feratur, et eius damni, quod similiter relinquatur, pars alia capiatur.

31 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Ut sit pro socio actio, societatem intercedere oportet: nec enim sufficit rem esse communem, nisi societas intercedit[12]. communiter autem res agi potest etiam citra societatem, ut puta cum non affectione societatis incidimus in communionem, ut evenit in re duobus legata, item si a duobus simul empta res sit, aut si hereditas vel donatio communiter nobis obvenit[13], aut si a duobus separatim emimus partes eorum non socii futuri.

32 *Idem libro secundo ad edictum* Nam cum tractatu habito societas coita est, pro socio actio est, cum sine tractatu in re ipsa et negotio, communiter gestum videtur,

33 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* ut in conductionibus publicorum, item in emptionibus: nam qui nolunt inter se contendere, solent per nuntium rem emere in commune, quod a societate longe remotum est. et ideo societate sine tutoris auctoritate coita pupillus non tenetur, attamen communiter gesto tenetur.

34 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Quibus casibus si quid forte unus in eam rem impenderit sive fructus mercedesve unus perceperit vel deteriorem fecerit rem, non societatis iudicio locus est, sed inter coheredes quidem familiae herciscendae iudicio agitur, inter ceteros communi dividundo. inter eos quoque, quibus hereditario iure communis res est, posse et communi dividundo agi.

35 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Nemo potest societatem heredi suo sic parere, ut ipse heres socius sit: in heredem autem socii proponitur actio, ut bonam fidem praestet

36 *Paulus libro sexto ad Sabinum* et acti etiam culpam, quam is praestaret[14] in cuius locum successit, licet socius non[15] sit.

37 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Plane si hi, qui sociis heredes exstiterint, animum inierint societatis in ea hereditate, novo consensu quod postea gesserint efficitur ut in pro socio actionem deducatur.

38 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Pro socio arbiter prospicere debet cautionibus in futuro damno vel lucro pendente ex ea societate. quod Sabinus in omnibus bonae fidei iudiciis existimavit, sive generalia sunt (veluti pro socio, negotiorum gestorum, tutelae) sive specialia (veluti mandati, commodati,
1 depositi). Si tecum societas mihi sit et res ex societate communes, quam impensam in eas fecero quosve fructus ex his rebus ceperis, vel pro socio vel communi dividundo me consecuturum et altera actione alteram tolli Proculus ait.

39 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si fundus mihi tecum communis sit et in eum mortuum intuleris, agam tecum pro socio.

40 *Idem libro septimo decimo ad Sabinum* Heres socii quamvis socius non est, tamen ea, quae per defunctum inchoata sunt per heredem explicari debent: in quibus dolus eius admitti potest.

41 *Ulpianus libro vicensimo ad edictum* Si quis a socio poenam stipulatus sit, pro socio non aget, si tantundem in poenam sit, quantum eius interfuit.

42 *Idem libro quadragensimo quinto ad Sabinum* Quod si ex stipulatu eam consecutus sit, postea pro socio agendo hoc minus accipiet poena ei in sortem imputata.

43 *Idem libro vicensimo octavo ad edictum* Si actum sit communi dividundo, non tollitur pro socio actio, quoniam pro socio et nominum rationem habet et adiudicationem non admittit. sed si postea pro socio agatur, hoc minus ex ea actione consequitur, quam[16] ex prima actione consecutus est.

44 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Si margarita tibi vendenda dedero, ut, si ea decem vendidisses, redderes mihi decem, si pluris, quod excedit tu haberes, mihi videtur, si animo contrahendae societatis id actum sit, pro socio esse actionem, si minus, praescriptis verbis.

45 *Idem libro trigensimo ad Sabinum* Rei communis nomine cum socio furti agi potest, si per fallaciam dolove malo amovit vel rem communem celandi animo contrectet: sed et pro socio actione obstrictus est, nec altera actio alteram tollet. idemque in omnibus bonae fidei iudiciis dicendum est.

46 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Idem est et in colono et in eo qui negotia gerit et qui mandatum nostrum exsequitur et in tutore.

47 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Sed si ex causa furtiva condixero, cessabit pro socio actio,
1 nisi si pluris mea intersit. Si damnum in re[17] communi socius dedit, Aquilia teneri eum et Celsus et Iulianus et Pomponius scribunt:

48 *Paulus libro sexto ad Sabinum* sed nihilo minus et pro socio tenetur,

49 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum* si hoc facto societatem laesit, si verbi gratia negotiatorem servum vulneraverit vel occidit.

50 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Sed actione pro socio consequitur, ut altera actione contentus esse debeat, quia utraque actio ad rei persecutionem respicit, non ut furti ad poenam dumtaxat.

51 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Merito autem adiectum est ita demum furti actionem esse, si per fallaciam et dolo malo amovit, quia, cum sine dolo malo fecit, furti non tenetur: et sane plerumque credendum est eum, qui partis dominus est, iure
1 potius suo re uti quam furti consilium inire. Et ideo videbimus, an Fabia teneatur. et ratio quidem

(1) sociis *F* (2) pure *P^a^ cum B, om. F* (3) debet] debitum *scr.* (4) causa *del. Hal.* (5) nullam *F^b^S*, nullius *F^a^* (6) tante *F* (7) ita *scr.* (8) periculo *F^a^* (9) totum *scr. sec. B* (10) probe *scr.*

(11) deducta *F* (12) intercedat *F²* (13) obveniat *F²* (14) prastaret *F* (15) non *S, om. F* (16) quantmu *scr.* (17) rem *F*

facit, ne teneatur, verum[1] si plagium fecit vel sup-
pressit, Fabia teneri.
52 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Cum
duobus vicinis fundus coniunctus venalis esset, alter
ex his petit ab altero, ut eum fundum emeret, ita ut
ea pars, quae suo fundo iuncta esset, sibi cederetur:
mox ipse eum fundum ignorante vicino emit: quae-
ritur, an aliquam actionem cum eo vicinus habeat.
Iulianus scripsit implicitam esse facti quaestionem:
nam si hoc solum actum est, ut fundum Lucii Titii
vicinus emeret et mecum communicaret, adversus me
qui emi nullam actionem vicino competere: si vero
id actum est, ut quasi commune negotium gereretur,
societatis iudicio tenebor, ut tibi deducta parte[2]
1 quam mandaveram reliquas partes praestem. Venit
2 autem in hoc iudicium pro socio bona fides. Utrum
ergo tantum dolum an etiam culpam praestare so-
cium oporteat, quaeritur. et Celsus libro septimo
digestorum ita scripsit: socios inter se dolum et cul-
pam praestare oportet. si in coeunda societate, in-
quit, artem operamve pollicitus est alter, veluti cum
pecus in commune pascendum aut agrum politori
damus in commune quaerendis fructibus, nimirum ibi
etiam culpa praestanda est: pretium enim operae
artis est velamentum. quod si rei communi socius
3 nocuit, magis admittit culpam quoque venire. Damna
quae imprudentibus accidunt, hoc est damna fatalia,
socii non cogentur praestare: ideoque si pecus aesti-
matum datum sit et id latrocinio aut incendio pe-
rierit, commune damnum est, si nihil dolo aut culpa
acciderit eius, qui aestimatum pecus acceperit: quod
si a furibus subreptum sit, proprium eius detrimen-
tum est, quia custodiam praestare debuit, qui aesti-
matum accepit. haec vera sunt, et pro socio erit
actio, si modo societatis contrahendae causa pas-
4 cenda data sunt quamvis aestimata. Quidam sa-
gariam negotiationem coierunt: alter ex his ad merces
comparandas profectus in latrones incidit suamque
pecuniam perdidit, servi eius vulnerati sunt resque
proprias perdidit. dicit Iulianus damnum esse com-
mune ideoque actione pro socio[3] damni partem di-
midiam adgnoscere debere tam pecuniae quam rerum
ceterarum, quas secum non tulisset socius nisi ad
merces communi nomine comparandas proficisceretur.
sed et si quid in medicos impensum est, pro parte
socium agnoscere debere rectissime Iulianus probat.
proinde et si naufragio quid periit, cum non alias
merces quam navi solerent advehi, damnum ambo
sentient: nam sicuti lucrum, ita damnum quoque
commune esse oportet, quod non culpa socii con-
5 tingit. Cum duo erant argentarii socii, alter eo-
rum aliquid separatim quaesierat et lucri senserat:
quaerebatur, an commune esse lucrum oporteret. et
imperator Severus Flavio Felici in haec verba re-
scripsit: 'etiamsi maxime argentariae societas inita
'est, quod quisque tamen socius non ex argentaria
'causa quaesiit, id ad communionem non pertinere
6 'explorati iuris est'. Papinianus quoque libro tertio
responsorum ait: si fratres parentium indivisas here-
ditates ideo retinuerunt, ut emolumentum ac damnum
in his commune sentirent, quod aliunde quaesierint
7 in commune non redigetur. Item ex facto con-
sultum respondisse se ait libro tertio responsorum:
inter Flavium Victorem et Bellicum Asianum placue-
rat, ut locis emptis pecunia Victoris monumenta fie-
rent opera et peritia Asiani, quibus distractis pecu-
niam Victor cum certa quantitate reciperet, super-
fluum Asianus acciperet, qui operam in societatem
8 contulit: erit pro socio actio. Idem Papinianus
eodem libro ait, si inter fratres voluntarium consor-
tium initum fuerit, et stipendia ceteraque salaria in
commune redigi iudicio societatis, quamvis filius eman-
cipatus haec non cogatur conferre fratri, inquit, in
potestate manenti, quia et si in potestate maneret,
9 praecipua ea haberet. Idem respondit societatem
non posse ultra mortem porrigi, et ideo nec liber-
tatem de supremis iudiciis constringere quis poterit
vel[4] cognatum ulteriorem proximioribus praeferre.
10 Idem respondit: socius, qui cessantis cessantiumve
portiones insulae restituerit, quamvis aut sortem cum
certis usuris intra quattuor menses, postquam opus
refectum erit, recipere potest exigendoque privilegio
utetur aut deinceps propriam rem habebit, potest
tamen pro socio agere ad hoc, ut consequatur quod
sua interest. finge enim malle eum magis suum con-
sequi quam dominium insulae. oratio enim divi Marci
idcirco quattuor mensibus finit certas usuras, quia
11 post quattuor dominium dedit. Si qui societa-
tem ad emendum coierint, deinde res alterius dolo
vel culpa empta non sit, pro socio esse actionem
constat. plane si condicio sit adiecta 'si intra illum
'diem veniret', et dies sine culpa socii praeterierit,
12 cessabit actio pro socio. Item si in communem
rivum reficiendum inpensa facta sit, pro socio esse
actionem ad reciperandum sumptum Cassius scripsit.
13 Item Mela scribit, si vicini semipedes inter se
contulerunt, ut ibi craticium parietem inter se aedi-
ficarent ad onera utriusque sustinenda, deinde aedi-
ficato pariete alter in eum inmitti non patiatur, pro
socio agendum. idemque et si aream in commune
emerint, ne luminibus suis officeretur, et alteri tra-
dita sit nec praestet alteri quod convenit, pro socio
14 actionem esse. Si plures sint inter eosdem so-
cietates coitae, ad omnes societates sufficere hoc
15 unum iudicium constat. Si quis ex sociis propter
societatem profectus sit, veluti ad merces emendas,
eos dumtaxat sumptuum[5] societati imputabit qui in
eam rem impensi[6] sunt: viatica igitur et meritorio-
rum et stabulorum, iumentorum carrulorum[7] vectu-
ras vel sui vel sarcinarum suarum gratia vel mer-
16 cium recte imputabit. Socium universa in so-
cietatem conferre debere Neratius ait, si omnium
bonorum socius sit: et ideo sive ob iniuriam sibi
factam vel ex lege Aquilia, sive ipsius sive filii cor-
17 pori nocitum sit, conferre debere respondit. Ibi-
dem ait socium omnium bonorum non cogi conferre,
18 quae ex prohibitis causis adquisierit. Per con-
trarium quoque apud veteres tractatur, an socius
omnium bonorum, si quid ob iniuriarum actionem
damnatus praestiterit, ex communi consequatur ut
praestet. et Atilicinus Sabinus Cassius responderunt,
si iniuria iudicis damnatus sit, consecuturum, si ob
maleficium suum, ipsum tantum damnum sentire de-
bere. cui congruit, quod Servium respondisse Aufi-
dius refert, si socii bonorum fuerint, deinde unus,
cum ad iudicium non adesset, damnatus sit, non de-
bere eum de communi id consequi, si vero praesens
iniuriam iudicis passus sit, de communi sarciendum.
53 *Idem libro trigensimo ad Sabinum* Quod au-
tem ex furto vel ex alio maleficio quaesitum est, in
societatem non oportere conferri palam est, quia de-
lictorum turpis atque foeda communio est. plane si
in medium collata sit[8], commune erit lucrum.
54 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum*
Quod enim ex maleficio contulerit socius, non aliter
recipere debet, quam si damnatus sit.
55 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Si igi-
tur ex hoc conventus fuerit qui maleficium admisit,
id quod contulit aut solum aut cum poena auferet:
solum auferet[9], si mihi proponas insciente socio eum
in societatis rationem hoc contulisse: quod si sciente,
etiam poenam socium agnoscere oportet: aequum est
enim, ut cuius participavit lucrum participet et dam-
num.
56 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Nec quic-
quam interest, utrum manente societate praestiterit ob
furtum an dissoluta ea. idemque est in omnibus tur-
pibus actionibus, veluti iniuriarum, vi bonorum rap-
torum, servi corrupti et similibus, et in omnibus poe-
nis pecuniariis quae ex publicis iudiciis accidunt.

(1) utilius est *ins.* (2) partem *F* (3) socium *ins.* (4) cogere socium *ins.* (5) sumptum *F* (6) rem impensi *S*, pensi (*om.* rem im) *F* (7) carrulorumve *scr.* (8) sint *Hal.* (9) auferret *s.* auferret *F*

57 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Nec
praetermittendum esse Pomponius ait ita demum hoc
esse verum, si honestae et licitae rei societas coita
sit: ceterum si maleficii societas coita sit, constat
nullam esse societatem. generaliter enim traditur re-
rum inhonestarum nullam esse societatem.
58 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Si
id quod quis in societatem contulit exstinctum sit,
videndum, an pro socio agere possit. tractatum ita
est apud Celsum libro septimo digestorum ad epistu-
lam Cornelii Felicis: cum tres equos haberes et ego
unum, societatem coimus, ut accepto equo meo qua-
drigam venderes et ex pretio quartam mihi redderes.
si igitur ante venditionem equus meus mortuus sit,
non putare se Celsus ait societatem manere nec ex
pretio equorum tuorum partem deberi: non enim
habendae quadrigae, sed vendendae coitam societa-
tem. ceterum[1] si id actum dicatur, ut quadriga fie-
ret eaque communicaretur tuque in ea tres partes
haberes, ego quartam, non dubie adhuc socii sumus.
1 Item Celsus tractat, si pecuniam contulissemus
ad mercem emendam et mea pecunia perisset, cui
perierit ea. et ait, si post collationem evenit, ut pe-
cunia periret, quod non fieret, nisi societas coita
esset, utrique perire, ut puta si pecunia, cum peregre
portaretur ad mercem emendam, periit: si vero ante
collationem, posteaquam eam destinasses, tunc perie-
rit[2], nihil eo nomine consequeris, inquit, quia non
2 societati periit. Si filius familias societatem coie-
rit, deinde emancipatus a patre fuerit, apud Iulia-
num quaeritur, an eadem societas duret an vero alia
sit, si forte post emancipationem in societatem dura-
tum est. Iulianus scripsit libro quarto decimo di-
gestorum eandem societatem durare, initium enim
in[3] his contractibus inspiciendum: duabus autem
actionibus agendum esse, una adversus patrem, altera
adversus filium: cum patre de eo, cuius dies ante
emancipationem cessit, nam eius temporis, quo post
emancipationem societas duravit, nihil praestare pa-
trem oportet: cum filio autem de utroque tempore,
id est de tota societate, nam et si quid, inquit, so-
cius filii post emancipationem filii dolo fecerit, eius
3 non patri, sed filio actio danda est. Si servus
meus societatem cum Titio coierit et alienatus in
eadem permanserit, potest dici alienatione servi et
priorem societatem finitam et ex integro alteram in-
choatam, atque ideo et mihi et emptori actionem pro
socio competere, item tam adversus me quam ad-
versus emptorem ex his causis quae ante alienatio-
nem inciderunt dandam actionem, ex reliquis adver-
sus emptorem solum.
59 *Pomponius libro duodecimo ad Sabinum* Adeo
morte socii solvitur societas, ut nec ab initio pacisci
possimus, ut heres etiam succedat societati. haec ita
in privatis societatibus ait: in[4] societate vectigalium
nihilo minus manet societas et post mortem alicuius,
sed ita demum, si pars defuncti ad personam here-
dis eius adscripta sit, ut heredi quoque conferri opor-
teat: quod ipsum ex causa aestimandum est. quid
enim, si is mortuus sit, propter cuius operam maxime
societas coita sit aut sine quo societas administrari
1 non possit? Quod in alea aut adulterio perdi-
derit socius, ex medio non est laturus. si quid vero
dolo nostro socius damni ceperit, a nobis repetet.
60 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Socium,
qui in eo, quod ex societate lucri faceret[5], reddendo
moram adhibuit, cum ea pecunia ipse usus sit, usu-
ras quoque eum praestare debere Labeo ait, sed non
quasi usuras, sed quod socii intersit moram eum non
adhibuisse: sed si aut usus ea pecunia non sit aut
moram non fecerit, contra esse: item post mortem
socii nullam talem aestimationem ex facto heredis
1 faciendam, quia morte socii dirimatur societas. So-
cius cum resisteret communibus servis venalibus ad
fugam erumpentibus, vulneratus est: impensam, quam
in curando se fecerit, non consecuturum pro socio
actione Labeo ait, quia id non in societatem, quam-
vis propter societatem inpensum sit, sicuti si propter
societatem eum heredem quis instituere desisset aut
legatum praetermisisset aut patrimonium suum negle-
gentius administrasset: nam nec compendium, quod
propter societatem ei contigisset, veniret in medium,
veluti si propter societatem heres fuisset institutus
aut quid ei donatum esset.
61 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*
Secundum Iulianum tamen et quod medicis pro se
datum est recipere potest, quod verum est.
62 *Pomponius libro tertio decimo ad Sabinum* Si
Titius cum quo mihi societas erat decesserit egoque
cum putarem[6] Titii hereditatem ad Seium pertinere,
communiter cum eo res vendiderim et partem pecu-
niae ex venditione redactae ego, partem Seius ab-
stulerit, te, qui re vera Titio heres es, partem ad
me redactae[7] pecuniae societatis iudicio non consecu-
turum Neratio et Aristoni placebat, quia meae dum-
taxat partis pretia percepissem, neque interesse[8],
utrum per se partes meas vendidissem an commu-
niter cum eo, qui reliquas partes ad se pertinere
diceret. alioquin eventurum, ut etiam, si duo socii
rem vendiderint, unusquisque[9] quod ad se pervenerit
partem alteri societatis iudicio praestare debeat. sed
nec te ex parte, quam hereditatis petitione forte a
Seio consecuturus sis, quicquam mihi praestare de-
bere, quia quod ad Seium pervenerit, tuarum par-
tium pretium sit nec ad me habentem[10] meum quic-
quam ex eo redire debeat.
63 *Ulpianus libro trigensimo primo ad edictum*
Verum est quod[11] Sabino videtur, etiamsi non uni-
versorum bonorum socii sunt, sed unius rei, attamen
in id quod facere possunt quodve dolo malo fecerint
quo minus possint, condemnari oportere. hoc enim
summam rationem habet, cum societas ius quodam-
1 modo fraternitatis in se habeat. Videndum est,
an et fideiussori socii id praestari debeat an vero
personale beneficium sit, quod magis verum est. sed
si hic fideiussor quasi defensor socii iudicium susce-
perit, proderit sibi: namque Iulianus libro quarto
decimo digestorum scripsit defensorem socii in id
quod socius facere potest condemnari oportere. idem-
que et in patroni defensore accipere[12] debere ait: et
utique idem erit in universis, qui in id quod facere
2 possunt conveniuntur. Patri autem vel domino
socii, si iussu eorum societas contracta sit, non esse
hanc exceptionem dandam[13], quia nec heredi socii
ceterisque successoribus hoc praestabitur: quia[14] nec
ceterorum heredibus successoribusve, quos in id quod
3 facere possunt convenimus, idem praestatur. Id
quod facere socius potest quemadmodum aestiman-
dum sit? et placuit non debere deduci aes alienum
quod debetur a socio: ita et Marcellus libro septimo
digestorum scripsit, nisi forte, inquit, ex ipsa socie-
4 tate debeatur. Item videndum, an cautio veniat
in hoc iudicium eius quod facere socius non possit,
scilicet nuda promissio: quod magis dicendum arbi-
5 tror. Si, cum tres socii essent, egerit cum uno
ex sociis socius et partem suam integram sit conse-
cutus, deinde alius socius cum eodem agat et par-
tem consequi integram non poterit, quia facere soli-
dum non potest, an hic qui minus consecutus est
cum eo agere possit qui solidum accepit ad commu-
nicandas partes inter eos, id est exaequandas, quasi
iniquum sit ex eadem societate alium plus, alium
minus consequi? sed[15] magis est, ut pro socio ac-
tione consequi possit, ut utriusque portio exaequetur:
6 quae sententia habet aequitatem. Tempus autem
spectamus quantum facere socius possit rei iudican-
7 dae. Hoc quoque facere quis posse videtur quod
dolo fecit quo minus possit: nec enim aequum est

(1) ceteri *F* (2) destinasses tamen, perierit *scr.* (3) enim in *S*, en *F* (4) societatibus: at in *scr. cum S contra FB* (5) fecerat *Bynkershoek* (6) putaret *F* (7) redatae *F* (8) interesset *scr.* (9) eius *ins. edd.* (10) habentem *S*, adventem *F* (11) ad *ins. F* (12) accidere *scr.* (13) danda *F* (14) quia *del.* (15) sed] et *scr.*

dolum suum quemquam relevare. quod et in ceteris,
qui in id quod facere possunt conveniuntur, acci-
piendum est. si tamen non dolo, sed culpa sua fa-
cere posse desiit, dicendum est condemnari eum non
8 debere. In heredem quoque socii pro socio actio
competit, quamvis heres socius non sit: licet enim
socius non sit, attamen emolumenti successor est. et
circa societates vectigalium ceterorumque idem ob-
servamus, ut heres socius non sit nisi fuerit adsci-
tus, verumtamen omne emolumentum societatis ad
eum pertineat, simili modo et damnum adgnoscat
quod contingit, sive adhuc vivo socio vectigalis sive
postea: quod non similiter in voluntaria societate
9 observatur. Si servo communi legatum sine liber-
tate unus ex dominis reliquit, hoc ad solum socium
pertinet: an tamen pro socio iudicio communicari
debeat cum herede socii, quaeritur. et ait Iulianus
Sextum Pomponium referre Sabinum respondentem
non communicari, et posse hanc sententiam defendi
Iulianus ait: non enim propter communionem hoc
adquisitum est, sed ob suam partem, nec oportet id
communicari, quod quis non propter societatem, sed
10 propter suam partem adquisierit. Societas sol-
vitur ex personis, ex rebus, ex voluntate, ex actione.
ideoque sive homines sive res sive voluntas sive actio
interierit, distrahi videtur societas. intereunt autem
homines quidem maxima aut media capitis deminu-
tione aut morte: res vero, cum aut nullae relinquan-
tur aut condicionem mutaverint, neque enim eius rei
quae iam nulla sit quisquam socius est neque eius
quae consecrata publicatave sit. voluntate distrahitur
societas renuntiatione.

64 *CALLISTRATUS libro primo quaestionum* Itaque
cum separatim socii agere coeperint et unusquisque eo-
rum sibi negotietur, sine dubio ius societatis dissolvitur.

65 *PAULUS libro trigensimo secundo ad edictum*
Actione distrahitur, cum aut stipulatione aut iudicio
mutata sit causa societatis. Proculus enim ait hoc
ipso quod iudicium ideo dictatum est, ut societas
distrahatur, renuntiatam societatem, sive totorum bo-
1 norum sive unius rei societas coita sit. Item bo-
nis a creditoribus venditis unius socii distrahi socie-
2 tatem Labeo ait. Si in rem certam emendam con-
ducendamve coita sit societas, tunc etiam post ali-
cuius mortem quidquid lucri detrimentive factum sit,
3 commune esse Labeo ait. Diximus dissensu solvi
societatem: hoc ita est, si omnes dissentiunt. quid
ergo, si unus renuntiet? Cassius scripsit eum qui
renuntiaverit societati a se quidem liberare socios
suos, se autem ab illis non liberare. quod utique ob-
servandum est, si dolo malo renuntiatio facta sit,
veluti si, cum omnium bonorum societatem inisse-
mus, deinde cum[1] obvenisset uni hereditas, propter
hoc renuntiavit: ideoque si quidem damnum attulerit
hereditas, hoc ad eum qui renuntiavit pertinebit, com-
modum autem communicare cogetur actione pro socio.
quod si quid post renuntiationem adquisierit[2], non
erit communicandum, quia nec dolus admissus est in
4 eo. Item si societatem ineamus ad aliquam rem
emendam, deinde solus volueris eam emere ideoque
renuntiaveris societati, ut solus emeres, teneberis
quanti interest mea: sed si ideo renuntiaveris, quia
emptio tibi displicebat, non teneberis, quamvis ego
emero, quia hic nulla fraus est: eaque et Iuliano
5 placent. Labeo autem posteriorum libris[3] scripsit,
si renuntiaverit societati unus ex sociis eo tempore,
quo interfuit socii non dirimi societatem, committere
eum in pro socio actione: nam si emimus mancipia
inita societate, deinde renunties[4] mihi eo tempore,
quo vendere mancipia non expedit, hoc casu, quia
deteriorem causam meam facis, teneri te pro socio
iudicio. Proculus hoc ita verum esse ait, si[5] socie-
tatis non intersit[6] dirimi societatem: semper enim
non id, quod privatim interest unius ex sociis, ser-
vari solet, sed quod societati expedit. haec ita acci-
pienda sunt, si nihil de hoc in coeunda societate
6 convenit. Item qui societatem in tempus coit,
eam[6*] ante tempus renuntiando socium a se, non se a
socio liberat: itaque si quid compendii postea factum
erit, eius partem non fert, at si dispendium, aeque
praestabit portionem: nisi renuntiatio ex necessitate
quadam facta sit. quod si tempus finitum est, libe-
7 rum est recedere, quia sine dolo malo id fiat. Re-
nuntiare societati etiam per alios possumus: et ideo
dictum est procuratorem quoque posse renuntiare so-
cietati. sed utrum de eo dictum sit, cui omnium
bonorum administratio concessa est, an de eo, cui
hoc ipsum nominatim mandatum est, videamus, an
vero per utrumque recte renuntietur? quod est ve-
rius, nisi si prohibuerit eum dominus specialiter re-
8 nuntiare. Item scriptum est posse procuratori quo-
que meo socium meum renuntiare. quod Servius apud
Alfenum ita notat: esse in potestate domini, cum
procuratori eius renuntiatum est, an velit ratam ha-
bere renuntiationem. igitur is cuius procuratori re-
nuntiatum est liberatus esse videbitur: an autem
ipse quoque qui[7] renuntiavit procuratori liberetur, in
potestate eius erit[8], quemadmodum diximus in eo,
9 qui socio renuntiat. Morte unius[9] societas dis-
solvitur, etsi consensu omnium coita sit, plures vero
supersint[10], nisi in coeunda societate aliter convene-
rit. nec heres socii succedit: sed quod ex re com-
muni postea quaesitum est, item dolus et culpa in
eo quod ex ante gesto pendet tam ab herede quam
10 heredi praestandum est. Item si alicuius rei
societas sit et finis negotio impositus, finitur socie-
tas: quod si integris omnibus manentibus alter de-
cesserit, deinde tunc sequatur res, de qua societatem
coierunt, tunc eadem distinctione utemur, qua in man-
dato, ut, si quidem ignota fuerit[11] mors alterius, va-
11 leat societas, si nota, non valeat. Societas quem-
admodum ad heredes socii non transit, ita nec ad
adrogatorem, ne alioquin invitus quis socius[12] effi-
ciatur cui non vult. ipse autem adrogatus socius
permanet: nam et si filius familias emancipatus fue-
12 rit, permanebit socius. Publicatione quoque dis-
trahi societatem diximus. quod videtur spectare ad
universorum bonorum publicationem, si socii bona
publicentur: nam cum in eius locum alius succedat,
13 pro mortuo habetur[13]. Si post distractam so-
cietatem aliquid[14] in rem communem impenderit so-
cius, actione pro socio id non consequitur, quia non
est verum pro socio communiterve id gestum esse.
sed communi dividundo iudicio huius quoque rei ratio
habebitur: nam etsi distracta esset societas[15], nihilo
14 minus divisio rerum superest. Si communis pe-
cunia penes aliquem sociorum sit et alicuius socio-
rum quid[16] absit, cum eo solo agendum, penes quem
ea pecunia sit: qua deducta de reliquo, quod cuique
15 debeatur, omnes agere possunt. Nonnumquam
necessarium est et manente societate agi pro socio,
veluti cum societas vectigalium causa coita est propter-
que varios contractus neutri expediat recedere[17] a
societate nec refertur in medium quod ad alterum
16 pervenerit. Si unus ex sociis maritus sit et dis-
trahatur societas manente matrimonio, dotem mari-
tus praecipere debet, quia apud eum esse debet qui
onera sustinet: quod si iam dissoluto matrimonio
societas distrahatur, eadem die recipienda est dos,
qua et solvi debet.

66 *GAIUS libro decimo ad edictum provinciale* Quod
si eo tempore quo dividitur societas in ea causa dos
sit, ut certum sit eam vel partem eius reddi non
oportere, dividere eam inter socios iudex debet.

67 *PAULUS libro trigensimo secundo ad edictum*
Si unus ex sociis rem communem vendiderit con-

(1) cum *del.* (2) ex alia causa *vel simile quid add.* (3) libri *F* (4) renuntias *F*[2] (5) ait si *dett. cum B, om. F* (6) intersit non *Hal.* (6*) eam *om. S* (7) qui *S, om. F* (8) cui renuntiatum erit *ins.* (9) socii *ins. edd.* (10) surersint *F* (11) fuerins *F* (12) sociis *F* (13) habeturd *F* (14) aliquis *F* (15) soetas *F* (16) quid *del.* (17) recede *F*

sensu sociorum, pretium dividi debet ita, ut ei caveatur indemnem eum futurum. quod si iam damnum passus est, hoc ei praestabitur. sed si pretium communicatum sit sine cautione et aliquid praestiterit is qui vendidit, an, si non omnes socii solvendo sint, quod a quibusdam servari non potest a ceteris debeat ferre? sed[1] Proculus putat hoc ad ceterorum onus pertinere quod ab aliquibus servari non potest, rationeque defendi posse, quoniam, societas cum contrahitur, tam lucri quam damni communio initur.
1 Si unus ex sociis, qui non totorum bonorum socii erant, communem pecuniam faeneraverit usurasque perceperit, ita demum usuras partiri debet, si societatis nomine faeneraverit: nam si suo nomine, quoniam sortis periculum ad eum pertinuerit, usuras
2 ipsum retinere oportet. Si quid unus ex sociis necessario de suo impendit in communi negotio: iudicio societatis servabit et usuras, si forte mutuatus sub usuris dedit: sed et si suam pecuniam dedit, non sine causa dicetur, quod usuras quoque percipere debeat, quas possit habere, si alii mutuum de-
3 disset. Non alias socius in id quod facere potest condemnatur, quam si confitetur se socium fuisse.

68 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Nemo ex sociis plus parte sua potest alienare, etsi totorum
1 bonorum socii sint. Illud quaeritur, utrum is demum facere videtur quo minus facere possit, qui erogat bona sua in fraudem futurae actionis, an et qui occasione adquirendi non utitur. sed verius est de eo sentire proconsulem, qui erogat bona sua, idque ex interdictis colligere possumus, in quibus ita est: 'quod 'dolo fecisti, ut desineres possidere.'

69 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad edictum* Cum societas ad emendum coiretur et conveniret, ut unus reliquis nundinas id est epulas praestaret eosque a negotio dimitteret, si eas eis non solverit, et pro socio et ex vendito cum eo agendum est.

70 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* Nulla societatis in aeternum coitio est.

71 *Idem libro tertio epitomarum Alfeni digestorum* Duo societatem coierunt, ut grammaticam[2] docerent et quod ex eo artificio[3] quaestus fecissent, commune eorum esset[4]: de ea re quae voluerunt fieri in pacto convento societatis proscripserunt[5], deinde inter se his verbis stipulati sunt: 'haec, quae supra scripta 'sunt, ea ita dari fieri neque adversus ea fieri? si ea 'ita data facta non erunt, tum viginti milia dari?' quaesitum est, an, si quid contra factum esset, societatis actione agi posset. respondit, si quidem pacto convento inter eos de societate facto ita stipulati essent 'haec ita dari fieri spondes?', futurum fuisse, ut[6], si novationis causa id fecissent, pro socio agi non possit, sed tota res in stipulationem translata videretur. sed quoniam non ita essent stipulati 'ea ita dari fieri 'spondes?' sed 'si ea ita[7] facta non essent, decem 'dari?' non videri sibi rem in stipulationem pervenisse, sed dumtaxat poenam (non enim utriusque rei promissorem obligari, ut ea daret faceret et, si non fecisset, poenam sufferret) et ideo societatis iudicio
1 agi posse. Duo colliberti societatem coierunt lucri quaestus compendii, postea[8] unus ex his a patrono heres institutus est, alteri legatum datum est. neutrum horum in medium referre debere respondit.

72 *Gaius libro secundo cottidianarum rerum*[9] Socius socio etiam culpae nomine tenetur, id est desidiae atque neglegentiae. culpa[10] autem non ad exactissimam diligentiam dirigenda est: sufficit etenim talem diligentiam communibus rebus adhibere, qualem suis rebus adhibere solet, quia qui parum diligentem sibi socium adquirit, de se queri debet.

73 *Ulpianus libro primo responsorum* Maximino respondit, si societatem universarum fortunarum coierint, id est earum quoque rerum, quae postea cuique adquirentur, hereditatem cuivis eorum delatam in commune redigendam. idem Maximae respondit, si societatem universarum fortunarum ita coierint, ut quidquid erogetur vel quaereretur communis lucri atque impendii esset[11], ea quoque, quae in honorem alterius liberorum erogata sunt, utrisque inputanda.

74 *Paulus libro sexagensimo secundo ad edictum* Si quis societatem contraxerit, quod emit ipsius fit, non commune: sed societatis iudicio cogitur rem communicare.

75 *Celsus libro quinto decimo digestorum* Si coita sit societas ex his partibus, quas Titius arbitratus fuerit, si Titius antequam arbitraretur decesserit, nihil agitur: nam id ipsum actum est, ne aliter societas sit, quam ut Titius arbitratus sit.

76 *Proculus libro quinto epistularum* Societatem mecum coisti ea condicione, ut Nerva amicus communis partes[12] societatis constitueret: Nerva constituit, ut tu ex triente socius esses, ego ex besse: quaeris, utrum ratum id iure societatis sit an nihilo minus ex aequis partibus socii simus. existimo autem melius te quaesiturum fuisse, utrum ex his partibus socii essemus quas is constituisset, an ex his quas virum bonum constituere oportuisset. arbitrorum enim genera sunt duo, unum eiusmodi, ut sive aequum sit sive iniquum, parere debeamus (quod observatur, cum ex compromisso ad arbitrum itum est), alterum eiusmodi, ut ad boni viri arbitrium redigi debeat, etsi nominatim persona sit comprehensa, cuius arbitratu fiat

77 *Paulus libro quarto quaestionum* (veluti cum lege locationis comprehensum est, ut opus arbitrio locatoris fiat):

78 *Proculus libro quinto epistularum* in proposita autem quaestione arbitrium viri boni existimo sequendum esse, eo magis quod iudicium pro socio bonae fidei est.

79 *Paulus libro quarto quaestionum* Unde si Nervae arbitrium ita pravum est, ut manifesta iniquitas eius appareat, corrigi potest per iudicium bonae fidei.

80 *Proculus libro quinto epistularum* Quid enim si Nerva constituisset, ut[13] alter ex millesima parte, alter ex duo millesimis[14] partibus socius esset? illud potest conveniens esse viri boni arbitrio, ut non utique ex aequis partibus socii simus, veluti si alter plus operae industriae gratiae[15] pecuniae in societatem collaturus erat.

81 *Papinianus libro nono quaestionum* Si[16] socius pro filia dotem promisit et prius quam solveret herede ea relicta decessit: quae postea[17] cum marito de[18] exigenda dote egit, accepto liberata est. quaesitum est, an, si pro socio ageret, dotis quantitatem praecipere deberet, si forte convenisset inter socios[19], ut de communi dos constitueretur. dixi pactum non esse iniquum, utique si non de alterius tantum filia convenit: nam si commune hoc pactum fuit, non interesse, quod alter solus filiam habuit. ceterum si numeratam dotem pater defuncta in matrimonio filia reciperasset, reddi pecuniam societati debuisse, pactum ex aequitate sic nobis interpretantibus. quod si salva societate divortio matrimonium solutum foret, cum sua causa dotem reciperari, scilicet ut ea vel alii marito dari possit. nec, si prior maritus facere non posset, denuo de societate constituendam dotem, nisi si nominatim ita convenisset. verum in proposito largiter interesse[20] videbatur, dos numerata esset an vero promissa: nam si filia datam dotem, posteaquam patri heres exstitit, iure suo recepisset, non esse referendam pecuniam societati, quam mulier habitura fuit, etsi alius heres exstitisset: quod si accepto a marito liberata esset, nequaquam imputari posse societati non solutam pecuniam.

(1) et *scr.* (2) grammatica *F* (3) artifico *F* (4) esse *F* (5) perscripserunt *dett.* (6) fuissent *F*[1], fuisse *F*[2] (7) data *ins. Hal.* (8) posteas *F* (9) sive aureorum *add. F*[2]. — *Cf. Inst.* 3, 25, 9 (10) culpae *F* (11) esse *F*

(12) partem *FS* (13) et *F* (14) ex undemille millesimis *scr. fere ut Bilderdyk* (15) gratia *F* (16) si *del. Hal.* (17) posteaquam *Hal.* (18) non *ins.* (19) socius *F* (20) interesse *S cum B*, esse *F*

82 *Idem libro tertio responsorum* Iure societatis per socium aere alieno socius non obligatur, nisi in communem arcam pecuniae versae sunt.

83 *Paulus libro primo manualium* Illud quaerendum est, arbor[1] quae in confinio nata est, item lapis qui per utrumque fundum extenditur an, cum succisa arbor[2] vel lapis exemptus eius sit cuius fundus, pro ea quoque parte singulorum esse debeat, pro qua parte in fundo fuerat? an qua ratione duabus massis duorum dominorum flatis[3] tota massa communis est, ita arbor hoc ipso, quo[4] separatur a solo propriamque substantiam in unum corpus redactam accipit, multo magis pro indiviso communis fit, quam massa? sed naturali convenit rationi[5] et postea tantam partem utrumque habere tam in lapide quam in arbore, quantam et in terra habebat.

84 *Labeo libro sexto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Quotiens iussu alicuius vel cum filio eius vel cum extraneo societas coitur, directo cum illius persona agi posse, cuius persona in contrahenda societate spectata sit.

LIBER OCTAVUS DECIMUS.

I[6].

DE CONTRAHENDA EMPTIONE ET DE PACTIS INTER EMPTOREM ET VENDITOREM COMPOSITIS ET QUAE RES[7] VENIRE[8] NON POSSUNT.

1 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* Origo emendi vendendique a permutationibus coepit. olim enim non ita erat nummus neque aliud merx, aliud pretium vocabatur, sed unusquisque secundum necessitatem temporum ac rerum utilibus inutilia permutabat, quando plerumque evenit, ut quod alteri superest alteri desit. sed quia non semper nec facile concurrebat, ut, cum tu haberes quod ego desiderarem, invicem haberem quod tu accipere velles, electa materia est, cuius publica ac perpetua aestimatio difficultatibus permutationum aequalitate quantitatis subveniret. eaque materia forma publica percussa usum dominiumque non tam ex substantia praebet quam ex quantitate, nec ultra merx utrumque, sed alterum
1 pretium vocatur. Sed an sine nummis venditio dici hodieque possit, dubitatur, veluti si ego togam dedi, ut tunicam acciperem. Sabinus et Cassius esse emptionem et venditionem putant: Nerva[9] et Proculus permutationem, non emptionem hoc esse. Sabinus Homero teste utitur, qui exercitum Graecorum aere ferro hominibusque vinum emere refert, illis versibus[10]:

ἔνθεν ἄρ᾽ οἰνίζοντο καρηκομόωντες Ἀχαιοί
ἄλλοι μὲν χαλκῷ, ἄλλοι δ᾽ αἴθωνι σιδήρῳ,
ἄλλοι δὲ ῥινοῖς, ἄλλοι δ᾽ αὐτῇσι βόεσσι,
ἄλλοι δ᾽ ἀνδραπόδεσσιν[11].

sed hi versus permutationem significare videntur, non emptionem, sicut illi[12]:

ἔνθ᾽ αὖτε Γλαύκῳ Κρονίδης φρένας ἐξέλετο Ζεύς,
ὃς πρὸς Τυδείδην Διομήδεα τεύχε᾽ ἄμειβεν[13].

magis autem pro hac sententia illud diceretur, quod alias idem poeta dicit[14]:

πρίατο κτεάτεσσιν ἑοῖσιν[15].

sed verior est Nervae et Proculi sententia: nam ut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor, alius venditor, sic aliud est pretium, aliud merx: quod in permutatione discerni non potest, uter emptor, uter
2 venditor sit. Est autem emptio iuris gentium, et ideo consensu peragitur et inter absentes contrahi potest et per nuntium et per litteras.

2 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Inter patrem et filium contrahi emptio non potest, sed de
1 rebus castrensibus potest. Sine pretio nulla venditio est: non autem pretii numeratio, sed conventio perficit sine scriptis habitam emptionem.

3 *Idem libro vicensimo octavo ad Sabinum* Si res ita distracta sit, ut si displicuisset inempta esset, constat non esse sub condicione distractam, sed resolvi emptionem sub condicione.

4 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Et liberi hominis et loci sacri et religiosi, qui haberi non potest, emptio intellegitur, si ab ignorante emitur,

5 *Paulus libro quinto ad Sabinum* quia difficile dinosci potest liber homo a servo.

6 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Sed Celsus filius ait hominem liberum scientem te emere non posse nec cuiuscumque rei si scias alienationem[16] esse: ut sacra et[17] religiosa loca aut quorum commercium non sit, ut publica, quae non in pecunia populi, sed in publico usu habeantur, ut est campus
1 Martius[18]. Si fundus annua bima trima die ea lege venisset, ut, si in diem statutum pecunia soluta non esset, fundus inemptus foret et ut, si interim emptor fundum coluerit fructusque ex eo perceperit, inempto eo facto restituerentur et ut, quanti minoris postea alii venisset, ut id emptor venditori praestaret: ad diem pecunia non soluta placet venditori ex vendito eo nomine actionem esse. nec conturbari debemus, quod inempto fundo facto dicatur actionem ex vendito futuram esse: in emptis enim et venditis potius id quod actum, quam id quod dictum sit sequendum est, et cum lege id dictum sit, apparet[19] hoc dumtaxat actum esse, ne venditor emptori pecunia ad diem non soluta obligatus esset, non ut omnis
2 obligatio empti et venditi utrique solveretur. Condicio, quae initio contractus dicta est, postea alia pactione immutari[20] potest, sicuti etiam abiri a[21] tota emptione potest, si nondum impleta sunt, quae utrimque praestari debuerunt.

7 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Haec venditio servi 'si rationes domini computasset 'arbitrio' condicionalis est: condicionales autem venditiones tunc perficiuntur, cum impleta fuerit condicio. sed utrum haec est venditionis condicio, si ipse

(1) abor *F* (2) arbore *F* (3) conflatis *S* (4) quod *scr.* (5) ratione *F*
(6) *Sab.* 1...11. 13...18. 20...49. 77. 79; *Ed.* 12. 19. 50...57. 59 ..71; *Pap.* 58. 72...76; *App.* 78. 80. 81. — *Bas.* 19, 1. — *Cf. Inst.* 3, 23; *Cod.* 4, 38. 40. 54 (7) *sic ind. F*, ues *F* (8) veniri *ind. F* (9) neratius F^1 (10) *Il.* 7, 472 (11) *id est*: ibi vero vinum sibi comparabant comantes Achaei, alii aere, alii splendido ferro, alii pellibus boum, alii ipsis bubus, alii mancipiis (12) *Il.* 6, 234 (13) *αμειδεν F.* — *Id est:* iam vero Saturni filius Iupiter Glauco mentem ita perturbavit, ut cum Diomede Tydei filio arma permutaret (14) *Od.* 1, 430 (15) *id est:* emit ex bonis suis (16) prohibitam, alienationem *ins.* (17) aut F^2S (18) maritus *F* (19) appareret *F* (20) imputari *F* (21) a *om.* F^1

dominus putasset suo arbitrio, an vero si arbitrio viri boni? nam si arbitrium domini accipiamus, venditio nulla est, quemadmodum si quis ita vendiderit, si voluerit, vel stipulanti sic spondeat 'si voluero, 'decem dabo': neque enim debet in arbitrium rei conferri, an sit obstrictus. placuit itaque veteribus magis in viri boni arbitrium id collatum videri quam in domini. si igitur rationes potuit accipere nec accepit, vel accepit, fingit autem se non accepisse, impleta condicio emptionis est et ex empto venditor
1 conveniri potest. Huiusmodi emptio 'quanti tu 'eum emisti', 'quantum pretii in arca habeo', valet: nec enim incertum est pretium tam evidenti venditione: magis enim ignoratur, quanti emptus sit, quam
2 in rei veritate incertum est. Si quis ita emerit: 'est mihi fundus emptus centum et quanto pluris eum 'vendidero', valet venditio et statim impletur: habet enim certum pretium centum, augebitur autem pretium, si pluris emptor fundum vendiderit.

8 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Nec emptio nec venditio sine re quae veneat potest intellegi. et tamen fructus et partus futuri recte ementur[1], ut, cum editus esset partus, iam tunc, cum contractum esset negotium, venditio facta intellegatur: sed si id egerit venditor, ne nascatur aut[2] fiant, ex empto agi
1 posse. Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. quod fit, cum captum[3] piscium vel avium vel missilium emitur: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit, quia spei emptio est: et quod missilium nomine eo casu captum est si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intellegitur.

9 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* In venditionibus et emptionibus consensum debere intercedere palam est: ceterum sive in ipsa emptione dissentient[4] sive in pretio sive in quo alio, emptio imperfecta est. si igitur ego me fundum emere putarem Cornelianum, tu mihi te vendere Sempronianum putasti, quia in corpore dissensimus[5], emptio nulla est. idem est, si ego me Stichum, tu Pamphilum absentem vendere putasti: nam cum in corpore
1 dissentiatur, apparet nullam esse emptionem. Plane[6] si in nomine dissentiamus, verum de corpore constet, nulla dubitatio est, quin valeat emptio et venditio: nihil enim facit error nominis, cum de corpore con-
2 stat. Inde quaeritur, si in ipso corpore non erratur, sed in substantia error sit, ut puta[7] si acetum pro vino veneat, aes pro auro vel[8] plumbum pro argento vel quid aliud argento simile, an emptio et venditio sit. Marcellus scripsit libro sexto digestorum emptionem esse et venditionem, quia in corpus consensum est, etsi in materia sit erratum. ego in vino quidem consentio, quia eadem prope οὐσία[9] est, si modo vinum acuit: ceterum si vinum non acuit, sed ab initio acetum fuit, ut embamma, aliud pro alio venisse videtur. in ceteris autem nullam esse venditionem puto, quotiens in materia erratur.

10 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Aliter atque si aurum quidem fuerit, deterius autem quam emptor existimaret: tunc enim emptio valet.

11 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* Alioquin quid dicemus, si caecus emptor fuit vel si in materia erratur vel in[10] minus perito discernendarum materiarum? in corpus eos consensisse dicemus? et quemadmodum consensit, qui non vidit?
1 Quod si ego me virginem emere putarem, cum esset iam mulier, emptio valebit: in sexu enim non est erratum. ceterum si ego mulierem venderem[11], tu puerum emere existimasti, quia in sexu error est, nulla emptio, nulla venditio est.

12 *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* In huiusmodi autem quaestionibus personae ementium et vendentium spectari debent, non eorum, quibus adquiritur ex eo contractu actio: nam si servus meus vel filius qui in mea potestate est me praesente suo nomine emat, non est quaerendum, quid ego existimem, sed quid ille qui contrahit.

13 *Idem libro nono ad Sabinum* Sed si servo meo vel ei cui mandavero vendas sciens fugitivum illo ignorante, me sciente, non teneri te ex[12] empto verum est.

14 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* Quid tamen dicemus, si in materia et qualitate ambo errarent? ut puta si et ego me vendere aurum putarem et tu emere, cum aes esset? ut puta [13]coheredes viriolam, quae aurea dicebatur, pretio exquisito uni heredi vendidissent eaque inventa esset magna ex parte aenea? venditionem esse constat ideo, quia auri aliquid habuit. nam si inauratum aliquid sit, licet ego aureum putem, valet venditio: si autem aes pro auro veneat, non valet.

15 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Et si consensum fuerit in corpus, id tamen in rerum natura
1 ante venditionem esse desierit, nulla emptio est. Ignorantia emptori prodest, quae non in supinum homi-
2 nem cadit. Si rem meam mihi ignoranti vendideris et iussu meo alii tradideris, non putat Pomponius dominium meum transire, quoniam non hoc mihi propositum fuit, sed quasi tuum dominium ad eum transire: et ideo etiam si donaturus mihi rem meam iussu meo alii tradas, idem dicendum erit.

16 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Suae rei emptio non valet, sive sciens sive ignorans emi: sed si ignorans emi, quod solvero repetere potero, quia
1 nulla obligatio fuit. Nec tamen emptioni obstat, si in ea re usus fructus dumtaxat ementis sit:

17 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* officio tamen iudicis pretium minuetur.

18 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Sed si communis ea res emptori cum alio sit, dici debet scisso pretio pro portione pro parte emptionem va-
1 lere, pro parte non valere. Si servus domini iussu in demonstrandis[14] finibus agri venditi vel errore vel dolo plus demonstraverit[15], id tamen demonstratum accipi oportet, quod dominus senserit: et idem Alfenus scripsit de vacua possessione per servum tradita.

19 *Idem libro trigensimo primo ad Quintum Mucium* Quod vendidi non aliter fit accipientis, quam si aut pretium nobis solutum sit aut satis eo nomine factum vel etiam fidem habuerimus emptori sine ulla satisfactione.

20 *Idem libro nono ad Sabinum* Sabinus respondit, si quam rem nobis fieri velimus etiam[16], veluti statuam vel vas aliquod seu vestem, ut nihil aliud quam pecuniam daremus, emptionem videri, nec posse ullam locationem esse, ubi corpus ipsum non detur ab eo cui id fieret: aliter atque si aream darem, ubi insulam[17] aedificares, quoniam tunc a me substantia proficiscitur.

21 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Labeo scripsit obscuritatem pacti nocere potius debere venditori qui id dixerit quam emptori, quia potuit re integra apertius dicere.

22 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Hanc legem venditionis 'si quid sacri vel religiosi 'est, eius venit nihil' supervacuam non esse, sed ad modica loca pertinere. ceterum si omne religiosum vel sacrum vel publicum venierit, nullam esse emptionem,

23 *Paulus libro quinto ad Sabinum* (et quod solverit eo nomine, emptor condicere potest)

24 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* in modicis autem ex empto esse actionem, quia non specialiter locus sacer vel religiosus venit, sed emptioni maioris partis accessit.

---

(1) emuntur F^2S (2) aut] ut F^2 (3) captus *dett.* (4) dissentiant F^2 (5) dissensimus] sedis sensibus F (6) emptionem plane S, emptione F (7) putat F (8) vel *del.* (9) *id est:* substantia (10) vel in] a *Hal.* (11) vendere *scr.* (12) *sic S cum B*, teneretur sex F^a, tenere me ex F^b (13) cum *ins.* (14) in demonstrandis domini iussu *scr.* (15) demontraverit F (16) nobis etiam fieri velimus *scr.* (17) insularem F

25 *Idem libro trigesimo quarto ad Sabinum* Si
ita distrahatur 'illa aut illa res', utram eliget vendi-
1 tor, haec erit empta. Qui vendidit necesse non
habet fundum emptoris facere, ut cogitur qui fun-
dum stipulanti spopondit.

26 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Si sciens emam ab eo cui bonis interdictum sit vel
cui tempus ad deliberandum de hereditate ita datum
sit, ut ei deminuendi potestas non sit, dominus non
ero: dissimiliter atque si a debitore sciens credito-
rem fraudari emero.

27 *Paulus libro octavo ad Sabinum*[1] Qui a quo-
libet rem emit, quam putat ipsius esse, bona fide
emit: at qui sine tutoris auctoritate a pupillo emit,
vel falso tutore auctore, quem scit tutorem non esse,
non videtur bona fide emere, ut et Sabinus scripsit[2].

28 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabi-
num* Rem alienam distrahere quem[3] posse nulla du-
bitatio est: nam emptio est et venditio: sed res emp-
tori auferri potest.

29 *Idem libro quadragensimo tertio ad Sabinum*
Quotiens servus venit, non cum peculio distrahitur:
et ideo sive non sit exceptum, sive exceptum sit, ne
cum peculio veneat, non cum peculio distractus vide-
tur. unde si qua res fuerit peculiaris a servo sub-
repta, condici potest videlicet quasi furtiva: hoc ita,
si res ad emptorem pervenit.

30 *Idem libro trigensimo secundo ad edictum* Sed
ad exhibendum agi posse nihilo minus et ex ven-
dito puto.

31 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabi-
num* Sed et si quid postea accessit peculio, redden-
dum est venditori, veluti partus et quod ex operis
vicarii perceptum est.

32 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad Sa-
binum* Qui tabernas argentarias vel ceteras quae in
solo publico sunt vendit, non solum, sed ius vendit,
cum istae tabernae publicae sunt, quarum usus ad
privatos pertinet.

33 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum*
Cum in lege venditionis ita sit scriptum: 'flumina
'stillicidia uti nunc sunt, ut ita sint'[4], nec additur,
quae flumina vel stillicidia, primum spectari[5] opor-
tet, quid acti sit: si non id[6] appareat, tunc id acci-
pitur quod venditori nocet: ambigua enim oratio est.

34 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* Si
in emptione fundi dictum sit accedere Stichum ser-
vum neque intellegatur, quis ex pluribus accesserit,
cum de alio emptor, de alio venditor senserit, nihilo
minus fundi venditionem valere constat: sed Labeo
ait eum Stichum deberi quem venditor intellexerit.
nec refert, quanti sit accessio, sive plus in ea sit
quam in ipsa re cui accedat an minus: plerasque
enim res aliquando propter accessiones emimus, sicuti
cum domus propter marmora et statuas et tabulas
1 pictas[7] ematur. Omnium rerum, quas quis ha-
bere vel possidere vel persequi potest, venditio recte
fit: quas vero natura vel gentium ius vel mores civi-
tatis commercio exuerunt[8], earum nulla venditio est.
2 Liberum hominem scientes emere non possumus.
sed nec talis emptio aut stipulatio[9] admittenda est:
'cum servus erit', quamvis dixerimus futuras res emi
posse: nec enim fas est eiusmodi casus exspectare.
3 Item si et emptor et venditor scit furtivum esse
quod venit, a neutra parte obligatio contrahitur: si
emptor solus scit, non obligabitur venditor nec tamen
ex vendito quicquam consequitur, nisi ultro quod
convenerit praestet: quod si venditor scit, emptor
ignoravit, utrinque obligatio contrahitur, et ita Pom-
4 ponius quoque scribit. Rei suae emptio tunc valet,
cum ab initio[10] agatur, ut possessionem emat, quam
forte venditor habuit, et[11] in iudicio possessionis po-
5 tior esset. Alia causa est degustandi, alia me-
tiendi: gustus enim ad hoc proficit, ut improbare
liceat, mensura vero non eo proficit, ut aut plus aut
minus veneat, sed ut appareat, quantum ematur.
6 Si emptio ita[12] facta fuerit: 'est mihi emptus
'Stichus aut Pamphilus', in potestate est venditoris,
quem velit dare, sicut in stipulationibus, sed uno
mortuo qui superest dandus est: et ideo prioris peri-
culum ad venditorem, posterioris ad emptorem respi-
cit. sed et si pariter decesserunt, pretium debebitur:
unus enim utique periculo emptoris vixit. idem di-
cendum est etiam, si emptoris fuit arbitrium quem
vellet habere, si modo hoc solum arbitrio eius com-
missum sit, ut quem voluisset emptum haberet, non
7 et illud, an emptum haberet. Tutor rem pupilli
emere non potest: idemque porrigendum est ad simi-
lia, id est ad curatores procuratores et qui negotia
aliena gerunt.

35 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale*
Quod saepe arrae nomine pro emptione datur, non
eo pertinet, quasi sine arra conventio nihil proficiat,
sed ut evidentius probari possit convenisse[13] de pre-
1 tio. Illud constat imperfectum esse negotium, cum
emere volenti sic venditor dicit: 'quanti velis, quanti
'aequum putaveris, quanti aestimaveris, habebis emp-
2 'tum'. Veneni mali quidam putant[14] non contrahi
emptionem, quia nec societas aut mandatum flagi-
tiosae rei ullas vires habet: quae sententia potest
sane vera videri de his quae nullo modo adiectione
alterius materiae usu nobis esse possunt: de his vero
quae mixta aliis materiis adeo nocendi naturam de-
ponunt, ut ex his antidoti et alia quaedam salubria
3 medicamenta conficiantur, aliud dici potest. Si
quis amico peregre eunti mandaverit, ut fugitivum
suum quaerat et si invenerit vendat, nec ipse contra
senatus consultum committit, quia non vendidit, ne-
que amicus eius, quia praesentem vendit: emptor
quoque, qui[15] praesentem emit, recte negotium gerere
4 intellegitur. Si res[16] vendita per furtum perierit,
prius animadvertendum erit, quid inter eos de custo-
dia rei convenerat: si nihil appareat convenisse, talis
custodia desideranda est a venditore[17], qualem bonus
pater familias suis rebus adhibet: quam si praesti-
terit et tamen rem perdidit, securus esse debet, ut
tamen scilicet vindicationem rei et condictionem ex-
hibeat emptori. unde videbimus in personam eius,
qui alienam rem vendiderit: cum is nullam vindica-
tionem aut condictionem habere possit, ob id ipsum
damnandus est, quia, si suam rem vendidisset, po-
5 tuisset eas actiones ad emptorem transferre. In
his quae pondere numero mensurave constant, veluti
frumento vino oleo argento, modo ea servantur quae
in ceteris, ut simul atque de pretio convenerit, videa-
tur perfecta venditio, modo ut, etiamsi de pretio con-
venerit, non tamen aliter videatur perfecta venditio,
quam si admensa adpensa adnumeratave sint. nam
si omne vinum vel oleum vel frumentum vel argen-
tum quantumcumque esset uno pretio venierit, idem
iuris est quod in ceteris rebus. quod si vinum ita
venierit, ut in singulas amphoras, item oleum, ut in
singulos metretas, item frumentum, ut in singulos
modios, item argentum, ut in singulas libras certum
pretium diceretur, quaeritur, quando videatur emptio
perfici. quod similiter scilicet quaeritur et de his
quae numero constant, si pro numero corporum pre-
tium fuerit statutum. Sabinus et Cassius tunc per-
fici emptionem existimant, cum adnumerata admensa
adpensave sint, quia venditio quasi sub hac condi-
cione videtur fieri, ut[18] in singulos metretas aut in
singulos modios quos quasve admensus eris, aut in
singulas libras quas adpenderis, aut in singula cor-
6 pora quae adnumeraveris. Ergo et si grex ve-

(1) = *Vat.* 1 (2) [Qui a muliere] sine tutoris auctori-
tate sciens rem mancipi emit vel falso tutore auctore quem
scit non esse, non videtur bona fide emisse: itaque et vete-
res putant et Sabinus et Cassius scribunt *Vat.* (3) quam
F (4) sunt *F* (5) exspectari *F* (6) id *del.*

(7) pactas *F* (8) exemerunt *Hal.* (9) emptio adstipu-
latio *F* (10) id *ins. S* (11) habuit et] habuit ita ut *scr.*
(12) emptiota *F* (13) convenisset *F* (14) putat *F*
(15) quia *scr.* (16) rs *F* (17) venditorem *F* (18) in
singulas amphoras contrahatur aut *ins.*

nierit, si quidem universaliter uno pretio, perfecta
videtur, postquam de pretio convenerit: si vero in
singula corpora certo pretio, eadem erunt, quae proxime
7 tractavimus. Sed et si ex doleario pars vini ve-
nierit, veluti metretae centum, verissimum est (quod
et constare videtur) antequam admetiatur, omne pe-
riculum ad venditorem pertinere: nec interest, unum
pretium omnium centum metretarum in semel dictum
8 sit an in singulos eos. Si quis in vendendo prae-
dio confinem celaverit, quem emptor si audisset, emp-
turus non esset, teneri venditorem.

36 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad edictum* Cum in venditione quis pretium rei ponit donationis causa non exacturus, non videtur vendere.

37 *Idem libro tertio disputationum* Si quis fundum iure hereditario sibi delatum ita vendidisset: 'erit tibi emptus tanti, quanti a testatore emptus est', mox inveniatur non emptus, sed donatus testatori, videtur quasi sine pretio facta venditio, ideoque similis erit sub condicione factae venditioni, quae nulla est, si condicio defecerit.

38 *Idem libro septimo disputationum* Si quis donationis causa minoris vendat, venditio valet: totiens enim dicimus in totum venditionem non valere, quotiens universa venditio donationis causa facta est: quotiens vero viliore pretio res donationis causa distrahitur, dubium non est venditionem valere. hoc inter ceteros: inter virum vero et uxorem donationis causa venditio facta pretio viliore nullius momenti est.

39 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* Si
debitor rem pigneratam a creditore redemerit, quasi
suae rei emptor actione ex vendito non tenetur et
1 omnia in integro sunt creditori. Verisimile est
eum, qui fructum olivae pendentis vendidisset et sti-
pulatus est decem pondo olei quod natum esset, pre-
tium constituisse ex eo quod natum esset usque ad
decem pondo olei: idcirco solis quinque collectis non
amplius emptor petere potest[1] quam quinque pondo
olei, quae collecta essent, a plerisque responsum est.

40 *Paulus libro quarto epitomarum Alfeni digestorum* Qui fundum vendebat[2], in lege ita dixerat,
ut emptor in diebus triginta proximis fundum metire-
tur et de modo renuntiaret, et si ante eam diem non
renuntiasset, ut venditoris fides soluta esset: emptor
intra diem mensurae quo minorem modum esse cre-
didit renuntiavit et pecuniam pro eo accepit: postea
eum fundum vendidit et cum ipse emptori suo ad-
metiretur, multo minorem modum agri quam puta-
verat invenit: quaerebat, an id quod minor is esset
consequi a suo venditore posset. respondit interesse,
quemadmodum lex diceretur: nam si ita dictum esset,
ut emptor diebus triginta proximis fundum metiatur
et domino renuntiet, quanto modus agri minor sit,
quo[3] post diem trigensimum renuntiasset, nihil ei pro-
futurum: sed si ita pactum esset, ut emptor in die-
bus proximis fundum metiatur et de modo agri re-
nuntiet, etsi[4] in diebus triginta renuntiasset mino-
rem modum agri esse, quamvis multis post annis
posse eum quo minor is modus agri fuisset repetere.
1 In lege fundi aquam accessuram dixit: quaere-
batur, an etiam iter aquae accessisset. respondit sibi
videri id actum esse, et ideo iter quoque venditorem
2 tradere oportere. Qui agrum vendebat, dixit fundi
iugera decem et octo esse, et quod eius admensum
erit, ad singula iugera certum pretium stipulatus
erat: viginti inventa sunt: pro viginti deberi pecu-
3 niam respondit. Fundi venditor frumenta manu
sata receperat: in eo fundo ex stipula seges erat
enata: quaesitum est, an pacto contineretur. respon-
dit maxime referre, quid est actum: ceterum secun-
dum verba non[5] esse actum[6], quod ex stipula nasce-
retur, non magis quam si quid[7] ex sacco saccarii
cecidisset aut ex eo quod avibus ex aere cecidisset
4 natum esset. Cum fundum quis vendiderat et
omnem fructum receperat, et arundinem caeduam et
5 silvam[8] in fructu esse respondit. Dolia, quae in
fundo domini essent, accessura dixit: etiam ea, quae
servus qui fundum coluerat emisset peculiaria, emp-
6 tori cessura respondit. Rota quoque, per quam
aqua traheretur, nihilo minus aedificii est quam si-
tula.

41 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Cum
ab eo, qui fundum alii obligatum habebat, quidam
sic emptum rogasset, ut esset is sibi emptus, si eum
liberasset, dummodo ante kalendas Iulias liberaret,
quaesitum est, an utiliter agere possit ex empto in
hoc, ut venditor eum liberaret. respondit: videamus,
quid inter ementem[9] et vendentem actum sit. nam
si id actum est, ut omni modo intra kalendas Iulias
venditor fundum liberaret, ex empto erit actio, ut
liberet, nec sub condicione emptio facta intellegetur,
veluti si hoc modo emptor interrogaverit: 'erit mihi
'fundus emptus ita, ut eum intra kalendas Iulias
'liberes', vel 'ita, ut eum intra kalendas a Titio redi-
'mas'. si vero sub condicione facta emptio est, non
1 poterit agi, ut condicio impleatur. Mensam ar-
gento coopertam mihi ignoranti pro solida vendidisti
imprudens: nulla est emptio pecuniaque eo nomine
data condicetur.

42 *Marcianus libro primo institutionum* Domini neque per se neque per procuratores suos possunt saltem criminosos servos vendere, ut cum bestiis pugnarent. et ita divi fratres rescripserunt.

43 *Florentinus libro octavo institutionum* Ea
quae commendandi causa in venditionibus dicuntur,
si palam appareant[10], venditorem non obligant, veluti
si dicat servum speciosum, domum bene aedificatam:
at si dixerit hominem litteratum vel artificem, prae-
1 stare debet: nam hoc ipso pluris vendit. Quae-
dam etiam pollicitationes venditorem non obligant,
si ita in promptu res sit, ut eam emptor non igno-
raverit, veluti si quis hominem luminibus effossis emat
et de sanitate stipuletur: nam de cetera parte cor-
poris potius[11] stipulatus videtur quam de eo, in quo
2 se ipse decipiebat. Dolum malum a se abesse
praestare venditor debet, qui non tantum in eo est,
qui fallendi causa obscure loquitur, sed etiam qui
insidiose obscure[12] dissimulat.

44 *Marcianus libro tertio regularum* Si duos quis servos emerit pariter uno pretio, quorum alter ante venditionem mortuus est, neque in vivo constat emptio.

45 *Idem libro quarto regularum* Labeo libro posteriorum scribit, si vestimenta interpola quis pro novis emerit, Trebatio placere ita emptori praestandum quod interest, si ignorans interpola emerit. quam sententiam et Pomponius probat, in qua et Iulianus est, qui ait, si quidem ignorabat venditor, ipsius rei nomine teneri, si sciebat, etiam damni quod ex eo contingit: quemadmodum si vas[13] aurichalcum pro auro vendidisset ignorans, tenetur, ut aurum quod vendidit praestet.

46 *Idem libro singulari de delatoribus* Non licet ex officio, quod administrat quis, emere quid vel per se vel per aliam personam: alioquin non tantum rem amittit, sed et in quadruplum convenitur secundum constitutionem Severi et Antonini: et hoc ad[14] procuratorem quoque Caesaris pertinet. sed hoc ita se habet, nisi specialiter quibusdam hoc concessum[15] est.

47 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Si aquae ductus debeatur praedio, et ius aquae transit ad emptorem, etiamsi nihil dictum sit, sicut et ipsae fistulae, per quas aqua ducitur,

48 *Paulus libro quinto ad Sabinum* licet extra aedes sint:

49 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum*

(1) emptor petere potest] eum petere posse *scr.* (2) vendebit *F* (3) quod *scr.* (4) etsi] si *scr.* (5) non *S*, *om. F* (6) actum] satum *scr.* (7) ex eo quod *Catharinaeus ins.* (8) et harundinem et silvam caeduam *Cuiacius* (9) ementum *F* (10) appareat *P*[a] (11) potuis *F* (12) obscure *del. Brencm.* (13) vas *del.* (14) an *F* (15) consensum *F*[1]

et quamquam ius aquae non sequatur, quod amissum est, attamen fistulae et canales dum sibi sequuntur[1], quasi pars aedium ad emptorem perveniunt. et ita Pomponius libro decimo putat.

50 *Idem libro undecimo ad edictum* Labeo scribit, si mihi bibliothecam ita vendideris, si decuriones Campani locum mihi vendidissent, in quo eam ponerem, et per me stet, quo minus id a Campanis impetrem, non esse dubitandum, quin praescriptis verbis agi possit. ego etiam ex vendito agi posse puto quasi impleta condicione, cum per emptorem stet, quo minus impleatur.

51 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Litora, quae fundo vendito coniuncta sunt, in modum non computantur, quia nullius sunt, sed iure gentium omnibus vacant: nec viae publicae aut loca religiosa vel sacra. itaque ut proficiant venditori, caveri solet, ut viae, item litora et loca publica in modum cedant.

52 *Idem libro quinquagensimo quarto ad edictum* Senatus censuit, ne quis domum villamve dirueret, quo plus sibi adquireretur[2] neve quis negotiandi causa eorum quid emeret[3] venderetve: poena in eum, qui adversus senatus consultum fecisset, constituta est, ut duplum eius quanti emisset in aerarium inferre cogeretur, in eum vero, qui vendidisset, ut irrita fieret venditio[4]. plane si mihi pretium solveris, cum tu duplum aerario debeas, repetes a me: quod a mea parte irrita facta est venditio. nec solum huic senatus consulto locus erit, si quis suam villam vel domum, sed et si alienam vendiderit.

53 *Gaius libro vicensimo octavo ad edictum provinciale*[5] Ut res emptoris fiat, nihil interest, utrum solutum sit pretium an eo nomine fideiussor datus sit. quod autem de fideiussore diximus, plenius acceptum est, qualibet ratione si venditori de pretio satisfactum est, veluti expromissore aut pignore dato, [6]proinde sit, ac si pretium solutum esset.

54 *Paulus libro primo ad edictum aedilium curulium* Res bona fide vendita propter minimam causam inempta fieri non debet.

55 *Idem libro secundo ad edictum aedilium curulium* Nuda et imaginaria venditio pro non facta est et ideo nec alienatio eius rei intellegitur.

56 *Idem libro quinquagensimo ad edictum* Si quis sub hoc pacto vendiderit ancillam, ne prostituatur et, si contra factum esset, uti liceret ei abducere, etsi per plures emptores mancipium cucurrerit[7], ei qui primo vendit[8] abducendi potestas fit.

57 *Paulus libro quinto ad Plautium* Domum emi, cum eam et ego et venditor combustam ignoraremus. Nerva Sabinus Cassius nihil venisse, quamvis area maneat, pecuniamque solutam condici posse aiunt. sed si pars domus maneret, Neratius ait hac[9] quaestione multum interesse, quanta pars domus incendio consumpta[10] permaneat, ut, si quidem amplior domus pars exusta est, non compellatur emptor perficere emptionem, sed etiam quod forte solutum ab eo est repetet: sin vero vel dimidia pars vel minor quam dimidia exusta fuerit, tunc coartandus est emptor venditionem adimplere aestimatione viri boni arbitratu habita, ut, quod ex pretio propter incendium decrescere fuerit inventum, ab huius praestatione
1 liberetur. Sin autem venditor quidem sciebat domum esse exustam, emptor autem ignorabat, nullam[11] venditionem stare, si tota domus ante venditionem exusta sit: si vero quantacumque pars aedificii remaneat, et stare venditionem et venditorem emptori
2 quod interest restituere. Simili quoque modo ex diverso tractari oportet, ubi emptor quidem sciebat, venditor autem ignorabat: et hic enim oportet et venditionem stare et omne pretium ab emptore venditori, si non depensum est, solvi vel si solutum sit,
3 non repeti. Quod si uterque sciebat et emptor et venditor domum esse exustam totam vel ex parte, nihil actum fuisse dolo inter utramque partem compensando et iudicio[12], quod ex bona fide descendit, dolo ex utraque parte veniente stare non concedente.

58 *Papinianus libro decimo quaestionum* Arboribus quoque vento deiectis vel absumptis igne dictum est emptionem fundi non videri esse contractam, si contemplatione illarum arborum, veluti oliveti, fundus comparabatur, sive sciente sive ignorante venditore: sive autem emptor sciebat vel ignorabat vel uterque eorum, haec optinent, quae in superioribus casibus pro aedibus dicta sunt.

59 *Celsus libro octavo digestorum* Cum venderes fundum, non dixisti 'ita ut optimus maximusque': verum est, quod Quinto Mucio[13] placebat, non liberum, sed qualis esset, fundum praestari oportere. idem et in urbanis praediis dicendum est.

60 *Marcellus libro sexto digestorum* Comprehensum erat lege venditionis dolia sexaginta emptori accessura: cum essent centum, in venditoris fore potestate responsum est quae vellet dare.

61 *Idem libro vicensimo digestorum* Existimo posse me id quod meum est sub condicione emere, quia forte speratur meum esse desinere.

62 *Modestinus libro quinto regularum* Qui officii causa in provincia agit vel militat, praedia comparare in eadem provincia non potest, praeterquam si
1 paterna eius a fisco distrahantur. Qui nesciens loca sacra vel religiosa vel publica pro privatis comparavit, licet emptio non teneat, ex empto tamen adversus venditorem experietur, ut consequatur quod
2 interfuit eius, ne deciperetur. Res in aversione empta, si non dolo venditoris factum sit, ad periculum emptoris pertinebit, etiamsi res adsignata non sit.

63 *Iavolenus libro septimo ex Cassio* Cum servo dominus rem vendere certae personae iusserit, si alii vendidisset[14], quam cui iussus erat, venditio non valet: idem iuris in libera persona est: cum perfici venditio non potuit in eius persona, cui dominus
1 venire eam noluit. Demonstratione fundi facta fines nominari supervacuum est: si nominentur, etiam ipsum venditorem nominare oportet, si forte alium agrum confinem possidet.

64 *Idem libro secundo epistularum* Fundus ille est mihi et Titio emptus: quaero, utrum in partem an in totum venditio consistat an nihil actum sit. respondi personam Titii supervacuo accipiendam puto ideoque totius fundi emptionem ad me pertinere.

65 *Idem libro undecimo epistularum* Convenit mihi tecum, ut certum numerum tegularum mihi dares certo pretio quod ut[15] faceres: utrum emptio sit an locatio? respondit, si ex meo fundo tegulas tibi factas ut darem convenit, emptionem puto esse, non conductionem: totiens enim conductio alicuius rei est, quotiens materia, in qua[16] aliquid praestatur, in eodem statu eiusdem manet: quotiens vero et immutatur et alienatur, emptio magis quam locatio intellegi debet.

66 *Pomponius libro trigensimo primo ad Quintum Mucium* In vendendo fundo quaedam etiam si non dicantur[17], praestanda sunt, veluti ne fundus evincatur aut usus fructus eius, quaedam ita demum, si dicta sint, veluti viam iter actum aquae ductum praestatu iri: idem et in servitutibus urbanorum prae-

(1) dum ibi relinquuntur *scr.* (2) adquiretur *F* (3) emerit *F* (4) Cum s. c., quod factum est Hosidio Geta et L. Vagellio cos. ..... auctore divo Claudio cautum esset, ne quis domum villamve dirueret qu[o plus] sibi adquireret (ut diruendo plus adquireret quam quanti emisset *SC. Hosidianum ipsum*) neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve, poenaque in emptorem qui adversus id s. c. fecisset constituta esset [haec ut] qui quid emisset duplum eius quanti emisset in aerarium inferre cogeretur et eius qui vendidisset inrita fieret venditio. *SC. Volusianum a. p. C.* 56 (*Orell. inscr.* 3115) (5) provinciales *F* (6) ut *ins. Hal.* (7) concurrerit *F*² (8) vendidit *S* (9) hanc *F* (10) sit, quanta *ins.* (11) nullo modo *scr.* (12) iudicium *S cum B* (13) titio *F* (14) vendendisset *F* (15) quod ut] quas tu *dett.* (16) *sic S*, quo *F* (17) non condicantur *F*¹

1 diorum. Si cum[1] servitus venditis praediis deberetur nec commemoraverit venditor, sed sciens esse reticuerit et ob id per ignorantiam rei emptor non utendo per statutum tempus eam servitutem amiserit, quidam recte putant venditorem teneri ex empto ob
2 dolum. Quintus Mucius scribit, [2] qui scripsit 'ruta 'caesa quaeque aedium fundive non sunt', bis idem scriptum: nam ruta caesa ea sunt quae neque aedium neque fundi sunt.

67 *Idem libro trigensimo nono ad Quintum Mucium* Alienatio cum fit, cum sua causa dominium ad alium transferimus, quae esset futura, si apud nos ea res mansisset, idque toto iure civili ita se habet, praeterquam si aliquid nominatim sit constitutum.

68 *Proculus libro sexto epistularum* Si, cum fundum venderes, in lege dixisses[3], quod mercedis nomine a conductore exegisses, id emptori accessurum esse, existimo te in exigendo non solum bonam fidem, sed etiam diligentiam praestare debere, id est non solum ut a te dolus malus absit, sed etiam ut
1 culpa. Fere aliqui[3*] solent haec verba adicere: 'dolus malus a venditore aberit', qui etiam si adiec-
2 tum non est, abesse debet. Nec videtur abesse, si per eum factum est aut fiet, quo minus fundum emptor possideat. erit ergo ex empto actio, non ut venditor vacuam possessionem tradat, cum multis modis accidere poterit, ne tradere possit, sed ut, si quid dolo malo fecit aut facit, dolus malus eius aestimaretur.

69 *Idem libro undecimo epistularum* Rutilia Polla[4] emit lacum Sabatenem Angularium et circa eum lacum pedes decem: quaero, numquid et[5] decem pedes, qui tunc accesserunt, sub aqua sint, quia lacus[6] crevit, an proximi pedes decem ab aqua Rutiliae Pollae iuris sint. Proculus respondit: ego existimo eatenus lacum[7], quem emit Rutilia Polla, venisse, quatenus tunc fuit, et circa eum decem pedes qui tunc fuerunt, nec ob eam rem, quod lacus postea crevit, latius eum possidere debet quam emit.

70 *Licinnius Rufinus libro octavo regularum* Liberi hominis emptionem contrahi posse plerique existimaverunt, si modo inter ignorantes id fiat. quod idem placet etiam, si venditor sciat, emptor autem ignoret. quod si emptor sciens liberum esse emerit, nulla emptio contrahitur.

71 *Papirius Iustus libro primo constitutionum* Imperatores Antoninus et Verus Augusti Sextio Vero in haec verba rescripserunt: 'quibus mensuris aut 'pretiis negotiatores vina compararent, in contrahen'tium potestate esse: neque enim quisquam cogitur 'vendere, si aut pretium aut mensura displiceat, prae'sertim si nihil contra consuetudinem regionis fiat'.

72 *Papinianus libro decimo quaestionum* Pacta conventa, quae postea facta detrahunt aliquid emptioni, contineri contractui videntur: quae vero adiciunt, credimus[8] non inesse. quod locum habet in his, quae adminicula sunt emptionis, veluti ne cautio duplae praestetur aut ut cum fideiussore cautio duplae praestetur. sed quo casu agente emptore non valet pactum, idem vires habebit iure exceptionis agente venditore. an idem dici possit aucto postea vel deminuto pretio, non immerito quaesitum est, quoniam emptionis substantia constitit ex pretio. *Paulus notat:* si omnibus[9] integris manentibus de augendo vel deminuendo pretio rursum convenit, recessum a priore contractu et nova emptio interces-
1 sisse videtur. *Papinianus:* Lege venditionis illa facta 'si quid sacri aut religiosi aut publici est, eius 'nihil venit', si res non in usu publico, sed in patrimonio fisci erit, venditio eius valebit, nec venditori proderit exceptio, quae non habuit locum.

73 *Idem libro tertio responsorum*[10] Aede sacra terrae motu diruta locus aedificii non est profanus
1 et ideo venire[11] non potest. Intra maceriam sepulchrorum hortis vel ceteris culturis loca pura servata, si nihil venditor nominatim excepit, ad emptorem pertinent.

74 *Idem libro primo definitionum* Clavibus traditis ita mercium in horreis conditarum possessio tradita videtur, si claves apud horrea traditae sint: quo facto confestim emptor dominium et possessionem adipiscitur, etsi non aperuerit horrea: quod si venditoris merces non fuerunt, usucapio confestim inchoabitur.

75 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Qui fundum vendidit, ut eum certa mercede conductum ipse habeat vel, si[12] vendat, non alii, sed sibi distrahat vel simile aliquid paciscatur: ad complendum id, quod pepigerunt, ex vendito agere poterit.

76 *Paulus libro sexto responsorum* Dolia in horreis defossa si non sint nominatim in venditione ex-
1 cepta, horreorum venditioni cessisse videri. Eum, qui in locum emptoris successit, isdem defensionibus uti posse, quibus venditor eius[13] uti potuisset, sed et longae possessionis praescriptione, si utriusque possessio impleat tempora constitutionibus statuta.

77 *Iavolenus libro quarto ex posterioribus Labeonis* In lege fundi vendundi lapidicinae[14] in eo fundo ubique essent exceptae erant, et post multum temporis in eo fundo repertae erant lapidicinae. eas quoque venditoris esse Tubero respondit: Labeo referre quid actum sit: si non appareat, non videri eas lapidicinas esse exceptas: neminem enim nec vendere nec excipere quod non sit, et lapidicinas nullas esse, nisi quae apparent et caedantur: aliter interpretantibus totum fundum lapidicinarum fore, si forte toto eo sub terra esset lapis. hoc probo.

78 *Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Fistulas emptori accessuras in lege dictum erat: quaerebatur, an castellum, ex quo fistulis aqua duceretur, accederet. respondi apparere id actum esse, ut id quoque accederet, licet scriptura
1 non continetur. Fundum ab eo emisti, cuius filii postea tutelam administras, nec vacuam[15] accepisti possessionem. dixi tradere te tibi possessionem hoc modo posse, ut pupillus et familia eius decedat de
2 fundo, tunc demum tu ingrediaris possessionem. Qui fundum ea lege emerat, ut soluta pecunia traderetur ei possessio, duobus heredibus relictis decessit. si unus omnem pecuniam solverit, partem familiae herciscundae iudicio servabit: nec, si partem solvat, ex empto cum venditore aget, quoniam ita contrac-
3 tum aes alienum dividi non potuit. Frumenta quae in herbis erant cum vendidisses, dixisti te, si quid vi aut tempestate factum esset, praestaturum: ea frumenta nives corruperunt: si immoderatae fuerunt et contra consuetudinem tempestatis[16], agi tecum ex empto poterit.

79 *Iavolenus libro quinto ex posterioribus Labeonis* Fundi partem dimidiam ea lege vendidisti, ut emptor alteram[17] partem, quam retinebas, annis decem certa pecunia in annos singulos conductam habeat. Labeo et Trebatius negant posse ex vendito agi, ut id quod convenerit fiat. ego contra puto, si modo[18] ideo vilius fundum vendidisti, ut haec tibi conductio praestaretur: nam hoc ipsum pretium fundi videretur[19], quod eo pacto[20] venditus fuerat: eoque iure utimur.

80 *Labeo libro quinto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Cum manu sata in venditione fundi excipiuntur, non quae in perpetuo sata sunt excipi viderentur[21], sed[22] quae singulis annis seri solent, ita ut fructus eorum tollatur: nam aliter interpretantibus vites et arbores omnes exceptae videbuntur.
1 Huius rei emptionem posse fieri dixi: 'quae ex 'meis aedibus in tuas aedes proiecta sunt, ut ea mihi

(1) cum] qua *scr.* (2) si *ins.* (3) sixisses *F* (3*) aliqui] nequiquam *scr.* (4) pall *F* (5) num quia ii *scr.* (6) locus *F* (7) locum *F* (8) hoc *ins.* *F*[1] (9) ominus *F* (10) *pr.* = *Vat.* 5 (11) veniri *Vat.* (12) fundo *ins.* *F*[1] (13) evus *vel* ei *F* (14) ladicinae *F* (15) nequaquam *F* (16) tempestates *Salmasius* (17) alteri *F* (18) mo *F* (19) videtur *Hal.* (20) paco *F* (21) videntur *Hal.* (22) sed *om.* *F*

2 'ita habere liceat', deque ea re ex empto agi. Silva caedua in quinquennium venierat: quaerebatur, cum glans decidisset, utrius esset. scio Servium respondisse, primum sequendum esse quod appareret actum esse: quod si in obscuro esset, quaecumque glans ex his arboribus quae caesae non essent cecidisset, venditoris esse[1], eam autem, quae in arboribus fuisset
3 eo tempore cum haec[2] caederentur, emptoris. Nemo potest videri eam rem vendidisse, de cuius dominio id agitur, ne ad emptorem transeat, sed hoc aut locatio est aut aliud[3] genus contractus.

81 *Scaevola libro septimo digestorum* Titius cum mutuos acciperet tot aureos sub usuris, dedit pignori sive hypothecae praedia et fideiussorem Lucium, cui promisit intra triennium proximum se eum liberaturum: quod si id non fecerit die supra scripta et solverit debitum fideiussor creditori, iussit praedia empta esse[4], quae creditoribus obligaverat. quaero, cum non[5] sit liberatus Lucius fideiussor a Titio, an, si solverit creditori, empta haberet supra scripta praedia. respondit, si non ut in causam obligationis, sed ut empta habeat, sub condicione emptio facta est et
1 contractam esse obligationem. Lucius Titius promisit de fundo suo centum milia modiorum frumenti annua praestare praediis Gaii Seii: postea Lucius Titius vendidit fundum additis verbis his: 'quo iure 'quaque condicione ea praedia Lucii Titii hodie sunt, 'ita veneunt itaque habebuntur': quaero, an emptor Gaio Seio ad praestationem frumenti sit obnoxius. respondit emptorem Gaio Seio secundum ea quae proponerentur obligatum non esse.

II[6].

DE IN DIEM ADDICTIONE.

1 *Paulus libro quinto ad Sabinum* In diem addictio ita fit: 'ille fundus centum esto tibi emptus, 'nisi si quis intra kalendas Ianuarias proximas me'liorem condicionem fecerit, quo res a domino abeat.'

2 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Quotiens fundus in diem addicitur, utrum pura emptio est, sed sub condicione resolvitur, an vero condicionalis sit magis emptio, quaestionis est. et mihi videtur verius interesse, quid actum sit: nam si quidem hoc actum est, ut meliore allata condicione[7] discedatur, erit pura emptio, quae sub condicione resolvitur: sin autem hoc actum est, ut perficiatur emptio, nisi melior condicio offeratur, erit emptio condicio-
1 nalis. Ubi igitur secundum quod distinximus pura venditio est, Iulianus scribit hunc, cui res in diem addicta est, et usucapere posse et fructus et accessiones lucrari et periculum ad eum pertinere, si res interierit,

3 *Paulus libro quinto ad Sabinum* quoniam post interitum rei iam nec adferri possit melior condicio.

4 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Ubi autem condicionalis venditio est, negat Pomponius usucapere eum posse nec fructus ad eum per-
1 tinere. Idem Iulianus libro quinto decimo quaerit, si res in diem addicta interciderit vel ancilla decesserit, an partus vel fructus eius nomine adiectio admitti possit. et negat admittendam adiectionem, quia alterius rei quam eius quae distracta est non
2 solet adiectio admitti. Idem Iulianus eodem libro scribit, si ex duobus servis viginti venditis et in diem addictis alter decesserit, deinde unius nomine qui superest emptor extiterit, qui supra viginti promitteret, an discedatur a priore contractu? et ait dissimilem esse hanc speciem partus specie et ideo hic discedi a priore emptione et ad secundam perveniri[8].
3 Sed et Marcellus libro quinto digestorum scribit pure vendito et in diem addicto fundo si melior condicio allata sit, rem pignori esse desinere, si emptor eum fundum pignori dedisset: ex quo colligitur, quod emptor medio tempore dominus est[9]: alioquin nec
4 pignus teneret. Idem Iulianus libro octagensimo[10] octavo digestorum scripsit eum, qui emit fundum in diem, interdicto quod vi aut clam uti posse: nam hoc interdictum ei competit, cuius interest opus non esse factum. fundo autem, inquit, in diem addicto et commodum et incommodum omne ad emptorem pertinet, antequam venditio transferatur, et ideo, si quid tunc vi aut clam factum est, quamvis melior condicio allata fuerit, ipse utile interdictum habebit: sed eam actionem sicut fructus, inquit, quos percepit
5 venditi iudicio praestaturum. Cum igitur tunc recedatur ab emptione (ubi pure contrahitur) vel tunc non impleatur (ubi sub condicione fit) cum melior condicio sit allata: si falsus emptor subiectus sit, eleganter scribit Sabinus priori rem esse emptam, quia non videtur melior condicio allata esse non existente vero emptore. sed et si existat alius emptor, meliorem tamen condicionem non adferat, aeque dicendum erit perinde haberi, ac si non existeret.
6 Melior autem condicio adferri videtur, si pretio sit additum. sed et si nihil pretio addatur, solutio tamen offeratur facilior pretii vel maturior, melior condicio adferri videtur. praeterea si locus opportunior solvendo pretio dicatur, aeque melior condicio allata videtur: et ita Pomponius libro nono ex Sabino scribit. idem ait, et si persona idoneor accedat ad emptionem, aeque videri meliorem condicionem allatam[11]. proinde si quis accedat eiusdem pretii emptor, sed qui levioribus emat condicionibus vel qui satisdationem nullam exigat, melior condicio allata videbitur. ergo idem erit probandum et si viliore[12] pretio emere sit paratus, ea tamen remittat, quae venditori gravia erant in priore emptione.

5 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Quidquid enim ad utilitatem venditoris pertinet, pro meliore condicione haberi debet.

6 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Item quod dictum est fructus interea captos emptorem priorem sequi, totiens verum est, quotiens nullus emptor existit, qui meliorem condicionem adferat, vel falsus exsistit: sin[13] vero exstitit emptor posterior, fructus refundere priorem debere constat, sed venditori. et ita Iulianus libro quadragensimo[14] oc-
1 tavo digestorum scripsit. Si quis extiterit, qui meliorem condicionem adferat, deinde prior emptor adversus eum licitatus sit et penes eum emptio[15] remanserit, dubitari poterit, utrum fructus ipse habeat, quasi nulla meliore condicione allata, an vero venditoris sint, licet eadem sit persona, quae meliorem condicionem attulit. quod ratio facere videtur: intererit tamen quid acti sit: et ita Pomponius scribit

7 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Licet autem venditori meliore allata condicione addicere posteriori, nisi prior paratus sit plus adicere[16].

8 *Idem libro trigensimo tertio ad edictum* Necesse autem habebit venditor meliore condicione allata priorem emptorem certiorem facere, ut, si quid alius adicit[17], ipse quoque adicere possit.

9 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Sabinus scribit licere venditori meliorem condicionem oblatam abicere sequique primam quasi meliorem, et ita utimur. quid tamen, si hoc erat nominatim actum, ut liceret resilire emptori meliore condicione allata? dicendum erit dissolutam priorem emptionem, etiamsi venditor sequentem non admittat.

10 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Sed si proponatur a creditore pignus in diem addictum, non potest videri bona fide negotium agi, nisi adiectio recipiatur. quid ergo est, si inops emptor et impediendae tantummodo venditionis causa intervenit? potest creditor sine periculo priori emptori addicere.

(1) esset *F* (2) hae *dett.* (3) alius *F* (4) ei *ins. Best* (5) non *S cum B, om. F* (6) *Sab.* 1...18; *Ed.* 19; *Pap.* 20. — *Bas.* 19 2 (7) ab emptione *ins. S* (8) secunda pervenire *F* (9) esst F^{ae}, esset F^{em} (10) quadragensimo F^2 (11) esse *ins.* F^2 (12) viliori *F* (13) sim *F* (14) octagensimo *scr.* (15) empto *F* (16) addicere *F* (17) addicit *F*

11 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Quod autem Sabinus scribit fundum in diem addici non posse rursus, qui semel fuerat in diem addictus, ratione eiusmodi defendit, quia prioris, inquit, emptoris statim fit, scilicet quasi non videatur melior condicio allata, si non secure secundo emptori fundus addicitur, sed alia licitatio prospicitur. sed Iulianus libro quinto decimo digestorum scripsit interesse multum, quid inter contrahentes actum sit, nec impedire quicquam vel hoc agi, ut saepius fundus collocetur, dum vel prima vel secunda vel tertia
1 adiectione res a venditore discedat. Item quod Sabinus ait, si tribus vendentibus duo posteriori addixerint, unus non admiserit adiectionem, huius partem priori, duorum posteriori emptam, ita demum verum est, si variis pretiis partes suas distraxerunt,

12 *Pomponius libro nono ad Sabinum* etsi dispares partes vendentium fuerint [1].

13 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Quod si uno pretio vendiderint, dicendum est totam priori emptam manere, quemadmodum si quis mihi totum fundum ad diem addixisset, postea vero pretio adiecto dimidium alii addixerit. Celsus quoque libro octavo digestorum refert Mucium Brutum Labeonem quod Sabinum existimare [2]: ipse quoque Celsus idem probat et adicit mirari se a nemine animadversum, quod si prior emptor ita contraxit, ut nisi totum, fundum emptum nollet habere, non habere eum eam partem emptam, quam unus ex sociis posteriori emp-
1 tori addicere noluit. Verum est autem vel unum ex venditoribus posse meliorem adferre condicionem: emere enim cum tota re etiam nostram partem possumus.

14 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Si venditor simulaverit meliorem allatam condicionem, cum minoris vel etiam tantidem alii venderet, utrique emptori
1 in solidum erit obligatus. Sed si emptor alium non idoneum subiecit eique fundus addictus est, non video, inquit, quemadmodum priori sit emptus, cum alia venditio et vera postea subsecuta sit. sed verum est venditorem deceptum ex vendito actionem habere cum priore emptore, quanti sua intersit id non esse factum, per quam actionem et fructus, quos prior emptor perceperit [3] et quo deterior res culpa vel dolo malo eius facta sit, recipiet venditor. et ita
2 Labeoni et Nervae placet. Sed si neuter subiecit emptorem, maiore autem pretio addictum est praedium ei qui solvendo non est, abitum est a priore emptione, quia ea melior intellegitur quam venditor
3 comprobavit, cui licuit non addicere. Sed et si pupillus postea sine tutoris auctoritate pluris emerit, consentiente venditore abibitur a priore emptione. idem et de servo alieno: aliter atque si servo suo vel filio, quem in potestate habet, vel domino rei per errorem id addixerit, quia non est emptio his casibus. quod si alieno servo, quem putaverit liberum esse, addixerit, contra se habebit et erit hic similis
4 egenti. Emptorem, qui meliorem condicionem attulerit, praeter corpus nihil sequitur quod venierit.
5 Non tamen ideo, si tantundem pretium alius det, hoc ipso, quod fructus eum non sequantur, qui secuturi essent priorem emptorem, melior condicio videtur allata, quia non id agitur inter emptorem et venditorem.

15 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si praedio in diem addicto ante diem venditor mortuus sit, sive post diem heres ei exsistat sive omnino non exsistat, priori praedium emptum est, quia melior condicio allata, quae domino placeat, intellegi non potest, cum is qui vendat non exsistat: quod si intra diem adiectionis [4] heres existat, melior condicio ei
1 adferri potest. Si fundus in diem addictus fuerit [5] pluris, ut quaedam ei accedant, quae non accesserint priori emptori, si non minoris sint hae res, quam quo pluris postea fundus venierit, prior venditio valet, quasi melior condicio allata non sit: si minoris sint [6]. idemque aestimandum est, si dies longior pretii solvendi data fuerit, ut quaeratur, quantum ex usura eius temporis capi potuerit [7].

16 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad edictum* Imperator Severus rescripsit: 'Sicut fructus in diem 'addictae domus, cum melior condicio fuerit allata, 'venditori restitui necesse est, ita rursus quae prior 'emptor medio tempore necessario probaverit erogata, 'de reditu retineri vel, si non sufficiat, solvi aequum 'est'. et credo sensisse principem de empti venditi actione.

17 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* Cum duo servi duobus separatim denis in diem addicti sint et exstiterit qui pro utroque triginta det, refert, unius pretio decem an singulorum quina adiciat: secundum superiorem adiectionem is servus inemptus [8] erit, cuius pretio adiectio facta fuerit, secundum posteriorem adiectionem uterque ad posteriorem emptorem pertinebit: quod si incertum sit, ad utrius pretium addiderit, a priore emptione non videtur esse discessum.

18 *Africanus libro tertio quaestionum* Cum in diem duobus sociis fundus sit addictus, uno ex his pretium adiciente etiam pro ipsius parte a priore venditione discedi rectius existimatur.

19 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Fundo in diem addicto si postea pretium adiectum est et venditor alio fundo applicito eum ipsum fundi posteriori emptori addixit et id sine dolo malo fecit, priori emptori obligatus non erit: nam quamvis non id tantum, quod in diem addictum erat, sed aliud quoque cum eo venierit, tamen, si venditor dolo caret, prioris emptoris causa absoluta est: id enim solum intuendum est, an priori [9] venditori bona fide facta sit adiectio.

20 *Papinianus libro tertio responsorum* Prior emptor post meliorem condicionem oblatam ob pecuniam in exordio venditori de pretio solutam contra secundum emptorem citra delegationem iure stipulationis interpositam agere non potest.

III [10].

DE LEGE COMMISSORIA.

1 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Si fundus commissoria lege venierit, magis est, ut sub condicione resolvi emptio quam sub condicione contrahi videatur.

2 *Pomponius libro trigensimo quinto ad Sabinum* Cum venditor fundi in lege ita caverit: 'si ad diem 'pecunia soluta non sit, ut fundus inemptus sit', ita accipitur inemptus esse fundus, si venditor inemptum eum esse velit, quia id venditoris causa caveretur: nam si aliter acciperetur, exusta villa in potestate emptoris futurum, ut non dando [11] pecuniam inemptum faceret fundum, qui eius periculo fuisset.

3 *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Nam legem commissoriam, quae in venditionibus adicitur, si volet venditor exercebit, non etiam invitus.

4 *Idem libro trigensimo secundo ad edictum* Si fundus lege commissoria venierit, hoc est ut, nisi intra certum diem pretium sit exsolutum, inemptus fieret, videamus, quemadmodum venditor agat tam de fundo quam de his, quae ex fundo percepta sint, itemque si deterior fundus effectus sit facto emptoris. et quidem finita est emptio: sed iam decisa quaestio est ex vendito actionem competere, ut rescriptis imperatoris Antonini et divi Severi declara-
1 tur. Sed quod ait Neratius habet rationem, ut interdum fructus emptor lucretur, cum pretium quod

(1) *l.* 12 *collocari debuit post l.* 13 *verb.* quod si uno pretio vendiderint (2) existimaret *F* (3) percepit *F*[1] (4) addictionis *Hal.* (5) fuerit] venierit *scr.* (6) non valet *ins.* (7) poterit *F*[2]*S* (8) servus sinemptus *F* (9) priori *del.* (10) *Sab.* 1...5; *Pap.* 6. 7; *App.* 8. — *Bas.* 19, 3 (11) *sic S*, dandam *F*

numeravit perdidit[1]: igitur sententia Neratii tunc
habet locum, quae est humana, quando emptor ali-
2 quam partem pretii dedit. Eleganter Papinianus
libro tertio responsorum scribit statim atque com-
missa lex est statuere venditorem debere, utrum com-
missoriam velit exercere an potius pretium petere,
nec posse, si commissoriam elegit, postea variare[2].
3 In commissoriam etiam hoc solet convenire, ut,
si venditor eundem fundum venderet, quanto minoris
vendiderit, id a priore emptore exigat: erit itaque
4 adversus eum ex vendito actio. Marcellus libro
vicensimo dubitat, commissoria utrum tunc locum
habet, si interpellatus non solvat, an vero si non
optulerit. et magis arbitror offerre eum debere, si
vult se legis commissoriae potestate solvere: quod si
non habet cui offerat, posse esse securum.

5 *Neratius libro quinto membranarum* Lege fundo
vendito dicta, ut, si intra certum tempus pretium so-
lutum non sit, res inempta sit, de fructibus, quos
interim emptor percepisset, hoc agi intellegendum est,
ut emptor interim eos sibi suo quoque[3] iure perci-
peret: sed si fundus revenisset, Aristo existimabat
venditori de his iudicium in emptorem dandum esse,
quia nihil penes eum residere oporteret ex re, in qua
fidem fefellisset.

6 *Scaevola libro secundo responsorum* De lege
commissoria interrogatus ita respondit, si per emp-
torem factum sit, quo minus legi pareretur, et ea
lege uti venditor velit, fundos inemptos fore et id,
quod arrae vel alio nomine datum esset, apud ven-
1 ditorem remansurum. Idem respondit, si ex lege
inempti sint fundi, nec id, quod accessurum dictum
2 est, emptori deberi. Post diem lege commissoria
comprehensum venditor partem reliquae pecuniae ac-
cepit. respondit, si post statutum diem reliquae pe-
cuniae venditor[4] legem dictam non exercuisset et
partem reliqui debiti accepisset, videri recessum a
commissoria.

7 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum*
Post diem commissoriae legi praestitutum si venditor
pretium petat, legi commissoriae renuntiatum vide-
tur, nec variare et ad hanc[5] redire potest.

8 *Scaevola libro septimo digestorum* Mulier fun-
dos Gaio Seio vendidit et acceptis arrae nomine cer-
tis pecuniis statuta sunt tempora solutioni reliquae
pecuniae: quibus si non paruisset emptor, pactus
est, ut arram perderet et inemptae villae essent. die
statuto emptor testatus est se pecuniam omnem reli-
quam paratum fuisse exsolvere (et sacculum cum pe-
cunia signatorum signis obsignavit), defuisse autem
venditricem, posteriore autem die nomine fisci testato
conventum emptorem[6], ne ante mulieri pecuniam ex-
solveret quam fisco satisfaceret. quaesitum est, an
fundi non sint in ea causa, ut a venditrice vindicari
debeant ex conventione venditoris[7]. respondit secun-
dum ea quae proponerentur non commisisse in legem
venditionis emptorem.

IIII[8].

DE HEREDITATE VEL ACTIONE VENDITA.

1 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si heredi-
tas venierit eius, qui vivit aut nullus sit, nihil esse
acti, quia in rerum natura non sit quod venierit.

2 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad Sabi-
num* Venditor hereditatis satisdare de evictione non
debet, cum id inter ementem et vendentem agatur,
ut neque amplius neque minus iuris emptor habeat
quam apud heredem futurum esset: plane de facto
1 suo venditor satisdare cogendus est. In heredi-
tate vendita utrum ea quantitas spectatur, quae fuit
mortis tempore, an ea, quae fuit cum aditur heredi-
tas, an ea quae fuit cum hereditas venumdatur, vi-
dendum erit. et verius est hoc esse servandum quod
actum est: plerumque autem hoc agi videtur, ut quod
ex hereditate pervenit in id tempus quo venditio fit,
2 id videatur venisse[9]. Illud potest quaeri, si etiam
impuberi sit substitutus is qui vendidit hereditatem
testatoris, an etiam id, quod ex impuberis hereditate
ad eum qui vendidit hereditatem pervenit, ex empto
actioni locum faciat. et magis est, ne veniat, quia
alia hereditas est: licet enim unum testamentum sit,
alia tamen atque alia hereditas est. plane si hoc ac-
tum sit, dicendum erit etiam impuberis hereditatem
in venditionem venire, maxime si iam delata impu-
3 beris hereditate venierit hereditas. Pervenisse ad
venditorem hereditatis quomodo videatur, quaeritur.
et ego puto, antequam quidem corpora rerum here-
ditariarum nactus venditor fuerit, hactenus videri ad
eum pervenisse, quatenus mandare potest earum re-
rum persecutionem actionesque tribuere: enimvero
ubi corpora nactus est vel debita exegit, plenius ad
eum videri pervenisse. sed et si rerum venditarum
ante hereditatem venditam pretia fuerit consecutus,
palam est ad eum pretia rerum pervenisse. illud te-
nendum est cum effectu videri pervenisse, non prima
ratione: idcirco quod legatorum nomine quis prae-
stitit, non videtur ad eum pervenisse: sed et si quid
aeris alieni est vel cuius alterius oneris hereditarii,
pervenisse merito negabitur. sed et rerum ante ven-
ditionem donatarum pretia praestari aequitatis ratio
4 exigit. Non tantum autem quod ad venditorem
hereditatis pervenit, sed et quod ad heredem eius ex
hereditate pervenit, emptori restituendum est: et non
solum quod iam pervenit, sed et quod quandoque
5 pervenerit, restituendum est. Sed et si quid dolo
malo eorum factum est, quo minus ad eos perveniat,
et hoc emptori praestandum est: fecisse autem dolo
malo quo minus perveniat videtur, sive alienavit ali-
quid, vel etiam accepto quem liberavit, vel id egit
dolo malo, ne de hereditate adquireretur[10] vel ne
possessionem adipisceretur quam posset adipisci. sed
et si non dolo malo, sed lata culpa admiserit aliquid,
utique tenebitur: deperdita autem et deminuta sine
6 dolo malo venditoris non praestabuntur. Illud
quaesitum est, an venditor hereditatis ob debitum a
filio suo qui in potestate eius esset servove ei, cuius
hereditatem vendidisset, praestare debeat emptori. et
visum est, quidquid dumtaxat de peculio filii servive
aut in suam rem versum inveniatur, praestare eum
7 debere. Solet quaeri, an et, si quid lucri occa-
sione hereditatis venditor senserit, emptori restituere
id debeat. et est apud Iulianum haec quaestio trac-
tata libro sexto digestorum et ait, quod non debitum
exegerit, retinere heredem et quod non debitum sol-
verit, non reputare: nam hoc servari, ut heres emp-
tori non praestet quod non debitum exegerit, neque
ab eo consequatur quod non debitum praestiterit. si
autem condemnatus praestiterit, hoc solum heredi
sufficit esse eum condemnatum sine dolo malo suo,
etiamsi maxime creditor non fuerit is cui condem-
8 natus est heres: quae sententia mihi placet. Non
solum autem hereditarias actiones, sed etiam eas
obligationes quas ipse heres constituit dicendum erit
praestari emptori debere: itaque et si fideiussorem
acceperit ab hereditario debitore, ipsam[11] actionem
quam habet heres praestare emptori debebit: sed et
si novaverit vel in iudicium deduxerit actionem, prae-
stare debebit hanc ipsam actionem quam nactus est.
9 Sicuti lucrum omne[12] ad emptorem hereditatis
respicit, ita damnum quoque debet ad eundem respi-
10 cere. Denique si rem hereditariam heres vendi-
derit ac per hoc fuerit condemnatus, non habet con-
tra emptorem actionem, quia non ideo condemnatur

(1) perdit *scr.* (2) Pap. l. III resp. Qui die transacto legem commissoriam exercere noluit [voluit *proposuit Hollweg*], postea variare non potest *Vat.* 4 (3) quosque *scr.* (4) venditore *F* (5) hac *F* (6) emptorum *F* (7) venditionis *scr.*

(8) *Sab.* 1...5. 9. 11. 12. 14...20; *Ed.* 7. 8. 10. 13; *Pap.* 6. 21...23; *App.* 24. 25. — *Bas.* 19, 4. — *Cf. Cod.* 4, 39 (9) venisset *F* (10) adquireret *scr.* (11) hanc *ins.* F^2 (12) omnem *F*

quod heres esset[1], sed quod vendiderit. sed si pre-
tium rei distractae emptori hereditatis dedit, videa-
mus, an locus sit ex vendito actioni: et putem esse.
11 Sive ipse venditor dederit aliquid pro hereditate
sive procurator eius sive alius quis pro eo, dum ne-
gotium eius gerit, locus erit ex vendito actioni, dum-
modo aliquid absit venditori hereditatis: ceterum si
nihil absit venditori, consequens erit dicere non com-
12 petere ei actionem. Apud Iulianum scriptum est,
si venditor hereditatis exceperit servum sine peculio
et eius nomine cum eo fuerit actum de peculio et in
rem verso, id dumtaxat eum consequi, quod praesti-
terit eius peculii nomine quod emptorem sequi de-
beat, aut quod in rem defuncti versum est: his enim
casibus aes alienum emptoris solvit, ex ceteris causis
13 suo nomine condemnetur[2]. Quid ergo si ser-
vum cum peculio exceperit venditor hereditatis con-
ventusque de peculio praestitit? Marcellus libro sexto
digestorum non repetere[3] eum scripsit, si modo hoc
actum est, ut, quod superfuisset ex peculio, hoc ha-
beret: at si contra actum est, recte repetere eum
posse ait: si vero nihil expressim inter eos convenit,
sed tantummodo peculii mentio facta est, cessare ex
14 vendito actionem constat. Si venditor heredita-
tis aedes sibi exceperit, quarum nomine damni infecti
promissum fuerat, interest quid acti sit: nam si ita
excepit, ut damni quoque infecti stipulationis onus
sustineret, nihil ab emptore consequeretur: si vero
id actum erit, ut emptor hoc aes alienum exsolveret,
ad illum onus stipulationis pertinebit: si non appare-
bit quid acti sit, verisimile erit id actum, ut eius
quidem damni nomine, quod ante venditionem datum
fuerit, onus ad emptorem, alterius temporis ad here-
15 dem pertineat. Si Titius Maevi hereditatem Seio
vendiderit et a Seio heres institutus eam hereditatem
Attio[4] vendiderit, an ex priore venditione hereditatis
cum Attio agi possit? et ait Iulianus: quod venditor
hereditatis petere a quolibet extraneo herede potuis-
set, id ab hereditatis emptore consequatur: et certe
si Seio alius heres exstitisset, quidquid venditor Mae-
vianae hereditatis nomine praestitisset, id ex vendito
actione consequi ab eo potuisset: nam et si duplam
hominis a Seio stipulatus fuissem et ei heres exsti-
tissem eamque hereditatem Titio vendidissem, evicto
16 homine rem a Titio servarem[5]. Si quid publici
vectigalis nomine praestiterit venditor hereditatis, con-
sequens erit dicere agnoscere emptorem et[6] hoc de-
bere: namque hereditaria onera etiam haec sunt. et
si forte tributorum nomine aliquid dependat, idem
17 erit dicendum. Quod si funere facto heres ven-
didisset hereditatem, an impensam funeris ab emp-
tore consequatur? et ait Labeo emptorem impensam
funeris praestare debere, quia et ea, inquit, impensa
hereditaria esset[7]: cuius sententiam et Iavolenus pu-
18 tat veram et ego arbitror. Cum quis debitori
suo heres exstitit, confusione creditor esse desinit:
sed si vendidit hereditatem, aequissimum videtur emp-
torem hereditatis vicem heredis optinere et idcirco
teneri venditori hereditatis, sive cum moritur testator
debuit (quamvis post mortem debere desiit adita a
venditore hereditate) sive quid in diem debeatur sive
sub condicione et postea condicio exstitisset, ita ta-
men, si eius debiti adversus heredem actio esse po-
terat, ne forte etiam ex his causis, ex quibus cum
19 herede actio non est, cum emptore agatur. Et
si servitutes amisit heres institutus adita hereditate,
ex vendito poterit experiri adversus emptorem, ut
20 servitutes ei restituantur. Sed et si quid vendi-
tor nondum praestiterit, sed quoquo nomine obliga-
tus sit propter hereditatem, nihilo minus agere po-
test cum emptore.

3 *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum* Si venditor hereditatis exactam pecuniam sine dolo malo et culpa perdidisset, non placet eum emptori teneri.

4 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad edictum* Si nomen sit distractum, Celsus libro nono digestorum scribit locupletem esse debitorem non debere praestare[8], debitorem autem esse praestare, nisi aliud convenit,

5 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* et quidem sine exceptione quoque, nisi in contrarium actum sit. sed si certae summae debitor dictus sit, in eam summam tenetur venditor: si incertae et[9] nihil debeat, quanti intersit emptoris.

6 *Idem libro quinto quaestionum* Emptori nominis etiam pignoris persecutio praestari debet eius quoque, quod postea venditor accepit: nam beneficium venditoris prodest emptori.

7 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Cum hereditatem aliquis vendidit, esse debet hereditas, ut sit emptio[10]: nec enim alea emitur, ut in venatione et similibus, sed res: quae si non est, non[11] contrahitur emptio et ideo pretium condicetur.

8 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Quod si nulla hereditas ad venditorem pertinuit, quantum emptori praestare debuit[12], ita distingui oportebit, ut, si est quidem aliqua hereditas, sed ad venditorem non pertinet, ipsa aestimetur, si nulla est, de qua actum videatur, pretium dumtaxat et si quid in eam rem impensum est emptor a venditore consequatur

9 *Paulus libro trigesimo tertio ad edictum* et si quid emptoris interest.

10 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Quod si in venditione hereditatis id actum est, si quid iuris esset venditoris, venire[13] nec postea quicquam praestitu iri: quamvis ad venditorem hereditas non pertinuerit, nihil tamen eo[14] praestabitur, quia id actum esse manifestum est, ut quemadmodum emolumentum[15] negotiationis, ita periculum ad emptorem pertineret.

11 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* Nam hoc modo admittitur esse venditionem 'si qua 'sit hereditas, est tibi empta', et quasi spes hereditatis: ipsum enim incertum rei veneat, ut in retibus[16].

12 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Hoc autem sic intellegendum est, nisi sciens ad se non pertinere ita vendiderit: nam tunc ex dolo tenebitur.

13 *Paulus libro quarto decimo ad Plautium* Quod si sit hereditas et si non ita convenit, ut quidquid iuris haberet venditor emptor haberet, tunc heredem se esse praestare debet: illo vero adiecto liberatur venditor, si ad eum hereditas non pertineat.

14 *Idem libro trigesimo tertio ad edictum* Qui filii familias nomina vendidit, actiones quoque quas
1 cum patre habet praestare debet. Si hereditas
venierit, venditor res hereditarias tradere debet: quanta autem hereditas est, nihil interest,

15 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* nisi de substantia eius adfirmaverit.

16 *Paulus libro trigesimo tertio ad edictum* Si quasi heres vendideris hereditatem, cum tibi ex senatus consulto[17] Trebelliano restituta esset hereditas, quanti emptoris intersit teneberis.

17 *Ulpianus libro quadragesimo tertio ad edictum* Nomina eorum, qui sub condicione vel in diem debent, et emere et vendere solemus: ea enim res est, quae emi[18] et venire potest.

18 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* Si ex pluribus heredibus unus, antequam ceteri adirent hereditatem, pecuniam, quae sub poena debebatur a testatore, omnem solverit et hereditatem vendiderit nec a coheredibus suis propter egestatem eorum quicquam servare poterit, cum emptore hereditatis vel ex stipulatu vel ex vendito recte experietur: omnem enim pecuniam hereditario nomine datam eo mani-

(1) heres sesset *F* (2) condemnatur *dett.* (3) *sic S*, petere *F* (4) sempronio *ins. F*[1] (5) servare *F* (6) ei *F* (7) esse *F* (8) venditorem *ins.* (9) et *bis F* (10) ut semptio *F* (11) non *S*, *om. F* (12) debeat *edd.* (13) vere *F* (14) nomine *ins. dett.* (15) eomolumentum *F* (16) ut quasi spes hereditatis et ipsum incertum rei veneat ut in reti (retiis *F*[1]) *scr.* (17) consulti *F* (18) emire *F*

festius est, quod in iudicio familiae erciscundae deducitur[1], per quod nihil amplius unusquisque a coheredibus suis consequi potest, quam quod tamquam heres impenderit.

19 *Idem libro vicesimo quinto digestorum* Multum interest, sub condicione aliqua obligatio[2] veneat an, cum ipsa obligatio sub condicione sit[3], pure veneat. priore casu deficiente condicione nullam esse venditionem, posteriore[4] statim venditionem consistere: nam si Titius tibi decem sub condicione debeat et ego abs te nomen eius emam, confestim ex empto vendito agere potero, ut[5] acceptum ei facias.

20 *Africanus libro septimo quaestionum* Si hereditatem mihi Lucii Titii vendideris ac post debitori eiusdem heres existas, actione ex empto tenebe-
1 ris. Quod simplicius etiam in illa propositione procedit, cum quis ipse[6] creditori suo heres exstitit et hereditatem vendidit.

21 *Paulus libro sexto decimo quaestionum* Venditor ex[7] hereditate interposita[8] stipulatione rem hereditariam persecutus[9] alii vendidit: quaeritur, quid ex stipulatione praestare debeat: nam bis utique non committitur stipulatio, ut et rem et pretium debeat. et quidem si, posteaquam rem vendidit heres, intercessit stipulatio, credimus pretium in stipulationem venisse: quod si antecessit stipulatio, deinde rem nactus est, tunc rem debebit. si ergo hominem vendiderit et is decesserit, an pretium eiusdem debeat? non enim deberet Stichi promissor, si eum vendidisset, mortuo eo, si nulla mora processisset[10]. sed ubi hereditatem vendidi et postea rem ex ea vendidi, potest videri, ut negotium eius agam quam hereditatis. sed[11] hoc in re singulari non potest credi: nam si eundem hominem tibi vendidero et necdum tradito eo alii quoque vendidero pretiumque accepero, mortuo eo videamus ne nihil tibi debeam ex empto, quoniam[12] moram in tradendo non feci (pretium enim hominis venditi non ex re, sed[13] propter negotiationem percipitur) et sic sit, quasi alii non vendidissem: tibi enim rem debebam, non actionem. at cum hereditas venit, tacite hoc agi videtur, ut, si quid tamquam heres feci, id praestem emptori, quasi illius negotium agam: quemadmodum fundi venditor fructus praestet bonae fidei ratione[14], quamvis, si neglexisset ut alienum, nihil ei imputare possit[15], nisi si culpa eius argueretur. quid si rem quam vendidi alio possidente petii et litis aestimationem accepi, utrum pretium illi debeo an rem? utique rem, non enim actiones ei, sed rem praestare debeo: et si vi deiectus vel propter furti actionem duplum abstulero[16], nihil hoc ad emptorem pertinebit. nam[17] si sine culpa desiit detinere venditor, actiones suas praestare debebit, non rem, et sic aestimationem quoque: nam et aream tradere debet exusto aedificio.

22 *Scaevola libro secundo responsorum* Hereditatis venditae pretium pro parte accepit: reliquum emptore[18] non solvente quaesitum est, an corpora hereditaria pignoris nomine teneantur. respondi nihil proponi cur non[19] teneantur.

23 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Venditor actionis, quam adversus principalem reum habet, omne ius, quod ex ea causa ei competit tam adversus ipsum reum quam adversus intercessores huius debiti, cedere debet, nisi aliud actum est.
1 Nominis venditor quidquid vel compensatione vel exactione fuerit consecutus, integrum emptori restituere compellatur.

24 *Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Hereditatem Cornelii vendidisti: deinde Attius, cui a te herede Cornelius legaverat, priusquam legatum ab emptore perciperet, te fecit heredem: recte puto ex vendito[20] te acturum ut tibi praestetur, quia ideo eo minus hereditas venierit, ut id legatum praestaret emptor, nec quicquam intersit, utrum Attio, qui te heredem fecerit, pecunia debita sit, an[21] legatario.

25 *Idem libro secundo pithanon* Si excepto fundo hereditario veniit hereditas, deinde eius fundi nomine venditor aliquid adquisit, debet id praestare emptori hereditatis. *Paulus:* immo semper quaeritur in ea re, quid actum fuerit: si autem id non apparebit, praestare eam rem debebit emptori venditor, nam id ipsum ex ea hereditate ad eum pervenisse videbitur non secus ac si eum fundum in hereditate vendenda non excepisset.

V[22]

DE RESCINDENDA VENDITIONE ET QUANDO LICET AB EMPTIONE DISCEDERE.

1 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Celsus filius putabat, si vendidisset mihi filius familias rem peculiarem, etiam, si conveniat ut abeatur ab ea venditione, inter patrem et filium et me convenire debere, ne, si cum patre solo pactus sim, filius non possit liberari et quaeratur, utrumne nihil agatur ex[23] ea pactione an vero ego quidem liberer, filius maneat obligatus, sicuti, si pupillus sine tutoris auctoritate paciscatur, ipse quidem liberatur, non etiam qui cum eo pactus est. nam[24] quod Aristo dixit[25] posse ita pacisci, ut unus maneat obligatus, non est verum, quia pro una parte contrahentium abiri pacto ab emptione non possit: et ideo si ab una parte renovatus sit contractus, dicitur non valere eiusmodi pactionem. sed dicendum est patre paciscente et liberato adversario filium quoque obiter liberari.

2 *Idem libro vicensimo quarto ad Sabinum* Si quam rem a te emi, eandem rursus a te pluris minorisve emero, discessimus a priore emptione (potest enim, dum res integra est, conventione nostra infecta fieri emptio) atque ita consistit posterior[26] emptio, quasi nulla praecesserit. sed non poterimus eadem ratione uti post pretium solutum emptione repetita, cum post pretium solutum infectam emptionem facere non possumus.

3 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* Emptio et venditio sicut consensu contrahitur, ita contrario consensu resolvitur, antequam fuerit res secuta: ideoque quaesitum est, si emptor fideiussorem acceperit vel venditor stipulatus fuerit, an nuda voluntate resolvatur obligatio. Iulianus scripsit ex empto quidem agi non posse, quia bonae fidei iudicio exceptiones pacti insunt: an autem fideiussori utilis sit exceptio, videndum: et puto liberato reo et fideiussorem liberari. item venditorem ex stipulatu agentem exceptione summoveri oportet, idemque iuris esse, si emptor quoque rem in stipulationem deduxerit.

4 *Libro octavo digestorum Iuliani Paulus notat* Si emptio contracta sit togae puta aut lancis, et pactus sit venditor, ne alterutrius emptio maneat, puto resolvi obligationem huius rei nomine dumtaxat.

5 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* Cum emptor venditori vel emptori venditor acceptum faciat, voluntas utriusque ostenditur id agentis, ut a negotio discedatur et perinde habeatur, ac si convenisset inter eos, ut neuter ab altero quicquam peteret, sed ut evidentius appareat, acceptilatio[27] in

(1) ducitur *F* (2) pura *secundum B ins.* (3) si *F* (4) posteriorem *F* (5) ut] vel *F* (6) ipsi *scr.* (7) ex] de *Degenkolb* (8) interpositata *F* (9) persecuturus *F* (10) praecessisset *edd.* (11) quam hereditatis sed] cuius hereditas esset *scr.* (12) quoniam] quando *scr.* (13) se *F* (14) trationem *F* (15) imputari posset *Brencm.* (16) abstinere *F* (17) nam] tamen *scr.* (18) emptorem *F* (19) non *del. Krueger* (20) ex endito *F* (21) alii *ins. Faber*

(22) *Sab.* 1...5; *Ed.* 6; *Pap.* 7. 8; *App.* 9. 10. — *Bas.* 19, 5. — *Cf. Cod.* 4, 44. 45 (23) ex *del.* (24) nam] iam *scr.* (25) dixis *F* (26) posteriorem *F* (27) accedat: itaque acceptilatio *ins.*

hac causa non sua natura, sed potestate conventio-
1 nis valet. Emptio nuda conventione dissolvitur,
2 si res secuta non fuerit. Mortuo autem homine perinde habenda est venditio[1] ac si traditus fuisset, utpote cum venditor liberetur et emptori homo pereat: quare nisi iusta conventio intervenerit, actiones ex empto et vendito manebunt.

6 *Paulus libro secundo ad edictum* Si convenit, ut res quae venit, si intra certum tempus displicuisset, redderetur, ex empto actio est, ut Sabinus putat, aut proxima empti in factum datur.

7 *Idem libro quinto quaestionum* Si id quod pure emi sub condicione rursus emam, nihil agitur poste-
1 riore emptione. Si pupilli persona intervenit, qui ante sine tutoris auctoritate, deinde tutore auctore emit, quamvis venditor iam ei obligatus fuit, tamen quia pupillus non tenebatur, renovata venditio efficit, ut invicem obligati sint: quod si ante tutoris auctoritas intervenerit, deinde sine tutore auctore emit, nihil actum est posteriore emptione. idem potest quaeri, si sine tutoris auctoritate pactus fuerit, ut discedatur ab emptione: an proinde[2] sit, atque si ab initio sine tutoris auctoritate emisset, ut scilicet ipse non teneatur, sed agente eo retentiones competant. sed nec illud sine ratione dicetur, quoniam initio recte emptio sit contracta, vix bonae fidei convenire eo[3] pacto stari, quod alteri[4] captiosum sit, et maxime, si iusto errore sit deceptus.

8 *Scaevola libro secundo responsorum* Titius Seii procurator defuncto Seio ab eo scriptus heres, cum ignoraret, fundum vendente servo hereditario, quasi procurator subscripsit: quaesitum est, an cognito eo, priusquam emptio perficeretur, a venditione discedere possit. respondit Titium, si non ipse vendidit, non idcirco actionibus civilibus teneri, quod servo vendente subscripserat, sed servi nomine praetoria actione teneri.

9 *Idem libro quarto digestorum* Fundus qui Lucii Titii[5] erat ob vectigale rei publicae veniit: sed cum Lucius Titius debitor professus esset paratum se esse vectigal exsolvere solidum, cum minore venisset fundus, quam debita summa esset, praeses provinciae rescidit[6] venditionem eumque restitui iussit Lucio Titio: quaesitum est, an post sententiam praesidis, antequam restitueretur, in bonis Lucii Titii fundus emptus esset. respondit non prius, quam emptori pretium esset illatum vel, si pretium nondum esset ab emptore solutum, in vectigal satisfactum esset.

10 *Idem libro septimo digestorum* Seius a Lucio Titio emit fundum lege dicta, ut, si ad diem pecuniam non solvisset, res inempta fieret. Seius parte pretii praesenti die soluta, defuncto venditore, filiis eius pupillaris aetatis et ipse tutor cum aliis datus, neque contutoribus pretium secundum legem numeravit nec rationibus tutelae rettulit: quaesitum est, an irrita emptio facta esset. respondit secundum ea
1 quae proponerentur inemptam[7] videri. Emptor praediorum cum suspicaretur Numeriam et Semproniam controversiam moturas, pactus est cum venditore, ut ex pretio aliqua summa apud se maneret, donec emptori fideiussor daretur a venditore: postea venditor eam legem inseruit, ut, si ex[8] die pecunia omnis soluta non esset et venditor ea praedia venisse nollet, invendita essent: interea de adversariis alteram mulierem venditor superavit, cum altera transegit[9], ita ut sine ulla quaestione emptor praedia possideret: quaesitum est, cum neque fideiussor datus est nec omnis pecunia secundum legem suis diebus soluta sit, an praedia invendita sint. respondit, si convenisset, ut non prius pecunia solveretur quam fideiussor venditi causa daretur nec id factum esset, cum per emptorem non staret quo minus fieret, non posse posteriorem legis partem exerceri.

VI[10].

DE PERICULO ET COMMODO REI VENDITAE.

1 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* Si vinum venditum acuerit vel quid aliud vitii sustinuerit, emptoris erit damnum, quemadmodum si vinum esset effusum vel vasis contusis vel qua alia ex causa. sed si venditor se periculo subiecit, in id tempus periculum sustinebit, quoad se subiecit: quod si non designavit tempus, eatenus periculum sustinere debet, quoad degustetur vinum, videlicet quasi tunc plenissime veneat, cum fuerit degustatum. aut igitur convenit, quoad periculum vini sustineat, et eatenus sustinebit, aut non convenit et usque ad degustationem sustinebit. sed si nondum sunt degustata, signata tamen ab emptore vasa vel dolia, consequenter dicemus adhuc periculum esse venditoris, nisi si aliud
1 convenit. Sed et custodiam ad diem mensurae venditor praestare debet: priusquam enim admetiatur vinum, prope quasi nondum venit. post mensuram factam venditoris desinit esse periculum: et ante mensuram periculo liberatur, si non ad mensuram vendidit, sed forte amphoras vel etiam singula dolia.
2 Si dolium signatum sit ab emptore, Trebatius ait traditum id videri: Labeo contra, quod et verum est: magis enim ne summutetur[11], signari solere, quam
3 ut traditum[12] videatur. Licet autem venditori vel effundere vinum, si diem ad metiendum praestituit nec intra diem admensum est: effundere autem non statim poterit, priusquam testando[13] denuntiet emptori, ut aut tollat vinum aut sciat futurum, ut vinum effunderetur. si tamen, cum posset effundere, non effudit, laudandus est potius: ea propter mercedem quoque doliorum[14] potest exigere, sed ita demum, si interfuit eius inania esse vasa in quibus vinum fuit (veluti si locaturus ea fuisset) vel si necesse habuit alia conducere dolia. commodius est autem conduci vasa nec reddi vinum, nisi quanti conduxerit ab emptore reddatur, aut vendere vinum bona fide: id est quantum sine ipsius incommodo fieri potest operam dare, ut quam minime detrimento sit ea res emptori.
4 Si doliare vinum emeris nec de tradendo eo quicquam convenerit, id videri actum, ut ante evacuentur quam ad vindemiam opera eorum futura sit necessaria: quod si non sint evacuata, faciendum, quod veteres putaverunt, per corbem[15] venditorem mensuram facere et effundere: veteres enim hoc propter mensuram suaserunt, si, quanta mensura esset, non appareat, videlicet ut appareret, quantum emptori perierit.

2 *Gaius libro secundo cottidianarum rerum* Hoc ita verum est, si is est venditor, cui sine nova vindemia non sint ista vasa necessaria: si vero mercator est, qui emere vina et vendere solet, is dies spectandus est, quo ex commodo venditoris tolli possint.
1 Custodiam autem ante admetiendi diem qualem praestare venditorem oporteat, utrum plenam, ut et diligentiam praestet, an vero dolum dumtaxat, videamus. et puto eam diligentiam venditorem exhibere debere, ut fatale damnum vel vis magna sit excusatum.

3 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Custodiam autem venditor talem praestare[16] debet, quam praestant hi quibus res commodata est, ut[17] diligentiam praestet exactiorem, quam in suis rebus adhiberet.

4 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* Si quis vina vendiderit et intra diem certum degustanda dixerit, deinde per venditorem steterit, quo minus degustarentur, utrum praeteritum dumtaxat periculum acoris et mucoris venditor praestare debet, an vero etiam die praeterito (ut, si forte corrupta sint posteaquam dies degustandi praeteriit, periculum ad venditorem pertineat), an vero magis emptio sit soluta

(1) ven *F* (2) perinde *F*² (3) eos *F* (4) aliter *F* (5) tii *F* (6) rescindit *F* (7) inemptum *scr.* (8) ea *Schulting* (9) transegist *F*
(10) *Sab* 1...16; *Ed.* 17. 18; *Pap.* 19. 20 — *Bas.* 53, 7 *et* 19, 6. — *Cf. Cod.* 4, 48 (11) commutetur *Bynkershoek* (12) tradere tum *F*ª (13) testato *S* (14) doliorem *F* (15) cor *add. F*² (16) praestarem *F* (17) et *ins. F*²

(quasi sub condicione venierint, hoc est si ante diem illum fuissent degustata)? et intererit, quid actum sit: ego autem arbitror, si hoc in occulto sit, debere dici emptionem manere, periculum autem ad venditorem respicere etiam ultra diem degustando prae-
1 finitum, quia per ipsum factum est. Si aversione
vinum venit, custodia tantum praestanda est. ex hoc apparet, si non ita vinum venit, ut degustaretur, neque acorem neque mucorem venditorem praestare debere, sed omne periculum ad emptorem pertinere: difficile autem est, ut quisquam sic emat, ut ne degustet. quare si dies degustationi adiectus non erit, quandoque degustare emptor poterit et quoad degustaverit periculum acoris et mucoris ad venditorem pertinebit: dies enim degustationi praestitutus melio-
2 rem condicionem emptoris[1] facit. Vino autem per
aversionem vendito finis custodiae est avehendi tempus. quod ita erit accipiendum, si adiectum tempus est: ceterum si non sit adiectum[2], videndum, ne infinitam custodiam non debeat venditor. et est verius secundum ea quae supra ostendimus, aut interesse, quid de tempore actum sit, aut denuntiare ei, ut tollat vinum: certe antequam ad vindemiam fuerint dolia necessaria, debet avehi vinum.

5 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Si per emptorem steterit, quo minus ad diem vinum tolleret, postea, nisi quod dolo malo venditoris interceptum esset, non debet ab eo praestari. si verbi gratia amphorae centum ex eo vino, quod in cella esset, venierint, si admensum[3] est, donec admetiatur, omne periculum venditoris est, nisi id per emptorem fiat.

6 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si vina emerim[4] exceptis acidis et mucidis et mihi expediat acida quoque accipere, Proculus ait, quamvis id emptoris causa exceptum sit, tamen acida et mucida non venisse: nam quae invitus emptor accipere non cogeretur, iniquum esse non permitti venditori[5] vel alii ea vendere.

7 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Id, quod post emptionem fundo accessit per alluvionem vel perit, ad emptoris commodum incommodumque pertinet: nam et si totus ager post emptionem flumine occupatus esset, periculum esset emptoris: sic igitur et
1 commodum eius esse debet. Quod venditur, in
modum agri cedere debet, nisi si id actum est, ne cederet. at quod non venit, in modum cedendum[6], si id ipsum actum est, ut cederet, veluti viae publicae, limites, luci qui fundum tangunt: cum vero neutrum dictum est, cedere non debet, et ideo nominatim caveri solet, ut luci, viae publicae, quae in fundo sint, totae in modum[7] cedant.

8 *Idem libro trigesimo tertio ad edictum* Necessario sciendum est, quando perfecta sit emptio: tunc enim sciemus, cuius periculum sit: nam perfecta emptione periculum ad emptorem respiciet. et si id quod venierit appareat quid quale quantum sit, sit et pretium, et pure venit, perfecta est emptio: quod si sub condicione res venierit, si quidem defecerit[8] condicio, nulla est emptio, sicuti nec stipulatio: quod si exstiterit, Proculus et Octavenus emptoris esse periculum aiunt: idem Pomponius libro nono probat. quod si pendente condicione emptor vel venditor decesserit, constat, si exstiterit condicio, heredes quoque obligatos esse quasi iam contracta emptione in praeteritum. quod si pendente condicione res tradita sit, emptor non poterit eam usucapere pro emptore. et quod pretii solutum est repetetur et fructus medii temporis venditoris sunt (sicuti stipulationes et legata condicionalia peremuntur), si pendente condicione res exstincta fuerit: sane si exstet res, licet deterior
1 effecta, potest dici esse damnum emptoris. Si ita
venierit: 'est ille servus emptus, sive navis ex Asia 'venerit sive non venerit', Iulianus putat statim perfectam esse venditionem, quoniam certum sit eam
2 contractam. Cum usum fructum mihi vendis, inter-
est, utrum ius utendi fruendi, quod solum tuum sit, vendas, an vero in ipsum corpus, quod tuum sit, usum fructum mihi vendas: nam priore casu etiamsi statim morieris, nihil mihi heres tuus debebit, heredi autem meo debebitur, si tu vivis: posteriore casu heredi meo nihil debebitur, heres tuus debebit.

9 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Si post inspectum praedium, antequam emptio contraheretur, arbores vento deiectae[9] sunt, an hae[10] quoque emptori tradi debeant, quaeritur: et responsum est non deberi, quia eas non emerit, cum ante, quam fundum emerit, desierint fundi esse. sed si ignoravit emptor deiectas esse arbores, venditor autem scit nec admonuit, quanti emptoris interfuerit rem aestimandam esse, si modo venit.

10 *Ulpianus libro octavo disputationum* Si in venditione condicionali hoc ipsum convenisset, ut res periculo emptoris servaretur, puto pactum valere.

11 *In libro septimo digestorum Iuliani Scaevola notat:* Fundi nomine emptor agere non potest, cum, priusquam mensura fieret, inundatione aquarum aut chasmate aliove quo casu pars fundi interierit.

12 (11) *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Si vendita insula combusta esset, cum incendium sine culpa fieri non possit, quid iuris sit? respondit, quia sine patris familias culpa fieri potest neque, si servorum neglegentia factum esset, continuo dominus in culpa erit, quam ob rem[11] si venditor eam diligentiam adhibuisset in insula custodienda, quam debent homines frugi et diligentes praestare[12], si quid accidisset, nihil ad eum pertinebit.

13 (12) *Paulus libro tertio Alfeni epitomarum*[13] Lectos emptos aedilis, cum in via publica positi essent, concidit: si traditi[14] essent emptori aut per eum stetisset quo minus traderentur, emptoris periculum esse placet

14 (13) *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* eumque cum aedili, si id non iure fecisset, habiturum actionem legis Aquiliae: aut certe cum venditore ex empto agendum esse, ut is actiones suas, quas cum aedile habuisset, ei praestaret.

15 (14) *Paulus libro tertio epitomatorum Alfeni*[13] Quod si neque traditi essent neque emptor in mora fuisset quo minus traderentur, venditoris periculum
1 erit. Materia empta si furto perisset, postquam
tradita esset, emptoris esse periculo respondit, si minus, venditoris: videri autem trabes traditas, quas emptor signasset.

16 (15) *Gaius libro secundo cottidianarum rerum* Si vina quae in doliis erunt venierint eaque, antequam ab emptore tollerentur, sua natura corrupta fuerint, si quidem de bonitate eorum adfirmavit venditor, tenebitur emptori: quod si nihil adfirmavit, emptoris erit periculum, quia sive non degustavit sive degustando male probavit, de se queri debet. plane si, cum intellegeret venditor non duraturam bonitatem eorum usque ad in[15] eum diem quo tolli deberent, non admonuit emptorem, tenebitur ei, quanti eius interesset admonitum fuisse.

17 (16) *Iavolenus libro septimo ex Cassio* Servi emptor si eum conductum rogavit[16], donec pretium solveret, nihil per eum servum adquirere poterit, quoniam non videtur traditus is, cuius possessio per locationem retinetur a venditore. periculum eius servi ad emptorem pertinet, quod tamen sine dolo venditoris intervenerit.

18 (17) *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* Illud sciendum est, cum moram emptor adhibere coepit, iam non culpam, sed dolum malum tantum praestandum a venditore. quod si per venditorem et emptorem mora fuerit, Labeo quidem

(1) emptoris] eius *scr.* (*similiter Cuiacius*) (2) *sic S*, ad edictum *F* (3) non *ins.* (4) emeris *F* (5) vel consumere *ins.* (6) cedendum] cedet dumtaxat *scr.* (7) domum *F* (8) deferit *F* (9) *sic S*, vento fideiectae *F* (10) haec *F* (11) quam ob rem *del.* (12) praestari *F* (13) digestorum *ins.* F^2 (14) traditi *F* (15) in *del. dett.* (16) progravit *F*

scribit emptori potius nocere quam venditori moram adhibitam, sed videndum est, ne posterior mora damnosa ei sit. quid enim si interpellavero venditorem et non dederit id quod emeram, deinde postea offerente illo ego non acceperim? sane hoc casu nocere mihi deberet. sed si per emptorem mora fuisset, deinde, cum omnia in integro essent, venditor moram adhibuerit, cum posset se exsolvere, aequum est posteriorem moram venditori nocere.

19 (18) *Papinianus libro tertio responsorum*[1] Habitationum oneribus morte libertorum finitis emptor domus ob eam causam venditori non tenebitur, si nihil aliud convenit, quam ut habitationes secundum defuncti voluntatem super pretium libertis praestarentur.
1 Ante pretium solutum dominii quaestione mota pretium emptor solvere[2] non cogetur, nisi fideiussores idonei a[3] venditore eius evictionis offerantur[4].

20 (19) *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Venditori si emptor in pretio solvendo moram fecerit, usuras dumtaxat praestabit, non omne omnino, quod venditor mora non facta consequi potuit, veluti si negotiator fuit et pretio soluto ex mercibus plus quam ex usuris quaerere potuit.

VII[5].

DE SERVIS EXPORTANDIS: VEL SI ITA MANCIPIUM VENIERIT[6] UT MANUMITTATUR VEL CONTRA.

1 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* Si[7] fuerit distractus servus, ne aliquo loci moretur, qui vendidit in ea condicione est, ut possit legem remittere, ipse Romae retinere. quod et Papinianus libro tertio respondit: propter domini enim, inquit, securitatem custoditur lex, ne periculum subeat[8].

2 *Marcianus libro secundo publicorum* Exportandus si venierit ab Italia, in provincia morari potest, nisi specialiter prohibitum fuerit.

3 *Paulus libro quinquagesimo ad edictum* Si quis hac lege veniit, ut intra certum tempus manumittatur: si non sit manumissus, liber fit, si tamen is qui vendidit in eadem voluntate perseveret: heredis voluntatem non esse exquirendam.

4 *Marcellus libro vicesimo quarto digestorum* Si minor viginti annis servum tibi in hoc vendiderit et tradiderit, ut eum manumitteres, nullius momenti est traditio, quamquam ea mente tradiderit, ut, cum viginti annos ipse explesset, manumitteres: non enim multum facit, quod distulit libertatis praestationem: lex quippe consilio eius quasi parum firmo restitit.

5 *Papinianus libro decimo quaestionum* Cui pacto venditoris pomerio cuiuslibet civitatis interdictum est, Urbe etiam interdictum esse videtur. quod quidem alias cum principum mandatis praeciperetur, etiam naturalem habet intellectum, ne scilicet qui careret minoribus, fruatur[9] maioribus.

6 *Idem libro vicensimo septimo quaestionum* Si venditor ab emptore caverit, ne serva manumitteretur neve prostituatur, et aliquo facto contra quam fuerat exceptum evincatur aut libera iudicetur, et ex stipulatu poena petatur, doli exceptionem quidam obstaturam putant, Sabinus non obstaturam. sed ratio faciet, ut iure non teneat stipulatio, si ne manumitteretur exceptum est: nam incredibile est de actu manumittentis ac non potius de effectu beneficii cogitatum. ceterum si ne prostituatur exceptum est, nulla ratio occurrit, cur poena peti et exigi[10] non debeat, cum et ancillam[11] contumelia adfecerit et venditoris affectionem, forte simul et[12] verecundiam laeserit: etenim alias remota quoque stipulatione placuit ex vendito esse actionem, si quid emptor contra quam lege venditionis cautum est fecisset aut non
1 fecisset. Nobis aliquando placebat non alias ex vendito propter poenam[13] homini irrogatam agi posse, quam si pecuniae ratione venditoris interesset, veluti quod[14] poenam promisisset: ceterum viro bono non convenire credere venditoris interesse, quod animo saevientis satisfactum non fuisset. sed in contrarium me vocat Sabini sententia, qui utiliter agi ideo arbitratus est, quoniam hoc minoris homo venisse videatur.

7 *Idem libro decimo quaestionum* Servus ea lege veniit, ne in Italia esset: quod si aliter factum esset, convenit citra stipulationem, ut poenam praestaret emptor. vix est, ut eo nomine vindictae ratione venditor agere possit, acturus utiliter, si non servata lege in poenam quam alii promisit inciderit. huic consequens erit, ut hactenus agere possit, quatenus alii praestare cogitur: quidquid enim excedit, poena, non rei persecutio est. quod si, ne poenae causa exportaretur, convenit, etiam affectionis ratione recte agetur. nec videntur haec inter se contraria esse, cum beneficio adfici hominem intersit hominis: enimvero poenae non inrogatae indignatio solam duritiam continet.

8 *Idem libro vicesimo septimo quaestionum* Quaesitum est, si quis proprium servum vendidisset et ut manumitteretur intra certum tempus praecepisset ac postea mutasset voluntatem et emptor nihilo minus manumisisset, an aliquam eo nomine actionem haberet. dixi ex vendito actionem manumisso servo vel mutata venditoris voluntate evanuisse.

9 *Paulus libro quinto quaestionum* Titius servum vendidit ea lege, ut, si Romae moratus esset, manus inicere liceret: emptor alii eadem lege vendidit: servus fugit a secundo emptore et Romae moratur. quaero, an sit manus iniectio et cui. respondi: in fugitivo[15] non est dubitandum nihil contra legem factum videri, quia nec domino auferre se potest nec qui[16] in fuga est ibi moratur. quod si ex voluntate secundi emptoris contra legem moratus sit, potior habendus est qui auctor fuit legis, et posterior magis admonendi emptoris et liberandi se eandem legem repetierit[17] nec poterit aliquo modo auferre[18] legem sui venditoris cuius condicio exstitit: nam et si poenam promisisset, tenetur, licet ipse quoque stipulatus esset: sed in poena promissa duae actiones sunt, manus autem iniectio in servum competit. quod si prior ita vendidit, ut prostituta libera esset, posterior, ut manus inicere liceret, potior est libertas quam manus iniectio. plane si prior lex manus habeat iniectionem, posterior libertatem, favorabilius[19] dicetur liberam fore, quoniam utraque condicio pro mancipio additur et sicut manus iniectio, ita libertas eximit eam iniuriam[20].

´ 10 *Scaevola libro septimo digestorum* Cum venderet Pamphilam et Stichum, venditioni inseruit pactum conventum, uti ne eadem mancipia Pamphila et Stichus, quos minorato pretio vendidit, alterius servitutem quam Seii paterentur post mortemque eius in libertate morarentur: quaesitum est, an haec mancipia, de quibus inter emptorem et venditorem con-

(1) § 1 = *Vat.* 12 (2) solvere] restituere *Vat.* (3) idonea *F* (4) nisi... offerantur] tametsi maxime fideiussores evictionis offerantur, cum ignorans possidere coeperit. nam usucapio frustra complebitur anticipata lite nec oportet evictionis securitatem praestari, cum in ipso contractus limine dominii periculum immineat *Vat.*

(5) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. 4; *Pap.* 5...9; *App.* 10. — *Bas.* 19, 7. — *Cf. Cod.* 4, 55. 57 (6) veneat *ind. F* (7) sic *ins.* (8) Pap. l. III resp. Mulier servam ea lege vendidit, ut, si redisset in eam civitatem, unde placuit exportari, manus iniectio esset... Quae vendidit si manum iniecerit non liberatae, mancipium retinere poterit ac manumittere: adimi quippe libertatem et publice venditionem ita fieri placuit propter pericula venditorum, qui vel metuentes servis suis offensam vel duritiam possunt paenitendo remittere *Vat.* 6 (9) fruetur F^2 (10) exi *F* (11) ancilla *F* (12) sitmule *F* (13) poena *F* (14) *sic S*, quia *Taur.*, qu** *F* (15) fugitimo *F* (16) nec qui] nec ubi *scr.* (17) repetiit *scr.* (18) anferre *F* (19) faboruilius *F* (20) iniuria *Brencm.*

venit, post mortem emptoris iure ipso liberata sint[1]. respondit secundum constitutionem divi Hadriani super hoc prolatam Pamphilam et Stichum, de quibus quaereretur, si manumissi non sint, liberos non esse. *CLAUDIUS:* Divus Marcus[2] ex lege dicta libertatis in vendendo quamvis non manumissos fore liberos in semenstribus constituit, licet in mortis tempus emptoris distulit venditor libertatem.

LIBER NONUS DECIMUS.

I[3].

DE ACTIONIBUS EMPTI VENDITI[4].

1 *ULPIANUS libro vicesimo octavo ad Sabinum* Si res vendita non tradatur, in id quod interest agitur, hoc est quod rem habere interest emptoris: hoc autem interdum pretium egreditur, si pluris interest,
1 quam res valet vel empta est. Venditor si, cum sciret deberi, servitutem celavit, non evadet ex empto actionem, si modo eam rem emptor ignoravit: omnia enim quae contra bonam fidem fiunt veniunt in empti actionem. sed scire venditorem et celare sic accipimus, non solum si non admonuit, sed et si negavit servitutem istam deberi, cum esset ab eo quaesitum. sed et si proponas eum ita dixisse: 'nulla quidem 'servitus debetur, verum ne emergat inopinata servi'tus, non teneor', puto eum ex empto teneri, quia[5] servitus debebatur et scisset. sed[6] si id egit, ne cognosceret emptor aliquam servitutem deberi, opinor eum ex empto teneri. et generaliter dixerim, si improbato more versatus sit in celanda servitute, debere eum teneri, non si securitati suae prospectum voluit. haec ita vera sunt, si emptor ignoravit servitutes, quia non videtur esse celatus qui scit neque certiorari debuit qui non ignoravit.

2 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Si in emptione modus dictus est et non praestatur, ex empto
1 est actio. Vacua possessio emptori tradita non intellegitur, si alius in ea legatorum fideive commissorum servandorum causa in possessione[7] est aut creditores bona possideant. idem dicendum est, si venter in possessione sit: nam et ad hoc pertinet vacui appellatio.

3 *POMPONIUS libro nono ad Sabinum* Ratio[8] possessionis, quae a venditore fieri debeat, talis est, ut, si quis eam possessionem iure avocaverit, tradita pos-
1 sessio non intellegatur. Si emptor vacuam possessionem tradi stipulatus sit et ex stipulatu agat, fructus non venient in eam actionem, quia et qui fundum dari stipularetur, vacuam quoque possessionem tradi oportere[9] stipulari intellegitur nec tamen fructuum praestatio ea stipulatione continetur, neque rursus plus debet esse in[10] stipulatione. sed ex empto
2 superesse ad fructuum praestationem. Si iter actum viam aquae ductum per tuum fundum emero, vacuae possessionis traditio nulla est: itaque cavere
3 debes per te non fieri quo minus utar. Si per venditorem vini mora fuerit, quo minus traderet, condemnari eum oportet, utro tempore pluris vinum fuit, vel quo venit vel quo lis in condemnationem deducitur, item quo loco pluris fuit, vel quo venit vel ubi
4 agatur. Quod si per emptorem mora fuisset, aestimari oportet pretium quod sit cum agatur, et quo loco minoris sit. mora autem videtur esse, si nulla difficultas venditorem impediat, quo minus traderet, praesertim si omni tempore paratus fuit tradere. item non oportet eius loci pretia spectari, in quo agatur, sed eius, ubi vina tradi oportet: nam quod a Brundisio vinum venit, etsi venditio alibi facta sit, Brundisi tradi oportet.

4 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Si servum mihi ignoranti, sciens furem vel noxium esse, vendideris, quamvis duplam promiseris, teneris mihi ex empto, quanti mea intererit scisse, quia ex stipulatu eo nomine agere tecum non possum antequam mihi
1 quid abesset. Si modus agri minor inveniatur, pro numero iugerum auctor obligatus est, quia, ubi modus minor invenitur, non potest aestimari bonitas loci qui non exstat. sed non solum si modus agri totius minor est, agi cum venditore potest, sed etiam de partibus eius, ut puta si dictum est vineae iugera tot esse vel oliveti et minus inveniatur: ideoque his casibus pro bonitate loci fiet aestimatio.

5 *IDEM libro tertio ad Sabinum* Si heres testamento quid vendere damnatus sit et vendiderit, de reliquis, quae per consequentias emptionis propria sunt, vel ex empto vel ex testamento agi cum eo
1 poterit. Sed si falso existimans se damnatum vendere vendiderit, dicendum est agi cum eo ex empto non posse, quoniam doli mali exceptione actor summoveri potest, quemadmodum, si falso existimans se damnatum dare promisisset[11], agentem doli mali exceptione summoveret. Pomponius etiam incerti condicere eum posse ait, ut liberetur.

6 *POMPONIUS libre nono ad Sabinum* Tenetur ex empto venditor, etiamsi ignoraverit[12] minorem fundi
1 modum esse. Si vendidi tibi insulam certa pecunia et ut aliam insulam meam reficeres, agam ex vendito, ut reficias: si autem hoc solum, ut reficeres eam, convenisset, non intellegitur emptio et venditio
2 facta, ut et Neratius scripsit. Sed si aream tibi vendidi certo pretio et tradidi, ita ut insula aedificata partem dimidiam mihi retradas, verum est et ut aedifices agere me posse ex vendito et ut aedificatam mihi retradas[13]: quamdiu enim aliquid ex re vendita apud te superesset, ex vendito me habere
3 actionem constat. Si locum sepulchri emeris et propius eum locum, antequam mortuus ibi inferatur, aedificatum a venditore fuerit, poteris ad eum reverti.
4 Si vas aliquod mihi vendideris et dixeris certam mensuram capere vel certum pondus habere, ex empto tecum agam, si minus praestes. sed si vas mihi vendideris ita, ut adfirmares integrum, si id integrum non sit, etiam id, quod eo nomine perdiderim, praestabis mihi: si vero non id actum sit, ut integrum praestes, dolum malum dumtaxat praestare te debere. Labeo contra putat et illud solum observandum, ut, nisi in contrarium id[14] actum sit, omnimodo integrum praestari debeat: et est verum. quod et in locatis doliis praestandum Sabinum respondisse Minicius re-
5 fert. Si tibi iter vendidero, ita demum auctorem me laudare poteris, si tuus fuerit fundus, cui adqui-

(1) sin *F* (2) *cf. Cod.* 4, 57, 3
(3) *Sab.* 1...11. 13. 15. 17. 21...31. 44; *Ed.* 12. 14. 16. 18...20. 32...40; *Pap.* 41...43. 45...49; *App.* 50...55. — *Bas.* 19, 8. — *Cf. Cod.* 4, 49 (4) *sic ind.* F^a, et venditi *F et ind.* F^b
(5) quia] si qua *scr.* (6) sed et *Hal.* (7) in possessione *del.* (8) traditio *Cuiacius* (9) oportere *del. Degenkolb* (10) ista *ins.* (11) promisset *F* (12) *sic S cum B*, agnoverit *F* (13) detrades *F* (14) ut id nisi in contrarium *scr.*

rere servitutem volueris: iniquum est enim me teneri,
si propter hoc adquirere servitutem non potueris,
6 quia dominus vicini fundi non fueris. Sed si fun-
dum tibi vendidero et ei fundo iter accessurum dixero,
omnimodo tenebor itineris nomine, quia utriusque rei
7 quasi unus venditor obligatus sum. Si filius fa-
milias rem vendiderit mihi et tradiderit, sic ut pater
8 familias tenebitur. Si dolo malo aliquid fecit ven-
ditor in re vendita, ex empto eo nomine actio emp-
tori competit: nam et dolum malum eo iudicio aesti-
mari oportet, ut id, quod praestaturum se esse pol-
9 licitus sit venditor emptori, praestari oporteat. Si
venditor sciens obligatum aut alienum vendidisset et
adiectum sit 'neve eo nomine quid praestaret', aesti-
mari oportet dolum malum eius, quem semper ab-
esse oportet in iudicio empti, quod bonae fidei sit.

7 *Idem libro decimo ad Sabinum* Fundum mihi
cum venderes deducto usu fructu, dixisti eum usum
fructum Titii esse, cum is apud te remansurus esset.
si coeperis eum usum fructum vindicare, reverti ad-
versus te non potero, donec Titius vivat nec in ea
causa esse coeperit, ut, etiamsi eius usus fructus
esset, amissurus eum fuerit: nam tunc, id est si ca-
pite deminutus vel mortuus fuerit Titius, reverti po-
tero ad te venditorem. idemque iuris est, si dicas
eum usum fructum Titii esse, cum sit Sei.

8 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Si tibi libe-
rum praedium tradidero, cum serviens tradere debe-
rem, etiam condictio incerti competit mihi, ut patia-
1 ris eam servitutem, quam debuit [1], imponi. Quod
si servum praedium in traditione fecero, quod libe-
rum tibi tradere debui, tu ex empto habebis actio-
nem remittendae [2] eius servitutis gratia, quam pati
non debeas.

9 *Pomponius libro vicesimo ad Sabinum* Si is,
qui lapides ex fundo emerit, tollere eos nolit, ex ven-
dito agi cum eo potest, ut eos tollat.

10 *Ulpianus libro quadragesimo sexto ad Sabi-
num* Non est novum, ut duae obligationes in eius-
dem persona de eadem re concurrant: cum enim is
qui venditorem obligatum habebat ei qui eundem
venditorem obligatum habebat heres exstiterit, con-
stat duas esse actiones in eiusdem persona concur-
rentes, propriam et hereditariam, et debere heredem
institutum, si velit separatim duarum actionum com-
modo uti, ante aditam hereditatem proprium vendi-
torem convenire, deinde adita hereditate hereditarium:
quod si prius adierit hereditatem, unam quidem ac-
tionem movere potest, sed ita, ut per eam utriusque
contractus sentiat commodum. ex contrario quoque
si venditor venditori heres exstiterit, palam est duas
evictiones eum praestare debere.

11 *Idem libro trigesimo secundo ad edictum* Ex
1 empto actione is qui emit utitur. Et in primis
sciendum est in hoc iudicio id demum deduci, quod
praestari convenit: cum enim sit bonae fidei iudi-
cium, nihil magis bonae fidei congruit quam id prae-
stari, quod inter contrahentes actum est. quod si
nihil convenit, tunc ea praestabuntur, quae natura-
2 liter insunt huius iudicii potestate. Et in primis
ipsam rem praestare venditorem oportet, id est tra-
dere: quae res, si quidem dominus fuit venditor, fa-
cit et emptorem dominum, si non fuit, tantum evic-
tionis nomine venditorem obligat, si modo pretium
est numeratum aut eo nomine satisfactum. emptor
3 autem nummos venditoris facere cogitur. Red-
hibitionem quoque contineri empti iudicio et Labeo
4 et Sabinus putant et nos probamus. Animalium
quoque venditor cavere debet ea sana praestari, et
qui iumenta vendidit [3] solet ita promittere 'esse bi-
5 'bere, ut oportet'. Si quis virginem se emere pu-
tasset, cum mulier venisset, et sciens errare [4] eum
venditor passus sit, redhibitionem quidem ex hac
causa non esse, verum tamen ex empto competere
actionem ad resolvendam emptionem, et [5] pretio re-
6 stituto mulier reddatur. Is qui vina emit arrae
nomine certam summam dedit: postea convenerat, ut
emptio irrita fieret. Iulianus ex empto agi posse ait,
ut arra restituatur, utilemque esse actionem ex empto
etiam ad distrahendam, inquit, emptionem. ego illud
quaero: si anulus datus sit arrae nomine et secuta
emptione pretioque numerato et tradita re anulus non
reddatur, qua actione agendum est, utrum condica-
tur, quasi ob causam datus sit et causa [6] finita sit,
an vero ex empto agendum sit. et Iulianus diceret
ex empto agi posse: certe etiam condici poterit, quia
7 iam sine causa apud venditorem est anulus. Ven-
ditorem, etiamsi ignorans vendiderit, fugitivum non
8 esse praestare emptori oportere [7] Neratius ait. Idem
Neratius, etiamsi alienum servum vendideris, furtis
noxisque solutum praestare te debere ab omnibus
receptum ait et ex empto actionem esse, ut habere
licere emptori caveatur, sed et ut tradatur ei pos-
9 sessio. Idem ait non tradentem quanti intersit
condemnari: satis autem non dantem, quanti pluri-
10 mum auctorem periclitari oportet. Idem Nera-
tius ait propter omnia haec satis esse quod plurimum
est praestari, id est ut sequentibus actionibus deducto
11 eo quod praestitum est lis aestimetur. Idem recte
ait, si quid horum non praestetur, cum cetera facta
12 sint, nullo deducto condemnationem faciendam. Idem
libro secundo responsorum ait emptorem noxali iudi-
cio condemnatum ex empto actione id tantum con-
sequi, quanti minimo defungi potuit: idemque putat
et si ex stipulatu aget: et sive defendat noxali iudi-
cio, sive non, quia manifestum [8] fuit noxium servum
fuisse, nihilo minus vel ex stipulatu vel ex empto
13 agere posse. Idem Neratius ait venditorem in re
tradenda debere praestare emptori, ut in lite de pos-
sessione potior sit: sed Iulianus libro quinto decimo
digestorum probat nec videri traditum, si superior in
possessione emptor futurus non sit: erit igitur ex
14 empto actio, nisi hoc praestetur. Cassius ait
eum, qui ex duplae stipulatione litis aestimationem
consecutus est, aliarum rerum nomine, de quibus in
venditionibus caveri solet, nihil consequi posse. Iu-
lianus deficiente dupla ex empto agendum putavit.
15 Denique libro decimo [9] apud Minicium ait, si
quis servum ea condicione vendiderit, ut intra tri-
ginta dies duplam promitteret, postea ne quid prae-
staretur, et emptor hoc fieri intra diem non deside-
raverit, ita demum non teneri venditorem, si ignorans
alienum vendidit: tunc enim in hoc fieri [10], ut per
ipsum et per heredem eius emptorem habere liceret:
qui autem alienum sciens vendidit, dolo, inquit, non
16 caret et ideo empti iudicio tenebitur. Senten-
tiam Iuliani verissimam esse arbitror in pignoribus
quoque: nam si iure creditoris vendiderit, deinde
haec fuerint [11] evicta, non tenetur nec ad pretium
restituendum ex empto actione creditor: hoc enim
multis constitutionibus effectum est. dolum plane ven-
ditor praestabit, denique etiam repromittit de dolo:
sed et si non repromiserit, sciens tamen sibi non
obligatam [12] vel non esse eius qui sibi obligavit ven-
diderit, tenebitur ex empto, quia dolum eum prae-
17 stare debere ostendimus. Si quis rem vendiderit
et ei accessurum quid [13] dixerit, omnia quidem, quae
diximus in re distracta, in hoc quoque sequenda
sint [14], ut tamen evictionis nomine non in duplum
teneatur, sed in hoc tantum obligetur, ut emptori
habere liceat, et non solum per se, sed per omnes.
18 Qui autem habere licere vendidit, videamus quid
debeat praestare. et multum interesse arbitror, utrum
hoc polliceatur per se venientesque a se personas
non fieri, quo minus habere liceat, an vero per omnes.
nam si per se, non videtur id praestare, ne alius
evincat: proinde si evicta res erit, sive stipulatio
interposita est, ex stipulatu non tenebitur, sive non

(1) debui *scr.* (2) remittenda *F* (3) vendit *scr.* (4) errore *F* (5) ut *dett.* (6) ex causausa *F* (7) oporte *F* (8) nimafestum *F* (9) quinto *D. Gothofredus* (10) fieri] teneri *Cuiacius* (11) fuerit *F* (12) obligata *scr.* (13) qui *F* (14) sunt *edd.*

est interposita, ex empto non tenebitur. sed Iulia-
nus libro quinto decimo digestorum scribit, etiamsi
aperte venditor pronuntiet per se heredemque suum
non fieri [1], quo minus habere liceat, posse defendi
ex empto eum in hoc quidem non teneri, quod emp-
toris interest, verum tamen ut pretium reddat teneri.
ibidem ait idem esse dicendum et si aperte in ven-
ditione comprehendatur nihil evictionis nomine prae-
statum iri: pretium quidem deberi re evicta, utili-
tatem non deberi: neque enim bonae fidei contrac-
tus hac patitur [2] conventione, ut emptor rem amit-
teret [3] et pretium venditor retineret. nisi forte, in-
quit, sic quis omnes istas supra scriptas conventio-
nes recipiet, quemadmodum recipitur, ut venditor
nummos accipiat, quamvis merx ad emptorem non
pertineat, veluti cum futurum iactum retis a pisca-
tore emimus aut indaginem plagis positis a venatore
vel pantheram [4] ab aucupe: nam etiamsi nihil capit,
nihilo minus emptor pretium praestare necesse habe-
bit: sed in supra scriptis conventionibus contra erit
dicendum. nisi forte sciens alienum vendit: tunc
enim secundum supra a nobis relatam Iuliani sen-
tentiam dicendum est ex empto eum teneri, quia
dolo facit.

12 *Celsus libro vicesimo septimo digestorum* Si
iactum retis emero et iactare retem piscator noluit,
incertum eius rei aestimandum est: si quod extraxit
piscium reddere mihi noluit, id aestimari debet quod
extraxit.

13 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Iulianus libro quinto decimo inter eum, qui sciens
quid aut ignorans vendidit, differentiam facit in con-
demnatione ex empto: ait enim, qui pecus morbosum
aut tignum vitiosum vendidit, si quidem ignorans fe-
cit, id tantum ex empto actione praestaturum, quanto
minoris essem empturus, si id ita esse scissem: si
vero sciens reticuit et emptorem decepit, omnia de-
trimenta, quae ex ea emptione emptor traxerit, prae-
staturum ei: sive igitur aedes vitio tigni corruerunt,
aedium aestimationem, sive pecora contagione mor-
bosi pecoris perierunt, quod interfuit idonea [5] venisse
1 erit praestandum [6]. Item qui furem vendidit aut
fugitivum, si quidem sciens, praestare debebit, quanti
emptoris interfuit non decipi: si vero ignorans ven-
diderit, circa fugitivum quidem tenetur, quanti mino-
ris empturus esset, si eum esse fugitivum scisset,
circa furem non tenetur: differentiae ratio est, quod
fugitivum quidem habere non licet et quasi evictionis
nomine tenetur venditor, furem autem habere possu-
2 mus. Quod autem diximus 'quanti emptoris inter-
'fuit non decipi', multa continet, et [7] si alios secum
sollicitavit ut fugerent, vel res quasdam abstulit.
3 Quid tamen si ignoravit quidem furem esse, ad-
severavit autem bonae frugi et fidum et caro vendi-
dit? videamus, an ex empto teneatur. et putem te-
neri. atqui ignoravit: sed non debuit facile quae
ignorabat adseverare. inter hunc igitur et qui scit [8]
praemonere debuit furem esse, hic non debuit facilis
4 esse ad temerariam [9] indicationem. Si venditor
dolo fecerit, ut rem pluris venderet, puta de artificio
mentitus est aut de peculio, empti eum iudicio te-
neri, ut praestaret emptori, quanto pluris servum
emisset [10], si ita peculiatus esset vel eo artificio in-
5 structus. Per contrarium quoque idem Iulianus
scribit, cum Terentius Victor decessisset relicto he-
rede fratre suo et res quasdam ex hereditate et in-
strumenta et mancipia Bellicus quidam subtraxisset,
quibus subtractis facile, quasi minimo valeret here-
ditas, ut sibi ea venderetur persuasit: an venditi iu-
dicio teneri possit? et ait Iulianus competere actio-
nem ex vendito in tantum, quanto pluris hereditas
6 valeret, si hae res subtractae non fuissent. Idem
Iulianus dolum solere a venditore praestari etiam in
huiusmodi specie ostendit: si, cum venditor sciret
fundum pluribus municipiis legata debere, in tabula
quidem conscripserit uni municipio deberi, verum
postea legem consignaverit, si qua tributorum aut
vectigalis indictionisve quid [11] nomine aut ad viae
collationem praestare oportet, id emptorem dare fa-
cere praestareque oportere, ex empto eum teneri,
quasi decepisset emptorem: quae sententia vera est.
7 Sed cum in facto proponeretur tutores hoc idem
fecisse, qui rem pupillarem vendebant, quaestionis
esse ait, an tutorum dolum pupillus praestare debeat.
et si quidem ipsi tutores vendiderunt, ex empto eos
teneri nequaquam dubium est: sed si pupillus aucto-
ribus eis vendidit, in tantum tenetur, in quantum
locupletior ex eo factus est, tutoribus in residuum
perpetuo condemnandis, quia nec transfertur in pu-
pillum post pubertatem hoc, quod dolo tutorum fac-
8 tum est. Offerri pretium ab [12] emptore debet,
cum ex empto agitur, et ideo etsi pretii partem offe-
rat, nondum est ex empto actio: venditor enim quasi
pignus retinere potest [13] eam rem quam vendidit.
9 Unde quaeritur, si pars sit pretii soluta et res
tradita postea evicta sit, utrum eius rei consequetur
pretium integrum ex empto agens an vero quod nu-
meravit? et puto magis id quod numeravit propter
10 doli exceptionem. Si fructibus iam maturis ager
distractus sit, etiam fructus emptori cedere, nisi aliud
11 convenit, exploratum est. Si in locatis ager fuit,
pensiones utique ei cedent qui locaverat: idem et in
praediis urbanis, nisi si quid nominatim convenisse
12 proponatur. Sed et si quid praeterea [14] rei ven-
ditae nocitum est, actio emptori [15] praestanda est,
damni forte infecti vel aquae pluviae arcendae vel
13 Aquiliae vel interdicti quod vi aut clam. Item
si quid ex operis servorum vel vecturis iumentorum
vel navium quaesitum est, emptori praestabitur, et si
quid peculio eorum accessit, non tamen si quid ex
14 re venditoris. Si Titius fundum, in quo nona-
ginta iugera erant, vendiderit et in lege emptionis
dictum est in fundo centum esse iugera et antequam
modus manifestetur, decem iugera alluvione adcre-
verint, placet mihi Neratii sententia existimantis, ut,
si quidem sciens vendidit, ex empto actio competat
adversus eum, quamvis decem iugera adcreverint,
quia dolo fecit nec dolus purgatur: si vero ignorans
15 vendidit, ex empto actionem non competere. Si
fundum mihi alienum vendideris et hic ex causa lu-
crativa meus factus sit, nihilo minus ex empto mihi
16 adversus te actio competit. In his autem, quae
cum re empta [16] praestari solent, non solum dolum,
sed et culpam praestandam arbitror: nam et Celsus
libro octavo digestorum scripsit, cum convenit, ut
venditor praeteritam mercedem exigat et emptori prae-
stet, non solum dolum, sed et culpam eum praestare
17 debere. Idem Celsus libro eodem scribit: fundi,
quem cum Titio communem habebas, partem tuam
vendidisti et antequam traderes, coactus es [17] com-
muni dividundo iudicium accipere. si socio fundus
sit adiudicatus, quantum ob eam rem a Titio [18] con-
secutus es, id tantum emptori praestabis. quod si
tibi fundus totus adiudicatus est, totum, inquit, eum
emptori trades, sed ita, ut ille solvat, quod ob eam
rem Titio condemnatus es. sed ob eam quidem par-
tem, quam vendidisti, pro evictione cavere debes, ob
alteram autem tantum de dolo malo repromittere:
aequum est enim eandem esse condicionem emptoris,
quae futura esset, si cum ipso actum esset communi
dividundo. sed si certis regionibus fundum inter te
et Titium iudex divisit, sine dubio partem, quae ad-
18 iudicata est, emptori tradere debes. Si quid
servo distracto venditor donavit ante traditionem, hoc
quoque restitui debet: hereditates quoque per ser-
vum adquisitae et legata omnia, nec distinguendum,

(1) non teneri *F* (2) utitur *scr.* (3) amittet *F* (4) pan-
theran *scr.* (5) idone *F* (6) erit praestandum *del.*
(7) ut *Hal.* (8) *talia fere exciderunt:* et tacuit non mul-
tum interest: nam qui scit (9) temeram *F* (10) ser-
vus esset *Krueger* (11) quid] cuius *scr.* (12) empto-
ris herede vel ab ipso *fortasse ins. secundum B* (13) po-
tes *F* (14) postea *Huschke* (15) emptoris *F* (16) emp-
tae *F* (17) est *F* (18) tio *F*

cuius respectu ista sint relicta. item quod ex operis
servus praestitit venditori, emptori restituendum est,
nisi ideo dies traditionis ex pacto prorogatus est, ut
19 ad venditorem operae pertinerent. Ex vendito
actio venditori competit ad ea consequenda, quae ei
20 ab emptore praestari oportet. Veniunt autem in
hoc iudicium infra scripta. in primis pretium, quanti
res venit. item usurae pretii post diem traditionis:
nam cum re emptor fruatur, aequissimum est eum
21 usuras pretii pendere. Possessionem autem tra-
ditam accipere debemus et si precaria sit possessio:
hoc enim solum spectare debemus, an habeat facul-
22 tatem fructus[1] percipiendi. Praeterea ex ven-
dito agendo consequetur etiam sumptus, qui facti
sunt in re distracta, ut puta si quid in aedificia dis-
tracta erogatum est: scribit enim Labeo et Treba-
tius esse ex vendito hoc nomine actionem. idem et
si in aegri servi curationem impensum est ante tra-
ditionem aut si quid in disciplinas, quas[2] verisimile
erat etiam emptorem velle impendi. hoc amplius La-
beo ait et si quid in funus mortui servi impensum
sit, ex vendito consequi oportere, si modo sine culpa
23 venditoris mortem obierit. Item si convenerit,
cum res veniret, ut locuples ab emptore reus detur,
24 ex vendito agi posse, ut id fiat. Si inter emp-
torem praediorum et venditorem convenisset, ut, si
ea praedia emptor heresve eius pluris vendidisset,
eius partem dimidiam venditori praestaret et heres
emptoris pluris ea praedia vendidisset, venditorem
ex vendito agendo partem eius, quo pluris vendidis-
25 set, consecuturum. Si procurator vendiderit et
caverit emptori, quaeritur, an domino vel adversus
dominum actio dari debeat. et Papinianus libro ter-
tio responsorum putat cum domino ex empto agi
posse utili actione ad exemplum institoriae actionis,
si modo rem vendendam mandavit: ergo[3] et per con-
trarium dicendum est utilem ex empto actionem do-
26 mino competere. Ibidem Papinianus respondisse
se refert, si convenerit, ut ad diem pretio non so-
luto venditori duplum praestaretur, in fraudem con-
stitutionum videri adiectum, quod usuram legitimam
excedit: diversamque causam commissoriae esse ait,
cum ea specie, inquit, non faenus illicitum contra-
hatur, sed lex contractui non improbata dicatur[4].
27 Si quis colludente procuratore meo ab eo eme-
rit, an possit agere ex empto? et puto hactenus, ut
28 aut stetur emptioni aut discedatur. Sed et si
quis minorem viginti quinque annis circumvenerit, et
huic hactenus dabimus actionem ex empto, ut dixi-
29 mus in superiore casu. Si quis a pupillo sine
tutoris auctoritate emerit, ex uno latere constat con-
tractus: nam qui emit, obligatus est pupillo, pupil-
30 lum sibi non obligat. Si venditor habitationem
exceperit, ut inquilino liceat habitare, vel colono ut
perfrui liceat ad certum tempus, magis esse Servius
putabat ex vendito esse actionem: denique Tubero
ait, si iste colonus damnum dederit, emptorem ex
empto agentem cogere posse venditorem, ut[5] ex lo-
cato cum colono experiatur, ut quidquid fuerit con-
31 secutus, emptori reddat. Aedibus distractis vel
legatis ea esse aedium solemus dicere, quae quasi
pars aedium vel propter aedes habentur, ut puta
putealia,

14 *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* (id est quo puteum[6] operitur),

15 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* lines[7] et labra, salientes. fistulae quoque, quae salientibus iunguntur, quamvis longe excurrant extra aedificium, aedium sunt: item canales: pisces autem qui sunt in piscina non sunt aedium nec fundi,

16 *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* non magis quam pulli[8] aut cetera animalia, quae in fundo sunt.

17 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Fundi nihil est, nisi quod terra se tenet: aedium
autem multa esse, quae aedibus adfixa non sunt,
ignorari non oportet, ut puta seras claves claustra:
multa etiam defossa esse neque tamen fundi aut vil-
lae haberi, ut puta vasa vinaria torcularia, quoniam
haec instrumenti magis sunt, etiamsi aedificio cohae-
1 rent. Sed et vinum et fructus perceptos villae
2 non esse constat. Fundo vendito vel legato ster-
culinum et stramenta emptoris et[9] legatarii sunt,
ligna autem venditoris vel heredis, quia non sunt
fundi, tametsi ad eam rem comparata sunt. in ster-
culino autem distinctio Trebatii probanda est, ut, si
quidem stercorandi agri causa comparatum sit, emp-
torem sequatur, si vendendi, venditorem, nisi si aliud
actum est: nec interest, in stabulo iaceat an acer-
3 vus sit. Quae tabulae pictae pro tectorio inclu-
duntur itemque crustae marmoreae aedium sunt.
4 Reticuli circa columnas, plutei circa parietes, item
5 cilicia vela aedium non sunt. Item quod insulae
causa paratum est, si nondum perfectum est, quam-
vis positum in aedificio sit, non tamen videtur ae-
6 dium esse. Si ruta et caesa excipiantur in ven-
ditione, ea placuit esse ruta, quae eruta sunt, ut
harena creta et similia: caesa ea esse, ut arbores
caesas et carbones et his similia. Gallus autem Aqui-
lius, cuius Mela refert opinionem, recte ait frustra
in lege venditionis de rutis et caesis contineri[10], quia,
si non specialiter venierunt, ad exhibendum de his
agi potest neque enim[11] magis de materia caesa aut
de caementis aut de harena cavendum est venditori
7 quam de ceteris quae sunt pretiosiora. Labeo
generaliter scribit ea, quae perpetui usus causa in
aedificiis sunt, aedificii esse, quae vero ad praesens,
non esse aedificii: ut puta fistulae[12] temporis quidem
causa positae non sunt aedium, verum tamen si per-
8 petuo fuerint positae, aedium sunt. Castella plum-
bea, putea[13], opercula puteorum, epitonia fistulis ad-
plumbata (aut quae terra continentur quamvis non
9 sint adfixa) aedium esse constat. Item constat
sigilla, columnas quoque et personas, ex quorum[14]
10 rostris aqua salire solet, villae esse. Ea, quae
ex aedificio detracta sunt ut reponantur, aedificii
sunt: at quae parata sunt ut imponantur, non sunt
11 aedificii. Pali, qui vineae causa parati sunt,
antequam collocentur, fundi non sunt, sed qui ex-
empti sunt hac[15] mente ut collocentur, fundi sunt.

18 *Iavolenus libro septimo ex Cassio* Grana-
ria, quae ex tabulis fieri solent, ita aedium sunt, si
stipites eorum in terra defossi sunt: quod si supra
1 terram sunt, rutis et caesis cedunt. Tegulae,
quae nondum aedificiis impositae sunt, quamvis te-
gendi gratia allatae sunt, in rutis et caesis haben-
tur: aliud iuris est in his, quae detractae sunt ut
reponerentur: aedibus enim accedunt.

19 *Gaius ad edictum praetoris titulo de publicanis* Veteres in emptione venditioneque appellationibus promiscue utebantur.

20 *Idem libro vicesimo primo[16] ad edictum provinciale* Idem est et in locatione et conductione.

21 *Paulus libro trigesimo tertio ad edictum* Si
sterilis ancilla sit, cuius partus venit, vel maior an-
nis quinquaginta, cum id emptor ignoraverit, ex empto
1 tenetur venditor. Si praedii venditor non dicat
de tributo sciens, tenetur ex empto: quod si igno-
rans non praedixerit, quod forte hereditarium prae-
2 dium erat, non tenetur. Quamvis supra diximus,
cum in corpore consentiamus, de qualitate autem
dissentiamus, emptionem esse, tamen venditor teneri

(1) fuctus *F* (2) quae *scr.* (3) erergo *F* (4) Pap. l. III resp. Convenit ad diem pretio non soluto venditori alterum tantum praestari. quod usurarum centesimam excedit, in fraudem iuris videtur additum. diversa causa est commissoriae legis, cum in ea specie non fenus inlicitum exerceatur, sed lex contractui (contractus *cod.*) non improbabilis dicatur *Vat.* (5) is *ins.* F^2 (6) puteus F^b (7) lenes (*cf. D.* 8, 5, 17, 1) *scr.* (8) pupilli *F* (9) vel *scr.* (10) caveri *scr.* (11) enim *del.* (12) utputae *F* (13) putea *del.* (14) quarum *edd.: aut add.* leonesve *post* personas (15) haec *F* (16) primo *om.* F^1

debet, quanti interest non esse deceptum, etsi venditor quoque nesciet: veluti si mensas quasi citreas
3 emat, quae non sunt. Cum per venditorem steterit, quo minus rem tradat, omnis utilitas emptoris in aestimationem venit, quae modo circa ipsam rem consistit: neque enim si potuit ex vino puta negotiari et lucrum facere, id aestimandum est, non magis quam si triticum emerit et ob eam rem, quod non sit traditum, familia eius fame laboraverit: nam pretium tritici, non servorum fame necatorum consequitur. nec maior fit obligatio, quod tardius agitur, quamvis crescat, si vinum hodie pluris sit, merito, quia sive datum esset, haberem emptor, sive non, quoniam[1] saltem hodie dandum est quod iam
4 olim dari oportuit. Si tibi fundum vendidero, ut eum conductum certa summa haberem, ex vendito eo nomine mihi actio est, quasi in partem pretii ea
5 res sit. Sed et si ita fundum tibi vendidero, ut nulli alii eum quam mihi venderes, actio eo nomine
6 ex vendito est, si alii vendideris. Qui domum vendebat, excepit sibi habitationem, donec viveret, aut in singulos annos decem: emptor primo anno maluit decem praestare, secundo anno habitationem praestare. Trebatius ait mutandae voluntatis potestatem eum habere singulisque annis alterutrum praestare posse et quamdiu paratus sit alterutrum praestare, petitionem non esse.

22 *Iulianus libro septimo digestorum* Si in qualitate fundi venditor mentitus sit, non in modo eius, tamen tenetur emptori: pone enim dixisse eum quinquaginta iugera esse vineae et quinquaginta prati et in prato plus inveniri, esse tamen omnia centum iugera.

23 *Idem libro tertio decimo digestorum* Si quis servum, quem cum peculio vendiderat, manumiserit, non solum peculii nomine, quod servus habuit tempore quo manumittebatur, sed et eorum, quae postea adquirit, tenetur et praeterea cavere debet, quidquid ex hereditate liberti ad eum pervenerit, restitutu iri[2]. *Marcellus notat:* illa praestare venditor ex empto debet, quae haberet emptor, si homo manumissus non esset: non continebuntur igitur, quae, si manumissus non fuit, adquisiturus non esset.

24 *Iulianus libro quinto decimo digestorum*[3] Si servus, in quo usus fructus tuus erat, fundum emerit et antequam pecunia numeraretur, capite minutus fueris, quamvis pretium solveris, actionem ex empto non habebis propter talem capitis deminutionem, sed indebiti actionem adversus venditorem habebis. ante capitis autem minutionem nihil interest, tu solvas an servus ex eo peculio quod ad te pertinet: nam utroque casu actionem ex empto habebis.
1 Servum tuum imprudens a fure bona fide emi: is ex peculio quod ad te pertinebat hominem paravit, qui mihi traditus est. posse te eum hominem mihi condicere Sabinus dixit, sed si quid mihi abesset ex negotio quod is gessisset, invicem me tecum acturum de peculio. Cassius veram opinionem Sabini rettulit,
2 in qua ego quoque sum. Servo vendente hominem fideiussor venditionis omnia praestare debet, in quae obligaretur, si pro libero fideiussisset: nam et in dominum actio sic datur, ut emptor eadem consequatur, quae libero vendente consequi debuisset, sed ultra peculii taxationem dominus non condemnatur.

25 *Idem libro quinquagesimo quarto digestorum* Qui pendentem vindemiam emit si uvam legere prohibeatur a venditore, adversus eum petentem[4] pretium exceptione uti poterit 'si ea pecunia, qua de 'agitur, non pro ea re petitur, quae venit neque tra'dita est.' ceterum post traditionem sive lectam uvam calcare sive mustum evehere prohibeatur, ad exhibendum vel iniuriarum agere poterit, quemadmodum si aliam quamlibet rem suam tollere prohibeatur.

26 *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Si quis, cum fundum venderet, dolia centum, quae in fundo esse adfirmabat, accessura dixisset, quamvis ibi nullum dolium fuisset, tamen dolia emptori debebit.

27 *Paulus libro tertio epitomarum Alfeni* Quidquid venditor accessurum dixerit, id integrum ac sanum tradi oportet: veluti si fundo dolia accessura dixisset, non quassa, sed integra dare debet.

28 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Praedia mihi vendidisti et convenit, ut aliquid facerem: quod si non fecissem, poenam promisi. respondit: venditor antequam poenam ex stipulatu petat, ex vendito agere potest: si[5] consecutus fuerit, quantum poenae nomine stipulatus esset, agentem ex stipulatu doli mali exceptio summovebit: si ex stipulatu poenam consecutus fueris[6], ipso iure ex vendito agere non poteris[7] nisi in id, quod pluris eius interfuerit id fieri.

29 *Idem libro quarto ex Minicio* Cui res sub condicione legata erat, is eam imprudens ab herede emit: actione ex empto poterit consequi emptor pretium, quia non[8] ex causa legati rem habet.

30 *Africanus libro octavo quaestionum* Servus, quem de me cum peculio emisti, priusquam tibi traderetur, furtum mihi fecit. quamvis ea[9] res quam subripuit interierit, nihilo minus retentionem eo nomine ex peculio me habiturum ait, id est ipso iure ob id factum minutum esse peculium, eo scilicet, quod debitor meus ex causa condictionis sit factus. nam licet, si iam traditus furtum mihi fecisset, aut omnino condictionem eo nomine de peculio non haberem aut eatenus haberem, quatenus ex re furtiva auctum peculium fuisset, tamen in proposito et retentionem me habiturum et, si omne peculium penes te sit, vel quasi plus debito solverim posse me condicere. secundum quae dicendum: si nummos, quos servus iste mihi subripuerat, tu ignorans furtivos esse quasi peculiares ademeris et consumpseris, condictio eo nomine mihi adversus te competet, quasi
1 res mea ad te sine causa pervenerit. Si sciens alienam rem ignoranti mihi vendideris, etiam priusquam evincatur utiliter me ex empto acturum putavit in id, quanti mea intersit meam esse factam: quamvis enim alioquin verum sit venditorem hactenus teneri, ut rem emptori habere liceat, non etiam ut eius faciat, quia tamen dolum malum abesse praestare debeat, teneri eum, qui sciens alienam, non suam ignoranti vendidit: id est[10] maxime, si manumissuro vel pignori daturo vendiderit.

31 *Neratius libro tertio membranarum* Si ea res, quam ex empto praestare debebam, vi mihi adempta fuerit: quamvis eam custodire debuerim, tamen propius[11] est, ut nihil amplius quam actiones persequendae eius praestari a me[12] emptori oporteat, quia custodia adversus vim parum proficit. actiones autem eas non solum arbitrio, sed etiam periculo tuo tibi praestare debebo, ut omne lucrum ac dispen-
1 dium te sequatur. Et non solum quod ipse per eum adquisii praestare debeo, sed et id, quod emptor
2 iam tunc sibi tradito servo adquisiturus fuisset. Uterque nostrum eandem rem emit a non domino, cum emptio venditioque sine dolo malo fieret, traditaque[13] est: sive ab eodem emimus sive ab alio atque alio, is ex nobis tuendus est, qui prior ius eius[14] adprehendit, hoc est, cui primum tradita est. si alter ex nobis a domino emisset, is omnimodo tuendus est.

32 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Si quis a me oleum quod emisset adhibitis iniquis ponderibus accepisset, ut in modo me falleret, vel emptor circumscriptus sit a venditore ponderibus minoribus, Pomponius ait posse dici[15] venditorem sibi dare oportere quod plus est petere: quod habet rationem: ergo et emptor ex empto habebit actionem, qua contentus esse possit.

---

(1) quoniam *del.* (2) restituiri *F* (3) § 1 *cf. Paulus D.* 12, 1, 31, 1 (4) pendentem *F* (5) sic *ins.* (6) fuerit *edd.* (7) poterit *edd.* (8) quia non] quando *scr.* (9) eas *F* (10) id est *S*, idesest *F*, et *scr.* (11) proprius *F* (12) am *F* (13) utrique *ins.* (14) ius eius] iuste *scr.* (15) dici *del.*

33 *Idem libro vicesimo tertio ad edictum* Et si uno pretio plures res emptae sint[1], de singulis ex empto et vendito agi potest.

34 *Idem libro decimo octavo ad edictum* Si fundo vendito in qualitate iugerum captio est, ex empto erit actio.

35 *Idem libro septuagesimo ad edictum* Si quis fundum emerit, quasi per eum fundum eundi agendi ius non esset, et interdicto de itinere actuque victus sit, ex empto habebit actionem: licet enim stipulatio de evictione non committatur, quia non est de iure servitutis in rem actione pronuntiatum, tamen dicendum est ex empto actionem competere.

36 *Paulus libro septimo ad Plautium* Venditor domus antequam eam tradat, damni infecti stipulationem interponere debet, quia, antequam vacuam possessionem tradat, custodiam et diligentiam praestare debet et pars est custodiae diligentiaeque hanc interponere stipulationem: et ideo si id neglexerit, tenebitur emptori.

37 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Sicut aequum est bonae fidei emptori alterius dolum non nocere, ita non est aequum eidem personae venditoris sui dolum prodesse.

38 *Celsus libro octavo digestorum* Si venditor hominis dixit peculium eum habere decem nec quemquam[2] ademptурum, et[3] si plus habet, totum praestet, nisi hoc actum[4] est, ut dumtaxat decem praestaret, si minus est, praestet esse decem et talem
1 servum esse, ut tantum peculii habeat. Si per emptorem steterit, quo minus ei mancipium traderetur, pro cibariis per arbitrium indemnitatem posse servari Sextus Aelius, Drusus dixerunt, quorum et
2 mihi iustissima videtur esse sententia. Firmus a Proculo quaesiit, si de plumbeo castello fistulae sub terram missae aquam ducerent in aenum lateribus circumstructum, an hae aedium essent an ut ruta caesa vincta fixaque quae[5] aedium non essent. ille rescripsit referre, quid acti esset. quid ergo si nihil de ea re neque emptor neque venditor cogitaverunt, ut plerumque in eiusmodi rebus evenisse solet, nonne propius est, ut inserta et inclusa aedificio partem eius esse existimemus?

39 *Modestinus libro quinto responsorum* Quaero, si quis ita fundum vendiderit, ut id[6] venum datum esse videatur, quod intra terminos ipse possedit, sciens tamen aliquam partem certam se non possidere non certioraverit emptorem, an ex empto iudicio teneatur, cum haec generalis adiectio ad ea, quae specialiter novit qui vendidit nec excepit, pertinere non debeat, ne alioquin emptor capiatur[7], qui fortasse, si hoc cognovisset, vel empturus non esset vel minoris empturus esset, si certioratus de loco certo fuisset[8]: cum hoc et apud veteres sit relatum in eius persona, qui sic exceperat: 'servitutes si quae debentur, debebuntur': etenim iuris auctores responderunt, si certus venditor quibusdam personis certas servitutes debere non admonuisset emptorem, ex empto eum teneri debere, quando haec generalis exceptio non ad ea pertinere debeat, quae venditor novit quaeque specialiter excipere et potuit et debuit, sed ad ea, quae ignoravit et de quibus emptorem certiorare nequivit. Herennius Modestinus respondit, si quid circumveniendi emptoris causa venditor in specie de qua quaeritur fecit, ex empto actione conveniri posse.

40 *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* Quintus Mucius scribit: dominus fundi de praedio arbores stantes vendiderat et pro his rebus[8a] pecuniam accepit et tradere nolebat: emptor quaerebat, quid se facere oporteret, et verebatur, ne hae arbores eius non viderentur factae. *Pomponius:* arborum, quae in fundo continentur, non est separatum corpus a fundo et ideo ut dominus suas specialiter arbores vindicare emptor non poterit: sed ex empto habet actionem.

41 *Papinianus libro tertio responsorum* In venditione super annua pensitatione pro aquae ductu infra[9] domum Romae constitutum[10] nihil commemoratum est. deceptus ob eam rem ex empto actionem habebit: itaque, si conveniatur ob pretium ex vendito, ratio inprovisi oneris habetur.

42 *Paulus libro secundo quaestionum* Si duorum fundorum venditor separatim de modo cuiusque pronuntiaverit et ita utrumque uno pretio tradiderit, et alteri aliquid desit[11], quamvis in altero exsuperet, forte si dixit unum centum iugera, alterum ducenta habere, non proderit ei, quod in altero ducenta decem inveniuntur, si in altero decem desint. et de his ita apud Labeonem relatum est. sed an exceptio doli mali venditori profutura sit, potest dubitari, utique si exiguus modus silvae desit et plus in vineis habeat, quam repromissum est. an non facit dolo, qui iure perpetuo utitur? nec enim hic quod amplius in modo invenitur, quam alioquin dictum est, ad compendium venditoris, sed ad emptoris pertinet: et tunc tenetur venditor, cum minor modus invenitur. videamus tamen, ne nulla querella sit emptoris in eodem fundo, si plus inveniat in vinea quam[11a] in prato, cum universus modus constat[12]. similis quaestio esse potest ei, quae in duobus fundis agitata est, et si quis duos statuliberos uno pretio vendat et dicat unum decem dare iussum, qui quindecim dare debebat[13]: nam et hic tenebitur ex empto actione, quamvis emptor a duobus viginti accepturus sit. sed rectius est in omnibus supra scriptis casibus lucrum cum damno compensari et si quid deest emptori sive pro modo sive pro qualitate loci, hoc ei resarciri.

43 *Idem libro quinto quaestionum* Titius cum decederet, Seiae Stichum Pamphilum Arescusam per fideicommissum reliquit[14] eiusque fidei commisit, ut omnes ad libertatem post annum perduceret. cum legataria fideicommissum ad se pertinere noluisset nec tamen heredem a sua petitione liberasset, heres eadem mancipia Sempronio vendidit nulla commemoratione fideicommissae libertatis facta: emptor cum pluribus annis mancipia supra scripta sibi servissent, Arescusam manumisit, et cum ceteri quoque servi cognita voluntate defuncti fideicommissam libertatem petissent et heredem ad praetorem perduxissent, iussu praetoris ab herede sunt manumissi. Arescusa quoque nolle se emptorem patronum habere responderat. cum emptor pretium a venditore empti iudicio Arescusae quoque nomine repeteret, lectum est responsum Domitii[15] Ulpiani, quo continebatur Arescusam pertinere ad rescriptum sacrarum constitutionum, si nollet emptorem patronum habere: emptorem tamen nihil posse post manumissionem a venditore consequi. ego cum meminissem et Iulianum in ea sententia esse, ut existimaret post manumissionem quoque empti actionem durare, quaero, quae sententia vera est. illud etiam in eadem cognitione nomine emptoris desiderabatur, ut sumptus, quos in unum ex his quem erudierat fecerat, ei restituerentur[16]. idem quaero, Arescusa, quae recusavit emptorem patronum habere, cuius sit liberta constituta? an possit vel legatariam quae non liberavit vel heredem patronum habere? nam ceteri duo ab herede manumissi sunt. respondi: semper probavi Iuliani sententiam putantis manumissione non amittitur eo modo[17]. de sumptibus vero, quos in erudiendum hominem emptor fecit, videndum est: nam empti iudicium ad eam quoque speciem sufficere existimo: non enim pretium

(1) et quaedam earum vel omnes evictae sint *ins. secundum B* (2) quicquam *dett.* (3) et] esse *scr.* (4) autem *F* (5) quae *del. dett.* (6) uti *F^a* (7) caplatur *F* (8) si certioratus de loco certo fuisset *del.* (8a) rebus] arboribus *scr.* (9) intra *scr.* (10) constituto *scr.* (11) desiit *F* (11a) quam] vel *scr.* (12) constet *F²*
(13) alterum item decem, qui quinque dare debebat *ins.* (14) relinquit *F* (15) *sic S,* domini *F* (16) restituentur *F* (17) *sic fere supple:* manumissione non amitti [empti actionem: itaque quod ius habuit emptor adversus heredem Arescusae nomine, etsi manumisit eam, non amitti]tur eo modo

continet tantum, sed omne quod interest emptoris servum non evinci. plane si in tantum pretium excedisse proponas, ut non sit cogitatum a venditore de tanta summa (veluti si ponas agitatorem postea factum vel pantomimum evictum esse eum, qui minimo veniit pretio), iniquum videtur in magnam quantitatem obligari venditorem,

44 *Africanus libro octavo quaestionum* (cum et forte idem mediocrium facultatium sit: et non ultra duplum periculum subire eum oportet)

45 *Paulus libro quinto quaestionum* idque et Iulianum agitasse Africanus refert: quod iustum est: sicut minuitur praestatio, si servus deterior apud
1 emptorem effectus sit, cum evincitur. Illud expeditius videbatur, si mihi alienam aream vendideris et in eam ego aedificavero atque ita eam dominus evincit: nam quia possim[1] petentem dominum, nisi impensam aedificiorum solvat, doli mali exceptione summovere, magis est, ut ea res ad periculum venditoris non pertineat. quod et in servo dicendum est, si in servitutem, non in libertatem evinceretur, ut dominus mercedes et impensas praestare debeat. quod si emptor non possideat aedificium vel servum, ex empto habebit actionem. in omnibus tamen his casibus, si sciens quis alienum vendiderit, omnimodo teneri de-
2 bet. Superest tertia deliberatio, cuius debet esse liberta Arescusa, quae recusat emptorem. et non sine ratione dicetur eius debere effici libertam, a quo vendita est, id est heredis, quia et ipse ex empto actione tenetur: sed hoc ita, si non Arescusa elegerit emptoris patronatum: tunc etenim et illius remanet liberta et ille ex empto actionem non habet, quia nihil eius interest, cum eam libertam habet.

46 *Idem libro vicesimo quarto quaestionum* Si quis alienam rem vendiderit et medio tempore heres domino rei exstiterit, cogetur implere venditionem.

47 *Idem libro sexto responsorum* Lucius Titius accepta pecunia ad materias vendendas sub poena certa, ita ut, si non integras repraestaverit[2] intra statuta tempora, poena conveniatur[3], partim datis materiis decessit: cum igitur testator in poenam commiserit neque heres eius reliquam materiam exhibuerit, an et in poenam et in usuras conveniri possit, praesertim cum emptor mutuatus pecuniam usuras gravissimas expendit? Paulus respondit ex contractu, de quo quaeritur, etiam heredem venditoris in poenam conveniri posse. in actione quoque ex empto officio iudicis post moram intercedentem usurarum pretii rationem haberi oportere.

48 *Scaevola libro secundo responsorum* Titius heres Sempronii fundum Septicio vendidit ita: 'fundus Sempronianus, quidquid Sempronii iuris fuit, erit tibi emptus tot nummis' vacuamque possessionem tradidit neque fines eius demonstravit: quaeritur, an empti iudicio cogendus sit ostendere ex instrumentis hereditariis, quid iuris defunctus habuerit et fines ostendere. respondi id ex ea scriptura praestandum, quod sensisse intelleguntur: quod si non appareat, debere venditorem et instrumenta fundi et fines ostendere: hoc etenim contractui bonae[4] fidei consonat.

49 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum*[5] Qui per collusionem imaginarium colonum circumveniendi emptoris causa subposuit, ex empto tenetur nec defenditur, si, quo facilius excogitata fraus occultetur, colonum et quinquennii pensiones in fidem
1 suam recipiat[6]. Pretii, sorte licet post moram soluta, usurae peti non possunt, cum hae non sint in obligatione, sed officio iudicis praestentur.

50 *Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Bona fides non patitur, ut, cum emptor alicuius legis beneficio pecuniam rei venditae debere desisset antequam res ei tradatur, venditor tradere compelletur[7] et re sua careret[8]. possessione autem tradita futurum est, ut rem[9] venditor aeque amitteret, utpote cum petenti eam rem petitor ei neque vendidisset neque tradidisset[10].

51 *Idem libro quinto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Si et per emptorem et venditorem mora fuisset, quo minus vinum praeberetur[11] et traderetur, perinde esse ait, quasi si per emptorem solum stetisset: non enim potest videri mora per venditorem emptori facta esse ipso moram faciente emptore.
1 Quod si fundum emisti ea lege, uti des pecuniam kalendis Iuliis, et si ipsis calendis per venditorem esset factum, quo minus pecunia ei solveretur, deinde per te staret quo minus solveres, uti posse adversus te lege sua venditorem dixi, quia in vendendo hoc ageretur, ut, quandoque per emptorem factum sit, quo minus pecuniam solvat, legis poenam patiatur. hoc ita verum puto, nisi si quid in ea re venditor dolo fecit.

52 *Scaevola libro septimo digestorum* Creditor fundum sibi obligatum, cuius chirographa tributorum a debitore retro solutorum apud se deposita habebat, vendidit Maevio ea lege, ut, si quid tributorum nomine debitum esset, emptor solveret: idem fundus ob causam eorum tributorum, quae iam soluta erant, a conductore saltus, in quo idem fundus[12] est, venit eumque idem Maevius emit et pretium solvit: quaesitum est, an empti iudicio vel aliqua actione emptor a venditore consequi possit, ut solutionum supra scriptarum chirographa ei dentur. respondit posse emptorem empti iudicio consequi, ut
1 instrumenta de quibus quaereretur exhibeantur. Praedium aestimatum in dotem a patre filiae suae nomine datum obligatum creditori deprehenditur: quaesitum est, an filius, qui hereditatem patris retinet, cum ab ea se filia abstinuisset dote contenta, actione ex empto teneatur, ut a creditore lueret et marito libe-
2 rum praestaret. respondit teneri. Inter venditorem et emptorem militiae ita convenit, ut salarium, quod debeatur ab illa persona, emptori cederet: quaesitum est, emptor militiae quam quantitatem a quo exigere debet et quid ex eiusmodi pacto venditor emptori praestare debeat. respondit venditorem actiones extraordinarias eo nomine quas haberet prae-
3 stare debere. Ante domum mari iunctam[13] molibus iactis ripam constituit[14] et uti ab eo possessa domus fuit, Gaio Seio vendidit: quaero, an ripa, quae ab auctore domui[15] coniuncta erat, ad emptorem quoque iure emptionis pertineat. respondit eodem iure fore venditam domum, quo fuisset priusquam veniret.

53 *Labeo libro primo pithanon* Si mercedem insulae accessuram esse emptori dictum est, quanti insula locata est, tantum emptori praestetur. *Paulus:* immo si insulam totam uno nomine locaveris et amplioris conductor locaverit et in vendenda insula mercedem emptori cessuram esse dixeris, id accedet,
1 quod tibi totius insulae conductor debebit. Si eum fundum vendidisti, in quo sepulcrum habuisti, nec nominatim tibi sepulcrum excepisti[16], parum habes eo nomine cautum. *Paulus:* minime, si modo
2 in sepulcrum iter publicum transit. Si habitatoribus habitatio lege venditionis recepta est, omnibus in ea habitantibus praeter dominum recte recepta habitatio est. *Paulus:* immo si cui in ea insula, quam vendideris, gratis habitationem dederis et

(1) possint *F* (2) repraesentaverit *Cuiacius* (3) committatur *scr.* (4) bona *F* (5) *cf. Vat.* 13 (6) Pap. l. III resp. Venditor si per conlusionem imaginarium colonum emptoris decipiendi causa subposuit, ex empto tenebitur, nec idcirco recte defenditur, si, quo facilius excogitatam fraudem retineret, colonum et quinque annorum mercedes in fidem suam recipiat. alioquin si bona fide locavit, suspectus non erit *Vat.* (7) compellatur *dett.* (8) carere *dett.* (9) et pecuniam *ins. secundum B* (10) *sic fere exple:* utpote cum petenti eam rem [emptor exceptionem rei venditae et traditae opponere possit nec perinde sit, quasi eam rem] petitor ei neque vendidisset neque tradidisset (11) probaretur *Ant. Faber* (12) fundum *F* (13) iniunctam *F*[2] (14) piram constitut *F* (15) domini *F* (16) excepistii *F*

sic receperis: 'habitatoribus aut[1] quam quisque diem 'conductum habet', parum caveris (nominatim enim de his recipi oportuit) itaque eos habitatores emptor insulae habitatione impune prohibebit.

54 *Idem libro secundo pithanon* Si servus quem vendideras iussu tuo aliquid fecit et ex eo crus fregit, ita demum ea res tuo periculo non est, si id imperasti, quod solebat ante venditionem facere, et si id imperasti, quod etiam non vendito servo imperaturus eras. *Paulus:* minime: nam si periculosam rem ante venditionem facere solitus est, culpa tua id factum esse videbitur: puta enim eum fuisse[2] servum, qui per catadromum descendere aut in cloacam demitti[3] solitus esset. idem iuris erit, si eam rem imperare solitus fueris, quam prudens et diligens pater familias imperaturus ei servo non fuerit. quid si hoc exceptum fuerit? tamen potest ei servo novam rem imperare[4], quam imperaturus non fuisset, si non[5] venisset: veluti si ei imperasti, ut ad emptorem iret, qui peregre esset: nam certe ea res tuo periculo esse non debet. itaque tota ea res ad dolum malum dumtaxat et culpam venditoris dirigenda
1 est. Si dolia octoginta accedere fundo, quae infossa essent, dictum erit, et plura erunt quam ad eum numerum, dabit emptori[6] ex omnibus quae vult, dum integra det: si sola octoginta sunt, qualiacumque emptorem sequentur nec pro non integris quicquam ei venditor praestabit.

55 *Pomponius libro decimo epistularum* Si servus, qui emeretur vel promitteretur, in hostium potestate sit, Octavenus magis putabat valere emptionem et stipulationem, quia inter ementem et vendentem esset commercium: potius enim difficultatem in praestando eo inesse, quam in natura[7], etiamsi officio iudicis sustinenda esset eius praestatio, donec praestari possit.

II[8].

LOCATI CONDUCTI.

1 *Paulus libro trigesimo quarto ad edictum* Locatio et conductio cum naturalis sit et omnium gentium, non verbis, sed consensu contrahitur, sicut emptio et venditio.

2 *Gaius libro secundo rerum cottidianarum*[9] Locatio et conductio proxima est emptioni et venditioni isdemque iuris regulis constitit: nam ut emptio et venditio ita contrahitur, si de pretio convenerit, sic et locatio et conductio contrahi intellegitur, si de
1 mercede convenerit. Adeo autem familiaritatem aliquam habere videntur emptio et venditio, item locatio et conductio, ut in quibusdam quaeri soleat, utrum emptio et venditio sit an locatio et conductio. ut ecce si cum aurifice mihi convenerit, ut is ex auro suo anulos mihi faceret certi ponderis certaeque formae et acceperit[10] verbi gratia trecenta, utrum emptio et venditio sit an locatio et conductio? sed placet unum esse negotium et magis emptionem et venditionem esse. quod si ego aurum dedero mercede pro opera constituta, dubium non est, quin locatio et conductio sit.

3 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Cum fundus locetur et aestimatum instrumentum colonus accipiat, Proculus ait id agi, ut instrumentum emptum habeat colonus, sicuti fieret, cum quid aestimatum in dotem daretur.

4 *Idem libro sexto decimo ad Sabinum* Locatio precariive rogatio ita facta, quoad is, qui eam locasset dedissetve, vellet, morte eius qui locavit[11] tollitur.

5 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad edictum* Si tibi habitationem locavero, mox pensionem remittam, ex locato et conducto agendum erit.

6 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Is qui rem conduxerit non cogitur restituere id quod rei nomine furti actione consecutus est.

7 *Paulus libro trigesimo secundo ad edictum* Si tibi alienam insulam locavero quinquaginta tuque eandem sexaginta Titio locaveris et Titius a domino prohibitus fuerit habitare, agentem te ex conducto sexaginta consequi debere placet, quia ipse Titio tenearis in sexaginta.

8 *Tryphoninus libro nono disputationum* Nos videamus, ne non sexaginta praestanda nec quinquaginta sint, sed quanti interest perfrui conductione, tantundemque consequatur medius, quantum praestare debeat ei, qui a se conduxit, quoniam emolumentum conductionis ad comparationem uberioris mercedis computatum maiorem efficit condemnationem. et tamen primus locator reputationem habebit quinquaginta, quae ab illo perciperet, si dominus insulae habitare novissimum conductorem non vetuisset: quo iure utimur.

9 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* Si quis domum bona fide emptam vel fundum locaverit mihi isque sit evictus sine dolo malo culpaque eius, Pomponius ait nihilo minus eum teneri ex conducto ei qui conduxit, ut ei praestetur frui quod conduxit licere. plane si dominus non patitur et locator paratus sit aliam habitationem non minus commodam praestare, aequissimum esse ait absolvi loca-
1 torem. Hic subiungi potest, quod Marcellus libro sexto digestorum scripsit: si fructuarius locaverit fundum in quinquennium et decesserit, heredem eius non teneri, ut frui praestet, non magis quam insula exusta teneretur locator conductori. sed an ex locato teneatur conductor, ut pro rata temporis quo fruitus est pensionem praestet, Marcellus quaerit, quemadmodum praestaret, si fructuarii servi operas conduxisset vel habitationem? et magis admittit teneri eum: et est aequissimum. idem quaerit, si sumptus fecit in fundum quasi quinquennio fruiturus, an recipiat? et ait non recepturum, quia hoc evenire posse prospicere debuit. quid tamen si non quasi fructuarius ei locavit, sed si quasi fundi dominus? videlicet tenebitur: decepit enim conductorem: et ita imperator Antoninus cum divo Severo rescripsit. in exustis quoque aedibus eius temporis, quo aedificium
2 stetit, mercedem praestandam rescripserunt. Iulianus libro quinto decimo digestorum dicit, si quis fundum locaverit, ut etiam si quid vi maiori acci-
3 disset, hoc ei praestaretur, pacto standum esse. Si colonis praediorum lege locationis, ut innocentem ignem habeant, denuntiatum sit, si quidem fortuitus casus incendii causam intulerit, non praestabit periculum locator: si vero culpa locatoris, quam prae-
4 stare necesse est, damnum fecerit, tenebitur. Imperator Antoninus cum patre, cum grex esset abactus quem quis conduxerat, ita rescripsit: 'Si ca'pras latrones citra tuam fraudem abegisse probari 'potest iudicio locati, casum praestare non cogeris 'atque temporis quod insecutum est mercedes ut in-
5 'debitas reciperabis.' Celsus etiam imperitiam culpae adnumerandam libro octavo digestorum scripsit: si quis vitulos pascendos vel sarciendum quid poliendumve conduxit, culpam eum praestare debere et quod imperitia peccavit, culpam esse: quippe ut arti-
6 fex, inquit, conduxit. Si alienam domum mihi locaveris eaque mihi legata vel donata sit, non teneri me tibi ex locato ob pensionem: sed de tempore praeterito videamus, si quid ante legati diem pensionis debetur: et puto solvendum:

10 *Iulianus*[12] *libro* *ad Ferocem* et ego ex conducto recte agam vel in hoc, ut me liberes.

11 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*

(1) ad *Huschke* (2) fuisses *F* (3) dimitti *F* (4) quid si . . . imperare] quod si hoc exceptum fuerit, etiam potest ei servo novam rem imperare. item potest ei eam rem imperare *scr.* (5) non *om. FS* (6) emptor *F* (7) quam in natura] quam eum non esse in rerum natura *scr.*

(8) *Sab.* 1...7. 9...11. 13. 15...20. 22. 24...27. 29...36. 38. 57. 59; *Ed.* 14. 21. 37. 39...52; *Pap.* 8. 12. 23. 53...56; *App.* 28. 58. 60...62. — *Bas.* 20, 1. — *Cf. Inst.* 3, 24; *Cod.* 4, 65 (9) *pr.* = *Inst.* 3, 24 *pr.* (10) acciperet *Schulting* (11) deditve *ins. Hal.* (12) *sic* F^2B, idem F^1, *ubi a voc* Iulianus *l.* 9 § 2 *lex incipit*

Videamus, an et servorum culpam et quoscumque
induxerit praestare conductor debeat? et quatenus
praestat, utrum ut servos noxae dedat an vero suo
nomine teneatur? et adversus eos quos induxerit
utrum praestabit tantum actiones an quasi ob pro-
priam culpam tenebitur? mihi ita placet, ut culpam
etiam eorum quos induxit praestet suo nomine, etsi
nihil convenit, si tamen culpam in inducendis ad-
mittit, quod tales habuerit vel suos[1] vel hospites: et
ita Pomponius libro sexagesimo tertio ad edictum
1 probat. Si hoc in locatione convenit 'ignem ne
'habeto' et habuit, tenebitur etiam si fortuitus casus
admisit incendium, quia non debuit ignem habere.
aliud est enim ignem innocentem habere: permittit
2 enim habere, sed innoxium, ignem. Item prospi-
cere debet conductor, ne aliquo vel ius rei vel cor-
3 pus deterius faciat vel fieri patiatur. Qui vinum
de Campania transportandum conduxisset, deinde
mota a quodam controversia signatum suo et alterius
sigillo in apothecam deposuisset, ex locato tenetur,
ut locatori possessionem vini sine controversia red-
4 dat[2], nisi culpa conductor careret. Inter con-
ductorem et locatorem convenerat, ne in villa urbana
faenum componeretur: composuit: deinde servus igne
illato succendit[3]. ait Labeo teneri conductorem ex
locato, quia ipse causam praebuit inferendo contra
conductionem[4].

12 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Sed et si quilibet extraneus ignem iniecerit, damni
locati iudicio[5] habebitur ratio.

13 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Item quaeritur, si cisiarius, id est carucarius, dum
ceteros transire contendit, cisium evertit et servum
quassavit vel occidit. puto ex locato esse in eum
actionem: temperare enim debuit: sed et utilis Aqui-
1 liae[6] dabitur. Si navicularius onus Minturnas ve-
hendum conduxerit et, cum flumen Minturnense navis
ea subire non posset, in aliam navem merces trans-
tulerit eaque navis in ostio fluminis perierit, tenetur[7]
primus navicularius? Labeo, si culpa caret, non te-
neri ait: ceterum si vel invito domino fecit vel quo
non debuit tempore aut si minus idoneae navi, tunc
2 ex locato agendum. Si magister navis sine gu-
bernatore in flumen navem immiserit[8] et tempestate
orta temperare non potuerit et navem perdiderit,
vectores habebunt adversus eum ex locato actionem.
3 Si quis servum docendum conduxerit eumque duxe-
rit peregre et aut ab hostibus captus sit aut perierit,
ex locato esse actionem placuit, si modo non sic
4 conduxit, ut et peregre duceret. Item Iulianus
libro octagesimo sexto digestorum scripsit[9], si sutor
puero parum bene facienti forma calcei tam vehe-
menter cervicem percusserit, ut ei oculus effundere-
tur, ex locato esse actionem patri eius: quamvis
enim[10] magistris levis castigatio[11] concessa sit, ta-
men hunc modum non tenuisse: sed et de Aquilia
supra diximus. iniuriarum autem actionem compe-
tere Iulianus negat, quia non iniuriae faciendae causa
5 hoc fecerit, sed praecipiendi. Si gemma inclu-
denda aut insculpenda data sit eaque fracta sit, si
quidem vitio materiae factum sit, non erit ex locato
actio, si imperitia facientis, erit. huic sententiae ad-
dendum est, nisi periculum quoque in se artifex re-
ceperat[12]: tunc enim etsi vitio materiae id evenit,
6 erit ex locato actio. Si fullo vestimenta polienda
acceperit eaque mures roserint, ex locato tenetur,
quia debuit ab hac re cavere. et si pallium fullo
permutaverit et alii alterius dederit, ex locato actione
7 tenebitur, etiamsi ignarus fecerit. Exercitu ve-
niente migravit conductor, dein de hospitio milites
fenestras et cetera sustulerunt. si domino non de-
nuntiavit et migravit, ex locato tenebitur: Labeo au-
tem, si resistere potuit et non resistit, [13]teneri ait,
quae sententia vera est. sed et[14] si denuntiare non
8 potuit, non puto eum[15] teneri. Si quis mensu-
ras[16] conduxerit easque magistratus frangi iusserit,
si quidem iniquae fuerunt, Sabinus distinguit, utrum
scit conductor an non: si scit, esse ex locato actio-
nem, si minus, non. quod si aequae sunt, ita demum
eum teneri, si culpa eius id fecit aedilis. et ita La-
9 beo et Mela scribunt. Duo rei locationis in so-
10 lidum esse possunt. Si lege operis locandi com-
prehensum esset, ut, si ad diem effectum non esset,
relocare id liceret, non alias prior conductor ex lo-
cato tenebitur, quam si eadem lege relocatum esset:
nec ante relocari id potest, quam dies efficiendi prae-
11 terisset[17]. Qui impleto tempore conductionis re-
mansit in conductione, non solum reconduxisse vide-
bitur, sed etiam pignora videntur durare obligata.
sed hoc ita verum est, si non alius pro eo in priore
conductione res obligaverat: huius enim novus con-
sensus erit necessarius. eadem causa erit et si rei
publicae praedia locata fuerint. quod autem dixi-
mus[18] taciturnitate utriusque partis colonum recon-
duxisse videri, ita accipiendum est, ut in ipso anno,
quo tacuerunt, videantur eandem locationem reno-
vasse, non etiam in sequentibus annis, etsi lustrum
forte ab initio fuerat conductioni praestitutum. sed
et si secundo quoque anno post finitum lustrum nihil
fuerit contrarium actum, eandem videri locationem
in illo anno permansisse: hoc enim ipso, quo[19] ta-
cuerunt, consensisse videntur. et hoc deinceps in
unoquoque anno observandum est. in urbanis autem
praediis alio iure utimur, ut, prout quisque habita-
verit, ita et obligetur, nisi in scriptis certum tempus
conductioni comprehensum est.

14 *Idem libro septuagesimo primo ad edictum*
Qui ad certum tempus conducit, finito quoque tem-
pore colonus est: intellegitur enim dominus, cum pa-
titur colonum in fundo esse, ex integro locare, et
huiusmodi contractus neque verba neque scripturam
utique desiderant, sed nudo consensu convalescunt:
et ideo si interim dominus furere coeperit vel deces-
serit, fieri non posse Marcellus ait, ut locatio redin-
tegretur, et est hoc verum.

15 *Idem libro trigesimo secundo ad edictum* Ex
1 conducto actio conductori datur. Competit autem
ex his causis fere: ut puta si re quam conduxit
frui[20] ei non liceat (forte quia possessio ei aut totius
agri aut partis non praestatur, aut villa non refici-
tur vel stabulum vel ubi greges eius stare oporteat)
vel si quid in lege conductionis convenit, si hoc non
2 praestatur, ex conducto agetur. Si vis tempes-
tatis calamitosae contigerit, an locator conductori
aliquid praestare debeat, videamus. Servius omnem
vim, cui resisti non potest, dominum colono prae-
stare debere ait, ut puta fluminum graculorum stur-
norum et si quid simile acciderit, aut si incursus
hostium fiat: si qua tamen vitia ex ipsa re oriantur,
haec damno coloni esse, veluti si vinum coacuerit,
si raucis aut herbis segetes corruptae sint. sed et
si labes facta sit omnemque fructum tulerit, dam-
num coloni non esse, ne supra damnum seminis
amissi mercedes agri praestare cogatur[21]. sed et si
uredo[22] fructum oleae corruperit aut solis fervore
non adsueto id acciderit, damnum domini futurum:
si vero nihil extra consuetudinem acciderit, damnum
coloni esse. idemque dicendum, si exercitus praete-
riens per lasciviam aliquid abstulit. sed et si ager
terrae[23] motu ita corruerit, ut nusquam sit, damno
domini esse: oportere enim agrum praestari conduc-
3 tori, ut frui possit. Cum quidam incendium fundi
allegaret et remissionem desideraret, ita ei rescriptum
est: 'Si praedium coluisti, propter casum incendii
4 'repentini non immerito subveniendum tibi est.' Pa-
pinianus libro quarto responsorum ait, si uno anno

(1) servos *dett.* (2) reddet *F* (3) *sic dett. cum B*, se occidit *F* (4) conventionem *Ant. Faber* (5) *sic dett.*, locatio *FS* (6) aquilia ei F^1 (7) teneturne *scr.* (8) emiserit F^2 (9) *cf. D.* 9, 2, 5, 3 (10) eius *ins.* F^1

(11) catigatio *F* (12) receperit F^2 (13) item *ins.* (14) et *del. Hal.* (15) cum *F* (16) mensura *F* (17) praeterisse *F* (18) dixus *F* (19) quod *edd.* (20) fui *F* (21) cogetur *F* (22) veredo *F* (23) teprae *F*

remissionem quis colono dederit ob sterilitatem, deinde
sequentibus annis contigit uberitas[1], nihil obesse do-
mino remissionem, sed integram pensionem etiam eius
anni quo remisit exigendam. hoc idem et in vecti-
galis damno respondit. sed et si verbo donationis
dominus ob sterilitatem anni remiserit, idem erit di-
cendum, quasi non sit donatio, sed transactio. quid
tamen, si novissimus erat annus sterilis, in quo ei
remiserit? verius dicetur et si superiores uberes fue-
runt et scit locator, non debere eum ad computatio-
5 nem vocari. Cum quidam de fructuum exigui-
tate quereretur, non esse rationem eius habendam
rescripto divi Antonini continetur. item alio rescripto
ita continetur: 'Novam rem desideras, ut propter ve-
6 'tustatem vinearum remissio tibi detur.' Item cum
quidam nave amissa vecturam, quam pro mutua ac-
ceperat, repeteretur, rescriptum est ab Antonino Au-
gusto non immerito procuratorem Caesaris ab eo
vecturam repetere, cum munere vehendi functus non
sit: quod in omnibus personis similiter observandum
7 est. Ubicumque tamen remissionis ratio habetur
ex causis supra relatis, non id quod sua interest con-
ductor consequitur, sed mercedis exonerationem pro
rata: supra denique damnum seminis ad colonum per-
8 tinere declaratur. Plane si forte dominus frui
non patiatur, vel cum ipse locasset vel cum alius
alienum vel quasi procurator vel quasi suum, quod
interest praestabitur: et ita Proculus in procuratore
9 respondit. Interdum ad hoc ex locato agetur[2],
ut quis locatione liberetur, Iulianus libro quinto de-
cimo digestorum scripsit. ut puta Titio fundum lo-
cavi isque pupillo herede instituto decessit et, cum
tutor constituisset abstinere pupillum hereditate, ego
fundum pluris locavi: deinde pupillus restitutus est
in bona paterna. ex conducto nihil amplius eum
consecuturum, quam ut locatione liberetur: mihi enim
iusta causa fuit locandi,

16 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* cum
eo tempore in pupillum actiones nullae darentur.

17 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Tutelae tamen cum tutore iudicio, inquit, aget, si
abstinere non debuit:

18 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* in
quo inerit etiam hoc, quod ex conductione fundi lu-
crum facere potuit.

19 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Sed addes hoc Iuliani sententiae, ut, si collusi ego
cum tutore, ex conducto tenear in id quod pupilli
1 interfuit. Si quis dolia vitiosa ignarus locaverit,
deinde vinum effluxerit, tenebitur in id quod interest
nec ignorantia eius erit excusata: et ita Cassius scri-
psit. aliter atque si saltum pascuum locasti, in quo
herba mala nascebatur: hic enim si pecora vel de-
mortua sunt vel etiam deteriora facta, quod interest
praestabitur, si scisti, si ignorasti[3], pensionem non
2 petes, et ita Servio Labeoni Sabino placuit. Illud
nobis videndum est, si quis fundum locaverit, quae
soleat instrumenti nomine conductori praestare, quae-
que si non praestet, ex locato tenetur. et est epis-
tula Neratii ad Aristonem dolia utique colono esse
praestanda et praelum et trapetum instructa funibus,
si minus, dominum instruere ea debere: sed et prae-
lum vitiatum dominum reficere debere. quod si culpa
coloni quid eorum corruptum sit, ex locato eum te-
neri. fiscos autem, quibus ad premendam oleam uti-
mur, colonum sibi parare debere Neratius scripsit:
quod si regulis olea prematur, et praelum et sucu-
lam et regulas et tympanum et cocleas[4] quibus rele-
vatur praelum dominum parare oportere. item ae-
num[5], in quo olea calda aqua lavatur, ut cetera
vasa olearia dominum praestare oportere, sicuti dolia
vinaria, quae ad praesentem usum colonum picare
oportebit. haec omnia sic sunt accipienda, nisi si
3 quid aliud specialiter actum sit. Si dominus ex-
ceperit in locatione, ut frumenti certum modum certo
pretio acciperet, et dominus[6] nolit frumentum acci-
pere neque pecuniam ex mercede deducere, potest
quidem totam summam ex locato petere, sed utique
consequens est existimare officio iudicis hoc conve-
nire, haberi rationem, quanto conductoris intererat
in frumento potius quam in pecunia solvere pensio-
nis exceptam portionem. simili modo et si ex con-
4 ducto agatur, idem erit dicendum. Si inquilinus
ostium vel quaedam alia aedificio adiecerit, quae
actio locum habeat? et est verius quod Labeo scrip-
sit competere ex conducto actionem, ut ei tollere
liceat, sic tamen, ut damni infecti caveat, ne in ali-
quo dum aufert deteriorem causam aedium faciat,
5 sed ut pristinam faciem[7] aedibus reddat. Si in-
quilinus arcam aeratam in aedes contulerit et aedium
aditum coangustaverit dominus, verius est ex con-
ducto eum teneri et ad exhibendum actione, sive scit
sive ignoraverit: officio enim iudicis continetur, ut
cogat eum aditum[8] et facultatem inquilino praestare
6 ad arcam tollendam sumptibus scilicet locatoris. Si
quis, cum in annum habitationem conduxisset, pen-
sionem totius anni dederit, deinde insula post sex
menses ruerit vel incendio consumpta sit, pensionem
residui temporis rectissime Mela scripsit ex conducto
actione repetiturum, non quasi indebitum condictu-
rum: non enim per errorem dedit plus, sed ut sibi
in causam conductionis proficeret. aliter atque si
quis, cum decem conduxisset, quindecim solverit: hic
enim si per errorem solvit, dum putat se quindecim
conduxisse, actionem ex conducto non habebit, sed
solam condictionem. nam inter eum, qui per erro-
rem solvit, et eum, qui pensionem integram proroga-
7 vit, multum interest. Si quis mulierem vehendam
navi conduxisset, deinde in nave infans natus fuis-
set, probandum est pro infante nihil deberi, cum ne-
que vectura eius magna sit neque his omnibus uta-
8 tur, quae ad navigantium usum parantur. Ex
conducto actionem etiam ad heredem transire palam
9 est. Cum quidam exceptor operas suas locasset,
deinde is qui eas conduxerat decessisset, imperator
Antoninus cum divo Severo rescripsit ad libellum
exceptoris in haec verba: 'Cum per te non stetisse
'proponas, quo minus locatas operas Antonio Aqui-
'lae[9] solveres, si eodem anno mercedes ab alio non
10 'accepisti, fidem contractus impleri aequum est.' Pa-
pinianus quoque libro quarto responsorum scripsit[10]
diem functo legato Caesaris salarium comitibus resi-
dui temporis praestandum, modo si non postea co-
mites cum aliis eodem tempore fuerunt.

20 *Paulus libro trigesimo quarto ad edictum* Si-
cut emptio ita et locatio sub condicione fieri potest:
1 2 sed donationis causa contrahi non potest. In-
terdum locator non obligatur, conductor obligatur,
veluti cum emptor fundum conducit, donec pretium
ei[11] solvat.

21 *Iavolenus libro undecimo epistularum* Cum
venderem fundum, convenit, ut, donec pecunia omnis
persolveretur, certa mercede emptor fundum conduc-
tum haberet: an soluta pecunia merces accepta fieri
debeat? respondit: bona fides exigit, ut quod con-
venit fiat: sed non amplius praestat is venditori,
quam pro portione eius temporis, quo pecunia nume-
rata non esset.

22 *Paulus libro trigesimo quarto ad edictum*
Item si pretio non soluto inempta res facta sit, tunc
1 ex locato erit actio. Quotiens autem faciendum
2 aliquid datur, locatio est. Cum insulam aedifi-
candam loco, ut sua impensa conductor omnia fa-
ciat, proprietatem quidem eorum ad me transfert et
tamen locatio est: locat enim artifex operam suam,
3 id est faciendi necessitatem. Quemadmodum in
emendo et vendendo naturaliter concessum est quod
pluris sit minoris emere, quod minoris sit pluris ven-
dere et ita invicem se circumscribere, ita in locatio-
nibus quoque et conductionibus iuris est:

(1) ubertas F^2 (2) agi *scr.* (3) scitis ignorasti *F* (4) procleas *F* (5) aeneum *F* (6) dominus] dein *scr.* (7) faciam *F* (8) ampliare *secundum B ins.* (9) *sic B,* aquiliae *F* (10) = *D.* 1, 22, 4 (11) eius *scr*

23 *Hermogenianus libro secundo iuris epitoma-*
rum et ideo praetextu minoris pensionis, locatione
facta, si nullus dolus adversarii probari possit, res-
cindi locatio non potest.
24 *Paulus libro trigesimo quarto ad edictum* Si
in lege locationis comprehensum sit, ut arbitratu do-
mini opus adprobetur, perinde habetur, ac si viri
boni arbitrium comprehensum fuisset, idemque ser-
vatur, si alterius cuiuslibet arbitrium comprehensum
sit: nam fides bona exigit, ut arbitrium tale prae-
stetur, quale viro bono convenit. idque arbitrium ad
qualitatem operis, non ad prorogandum tempus, quod
lege finitum sit, pertinet, nisi id ipsum lege compre-
hensum sit. quibus consequens est, ut irrita sit ad-
probatio dolo conductoris facta, ut ex locato agi
1 possit. Si colonus locaverit fundum, res poste-
rioris conductoris domino non obligantur: sed fruc-
tus in causa pignoris manent, quemadmodum essent,
2 si primus colonus eos percepisset. Si domus vel
fundus in quinquennium pensionibus locatus sit, po-
test dominus, si deseruerit habitationem vel fundi
culturam colonus vel inquilinus, [1]cum eis statim
3 agere. Sed et de his, quae praesenti die prae-
stare debuerunt, velut[2] opus aliquod efficerent, pro-
4 pagationes facerent, agere similiter potest. Colo-
nus, si ei frui non liceat, totius quinquennii nomine
statim recte aget, etsi reliquis annis dominus fundi
frui patiatur: nec enim semper liberabitur dominus
eo, quod secundo vel tertio anno patietur fundo frui.
nam et[3] qui expulsus a conductione in aliam se co-
loniam contulit, non suffecturus duabus neque ipse
pensionum nomine obligatus erit et quantum per sin-
gulos annos compendii facturus erat, consequetur:
sera est enim patientia fruendi, quae offertur eo tem-
pore, quo frui colonus aliis rebus illigatus non po-
test. quod si paucis diebus prohibuit, deinde paeni-
tentiam agit omniaque colono in integro sunt, nihil
ex obligatione paucorum dierum mora minuet. item
utiliter ex conducto agit is, cui secundum conven-
tionem non praestantur quae convenerant, sive pro-
hibeatur frui a domino vel ab extraneo quem domi-
5 nus prohibere potest. Qui in plures annos fun-
dum locaverat, testamento suo damnavit heredem, ut
conductorem liberaret. si non patiatur heres eum re-
liquo tempore frui, est ex conducto actio: quod si
patiatur nec mercedes remittat, ex testamento tenetur.
25 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Si
merces promissa sit generaliter alieno arbitrio, loca-
tio et conductio contrahi non videtur: sin autem
quanti Titius aestimaverit, sub hac condicione stare
locationem, ut, si quidem ipse qui nominatus est
mercedem definierit, omnimodo secundum eius aesti-
mationem et mercedem persolvi oporteat et conduc-
tionem ad effectum pervenire: sin autem ille vel no-
luerit vel non potuerit mercedem definire, tunc pro
nihilo esse conductionem quasi nulla mercede statuta.
1 Qui fundum fruendum vel habitationem alicui lo-
cavit, si aliqua ex causa fundum vel aedes vendat,
curare debet, ut apud emptorem quoque eadem pac-
tione et colono frui et inquilino habitare liceat: alio-
2 quin prohibitus is aget cum eo ex conducto. Si
vicino aedificante obscurentur lumina cenaculi, teneri
locatorem inquilino: certe quin liceat colono vel in-
quilino relinquere conductionem, nulla dubitatio est.
de mercedibus quoque si cum eo agatur, reputationis
ratio habenda est. eadem intellegemus, si ostia fe-
nestrasve nimium corruptas locator non restituat.
3 Conductor omnia secundum legem conductionis
facere debet. et ante omnia colonus curare debet,
ut opera rustica suo quoque tempore faciat, ne in-
tempestiva cultura deteriorem fundum faceret. prae-
terea villarum curam agere debet, ut eas incorruptas
4 habeat. Culpae autem ipsius et illud adnumera-
tur, si propter inimicitias eius vicinus arbores exci-
5 derit. Ipse quoque[4] si exciderit, non solum ex
locato tenetur, sed etiam lege Aquilia et ex lege duo-
decim tabularum arborum furtim caesarum et inter-
dicto quod vi aut clam: sed utique iudicis, qui ex
locato iudicat, officio continetur, ut ceteras actiones
6 locator omittat. Vis maior, quam Graeci θεοῦ
βίαν[5] appellant, non debet conductori damnosa esse,
si plus, quam tolerabile est, laesi fuerint fructus:
alioquin modicum damnum aequo animo ferre debet
colonus, cui immodicum lucrum non aufertur. appa-
ret autem de eo nos colono dicere, qui ad pecuniam
numeratam conduxit: alioquin partiarius colonus quasi
societatis iure et damnum et lucrum cum domino
7 fundi partitur. Qui columnam transportandam
conduxit, si ea, dum tollitur aut portatur aut repo-
nitur, fracta sit, ita id periculum praestat, si qua
ipsius eorumque, quorum opera uteretur, culpa acci-
derit: culpa autem abest, si omnia facta sunt, quae
diligentissimus quisque observaturus fuisset. idem sci-
licet intellegemus et si dolia vel tignum transportan-
dum aliquis conduxerit: idemque etiam ad ceteras
8 res transferri potest. Si fullo aut sarcinator ves-
timenta perdiderit eoque nomine domino satisfecerit,
necesse est domino vindicationem[6] eorum et condic-,
tionem cedere.
26 *Ulpianus libro secundo disputationum* In ope-
ris duobus simul locatis convenit priori conductori
ante satisfieri.
27 *Alfenus libro secundo digestorum* Habita-
tores non, si paulo minus commode aliqua parte
caenaculi uterentur, statim deductionem ex mercede
facere oportet: ea enim condicione habitatorem esse,
ut, si quid transversarium incidisset, quamobrem do-
minum aliquid demoliri oporteret, aliquam partem
parvulam incommodi sustineret: non ita tamen, ut
eam partem caenaculi dominus aperuisset, in quam
1 magnam partem usus habitator haberet. Iterum
interrogatus est, si quis timoris causa emigrasset,
deberet mercedem necne. respondit, si causa fuisset,
cur periculum timeret, quamvis periculum vere non
fuisset, tamen non debere mercedem: sed si causa
timoris iusta non fuisset, nihilo minus debere.
28 *Labeo libro quarto posteriorum epitomatorum*
a[7] *Iavoleno* Quod si domi habitatione conductor
1 aeque usus fuisset, praestaturum[8] etiam eius do-
mus mercedem, quae vitium fecisset, deberi putat.
2 Idem iuris esse, si potestatem conducendi habe-
bat, uti[9] pretium conductionis praestaret. sed[10] si
locator conductori potestatem conducendae domus
non fecisset et is in qua habitaret conduxisset, tan-
tum ei praestandum putat, quantum sine dolo malo
praestitisset. ceterum si gratuitam habitationem ha-
buisset, pro portione temporis ex locatione domus
deducendum esse.
29 *Alfenus libro septimo digestorum* In lege lo-
cationis scriptum erat: 'redemptor silvam ne caedito
'neve cingito neve deurito neve quem cingere caedere
'urere sinito'. quaerebatur, utrum redemptor, si quem
quid earum rerum facere vidisset, prohibere deberet
an etiam ita silvam custodire, ne quis id facere pos-
sit. respondi verbum sinere utramque habere signi-
ficationem, sed locatorem potius id videri voluisse,
ut redemptor non solum, si quem casu vidisset sil-
vam caedere, prohiberet, sed uti curaret et daret
operam, ne quis caederet.
30 *Idem libro tertio digestorum a Paulo epito-*
matorum Qui insulam[11] triginta conduxerat, singula
caenacula ita conduxit[12], ut quadraginta ex omnibus
colligerentur: dominus insulae, quia aedificia vitium
facere diceret, demolierat eam: quaesitum est, quanti
lis aestimari deberet, si is qui totam conduxerat ex
conducto ageret. respondit, si vitiatum aedificium
necessario demolitus esset, pro portione, quanti do-
minus praediorum locasset[13] quod eius temporis ha-

(1) totius quinquennii nomine *ins.* (2) ut *ins. Hoffmann* (3) et *del.* (4) quoque *del.* (5) *id est:* vim caelestem (6) vindicatione *F* (7) a *om. F* (8) praestaturum] partis *cum B scr.* (9) ut ei *scr.* (10) et *F* (11) insula *F* (12) locavit *dett.* (13) et *ins.*

bitatores habitare non potuissent, rationem duci et
tanti litem aestimari: sin autem non fuisset necesse
demoliri, sed quia melius aedificare vellet, id fecisset,
quanti conductoris interesset [1], habitatores ne migra-
1 rent, tanti condemnari oportere. Aedilis in muni-
cipio balneas conduxerat, ut eo anno municipes gra-
tis lavarentur: post tres menses incendio facto re-
spondit posse agi cum balneatore ex conducto, ut
pro portione temporis, quo lavationem non praesti-
2 tisset, pecuniae contributio fieret. Qui mulas ad
certum pondus oneris locaret [2], cum maiore onere
conductor eas rupisset, consulebat de actione. re-
spondit vel lege Aquilia vel ex locato recte eum agere,
sed lege Aquilia tantum cum eo agi posse, qui [3] tum
mulas agitasset, ex locato etiam si alius eas rupisset,
3 cum conductore recte agi. Qui aedem faciendam
locaverat, in lege dixerat: 'quoad in opus lapidis opus
'erit, pro lapide et manupretio dominus redemptori
'in pedes singulos septem [4] dabit': quaesitum est,
utrum factum opus an etiam inperfectum metiri opor-
4 teret. respondit etiam imperfectum. Colonus vil-
lam hac lege acceperat, ut incorruptam redderet prae-
ter vim et vetustatem: coloni servus villam incendit
non fortuito casu. non videri eam vim exceptam [5]
respondit nec id pactum esse, ut, si aliquis domesti-
cus eam incendisset, ne praestaret, sed [6] extrariam
vim utrosque [7] excipere voluisse.

31 *Idem libro quinto digestorum a Paulo epitomatorum* In navem Saufeii [8] cum complures frumentum confuderant, Saufeius uni ex his frumentum reddiderat de communi et navis perierat: quaesitum est, an ceteri pro sua parte frumenti cum nauta agere possunt oneris aversi actione. respondit rerum locatarum duo genera esse, ut aut idem redderetur (sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur) aut eiusdem generis redderetur (veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut anuli): ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri. idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere apud quem deposita esset nisi tantundem pecuniae solveret [9]. secundum quae videri triticum factum Saufeii et recte datum. quod si separatim tabulis aut heronibus aut in alia cupa clusum uniuscuiusque triticum fuisset, ita ut internosci posset quid cuiusque esset, non potuisse nos [10] permutationem facere, sed tum posse eum cuius fuisset triticum quod nauta solvisset vindicare. et ideo se improbare actiones oneris aversi: quia sive eius generis essent merces, quae nautae traderentur, ut continuo eius fierent et mercator in creditum iret, non videretur onus esse aversum, quippe quod nautae fuisset: sive eadem res, quae tradita [11] esset, reddi deberet [12], furti esse actionem locatori et ideo supervacuum esse iudicium oneris aversi. sed si ita datum esset, ut in simili re solvi possit, conductorem culpam dumtaxat debere (nam in re, quae utriusque causa contraheretur, culpam deberi) neque omnimodo culpam esse, quod uni reddidisset ex frumento, quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem eius condicionem faceret quam ceterorum.

32 *Iulianus libro quarto ex Minicio* Qui fundum colendum in plures annos locaverat, decessit et eum fundum legavit. Cassius negavit posse cogi colonum, ut eum fundum coleret, quia nihil heredis interesset. quod si colonus vellet colere et ab eo, cui legatus esset fundus, prohiberetur, cum herede actionem colonum habere: et hoc detrimentum ad heredem [13] pertinere: sicuti si quis rem, quam vendidisset nec dum tradidisset, alii legasset, heres eius emptori et legatario esset obligatus.

33 *Africanus libro octavo quaestionum* Si fundus quem mihi locaveris publicatus sit, teneri te actione ex conducto, ut mihi frui liceat, quamvis per te non stet, quo minus id praestes: quemadmodum, inquit, si insulam aedificandam locasses et solum corruisset, nihilo minus teneberis. nam et si vendideris mihi fundum isque priusquam vacuus traderetur publicatus fuerit, tenearis ex empto: quod hactenus verum erit, ut pretium restituas, non ut etiam id praestes, si quid pluris mea intersit eum vacuum mihi tradi. similiter igitur et circa conductionem servandum puto, ut mercedem quam praestiterim restituas, eius scilicet temporis, quo fruitus non fuerim, nec ultra actione ex conducto praestare cogeris. nam et si colonus tuus fundo frui a te aut ab eo [14] prohibetur, quem tu prohibere ne id faciat possis, tantum ei praestabis, quanti eius interfuerit frui, in quo etiam lucrum eius continebitur: sin vero ab eo interpellabitur, quem tu prohibere propter vim maiorem aut potentiam eius non poteris, nihil amplius ei quam mercedem remittere aut reddere debebis,

34 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* perinde ac latronum incursu id acciderit.

35 *Africanus libro octavo quaestionum* Et haec
distinctio convenit illi, quae a Servio introducta et
ab omnibus fere probata est, ut, si aversione insu-
lam locatam dominus reficiendo, ne ea conductor
frui possit, effecerit, animadvertatur, necessario necne
id opus demolitus est: quid enim interest, utrum
locator insulae propter vetustatem cogatur eam re-
ficere an locator fundi cogatur ferre iniuriam eius,
quem prohibere non possit? intellegendum est autem
nos hac distinctione uti de eo, qui et suum prae-
dium fruendum locaverit et bona fide negotium con-
traxerit, non de eo, qui alienum praedium per frau-
dem locaverit nec resistere domino possit, quominus
1 is [15] colonum frui prohibeat. Cum fundum com-
munem habuimus et inter nos convenit, ut alternis
annis certo pretio eum conductum haberemus, tu,
cum tuus annus exiturus esset, consulto fructum in-
sequentis anni corrupisti. agam tecum duabus actio-
nibus, una ex conducto, altera ex locato: locati
enim iudicio mea pars propria, conducti autem ac-
tione [16] tua dumtaxat propria in iudicium venient.
deinde ita notat: nonne quod ad meam partem atti-
nebit, communi dividundo praestabitur a te mihi
damnum? recte quidem notat, sed tamen etiam Servi
sententiam veram esse puto, cum eo scilicet, ut, cum
alterutra actione rem servaverim, altera peremat.
quod ipsum simplicius ita quaeremus, si proponatur
inter duos, qui singulos proprios fundos haberent,
convenisse, ut alter alterius ita conductum haberent,
ut fructus mercedis nomine pensaretur.

36 *Florentinus libro septimo institutionum* Opus quod aversione locatum est donec adprobetur, conductoris periculum [17] est: quod vero ita conductum sit, ut in pedes mensurasve praestetur, eatenus conductoris periculo est, quatenus admensum non sit: et in utraque causa nociturum locatori, si per eum steterit, quo minus opus adprobetur vel admetiatur. si tamen vi maiore opus prius interciderit quam adprobaretur, locatoris periculo est, nisi si aliud actum sit: non enim amplius praestari locatori oporteat, quam quod sua cura atque opera consecutus esset.

37 *Iavolenus libro octavo ex Cassio* Si, priusquam locatori opus probaretur, vi aliqua consumptum est, detrimentum ad locatorem ita pertinet, si tale opus fuit, ut probari deberet.

38 *Paulus libro singulari regularum* Qui operas
suas locavit, totius temporis mercedem accipere de-
bet, si per eum non stetit, quo minus operas prae-
1 stet. Advocati quoque, si per eos non steterit, quo
minus causam agant, honoraria reddere non debent.

39 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Non solet locatio dominium mutare.

(1) interesse *F* (2) locarat *edd.* (3) quin *F* (4) septem] sestertios septenos *scr.* (5) vim vix ceptam *F* (6) sex *F* (7) utique *scr.* (8) aufeii *F* (9) solvere *scr.* (10) nos] nautam *Ant. Faber* (11) traditae *F* (12) debere *F* (13) herede *F* (14) a te ut habeo *F* (15) iis *F* (16) actio *F* (17) periculo *dett.*

40 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Qui mercedem accipit pro custodia alicuius rei, is huius periculum custodiae praestat.

41 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Sed de damno ab alio dato agi cum eo non posse Iulianus[1] ait: qua enim custodia consequi potuit, ne damnum iniuria ab alio dari possit? sed Marcellus interdum esse posse[2] ait, sive custodiri potuit, ne damnum daretur, sive ipse custos damnum dedit: quae sententia Marcelli probanda est.

42 *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Si locatum tibi servum subripias, utrumque iudicium adversus te est exercendum, locati actionis et furti.

43 *Idem libro vicesimo primo ad edictum* Si vulneraveris servum tibi locatum, eiusdem vulneris nomine legis Aquiliae et ex locato actio est, sed alterutra contentus actor esse debet, idque officio iudicis continetur, apud quem ex locato agetur.

44 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Locare servitutem nemo potest.

45 *Paulus libro vicesimo secundo ad edictum* Si domum tibi locavero et servi mei tibi damnum dederint vel furtum fecerint, non teneor tibi ex conducto,
1 sed noxali actione. Si hominem tibi locavero, ut habeas in taberna, et is furtum fecerit, dubitari potest, utrum ex conducto actio sufficiat, quasi longe sit a bona fide actum, ut quid patiaris detrimenti[3] per eam rem quam conduxisti, an adhuc dicendum sit extra causam conductionis esse furti crimen et in propriam persecutionem cadere hoc delictum: quod magis est.

46 *Ulpianus libro sexagesimo nono ad edictum*[4] Si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit.

47 *Marcellus libro sexto digestorum* Cum apparebit emptorem conductoremve[5] pluribus vendentem vel locantem singulorum in solidum intuitum personam, ita demum ad praestationem partis singuli sunt compellendi, si constabit esse omnes solvendo: quamquam fortasse iustius sit etiam, si solvendo omnes erunt, electionem conveniendi quem velit non auferendam actori, si actiones suas adversus ceteros praestare non recuset.

48 *Idem libro octavo digestorum* Si cui locaverim faciendum quod ego conduxeram, constabit ha-
1 bere me ex locato actionem. Qui servum conductum vel aliam rem non immobilem non restituit, quanti in litem iuratum fuerit damnabitur.

49 *Modestinus libro sexto excusationum* *Οἱ ἐπίτροποι γενόμενοι ἢ κουράτορες πρὶν ἐκτίσαι τὰ τῆς κηδεμονίας μισθωταὶ Καίσαρος γενέσθαι κωλύονται· κἂν τις ἀποκρυψάμενος τοῦτο προσέλθῃ τῇ μισθώσει τῶν τοῦ Καίσαρος χωρίων, ὡς παραποιήσας κολάζε-*
1 *ται· τοῦτο ἐκέλευσεν ὁ αὐτοκράτωρ Σεβῆρος. Κατὰ ταῦτα δὲ καὶ οἱ χειρίζοντες ἐπιτροπὰς ἢ κουρατορίας εἰσὶν κεκωλυμένοι μισθοῦσθαι καὶ παρὰ τοῦ ταμιείου χωρία*[6].

50 *Idem libro decimo pandectarum* Si ignorans quis militi quasi pagano locaverit, exigere illum posse probandum est: non enim contemnit disciplinam, qui ignoravit militem.

51 *Iavolenus libro undecimo epistularum* Ea lege fundum locavi, ut, si non ex lege coleretur, relocare eum mihi liceret et quo minoris locassem, hoc mihi praestaretur, nec convenit, ut, si pluris locassem, hoc tibi praestaretur, et cum nemo fundum colebat, pluris tamen locavi: quaero, an hoc ipsum praestare debeam. respondit: in huiusmodi obligationibus id maxime spectare debemus, quod inter utramque partem convenit: videtur autem in hac specie id silentio convenisse, ne quid praestaretur, si ampliore pecunia fundus esset locatus, id est ut haec conventio[7] pro locatore tantummodo interponeretur.
1 Locavi opus faciendum ita, ut pro opere redemptori certam mercedem in dies singulos darem: opus vitiosum factum est: an ex locato agere possim? respondit: si ita opus locasti, ut bonitas eius tibi a conductore adprobaretur, tametsi convenit, ut in singulas operas certa pecunia daretur, praestari tamen tibi a conductore debet, si id opus vitiosum factum est: non enim quicquam interest, utrum uno pretio opus an in singulas operas collocatur[8], si modo universitas consummationis ad conductorem pertinuit. poterit itaque ex locato cum eo agi, qui vitiosum opus fecerit. nisi si ideo in operas singulas merces constituta erit, ut arbitrio domini opus efficeretur: tum enim nihil conductor praestare domino de bonitate operis videtur.

52 *Pomponius libro trigesimo primo ad Quintum Mucium* Si decem tibi locem fundum, tu autem existimes quinque te conducere, nihil agitur: sed et si ego minoris me locare sensero, tu pluris te conducere, utique non pluris erit conductio, quam quanti ego putavi.

53 *Papinianus libro undecimo responsorum* Qui fideiussor exstitit apud mancipem pro colono publicorum praediorum, quae manceps[9] ei colono locavit, rei publicae non tenetur: sed fructus in eadem causa pignoris manent.

54 *Paulus libro quinto responsorum* Quaero, an fideiussor conductionis etiam in usuras non illatarum pensionum nomine teneatur nec prosint ei constitutiones, quibus cavetur eos, qui pro aliis pecuniam exsolvunt, sortis solummodo damnum agnoscere oportere. Paulus respondit, si in omnem causam conductionis etiam fideiussor se obligavit, eum quoque exemplo coloni tardius illatarum per moram coloni pensionum praestare debere usuras: usurae enim in bonae fidei iudiciis etsi non tam[10] ex obligatione proficiscantur quam ex officio iudicis applicentur, tamen, cum fideiussor in omnem causam se applicuit, aequum videtur ipsum quoque agnoscere onus usurarum, ac si ita fideiussisset: 'in quantum illum 'condemnari ex bona fide oportebit, tantum fide tua 'esse iubes?' vel ita: 'indemnem me[11] praestabis?'
1 Inter locatorem fundi et conductorem convenit, ne intra tempora locationis Seius conductor de fundo invitus repelleretur et, si pulsatus[12] esset, poenam decem praestet Titius locator Seio conductori: vel Seius conductor Titio, si intra tempora locationis discedere vellet, aeque decem Titio locatori praestare vellet[13]: quod invicem de se stipulati sunt. quaero, cum Seius conductor biennii continui pensionem non solveret, an sine metu poenae expelli possit. Paulus respondit, quamvis nihil expressum sit in stipulatione poenali de solutione pensionum, tamen verisimile esse ita convenisse de non expellendo colono intra tempora praefinita, si pensionibus paruerit et ut oportet coleret: et ideo, si poenam petere coeperit is qui pensionibus satis non fecit, profuturam locatori doli
2 exceptionem. Paulus respondit servum, qui aestimatus colonae adscriptus est, ad periculum colonae pertinebit[14] et ideo aestimationem huius defuncti ab herede colonae praestari oportere.

55 *Idem libro secundo sententiarum* Dominus horreorum effractis et compilatis horreis non tenetur, nisi custodiam eorum recepit: servi tamen eius cum quo contractum est propter aedificiorum notitiam in
1 quaestionem peti possunt. In conducto fundo si conductor sua opera aliquid necessario vel utiliter

---

(1) *Iulianus D.* 13, 6, 19 (2) interdum posse nec interesse *scr.* (3) detrimento *F* (4) = *D.* 41, 2, 10, 2 (5) emptoribus conductoribusve *scr.* (6) *id est:* Qui tutores vel curatores facti sunt priusquam officii sui rationem reddiderint, prohibentur conductores fisci fieri, et si quis id dissimulans ad conductionem praediorum Caesaris accesserit, punitur propter falsum: constituit id imperator Severus. Secundum haec qui tutelas vel curas gerunt etiam ab aerario praedia conducere prohibiti sunt (7) conventione *F* (8) locatur *dett.* (9) quaemceps *F* (10) tamen *F* (11) indemneme *F* (12) pulsus *Hal.* (13) Titio l. p. vellet *del.* (14) pertinere *dett.*

auxerit vel aedificaverit vel instituerit, cum id non
convenisset, ad recipienda ea quae impendit ex con-
2 ducto cum domino fundi experiri potest. Qui
contra legem conductionis fundum ante tempus sine
iusta ac probabili causa deseruerit, ad solvendas[1]
totius temporis pensiones ex conducto conveniri po-
test, quatenus locatori in id quod eius interest in-
demnitas servetur[2].

56 *Idem libro singulari de officio praefecti vigilum* Cum domini horreorum insularumque desiderant diu non apparentibus nec eius temporis pensiones exsolventibus conductoribus aperire et ea[3] quae ibi sunt describere, a publicis personis quorum interest audiendi sunt. tempus autem in huiusmodi re biennii debet observari.

57 *Iavolenus libro nono ex posterioribus Labeonis* Qui domum habebat, aream iniunctam ei domui vicino proximo locaverat: is vicinus cum aedificaret in suo, terram in eam aream amplius[4] quam fundamenta caementicia locatoris erant congessit, et ea terra adsiduis pluviis inundata, ita parieti[5] eius qui locaverat umore praestituto madefacto, aedificia corruerunt. Labeo ex locato tantummodo actionem esse ait, quia non ipsa congestio, sed umor[6] ex ea congestione postea damno fuerit, damni autem iniuriae actio ob ea ipsa sit, per quae, non extrinsecus alia causa oblata, damno quis adfectus est: hoc probo.

58 *Labeo libro quarto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Insulam uno pretio totam locasti et eam
vendidisti ita, ut emptori mercedes[7] inquilinorum ac-
cederent. quamvis eam conductor maiore pretio lo-
caret, tamen id emptori accedit, quod tibi conductor
1 debeat. In operis locatione non[8] erat dictum,
ante quam diem effici deberet: deinde, si ita factum
non esset, quanti locatoris interfuisset, tantam pe-
cuniam conductor promiserat. eatenus eam obliga-
tionem contrahi puto, quatenus vir bonus de spatio
temporis aestimasset, quia id actum apparet esse, ut
eo spatio absolveretur, sine quo fieri non possit.
2 Quidam in municipio balineum praestandum an-
nuis viginti nummis conduxerat et ad refectionem
fornacis fistularum similiumque rerum centum nummi
ut praestarentur ei, convenerat: conductor centum
nummos petebat. ita ei deberi dico, si in earum re-
rum refectionem eam[9] pecuniam impendi satisdaret.

59 *Iavolenus libro quinto Labeonis posteriorum* Marcius domum faciendam a Flacco conduxerat: deinde operis parte effecta terrae motu concussum erat aedificium. Massurius Sabinus, si vi naturali, veluti terrae motu[10] hoc acciderit, Flacci esse periculum.

60 *Labeo posteriorum[11] libro quinto a Iavoleno epitomatorum* Cum in plures annos domus locata
est, praestare locator debet, ut non solum habitare
conductor ex calendis illis cuiusque anni, sed etiam
locare habitatori si velit suo tempore possit. itaque
si ea domus ex kalendis Ianuariis fulta[12] in kalendis
Iuniis[13] permansisset, ita ut nec habitare quisquam
nec ostendere alicui posset, nihil locatori conducto-
rem praestaturum, adeo ut nec cogi quidem posset
ex kalendis Iuliis refecta domu habitare, nisi si pa-
ratus fuisset locator commodam domum ei ad habi-
1 tandum dare. Heredem coloni, quamvis colonus
non est, nihilo minus domino possidere existimo.
2 Vestimenta tua fullo perdidit et habes unde petas
nec repetere vis: agis nihilo minus ex locato cum
fullone, sed iudicem aestimaturum, an possis adver-
sus furem magis agere et ab eo tuas res consequi
fullonis videlicet sumptibus: sed si hoc tibi impossi-
bile esse perspexerit, tunc fullonem quidem tibi con-
demnabit, tuas[14] autem actiones te ei praestare com-
3 pellet. Lege dicta domus facienda locata erat ita,
ut probatio aut improbatio locatoris aut heredis eius
esset: redemptor ex voluntate locatoris quaedam in
opere permutaverat. respondi opus quidem ex lege
dicta non videri factum, sed quoniam ex voluntate
locatoris permutatum esset, redemptorem absolvi de-
4 bere. Mandavi tibi, ut excuteres, quanti villam
aedificare[15] velles: renuntiasti mihi ducentorum im-
pensam[16] excutere: certa mercede opus tibi locavi,
postea comperi[17] non posse minoris trecentorum eam
villam constare: data autem tibi erant centum, ex
quibus cum partem impendisses, vetui te opus fa-
cere. dixi, si opus facere perseveraveris, ex locato
tecum[18] agere, ut pecuniae mihi reliquum restituas.
5 Messem inspiciente[19] colono, cum alienam esse
non ignorares, sustulisti[20]. condicere[21] tibi frumen-
tum dominum posse Labeo ait, et ut id faciat, colo-
6 num ex conducto cum domino acturum. Loca-
tor horrei propositum habuit se aurum argentum
margaritam[22] non recipere suo periculo: deinde cum
sciret has res inferri, passus est. proinde eum futu-
rum tibi obligatum dixi, ac si[23] propositum fuit, re-
7 missum videtur. Servum meum mulionem con-
duxisti: neglegentia eius mulus tuus perit. si ipse se
locasset, ex peculio dumtaxat et in rem versum[24]
damnum tibi praestaturum dico[25]: sin autem ipse
eum locassem, non ultra me tibi praestaturum, quam
dolum malum et culpam meam abesse: quod si sine
definitione personae[26] mulionem a me conduxisti et
ego eum tibi dedissem, cuius neglegentia iumentum
perierit, illam quoque culpam me tibi praestaturum
aio, quod eum elegissem, qui eiusmodi damno te ad-
8 ficeret. Vehiculum conduxisti, ut onus tuum por-
taret et secum[27] iter faceret: id cum pontem trans-
iret, redemptor eius pontis portorium ab eo exige-
bat: quaerebatur, an etiam pro ipsa sola reda por-
torium daturus fuerit. puto, si[28] mulio non ignora-
vit ea se transiturum, cum vehiculum locaret, mulio-
9 nem praestare debere. Rerum custodiam, quam
horrearius conductoribus praestare deberet, locatorem
totorum horreorum horreario praestare non debere
puto, nisi si in locando aliter convenerit.

61 *Scaevola libro septimo digestorum* Colonus,
cum lege locationis non esset comprehensum, ut vi-
neas poneret, nihilo minus in fundo[29] vineas insti-
tuit[30] et propter earum fructum denis amplius aureis
annuis ager locari coeperat. quaesitum est, si domi-
nus istum colonum fundi[31] eiectum pensionum debi-
tarum nomine conveniat, an sumptus utiliter factos
in vineis instituendis reputare possit opposita doli
mali exceptione. respondit vel expensas consecutu-
1 rum vel nihil amplius praestaturum. Navem con-
duxit, ut de provincia Cyrenensi Aquileiam navigaret
olei metretis tribus milibus impositis et frumenti
modiis octo milibus certa mercede: sed evenit, ut
onerata navis in ipsa provincia novem mensibus reti-
neretur et onus impositum commisso tolleretur. quae-
situm est, an vecturas quas convenit a conductore
secundum locationem exigere[32] navis possit. respondit
secundum ea quae proponerentur posse.

62 *Labeo libro primo pithanorum* Si rivum, quem faciendum conduxeras et feceras, antequam eum probares, labes corrumpit, tuum periculum est. *Paulus:* immo si soli vitio id accidit, locatoris erit periculum, si operis vitio accidit, tuum erit detrimentum.

(1) solvenda *F* (2) Si creditor debitori fundum pignori datum locaverit, ipse contra eum locati agere poterit neque tamen debitor adversus creditorem conducti *fortasse sec. B ins.* (3) et ea] ea et *scr.* (4) amplius] iuxta *scr.* (5) pariete *scr.* (6) umore *F* (7) merces *F* (8) non *sec. B*, on *F* (9) earem rerum in effectionem se eam *F* (10) metu *F* (11) posteriorem *F* (12) furta *F* (13) in kalendas Iulias *scr.* (14) suas *F* (15) aedifacere *F* (16) te *ins.* (17) comperiri *F* (18) me *ins.* (19) inspiciente] inspicientem *F*, in spicis cessante *scr.* (20) sustilisti *F* (21) te *ins. F* (22) margitam *F* (23) proposītum non habuisset, quoniam quod *ins.* (24) verso me *scr.* (25) dicio *F* (26) psonae *F* (27) secum] seorsum *scr.* (28) portorium *ins.* F^2 (29) fundum F^1 (30) instituti *F* (31) fundo *scr.* (32) magister *ins*

III[1].

DE AESTIMATORIA[2].

1 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum*
Actio de aestimato proponitur tollendae dubitationis
gratia: fuit enim magis dubitatum, cum res aesti-
mata vendenda datur, utrum ex vendito sit actio
propter aestimationem, an ex locato, quasi rem ven-
dendam locasse videor, an ex conducto, quasi operas
conduxissem, an mandati. melius itaque visum est
hanc actionem[3] proponi: quotiens enim de nomine
contractus alicuius ambigeretur, conveniret tamen
aliquam actionem dari, dandam aestimatoriam prae-
scriptis verbis actionem: est enim negotium civile
gestum et quidem bona fide. quare omnia et hic lo-
cum habent, quae in bonae fidei iudiciis diximus.
1 Aestimatio autem periculum facit eius qui susce-
pit: aut igitur ipsam rem debebit incorruptam red-
dere aut aestimationem de qua convenit.

2 *Paulus libro trigesimo ad edictum* Haec actio utilis est et si merces intervenit.

IIII[4].

DE RERUM PERMUTATIONE.

1 *Paulus libro trigesimo secundo ad edictum* Si-
cut aliud est vendere, aliud emere, alius emptor,
alius venditor, ita pretium aliud, aliud merx. at in
permutatione discerni non potest, uter emptor vel
uter venditor sit, multumque differunt praestationes.
emptor enim, nisi nummos accipientis fecerit, tene-
tur ex vendito, venditori sufficit ob evictionem se
obligare possessionem tradere et purgari dolo malo,
itaque, si evicta res non sit, nihil debet: in permu-
tatione vero si utrumque[5] pretium est, utriusque rem
fieri oportet, si merx, neutrius. sed cum debeat et
res et pretium esse, non potest permutatio emptio
venditio esse, quoniam non potest[6] inveniri, quid
eorum merx et quid pretium sit, nec ratio patitur,
ut una eademque res et veneat et pretium sit emp-
1 tionis. Unde si ea res, quam acceperim vel de-
derim, postea evincatur, in factum dandam actionem
2 respondetur. Item emptio ac venditio nuda con-
sentientium voluntate contrahitur, permutatio[7] autem
ex re tradita initium obligationi praebet: alioquin si
res nondum tradita sit, nudo consensu constitui obli-
gationem dicemus, quod in his dumtaxat receptum
est, quae nomen suum habent, ut in emptione vendi-
3 tione, [7*] conductione, mandato. Ideoque Pedius ait
alienam rem dantem nullam contrahere permutatio-
4 nem. Igitur ex altera parte traditione facta si
alter rem nolit tradere, non in hoc agemus ut res
tradita nobis reddatur, sed in id quod interest[8] nostra
illam rem accepisse, de qua convenit: sed ut res
contra nobis reddatur, condictioni locus est quasi re
non secuta.

2 *Idem libro quinto ad Plautium* Aristo ait, quoniam permutatio vicina esset emptioni, sanum quoque furtis noxisque solutum et non esse fugitivum servum praestandum, qui ex[9] causa daretur.

V[10].

DE PRAESCRIPTIS VERBIS ET IN FACTUM ACTIONIBUS.

1 *Papinianus libro octavo quaestionum* Nonnum-
quam evenit, ut cessantibus iudiciis proditis et vul-
garibus actionibus, cum proprium nomen invenire
non possumus, facile descendemus[11] ad eas, quae in
factum appellantur. sed ne res exemplis egeat, pau-
1 cis agam. Domino mercium in magistrum navis,
si sit incertum, utrum navem conduxerit an merces
vehendas locaverit, civilem actionem in factum esse
2 dandam Labeo scribit. Item si quis pretii ex-
plorandi gratia rem tradat, neque depositum neque
commodatum erit, sed non exhibita fide in factum
civilis subicitur actio,

2 *Celsus libro octavo digestorum* (nam cum deficiant vulgaria atque usitata actionum nomina, praescriptis verbis agendum est)

3 *Iulianus libro quarto decimo digestorum* in quam necesse est confugere, quotiens contractus existunt, quorum appellationes nullae iure civili proditae sunt.

4 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Natura enim rerum conditum est, ut plura sint negotia quam vocabula.

5 *Paulus libro quinto quaestionum* Naturalis
meus filius servit tibi et tuus filius mihi: convenit
inter nos, ut et tu meum manumitteres et ego tuum:
ego manumisi, tu non manumisisti: qua actione mihi
teneris, quaesitum est. in hac quaestione totius ob
rem dati tractatus inspici potest. qui in his competit
speciebus: aut enim do tibi ut des, aut do ut facias,
aut facio ut des, aut facio ut facias: in quibus quae-
1 ritur, quae obligatio nascatur. Et si quidem pe-
cuniam dem, ut rem accipiam, emptio et venditio
est: sin autem rem do, ut rem accipiam, quia non
placet permutationem rerum emptionem esse, dubium
non est nasci civilem obligationem, in qua actione id
veniet, non ut reddas quod acceperis, sed ut dam-
neris mihi, quanti interest mea illud de quo convenit
accipere: vel si meum recipere velim, repetatur quod
datum est, quasi ob rem datum re non secuta. sed
si scyphos tibi dedi, ut Stichum mihi dares, periculo
meo Stichus erit ac tu dumtaxat culpam praestare
2 debes. explicitus est articulus ille do ut des. At
cum do ut facias[12], si tale sit factum, quod locari
solet, puta ut tabulam pingas, pecunia data locatio
erit, sicut superiore casu emptio: si rem do[13], non
erit locatio, sed nascetur vel civilis actio in hoc quod
mea interest vel ad repetendum condictio. quod si
tale est factum, quod locari non possit, puta ut ser-
vum manumittas, sive certum tempus adiectum est,
intra quod manumittatur idque, cum potuisset manu-
mitti, vivo servo transierit, sive finitum non fuit et
tantum temporis consumptum sit, ut potuerit debue-
ritque manumitti, condici ei potest vel praescriptis
verbis agi: quod his quae diximus convenit. sed si
dedi tibi servum, ut servum tuum manumitteres, et
manumisisti et is quem dedi evictus est, si sciens
dedi, de dolo in me dandam actionem Iulianus scri-
3 bit, si ignorans, in factum civilem. Quod si fa-
ciam ut des et posteaquam feci, cessas dare, nulla
4 erit civilis actio, et ideo de dolo dabitur. Sed si
facio ut facias, haec species tractatus plures recipit.
nam si pacti sumus, ut tu a meo debitore Cartha-
gine exigas, ego a tuo Romae, vel ut tu in meo, ego
in tuo solo aedificem, et ego[14] aedificavi et tu cessas,
in priorem speciem mandatum quodammodo inter-
venisse videtur, sine quo exigi pecunia alieno nomine
non potest: quamvis enim et impendia sequantur,
tamen mutuum officium praestamus et potest man-
datum ex pacto etiam naturam suam excedere (pos-
sum enim tibi mandare, ut et custodiam mihi prae-
stes et non plus impendas in exigendo quam decem):
et si eandem quantitatem impenderemus, nulla dubi-
tatio est. sin autem alter fecit, [15]ut et hic manda-
tum intervenisse videatur, quasi refundamus invicem
impensas: neque enim de re tua tibi mando. sed
tutius erit et in insulis fabricandis et in debitoribus
exigendis praescriptis verbis dari actionem, quae actio

(1) *Sab.* — *Bas.* 19, 9 (2) actione *add. ind. F* (3) actione *F*
(4) *Sab.* 1; *Ed.* 2. — *Bas.* 20, 3. — *Cf. Cod.* 4, 64 (5) utrimque F^2 (6) permutatio e. v. e. q. n. potest *add. secundum B, om. F* (7) permutatione *F* (7*) locatione *ins.* (8) tradita n. r. s. in id q. interest *add. sec. B, om. F* (9) ea *ins. Hal.*
(10) *Pap.* 1. 5...9; *Ed.* 2. 10...12; *Sab.* 3. 4. 13...26. — *Bas.* 20, 4. — *Cf. Cod.* 4, 64 (11) descendamus *dett.* (12) faciat *F* (13) do *om. F* (14) exegi vel *ins. Huschke* (15) *talia fere insere:* quod se aedificaturum recepit, alter non fecit, item aedificare cogetur qui non fecit

similis erit mandati actioni, quemadmodum in supe-
5 rioribus casibus locationi et emptioni. Si ergo haec sunt, ubi de faciendo ab utroque convenit, et in proposita quaestione idem dici potest et necessario sequitur, ut eius fiat condemnatio, quanti interest mea servum habere quem manumisi. an deducendum erit, quod libertum habeo? sed hoc non potest aestimari.

6 *Neratius libro primo responsorum* Insulam hoc modo, ut aliam insulam reficeres, vendidi. respondit nullam esse venditionem, sed civili intentione incerti agendum est[1].

7 *Papinianus libro secundo quaestionum* Si tibi decem dedero, ut Stichum manumittas, et cessaveris, confestim agam praescriptis verbis, ut solvas quanti mea interest: aut, si nihil interest, condicam tibi, ut decem reddas.

8 *Idem libro vicesimo septimo quaestionum* Si dominus servum, cum furto[2] argueretur, quaestionis habendae causa aestimatum dedisset neque de eo compertum fuisset et is non redderetur, eo nomine civiliter agi posse, licet aliquo casu servum retenturus esset, qui traditum accepisset. potest enim retinere servum, sive dominus pro eo pecuniam elegisset sive in admisso deprehensus fuisset: tunc enim et datam aestimationem reddi a domino oportere. sed quaesitum est, qua actione pecunia[3], si eam dominus elegisset, peti posset. dixi, tametsi quod inter eos ageretur verbis quoque stipulationis conclusum non fuisset, si tamen lex contractus non lateret, praescriptis verbis incerti et hic agi posse, nec videri nudum pactum intervenisse, quotiens certa lege dari probaretur.

9 *Idem libro undecimo responsorum* Ob eam causam accepto liberatus, ut nomen Titii debitoris delegaret, si fidem contractus non impleat, incerti actione tenebitur. itaque iudicis officio non vetus obligatio restaurabitur, sed promissa praestabitur aut condemnatio sequetur.

10 *Iavolenus libro tertio decimo epistularum* Partis tertiae usum fructum legavit: heredis bona ab eius creditoribus distracta sunt et pecuniam, quae ex aestimatione partis tertiae fiebat, mulier accepit fruendi causa et per ignorantiam stipulatio praetermissa est. quaero, an ab herede mulieris pecunia, quae fruendi causa data est, repeti possit, et qua actione. respondi in factum actionem dari debere.

11 *Pomponius libro trigesimo nono ad Quintum Mucium* Quia actionum non plenus numerus esset, ideo plerumque actiones in factum desiderantur. sed et eas actiones, quae legibus proditae sunt, si lex iusta ac necessaria sit, supplet praetor in eo quod legi deest: quod facit in lege Aquilia reddendo actiones in factum accommodatas legi[4] Aquiliae, idque utilitas eius legis exigit.

12 *Proculus libro undecimo epistularum* Si vir uxori suae fundos vendidit et in venditione comprehensum est convenisse inter eos, si ea nupta ei esse desisset[5], ut eos fundos, si ipse vellet, eodem pretio mulier transcriberet viro: in factum existimo iudicium esse reddendum idque et in aliis personis observandum.

13 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* Si tibi rem vendendam certo pretio dedissem, ut, quo pluris vendidisses, tibi haberes, placet neque mandati neque pro socio esse actionem, sed in factum quasi alio negotio gesto, quia et mandata gratuita esse debent, et societas non videtur contracta in eo, qui te non admisit socium distractionis, sed sibi certum
1 pretium excepit. Iulianus libro undecimo digestorum scribit, si tibi areae meae dominium dedero, ut insula aedificata partem mihi reddas, neque emptionem esse, quia pretii loco partem rei meae recipio, neque mandatum, quia non est gratuitum, neque societatem, quia nemo societatem contrahendo rei suae dominus esse desinit. sed si puerum docendum vel pecus pascendum tibi dedero vel puerum nutriendum ita, ut, si post certos annos venisset, pretium inter nos communicaretur, abhorrere haec ab area eo, quod hic dominus esse non desinit qui prius fuit: competit igitur pro socio actio. sed si forte puerum dominii tui fecero, idem se quod in area dicturum, quia dominium desinit ad primum dominum pertinere. quid ergo est? in factum putat actionem Iulianus dandam, id est praescriptis verbis. ergo si quis areae dominium non transtulerit, sed passus sit te sic aedificare, ut communicaretur vel ipsa vel pretium, erit societas. idemque et si partis areae dominium transtulerit[6], partis non, et eadem lege aedificare passus sit.

14 *Idem libro quadragesimo primo ad Sabinum* Qui servandarum mercium suarum causa alienas merces in mare proiecit, nulla tenetur actione: sed si sine causa id fecisset, in factum, si dolo, de dolo
1 tenetur. Sed et si servum quis alienum spoliaverit isque frigore mortuus sit, de vestimentis quidem furti agi poterit, de servo vero in factum agendum
2 criminali poena adversus eum servata. Sed et si calicem argenteum quis alienum in profundum abiecerit damni dandi causa, non lucri faciendi, Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum scripsit neque furti neque damni iniuriae actionem esse, in
3 factum tamen agendum. Si glans ex arbore tua in meum fundum cadat eamque ego immisso pecore depascam: Aristo scribit non sibi occurrere legitimam actionem, qua experiri possim: nam neque ex lege duodecim tabularum de pastu pecoris (quia non in tuo pascitur) neque de pauperie neque de[7] damni iniuriae agi posse: in factum itaque erit agendum.

15 *Idem libro quadragesimo secundo ad Sabinum* Solent, qui noverunt servos fugitivos alicubi celari, indicare eos dominis ubi celentur: quae res non facit eos fures. solent etiam mercedem huius rei accipere et sic indicare, nec videtur illicitum esse hoc quod datur. quare qui accepit, quia ob causam accepit nec improbam causam, non timet condictionem. quod si solutum quidem nihil est, sed pactio intercessit ob indicium, hoc est ut, si indicasset adprehensusque esset fugitivus, certum aliquid daretur, videamus, an possit agere. et quidem conventio ista non est nuda, ut quis dicat ex pacto actionem non oriri, sed habet in se negotium aliquod: ergo civilis actio oriri potest, id est praescriptis verbis. nisi si quis et in hac specie de dolo actionem competere dicat, ubi dolus aliquis arguatur.

16 *Pomponius libro vicesimo secundo ad Sabinum* Permisisti mihi cretam eximere de agro tuo ita, ut eum locum, unde exemissem, replerem: exemi nec repleo: quaesitum est, quam habeas actionem. sed[8] certum est civilem actionem incerti competere: si autem vendidisti cretam, ex vendito ages[9]. quod si post exemptionem cretae replevero nec patieris me cretam tollere tu[10], agam ad exhibendum, quia mea
1 facta est, cum voluntate tua exempta sit. Permisisti mihi, ut sererem in fundo tuo et fructus tollerem: sevi nec pateris me fructus tollere. nullam iuris civilis actionem esse Aristo ait: an in factum dari debeat, deliberari posse: sed erit de dolo.

17 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad edictum*[11] Si gratuitam tibi habitationem dedero, an commodati agere possim[12]? et Vivianus ait posse: sed est tu-
1 tius praescriptis verbis agere. Si margarita tibi aestimata dedero, ut aut eadem mihi adferres aut pretium eorum, deinde haec perierint ante venditionem, cuius periculum sit? et ait Labeo, quod et Pomponius scripsit, si quidem ego te venditor rogavi, meum esse periculum: si tu me, tuum: si neuter nostrum, sed dumtaxat consensimus, teneri te hactenus, ut dolum et culpam mihi praestes. actio autem ex hac causa utique erit praescriptis verbis.
2 Papinianus libro octavo quaestionum scripsit: si

(1) est *del.* F^2 (2) furti *scr.* (3) pecuniam *F* (4) legis *F* (5) dedisset *F* (6) trantulerit *F* (7) de *del.* (8) sed] et *scr.* (9) agest *F* (10) tolleretur *F*, tollere tum *S* (11) § 3 = *Inst.* 3, 24, 2 (12) possit *F*

rem tibi inspiciendam dedi et dicas te perdidisse, ita
demum mihi praescriptis verbis actio competit, si
ignorem ubi sit: nam si mihi liqueat apud te esse,
furti agere possum vel condicere vel ad exhibendum
agere. secundum haec, si cui inspiciendum dedi sive
ipsius causa sive utriusque, et dolum et culpam mihi
praestandam esse dico propter utilitatem, periculum
non: si vero mei dumtaxat causa datum est, dolum
3 solum, quia prope depositum hoc accedit. Si,
cum unum bovem haberem et vicinus unum, pla-
cuerit inter nos, ut per denos dies ego ei et ille
mihi bovem commodaremus, ut opus faceret, et apud
alterum bos periit, commodati non competit actio,
quia non fuit gratuitum commodatum, verum prae-
4 scriptis verbis agendum est. Si, cum mihi vesti-
menta venderes, rogavero, ut ea apud me relinquas,
ut peritioribus ostenderem, mox haec perierint vi
ignis aut alia maiore, periculum me minime praesta-
turum: ex quo apparet utique custodiam ad me per-
5 tinere. Si quis[1] sponsionis causa anulos acce-
perit nec reddit[2] victori, praescriptis verbis actio in
eum competit: nec enim recipienda est Sabini opi-
nio, qui condici et furti agi ex hac causa putat:
quemadmodum enim rei nomine, cuius neque posses-
sionem neque dominium victor habuit, aget furti?
plane si inhonesta causa sponsionis fuit, sui anuli
dumtaxat repetitio erit.

18 *Idem libro trigesimo ad edictum* Si apud te
pecuniam deposuerim, ut dares Titio, si fugitivum
meum reduxisset, nec dederis, quia non reduxit: si
pecuniam mihi non reddas, melius est praescriptis
verbis agere: non enim ambo pecuniam ego et fugi-
tivarius deposuimus, ut quasi apud sequestrem sit
depositum.

19 *Idem libro trigesimo primo ad edictum* Ro-
gasti me, ut tibi nummos mutuos darem: ego cum
non haberem, dedi tibi rem vendendam, ut pretio
utereris. si non vendidisti aut vendidisti quidem, pe-
cuniam autem non accepisti mutuam, tutius est ita
agere, ut Labeo ait, praescriptis verbis, quasi nego-
1 tio quodam inter nos gesto proprii contractus. Si
praedium pro te obligavero, deinde placuerit inter
nos, ut mihi fideiussorem praestares, nec facias, me-
lius esse dico praescriptis verbis agi, nisi merces
intervenit: nam si intervenit, ex locato esse actionem.

20 *Idem libro trigesimo secundo ad edictum* Apud
Labeonem quaeritur, si tibi equos venales experien-
dos dedero, ut, si in triduo displicuissent, redderes,
tuque desultor in his cucurreris et viceris, deinde
emere nolueris, an sit adversus te ex vendito actio.
et puto verius esse praescriptis verbis agendum: nam
inter nos hoc actum, ut experimentum gratuitum
1 acciperes, non ut etiam certares. Item apud Me-
lam quaeritur, si mulas[3] tibi dedero ut experiaris et,
si placuissent, emeres, si displicuissent, ut in dies
singulos aliquid praestares, deinde mulae a grassa-
toribus fuerint ablatae intra dies experimenti, quid
esset praestandum, utrum pretium et merces[4] an
merces tantum. et ait Mela interesse, utrum emptio
iam erat contracta an futura, ut, si[5] facta, pretium
petatur, si futura, merces petatur: sed non exprimit
de actionibus. puto autem, si quidem perfecta fuit
emptio, competere ex vendito actionem, si vero non-
dum perfecta esset, actionem talem qualem adversus
2 desultorem dari. Si, cum emere argentum velles,
vascularius ad te detulerit et reliquerit et, cum dis-
plicuisset tibi, servo tuo referendum dedisti et sine
dolo malo et culpa tua perierit, vascularii esse detri-
mentum, quia eius quoque causa sit missum. certe
culpam eorum, quibus custodiendum perferendumve
dederis, praestare te oportere Labeo ait, et puto
praescriptis verbis actionem in hoc competere.

21 *Idem libro secundo disputationum* Quotiens
deficit actio vel exceptio, utilis actio vel exceptio est.

22 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Si
tibi polienda sarciendave[6] vestimenta dederim, si qui-
dem gratis hanc operam te suscipiente, mandati est
obligatio, si vero mercede data aut constituta, loca-
tionis conductionisque negotium geritur. quod si ne-
que gratis hanc operam susceperis neque protinus
aut data aut constituta sit merces, sed eo animo ne-
gotium gestum fuerit, ut postea tantum mercedis no-
mine daretur, quantum inter nos statutum sit, placet
quasi de novo negotio in factum dandum esse iudi-
cium, id est praescriptis verbis.

23 *Alfenus libro tertio digestorum a Paulo epi-
tomatorum* Duo secundum Tiberim cum ambularent,
alter eorum ei, qui secum ambulabat, rogatus anu-
lum ostendit, ut respiceret: illi excidit anulus et in
Tiberim devolutus est. respondit posse agi cum eo
in factum actione.

24 *Africanus libro octavo quaestionum* Titius
Sempronio triginta dedit pactique sunt, ut ex reditu
eius pecuniae tributum, quod Titius pendere deberet,
Sempronius praestaret computatis usuris semissibus,
quantoque minus tributorum nomine praestitum foret,
quam earum usurarum quantitas esset, ut id Titio
restitueret, quod amplius praestitum esset, id ex sorte
decederet, aut, si et sortem et usuras summa tribu-
torum excessisset, id quod amplius esset Titius Sem-
pronio praestaret: neque de ea re ulla stipulatio
interposita est. Titius consulebat, id quod amplius
ex usuris Sempronius redegisset, quam tributorum
nomine praestitisset, qua actione ab eo consequi pos-
sit. respondit pecuniae quidem creditae usuras nisi
in stipulationem deductas non deberi: verum in pro-
posito videndum, ne non tam faenerata pecunia in-
tellegi debeat, quam quasi mandatum inter eos con-
tractum, nisi quod ultra semissem consecuturus esset:
sed ne ipsius quidem sortis petitionem pecuniae cre-
ditae fuisse, quando, si Sempronius eam pecuniam
sine dolo malo vel amisisset vel vacuam[7] habuisset,
dicendum nihil eum eo nomine praestare debuisse.
quare[8] tutius esse praescriptis verbis in factum ac-
tionem dari, praesertim cum illud quoque convenis-
set, ut quod amplius praestitum esset, quam ex usu-
ris redigeretur, sorti decederet: quod ipsum ius et
causam pecuniae creditae excedat.

25 *Marcianus libro tertio regularum* Si operas
fabriles quis[9] servi vice mutua dedisset, ut totidem
reciperet, posse eum praescriptis verbis agere, sicuti
si paenulas dedisset, ut tunicas acciperet: nec esse
hoc contrarium, quod, si per errorem operae inde-
bitae datae sunt, ipsae repeti non possunt. nam aliud
dando, ut aliud reddatur, obligari iure gentium pos-
sumus: quod autem indebitum datur, aut ipsum re-
peti debet aut tantundem ex eodem genere, quorum
neutro modo operae repeti possunt.

26 *Pomponius libro vicesimo primo ad Sabinum*
Si tibi scyphos dedi, ut eosdem mihi redderes[10], com-
modati actio est: si, ut pondus argenti redderes quan-
tum in illis esset, tantidem ponderis petitio est per
actionem praescriptis verbis, tam boni tamen argenti,
quam illi scyphi fuerunt: sed si ut vel hos scyphos
vel ut eiusdem ponderis argentum dares, convenit,
dicendum est, *si quidem tua est electio, scyphos
*statim tuos fieri et te mihi dare aut scyphos aut
*argentum utrum malis: quod si mihi permissum est
*eligere, scyphi tui non fient antequam dixero me
1 *eos habere nolle. Quod kalendis [Ianuariis?]
*dari solet medicis et scaenicis, non est merces:
*itaque si quid in hisce ministeriis aliter fiat quam
*convenit, non ex locato, sed in factum actio da-
*bitur[11].

(1) qui *F* (2) victi *ins. secundum B* (3) mulam *F*[2]
(4) et merces *del.* (5) sit *ins.* (6) sarcientave *F*
(7) vaquam *F* (8) quae *F* (9) qui *F* (10) reddes *F*

(11) *ante* dicendum est *ins.* idem *F*[2]: *quae sequuntur omissa in F supplentur secundum B*

LIBER VICESIMUS.

I[1].

DE PIGNORIBUS ET HYPOTHECIS ET QUALITER EA CONTRAHANTUR ET DE PACTIS EORUM.

Papinianus libro undecimo responsorum Conventio generalis in pignore dando bonorum vel postea quaesitorum recepta est: in speciem autem alienae rei collata conventione[2], si non fuit ei qui pignus dabat debita, postea debitori dominio quaesito difficilius creditori, qui non ignoravit alienum, utilis actio
1 dabitur, sed facilior erit possidenti retentio. Servo pignori dato peculium eius creditor citra conventionem specialiter super eo conceptam frustra distrahit, nec interest, quando servus domino peculium adqui-
2 sierat. Cum praedium pignori daretur, nominatim, ut fructus quoque pignori essent, convenit. eos consumptos bona fide emptor utili Serviana restituere non cogetur: pignoris etenim causam nec usucapione peremi placuit, quoniam quaestio pignoris ab intentione dominii separatur: quod in fructibus
3 dissimile est, qui numquam debitoris fuerunt. Pacto placuit, ut ad diem usuris non solutis fructus hypothecarum usuris compensarentur fini legitimae usurae. quamvis exordio minores in stipulatum venerint[3], non esse tamen irritam conventionem placuit, cum ad diem minore faenore non soluto legitimae maiores usurae stipulanti recte promitti potuerunt.
4 Cum praedium uxor viro donasset idque praedium vir pignori dedisset, post divortium mulier possessionem praedii sui reciperavit et idem praedium ob debitum[4] viri pignori dedit. in ea dumtaxat pecunia recte pignus a muliere contractum apparuit, quam offerre viro debuit meliore praedio facto, scilicet si maiores sumptus quam fructus fuissent, quos vir ex praedio percepit: etenim in ea quantitate proprium mulier negotium gessisse, non alienum suscepisse videtur.

2 *Idem libro tertio responsorum* Fideiussor, qui pignora vel hypothecas suscepit atque ita pecunias solvit, si mandati agat vel cum eo agatur, exemplo creditoris etiam culpam aestimari oportet. ceterum iudicio, quod de pignore dato proponitur, conveniri non potest.

3 *Idem libro vicesimo quaestionum* Si superatus sit debitor, qui rem suam vindicabat, quod suam non probaret, aeque servanda erit creditori actio Serviana probanti res in bonis eo tempore, quo pignus contrahebatur, illius fuisse. sed et[5] si victus sit debitor vindicans hereditatem, iudex actionis Servianae neglecta de hereditate dicta sententia pignoris causam inspicere debebit. atquin aliud in legatis et libertatibus dictum est, cum secundum eum, qui legitimam hereditatem vindicabat, sententia dicta est. sed creditor non bene legatariis per omnia comparatur, cum legata quidem aliter valere non possunt, quam si testamentum ratum esse constaret: enimvero fieri potest, ut et pignus recte sit acceptum nec
1 tamen ab eo[6] lis bene instituta. Per iniuriam victus apud iudicium rem quam petierat postea pignori obligavit: non plus habere creditor potest, quam habet qui pignus dedit. ergo summovebitur rei iudicatae exceptione, tametsi maxime nullam propriam qui vicit actionem exercere possit: non enim quid ille non habuit[7], sed quid in ea re quae pignori data est debitor habuerit, considerandum est.

4 *Gaius libro singulari de formula hypothecaria*[8] Contrahitur hypotheca per pactum conventum, cum quis paciscatur, ut res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae: nec ad rem pertinet, quibus fit verbis, sicuti est et in his obligationibus quae consensu contrahuntur. et ideo et sine scriptura si convenit ut hypotheca[9] sit et probari poterit, res obligata erit de qua conveniunt. fiunt enim de his scripturae, ut quod actum est per eas facilius probari poterit[10]: et sine his autem valet quod actum est, si habeat probationem: sicut et nuptiae sunt, licet testationes in scriptis habitae non sunt[11].

5 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Res hypothecae dari posse sciendum est pro quacumque obligatione, sive mutua pecunia datur sive dos, sive emptio vel venditio contrahatur vel etiam locatio et conductio vel mandatum, et sive pura est obligatio vel in diem vel sub condicione, et sive in praesenti contractu sive etiam praecedat: sed et futurae obligationis nomine dari possunt: sed et non[12] solvendae omnis pecuniae causa, verum etiam de parte eius: et vel pro civili obligatione vel honoraria vel tantum naturali. sed et[13] in condicionali obligatione non alias obligantur, nisi condicio exsti-
1 terit. Inter pignus autem et hypothecam tantum
2 nominis sonus differt. Dare autem quis hypothecam potest sive pro sua obligatione sive pro aliena.

6 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum* Obligatione generali rerum, quas quis habuit habiturusve sit, ea non continebuntur, quae verisimile est quemquam specialiter obligaturum non fuisse. ut puta supellex, item vestis relinquenda est debitori, et ex mancipiis quae in eo usu habebit, ut certum sit eum pignori daturum non fuisse. proinde de ministeriis eius perquam ei necessariis vel quae ad affectionem eius pertineant

7 *Paulus libro sexagesimo octavo ad edictum* vel quae in usum[14] cottidianum habentur Serviana non competit.

8 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum* Denique concubinam filios naturales alumnos constitit generali obligatione non contineri et si qua alia sunt huiusmodi ministeria.

9 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Sed et quod ad eas res, quas eo tempore quo pacisce-
1 batur in bonis[15] habuit, idem observari debet. Quod emptionem venditionemque recipit, etiam pignerationem recipere potest.

10 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum* Si debitor res suas duobus simul pignori obligaverit ita, ut[16] utrique in solidum obligatae essent, singuli in solidum adversus extraneos Serviana utentur: inter ipsos autem si quaestio moveatur, possidentis meliorem esse condicionem: dabitur enim possidenti haec exceptio: 'si non convenit, ut eadem res mihi quoque pignori esset.' si autem id actum fuerit, ut pro partibus res obligarentur, utilem actionem competere et inter ipsos et adversus extraneos, per quam dimidiam partis possessionem[17] adprehendant singuli.

11 *Marcianus libro singulari ad formulam hypo-*

(1) *Sab.* 4. 5. 9. 11. 13. 15. 16; *Ed.* 6...8. 10. 12. 14. 17...27; *Pap.* 1...3. 28...33; *App.* 34. 35. — *Bas.* 25, 2. — *Cf. Cod.* 8, 14. 17. 35 (2) conventione *F* (3) venierint *F* (4) praedium ob idem debitum *scr.* (5) et *bis F* (6) ab eo] prior *scr.* (7) habeat *scr* (8) = *D.* 22, 4, 4 (9) hypothecae *D. l. gem.* (10) possit *D. l. gem.* (11) licet testatio sine scriptis habita est *D. l. gem.* (12) solum *ins. Hal.* (13) et *del. Hal.* (14) ipsum *F* (15) non *ins. Westphal.* (16) ut *om. F* (17) dimidias partes possessionis *scr.*

thecariam Si is qui bona rei publicae iure admi-
nistrat mutuam pecuniam pro ea accipiat, potest rem
1 eius obligare. Si ἀντίχρησις facta sit et in fun-
dum aut in aedes aliquis inducatur, eo usque retinet
possessionem pignoris loco, donec illi pecunia solva-
tur, cum in usuras fructus percipiat aut locando aut
ipse percipiendo habitandoque: itaque si amiserit pos-
2 sessionem, solet in factum actione uti. Usus fruc-
tus an possit pignori hypothecaeve dari, quaesitum
est, sive dominus proprietatis convenerit sive ille qui
solum usum fructum habet. et scribit Papinianus
libro undecimo responsorum tuendum creditorem et
si velit cum creditore proprietarius agere 'non esse
'ei ius uti frui invito se', tali exceptione eum prae-
tor tuebitur: 'si non inter creditorem et eum ad
'quem usus fructus pertinet convenerit, ut usus fruc-
'tus pignori sit': nam et cum emptorem usus fructus
tuetur praetor, cur non et creditorem tuebitur? ea-
3 dem ratione et debitori obicietur exceptio. Iura
praediorum urbanorum pignori dari non possunt: igi-
tur nec convenire possunt [1], ut hypothecae sint.
12 *Paulus libro sexagesimo octavo ad edictum*
Sed an viae itineris actus aquae ductus pignoris con-
ventio locum habeat videndum esse Pomponius ait,
ut talis pactio fiat, ut, quamdiu pecunia soluta non
sit, eis servitutibus creditor utatur (scilicet si vici-
num fundum habeat) et, si intra diem certum pecu-
nia soluta non sit, vendere eas vicino liceat: quae sen-
tentia propter utilitatem contrahentium admittenda est.
13 *Marcianus libro singulari ad formulam hypo-
thecariam* Grege pignori obligato quae postea nas-
cuntur tenentur: sed et si prioribus capitibus dece-
dentibus totus grex fuerit renovatus, pignori tene-
1 bitur. Statuliber quoque dari hypothecae poterit,
2 licet condicione exsistente evanescat pignus. Cum
pignori rem pigneratam accipi posse placuerit, qua-
tenus utraque pecunia debetur pignus secundo credi-
tori tenetur et tam exceptio quam actio utilis ei
danda est: quod si dominus solverit pecuniam, pig-
nus quoque peremitur. sed potest dubitari, numquid
creditori nummorum solutorum nomine utilis actio
danda sit an non: quid enim, si res soluta fuerit?
et verum est, quod Pomponius libro septimo ad
edictum scribit, si quidem pecuniam debet is, cuius
nomen pignori datum est, exacta ea creditorem [2] se-
cum pensaturum: si vero corpus is debuerit et sol-
verit, pignoris loco futurum apud secundum credi-
3 torem. Et in superficiariis legitime consistere cre-
ditor potest adversus quemlibet possessorem, sive
tantum pactum conventum de hypotheca intervenerit,
sive etiam possessio tradita fuerit, deinde amissa sit.
4 Etiamsi creditor iudicatum debitorem fecerit, hy-
potheca manet obligata, quia suas condiciones habet
hypothecaria actio, id est [3] si soluta est pecunia aut
satisfactum est, quibus cessantibus tenet. et si cum
defensore in personam egero, licet is mihi satisdederit et
damnatus sit, aeque hypotheca manet obligata. multo
magis ergo si in personam actum sit sive cum reo sive
cum fideiussore sive cum utrisque pro parte, licet dam-
nati sint, hypotheca manet obligata nec per hoc vide-
tur satisfactum creditori, quod habet iudicati actionem.
5 Si sub condicione debiti nomine obligata sit hy-
potheca, dicendum est ante condicionem non recte
agi, cum nihil interim debeatur: sed si sub condi-
cione debiti condicio venerit, rursus agere poterit.
sed si praesens sit debitum, hypotheca vero sub con-
dicione, et agatur ante condicionem hypothecaria,
verum quidem est pecuniam solutam non esse, sed
auferri hypothecam iniquum est: ideoque arbitrio
iudicis cautiones interponendae sunt 'si condicio ex-
'stiterit nec pecunia solvatur, restitui hypothecam, si
6 'iu rerum natura sit.' Propter usuras quoque si
obligata sit hypotheca, usurae solvi debent: idem et
in poena dicemus.

14 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum*
Quaesitum est, si nondum dies pensionis venit, an et
medio tempore persequi pignora permittendum sit.
et puto dandam pignoris persecutionem, quia interest
1 mea: et ita Celsus scribit. Ex quibus casibus
naturalis obligatio consistit, pignus perseverare con-
stitit.
15 *Gaius libro singulari de formula hypothecaria*
Et quae nondum sunt, futura tamen sunt, hypothe-
cae dari possunt, ut fructus pendentes, partus an-
cillae, fetus pecorum et ea quae [4] nascuntur sint hy-
pothecae obligata: idque servandum est, sive dominus
fundi convenerit aut de usu fructu [5] aut de his quae
nascuntur sive is, qui usum fructum habet, sicut
1 Iulianus scribit. Quod dicitur creditorem probare
debere, cum conveniebat, rem in bonis debitoris fuisse,
ad eam conventionem pertinet, quae specialiter facta
est, non ad illam, quae cottidie inseri solet cautioni-
bus, ut specialiter rebus hypothecae nomine datis
cetera etiam bona teneantur debitoris, quae nunc
habet et quae postea adquisierit, perinde atque si
2 specialiter hae res fuissent obligatae. Qui res
suas iam obligaverint et alii secundo obligant credi-
tori, ut effugiant periculum, quod solent pati qui sae-
pius easdem res obligant, praedicere solent alii nulli
rem obligatam esse quam forte Lucio Titio, ut in id
quod excedit priorem obligationem res sit obligata,
ut sit pignori hypothecaeve id quod pluris est: aut
solidum, cum primo debito liberata res fuerit. de
quo videndum est, utrum hoc ita se habeat, si et [6]
conveniat, an et si simpliciter convenerit de eo quod
excedit ut sit hypothecae? et solida res inesse con-
ventioni videtur, cum a primo creditore fuerit libe-
rata, an adhuc pars? sed illud magis est, quod prius
diximus.
16 *Marcianus libro singulari ad formulam hypo-
thecariam* Si fundus hypothecae datus sit, deinde
1 alluvione maior factus est, totus obligabitur. Si
nesciente domino res eius hypothecae data sit, deinde
postea dominus ratum habuerit, dicendum est hoc
ipsum [7], quod ratum habet, voluisse eum retro re-
currere ratihabitionem ad illud tempus, quo convenit.
voluntas autem fere eorum demum servabitur, qui et
2 pignori dare possunt. Si res hypothecae data
postea mutata fuerit, aeque hypothecaria actio com-
petit, veluti de domo data hypothecae et horto facta:
item si de loco convenit et domus facta sit: item de
3 loco dato, deinde vineis in eo positis. In vindi-
catione pignoris quaeritur, an rem, de qua actum
est, possideat is cum quo actum est. nam si non
possideat nec dolo fecerit quo minus possideat, ab-
solvi debet: si vero possideat et aut pecuniam solvat
aut rem restituat, aeque absolvendus est: si vero
neutrum horum faciat, condemnatio sequetur. sed si
velit restituere nec possit (forte quod res abest et
longe est vel in provinciis), solet cautionibus res ex-
plicari: nam si caveret se restituturum, absolvitur.
sin vero dolo quidem desiit possidere, summa autem
ope nisus non possit rem ipsam restituere, tanti con-
demnabitur, quanti actor in litem iuraverit, sicut in
ceteris in rem actionibus: nam si tanti condemnatus
esset, quantum deberetur, quid proderat in rem actio,
cum et in personam agendo idem consequeretur?
4 Interdum etiam de fructibus arbitrari debet iudex,
ut, ex quo lis inchoata sit, ex eo tempore etiam fruc-
tibus condemnet. quid enim si minoris sit praedium,
quam debetur? nam de antecedentibus fructibus nihil
potest pronuntiare, nisi exstent et [8] res non sufficit.
5 Creditor hypothecam sibi per sententiam adiudi-
catam quemadmodum habiturus sit, quaeritur: nam
dominium eius vindicare non potest. sed hypotheca-
ria agere potest, et si exceptio obicietur a possessore
rei [9] iudicatae, replicet: 'si secundum me iudicatum
6 'non est'. Si pluris condemnatus sit debitor non

(1) conveniri *scr.* (possunt *del.*) (2) secundum *ins. Huschke* (3) finita est *ins.* (4) et ea quae] simulatque *scr.* (5) usu fructu] fructibus *Krueger* · *sed potius* aut de u. f. aut d. h. q. nascuntur *del.* (6) ita *scr.* (7) ipso *scr* (8) et *del.* F^2 (9) re *F*

restituendo pignus, quam computatio sortis et usurarum faciebat, an, si tantum solverit, quantum debebat, exoneretur hypotheca? quod ego quantum quidem ad suptilitatem legis et auctoritatem sententiae non probo: semel enim causa transire videtur ad condemnationem et inde pecunia deberi: sed humanius est non amplius eum, quam quod re vera
7 debet, dando hypothecam liberare. Aliena res utiliter potest obligari sub condicione, si debitoris facta
8 fuerit. Si duo pariter de hypotheca paciscantur, in quantum quisque obligatam hypothecam habeat, utrum pro quantitate debiti an pro partibus dimidiis, quaeritur. et magis est, ut pro quantitate debiti pignus habeant obligatum. sed uterque, si cum possessore agat, quemadmodum[1]? utrum de parte quisque an de toto, quasi utrique in solidum res obligata sit? quod erit dicendum, si eodem die pignus utrique datum est separatim: sed si simul illi et illi, si hoc actum est, uterque recte in solidum aget, si minus,
9 unusquisque pro parte. Potest ita fieri pignoris datio hypothecaeve, ut, si intra certum tempus non sit soluta pecunia, iure emptoris possideat rem iusto pretio tunc aestimandam[2]: hoc enim casu videtur quodammodo condicionalis esse venditio. et ita divus Severus et Antoninus rescripserunt.

17 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum* Pignoris persecutio in rem parit actionem creditori.

18 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Si ab eo, qui Publiciana uti potuit quia dominium non habuit, pignori accepi, sic tuetur me per Servianam praetor, quemadmodum debitorem per Publicianam.

19 *Ulpianus libro vicesimo primo ad edictum* Qui pignori plures res accepit, non cogitur unam liberare nisi accepto universo quantum debetur.

20 *Idem libro sexagesimo tertio ad edictum* Cum convenit, ut is, qui ad refectionem aedificii credidit, de pensionibus iure pignoris ipse creditum recipiat, etiam actiones utiles adversus inquilinos accipiet cautionis exemplo, quam debitor creditori pignori dedit.

21 *Idem libro septuagesimo tertio ad edictum* Si inter colonum et procuratorem meum convenerit de pignore vel ratam habente me conventionem vel mandante, quasi inter me et colonum meum convenisse
1 videatur[2*]. Si debitor servum, quem a non domino bona fide emerat et pigneravit, teneat, Servianae locus est et, si adversus eum agat creditor, doli replicatione exceptionem elidet: et ita Iulianus ait,
2 et habet rationem. Quidquid pignori commodi sive incommodi fortuito accessit, id ad debitorem pertinet.
3 Si res pignerata non restituatur, lis adversus possessorem erit aestimanda, sed utique aliter adversus ipsum debitorem, aliter adversus quemvis possessorem: nam adversus debitorem non pluris quam quanti debet, quia non pluris interest, adversus ceteros possessores etiam pluris, et[3] quod amplius debito consecutus creditor fuerit, restituere debet debitori pigneraticia actione.

22 *Modestinus libro septimo differentiarum* Si Titio, qui rem meam ignorante me creditori suo pignori obligaverit, heres exstitero, ex postfacto pignus directo quidem non convalescit, sed utilis pigneraticia dabitur creditori.

23 *Idem libro tertio regularum* Creditor praedia sibi obligata ex causa pignoris locare recte poterit.
1 Pignoris obligatio etiam inter absentes[4] recte ex contractu obligatur.

24 *Idem libro quinto regularum* In quorum finibus emere quis prohibetur, pignus accipere non prohibetur.

25 *Idem libro octavo regularum* Cum vitiose vel inutiliter contractus pignoris intercedat, retentioni locus non est, nec si bona creditoris ad fiscum pertineant.

26 *Idem libro quarto responsorum* Fideiussor impetravit a potestate, ut et ante quam solveret pignora ipse possideat quasi satisfacturus creditoribus, nec satisfecit: modo heres debitoris paratus est solvere creditoribus: quaero, an pignora fideiussor restituere cogendus sit. Modestinus respondit cogendum
1 esse. Pater Seio emancipato filio facile persuasit, ut, quia mutuam quantitatem acciperet a Septicio creditore, chirographum perscriberet sua manu filius eius[5], quod ipse impeditus esset scribere, sub commemoratione domus ad filium pertinentis pignori dandae: quaerebatur, an Seius inter cetera bona etiam hanc domum iure optimo possidere possit, cum patris se hereditate abstinuerit, nec metuiri[6] ex hoc solo, quod mandante patre manu sua perscripsit[7] instrumentum chirographi, cum neque consensum suum accommodaverat[8] patri aut signo suo aut alia scriptura. Modestinus respondit: cum sua manu pignori domum suam futuram Seius scripserat, consen-
2 sum ei obligationi dedisse manifestum est. Lucius Titius praedia et mancipia quae in praediis erant obligavit: heredes eius praediis inter se divisis illis mancipiis defunctis alia substituerunt: creditor postea praedia cum mancipiis distraxit. quaeritur, an ipsa mancipia, quae sunt modo in praediis constituta, hoc est in hypothecis, emptor vindicare recte possit. Modestinus respondit, si neque pignerata sunt ipsa mancipia neque ex pigneratis ancillis nata, minime creditoribus obligata esse.

27 *Marcellus libro quinto digestorum* Servum, quem quis pignori dederat, ex levissima offensa vinxit, mox solvit, et quia debito non satisfaciebat, creditor minoris servum vendidit: an aliqua actio creditori in debitorem constituenda sit, quia crediti ipsius actio non sufficit ad id quod deest persequendum? quid si eum interfecisset aut eluscasset? ubi quidem interfecisset, ad exhibendum tenetur: ubi autem eluscasset, quasi damni iniuriae dabimus actionem ad quantum interest, quod debilitando aut vinciendo persecutionem pignoris exinanierit. fingamus nullam crediti nomine actionem esse, quia forte causa[9] ceciderat: non existimo indignam rem animadversione et auxilio praetoris. *Ulpianus notat:* si, ut creditori noceret, vinxit, tenebitur, si merentem, non tenebitur.

28 *Paulus libro tertio quaestionum* Si legati condicionalis[10] relicti filio familias pater ab herede rem propriam eius pignori accepit et mortuo patre vel emancipato filio condicio legati exstiterit, incipit filio legatum deberi et neque pater potest pignus vindicare neque filius, qui nunc habere coepisset actionem nec ex praecedente tempore potest quicquam iuris habere in pignore, sicut in fideiussore dicitur.

29 *Idem libro quinto responsorum* Paulus respondit generalem quidem conventionem sufficere ad obligationem pignorum: sed ea, quae ex bonis defuncti non fuerunt, sed postea ab herede eius ex alia causa adquisita sunt, vindicari non posse a credi-
1 tore testatoris. Si mancipia in causam pignoris ceciderunt, ea quoque, quae ex his nata sunt, eodem iure habenda sunt. quod tamen diximus etiam adgnata teneri, sive specialiter de his convenerit sive non, ita procedit, si dominium eorum ad eum pervenit qui obligavit vel heredem eius: ceterum si[11] apud alium dominum pepererint, non erunt obligata.
2 Domus pignori data exusta est eamque aream emit Lucius Titius et exstruxit: quaesitum est de iure pignoris. Paulus respondit pignoris persecutionem perseverare et ideo ius soli superficiem secutam videri, id est cum iure pignoris: sed bona fide[12] possessores non aliter cogendos creditoribus aedificium restituere, quam sumptus in exstructione erogatos,
3 quatenus pretiosior res facta est, reciperent. Si sciente et consentiente domino servus, ut omnia bona domini pignori obligata essent, convenit, ipsum quoque qui cavit obligatum esse pignoris iure.

(1) aget *ins.* (2) aestimandum *F* (2*) videtur *scr.* (3) set F^2 (4) consistit, quoniam absens *ins.* (5) filius Seius *Best* (6) metuere *dett.* (7) perscripserit F^2 (8) accommodaverit F^2 (9) causam *F* (10) nomine *ins. Hal.* (11) si *om. F* (12) bonae fidei F^2

30 *Idem libro sexto responsorum* Periculum pignorum nominis venditi ad emptorem pertinere, si tamen probetur eas res obligatas fuisse.

31 *Scaevola libro primo responsorum* Lex vectigali fundo dicta erat, ut, si post[1] certum temporis vectigal solutum non esset, is fundus ad dominum redeat: postea is fundus a possessore pignori datus est: quaesitum est, an recte pignori datus est. re-
1 spondit, si pecunia intercessit, pignus esse. Item quaesiit, si, cum in exsolutione vectigalis tam debitor quam creditor cessassent et propterea pronuntiatum esset fundum secundum legem domini esse, cuius potior causa esset. respondit, si ut proponeretur vectigali non soluto iure suo dominus usus esset, etiam pignoris ius evanuisse.

32 *Idem libro quinto responsorum* Debitor pactus est, ut quaecumque in praedia pignori data inducta invecta importata ibi nata paratave essent, pignori essent: eorum praediorum pars sine colonis fuit eaque actori suo colenda debitor ita[2] tradidit adsignatis et servis culturae necessariis: quaeritur, an et Stichus vilicus et ceteri servi ad culturam missi et Stichi vicarii obligati essent. respondit eos dumtaxat, qui hoc animo a domino inducti essent, ut ibi perpetuo essent, non temporis causa accommodarentur[3], obligatos.

33 *Tryphoninus libro octavo disputationum* Is qui promisit tibi aut Titio solutum quidem Titio repetere non potest, sed pignus ei datum et ante solutionem recipit.

34 *Scaevola libro vicesimo septimo digestorum* Cum tabernam debitor creditori pignori dederit, quaesitum est, utrum eo facto nihil egerit an tabernae appellatione merces, quae in ea erant, obligasse videatur[4]? et si eas merces per tempora distraxerit et alias comparaverit easque in eam tabernam intulerit et decesserit, an omnia quae ibi deprehenduntur creditor hypothecaria actione petere possit, cum et mercium species mutatae sint et res aliae illatae? respondit: ea, quae mortis tempore debitoris in taberna
1 inventa sunt, pignori obligata esse videntur. Idem quaesiit, cum epistula talis emissa sit: '*Δανεισάμενος 'παρὰ σοῦ δηνάρια πεντακόσια παρεκάλεσά σε μὴ βε-'βαιωτήν, ἀλλ' ὑποθήκην παρ ἐμοῦ λαβεῖν· οἶδας γὰρ 'ἀκριβῶς, ὅτι καὶ ἡ ταβέρνα καὶ οἱ δοῦλοί μου οὐδενὶ 'κατέχονται ἢ σοί· καὶ ὡς εὐσχήμονι ἀνθρώπῳ ἐπι-'στευσας*'[5]: an pignus contractum sit an vero ea epistula nullius momenti sit, cum sine die et consule sit. respondit, cum convenisse de pignoribus videtur, non idcirco obligationem pignorum cessare, quod dies et
2 consules additi vel tabulae signatae non sint. Creditor pignori accepit a debitore quidquid in bonis habet habiturusve esset: quaesitum est, an corpora pecuniae, quam idem debitor ab alio mutuam accepit, cum in bonis eius facta sint, obligata creditori pignoris[6] esse coeperint. respondit coepisse.

35 *Labeo libro primo pithanon a Paulo epitomatorum* Si insula, quam tibi ex pacto convento licuit vendere, combusta est, deinde a debitore[7] suo restituta, idem in nova insula iuris habes.

II[8].

IN QUIBUS CAUSIS PIGNUS VEL HYPOTHECA TACITE CONTRAHITUR[9].

1 *Papinianus libro decimo responsorum*[10] Senatus consulto[11] quod sub Marco imperatore factum est pignus insulae creditori datum, qui pecuniam ob restitutionem aedificii exstruendi mutuam dedit, ad eum quoque pertinebit, qui redemptori domino mandante nummos ministravit[12].

2 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Pomponius libro quadragesimo variarum lectionum scribit: non solum pro pensionibus, sed et si deteriorem habitationem fecerit culpa sua inquilinus, quo nomine ex locato cum eo erit actio, invecta et illata pignori erunt obligata.

3 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum* Si horreum fuit conductum vel devorsorium vel area, tacitam conventionem de invectis illatis etiam in his locum habere putat Neratius: quod verius est.

4 *Neratius libro primo membranarum* Eo iure utimur, ut quae in praedia urbana inducta illata sunt pignori esse credantur, quasi id tacite convenerit: in
1 rusticis praediis contra observatur. Stabula quae non sunt in continentibus aedificiis quorum praediorum ea numero habenda sint, dubitari potest. et quidem urbanorum sine dubio non sunt, cum a ceteris aedificiis separata sint: quod ad causam tamen talis taciti pignoris pertinet, non multum ab urbanis praediis differunt.

5 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Pomponius libro tertio decimo variarum lectionum scribit, si gratuitam habitationem conductor mihi praestiterit, invecta a me domino insulae
1 pignori non esse. Item: illud, inquit, videndum[13] est voluntate domini induci pignus ita posse, ut in
2 partem debiti sit obligatum. Si quis fideiubeat, cum res illius a debitore pro quo fideiussit pignori data sit, bellissime intellegitur hoc ipso, quod fideiubeat, quodammodo mandare res suas esse obligatas. sane si postea sint eius res hypothecae datae, non erunt obligatae.

6 *Ulpianus libro septuagesimo tertio ad edictum* Licet in praediis urbanis tacite solet conventum accipi, ut perinde teneantur invecta et inlata, ac si specialiter convenisset, certe libertati huiusmodi pignus non officit idque et Pomponius probat: ait enim manumissioni non officere ob habitationem obligatum.

7 *Pomponius libro tertio decimo ex variis lectionibus* In praediis rusticis fructus qui ibi nascuntur tacite intelleguntur pignori esse domino fundi locati,
1 etiamsi nominatim id non convenerit. Videndum est, ne non omnia illata vel inducta, sed ea sola, quae, ut ibi sint, illata fuerint, pignori sint: quod magis est.

8 *Paulus libro secundo sententiarum* Cum debitor gratuita pecunia utatur, potest creditor de fructibus rei sibi pigneratae ad modum legitimum usuras retinere.

9 *Idem libro singulari de officio praefecti vigilum* Est differentia obligatorum propter pensionem et eorum, quae ex conventione manifestari[14] pignoris nomine tenentur, quod manumittere mancipia obligata pignori non possumus, inhabitantes autem manumittimus[15], scilicet antequam pensionis nomine percludamur[16]: tunc enim pignoris nomine retenta mancipia non liberabimus: et derisus Nerva iuris consultus, qui per fenestram monstraverat servos detentos ob pensionem liberari posse.

10 *Scaevola libro sexto digestorum* Tutoris heres cum herede pupilli transactione facta, cum ex ea maiorem partem solvisset, in residuam quantitatem pignus obligavit: quaesitum est, an in veterem contractum iure res obligata esset. respondit secundum ea quae proponerentur obligatam esse.

(1) per *scr.* (2) ita] interea *scr.* (3) commodarentur *scr.* (4) videantur *F* (5) *id est:* Mutuatus a te denarios quingentos rogavi te, ne fideiussorem a me, sed pignus acciperes (probe enim nosti tabernam servosque meos nulli nisi tibi obligatos esse) et ut honesti viri fidem secutus es (6) pignoris *del.* (7) aere *vel* de *ins.*
(8) *Sab.* 2. 4. 5; *Ed.* 3. 6. 7; *Pap.* 1. 8. 9; *App.* 10. — *Bas.* 25, 3. — *Cf. Cod.* 8, 15 (9) tacite contr. pignus v. h. *ind. F* (10) *cf. D.* 42, 5, 24, 1 (11) consultum *F* (12) administravit F^2 (13) evidens *scr.* (14) manifestati *scr.* (15) inhabitantes autem manumittimus] *pro his expectes talia potius:* ex conventione declarata manumittere possumus (16) recludantur *scr.*

III[1].

QUAE RES PIGNORI VEL HYPOTHECAE DATAE OBLIGARI NON POSSUNT

1 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Pupillus sine tutoris auctoritate hypothe-
1 cam dare non potest. Si filius familias pro alio rem peculiarem obligaverit vel servus, dicendum est eam non teneri, licet liberam peculii sui administrationem habeant: sicut nec donare eis conceditur: non enim usquequaque habent liberam administrationem. facti tamen est quaestio, si quaeratur, quousque eis permissum videatur peculium administrare.
2 Eam rem, quam quis emere non potest, quia commercium eius non est, iure pignoris accipere non potest, ut divus Pius Claudio Saturnino rescripsit. quid ergo, si praedium quis litigiosum pignori acceperit, an exceptione summovendus sit? et Octavenus putabat etiam in pignoribus locum habere exceptionem: quod ait Scaevola libro tertio variarum[2] quaestionum procedere, ut in rebus mobilibus exceptio locum habeat.

2 *Gaius libro singulari de formula hypothecaria* Si alius pro muliere quae intercessit dederit hypothecam, aut pro filio familias cui contra senatus consultum creditum est, an his succurritur, quaeritur. et in eo quidem, qui pro muliere obligavit rem suam, facilius dicetur succurri ei, sicuti fideiussori huius mulieris eadem datur exceptio. sed et in eo, qui pro filio familias rem suam obligavit, eadem dicenda erunt, quae tractantur et in fideiussore eius.

3 *Paulus libro tertio quaestionum* Aristo Neratio Prisco scripsit: etiamsi ita contractum sit, ut antecedens dimitteretur, non aliter[3] in ius pignoris succedet, nisi convenerit, ut sibi eadem res esset obligata: neque enim in ius primi succedere debet, qui ipse nihil convenit de pignore: quo casu emptoris causa melior efficietur. denique si antiquior creditor de pignore vendendo cum debitore pactum interposuit, posterior autem creditor de distrahendo omisit non per oblivionem, sed cum hoc ageretur, ne posset vendere, videamus, an dici possit huc usque transire ad eum ius prioris, ut distrahere pignus huic liceat. quod admittendum existimo: saepe enim quod quis ex sua persona non habet, hoc per extraneum habere[4] potest.

4 *Idem libro quinto responsorum* Titius cum mutuam pecuniam accipere vellet a Maevio, cavit ei et quasdam res hypothecae nomine dare destinavit: deinde postquam quasdam ex his rebus vendidisset, accepit pecuniam: quaesitum est, an et prius res[5] venditae creditori tenerentur. respondit, cum in potestate fuerit debitoris post cautionem interpositam pecuniam non accipere, eo tempore pignoris obligationem contractam videri, quo pecunia numerata est, et ideo inspiciendum, quas res in bonis debitor numeratae pecuniae tempore habuerit.

5 *Idem libro quinto sententiarum* Creditor, qui sciens filium familias a parente pignori accepit, relegatur[6].

IIII[7].

QUI POTIORES IN PIGNORE VEL HYPOTHECA HABEANTUR ET DE HIS QUI IN PRIORUM CREDITORUM LOCUM SUCCEDUNT.

1 *Papinianus libro octavo quaestionum* Qui dotem pro muliere promisit, pignus sive hypothecam de restituenda sibi dote accepit: subsecuta deinde pro parte numeratione maritus eandem rem pignori alii dedit: mox residuae quantitatis numeratio impleta est: quaerebatur de pignore. cum ex causa promissionis ad universae quantitatis exsolutionem qui dotem promisit compellitur, non utique solutionum observanda sunt tempora, sed dies contractae obligationis. nec probe dici in potestate eius esse, ne pecuniam residuam redderet, ut minus dotata mulier
1 esse videatur. Alia causa est eius, qui pignus accepit ad eam summam, quam intra diem certum numerasset, ac forte prius, quam numeraret, alii res pignori data est.

2 *Idem libro tertio responsorum* Qui generaliter bona debitoris pignori accepit eo potior est, cui postea praedium ex his bonis[8] datur, quamvis ex ceteris pecuniam suam redigere possit. quod si ea conventio prioris fuit, ut ita demum cetera bona pignori haberentur, si pecunia de his, quae[9] generaliter accepit, servari non potuisset, deficiente secunda conventione secundus creditor in pignore postea dato non tam potior quam solus invenietur.

3 *Idem libro undecimo responsorum*[10] Creditor acceptis pignoribus (quae secunda conventione secundus creditor accepit) novatione postea facta pignora prioribus addidit. superioris temporis ordinem manere primo creditori placuit tamquam in suum locum
1 succedenti. Cum ex causa mandati praedium Titio, cui negotium fuerat gestum, deberetur, priusquam ei possessio traderetur, id pignori dedit: post traditam possessionem idem praedium alii denuo pignori dedit. prioris causam esse potiorem apparuit, si non creditor secundus pretium ei qui negotium gesserat solvisset: verum in ea quantitate, quam solvisset eiusque usuris potiorem fore constaret[11], nisi forte prior ei pecuniam offerat: quod si debitor aliunde pecu-
2 niam solvisset, priorem praeferendum. Post divisionem regionibus factam inter fratres convenit, ut, si frater agri portionem pro indiviso pignori datam a creditore suo non liberasset, ex divisione quaesitae partis partem dimidiam alter distraheret. pignus intellegi contractum existimavi, sed priorem secundo non esse potiorem, quoniam secundum pignus ad eam partem directum videbatur, quam ultra partem suam frater non consentiente socio non potuit obligare[12].

4 *Pomponius libro trigesimo quinto ad Sabinum* Si debitor, antequam a priore creditore pignus liberaret, idem illud ob pecuniam creditam alii pignori dedisset et, antequam utrique creditori solveret debitum, rem aliam priori creditori vendiderat creditumque pensaverit cum pretio rei venditae, dicendum est perinde haberi debere, ac si priori creditori pecunia soluta esset: nec enim interesse, solverit an pensaverit: et ideo posterioris creditoris causa est potior.

5 *Ulpianus libro tertio disputationum* Interdum posterior potior est priori, ut puta si in rem istam[13] conservandam impensum est quod sequens credidit: veluti si navis fuit obligata et ad armandam eam[14] vel reficiendam ego credidero:

6 *Idem libro septuagesimo tertio ad edictum* huius enim pecunia salvam fecit totius pignoris causam. quod poterit quis admittere et si in cibaria nautarum fuerit creditum, sine quibus navis salva perve-
1 nire non poterat. Item si quis in merces sibi obligatas crediderit, vel ut salvae fiant vel ut naulum exsolvatur, potentior[15] erit, licet posterior sit: nam
2 et ipsum naulum potentius[16] est. Tantundem dicetur, et si merces horreorum vel areae vel vecturae[17] iumentorum debetur: nam et hic potentior[18] erit.

7 *Idem libro tertio disputationum* Idemque est, si ex nummis pupilli fuerit res comparata. quare si duorum pupillorum nummis fuerit res comparata, ambo in pignus concurrent pro his portionibus, quae

(1) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. 4. 5. — *Bas.* 25, 4. — *Cf. Cod.* 8, 17
(2) variorum *F* (3) alter *ins.* (4) habere F^2 *cum B*, petere F^1: *fortasse scr.* competere (5) res *del.* (6) idem (*filii*) nec pigneri ab his aut fiduciae dari possunt: ex quo facto sciens creditor deportatur *Paulus* 5, 1, 1
(7) *Sab.* 4. 5. 7...12; *Ed.* 6. 13...15; *Pap.* 1...3. 16...20; *App.* 21. — *Bas.* 25, 5. — *Cf. Cod.* 8, 18. 19. (8) pignori *ins.* F^2
(9) non *ins.* (10) *pr.* = *l.* 12 § 5 *h. t.* (11) constare *scr.* (12) obligari *F* (13) ipsam *edd.* (14) rem *ins.* F^1, *del.* F^2 (15) potior *edd.* (16) potius *scr.* (17) vectura *Krueger* (18) potior *scr.*

in pretium rei fuerint expensae. quod si res[1] non in
totum ex nummis cuiusdam comparata est, erit con-
cursus utriusque creditoris, id est et antiquioris et
1 eius cuius nummis comparata est. Si tibi quae
habiturus sum obligaverim et Titio specialiter fun-
dum, si in dominium meum pervenerit, mox domi-
nium eius adquisiero, putat Marcellus concurrere
utrumque creditorem et[1*] in pignore: non enim mul-
tum facit, quod de suo nummos debitor dederit,
quippe cum res ex nummis pigneratis empta non sit
pignerata ob hoc solum, quod pecunia pignerata erat.
8 *Idem libro septimo disputationum* Si pignus
specialiter res publica acceperit, dicendum est prae-
ferri eam fisco debere, si postea fisco debitor obli-
gatus est, quia et privati praeferuntur.
9 *Africanus libro octavo quaestionum* Qui bal-
neum ex calendis[2] proximis conduxerat, pactus erat,
ut homo Eros pignori locatori esset, donec mercedes
solverentur: idem ante calendas Iulias eundem Ero-
tem alii ob pecuniam creditam pignori dedit. con-
sultus, an adversus hunc creditorem petentem Ero-
tem locatorem praetor tueri deberet, respondit de-
bere: licet enim eo tempore homo pignori datus esset,
quo nondum quicquam pro conductione deberetur,
quoniam tamen iam tunc in ea causa Eros esse coe-
pisset, ut invito locatore ius pignoris in eo solvi non
1 posset, potiorem eius causam habendam. Am-
plius etiam sub condicione creditorem tuendum puta-
bat adversus eum, cui postea quicquam deberi coe-
perit, si modo non ea condicio sit, quae invito debi-
2 tore impleri non possit. Sed et si heres ob ea
legata, quae sub condicione data erant, de pignore
rei suae convenisset et postea eadem ipsa pignora
ob pecuniam creditam pignori dedit ac post condicio
legatorum exstitit, hic quoque tuendum eum, cui prius
3 pignus datum esset, existimavit. Titia praedium
alienum Titio pignori dedit, post Maevio: deinde do-
mina eius pignoris facta marito suo in dotem aesti-
matum dedit. si Titio soluta sit pecunia, non ideo
magis Maevii pignus convalescere placebat. tunc enim
priore dimisso sequentis confirmatur pignus, cum res
in bonis debitoris inveniatur: in proposito autem
maritus emptoris loco est: atque ideo, quia neque
tunc cum Maevio obligaretur neque cum Titio sol-
veretur in bonis mulieris fuerit, nullum tempus in-
veniri, quo pignus Maevii convalescere possit. haec
tamen ita, si bona fide in dotem aestimatum prae-
dium maritus accepit, id est si ignoravit Maevio obli-
gatum esse.
10 *Ulpianus libro primo responsorum* Si et iure
iudicatum et pignus in causa iudicati ex auctoritate
eius qui iubere potuit captum est, privilegiis tempo-
ris fore potiorem heredem eius, in cuius persona
pignus constitutum est.
11 *Gaius libro singulari de formula hypothecaria*
Potior est in pignore, qui prius credidit pecuniam et
accepit hypothecam, quamvis cum alio ante conve-
nerat, ut, si ab eo pecuniam acceperit, sit res obli-
gata, licet[3] ab hoc postea accepit: poterat enim, licet
1 ante convenit, non accipere ab eo pecuniam. Vi-
deamus, an idem dicendum sit, si sub condicione sti-
pulatione facta hypotheca data sit, qua pendente
alius credidit pure et accepit eandem hypothecam,
tunc deinde prioris[4] stipulationis exsistat condicio,
ut potior sit qui postea credidisset. sed vereor, num
hic aliud sit dicendum: cum enim semel condicio ex-
stitit, perinde habetur, ac si illo tempore, quo stipu-
latio interposita est, sine condicione facta esset. quod
2 et melius est. Si colonus convenit, ut inducta in
fundum illata ibi nata pignori essent, et antequam
inducat, alii rem hypothecae nomine obligaverit, tunc
deinde eam in fundum induxerit, potior erit, qui spe-
cialiter pure accepit, quia non ex conventione priori
obligatur, sed ex eo quod inducta res est, quod pos-
3 terius factum est. Si de futura re convenerit, ut
hypothecae sit, sicuti est de partu, hoc quaeritur, an
ancilla conventionis tempore in bonis fuit debitoris:
et in fructibus, si convenit ut sint pignori, aeque
quaeritur, an fundus vel ius utendi fruendi conven-
4 tionis tempore fuerit debitoris. Si paratus est
posterior creditor priori creditori solvere quod ei de-
betur, videndum est, an competat ei hypothecaria
actio nolente priore creditore pecuniam accipere. et
dicimus priori creditori inutilem esse actionem, cum
per eum fiat, ne ei pecunia solvatur.
12 *Marcianus libro singulari ad formulam hypo-
thecariam* Creditor qui prior hypothecam accepit
sive possideat[5] eam et alius vindicet hypothecaria
actione, exceptio priori utilis est 'si non mihi ante
'pignori hypothecaeve nomine sit res obligata': sive
alio possidente prior creditor vindicet hypothecaria
actione et ille excipiat 'si non convenit, ut sibi res
'sit obligata', hic in modum supra relatum replicabit.
sed si cum alio possessore creditor secundus agat,
recte aget et adiudicari ei poterit hypotheca, ut ta-
1 men prior cum eo agendo auferat ei rem. Si
quoniam non restituebat rem pigneratam possessor
condemnatus ex praefatis modis litis aestimationem
exsolverit, an perinde secundo creditori teneatur, ac
si soluta sit pecunia priori creditori, quaeritur. et
2 recte puto hoc admittendum esse. Si primus, qui
sine hypotheca credidit, post secundum, qui utrum-
que fecit, [6]ipse hypothecam accepit, sine dubio pos-
terior in hypotheca est: unde[7] si in diem de hypo-
theca convenit, dubium non est, quin potior sit, licet
ante diem cum alio creditore pure de eadem re con-
3 venit. Si idem bis, id est ante secundum et post
eum crediderit, in priore pecunia potior est secundo,
4 in posteriore tertius est. Si tecum de hypotheca
paciscatur debitor, deinde idem cum alio tua volun-
tate, secundus potior erit: pecunia autem soluta se-
cundo an rursus teneatur tibi, recte quaeritur. erit
autem facti quaestio agitanda, quid inter eos actum
sit, utrum, ut discedatur ab hypotheca in totum,
prior concessit creditor alii obligari hypothecam, an
ut ordo servetur[8] et prior creditor secundo loco con-
5 stituatur. Papinianus libro undecimo respondit[9],
si prior creditor postea novatione facta eadem pig-
nora cum[10] aliis accepit, in suum locum eum suc-
cedere: sed si secundus non offerat pecuniam, posse
priorem vendere, ut primam tantum pecuniam ex-
pensam ferat, non etiam quam postea credidit, et
quod superfluum ex anteriore credito accepit, hoc
6 secundo restituat. Sciendum est secundo credi-
tori rem teneri etiam invito debitore tam in suum
debitum quam in primi creditoris et in usuras suas
et quas primo creditori solvit: sed tamen usurarum,
quas creditori primo solvit, usuras non consequetur:
non enim negotium alterius gessit, sed magis suum.
et ita Papinianus libro tertio responsorum scripsit,
7 et verum est. Si simpliciter convenisset secundus
creditor de hypotheca, ab omni possessore eam au-
ferre poterit praeter priorem creditorem et qui ab eo
8 emit. A Titio mutuatus pactus est cum illo, ut
ei praedium suum pignori hypothecaeve esset: deinde
mutuatus est pecuniam a Maevio et pactus est cum
eo, ut, si Titio desierit praedium teneri, ei teneatur:
tertius deinde aliquis dat mutuam pecuniam tibi, ut
Titio solveres[11], et paciscitur tecum, ut idem prae-
dium ei pignori hypothecaeve sit et locum eius sub-
eat[12]: num hic medius tertio[13] potior est, qui pac-
tus est, ut Titio soluta pecunia impleatur condicio,
et tertius de sua neglegentia queri debeat? sed ta-
men et hic tertius creditor secundo praeferendus est.
9 Si tertius creditor pignora sua distrahi permittit
ad hoc, ut priori pecunia soluta in aliud pignus priori
succedat, successurum eum Papinianus libro unde-
cimo responsorum scripsit. et omnino secundus cre-

(1) re *F* (1*) et *del. edd.* (2) Iuliis *ins.* (3) licet] scilicet si *scr.* (4) priori *F* (5) possidet F^2 (6) et *ins.* (7) unde *del. Krueger* (8) servetur] invertatur *scr.*

(9) = *l.* 3 *pr. h. t.* (10) cum] f.... *F* (11) solveret F^2 (12) subeant *F* (13) tertio *del.*

ditor nihil aliud iuris habet, nisi ut solvat priori et
10 loco eius succedat. Si priori hypotheca obligata sit, nihil vero de venditione convenerit, posterior vero de hypotheca vendenda convenerit, verius est priorem potiorem esse: nam et in pignore placet, si prior convenerit de pignore, licet posteriori res tradatur, adhuc potiorem esse priorem.

13 *PAULUS libro quinto ad Plautium* Insulam tibi vendidi et dixi prioris anni pensionem mihi, sequentium tibi accessuram pignorumque ab inquilino datorum ius utrumque secuturum[1]. Nerva Proculus, nisi ad utramque pensionem pignora sufficerent, ius omnium pignorum primum ad me pertinere, quia nihil aperte dictum esset, an communiter ex omnibus pignoribus summa pro rata servetur: si quid superesset, ad te. *PAULUS:* facti quaestio est, sed verisimile est id actum, ut primam quamque[2] pensionem pignorum causa sequatur[3].

14 *IDEM libro quarto decimo ad Plautium* Si non dominus duobus eandem rem diversis temporibus pigneraverit, prior potior est, quamvis, si a diversis non dominis pignus accipiamus, possessor melior sit.

15 *IDEM libro sexagesimo octavo ad edictum* Etiam superficies in alieno solo posita pignori dari potest, ita tamen, ut prior[4] causa sit domini soli, si non solvatur ei solarium.

16 *PAULUS libro tertio quaestionum* Claudius Felix eundem fundum tribus obligaverat, Eutychianae primum[5], deinde Turboni, tertio loco alii creditori: cum Eutychiana de iure suo[6] doceret, superata apud iudicem a tertio creditore non provocaverat[7]: Turbo apud alium iudicem victus appellaverat: quaerebatur, utrum tertius creditor etiam Turbonem superare deberet, qui primam creditricem[8], an ea remota Turbo tertium excluderet. plane cum tertius creditor primum de sua pecunia dimisit, in locum eius substituitur in ea quantitate, quam superiori exsolvit: fuerunt igitur qui dicerent hic quoque tertium creditorem potiorem esse debere. mihi nequaquam hoc iustum esse videbatur. pone primam creditricem iudicio convenisse tertium creditorem et exceptione aliove quo modo a tertio superatam: numquid adversus Turbonem, qui secundo loco crediderat, tertius creditor, qui primam vicit, exceptione[9] rei iudicatae uti potest? aut contra si post primum iudicium, in quo prima creditrix superata est a tertio creditore, secundus creditor tertium optinuerit, poterit uti exceptione rei iudicatae adversus primam creditricem? nullo modo, ut opinor. igitur nec tertius creditor successit in eius locum quem exclusit, nec inter alios res iudicata alii prodesse aut nocere solet, sed sine praeiudicio prioris sententiae totum ius alii creditori integrum relinquitur.

17 *IDEM libro sexto responsorum* Eum qui a debitore suo praedium obligatum comparavit, eatenus tuendum, quatenus ad priorem creditorem ex pretio pecunia pervenit.

18 *SCAEVOLA libro primo responsorum* Lucius Titius pecuniam mutuam dedit sub usuris acceptis pignoribus, eidemque debitori Maevius sub isdem pignoribus pecuniam dedit: quaero, an Titius non tantum sortis et earum usurarum nomine, quae accesserunt antequam Maevius crederet, sed etiam earum, quae postea accesserunt[10], potior esset. respondit Lucium Titium in omne quod ei debetur potiorem esse.

19 *IDEM libro quinto responsorum* Mulier in dotem dedit marito praedium pignori obligatum et testamento maritum et liberos ex eo natos, item ex alio heredes instituit: creditor cum posset heredes convenire idoneos, ad fundum venit: quaero, an, si ei iustus possessor offerat, compellendus sit ius nominis cedere. respondi posse videri non iniustum postulare.

20 *TRYPHONINUS libro octavo disputationum* Quaerebatur, si post primum contractum tuum, antequam aliam pecuniam tu crederes, eidem debitori Seius credidisset quinquaginta et hyperocham huius rei, quae tibi pignori data esset, debitor obligasset, dehinc tu eidem debitori crederes forte quadraginta: quod plus est in pretio rei quam primo credidisti utrum Seio ob[11] quinquaginta an tibi in quadraginta cederet pignoris hyperocha[12]. finge Seium paratum esse offerre tibi summam primo ordine creditam. dixi consequens esse, ut Seius potior sit in eo quod amplius est in pignore, et oblata ab eo summa primo ordine credita usurarumque eius postponatur primus creditor in summam, quam postea eidem debitori credidit.

21 *SCAEVOLA libro vicesimo septimo digestorum* Titius Seiae ob summam, qua ex tutela ei condemnatus erat, obligavit pignori omnia bona sua quae habebat quaeque habiturus esset: postea mutuatus a fisco pecuniam pignori ei res suas omnes obligavit: et intulit Seiae partem debiti et reliquam summam novatione facta eidem promisit, in qua obligatione similiter ut supra de pignore convenit. quaesitum est, an Seia praeferenda sit fisco et in illis rebus, quas Titius tempore prioris obligationis habuit, item in his rebus, quas post priorem obligationem adquisiit, donec universum debitum suum consequatur. respondit nihil proponi, cur non sit praeferenda.
1 Negotiatori marmorum creditur[13] sub pignore lapidum, quorum pretia venditores ex pecunia creditoris acceperant: idem debitor conductor horreorum Caesaris fuit, ob quorum pensiones aliquot annis non solutas procurator exactioni praepositus ad lapidum venditionem officium suum extendit: quaesitum est, an iure pignoris eos creditor retinere possit. respondit secundum ea quae proponerentur[14] posse.

V[15].

DE DISTRACTIONE PIGNORUM ET[16] HYPOTHECARUM.

1 *PAPINIANUS libro vicesimo sexto quaestionum* Creditor qui praedia pignori accepit et post alium creditorem, qui pignorum conventionem ad bona debitoris contulit, ipse quoque simile pactum bonorum ob alium aut eundem contractum interposuit, ante secundum creditorem dimissum nullo iure cetera bona titulo pignoris vendidit. sed ob eam rem in personam actio contra eum creditori, qui pignora sua requirit, non competit nec utilis danda est: nec furti rerum mobilium gratia recte convenietur, quia propriam causam ordinis errore ductus persecutus videtur, praesertim cum alter creditor furto possessionem, quae non fuit apud eum, non amiserit. ad exhibendum quoque frustra litem excipiet, quia neque possidet neque dolo fecit, ut desineret possidere. sequitur, ut secundus creditor possessores interpellare debeat.

2 *IDEM libro secundo responsorum* Fideiussor conventus officio iudicis adsecutus est, ut emptionis titulo praedium creditori pignori datum susciperet: nihilo minus alteri creditori, qui postea sub eodem pignore contraxit, offerendae pecuniae, quam fideiussor dependit, cum usuris medii temporis facultas erit: nam huiusmodi venditio transferendi pignoris causa necessitate iuris fieri solet.

3 *IDEM libro tertio responsorum* Cum prior creditor pignus iure conventionis vendidit, secundo creditori non superesse ius offerendae pecuniae convenit.
1 Si tamen debitor non interveniente creditore pignus vendiderit eiusque pretium priori creditori solverit, emptori poterit offerri quod ad[17] alium creditorem de nummis eius pervenit et usurae medii tem-

(1) consecuturum F^2 (2) quoque F^2 (3) sequetur F (4) potior F^2 (5) et *ins.* F^2 (6) non *ins. Cuiacius* (7) provocaruerat F (8) expulerat *ins.* F^2 (9) exceptionem F (10) posteacesserunt F (11) seiob F^2, eio F^1

(12) pignoris hyperocha *del.* (13) creditor F (14) proponentur F

(15) *Sab.* 5. 7; *Ed.* 6. 8; *Pap.* 1...4. 9...13; *App.* 14. — *Bas.* 25, 7. — *Cf. Cod.* 8, 28 (16) vel *ind.* F (17) ad *bis* F

poris: nihil enim interest, debitor pignus datum vendidit an denuo pignori obliget.

4 *Idem libro undecimo responsorum* Cum solvendae pecuniae dies pacto profertur[1], convenisse videtur, ne prius vendendi pignoris potestas exerceatur.

5 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Cum secundus creditor oblata priori pecunia in locum eius successerit, venditionem ob pe-
1 cuniam solutam et creditam recte facit. Si secundus creditor vel fideiussor soluta pecunia pignora susceperint, recte eis offertur, quamvis emptionis titulo ea tenuerunt.

6 *Modestinus libro octavo regularum* Cum posterior creditor a priore pignus emit, non tam adquirendi dominii quam servandi pignoris sui causa intellegitur pecuniam dedisse et ideo offerri ei a debitore potest.

7 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Si creditor pignus vel hypothecam vendiderit hoc pacto, ut liceat sibi reddere pecuniam et pignus reciperare: an, si paratus sit debitor reddere pecuniam, consequi id possit? et Iulianus libro undecimo digestorum scribit recte quidem distractum esse pignus, ceterum agi posse cum creditore, ut, si quas actiones habeat, eas cedat debitori. sed quod Iulianus scribit in pignore, idem et circa hypothecam
1 est. Illud inspiciendum est, an liceat debitori, si hypotheca venierit, pecunia soluta eam reciperare. et si quidem ita venierit, ut, si intra certum tempus a debitore pecunia soluta fuerit, emptio rescindatur, intra illud tempus pecunia soluta recipit hypothecam: si vero tempus praeteriit aut si non eo pacto res venierit, non potest rescindi venditio, nisi minor sit annis viginti quinque debitor aut pupillus aut rei publicae causa absens vel in aliqua earum causarum
2 erit, ex quibus edicto succurritur. Quaeritur, si pactum sit a creditore, ne liceat debitori hypothecam vendere vel pignus, quid iuris sit, et an pactio nulla sit talis, quasi contra ius sit posita, ideoque veniri[2] possit. et certum est nullam esse[3] venditionem, ut pactioni stetur.

8 *Modestinus libro quarto regularum* Creditoris arbitrio permittitur ex pignoribus sibi obligatis quibus velit distractis ad suum commodum pervenire.

9 *Paulus libro tertio quaestionum* Quaesitum est, si creditor ab emptore pignoris pretium servare non potuisset, an debitor liberatus esset. putavi, si nulla culpa imputari creditori possit, manere debitorem obligatum, quia ex necessitate facta venditio non
1 liberat debitorem nisi pecunia percepta. Pomponius autem lectionum libro secundo ita scripsit: quod in pignoribus dandis adici solet, ut, quo minus pignus venisset, reliquum debitor redderet, supervacuum est, quia ipso iure ita se res habet etiam non adiecto eo.

10 *Idem libro sexto responsorum* Etsi is, qui lege pignoris emit, ob evictionem rei redire ad venditorem non potest, tamen non esse audiendum creditorem qui fundum vendidit, si velit eiusdem rei ex alia causa quaestionem movere.

11 *Scaevola libro primo responsorum*[4] Arbiter dividendae hereditatis cum corpora hereditaria divisisset, nomina quoque communium debitorum separatim singulis in solidum adsignavit: quaesitum est, an debitoribus cessantibus pro solido pignus vendere quisque potest. respondi posse.

12 *Tryphoninus libro octavo disputationum* Rescriptum est ab imperatore libellos agente Papiniano creditorem a debitore pignus emere posse, quia in
1 dominio manet debitoris[5]. Si aliena res pignori data fuerit et creditor eam vendiderit, videamus, an pretium quod percepit creditor liberet debitorem personali actione pecuniae creditae. quod vere responderetur, si ea lege vendidit, ne evictionis nomine obligaretur, quia ex contractu et qualiquali obligatione a debitore interposita, certe ex occasione eius redactum id pretium aequius proficeret debitori, quam creditoris lucro cederet. sed quantum quidem ad creditorem debitor liberatur: quantum vero ad dominum rei, si necdum pignus evictum est, vel ad emptorem post evictionem ipsi[6] debitor utili actione tenetur, ne ex aliena iactura sibi lucrum adquirat. nam et si maiores fructus forte petens a possessore creditor abstulit, universos in quantitatem debitam accepto ferre debebit: et cum per iniuriam iudicis domino rem, quae debitoris non fuisset, abstulisset creditor quasi obligatam sibi, et quaereretur, an soluto debito restitui eam oporteret debitori, Scaevola noster restituendam probavit. quod si non ita vendidit, ut certum sit omnimodo apud eum pretium remansurum, verum obligatus est ad id restituendum, arbitror interim quidem nihil a debitore peti posse, sed in suspenso haberi liberationem: verum si actione ex empto conventus praestitisset creditor emptori, debitum persequi eum a debitore posse, quia apparuit non esse liberatum.

13 *Paulus libro primo decretorum* Creditor, qui iure suo pignus distrahit, ius suum cedere debet et, si pignus possidet, tradere utique debet possessionem.

14 *Scaevola libro sexto digestorum*[7] Arbitri dividundae hereditatis inter heredes cum corpora hereditaria divisissent, nomina quoque communium debitorum separatim diversa[8] singulis in solidum adsignaverunt. quaesitum est, an unusquisque eorum, debitore sibi addicto cessante in solutione, pro solido[9] pignus sub eo nomine obligatum vendere possit. respondit potuisse.

VI[10].

QUIBUS MODIS PIGNUS VEL HYPOTHECA SOLVITUR[11].

1 *Papinianus libro undecimo responsorum* Debitoris absentis amicus negotia gessit et pignora citra emptionem pecunia sua liberavit: ius pristinum domino restitutum videtur. igitur qui negotium gessit, utilem Servianam dari sibi non recte desiderabit: si
1 tamen possideat, exceptione doli defenditur. Cum venditor numerata sibi parte pretii praedium quod venierat pignori accepisset ac postea residuum pretium emptori litteris ad eum missis donasset, eoque[12] defuncto donationem quibusdam modis inutilem esse constabat. iure pignoris fiscum frustra petere praedium, qui successerat in locum venditoris, apparuit, cuius pignoris solutum esse pactum prima voluntate donationis constabat, quoniam inutilem pecuniae donationem lex facit, cui non est locus in pignore libe-
2 rando. Defensor absentis cautionem iudicatum solvi praestitit: in dominum iudicio postea translato fideiussores ob rem iudicatam quos defensor dedit non tenebuntur nec pignora quae dederunt.

2 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Si creditor Serviana actione pignus a possessore petierit et possessor litis aestimationem obtulerit et ab eo debitor rem vindicet, non aliter hoc facere concedetur, nisi prius ei debitum offerat.

3 *Ulpianus libro octavo disputationum* Si res distracta fuerit sic, nisi intra certum diem meliorem condicionem invenisset, fueritque tradita et forte emptor, antequam melior condicio offerretur, hanc rem pignori dedisset, Marcellus libro quinto digestorum ait finiri pignus, si melior condicio fuerit allata, quamquam, ubi sic res distracta est, nisi emptori displicuisset, pignus finiri non putet.

4 *Idem libro septuagesimo tertio ad edictum* Si debitor, cuius res pignori obligatae erant, servum

(1) confertur *F*[2] (2) venire *F*[2] (3) nec impediendam esse *ins.* (4) *cf. l.* 14 *h. t* (5) Pap. l. III resp. Creditor a debitore pignus recte emit *Vat.*, *ubi sequuntur alia* (6) ipse *F*[2], ipsius *scr.* (7) *cf. l.* 11 *h. t.* (8) diversa *del.* (*cf. l.* 11 *h. t.*) (9) solvendo *F*

(10) *Sab.* 2. 3. 5. 7. 8; *Ed.* 4. 6. 9; *Pap.* 1. 10...13; *App.* 14. 15. — *Bas.* 25, 8 (11) vel non *add. ind. F* (12) eoque] eo *scr.*

quem emerat redhibuerit, an desinat Servianae locus esse? et magis est, ne desinat, nisi ex voluntate
1 creditoris hoc factum est. Si in venditione pignoris consenserit creditor vel ut debitor hanc rem permutet vel donet vel in dotem det, dicendum erit pignus liberari, nisi salva causa pignoris sui consensit vel venditioni vel ceteris: nam solent multi salva causa pignoris sui consentire. sed[1] si ipse vendiderit creditor, sic tamen venditionem fecit, ne discederet a pignore, nisi ei satisfiat, dicendum erit exceptionem ei non nocere. sed et si non concesserat pignus venumdari, sed ratam habuit venditionem, idem erit
2 probandum. Belle quaeritur, si forte venditio rei specialiter obligatae non valeat, an nocere haec res creditori debeat quod consensit, ut puta si qua ratio iuris venditionem impediat? dicendum est pignus valere.

5 *MARCIANUS libro singulari ad formulam hypothecariam* Solvitur hypotheca et si ab ea discedatur aut paciscatur creditor, ne pecuniam petat: nisi si[2] quis dicat pactum interpositum esse, ut a persona non petatur. et quid si hoc actum sit, cum forte alius hypothecam possidebit? sed cum pactum conventum exceptionem perpetuam pariat, eadem et in hoc casu possunt dici, ut et ab hypotheca discedatur.
1 Si paciscatur creditor, ne intra annum pecuniam petat, intellegitur de hypotheca quoque idem pactus
2 esse. Si convenerit, ut pro hypotheca fideiussor daretur, et datus sit, satisfactum videbitur, ut hypotheca liberetur. aliud est, si ius obligationis vendiderit creditor et pecuniam acceperit: tunc enim manent omnes obligationes integrae, quia pretii loco id
3 accipitur, non solutionis nomine. Satisfactum esse creditori intellegitur et si iusiurandum delatum datum est hypothecae non esse rem obligatam.

6 *ULPIANUS libro septuagesimo tertio ad edictum* Item liberatur pignus, sive solutum est debitum sive eo nomine satisfactum est. sed et si tempore finitum pignus est, idem dicere debemus, vel si qua ratione
1 obligatio eius finita est. Qui paratus est solvere, merito pignus videtur liberasse: qui vero non solvere, sed satisfacere paratus est, in diversa causa est. ergo satisfecisse prodest, quia sibi imputare debet creditor, qui satisfactionem admisit vice solutionis: at qui non admittit satisfactionem, sed solutio-
2 nem desiderat, culpandus non est. In satisdatione autem non utimur Atilicini sententia, qui putabat, si satisdetur alicui certae[3] pecuniae, recedere eum a pignoribus debere.

7 *GAIUS libro singulari ad formulam hypothecariam* Si consensit venditioni creditor, liberatur hypotheca: sed in his pupilli consensus non debet aliter ratus haberi, quam si praesente[4] tutore auctore consenserit aut etiam ipse tutor, scilicet si commodum aliquid vel satis ei fieri ex eo iudex aestimaverit.
1 Videbimus, si procurator omnium bonorum consensit vel servus actor, cui et solvi potest et in id praepositus est, an teneat consensus eorum. et dicendum est non posse, nisi specialiter hoc eis man-
2 datum est. Sed si cum debitoris procuratore convenit, ne sit res obligata, dicendum est id debitori per doli exceptionem prodesse: cum autem cum servo eius convenerit, per ipsam pacti exceptionem con-
3 venti[5] debet. Si convenit de parte pro indiviso alienanda, si certa res est quae venit, potest dici de reliqua parte ab initio[6] agi oportere nec obstat ex-
4 ceptio. Illud tenendum est, si quis communis rei partem pro indiviso dederit hypothecae, divisione facta cum socio non utique eam partem creditori obligatam esse, quae ei obtingit qui pignori dedit, sed utriusque pars pro indiviso pro parte dimidia manebit obligata.

8 *MARCIANUS libro singulari ad formulam hypothecariam* Sicut re corporali extincta, ita et usu
1 fructu exstincto pignus hypothecave perit. Creditor, ne pignori hypothecaeve sit res, pacisci potest: et ideo si heredi pactus fuerit, ei quoque proderit pactum, cui restituit hereditatem ex senatus consulto
2 Trebelliano. Si procurator debitoris in rem suam[7] sit, non puto dubitari debere, quin pactum noceat creditori. itemque si a parte creditoris procurator in rem suam exstiterit, paciscendo inutilem sibi faciet hypothecariam actionem, in tantum, ut putem recte dici et dominis litis hoc casu nocere hanc exceptio-
3 nem. Si convenerit, ne pars dimidia pro indiviso pignori sit, quaecumque fundi eius pars a quolibet
4 possessore petatur, dimidia non recte petetur. Si plures dederint pro indiviso et cum uno creditor paciscatur, ne hypothecae sit, deinde ab eo petat, etiamsi hic cum quo pactus est solidum fundum possideat, pro indiviso[8] quia de parte convenisset, non
5 repellit eum a toto. An pacisci possint filius familias et servus, ne res pignori sit, quam[9] peculiariter hypothecam acceperint et habent liberam administrationem, videamus, an quemadmodum donare non possunt, ita nec pacisci ne pignori sit possint. sed dicendum est, ut concedere possint, scilicet si
6 pretium pro pactione accipiant, quasi vendant. Si voluntate creditoris fundus alienatus est, inverecunde applicari sibi eum creditor desiderat, si tamen effectus sit secutus venditionis: nam si non venierit, non est satis ad repellendum creditorem, quod voluit ve-
7 nire. Supervacuum est quaerere agrum specialiter hypothecae datum permissu creditoris venisse, si ipse debitor rem possideat: nisi quod potest fieri, ut debitor permissu creditoris vendiderit, deinde postea bona fide redemerit ab eodem vel ab alio, ad quem per successionem ea res pertinere coepisset, aut si ipse debitor emptori heres exstiterit: verumtamen cum pecunia soluta non sit, doli mali suspicio inerit translata ad praesens tempus, ut possit credi-
8 tor replicationem doli mali obicere. Illud videamus, si Titius debitor voluntate creditoris sui vendiderit Maevio vel ei, a quo Maevius emerit, et postea Maevius Titio heres exstiterit et creditor ab eo petat, quid iuris sit. sed iniquum est auferri ei rem a creditore, qui non successionis iure sed alio modo rem nactus est. potest tamen dici, cum Titii dolus in re versaretur, ne creditor a possessore pecuniam
9 recipiat, iniquissimum esse ludificari eum. Quod si is fundus a Maevio alicui obligatus possideatur[10], cui nondum satisfactum erit, tunc rursus aequum erit excipi 'si non voluntate creditoris veniit': licet enim dolus malus debitoris interveniat qui non solvit, tamen secundus creditor qui pignori accepit po-
10 tior est. Tutius tamen est, si debitor a creditore petat, ut ei permittat pignus vendere, quo magis satisfaciat, ante cautionem accipere ab eo, qui rem empturus erit, ut pretium rei venditae usque ad sum-
11 mam debiti creditori solvatur. Venditionis autem appellationem generaliter accipere debemus, ut et si legare permisit, valeat quod concessit: quod ita intellegemus, ut, [11]si legatum repudiatum fuerit, con-
12 valescat pignus. Si debitor vendiderit rem nec tradiderit, an non repellatur creditor, quasi adhuc res in bonis sit debitoris, an vero, cum teneatur ex empto, pignus exstinguatur? quod et magis est. sed quid si pretium venditor consecutus non sit nec pa-
13 ratus sit emptor dare? tantundem potest dici. Sed si permiserit creditor vendere, debitor vero donaverit, an exceptione illum summoveat? an facti sit magis quaestio, numquid ideo veniri voluit, ut pretio accepto ipsi quoque res expediat? quo casu non nocebit consensus. quodsi in dotem dederit, vendidisse in hoc casu recte videtur propter onera matrimonii. in contrarium, si concessit donare et vendiderit debitor, repelletur creditor, nisi si quis dicat ideo concessisse donari, quod amicus erat creditori

(1) et *ins.* F^2 (2) sic *scr.* (3) certae] de parte *cum B scr.* (4) praesente *del. Hal.* (5) conventi] defendi *scr.* (6) ab initio] abalienata *scr.* (7) pactus *ins. edd.* (8) pro indiviso *del.* (9) quam] cum *Hal.* (10) ab eo *ins.* (11) et *ins.* F^2

14 is cui donabatur. Quod si concesserit decem vendere, ille quinque vendiderit, dicendum est non esse repellendum creditorem: in contrarium non erit quaerendum, quin recte vendit[1], si pluris vendiderit, 15 quam concessit creditor. Non videtur autem consensisse creditor, si sciente eo debitor rem vendiderit, cum ideo passus est veniri[2] quod sciebat ubique pignus sibi durare. sed si subscripserit forte in tabulis emptionis, consensisse videtur, nisi manifeste appareat deceptum esse. quod observari oportet et 16 si sine scriptis consenserit. Si debitori concessum sit et heres eius vendiderit, potest facti quaestio esse, quid intellexit creditor. sed recte venisse dicendum est: hae enim suptilitates ab iudicibus 17 non admittuntur. Si debitor forte concessa venditione desierit possidere et novus possessor vendiderit, an duret pignus, quasi personae permiserit creditor? quod et magis est: nam si novo possessori, non debitori a quo hypothecam accepit, concessit creditor vendere, dicendum est nocere ei exceptio-18 nem. Sed si intra annum aut biennium consenserit creditor vendere, post hoc tempus vendendo 19 non aufert pignus creditori. Si creditor hypothecaria usus a possessore litis aestimationem consecutus fuerit et a debitore petat debitum, puto doli mali exceptionem ei obstaturam.

9 *Modestinus libro quarto responsorum* Titius Sempronio fundum pignori dedit et eundem fundum postea Gaio Seio pignori dedit, atque ita idem Titius Sempronio et Gaio Seio fundum eundem in assem vendidit, quibus pignori ante dederat in solidum singulis. quaero, an venditione interposita ius pignoris exstinctum sit ac per hoc ius solum emptionis apud ambos permanserit. Modestinus respondit dominium ad eos de quibus quaeritur emptionis iure pertinere: cum consensum mutuo venditioni dedisse proponantur, 1 invicem pigneraticiam actionem eos non habere. Titius Seio pecuniam sub pignore fundi dederat: qui fundus cum esset rei publicae[3] ante obligatus, secundus creditor pecuniam rei publicae eam solvit[4]: sed Maevius exstitit, qui dicebat ante rem publicam sibi fundum obligatum fuisse: inveniebatur autem Maevius instrumento cautionis cum re publica facto a Seio interfuisse et subscripsisse, quo caverat Seius fundum nulli alii esse obligatum: quaero, an actio aliqua in rem Maevio competere potest. Modestinus respondit pignus, cui[5] is de quo quaeritur consensit, minime eum retinere posse.

10 *Paulus libro tertio quaestionum* Voluntate creditoris pignus debitor vendidit et postea placuit inter eum et emptorem, ut a venditione discederent. ius pignorum salvum erit creditori: nam sicut debitori, ita et creditori pristinum ius restituitur, neque omni modo creditor pignus remittit[6], sed ita demum, si emptor rem retineat nec reddat venditori. et ideo si iudicio quoque accepto venditor absolutus sit vel quia non tradebat in id quod interest condemnatus, salvum fore pignus creditori dicendum est: haec enim accidere potuissent, etiamsi non voluntate creditoris vendidisset. Creditor quoque si pignus distraxit et ex[7] venditione recessum fuerit vel homo redhibitus, dominium ad debitorem revertitur. idemque est in omnibus, quibus concessum est rem alienam vendere: non enim quia dominium transferunt, ideo ab emptore ius recipiunt: sed in pristinam causam res redit resoluta venditione.

11 *Idem libro quarto responsorum* Lucius Titius cum esset uxori suae Gaiae Seiae debitor sub pignore sive hypotheca praediorum, eadem praedia cum uxore sua Seiae Septiciae communis filiae nomine Sempronio marito eius futuro in dotem dedit: postea defuncto Lucio Titio Septicia filia abstinuit se hereditate paterna: quaero, an mater eius hypothecam persequi possit. Paulus respondit pignoris quidem obligationem praediorum Gaiam Seiam, quae viro pro filia communi in dotem eadem danti consensit, cum communis filiae nomine darentur, remisisse videri, obligationem autem personalem perseverasse: sed adversus eam, quae patris hereditate se abstinuit, actionem non esse dandam.

12 *Idem libro quinto responsorum* Paulus respondit Sempronium antiquiorem creditorem consentientem, cum debitor eandem rem tertio creditori obligaret, ius suum pignoris remisisse videri, non etiam tertium in locum eius successisse, et ideo medii creditoris meliorem causam effectam. idem observandum 1 est et si res publica tertio loco crediderit. Qui pignoris iure rem persequuntur, a vindicatione rei eos removeri solere, si qualiscumque possessor offerre vellet: neque enim debet quaeri de iure possessoris, cum ius petitoris removeatur soluto pignore.

13 *Tryphoninus libro octavo disputationum* Si deferente creditore iuravit debitor se dare non oportere, pignus liberatur, quia perinde habetur, atque si iudicio absolutus esset: nam et si a iudice quamvis per iniuriam absolutus sit debitor, tamen pignus liberatur.

14 *Labeo libro quinto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Cum colono tibi convenit, ut invecta importata pignori essent, donec merces tibi soluta aut satisfactum esset: deinde mercedis nomine fideiussorem a colono accepisti. satisfactum tibi videri existimo et ideo illata pignori[8] esse desisse.

15 *Scaevola libro sexto digestorum* Primi creditoris, qui pignori praedia acceperat, et posterioris, cui quidam ex isdem fundis dati erant, ad eandem personam hereditas devenerat: debitor offerebat, quantum a posteriore creditore mutuatus fuerat. respondit cogendum accipere salvo iure pignoris prioris contractus.

(1) vendiderit *scr.* (2) venire F^2 (3) re publica F^2 (4) eam solvit] exsolvit *Hal.* (5) cui] ubi *scr.* (6) remisit F^2 (7) ex] a *edd.* (8) pignoris F^1

LIBER VICESIMUS PRIMUS.

I[1].
DE AEDILICIO EDICTO ET[2] REDHIBITIONE ET QUANTI MINORIS.

1 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Labeo scribit edictum aedilium curulium de
venditionibus rerum esse tam earum quae soli sint
1 quam earum quae mobiles aut se moventes. Aiunt
aediles[3]: 'Qui mancipia vendunt certiores faciant emp-
'tores, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus
'errove sit noxave solutus non sit: eademque[4] omnia,
'cum ea mancipia venibunt, palam recte pronuntianto.
'quodsi mancipium adversus ea venisset, sive adver-
'sus quod dictum promissumve fuerit[5] cum veniret,
'fuisset, quod eius praestari oportere dicetur: emp-
'tori omnibusque ad quos ea res pertinet iudicium
'dabimus, ut id mancipium redhibeatur. si quid[6] au-
'tem post venditionem traditionemque deterius emp-
'toris opera familiae procuratorisve eius factum erit,
'sive quid ex eo post venditionem natum adquisitum
'fuerit, et si quid aliud in venditione ei accesserit,
'sive quid ex ea re fructus pervenerit ad emptorem,
'ut ea omnia restituat. item si quas accessiones ipse
'praestiterit, ut recipiat. item si quod mancipium
'capitalem fraudem admiserit, mortis consciscendae
'sibi causa quid fecerit, inve harenam depugnandi
'causa ad bestias intromissus fuerit, ea omnia in ven-
'ditione pronuntianto: ex his enim causis iudicium
'dabimus. hoc amplius si quis adversus ea sciens
'dolo malo vendidisse dicetur, iudicium dabimus'.
2 Causa huius edicti proponendi est, ut occurratur
fallaciis vendentium et emptoribus sucurratur, qui-
cumque decepti a venditoribus fuerint: dummodo
sciamus venditorem, etiamsi ignoravit ea quae aediles
praestari iubent, tamen teneri debere. nec est hoc
iniquum: potuit enim ea nota habere venditor: ne-
que enim[7] interest emptoris, cur fallatur, ignorantia
3 venditoris an calliditate. Illud sciendum est edic-
4 tum hoc non pertinere ad venditiones fiscales. Si
tamen res publica aliqua faciat venditionem, edictum
5 hoc locum habebit. In pupillaribus quoque ven-
6 ditionibus erit edicto locus. Si intellegatur vitium
morbusve mancipii (ut plerumque signis quibusdam
solent demonstrare vitia), potest dici edictum cessare:
hoc enim tantum intuendum est, ne emptor decipia-
7 tur. Sed sciendum est morbum apud Sabinum
sic definitum esse habitum cuiusque corporis contra
naturam, qui usum eius ad id facit deteriorem, cuius
causa natura nobis eius corporis sanitatem dedit: id
autem alias in toto corpore, alias in parte accidere
(namque totius corporis morbus est puta *φϑίσις* fe-
bris, partis veluti caecitas, licet homo itaque[8] natus
sit): vitiumque a morbo multum differre, ut puta si
quis balbus sit, nam hunc vitiosum magis esse quam
morbosum. ego puto aediles tollendae dubitationis
gratia bis *κατὰ τοῦ αὐτοῦ*[9] idem dixisse, ne qua du-
8 bitatio superesset. Proinde si quid tale fuerit
vitii sive morbi, quod usum ministeriumque hominis
impediat, id dabit redhibitioni locum, dummodo me-
minerimus non utique quodlibet quam levissimum
efficere, ut morbosus vitiosusve habeatur. proinde
levis febricula aut vetus quartana quae tamen iam
sperni potest vel vulnusculum modicum nullum habet
in se delictum, quasi pronuntiatum non sit: contemni
enim haec potuerunt. exempli itaque gratia refera-
9 mus, qui morbosi vitiosique sunt. Apud Viviа-
num quaeritur, si servus inter fanaticos non semper
caput iactaret et aliqua profatus esset, an nihilo mi-
nus sanus videretur. et ait Vivianus nihilo minus
hunc sanum esse: neque enim nos, inquit, minus
animi vitiis[10] aliquos sanos esse intellegere debere:
alioquin, inquit, futurum, ut in infinito hac ratione
multos sanos esse negaremus, ut puta levem super-
stitiosum iracundum contumacem et si qua similia
sunt animi vitia: magis enim de corporis sanitate,
quam de animi vitiis promitti. interdum tamen, in-
quit, vitium corporale usque ad animum pervenire et
eum vitiare: veluti contingeret *φρενητικῷ*[11], quia id
ei ex febribus acciderit. quid ergo est? si quid sit
animi vitium tale, ut id a venditore excipi oporteret
neque id venditor cum sciret pronuntiasset, ex empto
10 eum teneri. Idem Vivianus ait, quamvis aliquando
quis circa fana bacchatus sit et responsa reddiderit,
tamen, si nunc hoc non faciat, nullum vitium esse:
neque eo nomine, quod aliquando id fecit, actio est,
sicuti si aliquando febrem habuit: ceterum si nihilo
minus permaneret in eo vitio, ut circa fana bacchari
soleret et quasi demens responsa daret, etiamsi per
luxuriam id factum est, vitium tamen esse, sed vitium
animi, non corporis, ideoque redhiberi non posse,
quoniam aediles de corporalibus vitiis loquuntur: at-
11 tamen ex empto actionem admittit. Idem dicit
etiam in his, qui praeter modum timidi cupidi avari-
que sunt aut iracundi

2 *Paulus libro primo ad edictum aedilium curulium* vel melancholici

3 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curulium* vel protervi vel gibberosi vel curvi vel pruriginosi vel scabiosi, item muti et surdi:

4 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* ob quae vitia negat redhibitionem esse, ex
1 empto dat actionem. Sed si vitium corporis us-
que ad animum penetrat, forte si propter febrem
loquantur aliena, vel qui per vicos more insanorum
deridenda loquantur, in quos id[12] animi vitium ex
2 corporis vitio accidit, redhiberi posse. Item alea-
tores et vinarios non contineri edicto quosdam re-
spondisse Pomponius ait, quemadmodum nec gulosos
3 nec impostores aut mendaces aut litigiosos. Idem
Pomponius ait, quamvis non valide sapientem ser-
vum venditor praestare debeat, tamen, si ita fatuum
vel morionem vendiderit, ut in eo usus nullus sit,
videri vitium. et[13] videmur hoc iure uti, ut vitii mor-
bique appellatio non videatur pertinere nisi ad cor-
pora: animi autem vitium ita demum praestabit ven-
ditor, si promisit, si minus, non. et ideo nominatim
de errone et fugitivo excipitur: hoc enim animi vi-
tium est, non corporis. unde quidam iumenta pavida
et calcitrosa morbosis non esse adnumeranda dixe-
runt: animi enim, non corporis hoc vitium esse.
4 In summa si quidem animi tantum vitium est,
redhiberi non potest, nisi si dictum est hoc abesse
et non abest: ex empto tamen agi potest, si sciens
id vitium animi reticuit: si autem corporis solius
vitium est aut et corporis et animi mixtum vitium,
5 redhibitio locum habebit. Illud erit adnotandum,
quod de morbo generaliter scriptum est, non de son-
tico morbo, nec mirum hoc videri Pomponius ait:
nihil enim ibi agitur de ea re, cui hic ipse morbus
6 obstet. Idem ait non omnem morbum dare locum

(1) *Ed.* 1...4. 6. 8. 10. 12...14. 17...33. 35. 37...45. 59...63; *Sab.* 5. 7. 9. 11. 15. 16. 34. 36. 46...53; *Pap.* 54...58; *App.* 64. 65. — *Bas.* 19, 10. — *Cf. Cod.* 4, 58 (2) de *ins. ind. F* (3) *cf. edictum eorum apud Gellium* 4, 2, 1 (4) eaque *Hal.* (5) fuerit *del.* (6) quod F^2 (7) enim *del.* (8) ita *dett.* (9) *id est:* idem significantes (10) animi vitiis minus *scr.* (11) *id est:* furenti (12) quo sit *F* (13) sed *Bynkershoek*

redhibitioni, ut puta levis lippitudo aut levis dentis auriculaeve dolor aut mediocre ulcus: non denique febriculam quantulamlibet ad causam huius edicti pertinere.

5 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Et quantum interest inter haec vitia quae Graeci κακοήθειαν[1] dicunt interque πάθος aut νόσον aut ἀρρωστίαν[2], tantum inter talia vitia et eum morbum, ex quo quis minus aptus usui sit, differt.

6 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Pomponius recte ait non tantum ad perpetuos morbos, verum ad temporarios quoque hoc edic-
1 tum pertinere. Trebatius ait impetiginosum morbosum non esse, si eo membro, ubi impetigo esset, aeque recte utatur: et mihi videtur vera Trebatii
2 sententia. Spadonem morbosum non esse neque vitiosum verius mihi videtur, sed sanum esse, sicuti illum, qui unum testiculum habet, qui etiam generare potest.

7 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Sin autem quis ita spado est, ut tam necessaria pars corporis et[3] penitus absit, morbosus est.

8 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Si cui lingua abscisa sit, an sanus esse videatur, quaeritur. et exstat haec quaestio apud Ofilium relata apud eum in equo: ait enim hunc videri non esse sanum.

9 *Idem libro quadragesimo quarto ad Sabinum* Mutum morbosum esse Sabinus ait: morbum enim esse sine voce esse apparet. sed qui graviter loquitur, morbosus non est, nec qui ἀσαφῶς[4]: plane qui ἀσήμως[5] loquitur, hic utique morbosus est.

10 *Idem libro primo ad edictum aedilium curulium* Idem Ofilius ait, si homini digitus sit abscisus membrive quid laceratum, quamvis consanaverit[6], si tamen ob eam rem eo minus uti possit, non videri
1 sanum esse. Catonem quoque scribere lego, cui digitus de manu aut de pede praecisus sit, eum morbosum esse: quod verum est secundum supra scrip-
2 tam distinctionem. Sed si quis plures digitos habeat sive in manibus sive in pedibus, si nihil impeditur numero eorum, non est in causa redhibitionis: propter quod non illud spectandum est, quis numerus sit digitorum, sed an sine impedimento vel pluribus
3 vel paucioribus uti possit. De myope quaesitum est, an sanus esset: et puto eum redhiberi posse.
4 Sed et νυκτάλωπα morbosum esse constat, id est ubi homo neque matutino tempore videt neque vespertino, quod genus morbi Graeci vocant νυκτάλωπα. luscitionem eam esse quidam putant, ubi homo lu-
5 mine adhibito nihil videt. Quaesitum est, an balbus et blaesus et atypus isque qui tardius loquitur et varus et vatius sanus sit: et opinor eos sanos esse.

11 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Cui dens abest, non est morbosus: magna enim pars hominum aliquo dente caret neque ideo morbosi sunt: praesertim cum sine dentibus nascimur nec ideo minus sani sumus donec dentes habeamus: alioquin nullus senex sanus esset.

12 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Qui clavum habet, morbosus est: sed et
1 polyposus. Eum, qui alterum oculum aut alteram maxillam maiorem habet, si recte iis utatur, sanum videri Pedius scribit: ait enim inaequalitatem maxillarum oculorum brachiorum, si nihil ex ministerio praestando subtrahit, extra redhibitionem esse. sed et[6a] latus vel crus brevius potest adferre impedimen-
2 tum: ergo et hic erit redhibendus. Si quis natura gutturosus sit aut oculos eminentes habeat, sa-
3 nus videtur. Item sciendum est scaevam non esse morbosum vel vitiosum, praeterquam si inbecillitate dextrae validius sinistra utitur: sed hunc non scae-
4 vam, sed mancum esse. Is cui os oleat an sanus sit quaesitum est: Trebatius ait non esse morbosum os alicui olere[7], veluti hircosum, strabonem: hoc enim ex illuvie oris accidere solere. si tamen ex corporis vitio id accidit, veluti quod iecur, quod pulmo aut aliud quid similiter dolet, morbosus est.

13 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curulium* Item clodus morbosus est.

14 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Quaeritur de ea muliere, quae semper mortuos parit, an morbosa sit: et ait Sabinus, si vulvae
1 vitio hoc contingit, morbosam esse. Si mulier praegnas venierit, inter omnes convenit sanam eam esse: maximum enim ac praecipuum munus femina-
2 rum est accipere[8] ac tueri conceptum: Puerperam quoque sanam esse, si modo nihil extrinsecus accidit, quod corpus eius in aliquam valetudinem immit-
3 teret. De sterili Caelius distinguere Trebatium dicit, ut, si natura sterilis sit, sana sit, si vitio cor-
4 poris, contra. Item de eo qui urinam facit quaeritur. et Pedius ait non ob eam rem sanum non esse, quod in lecto somno vinoque pressus aut etiam pigritia surgendi urinam faciat: sin autem vitio vesicae collectum umorem continere non potest, non quia urinam in lecto facit, sed quia vitiosam vesicam habet, redhiberi posse: et verius est quod Pedius.
5 Idem ait, si uva alicuius praecisa sit, tollere magis quam praestare redhibitionem, quod morbus minuitur: ego puto, si morbus desinit, non esse redhibitioni locum, sin autem vitium perseveret, redhibi-
6 tionem locum habere. Si quis digitis coniunctis nascatur, non videtur sanus esse, sed ita demum, si
7 incommodatur ad usum manus. Mulierem ita artam, ut mulier fieri non possit, sanam non videri
8 constat. Si quis ἀντιάδας[9] habeat, an redhiberi quasi vitiosus possit, quaeritur. et si ἀντιάδες hae sunt quas existimo, id est inveteratas, et qui iam discuti non possint faucium tumores, qui ἀντιάδας
9 habet vitiosus est. Si venditor nominatim exceperit de aliquo morbo et de cetero sanum esse dixerit aut promiserit, standum est eo quod convenit (remittentibus enim actiones suas non est regressus dandus), nisi sciens venditor morbum consulto reticuit: tunc enim dandam esse de dolo malo replica-
10 tionem. Si nominatim morbus exceptus non sit, talis tamen morbus sit, qui omnibus potuit apparere (ut puta caecus homo venibat[10], aut qui cicatricem evidentem et periculosam habebat vel in capite vel in alia parte[11] corporis), eius nomine non teneri Caecilius[12] ait, perinde ac si nominatim morbus exceptus fuisset: ad eos enim morbos vitiaque pertinere edictum aedilium probandum est, quae quis ignoravit vel ignorare potuit.

15 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Quae bis in mense purgatur, sana non est, item quae non purgatur, nisi per aetatem accidit.

16 *Pomponius libro vicesimo tertio ad Sabinum* Quod ita sanatum est, ut in pristinum statum restitueretur, perinde habendum est, quasi numquam morbosum esset[13].

17 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium*[14] Quid sit fugitivus, definit Ofilius: fugitivus est, qui extra domini domum fugae causa, quo se a
1 domino celaret, mansit. Caelius autem fugitivum esse ait eum, qui ea mente discedat, ne ad dominum redeat, tametsi mutato consilio ad eum revertatur: nemo enim tali peccato, inquit, paenitentia sua no-
2 cens esse desinit. Cassius quoque scribit fugitivum esse, qui certo proposito dominum relinquat.
3 Item apud Vivianum relatum est fugitivum fere ab affectu animi intellegendum esse, non utique a fuga: nam eum, qui hostem aut latronem, incendium ruinamve fugeret, quamvis fugisse verum est, non tamen fugitivum esse. item ne eum quidem, qui a praeceptore cui in disciplinam traditus erat

(1) *id est:* morbi malignam speciem (2) *id est:* malum aut morbum aut aegrotationem (3) et] ei *dett.* (4) *id est:* non clare (5) *id est:* non intellegibiliter (6) consanuerit *Hotomanus* (6a) et *del.* (7) os alicui olere *del.*

(8) concipere *Hal.* (9) *id est:* tonsillas (10) veniebat *F* (11) aperta *ins.* (12) Caelius *Hal.* (13) esset *del.* (14) § 1 = *D.* 47, 2, 65

aufugit, esse fugitivum, si forte ideo fugit, quia im-
moderate eo utebatur. idemque probat et si ab eo
fugerit cui erat commodatus, si propter eandem cau-
sam fugerit. idem probat Vivianus et si saevius cum
eo agebat. haec ita, si eos fugisset et ad dominum
venisset: ceterum si ad dominum non venisset, sine
4 ulla dubitatione fugitivum videri ait. Idem ait:
interrogatus Proculus de eo, qui domi latuisset in
hoc scilicet, ut fugae nactus occasionem se subtra-
heret, ait, tametsi fugere non posset videri, qui domi
mansisset, tamen eum fugitivum fuisse: sin autem in
hoc tantum latuisset, quoad iracundia domini[1] effer-
vesceret, fugitivum non esse, sicuti ne eum quidem,
qui cum dominum animadverteret verberibus se ad-
ficere velle, praeripuisset[2] se ad amicum, quem ad
precandum perduceret. ne eum quidem fugitivum esse,
qui in hoc progressus est, ut se praecipitaret (cete-
rum etiam eum quis fugitivum diceret, qui domi in
altum locum ad praecipitandum se ascendisset), ma-
gisque hunc mortem sibi consciscere voluisse. illud
enim, quod plerumque ab imprudentibus, inquit, dici
solet, eum esse fugitivum, qui nocte aliqua sine vo-
luntate domini emansisset, non esse verum, sed ab
5 affectu animi cuiusque aestimandum. Idem Vivia-
nus ait, si a magistro puer recessit et rursus ad ma-
trem pervenit, cum quaereretur, num fugitivus esset:
si celandi causa quo, ne ad dominum reverteretur,
fugisset, fugitivum esse: sin vero ut per matrem fa-
ciliorem deprecationem haberet delicti alicuius, non
6 esse fugitivum. Caelius quoque scribit, si servum
emeris, qui se in Tiberim deiecit, si moriendi dum-
taxat consilio suscepto a domino discessisset, non
esse fugitivum, sed si fugae prius consilium habuit,
deinde mutata voluntate in Tiberim se deiecit, ma-
nere fugitivum. eadem probat et de eo, qui de ponte
se praecipitavit. haec omnia vera sunt, quae Caelius
7 scribit. Idem ait, si servus tuus fugiens vicarium
suum secum abduxit: si vicarius invitus aut impru-
dens secutus est neque occasionem ad te redeundi
nactus praetermisit, non videri fugitivum fuisse: sed
si aut olim cum fugeret intellexit quid ageretur aut
postea cognovit quid acti esset et redire ad te cum
posset noluit, contra esse. idem putat dicendum de
8 eo, quem plagiarius abduxit. Idem Caelius ait,
si servus, cum in fundo esset, exisset de villa ea
mente, ut profugeret et quis eum, priusquam ex fundo
tuo exisset, comprehendisset, fugitivum videri: ani-
9 mum enim fugitivum facere. Idem ait nec eum,
qui ad fugam gradum unum alterumve promovit vel
etiam currere coepit, si dominum sequentem non po-
10 test evadere, non esse fugitivum. Idem recte ait
libertatis cuiusdam speciem esse fugisse, hoc est po-
11 testate dominica in praesenti liberatum esse. Pig-
nori datus servus debitorem quidem dominum habet,
sed si, posteaquam ius suum exercuit creditor, ei se
12 subtraxit, potest fugitivus videri. Apud Labeo-
nem et Caelium quaeritur, si quis in asylum con-
fugerit aut eo se conferat, quo solent venire qui se
venales postulant, an fugitivus sit: ego puto non esse
eum fugitivum, qui id facit quod publice facere licere
arbitratur. ne eum quidem, qui ad statuam Caesaris
confugit, fugitivum arbitror: non enim fugiendi animo
hoc facit. idem puto et in eum[3], qui in asylum vel
quod aliud confugit, quia non fugiendi animo hoc
facit: si tamen ante fugit et postea[4] se contulit, non
13 ideo magis fugitivus esse desinit. Item Caelius
scribit placere eum quoque fugitivum esse, qui eo se
conferat, unde eum dominus reciperare non possit,
multoque magis illum fugitivum esse, qui eo se con-
14 ferat, unde abduci non possit. Erronem ita de-
finit Labeo pusillum fugitivum esse, et ex diverso
fugitivum magnum erronem esse. sed proprie erro-
nem sic definimus: qui non quidem fugit, sed fre-
quenter sine causa vagatur et temporibus in res nu-
15 gatorias consumptis serius domum redit. Apud
Caelium scriptum est: liberti apud patronum habi-
tantis sic, ut sub una clave tota eius habitatio esset,
servus ea mente, ne rediret ad eum, extra habitatio-
nem liberti fuit, sed intra aedes patroni, et tota nocte
oblituit[5]: videri esse fugitivum Caelius ait. plane si
talem custodiam ea habitatio non habuit et in ea
cella libertus habitavit, cui commune et promiscuum
plurium cellarum iter est, contra placere debere Cae-
16 lius ait et Labeo probat. Idem Caelius ait ser-
vum in provinciam missum a domino, cum eum mor-
tuum esse et testamento se liberum relictum audisset
et in eodem officio permansisset tantumque pro libero
se gerere coepisset, [6]hunc non esse fugitivum: nec
enim mentiendo[7] se liberum, inquit, fugitivus esse
17 coepit, quia sine fugae consilio id fecit. Quod
aiunt aediles 'noxa solutus non sit', sic intellegendum
est, ut non hoc debeat pronuntiari nullam eum noxam
commisisse, sed illud noxa solutum esse, hoc est
noxali iudicio subiectum non esse: ergo si noxam
18 commisit nec permanet, noxa solutus videtur. Noxas
accipere debemus privatas, hoc est eas, quaecumque
committuntur ex delictis, non publicis criminibus[8], ex
quibus agitur iudiciis noxalibus: denique specialiter
cavetur infra de capitalibus fraudibus. ex privatis au-
tem noxiis oritur damnum pecuniarium, si quis forte
noxae dedere noluerit, sed litis aestimationem sufferre.
19 Si quis talis sit servus, qui omnino manumitti
non possit ex constitutionibus, vel si sub poena vin-
culorum distractus sit a domino vel ab aliqua po-
testate damnatus vel si exportandus[9]: aequissimum
20 erit etiam hoc praedici. Si quis adfirmaverit ali-
quid adesse servo nec adsit, vel abesse et adsit, [10]ut
puta si dixerit furem non esse et fur sit, si dixerit
artificem esse et non sit: hi enim, quia quod adse-
veraverunt non praestant, adversus dictum promis-
sumve facere videntur.

18 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Si quid venditor de mancipio adfirmaverit id-
que non ita esse emptor queratur, aut redhibitorio
aut aestimatorio (id est quanto minoris) iudicio agere
potest: verbi gratia si constantem aut laboriosum aut
curracem[11] vigilacem esse, aut ex frugalitate sua pe-
culium adquirentem adfirmaverit, et is ex diverso
levis protervus desidiosus somniculosus piger tardus
comesor inveniatur. haec omnia videntur eo perti-
nere, ne id quod adfirmaverit venditor amare ab eo
exigatur, sed cum quodam temperamento, ut si forte
constantem esse adfirmaverit, non exacta gravitas et
constantia quasi a philosopho desideretur, et si labo-
riosum et vigilacem adfirmaverit esse, non continuus
labor per dies noctesque ab eo exigatur, sed haec
omnia ex bono et aequo modice desiderentur. idem
et in ceteris quae venditor adfirmaverit intellegemus.
1 Venditor, qui optimum cocum esse dixerit, opti-
mum in eo artificio praestare debet: qui vero sim-
pliciter cocum esse dixerit, satis facere videtur, etiamsi
mediocrem cocum praestet. idem et in ceteris gene-
2 ribus artificiorum. Aeque si quis simpliciter dixe-
rit peculiatum esse servum, sufficit, si is vel mini-
mum habeat peculium.

19 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Sciendum tamen est quaedam et si dixerit
praestare eum non debere, scilicet ea, quae ad nu-
dam laudem servi pertinent: veluti si dixerit frugi
probum dicto audientem. ut enim Pedius scribit, mul-
tum interest, commendandi servi causa quid dixerit,
1 an vero praestaturum se promiserit quod dixit. Plane
si dixerit aleatorem non esse, furem non esse, ad
statuam numquam confugisse, oportet eum id prae-
2 stare. Dictum a promisso sic discernitur: dictum
accipimus, quod verbo tenus pronuntiatum est nudo-

(1) dominorum F^2 (2) proripuisset *Budaeus* (3) eo *scr.* (4) eo *ins. Hal.* (5) delituit *Hal.* (6) etiamsi in eo errasset vel etiam mentitus esset *vel similia videntur excidisse* (7) mentiendos *F* (8) quaecumque committuntur ex delictis, non publicis criminibus *del.* (9) a domino vel si exportandus vel ab al. pot. damnatus *scr.* (10) tenetur *ins* (11) aut *ins. Hal.*

que sermone finitur: promissum autem potest referri
et ad nudam promissionem sive pollicitationem vel
ad sponsum. secundum quod incipiet is, qui de huius-
modi causa stipulanti spopondit, et ex stipulatu posse
conveniri et redhibitoriis actionibus: non[1] novum,
nam et qui ex empto potest conveniri, idem etiam
3 redhibitoriis actionibus conveniri potest. Ea au-
tem sola dicta sive promissa admittenda sunt, quae-
cumque sic dicuntur, ut praestentur, non ut iacten-
4 tur. Illud sciendum est: si quis artificem pro-
miserit vel dixerit, non utique perfectum eum praestare
debet, sed ad aliquem modum peritum, ut neque con-
summatae[2] scientiae accipias, neque rursum[3] indoc-
tum esse in artificium: sufficiet igitur talem esse,
5 quales vulgo artifices dicuntur. Deinde aiunt ae-
diles: 'emptori omnibusque ad quos ea res pertinet
'iudicium dabimus'. pollicentur emptori actionem et
successoribus eius qui in universum ius succedunt.
emptorem accipere debemus eum qui pretio emit.
sed si quis permutaverit, dicendum est utrumque
emptoris et venditoris loco haberi et utrumque posse
6 ex hoc edicto experiri. Tempus autem redhibi-
tionis sex menses utiles habet: si autem mancipium
non redhibeatur, sed quanto minoris agitur, annus
utilis est. sed tempus redhibitionis ex die venditionis[3*]
currit aut, si dictum promissumve quid est, ex eo ex
quo dictum promissumve quid est.

20 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Si vero ante venditionis tempus dictum inter-
cesserit, deinde post aliquot dies interposita fuerit
stipulatio, Caelius Sabinus scribit ex priore causa,
quae statim, inquit, ut veniit id mancipium, eo no-
mine posse agere coepit[4].

21 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Redhibere est facere, ut rursus habeat ven-
ditor quod habuerit, et quia reddendo id fiebat, id-
1 circo redhibitio est appellata quasi redditio. Cum
redditur ab emptore mancipium venditori, de dolo
malo promitti oportere ei[5] Pomponius ait et ideo
cautiones necessarias esse, ne forte aut pignori datus
sit servus ab emptore aut iussu eius furtum sive
2 damnum cui datum sit. Idem Pomponius ait in-
terdum etiam dupliciter cautiones interponi debere,
alias in praeteritum, alias in futurum, ut puta si
eius servi nomine qui redhibetur emptor procuratorve
eius iudicium accepit, vel quod cum eo ageretur vel
quod ipse eius nomine ageret. cavendum autem esse
ait, si quid sine dolo malo emptor condemnatus fue-
rit aut dederit, his rebus recte praestari, vel si quid
ex eo quod egerit ad eum pervenerit dolove malo vel
culpa eius factum sit, quo minus perveniret isdem
3 diebus[6], reddi. Idem ait futuri temporis nomine
cautionem ei, qui sciens vendidit, fieri solere, si in
fuga est homo sine culpa emptoris et nihilo minus
condemnatur venditor: tum enim cavere oportere, ut
emptor hominem persequatur et in sua potestate re-
dactum venditori reddat,

22 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* et neque per se neque per heredem suum fu-
turum, quo minus eum hominem venditor habeat.

23 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Cum autem redhibitio fit, si deterius manci-
pium sive animo sive corpore ab emptore factum est,
praestabit emptor venditori, ut puta si stupratum sit
aut saevitia emptoris fugitivum esse coeperit: et ideo[7],
inquit Pomponius, ut ex quacumque causa deterius
factum sit, id arbitrio iudicis aestimetur et venditori
praestetur. quod si sine iudice homo redhibitus sit,
reliqua autem quae diximus nolit emptor reddere,
1 sufficiat venditori ex vendito actio. Iubent aediles
restitui et quod venditioni accessit et si quas acces-
siones ipse praestiterit, ut uterque resoluta emptione
nihil amplius consequatur, quam[8] non haberet, si
2 venditio facta non esset. Excipitur etiam ille,
qui capitalem fraudem admisit. capitalem fraudem
admittere est tale aliquid delinquere, propter quod
capite puniendus sit: veteres enim fraudem pro poena
ponere solebant. capitalem fraudem admisisse acci-
piemus dolo malo et per nequitiam: ceterum si quis
errore, si quis casu fecerit, cessabit edictum. unde
Pomponius ait neque impuberem neque furiosum ca-
3 pitalem fraudem videri admisisse. Excipitur et
ille, qui mortis consciscendae causa quid fecerit.
malus servus creditus est, qui aliquid facit, quo ma-
gis se rebus humanis extrahat, ut puta laqueum tor-
sit sive medicamentum pro veneno bibit praecipitemve
se ex alto miserit aliudve quid fecerit, quo facto spe-
ravit mortem perventuram, tamquam non nihil[9] in
4 alium ausurus, qui hoc adversus se ausus est. Si
servus sit qui vendidit vel filius familias, in dominum
vel patrem de peculio aedilicia actio competit: quam-
vis enim poenales videantur actiones, tamen quoniam
ex contractu veniunt, dicendum est eorum quoque
nomine qui in aliena potestate sunt competere. pro-
inde et si filia familias vel ancilla distraxit, aeque
5 dicendum est actiones aedilicias locum habere. Hae
actiones quae ex hoc edicto oriuntur etiam adversus
6 heredes omnes competunt. Et si bona fide nobis
servient (liberi forte homines vel servi alieni) qui ven-
diderunt, potest dici etiam hos hoc edicto contineri.
7 Iulianus ait iudicium redhibitoriae actionis utrum-
que, id est venditorem et emptorem quodammodo in
8 integrum restituere debere. Quare sive emptori
servus furtum fecerit sive alii cuilibet, ob quod fur-
tum emptor aliquid praestiterit, non aliter hominem
venditori restituere iubetur, quam si indemnem eum
praestiterit. quid ergo, inquit Iulianus, si noluerit
venditor hominem recipere? non esse cogendum ait
quicquam praestare, nec amplius quam pretio con-
demnabitur: et hoc detrimentum sua culpa empto-
rem passurum, qui cum posset hominem noxae de-
dere, maluerit litis aestimationem sufferre: et videtur
9 mihi Iuliani[10] sententia humanior esse. Cum red-
hibetur mancipium, si quid ad emptorem pervenit vel
culpa eius non pervenit, restitui oportet, non solum
si ipse fructus percepit mercedesve a servo vel con-
ductore servi accepit, sed etiam si a venditore fuerit
idcirco consecutus, quod tardius ei hominem resti-
tuit: sed et si a quovis alio possessore fructus acce-
pit emptor, restituere eos debebit: sed et si quid
fructuum nomine consecutus est, id praestet: item si
legatum vel hereditas servo obvenerit. neque refert,
potuerit haec consequi venditor an non potuerit, si
servum non vendidisset: ponamus enim talem esse,
qui capere aliquid ex testamento non potuerat: nihil
haec res nocebit. Pedius quidem etiam illud non
putat esse spectandum, cuius contemplatione testator
servum heredem scripserit vel ei legaverit, quia et si
venditio remansisset[11], nihil haec res emptori pro-
derat: et per contrarium, inquit, si contemplatione
venditoris institutus proponeretur, tamen diceremus
restituere emptorem non debere venditori, si nollet
eum redhibere

24 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Et generaliter dicendum est, quidquid extra
rem emptoris per eum servum adquisitum est, id
iustum videri reddi oportere.

25 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Aediles etiam hoc praestare emptorem vo-
lunt, si in aliquo deterior factus sit servus, sed ita
demum, si post venditionem traditionemque factus
sit: ceterum si ante fuit, non pertinet ad hoc iudi-
1 cium quod ante factum est. Sive ergo ipse de-
teriorem eum fecit sive familia eius sive procurator,
2 tenebit actio. Familiae appellatione omnes qui
in servitio sunt continentur, etiam liberi homines,
qui ei bona fide serviunt, vel alieni: accipe eos quo-
3 que qui in potestate eius sunt. Procuratoris fit

(1) nec *scr* (2) consummae *F* (3) prorsus *ins. Krueger* (3*) venditioni *F* (4) quae statim incipit, ut veniit id mancipium eo nomine posse agere (*del.* coepit) *Hoffmann* (5) eum *F* (6) diebus] de rebus *scr.* (7) ideo] id eo pertinet *scr.* (8) haberet, non habeat autem, quae *ins.* (9) nihil non *Hal.* (10) iulianus *F* (11) venditoris mansisset *Budaeus*

mentio in hac actione: sed Neratius procuratorem
hic eum accipiendum ait, non quemlibet, sed cui
universa negotia aut id ipsum, propter quod deterius
4 factum sit, mandatum est. Pedius ait aequum
fuisse id dumtaxat imputari emptori ex facto procu-
ratoris et familiae, quod non fuit passurus servus
nisi[1] venisset: quod autem passurus erat etiam, si
non venisset, in eo concedi emptori servi sui noxae
deditionem et ex eo, inquit, quod procurator com-
misit, solum actionum praestandarum necessitatem
5 ei iniungi. Quid ergo, si culpa, non etiam dolo
emptoris servus deterior factus sit? aeque condem-
6 nabitur. Hoc autem, quod deterior factus est
servus, non solum ad corpus, sed etiam ad animi
vitia referendum est, ut puta si imitatione conservo-
rum apud emptorem talis factus est[2], aleator forte vel
7 vinarius vel erro evasit. Sed notandum est, quod
non permittitur emptori ex huiusmodi causis noxae
dedere servum suum: nec enim factum servorum suo-
8 rum itemque procuratoris praestat. Item scien-
dum est haec omnia, quae exprimuntur edicto aedi-
lium, praestare eum debere, si ante iudicium accep-
tum facta sint: idcirco enim necesse habuisse ea
enumerari[3], ut, si quid eorum ante litem contesta-
tam[4] contigisset, praestaretur. ceterum post iudicium
acceptum tota causa[5] ad hominem restituendum in
iudicio versatur, et tam fructus veniunt quam id quo
deterior factus est ceteraque veniunt: iudici enim
statim atque iudex factus est omnium rerum officium
incumbit, quaecumque in iudicio versantur: ea autem
quae ante iudicium contingunt non valde ad eum
9 pertinent, nisi fuerint ei nominatim iniuncta. Prae-
terea in edicto adicitur sic: 'et quanta pecunia pro
'eo homine soluta accessionisve nomine data erit,
'non reddetur: cuiusve pecuniae quis eo nomine ob-
10 'ligatus erit, non liberabitur'. Ordine fecerunt
aediles, ut ante venditori emptor ea omnia, quae
supra scripta sunt, praestet, sic deinde pretium con-
sequatur.
26 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Videamus tamen, ne iniquum sit emptorem
compelli dimittere corpus et ad actionem iudicati
mitti, si interdum nihil praestatur propter inopiam
venditoris, potiusque res ita ordinanda sit, ut emp-
tor caveat, si intra certum tempus pecunia sibi so-
luta sit, se mancipium restituturum.
27 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Debet autem recipere pecuniam, quam dedit
pro eo homine, vel[6] si quid accessionis nomine. dari
autem non id solum accipiemus, quod numeratur ven-
ditori, ut puta pretium et usuras eius, sed et si quid
emptionis causa erogatum est. hoc autem ita demum
deducitur, si ex voluntate venditoris datur: ceterum
si quid sua sponte datum esse proponatur, non im-
putabitur: neque enim debet quod quis suo arbitrio
dedit a venditore exigere. quid ergo, si forte vecti-
galis nomine datum est, quod emptorem forte se-
queretur? dicemus hoc quoque restituendum: indem-
nis enim emptor debet discedere.
28 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Si venditor de his quae edicto aedilium conti-
nentur non caveat, pollicentur adversus eum redhi-
bendi[7] iudicium intra duos menses vel quanti emp-
toris intersit intra sex menses.
29 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Illud sciendum est, si emptor venditori haec
non praestat, quae desiderantur in hac[8] actione, non
posse ei venditorem condemnari: si autem emptori
1 venditor ista non praestat, condemnabitur ei. Item
emptori praestandum est, ut pecuniae, cuius nomine
obligatus erit, liberetur, sive ipsi venditori obligatus
2 sit sive etiam alii. Condemnatio autem fit, quanti
ea res erit: ergo excedet[9] pretium an non, videamus.
et quidem continet condemnatio pretium accessiones-
que. an et usuras pretii consequatur, quasi quod
sua intersit debeat accipere, maxime cum fructus
3 quoque ipse restituat? et placet consecuturum. Si
quid tamen[10] damni sensit vel si quid pro servo im-
pendit, consequetur arbitrio iudicis, sic tamen, non
ut ei horum nomine venditor condemnetur, ut ait
Iulianus, sed ne alias compellatur hominem venditori
restituere, quam si eum indemnem praestet.
30 *Paulus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Item si servi redhibendi nomine emptor iudi-
cium accepit vel ipse eius nomine dictavit, cavendum
ex utraque parte erit, ut, si quid sine dolo malo
condemnatus sit vel si quid ex eo quod egerit ad
eum pervenerit dolove malo eius factum sit quo mi-
1 nus perveniret, id reddat[11]. Quas impensas ne-
cessario in curandum servum post litem contestatam
emptor fecerit, imputabit: praecedentes impensas no-
minatim comprehendendas Pedius: sed cibaria servo
data non esse imputanda Aristo[12], nam nec ab ipso
exigi, quod in ministerio eius fuit.
31 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium*[13] Quodsi nolit venditor hominem recipere,
non in maiorem summam, inquit, quam in pretium
ei condemnandum. ob haec ergo, quae propter ser-
vum damna sensit, solam dabimus ei corporis reten-
tionem: ceterum poterit evitare praestationem vendi-
tor, si nolit hominem recipere, quo facto pretii prae-
stationem eorumque quae pretium sequuntur solam
1 non evitabit. Si venditor pronuntiaverit vel pro-
miserit furem non esse, tenetur ex sua promissione,
si furtum servus fecit: esse enim hoc casu furem
non tantum eum, qui extraneo, sed et eum, qui do-
2 mino suo res subtraxit, intellegendum est. Si an-
cilla redhibeatur, et quod ex ea post venditionem
natum erit reddetur, sive unus partus sit sive plures.
3 Sed et si forte usus fructus proprietati adcreverit,
4 indubitate hic quoque restituetur. Si peculium
quaesiit apud emptorem, quid de hoc dicemus? et si
quidem ex re emptoris accessit, dicendum est apud
ipsum relinquendum, si aliunde crevit, venditori re-
5 stituendum est. Si plures heredes sint emptoris,
an omnes ad redhibendum consentire debeant, videa-
mus. et ait Pomponius omnes consentire debere ad
redhibendum dareque unum procuratorem, ne[14] forte
venditor iniuriam patiatur, dum ab alio partem reci-
pit hominis, alii in partem pretii condemnatur, quanti
6 minoris is homo sit. Idem ait homine mortuo vel
etiam redhibito singulos pro suis portionibus recte
agere. pretium autem et accessiones pro parte reci-
pient: sed et fructus accessionis[15] et si quo deterior
homo factus est pro parte praestabitur ab ipsis, nisi
forte tale sit, quod divisionem non recipiat, ut puta
ancillae partus: in hoc enim idem servandum est,
quod in ipsa matre vendita, quam pro parte redhi-
7 beri posse negavimus. Marcellus quoque scribit,
si servus communis servum emerit et sit in causa
redhibitionis, unum ex dominis pro parte sua redhi-
bere servum non posse: non magis, inquit, quam cum
emptori plures heredes exstiterunt nec omnes ad red-
8 hibendum consentiunt. Idem Marcellus ait non
posse alterum ex dominis consequi actione ex empto,
ut sibi pro parte venditor tradat, si pro portione
pretium dabit: et hoc in emptoribus[16] servari opor-
tere ait: nam venditor pignoris loco quod vendidit
9 retinet, quoad emptor satisfaciat. Pomponius ait,
si unus ex heredibus vel familia eius vel procurator
culpa vel dolo fecerit rem deteriorem, aequum esse
in solidum eum teneri arbitrio iudicis: hoc autem
expeditius esse, si omnes heredes unum procuratorem
ad agendum dederunt. tunc et si quo deterior servus
culpa unius heredum factus est et[17] hoc solutum
est, ceteri familiae erciscundae iudicium adversus

(1) ei *ins. F[a]* (2) talis factus est *del.* (3) enumerare *Brencm.* (4) contestam *F* (5) quod *ins.* (6) vel] et *Krueger* (7) redhibendum *F* (8) hac *om. F* (9) excedat *edd.* (10) tamen *del.* (11) reddatur *scr.* (12) ait *ins. F[2]* (13) *ad* § 16 *cf. D* 21, 2, 32, 1 (14) nec *F* (15) et fructus et accessiones *dett.* (16) pluribus *ins. secundum B* (17) et] nec *scr.*

eum habent[1], quia propter ipsum damnum sentiunt
10 impediunturque redhibere. Si venditori plures
heredes exstiterint, singulis pro portione hereditaria
poterit servus redhiberi. et si servus plurium venie-
rit, idem erit dicendum: nam si unus a pluribus vel
plures ab uno vel plura mancipia ab uno[2] emantur,
verius est dicere, si quasi plures rei fuerunt vendi-
tores, singulis in solidum redhibendum: si tamen
partes emptae sint a singulis, recte dicetur alteri
quidem posse redhiberi, cum altero autem agi quanto
minoris. item si plures singuli partes ab uno emant,
tunc pro parte quisque eorum experietur: sed si in
solidum emant, unusquisque in solidum redhibebit.
11 Si mancipium quod redhiberi oportet mortuum
erit, hoc quaeretur, numquid culpa emptoris vel fa-
miliae eius vel procuratoris homo demortuus sit: nam
si culpa eius decessit, pro vivo habendus est, et[3]
praestentur ea omnia, quae praestarentur, si viveret.
12 Culpam omnem accipiemus, non utique latam:
propter quod dicendum est, quamcumque occasionem
morti emptor praestitit, debere eum[4]: etiam si non
adhibuit medicum, ut sanari possit, vel malum ad-
13 hibuit, sed culpa sua. Sed hoc dicemus, si ante
iudicium acceptum decessit: ceterum si post iudicium
acceptum decessisse proponatur, tunc in arbitrium
iudicis veniet, qualiter mortuus sit: ut enim et Pedio
videtur, ea, quaecumque post litis contestationem
14 contingunt, arbitrium iudicis desiderant. Quod
in procuratore diximus, idem et in tutore et curatore
dicendum erit ceterisque, qui ex officio pro aliis inter-
veniunt: et ita Pedius ait, et adicit, quibus admiuis-
tratio rerum[5], culpam abesse praestare non inique
15 dominum cogi. Idem Pedius ait familiae appel-
latione et filios familias demonstrari: facta enim do-
mesticorum redhibitoria agentem praestare voluit.
16 Si quis egerit quanto minoris propter servi fu-
gam, deinde agat propter morbum, quanti fieri con-
demnatio debeat? et quidem saepius agi posse quanto
minoris dubium non est, sed ait Iulianus id agendum
esse, ne lucrum emptor faciat et bis eiusdem rei
17 aestimationem consequatur. In factum actio com-
petit ad pretium reciperandum, si mancipium redhi-
bitum fuerit: in qua non hoc quaeritur, an manci-
pium in causa redhibitionis fuerit, sed hoc tantum,
an sit redhibitum, nec immerito: iniquum est enim,
posteaquam venditor agnovit recipiendo mancipium
esse id in causa redhibitionis, tunc quaeri, utrum
debuerit redhiberi an non debuerit: nec de tempore
quaeretur, an intra tempora redhibitus esse videatur.
18 Illud plane haec actio exigit, ut sit redhibitus:
ceterum nisi fuerit redhibitus, deficit ista actio, etiamsi
nudo consensu placuerit, ut redhibeatur. conventio
ergo de redhibendo non facit locum huic actioni, sed
19 ipsa redhibitio. Restitui autem debet per hanc
actionem etiam quod ei servo in venditione accessit.
20 Quia adsidua est duplae stipulatio, idcirco pla-
cuit etiam ex empto agi posse, si duplam venditor
mancipii non caveat: ea enim, quae sunt moris et
consuetudinis, in bonae fidei iudiciis debent venire.
21 Qui mancipia vendunt, nationem cuiusque in ven-
ditione pronuntiare debent: plerumque enim natio[6]
servi aut provocat aut deterret emptorem: idcirco
interest nostra scire nationem: praesumptum etenim
est quosdam servos bonos esse, quia natione sunt
non infamata, quosdam malos videri, quia ea natione
sunt, quae magis infamis est. quod si de natione ita
pronuntiatum non erit, iudicium emptori omnibusque
ad quos ea res pertinebit dabitur, per quod emptor
22 redhibet mancipium. Si quid ita venierit, ut,
nisi placuerit, intra praefinitum tempus redhibeatur,
ea conventio rata habetur: si autem de tempore nihil
convenerit, in factum actio intra sexaginta dies utiles
accommodatur emptori ad redhibendum, ultra non.
si vero convenerit, ut in perpetuum redhibitio fiat,
23 puto hanc conventionem valere. Item si tempus
sexaginta dierum praefinitum redhibitioni praeteriit,
causa cognita iudicium dabitur: in causae autem
cognitione hoc versabitur, si aut mora fuit per ven-
ditorem, aut non fuit praesens cui redderetur, aut
aliqua iusta causa intercessit, cur intra diem redhi-
bitum mancipium non est, quod ei magis displicue-
24 rat. In his autem actionibus eadem erunt ob-
servanda, quae de partu fructibus accessionibus quae-
25 que de mortuo redhibendo dicta sunt. Quod
emptioni accedit, partem esse venditionis prudentibus
visum est.

32 *Gaius libro secundo ad edictum aedilium cu-
rulium* Itaque sicut superius venditor de morbo vi-
tiove et ceteris quae ibi comprehensa sunt praedicere
iubetur, et praeterea in his causis non esse manci-
pium ut promittat praecipitur: ita et cum accedat
alii rei homo, eadem et praedicere et promittere com-
pellitur. quod non solum hoc casu intellegendum est,
quo nominatim adicitur accessurum fundo hominem
Stichum, sed etiam si generaliter omnia mancipia
quae in fundo sint accedant venditioni.

33 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Proinde Pomponius ait iustam causam esse,
ut quod in venditione accessurum esse dictum est
tam integrum praestetur, quam illud praestari debuit
quod principaliter venit: nam iure civili, ut integra
sint quae accessura dictum fuerit, ex empto actio
est, veluti si dolia accessura fundo dicta fuerint. sed
hoc ita, si certum corpus accessurum fuerit dictum:
nam si servus cum peculio venierit, ea mancipia
quae in peculio fuerint sana esse praestare venditor
non debet, quia non dixit certum corpus accessu-
rum, sed peculium tale praestare oportere[7], et quem-
admodum certam quantitatem peculii praestare non
debet, ita nec hoc. eandem rationem facere Pompo-
nius ait, ut etiam, si hereditas aut peculium servi
venierit, locus edicto aedilium non sit circa ea cor-
pora, quae sunt in hereditate aut in peculio. idem
probat et si fundus cum instrumento venierit et in
instrumento mancipia sint. puto hanc sententiam ve-
ram, nisi si aliud specialiter actum esse proponatur.
1 Si vendita res redhibeatur, servus quoque qui ei
rei accessit, licet nullum in eo vitium sit, redhibetur.

34 *Africanus libro sexto quaestionum* Cum eius-
dem generis plures res simul veneant, veluti comoedi
vel chorus, referre ait, in universos an in singulos
pretium constituatur, ut scilicet interdum una, inter-
dum plures venditiones contractae intellegantur: quod
vel eo quaeri pertinere, ut, si quis eorum forte mor-
bosus vel vitiosus sit, [8]vel omnes simul redhibean-
1 tur. Interdum etsi in singula capita pretium con-
stitutum sit, tamen una emptio est, ut propter unius
vitium omnes redhiberi possint vel debeant, scilicet
cum manifestum erit non nisi omnes quem emptu-
rum vel venditurum fuisse, ut plerumque circa co-
moedos vel quadrigas vel mulas pares accidere solet,
ut neutri non[9] nisi omnes habere expediat.

35 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-
rulium* Plerumque propter morbosa mancipia etiam
non morbosa redhibentur, si separari non possint
sine magno incommodo vel ad pietatis rationem offen-
sam[10]. quid enim, si filio retento parentes redhibere
maluerint[11] vel contra? quod et in fratribus et in
personas contubernio sibi coniunctas observari oportet

36 *Pomponius libro vicesimo tertio ad Sabinum*
Si plura mancipia uno pretio venierint et de uno
eorum aedilicia actione utamur, ita demum pro boni-
tate eius aestimatio fiet, si confuse universis manci-
piis constitutum pretium fuerit: quod si singulorum
mancipiorum constituto pretio universa tanti venie-
runt, quantum ex consummatione singulorum fiebat,
tunc cuiusque mancipii pretium, seu pluris seu mino-
ris id esset, sequi debemus[12].

(1) habebunt F^2 (2) vel plura mancipia ab uno *del. Brencmann* (3) et] ut *edd.* (4) teneri *ins. edd.* (5) permittitur, eorum *ins. Hal.* (6) ratio *F* (7) tale praestare oportere *del.* (*similiter Hal.*) (8) vel is solus *ins.* (9) non *del. Hal.* (10) offensa *Hal.* (11) maluerim *scr.* (12) debebit F^2

37 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium cu-*
rulium Praecipiunt aediles, ne veterator pro novicio
veneat. et hoc edictum fallaciis venditorum occurrit:
ubique enim curant aediles, ne emptores a venditori-
bus circumveniantur. ut ecce plerique solent man-
cipia, quae novicia non sunt, quasi novicia distra-
here ad hoc [1], ut pluris vendant: praesumptum est
enim ea mancipia, quae rudia sunt, simpliciora esse
et ad ministeria aptiora et dociliora et ad omne mi-
nisterium habilia: trita vero mancipia et veterana
difficile est reformare et ad suos mores formare.
quia igitur venaliciarii sciunt facile decurri ad novi-
ciorum emptionem, idcirco interpolant veteratores et
pro noviciis vendunt. quod ne fiat, hoc edicto aedi-
les denuntiant: et ideo si quid ignorante emptore ita
venierit, redhibebitur.

38 *Idem libro secundo ad edictum aedilium curu-*
lium Aediles aiunt: 'Qui iumenta vendunt, palam
'recte dicunto, quid in quoque eorum morbi vitiique
'sit, utique optime ornata vendendi causa fuerint, ita
'emptoribus tradentur [2]. si quid ita factum non erit,
'de ornamentis restituendis iumentisve ornamentorum
'nomine redhibendis in diebus sexaginta, morbi autem
'vitiive causa inemptis faciendis in sex mensibus, vel
'quo minoris cum venirent fuerint, in anno iudicium
'dabimus. si iumenta paria simul venierint et alterum
'in ea causa fuerit, ut redhiberi debeat, iudicium
1 'dabimus, quo utrumque redhibeatur'. Loquuntur
2 aediles in hoc edicto de iumentis redhibendis. Causa
autem huius edicti eadem est, quae mancipiorum red-
3 hibendorum. Et fere eadem sunt in his, quae in
mancipiis, quod ad morbum vitiumve attinet: quid-
quid igitur hic [3] diximus, huc erit transferendum. et
si mortuum fuerit iumentum, pari modo redhiberi
4 poterit, quemadmodum mancipium potest. Iumen-
torum autem appellatione an omne pecus continea-
tur, videamus. et difficile est, ut contineatur: nam
aliud significant iumenta, aliud significatur pecoris
5 appellatione. Idcirco elogium huic edicto subiec-
tum est, cuius verba haec sunt: 'quae de iumento-
'rum sanitate diximus, de cetero quoque pecore omni
6 'venditores faciunto'. Unde dubitari desiit, an
hoc edicto boves quoque contineantur: etenim iumen-
torum appellatione non contineri eos verius est, sed
7 pecoris appellatione continebuntur. Sed enim sunt
quaedam, quae in hominibus quidem morbum faciunt,
in iumentis non adeo: ut puta si mulus castratus
est, neque morbi neque vitii quid habere videtur,
quia neque de fortitudine quid eius detrahitur neque
de utilitate, cum ad generandum numquam sit ha-
bilis. Caelius quoque scribit non omnia animalia
castrata ob id ipsum vitiosa esse, nisi propter ipsam
castrationem facta sunt inbecilliora: et ideo mulum
non esse vitiosum. idem refert Ofilium existimasse
equum castratum sanum esse, sicuti spado quoque
sanus est, sed si emptor ignoravit, venditor scit, ex
empto esse actionem: et verum est quod Ofilius.
8 Quaesitum est, si mula talis sit, ut transiungi non
possit, an sana sit. et ait Pomponius sanam esse:
plerasque denique carrucarias tales esse, ut non
9 possint [4] transiungi. Idem ait, si nata sit eo in-
genio aut corpore, ut alterum iugum non patiatur,
10 sanam non esse. Non tantum autem ob mor-
bum vitiumve redhibitio locum habebit in iumentis,
verum etiam si contra dictum promissumve [5], erit
11 locus redhibitioni exemplo mancipiorum. Ven-
dendi autem causa ornatum iumentum videri Caelius
ait non, si sub tempus venditionis, hoc est biduo
ante venditionem ornatum sit, sed si in ipsa vendi-
tione ornatum sit, aut ideo [6], inquit, venale cum esset
sic ornatum inspiceretur: semperque cum de orna-
mentis agitur, et in actione et in edicto adiectum
est: 'vendendi causa ornata ducta esse': poterit enim
iumentum ornatum itineris causa duci, deinde venire.
12 Si plura iumenta venierint, non omnia erunt red-
hibenda propter unius ornamentum: nam et si vitio-
sum sit unum iugum, non tamen propter hoc cetera
13 iuga redhibebuntur. Si forte iugum mularum sit,
quarum altera vitiosa est, non ex pretio tantum vi-
tiosae, sed ex utriusque erit componendum, quanti
minoris sit: cum enim uno pretio utraeque venierint,
non est separandum pretium, sed [7] quanto minoris
cum veniret utrumque fuit, non alterum quod erat
14 vitiosum. Cum autem iumenta paria veneunt [8],
edicto expressum est, ut, cum alterum in ea causa
sit, ut redhiberi debeat, utrumque redhibeatur: in
qua re tam emptori quam venditori consulitur, dum
iumenta non separantur. simili modo et si triga ve-
nierit, redhibenda erit tota, et si quadriga, [9] redhi-
beatur. sed si duo paria mularum sint et una mula
vitiosa sit vel par, solum par redhibebitur, alterum
non: si tamen nondum sint paria constituta, sed
simpliciter quattuor mulae uno pretio venierint, unius
erit mulae redhibitio, non omnium: nam et si polia
venierit, dicemus unum equum qui vitiosus est, non
omnem poliam redhiberi oportere. haec et in homi-
nibus dicemus pluribus uno pretio distractis, nisi
si [10] separari non possint, ut puta si tragoedi vel
mimi

39 *Paulus libro primo ad edictum aedilium cu-*
rulium vel fratres:

40 *Ulpianus libro secundo ad edictum aedilium*
1 *curulium* hi enim non erunt separandi. Deinde
aiunt aediles: 'ne quis canem, verrem vel minorem
aprum, 'lupum, ursum, pantheram, leonem',

41 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium cu-*
rulium et generaliter 'aliudve quod noceret animal,
'sive soluta sint, sive alligata [11], ut contineri vinculis,
'quo minus damnum inferant, non possint,

42 *Ulpianus libro secundo ad edictum aedilium*
curulium 'qua vulgo iter fiet, ita habuisse velit, ut
'cuiquam nocere damnumve dare possit. si adversus
'ea factum erit et homo liber ex ea re perierit, solidi
'ducenti [12], si nocitum homini libero esse dicetur, quanti
'bonum aequum iudici videbitur, condemnetur, cete-
'rarum rerum, quanti [13] damnum datum factumve sit,
'dupli'.

43 *Paulus libro primo ad edictum aedilium cu-*
rulium Bovem qui cornu petit vitiosum esse plerique
dicunt, item mulas quae cessum dant: ea quoque
iumenta, quae sine causa turbantur et semet ipsa
1 eripiunt, vitiosa esse dicuntur. Qui ad amicum
domini deprecaturus confugit, non est fugitivus: immo
etiamsi ea mente sit, ut non impetrato auxilio domum
non revertatur, nondum fugitivus est, quia non solum
2 consilii, sed et facti fugae nomen est. Qui per-
suasu alterius a domino recessit, fugitivus est, licet
id non fuerit facturus citra consilium eius qui per-
3 suasit. Si servus meus bona fide tibi serviens
fugerit vel sciens se meum esse vel ignorans, fugi-
4 tivus est, nisi animo ad me revertendi id fecit. Mor-
tis consciscendae causa sibi facit, qui propter nequi-
tiam malosque mores flagitiumve aliquod admissum
mortem sibi consciscere voluit, non si dolorem cor-
5 poris non sustinendo id fecerit. Si quis servum
emerit et rapto eo vi bonorum raptorum actione quadru-
plum consecutus est, deinde servum redhibeat, red-
dere debebit quod accepit: sed si per eum servum
iniuriam passus iniuriae nomine egerit, non reddet
venditori: aliter forsitan atque si loris ab aliquo
caeso [14] aut quaestione de eo habita emptor egerit.
6 Aliquando etiam redhiberi mancipium debebit, licet
aestimatoria, id est quanto minoris, agamus: nam si
adeo nullius sit pretii, ut ne expediat quidem tale
mancipium domini [15] habere, veluti si furiosum aut
lunaticum sit, licet aestimatoria actum fuerit, officio
tamen iudicis continebitur, ut reddito mancipio pre-
7 tium recipiatur. Si quis, cum consilium inisset

(1) scilicet *ins. F²* (2) tradantur *F²*, traduntor *Hal. Krueger* (3) hic] illic *edd.* (4) possit *F* (5) commissum erit *ins.* (6) aut ideo] ideo ut *scr.* (7) aestimandum *ins.* (8) veniunt *F* (9) quadriga *ins.* (10) si *om. F¹* (11) ita *ins* (12) solidos ducentos *scr.* (13) quantum *F²* (14) eo *ins.* (15) domi *scr.*

fraudandorum creditorum, redhibuerit non redhibi-
turus alias, nisi vellet eos fraudare, tenetur credito-
8 ribus propter mancipium venditor. Pignus mane-
bit obligatum, etiamsi redhibitus fuerit servus: [1] quem-
admodum, si eum alienasset aut usum fructum eius,
non recte redhibetur [2] nisi redemptum, sic [3] et pig-
9 nore liberatum redhibetur [4]. Si sub condicione
homo emptus sit, redhibitoria actio [5] ante condicio-
nem exsistentem inutiliter agitur, quia nondum per-
fecta emptio arbitrio iudicis imperfecta fieri non po-
test: et ideo etsi ex empto vel vendito vel redhibi-
toria ante actum fuerit, expleta condicione iterum
10 agi poterit. Interdum etiamsi pura sit venditio,
propter iuris condicionem in suspenso est, veluti si
servus, in quo alterius usus fructus, alterius proprie-
tas est, aliquid emerit: nam dum incertum est, ex
cuius re pretium solvat, pendet, cui sit adquisitum,
et ideo neutri eorum redhibitoria competit.

44 *Idem libro secundo ad edictum aedilium curu-
lium* Iustissime aediles noluerunt hominem ei rei
quae minoris esset accedere, ne qua fraus aut edicto
aut iure [6] civili fieret: ut ait Pedius, propter digni-
tatem hominum: alioquin eandem rationem fuisse et
in ceteris rebus: ridiculum namque esse tunicae fun-
dum accedere. ceterum hominis venditioni quidvis
adicere licet: nam et plerumque plus in peculio est
quam in servo, et nonnumquam vicarius qui accedit
1 pluris est quam is servus qui venit. Proponitur
actio ex hoc edicto in eum cuius maxima pars in
venditione fuerit, quia plerumque venaliciarii ita so-
cietatem coeunt, ut quidquid agunt in commune vi-
deantur agere: aequum enim aedilibus visum est vel
in unum ex his, cuius maior pars aut nulla parte
minor esset, aedilicias actiones competere, ne cogere-
tur emptor cum multis litigare, quamvis actio ex
empto cum singulis sit pro portione, qua socii fue-
runt: nam id genus hominum ad lucrum potius [7] vel
2 turpiter faciendum pronius est. In redhibitoria
vel aestimatoria potest dubitari, an, quia [8] alienum
servum vendidit, et ob evictionem et propter morbum
forte vel fugam simul teneri potest: nam potest dici
nihil interesse emptoris sanum esse, fugitivum non
esse eum, qui evictus sit. sed interfuit emptoris sa-
num possedisse propter operas, neque ex postfacto
decrescat obligatio: statim enim ut servus traditus
est committitur stipulatio quanti interest emptoris.

45 *Gaius libro primo ad edictum aedilium curu-
lium* Redhibitoria actio duplicem habet condemna-
tionem: modo enim in duplum, modo in simplum
condemnatur venditor. nam si neque pretium neque
accessionem solvat neque eum qui eo nomine obli-
gatus erit liberet, dupli pretii et accessionis condem-
nari iubetur: si vero reddat pretium et accessionem
vel eum qui eo nomine obligatus est liberet, simpli
videtur [9] condemnari.

46 *Pomponius libro octavo decimo ad Sabinum*
Cum mihi redhibeas, furtis noxisque solutum esse
promittere non debes, praeterquam quod iussu tuo
fecerat aut eius cui tu eum alienaveris.

47 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Si homi-
nem emptum manumisisti, et redhibitoriam et quanti
minoris denegandam tibi Labeo ait, sicut duplae actio
periret: ergo et quod adversus dictum promissumve [10]
1 sit, actio peribit. Post mortem autem hominis
aediliciae actiones manent,

48 *Pomponius libro vicesimo tertio ad Sabinum*
si tamen sine culpa actoris familiaeve eius vel pro-
1 curatoris mortuus sit. Audiendus est is, qui de
vitio vel morbo servi querens retinere eum velit.
2 Non nocebit emptori, si sex mensum exceptione
redhibitoria exclusus velit intra annum aestimatoria
3 agere. Ei, qui servum vinctum vendiderit, aedili-
cium edictum remitti aequum est: multo enim am-
plius est id facere, quam pronuntiare in vinculis
4 fuisse. In aediliciis actionibus exceptionem opponi
aequum est, si emptor sciret de fuga aut vinculis aut
5 ceteris rebus similibus, ut venditor absolvatur. Ae-
diliciae actiones et heredi et in heredem competunt,
ut tamen et facta heredum quae postea accesserint
6 et quod [11] experiri potuerint, quaerantur [12]. Non
solum de mancipiis, sed de omni animali hae actio-
nes competunt, ita ut etiam, si usum fructum in ho-
7 mine emerim, competere debeant. Cum redhibi-
toria actione de sanitate agitur, permittendum est de
uno vitio agere et praedicere, ut, si quid aliud pos-
8 tea apparuisset, de eo iterum ageretur. Simpla-
riarum venditionum causa ne sit redhibitio, in usu est.

49 *Ulpianus libro octavo disputationum* Etiam
in fundo vendito redhibitionem procedere nequaquam
incertum est, veluti si pestilens fundus distractus sit:
nam redhibendus erit. et benignum est dicere vecti-
galis exactionem futuri temporis post redhibitionem
adversus emptorem cessare.

50 *Iulianus libro quarto ex Minicio* Varicosus
sanus non est.

51 *Africanus libro octavo quaestionum* Cum man-
cipium morbosum vel vitiosum servus emat et red-
hibitoria vel ex empto dominus experiatur, omnimodo
scientiam servi, non domini spectandam esse ait, ut
nihil intersit, peculiari an domini nomine emerit et
certum incertumve mandante eo emerit, quia tunc et
illud ex bona fide est servum, cum quo negotium sit
gestum, deceptum non esse, et rursus delictum eius-
dem, quod in contrahendo admiserit, domino nocere
debet. sed si servus mandatu domini hominem eme-
rit, quem dominus vitiosum esse sciret, non tenetur
1 venditor. Circa procuratoris personam, cum qui-
dem ipse scierit morbosum vitiosum esse, non dubi-
tandum, quin, quamvis ipse domino mandati vel ne-
gotiorum gestorum actione sit obstrictus, nihilo magis
eo nomine agere possit: at cum ipse ignorans esse
vitiosum mandatu domini qui id sciret emerit et red-
hibitoria agat, ex persona domini utilem exceptionem
ei non putabat opponendam.

52 *Marcianus libro quarto regularum* Si furtum
domino servus fecerit, non est necesse hoc in ven-
ditione servi praedicere nec ex hac causa redhibitio
est: sed si dixerit hunc furem non esse, ex illa parte
tenebitur, quod dixit promisitve.

53 *Iavolenus libro primo ex posterioribus La-
beonis* Qui tertiana aut quartana febri aut podagra
vexarentur quive comitialem morbum haberent, ne
quidem his diebus, quibus morbus vacaret [13], recte
sani dicentur.

54 *Papinianus libro quarto responsorum* Actioni
redhibitoriae non est locus, si mancipium bonis con-
dicionibus emptum fugerit, quod ante non fugerat.

55 *Idem libro duodecimo responsorum* Cum sex
menses utiles, quibus experiundi potestas fuit, red-
hibitoriae actioni praestantur, non videbitur potesta-
tem experiundi habuisse, qui vitium fugitivi latens
ignoravit: non idcirco tamen dissolutam ignorationem
emptoris excusari [14] oportebit.

56 *Paulus libro primo quaestionum* Latinus Lar-
gus: quaero, an fideiussori emptionis redhiberi man-
cipium possit. respondi, si in universam causam fide-
iussor sit acceptus, putat Marcellus posse ei fideius-
sori redhiberi.

57 *Idem libro quinto quaestionum* Si servus man-
cipium emit et dominus redhibitoria agat, non aliter
ei venditor daturus est, quam si omnia praestiterit [15]
quae huic actioni continentur et quidem solida, non
peculio tenus: nam et si ex empto dominus agat,
1 nisi pretium totum solverit, nihil consequitur. Quod
si servus vel filius vendiderit, redhibitoria in pecu-
lium competit. in peculio autem et causa redhibitio-
nis continebitur: nec nos moveat, quod antequam
reddatur servus non est in peculio (non enim potest

(1) quare *ins.* (2) redhibeatur F^2, redhiberet *scr.* (3) sit F^2 (4) redhibeatur F^2, redhibet *scr.* (5) actio *del.* (6) iuri *edd.* (7) potius *del.* (8) qui *dett.* (9) iubetur *Voorda* (10) commissum *ins.* (11) quod] ex quo *Krueger* (12) quaeratur *scr.* (13) morbis vacarent *sec. Hal. scr.* (14) excausari *F* (15) praestiterint *F*

esse in peculio servus, qui adhuc emptoris est): sed causa ipsius redhibitionis in peculio computatur: igitur si servus decem milibus emptus quinque milibus sit, haec quoque in peculio esse dicemus. hoc ita, si nihil domino debeat aut ademptum peculium non est: quod si plus domino debeat, eveniet, ut hominem praestet et nihil consequatur.

58 *Idem libro quinto responsorum* Quaero, an, si servus apud emptorem fugit et in causa redhibitionis esse pronuntiatus fuerit, non prius venditori restitui debeat, quam rerum ablatarum a servo aestimationem praestiterit. Paulus respondit venditorem cogendum non tantum pretium servi restituere, sed etiam rerum ablatarum aestimationem, nisi si pro his
1 paratus sit servum noxae nomine relinquere. Item quaero, si nolit aestimationem et pretia rerum[1] restituere, an servus retinendus[2] sit et danda sit actio de peculio vel[3] de pretio redhibiti servi ex duplae stipulatione. Paulus respondit de pretio servi repetendo competere actionem etiam ex duplae stipulatione: de rebus per furtum ablatis iam responsum
2 est. Servum dupla emi, qui rebus ablatis fugit: mox inventus praesentibus honestis viris interrogatus, an et in domo venditoris fugisset, respondit fugisse: quaero, an standum sit responso servi. Paulus respondit: si et alia indicia prioris fugae non deficiunt, tunc etiam servi responso credendum.

59 *Ulpianus libro septuagesimo quarto ad edictum* Cum in ea causa est venditum mancipium, ut redhiberi debeat, iniquum est venditorem pretium
1 redhibendae rei consequi. Si quis duos homines uno pretio emerit et alter in ea causa est[4], ut redhibeatur, deinde petatur pretium totum, exceptio erit obicienda: si tamen pars pretii petatur, magis dicetur non nocere exceptionem, nisi forte ea sit causa, in qua propter alterius vitium utrumque mancipium redhibendum sit.

60 *Paulus libro sexagesimo nono ad edictum* Facta redhibitione omnia in integrum restituuntur, perinde ac si neque emptio neque venditio intercessit[5].

61 *Ulpianus libro octogesimo ad edictum* Quotiens de servitute agitur, victus tantum debet praestare, quanti minoris emisset emptor, si scisset hanc servitutem impositam

62 *Modestinus libro octavo differentiarum* Ad res donatas edictum aedilium curulium non pertinere dicendum est: etenim quid se restituturum donator repromittit, quando nullum pretium interveniat? quid ergo si res ab eo cui donata est melior facta sit, numquid quanti eius qui meliorem fecit interest donator conveniatur? quod minime dicendum est, ne eo casu liberalitatis suae donator poenam patiatur. itaque si qua res donetur, necesse non erit ea repromittere, quae in rebus venalibus aediles repromitti iubent. sane de dolo donator obligare se et debet et solet, ne quod benigne contulerit fraudis consilio revocet.

63 *Ulpianus libro primo ad edictum aedilium curulium* Sciendum est ad venditiones solas hoc edictum pertinere non tantum mancipiorum, verum ceterarum quoque rerum. cur autem de locationibus nihil edicatur, mirum videbatur: haec tamen ratio redditur vel quia numquam istorum de hac re fuerat iurisdictio[6] vel quia non similiter locationes ut venditiones fiunt.

64 *Pomponius libro septimo decimo epistularum* Labeo scribit, si uno pretio plures servos emisti et de uno agere velis, interaestimationem servorum proinde fieri debere, atque ut fieret in aestimationem bonitatis agri, cum ob evictam partem fundi agatur.
1 Idem ait, si uno pretio plures servos vendidisti sanosque esse promisisti et pars dumtaxat eorum minus sana sit, de omnibus[7] 'adversus dictum pro-
2 missum' recte agi[8]. Ibidem ait errare et fugere iumentum posse, nec tamen erronem aut fugitivum esse agi posse.

65 *Venuleius libro quinto actionum*[9] Animi potius quam corporis vitium est, veluti si ludos adsidue velit spectare aut tabulas pictas studiose intueatur, sive etiam mendax[10] aut similibus vitiis teneatur.
1 Quotiens morbus sonticus nominatur, eum significari Cassius ait, qui noceat: nocere autem intellegi, qui perpetuus est, non qui tempore finiatur: sed morbum sonticum eum videri, qui inciderit in hominem postquam is natus sit: sontes enim nocentes
2 dici[11]. Servus tam veterator quam novicius dici potest. sed veteratorem non spatio serviendi, sed genere et causa aestimandum Caelius ait: nam quicumque ex venalicio noviciorum emptus alicui ministerio praepositus sit, statim eum veteratorum numero esse: novicium autem non tirocinio animi, sed condicione servitutis intellegi. nec ad rem pertinere, Latine sciat nec ne: nam[12] ob id veteratorem esse, si liberalibus studiis eruditus sit.

II[13].

DE EVICTIONIBUS ET DUPLAE STIPULATIONE.

1 *Ulpianus libro vicesimo octavo ad Sabinum* Sive tota res evincatur sive pars, habet regressum emptor in venditorem. sed cum pars evincatur, si quidem pro indiviso evincatur, regressum habet pro quantitate evictae partis: quod si certus locus sit evictus, non pro indiviso portio fundi, pro bonitate loci erit regressus. quid enim, si quod fuit in agro pretiosissimum, hoc evictum[14] est, aut quod fuit in agro vilissimum? aestimabitur loci qualitas, et sic erit regressus.

2 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Si dupla non promitteretur et eo nomine agetur, dupli condemnandus est reus.

3 *Idem libro decimo ad Sabinum* Cum in venditione servi peculium semper exceptum esse intellegitur, is homo ex peculio summam quandam secum abstulerat. si propter hanc causam furti cum emptore actum sit, non reverteretur emptor ad venditorem ex stipulatione duplae, quia furtis noxisque solutum esse praestari debet venditionis tempore, haec autem actio postea esse coeperit[15].

4 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* Illud quaeritur, an is qui mancipium vendidit debeat fideiussorem ob evictionem dare, quem vulgo auctorem secundum vocant. et est relatum non debere,
1 nisi hoc nominatim actum est. Si impuberis nomine tutor vendiderit, evictione secuta Papinianus libro tertio responsorum ait dari in eum cuius tutela gesta sit utilem actionem, sed adicit in id demum, quod rationibus eius accepto latum est. sed an in totum, si tutor solvendo non sit, videamus: quod magis puto: neque enim male contrahitur cum tutoribus.

5 *Paulus libro trigesimo tertio ad edictum* Servi venditor peculium accessurum dixit. si vicarius evictus sit, nihil praestaturum venditorem Labeo ait, quia sive non fuit in peculio, non accesserit, sive fuerit, iniuriam a iudice emptor passus est: aliter atque si nominatim servum accedere dixisset: tunc enim praestare deberet in peculio eum esse

6 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Si fundus venierit, ex consuetudine eius regionis in qua negotium gestum est pro evictione caveri oportet.

(1) aestimationem rerum et pretium *scr.* (2) restituendus *suprascr.* F^2 (3) de peculio vel *del. Cuiacius* (4) sit F^2 (5) intercessisset *Hal.* (6) iurisdictione F (7) de omnibus *del.* (8) ait F (9) *ad* § 1 *cf. D.* 50, 16, 113 (10) sit *ins. Hal.* (11) dicuntur F^2 (12) nam] nec *scr.* (13) *Sab.* 1...8. 13. 15...21. 23...27. 29...34. 36...40. 43...48; *Ed.* 9. 10. 14. 22. 28. 35. 41. 42. 49...63; *Pap.* 11. 12 64...76. — *Bas.* 19, 11. — *Cf. Cod.* 8, 45 (14) edictum F (15) coepit F^2

7 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Qui a pupillo substitutum ei servum emerit, agere cum substituto ex empto potest et ex stipulatu de evictione, cum neutram earum actionum adversus pupillum habere potuerit.

8 *Idem libro quinto decimo digestorum* Venditor hominis emptori praestare debet, quanti eius interest hominem venditoris fuisse. quare sive partus ancillae sive hereditas, quam servus iussu emptoris adierit, evicta fuerit, agi ex empto potest: et sicut obligatus est venditor, ut praestet licere habere hominem quem vendidit, ita ea quoque quae per eum adquiri potuerunt praestare debet emptori, ut habeat.

9 *Paulus libro septuagesimo sexto ad edictum* Si vendideris servum mihi Titii, deinde Titius heredem me reliquerit, Sabinus ait amissam actionem pro evictione, quoniam servus non potest evinci: sed in ex empto actione [1] decurrendum est.

10 *Celsus libro vicesimo septimo digestorum* Si quis per fundum quem cum alio communem haberet, quasi solus dominus eius esset, ius eundi agendi mihi vendiderit et cesserit, tenebitur mihi evictionis nomine ceteris non cedentibus.

11 *Paulus libro sexto responsorum* Lucius Titius praedia in Germania trans Renum emit et partem pretii intulit: cum in residuam quantitatem heres emptoris conveniretur, quaestionem rettulit dicens has possessiones ex praecepto principali partim distractas, partim veteranis in praemia adsignatas: quaero, an huius rei periculum ad venditorem pertinere possit. Paulus respondit futuros casus evictionis post contractam emptionem ad venditorem non pertinere et ideo secundum ea quae proponuntur pretium prae-
1 diorum peti posse. Ex his verbis stipulationis duplae vel simplae 'eum hominem quo de agitur noxa [2] 'esse solutum' venditorem conveniri non posse propter eas noxas, quae publice coerceri solent.

12 *Scaevola libro secundo responsorum* Quidam ex parte dimidia heres institutus universa praedia vendidit et coheredes pretium acceperunt: evictis his quaero, an coheredes ex empto actione teneantur. respondi, si coheredes praesentes adfuerunt nec dissenserunt, videri unumquemque partem suam vendidisse.

13 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Bonitatis aestimationem faciendam, cum pars evincitur, Proculus recte putabat, quae fuisset venditionis tempore, non cum evinceretur:

14 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* non in dimidiam quantitatem pretii:

15 *Paulus libro quinto ad Sabinum* sed si quid postea alluvione accessit, tempus quo accedit inspi-
1 ciendum. Si usus fructus evincatur, pro bonitate fructuum aestimatio facienda est. sed et si servitus [3] evincatur, quanti minoris ob id praedium est, lis aestimanda est.

16 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Evicta re vendita ex empto erit agendum de eo quod accessit, quemadmodum ea quae empto fundo nominatim ac-
1 cesserunt si evicta sint, simplum praestatur. Duplae stipulatio committi dicitur tunc, cum res restituta est petitori, vel damnatus est litis aestimatione, vel possessor ab emptore conventus absolutus est.
2 Si servus, cuius nomine duplam stipulati sumus, evictus fuerit a nobis: ob id quod fugitivus vel sanus non fuerit an agere nihilo minus possimus, quaeritur. Proculus videndum ait, ne hoc quoque intersit, utrum tum evictus sit cum meus factus non esset, an tum cum meus factus esset: in eo enim casu quo meus factus est statim mea interest, quanto ob id deterior est, et quam actionem semel ex stipulatu habere coepi, eam nec evictione nec morte nec manumissione nec fuga servi nec ulla simili causa amitti: at si in bonis meis factus non sit, nihil ob ea quod fugitivus sit [4] pauperior sim [5], utpote cum in bonis meis non sit. quod si sanum esse, erronem non esse stipulatus essem, tantum mea interesse, quantum ad praesentem usum pertineret, tametsi in obscuro esset (utpote ignorantibus nobis, quamdiu eum habiturus essem et an futurum esset, ut eum quisquam aut a me aut ab eo cui vendidissem cuive similiter promisissem evinceret). summam autem opinionis suae hanc esse, ut tantum ex ea stipulatione consequar, quanti mea intersit aut post stipulationem interfuerit eum servum fugitivum non esse.

17 *Ulpianus libro vicesimo nono ad Sabinum* Vindicantem venditorem rem, quam ipse vendidit, exceptione doli posse summoveri nemini dubium est, quamvis alio iure dominium quaesierit: improbe enim rem a se distractam evincere conatur. eligere autem emptor potest, utrum rem velit retinere intentione per exceptionem elisa, an potius re ablata ex causa stipulationis duplum consequi.

18 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Sed et si exceptio omissa sit aut opposita ea nihilo minus evictus sit, ex duplae quoque stipulatione vel ex empto potest conveniri.

19 *Ulpianus libro vicesimo nono ad Sabinum* Sed et si stipulatio nulla fuisset interposita, de ex
1 empto actione idem dicemus. Si homo liber qui bona fide serviebat venierit mihi a Titio Titiusque eum heredem scripserit quasi liberum et ipse mihi sui faciat controversiam, ipsum de se obligatum habebo.

20 *Pomponius libro decimo ad Sabinum* Fundum meum obligavi, deinde alienavi tibi: ut eo nomine non obligeris [6], si eum postea abs te emam et satis pro evictione mihi des, excipiendum cautione, quod pro me obligatus sit, quia [7] etiam non excepto eo agendo eo nomine contra te doli mali exceptione possim summoveri.

21 *Ulpianus libro vicesimo nono ad Sabinum* Si servus venditus decesserit antequam evincatur, stipulatio non committitur, quia nemo eum evincat, sed factum [8] humanae sortis: de dolo tamen poterit agi,
1 si dolus intercesserit. Inde Iulianus libro quadragesimo tertio eleganter definit duplae stipulationem tunc committi, quotiens res ita amittitur, ut eam emptori habere non liceat propter ipsam evictionem.
2 Et ideo ait, si emptor hominis mota sibi controversia venditorem dederit procuratorem isque victus litis aestimationem sustulerit, stipulationem duplae non committi, quia nec mandati actionem procurator hic idemque venditor habet, ut ab emptore litis aestimationem consequatur: cum igitur neque corpus neque pecunia emptori absit, non oportet committi stipulationem: quamvis, si ipse iudicio accepto victus esset et litis aestimationem sustulisset, placeat committi stipulationem, ut et ipse Iulianus eodem libro scripsit. neque enim habere licet eum, cuius si pretium quis non dedisset, ab adversario auferretur: prope enim hunc ex secunda emptione, id est ex litis aestimatione emptori habere licet, non ex pristina.
3 Idem Iulianus eodem libro scribit, si lite contestata fugerit homo culpa possessoris, damnatus [9] quidem erit possessor, sed non statim eum ad venditorem regressurum et ex duplae stipulatione acturum, quia interim non propter evictionem, sed propter fugam ei hominem habere non licet: plane, inquit, cum adprehenderit possessionem fugitivi, tunc committi stipulationem Iulianus ait. nam et si sine culpa possessoris fugisset, deinde cautionibus interpositis absolutus esset, non alias committeretur stipulatio, quam si adprehensum hominem restituisset. ubi igitur litis aestimationem optulit, sufficit adprehendere: ubi cavit, non prius, nisi restituerit.

22 *Pomponius libro primo ex Plautio* Si pro re pupilli quam emit litis aestimationem tutor non ex pecunia pupilli, sed ex suo praestiterit, stipulatio de evictione pupillo adversus venditorem committitur.

(1) actionem *dett.* (2) *sic S*, noxae *F* (3) *sic Cuiacius sec. B*, servus *F* (4) quod fugitivus sit *del.* (5) sit *F*[b] (6) obligaveris *F* (7) quamvis *scr.* (8) fatum *dett.* (9) damnandus *dett*

1 Si pro evictione fundi quem emit mulier satis accepisset et eundem fundum in dotem dedisset, deinde aliquis eum a marito per iudicium abstulisset, potest mulier statim agere adversus fideiussores emptionis nomine, quasi minorem dotem habere[1] coepisset vel etiam nullam, si tantum maritus[2] optulisset, quanti fundus esset.

23 *Ulpianus libro vicesimo nono ad Sabinum* Sed et si post mortem mulieris evincatur, regressus erit ad duplae stipulationem, quia ex promissione maritus adversus heredes mulieris agere potest et ipsi ex stipulatu agere possunt.

24 *Africanus libro sexto quaestionum* Non tamen ei consequens esse, ut et, si ipsi domino nuptura in dotem eum dederit, committi stipulationem dicamus, quamvis aeque indotata mulier futura sit, quoniam quidem, etiamsi verum sit habere ei non licere servum, illud tamen verum non sit iudicio eum evictum esse. ex empto tamen contra venditorem mulier habet actionem.

25 *Ulpianus libro vicesimo nono ad Sabinum* Si servum, cuius nomine duplam stipulatus sis, manumiseris, nihil ex stipulatione consequi possis, quia non evincitur, quo minus habere tibi liceat, quem ipse ante voluntate tua perdideris.

26 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Sed hoc nomine, quod libertum quis non habeat, ex vendito actionem habet, si scierit venditor alienum se vendere. sed et[3] si ex causa fideicommissi emptor coactus fuerit eum manumittere, ex empto actionem habebit.

27 *Pomponius libro undecimo ad Sabinum* Hoc iure utimur, ut exceptiones ex persona emptoris obiectae si obstant, venditor ei non teneatur, si vero ad personam venditoris respicient, contra: certe nec ex empto nec ex stipulatione duplae nec simplae actio competit emptori, si exceptio ei ex facto ipsius opposita obstiterit.

28 *Ulpianus libro octogesimo ad edictum* Sed si ex utriusque persona et auctoris et emptoris exceptiones obicientur, intererit, propter quam exceptionem iudex contra iudicaverit, et sic aut committetur aut[4] non committetur stipulatio.

29 *Pomponius libro undecimo ad Sabinum* Si rem, quam mihi alienam vendideras, a domino redemerim, falsum esse quod Nerva respondisset posse te a me[5] pretium consequi ex vendito agentem, quasi habere mihi rem liceret, Celsus filius aiebat, quia nec bonae fidei conveniret et ego ex alia causa rem ha-
1 berem. Si duplae stipulator ex possessore petitor factus et victus sit, quam rem si possideret retinere potuerit, peti ita[6] autem utiliter non poterit[7], vel ipso iure promissor duplae tutus erit vel certe doli mali exceptione se tueri poterit, sed ita, si culpa vel sponte duplae stipulatoris possessio amissa fuerit.
2 Quolibet tempore venditori renuntiari[8] potest, ut de ea re agenda adsit, quia non praefinitur certum tempus in ea stipulatione, dum tamen ne prope ipsam condemnationem id fiat.

30 *Idem libro nono decimo ad Sabinum* Si emptori, qui stipulatus sit furtis noxisque solutum esse, heres exstiterit is, cui servus furtum fecerit, incipit is ex stipulatu actionem habere, quemadmodum si ipse alii praestitisset.

31 *Ulpianus libro quadragesimo secundo ad Sabinum* Si ita quis stipulanti spondeat 'sanum esse, 'furem non esse, vispellionem non esse' et cetera, inutilis stipulatio quibusdam videtur, quia si quis est in hac causa, impossibile est quod promittitur, si non est, frustra est. sed ego puto verius hanc stipulationem 'furem non esse, vispellionem non esse, sa- 'num esse' utilem esse: hoc enim continere, quod interest horum quid esse vel horum quid non esse. sed et si cui horum fuerit adiectum 'praestari', multo magis valere stipulationem: alioquin stipulatio quae ab aedilibus proponitur inutilis erit, quod utique nemo sanus probabit.

32 *Idem libro quadragesimo sexto ad Sabinum*[9] Quia dicitur, quotiens plures res in stipulationem deducuntur, plures esse stipulationes, an et in duplae stipulatione hoc idem sit, videamus. cum quis stipulatur 'fugitivum non esse, erronem[10] non esse' et cetera quae ex edicto aedilium curulium promittuntur, utrum una stipulatio est an plures? et ratio
1 facit, ut plures sint. Ergo et illud procedit, quod Iulianus libro quinto decimo digestorum scribit. egit, inquit, quanti minoris propter fugam servi, deinde agit propter morbum: id agendum est, inquit, ne lucrum faciat emptor et bis eiusdem vitii aestimationem consequatur. fingamus emptum decem, minoris autem empturum fuisse duobus, si tantum fugitivum esse scisset emptor: haec consecutum propter fugam: mox comperisse, quod non esset sanus: similiter duobus minoris empturum fuisse, si de morbo non ignorasset: rursus consequi debebit duo: nam et si de utroque simul egisset, quattuor esset consecuturus, quia eum forte, qui neque sanus et fugitivus esset, sex tantum esset empturus. secundum haec saepius ex stipulatu agi poterit: neque enim ex una stipulatione, sed ex pluribus agitur.

33 *Idem libro quinquagesimo primo ad Sabinum* Si servum emero et eundem vendidero, deinde emptori ob hoc fuero condemnatus, quia tradere non potui evictum, committitur[11] stipulatio.

34 *Pomponius libro vicesimo septimo ad Sabinum* Si mancipium ita emeris, ne prostituatur et, cum prostitutum fuisset, ut liberum esset: si contra legem venditionis faciente te ad libertatem pervenerit, tu videris quasi manumisisse et ideo nullum adversus vendi-
1 torem habebis regressum. Si communi dividundo mecum actum esset et adversario servus adiudicatus sit, quia probavit eum communem esse, habebo ex duplae stipulatione actionem, quia non interest, quo genere iudicii evincatur, ut mihi habere non liceat.
2 Duplae stipulatio evictionem non unam[12] continet, si quis dominium rei petierit et evicerit, sed et si Serviana actione experiatur.

35 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium curulium* Evictus autem a creditore tunc videtur, cum fere spes habendi abscisa est: itaque si Serviana actione evictus sit, committitur quidem stipulatio: sed quoniam soluta a debitore pecunia[13] potest servum habere, si soluto pignore venditor conveniatur, poterit uti doli exceptione.

36 *Idem libro vicesimo nono ad edictum* Nave aut domu empta singula caementa vel tabulae emptae non intelleguntur ideoque nec evictionis nomine obligatur venditor quasi evicta parte.

37 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad edictum* Emptori duplam promitti a venditore oportet, nisi aliud convenit: non tamen ut satisdetur, nisi si specialiter id actum proponatur, sed ut repromittatur.
1 Quod autem diximus duplam promitti oportere, sic erit accipiendum, ut non ex omni re id accipiamus, sed de his rebus, quae pretiosiores essent, si margarita forte aut ornamenta pretiosa vel vestis Serica vel quid aliud non contemptibile veneat. per edictum autem curulium etiam de servo cavere venditor
2 iubetur. Si simplam pro dupla per errorem stipulatus sit emptor, re evicta consecuturum eum ex empto Neratius ait, quanto minus stipulatus sit, si modo omnia facit emptor, quae in stipulatione continentur: quod si non fecit, ex empto id tantum consecuturum, ut ei promittatur quod minus in stipulationem superiorem deductum est.

38 *Idem libro secundo disputationum* In creditore qui pignus vendidit tractari potest, an re evicta vel ad hoc teneatur ex empto, ut quam habet ad-

(1) haberet *F* (2) marito *scr.* (3) et *del.* (4) ut *F* (5) te amet *F* (6) petita *F* (7) potuerit *edd.* (8) denuntiari *edd.* (9) *ad* § 1 *cf. D.* 21, 1, 31, 16 (10) errorem *F* (11) duplae *ins.* F^2 (12) eam *ins.* (13) emptor *ins.*

versus debitorem actionem, eam praestet: habet au-
tem contrariam pigneraticiam actionem. et magis est
ut praestet: cui enim non aequum videbitur vel hoc
saltem consequi emptorem, quod sine dispendio cre-
ditoris futurum est?

39 *Iulianus libro quinquagesimo septimo digesto-
rum* Minor viginti quinque annis fundum vendidit
Titio, eum Titius Seio: minor se in ea venditione
circumscriptum dicit et inpetrat cognitionem non
tantum adversus Titium, sed etiam adversus Seium:
Seius postulabat apud praetorem utilem sibi de evic-
tione stipulationem in Titium dari: ego dandam pu-
tabam. respondi: iustam rem Seius postulat: nam si
ei fundus praetoria cognitione ablatus fuerit, aequum
erit per eundem praetorem et evictionem restitui.
1 Si servus tuus emerit hominem et eundem vendi-
derit Titio eiusque nomine duplam promiserit et tu a
venditore servi stipulatus fueris: si Titius servum
petierit et ideo victus sit, quod servus tuus in tra-
dendo sine voluntate tua proprietatem hominis trans-
ferre non potuisset, supererit Publiciana actio et
propter hoc duplae stipulatio ei non committetur:
quare venditor quoque tuus agentem te ex stipulatu
poterit doli mali exceptione summovere. alias autem
si servus hominem emerit et duplam stipuletur, deinde
eum vendiderit et ab emptore evictus fuerit: domino
quidem adversus venditorem in solidum competit actio,
emptori vero adversus dominum dumtaxat de peculio.
denuntiare vero de evictione emptor servo, non do-
mino debet: ita enim evicto homine utiliter de pecu-
lio agere poterit: sin autem servus decesserit, tunc
2 domino denuntiandum est. Si a me bessem fundi
emeris, a Titio trientem, deinde partem dimidiam
fundi a te quis petierit: si quidem ex besse quem a
a me acceperas semis petitus fuerit, Titius non tene-
bitur, si vero triens quem Titius tibi tradiderat et
sextans ex besse quem a me acceperas petitus fuerit,
Titius quidem pro triente, ego pro sextante evictio-
3 nem tibi praestabimus. Pater sciens filium suum
quem in potestate habebat ignoranti emptori vendi-
dit: quaesitum est, an evictionis nomine teneatur.
respondit: qui liberum hominem sciens vel ignorans
tamquam servum vendat, evictionis nomine tenetur:
quare etiam pater, si filium suum tamquam servum
4 vendiderit, evictionis nomine obligatur. Qui statu-
liberum tradit, nisi dixerit eum statuliberum esse,
5 evictionis nomine perpetuo obligatur. Qui servum
venditum tradit et dicit usum fructum in eo Seii esse,
cum ad Sempronium pertineat, Sempronio usum fruc-
tum petente perinde tenetur, ac si in tradendo dixis-
set usus fructus nomine adversus Seium non teneri.
et si re vera Seii usus fructus fuerit, legatus[1] autem
ita, ut, cum ad Seium pertinere desisset, Sempronii
esset, Sempronio usum fructum petente tenebitur,
Seio agente recte defugiet.

40 *Idem libro quinquagesimo octavo digestorum*
Si is qui satis a me de evictione accepit fundum a
me herede legaverit, confestim fideiussores libera-
buntur, quia, etiamsi evictus fuerit ab eo cui legatus
fuerat, nulla adversus fideiussores actio est.

41 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium cu-
rulium* Si ei cui vendidi et duplam promisi, cum
ipse eadem stipulatione mihi cavisset, heres exstite-
rim, evicto homine nulla parte stipulatio committi-
tur: neque enim mihi evinci videtur, cum vendiderim
eum, neque ei cui me promissorem praestarem, quo-
niam parum commode dicar ipse mihi duplam prae-
1 stare debere. Item si domino servi heres exsti-
terit emptor, quoniam evinci ei non potest nec ipse
sibi videtur evincere, non committitur duplae stipu-
latio. his igitur casibus ex empto agendum erit.
2 Si is, qui fundum emerit et satis de evictione ac-
ceperit et eundem fundum vendiderit, emptori suo
heres exstiterit, vel ex contrario emptor venditori
heres exstiterit: an evicto fundo cum fideiussoribus
agere possit, quaeritur. existimo autem utroque casu
fideiussores teneri, quoniam et cum debitor creditori
suo heres exstiterit, ratio[2] quaedam inter heredem
et hereditatem ponitur[3] et intellegitur maior heredi-
tas ad debitorem pervenire, quasi soluta pecunia
quae debebatur hereditati, et per hoc minus in bonis
heredis esse: et ex contrario cum creditor debitori
suo exstitit heres, minus in hereditate habere vide-
tur, tamquam ipsa hereditas heredi solverit. sive ergo
is qui de evictione satis acceperat emptori cui ipse
vendiderat sive emptor venditori suo heres exstite-
rit, fideiussores tenebuntur. et si ad eundem vendi-
toris et emptoris hereditas reciderit, agi cum fide-
iussoribus poterit.

42 *Paulus libro quinquagesimo tertio ad edictum*
Si praegnas ancilla vendita et tradita sit, evicto partu
venditor non potest de evictione conveniri, quia par-
tus venditus non est.

43 *Iulianus libro quinquagesimo octavo digesto-
rum* Vaccae emptor, si vitulus qui post emptionem
natus est evincatur, agere ex duplae stipulatione non
potest, quia nec ipsa nec usus fructus evincitur. nam
quod dicimus vitulum fructum esse vaccae, non ius,
sed corpus demonstramus, sicuti praediorum frumenta
et vinum fructum recte dicimus, cum constet eadem
haec non recte usum fructum appellari.

44 *Alfenus libro secundo digestorum a Paulo
epitomatorum* Scapham non videri navis esse respon-
dit nec quicquam coniunctum habere, nam scapham
ipsam per se parvam naviculam esse: omnia autem,
quae coniuncta navi essent (veluti gubernacula malus
antemnae velum), quasi membra navis esse.

45 *Idem libro quarto digestorum a Paulo epito-
matorum* Qui fundum tradiderat iugerum centum,
fines multo amplius emptori demonstraverat. si quid
ex his finibus evinceretur, pro bonitate eius emptori
praestandum ait, quamvis id quod relinqueretur cen-
tum iugera haberet.

46 *Africanus libro sexto quaestionum* Fundum,
cuius usus fructus Attii erat, mihi vendidisti nec
dixisti usum fructum Attii esse: hunc ego Maevio
detracto usu fructu tradidi. Attio capite minuto non
ad me, sed ad proprietatem usum fructum redire ait,
neque enim potuisse constitui usum fructum eo tem-
pore, quo alienatus[4] esset: sed posse me venditorem
te de evictione convenire, quia aequum sit eandem
causam meam esse, quae futura esset, si tunc usus
1 fructus alienus non fuisset. Si per alienum fun-
dum mihi viam constitueris, evictionis nomine te ob-
ligari ait: etenim quo casu, si per proprium consti-
tuentis fundum concessa esset via, recte constituere-
tur, eo casu, si per alienum concederetur, evictionis
2 obligationem contrahit[5]. Cum tibi Stichum ven-
derem, dixi eum statuliberum esse sub hac condicione
manumissum 'si navis ex Asia venerit', is autem 'si
'Titius consul factus fuerit' manumissus erat: quaere-
batur, si prius navis ex Asia venerit ac post Titius
consul fiat atque ita in libertatem evictus sit, an
evictionis nomine teneatur[6]. respondit non teneri eum[7]:
etenim dolo malo emptorem facere, cum prius exsti-
terit ea condicio, quam[8] evictionis nomine exsolverit.
3 Item si post biennium liberum fore dixi, qui post
annum[9] libertatem acceperit, et post biennium in
libertate[10] evincatur, vel decem dare iussum dixerim
quinque et is decem datis ad libertatem pervenerit,
magis esse, ut his quoque casibus non tenear.

47 *Idem libro octavo quaestionum* Si duos ser-
vos quinis a te emam et eorum alter evincatur, nihil
dubii fore, quin recte eo nomine ex empto acturus
sim, quamvis alter decem dignus sit, nec referre,
separatim singulos an simul utrumque emerim.

48 *Neratius libro sexto membranarum* Cum fun-
dus 'uti optimus maximusque est' emptus est et ali-

(1) legatur *F*² (2) actio *F*² (3) proponitur *F*² (4) alienus *Taur.* (5) contrahi *edd.* (6) tenear *scr.* (7) eum *del* (8) quam] quae me *scr.* (9) si post annum liberum fore dixi qui post biennium *secundum B scr.* (10) libertatem *scr.*

cuius servitutis evictae nomine aliquid emptor a ven-
ditore consecutus est, deinde totus fundus evincitur,
ob eam evictionem id praestari debet quod ex duplo
reliquum est: nam si aliud observabimus, servituti-
bus aliquibus et mox proprietate evicta amplius duplo
emptor quam[1] quanti emit consequeretur.
49 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale*
Si[2] ab emptore usus fructus petatur, proinde is ven-
ditori denuntiare debet atque is a quo pars petitur.
50 *Ulpianus libro vicesimo quinto ad edictum* Si
pignora veneant per apparitores praetoris extra ordi-
nem sententias sequentes, nemo umquam dixit dan-
dam in eos actionem re evicta: sed si dolo rem vi-
liori pretio proiecerunt, tunc de dolo actio datur ad-
versus eos domino rei.
51 *Idem libro octogesimo ad edictum* Si per im-
prudentiam iudicis aut errorem emptor rei victus est,
negamus auctoris damnum esse debere: aut quid re-
fert, sordibus iudicis an stultitia res perierit? iniuria
enim, quae fit emptori, auctorem non debet contin-
1 gere. Si Titius Stichum post mortem suam libe-
rum esse iussum vendiderit, mortuo deinde eo Stichus
ad libertatem pervenerit, an stipulatio de evictione
interposita teneat? et ait Iulianus committi stipula-
tionem: quamvis enim Titius[3] hoc casu denuntiari
pro evictione non potuisset, heredi tamen eius de-
2 nuntiari potuisset[4]. Si quis locum vendiderit et
idem venditor ab herede suo voluntate emptoris in
eo sepultus fuerit, actio de evictione intercidit: hoc
3 casu enim emptor proprietatem amittet. Non mi-
rum autem est, ut evicto homine de evictione tenea-
tur heres, quamvis defunctus non similiter fuerit ob-
strictus, cum et aliis quibusdam casibus plenior ad-
versus heredem vel heredi competat obligatio, quam
competierat defuncto: ut cum servus post mortem
emptoris heres institutus est iussuque heredis emp-
toris adiit hereditatem: nam actione ex empto praestare
debet[5] hereditatem, quamvis defuncto in hoc tantum
4 fuit utilis ex empto actio, ut servus traderetur. Si
plures mihi in solidum pro evictione teneantur, deinde
post evictionem cum uno fuero expertus, si agam cum
ceteris, exceptione me esse[6] repellendum Labeo ait.
52 *Idem libro octogesimo primo ad edictum* Scien-
dum est nihil interesse, ex qua causa duplae stipu-
latio fuerit interposita, utrum ex causa emptionis an
ex alia, ut committi possit.
53 *Paulus libro septuagesimo septimo ad edic-
tum* Si fundo tradito pars evincatur, si singula iugera
venierint certo pretio, tunc non pro bonitate, sed
quanti singula venierint quae evicta fuerint, prae-
standum, etiamsi ea quae meliora fuerint evicta sint.
1 Si cum possit emptor auctori denuntiare, non de-
nuntiasset idemque[7] victus fuisset, quoniam parum
instructus esset, hoc ipso videtur dolo fecisse et ex
stipulatu agere non potest.
54 *Gaius libro vicesimo octavo ad edictum pro-
vinciale* Qui alienam rem vendidit, post longi tem-
poris praescriptionem vel usucapionem desinit emp-
1 tori teneri de evictione. Si heres statuliberum,
qui sub condicione pecuniae dandae liber esse iussus
est, vendiderit et maiorem pecuniam in condicione
esse dixerit quam dare ei[8] iussus est, ex empto te-
netur, si modo talis est condicio, ut ad emptorem
transiret, id est si heredi dare iussus est servus: nam
si alii dare iussus, quamvis veram pecuniae quanti-
tatem dixerit, tamen, si non admonuerit alii dare
iussum, evictionis nomine tenebitur.
55 *Ulpianus libro secundo ad edictum aedilium
curulium* Si ideo contra emptorem iudicatum est,
quod defuit, non committitur stipulatio: magis enim
propter absentiam victus videtur quam quod malam
causam habuit. quid ergo, si ille quidem contra quem
iudicatum est ad iudicium non adfuit, alius autem
adfuit et causam egit: quid dicemus? ut puta ac-
ceptum quidem cum pupillo tutore auctore fuit iudi-
cium, sed absente pupillo tutor causam egit et iudi-
catum est contra tutorem: quare non dicemus com-
mitti stipulationem? etenim actam esse causam palam
est. et satis est ab eo cui ius agendi fuit causam
1 esse actam. Praesenti autem venditori denun-
tiandum est: sive autem absit, sive praesens sit et per
eum fiat quo minus denuntietur, committetur stipulatio.
56 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium cu-
rulium* Si dictum fuerit vendendo, ut simpla pro-
mittatur, vel triplum aut quadruplum promitteretur,
ex empto perpetua actione agi poterit. non tamen,
ut vulgus opinatur, etiam satisdare debet qui duplam
promittit, sed sufficit nuda repromissio, nisi aliud
1 convenerit. Si compromisero et contra me data
fuerit sententia, nulla mihi actio de evictione danda
est adversus venditorem: nulla enim necessitate co-
2 gente id feci. In stipulatione duplae cum homo
venditur partis adiectio necessaria est, quia non po-
test videri homo evictus, cum pars eius evicta est.
3 Si, cum possit usu capere emptor, non cepit,
culpa sua hoc fecisse videtur: unde si evictus est
4 servus, non tenetur venditor. Si praesente pro-
missore qui de evictione promisit et non ignorante
procuratori denuntiatum sit, promissor nihilo mi-
5 nus tenetur. Simili modo tenetur et qui cura-
6 vit, ne sibi denuntiari possit. Sed et si nihil ven-
ditore faciente emptor cognoscere ubi esset non po-
7 tuit, nihilo minus committitur stipulatio. Pupillo
etiam sine tutoris auctoritate posse denuntiari, si
tutor non apparet, ex duplae stipulatione benignius
receptum esse Trebatius ait.
57 *Gaius libro secundo ad edictum aedilium cu-
rulium* Habere licere rem videtur emptor[9] et si is,
qui emptorem in evictione rei vicerit, ante ablatam
vel abductam rem sine successore decesserit, ita ut
neque ad fiscum bona pervenire possint neque pri-
vatim a creditoribus distrahi: tunc enim nulla com-
petit emptori ex stipulatu actio, quia rem habere ei
1 licet. Quod cum ita est, videamus, num et si ab
eo qui vicerit donata legatave res fuerit emptori,
aeque dicendum sit ex stipulatu actionem non nasci,
scilicet si antequam abduceret vel auferret donaverit
aut legaverit: alioquin semel commissa stipulatio re-
solvi non potest.
58 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Heres ser-
vum non nominatim legatum tradidit et de dolo re-
promisit: postea servus evictus est. agere cum he-
rede legatarius ex testamento poterit, quamvis heres
alienum esse servum ignoraverit.
59 *Pomponius libro secundo ex Plautio* Si res
quam a Titio emi, legata sit a me, non potest lega-
tarius conventus a domino rei venditori meo denun-
tiare, nisi cessae ei fuerint actiones. vel quodam
casu hypothecas habet.
60 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Si in
venditione dictum non sit, quantum venditorem pro
evictione praestare oporteat, nihil venditor praestabit
praeter simplam evictionis nomine et ex natura ex
empto actionis hoc quod interest.
61 *Marcellus libro octavo digestorum* Si quod
a te emi et Titio vendidi, voluntate mea Titio tradi-
deris, de evictione te mihi teneri, sicuti si acceptam
rem tradidissem, placet.
62 *Celsus libro vicesimo septimo digestorum* Si
rem quae apud te esset vendidissem tibi: quia pro
tradita habetur, evictionis nomine me obligari placet.
1 Si ei qui mihi vendidit plures heredes exstiterunt,
una de evictione obligatio est omnibusque denuntiari
et omnes defendere debent: si de industria non ve-
nerint in iudicium[10], unus tamen ex is liti substitit,
propter denuntiationis vigorem et praedictam absen-
tiam omnibus vincit aut vincitur, recteque cum cete-
2 ris agam, quod evictionis nomine victi sint. Si
fundum, in quo usus fructus Titii erat, qui ei relictus
est quoad vivet, detracto usu fructu ignoranti mihi

(1) quam *del.* (2) si *om. F* (3) Titio *dett.* (4) potuisse *Hal.* (5) heredi *ins.* (6) messe *F* (7) ideoque *Hal.* (8) ei *del.* (9) emptori *edd.* (10) ceteri cum *B ins.*

vendideris et Titius capite deminutus fuerit et aget Titius ius sibi esse utendi fruendi, competit mihi adversus te ex stipulatione de evictione actio: quippe si verum erat, quod[1] mihi dixisses in venditione, recte negarem Titio ius esse utendi fruendi.

63 *Modestinus libro quinto responsorum* Herennius Modestinus respondit non obesse ex empto agenti, quod denuntiatio pro evictione interposita non esset,
1 si pacto ei remissa esset denuntiandi necessitas. Gaia Seia fundum a Lucio Titio emerat et quaestione mota fisci nomine auctorem laudaverat et evictione secuta fundus ablatus et fisco adiudicatus est venditore praesente: quaeritur, cum emptrix non provocaverat, an venditorem poterit convenire. Herennius Modestinus respondit, sive, quod alienus fuit cum veniret sive quod tunc obligatus, evictus est, nihil proponi, cur emptrici adversus venditorem actio non competat.
2 Herennius Modestinus respondit: si emptor appellavit et bonam causam vitio suo ex praescriptione perdidit, ad auctorem reverti non potest.

64 *Papinianus libro septimo quaestionum* Ex mille iugeribus traditis ducenta flumen abstulit. si postea pro indiviso ducenta evincantur, duplae stipulatio pro parte quinta, non quarta praestabitur: nam quod perit, damnum emptori, non venditori attulit. si totus fundus quem flumen deminuerat evictus sit, iure non deminuetur evictionis obligatio, non magis quam si incuria fundus aut servus traditus deterior factus sit: nam et e contrario non augetur quantitas evictionis, si res melior fuerit effecta.
1 Quod si modo terrae integro qui fuerat traditus ducenta iugera per alluvionem accesserunt ac postea pro indiviso pars quinta totius evicta sit, perinde pars quinta praestabitur, ac si sola ducenta de illis mille iugeribus quae tradita sunt fuissent evicta, quia alluvionis periculum non praestat ven-
2 ditor. Quaesitum est, si mille iugeribus traditis perissent ducenta, mox alluvio per aliam partem fundi ducenta attulisset ac postea pro indiviso quinta pars evicta esset: pro qua parte auctor teneretur. dixi consequens esse superioribus, ut neque pars quinta mille iugerum neque quarta[2] debeatur evictionis nomine, sed perinde teneatur auctor, ac si de octingentis illis residuis sola centum sexaginta fuissent evicta: nam reliqua quadraginta, quae universo fundo decesserunt, pro rata novae regionis esse intellegi.
3 Ceterum cum pro diviso pars aliqua fundi evincitur, tametsi certus numerus iugerum traditus sit, tamen non pro modo, sed pro bonitate regionis prae-
4 statur evictio. Qui unum iugerum pro indiviso[3] solum habuit, tradidit, secundum omnium sententias non totum dominium transtulit, sed partem dimidiam iugeri, quemadmodum si locum certum aut fundum similiter tradidisset.

65 *Idem libro octavo quaestionum* Rem hereditariam pignori obligatam heredes vendiderunt et evictionis nomine pro partibus hereditariis spoponderunt: cum alter pignus pro parte sua liberasset, rem creditor evicit: quaerebatur an uterque heredum conveniri possit? idque placebat propter indivisam pignoris causam. nec remedio locus esse videbatur, ut per doli exceptionem actiones ei qui pecuniam creditori dedit praestarentur, quia non duo rei facti proponerentur. sed familiae erciscundae iudicium eo nomine utile est: nam quid[4] interest, unus ex heredibus in totum liberaverit pignus an vero pro sua dumtaxat portione? cum coheredis neglegentia damnosa non debet esse alteri.

66 *Idem libro vicesimo octavo quaestionum* Si, cum venditor admonuisset emptorem, ut Publiciana potius vel ea actione quae de fundo vectigali proposita est experiretur, emptor id facere supersedit, omnimodo nocebit ei dolus suus nec committitur stipulatio. non idem in Serviana quoque actione probari potest: haec enim etsi in rem actio est, nudam tamen possessionem avocat et soluta pecunia venditori dissolvitur: unde fit, ut emptori suo nomine non
1 competat. Si is qui rei publicae causa afuit fundum petat, utilis possessori pro evictione competit actio. item si privatus a milite petat, eadem aequitas est emptori restituendae pro evictione actionis.
2 Si secundus emptor venditorem eundemque emptorem ad litem hominis dederit procuratorem et non restituto eo damnatio fuerit secuta, quodcumque ex causa iudicati praestiterit procurator ut in rem suam datus[5], ex stipulatu consequi non poterit: sed quia damnum evictionis ad personam pertinuit emptoris, qui mandati iudicio nihil percepturus est, non inutiliter ad percipiendam litis aestimationem agetur
3 ex vendito. Divisione inter coheredes facta si procurator absentis interfuit et dominus ratam habuit, evictis praediis in dominum actio dabitur, quae daretur in eum qui negotium absentis gessit, ut quanti sua interest actor consequatur, scilicet ut melioris aut deterioris agri facti causa[6] finem pretii, quo fuerat tempore divisionis aestimatus, deminuat vel excedat.

67 *Idem libro decimo responsorum* Emptori post evictionem servi quem dominus abduxit venditor eundem servum post tempus offerendo, quo minus praestet quod emptoris interest, non recte defenditur.

68 *Idem libro undecimo responsorum* Cum ea condicione pignus distrahitur, ne quid evictione secuta creditor praestet: quamvis pretium emptor non solverit, sed venditori caverit, evictione secuta nullam emptor exceptionem habebit, quo minus pretium
1 solvat. Creditor, qui pro pecunia nomen debitoris per delegationem sequi[7] maluit, evictis pignoribus quae prior creditor accepit nullam actionem cum eo qui liberatus est habebit.

69 *Scaevola libro secundo quaestionum* Qui libertatis causam excepit in venditione, sive iam tunc cum traderetur liber homo fuerit, sive condicione quae testamento proposita fuerit impleta ad libertatem pervenerit, non tenebitur evictionis nomine.
1 Qui autem in tradendo statuliberum dicit, intellegetur hanc speciem dumtaxat libertatis excipere, quae ex testamento impleta condicione ex praeterito possit optingere: et ideo si praesens testamento libertas data fuerit et venditor statuliberum pronuntiavit, evic-
2 tionis nomine tenetur. Rursus qui statuliberum tradit, si certam condicionem pronuntiaverit, sub qua dicit ei libertatem datam, deteriorem condicionem suam fecisse existimabitur, quia non omnem causam statutae libertatis, sed eam dumtaxat quam pronuntiaverit excepisse videbitur: veluti si quis hominem dixerit decem dare iussum isque post annum ad libertatem pervenerit, quia hoc modo libertas data fuerit: 'Stichus post annum liber esto', evictionis
3 obligatione tenebitur. Quid ergo, qui iussum decem dare pronuntiat viginti dare debere, nonne in condicionem mentitur? verum est hunc quoque in condicionem[8] mentiri et ideo quidam existimaverunt hoc quoque casu evictionis stipulationem contrahi: sed auctoritas Servii praevaluit existimantis hoc casu ex empto actionem esse, videlicet quia putabat eum, qui pronuntiasset servum viginti dare iussum, condi-
4 cionem excepisse, quae esset in dando. Servus rationibus redditis liber esse iussus est: hunc heres tradidit et dixit centum dare iussum. si nulla reliqua sunt quae servus dare debeat et per hoc adita hereditate liber factus est, obligatio evictionis contrahitur, eo quod liber homo tamquam statuliber traditur. si centum in reliquis habet, potest videri heres non esse mentitus, quoniam rationes reddere iussus intellegitur summam pecuniae quae ex reliquis colligitur iussus dare: cui consequens est, ut, si minus quam centum in reliquis habuerit, veluti sola quinquaginta, ut, cum eam pecuniam dederit, ad libertatem pervenerit, de reliquis quinquaginta actio ex

(1) erat quod *del.* (2) octingentorum *ins.* (3) ex fundo, cuius commune cum altero pro indiviso secundum *B ins.* (4) quod *F* (5) ut in rem suam datus *del.* (6) causam *F* (7) siqui *F* (8) quoque in condicionem *del.*

5 empto competat. Sed et si quis in venditione statuliberum perfusorie dixerit, condicionem autem libertatis celaverit, empti iudicio tenebitur, si id nescierit emptor: hic enim exprimitur eum, qui dixerit statuliberum et nullam condicionem pronuntiaverit, evictionis quidem nomine non teneri, si condicione impleta servus ad libertatem pervenerit, sed empti iudicio[1] teneri, si modo condicionem, quam sciebat praepositam esse, celavit: sicuti qui fundum tradit et, cum sciat certam servitutem deberi, perfusorie dixerit: 'itinera actus quibus sunt utique sunt, recte 'recipitur', evictionis quidem nomine se liberat, sed
6 quia decepit emptorem, empti iudicio tenetur. In fundo vendito cum modus pronuntiatus deest, sumitur portio ex pretio, quod totum colligendum est ex omnibus iugeribus dictis.

70 *Paulus libro quinto quaestionum* Evicta re ex empto actio non ad pretium[2] dumtaxat recipiendum, sed ad id quod interest competit: ergo et, si minor esse coepit, damnum emptoris erit.

71 *Idem libro sexto decimo quaestionum* Pater filiae nomine fundum in dotem dedit: evicto eo an ex empto vel duplae stipulatio committatur, quasi pater damnum patiatur, non immerito dubitatur: non enim sicut mulieris dos est, ita patris esse dici potest nec conferre fratribus cogitur dotem a se profectam manente matrimonio. sed videamus, ne[3] probabilius dicatur committi hoc quoque casu stipulationem: interest enim patris filiam dotatam habere et spem quandoque recipiendae dotis, utique si in potestate sit. quod si emancipata est, vix poterit defendi statim committi stipulationem, cum uno casu ad eum dos regredi possit. numquid ergo tunc demum agere possit, cum mortua in matrimonio filia potuit dotem repetere, si evictus fundus non esset? an et hoc casu[3a] interest patris dotatam filiam habere, ut statim convenire promissorem possit? quod magis paterna affectio inducit.

72 *Callistratus libro secundo quaestionum* Cum plures fundi specialiter nominatim uno instrumento emptionis interposito venierint, non utique alter alterius fundus pars videtur esse, sed multi fundi una emptione continentur. et quemadmodum, si quis complura mancipia uno instrumento emptionis interposito vendiderit, evictionis actio in singula capita mancipiorum spectatur, et sicut aliarum quoque rerum complurium[4] una emptio facta sit, instrumentum quidem emptionis interpositum unum est, evictionum autem tot actiones sunt, quot et species rerum sunt quae emptione comprehensae sunt: ita et in proposito non utique prohibebitur emptor evicto ex his uno fundo venditorem convenire, quod una cautione emptionis complures fundos[5] mercatus comprehenderit.

73 *Paulus libro septimo responsorum* Seia fundos Maevianum et Seianum et ceteros doti dedit: eos fundos vir Titius viva Seia sine controversia possedit: post mortem deinde Seiae Sempronia heres Seiae quaestionem pro praedii proprietate facere instituit: quaero, cum Sempronia ipsa sit heres Seiae, an iure controversiam facere possit. Paulus respondit iure quidem proprio, non hereditario[6] Semproniam, quae Seiae de qua quaeritur heres exstitit, controversiam fundorum facere posse, sed evictis praediis eandem Semproniam heredem Seiae conveniri posse: vel exceptione doli mali summoveri posse.

74 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Si plus vel minus, quam pretii nomine datum est, evictione secuta dari convenerit, placitum custo-
1 diendum est. Si iussu iudicis rei iudicatae pignus captum per officium distrahatur, post evincatur, ex empto contra eum qui pretio liberatus est, non quanti interest, sed de pretio dumtaxat eiusque usuris habita ratione fructuum dabitur, scilicet si hos
2 ei qui evicit restituere non habebat necesse. Mota quaestione interim non ad pretium restituendum, sed
3 ad rem defendendam venditor conveniri potest. Qui nomen quale fuit vendidit, dumtaxat ut sit, non ut exigi etiam aliquid possit, et dolum praestare cogitur.

75 *Venuleius libro sexto decimo stipulationum* Quod ad servitutes praediorum attinet, si tacite secutae sunt et vindicentur ab alio, Quintus Mucius et Sabinus existimant venditorem ob evictionem teneri non posse: nec enim evictionis nomine quemquam teneri in eo iure, quod tacite soleat accedere: nisi ut optimus maximusque esset traditus fuerit fundus: tunc enim liberum ab omni servitute praestandum. si vero emptor petat viam vel actum, venditorem teneri non posse, nisi nominatim dixerit accessurum iter vel actum: tunc enim teneri eum, qui ita dixerit. et vera est Quinti Muci sententia, ut qui optimum maximumque fundum tradidit, liberum praestet, non etiam deberi alias servitutes, nisi hoc specialiter ab eo accessum[7] sit.

76 *Idem libro septimo decimo stipulationum* Si alienam rem mihi tradideris et eandem pro derelicto habuero, amitti auctoritatem, id est actionem pro evictione, placet.

III[8]

DE EXCEPTIONE REI VENDITAE ET TRADITAE.

1 *Ulpianus libro septuagesimo sexto ad edictum* Marcellus scribit, si alienum fundum vendideris[9] et tuum postea factum petas, hac exceptione recte[10]
1 repellendum. Sed et si dominus fundi heres ven-
2 ditori existat, idem erit dicendum. Si quis rem meam mandatu meo vendiderit, vindicanti mihi rem venditam nocebit haec exceptio, nisi probetur me mandasse, ne traderetur, antequam pretium solvatur.
3 Celsus ait: si quis rem meam vendidit minoris quam ei mandavi, non videtur alienata et, si petam eam, non obstabit mihi haec exceptio: quod verum
4 est. Si servus merces peculiariter emerit, deinde dominus eum, priusquam proprietatem rerum nancisceretur, testamento liberum esse iusserit eique peculium praelegaverit et venditor a servo merces petere coeperit: exceptio in factum locum habebit, quia
5 is tunc servus fuisset cum contraxisset. Si quis rem emerit, non autem fuerit ei tradita, sed possessionem sine vitio fuerit nactus, habet exceptionem contra venditorem, nisi forte venditor iustam causam habeat, cur rem vindicet: nam et si tradiderit possessionem, fuerit autem iusta causa vindicanti[11], replicatione adversus exceptionem utetur.

2 *Pomponius libro secundo ex Plautio* Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit, pretio autem soluto Titius[12] Sempronio heres exstiterit et eundem fundum Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius esse priorem[13] te tueri, quia et si ipse Titius fundum a te peteret, exceptione summoveretur et si ipse Titius eum possideret, Publiciana peteres.

3 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomatorum* Exceptio rei venditae et traditae non tantum ei cui res tradita est, sed successoribus etiam eius et emptori secundo, etsi res ei non fuerit tradita, proderit: interest enim emptoris primi secundo rem non evinci.
1 Pari ratione venditoris etiam successoribus nocebit, sive in universum ius sive in eam dumtaxat rem successerint.

---

(1) iudico *F* (2) pretio *F* (3) nec *F* (3a) non interveniente *vel similia ins.* (4) si *ins.* (5) fundo *F* (6) proprie non hereditaria *F* (7) accessum] accessurum expressum *scr.*

(8) *Ed.* 1. 2; *Pap.* 3. — *Bas.* 19, 12 (9) vendiderit *F* (10) recte] ab eo te *scr.* (11) vindicandi *dett.* (12) fuerit pretio soluto, Titius autem *scr.* (*cf. D.* 44, 4, 4, 2) (13) praetorem *scr.* (*cf. D. l. c.*)

LIBER VICESIMUS SECUNDUS.

I[1].

DE USURIS ET FRUCTIBUS ET CAUSIS ET OMNIBUS ACCESSIONIBUS ET MORA.

1 *Papinianus libro secundo quaestionum* Cum
iudicio bonae fidei disceptatur, arbitrio iudicis usu-
rarum modus ex more regionis ubi contractum est
1 constituitur, ita tamen, ut legi non offendat. So-
cius si ideo condemnandus erit, quod pecuniam com-
munem invaserit vel in suos usus converterit, omni-
modo etiam mora non interveniente praestabuntur
2 usurae. Nec tamen iudex iudicii bonae fidei recte
iubebit interponi cautiones, ut, si tardius sententiae
condemnatus paruerit, futuri temporis pendantur usu-
rae, cum in potestate sit actoris iudicatum exigere.
Paulus notat: quid enim pertinet ad officium iudicis
3 post condemnationem futuri temporis tractatus? *Pa-
pinianus.* Circa tutelae restitutionem pro favore
pupillorum latior interpretatio facta est: nemo enim
ambigit hodie, sive iudex accipiatur, in diem senten-
tiae, sive sine iudice tutela restituatur, in eum diem
quo restituit[2] usuras praestari. plane si tutelae iudi-
cio nolentem experiri tutor ultro convenerit et pe-
cuniam optulerit eamque obsignatam deposuerit, ex
eo tempore non praestabit usuras.

2 *Idem libro sexto quaestionum* Vulgo receptum est, ut, quamvis in personam actum sit, post litem tamen contestatam causa[3] praestetur: cuius opinionis ratio redditur, quoniam quale est, cum petitur, tale dari debet ac propterea postea captos[4] fructus partumque editum restitui oportet.

3 *Idem libro vicesimo quaestionum* In fideicom-
missi persecutione, cum post iudicis sententiam mo-
ram fecisset heres, iussit imperator Marcus Antoni-
nus, intermisso legitimo tempore quod condemnatis
praestatur ut usque ad sententiam commoda fidei-
commissarius accipiat. quod decretum ita accipi opor-
tet, si ante iudicis sententiam mora non intervenit:
tametsi non facile evenire possit, ut mora non prae-
cedente perveniatur ad iudicem: sed puta legis Fal-
cidiae rationem intervenisse. ceterum si ante, quam
ad iudicem perveniretur, in mora heres fuit, exinde
fructuum praestandorum necessitate adstrictus qua
tandem ratione, quoniam et sententia victus est, legi-
timi temporis spatio fructibus liberabitur, cum ea
temporis intercapedo iudicato dilationem dare, non
1 lucrum adferre debeat? In his quoque iudiciis,
quae non sunt arbitraria nec bonae fidei, post litem
contestatam actori causa praestanda est in eum diem,
quo sententia dicitur: certe post rem iudicatam tem-
2 pus a fructibus dependendis immune est. Non-
numquam evenit, ut, quamquam fructus hereditatis
aut pecuniae usura nominatim relicta non sit, nihilo
minus debeatur. ut puta si quis rogetur post mor-
tem suam quidquid ex bonis supererit Titio resti-
tuere: ut enim ea quae fide bona deminuta sunt in
causa fideicommissi non deprehenduntur, si pro modo
ceterorum quoque bonorum deminuantur, ita quod ex
fructibus supererit iure voluntatis restitui oportebit.
3 Cum Pollidius a propinqua sua heres institutus
rogatus fuisset filiae mulieris quidquid ex bonis eius
ad se pervenisset, cum certam aetatem puella com-
plesset, restituere, idque sibi mater ideo placuisse
testamento comprehendisset, ne filiae tutoribus, sed
potius necessitudini res committerentur, eundemque
Pollidium fundum retinere iussisset: praefectis prae-
torii suasi fructus, qui bona fide a Pollidio ex bonis
defunctae percepti essent, restitui debere, sive quod
fundum ei tantum praelegaverat sive quod lubrico
tutelae fideicommissi remedium mater praetulerat.
4 Si auro vel argento facto per fideicommissum re-
licto mora intervenerit, an usurarum aestimatio fa-
cienda sit, tractari solet. plane si materiam istam
ideo relinquit[5], ut ea distracta pecuniaque refecta
fideicommissa solverentur aut alimenta praestarentur,
non oportere frustrationem impunitam esse respon-
deri oportet: quod si forte ideo relinquit[5], ut his
vasis uteretur, non sine rubore desiderabuntur usu-
rae ideoque non exigentur.

4 *Idem libro vicesimo septimo quaestionum* Si
stipulatus sis rem dari vacuamque possessionem tradi,
fructus postea captos actione incerti ex stipulatu
propter inferiora verba consecuturum te ratio suadet.
an idem de partu ancillae responderi possit, consi-
derandum est. nam quod ad verba superiora perti-
net, sive factum rei promittendi sive effectum per
traditionem dominii transferendi continent, partus
non continetur: verum si emptor a venditore novandi
animo ita stipulatus est, factum tradendi stipulatus
intellegitur, quia non est verisimile plus venditorem
promisisse, quam iudicio empti praestare compellere-
tur. sed tamen propter illa verba 'vacuamque pos-
'sessionem tradi' potest dici partus quoque rationem
committi incerti stipulatione[6]: etenim ancilla tradita
partum postea editum in bonis suis reus stipulandi
1 habere potuisset. Si post contractam emptionem
ante interpositam stipulationem partus editus aut
aliquid per servum venditori adquisitum est, quod ex
stipulatu consequi non poterit, iudicio empti conse-
quitur: id enim quod non transfertur in causam no-
vationis iure pristino peti potest.

5 *Idem libro vicesimo octavo quaestionum* Generaliter observari convenit bonae fidei iudicium non recipere praestationem, quae contra bonos mores desideretur.

6 *Idem libro vicesimo nono quaestionum* Cum de
in rem verso cum herede patris vel domini ageretur
et usurarum quaestio moveretur, imperator Antoni-
nus ideo solvendas usuras iudicavit, quod eas ipse
1 dominus vel pater longo tempore praestitisset. Im-
perator quoque noster Severus filiae Flavii Athena-
gorae, cuius bona fuerant publicata, de fisco ideo
numerari decies centena dotis nomine iussit, quod ea
patrem praestitisse dotis usuras allegasset.

7 *Idem libro secundo responsorum* Debitor usurarius creditori pecuniam optulit et eam, cum accipere noluisset, obsignavit ac deposuit: ex eo die ratio non habebitur usurarum. quod si postea conventus ut solveret moram fecerit, nummi steriles ex eo tempore non erunt.

8 *Idem libro septimo responsorum* Equis per fideicommissum relictis post moram fetus quoque praestabitur ut fructus, sed fetus secundus ut causa, sicut partus mulieris[7].

9 *Idem libro undecimo responsorum* Pecuniae faenebris, intra diem certum debito non soluto, dupli

(1) *Pap.* 1...19; *Sab.* 20...33. 49; *Ed.* 34...46; *App.* 47. 48. — *Bas.* 23, 3. — *Cf. Cod.* 4, 32 (2) restituitur *scr.* (3) causam *F* (4) captus *F* (5) reliquit *Hal.* (6) ratione committi incerti stipulationem *dett.* (7) [Equis per fideicommissum relictis ut fructus post mo]ram fetus quoque praestabitur: sed fetus [secundus ut causa, sicut partus mulieris,] si gregem reliquit, vel morae actio[ne nondum coepta, cum omnimodo ille gregem] relictum sequatur *Vat.* 65

stipulatum in altero tanto supra modum legitimae
usurae respondi non tenere: quare pro modo cuius-
cumque temporis superfluo detracto stipulatio vires
1 habebit. Usurarum stipulatio, quamvis debitor
non conveniatur, committitur. nec inutilis legitimae
usurae stipulatio videtur sub ea condicione concepta
'si minores ad diem solutae non fuerint': non enim
poena, sed faenus uberius iusta ratione[1] sortis
promittitur. si tamen post mortem creditoris nemo
fuit cui pecunia solveretur, eius temporis inculpatam
esse moram constitit: ideo si maiores usurae priori-
bus petantur, exceptio doli non inutiliter opponetur.

10 *Paulus libro secundo quaestionum* Partum post litem contestatam[2] editum restituere possessor debet: quem non deberet restituere, si, cum mater peteretur, iam natus fuisset, nisi specialiter et pro hoc egisset.

11 *Idem libro vicesimo quinto quaestionum* Gaius
Seius qui rem publicam gerebat faeneravit pecuniam
publicam sub usuris solitis: fuit autem consuetudo,
ut intra certa tempora non inlatis usuris graviores
infligerentur: quidam debitores cessaverunt in sol-
vendis usuris, quidam plus intulerunt et sic effectum
est, ut omne quod usurarum nomine competebat
etiam pro his, qui cessaverant in usuris, suppleatur.
quaesitum est, an illud, quod amplius ex consuetu-
dine poenae[3] nomine a quibusdam exactum est, ipsi
Seio proficere deberet an rei publicae lucro cederet.
respondi, si Gaius Seius a debitoribus usuras stipu-
latus esset, eas solas rei publicae praestari oportere,
quae secundum formam ab is exigi solent, etiamsi
1 non[4] omnia nomina idonea sint. Quid si servus
publicus obligationem usurarum rei publicae adqui-
siit? aequum est, quamvis ipso iure usurae rei pu-
blicae debeantur, tamen pro defectis nominibus com-
pensationem maiorum usurarum fieri, si non sit pa-
rata res publica universorum debitorum fortunam
suscipere. eadem fere in tutoribus Marcellus refert.

12 *Idem libro quarto responsorum* Seia mutuam pecuniam accepit a Septicio: de usuris ita convenit: nisi sua quaque die usurae supra scriptae[5] exsolverentur vel post tertium mensem, tunc in maiores usuras Seia teneretur, et deinceps per singulas pensiones, si condicione data usurae non solverentur, ea condicio observaretur, donec omnis summa debita hoc nomine exsolveretur. quaero, an haec verba 'et 'deinceps per singulas pensiones condicione data usu-'rae non solvantur, ea condicio observaretur' eo pertineant, ut, quamvis commissa sit forte prima stipulatio, non tamen in ampliorem quantitatem usurarum conveniri possit quam eius pensionis nomine, quae egressa est diem praestitutum. Paulus respondit plures condiciones continere eam stipulationem, quae de gravioribus usuris praestandis subiecta est, id est ut per singulas pensiones condicio inspectaretur non illatarum suis temporibus leviorum usurarum: et ideo posse evitari poenam sequentium pensionum.

13 *Scaevola libro primo responsorum* Qui se-
misses usuras promisit, per multos annos minores
praestitit: heres creditoris semisses petit. cum per
debitorem non steterit, quo minus minores[6] solvat,
quaero an exceptio doli vel pacti obstet. respondi,
si exsolvendis ex more usuris per tanta tempora[7]
mora per debitorem non fuit, posse secundum ea,
1 quae proponerentur obstare exceptionem. Quae-
situm est, an iudicio negotiorum gestorum vel man-
dati[8] pro pecunia otiosa[9] usuras praestare debeat,
cum dominus nullam pecuniam faeneravit. respondit,
si eam pecuniam positam habuisset idque ex con-
suetudine mandantis fecisset, non debere quicquam
usurarum nomine praestare.

14 *Paulus libro quarto decimo responsorum* Re-
spondit Paulus[10] moram in solvendo fideicommisso
1 factam partus quoque ancillarum restituendos. He-
res rogatus erat post mortem suam sine reditu here-
ditatem restituere: quaesitum est, an partus ancilla-
rum etiam vivo herede nati restituendi essent propter
verba testamenti, quibus de reditu solo deducendo
testator sensit. Paulus respondit ante diem fidei-
commissi cedentem partus ancillarum editos fideicom-
misso non contineri. Neratius libro primo ita refert
eum, qui similiter rogatus esset, ut mulierem resti-
tueret, partum eius restituere cogendum non esse,
nisi tunc editus esset, cum in fideicommisso resti-
tuendo moram fecisset. neque interesse existimo, an
ancilla specialiter an hereditas in fideicommisso sit.

15 *Idem libro sexto decimo responsorum* Respondit neque eorum fructuum, qui post litem contestatam[11] officio iudicis restituendi sunt, usuras praestari oportere, neque eorum, qui prius percepti[12] quasi malae fidei possessori condicuntur.

16 *Idem libro primo decretorum* Liberalitatis in
1 rem publicam factae usurae non exiguntur. Cum
usurae pretii fundi ab eo qui a fisco emerat peteren-
tur et emptor negaret traditam sibi possessionem,
imperator decrevit iniquum esse usuras ab eo exigi,
qui fructus non percepisset.

17 *Idem libro singulari de usuris* Cum quidam
cavisset se quotannis quincunces usuras praestatu-
rum et, si quo anno non solvisset, tunc totius pecu-
niae ex die qua[13] mutuatus est semisses soluturum,
et redditis per aliquot annos usuris mox stipulatio
commissa esset, divus Marcus Fortunato ita rescrip-
sit: 'Praesidem provinciae adi, qui stipulationem, de
'cuius iniquitate questus es, ad modum iustae exac-
'tionis rediget'. haec constitutio ad finitum[14] modum
excedit: quid ergo? sic temperanda res est, ut in
futurum dumtaxat ex die cessationis crescat usura.
1 Divus Pius ita rescripsit: 'Parum iuste praeteritas
'usuras petis, quas omisisse te longi temporis inter-
'vallum indicat, qui[15] eas a debitore tuo, ut gratior
'apud eum videlicet esses, petendas non putasti'.
2 In tacito fideicommisso omne emolumentum he-
redi auferendum et fisco praestandum divus Pius re-
scripsit: ergo et usurarum emolumentum aufertur
3 heredi. Si pupillo non habenti tutorem fideicom-
missum solvi non potuit, non videri moram per he-
redem factam divus Pius rescripsit. ergo nec ei de-
betur, qui quod rei publicae causa afuit vel ex[16] alia
causa iusta impeditus, ex qua restitutio indulgetur,
petere non potuit: quid enim potest imputari ei, qui
solvere, etiamsi vellet, non potuit? nec simile videri
posse, quod placuit minoribus etiam in his succurri
quae non adquisierunt: usurae enim non propter
lucrum petentium, sed propter moram solventium in-
4 fliguntur. Ex locato qui convenitur, nisi conve-
nerit ut tardius pecuniae illatae usuras deberet, non
5 nisi ex mora usuras praestare debet. Fiscus ex
suis contractibus usuras non dat, sed ipse accipit:
ut solet a foricariis, qui tardius pecuniam inferunt,
item ex vectigalibus. cum autem in loco privati suc-
6 cessit, etiam dare solet. Si debitores, qui mino-
res semissibus praestabant usuras, fisci esse coepe-
runt, postquam ad fiscum transierunt, semisses co-
7 gendi sunt praestare. Eos qui ex administratione
rerum civitatium conveniuntur usuris obnoxios esse
satis notum[17] est. idem observatur in operum cura-
toribus, si pecunia apud eos remansit. sed in ea
quam redemptoribus commiserunt, etiamsi neglegen-
ter dederint, usura eis remittitur: haec autem ita
sunt, si nulla fraus arguitur: alioquin etiam usurae
8 adplicabuntur. Si dies non sit ab his, qui sta-
tuas vel imagines ponendas legaverunt, praefinitus,
a praeside tempus statuendum est et nisi posuerint
heredes, usuras rei publicae usque ad tertiam cen-
tesimae pendent.

(1) uberius tardatione *scr.* (2) contestatem *F* (3) poena *F* (4) non *add. sec. B*, *om. F* (5) scripta *F* (6) minore *F* (7) solutis *ins.* (8) procurator *ins.* (9) *sic sec. B*, vitiosa *F* (10) paulus] post *Krueger* (11) percepti *ins. van de Water* (12) perceptio *F* (13) quam F^2 (14) ad finitum] ad finitum relata *scr.*, ad infinitum F^2 (15) quo *scr.* (16) ex *del.* (17) non *F*

18 *Idem libro tertio responsorum*[1] Evictis agris[2], si[3] initio convenit, ut venditor pretium restitueret[4], usurae quoque post evictionem praestabuntur, quamvis emptor post dominii litem inchoatam fructus adversario restituit[5]: nam incommodum medii temporis
1 emptoris damnum[6] est. Post traditam possessionem defuncto venditore, cui successor incertus fuit, medii quoque temporis usurae pretii, quod in causa depositi non fuit, praestabuntur.

19 *Gaius libro sexto ad legem duodecim tabularum* Videamus, an in omnibus rebus petitis in fructus quoque condemnatur possessor. quid enim si argentum aut vestimentum aliamve similem rem, quid praeterea si usum fructum aut nudam proprietatem, cum alienus usus fructus sit, petierit? neque enim nudae proprietatis, quod ad proprietatis nomen attinet, fructus ullus intellegi potest, neque usus fructus rursus fructus eleganter computabitur. quid igitur, si nuda proprietas petita sit? ex quo perdiderit fructuarius usum fructum, aestimabuntur in petitione fructus. item si usus fructus petitus sit, Proculus ait in fructus perceptos condemnari. praeterea Gallus Aelius putat, si vestimenta aut scyphus petita sint, in fructu haec numeranda esse, quod locata ea re
1 mercedis nomine capi potuerit[7]. Iter quoque et actus si petitus sit, vix est ut fructus ulli possint aestimari, nisi si quis commodum in fructibus numeraret, quod habiturus esset petitor, si statim eo tempore quo petisset ire agere non prohiberetur: quod admittendum est.

20 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Usuras illicitas sorti mixtas ipsas tantum non deberi constat, ceterum sortem non vitiare.

21 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* Sciendum est non omne, quod differendi causa optima ratione fiat, morae adnumerandum: quid enim si amicos adhibendos debitor requirat vel expediendi debiti vel fideiussoribus rogandis[8]? vel exceptio aliqua allegetur? mora facta non videtur,

22 *Paulus libro trigesimo septimo ad edictum* si modo id ipsum non fraudandi causa simuletur.

23 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* Sed et si rei publicae causa abesse subito coactus sit, ut defensionem sui mandare non possit, moram facere non videbitur: sive in vinculis hostiumve po-
1 testate esse coeperit. Aliquando etiam in re moram esse decerni solet, si forte non exstat qui conveniatur.

24 *Paulus libro trigesimo septimo ad edictum* Si quis solutioni quidem moram fecit, iudicium autem accipere paratus fuit, non videtur fecisse moram:
1 utique si iuste ad iudicium provocavit. Cum reus
2 moram facit, et fideiussor tenetur. Mora videtur creditori fieri, sive ipsi sive ei cui mandaverat sive ei qui negotia eius gerebat mora facta sit: nec hoc casu per liberam personam adquiri videtur, sed officium impleri, sicuti, cum quis furtum mihi facientem deprehendit, negotium meum agens[9] manifesti furti actionem mihi parat: item cum procurator interpellaverit promissorem hominis, perpetuam facit stipulationem.

25 *Iulianus libro septimo digestorum* Qui scit fundum sibi cum alio communem esse, fructus, quos ex eo perceperit invito vel ignorante socio, non maiore ex parte suos facit quam ex qua dominus praedii est: nec refert, ipse an socius an uterque eos severit, quia omnis fructus non iure seminis, sed iure soli percipitur: et quemadmodum, si totum fundum alienum quis[10] sciens possideat, nulla ex parte fructus suos faciet, quoquo modo sati fuerint, ita qui communem fundum possidet, non faciet suos fructus pro ea parte, qua fundus ad socium eius pertinebit.
1 In alieno fundo, quem Titius bona fide mercatus fuerat, frumentum sevi: an Titius bonae fidei emptor perceptos fructus suos faciat? respondi, quod[11] fructus qui ex fundo percipiuntur intellegi debet[12] propius ea accedere, quae servi operis suis adquirunt, quoniam in percipiendis fructibus magis corporis ius ex quo percipiuntur quam seminis, ex quo oriuntur aspicitur: et ideo nemo umquam dubitavit, quin, si in meo fundo frumentum tuum severim, segetes et quod ex messibus collectum fuerit meum fieret. porro bonae fidei possessor in percipiendis fructibus id iuris habet, quod dominis praediorum tributum est. praeterea cum ad fructuarium pertineant fructus a quolibet sati, quanto magis hoc in bonae fidei possessoribus recipiendum est, qui plus iuris in percipiendis fructibus habent? cum fructuarii quidem non fiant, antequam ab eo percipiantur, ad bonae fidei autem possessorem pertineant, quoquo modo a solo separati fuerint, sicut eius qui vectigalem fundum habet fructus fiunt, simul atque solo
2 separati sunt. Bonae fidei emptor sevit et antequam fructus perciperet, cognovit fundum alienum esse: an perceptione fructus suos faciat, quaeritur. respondi: bonae fidei emptor quod ad percipiendos fructus intellegi debet, quamdiu evictus fundus non fuerit: nam et servus alienus quem bona fide emero tamdiu mihi ex re mea vel ex operis suis adquiret, quamdiu a me evictus non fuerit.

26 *Idem libro sexto ex Minicio* Venationem fructus fundi negavit esse, nisi fructus fundi ex venatione constet.

27 *Africanus libro octavo quaestionum* Cum patri familias mora facta sit, iam in herede eius non quaeritur mora: nam tunc heredi proximo hereditario iure ea competet[13] ideoque ad ceteros quoque deinceps transmittitur.

28 *Gaius libro secundo rerum cottidianarum*[14] In pecudum fructu etiam fetus est sicut lac et pilus et lana: itaque agni et haedi et vituli statim pleno
1 iure sunt bonae fidei possessoris et fructuarii. Partus vero ancillae in fructu non est itaque ad dominum proprietatis pertinet: absurdum enim videbatur hominem in fructu esse, cum omnes fructus rerum natura hominum gratia comparaverit.

29 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Placuit, sive supra statutum modum quis usuras stipulatus fuerit sive usurarum usuras, quod illicite adiectum est pro non adiecto haberi et licitas peti posse.

30 *Paulus libro singulari regularum* Etiam ex nudo pacto debentur civitatibus usurae creditarum ab eis pecuniarum.

31 *Ulpianus libro primo responsorum* Quod in stipulatione sic adiectum est: 'et usuras, si quae 'competierint', nullius esse momenti, si modus certus non adiciatur.

32 *Marcianus libro quarto regularum* Mora fieri intellegitur non ex re, sed ex persona, id est, si interpellatus oportuno loco non solverit: quod apud iudicem examinabitur: nam, ut et Pomponius libro duodecimo epistularum scripsit, difficilis est huius rei definitio. divus quoque Pius Tullio Balbo rescripsit, an mora facta intellegatur, neque constitutione ulla neque iuris auctorum quaestione decidi posse, cum
1 sit magis facti quam iuris. Et non sufficit ad probationem morae, si servo debitoris absentis denuntiatum est a creditore procuratoreve eius, cum etiam si ipsi, inquit, domino denuntiatum est, ceterum postea cum is sui potestatem faceret, omissa esset repetendi debiti instantia, non protinus per de-
2 bitorem mora facta intellegitur. In bonae fidei
3 contractibus ex mora usurae debentur. Quid ergo:

(1) *pr.* = *Vat.* 17 (2) quanti emptoris interest iudicio empti lis aestimatur: quod *ins. Vat.* (3) ab *ins. Vat.* (4) restituere *F* (5) fructum adversario restituat *Vat.* (6) damnum emptoris *Vat.* (7) quae ... potuerint *scr.* (8) vel expediendi debiti fideiussoribus corrogandis spatium *scr.* (9) negotium meum agens *fortasse non sunt Pauli* (10) qui *F* (11) quod *del.* (12) debent *scr.* (13) competet et F^1, competat (*del.* et) F^2 (14) sive aureorum *add.* F^2. — *Cf. Inst.* 2, 1, 37

si et filius familias et pater ex persona eius tenea-
tur (sive iussu eius contractum est sive in rem ver-
sum est patris vel in peculium), cuius persona circa
moram spectabitur? et si quidem pater dumtaxat
convenietur, ex mora sua non tenetur[1]: in filium
tamen dabitur actio in hoc, ut quod minus a patre
actor consecutus est filius praestet: quod si filius
moram fecerit, tunc actor vel cum ipso in solidum
4 vel cum patre dumtaxat de peculio habebit. Sed
si duo rei promittendi sint, alterius mora alteri non
5 nocet. Item si fideiussor solus moram fecerit,
non tenetur, sicuti si Stichum promissum occiderit:
sed utilis actio in hunc dabitur.

33 *Ulpianus libro singulari de officio curatoris rei publicae* Si bene collocatae sunt pecuniae publicae, in sortem inquietari debitores non debent et maxime, si parient usuras: si non parient, prospicere rei publicae securitati debet praeses provinciae, dummodo non acerbum se exactorem nec contumeliosum[2] praebeat, sed moderatum et cum efficacia benignum et cum instantia humanum: nam inter insolentiam incuriosam[3] et diligentiam non ambitiosam
1 multum interest. Praeterea prospicere debet, ne
pecuniae publicae credantur sine pignoribus idoneis vel hypothecis.

34 *Idem libro quinto decimo ad edictum* Usurae vicem fructuum optinent et merito non debent a fructibus separari: et ita in legatis et fideicommissis et in tutelae actione et in ceteris iudiciis bonae fidei servatur. hoc idem igitur in ceteris obventionibus dicemus.

35 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edictum* Lite contestata usurae currunt.

36 *Ulpianus libro sexagesimo primo ad edictum* Praediorum urbanorum pensiones pro fructibus accipiuntur.

37 *Idem libro decimo ad edictum* Et in contraria negotiorum gestorum actione usurae veniunt, si mutuatus sum pecuniam, ut creditorem tuum absolvam, quia aut in possessionem mittendus erat bonorum tuorum aut pignora venditurus. quid si domi habens propter eandem causam solvi? puto verum, si liberavi ex[4] magno incommodo, debere dici usuras venire, eas autem, quae in regione frequentantur, ut est in bonae fidei iudiciis constitutum: sed si mutuatus dedi, hae venient usurae quas ipse pendo, utique si plus tibi praestarim[5] commodi, quam usurae istae colligunt.

38 *Paulus libro sexto ad Plautium* Videamus generali[6], quando in actione quae est in personam
1 etiam fructus veniant. Et quidem si fundus ob
rem datus sit, veluti dotis causa, et renuntiata adfinitas, fructus quoque restituendi sunt, utique hi qui percepti sunt eo tempore quo sperabatur adfinitas, sed et posteriores, si in re mora fuit, ut ab illo, qui reddere debeat, omnimodo restituendi sunt[7]. sed et si per mulierem stetit, quo minus nuptiae contrahantur, magis est, ut debeat fructus recipere: ratio autem haec est, quod, si sponsus non conveniebatur
2 restituere fructus, licuerat ei neglegere fundum. Item
si indebitum fundum solvi et repeto, fructus quoque
3 repetere debeo. Idemque est, si mortis causa fun-
dus sit donatus et revaluerit qui donavit atque ita
4 condictio nascatur. In Fabiana quoque actione
et Pauliana, per quam quae in fraudem creditorum alienata sunt revocantur, fructus quoque restituuntur: nam praetor id agit, ut perinde sint omnia, atque si nihil alienatum esset: quod[8] non est iniquum (nam et verbum 'restituas', quod in hac re praetor dixit, plenam habet significationem), ut fructus quo-
5 que restituantur. Et ideo cum restitui praetor
vult, veluti in interdicto unde vi, etiam fructus sunt
6 restituendi. Item si[9] vi metusve causa rem tra-
dam, non aliter mihi restituisse videtur, quam si
fructus mihi restituat: nec mora mea mihi aliquid
7 aufert. Si actionem habeam ad id consequendum
quod meum non fuit, veluti ex stipulatu, fructus non consequar, etiamsi mora facta sit: quod si acceptum est iudicium, tunc Sabinus et Cassius ex aequitate fructus quoque post acceptum iudicium[10] praestandos putant, ut causa restituatur, quod puto recte
8 dici. Ex causa etiam emptionis fructus restituendi
9 sunt. Sed in societatibus fructus communicandi
10 sunt. Si possessionem naturalem revocem, pro-
prietas mea manet, videamus de fructibus. et quidem in deposito et commodato fructus quoque prae-
11 standi sunt, sicut diximus. In interdicto quoque
quod vi aut clam magis est, ut omnis causa et fruc-
12 tus restituantur. Ante matrimonium quoque fruc-
13 tus percepti dotis fiunt et cum ea restituuntur. Ea-
dem ratio est in fructibus praediorum urbanorum.
14 Item si dividere fundum tecum velim, tu nolis et
colam, an fructus dividi debeant post deductionem
15 impensarum? et puto dividendos. In ceteris quo-
que bonae fidei iudiciis fructus omnimodo praestan-
16 tur. Si dos praelegata fuerit, ante nuptias per-
cepti fructus in causa legati veniunt.

39 *Modestinus libro nono differentiarum* Equis per fideicommissum legatis post moram heredis fetus quoque debentur. equitio autem legato etiamsi mora non intercedat, incremento gregis fetus accedunt.

40 *Idem libro quarto regularum* In eum diem, quo creditor pignora distraxit, recte usurae fiet reputatio.

41 *Idem libro tertio responsorum* Tutor condemnatus per appellationem traxerat exsecutionem[11] sententiae. Herennius Modestinus respondit eum qui de appellatione cognovit potuisse, si frustratoriam morandi causa appellationem interpositam animadverteret, etiam de usuris medii temporis eum condem-
1 nare. Lucius Titius cum centum et usuras ali-
quanti temporis deberet, minorem pecuniam quam debebat obsignavit: quaero, an Titius pecuniae quam obsignavit usuras praestare non debeat. Modestinus respondit, si non hac lege mutua pecunia data est, uti liceret et particulatim quod acceptum est exsolvere, non retardari totius debiti usurarum praestationem, si, cum creditor paratus esset totum suscipere, debitor, qui in exsolutione totius cessabat, so-
2 lam partem deposuit. Ab Aulo Agerio Gaius Seius
mutuam quandam quantitatem accepit hoc chirographo: 'ille scripsi me accepisse et accepi ab illo mutuos et numeratos decem, quos ei reddam kalendis illis proximis cum suis usuris placitis inter nos': quaero, an ex eo instrumento usurae peti possint et quae. Modestinus respondit, si non appareat de quibus usuris conventio facta sit, peti eas non posse.

42 *Idem libro undecimo responsorum* Herennius Modestinus respondit fructus, qui post adquisitum ex causa fideicommissi dominium ex terra percipiuntur, ad fideicommissarium pertinere, licet maior pars anni ante diem fideicommissi cedentem praeterisse dicatur.

43 *Idem libro octavo decimo responsorum* Herennius Modestinus respondit eius temporis quod cessit, postquam fiscus debitum percepit, eum, qui mandatis a fisco actionibus experitur, usuras quae in stipulatum deductae non sunt petere non[12] posse.

44 *Idem libro decimo pandectarum* Poenam pro usuris stipulari nemo supra modum usurarum licitum potest.

45 *Pomponius libro vicesimo secundo ad Quintum Mucium* Fructus[13] percipiendo uxor vel vir ex re donata suos facit, illos tamen, quos suis operis adquisierit, veluti serendo: nam si pomum decerpserit vel ex silva caedit, non fit eius, sicuti nec cuiuslibet bonae fidei possessoris, quia non ex facto eius is fructus nascitur.

46 *Ulpianus libro sexagesimo secundo ad edic-*

(1) nisi ipse, filius non tenetur *ins.* (2) nec rursus contemptibilem *sec. B ins.* (3) iniuriosam *Hal.* (4) ex] te a *scr.* (5) praestari *F* (6) generatim *Hal.* (7) sint *scr.* (8) quod] quare *scr.* (9) cui *ins.* (10) perceptos *ins.* (11) excusationem *F* (12) non *Cui. sec. B, om. F* (13) fructos *F*

tum Quod in fructus redigendos impensum est, non ambigitur ipsos fructus deminuere debere.

47 *Scaevola libro nono digestorum* Respondit paratum iudicium accipere, si ab adversario cessatum est, moram facere non videri.

48 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Maritus uxori suae usum fructum tertiae partis et, cum liberos habuisset, proprietatem legavit: eam uxorem heredes falsi testamenti et aliorum criminum accusaverunt, qua re impedita est legatorum petitio: interea et filius ei mulieri natus est eoque condicio legati exstitit. quaesitum est, cum testamentum falsum non esse apparuerit, an fructus etiam mulieri praestari debeant. respondit praestandos.

49 *Iavolenus libro tertio ex posterioribus Labeonis* Fructus rei est vel pignori dare licere.

II[1].

DE NAUTICO FAENORE.

1 *Modestinus libro decimo pandectarum* Traiecticia ea pecunia est quae trans mare vehitur: ceterum si eodem loci consumatur, non erit traiecticia. sed videndum, an merces ex ea pecunia comparatae in ea causa habentur? et interest, utrum etiam ipsae periculo creditoris navigent: tunc enim traiecticia pecunia fit.

2 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Labeo ait, si nemo sit, qui a parte promissoris interpellari traiecticiae pecuniae possit, id ipsum testatione complecti debere, ut pro petitione id cederet.

3 *Modestinus libro quarto regularum* In nautica pecunia ex eo[2] die periculum spectat creditorem, ex quo navem navigare conveniat

4 *Papinianus libro tertio responsorum* Nihil interest, traiecticia pecunia sine periculo creditoris accepta sit an post diem praestitutum et condicionem impletam periculum esse creditoris desierit. utrubique igitur maius legitima usura faenus non debebitur, sed in priore quidem specie semper, in altera vero discusso periculo: nec pignora vel hypothecae titulo
1 maioris usurae tenebuntur. Pro operis servi traiecticiae pecuniae gratia secuti quod in singulos dies in stipulatum deductum est, ad finem centesimae non ultra duplum debetur. in[3] stipulatione faenoris post diem periculi separatim interposita quod in ea legitimae usurae deerit, per alteram stipulationem operarum supplebitur.

5 *Scaevola libro sexto responsorum* Periculi pretium est et si condicione quamvis poenali non exsistente recepturus sis quod dederis et insuper aliquid praeter pecuniam, si modo in aleae speciem non cadat: veluti ea, ex quibus condictiones[4] nasci solent, ut 'si non[5] manumittas', 'si non illud facias', 'si non convaluero' et cetera. nec dubitabis, si piscatori erogaturo in apparatum plurimum pecuniae dederim, ut, si cepisset, redderet, et athletae, unde se exhiberet
1 exerceretque, ut, si vicisset, redderet. In his autem omnibus et pactum sine stipulatione ad augendam obligationem prodest.

6 *Paulus libro vicesimo quinto quaestionum* Faenerator pecuniam usuris maritimis mutuam dando quasdam merces in nave pignori accepit, ex quibus si non potuisset totum debitum exsolvi, aliarum mercium aliis navibus impositarum propriisque faeneratoribus obligatarum si quid superfuisset, pignori accepit. quaesitum est nave propria perempta, ex qua totum solvi potuit, an id damnum ad creditorem pertineat, intra praestitutos dies amissa nave, an ad ceterarum navium superfluum admitti possit. respondi: alias quidem pignoris deminutio ad damnum debitoris, non etiam ad creditoris pertinet: sed cum traiecticia pecunia ita datur, ut non alias petitio eius creditori competat, quam si salva navis intra statuta tempora pervenerit, ipsius crediti obligatio non exsistente condicione defecisse videtur, et ideo pignorum quoque persecutio perempta est etiam eorum, quae non sunt amissa[6]. si navis intra praestitutos dies perisset, et condicionem stipulationis defecisse[7] videri, ideoque sine causa de pignorum persecutione, quae in aliis navibus fuerunt, quaeri. quando ergo ad illorum pignorum persecutionem creditor admitti poterit? scilicet tunc cum condicio exstiterit obligationis et alio casu pignus amissum fuerit vel vilius distractum vel si navis postea perierit, quam dies praefinitus periculo exactus fuerit.

7 *Idem libro tertio ad edictum* In quibusdam contractibus etiam usurae debentur quemadmodum per stipulationem. nam si dedero decem traiecticia, ut salva nave sortem cum certis usuris recipiam, dicendum est posse me sortem cum usuris recipere.

8 *Ulpianus libro septuagesimo septimo ad edictum* Servius ait pecuniae traiecticiae poenam peti non posse, si per creditorem stetisset, quo minus eam intra certum tempus praestitutum accipiat.

9 *Labeo libro quinto pithanon a Paulo epitomatorum* Si traiecticiae pecuniae poena (uti solet) promissa est, quamvis eo die, qui primus solvendae pecuniae fuerit, nemo vixerit, qui eam[8] pecuniam deberet, tamen perinde committi poena[9] potest, ac si fuisset heres debitoris.

III.[10]

DE PROBATIONIBUS ET PRAESUMPTIONIBUS.

1 *Papinianus libro tertio quaestionum* Quotiens quaereretur, genus vel gentem quis haberet nec ne, eum probare oportet.

2 *Paulus libro sexagesimo nono ad edictum* Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat.

3 *Papinianus libro nono responsorum* Cum tacitum fideicommissum ab eo datur, qui tam in primo quam in secundo testamento pro eadem parte vel postea pro maiore heres scribitur, probatio mutatae voluntatis ei debet incumbere qui convenitur, cum secreti suscepti ratio plerumque dominis rerum persuadeat eos ita heredes scribere, quorum fidem elegerunt[11].

4 *Paulus libro sexto responsorum* Respondit emptorem probare debere, eum servum de quo quaeritur antequam emeret fugisse.

5 *Idem libro nono responsorum* Ab ea parte, quae dicit adversarium suum ab aliquo iure prohibitum esse specialiter lege vel constitutione, id probari
1 oportere. Idem respondit, si quis negat emancipationem recte factam, probationem ipsum praestare debere.

6 *Scaevola libro secundo responsorum* Patronum manifeste docere debere libertum in fraudem suam aliquid dedisse, ut partem eius quod in fraudem datum esset posset avocare.

7 *Paulus libro secundo sententiarum*[12] Cum probatio prioris fugae deficit, servi quaestioni[13] credendum est: in se enim interrogari, non pro domino aut in dominum videtur.

8 *Idem libro octavo decimo ad Plautium* Si filius in potestate patris esse[14] neget, praetor cognoscit[15], ut prior doceat filius, quia et pro pietate quam patri debet praestare hoc statuendum est et quia se liberum esse quodammodo contendit: ideo enim et qui ad libertatem proclamat, prior docere iubetur.

9 *Celsus libro primo digestorum* Si pactum factum sit, in quo heredis mentio non fiat, quaeritur,

(1) Ed. 1...3. 7. 8.; *Pap.* 4...6; *App.* 9. — *Bas.* 53, 5. — *Cf. Cod.* 4, 33 (2) ea *F*[1] (3) in *del.* (4) condiciones *F* (5) non *Cui. sec. B, om. F* (6) ipsius crediti ... non sunt amissa *del.* (7) defisse *F* (8) qui eam] quam *F* (9) poenam *F*

(10) *Pap.* 1. 3...7. 25. 26; *Ed.* 2. 8...17. 24; *Sab.* 18...23; *App* 27...29. — *Bas.* 22, 1, 1—29. — *Cf. Cod.* 4, 17 (11) eos iterum heredes scribere, quorum fidem semel elegerunt *sec. B scr.* (12) = *Paulus* 2, 17, 13. (13) responsioni *Paulus* (14) se *ins. dett.* (15) ita *ins.*

an id actum sit, ut[1] ipsius dumtaxat persona eo statueretur[2]. sed quamvis verum est, quod qui excipit probare debeat quod excipitur, attamen de ipso dumtaxat ac non de herede eius quoque convenisse petitor, non qui excipit probare debet, quia plerumque tam heredibus nostris quam nobismet ipsis cavemus.

10 *Marcellus libro tertio digestorum* Census et monumenta publica potiora testibus esse senatus censuit.

11 *Celsus libro undecimo digestorum* Non est necesse pupillo probare fideiussores pro tutore datos, cum accipiebantur, idoneos non fuisse: nam probatio exigenda est ab his, quorum officii fuit providere, ut pupillo caveretur.

12 *Idem libro septimo decimo digestorum* Quingenta testamento tibi legata sunt: idem[3] scriptum est in codicillis postea scriptis: refert, duplicare legatum voluerit an repetere et oblitus se in testamento legasse id fecerit: ab utro ergo probatio eius rei exigenda est? prima fronte aequius videtur, ut petitor probet quod intendit: sed nimirum probationes quaedam a reo exiguntur: nam si creditum petam, ille respondeat solutam esse pecuniam, ipse hoc probare cogendus est. et hic igitur cum petitor duas scripturas ostendit, [4]heres posteriorem inanem esse, ipse heres id adprobare iudici debet.

13 *Idem libro trigesimo digestorum* Cum de aetate hominis quaereretur, Caesar noster in haec verba rescripsit: 'Et durum et iniquum est, cum de statu 'aetatis alicuius quaereretur et diversae professiones 'proferuntur, ea potissimum stare, quae nocet: sed 'causa cognita veritatem excuti oportet et ex eo potissimum annos computari, ex quo praecipuam fidem 'in ea re constare credibilius videtur'.

14 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Circa eum, qui se ex libertinitate ingenuum dicat, referendum est, quis actoris partibus fungatur. et si quidem in possessionem libertinitatis fuit, sine dubio ipsum oportebit ingenuitatis causam agere docereque se ingenuum esse: sin vero in possessione ingenuitatis sit et libertinus esse dicatur, scilicet eius qui ei controversiam movet, hoc probare debet qui eum dicit libertum suum: quid enim interest, servum suum quis an libertum contendat? si quis autem fiducia ingenuitatis suae ultro in se suscipiat probationes ad hoc, ut sententiam ferat pro ingenuitate facientem, hoc est, ingenuum se esse ut pronuntietur, an obtemperare[5] ei debeat, tractari potest. et non ab re esse opinor morem ei geri probandi se ingenuum et sententiam secundum se dandam[6], cum nulla captio intercedat iuris.

15 *Modestinus libro duodecimo responsorum* Quidam quasi[7] ex Seia susceptus a Gaio Seio, cum Gaius fratres haberet, hereditatem Gaii invasit et fratribus eiusdem quasi ex mandatu defuncti fideicommissa solvit, cautionem accepit: qui postea cognito, quod filius fratris eorum non fuisset, quaerebant, an cum eo de hereditate fratris possint, propter emissam manum ab eis quasi filio, agere. Modestinus respondit cautione exsoluti fideicommissi statum eius, qui probari potest a fratribus defuncti filius mortui[8] non esse, minime confirmatum esse: sed hoc ipsum a fratribus probari debet.

16 *Terentius Clemens libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Etiam matris professio filiorum recipitur: sed et avi recipienda est.

17 *Celsus libro sexto digestorum* Cum de lege Falcidia quaeritur, heredis probatio est locum habere legem Falcidiam: quod dum probare non potest, merito condemnabitur.

18 *Ulpianus libro sexto disputationum* Quotiens operae quasi a liberto petuntur, probationes ab eo qui se patronum dicit exiguntur: et ideo Iulianus scripsit, licet in praeiudicio possessor patronus esse videtur, verum[9] partibus actoris non libertum fungi debere, sed eum qui se patronum esse contendit.
1 Qui dolo dicit factum aliquid, licet in exceptione,
2 docere dolum admissum debet. Interrogationis factae probationem actori imponi debere, id est ei, qui in iure interrogatum dixit respondisse se solum heredem esse. vel si tacuisse dicatur interrogatus, aeque tantundem erit dicendum impositam inprobationem non ei qui excepit se non respondisse, sed actori.

19 *Idem libro septimo disputationum* In exceptionibus dicendum est reum partibus actoris fungi oportere ipsumque exceptionem velut intentionem implere: ut puta si pacti conventi exceptione utatur,
1 docere debet pactum conventum factum esse. Cum quis promisisset iudicio se sisti et rei publicae causa afuisse[10] dicat et ob id non stetisse, vel dolo malo adversarii factum quo minus sisteretur, vel valetudinem sibi impedimento fuisse vel tempestatem[11], pro-
2 bare eum id oportet. Sed et si procuratoria quis exceptione utatur, eo quod non licuisset adversario dare vel fieri procuratorem, probare id oportet
3 obicientem exceptionem. Idem erit dicendum et
4 si ea pecunia petatur, quae pensata dicitur. Hoc amplius, si iudicatae rei[12] vel iurisiurandi condicio delata dicatur de eo quod nunc petitur, sive in alea gestum esse contendatur, eum[13] implere probationes oportet.

20 *Iulianus libro quadragesimo tertio digestorum* Si quis liberum hominem vi rapuerit, in vinculis habuerit, is indignissime commodum possessoris consequeretur, quia probari non poterit hominem eo tempore quo primum lis ordinaretur in libertate fuisse.

21 *Marcianus libro sexto institutionum*[14] Verius esse existimo ipsum qui agit, id est legatarium, probare oportere scisse alienam rem vel obligatam legare defunctum, non heredem probare oportere ignorasse alienam vel obligatam, quia semper necessitas probandi incumbit illi qui agit.

22 *Ulpianus libro primo responsorum* Eum, qui voluntatem mutatam dicit, probare hoc debere.

23 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Ante omnia probandum est, quod inter agentem et debitorem convenit, ut pignori hypothecaeve sit: sed et si hoc probet actor, illud quoque implere debet rem pertinere ad debitorem eo tempore quo convenit de pignore, aut cuius voluntate hypotheca data sit.

24 *Modestinus libro quarto regularum* Si chirographum cancellatum fuerit, licet praesumptione debitor liberatus esse videtur, in eam tamen quantitatem, quam manifestis probationibus creditor sibi adhuc deberi ostenderit, recte debitor convenitur.

25 *Paulus libro tertio quaestionum* Cum de indebito quaeritur, quis probare debet non fuisse debitum? res ita temperanda est, ut, si quidem is, qui accepisse dicitur rem vel pecuniam indebitam, hoc negaverit et ipse [15]qui dedit legitimis probationibus solutionem adprobaverit, sine ulla distinctione ipsum, qui negavit sese pecuniam accepisse, si vult audiri, compellendum esse ad probationes praestandas, quod pecuniam debitam accepit: per etenim absurdum[16] est eum, qui ab initio negavit pecuniam suscepisse, postquam fuerit convictus eam accepisse, probationem non debiti ab adversario exigere. sin vero ab initio confiteatur quidem suscepisse pecunias, dicat autem non indebitas ei fuisse solutas, praesumptionem videlicet pro eo esse qui accepit nemo dubitat: qui enim solvit numquam ita resupinus est, ut facile suas pecunias iactet et indebitas effundat, et maxime si ipse qui indebitas dedisse[17] dicit homo diligens est

(1) de *ins.* (2) staretur F^2 (3) item *F* (4) contendit *ins.* (5) obtemperari *dett.* (6) dandi *scr.* (7) quas *F* (8) mortus *F* (9) verum *aut del. aut scr.* verum esse (10) se *ins. edd.* (11) tempestate *F* (12) iudicata res *scr* (13) reum *sec. B Krueger* (14) *Cf. Inst.* 2, 20, 4 (15) is *scr* (16) adsurdum *F* (17) se *ins. Ruckerus*

et studiosus pater familias, cuius personam incredibile
est in aliquo facile errasse. et ideo eum, qui dicit
indebitas solvisse[1], compelli ad probationes, quod per
dolum accipientis vel aliquam iustam ignorantiae cau-
sam indebitum ab eo solutum[2], et nisi hoc ostenderit,
1 nullam eum repetitionem habere. Sin autem is
qui indebitum queritur vel pupillus vel minor sit vel
mulier vel forte vir quidem perfectae[3] aetatis, sed
miles vel agri cultor et forensium rerum expers vel
alias simplicitate gaudens et desidia[4] deditus: tunc
eum qui accepit pecunias ostendere bene eas acce-
pisse et debitas ei fuisse solutas et, si non ostenderit,
2 eas redhibere[5]. Sed haec ita, si totam summam
indebitam fuisse solutam is qui dedit contendat. sin
autem pro parte queritur, quod pars pecuniae solutae
debita non est, vel quod ab initio quidem debitum
fuit, sed vel dissoluto debito postea ignarus iterum
solvit vel exceptione tutus errore eius pecunias de-
pendit: ipsum omnimodo hoc ostendere, quod vel
plus debito persolvit vel iam solutam pecuniam per
errorem repetita solutione dependit vel tutus excep-
tione[6] suam nesciens proiecit pecuniam, secundum
generalem regulam, quae[7] eos, qui opponendas esse
exceptiones adfirmant vel solvisse debita contendunt,
3 haec ostendere exigit. In omnibus autem visio-
nibus quas praeposuimus[8] licentia concedenda est ei,
cui onus probationis incumbit, adversario suo de rei
veritate iusiurandum ferre[9], prius ipso pro calumnia
iurante, ut iudex iuramenti fidem secutus ita suam
sententiam possit formare, iure referendae religionis
4 ei servando. Sed haec, ubi de solutione indebiti
quaestio est. sin autem cautio indebite exposita esse
dicatur et indiscrete loquitur, tunc eum, in quem
cautio exposita est, compelli debitum esse ostendere,
quod in cautionem deduxit, nisi ipse specialiter qui
cautionem exposuit causas explanavit, pro quibus
eandem conscripsit: tunc enim stare eum oportet
suae confessioni, nisi evidentissimis probationibus in
scriptis habitis ostendere paratus sit sese haec inde-
bite[10] promisisse.

26 *Papinianus libro vicesimo quaestionum* Procula magnae quantitatis fideicommissum a fratre sibi debitum post mortem eius in ratione cum heredibus compensare[11] vellet, ex diverso autem allegaretur numquam id a fratre quamdiu vixit desideratum, cum variis ex causis saepe rationi[12] fratris pecunias ratio Proculae solvisset: divus Commodus cum super eo negotio cognosceret, non admisit compensationem, quasi tacite fratri fideicommissum fuisset remissum.

27 *Scaevola libro trigesimo tertio digestorum* Qui testamentum faciebat ei qui usque ad certum modum capere potuerat legavit licitam quantitatem, deinde ita locutus est: 'Titio centum do lego, quae 'mihi pertulit: quae ideo ei non cavi, quod omnem 'fortunam et substantiam, si quam a matre susceperat, 'in sinu meo habui sine ulla cautione. item eidem 'Titio reddi et solvi volo de substantia mea centum 'quinquaginta, quae ego ex reditibus praediorum eius '(quorum ipse fructum percepi et distraxi), item de 'calendario (si qua a matre receperat[13] Titius) in rem 'meam converti.' quaero, an Titius ea exigere potest. respondit, si Titius supra scripta ex ratione sua ad testatorem pervenisse probare potuerit, exigi: videtur enim eo, quod ille plus capere non poterat, in fraudem legis haec in testamento adiecisse.

28 *Labeo libro septimo pithanon a Paulo epitomatorum* Si arbiter animadvertere debeat, an operis facti memoria exstet, hoc ei quaerendum est, an aliquis meminerit id opus factum esse. *Paulus:* immo cum in arbitrio[14] quaeritur, memoria facti operis exstet nec ne, non hoc quaeritur, num aliquis meminerit, quo die aut quo consule factum sit[15], sed num[16] hoc aliquo modo probari possit, quando id opus factum sit: et hoc ita, quod Graece dici solet[17] ἐν πλάτει[18]. enim potest hoc memoria non teneri: intra annum puta factum, cum interim nemo sit eorum, qui meminerit, quibus consulibus id viderit, sed cum omnium haec est opinio nec audisse nec vidisse, cum id opus fieret, neque ex eis audisse, qui vidissent aut audissent: et hoc infinite similiter susum versum accidet, cum memoria operis facti non exstaret[19].

29 *Scaevola libro nono digestorum* Imperatores
Antoninus et Verus Augusti Claudio Apollinari rescrip-
serunt in haec verba: 'Probationes, quae de filiis
'dantur, non in sola adfirmatione testium consistunt[20],
'sed et epistulas[21], quae uxoribus missae allegarentur,
'si de fide earum constet[22], nonnullam vicem instru-
1 'mentorum optinere decretum[23] est.' Mulier gravida
repudiata, filium enixa, absente marito ut spurium
in actis professa est. quaesitum est an is in potestate
patris sit et matre intestata mortua iussu eius here-
ditatem matris adire possit nec obsit professio a
matre irata facta. respondit, veritati locum superfore[24].

IIII[25].

DE FIDE INSTRUMENTORUM ET AMISSIONE EORUM.

1 *Paulus libro secundo sententiarum* Instrumentorum nomine ea omnia accipienda sunt, quibus causa instrui potest: et ideo tam testimonia quam personae instrumentorum loco habentur.

2 *Idem libro quinto sententiarum*[26] Quicumque a fisco convenitur, non ex indice et exemplo alicuius scripturae, sed ex authentico conveniendus est et ita[27], si contractus fides possit ostendi: ceterum calumniosam scripturam vim[28] in iudicio optinere non convenit.

3 *Idem libro tertio responsorum* Respondit repetita quidem die cautionem interponi non debuisse, sed falsi crimen quantum ad eos, qui in hoc consenserunt, contractum non videri, cum inter praesentes et convenientes res actitata sit magisque debitor quam creditor deliquerit.

4[29] *Gaius libro singulari de formula hypothecaria* In re hypothecae nomine obligata ad rem non pertinet[30], quibus fit verbis, sicuti est et in his obligationibus, quae consensu contrahuntur: et ideo et sine scriptura si convenit, ut hypothecae sit, et probari poterit[31], res obligata erit de qua conveniunt. fiunt enim de his scripturae, ut quod actum est per

(1) se *ins.* (2) est *ins.* (3) perperfectae *F* (4) desidiae *dett.* (5) redhibere] reddi debere *scr.* (6) exceptionem *F* (7) qua *F* (8) proposuimus *edd.* (9) inferre F^b (10) indebiti F^2 (11) cum pensare *Bynkershoek* (12) rationem *F* (13) ceperat *scr.* (14) arbitro *F* (15) est F^2 (16) num] non *F* (17) graeci dici solent *F* (18) *id est* in universum (19) etenim (*sic Brencm.*) potest hoc memoria non nullorum teneri intra annos quinque puta factum, cum interim nemo sit eorum qui meminerit quibus consulibus id fieri viderit. sed cum omnium haec est opinio nec vidisse se cum id opus fieret neque ex eis audisse qui vidissent aut audissent, et hoc infinite similiter susum versum accidet, tum (*sic van de Water*) memoria operis facti non exstat *scr.* (20) consulerent F^1, consisterent F^2 (21) epistulae *F* (22) eorum consisti *F* (23) discretum *F* (24) libro primo responsorum. Festo respondit, si ancilla fuit, ad libertatem perductam (perducta *F*) non videri neque per fideicommissi relicti sibi probationem nec quod alimenta sunt ut nutrici praestita. libro secundo. Mactorio Sabino commemorationem in chirographo pecuniarum, quae ex alia causa deberi (debere *F*) dicuntur, factam vim obligationis non habere. *haec in fine huius tituli habet* F^1, *delevit* F^2 *neque agnoscunt B*

(25) *Pap.* 1...3. 5; *Sab.* 4. 6. — *Bas.* 22, 1, 30—34. — *Cf. Cod.* 4, 21 (26) = *Paulus* 5, 12, 11 (27) et ita] ita *F*, et *Paulus* (28) iustae petitionis *ins. Paulus* (29) = 20, 1, 4 (30) Contrahitur hypotheca per pactum conventum, cum quis paciscatur, ut res eius propter aliquam obligationem sint hypothecae nomine obligatae nec ad rem pertinet *D. l. gem.* (31) peterit *F*

eas facilius probari possit: et sine his autem valet quod actum est, si habeat probationem, sicut et nuptiae sunt, licet testatio sine scriptis habita est[1].

5 *Callistratus libro secundo quaestionum* Si res gesta sine litterarum quoque consignatione veritate factum suum praebeat, non ideo minus valebit, quod instrumentum nullum de ea intercessit.

6 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Si de tabulis testamenti deponendis agatur et dubitetur, cui[2] eas deponi oporteet, semper seniorem iuniori[3] et amplioris honoris inferiori[4] et marem feminae et ingenuum libertino praeferemus.

V[5].

DE TESTIBUS.

1 *Arcadius qui et Charisius libro singulari de testibus* Testimoniorum usus frequens ac necessarius est et ab his praecipue exigendus, quorum fides non
1 vacillat. Adhiberi quoque[6] testes possunt non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus sicubi res postulat, ex[7] his quibus non interdicitur testimonium nec ulla lege a dicendo testimonio
2 excusantur. Quamquam quibusdam legibus amplissimus numerus testium definitus sit, tamen ex constitutionibus principum haec licentia ad sufficientem numerum testium coartatur, ut iudices moderentur et eum solum numerum testium, quem necessarium esse putaverint, evocari patiantur, ne effrenata potestate ad vexandos homines superflua multitudo testium protrahatur.

2 *Modestinus libro octavo regularum* In testimoniis autem dignitas fides mores gravitas examinanda est: et ideo testes, qui adversus fidem suae[8] testationis vacillant, audiendi non sunt.

3 *Callistratus libro quarto de cognitionibus* Testium fides diligenter examinanda est. ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis condicio cuiusque, utrum quis decurio an plebeius sit: et an honestae et inculpatae vitae an vero notatus quis et reprehensibilis: an locuples vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat: vel an inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat. nam si careat suspicione testimonium vel propter personam a qua fertur (quod honesta sit) vel propter causam (quod neque lucri neque gratiae[9] neque inimicitiae causa fit[10]) admitten-
1 dus est. Ideoque divus Hadrianus Vibio Varo legato provinciae Ciliciae rescripsit eum qui iudicat magis posse scire, quanta fides habenda sit testibus. verba epistulae haec sunt: 'Tu magis scire potes, 'quanta fides habenda sit testibus, qui et cuius dig'nitatis et cuius existimationis sint, et qui simpliciter 'visi sint dicere, utrum unum eundemque meditatum 'sermonem attulerint an ad ea quae interrogaveras ex
2 'tempore verisimilia responderint[11].' Eiusdem quoque principis exstat rescriptum ad Valerium Verum de excutienda fide testium in haec verba: 'Quae ar'gumenta ad quem modum probandae cuique rei suf'ficiant, nullo certo modo satis definiri potest. sicut 'non semper, ita saepe sine publicis monumentis cuius'que rei veritas deprehenditur[12]. alias numerus tes'tium, alias dignitas et auctoritas, alias veluti con'sentiens fama confirmat rei de qua quaeritur fidem. 'hoc ergo solum tibi rescribere possum summatim non 'utique ad unam probationis speciem cognitionem 'statim alligari debere, sed ex sententia animi tui te 'aestimare oportere, quid aut credas aut parum pro-
3 'batum tibi opinaris.' Idem divus Hadrianus Iunio Rufino proconsuli Macedoniae rescripsit testibus se, non testimoniis crediturum. verba epistulae ad hanc partem pertinentia haec sunt: 'Quod crimina obiecerit 'apud me Alexander Apro et[13] quia non probabat nec 'testes producebat, sed testimoniis uti volebat, quibus 'apud me locus non est (nam ipsos interrogare soleo), 'quem[14] remisi ad provinciae praesidem, ut is de fide 'testium quaereret et nisi implesset quod intenderat,
4 'relegaretur.' Gabinio[15] quoque Maximo idem princeps in haec verba rescripsit: 'Alia est auctoritas 'praesentium testium, alia testimoniorum quae recitari 'solent: tecum ergo delibera, ut, si retinere[16] eos
5 'velis, des eis impendia.' Lege Iulia de vi[17] cavetur, ne hac lege in reum testimonium dicere liceret, qui se ab eo parenteve eius liberaverit, quive impuberes erunt, quique[18] iudicio publico damnatus erit qui eorum in integrum restitutus non erit, quive in vinculis custodiave publica erit, quive ad bestias ut depugnaret se locaverit, quaeve palam quaestum faciet feceritve, quive ob testimonium dicendum vel non dicendum pecuniam accepisse iudicatus vel convictus erit. nam quidam propter reverentiam personarum, quidam propter lubricum consilii sui, alii vero propter notam et infamiam vitae suae admittendi non
6 sunt ad testimonii fidem. Testes non temere evocandi sunt per longum iter et multo minus milites avocandi sunt a signis vel muneribus perhibendi testimonii causa, idque divus Hadrianus rescripsit. sed et divi fratres rescripserunt: 'Quod ad testes evocan'dos pertinet, diligentiae iudicantis est explorare, quae 'consuetudo in ea provincia, in quam iudicat, fuerit.' nam si probabitur saepe in aliam civitatem testimonii gratia plerosque evocatos, non esse dubitandum, quin evocandi sint, quos necessarios in ipsa cognitione deprehenderit qui iudicat.

4 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Lege Iulia iudiciorum publicorum cavetur, ne invito denuntietur, ut testimonium litis dicat adversus socerum generum, vitricum privignum, sobrinum sobrinam, sobrino sobrina[19] natum, eosve qui priore gradu sint, item ne liberto ipsius, liberorum eius, parentium, viri uxoris, item patroni patronae: et ut ne patroni patronae adversus libertos neque liberti adversus patronum[20] cogantur testimonium dicere.

5 *Gaius libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* In legibus, quibus excipitur, ne gener aut socer invitus testimonium dicere cogeretur, generi appellatione sponsum quoque filiae contineri placet: item soceri sponsae patrem.

6 *Licinius Rufinus libro secundo regularum* Idonei non videntur esse testes, quibus imperari potest ut testes fiant.

7 *Modestinus libro tertio regularum* Servi responso tunc credendum est, cum alia probatio ad eruendam veritatem non est.

8 *Scaevola libro quarto regularum* Inviti testimonium dicere non coguntur senes[21] valetudinarii vel milites vel[22] qui cum magistratu rei publicae causa absunt vel quibus venire non licet.

9 *Paulus libro primo ad Sabinum* Testis idoneus pater filio aut filius patri non est.

10 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Nullus idoneus testis in re sua intellegitur.

11 *Idem libro trigesimo tertio ad Sabinum* Ad fidem rei gestae faciendam etiam non rogatus testis intellegitur.

12 *Ulpianus libro trigesimo septimo ad edictum* Ubi numerus testium non adicitur, etiam duo sufficient: pluralis enim elocutio duorum numero contenta est.

---

(1) licet testationes in scriptis habitae non sunt *D. l. gem.* (2) cui] ubi *scr.* (3) iuniore *F* (4) inferiore *F*
(5) *Ed.* 2...7; *Sab.* 1. 8...14. 17...23. 25; *Pap.* 15. 16. 24. — *Bas*, 21, 1. — *Cf. Cod.* 4, 20 (6) adhiberique *Hal.* (7) *sic sec. B*, et *F* (8) suam *F* (9) gratia *F* (10) sit *scr.* (11) Tu magis scire potes, quanta fides habenda sit testibus, qui et cuius dignitatis et cuius existimationis sint scias et qui similiter (*sic quidam apud Cuiacium*) visi sint dicere, utrum unum eundemque meditatum sermonem attulerint an ad ea quae interrogaveras ex tempore similia (*similiter Tydeman*) responderint *scr.* (12) reprehenditur *F* (13) et] ea *scr.* (14) quem] eum *edd.* (15) Gavio *van de Water* (16) detinere F^2 (17) *Cf. Ulpianus Collat.* 9, 2 (18) quive *scr.* (19) sobrina *add. sec. B*, *om. F* (20) neque liberti adversus patronum *del.* (21) vel *ins.* (22) illi *ins.* F^2

13 *Papinianus libro primo de adulteriis* Quaesitum scio, an in publicis iudiciis calumniae damnati testimonium iudicio publico perhibere possunt [1]. sed neque lege Remmia prohibentur et Iulia lex de vi et repetendarum et peculatus eos homines testimonium dicere non vetuerunt. verumtamen quod legibus omissum est, non omittetur religione iudicantium ad quorum officium pertinet eius quoque testimonii fidem, quod integrae frontis homo dixerit, perpendere.

14 *Idem libro singulari de adulteriis* Scio quidem tractatum esse, an ad testamentum faciendum adhiberi possit adulterii damnatus: et sane iuste testimonii officio ei interdicetur. existimo ergo neque iure civili testamentum valere, ad quod huiusmodi testis processit, neque iure praetorio, quod ius civile subsequitur, ut neque hereditas adiri neque bonorum possessio dari possit.

15 *Paulus libro tertio sententiarum* Repetundarum damnatus nec ad testamentum nec ad testi-
1 monium adhiberi potest. Hermaphroditus an ad testamentum adhiberi possit, qualitas sexus incalescentis ostendit.

16 *Idem libro quinto sententiarum* Qui [2] falso vel varie testimonia dixerunt vel utrique parti prodiderunt, a iudicibus competenter puniuntur [3].

17 *Ulpianus libro singulari regularum* [4] Pater et filius [5] qui in potestate eius est, item duo fratres qui in eiusdem patris potestate sunt testes utrique [6] in eodem testamento vel eodem negotio fieri possunt [7], quoniam [8] nihil nocet ex una domo plures testes alieno negotio adhiberi.

18 *Paulus libro secundo de adulteriis* Ex eo, quod prohibet lex Iulia de adulteriis testimonium dicere condemnatam mulierem, colligitur etiam mulieres testimonii in iudicio dicendi ius habere.

19 *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis* inviti testimonium non dicunt publicani, item is qui non detractandi testimonii causa [9] aberit, item is qui
1 quid exercitui praebendum conduxerit. Sed nec pupillis testimonium denuntiari potest.

20 *Venuleius libro secundo de iudiciis publicis* In testimonium accusator citare non debet eum, qui iudicio publico reus erit aut qui minor viginti annis erit.

21 *Arcadius qui et Charisius libro singulari de testibus* Ob carmen famosum damnatus intestabilis
1 fit. Illud quoque incunctabile [10] est, ut, si res exigat, non tantum privati, sed etiam magistratus, si in praesenti sint, testimonium dicant. item senatus censuit praetorem testimonium dare debere in iudicio
2 adulterii causa. Si ea rei condicio sit, ubi harenarium testem vel similem personam admittere cogimur, sine tormentis testimonio eius credendum non
3 est. Si testes omnes eiusdem honestatis et existimationis sint et negotii qualitas ac iudicis motus cum his concurrit, sequenda sunt omnia testimonia: si vero ex his quidam [11] eorum aliud dixerint, licet impari numero, credendum est id [12] quod naturae negotii convenit et quod inimicitiae aut gratiae suspicione caret, confirmabitque iudex motum animi sui ex argumentis et testimoniis et quae rei aptiora et vero proximiora esse compererit: non enim ad multitudinem respici oportet, sed ad sinceram testimoniorum fidem et testimonia [13], quibus potius lux veritatis adsistit.

22 *Venuleius libro secundo de officio proconsulis* Curent magistratus cuiusque loci testari volentibus et se ipsos et alios testes vel signatores praebere, quo facilius negotia explicentur et probatio rerum salva sit.

23 *Idem libro primo de iudiciis publicis* [14] Produci testis is non potest, qui ante in eum reum testimonium dixit.

24 *Paulus libro quinto sententiarum* [15] Testes eos, quos accusator de domo produxerit, interrogari non placuit [16].

25 *Arcadius qui et Charisius libro singulari de testibus* Mandatis cavetur, ut praesides attendant, ne patroni in causa cui patrocinium praestiterunt testimonium dicant. quod et in exsecutoribus negotiorum observandum est.

VI [17].

DE IURIS ET FACTI IGNORANTIA.

1 *Paulus libro quadragesimo quarto ad edictum*
1 Ignorantia vel facti vel iuris est. Nam si quis nesciat decessisse eum, cuius bonorum possessio defertur, non cedit ei tempus: sed si sciat quidem defunctum esse cognatum, nesciat autem proximitatis nomine bonorum possessionem sibi deferri, aut se sciat scriptum heredem, nesciat autem quod scriptis heredibus bonorum possessionem praetor promittit, cedit ei tempus, quia in iure errat. idem est, si frater consanguineus defuncti credat matrem potiorem
2 esse. Si quis nesciat se cognatum esse, interdum in iure, interdum in facto errat. nam si et liberum se esse et ex quibus natus sit sciat, iura autem cognationis habere se nesciat, in iure errat: at si quis (forte expositus) quorum parentium esset ignoret, fortasse et serviat alicui putans se servum esse, in
3 facto magis quam in iure errat. Item si quis [18] sciat quidem alii delatam esse bonorum possessionem, nesciat autem ei tempus praeterisse bonorum possessionis, in facto errat. idem est, si putet eum bonorum possessionem accepisse. sed si sciat eum non petisse tempusque ei praeterisse, ignoret autem sibi ex successorio capite competere bonorum possessio-
4 nem, cedet ei tempus, quia in iure errat. Idem dicemus, si ex asse heres institutus non putet se bonorum possessionem petere posse ante apertas tabulas: quod si nesciat esse tabulas, in facto errat.

2 *Neratius libro quinto membranarum* In omni parte error in iure non eodem loco quo facti ignorantia haberi debebit, cum ius finitum et possit esse et debeat, facti interpretatio plerumque etiam prudentissimos fallat.

3 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Plurimum interest, utrum quis de alterius causa et facto non
1 sciret an de iure suo ignorat. Sed Cassius ignorantiam Sabinum ita accipiendam existimasse refert non deperditi et nimium securi hominis.

4 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Iuris ignorantiam in usucapione negatur prodesse: facti vero ignorantiam prodesse constat.

5 *Terentius Clemens libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Iniquissimum videtur cuiquam scientiam alterius quam suam nocere vel ignorantiam alterius alii profuturam.

6 *Ulpianus libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Nec supina ignorantia ferenda est factum ignorantis, ut nec scrupulosa inquisitio exigenda: scientia enim hoc modo aestimanda est, ut neque

(1) possint F^2 (2) hi qui *Paulus* 5, 15, 5 *et Coll* 8, 3 (3) a iudicibus competenter puniuntur] aut in exilium aguntur aut in insulam relegantur aut curia submoventur *Paulus* 5, 15, 5 *et Coll.* 8, 3 (4) = *Ulpianus reg.* 20, 6. *Cf. Inst.* 2, 10, 8 (5) et filius] et *Ulpianus*, nec non is *Inst.* (6) utrique testes *Inst.* (7) in eodem testamento vel eodem negotio fieri possunt] vel alter testis, alter libripens fieri possunt alio familiam emente *Ulpianus*, in unum testamentum fieri possunt *Inst.* (8) quia *Inst.*

(9) rei publicae causa *ins.* (10) indubitabile *scr.* (11) illud, quidam *ins.* (12) id *Schulting*, sed *F* (13) testimonia] sanctimoniam *scr.* (14) pro reo *ins.* (15) = *Paulus* 5, 15, 1 (16) suspectos gratiae testes et eos vel maxime, quos accusator de domo produxerit ... interrogari non placuit *Paulus*

(17) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5. 6; *Pap.* 7...10 — *Bas.* 2, 4 — *Cf. Cod.* 1, 18 (18) qui *F*

neglegentia crassa aut nimia securitas satis expedita sit neque delatoria curiositas exigatur.

7 *Papinianus libro nono decimo quaestionum* Iuris ignorantia non prodest adquirere volentibus, suum vero petentibus non nocet.

8 *Idem libro primo definitionum* Error facti ne maribus quidem in damnis vel compendiis obest, iuris autem error nec feminis in compendiis prodest: ceterum omnibus iuris error in damnis amittendae rei suae non nocet.

9 *Paulus libro singulari de iuris et facti ignorantia* Regula est iuris quidem ignorantiam cuique nocere, facti vero ignorantiam non nocere. videamus igitur, in quibus speciebus locum habere possit, ante praemisso quod minoribus viginti quinque annis ius ignorare permissum est. quod et in feminis in quibusdam causis propter sexus infirmitatem dicitur: et ideo sicubi non est delictum, sed[1] iuris ignorantia, non laeduntur. hac ratione si minor viginti quinque annis filio familias crediderit, subvenitur ei, ut non
1 videatur filio familias credidisse. Si filius familias miles a commilitone heres institutus nesciat sibi etiam sine patre licere adire per constitutiones principales, ius ignorare potest et ideo ei dies aditionis[2] cedit.
2 Sed facti ignorantia ita demum cuique non nocet, si non ei summa neglegentia obiciatur: quid enim si omnes in civitate sciant, quod ille solus ignorat? et recte Labeo definit scientiam neque curiosissimi neque neglegentissimi hominis accipiendam, verum eius, qui cum eam rem ut[3], diligenter inquirendo
3 notam habere possit. Sed iuris ignorantiam non prodesse Labeo ita accipiendum existimat, si iuris consulti copiam haberet vel sua prudentia instructus sit, ut, cui facile sit scire, ei detrimento sit iuris
4 ignorantia[4]: quod raro accipiendum est. Qui ignoravit dominum esse rei venditorem, plus in re est, quam in existimatione mentis[5]: et ideo, tametsi existimet se non a domino emere, tamen, si a domino
5 ei tradatur, dominus efficitur. Si quis ius ignorans lege Falcidia usus non sit, [6]nocere ei dicit epistula divi Pii. sed et imperatores Severus et Antoninus in haec verba rescripserunt: 'Quod ex causa fidei'commissi indebitum datum est, si non per errorem 'solutum est, repeti non potest. quamobrem Gar'giliani[7] heredes, qui, cum ex testamento eius pecu'niam ad opus aquae ductus rei publicae Cirtensium 'relictam solverint, non solum cautiones non exegerunt, 'quae interponi solent, ut quod amplius cepissent 'municipes quam per legem Falcidiam licuisset red'derent, verum etiam stipulati sunt, ne ea summa in 'alios usus converteretur et scientes prudentesque 'passi sunt eam pecuniam in opus aquae ductus im'pendi, frustra postulant reddi sibi a re publica 'Cirtensium, quasi plus debito dederint, cum sit utrum'que iniquum pecuniam, quae ad opus aquae ductus 'data est, repeti et rem publicam ex corpore patri'monii sui impendere in id opus, quod totum alienae 'liberalitatis gloriam repraesentet. quod si ideo repeti'tionem eius pecuniae habere credunt, quod imperitia 'lapsi legis Falcidiae beneficio usi non sunt, sciant 'ignorantiam facti, non iuris prodesse nec stultis
6 'solere succurri, sed errantibus'. Et licet municipum mentio in hac epistula fiat, tamen et in qualibet persona idem observabitur. sed nec quod in opere aquae ductus relicta esse pecunia proponitur, in hunc solum casum cessare repetitionem dicendum est. nam initium constitutionis generale est: demonstrat enim, si non per errorem solutum sit fideicommissum, quod indebitum fuit, non posse repeti: item et illa pars aeque generalis est, ut qui iuris ignorantia legis Falcidiae beneficio usi non sunt, non[8] possint repetere: ut secundum hoc possit dici etiam, si pecunia, quae per fideicommissum relicta est quaeque soluta est, non ad aliquid faciendum relicta sit, et licet consumpta non sit, sed exstet apud eum cui soluta est, cessare repetitionem.

10 *Papinianus libro sexto responsorum* Impuberes sine tutore agentes nihil posse vel scire intelleguntur.

LIBER VICESIMUS TERTIUS.

I[9].

DE SPONSALIBUS.

1 *Florentinus libro tertio institutionum* Sponsalia sunt mentio[10] et repromissio nuptiarum futurarum.

2 *Ulpianus libro singulari de sponsalibus* Sponsalia autem dicta sunt a spondendo: nam moris fuit veteribus stipulari et spondere sibi uxores futuras,

3 *Florentinus libro tertio institutionum* unde et sponsi sponsaeque appellatio nata est.

4 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad Sabinum* Sufficit nudus consensus ad constituenda sponsalia.
1 Denique constat et absenti absentem desponderi posse, et hoc cottidie fieri:

5 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* haec ita, si scientibus his qui absint sponsalia fiant aut si postea ratum habuerint.

6 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum* Si puellae tutores ad finienda sponsalia nuntium miserunt, non putarem suffecturum ad dissolvendam nuptiarum spem hunc nuntium, non magis quam sponsalia posse eos solos constituere, nisi forte omnia ista ex voluntate puellae facta sint.

7 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* In sponsalibus nihil interest, utrum testatio interponatur
1 an aliquis sine scriptura spondeat. In sponsalibus etiam consensus eorum exigendus est, quorum in nuptiis desideratur. intellegi tamen semper filiae patrem consentire, nisi evidenter dissentiat, Iulianus scribit.

8 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Furor quin sponsalibus impedimento sit, plus quam manifestum est: sed postea interveniens sponsalia non infirmat.

9 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*[11] Quaesitum est apud Iulianum, an sponsalia sint, ante duodecimum annum si fuerint nuptiae collatae[12]. et semper Labeonis sententiam probavi existimantis, si quidem praecesserint sponsalia, durare ea, quamvis in domo loco nuptae esse coeperit: si vero non

---

(1) sed *del.* (2) non *ins. dett.* (3) ut] curet *scr.* (4) cui non facile sit sciri, ei detrimento non sit *ins.* (5) ementis *Heraldus* (6) id *ins.* (7) cargiliani *F* (8) non *dett. cum B, om. F*

(9) *Sab.* 1...12; *Ed.* 13...18. — *Bas.* 28, 1. — *Cf. Cod.* 5, 1. (10) conventio *scr.* (11) *cf. D.* 24, 1, 32, 27 (12) celebratae *scr.*

praecesserint, hoc ipso quod in domum deducta est non videri sponsalia facta. quam sententiam Papinianus quoque probat.

10 *Idem libro tertio disputationum* In potestate manente filia pater sponso nuntium remittere potest et sponsalia dissolvere. enimvero si emancipata est, non potest neque nuntium remittere neque quae dotis causa data sunt condicere: ipsa enim filia nubendo efficiet dotem esse condictionemque extinguet, quae causa non secuta nasci poterit. nisi forte quis proponat ita dotem patrem pro emancipata filia dedisse, ut, si nuptiis non consentiret, vel contractis vel non contractis repeteret quae dederat: tunc enim habebit repetitionem.

11 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Sponsalia sicut nuptiae consensu contrahentium fiunt: et ideo sicut nuptiis, ita sponsalibus filiam familias consentire oportet:

12 *Ulpianus libro singulari de sponsalibus* sed quae patris voluntati non repugnat, consentire in-
1 tellegitur. Tunc autem solum dissentiendi a patre licentia filiae conceditur, si indignum moribus vel turpem sponsum ei pater eligat.

13 *Paulus libro quinto ad edictum* Filio familias [1] dissentiente sponsalia nomine eius fieri non possunt.

14 *Modestinus libro quarto differentiarum* In sponsalibus contrahendis aetas contrahentium definita non est ut in matrimoniis. quapropter et a primordio aetatis sponsalia effici possunt, si modo id fieri ab utraque persona intellegatur, id est, si non sint minores quam septem annis.

15 *Idem libro singulari de enucleatis casibus* Tutor factam pupillam suam nec ipse uxorem ducere nec filio suo in matrimonio adiungere potest. scias tamen, quod de nuptiis tractamus, et ad sponsalia pertinere.

16 *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Oratio imperatorum Antonini et Commodi, quae quasdam nuptias in personam senatorum inhibuit, de sponsalibus nihil locuta est. recte tamen dicitur etiam sponsalia in his casibus ipso iure nullius esse momenti, ut suppleatur quod orationi deest.

17 *Gaius libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Saepe iustae ac necessariae causae non solum annum vel biennium, sed etiam triennium et quadriennium et ulterius trahunt sponsalia, veluti valetudo sponsi sponsaeve vel mortes parentium aut capitalia crimina aut longiores peregrinationes quae ex necessitate fiunt.

18 *Ulpianus libro sexto ad edictum* In sponsalibus constituendis parvi refert, per se (et coram an per internuntium vel per epistulam) an per alium hoc factum est: et fere plerumque condiciones interpositis personis expediuntur.

II [2].

DE RITU NUPTIARUM.

1 *Modestinus libro primo regularum* Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio.

2 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Nuptiae consistere non possunt nisi consentiant omnes, id est qui coeunt quorumque in potestate sunt.

3 *Idem libro primo ad Sabinum* Si nepotem ex filio et neptem ex altero filio in potestate habeam, nuptias inter eos me solo auctore contrahi posse Pomponius scribit et verum est.

4 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Minorem annis duodecim nuptam tunc legitimam uxorem fore, cum apud virum explesset duodecim annos.

5 *Idem libro quarto ad Sabinum* Mulierem absenti per litteras eius vel per nuntium posse nubere placet, si in domum eius deduceretur: eam vero quae abesset ex litteris vel nuntio suo duci a marito non posse: deductione enim opus esse in mariti, non in uxoris [3] domum, quasi in domicilium matrimonii.

6 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad Sabinum* Denique Cinna scribit: eum, qui absentem [4] accepit uxorem, deinde rediens a cena iuxta Tiberim perisset, ab uxore lugendum responsum est.

7 *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam* Ideoque potest fieri, ut in hoc casu aliqua virgo et dotem et de dote habeat actionem.

8 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Libertinus libertinam matrem aut sororem uxorem ducere non potest, quia hoc ius moribus, non legibus introductum est.

9 *Ulpianus libro vicesimo sexto ad Sabinum* Si nepos uxorem velit ducere avo furente, omnimodo patris auctoritas erit necessaria: sed si pater furit [5],
1 avus sapiat, sufficit avi voluntas. Is cuius pater ab hostibus captus est, si non intra triennium revertatur, uxorem ducere potest.

10 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Si ita pater absit, ut ignoretur ubi sit et an sit, quid faciendum est, merito dubitatur. et si triennium effluxerit, postquam apertissime fuerit pater ignotus, ubi degit et an superstes sit, non prohibentur liberi eius utriusque sexus matrimonium vel nuptias legitimas contrahere.

11 *Iulianus libro sexagesimo secundo digestorum* Si filius eius qui apud hostes est vel absit ante triennium captivitatis vel absentiae patris uxorem duxit vel si filia nupserit, puto recte matrimonium vel nuptias contrahi, dummodo eam filius ducat uxorem vel filia tali nubat [6], cuius condicionem certum sit patrem non repudiaturum.

12 *Ulpianus libro vicesimo sexto ad Sabinum* Si qua mihi uxor fuit, deinde a me repudiata nupsit Seio, quem ego postea adrogavi, non sunt nuptiae
1 incestae. Inter me et sponsam patris mei nuptiae contrahi non possunt: quamquam noverca mea non
2 proprie dicatur. Sed et per contrarium sponsa mea patri meo nubere non poterit, quamvis nurus
3 non proprie dicatur. Si uxor mea post divortium alii nupserit et filiam susceperit, putat Iulianus hanc quidem privignam non esse, verum nuptiis eius ab-
4 stinendum. Adoptivae sororis filiam possum uxorem ducere: cognata enim mea non est filia eius, quia avunculus nemo fit per adoptionem et eae demum cognationes contrahuntur in adoptionibus, quae legitimae essent, id est quae adgnatorum ius haberent. pari ratione et sororem patris mei adoptivi possum ducere, si non fuit eodem patre nata.

13 *Idem libro trigesimo quarto ad Sabinum* Si patrona tam ignobilis sit, ut ei honestae sint vel saltem liberti sui nuptiae, officio iudicis super hoc cognoscentis hae prohiberi non debent.

14 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Adoptivus filius si emancipetur, eam quae patris adoptivi uxor fuit ducere non potest, quia novercae
1 locum habet. Item si quis filium adoptaverit, uxorem eiusdem quae nurus loco est [7] ne quidem post emancipationem filii ducere poterit [8], quoniam aliquando
2 nurus ei fuit. Serviles quoque cognationes in hoc iure observandae sunt. igitur suam matrem manumissus non ducet uxorem: tantundem iuris est et in sorore et sororis filia. idem e contrario dicendum est, ut pater filiam non possit ducere, si ex servitute manumissi sint, etsi dubitetur patrem eum esse. unde nec vulgo quaesitam filiam pater naturalis potest uxorem ducere, quoniam in contrahendis matrimoniis naturale ius et pudor inspiciendus est: contra pu-
3 dorem est autem filiam uxorem suam [9] ducere. Idem tamen, quod in servilibus cognationibus constitutum

(1) familiae F^1
(2) *Sab.* 2...6. 8...14. 16...20. 28. 52...60; *Ed.* 1. 21...27. 29...33. 39...51; *Pap.* 7. 15. 34...38. 61...68. — *Bas.* 28, 4 *et* 28, 5 — *Cf. Inst.* 1,10; *Cod.* 5, 4
(3) opus esse uxoris in mariti *scr. fere cum Pagenstechero*
(4) absens *P. Faber*
(5) furiat F^2
(6) nubatur *F*
(7) quae nurus loco est *del.*
(8) potest F^2
(9) filiam suam uxorem *dett.*

est, etiam in servilibus adfinitatibus servandum est, veluti ut eam, quae in contubernio patris fuerit, quasi novercam non possim ducere, et contra eam, quae in contubernio filii fuerit, patrem quasi nurum non ducere: aeque nec matrem eius, quam quis in servitute uxorem habuit, quasi socrum. cum enim cognatio servilis intellegitur, quare non et adfinitas intellegatur? sed[1] in re dubia certius[2] et modestius
4 est huiusmodi nuptiis abstinere. Nunc videamus, quomodo noverca et privigna et socrus et nurus intellegantur, ut sciamus, quas non liceat ducere. quidam[3] novercam per se patris uxorem[4] et nurum filii uxorem et privignam uxoris ex alio marito filiam intellegunt: sed quod ad hanc causam verius est nec avi uxorem nec proavi duci posse. duas ergo vel plures novercas ducere non poterit: non mirum, nam et is qui adoptivus est nec naturalis patris nec adoptivi uxorem ducere potest: sed et si plures uxores pater habuerit, nullam earum ducere possum. itaque socrus appellatione non tantum uxoris meae mater, sed et avia et proavia intellegitur, ut nullam earum ducere possim. nurus quoque appellatione non tantum filii uxor, sed et nepotis et pronepotis continetur, licet quidam has pronurus appellant[5]. privigna quoque non solum ea mihi intellegitur quae uxoris meae filia est, sed et neptis et proneptis, ut nullam earum ducere possim. item eius matrem, quam sponsam habui, non posse me uxorem ducere Augustus interpretatus est: fuisse enim eam[6] socrum.

15 *Papinianus libro quarto responsorum* Uxorem quondam privigni coniungi matrimonio vitrici non oportet nec in matrimonium convenire novercam eius qui privignae maritus fuit.

16 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Oratione divi Marci cavetur, ut, si senatoris filia libertino nupsisset, nec nuptiae essent: quam et se-
1 natus consultum secutum est. Nepote uxorem ducente et filius consentire debet: neptis vero si
2 nubat, voluntas et auctoritas avi sufficiet. Furor contrahi matrimonium non sinit, quia consensu opus est, sed recte contractum non impedit.

17 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Per adoptionem quaesita fraternitas eousque impedit[7] nuptias, donec manet adoptio: ideoque eam, quam pater meus adoptavit et emancipavit, potero uxorem ducere. aeque et si me emancipato illam in potestatem
1 retinuerit, poterimus iungi matrimonio. Itaque volenti generum adoptare suadetur, ut filiam emanciparet: similiter suadetur ei, qui nurum velit adoptare,
2 ut emancipet filium. Amitam quoque et materteram, item magnam quoque amitam et materteram magnam prohibemur uxorem ducere, quamvis magna amita et[8] matertera quarto gradu sint. utique autem amitam et amitam magnam prohibemur uxorem ducere, etsi per adoptionem nobis coniunctae sint.

18 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Nuptiae inter easdem personas nisi volentibus parentibus renovatae iustae non habentur.

19 *Marcianus libro sexto decimo institutionum* Capite trigesimo quinto legis Iuliae qui liberos quos habent in potestate iniuria prohibuerint ducere uxores vel nubere, vel qui dotem dare non volunt ex constitutione divorum Severi et Antonini, per proconsules praesidesque provinciarum coguntur in matrimonium collocare et dotare. prohibere autem videtur et qui condicionem non quaerit.

20 *Paulus libro singulari ad orationem divi Severi[9] et Commodi* Sciendum est ad officium curatoris non[10] pertinere, nubat pupilla an non, quia officium eius in administratione negotiorum constat: et ita Severus et Antoninus rescripserunt in haec verba: 'Ad officium curatoris administratio[11] pupillae pertinet: nubere autem pupilla suo arbitrio potest'.

21 *Terentius Clemens libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Non cogitur filius familias uxorem ducere.

22 *Celsus libro quinto decimo digestorum* Si patre cogente ducit uxorem, quam non duceret, si sui arbitrii esset, contraxit tamen matrimonium, quod inter invitos non contrahitur: maluisse hoc videtur.

23 *Idem libro trigensimo digestorum* Lege Papia cavetur omnibus ingenuis praeter senatores eorumque liberos libertinam uxorem habere licere.

24 *Modestinus libro primo regularum* In liberae mulieris consuetudine non concubinatus, sed nuptiae intellegendae sunt, si non corpore quaestum fecerit.

25 *Idem libro secundo regularum* Filius emancipatus etiam sine consensu patris uxorem ducere potest et susceptus filius ei heres erit.

26 *Idem libro quinto responsorum* Respondit reas adulterii factas nec ante damnationem vidente marito[12] uxores duci posse.

27 *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Si quis in senatorio ordine agens libertinam habuerit uxorem, quamvis interim uxor non sit, attamen in ea condicione est, ut, si amiserit dignitatem, uxor esse incipiat.

28 *Marcianus libro decimo institutionum* Invitam libertam uxorem ducere patronus non potest:

29 *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* quod et Ateius Capito consulatu suo fertur decrevisse. hoc tamen ita observandum est, nisi patronus ideo eam manumisit, ut uxorem eam ducat.

30 *Gaius libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Simulatae nuptiae nullius momenti sunt.

31 *Ulpianus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Si senatori indulgentia principis fuerit permissum libertinam iustam uxorem habere, potest iusta uxor esse.

32 *Marcellus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Sciendum est libertinum, qui se ingenuo dedit adrogandum, quamvis in eius familia ingenui iura sit consecutus, ut libertinum tamen a senatoriis nuptiis repellendum esse.

33 *Idem libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Plerique opinantur, cum eadem mulier ad eundem virum revertatur, id matrimonium idem esse: quibus adsentior, si non multo tempore interposito reconciliati fuerint nec inter moras aut illa alii nupserit aut hic aliam duxerit, maxime si nec dotem vir reddiderit.

34 *Papinianus libro quarto responsorum*[13] Generali mandato quaerendi mariti filiae familias non fieri nuptias rationis est: itaque personam eius patri demonstrari, qui matrimonio consenserit, ut nuptiae
1 contrahantur, necesse est. Ream adulterii, quam vir iure mariti postulavit, non prohibetur post abolitionem uxorem denuo ducere: sed et si non iure mariti ream postulavit, iure contractum matrimonium
2 videbitur. Inter privignos contrahi nuptiae possunt, etsi fratrem communem ex novo parentium matri-
3 monio susceptum habeant. Filiam senatoris nuptias libertini secutam patris casus non faciat[14] uxorem: nam quaesita dignitas liberis propter crimen[15] patris[16] auferenda non[17] est.

35 *Idem libro sexto responsorum* Filius familias miles matrimonium sine patris voluntate non contrahit.

36 *Paulus libro quinto quaestionum* Tutor vel curator adultam uxorem ducere non potest, nisi a patre desponsa destinatave testamentove nominata condicione[18] nuptiis secuta fuerit.

37 *Idem libro septimo responsorum* Libertum curatoris puellae prohiberi oportet uxorem eandem ducere.

(1) sed] et *scr.* (2) rectius *Hal.* (3) quidam] et quidem *edd.* (4) et socrum uxoris matrem *ins. Krueger* (5) appellent F^2 (6) meam *scr. fere ut Ruckerus* (7) impediat F^1 (8) magna *ins.* (9) Marci Antonini *scr. fere ut Wieling* (10) non *dett. cum B, om. F* (11) rerum *ins. Hal.* (12) vidente marito F^1, vivente marito F^2, pendente ea a reo *sec. B. scr.* (13) § 3 = *D.* 1, 9, 9 (14) facit *D. l. gem.* (15) crimen] casum *D. l. gem.* (16) remoti a senatu *ins. D. l. gem.* (17) non *dett. cum l. gem., om. F* (18) condicionem *scr.*

38 *Idem libro secundo sententiarum* Si quis
officium in aliqua provincia administrat, inde oriundam
vel ibi domicilium habentem uxorem ducere non
potest, quamvis sponsare non prohibeatur, ita scilicet,
ut, si post officium depositum noluerit mulier nuptias
contrahere, liceat ei hoc facere arris tantummodo
1 redditis quas[1] acceperat. Veterem sponsam in
provincia, qua quis administrat, uxorem ducere potest
2 et dos data non fit caduca. Qui in provincia
aliquid administrat, in ea provincia filias suas in
matrimonium collocare et dotem constituere non
prohibetur.
39 *Paulus libro sexto ad Plautium* Sororis
proneptem non possum ducere uxorem, quoniam
1 parentis loco ei sum. Si quis ex his, quas moribus prohibemur uxores ducere, duxerit, incestum
dicitur committere.
40 *Pomponius libro quarto ex Plautio* Aristo
respondit privignae filiam non magis uxorem duci
posse quam ipsam privignam.
41 *Marcellus libro vicesimo sexto digestorum* Probrum intellegitur etiam in his mulieribus esse, quae
turpiter viverent vulgoque quaestum facerent, etiamsi
1 non palam. Et si qua se in concubinatu alterius
quam patroni tradidisset, matris familias honestatem
non habuisse[2] dico.
42 *Modestinus libro singulari de ritu nuptiarum*[3]
Semper in coniunctionibus non solum quid liceat
1 considerandum est, sed et quid honestum sit. Si
senatoris filia neptis proneptis libertino vel qui artem
ludicram exercuit cuiusve pater materve id fecerit,
nupserit, nuptiae non erunt.
43 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et
Papiam* Palam quaestum facere dicemus non tantum
eam, quae in lupanario se prostituit, verum etiam si
qua (ut adsolet) in taberna cauponia vel qua alia
1 pudori suo non parcit. Palam autem sic accipimus passim, hoc est sine dilectu: non si qua adulteris vel stupratoribus se committit, sed quae vicem
2 prostitutae sustinet. Item quod cum uno et
altero pecunia accepta commiscuit, non videtur palam
3 corpore quaestum facere. Octavenus tamen rectissime ait etiam eam, quae sine quaestu palam se
4 prostituerit[4], debuisse his connumerari. Non
solum autem ea quae facit, verum ea quoque quae
fecit, etsi facere desiit, lege notatur: neque enim
5 aboletur turpitudo, quae postea intermissa est. Non
est ignoscendum ei, quae obtentu paupertatis tur-
6 pissimam vitam egit.[5] Lenocinium facere non minus
7 est quam corpore quaestum exercere. Lenas
autem eas dicimus, quae mulieres quaestuarias pro-
8 stituunt. Lenam accipiemus et eam, quae alte-
9 rius nomine hoc vitae genus exercet. Si qua
cauponam exercens in ea corpora quaestuaria habeat
(ut multae adsolent sub praetextu instrumenti cauponii
prostitutas mulieres habere), dicendum hanc quoque
10 lenae appellatione contineri. Senatus censuit
non conveniens esse ulli senatori uxorem ducere aut
retinere damnatam publico iudicio, quo iudicio cuilibet
ex populo experiri licet, nisi si cui lege aliqua accu-
11 sandi publico iudicio non est potestas. Si qua
calumniae iudicio damnata sit ex causa publici iudicii et quae praevaricationis[6] damnata est, publico
12 iudicio damnata esse non videtur. Quae in adulterio deprehensa est, quasi publico iudicio damnata
est. proinde si adulterii condemnata esse proponatur,
non tantum quia deprehensa est erit notata, sed quia
et publico iudicio damnata est. quod si non sit deprehensa, damnata autem, idcirco notetur, quia publico iudicio damnata est, at si deprehensa quidem
sit, damnata autem non sit, [7]notata erit? ego puto,
etsi absoluta sit post deprehensionem, adhuc tamen
notam illi obesse debere, quia verum est eam in
adulterio deprehensam, quia factum lex, non sententiam
13 notaverit. Non adicitur hic ut in lege Iulia de adulteriis a quo vel ubi deprehensam: proinde sive maritus
sive quis alius deprehendisse proponatur, videtur notata: sed et si non in domo mariti vel patris sui deprehensa sit, erit notata secundum verba legis.
44 *Paulus libro primo ad legem Iuliam et Papiam*
Lege Iulia ita cavetur: 'Qui senator est quive filius
'neposve ex filio proneposve ex[8] filio nato cuius eorum
'est erit, ne quis eorum sponsam uxoremve sciens
'dolo malo habeto libertinam aut eam, quae ipsa
'cuiusve pater materve artem ludicram facit fecerit.
'neve senatoris filia neptisve ex filio proneptisve ex
'nepote filio nato nata[9] libertino eive, qui ipse cuiusve
'pater materve artem ludicram facit fecerit, sponsa
'nuptave sciens dolo malo esto neve quis eorum dolo
1 'malo sciens sponsam uxoremve eam habeto'. Hoc
capite prohibetur senator libertinam ducere eamve,
cuius pater materve artem ludicram fecerit: item
2 libertinus senatoris filiam ducere. Non obest
3 avum et aviam artem ludicram fecisse. Nec distinguitur, pater in potestate habeat filiam nec ne: tamen
iustum patrem intellegendum Octavenus ait, matrem
4 etiam si vulgo conceperit. Item nihil refert,
5 naturalis sit pater an adoptivus. An et is noceat,
qui antequam adoptaret artem ludicram fecerit?
atque si naturalis pater antequam filia nasceretur
fecerit? et si huius notae homo adoptaverit, deinde
emancipaverit, an non possit duci? ac si talis pater
naturalis decessisset? sed de hoc casu contrariam
legis sententiam esse Pomponius recte putat, ut eis
6 non connumerentur.[10] Si postea ingenuae uxoris
pater materve artem ludicram facere coeperit, iniquissimum est dimittere eam debere, cum nuptiae
honeste contractae sint et fortasse iam liberi pro-
7 creati sint. Plane si ipsa artem ludicram facere
8 coeperit, utique dimittenda erit. Eas, quas ingenui
ceteri prohibentur ducere uxores, senatores non ducent.
45 *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et
Papiam* In eo iure, quod dicit invito patrono libertam, quae ei nupta est, alii nubere non posse, patronum accipimus (ut rescripto imperatoris nostri et
divi patris eius continetur) et eum qui hac lege emit,
ut manumittat, quia manumissa liberta emptoris
1 habetur. Qui autem iuravit se patronum, hoc
2 idem non habebit. Ne is quidem[11] debet habere,
3 qui non suis nummis comparavit. Plane si filius
familias miles esse proponatur, non dubitamus, si
castrensis peculii ancillam manumiserit, competere
ei hoc ius: est enim patronus secundum constitutiones
4 nec patri eius hoc ius competit. Hoc caput ad
nuptam tantum libertam pertinet, ad sponsam non
pertinet: et ideo invito patrono nuntium sponsa
5 liberta si miserit, cum alio conubium habet. Deinde
ait lex 'invito patrono': invitum accipere debemus
eum, qui non consentit[12] ad divortium: idcirco nec
a furioso divertendo solvit se huius legis necessitate
nec si ab ignorante divorterit: rectius enim hic in-
6 vitus dicitur quam qui dissensit. Si ab hostibus
patronus captus esse proponatur, vereor ne possit
ista conubium habere nubendo, quemadmodum haberet,
si mortuus esset. et[13] qui Iuliani sententiam probant,
dicerent non habituram conubium: putat enim
Iulianus durare eius libertae matrimonium etiam in
captivitate propter patroni reverentiam. certe si in
aliam servitutem patronus sit deductus, procul dubio
dissolutum esset matrimonium.
46 *Gaius libro octavo ad legem Iuliam et Papiam*
Illud dubitationis est, an et qui communem libertam
uxorem duxerit ad hoc ius admittatur. Iavolenus
negavit, quia non proprie videtur eius liberta, quae
etiam alterius sit: aliis contra visum est, quia libertam
eius esse negari non potest, licet alterius quoque sit
liberta: quam sententiam plerique recte probaverunt.
47 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et*

(1) quos *F* (2) eam *ins. F*² (3) = *D.* 50, 17, 197
(4) praestituerit *F* (5) elegit *edd.* (6) causa *ins. F*²
(7) an *ins.* (8) nepote *ins. Brencmannus* (9) nata *del.*
(10) connumeretur *dett.* (11) idem *ins. Ruckerus*
(12) consensit *F*² (13) et] sed *scr.*

Papiam Senatoris filia, quae corpore quaestum vel artem ludicram fecerit aut iudicio publico damnata fuerit, impune libertino nubit: nec enim honos ei servatur, quae se in tantum foedus[1] deduxit.

48 *Terentius Clemens libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Filio patroni in libertam paternam eandemque uxorem idem iuris, quod ipsi patrono daretur, ex sententia legis accommodatur. idemque dicendum erit et si alterius patroni filius vivo altero
1 libertam eorum uxorem duxerit. Si ignominiosam libertam suam patronus uxorem duxerit, placet, quia contra legem maritus sit, non habere eum hoc legis
2 beneficium. Si uni ex filiis adsignatam alter uxorem duxerit, non idem ius quod in patrono tribuendum: nihil enim iuris habebit, quia senatus omne ius libertorum adsignatorum ad eum transtulit, cui id pater tribuit.

49 *Marcellus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Observandum est, ut inferioris gradus homines ducant uxores eas, quas hi qui altioris dignitatis sunt ducere legibus propter dignitatem prohibentur: at contra antecedentis gradus homines non possunt eas ducere, quas his qui inferioris dignitatis sunt ducere non licet.

50 *Idem libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Proxime constitutum dicitur, ut, cum quis libertam suam duxerit uxorem, quam ex fideicommissi causa manumiserit, liceat libertae invito eo nuptias contrahere: puto, quia non erat ferendus is qui ex necessitate manumisit, non suo arbitrio: magis enim debitam libertatem praestitit quam ullum beneficium in mulierem contulit.

51 *Licinnius Rufinus libro primo regularum* Matrimonii causa ancilla manumissa a nullo alio uxor duci potest quam a quo manumissa est, nisi
1 patronus matrimonio eius renuntiaverit. Si autem filius familias matrimonii causa iussu patris ancillam manumiserit, Iulianus putat perinde eam haberi atque si a patre eius manumissa esset: et ideo potest eam uxorem ducere[2].

52 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Incestae nuptiae neque dotem habent et ideo omne quod perceptum est licet fructuum nomine auferetur.

53 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Nuptiae consistere non possunt inter eas personas quae in numero parentium liberorumve sunt, sive proximi sive ulterioris gradus sint usque ad infinitum.

54 *Scaevola libro primo regularum* Et nihil interest, ex iustis nuptiis cognatio descendat an vero non: nam et vulgo quaesitam sororem quis vetatur uxorem ducere.

55 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Quin etiam nefas existimatur eam quoque uxorem ducere, quae per adoptionem filia neptisve esse coeperit, in tantum, ut et, si per emancipationem adoptio
1 dissoluta sit, idem iuris maneat. Patris adoptivi mei matrem aut materteram aut neptem ex filio uxorem ducere non possum, scilicet si in familia eius sim: alioquin si emancipatus fuero ab eo, sine dubio nihil impedit nuptias, scilicet quia post emancipationem extraneus intellegor.

56 *Ulpianus libro tertio disputationum* Etiam si concubinam quis habuerit sororis filiam, licet libertinam, incestum committitur.

57 *Marcianus libro secundo institutionum* Qui in provincia officium aliquid gerit, prohibetur etiam consentire filio suo uxorem ducenti.

57[a] *In libro secundo de adulteriis Papiniani Marcianus notat:* Divus[3] Marcus et Lucius imperatores Flaviae Tertullae per mensorem libertum ita rescripserunt: 'Movemur et temporis diuturnitate, 'quo ignara iuris in matrimonio avunculi tui fuisti, 'et quod ab avia tua collocata es, et numero libero'rum vestrorum: idcircoque cum haec omnia in unum 'concurrunt, confirmamus statum liberorum vestrorum 'in eo matrimonio quaesitorum, quod ante annos 'quadraginta contractum est, perinde atque si legitime 'concepti fuissent'.

58 *Marcianus libro quarto regularum* A divo Pio rescriptum est, si libertina senatorem deceperit quasi ingenua et ei nupta est, ad exemplum praetoris edicti dandam in eam actionem, quia ex dote nullum lucrum habet quae nulla est.

59 *Paulus libro singulari de adsignatione libertorum* Senatus consulto, quo cautum est, ne tutor pupillam vel filio suo vel sibi nuptum collocet, etiam nepos significatur.

60 *Idem libro singulari ad orationem divi Antonini et Commodi* Si quis tutor quidem non sit, periculum tamen tutelae ad eum pertineat, an sententia orationis contineatur? veluti si pupilla ab hostibus capta fuerit aut falsis allegationibus a tutela se excusaverit, ut ex sacris constitutionibus periculum ad eum pertineat? et dicendum est hos quoque ad senatus consultum pertinere: nam et huiusmodi periculum in numerum trium tutelarum computari
1 comprobatum est. Sed si propter alterius personam periculum ad eum pervenit, videamus ne extra sententiam senatus consulti sit: veluti si magistratus in tutelae periculum incidit vel fideiusserit quis pro tutore vel curatore, quia nec in numerum trium tutelarum haec imputantur: et consequens est hoc pro-
2 bare. Quid ergo si honoris causa tutor datus sit? quatenus nec huiusmodi tutela in numerum computatur, numquid idem sit? sed ratio in contrarium ducit, quod dictum est et honorarium tutorem periculum solere pati, si male passus sit administrari
3 tutelam. Quin autem ille, qui, cum datus est tutor, cessat in administratione, pertineat ad orationem, non est dubitandum, quia perinde tenetur ex sacris
4 constitutionibus atque si gessisset. Quid ergo si, cum se vellet excusare aliquo titulo nec in promptu probationes haberet, excusationis negotium fuerit dilatum et inter moras pupilla adoleverit, an ad senatus consultum pertineat? quaestio in eo est, an et post pubertatem officio finito excusationem eius recipi oporteat: nam si recipitur et excusaverit[4], impune potest ducere: si vero non debeat recipi post officium finitum, non recte ducit. et ait Papinianus libro quinto responsorum officio finito excusationem recipi non oportere et ideo exacti temporis periculum ad eum pertinere. sed mihi hoc nequaquam placet: iniquum enim est propter dilationem, quae forte non dolo, sed quae ex necessitate contingit, non excusari
5 vel nuptias impediri excusatione recepta. Quamvis verbis orationis cautum sit, ne uxorem tutor pupillam suam ducat, tamen intellegendum est ne desponderi quidem posse: nam cum qua nuptiae contrahi non possunt, haec plerumque ne quidem desponderi potest: nam quae duci potest, iure despon-
6 detur. Quid ergo si adoptivus filius tutoris duxerit pupillam illicite posteaque emancipatus fuerit[5]? credendum est de adoptivis emancipatis senatum non sensisse, quia post emancipationem in totum adop-
7 tivae familiae obliviscuntur. Naturales liberi licet in adoptionem dati fuerint, senatus consulto con-
8 tinentur. Quid ergo si tutor datus provocavit et postea heres eius victus est? praeteriti temporis periculum praestare debet. an vero si filius heres fuerit et victus est, ad orationem pertineat? et consequens est hoc probare, quoniam rationem debet reddere.

61 *Papinianus libro trigensimo secundo quaestionum* Dote propter illicitum matrimonium caduca facta exceptis impensis necessariis, quae dotem ipso iure minuere solent, quod iudicio de dote redditurus esset maritus solvere debet.

62 *Idem libro quarto responsorum* Quamquam in arbitrio matris pater esse voluerit, cui nuptum filia communis collocaretur, frustra tamen ab ea tutor datus eligetur: neque enim intellegitur pater de per-

(1) foedus] dedecus *Koehler* (2) alius nemo *add.* (3) divi *scr.* (4) excusatus erit *scr* (5) filius tutoris desponderit pupillam i. p. q. em. duxerit *scr.*

sona tutoris cogitasse, cum ideo maxime matrem
1 praetulit, ne filiae nuptias tutori committeret. Mulier liberto viri ac patroni sui mala ratione coniungitur.
2 Tutor, qui[1] rationes curatori reddidit, puellam[2] suam ante constitutum tempus aetatis eius uxorem ducere nec matrem ex alio matrimonio factam potest.

63 *Idem libro primo definitionum* Praefectus cohortis vel equitum aut tribunus contra interdictum eius provinciae duxit uxorem, in qua officium gerebat: matrimonium non erit: quae species pupillae comparanda est, cum ratio potentatus nuptias prohibuerit. sed an huic quoque si virgo nupsit[3], non sit auferendum quod testamento relictum est, deliberari potest: exemplo tamen pupillae nuptae tutori, quod relictum est potest mulier consequi. pecuniam tamen in dotem datam mulieris heredi restitui necesse est.

64 *Callistratus libro secundo quaestionum* Libertum eundemque tutorem pupillae eo, quod in matrimonium collocata ipsi tutori suo vel filio eius est,
1 senatus relegandum censuit. Senatus consulti, quo prohibentur tutores et filii eorum pupillas suas ducere, puto heredem quoque tutoris extraneum sententia adprehendi, cum ideo prohibuerit huiusmodi nuptias, ne pupillae in re familiari circumscribantur ab his, qui rationes eis gestae tutelae reddere com-
2 pelluntur. Tutor autem pupilli non prohibetur filiam suam collocare pupillo suo in matrimonium[4].

65 *Paulus libro septimo responsorum* Eos, qui in patria sua militant, non videri contra mandata ex eadem provincia uxorem ducere idque etiam quibus-
1 dam mandatis contineri. Idem eodem[5]. Respondit mihi placere, etsi contra mandata contractum sit matrimonium in provincia, tamen post depositum officium, si in eadem voluntate perseverat, iustas nuptias effici: et ideo postea liberos natos ex iusto matrimonio[6] legitimos esse.

66 *Idem libro secundo sententiarum* Non est matrimonium, si tutor vel curator pupillam suam intra vicesimum et sextum annum non desponsam[7] a patre nec testamento destinatam ducat uxorem vel eam filio suo iungat: quo facto uterque infamatur et pro dignitate pupillae extra ordinem coercetur. nec interest, filius sui iuris an in patris potestate sit.
1 Curatoris libertum eam pupillam, cuius patronus res administrat, uxorem ducere satis incivile est.

67 *Tryphoninus libro nono disputationum* Non solum vivo tutore, sed et post mortem eius filius tutoris ducere uxorem prohibetur eam, cuius tutelae rationi obstrictus pater fuit: nec puto interesse, exstiterit ei heres filius an abstinuerit paterna hereditate an nec heres fuit (forte exheredatus aut praeteritus emancipatus): nam et fieri potest, ut per fraudem in eum collocata[8] bona patris propter tutelam revo-
1 cari oporteat. De uno dubitari potest, si avus tutelam gessit neptis ex filio emancipato natae, an nepoti ex altero filio eam collocare possit sive emancipato sive manenti in potestate, quia par affectionis causa suspicionem fraudis amovet. sed etsi senatus consultum stricto iure contra omnes tutores nititur, attamen summae affectionis avitae intuitu huiusmodi
2 nuptiae concedendae sunt. Sed et si filius familias tutor puellae vel curator fuit, puto vel magis patri eius non oportere eam nubere: numquid nec fratri,
3 qui est in eiusdem potestate? Sed videamus, si Titii filius duxerit uxorem eam, quae tua pupilla fuit, deinde Titium vel filium eius adoptaveris, an peremuntur[9] nuptiae (ut in genero adoptato dictum est) an adoptio impeditur? quod magis dicendum est[10] et si curator, dum gerit curam, adoptaverit maritum eius puellae, cuius curator est. nam finita iam tutela et nupta puella alii[11] vereor, ne longum sit adoptionem mariti eius impedire, quasi propter hoc interponatur, ut ratio tutelae reddendae cohibeatur, quam causam prohibitionis nuptiarum contra-
4 hendarum oratio divi Marci continet. Et si quis curator ventri bonisque datus sit, prohibitionem eiusdem senatus consulti inducit: nam et hic debet rationem reddere. nec spatium administrationis movere nos debet, quia nec in tutore nec curatore discrimen maioris aut minoris temporis, quo in huiusmodi
5 munere quis fuerit, habitum esse[12]. Si puellae tutelam Titius administravit vel curator negotia gessit eaque nondum recepta ratione decessit filia herede relicta, quaerenti, an eam filio suo posset Titius collocare in matrimonium, dixi posse, quia ratio hereditaria esset et sit simplex debitum: alioquin omnis debitor eam, cui obligatus esset ex aliqua ratione,
6 prohibetur sibi filioque suo coniungere. Sed et is, qui pupillam abstinet bonis patris sui, rationem eius rei praestare debet et fieri potest, ut etsi[13] inconsultius hoc fecerit, et hoc nomine condemnari debeat. sed et si optimo consilio usus sit auxilio praetoriae iurisdictionis, quia non solvendo pater eius decesserat, nihilo minus tamen, quia iudicio hoc probari oportet, impediuntur nuptiae: nam qui bene tutelam et ex fide administravit, nihilo minus prohibetur.

68 *Paulus libro singulari ad senatus consultum Turpillianum* Iure gentium incestum committit, qui ex gradu ascendentium vel descendentium uxorem duxerit. qui vero ex latere eam duxerit quam vetatur, vel adfinem quam impeditur, si quidem palam fecerit, levius, si vero clam hoc commiserit, gravius punitur. cuius diversitatis illa ratio est: circa matrimonium quod ex latere non bene contrahitur palam delinquentes ut errantes[14] maiore poena excusantur, clam committentes ut contumaces plectuntur.

III[15].

DE IURE DOTIUM.

1 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* Dotis causa perpetua est, et[16] cum voto eius qui dat ita contrahitur, ut semper apud maritum sit.

2 *Idem libro sexagesimo ad edictum*[17] Rei publicae interest mulieres dotes salvas habere, propter quas nubere possunt.

3 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum* Dotis appellatio non refertur ad ea matrimonia, quae consistere non possunt: neque enim dos sine matrimonio esse potest. ubicumque igitur matrimonii nomen non est, nec dos est.

4 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Si proprietati nudae in dotem datae usus fructus accesserit, incrementum videtur dotis, non alia dos, quemadmodum si quid alluvione accessisset.

5 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum* Profecticia dos est, quae a patre vel parente pro-
1 fecta est de bonis vel facto eius. Sive igitur parens dedit dotem sive procurator eius sive iussit alium dare sive, cum quis dedisset negotium eius gerens, parens ratum habuerit, profecticia dos est.
2 Quod si quis patri donaturus dedit, Marcellus libro sexto digestorum scripsit hanc quoque a patre
3 profectam esse: et est verum. Sed et si curator furiosi vel prodigi vel cuiusvis alterius dotem dederit,
4 similiter dicemus dotem profecticiam esse. Sed et si proponas praetorem vel praesidem decrevisse, quantum ex bonis patris vel ab hostibus capti aut a latronibus oppressi filiae in dotem detur, haec

(1) qui] quamvis *scr.* (2) pupillam *edd.* (3) virgo nupsit] viro supersit *scr.* (4) matrimonio F^2 (5) eodem *del.* F^2 (6) ex iusto matrimonio *del.* (7) desponsatam F^{em} (8) collata *dett.* (9) perementur F^2 (10) nisi iam tutela finita est *ins.* (11) nam finita iam tutela nupta puella illi *scr.* (12) est *scr.* (13) etsi *del. cum R. Schneidero* (14) a *ins. Brencm.* (15) *Sab.* 1. 4...7. 9...12. 14...25 27...30. 32... 44. 46...53. 80. 83; *Ed.* 2. 3. 13. 26. 54...67. 82; *Pap.* 8. 31. 45. 68...78. 81; *App.* 79. 84. 85. — *Bas.* 29, 1. — *Cf. Cod.* 5, 12. (16) et *del. Hal.* (17) *cf. Paulus D.* 42, 5, 18

5 quoque profecticia videtur. Si pater repudiaverit hereditatem dotis constituendae causa (forte quod maritus erat substitutus aut qui potuit ab intestato hereditatem vindicare), dotem profecticiam non esse Iulianus ait. sed et si legatum in hoc repudiaverit pater, ut apud generum heredem remaneat dotis constituendae causa, Iulianus probat non esse profectum id de bonis, quia nihil erogavit de suo pater,
6 sed non adquisivit. Si pater non quasi pater, sed[1] alio dotem promittente fideiussit et quasi fideiussor solverit, Neratius ait non esse profecticiam dotem, quamvis pater servare a reo id quod solvit
7 non possit. Sed si pater dotem promisit et fideiussorem vel reum pro se dedit, ego puto profecticiam esse dotem: sufficit enim, quod pater sit obligatus
8 sive reo sive fideiussori. Si filius familias mutuatus creditorem delegavit, ut daret pro filia dotem, vel etiam ipse accepit et dedit, videri dotem ab avo profectam Neratius ait hactenus, quatenus avus esset dotaturus neptem suam: id enim in rem avi videri
9 versum. Si quis certam quantitatem patri donaverit ita, ut hanc pro filia daret, non esse dotem profecticiam Iulianus libro septimo decimo digestorum scripsit: obstrictus est enim ut det aut, si non dederit, condictione tenetur. hoc et in matre iuris esse ait, si forte sub ea condicione uxor marito det, ut pro filia genero in dotem daret, nec videri uxorem marito donasse rectissime ergo[2] ait, ut non sit interdicta donatio iure civili: non enim ad hoc dedit, ut ipse habeat, sed ut genero pro filia expendat: denique si non dederit, condictione tenetur. esse igitur dotem
10 istam adventiciam Iulianus ait: et ita utimur. Si filius familias dotem promiserit et[3] sui iuris factus dederit, profecticiam esse dotem: non enim pro hereditate patris aes alienum solvit, sed suum aes alienum susceptum, dum filius familias esset, pater familias
11 factus exoneravit. Si pater pro filia emancipata dotem dederit, profecticiam nihilo minus dotem esse nemini dubium est, quia non ius potestatis, sed parentis nomen dotem[4] profecticiam facit: sed ita demum, si ut parens dederit: ceterum si, cum deberet filiae, voluntate eius dedit, adventicia dos est.
12 Papinianus libro decimo quaestionum ait, cum pater curator suae filiae iuris sui effectae dotem pro ea constituisset, magis eum quasi patrem id quam
13 quasi curatorem fecisse videri. Iulianus libro nono decimo digestorum adoptivum quoque patrem, si ipse dotem dedit[5], habere eius repetitionem ait.
14 Si quis pro aliena filia dotem promiserit et promissori pater heres exstiterit, Iulianus distinguit interesse, ante nuptias pater heres exstiterit et dotem dederit an postea: si ante, videri dotem ab eo profectam (potuit enim nuntium remittendo resolvere dotem), quod si post nuptias, non esse profecticiam.

6 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum* Iure succursum est patri, ut filia amissa solacii loco cederet, si redderetur ei dos ab ipso profecta, ne et
1 filiae amissae et pecuniae damnum sentiret. Si pater alienum fundum bona fide emptum in dotem
2 dedit, ab ipso profectus intellegitur. Si in dote danda circumventus sit alteruter, etiam maiori annis viginti quinque succurrendum est, quia bono et aequo non conveniat aut lucrari aliquem cum damno alterius aut damnum sentire per alterius lucrum.

7 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum* Dotis fructum ad maritum pertinere debere aequitas suggerit: cum enim ipse onera matrimonii subeat, aequum
1 est eum etiam fructus percipere. Si fructus constante matrimonio percepti sint, dotis non erunt: si vero ante nuptias percepti fuerint, in dotem convertuntur. nisi forte aliquid[6] inter maritum futurum et destinatam uxorem convenit: tunc enim quasi donatione
2 facta fructus non redduntur. Si usus fructus in dotem datus sit, videamus, utrum fructus reddendi sunt nec ne. et Celsus libro decimo digestorum ait interesse, quid acti sit, et nisi appareat aliud actum, putare se ius ipsum in dote esse, non etiam fructus
3 qui percipiuntur. Si res in dote[7] dentur, puto in bonis mariti fieri accessionemque temporis marito ex persona mulieris concedendam. fiunt autem res mariti, si constante matrimonio in dotem dentur. quid ergo, si ante matrimonium? si quidem sic dedit mulier, ut statim eius fiant, efficiuntur[8]: enimvero si hac condicione dedit, ut tunc efficiantur, cum nupserit, sine dubio dicemus tunc eius fieri, cum nuptiae fuerint secutae. proinde si forte nuptiae non sequantur nuntio remisso, si quidem sic dedit mulier, ut statim viri res fiant, condicere eas debebit misso nuntio: enimvero si sic dedit, ut secutis nuptiis incipiant esse, nuntio remisso statim eas vindicabit. sed ante nuntium remissum si vindicabit, exceptio poterit nocere vindicanti aut doli aut in factum: doti enim destinata non debebunt vindicari.

8 *Callistratus libro secundo quaestionum* Sed nisi hoc evidenter actum fuerit, credendum est hoc agi, ut statim res sponsi fiant et, nisi nuptiae secutae fuerint, reddantur.

9 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum* Si ego Seiae res dedero, ut ipsa suo nomine in dotem det, efficientur eius, licet non in dotem sint datae: sed condictione tenebitur. quod si pro ea res ego dem, si quidem ante nuptias, interest qua condicione dedi, utrum ut statim fiant accipientis an secutis nuptiis: si statim, nuntio misso condicam: sin vero non statim, potero vindicare, quia meae res sunt. quare et si sequi nuptiae non possunt propter matrimonii interdictionem, ex posteriore casu res meae
1 remanebunt. Si res alicui tradidero, ut nuptiis secutis dotis efficiantur, et ante nuptias decessero, an secutis nuptiis dotis esse incipiant? et vereor, ne non possint in dominio eius effici cui datae sunt, quia post mortem incipiat dominium discedere ab eo qui dedit[9], quia pendet donatio in diem nuptiarum et cum sequitur condicio nuptiarum, iam heredis dominium est, a quo discedere rerum non posse dominium invito eo fatendum est. sed benignius est favore dotium necessitatem imponi heredi consentire ei quod defunctus fecit aut, si distulerit vel absit, etiam nolente vel absente eo dominium ad maritum ipso iure
2 transferri, ne mulier maneat indotata. Dotis autem causa data accipere debemus ea, quae in dotem
3 dantur. Ceterum si res dentur in ea, quae Graeci παράφερνα[10] dicunt quaeque Galli[11] peculium appellant, videamus, an statim efficiuntur mariti. et putem, si sic dentur ut fiant, effici mariti, et cum distractum fuerit matrimonium, non vindicari oportet, sed condici, nec dotis actione peti, ut divus Marcus et imperator noster cum patre rescripserunt. plane si rerum libellus marito detur, ut Romae vulgo fieri videmus (nam mulier res, quas solet in usu habere in domo mariti neque in dotem dat, in libellum solet conferre eumque libellum marito offerre, ut is subscribat, quasi res acceperit, et velut chirographum eius uxor retinet res quae libello continentur[12] in domum eius se intulisse): hae igitur res an mariti fiant, videamus. et non puto, non quod non ei traduntur (quid enim interest, inferantur volente eo in domum eius an ei tradantur?), sed quia non puto hoc agi inter virum et uxorem, ut dominium ad eum transferatur, sed magis ut certum sit in domum eius illata[13], ne, si quandoque separatio fiat, negetur: et plerumque custodiam earum maritus repromittit, nisi mulieri commissae sint. videbimus harum rerum nomine, si non reddantur, utrum rerum amotarum an depositi an mandati mulier agere possit. et si custodia marito committitur, depositi vel mandati agi poterit: si minus, agetur rerum amotarum, si animo amoventis maritus

(1) non quasi pater sed *del.* (2) ergo *del.* (3) ut *F* (4) debitum F^1, dobitem F^2 (5) dederit F^2 (6) aliud *Hal.* (7) dotem *dett.* (8) statim eius etiam antequam nuptiae fiant *sec. B ins.* (9) quia post... dedit *del.* (10) *id est* quae extra dotem sunt (11) alii *scr* (12) continetur *F* (13) illatas *edd.*

eas retineat, aut ad exhibendum, si non amovere eas
connisus est.
10 *Idem libro trigesimo quarto ad Sabinum*
Plerumque interest viri res non esse aestimatas id-
circo, ne periculum rerum ad eum pertineat, maxime
si animalia in dotem acceperit vel vestem, qua mulier
utitur: eveniet enim, si aestimata sit et eam[1] mulier
adtrivit, ut nihilo minus maritus aestimationem eorum
praestet. quotiens igitur non aestimatae res in dotem
1 dantur, et meliores et deteriores mulieri fiunt. Si
praediis inaestimatis aliquid accessit, hoc ad com-
pendium mulieris pertinet: si aliquid decessit, mulieris
2 damnum est. Si servi subolem ediderunt, mariti
3 lucrum non est. Sed fetus dotalium pecorum ad
maritum pertinent, quia fructibus computantur, sic
tamen, ut suppleri proprietatem prius oporteat et
summissis in locum mortuorum[2] capitum ex adgnatis
residuum in fructum maritus habeat, quia fructus
4 dotis ad eum pertineat. Si ante matrimonium
aestimatae res dotales sunt, haec aestimatio quasi
sub condicione est: namque hanc habet condicionem
'si matrimonium fuerit secutum'. secutis igitur nuptiis
5 aestimatio rerum perficitur et fit vera venditio. Inde
quaeri potest, si ante nuptias mancipia aestimata
deperierint, an mulieris damnum sit, et hoc con-
sequens est dicere: nam cum sit condicionalis ven-
ditio, pendente autem condicione mors contingens
exstinguat venditionem, consequens est dicere mulieri
perisse, quia nondum erat impleta venditio, quia
6 aestimatio venditio est[3]. Si res in dotem datae
fuerint quamvis[4] aestimatae, verum convenerit, ut aut
aestimatio aut res praestentur, si quidem fuerit
adiectum 'utrum mulier velit', ipsa eliget, utrum
malit petere rem aestimationem[5]: verum si ita fuerit
adiectum 'utrum maritus velit', ipsius erit electio
aut si nihil de electione adiciatur, electionem habebit
maritus, utrum malit res offerre an pretium earum:
nam et cum illa aut illa res promittitur, rei electio
est, utram praestet. sed si res non exstet, aestima-
tionem omnimodo maritus praestabit.
11 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Sane et
deteriorem factam reddere poterit.
12 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad Sabinum*
Si res aestimata post contractum matrimonium dona-
tionis causa adprobetur, nulla est aestimatio, quia
nec res distrahi donationis causa potest[6], cum effec-
tum inter virum et uxorem non habeat: res igitur
in dote remanebit. sed[7] si ante matrimonium, magis
est, ut in matrimonii tempus collata donatio videatur:
1 atque ideo non valet. Si mulier se dicat circum-
ventam minoris rem aestimasse, ut puta servum, si
quidem in hoc circumventa est, quod servum dedit,
non tantum in hoc, quod minoris aestimavit: in eo
acturam, ut servus sibi restituatur[7a]. enimvero si in
aestimationis modo circumventa est, erit arbitrium
mariti, utrum iustam aestimationem an potius ser-
vum praestet. et haec, si servus vivit. quod si de-
cessit, Marcellus ait magis aestimationem praestandam,
sed non iustam, sed eam quae facta est: quia boni
consulere mulier debet, quod fuit aestimatus: ceterum,
si simpliciter dedisset, procul dubio periculo eius
moreretur, non mariti. idemque et in minore circum-
venta Marcellus probat. plane si emptorem habuit
mulier iusti pretii, tunc dicendum iustam aestimationem
praestandam idque dumtaxat uxori minori annis
praestandum Marcellus scribit: Scaevola autem in
marito notat, si dolus eius adfuit, iustam aestimationem
2 praestandam: et puto verius, quod Scaevola ait. Si
cum marito debitore mulier pacta sit, ut id quod
debeat in dotem habeat, dotis actione scilicet eam agere
posse existimo: licet enim ipso iure priore debito libe-
ratus non sit, sed[8] tamen exceptionem habere potest.

13 *Modestinus libro singulari de differentia dotis*
Si mulier post divortium, antequam ex stipulatu de
dote agat, ad eundem virum fuerit reversa, con-
stantius dicetur per doli exceptionem inefficacem fieri
ex stipulatu actionem, usque quo matrimonium durat.
14 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*[9]
Si rem aestimatam mulier in dotem dederit, deinde
ea moram faciente in traditione in rerum natura
esse desierit, actionem eam habere non puto.
15 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum*
Quod si per eam non stetisset, perinde pretium
aufert ac si tradidisset, quia quod evenit[10] emptoris
periculo est.
16 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad Sabinum*
Quotiens res aestimata in dotem datur, evicta ea
virum ex empto contra uxorem agere et quidquid eo
nomine fuerit consecutus, dotis actione soluto matri-
monio ei praestare oportet. quare et si duplum forte
ad virum pervenerit, id quoque ad mulierem redigetur.
quae sententia habet aequitatem, quia non simplex
venditio sit, sed dotis causa, nec debeat maritus
lucrari ex damno mulieris: sufficit enim maritum
indemnem praestari, non etiam lucrum sentire.
17 *Paulus libro septimo ad Sabinum* In rebus
dotalibus virum praestare oportet tam dolum quam
culpam, quia causa sua dotem accipit: sed etiam
diligentiam praestabit, quam in suis rebus exhibet.
1 Si re aestimata data nuptiae secutae non sint,
videndum est, quid repeti debeat, utrum res an
aestimatio. sed id agi videtur, ut ita demum aesti-
matio rata sit, si nuptiae sequantur, quia nec alia
causa contrahendi fuerit, res igitur repeti debeat,
non pretium.
18 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum*[11]
Si mancipia in dotem aestimata accepisti et pactum
conventum factum est, ut tantidem aestimata divortio
facto redderes, manere partum eorum apud te Labeo
ait, quia et mancipia tuo periculo fuerint.
19 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad Sabinum*
Etiamsi alii iussu mariti dos detur, nihilo minus
maritus de dote obligatur.
20 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Iulianus
scribit valere talem stipulationem: 'cum morieris,
dotis nomine tot dari'? quia et pacisci soleant, ne a
viva exhibeatur[12]. quod non esse simile accepi: aliud
est enim differre exactionem, aliud ab initio in id
tempus stipulari, quo matrimonium futurum non sit.
idque et Aristoni et Neratio et Pomponio placet.
21 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad Sabinum*
Stipulationem, quae propter causam dotis fiat, con-
stat habere in se condicionem hanc 'si nuptiae fue-
rint secutae', et ita demum ex ea agi posse (quam-
vis non sit expressa condicio), si nuptiae[13], constat:
quare si nuntius remittatur, defecisse condicio stipu-
lationis videtur
22 *Paulus libro septimo ad Sabinum* et licet
postea eidem nupserit, non convalescit stipulatio.
23 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad Sabinum*
Quia autem in stipulatione non est necessaria dotis[14]
adiectio, etiam in datione tantundem ducimus[15].
24 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum*
Si filia familias nuptura ex peculio, cuius administra-
tionem habet, dotem viro dedit, deinde, cum in eadem
causa peculium eius esset, divortium fecerit, dos ei
recte solvitur quasi a quolibet peculiari debitore.
25 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Si ei
nuptura mulier, qui Stichum debebat, ita cum eo
pacta est: 'pro Sticho, quem mihi debes, decem tibi
doti erunt', secundum id quod placuit rem pro re
solvi posse et liberatio contingit et decem in dotem
erunt, quia et permutatio dotium conventione fieri
potest.

(1) ea *F* (2) demortuorum *F*[2] (3) quia aestimatio venditio est *del. Krueger* (4) quamvis *del.* (5) aestimationemve *Brencm.* (6) nec admitti ipsa donationis causa potest *ins.* (7) et *ins.* (7a) restituetur *F* (8) sed *del. edd.* (9) ad Sabinum *Blume.* (10) evenit] venit *scr.*

(11) *cf. Iavolenus ex Labeone D.* 24, 3, 66, 3 (12) exigatur *cum B Cuiacius* (13) fuerint secutae *sec. B. ins.* (14) non est necessaria in stipulatione dotis *sec. B fere ut Cuiacius* (15) dicimus *sec. B scr.*

26 *Modestinus libro primo regularum* Ita constante matrimonio permutari dotem posse dicimus, si hoc mulieri utile sit, si[1] ex pecunia in rem aut ex re in pecuniam: idque probatum est.[2]

27 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum* Quod si fuerit factum, fundus vel res dotalis efficitur.

28 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Post nuptias pater non potest deteriorem causam filiae facere, quia nec reddi ei dos invita filia potest.

29 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum* Cum pater dotem pro filia promittit et dotem legat, si quidem marito legavit, videndum est, an legatum valeat, et non puto valere: nam cum creditori debitor legat id quod debet, nullum legatum est. quod si filiae legavit, valet legatum: dos enim ex promissione marito debetur, legatum filiae. et si quidem hoc animo testatorem esse filia ostenderit, ut duplicaret ei legatum[3], habebit utrumque, dotem quam maritus persecutus fuerit et legatum ex causa legati. quod si alterutrum voluit habere: si mulier legatum petat, opposita doli exceptione non alias cogetur ei heres legatum solvere, quam si caverit indemnem hoc nomine heredem futurum adversus maritum ex promissione agentem. sed si maritus agat, nihil de indemnitate eum cavere oportebit, verum mulier post eum agens exceptione repelletur, quia semel dos praestita est.

30 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Dotem, quae in prius matrimonium data est, non aliter converti in posterius matrimonium dicendum est, quam cum hoc agitur: dum hoc agi semper interpretemur, nisi probetur aliud convenisse.

31 *Papinianus libro quarto responsorum* Quod si non divortium, sed iurgium fuit, dos eiusdem matrimonii manebit.

32 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Si ex lapidicinis dotalis fundi lapidem vel[4] arbores, quae fructus non essent, sive superficium aedificii dotalis voluntate mulieris vendiderit, nummi ex ea venditione recepti sunt dotis.

33 *Ulpianus libro[5] sexto ad Sabinum*[6] Si extraneus sit qui dotem promisit isque defectus sit facultatibus, imputabitur marito, cur eum non convenerit, maxime si ex necessitate, non ex voluntate dotem promiserat: nam si donavit, utcumque[7] parcendum marito, qui eum non praecipitavit ad solutionem qui donaverat quemque in id quod facere posset, si convenisset, condemnaverat. hoc enim divus Pius rescripsit eos, qui ex liberalitate conveniuntur, in id quod facere possunt condemnandos. sed si vel pater vel ipsa promiserunt, Iulianus quidem libro sexto decimo digestorum scribit etiam si pater promisit, periculum respicere ad maritum: quod ferendum non est. debebit igitur mulieris esse periculum: nec enim quicquam[8] iudex propriis[9] auribus audiet mulierem dicentem, cur patrem, qui de suo dotem promisit, non urserit ad exsolutionem, multo minus, cur ipsam non convenerit. recte itaque Sabinus disposuit, ut diceret quod pater vel ipsa mulier promisit viri periculo non esse, quod debitor, id viri esse, quod alius, scilicet donaturus, eius periculo ait, cui adquiritur: adquiri autem mulieri accipiemus, ad quam[10] rei commodum respicit.

34 *Idem libro trigesimo tertio ad Sabinum* Mater cum filiae aurum dedisset utendum, pater puellae id aurum in dotem viro adpendit: dein mortua est mater. si inscia invitave uxore vir id aurum in dotem dedisset, manet id aurum heredis matris vindicarique potest et eo minorem dotem viro datam esse placuit: [11]quia res evicta est, marito competit adversus socerum actio.

35 *Idem libro quadragesimo septimo ad Sabinum* Dotem a patre vel a quovis alio promissam si vir novandi causa stipuletur, coepit viri esse periculum, cum ante mulieris fuisset.

36 *Idem libro quadragesimo octavo ad Sabinum* Debitor mulieris iussu eius pecuniam viro expromisit, deinde vir acceptam eam iussu mulieris fecit. res mulieri perit. hoc quomodo accipimus? utrum dotis nomine an et si alia ex causa? et videtur de eo debitore dictum, qui dotis nomine promisit. illud adhuc subest[12], utrum ante nuptias an post nuptias id factum sit: multum enim interesse videtur. nam si secutis nuptiis id factum est, dote iam constituta[13] maritus accepto ferendo perdit, si autem antequam nuptiae sequerentur, nihil videtur doti constitutum esse.

37 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Non enim alias perit mulieri actio, quam si nuptiae secutae fuerint: nam si secutae non sunt, manet debitor mulieri obligatus.

38 *Ulpianus libro quadragesimo octavo ad Sabinum* Sane videndum est, an marito mulier, quae iussit accepto ferri, obligetur. et putem obligari mandati actione et hoc ipsum in dotem converti, quod mulier mandati iudicio obligata est. et quod dicitur rem mulieri perire, consequens est: nam si coeperit velle de dote agere, ipsa secum debebit compensare iussum suum.

39 *Idem libro trigesimo tertio ad edictum* Si serva servo quasi dotem dederit, deinde constante coniunctione ad libertatem ambo pervenerint peculio eis non adempto et in eadem coniunctione permanserint, ita res moderetur[14], ut, si quae[15] ex rebus corporalibus velut in dotem tempore servitutis datis exstiterint, videantur[16] ea tacite in dotem conversa,
1 ut earum aestimatio mulieri debeatur. Si spadoni mulier nupserit, distinguendum arbitror, castratus fuerit necne, ut in castrato dicas dotem non esse: in eo qui castratus non est, quia est matrimonium, et dos et dotis actio est.

40 *Idem libro trigesimo quarto ad edictum* Divus Severus rescripsit Pontio Lucriano in haec verba: 'Si mulier, quae dotem dederat, post divortium rursus in matrimonium redit non revocatis instrumentis, non dubitabit is, apud quem res agetur, secundum voluntatem mulieris, quae utique non indotata redire in matrimonium voluit, partibus suis fungi quasi renovata dote'.

41 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Promittendo dotem omnes obligantur, cuiuscumque
1 sexus condicionisque sint. Sed si nuptiae secutae non fuerint, ex stipulatu agi non potest: magis enim
2 res quam verba intuenda sunt. Accepti quoque latione dos constituitur, cum debitori marito acceptum
3 feratur dotis constituendae causa. Si a debitore mulieris sub condicione dos promittatur et postea, sed antequam maritus petere posset, debitor solvendo esse desierit, magis periculum ad mulierem pertinere placet: nec enim videri maritum nomen secutum eo tempore, quo exigere non poterit[17]. quod si iam tunc debitor, cum sub condicione promitteret, solvendo non fuerit, periculum viri esse, quod sciens tale nomen secutus videretur, quale initio obligationis
4 fuerit. Si debitor mulieris dotem promiserit et mulierem heredem reliquerit, Labeo perinde habendum ait, ac si mulier ipsa dotem promisisset. cuius sententiam Iulianus quoque probat: nec enim aequum esse ait, ut ei damnetur eius pecuniae nomine, quam ipsa debeat, et satis esse acceptilatione eam liberari

42 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Res in dotem datae, quae pondere numero mensura constant, mariti periculo sunt, quia in hoc dantur, ut eas maritus ad arbitrium suum distrahat et quandoque soluto matrimonio eiusdem generis et qualitatis alias restituat vel ipse vel heres eius.

(1) si] ut F^2 (2) dicimus, si ex pecunia in rem, idque probatum est *videtur scripsisse Modestinus* (3) legatum] datum *scr.* (4) ex silva *ins.* (5) trigesimo *ins. Cuiacius* (6) *cf. D.* 24, 3, 30, 1 *et* 50, 17, 28 (7) utique *scr.* (8) quisquam *dett.* (9) propitiis *dett.* (10) quem *F* (11) itaque *ins.* (12) superest *scr.* (13) dotem *post* perdit *ins.* F^2; dotem iam constitutam *scr.* (14) *sic S*, movetur F^1, modetur F^2 (15) qua F^2 (16) ex post facto dotales factae, deminutarum siquidem pretia peculium auxerunt, videantur *ins.* (17) potuerit *Hal.*

43 *Ulpianus libro tertio disputationum* Licet soleat dos per acceptilationem constitui, tamen, si ante matrimonium acceptilatio fuerit interposita nec nuptiae secutae, Scaevola ait matrimonii causa acceptilationem interpositam non secutis nuptiis nullam esse atque ideo suo loco manere obligationem: quae
1 sententia vera est. Quotiens autem extraneus accepto fert debitori dotis constituendae causa, si quidem nuptiae insecutae non fuerint, liberatio non sequetur: nisi forte sic accepto tulit, ut velit mulieri in totum donatum: tunc enim credendum est brevi manu acceptum a muliere et marito datum: ceterum mulieri per liberam personam condictio adquiri non
2 potest. Plane secutis nuptiis mulier soluto matrimonio dotis exactionem habebit, nisi forte sic accepto tulit extraneus, ut ipse, quoquo modo solutum fuerit matrimonium, condictionem habeat: tunc enim non habebit mulier actionem. secundum quae constituta dote per acceptilationem et secutis nuptiis is effectus erit dotis exactioni, ut, si quidem pura sit obligatio quae accepto lata est, non ipsa iam restituenda sit, sed solvenda dos secundum sua tempora. sin vero obligatio in diem fuit nec ante solutum matrimonium dies obligationis praeteriit, restauranda est [1] in diem pristinum obligatio et, si debitum cum satisdatione fuerit, satisdatio renovanda est. similique modo et si condicionalis fuerit obligatio quae in dotem conversa est et pendente obligatione divortium fuerit secutum, verius [2] obligationem sub eadem condicione restitui debere: sed si condicio exstiterit constante matrimonio, ex die divortii tempora exactionis numerantur.

44 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Si pater filiae nomine dotem promisisset et eam ante nuptias emancipasset, non resolvitur promissio: nam et cum ante nuptias pater moreretur, nihilo minus heredes eius ex promissione obligati manebunt.
1 Quae debitorem filium familias habet, si patri eius ita dotem promiserit: 'quod mihi debes vel quod 'mihi filius tuus debet, doti tibi erunt', non obligatur, sed efficit, ut id, quod actione de peculio servari a patre poterat, in dote sit. Marcellus. Sive igitur cum filio post hac sive cum patre agere instituerit, exceptione pacti conventi summovebitur: actione autem de dote si experietur [3], consequetur quod in peculio fuisse apparuerit eo tempore quo dos promittebatur: utique si post nuptias promissa dos est. nam dote ante nuptias promissa [4] eius temporis peculium aestimari debet, quo nuptiae fierent.

45 *Tryphoninus libro octavo disputationum* Quod si nuptura debitori filio familias actionem dumtaxat de peculio promisit, id, quod ex ea causa sibi debe-
1 retur nuptiarum tempore, inspicitur. Si vero alii nuptura iussit filium familias debitorem de peculio dotem promittere, tempus inspicitur, quo dos promissa est, ut tantum in peculio esse aestimaretur.

46 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Quemadmodum invito domino servus stipulatus adquirit, ita, si dotem domini nomine sibi promitti patiatur, obligatio domino adquiritur. sed neque periculum dominus praestare debebit (si forte debitor mulieris dotem promiserit) neque culpam. traditione quoque rei dotalis in persona servi vel filii familias facta dos constituitur ita, ut neque periculum nec culpam dominus aut pater praestet. igitur hanc dotem periculo mulieris esse dico, quamdiu dominus vel pater ratam promissionem vel donationem [5] habuerit: ideoque etiam manente matrimonio res quas tradiderit condictione repetituram, item incerti condictione con-
1 secuturam, ut promissione liberetur. Si debitori suo mulier nuptura ita dotem promisisset: 'quod 'mihi debes aut fundus Sempronianus doti tibi erit', utrum mulier vellet, id in dote erit: et si quidem debitum maluisset dotis nomine apud virum remanere, potest ea exceptione se tueri adversus petentem fundum: quod si fundum dedisset, pecuniam marito
2 condicet. Pater etiamsi falso existimans se filiae suae debitorem esse dotem promisisset, obligabitur.

47 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si servo in dotem ante nuptias dato donatum aliquid vel legatum ante nuptias fuisset, ampliatur dos, sicut ex fructibus fundi, qui ante nuptias traditus est.

48 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Tali facta stipulatione: 'decem in anno proximo dotis nomine dare spondes'? quaesitum est, annus ex quo tempore esset numerandus, utrum ex die stipulationis factae an ex eo die, quo dos esse potuisset, id est nuptiarum. et responsum est ex die nuptiarum annum esse numerandum, ne, si aliter observaremus, si intra annum nuptiae factae non sint, videri possit
1 dos ex ea obligatione deberi. Socer genero suo sic legaverat: 'Lucio Titio filiae meae nomine cen'tum heres meus damnas esto dare'. hanc pecuniam generum petere debere, exactam [6] acceptam legatis referri, sed divortio facto de dote actione [7] mulieri reddendam Proculus respondit et nihilo minus dotis esse factam. Iulianus notat: immo nec filiae, si voluerit, deneganda est huiusmodi actio.

49 *Idem libro quinto ex Minicio* Vir ab eo, qui uxori eius dotem facere volebat, certam pecuniam eo nomine stipulatus est, deinde acceptam eam fecit: quaerebatur, essetne ea pecunia in dotem. respondit, si acceptam non fecisset et promissor solvendo esse desisset, quaereremus, an culpa mariti ea pecunia exacta non esset: cum vero acceptam fecit, omnimodo periculum ad eum pertinebit: perinde enim est, ac si acceperit pecuniam et eandem promissori donaverit.

50 *Africanus libro octavo quaestionum* Quae fundum in dote habebat, divortio facto cum in matrimonium rediret, pacta est cum viro, uti decem in dotem acciperet et fundum sibi restitueret, ac datis [8] decem, priusquam fundus ei restitueretur, in matrimonio decessit. illud ex bona fide est et negotio contracto convenit, ut fundus, quasi sine causa penes
1 maritum esse coeperit, condicatur. Et hoc evidentius circa actionem pigneraticiam apparebit. etenim si, cum fundum Cornelianum pignoris causa tibi tradidissem [9], postea ex conventione fundum Titianum in hoc tibi tradiderim [10], ut Cornelianum mihi restitueres: minime puto dubitandum erit, quin statim recte pigneraticia ad recipiendum Cornelianum agere possim.

51 *Ulpianus libro secundo responsorum* Si res, quas filiae emancipatae pater donavit, ex voluntate eius postea in dotem pro ea datae sunt, a filia dotem, non a patre videri datam.

52 *Marcianus libro tertio regularum* Non solum si aestimatus fundus, sed etiam si non aestimatus in dotem datus est et alias, cum necesse non habeat mulier duplum promittere, promisit: quia ipse fundus est in dote, quodcumque propter eum consecutus fuerit a muliere maritus, quandoque restituet mulieri de dote agenti.

53 *Neratius libro tertio membranarum* Cum vir uxori donare vellet, debitor mulieris qui solvendo non erat dotem ei promisit. ad id dumtaxat, ad quod solvendo fuit, viri periculo ea res est: et si quid debitori ad solvendum facultatis accesserit, periculum ad eam summam quae accesserit crescet permanebitque etiam, si rursus pauperior factus erit: quia neque tum, cum dos promitteretur, donatio facta est nisi eius pecuniae quae a debitore servari non poterat, neque cum solvendo is esse coepit, donationis causa permaneat, cum eo loco res sit, quo esset, si tum quoque, cum promitteretur dos, locuples fuisset.

54 *Gaius libro* [11] *ad edictum praetoris* [12] *titulo de praediatoribus* Res, quae ex dotali pecunia comparatae sunt, dotales esse videntur.

55 *Paulus libro primo ad Plautium* Cum dotis

(1) erit F^2 (2) est *ins. edd.* (3) experiatur F^2 (4) dos est nam d. a. n. promissa *add. sec. B, om. F* (5) dationem *Cuiacius* (6) que ab eo *ins.* (7) actionem *F*

(8) satis *F* (9) tradidisset *F* (10) tradiderit F^{em} (11) libro *del.* F^2 (12) urbani *add.* F^2

causa aliquid expromittitur, fideiussor eo nomine datus tenetur.

56 *Idem libro sexto ad Plautium* Si is qui Stichum mulieri debet in dotem delegatus sit et antequam solveret debitor, Stichus decesserit, cum neque per debitorem stetisset quo minus solveret, neque maritus in agendo moram fecisset: periculo mulieris Stichus morietur: quamquam etiamsi moram maritus fecerit in exigendo, si tamen etiam apud maritum moriturus Stichus fuerit, actione dotis maritus non teneatur.
1 Ibi dos esse debet, ubi onera matrimonii sunt.
2 Post mortem patris statim onera matrimonii filium
3 sequuntur, sicut liberi, sicut uxor. Quod dicitur necessarias impensas ipso iure dotem minuere, non eo pertinet, ut, si forte fundus in dote sit, desinat aliqua ex parte dotalis esse, sed, nisi impensa reddatur, aut pars fundi aut totus retineatur. sed si tantum in fundum dotalem impensum sit per partes, quanti fundus est, desinere eum dotalem esse Scaevola noster dicebat, nisi mulier sponte marito intra annum impensas obtulerit. si pecunia et fundus in dote sint et necessariae impensae in fundum factae, Nerva ait dotem pecuniariam minui. quid ergo si mulier impensas marito solverit, utrum crescet dos an ex integro data[1] videbitur? cuius rei manifestior iniquitas in fundo est secundum Scaevolae nostri sententiam: nam si desinit dotalis esse, poterit alienari: rursus quemadmodum poterit fieri dotalis data pecunia? an iam pecunia in dote esse videbitur? et magis est, ut ager in causam dotis revertatur, sed interim alienatio fundi inhibeatur.

57 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Nuptura filio familias si socero dotem ita promiserit: 'quod 'filius tuus mihi debet, id doti tibi erit', interesse puto, utrum filii obligatio an patris persecutio et in rem versum[2] promissioni contineatur. nam si id quod filium dare oportet significatum est, tota pecunia, in quam filius obligatus est, promissioni dotis continebitur: sin autem id, quod patrem de peculio vel in rem verso praestare oportebit[3], aestimare debebit quantum sit eo tempore id quod promittitur[4], ut ea summa dotis esse videatur, qua patrem eo tempore filii nomine condemnari oportebit[5]. quod si non evidenter apparuit, de cuius mulier obligatione sensit, praesumptionem ad filii debitum spectare verisimile est, nisi evidentissime contrarium adprobetur.

58 *Celsus libro nono decimo digestorum* Si sponsalibus nondum factis Titio dotem Seiae nomine promiseris, cum ea nubere ei nollet, tamen, si postea nupserit, dotem debebis, nisi aliae nuptiae mediae
1 intervenissent. Si mulier ancillam Pamphilam a Titio stipulata, deinde ei nuptura quod is sibi debebat doti habere permisit, etiamsi non erit viri Pamphila, an ipsa tamen Pamphila in dote et mulieris periculo erit? an et quod ea pepererit, reddi mulieri debebit? quia si in sua causa prior stipulatio mansisset, non redderetur. nisi forte refert, habuerit rem quam debebat vir, quo tempore dos constituebatur: nam ita poterit videri res ipsa ad eum pervenisse: an non habuerit: nam si non habuerit, magis est, ut liberatio obligationis potius quam res ipsa ad eum ita pervenisse videatur ideoque partus eius non debetur.

59 *Marcellus libro septimo digestorum* Si mulier ita dotem promiserit: 'decem tibi aut Titio doti 'erunt', hoc casu dici potest vel Titio dari posse, sed de dote virum teneri, quemadmodum si Titio iussisset dari. nec mirum, cum etiam promissura viro dotem possit delegante eo alteri promittere, etsi dici solet alii quam marito dotis nomine mulierem non posse obligari. his enim casibus viro dos quaeritur. non enim existimabimus illam ita promisisse, cum vel de
1 Titii nuptiis cogitaret. Ex asse heres institutus rogatusque mulieri dodrantem hereditatis restituere iussu eius quod debet doti promisit marito. vereor, non sit obligatus: nam mulieri in hoc tenetur, ut hereditatem restituendo transferat actiones et quas habet et quibus est obstrictus, quas transferre[6] ad alium, quam cui debet fideicommissum, non potest. aliquis dixerit incerti cum eo agi posse, [7]fideicommissi praestet aestimationem. huic ego consentire non possum: nam obligari mulieris debitorem ita aequum est, si accipere id ipsum quod ei debetur vir potest. sed ne indotata mulier esse videatur, dicendum est ipsi mulieri ex Trebelliano restituendam esse partem hereditatis quae ei relicta est, ut ea suo[8] marito pro dote eam solveret[9], quia et ad eam[10] fideicommissum et onera eius pertinent delegatione propter nimiam suptilitatem et casus necessi-
2 tatem minime optinente. Eius nomine quae libera videbatur decem in dote[11] dedisti: eo casu habebis condictionem, quo habere potuisses, si mulieris liberae nomine dedisses nec nuptiae secutae essent. si manumissa nupserit, ita demum dos erit, si ea mente dedisti, ut quandoque secutis nuptiis dos esset. igitur si mulieri donaturus dedisti, dominus condicet, quemadmodum si eum qui sibi donaturus esset mulier ipsam[12] donare iussisset.

60 *Celsus libro undecimo digestorum* Quaero, quantae pecuniae dotem promittenti adultae mulieri curator consensum accommodare debeat. respondit: modus ex facultatibus et dignitate mulieris maritique statuendus est, quousque ratio patitur.

61 *Terentius Clemens libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Sive generalis curator sive dotis dandae causa constitutus sit et amplius doti promissum est quam facultates mulieris valent, ipso iure promissio non valet, quia lege rata non habetur auctoritas dolo malo facta. quaerendum tamen est, utrum tota obligatio an quod amplius promissum est, quam promitti oportuit, infirmetur? et utilius est dicere id quod superfluum est tantummodo infirmare[13].
1 Iste autem curator res dotis nomine tradere debet, non etiam ut vendat cuilibet et pretium eius in dotem det. dubitari autem potest, an hoc verum sit: quid enim si aliter honeste nubere non possit, quam ut pecuniam in dotem det idque ei magis expediat? atquin possunt res in dotem datae plerumque alienari et pecunia in dotem converti. sed ut expediatur quaestio, si quidem res in dotem maritus accipere maluerit, nihil amplius quaerendum est: sin autem non aliter contrahere matrimonium vir patitur nisi pecuniis in dotem datis, tunc officium est curatoris apud eundem intrare iudicem, qui eum constituit, ut iterum[14] ei causa cognita etiam viro absente permittat rerum venditione celebrata dotem constituere.

62 *Modestinus libro quinto responsorum* Titia cum esset minor viginti quinque annis, quartam hereditatis matris suae communem[15] sibi cum fratribus mutavit et accepit pro ea parte fundum quasi emptione inter se facta: hunc fundum cum aliis rebus doti dedit. quaero, si in integrum restituatur et partem suam accipiat[16] quartam et reddat fundum, quid debeat maritus facere? an contentus esse debeat aliis rebus in dotem datis? item quaero, si haec decesserit et heredes eius in integrum restitutionem ex persona eius petierint et ipsi petant quartam partem et illi[17] fundum, an maritus cogatur restituere fundum contentus in retentione lucri dotis ceteris rebus? Modestinus respondit nihil proponi, cur marito dos auferenda sit: sed in veram[18] aestimationem praedii mulier vel eius heredes condemnandi sunt in hoc tempus referendam, quo in dotem datus est.

63 *Idem libro singulari de heurematicis* Stipu-

(1) data *del.* (2) persecutio et in rem versum] de peculio et in rem verso *Huschke* (3) oportet *scr.* (4) aestimari debebit quantum sit eo tempore quo promittitur *Hal.* (5) oporteret *scr.* (6) transferat *F* (7) ut *ins. edd.* (8) ea suo] ex suo *scr.* (9) solverit *F* (10) quia ad eam et *scr.* (11) dotem *edd.* (12) quemadmodum si cum quis sibi donaturus esset mulieri ipsum *scr.* (13) infirmari *edd.* (14) interdum *scr.* (15) communis *Cuiacius* (16) accipiet *F* (17) ille *F* (18) *sic Cuiacius sec. B,* meram *F*

latio de dote reddenda ab extraneo interposita facto divortio statim committitur nec redintegrato matrimonio actio stipulatori quaesita intercidit: denuo igitur consentiente stipulatore dos constituenda est, ne sequenti matrimonio mulier indotata sit: si modo ea dos non ab ipsa profecta sit, quam alius permissu eius stipulatus est, tunc enim consensus eius non est necessarius.

64 *Iavolenus libro quarto ex Cassio* Post divortium mulier si de dote maritus[1] nihil cavit et, cum alii nupsisset, postea ad priorem virum rediit, tacite dos ei redintegratur.

65 *Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium* Si legato aut hereditate aliquid servo dotali obvenit, quod testator noluit ad maritum pertinere, id soluto matrimonio reddendum est mulieri.

66 *Idem libro octavo ad Quintum Mucium* Si usus fructus fundi, cuius proprietatem mulier non habebat, dotis nomine mihi a domino proprietatis detur, difficultas erit post divortium circa reddendum ius mulieri, quoniam diximus usum fructum a fructuario cedi non posse nisi domino proprietatis et, si extraneo cedatur, id est ei qui proprietatem non habeat, nihil ad eum transire, sed ad dominum proprietatis reversurum usum fructum. quidam ergo remedii loco recte putaverunt introducendum, ut vel locet hunc usum fructum mulieri maritus vel vendat nummo uno, ut ipsum quidem ius remaneat penes maritum, perceptio vero fructuum ad mulierem pertineat.

67 *Proculus libro septimo epistularum* Proculus Nepoti suo salutem. Ancilla quae nupsit dotisque nomine pecuniam viro tradidit, sive sciat[2] se ancillam esse sive ignoret, non poterit eam pecuniam viri facere eaque nihilo minus mansit eius cuius fuerat antequam eo nomine viro traderetur, nisi forte usucapta est. nec postea quam[3] apud eundem virum libera facta est, eius pecuniae causam mutare potuit. itaque nec facto quidem divortio aut dotis iure aut per condictionem repetere recte potest, sed is cuius pecunia est recte vindicat eam. quod si vir eam pecuniam pro suo possidendo usucepit, scilicet quia existimavit mulierem liberam esse, propius est, ut existimem eum lucrifecisse, utique si, antequam matrimonium esse inciperet, usucepit. et in eadem opinione sum, si quid ex ea pecunia paravit, antequam ea dos fieret, ita, ut nec possideat[4] eam nec dolo fecerit, quo minus eam possideret.

68 *Papinianus libro decimo quaestionum* Dotis promissio non ideo minus valebit, quod ignorante initio patre nuptiae non[5] fuerint, si postea consenserit, cum omnis dotis promissio futuri matrimonii tacitam condicionem accipiat. nam et si minor annis duodecim ut maior deducta sit, tunc primum petetur, cum maior annis apud eundem esse coeperit: quod enim vulgatum est dotis promissionem in primis dumtaxat nuptiis destinare[6] neque durare obligationem, si post alterius matrimonium ei nubat cui dotem promiserat, tunc locum habet, cum intercesserunt aliae nuptiae.

69 *Idem libro quarto responsorum* Cum post divortium viro sciente mulier in possessionem praediorum quae in dotem promisit longo tempore fuerit, convenisse tacite videtur, ne dos quae promissa fuerat petatur, et, si petere ea coeperit, pacti ex-
1 ceptione a muliere repellitur. Mulier pecuniam sibi debitam a Seio cum usuris futuri temporis in dote promittenda demonstravit: eas quoque dotis portionem esse, quarum dies post nuptias cessit,
2 rationis est. Usuras dotis in stipulatum cum dote post divortium deductas ex die secundi matrimonii non esse praestandas placuit, quia nec sortis exactio locum habere coepit: medii autem temporis
3 debebuntur. In domum absentis uxore deducta, nullis in eam interea ex bonis viri sumptibus factis, ad exhibitionem uxoris promissas usuras reversus
4 vir improbe petit. Gener a socero dotem arbitratu soceri certo die dari non demonstrata re vel quantitate stipulatus fuerat: arbitrio quoque detracto stipulationem valere placuit, nec videri simile, quod fundo non demonstrato nullum esse legatum vel stipulationem fundi constaret, cum inter modum constituendae dotis et[7] corpus ignotum differentia magna sit: dotis etenim quantitas pro modo facultatium patris et dignitate mariti constitui potest.
5 Nuptiis ex voluntate patris puellae cum filio tutoris iure contractis dos pro modo facultatium et dignitate[8] natalium recte per tutorem constitui potest.
6 Patrona dotem pro liberta iure promissam, quod
7 exstiterit ingrata, non retinebit. Cum res in dotem aestimatas soluto matrimonio reddi placuit, summa declaratur, non venditio contrahitur: ideoque rebus evictis, si mulier bona fide eas dederit, nulla
8 est actio viro: alioquin de dolo tenetur. In dotem rebus aestimatis et[9] traditis, quamvis eas mulier in
9 usu habeat, viri dominium factum videretur. Partum dotalium ancillarum dotis esse portionem convenit ideoque frustra pacisci virum, ut inter uxorem et se partus communis sit.

70 *Paulus libro sexto quaestionum*[10] In ambiguis pro dotibus respondere melius est.

71 *Idem libro tertio decimo quaestionum* Cum dotem mulieris nomine extraneus promisit, mulieris periculum est: sed si maritus nomen secutus usuras exegerit[11], periculum eius futurum respondetur.

72 *Idem libro octavo responsorum* Mulier bona sua omnia in dotem dedit: quaero, an maritus quasi heres oneribus respondere cogatur. Paulus respondit eum quidem, qui tota ex repromissione dotis bona mulieris retinuit, a creditoribus conveniri eius[12] non posse, sed non plus esse in promissione bonorum
1 quam quod superest deducto aere alieno. Paulus respondit in rebus dotalibus etiam patrem mariti
2 dolum et culpam praestare debere. Paulus respondit, si mulier de suo dotem dedit et adhibuit matrem quae stipularetur, potuisse eam postea instrumentum dotale mutare.

73 *Idem libro secundo sententiarum* Mutus surdus caecus dotis nomine obligantur, quia et nuptias
1 contrahere possunt. Manente matrimonio non perditurae uxori ob has causas dos reddi potest: ut sese suosque alat, ut fundum idoneum emat, ut in exilium vel in insulam relegato parenti praestet alimonia, aut ut egentem virum[13] fratrem sororemve sustineat.

74 *Hermogenianus libro quinto*[14] *epitomarum* Si sponsa dotem dederit nec nupserit vel minor duodecim annis ut uxor habeatur, exemplo dotis condictioni favoris ratione privilegium, quod inter personales actiones vertitur, tribui placuit.

75 *Tryfoninus libro sexto disputationum* Quamvis in bonis mariti dos sit, mulieris tamen est, et merito placuit, ut, si in dotem fundum inaestimatum dedit, cuius nomine duplae stipulatione cautum habuit, isque marito evictus sit, statim eam ex stipulatione agere posse. porro cuius interest non esse evictum quod in dote fuit quodque[15] ipsa evictionem pati creditur ob id, quod eum in dotem habere desiit, huius etiam constante matrimonio, quamvis apud maritum dominium sit, emolumenti potestatem esse creditur, cuius etiam[16] matrimonii onera maritus sustinet.

76 *Idem libro nono disputationum* Si pater mulieris mortis suae causa dotem promiserit, valet promissio: nam et si in tempus, quo ipse moreretur, promisisset, obligaretur. sed si convaluerit, cur ei non remittatur obligatio per condictionem, atque si stipulanti quivis alius promisisset aut dotem alicuius

(1) maritus *del.* (2) sciret F^1, sciet F^2 (3) quam] quod *scr.* (4) possidet *F* (5) non *del.* F^2 (6) destinari *edd.* (7) est *F* (8) dignitatem *F* (9) et *del. Hal.*

(10) = *D.* 50, 17, 85 *pr.* (11) exigerit *F* (12) eius *del.* (13) virum] filium ex alio viro *scr.* (14) iuris *add.* F^2 (15) quaeque *scr.* (16) cuius etiam] etiam cum eius *scr*

nomine[1]? nam ut corporis vel pecuniae translatae, ita obligationis constitutae mortis causa condictio est. non idem dicendum est in persona mulieris, si mulier mortis suae causa dotem promiserit, quia, nisi matrimonii oneribus serviat, dos nulla est.

77 *Idem libro decimo disputationum* Si mulier debitori suo, qui sub usuris debebat, nuptura dotem promisisset quod is sibi deberet, post contractas nuptias secuti temporis usuras non esse dotales, quia illa obligatio tota tolleretur, perinde ac si solutum debitum mulieri in dotem ab ea datum esset.

78 *Idem libro undecimo disputationum* Cum in fundo mariti habens mulier usum fructum dotis causa eum marito dedit, quamvis ab ea usus fructus decesserit[2], maritus tamen non usum fructum habet, sed suo fundo quasi dominus utitur, consecutus per dotem plenam fundi proprietatem, non separatam usu fructu[3], nec est, quod non utendo maritus amittat. divortio autem facto constituet in eodem fundo usum fructum mulieri. quod si in matrimonio decesserit uxor, nihil emolumenti ob dotem habere videtur maritus, quia et si uxorem eam non duxisset, fructuariae morte finitus usus fructus ad proprietatem rediret: ideoque nec in funus confert mulieris.
1 Plane si pater filiae nomine, qui[4] in fundo generi usum fructum habebit, dotis constituendae gratia eum dederit, et in matrimonio mortua fuerit, habebit
2 ex sua persona usus fructus petitionem. Quod si mulier in fundo suo marito usum fructum dotis causa constituerit, tunc ex mariti persona erit usus fructus proprie, qui et non utendo ipsius pereat: quod si acciderit, videamus, an etiamnunc dotata sit mulier. et si quidem dominium apud mulierem est fundi, ad quem reversus est usus fructus, nihil iam in dote habet, quod actione dotis consequatur ab eo, cui quod non utendo amisit usum fructum[5] imputari non potest, ex quo ipsa lucrum habet: ideoque indotata erit. quod si alienaverit uxor proprietatem, quae sine ullo mulieris emolumento plenior facta est: adhuc dotata est, quia dotis actione teneri debet maritus, qui quando licuit usu fructu uti, amisit eum non utendo. nam si habere perseverasset usum fructum ad divortium, commodo mulieris cederet eius restitutio, quia etsi non protinus ad ipsam transiret, tamen vel si pretio vel beneficio sine incommodo[6] mulieris ad proprietatem revertetur. si autem usum fructum maritus non amiserit, morte mulieris non finitur usus fructus apud maritum. divortio autem facto primo videamus et in hac et in superiore specie, an pro rata temporis eius anni dividantur fructus: quod probandum est. ipsius autem restitutio ita fiet, ut habenti mulieri fundum usus fructus cedatur et ita cum proprietate[7] consolidetur. sed et si non sit fundi domina, nihilo minus competit dotis actio, ut dimittat a se maritus usum fructum: nam vel ex empto actione adhuc, ut usum fructum praestet, mulier tenetur, aut pretium eius consequi sperat, aut cuivis magis gratiam praestare quam relinquere apud inimicum ius ad[8] se translatum licere ei civile
3 est. Uxor viro usum fructum dotis nomine dedit, manente matrimonio eidem fundum vendidit: quaesitum est, divortio facto quid dotis iudicio reciperare debeat. dixi referre, quanti fundus venisset: nam si nudae proprietatis aestimatio facta fuisset, mulier dotis iudicio pretium usus fructus reciperare debet. quid ergo est, si vir ante litem contestatam mortuus fuisset? heredes eius nihil praestituros: nam etsi quilibet alius emptor proprietatis exstitisset, heres viri nihil mulieri praestaret scilicet usu fructu reverso ad proprietatem. ceterum si fundus totus venisset, quanti debet venire non[9] detracto usufructu, intellegi
4 mulierem dotem manente matrimonio recepisse. Si fundus communis in dotem datus erit et socius egerit cum marito communi dividundo adiudicatusque fundus socio fuerit, in dote erit quantitas, qua socius marito damnatus fuerit aut, si omissa licitatione extraneo addictus is fundus fuerit, pretii portio, quae distracta[10] est, sed ita, ut non vice corporis habeatur nec divortio secuto praesenti die quod in numero est restituatur, sed statuto tempore solvi debeat. quod si marito fundus fuerit adiudicatus, pars utique data in dotem dotalis manebit: divortio autem facto sequetur restitutionem[11], propter quam ad maritum pervenit, etiam altera portio, scilicet ut recipiat tantum pretii nomine a muliere, quantum dedit ex condemnatione socio: nec audiri debebit alteruter eam aequitatem recusans, aut mulier in suscipienda[12] parte altera quoque aut vir in restituenda. sed an constante matrimonio non sola pars dotalis sit, quae data fuit in dotem, sed etiam altera portio[13], videamus. Iulianus de parte tantum dotali loquitur, et
5 ego dixi in auditorio illam solam dotalem esse. Si marito dotis nomine stipulanti promisit per errorem is qui exceptione tutus erat ne solvat, cogetur ei solvere et habebit condictionem adversus mulierem aut patrem, uter eorum delegavit, ob id quod indebitum marito promisit aut solvit.

79 *Labeo libro sexto posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Avus neptis nomine filio natae genero dotem dedit et moritur. negat Servius dotem ad patrem reverti et ego cum Servio sentio, quia non potest videri ab eo profecta, quia nihil ex his sui[14]
1 habuisset. Pater filiae nomine centum doti ita promisit 'cum commodissimum esset'. Ateius scripsit Servium respondisse, cum primum sine turpitudine et infamia dari possit, deberi.

80 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis*[15] Si debitor mulieris dotem sponso promiserit, posse mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere neque eo nomine postea debitorem viro obligatum futurum ait Labeo. falsum est, quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.

81 *Papinianus libro octavo quaestionum* Pater filiae nomine nummos alienos, quos mutuos acceperat aut in causam crediti receperat, in dotem dedit. consumptis his dos profecticia efficitur.

82 *Proculus libro quinto epistularum* Cum uxor virum suum quam pecuniam sibi deberet in dotem filiae communis dare iusserit et[16] id fecisse dicatur, puto animadvertendum esse, utrum eam dotem suo an uxoris nomine dedit: si suo, nihilo minus uxori eum debere pecuniam: si uxoris nomine dederit, ipsum ab uxore liberatum esse.

83 *Iavolenus libro sexto posteriorum Labeonis*[17] Si debitor mulieris dotem sponso promiserit, non posse mulierem ante nuptias a debitore eam pecuniam petere, quia ea promissio in pendenti esset, donec obligatio in ea causa est.

84 *Labeo libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Si de dote promissa agitur, non oportet in quantum facere potest condemnari eum qui promisit. Paulus: immo quod ad extraneum attinet, semper hoc verum est. ceterum si manente adfinitate dotem promissam gener a socero petit, utique in quantum facere potest socer condemnabitur. si dirempto matrimonio petitur, ex causa et persona id tribuendum puto: quid enim si socer specie futurae dotis induxerit generum[18] et cum sciret se praestare dotem non posse, id egerit, ut genero[19] insidiaretur?

85 *Scaevola libro octavo digestorum* Fundum filiae nomine pater in dotem dederat: huius heredi

(1) atque si stipulanti cuivis alii promisisset aut dotem alius cuiusvis nomine aut aliud quidvis *scr.* (2) discesserit *Hal.* (3) separatim usum fructum *scr.* (4) qui] ubi *scr.* (5) quod n. u. a. u. fructum *del.* (6) tamen vel pretio vel beneficio non sine commodo *scr.* (7) proprietatem *F* (8) a *dett.* (9) non *sec. B.*, *om. F*

(10) distracta] ei redacta *scr.* (11) eius partis *ins.* (12) suspicienda *F* (13) portiea *F* (14) quia nihil ex his sui] qui nihil iuris sui *scr.* (15) = *l.* 83 *h. t.* (16) is *ins.* (17) = *l.* 80 *h. t.* (18) genero F^1 (19) gener F^2

filiae ex asse creditoribus urguentibus patris utilius videtur potius fundum qui dotalis est distrahere, quod minus fructuosus sit, et alios hereditarios uberiore reditu retinere: maritus consentit[1], si nulla in ea re captio sit futura. quaero, an ea pars dotis, quae in hoc fundo est, mulieri manente matrimonio recte solvatur. respondit, si pretium creditori solvatur, recte solutum.

IIII[2].

DE PACTIS DOTALIBUS.

1 *Iavolenus libro quarto ex Cassio* Pacisci post
1 nuptias, etiamsi nihil ante convenerit, licet. Pacta quae de reddenda dote fiunt, inter omnes fieri oportet, qui repetere dotem et a quibus repeti potest, ne ei, qui non interfuit, apud arbitrum cognoscentem pactum non prosit.

2 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Si convenerit, ut, quoquo modo dissolutum sit matrimonium, liberis intervenientibus dos apud virum remaneret, Papinianus Iuniano praetori respondit morte mariti finito matrimonio neque convenisse videri dotem remanere, et, si convenisset, non esse servandum pactum contra dotem, cum mariti mortalitas intervenit[3].

3 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Pacta conventa, quae in divortii tempus collata sunt, non facto divortio locum non habent.

4 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum* Si convenerit, ut fructus in dotem converteretur, an valeat conventio? et Marcellus ait libro octavo digestorum conventionem non valere: prope enim indotatam mulierem hoc pacto fieri. sed ita distinguit, ut, si quidem fundum in dotem dederit mulier ita, ut maritus fructus redderet, non esse ratum pactum: idemque esse et si usum fructum in dotem hoc pacto dedit. quod si convenisset de fructibus reddendis, hoc est ut in dote essent fructus quosquos percepisset, et fundus vel usus fructus in hoc traditus est, non ut fundus vel fructus fieret dotalis, sed ut fructus perciperet dotis futuros, cogendum de dote actione fructus reddere. erunt igitur in dote fructus et fruetur iste usuris, quae ex fructibus collectis et in sortem redactis percipi possunt. ego utrubique arbitror interesse, qua contemplatione dos sit data, ut, si ob hoc ei maiorem dotem mulier dedit, quia fructus volebat esse dotis, contento marito ea pecunia quae ex usuris redituum colligitur, posse dici conventionem valere: nec enim videtur sterilis esse dos. finge quadragena annua esse reditus apud eum, qui non acciperet in dotem, nisi hoc convenisset, plus trecentum: uti[4] boni consuleret tam uberem dotem consecutus. et quid dicimus, si pactum tale intervenit, ut maritus fructus in dotem converteret et mulier se suosque aleret tueretur ve et universa onera sua expediret? quare non dicas conventionem valere?

5 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Illud convenire non potest, ne de moribus agatur vel plus vel minus exigatur, ne publica coercitio privata pactione
1 tollatur. Ac[5] ne illa quidem pacta servanda sunt, ne ob res donatas vel amotas ageretur, quia altero pacto ad furandum mulieres invitantur, altero ius
2 civile impugnatur. Et si convenerit, ne ob impensas necessarias ageretur, pactum non est servandum, quia tales impensae dotem ipso iure minuunt.

6 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Pomponius ait maritum non posse pacisci, ut dolum solummodo in dotem[6] praestet, videlicet propter utilitatem nubentium: quamvis pacisci possit, ne sit periculo eius nomen debitoris qui ei dotem promisit: nam et ut sit dos periculo mulieris, pacisci eum posse probat, et per contrarium, ut ea dos quae periculo mulieris est sit periculo mariti.

7 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Cum dos filiae nomine datur, optimum est pactum conventum cum utroque generum facere, quamquam initio dotis dandae legem quam velit etiam citra personam mulieris is qui dat dicere possit. si vero post datam pacisci velit, utriusque persona in paciscendo necessaria est, quoniam iam adquisita mulieri dos tum esset. quo casu si solus pater pactus esset sine filia, sive solus agat sive adiuncta filiae persona, ei soli nocebit et proderit pactum conventum nec, si sola filia aget, neque proderit neque nocebit ei. si vero filia sola pacta fuerit, quo pacto melior condicio patris fiet, proderit et patri, quoniam per filiam patri adquiri potest, per patrem filiae non potest. si vero sic pacta sit filia, ut noceat, ipsi quandoque filiae agenti nocebit pactum, patri vero nullo modo nocebit, nisi adiecta quoque filiae persona experiatur. [7]dicendum est paciscendo filiam patris condicionem deteriorem facere non posse eo casu, quo mortua ea in matrimonio dos ad patrem reversura est.

8 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Quotiens patre furente vel ab hostibus capto filius familias ducit uxorem filiaque familias nubit, necessario etiam pactio cum ipsis dumtaxat dotis nomine fieri poterit.

9 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Si ita conveniat, ut, si vivo socero mortua sit filia, ipsi socero, si mortuo, filio eius, si filio quoque defuncto totum[8] suo heredi reddatur, benigna interpretatione potest defendi utilem stipulationem esse.

10 *Idem libro vicesimo sexto ad Sabinum*[9] Avus pactus est, cum dotem pro nepote suscepisset[10], ne a se neve a filio dos peteretur, ab alio vero quam filio herede ut dos peteretur. exceptione conventionis filius tuendus erit, quippe heredi nostro cavere concessum est, nec quicquam obstat quo minus certae personae, si heres erit sibi, caveri possit, quod non idem et in ceteris heredibus cavetur: et ita Celsus scribit.

11 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* Cum pater dotem pollicitus fuerit et paciscatur, ne se vivo petatur neve constante matrimonio dos petatur, ita pactum interpretandum divus Severus constituit, quasi adiectum esset se vivo: hoc enim ita accipiendum esse contemplatione paternae pietatis et contrahentium voluntatis, ut posterior quoque pars conventionis ad vitam patris relata videatur, ne diversa sententia fructum dotis ab oneribus matrimonii separet quodque indignissimum est, inducat ut non habuisse dotem existimetur. quo rescripto hoc effectum est, ut, si quidem vivo patre decesserit filia aut sine culpa sua divorterit, omnimodo dos peti non possit, constante autem matrimonio mortuo patre peti possit.

12 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* Si pater dotem dederit et pactus sit, ut mortua in matrimonio filia dos apud virum remaneret, puto pactum servandum, etiamsi liberi non interveniant.
1 Ex pactis conventis, quae ante nuptias vel post nuptias interponi solent, alia ad voluntatem pertinent, [11]ut mulier dote promissa se alat et donec nupta sit dos ab ea non petatur, aut certam summam viro praestet et ab eo alatur[12], et his similia: alia ad ius pertinent, veluti quando dos petatur, quemadmodum reddatur, in quibus non semper voluntas contrahentium servatur. ceterum si convenerit, ne
2 omnino dos petatur, indotata erit mulier. Si mulier pacta sit, ne amplius quam pars dimidia dotis a se petatur et poenam stipulata sit, Mela ait alterutro eam contentam esse oportere: vel exceptione pacti

(1) consensit *F*²

(2) *Ed.* 1. 6. 17; *Sab.* 2...5. 7...16. 18...25. 32; *Pap.* 26...31. — *Bas.* 29, 5. — *Cf. Cod.* 5, 14. (3) cum mariti mortalitas intervenit *del.* (4) utique *scr.* (5) illud convenire ... tollatur ac *del. F*² (6) dote *scr.* (7) itaque *ins.*

(8) totum] tum *scr.* (9) = *Celsus D.* 2, 14, 33 (10) pro nepte sua ex filio dixisset *Cuiacius* (11) velut *ins.* (12) ut mulier dote promissa se alat aut certam summam viro praestet et ab eo alatur et donec nupta sit dos ab ea non petatur *sec. B. scr.*

et acceptam facere poenae obligationem, vel si ex
3 stipulatu agat, denegandam ei exceptionem. Si
fundo aestimato in dotem dato pacta sit mulier, ut,
quanto pluris venierit, id in dote sit, Mela ait[1] ser-
vandum, cum et ex contrario convenire possit, ut,
4 si minoris venierit, ipsa debeat. Si pacta sit
mulier, ut, sive pluris sive minoris fundus aestimatus
venierit, pretium quanto res venierit in dote sit, stari
eo pacto oportet: sed si culpa mariti minoris venierit,
et id ipsum mulierem consequi.

13 *Iulianus libro septimo decimo digestorum* Item si non venierit, aestimatio praestari debebit.

14 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* De die reddendae dotis hoc iuris est, ut liceat pacisci, qua die reddatur, dum ne mulieris deterior condicio fiet,

15 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* id est, ut citeriore die reddatur:

16 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum* ut autem longiore die solvatur dos, convenire non potest, non magis quam ne omnino reddatur.

17 *Proculus libro undecimo epistularum* Atilicinus Proculo suo salutem. Cum inter virum et uxorem pactum conventum ante nuptias factum sit, ut quibus diebus dos data esset, isdem divortio facto redderetur, post quinquennium quam nuptiae factae sunt uxor viro dotem dedit: divortio facto quaero, utrum quinquennii die vir uxori dotem redderet an statuto legibus tempore. Proculus respondit: quod ad diem reddendae dotis attinet, pacto existimo meliorem condicionem mulieris fieri posse, deteriorem non posse: itaque si cautum est, ut propiore tempore, quam legibus constitutum est, reddatur, stari eo debere, si ut longiore, nec[2] valere id pactum conventum. cuius[3] sententiae conveniens est dicere, si pacto convento cautum est, ut quanto serius[4] quaeque et[5] post nuptias data fuerit, tanto post divortium reddatur, si propiore, quam in reddenda dote constitutum est, data sit, valere pactum conventum, si longiore, non valere.

18[6] *Iulianus libro octavo decimo digestorum* Licet manente matrimonio non possit inter virum et uxorem conveniri, ut longiore dos reddatur, post divortium tamen si iusta causa conventionis fuerit, custodiri id pactum debet.

19[6] *Alfenus libro tertio digestorum a Paulo epitomatorum* Aliud est, si pater pro filia dotem promisit, ut annua bima trima quadrima quinto anno dos a se redderetur, et convenit, ut isdem diebus dos soluto matrimonio redderetur: hoc enim pactum ita valet, si patri filia heres exstitisset et interveniente ea pactum conventum fuerit.

20 *Paulus libro trigesimo quinto ad edictum*
[7]Ob res quoque donatas vel amotas vel impensas
factas tunc facta pactio valebit, id est post divor-
1 tium. Si extraneus de suo daturus sit dotem,
quidquid vult pacisci et ignorante muliere, sicut et
stipulari potest: legem enim suae rei dicit: postquam
2 vero dederit, pacisci consentiente muliere debet. Si
convenerit, ne a muliere neve a patre dos petatur,
heres non habebit exceptionem. sed si convenerit,
ne manente matrimonio vivo patre petatur, mortuo
patre statim exigitur, et, si non petierit maritus, tenebitur huius culpae nomine, si dos exigi potuerit: nisi forte ante diremptum sit matrimonium, quam facultatem petendi haberet.

21 *Iulianus libro septimo decimo digestorum* Si mulier dotis causa promiserit certam summam et pro ea[8] mancipia in dotem dederit ea condicione, ut periculo eius essent et si quid ex his natum esset ad eam pertineat, stari pacto convento oportebit: nam constat posse inter uxorem et virum conveniri, ut dos, quae in pecunia numerata esset, permutaretur et transferatur in corpora, cum mulieri prodest.

22 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Quidam fundum dotis causa ab uxore sua acceperat interque eos convenerat, ut mercedes eius fundi vir uxori annui nomine daret: deinde eum fundum vir matri mulieris certa pensione colendum locaverat eaque, cum mercedes eius fundi deberet, decesserat et filiam suam solam heredem reliquerat et divortium factum erat: vir deinde petebat a muliere mercedes, quas mater debuerat. placuit exceptionem mulieri dari non debere 'ac si inter se et virum non con'venisset, ut hae mercedes sibi alimentorum nomine 'darentur', cum futurum sit, ut quodammodo donationes inter virum et uxorem confirmentur: nam quod annui nomine datur, species est donationis.

23 *Africanus libro septimo quaestionum* Pater cum filiae suae nomine dotem daret, pactus est, ut mortua[9] filia uno pluribusve liberis superstitibus deducta parte tertia reliqua dos sibi aut post mortem suam illi aut illi filiis quos in potestate habebat reddatur: deinde haec ita fieri stipulatus est: post mortem eius mulier in matrimonio decesserat[10] relictis filiis: quaesitum est, an ex stipulatione duas partes illi petere possint. respondi posse: etenim vim eius stipulationis hanc esse, ut, si in matrimonio mortua esset, dos patri[11] redderetur, et perinde habendum, ac si talis stipulatio interposita fuisset: 'si navis ex 'Asia venerit, mihi aut post mortem meam Lucio 'Titio dari spondes'? nam et si post mortem stipulatoris navis venisset, heredi deberi.

24 *Florentinus libro tertio institutionum* Si inter virum et uxorem pactum est, ut certa pars dotis vel tota ob unum vel plures liberos intervenientes retineatur[12], etiam eorum liberorum nomine, qui ante nati sunt, quam dos daretur aut amplietur, conventio rata est: nam sufficit eos ex eo matrimonio nasci, in quo[13] dos data est.

25 *Ulpianus libro primo responsorum* Quod de reddenda dote, si data fuisset, mortua in matrimonio filia convenit, idem de non petenda quoque videri convenisse ac patrem pacti conventi exceptionem nanctum ad heredem suum transmisisse.

26 *Papinianus libro quarto responsorum*[14] Inter
socerum et generum convenit, ut, si filia mortua
superstitem anniculum filium habuisset, dos ad virum
pertineret: quod si vivente matre filius obisset, vir
dotis portionem uxore in matrimonio defuncta retineret. mulier naufragio cum anniculo filio periit.
quia verisimile videbatur ante matrem infantem pe-
1 risse, virum partem dotis retinere placuit. Vir
dotem, quam ex pacto filiae nomine retinere potuit,
si lapsus errore non retinuit, filiam, quae patris[15]
sola, matri pro parte heres exstiterit, apud arbitrum
divisionis non improbe dotis perperam a patre solutae
2 praeceptionem desiderare constitit. Cum inter
patrem et generum convenit, ut in matrimonio sine
liberis defuncta filia dos patri restituatur, id actum
inter contrahentes intellegi debet, ut liberis superstitibus filiae defuncta dos retineatur, nec separabitur portio dotis additamenti causa data, si postea
3 nihil aliud conveniat. Convenit, ut mulier viri
sumptibus, quoquo iret, veheretur, atque ideo mulier
pactum ad[16] litteras viri secuta provinciam, in qua
centurio merebat, petit. non servata fide conventionis
licet directa actio nulla competit, utilis tamen in
4 factum danda est. Filia cum pro se dotem promitteret, pepigit, ut, si in matrimonio sine liberis
decessisset, matri suae dos solvatur. pacto filiae
nulla matri quaeritur actio: si tamen heres puellae
matri pecuniam dotis solverit, viro contra placita
5 petenti dotem obstabit exceptio. Pater, si filia
nupta mortem obisset, dotem dari stipulatus est:
constante matrimonio capitali crimine damnatus est.
divortio secuto vel morte viri soluto matrimonio stipu-

(1) id *ins. F²* (2) nec] non *Krueger* (3) cui *dett.* (4) servius *F* (5) et] res *scr.* (6) *l.* 18. 19 *invertendae* (7) ob mores et culpam *ins. sec. B* (8) pecunia *ins. F²* (9) in matrimonio *ins.* (10) decesserit *F*

(11) patri] pro parte *scr.* (12) retineantur *F* (13) quod *Krueger* (14) § 3 = *Ulp. D.* 24, 1, 21 pr. (15) patri *dett.* (16) ac *sec. B. scr.*

lationis condicio deficit: quod si mulier in matrimonio decesserit, ex stipulato fisco dotis actio quaereretur: post verum autem divortium renovatis nuptiis non committitur fisco stipulatio, licet defuncta sit in matrimonio filia, quoniam ad primas nuptias pertinet.

27 *Idem libro primo definitionum* Si liberis sublatis reversa post iurgium per dissimulationem[1] mulier veluti venali concordio ne dotata sit conveniat, conventio secundum ordinem rei gestae moribus improbanda[2] est[3].

28 *Paulus libro quinto quaestionum* Quaeris, si pacta sit mulier vel ante nuptias vel post nuptias, ut ex fundi fructibus quem dedit in dotem creditor mulieris dimittatur, an valeat pactum? dico, si ante nuptias id convenerit, valere pactum eoque modo minorem dotem constitutam: post nuptias vero cum onera matrimonii fructus relevaturi sunt, iam de suo maritus paciscitur ut dimittat creditorem, et erit mera donatio.

29 *Scaevola libro secundo responsorum* Cum maritus, qui aestimata praedia in dotem acceperat, manente matrimonio pactus est circumscribendae mulieris gratia, ut praedia inaestimata essent, ut sine periculo suo ea deteriora faceret: quaesitum est, an secundum priores dotales tabulas praedia aestimata remanerent et periculum eorum ad maritum pertineret. respondi non idcirco[4] pactum de quo quaereretur impediri, quod in matrimonio factum esset, si deteriore loco dos non esset: [5]nihilo minus eo pacto admisso, si deteriora praedia faceret, eo etiam nomine
1 dotis eum actione teneri. Titius mulieris nomine dotem dedit et stipulatus est in casum mortis et divortii: divortio secuto non repetita dote Titius decessit: mulier ex voluntate heredis eius redintegravit matrimonium: quaesitum est, an ex stipulatu dotem petere possit. respondi heredem Titii, si consensisset, ut ea quantitas, quam ex stipulatu consequi potuerat, dotis reconciliato matrimonio fieret, posse pacti ex-
2 ceptione summoveri. Mulier de dote quam dedit pacta est, ut, si in matrimonio decessisset, fratri eius redderetur isque in eum casum stipulatus est: mulier decedens quasdam res dotales marito legavit et aliis, quosdam ex servis dotalibus manumisit. quaesitum est, an maritus earum[6] nomine, quas legavit mulier, et servorum, quos manumisit, fratri tenetur. respondi nihil proponi, cur non teneretur, cum et[7] iam heredes defunctae tam legatariis quam libertatibus obnoxii sint.

30 *Tryphoninus libro decimo disputationum* Baebius Marcellus Baebio Marullo dotis filiae suae nomine centena promiserat et convenerat inter eos, ne ea dos constante matrimonio peteretur[7*], vel[8] *si post* mortem patris in matrimonio sine liberis filia decessisset, ut dimidia dos apud Marullum remaneret, dimidia fratri mulieris restitueretur: eaque etiam in stipulationem deducta erant. mortuo Marcello, filio et filia superstitibus, dote universa filiae praelegata Marullus nata filia diverterat et mulier decesserat fratre suo et filia ex partibus aequis heredibus relictis. apud Petronium Magnum praetorem Marullus ab herede filio Marcelli ex dotis promissione universam dotem petebat illa coniectura, quasi inter duos placuisset nullo filiorum exstante mortua muliere partem dotis remanere apud maritum, magis convenisset[9] utique totam eius esse dotem, si filium filiamve habuisset. ex diverso respondebatur[10] pacti quidem vulgaris[11] exceptionem etiam heredi proficere: sed in specie, quae proponitur, non quasi heres mulieris ex persona defunctae se exceptione pacti tuebitur, sed ipse erat ille, qui etiam viva muliere, si ab eo dos peteretur, potuisset ea exceptione Marullum, quia divortium factum erat, summovere, eandemque defensionem etiam post mortem sororis suae retinebat. itaque placuit eum ab ea petitione absolvi nulla ex hac sententia facta derogatione fideicommissi petitioni, quam iure hereditario per filiam heres uxoris Marullus in parte dimidia habebat.

31 *Scaevola libro tertio quaestionum*[12] Si inter virum et uxorem convenit, ut extremi anni matrimonii fructus nondum percepti mulieris lucro fiant, huiusmodi pactum valet.

32 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis* Uxor viro fundum aestimatum centum in dotem dederat, deinde cum viro pactum conventum fecerat, ut divortio facto eodem pretio uxori vir fundum restitueret[13]: postea volente uxore vir eum fundum ducentorum vendiderat, et divortium erat factum. Labeo putat viro potestatem fieri debere, utrum velit ducenta vel fundum reddere, neque ei pactum conventum remitti oportere. idcirco puto hoc Labeonem respondisse, quoniam voluntate mulieris fundus veniit:
1 alioquin omnimodo fundus erat restituendus. Si pater filiae nomine certam pecuniam in dotem promiserat et pactus est, *ne invitus eam solveret*: nihil ab eo exigendum puto, quia id, quod pacto convento ne invitus exigeretur convenerit, in dotis causam esse non videretur

V[14].

DE FUNDO DOTALI.

1 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Interdum lex Iulia de fundo dotali cessat: si ob id, quod maritus damni infecti non cavebat, missus sit vicinus in possessionem dotalis praedii, deinde iussus sit possidere: hic enim dominus vicinus fit, quia haec
1 alienatio non est voluntaria. Sed et per universitatem[15] transit praedium, secundum quod possibile est, ad alterum, veluti ad heredem mariti, cum suo tamen iure, ut alienari non possit.

2 *Ulpianus libro quinto de adulteriis* Si maritus fuerit in servitutem redactus, an dominus alienare hunc fundum non possit? quod puto esse verius. quare et si ad fiscum pervenerit, nihilo minus venditio fundi impeditur, quamvis fiscus semper idoneus successor sit et solvendo.

3 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Fundus dotali[16] servo legatus ad legem Iuliam pertinet
1 quasi dotalis. Totiens autem non potest alienari fundus, quotiens mulieri actio de dote competit aut omnimodo competitura est.

4 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Lex Iulia, quae de dotali praedio prospexit ne id marito liceat obligare aut alienare, plenius interpretanda est, ut etiam de sponso idem iuris sit quod de marito.

5 *Ulpianus libro secundo de omnibus tribunalibus* Iulianus libro sexto decimo digestorum scripsit neque servitutes fundo debitas posse maritum remittere[17] neque ei alias imponere.

6 *Idem libro quinto de adulteriis* Sed nec libertas servitutis urbano praedio dotali debitae competit, ne per hoc deterior condicio praedii fiat.

7 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Si maritus fundum Titii servientem dotali praedio adquisierit, servitus confunditur et hoc casu[18] maritus

(1) pro dissimulatione *scr.* (2) improbata *scr.* (3) sit F^2 (4) id *ins.* F^2 (5) sed *ins. Krueger* (6) rerum *ins. dett.* (7) et *del.* (7*) petetur *F* (8) vel] et *scr.* (9) quasi inter quos placuisset ... magis convenissent *scr.* (10) cum convenisset mortua in matrimonio muliere partem dotis maritum habiturum, nihil eum lucrari debere repudio misso. dixi *sec. B ins.* (11) vulgaris] vulgare esse *scr.* (12) quaestionem *F* (13) praestitueret *F*

(14) *Sab.* 1...9. 11...14. 18; *Pap.* 10. 15...17. — *Bas.* 29, 6. — *Cf. Cod.* 5, 23 (15) univertatem *F* (16) *sic dett. cum B*, dotalis *F* (17) *sic. sec. B*, mittere F^1, amittere F^2 (18) *exciderunt talia fere:* quoniam per maritum eius praedii ius deterius factum est, si fundi Titiani dominus adhuc est, cum dos restituitur, obligatus erit ut ei servitutem denuo imponi patiatur. si interim fundum rursus vendiderit eidem Titio, hoc casu

litis aestimationem praestabit: quod si maritus solvendo non erit, utiles actiones adversus Titium mulieri
1 ad restaurandam servitutem dantur. Sed cum uxor fundum cui praedia viri servitutem debebant in dotem dat, fundus ad maritum pervenit amissa servitute et ideo non potest videri per maritum ius fundi deterius factum. quid ergo est? officio de dote iudicantis continebitur, ut redintegrata servitute iubeat fundum mulieri vel heredi eius reddi.

8 *Alfenus libro tertio digestorum a Paulo epitomatorum* Vir in fundo dotali uxoris rogatu olivetum succiderat ad hoc, ut[1] novellum reponeret: postea vir mortuus erat et uxori dotem relegaverat. ligna, quae ex oliveto excisa essent, oportere mulieri reddi respondit.

9 *Africanus libro octavo quaestionum* Si marito debitori fundi id quod debet doti mulier promiserit,
1 dotalem fundum effici. Quod si ei promittat, qui fundum aut decem debuit, in arbitrio esse mariti,
2 quid in dote sit. Quod si Stichum aut fundum debuit maritus et quod debet, doti ei promissum sit,
3 Sticho mortuo fundum in dotem esse. His consequens esse ait, ut, si Cornelianum aut Sempronianum fundum debenti id quod debet doti promissum sit, utrum eorum dotalem esse malit[2]. plane utrum velit, alienaturum: alterum alienari[3] non posse. si tamen alienum[4] rursus redimat, adhuc in eius potestate est, an eum, quem retinuisset, alienari[3] velit.

10 *Paulus libro quinto quaestionum* Erit ergo potestas legis ambulatoria[5], quia dotalis[6] fuit obligatio. numquid ergo etiam illo nondum redempto alterum quoque alienare possit, quia potest alterum redimere? an hoc non debet recipi, ut nullus in dote sit? certe ex post facto videbitur recte alienatus illo postea redempto.

11 *Africanus libro octavo quaestionum* Quod si fundus in dotem aestimatus datus sit, ut electio esset mulieris, negavit alienari fundum posse: quod si arbitrio mariti sit, contra esse.

12 *Papinianus libro primo de adulteriis* Etiam si[7] dirempto matrimonio dotale praedium esse in-
1 tellegitur. Soceri voluntas in distrahendo[8] dotali praedio nulla est

13 *Ulpianus libro quinto de adulteriis* Dotale praedium accipere debemus tam urbanum quam rusticum[9]: ad omne enim aedificium lex Iulia per-
1 tinebit. Praedii appellatione etiam pars continetur. proinde sive totum praedium in dotem sit datum sive pars praedii, alienari non poterit: et hoc
2 iure utimur. Dotale praedium sic accipimus, cum dominium marito quaesitum est, ut tunc demum
3 alienatio prohibeatur. Heredi quoque mulieris idem auxilium praestabitur, quod mulieri praestabatur.
4 Si uxore herede instituta fundus dotalis fuerit legatus, si quidem deductis legatis mulier quantitatem dotis in hereditatem[10] habitura est, valet legatum, si minus, an non valeat, quaeritur. Scaevola, et si non totus, sed vel aliqua pars ex eo vindicari possit, [11] si modo aliqua pars ad dotem supplendam desit, id dumtaxat ex eo remanere apud mulierem ait, quod quantitati dotis deest.

14 *Paulus libro tertio de adulteriis* Si nuptura Titio voluntate eius fundum dotis nomine Maevio tradit, dos eius condicionis erit, cuius esset, si ipsi
1 Titio fundum tradidisset. Si mulieris nomine quis fundum in dotem dederit, dotalis fundus erit: propter uxorem enim videtur is fundus ad maritum
2 pervenisse. Si fundum alienum mulieri debeat maritus eumque mulier ei dotis nomine promiserit, in pendenti erit et tunc fiet dotalis, cum ad eum
3 pervenerit. Si fundum legatum sibi dotis causa mulier repudiaverit vel etiam substituto viro omiserit hereditatem vel legatum, erit fundus dotalis.

15 *Papinianus libro tertio responsorum* Dotale praedium, cuius vir possessionem retinuit post litteras ad uxorem emissas, quibus dotis non fore praedium declaravit, in matrimonio defuncta muliere virum retinere placuit, quia mulier actionem ex pacto non habuit.

16 *Tryfoninus libro undecimo disputationum* Si fundum, quem Titius possidebat bona fide[12] longi temporis possessione poterat sibi quaerere, mulier ut suum marito dedit in dotem eumque petere neglexerit vir, cum id facere posset, rem periculi sui fecit: nam licet lex Iulia, quae vetat fundum dotalem alienari, pertineat etiam ad huiusmodi adquisitionem, non tamen interpellat[13] eam possessionem, quae per longum tempus fit, si ante, quam constitueretur dotalis fundus, iam coeperat. plane si paucissimi dies ad perficiendam longi temporis possessionem superfuerunt, nihil erit, quod imputabitur marito.

17 *Marcianus*[14] *libro septimo digestorum* Fundum dotalem maritus vendidit et tradidit: si in matrimonio mulier decesserit et dos lucro mariti cessit, fundus emptori avelli non potest.

18 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis* Vir in fundo dotali lapidicinas marmoreas aperuerat: divortio facto quaeritur, marmor quod caesum neque exportatum esset cuius esset et impensam in lapidicinas factam mulier an vir praestare deberet. Labeo marmor viri esse ait: ceterum viro negat quidquam praestandum esse a muliere, quia nec necessaria ea impensa esset et fundus deterior esset factus. ego non tantum necessarias, sed etiam utiles impensas praestandas a muliere existimo nec puto fundum deteriorem esse, si tales sunt lapidicinae,
1 in quibus lapis crescere possit. Si per mulierem mora fieret, quo minus aestimationem partis fundi viro solveret et fundum reciperet, cum hoc pactum erat: fructus interim perceptos ad virum pertinere ait Labeo. puto potius pro portione fructus virum habiturum, reliquos mulieri restituturum: quo iure utimur.

(1) ad hoc ut *dett.*, hoc *F* (2) utrum eorum malit, dotalem esse *Waechtler* (3) alienare *edd.* (4) alienatum *edd.* (5) ambulatoriae *F* (6) quia dotalis] quando talis *fere ut Cuiacius* (7) si *del.* (8) distrahendi *F* (9) rusticorum *F* (10) hereditate *Hal.* (11) quaeritur, et si non totus, sed vel aliqua pars ex eo vindicari possit. Scaevola *scr.* (12) et *ins.* *Hal.* (13) interpellant *F* (14) Marcellus *Hal.*

LIBER VICESIMUS QUARTUS.

I[1].

DE DONATIONIBUS INTER VIRUM ET UXOREM.

1 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Moribus apud nos receptum est, ne inter virum et
uxorem donationes valerent. hoc autem receptum est,
ne mutuo[2] amore invicem spoliarentur donationibus
non temperantes, sed profusa erga se facilitate:
2 *Paulus libro septimo ad Sabinum* ne cesset[3]
eis studium liberos potius educendi. Sextus Caecilius
et illam causam adiciebat, quia saepe futurum esset,
ut discuterentur matrimonia, si non donaret is qui
posset, atque ea ratione eventurum, ut venalicia essent
matrimonia.
3 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Haec ratio et oratione imperatoris nostri Antonini
Augusti electa est: nam ita ait: 'Maiores nostri
'inter virum et uxorem donationes prohibuerunt,
'amorem honestum solis animis aestimantes, famae
'etiam coniunctorum consulentes, ne concordia pretio
'conciliari viderentur neve melior in paupertatem in-
1 'cideret, deterior ditior fieret'. Videamus, inter
quos sunt prohibitae donationes. et quidem si matri-
monium moribus legibusque nostris constat, donatio
non valebit. sed si aliquod impedimentum interveniat,
ne sit omnino matrimonium, donatio valebit: ergo si
senatoris filia libertino contra senatus consultum
nupserit, vel provincialis mulier ei, qui provinciam
regit vel qui[4] ibi meret, contra mandata, valebit do-
natio, quia nuptiae non sunt. sed fas non est eas
donationes ratas esse, ne melior sit condicio eorum,
qui deliquerunt. divus tamen Severus in liberta Pontii
Paulini senatoris contra statuit, quia non erat af-
2 fectione uxoris habita, sed magis concubinae. Qui
in eiusdem potestate sunt, prohibentur sibi donare,
ut puta frater mariti, qui est in soceri potestate.
3 Verbum potestatis non solum ad liberos trahimus,
verum etiam ad servos: nam magis est, ut hi quo-
que, qui aliquo iure subiecti sunt marito, donare non
4 possint. Secundum haec si mater filio, qui in
patris potestate esset[5], donet, nullius momenti erit
donatio, quia patri quaeritur: sed si in castra eunti
filio dedit, videtur valere, quia filio quaeritur et est
castrensis peculii. quare et si filius vel privignus vel
quivis alius potestati[6] mariti subiectus de castrensi
5 suo peculio donavit, non erit irrita donatio. Pro-
hibetur igitur et uxori et nurui donare etiam is, qui
est in soceri potestate, si modo maritus sit in patris
6 potestate. Ab uxoris nurusve parte prohibitum
est donari viro vel genero. sed et his, qui sunt in
eorum potestate si fuerit donatum, vel in quorum
sunt potestate, non valebit donatio, si modo vir et
socer in eiusdem sunt potestate vel vir in soceri:
ceterum si in alia familia est maritus, neque socero
neque ei qui[7] est in eius potestate neque ei in cuius
7 est donatione interdictum est[8]. Socrui a nuru vel
contra donari non est prohibitum, quia hic ius po-
8 testatis non vertitur. Si servus meus, cuius usus
fructus alienus est, donet[9] uxori meae ex eo peculio,
quod ad me non pertinebat, vel homo liber bona
fide mihi serviens, an valeat donatio, quaeritur. et
in libera quidem persona utcumque admitti potest
donatio: ceterae enim personae alienationem peculii
9 ut donent non habent. Non tantum autem per
se maritus et uxor ceteraeque personae dare[10] non
10 possunt sed nec per interpositam personam[11]. Scien-
dum autem est ita interdictam inter virum et uxorem
donationem, ut ipso iure nihil valeat quod actum
est: proinde si corpus sit quod donatur, nec traditio
quicquam valet, et si stipulanti promissum sit vel
accepto latum, nihil valet: ipso enim iure quae inter
virum et uxorem donationis causa geruntur, nullius
11 momenti sunt. Si quis igitur nummos uxori de-
derit, non fieri eius apparet, quia nihil corporis eius
12 fieri palam est. Sed si debitorem suum ei sol-
vere iusserit, hic quaeritur, an nummi fiant eius de-
bitorque liberetur. et Celsus libro quinto decimo
digestorum scribit videndum esse, ne dici possit et
debitorem liberatum et nummos factos mariti, non
uxoris: nam et si donatio iure civili non impediretur,
eum rei gestae ordinem futurum, ut pecunia ad te a
debitore tuo, deinde a te ad mulierem perveniret:
nam celeritate coniungendarum inter se actionum
unam actionem occultari, ceterum debitorem creditori
dare, creditorem uxori. nec novum aut mirum esse,
quod per alium accipias, te accipere: nam et si is,
qui creditoris tui se procuratorem esse simulaverit,
a debitore tuo iubente te pecuniam acceperit, et furti
actionem te habere constat et ipsam pecuniam tuam
13 esse. Huic sententiae consequens est, quod
Iulianus libro septimo decimo digestorum scripsit,
si donaturum mihi iussero uxori meae dare: ait enim
Iulianus nullius esse momenti, perinde enim haben-
dum[12], atque si ego acceptam et rem meam factam[13]
uxori meae dedissem: quae sententia vera est.
4 *Iulianus libro septimo decimo digestorum* Idem-
que est et si mortis causa traditurum mihi iusserim
uxori tradere, nec referre, convaluerit donator an
mortuus sit. neque existimandum est, si dixerimus
valere donationem, non fieri me pauperiorem, quia
sive convaluerit donator, condictione tenebor, sive
mortuus fuerit, rem, quam habiturus eram, in bonis
meis desinam propter donationem habere.
5 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Si sponsus sponsae donaturus tradiderit Titio, ut is
sponsae daret, deinde Titius tradiderit post nuptias
secutas: si quidem eum interposuerit maritus, dona-
tionem non valere, quae post contractas nuptias per-
ficiatur: si vero mulier eum interposuerit, iamdudum

(1) *Sab.* 1...13. 15. 17. 19. 21...24. 26. 28...40. 42...44. 61. 64; *Ed.* 14. 18. 20. 25. 27. 41. 45...51; *Pap.* 16. 52...60. 62. 63; *App.* 65...67. — *Bas.* 30, 1. — *Cf. Cod.* 5, 16 (2) mutuato *F* (3) nec esset *libri aeque admittunt* (4) provinciam regit vel qui *add. sec. B, om. F* (5) est F^2 (6) potestate *F* (7) que *F* (8) §§ 1—6 *pessime confusae a compilatoribus ad hunc fere ordinem revocandae sunt:* (§ 1) Videamus, inter quos sunt prohibitae donationes. et quidem *si vir vel socer donat uxori vel genero nuruive sive uxor vel gener nurusve viro vel socero,* si matrimonium moribus legibusque nostris constat, donatio non valebit. sed si ... sed magis concubinae. (§ 6) Sed et his *vel ab his* qui sunt in eorum potestate si fuerit donatum, vel in quorum sunt potestate, non valebit donatio, si modo vir et socer in eiusdem sunt potestate vel vir in soceri: ceterum si in alia familia est maritus, neque socero neque ei qui est in eius potestate neque ei in cuius est donatione interdictum est. (§ 2) *Item* qui in eiusdem potestate sunt, *in cuius potestate maritus est vel uxor,* prohibentur *donare iisve donari,* ut puta frater mariti, qui est in soceri potestate. (§ 3) Verbum potestatis ... donare non possint. (§ 4) Secundum haec ... non erit irrita donatio (9) donec *F* (10) donare *dett.* (11) sed n. p. i. per sonam *add. sec. B, om. F* (12) nullius esse momenti: ait enim Iulianus perinde habendum *Noodtius* (13) et meam factam rem *scr.*

perfectam donationem, hoc est ante nuptias, atque
ideo quamvis contractis nuptiis Titius tradiderit,
1 donationem valere. Si maritus duos reos habeat
Titium et mulierem et mulieri accepto tulerit donationis
causa, neuter liberatur, quia acceptilatio non valet:
et haec Iulianus libro septimo decimo digestorum
scribit. plane si mihi proponas Titio accepto latum,
ipse quidem liberabitur, mulier vero manebit obligata.
2 Generaliter tenendum est, quod inter ipsos aut
qui ad eos pertinent aut per interpositas personas
donationis causa agatur, non valere: quod si alia-
rum extrinsecus rerum personarumve causa com-
mixta sit, si separari non potest, nec donationem
impediri, si separari possit, cetera valere, id quod
3 donatum sit non valere. Si debitor viri pecuniam
4 iussu mariti uxori promiserit, nihil agitur. Si
uxor viri creditori donationis causa promiserit et
fideiussorem dederit, neque virum liberari neque
mulierem obligari vel fideiussorem eius Iulianus ait,
5 perindeque haberi ac si nihil promisisset. Circa
venditionem quoque Iulianus quidem minoris factam
venditionem nullius esse momenti ait: Neratius autem
(cuius opinionem Pomponius non improbat) venditionem
donationis causa inter virum et uxorem factam nullius
esse momenti, si modo, cum animum maritus ven-
dendi non haberet, idcirco venditionem commentus
sit [1], ut donaret: enimvero si, cum animum vendendi
haberet, ex pretio ei remisit, venditionem quidem
valere, remissionem autem hactenus non valere, qua-
tenus facta est locupletior: itaque si res quindecim
venit quinque, nunc autem sit decem, quinque tan-
tum praestanda sunt, quia in hoc locupletior videtur
6 facta. Si donationis causa vir vel uxor servitute
non utatur, puto amitti servitutem, verum post divor-
7 tium condici posse. Si uxor vel maritus exceptione
quadam donationis causa summoveri voluerint, facta
a iudice absolutione valebit quidem sententia, sed
8 condicetur ei, cui donatum est. Concessa donatio
est sepulturae causa: nam sepulturae causa locum
marito ab uxore vel contra posse donari constat et
si quidem intulerit, faciet locum religiosum. hoc
autem ex eo venit, quod definiri solet eam demum
donationem impediri solere, quae et donantem pau-
periorem et accipientem faciet locupletiorem: porro
hic non videtur fieri locupletior in ea re quam religioni
dicavit. nec movit quemquam, quod emeret, nisi a
marito accepisset: nam etsi pauperior ea fieret, nisi
maritus dedisset, non tamen idcirco fit locupletior,
9 quod non expendit. Haec res et illud suadet, si
uxori maritus sepulturae causa donaverit, ita demum
locum fieri intellegi mulieris, cum corpus humatur:
ceterum antequam fiet religiosus, donantis manet.
proinde si distraxerit mulier, manet locus donatoris.
10 Secundum haec si uxori suae monumentum purum
maritus magni pretii donaverit, valebit donatio, sic
11 tamen, ut, cum fit religiosus, valeat. Sed et si
ipsa fuerit illo illata, licet morte eius finitum est
matrimonium, favorabiliter tamen dicetur locum re-
12 ligiosum fieri. Proinde et si maritus ad oblationem
dei uxori donavit, vel locum, in quo opus publicum
quod promiserat facere, velut aedem publicam, de-
dicaret, fiet locus sacer. sed et si quid ei det, ut
donum deo detur vel consecretur, dubium non est,
quin debeat valere: quare et si oleum pro ea in
13 aede sacra posuerit, valet donatio. Si maritus
heres institutus repudiet hereditatem donationis causa,
Iulianus scripsit libro septimo decimo digestorum do-
nationem valere: neque enim pauperior fit, qui non
adquirat, sed qui de patrimonio suo deposuit [2]. repu-
diatio autem mariti mulieri prodest, si vel substituta
14 sit mulier vel etiam ab intestato heres futura. Si-
mili modo et si legatum repudiet, placet nobis valere
donationem, si mulier substituta sit in legato vel
15 etiam si proponas eam heredem institutam. Si
quis rogatus sit praecepta certa quantitate uxori [3]
suae hereditatem restituere et is sine deductione
restituerit, Celsus libro decimo digestorum scripsit
magis pleniore officio fidei praestandae functum
maritum quam donasse [4] videri: et rectam rationem
huic sententiae Celsus adiecit, quod plerique magis
fidem exsolvunt in hunc casum quam donant nec de
suo putant proficisci, quod de alieno plenius restituunt
voluntatem defuncti secuti: nec immerito saepe cre-
dimus aliquid defunctum voluisse et tamen non ro-
gasse. quae sententia habet rationem magis in eo,
qui non erat deducta quarta rogatus restituere et
tamen [5] integram fidem praestitit omisso senatus con-
sulti commodo: hic enim vere fidem exsolvit volun-
tatem testatoris obsecutus [6]. hoc ita, si non per er-
rorem calculi fecit: ceterum indebiti fideicommissi
16 esse repetitionem nulla dubitatio est. Cum igitur
nihil de bonis erogatur, recte dicitur valere dona-
tionem. ubicumque igitur non deminuit de facultati-
bus suis qui donavit, valet [7], vel, etiamsi deminuat,
locupletior tamen non fit qui accepit, donatio valet.
17 Marcellus libro septimo digestorum quaerit, si
mulier acceptam a marito pecuniam in sportulas pro
cognato suo ordini erogaverit, an donatio valeat? et
ait valere nec videri locupletiorem mulierem factam,
quamvis mutuam pecuniam esset acceptura et pro
18 adfine erogatura. In donationibus autem iure
civili impeditis hactenus revocatur [8] donum ab eo ab
eave cui donatum est, ut, si quidem exstet res, vin-
dicetur, si consumpta sit, condicatur hactenus, qua-
tenus locupletior quis eorum factus est:

6 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale*
quia quod ex non concessa donatione retinetur, id
aut sine causa aut ex iniusta causa retineri intelle-
gitur: ex quibus causis condictio nasci solet.

7 *Ulpianus libro trigesimo primo* [9] *ad Sabinum*
Quod autem spectetur tempus, an locupletiores sint
facti, utrum tempus litis contestatae an rei iudicatae?
et verum est litis contestatae tempus spectari opor-
tere idque imperator noster cum patre rescripsit.
1 Si maritus pecuniam uxori in unguenta dederit
eaque eam pecuniam creditori suo solverit, mox ea
de sua pecunia unguenta emerit, non videri locu-
pletiorem factam Marcellus libro septimo digestorum
scribit. idemque et si lancem ob eandem causam ei
dederit eaque lancem retinuerit, de sua autem pe-
cunia unguenta emerit, vindicationem cessare, quia
non est locupletior, quae tantundem in re mortua
2 impendit. Si vir et uxor quina invicem sibi do-
naverint et maritus servaverit, uxor consumpserit,
recte placuit compensationem fieri donationum et
3 hoc divus Hadrianus constituit. [10] Aestimari opor-
tere, in quantum locupletior facta sit mulier. proinde
et si praedia hodie vilissimo sunt, consequenter dice-
mus, litis contestatae tempore aestimationem eorum
spectandam. plane si magni pretii praedia sunt,
summa tantum numerata erit restituenda, non etiam
4 usurae pretii. Eleganter tractabitur, si mulier
quindecim praedia emerit et maritus non totum pre-
tium numeraverit, sed duas partes pretii, hoc est
decem, uxor de suo quinque, deinde haec praedia
valeant nunc decem, maritus quantum consequatur.
et magis est, ut consequi debeat duas partes decem,
ut quod periit ex pretio, utrique perierit et marito
5 et uxori. Si maritus aestimationem rerum quas
in dotem accepit dicat se donationis causa auxisse,
remedium monstravit imperator noster cum divo
patre suo rescripto, cuius verba haec sunt: 'Cum
'donationis causa pretium auctum adfirmes, qui super
'ea re cogniturus erit, si pecuniae modum recusabis,
'ipsa praedia restitui debere sumptuum deductis
'rationibus [11] arbitrabitur'. in arbitrio igitur mariti

(1) sic *F* (2) deprompsit *scr.* (3) uxoris *F* (4) donasset *F* (5) tamen *del.* (6) secutus *dett.* (7) valet *del. Hal.* (8) revocatus *F* (9) trigesimo secundo *Hal* (10) *exciderunt talia fere:* Cum praedia emisset uxor et maritus donationis causa pro ea pretium numeravisset, idem (?) constituit (11) sumptuum deductis rationibus] sumptuum habita ratione deductis fructibus *scr.*

erit, quid[1] praestitum malit. idem iuris est et si e
contrario mulier de minore aestimatione queratur.
nec aliud in commodato aestimato dato observari
solet, ut Pomponius libro quarto variarum lectionum
6 scribit. Si uxor a marito suo praedia, quae ob
dotem pignori acceperat, emerit eaque emptio do-
nationis causa facta dicatur, nullius esse momenti[2],
pignoris tamen obligationem durare imperator noster
cum patre suo rescripsit, cuius rescripti verba ideo
rettuli, ut appareat venditionem inter virum et uxo-
rem bona fide gestam non retractari. 'Si tibi mari-
'tus pignora propter dotem et pecuniam creditam
'data[3] non donationis causa vendidit, quod bona fide
'gestum est, manebit ratum. at si titulus donationis[4]
'quaesitus ostenditur atque ideo venditionem irritam
'esse constabit, iure publico causam pignorum inte-
7 'gram obtinebis'. Si uxor rem emit et maritus
pretium pro ea numeravit, interdum dicendum est
totum a muliere repetendum, quasi locupletior ex ea
in solidum facta sit: ut puta si emit quidem[5] rem
mulier et debebat[6] pecuniam, maritus autem a ven-
ditore eam liberavit: quid enim interest, creditori
8 solvat an venditori? [7] Uxori quis donavit servum
ita, ut eum intra annum manumitteret: an, si mulier
non obtemperet voluntati, constitutio divi Marci im-
ponat ei libertatem, si vir vel vivit vel etiam diem
suum obierit? et ait Papinianus, cum Sabini sit sen-
tentia recepta, qui[8] putat tunc fieri servum eius
cui donatur, cum coeperit libertas imponi ideoque
nec si velit mulier post exactum tempus possit manu-
mittere, recte dici non esse constitutioni locum nec
voluntatem mariti posse constitutioni locum facere,
cum proprium servum possit manumittere: quae
sententia mihi quoque probatur, quia venditor sive
donator non sibi vult legem imponi nec potest, sed
ei qui accepit: dominio igitur penes se remanente
9 nequaquam effectum habebit constitutio. [7] Manu-
missionis causa donatio facta valet, licet non hoc
agatur, ut statim ad libertatem, sed quandoque per-
ducatur. proinde si, ut post certum tempus manu-
mittat, uxori suae tradidit, tunc demum eius fiet,
cum tempore impleto manumittere coeperit: quare
antea manumittendo nihil agit. nam et illud scien-
dum est: si uxori quis suae donaverit, ut intra annum
manumittat, deinde non manumiserit ea intra annum,
postea manumittendo nihil agit.

8 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale*
Si, antequam servus manumittatur, morte aut divortio
solutum fuerit matrimonium, resolvitur donatio: in-
esse enim condicio donationi videtur, ut manente
matrimonio manumittatur.

9 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Si eum uxori donet maritus, qui eius erat condicionis,
ne umquam ad libertatem perduci possit, dicendum
1 est omnino nihil agi hac donatione. Si pecunia
accepta mulier manumiserit vel operas ei imposuerit,
ait Iulianus operas quidem eam licito iure imposituram
et tenere obligationem nec videri mulierem ex re viri
locupletiorem fieri, cum eas libertus promittat: quod
si pretium ob manumissionem acceperit mulier et sic
manumiserit, si quidem ex peculio suo dedit, num-
mos mariti manere, si vero alius pro eo dedit, fient
2 nummi mulieris: quae sententia recte se habet. Inter
virum et uxorem mortis causa donationes receptae
sunt,

10 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale*
quia in hoc tempus excurrit donationis eventus, quo
vir et uxor esse desinunt.

11 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Sed interim res non statim fiunt eius cui donatae
sunt, sed tunc demum, cum mors insecuta est: medio
igitur tempore dominium remanet apud eum qui
1 donavit. Sed quod dicitur mortis causa dona-
tionem inter virum et uxorem valere, ita verum est,
ut non solum ea donatio valeat secundum Iulianum,
quae hoc animo fit, ut tunc res fiat uxoris vel mariti,
cum mors insequetur, sed omnis mortis causa donatio.
2 Quando itaque non retro agatur donatio, emer-
gunt vitia, ut Marcellus animadvertit in specie huius-
modi. maritus uxori mortis causa donatum voluit:
interposuit mulier filium familias, qui a marito ac-
ciperet eique traderet: deinde, cum moritur maritus,
pater familias invenitur: an valeat traditio? et ait
consequens esse dici traditionem valere, quia sui
iuris effectus est eo tempore, ad quod traditio redi-
3 gitur, id est cum maritus moriebatur. Idem ait:
placuisse scio Sabinianis, si filiae familias uxori mari-
tus tradet, donationem eius cum omni suo emolu-
mento fieri, si vivo adhuc marito sui iuris fuerit
effecta. quod et Iulianus libro septimo decimo digesto-
4 rum probat. Proinde et si uxor marito filio
familias mortis causa tradat et is[9] sui iuris effec-
5 tus sit, sine dubio dicemus ipsius fieri. Per con-
trarium quoque si uxor donaverit mortis causa patri
familias marito et mortis eius tempore filius familias
inveniatur, patri erit nunc emolumentum quaesitum.
6 Consequenter Scaevola apud Marcellum notat, si
servum interposuit mulier, ut ei tradatur mortis
causa, isque adhuc servus dederit mulieri, deinde
mortis tempore liber inveniatur, tantundem esse di-
7 cendum. Idem Marcellus tractat, si is qui inter-
positus est, posteaquam dederit mulieri, decesserit
vivo adhuc donatore, donationem evanescere, quia
debeat aliquo momento interposito[10] fieri et sic ad
mulierem transire: quod ita procedit, si ea cui do-
nabatur eum interposuit, non is qui donabat. porro
si a marito interpositus est, et res ipsius statim
facta est et, si ante mortem mariti tradiderit et de-
cesserit, traditio eius egit aliquid, ut tamen haec
8 traditio pendeat, donec mors sequatur. Si uxor
rem Titio dederit, ut is marito mortis causa traderet
eaque defuncta invitis heredibus eius Titius marito
dederit, interest, utrum a muliere sit interpositus
Titius an vero a marito cui donabatur: si a muliere
interpositus est, obligabit se condictione, si marito
tradiderit, si autem a marito sit interpositus, mortua
muliere confestim fundus efficietur eius quem mari-
tus interposuit et actionem ipse maritus cum eo ha-
9 bebit. Si uxor rem, quam a marito suo mortis
causa acceperat, vivo eo alii tradiderit, nihil agitur
ea traditione, quia non ante ultimum vitae tempus
mulieris fuit. plane in quibus casibus placeat retro
agi donationem, etiam sequens traditio a muliere
10 facta in pendenti habebitur. Si maritus uxori
donaverit mortis causa eaque diverterit, an dissol-
vatur donatio? Iulianus scripsit infirmari donationem
11 nec impendere[11]. Idem ait, si divortii causa
facta sit donatio, valere:

12 *Paulus libro septimo ad Sabinum* quae tamen
sub ipso divortii tempore, non quae ex cogitatione
quandoque futuri divortii fiant:

13 *Ulpianus libro trigesimo secundo ad Sabinum*
sed si mors sit insecuta, non videri factas res mu-
1 lieris, quia donatio in alium casum facta est. Pro-
inde et si mortis causa uxori donaverit et deporta-
tionem passus est, an donatio valeat, videamus. et
alias placet in casum deportationis donationem fac-
tam valere, quemadmodum in causam[12] divortii. cum
igitur[13] deportatione matrimonium minime dissolvatur
et nihil vitium mulieris incurrit, humanum est dona-
tionem, quae mortis causa ab initio facta est, tali
exilio subsecuto confirmari, tamquam si mortuo ma-
rito rata habebatur, ita tamen, ut non adimatur
licentia marito eam revocare, quia et mors eius ex-
spectanda est, ut tunc plenissimam habeat firmitatem,
quando ab hac luce fuerit subtractus, sive[14] rever

(1) qui *F* (2) emptionem *ins.* (3) datam *F* (4) donationi *Hal.* (5) pridem *scr.* (6) debeat *F*[2] (7) § 9 *collocanda ante* § 8 (8) cui *F* (9) viva adhuc uxore *ins.* (10) interpositi *Sc. Gentilis*

(11) impendere] iam pendere *scr.* (12) casum *scr.* (13) *compilatores, quorum haec sunt, certe* autem *scribere debebant* (14) si *F*

2 sus sive adhuc in poena constitutus. Cum quis
acceperit, ut in suo aedificet, condici ei id non potest,
quia magis donari ei videtur: quae sententia Neratii
quoque fuit: ait enim datum ad villam extruendam
vel agrum serendum, quod alioquin facturus non
erat is qui accepit, in speciem donationis cadere.
ergo inter virum et uxorem hae erunt interdictae.

14 *PAULUS libro septuagesimo primo ad edictum* Quod si vir uxori, cuius aedes incendio consumptae sunt, ad refectionem earum pecuniam donaverit, valet donatio in tantum, in quantum aedificii extructio postulat.

15 *ULPIANUS libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Ex annuo vel menstruo, quod uxori maritus praestat,
tunc quod superest revocabitur, si satis immodicum
1 est, id est supra vires dotis. Si maritus uxori
pecuniam donaverit eaque usuras ex donata pecunia
perceperit, lucrabitur. haec ita Iulianus in marito
libro octavo decimo digestorum scribit.

16 *TRYFONINUS libro decimo disputationum* Quid ergo si ex centum, quae vir uxori donavit, quinquaginta apud debitorem ex his[1] perierint et alia quinquaginta duplicata usuris[2] uxor habet? non plus quinquaginta eius donationis nomine maritus ab ea consequetur.

17 *ULPIANUS libro trigesimo secundo ad Sabinum*
De fructibus quoque videamus, si ex fructibus praediorum quae donata sunt locupletata sit, an in causam donationis cadant. et Iulianus significat fructus
1 quoque ut usuras licitam habere donationem. Sed
si quid servus donatus adquisiit, ad eum qui donavit pertinebit.

18 *POMPONIUS libro quarto ex variis lectionibus* Si vir uxoris aut uxor viri servis aut vestimentis usus vel usa fuerit vel in aedibus eius gratis habitaverit, valet donatio.

19 *ULPIANUS libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Si uxor filio donaverit servum[3], qui in patris mariti
sit potestate, deinde is servus ancillam acceperit,
dominium mulieri quaeretur: nec interesse Iulianus
ait, ex cuius pecunia haec ancilla empta sit, quia
nec ex re sua quicquam adquiri potest per eum qui
donatur ei cui donatur: hoc enim bonae fidei possessoribus concessum est, virum autem scientem
1 alienum possidere. Idem quaerit, si ex re mariti
ea ancilla comparata fuerit, an adversus agentem
mulierem[4] de dote maritus pretium possit per exceptionem retinere. et dicendum est posse maritum
et exceptionem habere, si dos ab eo petetur, secundum Marcelli sententiam et, si solverit, secundum
Iulianum condicere posse.

20 *IAVOLENUS libro undecimo epistularum* Si is servus, qui uxori mortis causa donatus est, prius quam vir decederet stipulatus est, in pendenti puto esse causam obligationis, donec vir aut moriatur aut suspicione mortis, propter quam donavit, liberetur: quidquid autem eorum inciderit, quod donationem aut peremat aut confirmet, id quoque causam stipulationis aut confirmabit aut resolvet.

21 *ULPIANUS libro trigesimo secundo ad Sabinum*
Si quis pro uxore sua vectigal, quod in itinere praestari solet, solvisset, an quasi locupletiore[5] ea facta
exactio fiat, an vero nulla sit donatio? et magis puto
non interdictum hoc, maxime si ipsius causa profecta
est. nam et Papinianus libro quarto responsorum[6]
scripsit vecturas uxoris et ministeriorum eius virum
itineris sui causa datas repetere non posse: iter
autem fuisse videtur viri causa et cum uxor ad virum
pervenit. nec interesse, an aliquid de vecturis in contrahendo matrimonio convenerit: non enim donat,
qui necessariis oneribus succurrit[7]. ergo et si consensu mariti profecta est mulier propter suas necessarias causas et aliquid maritus expensarum no-
1 mine ei praestiterit, hoc revocandum non est. Si
uxor viro dotem promiserit et dotis usuras, sine dubio
dicendum est peti usuras posse, quia non est ista
donatio, cum pro oneribus matrimonii petantur. quid
tamen, si maritus uxori petitionem earum remiserit?
eadem erit quaestio, an donatio sit illicita: et Iulianus hoc diceret: quod verum est. plane si convenerat, uti se mulier pasceret suosque homines[8] idcirco passus est eam dote sua frui, ut se suosque
aleret, expeditum erit: puto enim non posse ab ea
peti quasi donatum, quod compensatum est.

22 *IDEM libro tertio ad Sabinum* Uxori suae quis mortis causa servum donavit eumque cum libertate heredem scripsit: an valeat institutio, quaeritur. et puto, si hoc animo eum scripsit heredem, quod donationis se dixit paenituisse, valere institutionem et necessarium heredem domino servum fieri: ceterum si, posteaquam heredem instituit, donavit, donatio praevalebit, vel si ante donavit, non tamen adimendi animo libertatem adscripsit.

23 *IDEM libro sexto ad Sabinum* Papinianus recte putabat orationem divi Severi ad rerum donationem pertinere: denique si stipulanti spopondisset uxori suae, non putabat conveniri posse heredem mariti, licet durante voluntate maritus decesserit.

24 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Si inter extraneos facta sit donatio et antequam per tempus legitimum dominium fuerit adquisitum, coierint, vel contra si inter virum et uxorem facta sit donatio et ante impletum tempus supradictum solutum sit matrimonium, nihilo minus procedere temporis suffragium constat, quia altero modo sine vitio tradita est possessio, altero quod fuerit vitium, amotum sit.

25 *TERENTIUS CLEMENS libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Sed et si constante matrimonio res aliena uxori a marito donata fuerit, dicendum est confestim ad usucapionem eius uxorem admitti, quia et si non[9] mortis causa donaverat[10] ei, non impediretur usucapio. nam ius constitutum ad eas donationes pertinet, ex quibus et locupletior mulier et pauperior maritus in suis rebus fit: itaque licet mortis causa donatio[11] interveniat, quasi inter extraneas personas fieri intellegenda est in ea re, quae quia aliena est usucapi potest.

26 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Si eum,
qui mihi vendiderit, iusserim eam rem uxori meae
donationis causa dare et is possessionem iussu meo
tradiderit, liberatus erit, quia, licet illa iure civili
possidere non intellegatur, certe tamen venditor nihil
1 habet quod tradat. Ex quibus causis inter virum
et uxorem concessae sunt donationes, ex isdem et
inter socerum et generum nurumve concessas Neratius ait. ergo socer genero mortis vel divortii
causa donabit, sed et gener socero mortis suae vel
divortii causa.

27 *MODESTINUS libro septimo regularum* Inter eos, qui matrimonio coituri sunt, ante nuptias donatio facta iure consistit, etiamsi eodem die nuptiae fuerint consecutae.

28 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Si id quod
donatum sit perierit vel consumptum sit, eius qui
dedit est detrimentum, merito, quia manet res eius
1 qui dedit suamque rem perdit. Si quid in pueros
ex ancillis[12] dotalibus natos maritus inpenderit aut
in doctrinam aut alimenta, non servatur marito, quia
ipse ministeriis eorum utitur: sed illud servatur quod
nutrici datum est ad educendum, quia pro capite
quid dedisset, quemadmodum si a praedonibus rede-
2 misset servos dotales. Si quas servi operas[13]
viri uxori praestiterint vel contra, magis placuit,
nullam habendam earum rationem: et sane non amare
nec tamquam[14] inter infestos ius prohibitae donationis
tractandum est, sed ut inter coniunctos maximo
3 affectu et solam inopiam timentes. Si ex decem
donatis sibi mulier servum emerit et is quinque sit,

(1) ex his] eius *scr.* (2) uxoris *F* (3) donaverit servum filio *scr.* (4) mulier *F* (5) locupletior esse *F* (6) *cf. Papinianus* 23, 4, 26, 3 (7) occurrit *scr.* (8) et *ins.* (9) non *del. Cuiacius* (10) donaretur F^2 (11) non *ins. Cuiacius* (12) ancillas *F* (13) operas servi *edd.* (14) tamenquam *F*

quinque petenda esse apud Plautium placuit, quem-
admodum, si mortuus est, nihil peteretur: si vero
quindecim dignus sit, non plus quam decem potest
peti, quoniam eatenus donator pauperior factus esset.
4 Quod si ex decem duos servos emerit et eorum
alter mortuus sit, alter decem dignus sit, [1] solet quaeri.
et plerique et Pomponius interesse putant, utrum
uno pretio venierint an diversis: si uno, tota decem
petenda, quemadmodum si una res empta deterior
facta est, vel grex vel carrucha et aliqua pars inde
perisset: si diversis, hoc solum petendum [2] quanti
5 sit emptus qui superest. Iulianum putasse Pom-
ponius refert, si quid per eum servum, quem ex
nummis a marito donatis mulier [3] adquisisset (forte
legatum, hereditatem) aut partus editus esset, eo
6 quoque nomine petitionem faciendam esse. Illud
constat, si, antequam a viro annuum acciperet, mulier
ipsa de suo aut etiam mutuata impenderit, videri
7 tantum iam ex annuo consumptum. Illud recte
dictum Celsus ait: si dotis usuras annuas uxor
stipulata sit, licet ei non debeantur, quia tamen
quasi de annuo convenerit, peti quidem dotis iudicio
non possunt, compensari autem possunt: idem ergo
dicemus in qualibet pactione annui nomine facta.

29 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum*
Si mulier ex pecunia donata emptum servum ven-
didisset et alium emisset, posteriorem periculo mulieris
esse Fulcinius scripsit: quod non est verum, licet
1 non ex re mariti emptus sit. Si vir uxori lanam
donavit et [4] ex ea lana vestimenta sibi confecit, uxoris
esse vestimenta Labeo ait:

30 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale*
utilem tamen viro competere.

31 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum*
Sed si vir lana sua vestimentum mulieri confecerit,
quamvis id uxori confectum fuerit et uxoris cura,
tamen viri esse neque impedire [5], quod in ea re uxor
tamquam lanipendia fuerit et viri negotium procurarit [6].
1 Si uxor lana sua, operis ancillarum viri, vesti-
menta sui nomine confecit muliebria, et vestimenta
mulieris esse et pro operis ancillarum viro praestare
nihil debere: sed viri nomine vestimenta confecta
virilia viri esse, ut is lanae uxori praestet pretium:
sed si non virilia vestimenta [7] suo nomine mulier
confecit, sed ea viro donavit, non valere donationem,
cum illa valeat, cum [8] viri nomine confecit: nec um-
2 quam operas viri ancillarum aestimari convenit. Si
vir uxori aream donaverit et uxor in ea insulam
aedificaverit, ea insula sine dubio mariti est, sed eam
impensam mulierem servaturam placet: nam si ma-
ritus vindicet insulam, retentionem impensae mulierem
3 facturam. Si duo mancipia fuerint singula quinis
digna, sed utrumque unis quinque donationis causa
a viro mulieri vel contra venierint, melius dicetur
communia ea esse pro portione pretii nec tandem [9]
spectandum esse, quanti mancipia sint, sed quantum
ex pretio donationis causa sit remissum: [10] sine dubio
licet a viro vel uxore minoris emere, si non sit animus
4 donandi. Si vir uxori vel contra quid vendiderit
vero pretio et donationis causa paciscantur, ne quid
venditor ob eam rem praestet, videndum est, quid
de [11] ea venditione agatur, utrum res venierit et to-
tum negotium valeat, an vero ut ea sola pactio irrita
sit, quemadmodum irrita esset, si post contractam
emptionem novo consilio inito id pacti fuisset actum [12].
5 et verius est pactum dumtaxat irritum esse. Idem
dicemus, si donationis causa pacti sint, ne fugitivum
aut erronem praestent, id est integras [13] esse actiones
6 aedilicias et ex empto. Quod vir uxori in diem
debet, sine metu donationis praesens solvere potest,
quamvis commodum temporis retenta [14] pecunia
7 sentire potuerit. Quod legaturus [15] mihi aut here-
ditatis nomine relicturus es, potes rogatus a me
uxori meae relinquere et non videtur ea esse donatio,
quia nihil ex bonis meis deminuitur: in quo maxime
maiores donanti succurrisse Proculus ait, ne amore
alterius alter despoliaretur, non quasi malivolos [16],
8 ne alter locupletior fieret. Si vir uxori munus
immodicum calendis Martiis aut natali die dedisset,
donatio est: sed si [17] impensas, quas faceret mulier,
9 quo honestius se tueretur, contra est. Non videtur
locupletior facta esse mulier, si aut in opsonio aut
in unguentis aut in cibariis familiae donatam sibi
10 pecuniam impenderit. Quae vir cibaria uxoris
familiae iumentisve praestiterit, quae in usu communi
erant, non condicentur: quod si familiam domesticam
uxoris aut venaliciam pavit, contra puto observari
debere.

32 *Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum*
Cum hic status esset donationum inter virum et
uxorem, quem antea rettulimus, imperator noster
Antoninus Augustus ante excessum divi Severi patris
sui oratione in senatu habita auctor fuit senatui
censendi Fulvio Aemiliano et Nummio Albino con-
1 sulibus [18], ut aliquid laxaret ex iuris rigore. Oratio
autem imperatoris nostri de confirmandis donationibus
non solum ad ea pertinet, quae nomine uxoris a
viro comparata sunt, sed ad omnes donationes inter
virum et uxorem factas, ut [19] et ipso iure res fiant
eius cui donatae sunt et obligatio sit civilis et de
Falcidia ubi possit locum habere tractandum sit:
cui locum ita fore opinor, quasi testamento sit con-
2 firmatum quod donatum est. Ait oratio 'fas
'esse eum quidem qui donavit [20] paenitere: heredem
'vero [21] eripere forsitan adversus voluntatem supremam
3 'eius qui donaverit durum et avarum esse'. Pae-
nitentiam accipere debemus supremam. proinde si
uxori donavit, deinde eum paenituit, mox desiit
paenitere, dicendum est donationem valere, ut su-
premum eius spectemus iudicium, quemadmodum circa
fideicommissa solemus, vel in legatis cum de doli
exceptione opposita tractamus, ut sit ambulatoria
voluntas eius usque ad vitae supremum exitum
4 Sed ubi semel donatorem paenituit, etiam heredi
revocandi potestatem tribuimus, si appareat defunctum
evidenter revocasse voluntatem: quod si in obscuro
sit, proclivior esse debet iudex ad comprobandam
5 donationem. Si maritus ea quae donaverit pignori
dederit, utique eum paenituisse dicemus, licet domi-
nium retinuit. quid tamen, si hoc animo fuit, ut vellet
adhuc donatum? finge in possessionem precariam [22]
mulierem remansisse paratamque esse satisfacere cre-
ditori. dicendum est donationem valere: nam [23] si ab
initio ei rem obligatam hoc animo donasset, dicerem
vim habere donationem, ut parata satisfacere mulier
haberet doli exceptionem: quin immo et si satis-
fecisset, potuisse eam per doli exceptionem consequi,
6 ut sibi mandentur actiones. Si donator servus
fuerit effectus privati, dicendum est non impletam,
sed peremptam donationem, quamvis morti servitus
comparetur: proinde et si ipsa in servitutem redigatur
7 cui donatum est, extincta erit donatio. Si maritus
uxori donaverit et mortem sibi ob sceleris conscientiam
consciverit vel etiam post mortem memoria eius dam-
nata sit, revocabitur donatio: quamvis ea quae aliis
8 donaverit valeant, si non mortis causa donavit. Si
miles uxori donaverit de castrensibus bonis et fuerit
damnatus, quia permissum est ei de his testari (si
modo impetravit ut testetur cum damnaretur), donatio
valebit: nam et mortis causa donare poterit, cui
9 testari permissum est. Quod ait oratio 'consump-
'sisse', sic accipere debemus, ne is, qui donationem
accepit, locupletior factus sit: ceterum si factus est,
orationis beneficium locum habebit. sed et si non sit

---

(1) quid petendum sit *ins.* (2) petendam *F* (3) emisset *ins.* (4) ea *ins.* (5) neque impedire *del. vel scr.* tamen viri esse hoc non impedire (6) procuraret *F* (7) vestima *F* (8) virilia *ins.* (9) tam *Huschke* (10) nam *ins.* (*similiter Hal.*) (11) de *del. Hal* (12) fuissent (*del.* actum) *scr.* (13) integra *F* (14) repraesentata *scr.* (15) legaturius *F* (16) malivolo *scr.* (17) fecisset *ins.* (18) *anno p. C. 206* 19) moriente eo qui donavit *ins.* (20) posse *ins.* (21) viro *F* (22) precaria *F* (23) et *ins.*

factus locupletior, dederit tamen tantam quantitatem
eaque exstet[1], dicendum est, si is decessit, qui factus
est locupletior, posse repetere id quod dedit nec
compensare id quod consumpsit, quamvis divortio
10 secuto haec compensatio locum habeat. Si
divortium post donationem intercessit aut prior de-
cesserit qui donum accepit, veteri iuri statur, hoc
est, si maritus uxori donatum vult, valeat[2] donatio,
quod si non vult, exstinguitur: plerique enim cum
bona gratia discedunt, plerique cum ira sui animi et
11 offensa. Quid ergo, si divortium factum est,
deinde matrimonium restauratur[2*], et in divortio vel
mutata est voluntas vel eadem duravit, restaurato
tamen matrimonio et voluntate[3] donatoris recon-
ciliata an donatio duret, si constante matrimonio
12 donator decesserit? et potest defendi valere. Quod
si divortium non intercesserit, sed frivusculum, pro-
13 fecto valebit donatio, si frivusculum[4] quievit. Si
mulier et maritus diu seorsum quidem habitaverint,
sed honorem invicem matrimonii[5] habebant (quod
scimus interdum et inter consulares personas sub-
secutum), puto donationes non valere, quasi dura-
verint[6] nuptiae: non enim coitus matrimonium facit,
sed maritalis affectio: si tamen donator prior de-
14 cesserit, tunc donatio valebit. Si ambo ab hos-
tibus capti sint et qui donavit et cui donatum est,
quid dicimus? et prius illud volo tractare. oratio,
si ante mors contigerit ei cui donatum est, nullius
momenti donationem esse voluit: ergo si ambo de-
cesserint, quid dicemus, naufragio forte vel ruina
vel incendio? et si quidem possit apparere, quis ante
spiritum posuit, expedita est quaestio: sin vero non
appareat, difficilis quaestio est. et magis puto dona-
tionem valuisse et his ex verbis orationis defendimus:
ait enim oratio 'si prior vita decesserit qui donatum
'accepit': non videtur autem prior vita decessisse
qui donatum accepit, cum simul decesserint. proinde
rectissime dicetur utrasque donationes valere, si forte
invicem donationibus factis simul decesserint, quia
neuter alteri supervixerit, licet de commorientibus
oratio non senserit: sed cum neuter alteri super-
vixerit, donationes mutuae valebunt[7]: nam et circa
mortis causa donationes mutuas id erat consequens
dicere neutri datam condictionem: locupletes igitur
heredes donationibus relinquent. secundum haec si
ambo ab hostibus simul capti sint amboque ibi de-
cesserint non simul, utrum captivitatis spectamus
tempus, ut dicamus donationes valere, quasi simul
decesserint? an neutram[8], quia vivis eis finitum est
matrimonium? an spectamus, uter prius decesserit,
ut in eius persona non valeat donatio? an uter
rediit, ut eius valeat? mea tamen fert opinio, ubi
non reverterunt, ut tempus spectandum sit captivi-
tatis, quasi tunc defecerint: quod si alter redierit,
15 eum videri supervixisse, quia redit. Qui quas-
dam res ex his quas donaverat legasset, quasdam
non, non videbitur ceteras noluisse ad uxorem per-
tinere: plerumque enim antea legat, postea donat:
16 vel alia causa fuit legandi. Oratio non solum
virum et uxorem complectitur, sed etiam ceteros,
qui propter matrimonium donare prohibentur: ut
puta donat socer nurui vel contra, vel socer genero
vel contra, vel consocer consocero qui copulatos
matrimonio in potestate habent: nam ex mente ora-
tionis his quoque omnibus permissum est in eundem
casum donare. et ita et Papinianus libro quarto
responsorum[9] sensit: sic enim scribit: socer nurui
vel genero donavit: postea filius eius vel filia con-
stante matrimonio vita decessit: quamquam vitium
donationis perseveret, tamen, si socer nullam quaes-
tionem donationibus intulit, post mortem eius contra
heredes orationis sententia videtur intervenire: nam
quae ratio donationem prohibuit, eadem beneficium
datum implorabit. ut igitur valeat donatio ista, Pa-
pinianus exigit, ut et filius eius qui donavit ante de-
17 cesserit, et socer postea durante voluntate. Si
filius familias, qui castrense peculium habet vel quasi
castrense, uxori donet, filii personam et mortem spec-
18 tabimus. Si nurus socero donaverit, mortem nurus
et perseverantem in supremam diem voluntatem spectare
nos oportet. quod si socer ante decesserit, dicemus
exstinctam donationem an, quia maritus vivit, si uxori
suae supervixit, admittimus vim habere donationem?
et si quidem maritus solus socero heres exstitit, quasi
nova donatio potest servari in maritum collata, ut
illa finita sit, alia coeperit: sin vero filius heres patri
19 non est[10], finita erit donatio ratione nova[11]. Si
socer nurui nuntium miserit, donatio erit irrita, quam-
vis[12] matrimonium concordantibus viro et uxore[13] se-
cundum rescriptum imperatoris nostri cum patre
comprobatum est: sed quod ad ipsos, inter quos
20 donatio facta est, finitum est matrimonium. Proinde
et si duo consoceri invicem donaverint, idem[14] erit
dicendum, si invitis filiis nuntium remiserint, inter
ipsos irritam esse donationem. in hac autem dona-
tione inter soceros facta mors desideranda est eius
qui donavit constante matrimonio et iure potestatis
durante: idemque et in his qui sunt in eorum potes-
21 tate. Si consocer consocero donaverit et alter
eorum vel uterque copulatos emancipaverit, debet dici
donationem ad orationem non pertinere et ideo infir-
22 mari donationem. Si sponsus sponsae donaverit in
tempus matrimonii collata donatione, quamvis inter
virum et uxorem donatio non videatur facta et verba
orationis minus sufficiant, tamen donationem dicendum
est ad sententiam orationis pertinere, ut, si duraverit
23 voluntas usque ad mortem, valeat donatio. Sive
autem res fuit quae donata est sive obligatio remissa,
potest dici donationem effectum habituram: ut puta uxori
acceptum tulit donationis causa quod debeat: potest
dici pendere acceptilationem non ipsam, sed effec-
tum eius. et generaliter universae donationes[15], quas
24 impediri diximus, ex oratione valebunt. Si inter
virum et uxorem societas donationis causa contracta
sit, iure vulgato nulla est, nec post decretum sena-
tus emolumentum ea liberalitas, ut actio pro socio
constituatur, habere poterit: quae tamen in com-
mune tenuerunt fine praestituto, revocanda non sunt.
idcirco igitur pro socio actio non erit, quia nulla
societas est, quae donationis causa interponitur, nec
inter ceteros et propter hoc nec inter virum et uxo-
25 rem. Idem erit dicendum et si emptio contracta
26 sit donationis causa: nam nulla erit. Plane si
minoris res venierit donationis causa vel postea pre-
tium sit remissum, admittemus donationem valere ad
27 senatus consultum. Si quis sponsam habuerit,
deinde eandem uxorem duxerit cum non liceret, an
donationes quasi in sponsalibus factae valeant, videa-
mus. et Iulianus[16] tractat hanc quaestionem in
minore duodecim annis, si in domum quasi mariti
inmatura sit deducta: ait enim hanc sponsam esse,
etsi uxor non sit. sed est verius, quod Labeoni[17]
videtur et a nobis et a Papiniano libro decimo quaes-
tionum probatum est, ut, si quidem praecesserint
sponsalia, durent, quamvis iam uxorem esse putet
qui duxit, si vero non praecesserint, neque sponsalia
esse, quoniam non fuerunt, neque nuptias, quod nuptiae
esse non potuerunt. ideoque si sponsalia antecesserint,
valet donatio: si minus, nulla est, quia non quasi ad
extraneam, sed quasi ad uxorem fecit et ideo nec
28 oratio locum habebit. Sed si senator libertinam
desponderit vel tutor pupillam vel quis alius ex his,
qui matrimonium copulare prohibentur, et duxerit,
an donatio quasi in sponsalibus facta valeat? et putem

(1) est F^1, exstest F^2 (2) valet *edd.* (2*) deinde m. rest. *del.* (3) restauratum t. matrimonium et voluntas F^2 (4) fribisculum *F* (5) sibi *ins.* (6) duraverit *F* (7) sed cum neuter alteri supervixerit donationes mutuae valebunt *del. Krueger* (8) neutras F^2 (9) *cf. Papinianus D. h. t. l.* 53 *pr.* (10) vel ex parte tantum est *ins.* (11) ratione nova] nec habet rationem nova *scr.* (12) durare *ins. Schulting* (13) uxores *F* (14) item *scr.* (15) donationis *F* (16) *cf. Ulpianus D.* 23, 1, 9 (17) = *l.* 65 *h. t.*

etiam sponsalia inprobanda et quasi ab indignis ea quae donata[1] sunt ablata fisco vindicari.

33 *Idem libro trigesimo sexto ad Sabinum* Si stipulata fuerit mulier annuum, id ex stipulatu petere constante matrimonio non potest. sed si manente matrimonio decessisse maritus proponatur, puto, quia in annuo quoque donatio vertitur, posse dici stipula-
1 tionem confirmari ex senatus consulto. Si uxor marito annuum versa vice praestiterit, restituetur ei hoc et poterit vindicare id quod exstat: credo poterit et condicere, in quantum locupletior factus est, quia non tam sollemne est annuum, quod maritus uxori pendit et quod uxor marito praestat, immo incon-
2 gruens est et contra sexus naturam. Et[2] si forte maritus ab uxore stipulatus sit id annuum decesseritque mulier constante matrimonio, dicendum erit ex oratione donationem convalescere.

34 *Idem libro quadragesimo tertio ad Sabinum* Sive uxor marito res donasset isque eas in dotem pro communi filia dedisset, sive post donationem, quam[3] in maritum contulit, uxor passa est eum pro filia in dotem dare, benigne dici potest, etsi prima donatio nullius momenti est, attamen ex sequenti consensu valere dotis dationem[4].

35 *Idem libro trigesimo quarto ad edictum* Si non secundum legitimam observationem divortium factum sit, donationes post tale divortium factae nullius momenti sunt, cum non videatur solutum matrimonium.

36 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Si donatae res exstant, etiam vindicari poterunt: sed quia causam possidendi donatio praestitit, nisi reddatur res, aestimatio facienda est iusto pretio caverique possidenti debebit de evictione simpli, quanti ea
1 res sit: idque etiam Pedio videtur. Sponsus alienum anulum sponsae muneri misit et post nuptias pro eo suum dedit: quidam et Nerva putant fieri eum mulieris, quia tunc factam donationem confirmare videtur, non novam inchoare: quam sententiam veram esse accepi.

37 *Iulianus libro septimo decimo digestorum* Si mulier dolo fecerit, ne res exstaret sibi a marito donata, vel ad exhibendum vel damni iniuriae cum ea agi poterit, maxime si post divortium id commiserit.

38 *Alfenus libro tertio digestorum a Paulo epitomatorum* Servus communis viri et fratris eius puerum donavit uxori fratris: pro qua parte is servus qui donasset viri esset, pro ea parte munus non esse
1 factum mulieris respondit. Idem iuris erit, si ex tribus fratribus unus uxorem haberet et rem communem uxori donasset: nam ex tertia parte mulieris res facta non est, ex duabus autem partibus reliquis, si id scissent fratres aut posteaquam donata esset ratum habuissent, non debere mulierem reddere.

39 *Iulianus libro quinto ex Minicio* Vir uxori pecuniam cum donare vellet, permisit ei, ut a debitore suo stipuletur: illa cum id fecisset, priusquam pecuniam auferret, divortium fecit: quaero, utrum vir eam summam petere debeat an [5]ea promissione propter donationis causam actio nulla esset. respondi inanem fuisse eam stipulationem. sed si promissor mulieri ignorans solvisset, si quidem pecunia exstat, vindicare eam debitor potest: sed si actiones suas marito praestare paratus est, doli mali exceptione se tuebitur ideoque maritus hanc pecuniam debitoris nomine vindicando consequetur. sed si pecunia non exstat et mulier locupletior facta est, maritus eam petet: intellegitur enim ex re mariti locupletior facta esse mulier, quoniam debitor doli mali exceptione se tueri potest.

40 *Ulpianus libro secundo responsorum* Quod apiscendae dignitatis gratia ab uxore in maritum collatum est, eatenus ratum est, quatenus dignitati supplendae opus est:

41 *Licinius Rufinus libro sexto regularum* nam et imperator Antoninus constituit, ut ad processus viri uxor ei donare possit.

42 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Nuper ex indulgentia principis Antonini recepta est alia causa donationis, quam dicimus honoris causa: ut ecce si uxor viro lati clavii petenti gratia[6] donet vel ut equestris ordinis fiat vel ludorum gratia.

43 *Paulus libro singulari regularum* Inter virum et uxorem exilii causa donatio fieri potest.

44 *Neratius libro quinto membranarum* Si extraneus rem viri ignorans eius esse ignoranti uxori, ac ne viro quidem sciente eam suam esse, donaverit, mulier recte eam usucapiet[7]. idemque iuris erit, si is, qui in potestate viri erat, credens se patrem familias esse uxori patris donaverit. sed si vir rescierit suam rem esse, priusquam usucapiatur, vindicareque eam poterit nec volet et hoc et mulier noverit, interrumpetur possessio, quia transiit in causam ab eo factae donationis. ipsius mulieris scientia propius est, ut nullum adquisitioni dominii eius adferat impedimentum: non enim omnimodo uxores ex bonis virorum, sed ex causa donationis ab ipsis factae[8] adquirere prohibitae sunt.

45 [9] *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Marcellus libro septimo digestorum scribit etiam[10] eum detrahere sine mulieris damno et citra metum senatus consulti, quod detrahentibus negotiationis causa occurrit.

46 *Idem libro septuagesimo secundo ad edictum* Inter virum et uxorem nec possessionis ulla donatio est.

47 *Celsus libro primo digestorum* Utrum negotium uxoris gerens an officio mariti ductus in rem eius impenderit vir, facti, non iuris est quaestio: coniectura eius rei ex modo et ex genere impensae non difficilis est.

48 *Idem libro nono digestorum* Quae iam nuptae maritus donavit, viri manent et potest ea vindicare: nec quicquam refert, quod ampla legata ab uxore ei relicta sunt.

49 *Marcellus libro septimo digestorum* Sulpicius Marcello. Mulier, quae ad communem filium volebat, qui in potestate patris erat, post mortem patris fundum pervenire, eum patri tradidit, uti post mortem restituatur filio. quaero, an donatio tibi videatur, ut nihil agatur, an valeat quidem, sed mulieri potestas datur[11], si noluerit, eum repetere. respondit: si color vel titulus, ut sic dixerim, donationi quaesitus est, nihil valebit traditio, idem[12] si hoc exigit[13] uxor, ut aliquid ex ea re interim commodi sentiret maritus: alioquin si solo eius ministerio usa est et id egit, ut vel revocare sibi liceret vel ut res cum omni emolumento per patrem postea ad filium transiret, cur non idem[14] perinde sit ratum ac[15] si cum extraneo tale negotium contraxisset, hoc est extraneo in hanc causam tradidisset?

50 *Iavolenus libro tertio decimo epistularum* Si, cum mulier viginti servum emisset, in eam emptionem vir quinque venditori dedit, divortio facto omnimodo vir eam summam exiget neque ad rem pertinet, an is servus deterior factus sit: nam et si mortuus esset, quinque exactio ei competeret. quaeritur enim, an mulier ex viri patrimonio locupletior sit eo tempore, quo de dote agebatur: facta autem intellegitur, quae aere alieno suo interventu viri liberata est, quod potuisset adhuc debere, si vir pecuniam non solvisset: neque enim[16] interest, ex qua causa mulier pecuniam debuit, utrum creditam an

(1) donatae *F* (2) sed *Ruckerus* (3) si uxor marito res donasset isque ... dedisset, si postquam donationem *scr.* (4) dotis dationem *om.* F^{1} (5) ex *ins.* (6) viro lati clavi gratia petenti *scr.* (7) usu *add.* F^{2} (8) factis *F* (9) *cf. Ulpianus D.* 30, 43, 1 (10) si in area mulieris vir aedificaverit, quae usui sibi futura sint, posse *ins.* (11) detur *edd.* (12) id est *edd.* (13) egit *dett.* (14) idem] F^{2}, inde F^{1}, id *scr. cum Hal. aut del.* ratum (15) at F^{2} (16) enim *del.*

1 eam quam ex emptione praestare debeat. Quod si mulier non emerat servum, sed ut emeret, a viro pecuniam accepit, tum vel mortuo vel deteriore facto servo damnum ad virum pertinebit: quia quod aliter emptura[1] non fuit, nisi pecuniam a viro accepisset, hoc consumptum ei perit qui donavit, si modo in rerum natura esse desiit: nec videtur mulier locupletior esse, quae neque a creditore suo liberata est neque id possidet quod ex pecunia viri emerat.

51 *Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium* Quintus Mucius ait, cum in controversiam venit, unde ad mulierem quid pervenerit, et verius et honestius est quod non demonstratur unde habeat existimari a viro aut qui in potestate eius esset ad eam pervenisse. evitandi autem turpis quaestus gratia[2] circa uxorem hoc videtur Quintus Mucius probasse.

52 *Papinianus libro decimo quaestionum* Si vir uxori donationis causa rem vilius locaverit, locatio nulla est: cum autem depositum inter eas personas minoris donationis causa aestimatur, depositum est. haec ideo tam varie, quia locatio quidem sine mercede certa contrahi non potest, depositum autem et
1 citra aestimationem quoque dari potest. Uxor viro fructum fundi ab herede suo dari, quod si datus non fuisset, certam pecuniam mortis causa promitti curavit: defuncto viro viva muliere stipulatio solvitur, ut traditio, quae mandante uxore mortis causa facta est: nam quo casu inter exteros condictio nascitur, inter maritos nihil agitur.

53 [3]*Idem libro quarto responsorum* Mortis suae causa genero vel nurui socerum frustra donare convenit, quia mortuo socero nuptiae non solvuntur: nec interest, an pater filium vel filiam exheredaverit.
1 divortii species eadem ratione diversa est. Res in dotem aestimatas[4] consentiente viro mulier in usu habuit: usu[5] deteriores si fiant, damni compensatio non admittitur. easdem res non potest[6] mulier sibi quasi donatas defendere ex illis verbis, quibus donationes ei a viro legatae sunt, cum eiusmodi species neque donari neque auferri videntur[7].

54 *Idem libro octavo responsorum* Vir usuras promissae dotis in stipulatum deduxerat easque non petierat: cum per omne tempus matrimonii sumptibus suis uxorem et eius familiam vir exhiberet, dote praelegata[7a], sed et donationibus verbis fideicommissi confirmatis legato quidem dotis usuras non contineri videbatur, sed titulo donationis remissas.

55 *Paulus libro sexto quaestionum* Uxor marito suo pecuniam donavit: maritus ex pecunia sibi donata aut mobilem aut soli rem comparavit: solvendo non est et res extant[8]: quaero, si mulier revocet donationem, an utiliter condicticia experiatur? videtur enim maritus, quamvis solvendo non sit, ex donatione locupletior effectus, cum pecunia mulieris res comparata exstet. respondi: locupletiorem esse ex donatione negari non potest: non enim quaerimus, quid deducto aere alieno liberum habeat, sed quid ex re mulieris possideat. solo enim[9] separatur hic ab eo, cui res donata est, quod ibi[10] res mulieris permanet et vindicari directo potest: et[11] erit deterior causa viri, si ei pecunia quatenus res valet, non ultra id tamen quod donatum est, condicatur, quam si dotis iudicio conveniatur. sed nihil prohibet etiam in rem utilem mulieri in ipsas res accommodare.

56 *Scaevola libro tertio quaestionum* Si quod[12] mihi mortis causa donare vellet, ego pure uxori donare vellem, non valet quod uxori iubeo dari, quia illo convalescente condictione teneor, mortuo autem nihilo minus pauperior sum: non enim habeo quod habiturus essem.

57 *Paulus libro septimo responsorum* Ea, quae a marito suo pecuniam ex causa donationis acceperat, litteras ad eum misit huiusmodi: 'cum petenti mihi 'a te, domine carissime, adnuerit indulgentia tua 'viginti ad expediendas quasdam res meas, quae 'summa mihi numerata est sub ea condicione, ut, si 'per me meosque mores quid steterit, quo minus in 'diem vitae nostrae matrimonium permaneat, sive 'invito te discessero de domo tua vel repudium tibi 'sine ulla querella misero divortiumque factum per 'me probabitur, tunc viginti, quae mihi hac die do-'nationis causa dare voluisti, daturam restituturam me 'sine ulla dilatione: [13]spondeo'. quaero, an, si eadem Titio marito suo repudium miserit, pecuniam restituere debeat. Paulus respondit pecuniam, quam vir uxori donavit, ex stipulatione proposita, si condicio eius exstitit, peti posse, quoniam ex donatione in pecuniam creditam[14] conversa est: quod si stipulatio commissa non probetur, tunc tantum peti posse, quanto locupletior ex ea donatione facta probetur.

58 *Scaevola libro secundo responsorum* Si praedia et mancipia Seiae data effecta sint eius tempore concubinatus ac postea tempore matrimonii aliis acceptis reddita sunt, quid iuris est? respondit secundum ea quae proponerentur negotium potius
1 gestum videri, quam donationem intervenisse. Item cum quaereretur de cibariis mancipiorum, respondit: tempore quidem concubinatus data cibaria repeti non possunt, sed nec tempore matrimonii, si ea mancipia
2 uxoris in communi usu fuerint[15]. Filius rebus matris intervenire solitus pecunia matris consentiente ipsa mancipia et res mercatus emptionum instrumenta suo nomine confecit: decessit in patris potestate. quaesitum est, an mater cum marito suo experiri et qua actione uti possit. respondit[16], si mater obligatum filium in ea pecunia voluit esse, intra annum, quam filius decessit, de peculio cum patre, in cuius potestate fuisse proponatur, actionem habere: si donavit, repeti posse, quanto locupletior ex ea donatione pater factus est.

59 *Paulus libro secundo sententiarum* Si quis uxori ea condicione donavit, ut quod donavit in dotem accipiat, defuncto[17] eo donatio convalescit.

60 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Vitricus et privignus invicem sibi donare
1 praetexto matrimonii non prohibentur. Divortii causa donationes inter virum et uxorem concessae sunt: saepe enim evenit, uti propter sacerdotium vel etiam sterilitatem

61 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* vel senectutem aut valetudinem aut militiam satis commode retineri matrimonium non possit:

62 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum*
1 et ideo bona gratia matrimonium dissolvitur. Divortio facto nec instaurato matrimonio non confirmabitur inter virum et uxorem facta donatio: nec inter patronum et libertam, si ab eo invito divertere non licet, facta donatio separatur[18], cum inter hos divortium intercedat. perinde enim id quod donatum est habetur divortio intercedente ac si donatum non fuisset.

63 *Paulus libro tertio ad Neratium* De eo, quod uxoris in aedificium viri ita coniunctum est, ut detractum alicuius usus esse possit, dicendum est agi posse, quia[19] nulla actio est, ex lege duodecim tabularum, quamvis decemviros non sit credibile de his sensisse, quorum voluntate res eorum in alienum aedificium coniunctae essent. Paulus notat: sed in hoc solum agi potest[20], ut sola vindicatio soluta re competat mulieri, non in duplum ex lege duodecim tabularum: neque enim furtivum est, quod sciente domino inclusum est.

64 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis*

(1) alter emptum *F* (2) evitandae autem turpis quaestus quaestionis gratia *scr.* (3) *citat Ulpianus h. t. l.* 32 § 16 (4) datas *ins.* (5) usus *F* (6) possit F^2 (7) videtur F^1 (7a) relegata *scr.* (8) extat *edd.* (9) enim] eo *scr.* (10) sibi F^2 (11) et] nec *Ant. Faber* (12) quis *ins.* (13) ea ita dari fieri *ins.* (14) credita *F* (15) fuerunt F^2 (16) respondi F^2 (17) defuncti *F* (18) *fuit sic fere* Divortio facto nec instaurato matrimonio confirmabitur inter virum et uxorem facta donatio: nec inter patronum et libertam, si ab eo invito divertere licet, facta donatio reparatur (19) alia *ins.* (20) agi potest, sed (*del.* in hoc solum) *scr.*

Vir mulieri divortio facto quaedam idcirco dederat, ut ad se reverteretur: mulier reversa erat, deinde divortium fecerat. LABEO[1]: Trebatius inter Terentiam et Maecenatem[1*] respondit si verum divortium fuisset, ratam esse donationem, si simulatum, contra. sed verum est, quod Proculus et Caecilius putant, tunc verum esse divortium et valere donationem divortii causa factam[2], si aliae nuptiae insecutae sunt aut tam longo tempore vidua fuisset, ut dubium non foret alterum esse matrimonium: alias nec donationem ullius esse momenti futuram.

65[3] *LABEO libro sexto*[3*] *posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Quod vir ei, quae nondum viripotens nupserit, donaverit, ratum futurum existimo.

66 *SCAEVOLA libro nono digestorum* Seia Sempronio cum certa die nuptura esset, antequam domum deduceretur tabulaeque dotis signarentur, donavit tot aureos: quaero, an ea donatio rata sit. non attinuisse tempus[4], an antequam domum deduceretur, donatio facta esset, aut[4] tabularum consignatarum, quae plerumque et post contractum matrimonium fierent, in quaerendo exprimi: itaque[5] nisi ante matrimonium contractum, quod consensu intellegitur,
1 donatio facta esset, non valere. Virgini in hortos deductae ante diem tertium quam ibi nuptiae fierent, cum in separata diaeta ab eo esset, die nuptiarum, priusquam ad eum transiret et priusquam aqua et igni acciperetur, id est nuptiae celebrentur, optulit decem aureos dono: quaesitum est, post nuptias contractas divortio facto an summa donata repeti possit. respondit id, quod ante nuptias donatum proponeretur, non posse de dote deduci.

67 *LABEO libro secundo pithanon a Paulo epitomatorum* Si uxor nummis a viro aut ab eo qui in eius potestate esset sibi donatis servum emerit, deinde, cum eius factus fuerit, eum ipsum donationis causa viro tradiderit, rata erit traditio, quamvis ea mente facta fuerit qua ceterae donationes, neque ulla actio eius nomine dari potest.

II[6].

DE DIVORTIIS ET REPUDIIS.

1 *PAULUS libro trigesimo quinto ad edictum* Dirimitur matrimonium divortio morte captivitate vel alia contingente[7] servitute utrius eorum.

2 *GAIUS libro undecimo ad edictum provinciale* Divortium autem vel a diversitate mentium dictum est vel quia in diversas partes eunt, qui distrahunt
1 matrimonium. In repudiis autem, id est[8] renuntiatione comprobata sunt haec verba: 'tuas res tibi
2 'habeto', item haec: 'tuas res tibi agito'. In sponsalibus quoque discutiendis placuit renuntiationem intervenire oportere: in qua re haec verba probata sunt:
3 'condicione tua non utor'. Sive autem ipsi praesenti renuntietur sive absenti per eum, qui in potestate eius sit cuiusve is eave in potestate sit, nihil interest.

3[9] *PAULUS libro trigesimo quinto ad edictum* Divortium non est nisi verum, quod animo perpetuam constituendi dissensionem[10] fit. itaque quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia[11] apparuit iudicium animi fuisse: ideoque per calorem misso repudio si brevi reversa uxor est, nec divortisse videtur.

4 *ULPIANUS libro vicesimo sexto ad Sabinum* Iulianus libro octavo decimo digestorum quaerit, an furiosa repudium mittere vel repudiari possit. et scribit furiosam repudiari posse, quia ignorantis loco habetur: repudiare autem non posse neque ipsam propter dementiam neque curatorem eius, patrem tamen eius nuntium mittere posse. quod non tractaret de repudio, nisi constaret retineri matrimonium: quae sententia[12] mihi videtur vera.

5 *IDEM libro trigesimo quarto ad edictum* Si filia emancipata idcirco diverterat, ut maritum lucro dotis adficiat, patrem fraudet, qui profecticiam dotem potuit petere, si constante matrimonio decessisset[13], ideo patri succurrendum est, ne dotem perdat: non enim minus patri quam marito succurrere praetorem oportet. danda igitur est ei dotis exactio, atque si constante matrimonio decessisset filia.

6 *IULIANUS libro sexagesimo secundo digestorum* Uxores eorum, qui in hostium potestate[14] pervenerunt, possunt videri nuptarum[15] locum retinere eo solo, quod alii temere nubere non possunt. et generaliter definiendum est, donec certum est maritum vivere in captivitate constitutum, nullam habere licentiam uxores eorum migrare ad aliud matrimonium, nisi mallent ipsae mulieres causam repudii praestare. sin autem in incerto est, an vivus apud hostes teneatur vel morte praeventus[16], tunc, si quinquennium a tempore captivitatis excesserit, licentiam habet[17] mulier ad alias migrare nuptias, ita tamen, ut bona gratia dissolutum videatur pristinum matrimonium et unusquisque suum ius habeat imminutum: eodem iure et in marito in civitate degente et uxore captiva observando.

7 *PAPINIANUS libro primo de adulteriis* Si paenituit eum, qui libellum tradendum divortii[18] dedit, isque per ignorantiam mutatae voluntatis oblatus est, durare matrimonium dicendum, nisi paenitentia cognita is qui accepit ipse voluit matrimonium dissolvere: tunc enim per eum qui accepit solvitur matrimonium.

8 *IDEM libro secundo de adulteriis* Divus Hadrianus eum, qui alienam uxorem ex itinere domum suam duxisset et inde marito eius repudium misisset, in triennium relegavit

9 *PAULUS libro secundo de adulteriis* Nullum divortium ratum est nisi septem civibus Romanis puberibus adhibitis praeter libertum eius qui divortium faciet. libertum accipiemus etiam eum, qui a patre avo proavo et ceteris susum versum manumissus sit.

10 *MODESTINUS libro primo regularum* Patrono invito liberta, quam in matrimonio habuit, ab eo discedere non potest, nisi ex causa fideicommissi manumissa sit: tunc enim potest, licet eius fit liberta.

11 *ULPIANUS libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Quod ait lex: 'divortii faciendi potestas libertae, quae nupta est patrono, ne esto', non infectum videtur effecisse divortium, quod iure civili dissolvere solet matrimonium. quare constare matrimonium dicere non possumus, cum sit separatum[19]. denique scribit Iulianus de dote hanc actionem non habere. merito igitur, quamdiu patronus eius eam uxorem suam esse vult, cum nullo alio conubium ei est. nam quia intellexit legis lator facto libertae quasi diremptum matrimonium, detraxit ei cum alio conubium. quare cuicumque nupserit, pro non nupta habebitur. Iulianus quidem amplius putat nec in concubinatu
1 eam alterius patroni esse posse. Ait lex: 'quamdiu 'patronus eam uxorem esse volet'. et velle debet uxorem esse et patronus durare: si igitur aut patronus esse aut velle desierit, finita est legis aucto-
2 ritas. Illud rectissime placuit, qualiquali voluntate intellegi possit patronus animum habere desisse quasi in uxorem, finiri legis huius beneficium. proinde cum patronus rerum amotarum cum liberta, quae ab invito eo diverterat, vellet experiri, imperator noster

(1) ab eo *scr.* (1*) decenatem F^1 (2) divortii causa factam *del.* (3) *citat Ulpianus h. t. l.* 32 § 27 (3*) libro *l.* sexto *F* (4) tempus *transpone ante* tabularum (5) utique *scr.* (6) *Sab.* 1...9; *Ed.* 10. 11. — *Bas.* 28, 7, 8—15. — *Cf. Cod* 5, 17 (7) contingentes *F* (8) in *ins.* F^2

(9) = *D.* 50, 17, 48 (10) constituendissensionem *F*, constituendi discessionem *Fornerius* (11) perseverentia *F* (12) sentia *F* (13) et *ins. F* (14) potestatem *dett.* (15) nuptiarum F^2 (16) sit *ins. Hal.* (17) habeat F^2 (18) divortii tradendum *scr.* (19) sed nec dissolutum esse in totum *ins.*

cum divo patre suo rescripsit intellegi eum hoc ipso nolle nuptam sibi, qui eam actionem vel aliam inportet quae non solet nisi ex divortio oriri. quare si accusare eam adulterii coeperit vel alio crimine postulare, quod uxori nemo obicit, magis est, ut diremptum sit matrimonium: etenim meminisse oportet ideo adimi cum alio conubium, quia patronus sibi nuptam cupit. ubicumque igitur vel tenuis intellectus videri potest nolentis nuptam, dicendum est iam incipere libertae cum alio esse conubium. proinde si patronus sibi desponderit aliam vel destinaverit vel matrimonium alterius appetierit, credendus est nolle hanc nuptam: et si concubinam sibi adhibuerit, idem erit probandum [1].

III [2].

SOLUTO MATRIMONIO DOS QUEMADMODUM PETATUR.

1 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Dotium causa semper et ubique praecipua est: nam et publice interest dotes mulieribus conservari, cum dotatas esse feminas ad subolem procreandam replendamque liberis civitatem maxime sit necessarium.

2 *Ulpianus libro trigesimo* [3] *quinto ad Sabinum* Soluto matrimonio solvi mulieri dos debet. nec cogitur maritus alii eam ab initio stipulanti promittere, nisi hoc ei nihil nocet: nam si incommodum aliquod maritus suspectum habet, non debere eum cogi alii quam uxori promittere dicendum est. haec si sui
1 iuris mulier est. Quod si in patris potestate est et dos ab eo profecta sit, ipsius et filiae dos est: denique pater non aliter quam ex voluntate filiae petere dotem nec per se nec per procuratorem potest. sic ergo et promittendum Sabinus ait. ei ergo promittendum erit, cui uterque iusserit. ceterum si pater solus iussit, dotis actio filiae non erit adempta, quandoque sui iuris filia fuerit facta. item si voluntate solius filiae promittatur, remanebit dotis actio integra patri: sed utrum ut et [4] agat solus an et ut adiuncta quoque filiae persona experiri possit? et puto nec eam actionem amissam, quam adiuncta filiae persona potest habere. quod si sui iuris fuerit facta filia,
2 nocebit ei ista stipulatio. Voluntatem autem filiae, cum pater agit de dote, utrum sic [5] accipimus, ut consentiat an vero ne contradicat filia? et est ab imperatore Antonino rescriptum filiam, nisi evidenter contradicat, videri consentire patri. et Iulianus libro quadragesimo octavo digestorum scripsit quasi ex voluntate filiae videri experiri patrem, si furiosam filiam habeat: nam ubi non potest per dementiam contradicere, consentire quis eam merito credet. sed si absens filia sit, dicendum erit non ex voluntate eius id factum cavendumque ratam rem filiam habituram a patre: ubi enim sapit, scire eam exigimus, ut videatur non contradicere.

3 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Non solum autem in exigenda, sed etiam in solvenda dote, quae communis est patris et filiae, utriusque voluntas exquiritur nec alter alterius deteriorem condicionem facere potest. sed si pecunia ad patrem pervenit, quam filia accepit, actio de dote utrisque tolletur.

4 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Si pater sine consensu filiae dotem a viro exegisset et eandem alii viro eius filiae nomine dedisset et mortuo patre filia cum priore viro ageret, doli mali exceptione repellitur.

5 *Ulpianus libro trigesimo ad Sabinum* De divisione anni eius, quo divortium factum est, quaeritur, ex die matrimonii an ex die traditi marito fundi maritus sibi computet tempus. et utique in fructibus a viro retinendis neque dies dotis constitutae neque nuptiarum observabitur, sed quo primum dotale praedium constitutum est, id est tradita possessione.

6 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Si ante nuptias fundus traditus est, ex die nuptiarum ad eundem diem sequentis anni computandus annus est: idem in ceteris annis servatur, donec divortium fiat. nam si ante nuptias traditus sit et fructus inde percepti, hi restituendi sunt quandoque divortio facto quasi dotis facti.

7 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum* Fructus eos esse constat, qui deducta inpensa supererunt: quod Scaevola et ad mariti et ad mulieris inpensas refert. nam si mulier pridie vindemias doti dedit, mox sublatis a marito vindemiis divortit, non putat ei undecim dumtaxat mensum fructus restitui, sed et impensas, quae, antequam portiones fructuum fiant, deducendae sunt: igitur, si et maritus aliquid inpendit in eundem annum, utriusque inpensae concurrent. ita et, si impensarum a muliere factarum ratio habeatur, cum plurimis annis in matrimonio fuit, necesse est primi anni computari temporis quod
1 sit ante datum praedium. Papinianus autem libro undecimo quaestionum divortio facto fructus dividi ait non ex die locationis, sed habita ratione praecedentis temporis, quo mulier in matrimonio fuit: neque enim, si vindemiae tempore fundus in dotem datus sit eumque vir ex calendis Novembribus primis fruendum locaverit, mensis Ianuarii suprema die facto divortio, retinere virum et vindemiae fructus et eius anni, quo divortium factum est, quartam partem mercedis aequum est: alioquin si coactis vindemiis altera die divortium intercedat, fructus integros retinebit. itaque si fine mensis Ianuarii divortium fiat et quattuor mensibus matrimonium steterit, vindemiae fructus et quarta portio [6] mercedis instantis anni confundi debebunt, ut ex ea pecunia tertia portio viro
2 relinquatur. E contrario quoque idem observandum est: nam si mulier percepta vindemia statim fundum viro in dotem dederit et vir ex calendis Martiis eundem locaverit et calendis Aprilibus primis [7] divortium fuerit secutum, non solum partem duodecimam mercedis, sed pro modo temporis omnium mensum, quo dotale praedium fuit, ex mercede quae de-
3 bebitur portionem retinebit. Item si messes eius anni, quo divortium factum est, colonum ex forma locationis sequantur, ante vindemiam soluto matrimonio nihilo minus pecunia messium in computa-
4 tionem cum spe futurae vindemiae veniet. Apparet igitur ex his illos fructus, quos mulier percepit antequam nuberet, non debere in contributionem venire.
5 Ob donationes, item ob res amotas ex his fructibus, qui post divortium percepti sunt, compen-
6 sationes fieri possunt. Quod in anno dicitur, potest dici et in sex mensibus, si bis in anno fructus
7 capientur, ut est in locis inriguis. Et in pluribus
8 annis idem dici potest, ut in silva caedua. Item si locatio agri talis sit, ut super annuam mercedem quinquennio quoque aliquid amplius praestaretur: in eo enim quod amplius est tempus ad quinquennium
9 computamus. Non solum autem de fundo, sed etiam de pecore idem dicemus, ut lana ovium fetusque pecorum [8] praestaretur. quare enim, si maritus prope partum oves doti acceperit, item proximas tonsurae, post partum et tonsas oves protinus divortio facto nihil reddat? nam et hic fructus toto tempore quo curantur, non quo percipiuntur, [9] rationem ac-
10 cipere debemus. In servo quoque anni ratio habetur, si in annum forte operae eius locatae sunt, ut praeteriti temporis ad maritum, post divortium
11 autem ad mulierem operae pertineant. De pensionibus quoque praediorum urbanorum idem est
12 quod in fructibus rusticorum. Si fundum viro uxor in dotem dederit isque inde arbores deciderit,

(1) *hic desinunt codices vulgares Digesti Veteris incipiuntque libri Infortiati.*
(2) *Sab.* 1...38. 59. 62. 66; *Pap.* 39...54. 61; *Ed.* 55...58. 60. 63. 64; *App.* 65. 67. — *Bas.* 28, 8. — *Cf. Cod.* 5, 18
(3) *hic deficiunt Digesti Veteris codices antiquissimi quique*
(4) et *del. Hal.*
(5) sit *F*
(6) vindemiae fructus quarta portio et tres *scr.*
(7) et *ins.* F^2
(8) pro portione *ins.*
(9) in *ins.*

si hae fructus intelleguntur, pro portione anni debent
restitui (puto autem, si arbores caeduae fuerunt vel
gremiales [1], dici oportet [2] in fructu cedere), si minus,
quasi deteriorem fundum fecerit, maritus tenebitur.
sed et si vi tempestatis ceciderunt [2'], dici oportet pre-
tium earum restituendum mulieri nec in fructum
cedere, non magis, quam si thensaurus fuerit inven-
tus: in fructum enim non computabitur, sed pars
13 eius dimidia restituetur quasi in alieno inventi. Si
vir in fundo mulieris dotali lapidicinas marmoreas
invenerit et [3] fundum fructuosiorem fecerit, marmor,
quod caesum neque exportatum est, [4] mariti et im-
pensa non est ei praestanda, quia nec in fructu est
marmor: nisi tale sit [5], ut lapis ibi renascatur, quales
14 sunt in Gallia, sunt et in Asia. Sed si creti-
fodinae, argenti fodinae vel auri vel cuius alterius
materiae sint vel harenae, utique in fructu habebuntur.
15 Interdum marito de fructibus a muliere cavetur
et nihil retinet, si fructibus stantibus fundum mulier
recipiet [6]: interdum retinebit tantum [7] maritus et
nihil restituet, id est si non plus erit [8], quam pro
portione eum retinere oportet: interdum vero et red-
det, si plus percepit quam eum retinere oportet.
eadem condicio erit etiam, si cum socero vel cum
16 herede alterutrius de dote agatur. Impendi autem
fructuum percipiendorum Pomponius ait, quod in
arando serendoque agro impensum est, quodque in
tutelam aedificiorum aegrumve servum curandum,
scilicet si ex aedificio vel servo fructus aliqui per-
cipiebantur. sed hae inpensae non petentur, cum
maritus fructum totum anni retinet, quia [9] ex fruc-
tibus prius impensis satisfaciendum est. plane si
novam villam necessario exstruxit vel veterem totam
sine culpa sua conlapsam restituerit, erit eius im-
pensae petitio: simili modo et si pastina instituit.
hae enim inpensae aut in res [10] necessarias aut utiles
cedunt pariuntque marito actionem.

8 *Paulus libro septimo ad Sabinum* [11] Si fundus
in dotem datus sit, in quo lapis caeditur, lapidici-
narum commodum ad maritum pertinere constat,
quia palam sit eo animo dedisse mulierem fundum,
ut iste fructus ad maritum pertineat, nisi si contra-
riam voluntatem in dote danda declaraverit mulier.
1 Quod in sementem erogatur, si non responderint
messes, ex vindemia deducetur, quia totius anni unus
fructus est.

9 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum*
Si mora per mulierem fuit, quo minus dotem recipe-
ret, dolum malum dumtaxat in ea re, non etiam cul-
pam maritus praestare debet, ne facto mulieris in
perpetuum agrum eius colere cogatur: fructus tamen,
qui pervenissent ad virum, redduntur.

10 *Idem libro quinto decimo ad Sabinum* Si ab
hostibus capta filia, quae nupta erat et dotem a
patre profectam habebat, ibi decesserit, puto dicen-
dum perinde observanda omnia ac si nupta deces-
sisset, ut, etiamsi in potestate non fuerit patris, dos
1 ab eo profecta reverti ad eum debeat. Si vir
uxorem suam occiderit, dotis actionem heredibus
uxoris dandam esse Proculus ait, et recte: non enim
aequum est virum ob facinus suum dotem sperare
lucrifacere. idemque et e contrario statuendum est.

11 *Idem libro sexto decimo ad Sabinum* Si
alienam rem sciens mulier in dotem dederit, redden-
da ei est, quasi suam dedisset, et fructus [12] pro por-
tione anni, quo divortium factum est.

12 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
Maritum in id quod facere potest condemnari ex-
ploratum est: sed hoc heredi non esse praestandum,

13 *Paulus libro septimo ad Sabinum* quia tale
beneficium personale est et cum persona exstinguitur.

14 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
Alia causa est defensoris, quem placet sufficienter
videri defendisse, si tantum uxori praestet, quantum
1 consequeretur, si ipsum maritum convenisset. Ele-
ganter quaerit Pomponius libro quinto decimo ex
Sabino, si paciscatur maritus, ne in id quod facere
possit condemnetur, sed in solidum, an hoc pactum
servandum sit? et negat servari oportere, quod quidem
et mihi videtur verum: namque contra bonos mores
id pactum esse melius est dicere, quippe cum contra
receptam reverentiam, quae maritis exhibenda est, id
esse apparet [13].

15 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Rei iudi-
catae tempus spectatur, quatenus maritus facere
1 potest. Heredi mariti, licet in solidum condem-
netur, compensationes tamen, quae ad pecuniariam
causam respiciunt, proderunt, ut hoc minus sit ob-
ligatus, veluti ob res donatas et amotas et impensas:
2 morum vero coercitionem non habet. Socero
quoque, cum quo nurus de dote agit, idem honor
habetur, ut [14] in id damnetur quod facere potest,

16 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum*
quia parentis locum socer optinet.

17 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Ex diverso
si socer ex promissione a marito conveniatur, solet
quaeri, an idem ei honor habendus sit: Neratius
libris membranarum et Proculus scribunt hoc iustum
1 esse. Item si mulier ex promissione conveniatur,
magis placuit defendendam eam per exceptionem:
idem et Proculus ait: sicuti cum socia fuit, dabitur
2 ei exceptio, quamvis iure civili sit obligata. Si
in iudicio dotis iudex ignorantia iuris lapsus con-
demnaverit maritum in solidum, Neratius Sabinus doli
exceptione eum uti oportere aiunt eaque tutum fore.

18 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum*
Etiam filios mulieris, qui patri heredes exstiterunt,
in id quod facere possunt condemnandos Labeo ait.
1 Licet in dotalibus rebus non solum dolum, sed
et culpam maritus praestet, cum tamen quaeritur in
iudicio de dote an facere possit, dolus dumtaxat
comprehenditur, quia in rerum ipsius administratione
non erat ab eo culpa exigenda. quamquam eum dum-
taxat dolum ei nocere putem, si facere non possit,
quem propter uxorem adhibuit, ne ei solidum sol-
veret, non propter quemlibet alium. Ofilius autem
aiebat, si dolo mariti res dotalis interisset et alioquin
solvendo non esset, quamvis nihil dolo fecisset, quo
minus solvendo esset, perinde tamen eum damnan-
dum eius rei dotalis nomine in qua dolum fecisset,
atque si dolo eius factum esset, quo minus facere
possit. ceterum si circa interitum rei dotalis dolus
malus et culpa mariti absit, actiones solas, quas eo
nomine quasi maritus habet, praestandas mulieri,
veluti furti vel damni iniuriae.

19 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
Si mulier diverterit et iudicio de dote contestato
reversa fuerit in matrimonium, redintegrato matri-
monio [15] exspirat iudicium et omnia in statu pristino
manent.

20 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Quamvis
mulier non in hoc accipiat constante matrimonio
dotem, ut aes alienum solvat aut praedia idonea
emat, sed ut liberis ex alio viro egentibus aut fratri-
bus aut parentibus consuleret vel ut eos ex hostibus
redimeret, quia iusta et honesta causa est, non vide-
tur male accipere et ideo recte ei solvitur: idque et
in filia familias observatur.

21 *Ulpianus libro tertio disputationum* Sed et
si ideo maritus ex dote expendit, ut a latronibus
redimeret necessarias mulieri personas vel ut mulier
vinculis vindicet de necessaris suis aliquem, reputatur
ei id quod expensum est [16] sive pars dotis sit, pro
ea parte, sive tota dos sit, actio dotis evanescit. et
multo magis idem [17] dicendum est, si socer agat de
dote, debere rationem haberi eius quod in ipsum im-
pensum est, sive ipse maritus hoc fecit sive filiae
ut faciat dedit: sed et si non pater experiretur, sed

(1) cremiales *Hal.* (2) dici oportet *del.* (2') ceciderint *F*² (3) nec *Cuiacius* (4) est *ins. Fornerius* (5) nisi tales sint *scr.* (6) recipiat *F*² (7) totum *edd.* (8) erit] percepit *scr.*

(9) qua *F* (10) res *del.* (11) *inscriptionem del. F*² (12) quoque *ins. F*² (13) appareat *F*² (14) ut *om. F* (15) matrimonium *F*² (16) et *ins.* (17) idem *del.*

post mortem eius filia sola de dote ageret, idem erit
dicendum: cum enim doli exceptio insit de dote
actioni ut in ceteris bonae fidei iudiciis, potest dici,
ut et Celso videtur, inesse hunc sumptum actioni de
dote, maxime si ex voluntate filiae factus sit.

22 *Idem libro trigesimo tertio ad edictum* Si,
cum dotem daret pater vel extraneus pro muliere, in
unum casum pepigit, vel in divortium vel in mortem,
dicendum est in eum casum, in quem non pepigit,
1 esse mulieri actionem. Si post solutum matrimo-
nium filia familias citra patris voluntatem exactam
communem dotem consumat, patri et viva ea et mor-
tua actio superest, ut dos ipsi solvatur. quod ita
verum est[1] si perditurae solvatur[2]: ceterum si non
perditurae et ex iustis causis soluta sit, non supere-
rit actio. sed mortuo patre nec etiam[3] heredes agent
2 nec mulier. Si mulier soluto matrimonio egentem
reum dotis per novationem decepta accipiat, nihilo
3 minus actio dotis ei manebit. Si pater filia ab-
sente de dote egerit, etsi omissa sit de rato satis-
datio, filiae denegari debet actio, sive patri heres
exstiterit, sive in legato tantum acceperit, quantum
dotis[4] satis esset. et ita Iulianus pluribus locis[5]
scribit compensandum ei in dotem quod a patre
datur lucroque eius cedit, si tantum ab eo consecuta
sit, quantum ei dotis nomine debeatur a marito qui
4 patri solvit. Si patri propter condemnationem
Romae, ubi dos petatur, esse non liceat, filiae satis
dotis fieri oportet, ita tamen, ut caveat ratam rem
5 patrem habiturum. Eo autem tempore consentire
filiam patri oportet, quo lis contestatur. secundum
haec si filia dicat se patri consentire et ante litis
contestationem mutaverit voluntatem vel etiam eman-
6 cipata sit, frustra pater aget. Nec non illud quo-
que probamus, quod Labeo probat, nonnumquam
patri denegandam actionem, si tam turpis persona
patris sit, ut verendum sit, ne acceptam dotem con-
sumat: ideoque officium iudicis interponendum est,
quatenus et filiae et patri competenter consuletur.
sed si latitet filia, ne tali[6] patri consentire cogatur,
puto dari quidem patri actionem, sed causa cognita.
quid enim, si filia verecunde per absentiam patri
contradicat? cur non dicamus patri non esse dan-
dam actionem? quod si is pater sit, cui omnimodo
consentire filiam decet, hoc est vitae probatae, filia[7]
levis mulier vel admodum iuvenis vel nimia circa
maritum non merentem, dicendum est patri potius
adquiescere praetorem oportere dareque ei actionem.
7 Si maritus vel uxor constante matrimonio furere
coeperint, quid faciendum sit, tractamus. et illud
quidem dubio procul observatur eam personam, quae
furore detenta est, quia sensum non habet, nuntium
mittere non posse. an autem illa repudianda est,
considerandum est. et si quidem intervallum furor
habeat vel perpetuus quidem morbus est, tamen
ferendus his qui circa eam sunt, tunc nullo modo
oportet dirimi matrimonium, sciente ea persona, quae,
cum compos mentis esset[8], ita furenti quemadmodum
diximus nuntium miserit, culpa sua nuptias esse
diremptas: quid enim tam humanum est, quam ut
fortuitis casibus mulieris maritum vel uxorem viri
participem esse? sin autem tantus furor est, ita ferox,
ita perniciosus, ut sanitatis nulla spes supersit, [9]circa
ministros terribilis, et forsitan altera persona vel
propter saevitiam furoris[10] vel, quia liberos non habet,
procreandae subolis cupidine tenta est: licentia erit
compoti mentis personae furenti nuntium mittere, ut
nullius culpa videatur esse matrimonium dissolutum
8 neque in damnum alterutra pars incidat. Sin
autem in saevissimo furore muliere constituta maritus
dirimere quidem matrimonium calliditate non vult,
spernit autem infelicitatem uxoris et non ad eam
flectitur nullamque ei competentem curam inferre
manifestissimus est, sed abutitur dotem: tunc licen-
tiam habeat vel curator furiosae vel cognati adire
iudicem competentem, quatenus necessitas imponatur
marito omnem talem mulieris sustentationem sufferre
et alimenta praestare et medicinae eius succurrere et
nihil praetermittere eorum, quae[11] maritum uxori
adferre decet, secundum dotis quantitatem. sin vero
dotem ita dissipaturus[12] ita[13] manifestus est, ut non
hominem frugi oportet, tunc dotem sequestrari, qua-
tenus ex ea mulier competens habeat solacium una
cum sua familia, pactis videlicet dotalibus, quae inter
eos ab initio nuptiarum inita fuerint, in suo statu
durantibus et alterius exspectantibus sanitatem et[14]
9 mortis eventum. Item pater furiosae utiliter intendere
sibi filiaeve suae reddi dotem potest: quamvis enim
furiosa nuntium mittere non possit, patrem tamen
10 eius posse certum est[15]. Si soluto matrimonio
pater furiosus sit, curator eius voluntate filiae dotem
petere poterit: aut si curatoris copia non sit, agere
filiae permittendum erit caverique oportebit de rato.
11 Idem decernendum est et si ab hostibus captus
sit pater, puellae dandam actionem de dote repetenda.
12 Transgrediamur nunc ad hunc articulum, ut
quaeramus, adversus quos competit de dote actio.
et adversus ipsum maritum competere palam est,
sive ipsi dos data sit sive alii ex voluntate mariti
vel subiecto iuri eius vel non subiecto. sed si filius
familias sit maritus et dos socero data sit, adversus
socerum agetur. plane si filio data sit, si quidem
iussu soceri, adhuc absolute socer tenebitur: quod
si filio data sit non iussu patris, Sabinus et Cassius
responderunt nihilo minus cum patre agi oportere:
videri enim ad eum pervenisse dotem, penes quem
est peculium: sufficit autem ad id damnandum quod
est in peculio vel si quid in rem patris versum[16]
est. sin autem socero dotem dederit, cum marito
13 non poterit experiri, nisi patri heres exstiterit. Si
mulier in condicione mariti erraverit putaveritque
esse liberum, cum servus esset, concedi oportet quasi
privilegium in bonis viri mulieri, videlicet ut, si sint
et alii creditores, haec praeferatur circa de peculio
actionem et, si forte domino aliquid debeat servus,
non praeferatur mulier nisi in his tantum rebus,
quae vel in dote datae sunt vel ex dote comparatae,
quasi et hae dotales sint.

23 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Et
si quid in eam dotem impensum est nec a muliere
reddetur, per doli mali exceptionem servabitur.

24[17] *Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum*
Si constante matrimonio propter inopiam mariti
mulier agere volet, unde exactionem dotis initium ac-
cipere ponamus? et constat exinde dotis exactionem
competere, ex quo evidentissime apparuerit mariti
1 facultates ad dotis exactionem non sufficere. Si
exheredato marito mulier agat, magis est, ut ex die
aditae patris hereditatis incipiat ei dotis exactio.
2 Quotiens mulieri satisdandum est de solutione
dotis post certum tempus, si maritus satisdare non
possit, tunc deducto commodo temporis condemnatio
residui repraesentatur[18]: sed si, cum maritus satis-
dare posset, nollet, in solidum eum condemnandum
Mela ait non habita ratione commodi temporis. iudi-
cis igitur officio convenit, ut aut satisdatione inter-
posita absolvat maritum aut habita ratione compen-
sationis eum condemnet, quod quidem hodie magis
usurpatur: nec ferenda est mulier, si dicat magis se
velle dilationem pati quam in repraesentatione de-
3 ductionem. Sive autem mariti sive uxoris periculo
dos fuit, nihilo minus legitimo tempore debet sol-
4 vere maritus. Si vir voluntate mulieris servos
dotales manumiserit, si quidem donare ei mulier
voluit, nec de libertatis causa impositis ei praestan-
dis tenebitur: quod si negotium inter eos gestum

(1) et *F* (2) quod ita ... solvatur *del.* F^2 (3) etiam] eius *Krueger* (4) doti *Hal.* (5) loci *F* (6) tali *del.* (7) filiae *F* (8) et *ins. F* (9) et sit *ins.* (10) sibi timet *ins.* (11) praetermitte quae F^1, praetermitti quorum F^2 (12) dissipare F^2 (13) ita *del. edd.* (14) aut *scr.* (15) § 9 *del.* F^2 (16) verum *F* (17) § 4 = *h. t. l.* 62 (18) repraestatur *F*

est, utique tenebitur, ut officio iudicis caveat restituturum se mulieri, quidquid ad eum ex bonis liberti
5 vel ex obligatione pervenisset. Si maritus saevus in servos dotales fuit, videndum, an de hoc possit conveniri. et si quidem tantum in servos uxoris saevus fuit, constat eum teneri hoc nomine: si vero et in suos est natura talis, adhuc dicendum est immoderatam eius saevitiam hoc iudicio coercendam: quamvis enim diligentiam uxor eam demum ab eo exigat, quam rebus suis exiget[1], nec plus possit, attamen saevitia, quae in propriis culpanda est, in alienis
6 coercenda est, hoc est in dotalibus. Si uxor viri rem commodaverit eaque perierit, videndum, an compensationem hoc nomine pati possit. et puto, si quidem prohibuit eam maritus commodare, statim deductionem fieri: si vero non prohibuit eam commodare, arbitrio iudicis modicum tempus ei indulgeri
7 cautionem praebenti. Si bona mulieris pro parte sint publicata, superest mulieri reliquae partis dotis exactio: plus puto: et si post litem contestatam publicata sit pro parte dos, sufficiet arbitrium iudicis ad partis condemnationem faciendam. quod si tota dos publicata sit, exspirabit iudicium.

25 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Si filio familias dos data sit iniussu patris, de peculio quidem agetur: sed sive propter impensas a filio familias factas sive propter res donatas a filio vel amotas ab uxore res peculiares hoc ipso, quod habet actionem pater ex persona filii, maius peculium fit, et sic totum est praestandum mulieri quod est in pe-
1 culio, quia[2] adhuc sit quod uxori debeatur. Maritum in reddenda dote de dolo malo et culpa cavere oportet. quod si dolo malo fecerit, quo minus restituere possit, damnandum eum, quanti mulier in litem iuraverit, quia invitis nobis res nostras alius retinere
2 non debeat. Si post divortium res dotales deteriores factae sint et vir in reddenda dote moram
3 fecerit, omnimodo detrimentum ipse praestabit. Si qui dotalium servorum in fuga erunt, cavere debebit maritus se eos viri boni arbitratu persecuturum et
4 restituturum. Si vir in quinquennio[3] locaverit fundum et post primum forte annum divortium intervenerit, Sabinus ait non alias fundum mulieri reddi oportere, quam si caverit, si quid praeter[4] unius anni locationem maritus damnatus sit, id[5] se praestatum iri: sed et mulieri cavendum, quidquid praeter primum annum ex locatione vir consecutus fuerit, se ei restituturum.

26 *Idem libro trigesimo septimo ad edictum* Semel mora facta si servum dotalem postea offerente marito mulier accipere noluerit et ita is decesserit, non debebit pretium eius maritus vel heres eius, ne damnum sentiat, quod postea offerente eo mulier accipere noluit.

27 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale* Si post divortium mortua muliere heres eius cum viro parenteve eius agat, eadem videntur de restituenda dote intervenire, quae ipsa muliere agente observari solent.

28 *Ulpianus libro primo institutionum* Facere posse maritus etiam id videtur, quod a muliere consequi potest: scilicet si iam ei aliquid absit, quod pro muliere aliquid expendit vel mandato eius praestitit: ceterum si nondum ei abest, ut puta sub condicione est obligatus, nondum videtur facere posse.

29 *Idem libro tertio disputationum* Quotiens pater dotem dat et stipulatur, ita demum in suam personam de dote actionem transfert, si ex continenti stipuletur: ceterum si interposito tempore stipulari velit, non nisi consentiente filia poterit, quamvis in potestate sit, quia deteriorem condicionem in dote filiae facere non potest nisi consentiat. plane si ante nuptias dotem dederit, poterit ex intervallo, ante nuptias tamen, et citra voluntatem quoque filiae
1 stipulari. Si quis pro muliere dotem dederit convenerit que, ut quoquo modo dirempto matrimonio ipsi solveretur, postea maritus uxori dotem solverit, rectissime dicetur exactionem nihilo minus ei qui dedit contra maritum competere.

30 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Nupta non impeditur, quo minus cum priore marito de dote
1 experiatur. Quotiens culpa viri accidit, ne dos a socero aut a quolibet alio, qui mulieris nomine promiserat, exigeretur: si aut in matrimonio filia decesserit aut mater familias facta eum qui dotem repromiserat heredem instituerit, satis constat nihil amplius virum praestare debere, quam ut eos obligatione liberet.

31 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si marito publico iudicio damnato pars aliqua bonorum eius publicetur, [6]fiscus creditoribus eius satisfacere necesse
1 habet: inter quos uxor quoque est. Si pater, cum ducenta filiae suae nomine dotis gratia promisisset, pactus fuerit, ne amplius quam centum a se peterentur, et soluto matrimonio egerit, centum, de quibus convenit ne peterentur, nec intelleguntur dotis esse. quod si mortuo patre cum herede eius maritus agere coeperit, ista quoque pecunia in dote erit.
2 Si voluntate filiae procurator a patre datus litem de dote contestatus fuerit et re secundum eum iudicata pater decesserit, iudicati actionem filiae potius
3 quam heredibus patris dari oportebit. Cum patri dos data esset et ei filius ex aliqua parte heres sub condicione institutus fuerit et pendente condicione coheredes eius dotem pro sua portione mulieri solverint: hoc minus filius ex dote praestare debebit, quoniam nullam actionem eius pecuniae reciperandae
4 gratia adversus coheredes habet. Si fundum dotalem recepisset mulier non habita ratione fructuum pro portione anni, quo[7] nupta non fuisset, nihilo minus de dote agere potest, quia minorem dotem recepisset: hoc enim ad dotis augmentum pertinet, quemadmodum si partum ancillarum non recepisset, aut legata vel hereditates, quae post divortium per servos dotales adquisitae marito fuissent.

32 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Si prior maritus posteriori dotis nomine tamquam debitor mulieris dotem promiserit, non plus quam id quod facere possit dotis futurum esse.

33 *Africanus libro septimo quaestionum* Quae dotis nomine certam pecuniam promiserat, quosdam adhibuerat, qui stipularentur partem dotis distracto matrimonio sibi solvi: ea nulla data dote obierat eodem marito suo herede relicto: is damnosam hereditatem eius adierat. nihilo minus stipulatoribus tenebitur, quoniam adeundo hereditatem debitricis intellegeretur secum pensasse: nec ad rem pertinere, quod solvendo non esset hereditas, quando ceteris etiam, creditoribus teneatur.

34 *Idem libro octavo quaestionum* Titia divortium a Seio fecit: hanc Titius in sua potestate esse dicit et dotem sibi reddi postulat: ipsa se matrem familias dicit et de dote agere vult: quaesitum est, quae partes iudicis sint. respondi patri, nisi probet filiam non solum in sua potestate esse, sed etiam consentire sibi, denegandam actionem, sicuti denegaretur, etiamsi constaret eam in potestate esse.

35 *Marcianus libro decimo institutionum* Liberta, quae voluntate patroni discessit, de dote cum eo agere potest quam ei dedit.

36 *Paulus libro secundo de adulteriis* Si maritus minus facere potest et dos publicata sit, in id quod facere potest fisco maritus condemnandus est, ne in perniciem mariti mulier punita sit.

37 *Ulpianus libro secundo responsorum* Dotem voluntate filiae videri patrem recepisse, cum causas contradicendi ei filia non haberet, maxime cum ab eo postea ampliore summa dotata sit.

38 *Marcellus libro singulari responsorum* Lucius Titius cum esset filius familias, voluntate patris

(1) adhibet *scr.* (2) quia] si quid *scr.* (3) quinquennium *dett.* (4) praetor *F* (5) a *ins. edd.* (6) pro ea parte *ins.* (7) qua *scr.*

uxorem Maeviam duxit et dotem pater accepit: Maevia Titio repudium misit: postea pater repudiati absente filio sponsalia[1] cum ea de[2] nomine filii sui fecit: Maevia deinde repudium sponsalibus misit atque ita alii nupsit. quaero, si Maevia aget cum Lucio Titio quondam marito et a patre herede relicto de dote et probetur culpa mulieris matrimonium dissolutum, an possit maritus propter culpam mulieris dotem retinere. Marcellus respondit, etiamsi ut heres institutus a patre Titius conveniretur, tamen, si sponsalibus non consensisset, culpam mulieris multandam esse.

39 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Viro atque uxore mores invicem accusantibus causam repudii dedisse utrumque pronuntiatum est. id ita accipi debet, ut ea lege, quam ambo contempserunt, neuter vindicetur: paria enim delicta mutua pensatione dissolvuntur.

40 *Idem libro vicesimo octavo quaestionum* Post dotem datam et nuptias contractas stipulatus est pater non ex[3] filiae voluntate divortio facto dotem dari. si condicio stipulationis impleatur et postea filia sine liberis decesserit, non erit impediendus pater, quo minus ex stipulatu agat: viva autem filia si agere vult, exceptione summovendus erit.

41 *Idem libro trigesimo septimo quaestionum* Si pater ignorans filiam divortisse dotem ex causa promissionis numeravit, non per indebiti condictionem, sed de dote actione pecunia petetur.

42 *Idem libro quarto responsorum* In insulam patre deportato, qui dotem pro filia dedit, actio dotis ad filiam pertinet. post divortium quoque patre damnato, cui[4] quidem consentiente filia conpetierat[5],
1 aeque dotis actio mulieris est. Fructus ex praediis, quae in dotem data videbantur, bona fide perceptos et mulieris oneribus ante causam liberalem absumptos, quamvis servam fuisse postea constiterit, peti non posse placuit. sumptus vero necessarios et utiles in praedia quae dotalia videbantur factos, compensatis fructibus perceptis, ad finem superflui ser-
2 vari convenit. Usuras numeratae dotis ex stipulatu pater in matrimonio defuncta filia si petat, gener, qui residuae dotis promissae faenus stipulatus est, ita demum ad finem vice mutua debitae quantitatis compensationem opponere iuste videtur, si propriis sumptibus uxorem suam exhibuit: alioquin si patris sumptibus exhibita sit, inanis usurarum stipulatio
3 compensationi non proderit. Ad virum uxore post divortium reversa iudicium acceptum ex stipulatione, quam extraneus qui dotem dederit stipulatus fuerit, non dissolvitur nec officio iudicis absolutio continetur.

43 *Scaevola libro secundo quaestionum* Si maritus in id quod facere potest condemnatus sit et nomina sint ad dotis quantitatem neque amplius, necesse[6] habebit mandare actiones.

44 *Paulus libro quinto quaestionum* Si socer a genero heres institutus adierit hereditatem, quandoque mortuo patre cum herede eius filiam de dote acturam Nerva et Cato responderunt, ut est relatum apud Sextum Pomponium digestorum ab Aristone libro quinto: ibidem Aristoni consensit. ergo dicerem et si emancipasset pater filiam, ipsum quoque conveniri
1 posse. Lucius Titius filiae suae nomine centum doti promisit Gaio Seio: [7]inter Gaium Seium et Lucium Titium patrem mulieris convenit, ne dos a viro vivo Lucio Titio id est patre mulieris, peteretur: postea culpa mariti divortio facto solutum est matrimonium et pater mulieris decedens alios heredes instituit filia exheredata: quaero, an ab heredibus soceri maritus exigere dotem potest, cum eam mulieri redditurus est. respondi: cum filia aliis a patre heredibus institutis actionem de dote sua reciperanda habere coeperit, necesse habebit maritus aut exactam dotem aut actiones ei praestare: nec ullam exceptionem habebunt soceri heredes adversus eum, cum absurde dicitur dolo videri eum facere, qui non ipsi quem convenit sed alii restituturus petit: alioquin et si post mortem patris divortisset nondum exacta dote, excluderetur exactione dotis maritus, quod non est admittendum. sed et si ex parte filia heres patri suo exstiterit, debebit maritus coheredes eius pro parte virili exigere et mulieri reddere aut actiones ei praestare.

45 *Idem libro sexto quaestionum* Gaius Seius avus maternus Seiae nepti[8], quae erat in patris potestate, certam pecuniae quantitatem dotis nomine Lucio Titio marito dedit et instrumento dotali huiusmodi pactum et stipulationem complexus est: 'si inter 'Lucium Titium maritum et Seiam divortium sine 'culpa mulieris factum esset, dos omnis Seiae uxori[9] 'vel Gaio Seio avo materno redderetur restitueretur'que'. quaero, cum Seius avus maternus statim vita defunctus sit et Seia postea sine culpa sua divorterit vivo patre suo, in cuius potestate est, an et cui[10] actio ex hoc pacto et[11] stipulatione competat et utrum heredi avi materni ex stipulatu an nepti. respondi in persona quidem neptis videri inutiliter stipulationem esse conceptam, quoniam avus maternus ei stipulatus proponitur: quod cum ita est, heredi stipulatoris, quandoque divorterit mulier, actio competere videtur. sed dicendum est Seiae posse dotem solvi (quamvis actio ei directo non competat), ac si sibi aut illi dari avus stipulatus esset. sed permittendum est nepti ex hac avita conventione, ne commodo dotis defrudetur, utilem actionem: favore enim nuptiarum et maxime propter affectionem personarum ad hoc decurrendum est.

46 *Idem libro nono decimo quaestionum* Qui dotem stipulanti uxori promiserat, eidem testamento quaedam legaverat, ita tamen, ne dotem ab heredibus peteret: ea, quae legata erant, uxor capere non poterat. respondi dotis actionem mulieri adversus heredes non esse denegandam.

47 *Scaevola libro nono decimo quaestionum* Cum mulier viri lenocinio adulterata fuerit, nihil ex dote retinetur: cur enim improbet maritus mores, quos ipse aut ante corrupit aut postea probavit? si tamen ex mente legis sumet quis, ut nec accusare possit, qui lenocinium uxori praebuerit, audiendus est.

48 *Callistratus libro secundo quaestionum* Si dotali instrumento ita stipulatio interposita sit, ut liberorum nomine dos apud maritum resideat, nepotum quoque nomine dos retinebitur.

49[12] *Paulus libro septimo responsorum* Maevia marito suo inter alias res dotis etiam instrumentum solidorum decem[13] tradidit, quo Otacilius eidem Maeviae caverat daturum se, cum nuptum ire coepisset, decem milia[14]: ex eo instrumento maritus nihil exegit, quia nec potuit: quaesitum est, si dos a marito petatur, an compellendus sit etiam illam summam, quae instrumento continetur, refundere? respondi potuisse quidem eum, cui actiones mandatae sunt, debitorem convenire: sed si sine dolo malo vel culpa exigere pecuniam non potuit, neque dotis nomine
1 eum conveniri posse neque mandati iudicio. Fundus aestimatus in dotem datus a creditore antecedente ex causa pignoris[15] ablatus est: quaesitum est[16], an mulier, si aestimationem dotis repetat, exceptione summovenda sit: ait enim se propterea non teneri, quod pater eius dotem pro se dedit, cui heres non exstiterit[17]. Paulus respondit[18] praedio evicto sine dolo et culpa viri pretium petenti mulieri doli mali exceptionem obesse: consequi enim[19] eam pre-

(1) alia *ins. Hoffmann* (2) ea de] eadem *S* (3) non ex] *sic sec. B, om. F* (4) *sic sec. B,* cui *om. F* (5) non petierat *F* (6) necesse] *sic sec. B,* neque *F* (7) et *ins.* F^2 (8) nepti *del.* (9) uxoris *F* (10) et cui *del.* (11) ex *F* (12) = *Vat.* § 94 (13) solidorum decem *non sunt Pauli* (*cf. Inst.* 3, 7, 3) (14) milia *del.* F^2 (15) fiduciae *Vat.* (16) quaero *Vat.* (17) extitit *Vat.* (18) pro *ins. Vat.* (19) consequi enim] quae tamen officio iudicis rei uxoriae continetur. poterit mulieri prodesse hoc quod ait se patri heredem non extitisse, si conveniretur: amplius autem et consequi *Vat.*

tium fundi evicti evidens iniquitas est, cum dolus patris ipsi nocere debeat.

50 *SCAEVOLA libro secundo responsorum* [1]Aestimatis rebus in dotem datis pactum intercessit, ut, ex quacumque causa dos reddi deberet, ipsae res restituerentur habita ratione augmenti et deminutionis viri boni arbitratu, quae vero non extarent, ab initio [2] aestimatio earum: quaesitum est, cum res quaedam quas maritus vendiderat exstarent, an secundum pactum et haec ad mulierem pertinerent. respondi res quae exstant, si neque volente neque ratum habente muliere venissent, perinde reddendas, atque si nulla aestimatio intervenisset.

51 *HERMOGENIANUS libro secundo iuris epitomarum* Aestimatae res usu etiam mulieris periculo mariti deteriores efficiuntur.

52 *TRYPHONINUS libro septimo disputationum* Maritus dotem, quam non accepit, post divortium per errorem solvit: repetet, quia non numeratam caverat: exigi enim ab eo non potuit.

53 *IDEM libro duodecimo disputationum* Si filio familias dos data est, ipse quidem dotis actione tenetur, pater autem eius de peculio: nec interest, in peculio rem vel pecuniam dotalem habeat nec ne. sed quatenus facere potest, hic quoque condemnandus est: intellegitur autem peculio tenus facere posse, quod habet rei iudicandae tempore. atquin si cum patre agatur, deduceretur ex peculio, quod patri vel subiectis ei personis filius debet: at si cum ipso filio agatur, alterius debiti non fiet detractio in computatione quantum facere possit filius.

54 *PAULUS libro singulari de iure singulari* Maritus facere posse creditur nullo deducto aere alieno, item socius, item patronus parensve: at is, qui ex donatione convenietur, omni aere alieno deducto facere posse intellegitur.

55 *IDEM libro quinto ad Plautium* Cum mulier de dotis repetitione post solutum matrimonium agit, cavere debet marito, qui aedium nomine damni infecti cavit, si velit eam recipere, ut periculum mariti amoveat.

56 *IDEM libro sexto ad Plautium* Si quis sic stipuletur a marito: 'si quo casu Titia tibi nupta 'esse desierit, dotem dabis'? hac generali commemoratione et ab hostibus capta ea committetur stipulatio vel etiam si deportata fuerit vel ancilla effecta [3]: hac enim conceptione omnes hi casus continentur. plane quantum [4] veniat in stipulatione, utrum quasi mortua sit an quasi divortium fecerit? humanius quis id competere dixerit, quod propter mortem convenit.

57 *MARCELLUS libro septimo digestorum* Usu fructu in dotem dato si divortium intervenerit nec proprietas rei apud maritum vel mulierem sit [5], eam dotis esse restitutionem, ut maritus caveat, quamdiu vixerit, passurum se uti frui mulierem heredemque eius. quod an verum sit circa adiectionem heredis, dubito. interest, quemadmodum sit usus fructus in dotem datus. si, cum haberet mulier fructum, viro, cuius erat proprietas fundi, usum fructum cessit, nihil mulier heredi suo relinquet: debebatur enim ei usus fructus, qui ad heredem non solet transire. quod si fundi sui fructum mulier viro cessit, restitui is a viro debet [6]: cum proprietate enim ad heredem eius transisset, si vir in reddendo eo non fecisset moram. si vero alienata sit proprietas aut aliquis fundi sui usum fructum mulieris iussu viro eius dederit in dotem, inspiciendum est primum, quemadmodum mulieri possit restitui: potest autem vel cautionibus interpositis, ut sic ut potest vir iure suo cedat mulieri fruique eam patiatur, vel, si se accommodavit dominus proprietatis, [7]volente eo mulieri constituatur usus fructus [8]: nam aut fructum fundi ille mulieri poterit cedere aut aliquid videlicet pro eo, ut inter eos actum fuerit, dare. nam et finge hoc ipsum mulierem posse proprietatis domino vendere. quo casu non inique etiam mulieris herede agente vir facere cogetur: quippe si moram non fecisset, pretium fructus mulier heredi suo reliquisset. quod si facultatem usus fructus vendendi proprietatis domino mulier non habuerit, patientiam, quam percipiendi fructus praestare ipsi debuit, etiam heredi eius praestat [8a].

58 *MODESTINUS libro singulari de heurematicis* Servus dotalis heres ab aliquo institutus mariti iussu vel adire vel repudiare debet hereditatem. sed ne maritus aut facile repudiando vel temere suscipiendo incognitam successionem dotis iudicio uxori suae obligetur, consulendum est mulierem coram testibus interrogari, utrum velit [9] omittere an adquirere hereditatem. et si repudiare se dixerit, facile mariti iussu repudiabit. quod si hereditatem agnoscere maluerit, reddendus est a marito servus uxori ea condicione, ut, cum iussu eius adierit, rursum marito retradatur. ita et mariti sollicitudini consuletur et uxoris desiderio parebitur.

59 *IULIANUS libro secundo ad Urseium Ferocem* Filiae meae emancipatae et aegrae vir in hoc repudium misit, ut mortua ea dotem potius heredibus eius quam mihi redderet. Sabinus dicebat utile mihi eius dotis reciperandae iudicium dandum esse: Gaius idem.

60 *PROCULUS libro quinto epistularum* Si filia familias nupta decesserit et pater funus ei fecerit, tametsi ei dotem post aliquod tempus gener reddere deberet, tamen continuo socer agendo consequetur, ut impensam funeris praesentem recipiat, cetera dotis statuto tempore solvantur.

61 *PAPINIANUS libro undecimo quaestionum* Dotalem [10] servum vir invita uxore manumisit. heres solus vir a liberto institutus portionem hereditatis, quam ut patronus consequi potuit ac debuit, restituere debet, alteram vero portionem dotis iudicio, si modo uxor manumittenti refragatur.

62 [11] *ULPIANUS libro trigesimo tertio ad edictum* Quod si vir voluntate mulieris servos dotales manumiserit, cum donare ei mulier voluit, nec de libertatis causa impositis ei praestandis tenebitur

63 *PAULUS libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* et desinit servus in dote esse, quia, cui manumittendi causa donare liceret, ei quodammodo donaret, quod permitteret manumittere.

64 *ULPIANUS libro septimo ad legem Iuliam et Papiam* Si vero negotium gerens mulieris non invitae maritus dotalem servum voluntate eius manumiserit, debet uxori restituere quidquid ad eum per-
1 venit. Sed et si quid libertatis causa maritus ei
2 imposuit, id uxori praestabit. Plane si operae
fuerint [12] marito exhibitae, non aestimatio earum, non
erit aequum hoc nomine uxori maritum quippiam
3 praestare. Sed [13] si post manumissionem aliquid
ei fuerit liberto impositum, id uxori praestandum
4 est. Sed et si reum maritus acceperit adpromissoremve, aeque adversus ipsum obligationem debet
5 praestare. Item quidquid ad eum ex bonis liberti
pervenerit, aeque praestare cogetur, si modo ad eum
quasi ad patronum pervenerit: ceterum si alio iure,
non cogetur praestare: nec enim beneficium quod [14]
in eum libertus contulit, hoc uxori debet, sed id tantum, quod iure patronatus adsequitur vel adsequi
potuit. plane si ex maiore parte quam debet heres
scriptus fuerit, quod amplius est non praestabit: et
si forte, cum ei nihil deberet libertus, heredem eum
6 scripsit, nihil uxori restituet. Dabit autem, ut
ait lex, quod ad eum pervenit. pervenisse accipimus,
sive iam exegit sive exigere potest, quia actio ei de-

(1) si *ins. F²* (2) ab initio *del. F²* (3) vel ancilla effecta *om. F²* (4) tum *ins.* (5) nec proprietas rei apud maritum vel mulierem sit *non sunt Marcelli* (6) nisi fundum interim alienavit, vel mortua ea heredi eius *vel similia hic exciderunt* (7) ut *ins.* (8) vel aliud pro eo detur *excidit* (8a) praestet *F²* (9) vel *F* (10) dotale *F* (11) = *h. t. l.* 24 § 4 (12) a *ins. F* (13) et *ins. Hal.* (14) quodquod *scr.*

7 lata est. Adicitur in lege, ut et, si dolo malo
aliquid factum sit, quo minus ad eum perveniat, te-
8 neatur. Si filium exheredaverit patronus et ad
eum bona liberti pertineant, videndum est, an heres
hoc nomine teneatur. et cum nihil neque ad ipsum
patronum neque ad heredem eius perveniat, quomodo
9 fieri potest, ut hoc nomine teneatur? De viro
heredeque eius lex tantum loquitur: de socero suc-
cessoribusque soceri nihil in lege scriptum est: et
hoc Labeo quasi omissum adnotat. in quibus igitur
casibus lex deficit, non erit nec utilis actio danda [1].
10 Quod ait lex: 'quanta pecunia erit, tantam pe-
'cuniam dato', ostendit aestimationem hereditatis vel
bonorum liberti, non ipsam hereditatem voluisse
legem praestare, nisi maritus ipsas res tradere ma-
luerit: et hoc enim benignius admitti debet.

65 *Scaevola libro singulari quaestionum publice tractatarum* Haec actio etiam constante matrimonio
mulieri competit.

66 *Iavolenus libro sexto ex posterioribus Labeonis*
In his rebus, quas praeter numeratam pecuniam doti
vir habet, dolum malum et culpam eum praestare
oportere Servius ait. ea sententia Publii Mucii est:
nam is in Licinnia Gracchi uxore statuit [2], quod res
dotales in ea seditione, qua Gracchus occisus erat,
perissent, ait, quia Gracchi culpa ea seditio facta
1 esset, Licinniae praestari oportere. Servis uxoris
vir nummos in vestiarium dederat, quo parato deinde
intra annum divortium intercesserat. placuit Labeoni
Trebatio, qualia vestimenta post divortium essent,
talia viro reddi: idem iuris futurum fuisset [3], si ipsa
vestimenta vir emisset et servis dedisset: quod si
vestimenta non redderentur, tum virum pretium in
2 dote compensaturum. Filia familias divortio facto
dotem patri reddi iusserat: deinde parte dotis per-
soluta pater decesserat. reliquam partem, si nec de-
legata nec promissa novandi animo patri fuisset,
mulieri solvi debere Labeo Trebatius putant, idque
3 verum est. Mancipia in dotem aestimata acce-
pisti: pactum conventum deinde factum est, ut di-
vortio facto tantidem aestimata redderes nec de partu
dotalium ancillarum mentio facta est. manebit, in-
quit Labeo [4], partus tuus, quia is pro periculo man-
4 cipiorum penes te esse deberet. Mulier, quae
centum dotis apud virum habebat, divortio facto du-
centa a viro errante stipulata erat. Labeo putat,
quanta dos fuisset, tantam deberi, sive prudens mulier
plus esset stipulata sive imprudens: Labeonis senten-
5 tiam probo. Uxor divortio facto partem dotis
receperat, partem apud virum reliquerat, deinde alii
nupserat et iterum vidua facta ad priorem virum re-
dierat, cui centum decem [5] doti dederat neque eius
pecuniae, quae reliqua ex priore dote erat, mentionem
fecerat. divortio facto reliquum ex priore dote iisdem
diebus virum redditurum ait Labeo, quibus reddi-
disset, si superius divortium inter eos factum non esset,
quoniam prioris dotis causa in sequentem dotis ob-
6 ligationem esset translata: et hoc verum puto. Si
vir socero iniussu uxoris manente matrimonio dotem
acceptam fecisset, etiamsi id propter egestatem soceri
factum esset, viri tamen periculum futurum ait Labeo,
7 et hoc verum est. Si quis pro muliere dotem
viro promisit, deinde herede muliere relicta decesserit,
qua ex parte mulier ei heres esset, pro ea parte dotis
periculum, quod viri fuisset, ad mulierem pertinere
ait Labeo, quia nec melius aequius esset, quod exigere
vir ab uxore non potuisset, ob id ex detrimento viri
mulierem locupletari: et hoc verum puto.

67 *Pomponius libro vicesimo epistularum* In par-
tem dotis reddendae erit id, quod mulieri ex peculio
servi restitui debebit: et ideo et dolum et culpam
in eo peculio vel adquirendo vel conservando maritus
praestare debet et fructus ex eo percepti quomodo
cuiuslibet rei dotalis ad maritum pertinebunt.

LIBER VICESIMUS QUINTUS.

I [6].

DE INPENSIS IN RES DOTALES FACTIS.

1 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
Impensarum quaedam sunt necessariae, quaedam
1 utiles, quaedam vero voluptariae. Necessariae
hae dicuntur, quae habent in se necessitatem inpen-
dendi: ceterum si nulla fuit necessitas, alio iure
2 habentur. In necessariis impensis hoc sciendum
est eas demum inpensas dotem minuere, quae in
dotem factae sunt: ceterum si in dotem factae non
3 sint, non habent in se reputationem. Inter ne-
cessarias inpensas esse Labeo ait moles in mare vel
flumen proiectas. sed et si pistrinum vel horreum ne-
cessario factum sit, in necessariis impensis habendum
ait. proinde Fulcinius inquit, si aedificium ruens
quod habere mulieri utile erat refecerit, aut si oliveta
reiecta [7] restauraverit, vel ex stipulatione [8] damni
infecti ne committatur praestiterit,

2 *Paulus libro septimo ad Sabinum* vel in vale-
tudinem servorum impenderit,

3 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
vel si vites propagaverit vel arbores curaverit vel
seminaria pro utilitate agri fecerit, necessarias in-
1 pensas fecisse videbitur. Nos generaliter definie-
mus multum interesse, ad perpetuam utilitatem agri
vel ad eam quae non ad [9] praesentis temporis pertineat,
an vero ad praesentis anni fructum: si in praesentis,
cum fructibus hoc compensandum: si vero non fuit
ad praesens tantum apta erogatio, necessariis inpen-
sis computandum.

4 *Paulus libro trigesimo sexto ad edictum* Et
in totum id videtur necessariis impensis contineri,
quod si a marito omissum sit, iudex tanti eum
damnabit, quanti mulieris interfuerit eas impensas
fieri. sed hoc differt, quod factarum ratio habetur,
etsi res male gesta est, non factarum ita, si ob id
res male gesta est: itaque si fulserit insulam ruentem
eaque exusta sit, inpensas consequitur, si non fecerit [10],
deusta ea nihil praestabit.

5 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum*
Quod dicitur necessarias impensas dotem minuere,
sic erit accipiendum, ut et Pomponius ait, non ut
ipsae res corporaliter deminuantur, ut puta fundus
vel quodcumque aliud corpus: etenim absurdum est
deminutionem corporis fieri propter pecuniam. ceterum
haec efficiet [11] desinere esse fundum dotalem vel
partem eius. manebit igitur maritus in rerum deten-

(1) dandam *F* (2) statuit *del.* (3) fuisse *edd.* (4) *citat Pomponius D.* 23, 3, 18 (5) decem] denuo *scr.* (6) *Sab.* — *Bas.* 28, 10. (7) defecta *Hal.* (8) ex stipulatione] stipulatio *scr.* (9) ad] sit *scr.* (10) fulserit *scr.* (11) ceterum haec res fiet *F*, contra haec efficiet *scr.*

tationem, donec ei satisfiat: non enim ipso iure corporum, sed dotis fit deminutio. ubi ergo admittimus deminutionem dotis ipso iure fieri? ubi non sunt corpora [1], sed pecunia: nam in pecunia ratio admittit deminutionem fieri. proinde si aestimata corpora in dotem data sint, ipso iure dos deminuetur per inpensas necessarias. hoc de his inpensis dictum est, quae in dotem ipsam factae sint: ceterum si extrin-
1 secus, non imminuent dotem. Sed si inpensis necessariis mulier satisfecerit, utrum dos crescat an vero dicimus ex integro videri dotem? et ego, ubi
2 pecunia est, non dubito dotem videri crevisse. Si dos tota soluta sit non habita ratione inpensarum, videndum est, an condici possit id, quod pro impensis necessariis compensari solet. et Marcellus admittit condictioni [1*] esse locum: sed etsi plerique negent, tamen propter aequitatem Marcelli sententia admit-
3 tenda est. Utiles autem impensae sunt, quas maritus utiliter fecit, remque meliorem uxoris fecerit [2], hoc est dotem,

6 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* veluti si novelletum in fundo factum sit, aut si in domo pistrinum aut tabernam adiecerit, si servos artes docuerit.

7 *ULPIANUS libro trigesimo sexto ad Sabinum* Voluptariae autem inpensae sunt, quas maritus ad voluptatem fecit et quae species exornant. quarum utiles non quidem minuunt ipso iure dotem, verumtamen habent exactionem.

8 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Utilium nomine ita faciendam deductionem quidam dicunt, si voluntate mulieris factae sint: iniquum enim esse compelli mulierem rem vendere, ut impensas in eam factas solveret, si aliunde solvere non potest: quod summam habet [3] aequitatis rationem.

9 *ULPIANUS libro trigesimo sexto ad Sabinum* Pro voluptariis impensis, nisi parata sit mulier pati maritum tollentem, exactionem patitur. nam si vult habere mulier, reddere ea quae impensa sunt debet marito: aut si non vult, pati debet tollentem, si modo recipiant separationem: ceterum si non recipiant, relinquendae sunt: ita enim permittendum est marito auferre ornatum quem posuit, si futurum est eius quod abstulit.

10 *PAULUS libro trigesimo sexto ad edictum* Quod si hae res, in quibus impensae factae sunt, promercales fuerint, tales impensae non voluptariae, sed utiles sunt.

11 *ULPIANUS libro trigesimo sexto ad Sabinum* In voluptariis autem Aristo scribit nec si voluntate
1 mulieris factae sunt, exactionem parere. Donationem inter virum et uxorem circa impensas quoque inhibitam vere Sabinus scribit.

12 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Omnino et in aedificandis aedibus et in reponendis propagandisque vineis et in valetudine mancipiorum modicas impensas non debet arbiter curare: alioquin negotiorum gestorum potius quam de dote iudicium videbitur.

13 *IDEM libro septimo brevium* Neque stipendium neque tributum ob dotalem fundum [3*] praestita exigere vir a muliere potest: onus enim fructuum haec impendia sunt.

14 *ULPIANUS libro quinto regularum* Impensae necessariae sunt, quibus non factis dos imminuitur, veluti aggeres facere, flumina avertere, aedificia vetera fulcire itemque reficere, arbores in locum mortuarum
1 reponere. Utiles sunt veluti pecora praediis im-
2 ponere, id est stercorare. Voluptuosae sunt balinea exstruere.

15 *NERATIUS libro secundo membranarum* Quod dicitur impensas, quae in res dotales necessario factae sunt, dotem deminuere, ita interpretandum est, ut, si quid extra tutelam necessariam [4] in res dotales impensum est, id [5] in ea causa sit: nam tueri res dotales vir suo sumptu debet. alioquin tam [6] cibaria dotalibus mancipiis data et quaevis modica aedificiorum dotalium refectio et agrorum quoque cultura dotem minuent: omnia enim haec in specie necessariarum inpensarum sunt. sed [7] ipsae res ita praestare intelleguntur, ut non tam inpendas in eas, quam deducto eo minus ex his percepisse videaris. quae autem impendia secundum eam distinctionem ex dote deduci debeant, non tam facile in universum definiri, quam per singula ex genere et magnitudine inpendiorum aestimari possunt.

16 *IDEM libro sexto membranarum* Et ante omnia quaecumque inpensae quaerendorum fructuum causa factae erunt, quamquam eaedem etiam colendi causa fiant ideoque non solum ad percipiendos fructus, sed etiam ad conservandam ipsam rem speciemque eius necessariae sint, eas vir ex suo facit nec ullam habet eo nomine ex dote deductionem.

II [8].

DE ACTIONE RERUM AMOTARUM [9]

1 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Rerum amotarum iudicium singulare introductum est adversus eam quae uxor fuit, quia non placuit cum ea furti agere posse: quibusdam existimantibus ne quidem furtum eam facere, ut Nerva Cassio, quia societas vitae quodammodo dominam eam faceret: aliis, ut Sabino et Proculo, furto [10] quidem eam facere, sicuti filia patri faciat, sed furti non esse actionem constituto iure, in qua sententia et Iulianus rectissime est:

2 *GAIUS libro ad edictum praetoris titulo de re iudicata* nam in honorem matrimonii turpis actio adversus uxorem negatur:

3 *PAULUS libro septimo ad Sabinum.* et ideo, si post divortium easdem res contrectat, etiam furti
1 tenebitur. Item si servus eius furtum fecerit,
2 furti cum ea agere possumus. Sed et cum uxore furti agere possibile est, si ei cui heredes simus [10*] furtum fecit, vel nobis antequam nuberet: tamen propter reverentiam personarum in utroque casu furtivam tantum condictionem competere, non etiam furti
3 actionem dicimus. Item verum est quod Ofilius ait etiam eas res, quas divortii tempore mulier comederit vendiderit donaverit qualibet ratione consump-
4 serit, rerum amotarum iudicio contineri. Si filia familias res amoverit, Mela Fulcinius aiunt de peculio dandam actionem, quia displicuit eam furti obligari: vel in ipsam ob res amotas dari actionem. sed si pater adiuncta filia de dote agat, non aliter ei dandam actionem, quam si filiam rerum amotarum iudicio in solidum et cum satisdatione defendat. sed mortua filia in patrem rerum amotarum actionem dari non oportere Proculus ait, nisi quatenus ex ea re pater locupletior sit

4 *POMPONIUS libro sexto decimo ad Sabinum* dolove malo fecerit, quo minus ad eum perveniret [11].

5 *PAPINIANUS libro undecimo quaestionum* Viva quoque filia, quod ad patrem ex rebus amotis pervenit, utili iudicio petendum est.

6 *PAULUS libro septimo ad Sabinum* Contra nurum quoque socero hoc iudicium dandum Atilicinus et Fulcinius aiunt, quotiens filio familias dos data est: socerum ob res divortii causa amotas furti
1 agere non posse. Item cum rerum amotarum etiam in virum datur iudicium: si filius familias maritus sit, utrum de peculio an in ipsum actio dari debeat? eadem repetemus, quae de filia familias di-
2 ximus. Si post divortium maritus decesserit, heres
3 eius rerum amotarum iudicio uti potest. Item heres mulieris ex hac causa tenebitur, sicut condic-
4 tionis nomine ex causa furtiva. Sed si morte

---

(1) in dote *ins.* (1*) condicioni *F* (2) remque meliorem uxoris fecit *F*², quae meliorem rem uxoris fecerint *scr.* (3) et *ins. F* (3*) fundus *F* (4) necessario *S* (5) est id] est id est *F*¹, sit id est *F*² (6) etiam *scr.* (7) ea *ins.*

(8) *Sab.* 1. 3. 4. 6...13. 15. 17. 19. 21...25; *Ed.* 2. 14. 20. 26; *Pap.* 5. 16. 18. 27...30. — *Bas.* 28, 11. — *Cf. Cod.* 5, 21 (9) de rerum amotarum actione *ind. Flor.* (10) furtum *scr.* (10*) sumus *F*² (11) pervenerit *F*²

mariti solutum sit matrimonium, heres mariti hereditatis petitione vel ad exhibendum actione eas con-
5 sequi poterit. Aristo et condici[1] ei posse recte putat, quia ex iniusta causa apud eam essent.
6 Quod si mortuo viro amoverit, non facit[1*] furtum, quia rei hereditariae nondum possessae non fit furtum: ideoque aut vindicari poterunt aut in hereditatis petitionem venient.

7 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum* Mulier habebit rerum amotarum actionem adversus virum et compensare potest mulier cum actione, qua maritus agere vult ob res amotas.

8 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Si, cum dos solveretur mulieri aut satis doti fieret, dictum non esset actum iri rerum amotarum, nihilo minus agi potest: nam et cum dos nulla sit, eadem
1 actio datur[2]. Sabinus ait, si mulier res quas amoverit non reddat, aestimari debere quanti in litem vir iurasset

9 *Paulus libro trigesimo septimo ad edictum* (non enim aequum est invitum[3] suo pretio res suas vendere).

10 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* ideoque nec debere eum pro evictione promittere, quod ex contumacia mulieris id ita acciderit.

11 *Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum* Marcellus libro octavo digestorum scribit, sive vir uxorem sive uxor virum domo expulit et res amo-
1 verunt, rerum amotarum teneri. Qui rerum amotarum instituit actionem si velit magis iusiurandum deferre, cogitur adversarius iurare nihil divortii causa amotum esse, dum prius de calumnia iuret qui ius-
2 iurandum defert. Iurare autem tam vir quam uxor cogetur. pater autem amoventis iurare non cogitur, cum iniquum[4] sit de alieno facto alium iurare: is ergo cogitur iurare, qui amovisse dicitur. et idcirco nec heres eius, qui quaeve amovisse dicetur,
3 iurare cogetur. Si quis delatum sibi iusiurandum referre velit, non videtur praetor permisisse,

12 *Paulus libro septimo brevium* non magis quam si quis ei qui furti agat iusiurandum deferat[5], an ipse fur sit.

13 *Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum* Ideo[6] Labeo scribit mulieri non esse permittendum referre iusiurandum, et ita edictum ordinatum videtur.

14 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* De rebus amotis permittendum marito vel uxori de quibusdam rebus iusiurandum deferre, de quibusdam probare.

15 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* Nihil interest, utrum simul an separatim habitaverunt, cum actio rerum amotarum competat etiam adversus eam, quae ex ea domo subtraxit, in qua non simul
1 cum viro habitavit. Uxor et nurus et pronurus viro et socero et prosocero furtum facere possunt, furti autem non tenentur. nisi forte emancipatus sit filius: tunc enim nurus patri eius et furtum facit et furti tenetur.

16 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Ad fiscum mariti bonis devolutis uxor rerum amotarum nomine in simplum convenitur, quamvis alii in quadruplum condemnentur.

17 *Ulpianus libro trigesimo[7] ad edictum* Si concubina res amoverit, hoc iure utimur, ut furti teneatur: consequenter dicemus, ubicumque cessat matrimonium, ut puta in ea, quae tutori suo nupsit vel contra mandata convenit vel sicubi alibi cessat matrimonium, cessare rerum amotarum actionem,
1 quia competit furti. Divortii[8] causa res amotas dicimus non solum eas, quas mulier amovit, cum divortii consilium inisset, sed etiam eas quas nupta
2 amoverit, si, cum discederet, eas celaverit. Non solum eas res, quae exstant, in rerum amotarum iudicium venire Iulianus ait, verum etiam eas, quae in rerum natura esse desierunt: simili modo etiam certi
3 condici eas posse ait. Quae viro suo res pignori datas amoverit, hoc iudicio tenebitur:

18 *Paulus libro sexto quaestionum* sed et domino condictio competet. sed alterutri agere[9] permittendum est.

19 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum* Sed et si divortii tempore fures in domum mariti induxerit et per eos res amoverit, ita ut ipsa non contrectaverit, rerum amotarum iudicio tenebitur. verum est itaque quod Labeo scripsit uxorem rerum amotarum teneri, etiamsi ad eam res non pervenerit.

20 *Marcellus libro septimo digestorum* Si rem, quam maritus bona fide emerat, uxor amovit vel opem furi tulit idque fecit divortii causa, rerum amotarum iudicio damnabitur.

21 *Paulus libro trigesimo septimo ad edictum* Si mulier, cum de viri vita desperasset, subreptis quibusdam rebus divortisset, si convaluerit vir, utilis
1 rerum amotarum actio ei danda est. Si servus mulieris iussu dominae divortii causa res amoverit, Pedius putat nec[10] furtum eum facere[11], quoniam nihil lucri sui causa contrectet nec videri furtum facienti opem ferre, cum mulier furtum non faciat, quamvis servus in facinoribus domino dicto audiens esse non debeat[11]: sed rerum amotarum actio erit.
2 At si in dotem servus datus furtum viro fecerit, si quidem mulier talem esse eum scierit, totum damnum viro sarcietur: quod si ignoraverit, tunc non
3 ultra condemnationem noxae multanda erit. Rerum amotarum actio damnum repraesentat etiam si
4 postea dotis exactio competat. Commodi quoque, si quod amotis rebus amiserit vir, ratio habenda est.
5 Haec actio licet ex delicto nascatur, tamen rei persecutionem continet et ideo non anno finitur, sicut et condictio furtiva: praeterea et heredibus com-
6 petit. Nec viro nec mulieri prodest in hoc iudicio, si facere non possunt: pendet enim id ex furto.

22 *Iulianus libro nono decimo digestorum* Si propter res amotas egero cum muliere et lis aestimata sit, an actio ei danda sit, si amiserit possessionem? movet me, quia dolo adquisiit possessionem. respondi: qui litis aestimationem suffert, emptoris loco habendus est. ideo si mulier, cum qua rerum amotarum actum est, aestimationem litis praestiterit, adversus vindicantem maritum vel heredem mariti exceptionem habet et, si amiserit possessionem, in
1 rem actio ei danda est. Si mulier mortis causa res amoverit, deinde mortuus esset maritus, hereditatis petitione vel actione ad exhibendum consequi poterit heres id quod amotum est.

23 *Africanus libro octavo quaestionum* Redintegrato matrimonio si iterum divortium factum erit, ob res amotas prioris divortii causa, item ob impensas donationesque priore matrimonio factas manere actionem existimavit.

24 *Ulpianus libro quinto regularum* Ob res amotas vel proprias viri vel etiam dotales tam vindicatio quam condictio viro adversus mulierem competit, et in potestate est, qua velit actione uti.

25 *Marcianus libro tertio regularum* Rerum quidem amotarum iudicium sic habet locum, si divortii consilio res amotae fuerint et secutum divortium fuerit. sed si in matrimonio uxor marito res subtraxerit, licet cessat rerum amotarum actio, tamen ipsas res maritus condicere potest: nam iure gentium condici puto posse res ab his, qui non ex iusta causa possident.

26 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Rerum amotarum actio condictio est.

27 *Papinianus libro quarto responsorum* Rerum amotarum actio ob adulterii crimen, quo mulier postulata est, non differtur.

28 *Paulus libro sexto quaestionum* Si uxor rem

---

(1) condicio *F* (1*) fecit F^2 (2) detur *F* (3) nisi *ins.* (4) inquum *F* (5) referat *Hal.* (6) idem *Hal.* (7) quarto *ins. Krueger* (8) furti divortii] *sic sec. B*, divortii divortii F^a, divortii F^b (9) agerere *F* (10) ne *F* (11) *comma* quamvis ... debeat *ins. post* facere.

viri ei, cui eam vir commodaverit, subripuerit isque
conventus sit, habebit[1] furti actionem, quamvis vir
habere non possit.

29 *Tryphoninus libro undecimo disputationum*
Rerum amotarum aestimatio ad tempus quo amotae
sunt referri debet: nam veritate furtum fit, etsi
lenius coercetur mulier. quare nec a bonae fidei pos-
sessore ita res amotae usucapiuntur: sed[2] si pluris
factae non restituuntur quae amotae sunt, crescit
aestimatio, ut in condictione[3] furtivae rei.

30 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Cum
soluto matrimonio rerum amotarum iudicium contra
mulierem instituitur, redintegrato rursus matrimonio
solvitur iudicium.

III.[4]

DE AGNOSCENDIS ET ALENDIS LIBERIS VEL PARENTIBUS VEL PATRONIS VEL LIBERTIS.

1 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
Senatus consultum, quod factum est de liberis agnos-
cendis, duas species complectitur, unam eorum qui
agnoscunt, aliam earum[5] quae falsum partum subi-
1 ciunt. Permittit igitur mulieri parentive in cuius
potestate est vel ei cui mandatum ab eis est, si se[6]
putet praegnatem, denuntiare intra dies triginta post
divortium connumerandos ipsi marito vel parenti in
cuius potestate est, aut domum denuntiare, si nullius
2 eorum copiam habeat. Domum accipere debemus
hospitium, si in civitate maneat: quod si non sit,
sed in villa vel in municipio[7], illic ubi larem matri-
3 monio collocarent[8]: Denuntiare autem hoc tan-
tum esse mulierem ex eo praegnantem. non ergo
hoc denuntiat, ut mittat custodes maritus: sufficit
enim mulieri hoc notum facere, quod sit praegnas.
mariti est iam aut mittere custodes aut ei denuntiare,
quod non sit ex se praegnas: hoc autem vel ipsi
4 marito vel alii nomine eius facere permittitur. Poena
autem mariti ea est, ut, nisi aut custodes praemiserit
aut contra denuntiaverit non esse ex se praegnatem,
cogatur maritus partum agnoscere: et, si non agno-
verit, extra ordinem coercetur. debebit igitur respon-
dere non esse ex se praegnatem aut nomine eius
responderi: quod si factum fuerit, non alias necesse
5 habebit agnoscere, nisi vere filius fuerit. Illud
notandum est, quod denuntiatio a marito non in-
6 cipit, sed a muliere: Sed si maritus ultro custo-
des offerat et ea non admittat, vel si non denuntia-
verit mulier, aut si denuntiaverit quidem, custodes
autem arbitrio iudicis non admiserit, liberum est
7 marito parentive eius partum non agnoscere. Si
mulier esse se praegnatem intra triginta dies non
denuntiaverit, postea denuntians causa cognita audiri
8 debebit. Quin immo et si in totum omiserit de-
nuntiationem, Iulianus ait nihil hoc nocere ei quod
9 editur. Dies autem triginta continuos accipere
10 debemus ex die divortii, non utiles. Eleganter
autem apud Iulianum libro nono decimo digestorum
quaeritur, si intra dies triginta mulier marito non
denuntiaverit et intra triginta partum ediderit, an se-
natus consulto locus[9] sit. et ait Plancianum senatus
consultum cessare, quia de eo partu non videtur
sentire, qui intra diem trigesimum nascatur: quippe
dies triginta ad denuntiandum praestituit senatus.
sed hanc rem non facere praeiudicium partui arbitror.
11 Quemadmodum per contrarium si maritus uxore
denuntiante custodes miserit, nullum praeiudicium
sibi facit. licebit igitur ei partum editum ex se negare
nec ei nocebit, quod ventrem custodierit: et ita Mar-
cellus libro septimo digestorum scripsit: ait enim,
sive quis neget uxorem sive ex se praegnatem, sine
praeiudicio recte mittet custodes, maxime si missu-
12 rus id ipsum protestetur. Iulianus libro nono
decimo digestorum scripsit: quod senatus consulto
comprehensum est, si mulier viro denuntiaverit se
ex eo concepisse et is cui denuntiatum erit custodes
ad ventrem custodiendum inspiciendumque non mi-
serit neque contestato dixerit eam ex se praegnatem
non esse, ut ei id quod editum sit agnoscere sit
necesse, non eo pertinet, ut, si quis[10] agnoscere se
filium diceret, suum heredem haberet, quamvis ex
alio conceptus sit: quandoque enim, inquit, coepit
causa agi, grande praeiudicium adfert pro filio con-
13 fessio patris[11]. Idem per contrarium quoque
ait, si mulier divortio facto non fecerit ea, quae
senatus consulto praecipiuntur, ut liceat patri non
agnoscere, non eo pertinere, ut filius natus suum se
dicere non possit, sed ad id tantum, ut ita pater
alere eum cogatur, si constiterit eum filium esse.
14 Idem Iulianus scribit, si uxore denuntiante se
praegnatem maritus non negaverit, non utique suum
illi partum effici, cogendum tamen alere: ceterum[12]
esse satis iniuriosum ait, si quis longo tempore afuerit
et reversus uxorem[13] praegnatem invenerit et idcirco
reiecerit[13*], si quid ex his, quae senatus consulto con-
15 tinentur, omiserit, suum heredem ei nasci[11]. Ex
his apparet, sive uxor omiserit, quae eam ex senatus
consulto observare oportuit, nihil praeiudicare filio,
si filius est, non tantum in iure sui, verum ne in
alimentis quidem secundum divi Pii rescriptum: sive
maritus neglexerit facere, quae ex senatus consulto
debet, natum cogitur omnimodo alere, ceterum recu-
16 sare poterit filium. Plane si denuntiante muliere
negaverit ex se esse praegnatem, tametsi custodes
non miserit, non evitabit, quo minus quaeratur, an
ex eo mulier praegnas sit. quae causa si fuerit acta
apud iudicem et pronuntiaverit, cum de hoc agetur
quod ex eo praegnas fuerit nec ne, in ea causa esse,
ut agnosci debeat: sive filius non fuit sive fuit, esse
suum

2 *Iulianus libro nono decimo digestorum* in om-
nibus causis (quare et fratribus[14] consanguineus erit):

3 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
sive contra pronuntiaverit, non fore suum, quamvis
suus fuerit: placet enim eius rei iudicem ius facere.
et ita Marcellus libro septimo digestorum probat,
1 eoque iure utimur. Quia Plancianum senatus
consultum ad eos partus pertinet qui post divortium
eduntur, aliud senatus consultum temporibus divi
Hadriani factum est, ut, etiamsi[15] constante matri-
monio partus sit editus, de agnoscendo eo agatur.
2 Quid ergo, si quis post mortem patris nascatur
avo superstite, in cuius potestate recasurus est, ut
si[16] ex filio eius susceptus probetur? videndum quid
dici debeat. et certe probandum est cum avo prae-
iudicium[17] de partu agnoscendo similiter agendum.
3 Quid si hoc ipsum in quaestionem veniat, utrum
in matrimonio an postea editus sit? dicendum est et
4 super hoc ex senatus consultis agendum. Et quid
sit, si an uxor fuerit disceptetur? et Iulianus Sexto
Caecilio Africano respondit locum esse praeiudicio.
5 Illud tenendum haec senatus consulta post mor-
tem parentis cessare, si is supersit, in cuius potestate
recasuri non sunt[18]. quid ergo est? in petitione

(1) is *ins.* (2) et *scr.* (3) condicione *F* (4) *Sab.* 1...3. 9; *Pap.* 4; *Ed.* 5...8. — *Bas.* 31, 6. — *Cf. Cod.* 5, 25 (5) eorum *F* (6) si se] *om.* F^1, se F^2 (7) maneat in villa vel in municipio: quod si non sit *scr.* (8) collocarint *Brencmann* (9) locos *F* (10) si quis] sic quasi *Voorda* (11) *§ 14 parte priore eadem habet quae supra leguntur § 12 in breviorem formam redacta:* idem Iulianus scribit (= Iulianus . . . scripsit), si uxore denuntiante se praegnatem (= si mulier viro denuntiaverit se ex eo concepisse) maritus non negaverit (= neque contestato dixerit eam ex se praegnatem non esse), non utique suum illi partum effici (= non eo pertinet ut . . . suum heredem haberet): *quibus sublatis quae sequuntur* cogendum tamen . . . heredem ei nasci *olim videntur locum habuisse post verba § 12 fin.* confessio patris. *similiter § 11 et § 16 l. 3 pr. eadem proponunt forma mutata* (12) si *ins. F* (13) reversum uxores F^1, reversum uxorem F^2 13*) eiecerit *scr.* (14) suis *ins.* F^2 (15) etiamsic *F* (16) ut si] ubi *scr.* (17) praeiudicio *edd.* (18) si non supersit in cuius potestatem recasuri sunt *scr.*

hereditatis, quam filius intendit, quaeretur, utrum ex
eo natus sit cuius hereditatem petit an non. adeo
hoc verum est, ut Iulianus libro nono decimo diges-
torum scribat[1], si vivo patre redditum sit praeiu-
dicium et antequam sententia feratur, pater deces-
6 serit, transeundum ad Carbonianum edictum. Item
haec senatus consulta pertinent ad eos, qui sui here-
des adgnascantur: ceterum si forte non sint in po-
testatem recasuri, verius est senatus consulta cessare.

4 *Paulus libro secundo sententiarum* Necare
videtur non tantum is qui partum praefocat[2], sed et
is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui pu-
blicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse
non habet.

5 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Si
quis a liberis ali desideret vel si liberi, ut a parente
1 exhibeantur, iudex de ea re cognoscet. Sed utrum
eos tantum liberos qui sunt in potestate cogatur quis
exhibere, an vero etiam emancipatos vel ex alia causa
sui iuris constitutos, videndum est. et magis puto,
etiamsi non sunt liberi in potestate, alendos a paren-
2 tibus et vice mutua alere parentes debere. Utrum
autem tantum patrem avumve paternum proavumve
paterni avi patrem ceterosque virilis sexus parentes
alere cogamur, an vero etiam matrem ceterosque
parentes et per illum sexum contingentes cogamur
alere, videndum. et magis est, ut utrubique se iudex
interponat, quorundam necessitatibus facilius succur-
surus, quorundam aegritudini[3]: et cum ex aequitate
haec res descendat caritateque sanguinis, singulorum
3 desideria perpendere iudicem oportet. Idem in
liberis quoque exhibendis a parentibus dicendum est.
4 Ergo et matrem[3a] cogemus praesertim vulgo quae-
5 sitos liberos alere nec non ipsos eam. Item divus
Pius significat, quasi avus quoque maternus alere
6 compellatur. Idem rescripsit, ut filiam suam pater
exhibeat, si constiterit apud iudicium[4] iuste eam pro-
7 creatam. Sed si filius possit se exhibere, aesti-
mare iudices debent, ne non debeant ei alimenta de-
cernere. denique idem Pius ita rescripsit: 'Aditi a
'te competentes iudices ali te a patre tuo iubebunt
'pro modo facultatium eius[5], si modo, cum opificem
'te esse dicas, in ea valetudine es, ut operis sufficere
8 'non possis'. Si vel parens neget filium idcirco-
que alere se non debere contendat, vel filius neget
parentem, summatim iudices oportet super ea re cog-
noscere[6]. si constiterit filium vel parentem esse, tunc
ali iubebunt: ceterum si non constiterit, nec decer-
9 nent alimenta. Meminisse autem oportet, etsi
pronuntiaverint ali oportere[7], attamen eam rem prae-
iudicium non facere veritati: nec enim hoc pronun-
tiatur filium esse, sed ali debere: et ita divus Mar-
10 cus rescripsit. Si quis ex his alere detrectet,
pro modo facultatium alimenta constituentur: quod
si non praestentur, pignoribus captis et distractis
11 cogetur sententiae satisfacere. Idem iudex aesti-
mare debet, num habeat aliquid parens vel an pater
quod merito filios suos nolit alere[8]: Trebatio deni-
que Marino rescriptum est merito patrem eum nolle
12 alere, quod eum detulerat. Non tantum alimenta,
verum etiam cetera quoque onera liberorum patrem
13 ab iudice cogi praebere rescriptis continetur. Si
impubes sit filius emancipatus, patrem inopem alere
cogetur: iniquissimum enim quis merito dixerit pa-
14 trem egere, cum filius sit in facultatibus. Si
mater alimenta, quae fecit in filium, a patre repetat,
cum modo eam audiendam. ita divus Marcus rescrip-
sit Antoniae Montanae in haec verba: 'Sed et quan-
'tum tibi alimentorum nomine, quibus necessario
'filiam tuam exhibuisti, a patre eius praestari opor-
'teat, iudices aestimabunt, nec impetrare debes ea,
'quae exigente materno affectu in filiam tuam eroga-
'tura esses[9], etiamsi a patre suo educaretur'[10].
15 A milite quoque filio, qui in facultatibus sit, ex-
16 hibendos parentes esse pietatis exigit[11] ratio. Parens
quamvis ali a filio ratione naturali debeat, tamen aes
alienum eius non esse cogendum exsolvere filium
17 rescriptum est. Item rescriptum est heredes filii
ad ea praestanda, quae vivus filius ex officio pietatis
suae dabit, invitos cogi non oportere, nisi in summam
18 egestatem pater deductus est. Solent iudices
cognoscere et inter patronos et libertos, si[12] alendis
his agatur: itaque si negent se esse libertos, cog-
noscere eos oportebit: quod si libertos constiterit,
tunc demum decernere, ut alant: nec tamen alimen-
torum decretum tollet liberto facultatem, quo minus
praeiudicio certare possit, si libertum se neget.
19 Alimenta autem pro modo facultatium erunt[13]
praebenda, egentibus scilicet patronis: ceterum si sit
20 unde se exhibeant, cessabunt partes iudicis. Utrum
autem tantum patroni alendi sint an etiam patrono-
rum liberi, tractari potest. et puto causa cognita iu-
dices et liberos quoque patronorum alendos decer-
nere, non quidem tam facile ut patronos, sed non-
numquam et ipsos: nam et obsequium non solum
patronis, verum etiam liberis eorum debere praestari.
21 22 Sed et libertus maternus alere cogitur. Si
quis a liberti liberto ali se desideret vel ab eo, quem
ex causa fideicommissi manumisit quemque[14] suis
nummis redemit, non debet audiri, ut et Marcellus
scribit, exaequatque eum, qui mercedes exigendo ius
23 libertorum amisit. Sed et patroni filium, qui
capitis accusavit libertum paternum, negat exhiben-
24 dum. Sed et liberta cogitur patronum alere.
25 De alimentis patroni arbiter solet dari arbitra-
turus, quantum sit in facultatibus, ut perinde[15] pos-
sint alimenta moderari, quae tamdiu praestabuntur,
26 quamdiu liberto supersit, patrono desit[16]. Patrem
et matrem patroni, cum patronus et filii eius minime
supersint, alere egentes, ipsi si idonei facultatibus
sunt, coguntur.

6 *Modestinus libro singulari de manumissionibus*
Alimenta liberto petente non praestando patronus
amissione libertatis causa impositorum et hereditatis
liberti punietur: non autem necesse habebit prae-
1 stare, etiamsi potest. Imperatoris Commodi con-
stitutio talis profertur: 'Cum probatum sit contu-
'meliis patronos a libertis esse violatos vel illata
'manu[17] atroci esse pulsatos aut etiam paupertate
'vel corporis valetudine laborantes relictos, primum
'eos in potestate patronorum redigi et ministerium
'dominis praebere cogi: sin autem nec hoc modo
'admoneantur, [18]vel a praeside emptori addicentur et
'pretium patronis tribuetur'.

7 *Idem libro quinto responsorum* Si neget qui
maritus fuisse dicitur matrimonium esse contractum
eo, quod eam quae se uxorem fuisse dicit ancillam
esse probare paratus sit, alimenta quidem liberis
praestare interim compellendum, sin autem constite-
rit eam servam fuisse, nihil ei, qui pascendos curavit,
ex hoc praeiudicium generare[19] respondi.

8 *Marcellus libro primo ad legem Iuliam et
Papiam* Non quemadmodum masculorum liberorum
nostrorum liberi ad onus nostrum pertinent, ita et
in feminis est: nam manifestum est id quod filia
parit non avo, sed patri suo esse oneri, nisi pater
aut non sit superstes aut egens est.

9 *Paulus libro singulari de iure patronatus* In
bonis superstitum libertorum nullum omnino ius pa-
troni liberive patronorum habent, nisi si tam esse[20]
infirmos tamque pauperes praesidibus probaverint, ut
merito menstruis alimentis a libertis suis adiuvari
debeant. idque ius ita plurimis principum constitu-
tionibus manifestatur.

---

(1) scribit F^2 (2) *sic S*, perfocat *F* (3) aegrius *scr.* (3a) matret *F* (4) iudicem F^2 (5) ius *F* (6) et *ins. edd.* (7) opertere *F* (8) num habeat aliquid parens vel pater, propter quod merito nolit alere *scr.* (9) esset *F* (10) educeretur *F* (11) existimet F^1, existimat F^2 (12) de *ins. edd.* (13) erant *F* (14) quemve *scr.* (15) perinde] inde *scr.* (16) desiit *F* (17) vi *ins.* (18) a consule *ins.* (19) generari *edd.* (20) se *ins.*

IIII[1].

DE INSPICIENDO VENTRE CUSTODIENDOQUE PARTU.

1 *Ulpianus libro vicesimo*[2] *quarto ad edictum* Temporibus divorum fratrum cum hoc incidisset, ut maritus quidem praegnatem mulierem diceret, uxor negaret, consulti Valerio Prisciano praetori urbano rescripserunt in haec verba: 'Novam rem desiderare 'Rutilius Severus videtur, ut uxori, quae ab eo diverterat et se non esse praegnatem profiteatur, custodem apponat, et ideo nemo mirabitur, si nos quoque 'novum consilium et remedium suggeramus. igitur 'si perstat[3] in eadem postulatione, commodissimum 'est eligi honestissimae feminae domum, in qua[4] Domitia veniat, et ibi tres obstetrices probatae et artis 'et fidei, quae a te adsumptae fuerint, eam inspiciant. 'et si quidem vel omnes vel duae renuntiaverint praegnatem videri, tunc persuadendum mulieri erit, ut 'perinde custodem admittat atque si ipsa hoc desiderasset: quod si enixa non fuerit, sciat maritus ad 'invidiam existimationemque suam pertinere, ut non 'immerito possit videri captasse hoc ad aliquam mulieris iniuriam. si autem vel omnes vel plures non 'esse gravidam renuntiaverint, nulla causa custodiendi
1 'erit'. Ex hoc rescripto evidentissime apparet senatus consulta de liberis agnoscendis locum non habuisse, si mulier dissimularet se praegnatem vel etiam negaret, nec immerito: partus enim antequam edatur, mulieris portio est vel viscerum. post editum plane partum a muliere iam potest maritus iure suo filium per interdictum desiderare aut exhiberi sibi[5] aut ducere permitti. extra ordinem igitur princeps
2 in causa necessaria subvenit. Secundum quod rescriptum evocari mulier ad praetorem poterit et apud eum interrogari, an se putet praegnatem, cogen-
3 daque erit respondere. Quid ergo, si non responderit aut non veniat ad praetorem? numquid senatus consulti poenam adhibemus, scilicet ut liceat marito non agnoscere? sed finge non esse eo contentum maritum, qui se patrem potius optet quam[6] carere filio velit. cogenda igitur erit remediis praetoris et in ius venire et, si venit, respondere: pignoraque eius capienda et distrahenda, si contemnat[7], vel
4 multis coercenda. Quid ergo, si interrogata dixerit se praegnatem? ordo senatus consultis expositus sequetur. quod si negaverit, tunc secundum hoc
5 rescriptum praetor debebit obstetrices adhibere. Et notandum, quod non permittitur marito vel mulieri obstetricem adhibere, sed omnes a praetore adhiben-
6 dae sunt. Item praetor domum honestae matronae eligere debet, in qua[4] mulier veniat, ut possit inspici.
7 Quid ergo, si inspici se non patiatur vel ad domum non veniat? aeque praetoris auctoritas inter-
8 veniet. Si omnes vel plures renuntiaverint praegnatem non esse, an mulier possit iniuriarum experiri ex hac causa? et magis puto agere eam iniuriarum posse, sic tamen, si iniuriae faciendae causa id maritus desideravit: ceterum si non iniuriae faciendae animo, sed quia iuste credidit vel nimio voto liberorum suscipiendorum ductus est vel ipsa eum illexerat ut crederet, quod constante matrimonio hoc fingebat,
9 aequissimum erit ignosci marito. Meminisse autem oportet tempus non esse praestitutum rescripto, quamvis in senatus consultis de liberis agnoscendis triginta dies praestituantur mulieri. quid ergo? semper dicemus marito licere uxorem ad praetorem evocare, an vero et ipsi triginta dies praestituimus? et putem praetorem causa cognita debere maritum et post
10 triginta dies audire. De inspiciendo ventre custodiendoque partu sic praetor ait: 'Si mulier mortuo 'marito praegnatem se esse dicet, his ad quos ea res 'pertinebit procuratorive[8] eorum bis in mense denuntiandum curet, ut mittant, si velint, quae ventrem inspicient. mittantur autem mulieres liberae 'dumtaxat quinque haeque simul omnes inspiciant, 'dum ne qua earum dum inspicit invita muliere ventrem tangat. mulier in domu honestissimae feminae 'pariat, quam ego constituam. mulier ante dies triginta, quam parituram se putat, denuntiet his ad 'quos ea res pertinet procuratoribusve eorum, ut 'mittant, si velint, qui ventrem custodiant. in quo 'conclavi mulier paritura erit, ibi ne plures aditus 'sint quam unus: si erunt, ex utraque parte tabulis 'praefigantur. ante ostium eius conclavis liberi tres 'et tres liberae cum binis comitibus custodiant. quotienscumque ea mulier in id conclave aliudve quod 'sive in balineum ibit, custodes, si volent, id ante 'prospiciant et eos qui introierint excutiant. custodes, 'qui ante conclave positi erunt, si volunt[9], omnes 'qui conclave aut domum introierint excutiant. mulier 'cum parturire incipiat, his ad quos ea res pertinet 'procuratoribusve eorum denuntiet, ut mittant, [10]quibus praesentibus pariat. mittantur mulieres liberae 'dumtaxat quinque, ita ut praeter obstetrices duas 'in eo conclavi ne plures mulieres liberae sint quam 'decem, ancillae quam sex. hae quae intus futurae 'erunt excutiantur omnes in eo conclavi, ne qua 'praegnas sit. tria lumina ne minus ibi sint', scilicet quia tenebrae ad subiciendum aptiores sunt. 'quod 'natum erit, his ad quos ea res pertinet procuratoribusve eorum, si inspicere volent, ostendatur. apud 'eum educatur[11], apud quem parens iusserit. si autem 'nihil parens iusserit aut is, apud quem voluerit educari, curam non recipiet: apud quem educetur, 'causa cognita constituam. is apud quem educabitur 'quod natum erit, quoad trium mensum sit, bis in 'mense, ex eo tempore quoad sex mensum sit, semel 'in mense, a sex mensibus quoad anniculus fiat, alternis mensibus, ab anniculo quoad fari possit, semel 'in sex mensibus ubi volet ostendat. si cui ventrem 'inspici custodirive adesse[12] partui licitum non erit 'factumve quid erit, quo minus ea ita fiant, uti supra 'comprehensum est: ei quod natum erit possessionem 'causa cognita non dabo. sive quod natum erit, ut 'supra cautum est, inspici non licuerit, quas utique 'actiones me daturum polliceor his quibus ex edicto 'meo bonorum possessio data sit, eas, si mihi iusta
11 'causa videbitur esse, ei non dabo'. Quamvis sit manifestissimum edictum praetoris, attamen non
12 est neglegenda interpretatio eius. Denuntiare igitur mulierem oportet his scilicet, quorum interest partum non edi, vel totam habituris hereditatem vel partem eius sive ab intestato sive ex testamento.
13 Sed et si servus heres institutus fuerit, si nemo natus sit, Aristo scribit, huic quoque servo quamvis non omnia, quaedam tamen circa partum custodiendum arbitrio praetoris esse concedenda. quam sententiam puto veram: publice enim interest partus non subici, ut ordinum dignitas familiarumque salva sit: ideoque etiam servus iste, cum sit in spe constitutus successionis, qualisqualis sit, debet audiri
14 rem et publicam et suam gerens. Denuntiari autem oportet his, quos proxima spes successionis contingit, ut puta primo gradu heredi instituto (non etiam substituto) et, si intestatus pater familias sit, ei[13] qui primum locum ab intestato tenet: si vero plures sint simul successuri, omnibus denuntiandum
15 est. Quod autem praetor ait causa cognita se possessionem non daturum vel actiones denegaturum, eo pertinet, ut, si per rusticitatem aliquid fuerit omissum ex his quae praetor servari voluit, non obsit partui. quale est enim, si quid[14] ex his, quae leviter observanda praetor edixit, non sit factum, partui denegari bonorum possessionem: sed mos regionis in-

(1) *Ed.* 1. 3; *Sab.* 2; *App.* 4. — *Bas.* 31, 7 (2) tricesimo *Hal.* (3) se praestat F^1, se perstat F^2 (4) quam *edd.* (5) si *F* (6) optet et nequaquam *scr.* (7) contemnet F^2 (8) procuratoribusve *scr.* (9) volent *scr.* (10) si velint *ins.* (11) educetur *edd.* (12) adesseve *edd.* (13) ei] is *F* (14) quale est enim si quid] durum est enim si quid quale quale est *scr.*

spiciendus est, et secundum eum et observari ventrem
et partum et infantem oportet.
2 *Iulianus libro vicesimo quarto digestorum*
Edictum de custodiendo partu derogatorium est
eius, quod ad Carboniani decreti exemplum com-
1 paratum est. Sed hoc aliquando remittere prae-
tor debet, si non malitia[1], sed imperitia mulieris fac-
tum fuerit, ne venter inspiceretur aut partus custo-
diretur.
3 *Paulus libro quarto decimo ad Plautium* Qui
ventri substitutus est vel[2] institutus, si ventrem ser-
vare velit, audiendus est.
4 *Scaevola libro vicesimo digestorum* Is a quo,
si sine liberis decessisset, quidquid ad eum ex bonis
pervenisset, sorori fideicommissum relictum erat, de-
cessit postuma herede instituta et substitutis aliis:
quaesitum est, cum uxor defuncti praegnatem se
dicat, an sorori procuratorive eius secundum formam
edicti ventrem inspicere et partum custodire per-
mittendum sit. respondi in eiusmodi specie, de qua
quaereretur, posse videri ad eius, cui fideicommissum
datum esset, sollicitudinem perspiciendum[3] idque
causa cognita statuendum.

V[4].

SI VENTRIS NOMINE MULIERE IN POSSESSIONEM MISSA EADEM POSSESSIO DOLO MALO AD ALIUM TRANSLATA ESSE DICATUR.

1 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
Hoc edicto rectissime praetor prospexit, ne, dum in
favorem partus possessionem polliceatur, aliis prae-
1 dae occasionem praebeat: Idcirco constituit actio-
nem in mulierem, quae in alium hanc possessionem
dolo malo transtulit. non solum mulierem praetor
coercet, verum eum quoque in cuius potestate ea
fuerit, scilicet si dolo ipsorum alius in possessionem
fuerit admissus, actionemque in tantum pollicetur in
2 eos, quanti interfuerit eius qui experitur. Neces-
sario praetor adiecit, ut, qui per dolum venit in pos-
sessionem, cogatur decedere: coget autem eum de-
cedere non praetoria potestate vel manu ministrorum,
sed melius et civilius faciet, si eum per interdictum
3 ad ius ordinarium remiserit. Interest autem eius
qui experitur admissum alium in possessionem non
fuisse, cum forte bona fide fructus perceptos con-
sumpserit, aut si praedo venerit in possessionem, a
quo fructus consequi non possit, quia solvendo non
4 est. Haec actio etiam post annum dabitur, quia
5 rei habet persecutionem. Et si filia familias sit
quae dolo fecit, in patrem dabitur actio, si quid ad
eum pervenerit.
2 *Paulus libro trigesimo septimo ad edictum*
Dolo facit mulier, non quae in possessionem venien-
tem non prohibet, sed quae circumscribendi alicuius
causa clam et per quandam machinationem in pos-
1 sessionem introducat. Si et patris et filiae factum
arguetur, in alterum quem actor velit reddenda est
actio. quia in id quod agentis interest datur, ideo,
si id quod ei abest ab eo qui in potestate[5] est ser-
vari possit, praeter sumptus litis causa factos inutilis
erit ei haec actio.

VI[6].

SI MULIER VENTRIS NOMINE IN POSSESSIONE CALUMNIAE CAUSA ESSE DICETUR[7].

1 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
Si de possessione ventris nomine quaeratur et defe-
rente herede mulier iuraverit praegnatem se esse,
servandum est iusiurandum nec tenebitur mulier,
quasi calumniae causa fuerit in possessionem missa,
nec vis ei facienda est post iusiurandum. si tamen
peperit, quaeretur veritas, an ex eo praegnas fuerit:
alteri enim nec prodest nec nocet iusiurandum inter
1 alios factum, nec partui[8] igitur nocebit[9]. Et
hoc edictum ex eadem causa proficiscitur, qua supe-
rius: debet enim praetor, quemadmodum facilis est
circa bonorum possessionem dandam mulieri ventris
nomine, ita calumniam eius impunitam non relinquere.
2 Per calumniam autem in possessione fuisse vide-
tur, quae sciens prudensque se praegnatem non esse
3 voluit in possessionem venire. Hanc autem actio-
nem praetor intra annum utilem pollicetur, ultra
4 non, videlicet quasi poenalem. Simili autem modo
et hic quanti agentis interfuit praetor actionem pol-
5 licetur. In parentem etiam praetor actionem pol-
licetur, si modo per eum factum sit, ut in posses-
6 sionem per calumniam veniret. Competit autem
haec actio ei, cuius interfuit in possessionem missam
non esse: ut puta vel coheredi speranti partum, vel
si[10] qui substitutus fuit, vel qui ab intestato, si par-
7 tus non fuisset, succedere potuit. Interesse autem
videtur primum de alimentis, quae in ventrem sunt
erogata: nec enim alias haec repetuntur, nisi per
calumniam in possessionem venit: ceterum si res ca-
lumnia caret, nihil praestabit mulier, quae[11] sine
8 causa alta est sub praetextu ventris. Nonnum-
quam augebitur quod interest, si quis forte dubitans,
an praegnas sit, exclusus sit hereditate[12]: nam heredi
eius qui exclusus est dandam hanc actionem Iulianus
ait, siquidem eius quoque interfuit non fuisse calum-
niae causa in possessione mulierem[13], quia hoc si
non fuisset, adeundo hereditatem institutus heredi
suo locupletiorem hereditatem suam relinqueret. sed
et hoc imputatur mulieri, quod deminuta sunt multa
in hereditate, dum hic contemplatione ventris non
9 attigit hereditatem. Idem Iulianus libro decimo
nono digestorum sic ait: si substitutus manente mu-
liere in possessione decesserit, heres eius eadem actione
10 pretium hereditatis a muliere exiget. Sed an
decedant legata ceteraque onera hereditatis, viden-
dum. et mihi videtur posse dici legatarios potius
cum muliere usuros hac actione, quia et ipsorum in-
11 terfuit adiri hereditatem. Libertati[14] plane subve-
niendum erit adversus eum, qui propter hereditatem
hac actione egit, scilicet ut fideicommissarias cogatur
is praestare, qui pretium utique etiam eorum con-
sequitur: sed et directis credo praetorem succurrere
oportere, ut interventu suo tueatur eorum libertatem.
12 Si dolus filiae familias intervenerit et particeps
doli fuerit pater, suo nomine tenebitur.

VII[15].

DE CONCUBINIS.

1 *Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Quae in concubinatu est, ab invito patrono[16]
poterit discedere et alteri se aut in matrimonium aut
in concubinatum dare? ego quidem probo in concu-
bina adimendum ei conubium, si patronum invitum
deserat, quippe cum honestius sit patrono libertam
1 concubinam quam matrem familias habere. Cum
Atilicino sentio et puto solas eas in concubinatu
habere[17] posse sine metu criminis, in quas stuprum
2 non committitur. Qui autem damnatam adulterii
in concubinatu habuit, non puto lege Iulia de adul-
teriis teneri, quamvis, si uxorem eam duxisset, tene-
3 retur. Si qua in patroni fuit concubinatu, deinde[18]
filii esse coepit vel in nepotis, vel contra, non puto
eam recte facere, quia prope[19] nefaria est huiusmodi

(1) militia *F* (2) cum ventre *ins.* (3) respiciendum *dett.*
(4) *Sab.* — *Bas.* 31, 8 (5) possessione *S*
(6) *Sab.* — *Bas.* 31, 9 (7) fuisse dicatur *ind. Flor.*
(8) partu *F* (9) nocebit *del.* (10) si] is *F* (11) qua *F*
(12) morte *ins.* (13) muliere *F* (14) libertatis *F*², hereditatis *F*¹
(15) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3; *Pap.* 4. 5. — *Bas.* 60, 37. — *Cf.* *Cod.* 5, 26 (16) num *ins.* (17) haberi *edd.* (18) in *ins. Hal.* (19) propo *F*

coniunctio, et ideo huiusmodi facinus prohibendum
4 est. Cuiuscumque aetatis concubinam habere posse palam est, nisi minor annis duodecim sit.

2 *PAULUS libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam* Si patronus libertam concubinam habens furere coeperit, in concubinatu eam esse humanius dicitur.

3 *MARCIANUS libro duodecimo institutionum* In concubinatu[1] potest esse et aliena liberta et ingenua et[2] maxime ea quae obscuro loco nata est vel quaestum corpore fecit. alioquin si honestae vitae et ingenuam mulierem in concubinatum habere maluerit, sine testatione hoc manifestum faciente non conceditur. sed necesse est ei vel uxorem eam habere vel
1 hoc recusantem stuprum cum ea committere: Nec adulterium per concubinatum ab ipso committitur. nam quia concubinatus per leges nomen assumpsit, extra legis poenam est, ut et Marcellus libro septimo digestorum scripsit.

4 *PAULUS libro nono decimo responsorum* Concubinam ex sola animi destinatione[3] aestimari oportet.

5 *IDEM libro secundo sententiarum* Concubinam ex ea provincia, in qua quis aliquid administrat, habere potest.

LIBER VICESIMUS SEXTUS.

I[4].
DE TUTELIS.

1[5] *PAULUS libro trigesimo octavo ad edictum* Tutela est, ut Servius definit, vis[6] ac potestas in capite libero ad tuendum eum, qui propter aetatem sua[7] sponte se defendere nequit, iure civili data ac per-
1 missa. Tutores autem sunt qui eam vim ac potestatem habent, exque[8] re ipsa nomen ceperunt: itaque appellantur tutores quasi tuitores[9] atque defensores, sicut aeditui dicuntur qui aedes tuentur.
2 Mutus tutor dari non potest, quoniam auctorita-
3 tem praebere non potest. Surdum non posse dari tutorem plerique et Pomponius libro sexagesimo nono ad edictum probant, quia non tantum loqui, sed et audire tutor debet.

2 *POMPONIUS libro tertio ad Sabinum* Non est exigendum a pupillo, ut sibi tutorem petat aut ut ad tutorem suum[10] proficiscatur.

3 *ULPIANUS libro trigesimo septimo ad Sabinum* Qui habet tutorem pupillus vel pupilla si furere coeperint, in ea causa sunt, ut in tutela nihilo minus durent: quae sententia Quinti quoque Mucii fuit et a Iuliano probatur eoque iure utimur, ut cesset cura, si tutelae aetas indigeat. quare si tutores habent, per furorem in curam non rediguntur, sive non habent et furor eis accesserit, nihilo minus tutores accipere poterunt: quia lex duodecim tabularum ita accepta
1 est, ut ad pupillos vel pupillas non pertineat. Quia autem in pupillorum persona adgnatos curatores non admittimus, idcirco putavi et si minor viginti quinque annis furiosus sit, curatorem ei non ut furioso, sed ut adulescenti dari, quasi aetatis esset impedimentum. et ita definiemus ei, quem aetas curae vel tutelae subicit, non esse necesse quasi dementi quaeri curatorem, et ita imperator Antoninus Augustus rescripsit, cum magis aetati quam dementiae tantisper
2 sit consulendum. Si pupillus pupillave cum iusto tutore tutorve cum eorum quo litem agere vult et curator in eam rem petitur, utrum ipsis poscentibus datur an vero et adversario? et sciendum est, sive agant sive conveniantur, dari hunc curatorem posse, sed non alias, quam si ipse petat, cui dari eum oportet. denique Cassius libro sexto scripsit talem curatorem neminem dari posse nisi praesentem neque cuique nisi praesenti et postulanti, itaque infanti non potest dari. idem Cassius ait, si pupillus curatorem poscere non vult, quo minus cum eo agatur, cogi
3 eum a praetore debuisse. Quolibet loco et tempore hunc curatorem dari posse Pomponius libro
4 sexto decimo ad Sabinum scripsit. Si pupillus petat talem curatorem nec addat in quam rem, an in omnes controversias datus sit? et ait Celsus Servium constituisse in omnes res datum videri.

4 *PAULUS libro octavo ad Sabinum* Quod dicitur, si indistincte datus sit curator, in totam litem datum videri, fortasse eo spectet, si familiae herciscundae aut communi dividundo aut finium regundorum actio esset cum tutore, et[11] si indistincte datus esset, non solum eo nomine curator esset, quod ageret pupillus pupillave, sed invicem quoque quod cum his ageretur.
1 Possunt autem vel plures in plurium locum vel unus in plurium[12] vel unus unius loco vel in unam litem vel in plures curator peti.

5 *POMPONIUS libro septimo decimo ad Sabinum* Cum semel petitus sit talis curator, quamdiu is curator maneat, alius in eandem litem curator peti non
1 potest. Etsi Titius verbi gratia adversus Seium curator petitus sit, idem Titius adversus alium tutorem dari poterit, ut ex diversis causis unus duorum curatorum locum optineat. quod quidem et adversus eundem accidet, si in diversas lites in[13] diversis temporibus idem petatur.

6 *ULPIANUS libro trigesimo octavo ad Sabinum* Muto itemque mutae impuberibus tutorem dari posse verum est: sed an auctoritas eis accommodari possit, dubitatur. et si potest tacenti, et muto potest. est autem verius, ut Iulianus libro vicesimo primo digestorum scripsit, etiam tacentibus auctoritatem posse
1 accommodare[14]. Sub condicione a praesidibus provinciarum non posse dari tutorem placet et, si datus sit, nullius esse momenti dationem: et ita Pomponius ait: hanc autem adiectionem, quam praesides provinciarum faciunt 'tutorem do, si satisdederit' non condicionem in se habere, sed admonitionem, non aliter ei tutelam committi, quam si satisdederit, hoc est non aliter ei gerere permittendum,
2 quam si rem salvam fore caverit. Tutoris datio neque imperii est neque iurisdictionis, sed ei soli competit, cui nominatim hoc dedit vel lex vel sena-
3 tus consultum vel princeps. Surdo impuberi po-
4 terit tutor dari. Ei cuius pater in hostium potestate est tutorem dari non posse palam est: sed si datus sit, an in pendenti sit datio, quaeri potest. et non puto dationem valere[15]: sic enim post patris regressum reccidit in potestatem, atque si numquam

(1) concubatu *F* (2) et *del.* (3) destinationem *F* (4) *Sab.* 1...9. 14..18; *Ed.* 10. 11; *Pap.* 12. 13. — *Bas.* 37, 1. — *Cf. Inst.* 2, 13 (5) *pr.* § 1 = *Inst.* 1, 13, 1. 2 (6) ius *Inst.* (7) suam *FS* (8) ex qua *Inst.* (9) tuitores *F* (10) suum] sumendum *scr.* (11) et] ut *scr.* (12) vel plures unius loco *sec. B ins.* (13) in *del. edd.* (14) accommodari *edd.* (15) dationem valere *del.*

pater ab hostibus captus fuisset. immo curator substantiae dari debet, ne in medio pereat.

7 *Ulpianus libro secundo disputationum* Si filius familias tutor a praetore datus sit, si quidem pater tutelam agnovit, in solidum debet teneri, si non adgnovit, dumtaxat de peculio. adgnovisse autem videtur, sive gessit sive gerenti filio consensit sive omnino attigit tutelam. unde cum quidam filio scripsisset, ut diligenter tutelam gereret, 'cum scias', inquit, 'periculum ad nos pertinere', dixi hunc quoque videri adgnovisse: plane si solum monuit filium, non videtur agnita.

8 *Idem libro primo opinionum* Patronus quoque tutor liberti sui fidem exhibere debet, et si qua in fraudem debitorum [1] quamvis pupilli liberti gesta sunt, revocari ius publicum permittit.

9 *Marcianus libro tertio institutionum* In eos extra ordinem animadvertitur, qui probentur nummis datis tutelam occupasse vel pretio accepto operam dedisse, ut non idoneus tutor daretur, vel consulto in edendo patrimonio quantitatem minuerit [2], vel evidenti fraude pupillorum bona alienasset [3].

10 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Etiam non municeps tutor dari potest, dummodo municipi detur.

11 *Paulus libro tertio ad Vitellium.* Furiosus si tutor datus fuerit, potest intellegi ita dari, cum suae mentis esse coeperit.

12 *Idem libro decimo responsorum* Quaesitum est, an hi, qui in locum absentis rei publicae causa tutores dati sunt, mortuo illo tutores perseverent, an alii petendi essent. Paulus respondit eos, qui in locum absentis dati sunt, non reverso eo in eadem causa perseverare usque ad tempus pubertatis.

13 *Pomponius libro secundo enchiridii* Solet etiam curator dari aliquando tutorem habenti propter adversam tutoris valetudinem vel senium aetatis: qui magis administrator rerum, quam curator esse
1 intellegitur. Est etiam adiutor tutelae, quem solet praetor permittere tutoribus constituere, qui non possunt sufficere administrationi tutelae, ita tamen ut suo periculo eum constituant.

14 *Ulpianus libro trigesimo septimo ad Sabinum* Si adrogati sunt adhuc impuberes vel deportati sint
1 pupilli, tutores habere desinunt. Item si in servitutem pupillus redigatur, utique finitur tutela.
2 Aliis quoque modis desinunt esse tutores, si forte quis ab hostibus fuerit captus vel pupillus vel tutor.
3 Sed et si ad tempus fuerit quis datus, tempore
4 finito tutor esse desinit. Praeterea si suspectus
5 quis fuerit remotus, desinit esse tutor. Sed et si ad certam condicionem datus sit, aeque evenit, ut desinat esse tutor exsistente condicione.

15 *Idem libro trigesimo octavo ad Sabinum* Si quis tutor non sit captus ab hostibus, sed missus ad eos quasi legatus, aut etiam receptus ab eis, aut transfugerit [4], quia servus non efficitur, tutor manet, sed interim a praesidibus alius tutor dabitur.

16 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale*
1 Tutela plerumque virile officium est. Et sciendum est nullam tutelam hereditario iure ad alium transire: sed ad liberos virilis sexus perfectae aetatis descendunt legitimae, ceterae non descendunt.

17 *Paulus libro octavo ad Sabinum* Complura senatus consulta facta sunt, ut in locum furiosi et muti et surdi tutoris alii tutores dentur.

18 *Neratius libro tertio regularum* Feminae tutores dari non possunt, quia id munus masculorum est, nisi a principe filiorum tutelam specialiter postulent.

II [5].

DE TESTAMENTARIA TUTELA.

1 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale* Lege duodecim tabularum permissum est parentibus liberis suis sive feminini sive masculini sexus, si
1 modo in potestate sint, tutores testamento dare. Item scire debemus etiam postumis filiis vel nepotibus vel ceteris liberis licere parentibus testamento tutores dare, qui modo in ea causa sint, ut, si vivo eo nati fuerint, in potestate eius futuri sint neque testamen-
2 tum rupturi. Item ignorandum non est eum, qui filium in potestate et nepotem ex eo aeque in potestate habebit, si nepoti tutorem dederit, ita recte dedisse videri, si nepos post mortem eius in patris sui potestatem recasurus non sit: quod evenit, si vivo testatore filius in potestate eius esse desierit.

2 *Ulpianus libro secundo ad Sabinum* Nec militem liberis recasuris in potestatem tutorem dare posse a divis fratribus rescriptum est.

3 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Testamento datos tutores accipere debemus etiam eos, qui codicillis testamento confirmatis scripti sunt.
1 Sed eos demum testamento datos accipere nos oportet, qui iure dati sunt.

4 *Modestinus libro septimo differentiarum* Pater heredi [6] instituto filio vel exheredato tutorem dare potest, mater autem non nisi instituto, quasi in rem potius quam in personam tutorem dare videatur. sed et inquiri in eum, qui matris testamento datus est tutor, oportebit, cum a patre datus, quamvis minus iure datus sit, tamen sine inquisitione confirmatur [7], nisi si causa, propter quam datus videbatur, in eo mutata sit, veluti si ex amico inimicus vel ex divite pauperior effectus sit.

5 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Si quis filiabus suis vel filiis tutores dederit, etiam postumae videtur dedisse, quia filiae appellatione etiam postuma continetur.

6 *Idem libro trigesimo nono ad Sabinum* Quid si nepotes sint? an appellatione filiorum et ipsis tutores dati sint, videndum. et magis est, ut ipsis quoque dati videantur, si modo liberos dixit: ceterum si filios, non continebuntur: aliter enim filii, aliter nepotes appellantur. plane si postumis dederit, tam filii postumi quam ceteri liberi continebuntur.

7 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Tutores non ab herede, sed a testatore protinus proficiscuntur, simul atque aliquis heres exstitisset: nam et ipse heres tutor dari potest et post mortem heredis tutor recte dari potest.

8 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Tutor datus vetari tutor esse potest vel testamento
1 vel codicillis. Sed si sub condicione fuerit tutor
2 datus, deficiente condicione tutor non erit [8]. Tutorem autem et a certo tempore dare et usque ad certum tempus licet et sub condicione et usque ad
3 condicionem. In tutoris dationem utrum levissima condicio an novissima, ut in legato, spectanda est? ut puta 'Titius cum poterit tutor esto': 'Titius 'si navis ex Asia venerit tutor esto'. et Iulianus libro vicesimo digestorum recte scripsit novissimam scripturam esse spectandam.

9 *Pomponius libro tertio ad Quintum Mucium* Si nemo hereditatem adierit, nihil valet ex his, quae testamento scripta sunt: si vero unus ex pluribus adierit, tutelae statim valent nec exspectandum erit, ut omnes hereditatem adeant.

10 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad Sabinum* Si hereditas nondum adita sit, ex qua tutor speratur, verius est alium tutorem posse dari, quasi nondum
1 sit, nec [9] speretur. In tutelis testamentariis id sequimur quod novissimum est, et si saepius tutor
2 datus sit, novissimam scripturam intuemur. Qui filium et ex eo nepotem habebat, si nepoti tutorem dederit, habet disceptationem, an aliquo casu non sit utilis [10] datio: ut puta si proponas filium vivo

(1) creditorum *edd.* (2) minuisse *Hal.* (3) alienasse *Hal.* (4) aut etiam receptus ab eis aut transfugerit *videntur insiticia esse.*
(5) *Sab.* 1...3. 5...8. 10...17. 19...23. 33; *Ed.* 4. 9. 18. 24. 25; *Pap.* 26...32; *App.* 34. — *Bas.* 37, 2. — *Cf. Cod.* 5, 28
(6) herede *F* (7) confirmetur F^2 (8) § 1 *collocari debuit post* § 2 (9) nec] donec *scr.* (10) utilis] inutilis *scr.*

patre decessisse et nepotem ex eo successisse vivo
avo. et fortius dicendum est tutelam quoque e lege
Iunia[1] Vellea confirmatum[2]: nam et Pomponius
libro sexto decimo ex Sabino scripsit valere tutoris
dationem. cum enim confirmatum sit testamentum,
consequenter tutoris quoque datio valebit in eo testa-
mento scripta quod valet, id est ubi nepos vel heres
3 institutus sit vel nominatim exheredatus sit. Si
furiosus testamento tutor detur, si quidem, cum
furere desierit, tutorem esse recte datum Proculus
existimat: quod si datus sit pure, negat Proculus
valere dationem. sed est verius, quod et Pomponius
ait, recte videri datum et tunc fore tutorem, cum
4 sapere coeperit. Servus alienus ita dari tutor
potest 'si liber erit, tutor esto'. quin immo et si
pure datus sit, videtur inesse haec condicio 'cum
'liber erit'. potest autem quis et extraneo servo de-
fendere ex hac causa fideicommissariam libertatem:
quid enim interest, suum servum an alienum tutorem
scripserit, cum pupilli favore et publicae utilitatis
adsumpta libertas sit in persona eius, qui tutor
scriptus est? potest igitur et huic fideicommissaria
libertas defendi, si voluntas apertissime non refra-
getur.

11 *Idem libro trigesimo septimo ad Sabinum* Si
quis sub condicione vel ex die tutorem dederit, medio
tempore alius tutor dandus est, quamvis legitimum
tutorem pupillus habeat: sciendum est enim, quam-
diu testamentaria tutela speratur, legitimam cessare.
1 Et si semel ad testamentarium devoluta fuerit
tutela, deinde excusatus sit tutor testamentarius, ad-
huc dicimus in locum excusati dandum, non ad legi-
2 timum tutorem redire tutelam. Idem dicimus et
si fuerit remotus: nam et hic idcirco abit, ut alius
3 detur. Quod si tutor testamento datus decesse-
rit, ad legitimum tutela redit, quia hic senatus con-
4 sultum cessat. Plane si duo pluresve fuerint tu-
tores testamentarii, in locum eius, qui decessit vel
in civitate esse desiit, poterit dari alius: ceterum si
nullus supersit vel in civitate sit, legitima tutela
succedit.

12 *Idem libro trigesimo octavo ad Sabinum* Cer-
tarum rerum vel causarum testamento tutor dari non
potest nec deductis rebus

13 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
et si datus fuerit, tota datio nihil valebit,

14 *Marcianus libro secundo institutionum* quia
personae, non rei vel causae datur.

15 *Ulpianus libro trigesimo octavo ad Sabinum*
Si tamen tutor detur rei Africanae vel rei Syriaticae,
utilis datio est: hoc enim iure utimur.

16 *Idem libro trigesimo nono ad Sabinum* Si
quis ita dederit 'filiis meis tutorem do', in ea con-
dicione est, ut tam filiis quam filiabus dedisse vide-
atur: filiorum enim appellatione et filiae continen-
1 tur. Si quis filio tutorem dederit et plures filios
habeat, an omnibus filiis dedisse videatur? et de hoc
Pomponius dubitat: magis autem est, ut omnibus de-
2 disse videatur. Si quis liberis tutores dederit vel
filiis et habeat quosdam apud hostes, etiam ipsis de-
disse videbitur, si non aliud aperte probetur testa-
3 torem sensisse. Si quis cum ignoraret se filium Ti-
tium habere, filiis tutores dederit, utrum his solis
dedisse videatur, quos in potestate scit an ei quo-
que, quem ignoravit se habere? et magis est, ut
huic dedisse non videatur, licet nomen filiorum ad-
mittit et ipsum: sed quia de ipso non sensisset, di-
cendum est cessare in personam eius dationem.
4 Proinde et si certus fuit filium decessisse, qui
supererat, idem erit dicendum: nec enim videtur ei
5 dedisse, quem obisse credebat. Si postumis de-
derit tutores hique vivo nascantur, an datio valeat?
et magis est, ut utilis datio fiat etiam si vivo eo
nascantur.

17 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Testa-
mento datos tutores non esse cogendos satisdare rem
salvam fore certo certius est: sed nihilo minus cum
quis offert satisdationem, ut solus administret, audien-
dus est, ut edicto cavetur. sed recte praetor etiam
ceteris detulit hanc condicionem, si et ipsi velint
satisdare: nam et si[3] ipsi parati sunt satisdare, non
debent excludi alterius oblatione, sed impleta vide-
licet ab omnibus satisdatione omnes gerent, ut qui
contentus est magis satis accipere quam gerere, se-
1 curus esset. Non omnimodo autem is qui satis-
det praeferendus est: quid enim si suspecta persona
sit vel turpis, cui tutela committi nec cum satis-
datione debeat? vel quid si iam multa flagitia in
tutela admisit? nonne magis repelli et reici a tutela,
quam solus administrare debeat? nec satis non dan-
tes temere repelluntur, quia plerumque bene probati
et idonei atque[4] honesti tutores, etiamsi satis non
dent, non debent reici: quin immo nec iubendi sunt
2 satisdare. Duplex igitur causae cognitio est, una
ex persona eius qui optulerit satisdationem, quis et
qualis est, alia contutorum, quales sunt, num forte
eius existimationis vel eius honestatis sunt, ut non
debeant hanc contumeliam satisdationis subire.

18 *Callistratus libro tertio edicti monitorii*
Quod si plures satisdare parati sint, tunc idonior
praeferendus erit, ut et tutorum personae inter se et
fideiussorum comparentur.

19 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Si nemo tutorum provocet ad satisdationem, sed ex-
sistat quidam qui tutor non est desideraretque[5], ut
aut satisdent tutores aut, si non dent, parato sibi
satisdare committant tutelam, non est audiendus:
neque enim aut extero committenda tutela est, aut
testamento dati tutores contra ius satisdationi subi-
1 ciendi sunt. Hoc edictum de satisdatione ad tu-
tores testamentarios pertinet: sed et si ex inqui-
sitione dati sint tutores, Marcellus ait et ad hos
pertinere hoc edictum et id oratione etiam divorum
fratrum significari. ideoque et illi clausulae sunt
subiecti, ut, si cui maior pars tutorum decernat, is
gerat quem maior pars eligat, quamvis verba edicti
2 ad testamentarios pertineant. Testamento datus
postumo tutor nondum est tutor, nisi postumus
edatur: datur tamen adversus eum substituto pupilli
negotiorum gestorum actio[6]. sed si partus editus
fuerit, deinde hic tutor, priusquam quicquam gereret,
remotus a tutela fuerit, et hic eadem actione tene-
bitur. si quid plane gessit post editum partum, de
eo quoque, quod ante gessit, tutelae iudicio tenebitur
et omnis administratio in hac actione veniet.

20 *Paulus libro trigesimo octavo ad edictum*
1 Tutor incertus dari non potest. Testamento
quemlibet possumus tutorem dare, sive is praetor
sive consul sit, quia lex duodecim tabularum id con-
firmat.

21 *Idem libro octavo brevium.* Testamento tuto-
res hi dari possunt, cum quibus testamenti factio est.

22 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edic-
tum* Si quis tutorem dederit filio suo servum[7], quem
putabat liberum esse, cum esset servus, is neque
liber neque tutor erit.

23 *Africanus libro octavo quaestionum* Tutor
ita recte non datur: 'illi aut illi filiis meis, utri
'eorum volet, Titius tutor esto'; quid enim dicemus,
si Titius constituere nolit, utri ex filiis tutor esse
1 velit? Ita autem recte tutor dabitur: 'Titius si
'volet illi filio meo tutor esto'.

24 *Iavolenus libro quinto ex Cassio* Si plures
tutores sint, a praetore curatorem posci litis causa
supervacuum est, quia altero auctore cum altero agi
potest.

25 *Modestinus libro quarto pandectarum* Duo-
bus pupillis tutor datus etsi alterius tutela se excu-
sare potest, cum res separatae sint, attamen[8] alte-
rius tutor manet.

(1) iuna *F* (2) confirmatam *Hal.* (3) et si] si et *scr.* (4) atqui *F* (5) desideretque *scr.* (6) si partus editus non fuerit *sec. B ins.* (7) suum *ins.* (8) aut tamen *F*

26 *Papinianus libro quarto responsorum* Iure nostro tutela communium liberorum matri testamento patris frustra mandatur, nec, si provinciae praeses imperitia lapsus patris voluntatem sequendam decreverit, successor eius sententiam, quam leges nostrae
1 non admittunt, recte sequetur. Honoris causa tutor datus non videtur, quem pater a ceteris tutoribus, quibus negotia gerenda mandavit, rationes ac-
2 cipere voluit. Propter litem inofficiosi testamenti ordinandam exheredato filio, cui tutorem pater dedit, eundem a praetore confirmari oportet: 'eventus iudicatae rei declarabit, utrum ex testamento patris an ex decreto praetoris auctoritatem acceperit.

27 *Tryphoninus libro quarto decimo disputationum* Idem fiet, si intestatum decessisse patrem pupilli nomine defendatur falsumve testamentum nomine pupilli dicatur et si patruus exstet legitimus tutor futurus ab intestato, quia tutorem habenti tutor dari non potest. nam commodius ipse, qui scriptura continetur, a praetore dabitur, ut sine ullo litis praeiudicio iustus tutor auctor pupillo ad eam litem fiat.
1 Cum autem ipse patruus, quem tutorem legitimum sibi dicebat pupillus esse, subiectum filium criminaretur et ad se legitimam hereditatem pertinere contenderet, alium tutorem petendum Iulianus respondit.

28 *Papinianus libro quarto responsorum* Qui tutelam testamento mandatam excusationis iure suscipere noluit, ab his quoque legatis summovendus erit, quae filiis eius relicta sunt, modo si legata filii non affectione propria, sed in honorem patris meru-
1 erunt. Verbis fideicommissi manumissus non iure tutor testamento datur: post libertatem itaque redditam ex voluntate testatoris ad tutelam vocatur.
2 Impuberi liberto patronus frustra tutorem dabit, sed voluntatem eius, si fides inquisitionis congruat, praetor sequetur.

29 *Idem libro quinto decimo responsorum* Ex sententia senatus consulti Liboniani tutor non erit, qui se testamento pupillo tutorem scripsit: cum autem patris voluntas hoc ipsum manu sua declarantis ambigua non esset, eum, quamvis alii tutores essent, curatorem dandum respondi, nec admittendam excusationem, quam iure publico habebat, quoniam promisisse videbatur, nec ut suspectum removeri.

30[2] *Paulus libro sexto quaestionum*[3] Duo sunt Titii, pater et filius: datus est tutor Titius nec apparet, de quo sensit testator: quaero quid sit iuris. respondit: is datus est, quem dare se testator sensit: si id non apparet, non ius deficit, sed probatio, igitur[4] neuter est tutor[5].

31 *Scaevola libro quarto quaestionum* Si pater exheredatae filiae tutores dederit et testamentum eius ruptum dicatur nato postumo, commodissimum est eosdem tutores pupillae dari ad petendam intestati hereditatem.

32 *Paulus libro nono responsorum* Quaero, an non eiusdem civitatis cives testamento quis tutores
1 dare[6] possit? Paulus respondit posse. Idem Paulus respondit eum quoque, qui propter rerum notitiam tutor datus est, perinde in omnibus et administrationis et accessionis[7] iure conveniri posse atque ceteros tutores, qui eodem testamento dati
2 sunt. Lucius Titius heredes instituit filios suos pupillaris aetatis eisque tutores his verbis dedit: 'filiis meis tutores sunto Gaius Maevius et Lucius[8] 'Eros', cui Eroti libertatem non dedit: fuit autem Eros intra viginti quinque annos aetatis: quaero an possit libertatem sibi vindicare. Paulus respondit, quoniam placet eum, qui a domino tutor datus est, libertatem quoque meruisse videri, eum quoque de quo quaeritur in eadem causa habendum et liberum quidem ab adita hereditate esse, tutela autem post legitimam aetatem onerari.

33 *Iavolenus libro octavo ex posterioribus Labeonis* Tutoribus ita datis: 'Lucium Titium tutorem 'do. si is non vivit, tum Gaium Plautium tutorem 'do' Titius vixerat et tutelam gesserat, deinde mortuus erat. Trebatius negat ad Plautium pertinere tutelam, Labeo contra, Proculus quod Labeo. ego Trebatii sententiam probo, quia illa verba ad mortis tempus referuntur.

34 *Scaevola libro decimo digestorum* Cum codicillis ideo alios tutores dare significasset, quoniam testamento datos quosdam defunctos aut excusationem habere posse comperisset, an nihilo minus qui eorum viverent nec excusati essent, tutores permanerent? respondit nihil proponi, cur non permanerent.

III[9].

DE CONFIRMANDO TUTORE VEL CURATORE.

1 *Modestinus libro sexto excusationum*[10] *Ἵνα μηδὲ περὶ τῶν βεβαιωθῆναι δυναμένων ἐπιτρόπων παραλείψωμεν, βραχέα καὶ περὶ τούτων*[11] *σκεψώμεθα.*
1 *Εἰσί τινες οἱ διδόμενοι ὀρθῶς κατὰ διαθήκας*[12] *ἐπίτροποι, τοῦτ' ἔστι καὶ ὑφ' ὧν ἐχρῆν καὶ οἷς ἐχρῆν καὶ ὃν τρόπον ἐχρῆν καὶ ὅπου ἐχρῆν. πατὴρ γὰρ υἱοῖς ἢ ἐκγόνοις*[13]*, οὓς ἔχει ἐν ἐξουσίᾳ, ὀρθῶς δίδωσιν ἐπίτροπον ἀλλ'*[14] *ἐν διαθήκῃ. ἐὰν δὲ ᾖ πρόσωπον τοιοῦτον ὃ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον μήτηρ ἢ πάτρων ἢ ἀλλότριός τις, ἢ πρόσωπον ᾧ μὴ δύναται δοῦναι, οἷον πατὴρ υἱῷ τῷ μὴ ὄντι ἐν ἐξουσίᾳ ἢ θυγατρί, ἢ ἐὰν εἴπῃ 'παρακαλῶ ἐπιμέλεσθαι τῶν πραγμάτων', ἢ ἐν κωδικίλλοις μὴ βεβαιωθεῖσι δῷ ἐπίτροπον ἢ κουράτορα*[15]*, τότε τὸ ἐνδέον ἀναπληροῦσθαι ἐκ τῆς τοῦ ὑπατικοῦ ἐξουσίας αἱ διατάξεις συνεχώρησαν καὶ κατὰ*
2 *τὴν γνώμην βεβαιοῦσθαι τοὺς ἐπιτρόπους. Καὶ ἐὰν μὲν πατὴρ ᾖ ὁ δεδωκώς, περαιτέρω οὐδὲν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολυπραγμονεῖ ὁ ἡγούμενος, ἀλλὰ ἁπλῶς αὐτὸν βεβαιοῖ· ἐὰν δὲ ἄλλος τις, τότε πολυπραγ-*
3 *μονεῖ, τὸ πρόσωπον εἰ ἔστιν ἐπιτήδειον. Ἔτι εἰδέναι δεῖ ὅτι κουράτωρ κατὰ διαθήκας οὐδὲ ὑπὸ πατρὸς ὀρθῶς δίδοται, ἀλλὰ δοθεὶς εἴωθε βεβαιοῦσθαι ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου.*[16]

2 *Neratius libro tertio regularum* Mulier liberis non recte testamento tutorem dat: sed si dederit, decreto praetoris vel proconsulis ex inquisitione confirmabitur nec satisdabit pupillo rem salvam fore.
1 Sed et si curator a matre testamento datus sit filiis eius, decreto confirmatur ex inquisitione.

3 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Qui a patre tutor scriptus est aut non iusto testamento

(1) et *ins.* (2) = Vat. § 227 (3) sub rubrica de legitimis tutelis. Apollinaris Paulo *ins. Vat.* (4) ergo *Vat.* (5) hoc rescriptum est in Sticho manumisso, si duo sint Stichi et incertum de quo testator senserit, vel si Erotem legaverit qui plures eodem nomine habuit servos. quod in nummis legatis non ita placuit: si non adparet voluntas, id acceptum est quod minus est *add. Vat.* (6) dari *F* (7) et cessationis *scr.* (8) Lucius *del.*

(9) *Ed.* 1; *Sab.* 2...4; *Pap.* 5...10; *App.* 11. — *Bas.* 37, 3. — *Cf. Cod.* 5, 29 (10) excusationem *F* (11) *τόπων scr.* (12) *κατὰ διαθήκας del.* (13) *ἐγγόνοις Hercher* (14) *ἀλλ' del.* (15) *ἢ κουράτορα del.* (16) *id est:* Ut non omittamus ne hoc quidem, qui tutores confirmari
1 possint, breviter de iis quoque videamus. Sunt qui recte [testamento] tutores dantur, scilicet et a quibus oportet et quibus oportet et quo modo oportet et ubi oportet. pater enim filiis nepotibusve, quos in potestate habet, recte tutorem dat testamento. sed si aut ea persona est, quae dare non potest, ut mater vel patronus vel extraneus quis: aut persona est, cui dari non potest, ut filio filiaeve qui non est in potestate: aut si dixerim: 'rogo te rerum curam agas': aut in codicillis non confirmatis tutorem [vel curatorem] dem, tum quod deest ut suppleatur consularis potestate constitutiones permiserunt et secundum volun-
2 tatem ut confirmentur tutores. Et si quidem pater est qui dederit, plerumque praeses non inquirit, sed datum simpliciter confirmat: si vero alius dedit, inquirere solet, an
3 idoneus sit. Praeterea sciendum est curatorem testamento ne a patre quidem recte dari; sed si datur, solet confirmari a praeside.

aut non ut lege praecipiebatur, confirmandus est ad tutelam gerendam perinde ac si ex testamento tutor esset, id est ut satisdatio ei remittatur.

4 *Paulus libro singulari de excusationibus tutelarum* Si patronus vel quivis extraneus impuberi, quem heredem instituerit, tutorem dederit et extra ea nihil in bonis habeat pupillus, non male dicetur iudicium eius sequendum esse, qui et personam eius, quem tutorem esse voluerit, noverit et impuberem ita dilexit, ut eum heredem institueret.

5 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Tutores a patruo testamento datos iussit praetor magistratus confirmare: hi cautionem quoque accipere debuerunt nec voluntas eius, qui tutorem dare non potuit, neglegentiam magistratuum excusat. denique praetor non ante decretum interponere potest quam per inquisitionem idoneis pronuntiatis. unde sequitur, ut, si tutelae[1] tempore solvendo non fuerunt, in id, quod de bonis eorum servari non possit, contra magistratus actio decernatur.

6 *Idem libro quinto responsorum* Si filio puberi pater tutorem aut impuberi curatorem dederit, citra inquisitionem praetor eos confirmare debebit.

7 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Naturali filio, cui nihil relictum est, tutor frustra da-
1 tur a patre nec sine inquisitione confirmatur. Si quaeratur, an ex inquisitione recte datus sit tutor, quattuor haec consideranda sunt: an hic dederit qui dare potuit, et ille acceperit cui fuerat dandus, et is datur[2] cuius dandi facultas erat, et pro tribunali decretum interpositum.

8 *Tryphoninus libro quarto decimo disputationum* In confirmando tutore hoc praetor inquirere debet, an duraverit patris voluntas: quod in facili est, si proximo mortis[3] tempore tutores non iure vel curatores scripserit pater. nam si ante annos, ut spatio medio potuerit facultatium dati non iure tutoris[3a] a patre fieri deminutio, vel morum ante celata vel ignorata[4] emersit improbitas, aut inimicitiae cum patre exarserunt,

9 *Paulus libro singulari de cognitionibus* vel cum fisco aliquem contractum damnosum miscuissent[5],

10 *Tryphoninus libro quarto decimo disputationum* utilitatem pupillorum praetor sequitur, non scripturam testamenti vel codicillorum. nam patris voluntatem praetor ita accipere debet, si non fuit ignarus scilicet eorum, quae ipsa[6] praetor de tutore comperta habet. quid denique si postea de eo, quem pater[7] testamento codicillisve non iure dedit, scripsit tutorem esse nolle? nempe non sequitur primam voluntatem praetor, a qua pater discessit.

11 *Scaevola libro vicesimo digestorum* Avia nepotibus curatorem dedit fideicommisso ei relicto: quaesitum est, an administrare curator compelli debeat. respondit curatorem quidem non esse, sed cum aliquid ei testamento datum esset, teneri eum ex fideicommisso, si non curam susciperet, nisi id quod ei datum esset nollet petere aut reddere esset para-
1 tus. Item quaesitum est, an iste curator satisdare nepotibus debeat. respondit quasi curatorem non debere, sed cum fideicommissum ab eo peti posset, fideicommissi nomine satisdare debere.

IIII[8].

DE LEGITIMIS TUTORIBUS.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad Sabinum* Legitimae tutelae lege duodecim tabularum adgnatis delatae sunt et consanguineis, item patronis, id est his qui ad legitimam hereditatem admitti possint: hoc summa providentia, ut qui sperarent hanc successionem, idem tuerentur bona, ne dilapidarentur.
1 Interdum alibi est hereditas, alibi tutela, ut puta si sit consanguinea pupillo: nam hereditas quidem ad adgnatam pertinet, tutela autem ad adgnatum. item in libertinis, si sit patrona et patroni filius: nam tutelam patroni filius, hereditatem patrona optinebit: tantundemque erit et si sit patroni filia et nepos.
2 Si apud hostes sit frater, inferioris gradus adgnato tutela non defertur: nam et si patronus apud hostes sit, patroni filio tutela non defertur: sed in-
3 terim a praetore datur. Interdum autem etiam sine hereditate tutela defertur, interdum hereditas sine tutela, ut puta in eo qui latitavit, cum servum suum rogatus esset manumittere: nam generaliter divus Pius rescripsit Aurelio Basso ius patroni eum non habere, his verbis: 'Plane tergiversatio eorum, 'qui subvertere fideicommissam libertatem velint, eo 'modo puniatur, ne ius patroni adquirant in eo, quem 'liberum esse nolunt'. idem erit, si filiae adsignatus libertus sit: tutela quidem apud fratres remanebit, ut Marcellus notat, legitima autem hereditas ad sororem pertinebit.

2 *Idem libro trigesimo septimo ad Sabinum* Legitimam tutelam capitis deminutione pupilli etiam ea, quae salva civitate contingit, amitti nulla dubitatio est.

3 *Idem libro trigesimo octavo ad Sabinum* Tutela legitima, quae patronis defertur e lege duodecim tabularum, non quidem specialiter vel nominatim delata[9] est, sed per consequentias hereditatium, quae
1 ex ipsa lege patronis datae sunt. Ergo manumissor ex lege duodecim tabularum tutor est, sive sponte manumisit sive etiam compulsus ex causa
2 fideicommissi manumisit. Sed et si hac lege emit, ut manumitteret, et ex constitutione divi Marci ad Aufidium Victorinum pervenit ad libertatem, di-
3 cendum est tutorem esse. Plane si forte ex Rubriano senatus consulto pervenerit ad libertatem, non habebit tutorem eum qui rogatus est, sed orcinus libertus effectus ad familiam testatoris pertinebit. in qua specie incipit tutela ad liberos patroni primos pertinere, quae ad patronos non pertinuit: quod quidem in omnibus orcinis libertis locum habet testa-
4 mento manumissis[10]. Si duo pluresve manumittant, omnes tutores sunt: sed si mulier sit inter manumissores, dicendum est solos masculos fore tu-
5 tores. Sed si aliquis ex patronis decesserit, tutela penes ceteros patronos est, quamvis ille filium reliquerit. sed et si ab hostibus fuerit captus, interim soli compatroni tutores sunt. simili modo et si in servitutem redactus sit, apparet ceteros esse tutores.
6 Sed si omnes patroni decesserint, tunc tutela ad
7 liberos eorum incipit pertinere. Proinde si alter ex patronis filium, alter nepotem reliquerit, utrum ad solum filium an vero et ad nepotem tutela pertineat, quia et nepos in familia patris sui proximus est? hoc apparebit ex legitimis hereditatibus: legitima autem hereditas ad solum filium pertinet. ergo et tutela ad solum filium descendit, post filium tunc
8 ad nepotem. Quaeri potest, si patroni filius sit remotus vel excusatus, an nepoti tutela deferatur. et Marcellus in ea sententia est, ut succedi non posse scribat: idcirco enim abierunt tutela, ut[11] alii in locum eorum dentur, non ut successio ad-
9 mittatur. Non tantum autem morte, verum etiam capitis deminutione successio debet in legitima tutela admitti: quare si proximior capite deminutus est, qui post eum est succedit in tutelae administratione.
10 Si parens filium vel filiam vel nepotem vel neptem vel deinceps impuberes, quos in potestate habeat, emancipet, vicem legitimi tutoris sustinet[12]:

4 *Modestinus libro quarto differentiarum* quo defuncto si liberi perfectae aetatis exsistant, fiduciarii tutores fratris vel sororis efficiuntur.

5 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum* Legitimos tutores nemo dat, sed lex duodecim tabu-

(1) finitae *ins.* (2) datus *scr.* (3) morti *scr.* (3a) tutoris non iure F^2 (4) ignoranta *F* (5) inivissent *van de Water* (6) ipse *edd.* (7) pater *del.*

(8) *Sab.* 1...3. 5...9; *Pap.* 10; *Ed.* 4. 11 — *Bas.* 37, 4 — *Cf. Inst.* 1, 15. 17. 18; *Cod.* 5, 30 (9) data *scr.* (10) testamento manumissis *del.* (11) et F^2 (12) sustinent *F*

1 larum fecit tutores. Sed etiam hos cogi satisdare certum est, in tantum ut etiam patronum et patroni filium ceterosque liberos eius cogi[1] rem salvam fore satisdare plerisque videatur. sed hoc causa cognita praetorem statuere debere melius est, utrum debeat satisdare patronus liberique eius an non, ut, si persona honesta sit, remittatur ei satisdatio et maxime, si substantia modica sit: si autem patroni persona vulgaris vel minus honesta sit, ibi dicendum est satisdationem locum habere: ut aut modus tutelae aut persona aut causa admittat satisdationem.
2 In legitimis et in his, qui a magistratibus dantur, quaesitum est, an uni decerni tutela possit. et ait Labeo et uni recte tutelam decerni: posse enim aliquos[2] vel absentes vel furiosos esse: quae sententia utilitatis gratia admittenda est, ut uni decernatur
3 administratio. An ergo et provocare se invicem secundum superiorem clausulam possint? et magis est, ut, si omnes satis non dederint vel si finita est satisdatio (nonnumquam enim satisdatio ab eis non petitur, aut satis desinit esse cautum, aut magistratus municipales ab his quos dederint aut non potuerunt aut noluerunt satis exigere), posse dici etiam in his, quo casu cautum non est, admittendam pro-
4 vocationem. An ergo et in patronis idem sit dicendum, maxime ubi cessat satisdatio? et puto in patronis non oportere admitti provocationem nisi ex magna causa, ne quis spem successionis deminuat: nam si patrono tutela non fuerit commissa, poterit per compatronum damno adfici, qui solus rem pupilli
5 male administrat. Si legitimus tutor capite minutus sit, dicendum est desinere eum esse tutorem et locum esse iudicio tutelae finita tutela.

6 *Paulus libro trigesimo octavo ad edictum* Intestato parente mortuo adgnatis defertur tutela. intestatus autem videtur non tantum is qui testamentum non fecit, sed et is qui testamento liberis suis tutores non dedit: quantum enim ad tutelam pertinet, intestatus est. idem dicemus, si tutor testamento datus adhuc[3] filio impubere manente decesserit: nam tutela eius ad adgnatum revertitur.

7 *Gaius libro primo institutionum*[4] Sunt autem adgnati, qui[5] per virilis sexus personas cognatione[6] iuncti sunt[5], quasi a patre cognati, veluti frater eodem patre natus, fratris filius neposve ex eo, item patruus et patrui filius neposve ex eo.

8 *Paulus libro trigesimo octavo ad edictum* Si reliquero filium impuberem et fratrem et nepotem ex alio filio, constat utrosque esse tutores, si perfectae aetatis sunt, quia eodem gradu sunt.

9 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale* Si plures sunt adgnati, proximus tutelam nanciscitur et, si eodem gradu plures sint, omnes tutelam nanciscuntur.

10 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Adgnato propior[7] femina, quo minus sit impuberis adgnati tutor, non obicitur, ideoque patruus sororem consanguineam habentis fratris filii legitimus erit tutor, nec amita patruo magno vel matertera
1 fratris filiis[8] ne sint tutores obstat. Surdus et mutus nec legitimi tutores esse possunt, cum nec testamento nec alio modo utiliter dari possint.

11 *Paulus libro sexto decimo ad Plautium* Minus autem audiens potest.

V[9].

DE TUTORIBUS ET CURATORIBUS DATIS AB HIS QUI IUS DANDI HABENT, ET QUI[10] ET IN QUIBUS CAUSIS SPECIALITER DARI POSSUNT.

1 *Ulpianus libro trigesimo nono ad Sabinum* Sive proconsul sive praeses sive etiam praefectus Aegypti sive proconsulatum optineat provinciae[11] vel temporis causa praeside defuncto vel quia ipsi provincia regenda commissa est, tutorem dare pote-
1 rit. Legatus quoque proconsulis ex oratione divi
2 Marci tutorem dare potest. Quod autem permittitur tutorem dare provinciae praesidi, eis tantum permittitur, qui sunt eiusdem provinciae vel ibidem domicilium habent.

2 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Cum quidam tutores dati appellassent, quidam autem non adessent, divus Pius rescripsit dandum temporarium tutorem, qui tutela fungatur.

3 *Idem libro trigesimo sexto ad edictum* Ius dandi tutores[12] datum est omnibus magistratibus municipalibus eoque iure utimur, sed illum, qui ab eodem municipio vel agro eiusdem municipii est.

4 *Idem libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Praetor ipse se tutorem dare non potest, sicut nec pedaneus iudex nec compromissarius ex sua sententia fieri potest.

5 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale* Illud semper constitit praesidem posse tutorem dare tam absentem quam praesentem et tam praesenti quam absenti

6 *Ulpianus libro octavo de omnibus tribunalibus* nec non ignoranti et invito.

7 *Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Non tantum ad dotem dandam nupturae curatorem dari oportet, verum etiam ei quoque, quae iam nupta est. sed et ad dotem augendam datur, et mutandae quoque dotis gratia curator dari potest.

8 *Idem libro octavo de omnibus tribunalibus* Nec
1 mandante praeside alius tutorem dare poterit. Si praetor vel praeses provinciae in furore aut dementia constitutus dederit tutorem, non puto valere: quamvis enim praetor vel praeses sit nec furor ei magistratum abroget, attamen datio nullius erit mo-
2 3 menti. Dari tutor omni die poterit. Furioso et furiosae et muto et surdo tutor vel curator a praetore vel praeside dari poterit.

9 *Marcianus libro nono institutionum* Impuberi ad hereditatem adeundam ut tutor detur, ex causa permissum est.

10 *Idem libro quinto regularum* Tutor si petitus fuerit habenti, sed absente eo quasi non habenti datus sit, datio nulla est: nam et quoquo modo in petitione tutoris si erratum fuerit in facti causa, maxime post constitutionem divorum fratrum non valet tutoris datio.

11 *Celsus libro undecimo digestorum* Curator pupillo vel pupillae non datur, si tutor eorum afuerit.

12 *Ulpianus libro tertio de officio proconsulis* His qui in ea causa sunt, ut superesse rebus suis non possint, dare curatorem proconsulem oportebit.
1 Nec dubitabit filium quoque patri curatorem dare: quamvis enim contra sit apud Celsum et apud alios plerosque relatum, quasi indecorum sit patrem a filio regi, attamen divus Pius Instio[13] Celeri, item divi fratres rescripserunt filium, si sobrie vivat, patri
2 curatorem dandum magis quam extraneum. Divus Pius matris querellam de filiis prodigis admisit, ut curatorem accipiant, in haec verba: 'Non est 'novum quosdam, etsi mentis suae videbuntur ex 'sermonibus compotes esse, tamen sic tractare bona 'ad se pertinentia, ut, nisi subveniatur is, deducan'tur in egestatem. eligendus itaque erit, qui eos con'silio regat: nam aequum est prospicere nos etiam 'eis, qui quod ad bona ipsorum pertinet, furiosum 'faciunt exitum'.

13 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Si impuberi libertas et hereditas per fideicommissum data sit et institutus adire nolit, senatus censuit

---

(1) cogit *F* (2) reliquos *scr.* (3) adhunc *F* (4) § 156. (5) qui *et* sunt *om. Gaius* (6) cognitione *F* (7) proprior *F* (8) vel matertera fratris filiis] *requiritur potius* vel patrui filiis.

(9) *Sab.* 1...3. 5...10. 12; *Ed.* 4. 11. 15...23; *Pap.* 13. 14. 24...29; — *Bas.* 37, 5. — *Cf. Inst.* 1, 20. 23; *Cod.* 5, 34 (10) et quibus *ins. Cuiacius* (11) sive proconsulatum optineat provinciae] sive procurator qui praesidatum optineat provinciae *scr.* (12) tutorem *scr.* (13) Insteio *scr.*

eum, si impuberis nomine desideretur, adire cogen-
dum, ut tamen pupillo pupillae tutor ab eo, cui ius
dandi erit, detur, qui tutelam retineat, quoad resti-
tuatur hereditas et rem salvam fore ab herede ca-
veatur. postea divus Hadrianus, ut idem in eo ser-
vetur, cui directa libertas data fuerit, rescripsit.
1 Quamvis autem a patrono rem salvam pupillo
fore non facile cautio exigatur, tamen senatus pro
extraneo haberi voluit eum, qui, quod in ipso fuit,
etiam libertate privavit impuberem: et ius quidem
liberti, quod habet, quia ex causa fideicommissi ma-
numittit, non est ei ablatum, tutela vero sine vinculo
cautionis non committitur. quid ergo si non caveat?
2 non dubie tutela non erit apud patronum. Sed
si puella duodecimum annum impleverit, tutor de-
sinit esse: quoniam tamen minoribus annorum [1] de-
siderantibus curatores dari solent, si curator patro-
nus petatur, fides inquisitionis pro vinculo cedet
cautionis.

14 [2] *IDEM libro duodecimo quaestionum* Libertus non aliis patroni patronaeve liberis tutor esse cogitur, quam qui iura patronatus sperare possunt [3].

15 *PAULUS libro secundo ad edictum* In omnem rem curator dandus est in eius tutoris locum, qui rei publicae causa afuit [4]:

16 *IDEM libro septuagesimo tertio ad edictum* nec ille desinit tutor esse. quod et in omnibus, qui ad tempus excusantur, iuris est.

17 *ULPIANUS libro nono ad edictum* Ei, qui de statu suo litigat, tutorem dari posse Pomponius scribit et verum est, ut ita demum teneat datio, si liber est.

18 *IDEM libro sexagesimo primo ad edictum* In dando tutore ex inquisitione et in eum inquiritur, qui senator est: et ita Severus rescripsit.

19 *PAULUS libro sexto decimo ad Plautium* Ubi
absunt hi, qui tutores dare possunt, decuriones iuben-
tur dare tutores, dummodo maior pars conveniat:
ubi non est dubium, quin unum ex se dare possint.
1 Magistratus municipalis collegam suum quin dare
tutorem possit [5], non est dubium.

20 *MODESTINUS libro septimo differentiarum* Ventri
tutor a magistratibus populi Romani dari non potest,
curator potest: nam de curatore constituendo edicto
1 comprehensum est. Curatorem habenti quo minus
alius curator detur, regula iuris non est impedimento.

21 *IDEM libro primo excusationum* *Εἰδέναι δεῖ
τοὺς ἄρχοντας, ὅτι κουράτορας ἀφήλιξι γυναῖκας οὐ
1 χειροτονήσουσιν. Ἐὰν μήτηρ ἐπὶ ταύτῃ τῇ αἱρέσει
γράψῃ υἱοὺς κληρονόμους ἐὰν ἀπολυθῶσι τῆς τοῦ
πατρὸς ἐξουσίας, ἀπολυθέντων τούτων καὶ διὰ τοῦτο
κληρονομησάντων αὐτὸς ὁ πατὴρ κουράτωρ χειροτονη-
θῆναι οὐ δύναται, κἂν βούληται, ἵνα μὴ ἄλλῃ ὁδῷ
τοῦτο ὅπερ οὐκ ἠβουλήθη ἡ διαθεμένη γένηται. καὶ
τοῦτο οὕτως ὑπὸ τοῦ θείου Σεβήρου νενομοθέτηται.
2 Ἀλλὰ κἂν τις ἀπὸ γονέων κωλυθῇ ἐπιτροπεύειν,
τοῦτον οὔτε [6] χειροτονεῖσθαι προσήκει· κἂν χειροτο-
νηθεὶς μὴ παραιτήσηται, κωλύεσθαι αὐτὸν ἐπιτροπεύειν
3 μενούσης τῆς ἐπιτιμίας. Τοὺς ἐν πρεσβείᾳ ὄντας
μὴ χειροτονείτωσαν ἐπιτρόπους ἢ κουράτορας οἱ ἄρ-
χοντες, ἐπειδήπερ παρ' ὃν χρόνον πρεσβεύουσιν, ὁ
4 κίνδυνος αὐτοῖς οὐ διαφέρει. Ἐὰν ἐπαρχιακὸν
ἄνθρωπον πρεσβεύοντα ὁ ἐν Ῥώμῃ ἄρχων δῷ ἐπί-
5 τροπον, ἀφεθήσεται. Πρὸς τοῖς λοιποῖς δικαίοις
δεῖ τὸν ἄρχοντα καὶ τοὺς τρόπους τῶν μελλόντων
χειροτονηθήσεσθαι σκοπεῖν· οὔτε γὰρ οὐσία οὔτε
ἀξίωμα οὕτως ἱκανὸν πρὸς πίστιν, ὡς ἀγαθὴ προαί-
6 ρεσις καὶ χρηστοὶ τρόποι. Διὰ παντὸς δὲ μάλιστα
τοῦτο παρατηρείτωσαν οἱ ἄρχοντες μὴ χειροτονεῖν
τοὺς βουλομένους ἐπιρρίπτειν ἑαυτούς, ἵνα χειροτο-
νηθῶσι, καὶ ἀργύριον διδόντας· τούτους γὰρ καὶ κολάσει
ὑπευθύνους εἶναι νενομοθέτηται* [7].

22 *IDEM libro quinto excusationum* *Καὶ οἱ μὴ βουλευταὶ βουλευτῶν παισὶ χειροτονοῦνται ἐπίτροποι, ὥσπερ καὶ βουλευταὶ τοῖς μὴ ἐκ βουλευτῶν* [8].

23 *IDEM libro quarto pandectarum* Simul plures tutores dari possunt.

24 [8*] *PAULUS libro nono responsorum* 'Divi Marcus et Verus Cornelio Proculo. Si quando desint [9] 'in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt, qui idonei 'videantur esse tutores, officium sit [10] magistratuum 'inquirere ex vicinis civitatibus honestissimum quem-'que et nomina praesidi provinciae mittere, non ipsos 'arbitrium dandi sibi vindicare'.

25 *IDEM libro decimo responsorum* Curatorem impuberi datum quacumque ex causa perseverare in diem pubertatis in eadem cura respondi: ergo post pubertatem alium curatorem sibi petere debebit.

26 *SCAEVOLA libro secundo responsorum* Seiae egressae annos duodecim decreto praetoris ex inquisitione datus est tutor quasi minori: quaero an excusare se deberet. respondi secundum ea quae proponerentur neque excusationem necessariam esse neque obligari quod non gereret.

27 *HERMOGENIANUS libro secundo iuris epitoma-
torum* Pupillo, qui tam Romae quam in provincia
facultates habet, rerum quae sunt Romae praetor,
1 provincialium praeses tutorem dare potest. Liber-
tino tutores liberti [11] dandi sunt: sed et si ingenuus
detur nec se excusaverit, tutor perseverabit.

28 *PAULUS libro secundo decretorum* Romanius Appulus ab iudice appellaverat dicens se non debuisse dari in tutela collegam ei, quem ipse, cum magistratus esset, nominasset suo periculo, ne in una tutela duplex periculum sustineret. decrevit imperator posse quem et fideiussorem pro tutore esse et nihilo minus tutorem [12] dari: itaque detentus est in tutela.

29 *IDEM libro singulari de cognitionibus* Si peregre agant qui tutores vel curatores dati sunt, ut intra diem trigesimum notum his a magistratibus fiat, divus Marcus rescripsit.

VI [13].

QUI PETANT TUTORES VEL CURATORES ET UBI PETANTUR.

1 *MODESTINUS libro septimo differentiarum* Matris sollicitudo in petendis filio tutoribus, non etiam curatoribus observatur, nisi quo casu impuberi curator petendus est.

(1) annis F^2 (2) = *Vat.* 224 (3) Papinianus libro XI quaestionum respondit verbis orationis fratrum imperatorum libertum, etsi ob aliquod privilegium a tutelis vacet, patroni tamen patronaeque liberorum tutor ut deligatur comprehensum ... sed potest dici non aliis patroni patronaeve [patronaeve *om. cod.*] liberis libertum hoc debere quam qui iure patroni hereditatem [hoc *cod.*] sperare possunt *Vat., ubi sequuntur alia* (4) abiit *scr.* (5) possint *F* (6) *οὐδὲ Hercher* (7) *id est:* Scire oportet
1 magistratus curatores impuberibus mulieres non dari. Si
mater sub hac condicione filios heredes scribat, si eman-
cipati fuerint a patre, emancipatis iis et ita heredibus
factis ipse pater curator dari non potest, ne alia via fiat
quod testatrix fieri noluit. et hoc ita constitutum est a divo
2 Severo. Sed etiam si quis a parentibus tutor esse prohi-
betur, hunc nec dari tutorem oportet, et datus etsi
se non excuset, a tutela prohibetur existimatione salva.
3 Qui in legatione sunt, eos tutores aut curatores magistra-
tus ne danto, nam quamdiu in legatione sunt, periculum ad
4 eos non pertinet. Si ex provincia hominem qui Romae
5 magistratu fungitur tutorem det, excusabitur. Praeter
reliqua iura magistratum oportet etiam ad mores dandorum
respicere: neque enim facultas dignitasve tam faciunt ad
6 fidem habendam quam bona indoles et probi mores. Om-
nino autem hoc vel maxime magistratus animadvertant, ne
dent qui studeant ingerere se ut creentur et pecuniam ob id
dent: nam hos poenae quoque obnoxios esse constitutum
est. (8) *id est:* Etiam qui non sunt decuriones, decurionum liberis tutores dantur, ut etiam decuriones liberis eorum qui non sunt decuriones (8*) = *D.* 27, 8, 1, 10 (9) desinit *F* (10) sit] est *l. gem.* (11) libertini *Hal.* (12) cum eodem *ins.*
(13) *Ed.* 1. 2; *Pap.* 3. 4. — *Bas.* 37, 6 — *Cf. Cod.* 5, 31

2 *Idem libro primo excusationum* Ἐὰν οἱ ἀφήλικες μὴ ἔχωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας, ἐὰν μὲν ἐπιτρόπων δέωνται διὰ τὴν ἡλικίαν, δύνανται αἰτῆσαι αὐτοῖς ἐπιτρόπους κατασταθῆναι οἵ τε συγγενεῖς καὶ οἱ κατ' ἐπιγαμίαν οἰκεῖοι γονέων ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν· δύνανται καὶ φίλοι τῶν γονέων καὶ τροφεῖς
1 αὐτῶν τῶν παίδων τοῦτο αἰτῆσαι. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι ἐκ προαιρέσεως αἰτοῦσιν ἐπιτρόπους· εἰσὶ δέ τινες οἷς ἐπάναγκές ἐστιν αἰτεῖν ἐπιτρόπους, οἷον μήτηρ καὶ ἀπελεύθεροι· ἐκ τούτων γὰρ αἱ μὲν ζημιοῦνται, οἱ δὲ καὶ κολάζονται, ἐὰν μὴ αἰτήσωσι τοὺς ἐκ τῶν νόμων κηδεμόνας. ἡ μὲν γὰρ μήτηρ ἐξελαύνεται τῆς τοῦ παιδὸς νομίμου κληρονομίας, ὡς οὖσα ἀναξία λαβεῖν κλῆρον νόμιμον, μὴ φροντίσασα αὐτῷ κατασταθῆναι ἐπίτροπον. καὶ οὐ μόνον ἐὰν μὴ αἰτήσῃ, ἀλλὰ καί, ὃν ἂν[1] αἰτήσῃ, ὁσίας χάριν αἰτήσῃ τὸν ἀφεθῆναι δυνάμενον, εἶτα ἀφεθέντος αὐτοῦ ἢ καὶ ἀποβληθέντος ἄλλον μὴ αἰτήσῃ πάλιν, ἢ ἐξεπίτηδες κακοὺς αἰτήσῃ. ἀπελεύθεροι δὲ ἐκ τούτων τῶν αἰτιῶν κατηγορηθέντες ἐπὶ τοῦ ἡγουμένου κολάζονται ἐπιστρεφῶς, ἐὰν φαίνωνται ἢ δι' ἀμέλειαν ἢ διὰ κακίαν μὴ ᾐτηκότες.
2 Τὰ δὲ περὶ τῆς μητρὸς προειρημένα δηλοῦται ἐν ἐπιστολῇ Σεβήρου, ἧς τὰ ῥήματα ὑποτέτακται.[2] 'Divus 'Severus Cuspio Rufino. Omnem me rationem adhi'bere subveniendis[3] pupillis, cum ad curam publicam 'pertineat, liquere omnibus volo. [4] et ideo quae mater 'vel non petierit tutores idoneos filiis suis vel prio'ribus excusatis reiectisve non confestim aliorum no'mina dederit[5], ius non habeat vindicandorum sibi
3 'bonorum intestatorum filiorum'. Ἐὰν μέντοι τις ἢ δανειστὴς ἢ λεγατάριος[6] ἢ ἄλλην ἀναγκαίαν ἔχῃ πρὸς τὸν ὀρφανὸν σύστασιν, αὐτὸς μὲν οὐκ αἰτήσει ἐπίτροπον τῷ ὀρφανῷ, ἀλλὰ τοὺς αἰτεῖν δυναμένους ἀξιώσει αἰτῆσαι, ἢ ἐὰν οὗτοι ἀποκνήσωσι, τότε προσελθὼν τῷ ἡγουμένῳ αὐτὸ τοῦτο ἐρεῖ, ἵνα κατασταθέντος ἐπιτρόπου νομίμου ἡ πρὸς τὸν ὀρφανὸν γένηται σύ-
4 στασις. Ταῦτα μὲν περὶ ἐπιτρόπων· κουράτορας δὲ ἑαυτοῖς αἰτήσουσιν οἱ ἀφήλικες, ἐὰν μὲν παρῶσι, δι' ἑαυτῶν· ἐὰν δὲ ἀποδημῇ τις αὐτῶν, αἰτήσει διὰ
5 φροντιστοῦ. Εἰ δὲ ἄλλος αἰτῆσαι κουράτορα δύναται τῷ ἀφήλικι, ἐζητήθη. καὶ Οὐλπιανὸς ὁ κράτιστος οὕτως γράφει, ὡς δέον ἄλλον αὐτῷ μὴ αἰτεῖν, ἀλλὰ αὐτὸν ἑαυτῷ[7], et apud Paulum libro nono responsorum ita relatum est curatorem ignorante nec mandante pupilla non recte ei a tutore petitum videri periculumque eorum, quae curator non iure datus gessit, non sine ratione eum qui petit cogendum agnoscere. et alia parte eiusdem libri ita respondit, si matris iudicium princeps secutus curatores filiae eius dedit, periculum administrationis eorum eam respi-
6 cere debere. Οἱ ὁπωσοῦν ἀφεθέντες δι' excusationos τῆς ἐπιτροπῆς ἀνάγκην οὐκ ἔχουσιν αἰτεῖν τοῖς ὀρφανοῖς ἐπίτροπον, ὥς φησι Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου διάταξις[8].

3 *Paulus libro decimo responsorum* Decreto decurionum et ipsum magistratum curatorem dari potuisse respondi.

4 *Tryphoninus libro tertio decimo disputationum* Credendum est et eam matrem constitutione contineri, quae a patre non legitime tutores testamento vel codicillis datos filiis impuberibus non postulavit de-
1 creto confirmari. Sin autem idoneis datis tutoribus pluribus unus eorum vel decessit vel temporalem excusationem accepit, mater, quae propterea in loco illius alium non petit, quia numerus reliquorum administrationi tutelae sufficiebat, incidit quidem in
2 verba constitutionis, sed sententia excusatur. Sed si suspecto tutore pupilli accusato decretum erit ei adiungi alios, mater eos quoque petere debet et, si
3 non petit, incidet in sententiam constitutionis. Haec autem mater ab omni quidem bonorum vindicatione intestatorum filiorum repellitur. si vero maritus ei fideicommissum a filio reliquerit, cui mulier non petit tutorem, 'si sine liberis decesserit', vel sub hac ipsa condicione 'si intestatus mortuus erit', fideicommissi petitio, quae ex alieno iudicio descendit, non est
4 perempta. Quae autem suspectum tutorem non fecit, nec verbis nec sententia[9] constitutionis in poenam incidit, quod eiusmodi facta diiudicare et aestimare virilis animi est et potest etiam delicta ignorare mater, satisque est eam petisse talem, qui inquisitione per praetorem habita idoneus apparuit. et ideo nec iudicium eius sufficit ad eligendos tutores, sed inquisitio fit, etiamsi maxime in bona propria liberis suis testamento tutores dederit[10].

VII[11].

DE ADMINISTRATIONE ET PERICULO TUTORUM ET CURATORUM QUI GESSERINT[12] VEL NON ET DE AGENTIBUS VEL CONVENIENDIS UNO VEL PLURIBUS.

1 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum* Gerere atque administrare tutelam extra ordinem
1 tutor cogi solet. Ex quo scit se tutorem datum si cesset tutor, suo periculo cessat: id enim a divo Marco constitutum est, ut, qui scit se tutorem datum nec excusationem si quam habet allegat intra tem-
2 pora praestituta, suo periculo cesset. Sufficit tutoribus ad plenam defensionem, sive ipsi iudicium suscipiant sive pupillus ipsis auctoribus, nec cogendi sunt tutores cavere, ut defensores solent. licentia igitur erit, utrum malint ipsi suscipere iudicium an pupillum exhibere, ut ipsis auctoribus iudicium suscipiatur: ita tamen, ut pro his, qui fari non possunt vel absint, ipsi tutores iudicium suscipiant, pro his autem, qui supra septimum annum aetatis sunt et
3 praesto fuerint, auctoritatem praestent. In causis autem adultorum licentia erit agentibus vel ipsum adultum praesentem in iudicium vocare, ut consensu curatoris conveniatur, vel contra curatorem agere, ut ipse litem suscipiat. in absentibus autem adultis
4 omnimodo contra curatorem agendum. Non denegari autem neque tutoribus neque curatoribus

(1) ὃν ἂν] ὅταν *scr.* (2) *id est:* Si minores non habeant qui legibus provisam curam eorum agant, si quidem tutorum indigeant propter aetatem, tutores ut iis constituantur petere possunt, cognati et affines tam paterni quam materni possunt, etiam amici parentum et ipsorum puero-
1 rum educatores hoc petere. Et reliqui ex voluntate tutores petunt: sunt autem quidam quibus necesse est tutores petere, ut mater et liberti: ex his enim illa damno afficitur, hi vero etiam corriguntur, nisi petant, qui curam eorum secundum leges agant. mater enim arcetur a filii legitima hereditate, utpote indigna quae ex lege heres fiat, si neglegat tutorem ei constitui: et non solum si non petat, sed etiam si, cum petat, dicis causa petat excusatione liberandum, deinde dimisso eo vel etiam reiecto alium rursus non petat, vel si dedita opera malos petat. liberti autem propter has causas accusati apud praesidem graviter puniuntur, si appareat eos aut neglegentia sua aut etiam
2 mala fraude non petivisse. De matre vero quae diximus, intelleguntur ex epistula Severi, cuius verba subiecimus. (3) subveniendi *scr.* (4) *cf. Ulpianus D.* 38, 17, 2, 23 (5) ediderit *Ulp. l. c.* (6) ἢ *ins.* (7) *id est:* Si vero quis vel creditor vel legatarius sit vel aliam necessariam cum pupillo habet controversiam, ipse quidem non petet tutorem pupillo, sed qui petere possunt ut petant roget, vel si hi defugiant, tum praesidem adeat et id ipsum dicat, ut
4 constituto tutore controversia cum pupillo finiatur. Haec de tutoribus. curatores autem sibi ipsi minores petunt, si quidem adsunt, per se ipsos, si vero eorum quis peregre sit,
5 petet per procuratorem. An alius curatorem minori petere possit, quaesitum est. et scribit praestantissimus Ulpianus alium ei petere non debere, sed sibi ipsum. (8) *id est:* Qui quocumque modo per excusationem tutela liberati sunt, necesse non habent pupillis tutorem petere, ut ait Severi et Antonini constitutio (9) sentia *F* (10) dedit *F²*

(11) *Sab.* 1. 3. 5...7. 9...14. 16...21.; *Ed.* 2. 4. 8. 22...34; *Pap.* 15. 35...55; *App.* 56...61. — *Bas.* 37, 7. — *Cf. Cod.* 5, 37. 38
(12) gesserunt *ind. Flor.*

etiam debitores pupillorum vel adultorum ex persona
sua prospectu officii in iudicium vocare vel eis hoc
facientibus suum accommodare consensum.
2 *Idem libro nono ad edictum* Si tutor condem-
navit sive ipse condemnatus est, pupillo et in pu-
pillum potius actio iudicati datur et maxime, si non
se liti optulit, sed cum non posset vel propter absen-
tiam pupilli vel propter infantiam auctor ei esse ad
accipiendum iudicium. et hoc etiam divus Pius re-
scripsit et exinde multis rescriptis declaratum est in
pupillum dandam actionem iudicati semper tutore
condemnato, nisi abstineatur: tunc enim nec in tu-
torem nec in pupillum. nec pignora tutoris capienda
1 esse saepe rescriptum est. Amplius Marcellus
libro vicesimo primo digestorum scribit et si satis-
dedit tutor, mox abstinuit pupillus, fideiussoribus
quoque eius debere subveniri: sed et si pupillus non
abstinuit, quemadmodum ipsi, ita et fideiussoribus
eius subveniri, maxime si pro absente pupillo vel
pro infante satisdedit.
3 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Si
plures curatores dati sunt, Pomponius libro sexage-
simo octavo ad edictum scripsit ratum haberi debere
etiam quod per unum gestum est: nam et in furiosi
curatoribus, ne utilitates furiosi impediantur, praetor
uni eorum curationem decernet ratumque habebit,
1 quod per eum sine dolo malo gestum est. Si
parens vel pater qui in potestate habet destinaverit
testamento, quis tutorum tutelam gerat, illum debere
gerere praetor putavit, meritoque parentis statur vo-
luntati, qui utique recte filio prospexit. tantundem
praetor facit et de his, quos parens destinavit testa-
mento, ipse autem confirmavit, ut, si parens decla-
ravit, quem velit tutelam administrare, ille solus ad-
2 ministret. Ceteri igitur tutores non administra-
bunt, sed erunt hi, quos vulgo honorarios appella-
mus. nec quisquam putet ad hos periculum nullum[1]
redundare: constat enim hos quoque, excussis prius
facultatibus eius qui gesserit, conveniri oportere:
dati sunt enim quasi observatores actus eius et
custodes, imputabiturque eis quandoque, cur, si male
eum conversari videbant, suspectum eum non fece-
runt. adsidue igitur et rationem ab eo exigere eos
oportet et sollicite curare, qualiter conversetur, et si
pecunia sit, quae deponi possit, curare, ut deponatur
ad praediorum comparationem: blandiuntur enim
sibi, qui putant honorarios tutores omnino non
teneri: tenentur enim secundum ea quae supra osten-
3 dimus. Quamvis autem ei potissimum se tutelam
commissurum praetor dicat, cui testator delegavit,
attamen nonnumquam ab hoc recedet, ut puta si
pater minus penso consilio hoc fecit, forte minor
viginti quinque annis, vel eo tempore fecit, quo iste
tutor bonae vitae vel frugi videbatur, deinde postea
idem coepit male conversari ignorante testatore, vel
si contemplatione facultatium eius res ei commissa
4 est, quibus postea exutus est. Nam et si unum
pater dederit tutorem, nonnumquam ei adiunguntur
curatores: nam imperator noster cum patre rescrip-
sit, cum duos quis libertos suos tutores dedisset,
unum rerum Italicarum, alium rerum Africanarum,
curatores eis adiungendos, nec patris secuti sunt vo-
5 luntatem. Quod in tutoribus scriptum est, et in
curatoribus erit observandum, quos pater testamento
6 destinavit a praetore confirmandos. Apparet
igitur praetori curae fuisse, ne tutela per plures ad-
ministretur, quippe etsi pater non destinaverit quis
gerere debeat, attamen id agit, ut per unum admi-
nistretur: sane enim facilius unus tutor et actiones
7 exercet et excipit. Ne per multos tutela spar-
gatur, si non erit a testatore electus tutor aut gerere
nolet, tum is gerat, cui maior pars tutorum tutelam
decreverit: praetor igitur iubebit eos convocari aut,
si non coibunt aut coacti non decernent, causa cog-
8 nita ipse statuet, quis tutelam geret. Plane si
non consentiant tutores praetori, sed velint omnes
gerere, quia fidem non habeant electo nec patiuntur
succedanei esse alieni periculi, dicendum est prae-
9 torem permittere eis omnibus gerere. Item si
dividi inter se tutelam velint tutores, audiendi sunt,
ut distribuatur inter eos administratio
4 *Idem libro nono ad edictum* vel in partes vel
in regiones, et si ita fuerit divisa, unusquisque ex-
ceptione summovebitur pro ea parte vel regione,
quam non administrat.
5 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Ita
autem depositioni pecuniarum locus est, si ea summa
corradi, id est colligi possit, ut comparari ager pos-
sit: si enim tam exiguam esse tutelam facile pro-
batur, ut ex nummo refecto praedium puero compa-
rari non possit, depositio cessat. quae ergo tutelae
quantitas depositionem inducat, videamus. et cum
causa depositionis exprimatur, ut praedia pupillis
comparentur, manifestum est, ut ad minimas sum-
mas non videatur pertinere: quibus modus praefiniri
generaliter non potest, cum facilius causa cognita
per singulos possit examinari. nec tamen auferenda
facultas est etiam minores summas interdum deponi
1 postulare, si suspecti tutores esse videantur. Ges-
sisse autem videtur tutor, qui quid omnino pupillare
attigit etiamsi modicum, cessantque partes eorum,
2 qui solent cessantes cogere administrare. Quod
si posteaquam gessit, tunc se gestu abstinuit, etiam
3 suspecti postulatio succedit. Quod si quis tute-
lam mandaverit gerendam gestaque fuerit ab eo cui
mandatum est, locus erit tutelae actioni: videtur
enim gessisse qui per alium gessit. quod si non ac-
cessit is cui mandatum est, utili actione convenitur.
4 Debitor patris, qui tutelam administravit filii, tu-
telae iudicio tenebitur etiam ob id quod patri debuit.
5 Si tutor pupillum suum puberem factum non ad-
monuerit, ut sibi curatores peteret (sacris enim con-
stitutionibus hoc facere iubetur qui tutelam adminis-
travit), an tutelae iudicio teneatur? et magis puto
sufficere tutelae iudicium, quasi conexum sit hoc tu-
telae officio, quamvis post pubertatem admittatur.
6 Post completum vicesimum quintum annum aeta-
tis si nondum rationes redditae sunt nec ad causam
instrumenta pertinentia, fidei ac verecundiae cura-
torum convenit, ut consilio suo coeptam litem per-
ficiant. si igitur cessent in his quae constituta sunt
faciendis, magis puto sufficere negotiorum gestorum
iudicium etiam si iam[2] actum est, si tamen huius
7 rei ratio reddita non est. Iulianus libro vicesimo
primo digestorum huiusmodi speciem proponit: qui-
dam decedens filiis suis dederat tutores et adiecerat:
'eosque aneclogistos esse volo'. et ait Iulianus tuto-
res, nisi bonam fidem in administratione praestiterint,
damnari debere, quamvis testamento comprehensum
sit, ut aneclogisti essent: nec eo nomine ex causa
fideicommissi quicquam consequi debebunt, ut ait
Iulianus, et est vera ista sententia: nemo enim ius
publicum remittere potest huiusmodi cautionibus nec
mutare formam antiquitus constitutam. damnum
vero, quodcumque ex tutela quis senserit, et legari
8 et per fideicommissum ei relinqui potest. Papi-
nianus libro quinto responsorum ita scribit: pater
tutelam filiorum consilio matris geri mandavit et eo
nomine tutores liberavit. non idcirco minus officium
tutorum integrum erit, sed viris bonis conveniet sa-
lubre consilium matris admittere, tametsi neque libe-
ratio tutoris neque voluntas patris aut intercessio
9 matris tutoris officium infringat. Usque adeo
autem licet tutoribus patris praeceptum neglegere,
ut, si pater caverit[3], ne quid rei suae distraheretur
vel ne mancipia distrahantur vel ne vestis vel ne
domus vel ne aliae res periculo subiectae, liceat eis
10 contemnere hanc patris voluntatem. Ex quo
innotuit tutori[4] se tutorem esse, scire debet peri-
culum tutelae ad eum pertinere. innotescere autem
qualiterqualiter sufficit, non utique testato eum con-
veniri: nam etsi citra testationem, scilicet undecum-

(1) nullum *del.* F^2 (2) si iam *om.* *F* (3) caver F^1, caveret F^2 (4) tutor *F*

que cognovit, nulla dubitatio est, quin debeat peri-
culum ad ipsum respicere.
6 *Idem libro trigesimo sexto ad edictum* Hoc
autem, quod cognovit tutor, pupillus probare debebit[1].
7 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Tutor,
qui repertorinm non fecit, quod vulgo inventarium
appellatur, dolo fecisse videtur, nisi forte aliqua ne-
cessaria et iustissima causa allegari possit, cur id
factum non sit. si quis igitur dolo inventarium non
fecerit, in ea condicione est, ut teneatur in id quod
pupilli interest, quod ex iureiurando in litem aesti-
matur. nihil itaque gerere ante inventarium factum
eum oportet, nisi id quod dilationem nec modicam
1 exspectare possit. Si tutor cessaverit in distrac-
tione earum rerum quae tempore depereunt, suum
periculum facit: debuit enim confestim officio suo
fungi. quid si contutores exspectabat vel differentes
vel etiam volentes se excusare, an ei ignoscatur? et
non facile ignoscetur: debuit enim partibus suis fungi
non quidem praecipiti festinatione, sed nec moratoria
2 cunctatione. Competet adversus tutores tutelae
actio, si male contraxerint, hoc est si praedia com-
paraverint non idonea per sordes aut gratiam. quid
ergo si neque sordide neque gratiose, sed non bonam
condicionem elegerint? recte quis dixerit solam latam
neglegentiam eos praestare in hac parte debere.
3 Si post depositionem pecuniae comparare praedia
tutores neglexerunt, incipient in usuras conveniri:
quamquam enim a praetore cogi eos oportet ad com-
parandum, tamen, si cessent, etiam usuris plectendi
sunt tarditatis gratia, nisi si per eos factum non est
4 quo minus compararent. Pecuniae, quam in usus
suos converterunt tutores, legitimas usuras praestant,
sed hoc ita demum, si evidenter doceantur pecuniam
in usus suos convertisse: ceterum non utique qui non
faeneravit vel non deposuit, in suos usus vertit, et
ita divus Severus decrevit. doceri igitur debet in
5 usus suos pecuniam vertisse. Vertisse in suos
usus non accipimus eum, qui debitor patris pupilli
fuit, deinde ipse sibi non solvit: hic enim eas usu-
6 ras praestabit, quas patri promiserat. Si tutor
pecuniam pupillarem suo nomine faeneravit, ita de-
mum cogetur usuras quas percepit praestare, si sus-
7 cipiat pupillus ceterorum nominum periculum. Si
deponi oporteat pecunias ad praediorum compara-
tionem, si quidem factum est, usurae non current:
sin vero factum non est, si quidem nec praeceptum
est, ut deponantur, pupillares praestabuntur, si prae-
ceptum est et neglectum, de modo usurarum viden-
dum est. et solent praetores comminari, ut, si non
fiat depositio vel quanto tardius fiat, legitimae usurae
praestentur: si igitur comminatio intercessit, iudex
qui quandoque cognoscet, decretum praetoris seque-
8 tur. Idem solent facere praetores etiam circa
eos tutores, qui negant habere ad alendos pupillos
penes se aliquid, ut quidquid constiterit penes eos
esse, eius gravissima usura pendatur: et hoc per-
sequi oportere iudicem palam est cum et alia poenae
9 adiectione. Residuarum autem summarum pupil-
10 lares usuras pendi oportet. Quae autem sunt
pupillares usurae, videndum est. et apparet hanc
esse formam usurarum, ut eius quidem pecuniae,
quam quis in usus suos convertit, legitimam usuram
praestet. sed et si negavit apud se esse pecuniam
et praetor pronuntiavit contra eum, legitimas solvere
debebit, vel si moram depositioni fecit et praetor
irrogavit ei legitimas. sed et si, dum negat aliquam
quantitatem penes se esse, pupillis ad onera sua ex-
pedienda imposuit necessitatem mutuam pecuniam
legitimis usuris accipiendi, tenebitur in legitimis.
item si a debitoribus legitimas exegit. ex ceteris
causis secundum morem provinciae praestabit usuras
aut quincunces aut trientes aut si quae aliae leviores
11 in provincia frequentantur. Usurae a tutoribus
non statim exiguntur, sed interiecto tempore ad exi-
gendum et ad collocandum duum mensum, idque in
iudicio tutelae servari solet: quod spatium seu laxa-
mentum temporis tribui non oportet his, qui num-
mos impuberum vel adulescentium in suos usus con-
12 verterunt. Si usuras exactas tutor vel curator
usibus suis retinuerint, earum usuras agnoscere eos
oportet: sane enim parvi refert, utrum sortem pu-
13 pillarem an usuras in usus suos converterint. Pe-
cuniae, quae in arca fuit, etiam heredes curatoris
tamdiu usuras praestabunt, quamdiu non interpella-
14 verint, ut loco defuncti curator constituatur. Si
tutor pro contutore condemnetur, an etiam in usuras
condemnandus sit, quaeritur. et placet, ut multis
rescriptis continetur et Papinianus libro duodecimo
quaestionum ait, etiam in usuras eum condemnandum,
si suspectum facere supersedit, et quidem eas de-
mum[2] usuras cogendum praestare, quas etiam suae
15 administrationis cogitur. Sciendum est tutorem
et post officium finitum usuras debere in diem, quo
tutelam restituit.
8 *Idem libro vicesimo tertio ad edictum* Si tu-
telae agat is, cuius tutela administrata est, dicendum
est nonnumquam diem creditae pecuniae exspectan-
dam, si forte tutor pecunias crediderit pupilli nomine,
quarum exigendarum dies nondum venit. sane quod
ad pecunias attinet, ita demum verum est, si potuit
et debuit credere: ceterum si non debet credere,
non exspectabitur.
9 *Idem libro trigesimo sexto ad edictum* Quo-
tiens tutor pecuniam pupillarem faenori dat, stipu-
latio hoc ordine facienda est. stipulari enim[3] debet
aut pupillus aut servus pupilli: quod si neque pupil-
lus eius aetatis erit, ut stipulari possit, neque ser-
vum habebit, tunc ipse tutor quive in eius potestate
erit, quo casu Iulianus saepissime scripsit utilem ac-
tionem pupillo dandam. sed et si absens sit pupillus,
oportere tutorem suo nomine stipulari nequaquam
1 ambigendum est. Si pater familias eum, pro quo
fideiussit, tutorem dederit filio suo, officio tutoris
convenit, ut, cum dies pecuniae praeterierit, creditori
debitum solvat: et ideo cessante eo si pupillus suae
tutelae factus solverit ex causa fideiussoria, non
solum mandati, sed etiam tutelae agere poterit: hoc
enim ei imputatur, cur pro se non solverit. quod si
in diem debitor fuit iste tutor, quibusdam videtur
non venire in tutelae iudicium, si modo is dies post[4]
tutelam finitam supervenit: quod si dies adhuc du-
rante tutela venit, putant omnimodo devolvi in tu-
telae iudicium. ego et hoc et superius ita verum
puto, si facultatibus labi tutor coepit: ceterum si
idoneus tutor fuit, nihil venire in tutelae iudicio.
nec quisquam putet nullum effectum hoc habere:
namque si quis dixerit in tutelae iudicium devolvi,
et privilegio locus est et fideiussores tenebuntur, si
2 rem salvam fore cautum est. Item si temporali
actione fuit obligatus tutor, dicendum est locum esse
3 tutelae iudicio, ut perpetua actio sit. Et gene-
raliter quod adversus alium praestare debuit pupillo
suo, id adversus se quoque praestare debet, fortassis
et plus: adversus alios enim experiri sine actione
4 non potuit, adversus se potuit. Sed si sub usuris
gravioribus patri pupilli pecuniam debuit quam sint
pupillares, videndum est, an ei aliquid imputetur. et
si quidem solvit, nihil est quod ei imputetur: potuit
enim solvere nec onerare se usuris: si vero non
solvit, usuras cogendus est agnoscere, quas a se exi-
5 gere debuit. Sicut autem solvere tutor quod debet,
ita et exigere quod sibi debetur potest, si creditor
fuit patris pupilli: nam et sibi solvere potest, si
modo fuit pecunia unde solvat, et si usurae fuerunt
graviores quae ei debebantur, relevabitur eis pupillus,
quia tutor se potuit liberare, sicut aliis quoque sol-
6 vere et potuit et debuit. Nec utique necesse
habet, si conveniatur, per iudicem solvere, idcircoque
si mala causa pupillaris est, denuntiare sibi verum[5]
debet. denique imperator Antoninus cum patre etiam
honoraria eos imputare pupillo prohibuit, si super-

(1) debet F^2 (2) easdem eum *scr.* (3) enim *del.* (4) post *del.* (5) creditorem litem expectare non *ins.*

vacaneam litem instituissent, cum convenirentur a
vero creditore: nec enim prohibentur tutores bonam
7 fidem[1] agnoscere. Non tantum autem sibi sol-
vere tutor, verum etiam sibi creditam pecuniam scri-
bere potest, ut Marcellus libro octavo digestorum
scripsit, seque mutua pecunia poterit obligare sibi
8 mutuam proscribendo[2]. Constat eum, qui ad
augmentum datur, ut puta ad bona materna quae
postea accesserunt vel ad quid aliud augmentum, ad-
ministrare bona pristina non solere. si autem sus-
pectum facere priorem tutorem supersedit vel satis
9 ab eo exigere, plectetur. Per contrarium autem
qui datus est simpliciter tutor pupillo vel curator,
si quid postea augmenti accesserit, periculo tenetur,
quamvis soleat ad augmentum dari curator: quae
res non facit, ut ipsa augmenta non pertineant ad
curam priorum, ad quos omnis utilitas pupillorum
debet pertinere. sive igitur datus est, communicatur
periculum cum prioribus, sive datus non est, tenetur
administrationis necessitate is qui antea erat datus.

10 *Idem libro quadragesimo nono ad edictum*
Generaliter quotienscumque non fit nomine pupilli
quod quivis pater familias idoneus facit, non videtur
defendi: sive igitur solutionem sive iudicium sive
stipulationem detrectat, defendi non videtur.

11 *Idem libro trigesimo tertio ad edictum* Circa
pupillum, cuius tutor servus erat pronuntiatus, divus
Pius rescripsit in rebus, quas ex pecunia pupilli ser-
vus comparaverat, dominum non posse uti praero-
gativa deductionis. quod et in curatore observan-
dum est.

12 *Paulus libro trigesimo octavo ad edictum*
Cum plures tutelam gerunt, nulli eorum in contu-
1 torem actio pupilli nomine datur. Quae bona
fide a tutore gesta sunt, rata habentur etiam ex re-
scriptis Traiani et Hadriani: et ideo pupillus rem a
tutore legitime distractam vindicare non potest: nam
et inutile est pupillis, si administratio eorum non
servatur, nemine scilicet emente. nec interest, tutor
solvendo fuerit nec ne, cum, si bona fide res gesta
sit, servanda sit, si mala fide, alienatio non valet.
2 Nimium est licere tutori respectu existimationis
pupilli erogare ex bonis eius, quod ex suis non
3 honestissime fuisset erogaturus. Cum tutor non
rebus dumtaxat, sed etiam moribus pupilli praepo-
natur, inprimis mercedes praeceptoribus, non quas
minimas poterit, sed pro facultate patrimonii, pro
dignitate natalium constituet, alimenta servis liber-
tisque, nonnumquam etiam exteris, si hoc pupillo ex-
pediet, praestabit, sollemnia munera parentibus cog-
natisque mittet. sed non dabit dotem sorori alio
patre natae, etiamsi aliter ea nubere non potuit:
nam etsi honeste, ex liberalitate tamen fit, quae ser-
4 vanda arbitrio pupilli est. Si tutor pecuniam pu-
pillarem credere non potuit, quod non erat cui cre-
deret, pupillo vacabit.

13 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale*
Tutor secundum dignitatem facultatesque pupilli mo-
dum servorum aestimare debet, qui circa eum futuri
1 sunt. Non est audiendus tutor, cum dicat ideo
cessasse pupillarem pecuniam, quod idonea nomina
non inveniret, si arguatur eo tempore suam pecuniam
2 bene collocasse. In solvendis legatis et fideicom-
missis attendere debet tutor, ne cui non debitum
solvat, nec nuptiale munus matri pupilli vel sorori
mittere. aliud[3] est, si matri forte aut sorori pupilli
tutor ea quae ad victum necessaria sunt praestiterit,
cum semet ipsa sustinere non possit[4]: nam ratum
id habendum est: nec enim eadem causa est eius,
quod in eam rem impenditur et quod muneris lega-
torumve nomine erogatur.

14 *Paulus libro octavo brevium* Etiam contutoris
factum imputatur collegae, si potuit et debuit sus-
pectum facere: interdum et si debuit satis petere:
nam si idoneus subito lapsus est, nihil collegae im-
putari potest.

15 *Idem libro secundo sententiarum* Si tutor
constitutus quos invenerit debitores non convenerit
ac per hoc minus idonei efficiantur, vel intra sex
primos menses pupillares pecunias non collocaverit,
ipse in debitam pecuniam et in usuras eius pecuniae
quam non faeneravit convenitur.

16 *Idem libro sexto ad Sabinum* Cum quaeritur
iudicio tutelae, quae nomina a tutore facta agnos-
cere pupillus debeat, Marcellus putabat, si tutor pe-
cuniam pupilli mutuam dedisset et suo nomine stipu-
latus esset, posse dici nomina integra pupillo salva
esse, deperdita et male contracta ad tutorem per-
tinere. sed verius se putare posse tutorem eam con-
dicionem adulescenti deferre, ut id quod gessisset
tutor in contrahendis nominibus aut in totum agnos-
cere aut a toto recedere[5], ita ut perinde esset ac
si tutor sibi negotium gessisset. idem est et si pu-
pilli nomine credidisset.

17 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Qui iussus est ab eo, qui ius iubendi habet, tutelam
gerere, si cessasset, ex quo iussus est indemnem pu-
pillum praestare debebit, non ex quo tutor esse
coepit.

18 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Qui
tutor negotia pupilli gessit, quamvis in nulla re auc-
tor pupillo fuerit, quin tutelae iudicio teneatur, du-
bitari non oportet: quid enim prohibet ita patrimo-
nium pupilli compositum esse, ut nihil gerere necesse
1 sit, in quo tutoris auctoritas interponi debeat? Ex
duobus tutoribus si cum altero actum fuerit, alter
non liberabitur.

19 *Ulpianus libro primo responsorum* Actus
sui rationem concuratori reddere non esse compel-
lendum: sed nisi cum eo administrationem commu-
nicet aut si non ex fide curam gerat, suspectum pos-
tulari posse.

20 *Idem libro quinto de officio proconsulis* Tu-
tor vel curator, cuius iniusta appellatio pronuntiata
erit cuiusve excusatio recepta non sit, ex quo acce-
dere ad administrationem debuit erit obligatus.

21 *Marcellus libro singulari responsorum* Lu-
cius Titius Gaium Seium filium familias testamento
filio suo tutorem dedit: Gaius Seius sciente et con-
sentiente patre tutelam administravit: quaero, an
defuncto Gaio Seio actio tutelae adversus patrem
eius et in quantum competat. Marcellus respondit
secundum ea quae proposita essent actione de peculio
et de in rem verso patrem teneri: nec multum videri
in hoc casu facere patris scientiam et consensum
ad obligandum eum in solidum, nisi forte contutore
vel alio quo volente eum facere suspectum intercessit
et quasi in se periculum recepit.

22 *Paulus libro tertio ad edictum* Tutor ad
utilitatem pupilli et novare et rem in iudicium de-
ducere potest: donationes autem ab eo factae pupillo
non nocent.

23 *Ulpianus libro nono ad edictum* Vulgo ob-
servatur, ne tutor caveat ratam rem pupillum ha-
biturum, quia rem in iudicium deducit. quid tamen
si dubitetur, an tutor sit vel an duret tutor vel an
gestus illi commissus sit? aequum est adversarium
non decipi. idem et in curatore est, ut Iulianus
scripsit.

24 *Paulus libro nono ad edictum* Decreto prae-
toris actor constitui periculo tutoris solet, quotiens-
que aut diffusa negotia sint aut dignitas vel aetas
aut valetudo tutoris id postulet: si tamen nondum
fari pupillus potest, ut procuratorem facere possit,
aut absens sit, tunc actor necessario constituendus
1 est. Si duobus simul tutela gerenda permissa
est vel a parente vel a contutoribus vel a magistra-
tibus, benigne accipiendum est etiam uni agere per-
missum, quia duo simul agere non possunt.

25 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Si
minoris actum fuerit cum tutoribus adsistentibus
curatoribus et pupillus ob hoc egerit cum curatori-

(1) bona fide *scr.* (2) perscribendo *edd.* (3) alium *F* (4) semetipsas s. n. possint F^2 (5) agnosceret aut a toto recederet *Hal.*

bus et ei sint condemnati in id quod sua intererat
minoris tutores culpa eorum condemnatos non esse:
an restitutio adversus tutores cesset? et Papinianus
responsorum libro secundo ait nihilo minus posse
restitui et idcirco curatores, si nondum iudicatum
fecerunt, posse provocantes per exceptionem doli
consequi, ut eis mandentur adversus tutores actiones.
quid tamen si iam fecerunt iudicatum curatores?
proderit hoc tutoribus, quoniam nihil minori abest,
qui de praeda magis quam de damno sollicitus est,
nisi forte mandare actiones paratus sit curatoribus.

26 *Paulus libro vicesimo quarto ad edictum*
Cum[1] curatore et protutore etiam manente administratione agi potest.

27 *Idem libro septimo ad Plautium* Tutor, qui
tutelam gerit, quantum ad providentiam pupillarem
domini loco haberi debet.

28 *Marcellus libro octavo digestorum* Tutor
pro pupillo in iudicium vocatus sollemniter cavit: si
inter moras puer ad pubertatem pervenit, non est
1 cogendus accipere iudicium. Tutor, qui post
pubertatem pupilli negotiorum eius administratione
abstinuit, usuras praestare non debet ex quo optulit
pecuniam: quin etiam iustius mihi videtur eum per
quem non stetit, quo minus conventus restitueret
tutelam, ad praestationem usurarum non compelli.
Ulpianus notat: non sufficit optulisse, nisi et deposuit obsignatam tuto in loco.

29 *Marcellus*[2] *libro octavo digestorum* maximeque heredem tutoris: nam periniquum est eum,
cui forte post viginti annos vel amplius in mentem
venit tutelam reposcere, etiam usuras postulare.

30 *Idem libro vicesimo primo digestorum* Tutoris praecipuum est officium, ne indefensum pupillum
relinquat.

31 *Modestinus libro primo excusationum* Divi
Severus et Antoninus Augusti Sergio Iuliano. 'Forma,
'qua singuli tutores, prout quisque gessit tutelam,
'nonnunquam in solidum tenentur, dumtaxat intra
'pubertatis tempora locum habet, non etiam si post
'pubertatem administraverint'.

32 *Idem libro sexto responsorum* Sine herede
tutor decessit: quaero, an curator pupillo datus,
cum neque inventaria neque alia instrumenta a fideiussore tutoris exhibeantur, possit eundem fideiussorem convenire ex stipulatione, quanti[3] pupilli interest. Modestinus respondit in id[4] quod tutor conveniri potuit, fideiussorem quoque conveniri posse.
1 Modestinus respondit damnum si quod accidit eo,
quia cautiones soluti vectigalis inventae non sunt,
ad tutorem, cuius nulla culpa admissa proponitur,
2 minime pertinere. Modestinus respondit tutorem
eorum redituum nomine rationem pupillae reddere
debere, qui ex fundo bona fide percipi potuerunt.
3 Item respondit, si minus a servo tutor percepit[5],
quam bona fide ex fundo percipi potuit, ex eo, de
quo pupillae sit obstrictus, quantum ex peculio servi
servari possit, eidem tutori proficere debere, scilicet
si non perdituro servo administrationem credidit.
4 Interposito curatore adulescens fundum Titio vendidit: postea adgnita fraude in integrum restitutus
in possessionem induci iussus est: quaero, an, cum
ex hac venditione melior factus non est neque in
rem suam quicquam versum probetur, pretium emptori restituere non debeat. Modestinus respondit
pretium fundi ab adulescente venumdati, si rationibus
eius non profuit nec quicquam de eo a[6] iudicante
de in integrum restitutione statutum est, emptorem
5 frustra postulare. Item respondit sumptibus voluptatis causa ab emptore factis adulescentem onerandum non esse: qui tamen ab eodem aedificio ita
auferri possunt, ut in facie pristina, id est quae fuit
ante venditionem, aedificium esse possit, emptori
6 auferre permitti oportere. Lucius Titius coheres
et curator sororis suae, cum esset ex civitate, in
qua usitatum erat ipsos dominos praediorum, non
conductores onera annonarum et contributionum
temporariarum[7] sustinere, morem hunc et consuetudinem semper observatam secutus et ipse pro communi et individua hereditate annonas praestitit:
quaero, an in rationibus dandis opponi curatori possit, quia non recte pro parte sororis tales impensas
fecerat. Modestinus respondit in[8] id demum curatorem adultae reputare ex causa de qua quaeritur
posse, quod ipsa, si rem suam administraret, erogare
7 compelleretur. Tutores duo post venditionem
pupillarium rerum factam pecuniam inter se diviserant, post quam divisionem alter eorum in exilium
datus est durante tutela: quaerebatur, an actore
constituto contutor eius partem pupillaris pecuniae
petere ab eo poterit. Modestinus respondit: si hoc
quaeritur, an contutore relegato contutor eius tutelae actionem exercere possit, non posse respondi.

33 *Callistratus libro quarto de cognitionibus*
A tutoribus et curatoribus pupillorum eadem diligentia exigenda est circa administrationem rerum
pupillarium, quam pater familias rebus suis ex bona
1 fide praebere debet. Officium tutorum curatoribus constitutis finem accipit ideoque omnia negotia,
quae inita sunt, ad fidem curatorum pertinent: idque
etiam divus Marcus cum filio suo Commodo rescrip-
2 sit. Heredibus quoque pupillorum electio eadem
adversus tutores, in quo potissimum consistere velint,
competit, quae ipsis quorum tutela administrata sit:
3 [9] principalibus constitutionibus declaratur. Sumptuum, qui bona fide in tutelam, non qui in ipsos
tutores fiunt, ratio haberi solet, nisi ab eo qui eum
dat certum solacium ei constitutum est.

34 *Iulius Aquila libro responsorum* Respondit
ad instruendam diligentiam iudicantis et pupillorum
utilitatem admittendam[10] servos quoque eorum interrogari posse.

35 *Papinianus libro secundo quaestionum* Tutor
sive curator nomina, quae iuste putat non esse idonea, a priore tutore vel curatore suscipere quidem
cogitur, non tamen exactionem periculo suo facere.

36 *Idem libro tertio quaestionum* Inter tutores
divisa tutela est: aequitas, quae merum ius compensationis inducit, propter officium et personam agentis tutoris non differtur: nam divisio tutelae, quae
non iuris, sed iurisdictionis est, modum administrationi facit et inter ipsos locum habet nec experiri
cum pupillo volentibus obstare debet.

37 *Idem libro undecimo quaestionum* Tutorem,
qui tutelam gerit, Sabinus et Cassius, prout gerit, in
singulas res per tempora velut ex pluribus causis
1 obligari putaverunt. Secundum quam sententiam
servus institor dominicae mercis vel praepositus debitis exigendis si liber factus in eodem actu perseveret, quamvis tempore servitutis obligari non potuerit, praeteriti temporis nomine actione negotiorum
gestorum non inutiliter convenietur, earum scilicet
rerum, quae conexam rationem cum his, quae postea gesta sunt, habuerunt: sic enim[11] et tutelae
iudicium earum quoque rerum causa tenere placuit,
quae post pubertatem administrantur, si posterior
actus priori cohaereat neque divisus propriam ratio-
2 nem habet. Inde descendit quaestio, quae vulgo
circa filium familias tractata est, qui tutor testamento
datus post tutelam gestam emancipatus in eodem
officio perseveravit. et secundum Sabini et Cassii
sententiam eveniet, ut de eo quidem, quod post
emancipationem gestum est, in solidum conveniri
possit, de praeterito autem, sive peculium non sit
ademptum sive ademptum sit, in id quod facere possit. quod si superioris temporis nomine patrem de
peculio pupillus convenire maluerit (annus enim
utilis ex quo tutela[12] agi posse coepit computabitur):

(1) cum *om. F* (2) idem *F*² (3) quanto *F*² (4) id *del.* (5) recepit *Hal.* (6) a *om. F* (7) temporarium *F* (8) in *del. Hal.* (9) id *ins.* (*similiter Hal.*) (10) adiuvandam *scr.* (11) enim *del. Hal.* (12) tutelae *van de Water.*

ne capiatur pater inducta totius temporis causa, tem-
pus, quo filius familias tutelam gessit, comprehen-
dendum erit.
38 *Idem libro duodecimo quaestionum* Si plures
tutelam non administraverint et omnes solvendo sint,
utrum, quia nullae partes administrationis inveniun-
tur, electioni locus erit an ut eiusdem pecuniae de-
bitores excipere debebunt periculi societatem? quod
1 magis ratio suadet. Si quidam ex his idonei non
sint, onerabuntur sine dubio ceteri, nec inique, cum
singulorum contumacia pupillo damnum in solidum
2 dederit. Unde quaerendum est, an actiones pu-
pillus ei, qui solus convenitur, in alterum pro parte
scilicet praestare debeat. sed cum propria cuiusque
contumacia puniatur, qua fronte poterit hoc desi-
derari?
39 *Idem libro quinto responsorum* Tutores, qui
post finem tutelae per errorem officii durantes rerum
administrationem retinuerunt, nominum paternorum
periculum, quae post pubertatem adulescentis idonea
fuerunt, praestare cogendi non erunt, cum actionem
1 inferre non potuerunt. Curator a patre testamento
datus impuberis negotiis se per errorem immiscuit:
postea a praetore tutoribus aliis datis periculum fu-
turi temporis ille, qui postea nihil gessit, non prae-
2 stabit. Qui se negotiis impuberis non iure tutor
datus secundum patris voluntatem immiscuit, errore
comperto tutorem a praetore constitui consultius
petet, ne forte, si rem coeptam deseruerit, fraudis
vel culpae causa condemnetur. non idem servatur,
si quis ultro negotium alienum gesserit, cum satis
abundeque sufficiat vel in una specie per amici la-
3 borem domino consuli. Heres institutus, qui non
habuit substitutum, priusquam hereditatem adiret,
quam impuberi restituere debuit, vita decessit: cum
hereditas in Italia esset, scriptus autem heres in
provincia vita decessisset, tutores provincialium rerum
culpae nomine condemnandos existimavi, si causam
testamenti non ignorantes utilitatem impuberis deseru-
erunt: nam hereditatis [1] in provincia fideicommisso
restituto causam quidem iuris expediri potuisse, re-
rum autem administrationem ad eos recidere debuisse,
4 qui tutelam in Italia suscepissent. Adversus tu-
torem, qui pupillum hereditate [2] patris abstinuit,
actionem denegari non oportet creditori, qui cum
ipso tutore contraxit, quamvis tutor pecuniam in
5 rem impuberis verteret. Curatores adulescentis
mutui periculi gratia cautionem invicem sibi prae-
buerunt et in eam rem pignora dederunt: cum offi-
cio deposito solvendo fuissent, irritam cautionem
esse factam et pignoris vinculum solutum apparuit.
6 Tutor datus adversus ipsam creationem provo-
cavit: heres eius postea victus praeteriti temporis
periculum praestabit, quia non videtur levis culpa
contra iuris auctoritatem mandatum tutelae officium
7 detrectare. Rerum provincialium tutores in urbe
causas appellationis impuberum agentes, rerum Ita-
licarum curatores ut impuberibus constituantur, ad
officium suum revocare debent: alioquin si prius in
provinciam redierint, dolum aut culpam eorum in ea
8 quoque parte recte iudex conveniet. Patruus
testamento fratris filio tutor datus cum in Italia do-
micilium haberet, tam Italicarum rerum quam pro-
vincialium administrationem suscepit atque ita pecu-
niam ex venditionibus Romae refectam in provin-
ciam traiecit et in calendarium pupilli convertit:
tutor in locum eius Romae substitutus administra-
tionem pecuniae, quae non pertinet ad tutelam suam,
9 suscipere non cogitur. Curatores testamento vel
tutores inutiliter dati neque decreto praetoris con-
firmati negotia gesserunt. vice mutua periculum prae-
stare coguntur, cum officium sponte citra iuris ad-
miniculum iniverint [3] et qui fuit idoneus, decretum
praetoris curatores vel tutores constituentis implorare
10 debuerit. Tutoribus idoneis diem functis vice
mutua periculum ad heredes eorum non redundat,
quod non habuit locum officio tutelae manente.
11 In eum, qui tutelam gerere noluit, post ceteros
qui gesserunt actionem utilem tutelae dari placuit.
quod tamen ex tutela non pervenit ad eos, qui se
negotiis miscuerunt, sed communi neglegentia perit,
citra substitutionis ordinem aequaliter omnium peri-
12 culum spectat. Tutores pubere pupillo con-
stituto litem appellationis inchoatam iussu consulum
ob notitiam rei perfecerunt: cum iudicatum perse-
qui non potuerunt, periculo culpae non subiciuntur.
13 Ab eo, qui restitutionis auxilio non iuvatur,
quaestio culpae tutorum conventione remitti potest,
14 nec donatum, sed transactum videtur. Negle-
gentiae tutorum periculo nominum, quae pater usu-
ris maioribus fecit, adscripto pupilla quidem actio-
nem calendarii praestare cogitur, exactas autem
usuras tutelae tempore citra ullam compensationem
15 retinet. Adulescens tutoribus conventis, a quibus
totum servari non potuit, adversus curatores, qui
tutelam ad se neglegentia non transtulerunt, integram
actionem retinet: neque enim tutelae iudicio con-
sumptum videtur, quod alterius officii querellam
16 habuit. Tutor, qui tutoris idoneum heredem
convenire pupilli nomine noluit, damni vicarius sub-
stituitur, ut is, qui non idoneum tutelae tempore
17 suspectum facere supersedit. Tutelae iudicium
ideo differri non oportet, quod fratris et coheredis
18 impuberis idem tutelam sustineat. Quod de
peculio servi actoris, quem adulescens postquam res
suas administrare coepit manumisit [4], retinuit aut
retinere potuit, in ratione reddenda curatori per iu-
dicem accepto feretur.
40 *Idem libro sexto responsorum* Impuberi filio
centurio curatorem dedit. decreto praetoris non se-
cuto si nihil curator datus administret, periculo con-
tumaciae vel neglegentiae non adstringetur: nam
privilegium militum ad alienam iniuriam porrigi non
oportet nec in aliis circa supremam voluntatem im-
peritiae venia datur quam in bonis militum, filii vero
tutela iure patriae potestatis, non militiae praemio
mandatur.
41 *Idem libro septimo responsorum* Qui plures
tutores habuit, unum, qui solvendo non fuit, rationem
actus sui vetuit reddere. quoniam eius liberatio, quod
ex tutela percepit aut dolo contraxit, non est relicta,
contutores, qui suspectum facere neglexerunt, ex
culpa recte conveniuntur: tutor enim legatarius ex
culpa, quae testamento remissa est, non tenetur.
42 *Idem libro primo definitionum* Ex pluribus
tutoribus in solidum unum tutorem iudex condem-
navit. in rem suam iudicatus procurator datus pri-
vilegium pupilli non habebit, quod nec heredi pupilli
datur: non enim causae, sed personae succurritur,
quae meruit praecipuum favorem.
43 *Paulus libro septimo quaestionum* Cum post
mortem pupilli desinit esse nomen idoneum, tutor
1 periculo eximitur. Qui [5], cum esset fratris sui filiae
curator, quadringenta dotis nomine marito eius se
daturum promisit: quaero, an succurrendum sit ei,
cum postea aere alieno emergente supra vires patri-
monii eius dos promissa sit, quoniam in instrumento
ita scriptum sit 'ille patruus et curator stipulanti
'spopondit'. movet quaestionem, quod non ut de suo
dotem daret, sed cum crederet rationem pupillarem
sufficere, promisit. praeterea et illud hic potest trac-
tari, ut, si sciens curator non sufficere promiserit,
vel donasse videatur vel, quoniam dolo fecit, non
illi succurratur. respondi: curator cum officium suum
egressus sponte se obligaverit, non puto ei a prae-
tore subveniri debere, non magis quam si creditori
puellae pecuniam se daturum spopondisset: sed is
de quo tractamus si non donandi animo, sed negotii
gerendi causa dotem promisit, habet mulierem obli-
gatam et poterit dici etiam manente matrimonio eam

(1) hereditatis *del.* (2) hereditatem *F* (3) iniverint] inuerint *F*[1], intuerint *F*[2] (4) et *ins. F* (5) quidam *edd*

teneri (quia habet dotem sic ut in collatione bonorum dicitur) vel certe post divortium (sive exacta sit dos sive maneat nomen), quia potest efficere, ut ei accepto feratur. quod si mulier suum curatorem adimplere id, quod supra vires patrimonii eius in dotem dare promisit, [1] non queat, curatorem quidem in hoc, quod superfluum est, per exceptionem relevari: mulier vero cautionem in maritum exponere debet, quod, si quandoque locupletior constante matrimonio facta fuerit, dotis reliquum marito servat [2].

44 *Idem libro tertio decimo quaestionum* Qui nominibus a curatoribus prioribus susceptis sive tutoribus nomina adgnoverunt, periculum in se trans-
1 ferunt. Sed si pupillus post pubertatem rationibus a tutore acceptis reliquationem eius secutus usuras acceptaverit, privilegium suum non amittit in bonis tutoris [3] venditis: praetor enim privilegium ei servare debet.

45 *Idem libro quarto decimo quaestionum* Si pupillus alterum ex tutoribus post pubertatem liberasset, improbe alterum illius nomine conabitur interpellare. idemque dicemus in duobus magistratibus collegis, quorum alterum [4] res publica convenit. sed haec in magistratibus tractavi [5], quasi duo rei eiusdem debiti essent omnimodo: quod non ita est. nam si uterque idoneus est, electio locum non habet: is autem, qui tempore [6] liberatus est, non ei similis est qui nihil habet, sed ei qui satisfecit: habet enim quod obiciat petitori.

46 *Idem libro nono responsorum* Lucius Titius curator Gaii Seii tempore curae fundum Cornelianum locavit Sempronio, qui Sempronius reliqua traxit: pupillus aetate probata eundem quondam colonum Sempronium fecit procuratorem: quaero, an ex eo, quod ille ut procurator egit, omne debitum adulescens agnovisse videatur eoque nomine curatorem suum liberasset [7]. Paulus respondit non ex eo, quod adultus eum, qui praedia eius coluit, procuratorem habere voluit, debitum, quod ex conductione reliqua-
1 tus est, adgnovisse eum videri. Sempronii, qui ex pollicitatione debitor patriae suae exstiterat, bona res publica iussu praesidis possedit: quorum bonorum magistratus rei publicae tres curatores constituerunt, qui apud Graecos ἐπιμεληταὶ vocantur, qui postea inter se sine consensu rei publicae administrationem bonorum Sempronii diviserunt: ex quibus quidam, cum reliqua traherent, idonei in ipso tempore administrationis esse desierunt: postea pupillus heres Sempronii, qui abstentus erat, ab imperatore impetravit, ut bona paterna ei restituerentur: quaero, an ex bonis eorum, qui idonei sunt, indemnitati pupilli prospici debeat, cum individuum his officium curae a magistratibus iniunctum sit. Paulus respondit, si pupillo in curatores bonorum actiones decerni placuerit, pro eius portione [8], qui idoneus non sit, magistratus conveniri oportere: alia enim causa est tutorum, alia eorum, qui rei publicae negotia admi-
2 nistrant. Tutorem, qui pecuniam pupillarem quamvis suo nomine faeneravit, non videri contra constitutiones fecisse, quae prohibent pecuniam pu-
3 pillarem in usus suos convertere. Quaesitum est, an eius pecuniae, qua tutor usus est, post finitam quoque tutelam in diem iudicii accepti easdem usuras praestare debeat. Paulus respondit finita administratione eas usuras debere computari, quae in
4 tutelae iudicio computantur. Paulus respondit propter ea, quae post pubertatem nulla necessitate cogente, sed ex voluntate sua tutor administravit, fideiussorem, qui salvam rem fore cavit, non teneri.
5 Tutelae iudicio tutor conventus edidit librum rationum et secundum eum condemnatus solvit: postea cum [9] a debitoribus paternis, quorum nomina libro rationum non inerant, exigere vellet pupillus, [10] prolatae sunt ab his apochae tutoris: quaesitum est, utrum adversus tutorem an adversus debitores actio ei competat. Paulus respondit, si tempore administrandae tutelae tutori tutelam gerenti debitores solvissent, liberatos eos ipso iure a pupillo: sed si cum tutore actum esset, posse eundem adulescentem propter eam causam tutelae experiri et adversus excep-
6 tionem rei iudicatae doli mali uti replicatione. Cum testamento duo tutores dati essent pupillo et alter ex his vita defunctus fuisset, in locum eius petente matre ex praesidis provinciae praecepto a magistratibus alius tutor datus est, a quo magistratus satis exegerunt rem salvam fore: tutor testamento datus postea datum suspectum fecit: quaesitum est, in quantum teneatur. Paulus respondit tutorem testamento datum pro ea parte conveniri oportere, pro qua parte administravit: pro contutoris autem portione prius eos conveniri debere, qui pro eo se obligaverunt vel magistratus qui eum dederunt: tunc si solidum pupillus consequi non potuerit, de officio contutoris quaerendum, an suspectum facere debuerit, praesertim cum suspectum quoque eum postulasse dicatur. alias quidem cum magistratus plures tutores dant, non prius ad eos reverti pupillus potest, quam omnes tutores excussi [11] fuerint: in proposito cum unus a magistratibus datus proponeretur, non est visum prius collegam conveniendum, qui et suspectum fecit et testamento datus est, perindeque habendos singulos, ac si in partes dimidias tutores dati
7 essent. Tutoribus concessum est a debitoribus pupilli pecuniam exigere, ut ipso iure liberentur, non etiam donare vel etiam deminuendi causa cum iis transigere: et ideo eum, qui minus tutori solvit, a pupillo in reliquum conveniri posse.

47 *Scaevola libro secundo responsorum* Titium et Maevium tutores quis dedit et cavit: *βούλομαι καὶ παρακαλῶ πάντας* [12] *γίνεσθαι μετὰ τῆς Μαιβίου τοῦ ἀδελφοῦ μου γνώμης, καὶ δίχα αὐτοῦ τὸ γινόμενον ἄκυρον ἔστω* [13]. Titius solus a debitoribus exegit: an liberati essent? respondi, si et administrationem
1 Maevio dedisset, non recte solutum. ‘Quantum ‘autem filio meo diurnum sufficiat, Marina et Ianuaria ‘aestimabunt’: quaero, an contenti esse debeant tutores arbitrio mulierum. respondi sumptum boni viri
2 arbitrio faciendum. Tutores dati ad res Italicas instrumenta Romae reppererunt [14] debitorum provincialium, ut pecunia Romae aut ubicumque petitum fuerit solvatur: quaero, cum neque debitores in Italia essent neque eorum praedia, an haec exactio ad Italicae rei tutores pertineat. respondi, si provincialis contractus esset, non pertinere, respicere tamen ad officium eorum, ne instrumentorum ignorantia contractus eos, ad quos administratio pertineret, lateret.
3 A matre datus testamento tutor cum putaret se tutorem esse, distraxit bona materna et paterna pupillorum et decessit non solvendo: quaeritur, an pupillus res possit vindicare. respondi, si manent res
4 pupilli, vindicari ab eo posse. Praefectus legionis ita testamento cavit: ‘volo, ut sit in arbitrio tutorum ‘filii mei, si voluerint, huius summae uncias inferre ‘usurarum nomine ita, ne nummi dispargantur’; quaero, si apparuerit pecunia faenerata a tutoribus, iudicio tutelae uncias usuras an vero eas quas stipulati sunt praestare debeant. respondi, si secundum voluntatem defuncti elegissent usurarum praestationem neque pupilli nomine in faenus dedissent, id prae-
5 statur [15], quod testator voluisset. Lucius Titius mutuam pecuniam a tutore accepit et rem hereditariam pignori ei dedit: post triennium iam puberibus his, quorum tutela administrata est, fisco bona defuncti adiudicata sunt, quia mortem eius heres non est ultus: quaeritur, an id nomen pupillus recusare

(1) efficere *ins.* (2) solvat *Hal.* (3) tutoribus *F* (4) dimisit, alterum *ins.* (5) tractant *scr.* (6) tempore] sponte *scr.* (7) liberasse *scr.* (8) portionem *F* (9) cum *om. F* (10) et *ins. F* (11) excusati *F* (12) *πάντα Hal.* (13) *id est:* volo et rogo, ut omnia fiant ex fratris mei Maevii sententia, et quidquid sine eo fiet, ratum ne sit (14) repperierunt *F* (15) praestaturos *Gronovius*

possit. respondi secundum ea quae proponuntur id
6 nomen ad onus tutorum non pertinere. Altero ex duobus fratribus sociis bonorum et negotiationis defuncto, herede filio, patruus tutor venditis omnibus communis negotiationis mercibus et sibi redemptis negotium suo nomine exercuit: quaesitum est, utrum compendium negotii an usuras pecuniae praestare debeat. respondi secundum ea quae proponuntur pu-
7 pillo usuram, non compendium praestandum. Tutor rerum Italicarum conventus a creditore provinciali, ubi rem pupillus habuit, solvit: quaesitum est, an id tutelae iudicio reputari potest. respondi nihil proponi, cur non possit.

48 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Inter bonorum ventrisque curatorem et inter curatorem furiosi itemque prodigi pupillive magna est differentia, quippe cum illis quidem plane[1] rerum administratio, duobus autem superioribus sola custodia et rerum, quae deteriores futurae sunt, venditio committitur.

49 *Paulus libro secundo sententiarum* Ob faenus pupillaris pecuniae per contumaciam non exercitum aut fundorum omissam comparationem tutor, si non ad damnum resarciendum idoneus est, extra ordinem coercebitur.

50 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Si res pupillaris incursu latronum pereat vel argentarius, cui tutor pecuniam dedit, cum fuisset celeberrimus, solidum reddere non possit, nihil eo nomine tutor praestare cogitur.

51 *Venuleius libro sexto stipulationum* Si duo pluresve tutores tutelam administrent, in fideiussorem quidem in solidum[2] per quemlibet eorum committitur stipulatio: at si inter eos divisa sit tutela regionibus, quod plerumque fit, et alius urbica negotia, alius peregrina administraret, tunc ex substantia cuiusque rei aut committi contra fideiussorem stipulationem aut non committi dicemus: nam licet omnes tutores sint et tutelam gerant[3], tamen cum quis de ea re, quae extra suam regionem erit, experiri vel ad iudicium vocari coeperit, perinde non committitur stipulatio, atque si ei administratio tutelae permissa non esset: quantum enim facit in totum denegata, tantundem valet, si in ea re de qua agitur denegata sit.

52 *Neratius libro primo responsorum* Curator pro minore non tantum dotem dare debet, sed etiam impendia, quae ad nuptias facienda sunt.

53 *Paulus libro secundo decretorum* Aemilius Dexter magistratus sui tempore datis tutoribus cessaverat in exigenda satisdatione, deinde[4] quibusdam excusatis a sequentibus magistratibus Dexter tutor adsumptus fuerat: creatus[5] conveniebatur in solidum duplici ratione, quod cum magistratus esset et tutores dedisset satisdationem non exegisset[6]. ex diverso dictum est, licet satis exactum non esset, tamen in diem tutelae finitae idoneos fuisse tutores neque cessationem curatorum obesse tutoribus debere. pronuntiavit, si in diem finitae tutelae idonei permansissent tutores, licet[7] et satis non esset exactum, curatorum esse periculum, si minus, tutorum et magistratuum: hoc est tunc esse periculum eius, qui suspectum non fecisset aut satis non exegisset, cum finita tutela non inveniretur idoneus fuisse.

54 *Tryphoninus libro secundo disputationum* Non existimo maximis usuris subiciendum eum, qui a contutoribus suis mutuam pecuniam pupilli accepit et cavit certasque usuras promisit, quas et alii debitores pupillo dependunt, quia hic sibi non consumpsit nec clam[8] nec quasi sua pecunia licenter abutitur et, nisi his usuris a contutore mutuum ei daretur, aliunde accepisset: et multum refert, palam aperteque debitorem se ut extraneum et quemlibet faceret pupillo an sub administratione tutelae pupillique utilitate latente[9] sua commoda pupilli pecunia iuvaret.

55 *Idem libro quarto decimo disputationum* Tres tutores pupillo dati sunt, unus tutelam gessit et solvendo non est, secundus Titio gerendam mandavit et Titius quaedam administravit, tertius nihil omnino gessit: quaesitum est, quatenus quisque eorum teneatur. et tutorum quidem periculum commune est in administratione tutelae et in solidum universi tenentur. plane si pecunia numerata pupilli inter eos distributa est, non in maiorem summam quisque eorum
1 quam accepit tenetur. Sed si ipsi tutores rem pupilli furati sunt, videamus, an ea actione, quae proponitur ex lege duodecim tabularum adversus tutorem in duplum, singuli in solidum teneantur et, quamvis unus duplum praestiterit, nihilo minus etiam alii teneantur: nam in aliis furibus eiusdem rei pluribus non est propterea ceteris poenae deprecatio, quod ab uno iam exacta est. sed tutores propter admissam administrationem non tam invito domino contrectare eam videntur quam perfide agere: nemo denique dicet unum tutorem et duplum hac actione praestare et quasi specie condictionis aut ipsam rem
2 aut eius aestimationem. Non solum ergo gessisse tutelam is creditur, qui alii gerendam mandavit, sed et qui satis a contutore accepit rem salvam pupillo futuram eique permisit administrationem totius tutelae, nec potest se defendere constitutionibus, quae
3 iubent ante conveniri eum qui gessit. Item in eo quod nemo gessit non utique eius periculum est, qui quaedam gessit, sed communiter omnium: exigi autem ab eo solo periculum ob alia quae non gessit non oportet, nisi si qua talia sunt, quae vel consummationem coeptorum ab eo desiderabant vel ita coniuncta fuerunt, ut separari non debuerunt[10].
4 Quod autem dicitur desisse[11] solvendo esse vel non esse contutores praestare debere, videamus, qualem intellectum habet, id est utrum sufficit nihil deminutum esse de facultatibus contutoris, ex quo tempore datus est, sed eandem faciem patrimonii permansisse, an, etsi nihil post accidit, quod palam faciat deminutionem patrimonii, debet tamen contutor inquirere fortunas contutoris. sed hoc et ex personae qualitate et ex temporis intercapedine, quo testamentum factum est, usque ad mortem patris aliam aestimationem accipere debet: nam aperte prodigo vel cuius bona venierunt (licet obreptum fuerit praetori, qui decreto eum dedit) permittere contutori[12] administrationem non debet, et potuit aliquid pater eorum post testamentum factum accidens ignorasse aut, cum destinatum haberet mutare testamentum, id non fecisse.

56 *Scaevola libro quarto digestorum* Tutor rerum et animalium pupilli venditionem fecit, sed quaedam animalia emptoribus pretium non solventibus retinuit et apud se habuit, pretium idem rationibus pupilli accepto tulit: ex his aliquot nata sunt: defuncto tutore heres eius eandem tutelam administravit et animalia annis plurimis possedit: quaesitum est, an, cum is cuius tutela administrata est annis viginti quattuor esset, iure animalia vindicaret. respondit secundum ea quae proponerentur pupillum ea vindicare non posse.

57 *Idem libro decimo digestorum* Chirographis debitorum incendio exustis cum ex inventario tutores convenire[13] eos possent ad solvendam pecuniam aut novationem faciendam cogere, cum idem circa priores[14] debitores propter eundem casum fecissent, id omisissent circa debitores pupillorum, an, si quid propter hanc cessationem eorum pupilli damnum

(1) plena *sec. Graecos edd.* (2) tutelam administrent, si quidem in solidum, in fideiussorem *scr.* (3) gerat *F* (4) a *ins. F* (5) a Dextro tutor post finitam tutelam idoneus esse desierat et cessaverant curatores in exigenda pecunia, quam is ex tutela debebat: Dexter *ins.* (6) et quod cum tutor esset, contutorem suspectum non fecisset *ins.* (7) et suspecti non essent facti *ins.* (8) sibi consumpsit non clam *scr.* (9) latens *scr.* (10) deberent *Hal.* (11) dedisse *F* (12) contutor *Hal.* (13) convenire *del. Zellmer* (14) proprios *edd.*

contraxerunt, iudicio tutelae consequantur? respondit, si adprobatum fuerit eos tutores hoc per dolum vel culpam praetermisisse, praestari ab his hoc de-
1 bere[1]. Ab eo, qui sententia praesidis bonis ademptis relegatus erat, cum ex permissu principis appellatio eius recepta sit, quam is qui pronuntiaverat non receperat, fundum emerat pupillus intervenientibus tutoribus et appellatione iniusta pronuntiata fundus ei ablatus est: quaesitum est, an tutelae iudicio pretium fundi pupillus consequi a tutoribus possit. respondit, si scientes emerunt ab eo, qui in ea causa esset, ut obnoxius sententiae priori esset, tutelae iudicio eos teneri.

58 *Idem libro undecimo digestorum* Qui negotiationem per Pamphilum et Diphilum prius servos, postea libertos exercebat, suo testamento eos tutores reliquit et cavit, ut negotium eodem more exerceretur, quo se vivo exercebatur: hique tutelam administraverunt non tantum, cum impubes patroni filius fuisset, sed etiam post pubertatem eius. sed Diphilus quidem cum incremento negotiationis rationes optulit, Pamphilus autem putavit reddere oportere non ad incrementum negotiationis, sed ad computationem usurarum, ut in tutelae iudicio solet. quaesitum est, an secundum voluntatem defuncti exemplo Diphili Pamphilus quoque rationem reddere debeat. respondit debere. *Claudius Tryphoninus:* quia lucrum
1 facere ex tutela non debet. Ex duobus tutoribus pupilli altero defuncto adhuc impubere pupillo, qui supererat ex persona pupilli sui iudice accepto consecutus est cum usuris, quantum ex tutela ad tutorem defunctum pervenerat: quaesitum est, iudicio tutelae, quo experitur pubes factus, utrum eius tantum portionis, quae ab initio quod[2] ex tutelae ratione pervenerat ad defunctum contutorem, usurae veniant, an etiam eius summae, quae ex sortis usuris pupillo aucta post mortem eius ad superstitem aeque cum sorte translata sit aut transferri debuit. respondit, si eam pecuniam in se vertisset, omnium pecuniarum usuras praestandas: quod si pecunia mansisset in rationibus pupilli, praestandum, quod bona fide percepisset aut percipere potuisset, sed, faenori dare cum potuisset, neglexisset, cum id, quod ab alio debitore nomine usurarum cum sorte datur, ei qui accipit totum sortis vice fungitur vel fungi debet.
2 Testamento dati tutores, quod ruptum videbatur, cessaverunt in administratione tutelae et a praeside tutor datus est pupillo, iussi autem sunt etiam hi, qui dati erant testamento tutores, tutelam administrare coniuncto eo, qui a praeside datus coeperat administrare: quaesitum est, ex testamento datos[3] periculum antecedentis temporis[4] administrationis utrum ex apertis tabulis, an ex quo iussi sunt, pertineat ad eos. respondit ad eos de quibus quaereretur nullum antecedentis temporis periculum pertinere.
3 Pupillo herede instituto filiae exheredatae duo milia nummorum aureorum legavit eosdemque tutores utrisque dedit: quaesitum est, an ex eo die, quo duo milia potuerunt a substantia hereditatis[5] et in nomina collocare neglexerint, usurarum nomine pupillae
4 tutelae iudicio teneantur. respondit teneri. Quaesitum est, an usurae pupillaris pecuniae, quas tutores debuerunt, cum ad curatorem transferuntur, in sortem computantur et universae summae usuras debere curatores incipiant[6]. respondit omnis pecuniae, quae ad curatores transit, parem causam esse, quia omnis sors efficitur.

59 [7] *Idem libro vicesimo sexto digestorum* Cum hereditas patris aere alieno gravaretur et res in eo statu videretur, ut pupilla ab hereditate paterna abstineretur, unus ex tutoribus cum plerisque creditoribus ita decidit, ut certa crediti portione contenti essent acciperentque: idem curatores iam viripotenti accepti cum plerisque creditoribus deciderunt: quaesitum est, an, si aliquis tutorum creditor patris pupillae solidam pecuniam expensam sibi ex re pupillae cum usuris fecerit, revocari a curatoribus pupillae ad portiones eas possit, quas ceteri quoque creditores acceperunt. respondit eum tutorem, qui ceteros ad portionem vocaret, eadem parte contentum esse debere.

60 *Pomponius libro octavo epistularum* Si tutoris heres exsecutus est quae tutor inchoavit, tutelae etiam eo nomine tenetur.

61 *Idem libro vicesimo epistularum* Apud Aristonem ita scriptum est: quod culpa tutoris pupillus ex hereditate desiit possidere, eius aestimatio in petitione hereditatis sine ulla dubitatione fieri debebit ita, si pupillo de hereditate cautum sit: cautum autem esse videtur etiam si tutor erit idoneus, a quo servari possit id, quod pupillus ex litis aestimatione subierit. sed si tutor solvendo non est, videndum erit, utrum calamitas pupilli an detrimentum petitoris esse debeat perindeque haberi debet, ac si res fortuito casu interisset, similiter atque [8]ipse pupillus expers culpae quid ex hereditate deminuisset corrupisset perdidisset. de possessore quoque furioso quaeri potest, si quid ne in rerum natura esset, per furorem eius accidisset. tu quid putas? Pomponius: puto eum vere dicere. sed quare cunctatus es, si solvendo non sit tutor, cuius damnum esse debeat? cum alioquin elegantius dicere poterit[9] actiones dumtaxat, quas haberet cum tutore pupillus, venditori[10] hereditatis praestandas esse, sicuti heres vel bonorum possessor si nihil culpa eius factum sit (veluti si fundo hereditario vi deiectus sit aut servus hereditarius vulneratus ab aliquo sit sine culpa possessoris), nihil plus quam actiones, quas eo nomine habet, praestare debeat. idem dicendum est et si per curatorem furiosi culpa vel dolo quid amissum[11] fuerit, quemadmodum si quid stipulatus tutor vel curator fuisset aut vendidisset rem hereditariam. impune autem puto admittendum[12], quod per furorem alicuius accidit, quo modo si casu aliquo sine facto personae id accidisset.

VIII[13].

DE AUCTORITATE ET CONSENSU TUTORUM ET CURATORUM.

1 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Quamquam regula sit iuris civilis in rem suam auctorem tutorem fieri non posse, tamen potest tutor proprii sui debitoris hereditatem adeunti pupillo auctoritatem accommodare[14], quamvis per hoc debitor eius efficiatur: prima enim ratio auctoritatis ea est, ut heres fiat, per consequentias contingit[15], ut debitum subeat. se tamen auctore ab eo stipulari non potest. et cum quidam auctoritatem accommodaret pupillae suae, ut servo suo stipulanti sponderet, divus Pius Antoninus rescripsit iure pupillam non teneri, sed in quantum locupletior facta est, dandam actionem. sed[16] si auctor fiat, ut filio suo quid tradatur, nulla erit auctoritas: evidenter enim sua auctoritate rem adquirit.
1 Tutor si invitus retentus sit per vim, non valet quod agitur: neque enim praesentia corporis[17] sufficit ad auctoritatem, ut si somno aut morbo comitiali occupatus tacuisset[18].

2 *Idem libro vicesimo quarto ad Sabinum* Nulla differentia est, non interveniat auctoritas tutoris an perperam adhibeatur.

3 *Paulus libro octavo ad Sabinum* Etiamsi non interrogatus tutor auctor fiat, valet auctoritas eius,

(1) deberi *F* (2) quondam *scr.* (3) ex testamento datos *del. Petr. Faber* (4) antecedentis temporis (*una cum sequentibus male bis scriptis* periculum pertinere) *del. F^b* (5) separare *ins. edd.* (6) incipiat *F* (7) *cf. D.* 2, 14, 44 (8) si *ins.* (9) potueris *scr.* (10) venditori] petitori *edd.* (11) admissum *scr.* (12) admissum *Krueger* (13) *Sab.* 1...9. 11...16; *Ed.* 10. 17. 18; *Pap.* 19; *App.* 20...22. — *Bas.* 37, 8. — *Cf. Inst.* 1, 21; *Cod.* 5, 59 (14) accommodere *F* (15) contigit *F* (16) et *ins.* (17) corpori *F* (18) iacuisset *Iac. Gothofredus*

cum se probare dicit id quod agitur: hoc est enim
auctorem fieri.

4 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Etsi pluribus datis tutoribus unius auctoritas sufficiat,
tamen si tutor auctoretur, cui administratio tutelae
concessa non est, id ratum a praetore haberi non
debet. et ideo puto verius esse, quod Ofilio placebat,
si eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, emam a
pupillo sciens alium eius tutelam gerere, dominum
me non posse fieri: item si eo auctore emam, qui a
tutela fuerit remotus: nec enim id ratum haberi.

5 *Ulpianus libro quadragesimo ad Sabinum*
Pupillus obligari tutori eo auctore non potest. plane
si plures sint tutores, quorum unius auctoritas suf-
ficit, dicendum est altero auctore pupillum ei posse
obligari, sive mutuam pecuniam ei det sive stipuletur
ab eo. sed et[1] cum solus sit tutor mutuam pecu-
niam pupillo dederit vel ab eo stipuletur, non erit
obligatus tutori: naturaliter tamen obligabitur in
quantum locupletior factus est: nam in pupillum
non tantum tutori, verum cuivis actionem in quan-
tum locupletior factus est dandam divus Pius re-
1 scripsit. Pupillus vendendo sine tutoris aucto-
ritate non obligetur[2] sed nec in[3] emendo, nisi in
2 quantum locupletior factus est. Item ipse tutor
et emptoris et venditoris officio fungi non potest:
sed enim si contutorem habeat, cuius auctoritas suf-
ficit, procul dubio emere potest. sed si mala fide
emptio intercesserit, nullius erit momenti ideoque nec
usucapere potest. sane si suae aetatis factus com-
3 probaverit emptionem, contractus valet. Sed[3*] si
per interpositam personam rem pupilli emerit, in ea
causa est, ut emptio nullius momenti sit, quia non
bona fide videtur rem gessisse: et ita est rescriptum
4 a divo Severo et Antonino. Sane si ipse quidem
emit palam, dedit autem nomen non mala fide sed
simpliciter, ut solent honestiores non pati nomina
sua instrumentis inscribi, valet emptio: quod si cal-
lide, idem erit, ac si per interpositam personam
5 emisset. Sed et si creditor pupilli distrahat,
6 aeque emere bona fide poterit. Si filius tutoris
vel quae alia persona iuri eius subiecta emerit, idem
erit atque si ipse emisset.

6 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Tutores, quibus administratio decreta non esset,
tamquam extraneos recte a pupillo emere placet.

7 *Ulpianus libro quadragesimo ad Sabinum*
Quod dicimus in rem suam auctoritatem accommo-
dare tutorem non posse, totiens verum est, quotiens
per semet vel subiectas sibi personas adquiritur ei
stipulatio: ceterum negotium ei geri[4] per conse-
quentias[5], ut dictum est, nihil prohibet auctoritas[6].
1 Si duo rei sint stipulandi et alter me auctore a
pupillo stipuletur, alter altero tutore auctore, dicen-
dum est stipulationem valere, sic tamen, si auctori-
tas tutoris unius sufficiat: ceterum si non sufficiat,
2 dicendum erit inutilem esse stipulationem. Si et
pater et filius qui in potestate eius fuit tutores fue-
runt et pater sit stipulatus filio auctore, nullius
momenti erit stipulatio idcirco, quia in rem patris
auctor esse filius non potest.

8 *Idem libro quadragesimo octavo ad Sabinum*
Etsi condicionalis contractus cum pupillo fiat, tutor
debet pure auctor fieri: nam auctoritas non con-
dicionaliter, sed pure interponenda est, ut condicio-
nalis contractus confirmetur.

9 [7]*Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale*
Obligari ex omni contractu pupillus sine tutoris
auctoritate non potest: adquirere autem sibi stipu-
lando et per traditionem accipiendo etiam sine tu-
toris auctoritate potest: sed credendo obligare sibi
non potest, quia sine tutoris auctoritate nihil alie-
1 nare potest. Ex hoc autem, quod pupillus nullam
rem sine tutoris auctoritate alienare potest, apparet
nec manumittere eum sine tutoris auctoritate posse.
hoc amplius licet tutoris auctoritate manumittat, de-
bet e lege Aelia Sentia apud consilium causam pro-
2 bare. Pupillus ex omnibus causis solvendo sine
tutoris auctoritate nihil agit, quia nullum dominium
transferre potest: si tamen creditor bona fide pe-
cuniam pupilli consumpserit, liberabitur pupillus.
3 Hereditatem adire pupillus sine tutoris auctoritate
non potest, quamvis lucrosa sit nec ullum habeat
4 damnum. Nec ex senatus consulto Trebelliano
hereditatem recipere pupillus sine tutoris auctoritate
5 potest. Tutor statim in ipso negotio praesens
debet auctor fieri, post tempus vero aut per epistu-
6 lam interposita eius auctoritas nihil agit. Etiamsi
non exaudiat tutoris auctoritatem is qui cum pupillo
contrahit, scriptis tamen hoc adprobetur, recte nego-
tium geritur, veluti si absenti pupillo per epistulam
vendam aliquid aut locem et is tutoris auctoritate
consentiat.

10 *Paulus libro vicesimo quarto ad edictum* Tu-
tor, qui per valetudinem vel absentiam vel aliam
iustam causam auctor fieri non potuit, non tenetur.

11 *Gaius libro quinto decimo ad edictum pro-
vinciale* Si ad pupillum aut furiosum bonorum pos-
sessio pertineat, expediendarum rerum gratia et in
agnoscenda et in repudianda bonorum possessione
voluntatem tutoris curatorisque[8] spectari debere
placuit: qui scilicet si quid eorum contra commodum
pupilli furiosive fecerint, tutelae curationisve iudicio
tenebuntur.

12 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Si
servus communis tuus et Titii a pupilla tua te auc-
tore aliquam rem per traditionem acceperit, tota ad
Titium pertinebit. *Marcellus notat:* nam quod-
cumque ad omnes dominos non potest pertinere, id
pro solido ad eum, cui adquiri potest, pertinere ve-
teres comprobaverunt.

13 *Iulianus*[9] *libro vicesimo primo digestorum*
Impuberes tutore auctore obligantur, etiamsi taceant:
nam cum pecuniam mutuam acceperint, quamvis
nihil dicant, auctoritate tutoris interposita tenentur.
quare et si non debita pecunia his personis soluta
fuerit, quamvis tacuerint, interposita tutoris auctori-
tas sufficit, ut condictione teneantur.

14 *Idem libro trigesimo primo digestorum* Non
multum interest, afuerit tutor, cum negotium contra-
heretur, an praesens ignoraverit, quale esset quod
contrahebatur.

15 *Marcianus libro secundo regularum* Acci-
pientis et edentis iudicium idem tutor auctor utrique
fit. sed hoc utrum ita est, si bis auctor factus est,
an et una auctoritas sufficiat eo animo, ut ad utrum-
que pertineat? dubitat quidem Pomponius, sed for-
titer defenditur sufficere unam auctoritatem.

16 *Paulus libro primo ad legem Aeliam Sentiam*
Etiamsi tutor caecus factus sit, auctor fieri potest.

17 *Idem libro sexto ad edictum* Si tutor pupillo
nolit auctor fieri, non debet eum praetor cogere,
primum quia iniquum est, etiamsi non expedit pu-
pillo, auctoritatem eum praestare, deinde etsi expe-
dit, tutelae iudicio pupillus hanc iacturam conse-
quitur.

18 *Idem libro primo ad Plautium* Potest pupil-
lus tutore auctore debitorem suum Titio delegare:
sed cum tutor debet pupillo, dicendum est neque de-
legari eum neque procuratorem adversus tutorem
dari ipso tutore auctore posse, quia futurum sit, ut
auctoritate sua liberetur.

19 *Idem libro nono responsorum* Curatorem etiam
impuberi dari posse, sed ad ea, quae sollemnitatem
iuris desiderant, explicanda tutore auctore opus esse.

20 *Scaevola libro decimo digestorum* Inter pu-
pillos paternae hereditatis divisio facta est praesente
tutore, sed non adsignante[10] instrumento divisionis:

(1) et] si *scr.* (2) obligatur *S* (3) in *del. S* (3*) et *ins. edd.* (4) geri *transponit ante* nihil *F²* (5) consequientias *F* (6) auctoritas *del. Hal.* (7) § 5 = *Inst.* 1, 21, 2 (8) curatorisve *scr.* (9) idem *F²* (10) in *ins. Hoffmann.*

quaesitum est, an ei stari oporteret. respondit, si tutor auctor fuisset, non idcirco minus standum esse divisioni, quod non adsignasset.

21 *Idem libro vicesimo sexto digestorum* Defendente tutore pupillus condemnatus ex contractu patris accepit curatorem, inter quem et creditorem acta facta sunt apud procuratorem Caesaris infra scripta. Priscus procurator Caesaris dixit: 'faciat iudicata'. Novellius curator dixit: 'abstineo pupillum'. Priscus procurator Caesaris dixit: 'responsum habes: scis, 'quid agere debeas'. quaesitum est, an secundum haec acta adulescens a bonis patris abstentus sit. respondit proponi abstentum.

22 *Labeo libro quinto pithanon* Si quid est, quod pupillus agendo tutorem suum liberaturus est, id ipso tutore auctore agi recte non potest.

VIIII[1].

QUANDO EX FACTO TUTORIS VEL CURATORIS MINORES AGERE VEL CONVENIRI POSSUNT.

1 *Pomponius libro vicesimo nono ad Sabinum* Ob dolum malum vel culpam tutoris Aristo ait pupillum possessorem condemnandum, sed non puto, quanti actor in litem iuraret: et tamen[2] illud ita est, si rem a tutore pupillus servare possit.

2 *Ulpianus libro primo opinionum* Si tutor vel curator pecunia eius, cuius negotia administrat, mutua data ipse stipulatus fuerit vel praedia in nomen suum emerit, utilis actio ei, cuius pecunia fuit, datur ad rem vindicandam vel mutuam pecuniam exigendam.

3 *Papinianus libro vicesimo quaestionum* Dolus tutorum puero neque nocere neque prodesse debet: quod autem vulgo dicitur tutoris dolum pupillo non nocere, tunc verum est, cum ex illius fraude locupletior pupillus factus non est. quare merito Sabinus tributoria actione pupillum conveniendum ex dolo tutoris existimavit, scilicet si per iniquam distributionem pupilli rationibus favit. quod in depositi quoque actione dicendum est, item hereditatis petitione, si modo, quod tutoris dolo desiit[3], pupilli rationibus illatum probetur.

4 *Ulpianus libro sexagesimo quarto ad edictum* At si extrinsecus aliquid tutor dolo admiserit, pupillo nihil nocere oportet.

5 *Papinianus libro quinto responsorum* Post mortem furiosi non dabitur in curatorem qui negotia gessit iudicati actio, non magis quam in tutores, si modo nullam ex consensu post depositum officium[4] novationem factam et in curatorem vel tutorem obli-
1 gationem esse translatam constabit. Tutor, qui pecuniam se soluturum cavit, quam pater pupilli condemnatus fuerat, actionem post tutelam finitam recte recusat. non idem in eo placuit, qui suo nomine mutuam pecuniam accepit et iudicatum pro pupillo fecit, nisi forte creditor ideo contraxit, ut in causam iudicati pecunia transiret.

6 *Idem libro secundo definitionum* Tutor interposito decreto praetoris actorem reliquit. secundum eum sententia dicta iudicati transfertur ad pupillum actio non minus, quam si tutor optinuisset.

7 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Tutori, qui infantem defendit, succurritur, ut in pupillum iudicati actio detur.

8[4a] *Idem libro quinto responsorum* Tutor, qui et coheres pupillo erat, cum conveniretur fideicommissi nomine, in solidum ipse cavit: quaesitum est, an in adultum pupillum pro parte danda sit utilis actio. respondit danda[5].

X[6].

DE SUSPECTIS TUTORIBUS ET CURATORIBUS.

1[7] *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum* Haec clausula et frequens et pernecessaria est: cot-
1 tidie enim suspecti tutores postulantur. Primum igitur tractemus, unde descendat suspecti crimen et apud quos postulari quis possit suspectus tutor vel curator, deinde quis et a quo et ex quibus causis
2 removetur, deque poena suspecti. Sciendum est suspecti crimen e lege duodecim tabularum descen-
3 dere. Damus autem ius removendi suspectos tutores Romae praetoribus, in provinciis praesidibus
4 earum. An autem apud legatum proconsulis suspectus postulari possit, dubium fuit: sed imperator Antoninus cum divo Severo Braduae Maurico proconsuli Africae rescripsit posse, quia mandata iurisdictione officium ad eum totum iuris dicundi transit. ergo et si praetor mandet iurisdictionem, simili modo dicendum est suspectum posse apud eum postulari cui mandata est: cum enim sit in provincia hoc rescriptum, consequens erit dicere et eum, cui a praetore mandata est iurisdictio, posse de suspecto cog-
5 noscere. Ostendimus, qui possunt de suspecto cognoscere: nunc videamus, qui suspecti fieri possunt. et quidem omnes tutores possunt, sive testamentarii sint, sive non sint, sed alterius generis tutores. quare et si legitimus sit tutor, accusari poterit. quid si patronus? adhuc idem erit dicendum, modo ut me-
6 minerimus patrono parcendum. Consequens est, ut videamus, qui possunt suspectos postulare: et sciendum est quasi publicam esse hanc actionem,
7 hoc est omnibus patere. Quin immo et mulieres admittuntur, sed hae solae, quae pietate necessitudinis ductae ad hoc procedunt, ut puta mater. nutrix quoque et avia possunt. potest et soror, nam in sorore et rescriptum exstat divi Severi: et si qua alia mulier fuerit, cuius praetor perpensam pietatem intellexerit non sexus verecundiam egredientis, sed pietate productam non continere iniuriam pupillorum,
8 admittet eam ad accusationem. Si quis de plebeis ob facta atrociora in tutela admissa fuerit apud praetorem accusatus, remittitur ad praefectum urbis graviter puniendus.

2 [8]*Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Libertus quoque si fraudulenter gessisse tutelam filiorum patroni probetur, ad praefectum urbis remittetur puniendus.

3[9] *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Tutor quoque contutorem potest suspectum facere, sive duret adhuc tutor, sive iam desierit ipse, contutor autem maneat tutor: et ita divus Severus rescripsit. plus divus Pius Caecilio Paetino rescripsit posse tutorem suspectum remotum contutores suos suspec-
1 tos facere. Liberti quoque pupillorum grate facient, si tutores vel curatores eorum male gerentes rem patronorum vel liberorum patronorum suspectos fecerint: sed si patronum suum ut[10] suspectum in tutela facere velint, melius est libertos ab accusatione repelli, ne in ipsa cognitione gravius aliquid emergat,
2 cum hoc aliis omnibus pateat. Non tantum autem adulescentis curator, sed etiam furiosi vel prodigi ut
3 suspectus removeri potest. Sed et si quis curam ventris bonorumve administrat, non carebit huius cri-
4 minis metu. Praeterea videndum, an et sine accusatione possit suspectus repelli. et magis est, ut repelli debeat, si praetori liqueat ex apertissimis rerum argumentis suspectum eum esse: quod favore
5 pupillorum accipiendum est. Nunc videamus, ex quibus causis suspecti removeantur. et sciendum est aut ob dolum in tutela admissum suspectum licere postulare, si forte grassatus in tutela est aut sordide egit vel perniciose pupillo vel aliquid intercepit ex

(1) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. 5...8; *Ed.* 4. — *Bas.* 37, 9. — *Cf. Cod.* 5, 38 (2) et tamen] etiam *scr.* (3) desit *Schulting* (4) in tutores post depositum officium, si modo nullam ex consensu *Cuiacius* (4a) = 36, 3, 18, 2 (5) dandam *dett.*

(6) *Sab.* 1...5. 7; *Ed.* 6. 8. 9. 12; *Pap.* 10. 11. — *Bas.* 37, 10. — *Cf. Inst.* 1, 26; *Cod.* 5, 43 (7) § 2. 3. 5. 6. = *Inst.* 1, 26 *pr.* § 2. 3; § 4 = *D.* 1, 21, 4 *pr.* (8) = *Inst.* 1, 26, 11 (9) § 15 = *Inst.* 1, 26, 10 (10) ut *del.*

rebus pupillaribus iam tutor. quod si quid admisit,
ante tamen admisit, quam tutor esset, quamvis in
bonis pupilli vel in tutela, non potest suspectus tutor
postulari, quia delictum tutelam praecessit. proinde
si pupilli substantiam expilavit, sed antequam tutor
esset, accusari debet expilatae hereditatis crimine, si
6 minus, furti. Quaeri potest, si tutor fuerit pupilli
idemque sit curator confirmatus adulescenti, an pos-
sit ex delictis tutelae suspectus postulari. et cum
possit tutelae a concuratoribus conveniri, consequens
erit dicere cessare suspecti accusationem, quia tutelae
7 agi possit deposito officio et alio sumpto. Idem
erit quaerendum et si proponas aliquem desisse esse
tutorem et rursum coepisse (ut puta usque ad tem-
pus vel ad condicionem erat datus, deinde iterum
vel superveniente condicione testamentaria vel etiam
a praetore postea datus est), an suspectus postulari
possit. et quia duae tutelae sunt, si est, qui eum
tutelae iudicio conveniat, aequissimum erit dicere
8 cessare crimen suspecti. Si autem ipse tutor est
solus, numquid, quia tutelae cessat, removendus sit
ab hac administratione, quasi in hac suspectus ex
eo, quod in alia [1] male versatus sit? ergo et in eo,
qui curator solus post finitam tutelam confirmatus
9 est, idem dici potest. Quod si quis ita tutor da-
tus sit: 'quoad in Italia erit, tutor esto' vel 'quoad
'trans mare non ierit', an possit suspectus postulari
ex eo gestu, quem administravit, antequam trans
mare abesset [2]? et magis est, ut postulari possit,
10 quasi una tutela sit habens intervalla. Si quis
afuturus rei publicae causa desideravit in locum
suum constitui alium tutorem, an reversus ex ante
gesto suspectus postulari possit? et quia potest ex
priore gestu utili actione conveniri, cessabit postu-
11 latio. Si curator ventri bonisque datus fraudu-
lenter versatus sit, deinde tutor datus, an postulari
suspectus propter fraudes in cura admissas possit,
dubitari potest. et si quidem habet contutores, non
poterit postulari, quia conveniri potest, si non habet,
12 amoveri potest. Si tutor inimicus pupillo paren-
tibusve eius sit et generaliter si qua iusta causa
praetorem moverit, cur non debeat in ea tutela ver-
13 sari, reicere eum debebit. Severus et Antoninus
rescripserunt Epicurio tutores, qui res vetitas sine
decreto distraxerunt, nihil quidem egisse, verum si
per fraudem id fecerunt, removeri eos oportere.
14 Tutor, qui ad alimenta pupillo praestanda copiam
sui non faciat, suspectus est poteritque removeri.
15 Sed si non latitet, sed praesens nihil posse de-
cerni contendit quasi inopibus [3], si datis pupillo ad-
vocatis in mendacio revincatur [4], ad praefectum urbis
remittendus est: neque enim interest id agere quem-
quam, ut corrupta fide inquisitionis tutor constitua-
tur, an bona fide constitutum velut praedonem bonis
alienis incumbere: hic ergo non quasi suspectus
removebitur, sed remittetur puniendus ea poena, qua
solent adfici, qui tutelam corruptis ministeriis prae-
16 toris redemerunt. Qui [5] pecuniam ad praediorum
emptionem conferre neque pecuniam deponere per-
vicaciter perstant, quoad emptionis occasio invenia-
tur, vinculis publicis iubentur contineri, et insuper
pro suspectis habentur. sed sciendum est non omnes
hac severitate debere tractari, sed utique humiliores:
ceterum eos, qui sunt in aliqua dignitate positi, non
17 opinor vinculis publicis contineri oportere. Is
tutor, qui inconsideranter pupillum vel dolo abstinuit
18 hereditate, potest suspectus postulari. Qui ob
segnitiam vel rusticitatem inertiam simplicitatem [6] vel
ineptiam remotus sit, in hac causa est, ut integra
existimatione tutela vel cura abeat. sed et si quis ob
fraudem non removebit aliquem, sed [7] ei adiunxerit,
non erit famosus, quia non est abire tutela iussus.

4 *Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Hae
enim causae faciunt, ut integra existimatione tutela
1 vel cura quis abeat. Decreto igitur debebit causa
removendi significari, ut appareat de existimatione.
2 Quid ergo si non significaverit causam remotionis
decreto suo? Papinianus ait debuisse dici hunc inte-
3 grae esse famae, et est verum. Si praetor sen-
tentia sua non removerit tutela, sed gerere prohibuit,
dicendum est magis esse, ut et hic desinat tutor
4 esse. Qui nihil gesserunt, non possunt suspecti
postulari, verum ob ignaviam vel neglegentiam vel
dolum, si dolo fecerunt, possunt removeri.

5 [8] *Idem libro tertio disputationum* Suspectus
fieri is quoque, qui satis dederit vel nunc offerat,
potest: expedit enim pupillo rem suam salvam fore,
quam tabulas rem salvam fore cautionis habere: nec
ferendus est contutor, qui ideo collegam suum sus-
pectum non fecit, quoniam cautum erat pupillo,

6 [8] *Callistratus libro quarto de cognitionibus*
quia satisdatio propositum tutoris malevolum non
mutat, sed diutius grassandi in re familiari faculta-
tem praestat.

7 [9] *Ulpianus libro primo de omnibus tribunalibus*
Impuberibus quidem non permittitur suspectos facere:
adulescentibus plane volentibus suspectos facere cu-
ratores suos permittitur, dummodo ex consilio neces-
1 sariorum id faciant. Si fraus non sit admissa,
sed lata neglegentia, quia ista prope fraudem acce-
2 dit, removeri hunc quasi suspectum oportet. Prae-
terea accesserunt quaedam species ex epistula impe-
ratoris nostri et divi Severi ad Atrium Clonium: nam
adversus eos, qui, ne alimenta decernantur, sui copiam
perseverant non facere, ut suis rebus careant prae-
cipitur reique servandae causa pupillus in possessio-
nem mittatur eius, qui suspectus sententia [10] sua fac-
tus est, quaeque mora deteriora futura sunt curatore
3 dato distrahi iubentur. Item si quis tutor datus
non compareat, solet edictis evocari, novissimeque si
copiam sui non fecerit, ut suspectus removeri ob
hoc ipsum, quod copiam sui non fecit. quod et per-
raro et diligenti habita inquisitione faciendum est.

8 [11] *Idem libro sexagesimo primo ad edictum*
Suspectum tutorem eum putamus, qui moribus talis
est, ut suspectus sit: enimvero tutor quamvis pauper
est, fidelis tamen et diligens, removendus non est
quasi suspectus.

9 *Modestinus libro singulari de heurematicis* Si
tutor aliquo vinculo necessitudinis vel adfinitatis pu-
pillo coniunctus sit vel si patronus pupilli liberti tu-
telam gerit et quis eorum a tutela removendus videa-
tur, optimum factum est curatorem ei potius adiungi
quam eundem cum notata [12] fide et existimatione re-
moveri.

10 *Papinianus libro duodecimo quaestionum* De-
creto praetoris ut suspectus remotus periculum futuri
temporis non timet: iniquum enim videtur removeri
quidem a tutela vel cura, in futurum autem non
esse securum.

11 *Idem libro quinto responsorum* Post finitam
tutelam cognitio suspecti tutoris quamvis pridem re-
cepta solvitur.

12 *Iulius Aquila libro responsorum* Nihil pro-
poni, cur praescribere curator possit in cognitione
suspecti, quo minus religio praetoris a pupillari servo
detegente fraudes instruatur.

---

(1) aliam *F* (2) abisset *Hal.* (3) inopi *dett.* (4) *sic. Hal.*, revindicatur *F* (5) neque *sec. Graecos ins.* (6) inertiam simplicitatem *del.* (7) removebitur, sed praetor aliquem *scr* (8) = *Inst.* 1, 26, 12 (9) pr. § 1. 2 = *Inst.* 1, 26, 4. 9 (10) sententia] absentia *v. d. apud Schultingium* (11) = *Inst.* 1, 26, 13 (12) notat *F*

LIBER VICESIMUS SEPTIMUS.

I[1].

DE EXCUSATIONIBUS.

1 *Modestinus libro primo excusationum* Ἑρέννιος
Μοδεστῖνος Ἐγνατίῳ[2] Δέξτρῳ. Συγγράψας σύγγραμμα,
ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, χρησιμώτατον, ὅπερ παραίτησιν ἐπι-
τροπῆς καὶ κουρατορίας ὠνόμασα[3], τοῦτό σοι πέπομφα.
1 Ποιήσομαι δὲ ὡς ἂν οἷός τε ὦ τὴν περὶ τούτων
διδασκαλίαν σαφῆ, ἀφηγούμενος τὰ νόμιμα τῇ τῶν
Ἑλλήνων φωνῇ, εἰ καὶ οἶδα δύσφραστα εἶναι αὐτὰ
2 νομιζόμενα πρὸς τὰς τοιαύτας μεταβολάς. Προσ-
θήσω δὲ τῇ τῶν λεγομένων διηγήσει αὐτὰ τὰ τῶν
νόμων ῥήματα, εἴ που καὶ τούτου δεηθείην[4], ἵνα τήν
τε τῶν λεκτέων καὶ τὴν τῶν ἀναγνωστέων χρῆσιν
ἔχοντες[5] τὸ ὁλόκληρον τοῖς δεομένοις καὶ τὴν ὠφέλειαν
3 παρασχώμεθα. Λεκτέον τοίνυν πρῶτον, τίνας οὐ
4 δεῖ χειροτονεῖσθαι. Ἀπελευθερικοῖς ὀρφανοῖς εὐ-
γενεῖς οὐ δώσουσιν οἱ ἄρχοντες ἐπιτρόπους ἢ κουρά-
τορας, πλὴν εἰ μὴ παντελὴς ἀπορία κατὰ τὸν τόπον
ἀπελευθέρων ἐστίν· ἀπελευθερικοῖς γὰρ ἀπελευθέρους
μόνους δεῖν δίδοσθαι τοὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ τόπου ὄντας
θείου Μάρκου ὀρατίων κελεύει. ἐὰν δὲ δοθῇ, ὁ θειό-
τατος Σεβῆρος τῶν ἀφηλίκων προνοούμενος ὑπεύθυ-
νον αὐτὸν εἶναι τῇ ἐπιτροπῇ, ἐὰν μὴ ἐμπροθέσμως
5 δικαιολογήσηται, ἀντέγραψεν. Οὐκ ἔξεστιν κου-
ρατορεύειν μνηστῆρα μνηστῆς, ὡς ἡ σύγκλητος[6] λέγει·
χειροτονηθεὶς δὲ ὁ τοιοῦτος ἀπολυθήσεται[7].

2[8] *Idem libro secundo excusationum* Ἀφίενται
ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας καὶ οἱ ἑβδομήκοντα ἔτη
πεπληρωκότες. ὑπερβεβηκέναι δὲ δεῖ τὰ ἑβδομήκοντα
ἔτη ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐν ᾧ χειροτονεῖται, ἢ ἐν
ᾧ τῇ κληρονομίᾳ προσέρχεταί τις, ἢ ἐν ᾧ ἡ αἵρεσις
ἡ τῇ διαθήκῃ προσγραφεῖσα πεπλήρωται, οὐκ ἐντὸς
1 τῶν χρόνων τῆς παραιτήσεως. Ἡ δὲ ἡλικία δείκ-
νυται ἢ ἐκ παιδογραφιῶν ἢ ἐξ ἑτέρων ἀποδείξεων
2 νομίμων. Ἀφίησιν ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας
3 καὶ πολυπαιδία. Νομίμους δὲ παῖδας εἶναι δεῖ
4 πάντας, κἂν μὴ ὦσιν ἐν ἐξουσίᾳ. Δεῖ δὲ εἶναι
τοὺς παῖδας ὅτε οἱ πατέρες δίδονται ἐπίτροποι· οἱ
γὰρ πρὶν τελευτήσαντες οὐ συναριθμοῦνται, οὔτε[9]
πάλιν βλάπτουσιν οἱ μετὰ τοῦτο ἀποθανόντες· καὶ
ταῦτά φησι[10] διάταξις τοῦ θειοτάτου Σεβήρου[11].
5 Τοῦτο δὲ δοκεῖ μὲν εἰρῆσθαι περὶ τοῦ κατὰ δια-
θήκας δοθέντος ἐπιτρόπου· ἁρμόζοι δὲ ἂν καὶ ἐπὶ
6 παντὸς ἑτέρου. Ὁ δὲ ἐν τῇ γαστρὶ ὢν εἰ καὶ ἐν
πολλοῖς μέρεσιν τοῦ νόμου συγκρίνεται τοῖς ἤδη γεγε-
νημένοις, ὅμως οὔτε ἐν τῇ παρούσῃ ζητήσει οὔτε ἐν
ταῖς λοιπαῖς πολιτικαῖς λειτουργίαις συναίρεται τῷ
πατρί· καὶ τοῦτο εἴρηται διατάξει τοῦ θειοτάτου
7 Σεβήρου. Οὐ μόνον δὲ υἱοὶ ἄφεσιν ἐπιτροπῆς δι-
δόασιν καὶ θυγατέρες, ἀλλὰ καὶ ἔγγονοι ἐξ υἱῶν ἀρ-
ρένων τεχθέντες ἄρρενές τε καὶ θήλειαι. βοηθοῦσιν
δὲ τότε, ὁπόταν τοῦ πατρὸς αὐτῶν ἀποθανόντος τὸν
ἐκείνου τόπον πληρώσωσιν[12] τῷ πάππῳ. ὅσοι δ᾽ ἂν
ὦσιν ἔγγονοι ἐξ ἑνὸς υἱοῦ, ἀντὶ ἑνὸς τέκνου ἀριθμοῦν-
ται. ταῦτα δὲ καὶ ἐκ διατάξεων, αἳ περὶ τῶν τέκνων
διαλέγονται, ἔστιν συναγαγεῖν· οὐδαμοῦ γὰρ ἔστιν
ῥᾳδίως εὑρεῖν, ὅτι περὶ υἱῶν διαλέγεται διάταξις,
ἀλλὰ περὶ τέκνων· ἡ δὲ προσηγορία αὕτη καὶ ἐπὶ
8 τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται. Τὸν δὲ ἀριθμὸν τῶν
τέκνων τὸν ὡρισμένον ταῖς διατάξεσιν εἶναι δεῖ ἑκά-
στῳ τότε, ὅτε χειροτονεῖται, οὐχὶ κἂν μετὰ τὸ χειρο-
τονηθῆναι γενηθῇ[13] πρὸ τοῦ τὰ δίκαια τῆς ἀφέσεως
παρασχέσθαι· οἱ γὰρ μετὰ τοῦτο γεγενημένοι οὐ
βοηθοῦσιν, ὡς διάταξις φησιν Σεβήρου καὶ Ἀντω-
9 νίνου. Ἔτι μὴν καὶ οἱ τρεῖς ἔχοντες ἐπιτροπὰς ἢ
τρεῖς κουρατίονας[14] ἢ ἀναμεμιγμένας τρεῖς κουρατορίας
τε καὶ ἐπιτροπὰς καὶ ἔτι μενούσας, τοῦτ᾽ ἔστιν μήπω
ἐκβάντων τὴν ἡλικίαν τῶν ἀφηλίκων, οὗτοι ἀφίενται
εἰς τετάρτην ἐπιτροπὴν ἢ κουρατορίαν καλούμενοι.
ἀλλὰ μὴν κἂν κουράτωρ τις ᾖ μὴ ἀφήλικος, ἀλλὰ
μαινομένου, εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν κουρατοριῶν καὶ
αὐτὴ ὑπολογισθήσεται ἡ κουρατορία· ὅπερ οὕτως ἔχειν
διδάσκει διάταξις Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. λέγει καὶ
ὁ κράτιστος Οὐλπιανὸς περὶ τῶν τριῶν ἐπιτροπῶν
ταῦτα[15].

---

(1) *Ed.* 1...10. 12...18; *Sab.* 11. 19...23. 25...27. 29; *Pap.* 24. 28. 30...46. — *Bas.* 38, 1. — *Cf. Inst.* 1, 25; *Cod.* 5, 62; (2) *ιγνατιω F* (3) *ωνομοσα F* (4) *δεηθείη Hercher* (5) *παρέχοντες scr.* (6) *ως ins. F²* (7) *id est:*
Herennius Modestinus Egnatio Dextro. Scriptum a me commentarium ut mihi quidem videtur utilissimum, cui titulum feci excusationem tutelae et curae, ad te
1 misi. Docebo autem ut potero de his, explanans iura lingua Graeca, licet sciam haberi ea ad eiusmodi trans-
2 lationes minime apta. Adiciam autem ad ea quae in hac tractatione dicentur ipsa legum verba, si qui forte et ea requirant, ut cum copiam habeamus tam eorum quae dicenda quam eorum quae recitanda sunt universam rem iis
3 qui volent quodque iis proficiat tradamus. Dicemus
4 igitur primum, qui fieri non possint. Et pupillis libertinis ingenuos tutores vel curatores praesides non dabunt, nisi plane desint in ea civitate libertini: nam iis qui libertini ordinis sunt libertinos solos dandos esse ex eadem civitate oriundos divi Marci oratio iubet. quod si detur, divus Severus pupillis prospiciens obligatum eum esse tutelae re-
5 scripsit, nisi intra tempus se excusasset. Non licet curatorem esse sponsum sponsae, ut ait senatus: quod si talis datus erit, excusabitur. (8) *pars* § 7 = *D.* 50, 16, 104. (9) *οὐδὲ Hercher* (10) *φασι F* (11) *cf. Vat.* 247, C. 5, 66, 1 (12) *πληρωσουσιν F* (13) *οὐχὶ μετὰ τὸ χειροτονηθῆναι, κἂν γενηθῇ scr.* (14) *κουρατορίας Hercher* (15) *id est:* Liberantur a tutela et cura etiam qui annum septuagesimum expleverunt. explevisse autem opus est annum septuagesimum, quo tempore dantur vel quo tempore hereditas aditur vel quo tempore condicio testamento expressa impletur, non intra tempora excusatio-
1 nis. Aetas autem probatur vel liberorum professionibus
2 vel aliis iustis probationibus. Liberat a tutela et cura
3 etiam numerus liberorum: iustos autem liberos esse
4 oportet omnes, licet non sint in potestate. Esse autem oportet liberos tum cum patres dantur tutores: nam ante mortui non conumerantur nec rursus nocent postea de-
5 functi, idque constitutio ait divi Severi. Videtur autem hoc dictum esse de tutore testamento dato: sed locum habet
6 etiam de omni alio. Qui in utero est etsi in multis partibus iuris cum iam natis componitur, tamen neque in hac inquisitione neque in reliquis muneribus civilibus patri prodest, idque dictum est in constitutione divi Severi.
7 Non solum autem filii liberationem a tutela dant et filiae, sed etiam nepotes ex filio nati neptesque: prosunt autem tum cum praemortuo patre eorum locum eius apud avum obtinent, quotque sunt nepotes ex uno filio, pro uno filio numerantur. idque etiam ex constitutionibus, quae de liberis loquuntur, colligitur, neque enim facile invenies constitutionem de filiis, non de liberis loquentem, quod nomen ad
8 nepotes quoque pervenit. Numerum autem liberorum a constitutionibus praefinitum tum esse cuivis oportet cum datur, non etiamsi post creationem [*potius* non post creationem, etiamsi] ante quam causae excusationis alle-
9 gentur nascantur. Praeterea etiam qui habent tres tutelas vel tres curas vel permixtas tres tutelas curasve easque adhuc durantes, id est eorum qui nondum pervenerunt ad suam aetatem, ii liberantur ad quartam tutelam curamve vocati. Sed etiam si curator quis sit non adulescentis, sed furiosi, in numero curarum et haec cura computatur: quod ita se habere ostendit constitutio Severi et Antonini. dicit etiam praestantissimus Ulpianus de tribus tutelis haec.

3[1] *Ulpianus libro singulari de officio praetoris tutelaris* Tria onera tutelarum dant excusationem[2]. tria autem onera sic sunt accipienda, ut non numerus pupillorum plures tutelas faciat, sed patrimoniorum separatio: et ideo qui tribus fratribus tutor datus est, qui indivisum patrimonium haberent[3], vel quibusdam tutor, quibusdam curator, unam tutelam suscepisse creditur.

4 *Modestinus libro secundo excusationum* *Ἔφαμεν[4] τρεῖς ἔχοντας ἐπιτροπὰς εἰς τετάρτην μὴ καλεῖσθαι. ἐζητήθη τοίνυν, ἐάν τις ἐν δύο ὢν ἐπιτροπαῖς εἶτα εἰς ἐπιτροπὴν τρίτην προβληθεὶς ἐκκαλέσηται καὶ ἔτι μετεώρου οὔσης τῆς δίκης τῆς ἐπὶ τῇ ἐκκλήτῳ εἰς τετάρτην ἐπιτροπὴν προβληθῇ, πότερον εἰς τὴν τετάρτην δικαιολογούμενος μνησθήσεται καὶ τῆς τρίτης ἢ παντάπασιν παραλείψει[5] ἐκείνην. καὶ εὑρίσκω ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου διατεταγμένον μὴ δεῖν εἰς τετάρτην προχειρίζεσθαι τὸν ἀπὸ τῆς τρίτης ἔκκλητον πεποιημένον, ἀλλὰ μετεώρου οὔσης τῆς ἐπὶ τῇ τρίτῃ χειροτονίᾳ δικαιολογίας τὸ ἐκείνης τέλος περιμένειν ὅρον ἐσόμενον τῇ τετάρτῃ χειροτονίᾳ, ὀρθῷ τῷ λόγῳ· εἰ γὰρ τὴν τῇ τάξει τετάρτην ὑποδέξεταί τις ὡς τῇ δυνάμει τρίτην, ἀδίκου τῆς ἐπὶ τῇ τρίτῃ ἐκκλήτου ἀποφανθείσης τέσσαρσι χρείαις ἐγκα-*
1 *τασχεθήσεται παρὰ τοὺς νόμους. Ἐὰν πατὴρ ἐν τρισὶν ᾖ φροντίσιν ἢ ἐπιτροπῶν ἢ κουρατοριῶν, ὁ υἱὸς αὐτοῦ οὐκ ἐνοχληθήσεται, καὶ τοῦτο οὕτω διατέτακται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. τοῦτο δὲ καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐστίν, ὡς δεῖν[6] τὰς τοῦ υἱοῦ ἐπιτροπὰς ἄνεσιν[7] τῷ πατρὶ διδόναι καὶ πάλιν ἀμφοτέροις τὰς κοινάς, τοῦτ' ἔστιν μίαν τοῦ υἱοῦ καὶ δύο τοῦ πατρὸς ἢ εἰς τὸ ἔμπαλιν. τότε δὲ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἐπειδὰν τὸ βάρος ἑνὶ οἴκῳ, οὐχὶ διακεχωρισμένοις διαφέρῃ. γράφει δὲ καὶ Οὐλπιανὸς ὁ κράτιστος ταῦτα[8].*

5[9] *Ulpianus libro singulari de officio praetoris tutelaris* Tria[10] onera in domo una[11] esse sufficit. proinde si pater alicuius vel filius vel frater qui est in eiusdem potestate tria onera sustineat, quae ad periculum patris sui spectent, quia[12] voluntate eius administrant, omnibus excusatio a tutela competit. sed si non patris voluntate administrent, non prodesse saepe rescriptum est.

6 *Modestinus libro secundo excusationum* *Ἐὰν δύο ἔχοντι ἐπιτροπὰς ἄλλαι δύο ὁμοῦ ἐπαχθῶσιν, ἡ τῇ τάξει τρίτη βοηθήσει αὐτῷ εἰς τὴν ἄφεσιν τῆς τετάρτης, κἂν αὐτοκράτωρ ᾖ ὁ τὴν τετάρτην ἐγχειρίσας, ἢ τὴν τρίτην, πρὶν μέντοι γνῶναι τὰ τοῦ αὐτοκράτορος[13] φθάσῃ προβληθεὶς εἰς ἄλλην. ἐὰν δὲ ἡ τάξις μὴ φαίνηται, ἀλλὰ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ αἱ δύο χειροτονίαι προτεθῶσιν ἐν διαφόροις χάρταις, οὐχ ὁ χειροτονηθείς, ἀλλὰ ὁ χειροτονήσας ἐπιλέξεται, ὁποίαν*
1 *δεῖ αὐτὸν ὑποδέξασθαι. Γραμματικοί, σοφισταὶ ῥήτορες[14], ἰατροὶ οἱ περιοδευταὶ καλούμενοι ὥσπερ τῶν λοιπῶν λειτουργιῶν οὑτωσὶ δὲ καὶ ἀπὸ[15] ἐπιτροπῆς*
2 *καὶ κουρατορίας ἀνάπαυσιν ἔχουσιν. Ἔστιν δὲ καὶ ὁ ἀριθμὸς ῥητόρων ἐν ἑκάστῃ πόλει τῶν[16] τὴν ἀλειτουργησίαν ἐχόντων, καὶ αἱρέσεις τινὲς προσκείμεναι τῷ νόμῳ, ὅπερ δηλοῦται ἐξ ἐπιστολῆς Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς γραφείσης μὲν τῷ κοινῷ τῆς Ἀσίας, παντὶ δὲ τῷ κόσμῳ διαφερούσης, ἧς ἐστὶν τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὑποτεταγμένον· ‘Αἱ μὲν ἐλάττους πόλεις δύνανται πέντε ἰατροὺς ἀτελεῖς ἔχειν καὶ τρεῖς σοφιστὰς καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους· αἱ δὲ μείζους πόλεις ἑπτὰ τοὺς θεραπεύοντας, τέσσαρας[17] τοὺς παιδεύοντας ἑκατέραν παιδείαν· αἱ δὲ μέγισται πόλεις δέκα ἰατροὺς καὶ ῥήτορας πέντε καὶ γραμματικοὺς τοὺς ἴσους. ὑπὲρ δὲ τοῦτον τὸν ἀριθμὸν οὐδὲ ἡ μεγίστη πόλις τὴν ἀτέλειαν παρέχει’. εἰκὸς δὲ τῷ μὲν μεγίστῳ ἀριθμῷ χρήσασθαι τὰς μητροπόλεις τῶν ἐθνῶν, τῷ δὲ δευτέρῳ τὰς ἐχούσας ἀγορὰς δικῶν, τῷ δὲ τρίτῳ*
3 *τὰς λοιπάς. Τοῦτον τὸν ἀριθμὸν ὑπερβαίνειν μὲν οὐκ ἔξεστιν οὔτε ψηφίσματι βουλῆς οὔτε ἄλλῃ τινὶ παρευρέσει, ἐλαττοῦν δὲ ἔξεστιν, ἐπειδήπερ ὑπὲρ τῶν πολιτικῶν λειτουργιῶν φαίνεται τὸ τοιοῦτο γινόμενον.*
4 *Καὶ μέντοι οὐκ ἄλλως τὴν ἀλειτουργησίαν ταύτην καρπώσονται, ἐὰν μὴ δόγματι βουλῆς ἐγκαταλεγῶσιν τῷ ἀριθμῷ τῷ συγκεχωρημένῳ καὶ περὶ τὸ ἔργον*
5 *ὀλιγώρως μὴ ἔχωσιν. Καὶ φιλοσόφους δὲ ἀπολύεσθαι ἐπιτροπῶν Παῦλος γράφει οὕτως·* Philosophi oratores grammatici, qui publice iuvenibus prosunt,
6 excusantur a tutelis. Nam et Ulpianus libro quarto de officio proconsulis ita scribit: sed et reprobari medicum posse a republica, quamvis semel probatus sit, imperator noster cum patre Laelio
7 Basso rescripsit[18]. *Περὶ δὲ τῶν φιλοσόφων ἡ αὐτὴ διάταξις τοῦ Πίου οὕτω λέγει· ‘Φιλοσόφων δὲ οὐκ ἐτάχθη ἀριθμὸς διὰ τὸ σπανίους εἶναι τοὺς φιλοσοφοῦντας· οἶμαι δὲ ὅτι οἱ πλούτῳ ὑπερβάλλοντες ἐθελονταὶ παρέξουσιν τὰς ἀπὸ τῶν χρημάτων ὠφελείας ταῖς πατρίσιν· εἰ δὲ ἀκριβολογοῖντο περὶ τὰς οὐσίας, αὐτόθεν ἤδη φανεροὶ γενήσονται μὴ φιλοσοφοῦντες’.*
8 *Ἔστιν δὲ καὶ ἐν ταῖς τοῦ βασιλέως Κομμόδου διατάξεσιν ἐγγεγραμμένον κεφάλαιον ἐξ ἐπιστολῆς Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, ἐν ᾧ δηλοῦται καὶ φιλοσόφους ἀλειτουργησίαν ἔχειν ἀπὸ ἐπιτροπῶν. ἔστιν δὲ τὰ ῥήματα ταῦτα· ‘Ὁμοίως δὲ τούτοις ἅπασιν ὁ θειότατος πατήρ μου παρελθὼν εὐθὺς ἐπὶ τὴν ἀρχὴν διατάγματι τὰς ὑπαρχούσας τιμὰς καὶ ἀτελείας ἐβεβαίωσεν, γράψας φιλοσόφους ῥήτορας γραμματικοὺς ἰατροὺς ἀτελεῖς εἶναι γυμνασιαρχιῶν ἀγορανομιῶν ἱερωσυνῶν ἐπισταθμιῶν σιτωνίας ἐλαιωνίας καὶ μήτε κρίνειν μήτε πρεσβεύειν μήτε εἰς στρατείαν καταλέγεσθαι ἄκοντας μήτε εἰς ἄλλην αὐτοὺς ὑπηρεσίαν ἐθνικὴν ἢ τινα ἄλλην*
9 *ἀναγκάζεσθαι’. Ἔτι κἀκεῖνο εἰδέναι χρή, ὅτι ὁ ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι διδάσκων ἢ θεραπεύων τὴν ἀλειτουργησίαν ταύτην ἔχει· ἐὰν γὰρ Κομανεὺς ὢν ἐν Νεοκαισαρείᾳ σοφιστεύῃ ἢ θεραπεύῃ ἢ διδάσκῃ, παρὰ Κομανεῦσιν ἀλειτουργησίαν οὐκ ἔχει. καὶ τοῦτο οὕτω νενομοθέτηται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀν-*
10 *τωνίνου. Τοὺς μέντοι ἄγαν ἐπιστήμονας καὶ ὑπὲρ τὸν ἀριθμὸν καὶ ἐν ἀλλοτρίᾳ πατρίδι τὰς διατριβὰς ποιουμένους εἶναι ἀλειτουργήτους Παῦλος γράφει, λέγων τὸν θειότατον Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ οὕτω*
11 *κεκελευκέναι. Τὸν ἐν Ῥώμῃ σοφιστεύοντα ἢ σαλαρίῳ[19] ἢ καὶ χωρὶς σαλαρίου ἄφεσιν ἔχειν νενομοθέτηται ὑπὸ τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου, οὕτως ὡς ἂν εἰ ἔτυχεν ἐν ἰδίᾳ πατρίδι διδάσκων. αἷς νομοθεσίαις δύναταί τις ἐκεῖνον προσαγαγεῖν τὸν λόγον, ὅτι κοινῆς οὔσης τε καὶ νομιζομένης πατρίδος τῆς βασιλευούσης εἰκότως ἂν[20] ὡς ἐν ἰδίᾳ πατρίδι χρήσιμον ἑαυτὸν παρασχὼν ἀλειτουργησίαν καρπώσεται.*

---

(1) = *Vat.* 186 (2) [Tria onera tutelarum excusatione]m tribuunt *Vat.* (3) habent *Vat.* (4) *τοὺς ins. Hercher* (5) *παραλειψεη F^a, παραλειψη F^b* (6) *δεῖ Hercher* (7) *ἄφεσιν van Alphen* (8) *id est:* Diximus qui habeant tres tutelas ad quartam non vocari. quaesitum est igitur, si quis duas tutelas sustinens, deinde ad tertiam tutelam nominatus appellaverit et pendente adhuc iudicio appellationis in quartam tutelam nominetur, num in excusando se a quarta etiam tertiam allegaturus sit an hanc plane omissurus. et reperio constitutum esse a divis Severo et Antonino non debere ad quartam tutelam eligi eum, qui a tertia appellarit, sed pendente de tertia datione iudicio expectandum esse eius finem, et inde pendere quartam dationem, recte: nam si quis ordine quartam suscipiat tamquam re tertiam, iniusta eius de tertia appellatione iudicata quattuor
1 tutelis onerabitur contra iura. Si pater tria onera sustineat sive tutelarum sive curarum, filius eius non onerabitur, idque ita constitutum est a divis Severo et Antonino. id etiam e contrario valet: scilicet debent filii tutelae patri liberationem parare, et rursus utrique communes, id est una filii duaeque patris vel in contrarium. tum autem haec ita se habent, cum onus ad eandem domum, non ad separatas pertinet. scribit etiam praestantissimus Ulpianus haec. (9) = *Vat.* 190 (10) autem *ins. Vat.* (11) una *om. Vat.* (12) sui spectent quia] pertinent quoniam *Vat.* (13) *ἢ τὴν τρίτην ... αὐτοκράτορος] ἢ ἡ τετάρτη εἰς τὴν ἄφεσιν τῆς τρίτης, ἐὰν μέντοι, πρὶν γνῶναι τὴν τρίτην, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος scr.* (14) *ῥήτορες del.* (15) *ἀπὸ del. Hercher* (16) *ῥητόρων ἐν ἑκάστῃ πόλει τῶν] ῥητὸς τῶν ἐν ἑκ. π. scr.* (17) *δὲ τοὺς σοφιστὰς καὶ τέσσαρας ins.* (18) *cf. Modestinus D.* 50, 4, 11, 3 (19) *σαλαρίου Hercher* (20) *ἂν del. Hercher*

12 *Νόμων δὲ διδάσκαλοι ἐν ἐπαρχίᾳ διδάσκοντες
ἄφεσιν οὐκ ἕξουσιν*[1], *ἐν Ῥώμῃ δὲ διδάσκοντες ἀφίεν-*
13 *ται.* Ulpianus libro singulari de officio praetoris
tutelaris ita scribit: Athletae habent a tutela ex-
cusationem, sed qui sacris certaminibus coronati sunt.
14 *Ἔθνους ἱεραρχία*[2], *οἷον Ἀσιαρχία, Βιθυναρχία*[3],
Καππαδοκαρχία, παρέχει ἀλειτουργησίαν ἀπὸ ἐπιτρο-
15 *πῶν, τοῦτ' ἔστιν ἕως ἂν ἄρχῃ.* Tutela non est rei
publicae munus nec quod ad impensam pertinet, sed
civile: nec provinciale videtur tutelam administrare.
16 *Ἀφίενται ἐπιτροπῆς καὶ κουρατορίας*[4] *στρατηγοὶ τῶν*
17 *πόλεων. Δίδωσιν ἄφεσιν ἐπιτροπῆς καὶ κεφαλικὴ
ἔχθρα τῷ χειροτονηθέντι γενομένη πρὸς τὸν πατέρα
τῶν ὀρφανῶν, ἐκτὸς εἰ μὴ κατὰ διαθήκας φανείη δο-
θεὶς ὁ ἐπίτροπος, πλὴν εἰ μὴ μετὰ τὸ γραφῆναι τὴν
διαθήκην κεφαλικὸς ἀγὼν αὐτοῖς πρὸς ἀλλήλους συν-
έστη, ἢ εἰ μὴ πρεσβυτέρα μέν ἐστιν τῆς διαθήκης ἡ
ἔχθρα, διὰ τοῦτο δὲ δοκεῖ δίδοσθαι ἐπίτροπος, ἵνα
ὑποβληθῇ ἐνοχῇ καὶ πράγμασιν· καὶ τοῦτο ἐξ ἐπιστο-*
18 *λῆς Σεβήρου βασιλέως δείκνυται. Ἔτι ἀπολύεται
ἐπιτροπῆς, ὁπόταν ἀμφισβήτησίν τις τῷ ὀρφανῷ περὶ
τῆς καταστάσεως κινῇ, φαίνηται δὲ τοῦτο μὴ συκο-
φαντίᾳ ποιῶν, ἀλλ' ἐκ καλῆς πίστεως· καὶ τοῦτο οἱ*
19 *θειότατοι Μάρκος καὶ Βῆρος ἐνομοθέτησαν. Περὶ
τῶν ἀγροίκων καὶ τῶν ταπεινῶν καὶ τῶν ἀγραμμά-
των γράφει Παῦλος*[5] *οὑτωσί·* Mediocritas et rustici-
tas interdum excusationem praebent secundum epis-
tulas divorum Hadriani et Antonini[6]. eius qui se
neget litteras scire, excusatio accipi non debet, si
modo non sit expers negotiorum[7].

7 *ULPIANUS libro singulari excusationum*[8] Pau-
pertas sane[9] dat excusationem, si quis imparem se
oneri iniuncto possit probare[10], idque divorum fra-
trum rescripto continetur.

8 *MODESTINUS libro tertio excusationum Οἱ πάλαι
στρατιῶται οἱ ἐπιτίμως πληρώσαντες τὸν τῆς στρα-
τείας χρόνον ἄφεσιν ἔχουσιν ἐπιτροπῶν πρὸς πάντας
τοὺς ἰδιώτας. πρὸς δὲ τοὺς παῖδας τῶν τῆς αὐτῆς τάξεως
κεκοινωνηκότων ἢ*[11] *πάντων*[12] *πάλαι στρατιωτῶν ἐντὸς
μὲν ἐνιαυτοῦ τοῦ ἀποστρατεύσασθαι ἄφεσιν ἔχουσιν,
μετὰ δὲ ἐνιαυτὸν οὐκέτι. τὸ γὰρ ἰσότιμον τῆς στρατείας
ἰσχυρότερον ἐνομίσθη τῆς τῶν πάλαι στρατιωτῶν προ-
νομίας, ἐὰν μὴ ἄρα ἄλλα ἔχωσιν δίκαια πρὸς παραί-
τησιν ἐπιτροπῆς, οἷον ἀριθμὸν ἐτῶν ἤ τι τοιοῦτο,
ὁποῖον καὶ τοῖς ἰδιώταις πρὸς ἅπαντας συναίρεσθαι
εἴωθεν. ταῦτα δὲ περὶ υἱῶν, οὐχὶ περὶ ἐκγόνων τῶν
πάλαι στρατιωτῶν· οἱ γὰρ ἔκγονοι τῶν πάλαι σρατιω-
τῶν ἐν τῇ αὐτῇ*[13] *χώρᾳ τῶν λοιπῶν ἰδιωτῶν εἶναι*
1 *πιστευθήσονται. Οἱ μέντοι ἀτίμως ἀποστρατευ-
σάμενοι ὅμοιοι τοῖς μηδὲ στρατευσαμένοις νομίζονται,
καὶ διὰ τοῦτο οὔτε αὐτοὶ ἔχουσιν προνομίαν οὔτε
τοῖς τούτων παισὶν*[14] *πάλαι στρατιῶται ἐπίτροποι*
2 *δοθέντες κατασχεθήσονται. Ἔσθ' ὅτε δὲ οὐ πλη-
ροῦσί τινες τὸν τῆς στρατείας χρόνον καὶ ὅμως ἔχου-
σιν ἄφεσιν ἐπιτροπῶν κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς πληρώσασιν·
ὁ γὰρ εἰκοστὸν ἔτος τῆς στρατείας ὑπερβὰς ὅμοιος
εἶναι πιστεύεται τῷ πληρώσαντι τὸν τῆς στρατείας*
3 *χρόνον. Ὁ δὲ ἐντὸς τούτων τῶν ἐτῶν ἀφεθεὶς οὐκ
ἔχει διηνεκῆ τὴν ἐπὶ ταῖς ἐπιτροπαῖς ἀλειτουργησίαν,
ἀλλὰ πρὸς χρόνον, ὥσπερ καὶ τῶν λοιπῶν πολιτικῶν
λειτουργιῶν ἄφεσιν ἔχει. ὁ μὲν γὰρ ἐντὸς πέντε ἐτῶν
τῆς στρατείας ἀπολυθεὶς οὐδεμίαν ἑαυτῷ ἐκδικήσει ἀλει-*

---

(1) *ἔχουσιν Krüger* (2) *ἱεραρχία hodie certe non legitur in
F hoc loco evanido: ἱερωσύνη Politianus* (3) *Βιθυνιαρ-
χια F* (4) *οἱ ins. Hercher* (5) = *Vat.* 244 (6) Paulus libro
singulari de officio praetoris tutelaris. Mediocritas et rusti-
citas et domesticae lites interdum excusationem merentur
ex epistula [*scr.* epistulis] divorum Hadriani et Antonini et
fratrum ad Caerellium Priscum praetorem tutelarem *Vat.*
(7) *id est:* Si duas tutelas habenti duae aliae simul iniun-
gantur, ordine tertia ei procedit in liberationem a quarta,
etsi imperator sit qui quartam iniunxit, vel tertiam, prius
tamen, quam imperatoris resciverit, ad aliam vocatus sit
[*immo* vel quarta in liberationem a tertia, si tamen, prius-
quam de tertia resciverit, ab imperatore ad aliam voca-
tus sit]. quod si ordo non appareat, sed eodem die duae
nominationes proponantur in instrumentis diversis, non
qui factus est, sed qui eum fecit eliget utram subire de-
1 beat. Grammatici, sophistae rhetores, medici qui dicun-
tur circitores ut a reliquis muneribus, ita etiam tutelae cu-
2 raeque vacationem habent. Est autem etiam numerus
definitus eorum qui in singulis civitatibus immunitatem
habeant, et condiciones quaedam adiectae in lege: quod
intellegitur ex epistula Antonini quae data est ad com-
mune Asiae, sed pertinet ad orbem universum, cuius est ca-
put infra scriptum: 'Civitates minores possunt habere im-
'munes medicos quinque et sophistas tres eodemque numero
'grammaticos: maiores civitates septem qui medeantur,
'[quattuor sophistas, item *ins.*] quattuor qui doceant lit-
'teras utrasque: maximae vero medicos decem et rhe-
'tores quinque eodemque numero grammaticos. super
'hunc autem numerum ne maxima quidem civitas immuni-
'tatem confert'. apparet autem maximo numero uti me-
tropoles provinciarum, secundo civitates in quibus ius dici-
3 tur, tertio reliquas. Hunc numerum excedere quidem non
licet neque decurionum decreto neque alio aliquo invento,
minuere licet, quoniam apparet eo iuvari munera publica.
4 Denique non aliter immunitate illa fruentur, nisi decre-
to decurionum in numerum permissum referantur et officio
5 non neglegenter fungantur. Philosophos quoque a tutelis
7 liberari Paulus scribit sic ... De philosophis autem ea-
dem constitutio Pii sic dicit: 'Philosophorum autem nume-
'rum non definivimus, quoniam pauci sunt qui philosophan-
'tur. puto autem divitiis abundantes munera quae ad rem fa-
'miliarem pertinent sponte praebituros patriis suis: quod si
'cavillentur de patrimoniis, eo ipso iam se declarabunt non
8 'sapientiae studiosos.' Sed est etiam in constitutiones im-
peratoris Commodi relatum caput ex epistula divi Pii, unde
manifestum fit etiam philosophos vacare a tutelis. verba
autem haec sunt. 'Similiter his omnibus divus pater meus
'simulatque imperare coepisset edicto honores et immuni-
'tates confirmavit, scribens philosophos rhetores gramma-
'ticos medicos vacare a gymnasiarchiis et agoranomiis
'et sacerdotiis et hospitis recipiendi onere et cura frumenti
'oleive emendi, item neque iudicare neque legationibus fungi
'neque invitos militiae nomen dare neque aliud munus pro-
9 'vinciale vel aliud quodquam ut suscipiant cogi'. Hoc
quoque sciendum est in sua quemque civitate profitentem
vel curantem immunitatem eam habere: cum autem qui Co-
manus est Neocaesareae rhetoricam tradit vel curat vel do-
cet, apud Comanos immunitatem non habet, idque ita ordi-
10 natum est a divis Severo et Antonino. Attamen valde
doctos etiam super numerum et in aliena civitate morantes
immunes esse Paulus scribit, dicens divum Antoninum Pium
11 ita iussisse. Qui Romae rhetor est sive salario con-
stituto sive sine salario vacationem habere constitutum est
a divis Severo et Antonino tamquam si in sua civitate
profiteretur. quarum constitutionum possit quis eam ratio-
nem reddere, quod cum urbs aeterna communis patria et sit
et habeatur, recte tamquam qui in propria patria eius uti-
12 litatibus inservit immunitate fruatur. Qui ius civile
docent in provincia, vacationem non habent. Romae do-
13. 14 centes habent. Ulpianus ... coronati sunt. Provin-
ciae sacerdotium, ut Asiarchia, Bithynarchia, Cappadocar-
chia, immunitatem praestat a tutelis, scilicet donec quis eo
15. 16 fungitur. Tutela .. administrare. Excusantur a tu-
17 tela vel cura magistratus municipales. Vacationem tu-
telae dant et inimicitiae capitales, quae inter tutorem da-
tum et patrem pupillorum extiterunt, nisi si ex testamento
tutor datus est, praeterquam ubi post scriptum testa-
mentum capitales inimicitiae inter eos extiterunt vel ubi
inimicitiae quidem coeperunt ante testamentum, ideo autem
datus videtur esse tutor, ut obligatione et negotiis oneretur,
18 idque apparet ex epistula imperatoris Severi. Praeterea
a tutela liberatur si quis pupillo de statu quaestionem mo-
verit idque eum appareat fecisse non fraude, sed bona fide,
19 idque divi Marcus et Verus constituerunt. De rusticis
et humilibus et iis qui litteras nesciunt sic scribit Pau-
lus. Mediocritas ... negotiorum. (8) *ex Ulpiani de
officio praetoris tutelaris libro singulari eadem afferunt
Vat.* 185. 240 (9) plane *Vat.* (10) docere *Vat.*
(11) *ἢ evanuit in F, καὶ Politianus* (12) *τῶν ins.
Hercher* (13) *αὐτῇ del. Hercher* (14) *οἱ ins.
Hercher*

τουργησίαν, ὁ δὲ μετὰ πέντε ἑνὸς ἐνιαυτοῦ ἔχει ἀλει-
τουργησίαν, ὁ δὲ μετὰ ὀκτὼ διετείας, ὁ δὲ μετὰ δώ-
δεκα τριετείας, ὁ δὲ μετὰ δεκαὲξ τετραετείας, ὁ δὲ
μετὰ εἴκοσιν, ὡς προείπομεν, διηνεκῶς ἀπολυθήσεται.
4 Ὁ δὲ ἐν τοῖς νυκτοφύλαξιν τοῖς ἐν Ῥώμῃ στρατευ-
5 σάμενος ἐνιαυτοῦ μόνου ἔχει ἄφεσιν. Οὗτοι δὲ[1]
δηλαδὴ ἐὰν ἐντίμως ἀπολυθῶσιν, ὥσπερ προείρηται,
ἢ διὰ νόσον καλουμένην καυσαρίαν ἄφεσιν λάβωσιν
(ἔστιν γὰρ καὶ αὐτὴ ἔντιμος)· ὁ γὰρ ἀτίμου τυχὼν
6 ἀφέσεως οὐκ ἔχει ἀνάπαυσιν. Συνβετερανὸς δὲ
εἶναι πιστεύεται οὐ μόνον ὁ λεγεωνάριος, ἀλλὰ καὶ
πᾶς παντὸς τοῦ ὁπουοῦν στρατευσαμένου, ἐπιτίμως δὲ
καὶ αὐτοῦ ἀπολυθέντος· καὶ γὰρ λεγεωνάριος[2] τοῦ ἐν
τοῖς νυκτοφύλαξιν στρατευσαμένου παίδων ἐπίτροπος
7 γίνεται. Ἤδη δὲ καὶ στρατιώτου ἀφήλικος κουρά-
τωρ δοθήσεται ὁ πάλαι στρατιώτης, δηλαδὴ ἐὰν ὁ
πατὴρ αὐτοῦ ἀποθάνῃ· ἐὰν δὲ[3] καὶ οὗτοι ἀπὸ χειρὸς
8 ἀπολυθῶσιν, ὁμοίως. Καὶ τούτοις ἅπασιν δια-
9 τάξεις μαρτυροῦσιν. Γράφει δὲ καὶ Οὐλπιανὸς[4]
οὕτως. Sed ignominia missi ab urbicis plane tute-
lis excusabuntur, quia ingredi eis urbem non licet[5].
plane si quis in cohortibus urbanis permilitavit, licet
ante viginti annos mittitur, tamen perpetuam habet
10 a tutelis excusationem. Ἐζητήθη δὲ πότερον
μίαν καὶ ἅπαξ ἐπιτροπὴν ἀναδέχονται[6] οἱ πάλαι
στρατιῶται, ἢ ἑνὶ καιρῷ οὐ πλέον τοῦ ἅπαξ, παυο-
μένης δὲ τῆς πρώτης ἐπιτροπῆς πάλιν[7] ἀναλήψονται.
ἀλλ' ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἰδιωτῶν αἱ παυσάμεναι οὐ βοη-
θήσουσιν τοῖς ἐσχηκόσι οὐδὲ εἰς τὰς τρεῖς ψηφίζονται,
οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν πάλαι στρατιωτῶν οὐκ ὠφελεῖ τὸ
γεγενῆσθαι. τοῦτο δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κουρατοριῶν ἐστὶν
νενομοθετημένον, ὡς δηλοῖ θεία διάταξις Σεβήρου
11 καὶ Ἀντωνίνου. Καὶ οὐδὲν διαφέρει, πῶς δεήσον-
ται οἱ παῖδες τοῦ συνστρατιώτου ἐπιτρόπου ἢ κουρά-
τορος, πότερον ἀπὸ χειρὸς ἀπολυθέντες ἢ τοῦ πατρὸς
12 ἀποθανόντος. Πριμιπιλάριοι ἐκ διατάξεων βα-
σιλικῶν παραίτησιν ἔχουσιν τῶν λοιπῶν ἐπιτροπῶν,
πριμιπιλαρίου δὲ υἱῶν ἐπιτροπεύσουσιν. πριμιπιλάριοι
δὲ οὗτοι νομίζονται οἱ διανύσαντες τὸ πριμίπιλον· ἐὰν
δὲ μὴ διανύσας ἀποθάνῃ, τούτου τῶν παίδων πριμι-
πιλάριος οὐκ ἐπιτροπεύσει[8].

9 *ULPIANUS libro singulari de officio praetoris tutelaris* Si tribunus in cohortibus praetoriis permilitaverit, etiam collegarum filiorum tutela excusabitur beneficio divi Severi et imperatoris nostri.

10 *MODESTINUS libro tertio excusationum* Οὐ
μόνον δὲ οἱ τὰς ἀπὸ καλίγος στρατείας καὶ τὰς λοι-
πὰς πριμιπιλάριοι[9] στρατευσάμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ὁπωσ-
οῦν χρείας δημοσίας[10] δήμου Ῥωμαίων ἕνεκα ἀποδη-
μήσαντες ἐνιαυτοῦ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν μετὰ τὸ ἐπαν-
1 ελθεῖν. Ὁ μέντοι ἐνιαυτὸς οὗτος οὐ μόνον τοῖς
πληρώσασιν τὸν συνήθη τῆς στρατείας καιρὸν ἐν ταῖς
λοιπαῖς δημοσίαις χρείαις δίδοται, ἀλλὰ καὶ τοῖς ὁπωσ-
οῦν παυσαμένοις τῆς δημοσίας χρείας καὶ ἐπανελθοῦ-
σιν, κἂν ἐλάττονα χρόνον διατρίψωσιν[11] τοῦ διατε-
2 ταγμένου. Ἃς μέντοι πρότερον εἶχον ἐπιτροπάς,
διὰ δὲ τοῦτο ἀπέθεντο ὅτι δημοσίου ἕνεκα πράγματος
ἀπεδήμουν, ταύτας ἐπανελθόντες παραυτὰ ἐπαναλή-
ψονται οὐδὲν αὐτοῖς βοηθοῦντος τοῦ ἐνιαυτοῦ· ὁ γὰρ
ἐνιαυτὸς πρὸς τὰς μελλούσας καινὰς δίδοται, οὐχὶ πρὸς τὰς
3 ἀναληφθῆναι ὀφειλούσας. Ἐνιαυτὸς δὲ συνημμένων
ἡμερῶν ἐξετασθήσεται, ἐξ ὅτου τις ἐπανῆλθεν εὐθεῖαν
ὁδὸν εὐθύνων ἢ διευθύνειν γε ὀφείλων, οὐχὶ τὴν ἐκ περιό-
4 δων. Καὶ οἱ κατὰ διαθήκας δοθέντες ἐπίτροποι
παραιτήσονται κατὰ νόμους τὸν χειρισμὸν τῶν ἐν ἄλλῃ
ἐπαρχίᾳ ὄντων κτημάτων, ὡς[12] δηλοῖ ἡ ὑποτεταγμένη
τοῦ θειοτάτου Σεβήρου διάταξις· 'Divi Severus et
'Antoninus Augusti Valerio. Testamento tutor datus
'ante praefinitum diem adire debuisti et postulare, ut
'ab administratione rerum, quae in alia provincia
5 'erant, liberareris'. Ὁ πριμίπιλον διανύσας ἐὰν ἐπι-
τροπὴν δεξάμενος[13] ἑνὸς παιδίου πάλιν εἰς τὰς στρα-
τιωτικὰς χρείας ἀναληφθῇ, ἀποθήσεται τὴν φροντίδα
6 τῆς ἐπιτροπῆς. Ὁμοίως καὶ εἰς τὸν τόπον ἐκείνου
τοῦ ἐπιτρόπου, ὃν μετὰ ταῦτα συγκάθεδρον ἑαυτῷ τις
ἀπήγαγεν, δοθήσεται κουράτωρ, ὥς φησιν διάταξις
τοῦ θειοτάτου Σεβήρου· ἣν ὀρθῶς ἐφαρμόζων πᾶσιν
τοῖς ὁμοίοις κεφαλαίοις κουράτορα δίδοσθαι ἐρεῖ εἰς
τὸν τόπον[14] τῶν χρόνου ἀνάπαυσιν λαμβανόντων.
7 Ἐὰν ἀπελεύθερος δοθῇ ἀφῆλιξ ὑπὸ πάτρωνος ἐπί-
τροπος τοῖς τέκνοις αὐτοῦ, ἢ καὶ ἕτερος οἱοσδήποτε
ἐλάττων τῶν εἴκοσι πέντε ἐνιαυτῶν, ἕως μὲν ἀφῆλιξ
ᾖ, οὐκ ἐνοχληθήσεται. ἐν τοσούτῳ δὲ ἕτερος εἰς τό-
πον αὐτοῦ χειροτονηθήσεται κηδεμών. ὅμοιός ἐστιν
τούτῳ καὶ ὁ νόμιμος ἐπίτροπος, ἐὰν ἀφῆλιξ ὢν τύχῃ·
καὶ γὰρ καὶ εἰς τὸν τόπον τούτου κηδεμὼν ἐν τῷ
8 τέως δοθήσεται. Ἐὰν τις οὕτως νοσήσῃ, ὡς δεῖν
αὐτὸν μὴ παντάπασιν ἀφεθῆναι ἐπιτροπῆς, εἰς τὸν
τόπον αὐτοῦ κουράτωρ δίδοται. ῥαΐσας δὲ πάλιν
οὗτος ἀναλήψεται τὴν ἐπιτροπήν. εἰ δὲ καὶ τις εἰς

(1) *firmant B*: ἐπιτροπῶν ἔχουσιν ἀνάπαυσιν πλὴν μιᾶς συνβετεράνου *ins.* (2) τῶν *ins. Hercher* (3) τε *F* (4) = *Vat.* 177ᵃ (5) Ulpianus de officio praetoris tutelaris. [Non honesta missione non ex]cusantur et ita de ig[nominiose dimissis imperatores] ...... riae Sabinae rescripserunt .... exauctoratum e ...... Ab urbicis plan[e tutelis excusabuntur, quia ingredi eis urbem non licet] *Vat.* (6) ἀναδέξονται *Hercher* (7) πάλιν] ἄλλην *Hercher.* (8) *id est:* Veterani qui honeste militiae tempus expleverunt vacationem habent a tutelis adversus paganos omnes: adversus liberos autem eorum, qui in eadem legione simul militaverunt veteranorumve omnium intra annum post missionem excusationem habent, post annum non amplius. nam militiae existimatio aequabilis plus valet quam privilegium veteranorum, scilicet nisi alias causas habent excusandi se a tutela, ut aetatem vel tale quid, quale etiam paganis adversus omnes prodesse solet. haec de filiis neque vero de nepotibus veteranorum: nam nepotes veteranorum eodem loco esse cre-
1 duntur ac privati reliqui. Ignominiose autem a militia dimissi perinde habentur ac qui non militaverunt itaque neque ipsi privilegium habent neque liberis eorum veterani
2 tutores dati tenentur. Interdum autem quidam non explent militiae tempus et nihilo minus habent excusationem a tutelis similiter ac qui expleverunt: nam viginti stipendia supergressus perinde habetur ac qui implevit militiam.
3 Sed qui intra hunc annum missus est, non habet perpetuam a tutelis vacationem, sed ad tempus, ut etiam a reliquis civilibus muneribus vacationem habet. nam qui intra quinquennium a militia missus est nullam sibi immunitatem vindicabit: qui post quinquennium, vacationem habet anni, qui post annos octo, annorum duorum, qui post duodecim, annorum trium, qui post sedecim, annorum quattuor: post viginti autem ut diximus perpetuo liberabitur.
4 Sed qui inter vigiles, qui Romae sunt, permilitavit, anni
5 tantum vacationem habet. Hi [excusantur a tutelis excepta una conveterani *ins.*] scilicet, si honeste dimittantur, ut diximus, vel propter morbum quam dicunt causariam missionem accipiant (est enim ea et ipsa honesta): nam
6 ignominiose missus vacationem non habet. Conveteranus autem habetur non solum legionarius, sed quivis cuiusvis, quocumque loco militaverit, modo et ipse honeste missus sit: nam legionarius quoque eius, qui inter vigiles meruit,
7 liberorum tutor fit. Etiam militi minori curator veteranus dabitur, scilicet patre eius mortuo: item si eiusmodi
8 milites emancipentur, similiter. Et de his omnibus tes-
9 tantur constitutiones. Scribit etiam Ulpianus sic. Sed
10 .... excusationem. Quaesitum est, utrum unam semel omnino tutelam veterani suscipiant an simul non plus unam, prima autem tutela finita rursus [*immo* aliam] suscipiant. at sicut apud paganos finitae non proderunt iis qui eas gesserunt neque inter tres computantur, ita etiam apud veteranos non prodest fuisse tutorem. id etiam de curis constitutum est, ut declarat sacra constitutio Severi et Antonini.
11 Neque interest, quam ob rem commilitonum liberi indigeant tutoris curatorisve, utrum propter emancipationem
12 an patre mortuo. Primipilares ex sacris constitutionibus excusationem habent a tutelis reliquis: primipilaris tamen filiis tutores erunt. primipilares autem habentur primipilo perfuncti: quod si quis ante quam eo perfungatur moriatur, huius liberis primipilaris tutor non erit. (9) πριμιπιλάριοι *del.* (10) δημοσίας *om.* F^1 (11) διατρίψασιν F^2 (12) ας *F* (13) καὶ *ins.* F^1 (14) πάντων *ins.*

μανίαν ἐμπέσῃ, ὅμοιός ἐστιν τούτῳ. ουτω καὶ ὁ Οὐλπιανὸς γράφει[1]· Adversa quoque valetudo excusat, sed ea quae impedimento est, quo minus quis suis rebus superesse possit, ut imperator noster cum patre rescripsit:

11 *Paulus libro singulari de excusatione tutorum* et non tantum ne incipiant, sed et a coepta excusari debent.

12 *Modestinus libro tertio excusationum* Idem Ulpianus scribit[2]: Sed in hoc rescripto adiectum est solere vel ad tempus vel in perpetuum excusari, prout valetudo[3], qua adficitur. furor autem[4] non in totum excusat, sed efficit, ut curator interim detur.
1 *Εἰσὶν καὶ ἄλλοι, οἳ, κἂν ἤδη ὦσιν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες, διηνεκῶς λοιπὸν ἀπολύονται τῆς φροντίδος, οἷον οἱ τὴν ἑστίαν ἀλλαχοῦ μεταθεῖναι τυχόντες ἐξ ἀντιγραφῆς βασιλέως, εἰδότος μὲν αὐτὸν ἐπιτροπεύειν, τὸ δὲ μετοικῆσαι ῥητῶς αὐτῷ φιλοτιμουμένου, καὶ τούτων ἑκάτερον δηλοῦντος τοῖς γράμμασιν*[5].

13 *Idem libro quarto excusationum* *Εἰδέναι χρὴ ὅτι οὔτε οἱ χειροτονηθέντες ἐπίτροποι οὔτε οἱ κατὰ διαθήκην δοθέντες ἐκκαλεῖσθαι ἀνάγκην ἔχουσιν, ὡς δηλοῖ διάταξις τῶν θειοτάτων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. τοῦτο δὲ παραφυλάττειν δεῖ καὶ ἐπὶ τῶν χειροτονηθέντων κουρατόρων· ἐν ὀλίγοις γὰρ πάνυ διαλλάττουσιν οἱ κουράτορες ἀπὸ τῶν ἐπιτρόπων. κατὰ μέντοι τῶν ψήφων τῶν ἐκβαλλουσῶν αὐτοῖς τὰς ἐξκουσατίονας*
1 *ἄδειαν ἕξουσιν ἐκκαλεῖσθαι. Πολλὰ δὲ παραφυλάττειν προσήκει, ἵνα ἐπιτραπῶσιν ἐπίτροποι ἢ κουράτορες τὰ δίκαια παρασχέσθαι τῆς ἀφέσεως. δεῖ γὰρ αὐτοὺς ἐμπροθέσμως προσελθεῖν τῷ δικαστῇ. εἰσὶν δὲ αἱ προθεσμίαι αὗται· ὁ μὲν γὰρ*[6] *ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ὤν, ὅπου κεχειροτόνηται, ἢ ἐντὸς ἑκατοστοῦ*[7] *μιλίου τῆς πόλεως ἐντὸς πεντήκοντα ἡμερῶν παραιτήσεται, ἢ μετὰ τοῦτο οὐ συγχωρηθήσεται, ἀλλ' ἕξεται τῆς φροντίδος. κἂν τούτων τι μὴ ποιήσῃ, ἔσται ἐν τῇ αὐτῇ αἰτίᾳ, ἐν ᾗ ἦν ἂν εἰ ἀπεφάνθη τῷ ἰδίῳ κινδύνῳ αὐτὸν ὀλιγωρεῖν πρὸς τὸ μηδὲ καταλείπεσθαι αὐτῷ τινα ὁδὸν πρὸς παραίτησιν. ὁ δὲ ὑπὲρ ἑκατὸν μίλια τῆς πόλεως ἀποδημῶν εἴκοσι μίλια ἕξει ἀριθμούμενα αὐτῷ καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἂν γνῷ (δεῖ δὲ αὐτῷ μηνυθῆναι ὑπὸ τῶν ἀρχόντων ἢ κατὰ πρόσωπον ἢ ἐπὶ τῆς οἰκίας) καὶ ἔξωθεν τούτων ἄλλας τριάκοντα ἡμέρας ἔχει πρὸς δικαιολογίαν. τοῦτο δὲ διαφέρει καὶ τοῖς κατὰ διαθήκας δοθεῖσιν, ἐάν τε ἐπίτροποι ὦσιν ἐάν τε κουράτορες, οὓς κουράτορας βεβαιοῦσθαι ἔθος*
2 *ὑπὸ τοῦ ἡγουμένου. Ἕτερον δὲ ἐκεῖνο εὑρίσκομεν ἐκ τῆς Μάρκου νομοθεσίας ζητήσεως ἄξιον· τῷ γὰρ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει ὄντι, ἐν ᾗ κεχειροτόνηται, ἢ ἐντὸς ἑκατὸν μιλίων πεντήκοντα ἡμερῶν ἔδωκεν ὁ νομοθέτης προθεσμίαν*[8]*. τῷ δὲ ὑπὲρ ἑκατὸν μίλια διατρίβοντι καθ' ἑκάστην ἡμέραν δεῖν ἀριθμεῖσθαι εἴκοσι μίλια ἐκέλευσεν καὶ ἔξωθεν τούτων ἄλλας τριάκοντα ἡμέρας προσέθηκεν εἰς δικαιολογίαν. ὅθεν συμβαίνει, ἐὰν ᾖ τις ἀπὸ ἑκατὸν ἑξήκοντα μιλίων τὰς διατριβὰς ποιούμενος, τούτῳ εἶναι προθεσμίαν ὀκτὼ καὶ τριάκοντα ἡμερῶν, ὀκτὼ μὲν τῶν ἑκατὸν ἑξήκοντα μιλίων, ὡς καθ' ἑκάστην ἡμέραν εἴκοσι μιλίων ἀριθμουμένων, τριάκοντα δὲ τὰς πρὸς τὴν δικαιολογίαν. ἔσται οὖν ἐν χείρονι τάξει ὁ πόῤῥωθεν διατρίβων τοῦ ἐντὸς ἑκατὸν μιλίων ὄντος ἢ ἐν αὐτῇ τῇ πόλει, εἴγε τούτοις μὲν ἀεὶ πεντήκοντα ἡμέραι προθεσμίας εἰσὶν, ἐκείνοις δὲ ἐλάττους. ἀλλ' εἰ καὶ τὰ μάλιστα τὸ ῥητὸν τοῦ νόμου ταύτην ἀποτελεῖ τὴν διάνοιαν, ὅμως ἡ γνώμη τοῦ νομοθέτου ἄλλο βούλεται. οὕτως γὰρ καὶ Κερβίδιος Σκαίβολας καὶ Παῦλος καὶ Δομίτιος Οὐλπιανὸς οἱ κορυφαῖοι τῶν νομικῶν γράφουσιν, φάσκοντες οὕτως δεῖν ταῦτα παραφυλάττειν, ὡς μηδέποτέ τινι ἐλάττω δίδοσθαι τῶν πεντήκοντα ἡμερῶν προθεσμίαν, τότε δὲ μακροτέραν, ὁπόταν ἡ διαρίθμησις τῶν ἐπὶ τῇ ὁδῷ ἡμερῶν προστιθεμένη ταῖς τριάκοντα ἡμέραις, ἃς πρὸς δικαιολογίαν ὁ νόμος δίδωσιν, ὑπερβαίνει τὰς πεντήκοντα ἡμέρας, οἷον ἐάν τινα φῶμεν ἀπὸ τετρακοσίων τεσσαράκοντα μιλίων διατρίβειν· οὗτος γὰρ τῆς μὲν ὁδοῦ ἕξει ἡμέρας εἴκοσι δύο, πρὸς δικαιολο-*
3 *γίαν δὲ ἄλλας τριάκοντα. Παραφυλάξουσιν δὲ ταύτην τὴν προθεσμίαν*[9] *πάντες οἱ ὁπωσοῦν παραιτούμενοι ἐπιτροπὴν ἢ κουρατορίαν ἢ μέρος γε ταύτης.*
4 *Ἀκόλουθον δέ ἐστιν πιστεύειν, ὅτι εἰ καί τινι εἴδει παραιτήσεως ᾖ τις χρώμενος, οὐκ ἄλλως ἀκουσθήσεται, ἐὰν μὴ φυλάξῃ τὴν προθεσμίαν, εἰ μὴ ἄρα*
5 *τῆς*[10] *ἑτέρας πόλεως πολίτης ἐστίν. Οὕτως δὲ ἐπάναγκές ἐστιν φυλάττειν τὴν προθεσμίαν, ὅτι κἂν δικαιολογησάμενος ἀφεθῇ, μὴ ἐλευθεροῦσθαι αὐτὸν οἱ θειότατοι Σεβῆρος καὶ Ἀντωνῖνος δηλοῦσιν, ἐν διατάξει κελεύσαντες μὴ κρατεῖσθαι τὸν εἰς τόπον αὐτοῦ χειροτονηθέντα, ὡς οὐκ ἐξὸν δεδομένον εἰς τόπον ὄν-*
6 *τος ἐπιτρόπου. Ἀπόχρη δὲ ἐντὸς τῆς προθεσμίας ἐντυχεῖν μόνον· ἐὰν γὰρ μετὰ ταῦτα μὴ ἑκὼν ἀπολειφθῇ, οὐκ ἔσται παραγράψιμος. διόπερ ἐὰν ἀφοσιώσεως χάριν μόνον ἐντύχῃ, μὴ ἐπιμείνῃ δὲ μετὰ ταῦτα τῇ δικαιολογίᾳ, μετὰ τὴν προθεσμίαν ὑποπεσεῖται τῇ παραγραφῇ. καὶ λέγει τοῦτο διάταξις τῶν αὐτοκρα-*
7 *τόρων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου. Ἐὰν γάρ τις διὰ νόσον ἢ δι' ἄλλην ἀνάγκην, οἷον θαλάσσης ἢ χειμῶνος ἢ ἐφόδου λῃστῶν ἢ τινα ἑτέραν παραπλησίαν, ἐμπροθέσμως μὴ δύνηται ἐντυχεῖν, συγγνώμης τυγχάνειν*[11]*, οὗ τὴν πίστιν ἤρκει συστῆσαι καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ φύσει δικαίου, πλὴν ἀλλὰ καὶ διάταξίς ἐστιν τῶν αὐτοκρα-*
8 *τόρων Σεβήρου καὶ Ἀντωνίνου ταῦτα λέγουσα. Εἰδέναι δὲ δεῖ, ὅτι οὐκ ἀπόχρη τὸ προσελθεῖν τῷ δικάζοντι, ἀλλὰ δεῖ αὐτὸν καὶ περὶ τοῦ εἴδους τῆς ἀφέσεως μαρτύρασθαι, καὶ εἰ πολλὰ ἔχει πρὸς ἄφεσιν δίκαια, πάντα ὀνομάσαι· εἰ δὲ μή, ὅμοιός ἐστιν τῷ μηδὲ τὴν ἀρχὴν προσεληλυθότι ὁ προσελθὼν μέν, δίκαιον*
9 *δὲ ἀφέσεως μὴ ὀνομάσας. Αἱ δὲ πεντήκοντα ἡμέραι συνημμέναι ψηφίζονται ἀρχόμεναι ἀπὸ τοῦ καιροῦ τῆς γνώσεως, ἐν ᾧ τις ἔγνω ἑαυτὸν δεδόσθαι.*
10 *Χρὴ δὲ μιᾷ μαρτύρασθαι*[12] *πρὸ βήματος ἢ ἄλλως ἐπὶ ὑπομνημάτων· δύναται δὲ καὶ βιβλίδια ἐπιδοῦναι*
11 *χαμᾶθεν, ὡς οἱ αὐτοὶ φασιν αὐτοκράτορες. Ταῦτα περὶ τῶν φυλάσσειν τὴν προθεσμίαν ὀφειλόντων περὶ*

---

(1) *id est:* Non tantum autem qui militaverunt et caligati et reliqui, scilicet primipilares [scil. prim. *del.*], sed etiam qui quocumque modo rei publicae populi Romani causa
1 afuerunt, anni vacationem habent post reditum. Annus autem hic datur non solum iis, qui consuetum militiae tempus permanserunt in reliquis publicis officiis, sed etiam iis qui quomodocumque publicum officium deposuerunt et reversi sunt, etsi minore quam constitutum est tempore officio
2 functi sunt. Sed quas antea habebant tutelas, propter hoc autem deposuerunt, quod rei publicae causa profecti sunt, eas reversi statim recipient, ut annus iis nihil proficiat: nam annus datur propter tutelas novas futuras, non
3 propter recipiendas. Annus autem computabitur dierum continuorum, ex quo quis regressus est rectam viam tenens
4 vel certe quam tenere deberet non deflectens alio. Etiam testamento dati tutores excusare se poterunt iure ab administratione rerum quae in alia provincia sunt, ut declarat infra scripta divi Severi constitutio. Divi . . . liberare-
5 ris. Primipilo perfunctus si recepta tutela pueri unius rursus ad militaria officia se conferat, onus tutelae deponet.
6 Similiter etiam in locum eius tutoris, quem postea adsessorem sibi quis abduxit, curator dabitur, ut ait constitutio divi Severi, quam qui recte applicat ad capita similia omnia, curatorem dari dicet in locum eorum, qui ad tempus vacatio-
7 nem accipiunt. Si libertus dabitur minor a patrono tutor filiis vel etiam alius quivis minor viginti quinque annis, quamdiu minor erit, non obligabitur, sed interim alius in locum eius curator constituetur. cui similis est etiam legitimus tutor, si forte minor sit: nam etiam in huius locum curator
8 interim dabitur. Si quis ita aegrotet, ut non opus sit eum omnino a tutela liberare, in locum eius curator datur et ubi convaluerit, rursus ipse tutelam suscipiet. sed et si quis in furorem inciderit, illi similis est. ita etiam Ulpianus ait. (2) idem Ulpianus scribit *non sunt Modestini* (3) est *ins. dett.* (4) item *scr.* (5) *id est:* Sunt alii quoque, qui, cum iam sint tutores curatoresve, in perpetuum deinceps onere liberantur, verbi gratia qui sedes alio transtulerunt ex rescripto principis, qui sciat eum tutorem esse et domicilii translationem expresse ei largiatur et utrumque litteris significet. (6) *γὰρ del.* (7) *εκαστοστου F* (8) *προθεσμιαν F* (9) *προσθεσμιαν F* (10) *τῆς del. Hercher* (11) *τυγχάνει G. Hermann* (12) *χρὴ δὲ διαμαρτύρασθαι Krueger*

δὲ τῶν μὴ ὑποκειμένων ταῖς προθεσμίαις φέρε σκε-
12 ψώμεθα. Οἱ γὰρ παρανόμως δοθέντες ἐπίτροποι,
τοῦτ' ἔστιν ἢ ὑφ' ὧν μὴ ἐχρῆν, ἢ οὗτοι οὓς μὴ ἐχρῆν,
ἢ οἷς μὴ ἐχρῆν, ἢ ὃν μὴ ἐχρῆν τρόπον, ἐὰν μήτε βεβαι-
ωθῶσιν μήτε ἐφάψωνται τοῦ χειρισμοῦ, εἰσὶν ἀνεύθυ-
νοι, οὐδὲ προοίσει τις αὐτοῖς ὅτι τὰς προθεσμίας οὐκ
ἐτήρησαν τῶν παραιτήσεων· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν παραι-
τήσεως ἀνάγκην, ὡς δείκνυται ἐκ τῶν ὑποτεταγμένων
διατάξεων, ἃς παραδείγματος χάριν ὑπέταξα, ἐφαρμό-
ζοιντο δὲ ἂν πᾶσιν. 'Divi Severus et Antoninus Augusti
'Narcisso. Ab avo materno tutor datus necesse non
'habuisti excusari, cum ipso iure non teneris: si igi-
'tur administrationi te non miscuisti, potes esse se-
'curus.' ὁμοίως δὲ καὶ ἐὰν τὸν μὴ ὑποκείμενον τῇ δι-
καιοδοσίᾳ χειροτονήσωσιν[1] οἱ ἄρχοντες ἐπίτροπον ἢ
κουράτορα, οὐδὲ οὗτος ἀνάγκην ἔχει παραφυλάσσειν τὰς
προθεσμίας, οἷον τὸν μήτε πολίτην μήτε ἰνκόλαν[2].

14 *Idem libro quinto excusationum* Ἀπελεύθερον
ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ ἀφέσεως ἐπιτρόπων καὶ κουρα-
τόρων εἰδέναι δεῖ ὅτι οὐ μόνον τοῦ πατρὸς τοῦ ὀρ-
1 φανοῦ, ἀλλὰ καὶ[3] μητρὸς νοεῖσθαι χρή. Καὶ[4]
ὁπόταν δὲ ζητῶμεν περὶ παίδων πάτρωνος, εἰδέναι
χρὴ ὅτι τὴν προσηγορίαν ταύτην οὐκ ἐν τῷ πρώτῳ
βαθμῷ στήσομεν, τοῦτ' ἔστιν υἱὸν καὶ θυγατέρα, ἀλλὰ
2 καὶ ἐγγόνους ἐξ ἑκατέρου καὶ τοὺς ἐφεξῆς. Ἀλλὰ
καὶ ἐὰν δίκαιον χρυσῶν δακτυλίων λάβῃ, ἔτι διασώζει
τὴν τῶν ἀπελευθέρων τάξιν ἐν τούτῳ, ἅπερ ἀντέγρα-
3 ψεν ὁ θειότατος Ἀντωνῖνος ὁ μέγας. Ὁ ἰδίῳ ἀρ-
γυρίῳ ὠνηθεὶς καὶ ἀπελευθερωθεὶς οὐδαμῶς συγκρί-
4 νεται τοῖς λοιποῖς ἀπελευθέροις. Ἐὰν πολλοὶ
ἀπελευθερώσωσιν[5] ἕνα, πάντων τοῖς τέκνοις ἐπίτροπος
δοθήσεται καὶ ἀπὸ τριῶν ἐπιτροπῶν οὐκ ἀπολυθή-
σεται[6].

15 *Idem libro sexto excusationum* Σπάδοντα
χειροτονήσουσιν ἐπίτροπον· οὐδεμίαν γὰρ ἔχει παραί-
τησιν, ὡς δεικνύουσιν διάταξις τῶν αὐτοκρατόρων Σε-
1 βήρου καὶ Ἀντωνίνου. Ὁ τῷ πατρὶ ἐπαγγειλάμε-
νος ἐπιτροπεύειν[7] τῶν παίδων ἀφίεσθαι ταύτης τῆς
ἐπιτροπῆς οὐ δύναται, κἂν ἄλλως ἔχῃ δίκαια ἀφέσεως.
2 Εἰδέναι δεῖ ὅτι ἀξίωμα οὐδενὶ παρέξει παραίτησιν.
ὅθεν ἐάν τις συγκλητικὸς ᾖ, οὗτος ἐπιτροπεύσει καὶ
τῶν καταδεεστέρας τάξεως ὄντων συγκλητικῶν, ὅπερ
ἀντέγραψαν οἱ θειότατοι Μάρκος καὶ Κόμμοδος.
3 Εἰ δέ τις ἐπίτροπος ἢ κουράτωρ ὢν μὴ συγκλητι-
κοῦ ἢ ἄλλως ἀξιωματικοῦ[8], εἶτα ὕστερον γένηται συγ-
κλητικός, διηνεκῶς ἀπολύεται τῆς φροντίδος. εἰ δὲ
οἱ ἐπιτροπευόμενοι ἢ κουρατορευόμενοι παρ' αὐτοῦ
παῖδες ἦσαν συγκλητικοῦ, οὐκ ἀπολύεται τῆς ἐπιτρο-
4 πῆς. Ὁμοίως δὲ ὁ καταδεεστέρας τάξεως ὢν οὐ
παραιτήσεται ἐπιτροπεύειν ἢ κουρατορεύειν τῶν μει-
5 ζόνων. Μηδὲ λιβραρίους μηδὲ καλκουλάτορας, οὓς
διαψηφιστὰς λέγομεν, [9]ἔχειν ἀλειτουργησίαν λέγουσιν

(1) χειροτονησουσι *F* (2) *id est:* Sciendum est neque
a magistratu datos tutores neque testamento datos neces-
sitatem habere appellandi, ut declarat constitutio divorum
Severi et Antonini. id observandum est etiam in curatori-
bus a magistratu datis, nam omnino vix differunt cura-
tores a tutoribus. adversus sententias autem, quae ex-
1 cusationes iis eripiunt, ius habebunt appellandi. Sed
multa observanda sunt, ut liceat tutoribus curatoribusve
causas excusationis proferre. nam intra tempora iudicem
adire oportet: tempora autem haec sunt. qui est in eadem
civitate, ubi datur, vel intra centesimum miliarium ab ea,
intra quinquaginta dies se excusabit aut post hoc non libera-
bitur, sed onere tenebitur. quorum si neutrum fecerit, in
eadem causa erit, in qua fuisset, si iudicatum esset suo peri-
culo eum cessare, cum praeterea nullam viam excusandi se
reliquam habeat. qui autem plus centum milia a civitate
abest, ei vicena milia computabuntur per singulos dies,
ex quo sciat (denuntiandum autem est ei a magistratibus
aut coram aut ad domum) et praeter hos alios triginta
dies habebit ad causam agendam. hoc pertinet etiam ad
testamento datos, sive tutores sint sive curatores, qui cura-
2 tores confirmari solent a praeside. Aliud quoque inveni-
mus hoc in ordinatione divi Marci, de quo videndum est.
nam ei, qui sit in eadem civitate, in qua datus est, vel intra
centesimum miliarium, quinquaginta dierum spatium legis
lator dedit, ei autem, qui extra centesimum miliarium habi-
tat, per singulos dies vicena milia computari iussit et prae-
ter hos alios triginta dies adiecit ad causam agendam.
unde evenit, ut, si quis ad miliarium centesimum sexage-
simum habitet, spatium habiturus sit dierum octo et triginta,
octo scilicet propter milia centum et sexaginta utpote per
singulos dies vicenis milibus computatis, triginta autem ad
causam agendam. erit igitur deteriore loco qui longius
habitat quam qui est intra centesimum miliarium vel in
eadem civitate, quoniam his semper quinquaginta dierum
spatium datur, illis autem pauciorum. at etsi maxime verba
legis hanc significationem habent, tamen sententia legis
latoris aliud flagitat: et ita scribunt Cervidius Scaevola et
Paulus et Domitius Ulpianus principes iuris auctorum et
aiunt sic haec accipienda esse, ut numquam ulli spatium
minus quinquaginta dierum detur, tum autem longius, cum
summa dierum itineris adiuncta triginta diebus, quos ad
causam agendam lex dedit, quinquaginta dies superat: ut
si quem dicamus habitare ad miliarium quadringentesimum
quadragesimum: is enim itineris habebit dies viginti duos et
3 ad ius dicendum alios triginta. Hoc spatium obser-
vabunt quicumque a tutela curave parteve eius se excusant.
4 Consequens est ut dicamus, ut etsi quam excusationis
speciem habeat quis, non aliter audiatur nisi spatium obser-
5 vet: modo ne sit alienae civitatis civis. Et ita necessari-
um est spatium servare, ut ne eum quidem liberatum esse,
qui causa peracta excusatus sit, divi Severus et Antoninus
in constitutione declararint, tutorem esse negantes eum,
qui in locum eius datus sit, utpote non licito datum in locum
6 eius qui sit tutor. Sufficit autem intra spatium adesse
tantum: nam si postea non sua sponte abeat, non pote-
rit praescribi. quare si dicis causa tantum adfuerit nec
perseveret postea in causa agenda, post spatium in prae-
scriptionem incidet; idque ait constitutio imperatorum
7 Severi et Antonini. Nam si quis propter morbum vel aliam
iustam causam, puta navigationis vel hiemis vel latronum
incursus vel aliam similem, ad tempus adesse non possit,
venia ei datur. qua de re satis erat constare vel ex ipso
iure naturae: sed etiam constitutio est imperatorum
8 Severi et Antonini in eam sententiam. Sed sciendum est
non sufficere iudicem adiisse, sed oportere etiam de specie
excusationis testari, et qui multas habeat excusationis
causas, omnes allegare; quod nisi facit, similis est ei qui
plane non adiit is qui adiit quidem, sed causam excusationis
9 non edidit. Quinquaginta dies numerantur continui in-
cipientes a tempore scientiae, quo quis se datum esse
10 compererit. Oportet autem una [una *del.*] testari
pro tribunali vel aliter apud acta: possunt autem et
11 libelli edi de plano, ut aiunt iidem imperatores. Haec
de iis qui spatium observare debent: iam videamus de iis,
12 qui spatiis non tenentur. Nam qui non iure dati sunt
tutores, id est aut a quibus non debuerunt, aut qui non de-
buerunt, aut quibus non debuerunt, aut quomodo non de-
buerunt, si neque confirmantur neque administrationem
attigerunt, liberi sunt: nec iis imputari potest quod tempora
excusationis non servarint, neque enim excusare se necesse
habent, ut apparet ex infra scriptis constitutionibus, quas
exempli causa subieci, pertinent autem ad omnes. Divi . . .
securus. idem est si iurisdictioni non subiectum magistra-
tus tutorem curatoremve fecerunt, nam nec is cogitur tem-
pora observare, qualis est qui nec civis est neque incola.
(3) τῆς *ins. Hercher* (4) καὶ *del. Hercher* (5) *sic F*[1], ἐὰν
πολλοὶ ἀπελεύθεροι ὦσιν εἷς ἁπάντων *F*[2] *cum B* (6) *id
est:* Libertum in tractatu de excusatione tutorum et curato-
rum scire oportet non solum patris pupilli, sed matris quo-
1 que intellegi. Et ubi quaerimus de liberis patroni, scire
oportet eam appellationem non primo gradu contineri, id est
filium filiam significari, sed nepotes quoque ex utroque et
2 deinceps. Sed et si ius anulorum aureorum impetrarit, ad-
huc in hac quidem re liberti loco eum esse rescripsit divus
3 Antoninus Magnus. Qui sua pecunia emptus et manumis-
4 sus est, nullo modo ceteris libertis comparatur. Si plures
eundem manumiserint, omnium liberis is tutor dabitur, nec
excusabitur propter tres tutelas. (7) ἐπιτροπεύσειν
Krueger (8) εἰ δέ τις ἐπίτροπος ᾖ ἢ κουράτωρ μὴ
συγκλητικὸς ὢν μὴ συγκλητικοῦ ἢ ἄλλως ἀξιωματικοῦ *scr.*
(9) μηδὲ ζυγοστάτας *sec. Graecos ins.*

6 *αἱ θεῖαι διατάξεις. Ἤδη δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν*
μὴ Ἰουδαίων ἐπιτροπεύσουσιν, ὥσπερ καὶ τὰ λοιπὰ
λειτουργήσουσιν· αἱ γὰρ διατάξεις ἐκείνοις μόνοις
ἀνενοχλήτους αὐτοὺς εἶναι κελεύουσιν, δι' ὧν ἡ θρησ-
7 *κεία χραίνεσθαι δοκεῖ. Λογιστεία πόλεως οὐδὲ*
8 *εἰς ἀριθμὸν μιᾶς ἐπιτροπῆς προχωρεῖ. Ἀπελεύθε-*
ροι γυναικῶν συγκλητικῶν, κἂν διοικῶσιν[1] *τὰ αὐτῶν*
πράγματα, οὐκ ἀπολύονται ἐπιτροπῶν· τοῦτο γὰρ
τοῖς τῶν ἀρρένων συγκλητικῶν ἀπελευθέροις μόνοις
9 *συγκεχώρηται. Ἐὰν ὁ τῆς πόλεως ἄρχων, τοῦτ'*
ἔστιν ὁ στρατηγὸς διαπιπτούσης αὐτῷ τῆς χειροτονίας
ὑπεύθυνος γένηται κινδύνῳ ἐπιτροπῆς, ταύτην οὐ
συναριθμήσει ἄλλαις ἐπιτροπαῖς, ὥσπερ οὐδὲ ὁ ἐγγυη-
σάμενος ἐπιτροπὴν, ἀλλ' οὐδὲ οἱ κατὰ τιμὴν ἐπίτροποι
10 *γραφέντες. Ὁ τέλη μεμισθωμένος παρὰ πόλεων*
11 *οὐκ ἀφίεται ἐπιτροπῆς. Ὁ πολλὰ δίκαια ἔχων*
εἰπεῖν, ὧν ἕκαστον καθ' ἑαυτὸ οὐκ ἔστιν ἰσχυρόν, εἰ
δυνήσεται ἀφεθῆναι ἐζητήθη. οἷον ἑβδομήκοντα μὲν
ἐτῶν οὐκ ἔστιν οὐδὲ τρεῖς ἔχει ἐπιτροπὰς οὐδὲ πέντε
τέκνα ἢ ἄλλο τι δίκαιον ἀφέσεως, ἔχει μέντοι δύο ἐπι-
τροπὰς καὶ δύο παῖδας καὶ ἑξήκοντά ἐστιν ἐτῶν, ἢ
ἄλλα τινὰ τοιαῦτα λέγει καθ' ἑαυτὰ μὲν ἐντελῆ τὴν
βοήθειαν μὴ παρέχοντα, τῇ δὲ πρὸς ἄλληλα κοινωνίᾳ
ὄντα δικαιοφανῆ. ἀλλ' ἔδοξεν τοῦτον μὴ ἀφίεσθαι.
12 *Ὁ λαβὼν ἢ ἔχων ἀλειτουργησίαν πολιτικῶν ἢ*
δημοσίων λειτουργιῶν οὗτος[2] *ἐπιτροπῆς οὐκ ἀφεθή-*
13 *σεται. Ὁ ἀπολυθεὶς ἐπιτροπῆς ἢ κουρατορίας οὐ*
πάντως τοῖς ὑπομνήμασιν πρὸς ἄφεσιν ἑτέρας χειρο-
τονίας χρήσεται, ἐὰν μὴ ὑπάρχῃ αὐτῷ δίκαια ἀφέσεως.
14 *Ὁ φάσκων ἑαυτὸν ἄγνωστον εἶναι τῷ πατρὶ ἢ*
τῇ μητρὶ τοῦ ὀρφανοῦ[3] *οὐ διὰ τοῦτο ἀφεθήσεται.*
15 *Ἔσθ' ὅτε καὶ ὁ τρεῖς ἔχων ἐπιτροπὰς ἢ κουρα-*
τορίας οὐκ ἔχει δίκαιον ἀφέσεως, οἷον ἐάν τις ἐπιτη-
δεύσῃ ἀναδέξασθαι. ἤδη δὲ καὶ ὁ μετρίου γενόμενος
16 *ἐπίτροπος ἐπιτηδεῦσαι δοκεῖ.* Ulpianus libro
singulari de excusationibus ita scribit[4]: Si quis
inter tres tutelas[5] emancipati filii sui tutelam ad-
ministret, an ei haec in numerum procedit[6], scio
dubitatum: invenio tamen[7] rescriptum emancipatae
filiae tutelam numerari[8] inter onera oportere.
17 *Ἐάν τις χειροτονηθῇ*[9] *ἐπίτροπος ὢν ἐν τῇ τοῦ*
πατρὸς ἐξουσίᾳ, εἶτα ὁ πατὴρ μὴ βούλοιτο ὑπὲρ
αὐτοῦ ἀσφαλίζεσθαι, ἐκέλευσαν οἱ νόμοι καὶ αὐτὸν
τὸν πατέρα χειροτονεῖσθαι ἐπίτροπον, ὡς μηδενὶ
τρόπῳ διακρουσθῇ τὸ ἐπὶ τῇ ἐπιτροπῇ ἀσφαλές, ὡς
δηλοῖ τοῦ θείου Ἀδριανοῦ διάταξις[10]. 'Imperator Hadri-
'anus Vitrasio Pollioni legato Lygdonensi[11]. Si Clodius
'Macer, quamvis filius familias sit, idoneus tutor esse
'videbitur, pater autem eius idcirco cavere non vult,
'ut filium suum tutela eximat, et in hoc artificio per-
'severaverit, existimo te huic fraudi recte occursurum,
'ut et filius et ipse ad tutelam liberorum Clementis
'gerendam compellantur'.

16 *Idem libro secundo responsorum* Gaius testa-
mento Nigidium filio suo tutorem dedit eundemque
usque ad vicensimum quintum annum curatorem con-
stituit: quaero, cum liceat Nigidio a curatione etiam
citra appellationem se excusare, ex qua die tempora,
quae in excusationibus observanda divus Marcus
statuit, computanda sunt, utrum ex die aperti testa-
menti, an ex quo ad negotia gerenda vocatur, id est
post quartum decimum annum impletum. Modestinus
respondit excusationem a cura tunc necessariam esse,
cum decreto praetoris seu praesidis confirmatus cura-
tor fuerit.

17 *Callistratus libro quarto de cognitionibus*
Non tantum magnitudo patrimoniorum ineunda est
susceptarum trium tutelarum quaeque suscipienda
est, sed etiam aetas pupillorum consideranda est:
nam si priorum pupillorum aetas prope pubertatem
sit, ita ut tantummodo semenstre tempus reliquum
fuerit, aut eorum quorum suscipere tutelam cogitur,
non dabitur excusatio: idque principalibus constitu-
1 tionibus cavetur. Iliensibus et propter inclutam
nobilitatem civitatis et propter coniunctionem originis
Romanae iam antiquitus et senatus consultis et con-
stitutionibus principum plenissima immunitas tributa
est, ut etiam tutelae excusationem habeant, scilicet
eorum pupillorum, qui Ilienses non sint: idque divus
2 Pius rescripsit. Eos, qui in corporibus sunt ve-
luti fabrorum, immunitatem habere dicimus etiam
circa tutelarum exterorum hominum administrationem
habebunt excusationem[12], nisi si facultates eorum
adauctae fuerint, ut ad cetera quoque munera pu-
blica suscipienda compellantur: idque principalibus
3 constitutionibus cavetur. Non omnia tamen cor-
pora vel collegia vacationem tutelarum habent, quam-
vis muneribus municipalibus obstricta non sint, nisi
4 nominatim id privilegium eis indultum sit. Is qui
aedilitate fungitur potest tutor dari: nam aedilitas
inter eos magistratus habetur qui privatis muneribus
excusati sunt secundum divi Marci rescriptum.
5 Sane notum est, quod gerentibus honorem vaca-
tionem tutelarum concedi placuit, vacare autem[13]
eos, qui tunc primum vocentur ad suscipiendum of-
ficium tutelae: ceterum eos, qui iam se miscuerint
administrationi, ne tempore quidem magistratus vacare
6 aeque notum est. Domini navium non videntur

(1) *διοικουσιν F* (2) *οὕτως scr.* (3) *ονομαζομενου ins. F*[1] (4) *eadem afferunt ex Ulpiani l. de officio praetoris tutelaris Vat.* 189 (5) tutelas *om. Vat.* (6) in numero cedat *Vat.* (7) Fulvio Aemiliano in persona Manili Optivi *ins. Vat.* (8) ei *ins. Vat.* (9) *εἴ τις χειροτονηθείη Hercher* (10) *id est:* Spadonem dabunt
tutorem: neque enim ullam excusationem habet, ut osten-
1 dit constitutio imperatorum Severi et Antonini. Qui
patri promisit tutelam se suscepturum liberorum, excusari
ab hac tutela non potest, etsi praeterea causas excusationis
2 habeat. Sciendum est dignitatem nemini excusationem
praebere: unde qui senator est tutor erit etiam inferioris
ordinis senatoribus, quod rescripserunt divi Marcus et Com-
3 modus. Si quis [non senatorii ordinis *ins.*] eius qui neque
senatoriae condicionis neque alioquin speciosus est, tutor
curatorve constitutus deinde fiat senator, in perpetuum
onere liberatur: sed si quorum tutelam curamve gerebat
4 liberi erant senatoris, a tutela non liberabitur. Simi-
liter qui inferioris ordinis est a superioris qui sunt tutela
5 curave non excusabitur. Neque librarios neque calcu-
latores, quos *διαψηφιστὰς* dicimus, immunitatem habere
6 aiunt sacrae constitutiones. Iam Iudaei quoque tutelam
suscipient non Iudaeorum, ut etiam reliquis muneribus
fungentur: nam constitutiones iis solis eos subicere vetue-
7 runt, quibus superstitio eorum laederetur. Cura rationum
8 civitatis ne pro una quidem tutela numeratur. Liberti
mulierum senatorii ordinis etsi earum res administrant, a
tutelis non liberantur: hoc enim virum senatorii ordinis
9 libertis solis indultum est. Quod si magistratus muni-
cipalis, id est *στρατηγός*, cum nominatio ad eum pertineat
periculo tutelae subiciatur, hanc cum aliis tutelis non
connumerabit: nec magis qui de tutela fideiussit et ne ii
10 quidem, qui honorarii tutores scripti sunt. Qui vecti-
galia conducta habet a civitatibus, a tutela non excusatur.
11 Qui multas causas habere se dicit, quarum nulla per se
valida sit, quaesitum est num possit excusari: verbi causa
non habet septuaginta annos neque tres tutelas neque quin-
que liberos vel aliam causam excusationis, habet autem duas
tutelas et duos liberos et est annorum sexaginta, vel alia
quaedam eius modi profert, quae singula plenum auxilium
non praebeant, sed inter se coniuncta iuris speciem habeant.
12 magis tamen placuit eum non excusari. Qui accipit
vel habet immunitatem civilium sive publicorum munerum,
13 a tutela non liberabitur. Excusatus a tutela curave non
omnino propter ita acta ab alia nominatione liberabitur,
14 nisi habet causas excusationis. Qui novisse se negat
15 patrem vel matrem pupilli, ob id non excusabitur. In-
terdum etiam qui tres tutelas curasve habet causam excu-
sandi se non habet, ut si quis eas suscipere affectavit: affec-
tasse autem videtur vel is qui tenuioris tutor factus est.
16 17 Ulpianus.... oportere. Si quis tutor datus sit in pa-
tria potestate constitutus, deinde pater pro eo cavere nolit,
leges iusserunt patrem et ipsum tutorem fieri, ut omni-
modo res pupillo salva sit, ut manifestat divi Hadriani con-
stitutio. (11) Lugdunensis *scr.* (12) hab. exc. *del.*
(13) autem *del.*

haberi[1] inter privilegia, ut a tutelis vacent, idque
7 divus Traianus rescripsit. Inquilini castrorum a
tutelis excusari solent nisi eorum, qui et ipsi inquilini sunt et in eodem castro eademque condicione
sunt.

18 *Ulpianus libro vicensimo ad legem Iuliam et Papiam* Bello amissi ad tutelae excusationem prosunt: quaesitum est autem, qui sunt isti, utrum hi, qui in acie sunt interempti an vero omnes omnino, qui per causam belli parentibus sunt abrepti, in obsidione forte. melius igitur probabitur eos solos, qui in acie amittuntur, prodesse debere, cuiuscumque sexus vel aetatis sint[2]: hi enim pro re publica ceciderunt.

19 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Illud usitatissimum est, ut his, qui in Italia domicilium habeant, administratio rerum provincialium remittatur.

20 *Iulianus libro vicesimo digestorum* Si pupillum patruus contendat exheredatum esse et se heredem scriptum, aequum est tutorem pupillo dari recepta patrui excusatione vel, si nolit excusationem petere, remoto eo a tutela[3] ita litem de hereditate expedire.

21[4] *Marcianus libro secundo institutionum* Propter litem, quam quis cum pupillo habet, excusare se
a tutela non potest, nisi forte de omnibus bonis aut
1 plurima parte eorum controversia sit. Qui se
vult excusare, si plures habet excusationes et de quibusdam non probaverit, aliis uti intra tempora non
2 prohibetur. Licet datus tutor ad universum patrimonium datus est, tamen excusare se potest, ne ultra centensimum lapidem tutelam gerat, nisi in eadem provincia pupilli patrimonium sit: et ideo illarum rerum dabunt tutores in provincia praesides
3 eius. Nec senatores ultra centensimum lapidem
4 urbis tutelam gerere coguntur. Habenti ergo tutorem tutor datur: sed aliarum rerum, non earundem datur.

22 *Scaevola libro primo regularum* Geometrae
1 a tutelis non vacant. Hi vero, quibus princeps
curam alicuius rei iunxit[5], excusantur a tutela, donec curam gerunt.

23 *Ulpianus libro secundo responsorum* Propter magistratum, quem in municipio quis erat administraturus, tutelae excusationem non habere respondi.
1 Si in castris merentes non ab eo tutores dentur,
qui in castris merebat, excusationem habere respondi.

24[6] *Papinianus libro undecimo quaestionum* [7]Nequaquam credendum est ei privilegium excusationis ablatum, cui fideicommissaria[8] libertas soluta est: nam in toto fere iure manumissor eiusmodi nihil iuris ut patronus adversus liberti personam consequitur[9], excepto quod in ius vocare patronum iniussu praetoris non debet[10].

25 *Ulpianus libro secundo de officio proconsulis* Excusare se tutor per libellos non poterit.

26 *Paulus libro singulari de excusationibus* Mensores frumentarios habere ius excusationis apparet ex rescripto divorum Marci et Commodi, quod rescripserunt praefecto annonae.

27 *Marcianus libro quinto regularum* Legatarius, qui rogatus est alii omne legatum restituere, si maluit se excusare a tutela, legatum propter fideicommissarium consequitur: cui similis est, qui de falso egit nec optinuit.

28 *Papinianus libro quinto responsorum* Tutor petitus ante decreti diem si aliquod privilegium quaerit, recte petitionem institutam excludere non poterit.
1 Quae tutoribus remunerandae fidei causa testamento parentis relinquuntur, post excusationem ab heredibus extrariis quoque retineri placuit. quod non habebit locum in persona filii, quem pater impuberi fratri coheredem et tutorem dedit, cum iudicium pa-
2 tris ut filius, non ut tutor promeruit. Tutorem
ad tempus exulare iussum excusari non oportet, sed per tempus exilii curator in locum ipsius debet dari.

29 *Marcianus libro secundo institutionum* Plane si in exilium datus sit tutor, potest se excusare, si
1 in perpetuum datus est[11]. Facilius autem exulis
ignorantia, qui contutorem suspectum facere non potuerit, veniam habebit.

30 *Papinianus libro quinto responsorum* Iuris peritos, qui tutelam gerere coeperunt, in consilium principum adsumptos optimi maximique principes nostri constituerunt excusandos, quoniam circa latus eorum agerent et honor delatus finem certi temporis
1 ac loci non haberet. Cum oriundus ex provincia
Romae domicilium haberet, eiusdem curator decreto praesidis ac praetoris constitutus rerum administrationem utrubique suscepit. placuit eum duas curationes administrare non videri, quod videlicet unius duo
2 patrimonia non viderentur. Qui privilegio sub-
nixus est, fratris curationem suscipere non cogitur.
3 Patronus impuberi liberto quosdam ex libertis
tutores aut curatores testamento dedit. quamvis eos idoneos esse constet, nihilo minus iure publico poterunt excusari, ne decreto confirmentur.

31 *Paulus libro sexto quaestionum* Si is, qui tres tutelas administrabat, duobus pupillis diversis decretis datus est qui potuit[12] excusari, et priusquam causas excusationis allegaret, unus ex pupillis, quorum iam tutelam administrabat, decessit, ubi desiit ei competere excusatio, statim tenuit eum prius decretum, quasi in loco tertiae tutelae quarta subroganda: nam ipso iure tutor est et[13] antequam excusetur. potuit ergo tutela eius, qui nunc quarto loco invenitur, excusari: sed cum non sit excusatus, necessario subeundum est onus illius quoque tutelae. nec me movet, quod dicat aliquis hoc ne exigi, an[14] administretur tutela: hoc enim eo pertinet, ne sit finita administratio: ceterum si periculum sustineat cessationis, puto ei imputandam eam quoque tutelam.
1 Idem evenire potest, si duobus testamentis, cum
haberet tres tutelas, tutor datus est: ubi non apertarum tabularum tempus inspici debebit, si quaeratur, quae prior delata sit tutela, sed aditae hereditatis
2 vel condicionis existentis. Illa quoque erit diffe-
rentia tutelarum, de quibus diximus, si tertia et quarta sit delata, licet in quartam[15] prius detentus sit, quod huius, id est quartae, ex quo iussus est administrare, illius ex quo datus est periculum sustinet.
3 Eum, qui pupillum bonis paternis abstinuerat, de-
tinendum in quarta tutela existimavi quasi deposita
4 illa. Ceterum putarem[16] recte facturum prae-
torem, si etiam unam tutelam sufficere crediderit, si tam diffusa et negotiosa sit, ut pro pluribus cedat. neque igitur fratres consortes plurium loco habendi sunt, neque non fratres, si idem patrimonium habent et ratio administrationis pariter reddenda sit. et ex diverso fratres diviso patrimonio duae tutelae sunt: non enim, ut dixi, numerus pupillorum, sed difficultas rationum conficiendarum et reddendarum consideranda est.

32 *Idem libro septimo quaestionum* Nesennius[17] Apollinaris Iulio Paulo. Mater filium suum pupillum vel quivis[18] alius extraneus extraneum aeque pupillum scripsit heredem et Titio legatum dedit eumque eidem pupillo tutorem adscripsit: Titius confirmatus excusavit se a tutela: quaero, an legatum amittat. et quid, si testamento quidem tutor non sit scriptus, legatum tamen acceperit datusque a praetore tutor excuset se, an aeque repellendus sit a legato? et an aliquid intersit, si a patre vel emancipato pupillo tutor datus sit vel puberi curator? respondi: qui

(1) habere *scr.* (2) cuiuscumque sexus vel aetatis sint *postea adiecta* (3) et *ins.* (4) § 1 = *Inst.* 1, 25, 16 (5) iniunxit *dett.* (6) = *Vat.* 225 (7) et hoc quidem de eo, cui beneficium datae libertatis exprobrari potest: alioquin *add. Vat.* (8) fideicommissa *Vat.* (9) adversus personam modo liberti consequitur, licet in bonis eius patroni ius exerceat *Vat.* (10) debeat *Vat.* (11) sit F^2 (12) qui potuit] potuitque *scr.* (13) et *del. Krueger* (14) hoc exigi anne *scr.* (15) quarta *Hal.* (16) putarim *scr.* (17) Nasennius *scr.* (18) quis F^2

non iure datus[1] tutor vel curator a patre, confirmatus a praetore excusationis beneficio uti maluit, repellendus est a legato: idque et Scaevolae nostro placuit: nam[2] praetor, qui eum confirmat tutorem, defuncti sequitur iudicium. idem in matris testamento dicendum est. similis est matri quivis extraneus, qui pupillum heredem instituit eique et in tutore dando prospicere voluit, quales sunt alumni nostri. recte ergo placuit eum, qui recusat id quod testator relinquit ab eo quod petit quod idem dedit[3] repelli debere. non semper tamen existimo eum, qui onus tutelae recusavit, repellendum a legato, sed ita demum, si legatum ei ideo adscriptum appareat, quod eidem tutelam filiorum iniunxit, non quod alioquin daturus esset etiam sine tutela[4]. id apparere potuit, si posueris testamento legatum adscriptum, codicillis vero postea factis tutorem datum: in hoc enim legato potest dici non ideo ei relictum, quia et tutorem esse voluerit testator.

33 *Idem libro vicesimo tertio quaestionum* Sed haec nimium scrupulosa sunt nec admittenda, nisi evidenter pater expresserit velle se dare etiam, si tutelam non administravit: semper enim legatum aut antecedit aut sequitur tutelam.

34 *Idem libro septimo quaestionum* Ex his apparet non esse his similem eum, quem praetor tutorem dedit, cum posset uti inmunitate: hic enim nihil contra iudicium fecit testatoris. nam quem ille non dedit tutorem, eum voluisse tutelam administrare filii dicere non possumus.

35 *Idem libro vicesimo tertio quaestionum* Quid autem, si se non excusaverit, sed administrare noluerit contentus, quod ceteri idonei essent? hic poterit conveniri, si ab illis res servari non potuisset. sed hoc non quaerendum est, sed contumacia punienda est eius, qui quodammodo se excusavit. multo magis quis dicere debebit indignum iudicio patris, qui ut suspectus remotus est a tutela.

36 *Idem libro nono responsorum* Amicissimos quidem et fidelissimos parentes liberis tutores eligere solere et ideo ad suscipiendum onus tutelae etiam honore legati eos persequi[5]. sed cum proponatur is de quo quaeritur in testamento legatum meruisse et idem pupillo substitutus, non est verisimile hunc[6] demum eum testatorem substituere voluisse, si et tutelam suscepisset: et ideo eum de quo quaeritur a legato quidem, si adhuc viveret pupillus, repellendum fuisse, a substitutione autem non esse summovendum,
1 cum eo casu etiam suscepta tutela finiretur[7]. Lucius Titius ex tribus filiis incolumibus unum habet emancipatum eius aetatis, ut curatores accipere debeat: quaero, si idem Titius pater petente eodem filio emancipato curator a praetore detur, an iure publico uti possit et nihilo minus trium filiorum nomine vacationem postulare. respondi praemium quidem patri, quod propter numerum liberorum ei competit, denegari non oportere. sed cum filio suo curator petatur, contra naturales stimulos facit, si tali excusatione utendum esse temptaverit.

37 *Scaevola libro secundo responsorum* Qui testamento tutor datus fuerat, adito praetore dixit se tres liberos habere, adiecit praeterea habenti patruum legitimum tutorem se vitiose tutorem datum. praetor ita decrevit: 'si legitimum tutorem habenti tutor datus es, non est tibi necessaria excusatio'. quaero, cum nemo patruus impuberi tutor esset[8], an nihilo minus tutor remansit. respondi secundum ea quae proponerentur, quamvis iustas excusationis causas haberet, non tamen esse excusatum propter vitium
1 pronuntiationis. Item quaero, si adquievisset sententiae, an ob id, quod non gessit tutelam, utilis actio in hunc dari debeat. respondi, si errore potius (quod se pro iure trium liberorum, quod allegabat, excusatum crederet) quam malitia ab administratione cessasset, utilem actionem non dandam.

38 *Paulus libro secundo sententiarum* Quinquaginta dierum spatium tantummodo ad contestandas excusationum causas pertinet: peragendo enim negotio ex die nominationis continui quattuor menses constituti sunt.

39 *Tryphoninus libro tertio decimo disputationum* Si cum ipse institueret[9], ut proferret[10] excusationem, mora contradictionis impeditus est, quo minus decreto liberaretur, excusationem recte probari.

40 *Paulus libro secundo sententiarum* Post susceptam tutelam caecus[11] aut surdus aut mutus aut furiosus aut valetudinarius deponere tutelam potest.
1 Paupertas, quae operi et oneri tutelae impar est, solet tribuere vacationem.

41 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Administrantes rem principum ex indulgentia eorum, licet citra codicillos, a tutela itemque cura
1 tempore administrationis delata excusantur. Idemque custoditur in his, qui praefecturam annonae vel
2 vigilum gerunt. Eorum, qui rei publicae causa absunt, comites, qui sunt intra statutum numerum, de tutela, quae absentibus vel profecturis delata est, excusantur: nam susceptam antea non deponunt.
3 Qui corporis, item collegii iure excusantur, a collegarum filiorumque eorum[12] tutela non excusantur, exceptis his, quibus hoc specialiter tributum est.

42 *Paulus libro singulari de cognitionibus* Plane ultra centesimum[13] miliarium ab urbe filiorum collegarum suorum tutelam suscipere non coguntur.

43 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Libertus senatoris filiorum eius tutelam administrans ab aliis tutelis non excusatur.

44 *Tryphoninus libro secundo disputationum* Cum ex oratione divi Marci ingenuus libertino tutor datus excusari debeat, eandem excusationem competere etiam ei, qui ius anulorum impetrasset, imperator
1 noster cum divo Severo patre suo rescripsit. Ergo si pupillo libertino habenti ius anulorum datus sit ingenuus tutor vel curator, consequens est, ut excusatio eius ob hanc condicionum diversitatem non
2 debeat accipi. At[14] si antequam pupillus vel pubes minor annorum[15] viginti quinque ius anulorum acciperet, Lucius Titius ei datus ut ingenuus excusatus fuit, post impetratum beneficium denuo eidem tutor curatorve dari poterit exemplo eo, quo placuit et rescriptum est eum, qui tempore, quod intra annum erat ex quo rei publicae causa abesse desierat, excusatus fuit, praeterito eo ipsum suo loco dari
3 posse. Et quamvis libertinus, qui senatori patrono procurat, excusationem ab aliorum tutela habeat, iste tamen, qui ius anulorum impetravit, qui[16] in ordinem ingenuorum transit, tali excusatione uti non posset.

45 *Idem libro tertio decimo disputationum* 'Titius 'filiis meis, quoad rei publicae causa non abierit[17], 'tutor esto'. gessit tutelam ex testamento delatam, deinde rei publicae causa abesse coepit et desiit. an quasi nova tutela nunc delata excusari debeat etiam[18] ob absentiam rei publicae causa, an, quia praecessit testamentum absentiam ob publicam causam et est ab eo iam administrata tutela, non oporteat eum excusari? [19]quid si liberos interea susceperit aut aliam excusationem paravit? magis est, ut haec una tutela sit: ideo nec excusationem ei competere nec agi tu-
1 telae ob prius tempus posse. Sed si ita scriptum in testamento fuit: 'Titius tutor esto: cum rei pub'licae causa aberit, tutor ne esto: cum redierit, tutor 'esto', quid de excusatione aut ob absentiam rei publicae causa aut aliam quae post obvenit dici oporteat,

(1) sit vel *ins.* F^a (2) et *ins.* F^2 (3) id quod qui relinquit ab eo petiit, ab eo quod idem dedit *scr.* (4) tutelae *F* (5) prosequi *edd.* (6) tunc *Hal.* (7) fineretur *F* (8) cum nemo patruus impuberi tutor esset *insiticia sunt* (9) insisteret *scr.* (10) perferret *Schulting* (11) factus *ins.* (12) que eorum *del.* (13) centisium *F* (14) at] et *scr.* (15) annis F^2 (16) quia *Hal.* (17) aberit *Brencmannus* (18) intra annum *ins.* (*similiter Hoffmann*) (19) et *ins.*

videamus. praecedit autem alia quaestio, testamento
ex die vel sub condicione tutores dati an se excusare
ante diem condicionemve necesse habeant et in primis
an iam dies quinquaginta eis cedant, intra quos ne-
cesse est causas excusationis exercere. sed verum est
non ante esse tutorem, quam dies venerit[1]: nam nec
antequam adita sit hereditas. quia igitur ex eodem
testamento iam gesta fuit tutela et qui excusatus est
alias afuturus rei publicae causa, reversus continuo
haeret tutelis ante susceptis etiam intra annum, sed
hic ex ipso testamento desierit esse tutor[2] et ideo
2 ex secunda tutela excusare se potest. Si a prae-
tore detur curator mente capto aut muto sive ventri,
3 excusatur iure liberorum. Romae datos tutores
eos tantum accipere debemus, qui vel a praefecto
urbis vel a praetore vel in testamento Romae con-
4 fecto vel in continentibus dati sunt. Si tanta
corporis aut mentis valetudine ab agendis rebus liber-
tus prohibeatur, ut ne suis quidem negotiis sufficiat,
necessitati erit subcumbendum, ne inpossibile iniun-
gatur tutelae munus, quod obiri a liberto non potest
[3]cum incommodo pupilli et adversus utilitatem eius.

46 [4]*Paulus libro singulari de cognitionibus* Qui[5]
in collegio pistorum sunt, a tutelis excusantur, si
modo per semet[6] pistrinum exerceant: sed non alios
puto excusandos quam qui intra numerum sunt[7].
1 Urbici autem[8] pistores a collegarum quoque filio-
2 rum tutelis excusantur. Sed et hoc genus excu-
sationis est, si quis se dicit ibi domicilium non habere,
ubi ad tutelam datus est: idque imperator Antoninus
cum divo patre significavit.

II[9].

UBI PUPILLUS EDUCARI VEL MORARI DEBEAT ET DE ALIMENTIS EI PRAESTANDIS.

1 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
Solet praetor frequentissime adiri, ut constituat, ubi
filii vel alantur vel morentur, non tantum in postu-
1 mis, verum omnino in pueris[10]. Et solet ex
persona, ex condicione et ex tempore statuere,
ubi potius alendus sit: et nonnumquam a voluntate
patris recedit praetor. denique cum quidam testa-
mento suo cavisset, ut filius apud substitutum edu-
cetur, imperator Severus rescripsit praetorem aesti-
mare debere praesentibus ceteris propinquis libero-
rum: id enim agere praetorem oportet, ut sine ulla
2 maligna suspicione alatur partus et educetur. Quam-
vis autem praetor recusantem apud se educari non
polliceatur se coacturum, attamen quaestionis est, an
debeat etiam invitum cogere, ut puta libertum, paren-
tem vel quem alium de adfinibus cognatisve. et magis
3 est, ut interdum debeat id facere. Certe non
male dicetur, si legatarius vel heres educationem
recuset testamento sibi iniunctam, denegari ei ac-
tiones debere exemplo tutoris testamento dati: quod
ita demum placuit, si idcirco sit relictum: ceterum
si esset relicturus, etiamsi educationem recusaturum
sciret, non denegabitur ei actio, et ita divus Severus
saepissime statuit.

2 *Idem libro trigesimo sexto ad edictum* Officio
iudicis, qui tutelae cognoscit, congruit reputationes
tutoris non improbas admittere, ut puta si dicat im-
1 pendisse[11] in alimenta pupilli vel disciplinas. Mo-
dus autem, si quidem praetor arbitratus est, is ser-
vari debet, quem praetor statuit: si vero praetor non
est aditus, pro modo facultatium pupilli debet arbi-
trio iudicis aestimari: nec enim permittendum est
tutori tantum reputare quantum dedit, si plus aequo
2 dedit. Hoc amplius et si praetor modum alimen-
tis statuit, verumtamen ultra vires facultatium est
quod decretum est nec suggessit praetori de statu
facultatium, non debet ratio haberi alimentorum om-
nium, quia, si suggessisset, aut minuerentur iam de-
3 creta aut non tanta decernerentur. Sed si pater
statuit alimenta liberis quos heredes scripserit, ea
praestando tutor reputare poterit, nisi forte ultra
vires facultatium statuerit: tunc enim imputabitur ei,
cur non adito praetore desideravit alimenta minui.

3 *Idem libro primo de omnibus tribunalibus* Ius
alimentorum decernendorum pupillis praetori com-
petit, ut ipse moderetur, quam summam tutores vel
curatores ad alimenta pupillis vel adulescentibus
1 praestare debeant. Modum autem patrimonii
spectare debet, cum alimenta decernit: et debet sta-
tuere tam moderate, ut non universum reditum patri-
monii in alimenta decernat, sed semper sit[12], ut ali-
2 quid ex reditu supersit. Ante oculos habere debet
in decernendo et mancipia, quae pupillis deserviunt,
et mercedes[13] pupillorum et vestem et tectum pupilli:
aetatem etiam contemplari, in qua constitutus est cui
3 alimenta decernuntur. In amplis tamen patrimo-
niis positis non cumulus patrimonii, sed quod exhi-
4 bitioni frugaliter sufficit modum alimentis dabit. Sed
si non constat, quis modus facultatium sit, inter tu-
torem et eum, qui alimenta decerni desiderat, sus-
cipere debet cognitionem nec temere alimenta decer-
nere, ne in alterutram partem delinquat: prius tamen
exigere debet, ut profiteatur tutor, quae sit penes se
summa, et comminari graviores ei usuras infligi eius,
quod supra professionem apud eum fuerit comprehen-
5 sum. Idem ad instructionem quoque pupillorum
vel adulescentium pupillarum[14] vel earum, quae intra
vicensimum annum constitutae sunt, solet decernere
respectu facultatium et aetatis eorum qui instruuntur.
6 Sed si egeni sint pupilli, de suo eos alere tutor
non compellitur. et si forte post decreta alimenta ad
egestatem fuerit pupillus perductus, deminui debent
quae decreta sunt, quemadmodum solent augeri, si
quid patrimonio accesserit.

4 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Qui
filium heredem instituerat, filiae dotis nomine, cum
in familia nupsisset, ducenta legaverat nec quicquam
praeterea, et tutorem eis Sempronium dedit: is a cog-
natis et a propinquis pupillae perductus ad magistra-
tum iussus est alimenta pupillae et mercedes, ut libe-
ralibus artibus institueretur, pupillae nomine praecep-
toribus dare: pubes factus pupillus puberi iam factae
sorori suae ducenta legati causa solvit. quaesitum
est, an tutelae iudicio consequi possit, quod in alimenta
pupillae et mercedes a tutore ex tutela praestitum
sit. respondi: existimo, etsi citra magistratuum de-
cretum tutor sororem pupilli sui aluerit et liberalibus
artibus instituerit, cum haec aliter ei contingere non
possent, nihil eo nomine tutelae iudicio pupillo aut
substitutis pupilli praestare debere.

5 *Ulpianus libro tertio de officio proconsulis* Si
disceptetur, ubi morari vel ubi educari pupillum opor-
teat, causa cognita id praesidem statuere oportebit.
in causae cognitione evitandi sunt, qui pudicitiae im-
puberi[15] possunt insidiari.

6 *Tryphoninus libro quarto decimo disputationum*
Si absens sit tutor et alimenta pupillus desideret, si
quidem neglegentia et nimia cessatio in administra-
tione tutoris[16] obiciatur, quae etiam ex hoc arguatur,
quod per absentiam eius deserta derelictaque sunt
pupilli negotia, evocatis adfinibus atque amicis tutoris

(1) venierit *F* (2) quia igitur . . . iam gesta fuit tutela et alias qui excusatus est afuturus rei publicae causa, reversus continuo haeret . . . etiam intra annum, [una tutela videri potest cogendusque administrare etiam intra annum]: sed hic ex ipso testamento desierat esse tutor *scr.* (3) nisi *ins.* (4) *l.* 46 *pr.* § 1 *sic plane afferunt Vat.* 233. 235 (*cf.* 237) *cum praescriptione* 'Ulpianus de officio praetoris tutelaris' (5) sed qui *Vat.* (6) ipsos *ins. Vat.* (7) qui, intra numerum constituti, centenarium pistrinum secundum litteras divi Traiani ad Sulpicium Similem excerceant: quae omnia litteris praefecti annonae significanda sunt *Vat.* (8) autem *om. Vat.* (9) *Sab.* 1...5; *Pap.* 6. = *Bas.* 38, 2 — *Cf. Cod.* 5, 49. 50 (10) pupillis *scr.* (11) se *ins. Ruckerus* (12) sic *edd.* (13) praeceptorum *ins.* (*similiter Leoninus*) (14) vc *ins.* (15) impuberis *dett.* (16) tutori *scr.*

praetor edicto proposito causa cognita etiam absente
tutore vel removendum eum, qui dignus tali nota vide-
bitur, decernet vel adiungendum curatorem: et ita
qui datus erit, expediet alimenta pupillo. si vero
necessaria absentia tutoris et inprovisa acciderit, forte
quod subito ad cognitionem principalem profectus nec
rei suae providere nec[1] consulere pupillo potuerit
et speratur redire et idoneus sit tutor nec expediat
alium adiungi et pupillus alimenta de re sua postu-
let: recte constituetur[2] ad hoc solum, ut ex re pu-
pilli alimenta expediat.

III[3].

DE TUTELAE ET RATIONIBUS DISTRAHENDIS ET UTILI CURATIONIS CAUSA ACTIONE.

1 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad edictum* In
omnibus quae fecit tutor, cum facere non deberet,
item in his quae non fecit, rationem reddet hoc iudi-
cio, praestando dolum, culpam et quantam in suis
1 rebus diligentiam. Unde quaeritur apud Iulianum
libro vicensimo primo digestorum, si tutor pupillo
auctoritatem ad mortis causa donationem accommo-
daverit, an tutelae iudicio teneatur. et ait teneri eum:
nam sicuti testamenti factio, inquit, pupillis concessa
non est, ita nec mortis quidem causa donationes per-
2 mittendae sunt. Sed et si non mortis causa do-
naverit tutore auctore, idem Iulianus scripsit pleros-
que quidem putare non valere donationem, et plerum-
que ita est: sed nonnullos casus posse existere, quibus
sine reprehensione tutor auctor fit pupillo ad demi-
nuendum, decreto scilicet interveniente: veluti si
matri aut sorori, quae aliter se tueri non possunt,
tutor alimenta praestiterit: nam cum bonae fidei iu-
dicium sit, nemo feret, inquit, aut pupillum aut sub-
stitutum eius querentes, quod tam coniunctae personae
alitae sint: quin immo per contrarium putat posse
cum tutore agi tutelae, si tale officium praetermiserit.
3 Officio tutoris incumbit etiam rationes actus sui
conficere et pupillo reddere: ceterum si non fecit
aut si factas non exhibet, hoc nomine iudicio tutelae
tenebitur. de servis quoque interrogationes, sed et
quaestiones habendas et hoc officio iudicis convenire
placuit. nam divus Severus decrevit, cum neque in-
ventaria neque auctionalia proferentur, remedio eo
uti debere, ut rationes a servis qui rem gesserant
proferantur: has rationes si esse mala fide conscrip-
tas a servis dicunt tutores, etiam in quaestionem servi
4 interrogari poterunt. Praeterea si matrem aluit
pupilli tutor, putat Labeo imputare eum posse: sed
est verius non nisi perquam egenti dedit, imputare
eum oportere[4] de largis facultatibus pupilli: utrumque
igitur concurrere oportet, ut et mater egena sit et
5 filius in facultatibus positus. Sed si munus nup-
tiale matri pupilli miserit, non eum pupillo imputa-
turum Labeo scripsit: nec perquam necessaria est
6 ista muneratio. Si pupillis tutores pater dedit,
inter quos et libertum suum, perque eum voluerit
tutelam administrari, et tutores certam summam ei
statuerunt, quia aliter se exhibere non poterat, haben-
dam eius rationem quod statutum est Mela existimat.
7 Ergo et si ex inquisitione propter rei notitiam fue-
rit datus tutor eique alimenta statuerint contutores,
debebit eorum ratio haberi, quia iusta causa est prae-
8 standi. Sed et si servis cibaria praestiterit vel
libertis, scilicet rei pupilli necessariis, dicendum est
reputaturum: idemque et si liberis hominibus, si tamen
9 ratio praestandi iusta intercedat. Item sumptus
litis tutor reputabit et viatica, si ex officio necesse
10 habuit aliquo excurrere vel proficisci. Nunc trac-
temus, si plures tutelam pupilli administraverint, pro
11 qua quisque eorum parte conveniendus sit. Et
si quidem omnes simul gesserunt tutelam et omnes
solvendo sunt, aequissimum erit dividi actionem inter
eos pro portionibus virilibus exemplo fideiussorum.
12 Sed et si non omnes solvendo sint, inter eos qui
solvendo sunt dividitur actio. sed[5] prout quisque sol-
13 vendo est, poterunt conveniri. Et si forte quis
ex facto alterius tutoris condemnatus praestiterit vel
ex communi gestu nec ei mandatae sunt actiones,
constitutum est a divo Pio et ab imperatore nostro
et divo patre eius utilem actionem tutori adversus
14 contutorem dandam. Plane si ex dolo communi
conventus praestiterit tutor, neque mandandae sunt
actiones neque utilis competit, quia proprii delicti
poenam subit: quae res indignum eum fecit, ut a
ceteris quid consequatur doli participibus: nec enim
ulla societas maleficiorum vel communicatio iusta
15 damni ex maleficio est. Usque adeo autem ad
contutores non venitur[6], si sint solvendo contutores,
ut prius ad magistratus qui eos dederunt vel ad fide-
iussores veniatur: et ita imperator noster Ulpio Pro-
culo rescripsit. quod enim Marcellus libro octavo
digestorum scripsit quodque saepissime rescriptum
est, quamdiu vel unus ex tutoribus idoneus est, non
posse ad magistratus qui dederunt veniri, sic erit
accipiendum, si non contutor ob hoc conveniatur,
quod suspectum facere vel satis exigere noluit.
16 Hanc actionem etiam in heredem tutoris compe-
17 tere constat. Sed et heredi pupilli aeque com-
18 petit similibusque personis. Non tantum ante
condemnationem, sed etiam post condemnationem
desiderare tutor potest mandari sibi actiones adver-
19 sus contutorem, pro quo condemnatus est. Ra-
tionibus distrahendis actione non solum hi tenentur
tutores, qui legitimi fuerunt, sed omnes, qui iure tu-
20 tores sunt et gerunt tutelam. Considerandum est
in hac actione, utrum pretium rei tantum duplicetur
an etiam quod pupilli intersit. et magis esse arbitror
in hac actione quod interest non venire, sed rei tan-
21 tum aestimationem. In tutela ex una obligatione
duas esse actiones constat: et ideo, sive tutelae fue-
rit actum, de rationibus distrahendis agi non potest,
sive contra, tutelae actio quod ad speciem istam per-
22 empta est. Hunc tamen tutorem, qui intercepit
pecuniam pupillarem, et furti teneri Papinianus ait:
qui etsi furti teneatur, hac actione conventus furti
actione non liberatur: nec enim eadem est obligatio
furti ac tutelae, ut quis dicat plures esse actiones
eiusdem facti, sed plures obligationes: nam et tutelae
23 et furti obligatur. Hanc actionem sciendum est
perpetuam esse et heredi similibusque personis dari
ex eo quod vivo pupillo captum est: sed in heredem
ceterosque successores non dabitur, quia poenalis
24 est. Haec actio tunc competit, cum et tutelae
actio est, hoc est finita demum tutela.

2 *Paulus libro octavo ad Sabinum* Actione de
rationibus distrahendis nemo tenetur, nisi qui in tu-
1 tela gerenda rem ex bonis pupilli abstulerit. Quod
si furandi animo fecit, etiam furti tenetur. utraque
autem actione obligatur et altera alteram non tollet.
sed et condictio ex furtiva causa competit, per quam
si consecutus fuerit pupillus quod fuerit ablatum,
2 tollitur hoc iudicium, quia nihil absit pupillo. Haec
actio licet in duplum sit, in simplo rei persecutionem
continet, non tota dupli poena est.

3 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si tutelae
aut negotiorum gestorum agatur incerto hoc, quantum
ab adversariis debetur tutori procuratorive, arbitratu
iudicis cavendum est, quod eo nomine eis absit.

4 *Paulus libro octavo ad Sabinum* Nisi finita
tutela sit, tutelae agi non potest: finitur autem non
solum pubertate, sed etiam morte tutoris vel pupilli.
1 Filium familias emancipatum, si tutelam adminis-
2 tret, etiam directo teneri Iulianus putat. Si ad-
3 huc impubes tutelae agat, nihil consumitur. Cum
furiosi curatore non tutelae, sed negotiorum gestorum

(1) ne *F* (2) curator *ins.* (*similiter Faber*) (3) *Sab.* 1...7. 10...15. 19; *Ed.* 9. 16. 17; *Pap.* 8. 18. 20...25 — *Bas.* 38, 3. — *Cf. Cod.* 5, 51 (4) imputare eum oportere *del.* (5) qui solvendo sunt *ins.* (6) ad contutores non [administrantes non] venitur *scr.*

actio est: quae competit etiam dum negotia gerit,
quia non idem in hac actione, quod in tutelae actione,
dum impubes est is cuius tutela geritur, constitu-
tum est.
5 *Ulpianus libro quadragesimo tertio ad Sabinum*
Si tutor rem sibi depositam a patre pupilli vel com-
modatam non reddat, non tantum commodati vel de-
positi, verum tutelae quoque tenetur. et si acceperit
pecuniam, ut reddat, plerisque placuit eam pecuniam
vel depositi vel commodati actione repeti vel condici
posse: quod habet rationem, quia turpiter accep-
ta sit.
6 *Idem libro trigesimo primo ad edictum* Si filius
familias tutelam administraverit et liberatus patria
potestate dolo aliquid fecerit, an actio tutelae patrem
quoque hoc nomine teneat[1], quaeritur. et aequum
est, ut eum dumtaxat dolum pater praestet, qui com-
missus est ante emancipationem filii.
7 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Si
pupillus heres exstiterit ei, cuius tutelam tutor suus
gesserat, ex hereditaria causa cum tutore suo habe-
1 bit actionem. Si tutor in hostium potestatem per-
venerit, quia finita tutela intellegitur, fideiussores,
qui pro eo rem salvam fore spoponderint, et si quis
existat defensor eius, qui paratus est suscipere iudi-
cium tutelae, vel si quis sit curator bonis eius con-
stitutus, recte conveniuntur:
8 *Papinianus libro vicesimo octavo quaestionum*
quamvis iure postliminii tutelam pristinam possit in-
tegrare.
9 *Ulpianus libro vicensimo*[2] *quinto ad edictum*
Si tutor rei publicae causa abesse coeperit ac per
hoc fuerit excusatus, quod[3] rei publicae causa aberit,
tutelae iudicio locus est. sed si desierit rei publicae
causa abesse, consequenter desinit qui in locum eius
1 datus est et tutelae conveniri poterit. Si duobus
impuberibus fratribus tutor datus sit et alter eorum
in legitimam tutelam fratris sui perfectae aetatis con-
stituti reccidit, eum qui datus esset tutorem esse
desisse Neratius ait. quia igitur desinit, erit tutelae
actio etiam ex persona impuberis, quamvis, si testa-
mento datus fuisset, non desineret esse tutor eius,
qui adhuc erat impubes, quia semper legitima tutela
2 testamentariae cedit. Si testamento sub condicione
tutor datus sit, deinde alius medio tempore ex in-
quisitione, dicendum est locum esse tutelae iudicio
3 existente condicione, quia tutor esse desinit. Sed
et si quis testamento usque ad tempus fuerit datus,
4 idem erit dicendum. Et generaliter quod traditum
est pupillum cum tutore suo agere tutelae non posse
hactenus verum est, si eadem tutela sit: absurdum
enim erat a tutore rationem administrationis negotio-
rum pupilli reposci, in qua adhuc perseveraret. in
qua autem desinit tutor et iterum coepit esse, sic ex
pristina administratione tutelae debitor est pupillo,
quomodo si pecuniam creditam a patre eius accepisset.
quem igitur effectum haec[4] sententia habeat, videa-
mus: nam si solus tutor est, utique ipse secum non
aget. sed vel per specialem curatorem conveniendus
est vel pone eum contutorem habere, qui possit ad-
versus eum iudicem accipere, ex qua causa cum eo
tutelae agi potest. quin immo si medio tempore sol-
vendo esse desierit, imputabitur contutoribus, cur
5 non egerunt cum eo. Si tutori curator sit adiunc-
tus quamvis suspecto postulato, non cogetur tutelae
6 iudicium tutor suscipere, quia tutor maneret. Sed
et[5] si fuerit tutor confiscatus, adversus fiscum dan-
dam esse actionem constat ei qui loco eius curator
7 datus sit vel contutoribus eius. Ceterae actiones
praeter tutelae adversus tutorem competunt, etsi ad-
huc tutelam administrant[6], veluti furti, damni iniuriae,
condictio.
10 *Paulus libro octavo brevis edicti* Sed non
dantur pupillo, dum tutor tutelam gerit: quamvis
enim morte tutoris intereant, tamen pupillus cum
herede eius actionem habet, quia sibi solvere debuit.
11 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Si filius familias tutelam administraverit, deinde fuerit
emancipatus, remanere eum tutorem Iulianus ait et
cum pupillus adoleverit, agendum cum eo eius quidem
temporis, quod est ante emancipationem, in quantum
facere potest, eius vero, quod est post emancipationem,
in solidum, cum patre vero dumtaxat de peculio:
manere enim adversus eum etiam post pubertatem
de peculio actionem: neque enim ante annus cedit,
intra quem de peculio actio datur, quam tutela fuerit
finita.
12 *Paulus libro octavo brevis edicti* Filius autem
tutor propter hoc suum factum cum patre agere non
potest ante pubertatem, quia nec finita tutela hoc ab
eo exigi potest[7].
13 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Si tutor post pubertatem pupilli negotia administra-
verit, in iudicium tutelae veniet id tantum, sine quo
administratio tutelae expediri non potest: si vero
post pubertatem pupilli is qui tutor eius fuerat fun-
dos eius vendiderit, mancipia et praedia comparaverit,
neque venditionis huius neque emptionis ratio iudicio
tutelae continebitur. et est verum ea quae conexa
sunt venire in tutelae actionem: sed et illud est verum,
si coeperit negotia administrare post tutelam finitam,
devolvi iudicium tutelae in negotiorum gestorum ac-
tionem: oportuit enim eum a semet ipso tutelam
exigere. sed et si quis, cum tutelam administrasset,
idem curator adulescenti fuerit datus, dicendum est
negotiorum gestorum eum conveniri posse.
14 *Gaius libro duodecimo ad edictum provinciale*
Si post pubertatem tempore aliquo licet brevissimo
intermiserit administrationem tutor, deinde coeperit
gerere, sine ulla dubitatione tam tutelae quam nego-
tiorum gestorum iudicio cum eo agendum est.
15 *Ulpianus libro primo disputationum* Si ex
duobus tutoribus cum altero quis transegisset, quam-
vis ob dolum communem, transactio nihil proderit
alteri, nec immerito, cum unusquisque doli sui poe-
nam sufferat. quod si conventus alter praestitisset,
proficiet id quod praestitit ei qui conventus non est:
licet enim doli ambo rei sint, tamen sufficit unum
satisfacere, ut in duobus, quibus res commodata est
vel deposita quibusque[8] mandatum est.
16 *Idem libro septuagesimo quarto ad edictum*
Si cum[9] tutore ex stipulatu agatur vel cum his qui
pro eo intervenerunt[10], erit dubitatio, an, quia tutelae
agi non potest, nec ex stipulatu agi possit. et pleri-
que putant etiam hanc actionem propter eandem uti-
1 litatem differendam. Cum curatore pupilli sive adu-
lescentis agi poterit, etsi usque adhuc cura perseveret.
17 *Idem libro tertio de officio consulis* Impera-
tores Severus et Antoninus rescripserunt in haec
verba: 'Cum hoc ipsum quaeratur, an aliquid tibi
'a tutoribus vel curatoribus debeatur, non habet
'rationem postulatio tua volentis in sumptum litis ab
'his tibi pecuniam subministrari'.
18 *Papinianus libro vicesimo quinto quaestionum*
Cum tutor negotiis impuberis administratis pupillum
paterna hereditate abstinet, bonis patris venditis trac-
tari solet, utilis actio pupillo relinqui an creditoribus
concedi debeat. et probatur actionem inter pupillum
et creditores patris esse dividendam, scilicet ut quod
rationi bonorum per tutorem deerit creditoribus red-
datur, quod autem dolo vel culpa tutoris in officio
pupilli perperam abstenti contractum est, puero relin-
quatur. quae actio sine dubio non prius competet,
quam pupillus ad pubertatem pervenerit: sed illa
confestim creditoribus datur.
19 *Ulpianus libro primo responsorum* Si proba-
tum est nomen debitoris a novissimo curatore, frustra
tutorem de eo conveniri.

(1) *sic. dett.*, tenebat *F* (2) trigesimo *edd.* (3) quoad *Goudsmit* (4) ex *ins. F* (5) et *del.* (6) administrat *Hal.* (7) non potest, quia nec ante pubertatem nec finita tutela hoc ab eo exigi potest *scr.* (8) quibusve *scr.* (9) adhuc *ins. F*[2] *cum B* (10) interuerunt *F*

20 *Papinianus libro secundo responsorum* Alterius curatoris heredem minorem ut maiore pecunia condemnatum in integrum restitui placuit. ea res materiam litis adversus alterum curatorem instaurandae non dabit quasi minore pecunia condemnatum, si non sit eius aetatis actor, cui subveniri debeat: sed aequitatis ratione suadente per utilem actionem ei subveniri, in quantum alter relevatus est, oportet.
1 Non idcirco actio, quae post viginti quinque annos aetatis intra restitutionis tempus adversus tutorem minore pecunia tutelae iudicio condemnatum redditur, inutilis erit, quod adulescenti curatores ob eam culpam condemnati sunt: itaque si non iudicatum a curatoribus factum est, per doli exceptionem curatores consequi poterunt eam actionem praestari sibi.

21 *Idem libro primo definitionum* Cum pupillus tutelae actione contra tutorem alterum tutori, quem iudex in solidum condemnavit, cessit, quamvis postea iudicatum fiat, tamen actio data non intercidit, quia pro parte condemnati tutoris [1] non tutela reddita, sed nominis pretium solutum videtur.

22 *Paulus libro tertio decimo quaestionum* Defensor tutoris condemnatus non auferet privilegium pupilli: neque enim sponte cum eo pupillus contraxit.

23 *Idem libro nono responsorum* Convento herede tutoris iudicio tutelae curatorem eiusdem neque ipso iure liberatum videri neque exceptionem rei iudicatae ei dandam: idemque in heredibus magistratuum observandum.

24 *Idem libro secundo sententiarum* Postumo tutor datus non nato postumo neque tutelae, quia nullus pupillus est [2], neque negotiorum gestorum iudicio tenetur, quia administrasse negotia eius quia [3] natus non esset non videtur: et ideo utilis in eum actio dabitur.

25 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Non solum tutelae privilegium datur in bonis tutoris, sed etiam eius, qui pro tutela [4] negotium gessit: vel ex curatione pupilli pupillaeve furiosi furiosaeve debebitur [5], si eo nomine cautum non sit.

IIII [6].

DE CONTRARIA TUTELAE ET UTILI ACTIONE.

1 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad edictum* Contrariam tutelae actionem praetor proposuit induxitque in usum, ut facilius tutores ad administrationem accederent scientes pupillum quoque sibi obligatum fore ex sua administratione. quamquam enim sine tutoris auctoritate pupilli non obligentur nec in rem suam tutor obligare pupillum possit, attamen receptum est, ut tutori suo pupillus sine tutoris auctoritate civiliter obligetur ex administratione scilicet. etenim provocandi fuerant tutores, ut promptius de suo aliquid pro pupillis impendant, dum sciunt se recep-
1 turos id quod impenderint. Haec actio non solum tutori, verum etiam ei, qui pro tutore negotia gessit,
2 competere debet. Sed et si curator sit vel pupilli vel adulescentis vel furiosi vel prodigi, dicendum est etiam his contrarium dandum. idem in curatore quoque ventris probandum est. quae sententia Sabini fuit existimantis ceteris quoque curatoribus ex isdem
3 causis dandum contrarium iudicium. Finito autem officio hanc actionem competere dicemus tutori: ceterum quamdiu durat, nondum competit. sed si pro tutore negotia gessit vel etiam curam administravit, locus erit iudicio etiam statim, quia hoc casu in
4 ipsum quoque statim actio competit. Praeterea si tutelae iudicio quis convenietur, reputare potest id quod in rem pupilli impendit: sic erit arbitrii eius, utrum compensare an petere velit sumptus. quid ergo, si iudex compensationis eius rationem non habuit, an contrario iudicio experiri possit? et utique potest: sed si reprobata est haec reputatio et adquievit, non
5 debet iudex contrario iudicio id sarcire. An in hoc iudicio non tantum quae pro pupillo vel in rem eius impensa sunt veniant, verum etiam ea quoque, quae debebantur alias tutori, ut puta a patre pupilli si quid debitum fuit, quaeritur. et magis puto, cum integra sit actio tutori, non esse in contrarium iudi-
6 cium deducendum Quid tamen si ideo exspectavit, quia tutor erat et ideo non exegit? videamus, an contrario iudicio tutelae indemnitatem consequatur. quod magis probandum est: nam sicuti quodcumque aliud gessit pro utilitate pupilli, id contrario iudicio consequetur, ita etiam id quod sibi debetur
7 consequi debet vel eius securitatem. Ego [7] et si ex causa, quae tempore finitur, obligatio aliqua fuit,
8 tutelae contrarium iudicium esse ei opinor. Hanc actionem dandam [8] placet et si tutelae iudicio non agatur: etenim nonnumquam pupillus idcirco agere tutelae non vult, quia nihil ei debetur, immo plus in eum impensum est, quam quod ei abest, nec impediendus est tutor contrario agere.

2 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Longe magis dandum est et si rationibus distrahendis actio intendatur.

3 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad edictum* Quid ergo, si plus in eum impendit, quam est in facultatibus? videamus an possit hoc consequi. et Labeo scripsit posse. sic tamen accipiendum est, si expedit pupillo ita tutelam administrari: ceterum si non expedit, dicendum est absolvi pupillum oportere: neque enim in hoc administrantur tutelae, ut mergantur pupilli. iudex igitur, qui contrario iudicio cognoscit, utilitatem pupilli spectabit et an tutor ex officio
1 sumptus fecerit. Contrarium iudicium an ad hoc quoque competat, ut quis a pupillo exigat liberationem, videndum est. et nemo dixit in hoc agere quem contrario posse, ut tutelae iudicio liberetur, sed tantum de his, quae ei propter tutelam absunt. consequitur autem pecuniam, si quam de suo consumpsit, etiam cum usuris, sed vel trientibus, vel his quae in regione observantur, vel his quibus mutuatus est, si necesse habuit mutuari, ut pupillo ex iusta causa prorogaret, vel his a quibus pupillum liberavit, vel quibus caruit tutor, si nimium [9] profuit pupillo pecu-
2 niam esse exsolutam. Plane si forte tutor aliquid pecuniae debuit faenerare, aliquid ipse pro pupillo solvit, nec ipse usuras consequitur nec pupillo prae-
3 stabit. Quare et si in usus suos convertit, deinde aliquid impendit in rem pupillarem, quam impendit desinit vertisse et exinde usuras non praestabit. et si ante impendit in rem pupillarem, mox in usus suos vertit, non videbitur vertisse quantitatem, quae concurrit cum quantitate sibi debita, ut eius summae
4 non praestet usuras. Usuras utrum tamdiu consequetur tutor quamdiu tutor est, an etiam post finitam tutelam, videamus, an ex mora tantum. et magis est, ut, quoad ei reddatur pecunia, consequatur: nec
5 enim debet ei sterilis esse pecunia. Si tamen fuit in substantia pupilli unde consequetur [10], dicendum est non oportere eum usuras a pupillo exigere.
6 Quid ergo, si de re pupillari non potuit sibi solvere, quia erat deposita ad praediorum comparationem? si quidem non postulavit a praetore, ut promatur pecunia vel hoc minus deponatur, sibi imputet: si vero hoc desideravit nec impetravit, dicendum est
7 non deperire ei usuras. In contrario iudicio sufficit tutori bene et diligenter negotia gessisse, etsi
8 eventum adversum habuit quod gestum est. Iudicio contrario tutelae praestatur et id, quod in rem pupilli versum ante tutelam vel [11] post tutelam, si negotiis tutelae tempore gestis nexum probatur, et

(1) condemnati tutoris] contutoris *scr.* (2) neque pro tutore, quia nulla significatio est *ins.* F^2 *cum Anonymo Byzantio* (3) qui *dett.* (4) pro tutore *edd.* (5) dabitur *scr.* (6) *Sab.* 1...5; *Ed.* 6. — *Bas.* 38, 4. — *Cf. Cod.* 5, 58

(7) ergo *dett.* (8) dandum F^1 *quidam* (10) consequeretur *scr.* (9) nimirum *dett.* (11) ante tutelam vel] est *scr.* (*similiter Hal.*)

quod ante impensum est, sive pro tutore negotia gessit et postea tutor constitutus est, vel ventri erat curator: sed et si non pro tutore negotia gerebat, debet venire quod ante impensum est: deducuntur enim in tutelae iudicium sumptus, quoscumque fecerit in rem pupilli, sic tamen, si ex bona fide fecit.
9 Hanc actionem perpetuam esse palam est, et heredi et in heredem dari ceterosque successores et[1] ad quos ea res pertinet et in eos.

4 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* A tutela remotus eo loco haberi debet, quo esset finita tutela, et sicut actiones patitur perinde ac si pupillus pubes factus esset, ita contrario iudicio, si quid ei aberit, persequi debebit: nihil enim prohibet suspectum tutorem esse, quamvis complura in rem pupilli impenderit, quae eum amittere non oportet.

5 *Ulpianus libro primo responsorum* Heredem tutoris, si eam summam solverit, in quam obligati pupilli fuerunt, actionem contrariam adversus eos habere posse respondi.

6 *Paulus libro quinto ad Plautium* Si tutor pro pupillo se obligavit, habet contrariam actionem et antequam solvat.

V[2].

DE EO QUI PRO TUTORE PROVE[3] CURATORE NEGOTIA GESSIT.

1 *Ulpianus libro trigesimo sexto ad edictum* Protutelae actionem necessario praetor proposuit: nam
quia plerumque incertum est, utrum quis tutor an
vero quasi tutor pro tutore[4] administraverit tutelam,
idcirco in utrumque casum actionem scripsit, ut sive
tutor est sive non sit qui gessit, actione tamen teneretur. solent enim magni errores intercedere, ut discerni facile non possit, utrum quis tutor fuerit et sic
gesserit, an vero non fuerit, pro tutore tamen munere
1 functus sit. Pro tutore autem negotia gerit, qui
munere tutoris fungitur in re impuberis, sive se putet
2 tutorem, sive scit non esse, finget tamen esse. Proinde et si servus quasi tutor egerit, divus Severus
3 rescripsit dandum in dominum iudicium utile. Cum
eo, qui pro tutore negotia gessit, etiam ante pubertatem agi posse nulla dubitatio est, quia tutor non
4 est. Quare[5] si quis finita tutela pro tutore ne-
5 gotia impuberis gessit, tenebitur. Sed et si prius
pro tutore administraverit, deinde quasi tutor, aeque
tenebitur ex eo quod pro tutore administravit,
quamvis devolvatur hic gestus in tutelae actionem.
6 Si quis quasi tutor negotia gesserit eius qui iam
pubes est neque tutorem habere potest, protutelae
actio cessat: simili modo et si eius, qui nondum
natus est. nam ut pro tutore quis gerat, eam esse
personam oportet, cuius aetas recipiat tutorem, id
est impuberem esse oportet. sed erit negotiorum
7 gestorum actio. Si curator impuberi a praetore
datus negotia gesserit, an, quasi pro tutore gesserit,
teneatur, quaeritur. et est verius cessare hanc actionem, quia officio curatoris functus est. si quis tamen,
cum tutor non esset, compulsus a praetore vel a
praeside, dum se putat tutorem, gesserit tutelam,
videndum, an pro tutore teneatur. et magis est, ut,
quamvis compulsus gesserit, teneri tamen debeat,
quia[6] animo tutoris gessit, cum tutor non esset. at
iste curator non quasi tutor, sed quasi curator gessit.
8 9 In protutelae iudicio usurae quoque veniunt. Sed
utrum solummodo in id quod gessit tenebitur an vero
in id etiam quod gerere debuit? et si quidem omnino
non attigit tutelam, non tenebitur: neque enim attingere debuit qui tutor non fuit. quod si quaedam
gessit, videndum, an etiam eorum quae non gessit
teneatur: et hactenus tenebitur, si alius gesturus
fuit. sed et si cognito, quod tutor non fuit, abstinuit se administratione, videamus, an teneatur, si necessarios pupilli non certioravit, ut ei tutorem peterent: quod verius est.

2 *Celsus libro vicesimo quinto digestorum* Si is, qui pro tutore negotia gerebat, cum tutor non esset, rem pupilli vendidit nec ea usucapta est, petet eam pupillus, quamquam ei cautum est: non enim eadem huius quae tutoris est rerum pupilli administratio.

3 *Iavolenus libro quinto epistularum* Quaero, an is qui, cum tutor testamento datus esset et id ipsum ignoraret, pro tutore negotia pupilli gesserit, quasi tutor an quasi pro tutore negotia gesserit, teneatur. respondit: non puto teneri quasi tutorem, quia scire quoque se tutorem esse debet, ut eo affectu negotia gerat, quo tutor gerere debeat.

4 *Pomponius libro sexto decimo ad Quintum Mucium* Qui pro tutore negotia gerit, eandem fidem et diligentiam praestat, quam tutor praestaret.

5 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Ei qui pro tutore negotia gessit contrarium iudicium competit.

VI[7].

QUOD FALSO TUTORE AUCTORE GESTUM ESSE DICATUR.

1 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Huius
edicti aequitas non est ambigua, ne contrahentes de-
1 cipiantur, dum falsus tutor adhibetur. Verba autem
2 edicti haec sunt. 'Quod eo auctore' inquit 'qui
'tutor non fuerit'. verbis edicti multa desunt: quid
enim si fuit tutor, is tamen fuit qui auctoritatem accommodare non potuit? puta furiosus vel ad aliam
3 regionem datus. Sed[8] Pomponius libro trigensimo
scribit interdum quamvis a non tutore gestum est,
non pertinere ad hanc partem edicti: quid enim si
duo tutores, alter falsus, alter verus auctoritatem
accommodaverint, nonne valebit quod gestum est?
4 Item hoc edictum licet singulariter scriptum sit,
si tamen plures intervenerint, qui tutores non erant,
tamen locum habere debere Pomponius libro trigesimo
5 scribit. Idem Pomponius scribit, etiamsi pro tutore negotia gerens auctoritatem accommodaverit,
nihilo minus hoc edictum locum habere, nisi forte
praetor decrevit ratum se habiturum id, quod his
auctoribus gestum est: tunc[9] enim valebit per prae-
6 toris tuitionem, non ipso iure. Ait praetor: 'si
'id actor ignoravit, dabo in integrum restitutionem'.
scienti non subvenit, merito, quoniam ipse se decepit.

2 *Paulus libro duodecimo ad edictum* 'Si id', inquit, 'actor ignoraverit'. Labeo: et si dictum sit ei et bona fide non crediderit.

3 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Plane si is sit qui auxilio non indiget, scientia ei non nocet, ut puta si pupillus cum pupillo egit: nam cum nihil actum sit, scientia non nocet.

4 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Minori viginti quinque annis succurretur, etiamsi scierit.

5 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Interdum tamen etsi scientia noceat, tamen restitutio facienda erit, si a praetore compulsus est ad iudicium accipiendum.

6 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Pupilli scientia computanda non est, tutoris eius computanda est: utique[10] etsi pupillo cautum sit, melius dicitur rem suam restitui pupillo quam incertum cautionis eventum eum spectare: quod et Iulianus, si alias circumventus sit pupillus, respondit.

7 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Novissime praetor ait: 'in eum qui, cum tutor non esset, dolo 'malo auctor factus esse dicetur, iudicium dabo, ut

(1) ceterosque successores et] ceterisque *Krueger*
(2) *Sab.* 1; *Ed.* 2...5. — *Bas.* 38, 5. — *Cf. Cod.* 5, 45
(3) pro vel *ind. Fl.* (4) utrum quis quasi tutor an vero pro tutore *scr.* (5) quare *del.* (6) qui F^1

(7) *Ed.* 1...10; *Sab.* 11. 12. — *Bas.* 38, 6 (8) et *ins.*
(9) *** *c F*, tunc *vel.* sic *reliqui libri* (10) si pupillo cautum est: sed *ins.*

'quanti ea res erit, tantam pecuniam condemnetur'.
1 Non semper tutor convenitur nec sufficit, si sciens
auctor fuit, verum ita demum, si dolo malo auctor
fuit. quid si compulsus aut metu, ne compelleretur,
auctoritatem accommodaverit, nonne debebit esse
2 excusatus? Quod ait praetor 'quanti ea res erit',
magis puto non poenam, sed veritatem his verbis
3 contineri. Pomponius libro trigesimo recte scribit
etiam sumptuum in hoc iudicio rationem haberi, quos
4 facturus est actor restitutorio agendo. Si plures
sint qui auctores fuerunt, perceptione ab uno facta
et ceteri liberantur, non electione:

8 *Paulus libro duodecimo ad edictum* et ideo si nihil aut non totum servatum sit, in reliquos non denegandam in id quod deest Sabinus scribit.

9 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Huius
actionis exemplo Pomponius libro trigesimo primo
scribit dandam actionem adversus eum, qui dolo malo
1 adhibuit, ut alius[1] auctoraretur inscius. Has in
factum actiones heredibus quidem competere ceterisque successoribus, in eos vero non reddi Labeo scribit nec in ipsum post annum, quoniam et factum puniunt et in dolum concipiuntur: et adversus eas personas, quae alieno iuri subiectae sunt, noxales erunt.

10 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Si falso tutore auctore[2] actum sit et interea dies actionis exierit aut res usucapta sit, omnia incommoda perinde sustinere debet, ac si illo tempore vero tutore auctore egisset.

11 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Falsus tutor, qui in contrahendo auctor minori duodecim vel quattuordecim annis fuerit, tenebitur in
1 factum actione propter dolum malum. Cuiuscumque condicionis fuerit vel sui iuris vel alieni, qui dolo
malo auctoritatem accommodavit, tenebitur hoc
2 edicto. Sed et si quis filiae familias auctor factus sit ad contrahendum, tenetur. idemque iuris est,
si ancillae quis tutore auctore credidisset: nam omnibus istis modis propter tutorem decipitur is qui
contraxit, quia[3] aliter cum impubere contracturus
non fuit, quam si tutoris auctoritas intercessisset.
3 Iulianus libro vicesimo primo digestorum tractat,
[4]in patrem debeat dari haec actio, qui filiam minorem duodecim annis nuptum dedit. et magis probat
patri ignoscendum esse, qui[5] filiam suam maturius
in familiam sponsi perducere voluit: affectu enim
propensiore magis quam dolo malo[6] id videri fecisse.
4 Quod si intra duodecim annos haec decesserit,
cum haberet dotem, putat Iulianus, si dolo malo conversatus sit is ad quem dos pertinet, posse maritum doli mali exceptione condicentem summovere in casibus, in quibus dotem vel in totum vel in partem, si constabat matrimonium, fuerat lucraturus.

12 *Idem libro primo responsorum* Ex eo, quod interrogatus tutorem se esse respondit, nulla eum actione teneri: si tamen, cum tutor non esset, responso suo in aliquam captionem adulescentem induxit, utilem actionem adversus eum dandam.

VII[7].

DE FIDEIUSSORIBUS ET NOMINATORIBUS ET HEREDIBUS TUTORUM ET CURATORUM.

1 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Quamvis heres tutoris tutor non est, tamen, ea quae
per defunctum inchoata sunt, per heredem, si legitimae
aetatis et masculus sit, explicari debent: in quibus
1 dolus eius admitti potest. Quod penes tutorem
fuit, heres quoque eius reddere debet: quod apud pupillum is reliquerit si heres capit, non quidem crimine caret, sed extra tutelam est et utili actione hoc reddere compellitur.

2 *Ulpianus libro trigesimo nono ad Sabinum* Postulare tutorem videtur et qui per alium postulat: item nominare et qui per alium hoc idem facit.

3 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Etiam fideiussorem et heredes fideiussoris ad rationem eandem usurarum revocandos esse constat, ad quam et tutor revocatur.

4 *Idem libro trigesimo sexto ad edictum* Cum
ostendimus heredem quoque tutelae iudicio posse
conveniri, videndum, an etiam proprius eius dolus
vel propria administratio veniat in iudicium. et exstat
Servii sententia existimantis, si post mortem tutoris
heres eius negotia pupilli gerere perseveraverit aut in
arca tutoris pupilli pecuniam invenerit et consumpserit vel eam pecuniam quam tutor stipulatus fuerat
exegerit, tutelae iudicio eum teneri suo nomine: nam
cum permittatur adversus heredem ex proprio dolo
iurari in litem, apparet eum iudicio tutelae teneri ex
1 dolo proprio. Neglegentia plane propria heredi
2 non imputabitur. Usuras quoque eius pecuniae,
quam pupillarem agitavit, praestare debet heres tutoris: quantas autem et cuius temporis usuras praestare debeat, ex bono et aequo constitui ab iudice
3 oportet. Fideiussores a tutoribus nominati si
praesentes fuerunt et non contradixerunt et nomina sua referri in acta publica passi sunt, aequum est perinde teneri, atque si iure legitimo stipulatio interposita fuisset. eadem causa videtur adfirmatorum, qui scilicet cum idoneos esse tutores adfirmaverint, fideiussorum vicem sustinent.

5 *Paulus libro trigesimo octavo ad edictum* Si cum fideiussoribus tutoris ex stipulatione rem salvam fore agetur, easdem reputationes habebunt, quas tutor.

6 *Papinianus libro secundo responsorum* Pupillus contra tutores eorumque fideiussores iudicem accepit: iudice defuncto, priusquam ad eum iretur, contra solos fideiussores alter iudex datus est. officio cognoscentis conveniet, si tutores solvendo sint et administratio non dispar, sed communis fuit, portionum virilium admittere rationem ex persona tutorum.

7 *Idem libro tertio responsorum* Si fideiussores, qui rem salvam fore pupillo caverant, tutorem adulescens ut ante conveniret petierant atque ideo stipulanti promiserunt se reddituros quod ab eo servari non potuisset: placuit inter eos, qui solvendo essent, actionem residui dividi, quod onus fideiussorum susceptum videretur: nam et si mandato plurium pecunia credatur, aeque dividitur actio: si enim quod datum[8] pro alio solvitur, cur species actionis aequitatem divisionis excludit?

8 *Paulus libro nono responsorum* Heredes eius,
qui non iure tutor vel curator datus administrationi
se non immiscuit, dolum et culpam praestare non
1 debere. Paulus respondit tale iudicium in heredem tutoris transferri oportere, quale defunctus suscepit. hoc eo pertinet, ut non excusetur heres, si dicat se instrumenta tutelaria non invenisse: nam cum ex[9] omnibus bona fide iudiciis propter dolum defuncti heres teneatur, idem puto observandum et in tutelae actione. sed constitutionibus subventum est ignorantiae heredum. hoc tamen tunc observandum est, cum post mortem tutoris heres conveniatur, non si lite contestata tutor decesserit: nam litis contestatione et poenales actiones transmittuntur ab utraque parte et temporales perpetuantur.

VIII[10].

DE MAGISTRATIBUS CONVENIENDIS[11].

1 [12]*Ulpianus libro trigesimo sexto ad edictum* In ordinem subsidiaria actio non dabitur, sed in magistratus, nec in fideiussores eorum: hi enim rem publicam salvam fore promittunt, non pupilli. proinde

(1) adhibuit alium, ut *scr.* (2) auctore *add. secundum B, om. F* (3) qui F^1 (4) an etiam *ins.* F^2 (5) qui *om. F* (6) malo *om.* F^1

(7) *Sab.* 1...5; *Pap.* 6...8. — *Bas.* 38, 7. — *Cf. Cod.* 5, 54. 57 (8) quod datum] quodam modo *scr.* (9) ex] in *scr.* (10) *Sab.* 1...5; *Ed.* 6...9. — *Bas.* 38, 8. — *Cf. Cod.* 5, 75 (11) et heredibus eorum *add. ind. Fl.* (12) § 10 = *D.* 26, 5, 24

nec nominatores magistratuum ex hac causa tenebun-
tur, sed soli[1] magistratus. sed si ordo receperit in
se periculum, dici debet teneri eos, qui praesentes
fuerunt: parvi enim refert, nominaverint vel fideius-
serint an in se periculum receperint: utilis ergo in
eos actio competit. sed si a magistratibus munici-
palibus tutor datus sit, non videtur per ordinem elec-
1 tus. Neque praetor neque quis alius, cui tutoris
2 dandi ius est, hac actione tenebitur. Si praeses
provinciae denuntiare magistratus tantum de faculta-
tibus tutorum voluit, ut ipse daret, videamus, an et
quatenus teneantur. et extat divi Marci rescriptum,
quo voluit eos, qui praesidi renuntiant, non perinde
teneri atque si ipsi dedissent, sed si deceperunt,
gratia forte aut pecunia falsa renuntiantes. plane si
praeses provinciae satis eos exigere iussit, non dubi-
3 tabimus teneri eos, etiamsi praeses dederit. Si
praeses provinciae nominibus ab alio acceptis ad
magistratus municipales remiserit, ut se de nominibus
instruant, et perinde instructus dederit tutores: an
exemplo eorum qui praetorem instruunt debeant
magistratus teneri, quaeritur: utique enim interest,
utrum ipsi magistratus nomina electa dederint prae-
sidi an ea, quae ab alio praeses accepit, inquisierint.
et puto utroque casu sic teneri, quasi dolo vel lata
4 culpa versati sunt. Non tantum pupilli, sed etiam
5 successores eorum subsidiaria agere possunt. Si
curatores fuerunt minus idonei dati, dicendum est
teneri magistratus oportere, si ex suggestu eorum
vel nominibus ab eis acceptis praeses dederit. sed et
si ad eos remiserit, ut ipsi dent vel post dationem
ut exigerent satisdationem, periculum ad eos pertine-
6 bit. Magistratibus imputatur etiam, si omnino
tutor vel curator datus non sit: sed ita demum te-
nentur, si moniti non dederint. ideo damnum, quod
impuberes vel adulescentes medio tempore passi sunt,
ad eos magistratus pertinere non ambigitur, qui
7 munere[2] mandato non paruerunt. Sciendum autem
est, si magistratus municipales data opera tutelam
distulerint in successores suos vel si satisdationem
data opera traxerint quoad successores accipiant,
8 nihil eis prodesse. Divus Hadrianus rescripsit
etiam in eum, qui electus est ad aestimandas tutorum
9 satisdationes, actionem dandam. Si inter magistra-
tus hoc convenerit, ut alterius tantum periculo tuto-
res darentur, conventiones pupillo non praeiudicare
divus Hadrianus rescripsit: conventione enim duum-
virorum ius publicum mutari non potest. prius tamen
arbitror conveniendum eum, qui hoc suscepit, deinde
excussis facultatibus eius[3] tunc veniendum ad colle-
gam, quemadmodum, si solus dedisset, diceremus
10 prius eum, deinde collegam adgrediendum. Si
quando desint in civitate, ex qua pupilli oriundi sunt,
qui idonei videantur, officium est magistratuum ex-
quirere ex vicinis civitatibus honestissimum quemque
et nomina praesidibus provinciae mittere, non ipsos
11 arbitrium dandi sibi vindicare. Si magistratus
ab initio tutorem idoneum dedit et satis non exegit,
non sufficit: quod si satis exegit et idoneum exegit[4],
quamvis postea facultatibus lapsi sint tutores vel
fideiussores, nihil est, quod ei qui dedit imputetur:
non enim debent magistratus futuros casus et fortu-
12 nam pupillo praestare. Sed et si satis non exe-
git, idoneus tamen tutor eo tempore fuit, quo tute-
13 lae agi potest, sufficit. Probatio autem non
pupillo incumbit, ut doceat fideiussores solvendo non
fuisse cum acciperentur, sed magistratibus, ut doce-
14 ant eos solvendo fuisse. Privilegium in bonis
magistratus pupillus non habet, sed cum ceteris
15 creditoribus partem habiturus est. Exigere autem
cautionem magistratus sic oportet, ut pupilli servus
aut ipse pupillus, si fari potest et in praesentiarum
est, stipuletur a tutoribus, item fideiussoribus eorum
rem salvam fore: aut, si nemo est qui stipuletur,
servus publicus stipulari debet rem salvam fore pu-
16 pillo, aut certe ipse magistratus. Plane ubi ser-
vus publicus vel ipse magistratus stipulatur, dicendum
17 est utilem actionem pupillo dandam. Si filius
familias fuit magistratus et caveri pupillo non cura-
verit aut non idonee cautum sit culpa eius, an et
quatenus in patrem eius actio danda sit, quaeritur.
et ait Iulianus in patrem de peculio dandam, sive
voluntate eius filius decurio factus sit sive non: nam
et si voluntate patris magistratum administravit, at-
tamen non oportere patrem ultra quam de peculio
conveniri, quasi rem publicam salvam solam fore pro-
mittat, qui dat voluntatem, ut filius decurio creetur.
2 *Idem libro tertio disputationum* Proponebatur
duos tutores a magistratibus municipalibus datos
cautione non exacta, quorum alterum inopem deces-
sisse, alterum in solidum conventum satis pupillo
fecisse, et quaerebatur, an tutor iste adversus magis-
tratum municipalem habere possit aliquam actionem,
cum sciret a contutore suo satis non esse exactum.
dicebam, cum a tutore satis pupillo factum sit, neque
pupillum ad magistratus redire posse neque tutorem,
cum numquam tutor adversus magistratus habeat
actionem: senatus enim consultum pupillo subvenit:
praesertim cum sit, quod tutori[5] imputetur, quod satis
a contutore non exegit vel suspectum non fecit, si
scit, ut proponitur, magistratibus eum non cavisse.
3 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Quod
si tutor ab hac parte culpa vacet, non erit iniquum
adversus magistratus actionem ei dari.
4 *Ulpianus libro tertio disputationum* Non simi-
liter tenentur heredes magistratuum, ut ipsi tenentur:
nam nec heres tutoris neglegentiae nomine tenetur.
nam magistratus quidem in omne periculum succedit,
heres ipsius dolo proximae culpae succedaneus est.
5 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Duo
tutores partiti sunt inter se administrationem tutelae:
alter sine herede decessit: quaesitum est, in magis-
tratum, qui non curasset ut caveretur, an in alterum
tutorem actio pupillo dari deberet. respondi aequius
esse in alterum tutorem dari quam in magistratum:
debuisse enim eum, cum sciret pupillo cautum non
esse, universa negotia curare, et in ea parte, quam
alteri tutori commisisset, similem esse ei, qui ad ad-
ministrationem quorundam negotiorum pupilli non
accessisset: nam etsi aliquam partem negotiorum pu-
pilli administraverit, tenetur etiam ob rem, quam non
gessit, cum gerere deberet.
6 *Ulpianus libro primo ad edictum* Quod ad
heredem magistratus pertinet, exstat divi Pii rescrip-
tum causa cognita debere dari actionem: nam magis-
tratus si tanta fuit neglegentia, ut omnem cautionem
omitteret, aequum est haberi eum loco fideiussoris,
ut et heres eius teneatur: si vero cavit et tunc ido-
nei fuerunt et postea desierunt, sicut et ipse magis-
tratus probe recusaret hanc actionem, ita et heres
multo iustius. novissime non alias ait in heredem
actionem dandam, quam si evidenter magistratus cum
minus idoneis fideiussoribus contrahunt.
7 *Celsus libro undecimo digestorum* In magistra-
tus qui tutorem dederunt rogo rescribas utrum pro
virili portione actio danda sit, an optio sit eius qui
pupillus fuit, cum quo potissimum agat. respondit: si
dolo fecerunt magistratus, ut minus pupillo caveretur,
in quem vult actio ei danda in solidum est: sin culpa
dumtaxat eorum neque dolo malo id factum est,
aequius esse existimo pro portione in quemque eorum
actionem dari, dum pupillo salva res sit.
8 *Modestinus libro sexto responsorum* Magistra-
tus a curatoribus adulti cautionem[6] exegerunt rem sal-
vam fore: ex his alter sine herede decessit: quaero, an
indemnitatem in solidum collega eius praestare debeat.
Modestinus respondit nihil proponi, cur non debeat.
9 *Idem libro quarto pandectarum* An in magistra-
tus actione data cum usuris sors exigi debeat, an
vero usurae peti non possint, quoniam constitutum[7]

(1) doli *F* (2) iniuncto *ins.* (3) deinde excussis facultatibus eius *del.* (4) elegit *dett. quidam* (5) tutor *F* (6) non *ins.* (7) constitututum *F*

est poenarum usuras peti non posse, quaesitum est.
et rescriptum est a divis Severo et Antonino et usu-
ras peti posse, quoniam eadem in magistratibus[1]
actio datur, quae competit in tutores.

VIIII[2].

DE REBUS EORUM, QUI SUB TUTELA VEL CURA SUNT, SINE DECRETO NON ALIENANDIS VEL SUPPONENDIS.

1 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Imperatoris Severi oratione prohibiti sunt tutores et
curatores praedia rustica vel suburbana distrahere.
1 Quae oratio in senatu recitata est Tertullo et
Clemente consulibus[3] idibus Iuniis et sunt verba eius
2 huiusmodi: 'Praeterea, patres conscripti, inter-
'dicam tutoribus et curatoribus, ne praedia rustica
'vel suburbana distrahant, nisi ut id fieret, parentes
'testamento vel codicillis caverint. quod si forte aes
'alienum tantum erit, ut ex rebus ceteris non possit
'exsolvi, tunc praetor urbanus vir clarissimus adeatur,
'qui pro sua religione aestimet, quae possunt[4] alienari
'obligarive debeant, manente pupillo actione, si postea
'potuerit probari obreptum esse praetori. si commu-
'nis res erit et socius ad divisionem provocet, aut si
'creditor, qui pignori agrum a parente pupilli acce-
3 'perit, ius exsequetur, nihil novandum censeo'. Si
defunctus dum viveret res venales habuerit, testamento
tamen non caverit, uti distraherentur, abstinendum
erit venditione[4a]: non enim utique qui ipse voluerit
4 vendere, idem etiam postea distrahenda putavit. Si
minor viginti quinque annis emit praedia, ut, quoad
pretium solveret, essent pignori obligata venditori, non
puto pignus valere: nam ubi dominium quaesitum est
minori, coepit non posse obligari.

2 *Paulus libro singulari ad orationem divi Severi*
Sed hic videtur illud movere, quod cum dominio
pignus quaesitum est et ab initio obligatio inhaesit.
quod si a fisco emerit, nec dubitatio est, quin ius
pignoris salvum sit. si igitur talis species in privato
venditore inciderit, imperiali beneficio opus est, ut ex
rescripto pignus confirmetur.

3 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
Sed si pecunia alterius pupilli alteri pupillo fundus
sit comparatus isque pupillo vel minori traditus, an
pignoris obligationem possit habere is, cuius pecunia
fundus sit emptus? et magis est, ut salvum sit ius
pignoris secundum constitutionem imperatoris nostri
et divi patris eius ei pupillo, cuius pecunia compara-
1 tus est fundus. Pignori tamen capi iussu magis-
tratus vel praesidis vel alterius potestatis et distrahi
fundus pupillaris potest. sed et in possessionem mitti
rerum pupillarium a praetore quis potest et ius pig-
noris contrahitur, sive legatorum servandorum causa
sive damni infecti, ut procedat[5], iuberi etiam possi-
deri[6] poterit: hae enim obligationes sive alienationes
locum habent, quia non ex tutoris vel curatoris vo-
luntate id fit, sed ex magistratuum auctoritate.
2 Item quaeri potest, si fundus a tutore petitus sit
pupillaris nec restituatur, an litis aestimatio oblata
alienationem pariat. et magis est, ut pariat: haec
3 enim alienatio non sponte tutorum fit. Idemque
erit dicendum et si fundus petitus sit, qui pupilli
fuit, et contra pupillum pronuntiatum tutoresque re-
stituerunt: nam et hic valebit alienatio propter rei
4 iudicatae auctoritatem. Si ius ἐμφυτευτικὸν vel
ἐμβατευτικὸν[7] habeat pupillus, videamus, an distrahi
hoc a tutoribus possit. et magis est non posse, quam-
5 vis ius praedii potius sit. Nec usus fructus alie-
nari potest, etsi solus fuit usus fructus pupilli. an
ergo hic nec non utendo amittatur, si tutor causam
praebuerit huius rei? et manifestum est restaurari
debere. sed[8] si proprietatem habeat pupillus, non
potest usum fructum vel usum alienare, quamvis oratio
nihil de usu fructu loquatur. simili modo dici potest
nec servitutem imponi posse fundo pupilli vel adules-
centis nec servitutem remitti: quod et in fundo dotali
6 placuit. Si lapidicinas vel quae alia metalla pu-
pillus habuit stypteriae vel cuius alterius materiae,
vel si cretifodinas argentifodinas vel quid aliud huic
simile,

4 *Paulus libro singulari ad orationem divi Severi*
quod tamen privatis licet possidere:

5 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad edictum*
magis puto ex sententia orationis impediri aliena-
1 tionem. Sed et si salinas habeat pupillus, idem
2 erit dicendum. Si pupillus alienum fundum bona
fide emptum possideat, dicendum puto ne[8a] hunc alie-
nare tutores posse: ea enim, quae quasi pupillaris
3 vero distractus est[9], venditio valet. Si fundus pu-
pillo pigneratus sit, an vendere[10] tutores? hunc enim
quasi debitoris, hoc est alienum vendunt. si tamen
impetraverat pupillus vel pater eius, ut iure dominii
possideant[11], consequens erit dicere non posse distrahi
quasi praedium pupillare. idemque et[12] si fuerit ex
4 causa damni infecti iussus possidere. Si fundus
legatus vel per fideicommissum fuerit relictus Seio a
pupillo herede instituto, an tutores restituere hunc
fundum possint sine auctoritate praetoris? et putem,
si quidem rem suam legavit, cessare orationem, sin
vero de re pupilli, dicendum erit locum esse orationi
5 nec inconsulto praetore posse alienare[13]. Si pu-
pillus stipulanti spoponderit, an solvere possit sine
praetoris auctoritate? et magis est, ne possit: alio-
6 quin inventa erit alienandi ratio. Sed si pater
stipulanti fundum spoponderit successeritque pupillus
in stipulatum, fortius dicetur sine praetoris auctori-
tate posse eum reddere. idemque et si iure heredi-
7 tario alii successerit, qui erat obligatus. Eadem
ratione et si parens fundum vendidit vel quis alius,
cui pupillus successerit, potest dici pupillum cetera
venditionis inconsulto praetore posse[14] perficere.
8 Fundum autem legatum repudiare pupillus sine
praetoris auctoritate non potest: esse enim et hanc
9 alienationem, cum res sit pupilli, nemo dubitat. Non
passim tutoribus sub optentu aeris alieni permitti
debuit venditio: namque[15] non esse viam eis distrac-
tionis tributam. et ideo praetori arbitrium huius rei
senatus dedit, cuius officio in primis hoc convenit
excutere, an aliunde possit pecunia ad extenuandum
aes alienum expediri. quaerere ergo debet, an pecu-
niam pupillus habeat vel in numerato vel in nomini-
bus, quae conveniri possunt, vel in fructibus conditis
vel etiam in redituum spe atque obventionum[16]. item
requirat, num aliae res sint praeter praedia, quae
distrahi possint, ex quarum[17] pretio aeri alieno satis-
fieri possit. si igitur deprehenderit non posse aliunde
exsolvi quam ex praediorum distractione, tunc per-
mittet distrahi, si modo urgueat creditor aut usura-
10 rum modus parendum aeri alieno suadeat. Idem
praetor aestimare debebit, utrum vendere potius an
obligare permittat, nec non illud vigilanter observare,
ne plus accipiatur sub obligatione praediorum faeno-
ris, quam quod opus sit ad solvendum aes alienum:
aut[18] distrahendum arbitrabitur, ne propter modicum
aes alienum magna possessio distrahatur, sed[19] si sit
alia possessio minor vel minus utilior pupillo, magis
11 eam iubere distrahi quam maiorem et utiliorem. In
primis igitur quotiens desideratur ab eo, ut remittat

(1) magistratus *edd.*
(2) *Sab.* 1...13; *Pap.* 14. — *Bas.* 38, 9. — *Cf. Cod.* 5, 71
(3) *p. C. 195* (4) quae soli sunt *scr.* (4a) venditioni *F* (5) *talia fere exciderunt:* sive damni infecti [mittitur: denique usucapio ex causa damni infecti] ut procedat (*similiter Cuiacius, item Graeci*) (6) possidere *scr.* (7) εμβαλευτικον F^1
(8) et *ins.* (8a) nec *scr.* (9) *talia fere exciderunt:* ea enim quae quasi [nostra bona fide possidemus, quodammodo nostra sunt. si fundum tutor vendidit, qui eius est, quasi] pupillaris vero distractus est (10) possunt *ins. dett.* (11) possideat *Hal.* (12) et] est *scr.* (13) alienari *Hal.* (14) praetor esse *F* (15) expedit *ins.* (16) obventionum *F* (17) quorum *F* (18) ubi *ins.* (19) sed *del.*

distrahi, requirere debet eum, qui se instruat de fortunis pupilli, nec nimium tutoribus vel curatoribus credere, qui nonnumquam lucri sui gratia adseverare praetori solent necesse esse distrahi possessiones vel obligari. requirat ergo necessarios pupilli vel parentes vel libertos aliquos fideles vel quem alium, qui notitiam rerum pupillarium habet, aut, si nemo inveniatur aut suspecti sint qui inveniuntur, iubere debet edi rationes itemque synopsin bonorum pupillarium, advocatumque pupillo dare, qui instruere possit praetoris religionem, an adsentire venditioni vel
12 obligationi debeat. Illud quaeri potest, si praetor aditus permiserit distrahi possessionem provincialem, an valeat quod fecit. et putem valere: si modo tutela Romae agebatur et hi tutores eam quo-
13 que administrationem subierant. Ne tamen titulo tenus tutores aere alieno allegato pecunia abutantur quam mutuam acceperunt, oportebit praetorem curare, ut pecunia accepta creditoribus solvatur et de hoc decernere dareque viatorem, qui ei renuntiet pecuniam istam ad hoc conversam, propter quod deside-
14 rata est alienatio vel obligatio. Si aes alienum non interveniat, tutores tamen allegent expedire haec praedia vendere et vel alia comparare vel certe istis carere, videndum est, an praetor eis debeat permittere. et magis est, ne possit: praetori enim non liberum arbitrium datum est distrahendi res pupillares, sed ita demum, si aes alienum immineat. proinde et si permiserit aere alieno non allegato, consequenter dicemus nullam esse venditionem nullumque decretum: non enim passim distrahi iubere praetori tributum
15 est, sed ita demum, si urgueat aes alienum. Manet actio pupillo, si postea poterit probari obreptum esse praetori. sed videndum est, utrum in rem an in personam dabimus ei actionem. et magis est, ut in rem detur, non tantum in personam adversus tutores
16 sive curatores. Communia praedia accipere debemus, si pro indiviso communia sint: ceterum si pro diviso communia sint, cessante oratione decreto locus erit.

6 *Idem libro secundo de omnibus tribunalibus* Sed si forte alius proprietatem fundi habeat, alius usum fructum, magis est, ut cesset haec pars orationis, quae de divisione loquitur: nulla enim communio est.

7 *Idem libro trigesimo quinto ad edictum* Si pupillorum sint communia praedia qui diversos tutores habent, videamus, an alienatio locum habere possit. et cum provocatio necessaria sit, puto alienationem impediri: neuter enim poterit provocare, sed ambo provocationem exspectare. item si eosdem tutores habeant, multo magis quis impeditam alienationem
1 dicet. Si pupillus dedit pignori ex permissu praetoris, nonnulla erit dubitatio, an alienatio possit impediri. sed dicendum est posse creditorem ius suum exsequi: tutius tamen fecerit, si prius praetorem ad-
2 ierit. Si pater vel parens tutor sit alicui ex liberis, an praetor adeundus sit, si obligare velit? et[1] magis est ut debeat: pronior tamen esse debet
3 praetor ad consentiendum patri. Si praetòr tutoribus permiserit vendere, illi obligaverint, vel contra, an valeat quod actum est? et mea fert opinio eum, qui aliud fecit, quam quod a praetore decretum est,
4 nihil egisse. Quid ergo, si praetor ita decreverit: 'vendere obligareve permitto', an possit liberum arbitrium habere, qui[2] faciat? et magis est ut possit, dummodo sciamus praetorem non recte partibus suis functum: debuit enim ipse statuere et eligere, utrum
5 magis obligare an vendere permittat. Si obligavit rem tutor sine decreto, quamvis obligatio non valeat, est tamen exceptioni doli locus, sed tunc, cum tutor acceptam mutuam pecuniam ei solverit, qui sub pig-
6 nore erat creditor. Item videndum est, an et obligare ei[3] rem possit: et dicendum est, si eandem sortem acceperit nec gravioribus usuris, valere obligationem, ut ius prioris creditoris[4] ad sequentem transeat.

8 *Idem libro secundo de omnibus tribunalibus* Qui neque tutores sunt ipso iure neque curatores, sed pro tutore negotia gerunt vel pro curatore, eos non posse distrahere res pupillorum vel adulescen-
1 tium nulla dubitatio est. Sed si curator sit furiosi vel cuius alterius non adulescentis, videndum est, utrum iure veteri valebit venditio an hanc orationem admittemus. et puto, quia de pupillis princeps loquitur et coniuncti tutoribus curatores accipiunt, pertinere[5]: et de ceteris puto ex sententia orationis
2 idem esse dicendum. An obligari communia possint, quaeritur, sed non puto sine decreto obliganda: nam quod excepit oratio, ad hoc tantum pertinet, ut peremateur communio, non ut augeatur difficultas communionis.

9 *Idem libro quinto opinionum* Quamvis antecessor praesidis decrevisset ea praedia venumdari, quae tutor pupilli, subiecto nomine alterius emptoris, ipse sibi comparabat, tamen, si fraudem et dolum contra senatus consulti auctoritatem et fidem tutori commissam deprehendisset successor eius, aestimabit, quatenus tam callidum commentum etiam in exemplum coercere debeat.

10 *Idem libro sexto opinionum* Illicite post senatus consultum pupilli vel adulescentis praedio venumdato, si eo nomine apud iudicem tutelae vel utilis actionis aestimatio facta est eaque soluta, vindicatio praedii ex aequitate inhibetur.

11 *Idem libro tertio de officio proconsulis* Si praedia minoris viginti quinque annis distrahi desiderentur, causa cognita praeses provinciae debet id permittere. idem servari oportet et si furiosi vel prodigi vel cuiuscumque alterius praedia curatores velint distrahere.

12 *Marcianus libro singulari ad formulam hypothecariam* Non fit contra senatus consultum, si cuius tutor creditori patris pupilli exsolvit, ut eius loco succedat.

13 *Paulus libro singulari ad orationem divi Severi* Si fundus sit sterilis vel saxosus vel pestilens, videndum est, an alienare eum non possit. et imperator Antoninus et divus pater eius in haec verba rescripserunt: 'Quod allegastis infructuosum esse fundum, quem vendere vultis, movere nos non potest, cum utique pro fructuum modo pretium inventurus
1 sit'. Quamquam autem neque distrahere neque obligare tutor pupillare praedium possit, attamen Papinianus libro quinto responsorum ait tutorem pupilli sine decreto praetoris non iure distrahere: si tamen, inquit, errore lapsus vendiderit et pretium acceptum creditoribus paternis pueri solverit, quandoque domino praedium cum fructibus vindicanti doli non inutiliter opponitur exceptio pretium ac medii temporis usuras, quae creditoribus debentur, non offerenti, si ex ceteris eius facultatibus aes alienum solvi non poterit[6]. ego autem notavi: etsi solvi potuerit, si tamen illae res salvae erunt, ex quarum pretio aeri alieno satisfieri potuit, dicendum est adhuc doli exceptionem obstare, si lucrum captet pupillus ex damno alieno.

14 *Paulus*[7] *libro nono responsorum* Paulus respondit, etsi testamentum patris postea irritum esse apparuit, tamen tutores pupilli sive curatores filii nihil contra orationem divorum principum fecisse videri, si secundum voluntatem defuncti testamento scriptam praedium rusticum pupillare vendiderunt.

---

(1) est *F* (2) quid *scr.* (3) ei] alii *scr.* (4) creditoribus *F* (5) *supple sic fere:* quia de pupillis princeps loquitur et coniuncti tutoribus curatores [nominantur, ad ipsam orationem eos quoque qui propter aetatem curatores] accipiunt pertinere (6) potuerit *scr.* (7) idem *F*²

X[1].

DE CURATORIBUS FURIOSO ET ALIIS EXTRA MINORES DANDIS.

1 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Lege duo-
decim tabularum prodigo interdicitur bonorum suorum
administratio, quod moribus quidem ab initio intro-
ductum est. sed solent hodie praetores vel praesides,
si talem hominem invenerint, qui neque tempus neque
finem expensarum habet, sed bona sua dilacerando
et dissipando profudit[2], curatorem ei[3] dare exemplo
furiosi: et tamdiu erunt ambo in curatione, quamdiu
vel furiosus sanitatem vel ille sanos mores receperit:
quod si evenerit, ipso iure desinunt esse in potestate
1 curatorum. Curatio autem eius, cui bonis inter-
dicitur, filio negabatur permittenda: sed extat divi
Pii rescriptum filio potius curationem permittendam
in patre furioso, si tam[4] probus sit.
2 *Paulus libro primo de officio proconsulis* Sed
et aliis dabit proconsul curatores, qui rebus suis
superesse non possunt, vel dari iubebit, nec dubi-
tabit filium quoque patri curatorem dari[5].
3 *Ulpianus libro trigesimo primo ad Sabinum*
Dum deliberant heredes instituti adire, bonis a prae-
tore curator datur.
4 *Idem libro trigesimo octavo ad Sabinum* Furio-
sae matris curatio ad filium pertinet: pietas enim
parentibus, etsi inaequalis est eorum potestas, aequa
debebitur.
5 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Cura-
tor ex senatus consulto constituitur, cum clara per-
sona, veluti senatoris vel uxoris eius, in ea causa
sit, ut eius bona venire debeant[6]: nam ut honestius
ex bonis eius quantum potest creditoribus solveretur,
curator constituitur distrahendorum bonorum gratia
vel a praetore vel in provinciis a praeside.
6 *Ulpianus libro primo de omnibus tribunalibus*
Observare praetorem oportebit, ne cui temere citra
causae cognitionem plenissimum[7] curatorem det,
quoniam plerique vel furorem vel dementiam fingunt,
quo magis curatore accepto onera civilia detrectent.
7 *Iulianus libro vicesimo primo digestorum* Con-
silio et opera curatoris tueri debet non solum patri-
1 monium, sed et corpus ac salus furiosi. Curator
dementi datus decreto interposito, uti satisdaret, non
cavit et tamen quasdam res de bonis eius legitimo
modo alienavit. si heredes dementis easdem res vin-
dicent, quas curator alienavit, et exceptio opponetur
'si non curator vendiderit', replicatio dari debet 'aut
'si satisdatione interposita secundum decretum ven-
'diderit'. quod si pretio accepto curator creditores
furiosi dimisit, triplicatio doli tutos possessores prae-
2 stabit. Cum dementis curatorem, quia satis non
dederat et res male administraret, proconsul remove-
rit a bonis aliumque loco eius substituerit curatorem,
et hic posterior, cum nec ipse satisdedisset, egerit
cum remoto negotiorum gestorum, posteaque heredes
dementis cum eodem negotiorum gestorum agant et
is exceptione rei iudicatae inter se et curatorem uta-
tur: heredibus replicatio danda erit: 'aut si is qui
'egit satisdederat'. sed an replicatio curatori[8] profu-
tura esset, iudex aestimabit: nam si curator sequens
pecuniam, quam ex condemnatione consecutus fuerat,
in rem furiosi vertisset, doli triplicatio obstabit.
3 Quaesitum est, an alteri ex curatoribus furiosi
recte solvetur vel an unus rem furiosi alienare possit.
respondi recte solvi. eum quoque, qui ab altero ex
curatoribus fundum furiosi legitime mercaretur, usu-
capturum, quia solutio venditio traditio facti magis
quam iuris sunt ideoque sufficit unius ex curatoribus
persona, quia intellegitur alter consentire: denique si
praesens sit et vetet solvi, vetet[9] venire vel tradi,
neque debitor liberabitur neque emptor usucapiet.
8 *Ulpianus libro sexto de officio proconsulis*
Bonorum ventris nomine curatorem dari oportet eum-
que rem salvam fore viri boni arbitratu satisdare
proconsul iubet: sed hoc, si non ex inquisitione
detur: nam si ex inquisitione, cessat satisdatio.
9 *Neratius libro primo membranarum* Cuius
bonis distrahendis curatores facere senatus permisit,
eius bona creditoribus vendere non permisit, quamvis
creditores post id beneficium bona vendere mallent:
sicut enim integra re potestas ipsorum est utrum ve-
lint eligendi, ita cum alterum elegerint, altero ab-
stinere debent. multoque magis id servari aequum est,
si etiam factus est curator, per quem bona distrahe-
rentur, quamvis nondum explicato eo negotio deces-
serit. nam et tunc ex integro alius curator faciendus
est neque heres prioris curatoris onerandus, cum ac-
cidere possit, ut negotio vel propter sexus vel prop-
ter aetatis infirmitatem vel propter dignitatem maio-
rem minoremve, quam in priore[10] curatore spectata
erat, habilis non sit, possint etiam plures heredes ei
existere neque aut per omnes id negotium adminis-
trari expediat aut quicquam dici possit, cur unus
aliquis ex his potissimum onerandus sit.
10 *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Iu-
lianus scribit eos, quibus per praetorem bonis inter-
dictum est, nihil transferre posse ad aliquem, quia
in bonis non habeant, cum eis deminutio sit inter-
1 dicta. Curator furiosi rem quidem suam quasi
furiosi tradere poterit et dominium transferre: rem
vero furiosi si quasi suam tradat, dicendum, ut non
transferat dominium, quia non furiosi negotium gerens
tradidit.
11 *Paulus libro septimo ad Plautium* Pignus a
curatore furiosi datum valet, si utilitate furiosi exi-
gente id fecit.
12 *Marcellus libro primo digestorum* Ab ad-
gnato vel alio curatore furiosi rem furiosi dedicari
non posse constat: adgnato enim furiosi non usque-
quaque competit rerum eius alienatio, sed quatenus
negotiorum exigit administratio.
13 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale*
Saepe ad alium e lege duodecim tabularum curatio
furiosi aut prodigi pertinet, alii praetor administra-
tionem dat, scilicet cum ille legitimus inhabilis ad
eam rem videatur.
14 *Papinianus libro quinto responsorum* Virum
uxori mente captae curatorem dari non oportet.
15 *Paulus libro tertio sententiarum*[11] Et mulieri,
1 quae luxuriose vivit, bonis interdici potest. In
bonis curatoris privilegium furiosi furiosaeve servatur.
prodigus et omnes omnino, etiamsi in edicto non fit
eorum mentio, in bonis curatoris decreto privilegium
consequuntur.
16 *Tryphoninus libro tertio decimo disputationum*
Si furioso puberi quamquam maiori annorum[12] viginti
quinque curatorem pater testamento dederit, eum
praetor dare debet secutus patris voluntatem: manet
enim ea datio curatoris apud praetorem, ut rescripto
1 divi Marci continetur. His consequens est, ut et
si prodigo curatorem dederit pater, voluntatem eius
sequi debeat praetor eumque dare curatorem. sed
utrum omnimodo, an ita, si futurum esset, ut, nisi
pater aliquid testamento cavisset, praetor ei bonis
interdicturus esset? et maxime si filios habeat iste
2 prodigus? Potuit tamen pater et alias providere
nepotibus suis, si eos iussisset heredes esse et exhe-
redasset filium eique quod sufficeret alimentorum
nomine ab eis certum legasset addita causa necessi-
tateque iudicii sui: aut si non habuit in potestate
nepotes, quoniam emancipato iam filio nati fuissent,
sub condicione eos heredes instituere, ut emancipa-

(1) *Sab.* 1...9; *Ed.* 10...13; *Pap.* 14...17. — *Bas.* 38, 10. — *Cf. Cod.* 5, 70 (2) profundit *scr.* (3) eis *F* (4) tamen *van de Water* (5) dare *Hal.* (6) debent *F* (7) plenissimam *dett.* (8) curatori *del. van de Water* (9) vetet] vel etiam *scr.* (10) a *ins. F* (11) *pr.* = 3, 4 *a*, 6 (12) annis *F*[2]

3 rentur a patre prodigo. Sed quid si nec ad hoc consensurus esset prodigus? sed per omnia iudicium testatoris sequendum est, ne, quem pater vero consilio prodigum credidit, eum magistratus propter aliquid forte suum vitium idoneum putaverit.

17 *Gaius libro primo de manumissionibus* Curator furiosi nullo modo libertatem praestare potest, quod ea res ex administratione non est: nam in tradendo ita res furiosi alienat, si id ad administrationem negotiorum pertineat: et ideo [1] si donandi causa alienet, neque traditio quicquam valebit, nisi ex magna utilitate furiosi hoc cognitione iudicis faciat.

LIBER VICESIMUS OCTAVUS.

I [2].

QUI TESTAMENTA FACERE POSSUNT ET QUEMADMODUM TESTAMENTA FIANT.

1 *Modestinus libro secundo pandectarum* Testamentum est voluntatis nostrae [3] iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit.

2 *Labeo libro primo posteriorum a* [4] *Iavoleno epitomatorum* In eo qui testatur eius temporis, quo testamentum facit, integritas mentis, non corporis sanitas exigenda est.

3 *Papinianus libro quarto decimo quaestionum* Testamenti factio non privati, sed publici iuris est.

4 *Gaius libro secundo institutionum* [5] Si quaeramus, an valeat testamentum, in primis animadvertere [6] debemus, an is qui fecerit testamentum [7] habuerit testamenti factionem, deinde, si habuerit, requiremus, an secundum regulas iuris civilis [8] testatus sit.

5 *Ulpianus libro sexto ad Sabinum* A qua aetate testamentum vel masculi vel feminae facere possunt, videamus. verius est in masculis quidem quartum decimum annum spectandum, in feminis vero duodecimum completum. utrum autem excessisse debeat quis quartum decimum annum, ut testamentum facere possit, an sufficit complesse? propone aliquem kalendis Ianuariis natum testamentum ipso natali suo fecisse quarto decimo anno: an valeat testamentum? dico valere. plus arbitror, etiamsi pridie kalendarum fecerit post sextam horam noctis, valere testamentum: iam enim complesse videtur annum quartum decimum, ut Marciano videtur.

6 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* [9] Qui in potestate parentis est, testamenti faciendi ius non habet, adeo [10] ut, quamvis pater ei per-
1 mittat, nihilo magis tamen iure testari possit. Surdus mutus testamentum facere non possunt: sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus permanet testamentum.

7 *Aemilius Macer libro primo ad legem vicensimam hereditatium* Si mutus aut surdus, ut liceret sibi testamentum facere, a principe impetraverit, valet testamentum.

8 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Eius qui apud hostes est testamentum quod
1 ibi fecit non valet, quamvis redierit. Si cui aqua et igni interdictum sit, eius nec illud testamentum valet quod ante fecit nec id quod postea fecerit: bona quoque, quae tunc habuit cum damnaretur, publicabuntur aut, si non videantur lucrosa, credito-
2 ribus concedentur. In insulam deportati in eadem
3 causa sunt: Sed relegati in insulam et quibus terra Italica [11] et sua provincia interdicitur testamenti
4 faciendi ius retinent. Hi vero, qui ad ferrum aut ad bestias aut in metallum damnantur, libertatem perdunt bonaque eorum publicantur: unde apparet amittere eos testamenti factionem.

9 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edictum* Si quis post accusationem in custodia fuerit defunctus indemnatus, testamentum eius valebit.

10 *Paulus libro tertio sententiarum* Qui manus amisit testamentum facere potest, quamvis scribere non possit.

11 *Ulpianus libro decimo ad Sabinum* [12] Obsides testari non possunt, nisi eis permittitur [13].

12 *Iulianus libro quadragesimo secundo digestorum* Lege Cornelia testamenta eorum, qui in hostium potestate decesserint, perinde confirmantur, ac si hi qui ea fecissent in hostium potestatem [14] non pervenissent, et hereditas ex his eodem modo ad [15] unumquemque pertinet. quare servus heres scriptus ab eo, qui in hostium potestate decesserit, liber et heres erit seu velit seu [16] nolit, licet minus proprie necessarius heres dicatur: nam et filius eius, qui in hostium potestate decessit, invitus hereditati obligatur, quamvis suus heres dici non possit, qui in potestate morientis non fuit.

13 *Marcianus libro quarto institutionum* Qui a latronibus capti sunt, cum liberi manent, possunt
1 facere testamentum. Item qui apud externos le-
2 gatione funguntur, possunt facere testamentum. Si quis in capitali crimine damnatus appellaverit et medio tempore pendente appellatione fecerit testamentum et ita decesserit, valet eius testamentum.

14 *Paulus libro secundo regularum* Qui in testamento domini manumissus est, si ignorat dominum decessisse aditamque eius esse hereditatem, testamentum facere non potest, licet iam pater familias et sui iuris est: nam qui incertus de statu suo est, certam legem testamento dicere non potest.

15 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* De statu suo dubitantes vel errantes testamentum facere non possunt, ut divus Pius rescripsit.

16 *Pomponius libro singulari regularum* Filius familias et servus alienus et postumus et surdus testamenti factionem habere dicuntur: licet enim testamentum facere non possunt, attamen ex testamento
1 vel sibi vel aliis adquirere possunt. *Marcellus notat:* furiosus quoque testamenti factionem habet, licet testamentum facere non potest: ideo autem habet testamenti factionem, quia potest sibi adquirere legatum vel fideicommissum: nam etiam compotibus mentis personales actiones [17] etiam ignorantibus adquiruntur.

(1) idoneo *F*
(2) *Sab.* 4...6. 8. 9. 11...14. 16. 18. 20...25; *Ed.* 1. 7. 15. 19. 26...28; *Pap.* 3. 10. 17. 29...31; *App.* 2. — *Bas.* 35, 1. — *Cf. Inst.* 2, 10. 12; *Cod.* 6, 22. 23 (3) noster *F* (4) a *om. F* (5) § 114 (6) advertere *Gaius* (7) qui id fecerit *Gaius* (8) iuris civilis regulam *Gaius* (9) prociale *F* (10) abeo *F* (11) Italia *scr.* (12) sabinus *F* (13) permittatur F^2 (14) potestate *F* (15) an *F* (16) sed *F* (17) personales actiones] perinde res actionesque *scr.*

17 *Paulus libro tertio sententiarum*[1] In adversa corporis valetudine mente captus eo tempore testamentum facere non potest.

18 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Is cui lege bonis interdictum est testamentum facere non potest et, si fecerit, ipso iure non valet: quod tamen interdictione vetustius habuerit testamentum, hoc valebit. merito ergo nec testis ad testamentum adhiberi po-
1 terit, cum neque testamenti factionem habeat. Si quis ob carmen famosum damnetur, senatus consulto expressum est, ut intestabilis sit: ergo nec testamentum facere poterit nec ad testamentum adhiberi.

19 *Modestinus libro quinto pandectarum* Si filius familias aut pupillus aut servus tabulas testamenti fecerit signaverit, secundum eas bonorum possessio dari non potest, licet filius familias sui[2] iuris aut pupillus pubes aut servus liber factus decesserit, quia nullae sunt tabulae testamenti, quas is fecit[3], qui testamenti faciendi facultatem non habuerit.

20 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Qui testamento heres instituitur, in eodem testamento testis esse non potest. quod in legatario et in eo qui tutor scriptus est contra habetur: hi enim testes possunt adhiberi, si aliud eos nihil impediat, ut puta si in-
1 pubes, si in potestate sit testatoris. Potestatis autem verbum non solum ad liberos qui sunt in potestate referendum est, verum etiam ad eum quem redemit ab hostibus, quamvis placeat hunc servum non esse, sed vinculo quodam retineri, donec pretium
2 solvat. Per contrarium quaeri potest, an pater eius, qui de castrensi peculio potest testari, adhiberi ab eo ad testamentum testis possit. et Marcellus libro decimo digestorum scribit[4] posse: et frater
3 ergo poterit. Quae autem in testamento diximus super prohibendis[5] testimoniis eorum qui in potestate sunt, in omnibus testimoniis accipias, ubi aliquid ne-
4 gotii geritur, per quod adquiratur. Ne furiosus quidem testis adhiberi potest, cum compos mentis non sit: sed si habet intermissionem, eo tempore adhiberi potest: testamentum quoque quod ante furorem consummavit, valebit et bonorum possessio ex
5 eo testamento competit. Eum qui lege repetundarum damnatus est ad testamentum adhiberi posse existimo, quoniam in iudicium testis esse vetatur.
6 Mulier testimonium dicere in testamento quidem non poterit, alias autem posse testem esse mulierem argumento est lex Iulia de adulteriis, quae adulterii damnatam testem produci vel dicere testimonium
7 vetat. Servus quoque merito ad sollemnia adhiberi non potest, cum iuris civilis communionem non
8 habeat in totum, ne praetoris quidem edicti. Et veteres putaverunt eos, qui propter sollemnia testamenti adhibentur, durare debere, donec suprema con-
9 testatio peragatur. Non tamen intellegentiam sermonis exigimus: hoc enim divus Marcus Didio Iuliano in teste, qui Latine non noverat, rescripsit: nam si vel sensu percipiat quis, cui rei adhibitus sit, suf-
10 ficere. Sed si detenti sint inviti ibi testes, putant non valere testamentum.

21 *Idem libro secundo ad Sabinum* Heredes palam ita, ut exaudiri possunt, nuncupandi sint[6]: licebit ergo testanti vel nuncupare heredes vel scribere: sed si nuncupat, palam debet. quid est palam? non utique in publicum, sed ut exaudiri possit: exaudiri autem non ab omnibus, sed a testibus: et si plures fuerint testes adhibiti, sufficit sollemnem numerum
1 exaudire. Si quid post factum testamentum mutari placuit, omnia ex integro facienda sunt. quod vero quis obscurius in testamento vel nuncupat vel scribit, an post sollemnia explanare possit, quaeritur: ut puta Stichum legaverat, cum plures haberet, nec declaravit de quo sentiret: Titio legavit, cum multos Titios amicos haberet: erraverat in nomine vel praenomine[7] vel cognomine, cum in corpore non errasset: poteritne postea declarare, de quo senserit? et puto posse: nihil enim nunc dat, sed datum significat. sed et si notam[8] postea adiecerit legato vel sua voce vel litteris vel summam vel nomen legatarii quod non scripserat vel nummorum qualitatem, an recte fecerit? et puto etiam qualitatem nummorum posse postea addi: nam etsi adiecta non fuisset, utique placeret coniectionem fieri eius quod reliquit vel ex vicinis scripturis vel ex consuetudine patris familias
2 vel regionis. In testamentis, in quibus testes rogati adesse debent, ut testamentum fiat, alterius rei causa forte rogatos ad testandum non esse idoneos placet. quod sic accipiendum est, ut, licet ad aliam rem sint rogati vel collecti, si tamen ante testimonium certiorentur ad testamentum se adhibitos, posse
3 eos testimonium suum recte perhibere. Uno contextu actus[9] testari oportet. est autem uno contextu nullum actum alienum testamento intermiscere: quod si[10] aliquid pertinens ad testamentum faciat, testamentum non vitiatur.

22 *Idem libro trigesimo nono ad edictum* Ad testium numerum simul adhiberi possumus ut ego et pater et plures, qui fuimus[11] in eiusdem potestate.
1 Condicionem[12] testium tunc inspicere debemus, cum[12a] signarent, non mortis tempore: si igitur[13] cum signarent, tales fuerint, ut adhiberi possint, nihil no-
2 cet, si quid postea eis contigerit. Si ab ipso testatore anulum accepero et signavero, testamentum
3 valet, quasi alieno signaverim. Si signa turbata
4 sint ab ipso testatore, non videtur signatum. Si quis ex testibus nomen suum non adscripserit, verumtamen signaverit, pro eo est atque si adhibitus non esset: et si, ut multi faciunt, adscripserit se, non
5 tamen signaverit, adhuc idem dicemus. Signum autem utrum anulo tantum inpressum adhibemus, an vero et si non anulo, verum alio quodam inpresso[14]? varie enim homines signant. et magis est, ut[15] tantum anulo[16] quis possit signare, dum tamen habeat
6 χαρακτῆρα. Posse et nocte signari testamentum
7 nulla dubitatio est. Signatas tabulas accipi oportet et si linteo, quo tabulae involutae sunt, signa inpressa fuerint.

23 *Idem libro quarto disputationum* Si testamentum, quod resignaverit testator, iterum signatum fuerit septem testium signis, non erit imperfectum, sed utroque iure valebit tam civili quam praetorio.

24 *Florentinus libro decimo institutionum* Unum testamentum pluribus exemplis consignare quis potest idque interdum necessarium est, forte si navigaturus et secum ferre et relinquere iudiciorum suorum testationem velit.

25 *Iavolenus libro quinto posteriorum Labeonis* Si is, qui testamentum faceret, heredibus primis nuncupatis, priusquam secundos exprimeret heredes, obmutuisset, magis coepisse eum testamentum facere quam fecisse Varus digestorum libro primo Servium respondisse scripsit: itaque primos heredes ex eo testamento non futuros. Labeo tum hoc verum esse existimat, si constaret voluisse plures eum, qui testamentum fecisset, heredes pronuntiare: ego nec Servium puto aliud sensisse.

26 *Gaius libro vicesimo secundo ad edictum provinciale* Cum lege quis intestabilis iubetur esse, eo pertinet, ne eius testimonium recipiatur et eo amplius, ut quidam putant, neve[17] ipsi dicatur testimonium.

27 *Celsus libro quinto decimo digestorum* Domitius Labeo Celso suo salutem. Quaero, an testium numero habendus sit is, qui, cum rogatus est ad testamentum scribendum, idem quoque cum tabulas scripsisset, signaverit. Iuventius Celsus Labeoni suo salutem. [18]Non intellego quid sit, de quo me consulueris[19], aut valide stulta est consultatio tua: plus

(1) sentiarum *F*; *legitur* 3, 4a, 11 (2) familiasui *F* (3) fecti *F* (4) scripsit F^2 (5) superhibendis F^1, super perhibendis F^2 (6) sunt *dett.* (7) vel praenomine *om.* F^1 (8) notam *del.* (9) actionis F^2

(10) si *om.* *F* (11) sumus *edd.* (12) condicione *F* (12a) tum F^2 (13) tunc *ins.* F^2 (14) inpressum *scr.* (15) quo velit, non *ins.* (*similiter Hotomanus aliique*) (16) anulos *F* (17) ne vel *scr* (18) aut *ins.* F^2 (19) consuleris *F*

enim quam ridiculum est dubitare, an aliquis iure testis adhibitus sit, quoniam idem et tabulas testamenti scripserit.

28 *Modestinus libro nono regularum* Servus licet alienus iussu testatoris testamentum scribere non prohibetur.

29 *Paulus libro quarto decimo responsorum* Ex ea scriptura, quae ad testamentum faciendum parabatur, si nullo iure testamentum perfectum esset, nec ea quae fideicommissorum verba habent peti posse.
1 Ex his verbis, quae scriptura[1] pater familias addidit: *ταύτην τὴν διαθήκην βούλομαι εἶναι κυρίαν ἐπὶ πάσης ἐξουσίας*[2], videri eum voluisse omnimodo valere ea quae reliquit, etiamsi intestatus decessisset.

30 *Idem libro tertio sententiarum* Singulos testes, qui in testamento adhibentur, proprio chirographo adnotare convenit, quis et cuius testamentum signaverit.

31 *Idem libro quinto sententiarum*[3] Eius bona, qui se imperatorem facturum heredem[4] esse iactaverat, a fisco occupari non possunt.

II[5].

DE LIBERIS ET POSTUMIS HEREDIBUS INSTITUENDIS VEL EXHEREDANDIS[6].

1 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Quid sit nominatim exheredari, videamus. nomen et praenomen et cognomen eius dicendum est an sufficit vel unum ex his? et constat sufficere.

2 *Idem libro sexto regularum* Nominatim exheredatus filius et ita videtur 'filius meus exheres esto', si nec nomen eius expressum sit, si modo unicus sit: nam si plures sunt filii, benigna interpretatione potius a plerisque respondetur nullum exheredatum esse.

3 *Idem libro primo ad Sabinum* Et si pepercerit[7] filium dicere, ex Seia autem natum dixit, recte exheredat: et si cum convicio dixerit 'non nominandus' vel 'non filius meus', 'latro', 'gladiator', magis est, ut recte exheredatus sit, et si ex adultero natum
1 dixerit. Pure autem filium exheredari Iulianus
2 putat, qua sententia utimur. Filius inter medias quoque heredum institutiones recte exheredatur et erit a toto gradu summotus, nisi forte ab unius persona eum testator exheredaverit: nam si hoc fecit, vitiosa erit exheredatio. quemadmodum si ita eum exheredaverit 'quisquis heres[8] mihi erit, filius exheres esto': nam, ut Iulianus scribit, huiusmodi exheredatio vitiosa est, quoniam post aditam hereditatem voluit eum summotum, quod est inpossibile.
3 Ante heredis institutionem exheredatus ab omni-
4 bus gradibus summotus est. Inter duos autem[9] gradus exheredatus ab utroque remotus est secundum
5 Scaevolae sententiam, quam puto veram. In eo, qui miscuit duos gradus, exheredationem valere Mauricianus recte putat, veluti: 'Primus heres esto ex semisse. si Primus heres non erit, Secundus ex semisse heres esto. Tertius ex alio semisse heres esto. filius exheres esto. si Tertius heres non erit, Quartus heres esto': nam ab utroque gradu summotus
6 est. Si ita testatus sit pater familias, ut a primo quidem gradu filium praeteriret, a secundo solo exheredaret, Sabinus et Cassius et Iulianus putant perempto primo gradu testamentum ab eo gradu exordium capere, unde filius exheredatus est: quae sententia comprobata est.

4 *Idem libro tertio ad Sabinum* Placet omnem masculum posse[10] postumum heredem scribere, sive iam maritus sit sive nondum uxorem duxerit: nam et maritus repudiare uxorem potest et qui non duxit uxorem, postea maritus effici. nam et cum maritus postumum heredem scribit[11], non utique is solus postumus scriptus videtur, qui ex ea quam habet uxorem[12] ei natus est, vel is qui tunc in utero est, verum is quoque, qui ex quacumque uxore nascatur,

5 *Iavolenus libro primo ex Cassio* ideoque qui postumum heredem instituit si post testamentum factum mutavit matrimonium, is institutus videtur, qui ex posteriore matrimonio natus est.

6 *Ulpianus libro tertio ad Sabinum* Sed est quaesitum, an is, qui generare facile non possit, postumum heredem facere possit, et scribit Cassius et Iavolenus posse: nam et uxorem ducere et adoptare[13] potest: spadonem quoque posse postumum heredem scribere et Labeo et Cassius scribunt: quoniam nec
1 aetas nec sterilitas ei rei impedimento est. Sed si castratus sit, Iulianus Proculi opinionem secutus non putat postumum heredem posse instituere, quo
2 iure utimur. Hermaphroditus plane, si in eo virilia praevalebunt, postumum heredem instituere poterit.

7 *Paulus libro primo ad Sabinum*[14] Si filius qui in potestate est praeteritus sit et vivo patre decedat, testamentum non valet nec superius rumpetur, et eo iure utimur.

8 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Si[15] Primo herede instituto filium exheredavero, a Secundo autem substituto non exheredavero et, dum pendet, an prior aditurus sit[16], filius decesserit, [17]secundum sententiam qua utimur non erit Secundus heres, quasi ab initio inutiliter institutus, cum ab eo filius exheredatus non sit. quod[18] si in postumo filio idem acciderit, ut natus vivo patre[19] a quo exheredatus sit moriatur, eadem dicenda erunt de substituto, quoniam cum est natus filius, loco eius est, qui superstes est.

9 *Paulus libro primo ad Sabinum* Si quis postumos, quos per aetatem aut valetudinem habere forte non potest, heredes instituit, superius testamentum rumpitur, quod natura magis in homine generandi et consuetudo spectanda est quam temporale vitium aut valetudo, propter quam abducatur homo a gene-
1 randi facultate. Sed si ex ea, quae alii nupta sit, postumum quis heredem instituerit, ipso iure non
2 valet, quod turpis sit institutio. Si filium exheredavero nepotemque ex eo praeteriero et alium heredem instituero et supervixerit filius post mortem meam, licet ante aditam hereditatem decesserit, non tamen nepotem rupturum testamentum Iulianus et Pomponius et Marcellus aiunt. diversumque est, si in hostium potestate filius sit et decesserit in eodem statu: rumpit enim his casibus nepos testamentum, quod moriente avo fili ius pependerit, non abscisum ut superiore casu fuerit. sed et[20] si heres institutus omiserit hereditatem, erit legitimus heres, quoniam haec verba 'si intestato moritur' ad id tempus referuntur, quo testamentum destituitur, non quo mori-
3 tur. Sed si ex ea, quam nefas sit ducere, postumum heredem instituero, non putat rumpi testamen-
4 tum Pomponius. Sed si per adoptionem sororem factam habeam, potero postumum ex ea heredem instituere, quia adoptione soluta possum eam ducere uxorem.

10 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Commodissime is qui nondum natus est ita heres instituitur: 'sive vivo me sive mortuo natus fuerit, heres esto', aut etiam pure neutrius temporis habita mentione. si alteruter casus omissus fuerit, eo casu, qui omissus sit, natus rumpit testamentum, quia hic filius nec sub condicione quidem scriptus heres intellegitur, qui in

(1) scripturae *Hal.* (2) *id est*: hanc voluntatem valere volo quocumque modo (3) = 5, 12, 9 (4) heredem imperatorem facturum *Pauli libri.*

(5) *Sab.* 1...4. 6...17. 30...32; *Ed.* 5. 18...22; *Pap.* 23...29. — *Bas.* 35, 8. — *Cf. Inst.* 2, 13; — *Cod.* 6, 28. 29 (6) *post* exheredandis *add.* vel praeteritis *ind. F* (7) perceperit F^2 (8) heres *om. F* (9) sed et inter duos F^2

(10) ex qualibet vidua sibi natum *ins.* (11) scribat F^2, scribit simpliciter *scr.* (12) uxore *scr.* (13) aboptare *F* (14) sabinus *F* (15) a *ins. edd.* (16) si *F* (17) deinde Primus quoque antequam adiret decesserit *ins.* (18) quod] sed et F^2 (19) moriatur, deinde ante aditionem is *ins.* (20) et *del. Krueger*

hunc casum nascitur, qui non est testamento adprehensus.

11 *Paulus libro secundo ad Sabinum* In suis heredibus evidentius apparet continuationem dominii eo rem perducere, ut nulla videatur hereditas fuisse, quasi olim hi domini essent, qui etiam vivo patre quodammodo domini existimantur. unde etiam filius familias appellatur sicut pater familias, sola nota hac adiecta, per quam distinguitur genitor ab eo qui genitus sit. itaque post mortem patris non hereditatem percipere videntur, sed magis liberam bonorum administrationem consequuntur. hac ex causa licet non sint heredes instituti, domini sunt: nec obstat, quod licet eos exheredare, quod[1] et occidere licebat.

12 *Ulpianus libro nono ad Sabinum* Quod dicitur filium natum rumpere testamentum, natum accipe et si exsecto ventre editus sit: nam et hic rumpit testa-
1 mentum, scilicet si nascatur in potestate. Quid tamen, si non integrum animal editum sit, cum spiritu tamen, an adhuc testamentum rumpat? et[2] tamen rumpit.

13 *Iulianus libro vicesimo nono digestorum* Si ita scriptum sit: 'si filius mihi natus fuerit, ex besse 'heres esto: ex reliqua parte uxor mea heres esto. 'si vero filia mihi nata fuerit, ex triente heres esto: 'ex reliqua parte uxor heres esto', et filius et filia nati essent, dicendum est assem distribuendum esse in septem partes, ut ex his filius quattuor, uxor duas, filia unam partem habeat: ita enim secundum voluntatem testantis filius altero tanto amplius habebit quam uxor, item uxor altero tanto amplius quam filia: licet enim suptili iuris regulae conveniebat ruptum fieri testamentum, attamen cum[3] ex utroque nato testator voluerit uxorem aliquid habere, ideo ad huiusmodi sententiam humanitate suggerente decursum est, quod
1 etiam Iuventio Celso apertissime placuit. Regula est iuris civilis, qua constitutum est hereditatem adimi non posse: propter quam liber et heres esse iussus, quamvis dominus ademerit eodem testamento libertatem, nihilo minus et libertatem et hereditatem habebit.
2 Testamentum, quod hoc modo scribitur: 'Titius 'post mortem filii mei heres esto: filius exheres esto' nullius momenti est, quia filius post mortem suam exheredatus est: quare et contra tabulas paternorum libertorum huiusmodi filius bonorum possessionem accipere poterit.

14 *Africanus libro quarto quaestionum* Si postumus a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus sit, quamvis eo tempore nascatur, quo ad[4] heredes primo gradu scriptos pertineat hereditas, secundum tamen gradum vitiari placet ad hoc, ut praetermittentibus institutis ipse heres existat. immo et si defuncto eo heredes instituti omiserint hereditatem, non posse substitutos adire. itaque et si a primo gradu exheredatus, a secundo praeteritus, a tertio exheredatus sit et viventibus primis et deliberantibus decedat, quaeri solet omittentibus primis aditionem utrum ad eos, qui tertio gradu scripti sint, an potius ad legitimos heredes pertineat hereditas. quo et ipso casu rectius existimari putavit ad legitimos eam pertinere: nam et cum duobus heredibus institutis et in singulorum locum facta substitutione a primis exheredatus postumus, a secundis praeteritus fuerit, si alter ex institutis omiserit, quamvis postumus excludatur, non
1 tamen magis substitutum admitti. Quod vulgo dicitur eum gradum, a quo filius praeteritus sit, non valere, non usquequaque verum esse ait: nam si primo gradu heres institutus sit filius, non debere eum a substitutis exheredari: ideoque si filio et Titio heredibus institutis Titio Maevius substitutus sit, omittente Titio hereditatem Maevium eam adire posse, quamvis
2 filius secundo gradu exheredatus non sit. Si quis ita scripserit: 'ille, quem scio ex me natum non esse, 'exheres esto'[5], hanc exheredationem ita nullius momenti esse ait, si probetur ex eo natus: non enim videri quasi filium exheredatum esse. [6] cum elogium pater, cum filium exheredaret, proposuisset et adiecisset propter eam causam exheredare, probaturque patrem circa causam exheredationis errasse.

15 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Idem est et si ita dixerit: 'ille illius filius exheres esto', patrem ei adulterum per errorem adsignans.

16 *Africanus libro quarto quaestionum* Si filius heres institutus sit omisso postumo filioque substitutus nepos ex eo sit, si interim moriatur filius, postumo non nato nepotem tam patri quam avo suum heredem futurum. quod si nemo filio substitutus sit et solus ipse institutus sit, tunc quia eo tempore, quo is moriatur, certum esse incipit neminem ex eo testamento heredem fore, ipse filius intestato patri heres existet: sicut evenire solet, cum sub ea condicione, quae in ipsius potestate erit, filius heres institutus, prius quam ei pareret, moriatur.

17 *Florentinus libro decimo institutionum* Filii etiam hoc modo exheredantur 'filius exheres sit': 'filius exheres erit'.

18 *Ulpianus libro quinquagesimo septimo ad edictum* Multi non notae causa exheredant filios nec ut eis obsint, sed ut eis consulant, ut puta impuberibus eisque[7] fideicommissam hereditatem dant.

19 *Paulus libro primo ad Vitellium*[8] Cum quidam filiam ex asse heredem scripsisset filioque, quem in potestate habebat, decem legasset, adiecit[9] 'et in ce'tera parte exheres mihi erit', et quaereretur, an recte exheredatus videretur, Scaevola respondit non videri, et in disputando adiciebat ideo non valere, quoniam nec fundi exheres esse iussus recte exheredaretur, aliamque causam esse institutionis, quae benigne acciperetur: exheredationes autem non essent adiuvandae.

20 *Modestinus libro secundo pandectarum* Sub condicione filius heres institutus si pendente condicione adrogandum se dedit, necessarius heres non erit.

21 *Pomponius libro secundo ad Quintum Mucium* Si filium nominatim exheredavero et eum postea heredem instituero, heres erit.

22 *Terentius Clemens libro septimo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Cum postumus sub condicione instituitur, si prius quam nascatur condicio exstiterit, non rumpitur testamentum postumi adgnatione.

23[10] *Papinianus libro duodecimo quaestionum* Filio, quem pater post emancipationem a se factam iterum adrogavit, exheredationem antea scriptam nocere dixi: nam in omni fere iure sic observari convenit, ut veri patris adoptivus filius numquam intellegatur, ne imagine naturae veritas adumbretur[11], videlicet quod non translatus, sed redditus videretur: nec multum puto referre, quod ad propositum attinet, quod loco
1 nepotis filium exheredatum pater adrogavit. Si Titius heres institutus loco nepotis adoptetur, defuncto postea filio qui pater videbatur, nepotis successione non rumpitur testamentum ab eo, qui heres invenitur.

24 *Paulus libro nono quaestionum* Postuma sub condicione heres instituta si pendente condicione vivo patre[12] nascatur, rumpit testamentum.

25 *Idem libro duodecimo responsorum* Titius testamento heredem instituit et filium habens sic exheredationem posuit: 'ceteri omnes filii filiaeque meae 'exheredes sunto'. Paulus respondit filium recte exheredatum videri. postea consultus, an videatur exheredatus, quem pater putavit decessisse, respondit filios et filias nominatim exheredatos proponi: de errore autem patris, qui intercessisse proponitur, apud
1 iudicem agi oportere. Lucius Titius cum suprema sua ordinaret in civitate et haberet neptem ex filia praegnatem rure agentem, scripsit id quod in utero haberet ex parte heredem: quaero, cum ipsa die, qua Titius ordinaret testamentum in civitate hora diei sexta, eodem die[13] albescente caelo rure sit enixa

(1) quos F^2 (2) hoc *ins.* F^2 (3) quam *F* (4) quod *F* (5) est *F* (6) idem esse *ins.* (7) eis qui *scr.* (8) *immo Scaevolae* (9) adiecto *scr.*

(10) *pr. citat Ulpianus D.* 37, 4, 8, 7 (11) obumbretur *edd.* (12) vivo patre *del.* (13 eodem die *del.*

Maevia masculum, an institutio heredis valeat, cum, quo tempore scriberetur testamentum, iam editus esset partus. Paulus respondit verba quidem testamenti ad eum pronepotem directa videri, qui post testamentum factum nasceretur: sed si, ut proponitur, eadem die qua testamentum factum est neptis testatoris antequam testamentum scriberetur enixa esset, licet ignorante testatore, tamen institutionem iure factam videri recte responderi.

26 *Paulus libro tertio sententiarum* Filius familias si militet, ut paganus nominatim a patre aut heres scribi aut exheredari debet, iam sublato edicto divi Augusti, quo cautum fuerat ne pater filium militem exheredet.

27 *Idem libro tertio ad Neratium* Postumum ex qualibet vidua natum sibi filium heredem instituere potest.

28 *Tryphoninus libro vicensimo disputationum* Filius a patre, cuius in potestate est, sub condicione, quae non est in ipsius potestate, heres institutus et in defectum condicionis exheredatus decessit pendente etiam tunc condicione tam institutionis quam exheredationis. dixi heredem eum ab intestato mortuum esse, quia dum vivit, neque ex testamento heres neque exheredatus fuit. herede autem scripto ex parte filio
1 coheres post mortem filii institui potest. Filius familias miles de castrensi peculio fecit testamentum habens filium in eiusdem potestate. cum militare desisset, patre eodemque avo defuncto quaesitum est, an rumpetur eius testamentum. non quidem adoptavit nec hodie ei natus est filius nec priore subducto de potestate suo herede ulterior successit in proximum locum: sed tamen in potestate sua habere coepit, quem non habebat[1] simulque pater familias factus est et filius sub eius reccidit potestate: rumpetur ergo testamentum. sed si heres sit institutus vel exheredatus iste eius filius, non rumpitur, quia nullo circa eum novo facto, sed ordine quodam naturali nactus
2 est potestatem. Si quis ex certa uxore natum scribit heredem, in periculum rumpendi testamentum
3 deducit ex alia susceptis liberis. Si quis eo tempore, quo nondum eius uxor esse posset, testator[2] natum[3] ex ea scripsit heredem, an postea contracto licito matrimonio natus heres ex testamento esse possit, quaeritur: ueluti si scribas hodie heredem, qui tibi ex Titia natus erit, quando Titia ancilla[4] vel minor annis viginti quinque ea, cuius pater tuus tutelam administravit aut tutor tu ipse fuisti, postea Titia uxor iusta tibi fuerit vel libertatem adepta aut[5] tempore annorum viginti quinque et utilis anni et rationum allegatione, an natus heres esse possit? nemo certo dubitabit ex Titia, quae tunc propter tenorem[6] aetatis uxor duci non potuit, quando testamentum fiebat, natum postea ea uxore ducta heredem esse posse. et generaliter nato post testamentum heredi[7] scripto aditus est ad hereditatem, in qualicumque statu testamenti faciendi tempore fuit quae postea testatori[8]
4 civiliter nupta est. Quid autem, si filium post testamentum natum ex besse, filiam autem post testamentum natam ex triente scripsit heredem nec ullum coheredem dedit nec substituit invicem alium[9]? unus natus solus ex testamento fit heres.

29 *Scaevola libro sexto quaestionum* Gallus sic posse institui postumos nepotes induxit: 'Si filius 'meus vivo me morietur, tunc si quis mihi ex eo nepos 'sive quae neptis post mortem meam in decem men'sibus proximis, quibus filius meus moreretur, natus
1 'nata erit, heredes sunto'. Quidam recte admittendum credunt, etiamsi non exprimat de morte filii, sed simpliciter instituat, ut eo casu valeat, qui ex
2 verbis concipi possit[10]. Idem credendum est Gallum existimasse et de pronepote, ut dicat testator: 'Si me 'vivo nepos decedat, tunc qui ex eo pronepos' et
3 cetera. Sed et si vivo filio iam mortuo pronepote[11], cuius uxor praegnas esset, testamentum faceret, potest dicere: 'Si me vivo filius decedat, tunc qui pronepos'.
4 Num si et filius et nepos vivat, concipere[12] 'utris'que mortuis vivo se, tunc qui pronepos nasceretur'? quod similiter admittendum est, ita sane, si prius nepos, deinde filius decederet, ne successione testamen-
5 tum rumperetur. Et quid si tantum in mortis filii casum conciperet? quid enim si aquae et ignis interdictionem[13] pateretur? quid si nepos, ex quo pronepos institueretur, ut ostendimus, emancipatus esset? hi enim casus et omnes, ex quibus suus heres post mortem scilicet avi nasceretur, non pertinent ad legem Velleam: sed ex sententia legis Vellaeae et haec omnia admittenda sunt, ut ad similitudinem mortis ceteri
6 casus admittendi sint[14]. Quid si qui filium apud hostes habebat testaretur? quare non induxere, ut, si antea quam filius[15] ab hostibus rediret quamvis post mortem patris decederet, tunc deinde nepos vel etiam adhuc illis vivis[16] post mortem scilicet avi nasceretur, non rumperet? nam hic casus ad legem Vellaeam non pertinet. melius[17] ergo est, ut in eiusmodi utilitate praesertim post legem Vellaeam, quae et multos casus rumpendi abstulit, interpretatio admittatur[18], ut instituens nepotem, qui sibi post mortem suus nasceretur, recte instituisse videatur, quibuscumque casibus nepos post mortem natus suus esset rumperetque praeteritus: atque etiam si generaliter, 'quidquid sibi 'liberorum natum erit post mortem' aut 'quicumque
7 'natus fuerit' sit institutus, [19]si suus nasceretur. Si eius, qui filium habeat et nepotem ex eo instituat, nurus praegnas ab hostibus capta sit ibique vivo pariat, mox ille post mortem patris atque avi redeat[20], utrum hic casus ad legem Vellaeam respiciat an ad ius antiquum aptandus sit possitque vel ex iure antiquo vel ex Vellaea institutus non rumpere? quod[21] quaerendum est, si iam mortuo filio pronepotem instituat redeatque mortuo. sed cum testamentum ab eo non rumpitur, nihil refert, utrum ex iure antiquo
8 an ex lege Vellaea excludatur[22]. Forsitan addubitet quis, an istis casibus si nepos post testamentum nascatur vivo patre suo, deinde ex eo concipiatur, isque vivo patre deinde avo[23] nascatur, an non potuerit heres institui, quia pater ipsius non recte institutus esset. quod minime est expavescendum: hic enim suus heres nascitur et post mortem nascitur.
9 Ergo et si[24] pronepos admittetur, qui natus erit ex nepote postea vivo filio, atque si ex eo natus esset,
10 adoptatur[25]. In omnibus his speciebus illud servandum est, ut[26] filius dumtaxat, qui est in potestate, ex aliqua parte sit heres institutus: nam frustra exheredabitur post mortem suam: quod[27] non esse necessario in eo filio, qui apud hostes est, si ibi decedat et in nepote certe et pronepote, quorum si liberi heredes instituantur, institutionem numquam exigemus,
11 quia possunt praeteriri. Nunc de lege Vellaea videamus. voluit vivis nobis natos similiter non rumpere
12 testamentum. Et videtur primum caput eos spectare, qui, cum nascerentur, sui heredes futuri essent. et rogo, si filium habeas et nepotem nondum natum tantum ex eo heredem instituas, filius decedat, mox vivo te nepos nascatur? ex verbis dicendum est non rumpi testamentum, ut non solum illud primo capite notaverit, si nepos, qui eo tempore instituatur, quo

(1) habeat *F* (2) si qui eo ... testatur *scr.* (3) natus *F* (4) sit *ins.* (5) peracto *ins.* (6) iuris uel rationem *ins.* (7) herede *F* (8) testator *F* (9) aliumve *scr.* (10) possint *F* (11) nepote *dett.* (12) conciperet *scr.* (13) interdictione *F* (14) hi enim casus ... admittendi sint *non sunt Scaevolae* (15) antea filius quam *scr.* (16) vel etiam adhuc illis vivis *Scaevolae non sunt* (17) melius F^1, et mulius F^2 (18) admittetur *F* (19) recte ita videatur institutus *ins.* (20) ibique vivo avo pariat post mortem patris, mox ille post avi redeat *scr.* (21) item *ins.* (22) excludatur *del.* (23) vivo patre deinde avo] vivo patre defuncto avo, deinde patre, deinde proavo *scr.* (24) is *Muehlenbruch* (25) adoptato *Francke* (26) et *ins.* F^2 (27) quo id F^1, quod id F^2

filius non sit, verum et si vivo patre nascatur: quid
enim necesse est tempus testamenti faciendi respici,
cum satis sit observari id tempus quo nascitur? nam
etsi ita verba sunt: 'qui testamentum faciet, is omnis
'virilis sexus, qui ei suus heres futurus erit' et cetera[1].
13 Etiam si vovente[2] parente vivo nascantur[3], se-
quenti parte succedentes in locum liberorum non vult[4]
rumpere testamentum: et ita interpretandum est, ut,
si et filium et nepotem et pronepotem habeas, mortuis
utrisque pronepos institutus succedens in sui heredis
locum non rumpat. et bene verba se habent 'si quis
'ex suis heredibus suus heres esse desierit' ad omnes
casus pertinentia, quos supplendos in Galli Aquili
sententia diximus: nec solum, si nepos vivo patre de-
cedat, nec succedens pronepos avo mortuo rumpat,
sed et si supervixit patri ac decedat, dummodo heres
14 institutus sit aut exheredatus. Videndum, num
hac posteriore parte 'si quis ex suis heredibus
'suus heres esse desierit, liberi eius' et cetera 'in
'locum suorum sui heredes succedunt'[5], possit inter-
pretatione induci, ut, si filium apud hostes habens
nepotem ex eo heredem instituas, non tantum si vivo
te filius decedat, sed etiam post mortem, antequam
ab hostibus reversus fuerit, succedendo non rumpet:
nihil enim addidit, quo significaret tempus: [6]nisi quod,
licet audenter, possis dicere vivo patre hunc suum
heredem esse desisse, licet post mortem decedat, quia
15 nec redit nec potest redire. Ille casus in difficili
est, si filium habeas et nepotem nondum natum in-
stituas isque nascatur vivo patre suo ac mox pater
decedat: non enim suus heres est tempore quo nas-
catur[7] nec posteriori alii[8] succedendo prohiberi videtur
rumpere quam qui iam natus erit. denique et su-
periore capite ut liceat institui nondum natos, qui
cum nascentur sui erunt, permitti[9], posteriore capite
non permittit institui, sed vetat rumpi neve ob eam
rem minus ratum esset, quod succedit. porro pro-
cedere debet, ut utiliter sit institutus: quod nullo iure
potuit qui nondum natus erat. Iuliano tamen videre-
tur duobus quasi capitibus legis commixtis in hoc
quoque inducere legem, ne rumpantur testamenta.
16 Quaeremus tamen, cum recepta est Iuliani sen-
tentia, an, si nascatur nepos vivo patre suo, deinde
emancipetur, sponte adire possit hereditatem. quod
magis probandum est: nam[10] emancipatione suus
heres fieri non potuit.

30 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Inter cetera, quae ad ordinanda testamenta necessario desiderantur, principale ius est de liberis heredibus instituendis vel exheredandis, ne praeteritis istis rumpatur testamentum: namque filio qui in potestate est praeterito inutile est testamentum.

31 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Dum apud hostes est filius, pater iure fecit testamentum et recte[11] eum praeterit, cum, si in potestate esset filius, nihil valiturum esset testamentum.

32 *Marcianus libro secundo regularum* Si filio emancipato exheredato is qui in potestate est praeteritus sit, ipse quidem emancipatus si contra tabulas petat, nihil agit, ab intestato autem et suus et emancipatus venient.

III[12].

DE INIUSTO RUPTO IRRITO FACTO TESTAMENTO.

1 *Papinianus libro primo definitionum* Testamentum aut non iure factum dicitur, ubi sollemnia iuris defuerunt: aut nullius esse momenti, cum filius qui fuit in patris[13] potestate praeteritus est: aut rumpitur alio testamento, ex quo heres existere poterit, vel adgnatione sui heredis: aut in irritum[14] constituitur non adita hereditate.

2 *Ulpianus libro secundo ad Sabinum* Tunc autem prius testamentum rumpitur, cum posterius rite perfectum est, nisi forte posterius vel iure militari sit factum vel in eo scriptus est qui ab intestato venire potest: tunc enim et posteriore non perfecto superius rumpitur.

3 *Idem libro tertio ad Sabinum* Postumi per vi-
rilem sexum descendentes ad similitudinem filiorum
nominatim exheredandi sunt, ne testamentum adgnas-
1 cendo rumpant. Postumos autem dicimus eos
dumtaxat, qui post mortem parentis nascuntur. sed
et hi, qui post testamentum factum in vita nascuntur,
ita demum per legem Vellaeam rumpere testamentum
2 prohibentur, si nominatim sint exheredati. Unde
etiam ante heredis institutionem vel inter medias he-
redum institutiones vel inter gradus exheredari possunt:
nam divus Marcus decrevit idem in postumo quod in
filio servandum, nec ratio diversitatis reddi potest.
3 Ex his apparet aliam causam esse filiorum super-
stitum, aliam posteriorum: illi iniustum faciunt, hi
rumpunt, illi semper, hi, si nascantur nec inveniant
4 se exheredatos. Sed et si sit ante hoc aliud tes-
tamentum, a[15] quo postumus exheredatus sit, placet,
sive post mortem testatoris nascatur sive vivo testatore,
utrumque ruptum esse et superius per inferius et in-
5 ferius per postumum. Nominatim autem exheredatus
postumus videtur, sive ita dixerit: 'quicumque mihi
'nasceretur'[16], sive ita: 'ex Seia', sive ita: 'venter ex-
heres esto'. sed et si dixerit: 'postumus exheres
esto', natus vel post mortem vel vivo testatore non
6 rumpet. Licet autem postumus praeteritus ad-
gnascendo[17] rumpat, tamen interdum evenit, ut pars
testamenti rumpatur: ut puta si proponas a primo
gradu postumum exheredatum, a secundo praeteritum:
nam hic primus gradus valet, secundus ruptus est.

4 *Idem libro quarto disputationum* Denique et deliberantibus primo gradu scriptis heredibus[18] qui secundo gradu scripti sunt heredes optinere hereditatem non possunt: gradu enim rupto et infirmato amplius hereditas inde optineri non potest.

5 *Idem libro tertio ad Sabinum* Nam et si sub condicione sit heres institutus quis, a quo postumus non est exheredatus, tamen pendente condicione[19] rumpitur gradus, ut et Iulianus scripsit: sed et si sit ei substitutus quis, etiam deficiente condicione primi gradus non admittetur substitutus, a quo scilicet postumus exheredatus non[20] est. puto igitur existente quidem condicione primi gradus postumo potius locum fore: post defectum autem condicionis natus postumus gradum non rumpit, quia nullus est. rumpendo autem testamentum sibi locum facere postumus solet, quam-

(1) §12 *tota pessumdata ita fere scripta fuit:* Et videtur primum caput eos spectare, qui, cum nascerentur, sui heredes futuri essent. et rogo: [nonne, sive post mortem filii nepotem ex eo nondum natum heredem instituas sive] filium habeas et nepotem nondum natum [etiam]tum ex eo heredem instituas, filius decedat, mox vivo te nepos nascatur, ex verbis dicendum est non rumpi testamentum? ut non solum illud primo capite notaverit, si [nepos] eo tempore instituatur, quo filius non sit, verum et si vivo [patre] (*sic fere Cuiacius*). quid enim necesse est tempus testamenti faciendi respici, cum satis sit observari id tempus quo nascitur: [t]ametsi ita verba sunt 'qui testamentum faciet, is omnis virilis se'xus, qui ei suus heres futurus erit' et cetera (2) vovente *del. F*[2] (3) nascatur *F*[1]: etiamsi vivente te parente vivo nascantur *scr.: videntur tamen haec ipsa postea adiecta esse* (4) lex *ins. F*[2] (5) succedunto *Hal.* (6) sed vix putaverim, cum cogitaverit omnino de eo, qui suus heres esse desiit vivo testatore *ins.* (7) nascitur *F*[2] (8) posteriore capite *scr.* (9) permittit et *scr.* (10) ex *ins.* (11) et recte] licet *scr.*

(12) *Sab.* 2...9. 11...14; *Ed.* 10. 15. 16; *Pap.* 1. 17...19; *App.* 20. — *Bas.* 39, 2. — *Cf. Cod.* 2, 17 (13) in *ins. F* (14) in irritum] inritum *Hal.* (15) a *del.* (16) nascetur *dett.* (17) adgnoscendo *F* (18) defuncto postumo *ins. Muretus et Cuiacius* (19) nato postumo *cum Graecis ins.* (20) non *del. Cuiacius: fortasse totum comma* a quo scilicet post. exh. non est *insiticium est*

vis filius sequentem gradum, a quo exheredatus est, patiatur valere. sed si a primo gradu praeteritus, a secundo exheredatus sit, si eo tempore nascatur postumus, quo aliquis ex institutis vixit, totum testamentum ruptum est: nam tollendo primum gradum sibi locum faciet.

6 *Idem libro decimo ad Sabinum* Si quis filio exheredato nuru praegnate relicta decesserit et extraneum sub condicione instituerit et pendente condicione post mortem patris vel deliberante herede instituto de adeunda hereditate exheredatus filius decesserit et nepos fuerit natus, an rumpat testamentum? et dicemus testamentum non rumpi, cum nec exheredari huiusmodi nepos deberet ab avo, quem pater praecedebat. plane si forte institutus omiserit hereditatem, hunc avo suum[1] futurum heredem ab intestato non dubitatur. utrumque propriis rationibus: nam adgnascendo[1a] quidem is rumpit quem nemo praecedebat mortis tempore: ab intestato vero is succedit cui ante eum alii non[2] est delata hereditas, non fuisse autem filio delatam hereditatem apparet, cum deliberante instituto decesserit. sed haec ita, si mortis avi tempore in utero nepos fuit. ceterum si postea conceptus est, Marcellus scribit neque ut suum neque ut nepotem aut cognatum ad hereditatem vel
1 ad bonorum possessionem posse admitti. Sed si pater eius, qui mortis avi tempore in utero fuit, apud hostes erat, nepos iste patre in eadem causa decedente post mortem avi succedendo testamentum rumpet, quia supra scripta persona ei non obstat: nec enim creditur in rebus humanis fuisse, cum in ea causa decedat[3], quamquam captivus reversus patris sui in-
2 iustum faceret testamentum in eo praeteritus. Sive autem in civitate nepos fuit conceptus sive apud hostes, quoniam datur et partui postliminium, succedendo
3 testamentum rumpit. Succedendo itaque[4] sui non rumpunt, sive fuerint instituti vel exheredati ab eo gradu ad quem hereditas defertur, scilicet si gradus
4 ille valeat. Quocumque autem modo parentes praecedentes in potestate esse desierint, succedentes liberi, si fuerint instituti vel exheredati, non rumpent testamentum, sive per captivitatem sive per mortem
5 vel poenam. Irritum fit testamentum, quotiens ipsi testatori aliquid contigit, puta si civitatem amittat per subitam servitutem, ab hostibus verbi gratia captus, vel si maior annis viginti venum se dari passus sit ad actum gerendum[5] pretiumve participandum.
6 Sed et si quis fuerit capite damnatus vel ad bestias vel ad gladium vel alia poena quae vitam adimit, testamentum eius irritum fiet, et non tunc cum consumptus est, sed cum sententiam passus est: nam poenae servus efficitur: nisi forte miles fuit ex militari delicto damnatus, nam huic permitti solet testari, ut divus Hadrianus rescripsit, et credo iure militari testabitur. qua ratione igitur damnato ei testari permittitur, numquid et, si quod ante habuit factum testamentum, si ei permissum sit testari, valeat? an vero poena irritum factum reficiendum est? et si militari iure ei testandum sit, dubitari non oportet,
7 quin[6], si voluit id valere, fecisse id credatur. Eius qui deportatur non statim irritum fiet testamentum, sed cum princeps factum[7] comprobaverit: tunc enim et capite minuitur. sed et si de decurione puniendo vel filio nepoteve praeses scribendum principi interlocutus est, non puto statim servum poenae factum, licet in carcere[8] soleant diligentioris custodiae causa recipi. nec huius igitur testamentum irritum fiet, priusquam princeps de eo supplicium sumendum rescripserit: proinde si ante decesserit, utique testamentum eius valebit, nisi mortem sibi conscivit. nam eorum, qui mori magis quam damnari maluerint ob conscientiam criminis, testamenta irrita constitutiones faciunt, licet in civitate decedant: quod si quis taedio vitae vel valetudinis adversae inpatientia vel iactationis[9], ut quidam philosophi, in ea causa sunt, ut testamenta eorum valeant. quam distinctionem in militis quoque testamento divus Hadrianus dedit epistula ad Pomponium[10] Falconem, ut, si quidem ob conscientiam delicti militaris mori maluit, irritum sit eius testamentum: quod si taedio vitae vel dolore, valere[11] testamentum aut, si intestato decessit, cognatis aut,
8 si non sint[12], legioni ista sint vindicanda. Hi autem omnes, quorum testamenta irrita damnatione fieri diximus, si provocaverint, capite non minuuntur atque ideo neque testamenta quae antea fecerunt inrita fient et tunc testari poterunt: hoc enim saepissime est constitutum nec videbuntur quasi de statu suo[12a] dubitantes non habere testamenti factionem: sunt enim certi
9 status nec ipsi de se interim incerti. Quid tamen si appellationem eius praeses non recepit, sed imperatori scribendo poenam remoratus est? puto hunc quoque suum statum interim retinere nec testamentum irritum fieri: nam, ut est oratione divi Marci expressum, tametsi provocantis vel eius pro quo provocatur appellatio non fuerit recepta, poena tamen sustinenda est, quoad princeps rescripserit ad litteras praesidis et libellum rei cum litteris missum, nisi forte latro manifestus vel seditio praerupta factioque cruenta vel alia iusta causa, quam mox praeses litteris excusabit[13], moram non recipiant, non poenae festinatione, sed praeveniendi periculi causa: tunc enim punire
10 permittitur, deinde scribere. Quid si quis fuerit damnatus illicite poena non sumpta[14], an testamentum eius irritum fiat, videamus: ut puta decurio ad bestias an capite minuatur testamentumque eius irritum fiat? et non puto, cum sententia eum non tenuerit. ergo et si quis eum, qui non erat iurisdictionis suae, damnaverit, testamentum eius non erit irritum, quemad-
11 modum est constitutum. Sed ne eorum quidem testamenta rata sunt, sed irrita fient, quorum memoria post mortem damnata est, ut puta ex causa
12 maiestatis, vel ex alia tali causa. Quatenus tamen diximus ab hostibus capti testamentum irritum fieri, adiciendum est postliminio reversi vires suas recipere iure postliminii aut, si ibi decedat[15], lege Cornelia confirmari. ergo et si quis damnatus capite in integrum indulgentia principis sit restitutus, testamentum eius
13 convalescet. Filii familias veterani sui iuris morte patris facti testamentum irritum non fieri constat: nam quantum ad testandum de castrensi peculio pro patre familias habendus est, et ideo nec emancipatione irritum fieri militis vel veterani testamentum verum est.

7 *Ulpianus libro decimo ad Sabinum*[16] Si miles iure civili testamentum fecerit et primo gradu heredem eum scripserit quem iure militari poterat, secundo eum quem communi iure potest, et post annum missionis decesserit, primus gradus irritus fiet et a secundo incipiet testamentum.

8 *Idem libro undecimo ad Sabinum* Verum est adoptione vel adrogatione filii filiaeve testamentum rumpi, quoniam sui heredis adgnatione solet rumpi.
1 Filia cum emancipatur vel nepos, quia una mancipatione exeunt de potestate, testamentum non rumpunt.

9 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si pater ab hostibus capiatur filio manente in civitate, reverso eo non rumpitur testamentum:

10 *Idem libro primo ad Vitellium* sed nec filius postliminio rediens rumpit patris testamentum, ut Sabinus existimavit.

11 *Ulpianus libro quadragesimo sexto ad edictum* Si binae tabulae proferantur[17] diversis temporibus factae, unae prius, aliae postea, utraeque tamen septem testium signis signatae, et apertae posteriores vacuae inventae sint, id est nihil scriptum habentes omnino, superius testamentum non est ruptum, quia sequens nullum est.

(1) sic *dett. cum Graecis*, suo *F* (1a) adgnoscendo *F* (2) cui ante eum alii non] cui nec ante eum alii *scr.* (3) decedit F^2 (4) itaque] utique *scr.* (5) actum ger. *del.* F^2 (6) quin] in F^1, et quin F^2 (7) actum *scr.*

(8) carcerem *scr.* (9) iactatione *Hal.* (10) Pompeium *scr.* (11) valeat *scr.* (12) sit *F* (12a) suo] sui F^1, suu F^2 (13) excusavit *F* (14) non sua *scr.* (15) decedant *F* (16) ulpianus ... sabinum *del.* F^2 (17) proferentur F^2

12 *Idem libro quarto disputationum* Postumus praeteritus vivo testatore natus [1] decessit: licet iuris scrupulositate nimiaque suptilitate testamentum ruptum videatur, attamen, si signatum fuerit testamentum, bonorum possessionem secundum tabulas accipere heres scriptus potest remque optinebit, ut et divus Hadrianus et imperator noster rescripserunt, idcircoque legatarii et fideicommissarii habebunt ea, quae sibi relicta sint, securi. idem et circa iniustum et irritum testamentum erit dicendum, si bonorum possessio data fuerit ei, qui rem ab intestato auferre pos-
1 sit. Si paganus, qui habebat iam factum testamentum, aliud fecisset et in eo comprehendisset fidei heredis committere, ut priores tabulae valerent, omnimodo prius testamentum ruptum est: quo rupto potest quaeri, an vice codicillorum id valere deberet. et cum haec verba sint fideicommissi, et [2] sine dubio universa, quae illic scripta sunt, in causa fideicommissi erunt [3], non solum legata et fideicommissa, sed et libertates et heredis institutio.

13 *Gaius libro secundo institutionum* [4] Postumorum loco sunt et hi, qui in sui heredis loco succedendo quasi adgnascendo [5] fiunt parentibus sui heredes. ut ecce si filium et ex eo nepotem neptemve in potestate habeam, quia filius gradu praecedit, is solus iura sui heredis habet, quamvis nepos quoque et neptis ex eo in eadem potestate sint: sed si filius meus me vivo morietur [6] aut qualibet ratione exeat de potestate mea, incipit nepos neptisve in eius loco succedere et eo modo iura suorum heredum quasi adgnatione nanciscuntur. ne ergo eo modo rumpat mihi testamentum, sicut ipsum filium vel heredem instituere vel exheredare nominatim debeo, ne non iure faciam testamentum, ita et nepotem neptemve ex eo necesse est mihi vel heredem instituere vel exheredare, ne forte me vivo filio mortuo succedendo in locum eius nepos neptisve quasi adgnatione rumpat testamentum: idque lege Iunia Vellaea provisum est.

14 *Paulus libro singulari de adsignatione libertorum* Si ita facta sit exheredatio: 'si filius [7] natus natave sit, exheres esto', utrisque natis non rumpitur testamentum.

15 *Iavolenus libro quarto epistularum* Qui uxorem praegnatem habebat, in hostium potestatem pervenit: quaero, filio nato quo tempore testamentum in civitate factum rumpatur? et si filius ante moriatur quam pater, an scripti heredes hereditatem habituri sint? respondi: non puto dubium esse, quin per legem Corneliam, quae de confirmandis eorum testamentis, qui in hostium potestate decessissent [8], lata est, nato filio continuo eius testamentum, qui in hostium potestate sit, rumpatur: sequitur ergo, ut ex eo testamento hereditas ad neminem perveniat.

16 *Pomponius libro secundo ad Quintum Mucium* Cum in secundo testamento heredem eum qui vivit instituimus sive pure sive sub condicione (si tamen condicio existere potuit, licet non exstiterit [9]), superius testamentum erit ruptum. multum autem interest, qualis condicio posita fuerit: nam aut in praeteritum concepta ponitur aut in praesens aut in futurum. in praeteritum concepta ponitur veluti 'si Titius consul 'fuit': quae condicio si vera est, id est si Titius consul fuit, ita est institutus heres, ut superius testamentum rumpatur: tum enim ex hoc heres esset. si vero Titius consul non fuit, superius testamentum non est ruptum. quod si ad praesens tempus condicio adscripta est herede instituto, veluti 'si Titius 'consul est', eundem exitum habet, ut, si sit, possit heres esse et superius testamentum rumpatur, si non sit, nec possit heres esse nec superius testamentum rumpatur. in futurum autem collatae condiciones si possibiles sunt [10] existere potuerunt, licet non exstiterint, efficiunt, ut superius testamentum rumpatur, etiamsi non exstiterint [11]: si vero impossibiles sunt [12], veluti 'Titius si digito caelum tetigerit, heres esto', placet perinde esse, quasi condicio adscripta non sit, quae est impossibilis.

17 *Papinianus libro quinto responsorum* Filio praeterito qui fuit in patris potestate neque libertates competunt neque legata praestantur, si praeteritus fratribus partem hereditatis avocavit: quod si bonis se patris abstinuit, licet suptilitas iuris refragari videtur, attamen voluntas testatoris ex bono et aequo tuebitur.

18 *Scaevola libro quinto quaestionum* Si qui heres institutus est a testatore adrogetur, potest dici satis ei factum, quia et antequam adoptetur, institutio ut in extraneo locum habebat.

19 *Idem libro sexto quaestionum* Si ego et Titius instituti simus et a nobis postumus exheredatus sit, a substitutis nostris non sit exheredatus, Titio defuncto ne ego quidem adire potero: iam enim propter instituti personam, a quo postumus exheredatus est, in cuius locum substitutus vocatur, a quo postumus
1 exheredatus non est, ruptum est testamentum. Sed si ego et Titius invicem substituti simus, quamvis in partem substitutionis exheredatus non sit, mortuo vel repudiante Titio me posse adire puto et ex asse
2 heredem esse. In prima tamen specie et si vivat Titius, neque ego sine illo neque ipse sine me adire poterit, quia incertum est, an adhuc altero omittente rumpatur testamentum: itaque simul adire possumus.

20 *Scaevola* [13] *libro tertio decimo digestorum* Lucius Titius integra mente et valetudine testamentum fecit uti oportet, postea cum in valetudinem adversam incidisset, mente captus tabulas easdem incidit: quaero, an heredes his tabulis instituti adire possint hereditatem. respondit secundum ea quae proponerentur non ideo minus adiri posse.

IIII [14].

DE HIS QUAE IN TESTAMENTO DELENTUR INDUCUNTUR VEL INSCRIBUNTUR.

1 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Quae in testamento legi possunt, ea inconsulto deleta et inducta nihilo minus valent, consulto non valent: id vero quod non iussu domini scriptum inductum deletumve [14*] est, pro nihilo est. 'legi' autem sic accipiendum non intellegi, sed oculis perspici quae sunt scripta: ceterum si exstrinsecus intelleguntur, non videbuntur legi posse. sufficit autem, si legibilia sint inconsulto deleta sive ab ipso sive ab alio, sed nolentibus. 'inducta' accipiendum est et si perducta sint.
1 Quod igitur incaute factum est, pro non facto est, si legi potuit: et ideo, etsi novissime, ut solet, testamento fuerit adscriptum: 'lituras inductiones 'superductiones [15] ipse feci', non videbitur referri ad ea quae inconsulto contigerunt. proinde et si inconsulto superscripsit induxisse se, manebunt et si
2 ademit [16], non erunt adempta. Sed si legi non possunt quae inconsulto deleta [17] sunt, dicendum est non deberi, sed hoc ita demum, si ante consumma-
3 tionem testamenti factum est. Sed consulto quidem deleta [17] exceptione petentes [18] repelluntur, inconsulto vero non repelluntur, sive legi possunt sive non possunt, quoniam, si totum testamentum non exstet, constat valere omnia quae in eo scripta sunt. et si quidem illud concidit testator, denegabuntur actiones, si vero alius invito testatore, non denega-
4 buntur. Et hereditatis portio adempta vel tota hereditas, si forte sit substitutus, iure facta [19] videbitur, non quasi adempta, quoniam hereditas semel data adimi facile non potest, sed quasi nec data.

(1) natus *del.* (2) et *del. S* (3) fideicommisserunt *F* (4) § 133 = *Inst.* 2, 13, 2 (5) adgnoscendo *F* (6) moriatur F^2 (7) filiave *ins. Brencm.* (8) dedecessissent *F* (9) existerit *F* (10) possibiles sunt *del.* (11) existerint *F*: etiamsi non exstiterint *del.* (12) sint F^2 (13) idem F^2

(14) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3; *Pap.* 4. — *Bas.* 35, 7 (14*) inductum deletumve *del.* (15) *sic* F^2, superinductiones F^1, perductiones *scr.* (16) et sic adempta *scr.* (17) delata *F* (18) petentes exceptione *scr.* (19) facta *del. A. Faber.*

5 Si quis codicillos in testamento confirmavit et codicillis aliquid adscripsit, mox delevit ita ut appareat, an debeatur? et Pomponius scribit codicillos deletos non valere.

2 *Idem libro quarto disputationum* Cancellaverat quis testamentum vel induxerat et si [1] propter unum heredem facere dixerat: [2] id postea testamentum signatum est. quaerebatur de viribus testamenti deque portione [3] eius, propter quem se cancellasse dixerat. dicebam, si quidem unius ex heredibus nomen induxerit, sine dubio ceteram partem testamenti valere et ipsi soli denegari actiones: sed legata ab eo nominatim relicta debebuntur, si voluntas ea fuit testantis, ut tantum heredis institutio inprobetur. sed si instituti nomen induxit et substituti reliquit, institutus emolumentum hereditatis non habebit. sed si omnia nomina induxerit, ut proponitur, adscripserit autem idcirco se id fecisse, quia unum heredem offensum habuit, multum interesse arbitror, utrum illum tantum fraudare voluit hereditate an vero causa illius totum testamentum infirmare, ut licet [4] unus inductionis causam praebuerit, verum omnibus offuerit. et si quidem soli ei ademptam voluit portionem, ceteris nihil nocebit inductio, non magis quam si volens unum heredem inducere invitus et alium induxerit. quod si putavit totum testamentum delendum ob unius malum meritum, omnibus denegantur actiones: sed an legatariis denegari actio debeat, quaestio est. in ambiguo tamen interpretandum erit et legata deberi et coheredum institutionem non esse infirmandam.

3 [5] *Marcellus libro vicesimo nono digestorum* Proxime in cognitione principis cum quidam heredum nomina induxisset et bona eius ut caduca a fisco vindicarentur, diu de legatis dubitatum est et maxime de his legatis, quae adscripta erant his, quorum institutio fuerat inducta. plerique etiam legatarios excludendos [6] existimabant. quod sane sequendum aiebam, si omnem scripturam testamenti cancellasset: [7] nonnullos opinari id iure ipso peremi quod inductum sit, cetera omnia valitura. quid ergo? non et illud interdum credi potest eum, qui heredum nomina induxerat, satis se consecuturum putasse, ut intestati exitum faceret? sed in re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est quam tutius. Sententia imperatoris Antonini Augusti Pudente et Pollione consulibus [8]. 'Cum Valerius Nepos 'mutata voluntate et inciderit testamentum suum et 'heredum nomina induxerit, hereditas eius secundum 'divi [9] patris mei constitutionem ad eos qui scripti 'fuerint pertinere non videtur'. et advocatis fisci dixit: 'Vos habetis iudices vestros'. Vibius [10] Zeno dixit: 'Rogo, domine imperator, audias me patienter: de 'legatis quid statues'? Antoninus Caesar dixit: 'Videtur 'tibi voluisse testamentum valere, qui nomina heredum 'induxit'? Cornelius Priscianus advocatus Leonis [11] dixit: 'Nomina heredum tantum induxit'. Calpurnius Longinus advocatus fisci dixit: 'Non potest ullum 'testamentum valere, quod heredem non habet'. Priscianus dixit: 'Manumisit quosdam et legata dedit'. Antoninus Caesar remotis omnibus cum deliberasset et admitti rursus eodem [12] iussisset, dixit. 'Causa 'praesens admittere videtur humaniorem interpreta'tionem, ut ea dumtaxat existimemus Nepotem irrita 'esse voluisse, quae induxit'. nomen servi, quem liberum esse iusserat, induxit. Antoninus rescripsit liberum eum nihilo minus fore: quod videlicet favore constituit libertatis.

4 *Papinianus libro sexto responsorum* Pluribus tabulis eodem exemplo scriptis unius testamenti voluntatem eodem tempore dominus sollemniter complevit. si quasdam tabulas in publico depositas abstulit atque delevit, quae iure gesta sunt, praesertim cum ex ceteris tabulis quas non abstulit res gesta declaretur, non constituentur irrita. *Paulus notat:* sed si, ut intestatus moreretur, incidit tabulas et hoc adprobaverint hi qui ab intestato venire desiderant, scriptis avocabitur hereditas.

V [13].

DE HEREDIBUS INSTITUENDIS.

1 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Qui testatur ab heredis [14] institutione plerumque debet initium facere testamenti. licet etiam ab exheredatione, quam nominatim facit: nam divus Traianus rescripsit posse nominatim etiam ante heredis institutionem filium ex-
1 heredare. Institutum autem heredem eum quoque dicimus, qui scriptus non est, sed solummodo nun-
2 cupatus. Mutus et surdus recte heres institui po-
3 test. Qui neque legaturus quid est neque quemquam exheredaturus, quinque verbis potest facere testamentum, ut dicat: 'Lucius Titius mihi heres 'esto': haec autem scriptura pertinet ad eum qui non per scripturam testatur. qui [15] poterit etiam tribus verbis testari, ut dicat: 'Lucius heres esto':
4 nam et 'mihi' et 'Titius' abundat. Si ex fundo fuisset aliquis solus institutus, valet institutio detracta
5 fundi mentione. Si autem sic scribat: 'Lucius 'heres', licet non adiecerit 'esto', credimus plus nuncupatum, minus scriptum: et si ita: 'Lucius esto', tantundem dicimus: ergo et si ita: 'Lucius' solummodo. Marcellus non insuptiliter non putat hodie hoc procedere. divus autem Pius, cum quidam portiones inter heredes distribuisset ita: 'ille ex parte 'tota, ille ex tota' nec adiecisset 'heres esto', rescripsit valere institutionem: quod et Iulianus scripsit.
6 Item divus Pius rescripsit 'illa uxor mea esto'
7 institutionem valere, licet deesset 'heres'. Idem Iulianus 'illum heredem esse', non putavit valere, quoniam deest aliquid: sed et ipsa valebit subaudito [16] 'iubeo'.

2 *Idem libro secundo ad Sabinum* Circa eos, qui ita heredes instituti sint [17]: 'ex partibus quas ad'scripsero', non putat Marcellus eos heredes nullis adscriptis partibus, quemadmodum si ita essent heredes instituti: 'si eis partes adscripsero'. sed magis est, ut sic utraque institutio accipiatur, si voluntas defuncti non refragatur: 'ex quibus partibus ad'scripsero, si minus, ex aequis', quasi duplici facta institutione: quam sententiam Celsus libro sexto decimo digestorum probat. aliter atque probat in illa institutione: 'ex qua parte me Titius heredem scripsit, 'Seius heres esto': tunc enim si non est a Titio scriptus, nec Seius [18] ab eo, nec immerito: hic enim creditur inesse condicio. sed Marcellus haec similia
1 putat. Potest autem interesse, utrum ita quis scribat: 'ex his partibus quas adscripsi' an 'adscripsero', ut superiori modo dicas nullis adscriptis partibus nullam esse institutionem: quomodo in illo Marcellus: 'ex his partibus, ex quibus testamento 'matris scripti fuissent, heredes [19] sunto', si intestata mater decesserit, hos non esse institutos.

3 *Idem libro tertio ad Sabinum* Servus alienus vel totus vel pro parte sine libertate heres institui
1 potest. Si servum meum pure heredem scripsero, sub condicione liberum, differtur institutio in id tem-
2 pus, quo libertas data est. Si quis ita scripserit: 'si Titius heres erit, Seius heres esto: Titius heres 'esto', quasi quaevis condicio exspectatur Titii aditio, ut Seius heres fiat: et sane et Iuliano et Tertulliano
3 hoc videtur. Qui fideicommissam libertatem sub

(1) si] se *Hal.* (2) et *ins.* F^2 (3) portone F (4) licet *del.* (5) *particula redit* 50, 17, 192, 1 (6) excludandos F (7) at si non omnem cancellasset *ins.* (8) *anno p. Chr.* 166 (9) viri F^1, diri F^2 (10) vivivus F^1, vivus F^2 (11) Zenonis *Grotius* (12) eosdem *dett.*

(13) *Sab.* 1...10. 12. 13. 15...17. 19...23. 25. 27...29. 31...33. 35...41. 43...57; *Ed.* 11. 14. 18. 24. 26. 30. 42. 58...70. 72...75; *Pap.* 34. 71. 76...92; *App.* 93. — *Bas.* 35, 9. — *Cf. Inst.* 2, 14; *Cod.* 6, 24 (14) testator heredibus F (15) quin *Bynkershoek* (16) subauditio F (17) sunt F^2 (18) eius F (19) herede F

condicione accepit, potest ab herede pure cum liber-
tate heres institui et non exspectata condicione liber-
tatem et hereditatem consequitur et erit interim ne-
cessarius: et[1] existente condicione voluntarius heres
efficietur, ut non desinat heres esse, sed ut ius
4 in eo mutetur successionis. Aperturae tabularum
dilatio necessarii heredis ius non mutat, ut solemus
in substituto impuberis dicere: nam est relatum, si
se adrogandum dederit substitutus impuberi defuncti
filius, necessarium eum fore.
4 *Idem libro quarto ad Sabinum* Suus quoque
heres sub condicione heres potest institui: sed ex-
cipiendus est filius, quia non sub omni condicione
institui potest. et quidem sub ea condicione, quae
est in potestate ipsius, potest: de hoc enim inter
omnes constat. sed utrum ita demum institutio
effectum habeat, si paruerit condicioni, an et si non
paruerit et decessit? Iulianus putat filium sub eius-
modi condicione institutum etiam, si condicioni non
paruerit, summotum esse, et ideo si coheredem ha-
beat ita institutus, non debere eum exspectare, donec
condicioni pareat filius, cum et[2] si patrem intesta-
tum faceret non parendo condicioni, procul dubio
exspectare deberet. quae sententia probabilis mihi
videtur, ut sub ea condicione institutus, quae in arbi-
1 trio eius sit, patrem intestatum non faciat. Puto
recte generaliter definiri: utrum in potestate fuerit
condicio an non fuerit, facti potestas[3] est: potest
enim et haec 'si Alexandriam pervenerit' non esse
in arbitrio per hiemis condicionem: potest[4] et esse,
si ei, qui a primo miliario Alexandriae agit, fuit im-
posita: potest et haec 'si decem Titio dederit' esse
in difficili, si[5] Titius peregrinetur longinquo itinere:
propter quae ad generalem definitionem recurrendum
2 est. Sed et si filio sub condicione, quae in eius
potestate est, herede instituto nepos sit substitutus
sive extraneus, puto vivo filio non exstaturum here-
dem substitutum, post mortem vero exstaturum, nec
necessariam a substituto filii exheredationem, cum
et, si fuerit facta, frustra est: post mortem enim
filii facta est, quam inutilem esse alias[6] ostendimus:
opinamur igitur filium, si sit institutus sub ea con-
dicione et[7] sit in eius potestate, non indigere ex-
heredatione a sequentibus gradibus: alioquin et a
coherede indigebit.
5 *Apud Iulianum libro vicensimo nono digestorum*
Marcellus notat Si eiusmodi sit condicio, sub
qua filius heres institutus sit, ut ultimo vitae eius
tempore certum sit eam existere non posse et pen-
dente ea decedat, intestato patri heres erit, veluti
'si Alexandriam[8] pervenerit, heres esto': quod si
etiam novissimo tempore impleri potest, veluti 'si
'decem Titio dederit, heres esto', contra puto.
6 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* Sed si con-
dicioni dies sit adiectus, ut puta: 'si Capitolium
'intra[9] dies triginta ascenderit', tantundem potest
dici: ut, si non paruerit condicioni, substitutus pos-
sit admitti filio repulso, consequens est sententiae
1 Iuliani et nostrae. Nepotes autem et deinceps ce-
teri, qui ex lege Vellaea instituti non rumpunt testa-
menta, sub omni condicione institui possunt, etsi
2 redigantur ad filii condicionem. Solemus dicere
media tempora non nocere, ut puta civis Romanus
heres scriptus vivo testatore factus peregrinus mox
civitatem Romanam pervenit[10]: media tempora non
nocent. servus alienus sub condicione heres scriptus
traditus est servus[11] hereditario, mox usucaptus ab
3 extraneo: non est vitiata institutio. Si servum
communem cum libertate dominus heredem scripserit
et eum redemerit, necessarius efficietur. sed si sub-
stitutus sit impuberi et partem redemerit impubes,
4 necessarius non efficietur, ut[12] Iulianus scribit. Sed
si sit cum libertate institutus, an ei libertatis datio
codicillis adimi possit, apud Iulianum quaeritur. et
putat in eum casum, quo necessarius fieret, ademptio-
nem non valere, ne a semet ipso ei adimatur libertas:
servus enim heres institutus a semet ipso libertatem
accipit. quae sententia habet rationem: nam sicuti
legari sibi non potest, ita nec a se adimi.
7 *Iulianus libro trigesimo digestorum* Si servus
communis sub condicione heres institutus[13] vivo testa-
tore libertatem consecutus sit, etiam pendente condi-
cione testamentariae libertatis adire hereditatem potest.
1 Item sive testator eum alienaverit sive heres post
mortem testatoris, iussu domini hereditatem adibit.
8 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Duo
socii quendam servum communem testamento facto
heredem et liberum esse iusserant: ruina simul op-
pressi perierant. plerique responderunt hoc casu
duobus orcinum heredem existere, et id est verius.
1 Sed et si sub eadem condicione servum commu-
nem uterque socius liberum heredemque esse iussisset
eaque exstitisset, idem iuris erit.
9 *Ulpianus libro quinto ad Sabinum* Quotiens
volens alium heredem scribere alium scripserit in
corpore hominis errans, veluti 'frater meus'[14] 'pa-
'tronus meus', placet neque eum heredem esse qui
scriptus est, quoniam voluntate deficitur, neque eum
1 quem voluit, quoniam scriptus non est. Et si in
re quis erraverit, ut puta dum vult lancem relinquere,
vestem leget, neutrum debebit hoc[15], sive ipse scripsit
2 sive scribendum dictaverit. Sed si non in corpore
erravit, sed in parte, puta si, cum dictasset ex se-
misse aliquem scribi, ex quadrante sit scriptus, Cel-
sus libro duodecimo quaestionum, digestorum un-
decimo posse defendi ait ex semisse heredem fore,
quasi plus nuncupatum sit, minus scriptum[15a]: quae
sententia rescriptis adiuvatur generalibus. idemque
est et si ipse testator minus scribat, cum plus vellet
3 adscribere. Sed si maiorem adscripserit testa-
mentarius vel (quod difficilius est probatione) ipse
testator, ut pro quadrante semissem, Proculus putat
ex quadrante fore heredem, quoniam inest quadrans
4 in semisse: quam sententiam et Celsus probat. Sed
et si quis pro centum ducenta per notam scripsisset,
idem iuris est: nam et ibi utrumque scriptum est et
quod voluit et quod adiectum est: quae sententia
5 non est sine ratione. Tantundem Marcellus tractat
et in eo, qui[16] condicionem destinans inserere non
addidit: nam et hunc pro non instituto putat: sed si
condicionem addidit dum nollet, detracta ea heredem
futurum nec nuncupatum videri quod contra volun-
tatem scriptum est: quam sententiam et ipse et nos
6 probamus. Idem tractat et si testamentarius contra
voluntatem testatoris condicionem detraxit vel muta-
vit[16a], heredem non futurum, sed pro non instituto
7 habendum. Sed si, cum Primum heredem ex
parte dimidia[17] scribere destinasset, Primum et Se-
cundum scripsit, solus Primus scriptus heres vide-
bitur et solus heres existet quasi ex parte dimidia
8 institutus. Si quis nomen heredis quidem non
dixerit, sed indubitabili signo eum demonstraverit,
quod paene nihil a nomine distat, non tamen eo,
quod contumeliae causa solet addi, valet institutio.
9 Heres institui, nisi ut certe[18] demonstretur, nemo
10 potest. Si quis ita dixerit: 'uter ex fratribus
'meis Titio et Maevio Seiam uxorem duxerit, ex
'dodrante, uter non duxerit, ex quadrante heres esto',
hic[19] recte factam institutionem esse[20] certum est:
11 sed quis ex qua parte, incertum. Plane erit
similis, si ita institutio facta fuerit: 'uter ex supra
'scriptis fratribus meis Seiam uxorem duxerit, heres
'esto': sed et hanc puto valere institutionem quasi
12 sub condicione factam. Heredes iuris successores

(1) sed *scr.* (2) et *del.* (3) potestas] quaestio *scr.* (4) potest *del.* (5) difficilis *F*[1], difficilis si *F*[2] (6) alia *F* (7) sub condicione et ea *scr.* (8) alexriam *F* (9) ita *F* (10) pervenit] recuperavit *scr.* (11) servo *S* (12) ut *om. F* (13) sub condicione [liber esse iussus et sine condicione] heres institutus *scr.* (14) scribere volens scripserit *ins.* (15) debebit hoc] debebitur *scr.* (15a) scriptus *F* (16) cui *scr.* (16a) mutuavit *F* (17) ex parte dimidia *del.* (18) certus *F*[2] (19) hic *del. F*[2] (20) esse *del. F*[2]

sunt et, si plures instituantur, dividi inter eos a
testatore ius oportet: quod si non fiat, omnes aequa-
13 liter heredes sunt. Si duo sint heredes instituti,
unus ex parte tertia fundi Corneliani, alter ex besse
eiusdem fundi, Celsus expeditissimam Sabini senten-
tiam sequitur, ut detracta fundi mentione quasi sine
partibus heredes scripti hereditate potirentur, si modo
voluntas patris familias manifestissime non refraga-
14 tur. Si quis ita scripserit: 'Stichus liber esto
'et, posteaquam liber erit, heres esto', Labeo, Nera-
tius et Aristo opinantur detracto verbo medio 'postea'
simul ei et libertatem et hereditatem competere:
15 quae sententia mihi quoque vera videtur. Si
quis Primum ex triente, Secundum ex triente here-
dem instituerit et, si Secundus heres non erit, Ter-
tium ex besse heredem scribat, hic Secundo repu-
diante bessem habebit non solum iure substitutionis,
sed et institutionis, id est trientem iure substitutionis,
16 trientem iure institutionis. Servus cum libertate
heres institutus si sit alienatus, iuberi adire ab eo
potest, cui alienatus est: sed si redemptus sit a testa-
17 tore, institutio valet et necessarius heres erit. Si
servus ex die libertatem acceperit et hereditatem pure,
mox sit alienatus vel manumissus, videamus, an in-
stitutio valeat. et quidem si alienatus non esset,
potest defendi institutionem valere, ut die veniente
libertatis, quae hereditatem moratur, competente
18 libertate et heres necessarius existat. Sed si in
diem libertas, hereditas autem sub condicione data
sit, si condicio post diem advenientem exstiterit, liber
19 et heres erit. Sed et si pure fuerit heres insti-
tutus libertate in diem data, si sit alienatus vel ma-
numissus, dici debet heredem eum posse existere.
20 Sed et si non ipse servus sit alienatus, sed usus
fructus in eo, aeque institutio valet, sed differtur in
id tempus, quo extinguitur usus fructus.

10 *Paulus libro primo ad Sabinum* Si alterius
atque alterius fundi pro partibus quis heredes insti-
tuerit, perinde habebitur, quasi non adiectis partibus
heredes scripti essent: nec enim facile ex diversitate
pretium[1] portiones inveniuntur: ergo expeditius est
quod Sabinus scribit, perinde habendum, ac si nec
fundum nec partes nominasset.

11 *Iavolenus libro septimo epistularum* 'Attius
'fundi Corneliani heres esto mihi: duo Titii illius in-
'sulae heredes sunto'. habebunt duo Titii semissem,
Attius semissem idque Proculo placet: quid[2] tibi
videtur? respondit: vera est Proculi opinio.

12 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si inaequa-
libus partibus datis ita adiciatur: 'quos ex dispari-
'bus partibus heredes institui, aeque heredes sunto',
existimandum est exaequari eos, scilicet si hoc ante
peractum testamentum scriptum sit.

13 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Interdum
haec adiectio 'aeque heredes sunto' testatoris volun-
tatem exprimit, ut puta 'Primus et fratris mei filii
'aeque[3] heredes sunto': nam haec adiectio declarat
omnes ex virilibus partibus institutos, ut et Labeo
scripsit, qua detracta semissem fratris filii, semissem
1 Primus haberet. Pater familias distribuere here-
ditatem in tot partes potest quot voluerit: sed sollem-
2 nis assis distributio in duodecim uncias fit. Deni-
que si minus distribuit, potestate iuris in hoc revol-
vitur: ut puta si duos heredes ex quadrante scripserit:
nam hereditas eius[4] residua accedit, ut ex semissibus
3 videantur scripti. Sed si alter ex quadrante, alter
ex semisse heredes scripti sunt, qui accedit quadrans
4 pro partibus hereditariis eis adcrescit. Sed si ex-
cesserit in divisione duodecim uncias, aeque pro rata
decrescet: ut puta me ex duodecim unciis heredem,
te ex sex scripsit: ego hereditatis habeo bessem, tu
5 trientem. Sed si duos ex asse heredes scripserit,
alios ex duodecim[4a] unciis, an aeque distributio fiat,
apud Labeonem libro quarto posteriorum quaeritur.
et putat Labeo et illos ex semisse et hos, qui ex
duodecim unciis scripti sunt, ex semisse heredes fore,
6 cui sententiae adsentiendum puto. Sed si duos ex
asse heredes instituerit, tertium autem ex dimidia et
sexta, eodem libro Labeo ait in viginti uncias assem
dividendum, octo laturum ex dimidia et sexta scriptum,
7 illos duos duodecim. Apud eundem refertur: 'Ti-
'tius ex parte tertia', deinde asse expleto 'idem ex
'parte sexta': in quattuordecim uncias hereditatem
dividendam Trebatius ait.

14 *Iavolenus libro primo ex Cassio* Si quis he-
redes ita instituit: 'Titius ex parte prima, Seius ex
'parte secunda, Maevius ex parte tertia, Sulpicius
'ex parte quarta heredes sunto': aequae partes here-
ditatis ad institutos pertinebunt, quia testator appel-
latione[5] numeris scripturae magis ordinem, quam
modum partibus imposuisse videtur.

15 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Iulianus
quoque libro trigesimo refert, si quis ita heredem
scripserit: 'Titius ex parte dimidia heres esto: Seius
'ex parte dimidia: ex qua parte Seium institui, ex
'eadem parte Sempronius heres esto', dubitari posse,
utrum in tres semisses dividere voluit hereditatem an
vero in unum semissem Seium et Sempronium con-
iungere: quod est verius, et ideo coniunctim eos
videri institutos: sic fiet, ut Titius semissem, hi duo
1 quadrantes ferant. Idem eodem libro scripsit, si
Primus ex semisse, Secundus ex semisse, si Primus
heres non erit, Tertius ex dodrante substitutus sit,
facti quidem quaestionem esse: verum recte dicitur,
si quidem Primus adierit, aequales partes habituros,
si repudiaverit, quindecim partes futuras, ex quibus
novem quidem laturum Tertium, sex Secundum:

16 *Iulianus libro trigesimo digestorum* nam Ter-
tium et instituti et substituti personam sustinere, in
tres partes institutum[6] videri, in sex substitutum.

17 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Item quod
Sabinus ait, si cui pars adposita non est, excutiamus.
duos ex quadrantibus heredes scripsit, tertium sine
1 parte: quod assi deest, feret: hoc et Labeo. Unde
idem tractat, si duos ex undecim, duos sine parte
scripsit, mox unus ex his, qui sine parte fuerunt,
repudiaverit, utrum omnibus semuncia[7] an ad solum
sine parte scriptum pertineat: et variat. sed Servius
omnibus adcrescere ait, quam sententiam veriorem
puto: nam quantum ad ius adcrescendi non sunt
coniuncti, qui sine parte instituuntur: quod et Celsus
2 libro sexto decimo digestorum probat. Idemque
putat et si expleto asse duos sine parte heredes
3 scripserit, neque hos neque illos coniunctos. Sed
si asse expleto alium sine parte heredem scripserit,
in alium assem veniet. aliter atque si ita scripsisset
expleto asse: 'ex reliqua parte heres esto', quoniam,
cum nihil reliquum est, ex nulla parte heres insti-
4 tutus est. Sed si expleto asse duo sine partibus
scribantur, utrum in singulos asses isti duo an in
unum assem coniungantur, quaeritur. et putat Labeo,
et verius est, in unum assem venire: nam et si unus
sine parte, duo coniunctim sine parte instituantur,
non tres trientes fieri Celsus libro sexto decimo
5 scripsit, sed duos semisses. Quod si quis dupun-
dium distribuit et tertium sine parte instituit, hic
non in alium assem, sed in trientem[8] venit, ut Labeo
[8a] quarto posteriorum[9] scripsit, nec Aristo vel Aulus
(utpote probabile) notant.

18 *Paulus libro primo ad Vitellium* Sabinus:
quaesitum est, si plus asse pater familias distribuisset
et aliquem sine parte fecisset heredem, utrumne is
assem habiturus foret an id dumtaxat, quod ex du-
pundio deesset. et hanc esse tolerabilissimam sen-
tentiam puto, ut eadem ratio in dupondio omnique
re[10] deinceps quae in asse servetur. *Paulus:* eadem
ratio est in secundo asse quae in primo.

19 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Ex facto

(1) pretium] praediorum *S*, pretii partium *scr.* (2) qui *F* (3) quae *F* (4) eis *scr.* (4a) duos ex decim *F* (5) appellatione *del.* (6) instituti *F* (7) accrescat *ins.* (8) hic in alium assem, scilicet in trientem *scr.* (8a) libro *ins.* F^2 (9) posteriorem *F* (10) re] aere *scr.*

etiam agitatum Pomponius et Arrianus deferunt, si quis vacua parte relicta ita instituerit: 'si mihi Seius 'heres non erit', quem non[1] instituerat, 'Sempronius 'heres esto', an hic occupare possit vacantem portionem. et Pegasus quidem existimat ad eam partem admitti: Aristo contra putat, quia huic pars esset data, quae nulla esset: quam sententiam et Iavolenus probat et Pomponius et Arrianus et hoc iure utimur.

20 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Quo loco scribatur heres sine parte, utrum primo an medio
1 vel novissimo, nihil interest. Si iam mortuo quadrans, alii dodrans datus sit et alius sine parte scriptus sit, Labeo eum, qui sine parte heres institutus sit, alterum assem habiturum et hanc mentem esse testantis: quod et Iulianus probat et verum est.
2 Quod si vivus et mortuus ex parte dimidia coniunctim heredes instituti sunt, ex altera alius, aequas partes[2] eos habituros ait, quia mortui pars pro non scripto habetur.

21 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Trebatius ait sic non recte scribi: 'quisquis mihi heres 'erit, Stichus liber et heres esto', liberum tamen futurum. Labeo et heredem eum futurum recte putat.
1 Servo libertatem pure, hereditatem sub condicione dari posse verissimum puto, ut tamen utrumque ex condicione pendeat:

22 *Iulianus libro trigesimo digestorum* et expleta quidem condicione liber heresque erit, quocumque loco libertas data fuerit: deficiente autem condicione perinde habetur, ac si libertas sine hereditate data fuerit.

23 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Si quis instituatur heres in diem certum vel incertum[3], is bonorum possessionem agnoscere potest et tamquam
1 heres distrahere hereditatem. Sed si bonorum possessionem non admittat, sed condicionem trahat, cui facile parere possit, veluti 'si servum quem in 'potestate habeat manumiserit' nec manumittat, hic praetoris erunt partes, ut imitetur edictum suum illud, quo praefinit tempus, intra quod adeatur here-
2 ditas. Item si condicioni heres parere non poterit, quam in sua potestate non habebit, veluti institutione collata in alterius factum aut quendam casum, 'si ille' puta 'consul factus fuerit', tunc postulantibus creditoribus constituet praetor, nisi intra certum tempus hereditas optigerit aditaque fuerit, se bona defuncti creditoribus possidere iussurum[4] et interim quae urguebunt per procuratores
3 distrahi iussurum. Sed si sub condicione quis heres institutus sit et grave aes alienum sit, quod ex poena crescit, et maxime si publicum debitum imminet: per procuratorem[5] solvendum aes alienum, sicuti cum venter in possessione sit aut pupillus
4 heres tutorem non habeat. Et ideo[6] ait causae cognitionem adiectam propter eos, qui sine dilatione peregre essent vel aegritudine vel valitudine ita impedirentur, ut in ius produci non possint, nec tamen defenderentur.

24 *Celsus libro sexto decimo digestorum* 'Titius 'et Seius uterve eorum vivet heres mihi esto'. existimo, si uterque vivat, ambo heredes esse, altero mortuo eum qui supererit ex asse heredem fore,

25 *Ulpianus libro sexto regularum* quia tacita substitutio inesse videtur institutioni:

26 *Celsus libro sexto decimo digestorum* idque et in legato eodem modo relicto senatus censuit.

27 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si te solum ex parte dimidia pure, ex altera sub condicione heredem instituero et substituero tibi, non existente condicione substitutum ex ea parte heredem fore
1 Celsus ait: Sed si te heredem instituero et deinde eundem te sub condicione instituam, nihil valere sequentem institutionem, quia satis plena prior fuisset.
2 Sed si plures institutiones ex eadem parte sub diversis condicionibus fuerint factae, utra prior condicio exstiterit, id faciet qued supra diximus, si pure et sub condicione idem instituatur.

28 *Ulpianus libro quinto ad Sabinum* Si ita quis institutus sit: 'Titius heres esto, si Secundus heres 'non erit', deinde: 'Secundus heres esto': placet primo gradu Secundum esse institutum.

29 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Hoc articulo 'quisque' omnes significantur: et ideo Labeo scribit, si ita scriptum sit: 'Titius et Seius quanta 'quisque eorum ex parte heredem me habuerit scrip-'tum, heres mihi esto', nisi omnes habeant scriptum heredem testatorem, neutrum heredem esse posse, quoniam ad omnium factum sermo refertur: in quo puto testatoris mentem[7] respiciendam. sed humanius est eum quidem, qui testatorem suum heredem scripserit, in tantam partem ei heredem fore, qui autem eum non scripserit, nec ad hereditatem eius admitti.

30 *Ulpianus libro vicesimo primo ad edictum* Pignori obligatum servum necessarium domino posse fieri imperator Severus rescripsit, ita tamen, si paratus sit prius creditori satisfacere.

31 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Non minus servos quam liberos heredes instituere possumus, si[8] modo eorum scilicet servi sint, quos ipsos heredes instituere possumus, cum testamenti factio cum servis ex persona dominorum in-
1 troducta est. Hereditarium servum ante aditam hereditatem ideo placuit heredem institui posse, quia creditum est hereditatem dominam esse[9] defuncti locum optinere.

32 *Idem libro primo de testamentis ad edictum praetoris urbani* Illa institutio 'quos Titius voluerit' ideo vitiosa est, quod alieno arbitrio permissa est: nam satis constanter veteres decreverunt testamentorum iura ipsa per se firma esse oportere, non ex
1 alieno arbitrio pendere. Is qui apud hostes est recte heres instituitur, quia iure postliminii omnia iura civitatis in personam eius in suspenso retinentur, non abrumpuntur: itaque si reversus fuerit ab hostibus, adire hereditatem poterit. servus quoque eius recte heres instituitur et, si reversus sit ab hostibus, potest eum iubere adire hereditatem: si vero ibi decesserit, qui ei heres existet potest per servum heres fieri.

33 *Idem libro secundo de testamentis ad edictum praetoris urbani* Si quis ita scripserit: 'Titius ex 'parte dimidia heres esto: idem Titius ex altera parte 'dimidia, si navis ex Asia venerit, heres esto', cum ex pura institutione adierit heres, quamvis condicio alterius institutionis pendeat, ex asse fit heres, scilicet etiam condicione deficiente, cum non prosit ei condicio quicquam existens: quippe cum non dubitetur, quin, si quis ex parte dimidia heres institutus sit nec praeterea quisquam alius, ipse ex asse heres institui videatur.

34 *Papinianus libro primo definitionum* Hereditas ex die vel ad diem non recte datur, sed vitio temporis sublato manet institutio.

35 *Ulpianus libro quarto disputationum* Ex facto proponebatur:[10] quidam duos heredes[11] scripsisset, unum rerum provincialium, alterum rerum Italicarum, et, cum merces in Italiam[12] devehere soleret, pecuniam misisset in provinciam ad merces comparandas, quae comparatae sunt vel vivo eo vel post mortem, nondum tamen in Italiam devectae, quaerebatur, merces utrum ad eum pertineant, qui rerum[13] Italicarum heres scriptus erat an vero ad eum, qui provincialium. dicebam receptum esse rerum heredem institui posse nec esse inutilem institutionem, sed ita, ut officio iudicis familiae herciscundae cognoscentis contineatur nihil amplius eum, qui ex re institutus est, quam rem, ex qua heres scriptus est,

(1) non *del. F*² (2) pertes *F* (3) vel interim *scr.* (4) possidere permissurum *scr.* (5) curatorem *dett. quidam* (6) ideo] Labeo *scr.* (7) mente *F* (8) si *del.* (9) dominam esse *del.* (10) cum *ins.* (11) heres *F* (12) italia *F* (13) in *ins. F*

consequi. ita igitur res accipietur. verbi gratia pone duos esse heredes institutos, unum ex fundo Corneliano, alterum ex fundo Liviano, et fundorum alterum quidem facere dodrantem bonorum, alterum quadrantem: erunt quidem heredes[1] ex aequis partibus, quasi sine partibus instituti, verumtamen officio iudicis tenebuntur[2], ut unicuique eorum fundus qui relictus
1 est adiudicetur vel adtribuatur. Unde scio quaesitum, aeris alieni onus pro qua parte adgnosci debeat. et refert Papinianus, cuius sententiam ipse quoque probavi, pro hereditariis partibus eos adgnoscere aes alienum debere, hoc est pro semisse: fundos etenim vice praeceptionis accipiendos. quare si forte tantum sit aes alienum, ut nihil detracto eo superesse possit, consequenter dicemus institutiones istas ex re factas nullius esse momenti: et si forte Falcidia interveniens recisionem esset legatorum factura, sic[3] officio iudicis recidit[4] praeceptiones istas, ut non plus quisque eorum habeat quam esset habiturus, si legatum accepisset vel aliud vel etiam praeceptiones[5]. quod si fuerit incertum, an Falcidia interventura sit, rectissime probatur officio iudicis
2 cautiones esse interponendas. Cum haec ita sint, haec etiam institutio, de qua quaeritur, non est repellenda, si alius rerum provincialium, alius rerum Italicarum heres fuerit scriptus, officioque iudicis adtribuentur singulis res quae adscriptae sunt, erunt tamen heredes ex aequis partibus, quia nulla pars adscripta est. quae res facit, ut, si forte in aliis facultatibus plus sit (in Italicis forte quam in provincialibus), in aliis minus et aeris alieni ratio urguet, debeat[6] dici imminutionem eandem fieri quam supra ostendimus: proinde et si aliis fuerint legata
3 relicta, contributio admittenda erit. Rerum autem Italicarum vel provincialium significatione quae res accipiendae sint, videndum est. et facit quidem totum voluntas defuncti: nam quid senserit, spectandum est. verumtamen hoc intellegendum erit rerum Italicarum significatione eas contineri, quas perpetuo quis ibi habuerit atque ita disposuit, ut perpetuo haberet: ceteroquin si tempore in quo transtulit in alium locum[7], non ut ibi haberet, sed ut denuo ad pristinum locum revocaret, neque augebit quo transtulit neque minuet unde transtulit: ut puta de Italico patrimonio quosdam servos miserat in provinciam, forte Galliam, ad exigendum debitum vel ad merces comparandas, recursuros, si comparassent: dubium non est, quin debeat dici ad Italicum patrimonium eos pertinere debere. ut est apud Mucium relatum, cum fundus erat legatus vel cum instrumento vel cum his quae ibi sunt: agasonem enim missum in villam a patre familias non pertinere ad fundi legatum Mucius ait, quia non idcirco illo erat missus, ut ibi esset. proinde si servus fuerit missus in villam interim illic futurus, quia dominum offenderat, quasi ad tempus relegatus, responsum est eum ad villae legatum non pertinere. quare ne servi quidem, qui operari in agro consuerunt, qui in alios agros revertebantur, et quasi ab alio commodati[8] in ea sunt condicione, ut ad legatum pertineant, quia non ita in agro fuerant, ut ei agro viderentur destinati. quae res in proposito quoque suggerit, ut Italicarum rerum esse credantur hae res, quas in Italia
4 esse testator voluit. Proinde et si pecuniam misit in provinciam ad merces comparandas et necdum comparatae sint, dico pecuniam, quae idcirco missa est, ut per eam merces in Italiam adveherentur, in Italico patrimonio adiungendam[9]: nam et si dedisset in provincia de pecuniis, quas in Italia exercebat, ituras et redituras[10], dicendum est hanc quoque
5 Italici patrimonii esse. Rationem igitur efficere dici[11], ut merces quoque istae, quae comparatae sunt ut Romam veherentur, sive provectae sunt eo vivo sive nondum, et sive scit sive ignoravit, ad eum heredem pertinere[12], cui Italicae res sunt adscriptae.

36 *Idem libro octavo disputationum* Si quis ita scripserit heredem: 'ex qua parte codicillis Titium 'heredem scripsero, heres esto', etiamsi pars in codicillis non fuerit adscripta, erit tamen heres quasi sine parte institutus.

37 *Iulianus libro vicesimo nono digestorum* Cum in testamento ita scribitur: 'si filius meus me vivo 'morietur, nepos ex eo post mortem meam natus 'heres esto', duo gradus heredum sunt: nullo enim casu uterque ad hereditatem admittitur. ex quo apparet, si nepoti Titius substitutus fuerit et filius patri heres exstiterit, non posse Titium una cum filio heredem esse, quia non in primum, sed in secundum
1 gradum substituitur. Haec verba: 'Publius Marcus Gaius invicem substituti heredes mihi sunto' sic interpretanda sunt, ut breviter videretur testator tres instituisse heredes et invicem eos substituisse, perinde ac si ita scripsisset: 'ille et ille et ille instituti
2 'heredes et substituti sunto'. Qui tres filios habebat et ita scripserit: 'filii mei heredes sunto: Publius 'filius meus exheres esto', videri potest prima parte duos dumtaxat filios heredes instituisse.

38 *Idem libro trigesimo digestorum* Qui filio impuberi exheredato Pamphilum legat, eundem post mortem filii ex parte heredem instituere eodem modo potest, quo is, qui servum Sempronio legatum, eundem[13] post mortem Sempronii ex parte heredem in-
1 stituit. Servus testamento heres pure scriptus, liber autem iussus esse, si intra kalendas Decembres decem dedisset, si codicillis pure libertatem acceperit, intra kalendas quidem neque liber neque heres erit, nisi decem dederit: si intra kalendas non dederit,
2 liber ex codicillis erit. Si quis servum suum liberum sub condicione, heredem pure scripsisset eumque vendidisset pendente condicione, iussu emptoris servus adire hereditatem potest, quia et constitit in-
3 stitutio et est qui ius imperandi habet. Quod si post defectam condicionem alienatus fuisset, non potest iussu emptoris hereditatem adire, quia eo tempore ad eum pervenisset, quo iam extincta institutio
4 inutilis fuerat. Igitur cum servus sub condicione liber esse iubetur et legatum pure accepit, si pendente condicione manumissus vel alienatus fuerat, legatum habebit aut domino adquiret, quamvis mortis tempore condicio libertatis extincta fuerit: si vero post defectum condicionis manumissus aut alienatus
5 fuerit, legatum ad irritum recidit. Cum venditor servum ante traditionem ab emptore pro parte heredem scriptum adire iubet, restituere coheredi servi necesse habet, quia lucrum facere eius servi iure quem vendidit non debet. plane non totum quod adquisierit restituet, sed pro ea dumtaxat parte, qua servus coheredem habuerit,

39 *Marcianus libro secundo regularum* id est partem dimidiam servi et quartam hereditatis.

40 *Libro trigesimo digestorum Iuliani Marcellus notat:* immo et id debet praestari, quod consequi venditor non potuisset, si prius, quam adiret servus partem hereditatis, is[14] traditus esset: quod est verum.

41 (40) [15]*Iulianus libro trigesimo digestorum* Si pater familias Titium, quem ingenuum esse credebat, [16]heredem scripserit eique, si heres non esset, Sempronium substituerit, deinde Titius, quia servus fuerat, iussu domini adierit hereditatem: potest dici Sempronium in partem hereditatis admitti. nam qui scit aliquem servum esse et eum heredem scribit et ita substituit: 'si Stichus heres non erit, Sempronius 'heres esto', intellegitur tale quod dicere: 'si Stichus 'neque ipse heres erit neque alium[17] fecerit'. at qui eum, quem liberum putat esse, heredem scripserit,

(1) heres *F* (2) continebitur *S* (3) facturas hic *F* (4) recidi *Schulting* (5) praeceptione *scr.* (6) urguetat *F* (7) si in tempus quo transtulit (*del.* in alium locum) *scr.* (8) cum in alios agros revertantur, quasi ab alio commodati *scr.* (9) patrimoni invigendam *F*[1] (10) ituram et redituram *scr.* (11) dixi *Hal.* (12) pertinerent *scr.* (13) legat, tum eundem *scr.* (14) is *del.* (15) = *Inst.* 2, 15, 4 (16) pro parte *ins.* (17) aliud *F*

hoc sermone 'si heres non erit' nihil aliud intellegitur significare, quam si hereditatem vel sibi non[1] adquisierit vel mutata condicione alium heredem non fecerit: quae adiectio ad eos pertinet, qui patres familias heredes scripti postea in servitutem deducti fuerint. igitur in hoc casu semisses fient ita, ut alter semis inter eum, qui dominus instituti[2] heredis fuerit, et substitutum aequis portionibus dividatur:

42 (41) [3]*Pomponius libro duodecimo ex variis lectionibus* et hoc Tiberius Caesar constituit in persona Parthenii, qui tamquam ingenuus[4] heres scriptus adierat[5] hereditatem, cum esset Caesaris servus: nam divisa hereditas est inter Tiberium et eum qui Parthenio substitutus erat, ut refert Sextus Pomponius[6].

43 (42) *Iulianus libro sexagesimo quarto digestorum* Qui solvendo non erat, duos Apollonios liberos heredesque esse iusserat[7]. altero ante apertas tabulas testamenti mortuo non ineleganter defendi poterit eum qui supererit liberum et solum necessarium heredem fore. quod si uterque vivit, institutionem nullius esse momenti propter legem Aeliam Sentiam, quae amplius quam unum necessarium heredem fieri vetat:

44 (43) *Paulus libro primo ad legem Aeliam Sentiam* invicem enim eos sibi obstare.

45 (44) *Alfenus libro quinto digestorum* Pater familias testamento duos heredes instituerat: eos monumentum facere iusserat in diebus certis: deinde ita scripserat: 'qui eorum non ita fecerit, omnes 'exheredes sunto': alter heres hereditatem praetermiserat, reliquus heres consulebat, cum ipse monumentum exstruxisset, numquid minus heres esset ob eam rem, quod coheres eius hereditatem non adisset. respondit neminem ex alterius facto hereditati neque alligari neque exheredari posse, sed uti quisque condicionem implesset, quamvis nemo adisset praeterea, tamen eum heredem esse.

46 (45) *Idem libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* 'Si Maevia mater mea et Fulvia filia 'mea vivent, tum mihi Lucius Titius heres esto'. Servius respondit, si testator filiam numquam habuerit, mater autem supervixisset, tamen Titium heredem fore, quia id, quod impossibile in testamento scriptum esset, nullam vim haberet.

47 (46) *Africanus libro secundo quaestionnm* Quidam cum filium familias heredem instituere vellet, ne ad patrem eius ex ea hereditate quicquam perveniret, voluntatem suam exposuit filio: filius cum patris offensam vereretur, petit a testatore, ne sub condicione 'si a patre emancipatus esset' heredem eum institueret, et impetravit ab eo, ut amicum suum heredem institueret: atque ita testamento amicus filii ignotus testatori heres institutus est nec quicquam ab eo petitum est. quaerebatur, si ille amicus aut adire nollet aut aditam nollet restituere hereditatem, an fideicommissum ab eo peti possit aut aliqua actio adversus eum esset et utrum patri an filio competeret. respondit, etiamsi manifestum sit scriptum heredem fidem suam interposuisse, non tamen aliter ab eo fideicommissum peti posse quam si et ipsum testatorem fidem eius secutum esse probaretur. si tamen, cum a filio familias rogaretur, amicus et aditurum se hereditatem recepisset et restituturum patri familias facto, non absurde dici possit mandati actionem futuram: et eam actionem patri inutilem fore, quia non sit ex bona fide id ei restitui, quod testator ad eum pervenire noluerit: sed nec filio vulgarem competituram, verum utilem, sicuti dare placeret ei, qui, cum filius familias esset, pro aliquo fideiussisset ac pater familias factus solvisset.

48 (47) *Idem libro quarto quaestionum* Si ita scriptum fuerit: 'Titius, immo Seius heres esto', Seium solum heredem fore respondit. sed et si ita: 'Titius heres esto: immo Seius heres esto', idem erit
1 dicendum. Quidam testamento ita heredes instituit: 'Titia filia mea heres esto: si quid mihi libe'rorum me vivo mortuove nascetur, tunc qui virilis 'sexus unus pluresve nascentur, ex parte dimidia et 'quarta, qui feminini sexus una pluresve natae erunt, 'ex parte quarta mihi heres sit': postumus ei natus est: consulebatur, quota ex parte postumus heres esset. respondit eam hereditatem in septem partes distribuendam, ex his filiam quattuor, postumum tres habituros, quia filiae totus as, postumo dodrans datus est, ut quarta portione amplius filia quam postumus ferre debeat. ideo si postuma quoque nata esset, tantundem sola filia, quantum uterque postumorum habituri essent. itaque in proposito cum as filiae, dodrans postumo sit datus, viginti unam partes fieri,
2 ut filia duodecim, novem filius habeat. In testamento ita scriptum est: 'Lucius Titius ex duabus 'unciis, Gaius Attius ex parte una, Maevius ex parte 'una, Seius ex partibus duabus heredes mihi sunto': consulebatur quid iuris esset. respondit hanc scripturam illam interpretationem accipere posse, ut Lucius Titius duas uncias habeat, ceteri autem quasi sine partibus instituti ex reliquo dextante heredes sint: quem dextantem ita dividi oportet, ut Seius quincuncem, Attius et Maevius alterum quincuncem habeant.

49 (48) [8]*Marcianus libro quarto institutionum* His verbis: 'Titius hereditatis meae dominus esto',
1 recte institutio fit. Illa institutio valet: 'filius 'meus inpiissimus male de me meritus heres esto': pure enim heres instituitur cum maledicto et omnes
2 huiusmodi institutiones receptae sunt. Interdum nec cum libertate utiliter servus a domina heres instituitur, ut constitutione divorum Severi et Antonini significatur, cuius verba haec sunt: 'servum adulterii 'accusatum non iure testamento manumissum ante 'sententiam ab ea muliere videri, quae rea fuerit 'eiusdem criminis postulata, rationis est'. quare sequitur, ut in eundem a domina collata institutio nihil
3 momenti habeat. Si in patre vel patria vel alia simili adsumptione falsum scriptum est, dum de eo qui demonstratus sit constet, institutio valet.

50 (49) [9]*Florentinus libro decimo institutionum* Si alienum servum liberum et heredem esse iussi et is postea meus effectus est, neutrum valet, quia liber-
1 tas alieno servo inutiliter data est. In extraneis heredibus illa observantur: ut sit cum eis testamenti factio, sive ipsi[10] heredes instituantur sive hi qui in potestate eorum sunt, et id duobus temporibus inspicitur, testamenti facti, ut constiterit institutio, et mortis testatoris, ut effectum habeat. hoc amplius et cum adibit hereditatem esse debet cum eo testamenti factio, sive pure sive sub condicione heres institutus sit: nam ius heredis eo vel maxime tempore inspiciendum est, quo adquirit hereditatem. medio autem tempore inter factum testamentum et mortem testatoris vel condicionem institutionis exsistentem mutatio iuris heredi non nocet, quia, ut dixi, tria tempora inspicimus.

51 (50) [11]*Ulpianus libro sexto regularum* Servum meum heredem institutum cum libertate si vivus vendidero ei, cum quo testamenti factio non est, posteaque eum redemero, ex testamento mihi heres esse poterit nec medium tempus, quo apud eum fuit, vitiavit institutionem, quia verum est utroque tempore tam testamenti faciendi quam mortis tempore meum fuisse. unde si apud eum remanserit, vitiatur institutio: vel si cum eo testamenti factio est, iussu
1 eius adeundo adquiret ei hereditatem. Si in non faciendo impossibilis condicio[12] institutione heredis sit expressa, secundum omnium sententiam heres
2 erit, perinde ac si pure institutus esset. Hereditas plerumque dividitur in duodecim uncias, quae

(1) *sic sec. Inst.*, non *om. F* (2) instituit *F* (3) = *Inst.* 2, 15, 4 (4) inguus *F* (5) adierit *F* (6) *verba* ut refert Sextus Pomponius *non esse Pomponii*, *sed Iuliani vidit Blume* (7) iusserit *F* (8) § 2 = *Inst.* 2, 14 pr. (9) § 1 = *Inst.* 2, 19, 4 (10) ipse *F* (11) § 2 = *Inst.* 2, 14, 5 (12) in *ins. edd.*

assis appellatione continentur. habent autem et hae partes propria nomina ab uncia usque ad assem, puta haec: sextans quadrans triens quincunx semis septunx bes dodrans dextans deunx as.

52 (51) *Marcianus libro tertio regularum* Talem institutionem quidam valere non putabant: 'Stichus 'liber esto et, si liber erit, heres esto'. sed divus Marcus rescripsit hanc institutionem valere, perinde
1 atque si non erat adiectum 'si liber erit'. Si quis ita scripserit: 'Stichus, si meus erit cum morior, 'liber et heres esto', alienatus non poterit iussu emptoris adire hereditatem, quamvis, etsi non erat hoc expressum, non alias liber et heres fieri poterat, quam si mansisset eius. sed si vivus eum manumiserit, Celsus libro quinto decimo digestorum scribit fieri hunc heredem: non enim hunc casum testatorem voluisse excludere palam est neque verba omnino repugnant: nam quamvis servus eius non est, at certe libertus est.

53 (52) *Paulus libro secundo regularum* Servus hereditarius heres institui potest, si modo testamenti factio fuit cum defuncto, licet cum herede instituto non sit.

54 (53) *Marcellus libro singulari responsorum* Lucius Titius Seio et Sempronio ex semissibus heredibus institutis et ceteris exheredatis invicem heredem substituit, deinde legata et libertates dedit, postea ita subiecit: 'Cornelius et Sallustius et Varro 'aequis partibus heredes sunto, quos invicem sub'stituo': quaero, quantum vel priores duo ex semissibus instituti vel posteriores habere debeant. Marcellus respondit in obscuro esse, Cornelium et Sallustium et Varronem primo an secundo vel tertio gradu heredes instituere voluerit: sed secundum scripturam testamenti, quae proponeretur, alterum assem datum eis videri.

55 (54) *Neratius libro primo membranarum* Pater filio impuberi servum heredem substituit liberumque esse iussit: eum pupillus vendidit Titio: Titius eum iam primo testamento facto in secundo testamento liberum heredemque esse iussit. superius testamentum Titii ruptum est, quia is servus et heres potest esse et, ut superius testamentum rumpatur, sufficit ita posterius factum esse, ut aliquo casu potuerit ex eo heres existere. quod ad vim autem eius institutionis pertinet, ita se res habet, ut, quamdiu pupillo ex ea substitutione heres potest esse, ex Titii testamento libertatem hereditatemque consequi non possit: si pupillus in suam tutelam pervenerit, perinde ex Titii testamento liber heresque sit ac si pupillo substitutus non fuisset: si pupillo heres exstitit, propius[1] est, ut Titio quoque, si velit, heres esse possit.

56 (55) *Paulus libro primo ad legem Aeliam Sentiam* Si is qui solvendo non est primo loco Stichum, secundo eum cui ex fideicommissi causa libertatem debet liberum et heredem instituerit, Neratius secundo loco scriptum heredem fore ait, quia non videtur creditorum fraudandorum causa manumissus.

57 (56) *Idem libro singulari de secundis tabulis* Potest quis ita heredem instituere: 'si intra annum 'septuagesimum decessero, ille mihi heres esto': non enim pro parte testatus intellegi debet, sed sub condicione instituisse.

58 (57) *Idem libro quinquagesimo septimo ad edictum* Si is qui solvendo non est servum cum libertate heredem instituerit et liberum substituerit, ante incipiendum erit a substituto: lex enim Aelia Sentia ita demum ei, qui in fraudem creditorum heres institutus est conservat libertatem, si nemo alius ex eo testamento heres esse potest.

59 (58) *Idem libro quarto ad Vitellium* Nemo dubitat recte ita heredem nuncupari posse 'hic mihi
1 'heres esto', cum sit coram, qui ostenditur. Qui frater non est, si fraterna caritate diligitur, recte cum nomine suo sub appellatione fratris heres instituitur.

60 (59) *Celsus libro sexto decimo digestorum* Liber homo cum tibi serviret, heres institutus iussu tuo adiit. Trebatius esse eum heredem: Labeo tunc non esse heredem, si necessitate id fecerit, non quod
1 alioquin vellet obligari. Si quis ita heredem instituerit: 'Titius qua ex parte mihi socius est in 'vectigali salinarum, pro ea parte mihi heres esto', quidam putant, si asse descripto[2] id adiectum[3] sit, ut maxime socius fuerit Titius, non esse heredem, sed si qua pars vacua relicta fuerit, ex ea heredem[4] esse. quod totum et ineptum et vitiosum est: quid enim vetat asse descripto[2] utiliter Titium ex parte forte quarta, ex qua socius erat, heredem institutum
2 esse? 'Titius heres esto: Seius et Maevius heredes 'sunto'. verum est quod Proculo placet duos semisses
3 esse, quorum alter coniunctim duobus datur. Cum quis ex institutis, qui non cum aliquo coniunctim institutus sit, heres non est, pars eius omnibus pro portionibus hereditariis adcrescit, neque refert, primo loco quis institutus an alicui substitutus heres sit.
4 Si heres institutus scribendi testamenti tempore civis Romanus fuit, deinde ei aqua et igni interdictum est, heres fit, si intra illud tempus quo testator decessit redierit aut, si sub condicione heres institutus est, quo tempore condicio exsistit. idem
5 et in legatis et in bonorum possessionibus. 'Titius 'ex semisse heres esto: Seius ex quadrante heres 'esto: Titius si in Capitolium ascenderit, ex alio 'quadrante heres esto'. antequam Capitolium ascendat si pro herede gerat, ex semisse heres erit: si Capitolium ascenderit, et ex quadrante heres erit, nec erit ei necesse pro herede gerere quippe iam
6 heredi. Si ita scriptum fuerit: 'Titius ex parte 'tertia, Maevius ex parte tertia heredes sunto: Titius, 'si intra tertias kalendas navis ex Asia venerit, ex 'reliqua parte heres esto': videamus, ne Titius statim ex semisse heres sit: nam duo heredes instituti sunt, sed Titius aut ex semisse aut ex besse: ita sextans utique erit in pendenti et, si condicio exstiterit, ex besse heres erit, si non exstiterit, ille sextans Maevio adcrescet. sed si decesserit Titius, antequam condicio exsistat, deinde condicio exstiterit, tamen ille sextans non Titii heredi, sed Maevio adcrescet: nam cum adhuc dubium esset, Titio an Maevio is sextans datus esset, Titius decessit nec potest intellegi datus ei qui tempore dandi in rerum
7 natura non fuit. Si Attius Titium et Maevium et Seium aequis partibus heredes instituit, Titius interim solus adiit hereditatem et Seium heredem[5] instituit, poterit Seius Titii adire hereditatem, Attii vel adire vel omittere: sed Attio, antequam adeat vel[6] omittat eius hereditatem, ex semisse heres erit. si adierit Seius Attii hereditatem, Titius ex triente dumtaxat heres erit et per hereditatem Titii triens dumtaxat ad Seium perveniet, alterum trientem ex sua institutione habebit. quid ergo, si ab Attio Titius et Seius heredes instituti sunt, Titius adierit hereditatem, Titio Seius heres exstiterit? potestne Attii hereditatem omittere an necessario ei ex asse heres est? quippe cum alius nemo heres institutus est, quam is ipse qui ex aliqua parte iam heres est, perinde est, quasi unus heres per Titium institutus sit.

61 (60) *Celsus libro vicesimo nono digestorum* Qui solvendo non erat, servum primo loco et alterum servum secundo loco heredes scripsit. solus is qui primo loco scriptus est hereditatem capit: nam lege Aelia Sentia ita cavetur, ut, si duo pluresve ex eadem causa heredes scripti sint, uti quisque primus scriptus sit, heres sit.

62 (61) *Modestinus libro octavo responsorum* Qui volebat filiam exheredare, sic testamento comprehendit: 'te autem, filia, ideo exheredavi, quoniam

(1) proprius *F* (2) discripto *scr.* (3) id ad edictum *F* (4) eum *ins.* F^2 (5) hereditatem *F* (6) si *ins.*

'contentam te esse dote[1] volui': quaero an efficaciter exheredata sit. Modestinus respondit nihil proponi, cur non esset voluntate testatoris exheredata.

63 (62) *Idem libro secundo pandectarum* In tempus capiendae hereditatis institui heredem posse benevolentiae est, veluti 'Lucius Titius cum capere
1 'potuerit, heres esto': idem et in legato. Quotiens non apparet, quis heres institutus sit, institutio non valet (quippe evenire potest, si testator complures amicos eodem nomine habeat et ad designationem [2]singulari nomine utatur): nisi ex aliis apertissimis probationibus fuerit revelatum, pro qua persona testator senserit.

64 (63) *Iavolenus libro primo ex Cassio* Heredes sine partibus utrum coniunctim an separatim scribantur, hoc interest, quod, si quis ex coniunctis decessit, non ad omnes, sed ad reliquos qui coniuncti erant pertinet[3], sin autem ex separatis, ad omnes, qui testamento eodem scripti sunt heredes, portio eius pertinet.

65 (64) *Idem libro septimo epistularum* Eius servum, qui post mortem meam natus erit, heredem institui posse Labeo frequenter scribit idque verum esse manifesto argumento comprobat: quia servus hereditarius, priusquam adeatur hereditas, institui heres potest, quamvis is testamenti facti tempore nullius sit.

66 (65) *Idem libro duodecimo epistularum* Hereditas ad Statium Primum nullo iure pertinet, cum institutus heres non sit: nec quicquam ei prodest, quod ab eo aliquid legatum est aut libertus ei defuncti testamento commendatus est. ex quo si manumissus non est, servus est.

67 (66) *Pomponius libro primo ad Quintum Mucium* Si ita quis heredes instituerit: 'Titius heres 'esto: Gaius et Maevius aequis ex partibus heredes 'sunto', quamvis et syllaba coniunctionem faciat, si quis tamen ex his decedat, non alteri soli pars adcrescit, sed et omnibus coheredibus pro hereditariis portionibus, quia non tam coniunxisse quam celerius dixisse videatur.

68 (67) *Idem libro secundo ad Quintum Mucium* Si ita scriptum fuerit: 'Tithasus si in Capitolium 'ascenderit, heres esto: Tithasus heres esto', secunda scriptura potior erit: plenior est enim quam prior.

69 (68) *Idem libro septimo ad Quintum Mucium* Si quis Sempronium heredem instituerit sub hac condicione 'si Titius in Capitolium ascenderit', quamvis non alias heres esse possit Sempronius, nisi Titius ascendisset in Capitolium, et hoc ipsum in potestate sit repositum Titii: quia tamen scriptura non est expressa voluntas Titii, erit utilis ea institutio. atquin si quis ita scripserit: 'si Titius voluerit, Sem'pronius heres esto', non valet institutio: quaedam enim in testamentis si exprimantur, effectum nullum habent, quando, si verbis tegantur, eandem significationem habeant quam haberent expressa, et momentum aliquod habebunt[4]. sic enim filii exheredatio cum eo valet, si quis heres existat: et tamen nemo dubitat, quin, si ita aliquis filium exheredaverit: 'Titius heres esto: [5]cum heres erit Titius, filius 'exheres esto', nullius momenti esse exheredationem.

70 (69) *Proculus libro secundo epistularum* 'Cornelius et Maevius, uter eorum volet, heres esto': uterque vult: Trebatius neutrum fore heredem, Cartilius utrumque: tu cui adsentiaris? Proculus: Cartilio adsentio et illam adiectionem 'uter eorum volet' supervacuam puto: id enim etiam ea non adiecta futurum fuit, ut, uter vellet, heres esset, uter nollet, heres non esset. quod si hi ex numero necessariorum heredum essent, tum id non frustra adiectum esse et non solum figuram, sed vim quoque condicionis continere: dicerem tamen, si uterque heres esse vellet, utrumque heredem esse.

71 (70) *Papinianus libro sexto responsorum* Captatorias institutiones non eas senatus improbavit, quae mutuis affectionibus iudicia provocaverunt, sed quarum condicio confertur ad secretum alienae voluntatis.

72 (71) *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Illae autem institutiones captatoriae non sunt, veluti si ita heredem quis instituat: 'qua ex 'parte Titius me heredem instituit, ex ea parte Mae'vius heres esto', quia in praeteritum, non in futu-
1 rum institutio collata est. Sed illud quaeri potest, an idem servandum sit quod senatus censuit, etiamsi in aliam personam captionem direxerit, veluti si ita scripserit: [6]'Titius, si Maevium tabulis testamenti 'sui heredem a se scriptum ostenderit probaveritque, 'heres esto', quod in sententiam senatus consulti incidere non est dubium.

73 (72) *Terentius Clemens libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Si quis solidum a[7] lege capere non possit et ex asse sit institutus ab eo qui solvendo non est, Iulianus ex asse eum heredem esse respondit: legi enim locum non esse in ea hereditate quae solvendo non est.

74 (73) *Gaius libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam* Sub condicione herede instituto si substituamus, nisi eandem condicionem repetemus, pure eum heredem substituere intellegimur.

75 (74) *Licinnius Rufinus libro secundo regularum* Si ita quis heres institutus fuerit: 'excepto 'fundo, excepto usu fructu heres esto', perinde erit iure civili atque si sine ea re heres institutus esset, idque auctoritate Galli Aquilii factum est.

76 (75) *Papinianus libro duodecimo quaestionum* Si filius substituatur ei, a quo praeteritus est, non ut intestati patris, sed ex testamento habebit hereditatem, quoniam et quolibet alio substituto, si fuisset ab eo exheredatus, inde testamentum inciperet, ubi filius esset exheredatus.

77 (76) *Idem libro quinto decimo quaestionum* Servus uxori a marito mortis causa donatus mariti manet, ut et Iuliano quoque videtur. idem[8] si accipiat libertatem simul et hereditatem, viro necessarius heres erit: nec sine libertate aliquid ei legari potest.

78 (77) *Idem libro septimo decimo quaestionum* Asse toto non distributo ita scriptum est: 'quem 'heredem codicillis fecero, heres esto': Titium codicillis heredem instituit. eius quidem institutio valet ideo, quod, licet codicillis dari hereditas non possit, tamen haec ex testamento data videtur: sed hoc[9] tantum ex hereditate habebit, quantum ex asse residuum mansit.

79 (78) *Idem libro sexto responsorum* Qui non militabat, bonorum maternorum, quae in Pannonia possidebat, libertum heredem instituit, paternorum, quae habebat in Syria, Titium. iure semisses ambos habere constitit, sed arbitrum dividendae hereditatis supremam voluntatem factis adiudicationibus et interpositis propter actiones cautionibus sequi salva Falcidia, scilicet ut, quod vice mutua praestarent, doli
1 ratione quadranti retinendo compensetur. Lucio Titio ex duabus partibus, Publio Maevio ex quadrante scriptis heredibus assem in dodrantem esse divisum respondi: modum enim duarum partium ex quadrante declarari: quod veteres nummis Titio legatis nummorum specie non demonstrata ceterorum legatorum
2 contemplatione receperunt. Filiis heredibus aequis partibus institutis ac postea fratris filio pro duabus unciis unum assem inter omnes videri factum placuit et ex eo decem uncias filios accepisse: tunc enim ex altero asse portionem intellegi relictam, cum asse nominatim dato vel duodecim unciis distributis residua portio non invenitur: nihil autem interest, quo loco sine portione quis heres instituatur, quo magis
3 assis residuum accepisse videatur. Seius Mae-

(1) doti *F* (2) nomine *ins.* F^1, nominis *ins.* F^2 (3) pertinet *del.* (4) habent: si verbis tegantur, quamvis e. s. habeant q. h. expressa, momentum aliquod habebunt *scr.* (5) et *ins.* F^2 (6) si *ins.* *F* (7) a *del.* (8) ideo *A. Faber* (9) hoc *del.*

vium ex parte, quam per leges capere possit, heredem instituit, ex reliqua Titium. si Maevius solidum capere poterit, Titius adiectus aut substitutus heres non erit.

80 (79) *Idem libro primo definitionum* Quod si non sit reliqui facta mentio, tantundem in altero asse habebit Maevius quantum Titius[1] in primo.

81 (80) *Idem libro sexto responsorum* Quod si Maevius nullius capax sit, in totum substitutus admittitur.

82 (81) *Paulus libro nono quaestionum* Clemens Patronus[2] testamento caverat, ut, si sibi filius natus fuisset, heres esset, si duo filii, ex aequis partibus heredes essent, si duae filiae, similiter: si filius et filia, filio duas partes, filiae tertiam dederat. duobus filiis et filia natis quaerebatur, quemadmodum in proposita specie partes faciemus, cum filii debeant pares esse vel[3] etiam singuli duplo plus quam soror accipere? quinque igitur partes fieri oportet, ut ex
1 his binas masculi, unam femina accipiat[4]. Si ita scripserit testator: 'Quanta ex parte me a Titio he'redem institutum recitassem, ex ea parte Sempronius 'mihi heres esto', non est captatoria institutio: plane nullo recitato testamento ab ipso testatore inanis videbitur institutio remota suspicione captatoriae institutionis.

83 (82) *Scaevola libro quinto decimo quaestionum* Si quis ita heres instituatur: 'si legitimus heres 'vindicare nolit hereditatem meam', puto deficere condicionem testamenti illo vindicante.

84 (83) *Idem libro octavo decimo quaestionum* Si non lex Aelia Sentia, sed alia lex vel senatus consultum aut etiam constitutio servi libertatem impediat, is necessarius fieri non potest, etiamsi non
1 sit solvendo testator. Temporibus divi Hadriani senatus censuit, si testator, qui cum moritur solvendo non fuit, duobus pluribusve[5] libertatem dederit eisque hereditatem restitui iusserit et institutus heres suspectam sibi hereditatem dixerit, ut adire eam cogatur et ad libertatem perveniat qui priore loco scriptus fuerit, eique hereditas restituatur. idem servandum in his, quibus per fideicommissum libertas data fuerit. igitur si primo loco scriptus desideraret adire[6] hereditatem, nulla difficultas erit. nam si posteriores quoque liberos se esse dicent et restitui hereditatem desiderent, an solvendo sit hereditas et omnibus liberis factis restitui deberet, apud praetorem quaereretur. absente autem primo sequens desiderans adiri hereditatem non est audiendus, quia, si primus velit sibi restitui hereditatem, praeferendus est et hic servus futurus est.

85 (84) *Paulus libro vicesimo tertio quaestionum* Si servo fideicommissa data sit libertas, heres hunc eundem servum cum libertate heredem reliquisset, quaesitum est, an necessarius fiat heres. et humanius est et magis aequitatis ratione subnixum non fieri necessarium: qui enim etiam invito defuncto poterat libertatem extorquere, is liber esse iussus non magnum videtur beneficium a defuncto consequi, immo nihil commodi sensisse, sed magis debitam sibi
1 accepisse libertatem. Idem probandum erit et in illo servo, quem testator ea lege emerat, ut manumitteret, si heres fuerit institutus: nam et hic seposito beneficio testatoris proprio iure poterit ad liber-
2 tatem pervenire ex constitutione divi Marci. Idem et in eo, qui propria sua data pecunia emptus est ab aliquo: nam et hic poterit ab ipso testatore libertatem extorquere.

86 (85) *Scaevola libro secundo responsorum* Lucius Titius, qui fratrem habebat, testamento ita cavit: 'Titius frater meus ex asse mihi heres esto: 'si mihi Titius heres esse noluerit aut (quod abomi'nor) prius morietur quam meam hereditatem adierit 'aut filium filiamve ex se natum natamve non habe'bit, tunc Stichus et Pamphilus servi mei liberi et 'heredes mihi aequis partibus sunto'. quaero, cum Titius hereditatem adierit et liberos aditae hereditatis tempore non habuerit, an Stichus et Pamphilus ex substitutione liberi et heredes esse possint. item quaero, si ex substitutione neque liberi neque heredes esse possint, an in partem hereditatis videantur adiecti. respondit: apparet quidem[7] non eam mentem testatoris fuisse, ut quemquam heredem adhiberet[8] fratri, quem aperte ex asse heredem instituisset: igitur si frater adiit, Stichus et Pamphilus heredes non erunt: quos eo amplius noluit heredes esse, si frater prius quam hereditatem adiret decessisset liberis relictis. nam prudens consilium testantis animadvertitur: non enim fratrem solum heredem praetulit substitutis, sed et eius liberos.

87 (86) *Marcianus libro septimo fideicommissorum* Iam dubitari non potest suos quoque heredes sub hac condicione institui posse, ut, si voluissent, heredes essent, si heredes non essent, alium quem visum erit eis substituere: negatumque[9] hoc casu necesse esse sub contraria condicione filium exheredare, primum quia tunc tantum id exigeretur, cum in potestate eius non esset, an heres patri existeret, exspectantis extrinsecus positae condicionis[10] eventum, deinde quod, etsi quacumque posita condicione deberet filius sub contraria condicione exheredari, in proposito ne possibilis quidem repperiri posset, certe, si verbis exprimeretur, inepta fieret: huic enim condicioni 'si volet, heres esto' quae alia verba contraria concipi possunt quam haec 'si nolet heres esse, ex'heres esto'? quod quam sit ridiculum, nulli non
1 patet. Non ab re autem hoc loco velut excessus hic subiungetur suis ita heredibus institutis 'si vo'luerint heredes esse' non permittendum amplius abstinere se hereditate, cum ea condicione instituti iam non ut necessarii, sed sua sponte heredes exstiterunt[11]. sed et ceteris condicionibus, quae in ipsorum sunt potestate, si sui pareant[12], ius abstinendi adsequi non debent.

88 (87) *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Ex unciis sex Primo herede instituto, Secundo ex octo, si Tertius ex residua parte vel nulla portionis facta mentione heres instituatur, quinque uncias hereditatis Tertius habebit: in viginti quattuor etenim partes hereditate distributa Tertio ratio calculi veluti ex decem partibus instituto quinque uncias adsignabit.

89 (88) *Gaius libro singulari de casibus* Ei qui solvendo non est aliquo casu evenit, ut et[13] servus cum libertate heres exsistat et praeterea alius heres adiciatur: veluti si servo cum libertate herede instituto ita adiectum sit: 'si mihi Stichus heres erit, 'tunc Titius quoque heres esto': nam Titius, antequam Stichus ex testamento heres exstiterit, heres esse non potest, cum autem semel heres exstiterit servus, non potest adiectus efficere, ut qui semel heres exstitit desinat heres esse.

90 (89) *Paulus libro secundo manualium* Si socius heres institutus sit ex asse et servo communi legetur pure sine libertate, hoc legatum non constitit. plane sub condicione ei utiliter et sine libertate legabitur, quoniam et proprio servo ab herede recte sub condicione legatur. quare etiam heres institui sine libertate ut alienus socio herede scripto poterit, quia et proprius cum domino heres institui poterit.

91 (90) *Tryphoninus libro vicesimo primo disputationum* Testamento domini servus sub condicione cum libertate heres institutus pendente adhuc condicione necem domini detexit eumque praetor mereri libertatem decrevit. etsi postea condicio testamenti exstiterit, aliunde liber est, id est ex praemio, non ex testamento: igitur non est necessarius domino heres: licet autem ei volenti adire.

(1) habebit Titius quantum Maevius *Hal.* (2) *fuit* Petronius *vel simile nomen* (3) vel] et *scr.* (4) accipiet *F* (5) pluribus vel *F* (6) adiri *scr.* (7) quidem] evidenter *scr.* (8) adiceret *scr.* (9) negaturque *scr.* (10) condiciones *F* (11) exstiterint *F*[2] (12) pariant *F* (13) si *ins.* *F*[2]

92 (91) *Paulus libro quinto sententiarum*[1] Imperatorem litis causa heredem institui invidiosum est nec calumnia[2] facultatem ex principali maiestate capi oportet.

93 (92) *Idem imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex primo seu decre-*
1 *torum libro secundo* Pactumeius Androsthenes Pactumeiam Magnam filiam Pactumeii Magni ex asse heredem instituerat, eique patrem eius substituerat. Pactumeio Magno occiso et rumore perlato, quasi filia quoque eius mortua, mutavit testamentum Noviumque Rufum heredem instituit hac praefatione: 'quia heredes, quos volui habere mihi contingere non 'potui[3], Novius Rufus heres esto'. Pactumeia Magna supplicavit imperatores nostros[4] et cognitione suscepta, licet modus institutioni contineretur, quia[5] falsus non solet obesse, tamen ex voluntate testantis putavit imperator ei subveniendum. igitur pronuntiavit hereditatem ad Magnam pertinere, sed legata ex posteriore testamento eam praestare debere, proinde atque si in posterioribus tabulis ipsa fuisset heres scripta.

VI[6].

DE VULGARI ET PUPILLARI SUBSTITUTIONE.

1 *Modestinus libro secundo pandectarum* Heredes aut instituti dicuntur aut substituti: instituti primo
1 gradu, substituti secundo vel tertio. Heredis substitutio duplex[7] est aut simplex, veluti: 'Lucius Titius 'heres esto: si mihi Lucius Titius heres non erit, 'tunc Seius heres mihi esto[8]: si heres non erit, sive 'erit et intra pubertatem decesserit, tunc Gaius Seius
2 'heres mihi esto'. Substituere liberis tam heredibus institutis quam exheredatis possumus et tam eum, quem heredem nobis instituimus, quam alterum.
3 Substituere liberis pater non potest nisi si heredem sibi instituerit: nam sine heredis institutione nihil in testamento scriptum valet.

2 *Ulpianus libro sexto ad Sabinum* Moribus introductum est, ut quis liberis impuberibus testamentum facere possit, donec masculi ad quattuordecim annos perveniant, feminae ad duodecim. quod sic erit accipiendum, si sint in potestate: ceterum emancipatis non possumus. postumis plane possumus. nepotibus etiam possumus et deinceps, si qui non recasuri sunt in patris potestate. sed si eos patres praecedant, ita demum substitui eis potest, si heredes instituti sint vel exheredati: ita enim post legem Vellaeam succedendo non rumpunt testamentum: nam si principale ruptum sit testamentum, et pupillare evanuit. sed[9] si extraneum quis impuberem heredem scripserit, poterit ei substituere, si modo eum in locum nepotis adoptaverit vel adrogaverit filio prae-
1 cedente[10]. Quisquis autem impuberi testamentum facit, sibi quoque debet facere: ceterum soli filio non poterit, nisi forte miles sit. adeo autem, nisi sibi quoque fecerit, non valet, ut, nisi adita quoque patris hereditas sit, pupillare testamentum evanescat. plane si omissa causa principalis testamenti ab intestato possideatur hereditas, dicendum est et pupillo
2 substitutum servandum: Interdum etiam pupillaris testamenti causa compellendum heredem institutum adire hereditatem, ut ex secundis tabulis fideicommissum convalescat: ut puta si iam pupillus decessit: ceterum si adhuc vivat, improbum esse Iulianus[11] existimat eum, qui sollicitus est de vivi hereditate.
3 Ego etiam, si minor viginti quinque annis adeundae hereditatis causa fuerit restitutus, puto proficere secundis tabulis, ut praetor utiles actiones
4 decernat substituto. Prius autem sibi quis debet heredem scribere, deinde filio substituere et non convertere ordinem scripturae: et hoc Iulianus putat prius sibi debere, deinde filio heredem scribere: ceterum si ante filio, deinde sibi testamentum faciat, non valere. quae sententia rescripto imperatoris nostri ad Virium Lupum Brittanniae praesidem comprobata est, et merito: constat enim unum esse testamentum, licet duae sint hereditates, usque adeo, ut quos quis sibi facit necessarios, eosdem etiam filio faciat et postumum suum filio impuberi possit
5 quis substituere. Sed si quis ita fuerit testatus: 'si filius meus intra quartum decimum annum de'cesserit, Seius heres esto', deinde: 'filius heres esto', valet substitutio, licet conversa scriptura filii[12] testa-
6 mentum fecerit. Sed et si ita scripserit: 'si filius[13] 'mihi heres non erit, Seius heres esto: filius heres 'esto', secundo quidem gradu Seius scriptus est heres et, si filius heres non exstiterit, procul dubio Seius ei heres erit: sed et si exstiterit filius heres et intra[14] pubertatem defunctus est, Seius admittendus recte videtur, ut non ordo scripturae, sed ordo successionis
7 spectetur. Quod igitur dictum est singulis liberorum substituere licere, ideo adiectum est, ut declaretur non esse a filii testamento incipiendum impuberis.

3 *Modestinus libro primo differentiarum* Cum filio impuberi pater ita substituerit: 'quisquis mihi 'heres erit, idem filio impuberi heres esto', placuit ad hanc substitutionem scriptos tantummodo ad hereditatem[15] admitti: itaque dominus, cui per servum hereditatis portio quaesita sit, ex substitutione impuberi heres effici non poterit, si servus ab eius exierit potestate.

4 *Idem libro singulari de heurematicis* Iam hoc iure utimur ex divi[16] Marci et Veri constitutione, ut, cum pater impuberi filio in alterum casum substituisset, in utrumque casum substituisse intellegatur, sive filius heres non exstiterit sive exstiterit et im-
1 pubes decesserit. Quod ius ad tertium quoque genus substitutionis tractum esse videtur: nam si pater duos filios impuberes heredes instituat eosque invicem substituat, in utrumque casum reciprocam substitutionem factam videri divus Pius constituit.
2 Sed si alter pubes, alter impubes hoc communi verbo 'eosque invicem substituo' sibi fuerint substituti, in vulgarem tantummodo casum factam videri substitutionem Severus et Antoninus constituit[17]: incongruens enim videbatur, ut in altero duplex esset substitutio, in altero sola vulgaris. hoc itaque casu singulis separatim pater substituere debebit, ut, si pubes heres non exstiterit, impubes ei substituatur, si autem impubes heres exstiterit et intra pubertatem decesserit, pubes frater in portionem coheredis substituatur: quo casu in utrumque eventum substitutus videbitur, ne, si vulgari modo impuberi quoque substituat, voluntatis quaestionem relinquat, utrum de una vulgari tantummodo substitutione in utriusque persona sensisse intellegatur: ita enim in altero utraque substitutio intellegitur, si voluntas parentis non refragetur. vel certe evitandae quaestionis gratia specialiter in utrumque casum impuberi substituat fratrem: 'sive heres non erit sive erit et intra pu'bertatis annos decesserit'.

5 *Gaius libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Si in testamento heredes scripti ita alicui substituti fuerint, ut, si is heres non esset, quisquis sibi heres esset is in parte quoque deficientis esset heres: pro qua parte quisque heres exstitisset, pro ea parte eum in portione quoque deficientis vocari placet neque interesse, iure institutionis quisque ex maiore parte heres factus esset an quod per legem alteram partem alicuius vindicasset.

---

(1) 5, 12, 8 (2) nec enim calumniandi *Paulus* (3) quos volui mihi contingere, habere non potui *Hal.* (4) imperatoribus nostris *dett. quidam* (5) qui *Cuiacius*

(6) *Ed.* 1. 3...6; *Sab.* 2. 8. 10. 11. 13. 14. 16...22. 24...28. 30...39, *Pap.* 7. 12. 15. 23. 29. 40...47; *App.* 9. 48. — *Bas.* 35, 10. — *Cf. Inst.* 2, 15. 16; *Cod.* 5, 26 (7) duplex *del.*

(8) aut duplex, veluti 'filius meus heres mihi esto *ins. dett.* (9) et *ins.* (10) filium praecedentem *scr.* (11) *Dig.* 36, 1, 28, 4 (12) ante *ins.* (13) meus *ins* F^2 (14) in *F* (15) ad hereditatem *del.* (16) divorum *scr.* (17) constituerunt *scr.*: *constitutio extat Cod.* 6, 26, 2

6 *Terentius Clemens libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Si is, qui ex bonis testatoris solidum capere non possit, substitutus sit ab eo impuberi filio eius, solidum ex ea causa capiet, quasi a pupillo capiat. sed hoc ita interpretari Iulianus noster videtur, ut ex bonis, quae testatoris fuerant, amplius capere non possit: quod si pupillo aliquid praeterea adquisitum esset aut si exheredato esset substitutus, non impediri eum capere, quasi a pupillo capiat.

7 *Papinianus libro sexto responsorum* Verbis civilibus substitutionem post quartum decimum annum aetatis frustra fieri convenit: sed qui non admittitur ut substitutus, ut adiectus heres quandoque non erit, ne fiat contra voluntatem, si filius non habeat totum interim, quod ei testamento pater dedit.

8 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* Qui liberis impuberibus substituit, aut pure aut sub condicione solet substituere. pure sic: 'si filius meus intra pubertatem decesserit, Seius heres esto': sive Seius iste heres institutus sit et impuberi substitutus, nullam habet condicionem, sive solum substitutus[1]. sub condicione autem institutum si substituat, id est 'si mihi heres erit', non alias existet heres ex substitutione, nisi et ex institutione heres fuerit. cui similis est et haec substitutio: 'quisquis mihi ex supra scriptis heres erit': habet enim in se eandem condicionem
1 similem superiori[2]. Haec verba: 'quisquis mihi heres erit, idem impuberi filio heres esto' hunc habent sensum, ut non omnis qui patri heres exstitit, sed is qui ex testamento heres exstitit substitutus videatur: et ideo neque pater, qui per filium, neque dominus, qui per servum exstitit, ad substitutionem admittetur, neque heredis heres, quia non ex iudicio veniunt. partes quoque eaedem ad substitutos pertinent, quas in ipsius patris familias habuerunt hereditate.

9 *Labeo libro primo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Si pater filio impuberi eosdem quos sibi et te unum praeterea heredem instituit, bonorum filii te dimidium, ceteros patris heredes communiter dimidium ita habere, ut unus semis apud te maneat, alterius semissis pro his partibus inter heredes paternos divisio fiat, quibus ex partibus hereditatem paternam haberent.

10 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* Sed si plures sint ita substituti: 'quisquis mihi ex supra scriptis heres erit', deinde quidam ex illis, posteaquam heredes exstiterint patri, obierunt, soli superstites ex substitutione heredes existent pro rata partium, ex quibus instituti sint, nec quicquam valebit
1 ex persona defunctorum. Quos possum heredes mihi facere necessarios, possum et filio, ut servum meum et fratrem suum, quamvis in rebus humanis nondum sit: postumus igitur erit fratri heres neces-
2 sarius. Filio impuberi heredi[3] ex asse instituto substitutus quis est: exstitit patri filius heres: an possit substitutus separare hereditates, ut filii habeat, patris non habeat? non potest, sed aut utriusque debet hereditatem habere aut neutrius: iuncta enim here-
3 ditas coepit esse. Idemque est, si pater me heredem scripserit ex parte et filium ex parte et ego patris hereditatem repudiavero: nam neque filii hereditatem
4 habere possum. Si ex asse heres institutus, filio exheredato substitutus repudiaverit patris hereditatem, cum non haberet substitutum, non poterit filii adire: nec enim valet filii testamentum, nisi patris fuerit adita hereditas: nec enim sufficit ad secundarum tabularum vim sic esse factum testamentum,
5 ut ex eo adiri hereditas possit. Ad substitutos pupillares pertinent et si quae postea pupillis obvenerint: neque enim suis bonis testator substituit, sed impuberis, cum et exheredato substituere quis possit: nisi mihi proponas militem esse, qui substituit heredem hac mente, ut ea sola velit ad substitutum pertinere, quae a se ad institutum perverne-
6 runt. In adrogato quoque impubere dicimus ad substitutum eius ab adrogatore datum non debere pertinere ea, quae haberet, si adrogatus non esset, sed ea sola, quae ipse ei dedit adrogator: nisi forte distinguimus, ut quartam quidem, quam omnimodo ex rescripto divi Pii debuit ei relinquere, substitutus habere non possit, superfluum habeat. Scaevola tamen libro decimo quaestionum putat vel hoc adrogatori permittendum, quae sententia habet rationem. ego etiam amplius puto et si quid beneficio adrogatoris adquisiit, et haec substitutum posse habere, ut puta adrogatoris amicus vel cognatus ei aliquid reliquit.
7 Nemo institutus et sibi substitutus sine causae mutatione quicquam proficit, sed hoc in uno gradu: ceterum si duo sint gradus, potest dici valere substitutionem, ut Iulianus[4] libro trigesimo digestorum putat: si quidem[5] sic sit substitutus sibi, cum haberet coheredem Titium: 'si Stichus heres non erit, liber et heres esto', non valere substitutionem: quod si ita: 'si Titius heres non erit, tunc Stichus liber et heres et in eius partem esto', duos gradus esse atque ideo repudiante Titio Stichum liberum et heredem fore.

11 *Paulus libro primo ad Sabinum* Si is qui heres institutus est[6] filio substitutus sit, nihil oberit ei in substitutione, si tunc capere possit, cum filius decessit. contra quoque potest poenas in testamento pupilli pati, licet in patris passus non sit.

12 *Papinianus libro tertio quaestionum* Si filius, qui patri ac postea fratri ex secundis tabulis heres exstitit, hereditatem patris recuset, fraternam autem retinere malit, audiri debet: iustius enim praetorem facturum existimo, si fratri separationem bonorum patris concesserit. etenim ius dicenti propositum est liberos oneribus hereditariis non sponte susceptis liberare, non invitos ab hereditate removere, praesertim quod remotis tabulis secundis legitimam haberet fratris hereditatem. itaque legata dumtaxat ex secundis tabulis praestari debent habita ratione facultatium in Falcidia non patris, ut alias solet, sed inpuberis.

13 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Quo gradu heres liberis substituatur, nihil interest.

14 *Idem libro secundo ad Sabinum* In pupillari substitutione licet longius tempus comprehensum fuerit, tamen finietur substitutio pubertate[7].

15 *Papinianus libro sexto responsorum* Centurio filiis, si intra quintum et vicesimum annum aetatis sine liberis vita decesserint, directo substituit. intra quattuordecim annos etiam propria bona[8] filio substitutus iure communi capiet, post eam autem aetatem ex privilegio militum patris dumtaxat cum fructibus inventis in hereditate.

16 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si quis eum, quem testamento suo legavit, rursus a substituto filii liberum esse iusserit, liber erit quasi legato adempto: nam et in legato in his testamentis[9] novissima scriptura erit spectanda, sicut in eodem testamento (vel testamento et codicillis confirmatis)
1 observaretur. Si suo testamento perfecto alia rursus hora pater filio testamentum fecerit adhibitis legitimis testibus, nihilo minus id valebit et tamen patris testamentum ratum manebit. nam et si sibi et filio pater testamentum fecisset, deinde sibi tantum, utrumque superius rumpetur. sed si secundum testamentum ita fecerit pater, ut sibi heredem instituat, si vivo se filius decedat, potest dici non rumpi superius testamentum, quia secundum non valet, in quo filius praeteritus sit.

17 *Idem libro quarto ad Sabinum* Substitui liberis is etiam potest, qui post mortem eius natus fuerit, cui substitutus heres fuerit.

18 *Ulpianus libro sexto decimo ad Sabinum* Si servus communis substitutus sit impuberi cum libertate, si quidem a patre familias fuisset redemptus, erit impuberi necessarius: si vero ab impubere redemptus,

---

(1) sive solum substitutus, nullam habet condicionem *scr.* (2) similem superiori *del. Hal.* (3) herede *F* (4) *cf. l.* 48 § 1 *h. t.* (5) Stichus *ins. Krueger* (6) et capere non potest *ins.* (7) pubertati *F* (8) fili *ins.* (9) et in his testamentis in legato *Krueger*

non necessarius, sed voluntarius fit heres, ut Iulianus libro trigesimo digestorum scribit[1]: quod si neque a patre neque a pupillo fuerit redemptus, aequitatis ratio suggerit, ut ipse pretium partis suae domino offerens possit et libertatem et hereditatem consequi. 1 Si Titio fuerit legatus servus, posse eum impuberi substitui cum libertate, quemadmodum institui potuit[2], et evanescit legatum existente condicione substitutionis.

19 *Iulianus libro trigesimo digestorum* Idem est et si post mortem legatarii servus substitutus sit.

20 *Ulpianus libro sexto decimo ad Sabinum* Patris et filii testamentum pro uno habetur etiam in iure praetorio: nam, ut Marcellus libro digestorum nono scribit, sufficit tabulas esse patris signatas, etsi resignatae sint filii, et septem signa patris[3] sufficiunt. 1 Si pater sibi per scripturam, filio per nuncupationem vel contra fecerit testamentum, valebit.

21 *Ulpianus*[4] *libro quadragesimo primo ad edictum* Si ita quis substituerit: 'si filius meus intra 'decimum annum decesserit, Seius heres esto', deinde hic ante quartum decimum post decimum decesserit, magis est, ut non possit bonorum possessionem substitutus petere: non enim videtur in hunc casum substitutus.

22 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provinciale* Is qui contra tabulas testamenti patris bonorum possessionem petierit, si fratri impuberi substitutus sit, repellitur a substitutione.

23 *Papinianus libro sexto responsorum* Qui plures heredes instituit, ita scripsit· eosque omnes in- 'vicem substituo'. post aditam a quibusdam ex his hereditatem uno eorum defuncto, si condicio substitutionis exstitit alio herede partem suam repudiante, ad superstites tota portio pertinebit, quoniam invicem in omnem causam singuli substitui[5] videbuntur: [6]ubi enim quis heredes instituit et ita scribit: 'eosque invicem substituo', hi substitui videbuntur, qui heredes exstiterunt.

24 *Ulpianus libro quarto disputationum* Si plures sint instituti ex diversis partibus et omnes invicem substituti, plerumque credendum et[7] ex isdem partibus substitutos, ex quibus instituti sint, ut, si forte unus ex uncia, secundus ex octo, tertius ex quadrante sit institutus, repudiante tertio in novem partes dividatur quadrans feratque octo partes qui ex besse institutus fuerat, unam partem qui ex uncia scriptus est: nisi forte alia mens fuerit testatoris: quod vix credendum est, nisi evidenter fuerit expressum.

25 *Iulianus libro vicesimo quarto digestorum* Si pater impuberes filios invicem substituerit et ei, qui novissimus mortuus fuerit, Titium, respondendum est solos fratres bonorum possessionem accepturos et quodammodo duos gradus huius institutionis factos, ut primo fratres invicem substituerentur, si illi non essent, tunc Titius vocaretur.

26 *Idem libro vicesimo nono digestorum* Si pater filium impuberem heredem scripserit et ei substituerit, si quis sibi post mortem[8] natus erit, deinde vivo fratre postumus natus fuerit, testamentum rumpetur: post mortem autem fratris vivo patre[9] natus solus heres patri suo existet.

27 *Idem libro trigesimo digestorum* Si Titius coheredi suo substitutus fuerit, deinde ei Sempronius, verius puto in utramque partem Sempronium substitutum esse.

28 *Idem libro sexagesimo secundo digestorum* Lex Cornelia, quae testamenta eorum qui in hostium potestate decesserunt confirmat, non solum ad hereditatem ipsorum qui testamenta fecerunt pertinet, sed ad omnes hereditates, quae ad quemque ex eorum testamento pertinere potuissent, si in hostium potestatem non pervenissent. quapropter cum pater in hostium potestate decessit filio impubere relicto in civitate et is intra tempus pubertatis decesserit, hereditas ad substitutum pertinet, perinde ac si pater in hostium potestatem non pervenisset. sed si pater in civitate decessit, filius impubes apud hostes, si quidem mortuo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non incommode[10] dicitur hereditatem eius ex ea lege ad substitutos pertinere: si vero vivo patre filius in hostium potestatem pervenerit, non existimo legi Corneliae locum esse, quia non efficitur per eam, ut is, qui nulla bona in civitate reliquit, heredes habeat. quare etiam si pubes filius vivo patre captus fuerit, deinde mortuo in civitate patre in hostium potestate decesserit, patris hereditas ex lege duodecim tabularum, non filii ex lege Cornelia ad adgnatum proximum pertinet.

29 *Scaevola libro quinto decimo quaestionum* Si pater captus sit ab hostibus, mox filius[11] et ibi ambo decedant, quamvis prior pater decedat, lex Cornelia ad pupilli substitutionem non pertinebit, nisi reversus in civitate impubes decedat, quoniam et si ambo in civitate decessissent, veniret substitutus.

30 *Iulianus libro septuagesimo octavo digestorum* Quidam testamento Proculum ex parte quarta et Quietum ex parte dimidia et quarta heredem instituit, deinde Quieto Florum, Proculo Sosiam heredes substituit, deinde, si neque Florus neque Sosia heredes essent, tertio gradu ex parte dimidia et quarta coloniam Leptitanorum et ex quarta[12] complures heredes substituit in plures quam tres uncias: Quietus hereditatem adiit, Proculus et Sosia vivo testatore decesserunt: quaeritur, quadrans Proculo datus ad Quietum an ad substitutos tertio gradu pertineat. respondi[13] eam videri voluntatem patris familias fuisse, ut tertio gradu scriptos heredes ita demum substituerit, si tota hereditas vacasset, idque apparere evidenter ex eo, quod plures quam duodecim uncias inter eos distribuisset, et idcirco partem quartam hereditatis de qua quaeritur ad Quietum pertinere.

31 *Idem libro singulari de ambiguitatibus* In substitutione filio ita facta: 'quisquis mihi ex supra 'scriptis heres erit, idem filio heres esto', quaeritur, quisquis heres quandoque fuerit intellegatur an quisquis heres tum erit, cum filius moriatur. placuit prudentibus, si quandoque heres fuisset: quamvis enim vivo pupillo heres esse desisset, forte ex causa de inofficioso, quae pro parte mota est, futurum tamen eum heredem ex substitutione creditum est. 1 Non simili modo in hac specie dicendum est, si quis, cum filios duos haberet, Gaium puberem, Lucium impuberem, ita filio substituisset: 'si Lucius 'filius meus impubes decesserit neque mihi Gaius 'filius heres erit, tunc Seius heres esto': nam ita prudentes hoc interpretati sunt, ut ad impuberis mortem condicio substitutionis esset referenda.

32 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Qui complures heredes ex disparibus partibus instituerat et in his Attium, si Attius non adierit, ceteros ex isdem partibus quibus instituerat heredes ei substituerat: deinde, si Attius non adisset, Titium coheredem eis qui substituti sunt adiecit. quaesitum est, quam partem is et quam ceteri habituri essent. respondi Titium virilem, ceteros hereditarias: veluti si tres fuissent, Titium partem quartam Attianae partis habiturum, reliquarum partium hereditarias partes, ex quibus instituti erant, reliquos habituros esse. quod si non solum Titium, sed etiam alios adiecisset heredes, hos quidem viriles partes habituros: veluti si tres puta coheredes fuissent substituti, extranei duo adiecti, hos quintas partes Attianae partis, reliquos autem coheredes hereditarias partes habituros esse dixit.

(1) scripsit F^2 (2) legatum *ins. F* (3) patri *F* (4) idem F^2 (5) substiti *F* (6) *exciderunt talia fere:* item altero herede et ipso partem suam repudiante ad eos qui heredes facti sunt tota repudiantis portio pertinebit (7) est F^2 (8) eius *ins.* (9) vivo patre *del. A. Faber* (10) non commode *F* (11) mox filius] post filium *scr.* (12) ex quarta] praeterea *Krueger* (13) respondit F^2

33 *Africanus libro secundo quaestionum* Si
mater ita testetur, ut filium impuberem, cum erit
annorum quattuordecim, heredem instituat eique pu-
pillaribus tabulis, si sibi heres non erit, alium sub-
1 stituat, valet substitutio. Si filius et ex eo nepos
postumus ita heredes instituantur, ut Gallo Aquilio
placuit, et nepoti, si is heres non erit, Titius sub-
stituatur, filio herede existente Titium omnimodo, id
est etiam si nepos natus non fuerit, excludi respondit.

34 *Idem libro quarto quaestionum* Ex duobus
impuberibus ei, qui supremus moreretur, heredem
substituit. si simul morerentur, utrique heredem esse
respondi [1], quia supremus non is demum qui post ali-
quem, sed etiam post quem nemo sit, intellegatur,
sicut et e contrario proximus non solum is qui ante
aliquem, sed etiam is ante quem nemo sit intellegitur.
1 Filium impuberem et Titium heredes instituit:
Titio Maevium substituit, filio, quisquis sibi heres
esset ex supra scriptis, substituit: Titius omisit
hereditatem, Maevius adiit. mortuo deinde filio
putat magis ei soli ex substitutione deferri pupilli
hereditatem, qui patris quoque hereditatem adierit.
2 Etiamsi contra patris tabulas bonorum possessio
petita sit, substitutio tamen pupillaris valet, et legata
omnibus praestanda sunt, quae a substitutione [1*]
data sunt.

35 *Idem libro quinto quaestionum* Etsi contra
tabulas patris petita sit a pupillo bonorum possessio,
in substitutum tamen eius actionem legati dandam
esse ita, ut augeantur praeter ea [2] quod filius ex-
traneis non debuerit. sic et crescere a substituto
data legata, si per bonorum possessionem plus ad
filium pervenisset, quemadmodum et ipse filius plus
exceptis deberet. his consequens esse existimo, ut,
si impubes ex asse [3] scriptus sit et per bonorum
possessionem semis ei ablatus sit, substitutus in par-
tem legati nomine exoneretur, ut, quemadmodum
portio, quae per bonorum possessionem accesserit,
auget legata, ita et hic quae abscesserit minuat.

36 [4] *Marcianus libro quarto institutionum* Potest
quis in testamento plures gradus heredum facere, puta:
'si ille heres non erit, ille heres [5] esto', et deinceps
plures, ut novissimo loco in subsidium vel servum
1 necessarium heredem instituat. Et vel plures in
unius locum possunt substitui vel unus in plurium
vel singulis singuli vel invicem ipsi qui heredes in-
stituti sunt.

37 [6] *Florentinus libro decimo institutionum* Vel
singulis liberis vel [7] qui eorum novissimus morietur
heres substitui potest, singulis, si neminem eorum
intestato decedere velit, novissimo, si ius legitimarum
hereditatium integrum inter eos custodiri velit.

38 *Paulus libro singulari de secundis tabulis* Qui
plures liberos habet, potest quibusdam substituere
neque utique necesse habet omnibus, sicuti potest
1 nulli substituere. Ergo et ad breve tempus aeta-
tis substituere potest, ut puta 'si filius meus intra
'annum decimum decesserit, Titius ei heres esto'.
2 Itaque et si diversos substituat post finem [8] aeta-
tis, admittendum erit, veluti 'si intra decimum annum
'decesserit, Titius heres esto: si post decimum intra
3 'quartum decimum, Maevius heres esto'. Si a
patre institutus rogatusque hereditatem restituere
coactus ex [9] fideicommissario adierit, quamvis cetera,
quae in eodem testamento relicta sunt, per eam adi-
tionem confirmentur, ut legata et libertates, secundas
tamen tabulas non oportere resuscitari destituto iam
iure civili testamento Quintus Cervidius [10] Scaevola
noster dicebat. sed plerique [11] in diversa sunt opi-
nione, quia et pupillares tabulae pars sunt prioris
testamenti [12], quo iure utimur.

39 *Iavolenus libro primo ex posterioribus La-
beonis* Cum ex filio quis duos nepotes impuberes
habebat, sed alterum eorum in potestate, alterum
non, et vellet utrumque ex aequis partibus heredem
habere et, si quis ex his impubes decessisset, ad
alterum partem eius transferre: ex consilio Labeonis
Ofilii Cascellii Trebatii eum quem in potestate habe-
bat solum heredem fecit et ab eo alteri dimidiam
partem hereditatis, cum in suam tutelam venisset,
legavit: quod si is, qui in potestate sua esset, im-
pubes decessisset, alterum heredem ei substituit.
1 Filio impuberi in singulas causas alium et alium
heredem substituere possumus, veluti ut alius, si sibi
nullus filius fuerit, et alius, si filius fuerit et im-
2 pubes mortuus fuerit, heres sit. Quidam quattuor
heredes fecerat et omnibus heredibus praeter unum
substituerat: unus ille, cui non erat quisquam sub-
stitutus, et ex ceteris alter vivo patre familias de-
cesserant [13]: partem, cui nemo erat substitutus, ad
substitutum quoque pertinere Ofilius Cascellius res-
ponderunt, quorum sententia vera est.

40 *Papinianus libro vicesimo nono quaestionum*
Causa cognita impubes adrogatus decesserat [14]. quem-
admodum legitimis heredibus auctoritate principali
prospicitur vinculo cautionis, ita, si forte substituit
naturalis pater impuberi, succurrendum erit substi-
tuto: nam et legitimis heredibus futuris non aliae
quam utiles actiones praestari possunt.

41 *Idem libro sexto responsorum* Coheredi sub-
stitutus priusquam hereditatem adiret aut condicio
substitutionis existeret, vita decessit. ad substitutum
eius, sive ante substitutionem sive postea substitutus
sit, utraque portio pertinebit nec intererit, prior sub-
1 stitutus post institutum an ante decedat. Ex
[15] verbis 'eosque invicem substituo' non adeuntis
portio scriptis heredibus pro modo sibi vel alii quae-
2 sitae portionis defertur. Cum filiae [16] vel nepoti,
qui locum filii tenuit aut post testamentum coepit
tenere, parens substituit, si quis ex his mortis quo-
que tempore non fuit in familia, substitutio pupillaris
3 fit irrita. Quod si heredem filium pater rogaverit,
si impubes diem suum obierit, Titio hereditatem suam
restituere, legitimum heredem filii salva Falcidia co-
gendum patris hereditatem ut ab impubere fideicom-
misso post mortem eius dato restituere placuit, nec
aliud servandum, cum substitutionis condicio [17] pu-
berem aetatem verbis precariis egreditur. quae ita
locum habebunt, si patris testamentum iure valuit:
alioquin si non valuit, ea scriptura, quam testamen-
tum esse voluit, codicillos non faciet, nisi hoc ex
pressum est. nec fideicommisso propriae facultates
filii tenebuntur, et ideo, si pater filium exheredaverit
et ei nihil reliquerit, nullum fideicommissum erit:
alioquin, si legata vel fideicommissa filius acceperit,
intra modum eorum fideicommissum hereditatis a filio
4 datum citra Falcidiae rationem debebitur. Qui
discretas portiones coniunctis pluribus separatim de-
dit ac post omnem institutionis ordinem ita scripsit:
'quos heredes meos invicem substituo', coniunctos
primo loco vice mutua substituere videtur: quibus
institutionum partes non agnoscentibus ceteros omnes
5 coheredes admitti. Qui patrem et filium pro parte
heredes instituerat et invicem substituerat, reliquis
coheredibus datis post completum assem ita scripsit:
'hos omnes invicem substituo'. voluntatis fit quaestio,
commemoratione omnium patrem et filium substitu-
tioni coheredum miscuisset an eam scripturam ad
ceteros omnes transtulisset: quod magis verisimile
videtur propter specialem inter patrem et filium sub-
6 stitutionem [18]. Coheres impuberi filio datus eidem-
que substitutus legata e secundis tabulis relicta per-
inde praestabit, ac si pure partem et sub condicione
partem alteram accepisset. non idem servabitur alio

(1) respondit F^2 (1*) substituto *edd.* (2) legata quae peti non possunt propterea *ins.* (3) heres *ins.* F^2 (4) = *Inst.* 2, 15 *pr.* § 1 (5) non erit ille heres *S cum Inst., om. F* (6) = *Inst.* 2, 16, 6 (7) vel *om. F* (8) pro fine *scr.* (9) ex] a *dett. quidam* (10) Quintus Cervidius *non scripsisse Paulum adnotavit Krueger* (11) plurique *F* (12) quia et ... testamenti. sed plerique ... opinione *scr.* (13) decesserat *F* (14) decesserit *F* (15) his *ins.* F^2 (16) filio *scr.* (*sic fere Cuiacius*) (17) in *ins.* (18) substituonem *F*

substituto: nam ille Falcidiae rationem induceret quasi plane sub condicione primis tabulis heres institutus, tametsi maxime coheres filio datus quadrantem integrum optineret. nam et cum legatum primis tabulis Titio datur, secundis autem tabulis eadem res Sempronio, Sempronius quandoque Titio con-
7 currit. Cum pater impuberi filiae, quae novissima diem suum obisset, tabulas secundas fecisset et impubes filia superstite sorore pubere vita decessisset, irritam esse factam substitutionem placuit, in persona quidem prioris, quia non novissima decessit, in alterius vero, quia puberem aetatem complevit.
8 Non videri cum vitio factam substitutionem his verbis placuit: 'ille filius meus si (quod abominor) 'intra pubertatis annos decesserit, tunc in locum 'partemve eius Titius heres esto', non magis quam si post demonstratam condicionem sibi heredem esse substitutum iussisset: nam et qui certae rei heres instituitur coherede non dato, bonorum omnium hereditatem optinet.

42 *Idem libro primo definitionum* Qui duos impuberes filios heredes reliquerat, ita substituit, si ambo mortui essent: deinde pueri post mortem patris simul perierunt: duae[1] hereditates substituto deferuntur. sed si diversis temporibus vita decedant, in hereditate novissimi pueri eius fratris, qui ante mortuus est, hereditatem substitutus inveniet: sed in ratione Falcidiae pueri prioris hereditas non veniet nec substitutus amplius quam sescunciam iure testamenti desiderabit: legata quoque, quae a substituto eius filii data sunt, qui prior intestato decessit, ad irritum reccidunt.

43 *Paulus libro nono quaestionum* Ex facto quaeritur: qui filium habebat mutum puberem, impetravit a principe, ut muto substituere ei liceret, et substituit Titium: mutus duxit uxorem post mortem patris et nascitur ei filius: quaero, an rumpatur testamentum. respondi: beneficia quidem principalia ipsi principes solent interpretari: verum voluntatem principis inspicientibus potest dici eatenus id eum tribuere voluisse, quatenus filius eius in eadem valetudine perseverasset, ut, quemadmodum iure civili pubertate finitur pupillare testamentum, ita princeps imitatus sit ius in eo, qui propter infirmitatem non potest testari. nam et si furioso filio substituisset, diceremus desinere valere testamentum, cum resipuisset[2], quia iam posset sibi testamentum facere: etenim iniquum incipit fieri beneficium principis, si adhuc id valere dicamus: auferret[3] enim testamenti factionem homini sanae mentis. igitur etiam adgnatione sui heredis dicendum est rumpi substitutionem, quia nihil interest, alium heredem institueret ipse filius postea an iure habere coepit suum heredem: nec enim aut patrem aut principem de hoc casu cogitasse verisimile[4] est, ut eum, qui postea nasceretur, exheredaret. nec interest, quemadmodum beneficium principale intercedat circa testamenti factionem, utrum
1 in personam unius an complurium. Item quaero, si ita facta proponatur substitutio: 'filius meus si 'intra decem annos decesserit, Titius heres esto, si 'intra quattuordecim, Maevius' filiusque[5] octo annorum decesserit, utrum Titius solus ex substitutione ei heres erit an et Maevius, quia certum est et intra decem et intra quattuordecim annos filium decessisse. respondi omne quidem spatium, quod est intra pubertatem, liberum esse patri ad substituendum filio, sed finis huius pubertas est: magis autem est in utroque eorum tempus suum separatim servari, nisi con-
2 traria voluntas testatoris aperte ostendatur. Lucius Titius cum haberet filios in potestate, uxorem heredem scripsit et ei substituit filios: quaesitum est, an institutio uxoris nullius momenti sit eo, quod ab eo gradu filii non essent exheredati. respondi eum gradum, a quo filii praeteriti sint, nullius esse[6] momenti et ideo, cum idem substituti proponantur, ex testamento eos heredes exstitisse videri, scilicet quia non totum testamentum infirmant filii, sed tantum eum gradum, qui ab initio non valuit, sicut responsum est, si a primo sit filius praeteritus, a secundo exheredatus: nihil autem interest, qua ratione secundi heredis institutio valeat, utrum quia ab eo filius exheredatus est an quia ipse filius substitutus est.
3 Iulius Longinus pater eos, quos sibi heredes instituerat, filio ita substituit 'quisquis sibi heres esset': unus ex heredibus institutis, qui tacitam fidem accommodaverat, ut non capienti partem ex eo quod acceperat daret, ad substitutionem impuberis admissus utrum pro ea parte, pro qua scriptus fuit, veniat, an vero pro ea quam cepit[7], ita ut augeatur eius pars in substitutione? respondi: qui in fraudem legum fidem accommodat, adeundo heres efficitur nec desinet heres esse, licet res quae[8] relictae sunt auferuntur[9]. unde et ex secundis tabulis in tantum heres esse potest, in quantum scriptus esset: satis enim punitus est in eo, in quo fecit contra leges. quin immo etsi desineret heres esse, idem diceremus: quemadmodum intellegendum est in eo qui, cum scriptus esset heres, postquam adisset hereditatem in servitutem redactus est et postea libertate[10] donatus. cui permissum est ad substitutionem venire, quae ei in testamento fuerat relicta: licet enim hereditatem ex institutione amisit, tamen ex substitutione istam portionem, quantum[11] amisit, percepturum.

44 *Idem libro decimo quaestionum* Ex pupillari testamento superius principale neque ex parte neque in totum confirmari posse Maecianus scripsit[12].

45 *Idem libro duodecimo responsorum* Lucius Titius legitimum filium et alterum naturalem heredes instituit eosque invicem substituit: Titianus legitimus filius, quem pater anniculum reliquit, post patris mortem impubes decessit superstite matre et fratre naturali, quem etiam coheredem habebat: quaero an hereditas eius ad Titium naturalem fratrem ex causa substitutionis pertineat an vero ad matrem. respondi ad primum casum non existentium heredum substitutionem de qua quaeritur pertinere, non ad sequentem, si quis eorum postea decessisset intra pubertatem, cum in naturalis filii persona duplex substitutio locum habere non poterit[13]: et ideo ad matrem legi-
1 timi filii hereditas ab intestato pertinet. Paulus respondit, si omnes instituti heredes omnibus invicem substituti essent, eius portionem, qui quibusdam defunctis postea portionem suam repudiavit, ad eum solum, qui eo tempore supervixit, ex substitutione pertinere.

46 *Idem libro tertio decimo responsorum* Pater familias primis tabulis postumo herede instituto secundis sibi vel filio, si intra pubertatem decessisset, Gaium Seium fratrem suum substituit, deinde Titium Gaio Seio, et postea sic dixit: 'quod si Gaius Seius 'frater meus primo loco substitutus heres mihi esset, 'tunc Titio fideicommissum relinquo'. quaero, cum filius patri heres exstiterit eoque intra pubertatem mortuo frater testatoris ex substitutione heres sit, an fideicommissum debeatur, cum ita relictum sit, si Gaius Seius frater suus sibi heres exstitisset. respondi fratrem defuncti, qui in utrumque casum institutus vel substitutus[14] est, filio impubere defuncto ea quae testator reliquit praestare debere: nec adversari haec verba 'quod si Gaius Seius mihi heres erit, tunc dari 'volo', cum verum sit eum et testatori heredem exstitisse.

47 *Scaevola libro secundo responsorum* Qui habebat filium et filiam impuberes, instituto filio herede[15] filiam exheredavit et, si filius intra pubertatem decessisset, filiam eidem substituit: sed filiae,

(1) duos *F* (2) resipisset *F* (3) anferret *F* (4) verissimile *F* (5) filiusqui *F* (6) essent *F* (7) utrum pro ea parte quam cepit veniat an vero pro ea, pro qua scriptus fuit *scr.* (8) ita *ins. F*[2] (9) auferantur *F*[2] (10) libertatem *F* (11) quam tum *quidam apud Gothofredum* (12) scribit *F*[2] (13) potuerit *scr.* (14) vel substitutus *del.* (*similiter Hal.*) (15) heredem *F*

si antequam nuberet[1] decessisset, uxorem suam, item sororem suam substituit. quaero, cum filia impubes prior decesserit, deinde frater eius impubes, an filii hereditas ad uxorem et sororem testatoris iure substitutionis pertineat. respondi secundum ea quae proponerentur non pertinere.

48 *Idem libro singulari quaestionum publice tractatarum*[2] Servum communem habemus: hic heres scriptus est et, si heres non sit, Maevius illi substitutus est: alterius iussu dominorum adiit hereditatem, alterius non: quaeritur, an substituto locus sit an non. et verius est substituto locum esse.
1 'Titius heres esto. Stichum Maevio do lego: 'Stichus heres esto. si Stichus heres non erit, Stichus 'liber heresque esto'. in hac quaestione in primis quaerendum est, utrum unus gradus sit an duo, et an causa mutata sit substitutionis an eadem permaneat. et quidem in plerisque quaeritur, an ipse sibi substitui possit, et respondetur causa institutionis mutata substitui posse. igitur si Titius heres scriptus sit et, si heres non sit, idem heres[3] iussus sit, substitutio nullius momenti erit. sed si sub condicione quis heres scriptus sit, pure autem substitutus est, causa immutatur, quoniam potest ex institutione defici condicio et substitutio aliquid adferre: sed si exstiterit[4] condicio, duae purae sunt et ideo nullius momenti erit substitutio. contra si pure[5] quis instituatur, deinde sub condicione sibi substituatur, nihil facit[6] substitutio condicionalis nec[7] mutata intellegatur, quippe cum et si exstiterit condicio, duae purae sunt institutiones. secundum haec proposita quaestio manifestetur: 'Titius heres esto. Stichum 'Maevio do lego: Stichus heres esto. si Stichus heres 'non erit, Stichus liber heresque esto'. nos didicimus, quoniam eodem testamento et legatus sit Stichus et libertatem accepit[8], praevalere libertatem et, si praevalet libertas, non deberi legatum et ideo iussu legatarii non posse adire hereditatem, ac per hoc verum esse Stichum heredem non esse et ex sequentibus verbis libertatem illi competere: cum unus gradus videtur[9]. quid ergo, si non adierit Titius? incipiet substitutione Stichus liber et heres esse. porro quamdiu non adit[10] iussu legatarii, nec ex causa legati intellegitur legatarii[11] esse effectus, et ideo certum est illum heredem non esse, ac per hoc ex his verbis: 'si heres non erit, Stichus liber heresque esto', liber et heres existet. hoc autem, quod sentimus, Iulia-
2 nus[12] quoque in libris suis probat. Si pupillus substitutum sibi servum alienaverit eumque emptor liberum heredemque instituerit, numquid iste in substitutione habeat substitutum[13] universum[14]? ut, si quidem pupillus ad pubertatem pervenerit, necessarius ex testamento emptoris heres exstitit[15], sin vero intra pubertatem decesserit, ex substitutione quidem liber et heres sit et necessarius patri pupilli, emptori autem voluntarius heres exstitit[15].

VII[16].

DE CONDICIONIBUS INSTITUTIONUM.

1 *Ulpianus libro quinto ad Sabinum* Sub impossibili condicione vel alio mendo factam institutionem placet non vitiari.

2 *Idem libro sexto ad Sabinum* Si testamento comprehensum sit: 'ille servus, si meus erit' (aut 'qui meus erit') 'cum moriar, heres esto', quatenus accipiatur 'meus', quaeritur. et si quidem alienavit in eo usum fructum, nihilo minus ipsius est: si vero partem in eo alienavit, an deficiat condicio institutionis, quaeritur. et verius est non defecisse condicionem, nisi evidentissimis probationibus testatorem voluisse[17] apparuerit pro hac condicione haec verba inseruisse 'si totus servus in dominio eius remanserit':
1 tunc enim parte alienata condicio deficit. Sed si duo servi ita sint heredes[18] instituti: 'Primus et 'Secundus, si mei erunt cum moriar, liberi et here- 'des sunto' et alter ex his sit alienatus, Celsus recte putat sic accipiendum, atque si singulos separatim sub eadem condicione heredes instituisset.

3 *Paulus libro primo ad Sabinum* Si ita heres institutus sim, si decem dedero, et accipere nolit cui dare iussus sum, pro impleta condicione[19] habetur.

4 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Si qui ita sint instituti: 'si socii una bonorum meorum per- 'manserint usque ad annos sedecim, heredes sunto', inutilem esse institutionem secundum verborum significationem Marcellus ait: Iulianus autem, quoniam et ante aditam hereditatem iniri societas potest quasi rei futurae, valere institutionem, quod est verum.
1 Idem Iulianus scribit eum, qui ita heres institutus est, si servum hereditarium non alienaverit, caventem coheredi implere condicionem: ceterum si solus heres scriptus sit, sub impossibili condicione heredem institutum videri: quae sententia vera est.

5 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si heredi plures condiciones coniunctim datae sint, omnibus parendum est, quia unius loco habentur: si disiunctim sint, cuilibet.

6 *Ulpianus libro nono ad Sabinum* Si quis ita institutus sit, si monumentum post mortem testatoris in triduo proximo mortis eius fecisset: cum monumentum in triduo perfici non possit, dicendum erit condicionem evanescere quasi impossibilem.

7 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si quis sub condicione heredes instituisset, si invicem cavissent se legata eo testamento relicta reddituros, placet remitti eis condicionem, quia ad fraudem legum respiceret[20], quae vetarent quosdam legata capere: quamquam et si cautum esset, in ipsa actione exceptione tuendus esset promissor.

8 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Quae sub condicione iurisiurandi relinquuntur, a praetore reprobantur: providit enim, ne is, qui sub iurisiurandi condicione quid accepit, aut omittendo condicionem perderet hereditatem legatumve aut cogeretur turpiter accipiendi condicionem iurare[21]. voluit ergo eum, cui sub iurisiurandi condicione quid relictum est, ita capere, ut capiunt hi, quibus nulla talis iurisiurandi condicio inseritur, et recte: cum enim faciles sint nonnulli hominum ad iurandum contemptu religionis, alii perquam timidi metu divini numinis usque ad superstitionem, ne vel hi vel illi aut consequerentur aut perderent quod relictum est, praetor consultissime intervenit. etenim potuit is, qui voluit factum, quod religionis condicione adstringit sub condicione faciendi relinquere: ita enim homines aut facientes admitterentur aut non facientes deficerentur condicione.
1 Hoc edictum etiam ad legata pertinet, non tan-
2 tum ad heredum institutionem. In fideicommissis quoque oportebit eos, qui de fideicommisso cognoscunt, subsequi praetoris edictum eapropter, quia vice
3 legatorum funguntur. Et in mortis causa donationibus dicendum est edicto locum esse, si forte quis caverit, nisi iurasset se aliquid facturum, restituturum quod accepit: oportebit itaque remitti cau-
4 tionem. Si quis sub iurisiurandi condicione et praeterea sub alia sit institutus, huic videndum est

(1) nuberet] nubere posset *scr.* (2) tractarum *F* (3) esse *ins. edd.* (4) exsisterit *F* (5) pures *F* (6) faciat F^2 (7) nec] ut causa *scr.* (8) acceperit F^2 (9) nos didicimus ... gradus videtur] nos didicimus, quoniam eodem testamento et legatus sit Stichus [et heres esse iussus], non deberi legatum et ideo ... heredem non esse et ex sequentibus verbis libertatem illi competere, [hereditatem non competere,] cum unus gradus videtur *similiterve scr.*

(10) Titius, etiam Stichus non adibit *ins.* (11) legarii *F* (12) *cf. l.* 10 § 7 *h. t.* (13) statum F^2 (14) universum] sibi servum *scr.* (15) existat *scr.*

(16) *Sab.* 1...11. 13. 14. 16...19. 22; *App.* 20; *Ed.* 21. 23. 25...27; *Pap.* 12. 15. 24. 28. — *Bas.* 35, 12. — *Cf. Cod.* 6, 25 (17) voluisse *del.* (18) heres *F* (19) condicio *edd.* (20) respicerent *F* (21) aut accipiendo condicionem cogeretur turpiter iurare *scr.*

an remittatur condicio: et magis est, ut remitti iurisiurandi condicio debeat, licet alii condicioni parendum habeat.
5 Sed si sub iurisiurandi condicione sit institutus aut si decem milia[1] dederit, hoc est alternata condicione, ut aut pareat condicioni aut iuret aliud quid, videndum, numquid remitti ei condicio non debet, quia potest alteri condicioni parendo esse securus. sed est verius remittendam condicionem, ne alia ratione condicio alia eum urgueat ad
6 iusiurandum. Quotiens heres iurare iubetur daturum se aliquid vel facturum, quod non improbum est, actiones hereditarias non alias habebit, quam si dederit vel fecerit id, quod erat iussus iurare.
7 Mortuo autem vel manumisso Sticho vivo testatore qui ita heres institutus est, si iurasset se Stichum manumissurum, non videbitur defectus condicione heres[2], quamvis verum sit compellendum eum manumittere, si viveret. idem est et si ita heres institutus esset quis: 'Titius heres esto ita, ut Stichum manu'mittat' aut 'Titio centum ita lego, ut Stichum manu'mittat'. nam mortuo Sticho nemo dicet summovendum eum: non videtur enim defectus condicione, si parere[3] condicioni non possit: implenda est[4] enim
8 voluntas, si potest. De hoc iureiurando remittendo non est necesse adire praetorem: semel enim in perpetuum a praetore remissum est nec per singulos remittendum. et idcirco ex quo dies legati cesserit, remissum videtur etiam ignorante scripto herede. ideoque in herede legatarii recte probatur, ut post diem legati cedentem si decesserit legatarius, debeat heres eius actione de legato uti, quasi pure legato relicto ei cui heres exstiterat.

9 *Paulus libro quadragesimo quinto ad edictum* Condiciones, quae contra bonos mores inseruntur, remittendae sunt, veluti 'si ab hostibus patrem suum 'non redemerit', 'si parentibus suis patronove ali'menta non praestiterit'.

10 *Ulpianus libro octavo disputationum* Institutio talis: 'si codicillis Seium heredem scripsero, heres 'esto' non est inutilis in quovis herede instituto praeter filium: est enim condicionalis institutio. nec videtur hereditas codicillis data, quod interdictum est, verum condicionalis est haec institutio[5], quae testamento data esset. proinde et si ita scripserit: 'cuius nomen 'codicillis scripsero, ille mihi heres esto', pari ratione dicendum erit institutionem valere nullo iure impe-
1 diente. Si quem ita institutum ponamus: 'ille, si 'eum codicillis heredem scripsi, heres esto', valet institutio etiam in filio qui in potestate est, cum nulla sit condicio, quae in praeteritum confertur vel quae in praesens, veluti 'si rex Parthorum vivit', 'si 'navis in portu stat'.

11 *Iulianus libro vicesimo nono digestorum* Si quis testamento hoc modo scripserit: 'filius meus si 'Titium adoptaverit, heres esto: si non adoptaverit, 'exheres esto' et filio parato adoptare Titius nolit se adrogandum dare, erit filius heres quasi expleta condicione.

12 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Verba haec: 'Publius Maevius, si volet, heres esto', in necessario condicionem faciunt, ut, si nolit, heres non existat: nam in voluntaria heredis persona frustra adduntur, cum, etsi non fuerint addita, invitus non efficitur heres.

13 *Iulianus libro trigesimo digestorum* Ei qui ita hereditatem vel legatum accepit 'si decem dederit' neque hereditas neque legatum aliter adquiri potest, quam si post impletam condicionem id egerit scriptus heres vel legatarius, per quod hereditas aut legatum adquiri solet.

14 *Marcianus libro quarto institutionum* Condiciones contra edicta imperatorum aut contra leges aut quae legis vicem optinent scriptae vel quae contra bonos mores vel derisoriae sunt aut huiusmodi quas praetores improbaverunt pro non scriptis habentur et perinde, ac si condicio hereditati sive legato adiecta non esset, capitur hereditas legatumve.

15 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum* Filius, qui fuit in potestate, sub condicione scriptus heres, quam senatus aut princeps[6] improbant, testamentum infirmet[7] patris, ac si condicio non esset in eius potestate: nam quae facta laedunt pietatem existimationem verecundiam nostram et, ut generaliter dixerim, contra bonos mores fiunt, nec facere nos posse credendum est.

16 *Marcianus libro quarto institutionum* 'Si 'Titius heres erit, Seius heres esto: si Seius heres 'erit, Titius heres esto'. Iulianus inutilem esse institutionem scribit[8], cum condicio existere non possit.

17 *Florentinus libro decimo institutionum* Si plures institutiones ex eadem parte sub diversis condicionibus fuerint, condicio, quae prior exstiterit, occupabit institutionem.

18 *Marcianus libro septimo institutionum* Cum servus pure liber et heres scriptus sub condicione sit et, si heres non exstiterit, legatum acceperit, in legato repetitam videri condicionem divus Pius re-
1 scripsit. Hac ratione et Papinianus[9] scribit, cum avia nepotem sub condicione emancipationis pro parte heredem instituit et postea codicillis scriptis hoc amplius ei legavit quam quod heredem eum instituit, repetitam videri condicionem emancipationis etiam in legato, quamvis in legato nullam, ut in hereditate, substitutionem fecisset.

19 *Idem libro octavo institutionum* Si ita scriptum fuerit 'Titius heres esto: si Titius heres erit, Maevius 'heres esto': si Titius [10]suspectam adierit hereditatem, potest Maevius suo arbitrio adire et quartam retinere.

20 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Mulier, quae viro suo ex dote promissam pecuniam debebat, virum heredem ita instituerat, si eam pecuniam, quam doti promisisset, neque petisset neque exegisset. puto, si vir denuntiasset ceteris heredibus per se non stare, quo minus acceptum faceret id quod ex dote sibi deberetur, statim eum heredem futurum. quod si solus heres institutus esset in tali condicione, nihilo minus puto statim eum heredem futurum, quia ἀδύνατος condicio
1 pro non scripta accipienda est. Si quis hereditarium servum iussus est manumittere et heres esse, quamvis, si manumiserit, nihil agat, tamen heres erit: verum est enim eum manumisisse: sed post aditionem libertas servo data secundum voluntatem
2 testatoris convalescit. Si quis te heredem ita instituit, si se heredem instituisses aut quid sibi legasses, nihil interest, quo gradu is a te heres institutus vel quid ei legatum sit, dummodo aliquo gradu id te fecisse probes.

21 *Celsus libro sexto decimo digestorum* Servus alienus ita heres institui potest 'cum liber erit': proprius autem ita institui non potest,

22 *Gaius libro octavo decimo ad edictum provinciale* quia ratio suadet eum qui libertatem dare potest, ipsum debere aut praesenti die aut in diem aut sub condicione dare libertatem nec habere facultatem in casum a quolibet obvenientis libertatis heredem instituere.

23 *Marcellus libro duodecimo digestorum* 'Uter 'ex fratribus meis consobrinam nostram duxerit uxo'rem, ex dodrante, qui non duxerit, ex quadrante 'heres esto'. aut nubit[11] alteri aut non vult nubere. consobrinam qui ex his duxit uxorem, habebit dodrantem, erit alterius quadrans. si neuter eam duxerit uxorem, non quia ipsi ducere noluerunt, sed quia illa nubere noluerit, ambo in partes aequales admittuntur: plerumque enim haec condicio: 'si uxorem 'duxerit', 'si dederit', 'si fecerit' ita accipi oportet, quod per eum non stet, quo minus ducat, det aut faciat.

(1) milia *del. F*[2] (2) heres *del.* (3) pararere *F* (4) nō *ins. F* (5) condicionalis est haec institutio *del.* (6) principes *F*[2] (7) infirmat *edd.* (8) scripsit *F*[2] (9) *cf. D.* 35, 1, 77 *pr.* (10) ut *ins.* (11) nubi*F*[1], ubi *F*[2]

24 *Papinianus libro sexto responsorum* 'Qui ex 'fratribus meis Titiam consobrinam uxorem duxerit, 'ex besse heres esto: qui non duxerit, ex triente[1] 'heres esto'. vivo testatore consobrina defuncta ambo ad hereditatem venientes semisses habebunt, quia verum est eos heredes institutos, sed emolumento portionum eventu nuptiarum discretos.

25 *Modestinus libro nono regularum* Sub condicione heres institutus servus sine iussu domini condicioni parere non potest.

26 *Pomponius libro secundo ad Quintum Mucium* Si pupillus sub condicione heres institutus fuerit, condicioni etiam sine tutoris auctoritate parere potest. idemque est et si legatum ei sub condicione relictum fuerit, quia condicione expleta pro eo est, quasi pure ei hereditas vel legatum relictum sit.

27 *Modestinus libro octavo responsorum* Quidam in suo testamento heredem scripsit sub tali condicione 'si reliquias eius in mare abiciat': quaerebatur, cum heres institutus condicioni non paruisset, an expellendus est ab hereditate. Modestinus respondit: laudandus est magis quam accusandus heres, qui reliquias testatoris non in mare secundum ipsius voluntatem abiecit, sed memoria humanae condicionis[2] sepulturae tradidit. sed hoc prius inspiciendum est, ne homo, qui talem condicionem posuit, neque compos mentis esset. igitur si perspicuis rationibus haec suspicio amoveri potest, nullo modo legitimus heres de hereditate controversiam facit scripto heredi.
1 Heredi, quem testamento pure instituit, codicillis adscripsit condicionem: quaero, an ei parere necesse habeat. Modestinus respondit: hereditas codicillis[3] neque adimi potest: porro in defectu condicionis de ademptione hereditatis[4] cogitasse intellegitur.

28 *Papinianus libro tertio decimo quaestionum* Si filius sub condicione heres erit et nepotes ex eo substituantur, cum non sufficit sub qualibet condicione filium heredem institui, sed ita demum testamentum ratum est, si condicio fuit in filii potestate, consideremus, numquid intersit, quae condicio fuerit adscripta, utrum quae moriente filio impleri non potuit, veluti 'si Alexandriam ierit, filius heres esto' isque Romae decessit, an vero quae potuit etiam extremo vitae momento impleri, veluti 'si Titio decem 'dederit, filius heres esto', quae condicio nomine filii per alium impleri potest. nam superior quidem species condicionis admittit vivo filio nepotes ad hereditatem, qui si neminem substitutum haberet, dum moritur, legitimus patri heres exstiterit[5], argumentoque est, quod apud Servium quoque relatum est: quendam enim refert ita[6] heredem institutum, si in Capitolium ascenderit, quod[7] si non ascendisset, legatum ei datum, eumque antequam ascenderet mortem obisse: de quo respondit Servius condicionem morte defecisse ideoque moriente eo legati diem cessisse. altera vero species condicionis vivo filio non admittit nepotes ad hereditatem, qui substituti si non essent, intestato avo heredes existerent: neque enim filius videretur obstitisse, post cuius mortem patris testamentum destituitur, quemadmodum si exheredato eodem filio nepotes, cum filius moreretur, heredes fuissent instituti.

VIII[8].

DE IURE DELIBERANDI[9].

1 *Ulpianus libro sexagesimo ad edictum* Si servus fuerit heres institutus, utique non ipsi praestituimus tempus ad deliberandum, sed ei cuius servus est, quia pro nullo isti habentur apud praetorem. itemque si plurium servus sit, utique omnibus dominis
1 praestituemus. Ait praetor: 'si tempus ad deli-
2 'berandum petet, dabo'. Cum dicit tempus nec adicit diem, sine dubio ostendit esse in ius dicentis potestate, quem diem praestituat:

2 *Paulus libro quinquagesimo septimo ad edictum* itaque[10] pauciores centum dierum non sunt dandi.

3 *Ulpianus libro sexagesimo ad edictum* Nec non illud sciendum nonnumquam semel, nonnumquam saepius diem ad deliberandum datum esse, dum praetori suadetur[11] tempus, quod primum aditus praestituerat, non suffecisse:

4 *Idem libro sexagesimo primo ad edictum* sed hoc impetrari non debet nisi ex magna causa.

5 *Idem libro septuagesimo*[12] *ad edictum* Aristo scribit non solum creditoribus, sed et heredi instituto praetorem subvenire debere hisque copiam instrumentorum inspiciendorum facere, ut perinde instruere se possint, expediet nec ne agnoscere hereditatem.
1 Si maior sit hereditas et deliberat heres et res sunt in hereditate, quae ex tractu temporis deteriores fiunt, adito praetore potest is qui deliberat sine praeiudicio eas iustis pretiis vendere: qui possit etiam ea, quae nimium sumptuosa sint, veluti iumenta aut venalicia, item ea quae mora deteriora fiant[13], vendere, quique praeterea curaturus sit, ut aes alienum quod sub poena vel sub pretiosis pignoribus debeatur, solvatur.

6 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* Igitur si quidem in hereditate sit vinum oleum frumentum numerata pecunia, inde fieri debebunt impendia: si minus, a debitoribus hereditariis exigenda pecunia. quod si nulli sunt debitores aut iudicem provocent, venire debent res supervacuae.

7 *Ulpianus libro sexagesimo ad edictum* Ait praetor: 'Si pupilli pupillae nomine postulabitur tempus 'ad deliberandum, an expediat eum hereditatem reti'nere, et hoc datum sit: si iusta causa esse videbitur, 'bona interea deminui nisi si[14] causa cognita boni
1 'viri arbitratu vetabo'. Merito praetor impedit interim deminutionem, quamdiu nomine pupilli petitur
2 tempus ad deliberandum. Quid sit autem 'deminui 'vetabo' videamus. his verbis praetor non tantum alienationem impedit, verum etiam actiones exerceri non patitur: est enim absurdum ei, cui alienatio interdicitur, permitti actiones exercere, et ita Labeo
3 scribit. In causae[15] autem cognitione hoc vertetur, an iusta causa sit, ut deminuere praetor permittat. ergo et funeris causa deminui permittet, item eorum quae sine piaculo non possunt praeteriri. vescendi gratia aeque deminui permittet. sed et ubi urguet, ex aliis quoque causis permittere eum oportet, ut aedificia sarciantur, ne agri inculti sint, si qua pecunia sub poena debetur ut restituatur, ne pignora distrahantur. ex aliis quoque iustis causis praetor aditus deminutionem permittet: neque enim sine permissu eius debet deminutio fieri.

8 *Idem libro sexagesimo primo ad edictum* Si quis suus heres, posteaquam se abstinuerit, tunc petat tempus ad deliberandum, videamus, an impetrare debeat: magisque est, ut ex causa debeat impetrare, cum nondum bona venierint.

9 *Paulus libro quinquagesimo octavo ad edictum* Filius dum deliberat, alimenta habere debet ex hereditate.

10 *Marcellus libro vicesimo octavo digestorum* Si plures gradus sint heredum institutorum, per singulos observaturum se ait praetor id quod[16] praefiniendo tempore deliberationis edicit, videlicet ut a primo quoque ad sequentem translata hereditate[17]

(1) trientem *F* (2) sed immemor inhumanae condicionis *scr.* (3) neque dari *ins. S cum Graecis* (4) hereditas *F* (5) existeret *edd.* (6) referentia F^1, referet ita F^2 (7) quo *scr.*
(8) *Ed.* 1...10; *Sab.* 11. — *Bas.* 35, 13. — *Cf. Cod.* 6, 30
(9) *sic ind. Flor.*, liberandi *F* (10) utique *scr.* (11) persuadetur *scr.* (12) sexagesimo *Cuiacius* (13) item ea quae mora deteriora fiant *del.* (14) bona interea deminui, nisi si iusta causa esse videbitur *scr.* (15) causa *F* (16) de *ins. edd.* (17) translatam hereditate F^1, translatam hereditatem F^2

quam primum inveniat successorem, qui possit defuncti creditoribus respondere.

11 *Iavolenus libro quarto ex posterioribus Labeonis* Qui filium libertinum habebat, heredem eum instituerat, deinde ita scripserat: 'si mihi filius nullus 'erit, qui in suam [1] tutelam veniat, tum Dama servus 'liber esto': [2]is filius pupillus libertinus erat: quaerebatur, si Dama liber esset. Trebatius negat, quia filii appellatione libertinus quoque contineretur: Labeo contra, quia eo loco verum filium accipi oportet. Trebatii sententiam probo, si tamen testatorem de hoc filio locutum esse apparet.

LIBER VICESIMUS NONUS.

I [3].

DE TESTAMENTO MILITIS.

1 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edictum* Militibus liberam testamenti factionem primus quidem divus Iulius Caesar concessit: sed ea concessio temporalis erat. postea vero primus divus Titus dedit [4]: post hoc Domitianus: postea divus Nerva plenissimam indulgentiam in milites contulit: eamque et Traianus secutus est et exinde mandatis inseri coepit caput tale [5]. Caput ex mandatis: 'Cum in notitiam 'meam prolatum [6] sit subinde testamenta a commili'tonibus relicta proferri, quae possint in controver'siam deduci, si ad diligentiam legum revocentur et 'observantiam: secutus animi mei integritudinem [7] 'erga optimos fidelissimosque commilitones simplici'tati eorum consulendum existimavi, ut quoquomodo 'testati fuissent, rata esset eorum voluntas. faciant 'igitur testamenta quo modo volent, faciant quo modo 'poterint sufficiatque ad bonorum suorum divisionem
1 'faciendam nuda voluntas testatoris'. Miles autem appellatur vel a militia [8], id est duritia, quam pro nobis sustinent, aut a multitudine, aut a malo, quod arcere milites solent, aut a numero mille hominum, ductum a Graeco verbo, tractum a tagmate [9]: nam Graeci mille hominum multitudinem τάγμα appellant, quasi millensimum quemque dictum [10]: unde ipsum ducem χιλίαρχον appellant. exercitus autem nomen ab exercitatione traxit.

2 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provinciale* De militis testamento ideo separatim proconsul edicit, quod optime novit ex constitutionibus principalibus propria atque singularia iura in testamenta eorum observari.

3 *Ulpianus libro secundo ad Sabinum* Si [11] miles, qui destinaverat communi iure testari, ante defecerit quam testaretur? Pomponius dubitat. sed cur non in milite diversum probet? neque enim qui voluit iure communi testari, statim [12] beneficio militari renuntiavit, nec credendus est quisquam genus testandi eligere ad impugnanda sua iudicia, sed magis utroque genere voluisse propter fortuitos casus: quemadmodum plerique pagani solent, cum testamenti faciunt perscripturam, adicere velle hoc etiam vice codicillorum valere. quicquam [13] dixerit, si imperfectum sit testamentum, codicillos non esse, nam secundum nostram sententiam etiam divus Marcus rescripsit.

4 *Idem libro primo ad Sabinum* Iure militari surdum et mutum testamentum facere posse ante causariam missionem in numeris manentem placet.

5 *Idem libro quarto ad Sabinum* Milites etiam his, qui heredes exstiterunt, possunt substituere in his dumtaxat, quae sunt ex testamento eorum consecuti.

6 *Idem libro quinto ad Sabinum* Si miles unum ex fundo heredem scripserit, creditum quantum ad residuum patrimonium intestatus decessisset [14]: miles enim pro parte testatus potest decedere, pro parte intestatus.

7 *Idem libro nono ad Sabinum* Qui iure militari testatur etsi ignoraverit praegnatem uxorem vel non fuit praegnas, hoc tamen animo fuit, ut vellet quisquis sibi nascetur exheredem esse, testamentum non rumpitur.

8 *Marcellus libro decimo digestorum* Idem est et si adrogaverit filium neposve successerit in locum filii.

9 *Ulpianus libro nono ad Sabinum* Idemque erit dicendum et si nato filio vivo se maluit eodem testamento durante decedere: nam videtur iure militari
1 refecisse testamentum: ut est rescriptum a divo Pio in eo qui, cum esset paganus, fecit testamentum, mox militare coepit: nam hoc quoque iure militari incipiet valere, si hoc maluit miles.

10 *Idem libro undecimo ad Sabinum* Facere testamentum hostium potitus nec iure militari potest.

11 *Idem libro quadragensimo quinto ad edictum* Ex militari delicto capite damnatis testamentum facere licet super bonis dumtaxat castrensibus: sed utrum iure militari an iure communi, quaeritur. magis autem est, ut iure militari eis testandum sit: nam cum ei quasi militi tribuatur ius testandi, consequens erit dicere iure militari ei [15] testandum. quod ita intellegi
1 oportet, si non sacramenti fides rupta sit. Si miles incertus, an sui iuris sit, testamentum fecerit, in ea condicione est testamentum eius, ut valeat: nam et si incertus, an pater suus vivat [16], testamen-
2 tum fecerit, testamentum eius valebit. Si filius familias ignorans patrem suum decessisse de castrensi peculio in militia testatus sit, non pertinebunt ad heredem eius patris bona, sed sola castrensia:

12 *Papinianus libro sexto responsorum* milites enim ea dumtaxat, quae haberent [17] scriptis, relinquunt.

13 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edictum* Idem est, etsi de testamento mutando cogitavit, non quia adimere volebat castrensia bona heredi

(1) insulam *F* (2) nullus nisi *ins.* (3) *Sab.* 1...7. 9...11. 13. 15...17. 19...22. 24...26. 28. 42. 44; *Ed.* 8. 23. 29. 31...33; *Pap.* 12. 14. 18. 27. 30. 34...41. 43. — *Bas.* 35, 21. — *Cf. Inst.* 2, 11; *Cod.* 6, 21 (4) dederit *F* (5) caput tale *bis F* (6) perlatum *edd.* (7) aegritudinem *scr.* (8) malitia *Muretus* (9) ductum a Graeco verbo tractum a tagmate *del.* (10) dicant *scr.* (11) si] quid si *scr.* (12) statin *F* (13) nec quisquam *dett. quidam* (14) creditur ... decessisse *S* (15) eui *F*¹, eum *F*² (16) cum is vivat *ins.* (17) caverent *scr.*

scripto, sed quia de paternis testari volebat et alium
1 heredem scribere. Sed si iam veteranus decessit,
universa bona etiam paterna ad heredem pertinere
castrensium Marcellus libro decimo [1] digestorum scri-
bit: neque enim iam potuit de parte bonorum testari.
2 Et deportati et fere omnes, qui testamenti factio-
nem non habent, a milite heredes institui possunt.
sed si servum poenae heredem scribat, institutio non
valebit: sed si mortis tempore in civitate inveniatur,
institutio incipit convalescere quasi nunc data here-
ditate. et generaliter in omnibus id poterit dici quos
miles scribit heredes, ut institutio incipiat vires ha-
bere, si mortis tempore talis inveniatur, ut a milite
3 institui potuerit [2]. Si servum proprium, quem
liberum esse credidisset, miles heredem sine libertate
instituit, in ea condicione est, ut institutio non valeat.
4 Cum miles in testamento suo servo libertatem
dederit eidemque et a primo et a secundo herede
per fideicommissum hereditatem reliquerit [3], quamvis
et primus heres et substitutus, priusquam adierint
hereditatem, mortem obierunt, non debere intestati
exitum facere imperator noster cum divo Severo
rescripsit: sed perinde habendum est, ac si eidem
servo libertas simul et hereditas directo data esset,
quae utraque ad eum pervenire testatorem voluisse
negari non potest.

14 *MAECIANUS libro quarto fideicommissorum*
Tractabatur, an tale aliquid et in paganorum testa-
mentis indulgendum esset: et placet non sine dis-
tinctione hoc fieri, sed, si quidem vivo testatore et
sciente decessissent, nihil novi statuendum, si autem
ignorante aut post mortem eius, omnimodo sub-
veniendum.

15 *ULPIANUS libro quadragesimo quinto ad edic-
tum* In fraudem plane creditorum nec miles amplius
1 quam unum necessarium facere poterit. Sicut
autem hereditatem miles nuda voluntate dare potest,
ita et adimere potest. denique si cancellaverit testa-
mentum suum vel inciderit, nullius erit momenti: si
tamen testamentum cancellaverit et mox valere vo-
luerit, valebit ex suprema [4] voluntate. et ideo cum
miles induxisset testamentum suum, mox anulo suo
signasset, qui super ea re cogniturus erit considerabit,
quo proposito id fecerit: nam si mutatae voluntatis
eum paenituisse [5] probabitur, renovatum testamentum
intellegetur: quod si ideo, ne ea quae scripta fuerant
legi possint, causa irriti facti iudicii potior existima-
2 bitur. Testamentum ante militiam factum a milite,
si in militia decesserit, iure militari valere, si militis
voluntas contraria non sit, divus Pius rescripsit.
3 Si quis se scribat heredem in testamento militis,
4 non remittitur ei senatus consulti poena. Miles
et ad tempus heredem facere potest et alium post
5 tempus vel ex condicione vel in condicionem. Item
tam sibi quam filio iure militari testamentum facere
potest: et soli filio, tametsi sibi non fecerit: quod
testamentum valebit, si forte pater vel in militia vel
6 intra annum militiae decessit. Bonorum posses-
sionem ultra tempora edicto determinata nec militis
posse adgnosci Papinianus libro quarto decimo quaes-
tionum scribit, quia generalis est ista determinatio.

16 *PAULUS libro quadragesimo tertio ad edictum*
Dotalem fundum si legaverit miles, non erit ratum
legatum propter legem Iuliam.

17 *GAIUS libro quinto decimo ad edictum pro-
vinciale* Si certarum rerum heredes instituerit miles,
veluti alium urbanorum praediorum, alium rusticorum,
alium ceterarum rerum, valebit institutio perindeque
habebitur, atque si sine partibus heredes eos insti-
tuisset resque omnes suas per praeceptionem cuique
1 legando distribuisset. Iulianus etiam ait, si quis
alium castrensium rerum, alium ceterarum scripsisset,
quasi duorum hominum duas hereditates intellegi, ut
etiam in aes alienum, quod in castris contractum
esset, solus is teneatur, qui castrensium rerum heres
institutus esset, extra castra contracto aere [6] alieno
is solus obligetur, qui ceterarum rerum heres scriptus
esset. cui scilicet conveniens videtur respondisse, ut
ex quaqua causa debeatur militi, vel huic heredi vel
illi ipso iure debeatur. quod si alterutra pars bo-
norum aeri [7] alieno, quod ex ea causa pendebit, non
sufficiat et propter hoc is qui ex ea parte heres
institutus est non adierit, alterum qui adisset com-
pellendum esse aut defendere totam hereditatem aut
2 totam [8] creditoribus solvere. Si eodem testamento
miles eundem heredem, deinde exheredem scripserit,
adempta videtur hereditas, cum in paganorum testa-
mento sola hereditas exheredatione [9] adimi non possit.
3 Si pater a filio familias milite ex castrensi peculio
heres institutus omissa causa testamenti aliquid ex
peculio possidebit dolove malo fecerit, quo minus
4 possideret, datur in eum legatorum actio. Si
miles testamentum in militia fecerit, codicillos post
militiam et intra annum missionis moriatur, pleris-
que placet in codicillis iuris civilis regulam spectari
debere, quia non sunt a milite facti, nec ad rem
pertinere, quod testamento confirmati sunt. ideoque
in his legatis, quae testamento data sunt, legi Fal-
cidiae locum non esse, at in his, quae codicillis scripta
sunt, locum esse.

18 *TRYPHONINUS libro octavo decimo disputatio-
num* Si vero composita utraque legata, tam quae
testamento quam quae codicillis data sunt, ultra do-
drantem sint, quaeritur, quatenus minuantur ea, in
quibus Falcidia locum habet. commodissime autem
id statuetur, ut ex universitate bonorum in solidum
solutis [10] legatis quae testamento miles dederat id
quod supererit pro dodrante et quadrante dividatur
inter heredes et eos, quibus codicillis legata data
1 sunt. Quid ergo si consumant universorum bono-
rum quantitatem legata quae testamento data sunt,
utrum nihil ferent hi, quibus codicillis legatum est, an
aliquid? et quoniam, si adhuc miles haec quoque
legasset, contribuebantur omnia et pro rata ex om-
nibus decedebat ea portio, quam amplius legaverat
quam in bonis habuerat, nunc quoque idem fiet:
deinde constituta quantitate legatorum quae codicillis
data sunt [11] ex summa, quae efficiebatur debita, si
aequo iure omnia deberentur, quartam deducet his
2 solis, quibus codicillis legata [12] sunt. Quod si
post utraque legata solida computata deprehendere-
tur, quod remaneat apud heredem, non tamen suffi-
ciens quartae eorundem legatorum: quod ei deest, de-
trahatur his solis, quibus codicillis legata data sunt.

19 *ULPIANUS libro quarto disputationum* Quae-
rebatur, si miles, qui habebat iam factum testamen-
tum, aliud fecisset et in eo comprehendisset se [13]
fidei heredis committere, ut priores tabulae valerent,
quid iuris esset. dicebam: militi licet plura testa-
menta facere, sed [14] sive simul [15] fecerit sive separa-
tim, utique valebunt, si hoc specialiter expresserit,
nec superius per inferius rumpetur, cum et ex parte
heredem instituere possit, hoc est ex parte testato,
ex parte intestato decedere. quin immo et si codi-
cillos ante fecerat, poterit eos per testamentum se-
quens cavendo in potestatem institutionis redigere et
efficere directam institutionem, quae erat precaria.
secundum haec in proposito referebam, si hoc animo
fuerit miles, ut valeret prius factum testamentum, id
quod cavit valere oportere ac per hoc effici, ut duo
testamenta sint. sed in proposito cum fidei [16] here-
dis committatur, ut valeat prius testamentum, apparet
eum non ipso iure valere voluisse, sed magis per
fideicommissum, id est in causam fideicommissi et co-
1 dicillorum vim prioris testamenti convertisse. Utrum
autem totum testamentum in eam causam conversum
sit, hoc est et heredis institutio, an vero legata tan-
tum et fideicommissa et libertates, quaeritur. sed

(1) undecimo F^a (2) poterit *F* (3) pleriquerit *F* (4) supra *F* (5) penitus se *F* (6) aeri *scr.* (7) aere *F* (8) totum *scr.* (9) sola exheredatione hereditas *Muehlenbruch* (10) solitus *F* (11) quae codicillis data sunt *del.* (12) data *ins. Voorda* (13) comprehendisse *F* (14) et *scr.* (15) simel *F* (16) fide *F*

mihi videtur non solum cetera praeter institutionem heredis, sed et ipsam institutionem in causam fideicommissi vertisse, nisi aliud testatorem scripsisse[1]
2 probetur. Si quis a milite heres ad tempus scriptus esset et alius ex tempore, quaeritur, an posterior heres a priore relicta legata debet. et arbitror hunc non debere, nisi alia voluntas militis probetur.

20 *Iulianus libro vicesimo septimo digestorum* Tribunus militum si intra dies certos[2], quam successor eius in castra venerat, manens in castris codicillos fecerit et ibi decesserit, quoniam desinit militis loco haberi, postquam successor eius in castra venit, ideo communi iure civium Romanorum codicilli
1 eius aestimandi sunt. Cum aliquis facto testamento militare coeperit, id quoque testamentum, quod ante quam militare coeperit fecerat, aliquo casu intellegitur militiae tempore factum, veluti si tabulas inciderit et legerit testamentum ac rursus suo signo signaverit, amplius si et[2a] aliquid interleverit perduxerit adiecerit emendaverit: quod si nihil bonorum[3] inciderit, testamentum eius ad privilegia militum non pertinebit.

21 *Africanus libro quarto quaestionum* Quod constitutum est, ut testamentum militiae tempore factum etiam intra annum post missionem valeret, quantum ad verba eius ad eos dumtaxat qui mitti solent id beneficium pertinere existimavit: secundum quod neque praefectos neque tribunos aut ceteros, qui successoribus acceptis militare desinunt, hoc privilegium habituros.

22 [4]*Marcianus libro quarto institutionum* Miles filius familias si capite minutus fuerit, vel emancipatus vel in adoptionem datus a patre suo, testamentum eius valet quasi ex nova voluntate.

23 *Tertullianus libro singulari de castrensi peculio* Idem et si pater familias miles de castrensibus rebus dumtaxat testatus adrogandum se dederit: si vero missus iam hoc fecerat, non valet testamentum.

24 [5]*Florentinus libro decimo institutionum* Divus Traianus Statilio Severo ita rescripsit: 'Id privilegium, quod militantibus datum est, ut quoquo 'modo facta ab his testamenta rata sint, sic intellegi 'debet, ut utique prius constare debeat testamentum 'factum esse, quod et sine scriptura et a non militantibus fieri potest. si ergo miles, de cuius bonis 'apud te quaeritur, convocatis ad hoc hominibus, ut 'voluntatem suam testaretur, ita locutus est, ut de'clararet, quem vellet sibi esse heredem et cui liber'tatem tribuere[6]: potest videri sine scripto hoc modo 'esse testatus et voluntas eius rata habenda est. 'Ceterum si, ut plerumque sermonibus fieri solet, 'dixit alicui: 'ego te heredem facio', aut 'tibi bona 'mea relinquo', non oportet hoc pro testamento ob'servari. nec ullorum magis interest, quam ipsorum, 'quibus id privilegium datum est, eiusmodi exemplum 'non admitti: alioquin non difficulter post mortem 'alicuius militis testes existerent, qui adfirmarent se 'audisse dicentem aliquem[7] relinquere se bona cui 'visum sit, et per hoc iudicia vera subvertuntur'.

25 *Marcellus libro singulari responsorum* Titius priusquam tribunus legionis factus esset, testamentum fecit et postea cinctus manente eodem defunctus est: quaero, an militis testamentum videatur esse. Marcellus respondit: testamentum quod ante tribunatum fecisset, nisi[8] postea ab eo factum dictum esse probaretur quod valere vellet, ad commune ius pertinet: constitutionibus enim principum non militum testamenta, sed quae a militibus facta sunt confirmantur: sed plane fecisse testamentum eum interpretandum est, qui se velle testamentum quod ante fecerat valere aliquo modo declaravit.

26 *Macer libro secundo militarium* Testamenta eorum, qui ignominiae causa missi sunt, statim desinunt[9] militari iure valere, quod anni spatium testamentis eorum, qui honestam vel causariam missionem meruerunt, tribuitur. ius testandi de castrensi[10], quod filiis familias militantibus concessum est, ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinet, quod hoc praemii loco merentibus tributum est.

27 *Papinianus libro sexto responsorum* Centurio secundo testamento postumos heredes instituit neque substitutos dedit: quibus non editis[11] ad superius testamentum se redire testatus est. cetera, quae secundo testamento scripsit, esse irrita placuit, nisi nominatim ea confirmasset ad priorem voluntatem reversus.

28 *Ulpianus libro trigensimo sexto ad Sabinum* Cum filius familias miles decessisset filio impubere herede instituto eique substituisset in avi potestate manenti tutoresque dedisset, divi fratres rescripserunt substitutionem quidem valere, tutoris autem dationem non valere, quia hereditati quidem suae miles qualem vellet substitutionem facere potest, verum tamen alienum ius minuere non potest.

29 *Marcellus libro decimo digestorum* Si a milite scriptus heres sua sponte adierit hereditatem et rogatus totam hereditatem[12] restituerit, ex Tre-
1 belliano transeunt actiones. Miles testamento suo manumittendo nihil efficit in eo, cuius libertas lege
2 Aelia Sentia vel alia qua[13] impeditur. Edictum praetoris, quo iusiurandum[14] heredibus institutis legatariisque remittitur, locum habet etiam in militum testamentis, sicut etiam in fideicommissis: idem-
3 que si turpis esset condicio. [15]Patri eius, qui in emancipatione ipse manumissor exstitisset, contra tabulas testamenti dandam bonorum possessionem partis debitae placet exceptis his rebus, quas in castris adquisisset, quarum liberam testamenti factionem habet:

30 *Paulus libro septimo quaestionum* nam in bona castrensia non esse dandam[15a] contra tabulas filii militis bonorum[16] possessionem divus Pius Antoninus rescripsit.

31 [17]*Marcellus libro tertio decimo*[18] *digestorum* Si miles Titio et Seio servum legaverit et eum Titius manumisisset deliberante Seio moxque is legatum omisisset, liberandum fore[19] dico, quia et si heres servum alicui legatum interim manumisisset, deinde legatarius repudiasset, liber esset.

32 *Modestinus libro nono regularum* Si secundum probabilem voluntatem militis hereditas eius non adeatur, nec res castrenses heredibus competunt.

33 *Tertullianus libro singulari de castrensi peculio* Si filius familias miles fecisset testamentum more militiae, deinde post mortem patris postumus ei nasceretur, utique rumpitur eius testamentum. verum si perseverasset in ea voluntate, ut vellet adhuc illud testamentum valere, valiturum illud, quasi rursum aliud factum, si modo militaret adhuc eo
1 tempore quo nasceretur illi postumus. Sed si filius familias miles fecisset testamentum, deinde postea vivo eo et adhuc avo quoque superstite nasceretur ei postumus, non rumpitur eius testamentum, quia cum id quod nasceretur in potestate eius non perveniret, non videtur suus heres adgnasci[20]: ac ne avo quidem suo hunc nepotem postumum, cum vivo filio nasceretur, suum heredem protinus adgnasci et ideo nec avi testamentum rumpi, quoniam, licet in potestate avi protinus esse inciperet, tamen
2 antecederet eum filius. Secundum quae si filius familias miles testamentum fecerit et omiserit postumum per errorem, non quod volebat exheredatum, deinde postumus post mortem avi vivo adhuc filio,

(1) sensisse *Faber* (2) intra dies exceptos *scr.* (2a) si et] et si F^2 (3) horum *dett. plerique: fortasse exciderunt talia:* dividendorum causa addiderit nec tabulas (4) *cf. Inst.* 2, 11, 5 (5) = *Inst.* 2, 11, 1 (6) tribueret F^2 (7) aliquem *del.* (8) nihil si F^1 (9) desinant *F* (10) peculio *add.* F^2 (11) *sic Cuiacius,* aditis *F* (12) restituere *ins.* (13) *sic Muretus,* aliqua *F* (14) iurisiurandum *F* (15) cum miles decessit emancipatus *vel similia ins.* (15a) danda F^1, dandan F^2 (16) borum *F* (17) *cf. Ulpianus Vat.* 84 (18) *ex* libro XII *citat Ulpianus* (19) libertati locum fore *scr.* (20) adgnosci *F*

id est patre suo natus fuerit, omnimodo rumpet illius testamentum. sed si quidem pagano iam illo facto natus sit, nec convalescet ruptum: si vero militante adhuc natus fuerit, rumpetur, deinde, si voluerit ratum illud esse pater, convalescet sic quasi denuo
3 factum. Sed et[1] si vivo avo nascatur postumus, hic non rumpet continuo patris testamentum: si supervixerit post mortem avi vivo adhuc patre, rumpet, quod novus illi nunc primum heres adgnascitur: ita tamen, ut numquam possit duorum simul testamenta rumpere et avi et patris.

34 *Papinianus*[2] *libro quarto decimo quaestionum* Eius militis, qui doloris inpatientia vel taedio vitae mori maluit, testamentum valere vel intestati bona ab his qui lege vocantur vindicari divus Hadrianus
1 rescripsit. Militia missus intra annum testamentum facere coepit neque perficere potuit: potest dici solutum ita esse testamentum quod in militia fecit, si iure militiae fuit scriptum: alioquin si valuit iure
2 communi, non esse iure rescissum. Nec tamen circa militem eadem adhibebitur distinctio: nam quocumque modo testamentum[3] fecerit, novissima voluntate rescindetur, quoniam voluntas quoque militis testamentum[4] est.

35 *Idem libro nono decimo quaestionum* Miles si testamentum imperfectum relinquat, scriptura quae profertur perfecti testamenti potestatem optinet: nam militis testamentum sola perficitur voluntate: quique plura per dies varios scribit, saepe facere testamentum videtur.

36 *Idem libro sexto responsorum* Militis codicillis ad testamentum factis etiam hereditas iure videtur[5] dari. quare si partem dimidiam hereditatis codicillis dederit, testamento scriptus ex asse heres partem dimidiam habebit, legata autem testamento
1 data communiter debentur. Miles castrensium bonorum et non castrensium diversis heredibus institutis postea castrensium bonorum alios heredes instituit. prioribus tabulis tantum abstulisse videtur, quantum in posteriores contulerit: nec videtur mutare, etsi prioribus tabulis unus heres scriptus fuisset.
2 Miles in supremis ordinandis ignarus uxorem esse praegnatem ventris non habuit mentionem. post mortem patris filia nata ruptum esse testamentum apparuit neque legata deberi. si qua vero medio tempore scriptus heres legata solvisset, utilibus actionibus filiae datis[6] ob improvisum[7] casum esse revocanda nec institutum, cum bonae fidei possessor fuerit, quod
3 inde servari non potuisset, praestare[8]. Veteranus moriens testamentum iure communi tempore militiae factum irritum esse voluit et intestatus esse[9] maluit. heredum institutiones ac substitutiones in eodem statu mansisse placuit, legata vero petentes exceptione doli mali secundum ius commune summoveri, cuius exceptionis vires ex persona petentis aestimantur: et[10] alioquin potior est in re pari causa possessoris.
4 Miles iure communi testatus postea testamento iure militiae super bonis omnibus facto post annum militiae vita decesserat: prioris testamenti, quod ruptum esse constabat, non redintegrari vires constitit.

37 *Paulus libro septimo quaestionum* Si duobus a milite liberto scriptis heredibus alter omiserit hereditatem, pro ea parte intestatus videbitur defunctus decessisse, quia miles et pro parte testari potest, et competit patrono ab intestato bonorum possessio, nisi si haec voluntas defuncti probata fuerit, ut omittente altero ad alterum vellet totam redire hereditatem.

38 *Idem libro octavo quaestionum* Quod dicitur, si miles intra annum quam missus est decesserit, valere eius testamentum quod iure militari fecerat, verum est, etiamsi post annum condicio institutionis exstiterit, mortuo eo intra annum. et ideo si heredi filio substituerit, nihil interest, quando filius moriatur:
1 sufficit enim patrem intra annum obisse. Miles testamentum fecerat, deinde non ignominiae causa missus rursum cinctus est in alia militia: quaerebatur, an testamentum[11] eius, quod in militia fecerat, valeret. quaesivi, utrum iure militari an communi iure testatus est. et si quidem communi iure testatus est, nulla dubitatio est, quin valeat. sed si ut miles fecisset testamentum, agitare coepi, quando adsumptus fuisset, postquam desiit in numeris esse, utrum intra annum an post annum: cognovi intra annum eum adsumptum. ergo si, cum adhuc iure militari valeret, rursus eodem iure posset testari, numquid etiam post annum eo mortuo valeat testamentum? me movebat, quod alia militia est posterior: sed humanius est dicere valere testamentum, quasi coniuncto munere militiae. non loquor de eo, qui voluit valere testamentum etiam adsumptus: hic enim quasi in militia sequenti fecit testamentum exemplo eius, qui paganus fecit, deinde militare coepit.

39 *Idem libro nono quaestionum* Si filius familias miles captus apud hostes decesserit, dicemus legem Corneliam etiam ad eius testamentum pertinere. sed quaeramus, si pater eius prius in civitate decesserit relicto nepote ex filio, an similiter testamentum patris rumpatur. et dicendum est non rumpi testamentum, quia ex eo tempore, quo captus est, videtur decessisse.

40 *Idem libro undecimo responsorum* Lucius Titius miles notario suo testamentum scribendum notis dictavit et antequam litteris praescriberetur[12], vita defunctus est: quaero, an haec dictatio valere possit. respondi militibus, quoquo modo velint et quo modo possunt, testamentum facere concessum esse, ita tamen, ut hoc ita subsecutum esse legitimis
1 probationibus ostendatur. Idem respondit ex testamento eius, qui iure militari testatus esset, servum, qui licet sub condicione legatum meruit, etiam liber-
2 tatem posse sibi vindicare. Idem respondit: Lucius Titius miles testamentum ita fecit: 'Pamphila serva 'mea ex asse mihi heres esto': alio deinde capite Sempronio commilitoni suo eandem Pamphilam reliquit, cuius fidei commisit, ut eam[13] manumitteret: quaero, an heres esset Pamphila atque si directo accepisset libertatem. respondi intellegendum militem, qui ancillam suam heredem instituerat, ignorasse posse[14] ex ea institutione etiam libertatem ei competere et ideo sine causa postea a commilitone petisse, ut eandem manumitteret: cum ex priore scriptura libera et heres effecta est, postea nullo praeiudicio voluntati facto frustra legata est.

41 *Tryphoninus libro octavo decimo disputationum* Miles ita heredem scribere potest: 'quoad vivit, Titius 'heres esto, post mortem eius Septicius'. sed si ita scripserit: 'Titius usque ad annos decem heres esto' nemine substituto, intestati causa post decem annos locum habebit. et quia diximus ex certo tempore et usque ad certum tempus milites posse instituere heredem, his consequens est, ut, antequam dies veniat, quo admittatur institutus, intestati hereditas deferatur et quod in bonorum portione ei licet, hoc etiam in temporis spatio, licet non modicum sit, ex
1 eodem privilegio competat. Mulier, in qua turpis suspicio cadere potest, nec ex testamento militis aliquid capere potest, ut divus Hadrianus rescripsit.
2 Nec tutorem ei, qui in aliena est potestate, miles
3 dare potest. Si miles exheredaverit filium vel sciens eum filium suum esse silentio praeterierit, an legatum a substituto eius dare possit, quaesitum est. dixi non posse, licet ampla legata reliquerit exhere-
4 dato. Miles et emancipato filio substituere potest: verum hoc ius in his exercebitur, quae ab ipso ad eum cui substituit pervenerint, non etiam in his, si quae habuerit vel postea adquisierit[15]. nam et si filio suo vivo adhuc avo substituit, post adquisitam ei avi hereditatem nemo diceret ad substitutum pertinere.

(1) et *del.* (2) paulus F^1, papianus F^2 (3) testamento F (4) testamenti F (5) videbitur F^2 (6) dotis F (7) promisum F^1, impromissum F^2 (8) praestari F (9) esset F (10) et *del. Krueger* (11) testamento F (12) perscriberetur *edd.* (13) ea F (14) posse] per se *scr.* (15) adquaesierit F^2

5 Si militis adita non fuerit hereditas, an substitutio quam pupillo fecit valeat, quaeritur. et consequens erit hoc dicere, quia permittitur militem [1] filio facere testamentum, quamvis sibi non fecerit.

42 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edictum* Ex eo tempore quis iure militari incipit posse testari, ex quo in numeros relatus est, ante non: proinde qui nondum in numeris sunt, licet etiam [2] lecti tirones sint et publicis expensis iter faciunt, nondum milites sunt: debent enim in numeros referri.

43 *Papinianus libro sexto responsorum* Filius familias equestri militia exornatus et in comitatu principum retentus cingi confestim iussus testamentum de castrensi [3] facere potest.

44 [4] *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad edictum* Rescripta principum ostendunt omnes omnino, qui eius sunt gradus [5], ut iure militari testari non possint, si in hostico deprehendantur et illic decedant, quomodo velint et quomodo possint, testari, sive praeses sit provinciae [6] sive quis alius, qui iure militari testari non potest.

II [7].

DE ADQUIRENDA VEL OMITTENDA [8] HEREDITATE.

1 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Qui totam hereditatem adquirere potest, is pro parte eam scindendo adire non potest:

2 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* sed et si quis ex pluribus partibus in eiusdem hereditate institutus sit, non potest quasdam partes repudiare, quasdam adgnoscere.

3 *Idem libro sexto ad Sabinum* Quamdiu prior heres institutus hereditatem adire potest, substitutus non potest.

4 *Idem libro tertio ad Sabinum* Nolle adire hereditatem non videtur, qui non potest adire.

5 *Idem libro primo ad Sabinum* Mutum nec non surdum, etiam ita natos pro herede gerere et obli-
1 gari hereditati posse constat. Eum, cui lege bonis interdicitur, [9] institutum posse adire hereditatem constat.

6 *Idem libro sexto ad Sabinum* Qui in aliena est potestate, non potest invitum hereditati obligare eum in cuius est potestate, ne aeri alieno pater obliga-
1 retur [10]. Sed in bonorum possessione placuit ratam haberi posse eam, quam citra voluntatem adgnovit
2 is qui potestati subiectus est. Sed et si legitima hereditas filio delata sit ex senatus consulto Orfitiano
3 matris, idem erit probandum. Sed et si non adierit filius, diu tamen possedit pater hereditatem, credendus est admisisse hereditatem, ut divus Pius
4 et imperator noster rescripserunt. Si is, qui putabat se filium familias, patris iussu adierit, eum neque sibi neque ei qui iussit quaesisse hereditatem constat: quamquam is, quem pater iussit adire et decessit, si adierit iam mortuo patre, obliget se hereditati, ut Iulianus libro trigesimo primo digestorum scripsit: nam eum, qui dubitat, utrum filius familias an pater familias morte patris factus sit, posse adire
5 hereditatem magis admittit. Interdum filii familias et sine aditione adquirent hereditatem his in quorum sunt potestate, ut puta si nepos ex filio exheredato heres sit institutus: patrem enim suum sine aditione faciet heredem et quidem necessarium.
6 Sed si quis heres institutus adoptetur a filio exheredato, necessarium eum non facit, sed iuberi debet, ut adeat, quoniam mortis tempore in potestate non fuerit: nam per eum quis existere necessarius
7 non potest, qui ipse non esset exstaturus. Celsus libro quinto decimo digestorum scripsit eum, qui metu verborum vel aliquo timore [11] coactus fallens [12] adierit hereditatem, sive liber sit, heredem non fieri placet, sive servus sit, dominum heredem non facere

7 *Paulus libro primo ad Sabinum* Si quis filium familias heredem instituerit et ita scripserit: 'si mihi 'Titius iste [13] filius familias heres non erit, Sempro- 'nius heres esto', filio adeunte iussu patris substitutus
1 excluditur. Si filius prius, quam sciret se necessarium exstitisse patri heredem, decesserit relicto filio necessario, permittendum est nepoti abstinere se avi
2 hereditate, quia et patri eius idem tribueretur. In omni successione qui ei heres exstitit, qui Titio heres fuit, Titio quoque heres videtur esse nec potest Titii omittere hereditatem.

8 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* More nostrae civitatis neque pupillus neque pupilla sine tutoris auctoritate obligari possunt: hereditas autem quin obliget nos aeri alieno, etiam si non sit solvendo, plus quam manifestum est. de ea autem hereditate loquimur, in qua non succedunt huius-
1 modi personae quasi necessariae. Impubes qui in alterius potestate est si iussu eius adierit hereditatem, licet consilii capax non fuerit, ei adquirit hereditatem.

9 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Pupillus si fari possit, licet huius aetatis sit, ut causam adquirendae hereditatis non intellegat, quamvis non videatur scire huiusmodi aetatis puer (neque enim scire neque decernere talis aetas potest, non magis quam furiosus), tamen cum tutoris auctoritate hereditatem adquirere potest: hoc enim favorabiliter eis praestatur.

10 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Si ex asse heres destinaverit partem habere hereditatis, videtur in assem pro herede gessisse.

11 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Impuberibus liberis omnimodo abstinendi potestas fit, puberibus autem ita, si se non immiscuerint [14].

12 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Ei, qui se non miscuit hereditati paternae, sive maior sit sive minor, non esse necesse praetorem adire, sed sufficit se non miscuisse hereditati. et est in semenstribus Vibiis Soteri et Victorino rescriptum, non esse necesse pupillis in integrum restitui ex avito contractu, quorum pater constituerat non adgnoscere hereditatem neque quicquam amoverat vel pro herede gesserat.

13 *Idem libro septimo ad Sabinum* Is qui heres institutus est vel is cui legitima hereditas delata est repudiatione hereditatem amittit. hoc ita verum est, si in ea causa erat hereditas, ut et adiri posset: ceterum heres institutus sub condicione si ante condicionem existentem repudiavit, nihil egit, qualisqualis fuit condicio, etsi in arbitrium collata est
1 Si quis dubitet, vivat testator nec ne, repudiando
2 nihil agit. Substitutus quoque similiter si ante repudiat, quam heres institutus decernat de heredi-
3 tate, nihil valebit repudiatio. Neque filius familias repudiando sine patre neque pater sine filio alteri nocet: utrique autem possunt repudiare.

14 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Idem est etiam si legitima hereditas filiis obvenit.

15 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Is qui putat se necessarium, cum sit voluntarius, non poterit repudiare: nam plus est in opinione, quam in veritate.

16 *Idem libro vicesimo quarto ad edictum* Et e contrario qui se putat necessarium, voluntarius existere non potest.

17 *Idem libro septimo ad Sabinum* Nec is, qui non valere testamentum aut falsum esse putat, repudiare

(1) militi *edd.* (2) licet iam *scr.* (3) peculio *add.* F^2 (4) $= D. 37, 13, 1$ *pr.* (5) condicionis *D. l. gem.* (6) sive praeses quis sit provinciae sive legatus *D. l. gem.*

(7) *Sab.* 1...11. 13...15. 17. 18. 21...32. 34...47. 49. 51. 52. 54. 55. 58...65. 67; *Ed.* 12. 16. 19. 20. 33. 50. 53. 56. 57. 66. 68...83; *Pap.* 48. 84...97; *App.* 98. 99. — *Bas.* 35, 14. — *Cf. Cod.* 6, 30. 31 (8) amittenda *ind. Flor.* (9) heredem *ins.* F^2 (10) obligetur F^2 (11) metu verberum (*sic R. Stephanus*) vel alio quo timore *scr.* (12) fallens] nolens *scr.* (13) iste] id est *scr.* (14) ismiscuerint *F*

potest. sed si certum[1] sit falsum non esse, quod
falsum dicitur, sicut adeundo adquirit, ita et repu-
1 diando amittit hereditatem. Heres institutus idem-
que legitimus si quasi institutus repudiaverit, quasi
legitimus non amittit hereditatem: sed si quasi legi-
timus repudiavit, si quidem scit se heredem institu-
tum, credendus est utrumque repudiasse: si ignorat,
ad neutrum ei repudiatio nocebit neque ad testa-
mentariam, quoniam hanc non repudiavit, neque ad
legitimam, quoniam nondum ei fuerat delata.

18 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Is potest
repudiare, qui et adquirere potest.

19 *Idem libro quinquagesimo nono ad edictum*
Qui hereditatem adire vel bonorum possessionem petere
volet, certus esse debet defunctum[2] esse testatorem.

20 *Ulpianus libro sexagesimo primo ad edictum*
Pro herede gerere videtur is, qui aliquid facit quasi
heres. et generaliter Iulianus scribit eum demum pro
herede gerere, qui aliquid quasi heres gerit: pro he-
rede autem gerere non esse facti quam animi: nam
hoc animo esse debet, ut velit esse heres. ceterum
si quid pietatis causa fecit, si quid custodiae causa
fecit, si quid quasi non[3] heres egit, sed quasi alio
iure dominus, apparet non videri pro herede gessisse.
1 Et ideo solent testari liberi, qui necessarii existunt,
non animo heredis se gerere quae gerunt, sed aut
pietatis aut custodiae causa aut pro suo. ut puta
patrem sepelivit vel iusta ei fecit: si animo heredis,
pro herede gessit: enimvero si pietatis causa hoc
fecit, non videtur pro herede gessisse. servos here-
ditarios pavit[4] iumenta aut pavit aut distraxit: si
hoc ut heres, gessit pro herede: aut[5] si non ut heres,
sed ut custodiat, aut[6] putavit sua, aut dum deliberat
quid fecit, consulens ut salvae sint res hereditariae,
si forte ei non placuerit pro herede gerere, apparet
non videri pro herede gessisse. proinde et si fundos
aut aedes locavit vel fulsit vel si quid aliud fecit
non hoc animo, quasi pro herede gereret, sed dum
ei, qui substitutus est vel ab intestato heres exsta-
turus, prospicit, aut res tempore perituras distraxit:
in ea causa est, ut pro herede non gesserit, quia
2 non hoc animo fuerit. Si quid tamen quasi heres
petit, sed ex his, quae ad heredem extraneum non
transeunt, videamus, an oneribus se immerserit he-
reditariis. ut puta a liberto parentis operas petit:
has heres extraneus petere non potuit, hic tamen
petendo consequi potest. et constat pro herede eum
non gessisse, cum petitio earum etiam creditoribus[7]
3 competat et maxime futurarum. Sed et qui in
sepulchrum hereditarium mortuum intulit, obligari
paternis creditoribus non est existimandus, ut Papi-
nianus ait: quae sententia humanior est, licet Iulia-
4 nus contra scripserit. Papinianus scribit filium
heredem institutum qui se bonis paternis abstinuit
volgo putare quosdam, si a statulibero pecuniam
accepit, a creditoribus conveniendum, sive nummi
peculiares fuerint sive non fuerint, quia ex defuncti
voluntate accipitur, quod condicionis implendae causa
datur. Iulianus autem et si non abstinuit, idem
existimavit. ita demum autem pro herede gessisse
ait Papinianus, si solus heres sit: ceterum si cohere-
dem habeat et coheres adiit, non est cogendus, in-
quit, is qui accepit a statulibero actiones creditorum
suscipere: nam cum se filius abstinet, idem debebit
consequi iure praetorio, quod emancipatus consequi-
tur qui hereditatem repudiavit: quo facto statuliber
filio nominatim pecuniam dare iussus potuisset[8] non
heredi dando ad libertatem pervenire. itaque tunc
pro herede geri dicendum esse ait, quotiens accipit
quod citra nomen et ius heredis accipere non poterat.
5 Si sepulchri violati filius aget quamvis hereditarii,
quia nihil ex bonis patris capit, non videtur bonis
inmiscere: haec enim actio poenam et vindictam
quam rei persecutionem continet.

21 *Idem libro septimo ad Sabinum* Si quis ex-
traneus rem hereditariam quasi subripiens vel ex-
pilans tenet, non pro herede gerit: nam admissum
1 contrariam voluntatem declarat. Interdum autem
animus solus eum obstringet hereditati, ut puta si
2 re non hereditaria quasi heres usus sit. Sed ita
demum pro herede gerendo adquiret hereditatem, si
iam sit ei delata: ceterum ex quibus causis repu-
diantem nihil agere diximus, ex isdem causis nec
pro herede gerendo quicquam agere[8a] sciendum est.
3 Si quis partem ex qua institutus est ignoravit,
Iulianus scribit[9] nihil ei nocere, quominus pro he-
rede gereret[10]. quod et Cassius probat, si condi-
cionem, sub qua heres institutus est, non ignorat,
si tamen exstitit condicio, sub qua substitutus est.
quid tamen si ignorat condicionem exstitisse? puto
posse adire hereditatem, quemadmodum si ignoret,
an coheredis, cui substitutus est, repudiatione portio
ei delata sit.

22 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si is, ad
quem legitima hereditas pertinet, putaverit defunctum
servum suum esse et quasi peculium eius nactus sit,
placet non obligari eum hereditati. idem ergo dice-
mus, ut ait Pomponius, si quasi libertini sui, cum
ingenuus[11] esset, bona eius occupavit. nam ut quis
pro herede gerendo obstringat se hereditati, scire
debet, qua ex causa hereditas ad eum pertineat:
veluti adgnatus proximus iusto testamento scriptus
heres, antequam tabulae proferantur, cum existi-
maret intestato patrem familias mortuum, quamvis
omnia pro domino fecerit, heres tamen non erit. et
idem iuris erit, si[12] non iusto testamento scriptus
heres prolatis tabulis, cum putaret[13] iustum esse,
quamvis omnia pro domino administraverit, heredi-
tatem tamen non adquiret.

23 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* In repu-
dianda hereditate vel legato certus esse debet de suo
iure is qui repudiat.

24 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Fuit
quaestionis, an pro herede gerere videatur, qui pre-
tium hereditatis omittendae causa capit, et optinuit
hunc pro herede quidem non gerere, qui ideo accepit,
ne heres sit, in edictum tamen praetoris incidere.
sive igitur a substituto non[14] heres accepit sive a
legitimo, mortis causa accepisse videtur. idemque
erit et si non accepit, sed promissa sit ei pecunia:
nam et stipulando mortis causa capit.

25 *Idem libro octavo ad Sabinum* Si quis mihi
bona fide serviat[15] servus alienus, iussu meo here-
ditatem adeundo nihil promovebit nec adquiret mihi,
1 nec fructuarius quidem servus[16]. Servus muni-
cipum vel collegii vel decuriae heres institutus manu-
2 missus vel alienatus adibit hereditatem. Si fisci
servus sit, iussu procuratoris Caesaris adibit heredita-
3 tem, ut est saepe rescriptum. Si quis plane servus
poenae fuerit effectus ad gladium vel ad bestias vel
in metallum damnatus, si fuerit heres institutus, pro
non scripto hoc habebitur: idque divus Pius rescripsit.
4 Iussum eius qui in potestate habet non est simile
tutoris auctoritati, quae interponitur perfecto negotio,
sed praecedere debet, ut Gaius Cassius libro secundo
iuris civilis scribit: et putat vel per internuntium
5 fieri posse vel per epistulam. Sed utrum genera-
liter 'quaecumque tibi hereditas fuerit delata', an
specialiter? et magis placet, ut Gaius Cassius scri-
6 bit[17], specialiter debere mandare. An nominatim
de vivi hereditate mandari possit, quaeritur: sed ego
non puto recipiendum, ut de vivi hereditate mande-
tur. plane si rumor fuit Lucium Titium decessisse,
poterit ei mandare, ut, si scripsit eum, adeat: aut
si clusae adhuc tabulae sunt et sit incertum, an
7 filius scriptus sit heres. Sed quid si mandavit,
ut hereditatem colligat, an videtur mandasse, ut
adeat? quid si ut petat bonorum possessionem? aut

(1) certus *scr.* (2) defunctus *F* (3) non quasi *Hal.* (4) pavit] aut *scr.* (5) at *Hal.* (6) quod *ins.* (7) etiam liberis tamquam creditoribus *scr.* (8) potuit et *scr.*

(8a) ageres F^2 (9) scripsit F^2 (10) gerat F^2 (11) isgenuus *F* (12) idem iuris erit si *del.* (13) pateret *F* (14) non *del.* F^b (15) servitat *F* (16) servus *del.* F^2 (17) scripsit F^2

ut rem hereditariam distrahat? aut quid si petitam bonorum possessionem ratam habuit, mox filius adeat hereditatem? vel quid si pro herede gerere mandavit, filius adiit hereditatem? an iussu videatur adisse, dubitari potest. immo verius est ex his omnibus
8 aditionem esse introducendam. Pater filio ita scripsit: 'scio, fili, quod pro tua prudentia invigilabis 'hereditati delatae tibi Lucii Titii'. puto iussu patris
9 adisse. Quid si mandavit: 'si expedit adire, adito'? 'si putas expedire adire [1], adito'? erit iussu aditum.
10 Si 'coram Titio' iussit adire, si 'arbitrio Lucii
11 'Titii', recte puto iussisse. Sed si mandavit quasi ex asse instituto et inveniatur ex parte, non puto ex iussu adisse. quod si ex parte iussit, potest ex asse adire. aliter atque si mandavit quasi ab intestato et ex testamento adiit: nam non puto quicquam egisse. at si ex testamento mandavit, poterit et ab intestato, quoniam non fecit deteriorem condicionem patris. idemque et si quasi instituto praecepit et inveniatur
12 substitutus, vel contra. Sed si mandavit, ut patris adiret, sit autem et impuberi substitutus, non sufficit
13 iussum. Plane si sic mandavit 'si qua ex testa'mento Lucii Titii deferatur hereditas', potest defendi
14 iussu adisse. Sed si posteaquam iussit, paenitentiam egit prius quam adiret [2], nihil agit adeundo.
15 Item si se adrogandum dederit prius quam filius adiret, non est adquisita hereditas.

26 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si ego et servus meus vel filius heres institutus sit, si iussero filio vel servo adire, statim et ex mea institutione me heredem esse Pomponius scribit: idem et Marcellus probat et Iulianus.

27 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Neminem pro herede gerere posse vivo eo, cuius in bonis gerendum sit, Labeo ait.

28 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Aristo existimat praetorem aditum facultatem facere debere heredi rationes defuncti ab eo petere, penes quem depositae sunt, deliberanti de adeunda hereditate.

29 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Qui heres institutus prohibeatur ab eo, qui una institutus iam hereditatem adiit, tabulas litteras rationes inspicere mortui, unde scire posset an sibi adeunda esset hereditas, non videtur pro herede gerere.

30 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Cum quidam legationis causa absens filium heredem institutum non potuisset iubere adire in provincia agentem, divus Pius rescripsit [3] consulibus [4] subvenire ei oportere mortuo filio, eo quod rei publicae causa aberat.
1 Quod dicitur: 'proximus a filio postumo heres, 'dum mulier praegnas est aut putatur esse, adire 'hereditatem non potest: sed si scit non esse prae'gnatem, potest' accipe proximus a ventre, qui suum heredem pariturus est. et non solum ad testatos haec verba, verum ad intestatos quoque pertinent. et in eo ventre idem accipias, qui legitimum vel consanguineum pariturus est, quoniam mortis tempore qui in utero est, quantum ad moram faciendam inferioribus et sibi locum faciendum si fuerit editus, pro iam nato habetur. idemque [5] et per bonorum possessionem edictalem denique [6] praetor ventrem
2 mittit in possessionem. Sive igitur putem praegnatem sive sit re vera praegnas, quae eum paritura est qui suus heres futurus est, adire hereditatem non possum, quoniam in eo est, ut rumpatur testamentum, nisi si proponas ventrem institutum vel exhere-
3 datum. Quod dicitur 'si putetur esse praegnas', sic accipiendum est, si dicat se praegnatem. quid ergo, si ipsa non dicat, sed neget, alii dicant praegnatem esse? adhuc adiri hereditas non [7] potest: finge obstetrices dicere. quid si ipse putat solus? si iusta ratione ductus, non potest adire: si [8] secun-
4 dum multorum opinionem potest. Quid ergo si praegnas fuit, cum putaret heres non esse praegnatem et adiit, mox abortum factum est? procul dubio nihil egerit. totiens igitur ei sua praesumptio pro-
5 ficit, quotiens concurrit cum veritate. Sed et si ipsa mulier heres instituta sit, quae se praegnatem fingit, adeundo adquiret hereditatem: per contrarium non adquiret, si se putet praegnatem, cum non sit.
6 Suum heredem certum est ex asse heredem esse, etsi putat esse praegnatem mulierem, quae non est praegnas. quid si unum in utero habeat, an ex parte dimidia sit heres, sive institutum postumum proponas sive intestatum patrem decessisse? quod et Sextum Pomponium [9] opinatum Tertullianus libro quarto quaestionum refert: putasse enim, sicuti cum [10] vacuo utero suus ex asse heres est, ita et cum unum gerit nec per naturam humanae condicionis alium partum formare potest (quod quidem post certum tempus conceptionis eveniet), ex parte dimidia et ignorantem fore heredem, non ex quarta, ut Iulianus putat.
7 Scientia autem vel opinio, si filius familias vel servus instituti sunt, utrum ipsorum an domini vel patris accipienda sit? finge patrem putasse praegnatem, filium certum esse fingere et sic adire, an adquirat hereditatem? puto adquirere: sed contra non
8 adquirere. Si certus sum non esse falsum testamentum vel irritum vel ruptum, licet dicatur esse, possum adire hereditatem.

31 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Heredi cum postumo instituto reliquae partes adcrescunt, quae postumo datae sunt, si certum sit non esse praegnatem, licet heres ignoret.

32 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Heres institutus si putet testatorem vivere, quamvis iam
1 defunctus sit, adire hereditatem non potest. Sed et si scit se heredem institutum, sed utrum pure an sub condicione, ignoret, non poterit adire hereditatem, licet pure heres institutus sit, et sub condicione
2 licet paruerit condicioni. Sed et si de condicione testatoris incertus sit, pater familias an filius familias sit, non poterit adire hereditatem, etsi eius condicionis sit in veritate, ut testari potuerit [11].

33 *Paulus libro duodecimo ad Plautium* Quod si dubitet, apud hostes decessit an civis Romanus, quoniam utroque casu est ius adeundi et in re est, ut possit adire, dicendum est posse adire.

34 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Sed et si de sua condicione quis dubitet, an filius familias sit, posse eum adquirere hereditatem iam dictum est. cur autem, si suam ignoret condicionem, adire potest, si testatoris, non potest? illa ratio est, quod qui condicionem testatoris ignorat, an valeat testamentum
1 dubitat, qui de sua, de testamento certus est. Sed et si cum esset pure institutus, putavit sub condicione et impleta condicione, quam iniectam [12] putavit, adiit, an possit adquirere hereditatem? consequens est dicere posse eum adire, maxime cum haec suspicio nihil ei [13] offuerit nec periculum adtulerit. facilius quis admittet, si quis pure institutus putavit se sub condicione institutum condicionemque impletam quam [14] in eventum putabat: nam in nullo haec suspicio offuit.

35 *Ulpianus* [15] *libro nono ad Sabinum* Si quis heres institutus ex parte, mox Titio substitutus, antequam ex causa substitutionis ei deferatur hereditas, pro herede gesserit, erit heres ex causa quoque substitutionis, quoniam invito quoque ei adcrescit portio. idem dico et si filius familias vel servus iussu domini vel patris adierint hereditatem, mox emancipatus vel manumissus ex causa substitutionis adeant: erunt namque heredes [16]: sunt enim appendices praecedentis
1 institutionis. Si exclusus per condicionem sibi datam pater filium iussit adire, dicendum erit eum
2 non quaesisse suam portionem. Sed si ex duobus

(1) adire *del.* F^2 (2) filius *ins.* (3) *cf. l.* 86 *pr. h. t.* (4) consulibus] proconsulem *scr.* (5) denique *scr.* (6) denique *del.* (7) non] non numquam non *scr.* (8) secus *ins. Ad. Schmidt* (9) proponium *F* (10) cum *del.* (11) poterit *F* (12) iniunctam *edd.* (13) nihil ei] nisi ei nulli *scr.* (14) quem *scr.* (15) idem F^2 (16) *fuisse videtur* non adeant: erunt namque heredes nihilo minus

filiis unum iusserit, debebit et alium filium iubere adire.

36 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si ex sua parte dominus vel pater adierit, necessarium est iussum, ut filius vel servus coheredes adeant.

37 *Idem libro quinto ad Sabinum* Heres in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit, cum et ea, quae in nominibus sint, ad heredem transeant.

38 *Ulpianus libro quadragesimo tertio ad edictum* Si duo sint necessarii heredes, quorum alter se abstinuit, alter posteaquam prior abstinuit immiscuit se, dicendum est hunc non posse recusare, quo minus tota onera hereditaria subeat: qui enim scit aut scire potuit illo abstinente se oneribus fore implicitum, ea condicione adire videtur.

39 *Idem libro quadragesimo sexto ad edictum* Quam diu potest ex testamento adiri hereditas, ab intestato non defertur.

40 *Idem libro quarto disputationum* Quaesitum est, an, licet quis paternae hereditatis nihil attingat, aliquid tamen propter patris voluntatem habeat vel faciat[1], an creditoribus paternis cogatur respondere: ut puta si impuberi fuerit substitutus. in qua specie Iulianus libro vicesimo sexto digestorum scripsit incidere eum in edictum, si se immiscuerit impuberis hereditati: nam qui iudicium parentis oppugnaverit, non debet ex eadem hereditate quicquam consequi. sed Marcellus eleganter distinguit multum interesse, utrum ex asse fuerit institutus in patris testamento an ex parte, ut, si ex parte, potuerit sine metu remota patris successione impuberis hereditatem amplecti.

41 *Iulianus libro vicesimo sexto digestorum* Filius, qui se paterna hereditate abstinuit, si exheredati fratris hereditati se immiscuerit et pro herede gesserit, poterit ex substitutione hereditatem optinere.

42 *Ulpianus libro quarto disputationum* Iulianus
libro vicesimo sexto digestorum scripsit, si pupillus
paterna hereditate se abstinuisset, deinde ei aliquis
heres exstitisset, non esse eum compellendum cre-
ditoribus paternis respondere, nisi substitutus ei fuit:
inclinat enim in hoc, ut putet substitutum etiam patris
onera subiturum. quae sententia a Marcello recte
notata est: impugnat enim utilitatem pupilli, qui ipse
saltem potest habere successorem: metu enim one-
rum patris timidius quis etiam impuberis hereditatem
adibit. alioquin, inquit, et si frater fuit, omissa
causa testamenti ab intestato possidebit hereditatem
et quidem impune: nec enim videtur voluisse frau-
dare edictum, qui sibi prospicit, ne oneribus patris
pupilli hereditas implicaretur. sed quod in fratre
scripsit, credo ita intellegendum, si non impuberis
frater fuit, sed testatoris: ceterum utique si frater
a patre fratri substitutus impuberi sit, sine dubio
1 necessarius heres existet. Si in societate[2], quam
vivo patre inchoaverat, filius post mortem patris per-
severaverit, Iulianus recte distinguit interesse, utrum
rem coeptam sub patre perficit an novam inchoavit:
nam si quid novum in societate[2] inchoavit, non videri
2 miscuisse[3] hereditati patris scripsit. Si servum
paternum filius manumiserit, sine dubio miscuisse se
3 paternae hereditati videbitur. Proponebatur filius
a patre de castrensi peculio servos comparasse eos-
que a patre manumittere rogatus, cum heres esset
ab eo institutus: quaerebatur, si se abstinuisset pa-
terna hereditate eosque manumisisset, an miscuisse
se paternae hereditati videatur. dicebamus, nisi evi-
denter quasi heres manumiserit, non debere eum
calumniam pati, quasi se miscuerit hereditati.

43 *Iulianus libro trigesimo digestorum* Heres per servum hereditarium eiusdem hereditatis partem vel id, quod eiusdem hereditatis sit, adquirere non potest.

44 *Idem libro quadragesimo septimo digestorum* Quotiens pupillus patri heres exstitit et abstinet se hereditate, quamvis patris bona sub creditoribus fiant, tamen rata haberi debent, quaecumque pupillus bona fide gesserit: et ideo ei, qui fundum tutore auctore a pupillo emerit, succurrendum erit: nec interest, pupillus solvendo sit nec ne.

45 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Aditio
1 hereditatis non est in opera servili. Idcirco si
servus dotalis adierit, actione de dote eam heredi-
tatem mulier reciperabit, quamvis ea, quae ex operis
2 dotalium adquiruntur, ad virum pertineant. Et
cum quaestus et compendii societas initur, quidquid
ex operis suis socius adquisierit, in medium conferet:
3 sibi autem quisque hereditatem adquirit. Prae-
terea nec fructuarius quidem servus iussu eius, qui
usum fructum in eo habet, adire hereditatem[4] poterit.
4 Et quod a quibusdam respondetur, si liber homo,
qui bona fide mihi serviebat, propter me heres in-
stitutus erit, posse eum iussu meo adire hereditatem,
potest verum esse, ut intellegatur non opera sua
mihi adquirere, sed ex re mea, sicut in stipulando et
per traditionem accipiendo ex re mea mihi adquirat.

46 *Africanus libro primo quaestionum* Cum falsum testamentum diceretur, si quidem ipse heres accusaretur, quoniam certus esse debeat se falsum non fecisse, recte adibit hereditatem: sin autem alius argueretur citra conscientiam eius, non potest adire, quasi dubitet verum esse testamentum.

47 *Idem libro quarto quaestionum* Qui servum suum heredem institutum adire iusserat, priusquam ille adiret, furiosus est factus. negavit recte servum aditurum, quoniam non nisi voluntate domini adquiri hereditas potest, furiosi autem voluntas nulla est.

48 *Paulus libro primo manualium* Si quis alicui mandaverit, ut, si aestimaverit, peteret sibi bonorum possessionem, et postquam ille petit, furere coeperit, nihilo minus adquisita est ei bonorum possessio. quod si antequam ille petat, is qui mandavit petendum furere coeperit, dicendum est non statim ei adquisitam bonorum possessionem: igitur bonorum possessionis petitio ratihabitione debet confirmari.

49 *Africanus libro quarto quaestionum* Pupillum etiam eo tutore auctore, qui tutelam non gerat, hereditatem adeundo obligari ait.

50 *Modestinus libro singulari de heurematicis* Si per epistulam servo pupilli tutor hereditatem adire iusserit, si post subscriptam epistulam tutor moriatur, antequam ex epistula servus adiret, nemo dicturus est obligari postea[5] pupillum hereditati.

51 *Africanus libro quarto quaestionum* Eum,
qui duobus testamentis eiusdem testatoris heres scri-
bitur, cum dubitet, num posterius falsum sit, ex neutro
1 eorum posse adire hereditatem placet. Filius fami-
lias heres scriptus patrem suum certiorem fecerat
videri sibi solvendo esse hereditatem: pater rescrip-
serat sibi parum idoneam renuntiari itaque debere
eum diligentius explorare et ita adire, si idoneam
comperisset: filius acceptis litteris patris adiit here-
ditatem: dubitatum est, an recte adisset. probabilius
diceretur, quamdiu persuasum ei non sit solvendo
2 esse hereditatem, patrem non obligasse. Sed et
si quis ita dixerit: 'si solvendo hereditas est, adeo
'hereditatem', nulla aditio est.

52 *Marcianus libro quarto institutionum* Cum
heres institutus erat filius et habebat patrem furio-
sum, in cuius erat potestate, interponere se suam
benivolentiam divus Pius rescripsit, ut, si filius fami-
lias adierit, perinde habeatur atque si pater familias
adisset, permisitque ei et servos hereditatis manu-
1 mittere. Qui ex parte heres institutus est pure,
ex parte sub condicione solus, etiam pendente con-
dicione, si adierit hereditatem, ex asse heres erit,
quia solus heres futurus est omnimodo, nisi habeat
in condicionalem partem substitutum.

---

(1) faciat] capiat *Cuiacius* (2) societatem *F* (3) se *ins. Hal.* (4) hereditatet *F* (5) propterea *scr.*

53 *Gaius libro quarto decimo ad legem Iuliam et Papiam* Qui ex duabus partibus heres institutus fuerit, ex alia pure, ex alia sub condicione, et[1] ex pura institutione adierit et decesserit posteaque condicio exstiterit, ea quoque pars ad heredem eius
1 pertinet. Qui semel aliqua ex parte heres exstitit, deficientium partes etiam invitus excipit, id est tacite ei deficientium partes etiam invito[2] adcrescunt.

54 *Florentinus libro octavo institutionum* Heres quandoque adeundo hereditatem iam tunc a morte successisse defuncto intellegitur.

55 *Marcianus libro secundo regularum* Cum hereditate patris necessarius heres se abstineat, condicio coheredi sive suo sive extraneo defertur, ut aut totam adgnoscat aut a toto recedat, et ita se abstinere potest propter alium, qui per suam personam non poterat. si tamen creditores dicant se contentos esse eius portione, quia non potest exonerari, nisi deferatur condicio, et alterius parte abstinere se creditores debent, ut eius actiones ei qui convenitur dentur.

56 *Ulpianus libro quinquagesimo septimo ad edictum* Si is qui immiscuit se hereditati decessisset, deinde alter se abstinet, eadem condicio deferenda est heredi eius quae et ipsi, quod Marcellus ait.

57 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* Necessariis heredibus non solum impuberibus, sed etiam puberibus abstinendi se ab hereditate proconsul potestatem facit, ut, quamvis creditoribus hereditariis iure civili teneantur, tamen in eos actio non detur, si velint derelinquere hereditatem. sed impuberibus quidem, etiamsi se immiscuerint hereditati, praestat abstinendi facultatem, puberibus autem
1 ita, si se non immiscuerint. Sed tamen et puberibus minoribus viginti quinque annis, si temere damnosam hereditatem parentis appetierint, ex generali edicto quod est de minoribus viginti quinque annis succurrit, cum et si extranei damnosam hereditatem adierint, ex ea parte edicti in integrum eos restituit.
2 Servis autem necessariis heredibus, sive puberes sive impuberes sint, hoc non permittitur.

58 *Paulus libro secundo regularum* Ex parte heres institutus servus et nondum adita hereditate a coherede eius liber et heres fit necessarius, quia non a coherede, sed a semet ipso accipit libertatem: nisi ita institutus fuerit: 'cum mihi quis heres erit, Stichus 'liber et heres esto'.

59 *Neratius libro secundo membranarum* Qui patri heres exstitit si idem filio impuberi substitutus est, non potest hereditatem eius praetermittere: quod sic recipiendum est etiam si vivo pupillo mortuus erit, deinde pupillus impubes decesserit. nam is qui heres exstiterit[3] pupillo quoque heres necessario erit: nam si ipsum invitum obligat, coniungi eam paternae hereditati et adcrescendi iure adquiri cuicumque patris heredi existimandum est.

60 *Iavolenus libro primo ex posterioribus Labeonis* Filium emancipatum pater solum heredem instituit et, si is heres non esset, servum liberum et heredem esse iusserat: filius, tamquam pater demens fuisset, bonorum[4] possessionem ab intestato petit et ita hereditatem possedit. Labeo ait, si probaretur sana mente pater testamentum fecisse, filium ex testamento patri heredem esse. hoc falsum puto: nam filius emancipatus cum hereditatem testamento datam ad se pertinere noluit, continuo ea ad substitutum heredem transit nec potest videri pro herede gessisse, qui, ut hereditatem omitteret, ex alia parte edicti possessionem bonorum petat. *Paulus*[5]. Et Proculus Labeonis sententiam improbat et in Iavoleni sententia est.

61 *Macer libro primo de officio praesidis* Si minor annis, posteaquam ex parte heres exstitit, in integrum restitutus est, divus Severus constituit, ut eius partis onus coheres suscipere non cogatur, sed bonorum possessio creditoribus detur.

62 *Iavolenus libro primo ex posterioribus Labeonis* Antistius Labeo ait, si ita institutus sit 'si iuraverit, heres esto', quamvis iuraverit, non tamen eum statim heredem futurum, antequam pro herede aliquid gesserit, quia iurando voluntatem magis suam declarasse videatur. ego puto satis eum pro herede gessisse, si ut heres iuraverit: Proculus idem, eoque
1 iure utimur. Si servus heres institutus post iussum domini, antequam adiret, alienatus esset, novum iussum posterioris domini, non iussum prioris exigitur.

63 [6]*Libro singulari regularum Pomponii Marcellus notat* Furiosus adquirere sibi commodum hereditatis ex testamento non potest, nisi si necessarius patri aut domino heres existat: per alium autem adquiri ei potest, veluti per servum vel eum quem in potestate habet.

64 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Servus duorum heres institutus et adire iussus[7] si alterius domini iussu adierit, deinde manumissus fuerit, poterit ipse adeundo ex parte dimidia heres esse,

65 *Paulus libro secundo ad Sabinum* et si substitutum haberet idem servus ita 'si heres non erit, 'ille heres esto', substitutus locum non habet.

66 *Ulpianus libro sexagesimo primo ad edictum* Si servus communis vel uni ex dominis vel pluribus vel omnibus heres exstiterit necessarius, nullius eorum hereditate se poterit abstinere.

67 *Idem libro primo regularum* Servus communis ab extero heres institutus si iussu unius adierit hereditatem, non pro maiore parte interim heredem eum facit quam pro dominica, deinde ceteris sociis non iubentibus tacito iure partes ei adcrescunt.

68 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Cum solus servus heres institutus sit, sicut licet uno tempore omnium dominorum iussu adire hereditatem, ita et separatis temporibus singulorum iussu recte adit: nam quia[8] saepius adit, non ex testamento, sed ex iure dominorum venire utilitatis causa videtur, ne alterius festinatione alterius ius laedatur.

69 *Ulpianus libro sexagesimo ad edictum* Quamdiu institutus admitti potest, substituto locus non est nec ante succedere potest quam excluso herede instituto. eveniet igitur, ut necessarium sit remedium praetoris et circa denegandas primo actiones et circa praestituendum tempus substituto, quia[9] intra diem primo praestitutum neque adire hereditatem potest neque pro herede gerere. is autem, qui tertio gradu scriptus est, si primo deliberante secundus decedat, ipse potest succedere. ergo exspectamus in singulis, ut prius eis deferatur hereditas: tunc deinde, posteaquam delata est, exspectamus diem praestitutum, intra quem diem nisi aut adeat aut pro herede gerat, denegamus ei actiones.

70 *Paulus libro quinquagesimo septimo ad edictum* In plurium heredum gradibus hoc servandum est, ut, si testamentum proferatur, prius a scriptis incipiatur, deinde transitus fiat ad eos ad quos legitima hereditas pertinet, etiamsi idem sit, ad quem utroque modo pertineat: nam hoc gradatim consequitur, ut prius ex testamento delatam, deinde legitimam repudiet. idem iuris est in bonorum possessione, ut prius scriptus repellat bonorum possessionem, deinde is qui ab intestato petere potest.
1 Si vero ei, ad quem legitima hereditas potest pertinere, condicio data sit, nihil constituere potest de legitima, antequam dies condicionis transeat, et ideo
2 dicendum est et in eo casu[10]. Si respondit neutram hereditatem ad se velle pertinere, bona defuncti a creditoribus possidenda sunt.

71 *Ulpianus libro sexagesimo primo ad edictum* Si servum quis alienum ab hostibus redemerit et

(1) et] si *scr.* (2) etiam invito *del.* (3) patri *ins : praeterea verba* nam is ... erit *insiticia sunt* (4) eius *ins.* F^2 (5) Aulus *scr.* (6) in *ins.* F^2 (7) et adire iussus *del.* (8) quod *scr.* (9) substituto quia] quia substitutus *scr.* (10) et idem dicendum est et in eo casu de bonorum possessione *scr.*

heredem eum cum libertate instituerit, magis puto fore eum liberum et necessarium heredem: nam cum scribit ei libertatem, vinculo suo resolvit. et in hoc solum redit[1] iure postliminii, ut non iterum servus eius fiat, cuius erat antequam caperetur (hoc enim satis impium est), sed ut pristino domino suam aestimationem omnimodo offerat vel maneat ei obligatus, donec pretium solvat: quod libertatis favore intro-
1 ductum est. Si quis hac lege emptus sit, ut intra certum diem manumittatur, et cum libertate heres institutus sit, an ei succurrendum sit, ut se abstineat, videamus. magisque est, ut, donec dies non exstiterit, possit ei[2] necessarius heres effici et non possit sese abstinere: sin autem dies praeteritus fuerit, tunc non necessarius, sed voluntarius heres efficitur et potest se abstinere secundum exemplum eius, cui fideicommissaria libertas sub condicione
2 debebatur. Si quis dederit nummos domino, ut manumittatur, puto huic omnimodo esse succurren-
3 dum. Praetor ait: 'si per eum eamve factum
4 'erit, quo quid ex ea hereditate amoveretur'. Si quis suus se dicit retinere hereditatem nolle, aliquid autem ex hereditate amoverit, abstinendi beneficium
5 non habebit. Non dixit praetor 'si quid amove'rit', sed 'si per eum eamve factum erit, quo quid ex 'ea amoveretur': sive ergo ipse amoverit sive amo-
6 vendum curaverit, edictum locum habebit. Amovisse eum accipimus, qui quid celaverit[3] aut inter-
7 verterit aut consumpserit. Ait praetor 'quo quid ex ea amoveretur': sive autem una res sive plures fuerint amotae, edicto locus est, sive ex ea heredi-
8 tate sint sive ad eam hereditatem pertineant. Amovere non videtur, qui non callido animo nec maligno rem reposuit[4]: ne is quidem, qui in re erravit, dum putat non esse hereditariam. si igitur non animo amovendi, nec ut hereditati damnum det, rem abstulit, sed dum putat non esse hereditariam, dicen-
9 dum est eum amovisse non videri. Haec verba edicti ad eum pertinent, qui ante quid amovit, deinde se abstinet: ceterum si ante se abstinuit, deinde tunc amovit, hic videamus an edicto locus sit. magisque est, ut putem istic Sabini sententiam admittendam, scilicet ut furti potius actione creditoribus teneatur: etenim qui semel se abstinuit, quemadmodum ex post delicto obligatur?

72 *Paulus libro primo ad Plautium* Si quis heres ita scriptus fuerit, ut intra certum tempus adeat hereditatem et, si non ita adierit, alius ei substituatur, prior autem heres antequam adiret decesserit: nemo dubitat, quin substitutus ultimum diem aditionis exspectare non solet.

73 *Idem libro septimo ad Plautium* Si quis non quasi heres, sed quasi patroni filius egens a liberto paterno ali velit, procul dubio hoc extra causam est immiscendi se bonis paternis, et ita recte Labeo scribit[5].

74 *Idem libro duodecimo ad Plautium* Qui putat se decem dare iussum, cum quinque iussus sit, si
1 decem dederit, fiet heres adeundo. At si quinque putet se iussum dare, cum decem dare iussus est, et dat quinque, non implet condicionem, sed ad aliquid proficit, ut, si adimpleverit reliquum, aliorum quinque datione videatur condicio esse impleta.
2 Qui bona fide servit si quasi iussu domini adierit,
3 non obligabitur. Similis est huic statuliber, qui iussus ab herede adire hereditatem post condicionem
4 libertatis existentem, cum hoc ignoraret, adiit. De eo, qui heres institutus ab aliquo[6] dubitat, an libertas ei ex testamento domini optigerit, cum nesciat condicionem libertatis exstitisse vel hereditatem aditam, an adeundo heres fiat, videndum. Iulianus hunc diceret fieri heredem.

75 *Marcellus libro nono digestorum* Ex semisse Titius heres scriptus est: quadrantis bonorum possessionem per errorem petit. quaero, an nihil actum sit an vero perinde omnia servanda sint, ac si quadrans nominatus non sit. respondit magis nihil actum esse, quemadmodum cum ex semisse scriptus heres ex quadrante per errorem adiit hereditatem.

76 *Iavolenus libro quarto epistularum* Si tu ex parte sexta sub condicione institutus fuisses heres et omittente partem suam Titio, cui substitutus eras, ex substitutione adisses, deinde condicio iure sextantis exstitisset, quaero, an adire necesse habueris, ne sextans tuus intereat. respondit: nihil interest, utrum ex substitutione prius adierim[7] an ex prima institutione, cum ab utraque causa una aditio sufficiat: sextans itaque, qui sub condicione datus mihi
1 est, ad me solum pertinet. Item si tu sextantis, ex quo institutus esses heres, omiseris aditionem, numquid dubitas, quin ex substitutione adeundo Titianae partis habiturus partem esses? respondit: non dubito, quin, si[8] prima institutione adeundo heres esse possim, in potestate mea sit, quam partem hereditatis aut amittere[9] velim aut vindicare.

77 *Pomponius libro octavo ad Quintum Mucium* Illud dubitari potest, an, si, cum[10] testamento heres institutus essem ab eo, qui etiamsi intestatus decessisset, legitima hereditas eius ad me pertineret, an simul utramque hereditatem repudiare possim, quoniam antequam ex testamento hereditatem repudiarim, legitima nondum ad me pertinet. verum eodem momento intellegor et ex testamento et legitimam repudiare, sicuti, si legitimam velim ad me pertinere, cum sciam testamento mihi relictam, videbor ante repudiare testamentum[11] et ita legitimam adquisisse.

78 *Idem libro trigesimo quinto ad Quintum Mucium* Duo fratres fuerant, bona communia habuerant: eorum alter intestato mortuus suum heredem non reliquerat: frater qui supererat nolebat ei heres esse: consulebat, num ob eam rem, quod communibus, cum sciret eum mortuum esse, usus esset, hereditati se alligasset. respondit, nisi eo consilio usus esset, quod vellet se heredem esse, non adstringi. itaque cavere debet, ne qua in re plus sua parte dominationem interponeret.

79 *Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Placet, quotiens adquiritur per aliquem hereditas vel quid aliud ei cuius quis in potestate est, confestim adquiri ei cuius est in potestate, neque momento aliquo subsistere[12] in persona eius per quem adquiritur et sic adquiri ei cui adquiritur.

80 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam*[13] Si solus heres ex pluribus partibus fuero institutus, unam partem omittere non possum nec interest, in
1 quibusdam habeam substitutum nec ne. Idem puto etiam, si aliis mixtus[14] heredibus ex pluribus partibus heres institutus sim, quod et hic adeundo unam portionem omnes[15] adquiro, si tamen delatae sint.
2 Item si servus meus ex parte heres institutus sit pure, ex parte sub condicione, dato scilicet coherede, et iussu meo adierit, deinde eo manumisso condicio alterius portionis exstiterit, verius est non mihi esse adquisitam illam portionem, sed ipsum comitari: omnia enim paria permanere debent in id tempus, quo alterius portionis condicio exstet[16], ut adquira-
3 tur ei, cui prior portio adquisita est. Ego quidem puto et si adhuc in potestate sit, iterum adeundum esse, si condicio exstiterit, et illud quod dicimus semel adeundum, in eiusdem persona locum habet, non cum per alium adquirenda est hereditas.

81 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Totiens videtur heres institutus etiam in causa substitutionis adisse, quotiens adquirere sibi possit: nam si mortuus esset, ad heredem non transferret substitutionem.

(1) reddit *F* (2) ei] interim *scr.* (3) celeverit *F* (4) seposuit *scr.* (5) scripsit F^2 (6) alio F^2 (7) adierit *F* (8) perempta *ins.* (9) omittere *edd.*

(10) cum *del.* (11) ex testamento *scr.* (12) substitere *F* (13) et papiam *add.* F^2 (14) mixtis F^a (15) omnem *F* (16) existet *scr.*

82 *Terentius Clemens libro sexto decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si servus eius qui capere non potest heres instituatur et antequam iussu domini adeat hereditatem, manumissus alienatusve sit et nihil in fraudem legis factum esset, ipse admittitur ad hereditatem. sed et si partem capere possit dominus eius, eadem dicenda sunt de parte, quam ille capere non potest: nihil enim interest, de universo quaeratur quod capere non possit an de portione.

83 *Ulpianus libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si totam an[1] partem, ex qua quis heres institutus est, tacite rogatus sit restituere, apparet nihil ei debere adcrescere, quia rem non videtur habere.

84 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum* Ventre praeterito si filius qui fuit[2] emancipatus aut exter heres institutus sit, quamdiu rumpi testamentum potest, non defertur ex testamento hereditas. sed si vacuo ventre mulier fuit et incerto eo filius in familia retentus vita decessit, heres fuisse intellegitur: emancipatus aut exter non aliter possunt hereditatem quaerere, quam si non esse praegnatem sciant. ergo si ventre pleno sit mulier, nonne iniquum erit interea defunctum filium heredi suo relinquere nihil? et ideo decreto filio succurrendum est, quia, sive frater ei nascatur sive non nascatur, patri heres futurus est. eademque ratio facit, ut emancipato quoque subveniri debeat, qui alterutro casu rem omnimodo habiturus est.

85 *Idem libro trigesimo quaestionum* Si metus causa adeat aliquis hereditatem, fiet ut, quia invitus heres existat, detur abstinendi facultas.

86 *Idem libro sexto responsorum* Pannonius Avitus cum in Cilicia procuraret heres institutus ante vita decesserat, quam heredem se institutum cognosceret. quia bonorum possessionem, quam procurator eius petierat, heredes Aviti ratam habere non poterant, ex persona defuncti restitutionem in integrum implorabant, quae stricto iure non competit, quia intra diem aditionis Avitus obisset. divum tamen Pium contra constituisse[3] Maecianus libro quaestionum refert in eo, qui legationis causa Romae erat et filium, qui matris delatam possessionem[4] absens amiserat, sine respectu eius distinctionis restitutionem locum habere. quod et hic humanitatis gratia
1 optinendum est. Rei perduellionis hereditatem suspensa cognitione filius emancipatus, cui de patris
2 innocentia liquet, potest quaerere. Pro herede gessisse filium placuit, qui moriens comperto matrem suam intestato vita decessisse codicillis petit ab herede suo, ut maternorum bonorum servum manumitteret ac sibi parentibusque suis in possessione[5] matris monumentum exstrueret.

87 *Idem libro decimo responsorum* Eum bonis patris se miscere convenit, qui remoto familiae vinculo pro herede gerere videtur. et ideo filius, qui tamquam ex bonis matris, cuius hereditatem suscepit, agrum ad hereditatem patris pertinentem ut maternum ignorans possedit, abstinendi consilium, quod in bonis patris tenuit, amisisse[6] non videtur.
1 Pupillis, quos placuit oneribus hereditariis esse liberandos, confusas actiones restitui oportet.

88 *Paulus libro primo quaestionum* Gerit pro herede, qui animo adgnoscit successionem, licet nihil attingat hereditarium. unde et si domum pignori datam sicut hereditariam retinuit, cuius possessio qualisqualis fuit in hereditate, pro herede gerere videtur: idemque est et si alienam rem ut hereditariam possedisset.

89 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Si pupillus se hereditate abstineat, succurrendum est et fideiussoribus ab eo datis, si ex hereditario contractu convenirentur[7].

90 *Paulus libro duodecimo responsorum* Respondit per curatorem hereditatem adquiri non posse.
1 Idem respondit, si iussu avi nepos patris, qui de castrensi peculio testamentum fecit, hereditatem adisset, adquisisse ei ea de quibus pater testari potest, quia castrensia esse mutatione personae desierint[8].

91 *Idem libro quinto decimo responsorum* Respondit, si is qui bonis paternis se abstinuit per suppositam personam emptoris bona patris mercatus probatur, perinde eum conveniri oportere a creditoribus atque si bonis paternis se inmiscuisset.

92 *Idem libro septimo decimo responsorum* Filius familias duxit uxorem: ea filiis sublatis intestata decessit: filii iussu patris, non avi adierunt hereditatem: quaero, an avo adquisita sit hereditas. Paulus respondit secundum ea quae proponuntur nihil actum esse.

93 *Idem libro tertio sententiarum* Pater quotiens filio mandat adire, certus esse debet, an pro parte an ex asse, et an ex institutione an ex substitutione, et an testamento an ab intestato filius suus heres
1 existat. Mutus[9] pater vel dominus filio vel servo heredibus institutis magis est, ut, si intellectu non careat, nutu iubere possit adire hereditatem, ut ei iure eius commodum quaeri possit: quod facile ex-
2 plicari possit scientia litterarum. Mutus servus iussu domini pro herede gerendo obligat dominum hereditati.

94 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Qui superstitis bona repudiat, post mortem eius adire hereditatem, item bonorum possessionem petere non prohibetur.

95 *Paulus libro quarto sententiarum*[10] Recusari hereditas non tantum verbis, sed etiam re potest et alio quovis indicio voluntatis.

96 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Qui se pupillum falso existimans, cum esset pubes, pro herede gessit, quo minus heres existat, nihil error talis ei nocebit.

97 *Paulus libro tertio decretorum* Clodius Clodianus facto prius testamento postea eundem heredem in alio testamento inutiliter facto instituerat: scriptus heres cum posterius putaret valere, ex eo hereditatem adire voluit, sed postea hoc inutile repertum est. Papinianus putabat repudiasse eum ex priore hereditatem, ex posteriore autem non posse adire. dicebam non repudiare eum, qui putaret posterius valere. pronuntiavit Clodianum intestatum decessisse.

98 *Scaevola libro vicesimo sexto digestorum* Quae neptis[11] suae nomine, quam ex Seia habebat, Sempronio tot dotis nomine spoponderat et pro usuris in exhibitionem certam summam praestabat, decessit relicta Seia filia et aliis heredibus: cum quibus Sempronius iudicio egit condemnatique pro portionibus hereditariis singuli heredes, inter quos et Seia, Sempronio caverunt summam, qua quisque condemnatus erat usuris isdem, quae ad exhibitionem a testatrice praestabantur: postea excepta Seia filia ceteri heredes abstinuerunt hereditate beneficio principis et tota hereditas ad Seiam pertinere coepit. quaero, an in Seiam, quae sola heres remansit et omnia ut sola heres erat[12], pro eorum quoque portionibus, qui beneficio principali hereditate abstinuerint, utilis actio dari debeat. respondit pro parte eorum, qui se abstinuissent, actiones solere decerni in eam, quae adisset et maluisset integra hereditaria onera subire.

99 *Pomponius libro primo senatus consultorum* Aristo in decretis Frontianis[13] ita refert. Cum duae filiae patri necessariae heredes exstitissent, altera se paterna abstinuerat hereditate, altera bona paterna vindicare[14] totumque onus suscipere parata erat.

(1) tutam an F^1: an *del. Bynkershoek* (2) qui fuit] suus vel *scr.* (3) *cf. l.* 30 *pr. h. t.* (4) absente patre admittere non potuerat *ins.* (5) possessionem *F* (6) omisisse *scr* (7) conveniantur F^2 (8) desierunt F^2

(9) matus *F* (10) 4, 4, 1 (11) nuptis *F* (12) erat] bona possederat *scr.* (13) Frontinianis *scr.* (14) vindicaret *F*

sanctum Cassium praetorem causa cognita actiones hereditarias utiles daturum recte pollicitum ei, quae ad hereditatem patris accesserat denegaturumque [1] ei quae se abstinuerat.

III [2].

TESTAMENTA QUEMADMODUM APERIANTUR INSPICIANTUR ET DESCRIBANTUR.

1 [3] *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Omnibus, quicumque desiderant tabulas testamenti inspicere vel etiam describere, inspiciendi [4] describendique potestatem facturum se praetor pollicetur: quod vel suo vel alieno nomine desideranti
1 tribuere eum manifestum est. Ratio autem huius edicti manifesta est: neque enim sine iudice transigi neque apud iudicem exquiri veritas de his controversiis, quae ex testamento proficiscerentur, aliter [5] potest quam inspectis cognitisque verbis testamenti.
2 Si quis neget sigillum suum agnoscere, non ideo quidem minus aperiuntur tabulae, sed alias suspectae fiunt.

2 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Tabularum testamenti instrumentum non est unius hominis, hoc est heredis, sed universorum, quibus quid illic adscriptum est: quin potius publicum est in-
1 strumentum. Testamentum autem proprie illud dicitur, quod iure perfectum est: sed abusive testamenta ea quoque appellamus, quae falsa sunt vel iniusta vel irrita vel rupta: itemque inperfecta sole-
2 mus testamenta dicere. Ad causam autem testamenti pertinere videtur id quodcumque quasi ad testamentum factum sit, in quacumque materia fuerit scriptum, quod contineat supremam voluntatem: et tam principales quam secundae tabulae edicto
3 continentur. Si plura sint testamenta, quae quis exhiberi desideret, universorum ei facultas facienda
4 est. Si dubitetur, utrum vivat an decesserit is, cuius quis quod ad causam testamenti pertinet inspici describique postulat, dicendum est praetorem causa cognita statuere id [6] debere, ut, si liquerit eum
4a vivere, non permittat. Inspici tabulas est, ut ipsam scripturam quis inspiciat et sigilla et quid [7]
5 aliud ex tabulis velit spectare. Inspectio tabu-
6 larum etiam lectionem earum indicat. Diem autem et consulem tabularum non patitur praetor describi vel inspici idcirco, ne quid falsi fiat: namque etiam [8] inspectio materiam falso fabricando instruere potest.
7 Utrum autem in continenti potestatem inspiciendi vel describendi [9] iubet an desideranti tempus dabit ad exhibitionem? et magis est, ut dari debeat secun-
8 dum locorum angustias seu prolixitates. Si quis non negans apud se tabulas esse non patiatur inspici et describi, omnimodo ad hoc compelletur: si tamen neget penes se tabulas esse, dicendum est ad interdictum rem mitti [10] quod est de tabulis exhibendis.

3 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Ipsi tamen heredi vindicatio tabularum sicut ceterarum hereditariarum rerum competit, et ob id ad exhibendum quoque agere potest.

4 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Cum ab initio aperiendae sint tabulae, praetoris id officium est, ut cogat signatores convenire et sigilla sua recognoscere

5 *Paulus libro octavo ad Plautium* vel negare se signasse: publice enim expedit suprema hominum iudicia exitum habere.

6 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Sed si maior pars signatorum fuerit inventa, poterit ipsis intervenientibus resignari testamentum et recitari.

7 *Gaius libro septimo* [11] *ad edictum provinciale* Sed si quis ex signatoribus aberit, mitti debent tabulae testamenti ubi ipse sit, uti adgnoscat: nam revocari eum adgnoscendi causa onerosum est. quippe saepe cum magna captione a rebus nostris revocamur et sit [12] iniquum damnosum cuique esse officium suum. nec ad rem pertinet, unus absit an omnes. et si forte omnibus absentibus causa aliqua aperire tabulas urgueat, debet proconsul curare, ut intervenientibus optimae opinionis viris aperiantur et post descriptum et recognitum factum ab isdem, quibus intervenientibus apertae sunt, obsignentur, tunc deinde eo mittantur, ubi ipsi signatores sint, ad inspicienda sigilla sua.

8 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Pupillares tabulas, etiamsi non fuerit superscriptum ne aperirentur, attamen, si seorsum eas signatas testator reliquerit, praetor eas aperiri nisi causa cognita non patietur.

9 *Paulus libro quadragesimo quinto ad edictum* Si mulier ventris nomine in possessione sit, aperiendae sunt secundae tabulae, ut sciatur, cui demandata sit curatio.

10 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si in duobus exemplariis scriptum sit testamentum, alterutro patefacto apertae tabulae sunt.
1 Si sui natura tabulae patefactae sunt, apertum videri testamentum non dubitatur: non enim quae-
2 remus, a quo aperiantur. Si tabulae non compareant vel exustae sint, futurum est, ut subvenire [13] legatariis debeat. idem est, si subpressae vel occultae sint.

11 *Gaius libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Sicut codicilli pars intelleguntur testamenti, ita secundae tabulae principalium tabularum partem optinere videntur.

12 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si quis fecerit testamentum et exemplum eius [14], exemplo quidem aperto nondum apertum est testamentum: quod si authenticum patefactum [15] est totum, apertum.

IIII [16].

SI QUIS OMISSA CAUSA TESTAMENTI AB INTESTATO VEL ALIO MODO POSSIDEAT HEREDITATEM.

1 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Praetor voluntates defunctorum tuetur et eorum calliditati occurrit, qui omissa causa testamenti ab intestato hereditatem partemve eius possident ad hoc, ut eos circumveniant, quibus quid ex iudicio defuncti deberi potuit, si non ab intestato possideretur hereditas, et
1 in eos actionem pollicetur. Et parvi refert, utrum quis per semet ipsum an per alium adquirere potuit hereditatem: nam quomodocumque potuit, si non adquisiit hereditatem, in ea causa est, ut incidat in
2 edictum praetoris: praetermittere autem causam testamenti videtur, qui, cum posset iubere, noluit id
3 facere. Quid ergo si servus eius cum iuberetur adire hereditatem, dicto audiens non fuit? sed compellendus est servus hoc facere ideoque dominus ab
4 intestato veniens incidit in edictum. Sin autem nec certioratus est dominus a servo et postea ipse ab intestato possedit hereditatem, non debet incidere
5 in edictum, nisi si fingit ignorantiam. Si proponatur idem et institutus et substitutus et praetermiserit institutionem, an incidat in edictum, quaeritur. et non puto incidere, quasi testator hanc ei dederit
6 facultatem, qui eum substituit. Praetermittere est causam testamenti, si quis repudiaverit hereditatem.

(1) accederat delegaturumque *F*
(2) *Sab.* 1...4. 6. 8; *Ed.* 5. 7. 9...12. — *Bas.* 35, 6. — *Cf. Cod.* 6, 32 (3) *pars* § 1 = *D.* 2, 15, 6 (4) despiciendi *F* (5) alter *F* (6) id *del.* (7) quidquid *scr.* (8) etiam] ea *scr.* (9) fieri *ins. dett. quidam* (10) rem remitti *Ruckerus* (11) decimo *ins. Blume* (12) sit] est *scr.* (13) subveniri *scr.* (14) eius exemplum F^2 (15) fatefactum *F*
(16) *Sab.* 1...4. 6. 8...10. 12...23; *Ed.* 5. 7. 11. 24. 25; *Pap.* 26...30. — *Bas.* 35, 15. — *Cf. Cod.* 6, 39

7 Qui sunt in potestate statim heredes sunt ex testamento, nec quod se abstinere possunt, quicquam facit. quod si postea miscuerunt[1], ex testamento videntur heredes: nisi si abstinuerint quidem se testamento, verum ab intestato petierint bonorum
8 possessionem: hic enim incident in edictum[2]. Qui sub condicione institutus heres potuit parere condicioni nec paruit, cum condicio talis sit, ut in arbitrio sit heredis instituti, deinde ab intestato possideat hereditatem, debebit edicto teneri, quia
9 eiusmodi condicio[3] pro pura debet haberi. Non quaerimus, qui praetermissa causa testamenti ab intestato hereditatem possideant, utrum iure legitimo possideant an non: nam quoquo iure possideant hereditatem vel partem eius, conveniri ex edicto poterunt, utique si non ex alia causa possideant: ut puta si quis omisit quidem hereditatem, sed ex causa fideicommissi possidet missus in possessionem fideicommissorum servandorum causa: vel si proponas eum crediti servandi causa venisse in possessionem: nam nec ex hac causa legatariis respondere cogetur. totiens igitur edictum praetoris locum habebit, quotiens aut quasi heres legitimus possidet aut quia bonorum possessionem accipit ab intestato aut si forte quasi praedo possideat hereditatem fingens sibi aliquem titulum ab intestato possessionis: quocumque enim modo hereditatem lucrifacturus quis sit, legata praestabit, sane interveniente cautione 'evicta hereditate legata
10 'reddi'. Et si non possideat quis hereditatem, dolo autem malo fecerit quo minus possideat, eveniet, ut perinde teneatur atque si hereditatem adis-
11 set. Dolo autem malo fecisse videtur quo minus possideat, qui ad alium transtulit possessionem per fraudem, ut legatarii ceterique qui quid in testamento acceperunt careant his quae sibi relicta sunt.
12 Sane quaestionis fuit, utrum is demum dolo malo facere videatur quo minus possideat, qui per dolum eam possessionem dimittat, quam aliquando habuit, an vero is quoque[4], qui hoc ipsum malitiose fecit, ne ab initio possidere inciperet. Labeo sibi videri ait non minus delinquere eum, qui non incipiat possidere, quam eum qui desinat: quae sententia
13 optinet. Si quis per fraudem omiserit hereditatem, ut ad legitimum perveniat, legatorum petitione tenebitur.

2 *Idem libro septimo ad Sabinum* Licet pro herede gerere non videatur, qui pretio accepto praetermisit hereditatem, tamen dandam in eum actionem exemplo eius, qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, divus Hadrianus rescripsit: proinde legatariis et fideicommissariis tene-
1 bitur. Sed utrum ab eo erit incipiendum et sic ad heredem veniendum an convertemus ordinem? mihi videtur humanior esse haec sententia, ut possessor hereditatis prior excutiatur, maxime si lucrativam habet possessionem.

3 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si pecuniam a substituto acceperis, ut praetermitteres, isque adierit, an danda sit legatariis actio, dubitari potest. et puto, si ipse quoque praetermiserit et, quod lege ad se rediret, possidebit hereditatem, in utrumque vestrum dandam, ut ei tamen, cui ab utroque[5] legatum sit, in alterutrum detur actio.

4 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Si quis pecuniam non accepit, simpliciter autem omisit causam testamenti, dum vult praestitum ei qui substitutus est vel legitimo, numquid locus non sit edicto? plane indignandum est circumventam voluntatem defuncti: et ideo si liquido constiterit in necem legatariorum hoc factum, quamvis non pecunia accepta, sed nimia gratia collata, dicendum erit locum esse utili actioni adversus eum qui possidet heredi-
1 tatem. Et recte dicetur, ubicumque quis, dum vult praestitum ei, qui se repudiante venturus est, [6]non repudiaturus, nisi praestitum vellet, et maxime si ob evertenda iudicia id fecit, ibi dicendum est adversus possessorem[7] competere actionem, sic tamen, ut, ubi quidem pecunia accepta repudiavit, ibi dicamus eum qui omisit conveniendum, ubi vero gratis, in fraudem tamen eorum quibus quid relictum est, possessorem debere conveniri utili actione.
2 Quamquam de heredibus institutis videatur praetor loqui, attamen etiam ad alios haec res serpit: ut, si sit legatarius, a quo fideicommissum relictum est, et hic id egisset, ut omittatur hereditas, doloque
3 id fecit, conveniri debet. Si quis vendiderit hereditatem, utique possidere videtur, non dolo fecisse, quo minus possideat.

5 *Marcellus libro duodecimo digestorum* Excusatus videtur patronus, qui institutionem praetermisit, cum aliter esset a liberto scriptus heres quam eum institui oportet: nam et si servus eius ex asse institutus fuerit et per quemcumque casum non potuerit iussu domini adire hereditatem, impune praetermittet ex testamento hereditatem.

6 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Quia autem is qui ab intestato possidet hereditatem conveniri potest, si omittit causam testamenti, quaesitum est, si quasi ex voluntate testatoris videatur omisisse, an cogatur praestare. ut puta fratrem suum scripsit heredem et codicillos fecit ab intestato petitque a fratre, ut, si legitima hereditas ad eum pertinuerit, fideicommissa praestaret quibusdam: si igitur omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, videndum est, an legatariis cogatur respondere. et Iulianus libro trigesimo primo digestorum scribit[8] cogendum primum legata praestare, mox dimissis legatis si quid superfuerit ex dodrante, tunc fideicommissa cogi praestare: ceterum si legata absumant[9] dodrantem, tunc nihil fideicommissariis praestandum: habere enim integrum quadrantem legitimum heredem oportet. ordo igitur a Iuliano adhibetur, ut prius legata praestentur, deinde ex superfluo fideicommissa, dummodo quadrans non tangatur. ego puto Iuliani sententiam ita accipiendam, ut, si omissa causa testamenti ab intestato possideat hereditatem, cogatur omnimodo legata praestare: nec enim utique omittere ei hereditatem permisit, qui fideicommissa
1 ab eo relinquit ab intestato. Plane si nominatim id ei permisit, dicemus non eum incidere in edictum, quia usus est facultate ea, quam ei testator concessit: quod si non ei concessit specialiter testator omittere, is ordo erit sequendus, quem Iulianus osten-
2 dit. Quid deinde dicemus, si isdem et ex testamento legata et fideicommissa ab intestato fuerint relicta et praeterea aliis fideicommissa? an ordinem illum debeamus facere, quem Iulianus monstrat, an vero contribuemus omnes fideicommissarios quasi aequales? et magis est, ut ita distinguamus multum interesse, utrum incidit in edictum heres an non. nam si incidit, praeferendi erunt hi quibus testamento relicta fuerunt quaedam: sin vero non incidit, quia haec fuit testatoris voluntas, ut daret ei facultatem et ab intestato succedendi, vel quia alia causa intercessit, quae secundum ea quae supra scripta sunt non offendit edictum, dicendum est contribui
3 fideicommissa debere quasi exaequata. Non simpliciter autem praetor pollicitus est se daturum actionem, sed causa cognita: nam sive invenerit testatorem huius rei auctorem esse ipsumque permisisse ab intestato succedere aut si qua alia iusta causa omittendi intervenerit, utique non dabit actio-
4 nem in eum legatorum. Item si invenerit bona ad alium pertinere, non dabit actionem, si vero nulla suspicio collusionis religionem praetoris instruxerit[10].

(1) miscuerint F^2 (2) *fuit sic fere:* quod si postea miscuerunt se, ex testamento videntur heredes, nisi abstinuerunt: si abstinuerint quidem se testamento, verum ab intestato petierint bonorum possessionem, incident in edictum (3) condicio] condicionalis institutio *scr.* (4) quo *F* (5) utro *scr.* (6) repudiavit *ins.* (7) dicendum est adversus possessorem *del.* (8) scripsit F^2 (9) adsumant *F* (10) induxerit *scr.*

5 Si autem is, cui auferri hereditas potest, aliquid
possideat de hereditate et possidere desierit sine dolo
6 malo, magis est, ut desinat conveniri. Quod ergo
tempus spectabimus, possideat nec ne? litis con-
7 testatae tempus spectari debet. Certe si vacantia
bona quis possederit et quadriennium praeterierit,
indubitate conveniri poterit ex hac parte edicti, quia
et omisit causam testamenti et quia[1] ab intestato
possedit et quidem sic, ut praescriptione quadriennii
8 tutus sit. Si patronus ex debita sibi portione
heres scriptus dato sibi coherede ex alia parte omi-
serit institutionem, quia debita pars eius erat ex-
hausta, omiserit et coheres, deinde possideat patronus
ab intestato legitimam hereditatem totam, dandam in
eum legatorum actionem Celsus libro sexto decimo
digestorum ait, quae in Titium competeret, sufficeret-
que[2] patrono, quod integram debitam sibi portionem
habeat. haec autem ita sunt, si coheres collusit cum
patrono: aliter enim non esse patronum cogendum
legata praestare: neque enim interdictum est, ut quis
9 omittat hereditatem, si sine fraude id fiat. Hoc
edictum etiam ad contra tabulas bonorum possessio-
nem pertinere magis dicendum est, scilicet ut qui
accipiendo contra tabulas bonorum possessionem libe-
ris parentibusque legata praestaret si omiserit eam
bonorum possessionem et ab intestato possideat he-
reditatem, cogatur ea praestare, quae praestaret, si
10 contra tabulas[3] possessionem accepit. Si liber-
tas sub condicione fuerit data 'si decem dederit' et
omissa causa testamenti fuerit, non aliter libertas
competet, quam si condicioni paritum sit.

7 *Marcellus libro duodecimo digestorum* Qui-
dam Titium et Maevium instituit heredes et centum
Titio[4] legavit: uterque omissa testamento[5] legitimam
adiit hereditatem. non probe legatorum actionem
Titius postulabit. idem, si utrique legasset.

8 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Si
quis sub condicione dandorum decem vel qua alia,
quae in dando vel in faciendo fuit, heres institutus
omissa causa testamenti ab intestato possideat here-
ditatem, videndum est, an huic, in cuius personam[6]
condicio collata est, subveniri debeat. et magis est,
ne subveniatur: neque enim legatarius est.

9 *Paulus libro quadragesimo quinto ad edictum*
Sed et si adhuc parendi condicioni tempus habeat,
hac parte edicti non tenetur.

10 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Si
non solus, sed cum alio possidet hereditatem is qui
omisit causam testamenti, rectissime Iulianus ait,
quod et Marcellus probat, dandam in ipsum quoque
legatorum actionem utilem: nec enim aspernari debet
obesse sibi factum heredis[7] scripti, cui etiam pro-
fuerit. hoc autem ita est, nisi si pecuniam accepit
is qui omisit causam testamenti: tunc enim in soli-
1 dum tenebitur. Cum substitutis ab institutis legata
fuissent relicta et tam[8] instituti quam substituti omissa
causa testamenti possideant ab intestato hereditatem,
divus Pius recripsit neque improbe neque imprudenter
institutos legata recusare substitutis data: recte enim
recusant in se dari legatorum fideive commissorum
petitionem substituto, cui liberum fuit adeunti here-
ditatem non fideicommissum petere, sed universa
2 bona optinere. Si duo sint heredes institutus et
substitutus et ambo omissa causa testamenti ab in-
testato possideant hereditatem, quaestionis est, an
ambo cogantur legata praestare, et utrum unusquis-
que ea legata quae a se relicta sunt an vero ambo
utraque legata cogantur praestare. ego puto in soli-
dum adversus singulos legatorum petitionem dandam:
sed utrum eorum quae a se legata sunt an vero
etiam eorum quae ab altero herede, videamus. et
alias proponamus institutum solum possidere heredi-
tatem: eorum legatorum, quae sunt a se relicta, an
etiam eorum, quae sunt a substituto relicta, actionem
patietur? dicendum est ita demum etiam eorum[9], si
dolo substituti perveniat ad institutos hereditas sine
pecunia: nam si pecuniam accepit substitutus, ipse
erit conveniendus. item si solus substitutus possi-
deret, si quidem pecunia accepta institutus omisisset,
dicemus institutum suis legatariis respondere debere,
substitutum suis: si autem sine pecunia, adversus
substitutum dabimus actionem. nunc cum ambo
possideant, melius dicetur singulos suis legatariis
respondere debere.

11 *Iavolenus libro septimo epistularum* Si ab
instituto et substituto eadem res mihi legata sit et
omissa causa testamenti hereditatem possideant lege,
etiamsi ab utroque[10] solidum mihi debetur, tamen
ab uno legatum consecutus ab altero petere non
potero: eligere itaque reum potero.

12 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* De
libertatibus quoque in hoc casu quaesitum est, an
competant tam hae quae ab instituto quam hae quae
a substituto datae sunt. et magis est, ut competant,
1 tam directae quam fideicommissariae. Heredem
eius, qui omissa causa testamenti ab intestato possi-
det hereditatem, in solidum legatorum actione teneri
constat: magis est enim rei persecutionem quam
poenam continere et ideo et perpetuam esse. hoc
autem ita est, nisi propter dolum defuncti convenia-
tur heres: tunc enim in id quod ad eum pervenit
conveniretur.

13 *Gaius libro septimo decimo ad edictum pro-
vinciale* Etsi non totam aliquis hereditatem partemve
eius, ex qua heres institutus est, ab intestato possi-
deat, sed vel minimam portiunculam vel etiam unam
aliquam rem, tenetur hoc edicto,

14 *Idem libro secundo de testamentis ad edictum
praetoris urbani* quamvis non proprie pars heredi-
tatis in una re intellegatur.

15 *Idem libro septimo decimo ad edictum pro-
vinciale* Nec id iniquum est, cum ex suo quisque
vitio hoc incommodo adficiatur.

16 *Idem libro secundo de testamentis ad edictum
praetoris urbani* Cum enim hereditas ab eo quoque
peti possit, qui unam aliquam rem hereditario nomine
possideat, dubitari non oportet, quin verum sit quod
diximus.

17 *Idem libro septimo decimo ad edictum pro-
vinciale* Si quis omissa causa testamenti omnino
eam hereditatem non possideat, excluduntur lega-
tarii: nam liberum cuique esse debet etiam lucrosam
hereditatem omittere, licet eo modo legata libertates-
que intercidunt. sed in fideicommissariis hereditati-
bus id provisum est, ut, si scriptus heres nollet adire
hereditatem, iussu praetoris adeat et restituat: quod
beneficium his, quibus singulae res per fideicom-
missum relictae sint, non magis tributum est quam
legatariis.

18 *Idem libro secundo de testamentis ad edictum
praetoris urbani* Si duo heredes instituti ambo
omissa causa testamenti ab intestato possideant here-
ditatem, tunc, quia uterque praetorio iure perinde
habetur atque si ex testamento hereditatem adisset,
1 pro partibus in singulos competit actio. Admo-
nendi sumus huic, in quem ex hac parte edicti lega-
torum actio datur, beneficium legis Falcidiae con-
cedendum.

19 *Idem libro septimo decimo ad edictum pro-
vinciale* Praeterea patrono[11] quoque qui ex asse
heres institutus est si ab intestato possederit here-
ditatem, commodum partis debitae, quod habiturus
foret, si ex testamento adisset hereditatem, salvum
ei debet esse.

20 *Ulpianus libro quarto disputationum* Si eadem
res diversis personis ab instituto et substituto fuerit
relicta, non uterque, sed qui ab instituto accepit
solus vindicabit.

(1) quia *del.* (2) sufficereque *Hal.* (3) bonorum *ins.* F^2 (4) titium *F* (5) omisso testamento F^2: omissa causa testamenti *scr.* (6) persona *F* (7) heredi *F* (8) et tam] etiam *F* (9) horum *scr.* (10) herede *ins.* F^2 (11) patronus *scr.*

21 *Iulianus libro vicesimo septimo digestorum* Si filius meus a matre sua heres scriptus fuerit et ego testamenti causa omissa bonorum possessionem eiusdem filii nomine petiero, actio legatorum in me dari debebit non secus ac si ipse heres scriptus omissa causa testamenti bonorum possessionem ab intestato accepissem.

22 *Idem libro tricesimo primo digestorum* Si in testamento ita scriptum fuerit: 'Titius heres esto: 'si Titius heres erit, Maevius heres esto' et Titius omissa causa testamenti hereditatem legitimam possederit, Maevio adversus eum petitio hereditatis dari non debet pro parte, quam habiturus esset, si testamenti causa omissa non fuisset. cum enim omisso testamento hereditas possidetur, legatorum quidem et libertatium ratio habenda est, quia aliter quam ab herede dari non potuerunt: hereditatis vero quae ita data est rationem habere praetor non debet: sua enim culpa testator sub hac condicione hereditatis
1 partem dedit, quam potuit pure dare[1]. Quare et si ita scriptum fuisset: 'Titius heres esto: quisquis 'mihi ex supra scriptis heres erit, Stichus liber heres-'que esto' et Titius omisso testamento hereditatem possideat, libertatem praetor Stichi tueri non debet
2 nec hereditatis petitionem ei dare. Si quis hoc modo testamentum scripserit: 'Titius heres esto: si 'Titius heres non erit, Maevius heres esto: quisquis 'mihi ex supra scriptis heres erit, Maevio, si mihi 'heres non erit, centum dato', deinde Titius omisso testamento legitimam hereditatem possideat, an Maevio, cuius in potestate fuit, ut ex substitutione adeundo totam hereditatem haberet, legatorum actio dari debeat, quaeritur. et placet dari, quia nihil prohibet Maevium iustam causam habuisse, propter quam nollet negotiis hereditariis implicari.

23 *Ulpianus libro quadragesimo sexto ad edictum* Si filius qui mansit in patris potestate, item filia heredes instituti praeterito fratre emancipato, qui contra tabulas accipere possessionem potuit, ut intestati patris possessionem acceperint, legata omnibus praestabunt nec filia dotem suam fratri conferet, cum ut scripta videatur hereditatem habere.

24 *Paulus libro sexagesimo ad edictum* Si dolo tutoris omiserit pupillus causam testamenti et legitimam hereditatem possideat, danda est legatorum actio in pupillum, sed eatenus, quatenus hereditas ei adquisita est. quid enim, si cum alio possideat
1 hereditatem? Sed hoc et in eo qui pubes est plerique putant observandum, ut pro qua parte possideat, teneatur, quamvis praetor perinde in eum det actionem, atque si adisset hereditatem.

25 *Celsus libro sexto decimo digestorum* Cui servus ipsius substitutus est, servum suum adire iussit. si idcirco fecit, ne legata praestaret, utraque praestabit, et qua heres est et qua omissa causa testamenti possidet ex substitutione hereditatem, salva Falcidia ei servata.

26 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum* Iulianus scribit patrem, qui filiam sibi substitutam iussit adire hereditatem, legata quae ab ipso data sunt ex sententia edicti praestaturum, quoniam filia patri substituitur in casu, non ut arbitrium eligendi relinquatur: sed si varia legata supra dodrantem data sint, eorum prius rationem habendam, quae a filia relicta sunt. non enim caret dolo pater, qui honore proprio omisso propter compendium alienam
1 institutionem maluit. Denique si filiae pater substitutus adiit hereditatem, nihil eum dolo facere Iulianus existimat, quia nemo filiae patrem contra votum parentium substituere videtur, sed ut arbitrium eligendi relinquat.

27 [2]*Idem libro sexto responsorum* Mater secundis tabulis impuberi filio substituta locum edicto facit, si omisso testamento legitimam hereditatem filii possideat. idem iuris erit et si filio heres data
1 sit et substituta[3]. In sententiam edicti propter legatorum causam frater incidisse non videbatur, qui filium suum substitutum impuberi testamento fratris non emancipavit, sed ab intestato per eum[4] possi-
2 dere coepit. In eum, qui testamento scriptus heres non fuit, si fraudis consilio cum heredibus scriptis participato legitimam hereditatem solus possideat, actio legatorum ex sententia praetoris dabitur.

28 *Marcianus libro quarto fideicommissorum* Si servum heredem institutum dominus, qui ipse rogatus fuerat fideicommissum praestare, priusquam adire iuberet, vendiderit, praestare id debet, cum per pretium servi hereditatis quoque aestimationem con-
1 sequatur. Institutus heres et rogatus restituere hereditatem si omissa causa testamenti legitimam hereditatem possideat, non dubie ut legata ceteraque fideicommissa, ita hereditatem quoque restituere compellendus est, libertates quoque tam directas quam fideicommissarias. sed[5] si alienos servos rogatus sit manumittere, utique redimere eos debebit. eam autem decessionem patietur is cui restituta fuerit hereditas, quam is qui ei restituit passurus fuit.

29 *Ulpianus libro quinto fideicommissorum* Qui omissa causa testamenti ab intestato possidet hereditatem, servos ad libertatem perducere debet, ne eis factum noceat eius qui ex testamento adire noluit: sic tamen, ut habeat libertos.

30 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Qui omissa causa testamenti pro emptore vel pro dote vel pro donato sive alio quolibet titulo, exceptis pro herede et pro possessore, possideat hereditatem, a legatariis et fideicommissariis non convenitur.

V[6].

DE SENATUS CONSULTO SILANIANO ET CLAUDIANO: QUORUM TESTAMENTA NE APERIANTUR.

1 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Cum aliter nulla domus tuta esse possit, nisi periculo capitis sui custodiam dominis tam ab domesticis quam ab extraneis praestare servi cogantur, ideo senatus consulta introducta sunt de publica quaes-
1 tione a familia[7] necatorum habenda. Domini appellatione continetur qui habet proprietatem, etsi
2 usus fructus alienus sit. Qui servum bona fide possedit, domini appellatione non continebitur, nec
3 qui usum fructum solum habuit. Servus pignori datus, quod attinet ad debitoris necem, per omnia perinde habetur atque si pignori datus non esset.
4 Servi appellatione etiam hi continentur, qui sub condicione legati sunt: nam medio tempore heredis sunt, nec quod condicio existens efficit, ut desinant esse heredis, facit ne videantur interim eius[8]. idem-
5 que erit dicendum[9] in statulibero. Sed in eo, cui fideicommissa libertas pure debetur, exstat rescriptum divi Pii ad Iuventium Sabinum, quo ostenditur non esse festinandum ad tormenta eius, cui fideicommissa libertas debetur: et magis est, ne puniatur ob hoc quod sub eodem tecto fuit, nisi parti-
6 ceps sceleris fuerit. Domini appellatione etiam pro
7 parte dominum contineri dicendum est. Domini appellatione et filius familias ceterique liberi, qui in potestate sunt, continentur: senatus consultum enim Silanianum non solum ad patres familias, verum ad
8 liberos quoque pertinet. Quid deinde dicemus, si liberi non sint in potestate? Marcellus libro duodecimo digestorum dubitat: ego puto plenius accipiendum, ut etiam ad eos liberos pertineat, qui in
9 potestate non sunt. In eo, qui est in adoptionem datus, non putamus locum habere senatus consul-
10 tum, quamvis in adoptato locum habet. Sed nec

(1) dari *F* (2) *ad* § 1 *cf. Pap. D.* 38 6, 8 (3) et si filio exheredato sit substituta *scr.* (4) per eum *del. Krueger*: bona *ins.* F^2 (5) et *ins.*

(6) *Sab.* 1. 3. 5...10. 12...15. 24. 25; *Ed.* 2. 16...19. 27; *Pap.* 4. 11. 20...23; *App.* 26. — *Bas.* 35, 16. — *Cf. Cod.* 6, 35 (7) fimilia *F* (8) esse *add.* F^2 (9) et *ins.* F^2

11 in alumno occiso locus est senatus consulto. De
matris servis filio filiave occisis quaestio non habe-
12 bitur. Si pater ab hostibus captus sit, quaestio-
nem de servis habendam et supplicium filio occiso
eleganter Scaevola ait: quod etiam post mortem patris
probat, si ante, quam ei suus heres existat, occisus
13 fuerit. Idem Scaevola ait constantius defenden-
dum herede instituto filio de his quaestionem haben-
dam et supplicium, qui pure legati vel manumissi
sunt, ante aditam hereditatem filio occiso: quamvis
enim, si viveret, herede eo existente ipsius non essent
futuri, attamen ubi decessit, qua[1] extinctum legatum
et libertas est, senatus consulto fore locum dicit.
14 Si pater necatus sit, an de servis filii quaestio
habeatur, si forte castrensi peculio servos habuit?
et magis est quaestionem de servis filii habendam
suppliciumque sumendum, [2]licet non sit in potestate
15 filius. Si vir aut uxor occisi esse proponantur,
de servis eorum quaestio habetur, quamquam neque
viri servi proprie uxoris dicantur neque uxoris pro-
prie viri: sed quia commixta familia est et una
domus est, ita vindicandum atque in propriis servis
16 senatus censuit. Sed neque uxore occisa neque
marito de servis soceri quaestionem habendam sena-
tus censuit: Marcellus autem libro duodecimo diges-
torum etiam in soceri servis idem quod in mariti
17 recte dixit. Occisorum appellatione eos contineri
Labeo scribit, qui per vim aut caedem sunt inter-
fecti, ut puta iugulatum strangulatum praecipitatum
vel saxo[3] vel fuste vel lapide percussum vel quo alio
18 telo necatum. Quod si quis puta veneno vel
etiam quo alio quod clam necare soleat interemptus
sit, ad hoc senatus consultum vindicta mortis eius
non pertinebit: hoc idcirco, quia totiens puniendi
sunt servi, quia auxilium domino non tulerunt, quo-
tiens potuerunt ei adversus vim opem ferre et non
tulerunt: ceterum quid potuerunt facere adversus eos,
19 qui veneno vel quo alio more insidiantur? Plane
si venenum per vim infusum sit, senatus consultum
20 locum habet. Ubicumque igitur vis adhibita est
quae interemere solet, ibi dicendum est locum sena-
21 tus consulto fore. Quid ergo, si dominus veneno
non per vim necatus esse proponatur? impunitum erit
factum? nullo modo: licet enim cessat senatus con-
sultum Silanianum nec quaestio suppliciumque de his
qui sub eodem tecto fuerunt habeatur, tamen si qui
conscii vel factores sceleris fuerunt, hi demum sup-
plicio adficiuntur: et adiri hereditas aperirique tabu-
22 lae etiam ante quaestionem habitam possunt. Si
sibi manus quis intulit, senatus consulto quidem Sila-
niano locus non est, sed mors eius vindicatur, scilicet
ut, si in conspectu servorum hoc fecit potueruntque
eum in se saevientem prohibere, poena adficiantur,
23 si vero non potuerunt, liberentur. Si quis non
metu criminis inminentis, sed taedio vitae vel in-
patientia doloris sibi manus intulit, eius testamen-
tum aperiri et recitari mortis casus non impedit.
24 Item illud sciendum est, nisi constet aliquem
esse occisum, non haberi de familia quaestionem:
liquere igitur debet scelere interemptum, ut senatus
25 consulto locus sit. Quaestionem autem sic acci-
pimus non tormenta tantum, sed omnem inquisitio-
26 nem et defensionem mortis. Hoc autem senatus
consultum eos quidem, qui sub eodem tecto fuerunt,
omnimodo punit, eos vero, qui non sub eodem tecto,
sed in eadem regione, non aliter, nisi conscii fuissent.
27 'Eodem' autem 'tecto' qualiter accipiatur, videa-
mus, utrum intra eosdem parietes an et ultra intra
eandem diaetam vel cubiculum vel eandem domum
vel eosdem hortos vel totam villam. et ait Sextus
sic esse saepe iudicatum, ut quicumque eo loci fue-
runt, unde vocem exaudire potuerunt, hi puniantur,
quasi sub eodem tecto fuerunt, licet alii validioris
vocis, alii exiguioris sunt nec omnes undique[4] ex-
28 audiri possunt. Iuxta hoc tamen videtur et
divus Hadrianus rescripsisse in haec verba: 'Servi
'quotiens dominis suis auxilium ferre possunt, non
'debent saluti eorum suam anteponere: potuisse autem
'ancillam, quae in eodem conclavi cum domina sua
'fuerat, auxilium rei[5] ferre, si non corpore suo, at
'certe voce plorantem, ut hi, qui in domo fuerant
'aut vicini audirent, hoc ipso[6] manifestum est, quod
'dixit percussorem sibi mortem minatum, si procla-
'masset. ultimum itaque supplicium pati debet vel[7]
'hoc, ne ceteri servi credant in periculo dominorum
29 'sibi quemque consulere debere'. Hoc rescriptum
multa continet: nam ei non parcit, qui eodem con-
clavi fuit: et ei, qui timuit mori, non ignoscit: et
quod vel voce oporteat servos dominis auxilium ferre,
30 ostendit. Si quis in villa agens occisus sit, plus
quam iniquum est, si forte diffusa late praedia habeat,
de omnibus qui in ea regione fuerint[8] servis et quaes-
tionem haberi et supplicium sumi: sufficit ergo eos,
qui cum ipso qui occisus dicitur fuerunt et qui sus-
picione caedis aut conscientia attingi videbuntur, de
31 his quaestionem haberi. Cum dominus in itinere
esset occisus, de his, qui una cum eo fuerunt cum
occideretur vel, cum una fuissent, profugerunt, sup-
plicium sumendum est. quod si cum domino nemo
fuit cum occideretur, cessant ista senatus consulta.
32 Impubes servus vel ancilla nondum viripotens
non in eadem causa erunt: aetas enim excusationem
33 meretur. Impuberi autem utrum in supplicio
tantum parcimus[9] an vero etiam in quaestione? et
magis est, ut de impubere nec quaestio habeatur:
et alias solet hoc in usu observari, ut impuberes
non torqueantur: terreri tantum solent et habena
34 vel ferula caedi. Excusantur autem servi, qui
auxilium tulerunt sine dolo malo: nam si finxit se[10]
quis auxilium ferre vel dicis gratia tulit, nihil hoc
35 commentum ei proderit. Tulisse autem auxilium
non tantum is videtur qui servavit dominum, hoc est
qui potuit ita opem ferre, ut salvus esset dominus,
verum is quoque, qui quidquid potuit fecit, tametsi
dominus interfectus est: veluti si quis clamavit, ut
ad auxilium conveniretur, aut terruit adgressores
atque[11] si quis turbam convocavit aut si corpus
suum obiecit vel alias corpore suo auxilium tulit.
36 Non tamen semper qui clamore usus est, auxi-
lium tulisse videtur: quid enim, si, cum posset manu
depellere a domino periculum, ille clamorem inanem
37 elegit? plectendus utique erit. Quid si vulnerati
sint servi, cum protegerent dominum? dicendum est
parci eis debere, nisi si aut ipsi sibi vulnera ista
fecerunt data opera, ne punirentur, aut talia[12] vul-
nera isti acceperunt, ut possent nihilo minus opem
38 ferre, si voluissent. Si dominus mortifere vul-
neratus supervixerit nec de quoquam servorum suo-
rum conquestus sit, etiamsi sub eodem tecto fuerunt,
tamen parcendum illis erit.

2 *Callistratus libro quinto de cognitionibus*
Divus Marcus Commodus[13] Pisoni rescripsit in haec
verba: 'Cum constiterit apud te, Piso carissime,
'Iulium Donatum, posteaquam conterritus adventu
'latronum profugerat[14] villam suam, vulneratum esse,
'mox testamento facto purgasse officium servorum
'suorum, nec pietas pro servis[15] nec sollicitudo he-
'redis optinere debet, ut ad poenam vocentur, quos
'absolvit dominus ipse'.

3 [16]*Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum*
Si quis in[17] gravi valetudine adfectus opem domino
1 ferre non potuerit, subveniendum est ei. Si quis
moriens dixisset a servo vim mortis allatam esse
sibi, dicendum est non esse credendum domino, si
2 moriens hoc dixit, nisi potuerit et probari. Si ma-
ritus uxorem noctu intra cubiculum secum cubantem

(1) quia *edd.* (2) itemque sumendum *ins.* (3) praecipitatumve saxo *scr.* (4) aeque *ins.* (5) ei *S* (6) ipsum *F* (7) ob *ins. Brencmannus* (8) fuerunt F^2 (9) parcibus *F* (10) si *F* (11) atque] aut *scr.*

(12) alia *F* (13) divus Marcus cum Commodo *scr.* (14) ad *ins. Brencmannus* (15) pro servis] prosocrus *scr.* (16) *pars* § 14 = *D.* 50, 16, 197 (17) in *del. Scip. Gentilis*

necaverit vel uxor maritum, servi poena senatus con-
sulti liberabuntur. sed si exaudissent et opem non
tulissent, plectendi erunt, non tantum si proprii essent
3 mulieris, sed etiam si mariti. Si tamen maritus
in adulterio deprehensam occidat, quia ignoscitur ei,
dicendum est non tantum mariti, sed etiam uxoris
servos liberandos, si iustum dolorem exsequenti do-
4 mino non restiterunt. Si, cum omnes domini ad-
gressuram paterentur, uni servus opem tulit, an sit
excusandus, an vero quia omnibus non[1] tulit plec-
tendus? et magis est, ut, si quidem omnibus ferre
potuit, quamvis quibusdam tulit, supplicio adficien-
dum: si vero simul omnibus non potuit, excusandum,
quia quibusdam opem tulerit. nam illud durum est
dicere, si, cum duobus auxilium ferre non possit,
elegit alteri esse auxilio, electione crimen eum con-
5 traxisse. Quare et si servus mulieris marito do-
minae magis auxilio fuit quam dominae vel contra,
6 dicendum est ignosci ei debere. Subvenitur eis,
qui eo tempore quo dominus dominave occisa est
clausi ita fuerunt sine dolo malo, ut erumpere suc-
currendi causa aut comprehendendi eos, qui caedem
fecerint, non potuerint: nec interest, a quo clausi
continebuntur: sic tamen, si non data opera voluerint
se ita includi, ne opem ferre possint. clusos accipere
debemus et si sunt vincti, si tamen ita vincti, ut
omnino rumpere[2] vincula et auxilio esse non po-
7 tuerint[3]. Ignoscitur etiam his qui aetate defecti
8 sunt. Surdus quoque inter inbecillos numerandus
est aut inter eos qui sub eodem tecto non sunt,
quia ut illi per spatium, ita hic per morbum ni-
9 hil audit. Caecus quoque veniam mereri debet.
10 Mutum simili modo excipimus, sed ibi, ubi vocis
11 tantum auxilium superfuit. Furiosos excipi ne-
12 quaquam dubium est. Si quis quem eorum ser-
vum servamve ex ea familia, qui eius facinoris noxius
erit, receperit vel celaverit sciens dolo malo, in ea
causa est, ac si lege quae de sicariis lata est faci-
13 noris noxius fuerit. Si ex stipulatu servus de-
beatur[4] et caedem domini arguerit et pro hoc praemio
liber esse iussus sit, ex stipulatu actio stipulatori
non datur: nam et si supplicio adfectus fuisset, non
daretur. quod si sub eodem tecto non fuit, ex sti-
pulatu actio in aestimatione[5] servi utilis erit credi-
14 tori. Utrum autem is solus videatur indicasse
vel arguisse, qui ad hoc prosilit ultro, an etiam is,
qui, cum accusaretur ipse, detorsit in alium crimen?
et magis est, ut ille hoc praemio dignus sit, qui ultro
15 ad accusationem prosilit. Hi quoque, qui non
potuerunt alias ad libertatem pervenire, ut puta si
hac[6] lege distractus erat quis, ne manumitteretur,
poterunt propter hoc, quod in commune utile est,
16 ad libertatem pervenire. De his quoque servis,
qui testamento manumissi sunt, perinde atque[7] servis
17 supplicium sumendum est. De his, qui ante-
quam testamentum occisi occisaeve aperiretur pro-
fugissent posteaque aperto testamento liberi scripti
invenirentur, perinde ac si de servis quaestio habenda
suppliciumque sumendum est: nam est aequissimum
ultioni dominorum non obstare indulgentiam ipsorum,
quam quisque[8] pleniorem esset expertus, eo gra-
18 viorem sceleri suo poenam merebitur. Quod
ad causam testamenti pertinens relictum erit ab eo
qui occisus esse dicetur, id ne quis[9] sciens dolo
malo aperiendum[10] recitandum describendumque[11]
curet, edicto cavetur, priusquam de ea familia
quaestio ex senatus consulto habita suppliciumque
19 de noxiis sumptum fuerit. Aperire autem hic
ille videtur qui naturaliter aperit, sive sint signatae
sive non sint legatae[12], sed tantum naturaliter
20 clausae. Aperire accipere debemus prohibitos
nos vel palam[13] publice vel secreto: omnis enim
21 apertura prohibita est. Si quis ignorans occisum
22 aperuerit, non debet hoc edicto teneri. Et si
sciens, non tamen dolo aperuit, aeque non tene-
bitur, si forte per imperitiam vel per rusticitatem
ignarus edicti praetoris vel senatus consulti aperuit.
23 Si quis tabulas quidem non aperuit naturaliter,
linum autem inciderit, excusatus erit, quia dolo
24 caret, qui ipsas tabulas non aperuit. Si autem
non totum testamentum, sed pars eius aperta sit,
dicendum est in edictum incidisse eum qui aperuit:
parvi enim refert, utrum totum an pars aperiatur.
25 Si quis codicillos aperuerit, testamentum non
aperuerit, in edictum incidit: nam et codicilli ad
26 causam testamenti pertinent. Item sive iure va-
leat id quod apertum est sive non valeat, attamen
27 edicto locus est. Eadem servantur[14] et de his,
quae ad causam substitutionis pertinent, si pupillus
28 pupillave occisus occisave esse dicetur. Si alius
aperuit, alius recitavit, alius descripserit, omnes
in edictum incident, qui singula eorum fecerunt.
29 Non tantum ex testamento, sed etiam ab in-
testato hereditas ad hoc edictum pertinet, ut ne
quis adeat bonorumve possessionem petat, antequam
quaestio de familia habeatur, ne heres propter com-
30 pendium suum familiae facinus occultaret. Ele-
ganter Scaevola ait, ut quis ad heredem suum utiles
actiones transmittat, si forte ante aditionem decessit,
exploratum esse debere idcirco eum non adire, quod
31 senatus consulto edictoque terreatur. Si con-
dicioni intra diem ex die mortis praestitutum parere
iussi ignorantia non paruerunt, si idcirco ignoratum
est, quia metu senatus consulti aperiri tabulae non
potuerunt, succurritur eis ad implendam condicionem.
32 Si et aliud impedimentum sit de non adeunda
hereditate vel aperiendarum tabularum, sit et senatus
consulti, nihil prodesse impedimentum senatus con-
sulti, si et aliud fuit: veluti si praegnas uxor occisi
fuit vel etiam putabatur et propterea adire heredi-
tatem institutus non potuerit.

4 *Papinianus libro sexto responsorum* Qui pos-
tumos heredes instituerat, non natis postumis uxo-
rem secundo loco scripsit heredem: cum a familia
necatus diceretur, uxor diem suum obierat: heredes
mulieris actiones ex constitutione[15] sibi dari postu-
labant. eos ita demum audiendos esse respondi, si
mulier, quam in utero nihil gestare constabat, prop-
ter senatus consultum hereditatem adire noluit: alio-
quin praegnate ea defuncta nullam iniuriae querellam
intervenisse.

5 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Ne-
cessarios heredes puto edicto comprehendi, si se
1 misceant hereditati. Nec bonorum possessionem
peti praetor permittit: et ego puto ad omnes bono-
2 rum possessiones hoc edictum pertinere. Non alias
bona publicantur, quam si constabit esse occisum
patrem familias et heredem ante quaestionem de
familia habitam suppliciumque sumptum adisse here-
3 ditatem. Ubi quis incuria necatus est vel medici
insidiis[16], adiri quidem hereditas potest, sed heredi
defensio mortis incumbit.

6 *Paulus libro quadragensimo sexto ad edictum*
Etsi percussor certus sit, tamen habenda quaestio
est, ut caedis mandator inveniatur: utique autem
ipse maxime quaestioni dabitur, quamvis et ceteri
1 puniantur. Quamvis alias in caput domini servi
non torqueantur, recte tamen fiet quaestio, etiamsi
heredem accusent[17], sive extraneus heres sive ex suis
2 sit. Si unus ex dominis non compareat, quae-
rendum est de casu eius per servos, quos communes
habuerunt: magis enim de salute aut ultione domini
non comparentis quam in caput praesentis torque-
3 buntur. Si appetitus sit nec occisus dominus,
nihil senatus consulto cavetur: ipse enim in familiam
suam potest animadvertere

(1) non omnibus *scr.* (2) omninoeorumpere F^1, omnino erumpere F^2 (3) potuerunt *F* (4) qui sub eodem tecto fuit *ins.* (5) aestimationem *edd.* (6) hoc *F* (7) de *ins.* F^2 (8) quis quo *Ruckerus* (9) quid *F* (10) areriendum *F* (11) describendumve *Hal.* (12) sint legatae] signatae *scr.* (13) vel *ins.* F^1 (14) servanda sunt F^2 (15) substitutione *Cuiacius* (16) insidiis medici *scr.* (17) accuset F^2

7 *Idem libro singulari ad senatus consultum Silanianum* et in[1] libertos extraordinarium auxilium habebit.

8 *Idem libro quadragensimo sexto ad edictum* Senatus consulto Pisoniano cavetur, ut, si poenae obnoxius servus venisset, quandoque animadversum in eum esset, ut venditor pretium praestaret, ne
1 emptori iniuriam fecisse videatur senatus. Si filius familias, qui in castrensi peculio testatus est, occisus sit, omnimodo id defendendum est, ut, ex quibus casibus ad fiscum patris familias bona pertinent, his casibus et huius peculium, potius quam ad heredes, qui deliquerunt in adeundo et similibus ultive non sunt.

9 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Cum fisco caduca bona defuncti addicantur propter inultam mortem, in eum legatorum actio datur: et libertates ratae sunt eorum scilicet, qui senatus consulto excipiuntur.

10 *Paulus libro singulari ad senatus consultum Silanianum* Si exheredatus filius, antequam adiretur patris hereditas, occisus sit, ex eventu inspicietur, ut, si adita fuerit hereditas, quasi alieni fuisse videantur: si vero irritum testamentum factum sit, quia ipsius essent si viveret[2], omnia perinde aguntur ac si do-
1 minus esset. Sub divo Traiano constitutum est de his libertis, quos vivus manumiserat, quaestionem haberi

11 *Tryphoninus libro secundo disputationum* idemque erit et de his, qui ius anulorum petierant.

12 *Paulus libro singulari ad senatus consultum Silanianum*[3] Si servus a testatore occiso legatus sit et praetor pro praemio statuerit liberum eum esse, dicendum est non impediri libertatem.

13 *Venuleius Saturninus libro secundo de publicis iudiciis* In cognitione aperti adversus senatus consultum testamenti eius, qui a familia sua occisus dicatur, quinquennii tempus constitutum est senatus consulto Tauro et Lepido consulibus[4]: quod tamen ad extraneos pertinet. namque eos, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusare permittitur eodem senatus consulto.

14 *Maecianus libro undecimo de publicis iudiciis* Excipiuntur senatus consulto Silaniano impuberes servi. Trebius autem Germanus legatus etiam de impubere sumi iussit supplicium et tamen non sine ratione: nam is puer nec multum a puberi aetate aberat et ad pedes domini cubuerat cum occideretur nec postea caedem eius prodiderat. ut enim opem ferre eum non potuisse constabat, ita silentium praestitisse etiam postea certum erat, et his dumtaxat impuberibus senatus consulto parci credebat, qui tantum sub eodem tecto fuissent: qui vero ministri vel participes caedis fuissent et eius aetatis, quamquam nondum puberis, ut rei intellectum capere possent, his non magis in caede domini quam in ulla[5] alia causa parci oportere.

15 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Si sequens gradus ultus fuerit necem testatoris, an[6] priore hereditas ad illum transferatur? et ait Papinianus non esse hoc[7]: nam poena illius huius praemium
1 esse non debet. Cum ex parte heredi[8] instituto legatum quoque erat et in ulciscenda morte cessaverat, divi Severus et Antoninus rescripserunt tam hereditatis portionem quam legatum ei auferendum.
2 Heredibus autem, qui in ulciscenda morte defuncti cessaverant, tam testamento quam ab intestato auferuntur bona: forte et si quasi patronus venit, quamvis hi suo iure admittantur.

16 *Marcellus libro duodecimo digestorum* Domino a familia occiso servus communis necem eius detexit: favore libertatis liber quidem fieri debet, pretii autem partem sibi contingentem socium consequi oportet.

17 *Modestinus libro octavo regularum* Prius de se familia torquenda est et, si confiteatur, tunc interrogetur, quo mandante flagitium admissum sit.

18 *Idem libro nono regularum* Et[9] inofficioso testamento queri idem et mortem vindicare defuncti non prohibetur, idque Paulus respondit.

19 *Idem libro octavo pandectarum* Cum dominus occiditur, auxilium ei familia ferre debet et armis et manu et clamoribus et obiectu corporis: quod si, cum posset, non tulerit, merito de ea supplicium sumitur.

20 *Papinianus libro secundo responsorum* Heres, qui veneni causam persequitur, res hereditarias urguentes ordinare salvis probationum indiciis non prohibetur.

21 *Idem libro sexto responsorum* Propter veneni quaestionem tempus petendae possessionis non profertur, cum eo quoque suspenso crimine recte petatur. aliud senatui placuit, cum a familia dominus necatus dicitur, servorum videlicet causa, quorum libertatem quaestionis habendae gratia neglegi necesse est.
1 Neptis, quae possessionem aviae petierat, mortem eius interfectam sciens non defenderat. fideicommissum, quod avia ex alio testamento nepti debuit, in restituendis fisco bonis non esse deducendum placuit: dolus enim heredis punitus est. si autem neglegentia mulier emolumentum bonorum amiserit, fideicommissum esse retinendum integrato iure debiti rationis est.
2 Praesidis iniquitate reis illatae caedis absolutis heredibus, qui non defunctorie debitum officium impleverant, quamvis non provocassent, hereditatem auferri non oportere visum est.

22 *Paulus libro sexto decimo responsorum* Gaius Seius cum languesceret, questus est se veneno occidi a servo suo et sic exspiravit: cui heres exstitit Lucia Titia soror et mortem eius exsequi neglexit et ipsa post annum decimum decessit: exstitit qui bona nuntiaret Gaii Seii: quaero, an morte Titiae extinctum sit crimen. Paulus respondit causam, de qua quaeritur, cum sit pecuniaria, morte ingratae heredis extinctam non videri.

23 *Maecianus libro tertio decimo fideicommissorum* Si antequam patefieret testatorem occisum, tabulae testamenti apertae essent, deinde innotuisset id admissum esse, causa cognita puto compellendum institutum adire hereditatem, quam suspectam diceret, et ex Trebelliano senatus consulto restituere.

24 *Ulpianus libro quinquagesimo ad edictum* Si quis quasi suspectam hereditatem coactus adit, non tenetur edicto.

25 *Gaius libro septimo decimo ad edictum provinciale* Lege Cornelia cavetur de praemio accusatoris, qui requisivit et renuntiavit eos servos, qui ex ea familia ante quaestionem fugerint, ut in singulos servos quos convicerit quinque aureos ex bonis occisi aut, si inde redigi ea quantitas non possit, ex publico accipiat. quod praemium non in omnes servos, qui sub eodem tecto locove fuerint, sed in eos solos, qui
1 caedem admisissent, accusatori tribuitur. Praeterea cavetur, ut de his, qui ante quaestionem habitam fugerint, si aperto testamento liberi scripti inveniantur, lege de sicariis iudicium fiat ita, ut ex vinculis causam dicant et convicti perinde ac servi puniantur et ei qui convicerit deni aurei praemii nomine daren-
2 tur ex bonis damnati. Ex hoc edicto actio proficiscitur contra eum, qui adversus edictum praetoris tabulas testamenti aperuisse dicetur vel si quid aliud fecisse dicetur: nam ut ex supra dictis apparet, plura sunt, propter quae poena edicti constituta est. palam est autem popularem actionem esse, cuius poena in centum aureos ex bonis damnati extenditur: et inde partem dimidiam ei, cuius opera convictus erit, praemii nomine se daturum praetor pollicetur, partem in publicum redacturum.

26 *Scaevola libro trigesimo quarto digestorum* Fideicommissum, quod ex testamento fratris patruelis Gaius Seius Titio debebat, ab heredibus Seii Titius accepit: quaesitum est, cum necem Gaii Seii heredes

(1) in *om. F* (2) viverent *F* (3) silinianum *F* (4) *anno p. Chr. 11* (5) nulla *F*² (6) a *ins. Schulting* (7) aequum *ins. dett. quidam* (8) herede *F*² (9) de *ins.*

eius non vindicaverint, an Titius nihilo minus eos
heredes ut indignos accusare possit ob id, quod necem
eius non vindicaverint, nec obsit ei, quod ab isdem
fideicommissum ex testamento fratris patruelis conse-
cutus sit. respondit nihil proponi, cur obstaret.
27 *Callistratus libro primo de iure fisci* Si de
pluribus heredibus quibusdam invitis aut ignorantibus
apertum erit testamentum, non amittunt portiones
suas qui culpa carent.

VI[1].

SI QUIS ALIQUEM TESTARI PROHIBUERIT VEL COEGERIT.

1 [2]*Ulpianus libro quadragensimo octavo ad edictum*
Qui dum captat hereditatem legitimam vel ex testa-
mento, prohibuit testamentarium introire volente eo fa-
cere testamentum vel mutare, divus Hadrianus constituit
denegari ei debere actiones denegatisque ei actionibus
1 fisco locum fore. Si dominus dolo fecerit, ne testa-
mentum mutaretur, in quo servus eius scriptus erat,
quamvis manumissus adierit hereditatem, actiones ei
denegantur, cum et liberis eius si quid fuerit datum,
denegari debeat, etsi non fuerint in potestate. sed si
legatum ei relictum sit idque restituere sit rogatus,
consequens erit dicere admitti eum ad legatum, quod
non ipse habuisset[3], sed ad alium sit translaturus.
2 Si plures heredes instituti sint et omnes dolo fece-
rint, quo minus testamentum mutaretur, dicendum est
actiones omnibus denegari, quia omnes dolo fecerunt.
2 *Paulus libro quadragensimo quarto ad edictum*
Si quis dolo malo fecerit, ut testes non veniant, et
per hoc deficiatur facultas testamenti faciendi, dene-
gandae sunt actiones ei qui dolo fecerit, sive legiti-
1 mus heres sit sive priore testamento scriptus. Fra-
2 tris autem factum fratri non nocet. Si fidei eius
qui dolum admisit commissum est, ut hereditatem
restitueret: ea hereditas caduca cum suis oneribus fiet,
ut commodum legis Falcidiae fiscus sentiat, dodrantis
autem fideicommissarius.
3 *Papinianus libro quinto decimo responsorum*
Virum, qui non per vim nec dolum, quo minus uxor,
contra eum mutata voluntate, codicillos faceret, in-
tercesserat, sed ut fieri adsolet, offensam aegrae mu-
lieris maritali sermone placaverat[4], in crimen non
incidisse respondi, nec ei quod testamento fuerat da-
tum auferendum.

VII[5].

DE IURE CODICILLORUM.

1 *Ulpianus libro quarto disputationum* Saepis-
sime rescriptum et constitutum est eum, qui testa-
mentum facere opinatus est nec voluit quasi codicillos
id valere, videri nec codicillos fecisse: ideoque quod
in illo testamento scriptum est, licet quasi in codicillis
poterit valere, tamen non debetur.
2 *Iulianus libro trigesimo septimo digestorum*
Si ei, qui post testamentum factum et ante codicillos
scriptos natus esset, codicillis per fideicommissum
1 aliquid daretur, utile est. Quod si ei, qui post
testamentum factum et antequam codicilli scriberentur
mortuus esset, datum esset, pro non scripto habetur.
2 Codicillorum ius singulare est, ut quaecumque in
his scribentur perinde haberentur, ac si in testamento
scripta essent. ideoque servo, qui testamenti facti
tempore testatoris fuisset, codicillorum tempore alie-
nus, non recte libertas directa datur. et contra si,
cum testamentum fiebat, alienus esset, codicillorum
tempore testatoris, intellegitur alieno servo libertas
data. et ideo licet directae libertates deficiunt, at-
3 tamen ad fideicommissarias eundum est. Furiosus
non intellegitur codicillos facere, quia nec aliud quic-
quam agere intellegitur, cum per omnia et in omnibus
4 absentis vel quiescentis loco habetur. Hereditas
testamento inutiliter data non potest codicillis quasi
hereditas confirmari, sed ex fideicommisso petitur
salva ratione legis Falcidiae.
3 *Idem libro trigensimo nono digestorum* Si quis
cum testamentum nullum habebat, codicillis fideicom-
missa hoc modo dedit: 'quisquis mihi heres erit bo-
'norumve possessor, eius fidei committo', fideicom-
missa praestari debent, quia pater familias, qui testa-
menti factionem habet et codicillos faceret, perinde
haberi debet, ac si omnes heredes eius essent[6], ad
quos legitima eius hereditas vel bonorum possessio
1 perventura esset. Sed et si post codicillos factos
natus quis esset proximus adgnatus vel suus heres,
fideicommmissum praestari debebit: intellegitur enim
is quoque heres scriptus et ideo non perinde haben-
2 dus est ac si rupisset hos codicillos. Testamento
facto etiamsi codicilli in eo confirmati non essent,
vires tamen ex eo capient. denique si ex testamento
hereditas adita non fuisset, fideicommissum ex huius-
modi codicillis nullius momenti erit.
4 *Idem libro sexagesimo tertio digestorum* Eum,
qui codicillorum tempore solvendo sit, recte liberta-
tem dare placuit, quamvis testamenti facti tempore
solvendo non fuerit.
5 [7]*Papinianus libro septimo responsorum* Ante
tabulas testamenti codicilli facti non aliter valent,
quam si testamento quod postea factum est vel codi-
cillis confirmentur aut voluntas eorum quocumque
indicio retineatur: sed non servabuntur ea, de quibus
aliter defunctus novissime iudicavit.
6 [8]*Marcianus libro septimo institutionum* Divi
Severus et Antoninus rescripserunt nihil egisse ma-
trem, quae, cum pure liberos suos heredes instituerit,
condicionem emancipationis codicillis adiecit, quia
neque condicionem heredi instituto codicillis adicere[9]
1 neque substituere directo potest. Codicillos et plures
quis facere potest et ipsius manu neque scribi neque
2 signari necesse est. Licet in confirmatione codi-
cillorum pater familias adiecerit, ut non alias valere
velit quam sua manu signatos et subscriptos, tamen
valent facti ab eo codicilli, licet neque ab eo signati
neque manu eius scripti[10] fuerint: nam ea quae postea
3 geruntur prioribus derogant. Codicillos is demum
4 facere potest, qui et testamentum facere potest. Si
post testamentum factum mortuo codicillis quis le-
gaverit licet testamento confirmatis, pro non scripto
legatum fit.
7 *Idem libro secundo regularum* Quaedam non
referuntur ad confirmationem codicillorum, veluti si
ante captivitatem quis codicillos confirmaverit et in
captivitate codicillos scribat: nam non valent. idem
est, si aliquo[11] modo ius testamenti faciendi desierit
1 habere. Praeterea in illis, quae non iuris, sed
facti sunt, non est perinde habendum quod codicillis
scribitur, atque si ubi confirmatio scriptum fuisset:
veluti si ita in codicillis scriptum erit: 'vestem quae
'mea est', codicillorum tempus spectandum, non quo
confirmantur: item[12] 'si Titius vivus est' vel 'si tot
'annis est', codicillis legavit Seio, tempus codicillorum,
non quo tempore fit testamentum, spectandum.
8 *Paulus libro singulari de iure codicillorum*
Conficiuntur codicilli quattuor modis: aut enim in
futurum confirmantur aut in praeteritum aut per fidei-
commissum[13] testamento facto aut sine testamento.
1 Sed ideo fideicommissa dari possunt ab intestato
succedentibus, quoniam creditur pater familias sponte
2 sua his relinquere legitimam hereditatem. Codi-

(1) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. *Bas.* 35, 4. — *Cf. Cod.* 6, 34 (2) *ad* § 1 *cf. D.* 38, 13, 1 (3) habiturus sit *scr.* (4) placuerat *F*

(5) *Sab.* 1...4. 6...8. 15; *Pap.* 5. 10...14. 16. 17; *Ed.* 9. 18...20. — *Bas.* 36, 1. — *Cf. Inst.* 2, 25; *Cod.* 6, 36 (6) heredes eius essent] heredes esse iussisset *Schilling* (7) = *Inst.* 2, 25, 1 (8) *pars pr. et* § 1 = *Inst.* 2, 25, 2 (9) adiecere *F* (10) subscripti *scr.* (11) alio quo *Brencmannus* (12) si *ins.* (13) fidicommissum *F*

cilli totiens valent, quotiens quis testamentum quoque
facere possit. non tamen hoc ita intellegemus, ut
exigamus potuisse eum eo tempore, quo scribit eos
codicillos, testamentum facere: quid enim, si suffi-
cientium testium facultatem non habuit? sed[1] si iure
3 testamenti factionem habuit. Si post factum tes-
tamentum[2] codicillos quis confirmaverit, deinde ad-
rogandum se praebuerit et ibi codicillos fecerit atque
ita emancipatus decesserit, quaeritur, an ex codicillis
legata debeantur: nam et testamentum valet, sed[3] eo
tempore eos fecit, quo testamenti factionem non ha-
buit. nec similis est muto, qui recte codicillos con-
firmaverit: licet enim is testamentum facere non pos-
sit, tamen testamentum quod ante fecerat[4] in eodem
statu est, huius autem testamentum sublatum est et
de alienis quodammodo rebus testatur. sed dicemus
codicillos valere: nam et si postumus natus ruperit
testamentum et decesserit, nihilo minus codicilli va-
4 lent. Si miles testamentum quidem ante militiam,
sed codicillos in militia fecerit, an iure militari va-
leant codicilli, quaeritur, quoniam testamentum iure
communi valet, nisi si militiae tempore signavit vel
quaedam adiecerit. certe codicilli militiae tempore
facti non debent referri ad testamentum, sed iure
5 militari valent. Si ei servo, qui testamento lega-
tum acceperit, libertas codicillis detur, utile legatum
esse dicemus, quasi ab initio constiterit legatum.
6 Si quis certi generis codicillos confirmaverit, puta
'quos novissimos fecero', non utique statim quae co-
dicillis dantur consistere videbuntur, quamdiu alii
quoque fieri possint, et ideo si alii postea fiant, legata
in prioribus data non valebunt.

9 *Marcellus libro nono digestorum* Aristo negavit valere codicillos ab eo factos, qui pater familias nec ne esset, ignorasset. *Ulpianus notat:* nisi veteranus fuit: tunc enim et testamentum valebit.

10 *Papinianus libro quinto decimo quaestionum* Quod per manus traditum est codicillis hereditatem dari non posse rationem illam habet, ne per codicillos, qui ex testamento valerent, ipsum testamentum, quod vires per institutionem heredum accipit, confirmari videretur.

11 *Idem libro nono decimo quaestionum* Qui gravi utero uxorem esse ignorabat, codicillis ad filium scriptis libertates dedit. nata post mortem patris filia, cum de ea nihil patrem sensisse constitisset, placuit libertates a solo filio praestari:[5] posse

12 *Idem libro vicensimo secundo quaestionum* redemptis a sorore partibus.

13 *Idem libro nono decimo quaestionum* Illud
enim [6]sine dubio dici non potest etiam filiam manu-
mittere cogendam, cum ab ea nihil pater petierit et
1 iure suo heres exstiterit. Tractari solet de eo,
qui, cum tabulas testamenti non fecisset, codicillis
ita scripsit: 'Titium heredem esse volo'. sed multum
interest, utrum fideicommissariam hereditatem a legi-
timo per hanc scripturam, quam codicillorum instar
habere voluit, reliquerit an vero testamentum facere
se existimaverit: nam hoc casu nihil a legitimo peti
poterit. voluntatis autem quaestio ex eo scripto ple-
rumque declarabitur: nam si forte a Titio legata re-
liquit, substitutum adscripsit, heres si non exstitisset,
sine dubio non codicillos, sed testamentum facere
voluisse intellegetur.

14 *Scaevola libro octavo quaestionum* Quidam
referunt, quantum repeto apud Vivianum, Sabini et
Cassii et Proculi expositam esse in quaestione huius-
modi controversiam: an legata, quae posteaquam in-
stituti mortem obierunt codicillis adscripta vel adempta
sunt, a substitutis debeantur, id est an perinde datio
et ademptio etiam hoc tempore codicillis facta valeat
ac si testamento facta esset. quod Sabinum et Cas-
sium respondisse aiunt Proculo dissentiente. nimi-
rum autem Sabini et Cassii collectio, quam et ipsi
reddunt, illa est, quod codicilli pro parte testamenti
habentur observationemque et legem iuris inde tra-
ditam servent. ego autem ausim sententiam Proculi
verissimam dicere. nullius enim momenti est legatum,
quod datum est ei, qui tempore codicillorum in rebus
humanis non est, licet testamenti fuerit: esse enim
debet cui detur, deinde sic quaeri, an datum consis-
tat, ut non ante iuris ratio quam persona quaerenda
sit. et in proposito igitur quod post obitum heredis
codicillis legatum vel ademptum est, nullius momenti
est, quia heres, ad quem sermonem conferat, in rebus
humanis non est eaque ademptio et datio nunc vana
efficietur. haec in eo herede, qui ex asse institutus[7]
erit dato substituto, ita ut ab instituto codicilli con-
1 firmarentur. Quod si duo instituti sint substitutis
datis unusque eorum decesserit, utilia videntur legata:
sed circa coheredem erit tractatus, numquid totum
legatum debeat, si 'quisquis mihi heres erit' legatum
erit, an vero non, quia sit substitutus heres, qui par-
tem faciat, licet ipse non debeat. idem etiam potest
circa nomina expressa tractari. multoque magis solum
coheredem totum debere puto, quia is adiunctus sit,
qui etiam tunc cum adiungebatur in rebus humanis
non erat.

15 *Africanus libro secundo quaestionum* Sed cum ea testatoris voluntas fuerit, ut ex universa hereditate legata erogarentur, dicendum scriptis heredibus profuturam doli exceptionem, si amplius quam hereditaria portio petatur.

16 *Paulus libro vicesimo primo quaestionum* Ab intestato factis codicillis relicta etiam postea natus intestati successor debebit: quicumque enim ab intestato successserit, locum habent codicilli: nam unus casus est nec interest qui succedit dum intestato succedat. ad testamentum autem[8] quod quoquo tempore fecisset, pertinent codicilli. et ut manifestius dicam, intestato patre familias mortuo nihil desiderant codicilli, sed vicem testamenti exhibent; testamento autem facto ius sequuntur eius.

17 *Idem libro tertio sententiarum* Litterae, quibus hereditas promittitur vel animi affectus exprimitur, vim codicillorum non optinent.

18 *Celsus libro vicesimo digestorum* Plotiana Celso suo salutem. Lucius Titius his verbis ita cavit: 'si quid tabulis aliove quo genere ad hoc testamentum pertinens reliquero, ita valere volo'. quaero, an codicilli, qui ante hoc testamentum scripti sunt, debeant rati esse. Iuventius Celsus Plotianae salutem. Haec verba: 'si quid ad hoc testamentum pertinens reliquero, valere volo', etiam ea, quae ante testamentum scripta sunt, comprehendere.

19 *Marcellus libro quarto decimo digestorum* Is qui unum filium habebat, cum codicillos ad eum scripsisset, decessit intestatus herede eo et quem postea procreavit. adgnatione sui heredis nemo dixerit codicillos evanuisse: igitur si nihil tum de postumis speravit, et codicilli non evanescent et quae relicta sunt, pro parte dimidia[9] filius, ad quem codicillus factus est, solvere compellitur, non etiam postumus. sed et si codicillos reliquisset duobus superstitibus filiis decedens, cum putaret alterum ex his prius decessisse, simili modo dici potest omnia perinde debere filium, ad quem scripti sunt codicilli, atque si solus heres exstitisset patri. [10]immo dumtaxat partem debet: eorum tamen, quae pro parte praestari non possunt, nihil eorum[11] praestandum, quoniam illi[12] non fuerit filio ablaturus, nisi solum putaret successorem sibi futurum.

20 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Si palam heres nuncupatus sit, legata autem in tabulis collata fuerint, Iulianus ait tabulas testamenti non intellegi, quibus heres scriptus non est, et[13] magis codicilli quam testamentum existimandae sint: et hoc puto rectius dici.

(1) sed *del.* (2) si post testamentum factos *scr.* (3) nam nec testamentum valet et *Hal.* (4) facerat *F* (5) praestare *ins.* (6) enim *del.* *F*² (7) institus *F*

(8) ad testamentum autem] testati autem ad testamentum *scr.* (9) pro parte dimidia *del.* (10) Ulpianus notat *ins.* *Hal.* (11) eorum *del.* (12) illa *scr.* (13) ut *scr.*

LIBER TRIGESIMUS.

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS[1].

1 *Ulpianus libro sexagesimo septimo ad edictum* Per omnia exaequata sunt legata fideicommissis.

2 *Idem libro primo fideicommissorum* Sciendum est eos demum fideicommissum posse relinquere, qui testandi ius habent.

3 *Idem libro quarto ad Sabinum* Haec verba testatoris: 'quisquis mihi ex supra scriptis heres 'erit' aut 'si heres erit Seius' vel 'si hereditatem adi- 'erit' subiectum legatum vel fideicommissum non faciunt condicionale.

4 *Idem libro quinto ad Sabinum* Si quis in fundi vocabulo erravit et Cornelianum pro Semproniano nominavit, debebitur Sempronianus: sed si in corpore erravit, non debebitur. quod si quis, cum vellet vestem legare, suppellectilem adscripsit, dum putat suppellectilis appellatione vestem contineri, Pomponius scripsit vestem non deberi, quemadmodum si quis putet auri appellatione electrum vel aurichalcum contineri vel, quod est stultius[2], vestis appellatione etiam argentum contineri. rerum enim vocabula immuta-
1 bilia sunt, hominum mutabilia. Si quis heredes instituerit et ita legaverit: 'quisquis mihi Gallicana- 'rum rerum heres erit, damnas esto dare', ab omnibus heredibus videri legatum, quoniam ad omnes eos res Gallicanae pertinent.

5 *Paulus libro primo ad Sabinum* Servi electione
1 legata semel dumtaxat optare possumus. Labeo ait, cum certa res aut persona legatur ita: 'qui meus 'erit cum moriar, heres dato' et communis sit, totum deberi. Trebatium vero respondisse partem deberi
2 Cassius scripsit, quod et verius est. Cum fundus communis legatus sit non adiecta portione, sed 'meum' nominaverit, portionem deberi constat.

6 *Iulianus libro trigesimo tertio digestorum* 'Sti- 'chum, qui meus erit cum moriar, heres meus dato': magis condicionem legato iniecisse quam demonstrare voluisse patrem familias apparet[3] eo quod, si demonstrandi causa haec oratio poneretur, ita concepta esset 'Stichus qui meus est', non 'qui meus erit'. sed condicio talis accipi debet 'quatenus meus erit', ut, si totum alienaverit, legatum extinguatur, si partem, pro ea parte debeatur, quae testatoris mortis tempore fuerit.

7 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Legatum servo delatum dominus potest repudiare.

8 *Pomponius libro secundo ad Sabinum* Si ex toto fundo legato testator partem alienasset, reliquam dumtaxat partem deberi placet, quia etiam si adiecisset aliquid ei fundo, augmentum legatario cederet.
1 Si ita scriptum sit: 'Lucius Titius heres meus aut 'Maevius heres meus decem Seio dato', cum utro velit, Seius aget, ut, si cum uno actum sit et solutum, alter liberetur, quasi si duo rei promittendi in solidum obligati fuissent. quid ergo si ab altero partem petierit? liberum cui[4] erit ab alterutro reliquum pe-
2 tere. idem erit et si alter partem solvisset. Si ita legatum sit: 'lecticarios[5] octo aut pro his in ho- 'mines singulos certam pecuniam, utrum legatarius 'volet', non potest legatarius partem servorum vindicare, pro parte nummos petere, quia unum in alterutra causa legatum sit, quemadmodum si olei pondo quinquaginta aut in singulas libras certum aes legatum sit: ne aliter observantibus etiam uno homine legato divisio concedatur. nec interest, divisa ea summa an iuncta ponatur: et certe[6] octo servis aut pro omnibus certa pecunia legata non posse invitum heredem partem pecuniae, partem mancipiorum debere.

9 *Idem libro tertio ad Sabinum* Id quod apud hostes est legari posse Octavenus scripsit et postliminii iure consistere.

10 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Iulianus nec a filio familias sine iussu patris optari posse nec ante aditam hereditatem putat, quod est verum.

11 *Papinianus libro nono*[7] *quaestionum* Cum filio familias vel servo alieno legatum vel hereditas datur, fidei committi patris vel domini potest, ac[8] tunc demum ex persona ipsorum fideicommissum vires capit, cum ipsis, per quos commodum hereditatis vel legati patri dominove quaeritur, fideicommissum relinquitur. denique Iulianus non insuptili ratione motus patrem, cuius filius heres institutus est, extero quidem habita ratione legis Falcidiae restituere hereditatem respondit, quoniam ex persona filii teneretur, ipsi vero filio non admissa Falcidia, quoniam ex persona sua sibi filius obligari non posset ac pater non ut heres, sed ut pater rogari videtur. et ideo si filio rogatus sit pater post mortem suam, quod ad se pervenit ex legato vel hereditate filio relictis, restituere isque vivo patre decedat, omnimodo patrem id retenturum, quoniam fideicommissum ex persona patris vires acceperit.

12 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si mihi et tibi eadem res legata fuerit, deinde die legati cedente heres tibi exstitero, liberum mihi esse Labeo ait, ex meo legato an ex eo, quod tibi heres sim, adquiram legatum: si voluero, eam rem ex meo legato ad me pertinere, ut tota mea sit, [9]ex hereditario le-
1 gato petere eam posse. Proculus ait, si quis servos quos Gadibus haberet eo testamento, quod Romae moriens fecerit, triduo quo mortuus fuerit heredem dare mihi damnaverit, ratum esse legatum
2 et angustias temporis nihil legato nocere. Regula iuris civilis est, quae efficit, ut quibus ipsis legare possumus, eorum quoque servis legare possumus[10].
3 In legatis novissimae scripturae valent, quia mutari causa praecedentis legati vel die vel condicione vel in totum ademptione potest. sed si sub alia et alia condicione legatum ademptum est, novissima ademptio spectanda est. interdum tamen in legatis non posterior, sed praecedens scriptura valet: nam si ita scripsero: 'quod Titio infra legavero, id neque do 'neque lego', quod infra legatum erit, non valebit. nam et eum sermonem, quo praesentia legata data in diem proferuntur, ad postea quoque scripta legata pertinere placuit. voluntas ergo facit, quod in testamento scriptum valeat.

13 *Idem libro quarto ad Sabinum* Cum incertus homo legatus tibi esset, heres Stichum servo tuo tradidit. Neratius respondit, si voluntate domini tradidit vel ratum hoc dominus habuerit, perinde eum liberatum, atque si Stichus[11] legatus esset.

14 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Si ita sit adscriptum: 'si cui legavero bis, semel heres 'ei dato' vel 'ut semel debeatur', et eidem duas quantitates adscripserit vel duos fundos, an utrumque debeatur? et ait Aristo unum videri legatum: nam quod ademptum est, nec datum videri secundum Celsi et

(1) *Sab.* 3...10. 12...26. 28. 30...39. 41. 43...45. 47...50. 52...57. 59. 60. 62. 64...82. 84. 86. 88. 89. 91. 92. 94. 96...128; *Ed.* 1. 27. 29. 46. 63. 83. 85; *Pap.* 2. 11. 40. 42. 51. 58. 61. 87. 90. 93. 95. — *Bas.* 44. — *Cf. Inst.* 2, 20. 24. *Cod.* 6, 37. 42. 43. (3) estultius *F* (3) appellaret *F* (4) cui] utique *scr.* (5) lecticiarios *F* (6) certum est *scr.* (7) non *F* (8) *aut scr.* at *pro* ac *aut ante* ac *secundum Graecos insere talia:* ceterum fideicommissum extraneo ita relictum vires capit non ex ipsorum persona, quorum fidei commissum est, sed ex persona filii familias vel servi (9) sed et *ins.* (10) possimus *scr.* (11) setichus *F*

1 Marcelli sententiam, quae vera est. Sed Papini-
anus libro nono decimo quaestionum ait, etsi post le-
gata saepius adscripta idem hoc subiecit semel prae-
stari velle et hoc ante impletum testamentum fecerit,
ipso iure videri cetera legata adempta. sed quo[1]
magis erit ademptum? non enim apparet. et ait posse
dici exiguius esse praestandum.

15 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Qui quartam
partem bonorum legare voluit, dimidiam scripsit. Pro-
culus recte ait posse defendi quartam legatam, quia
inesset[2] dimidiae. idem erit et si quinquaginta voluit
legare et centum scripta sint: quinquaginta enim de-
bebuntur. sed et si plus legare voluit et minus scrip-
1 sit, valebit legatum. Si quis unam summam filia-
bus legaverit, ut etiam de postuma sentiret, si ea non
est nata, superstiti solidum debebitur.

16 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si duo-
bus res coniunctim legata sit, quamvis alter in rerum
natura non fuerit, alteri solam partem deberi[3] puto
1 verum esse. Heres adiecto ei nomine cuiusdam,
qui heres non sit, dare damnatus totum legatum de-
bet: nam et si duos ex heredibus suis nominatim quis
damnasset et alter hereditatem non adisset, qui adis-
set totum deberet, si pars eius qui non adisset ad
2 eum qui adisset pervenerit. Si Titio et postumis
legatum sit, non nato postumo totum Titius vindica-
bit. sed et si testator Titio et postumis viriles par-
tes dari voluisset vel etiam id expressisset, totum le-
gatum Titio debetur non nato postumo.

17 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum*
Qui filiabus legavit, si mentionem aliqua parte testa-
menti postumae fecit, videtur in filiarum legato et de
1 postuma sensisse. Si quis ita legaverit: 'si qua
filia mihi genitur, ei heres meus centum dato', plu-
ribus natis videtur singulis tantundem legasse: quod
ita accipiendum est, nisi evidens sit contraria sen-
2 tentia testatoris. Si uni ex heredibus fuerit le-
gatum, hoc deberi ei officio iudicis familiae herciscun-
dae manifestum est: sed et si abstinuerit se hereditate,
consequi eum hoc legatum posse constat

18 *Iulianus libro trigesimo primo digestorum*
et quidem totum legatum petere potest, quamvis a
semet ipso inutiliter ei legatum fuisset.

19 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum*
Legata inutiliter data Papinianus putat libro quaes-
tionum confirmari per repetitionem, id est per hanc
scripturam postea forte in codicillis factam: 'hoc
'amplius ei heres meus dato', et diversum esse in illa
scriptura: 'quas pecunias legavi, quibus dies adposi-
'tus non est, annua bima trima die heres meus dare
'damnas esto': non enim hoc egisse testatorem, ut con-
firmaret quae inutilia sunt, sed ut diem utilibus pro-
1 rogaret. Idem eodem loco et in substituto impu-
beris[4] scripsit, ut, si fuerit ab impubere inutiliter
legatum, substitutus[5] hoc debeat, si 'hoc amplius'
legatum ab eo sit relictum aliquid nec ille patri heres
2 exstiterit et decesserit. In legato pluribus relicto
si partes adiectae non sunt, aequae servantur.

20 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* [6]Qui duos
servos haberet, unum ex his legasset, ut non intel-
legeretur quem legasset, legatarii est electio.

21 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum*
Grege legato et quae postea accedunt ad legatarium
pertinent.

22 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si grege
legato aliqua pecora vivo testatore mortua essent in
eorumque locum aliqua[7] essent substituta, eundem
gregem videri: et si deminutum ex eo grege pecus
esset et vel unus bos superesset, eum vindicari posse,
quamvis grex desisset esse: quemadmodum insula le-
gata, si combusta esset, area possit vindicari.

23 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si quis bo-
norum partem legaverit, ut hodie fit, sine fructibus
restituitur, nisi mora intercesserit heredis.

24 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Quod in
rerum natura adhuc non sit, legari posse, veluti
'quidquid illa ancilla peperisset', constitit: vel ita 'ex
'vino quod in fundo meo natum est' vel 'fetus tantum
1 'dato'. Si usum fructum habeam eumque lega-
verim, nisi postea proprietatem eius[8] nactus sim, in-
2 utile legatum est. Si quis post testamentum fac-
tum fundo Titiano legato partem aliquam adiecerit,
quam fundi Titiani destinaret, id quod adiectum est
exigi a legatario potest (et similis est causa alluvio-
nis) et maxime si ex alio agro, qui fuit eius cum tes-
3 tamentum faceret, eam partem adiecit. Quod si
post testamentum factum ex fundo Titiano aliquid de-
traxit et alii fundo adiecit, videndum est, utrumne
eam quoque partem legatarius petiturus sit an hoc
minus, quasi fundi Titiani esse desierit, cum nostra
destinatione fundorum nomina et domus[9], non natura
constituerentur. et magis est, ut quod alii destinatum
4 est ademptum esse videatur. Si navem legavero
et specialiter meam adscripsero eamque per partes
totam refecero, carina eadem manente nihilo minus
recte a legatario vindicaretur.

25 *Paulus libro tertio ad Sabinum* A filio herede
etiam pure patri legari potest nec interest, an die
cedente legati in patris potestate sit: igitur et si
iussu patris adita sit hereditas, imputabitur ei in Fal-
cidiam.

26 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Non am-
plius legatorum nomine ad quemquam pertinere vi-
detur quam quod deducto eo, quod explendae con-
1 dicionis causa datum esset, superesset. Si certum
corpus heres dare damnatus sit nec fecerit, quo minus
ibi ubi id esset traderet, si id postea sine dolo et
culpa heredis perierit, deterior fit legatarii condicio.
2 Cum bonorum parte legata dubium sit, utrum
rerum partes an aestimatio debeatur, Sabinus quidem
et Cassius aestimationem, Proculus et Nerva rerum
partes esse legatas existimaverunt. sed oportet heredi
succurri, ut ipse eligat, sive rerum partes sive aesti-
mationem dare maluerit. in his tamen rebus partem
dare heres conceditur, quae sine damno dividi pos-
sunt; sin autem vel naturaliter indivisae sint vel sine
damno divisio earum fieri non potest, aestimatio ab
herede omnimodo praestanda est.

27 *Paulus libro nono ad Plautium* Potest autem
heres vel[10] paucioribus vel in una re relictam partem
legatario dare, in quam vel legatarius consenserit vel
iudex aestimaverit, ne necesse haberet legatarius in
omnibus rebus vindicare portionem.

28 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Si
creditori meo, tutus adversus eum exceptione, id quod
ei debeo legem, utile legatum est, quia remissa[11]
exceptio videtur, sicut Aristo ait id quod honoraria
actione mihi debetur si legetur mihi, legatum valere,
1 quia civilis mihi datur actio pro honoraria. Mar-
cellus libro vicesimo octavo putat, rem quam ex stipu-
latu mihi debes si legaveris, utile esse legatum, ut
neque Falcidia hoc minuat:

29 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Pa-
piam* sin autem neque modo neque tempore neque
condicione neque loco debitum differatur[12], inutile est
legatum.

30 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Talis
scriptura: 'quas pecunias legavi, quibus dies adposi-
'tus non est, eas heres meus annua bima trima die
'dato', ad corpora legata non pertinet, sed ad ea quae
1 pondere numero mensura continentur. Et ad ea
tantum legata pertinet, quibus dies non est adpositus:
proinde si forte pure legatum est, ex hac adiectione
2 prorogabitur. Quid si forte centum mihi legata
sunt praesentia, utrum annua die dabuntur an vero
praesentia? et ait Servius et Labeo praesens deberi.
quamvis igitur supervacua sit haec adiectio, quantum
ad vim et effectum legati pertinet, tamen ad hoc pro-
3 ficiet, ut praesenti die legatum debeatur. Sed si
in annos singulos aut singulos menses sit legatum

(1) quod *dett.* (2) inesse *F* (3) et hoc *ins.* *F*² (4) pu-
beris *F* (5) substitus *F* (6) si *ins.* (7) alia *Hal.*
(8) eius] rei *scr.* (9) modus *scr.* (10) in *ins.* (11) ei
ins. *F*² (12) differat *Heineccius*

relictum, cessabit ea scriptura, quia hoc legatum et
4 initium et finem habet. Sed et si sub condicione sit legatum relictum, potest dici cessare annuam adiectionem, quia dies incertus appellatur condicio.
5 Cui congruit quod Trebatius existimat, si cui legetur, quando annorum viginti erit, vulgarem hanc
6 clausulam cessare. Item si legetur pecunia quae in arca est vel vinum quod in apothecis est, dicendum est cessare clausulam, quoniam quotiens species lege-
7 tur[1] cessare diximus. Hanc autem scripturam non solum ad praecedentia sola legata, sed ad universa quae testamento adscripta sunt, extendi Gallus Aquilius, Ofilius, Trebatius responderunt idque verum est.

31 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Sed etiam ad ea, quae codicillis confirmatis postea legata fuerint, haec clausula pertinet.

32 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Si quis a filio pupillo herede instituto, cum is in tutelam suam venisset, pecuniam legaverit et a substituto herede legata repetierat, impubere filio mortuo secundus heres legatum non debebit. quod ita verum esse tam Sextus quam Pomponius putant, si repetitio legatorum ad eum modum concepta sit[2] veluti: 'quae a filio 'meo legavi quaeque eum dare iussi, si mihi heres 'esset, id heres meus isdem diebus dato': sed si ita repetita fuerint: 'quae a filio meo legavi, heres meus 'dato', pure repetita videbuntur legata et dumtaxat demonstratio eorum facta: igitur et hoc ipsum lega-
1 tum de quo quaeritur praesens debebitur. Si quis plures Stichos habens Stichum legaverit, si non apparet, de quo Sticho sensit, quem elegerit[3] debet
2 praestare. Si parti civitatis aliquid sit relictum, quod ad ornatum vel compendium rei publicae spectat, sine dubio debebitur.

33 *Paulus libro tertio regularum* Si pluribus eadem res legata fuerit, si quidem coniunctim, etiamsi alter vindicet, alter ex testamento agat, non plus quam partem habebit is qui ex testamento aget: quod si separatim, si quidem evidentissime apparuerit ademptione a priore legatario facta ad secundum legatum testatorem convolasse, solum posteriorem ad legatum pervenire placet: sin autem hoc minime apparere potest, pro virili portione ad legatum omnes venire: scilicet nisi ipse testator ex scriptura manifestissimus est utrumque eorum solidum accipere voluisse: tunc enim uni pretium, alii ipsa res adsignatur electione rei vel pretii servanda ei, qui prior de legato sive fideicommisso litem contestatus est, ita tamen, ut non habeat licentiam altero electo ad alterum transire.

34 *Ulpianus libro vicesimo primo ad Sabinum* Plane ubi transferre voluit legatum in novissimum, priori non debebitur, tametsi novissimus talis sit, in cuius persona legatum non constitit. at si coniuncti disiunctive[4] commixti sint, coniuncti unius personae
1 potestate funguntur. Si eadem res saepius legetur in eodem testamento, amplius quam semel peti non potest sufficitque vel rem consequi vel rei aestimati-
2 onem. Sed si duorum testamentis mihi eadem res legata sit, bis petere potero, ut ex altero testamento
3 rem consequar, ex altero aestimationem. Sed si non corpus sit legatum, sed quantitas eadem in eodem testamento saepius, divus Pius rescripsit tunc saepius praestandam summam, si evidentissimis probationibus ostendatur testatorem multiplicasse legatum voluisse: idemque et in fideicommisso constituit. eiusque rei ratio evidens est, quod eadem res saepius praestari non potest, eadem summa volente testatore
4 multiplicari potest. Sed hoc ita erit accipiendum, si non certum corpus nummorum saepius sit relictum, ut puta centum, quae in arca habet, saepius legavit: tunc enim fundo legato esse comparandum credo.
5 Sed si pondus auri vel argenti saepius sit relictum, Papinianus respondit magis summae legato comparandum, merito, quoniam non species certa relicta
6 videatur. Proinde et si quid aliud est quod pondere numero mensura continetur saepius relictum, idem erit dicendum, id est saepius deberi, si hoc tes-
7 tator voluerit. Quod si rem emissem mihi legatam, usque ad pretium quod mihi abest competet
8 mihi ex testamento actio. Et multo magis hoc dicendum est, si duobus testamentis mihi eadem res legata sit, sed alter me restituere rogaverit vel ipsam rem vel aliud pro ea, aut si sub condicione legasset dandi quid pro ea: nam hactenus mihi abesse res
9 videtur, quatenus sum praestaturus. Si coniunctim res legetur, constat partes ab initio fieri. nec solum hi partem faciunt, in quorum persona constitit legatum, verum hi quoque, in quorum persona non constitit legatum, ut puta si Titio et servo proprio
10 sine libertate. Sed si in pupillari testamento alii eandem legaverit, quam mihi in suo testamento legavit, Iulianus scribit concursu partes nos habere: interim igitur partem habebit is, cui in suo testa-
11 mento legavit. Si duobus sit legata, quorum alter heres institutus sit, a semet ipso ei legatum inutiliter videtur, ideoque quod ei a se legatum est ad
12 collegatarium pertinebit. Inde dicitur, si duo sint heredes, unus ex uncia, alter ex undecim unciis, et eis fundus legatus sit, unciarium heredem undecim partes in fundo habiturum, coheredem unciam.
13 Plane si alter ex legatariis heres extiterit heredi, a quo legatum erat relictum, non ideo minus partem collegatario faciet: retinet enim pro parte legatum.
14 Si ita Titio legetur: 'fundum Seianum vel usum 'fructum eius sibi habeto', duo esse legata et arbitrio
15 eius esse, an velit usum fructum vindicare. Sed et si quis ita leget Titio: 'fundum do lego, ut eum 'pro parte habeat', mihi videtur posse dici partem habiturum: videri enim fundi appellatione non totum fundum, sed partem appellasse: nam et pars fundi[5] fundus recte appellatur.

35 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Si heres alienum hominem dare damnatus sit et hic a domino manumissus sit, nihil ex hoc legato debetur.

36 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* 'Titiae 'textores meos omnes, praeterquam quos hoc testa- 'mento alii legavi, lego. Plotiae vernas meos omnes, 'praeterquam quos alii legavi, lego'. Cum essent quidam et[6] vernae idem et textores, Labeo ait, quoniam nec quos Titiae textores non legaverit, aliter apparere possit, quam si cognitum fuerit, quos eorum Plotiae legaverit, nec quos Plotiae vernas non legaverit, possit[7], neutrius legato exceptos esse eos de quibus quaeritur et ideo communes ambobus esse: hoc enim iuris est[8] et si neutrius legati nomine quic-
1 quam esset exceptum. Quod si hoc modo esset legatum 'textores omnes praeter vernas' et rursus 'ver- 'nas omnes praeter textores', qui et verna et textor
2 esset, neutri fuisse legatum. Nihil distat, utrum ita legetur 'Titio et Maevio' an ita 'Titio cum Mae- 'vio': utrubique enim coniunctim legatum videtur.
3 Si alteri Stichum heres dederit, quem duobus dare damnatus fuerat, et antequam interpellaretur ab altero, Stichus mortuus est, heres non tenetur, quia nihil per eum factum intellegitur.

37 *Ulpianus libro vicesimo primo ad Sabinum* Legato generaliter relicto, veluti hominis, Gaius Cassius scribit id esse observandum, ne optimus vel pessimus[9] accipiatur: quae sententia rescripto imperatoris nostri et divi Severi iuvatur, qui rescripserunt
1 homine legato actorem non posse eligi. Si de certo fundo sensit testator nec appareat de quo cogitavit, electio heredis erit, quem velit dare: aut[10] si appareat, ipse fundus vindicabitur. sed et si lancem legaverit nec appareat quam, aeque electio est heredis, quam velit dare.

(1) legatur F^{em} (2) sunt *F* (3) is cui Stichus legatus erit *ins.* (4) disiunctique *scr.* (5) fundi *add.* F^2? (6) et *del.* (7) nec quos Plotiae vernas non legaverit [intellegi aliter, quam si cognitum fuerit quos eorum Titiae legaverit,] possit *scr.*: *pro* possit *emendavit* intellegi non potest F^2 (8) esset *scr.* (9) vel pessimus] *del.* (10) at *scr.*

38 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Legatarius
pro parte adquirere, pro parte repudiare legatum non
potest: heredes eius possunt, ut alter eorum partem
1 suam adquirat, alter repudiet. Si legatum nobis
relictum constituerimus nolle ad nos pertinere, pro
eo erit, quasi nec legatum quidem sit: et ideo dici-
mus nec confusas servitutes, si forte praedium mihi
legatum praedio meo debuerit servitutes, et integra
furti actio manebit, si servus legatus sit ei[1], cuius
nomine furti agere poterit legatarius.
39 *Ulpianus*[2] *libro vicesimo primo ad Sabinum*
Cum servus legatus in fuga [3]esset vel longinquo ab-
sens exigatur, operam praestare heres debet, ut eam
rem requirat et praestet, et ita Iulianus scribit. nam
et sumptum an[4] in hanc rem facere heres deberet,
Africanus libro vicesimo epistularum apud Iulianum
quaerit putatque sumptum praestandum, quod et ego
1 arbitror sequendum. Fructus autem hi deducun-
tur in petitionem, non quos heres percepit, sed quos
legatarius percipere potuit: et id in operis servorum
vel vecturis iumentorum vel naulis navium dicendum.
quod in fructibus dicitur, hoc et in pensionibus ur-
banorum aedificiorum intellegendum erit. in usurarum
autem quantitate mos regionis erit sequendus: iudex
igitur usurarum modum aestimabit et statuet. ipsius
quoque rei interitum[5] post moram debet, sicut in
stipulatione, si post moram res interierit, aestimatio
eius praestatur. item partus ancillarum et, si servus
fuerit legatus, et hereditas vel legatum vel quid[6] per
2 eum adquisitum sit heres praestare debet. Si Ti-
tius a me rem emisset et eandem mihi legasset ante-
quam ei traderem, mox ei tradidero et pretium rece-
pero[7], videtur quidem is prima facie rem mihi meam
legasse et ideo legatum non consistere. sed ex empto
actione liberatus utique per legatum rem vindicare
potero quam tradidi. sed si nondum erat solutum
mihi pretium, Iulianus scribit ex vendito quidem me
acturum, ut pretium exsequar[8], ex testamento vero,
ut rem quam vendidi et tradidi recipiam. idem sub-
iungit, si pretium quidem mihi erat solutum, rem
autem nondum tradideram, ex testamento me agentem
3 liberationem consequi. Idem Iulianus scribit, si
fundum testator, quem ab alio emerat, mihi legavit,
heredem cogendum mihi actionem ex empto praestare,
scilicet si nondum res tradita fuerit vel defuncto vel
4 heredi. Si quis alicui legaverit licere lapidem cae-
dere, quaesitum est, an etiam ad heredem hoc lega-
tum transeat. et Marcellus negat ad heredem trans-
mitti, nisi nomen heredis adiectum legato fuerit.
5 Heres cogitur legati praedii solvere vectigal prae-
teritum vel tributum vel solarium vel cloacarium vel
6 pro aquae forma. Scio ex facto tractatum, cum
quidam duos fundos eiusdem nominis habens legasset
fundum Cornelianum et esset alter pretii maioris,
alter minoris et heres diceret minorem legatum, lega-
tarius maiorem: volgo fatebitur utique minorem eum
legasse, si maiorem non potuerit docere legatarius.
7 Constat etiam res alienas legari posse, utique si
parari possint, etiamsi difficilis earum paratio sit.
8 Si vero Sallustianos hortos, qui sunt Augusti, vel
fundum Albanum, qui principalibus usibus deservit,
legaverit quis, furiosi est talia legata testamento ad-
9 scribere. Item campum Martium aut forum Ro-
manum vel aedem sacram legari non posse constat.
10 Sed et ea praedia Caesaris, quae in formam pa-
trimonii redacta sub procuratore patrimonii sunt,
si legentur, nec aestimatio eorum debet praestari,
quoniam commercium eorum nisi iussu principis non
sit, cum distrahi non soleant.
40 *Idem libro secundo fideicommissorum* Sed si
res aliena, cuius commercium legatarius non habet,
ei cui ius possidendi non[9] est per fideicommissum
relinquatur, puto aestimationem deberi.
41 *Idem libro vicesimo primo ad Sabinum* Cetera
igitur praeter haec videamus. et quidem corpora le-
1 gari omnia et iura et servitutes possunt. Sed ea
quae aedibus iuncta sunt legari non possunt, quia
haec legari non posse senatus censuit Aviola et Pansa
2 consulibus[10]. Tractari tamen poterit, si quando
marmora vel columnae fuerint separatae ab aedibus,
an legatum convalescat. et si quidem ab initio non
constitit legatum, ex post facto non convalescet, quem-
admodum nec res mea legata mihi, si post testamen-
tum factum fuerit alienata, quia vires ab initio lega-
tum non habuit. sed si sub condicione legetur, po-
terit legatum valere, si exsistentis condicionis tem-
pore mea non sit vel aedibus iuncta non sit, secundum
eos, qui et emi rem meam sub condicione et promitti
mihi stipulanti et legari aiunt. purum igitur legatum
Catoniana regula impediet, condicionale non, quia ad
3 condicionalia Catoniana non pertinet. Item quaeri
potest, si quis binas aedes habens alteras legaverit
et ex alteris aliquid iunctum ei cui aedes legavit, an
legatum valebit? movet quaestionem, quod ex senatus
consulto et constitutionibus licet nobis ab aedibus
nostris in alias aedes transferre possessoribus earum
futuris, id est non distracturis: et ita imperator nos-
ter et divus Severus rescripserunt. numquid ergo et
legari possit ei, cui aliam domum legem[11]? sed ne-
gandum erit, quia cui legatum est non est possessor
4 futurus. Si duobus domum legaverit Semproniа-
nam et ex ea alteri eorum marmora ad exstructionem
domus Seianae quam ei legaverat, non male agitabi-
tur, an valeat, quia dominus est utriusque legatarius.
et quid si quis domum deductis marmoribus lega-
verit, quae voluit heredem habere ad exstruendam
domum, quam retinebat in hereditate? sed melius
dicetur in utroque detractionem non valere: legatum
5 tamen valebit, ut aestimatio eorum praestetur. Sed
si quis ad opus rei publicae faciendum[12] legavit, puto
valere legatum: nam et Papinianus libro undecimo
responsorum refert imperatorem nostrum et divum
Severum constituisse eos, qui rei publicae ad opus
promiserint[13], posse detrahere ex aedibus suis ur-
banis atque rusticis et id ad[14] opus uti, quia hi quo-
que non promercii causa id haberent. sed videamus,
utrum ei soli civitati legari possit, in cuius territorio
est, an et de alia civitate in aliam transferre possit.
et puto non esse permittendum, quamquam constitu-
tum sit, ut de domu, quam aliquis habet, ei permit-
6 tatur in domum alterius civitatis transferre. Hoc
senatus consultum non tantum ad urbem, sed et ad
7 alias civitates pertinet. Sed et divorum fratrum
est rescriptum ad libellum Procliani et Epitynchani
ob debitum publicum desiderantium ut sibi distra-
here[15] permittatur, quod[16] eis ius distrahendi[17] de-
8 negaverunt. Hoc senatus consultum non tantum
ad aedes, sed et ad balinea vel aliud quod aedificium
vel porticus sine aedibus vel tabernas vel popinas
9 extenditur. Item hoc prohibetur haec[18] legari,
quod non alias praestari potest, quam ut aedibus de-
trahatur subducatur, id est marmora vel columnae.
idem et in tegulis et in tignis et ostiis senatus cen-
suit: sed et in bibliothecis parietibus inhaerentibus.
10 Sed si cancelli sint vel vela, legari poterunt, non
11 tamen fistulae vel castelli. Sed automataria aut
siquis[19] canthari, per quos aquae saliunt, poterunt
12 legari, maxime si impositicii sint. Quid ergo in
statuis dicendum? si quidem inhaerent parietibus, non
licebit, si vero alias exsistant, dubitari potest: verum
mens senatus plenius accipienda est, ut si qua ibi
fuerunt perpetua[20], quasi portio aedium distrahi non
13 possint. Proinde dicendum est nec tabulas ad-
fixas et parietibus adiunctas vel singula sigilla adae-
14 quata legari posse. Sed si paravit quaedam tes-
tator quasi translaturus in aliam domum et haec

(1) ei *del. Hal.* (2) Paulus F^2 (3) qui *ins.* (4) num et sumptum *Krueger* (5) praestare *ins. Krueger* (6) quidquid *scr.* (7) recipero *F* (8) consequar *S* (9) non *del.* (10) *p. Chr.* 122 (11) leget F^{m} (12) ad opus faciendum rei publicae *scr.* (13) promiserunt F^2 (14) ad id *scr.* (15) detrahere *scr.* (16) quo *scr.* (17) detrahendi *scr.* (18) haec *del.* (19) siqui F^{m}, sifones *scr.* (20) perpetuo F^{m}

legavit, dubitari poterit, an valeat: et puto valere.
15 Sed si ea quae legavit aedibus iunxit, extinctum
16 erit legatum. Sed si heres ea iunxit, puto non
exstingui,

42 *Idem libro secundo fideicommissorum* sive scit, sive ignoravit.

43 *Idem libro vicesimo primo ad Sabinum* Senatus enim ea, quae non[1] sunt aedium, legari permisit, haec autem mortis tempore aedium non fuerunt: heres ergo aestimationem praestabit. sed si detraxerit ut praestiterit, poenis erit[2] locus, quamvis ut non[3] ven-
1 dat, detraxit, sed ut exsolvat. Marcellus etiam
scribit[4], si maritus diaetam in uxoris hortis, quos in dotem acceperat, fecerit, posse eum haec detrahere, quae usui eius futura sint, sine mulieris tamen damno, nec ad hoc[5] senatus consultum futurum impedimento. ergo si non est ei obfuturum, quo minus detrahat, dici oportebit posse eum haec legare, quae detrahere
2 potest. Legatum in aliena voluntate poni potest,
3 in heredis non potest. Qui ab hostibus redemptus
est legari sibi poterit, et proficiet legatum ad liberationem vinculi pignoris, quod in eo habuit qui redemit.

44 *Idem libro vicesimo secundo ad Sabinum* Servum filii sui castrensis peculii legare pater potest et, si vivo patre mortuus sit filius et apud patrem peculium remansit, constitit legatum: cum enim filius iure suo non utitur, retro creditur pater dominium in servo
1 peculiari habuisse. Si quis rem, sibi legatam
ignorans adhuc, legaverit, postea cognoverit et voluerit ad se pertinere, legatum valebit, quia, ubi legatarius non repudiavit, retro ipsius fuisse videtur, ex quo hereditas adita[6] est: si vero repudiaverit, retro
2 videtur res repudiata fuisse heredis. Si pocula
quis legavit et massa facta est vel contra, item si lana legetur et vestimentum ex ea fiat, Iulianus libro trigesimo secundo[7] scripsit legatum in omnibus supra scriptis consistere et deberi quod exstat: quam sententiam puto veram, si modo non mutaverit testator
3 voluntatem. Sed et[8] si lancem legavit et massam
fecit, mox poculum, debebitur poculum, durante sci-
4 licet voluntate. Si areae legatae domus imposita
sit, debebitur legatario, nisi testator mutavit volun-
5 tatem. Eum, qui chirographum legat, debitum
legare, non solum tabulas argumento est venditio: nam cum[9] chirographa veneunt, nomen venisse vide-
6 tur. Sed et si nomen legetur, benigne id quod de-
betur accipiendum est, ut actiones adversus debitorem
7 cedantur. Si idem servus et legatus et liber esse
iussus sit, interdum procedere solum legatum poterit, ut puta si in fraudem creditoris data erit libertas: vel si is sit servus, qui in perpetuam servitutem venierit, idem
8 erit: vel si servus sit forte pignori datus. Si sta-
tuliberum heres legaverit, expediet[10] heredi ipsum statuliberum praestare magis quam aestimationem. etenim aestimationem veram praestabit: ipsum vero si dederit, existente condicione nullum sentiet damnum: iam enim aestimatio postea non petitur ab eo
9 hominis liberi. Si duos fundos habens testator
alterius mihi usum fructum, alterum Titio leget, aditum mihi legatarius non debebit: sed heres cogitur redimere aditum et praestare.

45 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si a substituto pupilli ancillas tibi legassem easque tu a pupillo emisses et antequam scires tibi legatas esse alienaveris, utile legatum esse Neratius et Aristo et
1 Ofilius probant. Heres generaliter dare damnatus
[11]sanum eum esse promittere non debet, sed furtis et noxiis solutum esse promittere debebit, quia ita dare debet, ut eum habere liceat: sanitas autem servi ad proprietatem eius nihil pertinet: sed ob id, quod furtum fecit servus aut noxam nocuit, evenit, quo minus eum habere domino liceat, sicuti ob id, quod obligatus est fundus, accidere possit, ut eum habere do-
2 mino non liceat. Si vero certus homo legatus est,
talis dari debet, qualis est.

46 *Idem libro nono epistularum* Quae de legato dicta sunt, eadem transferre licebit ad eum, qui vel Stichum vel hominem dari promiserit.

47 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Cum res legata est, si quidem propria fuit testatoris et copiam eius habet, heres moram facere non debet, sed eam praestare. sed si res alibi sit quam ubi petitur, primum quidem constat ibi esse praestandam, ubi relicta est, nisi alibi testator voluit: nam si alibi voluit, ibi praestanda est, ubi testator voluit vel ubi verisimile est eum voluisse: et ita Iulianus scripsit tam in propriis quam in alienis legatis. sed si alibi relicta est, alibi autem ab herede translata est dolo malo eius: nisi ibi praestetur ubi petitur, heres condemnabitur doli sui nomine: ceterum si sine dolo,
1 ibi praestabitur, quo transtulit. Sed si id petatur
quod pondere numero mensura continetur, si quidem certum corpus legatum est, veluti frumentum ex illo horreo vel vinum ex apotheca illa, ibi praestabitur ubi relictum est, nisi alia mens fuit testantis: sin vero non fuit certa species, ibi erit praestandum ubi pe-
2 titur. Itaque si Stichus sit legatus et culpa he-
redis non pareat, debebit aestimationem eius praestare: sed si culpa nulla intervenit, cavere heres debet de restitutione servi, non aestimationem praestare. sed et si alienus servus in fuga sit sine culpa heredis, idem dici potest: nam et in alieno culpa admitti potest: cavebit autem sic, ut, si fuerit adprehensus, aut ipse aut aestimatio praestetur: quod
3 et in servo ab hostibus capto constat. Sed si
Stichus aut Pamphilus legetur et alter ex his vel in fuga sit vel apud hostes, dicendum erit praesentem praestari aut absentis aestimationem: totiens enim electio est heredi committenda, quotiens moram non est facturus legatario. qua ratione placuit et, si alter decesserit, alterum omnimodo praestandum, fortassis vel mortui pretium. sed si ambo sint in fuga, non ita cavendum, ut, 'si in potestate ambo redirent', sed 'si vel alter', et 'vel ipsum vel absentis aestimationem
4 'praestandam'. Item si res aliena vel hereditaria
sine culpa heredis perierit vel non compareat, nihil amplius quam cavere eum oportebit: sed si culpa
5 heredis res perit, statim damnandus est. Culpa
autem qualiter sit aestimanda, videamus, an non solum ea quae dolo proxima sit, verum etiam quae levis est? an numquid et diligentia quoque exigenda
6 est ab herede? quod verius est. Item si fundus
chasmate perierit, Labeo ait utique aestimationem non deberi: quod ita verum est, si non post moram factam id evenerit: potuit enim eum acceptum legatarius vendere.

48 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si heredis servus rem legatam ignorante domino subtraxisset et vendidisset, Atilicinus in factum dandam actionem, ut vel noxae servum dederet dominus vel ex peculio praestaret, quod ex venditione eius rei haberet.
1 Si unus ex heredibus servum legatum occidisset,
omnino mihi non placet coheredem teneri, cuius culpa factum non sit, ne res in rerum natura sit.

49 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Si cui legetur, cum quattuordecim annorum erit, certo iure utimur, ut tunc sit quatuordecim annorum, cum impleverit: et ita imperatorem decrevisse Marcellus
1 scripsit. Ergo cum esset sic relictum: 'cum ad
'quartum decimum annum pervenisset, annua bima 'trima die', et decem et septem annorum mortis tempore inveniatur, praesens legatum erit. proinde si quindecim annorum, consequenter dicemus post biennium deberi: si sedecim, post annum debebitur: si menses desint ad septimum decimum annum, residuis mensibus debetur. haec ita, si putans minorem esse

(1) non *om. F* (2) ut praestet, erit poenis *scr.* (3) non ut *S* (4) *cf. Ulpianus D.* 24, 1, 45 (5) ei *ins. F*[2] (6) adita hereditas *F[em]* (7) digestorum *ins. F*[2] (8) et *del. F*[2] (9) cum] si *F*[2] (10) heredis *ins.* (11) servum *ins. S*

quattuordecim annorum, cum iam excessisset, sic
legavit: si vero scit, triennium ad legati praesta-
tionem ex die testamenti facti numerabimus[1].
2 Hoc autem legatum et condicionale est et in diem,
condicionale tamdiu, quamdiu quartus decimus annus
3 sit completus, postea in diem. Et ideo si quidem
ante quartum decimum annum decesserit, ad heredem
nihil transit: certe postea ad heredem transfert. quod
si testamenti facti tempore minor quattuordecim an-
nis filius inveniatur, puto tempus annua bima trima
die praestationis ex die completi quarti decimi anni
statim cedere, nisi evidens alia meus probaretur tes-
4 tatoris aliud sentientis[1]. Si Titio decem quae
ego debeo legavero et rogavero eadem creditori prae-
stare, fideicommissum quidem in creditoris persona
non valet, quia nihil eius interest, heres vero potest
cum legatario agere, quia ipsius interest creditori
solvi, ne eum conveniat: ergo propter hoc valebit
5 legatum[2]. Sed si testator decem mihi sub fide-
iussore debuit, fideicommissi petitio non solum heredi,
sed et fideiussori competit: interest enim eius solvi
mihi, quam ipsum conventum mandati actionem in-
6 tendere: nec interest, solvendo sit nec ne. Iulia-
nus libro trigesimo nono digestorum scribit, si fide-
iussor creditori legasset quod ei deberet, an legatum
valeret. et ait creditoris quidem nihil interesse, verum
debitorem habere ex testamento actionem: interest
enim ipsius liberari, quippe conveniri a fideiussoris
7 herede non poterit. Quod si idem fideiussor Titio
leget et fidei eius commiserit, ut creditori solvat, et
debitor et fideiussoris heres agere cum Titio ex causa
fideicommissi poterunt, quia utriusque interest lega-
8 tarium solvere. Meminisse autem oportet eum,
qui damnatur hoc solum 'fundum vendere', non gratis
damnari hoc facere, sed hoc solum, ut vendat vero
9 pretio. Quod si certo pretio sit damnatus facere,
necesse habebit tanti vendere, quanti damnatus est.

50 *Idem libro vicesimo quarto ad Sabinum* Si
servus plurium sit, pro dominii portione legatum ei
1 relictum adquiret[3]. Si hereditatis iudex contra
heredem pronuntiaverit non agentem causam vel lu-
sorie agentem, nihil hoc nocebit legatariis. quid ergo,
si per iniuriam fuerit pronuntiatum, non tamen pro-
vocavit? iniuria ei facta non nocebit legatariis, ut et
Sabinus significat. si tamen secundum substitutum
pronuntiet, an ille legatariis teneatur, videamus: et
cum ius facit haec pronuntiatio quod attinet ad ipsius
personam, numquid legatariis teneatur? nec enim tam
improbe causari potest secundum se iudicatum per
gratiam. respondebit igitur et legatariis, ut credito-
2 ribus. Si quis ante quaestionem de familia habi-
tam adierit hereditatem vel necem testatoris non de-
fenderit, legatorum persecutio adversus fiscum locum
habet. quid tamen, si fiscus bona non adgnoscat?
ex necessitate redundabit onus legatorum ad heredem.
sed si subiecit delatorem sibi, ut ei hereditas abiu-
dicetur[4] et oneribus careret, vel minus plene defendit
causam, non se exonerat exemplo eius, qui collusorie
3 de hereditate litigavit. Si numerus nummorum
legatus sit neque apparet quales sunt legati, ante
omnia ipsius patris familias consuetudo, deinde regi-
onis, in qua versatus est, exquirenda est: sed et
mens patris familiae et legatarii dignitas vel caritas
et necessitudo, item earum quae praecedunt vel quae
sequuntur summarum scripta sunt spectanda.

51 *Papinianus libro quarto quaestionum* Sed si
certos nummos (veluti quos in arca habet) aut cer-
tam lancem legavit, non numerata pecunia, sed ipsa
corpora nummorum vel rei legatae[5] continentur ne-
que permutationem recipiunt et exemplo cuiuslibet
corporis aestimanda sunt.

52 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Si cui servi
omnes cum peculio legati sint, etiam hi servi deben-
1 tur, qui nullum peculium habent. Si a filio in-
pubere sub condicione legatum sit et filius heres ex-
stitit, deinde mortuus est, potest dici patrem familias,
qui a filio sub condicione legavit, a substituto pure
repetit, statim voluisse a substituto dari, si filius pen-
dente condicione decessisset.

53 *Ulpianus libro vicesimo quinto ad Sabinum*
Quid ergo, si maiorem quantitatem a substituto re-
liquit? quod excedit, hoc erit, quod a substituto re-
lictum est: quod vero concurrit cum summa superio-
1 ribus tabulis inscripta, inde debebitur. Sed si
repetierit legatum cum alio, forte fundum mihi lega-
verat ab impubere, repetiit hunc ab impuberis herede
mihi et Seio, repetitio haec efficiet, ut pars mihi de-
2 beatur. Si quis duos heredes scripserit et dam-
naverit unumquemque solidam rem legatario praestare,
idem est atque si duobus testamentis legatum esset:
nam et si mihi et filio vel servo meo esset eodem
testamento legatum, sine dubio valeret legatum utrius-
3 que, ut et Marcellus apud Iulianum adicit. Si
heres hominem legatum occidit ob facinus, hoc est
merentem, sine dubio dicendum erit eum ex testa-
4 mento non teneri. Sed si noxae dedit, an tenea-
5 tur, quia potest redimere? et puto teneri. Sed si
animal legatum occiderit, puto teneri, non ut carnem
praestet vel cetera λείψανα[5*], sed ut praestet pretium,
6 quanti esset, si viveret. Item si aedes legatas ob
damnum infectum possideri passus est, puto eum te-
7 neri: debuit enim repromittere. Sed si mortuum
intulit fecitque religiosum locum legatum, si quidem
patrem familias intulit, cum alio inferre non posset
vel tam oportune non haberet, ex testamento non
tenebitur[6]: an vero[7] teneatur, ut pretium loci prae-
stet? et si quidem ipse pater familias illo inferri vo-
luit, ex testamento non tenebitur: quod si heres in-
tulit suo arbitrio, debebit praestare, si sit in here-
ditate, unde pretium praestetur: testator enim qui
legavit vel alio inferri voluit vel pretium loci legatario
8 offerri. Item si servum non ipse occidit, sed com-
pulit ad maleficium, ut ab alio occideretur vel sup-
plicio adficeretur, aequissimum erit pretium eum prae-
stare: quod si sua mala mente ad hoc processit,
9 cessabit aestimatio. Servus legatus si ab hostibus
captus sit sine dolo heredis, non praestabitur, si dolo,
praestabitur.

54 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Turpia
legata, quae denotandi magis legatarii gratia scri-
buntur, odio scribentis pro non scriptis habentur.
1 Si Titiae legatum relictum est, si arbitratu Seii
nupsisset, et vivo testatore Seius decessisset et ea
2 nupsisset, legatum ei deberi. Sed et si servi mors
impedisset manumissionem, cum tibi legatum esset,
si eum manumisisses, nihilo minus debetur tibi lega-
tum, quia per te non stetit, quo minus perveniat ad
3 libertatem. Si pars heredum nominata sit in le-
gando, viriles partes heredes debent, si vero omnes,
hereditarias.

55 *Idem libro nono ad Sabinum* Nemo potest in
testamento suo cavere, ne leges in suo testamento
locum habeant, quia[8] nec tempore aut loco aut con-
dicione finiri obligatio heredis legatorum nomine
potest.

56 *Idem libro quarto decimo ad Sabinum* Si le-
gati servi nomine stipuletur legatarius fugitivum eum
non esse praestari, nihil veniet in eam stipulationem,
quia qualis sit, talis ex testamento praestari debet nec
ullum in legato damnum facere intellegeretur.

57 *Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum*
Si res obligata per fideicommissum fuerit relicta, si
quidem scit eam testator obligatam, ab herede luenda
est, nisi si animo alio fuerit: si nesciat, a fideicom-
missario (nisi si vel hanc vel aliam rem relicturus
fuisset, si scisset obligatam), vel[9] potest aliquid esse
superfluum exsoluto aere[10] alieno. quod si testator
eo animo fuit, ut, quamquam liberandorum praedio-

(1) *verba* § 3 quod si ... sentientis *collocanda sunt post* numerabimus (2) legatum *del.* (3) domini pro portione legatum ei relictum adquirent *scr.* (4) adiudicetur *F*[2] (5) legato *scr.* (5*) *id est:* reliquias (6) ex testamento non tenebitur *del.* (7) vero *del.* (8) habeant, quia] habeant: quin *scr.* (9) ubi *scr.* (10) aerea *F*

rum onus ad heredes suos pertinere noluerit[1], non tamen aperte utique de his liberandis senserit, poterit fideicommissarius per doli exceptionem a creditoribus, qui hypothecaria secum agerent, consequi, ut actiones sibi exhiberentur: quod quamquam suo tempore non fecerit, tamen per iurisdictionem praesidis provinciae id ei praestabitur.

58 *Papinianus libro nono responsorum* Domus hereditarias exustas et heredis nummis exstructas ex causa fideicommissi post mortem heredis restituendas[2] viri boni arbitratu sumptuum rationibus deductis et aedificiorum aetatibus[3] examinatis respondi,

59 *Ulpianus libro trigesimo tertio ad edictum* si modo nulla culpa eius incendium contigisset.

60 *Iulianus libro trigesimo nono digestorum* Quod si nulla retentione[4] facta domum tradidisset, incerti condictio ei competet, quasi plus debito solverit.

61 *Papinianus libro nono responsorum* Sumptus autem in reficienda domu necessarios a legatario factos petenti ei legatum[5], cuius postea condicio exstitit, non esse reputandos existimavi.

62 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum* Si ancilla cum liberis legata sit, et ancilla sola, si non sint liberi, et liberi soli, si non sit ancilla, debentur.

63 *Celsus libro septimo decimo digestorum* Si ancillas omnes et quod ex his natum erit testator legaverit, una mortua Servius partum eius negat deberi, quia accessionis loco legatus sit: quod falsum puto et nec verbis nec voluntati defuncti accommodata haec sententia est.

64 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provinciale* Captatoriae scripturae simili modo neque in hereditatibus neque in legatis valent.

65 *Idem libro primo de legatis ad edictum praetoris*[6] Si ita legatum sit: 'Seio servos decem do 'praeter eos decem, quos Titio legavi', si quidem decem tantum inveniantur in hereditate, inutile est legatum, si vero ampliores, post eos, quos Titius elegit, in ceteris valet legatum, sed non in ampliores quam decem qui legati sunt: quod si minus sunt, in
1 tantos, quanti inveniantur. 'Illi, si volet, Stichum 'do': condicionale est legatum et non aliter ad heredem transit, quam si legatarius voluerit, quamvis alias quod sine adiectione 'si volet' legatum sit, ad heredem legatarii transmittitur: aliud est enim iuris, si quid
2 tacite contineatur[7], aliud, si verbis exprimatur. Si domus fuerit legata, licet particulatim ita refecta sit, ut nihil ex pristina materia supersit, tamen dicemus utile manere legatum: at si ea domu destructa aliam eodem loco testator aedificaverit, dicemus interire legatum, nisi aliud testatorem sensisse fuerit adprobatum.

66 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Etsi aequo pretio emere vel vendere iusserit heredem suum testator, adhuc utile legatum est. quid enim si legatarius, a quo emere fundum heres iussus est, cum ex necessitate eum fundum venderet, nullum inveniret emptorem? vel ex diverso quid si legatarii magni interesset eum fundum emere nec aliter heres venditurus esset, quam si testator iussisset?

67 *Idem libro primo*[8] *de legatis ad edictum praetoris*[6] Servus uni ex heredibus legatus si quid in hereditate malitiose fecisse dicatur (forte rationes interlevisse), non aliter adiudicandus est, quam ex eo volentibus coheredibus quaestio habeatur. idem est
1 et si extraneo fuerit legatus. Si ex pluribus heredibus ex disparibus partibus institutis duobus eadem res legata sit, heredes non pro hereditaria portione, sed pro virili id legatum habere debent.

68 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Si post mortem patris filio legetur, dubium non est, quin mortuo patre ad filium pertineat legatum
1 nec intersit, an patri heres exstiterit nec ne, sed si servo post mortem domini relictum legatum est, si quidem in ea causa durabit, ad heredem domini pertineat: usque adeo, ut idem iuris est[9] et si testamento domini liber esse iussus fuerit: ante enim cedit dies legati, quam aliquis heres domino exsistat, quo fit, ut hereditati adquisitum legatum postea herede aliquo exsistente ad eum pertineat: praeterquam si suus heres aliquis aut necessarius domino ex eo testamento factus erit: tunc enim quia in unum concurrit, ut et heres exsistat et dies legati cedat, probabilius dicitur ad ipsum potius cui relictum est pertinere legatum quam ad heredem eius, a quo li-
2 bertatem consequitur. Si pure legatus servus sub condicione liber esse iussus fuerit, sub contraria condicione valet legatum: et ideo exsistente condicione legatum peremitur, deficiente ad legatarium pertinebit, et ideo si pendente condicione libertatis legatarius decesserit posteaque defecerit condicio libertatis, ad
3 heredem legatarii non pertinet legatum. Quod si idem pure legatus sit et ex die liber esse iussus erit, omnimodo inutile legatum est, quia diem venturam certum est. ita Iulianus quoque sensit, unde ait: si servus Titio legatus sit et idem post mortem Titii liber esse iussus fuerit, inutile legatum est, quia moriturum Titium certum est.

69 *Idem libro secundo de legatis ad edictum praetoris*[6] Servo legato legari posse receptum est, quod adita hereditate statim servus adquiritur legatario,
1 deinde sequetur legatum. Si servum sub condicione legatum heres alienaverit, deinde condicio exstiterit, potest nihilo minus a legatario vindicari nec
2 extinguitur legatum. Si testator quosdam ex heredibus iusserit aes alienum solvere, non creditores habebunt adversus eos actionem, sed coheredes, quorum interest hoc fieri. nec solum hoc casu alius habet actionem, quam cui testator dari iussit, sed alio quoque, veluti si filiae nomine genero aut sponso dotem dari iusserit: non enim gener aut sponsus, sed filia habet actionem, cuius maxime interest indotatam
3 non esse. Si fundus qui legatus est[10] servitutem debeat impositam, qualis est, dari debet: quod si ita legatus sit 'uti optimus maximusque', liber praestan-
4 dus est. Servus, qui in negotio fuerit, legatus non ante tradi debet quam rationes explicet, et si ad iudicium itum sit, iudicis eaedem partes esse debent.
5 Si res quae legata est an in rerum natura sit dubitetur, forte si dubium sit, an homo legatus vivat, placuit agi quidem ex testamento posse, sed officio iudicis contineri, ut cautio interponeretur, qua heres caveret eam rem persecuturum et, si nactus sit, legatario restituturum.

70 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Si servus Titii furtum mihi fecerit, deinde Titius herede me instituto servum tibi legaverit, non est iniquum talem servum tibi tradi, qualis apud Titium fuit, id est ut me indemnem praestes furti no-
1 mine, quod is fecerit apud Titium. Nam et si fundus, qui meo fundo serviebat, tibi legatus fuerit, non aliter a me tibi praestari debeat, quam ut pris-
2 tinam servitutem recipiam. Nec dissimile est ei qui mandato alicuius servum emit vel ei qui servum redhibet, qui omnes non aliter restituere servum coguntur, quam ut ratio habeatur furti, quod ab eo servo factum fuerit vel antequam negotium contra-
3 heretur vel postea. Quare et si post aditam hereditatem servus legatus heredi furtum fecerit, ita praestari debebit, ut ob hoc delictum quasi litis aestimatio a legatario sufferatur heredi.

71 *Ulpianus libro quinquagesimo primo ad edictum* Si domus alicui simpliciter sit legata neque adiectum quae domus, cogentur heredes quam vellent[11] domum ex his, quas testator habebat, legatario dare: quod si nullas aedes reliquerit, magis derisorium est
1 quam utile legatum. De evictione an cavere de-

(1) non noluerit *scr. fere ut Donellus* (2) restituendas *ins.* (3) statibus *Wissenbachius* (4) ratione F^2 (5) necessario factos legatario petenti legatum *scr.* (6) urbani *add.* F^2 (7) continentur *F* (8) libromo *F* (9) sit *dett. quidam* (10) indotatam n. e. si f. q. l. est *S cum B, om. F* (11) vellet *F*

beat is, qui servum praestat ex causa legati, videamus. et regulariter dicendum est, quotiens sine iudicio praestita res legata evincitur, posse eam ex testamento peti: ceterum si iudicio petita est, officio iudicis cautio necessaria est, ut sit[1] ex stipulatu actio.
2 In pecunia legata confitenti heredi modicum tempus ad solutionem dandum est nec urguendum ad suscipiendum[2] iudicium: quod quidem tempus ex
3 bono et aequo praetorem observare oportebit. Qui confitetur se quidem debere, iustam autem causam adfert, cur utique praestare non possit, audiendus est: ut puta si aliena res legata sit negetque dominum eam vendere vel immensum pretium eius rei petere adfirmet, aut si servum hereditarium neget se debere praestare, forte patrem suum vel matrem vel fratres naturales: aequissimum est enim concedi ei ex hac
4 causa aestimationem officio iudicis praestare. Cum alicui poculum[3] legatum esset velletque heres aestimationem praestare, quia iniquum esse aiebat id separari a se, non impetravit id a praetore: alia enim condicio est hominum, alia ceterarum rerum: in hominibus enim benigna ratione receptum est, quod
5 supra probavimus. Si fundus municipum vectigalis ipsis municipibus sit legatus, an legatum consistat petique possit, videamus. et Iulianus libro trigensimo octavo digestorum scribit, quamvis fundus vectigalis municipum sit, attamen quia aliquod ius in
6 eo is qui legavit habet, valere legatum. Sed et si non municipibus, sed alii fundum vectigalem legaverit, non videri proprietatem rei legatam, sed id ius quod in vectigalibus fundis habemus.

72 *PAULUS libro quadragesimo octavo ad edictum* Si quis legaverit fundum Cornelianum exceptis vineis, quae mortis eius tempore erunt, si nullae vineae erunt, legato nihil decedit.

73 *GAIUS libro tertio de legatis ad edictum praetoris*[4] Si heres iussus sit facere, ut Lucius centum habeat, cogendus est heres centum dare, quia nemo facere potest, ut ego habeam centum, nisi mihi de-
1 derit. Vicis legata perinde licere capere atque civitatibus rescripto imperatoris nostri significatur.

74 *ULPIANUS libro quarto disputationum* Licet imperator noster cum patre rescripserit[5] videri voluntate testatoris repetita a substituto, quae ab instituto fuerant relicta, tamen hoc ita erit accipiendum, si non fuit evidens diversa voluntas: quae[6] ex multis colligetur, an quis ab herede legatum vel fideicommissum relictum noluerit a substituto deberi. quid enim si aliam rem reliquit[7] a substituto ei fideicommissario vel legatario, quam ab instituto non reliquerat[8]? vel quid si certa causa fuit, cur ab instituto relinqueret[9], quae in substituto cessaret? vel quid si substituit ex parte fideicommissarium, cui ab instituto reliquerat fideicommissum? in obscura igitur voluntate locum habere rescriptum dicendum est.

75 *IDEM libro quinto disputationum* Si sic legatum vel fidei commissum sit relictum 'si aestimaverit heres' 'si comprobaverit' 'si iustum putaverit', et legatum et fideicommissum debebitur, quoniam quasi viro potius bono ei commissum est, non in meram
1 voluntatem heredis collatum. Si mihi quod Titius debet fuerit legatum neque Titius debeat, sciendum est nullum esse legatum. et quidem si quantitas non sit adiecta, evidenti ratione nihil debebitur, quia non apparet, quantum fuerit legatum: nam et si quid[10] ego Titio debeo[11] ei legavero quantitate non adiecta, constat nullum esse legatum, cum, si decem quae Titio debeo legavero nec quicquam Titio debeam, falsa demonstratio non peremit legatum, ut in legato
2 dotis Iulianus respondit. Quod si addiderit: 'decem quae mihi Titius debet lego', sine dubio nihil erit in legato: nam inter falsam demonstrationem et falsam condicionem sive causam multum interest. proinde et si Titio decem, quae mihi Seius debet, legavero, nullum erit legatum: esse enim debitor debet: nam et si vivus exegissem, exstingueretur legatum et, si debitor maneret, actiones adversus eum
3 heres meus[12] dumtaxat praestare cogeretur. Si quis ita stipulatus: 'Stichum aut decem, utrum ego velim' legaverit quod ei debebatur, tenebitur heres eius, ut praestet legatario actionem electionem habituro, utrum Stichum an decem persequi malit.
4 Proinde si Stichum legaverit, cum ille ei Stichum aut decem deberet, incerti actio legatario adversus heredem competit, ut scripsit Iulianus libro trigesimo tertio digestorum, per quam actionem compellat heredem experiri: et, si Stichum consecutus fuerit, praestabit ei, si decem, nihil consequetur. secundum quod erit in arbitrio debitoris, an sit legatarius is cui Stichus legatus est.

76 *IULIANUS libro trigesimo quarto digestorum* Quod si quis Stichum aut Pamphilum stipulatus Sempronio Stichum legasset, Maevio Pamphilum, oneratus heres intellegitur, ut necesse habeat alteri actionem suam, alteri aestimationem Stichi aut Pamphili dare.

77 *ULPIANUS libro quinto disputationum* Si pecunia fuit deposita apud aliquem eiusque fidei commissum, ut eam pecuniam praestet, fideicommissum ex rescripto divi Pii debebitur, quasi[13] videatur heres rogatus remittere id debitori: nam si conveniatur debitor ab herede, doli exceptione uti potest: quae res utile fideicommissum facit. quod cum ita se habet, ab omni debitore fideicommissum relinqui potest.

78 *IDEM libro octavo disputationum* Fideicommissum. quod a legatario relinquitur, ita demum ab eo debetur. si ad legatarium legatum pervenerit.

79 *IULIANUS libro quinto digestorum* Si quis testamento suo[14] Titio et Seio decem dari iusserit, nullam haec verba recipiunt ambiguitatem, ut dena dixisse videatur, qui decem dixit.

80 *Apud IULIANUM libro trigesimo secundo digestorum MARCELLUS notat* Is, qui sola triginta reliquerat[15], Titio triginta legavit, Seio viginti, Maevio decem. Massurius Sabinus probat Titium quindecim, Seium decem, Maevium quinque consecuturos, ita tamen, ut ex his pro rata portionis Falcidiae satisfiat.

81 *IULIANUS libro trigesimo secundo digestorum* Si fundum sub condicione legatum heres pendente condicione sub alia condicione alii legasset et post existentem condicionem, quae priore testamento praeposita fuisset, tunc ea condicio, sub qua heres legaverat, exstitisset[16], dominium a priore legatario non
1 discedit. Si servo communi res legata fuisset, potest alter dominus agnoscere legatum, alter repellere: nam in hanc causam servus communis quasi
2 duo servi sunt. 'Stichum Sempronio do lego: si Sempronius Stichum intra annum non manumiserit, eundem Stichum Titio do lego'. quaesitum est, quid iuris esset. respondi Sempronium interim totum habiturum et, si quidem intra annum manumisisset, liberum eum effecturum: sin autem hoc non fecisset,
3 totum ad Titium pertinere. Qui fundum excepto aedificio legat, appellatione aedificii aut superficiem significat[17] aut solum quoque, cui aedificium superpositum est. si de sola superficie exceperit, nihilo minus iure legati totus fundus vindicabitur, sed exceptione doli mali posita consequetur heres id, ut sibi habitare in villa liceat: in quo inerit, ut iter quoque et actum in ea habeat. si vero solum quoque exceptum fuerit, fundus excepta villa vindicari debebit et servitus ipso iure villae debebitur, non secus ac si duorum fundorum dominus alterum le-

(1) si *F* (2) suspiciendum *F* (3) proculum *F* (4) urbani *add.* *F*² (5) rescripsit *F*² (6) quae] idque *scr.* (7) relinquit *F* (8) relinquerat *F* (9) relinquerat *F* (10) quidquid *scr.* (11) cui nihil debeo *ins.* (12) meum *F* (13) quiasi *F* (14) suo *del.* *F*ᵇ (15) relinquerat *F* (16) exstitissem *F* (17) significata *F*

gaverit ita, ut alteri servirer. sed inclinandum est
testatorem etiam de solo cogitasse, sine quo aedifi-
4 cium stare non potest. Si libertus patronum ex
septunce heredem scripserit, alios ex ceteris et ita
legaverit: 'quisquis mihi alius ex supra scriptis cum
'patrono meo heres erit, servos illum et illum Titio
'lego, quos aestimo singulos vicenis aureis', intellegen-
dum erit a coherede patroni dumtaxat legatum datum
et ideo Titium non amplius quincuncem in servis vin-
dicare posse. adiectio autem illa 'quos aestimo sin-
'gulos vicenis aureis' non mutat legati condicionem,
si legis Falcidiae rationem habere oporteat: nihilo
minus enim verum pretium servorum in aestimationem
5 deducetur. 'Titio fundum do lego, si heredi meo
'decem dederit'. si decem heres Titio debuisset et
ea Titius accepta ei fecisset, fundum vindicare potest.
6 Si Titius, cui Stichus legatus fuerat, antequam
sciret ad se legatum pertinere, decesserit et eundem
Seio legaverit et heres Titii legatum non repudiaverit,
7 Stichum Seius vindicabit. Si pater familias ab
impubere filio Titio fundum legaverit et a substituto
eundem eidem Titio et pupillus patri heres exstiterit:
sive vindicaverit Titius legatum sive repudiaverit,
quamvis filius impubes decesserit, a substituto vindi-
care non poterit. hoc enim, quod rursus a substituto
legatur, perinde habendum est ac si repetita legata
essent. quare et si pure a filio, sub condicione a
substituto legatum fuerit, perinde omnia servabuntur
ac si tantum a filio legatum fuisset: contra autem si
a filio sub condicione, a substituto pure legatum
fuerit et pupillus pendente condicione decesserit, ex
8 substitutione sola legatum valebit. His verbis
'Lucio et Titio eorumve cui fundum do lego' utiliter
legatur et, si utrique vixerint, utrique, si alter, alteri [1]
9 debebitur. Cum statuliber sub condicione legatus
est et pendente condicione legati condicio statutae
libertatis deficit, legatum utile fit: nam sicut statuta
libertas tunc peremit legatum, cum vires accipit, ita
legatum quoque non ante peremi potest, quam dies
10 cesserit eius. A filio [2] impubere legatus et a substi-
tuto liber esse iussus, si quidem pupillus ad puber-
tatem pervenerit, ab eo cui legatus fuerat vindicabi-
tur: mortuo vero pupillo libertas competit. longe
magis hoc servari conveniet, si idem servus sub con-
dicione ab impubere legatus fuerit et pendente con-
dicione filius intra pubertatem decesserit.

82 *Idem libro trigesimo tertio digestorum* Non
quocumque modo si legatarii res facta fuerit die ce-
dente, obligatio legati exstinguitur, sed ita, si eo modo [3]
fuerit eius, quo avelli non possit. ponamus rem, quae
mihi pure legata sit, accipere me per traditionem die
legati cedente ab eo herede, a quo eadem sub con-
dicione alii legata fuerit: nempe agam ex testamento,
quia is status est eius, ut existente condicione dis-
cessurum sit a me dominium. nam et si ex stipula-
tione mihi Stichus debeatur et is, cum sub condicione
alii legatus esset, factus fuerit meus ex causa lucra-
tiva [4], nihilo minus exsistente condicione ex stipulatu
1 agere potero. Si ex bonis eius, qui rei publicae
causa aberat, rem usu adquisierim [5] et ea antequam
evinceretur mihi legata sit, deinde postea evincatur,
recte ex testamento petam eam mihi dari oportere.
2 Fundus mihi legatus est: proprietatem eius fundi
redemi detracto usu fructu: postea venditor capite
minutus est et usus fructus ad me pertinere coepit.
si ex testamento egero, iudex tanti litem aestimare
3 debebit, quantum mihi aberit [6]. *Marcellus.*
Idem erit et si partem redemero, pars mihi legata est
aut donata: partem enim dumtaxat petere debebo.
4 *Iulianus.* Quod si legatum mihi est quod ex
Pamphila natum erit, ego Pamphilam mercatus sum
et ea apud me peperit, non possum videri partum ex
causa lucrativa habere, quia matrem eius mercatus
sum: argumentum rei est, quod evicto eo actio ex empto
5 competit. Qui Gaium et Lucium eiusdem pecuniae
reos habebat si ita legaverit: 'Quod mihi Gaius de-
'bet, id heres meus Sempronio damnas esto dare:
'quod mihi Lucius debet, id heres meus Maevio dam-
'nas esto dare', eam condicionem heredis sui consti-
tuit, ut is necesse habeat alteri actiones suas, alteri
litis aestimationem praestare. si tamen vivus testator
Gaio acceptum fecit, necesse est, ut Sempronii et
6 Maevii legatum inutile sit. Cum mihi Stichus aut
Pamphilus legati fuissent duorum testamentis et Sti-
chum ex altero testamento consecutus fuissem, ex
altero Pamphilum petere possum, quia et si uno tes-
tamento Stichus aut Pamphilus legati fuissent et
Stichus ex causa lucrativa meus factus fuisset, nihilo
minus Pamphilum petere possem [7].

83 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* Ti-
tius Stichi partem tibi legavit: eiusdem Stichi par-
tem Seius tibi legavit: ex utriusque testamento con-
sequeris.

84 *Iulianus libro trigesimo tertio digestorum*
Huiusmodi legatum: 'Si Titius heredi meo caverit
'centum Maevio se daturum, et heres meus Titio [8]
'centum dato', utile legatum est, quemadmodum quod
alicui legatum [9] ex causa fideicommissi restituatur.
1 Eadem ratione hoc quoque legatum utile sit [10]:
'Si Titius heredi meo caverit se in municipio ex cen-
'tum aureis opus facturum, tum ei centum aureos
2 'heres meus dare damnas esto'. Si Sempronius
Titium heredem instituerit et ab eo post biennium
fundum dari iusserit Maevio, Titius deinde ab herede
suo eundem fundum Maevio praesenti die legaverit
et Maevius pretium fundi ab herede Titii acceperit:
si ex testamento Sempronii fundum petere velit, ex-
ceptione repelli poterit, si pretio fundi contentus non
3 erit [11]. Si cui homo legatus fuisset et per lega-
tarium stetisset, quo minus Stichum, cum heres tra-
dere volebat, acciperet, mortuo Sticho exceptio doli
4 mali heredi proderit. Aedes, quibus heredis aedes
serviebant, legatae sunt traditae legatario non impo-
sita servitute. dixi posse legatarium ex testamento
agere, quia non plenum legatum accepisset: nam et
eum, qui debilitatum ab herede servum acceperit,
5 recte ex testamento agere. Qui servum testamento
sibi legatum, ignorans eum sibi legatum, ab herede
emit, si cognito legato ex testamento egerit et ser-
vum acceperit, actione ex vendito absolvi debet, quia
hoc iudicium fidei bonae est et continet in se doli
mali exceptionem. quod si pretio soluto ex testa-
mento agere instituerit, hominem consequi debebit,
actione ex empto pretium reciperabit, quemadmodum
reciperaret, si homo evictus fuisset. quod si iudicio
ex empto [12] actum fuerit et tunc actor compererit le-
gatum sibi hominem esse et agat ex testamento, non
aliter absolvi heredem oportebit, quam si pretium
6 restituerit et hominem actoris fecerit. Cum pater
pro filia sua dotis nomine centum promisisset, deinde
eidem centum eadem legasset, doli mali exceptione
heres tutus erit, si et gener ex promissione et puella
ex testamento agere instituerit: convenire enim inter
7 eos oportet, ut alterutra actione contenti sint. Si
ita cui legatum esset: 'si tabulas chirographi mei
'heredi meo reddiderit, heres meus ei decem dato',
huiusmodi condicio hanc vim habet 'si heredem
'meum debito liberaverit'. quare et, si tabulae exsta-
bunt, non intellegetur condicioni satisfecisse creditor,
nisi acceptum heredi fecerit, et, si tabulae in rerum
natura non fuerint, existimabitur inplesse condicionem,
si heredem liberaverit, nec ad rem pertinebit, iam

(1) totum *ins.* F^2 (2) cesserit. Servus a filio *scr.* (3) facta *ins.* (4) ex causa lucrativa *del.* (5) adquiserim *F* (6) si cui fundus alienus legatus fuerit et emerit proprietatem detracto usu fructu et usus fructus ad eum pervenerit et postea ex testamento agat, recte eum agere et fundum petere Iulianus ait, quia usus fructus in petitione servitutis locum obtinet, sed officio iudicis contineri, ut deducto usu fructu iubeat aestimationem praestari *Inst.* 2, 20, 9 (7) possum F^2 (8) et heres meus Titio] ei heres meus *scr.* (9) legatur ut *scr.* (10) est *scr.* (11) si pretio ... erit *del. Krueger* (12) epto *F*

tunc cum testamentum fiebat tabulae interciderint an
8 postea vel mortuo testatore. Si Titio et Maevio
legatus fuerit Stichus, qui Titii erat, debebitur pars
Stichi Maevio: nam Titius, quamvis ad legatum non
9 admittatur, partem faciet. 'Stichum aut Pamphi-
'lum, utrum heres meus volet, Titio dato'. si dixerit
heres Stichum se velle dare, Sticho mortuo liberabitur.
cum autem semel dixerit heres, utrum dare velit, mutare
10 sententiam non poterit. Legatum est ita: 'Fundum
'Cornelianum et mancipia, quae in eo fundo cum moriar
'mea erunt, heres meus Titio dato'. ancilla, quae in eo
fundo esse consueverat, mortis tempore cum in fuga
esset, enixa est: quaero, an vel ipsa vel partus eius
legato cedat. respondi: ancilla quamvis in fuga sit,
legata videtur et, licet fugitiva erat, perinde habetur
ac si in eo fundo fuisset moriente patre familias:
huic consequens est, ut partus quoque matrem se-
quatur et perinde legato cedat, ac si in fundo editus
11 fuisset. Si Titio Stichus aut Pamphilus, utrum
eorum malet, legatus est, deinde Pamphilum testator
12 Titio donavit, Stichus in obligatione remanet. Qui-
bus ita legatum fuerit: 'Titio et Maevio singulos ser-
'vos do lego', constat eos non concursuros in eundem
servum, sicuti non concurrunt, cum ita legatur:
'Titio servum do lego: Maevio alterum servum do
13 'lego'. Si is cui legatum fuerat antequam con-
stitueret, qua actione uti vellet, decessit duobus he-
redibus relictis, legatum accipere simul venientes,
nisi consenserint, non possunt: quare quamdiu alter
rem vindicare vult, alter in personam agere non po-
test. sed si consenserint, rem communiter habebunt:
consentire autem vel sua sponte debent vel iudice
imminente.

85 *Paulus libro undecimo ad Plautium* Duobus
coniunctim fundus erat legatus: alter ex his partis
aestimationem per actionem personalem abstulit.
alter si fundum totum vindicare velit, exceptione doli
pro parte dimidia repellitur, quia defunctus semel ad
eos legatum pervenire voluit.

86 *Iulianus libro trigesimo quarto digestorum*
Si tibi homo, quem pignori dederas, legatus ab alio
fuerit, actionem ex testamento habebis adversus he-
1 redem, ut pignus luatur. Si testamento Stichus
ab uno herede legatus fuerit Maevio et eidem codi-
cillis idem Stichus ab omnibus heredibus et antequam
codicilli aperirentur Maevius litis aestimationem con-
secutus fuerit, ipso iure vindicari ex codicillis non
potest, quia testator semel legatum ad eum pervenire
2 voluit. Cum servus legatur, et ipsius servi status
et omnium, quae personam eius attingunt, in sus-
penso est. nam si legatarius reppulerit a se lega-
tum, numquam eius fuisse videbitur: si non reppu-
lerit, ex die aditae hereditatis eius intellegetur. se-
cundum hanc regulam et de iure eorum, quae per
traditionem servus acceperit aut stipulatus fuerit,
deque his, quae legata ei vel donata fuerunt, statue-
tur, ut vel heredis vel legatarii servus singula gessisse
3 existimetur. Si fundus ab omnibus heredibus le-
gatus sit, qui unius heredis esset, is quidem cuius
fundus esset non amplius quam partem suam prae-
4 stabit, ceteri in reliquas partes tenebuntur. Va-
let legatum, si superficies legata sit ei, cuius in
solo fuerit, licet is dominus soli sit: nam[1] conseque-
tur, ut hac servitute liberetur et superficiem lucri-
faciat.

87 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum*
Filio pater, quem in potestate retinuit, heredi pro
parte instituto legatum quoque relinquit. durissima
sententia est existimantium denegandam ei legati
petitionem, si patris abstinuerit hereditate: non enim
impugnatur iudicium ab eo, qui iustis rationibus no-
luit negotiis hereditariis implicari.

88 *Marcianus libro sexto institutionum* Sed si
non alias voluit pater habere eum legatum, nisi he-
reditatem retineat, tunc neque adversus coheredem
dandam ei legati[2] petitionem secundum Aristonis
sententiam constat, cum ipsi filio non videretur esse
solvendo hereditas: et hoc ita est, licet non condicio-
naliter expressisset[3], intellexisse tamen manifestissime
adprobetur.

89 *Iulianus libro trigesimo sexto digestorum*
Nam nec emancipatus hereditate omissa legatum ab
herede petere prohibetur. praetor enim permittendo
his, qui in potestate fuerint, abstinere se hereditate
paterna manifestum facit ius se in persona eorum
tribuere, quod futurum esset, si liberum arbitrium
adeundae hereditatis habuissent.

90 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum*
Quid ergo si ita legaverit 'hoc amplius filio meo'?
non dubie voluntatis quidem quaestio erit, sed non
absimilis est prioris casus circa filii providentiam,
nisi evidens voluntas contraria patris probetur.
1 Plane si pluribus filiis institutis inter eos verbis
legatorum bona diviserit, voluntatis[4] ratione lega-
torum actio denegabitur ei, qui non agnoverit here-
ditatem.

91 *Iulianus libro trigesimo sexto digestorum*
Quaesitum est, si filius familias, qui filium habebat,
heres institutus fuisset, cum esset uterque in potestate
aliena, an ab eo filio eius legari possit. respondi,
cum possit a filio patri legari, consequens est, ut vel
fratri ipsius vel filio vel etiam servo patris sui lege-
1 tur. Praesenti quidem die data libertate servo
legari vel pure vel sub condicione poterit: cum vero
libertas sub condicione data fuerit, alias utiliter, alias
inutiliter pure legabitur. nam si ea condicio liber-
tatis fuerit, ut patre familias statim mortuo[5] possit
ante aditam hereditatem exsistere condicio, veluti:
'Stichus si decem Titio dederit' (vel '[6]Capitolium as-
'cenderit'), 'liber esto', utile legatum est: huiusmodi
autem condiciones: 'si heredi decem dederit', 'si
'post aditam hereditatem [6]Capitolium ascenderit', in-
utile legatum efficient. necessario autem ex asse he-
rede scripto etiam hae condiciones, quae ante aditam
hereditatem impleri possunt, inutile legatum efficient.
2 Duobus heredibus institutis alteri Stichum lega-
verat et eidem Sticho decem. cum Stichus vivo tes-
tatore ad libertatem pervenisset, totum legatum ei
debebitur: nam in solidum constitisse causam legati
in eius persona hoc quoque argumento est, quod, si
heres, cui legatus fuerat, hereditatem non adisset,
3 solidum ab altero herede consequi possit. Servo
legato legatum datum est: si alienatus a testatore
4 fuisset, legatum ad emptorem pertinebit. Cum
servus Titio et eidem servo aliquid legatur, fideicom-
mitti potest, ut aut servum alicui restituat vel ea
quae servo legata sunt: hoc amplius etiam ipsi servo,
cum liber erit, fideicommissum a Titio dari potest.
5 Si quis Stichum legaverit et eundem alienaverit vel
manumiserit, deinde codicillis eidem legatum dederit,
6 legatum vel manumisso vel emptori debebitur. Si
mihi servus a te herede[7] legatus fuerit et eidem servo
aliquis legaverit et vivo eo qui mihi servum legaverat
dies legati servo dati cesserit, confestim id legatum
hereditati[8] adquiritur: et ideo, quamvis postea mori-
tur is qui servum mihi legaverat, ad me id quod servo
7 legatum est non pertinebit. Cum homo ex testa-
mento petitus est, causa eius temporis, quo lis con-
testabatur, repraesentari debet actori et, sicut partus
ancillarum, sicut fructus fundorum interim percepti
in hoc iudicium deducuntur, ita quod servo legatorum
vel hereditatis nomine interim obvenerit praestandum
est petitori.

92 *Iulianus libro trigesimo nono digestorum* Si
fundum per fideicommissum relictum unus ex heredi-
bus, excusso pretio secundum reditum eius fundi,
mercatus sit propter aes alienum hereditarium prae-
sente et adsignante eo, cui fideicommissum debebatur,
placet non fundum, sed pretium eius restitui deberi.
Marcellus notat: si fundum restituere malit heres,

(1) cuius in solo fuerit: nam licet is dominus soli sit *scr.* (2) legata *F* (3) expressit *F*[2] (4) inter eos ... voluntatis *S cum B, om. F* (5) mortuo statim *scr.* (6) in *ins. F*[2] (7) a te herede *del.* (8) hereditati *del.*

1 audiendum existimo. *Iulianus.* Si Titio pecunia legata fuerit et eius fidei commissum, ut alienum servum manumitteret, nec dominus eum vendere velit, nihilo minus legatum capiet, quia per eum non stat, quominus fideicommissum praestet: nam et si mortuus fuisset servus, a legato non summoveretur.
2 Sicuti conceditur unicuique ab eo, ad quem legitima eius hereditas vel bonorum possessio perventura est, fideicommissum dare, ita et ab eo, ad quem impuberis filii legitima hereditas vel bonorum possessio perventura est, fideicommissa recte dabuntur.

93 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Quod fideicommissum hactenus, quatenus impubes decedat, valebit: ceterum si pubes factus decesserit, evanescit fideicommissum.

94 *Iulianus libro trigesimo nono digestorum* Plane si filium impuberem exheredaverit, fideicommissum legitimus heres praestare cogendus non
1 erit, nisi idem et patri heres fuerit. Qui rogatus erat hereditatem, ex qua servus eius heres institutus erat, restituere, cum[1] alii servum vendidisset, quaesitum est, an hereditatem restituere cogendus est is, ad quem hereditas ex emptione servi heredis scripti pervenerit. dixi compellendum esse ad fideicommissum restituendum eum, qui servum suum heredem scriptum vendidit, cum pretium hereditatis, quam restituere rogatus est, habeat. is autem, ad quem hereditas ex emptione servi heredis scripti pervenerit, ex causa cogendus erit fideicommissum praestare, id est si dominus servi heredis scripti solvendo
2 non erit. Si cui Stichus aut Dama legatus esset electione legatario data et fidei eius commissum esset, ut Stichum alteri praestaret: si Damam vindicare maluerit, nihilo minus Stichum ex causa fideicommissi praestare debebit. sive enim pluris est Dama, compellendus est Stichum redimere, sive minoris, aeque Stichum iuste dare cogetur, cum per eum steterit, quo minus ex testamento haberet quod fideicommis-
3 sum fuerit[2]. Qui testamento manumittitur et neque legatum neque hereditatem capit, fideicommissum praestare cogendus non est, ac ne is quidem, qui servum legatum rogatus fuerit manumittere: is enim demum pecuniam ex causa fideicommissi praestare cogendus est, qui aliquid eiusdem generis vel similis ex testamento consequitur.

95 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Videndum tamen est, numquid, si vice operarum rogaverit eum aliquid, debeat hoc fideicommissum valere: quod nequaquam dicendum est, quia nec operae inponi huiusmodi liberto possunt nec impositae exiguntur, quamvis testator ita caverit.

96 *Iulianus libro trigesimo nono digestorum* Quidam testamento vel codicillis ita legavit: 'Aureos 'quadringentos Pamphilae dari volo ita ut infra scrip'tum est: ab Iulio actore aureos tot et in castris[3] 'quos habeo tot et in numerato quos habeo tot': post multos annos eadem voluntate manente decessit, cum omnes summae in alios usus translatae essent: quaero, an debeatur fideicommissum. respondi: vero similius est patrem familias demonstrare potius heredibus voluisse, unde aureos quadringentos sine incommodo rei familiaris contrahere possint, quam condicionem fideicommisso iniecisse, quod initio pure datum esset,
1 et ideo quadringenti Pamphilae debebuntur. Quotiens lege Iulia bona vacantia ad fiscum pertinent, et legata et fideicommissa praestantur, quae praestare
2 cogeretur heres a quo relicta erant. Si tibi servus legatus fuerit et petitum a te, ut Titio aliquid praestares usque ad pretium servi, deinde servus decesserit, nihil fideicommissi nomine praestare cogendus
3 eris. Si scriptus ex parte heres rogatus sit praecipere pecuniam et eis quibus testamento legatum erat distribuere, id quod sub condicione legatum est tunc praecipere debebit, cum condicio exstiterit: interim aut ei aut his quibus legatum est satisdari
4 oportet. Cui statuliber pecuniam dare iussus est, is rogari potest, ut eandem pecuniam alicui restituat: nam cum possit testator codicillis pure libertatem dare et hoc modo condicionem exstinguere, cur non etiam per fideicommissum eandem pecuniam adimendi potestatem habeat?

97 *Idem libro quadragesimo secundo digestorum* Si mihi Stichus legatus esset fideique meae commissum, ut aut Stichum aut Pamphilum meum servum redderem, et in Sticho aliquid ex legato propter legem Falcidiam perdidissem, necesse habebo aut Pamphilum servum meum totum Titio dare aut eam partem Stichi, quam legatorum nomine accepero.

98 *Idem libro quinquagesimo secundo digestorum* Servus ab hostibus captus recte legatur: hoc enim iure postliminii fit, ut, quemadmodum heredem instituere possumus servum qui in hostium potestate est, ita legare quoque eum possemus.

99 *Idem libro septuagesimo digestorum* Si domino Stichus legatus esset et servo eius optio data, partem dimidiam Stichi dico ad dominum pertinere, quod possit servus manumissus eundem Stichum optare.

100 *Idem libro septuagesimo septimo digestorum* Si mihi Sempronius a Titio herede legaverit Titiusque mihi sub eadem condicione eandem rem legaverit, exsistente condicione capiam legatum ex testamento Sempronii.

101 *Idem libro septuagesimo octavo digestorum* Si servo meo Stichus legatus fuerit testamento idque legatum repudiavero, deinde prolatis codicillis apparuerit mihi quoque eundem Stichum legatum esse, ni-
1 hilo minus eundem vindicare possum. Si ei qui in hostium potestate est legatum fuerit et is apud hostes decesserit, nullius momenti legatum erit, quamvis postliminio confirmari potuit.

102 *Idem libro octagesimo primo digestorum* Si minor quam viginti annis dominus servum causa non probata manumiserit et postea legatum ei dederit isque alienatus ad libertatem perductus fuisset, legatum non capit: nam perinde nullius est momenti legatum, ac si sine libertate datum fuisset.

103 [4]*Idem libro octagesimo tertio digestorum* In tacitis fideicommissis fraus legi fieri videtur, quotiens quis neque testamento neque codicillis rogaretur, sed domestica cautione vel chirographo obligaret se ad praestandum fideicommissum ei qui capere non potest.

104 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Ab omnibus heredibus legatum ita erat: 'quisquis mihi 'heres erit, damnas esto Titio dare centum': deinde infra conprehensum erat, ne unus ex heredibus ei daret: quaeritur, reliqui heredes utrum tota centum dare deberent an deducta unius illius hereditaria portione. respondit verius esse reliquos heredes tota centum debere, cum et significatio verborum non repugnet huic sententiae et voluntas testatoris congruat.
1 In testamento sic erat scriptum: 'Lucio Titio, si 'is heredi meo tabellas, quibus ei pecuniam expro'miseram, dederit, centum dato': Titius deinde antequam tabellas heredi redderet, decesserat[5]: quaesitum est, an heredi eius legatum deberetur. Cassius respondit, si tabulae fuissent, non deberi, quia non redditis his dies legati non cessit. *Iulianus notat:* si testamenti faciendi tempore tabulae nullae fuerunt, una ratione dici potest legatum Titio deberi, quod
2 ἀδύνατος[6] condicio pro non scripta habetur. Etiam rem hostium posse legari Sabinus ait, si aliquo casu
3 emi possit. Si Attio ita legatum fuerit: 'quisquis 'mihi heres erit, damnas esto Attio heredi decem dare',
4 deducta sua parte Attius decem petet. Item si iussus fuisset heres decem dare et fundum sibi habere,
5 deducta sua parte decem dabit. Denique constitit, cum ita legatum fuisset: 'quisquis mihi heres erit, 'damnas esto heredi meo decem dare', exaequari omnium heredum partes eo, quod unusquisque et sibi
6 et coheredi suo dari damnatus videtur. Cum quidam heredem instituit, quandoque mater eius deces-

(1) cum *om. FS* (2) fuit *scr.* (3) Castoris *scr.* (4) *cf. D.* 49, 14, 3 *pr.* (5) decesserit *F* (6) *id est* impossibilis

sisset, deinde secundus heres scriptus fuisset et ab eo legata ei, qui sub condicione heres institutus fuisset, relicta essent isque viva matre decessisset, postquam dies legati cesserit, quaesitum est, an heredi eius legata deberentur. verius est legatum heredi deberi, sive pure a substituto legatum datum est primo heredi sive sub hac condicione 'si heres non fuerit',
7 quia moriente eo condicio impletur. Si socero a genero suo herede instituto pars hereditatis alii legata fuisset, deducta dote eum debiturum esse partem hereditatis legatam Sabinus respondit, quemadmodum, si pecunia ex crediti causa socero debita fuisset, ea deducta partem hereditatis daturus fuisset.

105 *Idem libro primo ex Minicio* Legatum ita erat: 'quae Lucius Titius mihi debet, ea heres meus 'Cornelio dare damnas esto'. nihil amplius ex hoc legato quam actiones suas heres praestare debet.

106 *Alfenus Varus libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* Si in testamento scriptum esset: 'heres meus aureos centum Licinio damnas 'esto' neque adscripsisset 'dare', deberi legatum constat.

107 *Africanus libro secundo quaestionum* Si a pluribus heredibus legata sint eaque unus ex his praecipere iubeatur et praestare, in potestate eorum, quibus sit legatum, debere esse ait, utrumne a singulis heredibus petere velint an ab eo, qui praecipere sit iussus: itaque eum qui praecipere iussus est cavere debere coheredibus indemnes eos praestari.
1 Si quis servum, cui aliquid sine libertate legaverit, cum morietur ipse servus, leget, minime dubitandum, quin utile legatum futurum sit, propterea scilicet, quod moriente servo id quod ipsi legatum erit ad eum cui ipse legatus fuerit perventurum sit.

108 *Idem libro quinto quaestionum* Si servus legatus vivo testatore fugisse dicatur, et impensa et periculo eius cui legatus sit reddi [1] debet, quoniam rem legatam eo loco praestare heres debeat, in quo a testatore
1 sit relicta. Si id quod ex testamento mihi debes quilibet alius servo meo donaverit, manebit adhuc mihi ex testamento actio et maxime, si ignorem [2] meam factam esse: alioquin consequens erit, ut etiam, si tu ipse servo meo eam donaveris, invito me libereris: quod nullo modo recipiendum est, quando ne solu-
2 tione quidem invito me facta libereris. Cum homo Titio legatus esset, quaesitum est, utrum arbitrium heredis est quem velit dandi an potius legatarii. respondi verius dici electionem eius esse, cui potestas
3 sit qua actione uti velit, id est legatarii. Huiusmodi legatum 'illi aut illi, uter eorum prior Capito'lium ascenderit' utile esse evidenti argumento probari ait, quod constet usum fructum libertis legatum et [3] qui eorum supervixerit proprietatem utiliter legari. idque et de herede instituendo dicendum existimavit.
4 Stichum, quem de te stipulatus eram, Titius a te herede mihi legavit: si quidem non ex lucrativa causa stipulatio intercessit, utile legatum esse placebat, sin
3 duabus [4], tunc magis placet inutile esse legatum, quia nec absit quicquam nec bis eadem res praestari
5 possit. Sed si, cum mihi ex testamento Titii Stichum deberes, eundem a te herede Sempronius mihi legaverit fideique meae commiserit, ut eum alicui restituam, legatum utile erit, quia non sum habiturus: idem iuris erit et si pecuniam a me legaverit: multo magis, si in priore testamento fideicommissum sit. item si in priore testamento Falcidiae locus sit, quod inde abscidit ratione [5] Falcidiae, ex sequenti testa-
6 mento consequar. Item si domino heres exstitero, qui non esset solvendo, cuius fundum tu mihi dare iussus esses, manebit tua obligatio, sicut maneret, si
7 eum fundum emissem. Si ita scriptum erit: 'am'plius quam Titio legavi heres meus Seio decem dato', dubitandum non erit, quin et Titio suum legatum maneat et Seio nihil ultra decem debeatur: nam et usitatum fere est sic legare: 'Lucio Titio tot et hoc
8 'amplius uxori et liberis eius tot'. Si ei cui nihil legatum est cum hac adiectione [6] 'hoc amplius' aliquid legetur, minime dubitandum est, quin id quod ita legaverit debeatur: multoque minus dubitandum, si ab eo qui nihil mihi debet ita stipulatus fuero: 'amplius quam mihi debes decem dare spondes'? quin
9 decem debeantur. Si servus alienus liber esse iussus et legatus sit, peti eum ex legato posse ait: nam cum libertas nullius momenti sit, absurdum esse per eam legatum infirmari, quod alioquin valeret, et [7]
10 si solum datum fuisset. Qui quinque in arca habebat ita legavit vel stipulanti promisit 'decem quae 'in arca habeo': et legatum et stipulatio valebit, ita tamen, ut sola quinque vel ex stipulatione vel ex testamento debeantur. ut vero quinque quae deerunt ex testamento peti possint, vix ratio patietur: nam quodammodo certum corpus, quod in rerum natura non sit, legatum videtur. quod si mortis tempore plena summa fuerat [8] et postea aliquod ex ea depe-
11 rierit, sine dubio soli heredi deperit. Si servus legatus sit et moram heres fecerit, periculo eius et vivit et deterior fit, ut, si debilem forte tradat, nihilo
12 minus teneatur. Cum quid tibi legatum fideive tuae commissum sit, ut mihi restituas, si quidem nihil praeterea ex testamento capias, dolum malum dumtaxat in exigendo eo legato, alioquin etiam culpam te mihi praestare debere existimavit: sicut in contractibus fidei bonae servatur, ut, si quidem utriusque contrahentis commodum versetur, etiam culpa, sin [9] unius solius, dolus malus tantummodo praestetur.
13 Qui margarita Titio pignori dederat, filium heredem instituit et filiam exheredavit, deinde ita cavit: 'te, Titi, rogo fideique tuae committo, uti margarita, 'quae tibi pignori dedi, vendas et deducto omni debito 'tuo quod amplius erit id omne filiae meae restituas'. ex ea scriptura filiam a fratre fidei commissum petere posse, ut is actiones suas adversus debitorem ei praestaret: hoc enim casu eum, qui creditor fuisset, debitorem intellegendum eius scilicet, quod pretium
14 pignoris summam debiti excedat. Non autem mirandum, si, cum alius rogatus sit, alius fidei commisso obstringatur: nam et cum in testamento ita scribatur: 'te, Titi, rogo, ut acceptis centum illum 'servum manumittas' vel 'Sempronio quid praestes', parum quidem apte scribi, verum aeque intellegendum heredis fidei commissum, ut pecuniam Titio praestaret: ideoque et ipsum Titium cum herede acturum et libertatem servo vel Sempronio quod rogatus sit
15 praestare cogendum. Avidius filii sui fidei commisit, ut certam pecuniam quattuor libertis suis mutuam daret et usuras leviores taxaverat [10]: placuit hoc fideicommissum utile totum esse.

109 *Idem libro sexto quaestionum* Si quando quis uxori suae ea, quae vivus donaverat [11] volgari modo, leget, non de aliis donationibus videri eum sentire ait, quam de his quae iure valiturae non sunt: alioquin et frustra legaturus sit [12] atque si ita exprimat: 'quae uxori iure donavero' vel ita: 'quae uxori ma'numissionis causa donavero, ea ei lego': nam inutile
1 legatum futurum est. Heres, cuius fidei commissum erat, ut mihi fundum aut centum daret, fundum Titio vendidit: cum electio ei relinquitur utrum malit dandi, ut tamen alterum solidum praestet, praetoris officio convenire existimo, ut, si pecuniam Titius offerat, inhibeat fundi persecutionem. ita enim eadem causa constitueretur, quae futura esset, si alienatus fundus non fuisset, quando etiam adversus ipsum heredem officium praetoris sive arbitri tale esse deberet, ut, si fundus non praestaretur, neque pluris neque minoris quam centum aestimaretur.

110 *Idem libro octavo quaestionum* Si heres generaliter servum quem ipse voluerit dare iussus sciens furem dederit isque furtum legatario fecerit, de dolo

(1) reduci *scr.* (2) rem *ins. Hoffmann* (3) usu fructu libertis legato ei *scr.* (4) ex *pro* e F^2, *sic fere supple:* sin e[um habiturus sum ex causis lucrativis] duabus (5) ratio *scr.* (6) *sic S cum B*, hoc actione *F* (7) et *del.* (8) fuerit F^2 (9) si F^2 (10) texaverat *F* (11) donaverit F^2 (12) aeque *ins.*

malo agi posse ait. sed[1] quoniam illud verum est heredem in hoc teneri, ut non pessimum det, ad hoc tenetur, ut et alium hominem praestet et hunc pro noxae dedito relinquat.

111 *Marcianus libro secundo institutionum* Etiam si partis bonorum se excusaverit tutor, puta Italicarum vel provincialium rerum, totum quod testamento datum est ei auferetur, et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.

112 [2]*Idem libro sexto institutionum* Si quis inquilinos sine praediis quibus adhaerent legaverit, inutile est legatum: sed an aestimatio debeatur, ex voluntate defuncti statuendum esse divi Marcus et Com-
1 modus rescripserunt. Cum servum suum heres damnatus dare eum manumiserit, tenetur in eius aestimationem, nec interest, scierit an ignoraverit legatum. sed et si donaverit servum heres et eum is cui donatus est manumiserit, tenetur heres, quamvis igno-
2 raverit a se eum legatum esse[3]. Si ita legatum fuerit 'Titio cum Seio do lego', utrisque legatum est, sicut utrumque legatum est, cum fundus cum domo For-
3 miana legatus est. Si quis scripserit testamento fieri, quod contra ius est vel bonos mores, non valet, veluti si quis scripserit contra legem aliquid vel con-
4 tra edictum praetoris vel etiam turpe aliquid. Divi Severus et Antoninus rescripserunt iusiurandum contra vim legum et auctoritatem iuris in testamento scriptum nullius esse momenti.

113 *Idem libro septimo institutionum* Servo alieno ita legari potest 'quoad serviat' vel 'si servus' forte
1 'Titii erit', ut et Marcellus ait. Si quis post tempus libertatem servo suo dederit et interea rogaverit heredem, donec ad libertatem perveniat, cibaria ei dare, testatoris voluntati obtemperandum esse divi
2 Severus et Antoninus rescripserunt. Si quis a Primo herede centum legaverit alicui et eidem a Secundo ducenta posteaque generaliter repetierit legata, tre-
3 centa videtur repetisse. Sed si pater impuberi filio substituerit et a substituto legata repetierit: si pupillus heres exstiterit et intra pubertatem decesserit, repetitio non valet, quia voluntas defuncti haec
4 est, ut semel debeantur. Si ab impubere legatum fuerit sub condicione 'si ad pubertatem pervenerit' et a substituto repetitum fuerit, legatum debetur et a substituto nec videtur repetita condicio, quae in-
5 utile legatum facit. Ineptas voluntates defunctorum circa sepulturam (veluti vestes aut si qua alia supervacua ut in funus impendantur) non valere Papinianus libro tertio responsorum scribit.

114 *Idem libro octavo institutionum* Filius familias miles vel veteranus licet sine testamento decedat, potest fideicommittere a patre, quia etiam testamen-
1 tum facere potest. Si libertus ab intestato decesserit, a patrono potest usque ad partem debitam fideicommissum relinquere, quia, si testamentum faceret, licebat ei partem debitam solam relinquere.
2 Qui intestato decedit et scit bona sua ad fiscum perventura vacantia, fidei fisci committere potest.
3 Apud Marcellum libro duodecimo digestorum talis quaestio agitatur. quidam ab eo cui fundum legaverat fideicommiserat, ut eum fundum post mortem suam restitueret Sempronio: eiusdem legatarii fidei commiserat, [4]ut Titio daret centum: quaeritur quid iuris sit. et ait Marcellus, si Titio testator centum ex fructibus, quos vivus legatarius perceperit, reliquerit et legatarius post tantum temporis decessisset, ut ex fructibus centum fierent, Titium centum acceptuum: si post acceptum legatum confestim decessisset legatarius, Titii fideicommissum extingui, quia placet non plus posse rogari quem restituere quam
4 quantum ei relictum est. Sed si Titii fideicommissum non est in tempus mortis legatarii collatum, ait Marcellus confestim fideicommissum Titio dandum, sed cautione exacta quanto amplius ceperit reddi: quam cautionem ita committi, si prius legatarius decesserit, quam ex fructibus centum perciperet. sed vix est, ut legatarium ex reditibus voluit ante dare, quam fructus legatarius percepisset: certe erit legatarius audiendus, si velit totum fundum praestare, si de restituendo cavetur[5]: absurdum enim est de suo eum praestare centum, maxime si fundus centum vel non multo pluris est: quo iure utimur.
5 Si quid alicui licite fuerit relictum vel ius aliud[6], quod ipse quidem propter corporis sui vitium vel propter qualitatem relicti vel aliam quamcumque probabilem causam habere non potuit, alius tamen hoc habere potuit: quanti solet comparari, tantam aesti-
6 mationem accipiet. Ut quis heredem instituat aliquem, rogari non potest: plane senatus censuit perinde habendum, atque si rogasset hereditatem re-
7 stitui. Quid ergo, si heres post mortem suam rogatus fuerit hereditatis suae partem quartam restituere? verius esse existimo, quod et Scaevola notat et Papirius Fronto scribit, valere fideicommissum, atque si de hereditate sua restituenda rogatus esset: et eatenus restituenda est, quatenus hereditas testa-
8 toris patitur, secundum volgarem formam iuris. Sed si liberos suos emancipare rogatus fuerit, non cogitur hoc facere: potestas enim patria inaestimabilis
9 est. Aedes destruendae neque legari neque per fideicommissum relinqui possunt: et ita senatus cen-
10 suit. Si fideicommissum relictum fuerit servo alieno sine libertate et ad libertatem pervenerit, dicen-
11 dum est posse eum admitti ad capiendum. Divi Severus et Antoninus rescripserunt eum, qui rogatus est sub condicione fratris sui filiis restituere, ante diem fideicommissi cedentem ne quidem ex voluntate eorum posse restituere his in potestate patris agentibus, cum possit die fideicommissi cedente sui iuris constitutis ipsis debere restitui vel, si aliquis ex his
12 ante decesserit, non omnibus. Idem principes rescripserunt filiis ante diem fideicommissi venientem restitui hereditatem maternam necesse non esse, sed praestare heredem posse volgarem cautionem aut, si praestare eam non poterit, mitti liberos in possessionem fideicommissi servandi causa, ut pro pignore, non ut pro dominis possideant vel alienandi ius, sed ut pignus habeant, ut filius per patrem fructus con-
13 sequatur et servus per dominum[7]. Cum erit rogatus, si sine liberis decesserit, per fideicommissum restituere, condicio defecisse videbitur, si patri supervixerint liberi, nec quaeritur, an heredes exstiterint.
14 Divi Severus et Antoninus rescripserunt eos, qui[8] testamento vetant quid alienari nec causam exprimunt, propter quam id fieri velint, nisi invenitur persona, cuius respectu hoc a testatore dispositum est, nullius esse momenti scripturam, quasi nudum praeceptum reliquerint[9], quia talem legem testamento non possunt dicere: quod si liberis aut posteris aut libertis aut heredibus aut aliis quibusdam personis consulentes eiusmodi voluntatem significarent, eam servandam esse, sed haec neque creditoribus neque fisco fraudi esse: nam si heredis propter testatoris creditores bona venierunt, fortunam communem fidei-
15 commissarii quoque sequuntur. Cum pater filio herede instituto, ex quo tres habuerat nepotes, fideicommisit, ne fundum alienaret et ut in familia relinqueret, et filius decedens duos heredes instituit, tertium exheredavit, eum fundum extraneo legavit, divi Severus et Antoninus rescripserunt verum esse non

(1) et *scr.* (2) § 1 = *Inst.* 2, 20, 16 (3) Si heredis servus legatus fuerit et ipse eum manumiserit, teneri eum Iulianus scripsit, nec interest scierit an ignoraverit a se legatum esse. sed et si alii donaverit servum et is cui donatus est eum manumiserit, . . . legatum esse *Inst.* (4) et *ins.* F^2 (5) caveatur F^2 (6) aliquod *scr.* (7) *supple ita fere:* ut pro pignore, non ut pro dominis possideant vel alienandi ius [habeant. multo magis idem dicendum erit fideicommisso filio vel etiam servo relicto in diem cum fructibus temporis praeteriti: quo casu nisi heres cautionem praestat, pater dominusve eorum mittitur in possessionem, non ut ita dominium rei consequantur nec alienandi ius], sed ut pignus habeant, ut filius per patrem fructus consequatur et servus per dominum (8) in *ins.* F^2 (9) relinquerint *F*

16 paruisse voluntati defuncti filium. Sed et si,
cum duos exheredavit, unum heredem instituit, fun-
dum extraneo legavit, ut[1] putat Marcellus posse ex-
heredatos petere fideicommissum. quod evenit et si
vivus filios emancipasset et postea fundum alienasset.
17 Sed si omnes filii heredes instituti sint ex dis-
paribus partibus, non possunt petere fideicommissum
ex minore parte scripti, ut viriles, non hereditarias
partes in eo habeant: verum est enim in familia re-
18 liquisse, licet uni reliquisset. Item si unum he-
redem instituisset nec quicquam legasset, exheredati
nihil interim, quamdiu in familia res est, petere pos-
19 sunt. Interdum etiam cum lucro heredis moritur
servus legatus vel per fideicommissum relictus, veluti
si[2] alienus vel licet proprius, pluribus tamen separa-
tim ita relictus, ut unusquisque in solidum capiat,
scilicet si sine culpa heredis mortuus sit.

115 *Ulpianus libro secundo institutionum* Etiam
hoc modo: 'cupio des' 'opto des' 'credo te daturum'
fideicommissum est.

116 *Florentinus libro undecimo institutionum*
Legatum est delibatio hereditatis, qua testator ex eo,
quod universum heredis foret, alicui quid collatum
1 velit. Heredi a semet ipso legatum dari non po-
test, a[3] coherede potest. itaque si fundus legatus sit
ei qui ex parte dimidia heres institutus est et duo-
bus extraneis, ad heredem cui legatus est sexta pars
fundi pertinet, quia a se vindicare non potest, a co-
herede vero semissario duobus extraneis concurren-
tibus non amplius tertia parte: extranei autem et ab
ipso herede cui legatum est semissem et ab alio he-
2 rede trientem vindicabunt. Alienus servus heres
institutus legari ipse a se nec totus nec pro parte
3 potest. Servo hereditario recte legatur, licet ea
adita non sit, quia hereditas personae defuncti, qui
4 eam reliquit, vice fungitur. Fundus legatus talis
dari debet, qualis relictus est. itaque sive ipse fundo
heredis servitutem debuit sive ei fundus heredis, licet
confusione dominii servitus exstincta sit, pristinum
ius restituendum est. et nisi legatarius imponi ser-
vitutem patiatur, petenti ei legatum exceptio doli mali
opponetur: si vero fundo legato servitus non restitu-
etur, actio ex testamento superest.

117 *Marcianus libro tertio decimo institutionum*
Si quid relictum sit civitatibus, omne valet, sive in
distributionem relinquatur sive in opus sive in ali-
menta vel in eruditionem puerorum sive quid aliud.

118 *Neratius libro decimo regularum* Et eo
modo relictum: 'exigo' 'desidero, uti des', fideicom-
missum valet: sed et ita: 'volo hereditatem meam
'Titii esse' 'scio hereditatem meam restituturum te
'Titio'.

119 *Marcianus libro primo regularum* Si servus
vetitus est a testatore rationes reddere, non hoc con-
sequitur, ut ne quod apud eum sit reddat et lucri
faciat, sed ne scrupulosa inquisitio fiat, hoc est ut
neglegentiae ratio non habeatur, sed tantum fraudium.
ideo et manumisso non videtur peculium legari per
hoc, quod vetitus est rationes reddere.

120 [4] *Ulpianus libro secundo responsorum* Nihil
proponi, cur[5] prohibeatur heres aedificia distrahere,
quorum reditus[6] sportulae sunt relictae, salva tamen
1 causa legati. Omnibus quibus fideicommissum
relictum est ad distractionem consentientibus nullam
2 fideicommissi petitionem superfuturam. [7]Fructus
ex fundo pure legato[8] post aditam hereditatem a
legatario perceptos ad ipsum pertinere, colonum autem
cum herede ex conducto habere actionem.

121 *Marcianus libro tertio regularum* Si quis
legaverit Titio cum Maevio, et sine altero alter ad
legatum admittitur. nam et cum dicit praetor: 'ven-
'trem cum liberis in possessionem esse iubeo', etsi non
sint liberi, venter in possessionem mittetur.

122 *Paulus libro tertio regularum* Civitatibus
legari potest etiam quod ad honorem ornatumque
civitatis pertinet: ad ornatum puta quod ad instru-
endum forum theatrum stadium legatum fuerit: ad
honorem puta quod ad munus edendum venationemve
ludos scenicos ludos Circenses relictum fuerit aut
quod ad divisionem singulorum civium vel epulum
relictum fuerit. hoc amplius quod in alimenta in-
firmae aetatis, puta senioribus vel pueris puellisque,
relictum fuerit, ad honorem civitatis pertinere res-
1 pondetur. 'Lucius Titius et Gaius Seius Publio
'Maevio decem dare damnas sunto': Gaius Seius he-
res non exstitit. Sabinus ait Titium solum legatum
debiturum: nam Seium pro non scripto habendum
esse. haec sententia vera est, hoc est Titius tota
2 decem debebit. Eum[9] cui sub hac condicione
fundus legatus est, si centum heredi dedisset, si tan-
tum sit in pretio fundi, quantum heredi dare iussus
est, non est legatarius cogendus fideicommissum a se
relictum praestare, quoniam nihil ex testamento vi-
detur capere, qui tantum erogat, quantum accipit.

123 *Marcellus libro singulari responsorum* Lu-
cius Titius cum duos filios heredes relinqueret, tes-
tamento ita cavit: 'quisquis mihi liberorum meorum
'heres erit, eius fidei committo, ut si quis ex is sine
'liberis decedat, hereditatis meae bessem cum morie-
'tur fratribus suis restituat': frater decedens fratrem
suum ex dodrante fecit heredem: quaero, an fidei-
commisso satisfecerit. Marcellus respondit id, quod
ex testamento Lucii Titii fratri testator debuisset,
pro ea parte, qua alius heres exstitisset, peti posse,
nisi diversum sensisse eum probaretur: nam parvum
inter hanc speciem interest et cum alias creditor de-
bitori suo exstitit heres. sed plane audiendus erit
coheres, si probare possit ea mente testatorem here-
dem instituisse fratrem suum, ut contentus institutione
1 fideicommisso abstinere deberet. In testamento
ita scriptum est: 'Gaio Seio illud et illud heres meus
'dato. et te rogo, Sei, fideique tuae mando, uti ea
'omnia quae supra scripta sunt reddas sine ulla mora
'ei[10] redderes ipse'. quaero, an tacitum fideicommis-
sum sit, cum personam testator, cui restitui vellet,
testamento non significaverit. Marcellus respondit:
si in fraudem legum tacitam fidem Seius accommo-
dasset, nihil ei prodesse potest, si his verbis pater
familias cum eo locutus esset: non enim ideo circum-
venisse minus leges existimandus est, cum perinde
incertum sit cui prospectum voluerit.

124 *Neratius libro quinto membranarum* Si he-
redes nominatim enumerati dare quid damnati sunt,
propius est, ut viriles partes debeant, quia persona-
rum enumeratio hunc effectum habet, ut exaequentur
in legato praestando, qui, si nominati non essent,
hereditarias partes debituri essent.

125 *Rutilius Maximus libro singulari ad legem
Falcidiam* Si heres centum praecipere iussus sit et
restituere hereditatem et patronus bonorum posses-
sionem contra tabulas petierit, sicut legata ita et
praeceptio pro parte, quam patronus abstulit, mi-
nuetur.

126 *Paulus libro singulari de secundis tabulis*
Ab exheredati substituto inutiliter legatum datur.
ergo nec a legitimo exheredati fideicommissum dari
poterit, quod et legitimi eo iure praestare coguntur,
quo si scripti fuissent. sed si committente aliquo ex
liberis edictum praetoris, quo contra tabulas bonorum
possessionem pollicetur, scriptus quoque filius contra
tabulas bonorum possessionem petierit, substitutus
eius legata pro modo patrimonii, quod ad filium per-
venit, praestabit, perinde ac si id, quod per bono-
rum possessionem filius habuit, a patre accepisset.
1 Cum a postumo ita legetur 'si heres erit' et non
nato postumo substituti adeant, legata eos debere
existimandum est, quae ille, si viveret, debiturus
erat.

(1) ut *del. edd.* (2) sit *ins.* (3) te *ins.* F^1, *del.* F^2
(4) § 2 = *fr. Vat.* 44 (5) proponitur *F* (6) quorum
de reditu *scr.* (7) r(espondit) Aurelio Felici *ins. Vat.*
(8) pure legato] per vindicationem pure relicto *Vat.*
(9) cum *Schulting* (10) cui *ins.*

127 *Idem libro singulari de iure codicillorum* A fratris postumo fideicommissum dari potest: sola enim voluntas servatur in fideicommissis, et optinuit Galli sententia alienos quoque postumos legitimos nobis heredes fieri.

128 *Marcianus libro secundo institutionum* Si tutor pupillam suam contra senatus consultum uxorem duxit, illa quidem ex testamento eius capere potest, ipse autem non potest, et merito: delinquunt enim hi, qui prohibitas nuptias contrahunt et merito puniendi sunt: quod imputari non potest mulieri, quae a tutore decepta est.

LIBER TRIGESIMUS PRIMUS[1].

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

1 *Ulpianus libro nono ad Sabinum* In arbitrium
alterius conferri legatum veluti condicio potest[2]:
quid enim interest, 'si Titius in Capitolium ascen-
1 'derit' mihi legetur an 'si voluerit'? Sed cum ita
legatum sit pupillo sive pupillae 'arbitrio tutorum',
neque condicio inest legato neque mora, cum placeat
in testamentis legatum in alterius arbitrium collatum
pro viri boni arbitrio accipi. quae enim mora est
in boni viri arbitrio, quod iniectum legato velut cer-
tam quantitatem exprimit, pro viribus videlicet patri-
monii?

2 *Paulus libro septuagesimo quinto ad edictum* Quotiens nominatim plures res in legato exprimuntur, plura legata sunt: si autem supellex aut argentum aut peculium aut instrumentum legatum sit, unum legatum est.

3 *Idem libro quarto ad Plautium* Si ita legetur: 'heres dare damnas esto, si in Capitolium non ascen-'derit', utile legatum est, quamvis in potestate eius sit ascendere vel non ascendere.

4 *Idem libro octavo ad Plautium* Neminem eiusdem rei legatae sibi partem velle, partem nolle[3] verius est.

5 *Idem libro septimo quaestionum* Sed duobus
legatis relictis unum quidem repudiare, alterum vero
1 amplecti posse respondetur. Sed si unum ex lega-
tis onus habet et hoc repellatur, non idem dicendum
est: pone eum, cui decem et Stichus legatus est,
rogatum servum manumittere: si Falcidia locum
habet, ex decem utriusque legati quarta deducetur.
igitur repudiato servo non evitabitur onus deductio-
nis, sed legatarius ex pecunia duas quartas relinquet.

6 *Idem libro singulari ad legem Falcidiam* Grege autem legato non potest quaedam sperni, quaedam vindicari, quia non plura, sed unum legatum est. idemque dicemus peculio legato aut veste aut argento et similibus.

7 *Idem libro octavo ad Plautium* Si Titio et ei qui capere non potest decem legata sint, quia duobus heres dare damnatur et unus capere non potest, quinque sola Titio dantur.

8 *Idem libro nono ad Plautium* Si quis servum
heredis vel alienum legaverit et is fugisset, cautiones
interponendae sunt de reducendo eo: sed si quidem
vivo testatore fugerit, expensis legatarii reducitur,
1 si post mortem, sumptibus heredis. Si ita lege-
tur: 'Sempronio decem aut, si noluerit, hominem
'Stichum lego', hoc casu duo legata sunt, sed uni
2 contentus[4] esse debet. Si quis legaverit ex illo
dolio amphoras decem, etsi non decem, sed pau-
ciores inveniri possint, non exstinguitur legatum, sed
3 hoc tantummodo accipit, quod invenitur. Si inter
duos dubitetur de eodem legato, cui potius dari
oportet, ut puta si Titio relictum est et duo eiusdem
nominis amici testatoris veniant et legatum petant
et heres solvere paratus sit, deinde ambo defendere
heredem parati sint, eligere debere heredem, cui
4 solvat, ut ab eo defendatur. Certam pecuniam
legatam si et legatarius et substituti legatarii pete-
rent et heres solvere paratus sit, si ambo defendere
heredem parati sint, eligere debet heres cui solvat,
ut ab eo defendatur: et, si neutrius manifesta ca-
lumnia videatur, ei potius solvendum, cui primum
5 legatum est. Si cui certam partem hereditatis
legavero, divus Hadrianus rescripsit, ut neque pretia
manumissorum neque funeris impensa deduceretur.

9 *Modestinus libro nono regularum* Cum autem pars bonorum ita legatur: 'bonorum meorum, quae 'sunt cum moriar', dos et manumissorum pretia e medio deducenda sunt.

10 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Cum fundus nominatim legatus sit, si quid ei post testamentum factum adiectum est, id quoque legato cedit, etiamsi illa verba adiecta non sint 'qui meus erit', si modo testator eam partem non separatim possedit, sed universitati prioris fundi adiunxit.

11 *Pomponius libro septimo ex Plautio* Statu-
liberum ab herede ne tunc quidem, cum dubia sit
eius ex testamento libertas, legatum sine libertate
accipere posse Labeo ait, quia servus eius esset: sed
si heres eandem condicionem legato inserat, quae
libertati a testatore datae[5] praeposita fuerit, valet
legatum: nam et si, cum moreretur heres, servus
liber esse iussus esset, recte sine libertate ei ab he-
rede legari posse constitit, quia supervacuum sit ei
libertatem dare, quam ex testamento heredis captu-
1 rus non sit, sed ex testatoris habet. 'Stichum
'aut Pamphilum, utrum heres meus volet, Titio dato,
'dum, utrum velit dare, eo die, quo testamentum
'meum recitatum erit, dicat'. si non dixerit heres,
Pamphilum an Stichum dare malit, perinde obliga-
tum eum esse puto, ac si Stichum aut Pamphilum
dare damnatus esset, utrum legatarius elegerit. si
dixerit se Stichum dare velle, Sticho mortuo liberari
eum: si ante diem legati cedentem alter mortuus
fuerit, alter qui supererit in obligatione manebit.
cum autem semel dixerit heres, utrum dare velit,
mutare sententiam non poterit. et ita et Iuliano
placuit.

12 *Paulus libro secundo ad Vitellium* Si pecu-
nia legata in bonis legantis non sit, solvendo tamen
hereditas sit, heres pecuniam legatam dare compelli-
tur sive de suo sive ex venditione rerum heredita-
1 riarum sive unde voluerit. Quod ita legatum est:
'heres cum morietur Lucio Titio dato decem', cum

(1) *Ed.* 2...4. 7...23. 25...63; *Pap.* 5. 6. 24. 64...89; *Sab.* 1. — *Bas.* 44, 2. — *Cf. Cod.* 6, 37. 42 (2) potest] est *scr.* (3) posse *ins. dett.* (4) unico contentus *scr.* (5) data *F*

incerta die legatum est, ad heredes legatarii non pertinet, si vivo herede decesserit.

13 *Pomponius libro septimo ex Plautio* Qui duos reos eiusdem pecuniae habet Titium atque Maevium, ita legavit: 'quod mihi Titius debet, Maevio heres 'meus dato. quod Maevius debet, Seio dato'. his verbis onerat heredem: nam cum actiones suas heres Maevio praestiterit adversus Titium, videtur Maevius facto eius liberatus esse et idcirco Seio heres tene-
1 bitur. Si is qui unum reum habebat quod is sibi deberet duobus in solidum separatim legasset, oneratur heres duobus satisfacere uni actione cedendo, alteri pecuniam solvendo.

14 *Paulus libro quarto ad Vitellium* Si idem servus et legatus et liber esse iussus sit, favor libertatis praevalet: sin autem et in posteriore scriptura legatus est et evidens ademptio libertatis ostenditur, legatum propter defuncti voluntatem praevalebit.
1 Servo alieno herede[1] instituto post mortem domini eius cui adquisita hereditas et[2] libertatem fideicommissariam dari posse constat.

15 *Celsus libro sexto digestorum* Si quis duobus heredibus institutis ita legaverit: 'Stichum aut 'decem heredes danto', non potest alter heredum quinque, alter partem Stichi dare, sed necesse est utrumque aut Stichum totum aut decem solvere.

16 *Idem libro sexto decimo digestorum* Si Titio aut Seio, utri heres vellet, legatum relictum est, heres alteri dando ab utroque liberatur: si neutri dat, uterque perinde petere potest atque si ipsi soli legatum foret: nam ut stipulando duo rei constitui possunt, ita et testamento potest id fieri.

17 *Marcellus libro decimo digestorum* Si quis Titio decem legaverit et rogaverit, ut ea restituat Maevio, Maeviusque fuerit mortuus, Titii commodo cedit, non heredis, nisi dumtaxat ut ministrum Titium elegit. idem est et si ponas usum fructum legatum.
1 Si heres damnatus esset decem uni ex libertis dare et non constituerit cui daret, heres omnibus eadem decem praestare cogendus est.

18 *Celsus libro septimo decimo digestorum* Heredem meum ita tibi obligare possum, ut si, quandoque ego moriar, tuus servus Stichus non erit, dare eum tibi damnas sit.

19 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si is, cui legatus sit Stichus aut Pamphilus, cum Stichum sibi legatum putaret, vindicaverit, amplius mutandae vindicationis ius non habet: tamquam si damnatus heres alterutrum dare Stichum dederit, cum ignoret sibi permissum vel Pamphilum dare, nihil repetere possit.

20 *Idem libro nono decimo digestorum* Et Proculo placebat et a patre sic accepi, quod servo communi legatum sit, si alter dominorum omitteret, alteri non adcrescere: non enim coniunctim, sed partes legatas: nam ambo si vindicarent, eam quemque legati partem habiturum, quam in servo haberet.

21[3] *Idem libro vicesimo digestorum* Cum quidam[4] uxori suae dotem reddidisset, quadraginta ei legare voluisset et quamquam sciret dotem redditam, hoc tamen praetextu usus esset, quasi dotis reddendae nomine eam summam legaret, existimo deberi quadraginta: etenim reddendi verbum quamquam significationem habet retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

22 *Idem libro vicesimo primo digestorum* Lucius Titius in testamento suo Publio Maevio militiam suam reliquit sive pecuniam eius, quaecumque redigi ex venditione eius potuerit, cum suis commodis: sed cum supervixit testamento Lucius Titius, militiam vendidit et pretium exegit et[5] dedit ei, cui illam militiam vel pretium eius testamento dari voluerit[6]: post mortem Lucii Titii iterum Publius Maevius vel militiam vel pretium eius ab heredibus Lucii Titii exigebat. *Celsus:* existimo pretium militiae praestari non oportere, nisi legatarius ostenderit testatorem et post factam solutionem iterum eum pretium militiae accipere voluisse. quod si non totum pretium militiae, sed partem vivus testator legatario dedit, reliqui superesse exactionem, nisi heres et ab hoc decessisse testatorem ostenderit. onus enim probandi mutatam esse defuncti voluntatem ad eum pertinet, qui fideicommissum recusat.

23 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* 'Lucio Titio fundum Seianum vel usum fructum fundi 'Seiani lego'. potest legatarius vel fundum vindicare vel fructum, quod facere non potest is cui tantum fundus legatus est.

24 *Ulpianus libro secundo fideicommissorum* Cum quidam ita fideicommissum reliquisset: 'rogo restituas libertis meis, quibus voles', Marcellus putavit posse heredem[7] et indignum praeferre. at si ita: 'his quos dignos putaveris', petere posse ait eos qui non offenderint. idem ait, si neminem eligat, omnes ad petitionem fideicommissi admitti videri quasi iam praesenti die datum, cum sic relinquitur 'quibus 'voles' nec ulli offerat. plane si ceteri defuncti sunt, superstiti dandum vel heredi eius, si prius quam peteret decessit. Scaevola autem notat: si omnes petere potuerunt, cum nulli offertur, cur non et qui decesserunt ad heredem transmiserunt, utique si uno petente iam eligere non potest, cui det? videtur enim Marcellus, cum fideicommissum ita relinquitur 'ex libertis cui volueris', arbitrari, nisi offerat cui heres velit[8] et statim offerat sine aliquo scilicet intervallo, statim competere omnibus petitionem: cum igitur omnibus competat, merito notatus est, cur superstiti soli putet dandum, nisi forte antequam iustum tempus praetereat, quo potuit eligere cui potius offerat, ceteri decesserint.

25 *Marcellus libro quinto decimo digestorum* Si tamen quibusdam absentibus praesentes petent, cum praesenti die relictum sit fideicommissum, causa cognita statuendum est explorandumque, an et alii sint petituri.

26 *Idem libro sexto decimo digestorum* Is, cuius in servo proprietas erat, fructuario herede instituto alicui eum servum legavit. non potest heres doli mali exceptione uti, si legatarius vindicare servum vellet non relicto heredi usu fructu.

27 *Celsus libro trigesimo quarto digestorum* Si illud aut illud legatum sit, unum legatum est. si sub contrariis condicionibus aliud atque aliud legatum est, unum legatum esse arbitramur. neque refert et heredum et eorum quibus legatum est diversas personas esse, veluti si ita legatum est: 'si Nerva 'consul factus erit, Titius heres Attio fundum, si 'non erit Nerva consul factus, Seius heres Maevio 'centum dato'.

28 *Marcellus libro vicesimo nono digestorum* Cum patronus ex debita parte institutus fideicommissum relictum ab eo praestare non cogitur: si omiserit institutionem, qui eam partem vindicant utrum eodem modo retinere an vero praestare debeant fideicommissum? et magis est deberi fideicommissum, quoniam quod illius personae praestaretur, hoc nequaquam ad alium pertinere deberet.

29 *Celsus libro trigesimo sexto digestorum* Pater meus referebat, cum esset in consilio Duceni Veri consulis, itum in sententiam suam, ut, cum Otacilius Catulus filia ex asse herede instituta liberto ducenta legasset petissetque ab eo, ut ea concubinae ipsius daret, et libertus vivo testatore decessisset et quod ei relictum erat apud filiam remansisset, cogeretur
1 filia id fideicommissum concubinae reddere. Quod alicuius heredis nominatim fidei committitur, potest videri ita demum dari voluisse, si ille exstitisset
2 heres. Si filio heredi pars eius, a quo nominatim legatum est, adcrescit, non praestabit legatum, quod iure antiquo capit.

(1) heredi *scr.* (2) et] est *scr.* (3) = *D.* 50, 16, 94 (4) qui *Krueger* (5) hoc *ins.* *F*² (6) voluit *scr.* (7) heredem posse *F*^em (8) cui velit heres *scr.*

30 *Idem libro trigesimo septimo digestorum* Quidam in testamento ita scripsit: 'rei publicae Gravis'canorum lego in tutelam viae reficiendae, quae est 'in colonia eorum usque ad viam Aureliam': quaesitum est, an hoc legatum valeat. Iuventius Celsus respondit: propemodum quidem inperfecta est haec scriptura in tutelam Aureliae [1] viae, quia summa adscripta non est: potest tamen videri tanta summa legata, quanta ei rei sufficeret: si modo non apparet aliam fuisse defuncti voluntatem aut ex magnitudine eius pecuniae aut ex mediocritate facultatium, quam testatrix reliquit: tunc enim officio iudicis, secundum aestimationem patrimonii et legati, quantitas definiri potest.

31 *Modestinus libro primo regularum* Si quis quos non poterit manumittere legavit, ut manumitterentur, nec legatum nec libertas valet.

32 *Idem libro nono regularum* Omnia, quae testamentis sine die vel condicione adscribuntur, ex die
1 aditae hereditatis praestentur. Fundum ante condicionem conpletam ab herede non traditum, sed a legatario detentum heres vindicare cum fructibus po-
2 terit. Cum ita legatur: 'illi hoc amplius fundum 'illum cum omnibus rebus, quae in eodem fundo
3 'erunt', mancipia quoque continentur. Cum ita legatur: 'quidquid in horreo meo erit' et is cui legatum est ex rebus non legatis ignorante eo [2] ampliandi legati sui gratia in horreum intulerit, quod illatum
4 est non videtur esse legatum. Quod a legatario petitum erat, ut alii restitueret, si legatarius decedat, heres quoque eius id quod legatum est [3] praestare
5 debebit. Species nominatim legatae si non repperiantur nec dolo heredis deesse probentur, peti ex
6 eodem testamento non possunt. In fideicommisso quod familiae relinquitur hi ad petitionem eius admitti possunt, qui nominati sunt, aut post omnes eos exstinctos qui ex nomine defuncti fuerint eo tempore, quo testator moreretur, et qui ex his primo gradu procreati sint, nisi specialiter defunctus ad ulteriores voluntatem suam extenderit.

33 *Idem libro nono responsorum* Respondit: legatorum petitio adversus heredes pro partibus hereditariis competit, nec pro his qui solvendo non sunt
1 onerari coheredes oportet. Qui plures heredes instituit, testamento a quibusdam nominatim reliquit [4] legata, postea codicillos ad omnes heredes scripsit: quaero, [5] quae legata debeant. Modestinus respondit: cum manifeste testator testamento expresserit, a quibus heredibus legata praestari vellet, licet codicillos ad omnes scripserit, apparet tamen ea quae codicillis dedit ab his praestanda esse, quos munere fungi debere testamento suo ostendit testator.

34 *Idem libro decimo responsorum* Titia cum testamento facto decederet heredibus institutis Maevia et Sempronio filiis suis ex aequis partibus, petit a Maevia, ut Stichum servum suum manumitteret, in haec verba: 'a te autem, Maevia filia carissima, peto, 'ut Stichum servum tuum manumittas, cum in minis'terio tuo tot capita servorum tibi his codicillis 'legavero', nec legavit. quaero, quid his verbis relictum videatur, cum, ut supra cautum est [6], duobus heredibus institutis defunctam testatricem [6a] et mancipia hereditaria duarum personarum fuisse, et codicillis nihil relictum [6b] sit de praestandis mancipiis nec possit utile fideicommissum putari, quod datum non sit, cum legasse se dixerit nec adiecerit legati speciem nec ab herede uti praestarentur mancipia petierit. Modestinus respondit ex verbis consultationi insertis Maeviam [7] neque legati neque fideicommissi petitionem habere neque libertatem servo suo dare
1 compelli. Lucius Titius in testamento suo ita cavit: *'Ὀκταβιάνῃ Στρατονίκῃ τῇ γλυκυτάτῃ μου θυγατρὶ 'χαίρειν. Βούλομαι αὐτὴν παρ' ἑαυτῆς λαβεῖν χωρίον 'Γάζαν σὺν ταῖς ἐνθήκαις αὐτοῦ πάσαις. Ὀκταβιάνῳ 'Ἀλεξάνδρῳ τῷ γλυκυτάτῳ μου υἱῷ. Ἐξαίρετον βού'λομαι αὐτὸν παρ' ἑαυτοῦ λαβεῖν σύγκτησιν ἀγωνό'φορον [8] Κομιάνην σὺν αἷς ἔχει ἐνθήκαις πάσαις'* [9]. quaero, an huiusmodi scriptura integrum praedium singulis datum esse videatur an vero partem hereditariam dumtaxat contineat, cum inutiliter a semet ipso quemque eorum quam habebat partem accipere voluit. Modestinus respondit non sic interpretandam scripturam de qua quaeritur, ut fideicommissum inutile fiat. item quaero, si integrum praedium relictum esse videatur, an pretium portionis fratri et coheredi solvendum sit, ut hoc ipso, quod a semet ipso accipere praecepit, pretio illato integrum habere eum voluerit. item respondit ad solutionem pretii
2 fideicommissarium minime compellendum. Lucia Titia intestata moriens a filiis suis per fideicommissum alieno servo domum reliquit: post mortem filii eius idem qui [10] heredes cum diviserunt hereditatem matris, diviserunt etiam domum, in qua divisione dominus servi fideicommissarii quasi testis adfuit: quaero, an fideicommissi persecutionem adquisitam sibi per servum eo, quod interfuit divisioni, amisisse videatur. Modestinus respondit fideicommissum ipso iure amissum non esse, quod ne repudiari quidem potest: sed nec per doli exceptionem summovetur, nisi evidenter apparuerit omittendi fideicommissi causa
3 hoc eum fecisse. Gaius Seius cum domum suam haberet et in praetorio uxoris suae transtulisset [11], quasdam res de domo sua in eodem praetorio transtulit ibique post multos [12] dies decedens testamento uxorem suam heredem et alios complures reliquit. quo testamento significavit verba [13], quae infra scripta sunt: 'in primis sciant heredes mei nullam pecuniam 'esse penes uxorem meam, sed nec aliud quicquam: 'ideoque hoc nomine eam inquietari nolo'. quaero, an ea, quae vivo eo in praetorio uxoris eius translata sunt, communi hereditati vindicari possint, et an secundum verba testamenti praescribi coheredibus possit a parte uxoris defuncti. Modestinus respondit, si ea, quae in domum seu praetorium uxoris defunctus transtulit, praecipua ad eam pertinere voluit, nihil proponi, cur voluntate ipsius standum non sit. necesse igitur habet mulier talem voluntatem fuisse testatoris ostendere. quod nisi fecerit, in hereditate
4 mariti et haec remanere oportet. Si ea condicione liberto fideicommissum relictum est, ne a filiis eius recederet, et per tutores factum est, quo minus condicionem impleret, iniquum est eum, cum sit in-
5 culpatus, emolumento fideicommissi carere. Qui invita filia de dote egerat, decessit eadem illa exheredata, filio herede instituto et ab eo fideicommissum filiae dotis nomine reliquit: quaero, quantum a fratre mulier consequi debeat. Modestinus respondit: quod in primis est non esse [14] consumptam de dote actionem mulieri, cum patri suo non consenserit, utique non ignoras. sic enim res explicatur [15], ut, si quidem maior quantitas in [16] dote fuit, illius petitione sit tantummodo mulier contenta: quod si in summa dotis nomine legata amplius sit quam in dote principali, compensatio fiat usque ad eandem summam quae concurrit et id tantummodo, quod excedit in sequenti summa, ex testamento consequatur: non est enim verisimile patrem duplici praestatione dotis filium eundemque heredem onerare voluisse, praeterea cum [17] putaverit se efficaciter licet non consentiente filia instituisse adversus generum
6 de dote actionem. Lucius Titius relictis duobus filiis suis heredibus diversi sexus institutis [18] addidit

(1) Aureliae *del.* (2) qui legavit *ins.* (3) id quod legatum est *del.* (4) relinquit *F* (5) qui *ins.* (6) ut supra relatum est, certum sit *ins.* (6a) testricem *F* (6b) dictum *scr.* (7) maevia *F* (8) *ἀγυοφόρον Prateius* (9) *id est:* Octavianae Stratonicae filiae meae dulcissimae salutem. Volo a se ipsa accipiat praedium Gazam cum instrumento eius universo. Octaviano Alexandro filio meo dulcissimo. Volo praecipiat a se ipso massam salicti Comiani cum instrumento quod ibi est universo (10) iidemque *scr.* (11) se *ins.* (12) multos] nonnullos *scr.* (13) verbis *scr.* (14) esset *F* (15) exexplicatur *F* (16) priore *ins.* F^2 (17) cum praeterea *scr.* (18) diversi sexus institutis *del*

caput[1] generale, uti legata et libertates ab his heredibus suis praestarentur: quadam tamen parte testamenti a filio petit, ut omne onus legatorum in se[1*] sustineret, in hunc modum: 'ea quaecumque in legatis reliqui vel dari praecepi, ab Attiano filio meo et herede dari praestarique iubebo'[2], deinde subiecit in praeceptione relinquenda filiae suae haec verba: 'Paulinae filiae meae dulcissimae si quid me vivo dedi comparavi, sibi habere iubeo: cuius rei quaestionem fieri veto. et peto a te, filia carissima, ne velis irasci, quod ampliorem substantiam fratri tuo reliquerim, quem scis magna onera sustentaturum et legata quae supra feci praestaturum'. quaero, an ex his extremis verbis, quibus cum filia sua in testamento pater locutus est, effectum videatur, ut hereditariis actionibus id est omnibus[3] filium suum oneraverit, an vero iam[4] solum propter onus legatorum locutus esse videatur, petitiones autem hereditariae in utrumque heredem creditoribus dari debeant. Modestinus respondit, ut actiones creditorum filius solus excipiat,
7 iussisse testatorem non proponi. Titia cum nuberet Gaio Seio, dedit in dotem praedia et quasdam alias res, postea decedens codicillis ita cavit: 'Γάιον Σέιον τὸν ἄνδρα μου παρακατατίθεμαί σοι, ὦ θύγατερ. ᾧ βούλομαι δοθῆναι εἰς βίου χρῆσιν καὶ ἐπικαρπίαν μετοχὴν κώμης Νακλήνων, ἣν ἔφθασα δεδωκυῖα εἰς προῖκα, σὺν σώμασι τοῖς ἐμφερομένοις τῇ προικί, καὶ κατὰ μηδὲν ἐνοχληθῆναι αὐτὸν περὶ τῆς προικός· ἔσται γὰρ μετὰ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ σὰ καὶ τῶν τέκνων σου'[5]: praeterea alia multa huic eidem marito legavit, ut quamdiu viveret haberet. quaero, an propter[6] haec, quae codicillis ei extra dotem relicta sunt, possit post mortem Gaii Seii ex causa fideicommissi petitio filiae et heredi Titiae competere et earum rerum nomine, quas in dotem Gaius Seius accepit. Modestinus respondit: licet non ea verba proponuntur, ex quibus filia testatricis fideicommissum a Gaio Seio, postquam praestiterit quae testamento legata sunt, petere possit, tamen nihil prohibet propter voluntatem testatricis post mortem Gaii Seii fideicommissum peti.

35 *Idem libro sexto decimo responsorum* Respondit legatis uxori, quae usus eius causa parata sunt, eos servos ad eam non pertinere, qui non proprii ipsius, sed communis usus causa parati sunt.

36 *Idem libro tertio pandectarum* Legatum est donatio testamento relicta.

37 *Iavolenus libro primo ex Cassio* Qui testamento inutiliter manumissus est legari eodem testamento potest, quia totiens efficacior est libertas legato, quotiens utiliter data est.

38 *Idem libro secundo ex Cassio* Quod servus legatus ante aditam hereditatem adquisiit, hereditati adquirit.

39 *Idem libro tertio ex Cassio* Si areae legatae post testamentum[7] factum aedificium impositum est, utrumque debebitur et solum et superficium.

40 *Idem libro primo epistularum* Si duobus servis meis eadem res legata est et alterius servi nomine ad me eam pertinere nolo, totum ad me pertinebit, quia partem alterius servi[8] per alterum servum adquiro, perinde ac si meo et alterius servo esset legatum.

41 *Idem libro septimo epistularum* 'Maevio fundi partem dimidiam, Seio partem dimidiam lego: eundem fundum Titio lego'. si Seius decesserit, pars eius utrique adcrescit, quia cum separatim et partes fundi et totus legatus sit, necesse est, ut ea pars quae cessat pro portione legati cuique eorum, quibus
1 fundus separatim legatus est, adcrescat. A me herede[8*] uxori meae ita legatum est: 'quidquid propter Titiam ad Seium dotis nomine pervenit, tantam pecuniam Seius heres meus Titiae det': quaero, an deductiones inpensarum fieri possint, quae fierent, si de dote ageretur. respondit: non dubito, quin uxori suae quod ita legatum est: 'a te heres peto, quidquid ad te pervenisset, ut tantum ei dares', tota dos sine ratione deductionis impensarum mulieri debeatur. non autem idem ius servari debet[9] ex testamento extranei, quod servatur[10] in testamento viri, qui dotem uxori relegavit. haec enim taxationis loco habenda est[11] 'quidquid ad te pervenit': illic autem, ubi vir uxori relegat, id videtur legare, quod in iudicio dotis mulier consecutura fuerit.

42 *Idem libro undecimo epistularum* Cum ei, qui partem capiebat, legatum esset, ut alii restitueret, placuit solidum capere posse.

43 *Pomponius libro tertio ad Quintum Mucium* Si ita relictum fuerit: 'quantum heres meus habebit, tantum Tithaso dari volo', pro eo est, quasi ita sit scriptum: 'quantum omnes heredes habebunt'.
1 Quod si ita fuerit: 'quantum unus heres habebit, tantum Tithaso heredes meos dare volo', minor pars
2 erit accipienda[12], quae venit in legato. Pegasus solitus fuerat distinguere, si in diem fideicommissum relictum sit, veluti post annos decem, interesse, cuius causa tempus dilatum sit, utrumne heredis, quo casu heredem fructum retinere debere, an legatarii, veluti si in tempus pubertatis ei qui impubes sit fideicommissum relictum sit, tunc enim fructus praestandos et antecedentis temporis. et[13] haec ita intellegenda sunt, si non nominatim adiectum est, ut cum in-
3 cremento heres fideicommissum praestet. Si ita scriptum sit: 'decem aut quindecim heres dato', pro eo est ac si decem sola legata sint: aut si ita sit: 'post annum aut post biennium, quam ego decessero, heres dato', post biennium videtur legatum, quia heredis esset potestas in eligendo.

44 *Idem libro quarto ad Quintum Mucium* Si pluribus heredibus institutis ita scriptum sit: 'heres meus damnas esto dare aureos quinque', non quilibet heres, sed omnes videbuntur damnati, ut una
1 quinque dent. Si ita legatum fuerit: 'Lucius Titius heres meus Tithaso quinque aureos dare damnas esto', deinde alio loco ita: 'Publius Maevius heres meus Tithaso quinque aureos damnas esto dare', nisi Titius ostenderit adimendi causa[14] a Publio legatum esse relictum, quinos aureos ab utroque accipiet.

45 *Idem libro octavo ad Quintum Mucium* Si ita sit scriptum: 'filiabus meis centum aureos do', an et masculini generis et feminini liberis legatum videatur? nam si ita scriptum esset: 'filiis meis hosce tutores do', responsum est etiam filiabus tutores datos esse. quod non est ex contrario accipiendum, ut filiarum nomine etiam masculi contineantur: exemplo enim pessimum est feminino vocabulo etiam masculos
1 contineri. Si sub condicione vel ex die certa nobis legatum sit, ante condicionem vel diem certum repudiare non possumus: nam nec pertinet ad nos,
2 antequam dies veniet[15] vel condicio existat. Si pater filiae suae testamento aureos tot heredem dare iusserit, ubi ea nupsisset: si filia nupta sit, cum testamentum fit, sed absente patre et ignorante, nihilo minus legatum debetur: si enim hoc pater non ignorabat, videtur de aliis nuptiis sensisse.

46 *Proculus libro quinto epistularum* Si scripsisset qui legabat: 'quidquid mihi Lucium Titium dare facere oportet, Sempronio lego' nec adiecit

(1) capit *F* (1*) in se] ipse *scr.* (2) iubeo *dett.* (3) id est omnibus *del.* (4) iam] ita *scr.* (5) *id est:* Gaium Seium virum meum commendo tibi, filia. cui volo dari in usum per vitam eius et fructum partem vici Nacolenorum, quam antea ei in dotem dedi, una cum hominibus in dote illatis, neque ullo modo eum de dote inquietari: nam post eius obitum ea erunt tua liberorumque tuorum (6) praeter *Pothier* (7) testamento *F* (8) alterius servo F^a, alterius servi F^b *omissis sequentibus* per servum ... alterius servo, *quae habent S* (8*) heredi *F* (9) debeat F^2 (10) *ita fere emenda:* non dubito quin uxori *eius, a quo* ita legatum est ... tota dos sine ratione deductionis impensarum *debeatur.* non autem idem ius, *quod* servari debet ex testamento extranei, servatur (11) hic enim taxationis loco habendum est *scr.* (12) accipienda *del.* (13) sed *scr.* (14) a se *ins.* (15) veniat F^2

'praesens in diemve', non dubitarem, quantum ad
verborum significationem attineret, quin ea pecunia
comprehensa non esset, cuius dies moriente eo, qui tes-
tamentum fecisset, nondum venisset. adiciendo autem
haec verba 'praesens in diemve' aperte mihi videtur
ostendisse eam quoque pecuniam legare voluisse.
47 *Idem libro sexto epistularum* Sempronius Pro-
culus Nepoti[1] suo salutem. Binae tabulae testa-
menti eodem tempore exemplarii causa scriptae (ut
volgo fieri solet) eiusdem patris familias proferuntur:
in alteris centum, in alteris quinquaginta aurei legati
sunt Titio: quaeris, utrum et quinquaginta aureos
an centum dumtaxat[2] habiturus sit. Proculus re-
spondit: in hoc casu magis heredi parcendum est,
ideoque utrumque legatum nullo modo debetur, sed
tantummodo quinquaginta aurei.
48 *Idem libro octavo epistularum* Licinnius Lu-
custa Proculo suo salutem. Cum faciat condicionem
in releganda dote, ut, si mallet uxor mancipia quae
in dotem dederit quam pecuniam numeratam, reci-
pere[3]: si ea mancipia uxor malit, numquid etiam ea
mancipia, quae postea ex his mancipiis nata sunt,
uxori debeantur, quaero. Proculus Lucustae suo
salutem. Si uxor mallet mancipia quam dotem acci-
pere, ipsa mancipia, quae aestimata in dotem dedit,
1 non etiam partus mancipiorum ei debebuntur. Bo-
norum possessione dementis curatori data legata a
curatore, qui furiosum defendit, peti poterunt: sed
qui petent, cavere debebunt, si hereditas evicta fue-
rit, quod legatorum nomine datum sit redditu iri.
49 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam*
Mortuo bove qui legatus est neque corium neque caro
1 debetur. Si Titio frumentaria tessera legata sit et
is decesserit, quidam putant exstingui legatum: sed
hoc non est verum, nam cui tessera vel militia lega-
2 tur, aestimatio videtur legata. Labeo refert agrum,
cuius commercium non habes, legari tibi posse Tre-
batium respondisse, quod merito Priscus Fulcinius
3 falsum esse aiebat. Sed Proculus ait, si quis
heredem suum eum fundum, cuius commercium is
heres non habeat, dare iusserat[4] ei, qui eius com-
mercium habeat, putat[5] heredem obligatum esse,
quod verius est, vel in ipsam rem, si haec in bonis
testatoris fuerit, vel si non est, in eius aestimatio-
4 nem. Si testator dari quid iussisset aut opus
fieri aut munus dari, pro portione sua eos praestare,
quibus pars hereditatis adcresceret, aeque atque
cetera legata, placet.
50 *Marcellus libro vicesimo octavo digestorum*
Ut[6] heredibus substitui potest, ita etiam legatariis.
videamus, an idem fieri possit et cum mortis causa
donabitur, ut id promittat ille alteri, si ipse capere
non poterit: quod magis est, quia in posterioris quo-
1 que persona donatio confertur. [7]Si Titius mihi
Stichum aut decem debeat et legavero tibi Stichum
quem mihi debet, placet exstingui legatum decem
solutis: et si diversis alii decem, alii Stichus legatus
2 fuerit, ex eventu solutionis legatum valet. Cum
ita legatum est: 'quantam pecuniam heres meus a
'Titio exegerit, tantam Maevio dato', si sub condi-
cione legatum est, antequam exacta pecunia sit, lega-
tarius agere non potest: quod si statim dies legati
cedit, ut Publicius recte putat, legatarius agere
potest, ut actiones praestentur.
51 *Ulpianus libro octavo ad legem Iuliam et
Papiam* Si ita quis testamento suo cavisset: 'illi
'quantum plurimum per legem accipere potest dari
'volo', utique tunc, cum quando[8] capere potuerit,
videtur ei relictum. sed et si dixerit: 'quam maxi-
'mam partem dare[9] possum, damnas esto heres meus
1 'ei dare', idem erit dicendum. Is cui in tempus
liberorum tertia pars relicta est, utique non poterit
adoptando tertiam partem consequi.
52 *Terentius Clemens libro tertio ad legem Iu-
liam et Papiam* Non oportet prius de condicione
cuiusquam quaeri, quam hereditas legatumve ad eum
pertineat.
53 *Idem libro quarto ad legem Iuliam et Papiam*
Cum ab uno herede mulieri pro dote compensandi
animo legatum esset eaque dotem suam ferre quam
legatum maluit, utrum in omnes heredes an in eum
solum, a quo legatum est, actio ei de[10] dote dari
debeat, quaeritur. Iulianus in eum primum, a quo
legatum sit, actionem dandam putat: nam cum aut
suo iure aut iudicio mariti contenta esse debeat,
aequum esse eum, a quo ei maritus aliquid pro dote
legaverat, usque ad quantitatem legati onus huius
aeris alieni sustinere reliqua parte dotis ab heredi-
1 bus[11] ei praestanda. Eadem erunt dicenda, si
heres instituta pro dote omiserit hereditatem, ut in
2 substitutum actio detur: et hoc verum est. Sed
de legatis et legis Falcidiae ratione belle dubitatur,
utrum is, in quem solum dotis actio detur[12], legata
integra ex persona sua debeat, perinde ac si omnes
heredes dotem praestarent, an dotem totam in aere
alieno computare, quia in eum solum actio eius de-
tur: quod sane magis rationem habere videtur.
54 *Idem libro tertio decimo ad legem Iuliam et
Papiam* Si cui fundus centum dignus legatus fuerit,
si centum heredi vel cuilibet alii dederit, uberrimum[13]
videtur esse legatum: nam alias interest legatarii
fundum potius habere quam centum: saepe enim
confines fundos etiam supra iustam aestimationem
interest nostra adquirere.
55 *Gaius libro duodecimo ad legem Iuliam et
Papiam* Si Titio et mihi eadem res legata fuerit et
is die cedente legati decesserit me herede relicto et
vel ex mea propria causa vel ex hereditaria[14] lega-
tum repudiavero, magis placere video partem defe-
1 cisse. Si eo herede instituto, qui vel nihil vel
non totum capere potest, servo hereditario legatum
fuerit, tractantibus nobis de capacitate videndum
est, utrum heredis an defuncti persona an neutrius
spectari debeat. et post multas varietates placet,
ut, quia nullus est dominus, in cuius persona de
capacitate quaeri possit, sine ullo impedimento ad-
quiratur legatum hereditati atque ob id omnimodo
ad eum pertineat, quicumque postea heres exstiterit,
secundum quod accipere potest: reliqua autem pars
ad eos, qui iure vocantur, venit.
56 *Idem libro quarto decimo ad legem Iuliam
et Papiam* Quod principi relictum est, qui ante,
quam dies legati cedat, ab hominibus ereptus est,
ex constitutione divi Antonini successori eius de-
betur.
57 *Iunius Mauricianus libro secundo ad legem
Iuliam et Papiam* Si Augustae legaveris et ea inter
homines esse desierit, deficit quod ei relictum est,
sicuti divus Hadrianus in Plotinae et proxime impe-
rator Antoninus in Faustinae Augustae persona con-
stituit, cum ea ante inter homines esse desiit, quam
testator decederet.
58 *Gaius libro quarto decimo ad legem Iuliam
et Papiam* Si cui res legata fuerit et omnino aliqua
ex parte voluerit suam esse, totam adquirit.
59 *Terentius Clemens libro quinto decimo ad
legem Iuliam et Papiam* Si mihi pure, servo meo
vel pure vel sub condicione eadem res legata est ego-
que legatum quod mihi datum est repudiem, deinde
condicione exsistente[15] id, quod servo meo legatum
est, vellem ad me pertinere, partem legati deficere
responsum est: nisi si quis dubitet, an exsistente
condicione, si servus vivat, omnimodo legatum meum
fiat, quod semel ad me pertinere voluerim: quod
aequius esse videtur. idem est et si duobus servis
meis eadem res legetur.

---

(1) Sempronius Nepos Proculo *scr.* (2) quaeritur, utrum centum (centum *add.* F^2) et quinquaginta aureos an quinquaginta dumtaxat *scr.* (3) reciperet *scr.* (4) iusserit F^2 (5) putat *del.* (6) et *F* (7) Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam *ins. S* (8) cum quandoque *S* (9) dari *F* (10) de *om. F* (11) omnibus *ins.* (12) datur F^2 (13) uberrimum] utile interdum *scr.* (14) hereditario *F* (15) condicione exsistente *del.*

60 *Ulpianus libro sexto decimo ad legem Iuliam et Papiam* Iulianus ait, si a filio herede legatum sit Seio fideique eius commissum fuerit sub condicione, ut Titio daret, et Titius pendente condicione decesserit, fideicommissum deficiens apud Seium manet, non ad filium heredem pertinet, quia in fideicommissis potiorem causam habere eum, cuius fides electa sit, senatus voluit.

61 *Ulpianus libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si Titio et Maevio heredibus institutis qui quadringenta relinquebat a Titio ducenta legaverit et, quisquis heres esset, centum, neque Maevius
1 hereditatem adierit, trecenta Titius debebit. Iulianus quidem ait, si alter ex legitimis heredibus repudiasset portionem, cum essent ab eo fideicommissa relicta, coheredem eius non esse cogendum fideicommissa[1] praestare: portionem enim ad coheredem sine onere pertinere. sed post rescriptum Severi, quo fideicommissa ab instituto relicta a substitutis debentur, et hic quasi substitutus cum suo onere consequetur adcrescentem portionem.

62 *Licinnius Rufinus libro quarto regularum* Si alienus servus heres institutus fuerit, a domino eius fideicommissum relinqui potest. sed ita hoc fideicommissum dominus praestare debet, si per servum factus sit heres: quod si ante, quam iussu eius adiretur hereditas, servus manumissus fuerit et suo arbitrio adierit hereditatem, dominus id debiturus non est, quia heres factus non est, nec servus, quia rogatus non[2] est. itaque utilis actio hoc casu competit, ut is, ad quem emolumentum hereditatis pervenerit, et fideicommissum praestare compellatur.

63 *Callistratus libro quarto edicti monitorii* Si heres rem, legatam ignorans, in funus consumpsit, ad exhibendum actione non tenebitur, quia nec possidet nec dolo malo fecit quo minus possideret. sed per in factum actionem legatario consulitur, ut indemnitas ei ab herede praestetur.

64 *Papinianus libro quinto decimo quaestionum* Cum proponebatur in scriptura fideicommissi, quod pluribus sub condicione fuerat relictum, per errorem omissam mutuam substitutionem, quam testator in secundis tabulis, cum eosdem substitueret, expressit: divi Marcus et Commodus imperatores rescripserunt voluntatem manifestam videri mutuae factae substitutionis. etenim in causa fideicommissi utcumque[3] precaria voluntas quaereretur, coniectura potuit admitti.

65 *Idem libro sexto decimo quaestionum* Peculium legatum augeri et minui potest, si res peculii postea esse incipiant aut desinant. idem in familia erit, sive universam familiam suam sive certam (veluti urbanam aut rusticam) legaverit ac postea servorum officia vel ministeria mutaverit. eadem sunt[4] lecti-
1 cariis aut pedisequis legatis. Quadrigae legatum equo postea mortuo perire quidam ita credunt, si equus ille decessit qui demonstrabat quadrigam: sed si medio tempore deminuta suppleatur, ad legatarium
2 pertinebit. Titio Stichus legatus post mortem Titii libertatem accepit: et legatum adita hereditate et libertas post mortem Titii competit. idemque est
3 et si moriente Titio liber esse iussus est. Si tamen Titio ex parte herede[5] instituto servus legatus sit et post mortem eius liber esse iussus sit, sive adierit hereditatem Titius sive non adierit post cuius mortem libertas ei data est, defuncto eo libertas competit.

66 *Idem libro septimo decimo quaestionum* Maevius fundum mihi ac Titio sub condicione legavit, heres autem eius eundem sub eadem condicione mihi legavit. verendum esse Iulianus ait, ne existente condicione pars eadem ex utroque testamento mihi debeatur. voluntatis tamen quaestio erit: nam incredibile videtur id egisse heredem, ut eadem portio bis eidem debeatur, sed verisimile est de altera parte eum cogitasse. sane constitutio principis, qua placuit eidem saepe legatum corpus non onerare heredem, ad unum testamentum pertinet. debitor autem non semper quod debet iure legat, sed ita, si plus sit in specie legati: si enim idem sub eadem condicione relinquitur,
1 quod emolumentum legati futurum est? Duorum testamentis pars fundi, quae Maevii est, Titio legata est: non ineleganter probatum est ab uno herede soluta parte fundi, quae Maevii fuit, ex alio testamento liberationem optingere, neque postea parte
2 alienata revocari actionem semel extinctam. Sed si pars fundi simpliciter, non quae Maevii fuit, legetur, solutio prior non peremit alteram actionem, atque etiam hanc eandem partem aliquo modo suam factam poterit alter heres solvere: neque[6] plures in uno fundo dominium iuris intellectu, non divisione
3 corporis optinent. Non idem respondetur, cum duobus testamentis generatim homo legatur: nam qui solvente altero legatarii factus est quamvis postea sit alienatus, ab altero herede idem solvi non poterit: eademque ratio stipulationis est. hominis enim legatum orationis compendio singulos homines continet utque ab initio non consistit in his qui legatarii fuerunt, ita frustra solvitur cuius dominium postea legatarius adeptus est, tametsi dominus esse desinit[7].
4 In fundo legato si heres sepelierit, aestimatio referenda erit ad totum pretium fundi, quo potuit ante sepulturam aestimari: quare si fuerit solutus, actionem adhuc ex testamento propter locum alienatum
5 durare rationis est. Eum, qui ab uno ex heredibus, qui solus oneratus fuerat, litis aestimationem legatae rei abstulit, postea codicillis apertis ab omnibus heredibus eiusdem rei relictae dixi dominium non quaerere: eum enim, qui pluribus speciebus iuris uteretur, non saepius eandem rem eidem legare, sed
6 loqui saepius. Fundo legato si usus fructus alienus sit, nihilo minus petendus est ab herede: usus fructus enim etsi in iure, non in parte consistit, emolumentum tamen rei continet: enimvero fundo relicto ob reliquas praestationes, quae legatum sequuntur, agetur, verbi gratia si fundus pignori datus vel aliena possessio sit. non idem placuit de ceteris servitutibus. sin autem res mea legetur mihi, legatum propter istas
7 causas non valebit. A municipibus heredibus scriptis detracto usu fructu legari proprietas potest, quia non utendo possunt usum fructum amittere.

67 [8] *Idem libro nono decimo quaestionum* Unum ex familia propter fideicommissum a se cum moreretur relictum heres eligere debet: ei quem elegit frustra testamento suo legat quod, posteaquam electus est, ex alio testamento petere potest. utrum ergo non constitit quod datur, quasi creditori relictum, an, quamdiu potest mutari voluntas, non recte creditori comparabitur? sive tamen durat[9] electio, fuisse videtur creditor, sive mutetur, ex neutro testamento
1 petitio competit. Si de[10] Falcidia quaeratur, perinde omnia servabuntur ac si nominatim ei, qui postea electus est, primo testamento fideicommissum relictum fuisset: non enim facultas necessariae electionis propriae liberalitatis beneficium est: quid est enim, quod de suo videatur reliquisse, qui quod relinquit
2 omnimodo reddere debuit? Itaque si[11], cum forte tres ex familia essent eius, qui fideicommissum reliquit, eodem vel dispari gradu, satis erit uni reliquisse: nam postquam paritum est voluntati, ceteri
3 condicione deficiunt. Sed si uno ex familia herede instituto ille fundus extraneo relictus est, perinde fideicommissum ex illo testamento petetur, ac si nemo de familia heredi heres exstitisset. verum is, qui heres scriptus est, ratione doli exceptionis ceteris fideicommissum petentibus facere partem intellegitur: nam quae ratio ceteros admittit, eadem tacitam in-
4 ducit pensationem. Si duos de familia non aequis

(1) fideicommisso *F* (2) non *S*, *om. F* (3) utcumque] cum utique *scr.* (4) in *ins. F*² (5) heredi *scr.* (6) namque *dett. quidam* (7) desiit *dett. quidam* (8) *ad* § 8 *cf. Inst.* 2, 20, 4 (9) duret *F*² (10) de *S*, *om. F* (11) utique sic *scr.*

portionibus heredes scripserit et partem forte quar-
tam extero eiusdem fundi legaverit, pro his quidem
portionibus, quas iure hereditario retinent, fideicom-
missum non petetur, non magis quam si alteri fun-
dum praelegasset: pro altera vero parte, quae in ex-
terum collata est, virilem qui sunt de familia petent
admissa propter heredes virilium portionum pensatione.
5 Sed et si fundum heres uni ex familia reliquerit
eiusque fidei commiserit, ut eum extero restituat, quae-
situm est, an hoc fideicommissum peti possit. dixi ita
demum peti posse, si fundi pretium efficiat. sed si qui-
dem ille prior testator ita fideicommissum reliquisset:
'rogo fundum cui voles aut quibus voles ex familia re-
'linquas', rem in expedito fore: quod si talia verba fuis-
sent: 'peto non fundus de familia exeat', heredis he-
redem propter sequens fideicommissum, quod in ex-
terum collatum est, oneratum intellegi, petituris dein-
ceps ceteris ex primo testamento fideicommissum post
6 mortem videlicet eius qui primo electus est. Et
ideo si electo uno fideicommissum in exterum non
conferatur [1], non alias ei qui electus est fideicommis-
sum praestandum erit, quam interpositis cautionibus:
'fundum, cum morietur, si non in familia cum effectu
7 'relinqueretur, restitui'. 'Rogo, fundum cum mori-
'eris restituas ex libertis cui voles'. quod ad verba
attinet, ipsius erit electio nec petere quisquam po-
terit, quamdiu praeferri alius potest: [2]defuncto eo
prius quam eligat petent omnes. itaque eveniet, ut
quod uni datum est vivis pluribus unus petere non
possit, sed omnes petant quod non omnibus [2*] datum
est, et ita demum petere possit unus, si solus moriente
8 eo superfuit. Si rem tuam, quam existimabam
meam, te herede instituto Titio legem, non est Neratii
Prisci sententiae nec constitutioni locus, qua cavetur
non cogendum praestare legatum heredem: nam suc-
cursum est heredibus, ne cogerentur redimere, quod
testator suum existimans reliquit: sunt enim magis
in legandis suis rebus quam in alienis comparandis
et onerandis heredibus faciliores voluntates: quod in
hac specie non evenit, cum dominium rei sit apud
9 heredem. Si omissa fideicommissi verba sint et
cetera quae leguntur cum his, quae scribi debuerunt,
congruant, recte datum et minus scriptum exemplo
institutionis legatorumque intellegetur: quam senten-
tiam optimus quoque imperator noster Severus se-
10 cutus est. Item Marcus imperator rescripsit
verba, quibus testator ita caverat 'non dubitare se,
'quodcumque uxor eius cepisset, liberis suis reddi-
'turam', pro fideicommisso accipienda. quod rescrip-
tum summam habet utilitatem, ne scilicet honor bene
transacti matrimonii, fides etiam communium libero-
rum decipiat patrem, qui melius de matre praesump-
serat: et ideo princeps providentissimus et iuris reli-
giosissimus cum fideicommissi verba cessare animad-
verteret, eum sermonem pro fideicommisso rescripsit
accipiendum.

68 *Paulus libro undecimo quaestionum* Sequens quaestio est, an etiam quae vivus per donationem in uxorem contulit in fideicommissi petitionem veniant. respondi ea extra causam bonorum defuncti computari debere et propterea fideicommisso non contineri, quia ea habitura esset etiam alio herede exsistente. plane nominatim maritus uxoris fidei committere potest, ut et ea restituat.

69 *Papinianus libro nono decimo quaestionum* 'Peto, Luci Titi, contentus sis centum aureis'. fideicommissum valere placuit idque rescriptum est. quid ergo si, cum heredem ex parte instituisset, ita locutus est: 'peto pro parte tua contentus sis, Luci Titi, 'centum aureis'? petere poterunt coheredes partem hereditatis, retinente sive praecipiente quo contentum esse voluit defunctus. sine dubio facilius est hoc probare, quam probari potuit illud, cum ibi fideicommissum petatur ab his, cum quibus non est testator locutus. idem dicemus, si, cum ex asse scrip-
sisset heredem, eius gratia, qui legitimus heres futurus
esset, ita loquatur: 'peto pro hereditate, quam tibi
'reliqui, quae ad fratrem meum iure legitimo rediret,
1 'contentus sis centum aureis'. Praedium, quod
nomine familiae relinquitur, si non voluntaria facta
sit alienatio, sed bona heredis veneant, tamdiu emp-
tor retinere debet, quamdiu debitor haberet bonis non
venditis, post mortem eius non habiturus quod exter
2 heres praestare cogeretur. Mater filio impubere
herede instituto tutorem eidem adscripsit eiusque fidei
commisit, ut, si filius suus intra quattuordecim annos
decessisset, restitueret hereditatem Sempronio. non
ideo minus fideicommissum recte datum intellegi de-
bet, quia tutorem dare mater non potuit. nam et si
pater non iure facto testamento [3] tutoris fidei com-
miserit, aeque praestabitur, quemadmodum si iure
testamentum factum fuisset: sufficit enim, ut ab im-
pubere datum fideicommissum videatur, ab eo dari,
quem is qui dabat tutorem dederat vel etiam tutorem
fore arbitrabatur. idem in curatore impuberis vel
minoris annis debet probari. nec interest, tutor recte
datus vivo patre moriatur vel aliquo privilegio excu-
setur vel tutor esse non possit propter aetatem, cui
tutor fuerat datus: quibus certe casibus fideicommis-
sum [4] non intercidit, quod a pupillo datum videtur.
hac denique ratione placuit a tutore, qui nihil acce-
pit, fideicommissum pupillo relinqui non posse, quo-
niam quod ab eo relinquitur extero, non ipsius pro-
3 prio, sed pupilli iure debeatur. Fratre herede in-
stituto petit, ne domus alienaretur, sed ut in familia
relinqueretur. si non paruerit heres voluntati, sed
domum alienaverit vel extero herede instituto deces-
serit, omnes fideicommissum petent qui in familia
fuerunt. quid ergo si non sint eiusdem gradus? ita
res temperari debet, ut proximus quisque primo loco
videatur invitatus. nec tamen ideo sequentium causa
propter superiores in posterum laedi debet, sed ita
proximus quisque admittendus est, si paratus sit ca-
vere se familiae domum restituturum. quod si cautio
non fuerit ab eo, qui primo loco admissus est, desi-
derata, nulla quidem eo nomine nascetur condictio,
sed si domus ad exterum quandoque pervenerit, fidei-
commissi petitio familiae competit. cautionem autem
ratione doli mali exceptionis puto iuste desiderari,
4 quamvis nemo alius ulterior ex familia supersit. Si
quidam sint postea emancipati, tractari potest, an hi
quoque recte fideicommissum petant. et puto recte
petituros, quoniam familiae appellatione personae
quoque hae demonstratae intelleguntur.

70 *Idem libro vicesimo quaestionum* Imperator
Antoninus rescripsit legatarium, si nihil ex legato ac-
cepit, ei cui debet fideicommissum actionibus suis
posse cedere nec id cogendum solvere. quid ergo si
non totum, sed partem legati relicti restituere rogatus
abstineat eo? utrum actionibus suis in totum cogetur
cedere, an vero non nisi ad eam quantitatem, quae
fideicommisso continetur? quod ratio suadet. sed et
si legatum perceperit, non amplius ex causa fidei-
1 commissi cogendus erit solvere, quam recepit. Si
centum legatis duplum restituere rogatus sit, ad sum-
mam legati videbitur constituisse [5]: si autem post
tempus fideicommissum relictum sit, usurarum dum-
taxat additamentum admittetur. nec mutanda sen-
tentia erit, quod forte legato percepto magnum emo-
lumentum ex aliquo negotio consecutus est aut poe-
nam stipulationis imminentem evasit. haec ita, si
quantitas cum quantitate conferatur. enimvero si
pecunia accepta rogatus sit rem propriam, quamquam
maioris pretii est, restituere, non est audiendus lega-
tarius, legato percepto si velit computare: non enim
aequitas hoc probare patitur, si quod legatorum no-
2 mine perceperit legatarius offerat. Cum quidam
filio suo ex parte herede instituto patruum eius co-
heredem ei dedisset et ab eo petisset, ut filium suum
pro virili portione filiis suis coheredem faceret: si

(1) et ideo sic electo uno fideicommissum in exterum ne conferatur *scr.* (2) sed *ins.* (2*) omnibus non *scr.*
(3) factum testamentum F^2 (4) fideicommissit *F*
(5) constitisse *S*

quidem minus esset in virili portione, quam fratris hereditas habuit, nihil amplius peti posse, quod si plus, etiam fructuum, quos patruus percepit vel, cum percipere potuerit, dolo non cepit, habendam esse rationem responsum est, non secus quam si centum milibus[1] legatis rogetur post tempus maiorem quan-
3 titatem restituere. Cum autem rogatus, quidquid ex hereditate superit, post mortem suam restituere de pretio rerum venditarum alias comparat, deminuisse quae vendidit non videtur,

71 *Idem libro octavo responsorum* sed quod inde comparatum est, vice permutati dominii restitueretur.

72 *Idem libro vicesimo quaestionum* Idem servandum erit et si proprios creditores ex ea pecunia dimiserit: non enim absumitur, quod in corpore patrimonii retinetur.

73 *Idem libro vicesimo tertio quaestionum* Si quod ex Pamphila nascetur legatum mihi fuerit et ego Pamphilam emam eaque apud me sit enixa, ratione summa responsum est non ex causa lucrativa partum intellegi meum factum ideoque petendum ex testamento, tamquam istum emissem, ut scilicet pretii contributione facta consequar tantum, quanti puerum deducta matris aestimatione constitisse[2] mihi iudex in causa legati datus aestimaverit.

74 *Idem libro vicessimo septimo quaestionum* 'Titio 'centum aureos heres praesens dato': deinde protulit diem legatorum. non est verum, quod Alfenus rettulit, centum praesenti[3] deberi, quia diem proprium habuerunt.

75 *Idem libro sexto responsorum* Miles ad sororem epistulam, quam post mortem suam aperiri mandavit, talem scripsit: 'scire te volo donare me tibi aureos 'octingentos'. fideicommissum deberi sorori constitit nec aliud probandum in cuiuslibet suprema voluntate: placet enim consistere fideicommissum et[4] si defunctus cum eo loquatur, quem precario remuneratur.
1 Pro parte heres institutus, cui praeceptiones erant relictae, post diem legatorum cedentem ante aditam hereditatem vita decessit. partem hereditatis ad coheredes substitutos pertinere placuit, praeceptionum autem portiones, quae pro parte coheredum constiterunt, ad heredes eius transmitti.

76 *Idem libro septimo responsorum* Cum filius divisis tribunalibus actionem inofficiosi testamenti matris pertulisset atque ita variae sententiae iudicum exstitissent, heredem, qui filium vicerat, pro partibus, quas aliis coheredibus abstulit filius, non habiturum praeceptiones sibi datas, non magis quam ceteros legatarios actiones, constitit. sed libertates ex testamento competere placuit, cum pro parte filius de testamento matris litigasset. quod non erit trahendum ad servitutes, quae pro parte minui non possunt: plane petetur integra servitus ab eo qui filium vicit, partis autem aestimatio praestabitur: aut si paratus erit filius pretio accepto servitutem praebere, doli summovebitur exceptione legatarius, si non offerat partis aestimationem, exemplo scilicet legis Fal-
1 cidiae. 'Lucio Sempronio lego omnem hereditatem 'Publii Maevii'. Sempronius ea demum onera suscipiet, quae Maevianae hereditatis fuerunt et in diem mortis eius, qui heres Maevii exstitit, perseveraverunt, sicut vice mutua praestabuntur actiones, quae prae-
2 stari potuerunt[5]. Dominus herede fructuario scripto fundum sub condicione legavit. voluntatis ratio non patitur, ut heres ex causa fructus emolumentum retineat: diversum in ceteris praediorum servitutibus, quas heres habuit, responsum est: quo-
3 niam fructus portionis instar optinet. 'Heres meus 'Titio dato, quod ex testamento Sempronii debetur 'mihi'. cum iure novationis, quam legatarius idemque testator ante fecerat, legatum ex testamento non debeatur, placuit falsam demonstrationem legatario non obesse, nec in totum falsum videri, quod veritatis
4 primordio adiuvaretur. Servus pure manumissus, cui libertas propter impedimentum iuris post aditam hereditatem non competit, quod status eius extrinsecus suspenditur (forte propter adulterii quaestionem), ex eodem testamento neque legata neque fideicommissa pure data sperare potest, quia dies inutiliter
5 cedit. Pater cum filia pro semisse herede insti tuta sic testamento locutus fuerat: 'peto, cum mo-'rieris, licet alios quoque filios susceperis, Sempronio 'nepoti meo plus tribuas in honorem nominis mei'. necessitas quidem restituendi nepotibus viriles partes praecedere[6] videbatur, sed moderandae portionis, quam maiorem in unius nepotis personam conferri voluit,
6 arbitrium filiae datum[7]. Non iure tutori dato mater legavit: si consentiat, ut decreto praetoris confirmetur, et praetor non idoneum existimet, actio le-
7 gati non denegabitur. Qui Mucianam cautionem alicuius non faciendi causa interposuit, si postea fecerit, fructus quoque legatorum (quos principio pro-
8 mitti necesse est) restituere debet. Variis actionibus legatorum simul legatarius uti non potest, quia legatum datum in partes dividi non potest: non enim ea mente datum est legatariis pluribus actionibus uti, sed ut laxior eis agendi facultas sit, ex una, interim[8]
9 quae fuerat electa, legatum petere. Repetendorum legatorum facultas ex eo testamento solutorum danda est, quod irritum esse post defuncti memoriam damnatam apparuit, modo si iam legatis solutis crimen perduellionis illatum est.

77 [9]*Idem libro octavo responsorum* Cum pater filios eorumque matrem[10] heredes instituisset, ita scripsit: 'peto a te, filia, ut acceptis ex hereditate 'mea in portionem tuam centum aureis et praedio 'Tusculano partem hereditatis restituas matri tuae'. respondi praedium quidem hereditarium iudicio divisionis de communi filiam habituram, pecuniam autem
1 de parte sua retenturam. Eorum, quibus mortis causa donatum est, fidei committi quoquo tempore potest: quod fideicommissum heredes salva Falcidiae ratione, quam in his quoque donationibus exemplo legatorum locum habere placuit, praestabunt. si pars donationis fideicommisso teneatur, fideicommissum quoque munere Falcidiae fungetur. si tamen alimenta praestari voluit, collationis totum onus in residuo donationis esse respondendum erit ex defuncti voluntate, qui de maiore pecunia praestari non dubie vo-
2 luit integra. Mater filiis suis vulgo conceptis dotem suam mortis causa donando stipulari permisit: cum aliis heredibus institutis petisset a filiis viro dotem restitui, totum viro fideicommissum dotis deberi, si Falcidiae ratio non intervenerit: ideo retentionem dotis virum habere placuit: alioquin Falcidiae partem heredibus a filiis ex stipulatu cum viro agentibus ex
3 dote esse per in factum actionem reddendam. Surdo et muto, qui legatum accipit, ut cum morietur restituat, recte mandatur: nam et ignorantes adstringuntur fideicommisso, quibus ignorantibus emolumen-
4 tum ex testamento quaeritur. Hereditatem filius cum moreretur filiis suis vel cui ex his voluisset restituere fuerat rogatus: quo interea in insulam deportato eligendi facultatem non esse poena peremptam placuit nec fideicommissi condicionem ante mortem filii heredis exsistere: viriles autem inter eos fieri, qui eo tempore vixerint, cum de aliis eligendi potes-
5 tas non fuerit. Qui dotale praedium contra legem Iuliam vendidit, uxori legatum dedit et emptoris fidei commisit, ut[11] amplius ei pretium restituat. emptorem fideicommissi[12] non teneri constabat: si tamen accepto legato mulier venditionem irritam faceret, eam oblato pretio doli placuit exceptione summoveri.
6 Maevio debitori suo reus stipulandi mandavit, ut Titio, cui mortis causa donabat, pecuniam debitam solveret. cum sciens dominum vita decessisse Maevius pecuniam dedisset, non esse liberationem secutam

(1) milibus *del. F²* (2) constituisse *F* (3) die *ins. F* (4) ac *F²* (5) poterunt *scr.* (6) restituendi nepoti plus virili parte procedere *scr.* (7) datur *F²* (8) inter eas *scr.* (9) § 4 *citatur D.* 36, 1, 18, 6; § 13 *D.* 36, 1, 18, 4; *ad* § 26 *cf. fr. Vat.* § 252*a.* (10) eorumque matrem *del.* (11) eo *ins.* (12) fideicomcommissi *F*, fideicommisso *S*

constitit nec, si Maevius solvendo non esset, in Ti-
tium actionem solidi vel iure Falcidiae dandam esse,
quia mortis causa cepisse non videretur. diversum
probandum foret, si Maevius ignorans dominum vita
decessisse pecuniam errore lapsus dedisset: tunc enim
7 portio iure Falcidiae revocaretur. Cum pater
fideicommissum praediorum ex testamento matris filiae
deberet, eandem pro parte ita heredem instituit, ut
hereditatem fideicommisso conpensaret, eademque
praedia filio exheredato dari voluit. quamquam filia
patris hereditatem suscipere noluisset, fideicommissum
tamen ab heredibus esse filio praestandum, ad quos
hereditatis portio quam accepit filia redierat, placuit:
quod si alium filiae substituisset, eum oportere filio
8 fideicommissum reddere. Evictis praediis, quae
pater, qui se dominum esse crediderit, verbis fidei-
commissi filio reliquit, nulla cum fratribus et cohe-
redibus actio erit: si tamen inter filios divisionem
fecit, arbiter coniectura voluntatis non patietur eum
partes coheredibus praelegatas restituere, nisi parati
9 fuerint et ipsi patris iudicium fratri conservari. Pater
certam pecuniam exheredatae filiae verbis fideicom-
missi reliquit eamque nupturae dotis nomine dari
voluit filio dotem stipulante. cum filius minorem do-
tem dedisset, superfluum esse filiae reddendum con-
stabat. divortio quoque secuto fideicommissum filiam
recte petituram, ut actio stipulationis sibi praestare-
tur, quoniam verisimile non erat patrem interponi
stipulationem voluisse, quo filia post primas nuptias
indotata constitueretur: ceterum si postea nuberet,
ad secundas nuptias cautionem extendi non oportere.
10 A filia pater petierat, ut cui vellet ex liberis suis
praedia cum moreretur restitueret: uni ex liberis prae-
dia fideicommissi viva donavit. non esse electionem
propter incertum diem fideicommissi certae[1] donationis
videbatur: nam in eum destinatio dirigi potest, qui
fideicommissum inter ceteros habiturus est remota
11 matris electione. 'Fidei heredum meorum com-
'mitto, ne fundum Tusculanum alienent et ne de fa-
'milia nominis mei exeat'. secundum voluntatem eos
quoque invitatos intellegendum est, quibus here-
des extranei fideicommissam libertatem reddiderunt.
12 'Fidei tuae committo, [2]ut restituas filiae
'meae, cum morieris, quidquid ad te quoquo nomine
'de bonis meis pervenerit'. etiam ea, quae postea
codicillis uxori dedit, fideicommisso continebuntur,
nam ordo scripturae non impedit causam iuris ac
voluntatis: sed dos praelegata[3] retinebitur, quoniam
13 reddi potius videtur, quam dari. 'Volo praedia
'dari libertis meis: quod si quis eorum sine liberis
'vita decesserit, partes eorum ad reliquos pertinere
'volo'. collibertum patris eundemque filium ex vo-
14 luntate substitutionem excludere placuit. Cura-
toris sui frustra fidei commisisse videbatur, ut heredi
fratri negotiorum gestorum rationem redderet: quam-
quam igitur testamento[4] cautum esset, ut, cum ad
statum suum frater pervenisset, ei demum solveretur,
tamen sub curatore alio fratrem agentem recte pla-
cuit actionem inferre, cum illis verbis fratri potius
consultum videretur quam solutio quae iuste fieri
15 potuit dilata. Ab instituto extraneo praedia li-
bertis cum moreretur verbis fideicommissi reliquerat
et petierat, ne ex nomine familiae alienarentur. sub-
stitutum ea praedia debere ex defuncti voluntate res-
pondi, sed utrum confestim an sub eadem condicione,
voluntatis esse quaestionem: sed coniectura ex volun-
tate testatoris capienda mors instituti exspectanda
16 est. Mensae negotium ex causa fideicommissi
cum indemnitate heredum per cautionem susceptum
emptioni simile videtur et ideo non erit quaerendum,
17 an plus[5] in aere alieno sit quam in quaestu. Pa-
ter filiae mancipia, quae nubenti dedit, verbis fidei-
commissi praestari voluit: partus susceptos, etsi ma-
tres ante testamentum mortuae fuissent, ex causa
fideicommissi praestandos respondi. nec aliud in
uxore confirmatis donationibus pridem observatum est.
18 Hereditatem post mortem suam rogati restituere
nominum periculo, quae per divisionem obtigerunt
inter coheredes interpositis delegationibus, non ad-
stringuntur, non magis quam praediorum, cum per-
mutatio rerum discernens communionem intervenit.
19 'Filia mea praecipiat sibique habeat volo rem
'matris suae'. fructus, quos medio tempore pater
percipiet nec in separato habuit, sed absumpsit vel
in suum patrimonium convertit, non videntur filiae
20 relicti. 'Dulcissimis fratribus meis, avunculis
'autem tuis quaecumque mihi supersunt in Pamphy-
'lia Lycia[6] vel ubicumque de maternis bonis concedi
'volo, ne quam cum his controversiam habeas'. om-
nia corpora maternae hereditatis, quae in eadem causa
dominii manserunt, ad voluntatem fideicommissi per-
tinent: ex isdem igitur facultatibus percepta pecunia
et in corpus proprii patrimonii versa, item iure divi-
sionis res propriae factae non praestabuntur, cum
discordiis propinquorum sedandis prospexerit, quas
21 materia communionis solet excitare[7]. Pater plu-
ribus filiis heredibus institutis moriens claves et anu-
lum custodiae causa maiori natu filiae tradidit et
libertum eidem filiae[8], qui praesens erat, res quas
sub cura sua habuit adsignare iussit. commune fili-
orum negotium gestum intellegebatur nec ob eam rem
apud arbitrum divisionis praecipuam causam filiae
22 fore. Cum inperfecta scriptura invenitur, ita de-
mum verbum legati vel fideicommissi, quod praecedit
vel sequitur, ad communionem adsumitur, si dicto
23 scriptum[9] congruat. Filius matrem heredem
scripserat et fideicommissa tabulis data cum iuris-
iurandi religione praestari rogaverat. cum testamen-
tum nullo iure factum esset, nihilo minus matrem
legitimam heredem cogendam praestare fideicommissa
respondi: nam enixae voluntatis preces ad omnem
24 successionis speciem porrectae videbantur. 'Mando
'filiae meae pro salute sollicitus ipsius, ut, quoad
'liberos tollat, testamentum non faciat: ita enim po-
'terit sine periculo vivere'. fideicommissariam here-
ditatem sorori coheredi non videri relictam apparuit,
quod non de pecunia sua testari, sed optentu consilii
derogare iuri testamentum fieri prohibendo voluit.
25 'Rogo, filia, bona tua quandoque distribuas li-
'beris tuis, ut quisque de te meruerit'. videtur om-
nibus liberis, etsi non aequaliter promeruerint, fidei-
commissum relictum. quibus matris electione cessante
sufficiet, si non offenderint: eos autem, quos mater
elegerit, fore potiores, si[10] soli promeruissent, existi-
mavi: quod si neminem elegerit, eos solos non ad-
26 mitti, qui offenderunt. Donationis praediorum
epistulam ignorante filio mater in aede sacra verbis
fideicommissi non subnixam deposuit et litteras tales
ad aedituum misit: 'instrumentum voluntatis meae post
'mortem meam filio meo tradi volo'. cum pluribus
heredibus intestato diem suum obisset, intellegi fidei-
commissum filio relictum respondi: non enim quaeri
oportet, cum quo de supremis quis loquatur, sed in
27 quem voluntatis intentio dirigatur. Libertis prae-
dium reliquit ac petit, ne id alienarent utque in fa-
milia libertorum retinerent. si excepto uno ceteri
partes suas vendiderint, qui non vendidit ceterorum
partes, quibus non dedit alienandi voluntatem[11], in-
tegras petet: eos enim ad fideicommissum videtur
invitasse, qui iudicio paruerunt: alioquin perabsurdum
erit vice mutua petitionem induci, scilicet ut ab altero
partem alienatam quis petat, cum partem suam alie-
nando perdiderit. sed hoc ita procedere potest, si
pariter alienaverint: ceterum prout quisque prior alie-
naverit, partem posterioribus non faciet: qui vero
tardius vendidit, ei qui non vendidit in superiorum
partibus fecisse partem intellegitur. at si nemo ven-
diderit et novissimus sine liberis vita decesserit, fidei-

(1) fideicommissi, certum donationis *scr.* (2) ut des *ins.* F^2 (3) relegata *scr.* (4) testamentum *F* (5) amplus *F* (6) lucia *F*, Lyciave *scr.* (7) et citare *F* (8) et eidem filiae libertum *scr.* (9) scriptum *del.* (10) quasi *scr.* (11) quibus non dedit alienandi voluntatem *del.*

28 commissi petitio non supererit. Cum inter libertos ad praedii legatum liberta quoque fuisset admissa, quod[1] patronus petit, ut de nomine familiae non exiret, heredem libertae filium partem praedii, quam
29 mater accepit, retinere visum est. Cum existimaret ad solam consobrinam suam bona perventura, codicillis ab ea[2] factis pluribus fideicommissa reliquerat. iure successionis ad duos eiusdem gradus possessione devoluta rationibus aequitatis et perpetui edicti exemplo pro parte dimidia mulierem relevandam respondi: sed libertates ab ea praestandas, quas
30 intercidere damni[3] causa durum videbatur. Pater, qui filio semissem dederat et sororibus eius impuberibus quadrantes, quibus fratrem tutorem dedit, ita fuerat locutus: 'fili, contentus eris pro tuo semisse 'aureis ducentis et vos, filiae, pro vestris quadrantibus 'centenis aureis'. vice mutua liberis fideicommissum hereditatis reliquisse non videbatur, sed aestimationem (ut a parentibus frugi fieri solet) patrimonii sui fecisse, nec idcirco fratrem iudicio tutelae bonae fidei rationes quandoque praescriptione demonstratae quan-
31 titatis exclusurum. Titio fratri suo Maevius hereditatem Seii, a quo heres institutus erat, post mortem suam restituere rogatus eodem Titio herede scripto petit, ut moriens Titius tam suam quam Seii hereditatem Sempronio restitueret. cum ex fructibus medio tempore perceptis fideicommissi debitam quantitatem Titius percepisset, aeris alieni loco non esse deducendum fideicommissum respondi, quoniam ratione conpensationis percepisse debitum videbatur. plane si ea lege Maevius Titium heredem instituat, ne fideicommissum ex testamento Seii retineat[4], Falcidiam compensationi sufficere, sed iniquitate occurrere[5]. prudentius autem fecerit, si ex testamento fratris hereditatem repudiaverit et intestati possessionem acceperit: nec videbitur dolo fecisse, cum frau-
32 dem excluserit. 'A te peto, marite, si quid li-'berorum habueris, illis praedia relinquas vel, si non 'habueris, tuis sive meis propinquis aut etiam libertis 'nostris'. non esse datam electionem, sed ordinem
33 scripturae factam substitutioni[6] respondi. Vicos civitati relictos, qui proprios fines habebant, ex causa fideicommissi non ideo minus deberi placuit, quod testator fines eorum significaturum et certaminis formam, quam celebrari singulis annis voluit, alia scriptura se declaraturum promisit ac postea morte praeventus non fecit.

78 *Idem libro nono responsorum* Qui solidum fideicommissum frustra petebat herede Falcidiam obiciente, si partem interim solvi sibi desideraverit neque acceperit, in eam moram passus intellegitur.
1 Cum post mortem emptoris venditionem rei publicae praediorum optimus maximusque princeps noster Severus Augustus rescindi heredibus pretio restituto iussisset, de pecunia legatario, cui praedium emptor ex ea possessione legaverat, coniectura voluntatis pro modo aestimationis partem solvendam
2 esse respondi. Etiam res publica fideicommissi post moram usuras praestare cogitur, sed damnum, si quod ex ea re fuerit secutum, ab his sarciendum erit, qui post dictam sententiam iudicatum solvere supersederunt. nec aliud servabitur in litis sumptibus, si ratio litigandi non fuit: ignaviam etenim praetendentes audiri non oportere. quod in tutoribus
3 quoque probatur. Praedium pater de familia liberorum alienari verbis fideicommissi prohibuit. supremus ex liberis, qui fideicommissum petere potuit, non idcirco minus actionem in bonis suis reliquisse visus est, quod heredem extrarium[7] sine liberis dece-
4 dens habuit. Si creditor ab eo qui testamentum fecit domum acceptam iure pignoris vendidit, contra emptorem fideicommissi causa, tametsi voluntatem defuncti non ignoravit, nihil decernetur.

79 *Idem libro undecimo responsorum* Quae[8] fideicommissa moriens libertis viri debuit, eorundem praediorum suis quoque libertis fructum reliquit: iuris ignoratione lapsi qui petere praedia ex mariti testamento debuerunt, secundum fideicommissum inter ceteros longo tempore perceperunt. non ideo peremptam videri petitionem prioris fideicommissi constitit.

80 *Idem libro primo definitionum* Legatum ita dominium rei legatarii facit, ut hereditas heredis res singulas. quod eo pertinet, ut, si pure res relicta sit et legatarius non repudiavit defuncti voluntatem, recta via dominium, quod hereditatis fuit, ad legatarium transeat numquam factum heredis.

81 *Paulus libro nono quaestionum* Si quis testamento facto a filiis suis, quos heredes instituisset, fideicommissa reliquisset non ut a legitimis heredibus, sed ut a scriptis, et testamentum aliquo casu irritum factum sit, filii ab intestato venientes fideicommissa ex testamento[9] praestare compelli non possunt.

82 *Idem libro decimo quaestionum* Debitor decem legavit creditori, quae ei post annum sub pignore debebat. non, ut quidam putant, medii temporis tantum commodum ex testamento debetur, sed tota decem peti possunt: nec tollitur petitio, si interim annus supervenerit: nam sufficit, quod utiliter dies cessit. quod si vivo testatore annus superveniat, dicendum erit inutile effici legatum, quamquam constiterit ab initio. sic et in dote praelegata[10] responsum est totam eam ex testamento peti posse. alioquin secundum illam sententiam si interusurium tantum est in legato, quid dicemus, si fundus legatus sit ex die debitus? nam nec pecunia peti potest, quae non est legata, nec pars fundi facile inveniretur, quae
1 possit pro commodo peti. Si Primo et Secundo et Tertio heredibus institutis sic legata dentur: 'si 'mihi Primus heres non erit, Secundus Titio decem 'dato: si Secundus mihi heres non erit, Primus Seio 'fundum Tusculanum dato', utrisque omittentibus hereditatem Primo et Secundo quaerebatur, substituti, quos eis dederat, an et cui legata praestare debent?
2 ab utroque substituto legata debentur. Servo alieno posse rem domini legari Valens scribit: item id quod domino eius pure debetur. cum enim servo alieno aliquid in testamento damus, domini persona ad hoc tantum inspicitur, ut sit cum eo testamenti factio, ceterum ex persona servi constitit legatum. et ideo rectissime Iulianus definit id demum servo alieno legari posse, quod ipse liber factus capere posset. calumniosa est enim illa adnotatio posse legari servo et quamdiu serviat: nam et hoc legatum ex persona servi vires accipit: alioquin et illud adnotaremus esse quosdam servos, qui, licet libertatem consequi non possunt, attamen legatum et hereditatem possunt adquirere domino. ex illo igitur praecepto, quod dicimus servi inspici personam in testamentis, dictum est servo hereditario legari posse. ita non mirum, si res domini et quod ei debetur servo eius pure[11] legari possit, quamvis domino eius non possent haec utiliter legari.

83 *Idem libro undecimo quaestionum* Latinus Largus. Proxime ex facto incidit species talis. libertinus patronum ex semisse heredem instituit et filiam suam ex alio semisse: fidei commisit filiae, ut quibusdam ancillis patroni restitueret, cum hae manumissae essent, et, si eadem filia heres non esset, substituit ei easdem ancillas. quoniam filia non voluit heres exsistere, ancillae iussu domini, id est patroni adierunt defuncti hereditatem. post aliquantum temporis ab eo manumissae quaerebant, an fideicommissum petere ab eodem patrono possint. rogo ergo, quid de hoc existimes rescribas. respondi nec repetitum videri in hunc casum fideicommissum, sed alterutrum datum vel fideicommissum vel ipsam hereditatem. melius autem dici in eundem casum substitutas videri, in quem casum fideicommissum meruerunt, et ideo ad substitutionem eas vocari. cum

(1) quod] quamquam *scr.* (2) ad eam F^2 (3) damni] dimidii *scr.* (4) retineat F^3, rationeat F^1 (5) sufficere et iniquitati occurrere *scr.* (6) sed ordine scripturae factam substitutionem *S* (7) extraneum F^3 (8) praedia uxor *ins.* (9) venientes f. c. ex t. *bis F* (10) relegata *scr.* (11) debetur pure servo eius *Zoesius*

enim servo alieno fideicommissum ab uno ex heredibus sub condicione libertatis fuerit datum idemque servus ei heredi substituatur, licet pure substitutio facta sit, tamen sub eadem condicione substitui videtur, sub qua fideicommissum meruit.

84 *Paulus*[1] *libro vicesimo primo quaestionum* Si quis servo suo fideicommissam libertatem reliquit et aliud quid adscripsit, quidam dicunt, quia placebat ab herede eum manumitti debere, futurum esse, ut non admittatur ad fideicommissum: sed hoc iniquum est. in huiusmodi enim persona utriusque quodammodo dies cessit et libertatis et pecuniae petendae, adeo ut putem, si mora fiat praestandae libertati, etiam fideicommisso moram videri factam et usurarum onus accedere: nam et cetera[2] quae medio tempore adquisiit domino, dum moratur praestare libertatem, eidem restitui oportere rectissime responsum est.

85 *Idem libro quarto responsorum* Creditorem, cui res pignoris iure obligata a debitore legata esset, non prohiberi pecuniam creditam petere, si voluntas testatoris compensare volentis evidenter non ostenderetur.

86 *Idem libro tertio decimo responsorum* 'Gaius 'Seius pronepos meus heres mihi esto ex semisse bo'norum meorum excepta domu mea et paterna, in 'quibus habito, cum omnibus quae ibi sunt: quae 'omnia scias ad portionem hereditatis, quam tibi dedi, 'non pertinere'. quaero, cum sit in his domibus argentum nomina debitorum supellex mancipia, an haec omnia, quae illic inveniuntur, ad alios heredes institutos debeant pertinere. Paulus respondi[3] nomina debitorum non contineri, sed omnium esse communia, 1 in ceteris vero nullum pronepoti locum esse. Titius cum fratris filio fundos et urbana praedia legaret, in his et fundum Seianum legavit, quem ipse pater familias quoad viveret uno quidem nomine universum habuit, sed quo facilius conductorem inveniret, per duas partes locabat, ita ut ex qualitate loci superiorem partem Seianum superiorem, inferiorem autem partem Seianum inferiorem appellaret. quaero, an is fundus totus ad fratris filium pertineat. Paulus respondit, si testator fundum Seianum uno nomine universum possedit, quamvis eundem divisis partibus locaverat, universum eum ex causa fideicommissi praestari oportere, nisi si heres, de qua parte testator senserit, evidenter probaverit.

87 *Idem libro quarto decimo responsorum* Titia Seio tesseram frumentariam comparari voluit post diem trigesimum a morte ipsius. quaero, cum Seius viva testatrice tesseram frumentariam ex causa lucrativa habere coepit nec possit id quod habet petere, an ei actio competat. Paulus respondit ei, de quo quaeritur, pretium tesserae praestandum, quoniam tale fideicommissum magis in quantitate quam in cor1 pore consistit. Usuras fideicommissi post impletos annos viginti quinque puellae, ex quo mora facta est, deberi respondi. quamvis enim constitutum sit, ut minoribus viginti quinque annis usurae omnimodo praestentur, tamen non pro mora hoc habendum est, quam sufficit semel intervenisse, ut perpetuo debeantur. 2 Seia libertis suis fundum legavit fideique eorum ita commisit: 'fidei autem vestrae, Vere et Sapide, 'committo, ne eum fundum vendatis eumque qui ex 'vobis ultimus decesserit, cum morietur, restituat 'Symphoro liberto meo et Successori et Beryllo 'et Sapido[4], quos infra manumisi, quive ex his tunc 'supervivent'. quaero, cum nec in prima parte testamenti, qua fundum praelegavit, eos substituit, in secunda tamen adiecerit verbum 'qui ultimus deces'serit', an pars unius defuncti ad alterum pertineret. Paulus respondit testatricem videri in eo fideicommisso, de quo quaeritur, duos gradus substitutionis fecisse, unum ut is, qui ex duobus prior morietur, alteri restitueret, alterum ut novissimus his restitue3 ret, quos nominatim postea enumeravit. Imperator Alexander Augustus Claudiano[5] Iuliano praefecto urbi. 'Si liquet tibi, Iuliane carissime, aviam inter'vertendae inofficiosi querellae patrimonium suum do'nationibus in nepotem factis exinanisse, ratio depos'cit id, quod donatum est, pro dimidia[6] parte revo4 'cari'. Lucius Titius cum haberet quinque liberos, universos emancipavit et in unum filium Gaium Seium amplissimas facultates donationibus contulit et modicum sibi residuum servavit et universos liberos cum uxore scripsit heredes: in eodem testamento duas possessiones, quas retinuerat, eidem Gaio Seio praelegavit et ab eo petit, ut ex reditibus praediorum, quae vivus ei donaverat, Maeviae filiae tot aureos daret, item alteri fratri alios tot: conventus a Maevia sorore sua legem Falcidiam implorat. quaero, cum sanctissimus imperator, ut supra scriptum est, contra voluntatem donantis ea quae donata sunt revocari praeceperit, an Gaius Seius compellendus sit secundum voluntatem patris ex donationibus fideicommissum praestare heredi sororis. Paulus respondit post litteras imperatoris nostri dubitari non oportere, quin in hac quoque specie, de qua quaeritur, subveniendum sit liberis, quorum portio in unum filium donationibus collatis imminuta est, praesertim cum imperator noster contra voluntatem patris subvenerit, in proposita autem causa etiam voluntas patris pro his qui fideicommissum petunt intercedit. sed si[7] Falcidia lex intercedat, fideicommissa in solidum esse praestanda propter immodicarum donationum rationem.

88 *Scaevola libro tertio responsorum* Lucius Titius testamento ita cavit: 'si quid cuique liberorum 'meorum dedi aut donavi aut in usum concessi aut 'sibi adquisiit aut ei ab aliquo datum aut relictum 'est, id sibi praecipiat sumat habeat'. filii nomine kalendarium fecerat. postea sententia dicta est et placuit id, quod sub nomine ipsius filii in kalendario remanserat, ei deberi, non etiam id, quod exactum in rationes suas pater convertisset. quaero, si id, quod exegisset pater ex nominibus filii ante testamentum factum, iterum post testamentum factum in nomen filii convertisset, an ad filium secundum sententiam pertineret. respondi id, quod ex eadem causa exac1 tum in eandem causam redisset, deberi. 'A te 'peto, Titi, fideique tuae committo, uti curam con'dendi corporis mei suscipias, et pro hoc tot aureos 'e medio praecipito.' quaero, an, si Lucius Titius minus quam decem aureos erogaverit, reliqua summa heredibus proficiat. respondi secundum ea quae pro2 ponerentur heredum commodo proficere. Quae marito[8] heres exstiterat, ita testamento cavit: 'Maevi 'et Semproni filii dulcissimi, praecipitote omne, quid'quid ex hereditate bonisve Titii domini mei, patris 'vestri ad me pervenit mortis eius tempore, ita tamen, 'ut omne onus eiusdem hereditatis tam in praeteri'tum quam in futurum, nec non etiam si quid post 'mortem Titii domini mei[9], adgnoscatis'. quaero, an si quid solvisset post mortem mariti, cum ipsa fructus cepisset dedisset[10], ad onus eorum pertineret. respondi secundum ea quae proponerentur ea dumtaxat onera legatariis imposuisse, quae superessent. 3 'Quisquis mihi heres heredesve erunt, hoc amplius 'Lucius Eutychus, quam quod eum heredem institui, 'e media hereditate sumito sibique habeto una cum 'Pamphilo, quem liberum esse iubeo, instrumentum 'tabernae ferrariae, ita ut negotium exerceatis'. Lucius Eutychus viva testatrice decessit, pars hereditatis eius ad coheredem pertinuit: quaero, an Pamphilus eodem testamento manumissus ad petitionem partis instrumenti admitti possit, licet taberna, ut voluit testatrix, exerceri non possit. respondi admitti. 4 Sempronia substituta heredi instituto legata accepit, si heres non esset: movit contra institutum actionem, quod dolo eius factum esse dicebat, quo

(1) idem *F*[2] (2) nam et cetera] praeterea *scr.* (3) respondit *scr.* (4) et Sapido *del.* (5) Claudio *dett.* (6) midia *F* (7) sed si] ita etsi *scr.* (8) merito *F* (9) *requiritur fere:* in futurum etiam si quid imposui post mortem Titii domini mei (10) cepisset vendidisset *scr.*

minus testatrix volens primo loco scribere eam here-
dem testamentum mutaret, nec optinuit: quaero, an
legati persecutionem salvam haberet. respondi secun-
5 dum ea quae proponerentur salvam habere. Tes-
tator legata ante quinquennium vetuit peti praestari-
que, sed heres quaedam sua sponte ante quinquennium
solvit: quaesitum est, an eius, quod ante diem ex-
sistentem solutum est, repraesentationem in reliqua
solutione legati reputare[1] possit. respondi non prop-
terea minus relictum deberi[2], quod aliquid ante diem
6 sit solutum. Lucius Titius testamento ita cavit:
'praediolum meum dari volo libertis libertabusque meis
'et quos hoc testamento manumisi et Seiae alumnae
'meae, ita ne de nomine familiae meae exeat, donec
'ad unum proprietas perveniat'. quaero, an Seia in
communione cum libertis habeat portionem an vero
sibi partem dimidiam eius praedioli vindicare possit.
respondi perspicuam esse testantis voluntatem omnes
7 ad viriles partes vocantis. Impuberem filium he-
redem instituit: uxori dotem praelegavit[3], item orna-
menta et servos et aureos decem: et si inpubes de-
cessisset, substituit, a quibus ita legavit: 'quaecumque
'primis tabulis dedi, eadem omnia ab heredibus quo-
'que heredis mei in duplum dari volo'. quaeritur,
an ex substitutione, impubere mortuo, dos quoque
iterum debeatur. respondi non videri de dotis legato
duplicando testatorem sensisse. item quaero, cum
corpora legata etiam nunc ex lucrativa causa possi-
deantur, an a substitutis peti possint. respondi non
8 posse. 'Civibus meis do lego chirographum Gaii
'Seii': postea codicillis vetuit a Seio exigi et ab he-
rede petit, ut ex alterius debitoris debito, quem co-
dicillis nominavit, eandem summam rei publicae da-
ret. quaesitum est, si posterior idoneus non esset,
an integram quantitatem heredes praestare debeant.
respondi heredes rei publicae adversus eum dumtaxat
debitorem, qui novissimis codicillis, ut proponitur, de-
9 signatus est, actionem praestare debere. Filiam
ex asse instituit heredem eique substituit nepotem
suum et ita cavit: 'si, quod abominor, neque filia
'mea neque nepos meus heredes mei erunt, tunc por-
'tionem meam partis dimidiae fundi illius ad libertos
'meos pertinere volo'. quaeritur, cum ante testato-
rem et filia et nepos decesserunt et intestati[4] bona
pertinuerunt ad pronepotem eius, an fideicommissum
ad libertos pertineret. respondi secundum ea quae
proponerentur, si nullus alius heres institutus sub-
stitutusque esset quam filia et nepos, videri legitimo-
10 rum fidei commissum esse, ut praestaretur[5]. 'Quis-
'quis mihi heres erit, sciat debere me Demetrio pa-
'truo meo denaria tria et deposita apud me a Seleuco
'patruo meo denaria tria, quae etiam protinus reddi
'et solvi eis iubeo': quaesitum est, an, si non debe-
rentur, actio esset. respondi, si non deberentur, nul-
lam quasi ex debito actionem esse, sed ex fideicom-
11 misso. Lucius Titius Damam et Pamphilum li-
bertos suos ante biennium mortis suae de domu di-
misit et cibaria quae dabat praestare desiit: mox
facto testamento ita legavit: 'quisquis mihi heres erit,
'omnibus libertis meis, quos hoc testamento manumisi[6]
'et quos ante habui quosque ut manumittantur petii,
'alimentorum nomine in menses singulos certam pe-
'cuniam dato'. quaesitum est, an Damae et Pam-
philo fideicommissum debeatur. respondi secundum
ea quae proponerentur ita deberi, si hi qui petent
manifeste docerent eo animo circa se patronum, cum
testamentum faceret, esse coepisse, ut his quoque
legatum dari[7] vellet: alioquin nihil ipsis praestetur.
12 Damae et Pamphilo, quos testamento manumiserat,
fundum dedit ita, ut post mortem suam filiis suis
restituerent: eodem testamento petiit ab heredibus
suis, ut Pamphilam manumitterent, quae Pamphila
filia naturalis erat Pamphili: idem Pamphilus post
diem legati sui cedentem testamento heredem instituit
Maevium eiusque fidei commisit, ut hereditatem suam,
id est fundi supra scripti partem dimidiam, quam
solam in bonis ex testamento patronae suae habebat,
Pamphilae filiae suae, cum primum libera fuisset,
restitueret. quaero Pamphila manumissa, utrum ex
testamento superiore patris sui patronae eam partem
petere possit an vero ex testamento patris naturalis
ex causa fideicommissi habita ratione legis Falcidiae.
respondi ex his quae proponerentur probari Pam-
philam dumtaxat ex testamento superiore fideicom-
missum petere posse. *Claudius.* quia creditur ap-
pellatione filiorum et naturales liberos, id est, in
13 servitute susceptos contineri. *Scaevola.* Codi-
cillis Gaio Seio centum legavit eiusque fidei commisit,
ut ancillae testatoris ea daret: quaero, an utile fidei-
commissum sit, quod legatarius ancillae testatoris
dare iussus est. respondi non esse. item, si utile
non est, an legatarius heredi, cuius ancilla est, res-
tituere compellatur. respondi non compelli: sed nec
14 ipsum legatarium legatum petere posse. Insulam
libertis utriusque sexus legavit ita, ut ex reditu eius
masculi duplum, feminae simplum percipiant, eamque
alienari vetuit: ex consensu omnium ab herede venum-
data est: quaero, an et ex pretio insulae duplum ma-
res, simplum feminae caperent. respondi ob pretium
nullam fideicommissi persecutionem esse, nisi ea mente
venditioni consenserunt, ut similiter ex pretio mares
quidem duplum, feminae autem simplum consequantur.
15 Instituto filio herede et ex eo nepotibus eman-
cipatis testator ita cavit: '*βούλομαι δὲ τὰς ἐμὰς οἰ-
'κίας μὴ πωλεῖσθαι ὑπὸ τῶν κληρονόμων μου μηδὲ
'δανείζεσθαι κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ μένειν αὐτὰς ἀκεραίας
'αὐτοῖς καὶ υἱοῖς καὶ ἐκγόνοις εἰς τὸν ἅπαντα χρόνον.
'ἐὰν δέ τις βουληθῇ αὐτῶν πωλῆσαι τὸ μέρος αὐτοῦ
'ἢ δανείσασθαι κατ' αὐτοῦ, ἐξουσίαν ἐχέτω πωλῆσαι
'τῷ συγκληρονόμῳ αὐτοῦ καὶ δανείζεσθαι παρ' αὐ-
'τοῦ. ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα ποιήσῃ, ἔσται τὸ χρη-
'ματιζόμενον ἄχρηστον καὶ ἄκυρον*'[8]. quaeritur, cum
filius defuncti mutuam pecuniam a Flavia Dionysia
acceperit et locatis aedibus pro parte sua pensiones
sibi debitas creditrici delegaverit, an condicio testa-
menti exstitisse videatur, ut filiis suis fideicommissi
nomine teneatur. respondi secundum ea quae pro-
16 ponerentur non exstitisse. Matre et uxore here-
dibus institutis ita cavit: 'a te, uxor carissima, peto,
'ne quid post mortem tuam fratribus tuis relinquas:
'habes filios sororum tuarum, quibus relinquas. scis
'unum fratrem tuum filium nostrum occidisse, dum ei
'rapinam facit: sed et alius mihi deteriora fecit'.
quaero, cum uxor intestata decessit et legitima eius
hereditas ad fratrem pertineat, an sororis filii fidei-
commissum ab eo petere possunt. respondi posse
17 defendi fideicommissum deberi. 'Lucius Titius
'hoc meum testamentum scripsi[9] sine ullo iuris pe-
'rito, rationem animi mei potius secutus quam nimiam
'et miseram diligentiam: et si minus aliquid legitime
'minusve perite fecero, pro iure legitimo haberi[10] debet
'hominis sani voluntas': deinde heredes instituit.
quaesitum est intestati eius bonorum possessione pe-
tita, an portiones adscriptae ex causa fideicommissi
peti possunt. respondi secundum ea quae propone-
rentur posse.

89 [11]*Idem libro quarto responsorum* Testamento
filium et uxorem suam heredes instituit: postea epis-
tulam scripsisse dicitur, qua et quidquid in peculio
habuit filius, ei donavit et adiecit praecipua haec eum
suique iuris et post mortem suam habere velle. quaero,
cum testamento significaverit, si quid obsignatum re-
cepisset[12], id vice codicillorum valeret[13], epistula
autem non sit obsignata, an quae epistula continentur

(1) repudiare F^2 (2) *sic* F^2, videri F^1 (3) relegavit *scr.* (4) intestatae *F* (5) praestarentur *F* (6) manumisit *F* (7) dare F^2 (8) *id est*: Volo autem domus meas nec venumdari ab heredibus meis neque hypothecae dari sed integras manere ipsis et filiis nepotibusque in sempiternum. quod si quis eorum partem suam vendere volet vel hypothecae dare, liceat ei vendere eam vel hypothecae dare coheredi suo. si quis contra fecerit, quod actum est inutile esto et irritum. (9) scripsit F^2 (10) habere *F* (11) § 3 = *D.* 36, 1, 80 *pr.* (12) reliquisset *scr.* (13) valere F^2

ad filium pertineant. respondi, si fides epistulae relictae constaret, deberi, quae in ea[1] dare se velle
1 significavit. Qui indivisam cum fratre suo rem habebat, filias suas heredes instituit[2] et ita cavit: 'propter res universas quae mihi cum illo fratre meo 'patruo vestro communes sunt, quas aestimationis 'constiterit esse universas duo milium aureorum, fidei 'vestrae committo, uti pro portione vestra mille aureos 'a Lucretio Pacato patruo vestro accipiatis': huic testamento quinquennio supervixit et[3] abunde patrimonium reliquit: quaesitum[4] est, an heredes Lucretii Pacati secundum verba supra scripta offerentes mille aureos fideicommissum consequantur. respondi secundum ea quae proponerentur non facere voluntatem, ut universa datis millenis[5] aureis restituerentur, sed aestimationis, quae mortis tempore in rebus fu-
2 erat, oblationem debere fieri. Seio, quem heredi substituerat, ita legavit: 'Seio, si mihi heres non erit, 'et uxori eius Marcellae argenti libras quindecim 'dari volo'. quaero, cum Seius heres exstiterit, an Marcellae legati dimidia portio debeatur. respondi se-
3 cundum ea quae proponerentur deberi. Lucius Titius intestato moriturus, cum haberet uxorem et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inseruit: 'pertinent autem hi codicilli ad uxorem et 'filiam. primum autem rogo, sic inter vos agatis, ut 'me vivo egistis itaque rogo, ut quidquid aut ego reli'quero aut quod vos ipsae habetis, commune vobis 'sit'. filia intestati patris bonorum possessionem accepit: quaeritur, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi a filia matri deberetur et quota. respondi secundum ea quae proponerentur dimidiam partem deberi, si modo uxor parata sit in
4 commune bona sua conferre. Quattuor filios aequis partibus instituit et fundum per praeceptionem singulis legavit: filii, cum universa bona patris obligata essent, mutua accepta pecunia hereditario creditori solverunt et posteriori obligaverunt, qui, cum ei debitum non solveretur, praedia universa lege pignoris uni ex heredibus vendidit: quaeritur, an, cum iste filius ex causa emptionis ea possideat, fratribus et coheredibus fideicommissi petitio esset an vero ea perempta esset, cum communiter universa sequenti creditori obligaverint. respondi actionem quidem fideicommissi in personam competentem omnibus invicem manere: non autem fideicommissum restituendum est, nisi prius debitum ab eis emptori eidemque
5 coheredi persolveretur. Filiae fidei commisit in haec verba: 'peto a te, filia mea, ut dotalem cautio'nem post mortem meam mutes et ita renoves, ut 'fratres tui dotem stipularentur hoc casu, ut, si sine 'liberis uno pluribusve in matrimonio morieris, dos 'ad eos perveniat'. post mortem patris decessit[6] maritus, antequam renovaretur cautio dotalis, et postea alii nupta decessit nullo liberorum relicto, vivo adhuc Titio uno ex fratribus. quaesitum est, an Titius petitionem haberet rerum, quae in dotem fuerant. respondi posse fideicommissum ab heredibus sororis peti, si per eam stetit, quo minus dotem frater sti-
6 pularetur. Filium et filiam heredes instituit et libertis legata dedit eorumque fidei commisit in haec verba: 'a vobis peto, ut quidquid vobis legavi, con'tenti sitis viventes, ut post vos filiis meis restituatis'. defuncta testatricis filia Maevia libertus decessit herede instituto[7] patronae filio ex parte debita, ex altera extraneo: quaesitum est, an adita hereditate patronae filius a coherede suo partem eorum, quae ex testamento matris ad Maevium libertum pervenerant, petere potest. respondi eius, quod ei deberetur, si hereditatem non adisset, partem a coherede petere
7 posse. Maritus uxorem ex asse heredem instituit, cuius post mortem codicillos aperiri testator praecepit: praedium hereditarium uxor infructuosum rationi suae existimans vendidit: emptor quaerit, an retractari haec venditio possit post mortem mulieris ab his, quibus codicillis per fideicommissum hereditas data deprehenderetur[8] an vero solum quantitas pretii ab herede uxoris fideicommissariis debeatur. respondi propter iustam ignorantiam tam mulieris quam emptoris heredem mulieris, ut fundus apud emptorem remaneat, fideicommissario pretium dare debere.

LIBER TRIGESIMUS SECUNDUS[9].

DE LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

1 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Si incertus quis sit, captivus sit an a latrunculis obsessus, testamentum facere non potest[10] sed et si sui[11] iuris sit ignarus putetque se per errorem, quia a latronibus captus est, servum esse velut hostium, vel legatus qui[12] nihil se a captivo differre putat, non posse fideicommittere certum est, quia nec testari potest, qui, an liceat sibi testari, dubitat.
1 Sed[13] si filius familias vel servus fideicommissum reliquerit, non valet: si tamen manumissi decessisse proponantur, constanter dicemus fideicommissum relictum videri, quasi nunc datum, cum mors contingit, videlicet si duraverit voluntas post manumissionem. haec utique nemo credet in testamentis nos[14] esse probaturos, quia nihil in testamento valet, quotiens ipsum testamentum non valet, sed si alias
2 fideicommissum quis reliquerit. Hi, quibus aqua et igni interdictum est, item deportati fideicommissum relinquere non possunt, quia nec testamenti
3 faciendi ius habent, cum sint ἀπόλιδες[15]. Deportatos autem eos accipere debemus, quibus princeps insulas adnotavit vel de quibus deportandis scripsit: ceterum prius quam factum praesidis comprobet, nondum amisisse quis civitatem videtur. proinde si ante decessisset, civis decessisse videtur et fideicommissum, quod ante reliquerat, quam sententiam pateretur, valebit: sed et si post sententiam, antequam imperator comprobet, valebit quod factum est,
4 quia certum statum usque adhuc habuit. A praefectis vero praetorio vel eo, qui vice praefectis[16] ex

(1) eam *F* (2) instituat *F* (3) auctum *ins.* (4) quaestum *F* (5) mille his *scr.* (6) decesserit *F* (7) institutae *F* (8) reprehenderetur *F*

(9) *Pap.* 1...28. 66. 91...99; *App.* 29...42. 101...103; *Ed.* 43. 46. 76...90. 100; *Sab.* 44. 45. 47...65 67...75. — *Bas.* 44, 3. — *Cf. Cod.* 6, 37. 38. 42. (10) testamentum facere non potest *del.* (11) sui *del.* (12) est *ins.* (13) sed *del.* (14) non *F* (15) *id est:* nullius civitatis cives (16) praefecti F^2, praefectorum *scr.*

mandatis principis cognoscet, item a praefecto urbis
deportatos (quia ei quoque epistula divi Severi et
imperatoris nostri ius deportandi datum est) statim
amittere civitatem et ideo nec testamenti faciendi ius
5 nec fideicommittendi constat habere. Si quis plane
in insulam deportatus codicillos ibi fecerit et indul-
gentia imperatoris restitutus isdem codicillis duran-
tibus decesserit, potest defendi fideicommissum valere,
6 si modo in eadem voluntate duravit. Sciendum
est autem eorum fidei committi [1] quem posse, ad
quos aliquid perventurum est morte eius, vel dum
7 eis datur vel dum eis non adimitur. Nec tantum
proximi bonorum possessoris, verum inferioris quo-
8 que fidei committere possumus. Sed et eius, qui
nondum natus est, fidei committi posse, si modo
9 natus nobis successurus sit. Illud certe indubi-
tate dicitur, si quis intestatus decedens ab eo, qui
primo gradu ei succedere potuit, fideicommissum
reliquerit, si illo repudiante ad sequentem gradum
devoluta sit successio, eum fideicommissum non de-
10 bere: et ita imperator noster rescripsit. Sed et
si a patrono sit relictum et aliquis ex liberis eius
mortuo eo [2] admissus sit ad bonorum possessionem,
idem erit dicendum.

2 *Gaius libro primo fideicommissorum* Ex filio
praeterito, licet suus heres erit, fideicommissum re-
linqui non potest.

3 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Si
mulier dotem stipulata fuerit et accepto tulit marito
in hoc dotem, ut fideicommissum det, dicendum est
fideicommissum deberi: percepisse enim aliquid a
muliere videtur. haec ita, si mortis causa donatura
mulier marito fecit acceptum. sed et si mortis causa
auxerit marito dotem vel in matrimonium eius mortis
causa redierit, potest dici fideicommissum ab eo de-
1 beri. Iulianus scribit, si servus mihi legatus sit
eumque manumittere rogatus sim, fideicommissum a
me relinqui non posse, scilicet si pure roget: nam
si sub condicione vel in diem, propter fructum medii
temporis posse me obligari nec Iulianus dubitaret.
2 Si rem quis debeat ex stipulatu ei cui [3] rem
legaverit, fidei committere eius non poterit, licet ex
legato commodum sentire videatur, quod dominium
nanciscitur statim nec exspectat ex stipulatu actio-
nem: fortassis quis dicat et sumptum litis, quem
sustineret, si ex stipulatione litigaret, eum lucrari.
sed nequaquam dicendum est huius fidei committi [4]
3 posse. Sed [5] si habenti tibi proprietatem usum
fructum mortis causa cessero, potest dici fideicom-
mittere me posse. nec quemquam moveat, quod usus
fructus solet morte exstingui: nam medii potius tem-
poris, quo vivat qui donavit, commodum cogitemus.
4 Si autem pignus debitoris liberavero mortis causa
et eius fidei commisero, non potest valere fidei-
commissum.

4 *Paulus libro quarto sententiarum* [6] A patre
vel domino relictum fideicommissum, si hereditas ei
non quaeratur, ab emancipato filio vel servo manu-
misso utilibus actionibus postulatur: penes eos enim
quaesitae hereditatis emolumentum remanet.

5 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Si
fuerit municipio legatum relictum, ab his qui rem
1 publicam gerunt fideicommissum dari potest. Si
quis non ab herede vel legatario, sed ab heredis vel
legatarii herede fideicommissum reliquerit, hoc valere
benignum est.

6 *Paulus libro primo fideicommissorum* Sed et
si sic fideicommissum dedero ab herede meo: 'te
'rogo, Luci Titi, ut ab herede tuo petas dari Maevio
'decem aureos', utile erit fideicommissum, scilicet ut
mortuo Titio ab herede eius peti possit: idque et
1 Iulianus respondit. Sic autem fideicommissum
dari non poterit: 'si Stichus Seii factus iussu eius
'hereditatem adierit, [7] rogo det', quoniam qui fortuito,
non iudicio testatoris consequitur hereditatem vel
legatum, non debet onerari, nec recipiendum est, ut,
cui nihil dederis, eum rogando obliges.

7 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Si de-
portati servo fideicommissum fuerit adscriptum, ad
fiscum pertinere dicendum est, nisi si eum depor-
tatus vivo testatore alienaverit vel fuerit restitutus:
1 tunc enim ad ipsum debebit pertinere. Si miles
deportato fideicommissum reliquerit, verius est, quod
2 et Marcellus probat, capere [8] eum posse. Si quis
creditori suo legaverit id quod debet, fidei committi
eius non poterit, nisi commodum aliquod ex legato
consequatur, forte exceptionis timore [9] vel si quod
in diem debitum fuit vel sub condicione [10].

8 *Paulus libro primo fideicommissorum* Si lega-
tarius, a quo fideicommissum datum est, petierit
legatum, id tantum, quod per iudicem exegerit, prae-
stare fideicommissario cogetur vel, si non exegerit,
actione cedere: ad eum enim litis periculum spec-
tare iniquum est, si non culpa legatarii lis perierit.
1 Servo heredis fideicommissum utiliter non relin-
quitur, nisi fidei eius commiserit, ut servum manu-
2 mittat. Cum ita petisset testator, ut, quidquid
ex bonis eius ad patrem pervenisset, filiae suae ita
restitueret [11], ut eo amplius haberet, quam ex bonis
patris habitura esset, divus Pius rescripsit mani-
festum esse de eo tempore sensisse testatorem, quod
post mortem patris futurum esset.

9 *Maecianus libro primo fideicommissorum* Si
ita fuerit fideicommissum relictum: 'ad quemcumque
'ex testamento meo vel ab intestato' vel ita: 'ad
'quemcumque quoquo iure bona mea perveniant': hac
oratione et eius, qui postea natus erit inve familiam
venerit et eius, qui postea cognatus esse coeperit,
fidei commissum videtur: eius quoque, quae nondum
nupta erit, sed postea [12] eo casu, quo ex edicto ad
uxorem bona mariti intestati solent pertinere.

10 *Valens libro secundo fideicommissorum* Si
tibi et ei, qui ex tribus liberis meis in funus meum
venerit, centum aureos legavero, non minuitur in tua
persona legatum, si nemo venit.

11 [13] *Ulpianus libro secundo fideicommissorum*
Fideicommissa quocumque sermone relinqui possunt,
non solum Latina vel Graeca, sed etiam Punica vel
1 Gallicana vel alterius cuiuscumque gentis. Quo-
tiens quis exemplum testamenti praeparat et prius
decedat quam testetur, non valent [14] quasi ex codi-
cillis quae in exemplo scripta sunt, licet verba fidei-
commissi scriptura habeat: et ita divum Pium de-
2 crevisse Maecianus scribit. Si ita quis [15] scripserit:
'illum tibi commendo', divus Pius rescripsit fidei-
commissum non deberi: aliud est enim personam
commendare, aliud voluntatem suam fideicommitten-
3 tis heredibus insinuare. Cum esset quis rogatus
restituere portionem accepta certa quantitate, respon-
sum est ultro petere ipsum fideicommissum ab herede
posse. sed utrum, si volet, praecipiet [16] restituetque
portionem, an vero et si noluerit, cogatur accepta
quantitate portionem restituere, propriae est delibe-
rationis. et sane cum quis rogatur accepta certa
quantitate portionem restituere, duplex est fideicom-
missum, unum, ut possit petere quantitatem paratus
portione cedere, aliud, ut et si non petet, tamen
cogatur fideicommissario restituere parato praestare
4 quantitatem. Si quis ita scripserit: 'sufficiunt tibi
'vineae vel fundus', fideicommissum est, quoniam et
illud fideicommissum esse arbitramur: 'contentus esto
5 'illa re'. Sic fideicommissum relictum: 'nisi heres
'meus noluerit, illi decem dari volo' quasi condicio-
nale fideicommissum est et primam voluntatem exigit:
ideoque post primam voluntatem non erit arbitrium
6 heredis dicendi noluisse. Hoc autem [17] 'cum vo-

(1) fidei committere *edd.* (2) eo *om. F* (3) si cui rem quis debet ex stipulatu, ei *scr.* (4) committere me F^2 (5) et *ins.* F^1 (6) sentiarum *F* (7) Seius *ins.* (8) carere *F* (9) timore] remotae *van de Water* (10) condicionem *F* (11) restituere *F* (12) nondum nupta postea nnpserit *scr.* (13) *ad* § 18. *cf. D.* 36, 3, 1, 11 (14) valet *F* (15) qui *F* (16) percipiet *scr.* (17) legatum *ins.* F^2

'luerit' tractum habet, quamdiu vivat is, a quo fidei-
commissum relictum est: verum si antequam dederit,
decesserit, heres eius[1] praestat. sed et[2] si fidei-
commissarius, antequam heres constituat, decesserit,
ad heredem suum nihil transtulisse videtur: condi-
cionale enim esse legatum nemini dubium est et pen-
dente condicione legati videri decessisse fideicommis-
7 sarium. Quamquam autem fideicommissum ita
relictum non debeatur 'si volueris', tamen si ita ad-
scriptum fuerit: 'si fueris arbitratus' 'si putaveris'
'si aestimaveris' 'si utile tibi fuerit visum' vel 'vide-
'bitur', debebitur: non enim plenum arbitrium vo-
luntatis heredi dedit, sed quasi viro bono commissum
8 relictum. Proinde si ita sit fideicommissum re-
lictum: 'illi, si[3] te meruerit', omnimodo fideicommis-
sum debebitur, si modo meritum quasi apud virum
bonum collocare fideicommissarius potuit: et si ita
sit 'si te non offenderit', aeque debebitur: nec po-
terit heres causari non esse meritum, si alius vir
bonus et non infestus meritum potuit admittere.
9 Haec verba: 'te, fili, rogo, ut praedia, quae ad
'te pervenerint, pro tua diligentia diligas[4] et curam
'eorum agas, ut possint ad filios tuos pervenire',
licet non satis exprimunt fideicommissum, sed magis
consilium quam necessitatem relinquendi, tamen ea
praedia[5] in nepotibus post mortem patris eorum vim
10 fideicommissi videntur continere. Si filio a patre
herede instituto fideicommissum relictum fuerit, etsi
verbis non sit ita relictum 'cum pater moreretur',
sed intellegi hoc possit, puta quia sic relictum est
'ut relinquat filio' vel 'volo eum habere' vel 'volo ad
'eum pertinere', defendetur in id tempus fideicom-
11 missum relictum, quo sui iuris filius efficitur. Si
cui ita fuerit fideicommissum relictum: 'si morte
'patris sui iuris fuerit effectus' et emancipatione sui
iuris factus sit, non videri defecisse condicionem:
sed et[6] cum mors patri contingat, quasi exstante
12 condicione ad fideicommissum admittetur. Si
rem suam testator legaverit eamque necessitate ur-
guente alienaverit, fideicommissum peti posse, nisi
probetur adimere ei testatorem voluisse: probationem
autem mutatae[7] voluntatis ab heredibus exigendam.
13 Ergo et si nomen quis debitoris exegerit, quod
per fideicommissum reliquit, non tamen hoc animo,
quasi vellet extinguere fideicommissum, poterit dici
deberi: nisi forte inter haec interest: hic enim extin-
guitur ipsa constantia[8] debiti, ibi res durat, tametsi
alienata sit. cum tamen quidam nomen debitoris
exegisset et pro deposito pecuniam habuisset, putavi
fideicommissi petitionem superesse, maxime quia non
ipse exegerat, sed debitor ultro pecuniam optulerat,
quam offerente ipso non potuit non[9] accipere. pau-
latim igitur admittemus, etsi ex hac[10] parte pecuniae
rem comparaverit, quam non hoc animo exegit, ut
fideicommissarium privaret fideicommisso, posse ad-
14 huc fideicommissi petitionem superesse. Si quis
illicite aedificasset, id est hoc quod dirui constitutio-
nes iubent, an fideicommissum relinquere ex eo quid
possit, videamus. et puto posse: cum enim dirui
necesse sit, nulla dubitatio est, quin senatus con-
15 sultum impedimento non sit. Si heres rogatus
sit certam summam usuris certis faenori dare, utile
est fideicommissum: sed Maecianus putat non alias
cogendum credere, quam idonee ei caveatur: sed ego
proclivior sum, ut putem cautionem non exigendam.
16 Si servo alieno militia relinquatur, an domino
quaeratur legatum, quaeritur. et aut scit servum
esse, et dico aestimationem deberi: aut ignoravit,
et denegari fideicommissi persecutio debet, quia, si
17 scisset servum, non reliquisset. Ex his apparet,
cum per fideicommissum aliquid relinquitur, ipsum
praestandum quod relictum est: cum vero ipsum
praestari non potest, aestimationem esse praestan-
18 dam. Si quis decem alicui per fideicommissum
reliquerit et, si perdidisset id quod testamento relic-
tum est, rursus ei reliquerit, quaerebatur, an sequens
fideicommissum valeat vel an exigere heres debeat
cautionem salva fore decem, ne cogatur ad praesta-
tionem, et an, si saepius perdidisset, saepius ei sar-
ciretur fideicommissum. divus Pius rescripsit neque
cautionem exigendam et non amplius quam semel,
postquam perdidisset, praestandum: non enim one-
randus est heres, ut in infinitum, quotiens perdiderit,
restituere ei tantundem debeat, sed ut per fideicom-
missum posterius duplicata eius legata videantur nec
amplius ad periculum heredis pertineat, si quid postea
is consumpserit exsoluto et posteriore fideicommisso.
19 Item si quis certam quantitatem cui reliquerit
et addiderit facilius hanc summam posse compensari,
cum debitor sit fideicommissarius ex causa heredi-
tatis Gaii Seii, nec velit ille hereditatem adire Gaii
Seii, sed petat fideicommissum: imperator noster
contra voluntatem eum testantis petere fideicommis-
sum rescripsit, cum in fideicommissis praecipue spec-
20 tanda servandaque sit testatoris voluntas. Ple-
rumque evenit multorum interesse id quod relinquitur,
verum testatorem uni voluisse honorem habitum, et
21 est haec sententia Marcelli verissima. Sic evenit,
ut interdum[11] si pluribus testator honorem habere
voluit et de pluribus sensit, quamvis unum legatum
sit, tamen ad persecutionem eius plures admittantur.
ut puta si decem fuerunt eiusdem[11'] rei stipulandi et
heres vel fideicommissarius rogatus est, ut eis sol-
veret: hic enim si omnium interest et de omnibus
sensit testator, fideicommissum relictum omnes petere
potuerunt[12]. sed utrum in partem agent an in soli-
dum, videamus: et credo, prout cuiusque interest,
consequentur: unus igitur qui occupat agendo totum
consequitur ita, ut caveat defensu iri adversus cete-
ros fideicommissarios eum qui solvit, sive socii sunt
22 sive non. Interdum alterius nomen scribitur in
testamento, alteri vero fideicommissi petitio vel legati
competit, ut puta si fidei heredis committatur, ut
ipse publicum pro Titio praestet, fideicommissum hoc
vel legatum non publicanus petit, licet ei sit ad-
scriptum, sed ipse petere poterit, pro quo legatum
relictum est. multum autem interesse arbitror, cui
voluit prospectum cuiusque contemplatione testator
fecerit[13]. plerumque autem intellegendum est privati
causa hoc fecisse, licet emolumentum publicano quae-
23 ratur. Si in opere civitatis faciendo aliquid re-
lictum sit, unumquemque heredem in solidum teneri
divus Marcus et Lucius Verus[14] Proculae rescripse-
runt[15]: tempus tamen coheredi praestituerunt, intra
quod mittat ad opus faciendum, post quod solam
Proculam voluerunt facere imputaturam coheredi
24 sumptum pro parte eius. Ergo et in statua et
in servitute ceterisque, quae divisionem non reci-
25 piunt, idem divus Marcus rescripsit. Si quis
opus facere iussus paratus sit pecuniam dare rei
publicae, ut ipsa faciat, cum testator per ipsum id
fieri voluerit, non audietur: et ita divus Marcus
rescripsit.

12 *VALENS libro primo*[16] *fideicommissorum* 'Sti-
'chus liber esto: et ut eum heres artificium doceat,
'unde se tueri possit, peto'. Pegasus inutile fidei-
commissum esse ait, quia genus artificii adiectum
non esset: sed praetor aut arbiter ex voluntate de-
functi et aetate et condicione et natura ingenioque
eius, cui relictum erit, statuet, quod potissimum[17]
artificium heres docere eum sumptibus suis debeat.

13 *MAECIANUS libro secundo fideicommissorum*
Si sic locutus erit testator: 'heres meus illi fundum
'dato: Seio hoc amplius decem', non erit dubitan-

(1) ipsius F^2 (2) et *del.* (3) de *ins. Hoffmann* (4) *requiritur* custodias *vel simile vocabulum* (diligas *natum ex voc. praecedente*) (5) relinquendi ea praedia, tamen *scr.* (6) et *del.* (7) mutatae *add.* F^2 (8) substantia *Bartolus* (9) non *om. F* (10) hac *del.* (11) sic evenit ut interdum] sicut interdum, ut *scr.* (11') eiusdem *del.* (12) poterunt *edd.* (13) fecerit] fidei commiserit *scr.* (14) divi Marcus et Verus *scr.* (15) rescripsererunt *F* (16) secundo *scr.* (17) optissimum *F*

dum, quin Seius et fundi partem et decem ex testa-
mento percipere debeat.
14 *Gaius libro primo fideicommissorum* Non
dubium est, quin, si uxori legatum sit 'si non nup-
'serit' idque alii restituere rogata sit, cogenda est,
1 si nupserit, restituere. Heres quoque, cui iuris-
iurandi condicio remittitur, legatum et fideicommis-
2 sum debet. Sed si cui legatum relictum est, ut
alienam rem redimat vel praestet, si redimere non
possit, quod dominus non vendat vel immodico pre-
tio vendat, iustam aestimationem inferat[1].
15 *Maecianus libro secundo fideicommissorum*
Hae res testatoris legatae quae in profundo esse
dicuntur, quandoque apparuerint, praestantur.
16 *Pomponius libro primo fideicommissorum* Saepe
legatum plenius restituetur[2] fideicommissario quam
esset relictum, veluti si alluvione ager auctus esset
vel etiam insulae natae.
17 *Maecianus libro secundo fideicommissorum*
Etiam ea quae futura sunt legari possunt, ut insula
1 vel in mare vel in fluminibus enata: Servitus
quoque servo[3] praedium habenti recte legatur.
18 *Pomponius libro primo fideicommissorum* Si
iure testamento facto fideicommissum tibi reliquero,
deinde postea aliud fecero non iure, in quo fideicom-
missum relictum tibi vel aliud quam quod priore
testamento vel omnino non sit relictum[4], videndum
est, mens mea haec fuerit facientis postea testa-
mentum, ut nolim ratum tibi sit priore testamento
relictum, quia nuda voluntate fideicommissa infir-
marentur. sed vix id optinere potest, fortassis ideo,
quod ita demum a priore testamento velim recedi,
si posterius valiturum sit et nunc ex posteriore tes-
tamento fideicommissum ei[5] non debetur, etiamsi
idem heredes utroque testamento instituti ex priore
exstiterunt.
19 *Valens libro quinto fideicommissorum* Si tibi
legatum est vel fideicommissum relictum, uti quid
facias, etiamsi non interest heredis id fieri[6], negandam
tibi actionem, si non caveas heredi futurum, quod
defunctus voluit, Nerva et Atilicinus recte putaverunt.
20 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Si res
mihi per fideicommissum relicta[7] eadem tibi legata
vel per fideicommissum relicta sit non communicandi
animo, sed utrique in solidum, ambigendum non est,
si alteri sit soluta, alterum nullum quidem ius in
ipsam rem habere, sed actionem de pretio integram
eum habere.
21 *Paulus libro quarto sententiarum* Nutu etiam
relinquitur fideicommissum, dummodo is nutu relin-
quat, qui et loqui potest, nisi superveniens morbus
1 ei impedimento sit. Fideicommissum relictum et
apud eum, cui relictum est, ex causa lucrativa in-
ventum extingui placuit, nisi defunctus aestimationem
2 quoque eius praestari voluit. Columnis aedium
vel tignis per fideicommissum relictis ea tantummodo
amplissimus ordo praestari voluit nulla aestimatio-
nis facta mentione, quae sine domus iniuria auferri
possunt.
22 *Hermogenianus libro quarto iuris epitomarum*
Si quis in principio testamenti adscripserit: 'cui bis
'legavero, semel deberi volo', postea eodem testa-
mento vel codicillis sciens saepe eidem legaverit,
suprema voluntas potior habetur: nemo enim eam
sibi potest legem dicere, ut a priore ei recedere[8]
non liceat. sed hoc ita locum habebit, si specialiter
dixerit prioris voluntatis sibi paenituisse et voluisse,
1 ut legatarius plura legata accipiat. Miles in eum
ex militari delicto capitali dicta sententia, permit-
tente eo in ipsa sententia qui damnavit, sicut testa-
menti faciendi ita fideicommissi relinquendi potesta-
2 tem consequitur. Mortis damnum per fideicom-
missum servi relicti, antequam mora fiat, fideicom-
missarius solus patitur, licet alienus relinquatur.

23 *Paulus libro quinto sententiarum* Ex imper-
fecto testamento legata vel fideicommissa imperato-
rem vindicare inverecundum est: decet enim tantae
maiestati eas servare leges, quibus ipse solutus esse
videtur.
24 *Neratius libro secundo responsorum* Credi-
tori ita potest legari, ne indebitum ab eo repeteretur.
25 *Paulus libro primo ad Neratium* 'Ille aut
'ille heres Seio centum dato': potest Seius ab utro
1 velit petere. Cum in verbis nulla ambiguitas est,
non debet admitti[9] voluntatis quaestio.
26 *Idem libro secundo ad Neratium* Is qui fidei-
commissum debet post moram non tantum fructus,
sed etiam omne damnum, quo adfectus est fideicom-
missarius, praestare cogitur.
27 *Idem libro secundo decretorum* Paula Calli-
nico ex parte herede instituto filiae eiusdem Iuven-
tianae, cum in familia nupsisset, decem testamento
legavit: deinde post tempus codicillis factis centum
eidem Callinico reliquerat non adiecto 'hoc amplius'.
pronuntiavit utramque summam deberi, maxime cum
in codicillis filiae Callinici nihil legatum fuisset.
1 Pompeius Hermippus filium Hermippum ex do-
drante, filiam Titianam ex quadrante heredes insti-
tuerat et praedia certa singulis praelegaverat: prae-
terea, si sine liberis Hermippus moreretur, aliam
possessionem filiae dari iusserat: post testamentum
factis codicillis filiae certa praedia dederat eamque
his contentam esse voluit pro omni hereditate et his,
quae in testamento reliquerat: Hermippi bona ad
fiscum pervenerant: Titiana soror fideicommissum
petebat. quaerebatur, utrum pro hereditate tantum
an et pro his, quae post mortem frater rogatus erat
restituere, pater eam voluisset accipere ea quae co-
dicillis reliquerat. mihi ab omni voluntate recessum
videbatur. placuit[10] humanius interpretari ea sola,
quae vivente fratre acceptura erat, adempta videri,
non etiam quae post mortem eius reliquerat, si sine
2 liberis decederet[11], et ita pronuntiavit. Iulia-
nus[12] Severus decedens institutis quibusdam heredi-
bus alumno suo quinquaginta legaverat eaque a[13]
Iulio Mauro colono suo ex pensionibus fundi debitis
ab eo praestari voluerat eidemque Mauro quaedam
legaverat: cum de hereditate fiscus quaestionem mo-
visset, iussu procuratoris Maurus pecuniam fisco
solverat: postea heres scriptus optinuerat fiscum:
alumno autem mortuo heres eius fideicommissum ab
herede Mauri petebat. placuit imperatori non videri
eius fidei commissum, sed demonstratum, unde acci-
pere posset: et ideo heres Severi haec praestare
debet.
28 *Idem libro singulari ad senatus consultum
Tertullianum* Si fidei meae committatur, ut, quod
mihi relictum fuerit supra quod capere possum, alii
restituam, posse me id capere constat.
29 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno
epitomatorum* Qui concubinam habebat, ei vestem
prioris concubinae utendam dederat, deinde ita lega-
vit: 'vestem, quae eius causa empta parata esset'.
Cascellius Trebatius negant ei deberi prioris concu-
binae causa parata, quia alia condicio esset in uxore.
Labeo id non probat, quia in eiusmodi legato non
ius uxorium sequendum, sed verborum interpretatio
esset facienda idemque vel in filia vel in qualibet
alia persona iuris esset. Labeonis sententia vera est.
1 Cum ita legatum esset[14], ut Titia uxor mea tan-
tandem partem habeat quantulam unus heres, si non
aequales partes essent heredum, Quintus Mucius et
Gallus putabant maximam partem legatam esse, quia
in maiore minor quoque inesset, Servius Ofilius mi-
nimam, quia cum heres dare damnatus esset, in
potestate eius esset, quam partem daret. Labeo hoc
2 probat idque verum est. Cum ita legatum esset:
'quanta pecunia ex hereditate Titii ad me pervenit,

(1) infert *scr.* (2) restitutur *F* (3) servo] scilicet *scr.* (4) relictum *del.* (5) ei] tibi *scr.* (6) fiere *F* (7) sit *ins.* F^2 (8) recidere *F* (9) amitti *F* (10) imperatori *ins.* (11) decederit *F* (12) Iulius *edd.* (13) eaquae F^1, eaque F^2 (14) esse *F*

'tantam pecuniam heres meus Seiae dato', id lega-
tum putat Labeo, quod acceptum in tabulis suis ex
ea hereditate testator rettulisset: ceterum negat ca-
vendum heredi a legatario, si quid forte postea eius
hereditatis nomine heres damnatus esset. ego contra
puto, quia non potest videri pervenisse ad heredem,
quod eius hereditatis nomine praestaturus esset:
idem Alfenus Varus Servio placuisse scribit, quod et
3 verum est. Si heres tibi servo generaliter legato
Stichum tradiderit isque a te evictus fuisset, posse
te ex testamento agere Labeo scribit, quia non vide-
tur heres dedisse, quod ita dederat, ut habere non
possis: et hoc verum puto. sed hoc amplius ait
debere te, priusquam iudicium accipiatur, denuntiare
heredi: nam si aliter feceris, agenti ex testamento
4 opponetur tibi doli mali exceptio. 'Si Stichus et
'Dama servi mei in potestate mea erunt cum moriar,
'tum Stichus et Dama liberi sunto et fundum illum
'sibi habento'. si alterum ex his post testamentum
factum dominus alienasset vel manumisisset, neutrum
liberum futurum Labeo putat: sed Tubero eum, qui
remansisset in potestate, liberum futurum et legatum
habiturum putat. Tuberonis sententiam voluntati de-
functi magis puto convenire.

30 *Labeo*[1] *libro secundo posteriorum a Iavoleno
epitomatorum* Qui quattuor pocula oleaginea habebat,
ita legavit: pocula oleaginea[2] paria duo. respondi
unum par legatum esse, quia non ita esset: bina paria
neque ita: poculorum paria duo: idem et Trebatius.
1 Qui hortos publicos a re publica conductos habe-
bat, eorum hortorum fructus usque ad lustrum, quo
conducti essent, Aufidio legaverat et heredem eam
conductionem eorum hortorum ei dare damnaverat
sinereque uti eum et frui. respondi heredem teneri
sinere frui: hoc amplius heredem mercedem quoque
2 hortorum rei publicae praestaturum. Cum testa-
mento scriptum esset: 'Sticho servo meo heres quin-
'que dato et, si Stichus heredi meo biennium ser-
'vierit, liber esto', post biennium legatum deberi
existimo, quia in id tempus et libertas et legatum
3 referri deberet: quod et Trebatius respondit. Si
fundum mihi vendere certo pretio damnatus es, nul-
lum fructum eius rei ea venditione excipere tibi libe-
rum erit, quia id pretium ad totam causam fundi
4 pertinet. Qui fundum mandatu meo in societate
mihi et sibi[3] emerat, deinde eum finibus diviserat
et priusquam mihi traderet, ita eum tibi legaverat
'fundum meum illi do'. negavi amplius partem de-
beri, quia verisimile non esset ita testatum esse
patrem familias, ut mandati heres eius damnaretur.
5 'Uxori meae, dum cum filio meo Capuae erit,
'heres meus ducenta dato': filius a matre migravit.
si ambo Capuae habitassent, legatum matri debitu
iri putavi, quamvis una non habitassent: sin autem
in aliud municipium transissent[4], unius anni tan-
tummodo debitu iri, quo una habitassent quantolibet
tempore: [5]Trebatius ait. videamus, an his verbis
'dum cum filio Capuae erit' non condicio significe-
tur, sed ea scriptura pro supervacuo debet haberi:
quod non probo. sin autem per mulierem mora non
est, quo minus cum filio habitet, legata ei deberi.
6 Si aedes alienas ut dares damnatus sis neque eas
ulla condicione emere possis, aestimare iudicem opor-
tere Ateius scribit, quanti aedes sint, ut pretio so-
luto heres liberetur. idemque iuris est et si potuisses
emere, non emeres[6].

31 *Idem libro primo pithanorum a Paulo epito-
matorum* Si cui aedes legatae sint, is omne habe-
bit id[7] aedificium, quod[8] solum earum aedium erit.
Paulus: hoc tunc demum falsum est, cum domi-
nus aedium binarum aliquid conclave, quod supra
concamarationem alterarum aedium esset, in usum
alterarum convertit atque ita his usus fuerit: nam-
que eo modo alteris aedibus id accedet, alteris
decedet.

32 *Scaevola libro quarto decimo digestorum*
Sextiam filiam ex quadrante, ex reliquis Seium et
Marcium sororis filios scripsit heredes: Sextiam sub-
stituit Marcio et Marcium Sextiae, dedit autem per
praeceptionem Marcio certas species: Marcius par-
tem hereditatis, ex qua scriptus erat, omisit et eo
intestato defuncto bona eius ad fratrem[9] legitimum
Seium devoluta sunt. quaesitum est, an Sextia ex
substitutione etiam haec, quae praelegata Marcio
erant, iure substitutionis a legitimo herede defuncti
sibi vindicare possit. respondit secundum ea quae
proponerentur Sextiam in legatis, quae Marcio data
sunt, substitutam non esse.

33 *Idem libro quinto decimo digestorum* Uxori
suae inter cetera ita legavit: 'et domus eam partem,
'in qua morari consuevimus'. quaesitum est, cum
tam testamenti faciundi tempore quam mortis totam
domum in usu habuerit nec quicquam ex ea loca-
tum, an ea tantummodo videtur legasse cubicula, in
quibus dormire consueverat[10]. respondit eam omnem
partem, in qua morari cum familia sua consuevisset.
1 Uxori suae inter cetera ita legavit: 'uxori meae
'quidquid vivus dedi donavi usibusve eius conparavi,
'concedi volo': quaero, an quod post testamentum
factum ei donatum est, id quoque concessum videa-
tur. respondit verba quae proponerentur nihil pro
2 futuro tempore significare. Cum Seius pro uxore
centum aureos creditori solverit et ornamentum pig-
nori positum luerit, postea autem testamento facto
uxori suae legavit, quidquid ad eum[11] inve stipula-
tum eius concessit et hoc amplius vicenos aureos
annuos: quaesitum est, an hos centum aureos here-
des viri ab uxore vel ab heredibus eius repetant.
respondit, si donationis causa creditori solvisset, teneri
heredes ex causa fideicommissi, si repetant, atque
etiam petentes exceptione summoveri: quod prae-
sumptum esse debet, nisi contrarium ab herede ap-
probetur.

34 *Idem libro sexto decimo digestorum* Nomen
debitoris in haec verba legavit: 'Titio hoc amplius
'dari volo decem aureos, quos mihi heredes Gaii
'Seii debent, adversus quos ei actionem mandari volo
'eique eorundem pignora tradi'. quaero, utrum he-
redes tantum decem dare debeant[12] an in omne debi-
tum, hoc est[13] in usuras debeant mandare. respondit
videri universam eius nominis obligationem legatam.
item quaero, cum ignorante matre familias actores
in provincia adiectis sorti usuris decem stipulati sint,
an ex causa fideicommissi supra scripti etiam incre-
mentum huius debiti ad Titium pertineat. respondit
1 pertinere. Filio ex parte heredi[14] scripto prae-
ceptionem dedit inter cetera his verbis: 'Titio filio
'meo nomina ex calendario, quae elegerit filius meus
'sibi, viginti dare damnas sunto sine dolo malo':
eidem filio vivus omnium rerum suarum administra-
tionem permisit: qui post testamentum factum ante
mortem patris annis decem, quibus procurabat patri,
contra veterem consuetudinem patris, qua calenda-
rium exercebatur[15], novos debitores amplarum pecu-
niarum fecit et in priores[16], quos pater exiguarum
fortunarum habebat, maius creditum contulit ad hoc,
ut viginti nominibus prope omnis substantia kalen-
darii esset[17]. quaesitum est, an huic filio eorum
nominum, quae ipse fecit, praeceptio permittenda
est. respondit ex his electionem habere, quae [18]testa-
2 menti tempore testator in kalendario habuit. Uni
ex heredibus per praeceptionem reliquit ea, quae ex
patrimonio viri sui Arethonis ei supererant, eiusque
fidei commisit haec eadem restituere pronepoti, cum
erit annis sedecim, in quibus haec verba adiecit:
'item rogo, uti reliquum aes alienum, quod ex bonis

(1) idem *F*[2] (2) oleagine *F* (3) tibi *F* (4) transisset *scr.* (5) quod et *ins.* (6) et si, cum potuisses emere, non emeris *edd.* (7) id *del.* (8) quoad *Hoffmann* (9) heredem *ins.* (10) consueverant *scr.* (11) eam *Scip. Gentilis* (12) decem dare debeant] in decem *scr.* (13) et *ins.* (14) herede *F* (15) exercebat *Krueger* (16) quosdam *ins.* (17) inesset *scr.* (18) in *ins.* *F*[em]

'Arethonis debetur, omnibus creditoribus ex reditibus
'eorum bonorum solvas reddas satisque facias'. quae-
situm est, an, si probaverit heres non sufficere redi-
tum bonorum ad totius debiti exsolutionem, nihilo
minus tamen ipse debet adgnoscere onus aeris alieni.
respondit manifeste proponi ex reditibus bonorum
eorum iussum aes alienum exsolvere, non de proprio.
3 Pater filio et filia heredibus institutis cum sin-
gulis certa praedia et kalendaria praelegasset, ita
cavit: 'a te autem, fili carissime, peto[1], quaecumque
'legavi, praestari volo, et si quid evenerit aeris alieni,
'si quod in tempus pro mutuo acceperam et debuero,
'a te solvi volo, ut quod sorori tuae reliqui, integrum
'ad eam pertineat'. quaesitum est, an quod ex qua-
cumque causa debuit pater, a filio sit praestandum.
respondit posse filiam ex fideicommisso consequi ut
levaretur, quo magis[2] integrum, quod testator dedis-
set, ad eam pervenisset.
35 *Idem libro septimo decimo digestorum* Patro-
nus liberto statim tribum emi petierat: libertus diu
moram ab herede patroni passus est et decedens he-
redem reliquit clarissimum virum: quaesitum est, an
tribus aestimatio heredi eius debeatur. respondit
deberi. idem quaesiit, an et commoda et principales
liberalitates, quas libertus ex eadem tribu usque in
diem mortis suae consecuturus fuisset, si ei ea tribus
secundum voluntatem patroni sui tunc comparata
esset, an vero usurae aestimationis heredi eius de-
beantur. respondi, quidquid ipse consecuturus esset,
1 id ad heredem suum transmittere. Sempronio
ita legavit: 'Sempronius sumito praedia mea[3] omnia,
'quae sunt usque ad praedium, quod vocatur Gaas,
'finibus Galatiae, sub cura vilici Primi, ita ut haec
'omnia instructa sunt'. quaesitum est, cum in eodem
confinio praediorum unum sit praedium non Galatiae,
sed Cappadociae finibus, sub cura tamen eiusdem
vilici, an etiam id praedium cum ceteris ad Sempro-
2 nium pertineat. respondit et hoc deberi. Liber-
tis, quos nominaverat, ita legavit: 'fundum Trebatia-
'num, qui est in regione Atellata, item fundum Sa-
'trianum, qui est in regione Niphana, cum taberna
'dari volo'. quaesitum est, cum inter fundos, quos[4]
supra legavit, sit quidem fundus vocabulo Satrianus,
in regione tamen Niphana non sit, an ex causa fidei-
commissi libertis debeatur. respondit, si nullus esset
Satrianus in regione Niphana et de eo sensisse tes-
tatorem certum sit, qui alibi esset, non idcirco minus
deberi, quia in regione designanda lapsus esset.
3 Codicillis confirmatis ita cavit: 'Tiburtibus muni-
'cipibus meis amantissimisque scitis[5] balineum Iulia-
'num iunctum domui meae, ita ut publice sumptu
'heredum meorum et diligentia decem mensibus totius
'anni praebeatur gratis'. quaesitum est, an et sump-
tus refectionibus necessarios heredes praestare debe-
ant. respondit secundum ea quae proponerentur
videri testatorem super calefactionis et praebitionis
onus[6] de his quoque sensisse, qui ad cottidianam tu-
telam pertineant, quibus balineae aut instruuntur aut
denique inter solitas cessationum vices parari pur-
garique, ut habiles ad lavandum fierent, sint solitae.
36 *Apud Scaevolam libro octavo decimo diges-
torum Claudius notat* Nec fideicommissa ab intes-
tato data debentur ab eo, cuius de inofficioso testa-
mento constitisset[7], quia crederetur quasi furiosus
testamentum facere non potuisse, ideoque nec aliud
quid pertinens ad suprema eius iudicia valet.
37 *Scaevola libro octavo decimo digestorum* Cum
quis decedens Seiae matri fundum, qui proprius ma-
tris erat, legaverat, ab ea petierat, ut eundem cum
moreretur Flaviae Albinae coniugi[8] suae restitueret.
post mortem testatoris mater apud magistratum pro-
fessa est nihil se adversus voluntatem filii sui fac-
turam paratamque se fundum Flaviae Albinae tra-
dere, si sibi annua bina praestarentur redituum no-
mine: sed neque possessionem tradidit neque annua
bina accepit. quaesitum est, an iure fundum alii
vendere possit. respondit, si de legati iure fidei-
que commissi quaereretur, secundum ea quae pro-
ponerentur nec valuisse, quod matri suum legabatur,
neque onus fideicommissi processisse, si modo nihil
1 praeterea mater cepisset. Qui testamento heredem
scripserat, Maevio ducenta legavit et fidei eius com-
misit, ut centum daret Glauce, Tyche Elpidi[9] autem
quinquaginta: postea Maevius volente testatore lit-
teras emisit ad eas secundum voluntatem testatoris
restiturum: postea testator fecit codicillos, quibus et
hoc praecepit, ut praeter hos codicillos si quid aliud
prolatum esset, non valeat. quaesitum est, an Mae-
vius, qui ducenta accepit, quia[10] mutavit voluntatem
de ea epistula testator, a mulieribus conveniri ex
causa fideicommissi possit. respondit secundum ea
quae proponuntur frustra Maevium conveniri, sive
2 ducenta sive praedium pro his accepit. Seiam et
Maevium libertos suos aequis partibus heredes scrip-
sit: Maevio substituit Sempronium pupillum suum;
deinde codicillos per fideicommissum confirmavit,
quibus ita cavit[11]: 'Lucius Titius Seiae heredi suae,
'quam pro parte dimidia institui, salutem. Maevium
'libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia
'heredem institui, eam partem hereditatis veto accipere,
'cuius in locum partemve eius[12] Publium Sempronium
'dominum meum heredem esse volo', et Maevio, ad
quem hereditatis portionem noluit pervenire, cum hoc
elogio fideicommissum reliquit: 'Maevio liberto meo
'de me nihil merito dari volo lagynos vini vetusti cen-
'tum quinquaginta'. quaesitum est, cum voluntas
testatoris haec fuerit, ut omnimodo perveniat portio
hereditatis ad Sempronium pupillum, an fideicommis-
sum ex verbis supra scriptis valere intellegatur et a
quo Sempronius petere possit, cum ad certam per-
sonam codicillos scripserit. respondit posse fidei-
3 commissum a Maevio peti. Pater emancipato filio
bona sua universa exceptis duobus servis non mortis
causa donavit et stipulatus est a filio in haec verba:
'quae tibi mancipia quaeque praedia donationis causa
'tradidi cessi, per te non fieri dolove malo[13] neque
'per eum ad quem ea res pertinebit, quo minus ea
'mancipia quaeque ex his adgnata erunt eaque prae-
'dia cum instrumento, cum ego volam vel cum mo-
'rieris, quaequae eorum exstabunt neque[14] dolo malo
'aut fraude factove tuo eiusque ad quem ea res per-
'tinebit in rerum[15] natura aut in potestate esse de-
'sissent, si vivam mihi aut cui ego volam reddantur
'restituantur, stipulatus est Lucius Titius pater, spo-
'pondit Lucius Titius filius'. idem pater decedens
epistulam fideicommissariam ad filium suum scripsit
in haec verba: 'Lucio Titio filio suo salutem. certus
'de tua pietate fidei tuae committo, uti des praestes
'illi et illi certam pecuniam: et Lucrionem servum
'meum liberum esse volo'. quaesitum est, cum filius
patris nec bonorum possessionem acceperit nec ei
heres exstiterit, an ex epistula fideicommissa et liber-
tatem praestare debeat. respondit, etsi neque here-
reditatem adisset neque bonorum possessionem petis-
set et nihil ex hereditate possideret, tamen nihilo
minus et ex stipulatu ab heredibus patris et[16] fidei-
commisso ab his quorum interest quasi debitorem
conveniri posse, maxime post constitutionem divi Pii,
4 quae hoc induxit. Nuptura duobus filiis suis[17], quos
ex priore marito habebat, mandavit, ut viginti, quae
doti dabat, stipularentur in omnem casum, quo solvi
posset matrimonium, ut etiam alterutri ex his tota
dos solvatur: constante matrimonio uno ex filiis mor-
tuo uxor per epistulam petit a superstite filio, uti
quandoque partem dimidiam dumtaxat dotis exigeret
et ea contentus erit[18], alteram autem partem apud

(1) peto *del. Hal.* (2) minus *scr.* (3) ea *F* (4) quo *F* (5) amantissimis, quod scitis *edd.* (6) onus *del.* (7) constituisset *F* (8) coniungi *F* (9) Elpidi *del. vel scr.* Tychelpidi (10) quia] quamvis *scr.* (11) *fuit sic fere*: deinde per fideicommissum confirmatis codicillis ita cavit (12) eius *del.* (13) tuo *ins.* (14) neque] quaeve *scr.* (15) in rerum] earum *F* (16) ex *ins.* (17) suis *del. F²* (18) sit *Kriegelii*

maritum eius remanere concedat. quaesitum est postea in matrimonio muliere defuncta, an maritus, si de tota dote conveniatur a filio, doli mali exceptione se tueri possit et an ultro ex causa fideicommissi actio ei competit, ut de parte obligationis accepto ei feratur. respondit et exceptionem utilem fore et ultro ex fideicommisso peti posse. idem quaerit, an de reliqua dimidia parte mandati actio utilis sit heredibus mulieris adversus filium eius. respondit secundum ea quae proponerentur, maxime post litteras ad filium scriptas non fore utilem. *Claudius:* quoniam in his expressit, ut contentus esset partis dimidiae dotis. quibus verbis satis fideicommissum filio
5 relinqui placuit. Codicillis ita scripsit: '*Βούλομαι 'πάντα τὰ ὑποτεταγμένα κύρια εἶναι. Μαξίμῳ τῷ 'κυρίῳ μου δηνάρια μύρια πεντακισχίλια, ἅτινα ἔλα'βον παρακαταθήκην παρὰ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουλίου 'Μαξίμου, ἵνα αὐτῷ ἀνδρωθέντι ἀποδώσω, ἃ γίνονται 'σὺν τόκῳ τρὶς μύρια, ἀποδοθῆναι αὐτῷ βούλομαι· οὕτω 'γὰρ τῷ θείῳ αὐτοῦ ὤμοσα*'[1]. quaesitum est, an ad depositam pecuniam petendam sufficiant verba codicillorum, cum hanc solam nec aliam ullam probationem habeat. respondi: ex his quae proponerentur, scilicet cum iusiurandum dedisse super hoc testator
6 adfirmavit, credenda est scriptura. Titia honestissima femina cum[2] negotiis suis opera Callimachi semper uteretur, qui ex testamento capere non poterat, testamento facto manu sua ita cavit: '*Τιτία διεθέμην καὶ βούλομαι δοθῆναι Καλλιμάχῳ μισθοῦ χάριν δηνάρια μύρια*'[3]: quaero, an haec pecunia ex causa mercedis ab heredibus Titiae exigi possit. respondi non idcirco quod scriptum est exigi posse in
7 fraudem legis relictum. Ex his verbis testamenti: 'omnibus, quos quasve manumisi manumiserove[4] sive 'his tabulis sive quibuscumque aliis, filios filiasve suos 'omnes concedi volo' quaesitum est, an his, quos vivus manumisisset, debeantur filii. respondit his quoque, quos quasve ante testamentum factum manumisisset, filios filiasve ex causa fideicommissi praestari oportere.

38 [5]*Idem libro nono decimo digestorum* Pater filium heredem praedia alienare seu pignori ponere prohibuerat, sed conservari liberis ex iustis nuptiis et ceteris cognatis fideicommiserat: filius praedia, quae pater obligata reliquerat, dimisso hereditario creditore nummis novi creditoris, a priore in sequentem creditorem pignoris hypothecaeve nomine transtulit: quaesitum est, an pignus recte contractum esset. respondit secundum ea quae proponerentur recte contractum. idem quaesiit, cum filius praedia hereditaria, ut dimitteret hereditarios creditores, distraxisset, an emptores, qui fideicommissum[6] ignoraverunt[7], bene emerint. respondi secundum ea quae proponerentur recte contractum, si non erat aliud in here-
1 ditate, unde debitum exsolvisset. Duobus libertis Sticho et Erote heredibus institutis ita cavit: 'fun'dum Cornelianum de nomine meorum exire veto': unus ex heredibus Stichus ancillam Arescusam testamento liberam esse iussit eique partem suam fundi legavit: quaero, an Eros et ceteri conliberti Stichi ex causa fideicommissi eius fundi partem ab herede Stichi petere possint. respondit non contineri[8].
2 Filiam suam heredem scripserat et ita caverat: 'veto autem aedificium de nomine meo exire, sed ad 'vernas meos, quos hoc testamento nominavi, [9]per'tinere volo': quaesitum est, defuncta herede et legatariis vernis[10] an ad unum libertum qui remansit totum fideicommissum pertineret. respondit ad eum, qui ex vernis superesset, secundum ea quae propo-
3 nerentur virilem partem pertinere. Fundum a filio, quoad vixerit, vetuit venundari donari pignerari et haec verba adiecit: 'quod si adversus voluntatem 'meam facere voluerit, fundum Titianum ad fiscum 'pertinere: ita enim fiet, ut fundus Titianus de no'mine vestro numquam exeat'. quaesitum est, cum vivus filius eum fundum secundum voluntatem patris retinuerit, an defuncto eo non ad heredes scriptos a filio, sed ad eos, qui de familia sunt, pertineat. respondit hoc ex voluntate defuncti colligi posse filium quoad viveret[11] alienare vel pignerare non posse, testamenti autem factionem et in eo fundo in extraneos
4 etiam heredes habiturum. Iulius Agrippa primipilaris testamento suo cavit, ne ullo modo reliquias eius et praedium suburbanum aut domum maiorem heres eius pigneraret aut ullo modo alienaret: filia eius heres scripta heredem reliquit filiam suam neptem primipilaris, quae easdem res diu possedit et decedens extraneos instituit heredes. quaesitum est, an ea praedia extraneus heres haberet an vero ad Iuliam Domnam, quae habuit patruum maiorem Iulium Agrippam, pertinerent[12]. respondi, cum hoc nudum praeceptum est, nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredes pertinerent.
5 Quindecim libertis, quos nominaverat, praediolum cum taberna legaverat et adiecerat haec verba: 'sibi'que eos habere possidere volo ea lege et condicione, 'ne quis eorum partem suam vendere donareve aliudve 'quid facere alii velit: quod si adversus ea quid fac'tum erit, tunc eas portiones praediumve cum taberna 'ad rem publicam Tusculanorum pertinere volo'. quidam ex his libertis vendiderunt partes suas duobus conlibertis suis ex eodem corpore, emptores autem defuncti Gaium Seium extraneum heredem reliquerunt: quaesitum est, partes quae venierunt utrum ad Gaium Seium an ad superstites collibertos suos, qui partes suas non vendiderunt, pertinerent. respondit secundum ea quae proponerentur ad Gaium Seium pertinere. idem quaesiit, an partes venditae ad rem publicam Tusculanorum pertinerent. respondi non pertinere. *Claudius:* quia non possidentis persona, qui nunc extraneus est, respicienda est, sed emptorum, qui secundum voluntatem defunctae ex illis fuerunt, quibus permiserat testatrix venundari, nec con-
6 dicio exstitit dati fideicommissi Tusculanis. Fidei commisit eius, cui duo milia legavit, in haec verba: 'a te, Petroni, peto, uti ea duo milia[13] solidorum red'das collegio cuiusdam templi'. quaesitum est, cum id collegium postea dissolutum sit, utrum legatum ad Petronium pertineat an vero apud heredem remanere debeat. respondit Petronium iure petere, utique si
7 per eum non stetit parere defuncti voluntati. Mater filios heredes scripserat et adiecit: 'praedia, quae 'ad eos ex bonis meis perventura sunt, nulla ex causa 'abalienent, sed conservent successioni suae deque ea 're invicem sibi caverent': ex his verbis quaesitum est, an praedia per fideicommissum relicta videantur. res-
8 pondit nihil de fideicommisso proponi. Ex parte dimidia heredi instituto per praeceptionem fundum legavit et ab eo ita petit: 'peto, uti velis coheredem 'tibi recipere in fundo Iuliano meo, quem hoc amplius 'te praecipere iussi, Clodium Verum nepotem meum, 'cognatum tuum': quaesitum est, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti debeatur. respondit deberi.

39 *Idem libro vicesimo digestorum* 'Pamphilo 'liberto hoc amplius, quam codicillis reliqui, dari volo 'centum. scio omnia, quae tibi, Pamphile, relinquo, 'ad filios meos perventura, cum affectionem tuam 'circa eos bene perspectam habeo'. quaero, an verbis supra scriptis Pamphili fidei commisit, ut post mortem filiis defuncti centum restituat. respondit secundum ea quae proponerentur non videri quidem, quantum ad verba testatoris pertinet, fidei commissum

(1) *id est:* Quaecumque infra scripta sunt rata esse volo. Maximo domino meo denariorum quindecim milia, quae a patruo eius Iulio Maximo deposita sunt apud me, ut ei restituerem puberi facto, quae fiunt cum usuris denariorum triginta milia, restitui volo: nam de ea re patruo eius iusiurandum dedi (2) in *ins. dett.* (3) *id est:* Ego Titia testamentum feci et volo dari Callimacho pro mercede denariorum milia decem (4) manumiseram *F* (5) § 4. 8 = *l.* 93 *pr.* § 5 h. t. (6) non *ins. Cuiacius* (7) ignoraverant *F*[2] (8) contineri] prohiberi *scr.* (9) post te *ins.* (10) reliquis *ins.* (11) quod adiberet *F* (12) pertineret *F* (13) milia *del. F*[2]

Pamphili, ut centum restitueret: sed cum sententiam defuncti a liberto decipi satis inhumanum est, centum ei relictos filiis testatoris debere restitui, quia in simili specie et imperator noster divus Marcus[1]
1 hoc constituit. Propositum est non habentem liberos nec cognatos in discrimine vitae constitutum per infirmitatem arcessitis amicis Gaio Seio contubernali dixisse, quod vellet ei relinquere praedia quae nominasset, eaque dicta in testationem Gaium Seium redegisse etiam ipso testatore interrogato, an ea dixisset, et responso eius tali μάλιστα[2] inserto: quaesitum est, an praedia, quae destinata[3] essent, ex causa fideicommissi ad Gaium Seium pertinerent. respondit super hoc nec dubitandum esse, quin fideicommissum
2 valet. Duas filias aequis ex partibus heredes fecerat: alteri fundum praelegaverat et ab ea petierat, ut sorori suae viginti daret: ab eadem filia petit, ut partem dimidiam fundi eidem sorori restitueret: quaesitum est, an viginti praestari non deberent. respondi non esse praestanda.

40 *Idem libro vicesimo primo digestorum* Post emancipationem patris suscepta a patruo ut legitimo herede petierat, ut partem hereditatis avunculo suo daret et agros duos: ad utrumque autem ut proximum cognatum successio eius pertinuit per bonorum possessionem. quaesitum est, cum in parte hereditatis fideicommissum non constiterit, quam suo iure per bonorum possessionem avunculus habiturus est, an nihilo minus in partem agrorum consistat, ut Titius partes agrorum duas, id est unam, quam[4] suo iure per bonorum possessionem habeat, alteram vero partem ex causa fideicommissi petere debeat. respondit posse petere. idem quaesiit, si ab eodem patruo fideicommissum aliis quoque dederit, utrum in solidum an vero pro parte ab eo praestanda sint. res-
1 pondit in solidum praestari. Seiam ex dodrante, Maevium ex quadrante instituit heredes, fidei Seiae commisit in haec verba: 'a te peto tuaeque fidei com'mitto, quidquid ex hereditate mea ad te pervenerit, 'restituas filio tuo retentis tibi hortis meis'. quaesitum est, cum generali capite fideicommisisset 'quis'quis heres esset' de omnibus, ut praestarent quod cuique legasset praestari fierive iussisset, an, cum dodrantem[5] hereditatis restituerit, hortos in assem vindicare Seia debet. respondit etiam coheredis fidei commissum videri, ut quadrantem, quem in his hortis haberet, Seiae[6] redderet.

41 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Uxorem et filium communem heredes instituit et uxoris fidei commisit in haec verba: 'peto a te, domina 'uxor, ne ex fundo Titiano partem tibi vindices, cum 'scias me universam emptionem eius fundi fecisse, 'sed beneficio affectionis et pietatis, quam tibi debui, 'eandem emptionem, cum nummis meis comparassem, 'tecum communicasse'[7]: quaesitum est, an eum fundum in solidum filii esse voluerit. respondit eum, de quo quaereretur, perinde rationem in fundo haberi voluisse ac si universus hereditarius esset, ut pro dimidia parte et uxor et filius agrum ut heredi-
1 tarium habeant. In testamento ita scriptum fuit: 'domum meam cum horto applicito libertis meis con'cedi volo' et alio capite: 'Fortunio liberto meo ex 'domu mea, quam libertis dedi, diaetam, in qua ha'bitabam, item cellarium iunctum eidem diaetae ab 'herede meo concedi volo'. quaesitum est, an heres testatoris oneratus videatur in praestando legato Fortunio, quamvis domus universa libertis sit praelegata.
2 respondit non esse oneratum. Codicillis confirmatis ita cavit: 'omnibus autem libertis meis et quos 'vivus et quos his codicillis manumisi vel postea ma'numisero, contubernales suas, item filios filias lego, 'nisi si quos quasve ad uxorem meam testamento per'tinere volui vel ei nominatim legavi legavero' idem postea petiit ab heredibus suis, ut regionem Umbriae Tusciae Piceno coheredes[8] uxori suae restituerent cum omnibus, quae ibi erunt, et mancipiis rusticis vel urbanis et actoribus exceptis manumissis. quaesitum est, cum Eros et Stichus servi in diem vitae testatoris in Umbria in Piceno actum administraverint, sint autem Damae, quem testator vivus manumiserat, filii naturales, utrum eidem Damae ex verbis codicilli ab heredibus praestandi sint, an vero ad Seiam uxorem ex verbis epistulae pertineant. respondit ex codicillis ad patrem eos naturalem pietatis
3 intuitu pertinere. Felicissimo et Felicissimae, quibus libertatem dederat, fundum Gargilianum legavit cum casa, et alio capite Titio filio, quem ex parte quarta heredem scripserat, praelegaverat in haec verba: 'Titi fili, hoc amplius de medio sumito legata mea, 'quae mihi tam pater tuus Praesens quam Coelius 'Iustus frater patris reliquerunt'. quaesitum est, cum fundus Gargilianus testatrici a marito eius, id est a patre Titii filii legatus[9] sit, cui fundus ex causa fideicommissi debeatur, utrum Titio filio tantum an Felicissimo et Felicissimae an tribus. respondit non esse verisimile eam, quae nihil aliud Felicissimo et Felicissimae nisi haec quae specialiter legavit, ad filium, cui et hereditatis suae partem reliquit, lega-
4 tum generali sermone transferre voluisse. Testamento pueros ita legaverat: 'Publio Maevio dominulo 'meo ab heredibus meis dari volo pueros quinque ex 'meis dumtaxat intra annos septem': post annos complures, quam fecit testamentum, moritur. quaesitum est, cuius aetatis Maevio mancipia debeantur, utrumne quae testamenti facti tempore intra septem annos fuerunt an quae mortis tempore intra eam aetatem inveniantur. respondit eam videri aetatem designatam,
5 quae esset, cum a testatore relinquerentur. Concubinae inter cetera his verbis legaverat: 'fundum in 'Appia cum vilico suo et contubernali eius et filiis 'dari volo': quaesitum est, an nepotes quoque vilici et contubernalis eius testator ad concubinam pertinere voluit. respondit nihil proponi, cur non debe-
6 rentur. Legaverat per fideicommissum Maeviis ita: 'et quidquid in patria Gadibus possideo': quaesitum est, an, si quam suburbanam adiacentem possessionem haberet, haec quoque ex causa fideicommissi Maeviis debeatur. respondit posse ad hanc quoque verborum significationem extendi. item quaesitum est, an, si[10] calendarii, quod in patria sua vel intra fines eius defunctus exercuit, instrumenta in domo, quam in patria sua habebat, reliquit, an id quoque kalendarium propter verba supra scripta Maeviis ex causa fideicommissi deberetur. respondit non deberi. item quaesitum est, an pecunia, quae in arca domi Gadibus inventa esset, vel ex diversis nominibus exacta et ibi deposita, ex fideicommisso debeatur.
7 respondit supra responsum. Testamento, quo filium et uxorem heredes instituerat, filiae per fideicommissum centum, cum in familia nuberet, legavit et adiecit ita: 'fidei tuae, filia, committo, ut, cum in 'familia nubas et quotienscumque nubes, patiaris ex 'dote tua, quam dabis, partem dimidiam stipulari fra'trem tuum et Seiam matrem tuam pro partibus di'midiis dari sibi, si in matrimonio eius cui nubes sive 'divortio facto, priusquam dos tua reddatur eove no'mine satisfactum erit, morieris nullo filio filiave ex 'eo relicto'. pater virginem filiam nuptum collocavit eiusque nomine dotem dedit et post divortium eandem recepit et alii in matrimonium cum dote dedit et stipulatus est eam dotem sibi aut filiae suae reddi: manente filia in matrimonio secundo mortuus est eodem testamento relicto eique heredes exstiterunt filius et uxor: postea marito defuncto puella dote recepta nupsit alii praesentibus et consentientibus fratre et matre, quae etiam dotem eius auxit, et neuter eorum stipulati sunt dotem: mox matri filius et filia heredes exstiterunt: deinde in matrimonio filia decessit marito herede relicto. quaesitum est, cum puella non ex causa legati pecuniam in dotem ab

(1) divus Marcus *glossema est* (2) *id est*: omnino (3) designata *scr.* (4) quam *del.* (5) dodrante *F* (6) seia *F* (7) communicassem *F* (8) coheredi *scr.* (9) legatum *F* (10) an si *om. F*[1]

heredibus patris acceperat, sed mortuo secundo marito mater familias facta dotem reciperaverat, an heres eius ex causa fideicommissi fratri defunctae teneatur in eam pecuniam, quam percipere posset, si dotem stipulatus esset. respondit secundum ea quae proponerentur non teneri.
8 Eius[1] heres vel legatarius rogatus est, ut quendam adoptet, his verbis adiectis: 'si alias fecerit, exheres esto' vel 'perdat legatum'. quaesitum est, si non adoptaverit, an ei qui adoptatus non est actio quaedam ex fideicommisso competit. respondit fideicommissum, quo quis rogatur ut adoptet, ratum non esse.
9 'Agri plagam, quae est 'in regione illa, Maeviis Publio et Gaio transcribi volo, 'pretio facto viri boni arbitratu et hereditati illato, 'duplae evictione expromissa[2] reliquis heredibus, ita 'ut sub poena centum promittant eam agri plagam 'partemve eius ad Seium[3] posterosve eius non per-'venturam quaqua ratione'. quaesitum est, an legatum valeat, cum Publius emere velit, Gaius nolit. respondit eum, qui fideicommissum praestari sibi velit, posse partem dimidiam eius agri qui legatus est petere, quamvis alter persequi nolit. item quaesitum est, cautio, quae interponi debeat secundum voluntatem, pro quota parte cuique heredum praestanda sit. respondit pro ea portione, quae ex fideicommisso praestatur.
10 Sorori legavit homines quos nominavit testamento eiusque fidei commisit, ut eadem mancipia filiis suis cum obiret restitueret. quaesitum est, adgnata ex his an defuncti filii[4] heredibus restituenda sint post mortem legatariae an remaneant apud heredes eius. respondit ea[5], quae postea adgnata essent, verbis fideicommissi non contineri.
11 Pater naturalis filiae suae ex testamento mariti eius fideicommissi debitor, cum ea mulier alii nuberet, non mandatu mulieris dotem marito eius dedit et sibi reddi eam stipulatus est, si sine liberis filia moreretur: mulier filiam suscepit: quaesitum est, an fideicommissum a patre exigere possit. respondit, si nec ratam habuisset dotem datam, superesse fideicommissi petitionem. idem quaesiit, an, si pater accepto facere stipulationem velit, mulieri persecutio fideicommissorum deneganda sit. respondit supra responsum, eumque patrem, de quo quaereretur, si ita dedisset, ut mulier ratum haberet, posse condicere.
12 Seium maritum scripsit heredem eique substituit Appiam alumnam fideique heredis commisit, ut post mortem suam hereditatem eidem alumnae restitueret aut, si quid ante contigisset alumnae, tunc Valeriano fratris filio restitueret eandem hereditatem. quaesitum est, si Seius vivus, quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, alumnae restituisset, an secundum voluntatem defunctae id fecisse videretur: praesertim cum haec idem substituta esset. respondit, si vivo Seio Appia decessisset, non esse liberatum a fideicommisso Valeriano relicto.
13 Scaevola respondit: cum heres scriptus rogatus esset, cum volet, alii restituere hereditatem, interim non est compellendus ad fideicommissum[6]. *Claudius:* post mortem enim utique creditur datum.
14 Heredis scripti fidei commiserat, ut Seiae uxori universam restitueret hereditatem et uxoris fidei commisit in haec verba: 'a 'te, Seia, peto, ut quidquid ad te ex hereditate mea 'pervenerit, exceptis his, si qua tibi supra legavi, re-'liquum omne reddas restituas Maeviae infanti dul-'cissimae. a qua Seia satis exigi veto, cum sciam eam 'potius rem aucturam quam detrimento futuram'. quaesitum est, an statim Maevia fideicommissum a Seia petere possit. respondit nihil proponi, cur non possit.

42 *Idem libro trigesimo tertio digestorum* Titius heredes instituit Seiam uxorem ex parte duodecima, Maeviam ex reliquis partibus et de monumento quod sibi exstrui volebat, ita cavit: 'corpus meum uxori 'meae volo tradi sepeliendum in fundo illo et monu-'mentum exstrui usque ad quadringentos aureos'. quaero, cum in duodecima parte non amplius quam centum quinquaginta aurei ex bonis mariti ad uxorem perveniant, an hac scriptura ab ea sola monumentum sibi testator exstrui voluerit. respondi ab utraque herede monumentun pro hereditariis portionibus instruendum[7].

43 *Celsus libro quinto decimo digestorum* Si filiae pater dotem arbitratu tutorum dari iussisset, Tubero perinde hoc habendum ait ac si viri boni arbitratu legatum sit. Labeo quaerit, quemadmodum apparet, quantam dotem cuiusque filiae boni viri arbitratu constitui oportet[8]: ait id non esse difficile ex dignitate, ex facultatibus, ex numero liberorum testamentum facientis aestimare.

44 *Pomponius libro secundo ad Sabinum* Si fundus legatus sit cum his quae ibi erunt, quae ad tempus ibi sunt non videntur legata: et ideo pecuniae, quae faenerandi causa ibi fuerunt, non sunt legatae.

45 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Hoc legatum 'uxoris causa parata', generale est et continet tam vestem quam argentum aurum ornamenta ceteraque, quae uxoris gratia parantur. sed quae videantur uxoris causa parari? Sabinus libris ad Vitellium ita scripsit: quod in usu frequentissime versatur, ut in legatis uxoris adiciatur 'quod eius causa 'parata sint'[9], hanc interpretationem optinuit, quod magis uxoris causa quam communis promiscuique usus causa paratum foret. neque interesse visum est, ante ductam uxorem id pater familias paravisset an postea, an etiam ex his rebus quibus ipse uti soleret uxori aliquid adsignavisset, dum id mulieris usibus proprie adtributum esset.

46 *Paulus libro secundo ad Vitellium* Ea tamen adiectio legatum alias exiguius, alias plenius efficit. augetur, cum sic scriptum est: 'quaeque eius causa 'parata sunt': id enim significat et si quid praeter ea quae dicta sunt eius causa paratum est: minuitur detracta[10] coniunctione, quia ex omnibus supra comprehensis ea sola definiuntur, quae eius causa parata sunt.

47 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Si quid earum rerum ante comparavit quam uxorem duxit, si id ei ut uteretur tradidit, perinde est, quasi postea paravisset. ex eo autem legato ea pertinent ad uxorem, quae eius causa empta comparata quaeque retenta sunt: in quibus etiam quae prioris uxoris quaeque filiae neptis[11] vel nurus fuerunt continentur.
1 Inter emptum et paratum quid interest, quaeritur: et responsum est in empto paratum inesse, in parato non continuo emptum contineri[12]: veluti si quis quae prioris uxoris causa emisset, posteriori uxori tradidisset, eas res eum posterioris uxoris causa paravisse, non emisse constat. ideoque quamvis maritus posterioris uxoris causa nihil emerit, tamen tradendo quae prior habuerit, eius causa parata sunt[13]. etsi ei adsignata non sunt, legato cedunt: at quae prioris uxoris causa parata sunt, ita posteriori debentur, si ei adsignata sint, quia non est ita[14] de posteriore uxore cogitatum, cum compararentur.

48 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Nam ne id quidem quod traditum est, si postea ademptum sit, legato cedet.

49 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Item legato continentur mancipia, puta lecticarii, qui solam matrem familias portabant. item iumenta vel lectica vel sella vel burdones[15]. item mancipia alia, puellae fortassis, quas sibi comatas[16] mulieres exornant[17].
1 Sed et si forte virilia ei quaedam do-

(1) Seius *Hoffmann* (2) expromissa] promissa a *scr.* (3) seiusam F^a, seiam F^b (4) filii *del.* (5) ea *del.* F^2 (6) solvendum *ins.* (7) extruendum *edd.* (8) et *ins.* *S* (9) paratum sit *scr.* (10) detractata *F* (11) neptisve *scr.* (12) in empto non continuo paratum inesse, in parato emptum contineri *Krueger* (13) *supple sic*: eius causa [paravisse videtur: quaeque eius causa] parata sunt (14) item *scr.* (15) *requiritur:* item iumenta vel burdones: item lectica vel sella (16) comites *Bynkershoek* (17) *excidit caput de vestimentis muliebribus*

naverit, quodammodo eius causa parata videbuntur.
2 Proinde et si quaedam promiscui usus sint, solitus tamen fuerit ab ea quasi usum mutuari, dicen-
3 dum erit ipsius causa videri parata. Item interest, ipsius causa parata sint ei legata an ipsius causa empta: paratis enim omnia continentur, quae ipsius usibus fuerunt destinata, empta[1] vero ea sola, quae propter eam empta fecit maritus. unde non continebuntur emptis solis legatis, quae alia ratione pater familias adquisita ei destinavit: utroque autem legato continebuntur et quae maritus emi mandaverat vel quae emerat, necdum autem ei adsignaverat, adsig-
4 naturus si vixisset[2]. Parvi autem refert uxori an concubinae quis leget, quae eius causa empta parata sunt: sane enim nisi dignitate nihil interest.
5 Si uxori aurum, quod eius causa paratum est, legatum sit et postea sit conflatum, materia tamen
6 maneat, ea ei debetur. Sed ut legatum valeat, mortis tempore uxorem esse debere Proculus scripsit
7 et verum est: separatio enim dissolvit legatum. Hoc legatum et filio et filiae relinqui potest: 'quae eius 'gratia parata sunt', et servo servaeque: et continebuntur quae ipsi sunt adtributa vel destinata.

50 *Idem libro vicesimo tertio ad Sabinum* Cum filio familias ita legatur: 'cum is in tutelam suam 'pervenerit', pubertatis tempus significatur. et sane si impuberi filio familias legatum sit, plerumque sentiendum est, quod Sabinus ait, ut non et pater familias fiat, sed ut pubes. ceterum si mater, quae suspectam habuit mariti a quo divorterat vitam, filio suo quamvis impuberi leget, non videtur sensisse de eo tempore, quo pubes est, sed[3] eo, quo et pubes et pater familias est (nam et[4] si pubes fuit, multo magis dicemus de patre familias eam sensisse), ac si dixisset 'in suam tutelam et in suam potestatem'.
1 Quod si quis patri familias impuberi leget, cum suae tutelae sit, de pubertate sensit, interdum et de viginti quinque annis, si mens testantis appareat. nam si iam puberi, minori tamen viginti quinque annis legavit, procul dubio anni viginti quinque erunt prae-
2 stituti. Item si furioso vel prodigo vel ei, cui praetor ex causa curatorem dedit, ita sit legatum, puto et de eo sensum casu, quo curae et tutelae[5]
3 liberetur. Ex his et huiusmodi apparet voluntatis quaestionem Sabinum interpretatum: et utique non dubitaret, si puberi et multo magis maiori viginti quinque annis ita sit legatum, de sua potestate tes-
4 tatorem sensisse. Sic autem haec scriptura varia est et voluntatis habet quaestionem, ut illa quoque, si quis ita scripserit 'cum sui iuris fuerit factus' nam[6] aliter alias accipiatur: et plerumque potestatis liberationem continet, plerumque pubertatem vel vicesimum
5 quintum annum. Ego quidem et si quis iam puberi, minori tamen viginti quinque annis sic legaverit 'cum ad pubertatem pervenerit', puto de[7] aetate eum
6 sensisse, quae caret in integrum restitutione. Idem et si quis 'cum suae aetatis fuerit factus'[8], utrum de pubertate an de viginti quinque annis sensum sit, disputari de voluntate potest, non minus quam si ita adscripserit 'cum iustae aetatis sit factus' vel 'cum maturae aetatis' vel 'cum adoleverit'.

51 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Si filiae familias ita legatum sit 'cum in tutelam suam perve'nerit', tunc debebitur, cum viripotens facta fuerit.

52 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Librorum appellatione continentur omnia volumina, sive in charta sive in membrana sint sive in quavis alia materia: sed et si in philyra aut in tilia (ut nonnulli conficiunt) aut in quo alio corio, idem erit dicendum. quod si in codicibus sint membraneis vel chartaceis vel etiam eboreis vel alterius materiae vel in ceratis codicillis, an debeantur, videamus. et Gaius Cassius scribit deberi et membranas libris legatis: consequenter igitur cetera quoque debebuntur, si non
1 adversetur voluntas testatoris. Si cui centum libri sint legati, centum volumina ei dabimus, non centum, quae quis ingenio suo metitus est, qui[9] ad libri scripturam sufficerent: ut puta cum haberet Homerum totum in uno volumine, non quadraginta octo libros computamus, sed unum Homeri volumen pro libro
2 accipiendum est. Si Homeri corpus sit legatum et non sit plenum, quantaecumque rhapsodiae[10] in-
3 veniantur, debentur. Libris autem legatis bibliothecas non contineri Sabinus scribit: idem et Cassius: ait enim membranas quae scriptae sint[11] contineri, [12]deinde adiecit neque armaria neque scrinia neque
4 cetera, in quibus libri conduntur, deberi. Quod tamen Cassius de membranis puris scripsit, verum est: nam nec chartae purae debentur libris legatis nec chartis legatis libri debebuntur, nisi forte et hic nos urserit voluntas: ut puta si quis forte chartas sic reliquerit 'chartas meas universas', qui nihil aliud quam libros habebat, studiosus studioso: nemo enim dubitabit libros deberi: nam et in usu plerique libros chartas appellant. quid ergo, si quis chartas legaverit puras? membranae non continebuntur neque ceterae ad scribendum materiae, sed nec coepti[13]
5 scribi libri. Unde non male quaeritur, si libri legati sint, an contineantur nondum perscripti. et non puto contineri, non magis quam vestis appellatione nondum detexta continetur. sed perscripti libri nondum malleati vel ornati continebuntur: proinde et nondum conglutinati vel emendati continebuntur: sed et membranae nondum consutae continebuntur.
6 Chartis legatis neque papyrum ad chartas paratum neque chartae nondum perfectae continebuntur.
7 Sed si bibliothecam legaverit, utrum armarium solum vel armaria continebuntur an vero libri quoque contineantur, quaeritur. et eleganter Nerva ait interesse id quod testator senserit: nam et locum significari bibliothecam eo[14]: alias armarium, sicuti dicimus 'eboream bibliothecam emit': alias libros,
7a sicuti dicimus 'bibliothecam[15] emisse'. Quod igitur[16] scribit Sabinus libros bibliothecam non sequi, non per omnia verum est: nam interdum armaria quoque debentur, quae plerique bibliothecas appellant[16]. plane si mihi proponas adhaerentia esse membro armaria vel adfixa, sine dubio non debebuntur, cum
8 aedificii portio sint. Quod in bibliotheca tractavimus, idem Pomponius libro sexto ex Sabino in dactyliotheca[17] legata tractat: et ait anulos quoque contineri, non solum thecam, quae anulorum causa parata sit: hoc autem ex eo coniectat, quod ita proponitur quis legasse: 'dactyliothecam meam[18] et si 'quos praeterea anulos habeo' et ita Labeonem quo-
9 que existimasse ait. Sunt tamen quaedam, quae omnimodo legatum sequuntur: ut lectum legatum contineat et[19] fulcra et armariis et loculis[20] claustra et claves cedunt.

53 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Argento legato constat arculas ad legatarium non pertinere.
1 Item anulis legatis dactyliothecae non cedunt.

54 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Si pure tibi legavero, deinde postea scripsero ita: 'hoc am'plius si navis ex Asia venerit, heres meus ei fundum 'dato', verius est eo verbo 'amplius' superiora repeti, sicuti[21] dicimus 'Lucius Titius plebi quina milia[22] 'dedit, hoc amplius Seius viscerationem', quina quoque milia[22] Seium dedisse intellegimus et 'Titius ac'cepit quinque, Seius hoc amplius fundum', Seium quinque quoque accepisse intellegimus.

55 [23] *Ulpianus libro vicesimo quinto ad Sabinum*

(1) emptis *Hal.* (2) vivisset *F* (3) de *ins. edd.* (4) et *del.* (5) et tutelae *del. Krueger* (6) nam *del.* (7) ea *ins. Hal.* (8) vel legitimae aetatis *add.* F^2 (9) qui] quasi *scr.* (10) rarshodiae *F* (11) sunt F^2 (12) *excidit fortasse* non scriptas non contineri (13) coeptis *F* (14) *supple sic fere*: nam et locum significari [bibliothecae appellatione, sicuti dicimus 'in] bibliothecam eo' (15) Graecam *ins.* (16) igitur *et* quae plerique bibliothecas appellant *insiticia sunt* (17) daltyliotheca *F* (18) eam *F* (19) contineat et] continet *scr.* (20) loculis *F* (21) ubi *ins.* (22) milia *del.* F^2 (23) § 1. 7 = *D.* 50, 16, 167

Ligni appellatio[1] nomen generale est, sed sic separatur, ut sit aliquid[2] materia, aliquid[2] lignum. materia est, quae ad aedificandum fulciendum necessaria est, lignum, quidquid conburendi causa paratum est. sed utrum ita demum, si concisum sit an et si non sit? et Quintus Mucius libro secundo refert, si cui ligna legata essent, quae in fundo erant, arbores quidem materiae causa succisas non deberi: nec adiecit, si non[3] comburendi gratia succisae sunt, ad eum per-
1 tinere, sed sic intellegi consequens est. Ofilius quoque libro quinto iuris partiti ita scripsit, cui ligna legata sunt, ad eum omnia ligna pertinere, quae alio nomine non appellantur[4], veluti virgae carbones nuclei olivarum, quibus ad nullam aliam rem nisi ad comburendum possit uti: sed et balani vel si qui alii
2 nuclei. Idem libro secundo negat arbores nondum concisas, nisi quae minutatim conciduntur[5], videri ei legatas, cui ligna legata sunt. ego autem arbitror hoc quoque ligni appellatione contineri, quod nondum minutatim fuit concisum, si iam concidendo fuit destinatum. proinde si silvam huic rei habebat destinatam, silva quidem non cedet, deiectae autem arbores lignorum appellatione continebuntur, nisi aliud
3 testator sensit. Lignis autem legatis quod comburendi causa paratum est continetur, sive ad balnei calefactionem sive diaetarum hypocaustarum sive ad calcem vel ad aliam rem coquendam solebat uti.
4 Ofilius libro quinto iuris partiti scripsit nec sarmenta ligni appellatione contineri: sed si voluntas non refragatur, et virgulae et gremia[6] et sarmenta et superamenta materiarum et vitium stirpes atque ra-
5 dices continebuntur. Lignorum appellatione in quibusdam regionibus, ut in Aegypto, ubi harundine pro ligno utuntur, et harundines et papyrum comburitur[7] et herbulae quaedam vel spinae vel vepres continebuntur. quid mirum? cum ξύλον[8] hoc et naves ξυληγὰς[9] appellant, quae haec ἀπὸ τῶν ἑλῶν[10] deducunt.
6 In quibusdam provinciis et editu bubum ad hanc
7 rem utuntur. Si lignum sit paratum ad carbones coquendas atque conficiendas, ait Ofilius libro quinto iuris partiti carbonum appellatione huiusmodi materiam non contineri: sed an lignorum? et fortassis quis dicet nec lignorum: non enim lignorum gratia haec testator habuit. sed et titiones et alia ligna cocta ne fumum faciant utrum ligno an carboni an suo generi adnumerabimus? et magis est, ut proprium
8 genus habeatur. Sulpurata quoque de ligno aeque
9 eandem habebunt definitionem. Ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa,
10 nisi haec fuit voluntas. De pinu autem integri strobili ligni appellatione continebuntur.

56 [11]*PAULUS libro quarto ad Sabinum* Pali et perticae in numero[12] materiae redigendi sunt, et ideo lignorum appellatione non continentur.

57 *POMPONIUS libro trigesimo ad Sabinum* Servius respondit, cui omnis materia legata sit, ei nec arcam nec armarium legatum esse.

58 *ULPIANUS libro quarto disputationum* Cum uxori suae quis ea, quae eius causa parata sunt, legasset, dehinc vivus purpuras comparasset in provincia necdum tamen advexisset, rescriptum est ad mulierem purpuras pertinere.

59 *IULIANUS libro trigesimo quarto digestorum* Qui chirographum legat, non tantum de tabulis cogitat, sed etiam de actionibus, quarum probatio tabulis continetur: appellatione enim chirographi uti nos pro ipsis actionibus palam est, cum venditis chirographis intellegimus nomen venisse. quin etiam si nomen quis legaverit, id quod in actionibus est legatum intellegitur.

60 *ALFENUS libro secundo digestorum a PAULO epitomatorum* Cum quaereretur[13], agni legati[14] quatenus viderentur, quidam aiebant agnum dumtaxat sex mensum esse: sed verius est eos legatos esse,
1 qui minores anniculis[15] essent. Servis et ancillis urbanis legatis agasonem mulionem legato non contineri respondi: eos enim solos in eo numero haberi, quos pater familias circum se ipse sui[16] cultus causa
2 haberet. Lana lino purpura uxori legatis, quae eius causa parata essent, cum multam lanam et omnis generis reliquisset, quaerebatur, an omnis deberetur. respondit, si nihil ex ea destinasset ad usum uxoris, sed omnis commixta esset, non dissimilem esse deliberationem, cum penus legata esset et multas res quae penus essent reliquisset, ex quibus pater familias vendere solitus esset. nam si vina diffudisset habiturus usioni ipse et heres eius, tamen omne in penu existimari. sed cum probaretur eum qui testamentum fecisset partem penus vendere solitum esse, constitutum esse, ut ex eo, quod ad annum opus esset, heredes legatario darent. sic mihi placet et in lana fieri, ut ex ea quod ad usum annuum mulieri satis esset, ea sumeret: non enim deducto eo, quod ad viri usum opus esset, reliquum uxori legatum esse[17], sed quod uxoris causa paratum esset.
3 Praediis legatis et quae eorum praediorum colendorum causa empta parataque essent, neque topiarium neque saltuarium legatum videri ait: topiarium enim ornandi, saltuarium autem tuendi et custodiendi fundi magis quam colendi paratum esse: asinum machinarium legatum videri: item oves, quae stercorandi fundi causa pararentur: item opilionem, si eius generis oves curaret.

61 *IDEM libro octavo digestorum a PAULO epitomatorum* Textoribus omnibus, qui sui essent cum moreretur, legatis quaesitum est, an et is, quem postea ex his ostiarium fecisset, legato contineretur. respondit contineri: non enim ad aliud[18] artificium, sed ad alium usum transductum esse.

62 *IULIANUS libro singulari de ambiguitatibus* Qui duos mulos habebat ita legavit: 'mulos duos, qui 'mei erunt cum moriar, [19]heres dato': idem nullos mulos, sed duas mulas reliquerat. respondit Servius deberi legatum, quia mulorum appellatione etiam mulae continentur, quemadmodum appellatione servorum etiam servae plerumque continentur. id autem eo veniet, quod semper sexus masculinus etiam femininum sexum continet.

63 *IDEM libro primo ad Urseium Ferocem* In repetendis legatis haec verba quae adici solent 'item 'dare damnas esto' et ad condiciones et ad dies legatorum easdem repetendas referri Sabinus respondit.

64 *AFRICANUS libro sexto quaestionum* Qui filium et nepotem[20] heredem instituerat, certa praedia quaeque in his mortis tempore sua essent nepoti per fideicommissum dederat excepto[21] kalendario: mortis tempore in ea arca, in qua instrumenta et cautiones debitorum erant, pecunia numerata inventa est. plerisque videbatur vix verosimile esse, ut testator de pecunia numerata sensisset. ego autem illud dignum animadversione existimabam, cum quis kalendarium praestari alicui voluerit, utrumne nomina dumtaxat debitorum praestari voluisse intellegendus est an vero etiam pecuniam, si qua ab his exacta, eidem tamen kalendario destinata fuerit. et magis puto, quemadmodum, si exactae pecuniae et rursus collocatae essent, permutatio nominum non peremeret vel minueret fideicommissum, ita ipsae quoque pecuniae, si adhuc kalendario, id est nominibus faciendis destinatae essent, eidem fideicommisso cedere debeant. quin etiam illud quoque putem defendi posse, ut non modo a debitoribus exactae pecuniae, sed quacumque de causa redactae, eidem tamen rationi fuerint[22] destinatae fideicommisso cedant.

(1) appellatio *del.* (2) aliud *Hal.* (3) conficiendi, sed *ins.* (4) quaeque appellantur *ins.* (5) nisi q. m. conciduntur *del.* (6) cremia *Hal.* (7) comburitur *del.* (8) *id est:* lignum (9) *id est:* quae ligna vehant (10) *id est:* a paludibus (11) = *D.* 50, 16, 168 (12) numerum *l. gem.* (13) quaererentur *F* (14) agnis legatis, agni *scr.* (15) anniculi F^2 (16) ipsius sui *scr.* (17) esset *F* (18) alium *F* (19) seio *ins.* F^2 (20) et nepotem *del.* (21) excepto] cum certo *scr.* (22) fuerint *del.*

65 [1]*Marcianus libro septimo institutionum* Legatis servis exceptis negotiatoribus Labeo scripsit eos legato exceptos videri, qui praepositi essent negotii exercendi causa, veluti qui ad emendum locandum conducendum praepositi essent: cubicularios autem vel obsonatores vel eos, qui piscatoribus praepositi sunt, non videri negotiationis appellatione con-
1 tineri: et puto veram esse Labeonis sententiam. Si ex officio quis ad artificium transierit, quidam recte putant legatum exstingui, quia officium artificio mutatur: non idem e contrario cum lecticarius cocus
2 postea factus est[2]. Si unus servus plura artificia sciat et alii coci legati fuerunt, alii textores, alii lecticarii[2], ei cedere servum dicendum est, cui legati
3 sunt in quo[3] artificio plerumque versabatur. Ornatricibus legatis Celsus scripsit eas, quae duos tantum menses apud magistrum fuerunt, legato non cedere, alii et has cedere, ne necesse sit nullam cedere, cum omnes adhuc discere possint et omne artificium incrementum recipit: quod magis optinere debet, quia
4 humanae naturae congruum est. Pecoribus legatis Cassius scripsit quadrupedes contineri, quae gregatim pascuntur. et sues autem pecorum appellatione continentur, quia et hi gregatim pascuntur: sic denique et Homerus in Odyssia[4] ait,

δήεις τόν γε σύεσσι παρήμενον· αἳ δὲ νέμονται
πὰρ Κόρακος πέτρῃ ἐπί τε κρήνῃ Ἀρεθούσῃ[5].

5 Iumentis legatis boves non continentur nec con-
6 tra. Equis autem legatis et equae continentur.
7 Ovibus legatis agni non continentur: quamdiu autem agnorum loco sunt, ex usu cuiusque loci sumendum est: nam in quibusdam locis ovium numero esse videntur, cum ad tonsuram venerint.

66 *Paulus libro tertio*[6] *sententiarum* Avibus legatis anseres phasiani et[7] gallinae et aviaria debebuntur: phasianarii autem et pastores anserum non continentur, nisi id testator expressit[8].

67 *Marcianus libro septimo institutionum* Qui saltum aestivum legavit et hoc amplius etiam eas res legaverit, quae ibi esse solent, non videtur de illis pecoribus sensisse, quae hieme in hibernis aut[9] aestate in aestivis esse solent, sed de illis sensit, quae perpetuo ibi sunt.

68 *Ulpianus libro primo responsorum* Iunianio[10] respondit testatorem adiciendo 'praedium Seianum 'omne' eam quoque partem fundi supra scripti quasi ad se pertinentem videri per fideicommissum reliquisse, quam ex causa pignoris nactus est, salvo
1 scilicet iure debitoris. Ex his verbis[11]: 'curate 'agros attendere, et ita fiet, ut filius meus filios ves- 'tros vobis condonet', fideicommissum peti non posse.
2 Servos communes a Seia ita relictos 'si mei erunt 'cum moriar' non deberi, si modo hoc sensit testatrix, ut ita deberentur, si in solidum eius fuissent.
3 Praediis cum his enthecis, quae in ea possessione sunt, relictis mancipia quoque praediorum, cum illic testamenti facti tempore fuerunt, cedent: sed et quae postea accesserunt, si modo hoc testator manifeste expressit.

69 *Marcellus libro singulari responsorum* Non aliter a significatione verborum recedi oportet, quam
1 cum manifestum est aliud sensisse testatorem. Titius codicillis suis ita cavit: 'Publio Maevio omnes 'iuvenes, quos in ministerio habeo, dari volo': quaero, a qua aetate iuvenes et in quam intellegi debeant. Marcellus respondit, quos verbis quae proponerentur demonstrare voluerit testator, ad notionem eius, qui de ea re cogniturus esset, pertinere: non enim in causa testamentorum ad definitionem utique descendendum est, cum plerumque abusive loquantur nec propriis nominibus ac vocabulis semper utantur. ceterum existimari posset iuvenis is, qui adulescentis excessit aetatem, quoad incipiat inter seniores numerari.

70 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Si cui lana legetur, id legatum videtur quod tinctum
1 non est, sed *αὐτοφυές*[12]: Sive autem facta est sive
2 infecta[13], lanae appellatione continetur. Quaesitum est, utrum lanae appellatione ea sola contineatur quae neta non est an et ea quae neta est, ut puta stamen et subtemen: et Sabinus et netam con-
3 tineri putat, cuius sententia utimur[14]. Lanae appellationem eatenus extendi placet, quoad ad telam
4 pervenisset. Et sciendum sucidam quoque con-
5 tineri et lotam, si modo tincta non sit. Lanae
6 appellatione tomentum non continebitur. Sed nec ea lana, ex qua quis quasi vestimentum fecerit vale-
7 tudinis vel deliciarum gratia, continebitur. Ne ea quidem, quae fomentationis gratia parata sunt vel
8 medicinae, lanarum appellatione continentur. Sed et pelles lanatae[15] contineantur? et hoc lanae cedere
9 manifestum est. Lana legata etiam leporinam lanam et anserinam et caprinam credo contineri et
10 de ligno, quam *ἐριόξυλον*[16] appellant. Linum
11 autem lana legata utique non continebitur. Lino autem legato tam factum quam infectum[17] continetur quodque netum quodque in tela est, quod est nondum detextum. ergo aliud in lino quam in lana est. et quidem si tinctum linum sit, credo lino continebitur.
12 Versicoloribus videndum est. et constabat apud veteres lanae appellatione versicoloria non contineri, sed ea[18] omnia videri legata, quae tincta sunt, et neta, quae neque detexta neque contexta sunt. proinde quaeritur, an purpura appellatione versicolorum[19] contineatur. et ego arbitror ea, quae tincta non sunt, versicoloribus non adnumerari et ideo neque album neque naturaliter nigrum contineri nec alterius coloris naturalis: purpuram autem et coccum, quoniam nihil nativi coloris sunt[20], contineri arbitror,
13 nisi aliud sensit testator. Purpurae autem appellatione omnis generis purpuram contineri puto: sed coccum non continebitur, fucinum et ianthinum continebitur. purpurae appellatione etiam subtemen factum contineri nemo dubitat: lana tinguendae purpurae causa destinata non continebitur.

71 *Ulpianus*[21] *libro vicesimo ad Sabinum* Cum suae ancillae sive servi in testamento scribuntur, hi designari videntur, quos pater familias suorum numero habuit.

72 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Eadem in omnibus rebus, quas suas quis legaverit, dicenda sunt.

73 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Suos autem servos vel ancillas eos accipimus, qui sunt pleno iure testantis: inter quos fructuarii non con-
1 tinebuntur. Sed qui bona fide testatori serviunt, suorum appellatione magis est ut contineantur, si modo suorum appellatione eos quos suorum numero
2 habuit voluit contineri. Eos vero, quos[22] quis pignori hypothecaeve dedit, sine dubio inter suos legasse
3 videbitur debitor: creditor nequaquam. Proinde si quis servos habuit proprios, sed quorum operas locabat vel pistorias vel histrionicas vel alias similes, an servorum[23] appellatione etiam hos legasse videatur? quod et praesumi oportet, nisi contraria vo-
4 luntas testatoris appareat. Eum, qui venaliciariam vitam exercebat, puto suorum numero non

(1) § 4 = *Inst.* 4, 3, 1 (2) cum lecticarius cocus postea factus est *et* alii lecticarii *del.* (3) quorum *Krueger* (4) 13, 407 (5) *id est:* invenies eum adsidentem suibus, quae pascuntur ad Coracis rupem prope fontem Arethusam (6) 3, 6, 76 (7) et *om. Paulus* (8) an autem phasianarii et pastores anserum, voluntatis est quaestio *Paulus quem habemus* (9) aut *del.* (10) Iuniano *Hal.* (11) verbit *F* (12) *id est:* naturale. — *Verba infra* § 12 *posita* et constabat apud veteres lanae appellatione versicoloria non contineri *hic olim videntur locum habuisse* (13) sive autem pectita est sive inpectita *scr.* (14) *verba talia* netam autem esse quae neque detexta neque contexta sit *hic videntur omissa* (15) an *ins.* (16) *id est:* lanam arboris (17) tam pectitum quam inpectitum *scr.* (18) versicoloribus ... contineri sed ea] *requiruntur talia:* versicoloribus legatis constat ea: *cf. not.* 12 (19) versicolorium *edd.* (20) coloris habent *Hal.* (21) idem *F*[2] (22) quis *F* (23) suorum *Rob. Stephanus*

facile contineri velle eiusmodi mancipia, nisi evidens
voluntas fuit etiam de his sentientis: nam quos quis
ideo comparavit, ut ilico distraheret, mercis magis
5 loco quam suorum habuisse credendus est. Vicarios autem servorum suorum numero non contineri
Pomponius libro quinto scribit.

74 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si quis
suos servos legavit, communes quoque continentur
et in quibus usus fructus alienus fuit.

75 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Nummis
indistincte legatis hoc receptum est, ut exiguiores
legati videantur, si neque ex consuetudine patris
familiae neque ex regionis, unde fuit, neque ex contextu testamenti possit apparere.

76 *Idem libro secundo ad edictum* Chartis legatis nemo dicet scriptas[1] et libros iam factos legato
cedere. hoc idem et in tabulis est.

77 *Iavolenus libro primo ex Plautio* Cum in
substitutione[1'] legata repetuntur, libertates etiam continentur.

78[2] *Paulus libro secundo ad Vitellium* Quaesitum est Stichum servum ex eo fundo ante annum
mortis testatoris abductum et disciplinae traditum,
postea in eum fundum non reversum an deberetur.
responsum est, si studendi causa misisset, non quo
1 de fundo eum aliorsum transferret, deberi[3]. 'Maevi
'fili, quod iam tibi maximam partem facultatium de-
'derim, contentus esse debes fundo Semproniano cum
'suis inhabitantibus, id est familia, et quae ibi erunt'.
quaesitum est de nominibus debitorum et nummis.
eadem epistulam talem emisit: 'argentum omne et
'supellectilem, quodcumque habeo, tibi dono et quid-
'quid in praedio Semproniano habeo'. an supellex,
quae in aliis praediis vel domibus esset, ad Maevium
pertineret? et an servi, quos ex eo fundo aliis legavit? responsum est nomina et nummos non videri
deberi, nisi manifeste de his quoque legandis voluntas defunctae adprobaretur. servos ex isdem fundis[4]
aliis datos deminuisse filii legatum. de argento et
suppellectili quae alibi esset eum cuius notio est
aestimaturum, ut id optineat, quod testatori placuisse
2 a legatario adprobabitur. Praedia quidam reliquit adiectis[5] verbis: 'uti a me possessa sunt et
'quaecumque ibi erunt cum moriar': quaesitum est
de mancipiis, quae in his praediis morata fuerunt
vel operis rustici causa vel alterius officii, ceterisque rebus, quae ibi fuerunt in diem mortis, an ad
legatarium pertinerent. respondit ea omnia, de qui-
3 bus quaereretur, legata videri. 'Peto, ut fundum
'meum Campanianum Genesiae alumnae meae ad-
'scribatis ducentorum aureorum ita uti est'. quaeritur, an fundo et reliqua colonorum et mancipia,
si qua mortis tempore in eo fuerint, debeantur. respondit reliqua quidem colonorum non legata: cetera
4 vero videri illis verbis 'ita uti est' data. Illud
fortasse quaesiturus sit aliquis, cur argenti appellatione etiam factum argentum comprehendetur, cum,
si marmor legatum esset, nihil praeter rudem materiam demonstratum videri posset[6]. cuius haec ratio
traditur, quippe ea, quae talis naturae sint, ut saepius in sua redigi possint initia, ea materiae poten-
5 tia victa numquam vires eius effugiant. Coccum
quod proprio nomine appellatur quin versicoloribus
cederet, nemo dubitavit. quin minus porro coracinum aut hysginum aut melinum suo nomine quam
6 coccum purpurave designatur? Cum vir ita legasset: 'quae uxoris causa parata sunt, ei do lego', ego
apud praetorem fideicommissarium petebam etiam
res aestimatas, quarum pretium in dotem erat[7], nec
optinui, quasi testator non sensisset de his rebus.
atquin si in usum eius datae sint, nihil interest,
ab ipsa an ab alio comparatae sunt. postea apud
Aburnium Valentem inveni ita relatum: mulier res
aestimatas in dotem dederat ac deinde maritus ei
legaverat his verbis: 'quae eius causa comparata
'emptaque essent'. dixit emptorum paratorumque
appellatione non contineri ea, quae in dotem data
essent, nisi si maritus eas res, posteaquam ipsius
7 factae essent, in uxoris usum convertisset. Rebus
quae in fundo sunt legatis accedunt etiam ea, quae
tunc non sunt, si esse solent: nec quae casu ibi
fuerunt, legata existimantur.

79 *Celsus libro nono digestorum* Si chorus aut
familia legetur, perinde est quasi singuli homines
1 legati sint. His verbis: 'quae ibi mobilia mea
'erunt, do lego' nummos ibi repositos, ut mutui
darentur, non esse legatos Proculus ait: at eos[8]
quos praesidii causa repositos habet, ut quidam bellis
civilibus factitassent, eos legato contineri. et audisse
se rusticos senes ita dicentes pecuniam sine peculio
fragilem esse, peculium appellantes, quod praesidii
2 causa seponeretur. Area legata si inaedificata
medio tempore fuerit ac[9] rursus area sit, quamquam tunc peti non poterat, nunc tamen debetur.
3 Servus quoque legatus si interim manumittatur
et postea servus factus sit, peti potest.

80 *Idem libro trigesimo quinto digestorum* Coniunctim heredes institui aut coniunctim legari hoc
est: totam hereditatem et tota legata singulis data
esse, partes autem concursu fieri.

81 *Modestinus libro nono differentiarum* Servis
legatis etiam ancillas quidam deberi recte putant,
quasi commune nomen utrumque sexum contineat:
ancillis vero legatis masculos non deberi nemo dubitat. sed[10] pueris legatis etiam puellae debentur: id[11]
non aeque in puellis pueros contineri dicendum est.
1 Mulieribus vero legatis etiam virgines debentur,
sicuti viris legatis etiam pueros deberi respondetur.
2 Pecudibus autem legatis et boves et cetera iumenta
3 continentur. Armento autem legato etiam boves[12]
contineri convenit, non etiam greges ovium et capra-
4 rum. Ovibus legatis neque agnos neque arietes
5 contineri quidam recte existimant. Ovium vero
grege legato et arietes et agnos deberi nemo dubitat.

82 *Idem libro nono regularum* Servus, qui in
fundo morari solitus erat, si fugerit, licet post mortem testatoris adprehendatur, fundo legato, ut instructus est, etiam ipse legato cedit.

83 *Idem libro decimo responsorum* Quod his verbis relictum est: 'quidquid ex hereditate bonisve meis
'ad te pervenerit, cum morieris, restituas', fructus,
quos heres vivus percepit, item quae fructuum vice
sunt non venire placuisse: nec enim quicquam proponi, ex quo de his quoque restituendis testatricem
1 rogasse probari potest. *Idem.* Testator, qui libertis fideicommissum relinquebat, substitutione inter eos
facta expressit, ut post mortem extremi ad posteros
eorum pertineret: quaero, cum nemo alius sit nisi
libertus eius qui extremo mortuus est, an is ad fideicommissum admitti debeat. respondit: posterorum
appellatione liberos tantummodo, non etiam libertos
eorum, quibus fideicommissum relictum est, fideicommisso[13] contineri nequaquam incertum est.

84 *Iavolenus libro secundo ex Cassio* Cui quae
Romae essent legata sunt, ei etiam quae custodiae[14]
causa in horreis extra urbem reposita sunt, debentur.

85 *Pomponius libro secundo ad Quintum Mucium*
Nuper constitutum est a principe, ut et non adiecto
hoc 'meum' si quis corpus alicui leget et ita sentiat,
ut ita demum praestetur, si suum sit, ita valere[15]
legatum, ut appareat magis sententiam legantis, non
hoc verbum 'meum' respiciendum esse. et ideo ele-

(1) scripturas F^2 (1') substutione *F* (2) *pr.* = *Scaevola D.* 33, 7, 20, 6; § 2 = *Scaevola l.* 93 § 2; § 3 = *Scaevola l.* 101 § 1 *h. t.* (3) 'Pamphilae libertae meae 'dari volo fundum Titianum cum instrumento et his quae 'in eodem erunt, cum moriar'. quaesitum est, si Stichus servus ... abductus et in disciplinam traditus postea ... non reversus sit, an debeatur. respondit si ... non quo a fundo ... transferat deberi *Scaevola l. c.* (4) servos eiusdem fundi *scr.* (5) his *ins.* F^2 (6) posse *F* (7) erant *F* (8) eos *del.* (9) nunc *ins.* (10) et *ins.* (11) sed *scr.* (12) etiam boves] et iumenta et boves *scr.* (13) fideicommisso *del. S* (14) custodiea *F* (15) valeret *scr.*

gans est illa distinctio, ut, quotiens certum corpus legatur, ad praesens tempus adiectum hoc verbum 'meum'[1] non faciat condicionem, si vero incertum corpus legetur, veluti ita 'vina mea' 'vestem meam', videatur pro condicione hoc verbum esse 'mea', ut ea demum, quae illius sint, videantur legata. quod non puto fortiter posse defendi, sed potius et hic vestem vel vinum, quod suorum numero habuerit, hoc legatum esse: sic enim responsum est etiam quod coacuerit[2] vinum legato cedere, si id vini numero testator habuisset. plane in mortis tempore collatum hunc sermonem 'vestem, quae mea erit' sine dubio pro condicione accipiendum puto: sed et 'Stichum qui meus erit' puto pro condicione accipiendum nec interesse, utrum ita 'qui meus erit' an ita 'si meus erit': utrubique condicionem eam esse. Labeo tamen scribit etiam in futurum tempus collatum hunc sermonem 'qui meus erit' pro demonstratione accipiendum, sed alio iure utimur.

86 *Proculus libro quinto epistularum* Si ita legatum est 'domum quaeque mea ibi erunt, cum moriar', nummos ad diem exactos a debitoribus, ut aliis nominibus collocarentur, non puto legatos esse et Labeonis distinctionem valde probo, qui scripsit nec quod casu abesset, minus esse legatum nec quod casu ibi sit, magis esse legatum.

87 *Paulus*[3] *libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Et fideicommissum et mortis causa donatio appellatione legati continetur.

88 *Idem libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Lana legata vestem, quae ex ea facta sit, deberi
1 non placet. Sed et materia legata navis arma-
2 riumve ex ea factum non vindicetur[4]. Nave autem legata dissoluta neque materia neque navis
3 debetur. Massa autem legata scyphi ex ea facti exigi possunt.

89 *Idem libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Re coniuncti videntur, non etiam verbis, cum duobus separatim eadem res legatur. item verbis, non etiam re: 'Titio et Seio fundum aequis partibus do 'lego', quoniam semper partes habent legatarii. praefertur igitur omnimodo ceteris, qui et re et verbis coniunctus est. quod si re tantum coniunctus sit, constat non esse potiorem. si vero verbis quidem coniunctus sit, re autem non[5], quaestionis est, an coniunctus potior sit: et magis est, ut et ipse praeferatur.

90 *Idem libro septimo ad legem Iuliam et Papiam* Nominatim legatum accipiendum est, quod a quo legatum sit intellegitur, licet nomen pronuntiatum non sit.

91 *Papinianus libro septimo responsorum* Praediis per praeceptionem filiae datis cum reliquis actorum et colonorum ea reliqua videntur legata, quae de reditu praediorum in eadem causa manserunt: alioquin pecuniam a colonis exactam et in kalendarium in eadem regione versam reliquis non contineri neque colonorum neque actorum facile constabit, tametsi nominatim actores ad filiam pertinere voluit.
1 Ex his verbis: 'Lucio Titio praedia mea illa cum 'praetorio, sicut a me in diem mortis meae possessa 'sunt, do' instrumentum rusticum et omnia, quae ibi fuerunt, quo dominus fuisset instructior, deberi con-
2 venit: colonorum reliqua non debentur. Pater filio tabernam purpurariam cum servis institoribus[6] et purpuris, quae in diem mortis eius ibi[7] fuerunt, legavit. neque pretia purpurae condita neque debita
3 neque reliqua legato contineri placuit. 'Titio Seiana 'praedia, sicuti comparata sunt, do lego'. cum essent Gabiniana quoque simul uno pretio comparata, non sufficere solum argumentum emptionis respondi, sed inspiciendum, an litteris et rationibus appellatione Seianorum Gabiniana quoque continentur et utriusque possessionis confusi reditus titulo Seianorum
4 accepto lati essent. Balneas legatae domus esse portionem constabat: quod si eas publice praebuit, ita domus esse portionem balneas, si per domum quoque intrinsecus adirentur et in usu patris familiae vel uxoris nonnumquam fuerunt et mercedes eius inter ceteras meritoriorum domus rationibus accepto ferebantur et uno pretio comparatae vel instructae
5 communi coniunctu[8] fuissent. Qui domum possidebat, hortum vicinum aedibus comparavit ac postea domum legavit. si hortum domus causa comparavit, ut amoeniorem domum ac salubriorem possideret, aditumque in eum per domum habuit et aedium hortus[8a] additamentum fuit, domus legato continebitur.
6 Appellatione domus insulam quoque iniunctam domui videri[9], si uno pretio cum domu fuisset comparata et utriusque pensiones similiter accepto latas rationibus ostenderetur.

92 *Paulus libro tertio decimo responsorum* 'Si 'mihi Maevia et Negidia filiae meae heredes erunt, 'tunc Maevia e medio sumito praecipito sibique ha'beto fundos meos illum et illum cum casulis et 'custodibus omnium horum fundorum et cum his 'omnibus agris, qui ad coniunctionem cuiusque eorum 'fundorum emptione[10] vel quolibet alio casu optige'rint, item cum omnibus mancipiis pecoribus iumentis 'ceterisque universis speciebus, quae in isdem fundis 'quove eorum cum moriar erunt, uti optimi maximi'que sunt utique eos in diem mortis meae possedi 'et, ut plenius dicam, ita uti cluduntur'. in fundo autem uno ex his, qui praelegati sunt, tabularium est, in quo sunt et complurium mancipiorum emptiones, sed et fundorum et variorum contractuum instrumenta, praeterea et nomina[11] debitorum: quaero, an instrumenta communia sint. respondi secundum ea quae proponuntur instrumenta emptionum, item debitorum, quae in fundo praelegato remanserunt,
1 non videri legato contineri. His verbis domibus legatis: 'fidei heredum meorum committo, uti sinant 'eum habere domus meas, in quibus habito, nullo 'omnino excepto cum omni instrumento et repositis 'omnibus' non videri testatorem de pecunia numerata aut instrumentis debitorum sensisse.

93 [12]*Scaevola libro tertio responsorum* Lucius Titius testamento suo cavit, ne[13] ullo modo praedium suburbanum aut domum heres alienaret: filia eius heres scripta heredem reliquit filiam suam, quae easdem res diu possedit et decedens extraneos heredes instituit: quaesitum est, an praedia pertinerent ad Iuliam, quae Lucium Titium testatorem patruum maiorem habuit. respondit nihil proponi contra voluntatem defuncti factum, quo minus ad heredem pertinerent[14], cum hoc nudum praeceptum est.
1 'Semproniae mulieri meae reddi iubeo ab heredi'bus meis centum aureos, quos mutuos acceperam'. quaesitum est, si hanc pecuniam ut debitam Sempronia petens victa sit, an fideicommissum peti possit. respondit secundum ea quae proponerentur posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse
2 ex alia causa debitum. Quidam praedia legavit libertis adiectis his verbis: 'uti a me possessa sunt 'et quaecumque ibi erunt, cum moriar': quaesitum est, an mancipia, quae in his praediis morata in diem mortis patris familias fuerunt operis rustici causa vel alterius officii, ceteraeque res, quae ibi fuerunt, ad legatarios pertineant. respondit perti-
3 nere. Quaesitum est, an, quod heredes fratribus rogati essent restituere, etiam ad sorores pertineret. respondit pertinere, nisi aliud sensisse testatorem
4 probetur. Collegio fabrorum fundum cum silvis, quae ei cedere solent, uti optimus maximusque esset, legavit. quaero, an ea quoque, quae in diem mortis ibi fuissent, id est faenum pabulum palea[15], item

(1) eum *F* (2) coquerit F^1, coaquerit F^2 (3) paulum *F* (4) vindicatur *scr.* (5) quod si verbis tantum coniunctus sit, constat non esse potiorem. si vero re quidem coniunctus sit, verbis autem non *scr.* (6) institutoribus *F* (7) sibi *F* (8) communi sumptu *scr.* (8a) hortos *F* (9) comprehensam *ins.* (10) emptionem *F* (11) nomine *F* (12) *pr. et* § 5 = *l.* 38 § 4. 5 *h. t.*; § 1 = *D.* 34, 3, 38, 13. 14; § 2 = *l.* 78 § 2 *h. t.* (13) nec *F* (14) pertineret *F* (15) paleam *F*

machina, vasa vinaria, id est cuppae et dolia, quae in cella defixa sunt, item granaria legata essent. respondit non recte peti, quod legatum non esset. 5 Ex parte dimidia heredi[1] instituto per praeceptionem fundum legavit et ab eo ita petit: 'peto, uti 'velis coheredem tibi recipere in fundo Iuliano meo, 'quem amplius te recipere iussi[2], Clodium Verum 'nepotem meum, cognatum tuum'. quaero, an pars fundi ex causa fideicommissi nepoti deberetur. respondit deberi.

94 *Valens libro secundo fideicommissorum* Is, qui complures libertos relinquebat, tribus ex his fundum legaverat et petierat, ut curarent, ne de nomine suo exiret. quaerebatur, ex tribus qui primus moriebatur utrum utrique vel alteri ex his, qui sibi in legato coniuncti essent, relinquere partem suam deberet, an possit vel alii conliberto suo eam relinquere. placuit, etsi voluntatis quaestio esset, satis illum facturum et si alii reliquisset. quod si nulli dedisset, occupantis an omnium conlibertorum et num eorum tantum, quibus pariter legatum esset, petitio fideicommissi esset, dubitabatur. et Iulianus recte omnibus debere putavit.

95 *Maecianus libro secundo fideicommissorum* 'Quisquis mihi heres erit, damnas esto dare fideique 'eius committo, uti det, quantas summas dictavero 'dedero'. Aristo res quoque corporales contineri ait, ut praedia mancipia vestem argentum, quia et hoc verbum 'quantas' non ad numeratam dumtaxat pecuniam referri ex dotis relegatione et stipulationibus emptae hereditatis apparet et 'summae' appellatio similiter accipi deberet, ut in his argumentis quae relata essent ostenditur. voluntatem praeterea defuncti, quae maxime in fideicommissis valeret, ei sententiae suffragari: neque enim post eam praefationem adiecturum testatorem fuisse res corporales, si dumtaxat pecuniam numeratam praestari voluisset.

96 *Gaius libro secundo fideicommissorum* Si Titius ex parte heres rogatus sit Maevio hereditatem restituere et rursus Titio coheres eius rogatus sit partem suam aut partis partem restituere, an hanc quoque partem, quam a coherede ex fideicommisso recipit, Titius restituere Maevio debeat, divus Antoninus consultus rescripsit non debere restituere, quia hereditatis appellatione neque legata neque fideicommissa continentur.

97 *Paulus libro secundo decretorum* Hosidius quidam instituta filia Valeriana herede actori suo Antiocho data libertate praedia certa et peculium et reliqua relegaverat[3] tam sua quam colonorum: legatarius proferebat manu patris familiae reliquatum et[4] tam suo quam colonorum nomine: item in eadem scriptura adiectum in hunc modum: 'item quorum 'rationem reddere debeat', scilicet quae in condito habuerat pater familias frumenti vini et ceterarum rerum: quae et ipsa libertus petebat et ex reliquis esse dicebat: et[5] apud praesidem optinuerat. ex diverso cum diceretur reliqua colonorum ab eo non peti nec propria, diversam autem causam esse eorum, quae in condito essent, imperator interrogavit partem legatarii: 'quaerendi causa pone', inquit, 'in 'condito centiens aureorum esse, quae in usum sumi 'solerent: diceres totum, quod esset relictum in arca, 'deberi'? et placuit recte appellasse. a parte legatarii suggestum est quaedam a colonis post mortem patris familias exacta. respondit hoc, quod post mortem exactum fuisset, reddendum esse legatario.

98 *Idem libro singulari de forma testamenti* Si plures gradus sint heredum et scriptum sit 'heres 'meus dato', ad omnes gradus hic sermo pertinet, sicuti haec verba 'quisquis mihi heres erit'. itaque si quis velit non omnes heredes legatorum praestatione onerare, sed aliquos ex his, nominatim damnare debet.

99 *Idem libro singulari de instrumenti significatione* Servis urbanis legatis quidam urbana mancipia non loco, sed opere separant, ut, licet in praediis rusticis sint, tamen si opus rusticum non faciant, urbani videntur[6]. dicendum autem[6*] est, quod urbani intellegendi sunt, quos pater familias inter urbanos adnumerare solitus sit: quod maxime ex libellis familiae, item cibariis deprehendi poterit. 1 Venatores et aucupes utrum in urbanis an in rusticis contineantur, potest dubitari: sed dicendum est, ubi pater familias moraretur et hos alebat[7], ibi eos numerari. 2 Muliones de urbano ministerio sunt, nisi propter opus rurestre testator eos destinatos habebat. 3 Eum, qui natus est ex ancilla urbana et missus in villam nutriendus, interim in neutris esse quidam putant: videamus, ne in urbanis esse intellegatur, 4 quod magis placet. Servis lecticariis legatis si 5 idem lecticarius sit et cocus, accedet legato. Si alii vernae, alii cursores legati sunt, si quidam et vernae[8] et cursores sint, cursoribus cedent: semper enim species generi derogat. si in specie aut in genere utrique sint, plerumque communicabuntur.

100 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* 'Heres meus damnas esto Lucio Titio 'Stichum servum meum reddere' vel ita: 'illum ser'vum meum illi reddito'. Cascellius ait deberi neque id Labeo improbat, quia qui reddere iubetur, simul 1 et dare iubetur. Duae statuae marmoreae cuidam nominatim, item omne marmor erat legatum: nullam statuam marmoream praeter duas Cascellius putat deberi: Ofilius Trebatius contra. Labeo Cascellii sententiam probat, quod verum puto, quia duas statuas legando potest videri non putasse in mar2 more se statuas legare. 'Uxori meae vestem, mun'dum muliebrem, ornamenta omnia, aurum argentum 'quod eius causa factum paratumque esset omne do 'lego'. Trebatius haec verba 'quod eius causa factum 'paratumque est', ad aurum et argentum dumtaxat referri putat, Proculus ad omnia, quod et verum est. 3 Cui Corinthia vasa legata essent, ἐνβάσεις[9] quoque eorum vasorum collocandorum causa paratas deberi Trebatius respondit. Labeo autem id non probat, si eas[10] βάσεις testator numero vasorum habuit. Proculus vero recte ait, si aeneae quidem sint, 4 non autem Corinthiae, non deberi. Cui testudinea legata essent, ei lectos testudineos pedibus inargentatos[11] deberi Labeo Trebatius responderunt, quod verum est.

101 [12]*Scaevola libro sexto decimo digestorum* Qui habebat in provincia, ex qua oriundus erat, propria praedia et alia pignori sibi data ob debita, codicillis ita scripsit: 'τῇ γλυκυτάτῃ μου πατρίδι βού'λομαι εἰς τὰ μέρη αὐτῆς δοθῆναι[13] ἀφορίζω αὐτῇ 'χωρία πάντα, ὅσα ἐν Συρίᾳ κέκτημαι, σὺν πᾶσιν 'τοῖς ἐνοῦσιν βοσκήμασιν δούλοις καρποῖς ἀποθέτοις 'κατασκευαῖς πάσαις'[14]. quaesitum est, an etiam praedia, quae pignori habuit testator, patriae suae reliquisse videatur. respondit secundum ea quae proponerentur non videri relicta, si modo in proprium patrimonium (quod fere cessante debitore fit) 1 non sint redacta. 'Peto fundum meum ita, uti 'est, alumnae meae dari'. quaesitum est, an fundo et reliqua colonorum et mancipia, si qua mortis tempore in eo fundo fuerint, debeantur. respondit reliqua quidem colonorum non esse legata, cetera vero videri illis verbis 'ita uti est' data.

102 *Idem libro septimo decimo digestorum* His verbis legavit: 'uxori meae lateralia[15] mea viatoria 'et quidquid in his conditum erit, quae membranulis 'mea manu scriptis continebuntur nec ea sint exacta

(1) herede *F* (2) quem hoc amplius te praecipere iussi *l. gem.* (3) relegaverat] legaverat *S* (4) et] se *scr.* (5) et *del.* F^2 (6) videantur *Hal.* (6*) auautem *F* (7) hos alebat et morarentur *Krueger* (8) verna *F* (9) ἐνβάσεις] aeneas βάσεις *scr.* (10) si eas] nisi aeneas *scr.*

(11) inargentatis *scr.* (12) § 1 = *l.* 78 § 3 *h. t.* (13) καὶ *ins.* (14) *id est:* patriae meae mihi carissimae volo pro eius parte dari eique destino quaecumque possideo in Syria cum omnibus quae in iis sunt gregibus servis fructibus apothecis instrumentis (15) lateraria *F*

'cum moriar, licet in rationes meas translata sint et
'cautiones ad actorem meum transtulerim'. hic chi-
rographa debitorum et pecuniam, cum esset pro-
fecturus in urbem, in lateralibus condidit et chiro-
graphis exactis quam pecunia erogata reversus in
patriam post biennium alia chirographa praediorum,
quae postea comparaverat[1], et pecuniam in lateralia
condidit. quaesitum est, an ea tantum videatur no-
mina ei legasse, quae postea reversus in isdem late-
ralibus condidit. respondit secundum ea quae pro-
ponerentur non deberi[2] quae mortis tempore in his
lateralibus essent et membranis manu eius scriptis
continerentur. idem quaesiit, an, cum emptiones
praediorum in isdem lateralibus condiderat, praedia
quoque legato cedant. respondit non quidem mani-
feste apparere, quid de praediis sensisset, verum si
ea mente emptiones ibi haberet, ut his legatariae
datis proprietas praediorum praestaretur, posse de-
1 fendi praedia quoque deberi. Pater familias ita
legavit: 'lances numero duas leves, quas de sigilla-
'ribus emi, dari volo': is de sigillaribus leves quidem
non emerat, lances autem emptas habebat, et dicta-
verat testamentum ante triduum quam moreretur:
quaesitum est, an hae lances, quas emptas de sigilla-
ribus habuit, legato cederent, cum nullas alias de
sigillaribus emerit nec legaverit. respondit secundum
ea quae proponerentur deberi eas, quas de sigillari-
2 bus emisset. Alumno praecepit[3] militiam his ver-
bis: 'Sempronio alumno meo illud et illud: et, cum
'per aetatem licebit, militiam illam cum introitu com-
'parari volo: huic quoque omnia integra'. quaesitum
est, si Sempronius eam militiam sibi comparaverit,
an pretium eius, sed[4] et id, quod pro introitu ero-
gari solet, ex causa fideicommissi ab heredibus con-
sequi possit. respondit secundum ea quae propone-
3 rentur posse. Idem testator liberto militiam his
verbis legavit: 'Seio liberto meo militiam do lego
illam', quam militiam et testator habuit: quaesitum
est, an onera omnia et introitus militiae ab herede
sint danda. respondit danda.

103 *Scaevola*[5] *libro singulari quaestionum publice
tractatarum* Si pater exheredato filio substituit he-
redem extraneum, deinde ille extraneus hunc filium
heredem instituit et heres factus intra pubertatem
decedat[6], puto a substituto ei filio omnino legata
praestari[6*] non debere, quia non directo, sed per suc-
1 cessionem ad filium hereditas patris pervenit. Plus
ego in fratre, qui, cum heres exstitisset patri, ex-
heredatum fratrem heredem instituit, accepi sub-
stitutum eius legatum non debere ac ne quidem si
intestato fratri[7] successerit, quia non principaliter,
sed per successionem bona fratris[8] ad eum pervene-
2 runt. Si filius ex uncia heres institutus sit et ab
eo legata data sint, habeat et substitutum, deinde
commisso edicto per alium filium accepit partis dimi-
diae bonorum possessionem: substitutus eius utrum
ex uncia legata praestat[9] an vero ex semisse? et
verius est ex semisse sed ex uncia omnibus ex reli-
3 quis[10] liberis et parentibus. Contra quoque si
ex dodrante institutus commisso edicto semissem[11]
acceperit bonorum possessionem, ex semisse tantum
legata substitutus debebit: quo modo enim augentur
ubi amplius est in bonorum possessione, sic et[12]
ubi minus est, deducitur.

LIBER TRIGESIMUS TERTIUS.

I[13].

DE ANNUIS[14] LEGATIS ET FIDEICOMMISSIS.

1 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Cum in annos singulos quid legatum sit neque adscriptum, quo loco detur: quocumque loco petetur dari debet, sicuti[15] ex stipulatu aut nomine facto petatur.

2 *Idem libro sexto ad Sabinum* In annos singulos heres damnatus sinere me frui fundo si initio anni, quo colere deberem, moram fecerit, licet postea patiatur, quia cultura sim exclusus, tamen totius anni nomine mihi tenebitur: quemadmodum si diurnas operas Stichi dare damnatus non a mane sed a sexta diei hora det, totius diei nomine tenetur.

3 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum*
Si legatum sit relictum annua bima trima die, tri-
ginta forte, dena per singulos debentur annos, licet
1 non fuerit adiectum 'aequis pensionibus'. Proinde
et si adiectum fuerit 'pensionibus', licet non sit
insertum 'aequis', item si scriptum fuerit 'aequis',
licet non sit adiectum 'pensionibus', dicendum erit
2 aequas fieri. Sed si adiectum 'pensionibus in-
'aequis', inaequales debebuntur: quae ergo debean-
tur, videamus. et puto eas deberi (nisi specialiter
testator electionem heredi dedit[15*]), quas vir bonus
fuerit arbitratus, ut pro facultatibus defuncti et
3 depositione[16] patrimonii debeantur. Sed et si
fuerit adiectum 'viri boni arbitratu', hoc sequemur,
ut pro positione patrimonii sine vexatione et incom-
4 modo heredis fiat[17]. Quid si ita 'pensionibus,
'quas putaverit legatarius'? an totum petere possit,
videamus. et puto totum non petendum simul, sicut
et in heredis electione. fieri enim pensiones debere
testator voluit, quantitates dumtaxat pensionum in
5 arbitrio heredis aut legatarii contulit. Sed si ita
sit legatum 'heres meus Titio decem trima die dato',
utrum pensionibus an vero post triennium debeatur?
et puto sic accipiendum, quasi pater familias de
6 annua bima trima die sensisse proponatur. Si
cui certa quantitas legetur et, quoad praestetur, in
singulos annos certum aliquid velut usuras iusserit
testator praestari, legatum valet: sed in usuris hac-
tenus debet valere, quatenus modum probabilem usu-
rarum non excedit.

4 *Paulus libro sexagesimo secundo ad edictum* Si in singulos annos alicui legatum sit, Sabinus, cuius sententia vera est, plura legata esse ait et primi anni purum, sequentium condicionale: videri

(1) praediorum quae postea comparaverat *del.* (2) nisi *ins.* *Charondas* (3) emi *ins. edd.* (4) sed *del.* (5) idem F^2 (6) si pater exheredato filio substituit, [instituit] heredem extraneum, deinde ille extraneus hunc filium heredem instituit et heres [is] factus intra pubertatem decedat *secundum Cuiacium scr.* (6*) praestare F^2 (7) fratre *F* (8) patris *Cuiacius* (9) praestet F^2 (10) sed ex uncia omnibus ex reliquis *del.* (11) ex semisse *cum Hal. scr.* (12) sic ut *F* (13) *Sab.* 1...3. 22...24; *Ed.* 4...8; *Pap.* 9...16. 25; *App.* 17...21. — *Bas.* 44, 4 (14) et menstruis *ins. ind. Flor.* (15) sicut si *van de Water* (15*) dedet *F* (16) et positione *Hal.* (17) fiant *scr.*

enim hanc inesse condicionem 'si vivat' et ideo mortuo eo ad heredem legatum non transire.

5 *Modestinus libro decimo responsorum* 'A vobis 'quoque, ceteri heredes, peto, ut uxori meae prae- 'stetis, quoad viveret, annuos decem aureos'. uxor supervixit marito quinquennio et quattuor mensibus: quaero, an heredibus eius sexti anni legatum integrum debeatur. Modestinus respondit integri sexti anni legatum deberi.

6 *Idem libro undecimo responsorum* Annuam pecuniam ad ludos civitati reliquit, quibus praesidere heredes voluit: successores heredum negant se debere, quasi testator tamdiu praestari voluisset, quamdiu praesiderent heredes: quaero igitur, an, cum praesidendi mentionem fecerit, ad tempus fideicommissum an perpetuo praestari voluerit. Modestinus respondit fideicommissum quotannis in perpetuum rei publicae praestandum esse.

7 *Pomponius libro octavo ad Quintum Mucium* Quintus Mucius ait: si quis in testamento ita scripsit: 'filii filiaeque meae ibi sunto, ubi eos mater sua esse 'volet, eisque heres meus in annos singulos inque 'pueros puellasque singulas damnas esto dare cibarii 'nomine aureos decem': si tutores eam pecuniam dare nolunt ei, apud quem pueri atque puellae sunt, nihil est, quod ex testamento agere possit: nam ea res eo pertinet, uti tutores sciant, quae voluntas testatoris fuit, uti possint eam pecuniam sine periculo dare. *Pomponius.* In testamentis quaedam scribuntur, quae ad auctoritatem dumtaxat scribentis referuntur nec obligationem pariunt[1]. haec autem talia sunt. si te heredem solum instituam et scribam, uti monumentum mihi certa pecunia facias: nullam enim obligationem ea scriptura recipit, sed ad auctoritatem meam conservandam poteris, si velis, facere. aliter atque si coherede tibi dato idem scripsero: nam sive te solum damnavero, uti monumentum facias, coheres tuus agere tecum poterit familiae herciscundae, uti facias, quoniam interest illius: quin etiam si utrique iussi estis hoc facere, invicem actionem habebitis. ad auctoritatem scribentis hoc quoque pertinet, cum quis iussit in municipio imagines poni: nam si non honoris municipii gratia id fecisset, sed sua, actio eo nomine nulli competit. itaque haec Quinti Mucii scriptura: 'liberi mei ibi sunto, ubi eos mater sua esse 'volet' nullam obligationem parit, sed ad auctoritatem defuncti conservandam id pertinebit, ut ubi iusserit ibi sint. nec tamen semper voluntas eius aut iussum conservari debet, veluti si praetor doctus sit non expedire pupillum eo morari, ubi pater iusserit, propter vitium, quod pater forte ignoravit in eis personis esse, apud quas morari iussit. si autem pro cibariis eorum in annos singulos aurei decem relicti sint, sive hoc sermone significantur, apud quos morari mater pupillos voluerit, sive ita acceperimus hunc sermonem, ut ipsis filiis id[2] legatum debeatur, utile erit: et magis enim[3] est, ut providentia filiorum suorum hoc fecisse videatur. et in omnibus, ubi auctoritas sola testatoris est, neque omnimodo spernenda neque omnimodo observanda est. sed interventu iudicis haec omnia debent, si non ad turpem causam feruntur, ad effectum perduci.

8 *Gaius libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* In singulos annos relictum legatum simile est usui fructui, cum morte finiatur. sane capitis deminutione non finitur, cum usus fructus finiatur: et[4] usus fructus ita legari potest: 'Titio usum fructum fundi lego 'et quotiensque capite minutus erit, eundem usum 'fructum ei do'. illud certe amplius est in hoc legato, quod in ingressu cuiuslibet anni si decesserit legatarius, eius anni legatum heredi suo relinquit: quod in usu fructu non ita est, cum fructuarius, etiamsi maturis fructibus, nondum tamen perceptis decesserit, heredi suo eos fructus non relinquet.

9 *Papinianus libro septimo responsorum* Fundus, quem pater familias libertis legatorum nomine, quae in annos singulos relinquit, pignus esse voluit, ex causa fideicommissi rei servandae gratia recte petetur. *Paulus notat:* hoc admittendum est et in aliis rebus hereditariis, ut et in eas legatarius mittatur.

10 *Idem libro octavo responsorum* 'Seio amico 'fidelissimo, si voluerit, sicut meis negotiis intervenie- 'bat, eodem modo filiorum meorum intervenire, annuos 'senos aureos et habitationem qua utitur praestari 'volo'. non ideo minus annua Seio pro parte hereditaria viventis filiae deberi placuit, quod ex tribus filiis Titiae duo aliis heredibus institutis vita decesserunt, cum tam labor quam pecunia divisionem re-
1 ciperent. 'Medico Sempronio quae viva praesta- 'bam, dari volo': ea videntur relicta, quae certam formam erogationis annuae, non incertam liberalitatis
2 voluntatem habuerunt. 'Uxori praeter id, quod a 'me vivo annui nomine accipiebat, aureos centum 'dari volo': annuum videtur et semel centum aureos
3 reliquisse. 'Libertis dari volo quae viva praesta- bam': et habitatio praestabitur: sumptus iumentorum non debebitur, quem actori domina praestare solita fuit utilitatis suae causa: ideo nec sumptum medicamentorum medicus libertus recte petet, quem ut patronam eiusque familiam curaret acceptabat.

11 *Paulus libro vicesimo primo quaestionum* Cum in annos singulos legatur, plura legata esse placet et per singula legata ius capiendi inspicietur. idem in servo inspiciendum est ex persona dominorum.

12 *Idem libro tertio decimo responsorum* Gaius Seius praedia diversis pagis Maeviae et Seiae legavit et ita cavit: 'praestari autem volo ex praediis Poti- 'tianis praediis Lutatianis annua harundinis milia 'trecena et salicis mundae annua librarum singula 'milia': quaero, an id legatum defuncta legataria exstinctum sit. Paulus respondit servitutem iure constitutam non videri neque in personam neque in rem: sed fideicommissi petitionem competisse ei, cui praedia Lutatiana legata sunt, et ideo, cum annua legata fuerint, mortua legataria finitum legatum videri.

13 *Scaevola libro quarto responsorum* Maevia nepotem ex Maevio puberem heredem instituit et Lucio Titio ita legavit: 'Lucio Titio viro bono, cuius 'obsequio gratias ago, dari volo annuos quamdiu vivat 'aureos decem, si rebus nepotis mei interveniat om- 'nemque administrationem rerum nepotis mei ad solli- 'citudinem suam revocaverit'. quaero, cum Lucius Titius aliquo tempore Maevii negotia gesserit et per eum non stet, quo minus gerat, Publius autem Maevius nollet eum administrare, an fideicommissum praestari debeat. respondi, si non propter fraudem aliamve quam iustam causam improbandae operae causa[5] remotus esset a negotiis, quae administrare secundum defuncti voluntatem vellet, percepturum
1 legatum. Uxore herede scripta ita cavit: 'libertis 'meis omnibus alimentorum nomine singulis annuos 'denarios duodecim ab herede dari volo, si ab uxore 'mea non recesserint'. quaero, cum pater familias sua voluntate de civitate difficile profectus sit, ea autem adsidue proficiscatur, an liberti cum ea proficisci debeant. respondi non posse absolute responderi, cum multa oriri possint, quae pro bono[6] sint aestimanda: ideoque huiusmodi varietas viri boni arbitrio dirimenda est. item quaeritur, cum proficiscens eis nihil amplius optulerit ac per hoc eam secuti non sint, an legatum debeatur. respondit et hoc ex longinquis brevibusque excursionibus et modo legati aestimandum esse.

14 *Ulpianus libro secundo fideicommissorum* Si cui annuum fuerit relictum sine adiectione summae, nihil videri huic adscriptum Mela ait: sed est verior Nervae sententia, quod testator praestare solitus fuerat, id videri relictum: si minus, ex dignitate personae statui oportebit.

(1) pariant F^2 (2) ad *F* (3) enim *del.* (4) et] etsi et *scr.* (5) causa *del.* (6) pro bono] pro re ex aequo et bono *scr.*

15 *Valens libro septimo fideicommissorum* Iavo-
lenus eum, qui rogatus post decem annos restituere
pecuniam ante diem restituerat, respondit, si propter
capientis personam, quod rem familiarem tueri non
posset, in diem fideicommissum relictum probetur et
perdituro ei id heres ante diem restituisset, nullo
modo liberatum esse: quod si tempus heredis causa
prorogatum esset, ut commodum medii temporis ipse
sentiret, liberatum eum intellegi: nam et plus eum
praestitisse quam debuisset.
16 *Paulus libro tertio ad Neratium* Servus post
decem annos liber esse iussus est legatumque ei ex
die mortis domini in annos singulos relictum est.
eorum quidem annorum, quibus iam liber erit, lega-
tum debebitur: interim autem heres ei alimenta prae-
stare compellitur.
17 *Labeo libro secundo posteriorum a*[1] *Iavoleno
epitomatorum* Legatum ita est: 'Attiae, donec nubat,
'quinquaginta damnas esto heres meus dare' neque
adscriptum est 'in annos singulos'. Labeo Trebatius
praesens legatum deberi putat[2], sed rectius dicetur
1 id legatum in annos singulos deberi. 'Vini Fa-
'lerni, quod domi nasceretur, quotannis in annos sin-
'gulos binos culeos heres meus Attio dato'. etiam
pro eo anno, quo nihil vini natum est, deberi duos
culeos, si modo ex vindemia ceterorum annorum dari
possit.
18 *Scaevola libro quarto decimo digestorum* Co-
dicillis testamento confirmatis fundum libertis legavit
eumque alienari vetuit, sed pertinere voluit et ad
filios libertorum vel ex his natos: deinde haec verba
adiecit: 'a quibus praestari volo heredi ex reditu
'eius fundi decem per annos singulos usque ad annos
'triginta quinque a die mortis meae'. quaesitum est,
cum heres a Titio institutus intra trigesimum quin-
tum annum aetatis decesserit, an residui temporis
fideicommissum ex verbis supra scriptis heredis quo-
que heredi debeatur. respondit deberi, nisi ostenda-
tur a libertis testatorem ad heredis trigesimum quin-
1 tum annum respexisse. Sticho alumno suo cen-
tum et menstruos decem et annuos centum dari voluit
et Semproniam, quam heredem ex triente instituerat,
rogavit in haec verba: 'fidei tuae committo, Sempro-
'nia soror, uti legata, quae alumnis meis reliqui[3], ex
'medio recipias et apud te habeas, quoad usque com-
'mendatos habeas'. quaesitum est, cum Sempronia,
cuius fidei commissum sit, abstinuerat se hereditate
antequam secundum voluntatem defuncti perciperet
pecuniam alumnis relictam, an Sticho de legatis actio
etiam ante vicesimum quintum annum competat.
respondit competere.
19 *Idem libro septimo decimo digestorum* Titia
herede Seia scripta usum fructum fundi Maevio le-
gavit eiusque fidei commisit in haec verba: 'a te,
'Maevi, ex reditu fundi Speratiani praestari volo Arrio
'Pamphilo et Arrio Sticho ex[4] die mortis meae an-
'nuos sescentos quotannis, quoad vivent'. quaesitum
est, cum Maevius annua alimenta praestiterit, post
mortem autem eius fundus ad heredem Titiae pleno
iure redierit, an alimenta ex fideicommisso Pamphilo
et Sticho debeantur. respondi nihil proponi, cur de-
beant praestari ab heredibus Titiae, cum ab usu-
fructuario alimenta relicta sunt. idem quaesiit, an
ab heredibus Maevii legatarii praestanda sint. res-
pondit nihil[5] ab herede legatarii, nisi testatorem ma-
nifeste probetur voluisse etiam finito usu fructu prae-
stari, si modo id, quod ex usu fructu receptum esset,
1 ei rei parandae sufficeret. Qui Marco homini
docto certa annua praestabat, testamento cavit: 'do-
'mina sanctissima, scio te de amicis meis curaturam,
'ne quid his desit: verum[6] tamen et Marco dari oc-
'tingenta': quaesitum est, an Marcus praestitis sibi
ex causa legati octingentis annua quoque consequi
debeat. respondit nihil proponi, cur non secundum
ea, quae in consultatione collata essent, debeantur.
2 'Lucio Titio auri pondo tria, quae viva praesta-
'bam'. quaero, cum testatrix quadraginta Titio[7],
quoad viveret, salarii nomine certam summam et
amplius festorum dierum nomine certum pondus ar-
genti aut pro eo pretium praestiterit, an eadem ex
causa legati vel fideicommissi ab heredibus eius Titio
praestari debeant. respondit nihil proponi, cur prae-
standa non sunt.
20 *Idem libro octavo decimo digestorum* Annua
his verbis legavit: 'si morarentur cum matre mea.
'quam heredem ex parte institui': quaesitum est, an
mortua matre condicio adposita defecisse videatur ac
per hoc neque cibaria neque vestiaria his debeantur.
respondit secundum ea quae proponerentur deberi.
1 Attia fideicommissum his verbis reliquit: 'quisquis
'mihi heres erit, fidei eius committo, uti det ex re-
'ditu cenaculi mei et horrei post obitum sacerdoti et
'hierophylaco et libertis, qui in illo templo erunt, de-
'naria decem die nundinarum, quas ibi posui'. quaero,
utrum his dumtaxat, qui eo tempore quo legabatur
in rebus humanis et in eo officio fuerint, debitum sit,
an etiam his qui in loco eorum successerunt. res-
pondit secundum ea quae proponerentur ministerium
nominatorum designatum, ceterum datum templo.
item quaero, utrum uno dumtaxat anno decem fidei-
commissi nomine debeantur an etiam in perpetuum
decem annua praestanda sint. respondit in per-
petuum.
21[7a] *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Li-
berto suo ita legavit: 'praestari volo Philoni, usque
'dum vivet, quinquagesimam[8] omnis reditus, quae[9]
'praediis a colonis vel emptoribus fructus ex consue-
'tudine domus meae praestantur'. heredes praedia
vendiderunt, ex quorum reditu quinquagesima relicta
est: quaesitum est, an pretii usurae, quae ex consue-
tudine in provincia praestarentur, quinquagesima de-
beatur. respondit reditus dumtaxat quinquagesimas
1 legatas, licet praedia vendita sunt[10]. A liberto,
cui fundum legaverat ferentem annua sexaginta, per
fideicommissum dederat Pamphilae annua dena: quae-
situm est, si lex Falcidia liberto legatum minuerit, an
Pamphilae quoque annuum fideicommissum minutum
videatur, cum ex reditu legata sint, qui largitur,
etiamsi Falcidia partem dimidiam fundi abstulerit,
annuam Pamphilae praestationem. respondit secun-
dum ea quae proponerentur non videri minutum, nisi
2 si alia mens testatoris probaretur. Filium ex do-
drante, uxorem ex quadrante instituit heredes et filii
fidei commisit, ut novercae restitueret hereditatem:
ab ea autem petit, ut infirmitatem filii commendatam
haberet eique menstruos aureos denos praestaret,
donec ad vicesimum quintum annum aetatis perve-
nerit, cum autem implesset eam aetatem, partem di-
midiam hereditatis ei restitueret. filius deducta do-
drantis parte quarta, ex qua institutus erat, novercae
hereditatem restituit et postea implevit vicesimum
quintum annum aetatis. quaesitum est, cum noverca
universae hereditatis haberet dodrantem semunciam
et sicilicum, an eius partem dimidiam privigno suo
restitueret. respondit secundum ea quae proponeren-
tur tantum restituendum, quantum cum eo, quod Fal-
cidiae nomine filius deduxisset, semissem faceret.
idem quaesiit, an, quod infirmitati filii pater consulere
voluerit, fructus quoque medii temporis noverca ei
restituere deberet. respondit secundum ea quae pro-
3 ponerentur debere. Lucius Titius testamento pa-
triae suae civitati Sebastenorum centum legavit, uti
alternis annis ex usuris eiusdem certamina sub no-
mine ipsius celebrarentur, et adiecit haec verba:
'quod si condicione supra scripta recipere legatam
'sibi pecuniam civitas Sebastenorum noluerit, nullo
'modo heredes meos obligatos ei esse volo, sed habere
'sibi pecuniam'. postea praeses provinciae ex no-

(1) a *om. F* (2) putant *edd.* (3) relinqui *F* (4) et *F* (5) nec *scr.* (6) verum] velim *scr.* (7) testatrix Lucio Titio *scr.* (7a) § 1 = 35, 2, 25, 1 (8) quinquagesimas *scr.* (9) de *ins.* (10) an pretii quinquagesima debeatur usuraeque, quae... praestarentur, licet praedia vendita sunt. respondit reditus... legatas *scr.*

minibus debitorum hereditariorum elegit idonea nomina et in causam legati rei publicae adiudicavit, post cuius sententiam res publica a plerisque adiudicatis sibi pecunias percepit. quaesitum est, an, si res publica condicionibus testamento adscriptis postea non paruerit, legatum ad filios heredes pertineat. respondit rem publicam voluntati testatoris parere compellendam ac, nisi faciat, in his quidem summis, quae per numerationem vel novationem solutae sunt, utili repetitione heredes adiuvandos: ab his vero nominibus, quae neque solverunt rei publicae neque novatione abscesserunt a pristina obligatione, non pro-
4 hibendos, quo minus debitum petant. Largius[1] Eurippianus consuluit alumno certam pecuniam patronum testamento legasse deque ea re testamento ita cavisse: 'pecuniam, quam Titio liberto et alumno 'meo legavi, esse volo penes Publium Maevium usque 'ad annum vicesimum quintum aetatis eius proque ea 'computari cum eo usuras quadrantes: quantum au'tem in sumptum ei statuendum sit, tu Publi Maevi, 'cum patris affectum ei praestare debeas, aestimabis'. quaesitum est, an heredes a Publio Maevio satis accipere debuerint solventes eam pecuniam. respondit, cum testamento nulla exigendae satisdationis commemoratio[2] fiat, satis habuisse heredes secundum voluntatem defuncti Publio Maevio pecuniam numerare: et ideo nec Titius alumnus vel heredes eius audiri debeant adversus heredes patroni agentes, quod satis non exegerunt: ex ea enim numeratione etiam a Titio ac proinde etiam ab heredibus eius liberatos esse supra scriptos heredes, nisi vivente testatore Publius Maevius solvendo esse desierit: tunc enim
5 cautio ab eo exigenda est. Pater duos filios aequis ex partibus instituit heredes, maiorem et minorem, qui etiam impubes erat, et in partem eius certa praedia reliquit et, cum quattuordecim annos impleverit, certam pecuniam ei legavit idque fratris eius fidei commisit, a quo petit in haec verba: 'a te peto, 'Sei, ut ab annis duodecim aetatis ad studia liberalia 'fratris tui inferas matri eius annua tot usque ad an'nos quattuordecim: eo amplius tributa fratris tui pro 'censu eius dependas, donec bona restituas: et ad te 'reditus praediorum illorum pertineant, quoad per'veniat frater tuus ad annos quattuordecim'. quaesitum est, defuncto maiore fratre herede alio relicto utrum omnis condicio percipiendi reditus fundorum, anniversaria praestetur alia[3], quae praestaturus esset, si viveret, Seius, ad heredem eius transierint[4], an vero id omne protinus ad pupillum et tutores transferri debeat. respondit: secundum ea quae proponerentur intellegitur testator quasi cum tutore locutus, ut tempore, quo tutela restituenda est, haec, quae pro annuis praestari iussisset percipiendisque fructibus[5], finiantur: sed cum maior frater morte praeventus est, omnia, quae relicta sunt, ad pupillum et tutores eius confestim post mortem fratris transisse.

22 *Alfenus Varus libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* 'Filiae meae quotienscumque 'vidua erit, in annos singulos centum heres meus 'dato': quaeritur, si filia minus annui temporis vidua fuisset, numquid minus ei centum deberentur. respondit sibi videri, tametsi totus annus nondum fuisset, tamen deberi.

23 *Marcianus libro sexto institutionum* Cum quidam decurionibus divisiones dari voluisset die natalis sui, divi Severus et Antoninus rescripserunt non esse verisimile testatorem de uno anno sensisse, sed de perpetuo legato.

24 *Idem libro octavo institutionum* Cum erat certa pecunia, id est centum, rei publicae Sardianorum relicta per quadriennium certaminis Chrysanthiani[6], divi Severus et Antoninus rescripserunt videri perpetuam pensitationem reliquisse testatorem per quadriennium, non in primum quadriennium.

25 *Valens libro secundo fideicommissorum* Filio familias, quoad in potestate patris sit, in annos singulos dena dari possunt.

II[7].

DE USU ET USU FRUCTU ET REDITU ET HABITATIONE ET OPERIS PER LEGATUM VEL FIDEICOMMISSUM DATIS.

1 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Nec usus nec usus fructus itineris actus viae aequaeductus legari potest, quia servitus servitutis esse non potest: nec erit utile ex senatus consulto, quo cavetur, ut omnium quae in bonis sint usus fructus legari possit, quia id neque ex bonis neque extra bona sit. sed incerti actio erit cum herede, ut legatario, quamdiu vixerit, eundi agendi ducendi facultatem praestet aut ea servitus constituatur sub hac cautione, ut, si decesserit legatarius vel capite deminutus ex magna causa fuerit, restituatur.

2 *Papinianus libro septimo decimo quaestionum* Hominis operae legatae capitis deminutione vel non utendo non amittuntur. et quoniam ex operis mercedem percipere legatarius potest, etiam operas eius ipse locare poterit, quas si prohibeat heres capi[8], tenebitur. idem est et si servus se locaverit. et quia legatarius fructuarius non est, ad heredem suum operarum legatum transmittit: sed servo usu capto legatum perit.

3 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Hominis quoque liberi operae legari possunt, sicut locari et in stipulationem deduci.

4 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si pure proprietas legata erit, ea ad legatarium perveniet, quamvis fructuarius heres sit institutus.

5 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Usum fructum 'cum moriar' inutiliter stipulor: idem est in legato, quia et constitutus usus fructus morte intercidere solet.

6 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Si usus fructus mihi in biennium continuum a morte testatoris legatus sit et per heredem steterit, quo minus eum mihi daret, praeterito biennio nihilo minus tenetur (quemadmodum teneretur, si res legata in rerum natura esse desisset, quam quis deberet, moratusque esset in ea danda), ut peti quidem iam usus fructus qui legatus sit non possit, quia alius futurus sit quam qui legatus fuerit, sed aestimatio eius bima dumtaxat facienda sit.

7 *Ulpianus libro vicesimo sexto ad edictum* Operae testamento relictae quando cedere debeant, utrum ex quo petit eas legatarius an ex quo adita hereditas est? et cui pereant dies, quibus aeger servus fuit? et puto ex die petitionis eas cedere: quare si post petitas aeger esse servus coeperit, legatario peribunt.

8 *Gaius libro tertio de legatis ad edictum praetoris* Si usus fructus municipibus legatus erit, quaeritur, quousque in eo usu fructu tuendi sint: nam si quis eos perpetuo tuetur, nulla utilitas erit nudae proprietatis semper abscedente[9] usu fructu. unde centum annos observandos esse constat, qui finis vitae longissimus esset.

9 *Ulpianus libro octavo disputationum* Si ab eo, cui legatus esset usus fructus, fideicommissum fuerit relictum, licet usus fructus ad legatarium non pervenerit, heres tamen, penes quem usus fructus remanet, fideicommissum praestat. quod et in militis testamento erit dicendum, si legatarius, a quo fideicommissum relictum est, repudiaverit legatum vel vivo testatore decesserit.

(1) Larcius *scr.* (2) commemoratis *F* (3) ut anniversaria praestentur aliaque *ad Hal.scr.* (4) transierit *dett.* (5) quae pro percipiendis fructibus annua praestari iussisset *scr.* (6) Chrysanthini *Seldenus*

(7) *Sab.* 1. 3...12. 30. 41. 42; *Ed.* 13...16. 18...23; *Pap.* 2. 17. 24...29. 38. 39; *App.* 31...37. 40. 43. — *Bas.* 44, 5 (8) dari *scr.* (9) abscendente *F*

10 *Iulianus libro septuagesimo octavo digestorum* Si Titio fundus et eiusdem fundi usus fructus legatus fuerit, erit in potestate eius, fundum an usum fructum vindicare malit. et si fundum elegerit, necessario plenam proprietatem habebit, licet usum fructum a se reppulerit: si vero usum fructum habere maluerit et proprietatem fundi reppulerit, solum usum fructum habebit.

11 *Idem libro primo ex Minicio* Habitationis legatum in singulos annos ab initio anni deberi constat.

12 *Alfenus Varus libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* Heres in fundo, cuius usus fructus legatus est, villam posuit: eam invito fructuario demolire non potest, nihilo magis quam si, quam arborem posuisset, ex fundo is evellere vellet: sed si antequam usufructuarius prohibuerit, demolierit, impune facturum.

13 *Paulus libro tertio decimo ad Plautium* Cum usus fructus alternis annis legatur, non unum, sed plura legata sunt. aliud est in servitute aquae et viae: viae enim servitus una est, quia natura sui habet intermissionem.

14 *Celsus libro octavo decimo digestorum* Duos separatim uti frui sinere damnatus heres communiter uti frui passus est: quaerebatur, an utrique ex testamento teneretur. dixi teneri, si testator utrumque solidum habere voluit: nam ipsius onus est, ut solidum singulis legatum praestaret: qua parte igitur alterum uti frui sineret heres, ea parte eum non sinere alterum uti frui, ideoque per aestimationem unicuique quod deest replere debet.

15 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* 'Damnas esto heres Titium sinere in illa domo habi-
1 'tare, quoad vivet': unum videtur esse legatum. Qui duos fundos habebat, unum legavit et alterius fundi usum fructum alii legavit: quaero, si fructuarius ad fundum aliunde viam non habeat quam per illum fundum qui legatus est, an fructuario servitus debeatur. respondit, quemadmodum, si in hereditate esset fundus, per quem fructuario potest praestari via, secundum voluntatem defuncti videtur id exigere ab herede, ita et in hac specie non aliter concedendum esse legatario fundum vindicare, nisi prius ius transeundi usufructuario praestet, ut haec forma in agris servetur, quae vivo testatore optinuerit, sive donec usus fructus permanet sive dum[1] ad suam proprietatem redierit.

16 *Modestinus libro nono responsorum* Legatum civitati relictum est, ut ex reditibus quotannis in ea civitate memoriae conservandae defuncti gratia spectaculum celebretur, quod illic[2] celebrari non licet: quaero, quid de legato existimes. [3]respondit, cum testator spectaculum edi voluerit in civitate, sed tale, quod ibi celebrari non licet, iniquum esse hanc quantitatem, quam in spectaculum defunctus destinaverit, lucro heredum cedere: igitur adhibitis heredibus et primoribus civitatis dispiciendum est, in quam rem converti debeat fideicommissum, ut memoria testatoris alio et licito genere celebretur.

17 *Scaevola libro tertio responsorum* Quidam praedia rei publicae legavit, de quorum reditu quotannis ludos edi voluit, et adiecit: 'quae legata peto, 'decuriones, et rogo, ne in aliam speciem aut alios 'usus convertere velitis'. res publica[4] per quadriennium continuum ludos non edidit: quaero, an reditus, quos quadriennio res publica percepit, heredibus restituere debeat vel compensare in aliam speciem[5] legati ex eodem testamento. respondit et invitis heredibus possessione adprehensa perceptos fructus restituendos esse et non erogatum secundum defuncti voluntatem in alia quae deberentur compensari.

18 *Modestinus libro nono responsorum* Qui plures habebat libertos, testamento suo dixit se habitationem relinquere iis quos codicillis designasset: cum nullos postea designaverit, quaero, an omnes admitti debeant. respondit, si patronus, qui se designaturum personas libertorum pollicitus est, nullum postea designavit, legatum habitationis perfectum esse non videtur, non existente cui datum intellegi possit.

19 *Idem libro singulari de heurematicis* Si alii fundum', alii usum fructum eiusdem fundi testator legaverit: si eo proposito fecit, ut alter nudam proprietatem haberet, errore labitur. nam detracto usu fructu proprietatem eum legare oportet eo modo: 'Titio fundum detracto usu fructu lego: vel[6] Seio 'eiusdem fundi usum fructum heres dato'. quod nisi fecerit, usus fructus inter eos communicabitur, quod interdum plus valet scriptura quam peractum sit[7].

20 *Pomponius libro octavo ad Quintum Mucium* Si servum sub condicione liberum esse iubeam et usum fructum eius tibi legavero, valet legatum.

21 *Paulus libro septimo ad legem Iuliam et Papiam* Titio usus fructus Stichi aut, si navis ex Asia venerit, decem legata sunt. non petet usum fructum, antequam condicio[8] decem existat vel deficiat, ne potestas heredi utrum velit dandi auferatur.

22 *Ulpianus libro quinto decimo ad legem Iuliam et Papiam* 'Patrimonii mei reditum omnibus 'annis uxori meae dari volo'. Aristo respondit ad heredem uxoris non transire, quia aut usui fructui simile esset aut huic legato 'in annos singulos'.

23 *Iunius Mauricianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Licet testatori repetere legatum usus fructus, ut etiam post capitis deminutionem deberetur et hoc nuper imperator Antoninus ad libellum rescripsit. [9]tunc tantum esse huic constitutioni locum, cum in annos singulos relegaretur.

24 *Papinianus libro septimo responsorum* Uxori fructu bonorum legato faenus quoque sortium, quas defunctus collocavit, post impletam ex senatus consulto cautionem praestabitur. igitur usuras nominum in hereditate relictorum ante cautionem interpositam debitas velut sortes in cautionem deduci necesse est. non idem servabitur nominibus ab herede factis: tunc enim sortes dumtaxat legatario dabuntur aut, quod propter moram usuras quoque reddi placuit, super
1 his non cavebitur. 'Scorpum servum meum Sem-'proniae concubinae[10] meae servire volo'. non videtur proprietas servi relicta, sed usus fructus.

25 *Idem libro octavo responsorum* Qui fructus praediorum uxori reliquit, post mortem eius praedia cum reditibus ad heredes suos redire voluit, imperitia lapsus. nullum fideicommissum dominus[11] neque proprietatis neque fructus ad eos reverti dedit[12]: etenim reditus futuri, non praeteriti temporis demonstrati videbantur.

26 *Paulus libro decimo quaestionum* Sempronius Attalus ab herede suo fundum in Italiam Gaio post decennium deducto usu fructu dari iussit: quaero, cum medio hoc decennii spatio heres vita functus sit, an post tempus decennii plenus fundus ad legatarium pertineat. movet enim me, quod dies legati huius sive fideicommissi cesserit ac per hoc et ad heredem legatarii pertinere potuerit, et ideo quasi circa debitum iam legatum mortuo herede usus fructus exstinctus sit nec ad heredem heredis pertinere possit. respondi: dies quidem fideicommissi vel legati cedit statim, cum post tempus certum heres dare rogatur sive iubetur: sed usus fructus nondum est heredis, nisi cum dominium deducto usu fructu praestitit, et ideo capitis deminutione vel morte perire non potest quod nondum habuit. idem evenit, si proprietas deducto usu fructu sub condicione legata sit et pendente condicione heres decesserit: tunc

(1) sive *et* permanet sive dum *del.* (2) illi *F* (3) Modestinus *ins.* *F²* (4) *omissa sunt talia:* invitis heredibus praedia possedit et (5) specie *F* (6) vel *del. P. Faber* (7) quam quod actum sit *dett.* (8) de *ins.*

(9) nec puto *similiave ins.* (*similiter Cuiacius*) (10) consubinae *F* (11) nihilominus *scr.* (12) dedit] respondi *scr.*

enim ab heredis herede incipit usus fructus, qui[1] ex persona eius finietur. sed his casibus de sententia testatoris quaerendum est, qui utique de eo usu fructu detrahendo sensit, qui coniunctus esset heredis personae: quo extincto solidam proprietatem ad legatarium voluit pertinere nec plus transmitti ad successorem suum, qui[2] nondum habere coepit usum fruc-
1 tum, quam si iam habere coepisset. Si fundus duobus, alii usus fructus legatus sit, non trientes in usu fructu, sed semisses constituuntur: idemque est ex contrario, si duo sint fructuarii et alii proprietas legata est. et inter eos tantum adcrescendi ius est.

27 *Scaevola libro primo responsorum* Uxori maritus per fideicommissum usum fructum et alia et dotem praelegavit[3]: heredes usum fructum ei concesserunt: post biennium illicitum matrimonium fuisse pronuntiatum est: quaesitum est, an id, quod praeterito tempore possedit[4], ab ea repeti possit. respondit id, quod fructus nomine percepisset, repeti posse.

28 *Paulus libro tertio decimo responsorum* Quaero, si usus fructus fundi legatus est et eidem fundo indictiones temporariae indictae sint, quid iuris sit. Paulus respondit idem iuris esse et in his speciebus quae postea indicuntur, quod in vectigalibus dependendis responsum est: ideoque hoc onus ad fructuarium pertinet.

29 *Gaius libro primo fideicommissorum* Si quis usum fructum legatum sibi alii restituere rogatus sit eumque in fundum induxerit fruendi causa: licet iure civili morte et capitis deminutione ex persona legatarii pereat usus[5] fructus, quod huic ipso iure adquisitus est, tamen praetor iurisdictione sua id agere debet, ut idem servetur, quod futurum esset, si ei, cui ex fideicommisso restitutus esset, legati iure adquisitus fuisset.

30 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Cui usus fructus legatus esset, donec ei totius dotis satisfieret, cum ei heres[6] pro sua parte satis dedisset, quamvis reliqui satis non darent, tamen pro ea parte usum fructum desinere habere mulierem ait Labeo: idem fieri et si per mulierem mora fieret,
1 quo minus satis acciperet. Colono suo dominus usum fructum fundi, quem is colebat, legaverat: agat[7] colonus cum herede ita, ut iudex cogat heredem ex locationis actione eum liberare.

31 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Is qui fundum tecum communem habebat usum fructum fundi uxori legaverat: post mortem eius tecum heres arbitrum communi dividundo petierat. Blaesus ait Trebatium respondisse, si arbiter certis regionibus fundum divisisset, eius partis, quae tibi optigerit, usum fructum mulieri nulla ex parte deberi, sed eius, quod heredi optigisset, totius usum fructum eam habituram. ego hoc falsum puto: nam cum ante arbitrum communi dividundo coniunctus pro indiviso ex parte dimidia totius fundi usus fructus mulieris fuisset, non potuisse arbitrum inter alios iudicando alterius ius mutare: quod et receptum est.

32 *Scaevola libro quinto decimo digestorum* Generali capite praeposito quidam in testamento suo ita adiecit: 'Felici, quem liberum esse iussi, usum fruc'tum fundi Vestigiani lego: cuius proprietatem puto 'te consecuturum, si non contenderis cum herede 'meo, sed potius concordaveris: sed et tu, heres, 'omnia fac, ut amici sitis: hoc enim vobis expedit': quaesitum est, an vivente herede exigere possit Felix fundi proprietatem. respondit nihil proponi, cur Fe-
1 lici proprietas fundi legata videretur. Filios ex Seio et filiam ex alio marito heredes instituit aequis portionibus et matri ita legaverat: 'Aeliae Dorcadi 'matri meae dari volo, quoad vivat[8], usum fructum 'bonorum meorum, ita ut post obitum eius ad liberos 'meos aut ad eum, qui ex his vivet, pertineat'. filii post aditam hereditatem decesserant: quaesitum est mortua matre superstite filia testatricis usus fructus utrum ad solam filiam an vero pro portione hereditatis pertineret. respondit ad eos redire, apud quos proprietas esset. *Claudius:* non credidit ipsum usum fructum in vicem portionum hereditariarum post mortem aviae inter ipsos datum, eo magis, quod aequis
2 partibus heredes erant scripti. Uxori usum fructum domuum et omnium rerum, quae in his domibus erant, excepto argento legaverat, item usum fructum fundorum et salinarum: quaesitum est, an lanae cuiusque coloris mercis causa paratae[9], item purpurae, quae in domibus erat[10], usus fructus ei deberetur. respondit excepto argento et his, quae mercis causa comparata[11] sunt, ceterorum omnium usum
3 fructum legatariam habere. Idem quaesiit, cum in salinis, quarum usus fructus legatus esset, salis inventus sit non minimus modus, an ad uxorem ex causa fideicommissi usus fructus pertineat. respondit de his legandis, quae venalia ibi essent, non sensisse
4 testatorem. Idem quaesiit, cum eodem testamento ita caverit: 'a te peto, uxor, uti ex usu fructu, quem 'tibi praestari volo in annum quintum decimum, con'tenta sis annuis quadringentis, quod amplius fuerit, 'rationibus heredis heredumve meorum inferatur', an recessum videatur a superiore capite ideoque uxor non amplius habeat ex usu fructu, quam annuos quadringentos. respondit satis id, quod quaereretur,
5 aperte verba quae proponerentur declarare. Lucius Titius testamento suo Publio Maevio fundum Tusculanum reliquit eiusque fidei commisit, uti eiusdem fundi partem dimidiam usus fructus[12] Titiae praestaret: Publius Maevius villam vetustate corruptam cogendis et conservandis fructibus necessariam aedificavit: quaero, an sumptus partem pro portione usus fructus Titia adgnoscere debeat. respondit, si prius, quam usum fructum praestaret, necessario aedificavit, non alias cogendum restituere, quam eius
6 sumptus ratio habeatur. Duas filias et filium mente captum heredes scripsit, filii portionis mente capti datae[13] usum fructum legavit in haec verba: 'hoc amplius Publia Clementiana praecipiet sibi quar'tae partis hereditatis meae, ex qua Iulium Iustum 'filium meum heredem institui[14]: petoque a te, Publia 'Clementiana, uti fratrem tuum Iulium Iustum alas 'tuearis dependas pro eo: pro quo tibi usum fructum 'portionis eius reliqui, donec mentis compos fiat et 'convalescat'. quaesitum est, cum filius in eodem furore in diem mortis suae perseverans decesserit, an usus fructus interciderit. respondit verbis quae proponerentur perseverare legatum, nisi manifestis-
7 sime[15] probetur aliud testatorem sensisse. Heredis instituti fidei commisit filio suo annua decem praestare aut ea praedia emere et adsignare, ut usum fructum haberet, reditum efficientia annua decem: filius fundos sibi ab herede secundum matris voluntatem traditos locavit: et[16] quaesitum est, defuncto eo reliqua colonorum utrumne ad heredem filii fructuarii an vero ad heredem Seiae testatricis pertineant. respondit nihil proponi, cur ad heredem Seiae
8 pertineant[17]. Usum fructum tertiae partis bonorum suorum uni ex heredibus legaverat: quaesitum est, an pecuniae, quae ex rebus divisis secundum aestimationem effecta est, tertia praestanda sit. respondit heredis esse electionem, utrum rerum an aestimatio-
9 nis usum fructum praestare vellet[18]. Item quaesitum est, tributa praeterea, quae vel pro praediis aut moventibus deberi[19] et reddi necesse est, an eximenda sint ex quantitate, ut reliquae dumtaxat pecuniae, si hoc heres elegerit, reddi debeat. respondit reliquae pecuniae tertiam praestandam.

(1) qui incipit usus fructus *scr.* (2) suum qui] si qui *scr.* (3) relegavit *Hal.* (4) percepit *van de Water* (5) usu *F* (6) ex parte *ins.* (7) aget *S* (8) vivet F^2 (9) mercis causa paratae *del.* (10) erant *F* (11) parata *S* (12) partis dimidiae usum fructum *S* (13) filio p. m. capto datae F^2, datae *del.* (14) usum fructum *ins. dett.* (15) manifestissimi *F* (16) et *del.* (17) pertineat F^2 (18) velit F^2 (19) tributa quaeve praeterea pro praediis aut moventibus dari *scr.*

33 *Idem libro septimo decimo digestorum* 'Sempronio ea, quae vivus praestabam, dari volo': is etiam habitabat in testatoris domo, quae uni ex heredibus praelegata erat: quaesitum est, an habitatio quoque debeatur. respondit nihil proponi, cur non debeatur.
1 Ex his verbis testamenti: 'libertis meis, quibus 'nominatim nihil reliqui, quae vivus praestabam dari 'volo' quaesitum est, an libertis, qui cum patrono suo in diem mortis habitabant, etiam habitatio re-
2 licta videatur. respondit videri. Codicillis ita scripsit: 'Negidium Titium Dionem libertos meos se'nes et infirmos peto in locis, in quibus nunc agunt, 'senescere patiamini': quaero, an ex hoc capite liberti supra scripti ex fideicommisso fructus locorum, quibus morantur, recipere debeant, cum alia, quae eis specialiter legata sunt, sine controversia consecuti sunt. respondit verbis quae proponerentur id petitum, ut ad eum modum paterentur heredes ibi eos esse, ad quem modum ipsa patiebatur.

34 *Idem libro octavo decimo digestorum* Codicillis fideicommissa in haec verba dedit: 'libertis 'libertabusque meis et quos in codicillis manumisi 'fundum, ubi me humari volui, dari volo, ut qui ab[1] 'his decesserit, portio eius reliquis adcrescat, ita ut 'ad novissimum pertineat: post cuius novissimi[2] de'cessum ad rem publicam Arelatensium pertinere 'volo. hoc amplius libertis libertabusque meis habi'tationes in domo, quamdiu vivent[3]: Pactiae et[4] 'Trophimae diaetas omnes, quibus uti consuevit: ha'bitet, quam domum[5] post mortem eorum ad rem 'publicam pertinere volo'. quaesitum est, rei publicae fideicommissum utrum ab herede an a libertis datum sit. respondit secundum ea quae proponerentur posse ita verba accipi, ut eius legatarii, qui novissimus decederet, fidei commissum videatur. idem quaesiit defunctis quibusdam ex libertis, quibus habitatio relicta erat, an portiones domus, in quibus hi habitaverant, iam ad rem publicam pertineant. respondit, quoad aliquis eorum vivat, fideicommissum
1 rei publicae non deberi. Qui Semproniam ex parte decima et Maeviam ex parte decima, alumnum ex reliquis partibus instituerat heredes, curatorem alumno dedit, cum iure facere putaret: et curatoris fidei commisit, ne pateretur fundum venire, sed cum Sempronia et Maevia nutricibus suis frueretur reditu eius: et ima parte testamenti ita adiecit: 'omnem volun'tatem meam fidei heredum meorum committo'. quaesitum est, an tertias partes usus fructus fundi nutrices ex fideicommisso petere possint, quamvis curator ei receptus sit[6], quem iure dare non poterit[7] alumno. respondit secundum ea quae proponerentur utiliter fideicommisso voluntatem suam confirmasse: id[8] igitur cuique dedisse, ut et nutrices una cum alumno reditu fundi uterentur.

35 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Uxori usum fructum villae legavit in quinquennium a die mortis suae, deinde haec verba adiecit: 'et peracto 'quinquennio, cum eius usus fructus esse desierit, 'tunc eum fundum illi et illi libertis dari volo'. quaesitum est, cum uxor intra quinquennium decesserit, an libertis proprietatis petitio iam an vero impleto quinquennio competat, quia 'peracto quinquennio' testator proprietatem legaverat. respondit post completum quinquennium fundum ad libertos pertinere.

36 *Idem libro quinto vicesimo digestorum* Sticho testamento manumisso fundi usus fructus erat legatus et, cum is uti fruique desisset, fidei heredum testator commisit, uti eum fundum darent Lucio Titio: sed Stichus testamento suo eiusdem fundi proprietatem nepotibus suis legavit et heredes Stichi ex testamento eius legatariis nepotibus eum fundum tradiderunt. quaesitum est, cum nepotes legatarii ignoraverint condicionem fundi supra scripti priore testamento datam et plus quam tempore statuto possederint, an eum fundum sibi adquisierint. respondit secundum ea quae proponerentur legatarios
1 sibi adquisisse. Idem quaesiit, si aliquo casu legatariis auferri possit, an repetitionem ab heredibus Stichi eius nepotes habere possint. respondit supra quidem de adquisitione responsum: verum si ex alia[9] causa adquisitio cessasset, videri Stichum, si post mortem eorum, quibus proprietas legata esset, testamentum fecisset, potius quod habere se crederet, quam quod onerare heredes vellet, legasse.

37 *Idem libro trigesimo tertio digestorum* 'Uxori 'meae usum fructum lego bonorum meorum, usque 'dum filia mea annos impleat octodecim': quaesitum est, an praediorum tam rusticorum quam urbanorum et mancipiorum et supellectilis itemque calendarii usus fructus ad uxorem pertineat. respondit secundum ea quae proponerentur omnium pertinere.

38 *Idem libro tertio responsorum* 'Fundi Aebu'tiani reditus uxori meae quoad vivat[10] dari volo': quaero, an possit tutor heredis fundum vendere et legatario offerre quantitatem annuam, quam vivo patre familias[11] ex locatione fundi redigere consueverat. respondit posse. item quaero, an habitare impune prohiberi possit. respondit non esse obstrictum heredem ad habitationem praestandam. item quaero, an compellendus sit heres reficere praedium. respondit, si heredis facto minores reditus facti essent, legatarium recte desiderare, quod ob eam rem deminutum sit. item quaero, quo distat hoc legatum ab usu fructu. respondit ex his, quae supra responsa essent, intellegi differentiam.

39 *Idem libro sexto responsorum* Filios heredes instituit, uxori vestem mundum muliebrem lanam linum et alias res legavit et adiecit: 'proprietatem 'autem eorum, quae supra scripta sunt, reverti volo 'ad filias meas quaeve ex his tunc vivent': quaesitum est, utrum usus fructus an proprietas earum rerum data sit. respondit proprietatem legatam videri.

40 *Alfenus Varus libro octavo digestorum a Paulo epitomatorum* 'Illi cum illo habitationem lego' perinde est, ac si ita 'illi et illi' legasset.

41 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Cum ita legatum esset: 'fructus annuos fundi 'Corneliani Publio Maevio do lego', perinde putat accipiendum esse Labeo, ac si usus fructus fundi similiter esset legatus, quia haec mens fuisse testatoris videatur.

42 *Idem libro quinto ex posterioribus Labeonis* In fructu id esse intellegitur, quod ad usum hominis inductum est: neque enim maturitas naturalis hic spectanda est, sed id tempus, quo magis colono dominove eum fructum tollere expedit. itaque cum olea immatura plus habeat reditus, quam si matura legatur, non potest videri, si immatura lecta est, in fructu non esse.

43 *Venuleius libro decimo actionum* Nihil interest, utrum bonorum quis an rerum tertiae partis usum fructum legaverit: nam si bonorum usus fructus legabitur, etiam aes alienum ex bonis deducetur, et[12] quod in actionibus erit, computabitur. at si certarum rerum usus fructus legatus erit, non idem observabitur.

III[13].

DE SERVITUTE LEGATA.

1 *Iulianus libro primo ex Minicio* Qui duas tabernas coniunctas habebat, eas singulas duobus legavit: quaesitum est, si quid ex superiore taberna in inferiorem inaedificatum esset, num inferior[14] oneri ferundo in superioris tabernae loco[15] con-

(1) de *scr.* (2) novissimi *del.* (3) vivant F^2 (4) et *del.* (5) consuevit: quam domum habitent *scr.* (6) quamvis curator nec receptus sit *scr.* (7) poterat *scr.* (8) idem *scr.* (9) aliqua *scr.* (10) vivet F^2

(11) vivus pater familias *dett.* (12) si rerum *ins. Noodt* (13) *Sab.* 1; *Ed.* 2. 3. 4; *Pap.* 5. 6. 7. — *Bas.* 44, 6 (14) inferior] inferiorem esse *scr.* (15) loco] legato *edd.*

tineretur [1]. respondit servitutem impositam videri. *Iulianus notat:* videamus, ne hoc ita verum sit, si aut nominatim haec servitus imposita est aut ita legatum datum est: 'tabernam meam uti nunc est do lego'.

2 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* Fundum communem habentibus legari potest via, cum et communis servus recte viam stipulatur et, cum duo ei qui ipse viam stipulatus fuerit heredes exstiterint, non corrumpitur stipulatio.

3 *Idem libro vicesimo nono digestorum* Si fundum Maevio et ad eum viam per alium fundum et eundem fundum sine via Titio legasset, si uterque fundum vindicasset, sine via legato [2] fundum cessurum, quia [3] neque adquiri per partem servitus possit. et [4] si prius Maevius fundum vindicaret altero deliberante, posse dubitari, an, si postea Titius omisisset, viae legatum salvum esset, et hoc magis videbatur: quamquam si sub condicione quis fundum legasset, viam pure, aut pro parte fundum pure, pro parte sub condicione et viam sine condicione, si pendente ea legati dies cessisset, interiturum fore viae legatum: ut responsum est, cum alteri ex vicinis, qui fundum communem habebant, viam sub condicione, alteri pure legasset et [5] pendente condicione decessisset, quia alterius legatarii persona impedimento esset, quo minus solidus fundus cum [6] via vindicaretur.

4 *Iavolenus libro nono epistularum* Si is qui duas aedes habebat unas mihi, alteras tibi legavit et medius paries, qui utrasque aedes distinguat, intervenit, eo iure eum communem nobis esse existimo, quo, si paries tantum duobus nobis communiter esset legatus, ideoque neque me neque te agere posse ius non esse alteri ita immissas [7] habere: nam quod communiter socius habet, et in iure eum habere [8] constitit: itaque de ea re arbiter communi dividundo sumendus est.

5 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum* Etsi maxime testamenti factio cum servis alienis ex persona dominorum est, ea tamen quae servis relinquuntur ita valent, si liberis relicta possent valere: sic ad fundum domini via servo frustra legatur.

6 *Idem libro septimo responsorum* Pater filiae domum legavit eique per domus hereditarias ius transeundi praestari voluit. si filia domum suam habitet, viro quoque ius transeundi praestabitur: alioquin filiae praestari non videbitur. quod si quis non usum transeundi personae datum, sed legatum servitutis esse plenum intellegat, tantundem iuris ad heredem quoque transmittetur: quod hic nequaquam admittendum est, ne, quod affectu filiae datum est, hoc et ad exteros eius heredes transire videatur.

7 *Paulus libro vicesimo primo quaestionum* Cum a pluribus heredibus institutis via legata est, quia partem non recipit, singuli heredes in solidum conveniuntur, quia [9] et uno ex heredibus adeunte vindicari potest.

IIII [10].

DE DOTE PRAELEGATA [11].

1 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Cum dos relegatur, verum est id dotis legato inesse, quod
1 actione de dote inerat. Et ideo si inter virum et uxorem convenerat, ut morte viri soluto matrimonio filio communi interveniente dos apud mariti heredem remaneret, et maritus decedens dotem relegaverit, stari pacto non debet ob hoc quod dos relegata est. verum et citra relegationem hoc probari debet: nam quod est admissum posse deteriorem condicionem dotis fieri intervenientibus liberis, totiens locum habet, quotiens ipsa in matrimonio decedit vel
2 divortium intervenit. Et verum est commodum in dote relegata esse repraesentationis, quamvis annua die
3 dos praestaretur: Est et illud, quod ob res donatas [12] hodie post senatus consultum nulla fit exactio, si
4 modo voluntatem non mutavit testator. Impensae autem ipso iure dotem minuunt. sed quod diximus ipso iure dotem impensis minui, non ad singula cor-
5 pora, sed ad universitatem erit referendum. Adeo autem dotis actionem continet dotis relegatio, ut, si vivus eam uxori (scilicet quibus licet casibus) sol-
6 verit, cesset legatum. Sed et si mancipia fuerint in dote non aestimata et haec demortua sint, lega-
7 tum dotis in his evanescit. Sed et si dotem promiserit mulier neque dederit et decedens maritus uxori dotem praelegaverit [13], mulier nihil amplius quam liberationem habebit: nam et si quis ita legaverit 'centum quae in arca habeo' aut 'quae ille 'apud me deposuit', si nulla sint, nihil deberi con-
8 stat, quia nulla corpora sint [14]. Si quis uxori fundum Titianum his verbis legasset: 'is enim fun- 'dus propter illam ad me pervenit', omnimodo debetur fundus: nam quidquid demonstratae [15] rei additur
9 satis demonstratae, frustra est. Celsus libro vicesimo digestorum scribit, si socer nurui dotem relegavit, si quidem ius actionis de dote voluit relegare, nullius momenti esse legatum, quippe nupta est: sed si voluit eam recipere dotalem pecuniam, inquit, utile erit legatum. si tamen haec dotem receperit, nihilo minus maritus dotis persecutionem habebit, sive heres institutus esset, familiae herciscundae iudicio, sive non, utili actione. ego puto, quoniam non hoc voluit socer, ut bis dotem heres praestet, mulierem agentem ex testamento cavere debere defensu iri heredem adversus maritum. ergo et maritus idem debebit cavere adversus mulierem defensu iri, si prior
10 agat. Per contrarium apud Iulianum libro trigesimo septimo quaeritur, si socer filio suo exheredato dotem nurus legasset: et ait agi quidem cum marito exheredato de dote non posse, verumtamen ipsum dotem persecuturum ex causa legati: sed non alias eum legatum consecuturum, quam si caverit heredes adversus mulierem defensu iri. et differentiam facit inter eum, cui dos relegata est, et orcinum libertum, cui peculium legatum est: namque eum de peculio posse conveniri ait, heredem non posse, quia peculium desiit penes se habere: at dotis actio nihilo minus competit, etsi dotem desierit
11 habere. Idem Iulianus quaerit, si dotem marito relegaverit socer, an dote soluta mulieri legatum mariti extinguatur. et dicit extingui, quia nihil esset
12 iam, quod marito posset praestari. Idem quaerit, si dos alii legata esset eamque rogatus sit mulieri restituere, an lex Falcidia in legato locum haberet et dicit habere: sed quod minus est in fideicommisso, mulierem dotis actione [16] consecuturam. ego quaero, an commoda repraesentationis in hoc legato sic observentur atque si dos ipsi mulieri fuisset relegata.
13 et puto [17] habere. Idem Iulianus quaerit, si mulieri dos sit relegata eaque rogata dotem restituere, an Falcidia locum habeat. et negat habere, quoniam fideicommissum quoque negat valere. quod si praeterea quid uxori legatum sit, putat ex [18] residuo fideicommissum praestari: quod utique habita ratione Falcidiae mulieri praestabitur. sed et marito ex parte heredi [19] instituto a socero dote praelegata [20]

(1) continerentur F^2 (2) legato] Maevio *scr.* (3) alterius legatarii persona impedimento esset, quo minus solidus fundus cum via vindicaretur *ins. Hotomanus* (4) et] sed *scr.* (5) legasse et F^a, legasset F^b (6) solidus fundus cum *del.* (7) trabes *ins. van de Water* (8) et in iure eum habere] item iure me habere *scr.* (9) quin *scr.* (10) *Sab.* 1...5. 15; *Pap.* 7...12. 17; *App.* 6. 13. 14; *Ed.* 16. — *Bas.* 44, 7 (11) *sic ante l.* 16 (*ubi rubrica repetitur*) *F*, perlegata *hoc loco F: debuit esse* relegata (12) *exciderunt talia:* aliasve causas exceptis iis quae ipso iure dotem minuunt dotis relegatae solutio non differtur: ceterum ob res donatas (13) relegaverit *scr.* (14) quia nulla corpora sint *del.* (15) demonstrandae *Schulting* (16) actionem *F* (17) locum *ins.* (18) et *F* (19) heredi *requirunt B:* herede *F* (20) *Ulpianus scripsit* herede instituto a socero dote relegata (*sic Haloander*)

legatum dotis Falcidiam passurum, videlicet quia adhuc constante matrimonio indebita dos videtur relegata, verum quod Falcidia reccidit, in familiae herciscundae iudicio maritum praecepturum, quemadmodum totam dotem praeciperet, si non esset relegata.
14 Mela scripsit, si fundus in dote sit et specialiter sit legatus, mox generaliter dos relegata, non bis,
15 sed semel deberi fundum. Ibidem Mela coniungit, si fundus in dote fuit locatus a marito ad certum tempus, uxorem non alias fundum ex relegatione consequi, quam si caverit se passuram colonum frui, dummodo ipsa pensiones percipiat.

2 *Ulpianus libro quinto disputationum* Cum quis uxori suae dotem relegat fideique commissum ab ea relinquit, hoc fideicommissum ex commodo, quod ex relegatione mulier sentit, aestimabitur, et ita Celsus quoque libro vicesimo digestorum scripsit. quod si necessariae fuerunt impensae, quae ipso iure dotem minuunt, amplius dici potest, si tanta[1] quantitas dotis, quam maritus accepit, ei relegata est, oportere dici etiam eam quantitatem posse fideicommissum erogare[2], quae ipso iure dotem minuit: esse enim mulierem legatariam nemo est qui dubitet. sed et si non dos, sed pro dote aliquid uxori fuerit legatum, adhuc quasi dos relegata accipitur. hoc amplius Iulianus scripsit, etsi non fuerit adiectum pro dote esse legatum, hoc tamen animo relictum, adhuc eius esse condicionis. uxor igitur si rogetur vel dotem vel quod pro dote legatum est vel quod in vicem dotis ei[3] adscriptum est restituere, non cogetur nisi eatenus, quatenus diximus, restituere: et ideo heres instituta rogataque quantitatem hereditatis restituere id demum restituet, quod quantitatem dotis excedit idque quod ex repraesentationis commodo sentit. nam et si quis, cum a nuru dotem accepisset, filium suum heredem instituerit eumque rogaverit, quidquid ad eum ex hereditate pervenisset, restituere, mox morte uxoris[4] dotem fuerit lucratus, id non restituet[5] quod ex dote percepit, quia matrimonii causa id lucratus
est, non ex patris iudicio. Mulier dotem promisit quadringentorum et dedit fundos duos in ducenta, praeterea nomina debitorum in residua ducenta: mox maritus eius decedens pro dote fundos ei duos non eos, quos in dotem acceperat, reliquit et praeterea duos illos dotales, quos aestimatos acceperat, reliquit[6] fideique eius commisit, ut, quidquid ad se ex hereditate eius pervenisset, id restitueret Seio cum moreretur: quaerebatur, quantum esset in fideicommisso muliere defuncta. dicebam uxorem hanc, quae rogata est, quidquid ad se pervenerit ex testamento, restituere, in ea esse condicione, ut id demum restituere rogetur, quod deducta dotis quantitate ad eam pervenit: dotem enim recepisse eam magis quam accepisse, salvo eo, quod ex commodo repraesentationis ab ea fideicommitti potuit. proinde id quidem, quod pro dote maritus ei reliquit, non cogetur restituere, nisi plus fuit in eo quam in quantitate dotis: residuum vero, quod praeterea illi relictum est, cum fructibus cogetur restituere. habebit igitur praecipuam dotem cum suis fructibus: id vero, quod extrinsecus ei relictum est, cum fructibus, qui ad eam pervenerint, restituet.

3 *Iulianus libro trigesimo quarto digestorum* Qui ita legat uxori suae: 'Titiae amplius quam dotem aureos tot heres meus damnas esto dare', manifestus est dotem quoque relegasse.

4 *Africanus libro quinto quaestionum* Cum volgari modo dies legatorum profertur, nihil eam rem ad dotis relegationem pertinere ait, quia suum diem habeat.

5 *Marcianus libro tertio regularum* Dote relegata non est heres audiendus, si velit ob donationes in mulierem factas solutionem differre vel ob impensas alias, quam quae ipso iure dotem minuunt: aliud est enim minorem esse factam dotem, quod per necessarias impensas accidit, aliud pignoris nomine retineri dotem ob ea, quae mulierem invicem praestare aequum est.

6 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Cum scriptum esset: 'quae pecunia 'propter uxorem meam ad me venit quinquaginta, 'tantundem pro ea dote heres meus dato', quamvis quadraginta dotis fuissent, tamen quinquaginta debere Alfenus Varus Servium respondisse scribit, quia
1 proposita summa quinquaginta adiecta sit. Item ei, quae dotem nullam habebat, vir sic legaverat: 'quanta pecunia dotis nomine' et reliqua, 'pro ea quin'quaginta heres dato'. deberi ei legatum Ofilius Cascellius, item et Servii auditores rettulerunt: perinde habendum esse ac si servus alicui mortuus aut pro eo centum legata essent. quod verum est, quia his verbis non dos ipsa, sed pro dote pecunia legata videtur.

7 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum* Pater dotem a nuru acceptam filio exheredato legavit: heres patris opposita doli exceptione non ante solvere legatum cogendus est, quam ei cautum fuerit
1 de indemnitate soluto matrimonio. Sed si, priusquam legatum filio solveretur, mulier dotem suam
2 reciperavit, frustra filius de legato aget. Sed si lex Falcidia locum in legato dotis adversus filium exheredatum habuerit et mulier solutionem ratam fecerit, propter eam quantitatem, quam heres retinuerit, utilis actio dotis ei dabitur. quod si ratum non habeat, defendi quidem debebit heres a viro, qui se defensurum promisit: sed si totam litem vir solus subierit, actio iudicati, si cautum non erit, pro ea quantitate, quae iure Falcidiae petenda[7] est, ad-
3 versus heredem dabitur. Sed si, priusquam legatum filio solveretur, mulier divertit, quamquam ipsa nondum praecipere[8] dotem possit, non ideo tamen actio filii differtur: quia tunc isdem diebus filio solvi dotem responsum est, cum patri pro parte heres exstitit et ad praeceptionem dotis soluto matrimonio,
4 postquam heres exstitit, admissus est. Si forte per errorem cautio defensionis omissa sit et ex causa fideicommissi filius dotem acceperit, ut indebitum fideicommissum non repeteretur: cautionis enim praestandae necessitas solutionem moratur, non indebitum facit quod fuit debitum: sed non erit iniquum
5 heredi subveniri. Quid ergo si patris heres solvendo non sit? nonne iuste mulieri dabitur adversus virum utilis actio dotis? cui dos perire non debet, quia non interposuit per errorem heres cautionem.

8 *Idem libro septimo responsorum* Vir uxori, quae dotem in mancipiis habebat, pecuniam pro dote legaverat: vivo viro mancipiis mortuis uxor post virum vita decessit. ad heredem eius actio legati recte transmittitur, quoniam mariti voluntas servanda est.

9 *Idem libro octavo responsorum* 'Uxori meae 'fundum Cornelianum et[9] quae nuptura optulit aesti'mata in speciebus restitui volo'. respondi non aestimatum praedium in dotem datum exceptum non videri, sed universa dote praelegata[10] rerum aestimatarum pretium non relictum, verum ipsas res, quales invenirentur.

10 *Scaevola libro octavo quaestionum* Si Seiae pro dote centum fundus[11] legatus sit idemque Maevio: quod Maevio Falcidia aufert, pro eo quasi concursus non fuerit, mulier plus vindicet, quia amplius sit in dote mulieris.

11 *Paulus libro septimo responsorum* Seia cum nuberet Lucio Titio, dedit dotis nomine centum aureos et adhibuit Quintum Mucium, qui nihil numeravit, sed dotem stipulatus est, si morte mulieris solutum fuerit matrimonium. Seia moriens testamento suo ita

(1) tota *cum B scr.* (2) fideicommisso erogari *Hal.* (3) si *F* (4) is *ins.* (5) restitueret *F* (6) reliquit *del. dett.* (7) retenta *Cuiacius* (8) percipere *S* (9) fundum Cornelianum et *del.* (10) relegata *scr.* (11) quinquaginta *ins. Menge*

cavit: 'Lucio Titio marito meo, cui maximas gratias 'ago, dari volo super dotem, quam ei dedi, tot aureos'. quaero, cum instituit Lucium Titium convenire Quintus Mucius ex stipulatu actione[1], an repellere eum maritus possit ex verbis testamenti. respondit, si Quintus Mucius mandante Seia non donationis causa stipulatus est, heredibus mulieris eum teneri et ideo Quintum Mucium exceptione repellendum esse. quod si donationis causa Seia stipulari permisisset, videri eum in eum casum, qui morte mulieris exstitit[2], mortis causa stipulatum: et ideo fidei eius committi potuisse in eum casum dicendum fore.

12 *Scaevola libro tertio responsorum* Qui dotem in pecunia numerata et aestimatis rebus acceperat, uxori ita legavit: 'Seiae uxori meae, si omnes res, 'quae tabulis dotalibus contineantur, heredi meo ex'hibuerit et tradiderit, summam dotis, quam mihi 'pro ea pater eius intulit, dari volo: hoc amplius 'denarios decem'[2*]. quaesitum est, cum res in dotem datae plures ipso usu finitae essent nec moriente marito fuerant[3], an quasi sub impossibili condicione legatum datum debeatur. respondi videri condicioni paritum, si quod ex rebus in dotem datis supererat, in potestatem heredis pervenit.

13 *Labeo libro primo pithanorum a Paulo epitomatorum* *Paulus:* si filius familias, uxorem cum haberet, dotem ab ea acceperat, deinde pater familias factus dotem ei ut solet legavit: quamvis patri heres non erit, tamen id legatum debebitur.

14 *Scaevola libro quinto decimo digestorum* Theopompus testamento facto duas filias et filium aequis partibus instituit heredes et codicillis ita cavit: '*τὴν θυγατέρα μου Κρισπῖναν, ἣν ηὐχόμην ἐκδοῦναι, 'ᾧ ἂν οἱ φίλοι μου καὶ οἱ συγγενεῖς δοκιμάσωσι, 'προνοήσει ἐκδοθῆναι Πολλιανὸς εἰδώς μου τὴν γνώ'μην ἐπὶ τοῖς ἴσοις, ἐφ' οἷς καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς 'ἐξέδωκα*'[4]. Pollianus[5] a[6] marito puellae iuratus scripsit voluisse patrem eandem quantitatem in dotem accipere etiam minorem filiam, quam maior accepisset. quaero, an eandem summam dotis nomine coheredes extra partem hereditatis minori filiae praestare debeant. respondit eum cuius notio est aestimaturum, ut eadem quantitas ex communi praecipua minori filiae dotis nomine detur.

15 *Gaius libro secundo de legatis ad edictum praetoris* Licet placeat pigneratas res vel in publicum obligatas heredem, qui dare iussus est, liberare debere, tamen si is qui tales res in dotem accepit dotem praelegaverit[7], non cogetur heres liberare eas, nisi aliud specialiter testator dixerit.

16 *Paulus libro secundo ad Vitellium* Qui dotem a matre uxoris acceperat et stipulanti ei promiserat, testamento uxori dotem legavit. cum quaesitum esset, an uxor dotis summam consequi posset, respondit Scaevola non videri dari uxori, quod necesse sit matri reddi. alias sic respondit non videri, nisi manifeste uxor docuisset eam testantis voluntatem fuisse, ut onerare heredes duplici praestatione dotis vellet.

17 *Scaevola libro tertio responsorum* Uxori ita legavit: 'uxor mea quidquid ei comparavi et quod 'mihi dedit, e medio sibi sumat': quaero, an dos praelegata[8] videatur. respondit verbis quae proponerentur videri et de dote legata loqui, nisi aliud
1 testatorem voluisse probaretur. 'Titiae uxori meae, 'quanta pecunia ad me inve stipulationem dotis eius 'nomine pervenit, quae dos est dotalibus duobus con'signatis instrumentis centum[9] aureorum'. quaesitum est, an utramque summam consequi possit. respondit nihil proponi, cur non possit.

V[10].

DE OPTIONE VEL ELECTIONE LEGATA.

1 *Ulpianus libro secundo ad Sabinum* Divus Pius Caecilio Proculo rescripsit eum, cui servorum legata sit electio, tres posse eligere.

2 *Idem libro vicesimo ad Sabinum* Quotiens servi electio vel optio datur, legatarius optabit quem velit:
1 Sed et homine generaliter legato arbitrium eligendi
2 quem acciperet ad legatarium pertinet. Data igitur optione si quis optaverit alienum servum vel hominem liberum, videndum est, an consumpserit
3 optionem: et puto non consumi. Eum, cui centum amphorarum electio data sit, acetum eligentem non consumere optionem, si id acetum elegerit, quod vini numero pater familias non habuit:

3 *Idem libro vicesimo tertio ad Sabinum* scilicet si ante exhibitionem, hoc est ante degustationem acetum elegerit.

4 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Scyphi electione data si non omnibus scyphis exhibitis legatarius elegisset, integram ei optionem manere placet (nisi ex his dumtaxat eligere voluisset, cum sciret et alios esse):

5 *Africanus libro quinto quaestionum* nec solum si fraude heredis, sed etiam si alia qualibet causa id evenerit.

6 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Mancipiorum electio legata est. ne venditio, quandoque eligente legatario, interpelletur, decernere debet praetor, nisi intra tempus ab ipso praefinitum elegisset, actionem legatorum ei non competere. quid ergo si die praeterito, sed antequam venderet heres, vindicare legatarius velit? quia non est damnum subiturus heres, propter quod decernere[11] praetor id solet. et quid si die praeterito, quem finierit praetor, heres aliquos ex servis vel omnes manumiserit? nonne praetor eorum tuebitur libertatem? ergo totiens actio deneganda non est, si omnia in integro sint. idem est et si pignori aliquos ex his servis heres dederit post diem vel vendiderit.

7 *Paulus libro decimo quaestionum* Immo et si quosdam servos distraxit, quosdam retinuit, non est audiendus legatarius, si velit optare ex retentis ab herede, cum iam disposuerit familiam heres.

8 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si tibi electio servi et mihi reliqui legati sunt, decernendum est a praetore, nisi intra certum tempus optaveris,
1 petitionem tibi non datu iri. Si ex quattuor viriolis duae, quas elegissem, mihi legatae sint, sive duae solae relictae sint sive ab initio duae solae
2 fuerint, valet legatum. Unius hominis mihi et tibi optio data est: cum ego optassem, si non mutassem voluntatem, deinde tu eundem optaveris, utriusque nostrum servum futurum. quod si ante decessissem vel furiosus factus essem, non futurum communem, quia non videor consentire, qui sentire non possim: humanius autem erit, ut et in hoc casu quasi semel electione facta fiat communis.
3 Si rerum depositarum electio mihi relicta sit, et ad exhibendum cum eo, apud quem depositae sint, agere potero et cum herede agere, ut is depositi agendo facultatem mihi eligendi praestet.

9 *Iulianus libro trigesimo secundo digestorum* Cum ita legatur: 'Titio Stichum do lego, si Pam'philum non elegerit: eidem Titio Pamphilum, si 'Stichum non elegerit'[12], simile est, atque si ita legatum fuisset: 'Titio Stichum aut Pamphilum, utrum
1 'eorum volet, do lego'. Quaesitum est, si Stichus sub condicione liber esse iussus sit et mihi optio servi data esset vel servus generaliter legatus esset,

---

(1) actionem *F* (2) permisisset in eum casum qui ... exstitit, videri eum *scr.* (2*) denarium decem milia *scr.* (3) essent nec moriente marito fuerant] nec essent moriente marito *scr.* (4) *id est:* Filiae meae Crispinae, quam collocari cupiebam viro amicis cognatisque probato, collocandae providebit Pollianus, qui voluntatem meam novit, eadem condicione qua etiam sororem eius collocavi. (5) autem *ins.* *F*[2] (6) a *del. aut scr.* a marito puellae interpellatus (7) relegaverit *scr.* (8) relegata *scr.* (9) centenorum *scr.*

(10) *Sab.* 1...6. 8...12; *Ed.* 13...17; *Pap.* 7. 18. 19; *App.* 20...22. — *Bas.* 44, 8 (11) ita placuit, permittere *ins.* (12) eidem ... elegerit *S*, *om.* *F*

quid iuris esset. dixi commodius constitui eum, qui sub condicione libertatem Sticho det et optionem servorum, non cogitare de Sticho, sicuti constat non cogitare eum de eo, cui praesentem libertatem dederit: secundum quod si Stichum optavero vel elegero, nihil agam et ex ceteris nihilo minus optabo.
2 In eodem casu quaesitum est, si optione servorum data, antequam optarem, condicio statutae libertatis defecisset, an Stichum optare possim[1]. puto Mucianae sententiae adsentiendum, qua placet ipsa libertate legatum peremi, non datione statutae libertatis: quare sive vivo testatore sive post mortem eius et ante aditam hereditatem condicio statutae libertatis defecerit, legatum erit utile: nam sicut pura libertas, ita statuta libertas aditae hereditatis tempore vires accipit. ideoque Stichum optare possum.

10 *Idem libro trigesimo quarto digestorum* Si Pamphilo servo Lucii Titii servus generaliter legatus sit, deinde dominus Pamphili, postquam dies legati cesserit, eum manumisisset: si quidem Titius servum vindicaverit, exstinguitur Pamphili legatum, quia non esset in hereditate qui possit optari. si vero Titius legatum a se repudiasset, Pamphilum optare posse legatum[2] constat: licet enim manumissione Pamphili duae personae constituerentur Titii et Pamphili, unius tamen rei legatum inter eas vertitur et Titio vindicante optio exstinguitur, repudiante Pamphilus optare potest.

11 *Idem libro trigesimo sexto digestorum* Si Eros Seio legatus sit et Eroti fundus, deinde optio servi Maevio data fuerit isque Erotem optaverit, fundus ad solum Seium pertinebit, quoniam aditae hereditatis tempore is solus erit, ad quem posset legatum pertinere. nam et cum servo communi alter ex sociis legat, idcirco ad solum socium totum legatum pertinet, quoniam die legati cedente solus est, qui[3] per eum servum possit adquirere.

12 *Idem libro primo ex Minicio* Servo generaliter legato verius est omnes heredes, si eis electio data est, eundem dare debere: [4]si non consentiant heredes, ex testamento eos teneri.

13 *Paulus libro octavo ad Plautium* Si optio servi data mihi fuerit et Sticho aliquid testator sine libertate legasset, tunc sequens legatum consistit, cum tota familia ad unum, id est Stichum recciderit, ut quasi pure legato utiliter sit legatum. nec adversatur Catoniana, si voluntarius heres institutus sit, quia potest ante aditam hereditatem, etiamsi statim decesserit, familia minui: quod si necessarius heres institutus sit, sequens legatum propter Cato-
1 nianam inutile est. Pomponius scribit emptore hereditatis postulante, ut is, cui servi optio legata sit, optet, videndum esse, an praetor ut id faciat cogere debeat legatarium, quemadmodum si heres institutus id postularet, quia potest per heredem id emptor[5] consequi: et quare non possit, non video.

14 *Iavolenus libro secundo ex Cassio* Si, cum optio servi ex universa familia legata esset, heres aliquem priusquam optaretur manumisit, ad libertatem eum interim non perducit, servum tamen quem ita manumiserit amittit, quia is aut electus legato cedit aut relictus tunc liber ostenditur.

15 *Idem libro secundo epistularum* Servo sine libertate legavi, deinde optionem servorum Maevio dedi: is[6] eundem servum optavit: quaero, an id quoque quod legatum est ei deberetur. respondit: non puto legatum huius servi nomine ad dominum pertinere.

16 *Terentius Clemens libro quinto decimo ad legem Iuliam et Papiam* Optione legata placet non posse ante aditam hereditatem optari et nihil agi. si optaretur.

17 *Idem libro septimo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Cum optio duorum servorum Titio data sit, reliqui Maevio legati sint, cessante primo in electione 'reliquorum' appellatione omnes ad Maevium pertinent.

18 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Homine legato Neratius ait nihil agi repudiato Pamphilo itaque eum ipsum eligi posse.

19 *Paulus libro tertio sententiarum* 'Illud aut 'illud, utrum elegerit legatarius': nullo a legatario electo decedente eo post diem legati cedentem ad heredem transmitti placuit.

20 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Apud Aufidium libro primo rescriptum[7] est, cum ita legatum est: 'vestimenta quae 'volet triclinaria sumito sibique habeto', si is dixisset quae vellet, deinde, antequam ea sumeret, alia se velle dixisset, mutare voluntatem eum non posse, ut alia sumeret, quia omne ius legati prima testatione, qua sumere se dixisset, consumpsit, quoniam res continuo eius fit, simul ac si[8] dixerit eam sumere.

21 *Scaevola libro vicesimo secundo digestorum* Filium et uxorem heredes scripsit, filiam exheredavit et ei legatum dedit, cum in familia nuberet[9], centum et, cum in familia nupserit, his verbis: 'insuper 'arbitratu Semproniae matris eius mancipia decem, 'quae confestim post aditam hereditatem meam a 'Sempronia uxore mea eligi volo: quae mancipia, 'cum in familiam[10] nupserit, dari volo. et si ante- 'quam nupserit[11], aliquod ex mancipiis decesserit, 'tunc in locum eius arbitratu Semproniae matris eius 'dari volo[12], dum ad eam plenus numerus perveniat. 'quod si Sempronia mater eius non elegerit, tunc 'ipsa sibi quae volet eligat'. quaesitum est, cum mater elegerit, an ea, quae ex his mancipiis ante nuptias adgnata sunt, ad puellam supra numerum decem mancipiorum pertineant. respondit, cum mancipiorum legatum in tempus nuptiarum testator transtulit, id quod medio tempore ancillae enixae sunt ad filiam non pertinere. idem quaesiit, ante nuptias eorundem mancipiorum fructus et usus an ad Semproniam matrem pertineant. respondit nihil proponi, cur ad matrem pro solido pertineant.

22 *Scaevola*[13] *libro septimo decimo digestorum* Maritus uxori suae codicillis per fideicommissum dedit praedia, item lances quas elegerit quattuor: quaesitum est, an ex his lancibus, quae mortis tempore sint, eligere possit. respondit posse.

VI[14].

DE TRITICO VINO VEL OLEO LEGATO.

1 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Vino legato acetum quoque continetur, quod pater familias vini numero habuit.

2 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Cum alii penum, alii vinum legatum esset, excepto vino omne
1 penum ad alium legatarium pertinebit. Si centum amphorae quas velles tibi legatae sint, ex testamento agendo consequi potes, ut degustare tibi liceat: aut, quanti interfuerit licere tibi degustare, ad exhibendum agere potes.

3 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Si cui vinum sit legatum centum amphorarum, cum nullum vinum reliquisset, vinum heredem empturum et praestaturum, non acetum, quod vini numero fuit.
1 Si vinum legatum sit, videamus, an cum vasis debeatur. et Celsus inquit vino legato, etiamsi non sit legatum cum vasis, vasa quoque legata videri, non quia pars sunt vini vasa, quemadmodum emblemata argenti (scyphorum forte vel speculi), sed quia credibile est mentem testantis eam esse, ut voluerit accessioni esse vino amphoras: et sic, inquit, loqui-

(1) possit F^2 (2) legatum *del.* (3) cui *F* (4) et *ins.* F^2 (5) *sic S*, tempus *F* (6) dedits *F* (7) libro primo responsorum scriptum *scr.* (8) se *Hal.* (9) cum in familia nuberet *del. Rob. Stephanus* (10) familia *S* (11) dari volo ... nupserit *S*, *om. F* (12) aliud *ins.* (13) idem F^2
(14) *Sab.* 1...5. 7. 9. 11...14; *Ed.* 6. 15. 16; *Pap.* 8. 10. — *Bas.* 44, 9

mur habere nos amphoras mille, ad mensuram vini referentes. in doliis non puto verum, ut vino legato et dolia debeantur, maxime si depressa in cella vinaria fuerint aut ea sunt, quae per magnitudinem difficile moventur. in cuppis autem sive cuppulis puto admittendum et[1] ea deberi, nisi pari modo immobiles in agro velut instrumentum agri erant. vino legato utres non debebuntur: nec culleos quidem deberi dico.

4 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Cum certum pondus olei non adiecta qualitate legatur, non solet quaeri, cuius generis oleo uti solitus fuerit testator aut cuius generis oleum istius regionis homines in usu habeant: et ideo liberum est heredi, cuius vellet generis oleum legatario solvere.

5 *Iulianus libro quinto decimo digestorum* Cum certus numerus amphorarum vini legatus esset ex eo, quod in fundo Semproniano natum esset, et minus natum esset, non amplius deberi placuit et quasi taxationis vicem optinere haec verba 'quod natum 'erit'.

6 *Proculus libro quinto epistularum* Cui vinum heres dare damnatus est, [2]quod in amphoris et cadis diffusum est dari debet, etiamsi vasorum mentio facta non est. item quamvis cum vasis cadis legatum est, tamen id quoque, quod in doliis, legatum esse videtur, sicuti, si servos omnes cum peculio cuiusque eorum legasset, etiam eos, quibus peculii nihil esset, legasse videretur.

7 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Quidam heredem damnaverat dare uxori suae vinum oleum frumentum acetum mella salsamenta. Trebatius aiebat ex singulis rebus non amplius deberi, quam quantum heres mulieri dare voluisset, quoniam non adiectum esset, quantum ex quaque re daretur. Ofilius Cascellius Tubero omne, quantum pater familias reliquisset, legatum putant: Labeo id
1 probat idque verum est. 'Lucio Titio tritici modios centum, qui singuli pondo centum pendeant, 'heres dato'. Ofilius nihil legatum esse, quod et Labeo probat, quoniam eiusmodi triticum in rerum natura non esset: quod verum puto.

8 *Pomponius libro sexto epistularum* Si heres damnatus[3] sit dare vinum, quod in doliis esset, et per legatarium stetit, quo minus accipiat, periculose heredem facturum, si id vinum effundet: sed legatarium petentem vinum ab herede doli mali exceptione placuit summoveri, si non praestet id, quod propter moram eius damnum passus sit heres.

9 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Si quis vinum legaverit, omne continetur, quod ex vinea natum vinum permansit. sed si mulsum[4] sit factum, vini appellatione non continebitur proprie, nisi forte pater familias etiam de hoc sensit. certe zythum, quod in quibusdam provinciis ex tritico vel ex hordeo vel ex pane[5] conficitur, non continebitur: simili modo nec camum nec cervesia continebitur nec hydromeli. quid conditum? nec hoc puto, nisi alia mens testantis fuit. oenomeli plane (id est dulcissimum vinum) continebitur: et passum, nisi contraria sit mens, continebitur: defrutum non continebitur, quod potius conditurae loco fuit[6]. acinaticium plane vino continebitur. cydoneum et si qua alia sunt, quae non ex vinea fiunt, vini appellatione non continebuntur. item acetum vini appellatione non continebitur. haec omnia ita demum vini nomine non continentur, si modo vini numero a testatore non sunt habita: alioquin Sabinus scribit omnia vini appellatione contineri, quae vini numero pater familias habuit: igitur et acetum, quod vini numero pater familias habuit, et zythum et camum et cetera, quae pro hominum affectione atque usu vini numero habebuntur. quod si totum vinum, quod pater familias
1 habuit, coacuit, non exstinguitur legatum. Si acetum quis legaverit, non continebitur legato acetum quod vini numero testator habuit: embamma
2 autem continebitur, quia aceti numero fuit. Item si quis vinum quod habuit legavit, deinde hoc coacuit, licet postea in aceti locum translatum sit a patre familias, vino legato continebitur, quia id, quod testamenti facti tempore vinum fuit, demonstratum est: et est hoc verum, nisi voluntas adversetur.
3 Vino autem paterno legato id demum legatum videtur, quod testator vini numero habuit, non quod pater. item si peculiare vinum legatum sit, id continebitur, quod servi habuerunt. cur tam diverse? quod paternum vinum iam coepit usus ipsius testatoris esse, at peculiare in usu servorum remansit.
4 Item si vinum vetus sit legatum,

10 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* ex usu testatoris legatum aestimabitur, id est quot annorum vino pro vetere utebatur. quod si non appareat,

11 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* vetus accipietur, quod non est novum: id est et anni prioris vinum appellatione veteris continebitur:

12 *Paulus libro quarto ad Sabinum* nam aliter observantibus quis finis aut quod initium veteris vini sumeretur?

13 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* 'Ex eo vino quod in illo fundo nascetur, heres meus 'amphoras decem quotannis in annos singulos dato'. quo anno natum non fuisset, ex superiore anno eius fundi eum numerum amphorarum heredem daturum Sabinus existimat. quae sententia, si voluntas non adversetur, mihi quoque placet.

14 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Vino legato ea demum[7] vasa sequuntur, quae ita diffusa sunt, ut non ad perpetuum usum vasa reservarentur, veluti amphorae et cadi.

15 *Proculus libro secundo epistularum* Vinum cum vasis legavit. negat Trebatius quod in doliis sit deberi et sensum testatoris alium putat esse, verborum alium: ceterum dolia in vasis vinariis non essent[8]. ego et si dolia in vasis vinariis non sunt, tamen non concederem Trebatio vinum quod in doliis esset, id est quod in vasis non esset, non esse legatum. illud verum esse puto, cui vinum cum vasis legatum erit, ei amphoras cados, in quibus vina diffusa servamus, legatos esse: vinum enim in amphoras et cados hac mente diffundimus, ut in his sit, donec usus causa probetur[9], et scilicet id vendimus cum his amphoris et cadis: in dolia autem alia mente coicimus, scilicet ut ex his postea vel in amphoras et cados diffundamus[10] vel sine ipsis doliis veneat.

16 *Idem*[11] *libro tertio ex posterioribus Labeonis* Qui vinum Surrentinum in urnalibus habebat diffusum, is tibi vinum legaverat in amphoris omne. illud quoque vinum, quod in urnalibus fuisset, legatum
1 esse Labeo et Trebatius responderunt. Cui dulcia legata essent, si nihil aliud testamento significetur, omnia haec esse legata: mulsum passum defrutum[12] et similes potiones, item uvas ficos palmas caricas.
2 Quod si ita esset legatum: 'vinum amphorarium 'Aminaeum Graecum et dulcia omnia', nihil inter dulcia, nisi quod potionis fuisset, legatum putat Labeo ex collatione vini amphorarii: quod non improbo.

VII[13].

DE INSTRUCTO VEL INSTRUMENTO LEGATO.

1 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Sive cum instrumento fundus legatus est sive instructus, duo
1 legata intelleguntur. Fundo cum instrumento legato et alienato instrumentum non vindicabitur ex sententia defuncti.

2 *Papinianus libro septimo responsorum* Cum

(1) est F^2 (2) etiam *ins.* (3) datus *F* (4) mulcum *F* (5) panico *Cuiacius* (6) fit *scr.* (7) vina *ins.* (8) esse *edd.* (9) prometur *Cuiacius* (10) diffudamus *F* (11) Iavolenus *Labittus* (12) defructum *F* (13) *Sab.* 1. 4. 8...10. 12. 13. 15...17. 25. 26; *Pap.* 2. 3. 19...24: *App.* 5...7. 27...29; *Ed.* 11. 14. 18. — *Bas.* 44, 10

pater pluribus filiis heredibus scriptis duobus prae-
ceptionem bonorum aviae praeter partes hereditarias
dedisset, pro partibus coheredum viriles habituros
1 legatarios placuit. Dotes praediorum, quae Graeco
vocabulo ἐνθῆκαι appellantur, cum non instructa le-
gantur, legatario non praestantur.
3 *Idem libro octavo responsorum* Fundum in-
structum libertis patronus testamento legavit: postea
codicillis petit, ut morientes partes suas fundi super-
stitibus restituerent, nec instructi mentionem habuit.
talem in causam fideicommissi deductum videri pla-
cuit, qualis fuerat legatus: sed [1] medii temporis aug-
menta fetuum et partuum, item detrimenta fatalium
1 fideicommisso contineri. Minor viginti annis in-
structa praedia consobrinae suae dari voluit et quos-
dam servos praediorum vivus manumisit. non idcirco
servi manumissi [2] praestabuntur, quod ad libertatem
pervenire non possunt. idem iuris est, cum ex qua-
vis alia causa libertas non competit.
4 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeo-
nis* Cum quidam duos fundos iunctos haberet et ex
altero boves, cum opus fecissent, in alterum reverte-
rentur, utrumque fundum cum instrumento legaverat.
Labeo Trebatius boves ei fundo cessuros putant, ubi
opus fecissent, non ubi manere consuevissent: Cas-
cellius contra. Labeonis sententiam probo.
5 *Labeo libro primo πιθανῶν a Paulo epitoma-
torum* Si cui fundum et instrumentum eius legare
vis, nihil interest, quomodo leges 'fundum cum in-
'strumento' an 'fundum et instrumentum' an 'fundum
'instructum'. *Paulus.* immo contra: nam inter ea
legata hoc interest, quod, si fundo alienato mortuus
fuerit qui ita legavit, ex hac scriptura 'fundum cum
'instrumento' nihil erit legatum, ex ceteris poterit in-
strumentum esse legatum.
6 *Scaevola libro sexto decimo digestorum* Ne-
poti legaverat quae certa regione praedia habuerat
ut instructa sunt, cum vino grano calendario, et ad-
iecerat haec verba: 'quidquid erit cum moriar in illa
'regione, et quidquid [3] in quacumque specie erit in
'illa regione, vel [4] quod meum erit'. viva testatrice [5]
unus ex debitoribus condemnatus vivente testatrice
satis non fecit: quaesitum est, an quod ex sententia
iudicis deberetur ad nepotem pertineret. respondit
nihil proponi, cur non deberetur.
7 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Ta-
bernam cum caenaculo Pardulae [6] manumisso testa-
mento legaverat cum mercibus et instrumentis et
suppellectili quae ibi esset, item horreum vinarium
cum vino et vasis et instrumento et institoribus, quos
secum habere consueverat. quaesitum est [7], cum vivo
testatore insula, in qua caenaculum fuit quod ei le-
gatum erat, exusta sit, et post biennium eodem loco
constituta nova, et horreum, quod eidem legatum
erat, a testatore venierit, vini autem venditio dilata
sit, ut ex eo commodo venirent [8], an universa legata
Pardula [9] consequi possit. respondit ea, in quibus
voluntas mutata esset, non deberi.
8 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* In in-
strumento fundi ea esse, quae fructus quaerendi co-
gendi conservandi gratia parata sunt, Sabinus libris
ad Vitellium evidenter enumerat. quaerendi, veluti
homines qui agrum colunt, et qui eos exercent prae-
positive sunt is, quorum in numero sunt vilici et
monitores: praeterea boves domiti, et pecora ster-
corandi causa parata, vasaque utilia culturae, quae
sunt aratra ligones sarculi falces putatoriae bidentes
et si qua similia dici possunt. cogendi, quemadmo-
dum torcularia corbes falcesque messoriae falces fe-
nariae quali vindemiatorii exceptoriique, in quibus
uvae comportantur. conservandi, quasi dolia, licet
1 defossa non sint, et cuppae. Quibusdam in regi-
onibus accedunt instrumento, si villa cultior est, ve-
luti atrienses scoparii, si etiam virdiaria sint, topiarii,
si fundus saltus pastionesque habet, greges pecorum
pastores saltuarii.
9 *Paulus libro quarto ad Sabinum* De grege
ovium ita distinguendum est, ut, si ideo comparatus
sit, ut ex eo fructus caperetur, non debeatur: si vero
ideo, quia non aliter ex saltu fructus percipi poterit,
contra erit, quia per greges fructus ex saltu perci-
piuntur.
10 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Si re-
ditus etiam ex melle constat, alvei apesque conti-
nentur.
11 *Iavolenus libro secundo ex Cassio* Eadem
ratio est in avibus, quae in insulis maritimis aluntur.
12 [10] *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Quae-
situm est, an frumentum, quod cibariis cultorum pa-
ratum foret, instrumento cederet. et plurimis non
placet, quia consumeretur: quippe instrumentum est
apparatus rerum diutius mansurarum, sine quibus
exerceri nequiret possessio: accedit eo, quod cibaria
victus magis quam colendi causa pararentur. sed ego
puto et frumentum et vinum ad cibaria paratum in-
strumento contineri: et ita Servium respondisse au-
ditores eius referunt. item nonnullis visum est fru-
mentum, quod serendi causa sepositum est, instru-
mento contineri, puto quia et instar culturae esset
et ita consumitur, ut semper reponeretur: sed [11] causa
1 seminis nihil a cibariis differt. Conservandi fruc-
tus causa, veluti granaria, quia in his fructus custo-
diuntur, urceos capsellas, in quibus fructus compo-
nuntur: sed et ea, quae exportandorum fructuum
causa parantur, instrumenti esse constat, veluti iu-
menta et vehicula et naves et cuppae et culei.
2 Alfenus autem, si quosdam ex hominibus aliis le-
gaverit, ceteros, qui in fundo fuerunt, non contineri
instrumento ait, quia nihil animalis instrumenti esse
opinabatur: quod non est verum: constat enim eos,
3 qui agri gratia ibi sunt, instrumento contineri. Quae-
ritur, an servus, qui quasi colonus in agro erat, in-
strumento legato contineatur. et Labeo et Pegasus
recte negaverunt, quia non pro instrumento in fundo
fuerat, etiamsi solitus fuerat et familiae imperare.
4 Saltuarium autem Labeo quidem putat eum demum
contineri, qui fructuum servandorum gratia paratus
sit, eum non, qui finium custodiendorum causa: sed
Neratius etiam hunc, et hoc iure utimur, ut omnes
5 saltuarii contineantur. Trebatius amplius etiam
pistorem et tonsorem, qui familiae rusticae causa pa-
rati sunt, putat contineri, item fabrum, qui villae re-
ficiendae causa paratus sit, et mulieres quae panem
coquant quaeque villam servent: item molitores, si ad
usum rusticum parati sunt: item focariam et vilicam,
si modo aliquo officio virum adiuvet: item lanificas
quae familiam rusticam vestiunt, et quae pulmentaria
6 rusticis coquant. Sed an instrumenti instrumentum
legato instrumento continetur, quaeritur: haec enim,
quae rusticorum causa parantur, lanificae et lanae
et tonsores et fullones et focariae [12] non agri sunt
instrumentum, sed instrumenti. puto igitur etiam fo-
cariam contineri: sed et lanificas et ceteros, qui supra
enumerati sunt: et ita Servium respondisse auditores
7 eius referunt. Uxores quoque et infantes eorum,
qui supra enumerati sunt, credendum est in eadem
villa agentes voluisse testatorem legato contineri:
neque enim duram separationem iniunxisse cre-
8 dendus est. Si aliqua parte anni [13] in fundo
pascantur pecora, aliqua parte his pabulum con-
ducitur, vel servi, si aliqua parte anni per eos
ager colitur, aliqua parte in mercedem mittuntur,
9 nihilo minus instrumento continentur Cellararium
quoque, id est ideo praepositum, ut rationes salvae
sint, item ostiarium mulionemque instrumenti esse
10 constat. Et molas et machinas, fenum stipulas,

(1) et *ins.* (2) cum praediis ex causa fideicommissi *ins. S* (3) et quidquid *del.* (4) in illa regione vel *del.* (5) viva testatrice *del.* (6) Pardalae *scr.* (7) et *ins. F* (8) ut ex commodo veniret *scr.* (9) Pardala *scr.* (10) *ad* § 46 *cf. D.* 33, 10, 9 *pr.* (11) et *scr.*, *si quidem antea* ego puto *vere sic posuit Ulpianus* (12) lanificae et lanae et tonsores [*immo* et lanae tonsores] et fullones et focariae *non sunt Ulpiani* (13) an *F*

asinum machinarium, machinam frumentariam, vas
aeneum, in quo sapa coqueretur et defrutum fiat et
aqua ad bibendum lavandamque familiam paratur,
instrumenti esse, et cribra, et plaustra quibus ster-
11 cus evehatur. Ea vero, quae solo continentur,
instrumenti fundi non esse Cassius scribit, veluti ha-
rundineta et salicta, antequam caesa sint, quia fun-
dus fundi instrumentum esse non potest: sed si caesa
sint, puto contineri, quia quaerendo fructui deser-
12 viunt. idem et in palis erit dicendum. Si in
agro venationes sint, puto venatores quoque et vesti-
gatores et canes et cetera quae ad venationem sunt
necessaria instrumento contineri, maxime si ager et
13 ex hoc reditum habuit. Et si ab aucupio redi-
tus fuit, aucupes et plagae et huius rei instrumentum
agri instrumento continebitur: nec mirum, cum et
aves instrumento exemplo apium contineri Sabinus
14 et Cassius putaverunt. Si quis eodem instru-
mento in plurimis agris utatur, cuius agri sit instru-
mentum, quaeritur. et ego arbitror, si quidem apparet
voluntas patris familiae, cui potius agro destinaverat,
eius esse instrumentum: ceteri enim agri ab hoc agro
veluti mutuantur: si non appareat, nullius instru-
mento cedet: neque enim pro parte dividemus instru-
15 mentum. Supellex ceteraque, si qua in agro
fuerunt, quo instructior esset pater familias, instru-
16 mento fundi non continentur. Si domus sit in-
strumentum legatum, videndum quid contineatur. et
Pegasus ait instrumentum domus id esse, quod tem-
pestatis arcendae aut incendii causa paratur, non
quod voluptatis gratia: itaque neque specularia neque
vela, quae frigoris causa vel umbrae in domo sunt,
deberi. quae sententia Cassii fuit, qui dicebat inter
instrumentum et ornamentum multum interesse: in-
strumenti enim ea esse, quae ad tutelam domus per-
tinent, ornamenti, quae ad voluptatem, sicuti tabulas
17 pictas. Vela autem Cilicia instrumenti esse Cas-
sius, quae ideo parantur, ne aedificia vento vel plu-
18 via laborent. Acetum quoque, quod exstinguendi
incendii causa paratur, item centones sifones, perticae
quoque et scalae[1], et formiones et spongias et amas
19 et scopas contineri plerique et Pegasus aiunt. Te-
gulam autem et tignum eius rei causa paratum in-
strumento contineri, si ad huiusmodi causam habeat
tigna parata ad alios usus non deservientia. proinde
et fulcimenta si qua habebat huic rei necessaria, etiam
20 ea instrumento domus continebuntur. De velis,
quae in hypaethris extenduntur, item de his, quae
sunt circa columnas, Celsus scribit magis suppellectili
adnumeranda et ita Sabinum et Cassium putare.
21 Canales autem et harpagones et amas instrumento
22 contineri constat. Item perticae, quibus araneae
detergantur, item spongiae, quibus columnae pavimenta
podia extergantur, scalae, quae ad lacunaria admo-
veantur, instrumenti sunt, quia mundiorem domum
23 reddunt. Papinianus quoque libro septimo res-
ponsorum ait: sigilla et statuae adfixae instrumento
domus non continentur, sed domus portio sunt: quae
vero non sunt adfixa, instrumento non[2] continentur,
inquit: suppellectili enim adnumerantur, excepto ho-
rologio aereo, quod non est adfixum: nam et[3] hoc
instrumento domus putat contineri, sicut prothyrum
domus, si velamen est, inquit, instrumento domus
24 continetur. Fistulae autem et canales et crateres
et si qua sunt alia ad aquas salientes necessaria, item
serae et claves magis domus portio quam domus in-
25 strumentum sunt. Specularia quoque adfixa magis
puto domus esse partem: nam et in emptione domus
et specularia et pegmata cedere, sive in aedificio sunt
posita sive ad tempus detracta. sed si non sint, re-
posita ad hoc tamen sint, ut suppleantur, si qua de-
26 sint, instrumento potius continebuntur. Cancel-
27 los quoque instrumento contineri puto. Sed si
fundus non sit cum instrumento legatus, sed ita ut
instructus sit, quaesitum est. an plus contineatur, quam
si cum instrumento legatus esset. et Sabinus libris ad
Vitellium scribit fatendum esse plus esse, cum instruc-
tus fundus legetur, quam si cum instrumento: quam
sententiam cottidie increscere et invalescere videmus.
quanto igitur hoc legatum uberius est, videndum est.
et Sabinus definit et Cassius apud Vitellium notat:
omnia quae eo collocata sunt, ut instructior esset
pater familias, instructo, inquit, continebuntur, id
est quae ibi habuit, ut instructior esset. hoc ergo
legato non agri instrumentum, sed proprium suum
28 instrumentum reliquisse videtur. Proinde si fun-
dus sit instructus legatus, et suppellex continebitur,
quae illic fuit usus ipsius gratia, et vestis non solum
stragula, sed et qua ibi uti solebat: mensae quoque
eboreae vel si quae aliae, item vitrea et aurum et
argentum: vina quoque, si qua ibi fuerint usus
ipsius causa, continentur, et si quid aliud utensilium.
29 Sed si qua eo congesserat non usus ipsius[4] causa,
sed custodiae gratia, non continebuntur: vina etiam,
quae in apothecis sunt, non cedent: et hoc iure uti-
mur, ut quae ibi pater familias quasi in horreo ha-
30 buit, haec non contineantur. Celsus quoque libro
nono decimo digestorum scribit fructus ibi[5] repositos,
ut venirent vel in alium usum quam fundi converte-
31 rentur, instructo fundo non contineri. Idem Cel-
sus eodem libro ait etiam suppellecticarios et ceteros
hoc genus servos contineri, id est ministeria, quibus
instructus erat in eo fundo (extra ea quae libertatem
32 acceperunt), et qui rure morari solebant. Si in-
structum fundum legasset, ea paedagogia, quae ibi
habebat, ut, cum ibi venisset, praesto essent in tri-
33 clinio, legato continentur. Contubernales quoque
servorum, id est uxores[6], et natos, instructo fundo
34 contineri verum est. Instructo autem fundo et
bibliothecam et libros, qui illic erant, ut quotiens
venisset uteretur, contineri constat. sed si quasi
apotheca librorum utebatur, contra erit dicendum.
35 Neratius quoque libro quarto epistularum Rufino
respondit instructo fundo et suppellectilem et vina
et mancipia non solum ad cultum custodiamve villae,
sed etiam quae ut ipsi patri familias in ministerio[7] ibi
36 essent, legato cedere. Imagines quoque hae solae
legatae videntur, quae in aliquo ornatu villae fuerunt.
37 Papinianus quoque praediis instructis legatis man-
cipia non contineri, quae temporis causa illic fuerunt
ac non eo animo transtulit pater familias, ut aut fundi
38 aut suum instrumentum faceret. Idem respondit
praediis instructis legatis actorem ex his in provin-
ciam missum, ut ordinatis negotiis ad pristinum ac-
tum rediret, legato praediorum cedere, quamvis non-
39 dum redierit. Idem respondit instructis hortis
legatis etiam vina, quae ibi fuerunt, quo dominus
esset instructior, contineri: aliud esse, si horrea ibi
habuit, unde instruebatur vel in urbe vel in aliis prae-
40 diis. Idem respondit domo per fideicommissum
relicta cum supellectili Claudio Hieronymiano[8] cla-
rissimo viro ab Umbrio Primo et mensas et ceteram
suppellectilem, quam in hortis[9] pater familias in pro-
consulatum profecturus contulerat, ut tutiore loco
41 essent, contineri. Idem respondit theriacam quo-
que et cetera medicamenta, quae secessus causa do-
minus ibi habuit, et vestem propter secessum ibi de-
42 positam instructo fundo legato inesse. Idem res-
pondit domo ita, ut instructa est, cum omni iure
suo legata urbanam familiam, item artifices, quorum
operae ceteris quoque praediis exhibebantur, legato
non contineri: ostiarii autem, inquit, vel topiarii diae-
tarii aquarii domui tantum deservientes continebun-
tur. sed quod de artificibus ait, falsum est, si eius
domus causa parati sunt, licet aliis quoque praediis
43 commodabantur. Idem respondit domo instructa
legata mensas eboreas et libros non contineri: sed et
hoc falsum est: nam omne, quidquid in domo fuit,
quo instructior ibi esset pater familias, continebitur,
suppellectilem autem patris familiae[10] instrumentum

(1) perticae quoque et scalae *huc illata sunt ex* § 22 (2) magis *ins.* (3) et *del.* (4) ipsius] sui F^2 (5) sibi F (6) id est uxores *del. Schulting* (7) essent *ins.* (8) hieroniano F^1 (9) horreis *dett.* (10) familias F^2

esse nemo dubitat. denique Neratius libro quarto epistularum Marcello fratri suo respondit et vestem domus instructae legato contineri: maxime, inquit, in proposita specie: proponebatur enim, qui legaverat, argentum et rationes excepisse: nam qui haec, inquit, excepit, non potest non videri de ceteris rebus, quae in ea essent, sensisse. sed et ipse Papinianus eodem libro responsorum ait patrem mercatorem ac faeneratorem, qui duos filios totidemque filias heredes instituerat, ita legasse[1]: 'filiis maribus domum meam 'instructam do lego darique iubeo': merces et pignora an contineantur, quaeri posse: sed facilem iudici voluntatis coniecturam fore ceteris patris facultatibus
44 examinatis. Celsus scribit servis qui in fundo morarentur legatis, vicarios eorum non contineri, nisi
45 appareat et de vicariis eum sensisse. Papinianus quoque libro septimo responsorum uxori, cui vir omnia, quae in domo erant, ab herede filia praestari voluit, cautiones debitorum emptionesque servorum non videri legatas respondit, nisi, inquit, ex alia parte et de servis eum cogitasse apparuerit, scilicet ut eorum servorum ei legasse videatur emptiones, quos et
46 ipsos voluit ad eam pertinere. Si quis fundum ita ut instructus est legaverit et adiecerit cum supellectili vel mancipiis vel una aliqua re, quae nominatim expressa non erat[2], utrum minuit legatum adiciendo speciem an vero non, quaeritur. et Papinianus respondit non videri minutum, sed potius ex ab-
47 undanti adiectum. Idem Papinianus libro septimo responsorum ait: instructis hortis filio legatis mater argentum muliebre filiae legaverat: respondit etiam id argentum muliebre, quod in hortis habuit, ut ibi[3] esset instructior, ad filiam pertinere.

13 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Tabernae cauponiae instrumento legato etiam institores contineri Neratius existimat: sed videndum, ne inter instrumentum tabernae cauponiae et instrumentum cauponae sit discrimen, ut tabernae non nisi loci instrumenta sint, ut dolia, vasa ancones[4] calices trullae, quae circa cenam solent traici, item urnae aereae et congiaria sextaria et similia: cauponae autem, cum
1 negotiationis nomen sit, etiam institores. Instrumento balneario legato etiam balneatorem contineri Neratius respondit:

14 *Idem libro secundo ad Vitellium* continetur autem et fornicator[5].

15 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si ita testamento scriptum sit: 'quae tabernarum exercendarum 'instruendarum pistrini cauponae causa facta parata-'que sunt, do lego', his verbis Servius respondit et caballos, qui in pistrinis essent, et pistores, et in cauponio institores et focariam, mercesque, quae in
1 his tabernis essent, legatas videri. Domo instructa[6] responsum est suppellectilem legatam, non etiam vina, quia domus vinis instructa intellegi non potest.
2 Mulier villae custos perpetua[7] fundo qui cum instrumento legatus esset[8] aut instructo continebitur, sicuti saltuarius: par enim ratio est: nam desiderant tam villae quam agri[9] custodiam, illic, ne quid vicini aut agri aut fructuum occupent, hic, ne quid ceterarum rerum quae in villa continentur: villa autem sine ulla dubitatione pars fundi habetur.

16 *Alfenus libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* Villae instrumento legato supellecti-
1 lem non contineri verius est. Vinea et instrumento eius legato instrumentum vineae nihil esse Servius respondit: qui eum consulebat, Cornelium respondisse aiebat palos perticas rastros ligones instru-
2 menti vineae esse: quod verius est. Quidam uxori fundum, uti instructus esset, in quo ipse habitabat, legavit. consultus de mulieribus lanificis an instrumento continerentur, respondit non quidem esse instrumenti fundi, sed quoniam ipse pater familias, qui legasset, in eo fundo habitasset, dubitari non oportere, quin et ancillae et ceterae res, quibus pater familias in eo fundo esset instructus, omnes legatae viderentur.

17 *Marcianus libro septimo institutionum* Item pictoris instrumento legato cerae colores similiaque horum legato cedunt, item peniculi et cauteria et
1 conchae. Instrumento piscatorio contineri Aristo ait naucellas, quae piscium capiendorum causa comparatae sunt: sed et piscatores contineri verius est.
2 Instrumento balneatorio legato dictum est balneatorem sic instrumento contineri balneario, quomodo instrumento fundi saltuarium et topiarios, et instrumento cauponio institorem, cum balneae sine balneatoribus usum suum praebere non possint.

18 [10]*Paulus libro secundo ad Vitellium* Cum de lanionis instrumento quaeritur, semota carne mensas pondera ferramentaque laniandae carnis causa praeparata, item[11] trutinas cultros dolabras instrumento
1 relinquimus. [12]Instrumento legato aliquando etiam personas legantium necesse est inspici. ut ecce pistorio instrumento legato[13] ita ipsi pistores inesse videri possunt, si pater familias pistrinum exercuit: nam plurimum interest, instrumentum pistoribus an
2 pistrino paratum sit. Asinam molendariam et molam negat Neratius instrumento fundi contineri.
3 Item caccabos et patinas in instrumento fundi esse dicimus, quia sine his pulmentarium coqui non potest. nec multum refert[14] inter caccabos et aenum, quod supra focum pendet: hic aqua ad potandum calefit, in illis pulmentarium coquitur. quod si aenum instrumento continetur, urcei quoque, quibus aqua in aenum infunditur, in idem genus rediguntur, ac deinceps in infinitum primis quibusque proxima copulata procedunt. optimum ergo esse Pedius ait non propriam verborum significationem scrutari, sed in primis quid testator demonstrare voluerit, deinde in qua praesumptione sunt qui in quaque regione com-
4 morantur. Cum de vilico quaereretur et an instrumento inesset et[15] dubitaretur, Scaevola consultus respondit, si non pensionis certa quantitate, sed fide
5 dominica coleretur, deberi. Idem consultus de meta molendaria respondit, si rusticis eius fundi operariis moleretur, eam quoque deberi. est autem meta
6 inferior pars molae, catillus superior. De bubulco quoque ita respondit, sive de eo, qui bubus ibi araret, sive de eo, qui boves eius fundi aratores pasceret,
7 quaereretur, deberi. De putatoribus quoque ita respondit, si eius fundi causa haberentur, inesse:
8 Pastores quoque et fossores ad legatarium per-
9 tinere. Item cum fundus ita legatus esset: 'Mae-'vio fundum Seianum, ita ut optimus maximusque est, 'cum omni instrumento rustico et urbano et mancipiis 'quae ibi sunt' et quaereretur, an semina deberentur, respondit verius esse deberi, nisi aliud testatorem sensisse heres probaret. idem respondit de frumento
10 reposito ad mancipiorum exhibitionem. In instrumento medici esse collyria et emplastra et cetera
11 eius generis Cassius scribit. Cui fundum instructum legaverat, nominatim mancipia legavit: quaesitum est, an reliqua mancipia, quae non nominasset, instrumento cederent. Cassius ait responsum esse, tametsi mancipia instructi fundi sint, tamen videri eos solos legatos esse, qui nominati essent, quod appareret non intellexisse patrem familias instrumento
12 quoque servos adnumeratos esse. *Sabinus:* Cui fundus quaeque ibi sint legata sunt, ei fundus et omnia, quae in eo solita sunt esse quaeque ibi maiore parte anni morari et hi, qui in eum manendi causa recipere se consueverunt, legati videntur: at si qua consulto in fundo congesta contractave[16] sunt, quo legatum cumularetur, ea non videntur legata
13 esse. Quidam cum ita legasset: 'villam meam

(1) legasset *F* (2) uel una aliqua re nominatim expressa, quae inerat *scr.* (3) tibi *F* (4) et *ins.* *F*[2] (5) fornacator *edd.* (6) legata *ins. edd.* (7) in *ins.* *F*[2] (8) est *F*[2] (9) tam agri quam villae *scr.* (10) § 4 = *l.* 20 § 1 *h. t.* (11) item] id est *scr.* (12) in *ins.* (13) legato] legato aliquando etiam personas *F*[a], *delet omnia F*[b] (14) differt *scr.* (15) et *del. dett.* *quidam* (16) contrectave *F*

'ita ut ipse possedi cum suppellectile mensis manci-
'piis, quae ibi deputabuntur [1], urbanis et rusticis [2],
'vinis, quae in diem mortis meae ibi erunt, et decem
'aureis', et quaereretur, cum in diem mortis ibi libros
et vitreamina [3] et vesticulam habuerit, an eadem om-
nia legato cederent, quoniam quaedam enumerasset:
Scaevola respondit specialiter expressa, quae legato
14 cederent. Domum instructam legavit cum om-
nibus adfixis: quaeritur de instrumentis debitorum, an
ea legatarius habere potest. respondit secundum ea
quae proponerentur non posse.

19 *PAULUS libro tertio decimo responsorum* Si
mancipia quae [4], post testamentum factum in fundum
Seiae relictum a testatore inducta, fundi colendi
gratia in eodem fundo fuerint, ea quoque instrumento
fundi contineri respondi: quamvis enim ea mancipia
testator demonstrasset, quae tunc ibi essent cum le-
garet, tamen non minuendi legati, sed augendi causa
mancipiorum quoque fecit mentionem. ceterum in-
strumento fundi mancipia quoque colendi agri causa
1 inducta contineri non ambigitur. Paulus respon-
dit villae instrumento neque fructus repositos neque
equitium contineri, suppellectile [5] autem legato cedere:
servum vero arte fabrica peritum, qui annuam mer-
cedem praestabat, instrumento villae non contineri.

20 [6] *SCAEVOLA libro tertio responsorum* Seiae ex
parte heredi [7] institutae, si heres erit, fundos per
praeceptionem dederat instructos cum suis vilicis et
reliquis colonorum, et codicillis ita scripsit: 'postea
'mihi venit in mentem: Seiae fundos quos reliqui,
'ita ut sunt instructi rustico instrumento suppellectile
'pecore et vilicis cum reliquis colonorum et apotheca
'habere volo'. quaesitum est, an etiam ea, quae pa-
tris familias usus cottidiani causa in fundis fuerunt,
legato continerentur [8]. respondit testamento quidem
ut proponeretur Seiae, insuper fundum, legatum, ve-
rum non amplius deberi, quam in codicillis (quos
sane post oblivionem testamentariae scripturae fecis-
set) instructi appellatione contineri velle se manifeste
1 ostendisset. Liberto suo quidam praedia legavit
his verbis: 'Seio liberto meo fundos illum et illum
'do lego ita ut instructi sunt cum dotibus et reliquis
'colonorum et saltuariis cum contubernalibus suis et
'filiis et filiabus'. quaesitum est, an Stichus servus,
qui praedium unum ex his coluit et reliquatus est
amplam summam, ex causa fideicommissi Seio debe-
atur. respondit, si non fide dominica, sed mercede,
ut extranei coloni solent, fundum coluisset, non de-
2 beri. 'Gaio Seio alumno meo fundos meos illum
'et illum, ita ut instructi sunt, et domum superiorem
'dari volo': quaesitum est, an etiam domum instruc-
tam dari voluerit. respondit secundum ea quae
proponerentur ita videri dedisse, nisi is, a quo pete-
retur, aliud testatorem sensisse manifeste doceret: at
si habitationis, id est aedificii instrumentum legasset,
3 non cedere servos operae aliive rei paratos. Prae-
dia ut instructa sunt cum dotibus et reliquis colono-
rum et vilicorum et mancipiis et pecore omni legavit
et peculiis et cum actore: quaesitum est, an reliqua
colonorum, qui finita conductione interposita cautione
de colonia discesserant, ex verbis supra scriptis le-
gato cedant. respondit non videri de his reliquis esse
4 cogitatum. Idem quaesiit in actore legato, an uxor
et filia legato cedant, cum actor non in praediis, sed
in civitate moratus sit. respondit nihil proponi, cur
5 cedant. Idem quaesiit, cum testator facto testa-
mento in provinciam sit profectus, an ea mancipia,
quae post profectionem eius aut mortem sine cuius-
quam auctoritate sponte sua ad parentes et notos
sibi homines in fundos legatos transiere, legato ce-
dant. respondit non legatos eos, qui forte veluti
6 commeantes transissent. 'Pamphilae libertae meae
'dari volo fundum Titianum cum instrumento et his
'quae in eodem erunt cum moriar'. quaesitum est,
si Stichus servus, ex eo fundo ante annum mortis
testatoris abductus et in disciplinam traditus, postea
in eum fundum non reversus sit, an debeatur. res-
pondit, si studendi causa misisset, non quo a fundo
7 eum aliorsum transferat, deberi. 'Tyrannae sorori
'meae fundum meum Graecianum cum stabulo et instru-
'mento rustico omni relinquo'. quaeritur, an fundi
appellatione etiam pascua, quae ad eum simul cum
fundo pervenerint et quae semper in usibus huius pos-
sessionis habuerat, legato cederent. respondit, si
prata fundo Graeciano ita coniunxisset, uti sub una
fundi appellatione haberentur, ea quoque deberi.
8 Instructis domibus legatis crabattus argento in-
aurato tectus mortis Titiae tempore in domibus non
est repertus, sed in horreis tantisper conditus: quaero,
an is quoque praestandus sit. respondit, si in domo
esse soleret et quo tutiore loco haberetur, interim in
horreo allatus esset, nihilo minus praestandum.
9 Quod adiecit testator 'uti possedi' an hoc significet
'sicut instructa in diem mortis habuit', id est cum
mancipiis pecoribus instrumento rustico? respondit:
non de iure quaeritur.

21 *POMPONIUS libro primo fideicommissorum* Cum
fundus sine instrumento legatus sit, dolia molae oli-
variae et praelum et quaecumque infixa inaedificata-
que sunt fundo legato continentur, nulla autem ex
his rebus quae moveri possunt paucis exceptis fundi
appellatione continentur. de molis tum quaeri solet,
cum [9] ita adfixae itave inaedificatae sint, ut partes
aedificiorum esse videantur.

22 *PAULUS libro tertio* [10] *sententiarum* Fundo le-
gato '[11] ut optimus maximusque est' retia apraria et
cetera venationis instrumenta continebuntur: quod
etiam ad instrumenta pertinet [12], si quaestus fundi ex
1 maxima parte in venationibus consistat. Fundo
legato cum mancipiis et pecoribus et omni instru-
mento rustico et urbano peculium actoris ante testa-
torem defuncti, si ex eodem fundo fuerit, magis pla-
cet ad legatarium pertinere.

23 *NERATIUS libro secundo responsorum* Cum
quaeratur, quod sit tabernae instrumentum, inter-
esse, quod genus negotiationis in ea exerceri soli-
tum sit.

24 *PAULUS libro tertio ad Neratium* Fundus, qui
locatus erat, legatus est cum instrumento: instrumen-
tum, quod colonus in eo habuit, legato cedit. *PAULUS*:
an quod coloni fuit an tantum id quod testatoris
fuit? et hoc magis dicendum est, nisi nullum domini
fuit.

25 *IAVOLENUS libro secundo ex posterioribus La-
beonis* Fundi instrumento legato id pecus cedere pu-
tabat Tubero, quod is fundus sustinere potuisset:
Labeo contra. quid enim fiet, inquit, si, cum mille
oves fundus sustinere potuisset, duo milia ovium in
eo fundo fuerint? quas oves potissimum legato ces-
suras existimabimus? nec quaerendum esse, quid de-
buisset parari pecoris instrumenti fundi causa, sed
quid paratum esset: non enim ex numero aut mul-
titudine legata aestimandum esse. Labeonis senten-
1 tiam probo. Quidam cum in fundo figlinas ha-
beret, figulorum opera maiore parte anni ad opus
rusticum utebatur, deinde eius fundi instrumentum
legaverat. Labeo Trebatius non videri figulos [13] in
2 instrumento fundi esse. Item cum instrumentum
omne legatum esset excepto pecore, pastores ovilio-
nes, ovilia quoque legato contineri Ofilius non recte
putat.

26 *IDEM libro quinto ex posterioribus Labeonis*
Dolia fictilia, item plumbea, quibus terra adgesta
est, et in his viridiaria posita aedium esse Labeo
Trebatius putant. ita id verum puto, si ita illigata
1 sint aedibus, ut ibi perpetuo posita sint. Molas

(1) deputabantur *F*² (2) cum supellectile, mancipiis quae mensis ibi deputabuntur et rusticis *scr.* (3) vitrea minuta *scr.* (4) quae *del.* (5) supellectilem *dett. quidam* (6) § 1 = *l.* 18 § 4. *h. t.*; § 6 = *D.* 32, 78 *pr.* (7) herede *F*

(8) contineretur *F* (9) num *scr.* (10) 6, 45. 47. (11) ita *ins. Paulus* (12) quae etiam ad instrumentum pertinent *Paulus* (13) figulas *F*

manuarias quidem suppellectilis, iumentarias autem
instrumenti esse Ofilius ait. Labeo Cascellius Tre-
batius neutras suppellectilis, sed potius instrumenti
putant esse, quod verum puto.
27 *SCAEVOLA libro sexto digestorum* Praedia
maritima cum servis qui ibi erunt et omni instru-
mento et fructibus qui ibi erunt et reliquis colonorum
nutritori suo legavit. quaesitum est, an servi pisca-
tores, qui solebant in ministerio testatoris esse et ubi-
cumque eum sequi et urbicis [1] rationibus expungeban-
tur nec mortis testatoris tempore in praediis legatis
deprehensi fuerant [2], legati esse videantur. respondit
secundum ea quae proponerentur non esse legatos.
1 Adfini suo ita legavit: 'fundum Cornelianum Titio
'ita ut est instructus cum omnibus rebus et manci-
'piis et reliquis colonorum dari volo'. [3] haec testatrix
Romae litis causa ex Africa veniens mancipia quae-
dam ex fundo supra scripto, quo citius per hiemem
operam elegeret [4], secum abduxit: quaesitum est, an
ea mancipia fideicommisso cedant, cum quaedam ex
his rusticis officiis ad tempus peregrinationis abducta
sunt relictis conservabus [5] et filiis suis et quaedam
matribus et patribus. respondit mancipia, de quibus
quaereretur, secundum ea quae proponerentur ex
2 causa fideicommissi deberi. Idem quaesiit, an
fructus eiusdem fundi, qui ibi in diem mortis coacti
manserint, fideicommisso cedant, cum plenissima tes-
tatoris erga adfinem voluntas ab eo quoque manifes-
tetur, quo [6] reliqua colonorum eiusdem possessionis
ad eum pertinere voluerit. respondit in huiusmodi
scriptura posse responderi hoc solum quaerendum, an
manifeste appareat defuncta id, de quo quaereretur,
3 dari noluisse. Liberto, quem heredem in parte
rescripsit [7], fundum per praeceptionem dedit in haec
verba: 'Pamphile liberte, praecipito tibique habeto
'fundum meum Titianum et agellum Sempronianum
'cum instrumento et his, quae in eodem erunt cum
'moriar, familiaque, quae in eo fundo moratur, ex-
'ceptis quos manumisero'. quaesitum est, cum testa-
tor in eo fundo aliquantum vini in doliis habuerit,
quod vivus totum vendiderat et partem tertiam pretii
pro eo acceperat, an vinum in doliis remanens ad
libertum ex causa praeceptionis pertineat. respondit [8]
verbis quae proponerentur contineri, nisi manifeste
contrariam voluntatem coheredes approbant. in eo
fundo instrumenta calendarii et nummos reliquit.
responsum est de nummis quoque, ut supra respon-
4 sum. Ita legatum est: 'Septiciae sorori meae
'fundi paterni mei Seiani partem dari volo sic ut est,
'et alteram partem ita, ut in diem mortis fuerit':
quaesitum est, an ex verbis supra scriptis aggeres [9]
et praela iam posita parataque, ut immittantur [9*]
aedificio, item instrumentum urbanum et rusti-
cum cum mancipiis, quae fundi causa erant, ad le-
gatarios pertineant. respondit: potest [10] haec verba
5 'sic ut est' ad instructum referri. Fundos legavit
in haec verba: 'Sempronio fratri meo hoc amplius
'fundos meos ita, ut instructi sunt, Cassianum Noni-
'anum cum suis salictis et silvis'. quaesitum est, cum
silvae et salicta non in fundis supra scriptis [11], sed in
adiectis agellis et quos simul testator comparavit nec
sine his fundi coli possint, an legato cederent. res-
pondit id tantum cedere legato, quod verbis com-
prehendisset.
28 [12] *SCAEVOLA* [13] *libro vicesimo tertio digestorum*
Lucius Titius fundum, uti erat instructus, legaverat.
quaesitum est, fundus instructus quemadmodum dari
debeat, utrum sic ut instructus fuit mortis patris fa-
miliae [14] tempore, ut quae medio tempore adgnata aut
in fundum illata sunt heredis sint? an vero instruc-
tus fundus eo tempore inspici debeat, quo factum
est testamentum? an vero eo tempore, quo fundus
peti coeperit, ut quidquid eo tempore instrumenti de-
prehendatur, legatario proficiat? respondit ea quibus
instructus sit fundus secundum verba legati quae sint
in eadem causa, cum dies legati cedat, instrumento
contineri.
29 *LABEO libro primo πιϑανῶν* Si navem cum
instrumento emisti, praestari tibi debet scapha navis.
PAULUS: immo contra. etenim scapha navis non est
instrumentum navis: etenim mediocritate, non genere
ab ea differt, instrumentum autem cuiusque rei ne-
cesse est alterius generis esse atque ea quaequae
sit: quod Pomponio libro septimo epistularum placuit.

VIII [15].

DE PECULIO LEGATO.

1 *PAULUS libro quarto ad Sabinum* Servo legato
cum peculio et alienato vel manumisso vel mortuo le-
gatum etiam peculii exstinguitur.
2 *GAIUS libro octavo decimo ad edictum provin-
ciale* Nam quae accessionum locum optinent, ex-
stinguuntur, cum principales res peremptae fuerint.
3 *PAULUS libro quarto ad Sabinum* At si ancilla
cum suis natis legata sit, etiam mortua ea vel alie-
nata vel manumissa nati ad legatarium pertinebunt,
quia duo legata sunt separata.
4 *GAIUS libro octavo decimo ad edictum provin-
ciale* Sed et si cum vicariis suis legatus sit servus,
durat vicariorum legatum et mortuo eo aut alienato
aut manumisso.
5 *PAULUS libro quarto ad Sabinum* Peculio legato
constat heredem nomina peculiaria persequi posse,
et insuper ipsum [16] si quid debeat servo, reddere le-
gatario debere.
6 [17] *ULPIANUS libro vicesimo quinto ad Sabinum*
Si peculium legetur et sit in corporibus, puta fundi
vel aedes, si quidem nihil sit, quod servus domino
vel conservis liberisve domini debeat, integra corpora
vindicabuntur: sin vero sit, quod domino vel supra
scriptis personis debeatur, deminui singula corpora
pro rata debebunt. et ita et Iulianus et Celsus pu-
1 tant. Et si fuerit legatum peculium non deducto
aere alieno, verendum, ne inutile legatum sit, quia
quod adicitur contra naturam legati sit [18]. sed puto
verum [19] hanc adiectionem non vitiare legatum, sed
nihil ei adicere: nec enim potest crescere vindicatio
peculii per hanc adiectionem. plane si proponas le-
gatarium nactum possessionem rerum, exceptione doli
adversus heredem vindicantem uti potest: habet enim
in solidis rebus voluntatem aeris alieni non deducendi.
sed et si dominus remittere se servo quod debet vel nihil
sibi servum debere significaverit, valet haec adiectio,
quia nuda voluntate potest dominus servo remittere
2 quod ei debet. Vicario autem meo mihi legato
an et vicarii mei peculium ad me pertineat, quaeritur.
et putamus contineri legato vicarii eius peculium, nisi
3 adversa sit voluntas testatoris. Si servus et vi-
carius eius liberi esse iussi sint eisque peculia sua le-
gata sint, verba secundum voluntatem testatoris ex-
audienda, tamquam de duobus separatisque peculiis
testatore locuto: et secundum haec vicarius vicarii
non communicabitur, nisi haec mens fuit testantis.
4 Sicut autem aes alienum, hoc est quod debetur
domino, minuit legatum peculium, ita per contrarium
id quod dominus debet servo augere debet. sed huic
sententiae adversatur rescriptum imperatoris nostri
et patris eius, quod ita est: 'Cum peculium servo le-
'gatur, non etiam id conceditur, ut petitionem habeat
'pecuniae, quam se in rationem domini impendisse
'dicit'. quid tamen si haec voluntas fuit testatoris?
cur non possit consequi? certe compensari debet hoc

(1) sequiturvicis *F* (2) fuerit *F* (3) post *ins.* (4) operam elegeret] iter perageret *scr.* (5) contubernalibus *scr.* (6) quod *S* (7) scripsit *S* (8) id *ins.* (9) asseres *Hal.* (9*) immittentur *F* (10) posse *scr.* (11) sint *ins. Hal.* (12) *cf. D.* 36, 2, 28 (13) scaevola] idem F^2 (14) patris familias F^2

(15) *Sab.* 1...12. 14...16. 18. 20. 24; *Pap.* 19. 21. 26; *App.* 22. 23; *Ed.* 13. 17. 25. — *Bas.* 44, 11 (16) et insuper ipsum] sed quod ita exegit et insuper ipse *scr.* (17) *ad* § 4 *cf. Inst.* 2, 20, 20 (18) bit F^a, vit F^b, fit F^2 (19) ad *ins. F*

quod impendit cum eo quod domino debetur. an et
quod dominus scripsisset se servo debere, peculio
legato cederet? Pegasus negat: idem Nerva: et cum
Gnaeus Domitius filiae suae peculium quod eius esset
legasset, et annuum, quod ei solitus erat dare, bien-
nio non dedisset, sed in rationibus suis rettulisset
filiae se debere quinquaginta, Atilicinus existimavit
legato non cedere, quod verum est, quia consonat
5 rescripto. Non solum autem quod domino debe-
tur peculio legato deducitur, sed et si quid heredi
debitum fuit.
7 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Si quis
creditori suo adrogandum se dederit et agetur de pe-
culio cum adrogatore, idem puto dicendum, quod de
herede dicitur.
8 [1] *Ulpianus libro vicesimo quinto ad Sabinum*
Denique Pegasus respondit, si statulibero, cui pecu-
lium legatum sit, heres interim crediderit, id ipso
iure detrahi et corpora singula etiam per hoc aes
1 alienum deminui. Proinde si pure libertatem ac-
cipiet et heres vel vivo domino vel ante aditam he-
reditatem servo crediderit, legatum peculii minuetur
secundum Iuliani sententiam, licet dominus servi num-
2 quam fuerit. Qui Stichum et Pamphilum servos
habebat, testamento eos manumisit et unicuique pe-
culium suum legavit. placet, quod alter [2] alteri debet,
de peculio eius decedere et alterius accedere legato.
3 Item quaeritur, si servo libertas data sit, si decem
dedisset heredi, peculiumque ei legatum sit, an decem,
quae dedisset heredi, debeant de peculio decedere.
et est verum quod Sabino placuit, hoc minus esse in
4 peculio legato. Plus ait Sabinus, si statuliber
servum heredi vendiderit, perinde desinere eum in
5 peculio esse, atque si extraneo vendidisset. His
consequenter quaeritur, si servus cum domino de li-
bertate pactus fuerit et partem pecuniae dederit et
ante quam residuum dederit dominus decesserit libe-
rumque esse testamento iusserit cum peculio legato,
an quod domino dederit in peculio sit imputandum.
et ait Labeo de peculio decedere. plane si nondum
dederat, sed, donec totum traderet, pro deposito apud
6 eum fuerit, id in peculio esse placuit. Item si
servo peculium sit legatum et a debitore eius pecu-
liari heres vetitus sit petere, verum est hoc minus
esse in legato peculio, hoc est detrahendum id quod
7 debitori legatum est. Interdum etsi non sit lega-
tum peculium, velut legatum sic accipitur, id est in
huiusmodi specie: quidam servo libertatem, si ratio-
nes reddidisset, dederat, et si heredibus centum in-
tulisset. imperator igitur noster cum patre rescripsit,
peculium quidem non nisi legatum deberi: 'verum',
inquit, 'si condicionibus praescriptis paruit servus,
'testatorem voluisse eum retinere peculium interpre-
'tamur': videlicet ex eo, quod ex peculio eum ius-
8 serat centum inferre. Utrum autem id demum
peculium accipimus, quod mortis tempore fuit? an
vero et quod postea accessit applicamus vel quod
decessit detrahimus? et Iulianus alias accipiendum
legatum peculii ait, si ipsi servo legetur, alias, si alii:
nam si ipsi, id tempus in legato spectandum, quo
dies legati cedit: si vero extraneo, mortis tempus, sic
tamen, ut incrementa ex rebus peculiaribus ad eum
perveniant, ut puta partus ancillarum vel fetus pe-
corum: quod autem ex operis suis vel ex alia re ac-
cedit, id, si alii quam ipsi legetur peculium, non de-
bebitur. hoc utrumque Iulianus secundum volunta-
tem [3] testatoris scribit: cum enim ipsi suum peculium
legatur, verisimile est eum omne augmentum ad ipsum
pertinere voluisse, cui patrimonium manumisso futu-
rum est, cum alii, non: sic tamen, ut [4], si in alterius
persona hoc eum sensisse appareat, idem dicas.
9 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Id quod servo,
qui in ipsius peculio est, debetur, non deducitur ex
1 legato peculio, quamvis conservus eius sit. Si con-
servum suum vulneraverit servus et viliorem fecerit,
Marcellus non esse dubitandum deduci ex peculio,
quod domino interesset (nam quid interest, conservum
vulneret an scindat aliquid vel frangat an subripiat?
quo casu sine dubio minuitur peculium), sed non
2 ultra simplum. Sed si se vulneravit vel etiam
occidit, nihil est deducendum hoc nomine: alioquin
dicemus et si fugerit, deducendum id, quanto vilior
sit factus propter fugam.
10 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Si pe-
culium servo vel filio praelegare velis, ne deducatur
id quod tibi debebitur, specialiter ea quae in peculio
erunt leganda sunt.
11 *Ulpianus libro vicesimo nono ad edictum* Ei
quoque, qui nihil in peculio habet, potest peculium
legari: non enim tantum praesens, sed etiam futurum
peculium legari potest.
12 *Iulianus libro trigesimo septimo digestorum*
Tunc inutile legatum peculii fit, cum servus vivo tes-
tatore decedit: ceterum si mortis tempore servus vi-
xerit, peculium legato [5] cedet:
13 *Celsus libro nono decimo digestorum* aliter
atque si servus vestitus legatus foret.
14 *Alfenus Varus libro quinto digestorum* Qui-
dam in testamento ita scripserat: 'Pamphilus servus
'meus peculium suum cum moriar sibi habeto liber-
'que esto'. consulebatur, rectene Pamphilo peculium
legatum videretur, quod prius quam liber esset pe-
culium sibi habere iussus esset. respondit in con-
iunctionibus ordinem nullum esse neque quicquam
interesse, utrum eorum primum diceretur aut scribe-
retur: quare recte peculium legatum videri [6], ac si
prius liber esse, deinde peculium sibi habere iussus
est.
15 *Idem libro secundo digestorum a Paulo epito-
matorum* Servo manumisso peculium legatum erat:
alio capite omnes ancillas suas uxori legaverat: in
peculio servi ancilla fuit. servi eam esse respondit
neque referre, utri prius legatum esset.
16 *Africanus libro quinto quaestionum* Stichus
habet in peculio Pamphilum: hunc dominus noxali
iudicio defendit et damnatus litis aestimationem sol-
vit: deinde Stichum testamento manumisit eique pe-
culium legavit: quaesitum est, an quod Pamphili no-
mine praestitum sit, ex peculio vel ipsius Pamphili
vel Stichi deducendum sit. respondit Pamphili qui-
dem de peculio utique deducendum, quantacumque
ea summa esset [7], id est etiam si eum noxae dedere
expedisset: quidquid enim pro capite servi praestitum
sit, in eo debitorem eum domini constitui. quod si
Pamphili peculium non sufficiat, tunc ex peculio Stichi
1 non ultra pretium Pamphili deduci debere. Quae-
situm est, si ex alia qua causa Pamphilus pecuniam
domino debuisset nec ea ex peculio eius servari pos-
set, an usque ad pretium eius ex peculio Stichi pos-
sit deducere. negavit: neque enim simile id superiori
esse. ibi enim propterea pretium vicarii deducendum,
quod eo nomine ipse Stichus ob defensionem vicarii
sui domino debitor constitutus, at in proposito quia
Stichus nihil debeat, ex eius peculio nihil esse dedu-
cendum, sed ex Pamphili dumtaxat, qui certe ipse
in suo peculio esse intellegi non potest.
17 *Iavolenus libro secundo ex Cassio* Qui pe-
culium servi legaverat, iudicium eo nomine acceperat,
deinde decesserat. placuit non aliter peculium ex
causa legati praestari, quam si de accepto iudicio
heredi caveretur.
18 *Marcianus libro sexto institutionum* Si servo
manumisso peculium legatum fuerit, in eum sine du-
bio creditoribus peculiariis actiones non competunt:
sed non alias heres peculium praestare debet, nisi
ei caveatur defensu iri adversus creditores peculiarios.
19 *Papinianus libro septimo responsorum* Cum
dominus servum vellet manumittere, professionem edi
sibi peculii iussit atque ita servus libertatem accepit.
res peculii professioni subtractas non videri manumisso

(1) *ad* § 7. 8 *cf. Inst.* 2, 20, 20 (2) alter *S*, *om. F* (3) voluntate *F* (4) et *ins.* *F*² (5) legatario *scr.* (6) aeque *ins.* (7) esse *F*

1 tacite concessas apparuit. Testamento data libertate peculium legaverat eundemque postea manumiserat: libertus, ut et nominum peculii actiones ei
2 praestarentur, ex testamento consequetur. Filius familias, cui pater peculium legavit, servum peculii vivo patre manumisit: servus communis omnium heredum est exemptus peculio propter filii destinationem, quia id peculium ad legatarium pertinet, quod in ea causa moriente patre inveniatur:

20 *Marcianus libro septimo institutionum* nihilque interest, ante legatus, deinde inutiliter manumissus sit an contra.

21 *Scaevola libro octavo quaestionum* Si Sticho manumisso peculium legatum sit et Titio servus peculiaris, quantum peculio detractum erit ob id quod domino debetur, tantum ei accedere, cui vicarius legatus est, Iulianus ait.

22 *Labeo libro secundo posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Dominus servum testamento manumiserat et ei peculium legaverat: is servus mille nummos domino debuerat et eos heredi solvit. respondi omnes eas res deberi orcino, si pecuniam orcinus
1 quam debuerat solvisset. Dominus servum, qui cum eo vicarium communem habebat, testamento manumiserat et peculium ei legaverat, deinde ipsum vicarium, qui communis erat, nominatim et ipsi et libertae suae legaverat. respondi partem quartam libertae, reliquam partem quartam[1] liberti futuram: quod et Trebatius.

23 *Scaevola libro quinto decimo digestorum* Dominus Sticho servo suo, qui bona liberti eius gessit, cui pro parte dimidia testamento heres exstiterat, in quibus negotiis gestis et kalendaria fuerunt[2], testamento suo libertatem dederat, si rationem reddidisset, eique peculium suum per fideicommissum dedit: Stichus summas, quibus reliquatus erat tam ex kalendario quam ex variis causis, reddidit manentibus debitoribus, pro quibus ipse pecuniam heredibus patroni refuderat, libertatemque adeptus decessit. quaesitum est, an heredibus Stichi adversus nomina debitorum, pro quibus Stichus pecuniam heredibus patroni intulit, heredes patroni ex causa fideicommissi compellendi sint actiones praestare, cum nihil aliud a Sticho patrono debitum fuerit. respondit praestandum.
1 Testamento codicillisve servos manumisit et peculia legavit et de Sticho ita cavit: 'Stichum servum 'meum liberum esse volo eique volo dari decem aureos 'et quidquid ex ratione loculorum meorum habet: 'rationes autem heredibus meis dari volo. his omnibus, quos hoc testamento manumisi, peculia sua con'cedi volo'. quaesitum est, an, quod amplius rationi loculorum in diem mortis erogavit Stichus ex peculio suo, ab heredibus recipere debeat, cum ex consuetudine domus esset, ut quidquid amplius ex suo in ratione loculorum erogasset, dominica ratio ei deberet atque exsolveret. respondit secundum ea, quae propter consuetudinem proponerentur, id quoque peculio legato contineri, quod et[3] dominica ratio deberet
2 et solita erat reddere. Servis libertates legataque dederat et condicionem ita scripserat: '*ὅσους κατέλιπον ἐλευθέρους καὶ τὰ ληγάτα αὐτοῖς, τούτους βούλομαι εἶναι ἀνεξετάστους*'[4]. quaesitum est, an peculia quoque legata his videbuntur. respondit secundum
3 ea quae proponerentur non videri legata. Item quaesitum est, an ex isdem verbis reliqua rationum quasi legata retinere possint, aut[5] si res dominicas apud se habuerint, aut, si qui eorum coloni praediorum fuerunt, pensiones. respondit supra responsum.

24 *Ulpianus libro quadragesimo tertio ad Sabinum* Si legatus fuerit servus, peculium excipere non est necesse, quia non sequitur, nisi legetur.

25 *Celsus libro nono decimo digestorum* Si servus liber esse iussus sit eique peculium legatum sit, vicariorum eius vicarii legato continentur.

26 *Scaevola libro tertio responsorum* 'Titi fili, 'e medio praecipito sumito tibique habeto domum 'illam, item aureos centum': alio deinde capite peculia filiis praelegavit. quaesitum est, an peculio praelegato et centum aurei et usurae eorum debentur, cum rationibus breviariis in aere alieno et sortem et usuras inter ceteros creditores complexus sit. respondit, si id faenus nomine filii exercuisset et usuras ita, ut proponeretur, filio adscripsisset, id quoque peculio legato deberi.

VIIII[6].

DE PENU LEGATA.

1 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Uxori suae in annos singulos penoris aliquid heres dare iussus est, si non dedisset, nummos dare damnatus est: quaeritur, an penus legata peti possit an vero solummodo sit in praestatione et, si non praestetur, tunc quantitas petatur. et si quidem semel penus sit legata, non per singulos annos, certo iure utimur, ut et Marcellus libro trigesimo nono digestorum apud Iulianum notat, in praestatione esse dumtaxat penum, quantitatem vero et peti posse. habebit igitur heres oblationem tamdiu, quamdiu lis cum eo de pecunia contestetur, nisi forte aliud tempus vel mente vel verbis testator praestituit. quod si in annos singulos penus legata sit, per singulos annos penus adhuc poterit praestari, si minus, summae per singulos annos petentur. quid ergo, si una summa legata sit et primo penus non sit praestita? utrum tota summa debeatur, quasi toto penoris legato transfuso, an vero quantitas primi anni aestimationis sola sit translata, dubitari potest. puto tamen sic voluntatem sequendam testatoris, ut tota summa ilico, postquam cessaverit heres dare penum uxori, praestetur, heredis indevotione coercenda.

2 *Marcianus libro tertio regularum* Penu certa cum vasis certis legata et consumpta ne vasa quidem cedunt legato exemplo peculii.

3 [7] *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum* Qui penum legat quid legato complectatur, videamus. et Quintus Mucius scribit libro secundo iuris civilis penu legata contineri, quae esui potuique sunt[8]. idem Sabinus libris ad Vitellium scribit. quae harum, inquit, patris familiae uxoris[9] liberorumve eius vel familiae, quae circa eos esse solet, item iumentorum,
1 quae dominici usus causa parata sunt[10]. Sed Aristo notat etiam quae esui potuique non sunt contineri legato, ut puta ea, in quibus esse solemus, oleum forte, garum muriam[11] mel ceteraque his si-
2 milia. Plane inquit, si penus esculenta legetur, Labeo libro nono posteriorum scribit nihil eorum cedere, quia non haec esse, sed per ea solemus. Trebatius in melle contra scribit, merito, quia mel esse solemus. sed Proculus omnia haec contineri recte scribit, nisi contraria mens testatoris appareat.
3 [12]Esculenta, utrum ea quae esse, an et ea per quae esse solemus, legaverit? et ea quoque legato contineri credendum, nisi contraria mens patris familias doceatur. mella certe semper esculentae penui cedere, lacertas quoque cum muria sua contineri nec
4 Labeo negavit. Poculenta[13] penu ea, quae vini loco pater familias habuit, continebuntur, supra scripta

(1) quartam *del. Krueger* (2) fuerant F^2 (3) ei *scr.* (4) *id est:* quos liberos reliqui quibusque legata dedi, ab iis rationes exigi nolo (5) aut *del.*

(6) *Sab.* 1...6; *Pap.* 7. — *Bas.* 44, 12. (7) *cf. Gellius* 4, 1 (8) (Quintus Scaevola) Penus est, inquit, quod esculentum aut posculentum est, quod ipsius patris familias aut matris familias (aut matris familias *om. libri*) aut liberum patris familias aut familiae (aut familiae *om. libri*) eius, quae (quam *libri*) circum eos aut liberos eius est et opus non facit, causa paratum est *Gellius* (9) uxorisve *scr.* (10) Masurius Sabinus in iuris civilis secundo etiam quod iumentorum causa apparatum esset, quibus dominus uteretur, penori attributum dicit *Gellius* (11) muria *F* (12) *talia fere exciderunt:* quaeritur, inquit, qui legavit (13) posculenta *scr.*

5 vero non continebuntur[1]. Penori acetum quoque
cedere nemo dubitat, nisi exstinguendi ignis causa
fuit paratum: tunc enim esui potuique non fuit: et
6 ita Ofilius libro sexto decimo actionum scribit. Sed
quod diximus 'usus sui gratia paratum' accipiendum
erit et amicorum eius et clientium et universorum,
quos circa se habet, non etiam eius familiae, quam
neque circa se neque circa suos habet: puta si qui
sunt in villis deputati. quos Quintus Mucius sic de-
finiebat, ut eorum cibaria contineri putet, qui opus
non facerent: sed materiam praebuit Servio notandi,
ut textorum et textricum cibaria diceret contineri:
sed Mucius eos voluit significare, qui circa patrem
7 familias sunt. Simili modo et iumentorum cibaria
penui continentur, sed eorum iumentorum, quae usi-
bus ipsius et amicorum deserviunt: ceterum si qua
iumenta agris deserviebant vel locabantur, legato non
8 cedere cibaria eorum. Sive autem frumentum
sive quid leguminis in cella penuaria habuit, penori
legato continebitur, sed et hordeum sive familiae sive
iumentorum gratia: et[2] Ofilius scribit libro sexto de-
9 cimo actionum. Ligna et carbones ceteraque, per
quae penus conficeretur, an penori legato contineau-
tur, quaeritur[3]. et Quintus Mucius et Ofilius nega-
verunt: non magis quam molae, inquiunt, continentur.
idem et tus et ceras[4] contineri negaverunt. sed Ru-
tilius et ligna et carbones, quae non vendendi causa
parata sunt, contineri ait. Sextus autem Caecilius[5]
etiam tus et cereos in domesticum usum paratos con-
10 tineri legato scribit[6]. Servius apud Melam et
unguentum et chartas epistulares penoris esse scribit,
et est verius haec omnia, odores quoque contineri:
sed et chartas ad ratiunculam vel ad logarium pa-
11 ratas contineri. Vasa quoque penuaria quin
contineantur, nulla dubitatio est. Aristo autem scri-
bit dolia non contineri, et est verum secundum illam
distinctionem, quam supra in vino fecimus. nec fru-
menti nec leguminum thecae (arculae forte vel spor-
tae) vel si qua alia sunt, quae horrei penuarii vel
cellae penuariae instruendae gratia habentur, non
continebuntur, sed ea sola continentur, sine quibus
penus haberi non recte potest.

4 [7] *Paulus libro quarto ad Sabinum* Nam quod
liquidae materiae sit quia per se esse non potest, ra-
pit secum in accessionis locum id sine quo esse non
potest: vasa autem accessio legatae penus, non legata
sunt: denique penu consumpta vasa non debentur.
sed et si penum cum vasis specialiter sit legatum,
vasa non debebuntur vel consumpta penu vel ad-
1 empta. Si cui quae in promptuario sint legata
2 fuerint, non omnis penus legata est. Item si quis
solitus fructus suos vendere penum legaverit, non
omnia, quae et promercii[8] causa habuit, legasse vi-
detur, sed ea sola, quae in penum sibi separabat.
quod si promiscue uti solebat, tunc quantum ad an-
nuum usum ei[9] sufficeret familiaeque eius ceterorum-
que, qui circa eum sunt, legato cedet[10]: quod fere,
inquit Sabinus, evenit in personis mercatorum[11] aut
quotiens cella est olei et vini, quae venire solebant, in
3 hereditate relicta. Nomen autem penus mihi tra-
4 ditum est omnibus generibus dictum. Si ita lege-
tur 'penum, quae Romae sit', utrum quae est intra
continentia, legata videtur an vero ea sola, quae est
intra murum? et quidem urbes fere omnes muro te-
nus finiri, Romam continentibus, et urbem Romam
5 aeque continentibus. Quod si urbana penus sit
legata, omnem, quae ubique est, legatam videri Labeo
ait, etiam si in villis agrisve sit, si[12] illa sit urbico
usui destinata, sicuti urbica ministeria dicimus et
quae extra urbem nobis ministrare consueverunt. si
autem extra urbem, Romae tamen sit, sed et si in
6 hortis sit urbi iunctis, idem erit dicendum. Si
cui penus legata sit praeter vinum, omnis penus le-
gata videtur excepto vino: sed si ita scriptum sit
'omnem penum praeter vinum quod Romae erit', sola
penus quae Romae est legata videtur: et ita et Pom-
ponius libro sexto ad Sabinum scribit.

5 *Paulus*[13] *libro quarto ad Sabinum* Non omne
quod bibetur in penu habetur: alioqui necesse est,
ut omnia medicamenta quae biberentur contineantur.
itaque ea demum penoris esse, quae alendi causa
biberentur, quo in numero antidotum non est. et
1 sane vere Cassius sensit. Sed quod quidam ne-
gaverunt piper et ligusticum et careum et laser et
cetera huiusmodi in penu non esse, improbatum
est.

6 *Idem libro decimo ad Sabinum* Instrumentum
pistrini, item universa vasa cocitatoria penu non con-
tinentur.

7 *Scaevola libro tertio responsorum* 'Penum meam
'omnem ad matrem liberosque meos, qui cum matre
'sunt, pertinere volo'. quaero, si tutores pupilli eam
solummodo penum deberi, quae in caenaculo esset[13*],
dicant, sint autem et in horreis amphorae, an hae
quoque deberentur. respondit, quidquid penoris usus
causa ubicumque habuisset, deberi.

X[14].

DE SUPPELLECTILE LEGATA.

1 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Supellex
est domesticum patris familiae instrumentum, quod
neque argento aurove facto vel vesti adnumeretur,

2 *Florentinus libro undecimo institutionum* id
est res moventes non animales.

3 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Suppellectili
legata haec continentur: mensae, trapezophora, del-
ficae, subsellia[15], scamna, lecti etiam inargentati, cul-
citae, toralia, imperia[16], vasa aquaria, pelves, aqui-
1 minalia[17], candelabra, lucernae, trulla[18], Item vasa
aenea vulgaria, id est quae non proprie essent loco
2 adtributa: Praeterea capsae, armaria. sed sunt
qui recte putant capsas et armaria, si librorum aut
vestium aut armamentorum gratia parata sint, non
esse in suppellectili, quia ne hae quidem ipsae res,
quibus adtributae essent, suppellectilis instrumento
3 cederent. Vitrea escaria et potoria in supellectili
sunt sic ut fictilia, nec solum vulgaria, sed etiam
quae in pretio magno sunt: nam et pelves argenteas
et aquiminalia[19] argentea et mensas et lectos inar-
gentatos vel inauratos atque gemmatos in supellectili
esse non dubitatur, usque adeo, ut idem iuris sit et
4 si tota argentea vel aurea sint. De murrinis et
crystallinis dubitari potest an debeant adnumerari su-
pellectili propter eximium usum et pretium: sed et de
5 his idem dicendum est. Nec interest, cuius mate-
riae sunt res, quae sunt in suppellectili. sed cra-
terem argenteum non esse in supellectili nec ullum
vas argenteum secundum saeculi severitatem nondum
admittentis supellectilem argenteam[20] hodie, propter
usum imperitorum si in argento relatum sit cande-
labrum argenteum, argenti esse videtur, et error ius
facit.

(1) supra scripta vero non continebuntur *om. F*[1] (2) ita *ins.* (3) (Masurius Sabinus in iuris civilis secundo) ligna quoque et virgas et carbones, quibus conficeretur penus, quibusdam ait videri in penu esse *Gellius* (4) cereos *Grotius* (5) Aelius *Ant. Augustinus* (6) Servium Sulpicium in reprehensis Scaevolae capitibus scripsisse Cato Aelio placuisse non quae esui et potui forent, sed thus quoque et cereos in penu esse, quod esset eius familiae (*sic Cannegieter*, eius ferme rei *libri*) causa comparatum *Gellius* (7) *ad* § 2 *cf. Gellius* 4, 1, 23 (8) et usus *ins.* (9) eius *scr.*

(10) Ex his quae promercalia et usuaria isdem in locis essent (essent *om. libri*), esse ea sola penoris putat (Masurius Sabinus in iuris civilis secundo), quae satis sint usu annuo *Gellius* (11) mercatarum *F* (12) *sic sec. B*, villis agrisve sit si *om. F* (13) idem *F*[2] (13*) esse *F*

(14) *Sab.* 1...3. 5. 6. 10. 11; *Ed.* 7. 8. 13. 14; *Pap.* 4. 9; *App.* 12. — *Bas.* 44, 13 (15) sursellia *F* (16) impilia *Cuiacius* (17) aquiminaria *F*[2] (18) trullea *scr.* (19) aquiminaria *F* (20) *exciderunt quaedam ad hoc exemplum* Sex. Aelius statuit, sed in argento: etiam

4 *Idem libro singulari de instrumenti significatione*
Redae et sedularia suppellectili adnumerari solent.
5 *Idem libro quarto ad Sabinum* De tapetis
quaeri potest, subsellia cathedraria quibus insterni
solent utrum in veste sint, sicut stragula, an in
suppellectili, sicut toralia, quae propria[1] stragulorum
non sunt. et hoc magis placuit ea suppellectili con-
1 tineri. De tapetis autem vel linteis, quibus inster-
nuntur vehicula, dubitari potest, an sint in suppel-
lectili. sed dicendum est potius instrumenti viatorii
ea esse, sicut pelles, quibus involvuntur vestimenta,
lora quoque, quibus hae pelles constringi solent.
6 *Alfenus libro tertio digestorum a Paulo epi-
tomatorum* Supellectilis eas esse res puto, quae
ad usum communem patris familias paratae essent,
quae nomen sui generis separatim non haberent:
quare quae ad artificii genus aliquod pertinerent ne-
que ad communem usum patris familias accommo-
1 datae essent, supellectilis non esse. Sed nec
pugillares et codices in supellectili sunt.
7 *Celsus libro nono decimo digestorum* Labeo
ait originem fuisse supellectilis, quod olim his, qui
in legationem proficiscerentur, locari solerent, quae
1 sub pellibus usui forent. Tubero hoc modo de-
monstrare supellectilem temptat: instrumentum quod-
dam patris familiae rerum ad cottidianum usum
paratarum, quod in aliam speciem non caderet, ut
verbi gratia penum argentum vestem ornamenta in-
strumenta agri aut domus. nec mirum est moribus
civitatis et usu rerum appellationem eius mutatam
esse: nam fictili[2] aut lignea aut vitrea aut aerea
denique supellectili utebantur, nunc ex ebore atque
testudine et argento, iam ex auro etiam atque gem-
mis supellectili utuntur. quare speciem potius rerum
quam materiam intueri oportet, suppellectilis potius
2 an argenti, an vestis sint. Servius fatetur sen-
tentiam eius qui legaverit aspici oportere, in quam
rationem ea solitus sit referre: verum si ea, de qui-
bus non ambigeretur, quin in alieno genere essent,
ut puta escarium argentum aut paenulas et togas,
supellectili quis adscribere solitus sit, non idcirco
existimari oportere supellectili legata ea quoque con-
tineri: non enim ex opinionibus singulorum, sed ex
communi usu nomina exaudiri debere. id Tubero
parum sibi liquere ait: nam quorsum nomina, inquit,
nisi ut demonstrarent voluntatem dicentis? equidem
non arbitror quemquam dicere, quod non sentiret,
ut maxime nomine usus sit, quo id appellari solet:
nam vocis ministerio utimur: ceterum nemo existi-
mandus est dixisse, quod non mente agitaverit. sed
etsi magnopere me Tuberonis et ratio et auctoritas
movet, non tamen a Servio dissentio non videri quem-
quam dixisse, cuius non suo nomine usus sit. nam
etsi prior atque potentior est quam vox mens dicen-
tis, tamen nemo sine voce dixisse existimatur: nisi
forte et eos, qui loqui non possunt, conato ipso et
sono quodam καὶ τῇ ἀνάρθρῳ φωνῇ[3] dicere existi-
mamus.

8 *Modestinus libro nono responsorum* Cum qui-
dam uxori suae legaverat domum cum iure suo omni
et instrumento et supellectili, quaerebatur, an videre-
tur et argentum escale et potorium legato contineri.
respondit, si quid in supellectili argentum est, deberi,
escale autem vel potorium argentum non deberi, nisi
hoc quoque testatorem sensisse legatarius doceat.
9 *Papinianus libro septimo responsorum* Legata
supellectili cum species ex abundanti per imperitiam
enumerentur, generali legato non derogatur: si tamen
species certi numeri demonstratae fuerint, modus
generi datus in his speciebus intellegitur. idem ser-
vabitur instructo praedio legato, si quaedam species
1 numerum certum acceperint. Supellectilis mensas
esse cuiuscumque materiae, scilicet vel argenteas vel
argento inclusas placet: nam et argenteos lectos,
item argentea candelabra supellectili cedere posterior
aetas recepit: cum[4] et Ulixem ex auro et argento
lectum viventis arboris truncis aedificatum ornasse,
quem Penelopa recognoscendi viri signum accepit, ut[5]
2 voluit Homerus[6]. Supellectili sua omni legata
acceptum argentum pignori non continebitur, quia
supellectilem suam legavit, utique si non in usu cre-
ditoris id argentum voluntate debitoris fuit, sed pro-
positum[7] propter contractus fidem ac restituendae
rei vinculum.
10 *Iavolenus libro tertio ex posterioribus La-
beonis* Qui vestem omnem et res plurium generum
supellectilis expenso ferre solitus erat, is uxori supel-
lectilem legaverat. recte negabant vestem legato ces-
suram Labeo Ofilius Cascellius, quia non posset videri
vestis appellatione supellectilis contineri.
11 *Idem libro decimo ex posterioribus Labeonis*
Vasa aenea salientis aquae posita, item si quid aliud
magis deliciarum quam usus causa paratum esset,
non esse supellectilis Labeo Trebatius putant. mur-
rea autem vasa et vitrea, quae ad usum, edendi et
bibendi causa, parata essent, in supellectili dicun-
tur esse.
12 *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epito-
matorum* Quemadmodum urbanus servus et rusticus
distinguitur non loco, sed genere usus, ita urbana
penus et supellex ad usum urbanum, non ad locum
urbanum aut peregrinum dirigenda est, multumque
interest, penus et supellex ea quae in urbe sit an
urbana legetur vel promittatur.
13 *Modestinus libro nono responsorum* Respon-
dit: numquam ex eo, quod supellectilem legavit
maritus testamento, habitationem, in qua supellex
fuit, legasse videtur. quare contra defuncti volun-
tatem habitationem sibi mulierem vindicare procul
dubio est.
14 *Callistratus libro tertio de cognitionibus*
Fundo legato instrumentum eius non aliter legato
cedit, nisi specialiter id expressum sit: nam et domo
legata neque instrumentum eius neque supellex aliter
legato cedit, quam si id[8] ipsum nominatim expressum
a testatore fuerit.

(1) proprie *S* (2) fictilia *F* (3) *id est:* voce inarticulata (4) quin *scr.* (5) ut *del.* (6) *Odyss.* 23, 190 *sq*
(7) repositum *S* (8) ad *F*

LIBER TRIGESIMUS QUARTUS.

I[1].

DE ALIMENTIS VEL CIBARIIS LEGATIS.

1 *ULPIANUS libro quinto de omnibus tribunalibus* Si alimenta fuerint legata, dici potest etiam aquam legato inesse, si in ea regione fuerint legata, ubi venumdari aqua solet.

2 *MARCIANUS libro octavo institutionum* Si quis libertis alimenta reliquerit, et si legati fuerint servi et rogati legatarii manumittere, ad fideicommissum admittuntur, ut et divi quoque Severus et Antoninus 1 rescripserunt. Et licet ad fiscum bona fuerint devoluta, ex quibus alimenta debeantur, praestanda sunt, sicuti si ad quemlibet successorem transissent.

3 *ULPIANUS libro secundo de officio consulis* Solent iudices ex causa alimentorum libertos dividere, quotiens plures sunt heredes, ne a singulis heredibus minutatim alimenta petentes distringantur: quam divisionem perinde tueri oportet atque si pater familias ipse libertos divisisset. solent et unum eligere, per quem alimenta praestentur, aut ex voluntate defuncti aut arbitrio suo, ut rescripta subiecta ostendunt: 'Exemplum libelli dati mihi a libertis Silii misi 'vobis, sciens ad exemplum istam rem pertinere, quia 'multi testamentis suis praestari libertis iubent ne'cessaria, quae quia minimi aeris sunt, ad nihilum 'perducuntur, cum plures heredes coeperunt per suc'cessiones existere. qua de causa puto vos recte 'facturos, si convocatis Favillae heredibus procura'toribusve eorum constitueritis, cui a ceteris dari 'debeat pecunia, ex cuius usuris alimenta praesten'tur. debebit autem is qui accipiet cavere eis qui 'dabunt redditurum se, ut quisque ex libertis deces'serit aliove quo modo in civitate esse desierit, tan'tum ex sorte, quantum efficiet pro portione com'putatio'. Divus Pius Rubrio cuidam Telesphoro rescripsit: 'Consules vocatis his, a quibus vobis ali'menta deberi ex causa fideicommissi constiterit, vel 'omnes ab uno vel facta pro rata[2] distributione quis 'et[3] a quibus percipiatis, decernent. fiscus enim, 'si eo nomine quid ab eo vobis deberetur, exemplum 'sequetur. iam nunc sciatis partes eorum, qui sol'vendo esse desierint, non pertinere ad onus reli'quorum heredum'.

4 *MODESTINUS libro decimo responsorum* *Τοῖς τε ἀπελευθέροις ταῖς τε ἀπελευθέραις μου, οὓς ζῶσα ἔν τε τῇ διαθήκῃ ἔν τε τῷ κωδικίλλῳ ἠλευθέρωσα ἢ ἐλευθερώσω, δοθῆναι βούλομαι τὰ ἐν Χίοις μου χωρία, ἐπὶ τῷ καὶ ὅσα ζώσης μου ἐλάμβανον στοιχεῖσθαι αὐτοῖς κιβαρίου καὶ βεστιαρίου ὀνόματι*[4]. quaero, quam habeant significationem, utrum ut ex praediis alimenta ipsi capiant an vero ut praeter praedia et cibaria et vestiaria ab herede percipiant? et utrum proprietas an usus fructus relictus est? et si proprietas relicta sit, aliquid tamen superfluum inveniatur in reditibus, quam est in quantitate cibariorum et vestiariorum, an ad heredem patronae pertinet? et si mortui aliqui ex libertis sint, an pars eorum ad fideicommissarios superstites pertinet? et an die cedente[5] fideicommissi morientium libertorum portiones ad heredes eorum an testatoris decurrant? Modestinus respondit: videntur mihi ipsa praedia esse libertis relicta, ut pleno dominio haec habeant et non per solum usum fructum et ideo et si quid superfluum in reditibus quam in cibariis erit, hoc ad libertos pertineat. sed et si decesserit fideicommissarius ante diem fideicommissi cedentem, pars eius ad ceteros fideicommissarios pertinet: post diem autem cedentem si qui mortui sint, ad suos heredes 1 haec transmittent. Lucius Titius testamento suo libertis libertabusque cibaria et vestiaria a liberis suis eisdemque heredibus praestari iussit nulla condicione addita: quaero, an, si sine patroni liberis idem liberti agant, cibaria et vestiaria accipere possint. Modestinus respondit nihil proponi, propter quod petitio eorum, quae testamento pure legata sunt, non competat.

5 *IDEM libro undecimo responsorum* Verba testamenti: 'omnibus libertis nostris cibaria praestabitis 'pro arbitrio vestro, non ignorantes, quot[6] ex his 'caros habuerim' item alio loco: 'Prothymum Po'lychronium Hypatium commendo: ut et[7] vobiscum 'sint et cibaria praestetis, peto'. quaero, an omnibus cibaria debent dari an his quos commendavit et cum heredibus esse iussit? Modestinus respondit omnibus libertis cibaria relicta proponi, quorum modum viri boni arbitrio statuendum esse.

6 *IAVOLENUS libro secundo ex Cassio* Legatis alimentis cibaria et vestitus et habitatio debebitur, quia sine his ali corpus non potest: cetera quae ad disciplinam pertinent legato non continentur,

7 *PAULUS libro quarto decimo responsorum* nisi aliud testatorem sensisse probetur.

8 *PAPINIANUS libro septimo responsorum* Pecuniae sortem alimentis libertorum destinatam unum ex heredibus secundum voluntatem defuncti praecipientem cavere non esse cogendum ex persona deficientium partes coheredibus restitui placuit: ob eam igitur speciem post mortem omnium libertorum indebiti non competit actio nec utilis dabitur. diversa causa est eius, cui legatorum divisio mandatur: nam ea res praesentem ac[8] momentariam curam iniungit, alimentorum vero praebendorum necessitas oneribus menstruis atque annuis verecundiam quoque pulsantibus adstringitur.

9 *IDEM libro octavo responsorum* Alio herede instituto ita scripsit: 'a te peto, Gai Sei, quidquid 'ex hereditate mea redegeris, illis alumnis meis des 'singulis denos aureos eandemque summam penes te 'esse volo, cuius ex incremento eos alere te volo: 'reliquum restitues Numerio conliberto nostro'. respondi, quamvis distrahere bona Gaius Seius alio scripto herede non possit, tamen eum, alumnis relictam pecuniam ut servet ac restituat, intra Falcidiam recte petiturum: quod de superfluo probari non 1 potest. Eum quoque libertum inter eos, quibus cibaria, item vestiarium patrona, quae viva praestabat, reliquit, recte fideicommissum petiturum existimavi, qui annuos viginti aureos et menstruum frumentum atque vinum acceptavit.

10 *IDEM libro nono responsorum* Cum unus ex heredibus certam pecuniam praecipere iussus esset, de cuius sorte[9] libertis alimenta praestaret, heredem quoque heredis ad praeceptionem admitti placuit. si tamen plures heredes heres haberet, intentionem quidem defuncti prima facie refragari, sed aliud probari non oportere: quid enim, si ceteros heredes suos evitavit et quietam ac verecundam atque etiam idoneam, libertis consulens, domum sequi maluit? et ideo ab omnibus heredibus heredis alimenta praesta1 buntur. Verbis fideicommissi pure manumisso praeteriti quoque temporis alimenta reddenda sunt, quamvis tardius libertatem reciperaverit nec heres moram libertati fecerit: tunc enim explorari moram oportet,

(1) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3...6; *Pap.* 7...14. 20...23; *App.* 15...19. — *Bas.* 44, 44 (2) pro parata *F* (3) et *del.* (4) *id est:* Libertis libertabusque meis, quos viva vel in testamento inve codicillis manumisi manumiserove, dari volo praedia in Chio, ut quanta viva me accipiebant suppetant iis cibarii et vestiarii nomine. (5) an ante diem cedentem *scr.* (6) quos *S* (7) et ut *scr.* (8) ao *F* (9) sorte] usuris *scr.*

cum de usuris fideicommissi quaeritur, non de ipsis
2 fideicommissis. Alimentis viri boni arbitratu filiae relictis ab herede filio pro modo legatae dotis, quam solam pater exheredatae filiae nubenti dari voluit, atque pro incrementis aetatis eam exhibendam esse respondi, non pro viribus hereditatis.

11 *PAULUS libro decimo quaestionum* Is, cui annua alimenta relicta fuerant, in metallum damnatus indulgentia principis restitutus est. respondi eum et praecedentium annorum recte cepisse alimenta et sequentium deberi ei.

12 *IDEM libro quarto decimo responsorum* Lucius Titius libertis suis cibaria et vestiaria annua certorum nummorum reliquit et posteriore parte testamenti ita cavit: 'obligatos eis [1] ob causam fideicommissi fundos meos illum et illum, ut ex reditu eorum 'alimenta supra scripta percipiant'. quaesitum est, an, si quando [2] minores reditus pervenerint, quam est quantitas cibariorum et vestiariorum, heredes ad supplendam eam onerari non debeant, vel, si alio anno excesserint, an supplendum sit, quod superiore anno minus perceperint. Paulus respondit cibaria et vestiaria libertis defuncti integra deberi, neque ex eo, quod postea praedia his pignoris iure testator obligare voluit, ut ex reditu eorum alimenta perciperent, minuisse eum vel auxisse ea quae reliquerat videri.

13 *SCAEVOLA libro quarto responsorum* Gaio Seio trecentos aureos legavit, ut ex usuris eius summae libertis cibaria et vestiaria praestaret, quae statuerat: codicillis autem eandem summam vetuit dari Gaio Seio, sed dari Publio Maevio voluit: quaero, an libertis fideicommissum debeat Maevius. respondi Maevium, nisi aliud, de quo non deliberaretur [3], doceat sibi a testatore iniunctum, videri secundum voluntatem testatoris recepisse ea onera, quae adscripta erant ei summae, quae in eum codicillis transfere-
1 batur. [4]Imperator Antoninus Pius libertis Sextiae Basiliae. 'Quamvis verba testamenti ita se ha'beant, ut, quoad cum Claudio Iusto morati essetis, 'alimenta [5] et vestiarium legata sint, tamen hanc 'fuisse defunctae cogitationem interpretor, ut et post 'mortem Iusti eadem vobis praestari voluerit'. respondit eiusmodi scripturam ita accipi, ut necessitas
2 alimentis praestandis perpetuo maneat. Item consultus de tali scriptura 'et tecum sint semper volo': quaero, cum manumissi ab herede cum eo morati diu sint, sed ob graviorem servitutem ab eo discesserint, an alimenta his debeantur, quae negat se praestare, nisi vice servitutis is uteretur. respondit secundum ea quae proponerentur deberi.

14 *ULPIANUS libro secundo fideicommissorum* Mela ait, si puero vel puellae alimenta relinquantur, usque ad pubertatem deberi. sed hoc verum non est: tamdiu enim debebitur, donec testator voluit, aut, si non paret quid sentiat, per totum tempus vitae de-
1 bebuntur. Certe si usque ad pubertatem alimenta relinquantur, si quis exemplum alimentorum, quae dudum pueris et puellis dabantur, velit sequi, sciat Hadrianum constituisse, ut pueri usque ad decimum octavum, puellae usque ad quartum decimum annum alantur, et hanc formam ab Hadriano datam observandam esse imperator noster rescripsit. sed etsi generaliter pubertas non sic definitur, tamen pietatis intuitu in sola specie alimentorum hoc tempus aetatis
2 esse observandum non est incivile. Sed si alimenta, quae vivus praestabat, reliquerit, ea demum praestabuntur, quae mortis tempore praestare solitus erat: quare si forte varie praestiterit, eius tamen temporis praestatio spectabitur, quod proximum mortis [6] eius fuit. quid ergo, si, cum testaretur, minus praestabat, plus mortis tempore, vel contra? adhuc erit dicendum eam praestationem sequendam, quae
3 novissima fuit. Quidam libertis suis ut alimenta, ita aquam quoque per fideicommissum reliquerat: consulebar [7] de fideicommisso. cum in ea regione Africae vel forte Aegypti res agi proponebatur, ubi aqua venalis est, dicebam igitur [8] esse emolumentum fideicommissi, sive quis habens cisternas id reliquerit sive non, ut sit in fideicommisso, quanto quis aquam sibi esset comparaturus. nec videri inutile esse fideicommissum quasi servitute praedii non possessori vicinae possessionis relicta: nam et haustus aquae ut pecoris ad aquam adpulsus est servitus, personae tamen ei, qui vicinus non est [9], inutiliter relinquitur: in eadem causa erunt gestandi vel in tuo uvas premendi vel areae tuae ad frumenta ceteraque legumina exprimenda utendi. haec enim aqua personae relinquitur.

15 *SCAEVOLA libro septimo decimo digestorum* A filio herede codicillis Seiae decem reliquit et alumno his verbis: 'Maevio infanti alumno meo quadringenta 'dari volo, quae peto a te, Seia, suscipias et usuras 'ei quincunces in annum usque vicesimum aetatis 'praestes eumque suscipias et tuearis'. quaesitum est, an Seia, postquam legatum suum acceperit, si nolit pecuniam alumno relictam suscipere vel in suscipienda ea cessaverit, onus alimentorum ex die mortis testatoris compellenda sit adgnoscere. respondit secundum ea quae proponerentur compellendam praestare, cum fideicommissum sit. idem quaesiit, an heres quoque Seiae in annos viginti alimenta
1 praestare debeat. respondit debere. Testator concubinae mancipia rustica numero octo legavit et his cibaria praestari iussit in haec verba: 'eisque man'cipiis, quae supra legavi, cibarii nomine ab here'dibus meis praestari volo, quae me vivo accipiebant'. quaesitum est, cum vivo testatore semper mancipia rustica tempore messium et arearum delegata fuerint et eo tempore cibaria ex ratione domini sui numquam acceperint excepto custode praedii, an heres eius quoque temporis, id est messis et arearum, et [10] cibaria concubinae pro mancipiis rusticis praestare deberet [11]. respondit eum, cuius notio est, aestimaturum. *CLAUDIUS:* merito: nam si eodem modo, quo apud testatorem fuerunt, et apud concubinam futura legavit, non debebantur [12] eius temporis, de quo quaesitum est, cibaria: verum si velut in ministerium
2 urbanum ab his transferentur, debebuntur. Titia decedens testamento ita cavit: 'omnibus libertis liber'tabusque meis cibaria et vestiaria [13], quae viva prae'stabam, dari praestarique volo': quaesitum est, cum tribus solis eo tempore, quo ea vixit, sicut rationibus continebatur, cibaria et vestiaria praestiterit, an heres eius a ceteris quoque libertis conveniri possit, an vero tribus tantum sit obnoxius, qui rationibus ipsius cibaria et vestiaria accepisse reperiuntur? respondit ab omnibus.

16 *IDEM libro octavo decimo digestorum* Alimenta et vestiaria libertis suis dedit: quaesitum est, an, quia nominatim a Moderato uno ex heredibus dari iussit testator, solus Moderatus debeat, non etiam post mortem Moderati heredes eius. respondit et
1 heredes teneri. Libertis libertabusque, item quos quasque testamento codicillisve manumiserat, alimenta commoda [14], quae viva praestabat, dari iusserat: item omnibus libertis libertabusque fundos: quaesitum est, an ad ea legata admitteretur liberti paterni libertus, cui scribere solebat ita: ἀπὸ Ῥουφίνης ἡμετέρῳ ἀπελευθέρῳ [15]: epistula etiam emissa ad ordinem civitatis, unde oriunda erat, petierat, uti publice (quod medicus erat) salaria ei praestarentur, manifestando litteris suis eum suum esse libertum. respondit eum, cuius notio est, aestimaturum, ut, si quidem viva ea et ei praestabat, nihilo minus ad fideicommissum ad-
2 mitteretur, aliter vero non. Basilice libertae decem

(1) esse volo *ins.* (2) quanto *F* (3) dubitaretur *dett. quidam* (4) *Cod.* 6, 37, 1 (5) vobis *ins. Cod. Iust.* (6) morti *edd.* (7) consulabar *F* (8) *aut* igitur *del. aut* cum (9) ut pecoris ad aquam adpulsus et servitus pascendi ei qui vicinus non est *scr.* (10) et *del.* (11) deberent *F* (12) debebuntur *S* (13) vestaria *F* (14) que *ins.* (*similiter Gebauer*) (15) *id est*: liberto nostro a Rufina

dedit, quam apud Epictetum et Callistum libertos esse voluit, ut, cum fuerit Basilice annorum viginti quinque, cum usuris quincuncibus restituerentur ita, ut ex usuris aleretur, prout aetatem ampliaverit: quaesitum est, an ex alio capite, quo generaliter libertis libertabusque cibaria et vestiaria et habitationem reliquit, etiam Basilice deberentur [1]. respondit secundum ea quae proponerentur non deberi, nisi hoc quoque ei datum probaretur. *Claudius:* quia destinaverat alimentis eius usuras pecuniae, quas [1a]
3 specialiter ei praelegaverat. Qui societatem omnium bonorum suorum cum uxore sua per annos amplius quadraginta habuit, testamento eandem uxorem et nepotem ex filio aequis partibus heredes reliquit et ita cavit: 'item libertis meis, quos vivus ma'numisi, ea quae praestabam'. quaesitum est, an et qui eo tempore, quo societas inter eos permansit, manumissi ab utrisque et communes liberti facti sunt, ea quae a vivente percipiebant solida ex fideicommisso petere possint. respondit non amplius, quam quod vir pro sua parte praestabat, deberi.

17 *Idem libro nono decimo digestorum* Servos ad custodiam templi reliquerat et his ab herede legaverat his verbis: 'peto fideique tuae committo, ut 'des praestes in memoriam meam pedisequis meis, 'quos ad curam templi reliqui, singulis menstrua 'cibaria et annua vestiaria certa'. quaesitum est, cum templum nondum esset extructum, ex die mortis an vero ex eo tempore, quo templum explicitum fuerit, percipere servi debeant legatum. respondit officio iudicis heredem compellendum servis relicta praestare, donec templum exstrueretur.

18 *Idem libro vicesimo digestorum* Libertis, quos testamento manumiserat, alimentorum nomine menstruos decem legaverat, deinde codicillis generaliter omnibus libertis menstruos septem et annuos vestiarii nomine denos legavit: quaesitum est, an et ex testamento et ex codicillis libertis fideicommissum heredes praestare debeant. respondit nihil proponi, cur non ea, quae codicillis data proponerentur, praestari deberent: nam ab his, quae testamento cibariorum nomine legata essent, recessum est propter ea, quae
1 codicillis relicta sunt. Manumissis testamento cibaria [1b] annua, si cum matre morabuntur, per fideicommissum dedit: mater filio triennio supervixit neque cibaria neque vestiaria eis praestitit, cum in petitione fideicommissi liberti cessarent: sed et filia posteaquam matri heres exstitit, quoad vixit annis quattuordecim interpellata de isdem solvendis non est. quaesitum est, an post mortem filiae a novissimo herede petere possint et tam praeteriti temporis quam futuri id, quod cibariorum nomine et vestiarii relictum est. respondit, si condicio exstitisset, nihil proponi, cur
2 non possent. Ab heredibus Stichum manumitti voluit eique, si cum Seio moraretur [2], cibaria et vestiaria praestari a Seio: deinde haec verba adiecit: [3]'te autem, Sei, peto, ut, cum ad annum vicesimum 'quintum perveneris, militiam ei compares, si tamen 'te ante non reliquerit'. quaesitum est, Sticho statim libertatem consecuto, prius autem defuncto Seio quam ad annum vicesimum quintum perveniret, an ab his, ad quos bona Seii pervenerunt, militia Sticho comparari debet? et si placet deberi, utrum statim militia comparanda sit an eo tempore, quo Seius annum vicesimum quintum expleturus fuisset, si supervixisset? respondit, cum placeat comparandam, non
3 ante deberi, quam id tempus cessisset. Postumis heredibus institutis et patre et matre, et substitutione facta actores manumisit et peculia eis legavit et annua et certis [4] libertis suis legata et aliis exteris plura: deinde post testamentum factum nata filia codicillis ita cavit: 'si quid testamento, quod 'ante hoc tempus feci, legavi cui [5] dari volui, peto 'ab his, uti tertiam partem Paetinae filiae meae red'dant': secundis autem tabulis facta pupillari substitutione impuberibus libertis, quibus a parentibus libertates dedit, eo amplius alterum tantum, quantum [6] in nummo praeter [7] cibaria et vestiaria dari voluit. quaesitum est, cum supervixisset filia testamento aperto et codicillis, postea autem decesserit et fideicommissum datum ei de restituenda parte tertia ad heredes suos transmiserat, an etiam cibariorum et vestiariorum tertiae partes ei per fideicommissum datae esse videantur. respondit non vi-
4 deri. Idem quaesiit, an eorum, quae codicillis per fideicommissum relicta sunt, tertiae partes ad filiam pertinere deberent. respondit non deberi. idem quaesiit, an alterum tantum a substitutione legatum deducta tertia parte quantitatis legatorum testamento datorum computari debeat, ut duae partes quantitatis debeantur, praeter [8] codicillos, quibus tertiam partem codicillis [9] legatorum ad filiam suam pertinere voluit. respondit integrum ex tabulis substitutionis
5 deberi. Cibaria et vestiaria per fideicommissum dederat et ita adiecerat: 'quos libertos meos, ubi 'corpus meum positum fuerit, ibi eos [10] morari iubeo, 'ut per absentiam filiarum mearum ad sarcofagum 'meum memoriam meam quotannis celebrent'. quaesitum est, uni ex libertis, qui a die mortis neque ad heredes accesserit neque ad sepulchrum morari voluerit, an alimenta praestanda sint. respondit non praestanda.

19 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Testamento ita cautum fuit: 'libertis meis cibaria quae'que alia praestabam ab heredibus meis praestari volo': unus ex libertis ex voluntate patroni negotii sui gratia quadriennio ante diem mortis afuit: ex hac causa cibaria, quae ante acceperat, mortis tempore non accepit: cui tamen liberto eodem testamento patronus, sicut et aliis, quos vivus manumiserat, legatum quinque dederat. quaesitum est, an isti quoque cibaria et reliqua, quae ceteris libertis legata sunt, debeantur. respondit: cur non?

20 *Idem libro tertio responsorum* 'Stichus nutri'cis meae nepos liber esto: cui decem aureos annuos 'dari volo'. qui [11] deinde interpositis nominibus eidem Sticho contubernalem eius et liberos legavit hisque, quae vivus praestabat: deinde alio capite libertis omnibus quae vivus praestabat dari iussit. quaero, an Stichus praeter suum legatum et alimenta percipere possit. respondit secundum ea quae propo-
1 nerentur non posse. Item cum alimenta libertis utriusque sexus reliquerit a re publica et ex praediis, quae ei legavit, dari voluisset, quaero, Stichi contubernali et liberis utrum ab herede instituto an a re publica diaria et vestiaria, quae vivus dabat, praestari deberent. respondit posse benigna voluntatis interpretatione dici his quoque a re publica
2 praestanda. Titia usum fructum fundi legavit Maevio eiusque fidei commisit, ut ex reditu fundi praestaret Pamphilae et Sticho annuos centenos nummos quoad vivent: quaero, an mortuo Maevio heres alimenta debeat. respondit nihil proponi, cur debeant [12] praestari ab herede Titiae: sed nec ab herede legatarii, nisi id testator manifeste probetur voluisse etiam finito usu fructu praestari, si modo id, quod ex usu fructu receptum esset, ei rei prae-
3 standae sufficeret. Mater filio herede instituto per fideicommissum libertatem Pamphilo servo dedit: eidem cibariorum nomine legavit quinos aureos et vestiarii in singulos annos quinquagenos, si cum filio eius moretur: quaero, filio defuncto an alimenta debentur. respondit, si condicioni paruisset, deberi et post mortem.

21 *Ulpianus libro secundo fideicommissorum* Diariis vel cibariis relictis neque habitationem neque vestiarium neque calciarium deberi palam est, quoniam de cibo tantum testator sensit.

(1) deberetur *F* (1a) quam *scr.* (1b) menstrua et vestiaria *ins.* (2) moreretur *F* (3) a *ins. edd.* (4) et certis] et his et ceteris *scr.* (5) cuive *scr.* (6) in singulis *ins. F*[2] (7) propter *scr.* (8) propter *Hal.* (9) codicillis *del. Hal.* (10) eos *del.* (11) qui] quibusdam *scr.* (12) debeat *F*

22 *Valens libro primo fideicommissorum* Cum alimenta per fideicommissum relicta sunt non adiecta quantitate, ante omnia inspiciendum est, quae defunctus solitus fuerat ei praestare, deinde quid ceteris eiusdem ordinis reliquerit: si neutrum apparuerit, tum ex facultatibus defuncti et caritate eius, cui fidei-
1 commissum datum erit, modus statui debebit. Qui fratris sui libertis alimenta debebat, his testamento vineas cum hac adiectione reliquerat 'ut habeant, 'unde se pascant'. si pro alimentis vineas reliquisset, non aliter eis ex fideicommissi causa eas praestari debere, quam si testamenti obligatione heredes liberassent: aut, si id omissum fuisset et postea ex testamento agerent, doli mali exceptione tutum heredem futurum, scilicet si non minus valent vineae quam alimentorum aestimatio. illam autem adiectionem 'ut habeant, unde se pascant' magis ad causam praelegandi[1] quam ad usum fructum constituendum pertinere.

23 *Paulus libro quarto ad Neratium* Rogatus es, ut quendam educes: ad victum necessaria ei praestare cogendus es. *Paulus:* cur plenius est[2] alimentorum legatum, ubi dictum est et vestiarium et habitationem contineri? immo ambo exaequanda sunt.

II[3].

DE AURO ARGENTO MUNDO ORNAMENTIS UNGUENTIS VESTE VEL VESTIMENTIS ET STATUIS LEGATIS.

1 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Si alii vestimenta, alii vestis muliebris separatim legata sit, detractis muliebribus et ei adsignatis, cui specialiter legata sunt, reliquum alteri debetur. idem est, cum alteri mundus muliebris, alteri argentum omne legatum esset, de argento quod in mundo esset. item si duae statuae marmoreae tibi et deinde omne marmor legatum esset, praeter duas nulla statua marmorea legata est tibi. idem urbanis servis tibi legatis, si
1 mihi dispensator legatus sit. Cui[4] certum pondus argenti dare heres iussus sit, ei pecuniam numeratam dando iure ipso liberatur, si in ea pecunia eadem aestimatio fuerit: quod ita verum est, si non certum genus argenti legatum sit.

2 *Africanus libro secundo quaestionum* Qui tibi mandaverat, ut ornamenta in usum uxoris suae emeres, eidem uxori uti adsolet legavit 'quae eius causa parata erunt': tu deinde post mortem mandatoris ignorans eum decessisse emisti. non debebuntur mulieri, quoniam ea verba ad mortis tempus referuntur. at si vivente testatore, muliere autem mortua emeris, non ineleganter dicetur inefficax hoc legatum esse, quando non possit vere dici eius causa paratum videri, quae prius decessit. eadem dicenda erunt et si vivat quidem mulier, sed diverterit et quaeratur, an post empta ei debeantur, quasi non videantur uxoris causa parata.

3 *Celsus libro non decimo digestorum* Uxori legavit quae eius causa parata sunt et ante mortem divortit. non deberi, quia adempta videantur, Proculus ait. nimirum facti quaestio est: nam potest nec repudiatae adimere voluisse.

4 *Paulus libro quinquagesimo quarto ad edictum* Cum quidam libertum suum in Asiam misisset ad purpuras emendas et testamento uxori suae lanam purpuream legasset, pertinere ad eam, si quam purpuram vivo eo libertus emisset, Servius respondit.

5 *Africanus libro secundo quaestionum* Apud Fufidium quaestionum libro secundo ita scriptum est: si mulier mandaverit tibi, ut sibi uniones usus sui causa emeres, si tu post mortem eius, cum putares eam vivere, emeris, Atilicinus negat esse legatos ei, cui mulier ita legaverit: 'ornamenta, quae mea 'causa parata sunt eruntve': non enim eius causa videri parata esse, quae iam mortua ea empta fuerint.

6 *Marcellus libro singulari responsorum* Seia ab herede Publio Maevio ita legavit: 'Antoniae Tertullae [5]lego auri pondo tot et unionem cum hyacin-'this': postea unionem solvit neque ullum mortis tempore inter ornamenta sua unionem reliquit. quaero, an heres ex causa fideicommissi aestimationem rei, quae in hereditate non est, praestare debeat. Mar-
1 cellus respondit non debere. Item quaero, si probari possit Seiam uniones et hyacinthos quosdam in aliam speciem ornamenti, quod postea pretiosius fecit additis aliis gemmis et margaritis, convertisse, an hos uniones vel hyacinthos petere possit et heres compellatur ornamento posteriori eximere et praestare. Marcellus respondit petere non posse: nam quid[6] fieri potest, ut legatum vel fideicommissum durare existimetur, cum id, quod testamento dabatur, in sua specie non permanserit, nam[7] quodammodo extinctum sit? ut interim omittam, quod etiam dissolutione ac permutatione tali voluntas quoque videatur
2 mutata. Lucius Titius testamento[8] scripsit: 'he-'redem meum volo fideique eius committo, ut in pa-'triam meam faciat porticum publicam, in qua poni volo imagines argenteas, item marmoreas': quaero, an legatum valeat. Marcellus respondit valere et operis ceterorumque, quae ibi testator poni voluerit, legatum ad patriam pertinere intellegi: [9]enim potuit aliquod civitati accedere ornamentum.

7 *Paulus libro octavo ad Plautium* Si ita esset legatum: 'vestem meam, argentum meum damnas esto 'dare', id legatum videtur, quod testamenti tempore fuisset, quia praesens tempus semper intellegeretur, si aliud comprehensum non esset: nam cum dicit 'vestem meam', 'argentum meum', hac demonstratione 'meum' praesens, non futurum tempus ostendit. idem est et si quis ita legaverit 'servos meos'.

8 *Idem libro nono ad Plautium* *Plautius.* mulier ita legavit: 'quisquis mihi heres erit, Titiae ves-'tem meam [10] mundum ornamentaque muliebria damnas 'esto dare'. Cassius ait, si non appareret quid sensisset, omnem vestem secundum verba testamenti legatam videri. *Paulus.* idem Iavolenus scribit, quia verisimile est, inquit, testatricem tantum ornamentorum universitati derogasse, quibus significationem muliebrium accommodasset: accedere eo, quod illa demonstratio 'muliebria' neque vesti neque mundo applicari salva ratione recti sermonis potest.

9 *Modestinus libro nono regularum* Cum certum auri vel argenti pondus legatum est, si non species designata sit, non materia, sed pretium praesentis temporis praestari debet.

10 *Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium* Quintus Mucius ait: si pater familias uxori vas aut vestimentum aut quippiam aliud ita legavit 'quod eius 'causa emptum paratumve esset', id videtur legasse, quod magis illius quam communis usus causa paratum esset. *Pomponius:* sed[11] hoc verum est non solum, si ipsius viri et uxoris communis usus, sed etiam si liberorum eius aut alterius alicuius communis usus fuerit: id enim videtur demonstrasse, quod proprio usui uxoris comparatum sit. sed quod Quintus Mucius demonstrat 'vas aut vestimentum aut 'quid aliud', efficit, ut falsa sint quae subiecimus: multum enim interest, generaliter an specialiter legentur haec. nam si generaliter, veluti ita 'quae 'uxoris causa comparata sunt', vera est illius definitio: si vero ita scriptum fuerit 'vestem illam pur-'puram', ut certa demonstraret[12], licet adiectum sit 'quae eius causa empta paratave essent'[13], licet neque empta neque parata neque in usum ei data sint[14],

(1) praelegandi] praedii legandi *scr.* (2) ergo *ins.* F^2 (3) *Sab.* 1. 2. 5. 6. 14. 17. 19...30. 39; *Ed.* 3. 4. 7...11. 32...34; *Pap.* 12. 35...38; *App.* 13. 15. 16. 18. 31. 40. — *Bas.* 44, 15 (4) cum F^2 (5) do *ins.* F^2 (6) qui *scr.* (7) nam] immo *scr* del. *Hal.* (8) ita *ins.* F^2 (9) inde *ins.* (10) meam (11) sed *del.* (12) demonstraretur *scr.* (13) esset *scr.* (14) sit *scr.*

legatum omnimodo valet, quia certo corpore legato demonstratio falsa posita[1] non peremit legatum. veluti si ita sit scriptum: 'Stichum, quem ex venditione 'Titii emi': nam si neque emit aut ex alia venditione emit, legatum nihilo minus valet. plane si ita legatum fuerit 'vas aut vestimenta aut quae[2] uxoris 'causa parata sunt', tunc aeque erit vera Quinti Muci sententia: quo casu sciendum est, etiam si alienae res hae fuerint, quas putavit testator suas esse, heredem teneri, ut eas det.

11 *Proculus libro quinto epistularum* Si quis legaverit aurum gemmas margaritas quae in eo auro essent, etiam id aurum, cui neque gemmae neque margaritae inessent, legasse videtur.

12 *Papinianus libro septimo decimo quaestionum* Si imaginem legatam heres derasit et tabulam solvit, potest dici actionem ex testamento durare, quia legatum imaginis, non tabulae fuit.

13 *Scaevola libro quinto decimo digestorum* Uxori quis legavit his verbis: 'mundum muliebrem omnem, 'ornamenta et quidquid vivus dedi donavi eius causa 'comparavi confeci, id omne dari volo': quaesitum est, an carrucha dormitoria cum mulis, cum semper uxor usa sit, ei debeatur. respondit, si eius usus causa habita esset, deberi. idem quaesiit, an ex eadem clausula vestis, quam ancillis vel lecticariis eiusdem uxoris suae comparaverat vel fecerat, praestanda esset. respondit praestandam.

14 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si statuam legavero et postea ex alia statua brachium ei adiecero, omnimodo statua a legatario vindicari potest.

15 *Scaevola libro quinto decimo digestorum* Species auri et argenti Seiae legavit et ab ea petit in haec verba: 'a te, Seia, peto, ut quidquid tibi spe'cialiter in auro argento legavi, id cum morieris red'das restituas illi et illi vernis meis: quarum rerum 'usus fructus dum vives tibi sufficiet': quaesitum est, an usus fructus auri et argenti solus legatariae debeatur. respondit verbis quae proponerentur proprietatem legatam addito onere fideicommissi.

16 *Idem libro octavo decimo digestorum* Filiam in potestate patris manentem mater scripsit heredem eique patrem Maevium substituit et ita scripsit: 'quis'quis mihi heres erit, fidei eius committo, uti orna'menta mea omnia aurum argentum vestimenta, qui'bus ego usa sum, ne veneant et filiae meae reser'ventur': quaesitum est, cum filia recusante pater ex substitutione heres exstitisset et intestato decessisset, filia autem bonis eius abstinuerat, an fideicommissum petere possit. respondit secundum ea quae proponerentur videri patris utiliter fidei commissum. *Claudius:* quoniam verbo servandi, quod scriptum est, [3]videri in id tempus dilatum fideicommissum, quo sui iuris futurus esset is cui dabatur.

17 *Ulpianus libro vicesimo primo ad Sabinum* Si gemma ex anulo legetur vel aliae materiae iunctae vel emblemata, recte legantur: et separantur et praestanda sunt.

18 *Scaevola libro vicesimo secundo digestorum* Qui uxori suae legaverat bonorum suorum decimam et mancipia et species argenti quas expresserat, eidem anulos et vestem reddi ab heredibus petit, quasi propria uxoris fuissent: quaesitum est, si uxoris non fuerint, an praestari ex causa legati deberent. respondit legandi animo dedisse ea videri, nisi contra-
1 rium ab herede approbetur. Idem testator fidei commisit uxoris, ut quidquid ad eam ex testamento eius pervenisset, alumno communi restitueret: quaesitum est, an etiam eas res, quas proprias[4] uxoris suae fuisse testator sciat eique reddi praecepit, alumno praestare debeat. respondit, si propriae fuissent, non
2 debere, si legato adquirerentur, debere. Mulier testamento et postea codicillis multas species vestis argenti, quas vel ipsa se confecisse vel habere significavit, specialiter per fideicommissum reliquit: quaesitum est, an non aliae legatariis cederent, quam quae in hereditate inventae essent. respondit eas cedere, quae inventae essent.

19 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Cum aurum vel argentum legatum est, quidquid auri argentique relictum sit, legato continetur sive factum sive infectum: pecuniam autem signatam placet eo
1 legato non contineri. Proinde si certum pondus auri sit legatum vel argenti, magis quantitas legata
2 videtur, nec ex vasis tanget. Sed si argenti facti pondo centum sint legata, ex facto argento debebitur legatum. unde est quaesitum apud Celsum, an et vascula possit separare: et scripsit vascula non se-
3 paraturum, licet ei optio fuerit relicta. Idem Celsus libro nono decimo[5] quaestionum quaerit, si centum pondo argenti fuerint relicta, an replumbari debeant, ut sic appendantur. et Proculus et Celsus aiunt exempto plumbo appendi debere: nam et emptoribus replumbatae adsignantur et in rationes argenti pondus sic defertur: quae sententia habet rationem.
4 Plane si cui vascula argentea, ut puta lances quadratae sint legatae, etiam plumbum, quo conti-
5 nentur, eum sequetur. Simili modo quaeritur, si cui argentum legetur, an emblemata aurea quae in eo sunt eum sequantur. et Pomponius libro quinto ex Sabino distinguit multum interesse, certum pondus ei argenti facti legetur an vero argentum factum: si pondus, non contineri, si argentum factum, contineri, quoniam argento cedit, quod ad speciem argenti iunctum est, quemadmodum clavi aurei et purpurae pars sunt vestimentorum. idem Pomponius libris epistularum, etsi non sunt clavi vestimentis consuti,
6 tamen veste legata contineri. Idem Celsus libro nono decimo digestorum, commentariorum septimo scribit auro legato ea, quae inaurata sunt, non deberi, nec aurea emblemata, quae in absidibus argen-
7 teis sint. An autem auri appellatione anuli aurei contineantur, quaeritur: et Quintus Saturninus libro
8 decimo ad edictum scribit contineri. Lectum plane argenteum vel si qua alia supellex argentea fuit, argenti appellatione non continetur, si numero argenti habita non est, ut in iunctura argentea scio me dixisse, quod non in argentario pater familias reponebat. sed nec candelabra nec lucernae argenteae vel sigilla, quae in domo reposita[6] sunt, vel imagines argenteae argenti appellatione continebuntur, nec speculum vel parieti adfixum vel etiam quod mulier mundi causa habuit, si modo non in argenti numero
9 habita sunt. Argento facto legato Quintus Mucius ait vasa argentea contineri, veluti parapsidas acetabula trullas pelves et his similia, non tamen quae
10 supellectilis sunt. Sed[7] cui vasa sint legata, non solum ea continentur, quae aliquid in se recipiant edendi bibendique causa paratum, sed et quae aliquid sustineant[8]: et ideo scutellas vel promulsidaria contineri. repositoria quoque continebuntur: nam vasorum appellatio generalis est, [9]dicimus vasa vi-
11 naria et navalia. Infecti autem argenti appellatio rudem materiam continet, id est non factam. quid ergo si coeptum sit argentum fabricari? nondum perfectum utrum facti an infecti appellatione contineatur, dubitari potest: sed puto magis facti. certe si iam erat factum, sed caelabatur, facti appellatione continebitur. an et caelati continebitur, quod caelari coepit? et puto contineri, si cui forte caelatum sit
12 argentum legatum. Si cui escarium argentum legatum sit, id solum debebitur, quod ad epulandum in ministerio habuit, id est ad esum et potum[10]. unde de aquiminario dubitatum est: et puto contineri, nam et hoc propter escam paratur. certe si caccabos argenteos habebat vel miliarium argenteum vel sartaginem vel aliud vas ad coquendum, dubitari poterit, an escario contineatur. et haec magis cocinatorii

(1) apposita *scr.* (2) vasa aut vestimenta quae *Cuiacius* (3) potest *ins.* (4) propria *F* (5) digestorum, decimo (?) *ins.* (6) exposita *scr.* (7) sed] si *scr.* (8) sustineat *F* (9) unde *ins.* (10) id est ad esum et potum *del. Cuiacius*

13 instrumenti sunt. Perveniamus et ad gemmas
inclusas argento auroque. et ait Sabinus auro ar-
gentove cedere: ei enim cedit, cuius maior est species.
quod recte expressit[1]: semper enim cum quaerimus,
quid cui cedat, illud spectamus, quid cuius rei ornan-
dae causa adhibetur, ut accessio cedat principali.
cedent igitur gemmae, fialis vel lancibus inclusae,
14 auro argentove. Sed et in coronis mensarum
15 gemmae coronis cedent et hae mensis. In mar-
garitis quoque et auro idem est: nam si margaritae
auri ornandi gratia adhibitae sunt, auro cedunt, si
16 contra, aurum margaritis cedet. Idem et in gem-
17 mis anulis inclusis. Gemmae autem sunt per-
lucidae materiae[2], quas, ut refert Sabinus libris ad
Vitellium, Servius a lapillis eo distinguebat, quod
gemmae essent perlucidae materiae, velut smaragdi
chrysolithi amethysti, lapilli autem contrariae superi-
18 oribus naturae, ut obsidiani veientani[3]. Margaritas
autem nec gemmis nec lapillis contineri satis consti-
tisse ibidem Sabinus ait, quia concha apud rubrum
19 mare et crescit et coalescit[4]. Murrina autem
20 vasa in gemmis non esse Cassius scribit. Auro
legato vasa aurea continentur et gemmis gemmea
vasa. [5]secundum haec sive gemmae sint in aureis
vasis sive in argenteis, auro argentove cedent, quo-
niam hoc spectamus, quae res cuius rei ornandae
causa fuerit adhibita, non quae sit pretiosior.

20 *Paulus libro tertio ad Sabinum*[5] Si ut ha-
biliter gemmae geri possint, inclusae auro fuerint,
tum aurum gemmis dicimus cedere.

21 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* In argento
potorio utrum id dumtaxat sit, in quo bibi possit, an
etiam id, quod ad praeparationem bibendi compara-
tum est, veluti colum nivarium et urceoli, dubitari
potest. sed propius est, ut haec quoque insint.
1 Unguentis legatis non tantum ea legata videntur,
quibus unguimur voluptatis causa, sed et valetudinis,
qualia sunt commagena glaucina crina rosa mura-
colum[6] nardum purum: hoc quidem etiam quo ele-
gantiores sint et mundiores, unguuntur feminae.
2 Sed de aquiminario Cassius ait consultum se res-
pondisse, cum alteri argentum potorium, alteri esca-
rium legatum esset, escario cedere.

22 *Ulpianus libro vicesimo secundo ad Sabinum*
Vestimentum id est quod detextum est, etsi desec-
tum non sit, id est si sit consummatum. quod in
tela est nondum pertextum vel detextum, contextum
appellatur. quisquis igitur vestem legaverit, neque
stamen neque subtemen legato continebitur.

23 *Idem libro quadragesimo quarto ad Sabinum*
1 Vestis an vestimenta legentur, nihil refert. Ves-
timentorum sunt omnia lanea lineaque vel serica vel
bombycina, quae induendi praecingendi amiciendi in-
sternendi iniciendi incubandive[7] causa parata sunt
et quae his accessionis vice cedunt, quae sunt insitae[8]
2 picturae clavique qui vestibus insuuntur. Vesti-
menta omnia aut virilia sunt aut puerilia aut mulie-
bria aut communia aut familiarica. virilia sunt, quae
ipsius patris familiae causa parata sunt, veluti togae
tunicae palliola vestimenta stragula amfitapa et[9] saga
reliquaque similia. puerilia sunt, quae ad nullum
alium usum pertinent nisi puerilem, veluti togae prae-
textae aliculae chlamydes pallia quae filiis nostris
comparamus. muliebria sunt, quae matris familiae
causa sunt comparata, quibus vir non facile uti po-
test sine vituperatione, veluti stolae pallia tunicae[10]
capitia zonae mitrae, quae magis capitis tegendi quam
ornandi causa sunt comparata, plagulae paenulae.
communia sunt, quibus promiscue utitur mulier cum
viro, veluti si eiusmodi paenula palliumve est et re-
liqua huiusmodi, quibus sine reprehensione vel vir
vel uxor utatur. familiarica sunt, quae ad familiam
vestiendam parata sunt, sicuti saga tunicae paenulae
3 lintea vestimenta stragula et consimilia. Vestis
etiam ex pellibus constabit,

24 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* cum et
tunicas et stragula pellicia nonnulli habeant.

25 *Ulpianus libro quadragesimo quarto ad Sabi-
num* Argumento sunt etiam nationes quaedam, ve-
1 luti Sarmatarum, quae pellibus teguntur. Aristo
etiam coactilia vesti cedere ait et tegimenta supsel-
2 liorum huic legato cedere. Vittae margaritarum,
item fibulae ornamentorum magis quam vestis sunt.
3 Tapeta vesti cedunt, quae aut sterni aut inici so-
lent: sed stragulas et babylonica, quae equis insterni
4 solent, non puto vestis esse. Fasciae crurales pe-
dulesque et inpilia vestis loco sunt, quia partem cor-
poris vestiunt. alia causa est udonum[11], quia usum
5 calciamentorum praestant. Cervicalia quoque ves-
6 tis nomine continentur. Si quis addiderit 'vestem
'suam', apparet de ea eum sensisse, quam ipse in
7 usus suos habuit. Culcitae etiam vestis erunt.
8 Item pelles caprinae et agninae vestis erunt.
9 Muliebri veste legata et infantilem contineri et
puellarum et virginum Pomponius libro vicesimo se-
cundo ad Sabinum recte scribit: mulieres enim omnes
10 dici, quaecumque sexus feminini sunt. Orna-
menta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, ve-
luti inaures armillae viriolae anuli praeter signa-
torios et omnia, quae ad aliam rem nullam paran-
tur, nisi corporis ornandi causa: quo ex numero
etiam haec sunt: aurum gemmae lapilli, quia aliam
nullam in se utilitatem habent. mundus mulieris[12]
est, quo mulier mundior fit: continentur eo specula
matulae unguenta vasa unguentaria et si qua similia
dici possunt, veluti lavatio riscus. ornamentorum
haec: vittae mitrae semimitrae calautica acus cum
margarita, quam mulieres habere solent, reticula cro-
cyfantia. sicut et mulier potest esse munda, non
tamen ornata, ut solet contingere in his, quae se
emundaverint lotae in balneo neque se ornaverint: et
contra est aliqua ex somno statim ornata, non tamen
11 conmundata. Margarita si non soluta sunt vel
qui alii lapides (si quidem exemptiles sint), dicendum
est ornamentorum loco haberi: sed et si in hoc sint
resoluti ut componantur, ornamentorum loco sunt.
quod si adhuc sint rudes lapilli vel margaritae vel
gemmae, ornamentorum loco non erunt, nisi alia
mens fuit testantis, qui haec quoque, quae ad orna-
menta paraverat, ornamentorum loco et appellatione
12 comprehendi voluit. Unguenta, quibus valetudi-
nis causa unguimur, mundo non continentur.

26 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Quamvis
quaedam ex veste magis ornatus gratia, quam quo
corpus tegant, comparentur, tamen quod eo nomine
sint reperta, potius habenda esse vestis numero quam
ornamentorum. similiter ornamentorum esse constat,
quibus uti mulieres venustatis et ornatus causa coe-
perunt, neque referre, si quaedam eorum alium quo-
que usum praebeant, sicuti mitrae et anademata:
quamvis enim corpus tegant, tamen ornamentorum,
non vestis esse.

27 *Ulpianus libro quadragesimo quarto ad Sabi-
num* Quintus Mucius libro secundo iuris civilis ita
definit argentum factum vas argenteum videri esse.
1 An cui argentum omne legatum est, ei nummi
quoque legati esse videantur, quaeritur. et ego puto
non contineri: non facile enim quisquam argenti nu-
mero nummos computat. item argento facto legato
puto, nisi evidenter contra sensisse testatorem appa-
2 reat, nummos non contineri. Argento omni legato,
quod suum esset, sine dubio non debetur id, quod

(1) expressim *F* (2) gemmae autem sunt perlucidae materiae *del.* (3) ut obsiani venientani *F* (4) quia concha apud rubrum mare crescit et ei coalescit *scr.* (5) *l.* 20 *fortasse incipit a voc.* Secundum: *Ulpianus enim eadem fere dixit* § 13 (6) murracopum *scr.* (7) incumbandive *F* (8) insutae *scr* (9) amphitapae *scr.* (10) pallae tunicae (*sic P. Faber*) *vel* palliotunicae *scr.* (11) donum *F* (12) muliebris *Hal.* (13) § 10 *tota perturbata est: aliquem ordinem restitues capitibus transpositis sic:* Sicut mulier ... ornaverint, contra est ... conmundata. Mundus ... riscus. ornamenta ... habent. ornamentorum ... crocyphantia

in credito esset: hoc ideo, quia non videtur suum
3 esse, quod vindicari non possit. Cui aurum vel argentum factum legatum est, si fractum aut collisum sit, non continetur: Servius enim existimat aurum vel argentum factum id videri, quo commode uti possumus, argentum autem fractum et collisum non incidere in eam definitionem, sed infecto contineri.
4 Cui legatum est aurum omne, quod suum esset[1] cum moreretur, eius omne aurum fiet, quod tunc pater familias, cum moreretur[2], vindicare potuit suum esse. sed si qua distributio eius rei facta est, tunc interest, quomodo sit legatum. si factum aurum legatum est, omne ad eum pertinet cui legatum est ex quo auro aliquid est effectum, sive id suae sive alterius usionis causa paratum esset, veluti vasa aurea emblemata signa aurum muliebre et cetera, quae his rebus sunt similia. sed si infectum legatum est, quod eius ita factum est, ut eo, quod[3] ad rem comparatum est, non possis uti sine refectione, quodque ab eo patre familias infecti numero[4] fuerat, id videtur legatum esse. si autem aurum vel argentum signatum legatum est, id pater familias videtur testamento legasse, quod eius aliqua forma est expressum: veluti
5 quae filippi sunt, itemque nomismata et similia. Argento legato non puto ventris causa habita scafia
6 contineri, quia argenti numero non habentur. Argentum factum recte quis ita definierit quod neque in massa neque in lamna neque in signato neque in supellectili neque in mundo neque in ornamentis insit.

28 *Alfenus Varus libro septimo digestorum* Cum in testamento alicui argentum, quod usus sui causa paratum esset, legaretur, itemque[5] vestis aut supellex, quaesitum est, quid cuiusque usus causa videretur paratum esse, utrumne id argentum, quod victus sui causa paratum[5a] pater familias ad cotidianum usum parasset an et si eas mensas argenteas et eius generis argentum haberet, quo ipse non temere uteretur, sed commodare ad ludos et ad ceteras apparationes soleret. et magis placet, quod victus sui causa paratum est, tantum contineri.

29 *Florentinus libro undecimo institutionum* Si quando alterius generis materia auro argentove iniecta[6] sit, si factum aurum vel argentum legetur, et
1 id quod iniectum[7] est debetur. Utra autem utrius materiae sit accessio, visu atque usu rei, consuetudinis patris familias[8] aestimandum est.

30 *Paulus libro singulari de adsignatione libertorum* Si quis ita legaverit: 'uxori meae mundum 'ornamenta seu quae eius causa paravi, do lego', placet omnia deberi, sicuti cum ita legatur: 'Titio 'vina, quae in urbe habeo seu in portu, do lego', omnia deberi: hoc enim verbum 'seu' ampliandi legati gratia positum est.

31 *Labeo libro secundo posteriorum a[9] Iavoleno epitomatorum* Qui lancem maximam minorem minimam relinquebat, ita legaverat: 'lancem minorem illi 'lego'. mediae magnitudinis videri legatam lancem responsum est, si non appareret, quam lancem ex his pater familias demonstrare voluisset.

32 *Paulus libro secundo ad Vitellium* Pediculis argenteis adiuncta sigilla aenea ceteraque omnia, quae ad eandem similitudinem redigi possunt, argento facto
1 cedunt. Auro facto adnumerantur gemmae anulis inclusae, quippe anulorum sunt, cymbia argentea crustis aureis illigata. margaritae, quae ita ornamentis muliebribus contextae sunt, ut in his aspectus auri potentior sit, auro facto adnumerantur. aurea emblemata, quae in lapidibus[10] apsidibus argenteis essent et replumbari possent, deberi Gallus ait: sed Labeo improbat. Tubero autem, quod testator auri numero habuisset, legatum deberi ait: alioquin aurata et inclusa vasa[11] alterius materiae auri numero non
2 habenda. Argento potorio vel escario legato in his, quae dubium est cuius generis sint, consuetudinem patris familias spectandam, non etiam in his, quae
3 certum est eius generis non esse. Quidam primipilaris uxori suae argentum escarium legaverat: quaesitum est, cum pater familias in argento suo vasa habuerat, quibus et potabat et edebat, an legato haec quoque vasa continerentur. Scaevola respondit con-
4 tineri. Idem, cum quaereretur de tali legato: 'hoc amplius filia mea dulcissima e medio sumito 'tibique[12] habeto ornamentum omne meum muliebre 'cum auro et si qua alia muliebria apparuerint'[13], cum testatrix negotiatrix fuerit, an non solum argentum, quod in domo vel intra horreum usibus eius fuit, legato cedit, sed etiam quod in basilica fuit muliebre: respondit, si testatrix habuit proprium argentum ad usum suum paratum, non videri id legatum, quod negotiandi causa venale proponi soleret, nisi
5 de eo quoque sensisse is qui petat probet. Neratius Proculum refert ita respondisse vasis electrinis legatis nihil interesse, quantum ea vasa, de quibus quaeritur, argenti aut electri habebant[14], sed utrum argentum electro an electrum argento cedat: id ex aspectu vasorum facilius intellegi posse: quod si in obscuro sit, inspiciendum est, in utro numero
6 ea vasa is, qui testamentum fecit, habuerit. Labeo testamento suo Neratiae uxori suae nominatim legavit 'vestem mundum muliebrem omnem ornamen-'taque muliebria omnia lanam linum purpuram versi-'coloria facta infectaque omnia' et cetera. sed non mutat substantiam rerum non necessaria verborum multiplicatio, quia Labeo testamento lanam ac deinde versicoloria scripsit, quasi desit[15] lana tincta lana esse, detractoque verbo 'versicolorio'[16] nihilo minus etiam versicoloria debebuntur, si non appareat aliam
7 defuncti voluntatem fuisse. Titia mundum muliebrem Septiciae legavit: ea putabat sibi legata et ornamenta et monilia, in quibus gemmae et margaritae insunt, et anulos et vestem tam coloriam[17]: quaesitum est, an haec omnia mundo continentur. Scaevola respondit ex his quae proponerentur dumtaxat
8 argentum balneare mundo muliebri contineri. Item cum inaures, in quibus duae margaritae elenchi et smaragdi duo, legasset et postea elenchos eisdem detraxisset et quaereretur, an nihilo minus detractis elenchis inaures deberentur: respondit deberi, si maneant inaures, quamvis margarita eis detracta sint.
9 De alio idem respondit, cum quaedam ornamentum mamillatum[18] ex cylindris triginta quattuor et tympanis margaritis triginta quattuor legasset et postea quattuor ex cylindris, etiam sex de margaritis detraxisset.

33 *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium* Inter vestem virilem et vestimenta virilia nihil interest: sed difficultatem facit mens legantis, si et ipse solitus fuerit uti quadam veste, quae etiam mulieribus conveniens est. itaque ante omnia dicendum est eam legatam esse, de qua senserit testator, non quae re vera aut muliebris aut virilis sit. nam et Quintus Titius[19] ait scire se quendam senatorem muliebribus cenatoriis uti solitum, qui si legaret muliebrem vestem, non videretur de ea sensisse, qua ipse quasi virili utebatur.

34 *Idem libro nono ad Quintum Mucium* Scribit Quintus Mucius: si aurum suum omne pater familias uxori suae legasset, id aurum, quod aurifici faciundum dedisset aut quod ei deberetur, si ab aurifice ei repensum non esset, mulieri non debetur. *Pomponius.* hoc ex parte verum est, ex parte falsum. nam de eo, quod debetur, sine dubio[20]: ut puta si auri libras stipulatus fuerit, hoc aurum quod ei deberetur ex stipulatu, non pertinet ad uxorem, cum

(1) esse *F* (2) eius omne ... moreretur *habent S, om. F* (3) quam *D. Gothofredus* (4) habitum *ins.* (5) alii *ins.* (5a) victus sui causa paratum *del.* (6) intecta *scr.* (7) intectum *scr.* (8) visu rei atque usu patris familias *scr.* (9) a *om. F* (10) lapidibus *del. Cuiacius* (11) vasis *scr.*

(12) sibique *scr.* (13) apparuerit *F* (14) habeant *scr.* (15) desierit *Hal.* (16) versicoloria *dett.* (17) tam coloriam quam versicoriam *F*², tam aliam quam coloriam *scr.* (18) mamillarum *Hal. vel* mamillarium (19) Mucius *S* (20) verum est *ins.*

illius factum adhuc non sit: id enim, quod suum es-
set, non quod in actione haberet, legavit. in aurifice
falsum est, si aurum dederit ita, ut ex eo auro ali-
quid sibi faceret: nam tunc, licet apud aurificem sit
aurum, dominium tamen non mutavit[1] manet tamen
eius qui dedit et tantum videtur mercedem praesta-
turus pro opera aurifici: per quod eo perducimur,
ut nihilo minus uxori debeatur. quod si aurum de-
dit aurifici, ut non tamen[2] ex eo auro fieret sibi ali-
quod corpusculum, sed ex alio, tunc, quatenus do-
minium transit eius auri ad aurificem (quippe quasi
permutationem fecisse videatur), et hoc aurum non
1 transibit ad uxorem. Item scribit Quintus Mucius,
si maritus uxori, cum haberet quinque pondo auri,
legasset ita: 'aurum quodcumque uxoris causa para-
'tum esset, uti heres uxori daret', etiamsi libra auri
inde venisset et mortis tempore amplius quam quat-
tuor librae non deprehendentur, in totis quinque libris
heredem esse obligatum, quoniam articulus est prae-
sentis temporis demonstrationem in se continens.
quod ipsum quantum ad ipsam iuris obligationem
pertineat, recte dicetur, id est ut ipso iure heres sit
obligatus. verum sciendum, si in hoc alienaverit
testator inde libram, quod deminuere vellet ex legato
uxoris suae, tunc mutata voluntas defuncti locum
faciet doli mali exceptioni, ut, si perseveraverit mu-
lier in petendis quinque libris, exceptione doli mali
submoveatur. sed si ex necessitate aliqua compulsus
testator[3], non quod vellet deminuere ex legato, tunc
mulieri ipso iure quinque librae auri debebuntur nec
2 doli mali exceptio nocebit adversus petentem. Quod
si ita legasset uxori 'aurum quod eius causa paratum
'erit', tunc rectissime scribit Quintus Mucius, ut haec
scriptura habeat in se et demonstrationem legati et
argumentum[4]: ideoque ipso iure alienata libra auri
amplius quattuor pondo non remanebunt in obliga-
tione, nec erit utendum distinctione, qua ex causa
alienaverit testator.

35 *Paulus libro quarto decimo responsorum*
'Titiae amicae meae, cum qua sine mendacio vixi,
'auri pondo quinque dari volo': quaero, an heredes
ad praestationem integrae materiae auri an ad pre-
tium et quantum praestandum compellendi sint. Pau-
lus respondit aut aurum ei, de qua quaeritur, prae-
stari oportere, aut pretium auri, quanti comparari
1 potest. Item quaero, si lite contestata praetor
ita pronuntiavit, ut materia praestetur, an tutores
audiendi sint ab hac sententia pupillum, adversus
quem pronuntiatum est, apud successorem eius in
integrum restituere volentes. Paulus respondit prae-
torem, qui auro legato certi ponderis materiam prae-
stari iussit, recte pronuntiasse videri.

36 *Scaevola libro tertio responsorum* 'Seiae
'dulcissimae poculum aureum quod elegerit fidei he-
'redum committo ut darent'. quaero, cum in here-
ditate non sint nisi truellae scyphi modioli phialae,
an Seia de his speciebus eligere possit. respondit,
cum omnia potui parata pocula dicuntur, posse eam
ex his eligere.

37 *Paulus libro vicesimo primo responsorum*
Ornamentorum appellatione vestem muliebrem non
contineri nec errorem heredis ius mutasse respondi.

38 *Scaevola libro tertio responsorum* Titia tes-
tamento, item codicillis multas species tam argenti
quam vestis specialiter per fideicommissum reliquit:
quaero an non aliae species legato cedant, quam quae
in hereditate inventae essent. respondit eas cedere,
quae inventae essent: de ceteris cavendum, ut, si in-
1 ventae[5] essent, praestentur. 'Semproniae Piae
'hoc amplius coopertoria[6] Taviana et tunicas tres
'cum palliolis quae elegerit dari volo': quaero an ex
universa veste, id est an ex synthesi tunicas singulas
et palliola Sempronia eligere possit. respondit, si
essent tunicae singulares cum palliolis relictae, ex
his dumtaxat eligi posse: quod si non est[7], heredem
vel tunicas et palliola set[8] ex synthesi praestaturum
2 vel veram aestimationem earum. Seia testamento
ita cavit: 'si mihi per condicionem humanam conti-
'gerit, ipsa faciam: sin autem[9], ab heredibus meis
'fieri volo: iubeoque signum dei ex libris centum in
'illa sacra aede et in patria statui subscriptione no-
'minis mei'. quaesitum est: cum in eo templo non
nisi aut aerea[10] aut argentea tantum sint dona, he-
redes Seiae utrum ex argento an ex auro[11] signum
ponere compellendi sunt an aereum? respondit se-
cundum ea quae proponerentur argenteum ponendum.

39 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Si uxori mundus muliebris legatus esset, ea
tantummodo deberi Ofilius Labeo responderunt, quae
ex his tradita utendi causa uxori[12] viro fuissent: aliter
enim interpretantibus summam fore captionem, si
vascularius aut faber argentarius uxori ita legasset.
1 Cum ita legatum esset: 'argentum, quod domo
'mea[13] erit cum moriar', Ofilius nec quod depositum
a se nec quod commodatum reliquisset argentum le-
gatum videri respondit. idem Cascellius de commo-
dato. Labeo, quod depositum esset, ita deberi, si
praesentis custodiae causa, non perpetuae veluti[14]
thensauro depositum esset, quia illa verba 'quod domo
'mea[15] erit' sic accipi debere 'esse solebat': et hoc
2 probo. Ateius Servium respondisse scribit, cui
argentum, quod in Tusculano fundo cum moreretur
habuisset, legatum esset, et quod antequam morere-
tur ex urbe in Tusculanum iussu testatoris trans-
latum esset, deberi: contra fore, si iniussu trans-
latum esset.

40 *Scaevola libro septimo decimo digestorum*
Medico suo contubernali et communium[16] expeditio-
num comiti inter cetera ita legaverat: 'argentum via-
'torium meum dari volo'. quaesitum est, cum pater
familias in diversis temporibus rei publicae causa
afuerat, quod viatorium argentum hoc legato com-
prehensum esse videtur. respondit, quod habuisset
argentum viatorium eo tempore cum testamentum
1 faciebat, deberi. Uxori suae testamento ita lega-
tum est: 'Semproniae dominae meae hoc amplius
'argentum balneare': quaesitum est, an etiam id ar-
gentum, quo[17] diebus festis in balineo uti consuevit,
2 legato cedat. respondit omne legatum videri. Mu-
lier decedens ornamenta legaverat ita: 'Seiae amicae
'meae ornamenta universa dari volo'. eodem testa-
mento ita scripserat: 'funerari me arbitrio viri mei
'volo et inferri mihi quaecumque sepulturae meae
'causa feram ex ornamentis lineas duas ex margaritis
'et viriolas ex smaragdis': sed neque heredes neque
maritus, cum humi corpus daret, ea ornamenta, quae
corpori iussus erat[18] adici, dederunt: quaesitum est,
utrum ad eam, cui ornamenta universa reliquerat,
pertineant an ad heredes. respondit non ad heredes,
sed ad legatariam pertinere.

III[19].

DE LIBERATIONE LEGATA.

1 *Ulpianus libro vicesimo primo ad Sabinum*
Omnibus debitoribus ea quae debent recte legantur,
1 licet domini eorum sint. Iulianus scripsit, si res
pignori data legetur debitori a creditore, valere lega-
tum habereque eum actionem, ut pignus recipiat,
priusquam pecuniam solvat. sic autem loquitur Iu-
lianus, quasi debitum non debeat lucrari: sed si alia
testantis voluntas fuit, et ad hoc pervenietur exemplo
luitionis.

(1) dominium tamen non mutavit *del.* (2) tam *scr.* (3) compulsus testator *del.* (4) et deminutionem legati et augmentum *Cuiacius* (5) inventa *F*[1] (6) copertoria *F* (7) essent *F*[2] (8) set] sex *scr.* (9) autem] aliter *Menge* (10) aut aurea *dett.* (11) an ex auro *del.* (12) a *ins. S* (13) meae *F* (14) in *ins.* (15) meae *F* (16) omnium *scr.* (17) quod *F* (18) iusserat *scr.*

(19) *Sab.* 1...3. 5. 7...13. 17; *Ed.* 4. 6. 15. 16. 18...21. 29; *Pap.* 14. 22...27. 30. 31; *App.* 28. — *Bas.* 44, 16

2 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Heredem, damnatum a fideiussore non petere, a reo petere posse, sed a reo petere vetitum, si a fideiussore pe-
1 tat, reo ex testamento teneri Celsus putat. Idem Celsus ait nullam dubitationem habere, quin herede petere a debitore vetito nec heres heredis petere possit.

3 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Liberationem debitori posse legari iam certum est.
1 Sed et si chirographum quis decedens debitori suo dederit, exceptionem ei competere puto, quasi
2 pro fideicommisso huiusmodi datione valitura. Iulianus etiam libro quadragesimo[1] digestorum[2] scripsit: si quis decedens chirographum Seii Titio dederit, ut post mortem suam Seio det aut, si convaluisset, sibi redderet, deinde Titius defuncto donatore Seio dederit et heres eius petat debitum, Seius doli excep-
3 tionem habet. Nunc de effectu legati videamus. et si quidem mihi liberatio sit relicta, cum solus sim debitor, sive a me petatur, exceptione uti possum, sive non petatur, possum[3] agere, ut liberer per acceptilationem. sed et si cum alio sim debitor, puta duo rei fuimus promittendi, et mihi soli testator consultum voluit, agendo consequar, non ut accepto liberer, ne etiam conreus meus liberetur contra testatoris voluntatem, sed pacto liberabor. sed quid si socii fuimus? videamus, ne per acceptilationem debeam liberari: alioquin, dum a conreo meo petitur, ego inquietor. et ita Iulianus libro trigesimo secundo digestorum scripsit, si quidem socii non simus, pacto me debere liberari, si socii, per acceptilationem.
4 Consequenter quaeritur, an et ille socius pro legatario habeatur, cuius nomen in testamento scriptum non est, licet commodum ex testamento ad utrumque pertineat, si socii sunt. et est verum non solum eum, cuius nomen in testamento scriptum est, legatarium habendum, verum eum quoque, qui non est scriptus, si et eius contemplatione liberatio relicta
5 esset. Utrique autem legatarii habentur et in hoc casu. nam et si quod ego debeo Titio, sit ei legatum mei gratia, ut ego liberer, nemo me negabit legatarium, ut et Iulianus eodem libro scribit. et Marcellus notat utriusque legatum esse tam meum quam creditoris mei, etsi solvendo fuero: interesse enim creditoris duos reos habere.

4 *Pomponius libro septimo ex Plautio* Quid ergo est, cum agere poterit[4] creditor ex testamento? non aliter heres condemnari debebit, quam si caveatur ei adversus debitorem defensu iri. item agente debitore nihil amplius heres praestare debet, quam ut eum adversus creditorem defendat.

5 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Si quis reum habeat et fideiussorem et reo liberationem leget, Iulianus ibidem scripsit reum per acceptilationem liberandum: alioquin si fideiussorem coeperit convenire, alia ratione reus convenitur. quid tamen, si donationis causa fideiussor intervenit nec habet adversus reum regressum? vel quid si ad fideiussorem pecunia pervenerit et ipse[5] reum dederit vice sua ipseque fideiusserit? pacto est reus liberandus. atquin solemus dicere pacti exceptionem fideiussori dandam, quae reo competit: sed cum alia sit mens legantis, alia[6] paciscentis, nequaquam hoc dicimus.
1 Quod si fideiussori sit liberatio legata, sine dubio, ut et Iulianus scripsit, pacto erit fideiussor liberandus. sed et hic puto interdum acceptilatione liberandum, si vel reus ipse vere fuit aut in eam
2 rem socius reus. Idem Iulianus eodem libro scripsit, si filius familias debitor fuerit et patri eius fuerit liberatio relicta, patrem pacto liberandum esse, ne etiam filius liberetur. et parvi, inquit, refert, si sit aliquid in peculio die legati cedente necne: securitatem enim pater per hoc legatum consequitur: maxime, inquit, cum rei iudicandae tempus circa peculium spectetur. huic patri similem facit Iulianus maritum, cui uxor post divortium liberationem dotis legavit: nam et hunc, licet die legati cedente solvendo non sit, legatarium esse: et utrumque ait solutum repetere non posse. sed est verius quod Marcellus notat patrem petere[7] posse (nondum enim erat debitor, cum solveret), maritum non posse, quod debitum solvit. patrem enim etsi quis debitorem existimaverit, attamen loco esse condicionalis debitoris, quem solutum repetere posse
3 non ambigitur. Sed si damnatus sit heres filium liberare, non adicit Iulianus, utrum acceptilatione filius an pacto sit liberandus: sed videtur hoc sentire, quasi acceptilatione debeat liberari, quae res patri quoque proderit. quod optinendum est, nisi evidenter approbetur contrarium sensisse testatorem, id est ne filius inquietetur, non ne pater: tunc enim acceptilatione eum non liberandum, sed pacto.
4 Idem Iulianus scripsit, si pro filio pater fideiusserit eique liberatio sit legata, eum pacto liberandum quasi fideiussorem, non quasi patrem, et ideo de peculio posse conveniri. hoc ita demum putat, si dumtaxat quasi fideiussorem eum voluit testator liberari: ceterum si et quasi patrem, et de peculio erit liberandus.

6 *Iavolenus libro sexto epistularum* Post emancipationem vero filii eatenus pater actionem habebit, quatenus aliquid ex peculio aut in rem verso praestaturus est: id enim legatorum nomine ad patrem
1 pertinebit, quod eius intererit. Illud quaeri potest, an eo quoque nomine pater ex testamento agere possit, ut etiam filius actione liberetur. quibusdam eo usque extendi actionem placebat, quia patris interesse videatur, si peculium filio post emancipationem concessisset, integrum ius[8] eius permanere. ego contra sentio: nihil[9] quicquam amplius patri praestandum ex eiusmodi scriptura testamenti puto, quam ut nihil ex eo, quod praestaturus heredi fuerit, praestet.

7 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum* Non solum autem quod debetur remitti potest, verum etiam pars eius vel pars obligationis, ut est apud Iulianum
1 tractatum libro trigesimo tertio digestorum. Si is qui stipulatus[10] Stichum aut decem damnaverit heredem Stichum non petere, legatum valere constat: sed quid contineat, videamus. et Iulianus scribit actionem ex testamento in hoc esse videri, ut debitor accepto liberetur: quae res utique debitorem et in decem liberabit, quia acceptilatio solutioni comparatur, et quemadmodum, si Stichum solvisset, debitor
2 liberaretur, ita et acceptilatione Stichi liberari. Sed si debitorem decem damnatus sit heres viginti liberare, idem Iulianus scripsit libro trigesimo tertio nihilo minus esse liberandum decem: nam et si ei vi-
3 ginti accepto ferantur, in decem liberabitur. Sed si duobus heredibus institutis alterum ex his damnaverit creditori solvere, valet legatum propter coheredem eumque ex testamento acturum, ut creditori
4 solvatur. Liberatio autem debitori legata ita demum effectum habet, si non fuerit exactum id a debitore, dum vivat testator: ceterum si exactum est,
5 evanescit legatum. Unde quaerit Iulianus, si ab impuberis substituto sit liberatio relicta, deinde impubes exegerit quod debetur, an evanescat legatum. et cum constet pupillum in his, quae a substituto relinquuntur, personam sustinere eius a quo sub condicione legatur, consequens est substitutum actione ex testamento teneri, si pupillus a debitore exegerit.
6 Idemque est et si pupillus non exegerit, sed solummodo litem sit contestatus, teneri eum, ut remittat
7 actionem. Nam et si debitori liberatio sub condicione legata fuisset et vel lis fuisset contestata vel etiam exactum pendente condicione, ex testamento actio maneret liberatione relicta[11].

(1) sexagesimo *Cuiacius* (2) *D.* 39, 6, 18, 2 (3) possim *F* (4) coeperit *Rob. Stephanus* (5) ipse] is *scr.* (6) legantis alia *del.* (7) repetere *edd.* (8) ius *del.* (9) nihil] nec *scr.* (10) est *ins. Hal.* (11) perfecta *scr.*

8 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Non solum nostrum debitorem, sed et heredis et cuiuslibet alte-
1 rius ut liberetur[1], legare possumus. Potest heres damnari, ut ad certum tempus non petat a debitore: sed sine dubio nec liberare[2] eum intra id tempus debebit, et, si debitor decesserit, ab herede eius intra
2 id tempus peti non poterit. Illud videndum est, an eius temporis, intra quod petere heres vetitus sit, vel usuras vel poenas petere possit. et Priscus Neratius existimabat committere eum adversus testa-
3 mentum, si petisset: quod verum est. Tale legatum: ‘heres meus a solo Lucio Titio ne petito’ ad heredem Lucii Titii non transit, si nihil vivo Lucio Titio adversus testamentum ab herede, eo quod ab eo exigere debitum temptavit, sit commissum: quotiens enim cohaeret personae id quod legatur, veluti personalis servitus, ad heredem eius non transit, si non
4 cohaeret, transit. Si verba liberationis in rem sint collata, pro eo est, quasi heres ab eo debitore heredeque eius petere vetitus sit, ut adiectio heredis perinde nihil valeat, atque non esset valitura ipsius
5 debitoris persona non comprehensa. Is, qui reddere rationes iussus sit, non videtur satisfacere, si
6 reliquum reddat non editis rationibus. Si heres vetitus sit agere cum eo, qui negotia defuncti gesserit, non videtur obligatio ei praelegata[3], quae dolo vel ex fraude eius qui negotia gesserit commissa sit, et testator id videtur sensisse. ideo si heres negotiorum gestorum egisset, agens procurator ex testamento in-
7 certi doli mali exceptione excludi potest. Et ei liberatio recte legatur, apud quem deposuero vel cui commodavero pignorive dedero vel ei quem ex furtiva causa mihi dare oportet.

9 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Si quis rationes exigere vetetur, ut est saepissime rescriptum, non impeditur reliquas exigere, quas quis se reliquavit, et si quid dolo fecit qui rationes gessit. quod si quis et haec velit remittere, ita debet legare: ‘damnas esto heres meus, quidquid ab eo exegerit ‘illa vel illa actione, id ei restituere’ vel ‘actionem ‘ei remittere’.

10 *Iulianus libro trigesimo tertio digestorum* Si damnatus heres fuerit a fideiussore quidem non petere, quod autem reus debet, Titio dare, pacisci debet, ne a fideiussore petat, et adversus reum actiones suas praestare legatario: quemadmodum damnatus heres, ne a reo petat, et damnatus dare quod fideiussor debet, et reo acceptum facere et legatario litis aestimationem sufferre cogatur.

11 *Idem libro trigesimo sexto digestorum* Si debitor fideiussorem suum ab herede suo liberari iusserit, an fideiussor liberari debeat? respondi[4] debere. item quaesitum est, an, quia mandati actione heredes tenerentur, inutile legatum esset, quemadmodum inutile legatum[5] est quod debitor creditori suo legat. respondi, quotiens debitor creditori suo legaret, ita inutile esse legatum, si nihil interesset creditoris ex testamento potius agere quam ex pristina obligatione. nam et si Titius mandaverit Maevio, ut pecuniam promitteret, deinde liberari eum iusserit a stipulatore, manifestum est, quantum intersit promissoris liberari potius quam praestare ex stipulatu, deinde mandati agere.

12 *Idem libro trigesimo nono digestorum* Lucius Titius cum Erotem actorem haberet, codicillis ita cavit: ‘Erotem liberum esse volo: quem rationes ‘reddere volo eius temporis, quod erit post novissi‘mam meam subscriptionem’. postea vivus Erotem manumisit[6] in eodem actu habuit rationesque subscripsit usque in eum diem, qui fuit ante paucissimos dies quam moreretur. heredes Lucii Titii dicunt quasdam summas et servum adhuc Erotem et postea liberum accepisse neque in eas rationes, quae a Lucio Titio subscriptae sunt, intulisse[7]: quaero, an heredes ab Erote nihil exigere debent eius temporis, quo Lucius Titius subscripsit. respondi Erotem ex ea causa quae proponeretur liberationem petere non posse, nisi et hoc specialiter ei remissum est.

13 *Idem libro octagesimo primo digestorum* Si creditor debitori, qui se exceptione perpetua tueri poterat, legaverit quod sibi deberet, nullius momenti legatum erit. at si idem debitor creditori legaverit, intellegendum erit exceptionem eum remitti creditori voluisse.

14 *Ulpianus libro primo fideicommissorum* Idem est et si in diem debitor fuit vel sub condicione.

15 *Idem libro sexagesimo quarto ad edictum* Si quis in testamento damnatus est, ne a Titio debitore exigat, neque ipsum neque heredem eius potest convenire: nam neque heredis heres agere neque ab heredis herede potest peti[8]. heredis autem heres potest damnari, ne exigat debitorem.

16 *Paulus libro nono ad Plautium* Ei cui fundum in quinquennium locaveram legavi quidquid eum mihi dare facere oportet oportebitve ut sineret heres sibi habere. Nerva Atilicinus, si heres prohiberet eum frui, ex conducto, si iure locationis quid retineret, ex testamento fore obligatum aiunt, quia nihil interesset, peteretur an retineret: totam enim locationem legatam videri,

17 *Iavolenus libro secundo Labeonis posteriorum* reliqua quoque: [9]in iudicio locationis venire.

18 *Paulus libro nono ad Plautium* *Cassius.* Etiam si habitatio eo modo legata esset, gratuitam habitationem heres praestare deberet. et praeterea placuit agere posse colonum cum herede ex testamento, ut liberetur conductione: quod rectissime dicitur.

19 *Modestinus libro nono regularum* Cum ita testemur: ‘heres meus damnas esto liberare illum, ‘quod is negotia mea gessit, et si quid eum mihi ‘dare facere oportet, ab eo non exigere’, damnatur heres nec creditas ab eo quoque pecunias exiget[10]. in simili autem legato vix est, ut de eo quoque legando pater familias senserit, quod servis eius peculii nomine debetur.

20 *Idem libro decimo responsorum* ‘Aurelio Sem‘pronio fratri meo. Neminem molestari[11] volo nomine ‘debiti neque exigere aliquid ab eo, quamdiu viveret, ‘neque de sorte aut usurae nomine debiti: et absolvo ‘ei et libero ex pignoribus eius domum et possessio‘nem Caperlatam’. Modestinus respondit ipsum debitorem, si conveniatur, exceptione tutum esse: diver-
1 sum in persona heredis eius. Gaius Seius cum adolevisset, accepit curatores Publium Maevium et Lucium Sempronium. sed enim[12] idem Gaius Seius intra legitimam aetatem constitutus cum in fatum concederet, testamento suo de curatoribus suis ita cavit: ‘quaestionem curatoribus meis nemo faciat: ‘rem enim ipse tractavi’. quaero, an rationem curae heredes adulti a curatoribus petere possint, cum defunctus, ut ex verbis testamenti apparet, confessus sit se omnem rem suam administrasse. Modestinus respondit, si quid dolo curatores fecerunt aut si quae res testatoris penes eos sunt, eo nomine conveniri eos posse.

21 *Terentius Clemens libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam* Si id quod mihi deberes vel tibi vel alii legavero idque mihi[13] solveris vel qualibet alia ratione liberatus a me fueris, exstinguitur lega-
1 tum. Unde Iuliano placuit et si debitori heres exstiterit creditor posteaque ipse creditor decesserit,

(1) liberetur] liberet heres *scr.* (2) liberare] interpellare *scr.* (3) *requiritur* erepta *vel tale vocabulum* (4) respondit *F* (5) esset q. i. legatum *habent S, om. F* (6) et *ins.* (7) inutilisse F^a, intilisse F^b (8) si quis in testamento damnatus est, ne a Titio debitore exigat, neque heredem eius potest convenire neque heredis heres agere *deletis glossis scr.* (9) nam ea quoque *ins.* (10) ne ab eo creditas quoque pecunias exigat *scr.* (11) Aurelium Sempronium fratrem meum neminem molestare *scr.* (12) sed enim] dein *scr* (13) deberes vel t. v. a. l. idque mihi *S, om. F*

legatum extingui: et hoc verum est, quia confusione
2 perinde exstinguitur obligatio ac solutione. Sed si sub condicione dato legato heres praeoccupaverit et exegerit debitum, aliud dici oportet, quia in arbitrio heredis esse non debet, ut quandoque condicione existente neque ipsi legatario debeatur legatum, si tum vivat et capere possit, neque ei, ad quem hoc commodum pervenit, si legatarius capere non possit.

22 *Papinianus libro nono decimo quaestionum* 'Quod mihi Sempronius debet, peti nolo': non tantum exceptionem habere debitorem, sed et fideicommissum ut liberetur petere posse responsum est.

23 *Idem libro septimo responsorum* Procurator, a quo rationem heres exigere prohibitus eoque nomine procuratorem liberare damnatus est, pecuniam ab argentario debitam ex contractu, quem ut procurator fecit, iure mandati cogetur restituere vel actiones praestare.

24 *Idem libro octavo responsorum* Cum heres rogatur debitorem suum liberare, de eo tantum cogitatum videtur, quod in obligatione manserit: itaque si quid ante tabulas apertas fuerit solutum, ad causam fideicommissi non pertinebit. quod autem post tabulas apertas ante aditam hereditatem ab eo, qui voluntatem defuncti non ignoravit, fuerit exactum, dolo proximum erit ideoque repeti potest.

25 *Paulus libro decimo quaestionum* Legavi Titio quod mihi debetur vel adiecta certa quantitate sive specie vel non adiecta, aut ex contrario aeque cum distinctione, veluti 'Titio quod ei debeo' vel ita 'Titio 'centum quae ei debeo': quaero, an per omnia requirendum putes, an debitum sit. et plenius rogo quae ad haec spectant attingas: cottidiana enim sunt. respondi: si is, cui Titius debebat, debitum ei remittere voluit, nihil interest, heredem suum iussit ut eum liberaret an prohibeat eum exigere: utroque enim modo liberandus est debitor et utroque casu competit ultro ad liberandum debitori actio. quod si etiam centum aureorum vel fundi debiti mentionem fecit, si quidem debitor fuisse probetur, liberandus est: quod si nihil debeat, poterit dici quasi falsa demonstratione adiecta etiam peti quod comprehensum est posse. sed[1] poterit hoc dici si ita legavit: 'centum aureos, 'quos mihi debet' vel 'Stichum, quem debet, heres 'meus damnas esto non petere'. quod si sic dixit: 'heres meus centum aureos, quos mihi Titius debet, 'damnas esto ei dare', etiam illud temptari poterit, ut petere possit quasi falsa demonstratione adiecta: quod mihi nequaquam placet, cum dandi verbum ad debitum referre se testator existimaverit. contra autem si debitor creditori leget, nullam utilitatem video, si sine quantitate leget. sed et si id demonstret, quod debere se confitetur, nulla utilitas est nisi in his speciebus, in quibus emolumentum debiti ampliatur. quod[2] si centum aureos, quos se debere dixit, legavit, si quidem debet, inutile est legatum, quod si non fuit debitor, placuit utile esse legatum: certa enim nummorum quantitas similis est Sticho legato cum demonstratione falsa: idque et divus Pius rescripsit certa pecunia dotis acceptae nomine legata.

26 *Scaevola libro quarto responsorum* Tutor decedens aliis heredibus scriptis pupillo suo, cuius tutelam gessit, tertiam partem bonorum dari voluit, si heredibus suis tutelae causa controversiam non fecerit, sed eo nomine omnes liberaverit: pupillus legatum praetulit et postea nihilo minus petit quidquid ex distractione aliave causa ad tutorem suum ex tutela pervenerit: quaero, an verbis testamenti ab his exactionibus excludatur. respondit, si prius, quam condicioni pareret, fideicommissum percepisset et pergeret petere id, in quo contra condicionem faceret, doli mali exceptionem obstaturam: nisi paratus esset, quod ex causa fideicommissi percepisset, reddere: quod ei aetatis beneficio indulgendum est.

27 *Tryphoninus libro octavo disputationum* Videamus, si ei, cum quo de peculio actio erit, liberatio testamento legata sit, an, si die, quo legata cedere solent, nihil in peculio sit[3], legatarii loco habetur? atquin nondum debitor fuit, nec procedit, ut emolumentum aliquid ex legato ad eum perveniat nisi propter spem futuri peculii. numquid ergo in pendenti sit, an legatarius fuerit, perinde atque si qua alia causa spem legati dubiam faceret?

28[4] *Scaevola libro sexto decimo digestorum* Aurelius Symphorus fideiusserat pro tutore quodam et decedens[5] eisdem pupillis legavit in haec[6] verba: 'Arellio Latino et Arellio Felici singulis quina, cum 'quis eorum quattuordecim annorum fuerit: ad quod 'tempus praestari eis volo singulis alimentorum no'mine menstruos denarios senos et vestiarii nomine 'annuos denarios viginti quinque. quo legato con'tenti esse debetis, quando tutela vestra non minimo 'damno rationem meam adflixerit. a vobis autem, 'heredes mei, peto, ne quid ex ratione tutelae ab his 'exigere vel ab hoc legato eorum retinere velitis'. quaesitum est, si heres eius ex causa fideiussionis aliquid praestiterit, an[7] herede filiorum eius, pro quo fideiusserat, repetere possit. respondit verbis quae proponerentur id solum videri heredum fidei commissum, ne exigerent, quod ex ratione tutelae, quam ipse Symphorus administraverat, ab Arelliis
1 sibi deberetur. Testamento facto debitoribus liberationem reliquerat, post inciso lino et recognito testamento aliud testamentum fecit, in quo repetit legatum his verbis: 'quibusque legata in eo testamento 'quod incideram dedi, omnia rata esse et quaequae 'scripta sunt volo'. quaesitum est, adita ex sequenti testamento hereditate an debitores, quibus priori testamento liberatio relicta erat, consequi possint, ut etiam eius quantitatis nomine, quam post prius testamentum debere coeperant, liberarentur, et si ab his heredes petere coeperint, an doli mali exceptione
2 summoverentur. respondit non liberari. Titius Seio debitori suo ita legavit: 'do lego Seio denarios 'decem: item dono illi, quidquid sortis et usurarum 'nomine mihi debebat'. praeterea generaliter damnavit heredes fideique eorum commisit, uti darent restituerent unicuique, quidquid ei legasset. postea Seius aliam praeterea pecuniam a Titio mutuatus est. quaero, an haec quoque pecunia, quae post testamentum factum data esset Seio, legata intellegitur. respondit, cum in praeteritum tempus verba collata proponerentur, non esse posterius credendum[8] lega-
3 tum. Titius testamento facto et filiis heredibus institutis de patre tutore suo quondam facto ita locutus est: 'Seium patrem meum liberatum esse volo 'ab actione tutelae'. quaero, haec verba quatenus accipi debent, id est an pecunias, quas vel ex venditionibus rerum factis aut ex nominibus exactis in suos usus convertit vel nomine suo faeneravit, filiis et heredibus testatoris nepotibus suis debeat reddere. respondit eum, cuius notio est, aestimaturum.[9] praesumptio enim propter naturalem affectum facit omnia patri videri concessa, nisi aliud sensisse testatorem
4 ab heredibus eius approbetur. Maevia testamento suo alterum ex[10] heredibus suis actione tutelae voluit liberari his verbis: 'rationem tutelae, quam egit 'Iulius Paulus cum Antistio Cicerone, posci ab eo 'nolo eoque nomine causa omni liberatum esse volo': quaero, an, si qua pecunia ex tutela apud eum remansit, peti ab eo possit. respondit nihil proponi, cur pecunia, quae pupillae est et apud tutorem
5 posita maneret, legata videretur. Testamento ita scripserat: 'Titio adfini meo, quidquid mihi

(1) *pro his* poterit dici quasi falsa ... posse sed *scr. sic fere:* inutile legatum est, certe (2) quod] quare *scr.* (3) sint *F* (4) § 4. 6 = *l.* 31 § 2. 4 *h. t.*; § 13 = *D.* 32, 93, 1 (5) *requiruntur talia:* Aurelius Symphorus tutor datus filiis eius pro quo fideiusserat decedens (6) hac *F* (7) ab *ins.* (8) creditum *scr.* (9) *Claudius ins. Schulting* (10) tutoribus ab *ins.*

'quacumque ex causa debebat, remitti volo eoque 'amplius decem do': codicillis ita scripsit: 'Titio hoc 'amplius adfini et debitori meo usuram pecuniae, quam 'mihi debet, ab herede meo donec advivet: quod si 'exigere ultra voluntatem meam putaverit, eius sortis 'usuram eidem Titio ab heredibus meis donec vivit 'praestari volo'. quaesitum est, cum augendi potius quam minuendi testator voluntatem habuerit, an heredes ex causa fideicommissi Titio teneantur, ut eum omni debito liberent. respondit secundum ea quae proponerentur videri minutum legatum, quod primo
6 dederat. Legatum est testamento hoc modo: 'Seio 'concedi volo, quidquid mihi ab eo debitum est vel 'fidem meam pro eo obligavi': quaero, utrum id solum, quod testamenti facti tempore debebatur, legatum sit, an etiam, si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit, legato cedat. respondit videri omnem obligationem eius debiti per fideicommissum
7 solvi voluisse. Sticho testamento manumisso fundum instructum et alia legavit et haec verba adiecit: 'quem rationem reddere veto, quia instrumenta penes 'se habet': quaesitum est, an Stichus reliqua, quae ex administratione actus debuerat, reddere debuerit. respondi Stichum eo nomine non teneri. *Claudius:* nemo enim ex servitutis actu post libertatem tenetur et consultatio ad ius debiti relata fuerat: retineri ergo reliqua possunt cum peculio aut ex eo deduci,
8 si legatum est. 'Centum, quae apud Apronianum 'deposita habeo, apud ipsum esse volo, donec filius 'meus ad annos viginti pervenerit, eiusque pecuniae 'usuram exigi veto'. quaesitum est, an ex causa fideicommissi Apronianus consequi possit, ne ante tempus a testatore praescriptum ea summa ab eo exigatur. respondit secundum ea quae proponerentur
9 consequi posse. Filias heredes scripserat, quarum fidei commisit in haec verba: 'ne a Gaio Seio ratio'nes actus rei meae, quae per mensam eius sive extra 'mensam in diem mortis meae gesta est, exigatis 'eoque nomine eum liberetis'. quaesitum est, cum universas rationes in diem mortis iste administraverit[1] et per mensam suam et quae extra administrabantur, an ad rationes reddendas heredibus teneatur. respondit liberationem quidem secundum ea quae proponerentur legatam esse, sed quatenus praestanda sit, ex qualitate disceptationis iudicem aestimaturum.
10 Eum, qui tutelam ipsius administraverat, et fratrem suum et alios quosdam scripsit heredes et tutori legavit, quae impenderat in se et fratrem ipsius, decem: quaesitum est, an utile esset in persona eius fideicommissum. respondit, si id dederit per fideicommissum quod debebatur, peti non posse.
11 Idem quaesiit, si in tutoris persona inutile esset, an in persona fratris utile videretur, quoniam illi proficeret, cuius et ipsius[2] tutelam administrasset. respondit fratri utiliter esse legatum, cum suo debito
12 liberetur. Idem quaesiit, si tutor amplecteretur fideicommissum ita, ut quibusdam stari vellet verbis testamenti, in quibusdam[3] autem recedat, quod minorem quantitatem sumptuum dicat fideicommisso contineri quam ipse erogaverat, an audiri deberet. respondit non impediri eum scriptura testamenti, quo minus omne, quod sibi deberi probasset[4], petere
13 posset. Quidam ita legavit: 'Semproniae uxori 'meae reddi iubeo ab heredibus meis quinquaginta 'ea, quae mutua acceperam [5]chirographo particulatim 'in negotia mea': quaesitum est, an, si vere uxoris debitor fuerit, fideicommissum constiterit. respondit, si debita fuissent[6], nullum esse fideicommissum.
14 Idem quaesiit, an, si hanc pecuniam ut debitam apud iudicem petierit et victa fuerit, an fideicommissum peti possit. respondit secundum ea quae proponuntur posse ex causa fideicommissi peti, quod apparuisset non fuisse ex alia causa debitum.

29 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Si is, qui duos reos promittendi habet, damnaverit heredem, ut utrosque liberet, si alter ex his capere non possit nec socii sint, delegari debebit is qui nihil capit ei cui hoc commodum lege competit: cuius petitione utrumque accidit, ut et hoc commodum ad eum perveniat et is qui capit liberetur. quod si socii sint, propter eum qui capax est et ille capit per consequentias liberato illo per acceptilationem: id enim eveniret, etiamsi solum capacem liberare iussus esset.

30 *Idem libro decimo quaestionum* Petitor vel possessor damnavit heredem suum, ne centumvirale iudicium exerceat: de effectu legati quaeritur. et dictum[7] ita demum utile videri legatum esse, si malam causam adversarius testatoris habuit, ut litigante herede vinci debuerit: tunc enim non tantum litis emolumentum, sed etiam sumptus heres legatario praestare cogitur. nam in bona causa nihil videtur esse in legato nec propter sumptus, quod quidam existimaverunt.

31[8] *Scaevola libro tertio responsorum* Creditor debitori legavit ita: 'Gaio Seio, quidquid mihi sub 'pignore hortorum suorum debuit, ab heredibus meis 'dari volo': quaero, cum testator vivus a Seio aliquid recepit, an id ex causa legati peti possit. respondit secundum ea quae proponerentur non posse. idem repetiit et ait item testatorem ante factos codicillos, quibus legavit, paene omnem pecuniam sortis et usurarum recepisse, ita ut modicum sortis et usurarum debeatur, et quaesiit, an ei repetitio competeret propter verba ad praeteritum relata 'quidquid 'mihi debuit'. respondit: prius quidem secundum ea quae proponerentur recte responsum est[9], verum posterius[10] propter ea, quae in tempore adderentur, ita ab iudice aestimandum, ut inspiceret, oblivione pecuniae solutae, aut quod eo inscio numerata esset, id fecisset, an consulto, quod quantitatem quondam
1 debitam, non ius liberationis dare[11] voluisset. Inter cetera liberto ita legavit: 'et si quid me vivo gessit, 'rationes ab eo exigi veto'. quaeritur, an chartas, in quibus rationes conscriptae sunt, item reliquas secundum accepta et expensa heredibus reddere debeat. respondit ea de quibus quaereretur posse heredem vindicare, id autem, quod conservis, qui remanent in hereditate, crediderit et in rem domini
2 versum esset, desisse in reliquis esse. Titia, quae duos tutores habuerat, ita cavit: 'rationem tutelae 'meae, quam egit Publius Maevius cum Lucio Titio, 'reposci ab eo nolo': quaeritur, an, si qua pecunia apud eum ex tutela remansit, peti ab eo possit. respondit nihil proponi, cur[12] pecunia, quae pupillae esset et apud tutorem remaneret, legata videretur.
3 Item quaeritur, an contutor liberatus videretur.
4 respondit contutorem non liberari. 'Gaio Seio 'optime merito hoc amplius lego concedique volo ne'que ab eo peti neque ab heredibus eius, quidquid 'mihi aut chirographis aut rationibus debitor est vel 'quidquid a me mutuum accepit vel fidem meam pro 'eo obligavi'. quaero, utrum id solum, quod eo tempore, quo testamentum fiebat, debebatur, legatum sit an et si quid ex ea summa usurarum nomine postea accessit legato cedat. respondit secundum ea quae proponerentur videri omnem obligationem Seio
5 eius debiti per fideicommissum solvi voluisse. Item quaeritur, si postea novatione facta et ampliata summa coeperit debere, an id, quod ex vetere contractu debebatur, nihilo minus in causa legati duret et[13] an vero novatione facta quasi novus debitor ampliatae summae possit conveniri. respondit id dumtaxat legatum videri quod tunc debuisset, si tamen mansit in ea voluntate testator, quae tunc fuisset.

(1) administaverit *F* (2) is *ins.* (3) quisdam *F* (4) probasse *F* (5) sine *ins.* (6) fuisset *F* (7) est *ins F*[2] (8) § 2. 4 = *l.* 28 § 4. 6 *h. t.* (9) est *del.*

(10) posterius *del.* (11) dari *F*[2] (12) non *ins. F contra B* (13) et *del.*

IIII[1].
DE ADIMENDIS VEL TRANSFERENDIS LEGATIS VEL FIDEICOMMISSIS.

1 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Qui actu legato iter adimat, nihil adimit, quia numquam actus sine itinere esse potest.

2 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Fundo
legato adimi ita potest: 'fundum illi praeter usum
'fructum neque do neque lego', ut usus fructus in
1 legato relinquatur. Sed et fructus adimi potest,
2 ut proprietas relinquatur. Item pars fundi legati
adimi potest.

3 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Si
quis ita legaverit: 'Titio fundum do lego: si Titius
'decesserit, Seio heres meus dare damnas esto', recte
translatum legatum videtur. sed et si iam mortuo
eo, cui legatum erat, easdem res transtulerit, Sem-
1 pronio debetur[2]. Si quis Titio legaverit sic:
'Titio dato aut, si Titius ante decesserit quam acci-
'piat, Sempronio dato'[3], secundum meram suptilita-
tem utrique obligatum videri heredem, id est et Sem-
pronio et heredi Titii. sed si quidem mora Titio ab
herede facta est, ad heredes eius legati exactio trans-
mittitur Sempronio repellendo: sin autem nulla mora
intercesserit, tunc Sempronius legatum accipit, et
non Titii heredes. sed si ante diem legati cedentem
decesserit Titius, soli Sempronio debetur legatum[2].
2 Idem dicendum est et fideicommissa hereditate
puero data aut, si ante restitutam decessisset, matri
eius relicta: ut, si puer ante diem legati cedentem
decessisset, matri debeatur, si postea, ad pupilli he-
redes fideicommissum transmittatur utpote re ipsa
3 mora subsecuta. Sed et cum quis ita legasset:
'heres meus Titio dato: si non dederit, Sempronio
'dato', ita demum Sempronio debetur, si dies eius in
4 persona Titii non cessisset. Si quis ita legaverit:
'heres meus Titio fundum dato et si Titius eum fun-
'dum alienaverit, heres meus eundem fundum Seio
'dato', oneratus est heres: non enim a Titio[4] fidei-
commissum relictum est, si alienasset fundum, sed
ab herede ei legatum est. heres igitur debebit doli
exceptione posita prospicere sibi cautione a Titio de
5 fundo non alienando. Si quis plus quam dedit
ademerit, ademptio valet, veluti si quis viginti lega-
6 verit et quadraginta ademerit. Si loci usum fruc-
tum leget testator et iter adimat, non valet ademptio
nec[5] vitiatur legatum: sicuti qui proprietatem fundi
7 legat, iter adimendo legatum non minuit. Si duo-
bus Titiis separatim legaverit et uni ademerit nec
appareat, cui ademptum sit, utrique legatum debetur,
quemadmodum et in dando, si non appareat cui da-
8 tum sit, dicemus neutri legatum. Si Titio fundus
pure eidemque sub condicione legatus sit, deinde
postea ademptum sit sic: 'Titio fundum, quem sub
'condicione legavi, heres meus ne dato', ex nulla
datione debetur, nisi specialiter dixerit pure eum
9 legatum velle accipere. Condicio legati an adimi
possit vel hereditatis vel statuliberi, videndum. et
Iulianus scribit in statulibero detractam condicionem
non repraesentare libertatem. Papinianus quoque libro
septimo decimo quaestionum scribit generaliter con-
dicionem adimi non posse: nec enim datur, inquit,
condicio, sed adscribitur: quod autem adscribitur,
non potest adimi, sed quod datur. sed melius est
sensum magis quam verba amplecti et condiciones
10 sicut adscribi, ita et adimi posse. Cum Titio
centum testamento legasset et eidem codicillis ita
legasset: 'Titio quinquaginta dumtaxat nec amplius
'heres meus dato', non amplius quinquaginta legata-
11 rium petiturum. Non solum autem legata, sed
et fideicommissa adimi possunt et quidem nuda vo-
luntate. unde quaeritur, an etiam inimicitiis inter-
positis fideicommissum non debeatur: et si quidem
capitales vel gravissimae inimicitiae intercesserint,
ademptum videri quod relictum est: sin autem levis
offensa, manet fideicommissum. secundum haec et
in legato tractamus doli exceptione opposita.

4 *Idem libro trigesimo tertio ad Sabinum* Quod si iterum in amicitiam redierunt et paenituit testatorem prioris offensae, legatum vel fideicommissum relictum redintegratur: ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.

5 *Gaius libro secundo ad edictum urbicum* Sicut adimi legatum potest, ita et ad alium transferri, veluti hoc modo: 'quod Titio legavi, id Seio do lego': quae res in personam Titii tacitam ademptionem continet.

6 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam*
Translatio legati fit quattuor modis: aut enim a per-
sona in personam transfertur: aut ab eo qui dare
iussus est transfertur, ut alius det: aut cum res pro
re datur, ut pro fundo decem aurei: aut quod pure
1 datum est, transfertur sub condicione. Sed si id,
quod a Titio dedi, a Maevio dem, quamvis soleant
esse duo eiusdem rei debitores, tamen verius est hoc
casu ademptum esse legatum: nam cum dico: 'quod
'Titium dare damnavi, Seius damnas esto dare', videor
2 dicere, ne Titius det. Item si pro fundo decem
legentur, quidam putant non esse ademptum prius
legatum: sed verius est ademptum esse: novissima
enim voluntas servatur.

7 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum* Quod si alii legetur sub condicione, quod alii pure datum est, non plene recessum videtur a primo, sed ita demum, si condicio sequentis exstiterit: ceterum si hoc animo fuerit testator, ut omnimodo recessum a primo putaverit, dicendum erit a primo ademptum legatum.

8 *Iulianus libro trigesimo secundo digestorum* Et ideo si vivo testatore mortuus fuerit is, in quem translatum legatum fuerit, nihilo magis ad eum, a quo translatum fuerit, pertinebit.

9 *Ulpianus libro quinto disputationum* Cum centum, quae quis pure reliquit, condicione adiecta iterum eidem legavit, si quidem quasi aliam hanc summam esse voluit, et quod pure relictum est statim debebitur et quod sub condicione adscriptum est, si condicio exstiterit. quod si eandem summam mutata voluntate sub condicione reliquit, pura datio condicionalis effecta videbitur. quare si in eodem testamento, in quo centum adscripserat[6], postea quinquaginta reliquerit, si quidem alia voluit esse haec quinquaginta, centum quinquaginta debebuntur, sin vero quinquaginta tantum deberi voluit, quinquaginta tantum debebuntur. idem est et si in codicillis id fuerit factum.

10 *Iulianus libro trigesimo septimo digestorum*
Si legatum pure datum Titio adimatur sub condicione
et pendente condicione Titius decesserit, quamvis con-
dicio defecerit, ad heredem Titii legatum non per-
tinebit: nam legatum cum sub condicione adimitur,
perinde est, ac si sub contraria condicione datum
1 fuisset. Quod ita legatum est: 'Titio decem heres
'meus dato: si Titio non dederit, eadem decem Sem-
'pronio dato', si moriatur Titius ante diem legati,
Sempronius legatum utiliter petet: translatum enim
legatum intellegi debebit.

11 *Idem libro quinquagesimo quarto digestorum* Qui hominem legat et Stichum adimit, non peremit legatum, sed extenuat,

12 *Ulpianus libro quinquagesimo ad Sabinum* ut Stichum legatarius eligere non possit.

13 *Marcianus libro sexto institutionum* Divi Severus et Antoninus rescripserunt, cum testator postrema scriptura quaqua ratione motus pessimum libertum esse adiecisset, ea quae priore scriptura ei relicta fuerant adempta videri.

(1) *Sab.* 1...4. 7...16; *Ed.* 5. 6. 17...21; *Pap.* 22...29; *App.* 30...32. — *Bas.* 44, 17. — *Cf. Inst.* 2, 21 (2) sed et si ... debetur *collocandum esse post* legatum § 1 *extr. vidit Menge* (3) et post diem legati cedentem Titius decesserit *ins.* (4) Seio *ins.* (5) *sic S*, ne *F* (6) adscripserant *F*

14 *Florentinus libro primo*[1] *institutionum* Legata inutiliter data ademptione non confirmantur, veluti si[2] domino herede instituto, servo[3] pure legatum[4] sub condicione adimatur: nam pure legatum si sub condicione adimatur, sub contraria condicione datum intellegitur et ideo confirmatur[5]. ademptio autem, quo minus, non quo magis legatum debeatur,
1 intervenit. Quibus ex causis datio legati inutilis est, ex isdem causis etiam ademptio inefficax habetur, veluti si viam pro parte adimas aut pro parte liberum esse vetes.

15 *Paulus libro singulari de adsignatione libertorum* Cum servus legatus a testatore et alienatus rursus redemptus sit a testatore, non debetur legatario opposita exceptione doli mali. sane si probet legatarius novam voluntatem testatoris, non submovebitur.

16 *Idem ex libro singulari de iure codicillorum* Nihil interest, inducatur quod scriptum est an adimatur.

17 *Celsus libro vicesimo secundo digestorum* Nihil prohibet priorem scripturam posteriore corrigere commutare rescindere.

18 *Modestinus libro octavo differentiarum* Rem legatam si testator vivus alii donaverit, omnimodo exstinguitur legatum. nec distinguimus, utrum propter necessitatem rei familiaris an mera voluntate donaverit, ut, si necessitate donaverit, legatum debeatur, si nuda voluntate, non debeatur: haec enim distinctio in donantis munificentiam[6] non cadit, cum nemo in necessitatibus liberalis exsistat.

19 *Idem libro undecimo responsorum* Modestinus respondit, si adimendo legatum, quod Maevio relictum sit, fideicommissum ab eo datum defunctus revocare noluit, heredes ex causa fideicommissi conveniri posse recte probari.

20 *Pomponius libro primo ad Quintum Mucium* Licet transferam legatum in eum, cum quo nobis testamenti factio non est, sive in servum proprium, cui sine libertate legavero, licet eis[7] non debeatur, nec illi tamen debebitur, cui fuerit ademptum.

21 *Licinnius Rufinus libro quarto regularum* Legatum nulli alii adimi potest quam cui datum est: quapropter si filio aut servo alieno legatum fuerit, domino aut patri legatum adimi non potest.

22 *Papinianus libro sexto responsorum* Ex parte heres institutus etiam legatum acceperat: eum testator inimicitiis gravissimis persecutus, cum testamentum aliud facere instituisset neque perficere potuisset, praeteriit. hereditariae quidem actiones ei non denegabuntur, sed legatum si petat, exceptione doli mali submovebitur.

23 *Idem libro septimo responsorum* Pater inter filios facultatibus divisis filiam ex ratione primipili commodorum trecentos aureos accipere voluit ac postea de pecunia commodorum possessionem paravit. nihilo minus fratres et coheredes sorori fideicommissum praestabunt: non enim absumptum videtur, quod in corpus patrimonii versum est. cum autem inter filios diviso patrimonio res indivisas ad omnes coheredes pertinere voluisset, ita possessionem ex commodis comparatam dividi placuit, ut in eam superflui pretii filia portionem hereditariam accipiat[8]: hoc enim eveniret in bonis pecunia relicta.

24 *Idem libro octavo responsorum* Legatum sub condicione datum cum transfertur, sub eadem condicione transferri videtur, si non condicio priori personae cohaereat: nam si quis uxori sublatis liberis legaverit, repetita condicio non videbitur, quae fuit
1 in persona mulieris necessaria[9]. Pater hortos instructos filiae legavit: postea quaedam ex mancipiis hortorum uxori donavit. sive donationes confirmavit sive non confirmavit, posterior voluntas filiae legato potior erit: sed etsi non valeat donatio, tamen minuisse filiae legatum pater intellegitur.

25 *Idem libro nono responsorum* Alteri ex heredibus praeceptionem praedii dedit: mox alteri praestari adversus debitorem[10] actiones ad eum finem mandavit, quo praedium fuerat comparatum. cum postea praedio distracto citra ullam offensam eius, qui praeceptionem acceperat, pretium in corpus patrimonii redisset, non esse praestandas actiones coheredi respondi.

26 *Paulus libro nono quaestionum* Si, servo cum libertate dato legato, et[11] alienato adimatur libertas, quamvis alieno inutiliter adimatur, tamen legatum ad emptorem non perventurum: et merito: constitit enim ademptio, quia possit redimi, sicut datio, cum in eum confertur, qui testamenti faciendi tempore fuit testatoris, deinde alienato codicillis libertas datur.
1 Quid ergo, si eum, quem liberum esse quis iusserat, manumiserat vivus, deinde codicillis libertatem ei ademerit? videamus, an perdiderit legatum vana ademptio libertatis. quod quidam putant: sed supervacua scriptura non nocet legato.

27 *Idem libro vicesimo primo quaestionum* Servus legatus est et ei aliquid. si alienato eo adimatur quod ei legatum est, valet ademptio, quia et legatum
1 potest procedere, si redimatur. Servo legato[12] et inter vivos manumisso si legatum adimatur, nullius momenti ademptio est: igitur legatum, quod ipsi datum est, capiet. nam etsi rursus in servitutem ceciderit, non tamen legatum eius resuscitabitur: novus enim videtur homo esse.

28 *Valens libro quinto fideicommissorum* Si tibi certam rem legavero et rogavero te, ut eam Titio restitueres, deinde eandem rem tibi fideicommisero nec rogavero te, ut alii eam praestares, quaeritur, an in tua potestate sit ex causa fideicommissi eligere, ut fideicommissum non praestes[13]. et magis posteriorem scripturam testamenti placuit spectari.

29 *Paulus libro tertio sententiarum* Libertus, qui in priore parte testamenti legatum acceperat et ingratus postea eadem scriptura a testatore appellatus est, commutata voluntate actionem ex testamento habere non potest.

30 *Scaevola libro vicesimo digestorum* Alumnae suae plura legaverat: quaedam ex his abstulit, quaedam ut praestarentur, ab herede suo petit, in quibus et viginti dari voluit his verbis: 'hoc amplius do lego 'darique volo viginti auri libras' et adiecit: 'fideique 'tuae, Atti, committo, ut in primis Semproniam soro'rem tuam pro tua pietate et regere et tueri velis, 'et, si putaveris eam ad bonam vitae consuetudinem 'reversam, ita viginti auri libras ei reddere, cum 'morieris. interim tamen reditus eius, id est usuras 'semisses ei praestes'. postea codicillis ad Maevium legatarium easdem viginti libras auri transtulit et fidei eius commisit in haec verba: 'viginti libras auri, 'quas testamento Semproniae alumnae meae reliqui, 'eas dari volo Maevio cautionibus interpositis, ut ex 'ea summa eidem Semproniae, quamdiu advixerit, 'praestet menstruos denarios quinque et vestiarii no'mine denarios centenos vicenos quinos, idque fidei 'vestrae committo: certa sum autem te, Maevi, pro 'tua pietate petiturum ab herede tuo, ut voluntas 'mea in persona alumnae meae duret'. quaesitum est, an Maevius legatarius cogendus sit post mortem suam viginti libras auri Semproniae restituere, sicut rogatus fuerat Attius heres. respondit secundum ea quae proponerentur viginti quidem auri libras non cogendum praestare, sed alia, quae ab eo alumnae relicta sunt, deberi et a Maevio et ab herede eius,
1 donec vivit alumna. Titia testamento Seiam libertam eandemque collactaneam ex parte duodecima heredem instituerat, Pamphilo liberto suo praedia

(1) undecimo F^1 (2) servo a *ins.* F^2 (3) servo] *del.* F^2 (4) si *ins.* F^2 (5) et ideo confirmatur *del., nisi plura exciderunt* (6) munificentia F (7) ei F^2 (8) accipiet F (9) *supple sic fere:* quae fuit in personam mulieris [collata, legato translato in sororem aliamve mulierem] necessariam (10) debitores *scr.* (11) ei *scr.* (12) dato ei legato *ins.* (13) praestet F

per fideicommissum dedit, in quibus et *σύγκτησιν* praediorum quae appellabatur circa Colonen[1]: eidem liberto postea per epistulam[2] alias etiam res donavit, in quibus de Seia et Pamphilo ita est locuta: '*Τιτία* '*τοῖς κληρονόμοις μου χαίρειν. βούλομαι βέβαια εἶναι* '*τὰ ὑποτεταγμένα, ὅσα ἔφθασα εἰς τὸ ὄνομα τὸ Παμ*-'*φίλου πεποιηκέναι. ἐὰν Σεῖα ἡ σήντροφός μου κλη*-'*ρονόμος μὴ γένηται, ἐξ οὗ γέγραφα αὐτὴν μέρους,* '*βούλομαι αὐτῇ δοθῆναι τὴν σύγκτησιν τὴν περὶ Κο*-'*λώνην*'[3]. quaesitum est, cum Seia liberta omissa parte hereditatis ei testamento adscripta ex codicillis fideicommissum, id est *σύγκτησιν* circa Colonen, eligat, an, si Pamphilus ex causa fideicommissi eadem praedia vindicet, doli mali exceptione summoveri debeat. respondit translatum videri fideicommissum praediorum, id est *σύγκτησιν* quae est circa Colonen, in
2 Seiam libertam. Ab heredibus petierat, ut, si in provincia decessisset, sexaginta Lucio Titio[4] darentur, ut is corpus eius curaret in patriam reportari, et adiecerat haec verba: 'cui concedi volo, si quid 'ex ea pecunia supererit'. eadem die codicillos ad heredes suos ita scripserat: 'peto a vobis, ut, sive 'in provincia sive in via aliquid mihi humanitus ac'ciderit, corpus meum curetis et[5] in Campania et[5] in 'monumentum filiorum meorum reportare'. quaesitum est, an id, quod superfuerit ex sexaginta, a Lucio Titio tacite ademerit. respondit ademptum videri.
3 Qui filias ex disparibus portionibus testamento heredes[6] instituerat, paene omnium bonorum suorum eodem testamento divisionem fecit, deinde haec verba adiecit: '*τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ὑπαρχόντων μου,* '*ὁμοίως καὶ τὰ τῆς κληρονομίας βάρη ἔσται μόνων* '*τῶν δύο μου θυγατέρων Πρίμης καὶ Σεκούνδης ἢ τῆς* '*ἐξ αὐτῶν περιούσης*'[7]. postea codicillis longe aliam divisionem fecit bonorum inter easdem, inter quas et testamento diviserat, quaedam tamen nulli nominatim dedit. quaesitum est, an Prima et Secunda filiae[8] ex verbis testamenti consequi possint, ut solae habeant ea, quae nominatim nulli relicta sunt in divisione, quae novissima a patre facta est. respondit non a tota voluntate recessisse videri, sed his tantum rebus quas
4 reformasset. Cum post apertas tabulas testamenti Priscillianus vixerit, de cuius legato portioneque hereditatis mater epistula ita caverat: 'quoniam cognovi 'Priscillianum filium meum in extremis esse, iustis'simum et piissimum duxi portionem eius hereditatis, 'quam ei testamento dederam, legare Mariano fratri 'meo et Ianuario marito meo aequis portionibus: et 'si quid ei amplius legaveram, ut si quid ei huma'nitus contigerit, do lego[9] darique eis volo': postea ex eadem infirmitate Priscillianus decessit. quaesitum est, an legatum quoque eius ad Ianuarium et Marianum ex causa fideicommissi pertineat. respondit posse videri, si decessisset ex ea infirmitate, omnimodo et legatum ad eos de quibus quaereretur transtulisse.

31 *Scaevola*[10] *libro quarto decimo digestorum* Filio ex parte heredi instituto duos fundos cum mancipiis et instrumento omni legavit: idem uxori plura legata et servos Stichum et Damam legavit: sed cum in altero ex fundis filio praelegatis cognovisset vilicum non esse, Stichum misit et tam rei rusticae quam rationibus fundi praefecit: quaesitum est, Stichus utrum ad uxorem an ad filium pertineret. respondit, cum memor erat eorum, quae testamento cavisset, Stichum his praediis, in quae translatus est, actorem cedere nec uxorem posse Stichum ex fideicommissi
1 causa petere. Matri suae heredi ex parte institutae quattuor praedia legavit et fidei eius commisit, ut ex his duo socero restitueret: deinde codicillis socero ademit fideicommissum: quaesitum est, an nihilo minus ex praelegatione ad matrem pertineret. respondi nihil proponi, cur ad matrem[11] pertinerent.
2 Seia testamento[12] suo legavit auri pondo quinque: Titius accusavit eam, quod patrem suum mandasset interficiendum: Seia post institutam accusationem codicillos confecit nec ademit Titio privigno legatum et ante finem accusationis decessit: acta causa pronuntiatum est patrem Titii scelere Seiae non interceptum. quaero, cum codicillis legatum, quod testamento Titio dederat, non ademerit, an ab heredibus Seiae Titio debeatur. respondit secundum ea quae
3 proponerentur non deberi. Filiae, quam in potestate habebat, inter cetera legavit peculium: idem post factum testamentum pecuniam a debitore filiae exegit et in suam rationem convertit: quaero, an filia eo nomine cum heredibus patris agere possit. respondit, si probaret[13] non adimendi animo factum, agere posse.

32 *Venuleius libro decimo actionum* Detrahere legatis vel adicere, si nihil praeter[14] pecuniam numeratam legatum sit, promptum est: cum vero res corporales intervenient, et scriptura difficilior fit et
1 obscura portio. Cum libertas adimitur, legata servis relicta nihil attinet adimi.

V[15].

DE REBUS DUBIIS.

1 *Papinianus libro septimo responsorum* Fundum Maevianum aut Seianum Titio legaverat, cum universa possessio plurium praediorum sub appellatione fundi Maeviani rationibus demonstraretur. respondi non videri cetera praedia legato voluisse defunctum cedere, si fundi Seiani pretium a fundi Maeviani pretio non magna pecunia distingueretur.

2 *Idem libro nono responsorum* Civibus civitatis legatum vel fideicommissum datum civitati relictum videtur.

3 *Paulus libro quarto decimo quaestionum* In ambiguo sermone non utrumque dicimus, sed id dumtaxat quod volumus: itaque qui aliud dicit quam vult, neque id dicit quod vox significat, quia non vult, neque id quod vult, quia id non loquitur.

4 (5) *Idem libro nono decimo responsorum* Paulus respondit: cum nomen fideicommissarii testamento adscriptum non sit, nulli personae neque certae neque incertae datum fideicommissum videri indubitatum est.

5 (6) *Gaius libro primo fideicommissorum* Quidam relegatus facto testamento post heredis institutionem et post legata quibusdam data ita subiecit: 'si quis ex heredibus ceterisve amicis, quorum hoc 'testamento mentionem habui, sive quis alius resti'tutionem mihi impetraverit ab imperatore et ante 'decessero, quam ei gratias agerem: volo dari ei qui 'id egerit a ceteris heredibus aureos tot'. unus ex his, quos heredes scripserat, impetravit ei restitutionem et antequam id sciret, decessit. cum de fideicommisso quaereretur, an deberetur, consultus Iulianus respondit deberi: sed etiam si non heres vel legatarius, sed alius ex amicis curavit eum restitui, et
1 ei fideicommissum praestari. Si tibi et postumo suo vel alieno hereditatem restituere quis rogaverit

6 (7) *Marcianus libro tertio fideicommissorum* vel ex parte te et ex parte postumum heredem instituisset legatumve similiter vel fideicommissum dedisset,

7 (8) *Gaius libro primo fideicommissorum* utrum ita postumus partem faciat, si natus sit, an et si natus

(1) colonem *F* (2) per litteras *scr.* (3) *id est:* Titia heredibus meis salutem. Infra scripta rata esse volo, quaecumque ante in nomen Pamphili feci. quod si Seia collactanea mea heres mihi non fiet ex ea parte qua eam scripsi, volo dari eam massam quae est circa Colonen. (4) titi F^a, *del.* F^b (5) et *del.* (6) heres *F* (7) *id est:* quaecumque reliqua sunt ex bonis meis itemque onera hereditaria pertineant ad solas duas filias meas Primam et Secundam superstitemve earum. (8) filia *F* (9) ut et si quid ei amplius legaveram, eisdem, si quid ei humanitus contigerit, do lego *scr.* (10) idem F^2 (11) non *sec. B ins.* (12) Titio privigno *ins.* (13) probare *F* (14) propter *F* (15) *Pap.* 1...9; *Sab.* 10...16. 18. 19. 28; *Ed.* 17. 20...27; *App.* 29. — *Bas.* 44. 18. 1...28

non sit, quaeritur. ego commodius dici puto, si quidem natus non est, minime eum partem facere, sed totum ad te pertinere, quasi ab initio tibi solido relicto: sin autem natus fuerit, utrosque accipere quantum cuique relictum est, ut uno nato pars tibi dimidia debeatur, duobus natis tertia tibi debeatur, tribus natis (quia trigemini quoque nascuntur) quarta debeatur. et nostra quidem aetate Serapias Alexandrina mulier ad divum Hadrianum perducta est cum quinque liberis, quos uno fetu enixa est. sed tamen quod ultra tres nas-
1 citur, fere portentosum videtur. Cum quidam pluribus heredibus institutis unius fidei commisisset, ut, cum moreretur, uni ex coheredibus, cui ipse vellet, restitueret eam partem hereditatis, quae ad eum pervenisset: verissimum est utile esse fideicommissum. nec enim in arbitrio eius qui rogatus est positum est, an omnino velit restituere, sed cui potius restituat: plurimum enim interest, utrum in potestate eius, quem testator obligari cogitat, faciat, si velit dare, an post necessitatem dandi solius distribuendi
2 liberum arbitrium concedat. Quaesitum est, si[1] coheredes ex disparibus partibus scripti sint, utrum partem suam in viriles partes restituere singulis debeat an pro portionibus hereditariis, ex quibus heredes scripti sint. et placuit, si testator ita restitui iussisset partem, si aliquam pecuniam dedissent, si quidem aequas partes iussi fuerint dare, conveniens videri esse etiam ex fideicommisso aequas partes eis restitui oportere: si vero dispares in ea pecunia distribuenda significavit testator, ut videantur hereditariis portionibus congruere, consentaneum esse etiam fideicommissum pro hereditariis partibus eis restitui debere.

8 (9) *Paulus libro secundo sententiarum* Si inter virum et uxorem donatio facta fuerit, priore defuncto cui donatum est ad eum res redit qui donaverat[2]: quod si simul tam is cui donatum est quam is qui donaverit[3], quaestionis decidendae gratia magis placuit valere donationem, eo maxime, quod donator non supervivat, qui rem condicere possit.

9 (10) *Tryphoninus libro vicesimo primo disputationum* Qui duos impuberes filios habebat, ei qui supremus moritur Titium substituit: duo impuberes simul in nave perierunt: quaesitum est, an substituto et cuius hereditas deferatur. dixi, si ordine vita decessissent, priori mortuo frater ab intestato heres erit, posteriori substitutus: in ea tamen hereditate etiam ante defuncti filii habebit hereditatem. in proposita autem quaestione ubi simul perierunt, [4]quia, cum neutri frater superstes fuit, quasi utrique ultimi decessisse[5] sibi videantur? an vero neutri, quia comparatio posterioris decedentis ex facto prioris mortui sumitur? sed superior sententia magis admittenda est, ut utrique heres sit: nam et qui unicum filium habet, si supremum morienti substituit, non[6] videtur inutiliter substituisse: et proximus adgnatus intellegitur etiam qui solus est quique neminem antecedit: et hic utrique, quia neutri eorum alter superstes fuit,
1 ultimi primique obierunt. Cum bello pater cum filio perisset materque filii quasi postea mortui bona vindicaret, adgnati vero patris, quasi filius ante perisset, divus Hadrianus credidit patrem prius mor-
2 tuum. Si cum filio suo libertus simul perierit intestati[7], patrono legitima defertur hereditas, si non probatur supervixisse patri filius: hoc enim reverentia
3 patronatus suggerente dicimus. Si maritus et uxor simul perierint, stipulatio de dote ex capitulo 'si in matrimonio mulier decessisset' habebit locum,
4 si non probatur illa superstes viro fuisse. Si Lucius Titius cum filio pubere, quem solum testamento scriptum heredem habebat, perierit, intellegitur supervixisse filius patri et ex testamento heres fuisse, et filii hereditas successoribus eius defertur, nisi contrarium approbetur. quod si impubes cum patre filius perierit, creditur pater supervixisse, nisi et hic contrarium approbetur.

10 (11) *Ulpianus libro sexto disputationum* Si fuerit legatum relictum 'ex cognatis meis qui primus 'Capitolium ascenderit', si simul duo venisse dicantur nec apparet, quis prior venerit, an impedietur legatum? vel ei qui monumentum fecerit, et plures fecerint? vel ei qui maximus natu est, et duo pares aetate sint? sed et si legatum Sempronio amico fuerit relictum, et duo sint aequa caritate coniuncti? sed et si duobus hominibus[8] eiusdem nominis fuerit legatum, puta Semproniis, mox Sempronio ademptum sit nec appareat, cui ademptum sit: utrum datio in utriusque persona infringitur an ademptio nulla est, quaeri potest. item si ex pluribus servis eiusdem nominis uni vel quibusdam libertas relicta est. et verius est in his omnibus etiam[9] legata et libertates impediri, ademptionem autem in utrumque[10] valere.
1 Plane si ita libertatem acceperit ancilla: 'si primum 'marem pepererit, libera esto' et haec uno utero marem et feminam peperisset: si quidem certum est, quid prius edidisset, non debet de ipsius statu ambigi, utrum libera esset nec ne, sed nec filiae: nam si postea edita est, erit ingenua. sin autem hoc incertum est nec potest nec per suptilitatem iudicialem manifestari, in ambiguis rebus humaniorem sententiam sequi oportet, ut tam ipsa libertatem consequatur quam filia eius ingenuitatem, quasi per praesumptionem priore masculo edito.

11 (12) *Iulianus libro trigesimo sexto digestorum* Quotiens libertis usus fructus legatur et ei, qui novissimus supervixerit, proprietas, utile est legatum: existimo enim omnibus libertis proprietatem sub hac condicione 'si novissimus supervixerit' dari.

12 (13) *Idem libro quinquagesimo digestorum* Quotiens in actionibus aut in exceptionibus ambigua oratio est, commodissimum est id accipi, quo res de qua agitur magis valeat quam pereat.

13 (14) *Idem libro singulari de ambiguitatibus* Si is qui ducenta deposuit ita leget: 'Seio cum du'centis quae apud eum deposui trecenta lego', singulae summae separate quidem certam habent demonstrationem, coniunctione vero tali incidunt in ambiguitatem. sed dicendum est non trecenta, sed quin-
1 genta deberi, quia duae summae iunguntur. Si quis leget: 'fundum Seianum heres meus Attio cum 'Dione Maevii servo dato', dubitatur quidem, Dioni quoque fundus legatus sit an Dio cum fundo legatus sit. sed magis dicendum est non solum fundum, sed etiam servum Dionem esse legatum, maxime si nullas
2 iustas causas habuit Dioni legandi. Cum ita stipulationem concipimus: 'si hominem aut[11] fundum 'non dederis, centum dari spondes'? utrumque est faciendum, ne stipulatio committatur, id est sive alterum sive neutrum factum sit, tenebit stipulatio. idemque est evidenter, cum propositis specialiter pluribus rebus, quas fieri volumus, ita stipulamur: 'si 'quid eorum factum non erit': veluti 'Stichum et Da'mam et Erotem sisti? si quis eorum non steterit, 'decem dari'? necesse est enim omnes esse sistendos, ut stipulationi satisfiat. vel ut propius accedamus, fingamus ita stipulationem factam: 'si Stichum et 'Damam et Erotem non sisteris[12], decem dari'? neque enim dubitabimus, quin aeque omnes sisti opor-
3 teat. Utrum ita concipias stipulationem 'si illud 'aut illud factum non erit' an hoc modo 'si quid eo'rum factum non erit, quae ut fierent, comprehensa 'sunt', hoc interest, quod, quamvis altero facto verum sit hoc aut illud vere factum esse, non ideo tamen verum erit hoc aut illud factum non esse. nam si-

(1) coheredibus quis partem suam restituere iussus sit et *secundum B ins.* (2) superstite eo qui matrimonii tempore donaverat, ante decedente cui fuerat donatum, id quod donatum est penes donatorem remanet *Paulus* 2, 23, 5 *is quem habemus* (3) defunctus erit *ins.* (4) utrum utrique substitutus heres erit *ins. cum Arndtsio* (5) nec successisse *ins. Krueger* (6) no *F* (7) intestato *scr.* (8) hominibus *del. F*[b] (9) etiam] et *scr.* (10) in utrumque] neutrimque *scr.* (11) et *dett. quidam* (12) stiteris *Hal.*

mul ea possunt esse vera, quamvis inter se contraria sunt, quia cum significatio non ex universo, sed ex aliquo sumitur, si veri aliquid inde sit[1], veram efficit totam orationem: sicut e contrario duae orationes pugnantia continentes simul falsae sunt[2], veluti si qui liberorum partim puberes, partim impuberes decesserint, nam[3] et hoc falsum erit omnes impuberes decessisse et illud omnes puberes decessisse. id accidit, quia significatio sumitur ex universo, in quo si aliquid falsum est, totam orationem falsam efficit. animadvertendum igitur est, quid sit, de quo quaeritur. nam cum ita concipio 'si illud aut illud non fuerit'[3'], quaeri debet, an aliquid factum non sit: [4]illius effectus hic est, ut neutrum fiat, huius autem, ut utrumque fiat: nec in illo prodest aliquid non fecisse, si aliquid factum sit, neque in hoc aliquid fecisse, si
4 aliquid factum non sit. Proinde si quis ita interroget: 'eorum quid, quae obiciuntur tibi, fecisti'? ille neget, hoc exprimat[5]: 'eorum quid, quae obiciuntur,
5 'non feci', id est 'nihil horum feci'. Si quis autem plura in stipulatum deducat, quorum unum fieri velit, ita comprehendere debet: 'illud aut illud fieri 'spondes? si nihil eorum factum erit, tantum dabis'?
6 Item si pater familias in testamento ita scripserit: 'si quis mihi filius aut filia genitur, heres mihi esto: 'si mihi filius aut filia heres non erit, Seius heres 'esto', non satis voluntatem suam declaravit, si non aliter extraneum heredem esse volet, quam si neque filius neque filia heres sit: hoc enim modo concipi oportet: 'si mihi neque filius neque filia heres erit'. potest autem interdum superior scriptura esse necessaria, si quis, cum filium et filiam habeat, utrumque heredem instituere velit, sed sive alter heres futurus sit, extraneum miscere, sive neuter, extraneum substituere. sed proclivior est sententia testatoris sic esse interpretanda[6], ut, sive filius sive filia nati ei fuerint, extraneus non admittatur, nisi specialiter hoc testator expresserit.

14 (15) *Marcianus libro sexto institutionum* Si quis ita scripserit: 'illis, qui testamentum meum sig-'naverint, heres meus decem dato', Trebatius utile legatum esse putat: quod Pomponius verius esse existimat, quia ipsum testamentum confirmatur testibus adhibitis, quod verum esse existimo.

15 (16) *Idem libro secundo regularum* Quaedam sunt, in quibus res dubia est, sed ex post facto retro ducitur et apparet, quid actum est. ut ecce si res legata fuerit et deliberante legatario eam rem heres alii tradiderit: nam si quidem voluerit legatarius habere legatum, traditio nulla est, si vero repudiaverit, valet. tantundem est et si pecuniam hereditariam legatam crediderit heres: nam si quidem non repudiaverit legatarius, alienam pecuniam credidit, si vero repudiaverit, suam pecuniam credidisse videtur. quid ergo, si consumpta fuerit pecunia? utique idem erit ex eventu dicendum.

16 (17) *Idem libro tertio regularum* Quod de pariter mortuis tractamus, et in aliis agitatum est. ut ecce si mater stipulata est dotem a marito mortua filia in matrimonio sibi reddi et simul cum filia perit, an ad heredem matris actio ex stipulatu competere[7]? et divus Pius rescripsit non esse commissam stipu-
1 lationem, quia mater filiae non supervixit. Item quaeritur, si extraneus, qui dotem stipulatus est, simul cum marito decesserit vel cum ea, propter quam stipulatus esset, an ad heredem suum actionem transmittat.

17 (18) *Paulus libro duodecimo ad Plautium* Idem est, si dos uxori praelegata[8] sit et simul cum marito perierit.

18 (19) *Marcianus libro tertio regularum* Sed et in illo quaeritur, si pariter pupillus et qui ei substitutus erat frater necessarius decesserit, an frater fratri exsistat heres an contra: vel si duo invicem necessarii substituti sunt et una perierint, an heredes exstitisse videantur: vel alter alteri (hoc est[9] si invicem) hereditatem rogati fuerint restituere. in quibus casibus si pariter decesserint nec appareat, quis ante spiritum emisit, non videtur alter alteri super-
1 vixisse. Sed et circa legem Falcidiam, si dominus cum servis simul vita functus sit, servi, quasi in bonis eius mortis tempore fuerint, non computantur.

19 (20) *Ulpianus libro vicesimo quinto ad Sabinum* Si cognatis legatum sit et hi cognati quidem esse desierunt, in civitate autem maneant, dicendum deberi legatum: cognati enim testamenti facti tempore fuerunt. certe si quis testamenti facti tempore cognatus non fuit, mortis tempore factus est per ad-
1 rogationem, facilius legatum consequitur. Si quis cognationi leget, idem est atque si cognatis legasset.

20 (21) *Paulus libro duodecimo ad Plautium* Cum senatus temporibus divi Marci permiserit collegiis legare, nulla dubitatio est, quod[10], si corpori cui licet coire legatum sit, debeatur: cui autem non licet si legetur, non valebit, nisi singulis legetur: hi enim non quasi collegium, sed quasi certi homines admittentur ad legatum.

21 (22) *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Ubi est verborum ambiguitas, valet quod acti est, veluti cum Stichum stipuler et sint plures Stichi, vel hominem, vel[11] Carthagini, cum sint duae Cartha-
1 gines. Semper in dubiis id agendum est, ut quam tutissimo loco res sit bona fide contracta, nisi cum aperte contra leges scriptum est.

22 (23) *Iavolenus libro quinto ex Cassio* Cum pubere filio mater naufragio periit: cum explorari non possit, uter prior exstinctus sit, humanius est credere filium diutius vixisse.

23 (24) *Gaius libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Si mulier cum filio impubere naufragio periit, priorem filium necatum esse intellegitur.

24 (25) *Marcellus libro undecimo digestorum* Cum in testamento ambigue aut etiam perperam scriptum est, benigne interpretari et secundum[12] id, quod credibile est cogitatum, credendum est.

25 (26) *Celsus libro vicesimo secundo digestorum* 'Quem heredi meo dixero velle me liberum esse, liber 'esto. cui ut dare damnas sit heres meus, dixero, ei 'heres meus dare damnas esto'. testatoris voluntas, si quibusdam argumentis apparebit, de quo dixit, adimplenda est.

26 (27) *Idem libro vicesimo sexto digestorum* Cum quaeritur in stipulatione, quid acti sit, ambiguitas contra stipulatorem est.

27 (28) *Modestinus libro primo regularum* Si quis de pluribus unum manumitti voluerit nec appareat, de quo manumittendo testator sensit, nulli eorum fideicommissa competit libertas.

28 (29) *Iavolenus libro tertio ex posterioribus Labeonis* Qui habebat Flaccum fullonem et Philonicum pistorem, uxori Flaccum pistorem legaverat: qui eorum et num uterque deberetur? placuit primo eum legatum esse, quem testator legare[13] sensisset. quod si non appareret, primum inspiciendum esse, an nomina servorum dominus nota habuisset: quod si habuisset, eum deberi, qui nominatus esset, tametsi in artificio erratum esset. sin autem ignota nomina servorum essent[14], pistorem legatum videri perinde ac si nomen ei adiectum non esset.

29 (30) *Scaevola libro octavo decimo digestorum* Plures testamento manumiserat, in quibus Sabinam

(1) inde sit] insit *scr.* (2) sunt *del.* (3) nam *del.* (3') non fuerit] factum non erit *scr.* (4) cum ita concipio 'si illud et illud factum non erit', quaeri debet, an utrumque factum sit *ins.* (5) exprimit *edd.* (6) verba *ins.* (7) *quaedam exciderunt ad hunc modum:* an ad heredem matris actio ex stipulatu [transmittitur, cui filia post matrem mortua non potest actio ex stipulatu] competere (8) relegata *scr.* (9) alter alteri hoc est *del.* (10) quin *edd.* (11) vel hominem vel] hominemve *scr.* (12) benigne interpretandum et *scr.* (13) se *ins.* (14) nomina servorum essent *del.*

et Cyprogeniam, cum quisque eorum ad trigesimum annum aetatis pervenisset[1], et cum liber quisque eorum esset, certam summam dari voluerat. et coniuncta scriptura ita caverat: 'Sabinae et Cyprogeniae 'dari volo, cum ad statutam aetatem pervenerint, sin'gulis decem et hoc amplius alimentorum nomine in 'annos singulos quoad vivent singulis decem'. quaesitum est utrum omnibus manumissis alimenta debeantur an vero Sabinae et Cyprogeniae solis. respondit secundum ea quae proponerentur videri omnibus alimenta legata.

VI[2].

DE HIS QUAE POENAE CAUSA RELINQUUNTUR.

1 *Africanus libro quaestionum* Filio familias vel servo herede instituto etiam si in patris dominive poenam illicite vel probrose datum est, nullius momenti legatum esse respondit: non enim id solum, quod in heredes[3], sed omne, quod in cuiusque lucrum aliquid ex ultima voluntate sentientis talem poenam in testamento scriptum sit, nullius momenti habendum.

2 *Marcianus libro sexto institutionum* Poenam a condicione voluntas testatoris separat et an poena, an condicio, an translatio sit, ex voluntate defuncti apparet: idque divi Severus et Antoninus rescripserunt.

VII[4].

DE REGULA CATONIANA.

1 *Celsus libro trigesimo quinto digestorum* Catoniana regula sic definit, quod, si testamenti facti tempore decessisset testator, inutile foret, id legatum quandocumque decesserit, non valere. quae definitio
1 in quibusdam falsa est. Quid enim, si quis ita legaverit: 'si post kalendas mortuus fuero, Titio 'dato'? an cavillamur? nam hoc modo si statim mortuus fuerit, non esse datum legatum verius est quam
2 inutiliter datum. Item si tibi legatus est fundus, qui scribendi testamenti tempore tuus est, si eum vivo testatore alienaveris, legatum tibi debetur, quod non deberetur, si testator statim decessisset.

2 *Paulus libro quarto ad Plautium* Sed et si sic legaverit: 'si filia mea Titio nupta erit', sufficere visum est, si mortis tempore nupta inveniatur, licet testamenti facti tempore fuerit impubes.

3 *Papinianus libro quinto decimo quaestionum* Catoniana regula non pertinet ad hereditates neque ad ea legata, quorum dies non mortis tempore, sed post aditam cedit hereditatem.

4 *Ulpianus libro decimo ad Sabinum* Placet Catonis regulam ad condicionales institutiones non pertinere.

5 *Idem libro vicesimo secundo ad Sabinum* Regula Catoniana ad novas leges non pertinet.

VIII[5].

DE HIS QUAE PRO NON SCRIPTIS[6] HABENTUR.

1 *Iulianus libro septuagesimo octavo digestorum* Si quis hereditatem vel legatum sibi[7] adscripserit, quaeritur, an hereditas vel legatum pro non scripto habeatur. et quid, si substitutum habeat huiusmodi institutio? respondit[8]: pars hereditatis, de qua me consuluisti, ad substitutum pertinet. nam senatus cum poenas legis Corneliae constitueret adversus eum, qui sibi hereditatem vel legatum scripsisset, eodem modo improbasse videtur, quo improbatae sunt[9] illae: 'qua ex parte me Titius heredem scriptum in tabulis 'suis recitaverit, ex ea parte heres esto', ut perinde haberentur, ac si insertae testamento non fuissent.

2 *Alfenus Varus libro quinto digestorum* Quae in testamento scripta essent neque intellegerentur quid significarent, ea perinde sunt ac si scripta non essent: reliqua autem per se ipsa valent.

3 *Marcianus libro undecimo institutionum* Si in metallum damnato quid extra causam alimentorum relictum fuerit, pro non scripto est nec ad fiscum pertinet: nam poenae servus est, non Caesaris: et ita
1 divus Pius rescripsit. Sed et si post testamentum factum heres institutus vel legatarius in metallum
2 datus sit, ad fiscum non pertinet. Item si servo alieno quid legatum fuerit et postea a testatore redemptus sit, legatum exstinguitur: nam quae in eam causam pervenerunt, a qua incipere non poterant, pro non scriptis habentur.

4 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si eo tempore, quo alicui legatum adscribebatur, in rebus humanis[10] non erat, pro non
1 scripto hoc habebitur. Sed et si in hostium potestate erat, quo[11] testamentum fiebat, neque ab hostibus rediit, pro non scripto erit: et ita Iulianus[12] scribit.

5 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Quod quis sibi adscripserit, si alii restituere a testatore iussus est, cum onere fideicommissum[13] id apud heredem remanet, quamvis pro non scripto esset. idem est et in testamento militis.

VIIII[14].

DE HIS QUAE UT INDIGNIS AUFERUNTUR.

1 *Marcianus libro sexto institutionum* Divi Severus et Antoninus rescripserunt quasi indignum carere legato seu fideicommisso libertum, quae ei testamento patroni relicta erant, cum patronum suum post mortem eius quasi illicitae mercis negotiatorem detulerat, quamvis et praemium meruit.

2 *Idem libro undecimo institutionum* Aufertur hereditas ex asse et ad fiscum pertinet, si emancipatus filius contra tabulas bonorum possessionem patris ut praeteritus petierit et ex substitutione impuberis adi-
1 erit hereditatem. Item si quis contra mandata duxerit uxorem ex ea provincia, in qua officium[15] aliquid gerit, quod ei ex testamento uxoris adquisitum est divi Severus et Antoninus rescripserunt retinere eum non posse, tamquam si tutor pupillam contra decretum amplissimi ordinis in domum suam duxisset. utroque ergo casu etsi ex asse heres institutus adierit hereditatem, fisco locus fit: nam quasi indigno ei
2 aufertur hereditas. Per contrarium autem ducta tam ab eo, qui officium in provincia gerebat, quam a tutore illicite magis est, ut dicatur capere illam[16] ex testamento nec quasi indignam esse repellendam.
3 Idem erit, si quis vivi ignorantis bona vel partem bonorum alicuius cognati donaverit: nam quasi indigno aufertur.

3 *Idem libro quinto regularum* Indignum esse divus Pius illum decrevit, ut et Marcellus libro duodecimo digestorum refert, qui manifestissime comprobatus est id egisse, ut per neglegentiam et culpam suam mulier, a qua heres institutus erat, moreretur.

4 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Papinianus libro quinto quaestionum ait, si quis unum heredem, quasi per falsum adscriptum, accusavit, legatum ei non auferri a coherede relictum, quem non inquietavit.

(1) pervenissent *F*
(2) *Sab.* — *Bas.* 44, 18, 31. 32. — *Cf. Cod.* 6, 41. (3) heredis *Hal.*
(4) *Ed.* 1. 2; *Pap.* 3; *Sab.* 4. 5. — *Bas.* 44, 18, 33...36.
(5) *Sab.* 1. 2. 3; *Ed.* 4; *Pap.* 5. — *Bas.* 44, 18, 37...41.
(6) scripto *ind. F* (7) sibi *dett., om. F* (8) respondi *scr.* (9) institutiones *ins.* (10) is *ins.* (11) tempore *ins. edd.* (12) *cf. D.* 30, 101, 1 (13) fideicommissi *dett.*
(14) *Sab.* 1...3; *Ed.* 4...10; *Pap.* 11...25; *App.* 26. — *Bas.* 60, 42. — *Cf. Cod.* 6, 35. (15) officii *scr.* (16) illam] illorum *scr.*

5 [1] *Paulus libro primo de iure fisci* Post legatum
acceptum non tantum licebit falsum arguere testamen-
tum, sed et non iure factum contendere: inofficio-
1 sum autem dicere non permittitur. Ille, qui non iure
factum contendit nec optinuit, non repellitur ab eo
quod meruit: ergo [2] qui legatum secutus postea fal-
sum dixit, amittere debebit quod consecutus est. de
eo vero qui legatum accepit, si neget iure factum
esse testamentum, divus Pius ita rescripsit: 'cog-
'nati [3] Sophronis licet ab herede instituto acceperant
'legata, tamen, si is eius condicionis fuerit visus, ut
'optinere hereditatem non possit, et iure intestati ad
'eos cognatos pertinet, petere hereditatem ipso iure
'poterunt. prohibendi autem sint an non, ex cuiusque
'persona condicione aetate cognita causa a iudice con-
2 'stituendum erit'. Amittere id quod testamento
meruit et eum placuit, qui tutor datus excusavit se
a tutela: sed si consecutus fuerit, non admittitur ad
excusationem. diversum puto in eo, qui legatum tan-
tum meruit et a matre pupilli tutor petitus excusare se
maluit: hic enim nihil contra iudicium defuncti fecit.
sed hoc legatum, quod tutori denegatur, non ad fiscum
transfertur, sed filio relinquitur, cuius utilitates deser-
3 tae sunt. Si pater accusaverit testamentum vel
dominus, denegabitur ei actio etiam eius quod filio
eius vel servo legatum est, si ad ipsos emolumentum
rei perventurum est: quod si personam illorum spec-
4 tet, diversum dicendum est. Si servum suum ro-
gatus sit manumittere qui legatum meruit, vel etiam
ipsi servo utrumque datum sit, dicendum est non
debere obesse servo factum domini, sed a fisco redi-
mendum, ut manumittatur, si tamen velit servum ven-
dere (quia non potest cogi) qui iudicium sprevit de-
5 functi. Si filius familias falsum accusaverit tes-
tamentum, videndum est, an denegari debeat actio
patri: et puto, si invito patre accusavit, non esse
6 denegandam patri actionem. Si is, cui rogatus
sum legatum restituere, falsum dixerit, restituere id
7 fisco debebo. Qui accusavit falsum, heres lega-
tario exstitit vel heredi scripto: nihil huic nocere
8 dicendum est. Similis est ei et qui inofficiosum dicit.
9 Aetati eius qui accusavit ignoscitur, et maxime si
tutor vel curator dicere falsum vel inofficiosum velit:
et ita imperatores Severus et Antoninus rescripserunt.
10 His vero, qui testimonio suo intentionem accusa-
toris adiuvaverunt, deneganda est actio: idque divus
11 Severus decrevit. Sunt qui putant, et recte, et
ei denegandam, qui accusatori adfuit vel fideiussor
12 pro eo exstiterit. Quidam et praesidem indignum
putant, qui testamentum falsum pronuntiavit, si appel-
13 latione intercedente heres scriptus optinuit. Ad-
vocatum fisci, qui intentionem delatoris exsequitur,
14 in omnibus officii necessitas satis excusat. Qui
principale testamentum arguit, et a secundis tabulis
repellendus est: item a codicillis ad testamentum
factis licet non confirmatis. non idem sequendum
est, si secundas tabulas vel codicillos coarguit, quia
15 non utrumque hoc casu improbasse videtur. An
libertas ei servo data, qui testimonio suo infringere
voluerit testamentum, auferri debeat, videndum est.
fideicommissum utique non est dignus consequi: et
de libertate divus Pius iudicavit esse ea privandum.
16 Ei, qui tutor datus est, non prodest ad excusa-
tionem, quod falsum dixit: sed a legato removetur.
17 Qui mortis causa donationem accepit a testatore,
18 non est similis in hac causa legatario. Alia
causa est eius qui propter testamentum a legatario
vel a statulibero accipere iussus est: hic enim ut
19 indignus repelletur. Et Falcidiae beneficium he-
redi scripto auferri debere divus Pius et divus Mar-
20 cus putaverunt. Omnes, qui ut indigni repellen-
tur, summovendi sunt a praemio, quod secundum
edictum divi Traiani datur his qui se deferunt.

6 *Marcellus libro vicesimo secundo digestorum*
Rescriptum est a principe heredem rei quam amovis-
set quartam non retinere. et ideo si is qui quadrin-
genta habebat universa quadringenta legavit et heres
centum subtraxisset, trecentorum quartam retinebit,
septuaginta quinque scilicet, et ducenta viginti quin-
que dabit legatariis: ex centum quae subripuit, lega-
tariis quidem dabit septuaginta quinque, reliqua, id
est viginti quinque, ad fiscum venient.

7 *Modestinus libro sexto differentiarum* Qui Titii
testamentum falsum dixit nec optinuit, heredi eius
heres exsistere prohibendus non est, quia non prin-
cipaliter in Titii hereditatem succedit.

8 *Idem libro nono regularum* Indigno herede pro-
nuntiato adempta [4] hereditate confusas actiones res-
titui non oportet.

9 *Ulpianus libro quarto decimo ad legem Iuliam
et Papiam* Si inimicitiae capitales intervenerunt
inter legatarium et testatorem et verisimile esse coe-
perit testatorem noluisse legatum sive fideicommissum
praestari ei, cui adscriptum relictum [5] est, magis est,
1 ut legatum ab eo peti non possit. Sed et si pa-
lam et aperte testatori maledixerit et infaustas voces
adversus eum iactaverit, idem erit dicendum. si au-
tem status eius controversiam movit, denegatur eius
quod testamento accepit persecutio: ex qua specie
statim fisco deferetur.

10 *Gaius libro quinto decimo ad legem Iuliam et
Papiam* In fraudem iuris fidem accommodat, qui
vel id quod relinquitur vel aliud tacite promittit res-
tituturum se personae quae legibus ex testamento
capere prohibetur, sive chirographum eo nomine de-
1 derit sive nuda pollicitatione repromiserit. Si quis
ei qui capere possit rogatus fuerit restituere et is
mortis tempore prohibetur legibus hoc capere, non
dubito quin, etsi deficit fideicommissum, apud eum
tamen, qui rogatus est restituere, manere debet, quia
nulla fraus eius intervenisse videtur, nisi si in futu-
rum casum fidem accommodavit, id est ut, licet ca-
2 pere legibus prohiberi coeperit, restituat. Recte
dictum est, si pater filii, quem in potestate habebat,
tacitam fidem interposuerit, non debere id filio no-
cere, quia parendi necessitatem habuerit.

11 *Papinianus libro quinto decimo quaestionum*
Heres, qui tacitam fidem contra leges accommodavit,
in ea parte, quae [6] fraudem adhibuit, Falcidia non
utitur: et ita senatus censuit. sed si maior modus
institutionis quam fraudis fuerit, quod ad Falcidiam
attinet, de superfluo quarta retinebitur.

12 *Idem libro sexto decimo quaestionum* Cum
quidam scripsisset heredes quos instituere non potu-
erat, quamvis institutio non valeret neque superius
testamentum ruptum esset, heredibus tamen ut in-
dignis [7], qui non habuerunt supremam voluntatem,
abstulit iam pridem senatus hereditatem. quod divus
Marcus in eius persona iudicavit, cuius nomen per-
acto testamento testator induxerat: causam enim ad
praefectos aerarii misit: verum ab eo legata relicta
salva manserunt. de praeceptionibus eidem datis
voluntatis erit quaestio: et legatum ei non denega-
bitur, nisi hoc evidenter testatorem voluisse appa-
reat.

13 *Idem libro trigesimo secundo quaestionum*
Claudius Seleucus Papiniano suo salutem. Maevius
in adulterio Semproniae damnatus eandem Semproniam
non damnatam duxit uxorem: qui [8] moriens heredem
eam reliquit: quaero, an iustum matrimonium fuerit
et an mulier ad hereditatem admittatur. respondi
neque tale matrimonium stare neque hereditatis lu-
crum ad mulierem pertinere, sed quod relictum est ad
fiscum pervenire. sed et si talis mulier virum here-
dem instituerit, et ab eo quasi ab indigno hereditatem
auferri dicimus.

14 *Idem libro trigesimo tertio quaestionum* Mu-
lierem, quae stupro cognita in contubernio militis
fuit, etsi sacramento miles solutus intra annum mor-
tem obierit, non admitti ad testamentum iure militiae

(1) *ad* § 1 *cf. D.* 5, 3, 43 (2) ergo *del.* (3) cognatis *F* (4) adita *scr.* (5) relictumve *scr.* (6) qua *edd.*
(7) tamen ut indignis heredibus *scr.* (8) quin *Best*

factum et id quod relictum est ad fiscum pertinere proxime tibi respondi.

15 *Idem libro sexto responsorum* Heredi, qui falsos codicillos esse dixit neque optinuit, hereditas non aufertur; si tamen aliquid a coherede codicillis acceperit, eius actio denegabitur. itaque si bonorum inter heredes divisionem defunctus codicillis fecerit, partes quidem hereditarias, in quibus legatum consistere non potuit, tenebit, sed Falcidiae beneficio non utetur, si tantum in amissis portionibus erit, quod Falcidiam aequitate compensationis recusaret[1].

16 *Idem libro octavo responsorum* Cum tabulis secundis pater impuberi filio fratris filios coheredibus datis substituisset ac substituti fratris filii post mortem pueri matrem eius partus subiecti ream postulassent, ut hereditatem patrui legitimam optinerent: victis auferendam esse partem hereditatis ex causa substitutionis respondi, quia ex testamento sententiam
1 secundum se dictam non haberent[2]. Quoniam stuprum in ea contrahi non placuit, quae se non patroni concubinam esse patitur, [3]eius, qui concubinam habuit, quod[4] testamento relictum est, actio non denegabitur. idque in testamento Coccei Cassiani clarissimi viri, qui Rufinam ingenuam honore pleno dilexerat, optimi maximique principes nostri iudicaverunt· cuius filiam, quam alumnam testamento Cassianus nepti coheredem datam appellaverat, vulgo
2 quaesitam[5] apparuit. Cum heredis nomen mutata voluntate pater familias incisis tabulis induxisset atque ideo fisco portionis emolumentum adiudicatum fuisset, eam rem legatariis non obesse, qui retinuerant voluntatem, divo Marco placuit, et ideo cum suo onere fiscum succedere.

17 *Idem libro tertio decimo responsorum* Heredem, qui sciens defuncti vindictam insuper habuit, fructus omnes restituere cogendum existimavi nec probe desideraturum actionem confusam restitui: deceptum autem ignoratione facti bonae fidei possessoris defensionem habiturum ante motam scilicet controversiam, si ratio fructuum subducatur, nec improbe confusam actionem reddi postulaturum.

18 *Idem libro quinto decimo responsorum* Eum, qui tacitum fideicommissum in fraudem legis suscepit, eos quoque fructus, quos ante litem motam percepit, restituere cogendum respondi, quod bonae fidei possessor fuisse non videtur exemplo[6] bonorum fisco vindicatorum. post motam de tacito fideicommisso controversiam ante[7] pretia fructuum percepta cum usuris esse restituenda respondi, sed[8] omnium fructuum, quorum pretia percepta fuerant: quod si fructus in usu habuit, eorum pretia tantum restitui satis erit. sed divus Severus bonorum tacite relictorum citra distinctionem temporis fructus dumtaxat deberi, non etiam usuras eorum benigne decrevit: quo
1 iure utimur. Bonis universis ex causa taciti fideicommissi fisco restitutis heredem onus aeris alieni non spectare convenit: nec aliud servatur morte non defensa. si quid tamen ob aditam hereditatem actionibus aut servitutibus confusis amiserit, auxilio[9] res-
2 titutionis non merebitur. Pro parte heres institutus praedii legatum acceperat et in hereditate non capienti restituendi tacitum ministerium susceperat. quamquam legatum pro ipsius parte non constitisset[10] ideoque portionem istam pro herede possideret, tamen ei praedium integrum esse relinquendum respondi: neque enim rationem iuris ac possessionis varietatem inducere divisionem voluntatis.

19 *Paulus libro sexto decimo responsorum* Respondit, si scriptis heredibus ideo hereditas ablata est, quod testator aliud testamentum mutata voluntate facere voluit et impeditus ab ipsis est, ab universo iudicio priore recessisse eum videri.

20 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Ei, qui mortem uxoris non defendit, ut indigno dos aufertur.

21 *Paulus libro quinto sententiarum* Portiones quoque eorum fisco vindicantur, qui mortem libertorum suspecto decedentium non defenderunt: omnes enim heredes vel eos qui loco heredis sunt officiose agere circa defuncti vindictam convenit.

22 *Tryphoninus libro quinto disputationum* Tutorem, qui pupilli sui nomine falsum vel inofficiosum testamentum dixit, non perdere sua legata, si non optinuerit, optima ratione defenditur et, si libertum patris pupilli sui[11] nomine capitis accusaverit, non repelli a bonorum possessione contra tabulas, quia officii necessitas et tutoris fides excusata esse debet. nec quisquam iudicium calumnia notabit tutorem, qui non suis simultatibus accusationem sub nomine pupilli instituit, sed cogente forte matre pupilli vel libertis patris instantibus. et si tutor reum aliquem postulaverit pupilli nomine et ideo non sit executus, quod interim ad pubertatem pupillus pervenerit, non oportet dici in Turpillianum[12] eum senatus consultum incidisse. discreta sunt enim iura, quamvis plura in eandem personam devenerint, aliud tutoris, aliud[13] legatarii: et cum non suae personae iure, sed pupilli accusaverit, propriam poenam mereri non debet. denique pupillo relicta in eo testamento, nisi a principe conservata sint, pereunt: adeo ille est accusator, is defensor et quasi patronus. idem et Sabinus libris ad Vitellium scripsit.

23 *Gaius libro singulari de tacitis fideicommissis* Si quilibet heres ex cuiuscumque testamento tacite rogatus fuerit, ut quadrantem, quem legis Falcidiae beneficio retinuit, non capienti restituat, aeque locus erit senatus consulto: neque enim multum intererit inter tale fideicommissum et cum[14] quis id, quod ad se ex hereditate pervenerit, restituere rogatus sit.

24 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum* Si testamentum patris iure factum filius[15] negavit, quoniam de iure disputavit, non iudicium impugnavit aut accusavit, retinet defuncti voluntatem.

25 *Idem libro quarto decimo responsorum* Si gener socerum heredem reliquerit, taciti fideicommissi suspicionem sola ratio paternae affectionis non admittit.

26 *Apud Scaevolam libro trigesimo digestorum Claudius notat:* Si vivo testatore decesserit is, cui illicite legatum relictum erat, non fisco hoc vindicatur, sed apud eum a quo relictum est remanet.

(1) recusarent *scr.* (2) quia ex testamento sententia secundum se dicta non adirent *scr.* (3) ei *cum B ins.* (4) quo *F* (5) quaesitum *F* (6) extemplo *scr.* (7) ante *del. vel scr.* autem (8) scilicet *scr.* (9) auxilium *edd.* (10) consistitisset *F* (11) *sic cum B*, suo *F* (12) interpupillianum *F*[1], in tertullianum *F*[2] (13) alii *F* (14) eum *F* (15) filiis *F*

LIBER TRIGESIMUS QUINTUS.

I[1].

DE CONDICIONIBUS ET DEMONSTRATIONIBUS ET CAUSIS ET MODIS EORUM, QUAE IN TESTAMENTO SCRIBUNTUR.

1 *POMPONIUS libro tertio ad Quintum Mucium*
Legatis quae relinquuntur[2] aut dies incertus aut con-
dicio adscribitur aut, si nihil horum factum sit, prae-
1 sentia sunt, nisi si vi ipsa condicio insit. Cum
dies certus adscriptus est, quamvis dies nondum ve-
nerit, solvi tamen possunt, quia certum est ea debitu
2 iri. Dies autem incertus est, cum ita scribitur
'heres meus cum morietur, decem dato': nam diem
incertum mors habet eius. et ideo si legatarius ante
decesserit, ad heredem eius legatum non transit, quia
non cessit dies vivo eo, quamvis certum fuerit mori-
3 turum heredem. Inest autem condicio legati[3],
veluti cum ita legamus: 'quod ex Arescusa natum
'fuerit, heres dato' aut 'fructus, qui ex eo fundo per-
'cepti fuerint, heres dato' aut 'servum, quem alii non
'legavero, Seio dato'.
2 *ULPIANUS libro quinto ad Sabinum* Condicionum
quaedam sunt, quae quandoque impleri possunt etiam
vivo testatore, ut puta 'si navis ex Asia venerit', nam
quandoque venerit navis, condicioni paritum videtur:
quaedam, quae non nisi post mortem testatoris 'si
'decem dederit' 'si Capitolium ascenderit': nam ut
paruisse quis condicioni videatur, etiam scire debet
hanc condicionem insertam: nam si fato fecerit, non
videtur obtemperasse voluntati.
3 *IDEM libro sexto ad Sabinum* Optinuit impos-
sibiles condiciones testamento adscriptas pro nullis
habendas.
4 *POMPONIUS libro tertio ad Sabinum* Si his le-
gatum est, quibus patronus legata praestat, tempe-
rare debet praetor condicionem, ut et patrono et
heredibus scriptis pro portione dentur condicionis ex-
1 plendae gratia. Si ita scriptum sit: 'si in quin-
'quennio proximo Titio filius natus non erit, tum
'decem Seiae heres dato', si Titius ante mortuus sit,
non statim Seiae decem deberi, quia hic articulus
'tum' extremi quinquennii tempus significat.
5 *PAULUS libro secundo ad Sabinum* Condicioni-
bus pupillus et sine tutoris auctoritate parere potest.
nec quem moveri, quod expleta condicione necessa-
rius heres aliquando esse potest: nam hoc iure po-
1 testatis fieri, non condicionis expletae. Item
servus vel filius familias sine iussu patris vel domini
condicionem implere possunt, quia eo facto nemo
fraudatur.
6 *POMPONIUS libro tertio ad Sabinum* Multa tes-
tamento non committitur ab herede vel legatario vel
eo qui ex ultima voluntate aliquid lucratur, qui ali-
cuius arbitratu monumentum facere iussus sit, si is
cuius arbitrium est non vivat vel adesse non possit
1 aut rei arbitrari nolit. Si servos certos quis ma-
numisisset, heres esse iussus erat. quibusdam ex
his ante mortuis Neratius respondit defici eum con-
dicione nec aestimabat, parere posset condicioni nec
ne. sed Servius respondit, cum ita esset scriptum
'si filia et mater mea vivent' altera iam mortua, non
defici condicione. idem est et apud Labeonem scrip-
tum. Sabinus quoque et Cassius quasi impossibiles
eas condiciones in testamento positas pro non scriptis
esse, quae sententia admittenda est.
7 *ULPIANUS libro octavo decimo ad Sabinum* Mu-
cianae cautionis utilitas consistit in condicionibus,
quae in non faciendo sunt conceptae, ut puta 'si in
'Capitolium non ascenderit' 'si Stichum non manu-
'miserit' et in similibus: et ita Aristoni et Neratio et
Iuliano visum est: quae sententia et constitutione
divi Pii comprobata est. nec solum in legatis placuit,
verum in hereditatibus quoque idem remedium ad-
1 missum est. Unde si uxor maritum suum, cui
dotem promiserat, ita heredem scripserit ex parte:
'si dotem, quam ei promisi, neque petierit neque ex-
'egerit', denuntiare eum posse coheredi paratum se
accepto facere dotem vel cavere et ita adire posse
hereditatem. sed si ex asse sit institutus maritus sub
ea condicione, quoniam non est cui caveat, non im-
pediri eum, quo minus adeat hereditatem: nam iure
ipso videtur impleta condicio eo, quod non est, quem
possit de dote convenire ipse adeundo hereditatem.
8 *POMPONIUS libro quinto ad Sabinum* Si quis
ita legaverit: 'dum uxor mea cum filio erit, heres
'meus ei tantum dato', si ea latitans patronum de
medio discessit, ut tamen consilium retineret habendi
secum liberos, deberi ei legatum Trebatius et Labeo
aiunt, quia non omne momentum exigendum sit ut
cum liberis sit, sed si eam mentem et id propositum
habeat, ne filium a semet dimittat neve per eam stet,
quo minus cum ea filius educetur.
9 *ULPIANUS libro vicesimo ad Sabinum* Solemus
dicere eum, qui in tempus liberorum uxori legat, de
his non sensisse, quos iam tunc uxor habuit, cum
testaretur maritus.
10 *IDEM libro vicesimo tertio ad Sabinum* Haec
condicio 'filiae meae cum nupserit' talis est, ut qui
testatus est impleri solummodo condicionem voluerit,
non satis egerit quando: et ideo et si vivo testatore
nupserit post testamentum factum, inpleta condicio
videtur, praesertim cum condicio haec talis est, ut
semel impleri debeat. sed enim non omnes con-
iunctiones implent condicionem: puta enim nondum
nubilis aetatis in domum mariti deducta non paruit
condicioni. sed et si ei coniuncta sit, cuius nuptiis
ei interdictum sit, idem dicemus. an tamen nubendo
postea parere condicioni possit, quasi non nupserit,
dubitari potest: et si testator de primo nuptiali iugo
sensit, puto defectam condicione: benigne tamen
dicendum est nondum impletam condicionem[4] de-
1 fectam. Si sic legatum sit 'si navis ex Asia
'venerit' et ignorante testatore navis venerit testa-
menti facti tempore, dicendum pro impleta haberi.
et si cui sic legatum est 'cum pubes erit', simili modo
hoc erit dicendum.
11 *PAULUS libro quarto ad Sabinum* Si iam facta
sint quae condicionis loco ponuntur et sciat testator,
quae iterum fieri possunt exspectentur ut fiant: si
1 vero nesciat, praesenti debeantur. Item sciendum
est promiscuas condiciones post mortem impleri opor-
tere, si in hoc fiant, ut testamento pareatur, veluti
'si Capitolium ascenderit' et similia, non promiscuas
etiam vivo testatore existere posse, veluti 'si Titius
'consul factus fuerit'.
12 *ULPIANUS libro vicesimo quarto ad Sabinum*
Si ita legatum sit: 'quoniam filius maior ex arca
'mea decem sustulit, heres minor filius decem e me-
'dio sumito', debetur legatum, quia idcirco relictum
est, ut condicio filiorum exaequaretur. et sane haec
causa est: nam[5] causa in praeteritum, poena in futu-
rum confertur.
13 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Si fundus
alicui legatus fuerit, si pupillo vel furioso pecuniam
dedisset, videtur explesse condicionem curatori vel
tutori dando.

(1) *Sab.* 2...42. 106; *Ed.* 1. 43...69. 105; *Pap.* 70...104. 107; *App.* 108...113. — *Bas.* 44, 19. — *Cf. Cod.* 6, 44...46 (2) aut dies certus *ins.* (3) legatis *dett.* (4) potius quam condicionem *ins.* (*similiter Cuiacius*) (5) quae *ins.* *F*[2]

14 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* 'Titius 'si statuas in municipio posuerit, heres esto'. si paratus est ponere, sed locus a municipibus ei non datur, Sabinus Proculus heredem eum fore et in legato idem iuris esse dicunt.

15[1] *Ulpianus libro trigesimo quinto*[2] *ad Sabinum* Cui fuerit sub hac condicione legatum 'si in familia 'nupsisset', videtur impleta condicio statim atque ducta est uxor, quamvis nondum in cubiculum mariti venerit. nuptias enim non concubitus, sed consensus facit.

16 *Gaius libro primo de testamentis ad edictum praetoris* In his, quae extra testamentum incurrerent, possunt res ex bono et aequo interpretationem capere: ea vero, quae ex ipso testamento orerentur, necesse est secundum scripti[3] iuris rationem expediri.

17 *Idem libro secundo de legatis ad edictum praetoris* Demonstratio falsa[4] est, veluti si ita scriptum
sit: 'servum Stichum, quem de Titio emi' 'fundum
'Tusculanum, qui mihi a Seio donatus est'. nam si
constat, de quo homine, de quo fundo senserit testa-
tor, ad rem non pertinet, si is, quem emisse[5] signi-
ficavit, donatus esset, aut quem donatum sibi esse
1 significaverat[6], emerit. Igitur et si ita servus
legatus sit: 'Stichum cocum', 'Stichum sutorem Titio
'lego', licet neque cocus neque sutor sit, ad legata-
rium pertinebit, si de eo sensisse testatorem con-
veniat: nam et si in persona legatarii designanda
aliquid erratum fuerit, constat autem, cui legare
voluerit, perinde valet legatum ac si nullus error
2 interveniret. Quod autem iuris est in falsa de-
monstratione, hoc vel magis est in falsa causa, ve-
luti ita 'Titio fundum do, quia negotia mea curavit',
item 'fundum Titius filius meus praecipito, quia frater
'eius ipse ex arca tot aureos sumpsit': licet enim
frater huius pecuniam ex arca non sumpsit, utile
3 legatum est. At si condicionaliter concepta sit
causa, veluti hoc modo: 'Titio, si negotia mea cura-
'vit, fundum do': 'Titius filius meus, si frater eius
'centum ex arca sumpsit, fundum praecipito', ita
utile erit legatum, si et ille negotia curavit et huius
4 frater centum ex arca sumpsit. Quod si cui in
hoc legatum sit, ut ex eo aliquid faceret, veluti mo-
numentum testatori vel opus aut epulum municipibus
faceret[7], vel ex eo ut partem alii restitueret: sub
modo legatum videtur.

18 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Is, cui sub condicione non faciendi aliquid relictum est, ei scilicet cavere debet Muciana cautione, ad quem iure civili, deficiente condicione, hoc legatum eave hereditas pertinere potest.

19 *Ulpianus libro quinto disputationum* In con-
dicionibus primum locum voluntas defuncti optinet
eaque regit condiciones. denique et in ea condicione
'si[8] filia mea cum Titio nupta erit' placuit non sem-
per mortis tempus observari, sed voluntate patro-
1 cinante tardius produci. Haec scriptura 'si Pri-
'mus heres erit, damnas esto dare' pro condicione
non est accipienda: magis enim demonstravit testa-
tor, quando legatum debeatur, quam condicionem
inseruit: nisi forte hoc animo fuerat testator, ut
faceret condicionem. proinde nec illud dicendum erit
facere condicionem: 'quidquid mihi Ephesi oportet
'dari, hoc do lego'. sed si sic leget: 'si Primus mihi
'heres non erit, damnas esto Secundus dare' et Pri-
mus heres exstitit, legatum non debebitur: [9]si Pri-
mus adierit cum Secundo, non exstitisse condicionem
2 nequaquam ambigendum est. Si patronus contra
tabulas bonorum possessione accepta debitam por-
tionem occupet, legata quae sic data sunt 'si patro-
'nus heres non erit' non debet coheres patroni prae-
3 stare. Si a Primo ita legatum est 'si Secundus
'heres non erit, viginti Titio dato', simili modo a
Secundo eidem Titio ita legatum est: 'si Primus
'heres non erit' et ambo heredes exstiterint, legati
condicio deficiet: si alter heres exstitit, alter heres
non exstitit, legatum debebitur.

20 *Marcellus apud Iulianum libro vicesimo septimo digestorum notat* Non dubitamus, quin turpes condiciones remittendae sunt: quo in numero plerumque sunt etiam iurisiurandi.

21 *Iulianus libro trigesimo primo digestorum* Multum interest, condicio facti an iuris esset: nam huiusmodi condiciones 'si navis ex Asia venerit' 'si 'Titius consul factus erit', quamvis impletae essent, impedient heredem circa adeundam hereditatem, quamdiu ignoraret eas impletas esse: quae vero ex iure venient, in his nihil amplius exigendum, quam ut impletae sint. veluti si quis se filium familias existimat, cum sit pater familias, poterit adquirere hereditatem: quare et ex parte heres scriptus, qui ignorat, an tabulae testamenti apertae sint, adire hereditatem poterit.

22 *Idem libro trigesimo quinto digestorum* Quotiens sub condicione mulieri legatur 'si non nupserit' et eiusdem fidei commissum sit, ut Titio restituat, si nubat, commode statuitur et si nupserit, legatum eam petere posse et non esse cogendam fideicommissum praestare.

23 *Idem libro quadragesimo tertio digestorum* Qui duobus heredibus decem dare iussus est et fundum sibi habere, verius est, ut condicionem scindere non possit, ne etiam legatum scindatur. igitur quamvis alteri quinque dederit, nullam partem fundi vindicabit, nisi alteri quoque adeunti hereditatem reliqua quinque numeraverit aut illo omittente hereditatem ei, qui solus adierit hereditatem, tota decem dederit.

24[10] *Idem libro quinquagesimo quinto digestorum* Iure civili receptum est, quotiens per eum, cuius interest condicionem[11] impleri, fit, quo minus impleatur, ut perinde habeatur, ac si impleta condicio fuisset: quod plerique et ad legata et ad heredum institutiones perduxerunt. quibus exemplis stipulationes quoque committi quidam recte putaverunt, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator condicioni pareret.

25 *Idem libro sexagesimo nono digestorum* Cum vir uxori, quandoque liberos habebit, fundum legat, si mulier divortio facto liberos ex alio procreaverit, deinde soluto secundo matrimonio ad priorem maritum redierit, non intellegitur expleta condicio, quod testatorem verisimile non est de his liberis sensisse, qui se vivo ex alio suscepti fuissent.

26 *Idem libro octogesimo secundo digestorum*
Haec scriptura 'si viginti dederit aut iuraverit se
'aliquid facturum' unam condicionem exprimit haben-
tem duas partes: quare si quicumque heres scriptus
erit[12] sub condicione 'si iuraverit se decem daturum'
aut 'monumentum facturum', quamvis verbis edicti
ad hereditatem vel legatum admittatur, tamen com-
pellitur facere id quod facturum se iurare iussus est
1 solo iureiurando remisso. Cum eadem res alteri
pure, alteri sub condicione legatur aut cum alter
pure, alter sub condicione heres scriptus est, pars
legati vel hereditatis deficiente condicione adcrescit
etiam heredi eius, cui pure legatum vel hereditas
data est, si tamen hereditas eius adita fuerit.

27 *Alfenus Varus libro quinto digestorum* In testamento quidam scripserat, ut sibi monumentum ad exemplum eius, quod in via Salaria esset Publii Septimii Demetrii, fieret: nisi factum esset, heredes magna pecunia multare et[13] cum id monumentum Publii Septimii Demetrii nullum repperiebatur, sed Publii Septimii Damae erat, ad quod exemplum sus-

(1) = *D.* 50, 17, 30 (2) trigesimo sexto *l. gem.* (3) stricti cum *B scr.* (4) pro non scripta *ins.* (5) se *ins Hal.* (6) significaverit *F*² (7) faceret *del.* (8) si *del.* (9) igitur *ins.* (10) *cf. D.* 50, 17, 161 (11) non *ins.* secundum *l. gem.* (12) *supple ita fere:* quare si [quis ita heres scriptus est, ad hereditatem admittetur ita, ut compellatur aut viginti dare aut facere id quod facturum se iurare iussus est. nam] quicumque heres scriptus erit (13) multarat *scr.*

picabatur[1] eum qui testamentum fecerat monumentum sibi fieri voluisse, quaerebant heredes, cuiusmodi monumentum se facere oporteret et, si ob eam rem nullum monumentum fecissent, quia non repperirent, ad quod exemplum facerent, num poena tenerentur. respondit, si intellegeretur, quod monumentum demonstrare voluisset is qui testamentum fecisset, tametsi in scriptura mendum[2] esset, tamen ad id, quod ille se demonstrare animo sensisset, fieri debere: sin autem voluntas eius ignoraretur, poenam quidem nullam vim habere, quoniam ad quod exemplum fieri iussisset, id nusquam exstaret, monumentum tamen omnimodo secundum substantiam et dignitatem defuncti exstruere debere.

28 *PAULUS libro secundo*[3] *epitomarum Alfeni digestorum* Filiae suae ita quis legavit: 'si Attia 'filia mea arbitratu Lucii Titii nupserit, ei tot heres 'meus dato'. Titio ante testatorem mortuo Attia nupserat: quaerebatur, an legatum ei deberetur. respon-
1 dit deberi. 'Attia uxor mea optato Philargyrum 'puerum, Agatheam[5] ancillam, qui mei erunt cum 'moriar': is qui testamentum fecit Agatheam[4], quam testamenti tempore habuit, vendidit et postea ancillas emit, ex his uni Agatheae[6] nomen imposuit: quaesitum est, an haec legata videretur. respondit legatam videri.

29 *IULIANUS libro primo ad Urseium Ferocem* Haec condicio 'si in Capitolium ascenderit' sic recipienda est 'si cum primum potuerit Capitolium ascendere'.

30 *IDEM libro primo ex Minicio* Si separatim mihi totus fundus pure, tibi sub condicione legatus fuerit et tu decesseris, antequam condicio exstiterit: non habebo necessitatem implere condicionem, utpote cum, etiamsi condicio defecerit, pars quam vindicaturus eras mihi adcrescat.

31 *AFRICANUS libro secundo quaestionum* In testamento ita erat scriptum: 'Stichus et Pamphila 'liberi sunto et si in matrimonium coierint, heres 'meus his centum dare damnas esto': Stichus ante apertas tabulas decessit. respondit partem Stichi defectam esse: sed et Pamphilam defectam condicione videri ideoque partem eius apud heredem remansuram. sed et[7] si uterque viveret et Stichus nollet eam uxorem ducere, cum mulier parata esset nubere, illi quidem legatum deberetur, Stichi autem portio inutilis fiebat. nam cum uni ita legatum sit: 'Titio, 'si Seiam uxorem duxerit, heres meus centum dato', si quidem Seia moriatur, defectus condicione intellegitur: at[8] si ipse decedat, nihil ad heredem suum eum transmittere, quia morte eius condicio defecisse intellegitur: utroque autem vivente si quidem ipse nolit uxorem ducere, quia ipsius facto condicio deficit, nihil ex legato consequitur, muliere autem nolente nubere, cum ipse paratus esset, legatum ei debetur.

32 *IDEM libro nono quaestionum* Quamvis rationes reddere nihil aliud sit quam reliqua solvere, tamen si et statuliberi et heredis culpa, sine fraude tamen servi minus solutum sit et bona fide redditas esse rationes existimatum fuerit, liberum fore: et nisi ita observetur, neminem, qui sub condicione ita[9] manumissus esset, umquam ad libertatem perventurum, si per imprudentiam minus solutum esset. haec ita accipienda ait, si quando is, qui rationes reddere iussus sit, per aliquem errorem sine dolo malo ita rationes ediderit, ut dominus quoque circa computationem erraret.

33 *MARCIANUS libro sexto institutionum* Falsa demonstratio neque legatario neque fideicommissario nocet neque heredi instituto, veluti si fratrem dixerit vel sororem vel nepotem vel quodlibet aliud: et hoc ita iuris civilis ratione et constitutionibus divorum
1 Severi et Antonini cautum est. Sed si controversia sit de nomine inter plures: qui probaverit
2 sensisse de se defunctum, ille admittetur. Sed si cui quasi liberto, id est inter libertos legatum fuerit, non idcirco legatum amittit, quia postea anulos ab imperatore acceperit: nam honor eius auctus est, non condicio mutata: et ita divi Severus et Anto-
3 ninus rescripserunt. Si quis legaverit rem ita, si mortis tempore eius erit, nec tunc eius invenitur,
4 nec aestimatio eius legari videbitur. Quid ergo, si quis ita scripserit: 'Stichum et Pamphilum Titio 'do lego, si mei erunt cum moriar' et unum ex his alienaverit, an vel alter possit a legatario vindicari? placet vindicari, nam hunc sermonem, licet pluralis sit, pro eo oportet accipi, atque si separatim dixisset: 'Stichum, si meus erit cum moriar'[10].

34 *FLORENTINUS libro undecimo institutionum* Nominatim alicui legatur ita 'Lucio Titio' an per demonstrationem corporis vel artificii vel officii vel necessitudinis vel adfinitatis, nihil interest: nam demonstratio plerumque vice nominis fungitur. nec interest, falsa an vera sit, si certum sit, quem testa-
1 tor demonstraverit. Inter demonstrationem et condicionem hoc interest, quod demonstratio plerumque factam rem ostendit, condicio futuram.

35 *POMPONIUS libro singulari regularum* Levissima libertatis condicio ea intellegenda est, quae ad libertatem perducit, quamvis natura gravior et durior sit.

36 *MARCELLUS libro singulari responsorum* Publius Maevius testamento suo ita cavit: 'quisquis 'mihi heres heredesve erunt, do lego fideique eorum 'committo, uti dent Gaio Seio sororis meae filio in 'honorem consulatus quadringenta': vivo Maevio Seius consul designatus est et munus edidit: deinde ex calendis Ianuariis consulatum ingressus est atque ita[11] Maevius decessit: quaero, an quadringenta Seio
1 debeantur. Marcellus respondit deberi. Titia codicillis de praediis, quae testamento Septiciae reliquerat, ita cavit: 'a te peto, Septicia, ut filio meo, 'cum annorum sedecim esset, eadem praedia restitueres: quod si filius meus sedecim annos non 'impleverit, peto uti reddas[12] ea restituas Publio 'Maevio et Gaio Cornelio'. quaero, cum Septicia decesserit, deinde filius quintum decimum annum agens defunctus sit, an repraesentetur fideicommissum quinto decimo anno[13] impleto et heredes Septiciae restituere id[14] Publio Maevio et Gaio Cornelio debeant. Marcellus respondit Septiciam ius, quod in his praediis habuisset, heredi suo reliquisse: etenim videri contra voluntatem testatricis repraesentationem fideicommissi desiderari, ut amplius ad substitutos perveniat, quam ad puerum pervenire vel a Septicia vel ab heredibus potuisset. et verba quidem videntur repraesentare fideicommissum, sed non est verisimile, ut maturius voluerit testatrix ad substitutos id transferre. nec quicquam mutat, quod Septicia ante decessit: nam etsi puer viveret, non prius Septiciae heredes quam Septicia possent conveniri.

37 *PAULUS libro singulari ad legem Fufiam Caniniam* Si quis eum, quem ipse manumittere non poterat, legaverit ita, ut eum legatarius manumitteret, [15]etsi a legato non repellatur, non est compellendus, ut manumittat, quoniam totiens secundum voluntatem testatoris facere compellitur, quotiens contra legem nihil sit futurum. idque Neratius scripsit, et tamen a legato non esse eum repellendum, quoniam magis legatarium aliquid commodum testator in hoc servo quam heredem habere voluisset.

38 *IDEM libro singulari de iure codicillorum* Si ita scripsero: 'quantum codicillis Titio legavero', licet codicillis legatum explicetur, tamen ex testamento

(1) suspicabantur *Hal.* (2) mentum F^{a}, nondum F^{m} (3) iuris *ins.* F^{2} (4) Agatheam] aut Agatham *scr.* (5) Agatham *scr.* (6) Agathae *scr.* (7) et *del.* (8) et *scr.* (9) ista *scr.* (10) Pamphilum, si meus erit cum moriar *ins. edd.* (11) atque ita] ante quas *scr.* (12) uti reddas] ut praedia *scr.* (13) non *ins.* (14) in *F* (15) legatarius *ins.*

valet solaque quantitas in codicillo delata[1] est. nam
et apud veteres legata talia fuere: 'quantum ei per
'epistulam scribsero': 'quantum ex illa actione de-
'traxero, heres dato'.
39 *Iavolenus libro primo ex posterioribus Labeonis* Quae condicio ad genus personarum[2], non
ad certas et notas personas pertineat, eam existimamus totius esse testamenti et ad omnes heredes
institutos pertinere: at quae condicio ad certas personas accommodata fuerit, eam referre debemus ad
eum dumtaxat gradum, quo hae personae institutae
1 fuerunt. Cum ita in testamento scriptum erat
'ut aliquid in foro fiat' neque adscriptum erat in quo
foro, Labeo ait, si non appareat, quid mortuus senserit, in eius municipii foro faciendum, in quo is qui
testamentum fecerit domicilium habuerit: quam sententiam ego quoque probo.
40 *Idem libro secundo ex posterioribus Labeonis*
Quibus diebus vicinus tuus te via publica, cum ad
parendum condicioni ire velles, ire prohibuerit nec
per te staret, quo minus agendo ob calumnias eum
summoveas, hi dies condicioni non imputabuntur.
1 Quidam ita legaverat: 'si Publius Cornelius im-
'pensam, quam in fundum Seianum feci, heredi meo
'dederit, tum heres meus Publio Cornelio fundum
'Seianum dato'. Cascellius aiebat etiam pretium fundi
dari debere, Ofilius impensae verbo negat pretium
significari, sed eos dumtaxat sumptus, quos in eum
posteaquam emptus esset fecit. idem Cinna scribit
adiecto eo, quod non deductis fructibus impensarum ratio haberi debeat: et hoc magis verum puto.
2 Quidam Titio centum legaverat, deinde infra ita
iusserat: 'quas pecunias cuique legavi, eas heres
'meus, si mater mea moritur, dato': mortuo patre
familias Titius vixerat et viva matre familias[3] decesserat. mortua matre heredibus Titii legatum deberi Ofilius respondit, quoniam non sub condicione
esset legatum, sed ante legatum pure, deinde dies
solvendi adiecta. videamus, inquit Labeo, ne id
falsum sit, quia nihil intersit, utrum ita scribatur:
'quas pecunias cuique legavi, eas heres meus, si
'mater mea moritur, dato' an ita: 'nisi mater mea
'moritur, ne dato': utrubique enim sub condicione
vel datum vel ademptum esse legatum. Labeonis
3 responsum probo. Dominus servo aureos quinque eius[4] legaverat: 'heres meus Sticho servo meo,
'quem testamento liberum esse iussi, aureos quinque,
'quos in tabulis debeo, dato'. nihil servo legatum
esse Namusa Servium respondisse scribit, quia dominus servo nihil debere potuisset: ego puto secundum mentem testatoris naturale magis quam civile
4 debitum spectandum esse, et eo iure utimur. Qui
dotalem fundum nullum habebat, ita legaverat: 'fun-
'dum Cornelianum, quem illa mihi doti dedit, ei heres
'dato'. Labeo Ofilius Trebatius responderunt fundum
nihilo minus legatum esse, quia, cum fundus Cornelianus in rerum natura sit, demonstratio falsa
5 legatum non peremit. Thermus minor quorum
arbitratu monumentum sibi fieri vellet testamento
scribserat, deinde ita legaverat: 'Luciis Publiis Cor-
'neliis[5] ad monumentum meum aedificandum mille
'heres meus dato'. Trebatius respondit pro eo habendum ac si ita legatum esset, si satisdedissent se
ita id monumentum ex ea pecunia facturos. Labeo
Trebatii sententiam probat, quia haec mens testantis
fuisset, ut ea pecunia in monumentum consumeretur:
idem et ego et Proculus probamus.
41 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad edictum*
Legata sub condicione relicta non statim, sed cum
condicio exstiterit deberi incipiunt, ideoque interim
delegari non potuerunt.
42 *Africanus libro secundo quaestionum* Filio
familias legatum est sub hac condicione 'si in po-
'testate patris mansisset': magis patri legatum videri
ait et patrem suo nomine legatum petere. idem iuris
esse et si servo similiter legetur: argumentum rei
est, quod et si cibaria servis Titii legentur, procul
dubio domini est, non servorum legatum.
43 *Paulus libro octavo ad Plautium* *Plautius.*
Rogatus est heres a liberto testatore, ut perceptis
sibi decem totam hereditatem revenderet: postea patronus defuncti bonorum possessionem contra tabulas
petierat et partem hereditatis, quae debebatur, abstulerat. Proculus Cassius fideicommissarium pro rata
quod solvit repetere debere aiunt. *Paulus.* hoc iure
utimur: nam quemadmodum praestatione fideicommissorum et legatorum heres exoneratur per praeto-
1 rem[6], ita etiam ipse partem consequi debet. Diversum est, si Falcidia interveniat et minuat legatum:
nam his casibus nihil repetetur, quia in solidum con-
2 dicioni paretur. Item scinditur ius dandi, si is
cui legatum est non potest partem hereditatis sibi
relictam totam capere: nam verius est partem eum
praestare debere, partem illos, qui auferunt ab eo,
quod plus relictum est, quam a lege conceditur.
3 Neratius libro primo responsorum scribit, ex duobus scriptis heredibus si unus rogatus sit tibi hereditatem restituere, tu Titio certam summam dare, et
beneficio legis Falcidiae in restituendo heres utatur,
quanto minus tibi praestiterit, tanto minus te Titio
praestare non esse iniquum.
44 *Idem libro nono ad Plautium* Qui heredi dare
iussus est, servo alieno instituto[7] non domino dare
debet. nam et si alio herede instituto iussus est
servo Titii dare, ipsi servo datur, quia quae facti
sunt, non transeunt ad dominum, quemadmodum, si
mihi aut servo Titii stipulatus sim, non Titio, sed
1 servo eius dari potest: et haec vera sunt. Sed
cum heredi dare iussus est, videamus, ne domino
dandum sit: et consequens est et hic servo dari.
2 Certe statuliber quin domino dare debeat, non
3 est dubium. Contra qui domino debet dare, non
implet condicionem dando servo eius, nisi si dominus
consenserit: nemo enim in tali specie condicionem
4 nesciente me vel nolente implere potest. Cum
hereditas ex Trebelliano senatus consulto restituta
est, heredi dandum est, ut impleatur condicio: nec
5 hoc restituendum est ex causa fideicommissi. Sed
cum suspectam adiit et restituit, dubitabatur, an ei
auferendum sit: et benignius est et in hoc casu nihil
6 ei auferri. Si autem me herede instituto controversia mihi fiet hereditatis, si cavet legatarius evicta
hereditate reddi legatum, et ipsi cavendum est reddi
7 quod dedit. Sed si iussus sis mihi decem dare
et accipere hereditatem ex senatus consulto, decem
8 tibi ex causa fideicommissi non restituam. Si
duorum servo legatum sit sub condicione dandi, non
posse per partes condicioni pareri quidam aiunt, sed
9 semel dandam pecuniam: sed ego contra puto. Si
pars rei legatae usucapta sit, an in solidum parendum sit, dubito. et potest dici pro parte parendum
10 ex sententia testatoris. *Plautius.* Uni ex heredibus fundum legavi, si centum heredibus dedisset:
deducet suam partem hereditariam et reliquam summam heredibus pro portione eorum dabit. at si heres
ex parte ita institutus esset, si heredibus decem dedisset, non aliter esset heres, quam si tota decem
coheredibus dedisset, quia non ante ad hereditatem
admitteretur, quam si omnem summam dedisset. nam
cum et servus testamento liber et ex parte heres ita
scriptus esset, si heredibus decem dedisset, constitit non
aliter eum liberum heredemque futurum, quam si tota
decem coheredibus dedisset. *Paulus:* hoc iure utimur.
45 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* Iulianus
ait, si heredi legatarius, cui sub condicione legatum
erat 'si heredi decem dederit', id, quod ei deberet
heres, accepto tulisset, non quidem videri condicioni
paruisse, quasi dederit: sed quasi per heredem stet,
quo minus pareat, posse petere legatum, quasi exstiterit condicio.

(1) declarata *Voorda* (2) ad genus personarum *del.* (3) familias *del.* (4) eius] sic F^2, rationis eius *scr.* (5) Lucio Publio Corneliis *scr.* (6) pro parte *scr.* (7) servo *ins.*

46 *Idem libro tertio ad Vitellium* Si in diem exempli gratia centensimum imperatum est statulibero, ut pecuniam solveret, neque initium temporis eius quod futurum esset, adscriptum est, adita hereditate cedere dies incipit, quia absurdum visum est ante diem praeterire, quam is existeret, quem oportet accipere. et hoc in omnibus, qui heredi dare iussi sunt, dicendum est: igitur et legatario ex adita hereditate ad parendum condicioni tempus computabitur.

47 *Marcellus libro quarto decimo digestorum*[1] Servo libertatem ita dedit: 'ille, si meus erit, liber 'esto': legatum vel hereditatem sine condicione ei dedit: deinde eum alienavit. debebitur domino eius legatum vel hereditas et iussu eius adiri poterit: nam id expressit 'si meus erit'[2] in libertate danda, quo futurum erat ut impediretur libertas, etiamsi expressum non esset. saepenumero tamen mutatur rei effectus, quamquam id expresserit testator, quod et si non fecisset[3], inesset tamen.

48 *Idem*[4] *libro quinto decimo digestorum* Non putabam diem fideicommissi venisse, cum sextum decimum annum ingressus fuisset, cui erat relictum, cum ad annum sextum decimum pervenisset: et ita etiam Aurelius[5] imperator Antoninus ad appellationem ex Germania iudicavit.

49 *Celsus libro vicesimo secundo digestorum* Si in[6] annos decem heres dare damnatus aut quis liber esse iussus est, novissimo eius temporis die legatum debebitur et libertas optingit.

50[7] *Ulpianus libro primo de officio consulis* Si cui libertas data sit directo sub hac condicione 'si 'rationes reddidisset', arbitrum a consulibus divus Pius dari permisit his verbis: 'aditi a vobis amplis- 'simi consules arbitrum dabunt, qui excussis ratio- 'nibus non tantum quae reliqua sunt Epaphroditi 'constituent, verum etiam quas rationes quaeque in- 'strumenta tradere aut exhibere dominis suis debeat: 'cuius sententiae cum fuerit satisfactum, non im- 'pedietur Epaphroditi libertas'.

51 *Modestinus libro quinto differentiarum* Sub
diversis condicionibus disiunctim positis liber esse ius-
sus eam condicionem eligere potest, quae sibi levior
esse videbitur: legato vero eo modo relicto legata-
1 rium novissimae condicioni parere oportet. He-
redi decem dare iussus et liber esse et heredis heredi
dando perveniet ad libertatem: quod non similiter in
legatarii persona custodiri Publicius scribit.

52[8] *Idem libro septimo differentiarum* Nonnumquam contingit, ut quaedam nominatim expressa officiant, quamvis omissa tacite intellegi potuissent nec essent offutura. quod evenit, si alicui ita legatur: 'Titio decem do lego, si Maevius Capitolium ascen- 'derit'. nam quamvis in arbitrio Maevii sit, an Capitolium ascendat et velit efficere, ut Titio legatum debeatur, non tamen poterit aliis verbis utiliter legari: 'si Maevius voluerit, Titio decem do': nam in alienam voluntatem conferri legatum non potest. inde dictum est: expressa nocent, non expressa non nocent.

53 *Idem libro singulari de heurematicis* Si quis servum liberum esse iusserit, si heredi rationes reddidisset, posteaque eum rationes reddere vetuerit quasi puram facturus libertatem, competit ex testamento libertas.

54 *Iavolenus libro secundo ex Cassio* Si quis
legata, quibus dies adposita non esset, annua bima
trima die dari iussit et alicui, cum pubes esset, pe-
cuniam legavit, id quoque legatum annua bima trima
die post pubertatem praestandum esse in commen-
tariis Gaii scriptum est, quia magis condicio quam
dies legato adiecta esset. contra ego sentio, quia
fere dies ponitur ad prorogandα ea, quae ad prae-
sens tempus, non etiam quae in futurum legata sunt,
diesque pubertatis habet aliquam temporis demon-
1 strationem. Duobus eadem res, si heredi centum
dedissent, legata est: si alter ex his quinquaginta
dederit, partem legati consequetur et pars eius, qui
non dederit, alteri cum sua condicione adcrescit.

55 *Idem libro tertio decimo epistularum* Maevius, cui fundus legatus est, si Callimacho, cum quo testamenti factionem non habebat, ducenta dedisset, condicioni parere debet et ducenta dare, ut ad eum legatus fundus pertineat, licet nummos non faciat accipientis: quid enim interest, utrum tali personae dare iubeatur an aliquo loco ponere vel in mare deicere? neque enim illud, quod ad talem personam perventurum est, testamenti nomine, sed mortis causa capitur[9].

56 *Idem libro quarto decimo epistularum* Cui fundus legatus est, si decem dederit, partem fundi consequi non potest, nisi totam pecuniam numerasset. dissimilis est causa, cum duobus eadem res sub condicione legata est: in hac enim quaestione statim a testamento, quo pluribus condicio adposita est, divisa quoque in singulas personas videri potest, et ideo singuli pro sua parte et condicioni parere et legatum capere possunt: nam quamvis summa universe condicionis[10] sit adscripta, enumeratione personarum potest videri esse divisa. in eo vero, quod uni sub condicione legatum est, scindi ex accidenti condicio non debet, et omnis numerus eorum, qui in locum eius substituuntur, pro singulari persona est habendus.

57 *Pomponius libro nono ad Quintum Mucium* Quaesitum est, an, si iussus fuerit servus quinque operas extraneo dare, ut liber sit, condicio talis sit recipienda, ut, quemadmodum circa pecuniae dationem dicitur, ita et circa praestationem operarum dicamus. sed hoc iure utimur, ut, quemadmodum dictum est, si pecuniam ex peculio suo det extraneo, admitti eum ad libertatem, ita et, si operam[11] praestiterit, necesse sit eum admitti ad libertatem. itaque et in proposito sapienter faciet heres, si impedierit eum, quo minus praestet[12] operas: hac enim ratione servus perveniet quidem ad libertatem, sed operis eius extraneus non utetur.

58 *Idem libro decimo ex variis lectionibus* Si ancillae alienae, cum ea nubsisset, legatum sit, Proculus ait utile legatum esse, quia possit manumissa nubere.

59 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam*
et Papiam Intercidit legatum, si ea persona deces-
1 serit, cui legatum est sub condicione. Quid ergo,
si non decesserit, sed in civitate esse desierit? puta
alicui legatum 'si consul fuerit' et is in insulam
deportatus est: numquid non interim exstinguitur
legatum, quia restitui in civitate potest? quod pro-
2 babilius esse arbitror. Non idem erit dicendum,
si ea poena in eum statuta fuerit, quae irrogat ser-
vitutem, quia servitus morti adsimulatur.

60 *Paulus libro septimo ad legem Iuliam et Pa-*
piam In facto consistentes condiciones varietatem
habent et quasi tripertitam recipiunt divisionem, ut
quid detur, ut quid fiat, ut quid obtingat, vel retro
ne detur, ne fiat, ne optingat. ex his dandi faciendi-
que condiciones in personas collocantur aut ipsorum,
quibus quid relinquitur, aut aliorum: tertia[13] species
1 in eventu ponetur. Fiscus iisdem condicionibus
parere debet, quibus persona, a qua ad ipsum quod
relictum est pervenit, sicut etiam cum suo onere hoc
ipsum vindicat.

(1) *inscr. del.* F^2 (2) si meus erit *del.* (3) adiecisset *scr.* (4) idem] marcellus F^2 (5) Aurelius *del.* (6) intra *Hal.* (7) *cf. D.* 47, 4, 1, 7 (8) = *D.* 50, 17, 195 (9) *requiri videntur talia:* Maevius, cui fundus legatus est, si Callimacho, cum quo [testator] testamenti factionem non habebat, ducenta dedisset, condicioni parere debet et ducenta dare, ut ad eum legatus fundus pertineat: neque enim illud, quod ad talem personam perventurum est, testamenti nomine, sed mortis causa capitur. [Et fortasse quis dixerit, etsi Callimachus ducenta ne adquirere quidem potuit, tamen dare Maevium debere], licet nummos non faciat accipientis: quid enim interest ... in mare deicere (10) condicioni *scr.* (11) operas *scr.* (12) et *ins.* *F* (13) tertias *F*

61 *Ulpianus libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Si vir uxori ad tempus liberorum legaverit, dubitari potest, an de his dumtaxat filiis sensisset testator qui post mortem eius nati fuissent an et de his, qui vivo eo ab eo suscepti fuissent post testamentum factum, cum manente matrimonio decessisset[1]: verum aequum est proficere, sive vivo marito sive post mortem nascatur[2].

62[3] *Terentius Clemens libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Sed si hoc specialiter expressit testator, etiamsi ex alio post mortem suam liberos procreaverit, nihilo minus eam ad legatum admitti.
1 Cuidam non solidum capienti amplius lege[4] concessae portionis relicta[5] est, si heredi aliquid dedisset: quaeritur, an id, quod condicionis implendae causa dederat, consequi ex causa legati possit (quasi non capiat id quod eroget[6]) an vero id extra sit nec ideo magis ex bonis testatoris amplius capiat, quam capturus esset, si sine condicione legatum esset. et Iulianus rectissime scribit tanto amplius eum capturum, quantum condicionis implendae causa dare eum oportet, nec interesse, heredi an extraneo dare iussus sit, quia computatione facta, quae semper in persona eius introduceretur, non amplius lege[7] con-
2 cessae portionis ad eum subsideret. Cum vir uxori 'si a liberis ne nubserit' in annos singulos aliquid legavit, quid iuris sit? Iulianus respondit posse mulierem nubere et legatum capere. quod si ita scriptum esset 'si a liberis impuberibus ne nupserit', legem locum non habere, quia magis cura liberorum quam viduitas iniungeretur.

63 *Gaius libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Cum ita legatum sit 'si Titio non nubserit' vel ita 'si 'neque Titio neque Seio neque Maevio nubserit' et denique si plures personae comprehensae fuerint, magis placuit, cuilibet eorum si nubserit, amissuram legatum, nec videri tali condicione viduitatem iniunctam, cum
1 alii cuilibet satis commode possit nubere. Videamus et si ita legatum sit 'si Titio nubserit'. et quidem si honeste Titio possit nubere, dubium non erit, quin, nisi paruerit condicioni, excludatur a legato: si vero indignus sit nuptiis eius iste Titius, dicendum est posse eam beneficio legis cuilibet nubere. quae enim Titio nubere iubetur, ceteris omnibus nubere prohibetur: itaque si Titius indignus sit, tale est, quale si generaliter scriptum esset 'si non nub'serit'. immo si verum amamus, durior haec condicio est quam illa 'si non nubserit': nam et ceteris omnibus nubere prohibetur et Titio, cui inhoneste nuptura sit[8], nubere iubetur.

64 *Terentius Clemens libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Hoc modo legato dato 'si Lucio 'Titio non nubserit' non esse legi locum Iulianus
1 aiebat. Quod si ita scriptum esset 'si Ariciae non 'nubserit', interesse, an fraus legi facta esset: nam si ea esset, quae aliubi nuptias non facile possit invenire, interpretandum ipso iure rescindi, quod fraudandae legis gratia esset adscriptum: legem enim utilem rei publicae, subolis[9] scilicet procreandae causa latam, adiuvandam interpretatione.

65 *Paulus libro sexagesimo secundo ad edictum* Legato sub condicione relicto si heres, a quo sub condicione legatum est, pendente condicione moriatur, heredem suum obligatum relinquit.

66 *Modestinus libro decimo responsorum* Heres statuliberum, cui in eventum condicionis fideicommissum restituere rogatus erat, manumisit: quaero, an fideicommissum ei praestare debeat. Herennius Modestinus respondit, quamquam statuliberum heres manumiserit, tamen fideicommissum, quod sub iisdem condicionibus relictum ei debet, ita praestare cogitur, si condiciones impletas esse praestabit[10] aut per eum stetit, quo minus impleantur.

67 *Iavolenus libro undecimo epistularum* Cum sub hac condicione fundus alicui legatus esset 'si 'servum non manumiserit' et, si manumiserit, legatum fundi ad Maevium translatum esset, legatarius de non liberando satisdedit et legatum accepit et postea liberavit: quaero, an aliquid Maevio detur. respondit, si cui ita legatum erit 'si servum non manumiserit', satisdatione interposita accipere ab herede legatum poterit et, si postea servum manumiserit, commissa stipulatione heredi vel fundum vel quanti ea res est restituet eoque casu heres ei, cui ex sequenti condicione legatum debuerit, restituet.

68 *Iavolenus*[11] *libro secundo ex Cassio* Si ita legatum esset 'cum nubserit', si nupta fuerit et hoc testator scisset, alterum matrimonium erit exspectandum nihilque intererit, utrum vivo testatore an post mortem ea iterum nubserit.

69 *Gaius libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si ita expressum erit: 'Titio, si voluerit, do 'lego', apud Labeonem Proculus notat non aliter ad heredem legatarii pertinere, quam si ipse legatarius voluerit ad se pertinere, quia condicio personae iniuncta videtur.

70 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum* Duos mater filios sub condicione emancipationis ex partibus heredes instituit eisque plurium rerum praeceptiones pure dedit: hereditatem adierunt. patrem a legatorum commodo illa quoque ratio debet summovere, quod emancipando filios obsecutus voluntati supremum iudicium uxoris suae custodiri voluit.

71 *Idem libro septimo decimo quaestionum* Titio centum ita, ut fundum emat, legata sunt: non esse cogendum Titium cavere Sextus Caecilius existimat, quoniam ad ipsum dumtaxat emolumentum legati rediret. sed si filio fratri alumno minus industrio prospectum esse voluit, interesse heredis credendum est atque ideo cautionem interponendam, ut et fundus
1 comparetur ac postea non alienaretur. Titio centum relicta sunt ita, ut Maeviam uxorem quae vidua est ducat: condicio non remittetur et ideo nec cautio remittenda est. huic sententiae non refragatur, quod, si quis pecuniam promittat, si Maeviam uxorem non ducat, praetor actionem denegat: aliud est enim eligendi matrimonii poenae metu libertatem auferri,
2 aliud ad testamentum[12] certa lege invitari. Titio centum relicta sunt ita, ut a monumento meo non recedat vel uti in illa civitate domicilium habeat. potest dici non esse locum cautioni, per quam ius libertatis infringitur. sed in defuncti libertis alio iure
3 utimur. 'Titio genero meo heres meus dotis Seiae 'filiae meae nomine centum dato'. legati quidem emolumentum ad Seiam, quae dotem habere incipit, pertinebit, sed quia non tantum mulieri, sed Titio quoque, cui pecuniam legavit, consultum videtur, prope est, ut ipse legatarius intellegatur et legatum petere debeat. si post divortium genero pecuniam heres solverit, aeque liberabitur, quoniam in dotem solutio convertitur. constante autem matrimonio etiam prohibente muliere Titio recte solvetur: hoc enim et mulieris interest, ut incipiat esse dotata. nam et si quis ipsam quoque petitionem habere responderit eaque pecuniam petat neque dotis fieri velit, non dubie doli summovebitur exceptione. ante nuptias vero Titio vel muliere defunctis legatum apud heredem manet. quod si nolit eam uxorem ducere, causa[13] legati, quod ad mulieris personam attinet, satisfactum intellegetur, sed Titio legatum petenti nocebit exceptio doli. Sabinus autem existimabat nupta muliere Titio sine cautione legatum deberi, quoniam pecunia dotis efficeretur: sed[14] cum ante nuptias, quia purum legatum est, peti potest, cautio 'mulieri 'pecuniam reddi' necessaria erit. quod si maritus vitio suo causa ceciderit neque solvendo sit, num-

(1) testator qui vivo eo ab eo suscepti fuissent post testamentum factum an et de his, qui post mortem eius nati fuissent, cum manente matrimonio decessisset *scr.* (2) nascantur *edd.* (3) *ad* § 2 *cf. D.* 40, 9, 31 (4) legi *F* (5) relictum *scr.* (6) deroget *F* (7) legi *F* (8) cum *ins. F* (9) suboli *F* (10) constabit *Rob. Stephanus* (11) idem *F²* (12) ad testamentum] ad id testamento *scr.* (13) causae *edd.* (14) ante nuptias *ins.*

quid adversus heredem mulieri, quae nihil deliquit, succurri debeat ob eam pecuniam, quae doti fuerat destinata? sed quoniam ambo legati petitionem habuerunt, salvam habebit, non soluta pecunia viro, mulier actionem.

72 *Idem libro octavo decimo quaestionum* Cum tale legatum esset relictum Titiae 'si a liberis non 'discesserit', negaverunt eam recte cavere, quia vel mortuis liberis legati condicio possit exsistere. sed displicuit sententia: non enim voto matris opponi tam ominosa non interponendae cautionis interpre-
1 tatio debuit. Et cum patronus liberto certam pecuniam legasset, si a liberis eius non discessisset, permisit imperator velut Mucianam cautionem offerri: fuit enim periculosum ac triste libertum coniunctum
2 patroni liberis eorundem mortem exspectare. Titius heredem institutum rogavit post mortem suam hereditatem restituere, si fideicommissi cautio non fuisset petita. Mucianae cautionis exemplum ante constitutionem remissae cautionis locum habere non potuit, quoniam vivo eo, cui relictum est, impleri
3 condicio potuit. Quid ergo, si ita scriptum sit: 'peto, post mortem tuam restituas hereditatem ita, 'ne satis fideicommissi petatur neve ratio exigatur'. sine dubio per huiusmodi verba non interponendae quidem cautionis condicio videbitur adscripta, rationi vero non exigendae modus adhibitus, scilicet ut culpa, non etiam dolus remissus intellegatur: idque in eius persona, qui negotia gessit cuique rationis reddendae necessitas fuerat testamento remissa, rescriptum est.
4 'Si arbitratu Titii Seia nubserit, heres meus ei 'fundum dato'. vivo Titio etiam sine arbitrio Titii eam nubentem legatum accipere respondendum est eamque legis sententiam videri, ne quod omnino nuptiis impedimentum inferatur. sed si Titius vivo testatore decedat, licet condicio deficit, quia tamen suspensa quoque pro nihilo foret, mulieri succurretur.
5 'Maeviae, si non nubserit, fundum cum morietur 'lego'. potest dici et si nubserit, eam confestim ad legatum admitti. non idem probatur, si certus dies
6 incertusve alius legato fuerit adscriptus. Falsam causam legato non obesse verius est, quia ratio legandi legato non cohaeret: sed plerumque doli exceptio locum habebit, si probetur alias legaturus non
7 fuisse. Falsam condicionem Cassius et Caelius Sabinus impossibilem esse dixerunt, veluti: 'Pamphi-'lus, si quod Titio debeo solverit, liber esto', si modo nihil Titio fuit debitum: quod si post testamentum factum testator pecuniam exsolvit, defecisse condi-
8 cionem intellegi. Falsam legati demonstrationem non facere legatum Sabinus respondit (veluti si quis, cum Titio nihil legasset, ita scriptum reliquerit: 'ex 'centum, quae Titio legavi, quinquaginta heres Seio 'dato') idque sumpsit ex defuncti voluntate, quia non animo legandi, sed deminuendi legatum, quod falso datum existimaret, ita scriberet. propter falsam tamen demonstrationem legati non plus Seius adsequetur, quam si vere demonstratum fuisset.

73 *Idem libro nono decimo quaestionum* Titio fundus, si in Asiam non venerit, idem, si pervenerit, Sempronio legatus est. cum in omnibus condicionibus, quae morte legatariorum finiuntur, receptum est, ut Muciana cautio interponatur, heres cautionem a Titio accepit et fundum ei dedit. si postea in Asiam pervenerit, Sempronio heres, quod ex stipulatu cautionis interpositae consequi potest, utili actione praestare cogitur. sed si cautio medio tempore defecerit, quae sollicite fuerat exacta, non de suo praestabit heres, sed, quia nihil ei potest obici, satis erit actiones praestari. si tamen, Titius cum in[1] Asiam venisset, Sempronius, priusquam legatum accipiat, decesserit, heredi eius deberetur, quod defunctus petere potuit.

74 *Idem libro trigesimo secundo quaestionum* Mulieri et Titio usus fructus, si non nubserit mulier, relictus est. si mulier nubserit, quamdiu Titius et vivit et in eodem statu erit, partem usus fructus habebit: tantum enim beneficio legis ex legato concessum esse mulieri intellegendum est, quantum haberet, si condicioni paruisset. nec si Titius, qui condicione defectus est, legatum repudiet[2], ea res mulieri proderit.

75 *Idem libro trigesimo quarto quaestionum* Dies incertus condicionem in testamento facit.

76 *Idem libro sexto responsorum* Fideicommissum a filiis relictum 'si quis ex his sine liberis diem 'suum obierit' adoptionis commento non excluditur.

77[3] *Idem libro septimo responsorum* Avia, quae nepotem sub condicione emancipationis pro parte heredem instituerat, ita postea codicillis scribsit: 'hoc 'amplius nepoti meo, quam quod eum heredem in-'stitui, lego praedia illa'. condicionem emancipationis repetitam videri placet, quamvis avia nullam in legatis, ut in hereditate, substitutionem fecisset. nam et cum servus pure quidem liber, heres autem sub condicione scriptus et, si heres non exstiterit, legatum accipere iussus est, in legato repetitam videri liber-
1 tatem divus Pius rescribsit. Muciana cautio locum non habet, si per aliam condicionem actio le-
2 gati differri possit. 'Titio, si mulier non nubserit, 'heres centum dato': quam pecuniam eidem mulieri Titius restituere rogatus est. si[4] nubserit mulier die legati cedente, fideicommissum petet: remoto autem fideicommisso legatarius exemplum Mucianae cautionis
3 non habebit. Pater exheredatae filiae tutores dedit eosque, si mater eius, impubere filia constituta, vita decessisset, ad rem gerendam accedere[5] iussit, cum uxori mandatum esset, ut moriens filiae communi decies restitueret. non sub condicione tutores videbuntur dati nec, si quid aliud interea puella quaesisset, eius administratione prohiberi, cautio vero fideicommissi matri remissa. quocumque[6] indicio voluntatis cautio legatorum vel fideicommissorum remitti potest. itaque si cautionis non petendae condicio legato vel fideicommisso praescribatur, condicionem ea res non faciet: non enim deficiet, si quis caveri desideraverit, onere cautionis non secuto, quod adversus invitum hodie iure publico sequi non potest, postquam[7] remitti posse cautionem placuit.

78 *Idem libro nono responsorum* Cum pupillus aut tutor eius condicionem in personam pupilli collatam impedit, tam legati quam libertatis iure com-
1 muni condicio[8] impleta esse videtur. Disiunctivo modo condicionibus adscriptis alteram defecisse non oberit altera vel postea impleta, nec interest, in potestate fuerint accipientis condiciones an in eventum collatae.

79 *Idem libro primo definitionum* 'Heres meus, 'cum morietur Titius, centum ei dato'. purum legatum est, quia non condicione, sed mora suspenditur:
1 non potest enim condicio non existere. 'Heres meus, cum ipse morietur, centum Titio dato'. legatum sub condicione relictum est: quamvis enim heredem moriturum certum sit, tamen incertum est, an legatario vivo. dies legati[9] non cedit et non est cer-
2 tum ad eum legatum perventurum. Qui post Mucianam cautionem interpositam legatum accepit, si contra cautionem aliquid fecerit, stipulatione commissa etiam fructus heredi restituet: hoc enim legatarius et
3 in exordio cavere cogitur. Quamvis usus fructus, cum morietur legatarius, inutiliter legetur, tamen cautionis Mucianae remedium usu fructu quoque sub condicionem alicuius non faciendi legato locum habet.
4 Quod in fraudem legis ad impediendas nuptias scriptum est, nullam vim habet, veluti: 'Titio patri 'centum, si filia, quam habet is in potestate, non 'nubserit, heres dato' vel: 'filio familias, si pater eius 'uxorem non duxerit, heres dato'.

(1) in *om. F* (2) si condicioni paruisset nec Titius condicione defectus esset: nec si Titius legatum repudiet *scr.* (3) *ad pr. cf. D.* 28, 7, 18, 1. *D.* 40, 4, 26 (4) etsi *scr.*
(5) accidere *F* (6) enim *ins. edd.* (7) postea *F*[2] (8) condicio iure communi *scr.* (9) igitur *ins.*

80 *Scaevola libro octavo quaestionum* Eas causas, quae protinus agentem repellunt, in fideicommissis non[1] pro condicionalibus observari oportet: eas vero, quae habent moram cum sumptu, admittemus cautione oblata: nec enim parem dicemus eum, cui ita datum sit, si monumentum fecerit, et eum, cui datum est, ut monumentum faciat.

81 *Paulus libro vicesimo primo quaestionum* Iulius Paulus Nymphidio. Quaesisti, si ita in testamento cautum esset: 'Stichus si rationes reddiderit, 'cum contubernali sua liber esto eisque decem heres 'dato', an Sticho mortuo antequam rationes redderet, vel pariatore vel reliqua habente, libera esset mulier? et an de legato idem accipiamus. libertate[2] data, si rationes reddiderit, hanc condicionem rationum reddendarum, ut iussus videatur reliqua reddere, si qua habet, cum fide actus sui. quae si nulla sunt, pure accepisse libertatem videbuntur: et si post aditam hereditatem decessit, competente libertate etiam legatum eos secutum est. quod si, cum adhuc reliqua haberet, decessit, sub eadem condicione et contubernalis eius libertatem accepisse videtur et defecta videbitur condicione. sed non ineleganter illud dicetur Stichum quidem sub condicione manumissum, contubernalem autem eius pure et illam coniunctionem non ad coniungendam condicionem, sed ad necessi-
1 tudinem demonstrandam pertinere. Tunc demum pro impleta habetur condicio, cum per eum stat, qui, si impleta esset, debiturus erat.

82 *Callistratus libro secundo quaestionum* Cum servus ita liber esse iussus sit 'si rationes reddiderit' eique fundum heres dare damnas sit, videamus, utrum condicio libertati praeposita sit an vero et legato[3]. et quidem si libertati soli accipiamus praepositam, nullus tractatus amplius superest: nam legatum purum invenitur et ideo inutile fit: quod si condicio etiam legato insita sit, quod quidam recte putant, simul cum libertate dies quoque legati utiliter cedit. quid ergo continetur his verbis 'si rationes reddiderit'? quidam hoc aiunt 'si reliqua reddiderit', quasi nihil intersit, utrum sub hac condicione 'si reliqua' vel hac 'si[4] rationes reddiderit'. sed nos neque condicionem meram putamus esse, quae in datione exsistit, neque meram condicionem, quae in facto sit, sed eam condicionem, quae ex mixtura quadam consistit. nam non utique si ille in folle reliqua optulerit, liber erit: non enim testator hoc sensit, sed illud, ut rationes reddat, quomodo servus reddere solet, id est legendas offerre rationes primum, deinde computandas, ut explorari possit, imputationes probe an improbe referantur, accepta recte relata an non recte: ita enim incipit quidem res a facto, pervenit autem ad pecuniam. inest his verbis etiam heredes notitia instrui rationum, ut sciant, quid in quaque ratione scriptum sit. nam quod ipse vivus facturus erat, ab heredibus suis fieri iussisse intellegitur: ille autem utique non sic solebat servo suo ostendenti reliqua rationes subscribere, sed ita, ut legeret examinaret exciperet. itaque cum servo sub hac condicione testamento libertas datur 'si rationes reddiderit', non hanc solam habet significationem, si cautiones instrumentaque omnia actus sui exhibuerit heredi, sed et si reliqua solverit.

83 *Paulus libro duodecimo responsorum* Lucius Titius ita testamentum fecit: 'Aurelius Claudius na'tus ex illa muliere, si filium meum se esse iudici 'probaverit, heres mihi esto'. Paulus respondit filium de quo quaereretur non sub ea condicione institutum videri, quae in potestate eius est, et ideo testamentum nullius esse momenti.

84 *Idem libro quarto decimo responsorum* 'Illis 'libertis alimentorum nomine, si cum filio meo mo'rati fuerint, menstruos denarios centenos et vestiaria 'dari volo'. liberti in obsequio fuerunt, quamdiu adulescens ad militiam promoveretur: qua causa effectum est, ut quibusdam Romae relictis proficisceretur, et apud castra defunctus est: quaesitum est, an ab heredibus eius alimenta debeantur. Paulus respondit condicionem quidem in persona libertorum, qui cum filio defuncti morati sunt aut per eos non stetit, quo minus morarentur, mortuo filio testatoris defecisse non videri. sed si testator propter filii utilitatem his, qui cum eo morati fuissent, alimenta praestari voluit, contra voluntatem defuncti petentes audiri non oportere.

85 *Scaevola libro tertio responsorum* Titia heredis instituti liberos habentis filii fidei commisit, uti rem eius universam restitueret filiis eius liberisve eorum, cum ipsi petissent, sine ulla iuris cavillatione: quaero, an his verbis 'cum illi a te petierint' condicio fideicommisso adscripta videatur. respondit non videri.

86[5] *Marcianus libro tertio fideicommissorum* Iulianus noster eum, qui decem dare et ita liber esse iussus esset, si a vivente manumissus esset, non aliter legatum, quod ei cum libertate datum esset, habiturum, quam si condicioni libertatis paruisset: item in emptorem[6], si alienatus esset. sed id tunc locum habet, cum omnimodo simul cum libertate legatum adquiri potuit, licet legato imposito non sit[7], veluti cum
1 in tempus libertatis legatum collatum esset. Cum vero libertas sub condicione, legatum autem praesenti die datum est, in hoc quaestio est, an constiterit legatum: etenim nec Catonianae sententiae locum in proposito esse, quia etsi statim testator decessisset, non tamen omnimodo inutile esset legatum, cum posset condicio libertatis ante aditam hereditatem impleri et legatum manumisso deberi, nisi forte necessarius heres exstitisset: tunc enim omnimodo inutile erit legatum iure ipso, quia sub condicione acceperit libertatem.

87 *Valens libro primo fideicommissorum* Quod traditum est in legatis novissimam, in libertatibus levissimam condicionem spectandam esse,

88 *Gaius libro primo fideicommissorum* id est quae ipsi servo commodior sit,

89 *Valens libro primo fideicommissorum* non ad ea dumtaxat pertinet, quae saepius sub diversis condicionibus, sed etiam quae primo pure, deinde sub condicione dantur. itaque quod heres pure dare iussus est quodve pure legatum est, cum id ex intervallo sub condicione legatum est, posterius valet: si prius sub condicione, deinde pure legatum est, praesens debetur. quod si pure legatum ex continenti heres sub condicione damnatus aut rogatus est dare, perinde est, ac si iuncta subiecta scriptura idem legatum esset, vel ut[8] praesens vindicari si hoc voluerit legatarius, vel, cum condicio exstiterit, ab herede peti possit, nisi[9] commemoratione superioris legati posterius scriptum fuerit, velut: 'Stichum, quem illi le'gavi, heres meus ei, si illud factum erit, dato': tunc enim revocandi animo praesens legatum et sub condicione dandi ita scribsisse videbitur: et si ante condicionem rem vindicet, doli exceptio locum habere poterit.

90 *Gaius libro primo fideicommissorum* Per fideicommissum varie data libertate non levissima spectanda est, sed novissima, quia posterior voluntas potior haberi debet: cui consonat etiam rescriptum divi Antonini.

91 *Marcianus libro secundo fideicommissorum* Condicionum, quae in futurum conferuntur, triplex natura est, ut quaedam ad id tempus, quo testator vivat, quaedam ad id, quod post mortem eius futurum sit, quaedam ad[10] alterutrum pertineant, tempus autem vel certum vel infinitum comprehendatur: quae

(1) non *del. dett. quidam* (2) *talia expectamus:* et de legato, an accipiant? et ita accipimus libertate *cet.* (3) legatum *F* (4) si hac F^1, si hac si F^2 (5) *ad* § 1 *cf. D.* 30, 91, 1 (6) emptore *edd.* (7) *requiruntur talia*: sed id tunc locum habet, cum legatum adquiri non potuit, nisi legato impositum factum sit, non cum omnimodo simul cum libertate legatum adquiri potuit, licet legato impositum factum non sit (8) ut vel *scr.* (9) cum *ins.* (10) ad *om. F*

omnia non minus in fideicommissis quam in institutionibus ac legatis incidere solent: ut haec condicio 'Titiae, si mihi nubserit' non dubie nisi vivente testatore[1], illa autem 'si ad exsequias funeris mei venerit' nisi post mortem impleri non possit, illa vero 'si filio meo nubserit' vel vivente vel mortuo testatore impleri possit. et prima quidem ac tertia ex relatis condicionibus infinitum tempus habent: quandoque enim nubserit, impletur condicio: secunda ad certum tempus adscripta est.

92 *Ulpianus libro quinto fideicommissorum* Si cui legatum fuerit relictum isque rogatus sit liberos suos emancipare, an cogi debeat manumittere? et retineo me dixisse defici eos a petitione fideicommissi: neque enim praetor fideicommissarius eos ad libertatem tuetur ut servos. Papinianum quoque libro nono responsorum scribere referebam non esse cogendum emancipare filios suos. arbitror tamen extra ordinem debere constitui eum qui adgnovit id, quod sibi relictum est hac contemplatione, ut liberos suos emanciparet, cogendum emancipare: neque enim debet circumveniri testantium voluntas: sic deinde hoc accipiendum, quemadmodum si sub condicione liberorum emancipandorum ei fuisset legatum vel ita relictum, ut eos emanciparet. cui rei consequens est, quod divus Severus rescripsit. nam cum quaedam mulier nepotes suos heredes instituisset et ipsum filium coheredem filiis suis dedisset eosque invicem substituisset rogassetque filium, ut filios emanciparet, non autem rogasset, ut hereditatem eis restitueret: ex auctoritate divi Severi emancipare eos compulsus est hisque restituere hereditatem. et adiectum est, ut, si tardius id faceret, quasi ex mora usuras praestaturum: videri enim eum, qui moram faceret emancipationi, moram restitutioni fideicommissi eam[2] facere.

93 *Papinianus libro octavo responsorum* Mater filio suo coheredes sine ulla condicione filias ipsius dedit ac petit, ut filias suas emanciparet, ita ut curatores a praetore acciperent. filii videri fidei commisisse placuit, ut eas sui iuris constitutas ad hereditatem aviae pervenire pateretur, nec ad rem pertinere, si portionem filiarum iure substitutionis[3] quaesisset.

94 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Cum ita datur libertas: 'si Titio' (qui non est heres) 'decem dederit', certa persona demonstratur ac propterea in personam eius tantum condicio impleri potest. sane si cum cesserit dies[4] pecuniam condicioni comprehensam statuliber habuerit, iure constituto nulli dando consequitur libertatem. diversa causa est legatarii, in cuius persona placuit condicionem deficere, si, antequam dederit legatarius pecuniam,
1 Titius moriatur. Ex his verbis 'si heredi' vel 'si 'heredi Titio decem dederit, liber esto', non tantum heredi, sed etiam heredis heredi dando pervenit ad libertatem: at si nullus heredi successerit, iure constituto nulli dando ad libertatem perveniet.

95 *Idem libro quarto iuris epitomarum* Legatum sub condicione relictum et ad alium translatum, si non condicio personae cohaereat, sub eadem condicione translatum videtur.

96 *Paulus libro primo ad Neratium* Titio usus fructus servi legatus est et, si ad eum pertinere desisset, libertas servo data est. Titius vivo testatore decessit. libertas non valet, quia condicio nec initium accepit. *Paulus.* ergo et si viveret Titius et capere non potest, idem dicendum est: desisse enim[5]
1 non videtur, quod nec incipit. Servi usus fructus mulieri, quoad vidua esset, legatus, idem servus, si ea nubsisset, liber esse iussus est[6]. si mulier nubserit, liber erit, quia potior est legato libertas.

97 *Idem libro secundo ad Neratium* Municipibus, si iurassent, legatum est. haec condicio non est impossibilis. *Paulus.* quemadmodum ergo pareri potest per eos? itaque iurabunt, per quos municipii res geruntur.

98 *Idem libro tertio ad Neratium* Mea res sub condicione legari mihi potest, quia in huiusmodi legatis non testamenti facti tempus, sed condicionis expletae spectari oportet.

99 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum* Condiciones extrinsecus, non ex testamento venientes, id est quae tacite inesse videantur, non faciunt legata condicionalia.

100 *Idem libro septimo responsorum* Titiae, si non nubserit, ducenta, si nubserit, centum legavit: nubsit mulier. ducenta, non etiam centum residua petat: ridiculum est enim eandem et ut viduam et ut nuptam admitti.

101 *Idem libro octavo responsorum* Pater Severianam Proculam Aelio Philippo cognato nuptiis testamento designavit: eidem filiae praedium, si Aelio Philippo nubsisset, verbis fideicommissi reliquit: quod si non nubsisset, idem praedium Philippo dari voluit: nondum viripotens puella diem suum obiit. respondi, cum in condicionibus testamentorum voluntatem potius quam verba considerari oporteat, Aelio Philippo fideicommissum ita datum videri, si ei Procula defuncti filia nubere noluisset: quare cum ea prius, quam viripotens fieret, vita decesserit, condicionem
1 exstitisse non videri. Ita fideicommisso dato: 'volo restituas, si sine liberis decedas' condicio deficit ex voluntate vel uno filio superstite relicto.
2 Condicionum verba, quae testamento praescribuntur, pro voluntate considerantur: et ideo cum tutores testamento dati, quoniam interea puer adoleverat, id egerint, ut curatores ipsi constituerentur, condicio fideicommissi talis praescripta: 'si tutelam in annum 'octavum decimum gesserint' defecisse non videbitur.
3 Socrus nurui fideicommissum ita reliquerat: 'si 'cum filio meo in matrimonio perseveraverit': divortio sine culpa viri post mortem socrus facto defecisse condicionem respondi. nec ante diem fideicommissi cedere, quam mori coeperit nupta vel maritus, et ideo nec Mucianam cautionem locum habere, quia
4 morte viri condicio possit exsistere. Fideicommissa menstrua et annua sub ea condicione liberto relicta 'quamdiu res patroni filiae gesserit' etsi praestari necesse est filia prohibente res suas administrari, tamen voluntatem filia mutante condicionem resumunt, quoniam plura sunt.

102 *Idem libro nono responsorum* Cum avus filium ac nepotem ex altero filio heredes instituisset, a nepote petit, ut, si intra annum trigesimum moreretur, hereditatem patruo suo restitueret: nepos liberis relictis intra aetatem supra scriptam vita decessit. fideicommissi condicionem coniectura pietatis respondi defecisse, quod minus scriptum, quam dictum[7] fuerat, inveniretur.

103 *Paulus libro quarto decimo quaestionum* Si ita legatum sit 'Titio post decem annos dato, si satis 'ab herede non exegerit' et Titius intra decimum annum decesserit, ad heredem suum transmittat legatum, quia moriente eo condicio exstitit.

104 *Idem libro quarto decimo responsorum* Eum, qui post apertum testamentum deportatus et restitutus est, fideicommissum petere posse, cuius condicio postea exstitit, quam civitatem Romanam recipiat.

105 *Pomponius libro quinto epistularum* Si fundum a testatore sub condicione legatum heres alii pendente condicione legavit, post existentem condicionem, quae priori testamento praeposita fuerat, neque proprietas a priore legatario recedit nec locum religiosum in eo fundo heres facere nec servitutem imponere poterit: sed et imposita servitus finietur existente condicione.

106 *Iulianus libro vicesimo quinto digestorum* Hoc genus legati 'si Titio non nubserit' perinde habendum est, ac si post mortem Titii legatum fuisset,

(1) testore *F* (2) etiam *Hal.* (3) institutionis *scr.* (4) si cum cesserit dies] *requiruntur talia:* si decesserit Titius neque cui offerat (5) et in F^1, enin F^2 (6) esset *F* (7) actum *scr.*

et ideo nec Muciana satisdatione interposita capere legatum potest. sed et alii nubendo nihilo minus legatum consequitur.

107 *Gaius libro singulari de casibus* Aliquando accidit, ut sub condicione datum legatum purum intellegatur, veluti quod sub eadem condicione relictum est, sub qua etiam heres alius institutus est, item quod sub hac condicione relictum est 'si hereditatem 'adierit'. ex diverso quoque purum datum legatum condicionale videtur, veluti quod sub condicione ademptum est, quia sub contraria condicione datum intellegitur.

108 *Scaevola libro nono decimo digestorum* Libertis omnibus legavit domum et haec verba adiecit: 'ut in ea habitent liberti, ne de nomine exeat et ut 'ad unum, qui novissimus exstiterit, perveniat: et eo 'amplius eisdem libertis meis dari volo fundum So-'sianum'. quaesitum est, an condicio adposita, ne de nomine exiret, ad sequens quoque legatum pertineret. respondit [1] pertinere.

109 *Idem libro vicesimo digestorum* A testatore rogatus, ut acceptis centum nummis restitueret hereditatem Titiae coheredi suae, adita hereditate decessit: similiter et Titia, antequam daret centum: quaesitum est, an heres Titiae offerendo centum fideicommisso partem hereditatis consequi possit. respondit heredem condicioni parere non posse. *Claudius.* magno ingenio de iure aperto respondit, cum potest dubitari, an in proposito condicio esset.

110 *Pomponius libro nono* [2] *epistularum* Etiamsi invitis heredibus ex peculio statuliber pecuniam Titio det, liber quidem fit: sed Titius, qui invitis heredibus sciens accepit, pro possessore videtur eam pecuniam possidere, ut avocare eam hi, qui inviti fuerunt, possint.

111 *Idem libro undecimo epistularum* Qui sub condicione rationum reddendarum liber esse iussus est, docere debet constare fidem omnibus, quae ab eo gesta sunt, ut neque subtraxerit quid ex his quae acceperit neque expensum rationibus praescripserit [3] quod non dederat: sed et quod reliquum per contextum scriptum est remanere apud eum, solvere debet: neque enim aliter liber esse potest, quam si hoc modo condicioni, sub quam data est libertas, satisfecerit. ceterum debitores, cum quibus ipse contraxit, non utique in diem mortis domini sui fuisse idoneos praestare cogendus est, sed eo tempore, quo his creditum est, eius condicionis fuisse, ut diligens pater familias his crediturus fuerit.

112 *Idem libro duodecimo epistularum* Tales condiciones 'si monumentum' puta 'fecerint' pluribus propositae [4] non possunt nisi in omnibus simul per-
1 sonis exsistere. Item: 'si Symphoro et Ianuario 'centum Titius praestiterit, fundum ei lego'. Symphoro mortuo an legatum perisset? sed hoc quoque sic puto interpretandum ut [5] si, dum quisque eorum vivet, praestitisset. sed benigna interpretatione dicendum, si non post moram Titii Symphorus decessit, debere [6] partem dimidiam Ianuario dantem partem
2 fundi dimidiam legatarium esse consecuturum. De illo quoque quaeritur: fundus quibusdam [6*] legatus est, si pecuniam certam in funus impensamque perferendi corporis in aliam regionem dedissent. nam nisi uterque dederit, neutri est legatum, quoniam condicio nisi per utrumque expleri non potest. sed haec humanius interpretari solemus, ut, cum duobus fundus legatus sit, si decem dedissent, et alteri
3 dando partem legatum quoque debeatur. Priscus respondit statuliberum non utique ibi ubi pater familias decessit aut ubi ipse relictus sit aut ubi velit, rationes reddere debere, sed interim [7] proficisci ad eum, cui reddere debeat, utique si is rei publicae causa aberit: verissimum est autem, ut alias aliud ex persona locoque sit aestimandum.

113 *Paulus imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro secundo* Cum filius rogatus fuisset a patre, si, antequam res suas administrare posset, decessisset, hereditatem Titio restituere, et egressus viginti annos decessisset, rescriptum est fideicommissum deberi.

II [8].

AD LEGEM FALCIDIAM.

1 [9] *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam* Lex Falcidia lata est, quae primo capite liberam legandi facultatem dedit usque ad dodrantem [10] his verbis: 'qui cives Romani sunt, qui eorum post hanc 'legem rogatam [11] testamentum facere volet, ut eam 'pecuniam easque res quibusque dare legare volet, 'ius potestasque esto, ut hac lege sequenti [12] licebit'. secundo capite modum legatorum constituit his verbis: 'quicumque civis Romanus post hanc legem 'rogatam testamentum faciet, is quantam cuique civi 'Romano pecuniam iure publico dare legare volet, 'ius potestasque esto, dum ita detur legatum [13], ne 'minus quam partem quartam hereditatis eo testamento 'heredes capiant, [14] eis, quibus quid ita datum legatumve erit, eam pecuniam sine fraude sua capere 'liceto isque heres, qui eam pecuniam dare iussus [15] 'damnatus erit, eam pecuniam debeto dare, quam [16]
1 'damnatus est'. Lex Falcidia etiam ad eos, qui apud hostes moriuntur, propter legem Corneliam pertinere videtur, quod ea lex perinde eorum testamenta confirmat, atque si in civitate decessissent: propter quam fictionem lex Falcidia et omnes testamentariae [17] pertinent, quae tamen possint locum ha-
2 bere. Ad eos, qui omissa causa testamenti possident hereditatem, non pertinet lex Falcidia: sed per
3 edictum praetoris inducitur potestas legis. Idem-
4 que est, si iurisiurandi condicio remissa sit. [18] Sed et si servo suo testator data libertate legaverit, quia differtur in id tempus, quo liber futurus est, item ei qui apud hostes est aut ei qui nondum natus est
5 datum sit aliquid, haec lex locum habebit. Ad municipum quoque legata vel etiam ea, quae deo
6 relinquuntur, lex Falcidia pertinet. Non solum autem ad res proprias testatoris legatas, sed et alie-
7 nas lex pertinet. Et omne quod ex bonis defuncti erogatur refertur ad hanc legem, sive in corpore constet certo incertove sive pondere numero mensura valeat aut etiam si ius legatum sit (ut usus
8 fructus) aut quod in nominibus est. Item si ita legatum sit: 'heres meus Seio penum dato: si non 'dederit, decem dato', quidam putant omnimodo in legato decem esse, penum autem mortis causa capi nec in Falcidiam imputare id heredem posse. ego autem didici, si in continenti heres penum solverit, videri hoc legatum esse et in legem Falcidiam imputari posse: et quod dixi 'in continenti' ita [19] accipiendum cum aliquo spatio. quod si iam mora facta solverit heres penum, tunc nec legatum eum [20] accepisse nec in Falcidiam imputari posse: iam enim transfusum legatum esse et decem deberi. idemque erit et si ab initio ita legatum datum sit: 'si penum non dederit, decem dato', quia hic penus non est legata et penus si datur, mortis causa capitur, quia
9 deficit legati condicio. Si usus fructus legatus sit (qui et dividi potest, non sicut ceterae servitutes individuae sunt) [21], veteres quidem aestimandum totum

(1) respondi *F* (2) non *F* (3) praescripserat *F*, perscripserit *Rob. Stephanus* (4) praepositae *F²* (5) ut *del.* (6) debere *del. Iensius* (6*) duobus *scr.* (7) interdum *scr.*
(8) *Pap.* 1. 3...33. 36...41. 93; *Ed.* 2. 34. 35. 42...50. 52...68; *Sab.* 51. 69...92; *App.* 94...96. — *Bas.* 41, 1. — *Cf. Inst.* 2, 22; *Cod.* 6, 50 (9) *ad* § 9 *cf. Vat. fr.* § 68 (10) usque ad dodrantem *del. Cuiacius* (11) de sua pecunia suisque rebus *ins.* (12) sequenti *del.* (13) legetur *Cuiacius* (14) itaque *ins.* (15) iussus *del.* (16) quam dare *scr.* (17) ad eos quoque *ins.* (18) *excidit caput generale Falcidiam pertinere ad legatarios omnes* (19) id *Hal.* (20) eum] Seium *scr.* (21) *requiritur* non, sicut ceterae servitutes individuae sunt, individuus est: *sed totum enuntiatum* qui et ... sunt *videtur positum loco non suo* (*cf. Vat.* 68)

usum fructum putabant et ita constituendum, quan-
tum sit in legato. sed Aristo a veterum opinione
recessit: ait enim posse quartam partem ex eo sic
ut ex corporibus retineri idque Iulianus recte probat.
sed operis servi legatis cum neque[1] usus neque usus
fructus in eo legato esse videtur, necessaria est
veterum sententia, ut sciamus quantum est in legato,
quia necessario ex omnibus, quae sint facti[2], pars
decedere debet, nec pars operae intellegi potest.
immo et in usu fructu si quaeratur, quantum hic
capiat, cui usus fructus datus est, quantum ad ce-
terorum legatorum aestimationem aut etiam huius
ipsius, ne dodrantem excedat legatum[3], necessario
10 ad veterum sententiam revertendum est. Si quis
creditori suo quod debet legaverit, aut inutile lega-
tum erit, si nullum commodum in eo versabitur, aut
si (propter repraesentationis puta commodum) utile
erit, lex quoque Falcidia in eo commodo locum ha-
11 bebit. Si legatarius possessionem nanctus est et
non potest avocari ei res, quia voluntate heredis
errantis nactus est possessionem, dabitur actio he-
redi, ut id quod supra dodrantem est offeratur[4].
12 Interdum omnimodo necessarium est solidum
solvi legatario interposita stipulatione 'quanto am-
'plius, quam per legem Falcidiam ceperit, reddi':
veluti si quae a pupillo legata sint non excedant
modum legis Falcidiae, veremur autem, ne impubere
eo mortuo alia legata inveniantur, quae contributione
facta excedant dodrantem. idem dicitur et si princi-
pali testamento quaedam sub condicione legata sunt,
quae an debeantur incertum est. et ideo, si heres
sine iudice solvere paratus sit, prospiciet sibi per
13 hanc stipulationem. Id, quod ex substitutione
coheredis ad coheredem pervenit, proficit legatariis:
is enim similis est heres[5] ex parte pure, ex parte
sub condicione heredi instituto. sed ea, quae ab eo
legata sunt, si[6] omiserit hereditatem, non augebun-
tur, scilicet si ab eo nominatim data sunt, non 'quis-
14 'quis mihi heres erit'. Si coheredis mei portio
exhausta sit, mea integra et illam vindicavero, Cas-
sius confundendas esse partes existimat, Proculus
contra: in qua specie et Iulianus Proculo adsensit,
quam sententiam probabiliorem esse puto. sed et[7]
divus Antoninus iudicasse dicitur commiscendas esse
utrasque partes in computatione legis Falcidiae.
15 Si coheredem meum post aditam hereditatem
adrogavero, non dubitabitur, quin separandae sint
portiones, perinde atque si coheredi meo heres ex-
16 stitissem. Si in annos singulos legatum sit Titio,
quia multa legata et condicionalia sunt, cautioni
locus est quae in edicto proponitur 'quanto amplius
17 'accipit reddi'. Id, quod natura hereditati de-
betur et peti quidem non potest, solutum vero non
repetitur, non esse computandum in hereditate qui-
dam putant. sed Iulianus et haec ex eventu augere
patrimonium aut non augere existimat et hereditario
iure id quoque capi ideoque et in restitutionem he-
18 reditatis venturum. Si debitor creditori heres
existat, quamvis confusione liberetur, tamen locuple-
tiorem hereditatem percipere videtur, ut computetur ei
19 quod debet, quamvis aditione confusum sit. De
impensa monumenti nomine facta quaeritur, an de-
duci debeat. et Sabinus ita deducendum putat, si
necessarium fuerit monumentum extruere. Marcellus
consultus, an funeris monumentique impensa, quan-
tam testator fieri iussit, in aere alieno deduci de-
beat, respondit non amplius eo nomine, quam quod
funeris causa consumptum est, deducendum. nam
eius, quod in extructionem monumenti erogatum est,
diversam esse causam: nec enim ita monumenti aedi-
ficationem necessariam esse, ut sit funus ac sepul-
tura. idcirco eum, cui pecunia ad faciendum[8] mo-
numentum legata sit, Falcidiam passurum.

2 *Marcellus libro vicesimo secundo digestorum*
Nec amplius concedendum erit, quam quod sufficiat
ad speciem modicam monumenti.

3 *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam*
Si heres institutus eam hereditatem quae solvendo
non est vendiderit, vix quidem poterit persuaderi
non fuisse eam hereditatem solvendo, quae emptorem
invenerit: vera autem ratione nihil legatariis debe-
bitur, quia magis ex stultitia emptoris habere videtur
heres institutus quam ex bonis defuncti. nam et e
contrario si male vendiderit res hereditarias, non
erit hoc legatariorum detrimentum: ita ergo com-
modum debet esse[9] heredis, si bene res administra-
1 verit. Sed et si is qui solvendo non est legaverit
et heres cum creditoribus deciderit, ne solidum sol-
veret, et ob eam decisionem factum sit, ut aliquid
retineret, nihil tamen legatariis debiturum, quia eam
pecuniam non ex hereditate, sed ex decisione habet.
2 Item si rei publicae in annos singulos legatum
sit, cum de lege Falcidia quaeratur, Marcellus putat
tantum videri legatum, quantum sufficiat sorti ad
usuras trientes eius summae, quae legata est, colli-
gendas[10].

4 *Papinianus libro sexto decimo quaestionum*
Fundo legato mihi sub condicione pendente legati
condicione heres me heredem instituit ac postea le-
gati condicio exstitit. in Falcidiae ratione fundus non
iure hereditario, sed legati meus esse intellegitur.

5[11] *Idem libro octavo responsorum* Verbis legati
vel fideicommissi non necessarie civitati relinquitur,
quod ex causa pollicitationis praestari necesse est.
itaque si debiti modum testamento dominus excessit,
superfluum dumtaxat Falcidia minuetur. quare nec
fidei committi legatarii poterit. quod si dies aut con-
dicio legatum fecerit, non utilitatis aestimatio, sed
totum petetur quod datum est. nec si vivo testatore
dies venerit aut condicio fuerit impleta, fiet irritum,
quod semel competit[12].

6 *Venuleius libro tertio decimo stipulationum*
Si vir uxori heres exstiterit et in funus eius inpen-
derit, non videbitur totum quasi heres inpendere,
sed deducto eo, quod quasi dotis nomine quam lucri
facit conferre debuerit.

7 *Papinianus libro septimo quaestionum* Lege
Falcidia interveniente legata servitus, quoniam dividi
non potest, non aliter in solidum restituetur, nisi
partis offeratur aestimatio.

8 *Idem libro quarto decimo quaestionum* In legem
Falcidiam aeris alieni rationem in hereditate relicti,
quod unus ex heredibus solvere damnatus sit, ipse
solus habebit.

9 *Idem libro nono decimo quaestionum* In Fal-
cidia placuit, ut fructus postea percepti, qui maturi
mortis tempore fuerunt, augeant hereditatis aesti-
mationem fundi nomine, qui videtur illo in tempore
1 fuisse pretiosior. Circa ventrem ancillae nulla tem-
poris admissa distinctio est nec immerito, quia par-
tus nondum editus homo non recte fuisse dicitur.

10 *Idem libro vicesimo quaestionum* Quod supra
quadrantem apud[13] heredem potest pervenire, supra
dodrantem in pecuniam legatum[14] non onerat here-
dem, veluti hereditas pupilli, si forte substitutus sit
exheredato qui patri pupilli heres exstitit.

11 *Idem libro vicesimo nono quaestionum* In ra-
tione legis Falcidiae retentiones omnis temporis he-
1 redi in quadrantem imputantur. Si servus sub
condicione libertate data vita decessit, si quidem im-
pleta condicio quandoque[15] fuerit, heredi non vide-
bitur perisse: quod si defecerit, in contrarium ratio

(1) neque *del.* (2) facti] *requiritur* legata (3) ne dodrantem excedant legata (*del.* quantum ad ceterorum legatorum aestimationem aut etiam huius ipsius) *scr.* (4) auferatur *Rob. Stephanus* (5) heres *del.* (6) si] qui *Voorda* (7) et *del.* (8) adficiendum *F* (9) esse debet *F*[2] (10) *requiruntur talia:* tantum videri legatum sortis, quantum sufficiat ad usuras trientes ei summae quae legata est colligendae (11) *cf. Inst.* 2, 20, 14 (12) constitit *cum Inst. scr.* (13) apud] aliunde ad *scr.* (14) legatam *Cuiacius* (15) quandoque condicio *F*[2]

trahit, sed quanti statuliber moriens fuisse videbitur.
2 Imperator Marcus Antoninus decrevit heredes,
quibus pars bonorum ablata est, non in ampliorem
partem quam pro ea parte quae relicta est legato-
3 rum nomine teneri. Cum quidam parte dimidia
bonorum adempta fuisset relegatus idemque provo-
catione interposita testamento postea facto obisset
atque post mortem eius non iuste appellatum esset
pronuntiatum: quaesitum est, utrum aeris alieni loco
pars dimidia abscederet, ut residua sola videretur
fuisse in bonis, an vero succurri heredi necessarium
esse videbitur. sed videtur succurri debere, cum
animus litigantis et[1] optinendi votum hanc opinio-
4 nem admittit. Si servus testamento manumissus
ante aditam hereditatem decedat, heredi quidem pe-
risse intellegitur: sed cuius pretii erit, qui, si vive-
ret, non aestimaretur? nam et eos, qui moriente do-
mino ea valetudine affecti fuerant, ut eos non posse
vivere certum esset, tamen, si postea moriantur, he-
reditati perisse responsum est. nec aliud in his,
qui sub eodem tecto fuerunt, cum dominus a familia
5 necaretur. Quod vulgo dicitur in tabulis patris
et filii unam Falcidiam servari quam potestatem ha-
beat, videndum est: quamvis enim substitutus quae
a pupillo relicta sunt, cum filius heres exstitit, ut
aes alienum quodlibet debeat, tamen propter ea,
quae data sunt tabulis secundis, contributioni locus
est. secundum quae poterit evenire, ne substitutus
quicquam retineat vel ut longe plus habeat quartae
paternae hereditatis. quid ergo, si non sufficiat pu-
pilli hereditas legatis, cum patris suffecisset? de suo
(quadrante nimirum)[2] dabit substitutus, quoniam pa-
ter legavit de suo: nec ad rem pertinet, quod ex
nullo testamento praestatur ultra vires patrimonii,
cum in hac parte iuris legata, quae tabulis secundis
relinquuntur, quasi primis sub condicione relicta in-
6 telleguntur. Si filio suo duos substituerit et al-
terius portionem oneraverit, tractari solet, an ex
persona sua Falcidiam possit inducere substitutus,
quam pupillus non haberet vel unus pupilli substi-
tutus. et facile quis dixerit consequenter prioribus,
quae de patrimonii ratione dicta sunt, non esse Fal-
cidiae locum et ultra vires portionis conveniendum
alterum substitutum. sed verior est diversa sententia
perinde huic quartam relinquendam existimantium
atque ita[3] si patri heres extitisset: ut enim opes
patris et contributio legatorum inde capiunt et for-
mam et originem, ita plures substituti subducta per-
sona pupilli revocandi sunt ad intellectum institu-
tionis. quid tamen dicemus de altero substituto, qui
non est oneratus? si forte nondum legata pupillus a
se relicta solvit et aliquid ultra dodrantem sit in
omnibus, et ipsum Falcidiam habiturum? atquin
quartam habet neque idem patiatur[4] instituti com-
paratio. rursus si negemus, aliud aperte, quam quod
volgo probatum est, respondetur. itaque varietas ex-
sistet, ut is quidem, qui proprio nomine oneratus
est, velut institutus desideret quartam, alter autem,
qui non est oneratus, ut substitutus, licet portio lar-
giatur eius, non in solidum conveniatur propter cal-
culi confusionem. huic consequens est, ut, si pupillo
de Falcidia cautum fuit, duobus committatur stipu-
latio, videlicet in eam quantitatem, quam unusquis-
7 que sibi retinere potuisset. Quaesitum est, si quis
pupillo coheredem substituisset, quemadmodum legis
Falcidiae ratio inquiri debeat? et quale est, quod
volgo diceretur, legatorum rationem separandam?
dixi, quantum ad legata, quae pater a filio, item a
substituto reliquit, nullam fieri posse separationem,
cum communi calculo subiciantur et invicem indu-
cant contributionem. sed legata, quae ab instituto
extero data sunt, permisceri ceteris non oportere:
ideoque quartam pupillo datae portionis habere sub-
stitutum, quamvis suam[5] portionem habeat ut insti-
tutus: et aliam causam esse eius, qui ex variis por-
tionibus heres scriberetur: ibi enim legatorum confundi
rationem non minus, quam si semel fuisset nuncu-
patus ex ea portione, quae conficeretur ex pluribus,
neque referre, pure saepe an sub diversis condicio-
8 nibus sit heres institutus. Si quis exheredato
filio substituit heredem institutum et ab eo tabulis
quoque secundis legaverit, necessario ratio confun-
detur, cum ideo legata valere dixerit Iulianus[6] a
substituto relicta, quod idem patri heres exstiterit.

12 *Idem libro trigesimo quaestionum* Si debitor
creditore herede instituto petisset, ne in ratione legis
Falcidiae ponenda creditum suum legatariis reputaret,
sine dubio ratione doli mali exceptionis apud arbi-
trum Falcidiae defuncti voluntas servatur.

13 *Idem libro trigesimo septimo quaestionum* Si
tacitum fideicommissum servus iniungente domino
susceperit, habiturum eum legis Falcidiae benefi-
cium, quia parere domino debuit, constitutum est:
idemque placuit in filio, qui fuit in patris potestate.

14 *Idem libro nono responsorum* Pater filiam,
quae a viro diverterat, heredem pro parte instituit
et ab ea petit, ut fratri et coheredi suo portionem
hereditatis acceptam deducta sexta restitueret admissa
compensatione dotis in Falcidiae ratione. si pater
dotem consentiente filia non petisset, Falcidiam qui-
dem iure hereditario, dotem autem iure proprio filiam
habituram respondi, quia dos in hereditate patris
1 non inveniretur. Avia nepotibus heredibus insti-
tutis fideicommisit, ut omissa retentione, quae per
legem Falcidiam ex alio testamento competebat, solida
legata fratribus et coheredibus solverent. recte da-
tum fideicommissum respondi, sed huius quoque onus
2 in contributionem venire. Duobus impuberibus sub-
stitutum utrique heredem existentem in alterius here-
ditate Falcidia non uti convenit, si de bonis alterius
impuberis quartam partem hereditatis patris, quae
3 ad filios pervenerit, retineat. Quod si frater fratri
legitimus heres exstitit et impuberi supremo substi-
tutus, portio quidem paternorum bonorum, quam in-
testatus puer accepit, rationi Falcidiae non confun-
detur, sed quartam eius tantum portionem[7] substi-
tutus retinebit, quam inpubes accepit qui substitutum
habuit.

15 *Idem libro tertio decimo responsorum* Quod
bonis iure Falcidiae contribuendum est a debitore,
cui mortis causa pacto debitum remissum est, in
1 factum concepta replicatione retinebitur. Frater
cum heredem sororem scriberet, alium ab ea cui do-
natum volebat stipulari curavit, ne Falcidia uteretur
et ut certam pecuniam, si contra fecisset, praestaret.
privatorum cautione legibus non esse refragandum
constitit et ideo sororem iure publico retentionem
habituram et actionem ex stipulatu denegandam.
2 Non idcirco minus Falcidiae rationem in ceteris
annuis legatis admitti visum est, quod primo ac se-
cundo anno sine ulla detractione fuissent legatario
3 soluta. Quod avus ex causa tutelae nepoti de-
buit, cum avo nepos solus heres exstitisset, ratio
Falcidiae si poneretur, in aere alieno bonis dedu-
cendum respondi. nec ad rem pertinere, quod here-
dem avus idemque tutor rogaverat, ut, si sine liberis
ante certam aetatem decederet, tam hereditaria quam
propria bona restitueret: non enim ex hoc heredita-
tem debito compensatam videri, cum vel ideo maxime
declaretur non esse compensationem factam, quo-
niam heredem suum habere propria bona defunctus
ostendit. plane si condicio fideicommissi fuerit im-
pleta, fructus hereditatis post mortem avi percepti
pari pecunia debito tutelae compensabuntur, sed[8]
quartam heres nepotis de bonis dumtaxat, quae mo-
4 riens avus reliquit, retinebit. Cum fideicommis-
sum, ex voluntate matris a patre moriente debitum,
filio pater hereditate sua, quam in filium conferebat,
compensari voluit: quod filio debetur, si ratio Fal-
cidiae poni coeperit, fini quadrantis, quem ex bonis

(1) et *del.* F² (2) quadrante nimirum *del. Goveanus* (3) ita *del.* (4) id patitur *scr.* (5) salvam *Vangerow* (6) *l.* 87 § 7 *h. t.* (7) portionis *Hal.* (8) et *scr.*

patris cum effectu percepit, compensabitur atque ita superfluum aeris alieni dodranti tantum detrahe-
5 tur. Ex donationibus in uxorem collatis quod heres eius reddere viro cogitur, in bonis mulieris non erit. nam ita fit locupletior, ut tanto pauperior esse videatur: quod autem heres inde minuit, viro
6 non perit. Fructus praediorum sub condicione verbis fideicommissi relictorum[1] in causam fideicommissi non deductos heres in ratione Falcidiae sic accepto facere sibi cogitur, ut quartam, et quartae fructus ex die mortis, bonorum quae mortis tempore fuerunt habeat. nec ad rem pertinet, quando Falcidia lex admissa sit: nam etsi maxime post impletam condicionem fideicommissorum locum habere coepit, tamen ex die mortis fructus quadrantis apud
7 heredem relinqui necesse est. Fideicommissum portionis supplendae gratia, pro qua matrem filius heredem instituit, eidem matri datum ratione Falcidiae minuitur et eam pecuniam mater supra quar-
8 tam portionis suae percipiet. Quarta, quae per legem Falcidiam retinetur, aestimatione quam testator fecit non magis minui potest, quam auferri.

16 *Scaevola libro tertio quaestionum* Si ex pluribus rebus legatis heres quasdam solverit, ex reliquis Falcidiam plenam per doli exceptionem retinere
1 potest etiam pro his, quae iam data sunt. Sed et si una res sit legata, cuius pars soluta sit, ex reliquo potest plena Falcidia retineri.

17 *Idem libro sexto quaestionum* Si post missionem faciat codicillos miles et intra annum decedat, ex testamento, quod in militia iure militari fecit, plena legata, ex codicillis habita Falcidiae ratione praestari debere dicitur. sed res ita expedietur: si, cum quadringenta haberet, testamento quadringenta, codicillis centum legaverit, ex quinta parte, id est octoginta, quae ad legatarium ex codicillis pervenirent, si Falcidiam non pateretur, quartam, id est viginti heres retinebit.

18 *Paulus libro undecimo quaestionum* Filius familias qui militaverat decedens patris sui fidei commisit codicillis, ut peculium suum castrense Titio post mortem restitueret: quaerebatur, an ut heres quartam deducere possit. dixi legem Falcidiam inductam esse a divo Pio etiam in intestatorum successionibus propter fideicommissa: sed in proposito nec hereditatem esse, quamvis placeret mihi extraneo herede instituto fieri hereditatem aditione eius: nam cum apud patrem remanet, ius pristinum durat et peculium est. nec huic contrarium est, quod in testamento eius qui apud hostes decessit exercetur Falcidia: nam fictio legis Corneliae et hereditatem et heredem facit. sed me non dubitare, quin debeat id quoque indulgeri legis beneficium, siquidem quasi patris familiae bona restituere cogitur et heres scriptus omissa ex testamento aditione exemplo edicti
1 legatorum nomine convenietur. His consequens erit, ut, si ex fructibus medio tempore quartam et quartae fructus habuerit pater, etiam Trebellianum senatus consultum inducamus et utiles actiones exerceri possint fiatque hereditas post restitutionem.

19 *Scaevola libro octavo quaestionum* Si dignum decem fundum damnetur heres quinque vendere, sine dubio quinque erunt imputanda Falcidiae.

20 *Idem libro nono quaestionum* Si a servo meo herede instituto mihi legetur et mihi adquiratur hereditas, negat Maecianus id legatum in Falcidia computari, quia non debeatur.

21 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Si pupillus, cui sine tutore auctore decem mutua data sunt, legatum a creditore meruerit sub hac condicione, si decem quae acceperit heredi reddiderit, una numeratione et implet condicionem et liberatur naturali obligatione, ut etiam in Falcidia heredi imputentur, quamvis non imputarentur, si tantum condicionis implendae causa data fuissent. adeo autem et solvere videtur, ut repudiato legato vel Sticho qui
1 legatus est mortuo nihil repetere possit. Si ego et servus meus heredes instituti simus ex diversis partibus nec a servo erogatus dodrans, his quibus a me legatum est contra Falcidiam proderit quod ex portione servi ad me pervenit supra Falcidiam eius portionis. ex contrario si servo meo servus et mihi decem legata fuerint, servi Falcidia ex decem mihi legatis non tenetur exemplo eodem Falcidiae[2]: nam quartam retineo ex persona servi, quamvis de mea portione nihil exhaustum sit.

22 *Idem libro septimo decimo quaestionum* Nesennius[3] Apollinaris Iulio Paulo. Ex facto, domine, species eiusmodi incidit. Titia filias suas tres numero aequis ex partibus scripsit heredes et a singulis legata invicem dedit, ab una tamen ita legavit tam coheredibus eius quam extraneis, ut Falcidiae sit locus. quaero, an adversus coheredes suas, a quibus legata et ipsa accepit, uti possit Falcidia et, si non possit vel doli exceptione summovenda est, quemadmodum adversus extraneos computatio Falcidiae iniri possit. respondi: id quidem, quod a coherede legatorum nomine percipitur, non solet legatariis proficere, quo minus Falcidiam patiantur: sed cum is qui legatum praestaturus est ab eodem aliquid ex testamento petit, non est audiendus desiderans uti adversus eum Falcidiae beneficio, si id quod percepturus est ex voluntate testatoris suppleat, quod deducere desiderat. plane ceteris legatariis non universum, quod coheredi praestat, imputabit, sed quantum daturus esset, si nihil ab eo
1 perciperet. Servo herede instituto si a domino fideicommissa, a servo legata data sunt, prius ratio legatorum habenda est, deinde ex eo quod superest fideicommissorum. dominus enim ideo tenetur, quod ad eum pervenit: pervenit autem, quod deductis le-
2 gatis superest. plane Falcidiam exercet. Sed et si dominus omissa hereditatis aditione servum sibi substitutum adire iussit, prius erogantur quae ab ipso domino data sunt, tunc eorum quae a servo
3 relicta sunt ratio initur, si patitur Falcidia. Si debitori liberatio legata sit, quamvis solvendo non sit, totum legatum computetur, licet nomen hoc non augeat hereditatem nisi ex eventu. igitur si Falcidia locum habeat, hoc plus videbitur legatum, quod huic legatum esset: cetera quoque minuentur legata per hoc et ipsum hoc per alia; capere enim vide-
4 tur eo, quod liberatur. Sed si alii hoc nomen legetur, nullum legatum erit nec ceteris contribuetur.

23 *Scaevola libro quinto decimo quaestionum* Si fundus mihi legetur et via, in Falcidiae ratione, si tantum sit in via, quantum amplius est in Falcidia, integer fundus capietur et via perit. sed si via legetur nec solvendo sit hereditas, non debebitur. videndum etiam, si fundo et via legato minus ex utroque[4] desideret quam sit viae pretium. potest coacta ratione dici non tantum fundum solidum capi, sed etiam[5], ut doli exceptio tantum sarciat, quantum deest, ne[6] plus habeat, quam Falcidia desiderat: ut tunc solum via intercidat, quotiens plus Falcidia desiderat quam est viae pretium.

24 *Paulus libro quarto decimo responsorum* Respondit Falcidiae legis rationem si haberi oportet, ita habendam, ac si hae res, quae ab herede subtractae sunt, in hereditate relictae non[7] fuissent.
1 Idem respondit partus ancillarum ante diem fideicommissi editos ad heredes eius qui rogatus est[8] pertinere eosque in quartam et quartae fructus computandos, si de lege Falcidia quaestio intercedat.
2 Idem respondit fructus ex propria re heredis, quae legata est, post diem fideicommissi cedentem perceptos, etsi non sint restituendi fideicommissario, heredi in quartam imputari non solere.

(1) relictos *F* (2) servi Falcidia non tenetur, ex decem mihi legatis tenetur exemplo eodem Falcidia *scr.* (3) Nasennius *scr.* (4) Falcidia *ins.* (5) et viam *Lectius* (6) ne] neque heres *scr.* (7) non *del.* (8) ad heredem qui rogatus est *scr.*

25[1] *Scaevola libro quarto responsorum* Maritum suum et filium communem aequis partibus heredes instituit: quaesitum est, an in ratione legis Falcidiae imputandum sit marito, quod ad eum ex eadem hereditate per filium pervenit. respondit, si ex institutione filii tantum retineat, quantum ad Falcidiam
1 satis sit, nihil quartae nomine deducendum. A liberto, cui fundum legaverat, per fideicommissum Seiae annua decem dedit: quaesitum est, si lex Falcidia liberti legatum minuerit, an Seiae quoque annuum fideicommissum minutum videatur, cum reditus largiatur annuam praestationem. respondit secundum ea quae proponerentur non videri minutum, nisi alia mens testatoris probetur.

26 *Idem libro quinto responsorum* Lineam margaritorum triginta quinque legavit, quae linea apud legatarium fuerat mortis tempore: quaero, an ea linea heredi restitui deberet propter legem Falcidiam. respondit posse heredem consequi, ut ei restituatur, ac, si malit, posse vindicare partem in ea linea, quae propter legis Falcidiae rationem deberet
1 remanere. Quaesitum est, an pretium statuarum Falcidiam pati debeat. respondit debere.

27 *Idem libro sexto responsorum* 'Seius et Agerius si intra diem trigesimum mortis meae rei publicae nostrae caverint contentos se futuros tot aureis legis Falcidiae beneficio omisso, heredes mihi sunto. quos invicem substituo. quod si voluntati meae non consenserint, exheredes sunto'. quaesitum est, an heredes instituti hereditatem adire possint, si condicioni parere nolunt, cum habeant substitutos eadem condicione praescripta. respondit Seium et Agerium primo loco institutos perinde adire posse, ac si ea condicio, quae fraudis causa adscripta est, adscripta non esset.

28 *Maecianus libro primo fideicommissorum* Pater quoque in legatis, quae filius ei dedit alio herede instituto, legis Falcidiae rationem patitur.

29 *Paulus libro secundo fideicommissorum* Si a me tibi fideicommissum vel legatum est tuque id post tempus rogatus sis mihi restituere, non puto hoc imputandum esse in Falcidiam, quia incipio postea quasi fideicommissarius id recipere.

30 *Maecianus libro octavo fideicommissorum* In ratione legis Falcidiae mortes servorum ceterorumque animalium, furta, rapinae, incendia, ruinae, naufragia, vis hostium praedonum latronum, debitorum facta peiora nomina, in summa quodcumque damnum, si modo culpa legatarii careant, heredi pereunt: quemadmodum ad heredis lucrum pertinent fructus, partus ancillarum et quae per servos adquisita sunt, ut stipulationes, rerum traditiones, legata hereditatesve his datae, ceterae donationes, item servitutes, quibus liberata praedia pretiosiora fierent, actionesque adquisitae, ut furti damni iniuriae similesque, quorum nihil in rationem legis Falcidiae cadit.
1 Vendere autem vel emere iussus certo pretio fundum aliamve quampiam rem in legis Falcidiae ratione, cum quantum sit legatum requiratur, tantum eo nomine inducetur[1a], quanto pluris minorisve sit res ea quantitate, quam quo pretio[2] testator accipi darive iussit, sed ut ei quidem portioni, quae legatis deductis facienda erit, amplius deducetur[3]: quippe non nostri causa capi id pretium, sed eo deducto pretium
2 reliquum legatum esse intellectum est. Prorsus diligenter animadvertendum est, ne quod dicitur damna post mortem testatoris illata ad solum heredem respicere usque quaque et sine ulla distinctione recipiatur. quod enim remota lege Falcidia in totum iuris foret, hoc idem fore in ea parte, quae lege Falcidia constitueretur: hoc enim attinet damna postea facta non deduci, ne amota portio legatis
3 fideive commissis detrahatur[4]. Verum est autem his solis, quae pondere numero mensura constant, nec damno postea incidente ex portione, quae fieri[5] ad aestimationem eorum bonorum, quae mortis tem-
4 pore fuerunt, quicquam detrahi. Certis vero corporibus et his ipsis ita relictis: 'pecuniam, quam in illa arca', 'vinum, quod in illis doleis', 'pondus argenti, quod in illis horreis habeo', si[6] sine culpa heredis deperierunt vel deteriora sunt facta, procul dubio aut nihil debebitur aut eorum quae exstabunt qualia erunt ea portio debebitur, quae per legem Falcidiam efficiatur ex aestimatione bonorum, quae
5 mortis testatoris tempore fuerint[4]. Incertae autem res relictae distinctionem recipiunt: nam si ex suis rebus incertam rem testator reliquisset, veluti 'argentum quod elegerit', et omne argentum testatoris interisset sine culpa heredis, nihil deberetur: sin vero argenti pondus pure relictum esset, quamvis omne argentum testatoris deperisset, admissa lege Falcidia portio eius quantitatis sumetur, quae fuit in bonis eo tempore quo testator decessit, nec ad imminuendam eam quicquam damna postea incidentia
6 proficient. Res tamen, quae interierint, pro nulla parte ac ne aestimatio quidem debeatur, non magis quam si omnes res per speciem enumeratae relictae
7 essent[7]. Tametsi autem legis Falcidiae ratione, quae condicionis implendae causa heredi sunt data, in quartam non computantur, tamen id, quod non figura condicionis accipere iussus est ab eo, cui hereditatem restituere rogatus est, Celso et Iuliano nostro placuit computari, quemadmodum si ea summa heres vendere eas res iussus esset, quia non condicionis implendae causa, sed quodammodo pro pretio inferre sunt iussi[8]. quo loco amplius quaesitum est, an fideicommissarius quoque invitus cogatur dare eam summam et recipere hereditatem, quasi et ipsius fidei commissum esset: sed id verisimile non est, cum talis oratio magis ipsius causa, quam contra ipsum
8 posita videatur. Cum lex Falcidia intervenit, non veniunt in contributionem, quae ipsi heredi a semet ipso vel servo eius legata fideive commissa sunt. alia causa est eorum, quae in die certa[9] dantur: nam si libertatis dies coepit cedere, ei debebuntur et in contributionem veniunt. ac ne ea quidem, quae quis servis suis inutiliter sine libertate legavit fideive commisit, in computationem eius legis cedunt.
9 Res, quas neque per fideicommissum relinqui posse certum est, in legis Falcidiae computationem non veniunt.

31 *Pomponius libro secundo fideicommissorum* Is cui fideicommissum solvitur sicut is cui legatum est satisdare debet, quod amplius ceperit, quam per legem Falcidiam ei licuerit, reddi: veluti cum propter condicionem aliorum fideicommissorum vel legatorum legis Falcidiae causa pendebit. sed et secundum Cassii et veterum opinionem, si a pupillo fideicommissa capiuntur, propter ea, quae a substituto erunt relicta, cavere debebit is cui solvatur. nam quamvis repetitio sit eorum, quae fideicommissi nomine non debita solventur, tamen satisdato cautum debet esse ei, a quo pecunia proficisceretur, ne damnum sentiat deficiente eo, cui solutum erit.

32 *Maecianus libro nono fideicommissorum* Poenales actiones sive legitimae sive honorariae exceptis popularibus in bonis actoris non ideo minus computandae sunt, quia morte reorum intercidere possunt. e contrario autem eaedem actiones nihil bonis rei defuncto eo detrahunt. sed ne in actoris quidem bonis defuncto eo iniuriarum actio poterit computari, quia et ipsa simul cum eo intercidit, ut usus fructus et id quod in dies menses annosve singulos alicui quoad vivat debeatur. etenim ea demum obligatio

(1) § 1 = 33, 1, 21, 1 (1a) induoet *Hal.* (2) quo pretio] pro pretio *Menge* (3) *requiritur* inducatur: *sed totum comma* sed ut ei ... amplius inducatur *otiosum est nec Maeciani* (4) *verba* quod enim remota ... legatis fideive commissis detrahatur *videntur loco mota et transferenda post* tempore fuerint § 4 *extr. praeterea videntur insiticia esse et ex margine in textum illata* (5) fieri] efficitur *scr.* (6) si *om. F* (7) res tamen ... relictae essent *item videtur interpolator addidisse post* nihil deberetur § 5 (8) quia ... sunt iussi *del.* (9) quae in die certa] quae cum libertate *scr.*

rei bonis deminutionem praestat, quae in heredem
transit. nec contrarium est, quod vivente reo eo
minus in bonis eius intellegebatur: nam et si ita
stipulatus esset, ut cum moreretur debere[1] ei inci-
peret, tamen augerentur bona eius, quemadmodum,
si ipse sub eadem condicione promisisset, defuncto
1 eo minuerentur. Honorariae quoque actiones,
quae intra certum tempus a praetore promittuntur,
cum bonis actoris defuncto eo augmentum rei de-
cessionemve[2], si tales erunt, ut in heredem quoque
2 transeant, praestabunt. Iulianus scribit, si utrius-
que heredis pars exhausta est legatis et alter ex he-
redibus cautionem praetoriam accepit a legatariis,
non aequaliter, sed pro suo modo legis Falcidiae ra-
tionem et actionem ex stipulatu habiturum. omnes
enim praetorias stipulationes eiusdem interpretationis
esse: nam constare ex iudicatum solvi stipulatione,
sive a parte actoris sive a rei plures heredes exsti-
tissent, non omnibus nec adversus omnes actionem
contingere, sed dumtaxat his qui vicissent et[3] adver-
sus victos, hisque, adversus quos res defensa non
esset, adversus eos, qui rem non defendissent.
3 Annua bima trima die aureis centenis legatis ex
omnibus summis, non tantum ex posterioribus por-
4 tionem legis Falcidiae detrahi placuit. Si Titio
viginti legatis portio per legem Falcidiam detracta
esset, cum ipse quoque quinque Seio rogatus esset
restituere, Vindius noster tantum Seio pro portione
ex quinque detrahendum ait, quantum Titio ex vi-
ginti detractum esset. quae sententia et aequitatem
et rationem magis habet, quia exemplo heredis le-
gatarius ad fideicommissa praestanda obligabitur:
nec quia ex sua persona legatarius inducere legem
Falcidiam non possit, idcirco quod passus esset non
imputaturum: nisi forte testator ita fidei eius com-
misisset, ut totum, quidquid ex testamento cepisset,
5 restitueret. Si autem manumittere servum vel
suum vel alienum rogatus sit, omnimodo praestare
debebit libertatem, nec hoc contrarium est superiori,
quia favor libertatis saepe et alias benigniores sen-
tentias exprimit.

33 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Si ser-
vus tibi legatus sit eumque rogatus sis manumittere
nec praeterea capias, unde quartam, quae per Fal-
cidiam retinetur, recipere possis, senatus censuit ces-
sare Falcidiam.

34 *Marcellus libro quadragesimo secundo diges-
torum Iuliani notat* In testatoris servo non erit
Falcidiae locus: si vero pecuniam aliudve quid lega-
verit fideique legatarii commiserit, ut alienum servum
vel legatarii manumitteret, locus erit.

35 *Ulpianus libro sexto disputationum* Plane si
quid sit praeterea legatum ipsi servo, Falcidiae lo-
cum fore senatus declaravit. unde Scaevola ait in
eo, quod praeterea servo legatum est, ita Falcidiam
admittendam, ut inde et quod pro servo praestandum
est sumatur.

36 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Sed si
non servus ipse legatus sit, sed pecunia rogatusque
sit legatarius servum suum manumittere, Falcidiam
patietur et nihilo minus cogetur manumittere, quia
1 tanti aestimasse videbitur servum suum. Quid si
alienus servus fuerit? in eo non plus quam accepit
2 ad redimendum cogitur impendere. Sin vero he-
res servum[4] rogatus sit manumittere, placet pretium
3 eius, ut aes alienum, deducendum esse. Si solus
servus legatus et fideicommissa libertate donatus
fuerit, licet Falcidia interveniente totus vindicari pe-
tive potest. sed et si aliud praeterea capiat legata-
rius, adhuc servus totus peti potest: quartam autem
utriusque ex legato retinendam, ne impediatur liber-
4 tas. Si incertum sit, an libertas praestari debeat,
veluti quod sub condicione vel post tempus data sit,
numquid incerto eo an praestetur, cum possit aut
servus mori aut condicio deficere, interim Falcidia
admittenda est, deinde cum libertas competere vel
deberi coeperit, tum legatarius illam partem recipiat[5],
quam Falcidia detraxit? Caecilio placebat, si quid
ex operis eius medio tempore consecutus fuerit he-
res[6], id in pretium eius erogare eum debere propter
legis Falcidiae rationem.

37 *Valens libro sexto de fideicommissis* Eius
servi aestimatio perinde ac statuliberi fieri debet.
1 Sed et si heres servum alienum rogatus est ma-
numittere, placuit ut etiam huius pretium ex aesti-
matione hereditatis deduci debeat.

38 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
1 Statuliber heredis non auget familiam. Commu-
nes servi in utriusque patrimonio connumerantur.
2 Cuius usus fructus alienus est, in dominio do-
mini[7] proprietatis connumeratur, pignori dati in de-
bitoris, sub lege commissoria distracti, item ad diem
addicti in venditoris.

39 *Paulus libro tertio sententiarum* Aeris alieni
loco deducuntur non solum pretia eorum, quibus
libertas data est, et eorum, qui supplicio sunt af-
fecti, sed et eius, quem praetor propter indicium
proditae mortis vel detectae eorum coniurationis
libertate donavit.

40 *Hermogenianus libro quarto iuris epitomarum*
Ad veterani testamentum, sive pater familias sive
filius familias sit, licet intra annum missionis dece-
1 dat, lex Falcidia pertinet. Si cui, si decem de-
disset, viginti fundus fuisset legatus, is in toto fundo
legatarius habebitur.

41 *Paulus libro nono ad edictum* Dolo carere
non videtur, si iam mota quis controversia heredita-
tis legata sine cautionibus det.

42 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* In
Falcidia aestimatio pretii rerum ex veritate facienda
est.

43 *Idem libro nono decimo ad edictum* Servi qui
apud hostes sunt post mortem testatoris reversi,
quod ad Falcidiam pertinet, locupletiorem faciunt
hereditatem.

44 *Idem libro vicesimo primo ad edictum* Falcidia
intervenire non potest, si statuliber de alieno dedit,
non de bonis defuncti, vel alias est homo liber, qui
condicionem implevit.

45 *Paulus libro sexagesimo ad edictum* In lege
Falcidia non habetur pro puro, quod in diem relic-
tum est: medii enim temporis commodum computa-
1 tur. In his legatis, quae sub condicione relicta
sunt, Proculus putabat, cum quaeritur de lege Fal-
cidia, tantum esse in legato, quanti venire possunt:
quod si est, et deductio sic potest fieri, ut tantum
videatur vi[8] deberi, quanti nomen venire potest. sed
haec sententia non probatur: cautionibus ergo melius
res temperabitur.

46 *Ulpianus libro septuagesimo sexto ad edictum*
Qui quod per Falcidiam retinere poterat, voluntatem
testatoris secutus spopondit se daturum, cogendus est
solvere.

47 *Idem libro septuagesimo nono ad edictum* Lex
Falcidia si interveniat, in omnibus pensionibus locum
habet: sed hoc ex post facto apparebit. ut puta in
annos singulos legatum relictum est: quamdiu Fal-
cidia nondum locum habet, integrae pensiones an-
nuae dabuntur: sed enim si annus venerit, quo fit,
ut contra legem Falcidiam ultra dodrantem aliquid
debeatur, eveniet, ut retro omnia legata singulorum
1 annorum imminuantur. Numquam legatarius
vel fideicommissarius, licet ex Trebelliano senatus
consulto restituitur ei hereditas, utitur legis Fal-
cidiae beneficio.

48 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium
curulium* Cum emptor venditori vel contra heres
exstitit, evicto homine utrum duplum in aes alie-
num deducere vel computare debeat an simplum?
duplum enim esset, si alius heres exstitisset. et be-

(1) deberi *scr.* (2) cum bonis actoris defuncto eo aug-
mentum, tum rei decessionem *scr. fere ut Hal.* (3) et *del.*
(4) suum *sec. B ins.* (5) recipiet F^2 (6) heres *del.*
(7) in domini F^a, in domino F^b (8) vi *del.*

nignius est eodem herede existente simplum ei im-
putari.

49 *Idem libro duodecimo ad Plautium* PLAVTIVS.
Servo, quem tibi legaveram, fundum legavi. Atilici-
nus Nerva Sabinus primum in servo rationem legis
Falcidiae habendam et quota pars ex eo decederet,
eam partem in fundo legato inutilem futuram, deinde
ex reliquis partibus fundi legis Falcidiae portionem
decessuram, sicut ex omnibus legatis. Cassius, quod
servo pars lege Falcidia decedat, incipere servum
fieri communem heredis et legatarii, communi autem
servo cum legatum sit, totum pertinere ad socium,
quia in eam personam[1] legatum consistere possit[2]:
qua ratione semel ex fundo partem legis Falcidiae
decessuram. PAVLVS. Cassii sententia utimur: nam
et divus Pius rescripsit servo communi fideicommis-
1 sum datum totum ad socium pertinere. Interdum
evenit, ut propter rationem legis Falcidiae sequens
legatum exstinguatur, veluti si fundus et ad eum
via legata sit per alium fundum: nam si pars fundi
remanserit in hereditate, non potest procedere viae
legatum, quia per partem servitus adquiri non po-
test.

50 *Celsus libro quarto decimo digestorum* Non
est dubium, quin ea legata, a quibus heres summo-
vere exceptione petitorem potest, in quartam ei im-
putentur nec ceterorum legata minuant.

51 *Iulianus libro sexagesimo primo digestorum*
Nec interest, utrum ab initio quasi inutile fuerit an
ex accidenti postea in eum casum pervenisset legatum,
ut actio eius denegaretur.

52 *Marcellus libro nono digestorum* Ex asse
patronum heredem instituit libertus, cum ducentos[3]
aureos in bonis haberet, et legavit filio centum vi-
ginti, extraneo reliqua: deminutio legati, quod ex-
traneo praestat legatum[4], proficit filio ad conse-
1 quenda solida, quae ei legata sunt. Quacumque
ex causa legata non praestantur, imputantur heredi
in quartam partem quae propter legem Falcidiam
remanere apud eum debet.

53 *Celsus libro septimo decimo digestorum* Si
propter ea, quae sub condicione legata sunt, pendet
legis Falcidiae ratio, praesenti die data non tota vin-
dicabuntur.

54 *Marcellus libro quinto decimo digestorum*
Pater filium, ex quo tres habebat nepotes, heredem
instituit fideique eius commisit, ne fundum alienaret
et ut in familia eum relinqueret: filius decedens tres
filios scripsit heredes. quaerendum est, an omnino
quasi creditores unusquisque in ratione legis Falci-
diae aliquid possit deducere, quia in potestate sua
habuit pater, cui ex his potius relinqueret. sed hac
ratione nemo in Falcidiae ratione quicquam deducet.
quod videndum, ne dure constituatur: utique enim
in alieno aere habuit fundum, necessitate quippe ob-
strictus fuisset[5] filiis eum relinquendi.

55 *Idem libro vicesimo digestorum* Cum Titio in
annos singulos dena legata sunt et iudex legis Fal-
cidiae rationem inter heredem et alios legatarios ha-
beat, vivo quidem Titio tanti litem aestimare debeat,
quanti venire id legatum potest, in incerto posito,
quamdiu victurus sit Titius: mortuo autem Titio non
aliud spectari debet[6], quam quid heres ex ea causa
debuerit.

56 *Idem libro vicesimo secundo digestorum* Cum
quo de peculio agi poterat, heres creditori exstitit:
quaeris, cuius temporis peculium computari oporteat
in Falcidia lege. plerique putant, quod tunc in pe-
culio fuerit, cum adiretur hereditas, inspiciendum.
ego dubito, quoniam mortis tempus in ratione legis
Falcidiae ineunda placuit observari: quid enim in-
terest, peculium servi post mortem creditoris demi-
1 nutum sit an debitor pauperior factus sit? Aliquis
dicet: quid ex contrario, si ante aditam hereditatem
adquisierit servus? et ego quaeram,[7] si debitoris, qui
tunc non erat solvendo, ampliatae facultates fuerunt[8]?
et cum in isto placuerit ex post facto uberiorem vi-
deri fuisse hereditatem, sicuti cum condicio crediti
exstitit post mortem, ita etiam peculii incrementum
2 pleniorem faciet hereditatem. SCAEVOLA notat:
quid ergo, si idem servus defuncto et alii dena de-
buit et una decem habuit? augetur scilicet et his
hereditas, decem, quae defuncto naturaliter debeban-
3 tur, in hereditate manentibus. Is, qui in bonis
unum dumtaxat servum habebat, legavit eum Titio
et fidei eius commisit, ut post triennium manumit-
teret: debet ex eo, quod interim ex operis servi ad
Titium pervenire potest, quarta apud heredem rema-
nere, quemadmodum si directo post triennium servo
libertatem dedisset eiusque usum fructum ei legasset,
aut ei proprietatem per fideicommissum relinquit[9].
4 Stichum tibi, servo tuo decem legavit vel contra
tibi decem, servo tuo Stichum, libertatemque Stichi
fidei eius commisit. lex Falcidia minuit legata: re-
dimere ab herede partem debes, quemadmodum si
5 tibi utrumque legasset. Saepius evenit, ne emolu-
mentum eius legis heres consequatur: nam si cen-
tum aureorum dominus viginti quinque alicui dedis-
set et eum instituerit heredem et dodrantem lega-
verit, nihil aliud sub occasione legis Falcidiae
intervenire potest, quia vivus videtur heredi futuro
providere.

57 *Idem libro vicesimo sexto digestorum* Cum
dotem maritus alicui legaverit, ut uxori restituatur,
non habere legem Falcidiam locum dicendum est. et
sane in plerisque ita observatur, ut omissa interpo-
siti capientis persona spectetur.

58 *Modestinus libro nono regularum* Legis Fal-
cidiae beneficium heres etiam post longum tempus
mortis testatoris implorare non prohibetur.

59 *Idem libro nono pandectarum* Beneficio le-
gis Falcidiae indignus esse videtur, qui id egerit, ut
1 fideicommissum intercidat. Praeterea qui non ca-
pienti rogatus est restituere hereditatem, senatus
consulto Planciano non conceditur quartam retinere:
sed ea quarta, quam non retinuit, ad fiscum pertinet
ex rescripto divi Pii.[10]

60 *Iavolenus libro quarto decimo ex Cassio* Cum
pater impuberi filiae heredem substituit, id quod ei
legatorum nomine a patre obvenit, cum hereditas ad
substitutos pertinet, in computationem legis Falcidiae
1 non venit. Legato petito cum in litem iuratum
est, ratio legis Falcidiae[11] non eius summae, in
quam legatarius iuravit, haberi debet, sed eius,
quanti re vera id fuit quod petitum est: nam id
quod poenae causa adcrevit in legem Falcidiam non
incidit.

61 *Idem libro quarto epistularum* Alienus fundus
tibi legatus est: hunc heres cum emere nisi infinito
pretio non posset, emit multo pluris, quam quanti erat,
qua emptione effectum est, ut legatarii ad legem
Falcidiam revocarentur. quaero, cum, si[12] fundus
tanti, quanti re vera[13], emptus esset, legata non fue-
rant excessura ius legis Falcidiae, an hoc ipso heres
institutus partem revocandi a legatariis ius habeat,
quod ex voluntate defuncti pluris emerit fundum,
quam quanti erat. respondit: quod amplius heres
quam pretium fundi legatario solvit, id lege Falcidia
imputari non potest, quia neglegentia eius nocere
legatariis non debet, utpote cum is confitendo veram
aestimationem praestare poterat.

62 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Pa piam* In lege Falcidia hoc esse servandum Iulianus
ait, ut, si duo rei promittendi fuerint vel duo rei
stipulandi, si quidem socii sint in ea re, dividi inter
eos debere obligationem, atque si singuli partem pe-

(1) in ea persona sola *scr.* (2) potest F^2 (3) quinquaginta *ins.* (4) deminutio ... legatum] quod extraneo praestat legatum patronus dimidiatum *scr.* (5) fuisset] uni ex *scr.* (6) debeat F^2 (7) quid *ins. Hal.* (8) fuerint F^2 (9) aut ei proprietatem per fideicommissum relinquit *del.* (10) § 1 *cf. D* 49, 14, 49 (11) in ratione legis Falcidiae ratio *scr.* (12) si *del.* F^2 (13) erat *ins. Huschke*

cuniae stipulati essent vel promisissent: quod si societas inter eos nulla fuisset, in pendenti esse, in utrius bonis computari oporteat id quod debetur vel
1 ex cuius bonis detrahi. Corpora si qua sunt in bonis defuncti, secundum rei veritatem aestimanda erunt, hoc est secundum praesens pretium: nec quicquam eorum formali pretio aestimandum esse sciendum est.

63 [1] *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Pretia rerum non ex affectu nec utilitate singulorum, sed communiter funguntur. nec enim qui filium naturalem possidet tanto locupletior est, quod eum, si alius possideret, plurimo redempturus fuisset. sed nec ille, qui filium alienum possidet, tantum habet, quanti eum patri vendere potest, nec exspectandum est, dum vendat, sed in praesentia, non qua filius alicuius, sed qua homo aestimatur. eadem causa est eius servi, qui noxam nocuit: nec enim delinquendo quisque pretiosior fit. sed nec heredem post mortem testatoris [2] institutum servum tanto pluris esse, quo pluris venire potest, Pedius scribit: est enim absurdum ipsum me heredem institutum non esse locupletiorem, antequam adeam, si autem servus heres institutus sit, statim me locupletiorem effectum, cum multis causis accidere possit, ne iussu nostro adeat: adquirit nobis certe cum adierit, esse [3] autem praeposterum ante nos locupletes dici, quam
1 adquisierimus. Cuius debitor solvendo non est, tantum habet in bonis, quantum exigere potest.
2 Nonnullam tamen pretio varietatem loca temporaque adferunt: nec enim tantidem Romae et in Hispania oleum aestimabitur nec continuis sterilitatibus tantidem, quanti secundis fructibus, dum hic quoque non ex momentis temporum nec ex ea quae raro accidat caritate pretia constituantur.

64 *Ulpianus libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si in testamento ita scriptum sit: 'heres 'meus Lucio Titio decem dare damnas esto et quanto 'quidem minus per legem Falcidiam capere poterit, 'tanto amplius ei dare damnas esto', sententiae testatoris standum est.

65 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Si fundus legatus sit quinquaginta dignus sub hac condicione, si quinquaginta heredi dedisset, plerique putant utile esse legatum, quia condicionis implendae causa datur: nam constat etiam Falcidiam eum pati posse. sed si quinquaginta aurei legati sint, si quinquaginta dedisset, dicendum inutile esse legatum et magis ridiculum esse.

66 *Ulpianus libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Circa legem Falcidiam in eo, quod sub condicione vel in diem alicui relictum est, hoc observandum est: si decem sub condicione alicui fuerint relicta eaque condicio post decennium forte exstiterit, non videntur decem huic legata, sed minus decem, quia intervallum temporis et interusurium
1 huius spatii minorem facit quantitatem decem. Sicuti legata non debentur, nisi deducto aere alieno aliquid supersit, [4] nec mortis causa donationes debebuntur, sed infirmantur per aes alienum. quare si immodicum aes alienum interveniat, ex re mortis causa sibi donata nihil aliquis consequitur.

67 *Terentius Clemens libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Quotiens cuidam amplius legatum sit, quam ei capere liceret, et lex Falcidia locum haberet, prius Falcidiae ratio habenda est, scilicet ut subducto eo, quod lex Falcidia exceperit, reliquum, si non excedat statutam lege [5] portionem, debeatur.

68 *Aemilius Macer libro secundo ad legem vicesimam hereditatium* Computationi in alimentis faciendae hanc formam esse Ulpianus scribit, ut a prima aetate usque ad annum vicesimum quantitas alimentorum triginta annorum computetur eiusque quantitatis Falcidia praestetur, ab annis vero viginti usque ad annum vicesimum quintum annorum viginti octo, ab annis viginti quinque usque ad annos triginta annorum viginti quinque, ab annis triginta usque ad annos triginta quinque annorum viginti duo, ab annis triginta quinque usque ad annos quadraginta annorum viginti. ab annis quadraginta usque ad annos quinquaginta tot [6] annorum computatio fit, quot aetati eius ad annum sexagesimum deerit [7] remisso uno anno: ab anno vero quinquagesimo usque ad annum quinquagesimum quintum annorum novem, ab annis quinquaginta quinque usque ad annum sexagesimum annorum septem, ab annis sexaginta, cuiuscumque aetatis sit, annorum quinque. eoque nos iure uti Ulpianus ait et circa computationem usus fructus faciendam. solitum est tamen a prima aetate usque ad annum trigesimum computationem annorum triginta fieri, ab annis vero triginta tot annorum computationem inire, quot ad annum sexagesimum deesse videntur [8]. numquam ergo amplius quam triginta annorum computatio initur. sic denique et si rei publicae usus fructus legetur, sive simpliciter sive
1 ad ludos, triginta annorum computatio fit. Si quis ex heredibus rem propriam esse contendat, deinde hereditariam esse convincatur, quidam putant eius quoque Falcidiam non posse retineri, quia nihil intersit, subtraxerit an hereditariam esse negaverit: quod Ulpianus recte improbat [9].

69 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Usu fructu bonorum legato aes alienum ex omnibus rebus deducendum est, quoniam post senatus consultum nulla res est, quae non cadit in usus fructus legatum.

70 *Ulpianus libro sexto decimo ad Sabinum* Falcidiae stipulatio statim committitur, ubi condicio legati vel debiti exstitit.

71 *Paulus libro trigesimo secundo ad edictum* Potest heres in vendenda hereditate cavere, ut et lege Falcidia interveniente solida legata praestentur, quia ea lex heredis causa lata est nec fraus ei fit, si ius suum deminuat heres.

72 *Gaius libro tertio de legatis ad edictum praetoris* [10] Quantitas patrimonii deducto etiam eo, quidquid explicandarum venditionum causa impenditur, aestimatur.

73 [11] *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* In quantitate patrimonii exquirenda visum est mortis tempus spectari. qua de causa si quis centum in bonis habuerit et tota ea legaverit, nihil legatariis prodest, si ante aditam hereditatem per servos hereditarios aut ex partu ancillarum hereditariarum aut ex fetu pecorum tantum accesserit hereditati, ut centum legatorum nomine erogatis habiturus sit heres quartam partem, sed necesse est, ut nihilo minus quarta pars legatis detrahatur. et ex diverso, si ex centum septuaginta quinque legaverit et ante aditam hereditatem in tantum decreverint bona, incendiis forte aut naufragiis aut morte servorum, ut non plus quam septuaginta quinque vel etiam minus relinquatur, solida legata debentur. nec ea res damnosa est heredi, cui liberum est non adire hereditatem: quae res efficit, ut necesse sit legatariis, ne destituto testamento nihil consequantur, cum herede in portio-
1 nem legatorum pacisci. Magna dubitatio fuit de his, quorum condicio mortis tempore pendet, id est an quod sub condicione debetur in stipulatoris bonis adnumeretur et promissoris bonis detrahatur. sed hoc iure utimur, ut, quanti ea spes obligationis venire possit, [12] tantum stipulatoris quidem bonis accedere videatur, promissoris vero decedere. aut [13] cautionibus res explicari potest, ut duorum alterum fiat, aut ita ratio habeatur, tamquam pure debeatur,

(1) *pr.* = *D.* 9, 2, 33 (2) sed nec post mortem testatoris heredem *scr.* (3) esset *scr.* (4) ita si nihil supersit *ins.* (5) legi *F* (6) tot *vid. delere voluisse* F^2 (7) deerunt *Brencmannus* (8) ab annis autem sexaginta annorum quinque *sec. B. ins.* (9) probat F^2 (10) urbani *add.* F^2 (11) *ad pr.* § 5 *cf. Inst.* 2, 22, 2. 3 (12) in *ins.* F^2 (13) ut F^2

aut ita, tamquam nihil debeatur, deinde heredes[1] et legatarii inter se caveant, ut exsistente condicione aut heres reddat, quanto minus solverit, aut legatarii
2 restituant, quanto plus consecuti sint. Sed et si legata quaedam pure, quaedam sub condicione relicta efficiant, ut exsistente condicione lex Falcidia locum habeat, pure legata cum cautione redduntur. quo casu magis in usu est solvi quidem pure legata perinde ac si nulla alia sub condicione legata fuissent, cavere autem legatarios debere ex eventu con-
3 dicionis quod amplius accepissent redditu iri. Cuius generis cautio necessaria videtur et si quibusdam servis eodem testamento sub condicione libertas data sit, quorum pretia condicione exsistente bonis
4 detrahuntur. In diem relicta legata alterius esse iuris palam est, cum ea omnimodo tam ipsi legatario quam heredibus eius deberi certum est: sed tanto minus erogari ex bonis intellegendum est, quantum interea, donec dies optingit, heres lucraturus est ex
5 fructibus vel usuris. Ergo optimum quidem est statim ab initio ita testatorem distribuere legata, ne ultra dodrantem relinquantur. quod si excesserit quis dodrantem, pro rata portione per legem ipso iure minuuntur: verbi gratia si is, qui quadringenta in bonis habuit, tota ea quadringenta erogaverit, quarta pars legatariis detrahitur: si trecenta quinquaginta legaverit, octava. quod si quingenta legaverit habens quadringenta, initio quinta, deinde quarta pars detrahi debet: ante enim detrahendum est, quod extra bonorum quantitatem est, deinde quod ex bonis apud heredem remanere oportet.

74 *Idem libro tertio de legatis ad edictum praetoris*[2] Quod autem dicitur, si ex iudicio defuncti quartam habeat heres, solida praestanda esse legata, ita accipere debemus, si hereditario iure habeat: itaque quod quis legatorum nomine a coherede accepit, in quadrantem ei non imputatur.

75 *Ex libro quadragesimo digestorum* Iuliani *Marcellus*. Sed si ideo legatum ei datum est, ut integra legata vel fideicommissa praestet, deneganda erit actio legati, si lege Falcidia uti mallet.

76 *Gaius libro tertio de legatis ad edictum praetoris*[2] Id autem quod condicionis implendae causa vel a coherede vel a legatario vel a statulibero datur, in Falcidia non imputatur, quia mortis causa capitur. sane si a statulibero peculiares nummos accipiat, pro sua parte quadranti eos imputare[3] debet, quia pro ea parte non mortis causa capere, sed heredi-
1 tario iure eos habere intellegitur. Qua ratione placuit legata, quae legatarii non capiunt, cum apud heredes subsederint, hereditario iure apud eos remanere intellegi et ideo quadranti imputanda, nec quicquam interesse, utrum statim ab initio legatum non sit an quod legatum est remanserit.

77[4] *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* In singulis heredibus rationem legis Falcidiae componendam[5] esse non dubitatur. et ideo si Titio et Seio heredibus institutis semis hereditatis Titii exhaustus est, Seio autem quadrans totorum bonorum relictus sit, competit Titio beneficium legis Falcidiae.

78 *Idem libro tertio de legatis ad edictum praetoris urbani* Quod si alterutro eorum deficiente alter heres solus exstiterit, utrum perinde ratio legis Falcidiae habenda sit, ac si statim ab initio is solus heres institutus esset, an singularum portionum separatim causae spectandae sunt? et placet, si eius pars legatis exhausta sit, qui heres exstiterit, adiuvari legatarios per deficientem partem, quia ea non est legatis onerata[6], quia et legata quae apud heredem remanent efficiunt, ut ceteris legatariis aut nihil aut minus detrahatur: si vero defecta pars fuerit exhausta, perinde in ea ponendam rationem legis Falcidiae, atque si ad eum ipsum pertineret, a quo defecta fieret.

79 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* In duplicibus testamentis sive de patrimonio quaeramus, ea sola substantia spectatur, quam pater cum moreretur habuerit, nec ad rem pertinet, si post mortem patris filius vel adquisierit aliquid vel deminuerit: sive de legatis quaeramus, tam ea quae in primis quam ea quae in secundis tabulis relicta sunt in unum contribuuntur, tamquam si et ea, quae a filii herede reliquisset testator, a suo herede sub alia condicione legasset.

80 *Idem libro tertio de legatis ad edictum praetoris*[2] Si is, qui quadringenta in patrimonio habebit, filio impubere herede instituto ducenta legaverit eique Titium et Seium heredes substituerit et a Titio centum legaverit, videamus, quid iuris sit. si nondum solutis legatis pupillus decesserit et ob id ea legata utrique debent, solus heres Titius utetur lege Falcidia: cum enim ducenta ex hereditate pupilli ad eum pertineant, ducenta legatorum nomine debet, centum ex ducentis quae pupillus debebat, centum quae ipse dare iussus est: itaque ex utraque quantitate quarta deducta habebit quinquaginta. in persona vero Seii lex Falcidia non intervenit cum ad eum ex hereditate pupilli ducenta pertineant et debeat legatorum nomine centum ex ducentis, quae a pupillo relicta sunt. quod si pupillus solvat legata, debent curare tutores pupilli, ut caveant legatarii.
1 Quaedam legata divisionem non recipiunt, ut ecce legatum viae itineris actusve: ad nullum enim ea res pro parte potest pertinere. sed et si opus municipibus heres facere iussus est, individuum videtur legatum: neque enim ullum balineum aut ullum theatrum aut stadium fecisse intellegitur, qui ei propriam formam, quae ex consummatione contingit, non dederit: quorum omnium legatorum nomine, etsi plures heredes sint, singuli in solidum tenentur. haec itaque legata, quae dividuitatem non recipiunt, tota ad legatarium pertinent. sed potest heredi hoc remedio succurri, ut aestimatione facta legati denuntiet legatario, ut partem aestimationis inferat, si non inferat, utatur adversus eum exceptione doli mali.

81 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Sed usus fructus legatus venit in computationem legis Falcidiae, nam divisionem recipit adeo, ut, si duobus legatus fuerit, ipso iure ad singulos par-
1 tes pertineant. Dos relegata extra rationem legis Falcidiae est, scilicet quia suam rem mulier recipere
2 videtur. Sed et de his quoque rebus, quae mulieris causa emptae paratae essent, ut hae quoque extra modum legis essent, nominatim ipsa Falcidia lege expressum est.

82 *Ulpianus libro octavo disputationum* Quaerebatur, cum is qui solum in nomine quadringenta in bonis habebat ipsi debitori liberationem, Seio autem quadringenta legaverit, si debitor vel solvendo non sit vel centum facere possit, quantum quisque habeat interventu legis Falcidiae. dicebam legem Falcidiam ex eo quod refici ex hereditate potest quartam heredi tribuere, residuum dodrantem inter legatarios distribuere. quare cum nomen minus solvendo est in hereditate, eius quod exigi potest pro rata fit distributio, residui venditio facienda est, ut id demum in hereditate computetur, quanti nomen distrahi potest. sed cum debitori liberatio relinquitur, ipse sibi solvendo videtur et quod ad se attinet, dives est: quippe si ei mortis causa accepto feratur id quod debet, quadringenta cepisse videbitur, licet nihil facere possit: sensisse enim liberationem plenam videtur, quamvis nihil facere possit. si soli ei liberatio relicta est, et ideo[7] Falcidia interveniente trecenta accepto illi ferri debent, residua centum durabunt in obligationem et si quidem facere posse coeperit, exigentur ab eo dumtaxat usque ad centum[8]. idemque erit dicendum, et si mortis causa accepto ei quadringenta ferantur. unde

(1) heres *edd.* (2) urbani *add. F²* (3) imputari *F* (4) *cf. Inst.* 2, 22, 1 (5) ponendam *scr.* (6) quia ea non est legatis onerata *del.* (7) et ideo, si soli ei liberatio relicta est *scr. del. Voorda* (8) dumtaxat usque ad centum

eleganter dicitur acceptilationem in pendenti fore, ut, si quidem mortis tempore quadringenta tota[1] inveniantur, in trecenta valeat acceptilatio: si vero praeterea aliquid inveniatur, quod quadrantem suppleat heredi, in quadringenta acceptilatio proficiet. quod si debitor iste quadringentorum dumtaxat centum facere potest, quia sibi solvendo est, necesse habebit centum refundere. cum igitur debitor sibi solvendo sit, eveniet, ut, si herede aliquo instituto ipsi debitori liberatio et alii quadringenta legata sint, si quidem solvendo sit debitor, centum quinquaginta ex trecentis retineat, alia centum quinquaginta legatario praestentur, heres centum habeat: sin vero centum tantum facere possit, heredi ex refecto quarta servanda est: sic fiet, ut centum, quae praestari possunt, in quattuor partes dividantur[2], tres partes ferant legatarii[3], heres viginti quinque habeat, debitor, qui solvendo non est, secum centum quinquaginta compenset. de residuis centum quinquaginta, quae exigi non possunt, venditio fiet nominis idque, quasi solum in bonis fuerit, repraesentatur. quod si nihil facere debitor potest, aeque in centum quinquaginta accepto liberandus est: de residuo venditionem nominis faciendam Neratius ait, quod et nos probamus.

83 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Si creditor filii tui heredem te instituerit et legis Falcidiae rationem ponas, peculii quantitas, quod aditae hereditatis tempore fuisset, in quadrantem tibi imputabitur.

84 *Idem libro tertio decimo digestorum* Repperitur casus, quo heres agere potest, quamvis testator agere non potuerit: veluti si tutor, cum solveret legata, non interposuerit stipulationem, quanto plus quam per legem Falcidiam capi licuerit solutum fuerit, reddi: pupillus quidem eo nomine tutelae non agit, sed heredi eius hoc quoque nomine tutor obligatus erit.

85 *Idem libro octavo decimo digestorum* Si dos socero data est et solus filius heres patri exstitisset, dotem confestim in computatione hereditatis et Falcidiae ratione[4] in aere alieno deducet: aliter enim videbitur indotatam uxorem habere. quod si filius extraneum coheredem habeat, ipse quidem semper pro qua parte patri heres erit dotem in aere alieno deducet, et[5] coheres eius, antequam dos a filio praecipiatur.

86 *Idem libro quadragesimo digestorum* Titia testamento suo Titium fratrem suum ex parte tertia heredem instituit fideique eius commisit, ut hereditatem retenta quarta parte Secundae et Proculae restituat: eadem fratri quaedam praedia praelegavit: quaero, an Titius ea quae praelegata sunt etiam pro ea parte hereditatis, quam rogatus est ut restitueret[6], restituere an integra retinere debeat. respondi Titium legata integra retinere debere, sed in partem quartam imputari oportere duodecimam partem praediorum. sed si non esset adiectum, ut pars quarta deduceretur, totum trientem praediorum legi Falcidiae imputari oportere, quoniam contra sententiam matris familiae lex Falcidia induceretur.

87[7] *Idem libro sexagesimo primo digestorum* Qui
fundum solum in bonis centum relinquebat, si heredem suum damnaverit, ut eum quinquaginta Titio venderet, non est existimandus amplius quam quinquaginta legasse, ideoque lex Falcidia locum non habet.
1 Item [8]is, qui duos fundos in bonis centum haberet, si me et Titium heredes instituisset et damnasset me, ut Titio fundum Cornelianum quinquaginta venderem et contra Titium damnasset, ut mihi fundum Seianum quinquaginta venderet: non animadverto, quemadmodum lex Falcidia locum habere possit, cum uterque heredum unius fundi partem dimidiam hereditario iure habiturus sit, in qua[9] pars dimidia hereditatis est: nam certe qui damnatus est
fundum Cornelianum vendere, Seiani fundi partem
hereditario iure habet, item qui damnatus est Seia-
num fundum vendere, partem Corneliani fundi here-
2 ditario iure retinet. Si quis heredem instituerit
eum, cui rogatus fuerat post mortem suam centum
restituere, [10]in ratione legis Falcidiae centum dedu-
cere debet, quia, si alius quilibet heres exstitisset,
3 haec centum in aere alieno ponerentur. Si tu ex
parte quarta, Titius ex parte quarta heredes scripti
fueritis, deinde tu ex parte dimidia heres institutus
fueris sub condicione, et legata, item libertates datae
fuerint: pendente condicione libertates competent,
legata tota praestabuntur, quia sive condicio exsti-
terit, te herede exsistente utraque valent, sive con-
dicio defecerit, tu et Titius heredes eritis. de lege
Falcidia, si hoc quaeris, an exsistente condicione
miscetur quadrans tuus et semis atque ita pro do-
drante ratio ponenda est cum his, quibus a te pure
herede legatum est, respondebimus misceri duas par-
4 tes. Qui filium suum impuberem et Titium aequis
partibus heredes instituerat, a filio totum semissem
legaverat, a Titio nihil et Titium filio substituerat.
quaesitum est, cum Titius ex institutione adisset et
impubere filio mortuo ex substitutione heres exsti-
tisset, quantum legatorum nomine praestare deberet,
et placuit solida legata eum praestare debere: nam
confusi duo semisses efficerent, ut circa legem Fal-
cidiam totius assis ratio haberetur et solida legata
praestarentur. sed hoc ita verum est, si filius ante-
quam patri heres exsisteret decessisset. si vero patri
heres fuit, non ampliora legata debet substitutus, quam
quibus pupillus obligatus fuerat, quia non suo nomine
obligatur, sed defuncti pupilli, qui nihil amplius
quam semissis dodrantem praestare necesse habuit.
5 Quod si extranei heredis semis totus legatus fue-
rit isque pupillo, a quo nihil legatum erat, ex sub-
stitutione heres exstiterit, poterit dici augeri legata
et perinde agendum, ac si cuilibet coheredi substi-
tutus fuisset eoque omittente hereditatem ex asse
heres exstitisset, quia semper substitutus rationem
legis Falcidiae ex quantitate bonorum, quae pater
6 reliquerit, ponet. Eadem dicenda sunt et si
pater duos impuberes heredes instituerit et eosdem
invicem substituerit, deinde iure substitutionis ad
alterum hereditas recciderit et legis Falcidiae ratio
7 habenda sit. Qui filios impuberes duos habebat,
alterum heredem instituit, alterum exheredavit, deinde
exheredatum instituto substituit ac postea exhere-
dato Maevium et ab eo legavit: et exheredatus fratri
impuberi exstitit heres, deinde impubes decessit.
cum iudicio patris facultates paternae per causam
hereditariam ex substitutione ad eum perveniant,
potest dici legata ab eo relicta praestanda esse ha-
bita ratione legis Falcidiae in his bonis, quae pater
mortis tempore reliquerit. nec huic contrarium est[11],
quod, cum exheredato pater legatum dederit, nihilo
magis substitutus legatis obligabitur, quia eo casu
non hereditatis paternae portio, sed legatum ad eum
pervenit. dicet aliquis: quid ergo, si exheredatus
filius non ex[12] substitutione fratri suo heres exsti-
terit, sed aut lege aut per interpositam personam
atque ita impubes decesserit? sic quoque existiman-
dus erit substitutus legata debere? minime: nam
quantum intersit, exheredatus filius ex substitutione
fratri suo heres exsistat an alio modo, vel ex eo
apparet, quod alias ab eo legare pater potuit, alias
non potuit. est igitur rationi congruens, ne plus
iuris circa personam substituti testator habeat, quam
8 habuerat in eo, cui eum substituebat. Coheres
pupillo datus si pro parte sua legata, habita legis
Falcidiae ratione, praestiterit, deinde impubere mor-
tuo ex substitutione heres exstiterit et[13] semis pu-
pilli legatis exhaustus esset, ex integro legis Falci-
diae ratio ponenda erit, ut contributis legatis, quae

(1) tota] tantum *scr.* (2) *hic desinit Infortiatum proprie sic dictum incipiuntque quae dicuntur Tres partes* (3) ferat legatarius *scr.* (4) rationem *F* (5) et *del.* (6) restitueret *om. F* (7) *ad* § 7 *cf. l.* 11 § 8 *h. t.* (8) si *ins. F* (9) quo *scr.* (10) is *ins.* (11) ut *ins. F*[b] (12) ex bis *F* (13) nec *Cuiacius*

ab ipso et quae a pupillo data fuerant, pars quarta bonorum apud eum remaneat. licet enim pupillo heres exsistat, tamen circa legem Falcidiam perinde ratio habetur ac si patri heres exstitisset. nec aliter augebuntur legata, quae ab ipso ultra dodrantem data fuerant, quam augentur, cum ex parte heres institutus et coheredi suo substitutus deliberante coherede legata, habita ratione legis Falcidiae, solvit, deinde ex substitutione alteram quoque partem hereditatis adquirat.

88 *Africanus libro quinto quaestionum* Qui quadringenta habebat, trecenta legavit: deinde fundum tibi dignum centum aureis sub hac condicione legavit, si legi Falcidiae in testamento suo locus non esset: quaeritur, quid iuris est. dixi τῶν ἀπόρων[1] hanc quaestionem esse, qui tractatus apud dialecticos τοῦ ψευδομένου[2] dicitur. etenim quidquid constituerimus verum esse, falsum repperietur. namque si legatum tibi datum valere dicamus, legi Falcidiae locus erit ideoque deficiente condicione non debebitur. rursus si, quia condicio deficiat, legatum valiturum non sit, legi Falcidiae locus non erit: porro si legi locus non sit, exsistente condicione legatum tibi debebitur. cum autem voluntatem testatoris eam fuisse appareat, ut propter tuum legatum ceterorum legata minui nollet, magis est, ut statuere debeamus
1 tui legati condicionem defecisse. Quid ergo dicemus, si ducenta legavit et tibi similiter sub eadem condicione ducenta legata esse proponantur? nam aut exstitisse aut defecisse legati tui condicionem, ut aut totum aut nihil tibi debeatur, et iniquum et contra voluntatem testatoris existimabitur: rursus[2*] partem deberi rationi non congruit, quando necesse est totius legati condicionem vel exstitisse vel defecisse. ergo per exceptionem doli mali tota ea res
2 temperanda erit. Quare cum quis tale quid consequi velit, sic[3] consequetur: 'si quo amplius legavi 'vel legavero, quam per legem Falcidiam licebit, tum 'quantum ad supplendum quadrantem deduci oportet, 'ex eo legato quod Titio dedi heres meus damnas
3 'esto dare'. Qui ducenta in bonis relinquebat, legavit mihi centum praesenti die, tibi aeque centum sub condicione: post aliquantum temporis exstitit condicio, ita tamen, ut ex reditu eius summae, quae tibi relicta est, non amplius quam viginti quinque[4] reciperet. legis Falcidiae ratio ita habenda erit heredi, ut viginti quinque conferre ei debeamus et amplius fructus quinquaginta medii temporis, qui verbi gratia efficient quinque. cum igitur triginta sint conferenda, quidam putant quina dena ab utroque nostrum conferenda esse, quod minime verum est: licet enim eandem quantitatem acceperimus, manifestum tamen est aliquanto uberius esse meum legatum. quare statuendum erit tanto minus in tuo legato esse, quantum ex fructibus eius heres perceperit. secundum quod in proposita specie computationem ita iniri oportet, ut ex septem partibus ego quattuor, tu tres conferamus, quoniam quidem quarta pars amplius in meo quam in tuo legato est.

89 *Marcianus libro septimo institutionum* Divi Severus et Antoninus rescripserunt pecuniam relictam ad alimenta puerorum Falcidiae subiectam esse et ut idoneis nominibus collocetur pecunia, ad curam suam
1 revocaturum praesidem provinciae. Divi Severus et Antoninus generaliter rescripserunt Bononio Maximo usuras praestaturum eum, qui frustrationis causa beneficium legis Falcidiae imploravit.

90 *Florentinus libro undecimo institutionum* Si heres, cuius fidei commissum est, ut accepta certa pecunia hereditatem restituat, a voluntate eius qui testamentum fecit discedat et postea[5] legis Falcidiae beneficio uti volet: etsi non detur ei, quo accepto hereditatem restituere rogatus est, tamen fideicommissum restituere cogi debet, quoniam quod ei pater familiae dari voluit legis Falcidiae commodum praestat.

91 *Marcianus libro tertio decimo institutionum* In quartam hereditatis, quam per legem Falcidiam heres habere debet, imputantur res, quas iure hereditario capit, non quas iure legati vel fideicommissi vel implendae condicionis causa[6] accipit: nam haec in quartam non imputantur. sed in fideicommissaria hereditate restituenda sive legatum vel fideicommissum[7] datum sit heredi sive praecipere vel deducere vel retinere iussus est, in quartam id ei imputatur: pro ea vero parte, quam accepit[8] a coherede[9] extra quartam id est, quod a coherede accipitur. sed et si accepta pecunia hereditatem restituere rogatus sit, id quod accipit in quartam ei imputatur, ut divus Pius constituit[10]. si quid vero implendae condicionis causa heres accipiat a legatariis, in Falcidiae computationem non prodesse: et ideo si centum praedium legaverit defunctus, si quinquaginta heredi legatarius dederit, centum legatis[11] computationem fieri et quinquaginta extra hereditatem haberi, ne in quartam ei imputentur.[12]

92 *Macer libro secundo de re militari* Si miles testamento facto partem dimidiam hereditatis suae tibi restitui iusserit, deinde post missionem factis codicillis alteram partem Titio restitui rogaverit: si quidem post annum missionis suae decesserit, et tibi et Titio heres partem quartam retinebit, quia eo tempore testator decessit, quo testamentum eius ad beneficium principale pertinere desierat[13]: si vero intra annum missionis decesserit, solus Titius deductionem partis quartae patietur, quia eo tempore fideicommissum ei relictum est, quo testator iure militari testari non potuit.

93 *Papinianus libro vicesimo quaestionum* Acceptis a Maevio centum hereditatem Maevio restituere pecuniamque post mortem suam Titio dare rogatus est. quamquam haec centum quartam bonorum efficiant, tamen propter fideicommissum sequens quartae retentioni locus erit: tunc enim ex constitutione divi Hadriani Falcidiae satisfacit ea quantitas, cum apud heredem remanet. sed Falcidiam patietur solus cui hereditas relicta est: nam in centum, quae mortis causa capiuntur, admitti Falcidia non potest. plane si quis ita scripsit: 'acceptis centum peto restituas 'hereditatem' neque personam dantis demonstraverit, quasi retentam et praeceptam pecuniam, si quartae sufficiat, inducere Trebellianum.

94 *Scaevola libro vicesimo primo digestorum* Filio et filia scriptis heredibus singulis certa praelegavit, sed longe minus filiae, cui etiam domum obligatam praelegavit cum instrumentis et quicquid ibi fuerit et adiecit haec verba: 'sed ea condicione lego, 'ut quidquid aeris alieni in ea domo erit, Titius 'libertus filii mei exsolvat[14] et sit eis utrisque domus 'communis'. quaesitum est, si filia legis Falcidiae beneficio uti volet ad quartam retinendam, an ex hereditate, quae ei relicta est, deducto aere alieno eius quod superfuerit quartam consequi debeat. respondit iure quidem id postulaturam, verum non alias ea, quae ei data sunt, accepturam, si modo ea quartam suppleant[15], quam voluntati defuncti solvendum[16] praestando pareret.

95 *Idem libro vicesimo primo digestorum* Maritus uxoris res extra dotem constitutas administravit eaque decedens ante rationem sibi redditam administrationis ex asse eundem maritum heredem reliquit eius-

(1) *id est:* ex perplexis (2) *id est:* fallendi (2*) rusus *F* (3) si *F'* (4) heres *ins.* (5) postea] pro ea *scr.* (6) vel inplendae condicionis causa *del.* (7) vel fideicommissum *del.* F^2 (8) accipit F^2 (9) pro ea vero parte quam accepit a coherede *del.* (10) sed et quod implendae condicionis causa fideicommissum heredi datur, in eadem causa esse admittendum sciendum est *ins.* F^2 (11) legati *scr.* (12) imputetur F^2 (13) desiderat F^2 (14) quidquid aeris alieni in ea domo habebit Titius libertus filii mei, exsolvat *scr.* (15) superant *scr.* (16) solidum *Alciatus*

que fidei commisit, ut decem uncias filio communi cum moreretur restitueret, duas autem uncias nepoti. quaesitum est, an id quoque, quod ex administratione rerum apud maritum resedisse constiterit, cum ceteris bonis pro rata decem unciarum filio restitui debeat. respondit id, quod debuisset heredi-
1 tati, in rationem venire debere. Filiae, quam mater rogaverat, si impubes decessisset, restituere hereditatem Titio, patruus legitimus heres exstitit: in ratione legis Falcidiae ponenda desiderat deduci sortes, ex quarum[1] usuris alimenta impubes defuncta ex persona testatricis suae pluribus debita praestitit: quaesitum est, an, si eas deduxerit, cavere debeat defunctorum alimentariorum portiones pro modo sor-
2 tium se restituturum. respondit debere cavere. Post aditam hereditatem triennio exacto legatariis heres legem Falcidiam opponit idcirco, quod administravit tutelas testator, quarum ratio nondum reddita sit et quod neget tantum redigi ex nominibus posse, quantum in cautione deductum est. quaesitum est, an rationes defuncti et omnium instrumentorum hereditariorum et pupillarium rationum legatariis desiderantibus heres describendi[2] potestatem facere debeat, ne in potestate eius sit proferre quod velit et per hoc in fraudem legatarii inducantur. respondit ad iudicis officium pertinere explorare ea, per quae probetur, quanti sit in bonis.

96 *Scaevola*[3] *libro singulari quaestionum publice tractatarum* Miles si, dum paganus erat, fecerit testamentum, militiae tempore codicillos, lex Falcidia in codicillis locum non habet, in testamento locum habebit.

III[4].

SI CUI PLUS, QUAM PER LEGEM FALCIDIAM LICUERIT[5], LEGATUM ESSE DICETUR[6].

1 *Ulpianus libro septuagesimo nono ad edictum* Si cui plus quam licuerit legetur et dubitari iuste possit, utrum lex Falcidia locum habitura est nec ne, subvenit praetor heredi, ut ei legatarius satisdet, ut, si apparuerit eum amplius legatorum nomine cepisse quam e lege Falcidia capere licebit, quanti ea res erit, tantam pecuniam det dolusque malus ab
1 eo afuturus sit. Neque interest, utrum in primis tabulis hoc fiat an in pupillaribus an in utrisque: etenim legem Falcidiam semel esse admittendam, etiamsi duplex sit testamentum, iam convenit, contributis legatis tam his, quae ab ipso pupillo quam
2 his, quae a substituto impuberi[7] relicta sunt. [8]Si non fuisset interposita stipulatio ex persona pupilli, tutelae actio heredi pupilli adversus tutorem competit. sed, ut Pomponius ait, et ipsi pupillo et heredi eius[9] poterit committi stipulatio, ipsi[9] quo casu vivo eo Falcidia incipit locum habere. de tutelae quo-
3 que actione idem scribit. Marcellus ait: qui quadringenta in bonis habebat, inpuberem filium heredem instituit eique substituit Titium et Seium: [10]nihil a pupillo testator legavit, sed a Titio trecenta: utrum ducenta, inquit, praestabuntur an centum quinquaginta? nam trecenta nullo modo eum praestare. mihi videtur verius non amplius eum parte sua erogare compelli, certe nec minus[11]: secundum quod eveniret, ut non soli committatur stipulatio, sed omnibus heredibus interponenda est, sed causa cognita.
4 Falcidiam locum habere et legatorum modus facit et aeris alieni onus. et si quidem evidens aes alienum est vel certum, facilis est computatio: si autem adhuc incertum est, quia forte vel condicio eius pendet vel creditor litem contestatus est et necdum lis finita est, dubitabitur, quantum legatariis debeatur propter
5 incertum. Hodie tamen subsimile aliquid fit in
6 fideicommissis. Cum dicitur lex Falcidia locum habere, arbiter dari solet ad ineundam quantitatem bonorum, tametsi unus aliquid modicum fideicommissum persequatur: quae computatio praeiudicare non debet ceteris, qui ad arbitrum missi[12] non sunt. solet tamen ab herede etiam ceteris denuntiari fideicommissariis, ut veniant ad arbitrum ibique causam suam agant, plerumque et creditoribus, ut de aere alieno probent. habet tamen rationem in legatariis, item in fideicommissariis, ut, si offerat integrum quod relictum est heres desiderans cavere sibi hac
7 stipulatione, audiatur. Si legata quaedam praesenti die relicta sint, quaedam sub condicione, interponenda erit ista stipulatio propter legata condicionalia, dummodo ea legata, quae praesenti sint, integra solvantur. Iulianus denique scribit, si pure et sub condicione legata fuerint[13] ne exsistente condicione lex Falcidia locum habeat, non aliter legatorum, quae pure data sunt, actionem dari debere, quam si cautum fuerit heredi[14] 'quanto amplius
8 'quam per legem Falcidiam licuerit, ceperit'. Idem Iulianus scribit eum, cui quadrans sub condicione et dodrans pure legatus est, cavere debere 'quanto 'amplius, quam per legem Falcidiam liceat, ceperit,
9 reddi'. Haec stipulatio ideo locum habet, quia, etsi repeti potest id quod solutum est, tamen fieri potest, ut non sit solvendo is cui solutum est ac
10 per hoc pereat quod datum est. In mortis causa quoque donationibus potest dici hanc stipulationem
11 esse interponendam. Haec verba stipulationis 'quod amplius legatorum nomine ceperis, quam e 'lege Falcidia capere licebit' non tantum eum comprehendunt, qui amplius accepit, quam ei Falcidia permisit, ut reddat partem, habeat partem, verum etiam eum qui totum debet restituere etenim sciendum est legem Falcidiam interdum partem eius quod datum est, interdum totum revocare. cum enim habita ratione aeris alieni Falcidia ineatur, plerumque evenit, ut emergente debito vel condicione aeris alieni exsistente totum quod legatum est exhauriatur. sed et libertatium condicio interdum exsistens efficiet legatum omnino non deberi, quippe cum habita ratione libertatium et deductis pretiis eorum[15] tunc
12 demum legatorum ineatur ratio. In quibusdam autem testamentis Falcidia quidem locum non habet, verumtamen ita observatur, ut, licet quadrantem heres non retineat, tamen hactenus legata debeantur, quatenus patrimonii vires sufficiunt, utique deducto aere alieno, item deductis pretiis eorum, qui libertatem in testamento vel directam vel fideicommissa-
13 riam acceperunt. Sed et legatario cavendum
14 est, a quo fideicommissum relinquitur. Interdum non legis Falcidiae, sed etiam alterius legis in hac stipulatione ratio facienda est, ut puta si patronus ex asse heres institutus sit et pure quincunx legatus sit et sub condicione aliquid supra debitam patrono partem: nam in hunc casum ratio facienda est illius legis, quae patronos vocat, non legis Fal-
15 cidiae. Si res, quae legata sit, apud legatarium interierit, probandum est exceptione succurri ei qui promisit,

2 *Paulus libro septuagesimo quinto ad edictum* etiamsi quanti ea res sit promisit,

3 *Ulpianus libro septuagesimo nono ad edictum* nisi si[16] dolo ipsius aliquid factum sit: tunc enim etiam ex doli clausula, quae in ista stipulatione continetur, tenebitur et replicatione[17] repelli poterit.
1 Haec cautio, quae propter legem Falcidiam inter-
2 ponitur, fideiussorum habet praestationem. Si in plures dies pecunia legata est, cum certum sit legem Falcidiam locum habere, non stipulationi, sed com-

(1) quorum *F* (2) an, rationes defuncti legatariis desiderantibus, omnium instrumentorum hereditariorum et pupillarium rationum heres describendi *scr.* (3) idem F^2 (4) *Ed.* 1...7; *Pap.* 8. 9. — *Bas.* 11, 2 (5) liceret *ind. F* (6) dicatur F^2 (7) impubere F^2 (8) et *ins.* F^2 (9) et heredi eius *et* ipsi *del.* (10) si *ins.* F^2 (11) centum quae desunt erogari a Seio *ins.* (12) dimissi F^2 (13) data et heres timuerit *ins.* (14) reddi *ins. Menge* (15) eorum] servorum *scr.* (16) si *del.* F^2 (17) exceptio *ins.*

putationi locum esse Pedius ait, ut aestimetur,
quanti sit quod in diem legatum est et tantum cre-
datur esse legatum, quantum [1] efficit aestimatio, ut
pro modo eius ex omnibus legatis statim legis Fal-
3 cidiae ratio habeatur. Quotiens futurum est, ut
palam sit et ante diem venientem iam Falcidiam lo-
cum habere, totiens computatio eius fit. nam si con-
dicio in mora est, exspectabimus condicionem, quoad
exsistat: si autem dies superest, iam hic intercape-
dinis temporis habita ratione atque aestimatione sic [2]
de Falcidia disputabimus et committi [3] stipulationem
4 dicemus. Quamvis autem omnes legatarii et fidei-
commissarii necesse habeant hac stipulatione cavere,
tamen quibusdam remitti divi fratres rescripserunt,
ut puta his, quibus minuta alimenta sunt relicta.
Pompeiae enim Faustinae rescripserunt sic: 'non
'eandem causam esse decem aureorum, quos annuos
'tibi testamento Pompeiae Crispianae patronae tuae
'relictos proponis, atque fuit alimentorum et vestiarii
'libertis relictorum, quibus propterea cautionis onus
5 'remittendum existimavimus'. Item sciendum est
fiscum hanc cautionem non pati, sed perinde con-
veniri posse, ac si cavisset. ceteros autem, cuius-
cumque dignitatis sint, licet iam legata perceperint,
compelli debere ad cavendum divus Pius rescripsit:
ex quo rescripto etiam illud accipimus, quod etiam
post soluta legata voluit stipulationem interponi.
6 Si legatarius heredi, qui controversiam hereditatis
patitur iam vel sperat, de restituendo legato sibi
praestito caverit et evicta hereditas sit, sed negle-
gentia vel dolo eius qui legatum praestitit, dicemus
non committi stipulationem propter viri boni arbi-
7 trium, quod inest huic stipulationi. Item si ipse,
qui praestitit legatum, ex alia causa sibi evicerit, ut
puta quia invenitur sequenti testamento heres scrip-
tus, in quo legatum iste legatarius non acceperat,
dicemus committi stipulationem propter viri boni
8 arbitrium. Et generaliter ubicumque hereditatem
vel quantitatem vel emolumentum praestitit is, qui
hac stipulatione sibi prospexerat, dicendum est ibi [4]
committi eam, si modo culpa abest ab eo, qui stipu-
9 latus est. Quaesitum est, an saepius committatur.
et placet etiam saepius eam committi, si per partes
10 ablata est hereditas. Si legatum fuerit praesti-
tum ante interpositam hanc stipulationem, an con-
dici possit, ut cautio ista interponatur? movet quaes-
tionem, quod ea, quae per errorem omissa vel soluta
sunt, condici possunt et hic ergo quasi plus solutum
videtur ex eo, quod cautio intermissa est. et ait
Pomponius condictionem interponendae satisdationis
gratia competere et puto hoc probandum quod Pom-
ponius, utilitatis gratia.

4 *Paulus libro septuagesimo quinto ad edictum*
Haec autem satisdatio locum habet, si iusta causa
esse videbitur: nam iniquum erat omnimodo caveri
nondum illata controversia [5] litis, cum possint ei lu-
soriae minae fieri: ideoque eam rem praetor ad
1 cognitionem suam revocat. Si duo ex testamento
hereditatem in solidum sibi vindicent, forte quod
eiusdem nominis sint, tam in possessorem quam in
petitorem competunt actiones et creditoribus et le-
2 gatariis [6]. Haec cautio utique necessaria est, si
quis pecuniam suam solvat vel rem tradat: si vero
pecuniam hereditariam solvat vel rem tradat, quidam
non putant cavendum, quia nec teneri potest eo no-
mine victus, cum non possideat vel dolo fecerit, quo
minus possideat. hoc si ante motam controversiam
solvat: quod si postea, tenebitur culpae nomine [6].
3 Sed cum de nomine inter duos quaestio est, num-
quid non sit cavendum ei, qui hereditariam rem
tradat, quia omnimodo unus liberatur: quemadmo-
dum si aes alienum hereditarium solvatur? sed si
petitor suam pecuniam solvet aut rem suam tradat,
non habet unde retineat et ideo necessaria est ei
cautio.

5 *Marcellus libro vicesimo primo digestorum*
Videamus, an stipulatio 'qua amplius per Falcidiam
'ceperis licuerit [7] dari' adversus eum non sufficiat,
qui legatum alii restituere ex fideicommissi causa
debet. sufficiet autem dici nihil eius fidei commis-
sum esse [8]: cavebit scilicet legatario et is, qui fidei-
commissum accipiet, nisi forte malet [8a] legatarius cir-
cuitu sublato heredi caveri. sed et legatario praeterea
cavendum est, si (ut plerumque aequum est) pro
rata ex fideicommisso retinere ei concedendum est,
quamvis tantum ex legato apud eum erit remansu-
rum, ut sufficere possit ad praestandum fideicom-
missum.

6 *Callistratus libro quarto de cognitionibus*
Cum non facile satisdationem offerre legatarius vel
fideicommissarius possit et futurum sit, ut propter
hoc a petitione liberalitatis ex testamento submo-
veantur [9], numquid onus satisdationis eis [10] remitten-
dum erit? quod videtur adiuvari rescripto divi Com-
modi in haec verba: 'is, cuius de ea re notio est,
'aditus si compererit ideo cautionem a te exigi, ut
'a fideicommissi petitione avertaris, onus satisdationis
'tibi remitti curabit'.

7 *Paulus libro septimo ad legem Iuliam et Pa-
piam* Divus Pius ab eo, qui annua legata praecipere
ad distribuendum iussus erat, vetuit cautionem exigi
cessantium partes reddi, nisi aperte cavere iussus
esset.

8 *Maecianus libro decimo fideicommissorum* Si
heres partem bonorum vel etiam universa bona de-
lata ad fiscum diceret, constaret autem de fideicom-
misso, decretum est, ut petitori caventi 'evicta here-
'ditate restitutu [11] iri' solveretur.

9 *Idem libro duodecimo fideicommissorum* Si non
in controversia sit proprietas, sed usus fructus (po-
test enim rei, cuius proprietas Titio legata est, usus
fructus alii legari), tunc de eo restituendo non heredi,
sed Titio caveri debeat [12]. interdum et si ab herede
legetur usus fructus, Titio cavendum est: veluti si
detracto usu fructu proprietas ei legetur, usus fruc-
tus Seio: quid enim attinebit hoc casu heredi caveri,
ad quem emolumentum intercidentis usus fructus
non sit spectandum? verum si usu fructu Seio legato
proprietas Titio ita legetur, ut, cum ad Seium per-
tinere desierit, habeat proprietatem, tunc heredi ca-
veri oportebit a fructuario, ab herede autem Titio,
quia non sit certum usu fructu intercepto [13] ad Ti-
tium proprietatem reversuram.

---

(1) quantum *S*, quan F^2, *om.* F^1 (2) facta *ins.* (3) omitti *scr.* (4) tibi *F* (5) heredi et interdum etiam mota controversia *ins.* (6) § 1. 3 *videntur continuatae fuisse et* § 2 *interposita esse ex auctore diverso fere ut Hal.* (7) quod amplius quam per Falcidiam licuerit ceperis *scr.* (8) dici nihil eius fidei commissum esse *del.* (8a) mallet *F* (9) submoveatur F^2 (10) ei F^2 (11) restitu *F* (12) tunc ... caveri debeat *del.* (13) intercidente *scr.*

LIBER TRIGESIMUS SEXTUS.

I[1].

AD SENATUS CONSULTUM TREBELLIANUM[2]

1 [3] *Ulpianus libro tertio fideicommissorum* Expli-
cito tractatu, qui ad fideicommissa singularum rerum
pertinet, transeamus nunc ad interpretationem se-
1 natus consulti Trebelliani. Factum est enim se-
natus consultum temporibus Neronis octavo calendas
Septembres Annaeo Seneca et Trebellio Maximo
2 consulibus[4], cuius verba haec sunt: 'Cum esset
'aequissimum in omnibus fideicommissariis heredita-
'tibus, si qua de his bonis iudicia penderent, ex his[5]
'eos subire, in quos ius fructusque transferretur,
'potius quam cuique periculosum[6] esse fidem suam:
'placet, ut actiones, quae in heredem[7] heredibusque
'dari solent, eas neque in eos neque his dari, qui
'fidei suae commissum sic, uti rogati essent, resti-
'tuissent, sed his et in eos, quibus ex testamento
'fideicommissum restitutum fuisset, quo magis in re-
'liquum confirmentur supremae defunctorum volun-
3 'tates'. Sublata est hoc senatus consulto dubi-
tatio eorum, qui adire hereditatem recusare seu
metu litium seu praetextu metus censuerunt[8].
4 Quamquam autem senatus subventum voluit he-
redibus, subvenit tamen et fideicommissario: nam in
eo, quod heredes, si conveniantur, exceptione uti
possunt, heredibus subventum est: in eo vero, quod,
si agant heredes, repelluntur per exceptionem quod-
que agendi facultas fideicommissariis competit, pro-
5 cul dubio consultum est fideicommissariis. Hoc
autem senatus consultum locum habet, sive ex tes-
tamento quis heres esset sive ab intestato rogatusque
6 sit restituere hereditatem. In filii quoque fami-
lias militis iudicio, qui de castrensi peculio vel quasi
castrensi testari potest, senatus consultum locum
7 habet. Bonorum quoque possessores vel alii suc-
cessores ex Trebelliano restituere potuerunt[9] here-
8 ditatem. De illo quaeritur, an is, cui ex causa
fideicommissi restituta est hereditas ex Trebelliano
senatus consulto, ipse quoque restituendo ex eodem
senatus consulto transferat actiones: et Iulianus
scribit etiam ipsum transferre actiones, quod et
9 Maecianus probat et nobis placet. Sed et quo-
tiens quis rogatus duobus restituere hereditatem,
alteri pure vel in diem, alteri sub condicione, sus-
pectam dicit: ei, cui erat rogatus pure vel in diem
restituere, interim universam hereditatem restitui se-
natus censuit, cum autem exstiterit condicio, si velit
alius fideicommissarius partem suam suscipere, trans-
10 ire ad eum ipso iure actiones. Si filio vel
servo herede instituto rogatoque restituere heredita-
tem dominus vel pater restituat, ex Trebelliano
transferuntur actiones: quod est etiam, si suo no-
11 mine rogati sunt restituere. Idem est et si ipsi
12 filio pater rogatus sit restituere hereditatem. Sed
et si tutor vel curator adulescentis vel furiosi roga-
tus sit restituere hereditatem, sine dubio Trebelliano
13 locus erit. Fuit quaesitum, si ipsi tutori roga-
tus sit restituere pupillus, an ipso auctore restitu-
tionem facere possit? et est decretum a divo Severo
non posse tutori se auctore restituere hereditatem,
14 quia in rem suam auctor esse non potest. Cu-
ratori tamen adulescentis ab adulescente poterit res-
titui hereditas, quoniam necessaria non est auctoritas
15 ad restitutionem. Si autem collegium vel cor-
pus sit, quod rogatum est restituere decreto eorum
cui[10], qui sunt in collegio vel corpore, in singulis
inspecta eorum persona restitutionem valere: nec
16 enim ipse sibi videtur quis horum restituere. Si
heres praecepto fundo rogatus sit hereditatem res-
tituere, ex Trebelliano senatus consulto restituet
hereditatem. nec multum facit, si fundus pignori da-
tus est: neque enim aeris alieni personalis actio
fundum sequitur, sed eum, cui hereditas ex Trebel-
liano senatus consulto restituta est. sed cavendum
est heredi a fideicommissario, ut, si forte fundus
fuerit evictus a creditore, habeat heres cautum. Iu-
lianus autem cavendum non putat, sed aestimandum
fundum, quanti valet sine hac cautione, hoc est
quanti vendere potest sine cautione: et si potest
tanti vendere non interposita cautione, quantum facit
quarta pars bonorum, ex Trebelliano transituras
actiones: si minoris, retento eo quod deest similiter
ex Trebelliano restitutionem fieri: quae sententia
17 multas quaestiones dirimit. Si is, qui quadringenta
in bonis habeat, trecenta legaverit et deductis du-
centis rogaverit heredem Seio restituere hereditatem,
an trecentorum onus fideicommissarius subeat an
vero hactenus, quatenus ad eum ex hereditate per-
venit? Iulianus ait competere quidem adversus eum
trecentorum petitionem, non autem amplius quam
in ducentis actionem adversus fideicommissarium da-
turum[11], in heredem autem centum. et mihi videtur
vera esse Iuliani sententia, ne damnum fideicommis-
sarius sentiat ultra, quam ad eum ex hereditate quid
pervenit: neminem enim oportere plus legati nomine
praestare, quam ad eum ex hereditate pervenit,
quamvis Falcidia cesset, ut[12] rescripto divi Pii con-
18 tinetur. Denique nec ex militis testamento plus
legatorum nomine praestatur, quam quantitas est
hereditatis aere alieno deducto. nec tamen quar-
19 tam retinere fideicommissario permittitur. Inde
Neratius scribit, si heres rogatus restituere[13] totam
hereditatem non deducta Falcidia rogato et ipsi, ut
alii restituat, non utique debere eum[14] detrahere
fideicommissario secundo quartam, nisi liberalitatem
tantum ad priorem fideicommissarium heres voluit
20 pertinere. Sed si quadringenta habens ducenta
legaverit Titio et partem dimidiam hereditatis Sem-
pronio restituere rogaverit, ex Trebelliano restitu-
tionem faciendam Iulianus ait et legatorum petitio-
nem scindi sic, ut centum quidem petantur ab herede,
centum vero alia legatarius a[15] fideicommissario pe-
tat. quod idcirco dicit Iulianus, quoniam secundum
hanc rationem integram quartam habet, id est cen-
21 tum integra. Idem Iulianus scribit, si is, qui
quadringenta in bonis habeat, trecenta legasset et
deductis centum rogasset heredem, ut hereditatem
Sempronio restituat, debere dici deductis centum res-
tituta hereditate legatorum actionem in fideicommis-
sarium dari.

2 *Celsus libro vicesimo primo digestorum* Qui
quadringenta reliquit, Titio trecenta legavit, heredis
fidei commisit, ut tibi hereditatem restitueret, isque
suspectam iussu praetoris adiit et restituit: quaere-
batur, quid legatario dare deberes. dicendum est,
quia praesumptum est voluisse testatorem cum onere
legatorum fideicommissum restitui[16], tota trecenta
te dare Titio debere: nam heres hoc rogatus in-
tellegi debet, ut te suo loco constituat et quod heres

(1) *Pap.* 1. 3...18. 25. 42. 50...76; *Sab.* 19...24. 26...32. 34...36; *Ed.* 2. 33. 37...41. 43. 44. 46...49; *App.* 77...83; *inc.* 45. 84. 85. — *Bas.* 35, 11. — *Cf. Inst.* 2, 23; *Cod.* 6, 49 (2) et pegasianum *add. ind. F* (3) *ad.* § 13 *cf. l.* 38 § 1 *h. t.* (4) *anno ut videtur p. Chr.* 57 (5) ex his] eas lites *scr.* (6) periculosam *edd.* (7) heredes *edd.* (8) consuerant *scr.* (9) poterunt *dett.* (10) cui *add. sec. B, om. F* (11) datum iri *scr.* (12) ut *del.* (13) restituat *ins. cum Hal.* (14) fideicommissarium *ins.* (15) a *om. F* (16) quia praesumptum est ... restitui *non sunt Celsi*

perfunctus omnibus hereditariis muneribus, id est
post legatorum dationem, reliquum habiturus foret,
si non esset rogatus et[1] tibi restitueret hereditatem,
id tibi restituat. quantum ergo haberet? nempe cen-
tum: haec ut tibi daret rogatus est. itaque sic
ineunda est legis Falcidiae ratio, quasi heres trecenta
Titio dare damnatus[2] tibi centum dare damnatus
sit: quo evenit, ut, si hereditatem sua sponte adisset,
daret Titio ducenta viginti quinque, tibi septuaginta
quinque. non ergo plus Titio debetur, quam si in-
iussu praetoris adita hereditas foret.
3 *Ulpianus libro tertio fideicommissorum* Mar-
cellus autem apud Iulianum in hac specie ita scri-
bit: si ad heredis onus esse testator legata dixerit
et heres sponte adiit hereditatem, ita debere compu-
tationem Falcidiae iniri, ac si quadringenta per fidei-
commmissum essent relicta, trecenta vero legata, ut
in septem partes trecenta dividantur et ferat quat-
tuor partes fideicommissarius, tres partes legatarius.
quod si suspecta dicta sit hereditas et non sponte
heres adiit et restituit, centum quidem de quadrin-
gentis, quae habiturus esset heres, resident apud
fideicommissarium, in reliquis autem trecentis eadem
distributio fiet, ut ex his quattuor partes habeat
fideicommissarius, reliquas tres legatarius: nam ini-
quissimum est plus ferre legatarium ideo, quia sus-
pecta dicta est hereditas, quam laturus esset, si
1 sponte adita fuisset. Quod autem in suspecta
hereditate dictum est, hoc idem dici potest in his
testamentis, in quibus lex Falcidia locum non habet,
2 in militis dico et si qui sunt alii. Item Pompo-
nius scribit, si deductis legatis restituere quis here-
ditatem rogatur, quaesitum est, utrum solida legata
praestanda sint et quartam ex solo fideicommisso
detrahere possit, an vero et ex legatis et ex fideicom-
misso quartam detrahere possit? et refert Aristonem
respondisse ex omnibus detrahendam, hoc est ex lega-
3 tis et[3] fideicommisso. Res, quae ab herede alie-
4 natae sunt, in quartam imputantur heredi. Qui-
dam liberis suis, ex disparibus partibus institutis,
datis praeceptionibus, ut ipse maximam partem pa-
trimonii inter liberos ita divisisset[4], rogavit eum, qui
sine liberis decederet, portionem suam fratribus res-
tituere. imperator noster rescripsit praeceptiones
quoque fideicommisso contineri, quia non portionem
hereditariam testator commemoravit, sed simpliciter
portionem: in portionem autem et praeceptiones vi-
5 deri cecidisse. Si is, qui rogatus fuerit heredi-
tatem restituere, ante quaestionem de familia habitam
vel tabulas aperuerit vel hereditatem adierit vel quid
eorum quae senatus consulto prohibentur fecerit ac
per hoc publicata fuerit hereditas, fiscus cum suis
oneribus hereditatem adquirit. quare commodum
quartae, quod erat habiturus heres institutus, id ad
fiscum pertinet et ex Trebelliano actiones transeunt.
sed et si prohibuerit testamentarium introducere vel
testes convenire vel mortem testatoris non defendit
vel ex alia causa hereditas fisco vindicata est, aeque
quartae quidem commodum ad fiscum pertinebit, do-
drans vero fideicommissario restitueretur.
4 *Idem libro quarto fideicommissorum* Quia po-
terat fieri, ut heres institutus nolit adire hereditatem
veritus, ne damno adficeretur, prospectum est, ut, si
fideicommissarius diceret suo periculo adire[5] et
restitui sibi velle, cogatur heres institutus a praetore
adire et restituere hereditatem. quod si fuerit factum,
transeunt actiones ex Trebelliano nec quartae com-
modo heres in restitutione utetur: nam cum alieno
periculo adierit hereditatem, merito omni commodo
arcebitur. nec interest, solvendo sit hereditas nec
ne: sufficit enim recusari ab herede instituto. neque
illud inquiritur, solvendo sit hereditas an non sit[6].
opinio enim, vel metus vel color, eius, qui noluit
adire hereditatem, inspicitur, non substantia[7] here-
ditatis, nec immerito: non enim praescribi heredi
instituto debet, cur metuat hereditatem adire vel cur
nolit, cum variae sint hominum voluntates: quorun-
dam negotia timentium, quorundam vexationem, quo-
rundam aeris alieni cumulum, tametsi locuples videa-
tur hereditas, quorundam offensas vel invidiam:
quorundam gratificari volentium his, quibus hereditas
relicta est, sine onere tamen suo.
5 *Maecianus libro sexto fideicommissorum* Sed
et qui magna praeditus est dignitate vel auctoritate,
harenarii vel eius mulieris, quae corpore quaestum
fecerit, hereditatem restituere cogetur.
6 *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* Re-
cusare autem non tantum praesentes, sed etiam ab-
sentes vel per epistulam possunt: nam etiam adver-
sus absentes postulatur decretum, sive certior sit
eorum voluntas recusantium adire et restituere here-
ditatem sive incerta: adeo praesentia eorum non est
1 necessaria. Meminisse autem oportebit de herede
instituto senatum loqui: ideoque tractatum est apud
Iulianum, ad intestatos[8] locum habeat. sed est verius
eoque iure utimur, ut hoc senatus consultum ad
intestatos quoque pertineat, sive legitimi sive hono-
2 rarii sint successores. Sed et ad filium[9] qui in
potestate est hoc senatus consultum locum habet et
in ceteris necessariis, ut a praetore compellantur
miscere se hereditati, sic deinde restituere: quod si
3 fecerint, transtulisse videbuntur actiones. Si fisco
vacantia bona deferantur nec velit bona adgnoscere
et fideicommissario restituere, aequissimum erit, quasi
4 vindicaverit, sic fiscum restitutionem facere. Item
si municipes hereditatem suspectam dicant heredes
instituti, dicendum erit cogi eos adgnoscere heredi-
tatem et restituere: idemque erit et in collegio
5 dicendum. Titius heres institutus Sempronio
substituto rogatus est ipsi Sempronio hereditatem
restituere: institutus suspectam dicebat hereditatem:
quaeritur, an cogendus est adire et restituere here-
ditatem. et deliberari potest: sed verius est cogen-
dum eum, quia interesse Sempronii potest ex insti-
tutione quam ex substitutione hereditatem habere,
vel legatis vel libertatibus onerata substitutione:
nam et si legitimus heres fuerit is, cui fideicommis-
6 saria hereditas relicta est, idem dicitur. Si quis
alio loco restituere hereditatem iussus sit et suspec-
tam eam dicat, Iulianus scribit cogendum eum esse
similemque ei, qui in diem rogatus est restituere.
7 *Maecianus libro quarto fideicommissorum* Sed
sciendum est impendiorum quoque, quae ad iter ex-
plicandum necessaria essent, rationem haberi debere:
nam[10] si ita institutus esset 'si[11] Titio decem dedis-
'set'[12], non aliter cogeretur, quam si ei pecunia
offeratur. sed et salutis ac dignitatis ratio habenda
erit: quid enim si morbo adplicitus[13] Alexandriae ius-
sus fuit adire vel nomen vispellionis testatoris ferre?
8 *Paulus libro secundo fideicommissorum* De
aetate quoque et iure, id est liceat ei eo ire nec ne,
aestimabitur.
9 *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* Sed
et si alio loco iussus est adire et rei publicae causa
absit, aeque cogendum adire hereditatem et restituere
1 Iulianus ait, ubi abest. Plane si quis petierit ad
deliberationem tempus et impetraverit, deinde post
tempus deliberationis adierit et restituerit heredita-
tem, non videtur coactus hoc fecisse: nec enim sus-
pectam coactus adit, sed sponte post deliberationem.
2 Quod si suspectam dicit, profiteri debet non sibi
expedire adire hereditatem, neque hoc dici oportere[14]
non esse solvendo, sed profiteri eum oportet, quod
3 non putat sibi expedire hereditatem adire. Si quis
sub condicione fuit heres scriptus, pendente condicione
nihil agit, tametsi paratus sit restituere hereditatem.
10 *Gaius libro secundo fideicommissorum* Sed et
si ante diem vel ante condicionem restituta sit he-

(1) ut *scr.* (2) dare damnatus *del.* (3) ex *ins.* F^2 (4) divisset *F* (5) adiri *Hal.* (6) neque illud ... an non sit *del. Heraldus* (7) subtantia *F* (8) ad intestatos] ab intestato senatus consultum *Menge* (9) in filio *scr.* (10) etiam *ins.* (11) si *om. F* (12) dedisse F^2 (13) adflictus *Brencmannus* (14) oportere] opus est *scr*

reditas, non transferuntur actiones, quia non ita restituitur hereditas, ut testator rogavit. plane posteaquam exstiterit condicio vel dies venerit si ratam habeat restitutionem hereditatis, benignius est intellegi tunc translatas videri actiones.

11 [1] *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* Apud Iulianum [2] relatum est, si legatum fuit heredi instituto relictum 'si heres non erit' et ob hoc suspectam dicat hereditatem ne perdat legatum, offerri ei oportere quantitatem legati a fideicommissario, deinde cogendum. nec illud admittit Iulianus, ut, quasi hereditatem non adisset, sic legatum a coherede petat (adiit enim), sed magis arbitratur a fideicommissario ei praestandum. sed et si quid aliud sua interesse dicet, non cogitur adire, nisi ei damnum vel lucrum a [3] fideicommissario sarciatur vel a prae-
1 tore onus remittatur, quod recusat. Idem Iulianus [4] ait, si duo fuerint a patre instituti cum [5] filio eius impubere et idem substituti filio, sufficere ei, qui fideicommissum in secundis tabulis accepit, unum ex heredibus institutis cogere adire patris hereditatem: hoc enim facto confirmatisque patris tabulis poterunt ex substitutione ambo cogi adire et resti-
2 tuere hereditatem. Utrum autem praesenti an etiam absenti [6] restitui possit procuratore adeunte praetorem, videndum est. ego puto absenti [7] quoque fideicommissario cogi posse heredem institutum adire et restituere nec vereri heredem oportere, ne forte in damno moretur: potest enim ei per praetorem succurri, sive cautum ei fiat, sive non et ante decesserit fideicommissarius, quam ei restituatur hereditas. est enim huius rei exemplum capere ex rescripto divi Pii in specie huiusmodi. Antistia decedens Titium heredem instituit et libertatem dedit Albinae directam eique filiam per fideicommissum reliquit rogavitque, ut filiam manumitteret: sed et Titium rogavit, ut manumissae Albinae filiae restitueret hereditatem. cum igitur Titius suspectam diceret hereditatem, rescriptum est a divo Pio compellendum eum adire hereditatem: quo adeunte Albinae competituram libertatem eique filiam tradendam et ab ea manumittendam tutoremque filiae manumissae dandum, quo auctore restituatur hereditas filiae statim, quamvis sic fuisset ei rogatus restituere, cum nubilem aetatem complesset. cum autem possit, inquit, evenire, ut ante decedat ea, cui fideicommissaria libertas et hereditas relicta est, nec oporteat damno adfici eum, qui rogatus [8] adit hereditatem, remedium dedit, ut, si quid horum contigerit, perinde permittatur venumdari bona Antistiae, ac si heres ei non exstitisset. cum igitur demonstraverit divus Pius succurri heredi instituto, qui compulsus adit, dici potest etiam in ceteris causis exemplum hoc sequendum, sicubi evenerit, [9] restituatur fideicommissaria hereditas ei, qui compulit adire et restituere sibi hereditatem.

12 *Papinianus libro vicesimo quaestionum* Sed cum ab herede pro parte instituto fideicommissa hereditas sub condicione relicta esset, imperator Titus [10] Antoninus rescripsit non esse locum constitutioni suae neque pupillum extra ordinem iuvandum, praesertim si novum beneficium cum alterius iniuria postularetur [11].

13 *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* Ille, a quo sub condicione fideicommissum relictum est [12], causari quid non poterit, ne condicio deficiat et haereat actionibus, cum nullum damnum sit futu-
1 rum [11]. Secundum ea quae ostendimus iam igi-
2 tur [13] non desideratur heredis praesentia. Si de testamento aliquid quaeratur, heres non debet audiri, si suspectam sibi hereditatem dicat: nam et si maxime dicatur [14] vel ius testandi non habuisse eum qui testatus est vel de viribus testamenti vel de sua condicione,
3 non erit audiendus. Quid ergo si de viribus fideicommissi tractetur? haec quaestio praetori praetermittenda [15] non erit. sed quid si qui [16] fideicommissarius dicat: 'adeat prius et sic de hoc quaeratur'? credo interdum audiendum fideicommissarium, si cognitio prolixiorem tractatum habeat: finge enim verba fideicommissi de longinquo petenda et iustam deliberationem de quantitate fideicommissi incidere: dicendum erit compellendum eum adire, ne prius heres decedens
4 fideicommissarium decipiat. Tempestivum est requirere, per quem quis cogatur adire et restituere hereditatem: veluti si praetor aut consul fuerit heres institutus suspectamque hereditatem dicat, an cogi possit adire et restituere? et dicendum est praetorem quidem in praetorem vel consulem in consulem nullum imperium habere: sed si iurisdictioni se subiciant, solet praetor in eos ius dicere. sed et [17] si ipse praetor heres institutus suspectam dicat, ipse se cogere non poterit, quia triplici officio fungi non potest et suspectam dicentis et coacti et cogentis. sed in his omnibus casibus atque similibus principale auxilium
5 implorandum est. Si quis filius familias sit et magistratum gerat, patrem suum, in cuius est potestate, cogere poterit suspectam dicentem hereditatem adire et restituere:

14 *Hermogenianus libro .... iuris epitomarum* nam quod ad ius publicum attinet, non sequitur ius potestatis.

15 *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* [18]
1 Sed et qui repudiavit hereditatem, cogetur adire et restituere ipsam hereditatem, si iustae causae
2 allegentur. Plane si bona venierint, non oportet praetorem [19] ne quidem pupillum restituere nisi ex
3 causa, ut divus Pius rescripsit. Si quis compulsus adierit hereditatem ex testamento, quod secundas tabulas habebat, quaesitum est, an per aditionem et tabulae secundae firmarentur, quod videbantur evanuisse non adita patris hereditate. et Iulianus libro quinto decimo scribit et sequentes tabulas confirmari: quae sententia verissima est: nemo enim dubitat etiam legata praestari et libertates competere et cetera, quaecumque sint in testamento, perinde valere, ac si sua sponte heres hereditatem adisset.
4 Qui compulsus adit hereditatem, sicuti ceteris commodis caret, ita hoc quoque casu careat, ne possit paenitendo quartam retinere: et ita invenio ab imperatore nostro et divo patre eius rescriptum.
5 Non omnis autem suspectam hereditatem repudiatione [20] amissam cogere potest adiri et sibi restitui, sed is demum, ad quem actiones transire possunt: neque enim aequum est ad hoc quem compelli adire hereditatem, ut emolumentum quidem hereditatis refundat, ipse vero oneribus hereditatis obstric-
6 tus relinquatur. Quare si fideicommissum pecuniarium alicui fuerit relictum, cessat compulsio,
7 tametsi indemnitatis cautio offeratur. Proinde qui 'hereditatem' rogatur restituere, is demum com-
8 pellitur restituere. Sed et si quis 'bona' rogatus sit vel 'familiam' vel 'pecuniam' rogetur vel 'universam rem meam'

16 (15) *Paulus libro secundo fideicommissorum* vel 'omnia sua',

17 (16) *Ulpianus libro quarto fideicommissorum* cogi poterit: hoc idem et si 'patrimonium' fuerit rogatus et si 'facultates' et si 'quidquid habeo' et si 'censum meum' et si 'fortunas meas' et si 'substantiam [21] meam'. et si 'peculium meum' testator dixerit, quia plerique ὑποκοριστικῶς [22] patrimonium suum peculium dicunt, cogendus erit: de successione enim

(1) *ad* § 2 *cf. D.* 42, 6, 1, 6 (2) *l.* 28 § 15 *h. t.* (3) a *om. F* (4) *l.* 28 § 5 *h. t.* (5) cum] exheredato *Cuiacius* (6) absent *F* (7) absente *scr.* (8) rogatus] coactus *Cuiacius* (9) ne *ins.* (10) titius *F* (11) *l.* 12 *extra ordinem inserta collocanda fuit non hoc loco, sed post l.* 13 *pr.* (12) et *F* (13) igitur *del.* (14) dicat *scr.* (15) quaestio praetormittenda *F* (16) cui *scr.* (17) et *del.* (18) *sic Cuiacius:* Hermogenianus libro quarto fideicommissorum. Nam ... potestatis *F* (19) praeceptorem *F* (20) repudiationeve *scr.* (21) subtantiam *F* (22) *id est deminutive*

sua et hic rogavit. nec ignoro in quibusdam ex his Maecianum dubitare et voluntatis esse dicere quaestionem, utrum de pecunia tantum an et de successione testator sensit. in ambiguo tamen magis de successione sensum dico, ne intercidat fideicommis-
1 sum. Sed et si quis ita rogaverit: 'quidquid ad 'te ex hereditate bonisve meis pervenerit, rogo res'tituas', cogi poterit adire et restituere hereditatem ex Trebelliano senatus consulto, quamquam pervenire proprie dicatur quod deductis oneribus ad aliquem
2 pervenit. Et[1] generaliter autem potest dici ita demum quem non posse cogi adire et restituere hereditatem, si de re vel quantitate fuerit rogatus: ceterum si de universitate sensisse testatorem appareat, nulla quaestio est, quin, sive suspectam dicat, cogi possit, sive sponte adit, ex Trebelliano transeant ac-
3 tiones. Inde quaeritur, si quis hereditatem rogatus sit restituere deducto aere alieno vel deductis legatis, an suspectam dicens cogi possit adire et restituere hereditatem, quia vi ipsa magis id quod superest ex hereditate quam ipsam hereditatem restituere sit rogatus. et sunt qui putent, ut Maecianus, inutilem esse hanc deductionem: nec enim posse ex iure deduci quantitatem, non magis quam si fundum quis deducto aere alieno vel deductis legatis restituere sit rogatus: neque enim recipit fundus aeris alieni vel legati minutionem. sed Iulianum existimare refert Trebelliano senatus consulto locum[2] esse et, ne dupliciter fideicommissarius oneretur, et cum heres aes alienum vel legatum deducit et cum convenitur a creditoribus et legatariis, restituta sibi ex Trebelliano hereditate debere aut deductionem eum non pati ab herede aut cavere illi heredem defensum iri eum ad-
4 versus legatarios ceterosque. Si quis heres institutus rogatus fuerit hereditatem non totam, sed partem restituere, vel si duobus restituere sit rogatus et alter ex his velit sibi restitui hereditatem, alter recuset: senatus censuit utroque casu exonerari eum, qui suspectam hereditatem dicit, totamque her edita-
5 tem transire ad eum, qui adire cogit. Sed et[3] si quis non hereditatis suae partem dimidiam rogavit heredem suum restituere, sed hereditatem Seiae, quae ad eum pervenerat, vel totam vel partem eius, heresque institutus suspectam dicat, cum placeat illud quod Papinianus ait ex Trebelliano transire actiones, dici poterit[4], si suspecta dicatur hereditas, cogendum heredem institutum adire et restituere hereditatem totamque hereditatem ad eum cui restituitur perti-
6 nere. Sed et[5] si miles rogaverit quem res Italicas restituere vel res provinciales, dicendum est suspectam dicentem cogi adire et restituere: nam, ut eleganter Maecianus libro sexto fideicommissorum ait, qua ratione ex certa[6] re miles heredem instituere potest actionesque ei dabuntur, pari ratione etiam ex Trebelliano transibunt actiones: et quamvis placeat[7], cum quis hereditatem bonaque, quae sibi ab aliquo obvenerunt vel quae in aliqua regione habet, restituere rogat, ex Trebelliano non transeant actiones, tamen contra responderi[8] in militis testamento ait: nam sicuti concessum est, inquit, militibus circa institutionem separare species bonorum, ita et, si per fideicommissum ab institutis heredibus id fecerit,
7 admitteretur Trebellianum senatus consultum. Cum quidam duos heredes instituerit eosque invicem substituerit et ab his petierit, sive uterque sive alter heres esset, ut hereditas sua ex parte dimidia restitueretur alicui post quinquennium, et scripti suspectam[9] sibi hereditatem dicant, fideicommissarius autem desideret suo periculo adiri hereditatem: censuit senatus ambos heredes alterumve cogi adire hereditatem et fideicommissario eam restituere ita, ut fideicommissario et adversus eum actiones competant
8 quasi ex Trebelliano restituta hereditate. Maecianus scribit: cum quis ex fideicommissariis abesset et praesentes desiderent suo periculo adire hereditatem[10] translatisque in solidum actionibus in eum qui coegit absentes, si velint fideicommissum suscipere, a praesente petent: consequenter ait nec quartam eum retenturum adversus fideicommissarios suos[11],
9 quia nec heres potuit. Idem Maecianus quaerit, an is, qui duobus vel pluribus rogatus est restituere hereditatem, cogente aliquo adire possit et[12] in horum, qui id non desideraverunt, portionibus Falcidiae beneficio uti, sive ipsi quoque desiderent sibi restitui sive alius in locum eorum successerit. et cum hodie hoc iure utimur, ut totum transeat ad eum qui coegit, consequens erit dicere quartae retentionem amisisse eum qui coactus est, quia in solidum actiones transierint in eum qui coegit. plane si proponas fideicommissarium non ita coegisse, ut tota hereditas in se transferatur: cum coeperint ceteri desiderare sibi restitui hereditatem, dicendum Falcidia eum uti posse. recte igitur Maecianus ait multum interesse, utrum totam restitui hereditatem sibi fideicommissarius desideraverit[13] an suam tantummodo partem. nam si sola pars transfertur, in residuo Falcidiae erit locus: si tota hereditas translata sit, cessat
10 huius legis beneficium. Si servo duorum rogatus quis sit restituere hereditatem et alter cogere velit suspectam dicentem, alter restituere sibi recuset[14], hoc erit dicendum, quod in duobus, quorum
11 alter suscipere[15] voluit hereditatem, alter non. Si pater filio, quem in potestate habet, rogetur restituere hereditatem, an filius patrem suum, si suspectam dicat hereditatem, cogere possit? et non est dubium patrem a filio per praetorem cogi posse.
12 Sed[16] et si id fideicommissum ad castrense peculium spectaturum est et filius familias is fuit, qui munus militiae sustinebat aliove quo officio praeerat, multo magis dicendum erit posse eum postulare, ut pater suus cogatur adire et restituere hereditatem, quamvis contra obsequium patri debitum videtur id
13 desideraturus. Sed si servo suo rogatus sit cum libertate quis hereditatem restituere, sive directa data sit libertas sive fideicommissaria, dici poterit eum a servo suo non posse cogi adire hereditatem, quamvis, si sponte adisset, cogeretur praestare fideicommissariam libertatem et hereditatem: idque Maecianus
14 libro septimo de fideicommissis[17] scribit. Idem quaerit, si quis paratus sit domino cavere de indemnitate, an possit[18] cogi adire hereditatem, maxime et si pretium servi offeratur. et recte ait non oportere sub incerto cautionis committere se aditioni
15 hereditatis. Hi qui solidum capere non possunt, ex asse heredes instituti et rogati restituere solidum, adire hereditatem et restituere cogentur, cum
16 nihil oneris[19] apud eos remansurum. Si ego heres institutus et rogatus sim Stichum manumittere vel alius legatarius, fidei autem meae commissum sit, ut Titio hereditatem restituam, deinde Titii fidei commisit, ut Sticho eandem redderet: Stichus cogere me possit adire et restituere heredi-
17 tatem. Talis quoque casus a divo Pio terminatus est: nam servo uni ex heredibus legato per fideicommissum erat ab eo libertas data et ab altero hereditas. divus etenim Pius rescripsit Cassio Dextro in haec verba: 'Hermias si Mosco[20] Theodoto ex 'parte heredi[21] instituto a Pamphilo testatore legatus 'est eumque Theodotus, postquam adierit hereditatem, 'prius quam a coherede eiusdem Pamphili adiretur 'hereditas, ad iustam libertatem perduxit et ob hoc 'in eum casum res perducta est, ut is qui legavit

(1) et *del.* (2) cum *F* (3) et *del.* (4) cum placeat ... poterit] *requiruntur talia*: cum placeat .... ex Trebelliano non transire actiones, nequaquam dici poterit (5) et *del.* (6) excepta *F* (7) placeat *del.* (8) debere *ins.* F^2 (9) susceptam *F* (10) cum quis ex fideicommissariis praesens desideret suo periculo adiri, heres cogetur adire hereditatem *scr.* (11) suos] hos *scr.* (12) et *del.* (13) deraverit *F* (14) pecuset *F* (15) suspicere (16) sed *del.* (17) ficommissis *F* (18) is *ins.* (19) oneris] lucri sit *scr.* (20) Mosco] Mindio *vel simile nomen scr.* (21) herede *F*

'intestatus esse non possit, Hermia postulante mihi
'id[1] Euarestus compellendus est periculo[2] eius adire
'et ex causa fideicommissi hereditatem restituere'.
18 (17) *Idem libro secundo fideicommissorum* Ex
facto tractatum est, an per fideicommissum rogari
quis possit, ut aliquem heredem faciat. et senatus
censuit rogari quidem quemquam[3], ut aliquem here-
dem faciat, non posse: verum videri per hoc rogasse,
ut hereditatem suam ei restituat, id est quidquid ex
1 hereditate sua consecutus est ut ei restitueret. Iu-
lianus[4] quoque libro quadragensimo digestorum fidei-
commissum tale valere ait: 'fidei tuae committo, ut
hereditatem Titii restituas', cum esset is qui rogatus
2 est a Titio heres institutus. Non tantum autem
si heredem quem scripsero, potero rogare, ut here-
dem faciat aliquem, verum etiam si legatum illi vel
quid aliud reliquero: nam hactenus erunt obligati,
3 quatenus quid[5] ad eos pervenit. Si quis caverit
'peto ut illi des' aut 'illi fideicommissum relinquas'
aut 'illi libertatem adscribas'[6], admittenda sunt: nam
cum in heredum institutione senatus censuit utile,
4 de ceteris quoque idem erit accipiendum. Si quis
rogatus fuerit, ut, si sine liberis decesserit, restituat
hereditatem, Papinianus[7] libro octavo responsorum
scribit etiam naturalem filium efficere, ut deficiat
condicio: et in libertino eodem colliberto hoc scribit.
mihi autem, quod ad naturales liberos attinet, volun-
tatis quaestio videbitur esse, de qualibus liberis tes-
tator senserit: sed hoc ex dignitate et ex voluntate
et ex condicione eius qui fideicommisit accipiendum
5 erit. Ex facto tractatum memini: rogaverat quae-
dam mulier filium suum, ut, si sine liberis decessis-
set, restitueret hereditatem fratri suo: is postea de-
portatus in insula liberos susceperat: quaerebatur
igitur, an fideicommissi condicio defecisset. nos igi-
tur hoc dicemus conceptos quidem ante deportatio-
nem, licet postea edantur, efficere, ut condicio defi-
ciat, post deportationem vero susceptos[8] quasi ab
alio non prodesse, maxime cum etiam bona cum sua
6 quodammodo causa fisco sint vindicanda. Si quis
rogatus fuerit filiis suis vel cui ex his voluerit res-
tituere hereditatem, Papinianus[9] libro octavo respon-
sorum etiam deportato ei tribuit eligendi facultatem,
cui liber factus[10] fideicommissum restitui velit. sed
si servus[11] poenae fuerit constitutus, nullo ante con-
cepto filio iam parere condicioni non poterit deces-
sisseque sine liberis videtur. sed[12] cum[13] decedit,
electionem[13a] illam, quam Papinianus deportato dedit,
7 huic dari non oportet. Si quis autem susceperit
quidem filium, verum vivus amiserit, videbitur sine
liberis decessisse. sed si naufragio vel ruina vel ad-
gressu vel quo alio modo simul cum patre perierit,
an condicio defecerit, videamus. et magis non defe-
cisse arbitror, quia non est verum filium eius super-
vixisse. aut igitur filius supervixit patri et extinxit
condicionem fideicommissi, aut non supervixit et ex-
titit condicio: cum autem, quis ante et quis postea
decesserit, non apparet, extitisse condicionem fidei-
8 commissi magis dicendum est. Si quis ita fidei-
commissum reliquerit: 'fidei tuae, fili, committo, ut,
'si alieno herede moriaris, restituas Seio[14] heredita-
tem', videri eum de liberis sensisse divus Pius re-
scripsit: et ideo, cum quidam sine liberis decederet,
avunculum ab intestato bonorum possessorem habens,
extitisse[15] condicionem fideicommissi rescripsit.
19 (18) *Idem libro quinto decimo ad Sabinum*
In fideicommissaria hereditatis restitutione constat
non venire fructus, nisi ex[16] mora facta est aut cum
quis specialiter fuerit rogatus et fructus restituere.
1 Plane fructus in quartam imputantur, ut est et
2 rescriptum. Quotiens quis rogatur hereditatem
restituere, id videtur rogatus reddere, quod fuit he-
reditatis: fructus autem non hereditati, sed ipsis rebus
3 accepto feruntur. Si legatum sit heredi relictum
et rogatus sit portionem hereditatis restituere, id
solum non debere eum restituere, quod a coherede
accepit: ceterum quod a semet ipso ei relictum est,
in fideicommissum cadit: et id divus Marcus decrevit.
20 (19) *Paulus libro tertio ad Sabinum* Ubi
pure fideicommissum datum est, si adiectum sit:
'rogo des filio tuo faciasque, ut ad eum perveniat',
rescriptum est videri in id tempus dari, quo capere
1 potest, id est sui iuris fiat. 'Te rogo, Luci Titi[17],
'hereditatem meam cum Attio partiaris'. ex senatus
consulto Trebelliano in eum, cui restituta est here-
ditas, actiones competere Aristo ait, quia pro hoc
accipiendum sit 'rogo hereditatem illam restituas':
nec verba spectantur[17a] senatus consulti[18], sed sen-
tentia[19] quibuscumque verbis, dum testator senserit,
2 ut hereditas sua restituatur. Qui in distrahendis
conservandisve rebus hereditariis sumptus factus est,
imputari heredi[20] debet.
21 (20) *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum*
Sed et si ad tempus liberorum fuerit legatum relic-
tum et is uxore praegnate decesserit, ad heredem
suum transferat legatum.
22 (21) *Pomponius libro vicensimo secundo ad
Sabinum* Heres cum debuerat quartam retinere, to-
tam hereditatem restituit nec cavit sibi stipulatione
proposita. similem eum esse Aristo ait illis, qui re-
tentiones, quas solas habent, omittunt: sed posse
eum rerum hereditariarum possessionem vel repetere
vel nancisci[21] et adversus agentem doli mali exceptione
uti posse eum et debitoribus denuntiare, ne solveretur.
23 (22) *Ulpianus libro quinto disputationum*
Mulier, quae duobus filiis in potestate patris relictis
alii nupserat, posteriorem[22] maritum heredem insti-
tuit eumque rogavit liberis suis post mortem patris
eorum hereditatem suam restituere vel ei qui eorum
superesset: eisdem emancipatis a patre suo vitricus
restituisse hereditatem dicebatur, mox alter ex filiis
vivo patre decessisse: quaerebatur, an is, qui super-
erat ex filiis, partem fratri suo restitutam petere
possit quasi praemature datam. Scaevola divum Mar-
cum in auditorio de huiusmodi specie[23] iudicasse
refert: Brasidas quidam Lacedaemonius vir praeto-
rius, cum filiis suis ab uxore divortio separata, si
morte patris[24] sui iuris fuissent effecti, fideicommis-
sum relictum esset, eos emancipaverat: post emanci-
pationem fideicommissum petebant. decrevisse igitur
divum Marcum refert fideicommissum eis repraestan-
dum[25]. intellecta matris voluntate, quae quia non
crediderat patrem eos emancipaturum, distulerat in
mortem eius fideicommissum, non dilatura id in mor-
talitatem, si eum emancipaturum sperasset. secundum
haec dicebam et in proposita quaestione decretum
divi Marci esse trahendum et recte fideicommissum
1 utrisque solutum. Non est dubitatum cogi posse
heredem institutum adire et restituere hereditatem
servis, sive directa sive fideicommissaria libertas eis
data fuisset, cum aspernari heres non deberet per-
sonam cogentis: habet enim hic quoque aditum[26],
ut, qui nondum petere fideicommissariam libertatem
possit nec directam sibi vindicare, propter spem ta-
men libertatis et hereditatis aditum ad praetorem et
2 per se habeat. Si heres post multum temporis[27]
restituat, cum praesenti die fideicommissum sit, de-
ducta quarta restituet: fructus enim qui percepti
sunt neglegentia petentis, non iudicio defuncti per-
cepti videntur. alia causa est, si sub condicione vel
in diem rogatus fuerit: tunc enim quod percipitur
summovet Falcidiam, si tantum fuerit, quantum

(1) mihi id] metitius F^2, Mindius *vel simile nomen scr.* (2) periculum *F* (3) quidem quam *F* (4) *l.* 28 § 9 *h. t.* (5) quis *F* (6) adscribus *F* (7) *D.* 31, 77, 13 (8) suscepto *F*, conceptos *Menge* (9) *D.* 31, 77, 4 (10) liber factus] liberorum *Cuiacius* (11) servos *F* (12) et *ins.* (13) liberis cum *ins.* (13a) elictione *F* (14) restituaseio *F* (15) extisse *F* (16) ex *del. dett.* (17) titii *F* (17a) spenctantur *F* (18) senatus consulti] fideicommissi *Faber* (19) sententiam *F* (20) hereditati *scr.* (21) noncisci *F* (22) posterorem *F* (23) speciei *F* (24) patri *F* (25) repraesentandum *dett.* (26) aditum] locum *scr.* (27) tempori *F*

quarta[1] facit et quartae fructus: nam fructus, qui medio tempore percepti sunt, ex iudicio testantis
3 percepti videntur. Sed enim si quis rogetur restituere hereditatem et vel servi decesserint vel aliae res perierint, placet non cogi eum reddere quod non habet: culpae plane reddere rationem, sed eius quae dolo proxima est. et ita Neratius libro primo responsorum scribit. sed et si, cum distrahere deberet, non fecit lata culpa, non levi et rebus suis consueta neglegentia, huiusmodi rei rationem reddet. sed et si aedes ustae sunt culpa eius, reddet rationem. praeterea si qui partus extant et partuum partus, quia in fructibus hi non habentur[2]. sed et ipse si quem sumptum fecit in res hereditarias, detrahet. quod si sine facto eius prolixitate temporis aedes usu adquisitae sint, aequissimum erit nihil eum praestare, cum
4 culpa careat. Cum proponeretur quidam filiam suam heredem instituisse et rogasse eam, ut, si sine liberis decessisset, hereditatem Titio restitueret, eaque[2*] dotem marito dedisse certae quantitatis, mox decedens sine liberis heredem instituisse maritum suum, et quaereretur, an dos detrahi possit, dixi non posse dici in eversionem fideicommissi factum, quod et mulieris pudicitiae et patris voto congruebat. quare dicendum est dotem decedere, ac si quod superfuisset rogata esset restituere. quod si tantos fructus ex hereditate mulier percepit, ut inde poterit doti satisfieri, dicendum est potius fructibus hoc expensum feren-
5 dum quam fideicommisso. Ut[3] Trebelliano locus esset, non sufficit de hereditate rogatum esse, sed quasi heredem rogari oportet. denique si cui[4] portio hereditatis fuerit legata (legari enim posse etiam portionem hereditatis placet nobis) rogatusque fuerit hanc partem restituere, dubio procul non fiet restitutio ex senatus consulto ideoque nec quarta retinetur.

24 (23) *Iulianus*[5] *libro trigensimo nono digestorum* Quotiens pater familias unum vel duos heredes coheredibus suis restituere hereditatem iubet, intellegitur easdem partes in fideicommissis facere, quas in hereditate distribuenda fecerit. sed si iubeantur hi, quibus fideicommissum datur, pecuniam numerare atque ita fideicommissa recipere, ex quantitate pecuniae, quam dare iubentur, voluntas colligenda est patris familias. nam si ex disparibus partibus heredes scripti aequas partes dare iubentur, propius[6] est, ut viriles recipere debeant: si vero summa pecuniae dandae congruit portionibus, hereditarias portiones accipere debebunt.

25 (24) *Papinianus libro quinto decimo quaestionum* Nonnumquam autem ex voluntate varie rescriptum et[7] iudicatum est, videlicet si non sub appellatione heredum, sed propriis nominibus expressis fideicommissum relinquatur.

26 (25) *Iulianus libro trigensimo nono digestorum* Quidam ita testamento scripserat: 'a te, heres, 'peto fideique tuae committo, ut quidquid ex here'ditate mea ad te pervenerit, filio meo prima qua'que die aut, si prius quid ei acciderit, matri eius 'des reddas'. quaeritur, cum antequam adeatur hereditas puer decesserit, an fideicommissum matri debeatur. respondi, si puer, antequam dies fideicommissi cedat, decessisset, fideicommissum translatum esse ad matrem, postea autem quam dies fideicommissi cessit[8] si decesserit, ad heredem pueri fideicommissum pertinere. sed an ea voluntas fuit patris familias, ut, si ante restitutum fideicommissum puer decessisset, matri potius quam heredibus praestaretur, praetor aestimabit ex persona matris et ex persona heredis pueri. *Marcellus:* sed testatoris voluntati congruum est, quandocumque puer decesserit, sive antequam dies fideicommissi cedit sive postea, ad matrem transferri fideicommissum, si non iam puer hoc acceperit, eoque iure uti-
1 mur. Si servo herede scripto dominus rogatus est eidem servo restituere hereditatem, cum liber
2 esset, utile fideicommissum est. Si quis filium suum ex asse heredem instituit et codicillis, quos post mortem filii aperiri iussit, fidei eius commisit, ut, si sine liberis decesserit, hereditatem suam sorori suae restitueret, et filius cum sciret, quod in codicillis scriptum esset, Stichum servum hereditarium testamento suo liberum esse iussit: heredes filii pretium eius servi sorori defuncti praestare debent libertate favore sui servata. hoc amplius et si ignorasset filius codicillos a patre factos, nihilo minus heredes eius pretium praestare debebunt, ne factum cuius-
3 quam[9] alteri damnum adferat. Sed et si servus iste a Sempronio heres institutus sit eamque hereditatem, posteaquam ex testamento fratris ad libertatem pervenerat, adierit, hereditatis quoque aestimationem heredes fratris sorori eius praestare debent, quia[10], si manumissus non esset, iussu mulieris adire eam potuisset. si vero vivente filio Sempronius decesserit, hereditas in causa fideicommissi non deduceretur: quippe ab ipso filio adire iussus hereditatem ei adquireret.

27 (26) *Paulus libro singulari de senatus consultis* Omnibus civitatibus, quae sub imperio populi Romani sunt, restitui debere et posse hereditatem fideicommissam Apronianum senatus consultum iubet. sed et actiones in eas placuit ex Trebelliano transferri: sed municipes ad eas admittuntur

28 (27) [11]*Iulianus libro quadragensimo digestorum* ita tamen[12], ut hi[13] quibus restituetur hereditas actorem eligant et ad agendum et ad excipien-
1 das actiones. Si servum hereditarium heres, qui coactus adierit, iussisset adire hereditatem ab alio eidem servo relictam et tunc hereditatem, quam suspectam sibi esse dixerat, restituerit, an etiam eam hereditatem, quae per servum adquisita esset, restituere deberet, quaesitum est. dixi non magis hanc hereditatem in restitutionem venire, quam quod servus hereditarius post aditam hereditatem stipulatus fuisset aut[14] per traditionem accepisset aut fructus, qui ex rebus hereditariis percepti fuissent, utique si nulla mora fideicommisso facta fuisset. sed si quid ante aditam hereditatem servus stipulatus fuisset aut per traditionem accepisset, id restitui debebit, sicut fructus ante aditam hereditatem in restitutionem ve-
2 nient. Qui suspectam sibi hereditatem dicit, nullum commodum ex testamento consequetur, quod habiturus non esset, si heres institutus non fuisset aut non adisset. et ideo si pupillo substitutus fuerit itaque[15]: 'quisquis mihi heres erit, idem filio meo heres esto'[16], hereditatem, quae ex substitutione ad eum pervenerit, restituere cogendus erit. si vero[17] detracto hoc articulo 'quisquis mihi heres erit' substitutus ita fuerit: 'Titius filio meo heres esto', tum, si solus patri heres extiterit, nihilo minus cogendus erit hereditatem pupilli restituere, si vero coheredem habuerit, retinebit pupilli hereditatem, quia potuit coherede adeunte, quamvis ipse patris omisisset hereditatem, ex sub-
3 stitutione adire. Si pater[18] filium, quem in potestate habebat, heredem scripserit et ab eo petierit, ut hereditatem Sempronio restitueret, isque suspectam sibi esse dicet, poterit ex Trebelliano senatus consulto hereditas restitui. quare[19] et si non inmiscuerit se hereditati, nihilo minus actiones, quae ei et in eum competebant[20], ad Sempronium trans-
4 ferentur. A patre heres scriptus et exheredato filio substitutus si rogatus fuerit hereditatem, quae ad eum ex substitutione pervenerit, Titio restituere, cogendus non est vivo pupillo patris hereditatem

(1) quartam *F* (2) reddentur *ins.* (2*) aeque *F* (3) at *F* (4) qui *F* (5) ulpianus *F* (6) proprius *F* (7) est *F* (8) cedit *F*[a] (9) eiusquam *F* (10) qua *F* (11) *ad* § 1 *cf. l.* 65 § 4 *h. t.*; *ad* § 4 *D.* 28, 6, 2, 2; *ad* § 5 *l.* 11 § 1 *h. t.*; *ad* § 9 *l.* 18 § 1 *h. t.*; *ad* § 15 *l.* 11 *pr. h. t.* (12) tantum *scr*

(13) his *F* (14) aut *S*, *om. F* (15) ita *S* (16) isto *F* (17) vera *F* (18) parter *F* (19) *aut pro* quare *scr.* quin *aut ins.* a praetore compellitur miscere se hereditati et sic restituere: sed (20) competebat *F*

adire, primum quia sub condicione fideicommissum
datum est, deinde quia non probe de hereditate vi-
ventis[1] pueri aget: mortuo autem pupillo compelli
5 debet hereditatem patris adire. Quod si duo he-
redes a patre instituti fuerint et utriusque fidei com-
missum sit, ut exheredati filii hereditatem[2] restitue-
rent, satis erit[2*] vel unum cogi adire: hoc enim facto
etiam is, qui patris hereditatem non adit, filii here-
6 ditatem adire et restituere cogetur. Quotiens filius
emancipatus bonorum possessionem contra tabulas
accipit, nulla ratio est compellendi heredis ad resti-
tuendam hereditatem et sicut neque legata neque fidei-
commissa cetera praestare cogitur, ita ne ad restitu-
tionem quidem hereditatis compelli debet. *Marcellus:*
plane non est compellendus adire, si iam filius bo-
norum possessionem[3], ne intercidat fideicommissum
mortuo herede instituto et omissa a filio bonorum
7 possessione. Qui ex Trebelliano senatus consulto
hereditatem restituit, sive petat a debitoribus here-
ditariis sive ab eo petatur, exceptione restitutae here-
ditatis adiuvari vel summoveri potest. actiones autem
fideicommissario competunt, quas habuit heres eo
tempore, quo fideicommissum restituebat. *Marcellus:*
sed eas quoque actiones, quae sub condicione erant
et quarum dies eo tempore non cesserat[4], fideicom-
missario competere placet. sed antequam restitue-
retur hereditas, exceptione aliqua heres adiuvandus
non est: cum hoc minus ex causa fideicommissi sit[5]
8 restituturus. Trebellianum senatus consultum lo-
cum habet[6], quotiens quis suam hereditatem vel totam
9 vel pro parte fidei heredis committit. Quare si
Maevius te heredem instituerit et rogaverit, ut here-
ditatem Titii restituas, a quo esses heres institutus,
et tu hereditatem Maevii[7] adieris, perinde a te fidei-
commissum petetur, ac si fundum, qui tibi a Titio[8]
legatus esset, restituere rogatus fuisses: ideoque et
si suspectam Maevii hereditatem dixeris, cogi te non
10 oportet eam adire. Quod si Maevius te rogaverit
et suam hereditatem et Titianam restituere tuque
sponte adieris hereditatem, uteris legis Falcidiae com-
modo et partem quartam Maevianae hereditatis reti-
nebis, dimidiam et quartam ex fideicommisso resti-
tues. nec intererit, eidem utramque hereditatem an
alii Maevianam, alii Titianam rogatus fueris[9] resti-
tuere. sed si suspectam Maevianam hereditatem
dixeris, cogeris eam adire et restituere ei, cui[10]
rogatus fueris: is autem, cui Titianam hereditatem
restituere rogatus fueris, non poterit te compellere ad
11 adeundum. Si ex Trebelliano hereditatem restituit
heres et fructus praediorum retinet vel ipsa praedia,
sive etiam debitor eius qui testamentum fecit fuerit,
necessarium est actionem adversus eum fideicom-
missario dari. *Marcellus:* hoc idem necessario
faciendum est, cum parte hereditatis restituta fami-
liae erciscundae[11] iudicium inter eum qui restituit
12 hereditatem et qui receperit accipietur. Qui ro-
gatus est emancipato filio restituere hereditatem, cogi
debet adire et restituere, quamvis filius contra tabu-
13 las bonorum possessionem accipere possit. Si
patronus ex parte debita heres institutus et rogatus
restituere hereditatem suspectam sibi esse dicat, puto
rectius facturum praetorem, si coegerit eum adire
hereditatem et restituere, quamvis possit mutata vo-
14 luntate eam partem hereditatis retinere. Si prae-
ceptis quibusdam rebus heres rogatus sit restituere
hereditatem et coactus eam adierit, an praecipere
debeat? respondi eum, qui iussu praetoris adit he-
15 reditatem, omni commodo prohiberi debere. Sed
si eidem legatum esset sub hac condicione 'si heres
'non esset' et suspectam sibi hereditatem dicat, non
aliter cogendus est adire, quam ut legata, quae sub
condicione 'si heres non esset' data erant, restituan-
tur, non quidem a coheredibus, ne onerentur, sed
ab eo cui[10] restituta fuerit hereditas. nam sicut ex-
plendae fidei gratia cogendus est adire hereditatem,
16 ita ob id ipsum damno adfici non debebit[12]. He-
res ex asse erat instituta consobrina mea et eius
fidei commissum, ut partem dimidiam hereditatis
statim Publio Maevio restitueret, alteram[13] partem,
cum ipsa moreretur, eidem Publio Maevio: praeterea
alia aliis legata data[14] sunt. Maevius partem dimi-
diam hereditatis statim percepit et cavit, quod am-
plius quam per legem Falcidiam liceret cepisset,
redditu iri: sed et ceteri legata solida acceperant et
similiter de restituendo quod amplius percepissent[15]
caverunt. mortua consobrina mea Publius Mae-
vius desiderat sibi alteram partem hereditatis cum
fructibus restitui. quaero itaque, quantum ei resti-
tuere debeam? utrum quod supra quadrantem bo-
norum penes consobrinam meam remanserat nec
amplius quicquam? an et ab aliis, quibus legata
soluta sunt, repetere quid debeam et quantum? item
quaero, si quod ab his ex stipulatione percepero et
quod apud consobrinam meam supra quadrantem
remanserat, non efficiet partem dimidiam hereditatis,
an ex incremento et fructibus eius summae, quae
supra quadrantem bonorum penes consobrinam meam
remansit, supplere ei debeam, dumtaxat ne partem
dimidiam hereditatis quantitas quae restitueretur ex-
cedat? an vero, sicut Publius Maevius desiderat,
quidquid seposito quadrante bonorum eiusque[16] qua-
drantis fructibus perceptum est restitui ei debet?
respondi, quod supra quadrantem penes consobrinam
tuam remansit, si adiectis fructibus quantitatem par-
tis dimidiae hereditatis, quae mortis tempore fuit,
non minuet[17], totum Publio Maevio restituendum:
nec ex stipulatione ab his, quibus legata soluta sunt,
repeti quicquam potest. si vero fructus quantitatem
partis dimidiae exuberant[18], quadranti tuo et fructi-
bus eius accedet. si vero fructus eius partis, quae
supra quadrantem apud consobrinam tuam reman-
serat, non implent quantitatem partis dimidiae bo-
norum, ex stipulatione agi poterit. in summa ratio
ita ponenda est, ut tu omni modo quadrantem et
fructus eius, praeterea, si eius quod quadrantem[19]
excedit fructus in tantum excreverit, ut quantitatem
partis dimidiae bonorum excedat, etiam id quod ex-
17 cesserit retineas. Qui suos servos rogatus est
manumittere et hisdem hereditatem restituere, de-
tracto pretio servorum hereditatem restituere de-
bebit.

29 (28) *Africanus libro sexto quaestionum* Ex
asse heres institutus partem hereditatis mihi pure,
tibi sub condicione restituere rogatus cum suspectam
diceret, postulante me adit et mihi totam ex senatus
consulto restituit: quandoque condicio extiterit, an
fructus partis tuae[20] restituere tibi debeam, non
immerito dubitabatur. et plerisque placet non esse
eos praestandos, quia nec ab herede praestarentur,
si sua sponte adisset, sufficiat autem ius tuum tibi
integrum conservari, non etiam meliorem condicionem
1 tuam fieri. Idem tamen existimabant, si ex asse
heres institutus mihi quadrantem pure, tibi aeque
quadrantem sub condicione restituere rogatus sit et,
cum suspectam hereditatem diceret, cogente me adit,
quandoque condicio exstiterit, semissem tibi esse resti-
2 tuendum. Sed nec lege Falcidia in proposita specie
usurum me puto, quamvis scriptus heres, si sponte
adisset, uteretur.

30 (29)[21] *Marcianus libro quarto institutionum*
Si quis priore facto testamento posterius fecerit testa-
mentum, etiamsi ex certis rebus in posteriores tabu-
las heredes instituit, superius tamen testamentum
sublatum est, ut divi quoque Severus et Antoninus

(1) viventi *F* (2) hereditate *F* (2*) eri *F* (3) accepit: sed compelli potest, si nondum agnovit filius bonorum possessionem *ins.* (4) cessaret *F* (5) sit *om. F* (6) habens *F* (7) *sic scripsi*, ut hereditate maevii *mediis omissis F* (8) attio *F* (9) fuerit *F* (10) qui *F* (11) ercundae *F* (12) deit *F* (13) alter *F* (14) dota *F* (15) percissent *F* (16) que *om. F* (17) non minuet] aequet *scr.* (18) exuberant] exuperant (*sic Hal.*), quod exuperat *scr.* (19) et fructus eius praeterea si eius quod quadrantem *addidi* (20) suae *F* (21) = *Inst.* 2, 17, 3

rescripserunt[1], cuius constitutionis verba rettuli, cum alia quoque praeterea in constitutione expressa sunt. 'Imperatores Severus et Antoninus Cocceio Campano[2]. Testamentum secundo loco factum, licet in 'eo certarum rerum heres scriptus sit, iure valere, 'perinde ac si rerum mentio facta non esset, sed 'teneri heredem scriptum, ut contentus rebus sibi 'datis aut suppleta quarta ex lege Falcidia heredi'tatem restituat his, qui priore testamento scripti 'fuerant, propter inserta fideicommissaria[3] verba[4], 'quibus ut valeret prius testamentum expressum est, 'dubitari non oportet'. et[5] hoc ita intellegendum est, si non aliquid specialiter contrarium in secundo testamento fuerit scriptum.

31 (30) *Idem libro octavo institutionum* Si legatus suspectam hereditatem dicat, et legationis tempore compellendus est accipere iudicium, quia hic non multum officio[6] occupatur: et licet deliberare se dicat an adeat, cogendus est adire, sed non ut statim restituat, sed ut reversus domum, si putaverit sibi expedire, commodo Falcidiae vel testamenti utatur vel, si non putaverit, restituat totam hereditatem,
1 ne onera patiatur. Si quis 'bona sua' vel 'omnia 'sua' rogaverit restituere, fideicommissariam restitutionem esse intellegendum est: nam meorum et tuorum appellatione etiam actiones contineri dicendum
2 est. Si filio familias vel servo restituatur ignorante patre familias vel[7] domino et postea pater vel dominus ratum habuerit, transeunt ex Trebelliano
3 senatus consulto actiones. Multum interest, utrum quarta[8] pars iure hereditario retineatur an vero in re vel pecunia: nam superiore casu actiones dividuntur inter heredem et fideicommissarium, posteriore
4 vero apud fideicommissarium sunt actiones. Et[9] heres institutus rogatusque hereditatem restituere praecepta aliqua summa vel re, etiamsi in praeceptione minus quam quarta pars esset, non amplius
5 principem pati vindicaturum. Sed et si sine ulla praeceptione rogatus fuerit hereditatem restituere, plerumque quarta donata est a principibus: et ita divus[10] Traianus et Hadrianus et Antoninus rescripserunt.

32 (31) [11]*Idem libro nono institutionum* Si cui[12] pure libertas et per fideicommissum sub condicione hereditas relicta est, cogitur heres adire hereditatem, si suspectam dicat, et restituere: et deficiente con-
1 dicione[13] libertas ei eripi non potest. Si autem ei, qui in diem libertatem accepit, hereditas per fideicommissum relicta fuerit, suspectam eam interim non posse adiri divus Pius Cassio Hadriano rescripsit, cum non potest nondum libero hereditas restitui: nec rursus contra voluntatem defuncti libertatem[14]
2 esse praestandam. Si sub condicione heres institutus rogatusque hereditatem restituere non vult condicioni parere et adire hereditatem, si facti est condicio, debet parere et adire et restituere vel[15], si in dando sit, offerente fideicommissario. recusante autem herede factum adimplere licentia dabitur fideicommissario secundum imitationem dationis factum implere, et tunc necessitas imponitur heredi adire[16] hereditatem. ceterae condiciones, quae non sunt in potestate heredis, ad officium praetoris non pertinent.

33 (32) *Celsus libro vicensimo digestorum* Ballista filium familias heredem instituit ita: 'Rebellianus 'si caverit coloniae Philippensium, si sine liberis 'morietur, quantacumque pecunia ex hereditate deve 'bonis[17] meis ad eum pervenit, eam pecuniam omnem 'ad coloniam Philippensium perventuram'. respondi: ex his verbis quae proponis, id est 'pecuniam'[18], existimo etiam fructus, quos ex hereditate percepit, restituere eum debere, perinde quasi specialiter hoc testator expressisset.

34 (33) *Marcianus libro octavo institutionum* Scribit Celsus libro vicensimo digestorum, si qui quadringenta in bonis habebat petit ab herede suo, ut, si sine liberis moreretur, quanta pecunia ex hereditate sua ad eum pervenisset, Maevio restitueretur: si ex fructibus medio tempore quadringenta perceperit et sine liberis decesserit, heredem eius Maevio quadringenta debiturum. et cum diu multumque tractavit, an, cum augmentum heres sensit, et periculum sustineat an per contrarium, novissime ait iniquum esse ad fideicommissarium damnum pertinere, ad quem augmentum non pertinet: et an[19] ad supplendum, inquit, quodcumque ex quadringentis defuerit, etiam augmentum ad eum pertinebit, hoc est ut usque ad summam quadringentorum damni et fructus computentur[20]: quod verius esse arbitror.

35 (34) *Idem libro secundo regularum* Si eius, qui novissimus ex filiis mortuus est, partem hereditatis propinquo voluit pater restitui et simul fratres diem suum obissent: propinquum, si non ostenderit quis novissimus obisset, ad[21] partem hereditatis non admitti, sed matrem ex Tertulliano senatus consulto ad utriusque hereditatem admitti constat.

36 (35) *Ulpianus libro sexto de*[22] *officio proconsulis* Cum heres instituta furiosa hereditatem esset rogata restituere, curatorem eius secundum tabulas bonorum possessione accepta posse transferre actiones divus Pius decrevit.

37 (36) *Paulus libro tertio decimo ad edictum* Cum hereditas ex fideicommissi causa restituta est, si ante cum herede compromissum est, puto fideicommissarium cavere debere heredi, sicut cum heres multa[23] antequam restitueret administravit. nam quod dicitur retinere eum oportere, non est perpetuum. quid enim si nihil est, quod retineat? veluti cum omnia in nominibus[24] sunt aut in corporibus quae non possideat? nempe enim is cui[25] restituta est omnia persequitur, et tamen heres iudiciis quibus conventus est aut stipulationibus quibus necesse habuit promittere[26], obstrictus manebit. ergo non alias cogetur restituere quam ei caveatur.

38 (37) [27]*Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Restituta hereditas videtur aut re ipsa, si forte passus est heres possideri res hereditarias vel totas vel aliquas earum hac mente, ut vellet restitueret ille suscipere[28], non si ex alia causa putavit te possidere. sed et si postea ratum habuit, idem erit dicendum. sed et si verbo dixit se restituere, vel per epistulam vel per nuntium restituat, audietur. sed et si voluntate tua alii restituerit, in te transibunt actiones. item si alius iussu meo restituit vel ratam habui[29]
1 restitutionem, transisse actiones videntur. Pupillus autem ipse debet restituere tutore auctore, non tutor sine pupillo, nisi infans est, quia nec mandare actiones tutor pupilli sui potest. [30]ne se quidem auctore pupillum restituere potuisse hereditatem divus Severus in persona Arri Honorati pupilli decrevit, qui Arrio[31] Antonino patruo et tutori suo restituerat.
2 Sed et si pupillo sit restituenda, non posse pupillo sine tutoris auctoritate restitui constat.

39 (38) *Paulus libro vicensimo ad edictum* non enim solutio est hereditatis restitutio, sed et[32] successio, cum obligetur.

40 (39) *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Sed nec ipsi tutori indistincte restitui potest.

41 (40) *Paulus libro vicensimo ad edictum* Quam-

(1) rescripserint *F* (2) cumpano *F* (3) fideicommissaria *om. Inst.* (4) secundo testamento *ins. Inst.* (5) et *del.* (6) offici *scr.* (7) servo restituatur ignorante patre familias vel *addidi* (8) *sic S cum B*, qua *F* (9) et] credibile est, si princeps sit *similiave requiruntur* (10) divi *scr.* (11) *ad* § 1 *cf. l.* 57 § 1 *h. t.* (12) qui *F* (13) condiciones *F* (14) statim *ins.* (15) vel] scilicet *scr.* (16) heredi adire *om. F*[1], adire heredi *superscr.*, *mox delevit F*[2] (17) debeonis *F* (18) id est pecuniam *del.* (19) an *del.* (20) damna et fructus compensentur *scr.* (21) ad *habet post* obissent, *hoc loco om. F* (22) de *om. F* (23) nonnulla *scr.* (24) omnibus *F* (25) qui *F* (26) omittere *ins. F* (27) *ad* § 1 *cf. l.* 1 § 13 *h. t.* (28) restituere et te suscipere *scr.* (29) habuit *F* (30) tutori ipsi *ins.* (*similiter Hal.*) (31) aprio *F* (32) et *del.*

vis senatus de his actionibus transferendis loquatur, quae iure civili[1] heredi et in heredem competunt, tamen honorariae actiones transeunt: nulla enim separatio est: immo et causa naturalium obligationum
1 transit. Persona autem heredis instituti[2] Trebelliano continetur: verum hoc iure utimur, ut et successor heredis recte ex Trebelliano restituat, veluti heres bonorumve possessor, vel pater dominusve, quibus adquisita est hereditas: omnes enim quod iuris habent, ex Trebelliano senatus consulto restituere debent, nec interest, is qui institutus est an
2 pater dominusve rogatus est restituere. Nihil interest, cui[3] nostro nomine restituitur pater familias sit an is qui in aliena potestate est,

42 (41) *Paulus libro secundo fideicommissorum* mulier an masculus: et ideo servo quoque voluntate nostra[4] vel si ratum habuerimus restitui potest,

43 (42) *Paulus libro vicensimo ad edictum* quia perinde est, atque si mihi restituta esset hereditas.
1 Restituta hereditate iura sepulchrorum[5] apud heredem remanent.

44 (43) *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Papinianus tractat, si quis heres institutus ex semisse rogatus sit[6] restituere hereditatem et eam[7] suspectam dicens compulsus[7*] adit, deinde fideicommissarius gnarus[8] sit[9] adcrevisse portionem hereditatis post restitutionem scripto heredi, an opus sit ei alia actione. et ait securum esse eum posse de illo: plane de hoc[10] solo quaerendum ait, an ei opus sit nova restitutione, posteaquam portio[11] adcrevit: *sed ne hanc quidem necessariam esse.*

45 .... *Qui rogatus est restituere quod ex bonis alicuius ad eum pervenit, ea restituit quae ex hereditate habet, non quae habet ex persona sua*[12].

46 (44) *Marcellus libro quinto decimo digestorum* Postulante Sticho, qui eodem testamento libertatem et fideicommissam hereditatem acceperat, heres suspectam adiit: mox Stichus, antequam moram[13] in recipienda hereditate faceret, decessit relicto herede Titio. quaero, an in Titium, si nolit recipere fideicommissam hereditatem, actiones ex senatus consulto competant. respondi: quoniam fere is, qui compulsus est adire hereditatem, confestim ei restituet, de manumisso dumtaxat senatus consulto comprehensum est nec heredis facta est mentio. potest tamen evenire, ut restitutionem distulerit heres, veluti si pecuniam ei debuerit defunctus, quam retinere maluit quam petere. ceterum existimo idem in herede eius constituendum, quod in illo constitutum est: cur enim recusaret, quam recusare non potuit is, cuius hereditatem suscepit? quod si forte ante hereditatis restitutionem sine herede decesserit libertus, perinde bona eius creditoribus hereditariis vendere permittendum
1 est, ac si restituta hereditate decessit. Set in huiusmodi quaestione rogo respondeas, an recte senserim. rogata est filia ex asse heres restituere hereditatis partem dimidiam deductis legatis minimis et aere alieno non magno, ut legi Falcidiae locus non sit: mora facta non est restitutioni fideicommissi. desidero verbo tenus mihi restitui hereditatem, ut ex Trebelliano senatus consulto agenti[14] et ex eo competentibus actionibus etiam usuras debitas ex mortis die[15] in tempus restitutionis persequar: item quaero et de pensionibus, quia locationum obligatio in hereditate fuit. ab herede fructus nullos peto, sed illa desiderat refundere me aut concedere ei actiones usurarum et pensionum: non possum persuadere hereditatis appellatione, quam rogata erat mihi restituere, etiam hanc stipulationem usurarum ad me pertinere. respondi: omnia haec hereditatis appellatione continentur: quantum enim quod[16] ad hoc refert, inter haec ceteraque[17], quae sub condicione sunt promissa aut in annos singulos vel menses, nihil interest. sane pro fructu rei, quae hereditate continetur, haec cedunt, nec fructus fideicommissarium sequitur, si mora non intercessit. sed quia non ut heres fideicommissum, ut sic dixerim, suppleat postulet, set qualis nunc est hereditas, desideret restitui sibi, nequaquam id debet heres recusare: nam et quodammodo in partem hereditatis senatus recipi voluit fideicommissarium et haberi heredis loco, pro qua parte ei restituta esset hereditas. sed cum hereditarios nummos faeneravit aut ex fundis fructus percepit, nihil eo nomine praestat ei, cui hereditas per fideicommissum relicta est, si non intercessit mora, scilicet quia[18] suo periculo faeneravit colendove fundo vel in cogendis fructibus insumpsit operam: nec aequum erat alterius, ut sic dixerim[19], procuratorem constitui. nullum autem impendium vel opera intercedit heredis, cum his modis, de quibus est quaesitum, augmentum hereditas[20] recepit.

47 (45) *Modestinus libro singulari de heurematicis* Qui totam hereditatem restituere rogatus quartam retinere non vult fidumque[21] obsequium defuncti precibus[22] praebere desiderat, sua sponte adire debebit hereditatem, quasi ex Trebelliano eam restituturus. suaserim tamen, suspectam potius dicat hereditatem coactusque a praetore restituat: hoc enim casu ex ipso Trebelliano restituere videtur expositoque hereditario metu universas actiones in eum transfert[23], qui recepit hereditatem.

48 (46) *Iavolenus libro undecimo epistularum* Seius[24] Saturninus archigubernus ex classe Britannica testamento fiduciarium[25] reliquit heredem Valerium Maximum trierarchum, a quo petit, ut filio suo Seio Oceano, cum ad annos sedecim pervenisset, hereditatem restitueret. Seius[26] Oceanus antequam impleret annos, defunctus est: nunc Mallius Seneca, qui se avunculum Seii Oceani dicit, proximitatis nomine haec bona petit, Maximus autem trierarchus sibi ea vindicat ideo, quia defunctus est is cui[27] restituere iussus erat. quaero ergo, utrum haec bona ad Valerium Maximum trierarchum heredem fiduciarium pertineant an ad Mallium Senecam, qui se pueri defuncti avunculum esse dicit. respondi: si Seius Oceanus, cui fideicommissa hereditas ex testamento Seii[28] Saturnini, cum annos sedecim haberet, a Valerio Maximo fiduciario herede restitui debeat, priusquam praefinitum tempus aetatis impleret, decessit, fiduciaria hereditas ad eum pertinet, ad quem cetera bona Oceani pertinuerint, quoniam dies fideicommissi vivo Oceano cessit, scilicet si prorogando tempus solutionis tutelam magis heredi fiduciario permisisse, quam incertum diem fideicommissi constituisse videatur.

49 (47) *Pomponius libro primo variarum lectionum* Si heredi eius, cui natura debuerit, aliquis solverit, ei, cui[29] fideicommissa hereditas relicta sit, id reddendum.

50 (48) *Paulus libro quarto decimo responsorum* Paulus respondit: si certa portio hereditatis alicui[30] relicta proponitur et is res hereditarias quasdam furatus sit, in his rebus, quas subtraxit, denegari ei petitionem oportere recte respondetur.

51 (49) *Papinianus libro tertio quaestionum* Cum hereditas ex Trebelliano senatus consulto restituitur, si res urgueat et metus erit, ne per absentiam forte fideicommissarii dies actionis exeat[31], heres iudi-
1 cium suscipere[32] cogitur. Similique modo filio de possessione contra tabulas deliberante scriptus heres a creditoribus hereditariis convenitur.

52 (50) *Idem libro undecimo quaestionum* Imperator Hadrianus, cum Vivius[33] Cerealis filio suo

(1) civil *F* (2) institu *F* (3) qui *F* (4) postra *F* (5) sepulchororum *F* (6) sit *bis F* (7) tam *F* (7*) compuisus *F* (8) *sic Cuiacius*, ignarus *F* (9) fit *scr.* (10) de hoc] loco *F* (11) proportio *F* (12) *quae dantur inclinatis omissa in F suppleta sunt secundum B* (13) morem *F* (14) agenti *del.* (15) die] de F^1, *om.* F^2 (16) quod *del.*

(17) que *om. F* (18) qua *F* (19) dixerix *F* (20) heredis *F* (21) fidumquem *F* (22) precipibus *F* (23) transferis F^{ae}, transferri F^{em} (24) sieius *F* (25) fiduciarum *F* (26) seeius *F* (27) qui *F* (28) sieii *F* (29) qui *F* (30) aliqui *F* (31) exeut *F* (32) suscepire *F* (33) vius *F*

Vivio Simonidi, si[1] in potestate sua esse desisset, hereditatem restituere rogatus esset ac multa in fraudem fideicommissi fieri probaretur, restitui hereditatem filio[2] iussit ita, ne quid[3] ea pecunia, quamdiu filius eius viveret, iuris haberet. nam quia cautiones non poterant interponi conservata patria potestate, damnum condicionis propter fraudem inflixit. post decreti autem auctoritatem in ea hereditate[4] filio militi comparari debuit, si res a possessoribus peti[5] vel etiam cum debitoribus agi oporteret. sed paternae reverentiae congruum est egenti forte patri officio iudicis ex accessionibus hereditariis emolumentum praestari.

53 (51) *Idem libro septimo decimo quaestionum* Cum heres deductis legatis hereditatem per fideicommissum restituere rogatur, non placet ea legata deduci, quae peti non poterant. sed cum uxori pro parte heredi scriptae dos praelegetur eaque deductis legatis hereditatem restituere rogatur: etiamsi quarta[6], quam per legem Falcidiam retinet, tantum efficiat, quantum[7] in dote est, tamen pro sua portione dotis praelegatae partem deducit. cum enim utrumque[8] consequitur, nihil interest inter hanc mulierem et quemvis alium creditorem heredem institutum et hereditatem restituere rogatum. idem probatur et si non deductis legatis fideicommissum ab ea relictum sit.

54 (52) *Idem libro nono decimo quaestionum* Si res aliena Titio legata fuerit isque domino rei herede instituto petierit, ut hereditatem Maevio restituat, Maevius legatum inutiliter petet: non enim poterit consequi, quod ad institutum, id est rei domi-
1 num pervenire non poterat. Servus ab altero ex heredibus libertatem, ab altero fideicommissum hereditatis accepit. si neuter adire velit, nullae praetoris partes erunt, quia neque propter solam libertatem compellitur adire[9] neque is, a quo libertas data non est, propter eum, qui nondum liber est, ut adeat, compellitur: et senatus consulto locus est, cum ab omnibus directa, vel fideicommissa libertas ab eo datur a quo hereditas quoque relinquitur. sed si forte is, a quo libertas data est, portionem suam repudiavit vel condicione exclusus est, cum portio eius ad alterum pervenerit, defendi poterit adire cogendum: quid enim interest, quo iure debitor libertatis et hereditatis idem esse coeperit?

55 (53) *Idem libro vicensimo quaestionum* Non est cogendus heres suspectam adire hereditatem ab eo, cui[10] libertas a legatario, hereditas ab[11] herede relicta est, cum status hominis ex legato pendeat et nemo se cogatur adstringere hereditariis actionibus propter legatum. quid enim, si inter moras non manumittente legatario servus decesserit? si autem vivo testatore legatarius decesserit, benigne respondetur cogendum adire, cum in ipsius sit potestate manumisso restituere hereditatem.

56 (54) *Idem libro nono decimo quaestionum* Titius rogatus est, quod ex hereditate superfuisset, Maevio restituere. quod medio tempore alienatum vel deminutum est, ita quandoque peti non poterit, si non intervertendi fideicommissi gratia tale aliquid factum probetur: verbis enim fideicommissi bonam fidem inesse constat. divus autem Marcus cum[12] de fideicommissaria hereditate cognosceret, his verbis: 'quidquid ex hereditate mea superfuerit, rogo[13] restituas' et viri boni arbitrium inesse credidit: iudicavit enim erogationes, quae ex[14] hereditate factae dicebantur, non ad solam fideicommissi deminutionem pertinere, sed pro rata patrimonii, quod heres proprium habuit, distribui oportere. quod mihi videtur non tantum aequitatis ratione, verum exemplo quoque motus fecisse. cum enim de conferendis bonis fratribus ab emancipato filio quaereretur, praecipuum autem, quod in castris fuerat adquisitum militi, relinqui placeret, consultus imperator sumptus, quos miles fecerat, non ex eo tantummodo patrimonio, quod munus collationis pati debuit, sed pro rata etiam castrensis pecuniae decedere oportere constituit. propter huiusmodi tractatus Maevius fideicommissi nomine cautionem exigere debet: quod eo pertinet, non ut ex stipulatione petatur, quod ex fideicommisso peti non poterit, sed ut habeat fideiussores eius quantitatis, quam ex fideicommisso petere potuit.

57 (55) [15]*Idem libro vicensimo quaestionum* Si patroni filius extrario restituerit ex Trebelliano hereditatem, operarum actio, quae transferri non potuit, apud heredem manebit, nec ei nocebit exceptio, cum eadem prodesse non posset ei qui fideicommissum accepit. et generatim ita respondendum est non summoveri heredem neque liberari ex his causis, quae
1 non pertinent ad restitutionem. Imperator Titus[16] Antoninus rescripsit in tempus directo data libertate non esse repraesentandam hereditatis restitutionem,
2 quando persona non est, cui[17] restitui potest. Qui fideicommissam hereditatem ex Trebelliano, cum suspecta diceretur, totam recepit, si ipse quoque rogatus sit alii restituere, totum restituere cogetur. et erit in hac quoque restitutione Trebelliano locus: quartam enim Falcidiae iure fideicommissarius retinere non potuit[18]. nec ad rem pertinet, quod, nisi prior, ut adiretur hereditas, desiderasset, fideicommissum secundo loco datum intercidisset: cum enim semel adita est hereditas, omnis defuncti voluntas rata constituitur. non est contrarium, quod legata cetera non ultra dodrantem praestat: aliud est enim ex persona heredis conveniri, aliud proprio nomine defuncti precibus[19] adstringi. secundum quae potest dici non esse priore tantum desiderante cogendum institutum adire, ubi nulla portio remansura sit apud eum, utique si confestim vel post tempus cum fructibus rogatus est reddere: sed et si sine fructibus rogatus est reddere, non erit idonea quantitas ad inferendam adeundi necessitatem. nec ad rem pertinebit, si prior etiam libertatem accepit: ut enim pecuniam, ita nec libertatem ad cogendum institutum accepisse satis est. quod si prior recusaverit, placuit, ut recta via secundus possit postulare, ut heres[20] adeat et sibi res-
3 tituat. Quid ergo, si non alii, sed ipsi heredi rogatus sit restituere? quia non debet eidem quandoque quarta reddi quam perdidit, propter huius portionis retentionem erit audiendus. sed nec illud translaticie omittendum est instituto, qui coactus est adire, fideicommissi petitionem denegandam esse: cur enim non videatur indignus, ut qui destituit supremas defuncti preces consequatur aliquid ex voluntate? quod fortius probabitur, si post impletam condicionem coactus est adire. nam si pendente condicione, durum erit idem probare, cum et Falcidiam paenitendo potuit inducere: nec ignoro posse dici nullo modo fideicommissi petitionem denegandam ei qui iura sepulchrorum adquiri insequuntur[21], adeo senatus nihil apud eum ex ea parte, quam derelinquit, voluit relinquere, ut nec Falcidiam exercere possit nec praeceptio apud eum relinquatur nec substitutio quoque secundarum tabularum ita facta: 'quisquis mihi heres erit, filio meo
4 'heres esto' eidem daretur. Cui Titiana hereditas ex Trebelliano senatus consulto restituta est, Maevianam hereditatem, quam Titius defunctus ex Trebelliano Sempronio restituere debuit, et ipse restituere
5 poterit sic ut alius quilibet successor. Actiones temporariae Trebelliani solent esse evicta hereditate ab eo, qui, posteaquam fideicommissam restituit hereditatem, victus est, scilicet ante restitutionem lite cum eo contestata: potestas enim evictionis tollit

(1) simonidesi F^1, simonidi F^2 (2) filio] illico *scr.* (3) in *ins.* *S* (4) filius *ins.* (5) veti *F* (6) quartam *F* (7) quantam *F* (8) utcumque *scr.* (9) is a quo libertas data est *ins.* (10) qui *F* (11) ad *F* (12) cum *om.* *F* (13) roga *F* (14) ex *om.* *F* (15) *ad* § 1 *cf.* *l.* 32 § 1 *h. t.* (16) titius *F* (17) qui *F* (18) poterit *scr.* (19) precipibus *F* (20) here *F* (21) *tale quid fuit:* ei qui [tempore ad paenitentiam venit. ceterum si heres quantum in se est voluntatem defuncti destituit, etsi] iura sepulchrorum (sepulchrarum *F*) ad[euntem] sequuntur

intellectum restitutionis indebito fideicommisso constituto. plane si fideicommissum ab eo quoque qui postea vicit relictum est: quia possessor in ratione reddendae hereditatis partem, quam fideicommissario restituit, heredi reputat, defendi potest actiones Trebelliani durare.

58 (56) *Idem libro septimo responsorum* Filiam fratribus certis rebus acceptis hereditatem restituere pater voluit: ante restitutam hereditatem in possessionem hereditatis filiam quoque mitti placuit. cum autem interea filii res bonorum in solidum distraxissent, item alias pignori dedissent, hereditate postea restituta constitit ex eo facto ceterarum quoque portionum venditiones, item pignora confirmari.

59 (57) *Idem libro octavo responsorum* 'Heredes 'mei, quidquid ad eos ex hereditate bonisve meis per'venerit, id omne post mortem suam restituant patriae 'meae coloniae Beneventanorum'[1]: nihil de fructibus pendente condicione perceptis petitum videri constitit.
1 Cum ita fuerat scriptum: 'fidei filiorum meorum 'committo, ut, si quis eorum sine liberis prior diem 'suum obierit, partem suam superstiti fratri restituat: 'quod si uterque sine liberis diem suum obierit, om'nem hereditatem ad neptem meam Claudiam perve'nire volo': defuncto altero superstite filio, novissimo autem sine liberis neptis prima quidem facie propter condicionis verba non admitti videbatur: sed cum in fideicommissis voluntatem spectari conveniat, absurdum esse respondi cessante prima substitutione partis nepti petitionem denegari, quam totum habere voluit avus, si novissimus fratris quoque portionem
2 suscepisset. 'Peto de te, uxor carissima[2], uti cum 'morieris hereditatem meam restituas filiis meis vel 'uni eorum vel nepotibus meis vel[3] cui volueris vel 'cognatis meis si[4] cui voles ex tota cognatione mea'. inter filios respondi substitutionem fideicommissi factam videri, circa nepotes autem et[5] ceteros cognatos facultatem eligendi datam: ex ceteris autem cognatis, si nepotes superessent, non recte mulierem electuram propter gradus fideicommissi[6] praescriptos: deficiente vero gradu nepotum ex cognatis quam velit personam eligi posse.

60 (58) *Idem libro nono responsorum* Deducta parte quarta restituere rogatus hereditatem, prius quam restitueret, hereditario debitori heres extitit. quoniam actio eo confusa per Trebellianum redintegrari non potest, pecuniae quoque debitae dodrans ex causa fideicommissi petetur. sed in eum diem, quo actio confusa est, usurae praeteriti temporis, quae in obligatione vel in officio iudicis fuerunt, computabuntur: posterioris ita demum, si mora fideicommisso
1 facta sit. Cum hereditas ex causa fideicommissi in tempus restituenda est, non idcirco nominum periculum ad heredem pertinebit, quod heres a qui-
2 busdam pecuniam exegerit. Qui post tempus hereditatem restituere rogatur[7] usuras a debitoribus hereditariis perceptas, quarum dies post mortem creditoris cessit, restituere non cogitur: quibus non exactis omnium usurarum actio (nam hereditaria stipulatio fuit) ex Trebelliano transferetur, et ideo nec indebiti[8] repetitio erit. ac similiter hereditario creditori si medii temporis non solvantur usurae, fideicommissarium in his quoque Trebellianum tenebit nec ideo querellae locus erit, quod de fructibus heres, quos iure suo percipiebat[9], faenus non solverit. quod si faenus heres medii temporis solverit, eo nomine non erit retentio, cum proprium negotium gessit, quippe sortem reddere creditori coactus fideicommissa-
3 rio nihil usurarum medii temporis imputabit[10]. Acceptis centum hereditatem rogatus restituere totam pecuniam iure Falcidiae percipere videtur, et ita divi Hadriani rescriptum intellectum est, tamquam si ex bonis nummos[11] retenturus fuisset. quod tunc quoque respondendum est, cum pro parte hereditatem coheredi suo restituere rogatur. diversa causa est praediorum pro hereditaria parte retentorum: quippe pecunia omnis de portione retineri potest, praediorum autem alia portio non nisi a coherede, qui dominium habet, accipitur. cum autem praedia maioris pretii quam portio hereditatis essent, in superfluo praediorum petenti fideicommissario Falcidiam intervenire visum est: concurrentem enim
4 pecuniam conpensari placuit. Hereditatem post mortem suam exceptis reditibus restituere rogatus ancillarum partus non retinebit nec fetus pecorum,
5 qui summissi gregem retinent. Ante diem fideicommissi cedentem fructus et usurae, quas debitores hereditarii cum postea ac cesset[12] dies solverunt, item mercedes praediorum ab[13] herede perceptae portioni
6 quadrantis imputabuntur. Cum autem post mortem suam rogatus hereditatem restituere res hereditarias distrahere non cogatur heres, sortium, quae de pretiis earum redigi potuerunt, usurae propter usum medii temporis perceptae non videbuntur: denique nec periculum mancipiorum aut urbanorum praediorum praestare cogitur: sed nihilo minus usus et casus eorum
7 quadrantem quoque deminuit. Quod ex hereditate superfuisset, cúm moreretur[14], restituere rogatus fructus superfluos restituere non videtur rogatus, cum ea verba deminutionem quidem hereditatis admittant, fructuum[15] autem additamentum non reci-
8 piant. Heres eius, qui bonorum superfluum post mortem suam restituere fuerat rogatus, pignori res hereditarias datas, si non in fraudem id factum sit, liberare non cogitur.

61 (59) *Paulus libro quarto quaestionum* Debitor sub pignore creditorem heredem instituit eumque rogavit restituere hereditatem filiae suae, id est testatoris: cum nollet adire ut suspectam, coactus iussu praetoris adit et restituit: cum emptorem pignoris non inveniret, desiderabat permitti sibi iure dominii id possidere. respondi: aditione quidem hereditatis confusa obligatio est: videamus autem, ne et pignus liberatum sit sublata naturali obligatione. atquin sive possidet creditor actor idemque heres rem sive non possidet, videamus de effectu rei. et si possidet, nulla actione a fideicommissario conveniri potest, neque pigneraticia, quoniam hereditaria est actio, neque fideicommissum, quasi minus restituerit, recte petetur: quod eveniret, si nullum pignus intercessisset: possidet enim eam rem quasi creditor. sed et si fideicommissarius rem teneat, et hic Serviana actio tenebit: verum est enim non esse solutam pecuniam, quemadmodum dicimus, cum amissa est actio propter exceptionem. igitur non tantum retentio, sed etiam petitio pignoris nomine competit et solutum non repetetur. remanet ergo propter pignus naturalis obligatio. in re autem integra non putarem compellendum adire, nisi prius de indemnitate esset ei cautum vel soluta pecunia esset: nam et cum de lucro heres scriptus a sit[16], quod forte legatum acceperit, si heres non extitisset, responsum est non esse cogendum adire nisi legato praestito. ubi quidem potuit dici nec cogendum esse heredem adire quodammodo contra voluntatem defuncti, qui legando heredi, si non adisset, in ipsius voluntate posuit aditionem: sed cum testator alterutrum dederit, nos
1 utrumque ei praestamus. Ea quae dotem dabat pacta erat cum marito, ut mortua se in matrimonio dotis pars matri eius redderetur, nec eo nomine stipulatio a matre interposita est: moriens deinde matrem et maritum suum heredem fecerat et a matre petierat, ut hereditatem Titio restitueret: iudex addictus de hereditate dividenda partem dotis quasi ex utili pacto pro parte[17] matri adiudicaverat: quaerebatur, an et ea portio ex causa fideicommissi

(1) beneventavonorum *F* (2) clarissima *F* (3) vel *del. S* (4) cognatis meis si *del.* (5) et *om. F* (6) fideicommisso *scr.* (7) rogaturus *F* (8) indebitus *F* (9) perciebat *F* (10) imputabim *F* (11) nummo *F* (12) cum postea ac cesset] cum praeteriisset *scr.* (13) ad *F* (14) moraretur *F* (15) admittunt fructum *F* (16) scriptus a sit] sollicitus sit *scr.* (17) pro parte *del.*

praestanda sit. quam non esse restituendam puto, quia non quasi heres, sed quasi mater ex pacto accepit nec occasione hereditatis, sed errore ex pacto eam habuit.

62 (60) *Idem libro undecimo quaestionum* Patronus ex debita portione heres institutus sextam partem restituere rogatus restituit: non transeunt ex Trebelliano[1] actiones, quoniam non fuit debitum quod restituit[2], et ideo si per errorem fecit, etiam repetetur.

63 (61) *Idem libro quarto decimo responsorum* Paulus respondit his verbis: 'Semproni, heredem te 'non scripsi festinans per infirmitatem: ideoque ei 'dari volo tantum, quantum pro uncia hereditatis 'competeret' videri quidem magis quantitatem, quam portionem hereditatis relictam, sed sic accipiendum, uti[3] videatur de uncia etiam restituenda sensisse.

64 (62) *Scaevola libro quarto responsorum* A filia petit, ut, si liberis superstitibus moreretur, partem eius quod ad[4] eam ex bonis patris pervenisset, quod si sine liberis, universum fratri restitueret: quaeritur, defuncta ea in matrimonio superstite filia, an heres eius cum parte hereditatis eius quoque quod dotis nomine datum erat partem restituere debeat. respondit id, quod in dotem fuisset, non contineri in partem hereditatis quae restituenda est: sed et si ex promissione dotis aliquid debitum fuit, aeris alieni
1 loco habendum. Alumno certam pecuniam legavit et eam recipi a Sempronio mandavit et certas usuras alumno praestari, donec ad vicensimum annum pervenerit: deinde alumni fidei commisit, ut, si sine liberis decederet, partem restitueret Sempronio, partem Septiciae. quaesitum est defuncto alumno intra annum vicensimum, an substituti fideicommissum petere possint an vero in id tempus sustinere, quo, si viveret, alumnus vicensimum annum impleret. respondi secundum ea quae proponerentur posse.

65 (63) *Gaius libro secundo fideicommissorum* Facta in fideicommissarium restitutione statim omnes res in bonis fiunt eius, cui restituta est hereditas,
1 etsi nondum earum nactus fuerit possessionem. Si is[5] qui hereditatem sibi reddi ab herede stipulatus sit eique[6] ex stipulatu agenti restituta fuerit hereditas, constat nihilo minus transferri actiones. hoc ita est, si is cum quo actum sit restituat hereditatem: si vero ob id quod non restituerit aestimatione hereditatis condemnatus fuerit, remanent actiones hereditariae apud eum qui condemnatus sit, actor autem
2 quantitatem consequitur. Si heres scriptus restituerit hereditatem et postea de hereditate controversiam passus victus sit aut lite cesserit, durare actiones constitit in fideicommissarium semel trans-
3 latas. Si quis maiorem partem restituerit quam rogatus est, in eam partem quae excedit non transferuntur actiones. sed cum praecepta aliqua re aut summa rogatus sit heres restituere et omissa retentione totam hereditatem restituerit, recte dicitur trans-
4 ferri actiones. Si heres ante restitutam hereditatem servum hereditarium heredem ab aliquo institutum iusserit adire hereditatem, negat Iulianus[7] debere hanc hereditatem restitui, quia de ea rogatus non esset: et hoc est fatendum. requirendum tamen et illud est, num cum incremento restituere heres[8] rogatus sit hereditatem: si[9] enim hoc fuerit subsecutum, etiam eam hereditatem restituere cogitur, nisi evidentissimis probationibus fuerit ab herede adprobatum contemplatione sui servum esse heredem
5 institutum. Rescripto divi Antonini significatur, ut, si quis accepta a Titio pecunia, quae quartam hereditatis continet, rogatus sit ei restituere hereditatem, licet tardius detur pecunia, sine usuris eam dari debere, quia quanto tardius quisque pecuniam dat, tanto tardius ad fideicommissum pervenit et medii temporis fructus perdit. quamobrem si ante datam pecuniam tenuerit hereditatem, fructus quos
6 percepit restituere heredi eum oportere. Idem iuris est et si quis ita heredis fidei commiserit: 'rogo, 'si Titius tibi centum dederit, restituas ei heredi-
7 'tatem meam'. Si sub condicione heres institutus sit qui suspectam sibi hereditatem esse dicit, si neque difficultatem neque turpitudinem ullam habet condicio nec impendium aliquid, iubendus est parere condicioni et adire et ita restituere: si vero turpis aut difficilis sit condicio, aperte iniquum est cogi eum explere eam alterius gratia. sed et remitti eam ab initio[10] visum est: plus enim tribui a praetore ei qui fideicommissum petit, quam testator voluit, absurdum[11] est: utique autem testator, nisi expleta sit condicio, neque scriptum heredem ad hereditatem vocavit neque per hunc illi voluit restitui heredita-
8 tem. Si dandae pecuniae[12] condicio adscripta est heredi, debet ei offerre pecuniam is qui poscit fideicommissum, ut hereditatem impleta condicione possit
9 adire et restituere. Quod si condicio adscripta est et ea est, quam praetor remittit, sufficit edictum, ut Iulianus ait: hactenus iubendus est, ut constituat praetoris actionibus uti aut petat bonorum possessionem secundum tabulas, ut ita nanctus actiones tunc restituta hereditate transferat eas ex senatus
10 consulto. Si vero nominis ferendi condicio est, quam praetor exigit, recte quidem facturus videtur, si eam expleverit: nihil enim male est honesti hominis nomen adsumere, nec enim in famosis et turpibus nominibus hanc condicionem exigit praetor. sed tamen si recuset nomen ferre, remittenda est ei condicio, ut Iulianus ait, et permittendae utiles actiones, aut bonorum possessio secundum tabulas danda est, uti nanctus actiones transferat eas ex senatus consulto.
11 Si cum suspectam videret[13], hereditatem postulante me iussu praetoris adieris et restitueris mihi, ita utar legis Falcidiae beneficio adversus legatarios, si tu quoque ea[14] lege uti poteras et quatenus uti poteras: nam si quid praeterea a me alicui per fideicommissum relictum sit, id quasi a legatario relictum non venit in computationem eius legis, sed extrin-
12 secus numeratur. Si Titius rogatus sit hereditatem Maevio[15] restituere, Maevius Seio certam pecuniam, et Titius quartae retinendae beneficio adversus Maevium usus fuerit: Neratius scribit Maevium quoque Seio eo minus aequum esse praestare[16], ne
13 ipse de suo damnum sentiat. Iulianus ait, si heres institutus Titio rogatus sit restituere, substitutus Maevio et institutus suspectam sibi hereditatem esse dicat, desiderante Titio iubendum eum adire et
14 restituere. Si quis bonorum possessoris fidei commiserit de hereditate restituenda et is passus fuerit diem bonorum possessionis adgnoscendae transire aut per hoc tempus, quo is[17], cui restitui debebit hereditas, aliqua[18] ex causa non potuit adire praetorem et postulare, ut petita bonorum possessione restituatur sibi hereditas, succurri ei debet, id est ut restituatur tempus bonorum possessionis admittendae ex-
15 hibendi fideicommissi gratia. Admonendi autem sumus, si is, qui solvendo non sit, Titio herede instituto servum liberum esse iusserit et rogaverit Titium hereditatem eidem restituere, vix esse, ut Titius recusans adire hereditatem cogatur. nam licet desiderante servo Titius adierit hereditatem, non tamen potest libertas servo competere quasi in fraudem creditorum data, licet Titius locuples sit: qua de causa nec hereditas ei restitui potest. sed ex sententia legis dicendum est perinde habendum, ac si is servus solus liber et heres scriptus esset nec Titius heres esset.

66 (64) *Marcianus libro quarto fideicommissorum* Si eius pupilli, cui sine tutoris auctoritate pecunia

(1) trebellianum *F* (2) restituiit F^b, restitui in F^a (3) uni *F* (4) quod ea F^1, quae ad F^2 (5) is *del.* (6) que *del.* (7) *l.* 28 § 1 *h. t.* (8) hes *F* (9) si *om F* (10) ab initio] a praetore iniquum *scr.* (11) arsurdum *F* (12) pecunia *F* (13) suspecta videretur *S* (14) quoquea *F* (15) haevio *F* (16) praestari *F* (17) aut per hoc tempus quo is] et per hoc tempus is *scr.* (18) aliquae *F*

credita erat, restituta ex eo senatus consulto mihi fuerit hereditas, si solvam creditori, non repetam: adquin heres si post restitutionem solvat, repetet: non ob aliud, quam quod ab eo in me naturalis obligatio translata intellegitur. et si eius mihi restituta sit hereditas, qui pupillo sine tutoris auctoritate crediderit, si solverit mihi pupillus, non repetet: at si heredi solverit, repetet, non repetiturus, si ante restitutionem
1 solvisset. Si necessarii heredes sub condicione quamvis levissima heredes sint instituti, cui[1] parere solent[2], dicendum est cogi restituere hereditatem desiderantibus his, quibus restituere rogati sunt, quia etiam necessari heredes fideicommissae hereditatis restituendae gratia condicioni parere erunt compel-
2 lendi. Si quis rogatus restituere hereditatem decessit, antequam eam restituat, heres eius poterit hereditatem restituere et ex Trebelliano senatus consulto transeunt actiones. sed si duo ei heredes extitissent, uti[3] quisque restituisset, pro ea parte transituras actiones: nam et si ipse partem restituisset, pro parte interim transituras verius est. sed et si plures heredes extiterunt ei, qui rogatus est restituere hereditatem, si quidam interim restituerint, vel cum ei, cui[4] restitui debuit, plures heredes extiterint: ut cui restituta erit, is pro ea parte ex hoc senatus consulto
3 habebit actiones. Si patronus ex parte debita heres institutus rogatus fuerit eam liberis exheredatis defuncti liberti restituere, si sua sponte adierit, erit Falcidiae locus, si coactus, in solidum transibunt[5] actiones ex hoc senatus consulto.

67 (65) *Idem libro quinto fideicommissorum* Servo invito domino vel ignorante non recte restituetur hereditas: sed si[6] postea ratum habuerit, confirmabitur restitutio, verum ipsi domino adquirentur actiones. nec quia hereditatis adquisitionis similis est haec restitutio, iussum praecedere oportet, sed, ut dictum est, etiam ratihabitio subsequi poterit exemplo bonorum possessionis, neque interest, quod ad propositum attinet, ipsi domino an servo quis rogetur restituere hereditatem, nec in ea re consensu aut opera[7] servi opus est: atquin in bonorum possessione vel in adeunda hereditate consensus eius necessarius est. itaque si qui suspectam dicent hereditatem, postulante domino compellendi erunt adire et[8] restituere heredi-
1 tatem. Si testator rogasset heredem, ut restituat hereditatem mulieri, si non nupsisset, dicendum erit compellendum heredem, si suspectam dicat hereditatem, adire et restituere eam mulieri, etiamsi nupsisset. idem in ceteris quoque condicionibus Iulianus noster probat, quae similiter nisi fine vitae expleri non possent[9]. secundum quam sententiam cautione praestita his, quorum interest, ab his, quibus restitui sub isdem condicionibus heres rogatus esset, restituet heredita-
2 tem. Cum praetor cognita causa per errorem vel etiam ambitiose iuberet hereditatem ut ex fideicommisso restitui, etiam publice interest restitui propter
3 rerum iudicatarum auctoritatem. Si pupillo infanti restituere hereditatem quis rogatus sit, si sponte adierit, etiam servo eius et ipsi pupillo tutore auctore restituetur hereditas: si quidem eo, quod fari non potest, non magis ea res impedietur, quam in muto pubere volente[10] sibi restitui hereditatem. si autem heres recuset adire hereditatem, quemadmodum res expediri possit, difficile est, quia neque tutore desiderante periculo pupilli adiri hereditatem Trebelliano senatus consulto locus sit futurus neque pupillus ipse id desiderare possit, cum fari non possit. quod aliquatenus circa mutos expediri potest, nam[11] si auditus capaces sunt vel interrogati nutu possint significare[12] velle se periculo suo hereditatem adire[13], quomodo absentes per nuntium. sed et infanti non dubito omnimodo subveniendum idque ex similitudine iuris civilis vel honorarii constituendum est: sive enim heres institutus esset, non dubie pro herede tutore[14] auctore gerere posse videtur, sive de bonorum possessione agitaretur, peti ei per tutorem posset. ideoque et heres compelli per tutorem potest adire et restituere hereditatem. quo exemplo et mutus, qui nihil intellegere
4 potest, per curatorem adiuvatur. Si singulae res ab herede traditae sunt iussu meo ei cui eas vendiderim, non dubitabimus mihi intellegi factam restitutionem. idem erit et si iussu meo tradantur, cui[15] ego ex fideicommisso aliave qua causa eas praestare[16] debuerim vel in creditum ire vel donare voluerim.

68 (66) *Paulus libro secundo fideicommissorum* Qui ita institutus esset 'si coheres eius adisset', uti potest lege Falcidia, etsi coheres eius coactus adisset, modo si ipse non coactus adierit hereditatem.
1 Etiam absentis procuratori, si[17] desideraret, posse restitui hereditatem ex hoc senatus consulto Iulianus scripsit, si tamen caveat de rato habendo, si non evidens absentis voluntas esset. sed dicendum est, ut heres, qui suspectam dicat, non sit compellendus adire, si incertum sit, an mandaverit, quamvis ei caveatur, propter fragilitatem cautionis. quod si sponte adierit hereditatem, non magna captio est: sed actiones, si non mandavit, transibunt eo tempore, quo
2 ratum habuerit. Si damnum in servo hereditario datum sit, licet per servum hereditarium heredi competere actio coepit, non tamen transit[18] legis Aquiliae actio ad fideicommissarium: hae[19] enim actiones trans-
3 eunt, quae ex bonis defuncti pendent. Si legatus Romae compulsus adierit hereditatem et restituerit, cogetur Romae actiones pati fideicommissarius, quam-
4 vis heres non cogetur. An ubi defunctus conveniri debuit, et fideicommissarius debeat? videndum, si sua sponte heres adit et restituit hereditatem, an tribus locis fideicommissarius defendi debeat: ubi defunctus et ubi heres et ubi ipse domicilium habeat. [20]oportet itaque ibi fideicommissarium conveniri, ubi vel domicilium habet vel maior pars restitutae hereditatis habetur.

69 (67) *Valens libro tertio fideicommissorum* Si postulante me suspectam hereditatem ex decreto praetoris adieris nec ego[21] postea eam[22] mihi restitui velim nec bonis me immiscere, hoc fieri debet, ut (quod Octaveno non ineleganter videbatur) a praetore perinde actiones in me dentur, ac si hereditatem re-
1 cepissem, quod est iustius. Etiam eo tempore, quo creditorum fraudandorum consilium inieris, citra periculum interdicti fraudatorii hereditatem suspectam adibis et restitues mihi, quia et remoto fideicommisso liberum tibi fuerat nolenti adire hereditatem creditores tuos tali commodo fraudare, et ego nihil turpiter faciam recipiendo eam hereditatem, quam remota postulatione mea creditores[23] compellere te ut adires
2 non potuerint. Sed et filius suus[24] heres patri rogatus sit[25] a patre hereditatem mihi restituere, cum suorum creditorum fraudandorum consilium inisset, tamquam suspectam ex decreto praetoris restituerit mihi, vix fraudatorio interdicto locus erit, quia bonis patris eius venditis nihil proprium creditores eius ex ea hereditate ferre potuerint: nisi forte proprii creditores filii audiri debeant, si postulent, ut dimissis
3 patris eius bona vendere sibi permittatur[26]. Si donationis causa suspectam hereditatem sibi heres dixerit et restituerit ei, qui solidum capere non possit, auferetur ei id quod capere non potest. idem dicendum est et si citra consilium donandi fiduciarius heres id fecerit.

70 (68) *Idem libro quarto fideicommissorum* Si heres, ab eo qui cum moreretur solvendo non fuit rogatus hereditatem restituere, suspectam sibi dicit, dubium non est, quin hodie coactus ex Trebelliano senatus consulto restituere possit. sed et si sua

(1) qui *F* (2) nolint *scr.* (3) utis *F* (4) qui *F* (5) transibunin *F* (6) si *om. F* (7) operae *F* (8) ec *F* (9) posset *F* (10) volenti *F* (11) nam *del.* (12) significere *F* (13) adiri *Hal.* (14) tutor *F* (15) qui *F*

(16) praestaret *F* (17) si *om. F* (18) transis *F* (19) haec *F* (20) *plura omissa sunt* (21) nec ego] et nego *F*[1], et non ego *F*[2] (22) eum *F* (23) creditorec *F* (24) suos *F* (25) rogatus sit] si rogatus *scr.* (26) permittitur *F*

sponte adierit, ex eodem senatus consulto restituturus est, quamvis, cum summa aut certum corpus per fideicommissum ab eo qui solvendo non fuit datum est, perinde non debeatur atque si legatum esset: eo enim casu legatarii, superiore[1] heredis vice fungi eum,
1 cui fideicommissum relictum est. Si totam hereditatem rogatus restituere tu sponte adieris et sine deductione quartae partis restitueris, difficile quidem crederis per ignorantiam magis, non explendi fideicommissi causa hoc fecisse: sed si probaveris per errorem te quartam non retinuisse, reciperare eam poteris.

71 (69) *Maecianus libro octavo fideicommissorum* De evictione praediorum vel mancipiorum vel ceterarum rerum hereditariarum[2] cavere heres, cum restituit hereditatem, non debet: quin immo in contrarium caveri heredi oportet, si quid[3] ex his evictum esset, quae ab ipso herede venissent.

72 (70) *Pomponius libro secundo fideicommissorum* Si heres institutus Titio rogatus fuerit restituere hereditatem et rursus Titius heredi post tempus,
1 sufficiunt directae actiones heredi. Si heres antequam fideicommissam hereditatem restitueret, alienaverit quid ex hereditate aut servum hereditarium manumiserit aut ruperit quid vel fregerit vel usserit, non competit in eum ulla civilis actio restituta postea hereditate ex Trebelliano senatus consulto, sed ex fideicommissi causa erit hoc quod deperierit persequendum. sin vero post restitutam hereditatem horum quid admiserit heres, dicendum est lege Aquilia cum eo agi posse, si servum forte hereditarium aut vulne-
2 raverit aut occiderit. Si temporalis actio in hereditate relicta fuerit, tempus, quo heres experiri ante restitutam hereditatem potuit, imputabitur ei cui[4] restituta fuerit.

73 (71) *Maecianus libro decimo fideicommissorum* Omnes qui de hereditate deliberant desiderante eo, qui suo periculo velit adiri hereditatem[5], coguntur adire, sed non statim restituere, sed ut completo tempore deliberationis, si[6] expedire sibi compererint hereditatem, sentiant commodum testamenti eo iure, quo si sponte adissent, sin vero contra onerosam crediderint, restituta ea exonerentur actionibus hereditariis.

74 (72) *Pomponius libro quarto fideicommissorum* Heres praecepto fundo rogatus erat hereditatem restituere: fundus alienus erat. Aristo aiebat videndum, utrum omnimodo penes heredem fundum esse voluit testator an ita demum, si[7] ipsius est: sed sibi superius placere: ideoque aestimatio eius retinenda est.

75 (73) *Maecianus libro tertio decimo fideicommissorum* Si heres pecuniam hereditariam crediderit et in eam causam pignora acceperit, actiones non competunt ei, cui[4] restituta fuerit hereditas, adversus ipsa pignora. sed aliqua dubitatio remanebit, si in eum contractum, qui ex defuncto fuerit, interpositus heres, antequam restitueret hereditatem, pignus acceperit. sed nec sic quidem ipse admitteretur: ex fideicommisso tamen habet adversus heredem actionem,
1 ut ei cedat pro pignoris commodo actionem. Cum ex Trebelliano senatus consulto restituitur hereditas, servitutes, quas mutuo praedia heredis et testatoris habent, nihilo minus valent.

76 (74) *Paulus libro secundo decretorum* Qui filium et filiam habebat, testamentum fecit et ita de filia sua caverat: *ἐντέλλομαί σοι μὴ διατίθεσθαι, πρὶν τέκνα σοι γενέσθαι*[8]. pronuntiavit imperator fideicommissum ex hac scriptura deberi, quasi per hoc, quod prohibuisset eam testari, petisset, ut fratrem suum heredem faceret: sic enim accipiendam eam scripturam, ac si hereditatem suam rogasset eam
1 restituere. Fabius[9] Antoninus impuberem filium Antoninum et filiam Honoratam relinquens exheredatis his matrem eorum Iuniam Valerianam heredem instituit et ab ea trecenta et quasdam res filiae reliquit, reliquam omnem hereditatem filio Antonino, cum ad annum vicensimum aetatis pervenisset, voluit restitui: quod si ante annum vicensimum decessisset filius, eam hereditatem Honoratae restitui praecepit. mater intestata decessit utrisque liberis legitimis heredibus relictis. postea filius annum agens plenum nonum decimum et ingressus vicensimum necdum tamen eo expleto[10] decessit filia herede Fabia Valeriana sua[11] relicta, a qua amita fideicommissum et ex testamento patris portionem hereditatis petebat: et apud praesidem optinuerat. tutores Valerianae filiae Antonini egestatem eius praetendebant et recitabant divi Hadriani constitutionem, in qua quantum ad munera municipalia iusserat eum annum, quem quis ingressus esset, pro impleto numerari. imperator autem noster motus et aequitate rei et verbis testamenti 'si ad annum 'vicensimum aetatis', quamvis scire se diceret a divo Marco non excusatum a tutela eum qui septuagensimum annum aetatis ingressus fuisset, nobis et legis Aeliae Sentiae argumenta proferentibus et alia quaedam, contra petitricem pronuntiavit.

77 (75) *Scaevola libro octavo decimo digestorum* Epistulam ad heredem suum in[12] haec verba scripsit: 'Titius Cornelio[13] heredi suo salutem. a te peto, Cor'neli, quoniam ad te devoluta est pars matris meae[14], 'item pars Sempronii curatoris quondam mei contraria 'fortuna usi et per hoc totus as meus apud te esse 'speratur, uti reddas restituas Gaio Seio uncias quattuor'. quaesitum est, cum Sempronius in integrum restitutus sit ab Imperatore, a[15] quo fuerat deportatus, et adierit hereditatem, an is quoque rogatus sit, ut ex sua portione restituat hereditatem. respondit Sempronium quidem non proponi rogatum, Cornelium autem heredem debere pro rata portione maternarum
1 defuncti rerum restitutionem Seio facere. Mulier heredis instituti fidei commisit, ut retenta[16] parte quarta[17] reliquam partem restitueret nurui quondam suae, cuius fidei commisit in haec verba: 'rogo te, ut 'id, quod ad te ex bonis meis pervenerit, facias per'venire ad filium tuum': quaesitum est, quando hoc fideicommissum restituere debeat, utrumne post mortem suam an iam nunc. respondit ad tempus, quo nurus moreretur, fideicommissum aptandum esse.

78 (76) *Idem libro nono decimo digestorum* Scaevola respondit, si pater filium suum impuberem ex asse scripserit heredem eique codicillis substituerit, deinde filius impubes decesserit, licet substitutio inutilis sit, quia codicillis hereditas neque dari neque adimi potest, tamen benigna interpretatione placet[18], ut mater, quae ab intestato pupillo successit, substitutis fideicommisso obligetur: quod si invicem fuerunt substituti, et in fideicommisso substitutionem valere: unoque eorum mortuo qui supersunt totum accipiunt.

79 (77) *Idem libro vicensimo digestorum* Heredibus institutis filiis utriusque sexus singulos rogavit, ut qui sine liberis decederet partem suam hereditatis sorori fratrive[19] restitueret aut, si frater sororve non esset, matri suae et haec verba adiecit: 'vosque, liberi 'carissimi, hoc fideicommisso teneri invicem volo, 'donec binos liberos educaveritis'. quaesitum est, si quis ex liberis duos filios procreaverit, quamvis superstites non reliquerit, an heredes eius fideicommissum debeant. respondit secundum ea quae proponerentur
1 videri fideicommissi onere liberatos[20]. Titius nepotes ex filia et furiosam filiam suam heredes instituit et fidei commisit filiae, ut, si sine liberis decessisset, pars ei data perveniret ad coheredes: eam furiosam ipse Titius in matrimonio collocavit et enixa est filiam post mortem patris. quaesitum est defuncta furiosa superstite ex eiusmodi coniunctione parta filia, an fideicommissum ad coheredes pertineret. respondit,

(1) superiores *F* (2) rer. her. *add. sec. B*, *om. F* (3) quis *F* (4) qui *F* (5) hereditate *F* (6) si *om. F* (7) si *om. F* (8) *id est:* iubeo te testamentum non facere antequam liberi tibi nascantur (9) fabinus F^{em}, sabinus F^{ae} (10) explecto *F* (11) filia Fabia Valeriana herede sua *scr.* (12) in *om. F* (13) cornelius *F* (14) maea *F* (15) a *om. F* (16) rectenta *F* (17) quata *F* (18) placere *scr.* (19) fatrive *F* (20) liberatus *F*

cum filiam reliquisse proponeretur, fideicommissum non deberi. *Claudius:* nam etsi matrimonium cum furiosa non fuit, satis tamen factum est eiusmodi condicioni.

80 (78) [1] *Idem libro vicensimo primo digestorum* Lucius Titius intestato moriturus, cum haberet uxorem et ex ea filiam emancipatam, codicillis haec verba inseruit: 'pertinent autem hi codicilli ad uxorem et 'filiam. [2] itaque rogo, quidquid aut ego reliquero aut 'vos ipsae habeatis [3], commune vobis sit: quod si non 'ego rogarem, vos pro vestra pietate faceretis'. filia intestati patris bonorum possessionem accepit: quaesitum est, an aliqua pars hereditatis Lucii Titii ex causa fideicommissi a filia matri debeatur [4]. respondit secundum ea quae proponerentur dimidiam partem [5] deberi, si etiam uxor parata sit in commune bona sua
1 conferre [6]. Maevia duos filios heredes reliquerat et eodem testamento ita cavit: 'fidei autem heredum 'meorum committo, uti omnis substantia mea sit pro 'deposito sine usuris apud Gaium Seium et Lucium 'Titium, quos etiam, si licuisset, curatores substantiae 'meae dedissem remotis aliis, ut hi restituant nepo'tibus meis, prout quis eorum ad annos viginti quin'que pervenerit, pro portione, vel si unus, ei omnem'. quaesitum est, an fideicommissum praestari a scriptis heredibus Lucio Titio et Gaio [7] Seio debeat. respondit secundum ea quae proponerentur Lucium Titium, item Gaium Seium fideicommissum petere non posse.
2 Tres heredes scripsit Maevium fratrem suum ex dodrante, Seium ex sextante, Stichum eiusdem Seii servum, filium autem naturalem Maevii ex uncia et fidei commisit Seii, uti Stichum manumitteret, in haec verba: 'a te peto, Sei, uti tu Stichum manu'mitteres: dedi unde faceres'. sed et codicillis ita cavit: 'unciam, ex qua feci Stichum heredem, si quam 'Seius controversiam moveret [8], ad Maevium fratrem 'meum reverti volo. tu, frater, secundum fidem et 'pietatem tuam, quidquid ad te pervenerit ex heredi'tate mea Sticho filio tuo restitues: quod ut facias, 'fidei tuae committo'. quaesitum est, cum Seius adierit hereditatem et propter hoc compulsus Stichum manumiserit, an unciam hereditatis, ex qua Stichus heres institutus est, Sticho manumisso restituere debeat. respondit non proponi Seium rogatum unciam
3 ei restituere. Idem quaesiit, an, si aliquam controversiam Seius de uncia hac, ex qua Stichus institutus est, facere velit et Maevius unciam ex causa fideicommissi a Seio fuerit consecutus, utrum hanc solam unciam, ex qua Stichus institutus est, an vero et dodrantem, ex quo ipse Maevius institutus est, eidem Sticho restituere debeat. respondit de omni restituendo, quod ad Maevium quoquo modo pervenit,
4 testatricem sensisse. Pater puerum et puellam heredes instituit eosque invicem substituit et, si neuter heres esset, eis plures substituit substitutosque invicem substituit his verbis: 'substitutos heredes invicem 'substituo': eorundem filiorum fidei commisit, ut, qui eorum vita superasset et sine liberis intra annum trigensimum moreretur, hereditatem his, quos heredes substituerat, restituat. filius vita sororem superavit et intra trigensimum annum sine liberis decessit: quaesitum est, ex substitutis uno defuncto ante filium, pars eius, quae ad ceteros substitutos qui supervivent pertinet, utrum pro virilibus an pro hereditariis portionibus, quibus sunt substituti, pertineat. respondit consequens esse pro his partibus, quibus sub-
5 stituti essent, fideicommissum pertinere. Maevia filium heredem instituit ex quincunce, Titiam [9] filiam ex quadrante, Septicium filium ex triente, cuius fidei commisit in haec verba: 'te rogo, fili Septici, si intra 'vicensimum annum sine liberis morieris, quidquid ex 'hereditate mea [10] ad te pervenerit, hoc fratribus tuis 'restituas'. quaesitum est, an Septicio filio defuncto intra vicensimum annum sine liberis hoc fideicommissum utrum pro portionibus hereditariis ad fratrem et sororem eius pertineat an vero aequaliter. res-
6 pondit pro parte hereditaria. Titia ex asse heres scripta partem dimidiam hereditatis Maeviae rogata restituerat: fundum a testatore obligatum luere noluit, sed eum vendente creditore mandavit redimendum Seiae: quaesitum est, an Titia ex causa fideicommissi Maeviae teneatur. respondit, cum rogata hereditatem restituere proponatur, nihil proponi, cur non teneatur. *Claudius:* subest enim praestari oportere id, quanto pluris fundus fuit, quam ad credito-
7 rem pervenire oportuit. Gaio Seio ex semisse, Titia ex quadrante et aliis ex reliquis portionibus heredibus institutis ita cavit: 'fidei autem vestrae mando, Gai 'Sei et Lucia Titia, uti post obitum vestrum reddatis 'restituatis Titio et Sempronio semissem patrimonii 'et portionis eius, quam vobis dedi'. quaesitum est, cum utrique adierint hereditatem et postea Gaius Seius defunctus sit Lucia Titia herede instituta, an haec Lucia Titia partem dimidiam semissis, quam rogatus erat Gaius Seius restituere, protinus debeat? an vero post suam demum mortem universum fideicommissum tam ex sua persona quam ex Gaii Seii datum restituere debeat? respondit Luciam Titiam statim teneri, ut partem dimidiam semissis ex persona
8 Seii restituat. Filiam suam heredem scripsit et nepotem, quem ex ea habebat, ei substituit et ita cavit: 'Lucio Titio fratris [11] mei filio genero meo ducen'tos aureos relinquo. quo legato scio illum contentum 'esse, quoniam scripsi universam rem meam, eo quod 'filiam meam et nepotem meum heredes scripsi [12], uni'versam substantiam eis communicasse [13]. quos invicem 'commendo'. filia adita patris hereditate divertit a marito: quaesitum est, an Titius quondam eius maritus suo vel filii sui nomine ex fideicommisso communionem bonorum consequi possit viva quondam uxore sua vel post mortem eius. respondit nihil fideicommissi datum genero proponi praeter ducen-
9 tos aureos. Idem quaesiit eandem uxorem marito herede scripto fideicommisisse [14], ut, cum moreretur, filio communi omne, quod ad eum ex hereditate sua pervenisset, restitueret [15]: an illae quoque res et possessiones, quae in dotem datae et post divortium restitutae mulieri fuerant, fideicommisso contineantur. respondit, quod mulier in bonis suis reliquisset, id fideicommisso contineri. *Claudius:* et alias de eodem facto consultus ita respondit, sive restitutae sint res, secundum id quod supra responsum est in bonis mulieris computari, sive non sint [16] restitutae, quia ex stipulatione de dote reddenda interposita restituendae sint, eo auctiorem hereditatem compu-
10 tari. Quae habebat filium et ex eo nepotem utrosque in mariti potestate, maritum ex asse scripsit heredem eiusque fidei commisit in haec verba: 'si 'Titius maritus meus mihi heres erit, peto fideique 'eius committo, quidquid ex hereditate mea ad eum 'pervenerit, cum mori coeperit, det restituat Gaio 'filio nostro, ita tamen, ut decem quidem uncias 'Gaius habeat, duas autem uncias Seius nepos ha'beat: quod ut fiat, fidei eius Titi heredis mei com'mitto'. pater emancipavit filium, nepotem amisit et superstite filio decessit. quaesitum est, an [17] priore parte scripturae universa hereditas patris [18] ex causa fideicommissi filio debeatur et illa sequentia verba 'ita tamen, ut decem uncias filius, duas autem nepos 'habeat' ex voluntate defunctae ita demum locum haberent, si die fideicommissi cedente filius et nepos eorum in [19] natura essent, cum autem non supervixit

(1) *pr.* = *D.* 31, 89, 3 (2) primum autem rogo, sic inter vos agatis, ut me vivo egistis *ins. l. gem.* (3) habetis *l. gem.* (4) et quota *ins. l. gem.* (5) dimidiam partem *add. ex l. gem. et B, om. F* (6) conferri *F* (7) gaio *om. F* (8) moverit *S* (9) quincuntetiam *F* (10) me *F* (11) fatris *F* (12) scrispi *F* (13) *sic fere fuit:* quoniam et ipsi universam rem meam eo, quod filiam meam et nepotem meum heredes scripsi universae substantiae, videor communicasse (14) fideicommisse *F* (15) restituere *F* (16) sit *F* (17) ex *ins.* (18) matris *Schulting* (19) eorum in] in rerum *scr.*

ad diem fideicommissi nepos, sequens scriptura cesset. respondit ea quae proponerentur ostendere decem
11 dumtaxat uncias filio datas. Heres institutus uxori rogatus totam hereditatem restituere restituit detracta quarta: quaesitum est, cum uxor quartam partem hereditatis praesenti die et reliquam post tempus alii rogata a testatore fuisset restituere, an id, quod heres ei detraxisset quartae nomine, in restituendo fideicommisso imputare possit. respondit, qua-
12 tenus cepisset, fideicommisso obstrictam. Heredum[1] fidei commisit, ut, quidquid ex parte tertia hereditatis pervenerit ad eos, id redderent Gaio Maevio alumno testatoris, cum fuerit annis quindecim, et subiunxit haec verba: 'interim ex refectu pauper'tatis, qui ad vos pervenerit, alatis eum ex usuris 'pro quantitate nummorum redactis[2]. hoc amplius 'eidem alumno meo hominem Caletanum et vernam 'sutorem, qui eum artificio suo mercede data alere 'poterit'. quaesitum est, cum alimenta multo minora praestiterint heredes scripti, quam usurae summae redactae competebant, an et residuas praestare compelli debeant totius temporis an ex die, quo quintum decimum explesset? et cum servi legati ei specialiter, ut ex mercedibus aleretur, statim venierint, utrum mercedes an usuras petere debeat[3]? respondit secundum ea quae proponerentur testatorem videri de omni reditu et mercede servorum restituenda sen-
13 sisse. Pluribus heredibus institutis, in quibus et libertis tribus ex dodrante, eisdem fundos per praeceptionem dedit et ab his petit, ne eos alienarent et ut, qui vita superasset, solidos eosdem fundos optineret: deinde unius ex his libertis Otacilii fidei commisit, uti quidquid ad eum ex hereditate bonisve pervenisset, deducto pro ea parte aere alieno et legatis et sibi viginti aureis restituat Titio: quaesitum est, an etiam partes tertias fundorum, praelegatorum cum conlibertis eidem, deducere deberet. respondit secundum ea quae proponerentur non debere restituere praeceptionem, cum ipse testator et
14 legata excipi voluisset. Maritus uxore instituta herede ex parte tertia et pluribus ei fideicommissis datis dotem quoque praelegavit his verbis: 'Seiae 'uxori meae dari volo a filiis meis summam dotis 'eius, quae mihi pro ea illata est' eiusdemque uxoris fidei commisit, ut partem hereditatis et quaecumque ei legasset post mortem suam Titio filio communi restitueret. quaesitum est, an summam quoque dotis inter cetera legata ex causa fideicommissi filio suo restituere debeat. respondit non alias, nisi manifestum esset de dote quoque restituenda testatorem sensisse: atque etiamsi sensisset et hoc fuerit adprobatum, ita eius quoque petitionem fore, si non minus in quantitate, quae Falcidiae nomine rema-
15 neret, foret quam in quantitate dotis. Rogatus hereditatem restituere Septicio, cum erit annis viginti, interea fundos, quos defunctus pignori acceperat, vendidit et propterea pigneraticia iudicio a debitore conventus decessit herede relicto Sempronio et[4] iudicio nondum finito restituit hereditatem Septicio. quaesitum est, an iudicio nihilo minus ipse condemnari debeat, cum potuerit retinere (vel caveri sibi) id, quod ex causa iudicati praestaturus esset. respondit iudicii exsecutionem nihilo minus adversus heredem
16 et post restitutam hereditatem mansisse. Heres eius, qui post mortem suam rogatus erat universam hereditatem restituere, minimam quantitatem, quam solam in bonis fuisse dicebat, his quibus fideicommissum debebatur restituit: postea repertis instrumentis apparuit quadruplo amplius[5] hereditate fuisse: quaesitum est, an in reliquum fideicommissi nomine conveniri possit. respondit secundum ea quae proponerentur, si non transactum esset, posse.

81 (79) *Idem libro singulari quaestionum publice tractatarum* Si pupillus parenti suo heres extitit et fideicommissam hereditatis partem restituit, mox abstinetur paterna hereditate: optio deferenda est fideicommissario, ut aut portionem quoque pupilli adgnoscat aut toto discedat. aut omnimodo bona vendenda sunt, ut id quod superfluum est pupillo servetur, et, si in solidum bona venire non possunt, omnimodo actiones fideicommissario denegandae erunt: erat enim in potestate illius universum suscipere et si quid plus erit, pupillo servare.

82 (80) *Scaevola*[6] *libro quinto digestorum* Matrem et avunculum eosdemque creditores suos heredes scripsit Lucius Titius et eorum fidei commisit, ut post mortem restituerent, quod ex re familiari testatoris superfuerit, Septicio. heredes non modicam partem bonorum testatoris consumpserunt et multos heredes reliquerunt, quibus scientibus multa corpora, quae remanserant ex bonis Lucii Titii, Septicius possedit. quaesitum est, an id, quod Lucius Titius debuit matri et avunculo, heredes eorum a Septicio petere possint. respondit non posse. *Claudius:* aditione enim hereditatis confusa obligatio interciderat, sed fideicommissi repetitio erat: cuius aequitas defecit his, qui multa ex hereditate consumpsisse proponuntur.

83 (81) *Paulus imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris VI libro primo seu decretorum libro II* Iulius Foebus testamento facto, cum tres liberos heredes institueret, Foebum et Heracliam ex eadem matre[7], Polycraten ex alia aequis portionibus, petit a Polycrate minore fratre, ut accepto certo praedio hereditatem fratribus concederet: et invicem eos, qui ex eadem matre erant, si qui eorum heres non fuisset, substituerat. Polycrati, si[8] intra pubertatem decessisset, secundas tabulas fecit, quas matri eius commendavit aperiendas, si inpubes obisset. deinde petit a prioribus, ut, si quis eorum sine liberis decederet, portionem suam exceptis bonis maternis eorum et avitis ei vel eis qui superessent restitueret. Heraclia soror mortua sine liberis fratrem Foebum heredem instituit: Polycrates fideicommissum petierat et optinuerat apud Aurelium Proculum proconsulem Achaiae: appellatione facta, cum solus Foebus egisset μονομερῶς[9], victus est, quia 'ei vel 'eis' verba utrosque fratres complecterentur. adqui invicem duos illos tantum substituerat: sed et voluntas haec patris videbatur, qui exceperat eorum bona materna, quia Polycrates aliam matrem et quidem superstitem habebat, cuius etiam fidei commissum erat, ut[10] legata, quae ei dederat in testamento[11], moriens Polycrati filio suo restitueret[12]. ......

84 .... *Si quis eum, *quem debere sibi dicit eo negante, heredem scrip- *serit eumque rogaverit, ut hereditatem restituat alii, *videamus de iure debiti.......

85 .... *Si filio fami- *lias hereditas restituta sit, videamus, quatenus actio- *nes hereditariae post emancipationem ei et in eum *dentur.......

II[13].

QUANDO DIES LEGATORUM VEL FIDEICOMMISSORUM CEDAT.

1 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Mortuo patre, licet vivo pupillo, dies legatorum a substituto datorum cedit.

2 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Si pure sit usus fructus legatus vel usus vel habitatio, neque eorum dies ante aditam hereditatem cedit neque petitio ad heredem transit. idem et si ex die sit usus fructus relictus:

(1) heredem *F* (2) redacta *scr.* (3) debeant *F* (4) is *ins.* (5) in *ins. S* (6) idem F^2 (7) macre *F* (8) polycratis F^1, polycrates F^2 (9) *id est:* agente uno tantum (10) vel *F* (11) intesta F^1, intestata F^2

(12) *extrema pars tituli excidit ex F: quae leguntur, suppleta sunt ad B*

(13) *Sab.* 1...20; *Ed.* 21...24; *Pap.* 25...29; *App.* 30. 31. — *Bas.* 44, 20. — *Cf. Cod.* 6, 53

3 *Idem libro quinto disputationum* nam cum ad
heredem non transferatur, frustra est, si ante quis
diem eius cedere dixerit.

4 *Idem libro nono decimo ad Sabinum* Si 'cum
'heres morietur' legetur, condicionale legatum est:
denique vivo herede defunctus legatarius ad heredem
non transfert. si vero 'cum ipse legatarius morietur'
legetur ei, certum est legatum ad heredem transmitti.

5 *Idem libro vicesimo ad Sabinum* Si post diem
legati cedentem legatarius decesserit, ad heredem
1 suum transfert legatum. Itaque si purum lega-
tum sit, ex die mortis dies eius cedit: si vero post
diem sint legata relicta, simili modo atque in puris
dies cedit, nisi forte id fuit legatum, quod ad here-
dem non transit: nam huius dies non ante cedit, ut
puta si usus fructus sit post annum relictus: hanc
2 enim sententiam probamus. Sed si sub condi-
cione sit legatum relictum, non prius dies legati
cedit quam condicio fuerit impleta, ne quidem si ea
3 sit condicio, quae in potestate sit legatarii. Sed
si ea condicio fuit, quam praetor remittit, statim
4 dies cedit: Idemque et in impossibili condicione,
5 quia pro puro hoc legatum habetur. Item si qua
condicio sit, quae per legatarium non stat quo minus
impleatur, sed aut per heredem aut per eius per-
sonam, in cuius persona iussus est parere condicioni,
dies legati cedit, quoniam pro impleta habetur: ut
puta si iussus sim heredi decem dare et ille acci-
pere nolit. sed et si ita mihi legatum sit, si Seiam
uxorem duxero, nec ea velit nubere, dicendum erit
diem legati cedere, quod per me non stat, quo[1]
minus paream condicioni, sed per alium stat, quo
6 minus impleatur condicio. Isdem autem diebus,
id est isdem pensionibus heredi praestabitur legatum,
7 quibus legatario ipsi praestabatur. Si, cum dies
legati cedere inciperet, alieni quis iuris est, deberi
his legatum, quorum iuri fuit subiectus. et ideo si
purum legatum fuerit et post diem legati cedentem
liber factus est, apud dominum legatum relinquet:
sed si usus fructus fuerit legatus, licet post mortem
testatoris, ante aditam tamen hereditatem sui iuris
efficiatur, sibi legatum adquirit.

6 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Quod pure
datum est si sub condicione adimatur, quasi sub
1 condicione legatum habetur. At si extrinsecus
suspendatur legatum, non ex ipso testamento: licet
ante decedat legatarius, ad heredem transmisisse
legatum dicimus: veluti si rem dotalem maritus le-
gaverit extero et uxori aliquam pro dotali re pecu-
niam, deinde deliberante uxore de electione dotis
decesserit legatarius atque legatum elegerit mulier,
ad heredem transire legatum dictum est. idque et
Iulianus respondit: magis enim mora quam condicio
2 legato iniecta videtur. Eorum legatorum, quae
in codicillis relicta sunt, perinde dies cedit atque
testamento relictorum.

7 *Ulpianus libro vicesimo ad Sabinum* Heredis
aditio moram legati quidem petitioni facit, cessioni
1 diei non facit. Proinde sive pure institutus tar-
dius adeat sive sub condicione per condicionem im-
2 pediatur, legatarius securus est. Sed et si non-
dum natus sit heres institutus aut apud hostes sit,
similiter legatario non nocebit, eo quod dies legati
3 cessit. Inde dicimus et si a substituto legatum
sit relictum, quamdiu institutus deliberat defuncto
legatario non nocebit, si postea heres institutus re-
pudiavit: nam ad heredem suum transtulit petitionem.
4 Tantundem et si ab impuberis substituto legetur:
5 nam ad heredem suum legatum transfert. Trac-
tari tamen potest, si impuberi substitutus damnatus
sit, si intra pubertatem filius decesserit, Seio cen-
tum dare, an vivo pupillo defunctus Seius ad here-
dem transferat, quasi ea condicio sit expressa, quae
inerat. et magis est ad heredem legatarii transire.
6 Interdum aditio heredis legatis moram facit, ut
puta si forte servo manumisso vel ei cui servus le-
gatus est et ideo[2] servo[3] aliquid legatum sit: nam
servo legati relicti ante aditam hereditatem dies non
cedit.

8 *Idem libro vicesimo quarto ad Sabinum* Nam
cum libertas non prius competat quam adita here-
ditate, aequissimum visum est nec legati diem ante
cedere: alioquin inutile fieret legatum, si dies eius
cessisset antequam libertas competeret. quod evenit,
si servo pure legetur et liber esse sub condicione
iubeatur et pendens condicio inveniatur et post adi-
tam[4] hereditatem.

9 *Idem libro vicensimo primo ad Sabinum* Si
habitatio filio familias vel servo legata sit, puto non
adquiri domino vel patri legatum, si ante aditam
hereditatem filius vel servus decesserit: nam cum
personae cohaereat, recte dicitur ante aditam here-
ditatem diem non cedere.

10 *Idem libro vicesimo tertio ad Sabinum* Cum
in annos singulos legatur[5], non unum legatum esse,
sed plura constat

11 *Iulianus libro trigesimo septimo digestorum*
(nec refert, singuli aurei in annos singulos legentur
an in annum primum mille aurei, in secundum homo,
in tertium frumentum)

12 *Ulpianus libro vicesimo tertio ad Sabinum*
nec semel diem eius cedere, sed per singulos annos.
1 Sed utrum initio cuiusque anni an vero finito
anno cedat, quaestionis fuit. et Labeo[6] Sabinus et
Celsus et Cassius et Iulianus in omnibus, quae in
annos singulos relinquuntur, hoc probaverunt, ut ini-
2 tio cuiusque anni huius legati dies cederet. Inde
Iulianus ait, hoc legatum si servo relinquatur, deinde
post primum vel alterum annum sit liber, sibi eum
3 adquirere. Item Celsus scribit, quod et Iulianus
probat, huius legati diem ex die mortis cedere, non
ex quo adita est hereditas, et si forte post multos
annos adeatur hereditas, omnium annorum[7] legatario
4 deberi. Sed et si quotannis sit legatum, mihi
videtur etiam in hoc initium cuiusque anni spec-
tandum, nisi forte evidens sit voluntas testatoris in
annuas pensiones ideo dividentis, quoniam non lega-
tario consultum, sed heredi prospectum voluit, ne
5 urgueretur ad solutionem. Si in habitationem ali-
quid vel in disciplinam[8] legetur sic 'annua' vel 'quo-
'tannis', quibus diebus pensio debetur habitationis
vel merces disciplinarum[9], isdem intellegitur legatum
6 relictum, coniectura voluntatis facta. Novissime
Pomponius scribit nihil interesse, utrum 'in annos
'singulos' vel 'quotannis' an 'in singulos menses' vel
'quot mensibus' an 'in singulos dies' vel 'quot die-
'bus'[10] legetur. ipse quoque huic sententiae accedo:
proinde et si 'annui' legentur tot aurei, idem erit
7 dicendum. Si cui[11] homo generaliter sit legatus
et antequam vindicet, decesserit, ad heredem suum
8 legatum transfert. Si Titio sit sic legatum 'quem
'Seius elegerit' et Seius post electionem decesserit,
locus est vindicationi semel adquisitae.

13 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Huius-
modi legatum: 'sive illud factum fuerit sive non fue-
'rit, illi do lego', ad heredem non transit, nisi alter[12]
casus vivo legatario exstiterit, quoniam causa, ex
qua debeatur, praecedere semper debet. nec, quia
certum est alterutrum futurum, omnimodo debebitur:
nam tale legatum 'cum morietur, heres dato' cer-
tum est debitum iri et tamen ad heredem legatarii
non transit, si vivo herede decedat.

14 *Ulpianus libro vicesimo quarto ad Sabinum*
Si usus fructus aut decem, utrum legatarius voluerit,
sint legata, utrumque spectandum[13] et mortem testa-
toris et[14] aditionem hereditatis, mortem propter decem,

(1) quon *F* (2) ideo *del. F²* (3) vel, si cui servus legatus est, eidem servo *Cuiacius* (4) posteaditam *F* (5) legetur *F²* (6) et *ins. dett.* (7) legata *ins.* (8) habitatione aliquid vel in disciplina *F* (9) mercedis disciplinarum *F* (10) utrum 'in annos singulos' an 'quotannis', 'in singulos menses' an 'quot mensibus', 'in singulos dies' an 'quot diebus' *scr.* (11) qui *F* (12) uter *ins. F²* (13) exspectandum *Cuiacius* (14) et *om. F*

aditionem propter usum fructum: quamvis[1] enim
electio sit legatarii, tamen nondum electioni locus
esse potest, cum proponatur aut nondum testatorem
decessisse aut eo mortuo hereditas nondum adita.
1 Inde quaerit Iulianus, si post mortem testatoris
legatarius decedat, an ad heredem transferat decem
legatum, et libro trigensimo septimo digestorum scri-
bit posse dici decem transtulisse, quia mortuo lega-
tario dies legati cedit. argumentum Iulianus pro
sententia sua adfert tale: 'Seiae decem aut, si pepe-
'rerit[2], fundum heres meus dato': nam si, antequam
pariat, inquit, decesserit, ad heredem suum decem
2 transmittet. Si ita quis legaverit filio familias,
ut ipsi solvatur, potest procedere legatum nec im-
putari heredi, cur non patri, sed potius filio solvat:
finge enim hoc nominatim expressum 'ita ut filio
'solvat': certe si pater petat, exceptione erit repel-
3 lendus. Si dies legati cesserit, deinde legatarius
in ius alienum pervenit, ipsi[3] potius debetur legatum,
in cuius ipse ius[4] pervenit: transeunt enim cum eo,
quae ei debebantur. sed si sub condicione fuerit
legatum, non transit, sed exspectabit condicionem
eique adquiretur[5], cuius iuris erit condicionis exis-
tentis tempore: quod si sui iuris fuerit eo tempore,
sibi potius adquiret.

15 *Idem libro quinto disputationum* Si ita esset
liberis fideicommissum relictum, si morte patris sui
iuris essent effecti, nec mortalitate patris, sed eman-
cipatione[6] patres familiarum constituti sint, deberi
eis fideicommissum nemo dubitaverit diemque eius
emancipatione cessisse, qui morte patris cederet.

16 *Iulianus libro trigensimo quinto digestorum*
Cum ita legatum est: 'Stichum vel quod ex Pamphila
'natum erit heres meus dato', non ante dies legati eius
cedet, quam aliquid ex Pamphila natum fuerit aut
1 certum fuerit nasci non posse. Cum servo legato,
antequam hereditas eius qui legaverat adiretur, usus
fructus ab alio legatus fuerit et prior hereditas eius,
qui usum fructum legaverit, adita fuerit: nulla ratio
est, cur diem legati cedere existimemus, antequam
ea quoque hereditas, ex qua servus legatus erat,
adeatur, cum neque in praesentia ullum emolumen-
tum hereditati adquiratur et, si interim servus mor-
tuus fuerit, legatum extinguatur. quare adita here-
ditate existimandum est usum fructum ad eum, cuius[7]
2 servus legatus esset, pertinere. Quod si servus,
cui usus fructus legatus fuerit, ipse legatus non
fuerit, dicendum est usum fructum ad hereditatem[8]
pertinere, eo quod dies eius ante aditam hereditatem
non cesserit.

17 *Idem libro trigensimo sexto digestorum* Cum
legato servo aliquid legatur, dies eius legati quod
servo datur non mortis tempore, sed aditae heredi-
tatis cedit: et ideo impedimento non est regula iuris,
quo minus manumisso legatum debeatur, quia etsi
confestim pater familias moreretur, non in eiusdem
personam et emolumentum legati et obligatio iuris
concurreret. perinde igitur est hoc, de quo quae-
ritur, ac si filio herede instituto patri legatum esset:
quod consistere intellegitur eo, quod, quamvis statim
pater familias moriatur, potest emancipatus adire
hereditatem, ut patri legatum debeat.

18 *Idem libro trigensimo septimo digestorum* Is
cui[9] ita legatum est 'quandoque liberos habuerit' si
praegnate uxore relicta decesserit, intellegitur ex-
pleta condicione decessisse et legatum valere, si
tamen postumus natus fuerit.

19 *Idem libro septuagensimo digestorum* Cum
sine praefinitione temporis legatum ita datum fuerit:
'uxori meae penum heres dato: si non dederit, cen-
'tum dato', unum legatum intellegitur centum et
statim peti potest, penoris autem causa eo tantum
pertinet, ut ante litem contestatam tradita peno heres
1 liberetur. Quod si ita scriptum sit 'si penum
'intra kalendas non dederit, centum dato', non effi-
citur, ut duo legata sint, sed ut centum legata sub
condicione videantur: idcirco si uxor ante kalendas
decesserit, heredi suo neque penum relinquet, quia[10]
legata non est, neque centum, quia dies legati ces-
2 serit *necesse est legataria viva. Statim dies mihi
cedit[11], cum ab eo mihi fideicommissum datum est,
cui sub condicione legatum est, quemadmodum si
herede instituto sub condicione pure mihi legetur.
3 Si debitori quod sub condicione debet legatum
est, praesens legatum est agique ex testamento sta-
tim potest, ut liberatio praestetur, et, si post mor-
tem testatoris decesserit, ad heredem transmittit
4 actionem. Haec dicenda erunt et si non ipsi de-
bitori, sed alii cuilibet similiter legatum esse pro-
ponatur.

20 *Marcianus libro sexto institutionum* Si cum
praefinitione annorum legatum fuerit, veluti 'Titio[12]
'dena usque ad annos decem', Iulianus libro trigen-
simo digestorum scribit interesse: et si quidem ali-
mentorum nomine legatum fuerit, plura esse legata
et futurorum annorum legatum legatarium mortuum
ad heredem non transmittere: si vero non pro ali-
mentis legavit, sed in plures pensiones divisit exone-
randi heredis gratia, hoc casu ait omnium annorum
unum esse legatum et intra decennium decedentem
legatarium etiam futurorum annorum legatum ad he-
redem suum transmittere, quae sententia vera est.

21 *Paulus libro secundo ad Vitellium* Si dies
adposita legato non est, praesens debetur aut con-
festim ad eum pertinet cui datum est: adiecta quam-
vis longa sit, si certa est, veluti kalendis Ianuariis
centesimis, dies quidem legati statim cedit, sed ante
diem peti non potest: at si incerta, quasi 'cum pubes
erit' 'cum in familiam nupserit' 'cum magistratum
inierit' cum aliquid demum, quod scribenti[13] com-
prehendere sit commodum, fecerit: nisi tempus con-
diciove optigit, neque res pertinere neque dies legati
1 cedere potest. Si sub condicione, qua[14] te here-
dem institui, sub ea condicione Titio legatum sit,
Pomponius putat perinde huius legati diem cedere
atque si pure relictum esset, quoniam certum esset
herede existente debitum iri: neque enim per con-
dicionem heredum fieri incerta legata nec multum
interesse tale legatum ab hoc 'si heres erit, dato'.

22 *Pomponius libro quinto ad Quintum Mucium*
Si Titio, 'cum is annorum quattuordecim esset fac-
'tus', legatum fuerit et is ante quartum decimum
annum decesserit, verum est[15] ad heredem eius lega-
tum non transire, quoniam non solum diem, sed et
condicionem hoc legatum in se continet 'si effectus[16]
'esset annorum quattuordecim', qui autem in rerum
natura non esset, annorum quattuordecim[17] esse non
intellegeretur. nec interest, utrum scribatur 'si an-
'norum quattuordecim factus erit' an ita, cum priore
scriptura per condicionem tempus demonstratur, se-
quenti per tempus condicio, utrubique tamen eadem
1 condicio est. Quaedam autem condiciones etiam
supervacuae sunt, veluti si ita scribat: 'Titius heres
'esto. si Titius hereditatem meam adierit, Maevio
'decem dato': nam pro non[18] scripto ea condicio erit,
ut omnimodo ad heredem Maevii legatum transeat,
etiamsi Maevius ante aditam hereditatem decesserit.
et idem, si ita fuerit scriptum: 'si Titius hereditatem
'meam adierit, intra dies centum Maevio decem dato':
nam hoc legatum in diem erit, non sub condicione,
quia definitio Labeonis probanda est dicentis id de-
mum legatum ad heredem legatarii transire, quod
2 certum sit debitum iri, si adeatur hereditas. Si
tamen duos heredes instituam et, si alter ex his
adeat hereditatem, alicui legem ab omnibus heredi-
bus: non erit pro supervacuo ea condicio, sed in

(1) quamus *F* (2) pererit *F* (3) ipsi] ei *scr.* (4) ipsius *F*
(5) adquireretur *F* (6) emancipatatione *F* (7) cui *S*
(8) ad heredem adita hereditate *scr. fere ut Faber* (9) qui *F*
(10) quaquae *F* (11) necesse est l. v. st. d. mihi cedit *om.*
in hiatu versuum 2½ *F* (12) velutitio *F* (13) scri-
bendi *F* (14) sub qua condicione *scr.* (15) est *om. F*
(16) effactus *F* (17) non *ins. F* (18) no *F*

portionem quidem coheredis valebit, in ipsius autem, cuius persona in condicione comprehensa est, supervacua erit, perinde atque si solo eo herede instituto eo modo legatum esset.

23 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Cum in annos singulos legatum relinquitur, sine dubio per annos singulos inspecta condicione legatarii aut[1] capere[2]. et si plurium servus sit, singulorum dominorum erunt personae spectandae.

24 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Si penum heres dare damnatus sit vel fundum et, si non dedisset, decem, ego accepi[3] et penum legatam et translatam esse in decem, si noluerit penum heres dare, et tunc pecuniam deberi, cum interpellatus[4] fundum non dedisset, et, si interea decesserit legatarius, tunc heredi eius non nisi fundum deberi. namque cum dictum est: 'at Publicius fun-'dum dato', perfectum est legatum et cum dicit: 'si 'non dederit, centum dato', sub condicione fundi legatum ademptum videri eo casu, quo[5] centum deberi coeperint. quorum quia condicio vivo legatario non exstiterit, forte quia interpellatus heres non sit, evenit[6], ut ademptio nihil egerit fundique legatum
1 duraverit. Plane si sic legatum sit: 'si penum 'non dederit, decem dato', dicimus non esse penum legatum[7].

25 *Papinianus libro octavo decimo quaestionum* Cum illud aut illud legetur, enumeratio plurium rerum disiunctivo modo comprehensa plura legata non facit. nec aliud probari poterit, si pure fundum alterum vel alterum sub condicione legaverit: nam pendente condicione non erit electio nec[8], si moriatur[9], ad
1 heredem transisse legatum videbitur. 'Heres meus 'Titio dato quod mihi Seius debet'. si Seius pupillus sine tutoris auctoritate nummos accepit nec[10] locupletior factus est et creditor[11] ad praesens debitum verba rettulit, quia nihil Seius[12] debet, nullius momenti legatum erit: quod si verbo debiti naturalem obligationem et futuram solutionem cogitavit, interim nihil[13] Titius petet, quasi tacite condicio inserta sit, non secus ac si ita dixisset: 'Titio dato, quod pu-'pillus solverit' vel si legasset 'quod ex Arethusa 'natum erit' vel 'fructus, qui in illo fundo nascen-'tur'. contrarium non est, quod, si medio tempore legatarius moriatur et postea partus edatur, fructus perveniant, pecuniam pupillus exsolvat, heres legatarii petitionem habet: namque dies legati, cui condicio non adscribitur, quamvis extrinsecus exspectanda sit, cedit.

26 *Idem libro nono responsorum* 'Firmio Helio-'doro fratri meo dari volo quinquaginta ex reditu 'praediorum meorum futuri anni postea'[14]. non videri condicionem additam, sed tempus solvendae pecuniae prolatum videri respondi: [15]fructibus fini relictae pecuniae[16] non perceptis ubertatem esse necessariam
1 anni secundi. Cum ab heredibus alumno centum dari voluisset testator et[17] eam pecuniam ad alium transferri, ut in annum vicensimum quintum trientes usuras eius summae perciperet alumnus ac post eam aetatem sortem ipsam: intra vicensimum quintum annum eo defuncto transmissum ad heredem pueri fideicommissum respondi: nam certam aetatem sorti solvendae praestitutam videri, non pure fideicommisso relicto condicionem insertam[18]. cum autem fideicommissum ab eo peti non posset[19], penes quem voluit pecuniam collocari, propter haec verba 'eamque[20] 'alumno meo post aetatem supra scriptam curabis 'reddere' fideicommissum ab heredibus petendum, qui pecuniam dari stipulari debuerunt: sed fideiussores ab eo non petendos, cuius fidem sequi defunctus
2 maluit. Pater annua tot ex fructu bonorum, quem uxori legavit, accessura filii patrimonio praeter exhibitionem, quam aeque matri mandavit, ad annum aetatis eius vicensimum quintum ab uxore praestari voluit. non plura, sed unum esse fideicommissum certis pensionibus divisum apparuit et ideo filio intra aetatem supra scriptam diem functo residui temporis ad heredem fideicommissum[21] eius transmitti, sed non initio cuiusque anni peti pecuniam[22] oportere, quod ex fructibus uxori datis pater filio praeberi voluit. ceterum si pecuniam annuam pater alimentis filii destinasset, non[23] dubie persona deficiente causa praestandi videtur extincta.

27 *Scaevola libro tertio responsorum* Filium familias ex parte pure instituit heredem eique fideicommissum dedit et eodem testamento ita cavit: 'quod ego Lucium Titium heredem institui, ita eum 'adire hereditatem volo, si is patria potestate libe-'ratus fuerit': quaesitum est, an a coheredibus eius adita hereditate legati filio familias dati dies cesserit. respondit, si pure sit datum, a coherede filii pro hereditaria parte fideicommissum peti posse.
1 Menstruos denarios denos manumissis legavit: quaesitum est, cum absentibus heredibus ex senatus consulto libertatem sunt consecuti, ex quo tempore eis cibaria debeantur. respondit secundum ea quae proponerentur ex eo tempore his cibaria debeantur[24], quo liberi esse coeperint.

28[25] *Idem libro quarto responsorum* Si fundus instructus relictus erit, quaeritur, quemadmodum dari debeat, utrum sicut instructus fuit mortis tempore an eo tempore quo facti sunt codicilli an quo peti coepit. respondit ea[26] quibus instructus sit fundus, cum[27] dies legati cedat, deberi.

29 *Valens libro primo fideicommissorum* 'Rogo, 'quandoque heres meus Titio decem det': utique decem heres debebit, sed quando, dubitari potest: utrum[28] cum primum potuerit, et dies cedit et ab ipso petitur.

30 *Labeo libro tertio posteriorum a Iavoleno epitomatorum* Quod pupillae legatum est 'quando-'que nupserit', si ea minor quam viripotens nupserit, non ante ei legatum debebitur, quam viripotens esse coeperit, quia non potest videri nupta, quae virum pati non potest.

31 *Scaevola libro quarto decimo digestorum* Uxori ex parte sextante heredi institutae substituit et heredem[29] fidei commisit, si uxor heres non erit, dotem ei et alia quaedam dari: post mortem mariti uxor ante condicionem et priusquam adeat hereditatem decessit. quaesitum est, an dies fideicommissi cum moritur cessisse videatur ideoque heredibus eius debeatur. respondi, si uxor prius decessit, quam hereditatem adiret, videri diem fideicommissi cessisse.

III[30].

UT LEGATORUM SEU FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA CAVEATUR.

1[31] *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* Legatorum nomine satisdari oportere praetor putavit, ut, quibus testator dari fierive voluit, his diebus detur vel fiat dolumque malum afuturum stipulentur.
1 Semper autem satisdare cogitur, cuiuscumque sit
2 dignitatis vel facultatium quarumcumque heres. Nec sine ratione hoc praetori visum est, sicuti heres incumbit[32] possessioni bonorum, ita legatarios quoque

(1) ait F^2 (2) posse dicendus est aut non capere *ins.* (3) accipi *F* (4) interpellatis *F* (5) ovo *F* (6) evenerit *F* (7) legatam *S* (8) ne *F* (9) moratur *F* (10) accepissec F^a, accepisset F^b (11) et creditor] se et petitor *F* (12) *sic van de Water*, eius *F* (13) si *ins. F* (14) postea] post mortem meam *scr.* (15) et primo anno *ins.* (16) pecunia *F* (17) et *om. F* (18) sertam *F* (19) posses *F* (20) eamquem *F* (21) fideicommissum ad heredem *dett.* (22) pecuniam *del.* (23) destinasset non] destinasse *F* (24) deberi *Hal.* (25) *cf. D.* 33, 7, 28 (26) ea] a *F* (27) eum *F* (28) verum *Rob. Stephanus* (29) et heredem] coheredes et eorum *scr. sec. B* (30) *Ed.* 1. 3. 4. 14...16; *Pap.* 2. 5...7; *Sab.* 8...13. 17; *App.* 18. — *Bas.* 44, 21 (31) *ad* § 11 *cf. D.* 32, 11, 18 (32) incubit *F*

carere non debere bonis defuncti: sed aut satisdabitur
eis aut, si satis non datur, in possessionem bonorum
3 venire praetor voluit. Non solum autem omnibus
legatariis satisdari[1] oportet, sed et successoribus le-
gatariorum satisdari debere iam constat, quamvis isti
non ex iudicio defuncti, sed successionis necessitate
4 quasi ad aes alienum admittantur. Sed et procu-
ratoribus legatariorum satisdandum est eoque iure
5 utimur. Plane si ei qui in potestate alicuius erit
legatum sit, cavebitur ei cuius iuri subiectus est.
6 Non solum autem legatorum[2] nomine heredes
7 cavent, sed et successores eorum. Is etiam, cui
ex senatus consulto restituta est hereditas, nihilo
8 minus ad cautionem compellitur. Nec non et qui
per alios heredes existunt sive honorarii successores
9 ad satisdationem compelluntur. Plane si quis
omissa stipulatione litem de legato contestatus est,
10 probandum est cessare debere stipulationem. Idem-
11 que in fideicommissis quoque probandum est. Si
cui ita sit legatum vel fideicommissum relictum et si
id perdidisset, rursus relictum[3], videamus, an satis
sequentis legati sive fideicommissi petere possit. movet
quaestionem, an fideicommissum hoc sive legatum
debeatur et quotiens debeatur et an ipse legatarius
cavere debeat se non perditurum. de his omnibus
extat rescriptum[4] divi Pii ad Iunium Mauricum tale:
'Clodio Fructulo secundum ea, quae epistula conti-
'nentur, legata sive fideicommissa ex testamento Clodii
'Felicis praestari debent citra necessitatem cavendi
'nihil ex is deminuturum se. nam quod fidei heredis
'ab eodem testatore commissum est, ut, si Fructulus
'perdidisset quod ei in testamento relictum est, rursus
'heres ei id restitueret[5], non eo pertinet, ut aut Fruc-
'tulo priorum legatorum nomine satisdatio iniungenda
'aut onerandus sit heres in infinito[6], ut, quotiens is
'perdiderit, restituere ei tantumdem debeat, sed ut
'per fideicommissum posterius duplicata legata eius
'videantur nec amplius ad periculum heredis pertineat,
'si quid postea is consumpsit exsoluto ei[7] posteriore
'fideicommisso'. rescripto ergo ostensum legatarium
heredi non debere cavere se non perditurum. versa
vice an heres de sequenti legato sive fideicommisso
cavere debeat, quaeritur. et putem non oportere ei
caveri, cum in suo arbitrio habeat, ne perdat id
quod sibi relictum est, quamvis si quis inspexerit,
quod sub condicione relictum est, dicere debeat sa-
12 tisdationem exigendam. Certe sive ex asse sive
ex parte quis legatum debeat, cavere debet, sive in-
13 stitutus sit heres sive substitutus. Bellissime quae-
ritur, an haec stipulatio incrementum ex fructibus vel
usuris sentiat. et recte placuit ex mora incrementum
habituram stipulationem, ut[8] id quod oportebit con-
14 prehendat. Si quis sub condicione legatum sti-
pulatus pendente condicione decesserit, stipulatio
evanescit, quia nec legatum transmittitur. huic stipu-
lationi[9] easdem causas et condiciones inesse[10] scien-
dum est: proinde si qua sit exceptio, quae petenti[11]
legatum opponi solet, eandem ex stipulatu quoque
15 agenti opponendam esse placet. Procuratori eius,
qui absens esse dicitur, si stipulanti legati nomine
spondeat heres, Ofilius ait ita cavere debere, si is,
cuius nomine caveat, vivat, videlicet ne teneatur illo
16 ante[12] defuncto. Item quaeritur, in hanc stipu-
lationem utrum ipsae res veniant quae legatae sunt
an vero pretia earum. et est verius in hanc stipula-
17 tionem res vel pretia deduci. Si decem quae in
arca erant mihi legata sint, tibi eorum usus fructus
legatus sit, si pure utrique legatum sit relictum, is
cui proprietas legata est ipso iure decem vindicabit,
fructuarium autem ex senatus consulto acturum et
quinque usum fructum petiturum constat. sed cum
decem vindicat proprietarius, per exceptionem doli
repelli, [13]qua fructuarius de restituendis quinque
heredi cavit. plane si decem aureorum posses-
sionem legatarius habeat, Marcellus ait dandam
vel heredi vel fructuario utilem actionem in lega-
tarium, si modo ei caveatur. sed si sub condicione
ei decem legata sint, fructuarium interim decem ob-
lata cautione habiturum, legatario vero, cui proprietas
relicta est, interim legatorum stipulatio praestanda
est. sed si omiserit stipulationem, existente condi-
cione ad exhibendum eum posse agere Marcellus ait.
sed si ignorans heres legatum decem fructuario dedit,
ad exhibendum eum non teneri palam est: succurren-
dum tamen legatario adversus fructuarium Marcellus
18 ait. Si ad fiscum portio hereditatis pervenerit,
cessabit ista stipulatio, quia nec solet fiscus satis-
19 dare. Qui minorem partem hereditatis possidet,
cum ex maiore parte heres sit, si quidem ipso iure
minuatur portio hereditatis, securior erit heres: ne-
que enim[14] ex maiore parte ex stipulatu tenetur lega-
tariis, quam ex qua heres est: si vero nomen quidem
heredis apud eos integrum maneat, verumtamen ef-
fectu[15] minus habeant hereditatis et caverint legatorum
nomine, videntur onerari, quia ipso iure pro ea parte
legata debent, pro qua heredes sint. sed enim aequis-
simum est non maiorem partem legatariis solvere,
quam cuius habent emolumentum. hoc autem evenit,
cum hereditas pro aliqua parte ex Trebelliano resti-
tuitur: nam pro rata exonerandi sunt heredes eius
partis nomine, cuius emolumentum sibi ablatum est.
20 Si ei, qui in alterius potestate erit, incerta die
legatum fuerit, cavebitur ei, qui habet eum in potes-
tate, non praecise, sed sub condicione 'si, cum eius
'legati dies cedit, in potestate sit'. ceterum si sui
iuris inveniatur, iniquum esse visum est patri cautum
esse, cum alii legatum debeatur, quamquam etsi sine
hac adiectione caveretur, verum[16] tamen exceptione[17]
patrem vel dominum submoveremus, si existentis
condicionis tempore non haberent eos in potestate.
evenit tamen secundum hoc, ut in casum non sit de
legato[18] cautum: nam si existentis condicionis tempore
sui iuris sunt, non erit cautum.

2 *Papinianus libro vicensimo octavo quaestionum*
Nec si forte velit pater cavere neminem amplius
petiturum, compellendus erit heres legatum, quod iam
filius petere potest, alii quam cui debetur exsolvere.

3 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum*
Sed et ipsis, qui sunt in potestate, cavendum[19] est,
quemadmodum solet caveri, si eadem res duobus sub
diversis vel contrariis condicionibus relicta sit: duobus
enim satisdatur, sed in utroque casu isdem personis
satisdationem subituris.

4 *Idem libro quinto decimo ad edictum* Si ex
causa fideicommissi sit apud aliquem hereditas nec
legatorum satisdat[20], in possessionem adversus eum
legatarius mittitur.

5 *Papinianus libro vicensimo octavo quaestionum*
Postquam heres ab hostibus captus est, condicio
legati, cuius nomine proposita[21] stipulatione cautum
fuerat, extitit: fideiussores interim teneri negavi, quia
neque ius neque persona esset, ad quam verba sti-
1 pulationis derigi possint. Imperator Marcus An-
toninus Iulio Balbo rescripsit eum, a quo res fidei-
commissae petebantur, cum appellasset, cavere vel,
si caveat adversarius, ad adversarium[22] transferri pos-
sessionem debere. recte placuit principi post provo-
cationem quoque fideicommissi cautionem interponi:
quod enim ante sententiam, si petitionis dies morare-
tur, fieri debuit, amitti post victoriam dilata petitione
non oportuit. sed quare[23] non caverat de fideicom-
misso qui provocaverit, si caveret adversarius, ad eum

(1) satisdare *F* (2) legatarum *F* (3) ut, si id perdidisset, rursus sit relictum *scr.* (4) rescripti *F* (5) restitueret *F* (6) infinitum *scr.* (7) et *l. gem.* (8) ut *om. F* (9) et legatorum actioni *ins.* (10) ineste *F* (11) et penti *F* (12) ant *F* (13) *talia fere exciderunt:* si paratus sit heres quinque ei solvere et stipulationem ei cedere (14) erit: neque enim heres *scr.* (15) effactu *F* (16) verum *del.* (17) exceptionem *F* (18) locato *F* (19) convendum *F* (20) satisdatisdati *F* (21) praetoria *Cuiacius* (22) adversarius ad adversarium] adversarium F^a, ad eum F^b (23) cum *ins.* (*similiter Cuiacius*)

possessionem esse transferendam rescripsit, cum alia
sit edicti condicio? non enim exigitur a legatario vice
mutua cautum, sed vicaria custodiae gratia possessio
datur et qui optinuit in possessionem per praetorem
aut praesidem inducitur. sed praetor quidem in om-
nium rerum possessione, quae in causa hereditaria
permanent omnimodo, fideicommissi servandi gratia
esse permittit: princeps autem earum rerum nomine,
de quibus fuerat iudicatum, mutuas admisit cautiones:
sicuti, cum de bonis suis conferendis filius accepta
possessione cavere non potest, quia denegamus ei
actiones, defertur condicio cavendi fratribus ex forma [1]
iurisdictionis, quod ex portione fratris [2] fuerint con-
secuti, cum bona propria conferre coeperit, se resti-
tuturos. sed si nec ipsi [3] cavere possint, utiliter pro-
batum est virum bonum ab utraque parte eligendum,
apud quem ut sequestrem fructus deponantur [4] quique
utiles actiones a praetore datas exerceat. possessio
autem ex rescripto supra relato non aliter ad eum,
qui fideicommissum petit, transfertur, quam si caverit,
tametsi [5] maxime adversarius non per inopiam, sed
per contumaciam cavere noluerit: sed si is qui vicit [6]
non possit cavere, vel res deponenda vel iurisdictio
2 restituenda erit. Si dies aut condicio legati fidei [7]
commissi petitionem actionemve differre dicatur et
ideo satisdatio desideretur, heres autem per calum-
niam postulari contendat et relictum neget, non aliter
audiendus erit qui cavere postulat, quam si scriptu-
3 ram, qua relictum [8] adfirmet, exhibuerit. Cum
quaerebatur, ubi fideicommissi servandi causa caveri
oporteat, imperator Titus Antoninus rescripsit, si
domicilium [9] Romae non haberet heres et omnis he-
reditas in provincia esset, ad satisdationem fidei-
commissi nomine in provinciam [10] fideicommissarium
remittendum esse. quare si heres in eum locum ca-
vendi gratia remitti desideret, ubi domicilium habet,
legatarius autem ibi caveri postulet, ubi est hereditas,
non erit heres remittendus. idque imperator Titus
4 Antoninus rescripsit. Quibus litteris adiectum et
si bona iam distracta sunt vel testatoris permissu
vel concedente legatario, pretium eorum fideicommissi
servandi causa in deposito habendum.

6 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Si quando
incerta summa est fideicommissi, qui cognoscit taxa-
1 tionem [11] quoque fideiussores petuntur. Admonendi
autem sumus rebus publicis remitti solere satisdatio-
nem fideicommissorum etiam si quando necessitas
dandi intercedat: repromissio plane exigenda est vo-
luntati defuncti statu iri [12].

7 *Paulus libro secundo manualium* Filio vel servo sub condicione a patre dominove herede instituto legatum est. huius legati satis petere non possunt: sed pendente condicione emancipatus vel manumissus si satis petant, quaeritur, an audiendi sint, ne beneficium patris dominive ipsis [13] onerosum sit, an sibi imputare deberent, qui dederunt eis postulandi adversus se facultatem. sed melius est per mediocritatem causam dirimere, ut cautioni tantum cum hypotheca suarum rerum committantur.

8 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Cum legatorum nomine satisdatum est, simul dies legatorum cessit, protinus isdem diebus etiam ex stipulatione debentur [14].

9 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* non tamen ut statim peti possint [15]: deberi enim dicimus et quod die certa legatario [16] praestari oportet, licet dies nondum venerit.

10 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Si a te herede legatum mihi sit sub condicione tuque, postquam adieris hereditatem, satisdederis [17] legatorum et post mortem tuam ante aditam tuam hereditatem condicio legati extiterit, Sabinus ait fideiussores mihi teneri, quia omnimodo dari oportet legatum et in rem esset concepta stipulatio.

11 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Si legatariis, qui [18] adversus me in [19] possessionem legatorum servandorum causa missi sunt, procurator vel quis alius meo nomine caverit [20], perinde mihi praetor accommodat interdictum, quo iubeantur discedere legatarii possessione, ac si ego cavissem.

12 *Marcianus libro septimo institutionum* Licet, ut non petatur cautio, condicio testamento scripta fuerit, non videtur condicio: et ideo licet desideraverit quis caveri sibi, non videtur condicione defectus [21], quia postquam remitti talem cautionem iure publico [22] placuit, nec onus cautionis sequitur nec [23] quidem condicio intellegitur.

13 *Neratius libro septimo membranarum* Ei quoque, cui [24] legatorum actio datur in eum, qui praetermissa institutione ab intestato possidet hereditatem, legatorum satisdatur et, nisi satisdabitur, in possessionem legatorum servandorum causa mittitur: nam haec quoque praetor perinde [25] salva esse vult atque ea quae iure civili [26] debentur. idem Aristoni [27] placet.

14 [28] *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* Haec stipulatio et in fideicommissis locum habet, sive [29] pure fideicommissum sit relictum sive ex die certa vel incerta [30] vel sub condicione, sive res aliqua
1 sive hereditas sive ius aliquod relictum est. Divus
quoque Pius rescripsit, quotiens evidens res est [31], ut
certum sit nullo modo fideicommisso locum esse,
perquam iniquum esse supervacua cautione onerari
heredem.

15 *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum* Etiam de praesenti legato locum habet haec satis-
datio [32], quoniam nonnullas moras exercitio iudicii
1 habet. Si et ab herede instituto legatorum satis
acceperit legatarius et a Trebelliano fideicommissario,
utraque quidem stipulatio committetur, sed exceptione
se tuebitur heres, quia cavere non debuerit. sed si
pars hereditatis restituta sit, ab utroque cavendum
2 est. Etiam si ab intestato debeatur fideicommis-
sum, locum habet haec stipulatio.

16 *Gaius libro vicensimo septimo ad edictum provinciale* Si duo eiusdem nominis de [33] legato contendant, utrisque satisdatur: nec [34] onerari heredem, cum possit eosdem fideiussores ad utramque stipulationem adhibere, qui et ipsi non onerantur [35], cum futurum sit, ut uni tenerentur.

17 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Si ab uno ex heredibus legatorum satis accipimus, cum ab omnibus heredibus nobis [36] legatum esset: si pars [37] coheredis adcrescat promissori, in totum fideiussores tenentur [38], si solidum legatum [39] is coeperit debere [40].

18 [40a] *Scaevola libro vicensimo nono digestorum* Quae filium legitimum relinquebat, patrem eundemque collibertum ex asse scripsit heredem [41] fideique eius commisit, ut, quidquid ad eum ex hereditate eius pervenisset, cum moreretur, restitueret filio testatricis nepoti suo, et haec [42] verba adiecit: 'satis a Seio patre 'meo exigi veto'. quaesitum est, cum iste Seius [43] substantiam suam dissipat [44] et veretur pater fideicommissarii, ne inane fideicommissum constituatur, an ad satisdationem fideicommissi nomine patrem defunctae compellere possit. respondit secundum ea quae
1 proponerentur non compellendum cavere. Idem

(1) firma *F* (2) fatris *F* (3) ipse *F* (4) fructus deponantur] refectus deponatur *scr.* (5) tamensi *F* (6) *sic S*, vivit *F* (7) fideive *scr.* (8) relictam *F* (9) domilium *F* (10) provincia *F* (11) *talia exciderunt:* facit et ita eius (12) staturi *F* (13) ipsi *F* (14) debetur *scr.* (15) possit *scr.* (16) certa legatario] certario *F* (17) satisdederit *F* (18) legatariis qui] legatorihis *F* (19) mei non *F* (20) caveri *F* (21) defactus *F* (22) publicio *F* (23) ne *F* (24) cui *om. F* (25) perininde *F* (26) civile *F* (27) aristo in *F* (28) *cf. D.* 36, 4, 1, 3 (29) si *F* (30) die certa vel incerta] di certa *F*, *suppl. ad B* (31) et *F* (32) satisdatis *F* (33) de *om. F* (34) utrisque satur vec *F* (35) nonerantur *F* (36) homis *F*[a], hobis *F*[b] (37) paris *F* (38) tenetur *F* (39) secatum *F* (40) deber *F* (40[a]) § 5 = 26, 9, 8 (41) heredum *F* (42) hac *F* (43) eius *F* (44) dissipatre *F*

quaesiit: testatricem apud maritum suum, ex quo
filium reliquerat, res deposuisse non exacta cautione
depositionis: an ea res patri heredi restitui debeat?
an vero quoniam emolumentum totius hereditatis ad
filium defunctae reverti deberet, apud maritum re-
maneret, apud quem dos remansisset? respondit, quod
mulieris mansisset nec in dote fuisset, restituendum
2 esse heredi. Tutor, qui et coheres pupilli erat,
absente pupillo, cum admonuerunt eum legatarii, fidei-
commissi nomiue in solidum ipse cavit. quaesitum
est, an in pupillum adultum factum danda sit utilis
actio. respondit dandam.

IIII[1].

UT IN POSSESSIONEM LEGATORUM VEL FIDEICOMMISSORUM SERVANDORUM CAUSA ESSE LICEAT.

1[2] *Ulpianus libro quinquagensimo secundo ad
edictum* Si quis, cum vetitus esset satis accipere,
acceperit, an repeti satisdatio ista[3] possit, ut heres
condicat liberationem? et quidem si[4] sciens heres
indebitum cavit, repetere non potest. quid deinde,
si ignoravit remissam sibi satisdationem? potest con-
dicere. si vero hoc non potuisse remitti crediderit,
numquid condicere possit qui ius ignoravit? adhuc
tamen benigne quis dixerit satisdationem condici posse.
quid deinde, si commissa sit stipulatio, fideiussores
putamus exceptione uti posse an non? et magis est,
ut utantur exceptione, quia ex ea causa intercessit
1 satisdatio, ex qua non debuit. Non exigit praetor,
ut per heredem stet, quo minus caveat, sed contentus
fuit per legatarium vel fideicommissarium non stare,
quo minus ei caveatur. quare si non fuerit, qui in-
terpelletur cautionis nomine, hoc est[5] is a quo lega-
tum fideive commissum relictum est, omnimodo poterit
legatarius et fideicommissarius in possessionem ex
hoc edicto mitti, quia verum est per eum, cui caveri
oportebit, non fieri, quo minus caveatur. non tamen
et satisdatio debet offerri legatario, sed sufficit, sive
desideravit et[6] non cavetur, sive non habeat, a quo
2 satis desideret. Si debitori liberatio sit relicta,
non est exigenda cautio, quia habet penes se legatum:
quippe, si conveniatur, exceptione doli mali uti pos-
3 sit[7] ei cui legatum solutum[8] est. Cum constet
legatum non deberi, divus Pius ad Aemilium Eques-
trem rescripsit non debere praetorem satisdationem
4 admittere. Tunc ante aditam hereditatem satis-
dandum de legatis est, cum adhuc dubium est, an
hereditas adeatur. ceterum si certum sit[9] repudiatam
vel omissam hereditatem vel abstentos[10] necessarios
heredes, frustra hoc edictum imploratur, cum certum
sit legatum vel fideicommissum non deberi[11].

2 *Idem libro septuagensimo nono ad edictum* Si
autem certum sit hereditatem[12] necdum aditam fuisse,
nec satisdatio nec possessio locum habet.

3 *Idem libro quinquagensimo secundo ad edictum*
Si is, a quo satis petitur, offerat cognitionem et dicat:
'hodie constet de[13] fideicommisso, hodie agamus', di-
cendum est cessare satisdationem, cum possit ante de
1 fideicommisso quam de satisdatione constare. Nec
non illa cognitio imploranda erit ab herede, si forte
dicatur per calumniam satis peti: hoc enim commune
est omnium satisdationum. divus enim Pius rescrip-
sit eum apud quem satis petitur, debere explorare,
num per calumniam satis petatur: de qua re sum-
2 matim debet cognoscere. Si procurator satis le-
gatorum desideret, si quidem mandatum ei sit, non
habebit necesse de rato cavere, sed erit ei satisdan-
dum: si vero dubitetur, an mandatum sit vel non sit,
3 de rato cautio erit exigenda. Si semel fuerit satis-
datum, quaesitum est, an etiam rursus cavendum sit,
si forte dicatur egenos fideiussores esse datos. et
magis est, ut caveri non debeat: hoc enim divus Pius
rescripsit Pacuviae Licinianae: ipsam enim facilitati[14]
suae expensum ferre debere, quae minus fideiussores
idoneos accepit: neque enim oportet per singula mo-
menta onerari eum, a quo satis petitur.

4 *Papinianus libro vicensimo octavo quaestionum*
Plane si nova causa allegetur, veluti quod fideiussor
decesserit aut etiam rem familiarem inopinato for-
tunae impetu amiserit, aequum erit praestari cau-
tionem.

5 *Ulpianus libro quinquagensimo secundo ad edic-
tum* Is cui legatorum fideive commissorum[15] nomine
non cavetur missus in possessionem nunquam pro
domino esse incipit. nec tam possessio rerum ei
quam custodia datur: neque enim expellendi heredem
ius habet, sed simul cum eo possidere iubetur, ut
saltem[16] taedio perpetuae custodiae extorqueat heredi
1 cautionem. Si alius damni infecti nomine missus
sit in possessionem, alius legatorum servandorum
causa, posse eum, qui legatorum servandorum causa
in possessionem missus est, etiam damni infecti satis-
dare: qui si satisdederit, non aliter decedere posses-
sione debebit, quam ei cautum fuerit etiam eo no-
2 mine, quod[17] se damni infecti obligavit. Si plures
legatarii mitti in possessionem desideraverint, omnes
venire debent[18] in possessionem: is enim qui ex causa
legatorum possidet sibi, non alii possidet. alia est
causa, cum creditores rei servandae causa mittuntur
in possessionem: nam is qui possidet non sibi, sed
3 omnibus possidet. Qui prior missus est legatarius
in possessionem, non praefertur[19] ei qui postea mitti-
tur: inter legatarios enim nullum ordinem observamus,
4 sed simul omnes aequaliter tuemur. Postquam rei
servandae creditores possidere coeperunt, legatorum
servandorum gratia missus in possessionem creditori-
5 bus potior non habebitur. Qui in possessionem
legatorum servandorum causa mittitur, in possessio-
nem quidem rerum hereditariarum omnimodo veniet,
hoc est earum quae in causa hereditaria manent:
earum autem, quae in causa hereditaria non erunt,
non alias mittitur, quam si dolo malo in ea causa
esse desierint[20], nec semper, sed causa cognita.
6 'Bonorum' autem appellatione hae res compre-
hensae videbuntur, quarum proprietas ad heredem
7 pertinet. Sed et si vectigales agri sunt et si qua
pignora testatori data, in eorum quoque mittetur
8 possessionem. Sed et in partus ancillarum et
fetus pecorum, item fructus aeque omni modo lega-
9 tarius et fideicommissarius mittentur. Sed et[21] si
rem alienam defunctus bona fide emerit, in possessio-
nem eius mittendum legatarium constat: nam et haec
10 res in causa hereditaria est. Si deposita res
apud defunctum fuerit vel commodata, locum missio
non habet, quia non sunt istae res hereditariae.
11 Si ex duobus heredibus alter satisdare sit para-
tus, alter non, in partem eius missio locum utique
habere debet. missi itaque legatarii impedient etiam
eum, qui satisdedit, rei administratione: quare sua-
dendum erit heredi, ut in assem satisdet, ne ad-
12 ministratio eius impediatur. Si ab impuberis sub-
stituto legata sint relicta et impubes decesserit, missio
non solum in ea bona, quae testatoris fuerunt, verum
ad ea quoque, quae impubes adquisiit, locum habe-
bit: nam haec quoque hereditaria sunt: vivo autem
impubere neque missio neque satisdatio locum habet.
13 Si heres non sit, a quo fideicommissum relictum
est, sed alterius nominis successor, dicendum est[22],
ut edicto locus sit et dolus[23] eius sit aestimandus.
14 Sed et si heredis heres sit, qui dolo fecit, aeque
15 nocere debebit. Dolum accipere debemus et

(1) *Ed.* 1...3. 5. 13; *Sab.* 6. 7; *Pap.* 4. 8...12; *App.* 14. 15; *inc.* 16. 17. — *Bas.* 44, 22. — *Cf. Cod.* 6, 54 (2) *ad* § 3 *cf. D.* 36, 3, 14, 1 (3) ita *Brencmannus* (4) si *om. F* (5) abest *ins. sec. B* (6) ei *F* (7) similisque sit *ins.* (8) solutam *F* (9) si *F* (10) obstentos *F* (11) debere *F* (12) hereditate *F* (13) ae *F* (14) facilitate *F* (15) commissarum *F* (16) soltem *F* (17) quo *F* (18) debet *F* (19) profertur *F* (20) esse esse desierit *F* (21) et *bis F* (22) eum quoque satisdare debere *similiave ins.* (23) dolo *F*

culpam latam, sed non omnem dolum, sed qui in necem legatariorum et fideicommissariorum factus
16 est. [1]Imperator Antoninus Augustus[2] rescripsit certis ex causis etiam in propria bona heredis legatarios et fideicommissarios esse mittendos, si post sex menses, quam[3] aditi pro tribunali fuerint hi quorum de ea re notio est, in satisfactione cessatum est, inde fructus percepturos, quoad[4] voluntati defunctorum satisfiat. quod remedium servaretur et adversus eos, qui ex qua[5] causa fideicommisso moram[6]
17 faciunt. Satisfactionis verbum licet latius patet,
18 tamen ad exsolvendum legatum refertur. Proinde et si remissa sit satisdatio, rescriptum locum habe-
19 bit, quia mora fit solutioni. Sex autem mensum puto continuum tempus, non possessionum[7] compu-
20 tandum. Cessatum non accipimus, si pupillus tutorem non habeat nec curatorem furiosus vel adulescens: nam frustratio[8] non debet huiusmodi personis nocere, quae sunt indefensae. certe si hereditas iacuerit[9] aliquo tempore, hoc tempus de medio
21 detrahendum[10] est. Quaeri poterit, an in vicem usurarum hi fructus[11] cedant, quae in fideicommissis debentur. et cum exemplum pignorum sequimur, id quod ex fructibus percipitur primum in usuras, mox, si quid superfluum est, in sortem debet imputari: quin immo et si amplius quam sibi debetur perceperit legatarius, exemplo pigneraticiae actionis etiam utilis actio ad id refundendum dari debebit. sed pignora quidem quis et distrahere potest, hic autem frui tantum ei constitutio permisit, ut festinetur ad senten-
22 tiam[12]. Qui legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, et fructus custodire et cetera debebit. et pati quidem heredem colere agros et fructus redigere, sed custodire legatarium fructus oportebit, ne ab herede consumantur: quod si heres fructus nolit cogere, permittendum erit legatario cogere fructus et coactos servare. quin immo si tales sint fructus, quos primo quoque tempore venire expediat, vendere quoque legatario permittendum est et pretium servare. in ceteris quoque rebus hereditariis missi in possessionem hoc erit officium, ut universas res hereditarias colligat et ibi custodiat, ubi domicilium defunctus habuit, et, si nulla domus sit, habitationem[13] conducat vel horreum quoddam, in quo res collectae custodiantur. et puto ita legatarium custodire res hereditarias debere, ut neque heredi auferantur neque depereant deterioresve fiant.
23 Quod si ex constitutione quis in possessionem mittatur, curandum est, ne vis fiat utenti et fruenti
24 legatario. Satisfieri voluntati defuncti sic accipitur, quoad voluntati defuncti vel ex fructibus vel
25 aliunde satisfiat. Constitutio autem divi Antonini pertinet[14] ad eos, a quibus utiliter fideicommissum relictum est[15], quamvis heredes non sint: par
26 enim utilitas est. In possessionem missus legatorum[16] servandorum causa si litem eo nomine contestatus sit, non ante decedere possessione debet,
27 quam ei pro lite fuerit cautum. Missus in possessionem si non admittatur, habet interdictum propositum: aut per viatorem aut per officialem praefecti aut per magistratus introducendus est in possessio-
28 nem. Missio autem locum habebit non[17] tantum, si quis id ipsum, quod legatum est[18], rogatus sit, verum etiam si quid vel ex eo vel pro eo restituere
29 fuerit rogatus. Si Titio pure legatum fuerit et eius fidei commissum sub condicione, ut Sempronio restitueret, non inique praetorem statuturum Iulianus scripsit, si, antequam legatum consequatur legatarius, fideicommissi condicionalis satis non det[19], ut magis Sempronio[20] det legati persecutionem, ut is legatario[21] satisdet deficiente condicione reddi decem. sed[22] et si acceperit Titius ab herede decem, aequum esse Iulianus ait cogi eum invicem satisdare aut ipsa decem tradere et Sempronium Titio cavere: et hoc
30 iure utimur, id enim et Marcellus ait. Quid ergo, si et legatum sub condicione sit relictum et fideicommissum, neque fideicommissi satisdetur? aequissimum erit fideicommissarium nomine legati satis accipere ab herede, si ei legatarius non caveat, scilicet ut et ipse legatario caveat. quod si iam accepit legatarius ab herede satis, decernendum erit ex ea satisdatione magis fideicommissario quam legatario dandam actionem, in eum scilicet casum, quod fideicommissi eius condicio extitit: ipsius etiam legati persecutio danda erit fideicommissario, si nondum solutum est et condicio eius extitit, scilicet si fuerit fideicommissarius paratus cavere legatario.

6 *Iulianus libro trigensimo octavo digestorum* Si pecuniae numeratae usus fructus legatus esset et in testamento cautum, ne eo nomine satis daretur, proprietas non est legata, sed legatario permittendum satisdare et usum fructum pecuniae habere: et propemodum[23] in hac[24] propositione nullae praetoris erunt partes, quia, nisi satisdetur, agi cum herede
1 non[25] poterit. Qui fideicommissi servandi causa in possessionem missus est[26], non prius de possessione decedere debet, quam ei fideicommissum solutum aut eo nomine satisdatum fuerit: nam quod si integra re fieret, in possessionem non mitteretur, id cum offeretur[27], discedere a possessione debet.

7 *Marcianus libro tertio regularum* Dum venter in possessionem est, nullus legatorum servandorum causa in possessionem esse potest.

8 *Papinianus libro sexto quaestionum* Si legatorum satis non datur, restituta hereditate in earum quoque rerum possessionem legatarius mittendus erit, quae dolo malo eius, cui[28] restituta est hereditas, in hereditaria causa[29] desierunt.

9 *Idem libro nono decimo quaestionum* Etiam si condemnatus heres fuerit nec pecuniam solvat, legata-
1 rius potest desiderare mitti in possessionem. Cum sub condicionibus contrariis eadem res duobus legetur, si non caveatur, uterque mittitur in possessionem.

10 *Paulus libro tertio sententiarum* Si nullae sint res hereditariae, in quas legatarii vel fideicommissarii mittantur, in rem quidem heredis mitti non possunt, sed per praetorem denegatas heredi actiones ipsi persequuntur[30].

11 *Hermogenianus libro quarto iuris epitomarum* Si fideicommissorum vel legatorum servandorum causa missus in possessionem eam rem teneas[31], quae mihi per fideicommissum relicta esset, aequius est me eam habere, cui[28] ea ipsa relicta est, quam te, qui alterius fideicommissi nomine ingressus in eam esses. nam et si mihi sub condicione legatum esset et tu medio tempore in possessionem eius factus fueris legatorum servandorum causa, deinde condicio impleta esset, non denegabitur mihi eius rei integra persecutio. sic enim et[32] si statuliberum ex eadem causa possidere coepisset[33], impleta condicione ius-
1 tam libertatem eius impedire non potest[33]. Si rei servandae causa in possessionem missus esset[34] prius creditor heredis et rei per fideicommissum mihi relictae adeptus fuerit, nihil me per eum[35] laedi oportere convenit, non magis quam si ab ipso herede eam rem pignori accepisset.

12 *Maecianus libro duodecimo fideicommissorum* Municipiis fideicommissum relinqui posse dubium non

(1) *cf.* § 25; *D.* 43, 4, 3, 1; *Cod.* 6, 54, 6 (2) angistus *F* (3) quom *F* (4) quod ad *F* (5) quaqua *Best* (6) fideicommisso ram *F* (7) possessionum] per sessiones *scr.* (8) frustrario *F* (9) iacurit *F* (10) etrahendum *F* (11) hi fructus an in vicem usurarum *scr.* (12) sententiam] satisfactionem *Cuiacius* (13) habitatione *F* (14) et *ins. Menge* (15) si *ins. F* (16) legatarum *F* (17) no *F* (18) et *F* (19) de *F*

(20) pronio *F* (21) legatarios *F* (22) sesed *F* (23) proptendum *F* (24) hanc *F* (25) no *F* (26) et *F* (27) nam id cum offeretur, quod si integra re fieret, in possessionem non mitteretur *scr.* (28) qui *F* (29) esse *ins.* (30) persequantur *F* (31) remitteneas *F* (32) ei *F* (33) coepisses ... potes *S* (34) esset *del.* (35) em *F*

est. sed si non caveatur, adversus municipes quidem non dubitavimus ex hoc edicto iri in possessionem posse: ipsos vero municipes, si his non caveatur, non idem[1] adsecuturos: sed extraordinario remedio opus erit, videlicet ut decreto praetoris actor eorum in possessionem mittatur.

13 *Callistratus libro tertio edicti monitorii* Quamvis minima res legata sit vel per fideicommissum relicta, tamen, si non solvatur ab herede vel eo nomine caveatur, cum caveri oporteat, in possessionem[2] omnium bonorum, quae ex ea hereditate sunt, legatarium sive fideicommissarium praetor legatorum servandorum causa mittit.

14 *Labeo libro secundo posteriorum a*[3] *Iavoleno epitomatorum* Quae legatorum servandorum causa in bonis est, in causa vescendi deminuet, si filia neptis proneptis uxorve esset nec nupta sit nec suum quicquam habeat.

15 *Valens*[4] *libro septimo actionum* Interdum licet dolo malo fecerit heres, quo minus res in causa hereditaria maneant, non poterit[5] in possessionem earum legatarius mitti, veluti si[6] locum religiosum fecerit aut quid publice consecraverit permissu[7] scilicet imperatoris aut aliquem non in fraudem creditoris manumiserit[8].

16 .... *Si Titius ser-
*vum Maevio legat sub condicione et eidem servo
*Sempronius sub condicione legat, pendente condi-
*cione utraque ab herede Sempronii tam Titii heres
*quam Maevius iure satisdationem postulant.

17 .... *Si filio qui in
*potestate est a patre herede instituto legata data
*sunt, ad satisdationem pater a filio compelli non
*potest: sed si male administrat, curator constituen-
*dus est rerum filio relictarum ita, ut reditus earum
*utrique praestet: aut si pecuniae summa legata est,
*princeps adeundus est.

LIBER TRIGESIMUS SEPTIMUS.

I[9].

DE BONORUM POSSESSIONIBUS.

1 *Ulpianus libro trigesimo nono ad edictum* Bonorum possessio admissa commoda et incommoda hereditaria itemque dominium rerum, quae in his bonis sunt, tribuit: nam haec omnia bonis sunt coniuncta.

2 *Idem libro quarto decimo ad edictum* In omnibus enim vice heredum bonorum possessores habentur.

3 *Idem libro trigesimo nono ad edictum* Bona autem hic, ut[10] plerumque solemus dicere, ita accipienda sunt[11] universitatis cuiusque successionem, qua succeditur in ius demortui suscipiturque eius rei commodum et incommodum: nam sive solvendo sunt bona sive non sunt[12], sive damnum habent sive lucrum, sive in corporibus sunt sive in actionibus, in hoc loco
1 proprie bona appellabuntur. Hereditatis autem
bonorumve[13] possessio, ut Labeo scribit, non uti[14]
rerum possessio accipienda est: est enim iuris magis
quam corporis possessio. denique etsi nihil corporale
est[15] in hereditate, attamen recte eius bonorum pos-
2 sessionem adgnitam Labeo ait. Bonorum igitur
possessionem ita recte definiemus ius persequendi
retinendique patrimonii sive rei, quae cuiusque cum
3 moritur fuit. Invito autem nemini bonorum pos-
4 sessio adquiritur. A municipibus et societatibus
et decuriis et corporibus bonorum possessio adgnosci
potest. proinde sive actor eorum nomine admittat
sive quis alius, recte competet bonorum possessio:
sed et si nemo petat vel adgnoverit bonorum posses-
sionem nomine municipii, habebit municipium bonorum
5 possessionem praetoris edicto. Dari autem bono-
rum possessio potest tam patris familias quam filii
familias, si modo ius testandi habuit de peculio cas-
6 trensi vel quasi castrensi. Sed et eius, qui apud
hostes decessit, bonorum possessionem admitti posse,
quamvis in servitute decedat, nulla dubitatio est.
7 Adquirere quis bonorum possessionem potest vel
per semetipsum vel per alium. quod si me non man-
dante bonorum possessio mihi petita sit, tunc com-
petet, cum ratum habuero id quod actum est. denique
si ante decessero quam ratum habeam, nulla dubitatio
est quin non competet mihi bonorum possessio, quia
neque ego ratum habui neque heres meus ratum ha-
bere potest, cum ad eum non transeat ius bonorum
8 possessionis. Si causa cognita bonorum possessio
detur, non alibi dabitur quam pro tribunali, quia
neque decretum de plano interponi neque causa cog-
nita bonorum possessio alibi quam pro tribunali dari
9 potest. In bonorum possessione sciendum est ius
esse adcrescendi: proinde si plures sint, quibus bo-
norum possessio competit, quorum unus admisit bo-
norum possessionem, ceteri non admiserunt,

4 *Gaius libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* veluti quod spreverunt ius suum aut tempore bonorum possessionis finito exclusi sunt aut ante mortui sunt quam petierunt bonorum possessionem,

5 *Ulpianus libro trigesimo nono ad edictum* ei, qui admisit, adcrescent[16] etiam hae portiones, quae ceteris competerent, si petissent bonorum possessionem.

6 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum* Sed cum patrono quidem contra tabulas certae[17] partis bonorum possessionem praetor polliceatur, scripto autem heredi secundum tabulas alterius partis: convenit non esse ius adcrescendi. igitur non petente scripto secundum tabulas alterius quoque partis nominatim patrono possessionem pollicetur, cum ceteri, quibus adcrescendi ius est, semel debent[18] adgnoscere
1 bonorum possessionem. Bonorum possessionis be-
neficium multiplex est: nam quaedam bonorum pos-
sessiones competunt contra voluntatem, quaedam
secundum voluntatem defunctorum, nec non ab in-
testato habentibus ius legitimum vel non habentibus

(1) videam F^a, videm F^b (2) possessione *F* (3) a *om. F* (4) Venuleius *Krueger* (5) paterit *F* (6) in *F* (7) permissum *F* (8) manumerit *F: l.* 16. 17 *omissae in F supplentur secundum B*
(9) *Sab.* 1...3. 5...7. 9...13; *Pap.* 14...16; *Ed.* 4. 8. — *Bas.* 40, 1, 1...16. — *Cf. Inst.* 3, 9 (10) ut *del.* (11) ita accipienda sunt *del.* (12) sive solvendo sunt bona sive non sunt *del.* (13) ve *del.* (14) utique *S* (15) sit F^2 (16) adcrescunt F^{em} (17) *fuit* alterius (18) debet *F*

propter capitis deminutionem. quamvis enim iure civili deficiant liberi, qui propter capitis deminutionem desierunt sui heredes esse, propter aequitatem tamen rescindit eorum capitis deminutionem praetor. legum quoque tuendarum causa dat bonorum possessionem.
2 Notis scriptae tabulae non continentur edicto, quia notas litteras non esse Pedius libro vicesimo quinto ad edictum scribit.

7 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Servus bonorum possessionem recte admittere potest, si praetor de condicione eius certus sit: nam et absenti et non petenti dari bonorum possessio potest, si hoc ipsum praetor non ignoret. ergo et femina poterit alii bo-
1 norum possessionem petere. Impubes nec bonorum possessionem admittere nec iudicium sine tutoris
2 auctoritate accipere potest. Quia tutor pupillo et pater infanti filio bonorum possessionem petere possunt, dies, quibus tutor aut pater scit, cedere placet.

8 *Paulus libro octavo ad Plautium* Tutor autem bonorum possessionem pupillo competentem repudiare non potest, quia tutori petere permissum est, non etiam repudiare.

9 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Si plures gradus sint possessionis admittendae, quamdiu incertum sit petierit nec ne prior, posteriori diem non procedere constat.

10 *Paulus libro secundo ad Sabinum* In bonorum possessionibus iuris ignorantia non prodest, quo minus dies cedat, et ideo heredi instituto et ante apertas tabulas dies cedit. satis est enim scire mortuum esse seque proximum cognatum[1] fuisse copiamque eorum quos consuleret habuisse: scientiam enim non hanc accipi, quae iuris prudentibus sit, sed eam, quam quis aut per se habeat aut consulendo prudentiores adsequi potest.

11 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provinciale* Si pupillo tutor bonorum possessionem petierit et plus incommodi quam commodi haec bonorum possessio habeat, tutor tutelae iudicio tenetur.

12 *Ulpianus libro quadragesimo octavo ad edictum* Non est ambigendum, quod plerumque et contra fiscum et contra rem publicam[2] admitti debeant quidam, ut puta venter, item furiosus, item is qui cap-
1 tivi[3] bonorum possessionem petit. Ubicumque lex vel senatus[4] vel constitutio capere hereditatem prohibet, et bonorum possessio cessat.

13 *Africanus libro quinto quaestionum* Edicto praetoris bonorum possessio his denegatur, qui rei capitalis damnati sunt neque in integrum restituti sunt. rei autem capitalis damnatus intellegitur is, cui poena mors aut aquae et ignis interdictio sit. cum autem in relegationem quis erit, ad bonorum possessionem admittitur.

14 *Papinianus libro tertio decimo quaestionum* Cum quidam propinquus falsum testamentum accusaret ac post longum spatium temporis probasset, licet dies ei petendae possessionis, quam forte certus accusationis petere debuit, cessisse videtur, attamen quia hoc proposito accusationem instruit[5], ut suum ius sibi servet, adgnovisse successionem non inmerito videbitur.

15 *Paulus libro undecimo responsorum* Paulus respondit petitionem matris solam non adquisisse filiae impuberi bonorum possessionem, nisi si[6] is qui eam dedit evidenter voluit eam[7] impuberi dare[8].

16 *Idem libro tertio sententiarum* Quotiens is, cui bonorum possessio ab altero postulata est, furere coeperit, magis probatum ratum eum[9] videri habuisse: rati enim habitio ad confirmationem prioris postulati pertinet.

II[10].

SI TABULAE TESTAMENTI EXTABUNT.

1 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Heredi, cuius nomen inconsulto ita deletum sit, ut penitus legi non possit, dari bonorum possessio minime potest, quia ex coniectura non proprie scriptus videretur, quamvis, si post prolatas tabulas deletum sit testamentum, bonorum possessio competat. nam et si mortis tempore tabulae fuerint, licet postea interierint, competet[11] bonorum possessio, quia verum fuit tabulas exstare.

III[12].

DE BONORUM POSSESSIONE FURIOSO INFANTI MUTO SURDO CAECO COMPETENTE[13].

1 *Papinianus libro quinto decimo quaestionum* Furioso Titius substitutus est: bonorum possessionis tempus, quamdiu furiosus in eadem condicione est, neque instituto neque substituto cedit. nec, si curator furiosi nomine possessionem accipere potest, idcirco spatium temporis, quod scientibus praefinitum est, videbitur cedere: nam et pater infanti filio possessionem accipit, quo tamen cessante infans non excluditur. quid ergo, si curator accipere nolit? nonne iustius atque utilius erit ad eundem modum proximo cuique possessionem dari, ne bona iaceant? quo admisso substitutus cautionem praestare cogitur omnibus his, quibus bona restitui debent, si forte institutus in eodem furore decesserit aut compos mentis effectus ante mortem obierit, quam hereditatem agnosceret. nam et fieri potest, ut vivo furioso substitutus decedat nec tamen[14] furiosus obstet ceteris, si prius et ipse decesserit, quam hereditatem adquireret.

2 *Ulpianus libro trigesimo nono ad edictum* Mutus surdus caecus bonorum possessionem admittere possunt, si quod agatur intellegant.

IIII[15].

DE BONORUM POSSESSIONE CONTRA TABULAS.

1 *Ulpianus libro trigesimo nono ad edictum* In contra tabulas bonorum possessione liberos accipere debemus sive naturales sive adoptivos, si neque in-
1 stituti neque exheredati sunt. Vocantur autem ad contra tabulas bonorum possessionem liberi eo iure eoque ordine, quo vocantur ad successionem ex
2 iure civili. Haec autem clausula etiam ad postu-
3 mos videtur pertinere. Sed et si ab hostibus postliminio redierint filii, Pomponius putat ad contra
4 tabulas bonorum possessionem eos admitti. Si ex tribus filiis unus ab hostibus captus sit, duobus, qui sunt in civitate, bessis bonorum possessio competit.
5 Idem et in postumo: nam quamdiu postumus spe-
6 ratur, in ea causa est, ut partem faciat. Et sui iuris factos liberos inducit in bonorum possessionem praetor (sive igitur emancipati sunt sive alias exierunt de patris potestate, admittuntur ad bonorum possessionem): sed adoptivi patris non potest: ut enim
7 admitti possit, ex liberis esse eum oportet. Qui habebat filium, habebat et nepotem ex eo, filium emancipavit et adoptavit in locum nepotis, deinde emancipavit[16]: quaeritur an nepoti obstet. et mihi magis videtur hunc nepotem non excludi, sive pater eius in adoptione mansisset quasi nepos sive emancipatus est: puto enim et emancipato patre nepotem
8 quoque cum patre suo ex edicto admitti. Filium habuit et ex eo nepotem: filius emancipatus vel in potestate manens deportatus est: quaeritur, an nepoti noceat. et verius est in utroque casu nepotem

(1) cognatum *del.* (2) populum Romanum *scr.* (3) nomine *ins. edd.* (4) consultum *ins. edd.* (5) instituit *edd.* (6) si *del.* F^2 (7) eum *F* (8) dari F^2 (9) non *ins.* (10) *Sab.* — *Bas.* 40, 1, 26 (11) competit F^2

(12) *Pap.* 1; *Sab.* 2. — *Bas.* 40, 2 (13) competentem F^1, competenti F^2 (14) tamen *del.* (15) *Sab.* 1. 3...17; *Pap.* 2. 18...20; *Ed.* 21. — *Bas.* 40, 3. — *Cf. Cod.* 6, 12 (16) deinde emancipavit *del.*

admittendum: deportatos enim mortuorum loco ha-
9 bendos. Si et pater et filius deportati sint et
ambo restituti, dicemus ad bonorum possessionem ad-
mitti filium. sed et si filius in metallum damnatus
vel alia poena, quae servum efficit, restitutus sit,
nihilo minus admittetur: aliter non.

2 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum*
Idemque est et si pater poenae et[1] servus efficiatur
et postea restituatur.

3 *Ulpianus libro trigesimo nono ad edictum* Non
tantum autem ipsi emancipati admittuntur ad bono-
rum possessionem, verum etiam hi quoque, qui ex
1 his nati sunt. Si duos habens nepotes alterum
emancipatum loco filii adoptaverit, videndum, an so-
lus ille quasi filius admittatur: quod ita scilicet pro-
cedit, si quasi patrem eius nepotis, quem retinuerat,
sic adoptaverit: melius est autem dicere posse eum
2 solum ad bonorum possessionem pervenire. Sed
si sit hic nepos emancipatus, verum est dicere non
admitti eum quasi filium: hic enim quasi filius non
est ex liberis, cum iura adoptionis emancipatione
3 finita sint. Si filium habens et ex eo nepotem
in locum filii nepotem adoptavero, ambo admittentur:
plane si fuerit emancipatus nepos, non admittetur,
4 quia pater eum praecedit. Si quis post emancipa-
tionem quaesitum sibi filium patri suo in adoptionem
dederit in locum filii, aequissimum est ei praestari
quod cuivis adrogato filio, idcircoque patri suo iun-
gendus est[2]. sed si emancipatus hic nepos post
adoptionem proponatur, aequissimum erit eum ab-
stinere[3] (recipit enim locum suum) nec debet patri
5 suo iungi. Si emancipatus filius uxore non ex
voluntate patris ducta filium fuerit sortitus, dein
nepos patre iam mortuo ad bonorum possessionem
avi velit venire, admittendus est ad eam: non enim
per rescissionem is, qui filius iustus est, efficietur
non filius, cum rescissio, quo magis admittantur, non
quo minus, adhibeatur. nam etsi tam ignominiosam
duxerit uxorem filius, ut dedecori sit tam ipsi quam
patri mulierem talem habere, dicemus et ex ea natum
ad bonorum possessionem avi admitti, cum possit
avus iure suo uti eumque exheredare: nec enim
minus in hoc nepote is, qui de inofficioso cogniturus
est, quam[4] merita nepotis patris eius delicta per-
6 pendet. Si emancipatus filius praeteritus ante
petitam bonorum possessionem adrogandum se de-
derit, amittit contra tabulas bonorum possessionem.
7 Si quis filio suo emancipato nepotem, quem ex
eo retinuerat, dederit in adoptionem, nepos iste ad
contra tabulas bonorum possessionem avi sui ad-
mittitur patre eius ante defuncto, quia in eius est
familia, qui[5] et ipse admitti potuit ad bonorum pos-
8 sessionem contra tabulas. Idemque est et si eman-
cipatus filium, quem post emancipationem quaesierat,
patri suo in adoptionem dederit et decesserit: nam
et hic nepos iste ad bonorum possessionem patris
9 sui admitti debet, quasi non sit in alia familia. Si
pater alicuius pervenerit in adoptivam familiam, filius
non, an patris sui in adoptiva familia mortui bono-
rum possessionem accipere possit? et arbitror huma-
niorem esse hanc sententiam, ut filius hic, quamvis
non sit in eadem familia, in qua pater, ad bonorum
10 possessionem tamen eius admittatur. Liberi, qui
institui heredes iure non possunt, nec contra tabulas
bonorum possessionem petere possunt. haec autem
verba 'institui non possunt' ad mortis tempus refe-
11 runtur. Si quis ex liberis heres scriptus sit, ad
contra tabulas bonorum possessionem vocari non
debet: cum enim possit secundum tabulas habere
possessionem, quo bonum est ei contra tabulas dari?
plane si alius committat edictum, et ipse ad contra
12 tabulas bonorum possessionem admittetur. Sed[6]
si sub condicione scriptus sit, bonorum possessionem[7]
contra tabulas accipere non potest, et ita Iulianus
quoque libro vicesimo tertio digestorum scripsit. quid
ergo, si defecerit condicio? verum est eum contra
13 tabulas accipere bonorum possessionem. [8]Si sub
ea condicione filius emancipatus heres sit institutus,
quae in ipsius potestate non est, quia scriptus heres
est, bonorum possessionem secundum tabulas acci-
pere potest et debet, nec contra tabulas potest: et
si forte defecerit condicio, tuendus erit a praetore
in tantum, quantum ferret, si contra tabulas bono-
14 rum possessionem accepisset. Sed et si nepos
sub huiusmodi condicione scriptus sit heres, idem
15 erit dicendum. Si quis ex liberis non sit scriptus
heres, sed servus eius scriptus sit eumque iusserit
adire hereditatem, denegari ei debet bonorum pos-
16 sessio contra tabulas. Idemque est et si legatum
relictum sibi vel servo suo elegerit: nam et hic dicimus
bonorum possessionem contra tabulas debere denegari.

4 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum*
Illud notandum est, quod bonorum possessio contra
tabulas quae liberis promittitur locum habet, sive
quis heres exstiterit sive non: et hoc est quod dici-
mus contra ipsum testamentum liberis competere
bonorum possessionem: quod in patrono contra est.
1 Si quis filium quem in potestate habuit instituerit
heredem vel exheredaverit et ex eo nepotem omiserit,
bonorum possessioni locus non est, quia non esset
nepos suus heres futurus. eadem sunt et in sequen-
2 tibus gradibus. Ad testamenta feminarum edic-
tum contra tabulas bonorum possessionis non pertinet,
3 quia suos heredes non habent. Si quis eum qui
in utero est praetermiserit, etiam nondum nato[9] eo
alius qui heres institutus est bonorum possessionem
contra tabulas admittere potest, quia iniquum est
neque quasi scriptum posse petere bonorum posses-
sionem, quamdiu contra tabulas peti potest, nec
contra tabulas, quamdiu non nascitur praeteritus:
ut et si ante moriatur, bonorum possessionis bene-
ficium ad heredem transmittat. quod maxime ne-
cessarium est in filio emancipato scripto herede, qui
nec hereditatem interim adire potest.

5 *Iulianus libro vicesimo quarto digestorum* Sed
et si decesserint, antequam peterent bonorum pos-
sessionem, non est iniquum praetorem decernere
heredibus eorum salvum fore commodum bonorum
possessionis secundum tabulas vel contra tabulas.

6 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum*
Si emancipatus filius nepotem procreaverit et ita
decesserit, deinde avus eius, nepos ad avi bonorum
1 possessionem venire potest. Quod si et filium et
nepotem emancipaverit, vivente quidem filio nepos
non veniet, post mortem autem eius ad bonorum
2 possessionem avi veniet[10]. Nepote quoque solo
emancipato et avo mortuo, deinde patre eius, nepos
praeteritus accipiet patris bonorum possessionem,
quia suus heres esset futurus patri, si potestate avi
3 non exisset. Filio emancipato si nepos retentus
sit et utrique praeteriti, utrique accipient bonorum
4 possessionem. Si filius emancipatus[11] in adoptiva
familia nepotem sustulerit, ne nepos quidem ad bo-
norum possessionem avi naturalis veniet. sed et si
emancipatus filius procreatis nepotibus in adoptionem
se dederit, ut eum filii sequantur, idem erit. plane
si is, qui apud adoptivum avum procreatus est, eman-
cipatus sit, veniet ad bonorum possessionem avi na-
turalis. [12]adoptio tamdiu nocet, quamdiu quis in
familia aliena sit. ceterum emancipatus ad bonorum
possessionem parentium naturalium venit, sed eman-
cipatus vivis eis, non etiam post mortem eorum: hoc
enim verius est post mortem eorum emancipatum
non admitti.

7 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provin-
ciale* Si retentus fuerit in potestate nepos filio eman-
cipato, admittitur nepos vivo avo ad patris bonorum
possessionem.

(1) et *del. S* (2) idcircoque patri suo iungendus est *del.* (3) abstineri F^2 (4) quam *om.* F^1, *ante* patris *ins.* F^2 (5) quia *F* (6) et *ins.* (7) possionem *F* (8) si adhuc pendet *ins.* (9) dato *F* (10) venit F^2 (11) in adoptionem se dederit et *ins.* (12) *inscriptio excidit*

8 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Non
putavit praetor exheredatione notatos et remotos ad
contra tabulas bonorum possessionem admittendos,
sicuti nec iure civili testamenta parentium turbant:
sane si velint inofficiosi querellam instituere, est in
1 ipsorum arbitrio. Aliqua parte tabularum ex-
heredem scribi non sufficit, sed eo gradu, contra
quem petitur bonorum possessio. unde si a primo
gradu exheredatus sit filius, a secundo praeteritus
et primo gradu scripti[1] non petierint bonorum pos-
sessionem, poterit contra tabulas accipere bonorum
2 possessionem. Non quaevis exheredatio summovet
filium a contra tabulas bonorum possessione, sed
3 quae rite facta est. Si ab uno ex heredibus sit
filius exheredatus, Marcellus libro nono digestorum
scribit filium non videri exheredatum: idcirco contra
tabulas bonorum possessionem peti posse contra
4 utrumque heredem. Si[2] exheredatus sit filius et
institutus, optinente eo gradu, in quo institutus est,
puto commisso edicto ab alio filio contra tabulas
5 eum bonorum possessionem petere posse. A primo
gradu praeteritus est filius, a secundo exheredatus.
si[3] in primo gradu scripti non sint in rebus humanis
mortis tempore testatoris, dicendum est contra tabu-
las bonorum possessionem praeteritum petere non
posse: hereditas enim in secundo gradu versatur,
non in primo, ex quo neque adiri hereditas neque
bonorum possessio peti potest. sed si post mortem
testatoris decesserint heredes scripti, idem Marcellus
putat contra tabulas bonorum possessionem semel
natam competere. sed et si defecerit condicio insti-
tutionis, adhuc tantundem dicit praeteritum ab eo
gradu filium contra tabulas bonorum possessionem
petiturum. idem scribit et si postumus, qui institu-
tus fuit, non fuerit natus: nam adhuc contra tabulas
bonorum possessionem competere filio Marcellus ait.
6 Si quis sua manu se exheredem scripsit[4], an
contra tabulas bonorum possessionem possit accipere,
videamus. et Marcellus libro nono digestorum nocere
ei hanc exheredationem ait, quia senatus hoc pro
7 non scripto non facit, quod contra eum est. Si
quis emancipatum filium exheredaverit eumque postea
adrogaverit, Papinianus[5] libro duodecimo quaestio-
num ait iura naturalia in eo praevalere: idcirco ex-
8 heredationem nocere. Sed in extraneo Marcelli
sententiam probat, ut exheredatio ei adrogato pos-
9 tea non noceat. Postliminio autem reverso filio
dicendum est exheredationem ante factam nocere.
10 Si filium in adoptiva familia constitutum pater
naturalis exheredaverit, deinde sit filius emancipatus,
11 nocebit ei[6] exheredatio. In adoptionem datos
filios non summoveri praetor voluit, [7]modo heredes
instituti sint, et hoc iustissime eum fecisse Labeo
ait: nec enim in totum extranei sunt. ergo si fue-
runt[8] heredes scripti, accipient contra tabulas bo-
norum possessionem, sed ipsi soli non committent
edictum, nisi fuerit alius praeteritus ex liberis qui
solent committere edictum. sed si ipse scriptus non
sit, sed alius, qui ei adquirere hereditatem potest,
non est in ea causa, ut eum ad bonorum possessio-
12 nem contra tabulas admittamus. Ut autem ad-
mittantur ad bonorum possessionem, ex liberis esse
eos oportet. ceterum si adoptivum filium dedi in
adoptionem et heredem scripsi, commisso per alios
edicto bonorum possessio contra tabulas ei non da-
13 bitur. Datur autem ei, qui in adoptiva familia
est, contra tabulas[9] possessio, si eo gradu heres
scriptus sit, contra quem peti potest bonorum pos-
14 sessio. Non est novum, ut emancipatus prae-
teritus[10] plus iuris scriptis heredibus fratribus suis
tribuat, quam habituri essent, si soli fuissent: quippe
si filius qui in potestate patris est ex duodecima
parte heres scribatur emancipato praeterito, dimi-
diam[11] partem beneficio emancipati occupat, qui, si
emancipatum fratrem non haberet, duodecimam par-
tem habiturus esset. sed si[12] ex parte minima sit
heres institutus, non pro ea parte, qua institutus
est, tuendus est commisso edicto, sed amplius per
bonorum possessionem habere potest. praetori enim
propositum est, cum contra tabulas bonorum pos-
sessionem dat, eas partes unicuique liberorum tri-
buere, quas intestato patre mortuo in hereditate
habiturus esset, si in potestate mansisset: et ideo
sive emancipatus sive is qui in potestatem mansit
sive in adoptionem datus ex minima parte heres
scriptus sit, non redigitur ad eam portionem, ex qua
institutus est, sed virilem accipit.

9 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provin-
ciale* Utrum autem pater adoptivus vivit an defunc-
tus est, nihil interest: nam hoc solum quaeritur, an
in adoptiva familia sit.

10 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Si
post mortem testatoris heres institutus filius in adop-
tionem se dederit, bonorum possessionem contra tabu-
las accipere potest, quia scriptis heredibus[13] instituti
1 non solet nocere adoptio. Si filius in adoptionem
datus avo materno heres institutus sit a patre natu-
rali, commisso per alium edicto magis est, ut bono-
rum possessionem accipere possit: nec enim[14] exi-
gimus, ut adeat hereditatem, sed sufficit, ut ei delata
2 sit adquirique possit. Si in adoptionem datus,
posteaquam iussu patris adoptivi hereditatem adiit,
emancipatus fuerit, potest contra tabulas bonorum
possessionem accipere hereditatemque ipse potius
3 habebit, quam pater adoptivus. Illud notandum
est, quod et si adierit hereditatem in adoptionem
datus, contra tabulas ei datur: alias autem si quis
legatum[15] si quis portionem sibi datam adgnoverit,
a contra tabulas bonorum possessione repellendus
4 est. Liberi, qui contra tabulas habere non pos-
sunt, nec partem faciunt, si per alios committatur
edictum: quo enim bonum est eis favere ut partem
5 faciant, nihil habituris? Exheredati liberi quem-
admodum edictum non committunt, ita nec commisso
per alios edicto cum illis venient[16] ad bonorum pos-
sessionem unaque eis querella superest, si de inoffi-
6 cioso dicant. Hi, qui[17] propter alios contra ta-
bulas bonorum possessionem petunt, non exspectant
ut praeteriti[18] possessionem accipiant, verum ipsi
quoque bonorum possessionem petere contra tabulas
possunt: cum enim semel beneficio aliorum ad id
beneficium fuerint admissi, iam non curant, petant
illi nec ne bonorum possessionem.

11 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum*
Si in adoptionem datus sub condicione scriptus sit
heres a naturali patre, alio committente contra tabu-
las edictum et ipse veniet: sed si defecerit condicio,
repellitur ab ea possessione. idem puto et in eo,
qui pure quidem, sed non iure scriptus sit heres.
1 Exemplo iuris legitimi et bonorum possessio contra
tabulas distribuitur: igitur nepotes ex uno filio unam
partem habebunt.

12 *Gaius libro quarto decimo ad edictum pro-
vinciale* Si duobus filiis et ex altero[19] filio duobus
nepotibus bonorum possessio competat et alter ex
nepotibus non petat, pars eius fratri adcrescit. si
vero ex filiis alter non petat, tam fratri quam nepo-
tibus id prodest: namque tunc duo semisses fiunt,
ex quibus alterum filius, alterum nepotes consequun-
1 tur. Si prius testamentum exstet iure factum, quo
filius exheredatus est, sequens inperfectum, in quo
praeteritus sit filius, posteriore testamento praeteritus
recte petet bonorum possessionem, si remoto quo-
que[20] filio potiores sunt in ea hereditate posteriore
testamento scripti heredes: et ita ius habet, ut, cum
is, contra quem filius petit bonorum possessionem,

(1) cripti *F* (2) et *ins.* F^2 (3) sit *F* (4) scrip-
serit F^2 (5) *D.* 28, 2, 23 *pr.* (6) et *F* (7) si *ins.* F^2
(8) fuerint F^2 (9) bonorum *ins.* F^2 (10) praeritus *F*
(11) *requiritur* tertiam (12) sed si] nam si F^2, scilicet
etsi *scr.* (13) scriptis heredibus *del.* (14) enim *del.*
(15) si quis legatum *del.* (16) veniunt F^2 (17) ei
qui F^1, hique qui F^2 (18) bonorum *ins.* F^2 (19) alio *scr.*
(20) quoque *del.*

amoto filio possit optinere hereditatem, filius quoque recte videatur petere bonorum possessionem, si vero ille non possit optinere hereditatem, filius quoque excludatur.

13[1] *Iulianus libro vicesimo tertio digestorum* Cum emancipatus bonorum possessionem contra tabulas accipit, scriptus heres ei hereditatem petenti cogendus est et praedia et servos hereditarios praestare: omne enim ius transferri aequum est, quod per causam hereditariam scriptus heres nanciscitur,
1 ad eum, quem praetor heredis loco constituit. Qui duos filios et ex altero eorum nepotem habebat, eum in adoptionem dedit et heredem instituit praeterito altero filio: quaeritur, quid in his servari debeat, utrum in partem patris sui admittatur an virilem portionem habeat. respondi: in adoptionem datus nepos et heres scriptus, quamdiu pater eius aut in potestate aut emancipatus est[2], non potest contra tabulas bonorum possessionem accipere: sed et si pater eius, antequam bonorum possessionem acciperet, decesserit, non admittitur nepos ad bonorum
2 possessionem. Si pater emancipato filio praeterito heredes duos scripserit, filium quem in potestate habebat et alterum quem in adoptionem dederat, ex quo duos nepotes in familia reliquerat[3], qui et ipsi testamento praeteriti sint: bonorum possessionem pro parte tertia emancipatus, pro parte tertia is qui in potestate remansit, pro parte tertia qui in adoptionem datus est et filii eius simul habebunt, ita ut
3 sextans patri, sextans nepotibus cedat. Si pater ex duobus filiis alterum habentem filios emancipaverit et unum ex nepotibus, quem ante emancipaverat, in locum filii adoptaverit, praeterito deinde emancipato decesserit, aequius erit nepoti, qui in locum filii venerit, succurri et in tres partes hereditatem diduci, ut unam habeat qui in potestate remanserit, alteram nepos adoptatus in locum filii, tertiam emancipatus cum filio suo, qui nepotis loco fuerit. sed etsi mortuo filio alter ex nepotibus in locum filii adoptatus fuerit, tres partes in bonis fient, cum sit aequius eum, qui in locum filii adoptatus est, non minus habere, quam si non ex numero nepotum, sed extraneus adoptatus esset.

14 *Africanus libro quarto quaestionum* Si[4] duobus filiis emancipatis alter heres institutus sit, alter praeteritus, si institutus adierit, quamvis verbis edicti parum expressum sit, tamen non posse eum petere bonorum possessionem respondit, quia iudicium patris secutus sit: nec enim emancipatum, si legatum acceperit, admitti ad bonorum possessionem, sive ab heredibus institutis sive ab his, qui contra tabulas petierint, acceperit. sed illud observandum, ut praetor eum, qui heres institutus adierit, in eam partem qua scriptus sit tueri debeat, dum tamen non ampliorem, quam habiturus esset, si bonorum possessionem accepisset: ut hactenus deteriorem causam suam fecerit, quod, si ex minore parte sit institutus, eam dumtaxat retinere possit et quod extraneis quoque legata praestare cogatur. quod si is qui in potestate est heres institutus sit, quoniam necessarius heres fit, non aliud dici posse, quam et ipsum petere posse bonorum possessionem, si modo hereditati se non inmiscuerit: tunc enim, quia iudicium patris comprobasse videtur, in eodem loco quo emancipatum
1 haberi debere. Filius in adoptiva familia uxore ducta filium sustulit eumque post mortem patris adoptivi emancipavit: hunc nepotem contra tabulas avi naturalis decreto posse petere bonorum possessionem respondit. item si filius emancipatus sublato filio et emancipato adrogandum se dederit et mortuo adoptivo patre decesserit, et contra patris et contra avi tabulas ex decreto hunc admitti minime dubitari debere, ne alioquin ab omnium bonis excluderetur.

15 *Marcianus libro quinto regularum* Si praeteritus filius emancipatus[5] exceptionem doli mali agenti heredi patris opposuerit de eo quod patri debuit, non posse eum contra tabulas bonorum possessionem petere[6] existimo: nam hoc ipso quasi repudiavit bonorum possessionem. quod ita intellegendum est, si heredem petentem debitum noluerit filius repellere illa exceptione 'si non contra tabulas bonorum possessio filio dari potest', sed magis doli exceptione usus est.

16 *Pomponius libro quarto ad Sabinum* Si emancipatus filius nepoti in potestate avi relicto ab extraneo herede fideicommissam hereditatem, si liberatus avi potestate fuisset, reliquisset: si suspectus avus sit quasi consumpturus bona nepotis, non esse ei dandam bonorum possessionem.

17 *Ulpianus libro trigesimo quinto ad Sabinum* Si pater se dederit in adoptionem nec sequatur eum filius emancipatus ab eo antea factus, quia in alia familia sit pater, in alia filius, bonorum possessionem contra tabulas non potest filius eius habere: et ita Iulianus scripsit. Marcellus autem ait iniquum sibi videri excludi eos[7] a bonorum possessione, cum pater se dedit in adoptionem: ubi enim filius non datur in adoptionem, at[8] pater se dat, nullum patrem filio adsignat: quae sententia non est sine ratione.

18 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Sub condicione exheredatus contra tabulas bonorum possessionem petet, licet sub condicione heres institutus a contra tabulas bonorum possessione excludatur: certo enim iudicio liberi a[9] parentium suc-
1 cessione removendi sunt. Ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, tam legati quam fideicommissi exactio, sed et mortis causa donationis retentio denegatur: nec interest, per semet ipsos[10] an per alium quaeratur.

19 *Tryphoninus libro quinto decimo disputationum* Quod volgo dicitur liberis datam bonorum possessionem contra lignum esse sic intellegendum est, ut sufficiat exstitisse tabulas mortis tempore patris, ex quibus vel adiri hereditas vel secundum eas bonorum possessio peti potuit, quamvis neutrum eorum postea secutum sit vel[11] sequi potuit: nam si vel omnes instituti substitutique ante testatorem decesserint vel is scriptus heres fuit, cum quo testamenti factio non fuit, peti contra tabulas inane est, quae sine effectu forent[12].

20 *Idem libro nono decimo disputationum* Filium quem in potestate habebat exheredavit, emancipatum praeteriit: quaesitum est, quatenus emancipatus bonorum possessionem habiturus sit. dixi, si scripti heredes extranei adierint hereditatem, repellendum esse filium, qui mansit in potestate. quod si hi repudiaverint hereditatem (quod[13] facile sunt facturi nihil laturi ex hereditate propter eum, qui contra tabulas accepit bonorum possessionem), filius ab intestato patris[14] suus heres deprehendetur: emancipatus autem petens contra tabulas bonorum possessionem solus habebit bonorum possessionem. sed cum exheredatio non adita hereditate ex testamento nullius sit momenti (ideoque non obstare eam nec quo minus contra tabulas libertorum patris accipiat bonorum possessionem, Iulianus recte respondit, ne testamentum per omnia irritum ad notam exheredationis solam profecisse videatur), redit res ad intestati exitum, ut adversus filium suum ex asse heredem ab intestato patri[15] emancipatum praetor in parte dimidia tueatur. erit ergo venale beneficium scripti heredis extranei, ut, cum ipse iure hereditatis nihil sit consecuturus, adeundo repellat filium in potestate relictum praestetque assem emancipato filio iure contra tabulas bonorum possessionis: si autem omiserit hereditatem, in portionem bonorum exheredatum effectu[16] admittet, iure factum solum suum heredem. sed

(1) *ad* § 3 *cf. D.* 37, 6, 3, 6. 37, 8, 1, 9 (2) est] *quasi esset superest vertunt Graeci* (3) retinuerat *scr.* (4) si] ex *F*² (5) ex testamento *similiave exciderunt* (6) patere *F* (7) eos] liberos *scr.* (8) sed *F*² (9) liberta *F*¹, liberari *F*² (10) ipsum *S* (11) vel] modo *scr.* (12) foret *F* (13) quo *F* (14) patri *dett. quidam* (15) patre *F* (16) *sic Cuiacius*, effectum *F*

quemadmodum praetor emancipatum tueatur, si adita non fuerit hereditas, ita nec filius qui in potestate remansit aditione adhibita in totum expellendus erit, sed ad hereditatis petitionem admittendus est ex causa inofficiosi querellae contra emancipatum movendae.
1 Videamus tamen isto casu, quo utrique ad bona patris veniunt, an ei conferre debeat emancipatus: nam neque ex hac parte edicti verbis id facere cogitur, unde contra tabulas accepit bonorum possessionem, quae inter eos, quibus ita bonorum possessio dabitur, caveri de collatione ab emancipato iubet: iste enim qui mansit in potestate quod exheredatus nominatim fuit, non est vocatus ad bonorum possessionem contra tabulas: neque ex illa[1] parte edicti, qua[2] intestato patre mortuo emancipatus ad bonorum possessionem admissus ad collationem compellitur, quia etsi frater ab intestato heres sit, emancipatus tamen non inde accepit bonorum possessionem. et vereor, ne hactenus filio suo profuerit factum heredis scripti non adeuntis, ut eum ad portionem admitteret bonorum paternorum, non etiam eorum, quae emancipatus propria habuit, et hoc sit consequens illi, quod, cum ex minore parte scriptus a patre heres relictus in potestate, admisso fratre emancipato ad contra tabulas bonorum possessionem, eius beneficio plus consequatur, quamvis edicti verbis collatio inducatur, ex mente praetoris denegandam eam respondetur. multo magis autem huic conferri non oportet, quia ei[3] a patre exheredatus, a praetore ad bonorum possessionem contra tabulas non vocatus occasione omissae hereditatis a scripto herede (nihil habituro propter delatam emancipato a praetore contra tabulas bonorum possessionem) nomen
2 sui heredis adeptus est. Legata tamen ex parte sua iste emancipatus liberis et parentibus praestare cogetur non solida, sed deminuta in dimidium, quod relinquitur manenti in potestate[4]. sed nec adversus eum constituendae actionis legatorum ratio est, qui
3 mero iure intestato heres exstitit. Sed qui accepit contra tabulas bonorum possessionem, etiamsi non fuerit adita hereditas a scripto, praestat legata ea parte testamenti data, contra quam bonorum possessio accepta est. erit ergo melior hoc casu condicio in familia relicti filii, quam foret, si exheredatus non esset.

21 *Modestinus libro sexto pandectarum* Si is, qui filium et ex eo nepotem in potestatem habebat, filium in adoptionem dedit nepote retento in potestate, postea filius emancipatus a patre adoptivo decessit extraneis heredibus institutis: filius huius, qui in potestate avi remansit, contra tabulas patris sui bonorum possessionem petere poterit, quamvis numquam in potestate huius fuerit. ideo nec debuisse in potestate esse videtur[5]. nam, si aliter observatur, nec si emancipatus filius fuerit, nepos ex eo, qui in potestate avi remansit, bonorum possessionem contra
1 tabulas petere poterit. Idemque iuris est, si emancipato filio nepos ex eo in potestate avi remanserit et postea patri suo in adoptionem datus fuerit: id est contra tabulas avi bonorum possessionem petere poterit, quia per adoptionem in[6] aliena familia non
2 fuerit. Sed si emancipatus filius meus adoptaverit extraneum filium, is qui adoptatus est filius contra tabulas meas bonorum possessionem petere non poterit, quia numquam nepotis loco apud me fuit.

V[7].

DE LEGATIS PRAESTANDIS CONTRA TABULAS BONORUM POSSESSIONE PETITA.

1 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Hic titulus aequitatem quandam habet naturalem et ad aliquid novam, ut, qui iudicia patris rescindunt per contra tabulas bonorum possessionem, ex iudicio eius quibusdam personis legata et fideicommissa praestarent, hoc est liberis et parentibus, uxori nuruique
1 [8]dotis nomine legatum. Generaliter[9] parentes et liberos praetor excepit nec gradus liberorum parentiumve enumeravit: in infinitum igitur eis praestabitur. sed nec personas prosecutus[10] est, utrum ex virili sexu an ex feminino descendent. quisquis igitur ex liberis parentibusque fuerit, ad legati petitionem admittetur, sed ita demum, si iura cognationis
2 sunt inter eos. Liberos autem etiam eos ad legatorum petitionem admittimus, qui in adoptionem dati sunt vel etiam[11] adoptivi, dummodo maneant liberi.
3 Postumis liberis legata relicta utique praestabuntur:

2 *Iulianus libro vicesimo tertio digestorum* et ideo si praegnate uxore filius emancipatus fuerit et bonorum possessionem contra tabulas acceperit, legatum nepoti praestare debebit.

3 *Ulpianus*[12] *libro quadragesimo ad edictum* Sed et si mortis causa donationes sunt in personas exceptas[13] collatae, credo tuendae sunt: si autem excepti non sunt, auferendas eis puto mortis causa
1 donationes. Liberis autem tantum et parentibus praetor prospexit, non etiam fratri et sorori conser-
2 vavit legatum. Hoc autem solum debetur, quod ipsis parentibus relictum est et liberis: ceterum si servo eorum fuerit adscriptum vel subiectae iuri eorum personae, non debetur: nec enim quaerimus,
3 cui adquiratur, sed cui honor habitus sit. Sed et si coniunctim ei[14] fuerit legatum relictum cum eo, cui non praestatur, sua tantum portio ei con-
4 servabitur. Item si quis ex his personis rogatus sit restituere extero quod sibi relictum est, dicendum non esse legatum praestandum, quia[15] emolu-
5 mentum ad eum non respicit. Sed si proponas extero legatum rogatumque eum praestare hoc alicui ex liberis parentibusque, consequenter dicemus
6 praestari debere. Hoc amplius et si extraneo relictum sit sub hoc modo, ut[16] alicui ex liberis praestet, aequissimum erit dicere non debere ei prae-
7 torem denegare actionem. Ea autem legata sola praestant qui contra tabulas bonorum possessionem accipiunt, quae utiliter data sunt, verum idcirco non debentur, quod filius contra tabulas bonorum possessionem accipit,

4 *Iulianus libro vicesimo tertio digestorum* cum propter hoc plerumque scripti heredes omittant hereditatem, cum scirent emancipatum aut petisse aut petiturum contra tabulas bonorum possessionem[17].

5 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Filium quis impuberem heredem scripsit eique substituit, emancipatum autem filium praeteriit: deinde uterque filius acceperunt bonorum possessionem: legata sunt etiam a[18] substituto impuberis relicta non tantum liberis et parentibus, verum etiam extraneis: quaeritur, an mortuo impubere cogatur substitutus ea praestare. et si quidem ab impubere relicta sunt, solis liberis parentibusque praestanda sunt: sin vero a[19] substituto impuberis, omnibus eum praestare oportet habita ratione legis Falcidiae, scilicet ut partis dimidiae, quae ad eum ex bonis patris pervenit, quartam, id est totius assis sescunciam reti-
1 neat. Quod si impubes ex uncia dumtaxat institutus heres fuerit, magis est semissem usque legata praestaturum habita ratione legis Falcidiae: licet enim ex uncia fuerit impubes institutus, tamen quod
2 accessit, augebit legata a substituto relicta. Omnibus autem liberis praestari legata praetor voluit exceptis his liberis, quibus bonorum possessionem praetor dedit ex causis supra scriptis: nam si dedit

(1) illo *F* (2) quia F^2 (3) quia ei] qui *Hal.* (4) *caput* legata tamen ... in potestate *collocari debuit* § 3 *fin. post* non esset (5) ideo nec debuisse in potestate esse videtur *del.* (6) in *om. F*
(7) *Sab.* 1...6. 8...12. 14...20; *Pap.* 7. 13. 21...24; *Ed.* 25. — *Bas.* 39, 1, 29...33. 44, 23. (8) quoque *ins.* (9) autem *ins.* F^2 (10) persecutus *S* (11) in *ins. F* (12) *sic B*, iulianus *F* (13) sunt in personas exceptas *suppl. sec. B*, *om. F* (14) et *F* (15) qui *F* (16) aliud quid *ins.* (17) possionem *F* (18) a *om. F* (19) an *F*

bonorum possessionem, non putat legatorum eos per-
secutionem habere. constituere igitur apud se debet,
utrum contra tabulas bonorum possessionem petat an
vero legatum persequatur: si elegerit contra tabulas,
non habebit legatum: si legatum elegerit, eo iure uti-
mur, ne petat bonorum possessionem contra tabulas.
3 Si quis contra tabulas bonorum possessionem ac-
ceperit, deinde postea apparuerit eum ex his liberis
non fuisse, qui eam bonorum possessionem accipere
possunt, ex his tamen esse, quibus legata praestan-
tur: optinuit non esse ei denegandam petitionem
legatorum, sive ordinariam bonorum possessionem
4 petierit sive Carbonianam. Non solum autem le-
gatum denegatur ei, qui bonorum possessionem ac-
cepit, verum etiam si quid aliud ex voluntate accepit.
cui consequens est, quod Iulianus scripsit, si fratri
suo impuberi substitutus sit acceperitque contra ta-
bulas bonorum possessionem, denegari ei persecu-
tionem hereditatis fratris impuberis mortui, cui a
5 patre substitutus est. Si legata fuerint relicta
liberis et extraneis, licet utrorumque praestatio Fal-
cidiae locum faceret legataque liberorum reccideret,
tamen nunc ob hoc, quod extraneis non praestantur
6 legata, liberorum augentur. Sed et si portio he-
reditatis fuerit adscripta ei, qui ex liberis parenti-
busve est, an ei conservanda sit, ut solent [1] legata?
et Iulianus saepissime scripsit in portione quoque
hereditatis idem quod in legato probandum, cuius
sententia rescripto divi Pii comprobata est, cum he-
reditates non modo honestiore [2] titulo, sed et ple-
7 niore onere tribuantur. Ad eum autem modum
talibus personis succurrendum est, ut ampliore qui-
dem quam virili portione hereditatis data usque ad
virilem tueantur, in minorem autem eatenus actiones
his tribuantur, quatenus scriptae sint [3]. idem obser-
vatur et circa legata fideive commissa, quae his data
8 fuerint, et in mortis causa donationibus. Is autem,
cui portio hereditatis conservatur, utrum omnibus an
tantum exceptis personis legata cogatur praestare?
et magis probatur exceptis personis solis praestanda:
nec tamen solius commodo id cedit. nam si legatis
onerata sit portio tam liberorum parentiumve quam
extraneorum, id [4], quod extraneis non praestatur,
liberis parentibusve profuturum non dubitamus. igi-
tur ita demum quod extraneis non praestatur com-
municatur cum eo, qui contra tabulas petit, si non
legatariis liberis parentibusque dandum sit.

6 *Iulianus libro vicesimo tertio digestorum* Sal-
vius [5] Aristo Iuliano salutem. Qui filium emancipa-
tum habebat, praeterito eo patrem suum et extraneum
heredem instituit et patri legatum dedit: filius contra
tabulas bonorum possessionem petit: quaero, si aut
uterque hereditatem adisset aut alter ex his aut neu-
ter, an et quantum legatorum nomine patri debeatur.
respondit: saepe animadverti hanc partem edicti, qua
emancipatus accepta contra tabulas bonorum posses-
sione liberis et parentibus legata praestare iubetur,
habere nonnullas reprehensiones: nam si dodrans
legatus fuerit, plus habiturus est [6] cui legatum erit
quam emancipatus. decreto itaque ista temperari de-
bebunt, ut et hereditatis partem emancipatus praestet
ita, ne scriptus heres amplius habeat quam eman-
cipatus, et legatorum modus temperaretur, ut nihil
plus ex legatis ad aliquem perveniat, quam apud
emancipatum bonorum possessionis nomine reman-
surum est.

7 *Tryphoninus libro sexto decimo disputationum*
Nam secundum constitutionem divi Pii ad Tuscium
Fuscianum [7] Numidiae legatum placuit parentes et
liberos heredes quoque institutos tueri usque ad
partem virilem exemplo legatorum, ne plus haberent
ex institutione tales personae, quam ad eum perven-
turum esset, qui contra tabulas bonorum possessio-
nem accepit.

8 *Ulpianus libro* [8] *quadragesimo ad edictum* Vi-
rilis portio quemadmodum accipienda sit, videamus.
pone duos esse, qui contra tabulas bonorum posses-
sionem accipiunt, unum esse ex liberis parentibus-
que: virilis tertia erit portio: sed si tres sunt, qui
contra tabulas acceperunt, quarta erit virilis: hoc
idem et in legatis observabitur. sed si unus sit ex
liberis, qui accepit contra tabulas bonorum posses-
sionem, plures sint, qui ex liberis parentibusque
legata acceperunt [9], sic hoc accipiendum est, ut filius
praeteritus semissem habeat, ceteri omnes, qui sunt
1 ex liberis parentibusve, semissem. Si quis ex
liberis parentibusque et heres institutus sit et lega-
tum acceperit, utrum tantum portionem ei conser-
vamus an vero et legatum an alterutrum quod ele-
gerit? et magis est, ut utrumque conservetur, sed sic,
2 ne amplius in utroque quam virilem habet. Si
adierit hereditatem is cui virilis conservatur, liber-
tates competent ex necessitate per aditionem: verum-
tamen videndum est, an de dolo actione teneatur qui
adit. et magis est, ut, si denuntiante eo, qui prae-
teritus accepit contra tabulas bonorum possessionem,
hic adiit hereditatem pollicente eo portionem virilem,
sit quod ei imputetur et de dolo actione teneatur:
damno enim adficit hereditatem, dum competunt
3 libertates. Si quid uxori nuruique fuerit legatum
praeter [10] dotem, accepta contra tabulas bonorum
4 possessione non praestabitur. Nurus autem appel-
latione et pronurum ceterasque contineri nulla dubi-
5 tatio est. Cum autem dotis nomine legatur, non
puto ad virilem uxorem nurumve redigendam [11], cum
6 mulier ista ad aes alienum veniat. Non solum
autem dotem praelegatam [12] praetor complectitur,
verum etiam si pro dote aliquid fuerit relictum, ut
puta si dos in rebus sit et pro rebus ei quantitas
relinquatur vel contra: dum tamen hoc nominetur [13],
quod pro dote relinquitur.

9 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum*
Sed et si plus sit in legato quam in dote, [14] dabitur
illis actio.

10 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Sed
et si pro dote ex parte aliqua eandem heredem scrip-
1 serit, tuendam esse puto. Esse autem uxorem
mortis tempore exigemus. si nurui dotem praelega-
verit [15] eaque mortis tempore nupta sit, nullum lega-
tum est, quia dos nondum debeatur: sed cum et
constante matrimonio adversus heredes soceri dabi-
tur [16] actio, dicendum est etiam praelegatae [17] dotis
2 petitionem dari debere. Non omnia, quae ab omni-
bus gradibus relicta sunt, legata praestare eum [18]
oportet qui contra tabulas petit, sed ea sola, quae
in eo gradu data [19] sunt, contra quem bonorum pos-
sessionem accepit. sed nonnumquam contra alium
quidem gradum petita est bonorum possessio, ex alio
vero legata praestanda sunt: ut ecce duos gradus
heredum fecit, emancipatum praeteriit, ab utroque
tamen [20] gradu liberis et parentibus legata adscripsit.
ait Iulianus: si quidem aliquis ex primo gradu vivit,
ea legata praestabit, quae liberis et parentibus a
primo gradu data sunt: sin vero nemo vivit eorum,
ea quae a sequenti: quod si neque ex primo gradu
neque ex secundo quisquam in rebus fuerit humanis,
cum testator moritur, tunc ab intestato magis bo-
norum possessionem praeterito filio competere nec
legata cuiquam praestanda: quod si post mortem
testatoris ante aditam hereditatem instituti decesse-
rint, contra ipsos quidem videri petitam, verumtamen
ab eis relicta legata non esse praestanda, sed quae
a substitutis relicta sunt.

11 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum*

(1) solet *F* (2) honestio *F* (3) sunt *F²* (4) is *F* (5) Salvius *del.* (6) is *ins. F²* (7) Matuccium Fuscinum *Renier* (8) libro *om. F* (9) acceperint *F²* (10) praetor *F* (11) redicendam *F* (12) relegatam *Hal.* (13) dum tamen hereditas eo non minuetur *scr.* (14) usque ad id quod est in dote *ins.* (15) relegaverit *Hal.* (16) datur *F²* (17) relegatae *Hal.* (18) eam *F* (19) graduata *F* (20) praeteriit ab utroque: ab utroque item *scr.*

At ubi institutus et substitutus vivant[1], licet nemo adeat hereditatem, ea tamen legata deberi dicimus, quae ab instituto data sunt.

12 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Sive autem omiserint instituti sive non omiserint, dicendum est legata, quae ab ipsis relicta sunt, praestanda, quamvis secundo gradu[2] instituti omittentibus eis adierint hereditatem.

13 *Tryphoninus libro secundo disputationum* Item a substituto legata deberi dicimus, si institutus condicione defectus esset, quae in ipsius potestate non fuit: nam si eam, quae in ipsius potestate fuit, non implevit, pro eo habendus est, qui noluit adire hereditatem, quando nihil habiturus emolumenti condicioni merito non paruerit.

14 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Nonnumquam contra tabulas bonorum possessionem quis habet iure secundum tabulas bonorum possessionis: ut puta heres institutus est emancipatus filius, alius emancipatus praeteritus, institutus accepit contra tabulas bonorum possessionem, praeteritus omisit: apertissimum est, ut cogatur omnibus perinde legata praestare, atque si commissum edictum non fuisset: nec enim occasio emancipati praeteriti debet institutum lucro adficere, cum praeteritus iure suo non
1 utatur. Si ab uno ex filiis herede instituto nominatim alicui ex liberis parentibusque legatum datum sit et acceperit bonorum possessionem contra tabulas cum aliis, melius est probare omnes, qui contra tabulas bonorum possessionem acceperunt, cogendos id legatum praestare.

15 *Paulus libro quadragesimo primo ad edictum* Is qui in potestate est praeteritus legata non debebit praestare, etsi contra tabulas bonorum possessionem petierit, quia et non petita bonorum possessione intestati hereditatem optineret: nec enim exceptio doli mali huic nocet et absurdum est eum cogi legata praestare, quia bonorum possessionem petierit, cum et sine hac hereditatem habiturus sit suo iure. unde si duo praeteriti sunt, emancipatus et is qui in potestate est, quidam nec emancipatum praestare debere legata existimant, quia effectu fratris aufert partem dimidiam, cum et[3] si hic non peteret, suus solus rem habiturus esset. quid ergo est? ubi praeteritus sit suus, verius est quod dictum est: ubi vero scriptus est et voluntatem patris habet, debet teneri legatariis, etiamsi omiserit bonorum possessionem.
1 Sed si unus emancipatus heres scriptus sit, alter praeteritus et utrique contra tabulas bonorum possessionem acceperint, et institutus eadem praestat quae praeteritus. sed si solus heres institutus contra tabulas bonorum possessionem acceperit, omnibus debebit legata praestare, perinde atque si adisset hereditatem. sed si scriptus quidem adierit hereditatem, praeteritus autem bonorum possessionem acceperit: hic quidem, qui bonorum[4] possessionem acceperit, certis personis legata debebit, de scripto autem quaeritur. et complures putant certis personis et eum praestare debere, quod puto verius esse: nam et praetor hac ratione eum tuetur, quod ex liberis
2 est qui contra tabulas petere potuerunt. Ita autem tuendus est in partem dimidiam, si aut ex maiore parte quam dimidia heres institutus sit aut ex semisse: quod si ex minore parte quam dimidia institutus sit, dicimus non ex maiore parte, quam institutus sit, tuendum eum esse: qua enim ratione maiorem[5] partem habere potest, cum nec bonorum possessionem accepit nec ex maiore parte institutus
3 sit? Ei, quae dotem non habet, nullum legatum
4 debebitur, licet sub praetextu dotis legetur. Si extraneo herede instituto sub hac condicione exceptae personae legatum sit, si heredi decem dederit, ita ei legatorum actio dabitur, si ei, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, dederit, non si heredi instituto, quia absurdum est illum commoda hereditatis habere, alium onera sustinere in praestando legato. sed et si Titio iussus fuerit dare, non illi, sed filio dare debet.

16 *Ulpianus libro quarto disputationum* Si duo proponantur esse unus in potestate praeteritus, alius emancipatus institutus, apparet commissum esse edictum per eum, qui in potestate est: et si ambo petissent contra tabulas bonorum possessionem, is quidem, qui in potestate mansit, cum rem ab intestato habeat, non praestabit liberis et parentibus legata. emancipatus vero numquid nec ipse praestat, quia ei rem auferret, qui praestaturus non erat, si solus esset? sed verius est vel hunc saltem debere liberis et parentibus praestare legata. proinde si contra tabulas non accepit, dicendum est tuendum eum in partem et utique liberis parentibusque legata praestaturum. sed an et omnibus, dubito: tamen quia plena fruatur voluntate, plenum et obsequium praestare testatoris iudicio pro sua parte debet.

17 *Iulianus libro trigensimo sexto digestorum* Si emancipato filio praeterito pater extraneum heredem instituisset et ab eo rem legasset eaque adita hereditate dolo scripti heredis perisset, adversus emancipatum utilis actio dari debebit ei scilicet personae, cui filius legata praestare cogitur, quia praetori propositum est sine iniuria ceterarum personarum bonorum possessionem contra tabulas testamenti dari.

18 *Africanus libro quarto quaestionum* Nepos qui in potestate mansit et filius suus heredes instituti sunt: nepoti legatum dedit: pater eius emancipatus petit bonorum possessionem: nepos legato contentus est. quidam in eum solum, qui in potestate esset, legati actionem nepoti dandam responderunt, quia ei nihil auferatur et emancipatus partem filii sui occupet, in qua onus legatorum non consisteret. sed rectius dicetur in emancipatum solum dandam esse actionem nepoti, et quidem non ultra quadrantem,

19 *Idem libro quinto quaestionum* quia, et si omnes petissent bonorum possessionem, semis nepotis[6] inter eum et patrem eius divideretur.

20 *Marcianus libro quarto regularum* Si filius emancipatus contra tabulas bonorum possessionem petierit, tuendos quidem liberos et parentes constat[7]. sed[8] si varie donatum fuerit exceptis personis a testatore mortis causa, pro rata conferent ad virilem emancipato[9], sicut accidit in portionibus here-
1 ditariis et legatis. Intestato autem mortuo patre super donationibus mortis causa factis non poterit filius queri[10], quoniam comparatio nulla legatorum occurrit.

21 *Papinianus libro tertio decimo quaestionum* Si portio hereditatis, quam excepta persona beneficio legis habere potuit, repudietur, pro ea quoque parte filius, qui bonorum possessionem accepit, non aliis quam exceptis personis legata praestabit.

22 *Idem libro quinto responsorum* Bonorum possessione contra tabulas testamenti praeterito emancipato filio data, scriptus heres alter filius, qui possessionem accepit vel iure civili contentus non accepit, legata praecipua non habebit.

23 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Hi, quibus vel relictum vel virilem divus Pius conservari constituit, ex servis, qui libertatem propter bonorum possessionem contra tabulas acceptam consequi non potuerunt, nihil habebunt.

24 *Tryphoninus libro sexto decimo disputationum* Intervenit illa quaestio, quando numero liberorum esse debeat is cui legatum datum est, ut id ferre possit a filio contra tabulas bonorum possessionem accipiente. et placet sufficere in ea necessitudine tunc esse, quando dies legati cedit.

(1) vivunt F^2 (2) gradum *F* (3) et *del.* (4) borum *F* (5) maiore *F* (6) neptis *F* (7) sive heredes scripti sunt sive legata acceperunt, ut non minus quam virilis portio relinquatur emancipato *ins.* (8) et *ins.* (9) emancipatos *F* (10) quaeri *F*

25 *Marcellus libro nono digestorum* Qui filium
emancipaverat et nepotem ex eo retinuerat in po-
testate, testamento filium exheredavit, nepotem ex
aliqua parte instituit heredem et alium filium eman-
cipatum praeteriit. potest defendi nepotem quoque
bonorum possessionem contra tabulas petere posse:
nam pro ea parte, qua quisque intestato suus heres
esset, si pater suus heres non esset, bonorum pos-
1 sessio defertur. Is, cuius filius in adoptione erat,
nepotem, quem filius postea procreaverat, scripsit
heredem, emancipatum filium praeteriit: num[1] habet
nepos ex edicto bonorum possessionem? tuendus
tamen exemplo parentium et liberorum, quibus le-
gata praestare coguntur qui bonorum possessionem
2 contra tabulas acceperunt. Si forte ex eodem
filio retinuerat nepotem unum pluresve, indubitate
pro ea parte tuendus est, pro qua parte tueretur[2],
si ex filia nepos aut mater defuncti heredes insti-
tuti[3] essent: nam his comparatur.

VI[4].

DE COLLATIONE BONORUM[5].

1 *Ulpianus libro quadragesimo ad edictum* Hic
titulus manifestam habet aequitatem: cum enim prae-
tor ad bonorum possessionem contra tabulas eman-
cipatos admittat participesque faciat cum his, qui
sunt in potestate, bonorum paternorum: consequens
esse credit, ut sua quoque bona in medium con-
1 ferant, qui appetant paterna. Inter eos dabitur
2 collatio, quibus possessio data est. Plane si mi-
norem vel alium, quem restituere in integrum solet
praetor, restituerit ad bonorum possessionem contra
tabulas petendam quam omiserat, utique etiam colla-
3 tionis commodum ei restituit[6]. Si ex dodrante
fuit institutus filius qui erat in potestate, extraneus
ex quadrante, emancipatum accipientem contra ta-
bulas pro quadrante tantum bona sua collaturum
Iulianus ait, quia solum quadrantem fratri abstulit:
argumentum pro hac sententia adfert Pomponius,
quod filius emancipatus nepotibus ex se natis solis
4 conferre cogitur. Pater filium quem in potestate
habebat et extraneum heredem scripsit, emancipatum
praeteriit: bonorum possessionem contra tabulas uter-
que filius accepit. potest non incommode dici eman-
cipatum ita demum conferre fratri suo debere, si
aliquid ei ex causa hereditaria abstulerit: nam si
minore ex parte quam dimidia is qui in potestate
erat heres scriptus fuerit, inique videbitur collatio-
nem postulare ab eo, propter quem amplius[7] here-
5 ditate paterna habiturus est. Totiens igitur col-
lationi locus est, quotiens aliquo incommodo adfectus
est is qui in potestate est interventu emancipati:
6 ceterum si non est, collatio cessabit. Vel maxime
autem tunc emancipatum conferre non oportet, si
etiam iudicium patris meruit nec quicquam amplius
7 nanciscitur, quam ei pater dedit. Sed et si lega-
tis meruit semissem vel tantum, quantum contra ta-
bulas bonorum possessione[8] occupat, dicendum est
8 non esse cogendum ad collationem. Ibidem Iu-
lianus ait, si bonorum possessione accepta decesserit
is qui in potestate est, ad collationem bonorum co-
gendum emancipatum, ut tantum heredi eius con-
ferat, quantum conferret ipsi, si viveret. quod si
ante acceptam bonorum possessionem decesserit suus,
heredem eius praetor ita[9] tueri debebit, inquit, pro
ea parte, qua heres scriptus fuit is qui in potestate
erat, non tamen ultra virilem: ad collationem autem
non admittit eum in hunc casum, quia bonorum pos-
9 sessio admissa non est. Iubet autem praetor ita
fieri collationem, ut recte caveatur: caveri autem per
satisdationem oportere Pomponius ait. an pignoribus
caveri possit, videamus: et Pomponius libro septua-
gesimo nono ad edictum scripsit et reis et pignoribus
recte caveri de collatione, et ita ego quoque puto.
10 Si frater cavere non possit, curator portionis
eius constituitur, apud quem refecta pecunia collo-
cetur, ut tunc demum recipiat quod redactum est,
cum bona propria contulerit. quod si per contuma-
ciam actiones denegatae sint, oblata postea cautione
11 recipit pristinum ius. Quamvis autem edictum
praetoris de cautione loquatur, tamen etiam re posse
fieri collationem Pomponius libro septuagensimo nono
ad edictum scripsit. aut enim re, inquit, aut cau-
tione facienda collatio est. igitur dividat, inquit,
bona sua cum fratribus et quamvis non caveat, satis-
facit edicto. sed et si quaedam dividat, de quibus-
dam caveat, aeque dicimus eum satisfecisse. sed cum
possint esse quaedam in occulto, non satis confert
qui non cavit, quamvis dividat. si igitur constet inter
partes, quid sit in bonis emancipati, sufficiens colla-
tio est divisio: si non constet, sed dicantur quaedam
non esse in commune redacta, tunc propter incertum
12 cautio erit interponenda. Sed et si tantum forte
in bonis paternis emancipatus remittat, quantum ex
collatione suus habere debet, dicendum est emanci-
patum satis contulisse videri: idem et si nomen pa-
terni debitoris delegaverit vel fundum remve aliam
dederit pro portione bonorum, quae conferre debuit.
13 Si, cum duobus conferre deberet, alteri con-
tulerit, alteri non, vel cum cavet vel cum dividit:
videndum est, utrum sextantis tantum ei auferatur
emolumentum an vero trientis totius detrahi debeat.
et puto, si quidem per contumaciam non caveat,
totius trientis ei denegandas actiones (nec enim vi-
detur cavisse, qui non omnibus cavit): quod si per
inopiam, sextantis tantum denegandas, sic tamen, ut
possit supplere cautionem vel collatione vel ceteris
modis quibus supra diximus, aut curator constituatur
rem ei salvam facturus: haberi enim debet ratio eius,
qui non per contumaciam collationem non implet.
14 Is quoque, qui in adoptiva familia est, conferre
cogitur, hoc est non ipse, sed is qui eum[10] habet[11],
si maluerit contra tabulas bonorum possessionem
accipere. plane si hic adoptivus pater ante bono-
rum possessionem petitam emancipaverit eum, non
cogetur ad collationem, et ita rescripto divorum
fratrum expressum est: sed ita demum adoptivus
emancipatus collatione fratres privabit, si sine fraude
15 hoc factum sit. Nec castrense nec quasi cas-
trense peculium fratribus confertur: hoc enim prae-
cipuum esse oportere multis constitutionibus conti-
16 netur. Sed an id, quod dignitatis nomine a
patre datum est vel debetur, conferre quis in com-
mune cogatur, videamus. et ait Papinianus libro
tertio decimo quaestionum non esse cogendum: hoc
enim propter onera dignitatis praecipuum haberi opor-
tere. sed si adhuc debeatur, hoc sic interpretandum
est, ut non solus oneretur[12] is qui dignitatem me-
ruit, sed commune sit omnium heredum onus hoc
17 debitum. Qui ab hostibus captus post mortem
patris redit, licet moriente patre nihil habuit, cum
apud hostes fuerit, tamen et ad bonorum possessio-
nem admittetur et conferet scilicet ea, quae moriente
patre haberet, si ab hostibus captus non fuisset. sed
et si redemptus ab hostibus mortis tempore patris
18 inveniatur, aeque collatio erit facienda. Si eman-
cipato legatum fuerit, cum pater morietur, etiam hoc
19 conferre debet. Si ab ipso patre herede insti-
tuto filio eius fideicommissum fuerit relictum, cum
morietur, an id conferendum est, quoniam utile est
hoc fideicommissum? et eveniet, ut pro eo habeatur,
atque si post mortem patris relictum fuisset, nec
cogetur hic conferre, quia moriente eo non fuisset[13].
20 Emancipatus filius si dotem habeat ab uxore

(1) non *dett.* (2) tuetur *F* (3) institui *F*
(4) *Sab.* 1...4. 12; *Ed.* 5...7; *Pap.* 8...11. — *Bas.* 41, 7, 1...11. — *Cf. Cod.* 6, 20 (5) bonorum *ind. F cum B*, *om. F* (6) restituet F^2 (7) ex *ins. Rob. Stephanus*
(8) possessionem *F* (9) ita *del.* (10) cum *F*
(11) in potestate *ins.* (12) honoretur F^a, onoretur (*sic*) F^2
(13) fuisset] habuisset *scr.*

acceptam, hoc minus confert, etsi ante uxor deces-
21 serit. Si impuberi[1] adrogato secundum divi Pii
rescriptum quarta debetur[2], videndum est, an, si
patris naturalis bonorum possessionem petat, conferre
quartam debeat. quaestio in eo est, an heredi suo
relinquat quartae actionem an non. et magis est, ut
ad heredem transferat, quia personalis actio est: igi-
tur etiam de quarta conferenda cavere eum oportebit,
sed hoc ita demum, si iam nata est quartae petitio.
ceterum si adhuc pater adoptivus vivat, qui eum
emancipavit, dicendum est cautionem quoque cessare:
praematura est enim spes collationis, cum adhuc
22 vivat is, cuius de bonis quarta debetur. Si is
qui bona collaturus est habeat filium peculium cas-
trense habentem, non cogetur utique peculium eius
conferre. sed si iam tunc mortuus erat filius eius
et castrense peculium habebit[3], cum morietur is cu-
ius bonorum possessio petenda est: an conferre coga-
tur? cum autem vindicari id patri non sit necesse,
dici oportebit conferendum: non enim nunc adquiri-
tur, sed non adimitur. amplius dico, et si institutus
fuerit a filio heres nec dum adierit habeatque sub-
stitutum, quia non magis[4] nunc quaeritur peculium
23 quam nunc non alienatur, conferri debere. Con-
fertur autem etiam si quid eius non fuerit, dolo malo
autem factum sit, quo minus esset: sed hoc sic ac-
cipiendum est, ut hoc demum conferatur, quod eius
esse desiit dolo malo: ceterum si id egit, ne adqui-
reret, non venit in collationem: nam hic et sibi in-
24 sidiatus est. Portiones collationum ita erunt
faciendae: ut puta duo sunt filii in potestate, unus
emancipatus habens trecenta: ducenta fratribus con-
fert[5], sibi centum: facit enim eis partem, quamvis
is sit, cui conferri non solet. quod si duo sint filii
emancipati habentes trecena et duo in potestate,
aeque dicendum est singulos singulis, qui sunt in
potestate, centena conferre, centena retinere, sed
ipsos invicem nihil conferre. dotis quoque collatio
in eundem modum fiet, ut quicumque confert, etiam
suam personam numeret in partibus faciendis.

2 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum*
Cum emancipati filii nomine nepotem postumum post
avi mortem editum dicimus bonorum possessionem
accipere oportere, necessarium erit dicere bona sua
eum conferre, licet non potest dici mortis tempore
avi bona habuisse, qui ipse nondum in rerum natura
erat. igitur sive hereditatem a patre sive legatum
1 acceperit, hoc conferre debebit. Illud autem in-
tellegendum est filium in bonis habere, quod deducto
aere alieno superest. sed si sub condicione debeat,
non statim id deducere debebit, sed id quoque con-
ferre: contra autem caveri ei oportebit ab eo qui in
potestate est, ut existente condicione defendatur pro
2 ea parte quam contulit. De illis, quae sine culpa
filii emancipati post mortem patris perierunt, quae-
ritur, ad cuius detrimentum ea pertinere debeant.
et plerique putant ea, quae sine dolo et culpa pe-
rierint, ad collationis onus non pertinere: et hoc ex
illis verbis intellegendum est, quibus praetor viri
boni arbitratu iubet conferri bona: vir autem bonus
non sit arbitraturus conferendum id, quod nec habet
3 nec dolo nec culpa desiit habere. Id quoque,
quod sub condicione ex stipulatu debetur emanci-
pato, conferri debet. diversum est in legato condi-
cionali, quia et si in potestate fuisset et post mor-
tem patris condicio extitisset, ipse haberet actionem.
4 Emancipatus filius si iniuriarum habet[6] actionem,
nihil conferre debet: magis enim vindictae quam
pecuniae habet persecutionem: sed si furti habeat
5 actionem, conferre debebit. Si tres emancipati,
duo in potestate sint, Gaius Cassius libro septimo
iuris civilis tertias conferendas putat, ut emancipati,
quia invicem non conferunt, unius loco sint: nec in-
dignari eos oportere, si plus conferant et minus
accipiant, quia in potestate eorum fuerit bonorum
possessionem omittere. Iulianus quoque Cassii sen-
6 tentiam sequitur. Si ex emancipato filio nepos
emancipatus mortuo patre simul et avo bonorum pos-
sessionem utriusque acceperit, cum uterque eorum
suum heredem reliquerit: eo modo collatio explicari
potest, ut, si verbi gratia centum in bonis habuit,
et patruo quinquaginta et fratri quinquaginta con-
ferre debet: hoc enim ratio facit, sive personas sive
7 portiones numeremus. Si duo nepotes ex filio
mortuo emancipati bonorum possessionem avi petant,
utrum dimidias an quartas patruo conferre debeant,
quaeritur. et verius est semisses conferre eos opor-
tere, quia et si vivo avo, cum in eius potestate essent,
ducenta puta adquisissent, centum filius, centum duo
8 fratres per hereditatem avi haberent. Si duo
emancipati bonorum possessionem petierint et unus
contulerit, alter non contulerit, huius portio tantum
ei qui in potestate est prodesse debet, non etiam
emancipato, quoniam eius causa qui in potestate est
9 denegantur ei actiones. Si per inopiam emanci-
patus cavere non possit, non statim ab eo trans-
ferenda est possessio, sed sustinendum, donec possit
invenire fideiussores, ut tamen de his, quae mora
deteriora futura sunt, his qui in potestate sunt actio
detur ipsique caveant[7] in medium collaturos[8], si
cautum eis fuerit.

3 [9]*Iulianus libro vicensimo tertio digestorum*
Praetor non sub condicione collationis bonorum pos-
sessionem contra tabulas promittit[10], sed demonstrat,
quid data bonorum possessione fieri oportet. alio-
quin magna captio erit emancipati, si non aliter
bonorum possessionem accipere intellegeretur, nisi
cavisset de collatione: nam si interim ipse decessis-
set[11], heredi suo nihil relinqueret. item si frater
eius decessisset, non admitteretur ad bonorum pos-
sessionem. quid ergo est? intellegendum est bono-
rum possessionem accipere et antequam caveat, sed
si non caverit, ita observabitur, ut tota hereditas apud
1 eum, qui in potestate fuerit, remaneat. Eman-
cipatus filius controversiam facit impuberi, qui se
filium et in potestate patris fuisse dicit: quaero, si
bona sua ei emancipatus conferre debeat. *Paulus
notat:* puto conferendum esse exacta cautione, ut
victus sicut hereditatem, ita et quae collata sunt
2 praestet. *Iulianus:* Quotiens contra tabulas bo-
norum possessio datur, emancipati bona sua conferre
debent his solis, qui in potestate patris fuerint. hoc
quemadmodum expediri oporteat, quaeri solet: nam
si bona a patre relicta et emancipatorum in medium
conferantur et ita viriles partes sumantur, eveniet,
ut et emancipatis quoque collatio[12] ab ipsis facta
prosit. videamus ergo, ne commodissimum sit eman-
cipatos quartam partem ex bonis paternis ferre, ex
suis tertiam: quod dico, exemplo manifestius fiet.
ponamus patrem quadringenta[13] reliquisse et duos
in potestate filios, duos emancipatos, ex quibus alte-
rum centum, alterum sexaginta in bonis habere: is
qui centum habebit centum triginta tria et trientem
feret, is vero qui sexaginta contulerit centum viginti,
atque ita eveniet, ut collationis emolumentum ad solos,
3 qui in potestate remanserint, perveniat. Eman-
cipati bona sua conferre cum[14] his, qui in potestate
4 fuerunt, iubentur. Quare sicut is, qui in potestate
est, dotem uxoris praecipit, ita emancipatus quoque,
5 quasi praecipiat, retinere debet. Emancipatus
praeteritus si, dum deliberat, caverit de bonorum
collatione nec bonorum possessionem petierit, agente
fratre ex stipulatu ipso iure tutus erit. sed et si
pecuniam contulerit, condictione eam repetit: omissa
enim bonorum possessione incipit pecunia sine causa
6 esse apud heredem. Qui duos filios in potestate
habebat et ex uno eorum nepotem, emancipavit filium,
ex quo nepotem habebat: deinde emancipatus factus

(1) impubere *F* (2) debeatur *F*² (3) habuit *F* (4) non tam *ins.* (5) conferet *F*² (6) habeat *F*² (7) se *ins.* *F*² (8) collaturo *F* (9) *ad* § 6 *cf. D.* 37, 4, 13, 3. 37, 8, 1, 9 (10) promisit *F*² (11) decississet *F* (12) non *ins.* (13) quadraginta *F* (14) cum *del.*

procreavit filium, quem avus in locum filii adoptavit et vel intestatus, vel testamento facto praeterito emancipato filio, decessit: quaesitum est, quid de bonorum possessione, quid de collatione iuris esset. respondi[1] bonorum, de quibus quaeritur, tres partes fieri debent, ex quibus una pertinet ad filium qui in potestate remansit, altera ad nepotem, qui in locum filii adoptatus est, tertia ad emancipatum filium et nepotem, qui in potestate remanserit[2], ita ut pater soli ei conferat, cum quo bonorum possessionem accipiat[3].

4 *Africanus libro quarto quaestionum* Filium emancipatum dotem, quam filiae suae nomine dedit, conferre non debere, quia non, sicut in matris familias bonis esse dos intellegatur, ita et in patris, a quo sit profecta.

5[4] *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* Si quis filium habeat sui iuris et ex eo nepotem in potestate sua, consequenter erit dicendum, si nepos patris sui emancipati accipiat bonorum possessionem, de conferendis suis quoque bonis cavere eum debere et esse similem ei qui adoptavit: hoc enim divi fratres rescripserunt, ut ad collationem avus compellatur. plane eodem rescripto adiectum est sic: 'nisi forte 'avus iste nullum ex his bonis fructum adquirere vult 'paratusque est de potestate nepotem dimittere, ut 'ad emancipatum omne emolumentum bonorum pos'sessionis perveniat. nec idcirco ea filia, quae post 'emancipationem nata patri heres exstitit, iuste queri 'poterit', inquit[5], 'quod eo facto a collationis com'modo[6] excluditur, cum avo quandoque defuncto ad 'bona eius simul cum fratre possit venire'. haec in patre adoptivo ratio reddi non potest et tamen et ibi idem dicemus, si sine dolo malo emancipaverit.
1 Stipulatio autem collationis tunc committitur, cum interpellatus cum aliquo spatio, quo conferre potuit, non facit, maxime[7] cum boni viri arbitratu collatio-
2 nem fieri edicto praetoris insertum est. Sive ergo in totum collatio facta non est sive in partem facta,
3 locum habebit haec stipulatio: et sive quis non conferat ex hac stipulatione sive dolo fecerit, quo minus conferat, quanti ea res erit, in tantam pecuniam condemnabitur.

6 *Celsus libro decimo digestorum* Dotem, quam dedit avus paternus, an post mortem avi mortua in matrimonio filia patri reddi oporteat, quaeritur. occurrit aequitas rei, ut, quod pater meus propter me filiae meae nomine dedit, perinde sit atque ipse dederim: quippe officium avi circa neptem ex officio patris erga filium pendet et quia pater filiae, ideo avus propter filium nepti dotem dare debet. quid si filius a patre exheredatus est? existimo non[8] absurde etiam in exheredato filio idem posse defendi, nec infavorabilis sententia est, ut hoc saltem habeat ex paternis, quod propter illum datum[9] est.

7 *Idem libro tertio decimo digestorum* Si nepotes in locum filii successerunt, una portio is conferri debet, uti bonorum possessionis unam partem habent[10]: sed et ipsi ita conferre debent[11], quasi omnes unus essent.

8 *Papinianus libro tertio quaestionum* Nonnumquam praetor variantem non repellit et consilium mutantis[12] non aspernatur[13]. unde quidam filium emancipatum, qui de bonis conferendis cavere fratribus noluit, audiendum postea putaverunt, si vellet oblata cautione beneficium bonorum possessionis exercere. tametsi responderi potest videri eum possessionem repudiasse, qui formam possessionis conservare noluit: sed benignior est diversa sententia, maxime cum de bonis parentis inter fratres disputetur. quem tamen facilius admittendum existimo, si intra tempus delatae possessionis cautionem offerat: nam post annum, quam delata esset bonorum possessio, voluntariam moram cautionis admittere difficilius est.

9 *Idem libro quinto responsorum* Filius emancipatus intestati patris bonorum possessionem accepit. nepos ex eodem in familia retentus semissem hereditatis cum emolumento collationis habebit. idem nepos si postea[14] possessionem intestati patris accipiat, fratri post emancipationem patris quaesito et in familia retento bona sua conferre cogetur.

10 *Scaevola libro quinto quaestionum* Si filius in potestate heres institutus adeat et emancipato petente bonorum possessionem contra tabulas ipse non petat, nec conferendum est ei: et ita edictum se habet. *Scaevola:* sed magis sentio, ut, quemadmodum pro parte hereditatem retinet iure eo, quod bonorum possessionem petere posset, ita et conferri ei debeat, utique cum iniuriam per bonorum possessionem patiatur.

11 *Paulus libro undecimo responsorum* Paulus respondit ea, quae post mortem patris filio reddi debuerunt, emancipatum filium, quamvis prius consecutus sit quam deberentur, fratri qui in potestate patris relictus est conferre non debere, cum post mortem patris non tam ex donatione, quam ex causa debiti ea possidere videatur[15].

12 *Paulus*[16] *libro quadragensimo primo ad edictum* Si praegnantem quis uxorem reliquerit et ea ventris nomine in possessionem missa fuerit, interim cessat collatio: nam antequam nascatur, non potest dici in potestate morientis fuisse: sed nato conferetur[17].

VII[18].

DE DOTIS COLLATIONE.

1 *Ulpianus libro quadragensimo ad edictum* Quamquam[19] ita demum ad collationem dotis praetor cogat filiam, si petat bonorum possessionem, attamen etsi non petat, conferre debebit, si modo se bonis paternis misceat. et hoc divus Pius Ulpio Adriano rescripsit etiam eam, quae non petierit bonorum possessionem, ad collationem dotis per arbitrum familiae
1 herciscundae posse compelli. Si in stipulatum deducta sit dos, si quidem ipsa mulier stipulata sit vel ipsi negotium gestum, aeque conferre cogetur: si vero alii quaesita est stipulatio, dicendum est cessare collationem. etsi tantum promissa sit dos, collatio eius fiet.
2 Si sit nepos et neptis ex eodem filio et dotata sit neptis, sit et filius non pater eorum: neptis omnem dotem soli fratri collatura est. emancipata autem neptis dotem et bona sua soli nepoti, non etiam patruo
3 conferet. Sed si sit neptis sola, non etiam nepos ex eodem, tunc confertur patruo itemque nepoti vel
4 nepti[20] ex alio. Sed et si duae[21] neptes sint ex diversis filiis, conferent[22] et invicem et patruo: si ex
5 eodem patre, tantum invicem conferent. Cum dos confertur, impensarum necessariarum fit detractio,
6 ceterarum non. Quod si iam factum divortium est et maritus non sit solvendo, non debebit integra dos computari mulieri, sed id quod ad mulierem potest pervenire, hoc est quod facere maritus potest.
7 Si sub condicione pater vel extraneus dotem promiserit, cautione opus erit, ut tunc conferat mulier
8 dotem, cum dotata esse coeperit. Filiam, quae ab intestato patri heres sit, conferre quidem dotem oportet: consequens autem est, ut ex pollicitatione dotis pro parte dimidia fratrem suum liberet: aequius
9 enim est in solidum de suo eam dotatam esse. Si emancipatus filius, qui contra tabulas bonorum possessionem accepit, filiam dotatam habeat, non debet dotem eius conferre, quia in bonis eius non est.

2 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provinciale* Filia in adoptionem data et heres instituta

---

(1) respondit F^2 (2) remanserat F^2 (3) accipiet F^2 (4) *ad pr. cf. D.* 38, 6, 6 (5) inquiunt *scr.* (6) commoda *F* (7) cum interpellatus non facit, maxime cum aliquo spatio, quo conferre potuit *scr.* (8) nondum F^2 (9) datum illum *F* (10) habeant F^2 (11) debet *F*

(12) mutantem *Hal.* (13) aspernantur *F* (14) in *ins.* F^2 (15) videtur F^2 (16) idem F^2 (17) confertur F^2 (18) *Sab.* 1...3; *Ed.* 4; *Pap.* 5...9. — *Bas.* 41, 7, 12...18 (19) quamquam] quam *F* (20) vel nepti *del. Schulting* (21) duo F^2 (22) conferet *F*

debet sic ut emancipata non solum bona sua, sed et dotem, quae ad eam pertinere poterit, conferre. si adhuc pater adoptivus vivit, hic necesse habebit conferre.

3 *Ulpianus libro quarto disputationum* Si filia fuerit heres instituta, collatione dotis non fungetur. unde si commisso ab altero edicto necesse habuerit contra tabulas bonorum possessionem accipere, dicendum est, quoniam nullam iniuriam fratri facit, non debere eam dotem conferre: nam quod habuit ex iudicio, convertitur ad contra tabulas bonorum possessionem. plane si ex minore parte fuit heres instituta et alia quaedam in eam contulit contra tabulas bonorum possessio aucta portione eius, dicendum erit collationis munere eam fungi, nisi forte contenta fuerit portione, ex qua instituta est: tunc enim dicendum est ex iudicio parentis eam venientem non debere munus collationis sustinere

4 *Pomponius libro tertio ad Quintum*[1] *Mucium* Si pater pro filia dotem promiserit, deinde exheredatae vel etiam emancipatae et praeteritae legatum dederit, habebit filia etiam dotem praecipuam et legatum.

5 *Papinianus libro quinto responsorum* Filius emancipatus, qui possessionem contra tabulas accipere potuit, intestati patris possessionem accepit: atque ita filia, quae mansit in potestate, cum eiusdem familiae fratre heres instituta, possessionem intestati patris errorem fratris emancipati secuta accepit. dotem scripto fratri conferre non cogetur, cum ea possessio frustra petita sit et filia patris voluntatem fini virilis partis retineat, id est ut omnes trientes habeant[2] et bonorum possessio unde liberi
1 fingatur pro contra tabulas esse petita. Filia, quae soluto matrimonio dotem conferre debuit, moram collationi fecit: viri boni arbitratu cogetur usuras quoque dotis conferre, cum emancipatus frater etiam fructus conferat et filia partis suae fructus percipiat.

6 *Papinianus*[3] *libro sexto responsorum* Pater filium emancipatum heredem instituit et filiam exheredavit, quae inofficiosi lite perlata partem dimidiam hereditatis abstulit. non esse fratrem bona propria conferre cogendum respondi: nam et libertates competere placuit:

7 *Paulus libro undecimo responsorum* nec ipsa dotem fratribus suis conferet, cum diverso iure fratres sunt heredes.

8 *Papinianus libro undecimo responsorum* Pater nubenti filiae quasdam res praeter dotem dedit eamque in familia retinuit ac fratribus sub condicione, si dotem et cetera quae nubenti tradidit contulisset, coheredem adscripsit. cum filia se bonis abstinuisset, fratribus res non in dotem datas vindicantibus exceptionem doli placuit obstare, quoniam pater filiam alterutrum habere voluit.

9 *Tryphoninus libro sexto disputationum* Fuit quaestionis, an, si sua heres filia patri cum fratribus contenta dote abstineat se bonis, compellatur eam conferre. et divus Marcus rescripsit non compelli abstinentem se ab hereditate patris. ergo non tantum data apud maritum remanebit, sed et promissa exigetur etiam a fratribus et est aeris alieni loco: abscessit enim a bonis patris.

VIII[4].

DE CONIUNGENDIS CUM EMANCIPATO LIBERIS EIUS.

1[5] *Ulpianus libro quadragensimo ad edictum* Si quis ex his, quibus bonorum possessionem praetor pollicetur, in potestate parentis, cum is moritur, non fuerit, ei liberisque quos in eiusdem familia habuit[6], si ad eos hereditas suo nomine pertinebit neque notam exheredationis meruerunt, bonorum possessio eius partis datur[7], quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset, ita ut ex ea parte dimidiam[8], reliquam[9] liberi eius hisque dumtaxat bona sua con-
1 ferat. Hoc edictum aequissimum est, ut neque emancipatus solus veniat et excludat nepotes in potestate manentes, neque nepotes iure potestatis obi-
2 ciantur patri suo. Et in adoptionem datus filius et[10] heres institutus ad hoc edictum pertinet, ut ei iungatur nepos, qui in avi sui naturalis potestate est. iungitur autem nepos patri suo emancipato, sive pater praeteritus sit sive institutus. et haec erit differentia inter in adoptionem datum et emancipatum, quod in adoptionem quidem dato non alias iungitur nisi instituto et alio committente edictum, emancipato autem, sive sit institutus emancipatus sive sit praeteritus.
3 Filio in potestate ex besse, emancipato ex triente herede instituto Iulianus ait nepotem praeteritum petita contra tabulas bonorum possessione patruo
4 sextantem, patri unciam ablaturum. Si pater emancipatus exheredatus sit nepotibus ex eo praeteritis qui erant in potestate retenti, nepotes admittuntur: absurdum enim est, cum patri praeterito iungantur, instituto eo vel exheredato non admitti[11].
5 Sed et si patruus eorum, qui erat[12] in potestate, sit praeteritus, pater exheredatus, debent nepotes admitti: nam exheredatus pater eorum pro mortuo habe-
6 tur. Si pater in potestate manens exheredatus vel institutus sit, nepotem ex eo sive in potestate manentem sive emancipatum ad bona avi neque vocari neque vocandum esse Scaevola ait: totiens enim nepoti consulendum est, quotiens in potestate retentus est patre emancipato. liberos igitur in familia esse oportet, ut huic edicto locus sit, eius scilicet familia[13], cuius bonorum possessio petitur. sed et si postumus natus sit ex emancipato ante emancipationem conceptus,
7 idem erit dicendum. Liberos autem non omnes simul vocat praetor, sed gradatim, hoc est eos, qui sui sunt, scilicet nepotes, si sunt, si minus, eos qui sunt inferioris gradus: nec eos miscebimus. plane si sint ex emancipato nepos et ex nepote eius alio pronepos, dicendum erit utrumque ei iungi: ambo
8 enim in suorum loco successerunt. Si postliminio nepos redierit, dicendum est eum patri emancipato
9 coniungi. Si pater ex duobus filiis, quos in potestate habuit, alterum emancipaverit et nepotem ex eo in locum filii adoptaverit et praeterito emancipato decesserit: Iulianus ait nepoti in locum filii adoptato succurri oportere, ut quasi filius portionem habeat, quam haberet et si[14] extraneus adoptatus esset. sic fiet, inquit, ut filius, qui in potestate fuit, tertiam partem, nepos in locum filii adoptatus aliam tertiam[15] emancipatus filius cum nepote altero retento in potestate partiatur: nec enim minus debet ferre nepos in locum filii adoptatus, quam si ab extraneo
10 esset adoptatus. Illud non interest, quota portio hereditatis ad nepotem pertineat, an perquam modicam[16]: nam et si modica sit, attamen dicemus locum
11 esse huic parti edicti Inter ipsum filium et liberos eius dividitur hereditas ita, ut ipse dimidium, liberi dimidium habeant. proinde pone solum esse filium emancipatum, esse et nepotes in potestate duos, neminem praeterea ex liberis: habebit emancipatus dimidiam partem hereditatis et aliam dimidiam duo nepotes, ut quadrantes ferant. sed si sit praeterea alius filius, eveniet, ut filius habeat dimidiam partem hereditatis[17], ex quo nepotes non sunt, alius filius semissem cum filiis suis ita, ut quadrantem

(1) quitum *F* (2) id est ut omnes trientes habeant *del.* (3) idem F^2
(4) *titulos* 8. 9 *sic ordinant* F^2 *et ind. F cum Graecis. invertit* F^1. — *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3...5; *Pap.* 6. 7. — *Bas.* 40, 4, 1...3 (5) *pr.* = *D.* 38, 6, 5 *pr.*; *ad* § 9 *cf. D.* 37 4, 13, 3. 37, 6, 3, 6 (6) habebit *l. gem.* (7) datum *F* (8) habeat *ins. l. gem.* (9) reliquum *l. gem.* (10) et *del.* (11) cum patri praeterito iungantur instituto ve eo exheredato non admitti *scr.* (12) erant *cum dett. scr. vel del. verba* qui erat in potestate (13) familia *del.* (14) si] is F^1 (15) habeat, tertiam tertiam *ins.* (16) an perquam modicam *del.* (17) is *ins.*

hereditatis ipse ferat, quadrans inter liberos eius dividatur. sed si ambo filii sint emancipati et habeant singuli nepotes, eveniet, ut singuli singulos semisses cum nepotibus suis dividant ita, ut ipsi quidem quadrantes ferant, nepotes autem residuos quadrantes: et si alter duos filios, alter tres habeant, quadrans unus inter duos, alius inter tres dividitur.
12 Si quis ex nepotibus portionem suam omiserit, eveniet, ut non ad patrem eius, sed magis ad fratrem pertineat. sed et si omnes nepotes omittant, patruo nihil adcrescet, sed soli patri: quod et si[1] pater
13 omiserit, tunc patruo adcrescet. Emancipatus filius si quidem nepotes in avi potestate non habeat, fratribus suis conferet: sed si sint nepotes, voluit eum praetor filiis suis qui sunt in potestate solis conferre, merito, quia veniendo ad bonorum posses-
14 sionem illis solis iniuriam facit. Nunc videamus, quantum eis conferat. et quidem semper, cum fratribus emancipatus confert, virilem sibi detrahit: utrum et in eo casu virilem detrahat, an vero, quia dimidiam partem habeat[2] bonorum possessionis, dimidiam partem etiam bonorum suorum conferat? et puto dimidiam tantum bonorum eis partem conferre[3]: nam et si alius emancipatus sit filius, alius in potestate retentus, filius emancipatus his duobus nepotibus unam partem tantum conferet et patruo eorum qui in potestate mansit unam partem dabit, tertiam ipse habebit: nec quod nepotibus confertur a patruo emancipato, ipsi patri conferent: hoc enim non de bonis avi, sed propter bona postea eis accessit.
15 Eveniet igitur, ut pater emancipatus si centum in bonis habeat, quinquaginta sibi detrahat, residua quinquaginta omnibus nepotibus, id est filiis suis conferat, aut si unum nepotem habeat et duos ex alio pronepotes, ita dividat quinquaginta, ut nepos habeat viginti quinque, pronepotes ex alio una[4] viginti quinque: nam et bonorum possessionis ambo
16 unam partem habent. Si sit filius in potestate, alius emancipatus, ex defuncto unus nepos in potestate, alius nepos emancipatus, eleganter Scaevola tractat, patruus emancipatus quantum nepotibus, quantum fratri suo conferat. et ait posse dici tres eum partes facere[5], unam sibi, unam fratri, unam istis collaturum: quamvis hi minus[6] quam patruus ex hereditate avi concurrente patre sint habituri[7]:
17 quae sententia vera est. Sed et si sint duo nepotes ex eodem filio hique emancipati sunt et ex altero eorum pronepos in potestate defuncti: partem habebit nepos unus, aliam[8] nepos cum filio suo. sed et si[9] nepos et ex alio nepote defuncto duo pronepotes: unus ex pronepotibus emancipatus soli fratri suo conferat vel, si frater non est, soli patruo, non etiam patruo maiori.

2 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum* Nihil in hac parte edicti cavit praetor, ut legata exceptis personis nepos praestet: sed potest superior sermo et ad hunc casum referri. nam absurdum est patrem quidem eius legata praestare, ipsum vero plus habere, cum eadem condicione in eandem partem vocantur[10].

3 *Marcellus libro nono digestorum* Qui duos filios habebat, alterum ex his emancipavit, nepotem ex eo in potestate retinuit: emancipatus filium sustulit et a patre exheredatus est: quaero, cum frater eius et ipse emancipatus praeteritus sit et nepotes ex emancipato filio ab avo heredes instituti, quid de bonorum possessione[11] iuris sit? et quid intersit, si emancipatum quoque, ex quo nepotes erant nati, praeteritum esse ponamus. respondi, si filium retento ex eo nepote emancipaverit et emancipatus procreaverit filium et heres uterque nepos institutus fuerit, pater eorum exheredatus, alius filius praeteritus: solus filius praeteritus bonorum possessionem contra tabulas petere poterit: exheredatus enim obstat filiis suis post emancipationem susceptis[12]. nepoti tamen retento in potestate bonorum possessio dari debet, quoniam, si pater eius emancipatus praeteritus esset, simul cum eo bonorum possessionem accipere posset propter id caput edicti, quod a Iuliano introductum est, id est ex nova clausula, nec debet deterioris esse condicionis, quia pater eius exheredatus sit. idque ei praeterito quoque praestari oportebit. sed fratris eius, qui post emancipationem natus est, diversa condicio est: conservanda est tamen et illi ad virilem partem hereditas, sicut etiam imperator[13] Antoninus in persona nepotis ex filia rescripsit.

4 *Modestinus libro sexto pandectarum* Emancipato quis filio retinuit ex eo nepotes in potestate: filius emancipatus susceptis postea liberis decessit. placuit in avi potestate manentes simul cum his, qui post emancipationem nati sunt, decreto bonorum possessionem accipere, manente eo, ut, si velit avus sibi per nepotes adquiri, bona sua conferat aut nepotes emancipet, ut sibi emolumentum paternae hereditatis adquirant: idque ita divus Marcus rescripsit.

5 *Idem libro sexto differentiarum* Si nepos exheredatus heres extiterit ei, quem avus heredem fecerat, deinde pater eius emancipatus testamento praeteritus accipiat contra tabulas patris bonorum possessionem, iungi patri suo nepos non poterit, sed[14] ut extraneus excludetur, quia non suo nomine avo heres extiterit.

6 *Scaevola libro quinto quaestionum* Si quis filium habens in potestate extraneum in nepotis locum quasi ex eo filio[15] natum adoptet, mox filium emancipet, non iungetur hic nepos filio emancipato, quia desiit esse emancipato ex liberis.

7 *Tryphoninus libro sexto decimo disputationum* Si post emancipationem filii susceptus ex eo fuerit nepos, conservanda illi erit portio[16], sed quanta, videamus. finge enim patruo scripto heredi coheredem datum hunc nepotem, patrem autem eiusdem praeteritum accepisse contra tabulas bonorum possessionem. quod ad edictum praetoris attinet, semisses bonorum fient: nunc vero post constitutionem divi Pii si conservatur pars nepoti, utrum virilis an quarta debeat servari? nam si in avi natus potestate fuisset, coniungebatur in unam partem cum patre suo. et proponamus esse alium ex eodem nepotem in familia avi: duo unam quartam habituri erant patre eorum accipiente contra tabulas bonorum possessionem, si fuissent[17] in avi potestate: an ergo nunc in sescunciam tuendus sit, qui non in familia retentus est? et cui abscedet pars, quae huic cessura est, patri eius tantum an et patruo? et puto et patruo: nam et legatum eidem datum praestaret.

VIIII[18].

DE VENTRE IN POSSESSIONEM MITTENDO ET CURATORE EIUS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edictum* Sicuti liberorum eorum, qui iam in rebus humanis sunt, curam praetor habuit, ita etiam eos, qui nondum nati sint, propter spem nascendi non neglexit. nam[19] et hac parte edicti eos tuitus est, dum ventrem mittit in possessionem vice contra ta-
1 bulas bonorum possessionis. Praegnatem esse mulierem oportet omnimodo nec dicere se praegnatem

(1) quod si et *scr.* (2) habet F^2 (3) debere *ins.* F^2 (4) uno *F* (5) debere *ins.* F^2 (6) hi minus] ni minus F^2, nominibus F^1 (7) patruus emancipatus quantum nepoti suo conferat. et ait posse dici tres eum partes facere, unam sibi, unam fratri, unam isti collaturum, quamvis hic minus quam patruus ex hereditate avi concurrente fratre sit habiturus *scr.* (8) alia *F* (9) sit *ins.*

(10) vocantur *F* (11) possessionem F^2, *om.* F^1 (12) exheredatus enim obstat filiis suis post emancipationem susceptis *del.* (13) imperatur *F* (14) vel *ins.* F^2 (15) filium *F* (16) potio *F* (17) ambo *ins.*

(18) *cf. p.* 554 *n.* 4. — *Sab.* 1. 2. 4...9; *Pap.* 3. 10. — *Bas.* 40, 4. 4...13 (19) et alias eorum curam egit *similiave exciderunt*

sufficit: quare nec tenet datio bonorum possessionis,
nisi vere praegnas fuit et mortis tempore et eo, quo
2 mitti in possessionem petit. Totiens autem mitti-
tur in possessionem venter, si non est exheredatus
et id quod in utero erit inter suos heredes futurum
erit. sed et si incertum sit, aliquo tamen casu possit
existere, quo[1] qui editur suus futurus sit, ventrem
mittemus: aequius enim est vel frustra nonnum-
quam impendia fieri quam denegari aliquando ali-
menta ei, qui dominus bonorum aliquo casu futurus
3 est. Quare et si ita exheredatio facta sit: 'si
'mihi filius unus[2] nascetur, exheres esto', quia filia
nasci potest vel plures filii vel filius et filia, venter
in possessionem mittetur: satius est enim sub incerto
eius qui edetur ali etiam eum qui exheredatus sit,
quam eum qui non sit exheredatus fame necari:
ratumque esse debet, quod deminutum est, quamvis
4 is nascatur, qui repellitur. Idem erit dicendum
et si mulier, quae fuit in possessione, abortum fe-
5 cisset. Sed et si sub condicione postumus sit
exheredatus, pendente condicione Pedii sententiam
admittimus existimantis posse ventrem in possessio-
nem mitti, quia sub incerto utilius est ventrem ali.
6 Si venter[3] ab institutis exheredatus sit, a sub-
stitutis praeteritus, Marcellus negat in possessionem
eum mitti posse viventibus institutis, quia exhereda-
7 tus est: quod verum est. Per contrarium autem
si ab institutis praeteritus sit venter, a substitutis
exheredatus, vivis institutis mittendus est in posses-
sionem: quod si non vivant, negat mittendum, quia
ad eum gradum devoluta hereditas est, a quo ex-
8 heredatus est. Si filius ab hostibus captus sit,
uxor eius praegnas in possessionem soceri bonorum
mittenda est: nam aliquo casu spes est id quod nas-
citur inter suos heredes futurum, ut puta si pater
9 eius apud hostes decedat. Sed et si[4] quis ven-
trem exheredasset: 'qui mihi intra menses tres mor-
'tis meae natus erit, exheres esto' vel 'qui post tres
'menses', venter in possessionem utique mittetur, quia
aliquo casu suus heres futurus est: et sane benignio-
rem esse praetorem in hanc partem oportebit, ne qui
10 speratur ante vitam necetur. Rectissime autem
praetor nusquam uxoris fecit mentionem, quia fieri
potest, ut mortis tempore uxor non fuerit, quae se
11 ex eo praegnatem dicit. Etiam ex emancipato
venter ad possessionem admittitur. unde apud Iulia-
num libro vicensimo septimo digestorum quaeritur,
si emancipatus quis sit uxore iam praegnate, deinde
decessisset et pater eius mortuus sit, an venter in
possessionem emancipati patris mitti possit. et rec-
tissime scripsit rationem non esse, cur venter, quem
edictum admittit, repelli debeat: est enim aequissi-
mum partui consuli, qui natus bonorum possessio-
nem accepturus est. sed et si avus viveret, similiter
12 ventrem admittemus. Si filius in adoptionem
datus decesserit praegnate uxore, tunc deinde adop-
tator defunctus fuerit, mittetur venter in possessio-
nem avi adoptivi. sed an etiam in eius, qui in adop-
tionem dederat filium, mittetur, videamus: et si hic
nepos postumus heres ab avo naturali institutus sit,
mittetur in possessionem, quia et nato ei, si nemo
ex liberis sit alius[5], bonorum possessio secundum
tabulas dari potest, aut, si sint liberi praeteriti, etiam
13 contra tabulas cum ipsis potest accipere. Si
pater nuru praegnate filium emancipaverit, non in
totum repelli uterus debet: namque natus solet patri
ex novo edicto iungi. et generaliter quibus casibus
patri iungitur natus, admittendus est venter in pos-
14 sessionem. Si ea, quae in possessionem vult ire,
uxor negetur vel nurus vel esse vel fuisse vel ex eo
praegnas non esse contendatur: decretum interponit
praetor ad[6] exemplum Carboniani edicti. et ita di-
vus Hadrianus Claudio Proculo praetori rescripsit,
ut summatim de re cognosceret et, si manifesta ca-
lumnia videbitur eius, quae ventris nomine in pos-
sessione mitti desiderat, nihil novi decerneret: si
dubitari de re poterit, operam daret, ne[7] praeiudi-
cium fiat ei, quod in utero est, sed ventrem in pos-
sessionem mitti oportet[8]. apparet itaque, nisi mani-
festa sit calumniatrix mulier, debere eam[9] decretum
eligere: et ubi omnino iuste dubitari poterit, an ex
eo praegnas sit, decreto tuenda est, ne praeiudicium
partui fiat. idemque est et si status mulieri contro-
15 versia fiat. Et generaliter ex quibus causis Car-
bonianam bonorum possessionem puero praetor dare
solitus est, ex hisdem causis ventri quoque subvenire
praetorem debere non dubitamus, eo facilius, quod
favorabilior est causa partus quam pueri: partui
enim in hoc favetur, ut in lucem producatur, puero,
ut in familiam inducatur: partus enim iste alendus
est, qui et si[10] non tantum parenti, cuius esse dici-
16 tur, verum etiam rei publicae nascitur. Si quis
prima uxore praegnate facta mox aliam duxerit eam-
que praegnatem fecerit diemque suum obierit, edic-
tum ambobus sufficiet, videlicet cum nemo contendit
17 nec calumniatricem dicit. Quotiens autem venter
in possessionem mittitur, solet mulier curatorem ven-
tri petere, solet et bonis. sed si quidem tantum
ventri curator datus sit, creditoribus permittendum
in custodia bonorum esse: si vero non tantum ventri,
sed etiam bonis curator datus est, possunt esse se-
curi creditores, cum periculum ad curatorem perti-
neat. idcirco curatorem bonis ex inquisitione dan-
dum, idoneum scilicet, oportet creditores curare vel
si quis alius est, qui non edito partu successionem
18 speret. Hoc autem iure utimur, ut idem curator
et bonis et ventri detur: sed si creditores instant[11]
vel qui sperat se successurum, diligentius atque cir-
cumspectius id fieri debebit et plures, si desideren-
19 tur, dandi sunt. Mulier autem in possessionem
missa ea sola, sine quibus fetus sustineri et ad par-
tum usque produci non possit, sumere ex bonis de-
bet: et in hanc rem curator constituendus est, qui
cibum potum vestitum tectum mulieri praestet pro
facultatibus defuncti et pro dignitate eius atque mu-
20 lieris. Deminutio autem ad hos sumptus fieri
debet primum ex pecunia numerata: si ea non fuerit,
ex his rebus, quae patrimonia onerare magis impen-
21 dio quam augere fructibus consueverunt. Item
si periculum est, ne interim res usu capiantur, ne
debitores tempore liberentur, idem curare debet.
22 Ita igitur curam hoc quoque officio administra-
bit, quo solent curatores[12] atque tutores pupillorum.
23 Eligitur autem curator aut ex his, qui tutores
dati sunt postumo, aut ex necessariis adfinibusque
aut ex substitutis aut ex amicis defuncti aut ex cre-
ditoribus[13], sed utique is, qui idoneus videbitur: aut
si de personis eorum quaestio moveatur, vir bonus
24 eligitur. Quod si nondum sit curator constitutus
(quia plerumque aut non petitur aut tardius petitur
aut serius datur), Servius aiebat res hereditarias
heredem institutum vel substitutum obsignare non
debere, sed tantum pernumerare et mulieri adsignare.
25 Idem ait ad custodienda ea, quae sine custodia
salva esse non possunt, custodem ab herede ponen-
dum (ut puta pecoris, et si nondum messis vinde-
miave facta sit): et si fuerit controversia, quantum
26 deminui oporteat, arbitrum dandum. Curatore
autem constituto haec omnia cessare puto: conscri-
bere[14] tamen curatori debent[15] et vendenti et in-
27 ventarium rerum facienti. Tamdiu autem venter
in possessionem esse debet, quamdiu aut pariat aut
abortum faciat aut certum sit eam non esse prae-
28 gnatem. Et si sciens prudensque se praegnatem
non esse consumpserit, de suo eam id consumpsisse
Labeo ait.

(1) possit existere quo *del.* (2) unus *del.* (3) ventrem *F* (4) sic *ins.* (5) per quem committitur edictum *ins.* (6) ad *om. F* (7) quod *ins. F*[2] (8) sed ventrem in possessionem mitti oportet *del.* (9) eum *scr.* (10) alendus est qui et si *del.* (11) instent *F*[2] (12) minorum *ins* (13) credictoribus *F* (14) contrascribere *scr.* (15) debet *scr.*

2 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum* Sed et si eum ediderit qui repulsus est, discedere debet[1].

3 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Sumptus autem ab ea facti bona fide non repetuntur.

4 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum*
Habitatio quoque, si domum defunctus non habuit,
1 conducenda erit mulieri. Servis quoque mulieris,
qui necessarii sunt ad ministerium eius secundum
dignitatem, cibaria praestanda sunt.

5 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provinciale* Curator ventris alimenta mulieri statuere de-
bet. nec ad rem pertinet, an dotem habeat, unde
sustentare se possit, quia videntur quae ita praestan-
1 tur ipsi praestari qui in utero est. Curator ventri
datus solvendi debiti rationem habere debet, utique
eius, quod sub poena aut pignoribus pretiosis debetur.

6 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edictum* Extraneo postumo[2] herede instituto non aliter venter in possessionem mittitur, nisi mater aliunde se alere non possit, ne forte ei, qui natus bonorum possessor futurus est, denegasse alimenta videamur.

7 *Idem libro quadragensimo septimo ad edictum*
Ubicumque ab intestato admittitur quis, illic et ven-
ter admittitur, scilicet si talis fuerit is qui in utero
est, ut, si in rebus humanis esset, bonorum posses-
sionem petere posset: ut in omnibus partibus edicti
1 pro superstite habeatur is qui in utero est. Inter-
dum non passim, sed cum causae cognitione mitti
venter in possessionem debet, si qui sit, qui contro-
versiam referat. sed hoc tantum ad eum ventrem
erit referendum, qui cum liberis admittitur. ceterum
si mittatur unde legitimi vel qua alia ex parte, dicen-
dum est non esse causae cognitionem necessariam:
nec enim aequum est in tempus pubertatis ventrem
vesci de alieno in tempus pubertatis dilata contro-
versia. sed enim[3] placet omnes controversias, quae
quasi status controversiam continent, in tempus pu-
bertatis differri, sed non ut in possessione sit status
2 controversia dilata, sed sine possessione. Quam-
vis autem praetor ventrem in possessionem mittat
cum his, quibus possessionem dederit, attamen etiam
solus venter admittetur ad bonorum possessionem.

8 *Paulus libro primo de adulteris* Si ventris nomine mulier missa sit in possessionem, divus Hadrianus Calpurnio Flacco differendam accusationem adulterii rescripsit, ne quod praeiudicium fieret nato.

9 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Cum venter mittitur in possessionem, quod in ventris alimenta deminutum est detrahitur velut aes alienum.

10 *Paulus libro septimo quaestionum* Postumus natus quocumque tempore, qui tamen testatoris morte conceptus iam erit, potest agnoscere bonorum possessionem: nam et ventrem praetor ex omnibus partibus[4] edicti mittit in possessionem bonorum, non missurus scilicet, si ei nato daturus non esset bonorum possessionem.

X[5].

DE CARBONIANO EDICTO.

1 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edictum* Si cui controversia fiet, an inter liberos sit, et
impubes sit, causa cognita perinde possessio datur
ac si nulla de ea re controversia esset et iudicium
1 in tempus pubertatis causa cognita differtur. Eum
qui controversiam facit, si pro pupillo satis ei non
detur, simul in possessionem eorum bonorum esse
2 praetor iubet. Non tantum masculi, sed et femi-
nae ex virili sexu descendentes Carboniani commo-
3 dum habebunt. Et generaliter dicimus his demum
Carbonianum competere, quibus contra tabulas bo-
norum possessio competit, his vero non competere,
qui repelluntur a contra tabulas bonorum posses-
4 sione. Si quis non ab aliquo[6] hanc controver-
siam patiatur, quod inter liberos non sit, sed ab ipso
patre, ut puta nepos, qui se retentum in potestate
avi dicit, ab emancipato patre, cui iungi desiderat,
an differri debeat? et magis est, ut differatur: parvi
enim refert, quis ei controversiam faciat, cum et si
testator eum negaverit ex liberis, non tamen exhere-
5 dem scripserit, Carboniano possit esse locus. Sed
et si quis non tantum ex liberis negetur esse, verum
servus etiam esse dicatur forte ex ancilla editus,
Iulianus scripsit adhuc Carboniano locum esse: quod
et divus Pius rescripsit: nam vel magis consulendum
est his quibus maius periculum intenditur. nam si
aliter observetur, inventa erit ratio, quemadmodum
audacissimus quisque maiore iniuria inpuberem ad-
ficiat, quod et plura et graviora de eo mentiatur.
6 Sed et si ipse defunctus servus esse dicatur, idem
7 erit dicendum. Sed et si fiscus facit impuberi
controversiam, Carbonianum edictum potest locum
8 habere. Pomponius libro septuagensimo nono ad
edictum scripsit, cum filius heres vel exheres scriptus
est, Carbonianum edictum cessare, quamvis filius
esse negetur, quia vel quasi scriptus habet bonorum
possessionem, etiamsi filius non est, vel repellitur quasi
exheredatus, etsi filius esse videatur: nisi forte pos-
tumus, inquit, est heres institutus et natus negetur
esse filius, sed subiectus esse dicetur, quo casu eius
partis tantum danda est ei bonorum possessio, ex
9 qua institutus est. Idem ait, cum quidam ex-
heredem scripsisset filium, quod diceret eum ex adul-
terio conceptum, quia fieret ei haec controversia, an
inter liberos sit, ex hac parte edicti ei bonorum pos-
sessionem competere, cum, si sine elogio exheres
scriptus esset, non haberet bonorum possessionem.
idemque et si ita sit scriptum: 'quisquis est, qui
'filium meum se esse dicit, exheres esto', quia non
10 est[7] filius exheredatus. Si quis filium suum he-
redem instituerit ex minima parte sic 'ille qui ex illa
'natus est heres esto', non quasi filium suum, deinde
hic contendat patrem intestatum decessisse seque ei
suum heredem esse, interest, coheredes eius utrum
negent eum filium an vero contendunt testamentum
valere. si testamentum valere contendunt, contro-
versia non est differenda et Carbonianum cessat:
quod si filium eum negant et ad ipsos potius quasi
ad consanguineos hereditatem pertinere dicunt, data
bonorum possessione impuberi controversia in tempus
11 pubertatis differtur. Si mater subiecti partus
arguatur, an differenda sit quaestio propter statum
pueri, quaeritur. et si quidem pupilli status in du-
bium devocatur[8], differri quaestio in tempus puber-
tatis debet, cum metus potest esse, ne minus idonee
defendatur: cum vero mater rea postulatur utique
integra fide, et maiore constantia causam defensura
recenti tempore, dubium non est cognitionem fieri
oportere, et post eventum cognitionis, si suppositum[9]
apparuerit, actiones hereditariae puero denegandae
sunt omniaque perinde habenda, atque si heres scrip-
tus non fuisset.

2 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Licet mulier, quae partum subiecisse dicitur, decesserit, tamen, si participes maleficii sint, in praesenti cognoscendum est. si autem nemo sit qui puniri possit, quia omnes participes facinoris forte decesserint, secundum Carbonianum edictum in tempus pubertatis differenda cognitio est.

3 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edictum* Carbonianum edictum aptatum est ad contra tabulas bonorum possessionem et intestati, cum et

(1) *l.* 2 *collocari debuit post l.* 1 § 27 (2) postimo F^2, proximo F^1 (3) *sic fere haec ordinanda:* qui cum liberis admittitur: nec enim aequum est in tempus pubertatis ventrem vesci de alieno. ceterum si mittatur unde legitimi ... non esse causae cognitionem necessariam in tempus pubertatis dilata controversia: etenim (4) partibus *om. F*
(5) *Sab.* 1...9. 16; *Ed.* 10; *Pap.* 11...15. — *Bas.* 40, 5. — *Cf. Cod.* 6, 17 (6) alio *scr.* (7) quasi *ins.* (8) dubium (debium F^1) devocatur] dubium inde vocatur *scr.* (9) partum *ins.* F^2

in secundum tabulas in quibusdam casibus possit
videri necessarium edictum, veluti si pater familias
ita instituerit: 'postumus heres esto' vel 'postuma
'heres esto' et negetur esse verum, quod in testa-
1 mento scriptum est. Et cum de fideicommissis
vel de legatis quaeritur, differri potest causa in tem-
pus pubertatis: id enim divus Pius Claudio Hadriano
2 rescripsit. Quamvis scripto heredi non promitti
bonorum possessionem ex edicto Carboniano certum
sit, tamen quaestionem status in tempus pubertatis
differri procul dubio est. ergo si quidem de parentis
bonis simul et de statu controversia fiat, hoc edic-
tum locum habebit: sin vero tantum status, differetur
quaestio in tempus pubertatis, sed non ex Carbo-
3 niano, sed ex constitutionibus. Puberi quamvis
minori viginti quinque annis Carbonianum non suc-
currit. sed et si[1], cum esset pubes, quasi impubes
obrepserit bonorumque possessionem accepit, dicen-
dum erit nihil eum egisse: nam et si impubes esset
mox pubes factus, finiretur bonorum possessionis
4 emolumentum. Causae cognitio in eo vertitur, ut,
si manifesta calumnia appareret eorum, qui infanti-
bus bonorum possessionem peterent, non daretur
bonorum possessio. summatim ergo, cum petitur ex
Carboniano bonorum possessio, debet praetor cognos-
cere: et si quidem absolutam causam invenerit evi-
denterque probatur[2] filium non esse, negare debet
ei bonorum possessionem Carbonianam: si vero ambi-
guam causam, hoc est vel modicum pro puero facien-
tem, ut non videatur evidenter filius non esse, dabit
5 ei Carbonianam bonorum possessionem. Duae
autem sunt causae cognitiones, una dandae Carbo-
nianae possessionis, quae habet commodum illud, ut,
perinde atque si nullam controversiam pateretur im-
pubes, possessionem accipiat, alia causae cognitio illa,
utrum differri debeat in tempus pubertatis cognitio
an repraesentari. hoc autem diligentissime praetori
examinandum est, an expediat pupillo repraesentari
cognitionem an potius differri in tempus pubertatis,
et maxime inquirere hoc a cognatis matre tutoribus-
que pupilli debet. finge esse testes quosdam, qui
dilata controversia aut mutabunt consilium aut de-
cedent aut propter temporis intervallum non eandem
fidem habebunt: vel finge esse anum obstetricem vel
ancillas, quae veritatem pro partu possunt insinuare,
vel instrumenta satis idonea ad victoriam vel quae-
dam alia argumenta, ut magis damnum patiatur pu-
pillus, quod differtur cognitio, quam compendium,
quod non repraesentatur: finge pupillum satisdare
non posse et admissos in possessionem, qui de here-
ditate controversiam faciunt, multa posse subtrahere
novare moliri: aut stulti aut iniqui praetoris erit rem
in tempus pubertatis differre cum summo eius in-
commodo, cui consultum velit. divus etiam Hadria-
nus ita rescripsit: 'Quod in tempus pubertatis res[3]
'differri solet, pupillorum causa fit, ne de statu peri-
'clitentur, antequam se tueri possint. ceterum si
'idoneos habeant, a quibus defendantur, et tam ex-
'peditam causam, ut ipsorum intersit mature de ea
'iudicari, et tutores eorum iudicio experiri volunt:
'non debet adversus pupillos observari, quod pro
'ipsis excogitatum est, et pendere status eorum, cum
6 'iam possit indubitatus esse'. Si mater impuberis
subiecti partus rea postulata causam optinuerit, po-
terit adhuc superesse status quaestio, ut puta si
dicatur aut non esse ex ipso defuncto conceptus aut
7 ex ipso quidem, sed non ex matrimonio editus. Si
is, qui status controversiam filio faciebat et solum
se filium dicebat, decesserit et mater ei heres ex-
titerit, si quidem eandem controversiam impuberi
mater faciat, qui se ex alia natum adfirmat, quam
filius eius faciebat, scilicet ut neget eum filium, id-
circoque ad se totam hereditatem ex persona filii
sui defuncti pertinere debere: in tempus pubertatis
differri Iulianus ait, quia nihil interest, suo an here-
ditario nomine controversiam faciat. plane si mater
concedat hunc quoque defuncti filium esse idcirco-
que partem dimidiam hereditatis solam sibi vindicet
ex bonis paternis[4], non erit iudicium in tempus pu-
bertatis differendum: non enim de paternis, sed de
8 fraternis bonis impuberi fit controversia. Ibidem
Iulianus quaerit: si duo impuberes patiantur status
controversiam et alter eorum pubuerit, exspectari
alterius quoque pubertas debet, scilicet ut sic de
utriusque statu agatur, ne aliquod praeiudicium fiat
9 impuberi per puberis personam. Parvi refert,
utrum petitor sit impubes an possessor, qui status
controversiam patitur: nam sive possideat sive petat,
10 in tempus pubertatis differtur. Si duo impuberes
invicem faciant status controversiam, interest, utrum
quisque se solum filium dicat an et se. nam si se
solum dicat filium[5], dicendum est debere controver-
siam ad utriusque pubertatem differri[6], sive petitor
sive possessor sit. si vero alter se solum, alter et
se dicat, si[7] quidem ille adoleverit qui se solum di-
cat, adhuc differtur controversia propter pueritiam
eius qui et se dicit, sed de parte, non de toto: de
parte enim utique nec litigatur. quod si ille adole-
verit qui et se dicit, ille impubes sit qui se solum
dicit, non differtur controversia: nec enim patitur
impubes status controversiam, sed facit, cum hic
11 pubes et se dicat, illum non neget filium. Si
quis liber et heres esse iussus status controversiam
impuberi faciat, qui filius esse et testamentum patris
rupisse dicitur, Iulianus ait utraque iudicia et here-
ditatis et libertatis in tempus pubertatis differenda:
neutrum enim eorum ita explicari potest, ut non
condicioni eius, qui se filium esse contendat, prae-
iudicetur. ceterae quoque libertatis quaestiones ex
testamento pendentes in tempus pubertatis differun-
12 tur. Cum extaret impubes, qui se filium de-
functi diceret, debitoresque negent eum filium esse
defuncti et intestati hereditatem ad adgnatum, qui
forte trans mare aberit, pertinere: necessarium erit
puero Carbonianum edictum. sed et absenti erit
13 prospiciendum, ut cautio praestetur. Missum
autem ex Carboniano in possessionem student prae-
tores possessorem constituere. quod si coeperit aut
hereditatem petere quasi bonorum possessor Carbo-
nianus aut singulas res, rectissime Iulianus libro
vicensimo quarto digestorum scribit exceptione eum
summovendum: contentus enim esse debet hac prae-
rogativa, quod possessorem eum praetor tantisper
constituit. si igitur vult hereditatem aut singulas res
petere, petat, inquit, directa actione quasi heres, ut
ea petitione iudicari possit, an quasi ex liberis heres
sit, ne praesumptio Carbonianae bonorum possessio-
nis iniuriam adversariis afferat: quae sententia habet
14 rationem et aequitatem. Haec autem possessio
intra annum datur, sicuti ordinariae quoque, quae
15 liberis dantur, intra annum dantur. Sed opor-
tebit hunc, qui se filium dicit, non solum Carbonia-
nam bonorum possessionem accipere, verum etiam
16 ordinariam agnoscere. Currunt autem tempora
ad utramque bonorum possessionem separatim, ordi-
nariae quidem, ex quo patrem suum decessisse scit
et facultatem bonorum possessionis petendae habuit,
Carbonianae vero ex eo tempore, ex quo controver-
siam sibi fieri cognovit.

4 *Iulianus libro vicensimo quarto digestorum*
Ideo si ex[8] prima parte edicti bonorum possessio-
nem non[9] petierit, alias poterit ex sequenti parte
edicti ad exemplum Carboniani accipere bonorum
possessionem, alias non poterit. nam si confestim
post patris mortem controversia ei facta fuerit, an
inter liberos bonorum possessionem accipere possit,

(1) et si *dett.*, *om.* *F* (2) probetur F^2 (3) rem *F*
(4) *adiecit fortasse Ulpianus* utpote habens ius liberorum
(5) *sic* F^2, utrum quisque solum filium dicat filium (*rel. om.*) F^1, utrum quisque solum filium dicat se an alter solus. nam si quisque se solum dicat filium *scr.* (6) differre *F*
(7) si *dett.*, is *F* (8) si ex *dett.*, sex *F* (9) non] intra annum *scr.*

simul ad utriusque edicti causam annus cessisse videbitur: si vero interposito tempore scierit controversiam sibi moveri, poterit etiam finito tempore, intra quod ex prima parte bonorum possessionem acceperat, ex sequenti bonorum possessionem petere. quam cum acceperit, perpetuo possessoriis actionibus utetur: sed si post pubertatem contra eum iudicatum fuerit, denegabuntur ei actiones.

5 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edictum* Sed si is, qui controversiam impuberi facit, ex
liberis sit, eveniet, ut, sive caveat hic, cui status fit
controversia, sive non caveat, attamen simul sit in
1 possessionem. Si impubes non defendatur idcirco-
que missus sit in possessionem etiam adversarius eius, actiones hereditarias quis exercebit? et ait Iulianus libro vicensimo quarto digestorum curatorem constitui debere, qui omnia curet[1] actiones exerceat. denique scribit etiam eum, qui cum impubere missus est in possessionem, actiones posse adversus curatorem[2] intendere nec esse prohibendum: nullum enim per hoc praeiudicium hereditati fieri: nam et adversus ipsum pupillum[3], si satis dedisset, recte experi-
2 retur. Quotiens impubes satis non dat, mittitur
in possessionem adversarius eius, sive satis det sive non det. si velit adversarius committi sibi administrationem, satis dare debet pupillo: ceterum si satis non det, debet curator constitui, per quem bona administrentur. adversarius autem si satis dederit, res, quae tempore periturae aut deteriores futurae sint, distrahere debet: item a debitoribus, qui tempore liberabuntur, exigere debet: cetera cum pupillo possi-
3 debit. An autem vescendi causa deminuere possit
is qui ex Carboniano missus est, videamus. et si quidem satis impubes dedit, sive decrevit praeses sive non, deminuet vescendi causa et hoc minus restituet hereditatis petitori. quod si satis dare non potuit et aliter alere se videtur non posse, deminuendi causa usque ad id, quod alimentis eius necessarium est, mittendus est. nec mirum debet videri hereditatem propter alimenta minui eius, quem fortasse iudicabitur filium non esse, cum omnium edictis venter in possessionem mittatur et alimenta mulieri praestentur propter eum, qui potest non nasci, maiorque cura debeat adhiberi[4], ne fame pereat filius, quam ne minor hereditas ad petitorem perveniat, si apparuit
4 filium non esse. Maxime autem puto, si missus
fuerit in possessionem adversarius, desiderandum a praetore, ne instrumenta in possessionem suam redigat: ceterum decipietur pupillus, dum vel instruitur adversarius eius[5] vel etiam intercipere ea potest.
5 Cum autem in satisdatione et pupillus et adver-
sarius eius cessant, curator constituendus est, qui bona administret et quandoque ei qui iudicio vicerit restituat. quid tamen[6], si tutores pupilli velint administrare? non erunt audiendi, nisi satis dederint nomine pupilli aut curatores quoque idem ipsi sint constituti.

6 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum*
De bonis matris an decretum interponendum sit, quaeritur. et decretum quidem non est interponendum, dilatio autem longissima danda est, quae in
1 tempus pubertatis extrahet negotium. Plane si
simul de paternis et de maternis bonis controversia sit vel etiam de fratris, et has controversias in tempus pubertatis differendas esse Iulianus respondit.
2 Huic autem edicto locus est etiam si ab intestato
ad bonorum possessionem veniant liberi, tametsi ex inferioribus partibus petant, qua legitimi vocantur, quoniam sui sunt, vel ex illa, qua cognatis datur.
3 Ita demum autem huic edicto locus est, si status
et hereditatis controversia sit: nam si tantum status (quod puta servus dicatur esse) nec ulla bonorum controversia sit, hoc casu liberale iudicium statim
4 explicandum erit. Qui pupillo controversiam facit
si simul cum eo in possessionem missus est, ali ex bonis defuncti non debebit nec quicquam de bonis deminuere: haec enim possessio pro satisdatione ce-
5 dit. Non solum alimenta pupillo praestari debent,
sed et in studia et in ceteras necessarias impensas
6 debet impendi pro modo facultatium. Post puber-
tatem quaeritur, an actoris partes sustinere debeat qui ex Carboniano missus est in possessionem. et responsum est rei partes eum sustinere debere, maxime si cavit. sed et si non caverat, si nunc paratus sit cavere, quasi possessor conveniendus est: quod si nunc non caveat, possessio transfertur adversario satis offerente: perinde atque si nunc primum ab eo peteretur hereditas.

7 *Iulianus libro vicensimo quarto digestorum*
Si impubes negetur iure adoptatus et ideo paternae hereditatis ei controversia fiat, non erit iniquum
1 simile Carboniano decretum interponi. Item si
impubes in adoptionem datus esse dicatur et ideo negetur naturalis patris hereditas ad eum pertinere, quia et hoc casu quaeritur, an iure filii hereditatem
2 optinere possit, locus erit Carboniano edicto. Cum
vero proponitur exheredatus esse, non est necessarium controversiam in tempus[7] pubertatis differri, quia non de ipsius filii, sed de testamenti[8] iure quae-
3 ritur. Si mater eius, cui et de libertate et de
hereditate paterna controversia fit, in quaestionem libertatis vocatur, iudicium de matre non semper in tempus pubertatis differendum erit: nam et ipsi, qui subiectus esse dicitur, ex causa repraesentari solet.
4 Quotiens Carbonianum decretum interponitur, eo-
dem loco rem haberi oportet, quo esset, si nulla controversia fieret ei, qui bonorum possessionem ac-
5 ceperit. Cum autem ex duobus fratribus ex hoc
decreto missis alter pro parte sua paternam hereditatem non defendit, compellitur alter totam defen-
6 dere aut universa creditoribus cedere. Interdum
etiam exheredatus filius ex Carboniano decreto bonorum possessionem accipiet, si non contra tabulas petit bonorum possessionem, sed ab intestato unde liberi (quia neget tabulas testamenti patris tales esse, ut secundum eas bonorum possessio dari possit) et
7 dicatur non esse filius. Si pupillus liberti paterni
bonorum possessionem petet, negaretur autem filius patroni esse, quia[9] de paternis bonis nulla controversia ei fieret, differendum hoc iudicium non est. si vero post interpositum Carbonianum decretum haec quoque controversia moveretur, hoc iudicium in id
8 tempus differri debet. Quaesitum est, an simul
et pupillus ex Carboniano et scripti heredes secundum tabulas bonorum possessionem haberent. respondi, si filius non esset aut non accepisset contra tabulas vel ab intestato bonorum possessionem, simul et ipsum ex Carboniano et scriptos heredes secundum tabulas habituros bonorum possessionem.

8 *Africanus libro quarto quaestionum* Decessit,
quem ego filium meum et in mea potestate esse dico: existit impubes, qui eum patrem familias et ad se hereditatem pertinere dicat: decretum necessarium
1 esse respondit. Item emancipatus decessit in-
testato superstite filio impubere, qui se ei suum esse dicit: ego contendo ante emancipationem conceptum atque ideo in mea potestate esse et bona emancipati ad me pertinere. et quidem hunc filium esse constat: sed hactenus de statu eius quaeritur, quod[10] in potestate patris fuerit nec ne: sententia tamen edicti procul dubio ex Carboniano admittitur.

9 *Neratius libro sexto membranarum* Quod Labeo scribit, quotiens suppositus esse dicitur pupillus, cum quo de patris eius hereditate controversia est, curare praetorem debere, ut is in possessione sit: de eo puto eum velle intellegi, qui post mortem patris familiae, qui se sine liberis decedere credidit, filius eius esse dici coepit: nam eius, qui adgnitus est ab eo, de cuius bonis quaeritur, iustior in ea re causa est quam postumi.

(1) et *ins. dett.* (2) adversus curatorem *del.* (3) nam et ipse pupillus *scr.* (4) adhiberi debeat F^2 (5) eis *Hal.*
(6) tam *F* (7) in tempus *om. F* (8) testamento *F* (9) quia] quamdiu *scr.* (10) quod *del. vel ins.* quaeritur

10[1] *Marcellus*[2] *libro septimo digestorum* Cum mulier deferente herede iuraverit se praegnatem esse, bonorum possessio ex edicto Carboniano dari debet, vel denegari, si illa heredi detulit iusiurandum, cum causa cognita detur possessio[3], ne aut heredi bonorum possessio data faciat praeiudicium aut denegata ius ordinarium eripiat pupillo.

11 *Papinianus libro tertio decimo quaestionum* Cum sine beneficio praetoris qui patitur controversiam filius heres esse potest, forte quia scriptus est, edicto Carboniano locus non est: ac similiter cum certum est, quamvis filius sit, eum tamen heredem non fore, veluti si Titio herede instituto postumus aut impubes exheredatus negetur filius. nec ad rem pertinet, quod interest illius in quibusdam filium esse, veluti propter fratris ex alia matre nati bona vel iura libertorum et sepulchrorum: istos enim casus ad Carbonianum constat non pertinere.

12 *Idem libro quarto decimo quaestionum* Scriptus heres, contra quem filius impubes, qui subiectus dicitur, ex edicto primo bonorum possessionem petit, exemplo legitimi secundum tabulas interim accipere non potest. quod si medio tempore scriptus vel ille, qui intestati possessionem[4] habere potuerit, moriantur, heredibus eorum succurrendum erit: quid enim, si non potuerunt adire hereditatem iure cessante vel ob litem in dubio constituti?

13 *Paulus libro undecimo responsorum* Titia post mortem mariti sui postumam enixa est: eidem Titiae crimen adulterii Sempronius apud praesidem provinciae obiecit: quaero, an in tempus pubertatis quaestio adulterii differri debeat, ne praeiudicium postumae fiat. Paulus respondit, si ei pupillae, de qua quaeritur, bonorum paternorum quaestio non moveatur, sine causa tutores desiderare adulterii quoque quaestionem in tempus pubertatis pupillae differri.

14 *Scaevola libro secundo responsorum* Quaeritur, an impubes[5], qui bonorum possessionem ex Carboniano accepit, si, antequam possessio ad eum translata fuerit, pubes factus sit, petitoris partibus fungi debeat. respondit in eo, quod a possessore petet, probationem ei incumbere.

15 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Haec bonorum possessio, si satis datum sit, non tantum ad possessionem apiscendam, sed ad res etiam persequendas et debitum exigendum et collationem bonorum et dotis et omnium quae conferri diximus prodest.

16 *Paulus libro quadragensimo primo ad edictum* Sed sicuti de bonis paternis emancipato cavetur, ita de istis quae ipsi confert cavendum est.

XI[6].

DE BONORUM POSSESSIONE[7] SECUNDUM TABULAS.

1 *Ulpianus libro trigensimo nono ad edictum* Tabulas testamenti accipere debemus omnem materiae figuram: sive igitur tabulae sint ligneae sive cuiuscumque alterius materiae, sive chartae sive membranae sint vel si corio alicuius animalis[8], tabulae recte
1 dicentur. Non autem omnes tabulas praetor sequitur hac parte edicti, sed supremas, hoc est eas, quae novissimae ita factae sunt, post quas nullae factae sunt[9]: supremae enim hae sunt non quae sub ipso mortis tempore factae sunt, sed post quas nullae
2 factae sunt, licet hae veteres sint. Sufficit autem extare tabulas, etsi non proferantur, si certum sit eas exstare. igitur etsi apud furem sint vel apud eum, apud quem depositae sunt, dubitari non oportet admitti posse bonorum possessionem: nec enim opus est aperire eas, ut bonorum possessio secundum
3 tabulas agnoscatur. Semel autem exstitisse tabulas mortuo testatore desideratur, tametsi exstare desierint[10]: quare et si postea interciderunt, bonorum
4 possessio peti poterit. Scientiam tamen exigemus, ut sciat heres extare tabulas certusque sit delatam
5 sibi bonorum possessionem. Si quis in duobus exemplaribus fecerit testamentum et aliud exstet, aliud non exstet, tabulae extare videntur petique
6 potest bonorum possessio. Sed et si in duobus codicibus simul signatis alios atque alios heredes scripserit et utrumque extet, ex utroque quasi ex uno competit bonorum possessio, quia pro unis tabulis habendum est et supremum utrumque acci-
7 piemus. Sed si unum fecerit testator quasi testamentum, aliud quasi exemplum, si quidem id extat quod voluit esse testamentum, bonorum possessio petetur, si vero id quod exemplum erat, bonorum possessio peti non poterit, ut Pomponius scripsit.
8 Exigit praetor, ut is, cuius bonorum possessio datur, utroque tempore ius testamenti faciendi habuerit, et cum facit testamentum et cum moritur. proinde si impubes vel furiosus vel quis alius ex his qui testamentum facere non possunt testamentum fecerit, deinde habens testamenti factionem decesserit, peti bonorum possessio non poterit. sed et si filius familias putans se patrem familias testamentum fecerit, deinde mortis tempore pater familias inveniatur, non potest bonorum possessio secundum tabulas[11] peti. sed si filius familias veteranus de castrensi faciat, deinde emancipatus vel alias pater familias factus decedat, potest eius bonorum possessio peti. sed[12] si quis utroque tempore testamenti factionem habuerit, medio tempore non habuerit, bonorum pos-
9 sessio secundum tabulas peti poterit. Si quis autem testamentum fecerit, deinde amiserit testamenti factionem vel furore vel quod ei bonis interdictum est, potest eius peti bonorum possessio, quia iure testamentum eius valet: et hoc generaliter de omnibus huiusmodi dicitur, qui amittant mortis tempore[13] testamenti factionem, sed ante factum eorum
10 testamentum valet. Si linum, quo ligatae[14] sunt tabulae, incisum sit, si quidem alius contra voluntatem testatoris inciderit, bonorum possessio peti potest: quod si ipse testator id fecerit, non videntur signatae et ideo bonorum possessio peti non potest.
11 Si rosae sint a muribus tabulae vel linum aliter ruptum vel vetustate putrefactum vel situ vel casu, et sic videntur tabulae signatae, maxime si proponas vel unum linum tenere. si ter forte vel quater linum esset circumductum, dicendum est signatas tabulas eius[15] extare, quamvis vel incisa vel rosa sit pars uni[16].

2 *Idem libro quadragensimo primo ad edictum* Aequissimum ordinem praetor secutus est: voluit enim primo ad liberos bonorum possessionem contra tabulas pertinere, mox, si inde non sit occupata, iudicium defuncti sequendum. exspectandi igitur liberi erunt, quamdiu bonorum possessionem petere possunt: quod si tempus fuerit finitum aut ante decesserint vel repudiaverint vel ius petendae bonorum possessionis amiserint, tunc revertetur bonorum pos-
1 sessio ad scriptos. Si sub condicione heres institutus filius sit, Iulianus peraeque putavit secundum tabulas competere ei quasi scripto bonorum possessionem, qualisqualis condicio sit, etiam si haec 'si navis ex Asia venerit': et quamvis defecerit con-

(1) *cf. D.* 12, 2, 3, 3 (2) *sic B*, marcianus *F* (3) *fuit sic fere:* cum mulier deferente herede iuraverit se praegnatem esse, bonorum possessio ventris nomine dari debet, vel denegari, si illa heredi detulit iusiurandum: partui tamen propterea nec dabitur nec denegabitur ex edicto Carboniano, cum causa cognita detur, possessio (4) possessessionem *F* (5) an imimpubes *F*

(6) *Sab.* 1...9; *Ed.* 10; *Pap.* 11. 12. — *Bas.* 35, 17. — *Cf. Cod.* 6, 11 (7) *sic ind. F*, possessionibus *F* (8) alicuius animalis *del.* (9) post quas nullae factae sunt *del.* (10) desiderint *F* (11) tabulas *S*, *om. F* (12) et *ins.* (13) *fuit fere:* qui amittant [testamenti factionem casu aliquo: non habent] mortis tempore (14) legatae *F* (15) eius] nihilo setius *scr.* (16) lini *dett.*

dicio, praetor tamen filium, qui admiserit secundum tabulas, tueri debebit ac si contra tabulas acceperit: quae tuitio ei qui emancipatus est necessaria est.
2 Pro qua quisque parte heres scriptus est, pro ea
accipiet bonorum possessionem, sic tamen, ut, si non
sit qui ei concurrat, habeat solus bonorum posses-
sionem: quamdiu tamen ex heredibus unus deliberat,
utrum admittat bonorum possessionem an non, portio
bonorum possessionis[1] eius coheredi non defertur.
3 Si Primus quidem[2] ita substitutus sit, si intra
decem, Secundus, si post decem intra quattuordecim
annos[3]: si quidem intra decem decesserit, Primus
solus heres erit et accipiet bonorum possessionem,
si vero post decem intra quattuordecim, Secundus
solus heres erit et accipiet bonorum possessionem,
nec sibi iunguntur, cum ad suam quisque causam
4 substitutus sit. Defertur bonorum possessio se-
cundum tabulas primo gradu scriptis heredibus, mox
illis non petentibus sequentibus, non solum substi-
tutis, verum substituti quoque substitutis, et per
seriem substitutos admittimus. primo gradu autem
scriptos accipere debemus omnes, qui primo loco
scripti sunt: nam sicuti ad adeundam hereditatem
proximi sunt, ita et ad bonorum possessionem ad-
5 mittendam. Si quis ita scripserit: 'Primus ex
'parte heres esto: si Primus heres non erit, Secun-
'dus heres esto. Tertius ex alia parte dimidia heres
'esto: si non erit, Quartus heres esto', Primus et
Tertius priores ad bonorum possessionem invitantur.
6 Si quis ita instituerit heredes: 'uter ex fratribus
'meis Seiam uxorem duxerit, ex dodrante mihi heres
'esto, uter non duxerit, ex quadrante heres esto', si
quidem mortua fuerit Seia, aequas partes habituros
heredes constat: quod si ab altero uxor ducta fuerit,
dodrantem et quadrantem eis competere: bonorum
autem possessionem, antequam existat condicio, neu-
7 trum petere. Si consulto sit inductum nomen
heredis, indubitanter probatur bonorum possessionem
petere eum non posse, quemadmodum non potest,
qui heres scriptus est non consulto testatore: nam
8 pro non scripto est, quem scribi noluit. Si duo
sint heredes instituti Primus et Secundus, Secundo
Tertius substitutus, omittente Secundo bonorum pos-
sessionem Tertius succedit: quod si Tertius noluerit
hereditatem adire vel bonorum possessionem acci-
pere, reccidit bonorum possessio ad Primum. nec
erit ei necesse petere bonorum possessionem, sed
ipso iure ei adcrescet: heredi enim scripto sicut por-
tio hereditatis, ita et bonorum possessio adcrescit.
9 Si servus heres scriptus sit, ei domino defertur
bonorum possessio, ad quem hereditas pertinebit: ambulat enim cum dominio bonorum possessio. quare si mortis tempore Stichus heres institutus fuit servus Sempronii nec Sempronius eum iussit adire, sed vel decessit vel etiam eum alienavit et coepit esse Septicii: evenit, ut, si Septicius eum[4] iusserit, Septicio deferatur bonorum possessio: ad hunc enim hereditas pertinet. unde si per multos dominos transierit servus tres vel plures[5], novissimo dabimus bonorum possessionem.

3 *PAULUS libro quadragensimo primo ad edictum* Verum est omnem postumum, qui moriente testatore in utero fuerit, si natus sit, bonorum possessionem petere posse.

4 *ULPIANUS libro quadragensimo secundo ad edictum* Chartae appellatio et ad novam chartam refertur et ad deleticiam: proinde et si in opisthographo quis testatus sit, hinc peti potest bonorum possessio.

5 *IDEM libro quarto disputationum* Si sub condicione heres quis institutus sit et accepta bonorum possessione secundum tabulas condicio defecerit, interdum evenit, ut res possessori concedenda sit, ut puta si filius sit emancipatus sub condicione heres institutus: nam si defecerit condicio, attamen secundum tabulas[6] bonorum possessionem eum accipere
Iulianus scribit. sed et si is fuerit, qui ab intestato
bonorum possessor futurus esset, tuendum esse scrip-
1 sit, et hoc iure utimur. Videndum, an legata ab
eis debeantur. et filius quidem quasi contra tabulas bonorum possessione accepta rem habere videtur, ceteri vero quasi ab intestato: et ideo filius liberis parentibusque legata relicta solis praestare cogetur, ceteris non[7]. plane ei, cui ab intestato fideicommissum relictum est, erit praestandum, quasi videatur hoc ipso fraudatus, quod ex testamento petita sit bonorum possessio.

6 *IDEM libro octavo disputationum* Hi demum sub condicione heredes instituti bonorum possessionem secundum tabulas etiam pendente condicione necdum impleta petere possunt, qui utiliter sunt instituti: quod si inutiliter quis sit institutus, nec ad bonorum possessionem inutilis institutio[8] proficit.

7 *IULIANUS libro vicensimo tertio digestorum* Cum tabulae testamenti plurium signis signatae essent et quaedam ex his non parent, septem tamen signa maneant, sufficit ad bonorum possessionem dandam septem testium signa comparere, licet non omnium qui signaverint maneant signa.

8 *IDEM libro vicensimo quarto digestorum* Si ita scriptum sit: 'Sempronius ex parte dimidia heres 'esto. Titius, si navis ex Asia venerit, ex parte tertia heres esto. idem Titius, si navis ex Asia non 'venerit, ex parte sexta heres esto': Titius non ex duabus partibus heres scriptus, sed ipse sibi substitutus intellegi debet ideoque non ex maiore parte quam tertia scriptus videtur. secundum hanc rationem cum sextans vacuus relinquatur, bonorum possessionem Titius accipiet non solum tertiae partis,
sed eius quoque, quae ex sextante eidem adcrescit.
1 Qui filio impuberi substituitur ita: 'si filius meus
'moriatur, priusquam in suam tutelam veniat, tunc
'Titius mihi heres esto', sicut hereditatem vindicat,
perinde ac si verbum hoc 'mihi' adiectum non esset,
ita bonorum quoque eius possessionem accipere potest.
2 Sed et cum in praenomine[9] cognomine erratum
est, is ad quem hereditas pertinet etiam bonorum
3 possessionem accipit. Is autem, cuius nomen in
testamento voluntate testatoris perductum est, sicut
ad adeundam hereditatem, ita ad petendam bonorum
possessionem scriptus non intellegitur, quamvis no-
4 men eius legatur. Quidam testamentum in tabulis
sibi fecit, filio autem impuberi per nuncupationem substituit. respondi sententiam praetoris in danda bonorum possessione eam esse, ut separatim patris, separatim filii heredes aestimari debeant: nam quemadmodum scripto filii heredi separatim ab heredibus patris, ita nuncupato potest videri separatim a scriptis patris heredibus bonorum possessio dari.

9 *POMPONIUS libro secundo ad Sabinum* Ut bonorum possessio secundum pupillares tabulas admitti possit, requiritur, an patris testamentum signatum sit, licet secundae tabulae resignatae proferantur.

10 *PAULUS libro octavo ad Plautium* Si servus sub condicione heres institutus sit, an bonorum possessionem accipere potest, dubitatur. et Scaevola noster probat posse.

11 *PAPINIANUS libro tertio decimo quaestionum*
'Qui ex liberis meis impubes supremus morietur, ei
'Titius heres esto'. duobus peregre defunctis si sub-
stitutus ignoret, uter novissimus decesserit, admit-
tenda est Iuliani sententia, qui propter incertum
condicionis etiam prioris posse peti possessionem
1 bonorum respondit. Filius heres institutus post
mortem patris ab hostibus rediit: bonorum posses-
sionem accipiet et anni tempus a quo rediit ei com-
2 putabitur. Testamento facto Titius adrogandum
se praebuit ac postea sui iuris effectus vita decessit.
scriptus heres si possessionem petat, exceptione doli

(1) bonorum possessio portionis *scr.* (2) cuidam *scr.* (3) decesserit *ins.* (4) cum *F* (5) tres vel plures *del.* (6) nam et si defecerit condicio ante, tamen contra tabulas *scr.* (7) ceteri autem nulla *ins. fere cum Cuiacio* (8) instituto *F* (9) nomine *ins. dett.*

mali summovebitur, quia dando se in[1] adrogandum testator cum capite fortunas quoque suas in familiam et domum alienam transferat. plane si sui iuris effectus codicillis aut aliis litteris eodem testamento se mori velle declaraverit, voluntas, quae defecerat, iudicio recenti redisse intellegetur, non secus ac si quis aliud testamentum fecisset ac supremas tabulas incidisset, ut priores supremas relinqueret. nec putaverit quisquam nuda voluntate constitui testamentum: non enim de iure testamenti maxime quaeritur, sed viribus exceptionis. quae in hoc iudicio quamquam actori opponatur, ex persona tamen eius qui opponit aestimatur.

12 *Paulus libro septimo quaestionum* Ut scriptus heres adgnoscere possit bonorum possessionem, exigendum puto, ut et demonstratus sit propria demonstratione et portio adscripta ei inveniri possit, licet sine parte institutus sit: nam qui sine parte heres institutus est, vacantem portionem vel alium assem occupat. quod si ita heres scriptus sit, ut interdum[2] excludatur a testamento, eo quod non invenitur portio, ex qua institutus est, nec bonorum possessionem petere potest. id evenit, si quis ita heredem instituat: 'Titius quanta ex parte priore testamento eum 'heredem scriptum habeo, heres esto' vel 'quanta ex 'parte codicillis scriptum eum habeo, heres esto', [3]sic scriptus non inveniatur. quod si ita scripsero: 'Titius, 'si eum priore testamento ex semisse scriptum heredem 'habeo' vel 'si eum codicillis ex semisse heredem scrip- 'sero, ex semisse heres esto', tunc accipiet bonorum possessionem quasi sub condicione heres scriptus.

XII[4].

SI A PARENTE QUIS MANUMISSUS SIT.

1 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad edictum* Emancipatus a parente in ea causa est, ut in
contra tabulas bonorum possessione liberti patiatur
exitum. quod aequissimum praetori visum est, quia
a parente beneficium habuit bonorum quaerendorum:
quippe si filius familias esset, quodcumque sibi adquireret, eius emolumentum patri quaereret. et ideo
itum est in hoc, ut parens exemplo patroni ad contra
1 tabulas bonorum possessionem admittatur. Enumerantur igitur edicto personae manumissorum sic:
'in eo, qui a patre avove paterno proavove paterni
2 'avi patre'. Nepos ab avo manumissus dedit se
adrogandum patri suo: sive manens in potestate patris
decesserit sive manumissus diem suum obeat, solus
admittetur avus ad eius successionem ex interpretatione edicti, quia perinde defert praetor bonorum
possessionem atque si ex servitute manumissus esset:
porro si hoc esset, aut non esset adrogatus, quia
adrogatio liberti admittenda non est, aut si obrepserit, patroni tamen nihilo minus ius integrum ma-
3 neret. Si parens vel accepit pecuniam, ut emanciparet, vel postea vivus in eum filius quantum satis
est contulit, ne iudicia eius inquietet, exceptione doli
4 repelletur. Est et alius casus, quo bonorum possessionem contra tabulas parens non accipit, si forte
filius militare coeperit: nam divus Pius rescripsit
patrem ad contra tabulas bonorum possessionem ve-
5 nire non posse. Liberos autem manumissoris non
venire ad contra tabulas bonorum possessionem filii
6 constat, quamvis patroni veniant. Patrem autem
accepta contra tabulas bonorum possessione et ius
antiquum, quod et sine manumissione habebat, posse
sibi defendere Iulianus scripsit: nec enim ei nocere debet, quod iura patronatus habebat[5], cum sit et pater.

2 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provinciale* Non usque adeo exaequandus est patrono parens, ut etiam Faviana aut Calvisiana actio ei detur, quia iniquum est ingenuis hominibus non esse liberam rerum suarum alienationem.

3 *Paulus libro octavo ad Plautium* Paconius ait, si turpes personas, veluti meretricem, a parente emancipatus et manumissus heredes fecisset, totorum bonorum contra tabulas possessio parenti datur: aut constitutae partis, si non turpis heres esset institutus.
1 Si filius emancipatus testamento suo patrem suum praeterierit sive heredem instituerit, fideicommissa non cogetur pater praestare ex sua parte, quae ei debetur, etiamsi adierit hereditatem. sed et si filia vel neptis manumissa sit et pater vel avus praeteritus petat bonorum possessionem, eadem quae in filio dicenda sunt.

4 *Marcellus libro nono digestorum* Patri qui filium emancipavit de his, quae libertatis causa imposita fuerint, praetor nihil edicit, et ideo frustra pater operas stipulabitur de filio.

5 *Papinianus libro undecimo quaestionum* Divus Traianus filium, quem pater male contra pietatem adficiebat, coegit emancipare. quo postea defuncto, pater ut manumissor bonorum possessionem sibi competere dicebat: sed consilio Neratii Prisci et Aristonis ei propter necessitatem solvendae pietatis[6] denegata est.

XIII[7].

DE BONORUM POSSESSIONE EX TESTAMENTO MILITIS.

1 [8] *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad edictum* Non dubium est, quin debeant ratae voluntates
esse eorum, qui in hosticolo[9] suprema iudicia sua
quoquo modo ordinassent ibidemque diem suum obissent. quamquam enim distet condicio militum[10] ab
his personis constitutiones principales separent, tamen
qui in procinctu versantur cum eadem pericula experiantur, iura quoque eadem merito sibi vindicant.
omnes igitur omnino, qui eius sunt condicionis[11], ut
iure militari testari non possint, si in hosticolo[12]
deprehendantur et illic decedant, quomodo velint et
quomodo possint, testabuntur[13], sive praeses quis
sit provinciae sive legatus sive quis alius, qui iure
1 militari testari non potest. Item nauarchos et
trierarchos classium iure militari posse testari nulla
dubitatio est. in classibus omnes remiges et nautae
milites sunt. item vigiles milites sunt et iure mili-
2 tari eos testari posse nulla debitatio est. Si quis
militum ex alio numero translatus sit in alium, quamvis et hinc sit exemptus et illo nondum pervenerit,
tamen poterit iure militari testari: est enim miles,
quamvis in numeris non sit.

XIIII[14].

DE IURE PATRONATUS.

1 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis*[15] Patronorum querellas adversus libertos praesides audire et non translaticie exsequi debent, cum, si ingratus libertus sit, non impune ferre eum oporteat. sed si quidem inofficiosus patrono patronae liberisve eorum sit, tantummodo castigari eum sub comminatione aliqua severitatis non defuturae, si rursum causam[16] querellae praebuerit, et dimitti oportet. enimvero si contumeliam fecit aut convicium eis dixit, etiam in exilium temporale dari debebit: quod si manus intulit, in metallum dandus erit: idem et si calumniam aliquam eis instruxit vel delatorem subornavit vel quam causam adversus eos temptavit.

2 *Ulpianus*[17] *libro primo opinionum* Liberti[18] homines negotiatione licita prohiberi a patronis non debent.

(1) in *del.* (2) interdum] in totum *scr.* (3) si *ins.* *Brencmannus*
(4) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. 4; *Pap.* 5. — *Bas.* 40, 6 (5) habebat] habeat *Ad. Schmidt* (6) potestatis *Grotius*
(7) *Sab.* — *Bas.* 35, 21, 38 (8) *pr.* = *D.* 29, 1, 44 (9) hostico *dett.* (10) militesque *ins.*: quas *post* personis *ins.* F^2 (11) rescripta principum ostendunt omnes omnino qui eius sunt gradus *D. l. gem.* (12) hostico *D. l. gem.* (13) testari *D. l. gem.*
(14) *Sab.* 1...6; *Ed.* 7...17; *Pap.* 18...23; *App.* 24. — *Bas.* 49, 1. — *Cf. Cod.* 6, 4 (15) proculis *F* (16) causa *F* (17) idem F^2 (18) libertini *Hal.*

3 *Marcianus libro secundo institutionum* Si quis tutor datus, cum sibi legata esset ancilla et rogatus eam manumittere, manumiserit adgnito legato et tutela pupilli se excusaverit, divi Severus et Antoninus rescripserunt hunc esse quidem patronum, sed omni[1] commodo patronatus carere.

4 *Idem libro quinto institutionum* Iura libertorum patronorum liberis, cum pater eorum erat perduellionis damnatus, salva esse divi Severus et Antoninus benignissime rescripserunt, sicut ex alia causa punitorum liberis iura libertorum salva sunt.

5 *Idem libro tertio decimo institutionum* Divus Claudius libertum, qui probatus fuit patrono delatores summisissse, qui de statu eius facerent ei quaestionem, servum patroni esse iussit eum liber-
1 tum[2]. Imperatoris nostri rescripto cavetur, ut, si patronus libertum suum non aluerit, ius patroni perdat.

6 *Paulus libro secundo ad legem Aeliam Sentiam* Adigere iureiurando, ne nubat liberta vel[3] liberos tollat, intellegitur etiam is, qui libertum iurare patitur. sed si ignorante eo suus filius adegerit stipulatus fuerit[4], nihil ei nocebit: certe si iussu patroni is qui in potestate est idem fecerit, dicendum est
1 eum hac lege teneri. Stipulatus est centum operas aut in singulas aureos quinos dari: non videtur contra legem stipulatus, quia in potestate liberti est
2 operas dare. Quamvis nulla persona lege excipiatur, tamen intellegendum est de his legem sentire, qui liberos tollere possunt. itaque si castratum libertum iureiurando quis adegerit, dicendum est non
3 puniri patronum hac lege. Si patronus libertam iureiurando adegerit, ut sibi nuberet, si quidem ducturus eam adegit, nihil contra legem fecisse videbitur: si vero non ducturus propter hoc solum adegit, ne alii nuberet, fraudem legi factam Iulianus ait et perinde patronum teneri, ac si coegisset iurare liber-
4 tam non nupturam. Lege Iulia[5] de maritandis ordinibus remittitur[6] iusiurandum, quod liberto in hoc impositum est, ne uxorem duceret[7], libertae, ne nuberet, si modo nuptias contrahere recte velint.

7 *Modestinus libro singulari de manumissionibus* Divus Vespasianus decrevit, ut, si qua hac lege venierit, ne prostitueretur et, si prostituta esset, ut esset libera[8], si postea ab emptore alii sine[9] condicione veniit, ex lege venditionis liberam esse et
1 libertam prioris venditoris. Mandatis imperatorum cavetur, ut etiam in provinciis praesides de querellis patronorum ius dicentes secundum delictum admissum libertis poenas irrogent. interdum illae poenae a liberto ingrato exiguntur: vel pars bonorum eius aufertur et patrono datur: vel fustibus caeditur et ita absolvitur.

8 *Idem libro sexto regularum* Servum a filio familias milite manumissum divus Hadrianus rescripsit
1 militem libertum suum facere, non patris. Servus non manumissus libertatem consequitur is, qui ea lege distractus est, ut manumittatur intra tempus: quod superveniens, licet non manumittatur, faciet tamen libertum emptoris.

9 *Idem libro nono regularum* Filii hereditate paterna se abstinentes ius, quod in libertis habent
1 paternis, non amittunt: idem et in emancipato. Ut in bonis liberti locum quidam non haberent, lege excipiuntur: rei capitalis damnatus, si restitutus non est: si index cuius flagitii sit fueritve vel maior annis viginti quinque cum esset, capitis accusaverit libertum[10] paternum.

10 *Terentius Clemens libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Eum patronum, qui capitis[11] libertum accusasset, excludi a bonorum possessione contra tabulas placuit. Labeo existimabat capitis accusationem eam esse, cuius poena mors aut exilium esset. qui nomen detulit, accusasse intellegendus est, nisi abolitionem petit: idque etiam Proculo placuisse Servilius refert.

11 *Ulpianus libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* Is autem nec ad legitimam hereditatem, quae ex lege duodecim tabularum defertur, admittitur.

12 *Modestinus libro primo responsorum* Gaius Seius decedens testamento ordinato inter filios suos Iulium libertum suum, quasi et ipsum filium, ex parte heredem nominavit: quaero, an huiusmodi scriptura possit liberto statum condicionis mutare. Modestinus respondit statum mutare non posse.

13 *Idem libro primo pandectarum* Filius familias servum peculiarem manumittere non potest. iussu tamen patris manumittere potest: qui manumissus libertus fit patris.

14 *Ulpianus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Si iuravero me patronum esse, dicendum est non esse me quantum ad successionem patronum, quia iusiurandum patronum non facit: aliter atque si patronum esse pronuntiatum sit: tunc enim sententia stabitur.

15 *Paulus libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Qui contra legem Aeliam Sentiam ad iurandum libertum adegit, nihil iuris habet nec ipse nec liberi eius.

16 *Ulpianus libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si libertus minorem se centenario in fraudem legis fecerit, ipso iure non valebit id quod factum[12] est, et ideo quasi in centenarii liberti bonis locum habebit patronus: quidquid igitur quaqua ratione alienavit, ea alienatio nullius momenti est. plane si qua alienaverit in fraudem patroni, adhuc tamen post alienationem maior centenario remaneat, alienatio quidem vires habebit, verumtamen per Favianam et Calvisianam actionem revocabuntur ea quae per fraudem sunt alienata: et ita Iulianus saepissime scribit eoque iure utimur. diversitatis autem ea ratio est. quotiens in fraudem legis fit alienatio, non valet quod actum est: in fraudem autem fit, cum quis se minorem centenario facit ad hoc, ut legis praeceptum evertat. at cum alienatione facta nihilo minus centenarius est, non videtur in fraudem legis factum, sed tantum in fraudem patroni: idcirco Faviano vel Calvisiano iudicio revocabitur id quod alie-
1 natum est. Si quis plures res simul alienando minorem se centenario fecerit, quarum una revocata vel omnium partibus maior centenario efficitur: utrum revocamus omnes an pro rata ex singulis, ut centenarium eum faciamus? magisque est, ut omnium
2 rerum alienatio facta nullius momenti sit. Si quis plane non semel[13] alienaverit, sed quasdam res ante, quasdam postea, alienatio earum rerum quae postea alienatae sunt ipso iure non revocabitur, sed priorum: in posterioribus Favianae locus erit.

17 *Idem libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Divi fratres in haec verba rescripserunt: 'Comperimus a peritioribus dubitatum aliquando, an nepos 'contra tabulas aviti liberti bonorum possessionem 'petere possit, si eum libertum pater patris[14], cum 'annorum viginti quinque esset, capitis accusasset, 'et Proculum, sane non levem iuris auctorem, in hac 'opinione fuisse, ut nepoti in huiusmodi causa non 'putaret dandam honorum possessionem. cuius sen'tentiam nos quoque secuti sumus, cum rescriberemus 'ad libellum Caesidiae Longinae: sed et Volusius 'Maecianus amicus noster ut et iuris civilis praeter 'veterem et bene fundatam peritiam anxie diligens 'religione rescripti nostri ductus sit ut coram nobis 'adfirmavit[15] non arbitratum se aliter respondere de'bere[16]. sed cum et ipso Maeciano et aliis amicis 'nostris iuris peritis adhibitis plenius tractaremus, 'magis visum est nepotem neque verbis neque sen'tentia legis aut edicti praetoris ex persona vel nota 'patris sui excludi a bonis aviti liberti: plurium etiam 'iuris auctorum, sed et Salvi Iuliani amici nostri cla-

(1) omini *F* (2) eum libertum *del. Hal.* (3) libertus *ins.* (4) stipulatusve fuerit *scr.* (5) iuria *F* (6) *sic S cum B*, permittitur *F* (7) duxerit F^2, dixerit F^1 (8) liberta F^2 (9) ea *ins.* (10) libertus *F* (11) eum patronum qui capitis] eum qui capitis paternum *scr.* (12) actum *scr.* (13) simul *edd.* (14) patris pater *de Retes* (15) amicus noster vir clarissimus et iuris ... diligens religione ... ductus coram nobis adfirmavit *scr.* (16) dedere *F*

1 'rissimi viri hanc sententiam fuisse'. Item[1] quaesitum est, si patroni filius capitis accusaverit libertum, an hoc noceat liberis ipsius. et Proculus quidem in hac fuit opinione notam adspersam patroni filio liberis eius nocere, Iulianus autem negavit: sed[2] hic idem quod Iulianus erit dicendum.

18 *Scaevola libro quarto responsorum* Quaero, an libertus prohiberi potest a patrono in eadem colonia, in qua ipse negotiatur, idem genus negotii exercere. Scaevola respondit non posse prohiberi.

19 *Paulus libro primo sententiarum* Ingratus libertus est, qui patrono obsequium non praestat vel res eius filiorumve tutelam administrare detractat.

20 *Idem libro tertio sententiarum* Sicut testamento facto decedente liberto potestas datur patrono vel libertatis causa imposita petere vel partis bonorum possessionem, ita et cum intestato decesserit, earum rerum electio ei manet.

21 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Sive patronus sive libertus deportetur et post restituatur, amissum patronatus et petendae contra tabulas bonorum possessionis ius recipitur: quod ius servatur et si in metallum patronus vel libertus
1 damnatus restituatur. Excluditur contra tabulas bonorum possessione patronus et si ex uncia heres instituatur et id, quod deest ad supplendam debitam portionem, per servum iudicio liberti sine condicione et dilatione ei, hereditate vel legato sive fideicom-
2 misso, quaeri potest. Ex duobus patronis unus, ex debita parte heres institutus sine condicione et dilatione, contra tabulas bonorum possessionem petere non poterit, licet, si minor ei portio esset relicta et contra tabulas bonorum possessionem petisset, alia
3 etiam portio ei adcrescere potuisset. Naturales liberi liberti exheredati facti, alio ex parte herede instituto, si per servum ex alia parte parenti suc-
4 cesserint, obiciuntur patrono. Liberti filius heres institutus si bona repudiaverit, patronus non excluditur.

22 *Gaius libro singulari de casibus* Satis constat[3], etiamsi in potestate sit parentis filius patronae, nihilo minus legitimo iure ad eum pertinere hereditatem.

23 *Tryphoninus libro quinto decimo disputationum* Si filius patris necem inultam reliquerit, quam servus detexit et meruit libertatem, dixi non haben-
1 dum pro patroni filio, quia indignus est. Cum ex falsis codicillis, qui veri aliquo tempore crediti sunt, heres ignorans quasi ex fideicommisso libertatem servis praestitisset, rescriptum est a divo Hadriano liberos quidem eos esse, sed aestimationem sui praestare debere: et hos libertos manumissoris esse recte probatur, quia salvum est etiam in his libertis ius patroni[4].

24[5] *Paulus imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum sive decretorum ex libris sex libro primo* Camelia Pia ab Hermogene appellaverat, quod diceret iudicem[6] de dividenda hereditate inter se et coheredem non tantum res, sed etiam[7] libertos divisisse[8]: nullo enim iure id eum fecisse. [9]placuit nullam esse libertorum divisionem: alimentorum autem divisionem a iudice inter coheredes factam eodem modo ratam esse[10].

XV[11].

DE[12] OBSEQUIIS PARENTIBUS ET PATRONIS PRAESTANDIS.

1 *Ulpianus libro primo opinionum* Etiam militibus pietatis ratio in parentes constare debet: quare si filius miles in patrem aliqua commisit, pro modo
1 delicti puniendus est. Et inter collibertos matrem et filium pietatis ratio secundum naturam salva esse
2 debet. Si filius matrem aut patrem, quos venerari oportet, contumeliis adficit vel impias manus eis infert, praefectus urbis delictum ad publicam pieta-
3 tem pertinens pro modo eius vindicat. Indignus militia iudicandus est, qui patrem et matrem, a quibus se educatum dixerit, maleficos appellaverit.

2 *Iulianus libro quarto decimo digestorum* Honori parentium ac patronorum tribuendum est, ut, quamvis per procuratorem iudicium accipiant, nec actio de dolo aut iniuriarum in eos detur: licet enim verbis edicti non habeantur infames ita condemnati, re tamen ipsa et opinione hominum non effugiunt
1 infamiae notam. Interdictum quoque unde vi non est adversus eos reddendum.

3 *Marcellus libro singulari responsorum* Titius puerum emit, quem post multos annos venire iussit: postea exoratus accepto ab eo pretio eum manumisit: quaero, an eum filius et heres manumissoris ut ingratum accusare possit. respondit posse, si nihil aliud esset impedimento: nam plurimum interesse, a suo servo quis vel etiam ab amico eius acceptis nummis dederit libertatem, an ab eo servo, qui cum esset alienus in fidem eius devenit. etenim ille etiamsi non gratuitum, beneficium tamen praestitit, iste nihil amplius quam operam suam accommodare videri potest.

4 *Marcianus libro secundo publicorum iudiciorum* Per procuratorem ingratum libertum posse argui divus[13] Severus et Antoninus rescripserunt.

5 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Parens, patronus patrona, liberive aut parentes patroni patronaeve, neque si ob negotium faciendum vel non faciendum pecuniam accepisse dicerentur, in factum
1 actione tenentur. Sed nec famosae actiones adversus eos dantur, nec hae quidem, quae doli vel fraudis habent mentionem,

6 *Paulus libro undecimo ad edictum* nec servi corrupti agetur,

7 *Ulpianus libro decimo ad edictum* licet famo-
1 sae non sint. Et in quantum facere possunt,
2 damnantur. Nec exceptiones doli patiuntur vel vis metusve causa, vel interdictum unde vi vel quod
3 vi patiuntur. Nec deferentes iusiurandum de ca-
4 lumnia iurant. Nec non et si ventris nomine in possessionem calumniae causa missa dicatur patrona, libertus hoc dicens non audietur, quia de calumnia patroni quaeri non debet. his enim personis etiam
5 in ceteris partibus edicti honor habebitur. Honor autem his personis habebitur ipsis, non etiam interventoribus eorum: et si forte ipsi pro aliis interveniant, honor habebitur.

8 *Paulus libro decimo ad edictum* Heres liberti omnia iura integra extranei hominis adversus patronum defuncti habet.

9 *Ulpianus libro sexagensimo sexto ad edictum* Liberto et filio semper honesta et sancta persona patris ac patroni videri debet.

10 *Tryphoninus libro septimo decimo disputationum* Nullum ius libertatis causa impositorum habet in mancipato[14] filio[15], quia nihil imponi liberis solet. nec quisquam dixit iureiurando obligari filium patri manumissori ut libertum patrono: nam pietatem liberi parentibus, non operas debent.

11 *Papinianus libro tertio decimo responsorum* Liberta ingrata non est, quod arte sua contra patronae voluntatem utitur.

(1) item] itaque *scr. et sic fere Ad. Schmidt* (2) et *ins.* (3) ut *ins. F* (4) qui nummis a se datis libertatem impetraverunt *similiave exciderunt* (5) = *D.* 10, 2, 41 (6) Paulus libro primo decretorum. Quaedam mulier ab iudice appellaverat quod diceret eum *l. gem.* (7) et *l. gem.* (8) et alimenta quae dari testator certis libertis iussisset *ins. l. gem* (9) ex diverso respondebatur consensisse eos divisioni et multis annis alimenta secundum divisionem praestitisse *ins. l. gem.* * (10) placuit standum esse alimentorum praestationi: sed et illud adiecit nullam esse libertorum divisionem *l. gem.*

(11) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5...9; *Pap.* 10. 11. — *Bas.* 31, 1. 49, 2. — *Cf. Cod.* 6, 6 (12) liberis et libertis et *ins.* F^2 (13) divi *edd.* (14) emancipato *S* (15) pater *ins. edd.*

LIBER TRIGESIMUS OCTAVUS.

I[1].

DE OPERIS LIBERTORUM.

1 *Paulus libro singulari de variis lectionibus*
Operae sunt diurnum officium.
2 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Hoc edictum praetor proponit coartandae persecu-
tionis libertatis causa impositorum: animadvertit enim
rem istam libertatis causa impositorum praestatio-
nem[2] ultra excrevisse, ut premeret atque oneraret
1 libertinas personas. Initio igitur praetor pollice-
tur se iudicium operarum daturum in libertos et
libertas.
3 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Operas
stipulatus ante peractum diem operam eius diei pe-
1 tere non potest. Nec pars operae per horas solvi
potest, quia[3] id est officii diurni. itaque nec ei
liberto, qui sex horis dumtaxat antemeridianis praesto
fuisset, liberatio eius diei contingit.
4 *Idem libro quarto ad Sabinum* A duobus manu-
missus utrique operas promiserat: altero ex his mor-
tuo nihil est, quare non filio eius, quamvis superstite
altero, operarum detur petitio. nec hoc quicquam
commune habet[4] cum hereditate aut bonorum pos-
sessione: perinde enim operae a libertis ac pecunia
credita petitur. haec ita Aristo scripsit, cuius sen-
tentiam puto veram: nam etiam praeteritarum ope-
rarum actionem dari heredi extraneo sine metu ex-
ceptionis placet. dabitur igitur et vivo altero patrono[5].
5 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Si
quis operas sit stipulatus sibi liberisque suis, etiam
ad postumos pervenit stipulatio.
6 *Idem libro vicensimo sexto ad Sabinum* Fabriles
operae ceteraeque, quae quasi in pecuniae praesta-
tione consistunt, ad heredem transeunt, officiales vero
non transeunt.
7 *Idem libro vicensimo octavo ad Sabinum* Ut
iurisiurandi obligatio contrahatur, libertum esse opor-
1 tet qui iuret et libertatis causa iurare. Plane
quaeritur, si quis liberto suo legaverit, si filio suo
iuraverit se decem[6] operarum nomine praestaturum, an
obligetur iurando. et Celsus Iuventius obligari eum ait
parvique referre, quam ob causam de operis libertus
2 iuraverit: et ego Celso adquiesco. Iurare autem
debet post manumissionem, ut obligetur: et sive sta-
3 tim sive post tempus iuraverit, obligatur. Iurare
autem debet operas donum munus se praestaturum,
operas qualescumque, quae modo probe iure licito
4 inponuntur. Rescriptum est a divo Hadriano et
deinceps cessare operarum persecutionem adversus
eum, qui ex causa fideicommissi ad libertatem per-
5 ductus est. Dabitur et in impuberem, cum ado-
leverit, operarum actio: sed interdum et quamdiu
impubes est: nam huius quoque est ministerium, si
forte vel librarius vel nomenculator vel calculator sit
6 vel histrio vel alterius voluptatis artifex. Si liberi
patroni ex inaequalibus partibus essent instituti, utrum
pro parte dimidia an pro hereditariis habeant ope-
rarum actionem? et puto verius liberos pro aequa-
7 libus[7] habituros actionem. Parvi autem refert, in
8 potestate fuerint liberi an vero emancipati. Sed[8]
si in adoptionem datum heredem scripserit patronus,
9 magis est, ut operae ei debeantur. Nec patronae
liberi summoventur ab operarum petitione.
8 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Si quando
duobus patronis iuraverit libertus operas se daturum,
Labeoni placet et deberi et peti posse partem operae,
cum semper praeterita opera, quae iam dari non
possit, petatur. quod contingit, si vel ipsis patronis
iuretur vel promittatur vel communi eorum servo vel
1 complures heredes uni patrono existant. Pro li-
berto iurante fideiubere quemvis posse placet.
9 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad Sabinum*
1 Operae in rerum natura non sunt. Sed officiales
quidem futurae[9] nec cuiquam alii deberi possunt
quam patrono, cum proprietas earum[10] et in edentis
persona et in eius cui eduntur constitit: fabriles
autem aliaeve eius generis sunt, ut a quocumque
cuicumque solvi possint. sane enim, si in artificio
sint, iubente patrono et alii edi possunt.
10 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum*
Servus patroni a liberto male ita stipulatur: 'operas
'mihi dare spondes'? itaque patrono dari stipulan-
1 dum est. Libertus operarum nomine ita iurando
'patrono aut Lucio Titio' solvere Lucio Titio non
potest, ut a patrono liberetur
11 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum*
(nihil autem interest, extraneus sit Lucius Titius an
filius),
12 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum*
quia aliae operae erunt, quae Lucio Titio dantur.
sed si libertatis causa pecuniam promittat libertus
egenti patrono aut Titio, omnimodo adiectio Titii
valet.
13 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Si quis hac lege emptus sit, ut manumittatur, et ex
constitutione divi Marci pervenerit ad libertatem, ope-
1 rae ei impositae nullum effectum habebunt. Sed
nec[11] cui bona addicta[12] sunt ex constitutione divi
Marci libertatium conservandarum causa, poterit ope-
ras petere neque ab his, qui directas, neque ab his,
qui fideicommissarias acceperunt, quamvis fideicom-
missarias libertates qui acceperunt, ipsius liberti effi-
ciantur: non enim sic fiunt liberti, ut sunt proprii,
2 quos nulla necessitate cogente manumisimus. Iu-
dicium de operis tunc locum habet, cum operae prae-
terierint. praeterire autem non possunt, antequam
incipiant cedere, et incipiunt, posteaquam fuerint in-
3 dictae. Etiam si uxorem habeat libertus, non pro-
4 hibetur patronus operas exigere[13]. Si impubes
sit patronus, voluntate eius non videtur liberta nupta,
5 nisi tutoris auctoritas voluntati accesserit. Rati
quoque habitio patrono obest in nuptiis libertae.
14 *Terentius Clemens libro octavo ad legem
Iuliam et Papiam* Plane cum desierit nupta esse,
operas peti posse omnes fere[14] consentiunt.
15 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Libertus, qui post indictionem operarum valetudine
impeditur, quo minus praestet operas, non tenetur:
nec enim potest videri per eum stare, quo minus
1 operas praestet. Neque promitti neque solvi nec
deberi nec peti pro parte poterit opera. ideo Papi-
nianus subicit: si non una, sed plures operae sint
et plures heredes existant patrono qui operas stipu-
latus est, verum est obligationem operarum numero
dividi. denique Celsus libro duodecimo scribit, si
communis libertus patronis duobus operas mille da-
turum se iuraverit aut communi eorum servo pro-
miserit, quingenas potius deberi, quam singularum
operarum dimidias.
16 *Paulus libro quadragensimo ad edictum* Eius
artificii, quod post manumissionem didicerit libertus,
operas debebit praestare, si haec[15] sint, quae quando-
que honeste et sine periculo vitae praestantur, nec

(1) *Sab.* 1...13. 15...20. 22...28; *Ed.* 14. 21. 29...39; *Pap.* 40...51. — *Bas.* 49, 3. — *Cf. Cod.* 6, 3 (2) libertatis causa impositorum praestationem *del. Ad. Schmidt* (3) continua est *ins.* (4) habeat F^2 (5) patroni filio *ins.* (6) operas aut aliquid *ins.* (7) partibus *ins.* (8) et *ins. Menge* (9) non sunt, sed futurae. Officiales quidem *scr.* (10) eorum *F* (11) is *ins.* F^2 (12) addita *F* (13) aliud est, si liberta nupserit voluntate patroni *ins.* (14) fere *del.* F^2 (15) hae *S*

semper hae[1], quae manumissionis tempore praestari debuerunt. sed si turpes operas postea exercere coeperit, praestare debebit eas, quas manumissionis
1 tempore praestabat. Tales patrono operae dantur, quales ex aetate dignitate valetudine necessitate proposito ceterisque eius[2] generis in utraque persona aestimari debent[3]:

17 *Idem libro singulari de iure patronatus* nec audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel aetas recusat vel infirmitas corporis non patiatur vel quibus institutum vel propositum vitae minuitur.

18 *Idem libro quadragensimo ad edictum* Suo victu vestituque operas praestare debere libertum Sabinus ad edictum praetoris urbani libro quinto scribit: quod si alere se non possit, praestanda ei a patrono alimenta:

19 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provinciale* aut certe ita exigendae sunt ab eo operae, ut his quoque diebus, quibus operas edat, satis tempus ad quaestum faciendum, unde ali possit, habeat:

20 *Paulus libro qradragensimo ad edictum* quod nisi fiat, praetorem ipsam patrono denegaturum operarum praestationem: idque est verum, quia unusquisque, quod spopondit, suo impendio dare debet,
1 quamdiu id quod debet in rerum natura est. Ex provincia libertum Romam venire debere ad reddendas operas[4] Proculus ait: sed qui dies interea cesserint, dum Romam venit[5], patrono perire, dummodo patronus tamquam vir bonus et[6] diligens pater familias Romae moraretur vel in provinciam proficiscatur: ceterum si vagari per orbem terrarum velit, non esse iniungendam necessitatem liberto ubique eum sequi.

21 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Operae enim loco[7] edi debent ubi patronus moratur, sumptu scilicet et vectura patroni.

22 *Gaius libro quarto decimo ad edictum provinciale* Cum patronus operas stipulatus sit, tunc scilicet committitur stipulatio, cum poposcerit nec libertus praestiterit. nec interest, adiecta sint haec verba 'cum poposcero' an non sint adiecta: aliud enim est de operis, aliud de ceteris rebus. cum enim operarum editio nihil aliud sit quam officii praestatio, absurdum est credere alio die deberi officium
1 quam quo is vellet, cui praestandum est. Cum libertus promiserit patrono operas se daturum neque adiecerit 'liberisque eius', constat liberis eius ita demum deberi, si patri heredes extiterint. heredes tamen extitisse liberos parenti ita demum prodesse ad operarum petitionem Iuliano placet, si non per alium heredes extiterunt. itaque si quis exheredato emancipato filio servum eius heredem instituerit et per eum servum heres extiterit filius, repelli eum ab operarum petitione debere, perinde ac repelleretur patronus, qui operas non imposuisset vel quas im-
2 posuit revendidisset. In omnibus operis praecipue observandum est, ut temporis spatia, quae ad curam corporis necessaria sunt, liberto relinquantur.

23 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum* Hae operae, quas libertus promittit, multum distant a fabrilibus vel pictoriis operis. denique si libertus faber aut pictor fuerit, quamdiu id artificium exercebit, has operas patrono praestare cogitur. quare sicut fabriles operas quis potest sibi aut Titio stipulari, ita patronus a liberto operas[8] sibi aut Sempronio recte stipulatur: et libertus obligatione solvetur, si tales operas extraneo dederit, quales patrono
1 praestando liberaretur. Si patroni plures consulto in diversas regiones discesserint et liberto simul operas indixerint, potest dici diem operarum cedere, sed libertum non obligari, quia non per eum, sed per patronos staret, quo minus operae dentur, sicut accidit, cum aegrotanti liberto operae indicuntur. quod si diversarum civitatium patroni sint et in sua quisque moretur, consentire debent in operis ab eo accipiendis: durum alioquin est eum, qui se liberare potest decem diebus operando, simul operis indictis, si in accipiendis non consentiant, compelli ad praestandam alteri quinque operarum aestimationem

24 *Idem libro quinquagensimo secundo digestorum* Quotiens certa species operarum in stipulationem deducitur, veluti pictoriae fabriles, peti quidem non possunt nisi praeteritae, quia etsi non verbis, at re ipsa inest obligationi tractus temporis, sicuti cum Ephesi dari stipulemur, dies continetur. et ideo inutilis est haec stipulatio: 'operas tuas pictorias centum hodie dare spondes'? cedunt tamen operae ex die interpositae stipulationis. sed operae, quas patronus a liberto postulat, confestim non cedunt, quia id agi inter eos videtur, ne ante cederent quam indictae fuissent, scilicet quia ex commodo patroni libertus operas edere debet: quod in fabro vel pictore dici non convenit.

25 *Idem libro sexagensimo quinto digestorum* Patronus, qui operas liberti sui locat, non statim intellegendus est mercedem ab eo capere: sed hoc ex genere operarum, ex persona patroni atque liberti
1 colligi debet. Nam si quis pantomimum vel archimimum libertum habeat et eius mediocris patrimonii sit, ut non aliter operis eius uti possit quam locaverit eas, exigere magis operas quam mercedem ca-
2 pere existimandus est. Item plerumque medici servos eiusdem artis libertos perducunt, quorum operis perpetuo uti non aliter possunt, quam ut eas locent.
3 ea et in ceteris artificibus dici possunt. Sed qui operis liberti sui uti potest et locando pretium earum[9] consequi mallet, is existimandus est mercedem ex
4 operis liberti sui capere. Nonnunquam autem ipsis libertis postulantibus patroni operas locant: quo facto pretium magis operarum quam mercedem capere existimandi sunt.

26 *Alfenus Varus libro septimo digestorum* Medicus libertus, quod putaret, si liberti sui medicinam[10] non facerent, multo plures imperantes sibi habiturum, postulabat, ut sequerentur se neque opus facerent: id ius est nec ne? respondit ius esse, dummodo liberas[11] operas ab eis exigeret, hoc est ut adquiescere eos meridiano tempore et valetudinis et honestatis
1 suae rationem habere sineret. Item rogavi, si has operas liberti[12] dare nollent, quanti oporteret aestimari. respondit, quantum ex illorum operis fructus, non quantum ex incommodo dando illis, si prohiberet eos medicinam facere, commodi patronus consecuturus esset.

27 *Iulianus libro primo ex Minicio* Si libertus artem pantomimi exerceat, verum est debere eum non solum ipsi patrono, sed etiam amicorum ludis gratuitam operam praebere: sicut eum quoque libertum, qui medicinam exercet, verum est voluntate patroni curaturum gratis amicos eius. neque enim oportet patronum, ut operis liberti sui utatur, aut ludos semper facere aut aegrotare.

28 *Paulus libro singulari de iure patronatus* Si duorum pluriumve communis liberta unius patroni voluntate nupserit, alteri patrono ius operarum manet.

29 *Ulpianus libro sexagensimo quarto ad edictum* Si operarum iudicio actum fuerit cum liberto et patronus decesserit, convenit translationem heredi extraneo non[13] esse dandam: filio autem et si heres non extat et si lis contestata[14] non fuerat, tamen omnimodo competit, nisi exheredatus sit.

30 *Celsus libro duodecimo digestorum* Si libertus ita iuraverit dare se, quot operas patronus arbitratus sit, non aliter ratum fore arbitrium patroni, quam si aequum arbitratus sit. et fere ea mens est personam arbitrio substituentium, ut, quia sperent

(1) has *scr.* (2) eiusdem F^b (3) quales patrono operae edantur, ex aetate ... aestimari debet *scr.* (4) et vice versa *ins.* (5) inve provinciam *ins.* (6) ac F^2 (7) loco *del.* (8) eas *ins. aut* operas *del.* (9) eorum F^2 (10) medicus liberti quod putaret si medicinam *Bynkershoek* (11) liberales F^a (12) liberi *F* (13) non *del. Cuiacius* (14) contesta *F*

eum recte arbitraturum, id faciant, non quia vel
1 immodice obligari velint. In libertam, quae voluntate patroni nupsit, praeteritarum ante nuptias operarum actio datur.

31 *Modestinus libro primo regularum* Operis non impositis manumissus, etiamsi ex sua voluntate aliquo tempore praestiterit, compelli ad praestandas, quas non promisit, non potest.

32 *Idem libro sexto pandectarum* Is qui onerandae libertatis causa pecuniam patrono repromiserit, non tenetur: vel patronus, si pecuniam exegerit, bonorum possessionem contra tabulas eius non potest petere.

33 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Imponi operae ita, ut ipse libertus se alat, non possunt.

34 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Quintum Mucium* Interdum et deminutionem et augmentum et mutationem recipere obligationes operarum sciendum est. nam dum languet libertus, patrono operae, quae iam cedere coeperunt, pereunt. sed si liberta, quae operas promisit, ad eam dignitatem perveniat, ut inconveniens sit praestare patrono operas, ipso iure hae intercident.

35 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Liberta maior quinquaginta annis operas praestare patrono non cogitur.

36 *Ulpianus libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Labeo ait libertatis causa societatem inter libertum et patronum factam ipso iure nihil valere palam esse.

37 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* 'Qui libertinus duos pluresve a se genitos[1] 'natasve in sua potestate habebit praeter eum, qui 'artem ludicram fecerit quive operas suas ut cum 'bestiis pugnaret locaverit: ne quis eorum operas doni 'muneris aliudve quicquam libertatis causa patrono 'patronae liberisve eorum, de quibus iuraverit vel 'promiserit obligatusve erit, dare facere praestare
1 'debeto'. Et si non eodem tempore duo in potestate habuerit vel unum quinquennem, liberabitur
1a operarum obligatione. Amissi antea liberi ad eas operas, quae postea imponuntur, prosunt, ut
2 Iulianus ait. Sed et si uno amisso obliget se, deinde alter nascatur, multo magis Pomponius ait
3 amissum huic iungi, uti liberetur. Nihil autem interest, utrum ipsi promittat patrono an eis qui in
4 potestate eius sint. Sed si creditori suo libertum patronus delegaverit, non potest idem dici: solutionis enim vicem continet haec delegatio. potest tamen dici, si in id, quod patrono promisit, alii postea delegatus sit, posse eum liberari ex hac lege: nam verum est patrono eum expromisisse[2], quamvis patrono nunc non debeat: quod si ab initio delegante
5 patrono libertus promiserit, non liberari eum. Non solum futurarum, sed etiam praeteritarum operarum
6 liberatio fit. Iulianus etiam si iam petitae sunt operae, liberis sublatis absolutionem faciendam. sed si iam operarum nomine condemnatus est, non potest liberari, quoniam iam pecuniam debere coepit.
7 Postumus liberti heredes patris sui non liberat, quod proficisci liberatio a liberto debet nec quisquam post mortem liberari intellegi potest. ex lege[3]
8 autem nati liberi prosunt. Etiamsi in personam[4] liberti collata liberatio est, fideiussores quoque liberabuntur ex sententia legis: quod si libertus expromissorem dederit, nihil hoc caput ei proderit.

38 *Callistratus libro tertio edicti monitorii* Hae demum impositae operae intelleguntur, quae sine turpitudine praestari possunt et sine periculo vitae. nec enim si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono praestare debet, quamvis adhuc corpore quaestum faciat: nec harenarius manumissus tales operas, quia istae sine[5] periculo vitae praestari non
1 possunt. Si tamen libertus artificium exerceat, eius quoque operas patrono praestare debebit, etsi post manumissionem id didicerit. quod si artificium exercere desierit, tales operas edere debebit, quae non contra dignitatem eius fuerint, veluti ut cum patrono moretur, peregre proficiscatur, negotium eius exerceat.

39 *Paulus libro septimo ad Plautium* Si ita stipulatio a patrono facta sit: 'si decem dierum operas 'non dederis, viginti nummos dare spondes'? videndum est, an nec viginti actio danda sit, quasi onerandae libertatis gratia promissi sint, nec operarum, quae promissae non sint? an vero operae dumtaxat promissae fingi debeant, ne patronus omnimodo excludatur? et hoc praetor quoque sentit operas dum-
1 taxat promissas. Sequens illa quaestio est, an libertus impetrare debeat, ne maioris summae quam viginti condemnetur, quia videtur quodammodo patronus tanti operas aestimasse ideoque non deberet egredi taxationem viginti. sed iniquum est nec oportet liberto hoc indulgere, quia non debet ex parte obligationem comprobare, ex parte tamquam de iniqua queri.

40 *Papinianus libro vicensimo quaestionum* Si bona patroni venierint, operarum, quae post venditionem praeterierint, actio patrono dabitur, etsi alere se possit: ante venditionem praeteritarum non dabitur, quoniam ex ante gesto agit.

41 *Idem libro quinto responsorum* Libertus, qui operarum obligatione dimissus est atque ita liberam testamenti factionem adsecutus est, nihilo minus obsequi[6] verecundiae tenetur. alimentorum diversa causa est, cum inopia patroni per invidiam[7] libertum convenit.

42 *Idem libro nono responsorum* 'Cerdonem ser'vum meum manumitti volo ita, ut operas heredi 'promittat'. non cogitur manumissus promittere: sed etsi promiserit, in eum actio non dabitur: nam iuri publico derogare non potuit, qui fideicommissariam libertatem dedit.

43 *Idem libro nono decimo responsorum* Operis obligatus militiae nomen non sine iniuria patroni dabit.

44 *Scaevola libro quarto quaestionum* Si libertus moram in operis fecerit, fideiussor tenetur: mora fideiussoris nulla est. at in homine debito fideiussor etiam ex sua mora in obligatione retinetur.

45 *Idem libro secundo responsorum* Libertus negotiatoris vestiarii an eandem negotiationem in eadem civitate et eodem loco invito patrono exercere possit? respondit nihil proponi, cur non possit, si nullam laesionem ex hoc sentiet patronus.

46 *Valens libro quinto fideicommissorum* Liberta si in concubinatu patroni esset, perinde ac si nupta eidem esset, operarum petitionem in eam dari non oportere constat.

47 *Idem libro sexto fideicommissorum* Campanus scribit non debere praetorem pati donum munus operas imponi ei, qui ex fideicommissi causa manumittatur. sed si, cum sciret posse se id recusare, obligari se passus sit, non inhibendam operarum petitionem, quia donasse videtur.

48 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Sicut patronus, ita etiam patroni filius et nepos et pronepos, qui libertae nuptiis consensit, operarum exactionem amittit: nam haec, cuius matrimonio con-
1 sensit, in officio mariti esse debet. Si autem nuptiae, quibus patronus consensit, nullas habeant vires,
2 operas exigere patronus non prohibetur. Patronae, item filiae et nepti et pronepti patroni, quae libertae nuptiis consensit, operarum exactio non denegatur, quia his nec ab ea quae nupta est indecore praestantur.

49 *Gaius libro singulari de casibus* Duorum libertus potest aliquo casu singulis diversas operas uno tempore in solidum edere, veluti si librarius sit et alii patrono librorum scribendorum operas edat, alter vero peregre cum suis proficiscens operas custo-

(1) a se genitos] ex se natos *Cuiacius* (2) promisisse *scr.* (3) ex se *scr.* (4) persona *F* (5) turpitudine, hae sine *ins.* (6) obsequio *F* (7) inopiae patroni providere *scr.*

diae domus ei indixerit: nihil enim vetat, dum custo-
dit domum, libros scribere. hoc ita Neratius libris
membranarum scripsit.
50 *Neratius libro primo responsorum* Operarum
editionem pendere ex[1] existimatione edentis: nam
dignitati facultatibus consuetudini artificio eius con-
1 venientes edendas. Non solum autem libertum,
sed etiam alium quemlibet operas edentem alendum
aut satis temporis ad quaestum alimentorum relin-
quendum et in omnibus tempora ad curam corporis
necessariam[2] relinquenda.
51 *Paulus libro secundo manualium* Interdum
operarum manet petitio, etiamsi ius patroni non sit:
ut evenit in fratribus eius, cui adsignatus est liber-
tus, aut nepote alterius patroni extante alterius pa-
troni filio.

II[3].
DE BONIS LIBERTORUM[4].

1 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad edic-
tum* Hoc edictum a praetore propositum est honoris,
quem liberti patronis habere debent, moderandi gra-
tia. namque ut Servius scribit, antea soliti fuerunt
a libertis durissimas res exigere, scilicet ad remu-
nerandum tam grande beneficium, quod in libertos
confertur, cum ex servitute ad civitatem Romanam
1 perducuntur. Et quidem primus praetor Rutilius
edixit se amplius non daturum patrono quam ope-
rarum et societatis actionem, videlicet si hoc pepi-
gisset, ut, nisi ei obsequium praestaret libertus,
2 in societatem admitteretur patronus. Posteriores
praetores certae partis bonorum possessionem polli-
cebantur: videlicet enim imago societatis induxit eius-
dem partis praestationem, ut, quod vivus solebat so-
cietatis nomine praestare, id post mortem praestaret[5].
2 *Pomponius libro quarto ad Sabinum* Si patro-
nus a liberto praeteritus bonorum possessionem petere
potuerit contra tabulas et antequam peteret deces-
serit vel dies ei bonorum possessionis agnoscendae
praeterierit, liberi eius vel alterius patroni petere
poterunt ex illa parte edicti, qua, primis non peten-
tibus aut etiam nolentibus ad se pertinere, sequen-
tibus datur, atque si priores ex eo numero non essent.
1 Sed si patronus heres institutus vivo liberto de-
cessisset superstitibus liberis, quaesitum est, an illi
contra tabulas testamenti bonorum possessionem pe-
tere possint: et eo decursum est, ut mortis tempus,
quo defertur bonorum possessio, spectari debeat, an
patronus non sit, ut, si sit, ex prima parte edicti
liberi eius bonorum possessionem petere non possint.
2 Si filius emancipatus nepotem in potestate avi
reliquisset, bonorum possessionem partis dimidiae
dandam ei filio intestati liberti, quamvis iure ipso
legitima hereditas ad nepotem pertineat, quia et contra
tabulas eius liberti filio potius bonorum possessio
partis debitae daretur.
3 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad edic-
tum* Etiamsi ius anulorum consecutus sit libertus
a principe, adversus huius tabulas venit patronus, ut
multis rescriptis continetur: hic enim vivit quasi in-
1 genuus, moritur quasi libertus. Plane si natalibus
redditus sit, cessat contra tabulas bonorum possessio:
2 Idem et si a principe liberam testamenti factio-
3 nem impetravit. Sed si hac lege emit quis, ut
4 manumittat, ad hanc partem edicti pertinebit. Si
quis nummos accepit, ut manumitteret, non[6] habet
5 contra tabulas bonorum possessionem. Ut patro-
nus contra tabulas bonorum possessionem accipere
possit, oportet hereditatem aditam esse aut bonorum
possessionem petitam: sufficit autem vel unum ex
heredibus adisse hereditatem bonorumve possessio-
6 nem petisse. Patronus contra ea bona liberti om-
nino non admittitur, quae in castris sunt quaesita.
7 Si deportatus patronus restitutus sit, liberti contra
tabulas bonorum possessionem accipere potest. idem-
que et in liberto deportato et restituto dicendum est.
8 Si quis filius familias servum de castrensi peculio
manumiserit, ex constitutione divi Hadriani patronus
est admittique poterit ad contra tabulas bonorum
9 possessionem ut patronus. Si capitis libertum
accusaverit is, cui adsignatus est, non potest is pe-
tere contra tabulas bonorum possessionem fratribus-
que suis non obstabit: sed hi contra tabulas bono-
rum possessionem petent, quemadmodum peterent, si
ex altero filio nepotes essent: libertus enim, qui alteri
ex filiis adsignatur, non desinit alterius filii libertus
esse. amplius dicendum est: etiamsi omiserit frater
bonorum possessionem, alter frater, cui adsignatus
non est[7], potest succedere et contra tabulas bono-
10 rum possessionem petere. Totiens ad bonorum
possessionem contra tabulas invitatur patronus, quo-
tiens non est heres ex debita portione institutus.
11 Si patronus sub condicione sit institutus eaque
condicio vivo testatore extitit, contra tabulas bono-
12 rum possessionem accipere non potest. Quid
ergo, si mortis tempore pependit, extitit tamen, ante-
quam patrono deferatur bonorum possessio, hoc est
ante aditam hereditatem, an invitetur ex hac parte
edicti? et magis est, ut aditae hereditatis tempus
13 spectetur: hoc enim iure utimur. Si tamen in
praeteritum collata sit condicio vel ad praesens, non
videtur sub condicione institutus: aut enim impleta
est et pure institutus est, aut non est et nec heres
14 institutus est. Si libertus patronum suum ita
heredem scripserit: 'si filius meus me vivo morietur,
'patronus heres esto', non male videtur testatus: nam
si decesserit filius, poterit hic existente condicione
15 accipere bonorum possessionem[8]. Si debita pa-
trono portio legata sit, etsi scriptus heres non fuerit,
16 satis ei factum est. Sed et si institutus sit ex
parte minore quam ei debetur, residua vero pars sup-
pleta est ei legatis sive fideicommissis, et ita satis-
17 factum ei videtur. Sed et mortis causa dona-
tionibus poterit patrono debita portio suppleri: nam
mortis causa donationes vice legatorum funguntur.
18 Sed et si non mortis causa donavit libertus pa-
trono, contemplatione tamen debitae portionis donata
sunt, idem erit dicendum: tunc enim vel quasi mortis
causa imputabuntur vel quasi adgnita repellent pa-
19 tronum a contra tabulas bonorum possessione. Si
patrono condicionis implendae causa quid datum sit,
in portionem debitam imputari debet, si tamen de
20 bonis sit liberti profectum. Debitam autem par-
tem eorum, quae cum moritur libertus habuit, pa-
trono damus: mortis enim tempus spectamus. sed
et si dolo malo fecit, quo minus haberet, hoc quo-
que voluit praetor pro eo haberi, atque si in bonis
esset.
4 *Paulus libro quadragensimo secundo ad edic-
tum* Si necem domini detexerit servus, praetor sta-
tuere solet, ut liber sit: et constat eum quasi ex
senatus consulto libertatem consecutum nullius esse
1 libertum. Si libertus captus ab hostibus ibi de-
cesserit, quamvis liberti appellatio eum non tangat,
tamen propter legem Corneliam, quae testamentum
sic confirmat atque si in civitate decesserit, patrono
2 quoque bonorum possessio danda erit. Si depor-
tatus patronus sit, filio eius competit bonorum pos-
sessio in bonis liberti nec impedimento est ei talis
patronus, qui mortui loco habetur. et dissimile est,
si patronus apud hostes sit: nam propter spem post-
3 liminii obstat liberis suis. Si extraneus a liberto
heres institutus rogatus sit filio hereditatem resti-
tuere, cum ex senatus consulto Trebelliano restitutu

(1) ex *om. F* (2) necessaria *Hal.*
(3) *Sab.* 1...14. 16...29; *Ed.* 30...40; *Pap.* 15. 41...50; *App.* 51. — *Bas.* 49, 4. — *Cf. Inst.* 3, 7; *Cod.* 6, 4 (4) liberti *ind. F* (5) ut quod vivos nolebant societatis nomine praestare, id post mortem praestarent *scr.* (6) non] non propterea non *scr.* (7) est *add. dett. cum B*, *om. F*
(8) secundum tabulas itaque non admittitur ad contra tabulas bonorum possessionem *secundum B ins.*

hereditate heredis loco filius habetur, patronus sum-
movendus est.
5 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provin-
ciale* Libertinus, qui patronum patronique liberos
habet, si patronum ex parte debita heredem instituit,
liberos eius in eandem portionem substituere debet,
ut, licet patronus vivo liberto mortuus fuerit, satis-
1 factum videatur liberis eius. Si patroni filium
emancipatum et nepotem[1] ex eo, qui in avi familia
remansit, libertus habeat, filio tantum, non etiam
nepoti satisfacere debebit libertus: nec ad rem per-
tinet, quod ad parentis bona pariter vocantur.
6[2] *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad edic-
tum* Etsi ex modica parte instituti sint liberi liberti,
bonorum possessionem contra tabulas patronus petere
non potest: nam et Marcellus libro nono digestorum
scripsit quantulacumque ex parte heredem institutum
1 liberti filium patronum expellere. Cum patroni
filia heres instituta esset a liberto falsumque testa-
mentum dictum esset, in quo scripta erat, et appel-
latione interposita et pendente diem suum obisset:
heredibus eius divus Marcus subvenit, ut id haberent,
2 quod haberet patroni filia, si viveret. Si filius[3]
liberti heres ab eo institutus abstinuerit, quamvis
3 nomine sit heres, patronus admittitur. Sed et si
per in integrum restitutionem is, qui mixtus est pa-
ternae hereditati vel qui adit hereditatem, abstinuerit
4 se, poterit quis patronum admittere. Patronus
patronique liberi si secundum voluntatem mortui
liberti hereditatem adierint legatumve aut fideicom-
missum petere maluerint, ad contra tabulas bonorum
possessionem non admittuntur.
7 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provin-
ciale* Nam absurdum videtur licere eidem partim
comprobare iudicium defuncti, partim evertere.
8 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad edic-
tum* Si vero non habuit effectum petitio eius, dico
non impediri, quo minus adiuvetur. quin immo et si
sic adit quasi ex debita portione institutus, mox appa-
ruit eum minorem partem quam speravit accepisse,
aequissimum est admitti eum ad suum auxilium. sed
et si testato convenisset heredem, ut sibi legatum
solveretur, mox paenituisset, puto eum posse adiu-
1 vari. Si patronus legatum sibi relictum adgno-
verit idque fuerit evictum, competit ei legitimum
auxilium, quia id, quod speravit se habiturum, non
habet. sed et si non totum evictum sit, verum ali-
quo minus habet quam putavit, erit ei subveniendum.
2 Si servo vel filio suo aliquid relictum patronus
adgnoverit, perinde a contra tabulas bonorum pos-
sessione repelletur atque si adgnovisset sibi relictum.
3 Sed et si mortis causa donationem adgnoverit,
dicendum est repelli eum a contra tabulas bonorum
possessione, sic tamen, si post mortem liberti ad-
gnovit. ceterum si ei vivus libertus donavit, [4]ille
accepit, non idcirco erit repulsus a contra tabulas
bonorum possessione, quia potest dicere sperasse
quod in testamento quoque gratus circa eum fieret,
remittique ei debet ab eis decedere vel ea compen-
4 sare in portionem pro rata[5]. Quare dicitur et si
condicionis implendae causa quid fuerit datum pa-
trono post mortem liberti, repelli eum a contra tabu-
las bonorum possessione, quasi adgnoverit iudicium.
5 Si patronus minor annis viginti quinque liberti
iudicium adgnoverit, in integrum restitui eum opor-
tere existimamus, ut possit contra tabulas accipere.
9 *Paulus libro quadragensimo secundo ad edic-
tum* Qui in servitutem libertum paternum petierit,
nec nomine liberorum bonorum possessionem acci-
pere potest.
10 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edic-
tum* Si ex patronis alicui satisfactum non erit ita,
ut alii amplius sua portione ex bonis liberti relin-
quatur: ei, cui satisfactum non erit, ita actio dabi-
tur, ut eius portio suppleatur ex eo, quod extraneo
heredi et quod patrono supra suam portionem relic-
tum est. eadem ratio et in pluribus patronis ser-
1 vabitur. Iulianus ait eum, qui ab avo suo ex-
heredatus est, a bonis libertorum eius summoveri, a
patris vero sui libertorum bonis non excludi: quod
si a patre sit exheredatus, ab avo non sit, non so-
lum a libertorum paternorum bonis, verum etiam ab
avi quoque excludi debere, quia per patrem avitos
libertos consequitur: quod si pater eius sit ab avo
exheredatus, ipse non sit, posse nepotem avitorum
libertorum contra tabulas bonorum possessionem pe-
tere. idem ait, si pater me exheredavit, avus meus
patrem meum et prior avus decesserit, ab utriusque
libertis me repelli: sed si ante pater decessisset,
postea avus, dicendum erit nihil mihi nocere patris
exheredationem ad avitorum libertorum bona.
11 *Iulianus libro vicensimo sexto digestorum*
Quod si pater meus a patre suo sit exheredatus,
ego neque a patre meo neque ab avo, mortuo qui-
dem patre et adversus avitos et adversus paternos
libertos ius habebo, vivente patre, quamdiu in po-
testate eius ero, non petam contra tabulas avitorum
libertorum bonorum possessionem, emancipatus non
summovebor.
12 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edic-
tum* Si patronus testamento iure militari facto filium
silentio exheredaverit, debebit nocere ei exheredatio:
1 verum est enim hunc exheredatum esse[6]. Si quis
libertum filio suo adsignaverit eumque exheredave-
rit, admitti potest ad bonorum liberti possessionem
2 Si quis non mala mente parentis exheredatus sit,
sed alia ex causa, exheredatio ipsi non nocet: ut
puta pone furoris causa exheredatum eum vel ideo,
quia impubes erat, heredemque institutum rogatum
3 ei restituere hereditatem. Si quis, cum esset ex-
heredatus, pronuntiatus vel perperam sit exheredatus
non esse, non repellitur: rebus enim iudicatis stan-
4 dum est. Si filius patroni exheredatus in partem
optinuerit de inofficioso, in partem victus sit, videa-
mus, an noceat ei exheredatio. et nocere arbitror,
quia testamentum valet, a[7] quo exheredatus est.
5 Ex testamento autem, ex quo neque adita here-
ditas est neque petita bonorum possessio, liberis ex-
heredatio non nocet: absurdum est enim in hoc tan-
tum valere testamentum, ut exheredatio vigeat, cum
6 alias non valeat. Si patroni filius priore gradu
sit heres scriptus, secundo exheredatus, huic non
nocet exheredatio, cum voluntate patris vel extiterit
heres vel existere potuerit: neque enim debet videri
pater indignum existimasse filium bonis libertorum,
quem ad hereditatem suam primum vocaverit. ac ne
eum quidem existimandum est summoveri a bonis
liberti, qui a primo gradu exheredatus et idem sub-
stitutus est. ergo is, qui institutus sit heres vel
primo gradu vel sequenti vel alio quo gradu, licet
exheres sit eodem testamento, non est summovendus
7 a liberti bonis. Si patroni filius emancipatus
noluerit adire hereditatem vel qui in potestate est
retinere, nihilo minus liberti bonorum possessionem
habebit.
13 *Iulianus libro vicensimo sexto digestorum*
Filius patroni exheredatus, quamvis nepos ex eo heres
scriptus fuerit, bonorum possessionem contra tabulas
paternorum libertorum accipere non potest: licet
enim necessarius existat patri suo, non per semetip-
sum, sed per alium ad hereditatem admittitur. et
certe constat: si emancipatus filius exheredatus fuerit
et servus eius heres scriptus, etsi iusserit servo he-
reditatem adire et ita patri suo heres extiterit, non
habebit contra tabulas paternorum libertorum bono-
rum possessionem.
14 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad edic-
tum* Qui, cum maior natu esset quam viginti quin-
que annis, libertum[8] capitis accusaverit aut in ser-
vitutem petierit, removetur a contra tabulas bonorum

(1) nepotem *scripsi cum B*, nepotes *F* (2) *ad* § 1 *cf. l.* 42 § 3 *h. t.* (3) suus *ins.* (4) et *ins. F*[2] (5) pro rata] pro re data *scr.* (6) *principium om. F*[1] (7) a *del.* (8) paternum *ins.*

1 possessione. Si vero accusaverit minor, dicen-
dum est hunc non excludi, sive ipse sive tutor eius
2 vel curator accusaverit. Sed[1] si minor quidem
instituerit accusationem, maior autem factus senten-
tiam acceperit, benigne erit dicendum ignosci ei de-
bere, quia minor coepit. neque enim imputare ei
possumus, cur non deseruit accusationem vel cur
abolitionem non petierit, cum, alterum si fecisset, in
Turpillianum incideret, alterum non facile impetre-
tur. certe si abolitione publice data repetit iamiam[2]
maior, dicendum est hunc esse removendum: maior
enim factus potuit sine timore deserere abolitam
3 accusationem. Is demum videtur capitis accu-
sasse, qui tali iudicio appetit, cuius poena aut sup-
plicium habuit aut exilium, quod sit vice deportatio-
4 nis, ubi civitas amittitur. Si tamen quis libertum
eo crimine accusaverit, cuius poena non est capitis,
verumtamen iudicanti placuit augere poenam, non
obest hoc patroni filio: neque enim imperitia aut
severitas iudicantis obesse debet patroni filio, qui
5 crimen levius inportavit. Sed[3] si non accusaverit,
sed testimonium in caput liberti dixit aut subiecit
accusatorem, puto eum a contra tabulas removeri.
6 Si libertus maiestatis patroni filium accusavit et
patroni filius calumniae eum capitis puniri desidera-
vit, non debet repelli hoc edicto. idem puto et si
ab eo petitus retorsit in eum crimina: ignoscendum
7 enim est ei, si voluit se ulcisci provocatus. Si
patris mortem defendere necesse habuerit, an dicen-
dum[4] sit hic quoque ei succurrendum, si libertum
paternum propter hoc accusavit, medicum forte patris
aut cubicularium aut quem alium, qui circa patrem
fuerat? et puto succurrendum, si affectione et peri-
culo paternae substantiae ducente necesse habuit
8 accusationem vel calumniosam instituere. Accu-
sasse autem eum dicimus, qui crimina obiecit et cau-
sam perorari usque ad sententiam effecit: ceterum si
ante quievit, non accusavit: et hoc iure utimur. sed
si appellatione interposita desiit, benigne dicetur non
pertulisse accusationem. si igitur pendente appella-
tione decessit libertus, patroni filius admittetur ad
bonorum possessionem, quia sententiae[5] libertus morte
9 subtractus est. Si patroni filius advocationem ac-
cusatori liberti praestitit, non est repellendus: neque
10 enim advocatus accusat. Si pater testamento
caverit, ut accusaretur libertus, quasi venenum sibi
parasset aut quid aliud in se admisisset: magis est,
ut ignosci liberis deberet, qui non sponte accusave-
11 runt. Sed et si accusaverit libertum et proba-
verit crimen patroni filius posteaque hic libertus sit
restitutus, non erit repellendus: crimen enim quod
intendit etiam perfecit[6].

15 *TRYPHONINUS libro septimo decimo disputa-
tionum* Idem est et si crimen quidem, quod in liberto
probatum est, meruerat capitis poenam, benignius
autem punitus est libertus, veluti tantum relegatus:
de calumniatore enim sensit praetor.

16 *ULPIANUS libro quadragensimo quinto ad edic-
tum* In servitutem petisse non is videtur, qui ei,
qui in possessione erat servitutis, petenti se in liber-
tatem contradixit, verum is, qui ex libertate petit in
1 servitutem. Sed et si quis non totum suum, sed
pro parte vel usum fructum in eo suum dicat vel
quid aliud, quod habere non potest in eo, nisi ser-
vus sit, an repellatur quasi in servitutem petierit?
2 quod est verius. Si petierit in servitutem et op-
tinuerit, mox cognita veritate passus sit in libertate
morari, non debet ei obesse, maxime si habuit iustam
3 causam errandi. Petisse in servitutem non vide-
tur, qui ante litem contestatam destitit: sed et si
post litem contestatam, dicendum est nec id nocere
4 debere, quia non usque ad sententiam duravit. Si
patroni filius sit vel exheredatus vel si in[7] servitu-
tem libertum paternum petiit vel capitis accusaverit
libertum, non nocet hoc liberis eius, qui in potestate
non sunt: et hoc divi fratres Quintilliis rescripserunt.
5 Si quis bonorum possessionem contra tabulas
liberti acceperit, ab omni liberti iudicio repellitur,
nec tantum si ipsi liberto heres fuerit scriptus, verum
etiam si inpuberi filio substitutus. nam et Iulianus
scripsit, si post petitam bonorum possessionem adierit
impuberis filii liberti hereditatem patronus, denegari
6 ei debere[8] actiones. Sed et si quid codicillis
fuerit patrono relictum vel mortis causa donatum,
simili modo horum quoque persecutio denegabitur.
7 Nonnumquam plane post petitam bonorum pos-
sessionem dabitur patrono[9] legati persecutio, si nihil
ad emolumentum eius perventurum sit, quia forte
8 rogatus est alii restituere. Praeterea non tantum
quod ipsis nominatim datum est, id se praetor de-
negaturum ait, verum etiam si quid proponas ad
ipsos per alios perventurum, ut puta per subiectas
personas, quod quidem sunt habituri, non restituturi.
9 Dabimus legati petitionem patrono, si servo pa-
troni dederit[10] libertatem pretio eius patrono prae-
10 legato. Ei, qui substitutus erit patrono, qui
contra tabulas possessionem petierit, actio eius partis,
11 cuius patrono possessio data erit, non datur. Si
patronus[11] sit substitutus et patronus vivo testatore
decesserit, filium patroni petentem contra tabulas
bonorum possessionem non solius substituti partem
occupare, verum omnibus heredibus pro parte ali-
quid auferre constat.

17 *IDEM libro quadragensimo septimo ad edictum*
Liberto sine liberis mortuo in primis patronus et
patrona bonorum possessionem accipere possunt et
quidem simul. sed et si patrono et patronae proximi
sunt aliqui, simul admittentur.

18 *PAULUS libro quadragensimo tertio ad edictum*
Patronae quidem liberi etiam volgo quaesiti accipient
materni liberti bonorum possessionem, patroni autem
non nisi iure quaesiti.

19 *ULPIANUS libro quarto disputationum* Si pa-
tronus ex minore parte quam legitima heres institutus
falsum testamentum dixisset nec optinuisset, non est
ambiguum contra tabulas ei non deferri bonorum
possessionem, eo quod facto suo perdidit heredita-
1 tem, cum temere falsum dixit. Quod si ex debita
parte fuerit institutus, sive adiit sive non, a contra
tabulas bonorum possessione repellitur, quasi debi-
tam sibi portionem acceperit. nec poterit contra[12]
tabulas bonorum possessionem petere.

20 *IULIANUS libro vicensimo quinto digestorum*
Libertus sub condicione iurisiurandi, quam praetor
remittere solet, patronum instituit heredem: non puto
dubitandum, quin a bonorum possessione submovea-
1 tur: verum est enim eum heredem factum. Si
Titio legatum fuisset eiusque fidei commissum, ut
patrono restitueret, denegatur legatorum actio Titio,
si patrono pro debita parte a scripto herede fuerit
2 satisfactum. Libertus patronum et extraneum con-
iunctim ex parte dimidia heredem scripsit: quadrans,
ex quo institutus erat patronus, totus ipsi imputari
debebit, residuum ex debita sibi parte omnibus he-
3 redibus pro portione cuiusque aufert. Idem ser-
vari conveniet in legato, quod patrono coniunctim
et Titio datum fuerit, ut pars legati in portionem
debitam patrono imputetur, ex reliqua parte tantum
Titio detrahatur, quantum ab herede, pro rata por-
4 tione. Si libertinus filium emancipatum sub con-
dicione heredem instituerit et deficiente condicione
substitutus adierit, quaero, utrum patrono adversus
substitutum in partem debitam praetor an emanci-
pato filio in totam hereditatem succurrere debeat.
respondi, cum pater filium sub condicione primo
gradu heredem instituit, si deficiente condicione, sub
qua filius heres institutus est, ad secundum gradum
hereditas pertinet vel adhuc pendente condicione filius

(1) et *ins.* (2) repetiitaiam (*sic*) F^2 (3) et *ins.* (4) di-
cendus *F* (5) sententia *F* (6) peregit *scr.* (7) filius
vel exheredatus sit vel in *scr.* (8) deberi *F* (9) patroni *F*
(10) libertus *cum B ins. Ad. Schmidt* (11) patrono *Pothier*
(12) contra] secundum *scr.*

decesserit, patrono partis debitae bonorum possessionem adversus substitutum competere. idemque est et si filius vel non petierit bonorum possessionem tempore exclusus vel repudiaverit. si vero deficiente condicione hereditas ad filium pertineat, emancipatum potius tuebitur praetor adversus substitutum[1]. existimo autem, quotiens sub condicione heres filius scribitur, alias necessariam esse exheredationem a substitutis, alias supervacuam: nam si id genus condicionis fuerit, quae in potestate filii esset, veluti 'cum testamentum fecerit', puto etiam omissa condicione filium locum substitutis facere: si vero condicio non fuerit in potestate filii, veluti 'si Titius 'consul factus fuerit', tunc substitutus non admittitur, nisi filius ab eo nominatim exheredatus fuerit.
5 Si libertus filium emancipatum heredem instituerit eiusque fidei commiserit, ut totam hereditatem Sempronio restitueret, et filius, cum suspectam sibi hereditatem diceret, iussu praetoris adierit eam et Sempronio restituerit: non inique patrono bonorum possessio partis debitae dabitur, perinde ac si non filius, sed is cui hereditas restituta est liberto heres
6 exstitisset. Item cum filius hereditatem liberti patris omiserit[2] et coheres eius totius hereditatis onus susceperit, danda erit patrono bonorum possessio. utroque enim casu non filio, sed extraneo pars eripitur.

21 *Idem libro vicensimo sexto digestorum* Ex tribus patronis uno cessante bonorum possessionem petere duo aequas partes habebunt.

22 *Marcianus libro primo institutionum* Si filius familias miles manumittat, secundum Iuliani quidem sententiam, quam libro vicensimo septimo digestorum probat, patris libertum faciet[3]: sed quamdiu, inquit, vivit, praefertur filius in bona eius patri. sed divus Hadrianus Flavio Apro rescripsit suum libertum eum facere, non patris.

23 *Iulianus libro vicensimo septimo digestorum* Si libertus praeterito patrono extraneum instituerit heredem et patronus, antequam contra tabulas bonorum possessionem petierit, in adoptionem se dederit, deinde scriptus omiserit hereditatem: patronus totorum bonorum liberti possessionem ut legitimus
1 petere potest. Si libertus intestato decesserit relictis patroni filio et ex altero filio duobus nepotibus, nepotes non admittentur, quamdiu filius esset, quia proximum quemque ad hereditatem liberti vocari ma-
2 nifestum est. Si autem ex duobus patronis alter unum filium, alter duos reliquisset, dixi viriles inter eos partes fieri.

24 *Idem libro sexagensimo quinto digestorum* Communi liberto si ex duobus patronis alter iusiurandum exegerit[4] ne uxorem ducat, vel vivo liberto decesserit: is qui extra hanc culpam fuerit vel supervixerit partis utrique debitae bonorum possessionem solus habebit.

25 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Quamdiu patrono bonorum possessio partis debitae dari potest, exceptio debitoribus datur adversus heredem petentem: 'si non in ea causa sit patronus, ut bonorum possessionem pro parte debita contra tabulas 'petere possit'.

26 *Africanus libro secundo quaestionum* Liberto octoginta habenti fundus quadraginta legatus est: is die cedente legati decessit extraneo herede instituto. respondit posse patronum partem debitam vindicare: nam videri defunctum mortis tempore ampliorem habuisse rem centum, cum hereditas eius propter computationem legati pluris venire possit. neque referre, heres institutus repudiet legatum liberto relictum nec ne: nam et si de lege Falcidia quaeratur, tale legatum quamvis repudiatum in quadrantem hereditatis imputatur legatariis[5].

27 *Idem libro quarto quaestionum* Vivo filio si nepos exheredatur, nocebit ei exheredatio ad bona libertorum avitorum.

28 *Florentinus libro decimo institutionum* Si in libertinum animadversum erit, patronis eius ius, quod in bonis eius habituri essent, si is in quem animadversum est sua morte decessisset, eripiendum non est. sed reliquam partem bonorum, quae ad manumissorem iure civili non pertineat, fisco esse
1 vindicandam placet. Eadem servantur in bonis eorum qui metu accusationis mortem sibi consciverint aut fugerint, quae in damnatorum bonis constituta sunt.

29 *Marcianus libro nono institutionum* Qui ex causa fideicommissi manumittitur, est quidem libertus manumissoris et tam contra tabulas quam ab intestato ad bona eius venire potest quasi patronus; sed operas ei imponere non potest nec impositas ab
1 eo petere. Sed si defunctus filio suo legavit servum et rogavit, ut eum manumittat, ea mente, ut plenum ius patroni habeat, defendendum est posse[6] eum operas iure imponere.

30 *Gaius libro secundo ad edictum praetoris urbani titulo[7] de liberali causa* Si quis libertum paternum in servitutem ea voluntate petierit, ut causam evictionis sibi conservet, non amittit beneficium bonorum possessionis.

31 *Marcellus libro nono digestorum* Patrono libertus fundum, quem ab eo alienum emerat, legavit et constituit patronus ad se pertinere legatum: contra tabulas bonorum possessionem accipere non potest, etsi nihil profecit ei legatum, quia alienam rem legaverit ei libertus, quia patronus ipse eum liberto vendiderat.

32 *Idem libro decimo digestorum* Si libertus meus in servitutem redactus postea ab alio liberatus est et eius coeperit esse libertus, praefertur mihi in contra tabulas bonorum possessione qui eum[8] manumisit.

33 *Modestinus libro singulari de manumissionibus* Si patronus non aluerit libertum, lex Aelia Sentia adimit eius libertatis causa imposita tam ei, quam ipsi[9] ad quem ea res pertinet, item hereditatem ipsi et liberis eius, nisi heres institutus sit, et bonorum possessionem praeterquam secundum tabulas.

34 *Iavolenus libro tertio ex Cassio* Si libertus, cum duos patronos haberet, alterum praeteriit, alterum ex semisse fecit heredem et alteri extraneo semissem dereliquit, scriptus quidem patronus debitam sibi partem immunem habet: de cetera autem parte patroni, quae supra debitum ei relicta est, et de semisse extraneo relicto alteri patrono pro rata portione satisfieri oportet.

35 *Idem libro tertio epistularum* A liberto suo herede Seius usum fructum fundi Maevio legavit: is libertus Maevio herede relicto decessit: quaero, cum contra tabulas testamenti petierit filius Seii adversus Maevium, utrum deducto usu fructu pars debita ei fundi restituenda sit an solida, quia eorum bonorum acceperit possessionem, quae liberti cum moreretur fuerunt. respondit: usum fructum in causam pristinam restituendum puto. optimum itaque erit arbitrum postulare, ut arbitrio eius usus fructus in integrum restituatur.

36 *Idem libro octavo epistularum* Libertus, qui solvendo non erat, praeterito patrono extrarios relinquit heredes: quaero, an possit patronus petere contra tabulas bonorum possessionem. respondit: cum a scriptis heredibus adita est hereditas, patronus contra tabulas bonorum possessionem[10] petere potest, quia solvendo hereditas est, quae inveniat heredem. et sane absurdum est ius patroni in petenda bonorum possessione contra tabulas aliorum computatione, non iudicio ipsius patroni aestimari auferrique patrono, quod modicum vindicaturus est. multi enim casus intervenire possunt, quibus expediat patrono

(1) adversus substitutum *del.* (2) amiserit *F²* (3) faciet *F* (4) adegerit *Cuiacius* (5) imputatum iri a legatariis *scr.* (6) *sic F² cum B*, postea *F¹* (7) tituli *F* ei *scr.* (8) iterum *sec. B ins.* (9) tam ipsi quam ei *scr.* (10) possionem *F*

petere bonorum possessionem, quamvis aeris alieni magnitudo, quam libertus reliquerit, facultates patrimonii eius excedat[1], veluti si praedia sunt aliqua ex bonis liberti, in quibus maiorum patroni sepulchra sint, et magni aestimat patronus bonorum possessione iura pro parte ea[2] ad se pertinere, vel aliquid mancipium, quod non pretio, sed affectu sit aestimandum. non ergo ideo minus habere debet ius petendae bonorum possessionis, qui animo potius quam aliorum computatione bona liberti aestimat, cum eo ipso sufficere patrimonium videri possit, quod et heredem habeat et bonorum possessorem.

37 *Ulpianus libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Iulianus ait, si patronus libertatis causa imposita libertae revendiderit, filium eius a bonorum possessione summoveri, scilicet quia nec contra tabulas testamenti liberti bonorum possessionem accipiat, quotiens pater eius[3] donum munus operas liberto revendiderit. plane si patroni filius libertatis causa imposita revendiderit, nihilo minus familiam[4] bonorum possessionem contra tabulas liberti accipere ait, quia filius revendendo libertatis causa imposita fra-
1 trem suum non summovet. Si libertus heredem scripserit isque prius, quam de familia quaestionem haberet, adierit hereditatem, patronum ad contra tabulas bonorum possessionem non admitti Iulianus ait: debuit enim et patronus liberti necem vindicare. quod et in patrona erit dicendum.

38 *Terentius Clemens libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Quaeritur, an filio exheredato etiam nepotes ex eo a bonorum possessione liberti excludantur. quod utique sic dirimendum est, ut vivo filio, donec in potestate eius liberi manent, non admittantur ad bonorum possessionem, ne qui suo nomine a bonorum possessione summoventur[5] per alios eam consequantur, sin autem emancipati a patre fuerint vel alio modo sui iuris effecti, sine aliquo impedimento ad bonorum possessionem admittantur.
1 Si filius liberti omiserit patris sui hereditatem, hoc patrono proficiet.

39 *Idem libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* Patroni filia si in adoptiva familia sit, ad bona libertorum paternorum admittitur.

40 *Idem libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam* Si pater exheredato filio ita cavit, ut ius in libertum[6] salvum ei esset, nihil ei ad hanc rem nocet exheredatio.

41 *Papinianus libro duodecimo quaestionum* Si libertus patrono, quod ad debitam portionem attinet, satisfaciat, invito tamen aliquid extorquere conetur, quid statuendum est, quaeritur. quid enim, si ex parte debita instituto decem praeterea legentur et rogetur servum proprium, qui sit decem vel minoris pretii, manumittere? iniquum est et legatum velle percipere et libertatem servo non dare: sed parte debita accepta et legato temperare et libertatem imponere non cogi, ne servum (forte de se male meritum) cogatur manumittere. quid ergo si solo eodem herede instituto idem libertus petierit? si substitutum habebit, aeque decreti remedium poterit procedere, ut accepta debita portione cetera pars ad substitutum perveniat ita, ut, si forte servus redimi potuisset, praestaretur libertas: cessante vero substitutione patronum hereditatem liberti amplectentem praetor, qui de fideicommisso cognoscit, libertatem servo eum[7] imponere cogat.

42[8] *Idem libro tertio decimo quaestionum* Filius, qui patri heres exstitit, fratrem exheredatum adrogavit atque ita herede eo relicto defunctus est: bonorum possessionem libertum[9] patris naturalis exheredatus non habebit: nam cui non exheredato talis adoptio noceret, nocere debet exheredato[10], quoniam poena, quae legibus aut edicto inrogaretur, adoptionis remedio non obliteraretur. *Paulus notat:* ei, qui alio iure venit quam eo, quod amisit, non nocet id quod perdidit, sed prodest quod habet: sic dictum est patrono eodemque[11] patronae filio non obesse, quod quasi patronus deliquit, si ut patronae
1 filius venire possit. *Papinianus.* Castrensium bonorum Titium libertus fecit heredem, ceterorum alium: adita est a Titio hereditas: magis nobis placebat nondum patronum possessionem contra tabulas petere posse. verum illa quaestio intervenit, an omittente eo qui reliqua bona accepit perinde Titio adcrescant, ac si partes eiusdem hereditatis accepissent. [12]verius mihi videtur intestati iure deferri bona cetera. Titius igitur heres non poterit invitare manumissorem, cum Titio nihil auferatur, nec bonis ceteris[13],
2 quae nondum ad causam testamenti pertinent. Cum filius liberti impubes, qui subiectus dicitur, ex prima parte bonorum possessionem accipiat, an patronus defuncti possessionem accipere possit, quaesitum est. et sine dubio qui sequentis gradus sunt, non admittuntur interim: cum enim praecedit alia possessio, qui sequitur accipere non potest. plane si contra eum qui subiectus dicitur fuerit iudicatum, data non intellegitur. sed et in patrono pendente controversia idem erit dicendum. [14]plane quod ad patroni quoque personam pertinet, differri controversia debebit.
3 Si falsum liberti testamentum ab aliis in provincia dictum atque ita res per appellationem extracta esset, defuncta medio tempore patroni filia, quam libertus heredem instituerat, filio mulieris servavit divus Marcus eam partem bonorum, quam filia patroni vel iure intestati, si vixisset, habere potuit.

43 *Idem libro quarto decimo quaestionum* Iulianus putat patronum, qui Titio pro parte dimidia heredi[15] instituto substitutus eo deliberante bonorum possessionem contra tabulas accepit, si postea Titius non adierit hereditatem, nihil ei, qui adit hereditatem, abstulisse, non magis quam si sub condicione fuisset institutus. igitur Titio deliberante res in incerto erit, utrumne semis ex substitutione in possessionem[16] convertatur an Titio adeunte singulis heredibus partes debitae auferantur.

44 *Paulus libro quinto quaestionum* Si patronum ex debita portione heredem instituas et pure roges fundum dare eique sub condicione tantundem leges, in condicionem fideicommissum redigitur. erit tamen et hic quod moveat: onerabitur enim patronus satisdatione fideicommissi. sed dicendum est ab eo fideicommissario cavendum, a quo patrono legatum est, ut undique patronus suum ius habeat imminutum.
1 Patronus heres institutus legato ei servo, per quem suppleretur debita ei portio, non petet contra tabulas bonorum possessionem, quamvis servus clusis
2 tabulis decessit. Si ex bonis, quae mortis tempore fuerunt, debitam partem dedit libertus in hereditate vel[17] legato, servus tamen post mortem liberti reversus ab hostibus augeat patrimonium: non potest patronus propterea queri, quod minus habeat in servo, quam haberet, si ex debita portione esset institutus. idem est et in alluvione, cum sit satisfactum ex his bonis, quae mortis tempore fuerunt. idem est et si pars legati liberto relicti ab[18] eo, cui simul datum erat, vel hereditatis nunc illis[19] abstinentibus adcrescat.

45 *Idem libro nono quaestionum* Si patronus ex sexta et servus eius ex reliqua parte[20] sit heres institutus, nec ex servi portione fideicommissum debetur: at si servus dumtaxat heres institutus est, puto nec hic ex debita portione praestandum.

(1) excedant *F* (2) bonorum possessionem propter iura ea *scr.* (3) accipiat pater eius, quotiens *scr.* (4) filiam F^2 (5) summovetur *F* (6) libertos *scr.* (7) eum *del.* (8) *ad* § 3 *cf. l.* 6 § 1 *h. t.* (9) libertorum *Loehr* (10) debet exheredatio F^1: nam cui non adoptato talis exheredatio noceret, nocere debet adoptato *Cuiacius* (11) eidemque *edd.* (12) et *ins.* (13) ne bonis ceteris F^2: nec bona cetera *scr.* (14) Paulus notat *ins. Cuiacius* (15) herede *F* (16) ex possessione in substitutionem *Ad. Schmidt* (17) vel] et *scr.* (18) ab] abstinente *scr.* (19) illis] aliis *scr.* (20) debita *ins.*

46 *Idem libro tertio responsorum* Paulus respondit: patronus, qui deceptus falsum iudicium testatoris secutus est, bonorum possessionem contra tabulas testamenti liberti petere non prohibetur.

47 *Idem libro undecimo responsorum* Paulus respondit exheredationem nepotis, quae non notae gratia, sed alio consilio adiecta est, nocere ei non oportere, quo minus contra tabulas libertorum avi bonorum 1 possessionem petere possit. Quaero, an, si Titia patroni filia iactat Titium patrem suum, priusquam moreretur, litteras ad se fecisse, quibus adiceret[1] per libertos suos maleficiis appetitum, easque litteras se[2] secutam post mortem patris libertos accusare, an aliquid ei prodesse possit haec excusatio. Paulus respondit eam, quae ex voluntate patris accusavit, non debere repelli a bonorum possessione contra tabulas, quoniam non suum iudicium, sed alienum 2 exsecuta est. Patroni filius epistulam talem liberto emisit: 'Sempronius Zoilo liberto suo salutem. Ob 'merita tua fidemque tuam, quam mihi semper ex'hibuisti, concedo tibi liberam testamenti factionem'. quaero, an patroni filio nihil relinquere debeat. Paulus respondit eum libertum, de quo quaeritur, liberam testamenti factionem consecutum non videri. 3 Paulus respondit nepotem etiam post mortem avi conceptum superstite[3] liberto bonorum possessionem contra tabulas liberti aviti petere posse et ad hereditatem legitimam eius admitti: responsum enim Iuliani[4] tantum ad hereditatem legitimam, item bono-4 rum possessionem avi petendam pertinere. Paulus respondit, quamvis filii a patre milite praeteriti pro exheredatis habeantur, tamen non eo usque silentium patris eis nocere debere, ut et a bonis libertorum avitorum repelli debeant. idem responsum est etiam de bonis libertorum paternorum.

48 *Scaevola libro secundo responsorum* Quaero de eo, qui libertum effracturae[5] crimine accusavit. respondit, si eiusmodi effracturae crimine accusatus sit, ex quo, si probaretur, in metallum datus esset, denegandam bonorum possessionem.

49 *Paulus libro tertio sententiarum* Liberto per obreptionem adrogato ius suum patronus non amittit.

50 *Tryphoninus libro septimo decimo disputationum* Nihil interest, ipse patronus scriptus heres ex minore parte adierit hereditatem an servum suum scriptum iusserit adire hereditatem, quam retinet: nihilo minus enim repulsus erit a contra tabulas 1 bonorum possessione. Si tamen antequam iuberet liberti hereditatem adire, servum vendiderit aut manumiserit et ita ipse novus libertus aut emptor heredes extiterint, verbis edicti non prohibetur patronus accipere contra tabulas bonorum possessionem. 2 Sed numquid praetor ei denegare possessorias actiones debeat, si fraudem edicto eius facere voluit, ut pretio uberiore percepto vel tacita pactione etiam[6] hereditatis ex institutione delatae commodum et bonorum possessionis contra tabulas haberet? faciliorque suspicio per filium scriptum heredem quamvis emancipatum adeuntem liberti hereditatem ipsum patronum habere, cum omnia, quae nostra sunt, liberis 3 nostris ex voto paremus. Si tamen clusis adhuc tabulis testamenti liberti, cum ignoraret iudicium eius patronus, eorum quid, quae supra scripta sunt, circa institutum subiectum iuri suo fecit, amota fraudis suspicione suo iure in bonorum possessione contra 4 tabulas utetur. Si patronus ex debita portione a liberto scriptus rogatusque hereditatem restituere suspectam[7] dixit et compulsus adire, cum retinere posset, restituerit, non poterit accipere contra tabulas bonorum possessionem, et quia adgnovit iudicium liberti et quia sprevit et quasi damnavit eam posses-5 sionem. Longe distat ab hoc patroni filius, quem libertus adrogavit et ex minore parte heredem scripsit, cum nemo ex familia patroni alius esset: quamquam enim hic ipso iure, quippe suus, heres deprehendatur, si tamen se non immiscuit hereditati ut patris, sed abstinuit, quasi patroni tamen filius admittendus est ad contra tabulas bonorum possessio-6 nem. Si debenti patrono certam pecuniam liberationem libertus reliquisset isque usus est adversus heredem petentem debitum doli exceptione aut acceptilatione liberatus est debito propter legatum, dicendum est eum non posse accipere contra tabulas bonorum possessionem.

51 *Labeo libro primo pithanon a Paulo epitomatorum* Si eundem libertum et tu capitis accusasti et pater tuus manumisit, non poterit tibi eius liberti bonorum possessio ex edicto praetoris dari. *Paulus:* immo contra accidet, si quem servum accusaveris, deinde is patris tui fuerit factus et is postea eum manumisit.

III[8].

DE LIBERTIS[9] UNIVERSITATIUM.

1 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad edictum* Municipibus plenum ius in bonis libertorum libertarum 1 defertur, hoc est id ius quod etiam patrono. Sed an omnino petere bonorum possessionem possint, dubitatur: movet enim, quod consentire non possunt, sed per alium possunt petita bonorum possessione ipsi adquirere[10]. sed qua ratione senatus censuit, ut restitui eis ex Trebelliano hereditas possit: qua ratione alio senatus consulto heredibus eis institutis a liberto adquirere hereditatem permissum est: ita bonorum 2 quoque [11]possessionem petere dicendum est. Temporaque bonorum possessionis petendae cedere municipibus exinde, ex quo decernere de petenda potuerunt. quod et Papinianus respondit.

IIII[12].

DE ADSIGNANDIS LIBERTIS.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad Sabinum* Senatus consulto, quod factum est Claudianis temporibus Velleo Rufo et Osterio Scapula consulibus[13] de adsignandis libertis in haec verba cavetur: [14]'si, qui 'duos pluresve liberos iustis nuptiis quaesitos in po'testate haberet, de liberto libertave sua significasset, 'cuius ex liberis suis eum libertum eamve libertam 'esse vellet, is eave, quandoque is, qui eum eamve 'manumisit inter vivos vel testamento, in civitate esse 'desisset, solus ei patronus solave patrona esset, 'perinde atque si ab eo eave libertatem consecutus 'consecutave est[15]. utique, si ex liberis quis in civi'tate[16] esse desisset neque ei liberi ulli essent, ce'teris eius liberis qui manumisit perinde omnia iura 'serventur[17], ac si nihil de eo liberto eave liberta is 1 'parens significasset'. Quamvis singulari sermone senatus consultum scriptum est, tamen et pluribus liberis et plures libertos libertasve posse adsignari 2 certum est. Is quoque libertus, qui apud hostes 3 est, adsignari potest. Adsignare autem quis potest quibuscumque verbis vel nutu, vel testamento vel 4 codicillis vel vivus. Adimere adsignationem etiam 5 nuda voluntate poterit. Sed et si exheredato filio libertum quis adsignaverit, valet adsignatio, nec nocet ei nota exheredationis quantum ad ius patronatus. 6 Sed si post adsignationem fuerit exheredatus, non semper exheredatio adimet adsignationem, nisi[18] hoc

---

(1) quibus se diceret *scr.* (2) se *del.* F^2 (3) superstitem *F* (4) 38, 16, 6 (5) effecturae *F* (6) et *scr.* (7) susceptam *F*

(8) *Sab.* — *Bas.* 49, 4, 48 (9) municipum et aliarum *ins. ind. F* (10) sed per alium possunt petita bonorum possessione ipsi adquirere *del.* (11) posse *ins. Menge*

(12) *Sab.* 1. 3. 5...7; *Ed.* 8...10; *Pap.* 11; *App.* 2. 4. 12. 13. — *Bas.* 49, 5. — *Cf. Inst.* 3, 8. (13) Suillio Rufo et Ostorio Scapula consulibus *scr.: inter a. p. Chr.* 41 *et* 47 (14) uti *ins.* (15) esset *Hal.* (16) vicitate *F* (17) servarentur *Hal.* (18) non semper ... nisi] semper ... nisi non *scr.*

7 animo facta sit. Sed si is cui adsignatus est
repudiaverit, puto verius, quod et Marcellus scripsit,
8 posse admitti fratres eius. Si sit ex patrono[1]
filius unus, ex altero duo et uni eorum libertus ad-
signatus est, videndum, quot partes fiant hereditatis
liberti, utrum tres, ut duas habeat is cui adsignatus
est, id est suam et fratris, an vero aequales partes
fiant, quoniam per adsignationem alius excluditur.
et Iulianus libro septuagensimo quinto scripsit magis
esse, ut bessem hic habeat, qui fratrem excludit:
quod verum est, quamdiu frater eius vivat vel ad-
mitti potuit ad legitimam hereditatem. ceterum si[2]
fuerit capite minutus, aequales partes habebunt.

2 *Pomponius libro quarto senatus consultorum*
Sed si is, cui adsignassem, decessisset relicto filio
et fratre et alterius patroni filio, semissem habitu-
rum eum nepotem, quem esset filius meus is qui
vivit habiturus, si ego eum libertum non adsignassem.

3 *Ulpianus libro quarto decimo ad Sabinum* Idem
erit dicendum et si is, qui filium et nepotem habebat,
nepoti libertum adsignaverit: admittetur nepos ad
legitimam hereditatem, licet sit alterius patroni filius,
et hoc contingit patrui vita: ceterum si ille non
esset, nihil ei prodesset adsignatio ad deminuendum
1 ius alterius patroni filii. Posse autem et nepoti
adsignari certum est[3] et praeferri filio nepotem ad-
2 signatoris constat. Unde quaeri poterit, an, si
filium habeat et ex eo nepotem, possit, quasi duos
habeat in potestate, ius senatus consulti inducere.
in qua specie cum placeat[4] etiam ei, qui in potesta-
tem[5] recasurus est, adsignari quare non admittimus,
cum utrumque esse in potestate negare non possu-
3 mus? An autem ad legitimam hereditatem ad-
mitti possit hic qui est in potestate, tractari poterit.
et cum multi sint casus, quibus et libertum habere
qui in potestate est possit, cur non hoc quoque ad-
mittendum sit, at per eum pater ad legitimae here-
ditatis admittatur[6] emolumentum? quod et Pomponio
recte videtur. habent autem libertos etiam filii fami-
lias, ut puta si castrensem servum eorum quis[7] ma-
4 numiserit. Emancipatos quoque filios eius, cui
adsignatus est libertus, habere commodum senatus
consulti puto, non ut ad legitimam hereditatem ad-
5 mittantur, sed ad ea quae possunt. Secundum
quod liberto intestato defuncto, quoniam ad legiti-
mam hereditatem admitti non possunt, videndum, ne
admittatur[8] filius adsignatoris in familia remanens
an non? et putem emancipatos per praetorem prae-
6 ferendos. Liberos autem eius, cui adsignatus est,
accipere debemus non solum filios, verum etiam ne-
7 potes et neptes et deinceps descendentes. Si quis
duobus adsignaverit libertum et alter in civitate esse
sine liberis desierit, alter non,

4 *Pomponius libro quarto senatus consultorum*
vel vivus[9] noluerit ad se hereditatem liberti perti-
nere,

5 *Ulpianus libro quarto decimo ad Sabinum*
utrum portio eius, qui in civitate esse desiit vel re-
pudiavit, in familiam redeat? an vero ei potius ad-
crescat, in cuius persona durat adsignatio? et Iulia-
nus libro septuagensimo quinto scripsit adsignationem
in huius solius persona locum habere et solum ad-
1 mittendum, quod est verum. Quod si non sine
liberis decesserit, an cum vivo admittantur? et putat
adhuc solum admittendum, defuncto autem eo liberos
alterius succedere, non in familiam libertum redire.
2 Sed si ex duobus istis alter filios, alter nepotes
reliquerit, an simul ad legitimam hereditatem admit-
tantur? et puto ordinem inter eos faciendum.

6 *Marcianus libro septimo institutionum* Si ser-
vus liber esse iussus fuerit et filio legatus, deinde
vivus testator eum manumiserit, ad filium libertus
quasi adsignatus pertinet. hoc ita est, sive[10] ex-
pressum est vel certe intellexit non quasi servum
eum legasse, sed quasi libertum adsignasse.

7 *Scaevola libro secundo regularum* Adsignare
et pure et sub condicione, et per epistulam vel testa-
tionem vel chirographum possumus, quia adsignatio
liberti neque quasi legatum neque quasi fideicommis-
sum percipitur: denique nec fideicommisso onerari
potest.

8 *Modestinus libro septimo differentiarum* Liberi
patroni quamquam et ipsi in plerisque causis manu-
missoris iure censentur, tamen paternum libertum
liberis suis adsignare non potuerunt[11], etiamsi eis a
parente fuerit adsignatus: idque et Iulianus et Mar-
cellus probant.

9 *Idem libro nono pandectarum* Utrum ei tan-
tum qui in potestate sit an etiam emancipato filio
adsignare libertum patronus possit, si modo non
pauciores quam duos praeterea in potestate habeat,
dubitari solet: et magis est posse.

10 *Terentius Clemens libro duodecimo ad legem
Iuliam et Papiam* Sub condicione vel in diem liberto
adsignato interim pendente die vel condicione omnia
perinde observabuntur, ac si adsignatus non esset:
itaque mortuo eo interim ad omnes liberos hereditas
1 et bonorum possessio pertinebit. Si uni pure, alii
sub condicione libertus adsignatus sit, eum, cui pure
adsignatus sit, pendente condicione solum patroni ius
habere dicendum est.

11 *Papinianus libro quarto decimo responsorum*
Alimentorum causa libertos filiis adtributos filiis ad-
signatos non videri respondi, cum ea ratione liberti
consuli patronus voluerit, quo facilius voluntatis emo-
lumentum consequantur, salvo iure communi.

12 *Pomponius libro duodecimo epistularum* Si
ex duobus patronis alter eorum filio suo libertum
adsignaverit, non obstat, quo minus alter patronus[12]
ius solidum suum haberet.

13 *Idem libro quarto senatus consultorum* Testa-
mento potest quis et servum manumittere et eundem
1 ut libertum adsignare. De liberis, qui sunt in
potestate, senatus locutus est: ergo de postumis nihil
hoc senatus consulto provisum est: magis tamen puto
2 etiam postumos contineri. Quod inquit senatus 'si
'ex liberis quis in civitate esse desisset', eum signi-
ficat, qui in perpetuum in civitate esse desierit, non
3 etiam si quis ab hostibus captus reverti possit. Ex
die quoque certa adsignari potest, sed usque in diem
certum vix potest: nam ipse senatus huic negotio
finem praeposuit.

V[13].

SI QUID IN FRAUDEM PATRONI FACTUM SIT.

1 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edic-
tum* Si quid dolo malo liberti factum esse dicetur,
sive testamento facto sive intestato libertus decesse-
rit, quo minus quam pars debita bonorum ad eorum
quem perveniat, qui contra tabulas bonorum posses-
sionem accipere possunt: cognoscit praetor et ope-
1 ram dat, ne ea res ei fraudi sit. Si alienatio
dolo malo facta sit, non quaerimus, utrum mortis
causa facta sit an non sit: omni enim modo revo-
catur. si vero non sit dolo malo facta, sed alias,
tunc actori probandum erit mortis causa factam alie-
nationem. si enim proponas mortis causa factam
alienationem, non requirimus, utrum dolo malo facta
sit an non sit: sufficit enim docere mortis causa
factam, nec immerito: mortis causa enim donationes
comparantur legatis et sicut in legatis non quaeri-
mus, dolo malo factum sit an non sit, ita nec in
2 mortis causa donationibus. Quod autem mortis
causa filio donatum est, non revocatur: nam cui

(1) uno *ins. Hoffmann* (2) non fuerit vel *ins.* (3) certum est *del.* (4) cum placeat *del.* (5) potestate *F* (6) admittetur *F* (7) quis *del.* F^2 (8) videndum admittaturne *scr.* (9) vivus] cuius F^2 (10) si vel *scr.*

(11) poterunt *edd.* (12) patronos *F*
(13) *Sab.* 1...6. 8...11; *Ed.* 12. 13; *Pap.* 7. — *Bas.* 49, 6. — *Cf. Cod.* 6, 5

liberum fuit legare filio quantumquantum vellet, is
3 donando non videtur fraudasse patronum. Omne
autem, quodcumque in fraudem patroni gestum est,
4 revocatur. Dolum accipere nos oportet eius qui
alienavit, non eius cui alienatum est: et ita evenit,
ut qui fraudis vel doli conscius non fuit, carere de-
beat re in fraudem patroni alienata, etsi putavit in-
5 genuum [1] nec credidit libertinum. Adversus con-
patronum, qui contra tabulas bonorum possessionem
omisit, Faviana [2] non competit, si non plus sit in eo
quod donatum est quam pars debita patrono. quare
si mortis causa ei donatum sit, partem faciet con-
patrono, quemadmodum legatarius patronus facit.
6 Utrum autem ad ea sola revocanda Faviana per-
tinet, quae quis libertus de bonis deminuit, an etiam
ad ea, quae non adquisiit, videndum est. et ait Iu-
lianus libro vicensimo sexto digestorum, si heredita-
tem libertus non adierit fraudandi patroni causa vel
legatum reppulerit, Favianam cessare: quod mihi
videtur verum. quamvis enim legatum retro nostrum
sit, nisi repudietur, attamen cum repudiatur, retro
nostrum non fuisse palam est. in ceteris quoque
liberalitatibus, quas non admisit is libertus cui quis
donatum voluit, idem erit probandum Fabianam ces-
sare: sufficit enim patrono, si nihil de suo in necem
eius libertus alienavit, non si non adquisiit: proinde
et si, cum sub condicione ei legatum esset, id egit,
ne condicio existeret, vel, si sub condicione stipula-
tus fuerit, maluit deficere condicionem, dicendum
7 est Favianam cessare. Quid si in lite vinci vo-
luit? si quidem condemnatus est data opera vel in
iure confessus, dicendum erit Favianam locum ha-
bere: quod si noluit optinere, cum peteret, hic viden-
dum. et puto hunc deminuisse de patrimonio: ac-
tionem enim de bonis deminuit, quemadmodum si
8 passus esset actionis diem abire. Sed si puta
querellam inofficiosi, quam potuit, vel quam aliam,
forte iniuriarum vel similem [3] instituere noluit, non
9 potest patronus ob eam rem Faviana experiri. At
si transegit in fraudem patroni, poterit patronus Fa-
10 viana uti. Sed si libertus filiam dotavit, hoc
ipso, quod dotavit, non videtur fraudare patronum,
11 quia pietas patris non est reprehendenda. Si
pluribus in fraudem libertus donaverit vel pluribus
mortis causa, aequaliter patronus adversus omnes
in partem sibi debitam sive Faviana sive Calvisiana
12 experietur. Si quis in fraudem patronorum rem
vendiderit vel locaverit vel permutaverit, quale sit
arbitrium iudicis, videamus. et in re quidem distracta
deferri condicio debet emptori, utrum malit rem emp-
tam habere iusto pretio an vero a re discedere pre-
tio recepto: neque omnimodo rescindere debemus
venditionem, quasi libertus ius vendendi non habue-
rit, nec fraudemus pretio emptorem, maxime cum de
13 dolo eius non disputetur, sed de dolo liberti. Sed
si emerit in fraudem patroni libertus, aeque dicen-
dum [4], si magno emit, in pretio relevandum patro-
num, condicione non ipsi delata, an velit ab emptione
discedere, sed venditori, utrum malit de pretio remit-
tere an potius rem quam vendidit recipere persoluto
pretio. et in permutatione et in locatione et [5] con-
14 ductione similiter idem observabimus. Sed si rem
quidem bona fide vendiderit et sine ulla gratia liber-
tus, pretium autem acceptum alii donavit, videndum
erit, quis Faviana inquietetur, utrum qui rem emit
an vero is qui pretium dono accepit? et Pomponius
libro octagensimo tertio recte scripsit emptorem non
esse inquietandum: fraus enim patrono in pretio facta
est: eum igitur qui pretium dono accepit Faviana
15 conveniendum. Et alias videamus, si dicat pa-
tronus rem quidem iusto pretio venisse, verumtamen
hoc interesse sua non esse venumdatam inque hoc
esse fraudem, quod venierit possessio, in quam habet
patronus affectionem vel opportunitatis vel vicinitatis
vel caeli vel quod illic educatus sit vel parentes se-
pulti, an debeat audiri volens revocare. sed nullo
pacto erit audiendus: fraus enim in damno accipitur
16 pecuniario. Sed si forte et res vilius distracta
sit et pretium alii donatum, uterque Faviano iudicio
convenietur et qui vili emit et qui pecuniam accepit
muneri. is tamen qui emit si malit rem restituere,
non alias restituet, quam si pretium quod numeravit
recipiat. quid ergo, si delegatus emptor solvit ei
cui donabat libertus, an nihilo minus reciperaret?
et magis est, ut reciperare debeat, licet pretium ad
alium [6] pervenit, qui solvendo non est: nam et si
acceptum pretium libertus prodegisset, diceremus
nihilo minus eum qui dedit recipere debere, si velit
17 ab emptione discedere. Si mutuam pecuniam
libertus in fraudem patroni acceperit, an Faviana
locum habeat, videamus. et quod remedium in hoc
est? accepit mutuam: si quod accepit donavit, con-
venit eum patronus cui donavit libertus: sed accepit
et prodegit: non debet perdere qui mutuum dedit,
18 nec ei imputari, cur dedit. Plane si non accepit
19 et spopondit stipulanti, erit Favianae locus. Si
fideiussit apud me libertus vel rem suam pro alio
pignori dedit in necem patroni, an Faviana locum
habeat, videamus, et numquid cum damno meo non
debeat patrono subveniri: neque enim donavit ali-
quid mihi, si pro aliquo intervenit, qui non fuit sol-
vendo: eoque iure utimur. igitur creditor non poterit
Faviana conveniri: debitor poterit quidem, sed potest
et mandati: plane si deficiat mandati actio, quia dona-
20 tionis causa intervenit, erit Favianae locus. Sed
et si mandator extitit pro aliquo libertus, idem erit
21 probandum. Quamvis autem in partem Faviana
competat, attamen in his quae dividi non possunt in
22 solidum competit, ut puta in servitute. Si servo
meo vel filio familias libertus in fraudem patroni
quid dederit, an adversus me iudicium Favianum
competat, videamus. et mihi videtur sufficere ad-
versus me patremque [7] arbitrioque iudicis contineri
tam id, quod in rem versum est, condemnandi [8],
23 quam id quod in peculio. Sed si iussu patris
contractum cum filio est, pater utique tenebitur.
24 Si cum servo in fraudem patroni libertus con-
traxerit isque fuerit manumissus, an Faviana tenea-
tur, quaeritur. et cum dixerimus dolum tantum liberti
spectandum, non etiam eius cum quo contraxit, potest
25 manumissus iste Fabiana non teneri. Item quaeri
potest, manumisso vel mortuo vel alienato servo an
intra annum agendum sit. et ait Pomponius agen-
26 dum. Haec actio in personam est, non in rem,
et in heredem competit et in ceteros successores, et
heredi et ceteris successoribus patroni, et non est
hereditaria, id est ex bonis liberti, sed propria pa-
27 troni. Si libertus in fraudem patroni aliquid
dederit, deinde, defuncto patrono vivo liberto, filius
patroni acceperit bonorum possessionem contra tabu-
las liberti, an Fabiana uti possit ad revocanda ea
quae sunt alienata? et est verum, quod et Pomponius
probat libro octagensimo tertio, item Papinianus libro
quarto decimo quaestionum, competere ei Favianam:
sufficere enim, quod in fraudem patronatus factum
sit: magis enim fraudem rei, non personae accipi-
28 mus. In hanc actionem etiam fructus veniunt,
qui sunt post litem contestatam percepti.

2 *Marcianus libro tertio regularum* In Faviana
et Calvisiana actione recte dicetur etiam praeteritos
fructus venire, quatenus praetor omnem fraudem
libertorum vult rescindere.

3 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edic-
tum* Si patronus heres institutus ex debita parte
adierit hereditatem, dum ignorat aliqua libertum
in fraudem suam alienasse, videamus, an succurri
ignorantiae eius debeat, ne decipiatur liberti fraudi-
bus. et Papinianus libro quarto decimo quaestionum

(1) putavit ingenuum *del.* (2) Fabiana *et hic et alibi scribendum* (3) vel quam aliam similem, forte iniuriarum *scr.* (4) erit *ins.* F^2 (5) in *ins.* F^2 (6) aliquem *Menge* (7) adversus me patremque *del.* (8) condemnandi *del.*

respondit in eadem causa manere ea, quae alienata
sunt, idcircoque patronum sibi imputare debere, qui,
cum posset bonorum possessionem accipere contra
tabulas propter ea quae alienata vel mortis causa
1 donata sunt, non fecit. Haec actio in perpetuum
2 datur, quia habet rei persecutionem. Patronum
ex asse heredem institutum volentem Faviana actione
uti praetor admittit, quia erat iniquum excludi eum
a Faviana, qui[1] non sponte adiit hereditatem, sed
quia bonorum possessionem contra tabulas petere
3 non potuit. Si intestatus libertus decesserit, pa-
tronus adeundo hereditatem eius revocat per Calvi-
sianam actionem ea, quae alienata sunt dolo malo,
quo minus pars ex testamento debita bonorum liberti
ad patronum liberosve eius perveniret: idque est,
sive petita sit a patrono ab intestato bonorum pos-
4 sessio sive non sit[2]. Si plures sint patronae et
patroni, singuli virilem tantum revocabunt vel Cal-
5 visiana[3]. Si libertus intestatus decesserit relicta
patrono debita portione aut aliquo amplius, aliquid
etiam alienaverit, Papinianus libro quarto decimo
quaestionum scribit nihil esse revocandum: nam qui
potuit alicui relinquere quid testamento, si debitam
portionem patrono relinquat praeterea, donando nihil
videtur in fraudem facere.

4 *Idem libro quadragensimo tertio ad edictum*
Quodcumque dolo malo liberti alienatum est, Fa-
1 viana actione revocatur. Etsi plures patroni sint,
omnes unam partem habebunt: sed si[4] viriles non
petent, portio ceteris adcrescet. quod in patronis
dixi, et in liberis patronorum[5] est: sed non simul
venient, sed patronis deficientibus.

5 *Paulus libro quadragensimo secundo ad edic-
tum* Tenetur Fabiana actione tam is qui accepit
ipse, quam qui iussit alii dari id quod ipsi donabatur.
1 In actione Faviana si res non restituatur, tanti
damnabitur reus, quanti actor in litem iuraverit.

6 *Iulianus libro vicensimo sexto digestorum* Si
libertus, cum fraudare patronum vellet, filio familias
contra senatus consultum pecuniam crediderit, non
erit inhibenda actio Faviana, quia libertus donasse
magis in hunc casum intellegendus est in fraudem
patroni quam contra senatus consultum credidisse.

7 *Scaevola libro quinto quaestionum* Ergo si
senatus consultum locum non habet, cessat Faviana,
cum exigi possit.

8 *Iulianus libro vicensimo sexto digestorum* Sed
si minori quam viginti quinque annis natu filio fa-
milias crediderit, causa cognita ei succurri debet.

9 *Idem libro sexagensimo quarto digestorum* Vi-
vus libertus donare bene merentibus amicis potest:
legare vero nec bene merentibus amicis potest, quo
patroni partem minuat.

10 *Africanus libro primo quaestionum* Si id,
quod a liberto in fraudem alienatum est, non extet,
actio patroni cessat, quemadmodum si pecuniam in
fraudem abiecisset aut etiam si is, qui mortis causa
a liberto accepisset, eam rem vendidisset[6] et bonae
fidei emptor eam usu cepisset.

11 *Paulus libro tertio ad legem Aeliam Sentiam*
Non videtur patronus fraudari eo quod consentit:
sic et quod volente patrono libertus donaverit, non
poterit Faviana[7] revocari.

12 *Iavolenus libro tertio epistularum* Libertus
cum fraudandi patroni causa fundum Seio tradere
vellet, Seius Titio mandavit, ut eum accipiat, ita ut
inter Seium et Titium mandatum contrahatur. quaero,
post mortem liberti patronus utrum cum Seio dum-
taxat qui mandavit actionem habet, an cum Titio
qui fundum retinet, an cum quo velit agere possit?
respondit: in eum, cui donatio quaesita est, ita tamen
si ad illum res pervenerit, actio datur, cum omne
negotium, quod eius voluntate gestum sit, in con-
demnationem eius conferatur. nec potest videri id
praestaturus quod alius possidet, cum actione man-
dati consequi rem possit, ita ut aut ipse patrono
restituat aut eum cum quo mandatum contraxit resti-
tuere cogat. quid enim dicemus, si[8] is, qui in re
interpositus est, nihil dolo fecit? non dubitabimus,
quin omnimodo cum eo agi non possit. quid enim
non[9] potest videri dolo fecisse, qui fidem suam amico
commodavit quam alii[10] quam sibi ex liberti fraude
adquisiit.

13 *Paulus libro decimo ad legem Iuliam et Pa-
piam* Constitutione divi Pii cavetur de impubere
adoptando, ut ex bonis, quae mortis tempore illius
qui adoptavit fuerunt, pars quarta ad eum pertineat
qui adoptatus est: sed et bona ei, quae adquisiit
patri, restitui iussit: si causa cognita emancipatus
fuerit, quartam perdit. si quid itaque in fraudem
eius alienatum fuerit, quasi per Calvisianam vel Fa-
vianam actionem revocandum est.

VI[11].

SI TABULAE TESTAMENTI NULLAE EXTABUNT, UNDE LIBERI.

1 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edic-
tum* Posteaquam praetor locutus est de bonorum
possessione eius qui testatus est, transitum fecit ad
intestatos, eum ordinem secutus, quem et lex duo-
decim tabularum secuta est: fuit enim ordinarium ante
de iudiciis testantium[12], dein sic de successione ab
1 intestato loqui. Sed successionem ab intestato in
plures partes divisit: fecit enim gradus varios, pri-
mum liberorum, secundum legitimorum, tertium cog-
2 natorum, deinde viri et uxoris. Ita autem ab in-
testato potest competere bonorum possessio, si neque
secundum tabulas neque contra tabulas bonorum
3 possessio agnita sit. Plane si tempora quidem
petendae bonorum possessionis ex testamento largie-
bantur, verumtamen repudiata est bonorum possessio,
dicendum erit ab intestato bonorum possessionem
iam incipere: cum enim is qui repudiavit petere bo-
norum possessionem non potest post repudiationem,
consequens erit, ut ab intestato posse peti incipiat.
4 Sed et[13] si ex Carboniano edicto bonorum pos-
sessio data sit, magis est, ut dicere debeamus ab
intestato[14] nihilo minus posse peti: ut enim suo loco
ostendimus, non impedit bonorum possessionem edic-
5 talem Carboniana bonorum possessio. Recte autem
praetor a liberis initium fecit ab intestato successio-
nis, ut, sicuti contra tabulas ipsis defert, ita et ab
6 intestato ipsos vocet. Liberos autem accipere de-
bemus quos ad contra tabulas bonorum possessionem
admittendos diximus, tam naturales quam adoptivos:
sed adoptivos hactenus admittimus, si fuerint in po-
testate: ceterum si sui iuris fuerint, ad bonorum
possessionem non invitantur, quia adoptionis iura
7 dissoluta sunt emancipatione. Si quis filium suum
emancipatum in locum nepotis adoptavit et emanci-
pavit[15], cum haberet et nepotem ex eo, quaesitum
est apud Marcellum, an adoptio rescissa[15] impediat
nepotem. sed cum soleat emancipato patri iungi ne-
pos, quis non dicat, etsi adoptatus sit et quasi filius
nihilo minus filio suo eum non obstare, quia quasi
filius adoptivus est in potestate, non quasi naturalis?
8 Si heres institutus non habeat voluntatem, vel
quia incisae sunt tabulae vel quia cancellatae vel
quia alia ratione voluntatem testator mutavit volu-
itque intestato decedere, dicendum est ab intestato
rem habituros eos, qui bonorum possessionem acce-
9 perunt. Si emancipatus filius exheres fuerit, is

(1) quia *F* (2) idemque est, si petita sit a patrono ab intestato bonorum possessio *scr.* (3) calvisianam *F* (4) qui *ins.* (5) patro *F* (6) perdidisset *scr.* (7) favianam *F* (8) si *om. F* (9) quid enim? num *scr. vel* non *del.* (10) quam (qua *F*[em]) alii] *requiritur* et magis alii

(11) *Sab.* 1...6; *Pap.* 7...9. — *Bas.* 45, 1, 1...9. — *Cf. Cod.* 6, 14 (12) testatium *F* (13) et *del.* (14) intesto *F* (15) et emancipavit *et* rescissa *videntur adiecta ab interpolatore*

autem qui in potestate fuerat praeteritus, emancipatum petentem ab intestato bonorum possessionem unde liberi tueri debet praetor usque ad partem dimidiam, perinde atque si nullas tabulas pater reliquisset.

2 *IULIANUS libro vicensimo septimo digestorum* Emancipatus praeteritus si contra tabulas bonorum possessionem non acceperit et scripti heredes adierint hereditatem, sua culpa amittit paternam hereditatem: nam quamvis secundum tabulas bonorum possessio petita non fuerit, non tamen eum praetor tuetur, ut bonorum possessionem accipiat unde liberi. nam et patronum praeteritum, si non petat contra tabulas bonorum possessionem, ex illa parte edicti, unde legitimi vocantur, non solet tueri praetor adversus scriptos heredes.

3 *ULPIANUS libro octavo ad Sabinum* Bonorum possessio potest peti ab intestato, si certum sit tabulas non extare septem testium signis signatas.

4 *PAULUS libro secundo ad Sabinum* Liberi et capite minuti per edictum praetoris ad bonorum possessionem vocantur parentium, nisi si adoptivi fuerint: hi enim et liberorum nomen amittunt post emancipationem. sed si naturales emancipati et adoptati iterum emancipati sint, habent ius naturale liberorum.

5[1] *POMPONIUS libro quarto ad Sabinum* Si quis ex his, quibus bonorum possessionem praetor pollicetur, in potestate parentis, de cuius bonis agitur, cum is moritur, non fuerit, ei liberisque, quos in eiusdem familia habebit, si ad eos hereditas suo nomine pertinebit neque nominatim exheredes scripti erunt, bonorum possessio eius partis datur, quae ad eum pertineret, si in potestate permansisset, ita, ut ex ea parte dimidiam[2] habeat, reliquum liberi eius,
1 hisque dumtaxat bona sua conferat. Sed et[3] si filium et nepotem ex eo pater emancipaverit, filius solus veniet ad bonorum possessionem, quamvis capitis deminutio per edictum nulli obstet. quin etiam hi quoque, qui in potestate numquam fuerunt nec sui heredis locum optinuerunt, vocantur ad bonorum possessionem parentium. nam si filius emancipatus reliquerit in potestate avi nepotem, dabitur ei, qui in potestate relictus sit, patris emancipati bonorum possessio: et si post emancipationem procreaverit, ita nato dabitur avi bonorum possessio, scilicet non
2 obstante ei patre suo. Si filius emancipatus non petierit bonorum possessionem, ita integra sunt omnia nepotibus, atque si filius non fuisset, ut quod filius habiturus esset petita bonorum possessione, hoc nepotibus ex eo solis, non etiam reliquis adcrescat.

6[4] *ULPIANUS libro trigensimo nono ad edictum* Si pater filium emancipaverit, nepotem retinuerit, deinde filius decesserit: et rei aequitas et causa edicti, quo de bonorum possessione liberis danda cavetur, efficit, ut eius ratio habeatur et bonorum possessio intestato patris detur, ut tamen bona sorori, quae necessaria heres patri extitit, conferre cogatur[5] avus, qui per eum bonorum possessionis emolumentum adquisiturus est: nisi forte avus iste nullum ex his fructum adquirere vult paratusque est de potestate nepotem demittere, ut ad emancipatum emolumentum omne bonorum possessionis perveniat. nec idcirco soror, quae patri heres extitit, iuste queri poterit, quod eo facto a collationis commodo excluditur, cum avo quandoque intestato defuncto ad bona eius simul cum fratre possit venire.

7 *PAPINIANUS libro vicensimo nono quaestionum* Scripto herede deliberante filius exheredatus mortem obit atque ita scriptus heres omisit[6] hereditatem. nepos ex illo filio susceptus avo suus heres erit neque pater videbitur obstitisse, cuius post mortem legitima defertur hereditas. nec dici potest heredem, sed non suum nepotem fore, quod proximum gradum numquam tenuerit, cum et ipse fuerit in potestate neque pater eum in hac successione praevenerit. et alioquin si non suus heres est, quo iure heres erit, qui sine dubio non est adgnatus? ceterum et si non sit exheredatus nepos, adiri poterit ex testamento hereditas a scripto herede filio mortuo: quare qui non obstat iure intestati, iure testati vide-
1 bitur obstitisse. Non sic parentibus liberorum, ut liberis parentium debetur hereditas: parentes ad bona liberorum ratio miserationis admittit, liberos naturae, simul et parentium commune votum.

8 *IDEM libro sexto responsorum* Filius familias ut proximus cognatus patre consentiente possessionem adgnovit: quamvis per condicionem testamento datam, quod in patris potestate manserit, ab hereditate sit exclusus, tamen utiliter possessionem adgnovisse videbitur nec in edicti sententiam incidet, quoniam possessionem secundum tabulas non adgnovit, cum inde rem habere non poterit[7] nec in filii potestate condicio fuerit nec facile pater emancipare filium cogi poterit.

9 *PAULUS libro undecimo responsorum* Si postea, quam filius emancipatus bonorum possessionem patris petit, statum suum mutavit, nihil obesse ei, quo minus id quod adquisiit retineat: quod si prius condicionem suam mutavit, bonorum possessionem eum petere non posse.

VII[8].

UNDE LEGITIMI.

1 *IULIANUS libro vicensimo septimo digestorum* Haec verba edicti 'tum quem ei heredem esse oporteret, si intestatus mortuus esset' παρατατικῶς[9] et cum quodam temporis spatio accipiuntur: non ad mortis testatoris tempus referuntur, sed ad id, quo bonorum possessio peteretur. et ideo legitimum heredem, si capite deminutus esset, ab hac bonorum possessione summoveri palam est.

2 *ULPIANUS libro quadragensimo sexto ad edictum* Si repudiaverint sui ab intestato bonorum possessionem, adhuc dicemus obstare eos legitimis, hoc est his, quibus legitima potuit deferri hereditas, idcirco, quia repudiando quasi liberi bonorum posses-
1 sionem hanc incipiunt habere quasi legitimi. Haec autem bonorum possessio non tantum masculorum defertur, verum etiam feminarum, nec tantum ingenuorum, verum etiam libertinorum. communis est igitur pluribus. nam et feminae possunt vel consanguineos vel adgnatos habere, item libertini possunt
2 patronos patronasque habere. Nec tantum masculi hanc bonorum possessionem accipere possunt,
3 verum etiam feminae. Si quis decesserit, de quo incertum est, utrum pater familias an filius familias sit, quia pater eius ab hostibus captus adhuc vivat vel quod alia causa suspendebat eius statum, magis est, ne possit peti bonorum eius possessio, quia nondum intestatum eum esse apparet, cum incertum sit, an testari possit. cum igitur coeperit certi status esse, tunc demum petenda est bonorum possessio: non cum certum esse coeperit intestatum esse, sed cum cer-
4 tum esse coeperit patrem familias esse. Haec autem bonorum possessio omnem vocat, qui ab intestato potuit esse heres, sive lex duodecim tabularum eum legitimum heredem faciat sive alia lex senatusve consultum. denique mater, quae ex senatus consulto venit Tertulliano, item qui ex Orphitiano ad legitimam hereditatem admittuntur, hanc bonorum possessionem petere possunt.

3 *PAULUS libro quadragensimo tertio ad edictum* Generaliter igitur sciendum est, quotienscumque vel lex vel senatus[10] defert hereditatem, non etiam bo-

(1) *pr.* = *D.* 37, 8, 1 *pr.* (2) midiam *F* (3) et *del.* (4) *cf. D.* 37, 6, 5, *pr.* (5) cogetur *F* (6) omiserit *F* (7) potuerit *scr.*

(8) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5; *Pap.* 6. — *Bas.* 45, 2, 1...5. — *Cf. Cod.* 6, 15 (9) *id est* extense: παραιακτικως *F*[2] (10) consultum *ins.*

norum possessionem, ex hac parte eam peti oportere: cum vero etiam bonorum possessionem dari iubet, tum ex illa parte, qua ex legibus, peti debere: sed et ex hac parte poterit.

4 *Iulianus libro vicensimo septimo digestorum* Si ex duobus fratribus alter decesserit testamento iure facto, dein deliberante herede alter quoque intestato decesserit et scriptus heres omiserit hereditatem, patruus legitimam hereditatem habebit: nam haec bonorum possessio 'tum quem heredem esse 'oportet' ad id tempus refertur, quo primum ab intestato bonorum possessio peti potuisset.

5 *Modestinus libro tertio pandectarum* Inter adgnatos et cognatos hoc interest, quod in adgnatis et cognati continentur, in cognatis non utique et adgnati. verbi gratia patris frater, id est patruus, et adgnatus est et cognatus, matris autem frater, id est
1 avunculus, cognatus est, adgnatus non est. Quamdiu spes est suum heredem aliquem defuncto existere, tamdiu consanguineis locus non est: puta si defuncti uxor praegnas sit aut defuncti filius apud hostes sit.

6 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Nati post mortem patris vel post captivitatem sive deportationem, sed et hi, qui tempore, quo capiebatur vel deportabatur pater, in potestate fuerunt, ius inter se consanguinitatis habent, etsi heredes patri non extiterint, sicuti exheredati.

VIII [1].

UNDE COGNATI.

1 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad edictum* Haec bonorum possessio nudam habet praetoris indulgentiam neque ex iure civili originem habet: nam eos invitat ad bonorum possessionem, qui iure civili ad successionem admitti non possunt, id est cogna-
1 tos. Cognati autem appellati sunt quasi ex uno nati, aut, ut Labeo ait, quasi commune nascendi
2 initium habuerint [2]. Pertinet autem haec lex ad cognationes non serviles: nec enim facile ulla servi-
3 lis videtur esse cognatio. Haec autem bonorum possessio, quae ex hac parte edicti datur, cognatorum gradus sex complectitur et ex septimo duas
4 personas sobrino et sobrina natum et natam. Cognationem facit etiam adoptio: etenim quibus fiet adgnatus hic qui adoptatus est, isdem etiam cognatus fiet: nam ubicumque de cognatis agitur, ibi sic accipiemus, ut etiam adoptione cognati facti contineantur. evenit igitur, ut is qui in adoptionem datus est tam in familia naturalis patris iura cognationis retineat quam in familia adoptiva nanciscatur: sed eorum tantum cognationem in adoptiva familia nanciscetur, quibus fit adgnatus, in naturali autem omnium reti-
5 nebit. Proximus autem accipietur etiam is qui solus est, quamvis proprie proximus ex pluribus di-
6 citur. Proximum accipere nos oportet eo tem-
7 pore, quo bonorum possessio defertur. Si quis igitur proximus cognatus, dum heredes scripti deliberant, diem suum obierit, sequens quasi proximus admittetur, hoc est quicumque fuerit tum deprehensus
8 proximum locum optinens [3]. Si quis proximior cognatus nasci speretur, in ea condicione est, ut dici debeat obstare eum sequentibus: sed ubi natus non est, admittemus eum, qui post ventrem proximus videbatur. sed hoc ita demum erit accipiendum, si hic qui in utero esse dicitur vivo eo de cuius bonorum possessione agitur fuit conceptus, nam si post mortem, neque obstabit alii neque ipse admittetur, quia non fuit proximus cognatus ei, quo vivo
9 nondum animax [4] fuerit. Si qua praegnas decesserit et utero exsecto partus sit editus, in ea condicione est partus iste, ut matris suae accipere bonorum possessionem possit 'unde proximi cognati'. sed post senatus consultum Orphitianum et 'unde 'legitimi' petere poterit, quia mortis tempore in utero
10 fuit. Gradatim autem admittuntur cognati ad bonorum possessionem: ut qui sunt primo gradu,
11 omnes simul admittuntur. Si quis apud hostes fuerit mortis tempore eius, de cuius bonorum possessione quaeritur, dicendum est bonorum possessionem peti ab eo posse.

2 *Gaius libro sexto decimo ad edictum provinciale* Hac parte proconsul naturali aequitate motus omnibus cognatis promittit [5] bonorum possessionem, quos sanguinis ratio vocat ad hereditatem, licet iure civili deficiant. itaque etiam vulgo quaesiti liberi matris et mater talium liberorum, item ipsi fratres inter se ex hac parte bonorum possessionem petere possunt, quia sunt invicem sibi cognati, usque adeo, ut praegnas quoque manumissa si pepererit, et is qui natus est matri et mater ipsi et inter se quoque qui nascuntur cognati sint [6].

3 *Iulianus libro vicensimo septimo digestorum* Capitis deminutione peremuntur cognationes, quae per adoptionem adquisitae sunt. igitur si post mortem verbi gratia fratris adoptivi intra centensimum diem adoptivus frater capite deminutus fuerit, bonorum possessionem accipere non poterit, quae proximitatis nomine fratris defertur: praetorem enim non solum mortis tempus, sed etiam id, quo bonorum possessio petitur, intueri palam est.

4 *Ulpianus libro sexto regularum* Si spurius intestato decesserit, iure consanguinitatis aut adgnationis hereditas eius ad nullum pertinet, quia consanguinitatis itemque adgnationis iura a patre oriuntur: proximitatis autem nomine mater eius aut frater eadem matre natus bonorum possessionem eius ex edicto petere potest.

5 *Pomponius libro quarto ad Sabinum* Legitimis capite deminutis non datur bonorum possessio iure heredis legitimi, quia non eadem causa eorum est, quae liberorum: sed gradu cognatorum rursus vocantur.

6 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad edictum* Cognatis accusatio [7] nihil obest ad successionem, si accusaverint cognatos suos.

7 *Modestinus libro sexto regularum* Is, qui aliqua ratione servus factus est, manumissione nulla ratione recipit cognationem.

8 *Idem libro quarto decimo responsorum* Modestinus respondit non ideo minus ad aviae maternae bona ab intestato nepotes admitti, quod vulgo quaesiti proponuntur.

9 *Papinianus libro sexto responsorum* Octavi gradus adgnato iure legitimi heredis, etsi non extiterit heres, possessio defertur: ut proximo autem cognato,
1 quamvis extiterit heres, non defertur. Fratris [8] filius pro parte heres institutus, cum patruum surdum esse contenderet atque ideo testamentum facere non potuisse, possessionem ut proximus cognatus accepit [9]. ex die mortis temporis haberi rationem placuit, quia verisimile non videbatur tam coniunctum sanguine [10] defuncti valetudinem ignorasse.

10 *Scaevola libro secundo responsorum* Intestata reliquit sororem Septiciam diverso patre natam et praegnatem matrem ex alio marito: quaero, si mater hereditatem repudiaverit, dum adhuc praegnas est, posteaque enixa fuerit Semproniam, an etiam Sempronia bonorum Titiae possessionem accipere possit. respondit, si mater hereditate exclusa est, eam quae, ut proponeretur, postea nata est, accipere posse.

(1) *Sab.* 1...6; *Ed.* 7. 8; *Pap.* 9. 10. — *Bas.* 45, 2, 6...14. — *Cf. Inst.* 3, 5; *Cod.* 6, 15 (2) habuerunt F^2 (3) optinent *F* (4) animal F^2, animans *Brencmann* (5) permittit F^2 (6) sunt *F* (7) accusatio *del.* (8) fratis *F* (9) acceperit *F* (10) sanguini *F*

VIIII[1].

DE SUCCESSORIO EDICTO.

1 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad edictum* Successorium edictum idcirco propositum est, ne bona hereditaria vacua sine domino diutius iacerent et creditoribus longior mora fieret[2]. e re igitur praetor putavit praestituere tempus his, quibus bonorum possessionem detulit, et dare inter eos successionem, ut maturius possint creditores scire, utrum habeant, cum quo congrediantur, an vero bona vacantia fisco sint delata, an potius ad possessionem bonorum procedere debeant, quasi sine successore
1 defuncto. Unus enim[3] quisque suam bonorum possessionem repudiare potest, alienam non potest.
2 Proinde procurator meus sine mea voluntate meam
3 bonorum possessionem repudiare non potest. Per servum delatam bonorum possessionem dominus re-
4 pudiare potest. Tutor impuberis an repudiare possit bonorum possessionem, videamus. et magis est, ne possit: sed ille ex auctoritate tutoris repu-
5 diare potest. Furiosi curator nequaquam poterit
6 repudiare, quia necdum delata est. Qui semel noluit bonorum possessionem petere, perdidit ius eius, etsi tempora largiantur: ubi enim noluit, iam coepit ad alios pertinere bonorum possessio aut fis-
7 cum invitare. Decretalis bonorum possessio an repudiari possit, videamus. et quidem diebus finiri potest: sed repudiari eam non posse verius est, quia nondum delata est, nisi cum fuerit decreta: rursum posteaquam decreta est, sera repudiatio est, quia
8 quod adquisitum est repudiari non potest. Si intra centensimum diem mortuus sit prior, statim se-
9 quens admitti potest. Quod dicimus 'intra dies 'centum bonorum possessionem peti posse', ita intellegendum est, ut et ipso die centensimo bonorum possessio peti possit, quemadmodum intra kalendas etiam ipsae kalendae sunt[4]. idem est et si 'in die-
10 'bus centum' dicatur. Quibus ex edicto bonorum possessio dari potest, si quis eorum aut dari sibi noluerit aut in diebus statutis non admiserit, tunc ceteris bonorum possessio perinde competit, ac
11 si prior ex eo numero non fuerit. Sed videndum est an inter[5] ceteros ipse quoque qui exclusus est admittatur. ut puta filius est in potestate: delata est ei bonorum possessio ex prima parte, unde liberis defertur: exclusus est tempore aut repudiatione: ceteris defertur: sed ipse[6] sibi succedat ex hac successoria parte? et magis est, ut succedat, ut unde legitimi possit petere et post hos suo ordine ex illa parte, unde proximi cognati vocantur. et hoc iure utimur, ut admittatur: poterit igitur ex sequenti parte succedere ipse sibi. item hoc dici poterit et in secundum tabulas bonorum possessione, ut, si secundum tabulas non petierit bonorum possessionem is qui potuit et ab intestato succedere, ipse sibi
12 succedat. Largius tempus parentibus liberisque petendae bonorum possessionis tribuitur, in honorem sanguinis videlicet, quia artandi non erant, qui paene ad propria bona veniunt. ideoque placuit eis praestitui annum, scilicet ita moderate, ut neque ipsi urguerentur ad bonorum possessionis petitionem neque bona diu iacerent. sane nonnumquam urgentibus creditoribus interrogandi sunt in iure, an sibi bonorum possessionem admittant, ut, si repudiare se dicant, sciant creditores, quid sibi agendum esset: si deliberare se adhuc dicant, praecipitandi non sunt.
13 Si quis autem a patre suo impuberi filio sit substitutus, non intra annum, sed intra diem centensi-
14 mum bonorum possessionem petere poterit. Non solum autem cum suo nomine veniunt liberi parentesque, hoc eis tribuitur, verum etiam si servus eius, qui ex liberis parentibusque est, heres institutus est, intra annum competit bonorum possessio: persona enim ea est, quae meruit hoc beneficium[7], quae pe-
15 tat. Sed et si pater emancipati filii bonorum possessionem contra tabulas accipere velit, anni tem-
16 pus ei competere constat. Et generaliter ait Iulianus ex omnibus causis liberis parentibusque intra annum bonorum possessionem competere.

2 *Papinianus libro sexto responsorum* Inferioris gradus cognatus beneficium edicti successorii non habuit, cum prior ex propria parte possessionem accepisset: nec ad rem pertinuit, quod abstinendi facultatem ob auxilium aetatis prior cognatus acceperat[8]. igitur fisco vacantia bona recte deferri[9] placuit.

X[10].

DE GRADIBUS ET ADFINIBUS ET NOMINIBUS EORUM.

1 [11] *Gaius libro octavo ad edictum provinciale* Gradus cognationis alii superioris ordinis sunt, alii inferioris, alii ex transverso sive a latere. superioris ordinis sunt parentes. inferioris liberi. ex transverso
1 sive a latere fratres et sorores liberique eorum. Sed superior quidem et inferior cognatio a primo gradu incipit, ex transverso sive a latere nullus est primus gradus et ideo incipit a secundo. itaque in primo gradu cognationis superioris quidem et inferioris ordinis cognati possunt concurrere, ex transverso vero numquam eo gradu quisquam concurrere potest. at in secundo et tertio et deinceps in ceteris possunt etiam ex transverso quidam concurrere et cum su-
2 perioris ordinis cognatis. Sed admonendi sumus, si quando de hereditate vel bonorum possessione quaeramus, non semper eos, qui eiusdem gradus sint,
3 concurrere. Primo gradu sunt supra pater mater.
4 infra filius filia. Secundo gradu sunt supra avus avia. infra nepos neptis. ex transverso frater soror.
5 Tertio gradu sunt supra proavus proavia. infra pronepos proneptis. ex transverso fratris sororisque filius filia: et convenienter patruus amita, avunculus
6 matertera. Quarto gradu sunt supra abavus abavia. infra abnepos abneptis. ex transverso fratris sororisque nepos neptis: et convenienter patruus magnus amita magna (id est avi frater et soror), avunculus magnus matertera magna (id est aviae frater et soror): item fratres patrueles sorores patrueles (id est qui quaeve ex duobus fratribus progenerantur), item consobrini consobrinaeque (id est qui quaeve ex duabus sororibus nascuntur, quasi consororini), item amitini amitinae (id est qui quaeve ex fratre et sorore propagantur). sed fere vulgus omnes istos communi appellatione consobrinos vocant.
7 Quinto gradu sunt supra atavus atavia. infra adnepos adneptis[12]. ex transverso fratris et sororis pronepos proneptis: et convenienter propatruus et proamita (id est proavi frater et soror), proavunculus et promatertera (id est proaviae frater et soror): item fratris patruelis sororis patruelis filius filia, et similiter consobrini consobrinae, item amitini amitinae filius filia: propior sobrino propior sobrina (isti sunt patrui magni amitae magnae, avunculi magni materterae magnae filius filia),

2 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad edictum* hoc est patris eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinus consobrina sive frater patruelis.

3 [13] *Gaius libro octavo ad edictum provinciale* Sexto gradu sunt supra triavus triavia[14]. infra trinepos trineptis. ex transverso fratris et sororis abnepos abneptis: et convenienter abpatruus abamita

(1) *Sab.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 45, 2, 25. 26. — *Cf. Cod.* 6, 16 (2) fiet *F* (3) enim *del.* (4) sint *F* (5) inter] ter *F* (6) an *ins.* (7) persona enim quae meruit hoc beneficium ea est *scr.* (8) acciperat *F* (9) deferre *F*

(10) *Ed.* 1. 3...6; *Sab.* 2. 7; *Pap.* 8...10. — *Bas.* 45, 3. — *Cf. Inst.* 3, 6 (11) *ad* § 3...7 *cf. Inst.* 3, 6, 1...5 (12) abnepos abneptis *F* (13) *cf. Inst.* 3, 6, 6 (14) tritavus tritavia *Inst.*

(id est abavi frater et soror), abavunculus abmatertera (id est abaviae frater et soror): item patrui magni amitae magnae, avunculi magni materterae magnae nepos neptis: item fratris patruelis sororis patruelis, consobrini consobrinae, amitini amitinae nepos neptis: propatrui proamitae, proavunculi promaterterae filius filia. item[1] qui ex fratribus patruelibus aut consobrinis aut amitinis undique[2] pro-
1 pagantur, quae[3] proprie sobrini vocantur. In septimo gradu quam multae esse possint personae,
2 ex his quae diximus satis apparet. Admonendi tamen sumus parentium liberorumque personas semper duplari: avum enim et aviam tam maternos quam paternos intellegemus, item nepotes neptesque tam ex filio quam ex filia: quam rationem scilicet in omnibus deinceps gradibus supra infraque sequemur.

4 *Modestinus libro duodecimo pandectarum* Non facile autem, quod ad nostrum ius attinet, cum de naturali cognatione quaeritur, septimum gradum quis excedit, quatenus ultra eum fere gradum rerum natura cognatorum vitam[4] consistere non patitur.
1 Cognati ab eo dici putantur, quod quasi una communiterve nati vel ab eodem orti progenitive sint.
2 Cognationis substantia bifariam apud Romanos intellegitur: nam quaedam cognationes iure civili, quaedam naturali conectuntur[5], nonnumquam utroque iure concurrente et naturali et civili copulatur cognatio[5*]. et quidem naturalis cognatio per se sine civili cognatione intellegitur quae per feminas[6] descendit, quae volgo liberos peperit. civilis autem per se, quae etiam legitima dicitur, sine iure naturali cognatio consistit per adoptionem. utroque iure consistit cognatio, cum iustis nuptiis contractis copulatur. sed naturalis quidem cognatio hoc ipso nomine appellatur: civilis autem cognatio licet ipsa quoque per se plenissime hoc nomine vocetur, proprie tamen adgnatio vocatur, videlicet quae per mares contingit.
3 Sed quoniam quaedam iura inter adfines quoque versantur, non[7] alienum est hoc loco de adfinibus quoque breviter disserere. adfines sunt viri et uxoris cognati, dicti ab eo, quod duae cognationes, quae diversae inter se sunt, per nuptias copulantur et altera ad alterius cognationis finem accedit: namque
4 coniungendae adfinitatis causa fit ex nuptiis. Nomina vero eorum haec sunt: socer socrus, gener
5 nurus, noverca vitricus, privignus privigna. Gra-
6 dus autem adfinitati[8] nulli sunt. Et quidem viri pater uxorisque socer, mater autem eorum socrus appellatur, cum apud Graecos proprie viri pater *ἑκυρός*, mater vero *ἑκυρά* vocitetur, uxoris autem pater *πενθερὸς* et mater *πενθερὰ* vocatur[9]. filii autem uxor nurus, filiae vero vir gener appellatur. uxor liberis ex alia uxore natis noverca dicitur, matris vir ex alio viro natis vitricus appellatur: eorum uterque natos aliunde privignos privignasque vocant. potest etiam sic definiri. socer est[10] uxoris meae pater, ego illius sum gener: socer magnus dicitur uxoris meae avus, ego illius sum progener: et retro pater meus uxoris meae socer est, haec illi nurus: et avus meus uxoris meae[11] socer magnus est, illa illi pronurus. item[12] prosocrus mihi uxoris meae avia est, ego illius sum progener: et retro mater mea uxoris meae socrus est, illa huic nurus: et avia mea uxoris meae[13] socrus magna est et uxor mea illi[14] pronurus est. privignus est uxoris meae filius ex alio viro natus, ego illi sum[15] vitricus: et in contrarium uxor mea liberis, quos ex alia uxore habeo, noverca dicitur, liberi mei illi privigni. viri frater levir. is apud Graecos *δαὴρ* appellatur, ut est apud Homerum[16] relatum: sic enim Helena ad Hectorem dicit:

δᾶερ ἐμεῖο κυνὸς κακομηχάνου ὀκρυοέσσης[17].

viri soror glos dicitur, apud Graecos *γάλως*. duorum fratrum uxores ianitrices dicuntur, apud Graecos *εἰνάτερες*. quod uno versu[18] idem Homerus[19] significat:

ἠέ τινες[20] *γαλόων ἢ εἰνατέρων εὐπέπλων*[21].

7 Hos itaque inter se, quod[22] adfinitatis causa parentium liberorumque loco habentur, matrimonio
8 copulari nefas est. Sciendum est neque cognationem neque adfinitatem esse posse, nisi nuptiae non interdictae sint, ex quibus adfinitas coniungitur.
9 Libertini libertinaeque inter se adfines esse pos-
10 sunt. In adoptionem datus aut emancipatus quascumque cognationes adfinitatesque habuit, retinet, adgnationis iura perdit. sed in eam familiam, ad quam per adoptionem venit, nemo est illi cognatus praeter patrem eosve, quibus adgnascitur: adfinis
11 autem ei omnino in ea familia nemo est. Is cui aqua et igni interdictum est aut aliquo modo capite deminutus est ita, ut libertatem et civitatem amitteret, et cognationes et adfinitates omnes, quas ante habuit, amittit.

5 *Paulus libro sexto ad Plautium* Si filium naturalem emancipavero et alium adoptavero, non esse eos fratres: si filio meo mortuo Titium adoptavero, videri eum defuncti fratrem fuisse Arrianus ait.

6 *Ulpianus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Labeo scribit nepotis ex filia mea nati uxo-
1 rem nurum mihi esse. Generi et nurus appellatione sponsus quoque et sponsa continetur: item socri et socrus appellatione sponsorum parentes[23] contineri videntur.

7 *Scaevola libro quarto regularum* Privignus etiam is est, qui volgo conceptus ex ea natus est quae postea mihi nupsit, aeque et is qui, cum in concubinatu erat mater eius, natus ex ea est eaque postea alii nupta sit.

8 *Pomponius libro primo enchiridii* Servius recte dicebat socri et socrus et generi et nurus appellationem etiam ex sponsalibus adquiri.

9 *Paulus libro quarto sententiarum* *Στέμματα* cognationum directo limite in duas lineas separantur, quarum altera superior, altera inferior: ex superiore autem et secundo gradu transversae lineae pendent, quas omnes latiore tractatu habito in librum singularem conteximus[24].

10 *Idem libro singulari de gradibus et adfinibus et nominibus eorum* Iuris consultus cognatorum gradus et[25] adfinium nosse debet, quia legibus hereditates et tutelae ad proximum quemque adgnatum redire consuerunt: sed et edicto praetor proximo cuique cognato dat bonorum possessionem: praeterea lege iudiciorum publicorum contra adfines et cognatos[26] testimonium inviti dicere non cogimur.
1 Nomen cognationis a Graeca voce dictum videtur: *συγγενεῖς* enim illi vocant, quos nos cognatos appel-
2 lamus. Cognati sunt et quos adgnatos lex duodecim tabularum appellat, sed hi sunt per patrem cognati ex eadem familia[27]: qui autem per feminas
3 coniunguntur, cognati tantum nominantur. Proxi-
4 miores ex adgnatis sui dicuntur. Inter adgnatos igitur et cognatos hoc interest quod inter genus et speciem: nam qui est adgnatus, et cognatus est, non utique autem qui cognatus est, et adgnatus est: alterum enim civile, alterum naturale nomen est.
5 Non parcimus his nominibus, id est cognatorum, etiam in servis: itaque parentes et filios fratresque

(1) item *del.* (2) utrimque *scr.* (3) quae *del.* (4) vinculum *scr.* (5) connectentur *F* (5*) cognitio *F* (6) de femina *scr.* (7) num *F* (8) adfinitatis F^2 (9) vocatur *del.* (10) est] F^1, *del.* F^2 (11) uxoris meae *om. F* (12) socrus mihi uxoris meae mater est, ego illius sum gener *ins.* (13) uxoris meae *om. F* (14) illa *F* (15) illi sum] *vir doctus apud Schultingium*, illorum *F* (16) *Iliad.* 6, 344 (17) *οκρυοσσης F. id est:* levir meus canis noxiae et horrendae (18) verso *F* (19) *Iliad.* 6, 378 (20) *τινες*] *πη ἐς libri Homeri* (21) *id est:* an aliquo ad domus glorum ianitricumque stolatarum (22) quos *F* (23) non *ins.* F^b (24) contexuimus *Hal.* (25) adfines et nomina cognatorum et *ins.* (26) *sic sec. Graecos*, agnatos *F* (27) famalia *F*

etiam servorum dicimus: sed ad leges serviles cogna-
6 tiones non pertinent. Cognationis origo et per
feminas solas contingit: frater enim est et qui ex
eadem matre tantum natus est: nam qui eundem
patrem habent, licet diversas matres, etiam adgnati
7 sunt. Parentes usque ad tritavum apud Romanos
proprio vocabulo nominantur: ulteriores qui non ha-
bent speciale nomen maiores appellantur: item liberi
usque ad trinepotem[1]: ultra hos posteriores[2] vocan-
8 tur. Sunt et ex lateribus cognati, ut fratres
sororesque et ex his prognati: item patrui amitae
9 et[3] avunculi et materterae. Nam[4] quotiens quae-
ritur, quanto[5] gradu quaeque persona sit, ab eo in-
cipiendum est cuius de cognatione quaerimus: et si
ex inferioribus aut superioribus gradibus est, recta
linea susum versum vel deorsum tendentium facile
inveniemus gradus, si per singulos gradus proximum
quemque numeramus: nam qui ei[6], qui mihi proximo
gradu est, proximus est, secundo gradu est mihi:
similiter enim[7] accedentibus singulis crescit numerus.
idem faciendum in transversis gradibus: sic frater
secundo gradu est, quoniam patris vel matris persona,
10 per quos coniungitur, prior numeratur[8]. Gradus
autem dicti sunt[9] a similitudine scalarum locorumve
proclivium, quos ita ingredimur, ut a proximo in
proximum, id est in eum, qui quasi ex eo nascitur,
11 transeamus. Nunc singulos gradus numeramus.
12 Primo gradu cognationis sunt susum versum duo
pater et mater. deorsum versum duo filius et filia:
13 qui tamen et plures esse possunt. Secundo gradu
duodecim personae continentur hae. avus, hoc est
patris et matris pater. item avia, similiter tam pa-
terna quam materna. frater quoque per utrumque
parentem accipitur, id est aut per matrem tantum
aut per patrem aut per utrumque, id est ex utroque
parente eodem. sed hic numerum non auget, quod
nihil differt hic ab eo, qui eundem patrem habet
tantum, nisi quod is eosdem cognatos tam paternos
quam maternos habet: et ideo evenire solet in his,
qui diversis parentibus nati sunt, ut qui meo fratri
frater sit meus cognatus non sit. pone me fratrem
habere ex eodem tantum patre, illum habere ex eadem
matre: illi inter se fratres sunt, mihi alter cognatus
non est. soror similiter numeratur ut frater. nepos
quoque dupliciter intellegitur ex filio vel filia natus.
14 idem est et in nepte. Tertio gradu personae
continentur triginta duo[10]. proavus, qui quadrifariter
intellegitur: est enim avi paterni aut materni pater,
item aviae paternae aut aviae maternae pater. pro-
avia quoque quattuor personas complectitur: est enim
aut avi paterni aut aviae paternae mater, item avi[11]
materni et similiter aviae maternae[12] mater. patruus,
is autem est patris frater[13] et ipse dupliciter intelle-
gendus est ex patre vel matre. avia paterna mea
nupsit patri tuo, peperit te, aut avia paterna tua
nupsit patri meo, peperit me[14]: ego tibi patruus
sum et tu mihi. id evenit, si mulieres altera alterius
filio nupserit: nam qui ex his masculi nati fuerint,
invicem patrui sunt, quae feminae, invicem amitae,
item masculi feminis similiter patrui, feminae illis
amitae. si vir et mulier ille filiam eius duxerit, illa
filio eius nupserit: qui ex patre adulescentis nati
erunt, ex matre puellae natos fratris filios, illi eos
patruos et amitas[15] appellabunt. avunculus est matris
frater eadem significatione, qua in patruo diximus
contigit[16]. si duo viri[17] alter alterius filiam duxerint,
qui ex his masculi nati fuerint, invicem avunculi,
quae feminae, invicem materterae erunt, et eadem
ratione masculi puellis avunculi et illae illis erunt
materterae. amita est patris soror sicut supra ac-
cipiendi[18]. matertera est matris soror similiter ut
supra. illud notandum[19] est non, quemadmodum
patris matrisque fratres et sorores patrui amitae,
avunculi materterae dicuntur, ita fratris sororisque
filios filias nomen speciale cognationis habere, sed
ita demonstrari fratris sororisque filios filias: quod
quidem et in aliis accidere ex posterioribus appare-
bit. pronepos quoque et proneptis quadrifariter in-
telleguntur: aut enim ex nepote ex filio aut ex ne-
pote ex filia descendunt, aut ex nepte ex filio aut
15 ex nepte ex filia propagantur. Quarto gradu per-
sonae continentur octoginta. abavus, cuius intellec-
tus in octo personas porrigitur: est enim proavi pa-
terni aut materni pater, quos singulos duplici modo
intellegendos diximus, aut proaviae paternae aut ma-
ternae pater, quae et ipsae singulae dupliciter acci-
piuntur. abavia: et haec octies numeratur: est enim
proavi paterni aut materni, item proaviae paternae
aut maternae mater. patruus magnus est frater avi:
qui avus[20], item frater cum duobus modis intelle-
guntur, quattuor personas hoc nomen amplectitur,
ut sit avi paterni vel materni frater, qui vel eodem
patre, id est proavo, vel tantum matre eadem, id est
proavia natus est: qui autem mihi patruus magnus
est, is patri meo vel matri meae patruus est. amita
magna est avi soror: avus autem, item soror, ut
supra diximus, dupliciter intelleguntur et ideo hic
quoque quattuor personas intellegimus: similiter quae
patris mei vel matris meae amita est, mihi erit amita
magna. avunculus magnus est aviae frater: quattuor
personae huic nomini eadem ratione subiectae sunt
mihique is est avunculus magnus, qui patri meo vel
matri meae avunculus est. matertera magna est aviae
soror: quattuor modis et haec ob eandem causam
intellegitur: ea[21], quae patri meo vel matri meae
matertera est, mihi matertera magna vocatur. eodem
gradu sunt et illi qui vocantur fratres patrueles, item
sorores patrueles, amitini amitinae[22], consobrini con-
sobrinae: hi autem sunt, qui ex fratribus vel soro-
ribus nascuntur. quos quidam ita distinxerunt, ut
eos quidem, qui ex fratribus nati sunt, fratres pa-
trueles[23], item eas, quae ex fratribus natae sunt,
sorores patrueles: ex fratre autem et sorore amitinos
amitinas: eos vero et eas, qui quaeve ex sororibus
nati nataeve sunt, consobrinos consobrinas quasi con-
sororinos: sed plerique hos omnes consobrinos vo-
cant, sicut Trebatius. sub hac appellatione nominum
personae cadunt sedecim hae. patrui filius, item filia
bifariam sicut supra numerantur (nam patris mei
frater esse potest vel ex patre solo[24] vel etiam ex
matre sola): amitae filius, item filia: avunculi filius,
item filia: materterae filius, item filia, amita avun-
culo matertera acceptis duplici intellectu secundum
eandem rationem. fratris sororisque nepos ac neptis
eodem gradu sunt[25]: sed et frater, item soror, ne-
posve et neptis dupliciter accepti continebunt per-
sonas sedecim sic.

fratris eodem patre nati nepos ex filio	nepos ex filia
fratris eadem matre, alio patre nati nepos ex filio	nepos ex filia
fratris eodem patre nati neptis ex filio	neptis ex filia
fratris alio patre eadem matre nati neptis ex filio	neptis ex filia

(1) trineptem *F* (2) posteri *d'Arnaud* (3) et ami-tae *scr.* (4) iam *scr.* (5) quoto *edd.* (6) queei F^1, quei F^2 (7) enim] dein *scr.* (8) numeretur *F* (9) sint *F* (10) duae *S* (11) avia *F* (12) mate-nae *F* (13) patruus est patris frater: is autem *scr.* (14) avia paterna mea ... peperit me *del.* (15) ex matre puellae natas appellabunt. item qui ex matre puellae nati erunt, ex patre adulescentis natos sororis filios, illi eos avunculos, et ex patre adulescentis natas materteras *ins.* (*similiter Cuiacius*) (16) *supple sic:* qua in patruo. [hic quoque similiter atque in patruo] diximus contingit (17) virili *F* (18) accipienda *scr.* (19) notantum *F* (20) qui avus] avusque *scr.* (21) eaque *scr.* (22) amitini amitinae *om. F* (23) appellent *ins.* (24) soro F^1, odem *pro* eodem F^2 solo *del.* (25) sint *F*

eademque causa octo personae efficient, ut[1] aliae octo accedunt[2] ex sorore natorum nepotes neptesque et similiter numerantur a nobis. fratris autem mei nepos neptisque me patruum magnum appellant: sororum fratrumque meorum nepotes neptesque, item mei inter se consobrini sunt. abnepos, abneptis: hi sunt pronepotis proneptis filius filia, nepotis neptisve nepos neptis, filii filiaeve pronepos proneptis, nepote vel ex filio nato vel ex filia, nepte vel ex filio nata vel ex filia acceptis, ut ad singulas personas gradu descendamus sic.

filius	nepos	pronepos	abnepos
filius	nepos	pronepos	abneptis
filius	nepos	proneptis	abnepos
filius	nepos	proneptis	abneptis
filius	neptis	pronepos	abnepos
filius	neptis	pronepos	abneptis
filius	neptis	proneptis	abnepos
filius	neptis	proneptis[3]	abneptis

similiter hae personae enumerabuntur proposita filia 16 et sic fient sedecim. Quinto gradu personae continentur centum octaginta quattuor[4]. atavus scilicet et[5] atavia[6]: atavus est abavi vel abaviae pater, proavi vel proaviae avus, avi aviaeque[7] proavus, patris vel matris abavus: huius appellatio personas complectitur sedecim, enumeratione facta tam per mares quam per feminas, ut sic ad singulas perveniamus.

pater	avus	proavus	abavus	atavus
pater	avus	proavus	abavia	atavus
pater	avus	proavia[8]	abavus	atavus
pater	avus	proavia	abavia	atavus
pater	avia	proavus	abavus	atavus
pater	avia	proavus	abavia	atavus
pater	avia	proavia	abavus[9]	atavus
pater	avia	proavia	abavia	atavus

similiter matris persona proposita enumeratio fiet. atavia[10] totidem personas continet eadem ratione numeratas, id est sedecim. patruus maior est proavi frater, patris vel matris patruus magnus: sub hoc nomine erunt personae octo et sic enumerabuntur:

pater	avus	proavus	abavus	frater proavi
pater	avus	proavus	abavia	frater proavi[11]
pater	avia	proavus	abavus	frater proavi
pater	avia	proavus	abavia	frater proavi[11]

totidem erunt matris persona et proavo eius propositis. ideo autem fratrem proavi enumerantes ante[12] abavum ponimus, quod, ut supra significavimus, non aliter pervenietur ad eum de quo quaeritur, nisi per eos transitum erit[13], ex quibus nascitur. avunculus[14] maior: is est proaviae frater, patris vel matris avunculus magnus: eadem denumeratione hic quoque octo personas computabimus, hoc tantum immutato, ut is frater proaviae ponatur. amita maior: ea est proavi soror, patris vel matris amita magna: quod ad numerum et expositionem personarum eadem erunt immutato hoc, ut proavi soror ad extremum ponatur. matertera maior: haec est soror proaviae, patris vel matris matertera magna: numerus personarum idem est, ut in novissimo ponatur proaviae soror. hos omnes a patruo maiore quos rettulimus quidam appellant ita: propatruus proavunculus, proamita promatertera: quos tamen ego ita nomino, illi contra fratris vel sororis pronepotem me demonstrant. patrui magni filius filia: hi sunt avi fratris filius filia, proavi aut proaviae nepos neptis ex filio[15], patris vel matris consobrinus consobrina: octo personas et hic computabimus, quod avus et frater, ut iam dictum est, dupliciter accipiuntur et ideo patrui magni filius quattuor implet, totidem filia. amitae magnae filius filia: hi sunt avi sororis filius filia, proavi[16] proaviae nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina: numerus personarum idem qui supra. avunculi magni filius filia: hi sunt aviae fratris filius filia, proavi aut proaviae nepos neptis ex filio, patris vel matris consobrinus aut[17] consobrina: numerus idem. materterae magnae filius filia: hi sunt aviae sororis filius filia, proavi[16] proaviae nepos neptis ex filia, patris vel matris consobrinus consobrina: computatio eadem. personae quas enumeravimus[18] a patrui magni filio ei, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrinis[19] vocantur: nam, ut Massurius ait, quem quis appellat propiorem sobrino, qui[20] est patris matrisve consobrinus aut consobrina, [21]ab eo consobrini consobrinaeve filius filia nominatur. patrui nepos neptis: hi sunt avi paterni vel aviae paternae pronepos proneptis ex nepote vel ex nepte filio natis, consobrini consobrinae[22] filius filia: octo personas continebunt, quattuor nepos, quattuor neptis, quia et patruus dupliciter accipitur et nepos vel neptis sub singulis patruorum personis duplicatur. amitae nepos vel[23] neptis: hi sunt avi paterni vel aviae paternae pronepos proneptis ex nepote vel nepte filia natis, consobrini consobrinae[22] filius filia: numerus idem est. avunculi nepos neptis: hi sunt avi materni vel aviae maternae pronepos proneptis: cetera eadem, quae in patrui nepote vel nepte[24]. his omnibus, quos a patrui nepote proposuimus, is, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrino est: nam patris vel matris eorum consobrinus est. fratris pronepos proneptis: continebunt hi personas sedecim fratre dupliciter et pronepote et pronepte singulis quadrifariam, ut supra demonstravimus, acceptis. sororis pronepos proneptis similiter sedecim personas continent. adnepos adneptis: hi sunt abnepotis vel abneptis filius filia, pronepotis vel proneptis nepos neptis, nepotis vel neptis pronepos proneptis, filii vel filiae abnepos abneptis: numerabuntur sub hac appellatione triginta duo[25] personae, quia abnepos sedecim habet et totidem 17 abneptis. Sexto gradu continentur personae quadringentae quadraginta octo hae. tritavus: est autem tritavus patris et[26] matris atavus, avi vel aviae abavus, proavi[27] proaviae proavus[28], abavi vel abaviae avus, atavi vel ataviae pater, dictus quasi tertius avus[29]: personas autem complectitur triginta duo[30]: geminetur enim necesse est numerus, qui in atavo fuit immutatione per singulas personas propter ataviam facta, ut sedecies tritavus intellegatur atavi pater et totiens ataviae. tritavia similiter numerata[31] faciet personas triginta duo[32]. patruus maximus: is est abavi frater, atavi et[33] ataviae filius, patris vel matris patruus maior: personas continebit sedecim sic.

pater	avus	proavus	abavus	atavus	abavi frater
pater	avus	proavus	abavus	atavia	frater abavi
pater	avus	proavia	abavus	atavus	frater abavi
pater	avus	proavia	abavus	atavia	frater abavi
pater	avia	proavus	abavus	atavus	frater abavi
pater	avia	proavus	abavus	atavia	frater abavi[34]
pater	avia	proavia	abavus	atavus	frater abavi[34]
pater	avia	proavia	abavus	atavia	frater abavi

(1) eademque causa octo personae efficient ut] octo personae efficientur eademque causa *scr.* (2) accedant F^2 (3) *ordines* 4. 5. 6. 7 *et octavi tres primos gradus om.* F (4) *requiritur numerus* centum nonaginta duae (*cf. n.* 22) (5) et *bis* F (6) atavus scilicet et atavia *del.* (7) aviaeve? (8) proavia] proavias F^1, proavuss (*voluit* proavus) F^2 (9) abavia F (10) abavia F (11) proavia F (12) ideo autem ante fratrem proavi enumerantes? (13) fuerit F^2 (14) abavunculus F (15) filia *ins.* F (16) aut *ins. dett.* (17) aut *del.* (18) enumeraberimus F^2 (19) sobrini F^1 (20) qui] ei *scr.* (21) ipse *ins.* (22) consobrinaeve *scr.* (23) vel *del. Hal.* (24) materterae nepos neptis: hi sunt avi materni vel aviae maternae pronepos proneptis: cetera eadem quae in amitae nepote vel nepte *ins.* (*similiter Taur.*: *cf. tamen n.* 2) (25) duae *dett.* (26) vel S (27) vel *ins. Hal.* (28) abavus F (29) tertii avi avus *v. l. apud Hal.* (30) duas S (31) enumerata F^2 (32) duas S (33) et] vel *scr.* (34) atavi F (35) *septimum ordinem om.* F

totidem erunt matris appellatione proposita. avunculus maximus: is est abaviae frater, patris vel matris avunculus maior: et numerus idem et personarum expositio eadem quae supra hoc dumtaxat immutato, ut pro abavi fratre abaviae fratrem ponas. amita maxima: ea[1] est abavi soror, patris vel matris amita maior: cetera ut in patruo maximo immutato hoc tantum, ut ubi est abavi frater ponatur abavi soror. matertera maxima: ea est abaviae soror, patris vel matris matertera maior: cetera ut supra ad extremum dumtaxat pro abaviae fratre proposita abaviae sorore. hos omnes, quos a patruo maximo posuimus, quidam his nominibus designant: abpatruus abavunculus[2], abamita abmatertera: itaque et nos indifferenter hos ponemus. quos ego autem appello abpatruos abavunculos, abamitas abmaterteras, illi me demonstrant fratris sororisque[3] abnepotem. patrui maioris filius filia: hi sunt proavi fratris filius filia, abavi abaviae per proavum nepos neptis ex filio: personae sub hoc erunt sedecim, enumeratione sic ducta ut in quinto gradu, cum patruum maiorem demonstraremus, fecimus, adiecto dumtaxat filio filia, quia filius patrui maioris totidem necesse est personas complectatur, quot patruus maior, id est octo. totidem ex filiae persona[4] computatis is numerus efficietur, quem supra posuimus. amitae maioris filius filia: hi sunt proavi sororis filius filia, abavi abaviae per proavum nepos neptis ex filia: et hic eadem ratione personas dinumerabimus totidem. avunculi maioris filius filia: hi sunt[5] proaviae fratris filius filia, abavi abaviae per proaviam nepos neptis ex filio. eadem hic dinumeratio facienda est, quae in patrui maioris filio filia. materterae maioris filius filia: hi sunt proaviae sororis filius filia, abavi abaviae per proaviam nepos neptis ex filia[6]: circa numerum personarum et expositionem ut supra. hi omnes, quos proposuimus a patrui maioris filio, avo aviaeve[7] eius, de cuius cognatione quaeritur, fratribus et sororibus[8] eorum consobrini consobrinaeve sunt: at patri matrique[9] eiusdem fratribusque et sororibus utrius eorum propius sobrinis. patrui magni nepos vel[10] neptis, amitae magnae nepos vel[10] neptis, avunculi magni nepos vel[10] neptis, materterae magnae nepos vel[10] neptis: haec singula[11] nomina continent personas sexaginta quattuor: nam cum patrui magni verbi gratia persona quadrifariam intellegatur, nepotis bifariam, geminatur is numerus nepote dumtaxat adnumerato et quadruplatur is qui geminatus erat: duplicatur etiam nepte computata[12]. et tantum unius denumerationem proponimus exempli gratia.

pater	avus	proavus	frater avi qui est patruus magnus	filius eius	nepos eiusdem ex filio	item neptis
pater	avus	proavia	frater avi qui est patruus magnus	filius eius	nepos eiusdem ex filio	item neptis
pater	avus	proavus	frater avi qui est patruus magnus	filia eius	nepos eiusdem ex filia	item neptis[13]
pater	avus	proavia	frater avi qui est patruus magnus	filia[14] eius	nepos eiusdem ex filia	item neptis

totidem et eadem ratione exponuntur matris nomine anteposito, id est ut avi materni fratris[15] nepotes et neptes computemus. item in amita magna[16], id est avi sororis, nepotes neptesque enumerabimus: idemque in avunculo magno[17], id est aviae fratris: eadem ratione in[18] materterae magnae, id est aviae sororis: ex quibus universus numerus completur sexaginta quattuor. hi omnes proavi aut proaviae eius, de cuius cognatione quaeritur, pronepotes et[19] proneptes, eiusdem avi aviaeve fratris sororisve nepotes neptesve[20]: et contra horum eiusdem avus avia patruus magnus amita magna, avunculus magnus matertera magna: erunt autem pater materve eiusdem fratresque et sorores utrius eorum propii sobrini[21]: ipse his sobrinus est et invicem huic[22] illi sobrini. patrui pronepos patrui proneptis: continent personas octo: nam[23] utriusque sexus[24] fiunt sedecim sic.

pater	avus	patruus	filius patrui	nepos eiusdem ex filio	pronepos eiusdem ex nepote filio nato	item proneptis
pater	avia	patruus	filius patrui	nepos eiusdem ex filio	pronepos ex nepote filio nato	item proneptis
pater	avus	patruus	filia patrui	nepos eiusdem ex filia	pronepos ex nepote filia nato	et proneptis
pater	avia	patruus	filia patrui	nepos eius ex filia[25]	pronepos ex nepote filia[25] nato	item proneptis
pater	avus	patruus	filius patrui	neptis eiusdem ex filio	pronepos ex nepte filio nata	item proneptis
pater	avia	patruus	filius patrui	neptis[26] eiusdem ex filio	pronepos ex nepte filio nata	item proneptis
pater	avus	patruus	filia patrui	neptis eiusdem ex filia	pronepos ex nepte filia nata	item proneptis
pater	avia	patruus	filia patrui	neptis eiusdem ex filia	pronepos ex nepte filia nata	item proneptis

amitae pronepos proneptis: totidem personas eadem ratione et is continet, tantum pro patruo amita sumpta. item[27] avunculi pronepos proneptis, item pro patruo avunculo posito. materterae pronepos proneptis: et hic ubi patruus positus est, matertera enumerata eundem numerum personarum inveniemus. hi omnes eius, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum nepotes neptesve sunt. fratris sororisque abnepos abneptis: efficiunt personas sexaginta quattuor, ut ex supra scriptis apparere potest. trinepos trineptis: hi sunt filii filiaeve adnepos adneptis, nepotis neptis[28] abnepos abneptis, pronepotis proneptisve pronepos proneptis, abnepotis abneptisve nepos neptisve[29], adnepotis adneptis[30] filius filia. hae appellationes demonstrant personas sexaginta quattuor, nam triginta duo trinepos complet, totidem trineptis. ab nepote enim numerus quadruplatus in se efficit triginta duo, ipso nepote duas significante, pronepote quattuor, abnepote octo, adnepote sedecim: his accedunt trinepos trineptis, una ex adnepote nati, altera ex adnepte[31]. per singulos autem gradus ideo geminatio fit, quia maribus adiciuntur feminae, ex quibus proximus quisque progenitur, et numerabuntur sic:

(1) ea *om. F* (2) abavuncunculus *F* (3) sororisve *scr.* (4) personae *F* (5) proavi *ins. F* (6) filio *F* (7) aviae esse *F* (8) fratribusque et sororibus utrius *scr.* (9) matrive *scr.* (10) vel *del.* (11) simul *Hal.* (12) computatae *F* (13) *tertium ordinem om. F* (14) filius *F* (15) patres *F* (16) in amita magna] amitae magnae *scr.* (17) idemque in avunculo magno] itemque avunculi magni *scr.* (18) in *del.* (19) et *del.* (20) neptes *scr.* (21) erunt ... propii sobrini] horum autem pater materve fratresque et sorores utrius eorum propius sobrinis *scr.* (*similiter Hal.*) (22) hic *F* (23) octonas *Hal.* (24) sexu *F* (25) filio *F* (26) nepos *F* (27) item] totidem *scr.* (28) neptisve *scr.* (29) neptis *scr.* (30) adneptisve *scr.* (31) uni ex adnepote nati, alteri ex adnepte *Hal.*

filius	nepos	pronepos	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	pronepos	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	pronepos	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	pronepos	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	proneptis	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	proneptis	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	proneptis	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	proneptis	abnepos	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	pronepos	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	pronepos	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	proneptis	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	proneptis	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	pronepos	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	pronepos	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	proneptis	abneptis	adnepos	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	proneptis	abneptis	atnepos	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	pronepos	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	pronepos	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	pronepos	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	pronepos	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	proneptis	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	proneptis	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	proneptis	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	proneptis	abnepos	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	pronepos	abneptis	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	pronepos	abneptis	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	nepos	proneptis	abneptis	adneptis	trinepos	item	trineptis
filia	nepos	proneptis	abneptis	adneptis	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	pronepos	abneptis	atneptis	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	pronepos	abneptis	atneptis	trinepos	item	trineptis
filius	neptis	proneptis	abneptis	atneptis	trinepos	item	trineptis
filia	neptis	proneptis	abneptis	atneptis	trinepos	item	trineptis

18 Septimo gradu personae continentur mille viginti quattuor hae: tritavi itemque tritaviae pater mater: personas efficiunt centum viginti octo: tritavi enim patres tot sunt[1] quot ipsius[2] tritavi, item eiusdem matres totidem, fiunt sexaginta quattuor: idem numerus tritaviae patris matrisque. atavi ataviae frater sororve[3]: hi sunt tritavi filius filia, abavi[4] abaviaeve patruus avunculus amita matertera, proavi proaviae[5] patruus magnus avunculus magnus amita magna matertera magna, avi aviaeve propatruus proavunculus proamita promatertera, patris vel matris abpatruus abavunculus abamita abmatertera: fiunt personae atavi fratris triginta duo[6]: nam sedecim, quas atavus explet, accedunt totidem propter fratris duplicem personam: necesse est nam[7] sedecim fratres atavi ex patre computentur[8], sedecim ex matre. similiter atavi sorores triginta duo[6]: fiunt sexaginta quattuor: et totidem ataviae fratris, item sororis. patrui maximi filius filia: hi sunt atavi nepos neptis ex filio, abavi fratris filius filia. amitae maximae filius filia: hi sunt atavi nepos neptis ex filia, abavi sororis filius filia. avunculi maximi filius filia: hi sunt atavi nepos neptis ex filio, abaviae fratris[9] filius filia. materterae maximae filius filia[10]: hi sunt atavi[11] nepos neptis ex filia[12], abaviae sororis filius filia. hae omnes personae, quas a patrui maximi filio enumeravimus[13], proavi proaviaeque eius, de cuius cognatione quaeritur, [14]consobrinae sunt, avi aviaeque eiusdem propius sobrinis. singulae appellationes continent personas sedecim[15], quia, cum patruus maximus sedecim efficiat, filius eius eandem habet enumerationem totidemque filia: et fit ex omnibus his, quas a patrui[16] maximi filio comprehendimus, ductis per octo sedecies, [17]centum viginti octo. patrui maioris nepos personas continet sedecim (est enim abavi abaviaeve pronepos) et cum abavus octies numeretur, nepotes bis octies computati supra scriptum numerum efficiunt. patrui maioris neptis item. avunculi maioris nepos neptis eadem ratione personas complebunt triginta duo[18]. amitae maioris nepos neptis eadem ratione item. materterae maioris nepos neptis item. et sic ex omnibus colliguntur centum viginti octo. his personis avus avia eius, de cuius cognatione quaeritur, propius sobrinis sunt, pater mater sobrinus sobrina: is de cuius cognatione quaeritur, sobrino natus est: [19]hic proximo nomine definitur parentis sui sobrinus, ut Trebatius ait, rationemque nominis hanc reddit[20], quod ultimi cognationum gradus sobrinorum fiunt itaque sobrini filium recte proximum nomen. ab eo ipso huius sobrini filius dicetur, et ideo eos, qui ex sobrinis nati sunt, inter se proximum nomen appellare[21]: hos enim nullum proprium habere nomen, quo inter se vocentur. patrui magni pronepos proneptis. avunculi magni pronepos proneptis. amitae magnae pronepos proneptis. materterae magnae pronepos proneptis. ex his omnibus centum viginti octo personae efficiuntur, quia singulae appellationes sedecim complent: nam cum exempli gratia patruus magnus quadrifariam intellegitur, ad singulorum patruorum magnorum[22] personas quadruplicatus pronepos, item proneptis triginta[23] duo[!] personas reddet, totque quater numeratae illam, quae proposita est, summam efficiunt. eorum patres matresque ei, de cuius cognatione quaeritur, sobrini sobrinaeque sunt, ipse autem isdem sobrino sobrinave natus[24]. patrui abnepos abneptis. avunculi abnepos abneptis. amitae abnepos abneptis. materterae abnepos abneptis. haec singula vocabula senas denas continent[25] personas: verbi enim gratia patrui abnepos sic[26] enumerabitur, ut bifariam patruo accepto quater pronepos, totiens proneptis ducatur et sic ad eorum filios veniatur sedecies computatos: eadem ratione ad filiam: item in ceteros[27]: et per hoc ex omnibus efficietur numerus personarum centum viginti octo. hi sunt ei, de cuius cognatione quaeritur, consobrinorum nepotes neptesque, ipsi[28] eorum, de

(1) sint *F* (2) ipsi *scr.* (3) ataviaeve frater soror *scr.* (4) abavia *F*² (5) proaviaeve *scr.* (6) duae *Hal.* (7) nam necesse est *scr.* (8) et *ins. F*² (9) fratris] sororis *F* (10) filiae *F* (11) abavi *F* (12) filio *F* (13) enumeraverimus *F* (14) consobrini *ins.* (15) senas denas *Hal.* (16) patruo *F* (17) numerus *ins.* (18) duas *dett.* (19) ipsi *ins.* (20) reddidit *F*² (21) ab eo ipso huius sobrini ... proximum nomen appellare *del.* (22) patrum maiorum *F* (23) triginti *F* (24) ipsi autem iidem sobrino sobrinave nati *Fitting* (25) continet *F* (26) si *F* (27) ceteris *scr* (28) ipsi *om. F*

cuius cognatione quaeritur, patrui maximi avunculi maximi amitae maximae materterae maximae filius filia, item proavi proaviae consobrinus[1]. fratris sororisque adnepos adneptis[2]: personas continent centum viginti octo. trinepotis filius, item filia: trineptis filius, item filia. hi centum viginti octo fiunt, quod, cum trinepos trineptisque, ut supra demonstravimus, sexaginta quattuor impleant, filius eorum eadem enumeratione totidemque filia computabitur.

XI[3].

UNDE VIR ET UXOR.

1 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad edictum* Ut bonorum possessio peti possit unde vir et
uxor, iustum esse matrimonium oportet. ceterum si
iniustum fuerit matrimonium, nequaquam bonorum
possessio peti poterit, quemadmodum nec ex testamento[4] adiri hereditas vel secundum tabulas peti
bonorum possessio potest: nihil enim capi propter
1 iniustum matrimonium potest. Ut autem haec
bonorum possessio locum habeat, uxorem esse oportet
mortis tempore. sed si divortium quidem secutum
sit, verumtamen iure durat matrimonium, haec successio locum non habet. hoc autem in huiusmodi
speciebus procedit. liberta ab invito patrono divortit: lex Iulia de maritandis ordinibus retinet istam
in matrimonio, dum eam prohiberet[5] alii nubere invito patrono. item Iulia de adulteriis, nisi certo modo
divortium factum sit, pro infecto habet.

XII[6].

DE VETERANORUM ET MILITUM SUCCESSIONE.

1 *Macer libro secundo de re militari* Militi, qui capite puniri meruit, testamentum facere concedendum Paulus et Menander scribunt eiusque bona intestati, si punitus sit, ad cognatos eius pertinere, si tamen ex militari delicto, non ex communi punitus est.

2 *Papinianus libro sexto decimo responsorum* Bona militis intestati defuncti castrensia fisco non vindicantur[7], cum heres legitimus ad finem quinti gradus exstitit aut proximus cognatus eiusdem gradus intra tempus possessionem acceperit.

XIII[8].

QUIBUS NON COMPETIT BONORUM POSSESSIO.

1 *Iulianus libro vicensimo octavo digestorum* Servo meo herede instituto[9] dolo feci, ne testamentum mutaretur, eumque postea manumisi: quaesitum est, an actiones ei denegandae essent. respondi: hic casus verbis edicti non continetur. sed aequum est, si dominus dolo fecerit, ne testamentum mutaretur, quo servus eius heres scriptus erat, quamvis manumissus adierit hereditatem, ei denegari, cum etiam emancipato filio denegetur[10], si pater dolo fecerit, ne testamentum mutaretur.

XIIII[11].

UT EX LEGIBUS SENATUSVE CONSULTIS BONORUM POSSESSIO DETUR.

1 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad edictum* Praetor ait: 'uti me quaque lege senatus[12] consulto bonorum possessionem dare oportebit, ita dabo'.
1 Numquam bonorum possessio, quae ex alia parte
edicti adgnita est, impedit istam bonorum possessio-
2 nem. Cum ex lege duodecim tabularum quis habet
hereditatem, hinc non petit, sed inde 'tum quem ei
'heredem esse oportet', quippe cum non alias hinc
competat bonorum possessio, quam si lex specialiter
deferat bonorum possessionem.

XV[13].

QUIS ORDO IN[14] POSSESSIONIBUS SERVETUR[15].

1 *Modestinus libro sexto pandectarum* Intestati
hi gradus vocantur: primum sui heredes, secundo
legitimi, tertio proximi cognati, deinde vir et uxor.
1 Sive tabulae testamenti non exstent, sive exstent,
si secundum eas vel contra eas bonorum possessionem nemo accepit, intestati detur[16] bonorum pos-
2 sessio. Intestati patris liberis bonorum possessio
datur non tantum his, qui in potestatem parentis
usque in mortis tempus fuerunt, sed[17] emancipatis.

2 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad edictum* Utile tempus est bonorum possessionum admittendarum: ita autem utile tempus est, ut singuli
dies in eo utiles sint, scilicet ut per singulos dies et
scierit et potuerit admittere: ceterum quacumque die
nescierit aut non potuerit, nulla dubitatio est, quin
dies ei non cedat. fieri autem potest, ut qui initio
scierit vel potuerit bonorum possessionem admittere,
hic incipiat nescire vel non posse admittere: scilicet
si, cum initio cognovisset eum intestatum decessisse,
postea quasi certiore nuntio allato dubitare coeperit,
numquid testatus decesserit vel numquid vivat, quia
hic rumor postea perrepserat. idem et in contrarium accipi potest, ut qui ignoravit initio, postea[18]
1 scire incipiat. Dies bonorum possessionis utiles
esse palam est: sed non sessionum numerabuntur,
si modo ea sit bonorum possessio, quae de plano
peti potuit. quod si[19] ea, quae causae cognitionem
pro tribunali desiderat vel quae decretum exposcit,
sessiones erunt nobis computandae, quibus sedit is[20]
quibusque per ipsum praetorem factum non est, quo
2 minus daret bonorum possessionem. [21]In bonorum
possessione, quae pro tribunali datur, illud quaeritur,
si sedit[22] quidem praetor pro tribunali, sed postulationibus non dedit[23]: potest dici tempus ad bonorum
possessionem non cedere, cum praeses aliis rebus
aut militaribus aut custodiis aut cognitionibus fuerit
3 occupatus. Si praeses provinciae in proxima fuit
civitate, accedere debet ad utilitatem temporis ratio[24]
itineris, scilicet numeratione viginti milium passuum
facta: nec enim exspectare debemus, ut praeses provinciae veniat ad eum, qui bonorum possessionem
4 petiturus est. Si venter in possessionem missus
sit, bonorum possessionis tempus non cedere sequentibus nequaquam ambigendum est, nec tandum intra
centensimum diem, verum etiam quamdiu nasci possit: nam et si natus fuerit, ante ei deferri bonorum
5 possessionem sciendum est. Scientiam eam observandam Pomponius ait, non quae cadit in iuris
prudentes, sed quam quis aud per se aut per alios
adsequi potuit, scilicet consulendo prudentiores, ut
diligentiorem patrem familias consulere dignum sit[25].

3 *Paulus libro quadragensimo quarto, ad edictum* Circa tempora bonorum possessionis patris[26] scientia ignoranti[27] filio non nocet.

4 *Iulianus libro vicensimo octavo digestorum* Si coheredi tuo substitutus fuisses et bonorum posses-

(1) consobrina *ins.* (2) abnepos abneptis *F*
(3) *Sab.* — *Bas.* 45, 5. — *Cf. Cod.* 6, 18 (4) sibi succedunt: nam illicite inter se coniuncti si alter alterum heredem scripserint, nullo modo ex testamento *sec. B ins.* (5) prohibet *dett.*
(6) *Sab.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 45, 1, 10. 11 (7) vidicantur *F*
(8) *Sab.* — *Bas.* 45, 1, 13 (9) institulo *F* (10) denegentur *Hal.*
(11) *Sab.* — *Bas.* 45, 2, 27 (12) senatusve *dett.*
(13) *Sab.* 2...4; *Ed.* 1. 5. — *Bas.* 45, 2. 28...32 (14) bonorum *ins. ind. F* (15) detur *ind. F* (16) datur *scr.* (17) et *ins. dett.* (18) possea *F* (19) sit *ins.* (20) praetor qui bonorum possessionem daturus est *sec. B ins.* (21) nam *ins.* (22) sededit *F* (23) sedit *codex Charondae* (24) spatio *F*[2] (25) consulere solere dicendum sit *scr.* (26) patri *F* (27) ignaranti *F*[1], ignarantia *F*[2]

sionem acceperis, quandoque coheres tuus consti-
tuerit nolle petere bonorum possessionem, tibi data
tota intellegitur, coheres tuus amplius petendae bo-
1 norum possessionis facultatem non habebit. Filius
non solum si tamquam filius, sed et si tamquam ad-
gnatus vel tamquam cognatus ad bonorum posses-
sionem vocatur, annuum spatium habet: sicuti pater,
qui[1] filium manumisisset, quamvis ut manumissor
bonorum possessionem accipiat, tamen ad bonorum
possessionem accipiendam annuum spatium habet.

5 *Marcellus libro nono digestorum* Cum filio
familias bonorum possessio delata est, dies, quibus
certiorare patrem non potest, ut vel iubeat adgnosci
bonorum possessionem vel ratam habeat agnitionem
bonorum possessionis, non cedunt. fingamus statim
primo die, quo fuerit delata, adgnovisse eum bono-
rum possessionem, certiorare patrem, ut comprobet,
non posse, non cedent dies centum: incipient autem
cedere, cum certior fieri potuit. praeteritis autem cen-
1 tum diebus frustra ratum habebit. Quaeri potest,
si, cum posset filius petere bonorum possessionem,
patre ita absente, ut certiorare eum non possit, vel
etiam furente, petere neglexerit, an peti amplius non
possit. sed quid noceat non petitam bonorum pos-
sessionem, quae, si petita esset, tamen non ante ad-
2 quireretur, quam pater comprobasset? Si servus
alienus heres institutus venisset, quaeritur, an poste-
riori domino dies bonorum possessionis petendae im-
putari oporteret. et placet, quantum priori domino
superfuerit, ei imputari.

XVI[2].

DE SUIS ET LEGITIMIS HEREDIBUS.

1[3] *Ulpianus libro duodecimo ad Sabinum* In-
testati proprie appellantur, qui, cum possent testa-
mentum facere, testati non sunt. sed et is, qui
testamentum fecit, si eius hereditas adita non est
vel ruptum vel irritum est testamentum, intestatus
non improprie dicetur decessisse. plane qui testari
non potuit proprie non est intestatus, puta impubes
furiosus vel cui bonis interdictum est: sed hos quo-
que pro intestatis accipere debemus: eum quoque,
qui ab hostibus captus est, quoniam per legem Cor-
neliam successio his defertur, quibus deferretur, si
in civitate decessisset: nam et eius hereditas fuisse
1 creditur. Quaeri poterit, si ex ea, quae in fidei-
commissa libertate moram passa est, conceptus et
natus sit, an suus patri existat. et cum placeat eum
ingenuum nasci, ut est a divis Marco et Vero et
imperatore nostro Antonino Augusto rescriptum, cur
non in totum pro manumissa haec habeatur, ut uxor
ducta suum pariat? nec mirum sit, ex serva inge-
nuum nasci, cum et ex captiva rescriptum sit inge-
nuum nasci. quare ausim dicere, etsi pater huius
pueri eiusdem sortis fuerit, cuius mater moram passa
in libertate fideicommissa, ipseque moram passus est,
suum eum patri nasci exemplo captivorum paren-
tium, cum quibus rediit[4]. ergo sive postea pater
eius post moram manumittatur, recipiet eum in po-
testate, sive ante decesserit, definiendum erit suum
2 existere. Suos heredes accipere debemus filios
3 filias sive naturales sive adoptivos. Interdum etiam
filius suus heres excluditur fisco praelato, ut puta
si perduellionis fuerit damnatus pater post mortem
suam, hoc quo[5], ut nec iura sepulchrorum hic filius
4 habeat. Si filius suus heres esse desiit, in eius-
dem partem succedunt omnes nepotes neptesque ex
eo nati qui in potestate sunt: quod naturali aequi-
tate contingit. filius autem suus heres esse desinit,
si capitis deminutione vel magna vel minore exiit de
potestate. quod si filius apud hostes sit, quamdiu
vivit nepotes non succedunt. proinde etsi fuerit re-
demptus, nondum succedunt[6] ante luitionem: sed si
interim decesserit, cum placeat eum statu recepto
5 decessisse, nepotibus obstabit. Sed si quis non
desiit esse in potestate, sed numquam coepit, ut puta
si filius meus vivo patre meo ab hostibus captus est,
mox ibi me patre familias facto decesserit, nepotes
6 in eius locum succedent. Non minus autem nepo-
tes quam nepotes succedent in locum parentium.
7 Interdum licet parens alicuius in potestate esse
non desierit, sed nec coeperit, tamen dicimus succe-
dentes ei liberos suos existere: ut puta adrogavi eum,
cuius filius ab hostibus erat captus, nepos autem in
civitate: mortuo filio adrogato, mortuo et captivo
apud hostes pronepos iste suus heres mihi erit.
8 Sciendum est autem nepotes et deinceps inter-
dum, etiamsi parentes eos mortis tempore praeces-
serunt, tamen posse suos heredes existere, quamvis
successio in suis heredibus non sit. quod ita pro-
cedit. si pater familias testamento facto decesserit
exheredato filio, mox deliberante herede instituto
filius decessit, postea deinde repudiavit heres insti-
tutus: nepos poterit suus heres esse, ut et Marcellus
libro decimo scripsit, quoniam nec delata est filio
hereditas. idem erit dicendum et si filius ex asse
sub condicione, quae fuit in arbitrio ipsius, vel ne-
pos sub omni institutus non impleta condicione de-
cesserint: nam dicendum erit suos posse succedere,
si modo mortis testatoris tempore vel in rebus hu-
manis vel saltem concepti fuerint: idque et Iuliano
9 et Marcello placet. Post suos statim consanguinei
10 vocantur. Consanguineos autem Cassius definit
eos, qui[7] sanguine inter se conexi sunt. et est ve-
rum eos esse consanguineos, etiamsi sui heredes non
exstiterunt patri, ut puta exheredatos: sed et si pater
eorum deportatus fuerit, nihilo minus eos[8] inter se
esse consanguineos, licet patri sui heredes non ex-
titissent: et qui numquam in potestate fuerunt, erunt
sibi consanguinei, ut puta qui post captivitatem patris
11 nascuntur vel qui post mortem. Non solum autem
naturales, verum etiam adoptivi quoque iura con-
sanguinitatis habebunt cum his qui sunt in familia
vel in utero vel post mortem patris nati.

2 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Post con-
sanguineos admittuntur adgnati, si consanguinei non
sunt, merito. nam si sunt consanguinei, licet non
adierint hereditatem, legitimis non defertur. sed hoc
sic erit accipiendum, si nec sperantur esse: ceterum
si vel nasci consanguineus vel de captivitate reverti
1 potest, adgnati impediuntur. Adgnati autem sunt
cognati virilis sexus ab eodem orti. nam post suos
et consanguineos statim mihi proximus est consan-
guinei mei filius et ego ei: patris quoque frater, qui
patruus appellatur: deincepsque ceteri, si qui sunt
2 hinc orti, in infinitum. Haec hereditas proximo
adgnato, id est ei, quem nemo antecedit, defertur,
et, si plures sint eiusdem gradus, omnibus, in capita[9]
scilicet. ut puta duos fratres habui vel duos patruos,
unus ex his unum filium, alius duos reliquit: here-
3 ditas mea in tres partes dividetur. Parvi autem
refert, adgnatus hic nativitate an adoptione sit quae-
situs: nam qui adoptatur isdem fit adgnatus, quibus
pater ipsius fuit, et legitimam eorum hereditatem
4 habebit vel ipsi eius. Legitima hereditas tantum
proximo defertur. nec interest, unus solus sit an ex
duobus prior pluribusve an duo pluresve ab eodem
gradu venientes, qui vel ceteros antecedant vel soli
sint: quia is est proximus quem nemo antecedit, et
is ultimus quem nemo sequitur, et interdum idem
5 primus postremusque, qui solus occurrit. Inter-
dum ulteriorem adgnatum admittimus: ut puta fecit
quis testamentum, cum haberet patruum et patrui
filium, deliberante herede scripto patruus decessit,

(1) qui *om. F*
(2) *Sab.* 1...6. 8. 9; *Ed.* 7. 10...14; *Pap.* 15. 16. — *Bas.* 45, 1, 14...26. — *Cf. Inst.* 3, 1. 2; *Cod.* 6, 55. 58
(3) *ad* § 1 *cf. Cod.* 8, 51, 1
(4) filius apud hostes natus *sec. B ins.*
(5) hoc quo] eo usque *scr.*
(6) succedit *scr.*
(7) eos qui] fratres et sorores ex eodem patre quia *vel simile quid requiritur*
(8) hos F^2
(9) incipit a *F*

mox heres institutus repudiavit hereditatem: patrui
filius admittetur: ergo et bonorum possessionem pe-
6 tere potest. Proximum [1] non eum quaerimus, qui
tunc fuit, cum moreretur pater familias, sed eum,
qui tunc fuit, cum intestatum decessisse certum est.
secundum quae et si suus erat qui praecedebat vel
consanguineus, si nemo eorum, cum repudiatur he-
reditas, vivit, proximum eum accipimus, qui tunc,
7 cum repudiatur hereditas, primus est. Unde belle
quaeri potest, an etiam post repudiationem [2] adhuc
demus successionem. propone heredem scriptum ro-
gatum restituere hereditatem repudiasse eam, cum
nihilo minus compelli potuit adire hereditatem et
restituere, ut divus Pius rescripsit: finge eum super-
vixisse centum diebus verbi gratia et interim proxi-
mum decessisse, mox et eum, qui erat rogatus resti-
tuere: dicendum posteriorem admitti cum onere fidei-
commissi.

3 *Idem libro quarto decimo ad Sabinum* Intestato
liberto mortuo primum suis deferri hereditatem verum
1 est: si hi non fuerint, tunc patrono. Libertum
accipere debemus eum, quem quis ex servitute ad
civitatem Romanam perduxit sive sponte sive neces-
sitate, quoniam rogatus fuit eum manumittere: nam
2 et ad huius legitimam hereditatem admittitur. Si
dotalem quis servum manumisit, ipse patronus habe-
3 tur et ad legitimam hereditatem admittetur. Is
plane, quem hac lege emi, ut manumittam, etsi ex
constitutione divi Marci pervenerit ad libertatem,
tamen, ut eadem constitutione expressum est, meus
libertus est et legitima eius hereditas mihi deferetur [3].
4 Quid si necem domini detexit et ex senatus con-
sulto libertatem meruerit? si quidem adsignavit prae-
tor, cuius libertus sit, sine dubio eius erit et ei
legitima hereditas deferetur: quod si non addidit,
efficietur quidem civis Romanus, sed eius erit liber-
tus, cuius proxime fuerit servus et ad legitimam he-
reditatem ipse admittetur, nisi sicubi quasi indigno
5 deneganda fuerit hereditas. Si quis libertam sic
iureiurando adegit 'ne illicite nubat', non debere in-
cidere in legem Aeliam Sentiam. sed si 'intra certum
tempus ne ducat' 'neve aliam, quam de qua patro-
nus consenserit' vel 'non nisi conlibertam' aut 'pa-
troni cognatam', dicendum est incidere eum in legem
Aeliam Sentiam nec ad legitimam hereditatem ad-
6 mitti. Si municipes servum manumiserint, ad-
mittentur ad legitimam hereditatem in bonis liberti
7 vel libertae intestatorum. Miles manumittendo
servum peculiarem suum faciet libertum et ad legi-
8 timam hereditatem eius admittitur. Principem ad
bona libertorum suorum admitti plus quam mani-
9 festum est. Utique et ex lege duodecim tabula-
rum ad legitimam hereditatem is qui in utero fuit
admittitur, si fuerit editus. inde solet remorari in-
sequentes sibi adgnatos, quibus praefertur, si fuerit
editus: inde et partem facit his qui pari gradu sunt,
ut puta frater unus est et uterus, vel patrui filius
10 unus natus et [4] qui in utero est. Est autem
tractatum, pro qua [5] partem faciat, quia ex uno utero
plures nasci possunt. et placuit, si in rerum natura
certum sit hanc, quae se dicit praegnatem, praegna-
tem [6] non esse, ex asse iam esse heredem hunc, qui
iam natus est, quoniam et ignorans heres fit. quare
si medio tempore decesserit, integram hereditatem
11 ad heredem suum transmittit. Post decem men-
ses mortis natus non admittetur ad legitimam here-
12 ditatem. De eo autem, qui centensimo octo-
gensimo secundo die natus est, Hippocrates [7] scripsit
et divus Pius pontificibus rescripsit iusto tempore
videri natum, nec videri in servitutem conceptum,
cum mater ipsius ante centensimum octogensimum
secundum diem esset manumissa.

4 *Pomponius libro quarto ad Sabinum* Hi, quo-
rum parens capite minutus est, legitimae hereditatis
ius et in ceteris personis et inter se retinent et alii
adversus eos.

5 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad edictum*
Si quis, cum haberet fratrem et patruum, decesserit
testamento facto, deinde pendente condicione here-
dum scriptorum frater intestato decesserit, mox con-
dicio defecerit: patruum posse utriusque adire legi-
timam hereditatem constat.

6 [8] *Iulianus libro quinquagensimo nono digesto-
rum* Titius exheredato filio extraneum heredem sub
condicione instituit: quaesitum est, si post mortem
patris pendente condicione filius uxorem duxisset et
filium procreasset et decessisset, deinde condicio in-
stituti heredis defecisset, an ad hunc postumum
nepotem legitima [9] hereditas avi pertineret. respon-
dit [10]: qui post mortem avi sui concipitur, is neque
legitimam hereditatem eius tamquam suus heres neque
bonorum possessionem tamquam cognatus accipere
potest, quia lex duodecim tabularum eum vocat ad
hereditatem, qui moriente eo, de cuius bonis quae-
ritur, in rerum natura fuerit,

7 *Celsus libro vicensimo octavo digestorum* vel
si vivo eo conceptus est, quia conceptus quodam-
modo in rerum natura esse existimatur.

8 *Iulianus libro quinquagensimo nono digestorum*
Item praetor edicto suo proximitatis nomine bono-
rum possessionem pollicetur his, qui defuncto mortis
tempore cognati fuerint. nam quod in consuetudine
nepotes cognati appellantur etiam eorum, post quo-
rum mortem concepti sunt, non proprie, sed per
1 abusionem vel potius ἀναφορικῶς [11] accidit. Si
quis praegnatem uxorem reliquisset et matrem et so-
rorem, si viva uxore mater mortua fuisset, deinde
uxor mortuum peperisset, ad sororem solam legitima
hereditas pertinet, quia certum esset matrem eo tem-
pore decessisse, quo legitima hereditas ad eam non
pertinebat.

9 [12] *Marcianus libro quinto institutionum* Si ex
pluribus legitimis heredibus quidam omiserint adire
hereditatem vel morte vel qua alia ratione impediti
fuerint, quo minus adeant, reliquis, qui adierint, ad-
crescit illorum portio et licet decesserint, antequam
adcresceret, hoc ius ad heredes eorum pertinet. alia
causa est instituti heredis et coheredi substituti: huic
enim vivo defertur ex substitutione hereditas, non
etiam, si decesserit, heredem eius sequitur.

10 *Modestinus libro sexto differentiarum* Si ad
patrem manumissorem filii intestati legitima hereditas
perveniat vel non manumissori bonorum possessio
competat, mater defuncti summovetur.

11 *Pomponius libro decimo ad Quintum Mucium*
Capitis deminutione [13] pereunt legitimae hereditates,
quae ex lege duodecim tabularum veniunt, sive vivo
aliquo sive antequam adeatur hereditas eius capitis
minutio intercessit, quoniam desinit suus heres vel
adgnatus recte dici: quae autem ex legibus novis
aut ex senatus consultis, non utique.

12 *Idem libro trigensimo ad Quintum Mucium*
Filius patri adgnatus proximus est.

13 *Gaius libro decimo ad legem Iuliam et Papiam*
Nulla femina aut habet suos heredes aut desinere
habere potest propter capitis deminutionem.

14 *Idem libro tertio decimo ad legem Iuliam et
Papiam* In suis heredibus aditio non est necessaria,
quia statim ipso iure heredes existunt.

15 *Papinianus libro vicensimo nono quaestionum*
Si pater apud hostes moriatur, defunctum iam in
civitate filium credimus patrem familias decessisse,
quamvis patria potestate, quamdiu vixerit, non fuerit
in plenum liberatus: itaque heredem habiturus est
iste non reverso patre. sed si postliminio redierit
pater iam defuncto filio, quidquid medio tempore
per eum quaesitum est, habebit: et non est mirum,
si peculium quoque defuncti pridem [14] filii defertur

(1) enim *ins.* (2) omnem *ins.* (3) deferatur *F* (4) est *F*² (5) parte *ins. Leoninus* (6) praegnatem *om. F* (7) *cf. n.* 18 *ad* 1, 5, 12 (8) *cf. D.* 38, 2, 47, 3 (9) legitimam *F* (10) respondi *scr.* (11) *id est:* relative (12) *cf. Inst.* 3, 4, 4 (13) deminutione] pcminutione *F*¹, minutione *F*² (14) de *ins. F*

patri, cum ex eo natus potestatis ipsius fiat per suspensi iuris constitutionem.

16 *Idem libro duodecimo responsorum* Pater instrumento dotali comprehendit filiam ita dotem accepisse, ne quid aliud ex hereditate patris speraret: eam scripturam ius successionis non mutasse constitit: privatorum enim cautiones legum[1] auctoritate non censeri.

XVII[2].

AD SENATUS CONSULTUM TERTULLIANUM ET ORPHITIANUM[3].

1 *Ulpianus libro duodecimo ad Sabinum* Sive ingenua sive libertina mater est, admitti possunt liberi ad hereditatem eius ex senatus consulto Or-
1 phitiano. Si ea sit mater, de cuius statu dubitatur, utrum mater familias sit an filia familias, ut puta quoniam pater eius ab hostibus captus sit: si certum esse coeperit matrem familias esse, liberi admittentur. unde tractari potest, an medio tempore, dum status pendet, succurri eis per praetorem debeat, ne, si medio tempore decesserint, nihil ad heredem transmittant: et magis est, ut subveniatur[4], ut
2 in multis casibus placuit. Sed et vulgo quaesiti admittuntur[5] ad matris legitimam hereditatem.
3 Interdum et in servitute quaesito erit concedenda hereditas legitima, veluti si post moram fideicommissariae libertati matris[6] suae factam natus sit. certe si post manumissionem matris fuerit natus, licet in servitute conceptus, ad legitimam eius hereditatem admittetur. sed et si apud hostes conceptus a captiva procreatus cum ea rediit, secundum rescriptum imperatoris nostri et divi patris eius ad Ovinium Tertullum[7] poterit ex hoc senatus con-
4 sulto admitti quasi vulgo quaesitus. Filio, qui mortis tempore matris civis Romanus fuit, si ante aditam hereditatem in servitutem deducatur, legitima hereditas non defertur nec si postea liber factus sit, nisi forte servus poenae effectus beneficio principis
5 sit restitutus. Sed si matris exsecto ventre filius editus sit, magis dicendum est hunc quoque ad legitimam hereditatem admitti: nam et institutus secundum tabulas et ab intestato unde cognati et multo magis unde legitimi bonorum possessionem petere potuit: argumento est, quod venter in possessionem
6 ex omni parte edicti mittitur. Qui operas suas ut cum bestiis pugnaret locavit quive rei capitalis damnatus neque restitutus est, ex senatus consulto Orphitiano ad matris hereditatem non admittebatur: sed humana interpretatione placuit eum admitti. idem erit dicendum et si hic filius in eius sit potestate, qui in causa supra scripta sit, posse eum ex
7 Orphitiano admitti. Sed si mater testamento facto filium heredem scripserit unum sub condicione, cum plures haberet, si condicione pendente[8] possessionem petierit et postea condicio defecit, aequum est ceteris etiam filiis legitimam hereditatem non auferri: quod et Papinianus libro sexto decimo quae-
8 stionum scripsit. Capitis minutio salvo statu contingens liberis nihil nocet ad legitimam hereditatem: nam vetus sola hereditas, quae lege duodecim tabularum defertur, capitis minutione peremitur, novae vel ex lege vel ex senatus consultis[9] delatae non peremuntur capitis deminutione. proinde sive quis ante delatam[10] capite minuatur, ad legitimam hereditatem admittetur, nisi magna capitis deminutio interveniat, quae[11] vel civitatem adimit, ut puta si
9 deportetur. 'Si nemo filiorum eorumve, quibus 'simul legitima hereditas defertur, volet ad se eam 'hereditatem pertinere, ius antiquum esto'. hoc ideo dicitur, ut, quamdiu vel unus filius vult legitimam hereditatem ad se pertinere, ius vetus locum non habeat: itaque si ex duobus alter adierit, alter repudiaverit hereditatem, ei portio adcrescet. et si forte sit filius et patronus, repudiante filio patrono
10 defertur. Si quis adita matris hereditate per in integrum restitutionem fuerit abstentus, an ius antiquum possit locum habere? verba admittunt, ut possit: 'volet ad se', inquit, 'eam hereditatem pertinere': nam et hic non vult, etsi aliquando voluit:
11 et dico posse ius antiquum locum habere. Utrum autem ei defertur successio, qui tunc legitimus deprehenditur, an vero ei, qui tunc fuit, cum filio defertur? ut puta proponamus fuisse defunctae consanguineum eiusque filium, deliberante filio defunctae consanguineum obisse, mox filium repudiasse matris hereditatem: an consanguinei filius admitti possit? et Iulianus recte putat circa Tertullianum
12 locum esse succedenti adgnato. Quod ait senatus: 'quae iudicata transacta finitave sunt, rata maneant', ita intellegendum est, ut 'iudicata' accipere debeamus[12] ab eo cui iudicandi ius fuit, 'transacta' scilicet bona fide, ut valeat transactio, 'finita' vel consensu vel longo silentio sopita.

2 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Sive ingenua sit mater sive libertina, habebit Tertullianum
1 commodum. Filium autem vel filiam accipere debemus, sive iuste sint procreati vel vulgo quaesiti. idque in vulgo quaesitis et Iulianus libro quinqua-
2 gesimo nono digestorum scripsit. Sed si filius vel filia libertini sint effecti, mater legitimam hereditatem vindicare non poterit, quoniam mater esse huiusmodi filiorum desiit: idque et Iulianus scripsit
3 et constitutum est ab imperatore nostro. Sed si in servitute concepit filium et manumissa ediderit, ad legitimam eius hereditatem admittetur: idemque et si serva poenae concepit et restituta edidit: hoc idem et si libera concepit, edidit serva poenae, mox restituta est: sed et si libera concepit et in servitutem redacta edidit, mox manumissa est, ad legitimam hereditatem eius admittetur. item si adhuc praegnas manumissa est, dicendum erit prodesse. et[13] in servitute editi filii ad legitimam hereditatem mater admittetur, ut puta si post moram factam in fideicommissa libertate peperit, vel apud hostes et
4 cum eo rediit, vel si redempta edidit. Si mulier sit famosa, ad legitimam hereditatem liberorum ad-
5 mittetur. Impuberem, cui pater secundas tabulas fecit, tunc certum est intestatum decessisse, cum omiserint substituti hereditatem eius. quare et si impubes adrogatus sit, dicendum est matrem ad bona eius admitti, quae haberet, si intestatus deces-
6 sisset. Liberi defuncti sui quidem obstabunt matri eius tam virilis sexus quam feminini, tam naturales quam adoptivi matremque excludunt, bonorum possessores vero etiam non sui et quidem soli naturales. adoptivi autem liberi post emancipationem ita admittuntur, si ex liberis naturalibus fuerint, ut puta nepos naturalis ab avo adoptatus: nam licet sit emancipatus, bonorum possessione accepta matri ob-
7 stabit. Si vero apud hostes est filius vel nasci speratur, pendet ius matris, donec redierit vel nas-
8 catur. Sed si sint sui heredes, verum hereditas ad eos non pertineat, videamus, an mater admittatur, ut puta abstinuit[14] se hereditate. Africanus et Publicius temptant dicere in casum, quo se abstinent sui, matrem venire, et[15] tunc ei obstent, quotiens rem haberent, ne nudum nomen sui heredis noceat
9 matri: quae sententia aequior est. Sed si quis decessisset relicta filia, quam in adoptionem[16] legitime dederat, relicta et matre, divus Pius decrevit cessare senatus consultum Tertullianum et simul esse

(1) legem *F*
(2) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. 4; *Pap.* 5...9; *App.* 10. — *Bas.* 45, 1, 27...35. — *Cf. Inst.* 3, 3, 4; *Cod.* 6, 56. 57
(3) *immo* Orfitianum
(4) subvenietur *F*
(5) admittentur *F*[2]
(6) matri *F*
(7) *D.* 49, 15, 9, 25. *Cod.* 8, 51, 1
(8) bonorum *ins. F*[2]
(9) senatus consulto *edd.*
(10) sive delatam *ins. F*[2], hereditatem sive post delatam *inserendum*
(11) vel libertatem *ins.*
(12) debemus *F*
(13) et *del. F*[1]
(14) abstinuit] abstinent sui *scr.*
(15) ut *Hal.*
(16) adoptione *F*[2]

admittendas ad bonorum possessionem unde proximi
cognati matrem et filiam. sed quod idem Iulianus
scripsit matrem ex senatus consulto non posse ad-
mitti, si filia in bonorum possessione petenda ces-
saverit, verum non erit: succedit enim filiae. et
ideo dicendum erit matrem, donec filia bonorum pos-
sessionem petere potest, bonorum possessionem ac-
cipere non posse, quoniam succedere quasi legitima
10 speraretur. Si bonorum possessione accepta filius
emancipatus abstinuerit se hereditate per in inte-
grum restitutionem, verum est senatus consultum
posse locum habere: sed si fuerit rursus immixtus,
11 rursus debet mater abstinere. Si quis ex liberis,
dum est in utero, in possessione missus sit, mox
natus sit et ante bonorum possessionem acceptam
decesserit, an matri noceat, videndum, quasi bono-
rum possessor. et puto non nocere, si non suus
patri adgnascitur: neque enim sufficit[1] mitti in pos-
sessionem, nisi natus quoque acceperit bonorum pos-
sessionem. igitur et si furioso decreto petita sit
possessio et priusquam ipse mentis compos factus
bonorum possessionem petierit, decesserit, matri non
12 obstabit. Sed si quis, cum status controversiam
pateretur, Carbonianam solam acceperit, an noceat
matri bonorum possessio, quaesitum quidem est: sed
cum haec tempore finiatur, dicendum est matri post
tempus non nocere aut, si impubes decesserit, matrem
13 posse admitti. Sed si infanti per tutorem petita
sit possessio, licet statim decesserit, dicendum erit
matri obstitisse: non enim similis est ei, quae furioso
14 datur. Ita demum autem mater senatus consulti
beneficio excludetur[2], si filius adiit legitimam here-
ditatem: ceterum si omiserit legitimam hereditatem,
mater ex senatus consulto Tertulliano admittetur.
sed si non sit solus iste filius legitimus heres, sed
sint qui cum eo admittantur, nec in partem eorum
15 mater ex senatus consulto erit vocanda. Obi-
citur matri pater in utriusque bonis tam filii quam
filiae, sive heres sive bonorum possessor existat. sed
neque avus neque proavus in Tertulliano matri no-
cent, quamvis fiduciam contraxerint. pater autem
tantum naturalis, non etiam adoptivus matri nocet[3]:
verius est enim, cum pater esse desierit, a matre
eum excludi: sed nec ad bonorum possessionem
contra tabulas eum admitti, cum pater esse desierit.
16 Undecumque autem acceperit bonorum posses-
sionem pater naturalis, sive legitimus sive contra
17 tabulas, ex quavis parte excludit matrem. Si
sit adgnatus defuncti et naturalis pater sit in adop-
tiva familia, sit[4] et mater, admittimus matrem, quo-
18 niam patrem adgnatus exclusit. Si sit consan-
guinea soror defuncti, sit[4] et mater, sit et pater
adoptatus vel emancipatus: si consanguinea velit
habere hereditatem, matrem ex senatus consulto una
cum ea venire, patrem excludi placet: si consangui-
nea repudiet, matrem ex senatus consulto propter
patrem non venire: et quamvis alias non soleat mater
exspectare consanguineam, velit nec ne adire here-
ditatem, nunc tamen exspectaturam: consanguinea
enim est, quae patrem excludit. repudiante igitur
consanguinea bonorum possessionem habebit mater
cum patre quasi cognata, sed et in hac moram pa-
tietur nec ante accipiet bonorum possessionem quam
pater petierit, quoniam omittente eo potest ex se-
19 natus consulto succedere. Sed et si ipsa mater
eadem sit et soror consanguinea, ut puta quoniam
pater matris nepotem suum ex filia adoptavit, sit
praeterea et pater naturalis: haec mater si quidem
quasi consanguinea veniat, excludet patrem: si ius
consanguineae repudiavit vel capitis deminutione ami-
sit, ex senatus consulto venire propter patrem non
potest, repudiante vero patre rursum[5] ex senatus
20 consulto potest venire. Si mater hereditatem filii
filiaeve non adierit ex senatus consulto Tertulliano,
in bonorum possessione[6] antiquum ius servandum
est: cum enim esset[7] praelatio matre omittente sena-
21 tus consulti beneficium, ius succedit vetus. Sed
si mater repudiaverit bonorum possessionem, de
adeunda autem hereditate deliberet, dicendum erit
adgnatum non succedere, quoniam nondum verum est
22 non adisse matrem. Quod autem diximus ius
antiquum servari matre non adeunte, cui personae
deferatur hereditas, videndum, utrum ei, quae nunc
proxima invenitur, cum mater repudiat, an ei quae
fuit, cum intestato decessisse certum est[8]? ut puta
fuit patruus, cum intestato decederet, et patrui filius:
cum mater repudiasset, patruo nondum delatam he-
reditatem atque ideo defuncto eo matre deliberante
23 patrui filium vocari. [9]Si mater non petierit
tutores idoneos filiis suis vel prioribus excusatis re-
iectisve non confestim aliorum nomina ediderit[10], ius
non habet vindicandorum sibi bonorum intestatorum
filiorum. et quidem si non petit, incidit: ait enim
'vel non petere'. sed a quo non petere? loquitur
quidem de praetore constitutio: sed puto et in pro-
vinciis locum habere, etiamsi a magistratibus muni-
cipalibus non petat, quoniam et magistratibus muni-
24 cipalibus dandi necessitas iniungitur. Quid ergo,
si petiit, sed admonita vel a libertis vel a cognatis,
an incidat in senatus consultum[11]? et puto eam in-
cidere, si compulsa fecit, non si, cum petere non
25 cunctaretur, admonita est. Quid si pater eis
peti prohibuerat tutorem, quoniam per matrem rem
eorum administrari voluit? incidet, si nec petat nec
26 legitime tutelam administrat. Quod si penitus
27 egenis filiis non petit, ignoscendum est ei. Sed
si forte absens a libertis praeventa est vel ab aliis,
dicendum est eam non excludi, nisi forte cum frustra-
28 retur, id contigit. Filiis autem non petendo
punitur, utique et filiabus. quid si nepotibus? simi-
29 liter non petendo punitur. Quid si curatores non
petiit? verba rescripti deficiunt, sed dicendum est, si
quidem impuberibus curatores non petiit, eandem
esse rationem, si iam puberibus, cessare debere.
30 Quid si cum praegnas esset, bonis non petiit
curatorem? dico in sententiam incidere: nam et si
apud hostes habuit impuberem, idem erit dicendum.
31 Quid si furioso tutorem vel curatorem non petiit?
32 magis est, ut incidat. Non solum autem quae
non petiit coercetur, sed et quae defunctorie petiit,
ut rescripto declaratur, vel privilegio munitum vel
oneratum tribus puta tutelis, sed ita demum, si data
33 opera hoc fecit. Quid ergo, si tales petiit et
susceperunt nihilo minus vel detenti sunt? excusata
34 erit mater. Quid si indignos, id est minus ha-
biles ad tutelam petierit, quoniam sciebat praetorem
eos non daturum? quid tamen si[12] dedit eos prae-
tor matris petitionem secutus? iam quidem prae-
toris delictum est, sed et matris punimus consilium.
35 Igitur si forte excusati sint illi vel improbati,
36 debet mater alios sine mora petere. Ergo sive
non petierit sive idoneos non petierit, punietur, etiamsi
37 dati fuerint minus idonei praetore errante. Ido-
neos autem utrum facultatibus an et moribus petere
debeat, dubitationis esse potest. puto autem facile
38 ei ignosci, si locupletes sint hi, quos petiit. Sed
et si prioribus excusatis reiectisve non confestim
39 aliorum nomina ediderit, punitur. Quid ergo, si
non fuerint omnes excusati vel non omnes reiecti?
videndum, an ei imputetur, cur in locum excusati
40 non petiit: et puto imputandum. Quid si de-
cesserint quidam? puto, licet verba deficiant, sen-
41 tentiam constitutionis locum habere. Sed quod
diximus 'reiecti' utrum sic accipimus 'a praetore non
'dati' an et si suspecti fuerint remoti vel ob negle-
gentiam vel ignaviam repulsi? etiam hos quis reiectos

---

(1) ita *ins.* (2) excluditur F^2 (3) noceat *F* (4) sit *del.* F^b (5) rursus F^2 (6) bonorum possessione *S*, bonorum F^a, bonis eorum F^b (7) cesset *v. d. apud Schultingium* (8) esset F^2 (9) *rescriptum Severi ad Cuspium Rufinum, ad quod pertinent quae sequuntur, legitur supra D.* 26, 6, 2, 2 (10) nomineviderit F^1, nomine dederit F^2 (11) in senatus consultum *del. cum Cuiacio* (12) quid si tamen *scr.*

recte dicet. ergo et si latitent? sed longum[1] est: nam nec hoc ei imputetur, cur suspectos non fecit: alioquin et si latitarent, potuit edicto desiderare ut eos praetor adesse iuberet et suspectos eos removet[2], 42 si deessent. Quid si non compulit eos miscere se tutelae? et cum plenum officium a matre desideremus[3], et haec ei curanda sunt, ne in hereditate 43 ei obstent. 'Confestim' autem sic erit accipiendum 'ubi primum potuit', id est praetoris copiam habuit huic rei sedentis, nisi forte infirmitate impedita est vel alia magna causa, quae etiam mandare eam ad petendos tutores impediret: ita tamen, ut nullo modo annale tempus excederet. si enim mortalitate filii praeventa est, nihil matri imputetur 44 Tractari belle potest, si pupillo amplum legatum sub condicione sit relictum 'si tutores non habuerit' et propterea ei mater non petierit, ne condicione deficeretur, an constitutio cesset. et puto cessare, si damnum minus sit cumulo legati. quod et in magistratibus municipalibus tractatur apud Tertullianum: et putat dandam in eos actionem, quatenus plus esset in damno quam in legato. nisi forte quis putet condicionem hanc quasi utilitati publicae obpugnantem remittendam ut alias plerasque: aut verba cavillatus imputaverit matri, cur curatores non petierit. finge autem plenius condicionem conscriptam: nonne erit matri ignoscendum? aut hoc imputatur matri, cur non desideravit a principe condicionem 45 remitti? et puto non esse imputandum. Ego etiam si mater ei, qui solvendo non erit, non petiit tutorem, puto ignoscendum: consuluit enim ei, ut 46 minus inquietetur quasi indefensus. Et si forte quis uxorem communis filii matrem heredem scripsit rogavitque remissa etiam satisdatione, ut filio puberi facto restitueret hereditatem, nec mater ei petiit tutores, debet dici cessare constitutionem, cum patris voluntatem secuta sit et nihil habenti filio tutores non petierit. quod si ei remissa satisdatio non fuerit, contra erit, quoniam vel propter hoc debuit tutores habere. sed si forte impubes post matris cessationem fuerit adrogatus et impubes obierit, dicendum erit matri adversus adrogatorem non competere ex 47 stipulatu actionem. Videndum est, matre prohibita ius suum vindicare utrum ceteros admittamus, atque si mater non esset, an ipsam heredem dicimus fieri vel aliud nomen successionis induere, sed denegamus ei actiones? et invenimus rescriptum ab imperatore nostro Antonino Augusto et divo patre eius Mammiae Maximinae pridie idus Apriles[4] Plautiano iterum consule[5] matre remota eos admitti, qui venirent, si mater non fuisset: ergo et adgnati ceterique succedent aut, si nemo sit, bona vacabunt.

3 *Modestinus libro octavo regularum* Patrem adoptivum matri non obesse plerique probant.

4 *Idem libro nono regularum* Matris intestatae defunctae hereditatem ad omnes eius liberos pertinere, etiamsi ex diversis matrimoniis nati fuerint, iuris est.

5 *Paulus libro singulari ad senatus consultum Tertullianum* Aequissimum visum est omnes filios matri praeferri, etiamsi per adoptionem in familiam 1 relicti essent. Sed et nepos ex adoptivo filio na-2 tus ex verbis senatus consulti matri obstabit. Si ex filio nepotem avus manumiserit isque patre et avo et matre superstitibus decesserit, potest quaeri quis potior esse debeat. nam si mater excluserit[6] avum manumissorem, qui patri anteponitur, edicto praetoris inducetur pater defuncti, quo admisso desinit senatus consulto locus esse et rursus avus vocabitur. itaque rectius est avo ius suum conservare, qui et contra scriptos heredes bonorum possessionem accipere solet.

6 *Idem libro singulari ad senatus consultum Orphitianum* Filii mater[7] ex hoc senatus consulto, etiamsi in aliena potestate sit, ad hereditatem ad-1 mittitur. Filius, qui se nolle adire hereditatem matris dixit, an potest mutata voluntate adire, antequam consanguineus vel adgnatus adierit, videndum propter haec verba 'si nemo filiorum[8] volet hereditatem suscipere', quia extensiva sunt. et cum verba extensiva sint, paenitentia eius usque ad annum admittenda est, cum et ipsa filii bonorum possessio annalis est.

7 *Idem libro singulari ad senatus consultum Tertullianum et Orphitianum*[9] Si quis intestatus decesserit relicta matre et fratre consanguineo vel sorore quamvis per adrogationem quaesitis, eadem iura in persona matris servantur, quae et naturalibus extantibus liberis.

8 *Gaius libro singulari ad senatus consultum Tertullianum* In suspenso est ius matris, si filius defuncti emancipatus deliberet de bonorum possessione petenda.

9 *Idem libro singulari ad senatus consultum Orphitianum* Sacratissimi principis nostri oratione cavetur, ut matris intestatae hereditas ad liberos, tametsi in aliena potestate erunt, pertineat.

10 *Pomponius libro secundo senatus consultorum* Si filius familias miles non sit testatus de his, quae in castris adquisierit, an ea ad matrem pertineant, videndum est. sed non puto: magis enim iudicio militum hoc beneficium concessum est, non ut omnimodo 1 quasi patres familiarum in ea re sint. Quando in pendenti est an quaedam personae possint obstare matri, et casus tulerit ut non inducerentur, matri ius integrum erit, quod medio tempore appenderit[10]: veluti si filio intestato mortuo postumus ei filius potuerit nasci nec natus sit aut mortuus editus, vel quod[11] etiam filius qui in hostium potestate erat postliminio non sit reversus.

---

(1) longum] inicum *scr.* (2) removeret *S* (3) desideramus F^2 (4) idibus aprilibs (*sic*) F^2 (5) *a. p. Chr.* 203 (6) exclusa erit F^2 (7) *idem Graeci:* matris filius *scr.* (8) fiorum *F* (9) et Orphitianum *del.* (10) pependerit *scr.* (11) quod *del.*

[1]LIBER TRIGESIMUS NONUS.

I[2].

DE OPERIS NOVI NUNTIATIONE.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo secundo ad edic-*
tum Hoc edicto promittitur, ut, sive iure sive in-
iuria opus fieret, per nuntiationem inhiberetur, deinde
remitteretur prohibitio hactenus, quatenus prohibendi
1 ius is qui nuntiasset non haberet. Hoc autem
edictum remediumque operis novi nuntiationis adver-
sus futura opera inductum est, non adversus prae-
terita, hoc est adversus ea quae nondum facta sunt,
ne fiant: nam si quid operis fuerit factum, quod fieri
non debuit, cessat edictum de operis novi nuntiatione
et erit transeundum ad interdictum 'quod vi aut clam
'factum erit ut restituatur', et 'quod in loco sacro
'religiosove' et 'quod in flumine publico ripave publica
'factum erit': nam his interdictis restituetur, si quid
2 illicite factum est. Nuntiatio ex hoc edicto non
habet necessariam praetoris aditionem: potest enim
3 nuntiare quis et si eum non adierit. Item nun-
tiationem et nostro et alieno nomine facere possu-
4 mus. Item nuntiatio omnibus diebus fieri potest.
5 Et adversus absentes etiam et invitos et ignorantes
6 operis novi nuntiatio procedit. In[3] operis autem
novi nuntiatione possessorem adversarium facimus.
7 Sed si is, cui opus novum nuntiatum est, ante
remissionem aedificaverit, deinde coeperit agere ius
sibi esse ita aedificatum habere, praetor actionem ei
negare debet et interdictum in eum de opere resti-
8 tuendo reddere. Potest autem quis nuntiare etiam
9 ignorans, quid opus fieret. Et post[4] operis novi
nuntiationem committunt se litigatores praetoriae
10 iurisdictioni. Inde quaeritur apud Celsum libro
duodecimo digestorum, si post opus novum nuntia-
tum conveniat tibi cum adversario, ut opus faceres,
an danda sit conventionis exceptio? et ait Celsus
dandam, nec esse periculum, ne pactio privatorum
iussui praetoris anteposita videatur: quid enim aliud
agebat praetor quam hoc, ut controversias eorum
dirimeret? a quibus si sponte recesserunt, debebit
11 id ratum habere. Opus novum facere videtur,
qui aut aedificando aut detrahendo aliquid pristinam
12 faciem operis mutat. Hoc autem edictum non
omnia opera complectitur, sed ea sola, quae solo
coniuncta sunt[5], quorum aedificatio vel demolitio
videtur opus novum continere. idcirco placuit, si
quis messem faciat, arborem succidat, vineam putet,
quamquam opus faciat, tamen ad hoc edictum non
pertinere, quia ad ea opera, quae in solo fiunt, per-
13 tinet hoc edictum. Si quis aedificium vetus ful-
ciat, an opus novum nuntiare ei possumus, videa-
mus. et magis est, ne possimus: hic enim non opus
novum facit, sed veteri sustinendo remedium ad-
14 hibet. Sive autem intra oppida sive extra oppida
in villis vel agris opus novum fiat, nuntiatio ex hoc
edicto locum habet, sive in privato sive in publico
15 opus fiat. Nunc videamus[6], quibus ex causis
fiat nuntiatio et quae personae nuntient quibusque
nuntietur et in quibus locis fiat nuntiatio et quis
16 effectus sit nuntiationis. Nuntiatio fit aut iuris
nostri conservandi causa aut damni depellendi aut
17 publici iuris tuendi gratia. Nuntiamus autem[7],
quia ius aliquid prohibendi habemus: vel ut damni
infecti caveatur nobis ab eo, qui forte in publico
vel in privato quid molitur: aut si quid contra leges
edictave principum, quae ad modum aedificiorum
facta sunt, fiet, vel in sacro vel in loco religioso,
vel in[8] publico ripave fluminis, quibus ex causis et
18 interdicta proponuntur. Quod si quis in mare
vel in litore aedificet, licet in suo non aedificet, iure
tamen gentium suum facit: si quis igitur velit ibi
aedificantem prohibere, nullo iure prohibet, neque
opus novum nuntiare nisi ex una causa potest, si
19 forte damni infecti velit sibi caveri. Iuris nostri
conservandi aut damni depellendi causa opus novum
20 nuntiare potest is ad quem res pertinet. Usu-
fructuarius autem opus novum nuntiare suo nomine
non potest, sed procuratorio nomine nuntiare poterit,
aut vindicare usum fructum ab eo qui opus novum
faciat: quae vindicatio praestabit ei, quod eius inter-
fuit opus novum factum non esse.

2[9] *Iulianus libro quadragensimo nono digesto-*
rum Si autem domino praedii nuntiaverit, inutilis
erit nuntiatio: neque enim sicut adversus vicinum,
ita adversus dominum agere potest ius ei non esse
invito se altius aedificare: sed si[10] hoc facto usus[10a]
fructus deterior fiet[11], petere usum fructum de-
bebit.

3 *Ulpianus libro quinquagensimo secundo ad edic-*
tum In provinciali etiam praedio si quid fiat, operis
1 novi nuntiatio locum habebit. Si in loco com-
muni[12] quid fiat, nuntiatio locum habebit adversus
vicinum[13]. plane si unus nostrum in communi loco
faciat, non possum ego socius opus novum ei nun-
tiare, sed eum prohibebo communi dividundo iudicio
2 vel per praetorem. Quod si socius meus in com-
muni insula opus novum faciat et ego propriam ha-
beam, cui nocetur, an opus novum nuntiare ei pos-
sim? et putat Labeo non posse nuntiare, quia possum
eum alia ratione prohibere aedificare, hoc est vel
per praetorem vel per arbitrum communi dividundo:
3 quae sententia vera est. Si ego superficiarius
sim et opus[14] novum fiat a vicino, an possim nun-
tiare? movet, quod quasi inquilinus sum: sed praetor
mihi utilem in rem actionem dat, et ideo et servi-
tutium causa actio mihi dabitur et operis novi nun-
4 tiatio debet mihi concedi. Si in publico aliquid
fiat, omnes cives opus novum nuntiare possunt:

4 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum*
nam rei publicae interest quam plurimos ad defen-
dendam suam causam admittere.

5 *Ulpianus libro quinquagensimo secundo ad*
edictum De pupillo quaesitum est: et Iulianus libro
duodecimo digestorum scripsit pupillo non esse operis
novi nuntiationis executionem dandam, nisi ad ipsius
privatum commodum res pertineat, veluti si lumini-
bus eius officiatur aut prospectui obsit. non aliter
autem pupilli rata habebitur nuntiatio quam inter-
1 cedente tutore auctore. Servo autem opus novum
nuntiari potest, ipse vero nuntiare non potest ne-
2 que nuntiatio ullum effectum habet. Nuntiationem
autem in re praesenti faciendam meminisse oportebit,
id est eo loci, ubi opus fiat, sive quis aedificet sive
3 inchoet aedificare. Nuntiari autem non utique
domino oportet: sufficit enim in re praesenti nun-
tiari ei, qui in re praesenti fuerit, usque adeo, ut
etiam fabris vel opificibus, qui eo loci operantur,
opus novum nuntiari possit. et generaliter ei nun-
tiari opus novum potest, qui in re praesenti fuit do-
mini operisve nomine, neque refert, quis sit iste vel
cuius condicionis qui in re praesenti fuit: nam et si
servo nuntietur vel mulieri vel puero vel puellae,
tenet nuntiatio: sufficit enim in re praesenti operis
novi nuntiationem factam sic, ut domino possit re-
4 nuntiari. Si quis forte in foro domino opus no-
vum nuntiat, hanc nuntiationem nullius esse momenti

(1) *hic incipit Digestorum apud Bononienses volumen tertium sive Digestum novum*
(2) *Ed.* 1. 3...5. 7...9. 16. 17. 20...23; *Sab.* 2. 6. 10...15; *Pap.* 18. 19. — *Bas.* 58, 10 (3) in *del.* (4) per *scr.*
(5) sed sola solo coniuncta sunt *scr.* (6) videmus *F* (7) autem] aut *scr.* (8) flumine *ins.* (9) *cf. D.* 43, 25, 1, 4 (10) si *om. F* (10a) usu *F* (11) fiat *F*[2] (12) locommuni *F* (13) vicinum] utrumque *scr.* (14) orus *F*

exploratissimum est: in re enim praesenti et paene
dixerim ipso opere, hoc est in re ipsa, nuntiatio fa-
cienda est: quod idcirco receptum est, ut confestim
per nuntiationem ab opere discedatur. ceterum si
alibi fiat nuntiatio, illud incommodi sequitur, quod,
dum venitur ad opus si quid fuerit operis per igno-
rantiam factum, evenit, ut contra edictum praetoris
5 sit factum. Si plurium res sit, in qua opus no-
vum fiat et uni nuntietur, recte facta nuntiatio est
omnibusque dominis videtur denuntiatum: sed si
unus aedificaverit post operis novi nuntiationem, alii,
qui non aedificaverint, non tenebuntur: neque enim
6 debet nocere factum alterius ei qui nihil fecit. Si
plurium dominorum rei opus noceat, utrum sufficiet
unius ex sociis nuntiatio an vero omnes nuntiare
debeant? et est verius unius nuntiationem omnibus
non sufficere, sed esse singulis nuntiare necesse,
quia et fieri potest, ut nuntiatorum alter habeat,
7 alter non habeat ius prohibendi. Si quis ipsi
praetori velit opus novum nuntiare, [1] debet, ut interim
testetur non posse se nuntiare: et si nuntiavit postea,
et quod retro aedificatum erit destruendum erit, quasi
8 repetito die nuntiatione facta. Sed et si in aedes
nostras quis immittit aut in loco nostro aedificet,
aequum est nos operis novi nuntiatione ius nostrum
9 nobis conservare Et belle Sextus Pedius definiit
triplicem esse causam operis novi nuntiationis, aut
naturalem aut publicam aut impositiciam: naturalem,
cum in nostras aedes quid immittitur aut aedificatur
in nostro, publicam causam, quotiens leges aut se-
natus consulta constitutionesque principum per operis
novi nuntiationem tuemur, impositiciam, cum quis
postea, quam ius suum deminuit, alterius auxit, hoc
est postea, quam servitutem aedibus suis imposuit,
10 contra servitutem fecit. Meminisse autem opor-
tebit, quotiens quis in nostro aedificare vel in nos-
trum inmittere vel proicere vult, melius esse eum
per praetorem vel per manum, id est lapilli ictum [2]
prohibere quam operis novi nuntiatione: ceterum
operis novi nuntiatione possessorem eum faciemus,
cui nuntiaverimus. at si in suo quid faciat, quod
nobis noceat, tunc operis novi denuntiatio erit ne-
cessaria. et si forte in nostro aliquid facere quis
perseverat, aequissimum erit interdicto adversus eum
11 quod vi aut clam aut uti possidetis uti. Si quis
rivos vel cloacas velit reficere vel purgare, operis
novi nuntiatio merito prohibetur, cum publicae sa-
lutis et securitatis intersit et cloacas et rivos pur-
12 gari. Praeterea generaliter praetor cetera quo-
que opera excepit, quorum mora periculum aliquod
allatura est: nam in his quoque contemnendam pu-
tavit operis novi nuntiationem. quis enim dubitat
multo melius esse omitti operis novi nuntiationem,
quam impediri operis necessarii urguentem extruc-
tionem? totiens autem haec pars locum habet, quo-
13 tiens dilatio periculum allatura est. Proinde si
quis, cum opus hoc mora periculum allaturum esset,
nuntiaverit opus novum vel si in cloacis vel ripa [3]
reficiendis aliquid fieret [4], dicemus apud iudicem quaeri
debere, an talia opera fuerint, ut contemni nuntiatio
deberet: nam si apparuerit vel in cloaca rivove [5]
eove, cuius mora periculum allatura esset, dicendum
est non esse verendum, ne haec nuntiatio noceret.
14 Qui opus novum nuntiat, iurare debet non ca-
lumniae causa opus novum nuntiare. hoc iusiuran-
dum auctore praetore defertur: idcirco non exigitur,
15 ut iuret is ante, qui iusiurandum exigat [6]. Qui
nuntiat, necesse habet demonstrare, in quo loco opus
novum nuntiet, sciturus eo cui nuntiatum est, ubi
possit aedificare, ubi interim abstinendum est. totiens
autem demonstratio facienda est, quotiens in partem
fit nuntiatio: ceterum si in totum opus fiat, non est
16 necesse demonstrare, sed hoc ipsum dicere. Si
in pluribus locis opus fiat, utrum una nuntiatio suf-
ficiat an vero plures sint necessariae? et ait Iulianus
libro quadragensimo nono digestorum, quia in re
praesenti fit nuntiatio, plures nuntiationes esse ne-
17 cessarias et consequenter plures remissiones. Si
is, cui nuntiatum erit, ex operis novi nuntiatione
satisdederit repromisseritve aut per eum non fiet,
quo minus boni viri arbitratu satisdet repromittatve,
perinde est, ac si operis novi nuntiatio omissa esset.
habet autem hoc remedium utilitatem: nam remittit
vexationem ad praetorem veniendi et desiderandi, ut
18 missa fieret nuntiatio. Qui procuratorio nomine
nuntiaverit, si non satisdabit eam rem dominum ra-
tam habiturum, nuntiatio omni modo remittitur,
19 etiamsi verus sit procurator. Qui remissionem
absentis nomine desiderat, sive ad privatum sive ad
publicum ius ea remissio pertinet, satisdare cogitur:
sustinet enim partes defensoris. sed haec satisdatio
non pertinet ad ratihabitionem, sed ad operis novi
20 nuntiationem. Si procurator autem opus novum
mihi nuntiaverit et satis acceperit, deinde interdicto
adversus eum utar, ne vim mihi faciat, quo minus
aedificem, ex interdicto eum oportet iudicatum solvi
satisdare, quia partes sustinet defensoris:

6 *Iulianus libro quadragensimo primo digestorum* et ideo neque exceptiones procuratoriae opponi ei debent nec satisdare cogendus est ratam rem dominum habiturum.

7 *Ulpianus libro quinquagensimo* [7] *secundo ad edictum* Et si satisdationem non dabit, summovendus erit ab executione operis novi, et actiones, quas
1 domini nomine intendit, debent ei denegari. Et
tutor et curator opus novum recte nuntiant.

8 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum*
Non solum proximo vicino, sed etiam superiori opus
facienti nuntiare opus novum potero: nam et servi-
tutes quaedam intervenientibus mediis locis vel pu-
1 blicis vel privatis esse possunt. Qui opus novum
nuntiat, si quid operis iam factum erit, in testatio-
nem referre debet, ut appareat, quid postea factum
2 sit. Si, cum possem te [8] iure prohibere, nuntia-
vero tibi opus novum, non alias aedificandi ius ha-
3 bebis, quam si satisdederis. Quod si nuntiavero
tibi, ne quid contra leges in loco publico facias,
promittere debebis, quoniam de eo opere alieno iure
contendo, non meo, et tamquam alieni iuris petitor
4 repromissione contentus esse debeo. Sciendum
est facta operis novi nuntiatione cui nuntiatum est
abstinere oportere, donec caveat vel donec remissio
nuntiationis fiat: tunc enim, si ius aedificandi habet,
5 recte aedificabit. Sed ut probari possit, quid
postea aedificatum sit, modulos sumere debet is qui
nuntiat, qui ut sumantur conferanturque, praetor de-
6 cernere solet. Morte eius qui nuntiavit extin-
guitur nuntiatio, sicut alienatione, quia his modis
7 finitur ius prohibendi. Quod si is cui opus novum
nuntiatum erat decesserit vel aedes alienaverit, non
extinguitur operis novi nuntiatio: idque ex eo appa-
ret, quod in stipulatione, quae ex hac causa inter-
ponitur, etiam heredis mentio fit.

9 *Gaius ad edictum urbicum titulo de operis novi nuntiatione* Creditori, cui pignoris nomine praedium tenetur, permittendum est de iure, id est de servitute, opus novum nuntiare: nam ei vindicatio servitutis datur.

10 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad Sabinum* Operis novi nuntiatio in rem fit, non in personam: et ideo furioso et infanti fieri potest nec tutoris auctoritas in ea nuntiatione exigitur.

11 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Cuilibet enim intellegenti, veluti fabro, nuntiatum infantem et furiosum tenet.

12 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Ex operis novi nuntiatione si caveatur, tanti [9] stipulatio committitur, quanti iudicatum sit.

(1) finito magistratu nuntiare *ins.* (*similiter Pothier*) (2) id est per lapilli ictum F^2: iactum *pro* ictum *S*: *delet Windscheid* (3) rivis *Hal* (4) aliquid fieret *del.* (5) opus fieri *ins.* (6) exigit F^2 (7) quinquadragensimo *F* (8) meo *ins. Goudsmit* (9) tati *F*

13 *Iulianus libro quadragensimo primo digestorum* Cum procurator opus novum nuntiat, et satisdat rem ratam dominum habiturum et remissio in domini
1 personam confertur: si dominus opus novum nuntiaverit intra diem, quae stipulatione ex operis[1] novi nuntiatione interposita comprehensa esset, committitur stipulatio: si praeterita ea die dominus nuntiaret[2], non committitur. nam et ipsi domino, cum semel nuntiaverit, non permittitur iterum nuntiare, quamdiu stipulatio ex operis novi nuntiatione teneret.
2 Si in remissione a parte eius, qui opus novum nuntiaverat, procurator interveniat, id agere praetorem oportet, ne falsus procurator absenti noceat, cum sit indignum quolibet interveniente beneficium praetoris amitti.

14 *Idem libro quadragensimo nono digestorum* Qui viam habet, si opus novum nuntiaverit adversus eum, qui in via aedificat, nihil agit: sed servitutem vindicare non prohibetur.

15 *Africanus libro nono quaestionum* Si prius, quam aedificatum esset, ageretur ius vicino non esse aedes altius tollere nec res ab eo defenderetur, partes iudicis non alias futuras fuisse ait, quam ut eum, cum quo ageretur, cavere iuberet non prius se aedificaturum, quam ultro egisset ius sibi esse altius tollere. idemque e contrario, si, cum quis agere vellet ius sibi esse invito adversario altius tollere, eo non defendente similiter, inquit, officio iudicis continebitur, ut cavere adversarium iuberet, nec opus novum se nuntiaturum nec aedificanti vim facturum. eaque ratione hactenus is, qui rem non defenderet, punietur, ut de[3] iure suo probare necesse haberet: id enim esse petitoris partes sustinere.

16 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Si opus novum praetor iusserit nuntiari, deinde prohibuit, ex priore nuntiatione agi non potest, quasi adversus edictum eius factum sit.

17 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edictum* Si procurator opus novum facientem prohibuerit, domino competit quod vi aut clam interdictum.

18 *Papinianus libro tertio quaestionum* Aedibus communibus si ob opus[4] novum nuntiatio uni fiat, si quidem ex voluntate omnium opus fiat, omnes nuntiatio tenebit, si vero quidam ignorent, in solidum obligabitur, qui contra edictum praetoris fecerit.
1 Nec ad rem pertinet, [5]cuius solum sit, in quo opus fiat, sed quis eius soli possessor inveniatur, modo si eius nomine opus fiat.

19 *Paulus libro quaestionum* Sciendum est denegata exsecutione operis novi nihilo minus integras legitimas actiones manere, sicut in his quoque causis manent[6], in quibus ab initio operis novi denuntiationem praetor denegat.

20 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Praetor ait: 'Quem in locum nuntiatum est, ne 'quid operis [7] novi fieret, qua de re agitur, quod in eo 'loco, antequam nuntiatio missa fieret aut in ea causa 'esset, ut remitti deberet, factum est, id restituas'.
1 Interdictum hoc proponitur ex huiusmodi causis, [8]edicto expressum est, ne post operis novi nuntiationem quicquam operis fiat, antequam vel nuntiatio missa fiat vel vice nuntiationis missae satisdatio de opere restituendo fuerit interposita. qui igitur facit, etsi ius faciendi habuit, tamen contra interdictum praetoris facere videtur et ideo hoc de-
2 struere cogitur. Sive autem vacuus locus sit, ubi nuntiatum est, sive aedificatus, aeque hoc[9] inter-
3 dicto locus erit. Ait praetor: 'quod factum est, 'restituas'. quod factum est, iubet restitui, neque interest, iure factum sit an non: sive iure factum est sive non iure factum est, interdictum locum ha-
4 bebit. Quidquid autem ante remissionem fit vel illud quod loco remissionis habetur, pro eo haben-
5 dum est, atque si nullo iure factum esset. Si quis paratus fuerit satisdare, deinde actor stipulari nolit in ea causa est, ut remitti debeat: nam cum per actorem fiet, apparet in ea causa esse, ut remitti
6 debeat. Hoc interdictum perpetuo datur et heredi
7 ceterisque successoribus competit. Adversus ipsum quoque[10], qui opus fecit vel factum ratum ha-
8 buit, interdicto locus erit. Plane si quaeratur, an in heredem eius, qui opus fecit, interdictum hoc competat, sciendum est Labeonem existimasse in id quod ad eum pervenit dumtaxat dari oportere vel si quid dolo malo ipsius factum sit, quo minus perveniret. nonnulli putant in factum esse dandam
9 quam interdictum, quod verum est. Deinde ait praetor: 'Quem in locum nuntiatum est, ne quid 'operis novi fieret, qua de re agitur, si de ea re sa'tisdatum est, quod eius cautum sit aut per te stat, 'quo minus satisdetur: quo minus illi in eo loco
10 'opus facere liceat, vim fieri veto'. Hoc interdictum prohibitorium est, ne quis prohibeat facere volentem eum qui satisdedit: etenim pertinet ad de-
11 cus urbium aedificia non derelinqui. Nec quicquam interest, iure quis aedificet an non iure aedificet, cum sit securus is qui opus novum nuntiavit,
12 posteaquam ei cautum est. Hoc autem interdictum competit ei qui satisdedit: adicitur et illud
13 'aut per te stat, quo minus satisdetur'. proinde si satisdatum non est, sed repromissum, interdicto huic locus non erit: neque enim permittendum fuit in publico aedificare, priusquam appareat, quo iure
14 quis aedificet. Et si satisdatum sit, cautum tamen
15 non perseveret, interdictum cessat. Si aliquando stetit per nuntiatorem, quo minus satisdetur, nunc
16 non stat, interdictum cessat. Hoc interdictum etiam post annum et heredi ceterisque successoribus competit.

21 *Ulpianus*[11] *libro octogensimo ad edictum* Stipulatio de operis novi nuntiatione interponi solet, quotiens vicinus dicit ius sibi esse prohibere vicinum
1 opus novum invito se facere. Si quis autem vult post opus novum nuntiatum impune aedificare, offerre debet satis nuntiatori: quod si fecerit, utrique consultum est tam ei qui nuntiavit, quoniam cautum habet de opere restituendo, quam ei cui nuntiatum est, quia molitio eius non impeditur: antequam enim caveat quidquid aedificaverit, interdicto restitutorio
2 destruere compellitur. Habet autem ista stipulatio condicionem, ut ita demum committatur, si iudicatum fuerit sive ante rem iudicatam causa quae acciderit neque res[12] defendatur: et de dolo malo
3 subicitur clausula. Opus autem factum accipimus non, si unum vel alterum cementum fuit impositum, sed si proponatur instar quoddam operis et quasi
4 facies quaedam facta operis[13] Sive autem res iudicetur sive res non defendatur, stipulatio in id committitur, ut res viri boni arbitratu restituatur: quod si ita restitutum non erit, quanti ea res erit, tantam pecuniam dabit, si hoc petitori placuerit
5 Quaesitum est, si plures domini aedificent, an omnes cavere debeant. et ait Labeo unum cavere debere, quia restitutio operis fieri pro parte non
6 possit. Idem ait et si plures nuntient, curandum esse, ut uni caveatur, si inter eos conveniat: plane
7 si non conveniat, et singulis erit cavendum. Idem dicit adiciendum esse in stipulatione, ut tantum praestetur, quanti uniuscuiusque intersit, si hoc maluerint: ceterum si ita fuerit, inquit, cautum 'quanti ea 'res erit', dubitabitur, utrum ad totius corporis aestimationem haec verba referuntur[14] an vero ad quod eius interest qui stipulatur. ego puto et si sic fuerit uni cautum 'quanti ea res erit', defendi posse stipulationem sufficere: ad operis enim quantitatem ea refertur.

22 *Marcellus libro quinto decimo digestorum* Cui opus novum nuntiatum est, ante remissam nun-

(1) eperis *F* (2) nuntiaverit *F*² (3) de *om.* *F* (4) opos *F* (5) is *ins.* *F*² (6) manet *F* (7) opus *F* (8) sic ut *ins.* (9) huic *dett.* (10) quoque *del.*
(11) idem *F*² (12) qua acciderit ne res *scr.* (13) operis *del.* (14) referantur *F*²

tiationem[1] opere facto decessit: debet heres eius patientiam destruendi operis adversario praestare: nam et in restituendo huiusmodi opere eius, qui contra edictum fecit, poena versatur, porro autem in poenam heres non succedit.

23 *Iavolenus libro septimo epistularum* Is, cui opus novum nuntiatum erat, vendidit praedium: emptor aedificavit: emptorem an venditorem teneri putas, quod adversus edictum factum sit? respondit: cum operis novi nuntiatio facta est, si quid aedificatum est, emptor, id est dominus praediorum tenetur, quia nuntiatio operis[2] non personae fit et is demum obligatus est, qui eum locum possidet, in quem opus novum nuntiatum est.

II[3].

DE DAMNO INFECTO ET DE SUGGRUNDIS ET PROIECTIONIBUS[4].

1 *Ulpianus libro primo ad edictum* Cum res damni infecti celeritatem desiderat et periculosa dilatio praetori videtur, si ex hac causa sibi iurisdictionem reservaret, magistratibus municipalibus delegandum hoc recte putavit.

2 *Gaius*[5] *libro vicensimo octavo ad edictum provinciale* Damnum infectum est damnum nondum factum, quod futurum veremur.

3 *Paulus libro quadragensimo septimo ad edictum* Damnum et damnatio ab ademptione et quasi deminutione patrimonii dicta sunt.

4 *Ulpianus libro primo ad edictum* Dies cau-
tioni praestitutus si finietur, praetoris vel praesidis
officium erit ex causa vel reum notare[6] vel protelare
eum[7] et, si hoc localem exigit inquisitionem, ad
1 magistratus municipales hoc remittere. Si intra
diem a praetore constituendum non caveatur, in
possessionem eius rei mittendus est. 'eius rei' sic
2 accipe[8], sive tota res sit sive pars sit rei. An
tamen is, qui non admittit, etiam pignoribus a magi-
stratibus coerceatur? non puto, sed in factum actione
tenebitur: nam et si a praetore missus non admit-
3 tatur, eadem actione utendum est. Duas ergo res
magistratibus municipalibus praetor vel praeses in-
iunxit, cautionem et possessionem, cetera suae iuris-
4 dictioni reservavit. Si forte duretur non caveri,
ut possidere liceat (quod causa cognita fieri solet)
non duumviros, sed praetorem vel praesidem per-
missuros: item ut ex causa decedatur de possessione.
5 Praetor ait: 'dum ei, qui aberit, prius domum
'denuntiari iubeam'. abesse autem videtur et qui in[9]
iure non est: quod et Pomponius probat: verecunde
autem praetorem denuntiari iubere, non extrahi de
domo sua. sed 'domum, in quam degit[10], denuntiari'
sic accipere debemus, ut et si in aliena domo habi-
tet, ibi ei denuntietur. quod si nec habitationem
habeat, ad ipsum praedium erit denuntiandum vel
6 procuratori eius vel certe inquilinis. Totiens autem
praetorem exigere denuntiationem intellegendum est,
si sit cui denuntietur: ceterum si non sit, veluti quod
hereditaria insula est nec dum hereditas adita, vel
si heres non exstet nec inhabitetur, cessat haec pars
edicti. est tamen tutius libellum ad ipsas aedes
proponere: fieri enim potest, ut ita monitus defensor
7 existat. In eum, qui quid eorum quae supra
scripta sunt non curaverit, quanti ea res est, cuius
damni infecti[11] nomine cautum non erit, iudicium
datur: quod non ad quantitatem refertur, sed ad id
quod interest, et ad utilitatem venit, non ad poe-
8 nam. Hoc autem iudicium certam condicionem
habet, si postulatum est: ceterum qui non postulavit,
experiri non potest. postulare autem proprie hoc
9 dicimus pro tribunali petere, non alibi. Si tam
vicinum urbi municipium sit, ut magistratu se non
interponente potuerit praetor vel praeses adiri, po-
test dici cessare hanc actionem adversus magistratus,
quasi nihil intersit, cum in tua potestate fuerit a
praetore vel praeside desiderare in possessionem
10 mitti. Haec autem actio cum rei habeat per-
secutionem, et heredi et in heredem et perpetuo
dabitur.

5 *Paulus libro primo ad edictum* Praetoris offi-
cium est, ut missus in possessionem etiam eam per
longi temporis spatium in suum dominium capere
1 possit. Si plures sint domini, qui cavere debent,
et aliquis non caveat, in portionem eius mittetur. et
contra si aliquot sint, qui caveri sibi desiderant, et
alius pretiosiores, alius viliores habeat aedes, sive
unius domus plures habeant dispares partes: tamen
non magnitudine dominii quisque, sed aequaliter
2 mittentur omnes in possessionem. Si et dominus
proprietatis et fructuarius desideret[12] sibi caveri damni
infecti, uterque audiendus est: nec enim iniuriam
sentiet promissor, non plus cuique praestaturus, quam
quod eius intersit.

6 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Evenit, ut nonnumquam damno dato nulla nobis competat actio non interposita antea cautione, veluti si vicini aedes ruinosae in meas aedes ceciderint: adeo ut plerisque placuerit nec cogi quidem eum posse, ut rudera tollat, si modo omnia quae iaceant pro derelicto habeat.

7 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* Praetor ait: 'damni infecti suo nomine pro-
'mitti, alieno satisdari iubebo ei, qui iuraverit non
'calumniae causa id se postulare eumve cuius nomine
'aget postulaturum fuisse, in eam diem, quam causa
'cognita statuero. si controversia erit, dominus sit
'nec ne qui cavebit, sub exceptione satisdari iubebo.
'de eo opere, quod in flumine publico ripave eius
'fiet, in annos decem satisdari iubebo. eum, cui ita
'non cavebitur, in possessionem eius rei, cuius no-
'mine ut caveatur postulabitur, ire et, cum iusta
'causa esse videbitur, etiam possidere iubebo[13]. in
'eum, qui neque caverit neque in possessione esse
'neque possidere passus erit, iudicium dabo, ut tan-
'tum praestet, quantum praestare eum oporteret, si
'de ea re ex decreto meo eiusve, cuius de ea re
'iurisdictio fuit quae mea est, cautum fuisset. eius
'rei nomine, in cuius possessionem misero, si ab eo,
'qui in possessione erit, damni[14] infecti nomine[15] sa-
'tisdabitur, eum, cui non satisdabitur, simul in pos-
1 'sessione esse iubebo'. Hoc edictum prospicit
damno[16] nondum facto, cum ceterae actiones ad
damna, quae contigerunt, sarcienda pertineant, ut in
legis Aquiliae actione et aliis. de damno vero facto
nihil edicto cavetur: cum enim animalia, quae noxam
commiserunt, non ultra nos solent[17] onerare, quam
ut noxae ea dedamus, multo magis ea, quae animo
carent, ultra nos non deberent onerare, praesertim
cum res quidem animales, quae damnum dederint,
ipsae extent, aedes autem, si ruina sua damnum de-
2 derunt, desierint extare. Unde quaeritur, si ante,
quam caveretur, aedes deciderunt neque dominus
rudera velit egerere eaque derelinquat, an sit aliqua
adversus eum actio. et Iulianus consultus, si prius,
quam damni infecti stipulatio interponeretur, aedes
vitiosae corruissent, quid facere deberet is, in cuius
aedes rudera decidissent, ut damnum sarciretur, res-
pondit, si dominus aedium, quae ruerunt, vellet tol-
lere, non aliter permittendum, quam ut omnia, id
est et quae inutilia essent, auferret, nec solum de
futuro, sed et de praeterito damno cavere eum de-
bere: quod si dominus aedium, quae deciderunt, nihil

(1) nuntiatiaonem *F* (2) operi *Hofmann* (3) *Ed.* 1. 2. 4...15. 17...19. 21...32; *Sab.* 3. 16. 20. 33...44. 47. 48; *Pap.* 45. 46. — *Bas.* 58, 10 (4) et de sugrundis et (vel *F*²) protectionibus *F*, et proiectionibus et suggruendis *ind. F* (5) caius *F* (6) renovare *F*², iterum dare *scr.* (7) eam *F*² (8) accipitur *F*² (9) in *del. F*ᵇ (10) in quam degit *del.* (11) damninfecti *F* (12) desiderat *F*² (13) iubeo *F* (14) demni *F* (15) nomine] non *Brenemannus* (16) domno *F* (17) soleant *F*²

facit, interdictum reddendum ei, in cuius aedes rudera decidissent, per quod vicinus compelletur aut tollere aut totas aedes pro derelicto habere.

8 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto* Quod forte tunc recte dicetur, cum non ipsius neglegentia, sed propter aliquod impedimentum sibi non prospexit.

9 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Hoc amplius Iulianus posse dici compellendum eum, ut etiam de praeterito damno caveret: quod enim re integra custoditur, hoc non inique etiam post ruinam aedium praestabitur. integra autem re unusquisque cogitur aut de damno infecto cavere, aut aedibus carere quas non defendit. denique, inquit, si quis propter angustias temporis aut quia[1] rei publicae causa aberat non potuerit damni infecti stipulari, non inique praetorem curaturum, ut dominus vitiosarum aedium aut damnum sarciat aut aedibus careat. sententiam Iuliani utilitas comprobat.
1 De his autem, quae vi fluminis importata sunt, an interdictum dari possit, quaeritur. Trebatius refert, cum Tiberis abundasset et res multas multorum in aliena aedificia detulisset, interdictum a praetore datum, ne vis fieret dominis, quo minus sua tollerent auferrent, si modo damni infecti repro-
2 mitterent[2]. Alfenus quoque scribit, si ex fundo tuo crusta lapsa sit in meum fundum eamque petas, dandum in te iudicium de damno iam facto, idque Labeo probat: nam arbitrio iudicis, apud quem res prolapsae petentur, damnum, quod ante sensi, non contineri, nec aliter dandam actionem, quam ut omnia tollantur, quae sunt prolapsa. ita demum autem crustam vindicari posse idem Alfenus ait, si non coaluerit nec unitatem cum terra mea fecerit. nec arbor potest vindicari a te, quae translata in agrum meum cum terra mea coaluit. sed nec ego potero tecum[3] agere ius tibi[4] non esse ita crustam habere, si iam cum terra mea coaluit, quia mea facta est.
3 Neratius autem scribit, si ratis in agrum meum vi fluminis delata sit, non aliter tibi potestatem tollendi faciendam, quam si de praeterito quoque
4 damno mihi cavisses. Quaesitum est, si solum sit alterius, superficies alterius, superficiarius utrum repromittere damni infecti an satisdare debeat. et Iulianus scribit, quotiens superficiaria insula vitiosa est, dominum et de soli et de aedificii vitio repromittere aut eum, ad quem superficies pertinet, de utroque satisdare: quod si uterque cesset, vicinum
5 in possessionem mittendum. Celsus certe scribit, si aedium tuarum usus fructus Titiae est, damni infecti aut dominum repromittere aut Titiam satisdare debere. quod si in possessionem missus fuerit is, cui damni infecti cavendum fuit, Titiam uti frui prohibebit. idem ait eum quoque fructuarium, qui non reficit, a domino uti frui prohibendum: ergo et si de damno infecto non cavet dominusque compulsus est repromittere, prohiberi debet frui.

10 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Quamvis alienus usus fructus sit, dominum promittere[5] oportere Cassius ait. nisi proprietarius in totum repromittat vel fructuarius satisdat, mitti oportet in possessionem eum, cui non caveatur. sed nisi proprietario repromittenti fructuarius caveat, denegandam ei fructus petitionem Iulianus scribit. sed si fructuarius de soli vitio quid praestiterit, ius domini ad eum transferri oportet.

11[6] *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Quid de creditore dicemus, qui pignus accepit? utrum repromittere, quia suum ius tuetur, an satisdare, quia dominus non est, debebit? quae species est in contrario latere apud Marcellum agitata, an creditori pigneraticio damni infecti caveri debeat. et ait Marcellus inutiliter ei caveri: idemque etiam de eo cavendum[7] qui non a domino emit: nam nec in huius persona committi stipulationem. aequissimum tamen puto huic prospiciendum, id est[8] creditori, per stipulationem.

12 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* His qui pignori rem acceperunt potior est is, cui damni infecti non cavetur, si possidere et per longum tempus rem capere ei permissum fuerit.

13[9] *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Qui bona fide a non domino emit, videndum est, numquid repromittat, non etiam satisdet. quod quibusdam videtur: habet autem rationem, ut magis repromittat quam satisdet: suo enim nomine id facit.
1 Sive corporis dominus sive is qui ius habet (ut puta servitutem) de damno infecto caveat, puto eum repromittere debere, non satisdare, quia suo nomine[10]
2 id facit, non alieno. Cum inter aedes meas et tuas sint aliae aedes non vitiosae, videndum est, utrum[11] tu solus mihi cavere debeas an vero et is, cuius aedes vitiosae non sunt, an ille solus, an ambo[12]. et magis est, ut ambo cavere debeant, quia fieri potest, ut aedes vitiosae in aedes non vitiosas incidentes damnum mihi dent. quamvis possit quis dicere non vitio incolumium aedium hoc factum, si aliae in eas incidentes damni causam praebuerunt: sed cum prospicere sibi potuerit damni infecti cau-
3 tionem, non[13] prospexerit, merito convenietur. Qui damni infecti caveri sibi postulat, prius de calumnia iurare debet: quisquis igitur iuraverit de calumnia, admittitur ad stipulationem, et non inquiretur, utrum intersit eius an non, vicinas aedes habeat an non habeat. totum tamen hoc iurisdictioni praetoriae
4 subiciendum, cui cavendum sit, cui non. Ceterum neque ei qui in meo deambulet neque ei qui in meo lavet vel in mea taberna devertat, caveri debet.
5 Vicinis plane inquilinisque eorum et inquilinorum uxoribus cavendum esse ait Labeo, item his qui cum
6 his morentur. De illo quaeritur, an inquilinis suis dominus aedium cavere possit. et Sabinus ait inquilinis non esse cavendum: aut enim ab initio vitiosas aedes conduxerunt et habent quod sibi imputent, aut in vitium aedes inciderunt et possunt ex
7 conducto experiri: quae sententia verior est. Si quis iuxta monumentum aedificaverit vel iuxta aedificium suum monumentum fieri passus sit, de damno infecto ei postea cavendum non erit, quia rem illicitam admisit: alias autem si monumento aedificium noceat, in quo nihil sit, quod imputari possit ei, ad quem ius monumenti pertinet, cavendum est ei, ad
8 quem ius monumenti pertinet. Superficiarium et fructuarium damni infecti utiliter stipulari hodie con-
9 stat. Sed ei, qui bona fide a non domino emit, damni infecti stipulationem non competere Marcellus
10 ait. Si quis opus novum nuntiaverit, an nihilo minus damni infecti ei caveri debeat, Iulianus tractat. et magis probat caveri oportere: nam et[14] ei, qui egerit ius adversario non esse altius tollere aedificium, caveri debere. item eum, adversus quem interdictum quod vi aut clam competit, cavere debere Iulianus ait, quia non est cautum neque de
11 vitio aedium neque de damno operis. Si quis, quia sibi non cavebatur, in possessionem aedium missus fuerit, deinde is cuius aedes fuerunt, cum praeterea alias aedes haberet, desideret ab eo, qui in possessionem missus est, ut sibi damni infecti harum aedium nomine, quarum in possessionem missus est, caveret, an sit audiendus, videamus. et Iulianus scribit: is qui vitiosis aedibus cesserit, si integras retinuerit, numquid improbe ab eo, qui vitiosas aedes coepit possidere, cautionem exigit, cum ideo possessionem amiserit, quia ipse damni infecti satis non dederat? et sane parum probe postulat ab eo caveri sibi earum aedium nomine, quarum ipse
12 cavere supersedit: quae sententia vera est. Si quis stipulaturus iuraverit nec fuerit stipulatus, an

(1) qua *F* (2) repromittent *F* (3) tegum *F* (4) mihi *F* (5) repromittere *edd.* (6) *cf. l.* 13 § 9 *h. t.* (7) statuendum *scr.* (8) id est] item *scr.* (9) *ad* § 9 *cf. l.* 11 *h. t.* (10) nomini *F* (11) uturum *F* (12) an ambo *del. Hal.* (13) cautione nec *Hal.* (14) et *del. F*²

postea ei stipulari volenti iurandum sit, videamus.
et puto iterum iurandum, quia possit fieri, ut aut
13 tunc aut modo calumnietur. Si alieno nomine
caveri mihi damni infecti postulem, iurare debeo
non calumniae causa id eum, cuius nomine cautum
14 postulo, fuisse postulaturum. Sed si eius nomine
postulem, qui, si[1] ipse postularet, iurare non com-
pelleretur, veluti patronus vel parens, dicendum est
locum iuriiurando non esse: de quo enim ille non
iuraret, nec qui vice eius postulat in hac stipulatione
15 debet iurare. Huic stipulationi debet dies esse
insertus, intra quem si quid damni contigerit, cautio
locum habet: neque enim in infinitum obligatus esse
debet stipulatione. ipse igitur praetor diem dabit
stipulationi, aestimatione habita ex causa et ex qua-
litate eius damni, quod contingere speratur.
14 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edic-
tum* In causae cognitione etiam longinquitas soli[2]
et operis magnitudo spectanda est.
15 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* Si finita sit[3] dies statuta in cautione, iterum
1 arbitratu praetoris ex integro erit cavendum. Si
vero sine adiectione diei stipulatio fuerit interposita,
si quidem ex conventione, quandoque fuerit com-
missa, ex stipulatu agitur, si vero per errorem, ma-
gis est illud dicendum finito die, in quem alioquin
caveri solet, desiderandum esse a praetore, ut libe-
2 retur. Deinde ait praetor: 'de eo opere, quod in
'flumine publico ripave eius fiet, in annos decem sa-
'tisdari iubebo'. hic exigitur satisdatio et[4] tempus
stipulationi praestituit idcirco, quia in publico fit:
cum autem in alieno fiat[5], satisdationem praetor in-
3 iungit. Notandum, quod non etiam de loci vitio,
sed de operis tantum cavetur, quamvis, si in privato
fiat, et de loci et de operis vitio caveatur: sed cum
locus publicus sit, non erat necesse ibidem opus fa-
cienti de alio vitio quam operis satisdare damni in-
4 fecti. Si quid igitur damni intra decem annos
5 acciderit, id stipulatione continetur. Et quod ait
praetor 'de eo opere', sic accipe de eo damno, quod
6 ex opere fiet. Si quid in via publica fiat, quia
7 in alieno fit, satisdandum est. Sed praetor causa
cognita tempus pro condicione operis determinabit.
8 Sive autem quis muniat viam sive quid aliud in
via publica faciat, debebit cautio locum habere, ne
9 per hoc damno privati contingantur. De ceteris
locis publicis nihil specialiter cavetur, verum ex gene-
rali sermone, quasi in alieno fiat, satisdari debebit
10 damni infecti. Si publicus locus publice refi-
ciatur, rectissime Labeo scribit, eoque iure utimur,
de damno infecto non esse cavendum, si quid vitio
loci aut operis fiat: certe legem dandam operis ta-
11 lem, ne quid noceat vicinis damnive detur. Ex
hoc edicto si non caveatur, mittitur in possessionem
a praetore in eam partem, quae ruinosa esse videtur.
12 An vero in totas aedes missio locum habeat,
videamus. et extat Sabini sententia in totas aedes
mittendum: alioquin si ex superficie, inquit, damnum
timeatur, non habebit res exitum, nec profuturum in
possessionem eius rei mitti, quam quis possidere non
possit aut ei non expediat: et verior est Sabini sen-
13 tentia. Sed si in plures partes divisa domus sit,
utrum in partem an in totam domum possidendam
mitti quis debeat, videamus. si tam ampla domus
sit, ut et spatia inter vitiosam partem intercedant et
eam quae vitium non facit, dicendum in eam solam
partem mitti: si vero unita sit contextu aedificiorum,
in totam. itaque et in spatiosis domibus melius di-
cetur in eam partem domus mittendum, quae vitio-
sae parti unita est. ceterum si modica portiuncula
aedium amplissimarum vitium faceret, quale erat
dicere totas aedes iubendum possidere eum, cui
damni infecti non caveretur, cum sint amplissimae?
14 Item quid dicemus, si insula adiacens domui vi-
tium faciat, utrum in insulae possessionem an vero
in totius domus possessionem mittendum sit? et
magis est, ut non in domus possessionem, sed in in-
15 sulae mittatur. Si plures sunt, qui postulent ut
caveatur, omnes mitti in possessionem solent. idem-
que Labeo probat et si prius quis in possessionem
missus sit et alius mitti desideret: nam non specta-
bimus ordinem, sed habebunt ambo possessionem.
quod si iam prior possidere iussus sit et alius damni
infecti caveri desideret, tunc nisi[6] cavetur, mittetur
16 in possessionem posterior. Iulianus scribit eum,
qui in possessionem damni infecti nomine mittitur,
non prius incipere per longum tempus dominium
capere, quam secundo decreto a praetore dominus
17 constituatur. Si ante hoc decretum alius quo-
que in possessionem missus fuerit, aequaliter ambo
aedium fiunt domini, scilicet cum iussi fuerint pos-
sidere. si vero iam constituto domino eo, qui pri-
mus in possessionem missus est, Titius damni infecti
sibi caveri desiderabit, cessante primo cavere solus
18 Titius erit in possessione. Cum autem plures
mittuntur in possessionem, aequaliter mittuntur, non
pro rata damni, quod unumquemque contingeret, et
merito: nam et cum unus mittitur, non pro portione
damni mittitur, sed in totum: cum igitur plures mit-
tuntur, aequaliter omnes quasi in totum missi con-
19 cursu partes habebunt. Sed si quis eorum missus
in possessionem sumptum fecerit, deinde iubeatur[7]
possidere, an sumptum consequi possit is qui fecit
et quo iudicio? et placet communi dividundo iudicio
20 consequi eum posse. Si[8] quis autem in posses-
sionem missus, nondum possidere iussus sit, an do-
minus decedere possessione debeat, videamus. et ait
Labeo non decedere, sicuti nec cum creditores vel
21 legatarii mittuntur: idque est verius. Non autem
statim ubi misit praetor in possessionem, etiam pos-
sidere iubet, sed tunc demum, cum iusta causa vi-
debitur (ergo intervallum aliquod debebit intercedere),
quod aut pro derelicto aedes longo silentio dominus
videatur habuisse aut emisso[9] in possessionem et
22 aliquamdiu immorato nemo caveat. Si forte do-
minus rei publicae causa abest aut ex alia iusta
causa aut in ea sit aetate cui subveniri[10] solet, pro-
bandum est non debere praetorem festinare ad de-
cernendum, ut iubeat possidere. sed etsi decreverit[11],
nemo dubitat in integrum restitutionem indulturum.
23 Ubi autem quis possidere iussus est, dominus
24 deiciendus erit possessione. Si qua sint iura
debita his, qui potuerunt de damno infecto satisdare,
deneganda erit eorum persecutio adversus eum, qui
in possessionem missus est: et ita Labeo probat.
25 Item quaeritur in pigneraticio creditore, an pig-
noris persecutio denegetur adversus eum, qui iussus
sit possidere. et magis est, ut, si neque debitor re-
promisit neque creditor satisdedit, pignoris persecutio
denegetur. quod et in fructuario recte Celsus scribit.
26 Si de vectigalibus aedibus non caveatur, mitten-
dum in possessionem dicemus nec iubendum possi-
dere (nec enim dominium capere possidendo potest),
sed decernendum, ut eodem iure esset, quo foret is
qui non caverat: post quod decretum vectigali actione
27 uti poterit. Sed in vectigali praedio si municipes
non caverint, dicendum est dominium per longum
28 tempus adquiri. Eleganter quaeritur, si, dum
praetor de danda stipulatione deliberat, damnum
contigerit, an sarciri possit. et missio quidem ces-
sabit: praetor tamen decernere debet, quidquid
damni contigerit, ut de eo quoque caveatur, aut, si
putat, quod utiliter actionem daturus sit, decernat.
29 Si pupillus tutorem non habeat, quo auctore
damni infecti promittat, quasi non defendatur, missio
30 in possessionem locum habebit. Si quis damni
infecti in possessionem missus sit, fulcire eum et
reficere insulam debere sunt qui putent eamque[12]
culpam praestare exemplo eius, qui pignori accepit.
sed alio iure utimur: cum enim ob hoc tantum mis-

(1) se F^2 (2) loci F^2 (3) ait *F* (4) exigitur satisdatio et *del.* (5) inalienariat *F* (6) nisi] isi F^a, enim nisi F^b (7) iubeantur *scr.* (8) possessi *F* (9) misso *S* (10) subvenire F^2 (11) recreverit *F* (12) eumque *Krueger*

sus sit, ut vice cautionis in possessione sit, nihil ei
31 imputari, si non refecerit. Item videamus, si ei cautio offeratur, posteaquam missus est, an non prius decedere debeat, quam si ei caveatur etiam de eo damno, quod contigit[1], posteaquam missus est in possessionem? quod quidem magis probatur: repetita igitur die promittendum erit. hoc amplius de impensis quoque, si quas fecerit[2], erit ei cavendum.
32 Illud quaeritur, ex quo tempore damni ratio habeatur, utrum ex quo in possessionem ventum est an vero ex quo praetor decrevit, ut eatur in possessionem. Labeo, ex quo decretum est: Sabinus, ex quo ventum est in possessionem: ego puto causa cognita modo hanc modo illam sententiam probandam. plerumque enim subvenitur etiam ei, qui missus in possessionem aliqua ex causa aut non venit aut tardius
33 venit in possessionem. Posteaquam autem quis possidere iure dominii a praetore iussus est, nequaquam locus erit cautionis oblationi: et ita Labeo: ceterum nullus, inquit, finis rei invenietur: et est hoc verissimum seposito eo, quod quibusdam vel
34 aetate vel qua alia iusta causa subvenitur. Si iam ruerunt aedes, an in possessionem ruinae vel areae mittendus sit nihilo minus is, cui cautum non est, videamus. et magis est, ut mitti debeat, et ita Labeo: sed adicit, si, posteaquam decreverit praetor eum in possessionem mittendum, tunc aedes deciderint: et puto Labeonis sententiam veram. proinde et si refecit aliquid, erit probandum non prius eum discessurum, quam si ei sarciatur et de praeterito caveatur. potest autem et in factum actione reciperare hoc quod impendit, sed non amplius, quam quod boni viri arbitratu factum sit: idem est et si alius iussu rogatuve meo eorum quid sine dolo malo fecerit et eo nomine condemnatus sim aut dederim
35 sine dolo malo. Si quis metu ruinae decesserit possessione, si quidem, cum adiuvare rem non posset, id fecit, Labeo scribit integrum ius eum habere, perinde ac si in possessione perseverasset: quod si, cum posset succurrere, maluit relinquere, amisisse eum praetoris beneficium neque, si postea succurri sibi velit, audiendum eum. Cassius autem ait, si metu ruinae recesserit, non hoc animo, ut aedificia derelinqueret, restituendum in possessionem: eum tamen, qui missus in possessionem non accesserit, si aedificia ruerint[3], beneficium praetoris amisisse scribit. hoc ita accipiendum erit, si venire in pos-
36 sessionem neglexit, non si dum venit ruerunt. Si quis ex hoc edicto a praetore in possessionem missus non est admissus, in factum actione uti poterit, ut tantum praestetur ei, quantum praestari ei oporteret, si de ea re cautum fuisset: extenditur enim actio in id tempus, quo damnum committitur.

16 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Antequam damnum detur, impunitum est factum eius, qui neque promisit neque admisit in possessionem, si tamen ante damnum datum vel cavit vel possessione cessit.

17 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Si quis missum in possessionem, cum esset in aliena potestate, non admiserit, plerique putant noxa-
1 lem actionem eo[4] nomine competere. Quid deinde, si procurator prohibuerit, utrum in ipsum an in dominum dabimus? sed verius est in ipsum dandam.
2 Sed et in actore municipum tutore ceterisque, qui pro aliis interveniunt, idem erit dicendum.
3 Actio ista, quae in factum est, [5]perpetuo dabitur, et heredi et in heredem ceterasque[6] itemque ceteris
4 personis. Iudex, qui de damno infecto cognoscit, etiam alienato praedio ab eo, cum quo actum fuerit, damnum aestimare solet omne, quodcumque ante iudicium contigit.

18 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Damni infecti stipulatio competit non tantum ei, cuius in bonis res est, sed etiam cuius periculo res
1 est. [7]Quod opere facto consecutus sit dominii capione promissor, non teneri eum eo nomine Pomponius ait, quia nec loci nec operis vitio, sed publico
2 iure id consecutus sit. Ei, cuius usus fructus aedium est, de vitio earundem aedium caveri non oportet, etsi alias vicinas habeat, quia reficiendi habet facultatem: nam qui viri boni arbitratu uti deberet, reficiendi quoque potestatem consequitur. ergo nec proprietarius audiri debet, si velit sibi caveri a fructuario aedium nomine, quas vicinas fructuario[8] habeat, quia habet cum fructuario actionem, ut viri
3 boni arbitratu is fruatur. Sed inquilino meo, si vicinas aedes habeat, cavere debebo damni infecti
4 propter eas aedes. Ei, qui in conducto solo superficiem imposuit, dominus soli, [9]quod vitio soli damnum futurum sit, cavere non debebit nec soli domino superficiarius, quia invicem ex conducto et locato habent actiones: in quas tamen actiones ultra culpam nihil venit. plus autem in stipulationem venit damni[10] infecti, quod quidem vitium eius[11] esse di-
5 citur. Si is, qui unas aedes habebat, stipulatus fuerit, deinde vicinas comparaverit, an earum quoque nomine, quas post interpositam stipulationem comparasset, promissorem obligaret, quaesitum est. Iulianus scribit videndum, ne earum dumtaxat nomine cautum habeat, de quibus inter eum et promissorem initio actum fuerit. cui consequens videri posse, ut et, cum aedium communium nomine duo socii stipulentur, de eo dumtaxat damno caveri videatur, quod in parte aedium cuique socio datum fuerit. sive ergo redemerit alteram partem quis ex his sive adiudicata fuerit, non augeri promissionis obligationem. Pomponius relata Iuliani scriptura dicit
6 non se improbare. Si autem res aliquas post stipulationem interpositam in domo habere coeperit stipulator, quae ex ruina vicinarum aedium perierint, agere ex stipulatu potest, licet tunc, cum[12] stipula-
7 retur, hae res non fuerint[13]. Emptor praedii si ante traditionem stipulatus sit, cautum habebit de eo
8 damno, quod post traditionem factum erit. Venditorem autem aedium prius, quam possessionem tradat, stipulari oportet, quia huius quoque rei cul-
9 pam praestat. Sed quid fiet, si venditor sine culpa stipulari non potuerit et ob hoc emptor stipulatus fuerit? nonne damnum patitur? an hoc damnum in aliena re acciderit[14], revolvitur autem ad emptorem, quia actionem ex empto non habet? sed nihil in hac causa proficit stipulatio, nisi in id, quod post traditionem accidit, quia, dum venditoris custodia est, is stipulari debet omnemque diligentiam emptori praestare: et quod alia actione quaeri potest, id in stipulationem damni infecti omnino non
10 deducitur. Sed si venditor interposuerit stipulationem, etiam id damnum continebit, quod post traditionem emptori contigerit. quod esse iniquissimum Aristo ait, quoniam, si emptor quoque damni infecti stipulatus esset, duobus promissor eiusdem nomine obligaretur: nisi forte id contra se habeat, quia in hoc fit stipulatio, quanti ea res erit: ut pos-
11 sit videri nihil interesse iam venditoris[15]. Stipulatione damni infecti interposita Sabini sententia vera est existimantis, ut, si, dum aedificatur intra diem stipulationi comprehensum, supra parietem meum domus deciderit eumque vitiaverit, licet post diem stipulationis paries decidat, possim agere, quia damnum iam tunc acceperim, cum paries vitiosus factus sit. nec quicquam obstare, quo minus etiam antequam decidat agi possit: et, si ita concussus sit paries, ut nulla ratione recipi[16] possit ideoque deponendus est, non minoris litem aestimandam, quam
12 si decidisset. Si vicinas aedes habeamus et invicem desideremus damni infecti caveri, nihil obstabit, quo minus et ego in tuarum aedium possessionem

(1) contingit F^2 (2) fecit F^2 (3) aedificaverint F^2 (4) ei F^2 (5) in *ins.* F^b (6) personas *ins.* (7) sed *ins.* F^b (8) fructuarius F^2, fructuariis *Cuiacius* (9) nisi *ins.*
(10) dami *F* (11) eius] rei *scr.* (12) tum F^b (13) ibi *ins* (14) accidit *scr.* (15) venditori *F* (16) refici *S*

13 mittar et tu in mearum. Si pupillus prohibuit iri in possessionem damni infecti, placet in eum non
14 iniuste competere hanc in factum actionem. Si mandatu meo alius prohibuerit, in me haec actio
15 competit. Non solum autem eum punit praetor, qui in possessione esse, sed etiam eum, qui possidere passus[1] non fuerit, cum alioquin, si is, qui iussu praetoris coeperat possidere et possidendo dominium capere, aut non admissus aut eiectus inde fuerit, utile interdictum unde vi vel Publicianam actionem habere potest. sed si in factum actione egerit, his actionibus experiri non potest, cum praetor id agat, ne damnum faciat actor, non ut in lucro
16 versetur. Si procurator meus damni infecti stipulatus sit, causa cognita mihi ex ea stipulatione actio competit.

19[2] *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto* Eorum, qui bona fide absunt, in stipulatione damni infecti ius non corrumpitur, sed[3] reversis cavendi ex bono et aequo potestas datur, sive domini sint sive aliquid in ea re ius habeant, qualis est creditor et fructuarius et superficiarius.
1 Sive aedium vitio sive operis, quod vel in aedibus vel in loco urbano aut rustico, privato publicove fiat, damni aliquid futurum sit, curat praetor, ut timenti damnum caveatur.

20 *Idem libro nono decimo ad edictum provinciale* Inter fructuarium et dominum proprietatis ita damni infecti cautio locum habet, si fructuarius quidem de soli vitio caveri sibi desideret, dominus vero proprietatis de operis vitio, si quid fructuarius aedificet: nam de ruina aedium neuter ab altero cautionem desiderare potest, fructuarius ideo, quia refectio aedium ad eius ipsius onus non[4] pertinet, proprietarius ideo, quia usitata stipulatio, qua de re[5] restituenda fructuarius cavet, ad hunc quoque casum porrigitur.

21 *Paulus libro octavo ad Plautium* Si filius familias inquilinus sit, videamus, an damni infecti nomine in possessionem aedium vicinarum mittendus sit (quaeritur enim, an filius familias non videtur damnum pati, si res peculiares sint) et pater possit stipulari, si quid ei damni fiat. et placet utrumque eorum in possessionem mitti, nisi sic filius conduxerat, ut eius periculo aedes essent: tunc enim, quia solus tenetur ex locato, recte dicetur ipsum mittendum in possessionem, nisi ei caveatur.

22 *Idem libro decimo ad Plautium* Si proprietarius de damno infecto repromississet vel forte aliquid praestitisset aut contra fructuarius aliquid praestitit, iniquum est alterum sine damno uti aedibus aut aedes habere. et si optulerit proprietarius aliquid, non est fructuario permittendum uti, nisi contulerit: idemque fructuario praestandum est, ut proprietarius cogatur ei conferre. ergo et solum retinebit fructuarius, si aedes ciderint, donec praestetur ei damnum, ut, quod haberet vicinus missus in possessionem, id fructuarius habeat, qui damnum vicino sarciit. eadem erunt et si minimum damnum detur.
1 *Plautius.* Si ab eo, quem dominum esse negarem, vellem sub hac exceptione 'si dominus non 'esset' satisdari, ab eo vero, quem dominum esse dicerem, pure repromitti[6], constitit non debere me impetrare, sed debere me eligere, a quo velim mihi caveri.

23 *Ulpianus libro sexagensimo tertio ad edictum* In stipulatione damni infecti, quae aedium nomine interponitur, nisi in solidum fuerit cautum, mittetur in possessionem.

24 *Idem libro octogensimo primo ad edictum* Fluminum publicorum communis est usus, sicuti viarum publicarum et litorum. in his igitur publice licet cuilibet aedificare et destruere, dum tamen hoc sine incommodo cuiusquam fiat. propter quod operis dumtaxat nomine cum satisdatione cavetur, de vitio loci nihil cavetur[7], hoc est operis, quod quis facit. ceterum si ex loci vitio damnum timeatur, minime dicendum est damni infecti stipulationem interponi oportere: quis enim dubitat neminem esse, a quo stipuletur[8], cum nemine nihil faciente[9] locus ipse publicus damnum inferat sui natura? ad ea igitur opera stipulatio pertinet, quaecumque privatim fiant. quid ergo, si publice opus fiat, de vitio eius quid faciemus? et plane vel princeps adeundus est vel, si in provincia fiat, praeses provinciae. sed quod dictum est 'operis vitio' sic accipiendum est, etiam si proponas[10] non tantum tempore, quo opus fit, sed etiam si postea contingat: quid enim si ideo,
1 quia male aedificatum erat, corruit? Adicitur in hac stipulatione et heredum nomen vel successorum eorumque, ad quos ea res pertinet. successores autem non solum qui in universa bona succedunt, sed et hi, qui in rei tantum dominium successerint,
2 his verbis continentur. Sed ut ne quid[11] aedium loci operisve vitio damnum factum sit, stipulatio interponitur de eo[12] sine satisdatione: quae non solum ad totas aedes, sed etiam ad partem aedium pertinet. vitium autem aedium et loci esse Labeo ait, quod accidens extrinsecus infirmiores eas facit: denique nemo dixit palustris loci vel harenosi nomine quasi vitiosi committi stipulationem, quia naturale vitium est: et ideo nec[13] ea stipulatio inter-
3 ponitur neque interposita committetur. Haec stipulatio utrum id solum damnum contineat, quod iniuria fit, an vero omne damnum, quod extrinsecus contingat? et Labeo quidem scribit de damno dato non posse agi, si quid forte terrae motu aut vi flu-
4 minis aliove quo casu[14] fortuito acciderit. Servius quoque putat, si ex aedibus promissoris vento tegulae deiectae damnum vicino dederint, ita eum teneri, si aedificii vitio id acciderit, non si violentia ventorum vel qua alia ratione, quae vim habet divinam. Labeo et rationem adicit, quo[15], si hoc non admittatur, iniquum erit: quo[15] enim tam firmum aedificium est, ut fluminis aut maris aut tempestatis aut ruinae[16] incendii aut terrae motus vim sustinere
5 possit? Idem Servius putat, si controversia aquae insulam subverterit, deinde stipulatoris aedificia ceciderint, nihil eum ex stipulatu consecuturum, quia id nec operis nec loci vitio factum est. si autem aqua vitiet fundamenta et sic aedificium ruisset, committi stipulationem ait: multum enim interesse, quod erat alioquin firmum, vi fluminis lapsum sit protinus an vero ante sit vitiatum, deinde sic deciderit. et ita Labeo probat: etenim multum interesse, quod ad Aquiliam pertinet, sanum quis hominem occidat an
6 vero factum inbecilliorem. Quamquam autem stipulatio committitur, cum vitio operis damnum factum sit, tamen, si opus factum est ab eo, quem promissor prohibere non potuit[17], stipulatio non committetur. plane si prohibere potuit, committetur. sed[18] si quis promissoris nomine fecerit vel eius pro quo promissum est aut alius, qui prohiberi potuerit,
7 stipulatio ista committetur. Praeterea si furni nomine damni infecti fuerit cautum, deinde furnarii culpa damnum datum fuerit, non venire in hanc
8 stipulationem plerisque videtur. Cassius quoque scribit, quod contra[19] ea damnum datum est, cui nulla ope occurri poterit, stipulationem non tenere.
9 Item apud Vivianum relatum est, si ex agro vicini arbores vi tempestatis confractae in meum agrum deciderint eoque facto vitibus meis vel segetibus nocent vel aedificia demoliunt, stipulationem istam, in qua haec comprehenduntur 'si quid arborum locive vitio 'acciderit', non esse utilem, quia non arborum vitio, sed vi ventorum damnum mihi datum est. plane si vetustate arborum hoc fiebat, possumus dicere vitio

(1) rassus *F* (2) *cf. D.* 9, 4, 30 (3) sed] *sic ex* 9, 4, 30, si *F* (4) non *del.* (5) re *om. F* (6) repomitti *F* (7) de vitio loci nihil cavetur *del.* (8) stipulatur F^2 (9) favente *F* (10) etiam si proponas *del.* (11) quid] in F^2 (12) de meo *scr.* (13) ob *ins.* (14) caus *F* (15) quod *dett.* (16) aut *ins. edd.* (17) potui *F* (18) committetur sed *del.* (19) quod contra] quando violentia *scr.*

10 arborum damnum[1] mihi dari. Idem ait, si damni infecti aedium mearum nomine tibi promisero, deinde hae aedes vi tempestatis in tua aedificia ceciderint eaque diruerint, nihil ex ea stipulatione praestari, quia nullum damnum vitio mearum aedium tibi[2] contingit: nisi forte ita vitiosae meae aedes fuerint, ut qualibet vel minima tempestate ruerint[3]. haec
11 omnia vera sunt. Sed et quod Labeo putat verum est, referre, utrum impulsu fluminis ruit aedificium an deterius ante factum postea ceciderit.
12 Item videamus, quando damnum dari videatur: stipulatio enim hoc continet, quod vitio aedium loci operis damnum fit. ut puta in domo mea puteum aperio, quo aperto venae putei[4] praecisae sunt: an tenear? ait Trebatius non teneri me damni infecti: neque enim existimari operis mei vitio damnum tibi dari in ea re, in qua iure meo usus sum. si tamen tam alte fodiam in meo, ut paries tuus stare non possit, damni infecti stipulatio committetur.

25 *Paulus libro septuagensimo octavo ad edictum* Trebatius ait etiam eum accipere damnum, cuius aedium luminibus officiatur.

26 *Ulpianus libro octogensimo primo ad edictum* Proculus ait, cum quis iure quid in suo faceret, quamvis promisisset damni infecti vicino, non tamen eum teneri ea stipulatione: veluti si iuxta mea aedificia habeas aedificia eaque iure tuo altius tollas, aut si in vicino tuo agro cuniculo vel fossa aquam meam avoces: quamvis enim et hic aquam mihi abducas et illic luminibus officias, tamen ex ea stipulatione actionem mihi non competere, scilicet quia non debeat videri is damnum facere, qui eo veluti[5] lucro, quo adhuc utebatur, prohibetur, multumque interesse, utrum damnum quis faciat, an lucro, quod adhuc faciebat, uti prohibeatur. mihi videtur vera esse[6] Proculi sententia.

27 *Paulus libro septuagensimo octavo ad edictum* Plures earumdem aedium domini singuli stipulari debent sine adiectione partis, quia de suo quisque damno stipulatur[6']: quin immo pars adiecta partis partem faciet. contra si plures domini sint vitiosarum aedium, pro sua quisque parte promittere debet, ne singuli in solidum obligentur.

28 *Ulpianus libro octogensimo primo ad edictum* In hac stipulatione venit, quanti ea res erit. et ideo Cassius scribit eum, qui damni infecti stipulatus est, si propter metum ruinae ea aedificia, quorum nomine sibi cavit, fulsit, impensas eius rei ex stipulatu consequi posse: idemque iuris esse, cum propter vitium communis parietis qui cavit sibi damni infecti, onerum eorum relevandorum gratia, quae in parietem[7] incumbunt, aedificia sua fulsit. in eadem causa est detrimentum quoque propter emigrationem inquilinorum, quod ex iusto metu factum est. Aristo autem non male adicit, sicuti hic exigit Cassius, ut si[8] iustus metus migrandi[9] causam praebuerit, ita in eius personam qui fulsit eadem Cassium dicere[10] debuisse, si iusto[11] metu ruinae fulcire coactus est.

29 *Gaius libro vicensimo octavo ad edictum provinciale* Sed et si conducere hospitium nemo velit propter vitium aedium, idem erit dicendum.

30 *Ulpianus libro octogensimo primo ad edictum* Damni infecti stipulatio pertinet[12] etiam, si quid eius operis, quod in fundo meo aquae ducendae causa fit[13], vitio damnum mihi contigerit: solet enim opus in alieno fieri, cum iure servitutis, quam quis habet
1 alieno agro impositam, opus in alieno faciat. Utrum autem de hoc opere promittere an satisdare debeat, videamus. movet, quod in alieno facit: qui autem de alieno cavet, satisdare debet, qui de suo, repromittere. unde Labeo putabat eum, qui modulorum aut rivi faciendi causa opus faceret, etiam satisdare debere, quia in alieno solo faceret. sed cum de opere, quod[14] faciet, exigatur stipulatio, consequens erit dicere sufficere repromissionem: quodam modo enim
2 de re sua cavet. Quod dictum est 'aquae ducendae 'causa', exempli gratia scriptum est: ceterum ad omnia opera stipulatio accommodabitur.

31 *Paulus libro septuagensimo octavo ad edictum* Qui vias publicas muniunt, sine damno vicinorum id
1 facere debent. Si controversia sit, dominus sit nec ne is, a quo cautio exigitur, sub exceptione satisdare iubetur.

32 *Gaius libro vicensimo octavo ad edictum provinciale* Si aedibus meis proximae sint aedes meae et tuae, quaeritur, an, si hae vitium mihi faciant, cavere mihi debeas pro damno propriarum mearum aedium, scilicet pro qua parte dominus existes. et hoc plerisque placet: sed movet me, quod ipse meas[15] aedes reficere possim et impensas pro socio aut communi dividundo iudicio pro parte consequi. nam et si unas aedes communes tecum habui eaeque vitium faciant et circa refectionem earum cessare videaris, nostri praeceptores negant cavere te debere, quia ipse reficere possim recepturus pro parte, quod impenderim, iudicio societatis aut communi dividundo: ideo et interpositam cautionem minus utilem futuram, quia alia ratione damnum mihi posset sarciri. et est plane nostrorum praeceptorum haec sententia, ut credamus inutilem esse damni infecti stipulationem, quo casu damnum alia actione sarciri possit: quod et in superiore casu intellegendum est.

33 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Inquilino non[16] datur damni infecti actio, quia possit ex conducto agere, si dominus eum migrare prohiberet

34 *Paulus libro decimo ad Sabinum* utique si pro praeterita pensione satisfacere paratus fuit: alioquin iusta retentio pignoris domino fieri videretur. sed et si quasi pignora retinuerit et ea interierint ruina vicinarum aedium, potest dici etiam pigneraticia actione locatorem teneri, si poterat eas res in locum tutiorem transferre.

35 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad Sabinum* In parietis communis demolitione ea quaeri oportet, satis aptus fuerit oneribus ferendis an non fuerit aptus.

36 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Sed ita idoneum esse plerique dixerunt, ut utrarumque aedium onera, quae modo iure imponantur, communis paries sustinere possit.

37 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Nam si non fuit, utique demolire eum oportuit nec debet, si quid damni ex hac causa attigit[17], is qui demolitus est teneri, nisi sumptuose aut parum bonus novus paries sit restitutus. quod si fuerit idoneus paries, qui demolitus est, in actionem damni infecti venit id, quanti interfuit actoris eum parietem stare: merito, nam si non debuit demoliri, restituere eum debet proprio sumptu. sed et si qui reditus ob demolitionem amissus est, consequenter restitui eum Sabinus voluit. [18]si forte habitatores migraverunt aut non tam commode habitare possunt, imputari id aedificatori potest.

38 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Emptor aedium ante traditam sibi possessionem ideo inutiliter stipulatur, quia venditor omnem diligentiam ei praestare debet. tunc certe utiliter stipulatur, cum omnis culpa a venditore aberit, veluti si precario emptori in his aedibus esse permisit[19] custodiamque
1 ei afuturus tradidit. Si agri nomine non caveatur, in eam partem agri mittendum[20] est, ex qua periculum timeatur: eiusque rei ratio haec est, quod in aedificiis partes quoque reliquae a vitiosa parte traherentur, at in agris non idem est. sed dicendum est, ut in domibus quoque maioribus interdum causa

(1) damum *F* (2) mihi *F* (3) ruerent *scr.* (4) tui *ins. dett.* (5) veluti] uti *Krueger* (6) esse *del.* F^2 (6') stipulator *F* (7) papietem *F* (8) si] iis *scr.* (9) migranti *F* (10) adicere *scr.* (11) siusto *F* (12) continet *scr.* (13) fit *om. F* (14) iure servitutis *similiave ins.* (15) eas *scr.* (16) no *F* (17) accidit *scr.* (18) et *ins.* (19) perimisit *F* (20) mittendus F^2

cognita praetor statuere debeat, in cuius partis[1]
possessionem is, cui non caveatur, mitti debeat.
2 Deducto veteris parietis pretio, si quid amplius
sit, aestimari debet, et si quid ex veteri in novum
coniectum sit, deduci ex aestimatione oportet.

39 *Pomponius libro vicensimo primo*[2] *ad Sabinum* Inter quos paries communis est, aedificiorum
nomine, quae quisque propria habet, stipulari damni
infecti solent[3]: sed tunc ea cautio necessaria est,
cum aut alter solus aedificat et vitium ex opere futurum est, aut alter pretiosiora aedificia habet et
plus damni sensurus sit decidente pariete: alioquin
si aequale periculum est, quantum quis vicino prae-
1 stat, tantum ab eo consequitur. Si domus in
controversia sit, dicendum est damni infecti onus
possessoris esse, cum id quod praestiterit imputare
domino praedii possit: quod si non caveat, possessionem ad petitorem[4], qui caveri[5] damni infecti
sibi velit, transferant[6]: nam iniquum est stipulatorem compelli relicto praedio, ex quo damnum verea-
2 tur, dominum quaerere. Damni infecti stipulatio
latius patet. et ideo et ei, qui superficiariam insulam habet, utilis est ea stipulatio, si quid in superficie damnum datum fuerit, et nihilo minus et soli
domino utilis est, si solo damnum datum fuerit, ut
tota[7] superficies tolleretur: fraudabitur enim domi-
3 nus soli in pensione percipienda. Alieno nomine
stipulari ita licet, ut quod damnum domino datum
sit, comprehendatur[8]: cavere autem debebit is qui
stipulabitur dominum ratam rem habiturum exceptioque procuratoria stipulationi inserenda erit, sicut
in stipulatione legatorum: quod si ei non cavebitur,
mittendus est in possessionem procurator omnimodo,
4 ut ei exceptio procuratoria non noceat. In aestimando novo pariete ratio haberi debet eius impensae,
quae modum probabilem non excedet[9] in vetere eius
cultus, non qui non adgravet[10].

40 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Ex damni infecti stipulatione non oportet infinitam vel inmoderatam aestimationem fieri, ut puta
ob tectoria et ob picturas: licet enim in haec magna
erogatio facta est, attamen ex damni infecti stipulatione moderatam aestimationem faciendam, quia
honestus modus servandus est, non immoderata cu-
1 iusque luxuria subsequenda. Quotiens communis
parietis vitio quid accidit, socius socio nihil praestare
debet, cum communis rei vitio contigerit. quod si,
quia alter eum presserat vel oneraverat, idcirco damnum contigit, consequens est dicere detrimentum hoc,
quod beneficio eius contingit, ipsum sarcire debere.
quod si aequaliter utriusque oneribus pressus decidit,
rectissime Sabinus scripsit, parem[11] utriusque causam
esse. sed[12] si alter plures vel pretiosiores res amiserit, melius est dicere, quia ambo onera imposuerunt, neutri adversus alterum competere actionem.
2 Quotiens ex damni infecti plures agunt, quia in
eadem re damnum passi sunt, id est in aedibus, non
debet unusquisque eorum in solidum agere, sed in
partem experiri: neque enim damnum, quod pluribus
datum est, unicuique in solidum datum est, sed in
partem datum esse videtur. et ideo unicuique in
3 partem competere actionem Iulianus scripsit. Item
si plurium sint aedes, quae damnosae imminent, utrum
adversus unumquemque dominorum in solidum competit an in partem? et scripsit Iulianus, quod et
Sabinus probat, pro dominicis partibus conveniri
4 eos oportere. Si plures domini sint aedium, qui
damni infecti sibi prospicere volunt, nec quisquam eis
damni infecti caveat, mittendi omnes in possessionem
erunt et quidem aequalibus partibus, quamvis diversas portiones dominii habuerint: et ita Pomponius
scribit.

41 *Pomponius libro vicensimo primo ad Sabinum* In reficiendo communi pariete ei potius facultas aedificandi praestatur, qui magis idonee reficere parietem
velit. idemque dicendum est et si de eodem itinere
rivove reficiendo inter duos vel plures quaeratur.

42 *Iulianus libro quinquagensimo octavo digestorum* Si servus communis damni infecti stipulatus
fuisset, perinde habetur, ac si ipsi domini sua voce
pro partibus stipularentur.

43 *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Damni
infecti quidam vicino repromisserat: ex eius aedificio
tegulae vento deiectae ceciderant in vicini tegulas
easque[13] fregerant: quaesitum est, an aliquid praestari oportet. respondit, si vitio aedificii et infirmitate factum esset, debere praestari: sed si tanta vis
venti fuisset, ut quamvis firma aedificia convelleret,
non debere. et quod in stipulatione est 'sive quid
ibi ruet', non videri sibi ruere, quod aut vento aut
omnino aliqua vi extrinsecus admota caderet, sed
1 quod ipsum per se concideret. Cum parietem
communem aedificare quis cum vicino vellet, prius
quam veterem demoliret[14], damni infecti vicino repromisit adeoque[15] restipulatus est: posteaquam paries
sublatus esset et[16] habitatores ex vicinis cenaculis
emigrassent, vicinus ab eo mercedem, quam habitatores non redderent, petere vult: quaesitum est, an
recte petet. respondit non oportuisse eos, cum communem parietem aedificarent, inter se repromittere
neque ullo modo alterum ab altero cogi potuisse:
sed si maxime repromitterent[17], tamen non oportuisse
amplius quam partis dimidiae, quo amplius ne contrario quidem quisquam, cum parietem communem
aedificaret, repromittere deberet. sed quoniam iam
in totum repromisissent, omne, quod detrimenti ex
2 mercede vicinus fecisset, praestaturum. Idem consulebat, possetne, quod ob eam rem dedisset, rursus
repetere, quoniam restipulatus esset a vicino, si quid
ob eam rem, quod ibi aedificatum[18] esset, sibi damnum datum esset, id reddi, cum et ipsam hanc pecuniam, quam daret, propter illud opus perderet.
respondit non posse propterea quia non operis vitio,
sed ex stipulatione id amitteret.

44 *Africanus libro nono quaestionum* Cum postulassem, ut mihi damni infecti promitteres, noluisti
et priusquam praetor adiretur, aedes tuae corruerunt et damnum mihi dederunt: potius esse ait, ut
nihil novi praetor constituere debeat et mea culpa
damnum sim passus, qui[19] tardius experiri coeperim.
at si cum praetor ut promitteres decrevisset et te
non promittente ire me in possessionem iussisset et
prius, quam eo venissem, corruerunt, perinde omnia
servanda esse existimavit, atque si posteaquam in pos-
1 sessionem venissem damnum datum esset. Damni
infecti nomine in possessionem missus possidendo
dominium cepit, deinde creditor eas aedes pignori
sibi obligatas persequi vult[20]. non sine ratione dicetur, nisi impensas, quas in refectionem fecerim, mihi
praestare sit paratus, inhibendam adversus me persecutionem. cur ergo non emptori quoque id tribuendum est, si forte quis insulam pigneratam emerit?
non recte haec inter se comparabuntur, quando is
qui emit sua voluntate negotium gerat ideoque diligentius a venditore sibi cavere et possit et debeat:
quod non aeque et de eo, cui damni infecti[21] non
promittatur, dici potest.

45 *Scaevola libro duodecimo quaestionum*[22] *a quo fundus petetur si rem nolit* Aedificatum habes: ago
tibi ius non esse habere: non defendis. ad me possessio transferenda est, non quidem ut protinus destruatur opus (iniquum enim est demolitionem protinus fieri), sed ut id fiat, nisi intra certum tempus
egeris ius tibi esse aedificatum habere.

(1) partes *F* (2) prim *F* (3) solet *F* (4) petitionem F^2 (5) cavere *F* (6) transferendam *Hal.* (7) teta *F* (8) comprehendetur *F* (9) excedit F^2 (10) in vetere eius cultu (*sic* F^2), non qui nos adgravet *Iauch* (11) parietem *F* (12) et *ins. Best* (13) measque *F*

(14) demolirent *scr.* (15) ab eoque *Best* (16) et *om.* F (17) repromitterent *del.* (18) factum *ins.* F^b (19) quia F (20) vulit F^1, velit F^2 (21) damninfecti *F* (22) titulo *ins.*: a quo fundus petetur si rem nolit *del.* F^b

46 *Paulus libro primo sententiarum* Ad curatoris rei publicae officium spectat[1], ut dirutae domus
1 a dominis extruantur[2]. Domum sumptu publico exstructam, si dominus ad tempus pecuniam[3] impensam cum usuris restituere noluerit, iure eam[4] res publica distrahit.

47 *Neratius libro sexto membranarum* Quod conclave binarum aedium dominus ex aliis aedibus in aliarum usum convertit, non solum si contignatio, qua id sustinebitur, orietur ex parte earum aedium, in quarum usum conversum erit, earum fiet, sed etiam si transversa contignatio tota in aliarum aedium parietibus sedebit. sed et Labeo in libris posteriorum scribit binarum aedium dominum utrisque[5] porticum superposuisse inque eam aditu ex alteris aedibus dato alteras aedes servitute oneris[6] porticus servandae imposita vendidisse: totam porticum earum aedium esse, quas retinuisset, cum per longitudinem utriusque domus extensa[7] esset transversae contignationi, quae ab utraque parte parietibus domus, quae venisset, sustineretur. nec tamen consequens est, ut superior pars aedificii, quae nulli coniuncta sit neque aditum aliunde habeat, alterius sit, quam cuius est id cui superposita est.

48 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Si quis ad demoliendum negotiandi causa vendidisse domum partemve domus fuerit convictus: ut emptor et venditor singuli pretium, quo domus distracta est, praestent, constitutum est. ad opus autem publicum si transferat marmora vel columnas, licito iure facit.

III[8].

DE AQUA ET[9] AQUAE PLUVIAE ARCENDAE.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Si cui aqua pluvia damnum dabit, actione aquae pluviae arcendae avertetur aqua. aquam pluviam dicimus, quae de caelo cadit atque imbre excrescit, sive per se haec aqua caelestis noceat, ut Tubero
1 ait, sive cum alia mixta sit. Haec autem actio locum habet in damno nondum facto, opere tamen iam facto, hoc est de eo opere, ex quo damnum timetur: totiensque locum habet, quotiens manu facto opere agro aqua nocitura est, id est cum quis manu fecerit, quo aliter flueret, quam natura soleret, si forte immittendo eam aut maiorem fecerit aut citatiorem aut vehementiorem aut si comprimendo redundare effecit. quod si natura aqua noceret, ea
2 actione non continentur[10]. Neratius scribit: opus, quod quis fecit, ut aquam excluderet, quae exundante palude in agrum eius refluere solet, si ea palus aqua pluvia ampliatur eaque aqua repulsa eo opere agris vicini noceat, aquae pluviae actione co-
3 getur tollere. De eo opere, quod agri colendi causa aratro factum sit, Quintus Mucius ait non competere hanc actionem. Trebatius autem non quod agri, sed quod frumenti dumtaxat quaerendi causa aratro
4 factum solum excepit. Sed et fossas agrorum siccandorum causa factas Mucius ait fundi colendi causa fieri, non tamen oportere corrivandae aquae causa fieri: sic enim debere quem meliorem agrum suum
5 facere, ne vicini deteriorem faciat. Sed et[11] si quis arare et serere possit etiam sine sulcis aquariis, teneri eum, si quid ex his[12], licet agri colendi causa videatur fecisse: quod si aliter serere non possit, nisi sulcos aquarios fecerit, non teneri. Ofilius autem ait sulcos agri colendi causa directos ita, ut in unam
6 pergant partem, ius esse facere. Sed apud Servii auditores relatum est, si quis salicta posuerit et ob hoc aqua restagnaret, aquae pluviae arcendae agi
7 posse, si ea aqua vicino[13] noceret. Labeo etiam scribit ea[14], quaecumque frugum fructuumque recipiendorum causa fiunt, extra hanc esse causam neque referre, quorum fructuum percipiendorum causa
8 id opus fiat. Item Sabinus Cassius opus manu factum in hanc actionem venire aiunt, nisi si quid
9 agri colendi causa fiat: Sulcos tamen aquarios, qui ἕλικες[15] appellantur, si quis faciat, aquae pluviae
10 actione eum teneri ait[16]. Idem aiunt, si aqua naturaliter decurrat, aquae pluviae arcendae actionem cessare: quod si opere facto aqua aut in superiorem partem repellitur aut in inferiorem derivatur, aquae pluviae arcendae actionem competere.
11 Idem aiunt aquam pluviam in suo retinere vel superficientem[17] ex vicini in suum derivare, dum opus in alieno non fiat, omnibus ius esse (prodesse enim sibi unusquisque, dum alii non nocet, non pro-
12 hibetur) nec quemquam hoc nomine teneri. Denique Marcellus scribit cum eo, qui in suo fodiens vicini fontem avertit, nihil posse agi, nec de dolo actionem: et sane non debet habere[18], si non animo vicino nocendi, sed suum agrum meliorem faciendi
13 id fecit. Item sciendum est hanc actionem vel superiori adversus inferiorem competere, ne aquam, quae natura fluat, opere facto inhibeat per suum agrum decurrere, et inferiori adversus superiorem, ne aliter aquam mittat, quam fluere natura solet.
14 Huic illud etiam applicandum numquam competere hanc actionem, cum ipsius loci natura nocet: nam (ut verius quis dixerit) non aqua, sed loci na-
15 tura nocet. In summa puto ita demum aquae pluviae arcendae locum actionem habere, si aqua pluvia vel quae pluvia crescit noceat non naturaliter, sed opere facto, nisi si agri colendi causa id factum
16 sit: Imbre autem crescere eam aquam, quae co-
17 lorem mutat vel increscit. Item sciendum est[19] hanc actionem non alias locum habere, quam si aqua pluvia agro noceat: ceterum si aedificio vel oppido noceat, cessat actio ista, agi autem ita poterit ius non esse stillicidia flumina immittere. et ideo Labeo[20] et Cascellius aiunt aquae quidem pluviae arcendae actionem specialem esse, de fluminibus et stillicidiis generalem et ubique agi ea licere. itaque aqua, quae agro nocet, per aquae pluviae arcendae actionem
18 coercebitur. Nec illud quaeramus, unde oriatur: nam et si publico oriens vel ex loco sacro[21] per fundum vicini descendat isque opere facto in meum fundum eam avertat, aquae pluviae arcendae teneri
19 eum Labeo ait. Cassius quoque scribit, si aqua ex aedificio urbano noceat vel agro vel aedificio rus-
20 tico, agendum de fluminibus et stillicidiis. Apud Labeonem autem invenio relatum, si ex agro meo aqua fluens noceat loco qui est intra continentia, hoc est aedificio[22], non posse me aquae pluviae arcendae[23] conveniri: quod si ex continentibus profluens in meum agrum defluat eique noceat, aquae pluviae
21 arcendae[24] esse actionem. Sicut autem opus factum, ut aqua pluvia mihi noceat, in hanc actionem venit, ita per contrarium quaeritur, an posset aquae pluviae arcendae agi, si vicinus opus fecerit, ne aqua, quae alioquin decurrens agro meo proderat, huic prosit. Ofilius igitur et Labeo putant agi non posse, etiamsi intersit mea ad me aquam pervenire: hanc enim actionem locum habere, si aqua pluvia
22 noceat, non si non prosit. Sed et si vicinus opus tollat et sublato eo aqua naturaliter ad inferiorem agrum perveniens noceat, Labeo existimat aquae pluviae arcendae agi non posse: semper enim hanc esse servitutem inferiorum[25] praediorum, ut natura profluentem aquam excipiant. plane si propter id opus sublatum vehementior aqua profluat vel

(1) spetat *F* (2) exiruantur *F* (3) pecniam *F* (4) eam *del.* (5) utriusque *F* (6) oneris *del.* (7) suspensa *ins.* (8) *Ed.* 1...11. 13. 14. 17...19. 21. 22; *Sab.* 12. 15. 16. 20. 23...26. — *Bas.* 58,13 (9) *sic ind. F*, de aquet *F* (10) continetur *S* (11) et *del.* (12) si quid ex his] si quos derexerit *scr.* (13) dicino *F* (14) ea *del.* (15) *id est:* flexus (16) ait *del. Hal.* (17) superfluentem *dett.* (18) et sane non debet habere nec de dolo actionem *scr.* (19) est *del.* F^2 (20) lebeo *F* (21) vel sacro ex loco *scr.* (22) aedificia F^2 (23) aroendae *F* (24) argendae *F* (25) inferioriorum *F*

corrivetur, aquae pluviae arcendae actione agi posse
23 etiam Labeo confitetur. Denique ait condicio-
nibus agrorum quasdam leges esse dictas, ut, qui-
bus agris magna sint flumina, liceat mihi, scilicet in
agro tuo, aggeres vel fossas habere: si tamen lex
non sit agro dicta, agri naturam esse servandam et
semper inferiorem superiori servire atque hoc incom-
modum naturaliter pati inferiorem agrum a superiore
compensareque debere cum alio commodo: sicut enim
omnis pinguitudo terrae ad eum decurrit, ita etiam
aquae incommodum ad eum defluere. si tamen lex
agri non inveniatur, vetustatem vicem legis tenere.
sane enim et in servitutibus hoc idem sequimur, ut,
ubi servitus non invenitur imposita, qui diu usus est
servitute neque vi neque precario neque clam, ha-
buisse longa consuetudine velut iure impositam ser-
vitutem videatur. non ergo cogemus vicinum aggeres
munire, sed nos in eius agro muniemus: eritque ista
quasi servitus, in quam[1] rem utilem actionem habe-
mus vel interdictum.

2 *Paulus libro quadragensimo nono ad edictum*
In summa tria sunt, per quae inferior locus supe-
riori servit, lex, natura loci, vetustas: quae semper
pro lege habetur, minuendarum scilicet litium causa.
1 Apud Labeonem proponitur fossa vetus esse agro-
rum siccandorum causa nec memoriam extare, quando
facta est: hanc inferior vicinus non purgabat: sic
fiebat, ut ex restagnatione eius aqua fundo nostro
noceret. dicit igitur Labeo aquae pluviae arcendae
cum inferiore agi posse, ut aut ipse purgaret aut te
2 pateretur in pristinum statum eam redigere. Prae-
terea si in confinio fossa sit neque purgari vicinus
patiatur eam partem quae tibi accedat, posse te ma-
3 gis[2] aquae pluviae arcendae Labeo ait. Cassius
autem scribit, si qua opera aquae mittendae causa
publica auctoritate facta sint, in aquae pluviae arcen-
dae actionem non venire in eademque[3] causa esse
4 ea, quorum memoriam vetustas excedit. Apud
Ateium vero relatum est eam fossam, ex qua ad
inferiorem fundum aqua descendit, cogendum esse
vicinum purgare, sive extet fossae memoria sive non
5 extet: quod et ipse puto probandum. Item Varus
ait: aggerem, qui in fundo vicini erat, vis aquae
deiecit, per quod effectum est, ut aqua pluvia mihi
noceret. Varus ait, si naturalis agger fuit, non posse
me vicinum cogere aquae pluviae arcendae actione,
ut eum reponat vel reponi sinat, idemque putat et
si manu factus fuit neque memoria eius exstat[4]:
quod si exstet, putat aquae pluviae arcendae actione
eum teneri. Labeo autem, si manu factus sit agger,
etiamsi memoria eius non exstat, agi posse[5] ut re-
ponatur: nam hac actione neminem cogi posse, ut
vicino prosit, sed ne noceat aut interpellet facientem,
quod iure facere possit. quamquam tamen deficiat
aquae pluviae arcendae actio, attamen opinor utilem
actionem vel interdictum mihi competere adversus
vicinum, si velim aggerem restituere in agro eius,
qui factus mihi quidem prodesse potest, ipsi vero[6]
nihil nociturus est: haec aequitas suggerit, etsi iure
6 deficiamur. Apud Namusam relatum est, si aqua
fluens iter suum stercore obstruxerit et ex restagna-
tione superiori agro noceat, posse cum inferiore agi,
ut sinat purgari: hanc enim actionem non tantum[7]
de operibus esse utilem manu factis, verum etiam
in omnibus, quae non secundum voluntatem[8] sint.
Labeo contra Namusam probat: ait enim naturam[9]
agri ipsam a se mutari posse et ideo, cum per se
natura agri fuerit mutata, aequo animo unumquem-
que ferre debere, sive melior sive deterior eius con-
dicio facta sit. idcirco et si terrae motu aut tem-
pestatis magnitudine soli causa mutata sit, neminem
cogi posse, ut sinat in pristinam locum[10] condicio-
nem redigi. sed nos etiam in hunc casum aequita-
7 tem admisimus. Idem Labeo ait, si in agro tuo
aquarum concursus locum excavavit, aquae pluviae
arcendae actione agi non posse tecum a vicinis: plane
si fossam iure factam aut cuius memoria non exstat,
agi tecum posse aquae pluviae arcendae, ut reficias.
8 Idem Labeo[11] ait, cum quaeritur, an memoria
exstet facto opere, non diem et consulem ad liqui-
dum exquirendum, sed sufficere, si quis[12] sciat fac-
tum esse[13], hoc est, si factum esse non ambigatur:
nec utique necesse esse superesse qui meminerint,
verum etiam si qui audierint eos, qui memoria te-
9 nuerint. Idem Labeo ait, si vicinus flumen[14] tor-
rentem averterit, ne aqua ad eum perveniat, et hoc
modo sit effectum, ut vicino noceatur, agi cum eo
aquae pluviae arcendae non posse: aquam enim
arcere hoc esse curare, ne influat. quae sententia
verior est, si modo non hoc animo fecit, ut tibi no-
10 ceat, sed ne sibi noceat. Illud etiam verum
puto, quod Ofilius scribit, si fundus tuus vicino ser-
viat et propterea aquam recipiat, cessare aquae plu-
viae arcendae actionem, sic tamen, si non ultra mo-
dum noceat. cui consequens est, quod Labeo putat,
si quis vicino cesserit ius ei esse aquam immittere,
aquae pluviae arcendae eum agere non posse.

3 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* Apud Trebatium relatum est eum, in cuius
fundo aqua oritur, fullonicas circa fontem instituisse
et ex his aquam in fundum vicini immittere[15] coe-
pisse: ait ergo non teneri eum aquae pluviae arcendae
actione. si tamen aquam conrivat vel si[16] spurcam
quis immittat, posse eum impediri plerisque placuit.
1 Idem Trebatius putat eum, cui aquae fluentes
calidae noceant, aquae pluviae arcendae cum vicino
agere posse: quod verum non est: neque enim aquae
2 calidae aquae pluviae sunt. Si vicinus, qui ar-
vum[17] solebat certo tempore anni rigare, pratum
illic fecerit coeperitque adsidua irrigatione vicino
nocere, ait Ofilius neque damni infecti neque aquae
pluviae arcendae actione eum teneri, nisi locum com-
planavit eoque facto citatior aqua ad vicinum per-
3 venire coepit. Aquae pluviae arcendae non nisi
eum teneri, qui in suo opus faciat, receptum est
eoque iure utimur. quare si quis in publico opus
faciat, haec actio cessat, sibique imputare debet is,
qui damni infecti cautione sibi non prospexit. si
tamen in privato opus factum sit et publicum inter-
veniat, de toto agi posse aquae pluviae arcendae
4 Labeo ait. Neque fructuarius[18] neque cum eo
aquae pluviae arcendae agi potest.

4 *Ulpianus*[19] *libro quinquagensimo tertio* Quam-
quam autem cum domino operis tantum aquae plu-
viae arcendae actio sit[20], tamen Labeo scribit, si quis
sepulchrum aedificaverit, ex quo aqua noceat, etiamsi
operis dominus esse desierit loco facto religioso, at-
tamen magis probandum est, inquit, aquae pluviae
arcendae eum teneri: fuit enim dominus, cum opus
faceret: et si iussu iudicis compulsus opus resti-
1 tuerit, non esse sepulchri violati actionem. Iulia-
nus quoque scribit, si post iudicium aquae pluviae
arcendae susceptum fundum alienaverit is cum quo
actum esset, de praeterito damno et de opere resti-
tuendo id statuere iudicem debere, quod iudicaret,
si nulla alienatio facta esset: nam et fundo alienato
nihilominus iudicium manere et damni rationem venire
2 etiam eius, quod[21] alienationem contingit. Idem
Iulianus scribit aquae pluviae arcendae actionem non
nisi cum domino esse idcircoque, si colonus ignorante
domino opus fecerit, dominum fundi nihil amplius
quam patientiam praestare debere, colonum autem
interdicto quod vi aut clam impensam quoque resti-
tuendi operis et damnum, si quod ex eo datum fuerit,

(1) in *ins.* (2) in rem agere quam *ins.* (3) que *del. F*[2] (4) exsteart F^a, exsteret F^b, exstaret F^2 (5) etiamsi memoria eius exstat, agi non posse *Cuiacius* (6) vero *del. F*[2] (7) tatum *F* (8) mutata *ins.* (9) natura *F* (10) loci F^b (11) *cf. D.* 22, 3, 28 (12) qui *F* (13) est *F*

(14) flumen *del.* (15) eteex his aquam vicini in fundum vicinimmittere *F* (16) vels *F* (17) hortum F^1 (18) agere *ins.* (19) idem *F*[2] (20) si *F* (21) post *ins. dett.*

praestare cogendum. si tamen dominus desideret
caveri sibi damni infecti ab eo, ex cuius praedio
3 nocet[1], aequissimum erit caveri[2] oportere. Item
si non ego, sed procurator meus tale opus fecerit,
ut aqua pluvia noceat vicino, adversus me hactenus
erit actio, quatenus adversus[3] colonum: ipse autem
procurator interdicto quod vi aut clam conveniri
poterit secundum Iuliani sententiam, etiam post opus
restitutum.
5 *Paulus libro quadragensimo nono ad edictum*
Si colonus insciente domino opus fecerit, ex quo
aqua[4] vicino noceat, Labeo respondit colonum inter-
dicto quod vi aut clam teneri, dominum vero fundi
aquae pluviae arcendae actione, quia is solus resti-
tuere opus potest: sed patientiam dumtaxat eum
praestare debere, si ei damni infecti stipulatione
caveatur, et, si quam impensam in restitutione operis
fecerit, consecuturum a colono locati actione: nisi
si quis ideo non putet, quoniam non fuerit necesse
ipsum restituere. sed si iussu domini fecisset, etiam
interdicto dominum teneri.
6 *Ulpianus libro quinquagesimo tertio ad edictum*
Si tertius vicinus opus fecerit, unde decurrens aqua
per fundum primi vicini mei mihi noceat, Sabinus
ait posse me vel cum primo vel cum tertio omisso
1 primo agere: quae sententia vera est. Si ex plu-
rium fundo decurrens aqua noceat vel si plurium
fundo noceatur, placuit eoque iure utimur, ut, sive
plurium fundus sit, singuli in partem experiantur et
condemnatio in partem fiat, sive cum pluribus aga-
tur, singuli in partem conveniantur et in partem fiat
2 condemnatio. Inde quaeritur, si communi agro
meo et tuo ex[5] proprio agro tuo aqua noceat, an
agi possit aquae pluviae arcendae: et putem agen-
3 dum, sic tamen, ut pars damni praestetur. Versa
quoque vice si communis ager sit, qui nocet proprio,
poterit aquae pluviae arcendae agi, ut quis damnum
4 consequatur, sed in partem. Si quis prius, quam
aquae pluviae arcendae agat, dominium ad alium
transtulerit fundi, desinit habere aquae pluviae arcen-
dae actionem eaque ad eum transibit, cuius ager
esse coepit: cum enim damnum futurum contineat,
ad eum qui dominus erit incipiet actio pertinere,
quamvis, cum alterius dominium esset, opus a vicino
5 factum sit. Aquae pluviae arcendae actionem
sciendum est non in rem, sed personalem[6] esse.
6 Officium autem iudicis hoc erit, ut, si quidem a
vicino opus factum sit, eum iubeat restituere dam-
numque sarcire, si quid post litem contestatam con-
tigit: quod si ante litem contestatam damnum con-
tigit, tantum opus restituere debebit, damnum non
7 sarciet. Celsus scribit, si quid ipse feci, quo tibi
aqua pluvia noceat, mea impensa tollere me cogen-
dum, si quid alius qui ad me non pertinet, sufficere,
ut patiar te tollere. sed si servus meus fecerit, aut
is cui heres sum hoc fecit[7], servum quidem noxae
dedere debeo: quod autem is cui heres sum fecit,
8 perinde est, atque si ipse fecissem. Aestimatio-
nem autem iudex faciet ex rei veritate, hoc est eius
damni, quod apparuerit datum.
7 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Is cum
quo aquae pluviae arcendae agitur, quod opus fecit,
licet cedere loco paratus sit, cogitur accipere iudi-
cium, quoniam et suo nomine convenitur, ut opus
1 tollat. Aliud est in bonae fidei emptore: hic enim
tantum patientiam praestat: igitur si et fundo cedat,
audiendus est: plus enim praestat.
8 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* In concedendo iure aquae ducendae non tan-
tum eorum, in quorum loco aqua oritur, verum eorum
etiam, ad quos eius aquae usus pertinet, voluntas
exquiritur, id est eorum, quibus servitus aquae de-
bebatur, nec immerito: cum enim minuitur ius eorum,
consequens fuit exquiri, an consentiant. et genera-
liter sive in corpore sive in iure loci, ubi aqua ori-
tur, vel in ipsa aqua habeat quis ius, voluntatem
eius esse spectandam placet.
9 *Paulus libro quadragensimo nono ad edictum*
In diem addicto praedio et emptoris et venditoris
voluntas exquirenda est, ut, sive remanserit penes
emptorem sive recesserit, certum sit voluntate do-
1 mini factam aquae cessionem. Ideo autem volun-
tas exigitur, ne dominus ignorans iniuriam accipiat:
nullam enim potest videri iniuriam accipere, qui
2 semel voluit. Non autem solius eius, ad quem
ius aquae pertinebit, voluntas exigitur in aquae ces-
sione, sed etiam domini locorum, etsi dominus uti
ea aqua non possit, quia reccidere ius solidum ad
eum potest.
10 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edic-
tum* Si autem plures sint eiusdem loci domini, unde
aqua ducitur, omnium voluntatem esse sequendam
non ambigitur: iniquum enim visum est voluntatem
unius ex modica forte portiuncula domini praeiudi-
1 cium sociis facere. An tamen subsequi voluntas
possit, videamus. et placet nihil interesse, utrum
praecedat voluntas aquae ductionem an subsequatur,
quia et posteriorem voluntatem praetor tueri debet.
2 Si flumen navigabile sit, non oportere praetorem
concedere ductionem ex eo fieri Labeo ait, quae[8]
flumen minus navigabile efficiat. idemque est et si
per hoc aliud flumen fiat navigabile.
11 *Paulus libro quadragesimo nono ad edictum*
Supra iter alienum arcus aquae ducendae causa non
iure fiet: nec is, cui iter actus debetur, pontem, qua
possit ire agere, iure extruet. at[9] si specus (non
cuniculum) sub rivo aget, aqua corrumpetur, quia
1 suffosso eo aqua manabit et rivus siccatur. Cas-
sius ait, sive ex communi fundo sive communi aqua
noceat, vel unum cum uno agere posse vel unum
separatim cum singulis vel separatim singulos cum
uno vel singulos cum singulis. si unus egerit et
restitutio operis litisque aestimatio facta sit, cetero-
rum actionem evanescere: item si cum uno actum
sit et si[10] praestiterit, ceteros liberari idque, quod
sociorum nomine datum sit, per arbitrum communi
2 dividundo reciperari posse. Et ex sociis non uti-
que cum eo agendum qui opus fecerit nec minus
eum quoque damnum restituere debere, qui auctor
operis[11] fuit, apud Ferocem Proculus ait: si cum
uno dominorum actum sit, qui opus non fecerit, de-
bere eum opus restituere sua impensa, quia com-
muni dividundo actionem habet. sed sibi magis
placere patientiam dumtaxat eum praestare opor-
tere, quia sua culpa actor id patiatur, qui non agit[12]
cum eo, a quo opus factum sit. et est iniquum eum,
qui non fecit, id restituere oportere, quoniam com-
muni dividundo agere potest: quid enim fiet, si so-
3 cius eius[13] solvendo non fuerit? Officium autem
iudicis inter duos accepti quale futurum sit, dubitare
se Iulianus ait, si forte unius fundus fuerit cui aqua
noceat, si[14] vero in quo opus factum sit, plurium
et cum uno eorum agatur: utrum et eius damni
nomine, quod post litem contestatam datum sit, et
operis non restituti in solidum condemnatio fieri de-
beat, quemadmodum, cum servi communis nomine
noxali iudicio cum uno agitur, condemnatio in soli-
dum fiet[15], quoniam quod praestiterit, potest a socio
recipere? an vero is cum quo agitur pro parte sua
et damni dati et operis non restituti nomine dam-
nandus sit, ut in actione damni infecti fiat, cum eius
praedii, ex quo damnum metuatur, plures domini
sint et cum uno eorum agatur? [16]licet opus, ex quo
damnum futurum sit, individuum sit et ipsae aedes

(1) si tamen dominus desideret caveri sibi damni infecti is ex cuius praedio aqua nocet ab eo, cuius praedio nocet *scr.* (2) ei *ins.* F^2 (3) me propter *ins.* (4) aquae *F* (5) tuo ex] *dett.*, *om.* *F* (6) personamlem *F* (7) recit *F* (8) quia F^2 (9) at] et *scr.*, *nisi ante* at *talia exciderunt:* cuniculum sub rivo agere aquae ducendae causa potest (10) si] is *dett.* (11) non *ins.* (12) agat F^2 (13) eiu *F* (14) si] is *scr.* (15) fit F^2 (16) nam cum damni infecti agatur *ins.*

solumque earum non potest pro parte dumtaxat dam-
num dare, nihilo minus eum cum quo agitur pro
sua parte condemnari. magisque existimat id ser-
vandum in aquae pluviae arcendae actione, quod in
actione damni infecti, quia utrubique non de prae-
4 terito, sed de futuro damno agitur. Quod si is
fundus, cui aqua pluvia nocet, plurium sit, agere
quidem vel singulos posse: sed damni, quod post
litem contestatam datum sit, non amplius parte sua
consecuturum: item si opus restitutum non fuerit,
non amplius, quam quod pro parte eorum interfuerit
5 opus restitui, condemnationem fieri oportere. Si
ex privato agro in agrum communem aqua immitta-
6 tur, Ofilius ait socium cum eo agere posse: Tre-
batius existimat, si de eo opere agatur, quod manu
factum sit, omnimodo restituendum id esse ab eo,
cum quo agitur: si vero vi fluminis agger[1] deletus
sit aut glarea iniecta aut fossa limo repleta, tunc
patientiam dumtaxat praestandam.

12 *Paulus*[2] *libro sexto decimo ad Sabinum* Emp-
tor (nisi simulata venditio est) ceterique successores
vel restituere, si velint, opus factum vel patientiam
praestare debent: nam actori moram suam nocere
debere manifestum est. in eadem causa est etiam
socius eius qui opus fecit, si ipse auctor non fuit:
idemque in donato fundo legatove est.

13 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de
aquae pluviae arcendae* Sed venditor aut donator
interdicto quod vi aut clam de damno et impensis
ab actore factis tenebitur.

14 *Paulus libro quadragensimo nono ad edictum*
Antaeus[3] ait, si is qui opus fecerit potentiori[4] ven-
diderit praedium, quatenus desierit dominus esse,
agendum cum eo quod vi aut clam: quod si annus
1 praeterierit, de dolo iudicium dandum. Cum agi-
tur aquae pluviae arcendae, de facto quod nocet
quaeritur: ideoque si vitio loci pars aliqua soli sub-
sedit, quamvis per eam causam aqua pluvia inferiori
noceat, nulla competit actio. idem fortasse dicitur,
2 si in agro manu factum aliquid subsederit. In
hoc iudicium, sicut in damni infecti, futurum dam-
num venit, cum reliquis fere omnibus iudiciis prae-
3 teritum praestetur. De eo, quod ante datum est,
quod vi aut clam agendum est. de eo, quod post
sententiam iudicis futurum est, damni infecti caveri
oportet vel ita opus restituendum est, ut nullum
4 periculum damni supersit. De eo opere, quod
post litem contestatam factum est, novo iudicio agen-
dum est.

15 *Idem libro sexto decimo ad Sabinum* Sed in-
terdum opus et quod post litem contestatam factum
est tolletur, si id quod antecessit tolli sine eo non
potest.

16 *Pomponius libro vicesimo ad Sabinum* Post
venditionem et traditionem quod nocitum sit ei fundo,
de quo ante iudicium acceptum sit aquae pluviae
arcendae, nihilo minus eo iudicio venditorem posse
consequi, non quia venditori, sed quod rei damnum
datum sit, idque eum emptori restituere debere. sed
si ante quam noceatur is cum quo actum sit vendat,
statim agendum cum emptore[5], vel intra annum cum
eo qui vendiderit, si iudicii evitandi causa id fecerit.

17 *Paulus libro quinto decimo ad Plautium* Si
prius nocturnae aquae servitus mihi cessa fuerit,
deinde postea alia cessione diurnae quoque ductus
aquae concessus mihi fuerit et per constitutum tem-
pus nocturna dumtaxat aqua usus fuerim, amitto
servitutem aquae diurnae, quia hoc casu[6] plures sunt
1 servitutus diversarum causarum. Recto[7] placuit
non alias per lapidem aquam duci posse, nisi hoc in
servitute constituenda comprehensum sit: non enim
consuetudinis est, ut qui aquam habeat per lapidem
stratum ducat: illa autem, quae fere in consuetudine
esse solent, ut per fistulas aqua ducatur, etiamsi
nihil sit comprehensum in servitute constituenda, fieri
possunt, ita tamen, ut nullum damnum[8] domino fundi
2 ex his detur. Via publica intercedente haustus
servitutem[9] constitui posse placuit et est verum: sed
non solum si via publica interveniat, sed et si flumen
publicum, eodem casu, quo interveniente flumine
publico viae itineris actus servitus imponi potest, id
est si non sit impedimento transeunti magnitudo
3 fluminis. Sic et[10] si non proximo meo praedio
servitutem vicinus debeat, sed ulteriori, agere potero
ius esse mihi ire agere ad illum fundum superiorem,
quamvis servitutem ipse per fundum meum non ha-
beam, sicut interveniente via publica vel flumine quod
vado transiri potest. sed loco sacro vel religioso vel
sancto interveniente, quo fas non sit uti, nulla eorum
4 servitus imponi poterit. Sed si fundus medius
alterius inter me et te intercedit, haustus servitutem
fundo tuo imponere potero, si mihi medius dominus
iter ad transeundum cesserit, quemadmodum, si ex
flumine publico[11] perenni haustu velim uti, cui flu-
mini ager tuus proximus sit, iter mihi ad flumen
cedi potest.

18 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Si in publico
opus factum est, quo aqua pluvia noceret, agi non
potest: interveniente loco publico agi poterit. causa
eius rei haec est, quod ea actione non tenetur nisi
1 dominus solus. Sine permissu principis aqua per
viam publicam duci non potest.

19 *Pomponius libro quarto decimo ad Quintum
Mucium* Labeo ait, si patiente vicino opus faciam,
ex quo ei aqua pluvia noceat, non teneri me actione
aquae pluviae arcendae:

20 *Idem libro trigensimo quarto ad Sabinum* sed
hoc ita, si non per errorem aut imperitiam deceptus
fuerit: nulla enim voluntas errantis est.

21 *Idem libro trigensimo secundo ad Quintum
Mucium* Si in meo aqua erumpat, quae ex tuo fundo
venas habeat, si eas venas incideris et ob id desierit
ad me aqua pervenire, tu non videris vi fecisse, si
nulla servitus mihi eo nomine debita fuerit, nec inter-
dicto quod vi aut clam teneris.

22 *Idem libro decimo ex variis lectionibus* Si
usus fructus fundi legatus fuerit, aquae pluviae ar-
cendae actio heredi et cum herede est, cuius prae-
dium fuerit. quod si ex opere incommodum aliquod
patitur fructuarius, poterit quidem interdum vel inter-
dicto experiri quod vi aut clam. quod si ei non com-
petet, quaerendum est, an utilis ei quasi domino
actio aquae pluviae arcendae dari debeat an vero
etiam contendat ius sibi esse uti frui: sed magis est
utilem aquae pluviae arcendae ei actionem accommo-
1 dare. Non aliter restituisse rem videtur is qui
2 opus fecit, quam si aquam coerceat. Sed et si
fructuarius opus fecerit, per quod aqua pluvia alicui
noceat, erit quidem actio legitima cum domino pro-
prietatis: an vero etiam utilis in fructuarium actio
aquae pluviae arcendae danda sit, quaesitum est: et
magis est ut detur.

23 *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum* Quod
principis aut senatus iussu aut ab his, qui primi
agros constituerunt, opus factum fuerit, in hoc iudi-
1 cium non venit. Haec actio etiam in vectigalibus
2 agris locum habet. Aggeres iuxta flumina in pri-
vato facti in arbitrium aquae pluviae arcendae ve-
niunt, etiamsi trans flumen noceant, ita, si memoria
eorum exstet et si fieri non debuerunt.

24 *Alfenus*[12] *libro quarto digestorum a Paulo
epitomatorum* Vicinus loci superioris pratum ita ara-
bat, ut per sulcos itemque porcas aqua ad inferio-
rem veniret: quaesitum est, an per arbitrum aquae
pluviae arcendae possit cogi, ut in alteram partem
araret, ne sulci in eius agrum spectarent. respondit
non posse eum facere, quo minus agrum vicinus
1 quemadmodum vellet araret. Sed si quos sulcos
transversos aquarios faceret, per quos in eius agrum
aqua defluerett, hosce ut operiret, per[13] arbitrum

(1) ager *F* (2) idem *F*[2] (3) Ateius *S* (4) potentiori] postea Titio *scr.* (*similiter Faber*) (5) emptorem *F* (6) casus *F* (7) merito *scr.* (8) damnu *F* (9) servitatem *F* (10) sic et, licet *F*[2] (11) pubico *F* (12) Varus *ins.* *F*[2] (13) per *del.*

2 aquae pluviae arcendae posse cogere. Sed et si fossas fecisset, ex quibus aqua pluvia posset nocere, arbitrum, si appareat futurum, ut aqua pluvia noceret, cogere oportere fossas eum explere et, nisi faceret, condemnare, tametsi antequam adiudicaret[1],
3 aqua per fossas nunquam fluxisset. Lacus cum aut crescerent aut decrescerent, numquam neque accessionem neque decessionem in eos vicinis facere licet.

25 *Iulianus libro quinto ex Minucio* Is, cuius fundo via debetur, aquae pluviae[2] arcendae agere potest fundi sui nomine, quoniam deteriore via facta fundo nocetur.

26 *Scaevola libro quarto responsorum* Scaevola respondit solere eos, qui iuri dicundo praesunt, tueri ductus aquae, quibus auctoritatem vetustas daret, tametsi ius non probaretur.

IIII[3].

DE PUBLICANIS ET VECTIGALIBUS ET COMMISSIS.

1 *Ulpianus libro quinquagesimo quinto ad edictum* Praetor ait: 'Quod publicanus eius publici[4] 'nomine vi ademerit quodve familia publicanorum, 'si id restitutum non erit, in duplum aut, si post 'annum agetur, in simplum iudicium dabo. item si 'damnum iniuria furtumve factum esse dicetur, iudi'cium dabo. si id ad quos ea res pertinebit non 'exhibebitur[5], in dominos sine noxae deditione iudi-
1 'cium dabo'. Hic titulus ad publicanos pertinet. publicani autem sunt, qui publico fruuntur (nam inde nomen habent), sive fisco vectigal pendant vel tributum consequantur: et omnes, qui quod a fisco
2 conducunt, recte appellantur publicani. Dixerit aliquis: quid utique hoc edictum propositum est, quasi non et alibi praetor providerit furtis damnis vi raptis? sed e[6] re putavit et specialiter adversus
3 publicanos edictum proponere. Quod quidem edictum in aliqua parte mitius est, quippe cum in duplum datur, cum vi bonorum raptorum[7] in quadruplum sit
4 et furti manifesti aeque in quadruplum, et restituendi facultas publicano vi abreptum datur, quod si fecerit, omni onere exuitur et poenali actione ex hac parte edicti liberatur. unde quaeritur, si quis velit cum publicano non ex hoc edicto, sed ex generali vi bonorum raptorum, damni iniuriae vel furti agere, an possit? et placet posse, idque[8] Pomponius quoque scribit: est enim absurdum meliorem esse publicanorum causam quam ceterorum effectam opi-
5 nari. Familiae nomen hic non tantum ad servos publicanorum referemus, verum et qui in numero familiarum[9] sunt publicani, sive igitur[10] liberi sint sive servi alieni, qui publicanis in eo vectigali ministrant, hoc edicto continebuntur. proinde et si servus publicani rapuit, non tamen in ea familia constitutus, quae publico vectigali ministrat, hoc
6 edictum cessabit. Quod novissime praetor ait 'si 'hi non exhibebuntur, in dominos[11] sine noxae dedi'tione iudicium dabo', hoc proprium est huius edicti, quod, si non exhibeantur servi, competit iudicium sine noxae deditione, sive habeant eos in potestate sive non, sive possint exhibere sive non possint,

2 *Gaius libro vicesimo primo ad edictum provinciale* nec liceat[12] domino absentem defendere eum[13],

3 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edictum*[13] cum, si exhibuissent, noxali iudicio convenirentur. idcirco autem tam dura condicio eorum effecta est, quia debent bonos servos ad hoc mi-
1 nisterium eligere. Quod ait 'in dominos', sic accipiendum est 'in socios vectigalis', licet domini non
2 sint. Ante autem actorem dicere oportet, quem vel quos desideret exhiberi, ut, si non exhibeantur, hinc agatur. sed si dicatur: 'exhibe omnes, ut possim
3 'dinoscere quis sit', puto audiendum. Si plures servi id furtum vel damnum admiserint, hoc debet servari, ut, si tantum praestetur, quantum, si unus liber fecisset, absolutio fiat.

4 *Paulus libro quinquagesimo secundo ad edictum* Si publicanus, qui vi ademit, decesserit, Labeo ait in heredem eius, quo locupletior factus sit, dan-
1 dam actionem. De rebus, quas in usus advehendas sibi mandant praesides, divus Hadrianus praesidibus scripsit, ut, quotiens quis in usus[14] aut eorum, qui provinciis exercitibusve praesunt, aut procuratorum suorum usus sui causa mittet quendam empturum, significet libello manu sua subscripto eumque ad publicanum mittat, ut, si quid amplius quam mandatum est transferet, id munificum[15] sit.
2 In omnibus vectigalibus fere consuetudo spectari solet idque etiam principalibus constitutionibus cavetur.

5 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis* Hoc edicto efficitur, ut ante acceptum quidem iudicium restituta re actio evanescat, post acceptum vero iudicium nihilo minus poena duret. sed tamen absolvendus est etiam qui post acceptum
1 iudicium restituere paratus est. Quaerentibus autem nobis, utrum duplum totum poena sit et praeterea rei sit persecutio, an in duplo sit et rei persecutio, ut poena[16] simpli sit, magis placuit, ut res in duplo sit.

6 *Modestinus libro secundo de poenis* Si multi publicani sint, qui illicite quid exegerunt, non multiplicatur dupli actio, sed omnes partes praestabunt et quod ab alio praestari non potest, ab altero exigetur, sicut divus[17] Severus et Antoninus rescripserunt: nam inter criminis reos et fraudis participes multum esse[18] constituerunt.

7 *Papirius Iustus libro secundo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt in vectigalibus[19] ipsa praedia, non personas conveniri et ideo possessores etiam praeteriti temporis vectigal solvere debere eoque exemplo[20] actionem, si
1 ignoraverint, habituros. Item rescripserunt pupillo remittere se[21] poenam commissi, si intra diem trigensimum vectigal intulisset.

8 *Papinianus libro tertio decimo responsorum* Fraudati vectigalis crimen ad heredem eius, qui fraudem contraxit, commissi ratione transmittitur.
1 Sed si unus ex pluribus heredibus rem communem[22] causa[23] vectigalis subripiat, portiones ceteris non auferuntur.

9 *Paulus libro quinto sententiarum* Locatio vectigalium, quae[24] calor[25] licitantis ultra modum solitae conductionis inflavit, ita demum admittenda est, si fideiussores idoneos et cautionem is qui licitatione
1 vicerit offerre paratus sit. Ad conducendum vectigal invitus nemo compellitur et ideo impleto tem-
2 pore conductionis elocanda[26] sunt. Reliquatores vectigalium ad iterandam conductionem, antequam superiori conductioni satisfaciant, admittendi non
3 sunt. Debitores fisci itemque rei publicae vectigalia conducere prohibentur, ne ex alia causa eorum debita onerentur: nisi forte tales fideiussores optulerint, qui debitis eorum satisfacere parati sint.
4 Soci vectigalium si separatim partes administrent, alter ab altero minus idoneo in se portionem trans-
5 ferri[27] iure desiderat. Quod illicite publice privatimque exactum est, cum altero tanto passis iniuriam exsolvitur. per vim vero extortum cum poena

(1) adiudicaret] de ea re iudicaret *scr.* (2) a via *ins.* (3) *Ed.* 1...7; *Pap.* 8...11; *Sab.* 12...16. — *Bas.* 56, 1. — *Cf. Cod.* 4, 61 (4) *sic Cuiacius sec. B:* publicani *F* (5) si hi ad quos ea res pertinebit non exhibebuntur *scr.* (6) e *del.* F^2 (7) partorum *F* (8) et *ins.* F^2 (9) familiarium *Hal.* (10) igitur *del.* (11) dominus *F* (12) licebit F^2 (13) eum ... ad edictum *del.* F^2 (14) in usus *del.* (15) munificium *F* (16) poenas *F* (17) divi *edd.* (18) multum interesse *scr.* (19) vectiglibus *F* (20) ex empto *Cuiacius* (21) si F^2 (22) rem munem *F* (23) causae *scr.* (24) quam *Gebauer* (25) calore F^2 (26) ea locanda F^2 (27) transferre *F*

tripli restituitur: amplius extra ordinem plectuntur:
alterum enim utilitas privatorum, alterum vigor publi-
6 cae disciplinae postulat. Earum rerum vectigal,
quarum numquam praestitum est, praestari[1] non po-
test: quod si praestari consuetum indiligentia publi-
7 cani omiserat, alius exercere non prohibetur. Res
exercitui paratas praestationi vectigalium subici non
8 placuit. Fiscus ab omnium vectigalium praesta-
tionibus immunis est. mercatores autem, qui de fundis
fiscalibus mercari consuerunt, nullam immunitatem
solvendi publici vectigalis usurpare possunt.

10 *HERMOGENIANUS libro quinto epitomarum* Vec-
tigalia sine imperatorum praecepto neque praesidi
neque curatori neque curiae constituere nec prae-
cedentia[2] reformare et his vel addere vel deminuere
1 licet. Non solutis vectigalium pensionibus pel-
lere[3] conductores necdum etiam tempore conduc-
tionis completo vel ab his usuras ex mora exigere
permittitur.

11 *PAULUS libro quinto sententiarum* Cotem ferro
subigendo necessariam hostibus quoque[4] venundari,
ut ferrum et frumentum et sales, non sine periculo
1 capitis licet. Agri publici, qui in perpetuum lo-
cantur, a curatore sine auctoritate principali revo-
2 cari non possunt. Dominus navis si illicite ali-
quid in nave vel ipse vel vectores imposuerint, navis
quoque fisco vindicatur: quod si absente domino id[5]
a magistro vel gubernatore aut proreta nautave ali-
quo id factum sit, ipsi quidem capite puniuntur
commissis mercibus, navis autem domino restituitur.
3 Illicitarum mercium persecutio heredem quoque
4 adfligit[6]. Eam rem, quae commisso vindicata est,
dominus emere non prohibetur vel per se[7] vel per
5 alios quibus hoc mandaverit. Qui maximos fructus
ex redemptione vectigalium consequuntur, si postea
tanto locari non possunt, ipsi ea prioribus pensioni-
bus suscipere compelluntur.

12 *ULPIANUS libro trigensimo octavo ad edictum*
Quantae audaciae, quantae temeritatis[8] sint publi-
canorum factiones, nemo est qui nesciat. idcirco
praetor ad compescendam eorum audaciam hoc edic-
1 tum proposuit[9]: 'Quod familia publicanorum fur-
'tum fecisse dicetur, item si damnum iniuria fece-
'rit et id ad quos ea res pertinet non exhibetur[10]:
'in dominum sine noxae deditione iudicium dabo'.
2 Familiae autem appellatione hic servilem familiam
contineri sciendum est. sed et si bona fide publi-
cano alienus servus servit, aeque continebitur: for-
tassis et mala fide, plerumque enim vagi servi et
fugitivi in huiusmodi operis etiam a scientibus haben-
tur. ergo et si homo liber serviat, hoc edictum locum
3 habet. Publicani autem dicuntur, qui publica vec-
tigalia habent conducta.

13 *GAIUS libro tertio decimo ad edictum provin-
ciale* Sed et hi, qui salinas et cretifodinas et me-
1 talla habent, publicanorum loco sunt. Praeterea
et si quis vectigal conductum a re publica cuiusdam
2 municipii habet, hoc edictum locum habet. Sive
autem vendidit servum vel manumisit vel etiam fugit
servus, tenebitur servi nomine, qui tam factiosam
3 familiam habuit. Quid tamen, si servus decesse-
rit? videndum, an publicanus teneatur quasi facti
sui nomine: sed puto, quia facultatem non habet
exhibendi nec dolus eius intercessit, debere eum
4 liberari. Hanc actionem perpetuam dabimus et
heredi ceterisque successoribus.

14 *ULPIANUS libro octavo disputationum* Com-
missa vectigalium nomine etiam ad heredem trans-
mittuntur. nam quod commissum est, statim desinit
eius esse qui crimen contraxit dominiumque rei vec-
tigali adquiritur: eapropter commissi persecutio sicut
adversus quemlibet possessorem, sic et adversus he-
redem competit.

15 *ALFENUS VARUS libro septimo digestorum* Cae-
sar cum insulae Cretae cotorias locaret, legem ita
dixerat: 'ne quis praeter redemptorem post idus
'Martias cotem ex insula Creta fodito neve eximito
'neve avellito'[11]. cuiusdam navis onusta cotibus ante
idus Martias ex portu Cretae profecta vento relata
in portum erat, deinde iterum post idus Martias pro-
fecta erat. consulebatur, num contra legem post
idus Martias ex insula Creta cotes exisse viderentur.
respondit, tametsi portus[12] quoque, qui insulae[13]
essent, omnes eius insulae esse viderentur, tamen
eum, qui ante idus Martias profectus ex portu esset
et relatus tempestate in insulam deductus[14] esset, si
inde exisset non videri contra legem fecisse, prae-
terea[15] quod iam initio evectae cotes viderentur, cum
et ex portu navis profecta esset

16 *MARCIANUS libro singulari de delatoribus* In-
terdum nec vendendus est is servus qui in commis-
sum cecidit, sed pro eo aestimatio a domino danda
est. divi enim Severus et Antoninus rescripserunt,
cum is servus, qui actum domini gessisse diceretur,
in commissum cecidisset, venire non debuisse, sed
pro eo viri boni arbitratu aestimationem oportuisse
1 dari. Idem autem eadem epistula rescripserunt,
si quis inprofessus servus fuerit et probabitur in
commissum cecidisse, et aut uxorem corrupisse do-
mini dicatur aut aliud quid gravius admisisse, ut
cognoscat procurator et, si in his causis esse com-
pertus sit, aestimetur et ad poenam domino tradatur.
2 Idem divi Severus et Antoninus rescripserunt man-
cipiis commissis res peculiares non esse in eadem
causa nisi hoc, quod proprio nomine in causam com-
3 missi incidit. Quotiens quis mancipia invecta pro-
fessus non fuerit sive venalia sive usualia[16], poena
commissi est, si tamen novicia mancipia fuerint, non
etiam veterana. sunt autem veterana, quae anno con-
tinuo in urbe servierint: novicia autem mancipia in-
4 telleguntur, quae annum nondum servierint. Servi,
qui in fuga sunt, in commissum non cadunt, cum
sine voluntate domini fines egressi sunt: et ita prin-
cipalibus constitutionibus cavetur, sicut divus quoque
Pius saepissime rescripsit, ne, inquit, in potestate
servorum sit invitis vel ignorantibus dominis fugae
se tradendo potestati[17] dominorum se subtrahere.
5 Licet quis se ignorasse dicat, nihilo minus eum
in poenam vectigalis incidere divus Hadrianus con-
6 stituit. Divi quoque Marcus et Commodus re-
scripserunt non imputari publicano, quod non instruxit
transgredientem: sed illud custodiendum, ne decipiat
7 profiteri volentes. Species pertinentes ad vectigal:
cinnamomum: piper longum: piper album: folium
pentasphaerum: folium barbaricum: costum: costa-
momum: nardi stachys: cassia turiana[18]: xylocassia:
smurna: amomum: zingiberi: malabathrum: aroma
Indicum: chalbane[18*]: laser: alche[19]: lucia[20]: sargo-
galla[21]: onyx Arabicus: cardamomum: xylocinnamo-
mum: opus byssicum: pelles Babylonicae[22]: pelles
Parthicae: ebur: ferrum Indicum: carpasum: lapis
universus: margarita: sardonyx: ceraunium: hyacin-
thus: smaragdus: adamas: saffirinus: callainus: be-
ryllus: chelyniae[23]: opia Indica vel adserta[24]: me-
taxa: vestis serica vel subserica: vela tincta carbasea:
nema sericum: spadones Indici: leones, leaenae:
pardi: leopardi: pantherae: purpura: item maroco-
8 rum lana[25]: fucus: capilli Indici. Si propter
necessitatem adversae tempestatis expositum onus
fuerit, non debere hoc commisso vindicari divi fra-
9 tres rescripserunt. Divus quoque Pius rescripsit,
cum quidam intra legitimam aetatem esse dicebat et

(1) postulari *scr.* (2) praecepta *scr.* (3) repellere F^2 (4) quoque hostibus *scr.* (5) id *del.* (6) adficit F^2 (7) pre se F^1, per nos vel per se F^2 (8) temeritati *F* (9) propsuit *F* (10) et hi ... non exhibentur *scr.* (11) avehito *Petr. Pithoeus* (12) postus *F* (13) in insula F^2 (14) deductus *del.* (15) propterea *S* (16) usuaria *scr.*

(17) potestate *F* (18) cassia turiana] cassia surinx *Salmasius* (18*) ghalbane *F* (19) aloe *scr.* (20) lycium *scr.* (21) sarcocolla *R. Stephanus* (22) babyaonicae *F* (23) chelynia *scr.* (24) vela serta F^2, vel Assyria *scr.* (25) item a pecorum lana F^2, item arborum lana *Pancirolus*

usus[1] causa mancipia duxisset et in sola professione
10 errasset, ignoscendum esse ei. Divi quoque fratres rescripserunt, cum quidam non per fraudem, sed per errorem in causam commissi incidisset, ut duplo vectigali contenti publicani servos restituant.
11 [2]Magnus Antoninus rescripsit, si colonus vel servi domini praedii ferrum illicite in praedio fecerint[3] ignorante domino, nulla poena dominum teneri.
12 Si quis professus apud publicanum fuerit, non tamen vectigal solverit, hoc concedente publicano, ut solent facere, divi Severus et Antoninus rescripserunt res in commissum non cadere: cum enim, inquiunt, professiones recitantur[4], commissum cessat, cum poterit satisfieri fisco ex bonis publicanorum
13 vel fideiussorum. Poenae ab heredibus peti non possunt, si non est quaestio mota vivo eo qui deliquit: et hoc sicut in ceteris poenis, ita et in vectiga-
14 libus est. Si quid autem indebitum per errorem solventis publicanus accepit, retro eum restituere oportere divi Severus et Antoninus rescripserunt.

V[5].

DE DONATIONIBUS.

1 *IULIANUS libro septimo decimo digestorum* Donationes complures sunt. dat aliquis ea mente, ut statim velit accipientis fieri nec ullo casu ad se reverti, et propter nullam aliam causam facit, quam ut liberalitatem et munificentiam exerceat: haec proprie donatio appellatur. dat aliquis, ut tunc demum accipientis fiat, cum aliquid secutum fuerit: non proprie donatio appellabitur, sed totum hoc donatio sub condicione est. item cum quis[6] ea mente dat, ut statim quidem faciat accipientis, si tamen aliquid factum fuerit aut non fuerit, velit ad se reverti[6*], non proprie donatio dicitur, sed totum hoc donatio est, quae sub condicione solvatur. qualis est mortis
1 causa donatio. Igitur cum dicimus inter sponsum et sponsam donationem valere, propria appellatione utimur et factum demonstramus, quod ab eo proficiscitur, qui liberalitatis gratia aliquid dat, ut confestim faciat accipientis nec umquam ullo facto[7] ad se reverti velit. cum vero dicimus, si hac mente donat sponsus sponsae, ut nuptiis non secutis res auferatur, posse repeti, non contrarium priori dicimus, sed concedimus inter eas personas fieri donationem eam, quae sub condicione solvatur.

2 [8]*IDEM libro sexagensimo digestorum* Si, cum filius familias pecuniam donare vellet, patris iussu eam promisit, valet donatio, perinde ac si fideiusso-
1 rem dedisset. Si vero pater donaturus Titio pecuniam iusserit filium suum eam promittere, poterit dici interesse, debitor filius patri suo fuerit nec ne: nam si tantumdem filius patri debuit, quantum promisit, valere donatio intellegitur, perinde ac si quemlibet alium debitorem pater iussisset pecuniam pro-
2 mittere. Cum vero ego Titio pecuniam donaturus te, qui mihi tantundem donare volebas, iussero Titio promittere, inter omnes personas donatio perfecta
3 est. Aliud iuris erit, si pecuniam, quam me tibi debere existimabam, iussu tuo spoponderim ei cui donare volebas: exceptione enim doli mali tueri me potero et praeterea incerti[9] condictione stipulatorem compellam, ut mihi acceptum faciat stipulationem.
4 Item si ei, quem creditorem tuum putabas, iussu tuo pecuniam, quam me tibi debere existimabam, promissero, petentem doli mali exceptione summovebo et amplius incerti agendo cum stipulatore con-
5 sequar, ut mihi acceptum faciat stipulationem. Si pecuniam mihi Titius dederit absque ulla[10] stipulatione, ea tamen condicione, ut tunc demum mea fieret, cum Seius consul factus esset: sive furente eo sive mortuo Seius consulatum adeptus fuerit, mea
6 fiet. Sed si quis donaturus mihi pecuniam dederit alicui, ut ad me perferret, et ante mortuus erit quam ad me perferat[11], non fieri pecuniam dominii
7 mei constat. Titio decem donavi ea condicione, ut inde Stichum sibi emeret: quaero, cum homo antequam emeretur mortuus sit, an aliqua actione decem recipiam. respondi: facti magis quam iuris quaestio est: nam si decem Titio in hoc dedi, ut Stichum emeret, aliter non daturus, mortuo Sticho condictione[12] repetam: si vero alias quoque donaturus Titio decem, quia interim Stichum emere proposuerat[13], dixerim in hoc me[14] dare, ut Stichum emeret[15], causa magis donationis, quam condicio dandae pecuniae existimari debebit et mortuo Sticho pecunia apud Titium remanebit.

3 *ULPIANUS libro septuagensimo sexto ad edictum* Et generaliter hoc in donationibus definiendum est multum interesse, causa donandi fuit an condicio: si causa fuit, cessare repetitionem, si condicio, repetitioni locum fore.

4 *POMPONIUS libro septimo decimo ad Sabinum* Etiam per interpositam personam donatio consummari potest.

5 *ULPIANUS libro trigensimo secundo ad Sabinum* Affectionis gratia neque honestae neque inhonestae donationes sunt prohibitae, honestae erga bene merentes amicos vel necessarios, inhonestae circa meretrices.

6 *IDEM libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Qui saxum mihi eximere de suo permisit donationis causa, [16]statim cum lapis exemptus est meus fit, neque prohibendo me evehere efficit, ut meus esse desinat, quia quodammodo traditione meus factus est: plane si mercennarius meus exemit, mihi exemit. sed si is qui[17] a me emerat, sive mercede conduxerat, ut paterer eum sibi iure eximere, si antequam eximat, me paenituerit, meus lapis durat, si postea, ipsius factum avocare non possum: quasi traditio enim facta videtur, cum eximitur domini voluntate. quod in saxo est, idem erit etiam, si in arbore caesa vel dempta acciderit.

7 *IDEM libro quadragensimo quarto ad Sabinum* Filius familias donare non potest, neque si liberam peculii administrationem habeat: non enim ad hoc ei conceditur libera peculii administratio, ut perdat.
1 Quid ergo, si iusta ratione motus donet, numquid possit dici locum esse donationi? quod magis proba-
2 bitur. Item videamus, si quis filio familias liberam peculii administrationem concesserit, ut nominatim adiceret sic se ei concedere, ut donare quoque possit, an locum habeat donatio: et non dubito donare
3 quoque eum[18] posse. Nonnumquam etiam ex persona poterit hoc colligi: pone enim filium esse senatoriae vel cuius alterius dignitatis: quare non dicas videri patrem, nisi ei specialiter donandi facultatem ademit, hoc quoque concessisse, dum liberam dat
4 peculii administrationem? Pari autem ratione, qua donare filius familias prohibetur, etiam mortis causa donare prohibebitur: quamvis enim ex patris voluntate mortis quoque causa donare possit, attamen ubi cessat voluntas, inhibebitur haec quoque donatio.
5 Sed enim meminisse oportebit, si cui donare quoque permissum est, nisi specialiter etiam mortis causa donare fuerit permissum, non posse[19] mortis causa
6 donare. Haec omnia locum habebunt in paganis: ceterum qui habent castrense peculium vel quasi castrense, in ea condicione sunt, ut donare et mortis causa et non mortis causa possint, cum testamenti factionem habeant.

8 *PAULUS libro quinto decimo ad Sabinum* Quae

(1) cum quidam qui intra legitimam aetatem esse se dicebat, usus *scr.* (2) sed *ins. F*[2] (3) foderint *scr.* (4) recipiantur *scr.*

(5) *Sab.* 1. 2. 4...16. 30; *Ed.* 3. 17...26; *Pap.* 27...29. 31...34; *App.* 35. — *Bas.* 47,1. — *Cf. Inst.* 2, 7; *Cod.* 8, 54 (6) quis] ipse *F*[2] (6*) perverti *F*[1], peverti *F*[2] (7) pacto *Brencmannus* (8) *ad* § 3. 4 *cf. D.* 44, 4, 7 (9) incepti *F* (10) ullas *F* (11) perferatur *R. Stephanus* (12) condicione *F* (13) proposuerit *F*[2] (14) ei *F*[2] (15) emerem *F* (16) quia *ins.* (17) is qui] quis *scr.* (18) tum *ins.* (19) possem *F*

liberti imposita libertatis causa praestant, ea non
donantur: res enim pro his intercessit.

9 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Sabinum*
In aedibus alienis habitare gratis donatio videtur:
id enim ipsum capere videtur qui habitat, quod
mercedem pro habitatione non solvit. potest enim
et citra corporis donationem valere donatio, veluti si
donationis causa cum debitore meo paciscar, ne ante
1 certum tempus ab eo petam. Ex rebus donatis
fructus perceptus in rationem donationis non com-
putatur: si vero non fundum, sed fructus perceptio-
nem tibi donem, fructus percepti venient in compu-
2 tationem donationis. Quod filius familias patris
iussu aut voluntate donavit, perinde est, ac si pater
ipse donaverit aut si mea voluntate rem meam tu
3 nomine tuo Titio dones. Donari non potest, nisi
quod eius fit, cui donatur.

10 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Ab-
senti, sive mittas qui ferat, sive quod ipse habeat
sibi habere eum iubeas, donari recte potest. sed si
nescit rem quae apud se est sibi esse donatam, vel
missam sibi non acceperit, donatae rei dominus non
fit, etiamsi per servum eius cui donabatur missa
fuerit, nisi ea mente servo eius data fuerit, ut statim
eius fiat.

11 *Gaius libro tertio de legatis ad edictum prae-
toris urbani* Cum de modo donationis quaeritur,
neque partus nomine neque fructuum neque pensio-
num neque mercedum ulla donatio facta esse videtur.

12 *Ulpianus libro tertio disputationum* Qui ex
donatione se obligavit, ex rescripto divi Pii in quan-
tum facere potest convenitur. sed enim[1] id, quod
creditoribus debetur, erit detrahendum: haec vero, de
quibus ex eadem causa quis obstrictus est, non de-
bebit detrahere.

13 *Idem libro septimo disputationum* Qui mihi
donatum volebat, servo communi meo et Titii rem
tradidit: servus vel sic accepit quasi socio adquisi-
turus vel sic quasi mihi et socio: quaerebatur quid
ageret[2]. et placet, quamvis servus hac mente acce-
perit, ut socio meo vel mihi et socio adquirat, mihi
tamen adquiri: nam et si procuratori meo hoc animo
rem tradiderit, ut mihi adquirat, ille quasi sibi ad-
quisiturus acceperit, nihil agit in sua persona, sed
mihi adquirit.

14 *Iulianus libro septimo decimo digestorum*
Qui alienum fundum donationis causa excolit, nul-
lam retentionem propter impensas faciet, quia do-
mini res ab eo iniectas continuo efficit.

15 *Marcianus libro tertio institutionum* Post
contractum capitale crimen donationes factae non
valent ex constitutione divorum Severi et Antonini[3],
nisi[4] condemnatio secuta sit.

16 *Ulpianus libro secundo responsorum* Ex hac
scriptura: 'sciant heredes mei me vestem universam
'ac res ceteras, quascumque in diem mortis meae
'mecum habui, illi et illi libertis meis vivum donasse'
dominium ad libertos benigna interpretatione pertinere.

17 *Idem libro quinquagensimo octavo ad edictum*
Si in stipulatum iudicatum novationis causa deductum
sit et stipulatio donationis causa accepto lata, dicen-
dum est locum liberationem habere.

18 *Idem libro septuagensimo primo ad edictum*
Aristo ait, cum mixtum sit negotium cum donatione,
obligationem non contrahi eo casu, quo donatio est,
1 et ita et Pomponius eum existimare refert[5]. Deni-
que refert Aristonem putare, si servum tibi tradidero
ad hoc, ut eum post quinquennium manumittas, non
posse ante quinquennium agi, quia donatio aliqua
inesse videtur: aliter atque, inquit, si ob hoc tibi
tradidissem, ut continuo manumittas: hic enim nec
donationi locum esse et ideo esse obligationem. sed
et superiore casu quid acti sit, inspiciendum Pom-
ponius ait: potest enim quinquennium non ad hoc
2 esse positum, ut aliquid donetur. Idem Aristo
ait, si donationis causa in hoc tradatur servus, ut
post quinquennium manumittatur, sit autem alienus,
posse dubitari an usucapiatur, quia aliquid donationis
interveniret. et hoc genus quaestionis in mortis causa
donationibus versari Pomponius ait et magis putat
ut[6], si ita donetur, ut post quinquennium manumit-
3 tatur, posse dici usucapionem sequi. Labeo ait,
si quis mihi rem alienam donaverit inque eam sump-
tus magnos fecero et sic mihi evincatur, nullam mihi
actionem contra donatorem competere: plane de
dolo posse me[7] adversus eum habere actionem, si
dolo fecit.

19 *Idem libro septuagensimo sexto ad edictum*
Hoc iure utimur, ut in rebus publicis, cum de do-
natione quaeritur, illud solum spectetur, utrum ob
causam aliquam iustam rei[8] publicae promittat quis
vel polliceatur an non, ut, si ob honorem aliquem
1 promittat, teneatur, si minus, non. Labeo scribit
extra causam donationum esse talium officiorum mer-
cedes ut puta: si tibi adfuero, si satis pro te de-
dero, si qualibet in re opera vel gratia mea usus
2 fueris. Non potest liberalitas nolenti adquiri.
3 Si quis dederit pecuniam mutuam Titio redden-
dam Seio, cui donatum volebat, deinde Titius mortuo
donatore Seio dedisse proponatur, erit consequens
dicere pecuniam Seii fieri, sive mortuum[9] scivit sive
ignoravit is qui dabat, quia pecunia fuit dantis: sed
si quidem ignoravit mortuum, erit liberatus, si sic
mutuam pecuniam accepit solvendam Seio. si autem
mandavero tibi, ut pecuniam Titio des, cui donare
volebam, et tu ignorans me mortuum hoc feceris,
habebis adversus heredes meos mandati actionem: si
4 sciens, non habebis. Si quis servo pecuniam cre-
diderit, deinde is liber factus eam expromiserit, non
erit donatio, sed debiti solutio. idem in pupillo, qui
sine tutoris auctoritate debuerit, dicendum est, si
5 postea tutore auctore promittat. Sed et hae sti-
pulationes, quae ob causam fiunt, non habent dona-
6 tionem. Denique Pegasus putabat, si tibi centum
spopondero hac condicione, si iurasses te nomen
meum laturum, non esse donationem, quia ob rem
facta est[10], res secuta est.

20 *Marcellus libro vicensimo secundo digestorum*
Si patronus ex debita parte heres instituatur et li-
bertus fidei eius commisit, ut quid daret, et hoc sti-
pulanti fideicommissario promiserit, non erit cogen-
dus solvere, ne pars ex legibus verecundiae patronali
1 debita minuatur. De illo dubitari potest, qui, quod
per Falcidiam retinere poterat, voluntatem testatoris
secutus spopondit se daturum: sed magis est, ut
non possit suae confessioni obviare. quemadmodum
enim, si solvisset, fidem testatori suo adimplesse vide-
batur et nulla ei repetitio concessa fuerat, ita et
stipulatione procedente contra fidem testatoris, quam
adgnovit, venienti ei merito occurretur.

21 *Celsus*[11] *libro vicensimo octavo digestorum*
Ut mihi donares, creditori meo delegante me pro-
1 misisti: factum valet, ille enim suum recepit. Sed
si debitorem meum tibi donationis immodicae causa
promittere iussi, an summoveris donationis exceptione
necne, tractabitur. et meus quidem debitor excep-
tione te agentem repellere non potest, quia perinde
sum, quasi exactam a debitore meo summam tibi
donaverim et tu illam ei credideris. sed ego, si qui-
dem pecuniae a debitore meo nondum solutae sint,
habeo adversus debitorem meum rescissoriam in id,
quod supra legis modum tibi promisit ita, ut in reli-
quum tantummodo tibi maneat obligatus: sin autem
pecunias a debitore meo exegisti, in hoc, quod mo-
dum legis excedit, habeo contra te condictionem.

22 *Modestinus libro octavo differentiarum* Eum,
qui donationis causa pecuniam vel quid aliud pro-
misit, de mora solutionis pecuniae usuras non de-
bere, summae aequitatis est, maxime cum in bonae
fidei contractibus donationis species non deputetur.

(1) sed enim] etenim *scr.* (2) agere *F* (3) ontonini *F*
(4) nisi] retro infirmantur enim, si *sec. B scr.* (5) refet *F*
(6) ut *del.* (7) possem F^2 (8) re *F* (9) mortuus *F*
(10) et *scr.* (11) cellus *F*

23 *Idem libro quinto decimo responsorum* Modestinus respondit creditorem futuri temporis usuras et remittere et minuere pacto posse nec in ea donatione ex summa quantitatis aliquid vitii incurrere.
1 Modestinus respondit mente captum donare non posse.

24 *Iavolenus libro quarto decimo ex Cassio* Fideiussori eius, qui donationis causa pecuniam supra modum legis promisit, exceptio dari debet etiam invito reo, ne, si forte reus solvendo non fuerit, pecuniam fideiussor amittat.

25 *Idem libro sexto epistularum* Si tibi dederim rem, ut Titio meo nomine donares, et tu tuo nomine eam ei dederis, an factam eius putes? respondit, si rem tibi dederim, ut Titio meo nomine donares, eamque tu tuo nomine ei dederis, quantum ad iuris suptilitatem accipientis facta non est et tu furti obligaris[1]: sed benignius est, si agam contra eum qui rem accepit, exceptione doli mali me summoveri.

26[2] *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium* Nuda ratio non facit aliquem debitorem: ut puta quod donare libero homini volumus licet referamus in rationes nostras debere nos, tamen nulla donatio intellegitur.

27 *Papinianus libro vicensimo nono quaestionum* Aquilius Regulus iuvenis ad Nicostratum rhetorem ita scripsit: 'quoniam et cum patre meo semper fuisti 'et me eloquentia et diligentia tua meliorem reddi-'disti, dono et permitto tibi habitare in illo cenaculo 'eoque uti'. defuncto Regulo controversiam habitationis patiebatur Nicostratus et cum de ea re mecum contulisset, dixi posse defendi non meram donationem esse, verum officium magistri quadam mercede remuneratum Regulum ideoque non videri donationem sequentis temporis irritam esse. quod si expulsus Nicostratus veniat ad iudicem, ad exemplum interdicti, quod fructuario proponitur, defendendus erit quasi loco possessoris constitutus, qui usum cenaculi accepit.

28 *Idem libro tertio responsorum* Hereditatem pater sibi relictam filiae sui iuris effectae donavit: creditoribus hereditariis filia satisfacere debet, vel, si hoc minime faciat et creditores contra patrem veniant, cogendam eam per actionem praescriptis verbis patrem adversus eos defendere.

29[3] *Idem libro decimo*[19] *responsorum* Donari[3a] vide-
1 tur, quod nullo iure cogente conceditur. Quidam in iure interrogatus nihil sibi debere tutoris heredes respondit. eum actionem iure[4] amisisse respondi: licet enim non transactionem, sed donationis haec verba esse quis accipiat, attamen eum, qui in iure confessus est, suam confessionem infirmare non posse.
2 Donationem quidem partis bonorum proximae cognatae viventis nullam fuisse constabat: verum ei, qui donavit ac postea iure praetorio successit, quoniam adversus bonos mores et ius gentium festinasset, actiones hereditarias in totum denegandas respondit:

30 *Marcianus libro singulari de delatoribus* nam ei ut indigno aufertur hereditas.

31[5] *Papinianus libro duodecimo responsorum* Donationes in concubinam collatas non posse revocari convenit nec, si matrimonium inter eosdem postea fuerit contractum, ad irritum reccidere quod ante iure valuit. an autem maritalis honor et affectio pridem praecesserit, [6]personis comparatis, vitae coniunctione[7] considerata perpendendum esse respondi: neque enim tabulas facere matrimonium.
1 Species extra dotem a matre filiae nomine viro[8] traditas filiae quae praesens fuit donatas et ab ea viro traditas videri respondi nec matrem offensam repetitionem habere vel eas recte vindicare, quod vir cavisset extra dotem usibus puellae sibi traditas, cum ea significatione non modus donationis declaretur nec ab usu proprietas separetur, sed peculium a dote puellae distingueretur. iudicem tamen aestimaturum, si mater iure contra filiam offensa eas revocare velit, et verecundiae maternae congruam bonique viri arbitrio competentem ferre sententiam.
2 Pater, qui filiae, quam habuit in potestate, mancipia donavit et peculium emancipatae non ademit, [9]ex post facto donationem videbatur perfecisse.
3 Eiusmodi lege deposita[10] in aede arca, ut eam ipse solus qui deposuit tolleret aut post mortem domini Aelius Speratus, non videri celebratam[11] dona-
4 tionem respondi. Ratae donationes esse non possunt post crimen perduellionis contractum, cum heredem quoque teneat, etsi nondum postulatus vita decesserit.

32 *Scaevola libro quinto responsorum* Lucius Titius[12] epistulam talem misit: 'ille illi salutem. 'hospitio illo quamdiu volueris utaris superioribus 'diaetis omnibus gratuito, idque te ex voluntate mea 'facere hac epistula notum tibi facio': quaero an heredes eius habitatione eum prohibere possunt. respondit secundum ea, quae proponerentur, heredes eius posse mutare voluntatem.

33 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* Qui id, quod ex causa donationis stipulanti spoponderat, solvi constituit, actione constitutae pecuniae non in solidum, sed in quantum facere potest convenitur: causam enim et originem constitutae pecuniae, non iudicii potestatem praevalere placuit. sed et condemnatus ex causa donationis in actione iudicati non frustra desiderat in quantum facere po-
1 test conveniri. Ea lege donationis causa pecunia Titio numerata, ut statim donatori mutuo detur, non impeditur dominii translatio: ac propterea isdem nummis donatori creditis novum dominium in his
2 quaeritur. Mutus et surdus donare non prohi-
3 bentur[13]. Si, cum Primus tibi donare vellet et tu donandi Secundo voluntatem haberes, Primus Secundo ex voluntate tua stipulanti promiserit, perficitur donatio et, quia nihil Primus Secundo, a quo convenitur, donavit, et[14] quidem in solidum, non in id quod facere potest condemnatur. idque custoditur et si delegante eo, qui donationem erat accepturus, creditori eius donator promiserit: et hoc enim casu creditor suum negotium gerit.

34[15] *Paulus libro quinto sententiarum* Si pater emancipati filii nomine donationis animo pecuniam faeneravit eamque filius stipulatus est[16], ipso iure
1 perfectam donationem ambigi non potest. Si quis aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit et aliquid pro eo ab ipso accipiat, haec donatio inrevocabilis est: non[17] merces eximii laboris appellanda est, quod contemplatione salutis certo modo aestimari non placuit[18].

35 *Scaevola libro trigensimo primo digestorum* Ad eum, quem manumiserat, epistulam misit in haec verba: 'Titius Sticho liberto suo salutem. Cum te 'manumiserim, peculium quoque tuum omne, quid-'quid habes tam in nominibus quam in rebus moven-'tibus sive in numerato, me tibi concedere hac epistula 'manu mea scripta notum tibi facio'. eundem libertum testamento ex besse scripsit heredem, Sempronium ex triente: nec peculium Sticho legavit nec actiones praestari iussit. quaesitum est, utrum in assem Sticho actio detur eorundem nominum, quae in peculio habuit, an utrisque heredibus pro portionibus hereditariis. respondit secundum ea quae proponerentur utrisque heredibus pro hereditariis

(1) obligeres F^1, obligeris F^2 (2) *cf. D.* 15, 1, 49, 2 (3) *ad pr. cf. D.* 50, 17, 82 (3a) donare *F* (4) iure] tutelae *scr.* (5) *cf. Vat.* 253 *b.* 254. 255. 257 (6) *litteras c. XX hic desiderari colligitur ex Vat. fr.* (7) coniunetione *F* (8) [viro filiae no]mine *Vat.* (9) ....cipationis .p(?)ta decess......... *ins. Vat.* (10) *sic Vat.*, depositam *F* (11) perfectam *Vat.* (12) tius *F* (13) prohibetur F^2 (14) et] ei *scr* (15) *ad* § 1 *cf. Paulus* 5, 11, 6 (16) et *F* (17) nam F^2 (18) Ei, qui aliquem a latrunculis vel hostibus eripuit, in infinitum donare non prohibetur (si tamen donatio et non merces eximii labores appellanda est), quia contemplationem salutis certo modo aestimari non placuit *Paulus* (19) duodecimo *F*

1 portionibus competere[1]. Lucius Titius fundum Maeviae donavit et ante traditionem[2] eundem fundum post dies paucos Seio pignori obligavit et intra dies triginta Maeviam in vacuam possessionem eiusdem fundi induxit: quaero, an donatio perfecta sit. respondit secundum ea quae proponerentur perfectam: verum creditorem firmam pignoris obligationem 2 habere. Avia sub nomine Labeonis nepotis sui mutuam pecuniam dedit, et usuras semper cepit et instrumenta debitorum a Labeone recepit, quae in hereditate eius inventa sunt: quaero, an donatio perfecta esse videatur. respondit, cum debitor Labeoni obligatus est, perfectam donationem esse.

VI[3].

DE MORTIS CAUSA DONATIONIBUS ET CAPIONIBUS.

1[4] *Marcianus libro nono institutionum* Mortis causa donatio est, cum quis habere se vult quam eum cui donat magisque eum cui donat quam here-1 dem suum. Sic et apud Homerum Telemachus donat Piraeo[5].

2 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad Sabinum* Iulianus libro septimo decimo digestorum tres esse species[6] mortis causa donationum ait, unam, cum quis nullo praesentis periculi metu conterritus, sed sola cogitatione mortalitatis donat. aliam esse speciem mortis causa donationum ait, cum quis imminente periculo commotus ita donat, ut statim fiat accipientis. tertium genus esse donationis ait, si quis periculo motus non sic det, ut statim faciat accipientis, sed tunc demum, cum mors fuerit insecuta.

3 *Paulus libro septimo ad Sabinum* Mortis causa donare licet non tantum infirmae valetudinis causa, sed periculi etiam propinquae mortis vel ab hoste[7] vel a praedonibus vel ab hominis potentis crudelitate aut odio aut navigationis ineundae:

4 *Gaius libro primo rerum cottidianarum sive aureorum* aut per insidiosa loca iturus

5 *Ulpianus libro secundo institutionum* aut aetate fessus:

6 *Paulus libro septimo ad Sabinum* haec enim omnia instans periculum demonstrant.

7 *Ulpianus libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si aliquis mortis causa donaverit et poena fuerit capitis affectus, removetur[8] donatio ut inperfecta, quamvis ceterae donationes sine suspicione poenae factae valeant.

8 *Idem libro septimo ad Sabinum* Qui pretio accepto hereditatem praetermisit, sive ad substitutum perventura sit hereditas, sive ab eo[9] ab intestato successurus, mortis causa capere videtur: nam quidquid propter alicuius mortem obvenit, mortis causa capitur[10]: quam sententiam et Iulianus probat et hoc iure utimur. nam et quod a statulibero condicionis implendae causa capitur vel a legatario, mortis causa accipitur: et quod pater dedit propter mortem filii vel[11] cognati, mortis causa 1 capi Iulianus scripsit. Denique et sic posse donari ait, ut, si convaluerit, recipiatur.

9 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Omnibus mortis causa capere permittitur, qui scilicet et legata accipere possunt.

10 *Ulpianus libro vigensimo quarto ad Sabinum* Ei, cui mortis causa donatum est, posse substitui constat in hunc modum, ut promittat alicui, si ipse capere non possit, vel sub alia condicione.

11 *Idem libro trigensimo tertio ad Sabinum* Mortis causa filii sui[12] pater recte donare poterit etiam constante matrimonio filii.

12 *Idem libro quadragensimo quarto ad Sabinum* Si mulier, ventris nomine per calumniam ut in possessionem mitti desideret, pecuniam accepit, forte dum substituto patrocinatur, ut institutum aliqua ratione excludat, mortis causa eam capere Iulianus saepius scribit.

13[13] *Iulianus libro septimo decimo digestorum* Si alienam rem mortis causa donavero eaque usucapta fuerit, verus dominus eam condicere non potest, 1 sed ego, si convaluero. *Marcellus notat:* in mortis causa donationibus etiam facti quaestiones sunt. nam et sic potest donari, ut omnimodo ex ea valetudine donatore mortuo res non reddatur: et ut reddatur, etiamsi prior ex eadem valetudine donator decesserit, si tamen[14] mutata voluntate restitui sibi voluerit. sed et sic donari potest, ut non aliter reddatur, quam si prior ille qui acceperit[15] decesserit. sic quoque potest donari mortis causa, ut nullo casu sit eius[16] repetitio, id est nec[17] si convaluerit quidem donator[18].

14 *Iulianus libro octavo decimo digestorum* Si mortis causa donatus fundus est et in eum impensae necessariae atque utiles factae sint, fundum vindicantes doli mali exceptione summoventur, nisi pretium earum restituant.

15 *Idem libro vicensimo septimo digestorum* *Marcellus notat:* cum testamento relinquendi, cui velint, adepti sint filii familias milites liberam facultatem, credi potest ea etiam remissa, quae donationes mortis causa fieri prohibent. *Paulus notat:* hoc et constitutum est et ad exemplum legatorum mortis causa donationes revocatae sunt.

16 *Idem libro vicensimo nono digestorum* Mortis causa donatio etiam dum pendet, an convalescere possit donator, revocari potest.

17 *Idem libro quadragensimo septimo digestorum* Etsi debitor consilium creditorum fraudandorum non habuisset, avelli res mortis causa ab eo donata debet. nam cum legata ex testamento eius, qui solvendo non fuit, omnimodo inutilia sint, possunt videri etiam donationes mortis causa factae rescindi debere, quia legatorum instar optinent.

18[19] *Idem libro sexagensimo digestorum* Mortis causa capimus non tunc solum, cum quis suae mortis causa nobis donat, sed et si propter alterius mortem id faciat: veluti si quis filio vel fratre suo moriente[20] donet Maevio ea condicione, ut, si convaluerit alteruter eorum, reddatur sibi res, si decesserit, maneat 1 apud Maevium. Si donaturus mihi mortis causa debitorem tuum creditori meo delegaveris, omnimodo capere videbor tantam pecuniam, quanta a creditore meo liberatus fuero. quod si ab eodem ego stipulatus fuero, eatenus capere existimandus ero, quatenus debitor solvendo fuerit: nam et si convaluisset creditor idemque donator, condictione[21] aut in factum actione debitoris obligationem dumtaxat reciperet. 2 Titia chirographa debitorum suorum Septicii et Maevii donatura illis Ageriae dedit et rogavit eam, ut ea, si decessisset, illis daret, si convaluisset, sibi redderet: morte secuta Maevia Titiae filia heres extitit: Ageria autem, ut rogata erat, chirographa Septicio et Maevio supra scriptis dedit. quaeritur, si Maevia heres summam, quae debebatur ex chirographis supra scriptis, petat vel ipsa chirographa, an exceptione excludi possit? respondit[22] Maeviam vel pacti conventi vel doli mali exceptione summo-3 veri posse. Qui hominem noxae nomine vel alias obligatum mortis causa acceperit, tantum cepisse intellegendus est, quanti is homo venire potuisset.

(1) comptetere *F* (2) ante traditionem *del.*
(3) *Sab.* 1...28; *Ed.* 29...39; *Pap.* 40...44. — *Bas.* 47, 3. — *Cf. Cod.* 8, 57 (4) *cf. Inst.* 2, 7, 1 *fin.* (5) *Odyss.* 17, 78 *sq.* (6) specias *F*[1], specis *F*[2] (7) boste *F* (8) removeatur *F*[2] (9) ab eo sive *Hal.* (10) pitur *F* (11) cognatus propter mortem *sec. B ins.* (12) sui] nurui *scr.*
(13) *ad* § 1 *cf. l.* 35 § 4 *h. t.* (14) tam *F* (15) accepit *l. gem.* (16) eius *om. l. gem.* (17) ne *l. gem.* (18) id est nec si convaluerit quidem donator *non sunt Marcelli* (19) *ad* § 1 *cf. l.* 31 § 3 *h. t.*, *ad* § 2 *D.* 34, 3, 3, 2 (20) aegrotante *scr.* (21) condicione *F* (22) respondi *scr.*

idem in fundo qui obligatus est observari poterit, ut pretium excutiatur.

19[1] *Idem libro octogensimo digestorum* Si filio familias res mortis causa data fuerit et convaluisset[2], donator actionem de peculio cum patre habet: at si pater familias, cum mortis causa donationem accepisset, in adoptionem se dederit, res ipsa a donatore repetitur. nec huic similis est is, qui rem, quam mortis causa acceperat, alii porro dederit: nam donator huic non rem, sed pretium eius condiceret.

20 *Idem libro primo ad Urseium Ferocem* Ei, qui non amplius parte capere poterat, legatus est fundus, si decem dedisset heredi: non totam summam is dare debet, ut partem fundi haberet, sed partem dumtaxat pro rata, qua legatum consequitur.

21 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Eum, qui ut adiret hereditatem pecuniam accepisset, plerique, in quibus Priscus quoque, responderunt mortis causa eum[3] capere.

22 *Africanus libro primo quaestionum* In mortis causa donationibus non tempus donationis, sed mortis intuendum est, an quis capere possit.

23 *Idem libro secundo quaestionum* Si filio familias mortis causa donatum sit et vivo donatore moriatur filius, pater vivat, quaesitum est, quid iuris sit. respondit morte filii condictionem competere, si modo ipsi[4] potius filio quam patri donaturus dederit: alioquin, si quasi ministerio eius pater usus sit, ipsius patris mortem spectandam esse. idque iuris fore et si de persona servi quaeratur.

24 *Idem libro nono quaestionum* Quod debitori acceptum factum esset mortis causa, si convaluerit donator, etiam tempore liberato ei potest condici: namque acceptilatione interveniente abitum ab iure pristinae obligationis eamque in huius[5] condictionis transfusam.

25 *Marcianus libro nono institutionum* Tam is qui testamentum facit quam qui non facit mortis
1 causa donare potest. Filius familias, qui non potest facere testamentum nec voluntate patris, tamen mortis causa donare patre permittente potest.

26 *Idem libro secundo regularum* Si qui invicem sibi mortis causa donaverunt pariter decesserunt, neutrius heres repetet, quia neuter alteri supervixit. idem iuris est, si pariter maritus et uxor sibi donaverunt[6].

27 *Idem libro quinto regularum* Ubi ita donatur mortis causa, ut nullo casu revocetur, causa donandi magis[7] est quam mortis causa donatio: et ideo perinde haberi debet atque alia quaevis inter vivos donatio. ideoque inter viros et uxores non valet et ideo nec Falcidia locum habet quasi in mortis causa donatione.

28 *Marcellus libro singulari responsorum* Avunculo suo debitori mortis causa donaturus quae debebat ita scripsit tabulae vel chirographum tot ubicumque sunt, inanes esse[8] neque eum solvere debere: quaero, an heredes, si pecuniam ab avunculo defuncti petant, exceptione doli mali tueri se possint[9]. Marcellus respondit posse: nimirum enim contra voluntatem defuncti heres petit ab eo.

29 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Si mortis causa res donata est et convaluit qui donavit, videndum, an habeat in rem actionem. et si quidem quis sic donavit, ut, si mors contigisset, tunc haberet cui donatum est, sine dubio donator poterit rem vindicare: mortuo eo tunc is cui donatum est. si vero sic, ut iam nunc haberet, redderet, si convaluisset vel de proelio vel peregre redisset, potest defendi in rem competere donatori, si quid horum contigisset, interim autem ei cui donatum est. sed et si morte praeventus sit is cui donatum est, adhuc quis dabit in rem donatori.

30 *Idem libro vicensimo primo ad edictum* Qui mortis causa donavit, ipse ex paenitentia condictionem vel utilem actionem habet.

31[10] *Gaius libro octavo ad edictum provinciale* Mortis causa capitur, cum propter mortem alicuius capiendi occasio obvenit, exceptis his capiendi figuris quae proprio nomine appellantur. certe enim et qui hereditario aut legati aut fideicommissi iure capit, ex morte alterius nanciscitur capiendi occasionem, sed quia proprio nomine hae species capiendi appellan-
1 tur, ideo ab hac definitione separantur. Iuliano placet, licet solvendo non sit debitor, cui acceptum
2 latum sit, videri ei mortis causa donatum. Sine donatione autem[11] capitur veluti pecunia, quam statuliber aut legatarius alicui condicionis implendae gratia numerat, sive extraneus sit qui accepit[12] sive heres. eodem numero est pecunia, quam quis in hoc accipit, ut vel adeat hereditatem vel non adeat, quique in hoc accipit pecuniam, ut legatum omittat. sed et dos, quam quis in mortem mulieris a marito stipulatur, capitur sane mortis causa: cuius generis dotes recepticiae vocantur. rursus id, quod mortis causa donatur, aut in periculum mortis datur aut cogitationem[13] mortalitatis, quod nos quandoque mo-
3 rituros intellegimus. Si iusseris mortis causa[14] debitorem tuum mihi aut creditori meo expromittere decem, quid iuris esset quaeritur, si iste debitor solvendo non sit. et ait Iulianus, si ego stipulatus fuerim, tantam pecuniam videri me cepisse, in quantum debitor solvendo fuisset: nam et si convaluisset, inquit, donator, obligationem dumtaxat debitoris recipere deberet. si vero creditor meus stipulatus fuerit, tantam videri me pecuniam accepisse, in
4 quantum a creditore meo liberatus essem. Per accepti quoque lationem egens debitor liberatus totam eam pecuniam, qua liberatus est, cepisse videtur.

32 *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edictum* Non videtur perfecta donatio mortis causa facta, antequam mors insequatur.

33 *Paulus libro quarto ad Plautium* Qui alienam rem mortis causa traditam usucepit, non ab eo videretur cepisse, cuius res fuisset, sed ab eo, qui occasionem usucapionis praestitisset.

34 *Marcellus libro vicensimo octavo digestorum* Mortis causa donatio etiam sic constitui potest, ut quid[15] stipuletur in annos singulos quoad viveret, scilicet ut post mortem promissoris incipiat exactio.

35[16] *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Senatus censuit placere mortis causa donationes factas in eos, quos lex prohibet capere, in eadem causa haberi, in qua essent, quae testamento his legata essent, quibus capere per legem non liceret. ex hoc senatus consulto multae variaeque quaestiones
1 agitantur, de quibus pauca referamus. [17]Donatio dicta est a dono quasi dono datum, rapta[18] a Graeco:
2 nam hi dicunt δῶρον καὶ δωρεῖσθαι. Sed mortis causa donatio longe differt ab illa vera et absoluta donatione, quae ita proficiscitur, ut nullo casu revocetur. et[19] ibi qui donat illum potius quam se habere mavult: at is, qui mortis causa donat, se cogitat atque amore vitae recepisse potius quam dedisse mavult: et hoc est, quare vulgo dicatur: 'se 'potius habere vult, quam eum cui donat, illum
3 'deinde potius quam heredem suum'. Ergo qui mortis causa donat, qua parte se cogitat, negotium gerit, scilicet ut, cum convaluerit, reddatur sibi: nec dubitaverunt Cassiani[20], quin condictione repeti possit quasi re non secuta propter hanc rationem, quod ea quae dantur aut ita dantur, ut aliquid facias, aut

(1) *cf. l.* 37 § 1 *h. t.* (2) donator *ins.* (3) eam *scr.* (4) ipse *F* (5) in ius *S* (6) sibi donaverunt *del.* (7) mors *ins.* (8) 'tabulae vel chirographum sunto ubi- 'cumque sunt inanes' *scr.* (9) an, si heredes pecuniam ... petant, ... tueri se possit *scr.* (10) *ad* § 3 *cf. l.* 18 § 1 *h. t.* (11) mortis causa *ins.* (12) accipiet *F*² (13) aut in periculo mortis datur aut cogitatione *Hal.* (14) mihi donaturus *sec. B S ins.* (15) quis *edd.* (16) *ad* § 4 *cf. l.* 13 § 1 *h. t.* (17) *Iuliani adnotatorumve eius videntur quae sequuntur* (18) quasi dono datio tracta *S* (19) et] scilicet *scr.* (20) cassani *F*

ut ego aliquid faciam, aut ut Lucius Titius[1], aut ut aliquid optingat, et in istis condictio[2] sequitur[3].
4 Mortis causa donatio fit multis modis: alias extra suspicionem ullius periculi a sano et in bona valetudine posito et cui ex humana sorte mortis cogitatio est: alias ex metu mortis aut ex praesenti periculo aut ex futuro, si quidem terra marique, tam in pace quam in bello[4] et tam domi quam militiae multis generibus mortis periculum metui potest. nam et sic potest donari, ut omnimodo ex ea valitudine donatore mortuo res non reddatur, et ut reddatur, etiamsi prior ex eadem valetudine[5] decesserit, si tamen mutata voluntate restitui sibi voluerit. [6]et sic donari potest, ut non aliter reddatur, quam si prior ille qui accepit decesserit. sic quoque potest donari[7] mortis causa, ut nullo casu sit repetitio, id
5 est ne si[8] convaluerit quidem donator[9]. Si quis societatem per donationem mortis causa inierit, di-
6 cendum est nullam societatem esse. Si duobus debitoribus mortis causa donaturus creditor uni acceptum tulit[10] et convaluerit, eligere potest, utri
7 eorum condicat. Sed qui mortis causa in annos singulos pecuniam stipulatus est, non est similis ei, cui in annos singulos legatum est: nam licet multa essent legata, stipulatio tamen una est et condicio eius cui expromissum est[11] semel intuenda est.

36 *Ulpianus libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Quod condicionis implendae causa datur, licet non ex bonis mortui proficiscitur[12], capere tamen supra modum non poterit is, cui certum modum ad capiendum lex concessit. certe quod a statulibero condicionis implendae causa datur, indubitate modo lege[13] concesso imputatur: sic tamen, si mortis tempore in peculio id habuit. ceterum si post mortem, vel etiam si alius pro eo dedit, quia non fuit ex his bonis, quae mortis tempore testator habuit, in eadem erunt causa, in qua sunt, quae a legatariis dantur.

37[14] *Idem libro quinto decimo ad legem Iuliam et Papiam* Illud generaliter meminisse[15] oportebit donationes mortis causa factas legatis comparatas: quodcumque igitur in legatis iuris est, id in mortis
1 causa donationibus erit accipiendum. Iulianus ait: si quis servum mortis causa sibi donatum vendiderit et hoc vivo donatore fecerit, pretii condictionem donator habebit, si convaluisset et hoc donator elegerit. alioquin et ipsum servum restituere compellitur.

38 *Marcellus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Inter mortis causa donationem et omnia, quae mortis causa quis ceperit, est earum rerum differentia: nam mortis causa donatur quod praesens praesenti dat, mortis causa capi intellegitur et quod non cadit in[16] speciem donationis. etenim cum testamento quis suo Pamphilum servum suum liberum esse iussit, si mihi decem dederit, nihil mihi donasse videbitur, et tamen, si accepero a servo decem, mortis causa accepisse me convenit. idem accidit, quod[17] quis sit heres institutus, si mihi decem dederit: nam accipiendo ab eo, qui heres institutus est, condicionis explendae eius causa, mortis causa capio.

39 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* Si is, cui mortis causa servus donatus est, eum manumisit, tenetur condictione in pretium servi, quoniam scit posse sibi condici, si convaluerit donator.

40 *Papinianus libro vicensimo nono quaestionum* Si mortis causa inter virum et uxorem donatio facta sit, morte secuta reducitur ad id tempus donatio, quo interposita fuisset.

41 *Idem libro secundo responsorum* Quod statuliber uni ex heredibus de peculio dedit, ei qui accepit in Falcidiae rationem venit et in hereditatis petitione, item ex Trebelliano restituitur. ex peculio autem videtur dari, quod statuliber donatum accepit et dedit. et quod ab alio nomine ipsius eo praesente datur, prope est, ut ab ipso datum intellegatur.

42 *Idem libro tertio decimo responsorum* Seia cum bonis suis traditionibus factis Titio cognato donationis causa cessisset, usum fructum sibi recepit et convenit, ut, si Titius ante ipsam vita decessisset, proprietas ad eam rediret, si postea superstitibus liberis Titii mortua fuisset, tunc ad eos bona pertinerent. igitur si res[18] singulas heredes Lucii Titii vindicent, doli non inutiliter opponetur exceptio. bonae fidei autem iudicio constituto quaerebatur, an mulier promittere debeat se bona, cum moreretur[19], filiis Titii restituturam. incurrebat haesitatio non extorquendae donationis, quae nondum in personam filiorum initium acceperat. sed numquid interposita cautione prior donatio, quae dominio translato pridem perfecta est, propter legem in exordio datam retinetur, non secunda promittitur? utrum ergo certae condicionis donatio fuit an quae mortis consilium ac titulum haberet? sed denegari non potest mortis causa factam videri. sequitur, ut soluta priore donatione, quoniam Seia Titio superstes fuit, sequens extorqueri videatur. muliere denique postea diem functa liberi Titii si cautionem ex consensu mulieris acceperint, contributioni propter Falcidiam ex persona
1 sua tenebuntur. Cum pater in extremis vitae constitutus emancipato filio quaedam sine ulla condicione redhibendi donasset ac fratres et coheredes eius bonis contribui donationes Falcidiae causa vellent, ius antiquum servandum esse respondi: non enim ad alia constitutionem pertinere, quam quae lege certa donarentur et morte insecuta quodammodo bonis auferrentur spe retinendi perempta: eum autem, qui absolute donaret, non tam mortis causa quam morientem donare.

43 *Neratius libro primo responsorum* *Fulcinius* inter virum et uxorem mortis causa donationem ita fieri, si donator iustissimum mortis metum habeat. *Neratius:* sufficere existimationem donantis hanc esse, ut moriturum se putet: quam iuste nec ne susceperit, non quaerendum. quod magis tuendum est.

44 *Paulus libro primo manualium* Si servo mortis causa donatum sit, videamus, cuius[20] mors inspici[21] debeat, ut sit locus condictioni, domini an ipsius servi. sed magis eius inspicienda est, cui donatum esset. sed tamen post mortem ante apertas tabulas testamenti manumissum haec donatio non sequitur.

(1) timus *F* (2) condicio *F* (3) quod ea quae aut ita dantur, ut aliquid facias, aut ut ego aliquid capiam, aut ut Lucius Titius, aut ut aliquid optingat, condictio sequitur *scr.* (4) tam in pace quam in bello *del.* (5) donator *ins. l. gem.* (6) sed *ins. l. gem.* (7) donare F^2 (8) nisi F^2 (9) *vide p.* 610 *n.* 18 (10) tulerit F^2

(11) cui promissum est *scr.* (12) Quod, condicionis implendae causa licet datur, ex bonis mortui proficiscitur *scr.* (13) *sic sec. B Cuiacius*, legati *F* (14) *ad* § 1 *cf. l.* 19 *h. t.* (15) miminisse *F* (16) i *F* (17) quando *scr.* (18) rei (19) morerentur F^2 (20) cius *F* (21) inpici *F*

LIBER QUADRAGESIMUS.

I[1].

DE MANUMISSIONIBUS.

1 *Ulpianus libro sexto ad Sabinum* Placuit eum, qui calendis Ianuariis natus est[2], post sextam noctis pridie kalendas, quasi annum vicensimum compleverit, posse manumittere: non enim maiori viginti annis permitti manumittere, sed minorem manumittere vetari: iam autem minor non est, qui diem supremum agit anni vicensimi.

2[3] *Idem libro septimo decimo ad Sabinum* Si heres deliberante legatario servum legatum manumiserit, mox legatarius repudiaverit, manumissum liberum fore placet[4].

3 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Servus pignori datus, etiamsi debitor locuples est[5], manumitti non potest.

4 *Ulpianus libro sexto disputationum* Is qui suis
nummis emitur epistula divorum fratrum ad Urbium
Maximum in eam condicionem redigitur, ut liber-
1 tatem adipiscatur. Et primo quidem nummis suis
non proprie videtur emptus dici, cum suos nummos
servus habere non possit: verum coniventibus oculis
credendum est suis nummis eum redemptum, cum
non nummis eius, qui eum redemit, comparatur.
proinde sive ex peculio, quod ad venditorem per-
tinet, sive ex adventicio lucro, sive etiam amici be-
neficio vel liberalitate vel prorogante eo vel repro-
mittente[6] vel se delegante vel in se recipiente debitum
redemptus sit, credendum est suis nummis eum re-
demptum: satis est enim, quod is, qui emptioni suum
2 nomen accommodaverit, nihil de suo inpendit. Si
ab ignoto emptus sit, postea autem pretium suum
optulerit, dicendum erit non esse audiendum: ab ini-
tio enim hoc agi debet, ut imaginaria fieret emptio
et per fidem contractus inter emptorem et servum
3 agatur. Sive igitur non hoc ab initio esset actum,
ut suis nummis redimeretur, sive hoc acto nummos
4 servus non dedit, cessabit libertas. Unde quaeri
poterit, si, cum hoc ab initio esset[7] actum, emptor
festinavit et pretium numeravit, an postea ei satis-
facto servus constitutione uti possit: et puto posse.
5 Proinde et si ei nummos prorogavit emptor, cum ei
6 pariaverit[8], poterit ad libertatem pervenire. Sive
autem exprimetur in contractu (velut in emptione)
hoc 'ut manumittatur' sive non exprimatur, verius
7 est libertatem competere. Ergo et si forte quis
sic comparaverit suis nummis, ne eum manumittat,
benigna est opinio dicentium hunc ad libertatem per-
venire, cum et nomen emptionis imaginarius iste
8 emptor accommodet et praeterea nihil ei absit. Ni-
hil autem interest, a quo quis suis nummis ematur,
a fisco vel civitate vel a privato, cuiusque sit sexus
is qui emit. sed et si minor sit viginti annis qui
vendidit, interveniet constitutio. nec comparantis
quidem aetas spectatur: nam et si pupillus emat,
aequum est eum fidem implere, cum sine damno eius
9 hoc sit futurum. idem et si servus est. In illis
sane servis non intervenit constitutio, qui in totum
perduci ad libertatem non possunt, ut puta si ex-
portandus vel hac lege venierit (vel testamento hanc
condicionem acceperat), ne umquam manumitteretur.
10 Suis autem nummis redemptus etsi totum pretium
non numeravit, ex operis tamen ipsius accesserit ali-
quid, ut repleri pretium possit, vel si quid suo me-
rito adquisierit, dicendum est libertatem competere.
11 Quod si partem suis nummis redimeret, cum
partem servi haberet, ad constitutionem non pertine-
bit, non magis quam qui, cum proprietatem haberet,
12 usum fructum redemit. Sed qui, cum fructua-
rius esset, proprietatem redemit, in ea condicione est,
13 ut ad constitutionem pertineret. Sed et si duo
servum redemerint, alter propriis nummis, alter num-
mis servi, dicendum erit constitutionem cessare: nisi
forte is qui propriis nummis redemit manumittere
14 fuerit paratus. Sed et si partem quis redemit,
pars altera ex causa lucrativa accesserit, dicendum
erit constitutionem locum habere.

5 *Marcianus libro secundo institutionum* Si quis
dicat se suis nummis emptum, potest consistere cum
domino suo, cuius in fidem confugit, et queri, quod
ab eo non manumittatur, Romae quidem apud prae-
fectum urbis, in provinciis vero apud praesides ex
sacris constitutionibus divorum fratrum, sub ea tamen
denuntiatione, ut is servus, qui hoc intenderit nec
impleverit, in opus metalli detur, nisi forte dominus
reddi eum sibi maluerit, utique non maiorem ex ea
1 causa poenam constituturus. Sed et si rationibus
redditis liber esse iussus fuerit, arbiter inter[9] ser-
vum et dominum, id est heredem, datur de rationi-
bus excutiendis.

6 *Alfenus Varus libro quarto digestorum* Servus pecuniam ob libertatem pactus erat et eam domino dederat: dominus prius quam eum manumitteret, mortuus erat testamentoque liberum esse iusserat et ei peculium suum legaverat. consulebat[10], quam pecuniam domino dedisset ob libertatem, an eam sibi heredes patroni reddere deberent necne. respondit, si eam pecuniam dominus, posteaquam accepisset, in suae pecuniae rationem[11] habuisset, statim desisse eius peculii esse: sed si interea, dum eum manumitteret, acceptum servo rettulisset, videri peculii fuisse et debere heredes eam pecuniam manumisso reddere.

7 *Idem libro septimo digestorum* Duo filii familias peculiares servos separatim uterque habebant: ex his alter servulum suum peculiarem vivo patre manumisit: pater utrique testamento peculium praelegaverat. quaerebatur, servus iste utrum amborum an eius a quo manumissus erat libertus esset. respondit, si prius testamentum pater fecisset, quam filius eum liberum esse iussisset, unius esse libertum, ideo quod eum quoque in peculio legasse videretur: sed si postea testamentum pater fecisset, non videri eam mentem eius fuisse, ut eum, qui manumissus esset, legaret eumque servum, quoniam praelegatus non esset, mortuo patre amborum servum fuisse.

8 *Marcianus libro tertio decimo institutionum*
Qui poenae servi efficiuntur, indubitate manumittere
1 non possunt, quia et ipsi servi sunt. Sed nec rei
capitalium criminum manumittere servos suos possunt,
2 ut et senatus censuit. Divus quoque Pius Cal-
purnio rescripsit libertates ab eo, qui iam lege Cor-
nelia damnatus esset vel, cum futurum prospiceret ut
3 damnaretur, servis datas non competere. Sed ne
quidem illos ad iustam libertatem pervenire divus
Hadrianus rescripsit, qui ideo manumissi sunt, ut
crimini subtraherentur.

9 *Paulus libro singulari regularum* Servus hac lege venditus, ne manumittatur, vel testamento prohibitus manumitti, vel a praefecto vel a praeside prohibitus ob aliquod delictum manumitti ad libertatem perduci non potest.

10 *Idem imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum ex libris sex libro secundo* Aelianus debitor fiscalis Euemeriam ancillam ante annos

(1) *Sab.* 1...9; *App.* 10; *Ed.* 11...18. 26; *Pap.* 19...25. — *Bas.* 48, 1. — *Cf. Cod.* 7, 15 (2) est *om. F* (3) = *Vat.* § 84 (4) idemque et si heres deliberante legatario manumittat, mox legatarius repudiaverit: nam et hoc casu liberum fore ait (*scil. Marcellus*) *Vat.* (5) est *om. F* (6) promittente *S* (7) cesset *F* (8) paruerit F^2 (9) in *F* (10) consulebatur F^2 (11) ratione *Hal.*

multos emerat hac lege, ut manumitteret, eamque manumiserat: procurator cum bona debitoris non sufficientia quaereret, etiam Euemeriae status quaestionem faciebat. placuit non esse iuri fiscali locum, quo omnia bona debitorum iure pignoris tenerentur, quia ea lege empta est, et, si non manumitteretur, ex constitutione divi Marci ad libertatem perveniret.

11 *Idem libro sexagensimo quarto ad edictum* Servum, qui sub condicione legatus est, interim heres manumittendo liberum non facit.

12 *Idem libro quinquagensimo ad edictum* Lege Fabia prohibetur servus, qui plagium admisit, pro quo dominus poenam intulit, intra decem annos manumitti. in hoc tamen non testamenti facti tempus, sed mortis intuebimur.

13 *Pomponius libro primo ex Plautio* Servus furiosi ab adgnato curatore manumitti non potest, quia in administratione patrimonii manumissio non est. si autem ex fideicommissi causa deberet libertatem furiosus, dubitationis tollendae causa ab adgnato tradendum servum, ut ab eo cui traditus esset manumittatur, Octavenus ait.

14 *Paulus libro sexto decimo ad Plautium* Apud eum, cui par imperium est, manumittere non possumus: sed praetor apud consulem manumittere potest.
1 Imperator cum servum manumittit, non vindictam imponit, sed cum voluit, fit liber is qui manumittitur ex lege Augusti.

15 *Marcellus libro vicensimo tertio digestorum* Mortis causa servum manumitti posse non est dubitandum. quod non ita tibi intellegendum est, ut ita liber esse iubeatur, ut, si convaluerit dominus, non fiat liber, sed quemadmodum si vindicta eum liberaret absolute, scilicet quia moriturum se putet, mors eius exspectabitur[1], similiter et in hac specie in extremum tempus manumissoris vitae confertur libertas, durante scilicet (propter mortis causae tacitam condicionem) voluntate manumissoris: quemadmodum cum rem ita tradiderit, ut moriente eo fieret accipientis, quae[2] ita demum alienatur, si donator in eadem permanserit voluntate.

16 *Modestinus libro primo regularum* Si consentiente patre filius minor annis viginti servum eius manumiserit, patris faciet libertum et vacat[3] causae probatio ob patris consensum.

17 *Idem libro sexto regularum* Servi, quos filius familias in castris quaesiit, non in patris familia computabuntur: nec enim pater tales filii servos manumittere poterit.

18 *Gaius libro duodecimo ad legem Iuliam et Papiam* Eum qui venierit venditor et promissor[4] quem promiserit manumittere possunt.

19 *Papinianus libro trigensimo quaestionum* Si quis ab alio nummos acceperit, ut servum suum manumittat, etiam ab invito libertas extorqueri potest, licet plerumque pecunia eius numerata sit, maxime si frater vel pater naturalis pecuniam dedit: videbitur enim similis ei qui suis nummis redemptus est.

20 *Idem libro decimo responsorum* Causam minor viginti annis, qui servum donatum manumittendi gratia accepit, ex abundanti probat post divi Marci litteras ad Aufidium Victorinum: etenim, si non ma-
1 numiserit, ad libertatem servus perveniet. Non idem in fideicommissaria libertate iuris est, cuius causam minor debet probare: nam libertas nisi ita
2 manumisso non competit. Puellam ea lege vendidit, ut post annum ab emptore manumitteretur: quod si non manumisisset, convenit, uti manum[5] iniceret aut decem aureos emptor daret. non servata fide nihilo minus liberam ex sententia constitutionis fieri respondit, quoniam manus iniectio plerumque auxilii ferendi causa intervenit: itaque nec pecunia petetur, cum emolumentum legis voluntatem
3 venditoris secutum sit. Tempore alienationis convenit, ut homo libertatis causa traditus post quintum annum impletum manumitteretur et ut certam mercedem interea menstruam praeberet. condicionem libertati mercedes non facere, sed obsequio temporariae servitutis modum praestitutum esse respondi: neque enim in omnibus libertatis causa traditum comparari statulibero[6].

21 *Idem libro tertio decimo responsorum* Servum dotalem vir qui solvendo est constante matrimonio manumittere potest: si autem solvendo non est, licet alios creditores non habeat, libertas servi impedietur, ut constante matrimonio deberi dos intellegatur.

22 *Idem libro secundo definitionum* Nepos ex filio voluntate avi ut filius voluntate patris potest manumittere, sed manumissus patris vel avi libertus est.

23 *Paulus*[7] *libro quinto decimo responsorum* Gaius Seius Pamphilam hac lege emit, ut intra annum manumitteretur: deinde intra annum Seius servus pronuntiatus est: quaero, an ex lege venditionis finito anno Pamphila libertatem consecuta sit. Paulus respondit, cum ea condicione ancillam emptam domino adquisitam, cum qua condicione venisse proponeretur.

24 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Lege Iunia Petronia[8], si dissonantes pares iudicum existant sententiae, pro libertate pronuntiari iussum.
1 Sed et si testes non dispari numero tam pro libertate quam contra libertatem dixerint, pro libertate pronuntiandum esse saepe constitutum est.

25 *Gaius libro primo de manumissionibus* Iuris ratio efficit, ut infantibus quoque competat libertas.

26 *Iavolenus libro quarto ex posterioribus Labeonis* Servum furiosum omni genere manumissum ad libertatem perduci putat posse Labeo.

II[9].

DE MANUMISSIS VINDICTA.

1 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Apud praetorem eundemque tutorem posse pupillum ipso auctore manumittere constat.

2 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si minor sit annis viginti fructuarius, an consentire libertati possit? et puto consentiendo posse ad libertatem perducere.

3 *Idem libro quarto disputationum* Si heres servum legatum manumittat, mox repudiet legatarius, retro competit libertas. idemque est et si duobus pure servus legetur et post alterius manumissionem alter repudiaverit: nam et hic retro libertas competit.

4[10] *Iulianus libro quadragensimo secundo digestorum* Si pater filio permiserit servum manumittere et interim decesserit intestato, deinde filius ignorans patrem suum mortuum libertatem imposuerit, libertas servo favore libertatis contingit, cum non appareat mutata esse domini voluntas[11]. sin autem ignorante filio vetuisset pater per nuntium et antequam filius certior fieret, servum manumisisset, liber non fit. nam ut filio manumittente servus ad libertatem perveniat, durare oportet patris voluntatem: nam si mutata fuerit, non erit verum volente patre filium
1 manumisisse. Quotiens dominus servum manumittat, quamvis existimet alienum esse eum, nihilo minus verum est voluntate domini servum manumissum et ideo liber erit. et ex contrario si se Stichus non putaret manumittentis esse, nihilo minus libertatem contingere. plus enim in re est, quam in existimatione et utroque casu verum est Stichum voluntate domini manumissum esse. idemque iuris est et si dominus et servus in eo errore essent, ut neque ille se dominum nec hic se servum eius

(1) mors eius exspectabitur *del.* (2) quae *del.* (3) vagat *F* (4) et *ins. F* (5) venditor *ins.* (6) statuliberum *F* (7) *sic B*, idem *F* (8) *sic B*, patronia *F*

(9) *Sab.* 1...7. 9...16; *Ed.* 8. 17...21; *Pap.* 22...25. — *Bas.* 48, 2. — *Cf. Cod.* 7, 1 (10) *ad pr. cf. D.* 40, 9, 15, 1 (11) Iulianus ait ... non fieri eum liberum *Paulus l. c.*

2 putaret. Minor viginti annis dominus nec commu-
nem quidem servum sine consilio recte manumittit.
Paulus notat: sed si pignori obligatum sibi minor
viginti annis manumitti patiatur, recte manumittitur,
quia non tam manumittere is quam non impedire
manumittentem intellegitur.

5 *Iulianus eodem libro*[1] An apud se manumit-
tere possit is qui consilium praebeat, saepe quaesi-
tum est. ego, qui[2] meminissem Iavolenum praecep-
torem meum et in Africa et in Syria servos suos
manumisisse, cum consilium praeberet, exemplum
eius secutus et in praetura et consulatu meo quos-
dam ex servis meis vindicta liberavi et quibusdam
praetoribus consulentibus me idem suasi.

6 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Ser-
vus communis quin a minoribus viginti annis dominis
possit apud consilium manumitti, quamvis unus ex
sociis causam adprobaverit, dubium non est.

7 *Gaius libro primo rerum cottidianarum sive
aureorum* Non est omnino necesse pro tribunali
manumittere: itaque plerumque in transitu servi ma-
numitti solent, cum aut lavandi aut gestandi aut
ludorum gratia prodierit praetor aut proconsul lega-
tusve Caesaris.

8 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Ego cum
in villa cum praetore fuissem, passus sum apud eum
manumitti, etsi lictoris praesentia non esset.

9 *Marcianus libro tertio decimo institutionum*
Iusta causa manumissionis est, si periculo vitae in-
1 famiaeve dominum servus liberaverit. Sciendum
est, qualiscumque causa probata sit et recepta, liber-
tatem tribuere oportere: nam divus Pius rescripsit[3]
causas probatas revocari non oportere[4], dum ne
alienum servum possit quis manumittere: nam causae
probationi[5] contradicendum, non etiam causa iam
probata retractanda est.

10 *Idem libro tertio regularum* Surdi vel muti
patris filius iussu eius manumittere potest: furiosi
vero filius non potest manumittere.

11 *Ulpianus libro sexto de officio proconsulis*
Si minor annis viginti manumittit, huiusmodi solent
causae manumissionis recipi: si filius filiave frater
sororve naturalis sit

12 *Idem libro secundo ad legem Aeliam Sentiam*
vel si sanguine eum contingit (habetur enim ratio
cognationis):

13 *Idem libro*[6] *de officio proconsulis* si collac-
taneus, si educator, si paedagogus ipsius, si nutrix,
vel filius filiave cuius eorum, vel alumnus, vel cap-
sarius (id est qui portat libros[7]), vel si in hoc ma-
numittatur, ut procurator sit, dummodo non minor
annis decem et octo sit. praeterea et illud exigitur,
ut non utique unum servum habeat, qui manumittit.
item si matrimonii causa virgo vel mulier manumit-
tatur, exacto prius iureiurando, ut intra sex men-
ses uxorem eam duci oporteat: ita enim senatus
censuit.

14 *Marcianus libro quarto regularum* Alumnos
magis mulieribus conveniens est manumittere: sed et
in viris receptum est satisque est[8] permitti eum
manumitti, in quo nutriendo propensiorem animum
1 fecerint. Sunt qui putant etiam feminas posse
matrimonii causa manumittere, sed ita, si forte con-
servus suus in hoc ei legatus est. et si spado velit
matrimonii causa manumittere, potest: non idem est
in castrato.

15 *Paulus libro primo ad legem Aeliam Sentiam*
Etiam condicionis implendae causa minori viginti
annis manumittere permittendum est, veluti si quis
ita heres institutus sit, si[9] servum ad libertatem
1 perduxerit. Ex praeterito tempore plures causae
esse possunt, veluti quod dominum in proelio adiu-
vaverit, contra latrones tuitus sit, quod aegrum
sanaverit, quod insidias detexerit. et longum est, si
exequi voluerimus, quia multa merita incidere pos-
sunt, quibus honestum sit libertatem cum decreto
praestare: quas aestimare debebit is, apud quem de
2 ea re agatur. Plures vindicta pariter manumitti
possunt et sufficit praesentia servorum, ut vel plures
3 manumitti possint[10]. Absens quoque causam pro-
4 bare per procuratorem poterit. Si duo matri-
monii causa manumittent, recipi causa non debet-
5 Hi qui in Italia vel alia provincia domicilium ha-
bent, apud alterius provinciae praesidem consilio
adhibito manumittere possunt.

16 *Ulpianus libro secundo ad legem Aeliam Sen-
tiam* Illud in causis probandis meminisse iudices
oportet, ut non ex luxuria, sed ex affectu descen-
dentes causas probent: neque enim deliciis, sed iustis
affectionibus dedisse iustam libertatem legem Aeliam
1 Sentiam credendum. Si quis minori viginti annis
hac lege servum dederit aut pretio accepto vel do-
nationis causa, ut eum liberum faciat, potest ille
causam manumissionis istius[11] probare, hoc ipsum
allegans legem datam, et perducere ad libertatem:
ergo hic debet ostendere hoc inter ipsos actum, ut
proinde vel ex lege donationis vel ex affectione eius
qui dedit res aestimetur[12].

17 *Paulus libro quinquagensimo ad edictum* Apud
proconsulem, postquam urbem egressus est, vindicta
manumittere possumus: sed et apud legatum eius
manumittere possumus.

18 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* Apud
filium familias magistratum manumitti potest, etiamsi
1 ipse filius familias manumittere non potest. Apud
collegam suum praetor manumittere non potest.
2 Filius quoque voluntate patris apud patrem ma-
numittere poterit.

19 *Celsus libro vicensimo nono digestorum* Si
minor annis apud consilium matrimonii causa prae-
gnatem manumiserit eaque interim pepererit, in pen-
denti erit, servus an liber sit, quem ea peperit.

20 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Si
rogatus sit minor viginti quinque[13] annis manumittere
per fideicommissum, incunctanter debet ei permitti,
nisi si proprium servum rogatus fuit manumittere:
hic enim conferenda erit quantitas emolumenti, quae
ad eum pervenit ex iudicio eius qui rogavit, cum
1 pretio eorum quos rogatus est manumittere. Sed
et si hac lege ei servus fuerit donatus, ut manumit-
tatur, permittendum erit manumittere, ne constitutio
divi Marci superveniens cunctationem consulis dirimat.
2 Matrimonii causa manumittere si quis velit et is[14]
sit, qui non indigne huiusmodi condicionis uxorem
3 sortiturus sit, erit ei concedendum. Mulieri quo-
que volenti suum filium naturalem vel quem ex supra
scriptis manumittere permittendum esse Marcellus
4 scribit. Consul apud se potest manumittere, etiamsi
evenerit, ut minor annis viginti sit.

21 *Modestinus libro primo pandectarum* Apud
praefectum Aegypti possum servum manumittere ex
constitutione divi Augusti.

22 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Pater
ex provincia ad filium sciens Romae agentem epistu-
lam fecit, quae permisit ei, quem vellet ex servis,
quos in ministerio secum hic habebat, vindicta libe-
rare: post quam filius Stichum manumisit apud prae-
torem: quaero, an fecerit liberum. respondi: quare
non hoc concessum credamus patri, ut permittere
possit filio ex his, quos in ministerio haberet, manu-
mittere? solam enim electionem filio concessit, cete-
rum ipse manumittit.

23 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Manumissio per lictores hodie domino tacente expe-
diri solet, et verba sollemnia licet non dicantur, ut
dicta accipiuntur.

24 *Paulus libro secundo ad Neratium* Pupillus
qui infans non est apud consilium recte manumittit.

(1) iul. eodem libro *del.* F^2 (2) qui *Russardus*, quem *F* (3) *Cod.* 7, 1, 1 (4) oporte *F* (5) probationis *F* (6) sexto *ins.* (7) id est qui portat libros *non est Ulpiani* (8) que est *del.* (9) si *om. F* (10) ut vel plures manumitti possint *del.* (11) illius F^a *et* F^2 (12) aestimatur F^2 (13) quinque *del. S* (14) is *del.* F^2

Paulus: scilicet tutore auctore, ita tamen, ut peculium eum non sequatur.

25 *Gaius libro primo de manumissionibus* Si tutoris habendi causa pupillus manumittat, probationi[1] esse causam Fufidius ait. Nerva filius contra sentit, quod verius est: namque perabsurdum est in eligendo tutore firmum videri esse [2]iudicium pupilli, cuius in omnibus rebus ut infirmum iudicium tutore auctore regitur.

III[3].

DE MANUMISSIONIBUS QUAE SERVIS AD UNIVERSITATEM PERTINENTIBUS IMPONUNTUR.

1 *Ulpianus libro quinto ad Sabinum* Divus Marcus omnibus collegiis, quibus coeundi ius est, manumittendi potestatem dedit:

2 *Idem libro quarto decimo ad Sabinum* quare hi quoque legitimam hereditatem liberti vindicabunt.

3 *Papinianus libro quarto decimo responsorum* Servus civitatis iure manumissus non ademptum peculium retinet ideoque debitor ei solvendo liberatur.

IIII[4].

DE MANUMISSIS TESTAMENTO.

1 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* Cum saepius datur servo libertas, placet eam favore[5] valere, ex qua pervenit ad libertatem.

2 *Idem libro quinto ad Sabinum* Si quis ita heredem instituerit 'Titius heres esto. si Titius heres 'non erit, Stichus heres esto. Stichus liber esto', non esse Stichum liberum Aristo ait Titio herede existente. mihi videtur posse dici liberum fore, quasi non utique alio gradu acceperit libertatem, sed dupliciter: quo iure utimur.

3 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Nec militi minori annis viginti permittitur posse[6] testamento suo servum manumittere.

4 *Idem libro secundo ad Sabinum* Si quis ita scripserit 'Stichus liber esto eique heres[7] meus de'cem dato', nulla dubitatio est, quin debeantur etiam,
1 si eum pater familias vivus manumiserit. Sed et si sic: 'Stichus liber esto' sive statim sive post tempus 'eique, cum liber erit, heres meus decem dato',
2 idem dicendum est. Illud constabit, si libertate data sic fuerit legatum 'eique, si eum vindicta libe'ravero, heres meus decem dato', licet ex nimia suptilitate separatum est a[8] testamento, attamen humanitatis intuitu valebit legatum, [9]si vivus eum manumiserit.

5 *Idem libro tertio ad Sabinum* In libertatibus levissima scriptura spectanda est, ut, si plures sint, quae[10] manumisso facilior sit, ea levissima intellegatur: sed in fideicommissariis libertatibus novissima[11] scriptura spectatur.

6 *Ulpianus libro octavo decimo ad Sabinum* Si fructuarium dominus proprietatis heredem scripserit et servo sub condicione sit libertas data: quoniam interim fit heredis, confusione facta usus fructus, si extiterit condicio, perveniet ad libertatem.

7 *Idem libro nono decimo ad Sabinum* Neratius scribit eius, cui libertas sic data est 'si mihi nullus 'filius erit cum moriar, Stichus liber esto', impediri libertatem postumo nato. sed dum speratur nasci, utrum in servitute remanere dicimus an vero ex postfacto respondemus retro liberum fuisse nullo filio nato? quod magis arbitror probandum.

8[12] *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si ita sit scriptum: 'Stichus, si rationes diligenter tractasse 'videbitur, liber esto', diligentiam desiderandam, quae domino, non quae servo erit utilis, coniuncta[13] fidei bonae et in reliquis quoque reddendis.

9 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad Sabinum* Si quis ita legatus sit, ut manumittatur, si manumissus non fuerit, liber esse iussus est[14] eique legetur: et libertatem competere et legatum deberi saepe
1 responsum est. Quod constitutum est vetitum in testamento ad libertatem perduci non posse manumitti, hoc ad eos pertinere puto, qui testatoris fuerunt vel heredis: servo enim alieno id irrogari non poterit.

10 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Si peculium praelegatum est et vicarius liber esse iussus sit, liberum eum esse constat. multum enim interest inter genus et speciem: speciem enim eximi de genere placet: quod est in peculio legato et vicario
1 manumisso. Si servus legatus liber esse iussus est, liber est. sed si prius liber esse iussus, postea legatus sit, si quidem evidens voluntas sit testatoris, quod ademit libertatem, cum placeat hodie etiam libertatem adimi posse, legato eum cedere puto: quod si in obscuro sit, tunc favorabilius respondetur liberum fore.

11 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Si legato servo fideicommissa libertas relicta est, vel heres
1 vel legatarius eum cogitur manumittere. 'Si Sti'chus et Pamphilus decem dederint[15], liberi sunto': potest alter quinque dando liber esse, quamvis alter
2 non dederit. Cum testamento servus liber esse iussus est, vel uno ex pluribus heredibus institutis adeunte hereditatem statim liber est.

12 *Ulpianus libro quinquagensimo ad edictum* Si quis libertatem sub iurisiurandi condicione reliquerit, edicto praetoris locus non erit, ut iurisiurandi condicio remittatur, et merito: nam si quis remiserit condicionem libertatis, ipsam libertatem impedit, dum competere aliter non potest, quam si paritum fuerit
1 condicioni. Proinde et si legatum quis cum libertate acceperit, non aliter legatum habebit, nisi con-
2 dicioni iurisiurandi paruerit. Sed si pure libertatem acceperit, legatum sub iurisiurandi condicione, putat Iulianus libro trigensimo primo digestorum
3 remitti ei condicionem iurisiurandi. Idem puto dicendum et si libertati[16] quoque iniecta condicio sit, sed testator eum vivus manumiserit: nam et hic condicio legati remittetur.

13[17] *Idem libro quinto disputationum* Si ita fuerit servis duobus libertas data, si insulam aedificaverint vel si statuam posuerint, dividi haec condicio non 'poterit. solummodo illud habebit dubitationem, an altero faciente satisfactum voluntati videatur ideoque ad libertatem perveniat: quod magis est, nisi aliud expressit testator. faciendo tamen sibi condicionem implevit, alteri non: quin immo extinguitur ei condicio: nec enim amplius parere condicioni potest,
1 cum semel expleta sit. Idem quaeri potest et si fabris duobus vel pictoribus, si membrum depinxissent[18] vel si fabricassent navem, quid adscriptum sit: nam voluntatis erit quaestio, num alteri alterius facti condicionem[19] iunxerit[20]: quae res efficit, ut, quod[21] alter cessat, alteri quoque, qui facere paratus est, condicio deficiat. quod si ex his, quae scripsit vel dixit, ostenditur contentus esse testator vel alterum facere, res erit expedita: nam alter faciendo aut et sibi et socio proderit aut sibi tantum, prout voluisse
2 testatorem apparuerit. Haec quaestio et in eo tractatur, si quis libertatem dederit servis duobus, si rationes reddiderint. Iulianus enim tractat, si alter reddere sit paratus, alter non sit, an alter per alterum impediatur: et rectissime ait, si quidem separatim rationes gesserunt, sufficere ad libertatem

(1) probationes *F* (2) ei *ins. F*[2]
(3) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. — *Bas.* 48, 3, 1...3. — *Cf. Cod.* 7, 9
(4) *Sab.* 1...28; *Ed.* 30...32. 34...46; *Pap.* 33. 47. 58; *App.* 29. 59...61. — *Bas.* 48, 3, 4...61. — *Cf. Cod.* 7, 2 (5) favore] dationem *scr.* (6) posse] per se *scr.* (7) heres *S, om. F*
(8) manumissione *ins.* (9) sicuti *ins.* (10) qua *F*[1]
(11) novissim *F* (12) *cf. D.* 40, 7, 21 *pr.* (13) coniunctam *scr.* (14) sit *scr.* (15) dederit *F* (16) libertate *F*
(17) *ad* § 2 *cf. D.* 40, 7, 13, 2 (18) depixissent *F* (19) condictionem *F* (20) iniunxerit *dett.* (21) quod *F*[2], quod ad *F*[1]

adipiscendam ei qui[1] suas rationes reddit: si vero simul, non alias videri alterum paruisse, nisi utriusque reliqua exsolverit. in reliquis accipere debemus,
3 ut et ipsa volumina rationum reddantur. Sed et si ancilla cum filiis libera esse iussa sit, etsi nullos habeat, erit libera: vel si habeat quidem, filii autem eius ad libertatem pertinere non possint, idem erit dicendum: et si ipsa libera esse non possit, filii tamen eius pervenient ad libertatem. nam haec adiectio 'cum filiis' non facit condicionem, nisi mihi proponas aliam sententiam testatoris fuisse: tunc enim pro condicione erunt haec verba accipienda. condicionem autem non facere argumento est et[2] edictum praetoris, quo ita cavetur 'ventrem cum 'liberis in possessionem esse iubebo': placet enim, etsi nulli liberi[3] sint, ventrem tamen ex edicto in possessionem mittendum.

14 *Idem libro octavo disputationum* Cum servus pure liber scribitur et heres sub condicione, placet deficiente condicione habere eum libertatem.

15 *Iulianus libro trigensimo secundo digestorum* 'Stichum Sempronio do lego. si Sempronius Stichum 'intra annum non manumiserit, idem Stichus liber 'esto'. quaesitum est, quid iuris sit. respondit[4] hoc modo libertate data 'si Sempronius non manu'miserit, Stichus liber esto' Sempronium, nisi manumiserit, nihil iuris in Stichum habiturum, sed liberum eum futurum.

16 *Idem libro trigensimo sexto digestorum* Si ita scriptum fuerit: 'cum Titius annorum triginta 'erit, Stichus liber esto eique heres meus fundum 'dato' et Titius, antequam ad annum trigensimum perveniret, decesserit, Sticho libertas competet, sed legatum non debebitur. nam favore libertatis receptum est, ut mortuo Titio tempus superesse videretur, quo impleto libertas contingeret: circa legatum defecisse condicio visa est.

17[5] *Idem libro quadragensimo secundo digestorum* Libertas, quae in ultimum vitae tempus confertur, veluti 'Stichus cum morietur, liber esto', nullius momenti existimanda est. Haec autem scriptura 'Stichus si Capitolium non ascenderit, liber esto' ita accipienda est 'si cum primum potuerit, Capito'lium non ascenderit': isto enim modo perveniet Stichus ad libertatem, si facultate data ascendendi
1 Capitolium abstinuerit. Hac[6] scriptura testamenti 'Pamphilus liber esto, ita ut filiis meis rationem 'reddat' an sub condicione libertas data videretur, quaesitum est. respondi pure quidem datam libertatem et illam adiectionem 'ita ut rationes reddat' condicionem libertati non inicere: tamen quia manifesta voluntas testantis exprimeretur, cogendum eum
2 ad rationes reddendas. Post annos indistincte liber esse iussus post biennium liber erit: idque et favor libertatis exigit, et verba patiuntur[7]: nisi si aliud sensisse patrem familias manifestissimis rationibus is, a quo libertas relicta est, probaverit.

18 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Qui duos heredes instituebat, post alterius mortem servum liberum esse iusserat: is ex cuius morte libertas pendebat, vivo testatore decesserat. Sabinus respon-
1 dit[8] liberum futurum. Haec condicio 'cum mo'riar, liber esto' vitae tempus complectitur et idcirco inutilis esse videtur. sed melius est verba benignius interpretari, ut post mortem suam videatur testator
2 ei libertatem reliquisse. Sed multo magis haec 'ad 'annum liber esto' vel ita accipi potest 'post annum, 'quam moriar, liber esto' et, licet hoc modo accipiatur 'post annum, quam hoc testamentum factum erit, 'liber esto', si evenerit, ut intra annum testator decedat[9], inutilis non erit.

19 *Idem libro tertio ad Urseium Ferocem* Quidam heredem suum rogaverat, ut servum manumitteret: deinde, si heres eum non manumiserit, liberum eum esse iusserat eique legaverat: heres eum manumissit. plerique existimant hunc ex testamento libertatem consequi: secundum hoc legatum quoque ei debetur.

20 *Africanus libro primo quaestionum* Servos legavit et cavit ita: 'rogo, si te promeruerunt, dignos 'eos libertate existimes'. praetoris hae partes sunt, ut cogat libertatem praestari, nisi si quid tale hi servi admiserint, ut indigni sint, quo libertatem consequantur, non etiam ut talia officia ab his exigantur, pro quibus libertatem mereri debent. arbitrium tamen eius erit qui rogatus sit, quo tempore quemque velit manumittere, ita ut, si vivus non manumisisset, heres eius statim libertatem praestare cogatur.

21 *Idem libro quarto quaestionum* 'Stichus, immo 'Pamphilus liber esto'. Pamphilum liberum futurum respondit: quodammodo enim emendasse errorem suum testatorem. idemque iuris fore etiam, si ita scriptum fuerit: 'Stichus liber esto, immo Pamphilus liber esto'.

22 *Idem libro nono quaestionum* Qui filium impuberem heredem instituit, Stichum ratione argenti, quod sub cura eius esset, reddita liberum esse iusserat: is servus parte argenti subtracta cum tutore divisit atque ita tutor ei parem rationem adscripsit. consultus, an Stichus liber esset, respondit non esse liberum: nam quod alioquin placeat, si statuliber pecuniam dare iussus tutori det vel per tutorem stet, quo minus condicioni pareatur, pervenire eum ad libertatem, ita accipiendum, ut bona fide et citra fraudem statuliberi et tutoris id fiat, sicut et in alienationibus rerum pupillarium servatur. itaque et si offerente statulibero pecuniam tutor in fraudem pupilli accipere nolit, non aliter libertatem contingere, quam si servus fraude careat. eademque et de curatore dicenda. item quaesitum est, rationem argenti reddere iussus in quem modum intellegendus sit condicioni paruisse, id est an, si quaedam vasa sine culpa eius perierint atque ita reliqua vasa heredi bona fide adsignaverit, perveniat ad libertatem. respondit perventurum: nam sufficere, si ex aequo et bono rationem reddat: denique quam rationem bonus pater familias reciperet, ea heredi reddita impletam condicionem videri.

23 *Marcianus libro primo institutionum* Testamento manumissus ita demum fit liber, si testamentum valeat et ex eo adita sit hereditas, vel si quis omissa causa testamenti ab intestato possideat here-
1 ditatem. Testamento data libertas competit pure quidem data statim, quam adita fuerit hereditas vel ab uno ex heredibus: si in diem autem libertas data est vel sub condicione, tunc competit libertas, cum dies venerit vel condicio extiterit.

24 *Gaius libro primo rerum cottidianarum sive aureorum* Nominatim videntur liberi esse iussi, qui vel ex artificio vel officio vel quolibet alio modo evidenter denotati essent, veluti 'dispensator meus' 'cellarius meus' 'cocus meus' 'Pamphili servi mei 'filius'.

25 *Ulpianus libro quarto regularum* Testamento liber esse iussus tum fit liber, cum adita fuerit hereditas qualibet ex parte, si modo ab eo gradu, quo liber esse iussus est, adita fuerit et pure quis manumissus sit.

26 *Marcianus libro primo regularum* Divus Pius et divi fratres favorabiliter rescripserunt, cum servo cum libertate substituto legatum erat, si heres non esset, non adscripta libertate, perinde haberi, atque si adscripta esset et[10] libertas.

27 *Paulus libro primo ad legem Aeliam Sentiam* Qui potuerint apud consilium manumittendo ad libertatem perducere, possunt etiam necessarium heredem facere, ut haec ipsa necessitas probabilem faciat manumissionem.

28 *Idem libro singulari de iure codicillorum* 'Stichus, si codicillis eum non vetuero liberum esse,

(1) ei qui] si quis *scr.* (2) et *del.* F^2 (3) liberi] deberi F^1, de liberis F^2 (4) respondi *scr.* (5) *ad pr.* *cf. l.* 61 *pr. h. t. et D.* 40, 7, 4, 1 (6) haec *F* (7) potiuntur *F* (8) statim *ins.* (9) decedet *F* (10) ei *scr.*

'liber esto': sic est atque si diceret: 'Stichus, si in 'Capitolium non ascendero, liber esto': nam et heres sic institui potest.

29 *Scaevola libro vicensimo tertio digestorum* Uxorem praegnatem repudiaverat et aliam duxerat: prior enixa filium exposuit: hic sublatus ab alio educatus est nomine patris vocitatus usque[1]: ad vitae tempus patris tam ab eo quam a matre, an vivorum numero esset, ignorabatur: mortuo patre testamentoque eius, quo filius neque exheredatus neque heres institutus sit, recitato filius et a matre et ab avia paterna adgnitus hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possidet. quaesitum est, hi qui testamento libertatem acceperunt utrum liberi an servi sint. respondit filium quidem nihil praeiudicii passum fuisse, si pater eum ignoravit, et ideo, cum in potestate et ignorantis patris esset, testamentum non valere. servi autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari contrarium studium favore[2] libertatis est.

30 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Si servi qui apud hostes sunt liberi esse iussi sunt, ad libertatem perveniunt, quamvis neque testamenti neque mortis tempore testantis, sed hostium fuerunt.

31 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* Cum ex pluribus eodem nomine servis unus liber[3] iussus non appareat qui sit, nullus liber est.

32 *Ulpianus libro sexagensimo quinto ad edictum* Sciendum est necessario herede existente, quamvis se abstineat, tamen libertates competere, si modo non in fraudem legis Aeliae Sentiae datae fuerint.

33 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Libertas ad tempus dari non potest,

34 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* ideoque si ita scriptum sit 'Stichus usque ad annos 'decem liber esto', temporis adiectio supervacua est.

35 *Idem libro quinquagensimo ad edictum* Servius existimabat iis posse servis dari testamento directam libertatem, qui utroque tempore, et quo testamentum fit et quo moritur, testatoris fuerunt: quae sententia vera est.

36 *Idem libro septimo ad Plautium* Servum testamento ita manumisi: 'si iuraverit se Cornelio filio 'meo decem operarum daturum, liber esto': quaeritur, quid iuris sit. et sciendum est iurando servum condicionem implere, sed non teneri operarum nomine, quia nisi post manumissionem iuret, non obligatur.

37 *Idem libro nono ad Plautium* Nominatim codicillis manumissus videtur servus, cuius nomen testamento continetur[4].

38 *Idem libro duodecimo ad Plautium* Libertas testamento servo ita dari potest: 'cum per leges 'licebit, liber esto'.

39 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* 'Stichus 'servus meus, si eum heres alienaverit, liber esto': inutiliter libertas datur, quia in id tempus confertur, quo alienus futurus sit. nec contrarium est, quod statuliber, etiamsi venierit, ex testamento libertatem consequitur: quippe[5] utiliter libertas data facto heredis non peremitur. aut quid in legato eo modo dato dicemus? diversum enim nulla ratione dicetur: nam inter libertatem et legatum, quantum ad hanc causam, nihil distat. igitur nec sic recte[6] dabitur libertas 'si heredis mei esse desierit, liber esto', quia nullum casum utilem habet.

40 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Iulianus ait, cum idem homo et per fideicommissum[7] detur alicui et liber esse iubeatur, heredem libertatem praestare debere: non enim cogetur, inquit, ex causa fideicommissi aestimationem sufferre, cum debitam
1 libertatem reddiderit. Sed et cum sub condicione servo libertas per fideicommissum detur et ipse praesenti die daretur, non aliter tradere eum cogetur, quam ut caveatur existente condicione libertati[8] eum restitutum iri: nam in omnibus fere causis fideicommissas libertates pro directo datis habendas. sed Ofilius aiebat, si adimendi legati causa fideicommissam libertatem testator dedisset, ea vera esse: si vero onerari heredem a testatore legatarius ostenderit, aestimationem nihilo minus legatario praestandam.

41 *Idem libro septimo ex Plautio* Si ita fuerit libertas relicta: 'Stichus servus meus anno duodecimo, 'postquam ego mortuus ero, liber esto', verisimile est principio duodecimi anni eum liberum esse, nam hoc mortuum sensisse. et inter hos sermones 'duo'decimo anno' et 'post duodecim annos' multum interest et ita loqui solemus. duodecimus annus est, cum quantulumlibet ex duodecimo anno venisset aut praeterisset, et qui duodecimo anno liber esse iubetur,
1 omnibus anni diebus liber esse iussus est. Sed si ita sit scriptum in testamento: 'Stichus servus meus 'heredi meo mille nummos anno biennio triennio, post'quam ego mortuus ero, si solverit satisve fecerit, 'liber esto', non potest is servus nisi triennio praeterito liber esse, nisi[9] praesentem eam pecuniam solvat aut satisfaciat: compensanda etenim est heredi libertatis celeritas praematurae pecuniarum solutioni.
2 Labeo scribit, si sic libertas relicta sit: 'Stichus 'intra annum, postquam mortuus ero, liber esto', statim eum liberum esse: nam et si ita sit: 'si intra 'annum decimum[10] heredi meo dederit, liber esto', statim solvendo eo[11] liberum esse sine mora futurum.

42 *Marcellus libro sexto decimo digestorum* Si quis ita scripserit 'illum illius libertum esse volo', et servus libertatem petere potest et ille, ut habeat libertum.

43 *Modestinus libro singulari de manumissionibus* Libertates directae et testamento et codicillis testamento confirmatis recte dantur, fideicommissae et ab intestato et codicillis non confirmatis relinqui possunt.

44 *Idem libro decimo responsorum* Maevia decedens servis suis nomine Sacco[12] et Eutychiae et Irenae sub condicione libertatem reliquit his verbis: 'Saccus servus meus et Eutychia et Irene ancillae 'meae omnes sub hac condicione liberi sunto, ut mo'numento meo alternis mensibus lucernam accendant 'et sollemnia mortis peragant': quaero, cum adsiduo monumento Maeviae Saccus et Eutychia et Irene non adsint, an liberi esse possunt. Modestinus respondit neque contextum verborum totius scripturae neque mentem testatricis eam esse, ut libertas sub condicione suspensa sit, cum liberos eos monumento adesse voluit: officio tamen iudicis eos esse compellendos testatricis iussioni parere.

45 *Idem libro ...... pandectarum* Quod vulgo dicitur sub pluribus condicionibus data libertate levissimam condicionem spectandam esse, ita verum est, si separatim condiciones sint datae: quod si coniunctim datae sunt, nisi omnibus paruerit, liber non erit.

46 *Pomponius libro septimo ex variis lectionibus* Aristo Neratio Appiano[13] rescripsit, testamento liber esse iussus, cum annorum triginta esset, antequam ad eam aetatem perveniret si in metallum damnatus sit ac postea revocetur, sine dubitatione cum libertate legatum ad eum pertinere neque metallorum poena ius eius mutari: nec aliud, si heres esset sub condicione institutus: futurum enim eum etiam necessarium.

47 *Papinianus libro sexto quaestionum* Cum ex falsis codicillis per errorem libertas, licet non debita, praestita tamen ab herede fuisset, viginti solidos a

(1) educatus est vocitatusque nomine patris *scr.* (2) studium favore] studio *scr.* (3) esse *ins.* (4) nominatim testamento manumissus videtur servus, cuius nomen codicillis continetur *scr.* (5) coeppe F^1, certe F^2 (6) *sic cum B*, sivirecto F^1, si directo F^2 (7) per fideicommissum et *scr.* (8) libertatis *scr.* (9) *tale quid jun.* non potest ... liber esse. benignius tamen est eum item liberum fieri, si (10) decimum] decem *edd.* (11) eo] eum *scr.* (12) sacci F^1, saccoe F^2 (13) Appiano] Prisco *scr.*

singulis hominibus inferendos esse heredi princeps
1 constituit. Sed et si condicionis implendae gratia servum institutus manumiserit ac postea filius de inofficioso agendo tenuerit vel testamentum falsum fuerit pronuntiatum, consequens erit idem in hac specie fieri, quod in falsis codicillis constitutum est.

48 *Idem libro decimo quaestionum* Si socius testamento libertatem ita dederit: 'Pamphilus, si eum socius manumiserit, liber esto', Servius respondit socio manumittente communem fieri libertum familiae atque manumissoris: neque enim novum aut incognitum est vario iure communi mancipio libertatem optingere.

49 *Idem libro sexto responsorum* Testamento militis ita manumissam 'Samiam in libertate esse iussi' directam libertatem iure militiae cepisse placuit.

50 *Idem libro nono responsorum* Quod divo Marco pro libertatibus conservandis placuit, locum habet irrito testamento facto, si bona venitura sint: alioquin vacantibus fisco vindicatis non habere consti-
1 tutionem locum aperte cavetur. Servos autem testamento manumissos, ut bona suscipiant, iure cautionem idoneam offerre, non minus quam ceteros defuncti libertos aut extrarios declaravit: quod beneficium, minoribus annis heredibus scriptis auxilium bonis praestitutum more solito desiderantibus, non aufertur [1].

51 *Idem libro quarto decimo responsorum* Testamento centurio servos suos venire prohibuit ac petit, prout quisque meruisset, eos manumitti. libertates utiliter datas respondit, cum, si nemo servorum offenderit, omnes ad libertatem pervenire possunt: quibusdam autem per offensam exclusis residui in liber-
1 tatem perveniunt. Cum ita testamento adscriptum esset: 'servi, qui sine offensa fuerunt, liberi sunto', condicionem adscriptam videri placuit, cuius interpretationem talem faciendam, ut de his in libertate danda cogitasse non videatur, quos poena coercuit aut ab honore ministrandi vel administrandae rei negotio removit.

52 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Imperatores Missenio Frontoni: 'Testamento militis his 'verbis adscripta libertate: "Stephanum servum meum "liberum esse volo" vel "iubeo" adita hereditate 'libertas competit: et ideo ea, quae postea adiecta 'sunt: "sic tamen, ut cum herede meo sit quo [2] us- "que iuvenis sit: quod si noluerit aut contempserit, "iure servitutis teneatur" ad revocandam libertatem, 'quae competit, non sunt efficacia'. idem et in paganorum testamentis observatur.

53 *Idem libro quinto decimo responsorum* Lucius Titius servo libertatem dedit, si rationem actus sui ex fide dedisset Gaio Seio filio suo: cum annos pubertatis egressus fuisset Gaius Seius, a curatoribus eiusdem conventus servus etiam apud iudicem omnibus satisfecit: exacta cautione a curatoribus pronuntiatum est liberum eum esse: nunc Gaius Seius filius testatoris negat curatoribus suis recte pecuniam inlatam: quaero, an iure soluta sit quantitas. Paulus respondit curatoribus quidem adulescentis reliquam rationem, ut condicio testamento adscripta impleatur, non iure exsolutam videri: sed si praesente adulescente pecunia illata est vel in rationibus eius relata, impletam condicionem videri, ac si ipsi soluta fuisset.

54 *Scaevola libro quarto responsorum* Qui habebat servum Cratistum, testamento ita cavit: 'servus 'meus Cratinus liber esto': quaero, an servus Cratistus ad libertatem pervenire possit, cum testator servum Cratinum non habebat, sed hunc solum Cratistum. respondit nihil obesse, quod in syllaba
1 errasset. Scripti testamento heredes ante aditam hereditatem pacti sunt cum creditoribus, ut parte dimidia contenti essent, et ita decreto [3] a praetore interposito hereditatem adierunt: quaero, an libertates in eo testamento datae competierunt. respondit, si testator fraudandi consilium non habuisset, competere libertates.

55 *Maecianus libro secundo fideicommissorum* Libertate sub condicione data huc iam decursum est, ut, si per statuliberum non stet, quominus condicioni pareat, quamvis ne per heredem quidem stet, tamen ad libertatem perveniat. quod credo responderi oportere et si per fideicommissum utique here-
1 ditariis servis libertas data fuerit. Non absurde
2 et de heredis servis idem dicetur. De his autem, quos redimendos habebit, non iuste dubitamus, siquidem eo casu iniquum erit heredem perinde compelli debere redimere eos, atque si condicio impleta esset, quod forte dominus prohiberet condicioni parere, ut et [4] pretium perciperet et in condicionem non rogaret [5].

56 *Paulus libro primo fideicommissorum* Si quis servo testamento dederit libertatem et directo et per fideicommissum, in potestate servi est, utrum velit ex [6] directo an ex fideicommisso ad libertatem pervenire: et ita Marcus imperator rescripsit.

57 [7] *Gaius libro tertio de manumissionibus* Si locuples egenti heres exstiterit, videamus, an ea res testamento datis libertatibus proficiat, ut creditores fraudari non [8] videantur. et sane sunt quidam, qui, cum heres locuples existeret, tale esse crediderunt, quale, si ipse testator adauctis postea facultatibus decessisset. sed mihi traditum est hoc iure nos uti, ut ad rem non pertineat, locuples an egens heres extiterat, sed quarum facultatium testator decesserit. quam sententiam Iulianus adeo sequitur, ut existimet ne eum quidem libertatem consecuturum, quem is, qui solvendo non esset, ita liberum esse iussisset: 'cum aes alienum solutum erit, Stichus liber esto'. sed non hoc [9] est consequens Sabini et Cassii sententiae, quam et ipse sequi videtur, qui existimant [10] consilium quemque manumittentis spectare [11] debere: nam qui sub ea condicione servum suum liberum esse iubet, adeo sine fraudis consilio liberum esse iubet, ut apertissime curare videatur, ne creditores sui fraudarentur.

58 *Maecianus libro tertio fideicommissorum* Verum est eum, qui liber esse iussus esset, alienatum a testatore, si [12] ante aditam eius hereditatem rursus hereditarius fieret, mox adiretur hereditas, ad libertatem pervenire.

59 *Scaevola libro vicensimo tertio digestorum* Titia servis quibusdam et ancillis nominatim directas libertates dedit, deinde ita scripsit: 'et pedisequas 'omnes, quarum nomina in rationibus meis scripta 'sunt, liberas esse volo'. quaesitum est, an Eutychia [13], quae testamenti facti tempore inter pedisequas libertatem acceperat, mortis autem tempore inveniatur actori in contubernio tradita, ex generali capite pedisequarum libertatem consequi posset. respondit nihil impediri libertatem pedisequae, quod
1 mortis demum tempore pedisequa esse desiit. Puram et directam domini sui testamento libertatem Stichus acceperat et ex hereditate multa per fraudem amovisse dicitur: quaesitum est, an non ante in libertatem proclamare debeat, quam ea, quae ex hereditate amovisse probari poterit, heredibus restitueret. respondit secundum ea, quae proponerentur, eum de quo quaereretur liberum esse. *Claudius*: videtur absolvisse et [14] id de quo quaeritur: nam here-
2 dibus satis consultum est edicto de furtis. Lucius Titius testamento suo ita cavit: 'Onesiphore, nisi 'diligenter rationem excusseris, liber ne esto': quaero, an Onesiphorus ex his verbis libertatem sibi vindicare possit. respondit verbis, quae proponerentur, libertatem adimi potius quam dari.

60 *Scaevola* [15] *libro vicensimo quarto digestorum* Testamento ita cavit: *Ἐὔδονι βούλομαι δοθῆναι*

(1) auferetur F^2 (2) quod *F* (3) decre *F* (4) et *del.* F^2 (5) erogaret *scr.* (6) cx *del.* (7) *cf. D.* 40, 9, 5 (8) non *om. F* (9) hoc non *scr.* (10) existimat *F* (11) consilium cuiusque manumittentis spectari *scr.* (12) sio *F* (13) eutychiam *F* (14) et *del.* (15) idem F^2

'νομίσματα[1] χίλια, ἐπεὶ ἔφθασεν γεννηθῆναι μετὰ τὸ 'τὴν μητέρα αὐτοῦ γενέσθαι ἐλευθέραν'[2]: quaero, an, si Eudo non probet se post manumissionem matris suae natum, possit his verbis testamenti libertatem consequi. respondit non oportere eiusmodi consultationem praeiudicium parare.

61[3] *Pomponius libro undecimo epistularum* Scio quosdam efficere volentes[4], ne servi sui[5] umquam ad libertatem perveniant, hactenus scribere solitos: 'Stichus cum moreretur, liber esto'. sed et Iulianus ait libertatem, quae in ultimum vitae tempus conferatur, nullius momenti esse, cum testator impediendae magis quam dandae libertatis gratia ita scripsisse intellegitur. et ideo etiam si ita sit scriptum: 'Stichus si in Capitolium non ascenderit, liber 'esto', nullius momenti hoc esse, si apparet in ultimum vitae tempus conferri libertatem testatorem
1 voluisse, nec Mucianae cautioni locum esse. Et si ita in testamento scriptum fuerit 'Stichus, si Capuam ierit, 'liber esto', aliter liberum non esse, quam
2 si Capuam ierit. Hoc amplius Octavenus aiebat, si quis in testamento sub qualibet condicione libertate servo data ita scripsisset 'ante condicionem nolo 'eum ab herede[6] liberum fieri', nihil valere hanc adiectionem.

V[7].

DE FIDEICOMMISSARIIS LIBERTATIBUS.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Si quidam ex his, qui fideicommissam libertatem debeant, praesentes sint, alii ex iusta causa absint, alii latitent, perinde is cui fideicommissaria libertas relicta est liber erit, atque si soli, qui adessent et qui ex iusta causa abessent, rogati essent: pars ergo latitantis his proficit.

2[8] *Idem libro sexagensimo ad edictum* Si quis intestatus decedens codicillis dedit libertates neque adita sit ab intestato hereditas, favor constitutionis divi Marci debet locum habere et hoc casu, quae iubet libertatem competere servo et bona ei addici, si idonee creditoribus caverit de solido, quod cuique debetur, solvendo:

3 *Idem libro sexagensimo quinto ad edictum* in quem etiam utiles actiones plerumque creditoribus competunt.

4[9] *Idem libro sexagensimo ad edictum* Ergo quamdiu incertum sit, utrum existat successor an non, cessabit constitutio: cum certum esse coepe-
1 rit[10], tunc erit constitutioni locus. Si is qui in integrum restitui potest abstinuerit se hereditate, an, quamdiu potest in integrum restitui, existimamus constitutionem cessare, quia non est certum ab intestato neminem successorem exstare? est tamen
2 verius admittendam constitutionem. Quid ergo, si post addictionem libertatium conservandarum causa factam in integrum sit restitutus? utique non erit dicendum revocari libertates, quae semel competie-
3 runt[11]. Illud videamus, utrum praesentes esse debent[12] qui libertatem acceperunt an vero non: et cum invitis illis possunt bona propter libertatem ad-
4 dici, utique etiam absentibus. Quid ergo, si quidam praesentes sint, quidam absentes? videamus, an etiam absentibus competat libertas. et potest dici exemplo aditae hereditatis competere libertatem etiam
5 absentibus. Si ex die data sit libertas, an dies exspectandus sit? et puto exspectandum: ante ergo non addicentur. quid deinde, si[13] sub condicione data sit libertas? et si quidem aliquae pure, aliquae sub condicione, utique addici statim posssunt: si omnes sub condicione, quid consequens erit dicere? utrum exspectandum, ut condicio existat, an vero statim addicimus, tunc demum competitura libertate, si exstiterit condicio? quod magis erit probandum. addictis itaque bonis directae libertates pure datae statim competunt, ex die, cum dies venerit, condicionales, cum condicio extiterit: nec erit ab re existimare etiam pendente condicione libertatium, licet omnes sub condicione datae sint, constitutionem locum habere: ubi enim libertatis spes est, ibi dicendum est vel modica data occasione, quod sine damno creditorum futurum est, addictionem admittendam.
6 Si sub condicione dandorum decem libertas data sit, sive heredi dare iussus sit qui libertatem accepit sive non sit dictum cui, an dando ei cui bona addicenda[14] sunt perveniat ad libertatem, quaeri potest: et magis est, ut ei dare debeat, cui bona addicta sint, quasi translata condicio videatur. certe si aliquam heredi dare iussus sit, ipsi, cui iussus[15] est,
7 dabit. Si qui fideicommissam libertatem acceperunt, non statim ubi addicta bona sunt liberi sunt, sed fideicommissam libertatem possunt consequi, hoc est manumittendi sunt ab eo, cui addicta bona sunt.
8 Addici ita demum bona voluit, si idonee creditoribus cautum fuerit de solido, quod cuique debetur. ergo cavendum est idonee. quid est idonee? satisdato utique aut pignoribus datis. sed si ei[16] fides habita fuerit promittenti[17] sine satisdatione, idonee
9 cautum videbitur. Creditoribus caveri quemadmodum debet, utrum singulis an vero omnium nomine uni ab ipsis creato? et oportet officio iudicis constitui convenire creditores unumque creare, cui caveatur
10 omnium nomine. Illud videndum: ante caveri debet creditoribus et sic addici bona, an vero sub condicione haec sunt addicenda, si fuerit cautum? et puto sic comprehendendum decreto 'si omnia ex
11 'constitutione divi Marci facta sint'. 'De solido' utique sic accipiemus 'de sorte et usuris debitis'.
12 Hi, qui ad libertatem pervenerunt, quorum liberti fiant, constitutio ostendit, ut[18] qui directam libertatem, orcini erunt liberti, nisi forte is qui addici sibi bona desiderat ita velit addici, ut etiam hi, qui directam libertatem acceperunt, ipsius liberti fiant.
13 Qui autem volunt[19] ipsius liberti fieri, utrum manumittendi sint ab eo an vero ipsa addictione hoc comprehendendum hac condicione sibi addici bona, ut hi etiam, qui directam libertatem acceperunt, ipsius fiant liberti? et puto hoc esse probandum, ut ipsa addictione hoc comprehendatur: idque verba
14 quoque constitutionis admittunt. Cum autem servus libertatem nactus est, utique etiam tutelam
15 eius habebit is cui bona addicta sunt. Si alienos servos rogaverat heredem manumittere, utrum dicimus constitutionem locum habere an vero cessabit constitutio? magisque est, ut locus sit constitutioni[20]: addictis enim bonis redimere et praestare libertates
16 cogitur a praetore. Si non heres, sed legatarius rogatus fuerit manumittere, numquid cesset constitutio, quod legatis non debitis nec libertates[21] possunt deberi? magisque est, ut idem favor sit: omnibus enim generaliter voluit libertatem praestare[22], quibus
17 competeret, si hereditas adita fuisset. Eadem constitutio prospexit, ut, si fiscus bona admiserit, aeque libertates competant: ergo sive iacent bona fisco spernente sive adgnoverit, constitutio locum habet. ceterum si alia ratione adgnoscat, apparet cessare debere constitutionem: quare et si caduca legionis bona delata sint, idem erit probandum.
18 Item si minor viginti annis dedit libertatem, di-

(1) νομισμα *F* (2) *id est:* Eudoni dari volo aureos mille, quoniam postea natus est quam mater eius libera facta est (3) *ad pr. cf. l.* 17 *pr. h. t. et D.* 40, 7, 4, 1 (4) nolentes *F* (5) sui *del. F*² (6) here *F* (7) *Ed.* 1...16; *App.* 17...20; *Pap.* 21...42. 54; *Sab.* 43...53. 55. 56. — *Bas.* 48, 4. — *Cf. Cod.* 7, 4 (8) *cf. Inst.* 3, 11, 3 (9) *ad pr.* — § 2 *cf. Inst.* 3, 11, 3...5 (10) neminem extare *ins. Inst. cum B* (11) competerunt *F*¹, competiverunt *F*² (12) debeant *F*² (13) sic *F* (14) addicta *scr.* (15) eius *F*ᵃ, cui usus *F*ᵇ (16) sed et si *scr.* (17) promittendi *F* (18) qui fideicommissam libertatem acceperunt ab eo cui bona addicta sunt manumittantur: contra *ins.* (19) volunt] volente eo debebunt *scr.* (20) constitutione *F* (21) tales *ins.* (22) praestari *scr.*

cemus non competere, nisi si fideicommissam: haec
enim competeret[1], si modo potuit causam probare
19 minor viginti annis, si vivus manumitteret. Si in
fraudem creditorum libertas data sit ab eo, qui mortis
tempore solvendo non est, an competat? et si qui-
dem fiscus bona non adgnoverit, forte competet liber-
tas, quia solidum creditoribus offertur: atquin si
adita hereditas fuisset, non competeret. certe si
fiscus adgnovit hereditatem, facilius probabitur ces-
sare libertatem, nisi si quis verba constitutionis se-
cutus dixerit ipsum sibi imputare debere, qui addici
sibi hac condicione bona voluit, ut libertates com-
petant. si quis autem exemplum aditae hereditatis
fuerit secutus, directae libertates non competent, si
consilium et eventus fuerit fraudandorum creditorum:
nec fideicommissae praestabuntur, si eventu frauden-
20 tur creditores. Si bona fuerint a fisco non ad-
gnita eaque addicta libertatis conservandae gratia,
an possit fiscus postea adgnoscere? et magis est, ne
possit. plane si non certioratis praefectis aerario
bona fuerunt libertatis conservandae causa addicta,
videndum est, an constitutioni locus sit. et si qui-
dem talia fuerunt, ut adgnosci deberent, addictio
cessat: si vero non fuerunt, addictioni locus est.
21 Is autem cui bona addicta sunt bonorum pos-
sessori adsimilari[2] debet et secundum hoc et iura
22 sepulchrorum poterit habere. Item videamus, an
conveniri a creditoribus possit hereditariis actionibus
an vero non nisi ex cautione quam interposuit? ma-
gisque est, ut non aliter conveniatur quam ex ea
23 cautione quam interposuit. Si duobus pluribusve
addicta fuerint bona, et communem rem et commu-
nes libertos habebunt et secum familiae herciscundae
iudicio experientur.

5 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edictum* In fideicommissariis libertatibus si absente herede praetor pronuntiasset libertatem deberi, est et liber et defuncti libertus, si et servus eius fuit, aut heredis, si servus heredis sit. immo et si sine successore heres decesserit, conservandam esse libertatem senatus Hadriani temporibus censuit.

6 *Idem libro sexagensimo ad edictum* Decem legata sunt et rogatus est legatarius Stichum emere et manumittere: Falcidia intervenit et minoris emi servus non potest: quidam putant dodrantem accipere debere legatarium nec emere compellendum. idem putant etiam si suum servum rogatus sit manumittere et dodrantem ex legato acceperit, non esse compellendum manumittere. videamus, ne utique in hac specie aliud dicendum sit. sed[3] in superiore sunt qui putant cogendum legatarium redimere servum, et se oneri subiecisse, dum accipit vel dodrantem: sed si paratus sit retro restituere quod accepit, an audiendus sit, videndum. sed cogendus heres tota decem praestare, perinde atque si adiecisset testator, ut integra praestentur.

7 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum* Si cui legata sint centum ita, ut servum alienum redimat et manumittat, et bonis heredis[4] venditis partem, non totum persequatur, non alias debet consequi legatum, quam si caverit se manumissurum (sed hoc tunc demum, si largiatur portio quam accepit ad servi pretium paratusque sit dominus tanti eum vendere): alioquin exceptione doli debebit legatarius repelli.

8 *Pomponius libro septimo ex Plautio* Eum cui mille nummi legati fuissent, si rogatus fuisset viginti servum manumittere, non cogi fideicommissam libertatem praestare, si legatum non caperet, constat.

9 *Marcellus libro quinto decimo digestorum* Cum fidei heredis commisit, ne servus[5] alienam servitutem patiatur experiri, potest confestim, ut fuerit alienatus, petere libertatem. sed ubi alienatio non est voluntaria, sed necessitas alienandi ex causa testatoris pendeat, prope est, ut nondum debeat praestari fideicommissum, quod potest videri defunctus nihil sensisse de huiusmodi casu alienationis.

10 *Idem libro sexto decimo digestorum* Quidam
in testamento scripserat: 'illum et illum servos meos
'venire nolo'. si ideo eos noluit venumdari, ut, si
veneant, ad libertatem perveniant, praestanda erit
libertas: nam et illi videtur libertas relicta, de quo
ita scriptum est: 'nolo alii quam tibi serviat'. secun-
dum haec igitur si quoquo modo vendere tempta-
verit servum, confestim peti poterit libertas nec,
quominus praestet libertatem, proderit heredi, si eum
1 redemerit, quia semel exstitit condicio. Is cui
libertas debebatur veniit: si vult ab herede manu-
mitti, non erit interveniendum ei, cum heres praesens
erit, emptor latitabit: quoniam poterat[6] uti senatus
consulto, ut quasi ex testamento ad libertatem per-
2 veniat. Is cui ex fideicommisso libertas debebatur
ab eo qui solvendo non erat passus est se bonae
fidei emptori tradi: existimas[7] in manumissum con-
stituendam actionem exemplo eius, qui liberi homi-
nis[8] emptorem simulata servitute decepit? ego quo-
que adducor, ut putem recte adversus venditos[9]
actionem competere et magis similem videri statu-
libero, qui pridie, quam ex testamento ad libertatem
perveniret, idem fieri passus est.

11 *Modestinus libro primo differentiarum* Ex causa fideicommissi servo libertatem dare sine tutoris auctoritate pupillus non potest.

12 *Idem libro singulari de manumissionibus* Im-
perator Antoninus, cum Firmus Titiano tragoedos
tres legasset et adiecisset: 'quos tibi commendo, ne
'cui alii serviant', publicatis bonis Titiani rescripsit
1 debere eos publice manumitti. Et legatarius non
minus quam heres rogari potest servum manumittere
et, si ante manumissionem decesserit, successores
2 eius debent manumittere. Divus[10] Antoninus et
Pertinax rescripserunt hereditate fisco vindicata, quo-
niam tacite quis rogatus erat ei, qui capere non
poterat, restituere hereditatem, et directo et per
fideicommissum datas libertates deberi.

13 *Idem libro nono regularum* Si praegnas ancilla moram non studio manumissoris, sed fortuito patiatur, ne manumitteretur, liberum quidem non pariet, sed cogetur qui manumittere debuit natum matri tradere, ut per eam perveniat ad libertatem.

14 *Idem libro decimo responsorum* Lucius Titius testamento facto Seiam uxorem suam, item Titiam filiam communem aequis portionibus[11] scripsit heredes. item alio capite: 'Erotem servum meum, qui et Psyllus vocatur, liberum esse volo, si uxori meae 'placeat'. cum itaque Seia uxor Lucii Titii abstinuerit ab eadem hereditate et ex substitutione portio eius ad Titiam filiam pervenerit, quaero, an Eroti, qui et Psyllus vocatur, ex his verbis supra scriptis libertas competit[12]. Modestinus Eroti, quod uxor testatoris hereditate se abstinuit, non obesse respondit. item quaero, an Seia uxor, quae se hereditate[13] abstinuit, petenti Eroti libertatem iuste contradicere possit. Modestinus respondit Seiae dissensum nullius esse momenti.

15 *Idem libro tertio pandectarum* Is qui ex causa fideicommissi manumissurus est nullo modo deteriorem eius servi condicionem facere potest: ideoque nec vendere eum interdum[14] alii potest, ut ab eo cui traditus est manumittatur, et, si tradiderit, redimere illum cogitur et manumittere: interest enim nonnumquam a sene potius manumitti quam a iuvene.

16 *Licinnius Rufinus libro quinto regularum* Libertates etiam per fideicommissum dari possunt et quidem largius quam directo: nam non tantum propriis, sed et alienis servis per fideicommissum libertas dari potest: ita tamen, ut vulgaribus verbis et quibus evidenter voluntas testatoris exprimi possit[15].

(1) competet *scr.* (2) adsimulari F^2 (3) et *ins. Best* (4) heredis *del.* (5) servum *scr.* (6) poterit F^2 (7) existimans F^2 (8) exemplo eius liberi hominis, qui *scr.* (9) venditum *scr.* (10) divi *scr.* (11) partibus F^2 (12) competat F^2 (13) hereditati F^2 (14) interim *scr.* (15) dentur *add.*

17 *Ex libro vicensimo primo digestorum* SCAEVOLAE. CLAUDIUS: 'Cum tibi visum fuerit manumittere' utiliter datur fideicommissa libertas.

18 SCAEVOLA *libro vicensimo tertio digestorum* Testamento ita cavit: 'Pamphilus, si bene se gesserit 'rationibus meis, liber esto': quaesitum est, cum manente eodem testamento post aliquot annos decesserit nec ullae querellae locus de Pamphilo circa rationes patroni sit, an ex testamento libertatem sit consecutus. respondit nihil proponi, cur non sit consecutus.

19 IDEM *libro vicesimo quarto digestorum* Herede instituto marito per fideicommissum libertatem servis dedit, in quibus et Sticho actori mariti: quaesitum est, cum absente domino isti praesidem provinciae adierint, ut libertas sibi praestaretur, quasi ex iusta causa heres abesset, et praeses provinciae pronuntiaverit libertatem deberi, an agi cum Sticho possit, ut rationem actus a se administrati reddere compel-
1 latur. respondit non posse. Uxori dotem et alias res plures legavit et eius fidei commisit, ut Aquilinum servum proprium mulieris apud consilium manumitteret: id negat se facere debere, quod ipsius proprius esset: quaero, an libertas ei debeatur. respondit uxorem, si ex testamento non solum dotem, sed etiam cetera legata praestari sibi vellet, compellendam ex causa fideicommissi Aquilinum manumittere eumque, cum liber erit, petiturum ea quae sibi legata sunt.

20 POMPONIUS *libro septimo epistularum* Apud Iulianum ita scriptum est: 'si heres rogatus servum 'manumittere ex Trebelliano senatus consulto here'ditatem restituerit, cogi debebit manumittere, et, si 'latitabit vel si iusta ex causa aberit, praetor causa 'cognita secundum senatus consulta ad eas causas 'pertinentia pronuntiare debebit. si vero servum 'usuceperit[1] is, cui hereditas restituta fuerit, ipsum 'competit[2] manumittere et eadem in personam eius 'observari conveniet, quae circa emptores custodiri 'solent'. an haec vera putes? nam ego discendi cupiditate, quam solam vivendi rationem optimam in octavum et septuagesimum annum aetatis duxi, memor sum eius sententiae, qui dixisse fertur: κἂν τὸν ἕτερον πόδα ἐν τῇ σορῷ ἔχω, προσμαθεῖν τι βουλοίμην[3]. bellissime Aristo et Octavenus putabant hunc servum, de quo quaereretur, fideicommissae hereditatis non esse, quia testator rogando heredem, ut eum manumitteret, non videtur de eo restituendo sensisse: si tamen per errorem ab herede datus fuerit, ea dicenda sunt quae Iulianus scribit.

21 PAPINIANUS *libro nono decimo quaestionum* 'Rogo, ne Stichus alterius servitutem experiatur'. intellegi datam fideicommissam libertatem placuit principi: quid enim tam contrarium est servituti quam libertas? nec tamen quasi post mortem heredis data videbitur: quod eo pertinet, ut, si vivus eum alienaverit, confestim libertas petatur nec prosit ad impediendam libertatis petitionem, si redemerit eum, cuius semel condicio extitit. idem probandum est et si non voluntaria alienatio ab herede facta est: nec refragabitur, quod non per ipsum alienatio facta est. fuit enim quasi statuliber et quacumque ratione condicio impleta est.

22 IDEM *libro vicensimo secundo quaestionum* Si legatario fundi decem pretii nomine relicta sint in hoc, ut[4] servum suum manumittat, quamvis fundi legatum adgnoverit, si tamen pecuniae propter interventum Falcidiae non adgnoverit, cogendus est et pecuniam accipere habita legis Falcidiae ratione et servo fideicommissariam libertatem praestare, cum
1 semel fundi legatum adgnovit. A duobus heredibus qui tres servos habebat petit, ut duos ex his quos voluissent manumittant: altero heredum latitante alter declarat, quos velit manumittere. potest dici fieri liberos, ut perinde libertas competat, ac si praesens solus manumittere potuisset. quod si ex servis unus decesserit, sive iusta ex causa absit heres sive fari non possit a quo petitum est, decernente praetore duos qui supersunt fieri liberos convenit.
2 Cum is qui fideicommissam libertatem praestare debet iusta ex causa abest aut latitat: aut quidam praesentes sunt, alii ex iusta causa absunt, nonnulli frustrandi gratia fideicommissi copiam sui non faciunt: aut ei, qui libertatem debuit, heres non extitit: aut suus heres hereditate se abstinuit: praetor pronuntiare debet ex testamento Lucii Titii fideicommissam libertatem competere. idque senatus consulto demonstratum est, quo senatus consulto comprehensum est, ne dubium et obscurum esset, cuius libertus fieret, praetorem pronuntiare debere, qui ex iusta causa et qui detractandae libertatis gratia absit.

23 IDEM *libro nono responsorum* Fideicommissaria libertas praetextu compilatae hereditatis aut
1 rationis gestae non differtur. Fideicommissariam libertatem ab herede non praestitam cogendus est heredis heres, qui restituit ex Trebelliano senatus consulto hereditatem, praestare, si eius personam
2 eligat qui manumittendus est. Servum peculii castrensis, quem pater fideicommissi verbis a legitimis filiis heredibus liberari voluit, filium militem vel qui militavit, si patris heres extitit, manumittere cogendum respondi, quoniam proprium manumisisse defunctus post donationem in filium collatam[5] existimavit: portionem enim a fratre domino fratrem eundemque coheredem citra damnum voluntatis redimere non cogendum. nec ob eundem errorem cetera, quae pater in militiam[6] profecturo filio donavit, fratri, qui mansit in potestate[7], conferenda, cum peculium castrense filius etiam inter legitimos heredes praeci-
3 puum retineat. Etiam fideicommissaria libertas a filio post certam aetatem eius data, si ad eam puer non pervenit, ab herede filii praestituta die reddatur[8]: quam sententiam iure singulari receptam ad cetera fideicommissa[9] relicta porrigi non placuit.
4 Servum a filio post quinque annos, si eo tempore mercedem diurnam filio praestitisset, manumitti voluit: biennio proximo vagatus non praestiterat: condicione defectus videbatur. si tamen heres filius (aut tutores eius) ministerium servi per biennium elegisset[10], eam rem, ex praeterito quod per heredem stetisset, impedimento residuae condicioni non esse constitit.

24 ULPIANUS *libro quinto fideicommissorum* Generaliter dicemus eos posse fideicommissariam libertatem adscribere, qui fideicommissum pecuniarium
1 possunt relinquere. Et principis servo vel municipii et cuius[11] alterius fideicommissa libertas ad-
2 scripta valet. Hostium servo si fideicommissaria libertas[12] fuerit adscripta, potest tractari, an non sit inefficax. et fortassis quis dixerit indignum esse civem Romanum fieri hostium servum: sed si in casum relinquatur, in quem noster esse incipit, quid
3 prohibet dicere libertatem valere? Si homini libero fuerit libertas per fideicommissum adscripta et is in servitutem redactus proponatur, petere potest libertatem, si modo mortis tempore vel condicionis exis-
4 tentis inveniatur servus. Servo eius, qui nondum in rebus humanis est, libertas recte per fideicommis-
5 sum relinquitur. Si servus in metallum fuerit damnatus, libertatem sperare non poterit. quid ergo, si fideicommissaria libertas ei relicta sit et poena metalli indulgentia principis sit liberatus? et est rescriptum ab imperatore nostro hunc in dominium prioris domini non restitui: cuius tamen sit, non adicitur. certe cum fisci efficiatur, sperare potest
6 fideicommissariam libertatem. Ex damnata in metallum concepto et nato fideicommissaria libertas dari poterit: quid mirum, cum etiam venumdari eum posse
7 quasi servum divus Pius rescripsit? Si petitum a

(1) *sic sec. B*, susceperit *F* (2) competit *del.* (3) *id est:* licet unum pedem in sepulcro habeam, addiscere aliquid velim. (4) ut *om. F* (5) per donationem in filium collatum *scr.* (6) militia *F* (7) in potestate *del.* (8) reddetur *Hal.* (9) fideicommisso *scr.* (10) eligisset *F* (11) cuiusvis *edd.* (12) ad *ins. F*

testatore fuerit, ne postea Stichus serviret, placuit fideicommissariam libertatem datam videri: nam qui hoc petit, ne postea serviat, videtur petere, ut liber-
8 tas ei praestetur. Sed et si ita scripsit: 'ne eum 'alienes' 'ne eum vendas', idem erit dicendum, si modo hoc animo fuerit adscriptum, quod voluerit eum testator ad libertatem perduci. ceterum si alia mente id scripsit, ut puta quia consilium dabat heredi retinere talem servum vel quia coercere voluit servum et cruciare, ne meliorem dominum experiatur, vel aliqua[1] mente, non tribuendae libertatis animo, dicendum est cessare libertatis praestationem: et ita Celsus libro vicensimo tertio digestorum scribit. non tantum[2] enim verba fideicommissi, sed et[3] mens testatoris tribuere solet libertatem fideicommissariam. sed cum ex praesumptione libertas praestita esse videtur, heredis est contrariam voluntatem testa-
9 toris probare. Si quis[4] tutorem ideo scripserit, quia liberum putavit, certissimum est neque libertatem peti posse neque tutelam libertatis praestationi patrocinari[5]: et ita et Marcellus libro quinto decimo digestorum et imperator noster cum patre rescripsit.
10 Si quis servo pignerato directam libertatem dederit, licet videtur iure suptili inutiliter reliquisse, attamen quasi et fideicommissaria libertate relicta servus petere potest, ut ex fideicommisso liber fiat: favor enim libertatis suadet, ut interpretemur et ad libertatis petitionem procedere testamenti verba, quasi ex fideicommisso fuerat servus liber esse iussus: nec enim ignotum est, quod multa contra iuris rigorem
11 pro libertate sint constituta. Ex testamento, quod adgnatione postumae ruptum esse constitit[6], neque directas libertates competere neque fideicommissarias deberi, quas non a legitimis quoque heredibus
12 pater familias reliquerit, satis constat. Si quis alienum vel suum servum rogatus sit manumittere et minus sit in eo quod accepit iudicio testatoris, plus sit in pretio servi, an cogatur vel alienum redimere vel suum manumittere, videndum est. et Marcellus scripsit, cum ceperit legatum, cogendum omnimodo suum manumittere: et sane hoc iure utimur, ut multum intersit, suum quisque rogatus sit manumittere an alienum: si suum, cogetur manumittere, etiamsi modicum accepit: quod si alienum, non alias erit cogendus, quam si tanti possit redimere, quantum
13 ex iudicio testatoris consecutus sit. Proinde consequenter Marcellus ait eum quoque, qui heres institutus est, si quidem aliquid ad eum deducto aere alieno pervenit, cogendum esse suum manumittere:
14 si vero nihil pervenit, non esse cogendum. Plane si forte minus relictum est alicui, verum crevit legatum ex aliqua causa, aequissimum erit tanti eum cogi redimere, quantum ad eum pervenit, nec causari debere, quod minus illi relictum sit, cum creverit eius legatum per testamenti occasionem: nam et si ex mora fructus usuraeve fideicommisso accessissent,
15 dicendum est libertatem praestandam. Proinde et si servi pretium decrevit, dicendum est redimere
16 cogendum. Quod si legatum sit imminutum, videndum, an cogatur servum manumittere qui speravit legatum[7] uberius consecuturum. et putem, si legatum refundere sit paratus, non esse cogendum, idcirco, quia alia contemplatione adgnovit legatum, quod ex inopinato deminutum est: parato igitur ei a legato recedere concedendum erit, nisi forte resi-
17 duum legatum ad pretium sufficit. Quid ergo, si plures servos[8] rogatus sit manumittere et ad quorundam pretium sufficiat id quod relictum est, ad omnium non sufficiat, an cogendus sit quosdam manumittere? et putem debere eum cogi vel eos, quorum pretium patitur, manumittere. quis ergo statuet, qui potius manumittitur? utrumne ipse legatarius eligat, quos manumittat, an heres a quo legatum[9] est? et fortassis quis recte dixerit ordinem scripturae sequendum: quod si ordo non pareat, aut sortiri eos oportebit, ne aliquam ambitionis vel gratiae suspicionem praetor subeat, aut meritis cuiusque
18 allegatis arbitrari eos oportet. Simili modo dicendum est et si redimere iussus sit libertatemque praestare nec pecunia quae legata est sufficiat ad redemptionem omnium, quibus libertas data est: nam
19 et hic idem erit, quod supra probavimus. Si cui legatum sit relictum isque rogatus sit servum proprium manumittere eique[10] quod legatum est praestare, an fideicommissaria libertas praestanda sit? quosdam movet, quia, si fuerit coactus ad libertatem praestandam, ex necessitate ad fideicommissi quoque praestationem erit cogendus: et sunt qui putant non esse cogendum. nam et si mihi legatum fuisset relictum et id rogatus essem Titio restituere confestim et praeterea fideicommissam libertatem servo meo praestare, sine dubio diceremus non esse me cogendum ad libertatis praestationem, quia nihil pretii nomine videor accepisse. plane si forte[11] post tempus fuerit rogatus restituere sibi legatum relictum, dici potest propter medii temporis fructum cogen-
20 dum eum manumittere, si[12] rogatus quis alii fundum, cum morietur, alii centum praestare, si tantum ex fructibus fundi perceperit, quantum est in fideicommisso, cogendum eum praestare. sic fit, ut sit in pendenti fideicommissum pecuniarium et fidei-
21 commissae libertatis praestatio. Quotiens autem fideicommissaria libertas relinquitur efficaciter, in ea causa est, ut neque alienatione neque usucapione extingui possit: ad quemcumque enim pervenerit is servus, cui fideicommissa libertas relicta est, cogi eum manumittere: et ita[13] est saepissime constitutum. cogetur igitur is, ad quem servus pervenerit, fideicommissam libertatem praestare[14] si hoc maluit is qui rogatus est[15]: latius enim acceptum est, ut et si sub condicione fuit ei libertas relicta et pendente condicione alienatus sit, attamen cum sua causa alienetur[16]. quod si nolit ab eo manumitti, sed potius ab eo velit ad libertatem perduci, qui erat rogatus eum manumittere, audiri eum oportere divus Hadrianus et divus Pius rescripserunt. quin immo et si iam manumissus est, velit tamen potius eius libertus fieri, qui erat rogatus eum manumittere, audiendum eum divus Pius rescripsit. sed et si ex persona manumissoris vel ex quacumque causa manumissus ostendere potest ius suum laedi manumissione vel etiam laesum, succurri ei ex his constitutionibus oportet, ne contra voluntatem defuncti durior eius condicio constituatur. plane si ea sit defuncti voluntas, ut vel a quocumque[17] manumitti voluerit, dicendum est constitutiones supra scriptas cessare.

25 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Si heres qui vendidit servum sine successore decesserit, emptor autem extet et velit servus defuncti libertus esse, non emptoris, non esse eum audiendum Valens scripsit, ne emptor et pretium et libertum perdat.

26 *Ulpianus libro quinto fideicommissorum* Cum vero is qui rogatus est non[18] alienum servum manumittere mortalitatis necessitate vel bonorum publicatione ad alium servum perduxit, magis opinor constitutionibus esse locum, ne deterior condicio fideicommissae libertatis fiat. nam et cum quidam rogatus esset, cum moreretur, servum manumittere[19] isque decessisset libertate servo non data, perinde eum habendum constitutum est atque si ad libertatem ab eo perductus esset: potest enim eo testamento dare[20] libertatem utique directam. sic[21] fit, ut, quotiens quis libertatem accepit fideicommissariam, si ab alio quam qui erat rogatus manumittatur,

(1) alia qua *v. d. apud Schultingium* (2) tantum *del.* (3) et *del.* (4) servum *ins.* (5) patrocinarii *F* (6) constet F^2 (7) se *ins.* F^2 (8) servos] suove *F* (9) a quo legatum *supplevi sec. B, om. F* (10) manumitteret id F^1 (11) si *ins. F* (12) si] sicut *scr.* (13) et ita *del.* (14) vel *ins.* (15) vel si hoc maluit is qui rogatus est *non est Ulpiani* (16) alienatur *F* (17) quacumque *F* (18) est non *B est cum B*, non est *F* (19) manumitteret *F* (20) perductus esset testamento: potest enim eo dare *scr.* (21) directum sic F^a, directum sit F^b

auxilium constitutionum habeat perindeque habeatur atque si ab eo manumissus fuisset, quoniam fideicommissis libertatibus favor exhibetur nec intercidere solet destinata fideicommissa libertas: qui enim ea donatus est, in possessionem libertatis interim esse
1 videtur. Apparet igitur subventum fideicommissis libertatibus, ut in re mora facta esse his videatur et [1] ex die quidem, quo libertas peti potuit, matri traderentur [2] manumittendi causa, ex die vero, quo petita est, ingenui nascantur. plerumque enim per ignaviam vel per timiditatem eorum, quibus relinquitur libertas fideicommissa, vel ignorantiam iuris sui vel per auctoritatem et dignitatem eorum, a quibus relicta est, vel serius petitur vel in totum non petitur fideicommissa libertas: quae res obesse libertati non debet. quod igitur defendimus, ita determinandum est, ut ingenui quidem exinde nascantur, ex quo mora libertati facta est, manumitti autem partum dici debeat, ex quo peti libertas potuit, quamvis non sit petita. certe minoribus viginti quinque annis et in hoc tribuendum est auxilium, ut videatur in re mora esse: nam qua ratione decretum et a divo Severo constitutum est in re moram esse circa pecuniaria fideicommissa, quae minoribus relicta sunt, multo magis debet etiam in libertatibus hoc
2 idem admitti. Cum quidam Caecilius ancillam, quam pignori obligaverat, dimisso creditore per fideicommissum manumitti voluisset et heredibus creditorem non liberantibus infantes, qui postea erant editi, venissent a creditore, imperator noster cum patre rescripsit secundum ea, quae divo Pio placuerint [3], ne pueri ingenuitate destinata fraudarentur, pretio emptori restituto perinde eos ingenuos fore, ac si mater eorum suo tempore manumissa fuisset.
3 Idem imperator noster cum patre rescripsit, si post quinquennium mortis testatoris tabulae testamenti apertae essent vel codicilli et partus medio tempore editus sit, ne fortuita mora servitutem partui irrogaverit, matri partum tradendum, ut ab ea ad
4 libertatem perducatur. Apparet igitur ex hoc rescripto, item eo quod a divo Pio rescriptum diximus, noluisse eos moram libertati fortuitam nocere edito [4] ex ea, cui fideicommissa libertas data est.
5 Non tamen si a substituto impuberis fideicommissa libertas data sit ancillae eaque vivo impubere partum ediderit, vel si post tempus vel sub condicione libertatem acceperit et ante diem vel condicionem partum ediderit, ad libertatem partus perducetur, quia horum alia condicio est: non enim moram fortuitam, sed ex voluntate testantis passi
6 sunt. Si pro non scripto habitus sit servus alicui legatus, cui servo per fideicommissum libertas adscripta est, quaestionis est, num fideicommissa libertas debeat intercidere et [5] an, si servus petat fideicommissam libertatem ab eo, penes quem remansisset pro non scripto habito legato quod erat relictum ei qui eum rogatus fuerat manumittere, vel [6] si ipse servus, ut supra dictum est, fuit legatus, an libertas non debeat intercidere. et putem debere dici fideicommissam libertatem salvam esse, licet ad eum nihil pervenerit, qui eum rogatus erat manumittere: cogetur igitur libertatem praestare is ad quem pervenit legatum, quia libertas fideicommissa nullum
7 impedimentum pati debet. Subventum libertatibus est senatus consulto, quod factum est temporibus divi Traiani Rubrio Gallo et Caelio [7] Hispone consulibus [8] in haec verba: 'si hi, a quibus libertatem 'praestari oportet, evocati a praetore adesse noluis'sent, si causa cognita praetor pronuntiasset liber'tatem his deberi, eodem iure statum servari, ac si
8 'directo manumissi essent'. Hoc senatus consultum ad eos pertinet, quibus ex causa fideicommissi libertas debeatur. proinde si libertas non deberetur, obreptum tamen praetori est de libertate pronuntiatumque, ex hoc senatus consulto libertas non competit. et ita imperator noster cum patre suo re-
9 scripsit. Evocari autem a praetore oportet eos, qui fideicommissam libertatem debent: ceterum nisi fuerint evocati, cessat Rubrianum senatus consultum. proinde denuntiationibus et edictis litterisque evo-
10 candi sunt. Hoc senatus consultum ad omnes pertinet latitantes, quos fideicommissam libertatem praestare oportet. proinde sive heres rogatus [9] sive quis alius, senatus consulto locus est: omnes enim omnino, qui deberent fideicommissam libertatem praestare, in ea causa sunt, ut ad senatus consultum
11 pertineant. Quare si heres quidem latitet, legatarius autem vel fideicommissarius, qui rogatus sit libertatem praestare, praesens sit, senatus consultum deficit et nihilo minus impedietur libertas: proponamus [10] enim legatarium nondum dominium servi nactum esse.

27 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Itaque hoc casu princeps adeundus est, ut et in hoc casu libertati prospiciatur.

28 *Ulpianus libro quinto fideicommissorum* Si eum servum, cui erat fideicommissa libertas relicta, distraxerit is qui erat rogatus et emptor quidem latitet, is autem qui rogatus erat praesens sit, an Rubriano senatus consulto locus sit? et ait Marcellus Rubrianum locum habere, quia abest quem manu-
1 mittere oportet. Haec autem verba 'adesse no'luissent' non utique exigunt ut latitet is qui libertatem praestare debebit: nam et si non latitet, contemnat autem venire, senatus consultum locum habebit.
2 Idem observatur etiam, si plures heredes constituti fideicommissam libertatem praestare rogati non iusta
3 ex causa absentes moram libertati faciant. Quorum si quosdam iusta ex causa [11] abesse pronuntiatum fuerit, eorum, qui ex iusta causa abessent, et eorum, qui praesentes fideicommissae libertati [12] moram non facient, perinde libertus erit atque si soli rogati ad
4 iustam libertatem perduxissent. Si quis servum non hereditarium rogatus manumittere latitet, factum est senatus consultum Aemilio Iunco et Iulio Severo consulibus [13] in haec verba: 'placere, [14] si quis ex his, 'qui fideicommissam libertatem ex quacumque causa 'deberent [15] servo, qui mortis tempore eius qui roga'vit non fuerit, isque [16] adesse negabitur, praetor 'cognoscat et, si in ea causa esse videbitur, ut, si 'praesens esset, manumittere cogi deberet, id ita esse 'pronuntiet: cumque ita pronuntiasset, idem iuris 'erit, quod esset, si ita, ut ex fideicommisso manu-
5 'mitti debuisset, manumissus esset'. [17] Ex iusta causa abesse eos demum dicendum est, qui non habent iniustam causam absentiae, cum sufficiat, quod non in fraudem libertatis absint, quo magis videantur ex iusta causa abesse: ceterum non est necesse, ut rei publicae causa absint. proinde si alibi domicilium quis habeat, alibi petatur fideicommissaria [18] libertas, dicendum est non esse necesse evocari eum, qui fideicommissam libertatem debere dicitur, quia etiam absente eo, si constiterit libertatem deberi, pronuntiari potest iusta de causa eum abesse, nec libertum perdit: namque eos, qui apud sedes suas et domicilium suum sunt, nemo dubitabit ex iusta causa abesse.

29 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Si quis, posteaquam in ea causa esse coeperit, ut ex fideicommisso manumitti deberet, alienatus sit, is quidem, cuius interim servus erit, manumittere cogetur: sed hic non distinguitur, iusta an non iusta causa absit: omnimodo enim libertus [19] ei servatur.

30 *Ulpianus libro quinto fideicommissorum* Cum quasi absente quodam decretum fuisset interpositum ex iusta causa eum abesse, is autem mortuus iam

(1) ex ancilla quoque ita manumissa qui nascuntur *ins.* (2) traderetur *F* (3) placuerunt *F*² (4) edita *F* (5) et *del.* (6) ipse *ins.* (7) Caepione *scr.* (8) *p. Chr.* 103 (9) sit *ins.* (10) proponimus *scr.* (11) absentes ... ex causa *om. F, supplevi ad B* (12) libertatis *F*² (13) *p. Chr.* 127 (14) ut *ins. Hal.* (15) deberet *F* (16) isque *del. Hal.* (17) *hic deficiunt verba senatus consulti Dasumiani* (18) fideicommissarie *F* (19) *sic sec. B* libertas *F*

esset, imperator noster rescripsit in heredis perso-
nam transferendum decretum eoque loco ius eius
esse, quasi hunc ipsum ex eadem causa abesse pro-
1 nuntiasset. Si infans sit inter eos, qui manu-
mittere debent, senatus censuit, cum unius aetas
impedierit, ut liberi liberaeque sint hi, quibus liber-
2 tates ex causa fideicommissi praestari oportet. Hoc
idem erit dicendum et si solus sit heres institutus
3 qui fari non potest. Si vero pupillus tutorem
habet isque nolit ad libertatem praestandam auctor
esse, adeo non debet impedimento esse neque pu-
pillo, ut libertos non habeat, neque libertati, ut divi
fratres rescripserint[1] ex causa fideicommissi liber-
tatem praestari debere servo, perinde atque si ab
4 ipso pupillo tutore auctore manumissus esset. Qui-
cumque igitur casus inciderit, quo is qui fari non
potest fideicommissae libertati subiectus est, accom-
modabimus mentem senatus consulti, quae etiam ad
5 heredem infantem rogati trahenda est. Adeundus
est autem etiam ex hac causa praetor, praesertim
cum rescripto divi Pii effectum est, ut, si quidam ex
rogatis praesentes sunt, alii latitent, alii ex causa
absint, intercedente infantis persona non omnium
libertus efficiatur, sed tantum infantis et eorum qui
6 ex iusta causa absunt vel etiam praesentium. Si
plures heredes sunt instituti et inter eos [2]qui fari
non potest, sed non ipse rogatus sit servum manu-
mittere, non oportere intercidere libertatem ob hoc,
quod coheredibus suis vendere eum infans non pos-
sit: et exstat quidem senatus consultum Vitrasianum,
sed et divus Pius Cassio Dextro rescripsit ita rem
explicari, ut partes servorum, quibus per fideicom-
missum libertas data est, iusto pretio aestimentur
atque ita servus[3] ab his qui rogati sunt manumit-
tatur. hi autem, qui eos manumiserunt, pretii no-
mine perinde fratribus et coheredibus suis obligati
erunt, atque si ob eam rem ex iudicati causa cum
7 his agi possit. In furiosi persona divus Pius
rescripsit fideicommissam libertatem non impediri
sub[4] condicione scripti heredis, quem compotem
mentis non esse adfirmatur. igitur si constiterit ei
recte datam per fideicommissum libertatem, decretum
interponetur[5], quod id ipsum complectatur, ad exem-
8 plum infantis. Ergo et in muto et in surdo sub-
9 venietur. Sed et si quis sine herede vel alio
successore decesserit qui fideicommissam libertatem
praestare debebat, adito praetore libertatem prae-
10 standam esse censuit senatus. Sed et si suus
heres se abstinuerit, libertati fideicommissae per se-
natus consultum subventum est[6], tametsi non est
sine herede, qui suum heredem habet licet abstinen-
11 tem se. Idem dicendum[7] et si minor viginti
quinque annis adierit hereditatem eius, qui libertatem
fideicommissam debebat, et in integrum sit restitutus
12 abstinendi causa. Quaerendum est autem, cuius
libertus iste fit: ex constitutione enim servo libertas[8]
perinde competit, atque si ex testamento libertatem
consecutus esset. erit igitur libertus orcinus, non
13 eius qui fideicommissam libertatem debebat. Si
alter sine successore decesserit, alter ex iusta causa
absit, extat rescriptum divorum Marci et Veri perinde
dicentium eum ad libertatem perventurum, ac si ab
eo qui sine successore decessit et ab eo qui ex iusta
causa abesset ad libertatem ut oportuit perductus
14 esset. Eleganter quaeri potest, cum heres sine
successore decedit, utrum exspectari debet, donec
certum sit heredem vel bonorum possessorem non
extaturum, an vero etiam dum incertum est (forte
deliberante herede scripto) possit ad libertatem per-
venire: et melius est exspectari oportere, quoad
certum esse coeperit successorem non extaturum.
15 Imperator noster Antoninus rescripsit eum cui
fideicommissa libertas debetur, sine libertate aliquid
16 ex testamento heredis accipere posse. Divus
etiam Marcus rescripsit fideicommissas[9] libertates
neque aetate neque condicione neque mora non prae-
stantium tardiusve reddentium corrumpi aut in de-
17 teriorem statum perduci. Quamquam ex irritis
codicillis libertates non debeantur, attamen si heres
hos codicillos ratos habuit et ex his quaedam prae-
stitit et servos praestandae fideicommissae libertatis
gratia in libertate morari voluit, ad iustam libertatem
eos pervenisse rescriptum[10] imperatoris nostri et divi
patris eius declarat.

31 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Alieno
servo dari potest per fideicommissum libertas, si
tamen eius sit, cum quo testamenti[11] factio est.
1 Cum intestato moriturus fidei filii commisisset,
ut servum manumitteret, et postumus ei natus fuis-
set, divi fratres rescripserunt libertatem[12], quia di-
2 vidi non potest, ab utroque praestandam. Qui
fideicommissariam libertatem debet, etiam eo tem-
pore, quo alienare prohibitus erit, manumittere po-
3 terit. Si patronus contra tabulas bonorum pos-
sessionem acceperit, quia eum praeterierit libertus,
non cogetur vendere servum proprium, quem rogatus
4 erat a liberto suo manumittere. Si is cuius ser-
vus est nolit eum vendere, ut manumitteretur, nullae
praetoris partes sunt: idem est et si pluris iusto
vendere velit. sin autem certo quidem pretio, quod
non prima facie videtur esse iniquum, dominus ser-
vum vendere paratus est, is vero, qui rogatus est
manumittere, immodicum id esse nititur, praetoris
partes erunt interponendae, ut iusto pretio volenti
domino dato libertas ab emptore praestetur. quod si
et dominus vendere paratus sit et servus velit manu-
mitti, cogendus est heres redimere[13] et manumittere,
nisi dominus velit servum manumittere, ut actio sibi
pretii in heredem detur: idque faciendum est etiam,
si heres latitet: et ita imperator Antoninus rescripsit.

32 *Maecianus libro quinto decimo fideicommis-
sorum* Sed si alienare quidem sit paratus, non ante
tamen id velit facere, quam sibi in pretium satisfiat,
non erit manumittere compellendus, ne et servum
manumittat et interdum nihil aut minus consequatur,
si forte is, qui rogatus est manumittere, solvendo
1 non sit. Invito tamen servo neque alii neque do-
mino eam rem persequi concedendum est, quia non
tale sit hoc fideicommissum, ex quo domino quid ad-
quiratur: alioquin ipsi datum videretur. quod potest
contingere, si testator pluris eum servum, quam quanti
est, redimi ac manumitti voluit: nam tunc et domino
erit fideicommissi persecutio, cuius interest praeter
verum pretium id, quod plus ei iussus est dare,
consequi[14], et[15] servi, ut ad libertatem perveniat.
2 Quod eveniet et si rem alienam certa pecunia
redimere atque alii praestare heres vel legatarius
intellegerentur[16]: namque tunc et domino rei et ei[17],
cui eadem praestare deberet, persecutionem esse:
utriusque enim interesse et domini, ut praeter pre-
tium accipiat, quo pluris eam testator redimi iussit,
et eius cui relicta est, uti eam habeat.

33 *Paulus libro tertio fideicommissorum* Si filius
defuncti rogatus fuerit servum sui patris manumit-
tere, dicendum est posse eum etiam contra tabu-
las habere et operas imponere: hoc enim potuisset,
etiamsi directam libertatem accepisset, quasi patroni
1 filius. Erit Rubriano senatus consulto locus,
etiamsi sub condicione libertas data sit, si modo
per ipsum servum non fiet, quo minus condicioni
pareat: nec refert in dando an in faciendo an in
aliquo casu condicio consistat. immo etiam amittit
libertum heres, si condicioni impedimentum fecerit,
etsi filius defuncti sit, quamvis[18] alio iure habiturus
sit libertum. nonnullam enim et hic poenam pati-
tur: nam et[19] si in servitutem petierit aut capitis

(1) rescripserunt *F* (2) is *ins. F*² (3) servis *F* (4) sub *del.* (5) interponet praetor *scr.* (6) et *F* (7) est *ins. F*² (8) servo libertas] favor libertatis *F*² (9) fideicommissa *F* (10) rescripto *F* (11) testamento *F* (12) libertatem *om. F* (13) dirimere *F* (14) consequitur *F*² (15) servo, cum intersit *ins.* (16) iuberentur *scr.* (17) et ei *om. F*¹ (18) is *ins* (19) et *del.*

accusaverit, perdit bonorum possessionem contra
2 tabulas. Si is cui servus legatus est rogatus
fuerat, ut eum manumitteret, et nolit eum accipere,
compellendus est [1] aut actiones suas ei praestare
cui [2] servus velit, ne intercidat libertas.
34 *Pomponius libro tertio fideicommissorum* In-
vitus is, cui fideicommisso libertas relicta est, non
est tradendus alii, ut ab eo manumittatur et fiat al-
terius libertus, quam qui rogatus est manumittere.
1 Campanus ait, si minor annis viginti rogaverit he-
redem, ut proprium servum manumittat, praestandam
ei libertatem, quia hic lex Aelia Sentia locum non
2 habet. Servus legatus erat Calpurnio Flacco isque
rogatus erat eum manumittere et, si non manumissis-
set, idem servus Titio legatus erat et is aeque rogatus
erat, ut eum manumitteret: si non manumisisset, liber
esse iussus erat. Sabinus dicit inutiliter legatum fore
et ex testamento eum continuo liberum futurum.
35 *Marcianus libro quinto decimo fideicommis-
sorum* Gaii Cassii non est recepta sententia existi-
mantis et heredi et legatario remittendam interdum
proprii servi manumittendi necessitatem, si vel usus
tam [3] necessarius esset, ut eo carere non expediret,
veluti dispensatoris paedagogive liberorum, vel tan-
tum delictum est, ut ultio remittenda non esset. vi-
sum est enim ipsos in sua potestate habuisse: nam
potuissent discedere a causa testamenti: qua non
omissa debere voluntati defuncti obsequi.
36 *Idem libro sexto decimo fideicommissorum* Ne-
que infantes neque furiosi neque ab hostibus capti
neque hi, quos religio aut honestior causa vel cala-
mitas aliqua vel maior res [4] familiaris aut capitis
famaeve periculum aut similis causa moretur, Ru-
briano senatus consulto continentur: ac ne pupilli
quidem, qui tutores non habent, aut eos habeant,
quos earum quae causa detinet. sed nec, si hi data
opera sui potestatem non faciunt, puto pupillis liber-
tos eripi, quia et iniquum est facto tutoris [5], qui for-
sitan solvendo non sit, pupillum damno adfici, et
senatus consulto non continetur alius quis [6] quam
qui ex causa fideicommissi debet praestare liber-
tatem. quid ergo est? Dasumiano senatus consulto
subvenitur his, quo cautum est de his, qui iusta ex
causa abessent, ut nec libertas impediatur nec liber-
1 tus eripiatur his, qui fraude careant. Si per pro-
curatorem quis defendatur, semper iusta ex causa
2 abesse dicitur nec libertus ei eripitur. Nihil facit
ad interpellandam [7] iurisdictionem eius, qui de fidei-
commissa libertate cognoscit, privilegium cuiusque
vel civitatis vel corporis vel officii, in quo quisque
est, vel condicio personarum.
37 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Si
pure data sit fideicommissa libertas et is servus ra-
tiones administrasse dicatur, divus Marcus rescripsit
moram libertati non esse faciendam, ex continenti
tamen arbitrum dandum esse, qui computationem
ineat. verba rescripti ita se habent: 'Aequius vide-
'tur Trophimo ex causa fideicommissi praestari liber-
'tatem, quam sine condicione reddendarum rationum
'datam esse constat, neque humanum fuerit ob rei
'pecuniariae quaestionem libertati moram fieri. qua
'tamen repraesentata confestim arbiter a praetore erit
'dandus, apud quem rationem, quam administrasse
'eum apparuit, ex fide reddat'. tantum igitur rationes
reddere cogetur. sed an et reliqua restituere debeat,
nihil adicitur, nec puto cogendum: nam de eo, quod
in servitute gessit, post libertatem conveniri non
potest. corpora plane rationum et si quas res vel
pecunias ex his detinet cogendus est per praetorem
restituere: item de singulis instruere.
38 *Paulus libro tertio decretorum* In testamento,
quod perfectum non erat, alumnae suae libertatem
et fideicommissa dedit. cum omnia ut ab intestato
egissent, quaesiit imperator, an ut ex causa fidei-
commissi manumissa fuisset: et interlocutus est,
etiamsi nihil ab intestato pater petisset, pios tamen
filios debuisse manumittere eam, quam pater dilexis-
set. pronuntiavit igitur recte eam manumissam et
ideo fideicommissa etiam ei praestanda.
39 *Idem libro tertio decimo responsorum* Paulus
respondit, etsi alienus inveniatur servus, quem ut
suum testator ab uno ex heredibus voluerit manu-
mitti, tamen cogendum eum, qui rogatus est, redi-
mere eum et manumittere, quoniam non putavit simi-
lem esse causam libertatis et fideicommissi pecuniarii.
1 Paulus respondit his verbis '*πίστευσον δέ μοι,*
'*Ζωΐλε, ὅτι τὰς χάριτάς σοι ἀποδώσει ὁ υἱός μου*
'*Μαρτιάλιος καί σοι καὶ τοῖς σοῖς παισίν*' [8] plenam
voluntatem defuncti contineri circa benefaciendum [9]
coniunctis personis Zoilum: qui si servi sint, nihil
est [10] gratum his praestari posse quam libertatem
ideoque praesidem debere sequi voluntatem defuncti.
40 *Idem libro quinto decimo responsorum* Lucius
Titius Septiciae filiae suae naturali Concordiam an-
cillam suam donavit: idem postea testamento filiae
suae cum aliis quibusdam ancillam supra scriptam
legavit, ut manumitteretur: quaero, an Septicia filia
naturalis ancillam supra scriptam manumittere cogi
possit. Paulus respondit, si vivo patre naturali do-
natio ancillae fuit [11] neque patris naturalis iudicium
in ceteris legatis filia adgnovit, non posse eam com-
pelli ancillam propriam ex causa fideicommissi ma-
1 numittere. Lucius Titius Stichum servum Maevio
legavit et petit, ut neque ab eo neque ab herede eius
umquam manumitteretur. Paulus respondit testato-
rem potuisse postea hunc servum ad libertatem per-
ducere, quia non sibi legem dixisset, sed legatario.
41 *Scaevola libro quarto responsorum* 'Thais
'ancilla mea cum heredi meo servierit annos decem,
'volo sit mea liberta'. quaeritur, cum libertam suam
esse voluerit nec id heres facere potuerit nec directa
pure data sit libertas, an etiam post decem annos
in servitutem remaneret. respondit nihil proponi,
1 cur non Thaidi libertas debeatur. Lucius Titius
ita cavit: 'Maevi fili carissime, te rogo, ut, si Stichus
'et Damas et Pamphilus te promeruerint, aere alieno
'liberato ne alterius quam [12] tuam servitutem ex-
'periantur': quaero, an, si per heredem steterit, quo
minus aes alienum exsolveretur, ex causa fideicom-
missi libertatem consequi possint. respondit non qui-
dem imputandum heredi, si pro commoditatibus rei
suae administrandae aes alienum tardius exsolverit:
verum si manifeste studium non solventis ei rei pa-
ratum, ut libertatibus mora fieret, probaretur, re-
2 praesentandas libertates. Tutoris, quem et ipsum
testamento liberis dederat, fidei commisit de manu-
mittendis servis ipsius tutoris, sed is a tutela ex-
cusatus fuerat: quaero, an eisdem servis libertatem
praestare deberent tutores, qui in locum excusati
dati tutelam administrarent. respondit secundum ea
quae proponerentur libertates et ab heredibus scriptis
3 videri datas. 'Seio auri libras tres et Stichum
'notarium, quem peto manumittas'. Seius eodem
testamento tutor datus a tutela se excusavit: quae-
ritur, an nihilo minus fideicommissa libertas debeatur.
4 respondit nihil proponi, cur non debeatur. Sorore
sua herede instituta de servis ita cavit: '*βούλομαι*
'*καὶ παρακαλῶ, γλυκυτάτη μου ἀδελφή, ἐν παρακατα-*
'*θήκῃ* [13] *σε ἔχειν Στίχον καὶ Δάμαν τοὺς πραγματευτάς*
'*μου, οὓς ἐγὼ οὐκ ἠλευθέρωσα, ἄχρις ἂν τὰς ψήφους*
'*ἀποκαταστήσωσιν: ἐὰν δὲ καὶ σοὶ ἀρέσωσιν, ἐμήνυσα*
'*σοι τὴν γνώμην μου*' [14]. quaero, si paratis actoribus

(1) aut manumittere *ins.* (2) cui *om. F* (3) tamen F^2 (4) maius rei *scr.* (5) tutores *F* (6) continetur aliis quis F^1, continentur ali F^2 (7) interpellendam *F* (8) *id est:* Crede mihi, Zoile, gratiam tibi referet filius meus Martialis et tibi et liberis tuis. (9) cum *ins.* (10) est] aeque *scr.* (11) fuit] evenit *scr.* (12) alterius quam] ulterius *scr.* (13) *παρακαταθη F* (14) *id est:* volo et rogo, soror dulcissima, ut in deposito habeas Stichum et Damam actores meos, quos equidem non manumisi, donec rationes reddidissent: quod si tu quoque eos probaveris, voluntatem meam tibi significavi.

rationes reddere heres libertatem non praestet, dicendo eos non placere sibi, an audienda esset[1]. respondit non spectandum, quod heredibus displiceret, sed id quod viro bono posset placere, ut liber-
5 tatem consequantur. Lucia Titia heredum fidei commisit, uti Pamphilam ancillam Seiae cum filiis eius redimerent et manumitterent, et iuridicus, quanti singuli essent redimendi, aestimavit: medio tempore Pamphila, antequam pecunia[2] solveretur, peperit: quaero, id quod natum est ex Pamphila utrum ad heredes Seiae an ad[3] heredem Titiae pertineat. respondit id, quod natum est ex Pamphila, eius quidem esse, cuius ea fuerat tunc cum pareret: verum heredem, si moram fideicommissae libertati fecit, compellendum partum quoque ad libertatem perducere.
6 Lucius Titius ita testamento cavit: 'medicos tibi 'commendo illum et illum: in tuo iudicio erit, ut 'habeas bonos libertos et medicos. quod si ego[4] 'libertatem eis dedissem, veritus sum, quod sorori 'meae carissimae fecerunt medici servi eius manu'missi ab ea, qui salario expleto reliquerunt[4'] eam': quaero, an fideicommissa libertas supra scriptis competere potest. respondit secundum ea quae proponerentur non necessitatem heredibus impositam, sed
7 arbitrium permissum. Titius Sticho servo suo libertatem dedit, si rationes sic dederit[5]: quaero, an ratio per eum gesta ita putari debeat, ut damna, quae casu contigerunt, ad onus reliquorum non pertineant. respondit[6] in negotio, quod voluntate domini administrasse proponatur, ea damna, quae casu ita acciderint, ut servo nihil possit imputari, non
8 pertinere ad reliquorum onus. Item quaero, cum omne peculium reddere iussus sit, an ita peculium computari debeat, ut id solum peculii esse videatur, quod quaque ex causa[7] domino debeat superesse. respondit in ea specie, de qua quaereretur, non debere deduci ex peculio, quod domino debeatur.
9 Item quaero, an, si ex reliquis in peculio[8] aliquid converterit, deduci hoc ex peculio reddendo debeat. respondit, si id, quod ex causa quae proponeretur in peculium versum est, reliquorum nomine desolutum est, fieri satis condicioni, si id, quod reli-
10 quum est peculii, solvatur. Libertatem ita testamento dedit: 'Cupitum servum meum, cum Marcianus 'filius meus sedecim annos impleverit, rationibus red'ditis liberum esse volo': post mortem testatoris tutores Cupito exactionem commiserunt isque nummos redactos expensavit eisdem tutoribus: deinde filius impubes decessit, cui mater heres extitit et tutorem tutelae iudicio filii condemnatum habuit: Cupitus ad libertatem proclamat eo tempore, quo, si viveret Marcianus, annos sedecim aetatis habiturus esset, offerens rationes unius anni in diem mortis testatoris, quod ceterae subscriptae fuerunt. quaesitum est, an eas quoque rationes, quas tutores periculo suo egerunt, Cupitus reddere compelli debeat. respondit eum de quo quaeritur condicioni rationis reddendae ita videri paruisse, si omne[9] ex eo, quod gessit, recte desiderari potest, reddiderit: nam alteram condicionem humaniore interpretatione ita accipi posse, ut defuncto pupillo tempus, quo, si viveret, sedecim annos impleret, exspectare satis fuerit.
11 'Stichus et Damas servi mei, si rationes reddi'deritis, liberi estote': quaesitum est, an non solum rationes, verum si qua alia consilio et fraude eorum amota sunt, praestari ab his debeant, ut ad libertatem perveniant. respondit rationum reddendarum condicioni contineri omne, quod quoquo genere servi
12 actum fidemque respiceret. Intra certa tempora condicioni reddendarum rationum non paruerunt, postea parati erant: quaesitum est, an perveniant ad libertatem. respondit, si per ipsos stetisset, quo minus intra tempora praescripta condicioni parerent, non idcirco liberos fore, quod postea rationes velint
13 reddere. 'Ab heredibus meis peto fideique eorum 'committo, cum filius meus sedecim annos impleverit, 'Stichum rationibus redditis manumittant': quaero, an[10] eundem servum testator in diem usque pubertatis filii sui actum agere voluerit. respondit manifestum esse testatorem huius quoque actus rationem
14 a Sticho reddi voluisse. 'Stichus servus meus 'iubeo ut det praestet filiae et uxori meae heredibus 'meis sine ulla controversia tot aureos: et ut ipsum 'manumittant, fidei eorum committo': quaesitum est, cum uxor ab hereditate abstinuerit, utrum duobus an filiae praestare debeat. respondit filiae, quae heres ex asse extitisse proponeretur, pro solido dan-
15 dum. Herede filio suo ex asse instituto libertatem dedit in haec verba: 'December dispensator 'meus, Severus vilicus et Victorina vilica Severi con'tubernalis in annos octo liberi sunto: quos in mi'nisterio filii mei esse volo: [11]te autem, Severe fili 'carissime, peto, uti Decembrem et Severum commen'datos habeas, quibus praesentem libertatem non dedi, 'ut idonea ministeria haberes, quos spero te et liber'tos idoneos habiturum'. quaero, cum eo tempore, quo Titius testamentum faciebat, filius natus annorum fuerat novem et Titius post biennium et sex menses decesserit, anni octo, in quos libertas erat dilata, ex testamenti facti tempore an vero ex mortis numerari debeant. respondit posse videri testatorem eos annos octo dilatae libertatis comprehendisse, qui computandi sunt a die testamenti facti,
16 nisi aliud voluisse[12] testatorem probaretur. 'Spen'dophorus, cum filia mea in familia nupserit, si ra'tiones idonee filiae meae administratas reddiderit, 'liber esto': filia cum adhuc pubes[13] esset, vivo patre decessit et ex substitutione Seius heres extitit: quaero, cum Spendophorus rationes pupillae non administraverit et vivo patre familias desierit ipsius rationes administrare et, si viveret, Titia annos haberet amplius duodecim, an ex testamento liber sit. respondit, si nullas rationes administrasset, quas reddere heredi deberet, secundum ea quae proponerentur
17 liberum esse. 'Stichum rationibus redditis ma'numitti volo'. Stichus arcarius probante domino nomina fecit et rationes a domino subscriptas[14] exhibet nec postea nomen ullum[15] fecit: quaero, an, si qui minus solvendo fuerint debitores, quibus alii exactores erant applicati[16], nondum videatur condicioni satisfactum. respondit secundum ea quae proponerentur non pertinere ad onus reddendarum rationum, quod solvendo non essent debitores.

42 *Maecianus libro septimo fideicommissorum* Antoninus Augustus Pius noster, quo militum suorum per omnia rata esset voluntas suprema, cum et institutus et substitutus in continenti, priusquam adirent hereditatem, decessissent, eos, quibus ab his et libertas et hereditas a milite per fideicommissum data esset, perinde liberos et heredes esse iussit, ac si utrumque directo accepissent. eorum autem, qui a pagano libertatem et hereditatem per fideicommissum acceperant, cum aeque in continenti et institutus et substitutus decessissent[17], satis habuit libertatem confirmare.

43 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Fideicommissa libertas non debetur ei, quem postea vinxit dominus.

44 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* De libertate fideicommissaria praestanda servus cum domino recte contendit.

45 *Ulpianus libro quinto disputationum* Si debitor rogatus sit a creditore ancillam suam pigneratam manumittere, dicendum est fideicommissariam libertatem utiliter relictam a debitore. quid enim interest, certa quantitas ab eo relinquatur an fidei-

(1) esse *F* (2) pecuniam *F* (3) ad *del. F*² (4) ergo *F*² (4') relinquerunt *F* (5) dedit sic 'si rationes dederit' *scr. fere ut Hal.* (6) respondi *F* (7) a *ins. F*² (8) peculium *scr.* (9) omne] omnem quae *scr.* (10) etiam de pupilli rationibus reddendis cogitatum videatur, cum *ins.* (11) a *ins.* (12) voluisset *F* (13) impubes *dett.* (14) *sic Gronovius cum BS*, scriptas *F* (15) nullum *F* (16) amplicati *F* (17) decessisset *F*

commissaria libertas? et sive plus sit in pretio sive
minus, cogitur libertatem praestare, si modo semel
adgnovit voluntatem creditoris. adgnovisse autem
sic accipimus, si forte, cum[1] conveniretur ab herede,
usus est exceptione vel alias voluntatem suam osten-
dit: nam si conveniatur debitor ab herede creditoris,
doli exceptione uti potest in id, quod intererit de-
1 bitoris ancillam suam habere. In fideicommissaria
libertate, quamvis quis modicum legatum fuerit con-
secutus, necesse habet servum suum manumittere:
pecuniarium enim fideicommissum si divisum fuerit,
satis iniuriam[2] facit libertati quam fideicommissario:
satius est igitur eum, qui adgnovit legatum, onerari
2 quam libertatem intercidere. Quotiens servo vel
ancillae fideicommissaria libertas relinquitur, in ea
condicione est, ut, quoad manumittatur, servilis con-
dicionis sit: et quidem si nullam moram praestandae
libertati qui praestare debet fecit, nihil de statu
eorum mutatur: ideoque eos interim legari posse,
sed cum sua causa, constat.

46 *Idem libro sexto disputationum* Fideicommissa
libertas ita potest dari: 'heres, si volueris, fidei tuae
'committo, ut Stichum manumittas', quamvis nihil
aliud in testamento potest valere ex nutu heredis.
1 Plane et ita 'si Stichus voluerit' potest ei libertas
2 adscribi. Sed et si ita adscriptum sit 'si Seius
'voluerit, Stichum liberum esse volo', mihi videtur
posse dici valere libertatem, quia condicio potius est,
quemadmodum si mihi legatum esset, si Titius Ca-
3 pitolium ascenderit. Quod si ita scriptum sit 'si
'heres voluerit', non valebit, sed ita demum, si totum
in voluntate fecit heredis, si ei libuerit. ceterum si
arbitrium illi quasi viro bono dedit, non dubitabimus,
quin libertas debeatur: nam et[3] eam libertatem de-
beri placuit 'si tibi videbitur, peto manumittas': ita
enim hoc accipiendum 'si tibi quasi viro bono vide-
'bitur'. nam et ita relictum 'si voluntatem meam
'probaveris' puto deberi: quemadmodum 'si te me-
'ruerit' quasi virum bonum vel 'si te non offenderit'
quasi virum bonum vel 'si comprobaveris' vel 'si non
'reprobaveris' vel 'si dignum putaveris'. nam et cum
quidam Graecis verbis ita fideicommissum dedisset:
*τῷ δεῖνι, ἐὰν δοκιμάσῃς, ἐλευθερίαν δοθῆναι βούλο-
μαι*[4], a divo Severo rescriptum est fideicommissum
4 peti posse. Quamquam autem in heredis arbitrium
conferri, an debeatur, non possit, quando tamen de-
5 beatur, conferri potest. Quidam, cum tres servos
legasset, fidei heredis sui commisit, ut ex his duos
quos vellet manumitteret: fideicommissa libertas va-
lebit et quos ex his vellet, heres manumittet: quare
si eos vindicaret legatarius, quos heres vult manu-
mittere, exceptione doli repelletur.

47 *Iulianus libro quadragensimo secundo diges-
torum* Si pater duos filios heredes instituerit et ad-
gnatione postumi ruptum testamentum fuerit, quam-
vis hereditas pro duabus partibus ad eos pertineat,
tamen fideicommissae libertates praestari non debent,
sicuti ne legata quidem aut fideicommissa praestare
1 coguntur. Si, cum alienum servum heres rogatus
sit manumittere, item communem vel eum, in quo
usus fructus alienus est, latitet, non inique senatus
2 consulto libertatibus succurretur. Si Sticho liber-
tas per fideicommissum data fuerit sub condicione, si
rationes reddidisset, et is absente herede paratus sit
reliqua solvere, praetoris officio continetur, ut virum
bonum eligat, cuius arbitrio rationes computentur,
et pecuniam, quae ex computatione colligitur, depo-
nat, atque ita pronuntiet libertatem ex causa fidei-
commissi deberi. haec autem fieri conveniet, si heres
ex iusta causa aberit: nam si latitabit, satis erit
liquere praetori per servum non stare, quo minus
condicioni pareat, atque ita pronuntiare de libertate
3 oportebit. Cum sub condicione legato servo liber-
tas datur non aliter fideicommissario[5] tradi debet,
quam ut caveatur existente condicione traditu iri
4 eum. Quaedam cum in extrema esset valetudine,
praesentibus honestis viris compluribus et matre sua,
ad quam legitima[6] hereditas eius pertinebat, ita lo-
cuta est 'ancillas meas Maeviam et Seiam liberas
'esse volo' et intestata decessit[7]: quaero, si mater
ex senatus consulto legitimam hereditatem eius non
vindicasset et hereditas ad proximum cognatum per-
tinuisset, an fideicommissa libertas deberetur. res-
pondi deberi: nam eam, quae in extremis dixisset
'ancillas meas illam et illam liberas esse volo', videri
ab omnibus, qui legitimi heredes aut bonorum pos-
sessores futuri essent, petisse, ut hoc fieri possit.

48 *Idem libro sexagensimo secundo digestorum*
Cum in testamento scriptum est: 'Stichum Titio lego'
vel 'heres meus dato ita, ut eum Titius manumittat',
dixi petenti legatario Stichum exceptionem doli mali
obstaturam, nisi caverit se libertatem secundum vo-
luntatem defuncti praestaturum.

49 *Africanus libro nono quaestionum* Si is, cui
servus legatus est, rogatus manumittere latitet, orci-
num fieri libertum respondit: idem fore et si non
legatarii, sed heredis fidei commissum esset. sed et
si non omnium, sed quorundam heredum fidei com-
missum sit, aeque dicendum orcinum fieri: in eos
autem qui latitaverint[7a] coheredibus, a quibus redi-
mendae partes essent, utilem actionem eo nomine
dari debere vel etiam familiae erciscundae iudicio
recte eos acturos.

50 *Marcianus libro septimo institutionum*[8] Si
servus legatus et per fideicommissum manumissus
sit, Cervidius Scaevola consultus putabat novissimam
scripturam valere, sive libertas sit sive legatum, quia,
cum libertatem datam postea[9] placeat adimi, et per
legatum constat posse adimi: sed si in obscuro sit,
qua mente post libertatem legavit eundem servum,
in obscuro libertatem praevalere. quae sententia
mihi quoque verior esse videtur.

51 *Idem libro nono institutionum* Non tantum
ipse, qui rogatus est manumittere, ad libertatem per-
ducere potest, sed et successores eius, sive emptione
sive quo alio modo successerint. sed et si nemo
successor extiterit, ad fiscum ita transit, ut libertas
1 ab eo praestetur. Is autem qui rogatus est ma-
numittere etiam eo tempore quo alienare prohibetur
2 potest manumittere. Si alienum servum quis ro-
gatus fuerit manumittere, cum ei pecunia certa le-
gata esset, ut emat eum et manumittat, et dominus
nolit eum vendere, legatum retinet ex voluntate de-
3 functi. Cui per fideicommissum libertas debetur,
liberi quodammodo loco est, et statuliberi locum
optinet vel eo magis, quod nec in alium transferen-
dus est, ut aut libertas eius impediatur aut iura
4 patronorum graviora experiatur. Senatus con-
sulto Dasumiano cautum est, ut, si ex iusta causa
absit qui fideicommissam libertatem debet et hoc
pronuntiatum fuerit, perinde libertas competat, atque
si, ut oportet, ex causa fideicommissi manumissus
5 esset. Abesse autem is intellegitur, qui a tribu-
6 nali abest. Et quia de[10] heredibus tantum cau-
tum erat, adiectum est eodem senatus consulto, ut
quicumque fideicommissam libertatem ex quacumque
causa[11] pronuntiatum fuerit eum eosve abesse, pe-
rinde habeatur, atque si, ut oportet, ex causa fidei-
7 commissi manumissus esset. Sed Articuleiano
senatus consulto[12] cavetur, ut in provinciis praesides
provinciae cognoscant, licet heres non sit eius pro-
8 vinciae. Sed si non hereditarium servum quis
rogatus fuerit manumittere, sed proprium, ex sena-
tus consulto Iunciano post pronuntiationem pervenit
9 ad libertatem. Sive iusta ex causa abest sive
latitet sive praesens non vult manumittere, pro ab-

(1) eum *F* (2) evitabimus: at partem non tam facile legatarius *vel simile quid ins.* (3) et *del. F²* (4) *id est:* illi, si comprobaveris, libertatem dari volo. (5) fideicommissaria, non aliter *scr* (6) legitimam *F* (7) decesserit *F* (7a) latitaverit *F* (8) septim institutionem *F* (9) postea] posse *scr.* (10) quia *F¹*, qui ab *F²* (11) debet, si *ins.* (12) *a. p. Chr.* 123

10 sente eum haberi divus Pius rescripsit. Emptor
quoque ut manumittat, eodem senatus consulto ex-
11 pressum est. Et praesens coheres perinde ma-
numittat, atque si traditum a coherede accepisset.
quod et in impuberis persona coheredis, qui non
erat rogatus manumittere, eundem principem rescrip-
12 sisse relatum est. Sed si matrimonii causa quis
manumittere rogatus est, non est cogendus eam uxo-
rem ducere, sed sufficit fideicommissa libertas.

52 *ULPIANUS libro primo responsorum* Postea-quam a creditore alienati sunt servi, quibus fideicommissa libertas adscripta est[1], non nisi ex iusta causa adversus heredem subveniri eis[2] posse.

53 *MARCIANUS libro quarto regularum* Si quis rogatus ancillam manumittere moram fecerit, si interea enixa fuerit, constitutum est huiusmodi partum liberum nasci et quidem ingenuum. sed sunt constitutiones, quibus cavetur statim ex quo libertas deberi coeperit ingenuum nasci: et hoc magis est sine dubio sequendum, quatenus libertas non privata, sed publica res est, ut ultro is qui eam debet offerre debeat. sed si nondum debita libertate fideicommissa ancilla peperit, studio tamen heredis fuerit effectum, ut nondum libertas deberetur, veluti[3] quod tardius adit hereditatem, ut qui nati sint ex ancilla servi eius fiant, placet manumittendos, sed tradi matri oportere, ut ab ea manumitterentur et liberti potius matris fiant: nam quos indignus est heres servos habere, ne quidem libertos habebit.

54 *MARCIANUS libro sexto decimo fideicommissorum* Si mater, postquam filium accepisset, vel qui in eius locum successit praestare noluit libertatem, compellendi sunt: amplius si mater aut nollet sibi filium tradi aut in rerum natura esse desisset, non ab re est dicere, nihilo minus ita natis ab herede libertatem praestari.

55 *MARCIANUS libro quarto regularum* Sed et si
non data opera tardius adierit, sed dum de adeunda
hereditate deliberat, idem dictum[4] est. et si postea
cognovit se heredem institutum, quam ancilla peperit,
placet hoc quoque casu subveniendum esse: hoc
tamen casu ipse manumittere debebit, non matri
1 tradere. Sed si directo libertas data fuerit an-
cillae et horum aliquid evenerit, quemadmodum natis
subvenietur? nam ibi quidem petitur fideicommissa
libertas et praetor parvulis subvenit: cum vero di-
recto libertas datur, non petitur. sed etiam hoc
casu puto nato subveniendum esse, ut aditus praetor
in rem matri decernat actionem exemplo fideicom-
missariae libertatis. sic denique et Marcellus libro
sexto decimo digestorum scripsit et ante aditam he-
reditatem usucaptis, qui testamento manumissi sunt,
subveniendum esse, ut eis libertas conservetur utique
per praetorem, quamvis his et imputari[5] possit,
quare usucapti sunt: in parvulis autem nulla depre-
henditur culpa.

56 *MARCELLUS libro singulari responsorum* Lucius Titius testamento ita cavit: 'si quos codicillos 'reliquero, valere volo. si quis mihi ex Paula, quae 'uxor mea fuit, intra decem menses natus natave 'erit, ex semisse heredes sunto. Gaius Seius ex se-'misse heres esto. Stichum et Pamphilum servos 'meos et Erotem et Diphilum peto et fidei heredum 'committo, ut, cum ad pubertatem liberi mei per-'venerint, manumittant'[6]. deinde novissima parte ita cavit: 'quod si mihi liberi nati non erunt aut intra 'pubertatem decesserint, tunc heredes[7] ex paribus 'partibus sunto Mucius et Maevius. legata, quae 'priore testamento, quo filios et Seium[8], reliqui, 'praestari volo, hoc est et a sequentibus heredibus'. deinde codicillis ita cavit: 'Lucius Titius heredibus 'primis et substitutis salutem. peto, ut ea quae testamento cavi legavi et ea quae codicillis cavero le-'gavero, praestetis'. quaero, cum liberi Lucio Titio nati non sint, an Sticho et Pamphilo et Eroti et Diphilo servis confestim fideicommissa libertas praestari debeat. Marcellus respondit condicionem, quae libertati eorum, de quibus quaereretur[9], si filii heredes exstitissent, adposita esset, repetitam non videri ideoque confestim libertatem praestandam esse et a primis et a substitutis heredibus: nam ut supra scriptum est, petit, ut quae testamento cavisset praestarentur, cavit autem de libertate eorum servorum. atquin sub condicione cavit et, si alterius generis condicio esset, exspectanda esset: sed non est verisimile, ut hoc in ista condicione cogitaverit, cum fidei substitutorum committeret, qui[10] admitti ad hereditatem non possent, si impleretur condicio.

VI[11].

DE ADEMPTIONE LIBERTATIS.

1 *TERENTIUS CLEMENS libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Cum libertas lege adimatur, aut pro non data haberi debet aut certe perinde observari, ac si a testatore adempta esset.

VII[12].

DE STATULIBERIS.

1 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Statuliber
est, qui statutam et destinatam in tempus vel con-
1 dicionem libertatem habet[13]. Fiunt autem statu-
liberi vel condicione expressa vel vi ipsa. condicione
expressa quid est, manifestum est. vi ipsa, cum
creditoris fraudandi causa manumittuntur: nam dum
incertum est, an creditor iure suo utatur, interim
statuliberi sunt, quoniam fraus cum effectu[14] in lege
Aelia Sentia accipitur.

2 *ULPIANUS libro quarto ad Sabinum* Qui statu-
liberi causam adprehendit, in ea condicione est, ut,
sive tradatur, salva spe libertatis alienetur, sive usu-
capiatur, cum sua causa usucapiatur, sive manumit-
tatur, non perdat spem orcini liberti. sed statuliberi
causam non prius servus nanciscitur nisi adita vel
ab uno ex institutis hereditate: ceterum ante aditio-
nem sive tradetur sive usucapietur sive manumittetur,
1 spes statutae libertatis intercidit. Sed si impu-
beris tabulis libertas servo sit adscripta, an vivo
pupillo, post aditionem videlicet hereditatis patris,
statuliber sit? Cassius negat: Iulianus contra existi-
2 mat, quae sententia verior habetur. Plus scripsit
Iulianus et si legatus sit servus ab herede patris,
liber esse iussus in pupillaribus tabulis, praevalere
3 libertatis dationem. Si primis tabulis sub con-
dicione servus cum libertate ex parte dimidia heres
sit institutus, an statuliberi causam optineat, ut
adeunte coherede cum sua causa usucapiatur? [15]cum
a semetipso acceperit libertatem, non potest statu-
liberi causam optinere. plane si condicio hereditatis
deficiat, quo casu secundum Iulianum vel libertatem
apiscitur, dicendum est statuliberi causam optinere,
eo quod non a semetipso, sed a coherede accepisse
4 libertatem creditur. Quocumque gradu pupillo
servus cum libertate substitutus sit, necessarii cau-
sam optinet: quae sententia utilitatis causa recepta
est et a nobis probatur. Celsus quoque putat libro
quinto decimo cum libertate substitutum statuliberi
causam optinere.

3 *IDEM libro vicensimo septimo ad Sabinum* Sta-
tuliberos condicioni parere oportet, si nemo eos im-
1 pediat et sit condicio possibilis. Sed si in heredis
persona iussus sit parere condicioni, quid dici de-
beat? si quidem paruit condicioni, statim liber est

(1) esset F^2 (2) is F^1, ei F^2 (3) veluti F^1, vel utique F^2 (4) dicendum *S* (5) etiam putari F^2 (6) manumittat *F* (7) heredibus *F* (8) heredes scripsi *ins.* (9) quaeretur *F* (10) qui *om.* *F*

(11) *Ed.* — *Bas.* 48, 5, 1
(12) *Sab.* 1...18; *Ed.* 19...32; *Pap.* 33...38; *App.* 39...42. — *Bas.* 48, 5, 2...43 (13) habent *F* (14) effecto *F* (15) et *ins.*

etiam invito herede. quod si non patitur heres
pareri (puta offert decem, quae dare iussus erat),
procul dubio liber est, quia per heredem stare vide-
tur, quo minus condicionem impleat. et parvi refert,
de peculio ei offerat an ab alio accepta: receptum
est enim, ut servus peculiares quoque nummos dando
perveniat ad libertatem, sive ipsi[1] heredi sive alii
2 dare iussus est. Inde quaeritur, si forte debeatur
pecunia huic servo vel ab herede, quod in domini
rationem plus erogaverat, vel ab extraneo, nec velit
heres debitorem convenire vel statulibero solvere
pecuniam: an debeat ad libertatem pervenire, quasi
moram per heredem patiatur. et aut legatum huic
statulibero fuit peculium aut non: si legatum pecu-
lium fuit, Servius scribit moram eum libertatis pas-
sum ob hoc ipsum, quod ei aliquid ex ratione do-
minica deberetur nec ei ab herede praestaretur:
quam sententiam et Labeo probat. Idem Servius
probat et si in eo moram faciat heres, quod nolit
exigere a debitoribus: nam perventurum ad liberta-
tem ait. mihi quoque videtur verum quod Servius
ait. cum igitur veram putemus sententiam Servi,
videamus, an et si non fuerit praelegatum[2] peculium
servo, idem debeat dici: constat enim statuliberum
de peculio posse dare vel ipsi heredi iussum vel alii:
et si eum dare impediat, perveniet statuliber ad li-
bertatem. denique etiam remedii loco hoc monstra-
tur domino statuliberi, ut eum extraneo iussum dare
prohibeat, ne et nummos perdat cum statulibero.
proinde defendi potest et si non vult exigere vel ipse
solvere, ut hic habeat, unde condicioni pareat, liber-
tatem competere: et ita Cassius quoque scribit.
3 Non solum autem si dare iussum dare prohibeat,
statuliber ad libertatem pervenit, verum etiam si
ascendere Capitolium iussum ascendere vetet, item
si Capuae dare iussum Capuam ire prohibeat: nam
qui prohibet servum proficisci, intellegendus est im-
pedire magis velle libertatem quam operis servi uti.
4 Sed et si iussum coheredi dare non patiatur unus
ex heredibus dare, aeque liber erit: sed is, cui iussus
erat dare et liber esse, familiae erciscundae iudicio
ab eo qui impedit consequetur, quod sua intererat
5 prohibitum statuliberum non esse. Si decem ius-
sus dare et liber esse quinque det, non[3] pervenit ad
libertatem, nisi totum det: interim igitur vindicare
quinque nummos dominus eorum potest. sed si re-
siduum fuerit solutum, tunc etiam id alienatum[4],
cuius ante dominium non erat translatum. ita pen-
debit praecedentis summae alienatio, sic tamen, ut
non retro nummi fiant accipientis, sed tunc, cum
6 residua summa fuerit exsoluta. Si plus quam
iussus erat dederit statuliber, puta decem iussus dare
viginti dedit, sive numeravit sive in sacculo dedit,
pervenit ad libertatem et superfluum potest repetere.
7 Si quis servum iussum decem dare et liberum
esse vendiderit sine peculio, utrum statim liber sit
(quasi prohibitus videatur de peculio dare hoc ipso,
quod sine peculio distractus est) an vero cum fuerit
prohibitus peculium tangere? et puto tunc demum
liberum fore, cum volens dare prohibeatur, non sta-
8 tim ubi veniit. Si quis servum iussum decem
dare et liberum esse operari prohibeat, vel si, quod
ex operis suis meret, abstulerit ei heres, vel si, quod
ex mercedibus suis coegit, heredi dederit, an ad
libertatem perveniat? et puto, si quidem ex operis
dederit vel undecumque dederit[5], ad libertatem per-
venturum: quod si prohibeatur operari, non fore
liberum, quia operari domino debet. plane si ei
ablata fuerit pecunia ex operis collecta, liberum fore
arbitror, quia de peculio dare prohibetur. sane si
testator vel ex operis ut det iussit, prohibitum ope-
9 rari ad libertatem perventurum non dubito. Sed
et si argento subtracto vel rebus aliis distractis
nummos corrasos dederit, perveniet ad libertatem,
quamvis, si nummos subtractos dedisset, ad liberta-
tem non perveniret: nec enim videtur dedisse, sed
magis reddidisse. sed nec si aliis[6] subripuerit num-
mos et heredi dederit, ad libertatem perveniet, quia
avelli nummi ei qui accepit possunt. plane si sic
consumpti fuerint, ut nullo casu avelli possint[7],
10 competet libertas. Non solum autem si heres
moram facit libertati, sed et si tutor vel curator vel
procurator vel alius quivis, in cuius persona con-
dicioni parendum est, libertatem competere dicemus.
et sane hoc iure utimur in statulibero, ut sufficiat
per eum non stare, quo minus condicioni pareat.
11 Si quis heredi in diebus triginta proximis mortis
testatoris dare iussus fuerit, deinde heres tardius
adierit, Trebatius et Labeo, si sine dolo malo tar-
dius adierit, dantem eum intra dies triginta aditae
hereditatis ad libertatem pervenire: quae sententia
vera est. sed quid si data opera traxit? an ob id[8]
statim, ut[9] adita est hereditas, ad libertatem per-
veniat? quid enim si tunc habuit, post aditam ha-
bere desiit? sed et hic expleta videtur condicio,
quoniam per eum non steterit, quo minus impleatur.
12 Si quis sic acceperit libertatem 'cum decem dare
'poterit, liber esto', Trebatius ait, licet habuerit de-
cem vel idoneus fuerit ad adquirendum et conser-
vandum[10] peculium, tamen non alias ad libertatem
perventurum, nisi dederit aut per eum non steterit,
13 quo minus det: quae sententia vera est. Stichus
annua bima trima die denos aureos heredi si dederit,
liber esse iussus est. si prima pensione stetit per
heredem, quo minus acciperet decem, exspectandam
esse trimam pensionem placet, quia et tempus ad-
iectum est et adhuc supersunt duae pensiones. sed
si eadem decem sola habeat, quae optulit ad primam
pensionem, an etiam ad sequentem quoque prosit,
si offerat? et an et ad tertiam, si sequens pensio
non sit accepta? et puto sufficere haec eadem et
paenitentiae heredi locum non esse: quod et Pom-
14 ponius probat. Quid si servus, qui annua bima
trima die iussus est dena dare, tota simul offerat
heredi non exspectata die? vel decem primo anno
datis secundo anno viginti optulit? benignius est
eum in libertatem pervenire, cum utriusque provi-
dentia infertur et servi, quatenus maturius in liber-
tatem perveniat, et heredis, quatenus dilatione in-
terempta ilico accipiat, quod post tempus consequi
15 poterat. Si ita sit libertas servo data, si quin-
quennio heredi servierit, deinde eum heres manumi-
serit, statim liber fit, quasi per eum sit effectum,
quo minus ei serviat: quamvis si non pateretur eum
sibi servire, non statim[11] perveniret, quam si quin-
quennium praeterisset. ratio huius rei evidens est:
manumissus enim amplius servire non potest: at is[12]
quem quis non patitur sibi[13] servire, postea pati
potest intra quinquennii tempus. atquin iam quin-
quennio ei servire non potest: sed vel minus potest.
16 Item Iulianus libro sexto decimo digestorum
scripsit, si Arethusae libertas ita sit data, si tres
servos pepererit, et per heredem steterit, quo minus
pepererit (puta quod ei medicamentum dedisset, ne
conciperet), statim liberam futuram[14] esse: quid enim
exspectamus? idemque et si egisset heres, ut abor-
tum faceret, quia et uno utero potuit tres edere.
17 Item si heredi servire iussum statuliberum heres
vendidit et tradidit, credo statim ad libertatem per-
venire.

4[15] *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Cum heres
rei publicae causa abesset et pecuniam statuliber
haberet: vel exspectari eum debere[16], donec redeat
is cui dare debet, vel deponere in aedem pecuniam
consignatam oportet, quo[17] subsecuto statim ad liber-
1 tatem pervenit. Non est statuliber, cui libertas
in tam longum tempus collata est, ut eo tempore is
qui manumissus est vivere non possit: aut si tam

(1) ipse *F* (2) legatum *scr.* (3) non *om. F* (4) alienatur *scr.* (5) dederit *del.* (6) alii *scr.* (7) possit *F* (8) a nobi *F*[1], a nobis *F*[2] (9) ut *om. F* (10) tantum *ins.* (11) non aliter *scr.* (12) is] si *scr.* (13) si *F* (14) futurum *F* (15) *ad* § 2 *cf. D.* 40, 4, 17 *pr.* 61 *pr.* (16) eum debere *del.* (17) quod *F*

difficilem, immo paene inpossibilem condicionem ad-
iecerit, ut aliunde ea libertas optingere non possit,
veluti si heredi milies[1] dedisset aut cum moreretur,
liberum esse iussisset: sic enim libertas inutiliter
datur, et ita Iulianus scribit, quia nec animus dan-
2 dae libertatis est. Servire Titio anno et liber
esse iussus Titio mortuo non statim liber fiet, sed
cum annus transierit, quod videtur non tantum sub
condicione, sed etiam ex tempore data libertas: ete-
nim absurdum est maturius eum liberum fieri, cum
condicionem non implet, quam futurus[1a] foret, si eam
3 expleret. Si duobus decem datis liber esse iussus
sit et unus quinque accipere noluerit, melius est di-
cere posse eum eadem quinque alteri offerentem ad
4 libertatem pervenire. 'Stichus si Titio per triennium
'servierit' vel 'si illi centum operas dederit, liber esto'.
constat hoc modo libertatem utiliter dari posse: nam
et alienus servus servire nobis potest, sicuti liber,
et multo magis operas dare: nisi testator servitutis
appellatione dominium magis quam operam intellexit.
ideoque si prohibet heres Titio servire, pervenit ad
5 libertatem. 'Stichus si heredi meo anno servierit,
'liber esto': quaerendum est, annus quomodo accipi
debeat, an qui ex continuis diebus trecentis sexa-
ginta quinque constet an quibus libet. sed superius
magis intellegendum Pomponius scribit. sed et si
quibusdam diebus aut valetudo aut alia iusta causa
impedimento fuerit, quo minus serviat, et hi anno
imputandi sunt: servire enim nobis intelleguntur etiam
hi[2], quos curamus aegros, qui cupientes servire prop-
6 ter adversam valetudinem impediuntur. Item si
decem heredi dare iussus fuerit, heres etiam per par-
7 tes accipere favore libertatis cogendus est. Ita
liber esse iussus 'si Titius Capitolium ascenderit': si
Titius nolit ascendere, impedietur libertas. idemque
8 iuris est in similibus causis et condicionibus. Item
Cassius ait ei, qui servire iussus est anno, illud tem-
pus, quo in fuga sit vel in controversia pro liber-
tate, non procedere.

5 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Statuliber
rationem reddere iussus reliquum quod apparet sol-
vit, de eo, quod obscurius est, satisdare paratus est.
Neratius et Aristo recte putant liberum fore, ne
multi ad libertatem pervenire non possint incerta
1 causa rationis et genere negotii huiusmodi. Sta-
tuliber, qui non rationes reddere, sed pecuniam ius-
sus est dare, numerare debet, non fideiussorem
dare.

6 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad Sabinum*
Si statulibera serva poenae facta sit et post dam-
nationem statutae libertatis condicio exstiterit, quam-
vis ipsi statuliberae nihil proficiat, partui tamen pro-
ficere oportet[3], ut perinde liber nascatur, atque si
1 mater damnata non esset. Quid tamen si qua
conceperit in servitute, deinde ab hostibus capta
peperit ibi post existentem condicionem, an liberum
pariat? et interim quidem quin servus hostium sit,
nequaquam dubium est: sed verius est postliminio
eum liberum fieri, quia, si mater in civitate esset,
2 liber nasceretur. Plane si apud hostes eum con-
cepisset et post existentem condicionem edidisset,
benignius dicetur competere ei postliminium et libe-
3 rum eum esse. Statuliber parendo condicioni in
persona emptoris pervenit ad libertatem: et scien-
dum hoc ad statuliberos omnis sexus pertinere. non
solum autem si venierit[4], haec condicio ad eum
transit qui emit, verum etiam ad omnes, quicumque
quoquo iure dominium in statulibero nacti sunt. sive
igitur legatus sit tibi ab herede statuliber sive ad-
iudicatus sive usucaptus a te sive traditus vel aliquo
iure tuus factus, sine dubio dicemus parere condi-
cioni in persona tua posse. sed et in herede[5] empto-
4 ris idem dicitur. Si filius familias heres sit insti-
tutus et statuliber filio dare iussus est et liber esse,
sive filio sive patri dando pervenit ad libertatem,
quia et ad patrem hereditatis emolumentum pervenit.
sed et si post mortem filii patri dederit quasi here-
dis heredi, liber erit: nam et si quis extraneo dare
iussus sit et liber esse, deinde hic heredi heres ex-
titerit, non quasi in extranei persona, sed quasi in
5 heredis condicioni parebit. Statuliber decem dare
iussus et liber esse, si quinque datis distractus sit,
6 residua quinque emptori dabit. Si servus tuus
statuliberum emerit, tibi datur, quod heredibus dare
iussus est. sed et si tuo servo dederit, si modo is
eum peculiari nomine emit neque ei tu peculium
ademisti, puto liberum fore, scilicet ut eo modo tibi
dedisse intellegatur, perinde atque si tua voluntate
7 cuivis alii tuorum servorum dedisset. Si quis non
dare decem et[6] liber esse, sed rationibus redditis
liber esse iussus sit, an ad emptorem haec condicio
transeat, videamus. et alias sciendum est eas de-
mum condiciones ad emptorem transire, quae sunt
in dando: ceterum hae, quae sunt in faciendo, non
transeunt, ut puta si filium eius litteras edocuerit:
hae enim personis eorum cohaerent, quibus adscri-
buntur[6a]. rationum autem reddendarum condicio,
quod ad reliqua quidem attinet, in danda pecunia
consistit, quod autem ad ipsa volumina rationum
tradenda percontandasque et examinandas rationes et
in[7] dispungendas atque excutiendas, factum habet
num quid ergo reliqua quidem et emptori dando per-
veniat ad libertatem, cetera in persona heredis con-
sistant? puto igitur[8] et ad emptorem reliquorum so-
lutionem transmitti: sic[9] fiet, ut dividatur condicio:
et ita Pomponius libro octavo ex Sabino scripsit.

7 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Usus fructus
alienatio condicionem statuliberi secum non trahit.

8 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Ita liber
esse iussus 'si decem dederit, liber esto' heredi dare
debet: nam qui non habet, cui det, heredi dando ad
1 libertatem pervenit. Si partes suas quisque he-
redum diversis ementibus vendiderit, quas portiones
heredibus dare statuliber debuit, easdem dabit emp-
toribus. Labeo autem ait, si nomina dumtaxat he-
redum in testamento posita sint, viriles partes eis
dandas: si vero ita 'si heredibus dedit', hereditarias.

9 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum*
Statuliberum medio tempore servum heredis esse nemo
est qui ignorare debeat: eapropter noxae dedi pote-
rit. sed[10] deditus sperare adhuc libertatem poterit:
1 nec enim deditio spem illi adimit libertatis. Si
statuliberum non eadem condicione heres vendat,
causa eius immutabilis est et luere se ab eo[11] po-
test simili modo ut ab herede. si tamen suppresserit
condicionem statuliberi[12]? et ex empto quidem tene-
tur: graviores autem etiam stellionatus crimen in-
portant ei, qui sciens dissimulata condicione statutae
2 libertatis simpliciter eum vendiderit. Illud trac-
tatum est, an liberatio contingat ei qui noxae dederit
statuliberum. et Octavenus putabat liberari: et idem
dicebat et si ex stipulatu Stichum deberet eumque
statuliberum solvisset: nam[13] et si ante solutionem
ad libertatem pervenisset[14], extingueretur obligatio
tota: ea enim in obligatione consistere, quae pecu-
nia lui praestarique possunt, libertas autem pecunia
lui non potest nec reparari potest. quae sententia
3 mihi videtur vera. Statuliberi condicio ita demum
immutabilis est, si adita hereditas fuerit: ceterum
ante aditam hereditatem in propriam usucapitur ser-
vitutem libertatisque spes infringitur: sed adita postea
hereditate spes libertatis favore sui redintegrabitur.

10 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Si decem
dare iussum heres vendiderit et tradiderit dixeritque
adscriptum libertati, si viginti dedisset, ex empto erit
actio cum venditore, aut, si dupla promissa est, ob
evictionem dumtaxat duplae repetitio erit, ex empto
ob mendacium.

(1) miles *F* (1a) futuros *F* (2) his *F* (3) oporteat *F* (4) evenierit (*sic*) *F*[2] (5) heredem *F* (6) et *om. F* (6a) adscribantur *F* (7) et in] et exin *scr.* (8) rationum exactionem apud heredem remanere *ins.* (9) si *F* (10) se *F* (11) eo] emptore *scr.* (12) quid fiet *vel similia ins.* (13) nat *F*[a], *del. F*[b] (14) pervenisse *F*

11 *Pomponius libro quarto decimo ad Sabinum* Si heres pecuniam donasset statulibero, ut sibi eam daret et liber esset, non fieri liberum Aristo ait: sed si in plenum ei donasset, fieri liberum.

12 *Iulianus libro septimo digestorum* Si quis testamento libertatem acceperit sub condicione, si rationem[1] dederit, debet pro hereditaria parte heredibus reliqua solvere, etiamsi nomina quorundam heredum sint in condicione posita.

13[2] *Idem libro quadragensimo tertio digestorum* Si quis ita libertatem dedisset 'Stichus, si eum heres 'meus testamento suo non manumiserit, liber esto', secundum voluntatem defuncti hoc significari videtur 'si testamento suo heres non adscripserit ei liber-'tatem'. quare si quidem heres libertatem servo testamento suo dederit, defectus condicione videtur[3]: si non dederit, impleta condicione ultimo vitae tem-
1 pore heredis ad libertatem perveniet. Servus communis liber esse iussus ita 'si decem dederit' ex peculio dare potest, quod quocumque modo adquisitum habuerit: nec refert, apud heredem id an apud socium fuerit et heredi an extraneo dare iussus sit. nam per omnia causae statuliberi applicatur[4]: qui condicionis implendae gratia alienare peculiares
2 nummos potest. Si duo servi rationibus redditis liberi esse iussi fuerint et separatim rationes gesserint, non dubie separatim quoque condicioni parere poterunt[5]. sed si actus eorum communiter gestus ita immixtus fuerit, ut separari non possit, necessario alter cessando alterius libertatem impediet. nec videbitur condicio in alterius persona impleta, nisi id, quod computatione rationum habita reliquum fue-
3 rit, aut uterque aut alter totum solverit. Qui ita liber[6] iussus est 'si iuraverit se Capitolium ascen-'surum', confestim ut iuraverit, quamvis Capitolium
4 non ascenderit, liber erit. Servus heredis rem ipsius heredis dare iussus et liber esse ad libertatem perveniet, quia potest testator et sine ulla dandi con-
5 dicione heredis servum manumitti iubere. Haec scriptura 'Stichus cum erit annorum[7] triginta, liber 'esto. Stichus si decem non dederit, liber ne esto' hanc vim habet 'Stichus si decem dederit et ad an-'nos triginta pervenerit, liber esto': namque ademptio libertatis vel legati sub condicione facta incipit contrariam condicionem legato vel libertati, quae prius data erat, iniecisse.

14[8] *Alfenus Varus libro quarto digestorum* Servus, qui testamento domini, cum decem heredi dedisset, liber esse iussus erat, heredi mercedem referre pro operis suis solebat: cum ex mercede heres amplius decem recepisset, servus liberum esse[9] aiebat: de ea re consulebatur. respondit non videri liberum esse: non enim pro libertate, sed pro operis eam pecuniam dedisse nec magis ob eam rem liberum esse, quam si fundum a domino conduxisset et pro
1 fructu fundi pecuniam dedisset. Servus cum heredi annorum septem operas dedisset, liber esse iussus erat: is servus fugerat et annum in fuga fecerat. cum septem anni praeterissent, respondit non esse liberum: non enim fugitivum operas domino dedisse: quare nisi totidem dies, quot afuisset, servisset, non fore liberum. sed et si ita scriptum esset, ut tum liber esset, cum septem annis servisset, potuisse[9a] liberum esse, si tempus fugae reversus servisset.

15 *Africanus libro nono quaestionum* Mortuo herede si statuliber locupletiorem hereditatem tanta pecunia, quantam dare sit iussus, fecerit, veluti creditoribus solvendo, cibaria familiae dando: statim eum
1 ad libertatem esse venturum existimavit. Heres cum statuliberum decem dare iussum venderet, condicionem pronuntiavit et traditioni legem dixit, ut sibi potius quam emptori eadem decem darentur: quaerebatur, utri eorum statuliber pecuniam dando libertatem consequeretur. respondit heredi eum dare debere. sed et si talem legem dixisset, ut extraneo alicui statuliber pecuniam daret, respondit et hoc casu conventionem valere, quia heredi videtur solvere, qui voluntate eius alii solvit.

16 *Ulpianus libro quarto regularum* Statulibera quidquid peperit, hoc servum heredis est.

17 *Neratius libro tertio membranarum* Si decem heredi dedisset, iussus est liber esse: decem habet et tantundem domino debet: dando haec decem non liberabitur. nam quod statulibero ex peculio suo dare explendae condicionis causa concessum est, ita interpretari debemus, ut non etiam ex eo dare possit, quod extra peculium est. nec me praeterit hos nummos peculiares posse dici, quamvis, si nihil praeterea servus habeat, peculium nullum sit. sed dubitari non oportet, quin haec mens fuerit id constituentium, ut quasi ex patrimonio suo dandi eo nomine servo potestas esset, quia id maxime sine iniuria dominorum concedi videbatur. quod si ultra quis progredietur, non multum aberit, quin etiam eos nummos, quos domino subripuerit, dando statuliberum condicioni satisfacturum existimet.

18 *Paulus libro singulari de libertatibus dandis* Si triennio dena dare iussus primo anno viginti optulerit, non accipiente herede non statim liber est, quia et si accepisset heres, nondum liber esset[10].

19 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Si servus liber esse iussus sit et legatum ei datum, si filius quartum decimum annum compleverit, et filius ante decesserit: libertas favore competet die veniente, legati autem condicio deficit.

20 *Paulus libro sexto decimo ad Plautium* Si peculium servo legatum sit, qui iussus est alii dare decem et sic liber esse, et heres eum prohibuerit dare, deinde manumissus peculium petat ex causa legati, an per doli exceptionem eam summam, quam daturus esset, deducere heres possit, ut ipsi prosit, non manumisso, quod ea pecunia data[11] non est? an vero indignus sit heres, qui contra voluntatem defuncti fecit, eam pecuniam lucrari? et cum servo nihil absit et libertas ei competit, invidiosum est he-
1 redem fraudari. De illo quaeritur, si invito herede det aut nesciente, an faciat nummos accipientis. et Iulianus vere existimat ex hac causa concessam videri statuliberis alienationem nummorum etiam invito herede et ideo facere eos accipientis pecuniam.
2 Quod si heredi dare iussus est decem et eam summam heres debeat servo: si velit servus eam pe-
3 cuniam compensare, erit liber. Is, cui servus pecuniam dare iussus est ut liber esset[12], decessit. Sabinus, si decem habuisset parata, liberum fore, quia non staret per eum, quo minus daret. Iulianus autem ait favore libertatis constituto iure hunc ad libertatem perventurum, etiamsi postea habere coeperit decem. adeo autem constituto potius iure quam ex testamento ad libertatem pervenit, ut, si eidem et legatum sit, mortuo eo cui dare iussus est ad libertatem quidem perveniet, non autem et legatum habiturus est: idque et Iulianus putat, ut in hoc ceteris legatariis similis sit. diversa causa est eius, quem heres prohibet condicioni parere: hic enim ex
4 testamento ad libertatem pervenit. Heredi autem iussum dare etiam heredis heredi dare posse divus Hadrianus rescripsit: et si hoc sensit testator, etiam
5 in legatario idem dicendum est. Quaedam condiciones natura sui nec possunt eodem tempore impleri, sed necessariam habent temporis divisionem, velut cum decem operarum iussus est dare, quia operae per singulos dies dantur. [13]igitur et si singulos aureos det statuliber, potest dici eum implesse condicionem. alia causa est operarum, quia hae necessario singulae edendae sunt. sed et si heres

(1) ratione *F* (2) *ad* § 2 *cf. D.* 40, 4, 13, 2 (3) videbitur *F*² (4) applicantur *F* (5) poterint *F* (6) esse *ins.* (7) annorut *F* (8) *ad* § 1 *cf. l.* 39 § 3 *h. t.* (9) se *ins. Ruckerus* (9a) potuisset *F* (10) liberasset *F* (11) dota *F*

(12) et liber esse *F*² (13) *talia fere interpone:* aliae etsi possunt uno tempore impleri, tamen etiam temporis divisionem recipiunt: puta servus decem aureos dare iussus est et liber esse

accipere noluerit, non statim liber erit, sed cum tempus transierit, per quod operarum quantitas consummatur. idem dicendum est, si iussum Capuam ire et liberum esse heres prohibeat ire: tunc enim erit liber, cum pervenire Capuam potuisset: inesse enim videtur tempus tam operarum praestationi quam iti-
6 neri. Si ita quis acceperit libertatem 'Stichus, si heres eum non manumiserit, liber esto', [1] poterit ab herede manumitti: non contra voluntatem testatoris adimitur ei libertus [2]. sed non tam continuum tempus exigendum est, ut praecipitari cogatur heres vel ex peregrinatione celerius reverti ad manumittendum vel administrationem rerum necessariarum intermittere, nec rursus tam longum, ut, quamdiu vivat, protrahatur manumissio, sed modicum, quo primum possit sine magno incommodo suo heres manumittere. quod si tempus adiectum fuerit, illud spectabitur.

21 [3] *Pomponius libro septimo ex Plautio* Labeo libro posteriorum ita refert: 'Calenus dispensator meus, si rationes diligenter tractasse videbitur, liber esto suaque omnia et centum habeto'. diligentiam desiderare eam debemus, quae domino, non quae servo fuerit utilis. erit autem ei diligentiae coniuncta fides bona non solum in rationibus ordinandis, sed etiam in reliquo reddendo. et quod ita scriptum est 'videbitur', pro hoc accipi debet 'videri poterit': sic et verba legis duodecim tabularum veteres interpretati sunt 'si aqua pluvia nocet', id est 'si [4] nocere poterit'. et si quaereretur, cui eam diligentiam probari oporteat, heredum arbitratum viri boni more agentium sequi debebimus, veluti si is, qui certam [5] pecuniam dedisset, liber esse iussus est, non adscripto eo, cui si dedisset [6], eo modo poterit liber esse, quo posset, si ita fuisset scriptum 'si heredi
1 dedisset'. Pactumeius Clemens aiebat, si ita sit fideicommissum relictum 'cui eorum voles, rogo restituas', si nullum elegisset cui restitueret, omnibus deberi imperatorem Antoninum constituisse.

22 [7] *Paulus libro tertio ad Vitellium* Qui pecuniam dare iussus est, nisi adiectum sit, cui det, heredibus dare debet pro partibus hereditariis: pro ea enim parte quisque accipere debet, pro qua dominus
1 est. Si quidam ex heredibus, quibus [8] dare debeat, nominati [9] sint, dabit his pro hereditariis por-
2 tionibus. Si heredibus nominatis etiam extraneus iunctus sit, extraneo virilis, ceteris hereditariae dari debent: et si non solum Titium, sed etiam alios adiecisset, hos virilem partem [10] habituros, coheredes autem hereditarias Iulianus scribit.

23 *Celsus libro vicensimo secundo digestorum* 'Si intra quinquennium Stichus centum dederit, liber esto': nec Titio [11] vel heredi vel emptori post quin-
1 quennium dabit. Si rationes reddidisset, liberum esse iussum non patitur heres rebus peculiaribus venditis reliqua solvere: perinde liber est, quasi condicioni paruerit.

24 *Marcellus libro sexto decimo digestorum* 'Stichus, si heredi meo decem promiserit vel operas daturum se iuraverit, liber esto'. potest expleri condicio, si promiserit: nam spopondisse aliqua significatione dici potest, etiamsi non sit secuta obligatio.

25 *Modestinus libro nono differentiarum* Statuliberos venumdari posse leges duodecim tabularum putaverunt: duris autem condicionibus in venditione minime onerandi sunt, veluti ne intra loca serviant neve umquam manumittantur.

26 *Idem libro nono regularum* Libertate servo sub condicione rationis redditae testamento data heres non solum scriptam rationem exigit, verum etiam
1 quae sine scriptura ab eo administrata est. Servus iussus reddita ratione ad libertatem pervenire, licet nullam administraverit rationem, nihilo minus erit liber.

27 *Idem libro primo pandectarum* Si is, cui dare iussus est, redemerit statuliberum eumque rursus alii vendiderit, novissimo emptori dabit: iam enim cum apud [12] eum, cui dare iussus est, dominium quoque servi pervenit, si eum alienet, condicionem quoque ab eo ad emptorem transire Iuliano placuit.

28 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Si hereditas eius, qui servum, intra dies triginta mortis suae si rationes reddidisset, liberum esse iusserat, post dies triginta adita est, iure quidem stricto ita manumissus liber esse non potest, quoniam condicione deficitur: sed favor libertatis eo rem perduxit, ut respondeatur expletam condicionem, si per eum, cui data esset,
1 non staret quo minus expleretur. Statuliber, antequam condicio libertatis optigerit, si quid comparasset, peculio legato non cessurum in libris Gaii Cassii scriptum est, nisi id legatum in tempus libertatis collatum esset. videamus, ne, cum peculium et accessionem et decessionem habeat, augmentum quoque eius peculii, si modo ab herede ei ablatum non sit, legato cessurum sit: et magis hoc iure utimur.

29 *Pomponius libro octavo decimo ad Quintum Mucium* Statuliberi a ceteris servis nostris nihilo paene differunt. et ideo quod ad actiones vel ex delicto venientes vel ex negotio gesto contractu [13] pertinet, eiusdem condicionis sunt statuliberi cuius ceteri. et ideo in publicis quoque iudiciis easdem
1 poenas patiuntur, quas ceteri servi. Quintus Mucius scribit: pater familias in testamento scripserat 'si Andronicus servus meus heredi meo dederit decem, liber esto'. deinde de his bonis coeperat controversia esse: qui se lege heredem aiebat esse, is eam hereditatem ad se pertinere dicebat, alter, qui hereditatem possidebat, aiebat testamento se heredem esse. secundum [14] eum sententia dicta erat, qui testamento aiebat se heredem esse. deinde Andronicus quaerebat, si ipsi viginti dedisset, quoniam secundum eum sententia dicta est, futurusne esset liber an nihil videatur sententia, qua vicit, ad eam rem valere? [15] quapropter si viginti heredi scripto dedisset et res contra possessorem iudicata esset, illum in servitute fore. Labeo hoc, quod Quintus Mucius scribit, ita putat verum esse, si re vera lege ab intestato heres fuit is qui vicit: nam si iniuria iudicis victus esset scriptus verus heres ex testamento, nihilo minus eum paruisse condicioni ei dando et liberum fore. sed verissimum est, quod et Aristo Celso rescripsit, posse dari pecuniam heredi ab intestato, secundum quem sententia dicta est, quoniam lex duodecim tabularum emptionis verbo omnem alienationem complexa videretur: non interesse [16], quo genere quisque dominus eius fieret et ideo hunc quoque ea lege contineri, secundum quem sententia dicta est, et liberum futurum eum, qui ei dedisset pecuniam. hunc autem, id est possessorem hereditatis, cui data esset summa, si victus esset hereditatis petitione, cum ceteris hanc [17] quoque pecuniam victori restituere debere.

30 *Idem libro septimo ex variis lectionibus* Si ita liber esse iussus sit 'Stichus, si eum heres non alienaverit, liber esto', etiamsi statuliber est, alienari tamen poterit.

31 *Gaius libro tertio decimo ad legem Iuliam et Papiam* Si servo sub condicione rationum editarum legatum sit, per eam condicionem eum iussum esse legatum accipere, ut pecuniam reliquorum reddat,
1 non dubitatur. Et ideo cum quaesitum est [18] 'Stichus cum rationes dederit [19], cum contubernali sua liber esto' an mortuo Sticho ante condicionem contubernalis [20] eius libera esse possit: Iulianus dixit

(1) et *ins.* (2) libertas F^2 (3) *ad pr. cf. D.* 40, 4, 8 (4) si *del.* F^2 (5) certm *F* (6) liber esset *ins.* (7) *ad* § 2 *cf. D.* 28, 6, 32 (8) quibus *om. F* (9) nominatim *F* (10) viriles partes *scr.* (11) tertio *scr.* (12) ad *edd.* (13) contractuve *scr.* (14) contra *scr.* (*similiter Cuiacius*) (15) quoniam ... valere] *requiruntur talia:* quoniam secundum eum sententia dicta futurus fuisset liber, an nihil videatur sententia quae vicit ad eam rem valere? respondit omnino sententiam quae vicit ad eam rem valere (16) interesse *Brencmannus*, interesset *F* (17) an *F* (18) libertate sic relicta *vel similia ins.* (19) reddeet F^2 (20) contubernali *F*

quaestionem[1] esse in hac specie, quae et in legatis agitatur 'illi cum illo do', an altero deficiente alter ad legatum admittatur: quod magis sibi placere, perinde ac si ita scriptum esset 'illi et illi'. aliam etiam esse quaestionem, an contubernali quoque condicio iuncta sit: quod magis esset. itaque si nulla reliqua Stichus habuerit, statim eam liberam esse[2], si habuerit reliqua, debere eam numerare pecuniam: nec tamen liciturum ex suo peculio dare, quia id illis permissum sit, qui principaliter pro sua libertate pecuniam dare iubentur.

32 *Licinnius Rufinus libro primo regularum* Si duobus heredibus institutis servus liber esse iussus sit[3], si decem heredibus dederit, ab altero ex heredibus venierit et traditus fuerit, pro parte[4] alteri ex heredibus, a quo non venierit, dando pecuniam liber erit.

33 *Papinianus libro secundo quaestionum* Statuliberorum iura per heredem fieri non possunt duriora.

34 *Idem libro vicensimo primo quaestionum* Servus si heredi decem dederit, liber esse iussus est: statuliberum heres eum manumisit ac postea defunctus est. heredis heredi pecunia danda non est: quod enim placuit heredis heredi dari oportere, tunc[5] memineris locum habere, cum prior heres dominus accepturus pecuniam fuit. quae causa facit ambulatoriam, ut ita dixerim, condicionem: duae sunt enim causae, per quas in primi heredis persona condicio impletur, dominii ratio, item personae demonstratio: prior causa transit in omnem successorem, ad quem pervenerit statuliber per dominii translati continuationem, sequens personae dumtaxat eius, qui demon-
1 stratus est, adhaeret. Imperator Antoninus rescripsit iussum rationes reddere et liberum[5a] esse, si heres causabitur accipere rationes, nihilo minus liberum fore. quod rescriptum ita accipi debet, ut, si reliqua non trahat, liber sit: quod si trahat, ita demum, si optulit eam quantitatem, quae refundi debuit ex fide veritatis: non enim libertati sufficit heredem in mora fuisse, si non id fiat per statuliberum, quod remota mora libertati aditum daret. quid enim si ita manumissum 'Dama si in Hispaniam profectus 'anno proximo fructus coegerit, liber esto' Romae retineat heres neque proficisci patiatur? numquid dicturi sumus statim ante fructus coactos liberum fore? nam et cum Romae stipulatio concipitur ita 'centum in Hispania dare spondes?', inesse tempus stipulationi, quo[6] possit in Hispaniam pervenire, nec ante iure agi placuit. sed si heres acceptis rationibus et reliquis computatis donare se ea[7] statulibero non habenti quod inferat proscribat[8] aut etiam litteris ad eum missis palam faciat, condicio libertatis impleta videbitur. quid ergo, si neget se reliqua traxisse atque ideo, quia per heredem steterit, ut accipiat rationes, liberum factum, heres autem neque se fecisse moram et reliqua debere statuliberum contendat? apud eum qui de libertate cognoscit, an condicio sit impleta, constabit: cuius officio continebitur de mora considerare nec minus computare rationes et, si reliqua trahi compererit, non esse liberum pronuntiare. sed si numquam negavit reliqua debere, cum autem conveniret heredem et rationes offerret[9], professus sit refusurum, quidquid in reliquis esse constiterit et eius pecuniae reum numerare paratum idoneum optulit et heres in mora fuit: sententia pro libertate dicetur.

35 *Idem libro nono responsorum* Non videbitur per statuliberum non stare, quo minus condicio libertatis existat, si de peculio, quod apud venditorem servus habuit, pecuniam condicionis offerre non possit: ad alienum enim peculium voluntas defuncti porrigi non potuit. idem erit et si cum peculio servus venierit et venditor fide rupta peculium retinuerit: quamquam enim ex empto sit actio, tamen apud emptorem peculium servus non habuit.

36 *Idem libro secundo definitionum* In tabulis secundis filio servum[10] data libertate substitutum iure statuliberi prudentes munierunt: quod utilitas recipit, scilicet ut cum sua causa alienaretur, ne patris testamentum puer filius rescindat. quae iuris auctoritas citra dilectum ordinis ad secundum quoque vel tertium substitutum porrecta est.

37 *Gaius libro singulari de casibus* Si ita scriptum sit: 'Stichum Titio do, ut eum manumittat: si 'non manumiserit, liber esto'[11], statim Stichum liberum esse.

38 *Paulus libro primo ad Neratium* Non omne ab heredis persona interveniens inpedimentum statulibero pro expleta condicione cedit, sed id dumtaxat, quod impediendae libertatis factum est.

39[12] *Iavolenus libro quarto ex posterioribus Labeonis* 'Stichum Attio do lego et, si is ei num- 'mos centum dederit, liber esto'. si servus ex testamento nummos Attio dedisset, eos repetere heredem non posse Labeo existimat, quia Attius eos a servo suo acceperit, non ab heredis servo. eum autem statuliberum esse Quintus Mucius, Gallus et ipse Labeo putant: Servius, Ofilius non esse. superiorem sententiam probo, ita tamen, ut is servus heredis, non legatarii sit, utpote cum legatum statulibertate
1 tollatur[13]. 'Stichus liber esto, quando aes alie- 'num meum solutum creditoribusve meis satisfactum 'erit'. quamvis heres locuples extitisset, tamen non prius Stichum liberum futurum, quam creditores pecuniam aut satis accepissent aliove quo modo sibi
2 cavissent, Labeo Ofilius responderunt. Si heres servo pecuniam ad negotiandum dedisset, statuliberum eam ipsam numerando liberari ex testamento non posse Labeo Trebatius responderunt, quia reddere eam magis quam dare videretur. ego puto, si peculiares nummi fuerunt, ex testamento eum libe-
3 rum futurum. [14]'Dama servus cum heredi meo 'annorum septem[15] operas solverit, liber esto' et is servus intra septem annos in iudicio publico esset et[16] septimus annus praeterisset, Servius ait eum non liberari debere, Labeo, et si postea solvisset annorum septem operas, liberum futurum: quod ve-
4 rum est. 'Si Stichus Attiae mille nummos dederit, 'liber esto'. Attia vivo testatore decessit: non posse Stichum liberum esse Labeo Ofilius responderunt: Trebatius, si ante testamentum factum Attia decessisset, idem: si postea, eum liberum futurum. Labeonis et Ofilii sententia rationem quidem habet, sed hoc iure utimur, ut is servus ex testamento liber sit.
5 Si servus operas extraneo dare iussus esset, nullus[17] nomine servi suas operas dando liberare servum potest: quod in pecunia aliter observatur, utpote cum extraneus pro eo servo[18] dando pecuniam servum liberaret.

40 *Scaevola libro vicensimo quarto digestorum* Sticho libertas data est: 'ab heredibus meis peto fideique eorum committo, ut rationibus redditis Stichum manumittant'. quaesitum est, cum ampla pecunia exacta[19] post mortem testatoris sibi commissa reliquetur et quasdam summas a colonis exactis[20] rationibus non intulerit hereditatemque spoliaverit apertis clam horreis sublatisque supellectili et veste et apothecis exhaustis: an non prius ei fideicommissa libertas debeatur, quam ea, quae mala ratione reliquatus est quae[21] furatus est, reposuerit. respondit non prius ei fideicommissam libertatem praestandam, quam et reliqua et omnia, quae per eum abessent[22],
1 restituisset. 'Pamphilus liber esto peculio suo 'heredibus vere dato'. quaesitum est, cum plus domino debeat quam in peculio habeat et omnes res,

(1) quaestionum *F* (2) esset F^2 (3) sit] sic *scr.* (4) emptori, pro parte *ins.* (5) tunc] nec *F* (5a) liber *F* (6) quod *F* (7) se ease F^1, se eas F^2 (8) perscribat *Stephanus* (9) offerre *F* (10) filium servo *F* (11) est *F* (12) *ad* § 3 *cf. l.* 14 § 1 *h. t.* (13) utpote cum legatum libertate tollatur *scr.* (14) cum ita quis scripsisset *ins.* (15) septem *om. F* (16) et *om. F* (17) si servus operas dare iussus esset, extraneus nullus *scr.* (18) servo *del.* (19) ex arca *scr.* (20) exactas *dett.* (21) quaeque *Brencmannus* (22) abesset *F*

quas in peculio habebat, bona fide heredibus dede-
rat, an libertas ex testamento competat. respondit
2 nihil proponi, cur non competeret. Pamphilo
liberto, quem heredem ex parte instituerat, Stichum
servum praelegaverat et ei libertatem his verbis de-
derat: 'ita ut, si tibi ex die mortis meae per annos
'continuos quinque menstruos sexagenos dederit, tunc
'eum manumittas'. Pamphilus ante quinquennium mo-
riens heredibus institutis filio et uxore de eodem
Sticho ita cavit: 'Stichus servus, qui mihi testamento
'patroni mei certa condicione relictus est, iubeo det
'praestet filio et uxori meae sine ulla controversia
'et eum tempore peracto manumittant'. quaesitum
est, si [1] Stichus sexagenos nummos menstruos non
praestiterit, an impleto quinquennio fideicommissa
libertas ei debeatur. respondit, nisi praestitisset,
3 fideicommissam libertatem non deberi. Servus
testamento ita manumissus est: 'Stichus servus meus
'actor si rationem omnem actus sui heredi meo red-
'diderit eoque nomine satisfecerit, liber esto eique,
'cum liber erit, dari volo viginti et peculium suum'.
quaesitum est, an, si rationes, quas egit per multos
annos sine subscriptione testatoris, heredi reddere
paratus sit, liber ex testamento fiat, cum propter
gravem valetudinem testator non potuerit rationibus
subscribere, testamento tamen subscripserit. respon-
dit, si ex fide ratio redderetur reliquaque inferantur,
4 liberum fore. Item quaero, an ea, quae exacta
sunt per adiutores eius neque kalendario illata sunt
aut fraudulenter acta, huic adscribi possint, cum esset
is [2] praepositus. respondit, si id esset, quod culpae
eius deberet imputari, spectare ad rationis reddendae
5 necessitatem. Item quaero, an eorum quoque no-
mine ratio haberi debeat, quod neque a conductori-
bus praediorum neque a vilicis pensiones exegerit et
insuper etiam promutuum eis dederit. respondit supra
6 responsum est [3]. Item quaero, an eo nomine te-
neatur, quod omnem rem suam, id est peculium, ex-
portaverit, antequam rationes redderet. respondit
nihil eam rem impedire condicionem, si modo ratio
7 redderetur. Titius testamento servos actores [4]
singulos diversis personis legavit cum adiectione 'si
'rationes heredi reddiderint': deinde proprio capite
ita scripsit: 'omnes actores, quos legavi vel manu-
'misero, intra quartum mensem mortis meae rationes
'reddere volo et dominis, quibus a me legati sint,
'reddi'. infra deinde alios actores liberos esse iussit
aeque cum hac adiectione 'si rationes heredi reddi-
'derint'. quaero, cum per heredem [5] fiat, quo minus
reddantur, utrum statuliberi esse desinant an nihilo
minus quandoque possint reddita ratione et reliquis
illatis libertatem ex testamento consequi. respondit
legata quidem et libertates non alias competere, quam
rationes redditae essent aut per heredem staret, quo
minus redderentur: verum iudicaturo aestimandum,
utrum tempus condicioni legatorum libertatiumque
additum videatur an, libero tempore reddere volen-
tibus reliqua, heredibus quattuor menses appositi
sint, sollicito testatore cunctationi et moram eorum
proscribente. melius autem est praesumptionem pro
8 statuliberis esse. Argentarius coactor cum paene
totam fortunam in nominibus haberet, servis actori-
bus libertatem ita dedit: 'quisquis mihi heres erit, si
'Dama servus meus actus sui, qui agitur nomine eius
'et Pamphili conservi sui, heredi meo rationes reddi-
'derit pariaque fecerit a die mortis meae intra men-
'sem sextum, liber esto'. quaesitum est, an haec
verba 'pariaque fecit' ad omnia nomina pertineant
exceptis perditis, ut hoc significent 'si omnem pecu-
'niam ab omnibus exegerint et heredi solverint vel
'eo nomine satisfecerint' et, si in exactione nominum
cessaverint intra sex menses, libertas illis non com-
petat. respondit manifestam esse condicionem verbis
testamenti supra scriptis positam: igitur ita demum
liberos fore, si aut ei pareant [6] aut per heredem
stet, quo minus pareant.

41 *Labeo libro primo pithanon a Paulo epito-
matorum* Si quem servum tuum ad certum tempus
statuliberum relinquere vis, nihil interest, utro modo
caveas, 'si servierit' an 'si triennio operas dederit [7],
1 'liber esto'. *Paulus.* Si quis liber esse iussus
fuerit, si decem heredi promisisset, quamquam [8] ea
promissio nullam rem habitura est, tamen promit-
tendo liberabitur.

42 *Labeo libro tertio pithanon* Si quis eundem hominem uxori suae legaverit et, cum ea nupsisset, liberum esse iusserit et ea ex lege nupserit, liber fiet is homo.

VIII [9].

QUI SINE MANUMISSIONE AD LIBERTATEM PERVENIUNT.

1 *Paulus libro quinto ad Plautium* Si servus venditus est, ut intra certum tempus manumitteretur, etiamsi sine herede decessissent et venditor et emptor, servo libertas competit: et hoc divus Marcus rescripsit. sed et si mutaverit venditor [10] voluntatem, nihilo minus libertas competit.

2 *Modestinus libro sexto regularum* Servo, quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto divi Claudii competit libertas.

3 *Callistratus libro tertio de cognitionibus* Eum, qui ita venit, ut intra tempus manumitteretur, cum dies praestandae libertatis venerit vivente venditore et perseverante in eadem voluntate, perinde haberi, ac si ab eo, a quo debuit manumitti, manumissus esset: mortuo autem venditore non esse heredum eius voluntatem explorandam divus Marcus cum filio suo rescripsit.

4 *Ulpianus libro tertio ad Sabinum* Ei, qui hac lege emptus sit, ut a vivo emptore manumittatur, statim mortuo eo competit libertas.

5 *Marcianus libro quinto regularum* Qui ob necem detectam domini praemium libertatis consequitur, fit orcinus libertus.

6 *Idem libro singulari ad formulam hypothecariam* Si quis obligatum [11] servum hac lege emerit, ut manumittat, competit libertas ex constitutione divi Marci, licet bona omnia quis obligaverit, quae habet habiturusve esset. tantundem dicendum est et si hac lege emerit, ne prostituatur, et prostituerit.

7 *Paulus libro singulari de libertatibus dandis* Imperator noster cum patre suo constituit [12] in eo, qui, cum possit abducere prostitutam ancillam, pecunia accepta manus iniectionem vendidit, ut libera esset: nihil enim interesse, ipse abducas et prostituas an patiaris prostitutam esse pretio accepto, cum possis [12a] eximere.

8 *Papinianus libro nono responsorum* Mancipia mater filiae donaverat, ut filia curaret ea post mortem suam esse libera: cum donationis legi non esset obtemperatum, ex sententia constitutionis divi Marci libertates optingere matre consentiente respondi: quod si ante filiam mater vita decessit, omnimodo.

9 *Paulus libro quinto quaestionum* Latinus Largus: vendidit [13] ancillam ita, ut manumitteretur, non addito tempore: quaero, quando ex constitutione incipit ei libertas competere cessante emptore in manumittendo. respondi: inspiciendum est, quid actum sit, utrum, cum primum potuisset, ut manumitteret, an ut in potestate esset emptoris, quando vellet manumittere. priore casu facile tempus deprehendi poterit: posteriore utique moriente emptore competit libertas. si non appareat, quid convenerit, favor priorem inducet opinionem, id est ut [14] intra duos menses, si ambo praesto sunt tam servus quam emptor

(1) si *om. F* (2) iis *scr.* (3) est *del.* (4) actoris *F* (5) non *ins.* (6) pareat *F* (7) si operas dederit triennio *scr.* (8) quam *F*

(9) *Ed.* 1...3; *Sab.* 4...7; *Pap.* 8. 9.—*Bas.* 48, 6 (10) emptor *scr.* (11) obligatum *del.* (12) *fortasse Cod.* 4, 56, 1 (12a) possit *F* (13) vendidi *scr.* (14) manumittatur *ins.*

eius: servo enim absente nisi emptor intra quattuor menses imposuerit libertatem, ex constitutionibus ad libertatem eripitur.

VIIII[1].

QUI ET A QUIBUS MANUMISSI LIBERI NON FIUNT ET AD LEGEM AELIAM SENTIAM.

1 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Celsus libro duodecimo digestorum utilitatis gratia motus surdum ita natum manumittere posse ait.

2 *Idem libro tertio ad Sabinum* Servo competere libertas non potest, si relegatus moratus sit in urbe.

3 *Gaius libro secundo de legatis ad edictum urbicum* Si optio hominis data sit vel indistincte homo legatus sit, non potest heres quosdam servos vel omnes manumittendo aut evertere aut minuere[2] ius electionis: nam optione sive electione servi data quodammodo singuli sub condicione legati videntur.

4 *Ulpianus libro tertio disputationum* Servum pignori datum manumittere non possumus.

5[3] *Iulianus libro sexagensimo quarto digestorum* Cum hereditas solvendo non est, quamvis heres locuples existat, libertas ex testamento[4] competit.
1 Si autem is qui solvendo non est hoc modo liber-
tatem dederit 'si creditoribus meis solidum solutum
'fuerit, Stichus liber esto', non potest videri frau-
2 dandorum creditorum liberos esse iussisse. Si
Titius nihil amplius in bonis quam Stichum et Pamphilum habeat eosque stipulanti Maevio ita promiserit[5] 'Stichum aut Pamphilum dare spondes?', deinde, cum alium creditorem non haberet, Stichum manumiserit: libertas per legem Aeliam Sentiam rescinditur. quamvis enim fuit in potestate Titii, ut Pamphilum daret, tamen quamdiu eum non dederit, quia interim mori possit, non sine fraude stipulatoris Stichum manumisit. quod si solum Pamphilum dari promississet, non dubitarem, quin Stichus ad libertatem perveniret, quamvis similiter Pamphilus mori possit: multum enim interest, contineatur ipsa stipulatione is qui manumittitur an extra obligationem sit. nam et qui[6] ob aureos quinque Stichum et Pamphilum pignori dederit, cum uterque eorum quinum aureorum sit, neuter manumitti potest: at si Stichum solum pignori dederit, Pamphilum non videtur in fraudem creditoris manumittere.

6 *Scaevola libro sexto decimo quaestionum* Iulianus de eo loquitur, qui in substantia nihil aliud habeat: nam si habeat, quare non dicetur unum posse manumitti? quia et uno mortuo solvendo est, et uno manumisso solvendo est, nec adventicii casus computandi sint[7]: alioquin et qui unum incertum ex servis suis promisit, neminem manumittet.

7 *Iulianus libro secundo ad Urseium Ferocem* Si quis integris facultatibus codicillos confirmavit, deinde, cum consilium creditorum fraudandorum cepisset, libertates codicillis dederit, optineri non potest, quo minus lege libertates interpellarentur: nam consilium testatoris fraudulentum non eo tempore observatur, quo codicilli confirmantur, sed quo libertas
1 codicillis datur. Minor annis viginti cum servum
manumittere vellet nec iustam causam ad consilium manumittendi haberet, tibi eum ut manumitteres dedit: negavit eum Proculus liberum esse, quoniam fraus legi facta esset.

8 *Africanus libro tertio quaestionum* Cum is, qui sub condicione debet, manumittat fideicommissi[8]
1 causa, lex Aelia Sentia locum habet. Si miles
iure militari testamento facto libertates dederit in fraudem creditorum et non solvendo moriatur, impediuntur libertates.

9 *Marcianus libro primo institutionum* Ille servus liber non erit, qui vi coegerit, ut eum dominus manumittat, et[9] ille perterritus scripsit liberum eum
1 esse. Item nec ille liber fieri potest, qui a do-
mino non est defensus in capitali crimine posteaque
2 absolutus est. Qui hac lege venierint, ne manu-
mittantur, vel qui testamento prohibiti sint manumitti vel iussu praesidis provinciae, licet manumittantur, tamen ad libertatem non perveniunt.

10[10] *Gaius libro primo rerum cottidianarum sive*[11] *aureorum* In fraudem creditorum manumittere videtur, qui vel iam eo tempore, quo manumittit, solvendo non est vel datis libertatibus desiturus est solvendo esse. [12]saepe enim de facultatibus suis amplius, quam in his est, sperant homines. quod frequenter accidit his, qui transmarinas negotiationes et aliis regionibus, quam in quibus ipsi morantur, per servos atque libertos exercent: quod saepe, adtritis[13] istis negotiationibus longo tempore, id ignorant et manumittendo sine fraudis consilio indulgent servis suis libertatem.

11 *Marcianus libro tertio decimo institutionum* In fraudem civitatium manumissi ad libertatem non
1 veniunt, ut senatus censuit. Sed nec in fraudem
fisci datas libertates procedere principalibus constitutionibus cavetur. sed[14] divi fratres rescripserunt, non utique, si debitor fisci manumiserit, libertates impediuntur, sed ita, si, cum non erat solvendo, in fraudem manumisit.

12 *Ulpianus libro quarto de adulteriis* Prospexit legis lator, ne mancipia per manumissionem quaestioni subducantur, idcircoque prohibuit ea manumitti certumque diem praestituit, intra quem manu-
1 mittere non liceat[15]. Ipsa igitur quae divertit
omnes omnimodo servos suos manumittere vel alienare prohibetur, quia ita verba faciunt, ut ne eum quidem servum, qui extra ministerium eius mulieris fuit vel in agro vel in provincia, possit manumittere vel alienare: quod quidem perquam durum est, sed
2 ita lex scripta est. Sed et si post divortium ser-
vum mulier paravit[16] aut alia ratione adquisiit, aeque, quod ad verba attinet, manumittere non poterit: et
3 ita Sextus quoque Caecilius adnotat. Pater vero
in cuius potestate filia fuerit, ea tantum mancipia prohibetur manumittere alienareve, quae in usu filiae
4 fuerunt tributa[17]. Matrem quoque prohibuit ma-
numittere alienareve ea mancipia, quae in ministe-
5 rium filiae concesserat. Sed et avum et aviam
prohibuit manumittere[18], cum horum quoque mancipia
6 quaestione[19] postulari posse lex voluerit. Sextus
Caecilius recte ait angustissimum tempus legem praestitisse[20] alienandis manumittendisve servis. finge, inquit, ream adulterii intra sexagesimum diem postulatam: quae cognitio tam facile expediri potuit adulterii, ut intra sexagesimum diem finiatur? et tamen licere mulieri quamvis postulatae adulterii servum suspectum in adulterio vel quaestioni[21] necessarium, quod ad verba legis attinet, manumittere. sane in hunc casum subveniendum est, ut destinati servi[22] quasi conscii vel quasi nocentes non debeant
7 manumitti ante finitam cognitionem. Pater mu-
lieris vel mater, si intra sexagesimum diem decedant[23], ex his servis, quos[24] in ministerium filiae dederint, neque manumittere neque alienare poterunt.

---

(1) *Sab.* 1...5. 7...17. 30; *Ed.* 18...24. 31. 32; *Pap.* 6. 25...29. — *Bas.* 48, 7. — *Cf. Cod.* 7, 12 (2) aut minuere aut evertere *scr.* (3) *ad* § 1 *cf. D.* 40, 4, 57 (4) non *ins. dett.* (5) eosque promiserit stipulanti Maevio ita *scr.* (6) qui] si cui *scr.* (7) sunt *edd.* (8) fraudandorum creditorum *Cuiacius* (9) etsi *scr.* (10) *cf. Inst.* 1, 6, 3 (11) vel F^2 (12) praevaluisse tamen videtur, nisi animum quoque fraudandi manumissor habuit, non impediri libertatem, quamvis bona eius creditoribus non sufficiant *ins. Inst.* (13) adtriti *F* (14) ut *ins.* (15) *deficiunt talia:* qui est sexagesimus a divortio. Idem etiam ad alienationem servorum pertinet. (16) paruit F^1, rapuit F^2 (17) tributam *F* (18) prohibuit manumittere *del.* (19) quaestioni *edd.* (20) praestituisse in *scr.* (21) quaestione *F* (22) quaestioni *ins.* (23) decedat *Hal.* (24) quis F^1, quot F^2

13 *Paulus libro tertio de adulteriis* Quod si intra diem sexagesimum manumiserint, erit servus statuliber[1].

14 *Ulpianus libro quarto de adulteriis* Sed si maritus intra sexagesimum diem decesserit, an manumittere vel alienare iam possit supra scriptas personas[2], videamus. et non puto posse, quamvis accusatore mulier deficiatur marito, cum pater accusare[3]
1 possit. Et simpliciter quidem lex mulierem prohibuit intra sexagesimum diem divortii manumittere:
2 Sive autem divertit sive repudio dimissa sit, ma-
3 numissio impedietur. Sed si morte mariti solutum sit matrimonium vel aliqua poena eius, manu-
4 missio non impedietur. Sed et si bona gratia finierit matrimonium, dicetur manumissionem vel alie-
5 nationem non impediri. Sed et si constante matrimonio mulier, dum divortium cogitat, manumittat vel alienet et hoc dilucidis probationibus fuerit adprobatum: quasi in fraudem legis hoc factum sit,
6 non debet alienatio valere vel manumissio. Alienationem omnem omnino accipere debemus.

15[4] *Paulus libro primo ad legem Iuliam* Quaesitum est, an is, qui maiestatis crimine reus factus sit, manumittere possit, quoniam ante damnationem dominus est. et imperator Antoninus Calpurnio Critoni rescripsit ex eo tempore, quo quis propter facinorum suorum cogitationem iam de poena sua certus esse poterat, multo prius conscientia delictorum, quam damnatione ius dandae libertatis eum amisisse.
1 Iulianus ait, si postea, quam filio permisit pater manumittere, filius ignorans patrem decessisse manumisit vindicta, non fieri eum liberum. sed et si vivit pater et voluntas mutata erit, non videri volente patre filium manumisisse.

16 *Idem libro tertio ad legem Aeliam Sentiam* Si, cum fideicommissa libertas debeatur, minor viginti annis servum vendat, ut manumittatur, vel quia hac
1 lege emerat, non impedietur alienatio. Si partem, quam in communi servo habet minor viginti annis, manumittendi causa tradat, nihil aget[5]: sed si, cum ipse causam probare posset, tradiderit, nulla fraus
2 intellegetur. Ne quis creditorum fraudandorum causa servum manumittat, hac lege cavetur: creditores autem appellantur, quibus quacumque ex causa
3 actio cum fraudatore competat. Aristo respondit a debitore fisci, qui solvendo non erat, manumissum ita revocari in servitutem debere, si non diu in libertate fuisset, id est non[6] minus decennio: plane ea, quae in fraudem fisci in sinus eius collata sunt, re-
4 vocanda. Si sub condicione alicui pecunia debeatur, quasi statuliber erit a debitore manumissus,
5 ut pendeat libertas ex condicione. Si voluntate patris filius manumiserit, sive pater sive filius sciat solvendo patrem non esse, libertas impedietur.

17 *Idem libro singulari de libertatibus* Si privatus coactus a populo manumiserit, quamvis voluntatem accommodaverit, tamen non erit liber: nam et divus Marcus prohibuit ex adclamatione populi manumit-
1 tere. Item non fit liber, si mentitus dominus, ne a magistratibus castigaretur, dixit esse liberum, si
2 non fuit voluntatis manumittendi. In his, quos intra certa tempora non licet manumittere, si testamento acceperint libertatem, non testamenti facti, sed competentis libertatis tempus inspiciendum est.

18 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* Si mortis tempore solvendo sit hereditas, si tamen cum[7] aditur desierit esse solvendo, libertas a testatore in fraudem creditorum relicta non competet: nam sicut aucta hereditas prodest libertatibus, ita nocet demi-
1 nuta. Si is, cui libertas relicta est, iussus sit heredi dare tantum, quanti est, et liber esse, videamus, an adhuc fraus sit creditorum, quia heres mortis causa accepturus est, an vero, si alius pro eo vel ipse non de peculio det, nulla sit fraus. sed si heres locuples non proficit ad libertatem, nec qui dat pecuniam prodesse potest.

19 *Modestinus libro primo regularum* Nulla competit libertas data ab eo, qui postea servus ipse pronuntiatus est.

20 *Idem libro singulari de enucleatis casibus* Si servo alieno libertas non consentiente domino data est, valere ex auctoritate iuris non potest, quamvis postea manumissor domino heres extitit[8], nam licet eius iure cognationis[9] qui manumisit heres extitit, non ideo aditione hereditatis libertatis datio confirmatur.

21 *Idem libro primo pandectarum* Matrimonii causa manumitti ancilla a nullo alio potest quam qui eam uxorem ducturus est. quod si alter manumiserit matrimonii causa, alter eam uxorem ducat, non erit libera, adeo ut nec si intra sex quidem menses eam repudiatam postea manumissor uxorem duxerit, liberam eam fieri Iulianus respondit, quasi de his nuptiis senatus senserit, quae post manumissionem nullis aliis interpositis secutae fuerunt.

22 *Pomponius libro vicensimo quinto ad Quintum Mucium* Curator furiosi servum eius manumittere non potest.

23 *Idem libro quarto ex variis lectionibus* Semper in fraudem creditorum libertas datur ab eo, qui sciret se solvendo non esse, quamvis bene dedisset merenti hoc.

24 *Terentius Clemens libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Si quis, habens creditores, plures manumiserit, non omnium libertas impedietur, sed qui primi sunt, liberi erunt, donec creditoribus suum solvatur. quam rationem[10] Iulianus solet dicere velut duobus manumissis, si unius libertate fraudentur, non utriusque, sed alterutrius[11] impediri libertatem et plerumque postea scripti, nisi si quando maioris pretii sit is qui ante nominatus sit nec sufficiat posteriorem retrahi in servitutem, prior sufficiat[12]: nam hoc casu sequenti loco scriptum solum ad libertatem perventurum.

25 *Papinianus libro quinto responsorum* In fraudem creditorum testamento datae libertates prioribus creditoribus dimissis propter novos creditores irritae sunt.

26 *Scaevola libro quarto responsorum* Pignori obligatum servum debitoris heres manumisit: quaesitum est, an liber esset. respondit secundum ea quae proponerentur, si pecunia etiam nunc deberetur, non esse manumissione liberum factum. *Paulus:* soluta ergo pecunia ex illa voluntate liber fit.

27 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* In fraudem creditorum manumittitur liberque esse prohibetur, sive dies solvendae pecuniae iam cessit, sive in diem vel sub condicione sit debitum. diversa causa est legati sub condicione relicti: nam antequam condicio extiterit, inter creditores legatarius iste non habetur. ex omni autem causa creditoribus in hac parte lex Aelia Sentia prospexit[13], inter quos
1 fideicommissarium etiam esse placuit. Pignori datus servus, antequam debiti nomine fiat[14] satis, sine consensu creditorum manumitti non potest. sed[15] pupilli creditoris citra tutoris auctoritatem consensus nihil libertati prodest, sicuti non prodest, si fructuarius pupillus manumissioni similiter consentiat.

28 *Paulus libro tertio sententiarum* Heres servum proprium, quem testator legaverat, manumittendo nihil agit, quia scientiae vel ignorantiae eius nullam placuit admitti rationem.

29 *Gaius libro primo de manumissionibus* Generaliter pignori datus servus sine dubio pleno iure debitoris est et iustam libertatem ab eo consequi potest, si lex Aelia Sentia non impediat libertatem,

(1) statliber F^1, statim liber F^2 (2) possint supra scriptae personae *scr.* (3) accusatore F (4) *ad* § 1 *cf. D.* 40, 2, 4 (5) agit F^2 (6) non *del. edd.* (7) cum *om.* F (8) quamvis postea manumissor domino heres extitit *del.* (9) cognationes F (10) qua ratione *scr.* (11) alterutriusque F^2 (12) prior autem sufficiet F^2 (13) prospicit F^2 (14) fiet F^2 (15) et *ins.*

id est si solvendo sit nec ob id creditores videantur
1 fraudari. Sub condicione servus legatus pendente condicione pleno iure heredis est, sed nullam libertatem ab eo consequi potest, ne legatario iniuria fieret.

30 *Ulpianus libro quarto ad legem Aeliam Sentiam* Si quis hac lege servum emerit, ut manumittat, et non manumittente eo servus ad libertatem pervenerit ex constitutione divi Marci, an possit ut ingratum accusare, videamus. et dici potest, cum non
1 sit manumissor, hoc ius eum non habere. Si filius meus ex voluntate mea manumiserit, an ut ingratum eum accusandi ius habeam, dubitari poterit idcirco, quia non manumisi: sed pro eo habendus sum, ac
2 si manumisissem. Sed si castrensem servum filius meus manumittat, dubio procul hoc ius non habebo, quia non ipse manumisi: ipse plane filius accusare
3 poterit. Tamdiu autem accusare quis poterit,
4 quamdiu perseverat patronus. Quotiens autem patroni libertum volunt accusare, utrum omnium consensus necessarius sit an vero et unus possit, videamus. et est verius, si saltem in unum hoc commiserit, eum ut ingratum accusari, sed omnium con-
5 sensum necessarium, si sint eiusdem gradus. Si pater libertum uni ex filiis adsignaverit, solum eum accusare posse Iulianus scripsit: solum enim patronum esse.

31 [1] *Terentius Clemens libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Quaesitum est, si libertam patronus iureiurando adegisset, ne ea liberos impuberes habens nuberet, quid iuris esset. Iulianus dicit non videri contra legem Aeliam Sentiam fecisse eum, qui non perpetuam viduitatem libertae iniunxisset.

32 *Idem libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Si non voluntate patroni is, qui in eius potestate sit, iusiurandum adegerit vel stipulatus fuerit, ne nubat, nisi [2] id patronus remittat aut liberabit libertam [3], incidet in legem: videbitur enim id ipsum dolo malo
1 facere. Non prohibentur [4] lege Aelia Sentia patroni a libertis mercedes capere, sed obligare eos: itaque si sponte sua libertus mercedem patrono praestiterit, nullum huius legis praemium consequetur.
2 Is, qui operas aut in singulas eas certam summam promisit, ad hanc legem non pertinet, quoniam operas praestando potest liberari. idem Octavenus probat et adicit: obligare sibi libertum, ut mercedem operarum capiat, is intellegitur, qui hoc solum agit, ut utique mercedem capiat, etiamsi sub titulo operarum eam stipulatus fuerit.

X [5].

DE IURE AUREORUM ANULORUM.

1 *Papinianus libro primo responsorum* Inter ceteros [6] alimenta liberto relicta non idcirco non debentur, quia ius aureorum anulorum ab imperatore
1 libertus acceperit. Diversum in eo probatur, qui iudicatus ingenuus conlusione per alium patronum detecta condicioni [7] suae redditus alimenta sibi, quae tertius patronus reliquerat, praeberi desiderat. hunc enim etiam beneficium anulorum amittere placuit.

2 *Idem libro quinto decimo responsorum* Intra quinque annos pro ingenuitate sententia dicta rescissa fuerat: victum anulorum aureorum beneficium, quod ante sententiam pro ingenuitate dictam acceperit ac deposuit, non retinuisse respondi.

3 *Marcianus libro primo institutionum* Divus Commodus et ius anulorum datum ademit illis, qui invitis aut ignorantibus patronis acceperant.

4 *Ulpianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Etiam feminae ius anulorum aureorum impetrare [8] et natalibus restitui poterunt.

5 *Paulus libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Is, qui ius anulorum impetravit, ut ingenuus habetur, quamvis in hereditate eius patronus non excludatur.

6 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Libertinus si ius anulorum impetraverit, quamvis iura ingenuitatis salvo iure patroni nactus sit, tamen ingenuus intellegitur: et hoc divus Hadrianus rescripsit.

XI [9].

DE NATALIBUS RESTITUENDIS.

1 *Ulpianus libro secundo responsorum* A principe natalibus suis restitutum eum, qui se ingenuum natum principi adfirmavit, si ex ancilla natus est, nihil videri impetrasse.

2 *Marcianus libro primo institutionum* Interdum et servi nati ex post facto iuris interventu ingenui fiunt, ut ecce si libertinus a principe natalibus suis restitutus fuerit. illis enim utique natalibus restituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipse nascitur, cum servus natus esset. hic enim, quantum ad totum ius pertinet, perinde habetur, atque si ingenuus natus esset, nec patronus eius potest ad successionem venire [10]. ideoque imperatores non facile solent quemquam natalibus restituere nisi consentiente patrono.

3 *Scaevola libro sexto responsorum* Respondit: quaeris, an ingenuitatis iure utatur is, quem sanctissimus et nobilissimus imperator natalibus suis restituit. sed ea res nec dubitationem habet nec umquam habuit, quin exploratum sit ad omnem ingenuitatis statum restitui eum, qui isto beneficio principis utatur.

4 *Paulus libro quarto sententiarum* Nec filio patroni invito libertus natalibus suis restitui potest: quid enim interest, ipsi patrono an filiis eius fiat [11] iniuria?

5 *Modestinus libro septimo regularum* Patrono consentiente debet libertus ab imperatore natalibus restitui: ius enim patroni hoc impetrato amittitur.
1 Libertinus, qui natalibus restitutus est, perinde habetur, atque si ingenuus factus [12] medio tempore maculam servitutis non sustinuisset.

XII [13].

DE LIBERALI CAUSA.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Si quando is, qui in possessione servitutis constitutus est, litigare de condicione sua non patitur, quod forte sibi suoque generi vellet aliquam iniuriam inferre [14], in hoc casu aequum est quibusdam personis dari licentiam pro eo litigare: ut puta parenti, qui dicat filium in sua potestate esse: nam etiamsi nolit filius, pro eo litigabit. sed et si in potestate non sit, parenti dabitur hoc ius, quia semper paren-
1 tis interest filium servitutem non subire. Versa etiam vice dicemus liberis parentium etiam invitorum eandem facultatem dari: neque enim modica filii
2 ignominia est, si parentem servum habeat. Idcirco visum est cognatis etiam hoc dari debere.

2 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* quoniam servitus eorum ad dolorem nostrum iniuriamque nostram porrigitur.

3 *Ulpianus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Amplius puto naturalibus quoque hoc idem praestandum, ut parens filium in servitute quaesitum
1 et manumissum possit in libertatem vindicare. Militi etiam pro necessariis sibi personis de libertate

(1) *cf. D.* 35, 1, 62, 2 (2) nisi si F^2 (3) liberavit libertum *F* (4) hac *ins.* F^2
(5) *Pap.* 1. 2; *Sab.* 3; *Ed.* 4. 5. 6. — *Bas. vol.* 6 *p.* 43 *Heimb.* — *Cf. Cod.* 6, 8 (6) cetera F^b (7) condicione *F* (8) possunt et iura ingenuitatis impetrare *ins.* F^2 *contra Graecos*
(9) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. 4; *Ed.* 5. — *Cf. Cod.* 6, 8 (10) veniret *F* (11) fit F^2 (12) factus] natus *Hal.*
(13) *Ed.* 1...29; *Sab.* 30...34; *Pap.* 35...41; *App.* 42...44. — *Bas.* 48, 8. — *Cf. Cod.* 7, 16 (14) inferri *F*

2 litigare permittitur. Cum vero talis nemo alius[1] est, qui pro eo litiget, tunc necessarium est dari facultatem etiam matri vel filiabus vel sororibus eius ceterisque mulieribus quae de cognatione sunt vel etiam uxori adire praetorem et hoc indicare, ut causa
3 cognita et invito ei succurratur. Sed et si libertum meum vel libertam dicam, idem erit dicendum.

4 *GAIUS ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Sed tunc patrono conceditur pro libertate liberti litigare, si eo ignorante libertus venire se passus est.

5 *ULPIANUS libro[2] quinquagensimo quarto ad edictum* Interest enim nostra libertos libertasque
1 habere. Quod si plures ex memoratis personis existant, qui velint pro his litigare, praetoris partes interponendae sunt, ut eligat, quem potissimum in hoc esse existimat. quod et in pluribus patronis observari debet.

6 *GAIUS ad edictum praetoris urbani* Benignius autem hoc persequendum est, ut, si furiosus et infans est qui in servitutem trahitur, non solum necessariis personis, sed etiam extraneis hoc permittatur.

7 *ULPIANUS libro quinquagensimo quarto ad edictum* Liberis etiam hominibus, maxime si[3] maiores viginti annis venum se dari passi sunt vel in servitutem quaqua ratione deduci, nihil obest, quo minus possint in libertatem proclamare, nisi forte se venum
1 dari passi sunt, ut[4] participaverint pretium. Si quis minor viginti annis ad partiendum[5] pretium venum se dari passus est, nihil ei hoc[6] post viginti annos nocebit. sed si ante quidem se venum dedit, post vicensimum autem annum pretium partitus est,
2 poterit ei libertas denegari. Si quis sciens liberum emerit, non denegatur vendito in libertatem proclamatio adversus eum qui eum comparavit, cuiusque sit aetatis qui emptus est, idcirco quia non est venia dignus qui emit, etiamsi scientem prudentemque se liberum emerit. sed enim si postea alius eum emerit ab hoc, qui scivit, ignorans, deneganda est
3 ei libertas. Si duo simul emerint partes, alter sciens, alter ignorans, videndum erit, numquid is qui scit non debeat nocere ignoranti: quod quidem magis est. sed enim illa erit quaestio, partem solam habebit is qui ignoravit an totum? et quid dicemus de alia parte? an ad eum qui scit pertineat? sed ille indignus est quid habere, quia sciens emerit. rursum qui ignoravit, non potest maiorem partem dominii habere quam emit: evenit igitur, ut ei prosit qui eum comparavit sciens, quod alius ignoravit.
4 Sunt et aliae causae, ex quibus in libertatem proclamatio denegatur, veluti si quis ex eo testamento liber esse dicatur, quod testamentum aperiri praetor vetat, quia testator a familia necatus esse dicatur: cum enim in eo sit iste, ut supplicio forte sit adficiendus, non debet liberale iudicium ei concedi. sed et si data fuerit, quia dubitatur, utrum nocens sit an innocens, differtur liberale iudicium, donec constet de morte eius, qui necatus est: apparebit enim, utrum supplicio adficiendus sit an
5 non. Si quis ex servitute in libertatem proclamat, petitoris partes sustinet: si vero ex libertate in servitutem petatur, is partes actoris sustinet qui servum suum dicit. igitur cum de hoc incertum est, ut possit iudicium ordinem accipere, hoc ante apud eum, qui de libertate cogniturus est, disceptatur, utrum ex libertate in servitutem aut contra agatur. et si forte apparuerit eum, qui de libertate sua litigat, in libertate sine dolo malo fuisse, is qui se dominum dicit actoris partes sustinebit et necesse habebit servum suum probare: quod si pronuntiatum fuerit eo tempore, quo lis praeparabatur, in libertate eum non fuisse aut dolo malo fuisse, ipse qui de sua libertate litigat debet se liberum probare.

8 *IDEM libro quinquagensimo quinto ad edictum* Cognitio de liberali causa usufructuario datur, etiamsi dominus quoque velit, hoc est qui se dominum dicit,
1 movere status controversiam. Si plures sibi dominium servi vindicant dicentes[7] esse communem, ad eundem iudicem mittendi erunt: et ita senatus censuit. ceterum si unusquisque suum esse in solidum, non in partem dicat, cessat senatus consultum: neque enim timor est, ne varie iudicetur, cum unus-
2 quisque solidum dominium sibi vindicet. Sed et si alter usum fructum totum[8], alter proprietatem servi vindicet, item si alter dominium, alter pigneratum sibi dicat, idem iudex erit: et parvi refert, ab eodem an ab alio ei pigneri datus sit.

9 *GAIUS ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Si pariter adversus eum, qui de libertate litigat, consistant fructuarius et proprietarius, fieri potest, ut alteruter absit: quo casu an praesenti soli permissurus sit praetor adversus eum agere, dubitari potest, quia non debet alterius collusione aut inertia alteri[9] ius corrumpi. sed rectius dicitur etiam alterutri eorum permittendum agere, ut alterius ius incorruptum maneat. quod[10] si adhuc nondum finito iudicio supervenerit, ad eundem iudicem mittetur, nisi si iustam causam adferat, quare ad eum mitti non debeat, forte si eum iudicem inimi-
1 cum sibi esse adfirmet. Idem dicemus et si duo pluresve domini esse dicantur et quidam praesto sint,
2 quidam aberint[11]. Unde in utroque casu dispiciamus, an, si is qui prior egerit victus sit, prosit ei, quod posterior vicerit, vel contra, id est ut, cum omnino alteruter vicerit, prosit etiam alteri, sicut prodest heredi liberti, quod in fraudem patroni servi manumissi sint. si cui placeat prodesse, consequens est, ut, cum idem petat[12], exceptioni[13] rei iudicatae obiciatur replicatio: si cui vero placeat non prodesse, is habebit sequentem dubitationem, utrum id, in quo quis victus est, nullius erit, an eius esse debeat, cum quo[14] actum sit, an potius eius qui vicerit? scilicet ut utilis actio detur ei qui vicerit, minime autem praetor pati debeat, ut pro parte quis servus sit.

10 *ULPIANUS libro quinquagensimo quinto ad edictum* Quod autem diximus 'in libertate fuisse' sic est accipiendum non ut se liberum doceat is, qui liberale iudicium patitur, sed in possessione libertatis sine dolo malo fuisse. quid sit autem 'sine dolo malo 'fuisse', videamus. nam Iulianus ait omnes, qui se liberos putant, sine dolo malo in libertate fuisse, si modo se pro liberis gerant, quamvis servi sint. Varus autem scribit eum, qui se liberum sciat, dum in fuga sit, non videri sine dolo malo in libertate esse: sed simul atque desierit quasi fugitivus se celare et pro libero agere, tunc incipere sine dolo malo in libertate esse: etenim ait eum, qui scit se liberum, deinde pro fugitivo agit, hoc ipso, quod in fuga sit, pro servo agere,

11 *GAIUS ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* licet fugae tempore pro libero se gesserit: dicemus enim eum[15] in eadem causa esse.

12 *ULPIANUS libro quinquagensimo quinto ad edictum* Igitur sciendum est et liberum posse dolo malo in libertate esse et servum posse sine dolo malo in
1 libertate esse. Infans subreptus bona fide in servitute fuit, cum liber esset, deinde, cum de statu ignarus esset, recessit et clam in libertate morari coepit: hic non sine dolo malo in libertate moratur.
2 Potest et servus sine dolo malo in libertate morari, ut puta testamento accepit libertatem, quod nullius momenti esse ignorat, vel vindicta ei imposita est ab eo, quem dominum esse putavit, cum non esset, vel educatus est quasi liber, cum servus esset.
3 Et generaliter dicendum est[16], quotiens quis iustis rationibus ductus vel non iustis, sine calliditate

(1) alius] masculus *scr. cum B* (2) libro *om. F* (3) si maxime *Arnaud* (4) se venum dari passi sunt ut *del.* (5) pertiendum *F* (6) hoc] nec *scr.* (7) vindicent dicent F^2 (8) tantum *edd.* (9) alterius *dett.* (10) qui *scr.*

(11) absint *edd.* (12) in quo victus est *ins.* (13) exceptione *F* (14) cum eo F^2 (15) qui *ins.* F^2 (16) dicendum est *del.*

tamen putavit se liberum et in libertate moratus est,
dicendum est hunc in ea causa esse, ut sine dolo
malo in libertate fuerit atque ideo possessoris com-
4 modo fruatur. Probatio autem ad id tempus re-
feretur, cum sine dolo malo in libertate fuerit[1], quo
5 primum in ius aditum est. Si operae alicui de-
beantur, is quoque liberali iudicio experiri potest.
6 Si quod damnum mihi dederit, qui ad libertatem
proclamat, illo tempore, quo bona fide mihi servie-
bat, veluti si ego bona fide dominus noxali iudicio
conventus et condemnatus litis aestimationem pro eo
optuli: in id mihi condemnabitur.
13 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de
liberali causa* Illud certum est damnum hoc solum
in hac in factum actione deduci, quod dolo, non
etiam quod culpa factum sit. ideoque licet absolutus
hoc iudicio fuerit, adhuc tamen postea cum eo po-
terit lege Aquilia agi, cum ea lege etiam culpa tenea-
1 tur. Item certum est tam res nostras quam res
alienas, quae tamen periculo nostro sunt, in hanc
actionem deduci, veluti commodatas et locatas: certe
depositae apud nos res, quia nostro periculo non
sunt, ad hanc actionem non pertinent.
14 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Rectissime praetor calliditati eorum, qui, cum
se liberos scirent, dolo malo passi sunt se pro ser-
1 vis venum dari, occurrit. Dedit enim in[2] eos
actionem, quae actio totiens locum habet, quotiens
non est in ea causa is qui se venire passus est, ut
2 ei ad libertatem proclamatio denegetur. Dolo
autem non eum fecisse accipimus, qui non ultro
instruxit emptorem, sed qui decepit:
15 *Paulus libro quinquagensimo primo ad edic-
tum* (id est sive virilis sexus sive feminini sit, dum-
modo eius aetatis sit, ut dolum capiat):
16 *Ulpianus libro quinquagesimo quinto*[3] *ad edic-
tum* immo eum, qui finxit se servum et sic veniit
1 decipiendi emptoris causa. Si tamen vi metuque
compulsus fuit hic qui distractus est, dicemus eum
2 dolo carere. Tunc habet emptor hanc actionem,
cum liberum esse nesciret: nam si scit liberum et
3 sic emit, ipse se circumvenit. Quare si filius fa-
milias emit, si quidem ipse scit, pater ignoravit, non
adquisiit patri actionem: hoc si peculiari nomine
egerit[4]. ceterum si patre mandante, hic quaeritur,
an filii scientia noceat: et puto adhuc nocere, quem-
4 admodum procuratoris nocet. Plane si filius igno-
ravit, pater scit, adhuc dico repellendum patrem,
etiamsi peculiari nomine filius emit, si modo pater
praesens fuit potuitque filium emere prohibere.
17 *Paulus libro quinquagensimo primo ad edic-
tum* In servo et in eo, qui mandato nostro emit,
tale est, ut, si certum hominem mandavero emi sciens
liberum esse, licet is, cui mandatum est, ignoret,
idem sit: et non competet ei actio[5]. contra autem, si
ego ignoravi, procurator scit, non est mihi deneganda.
18 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* In tantum ergo tenetur[6], quantum dedit vel in
1 quantum obligatus est, scilicet in duplum. Sed
utrum pretium tantum an etiam id quod pretio ac-
cessit duplicetur, videamus. et putem omne omnino,
quod propter emptionem vel dedit
19[7] *Paulus libro quinquagensimo primo ad edic-
tum* vel permutavit vel compensavit eo nomine (nam
et is dedisse intellegendus est)
20 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edic-
1 tum* vel obligatus est, duplari debere. Proinde si
quid cuidam ob hanc actionem[8] licito iure dedit, di-
2 cendum est in hoc edictum cadere duplarive. Obli-
gatum vel ipsi venditori accipere debemus vel alii
obligatum: nam quod dedit, sive ipsi venditori sive
alii ex iussu eius sive ipse sive alius dederit, aeque
3 continebitur. Obligatum accipere debemus, si ex-
ceptione se tueri non potest: ceterum si potest, di-
4 cendum non esse obligatum. Interdum evenit, ut
is qui comparavit habeat in quadruplum actionem:
nam in ipsum quidem, qui sciens pro servo veniit,
hinc[9] habet in duplum actionem et praeterea in ven-
ditorem vel eum, qui duplam[10] promisit, in duplum
actio est,
21 *Modestinus libro primo de poenis* utique eius
duplum, quod propter emptionem vel dedit vel obli-
gatus est. secundum quae[11] id, quod alter eorum sol-
verit, nihil ad exonerandum alterum pertinebit, quia
placuit hanc actionem poenalem esse. et ideo post
annum non datur nec cum successoribus, cum sit
1 poenalis, agetur. Actionem, quae ex hoc edicto
oritur, manumissione non extingui rectissime dice-
tur[12], quia[13] verum est auctorem conveniri non posse,
post quem ad eum, qui ad libertatem proclamavit,
perveniebatur.
22 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Non solus autem emptor, sed et successores
1 eius hac in factum actione agere poterunt. Emere
sic accipiemus, etiamsi per alium quis emerit, ut puta
2 procuratorem. Sed et si plures emerint, omnes
habebunt hanc actionem, sic tamen, ut, si quidem
pro partibus emerint, pro parte pretii habeant actio-
nem: enimvero[14] si unusquisque in solidum, quis-
que[15] in solidum habeat actionem. nec alterius scien-
3 tia alteri nocebit, vel ignorantia proderit. Si eum
liberum esse emptor nesciit, postea autem scire coe-
pit, hoc ei non nocebit, quia tunc ignoravit. sed si
tunc sciit, postea dubitare coepit, nihilum proderit.
4 Heredi et ceteris successoribus scientia sua nihil
5 nocet, ignorantia nihil prodest. Sed si per pro-
curatorem scientem quis emerit, ei nocet, sicuti tu-
6 toris quoque nocere Labeo putat. Haec actio post
annum non datur, cum sit honoraria: est autem et
poenalis.
23 *Paulus libro quinquagensimo ad edictum* Si
usum fructum tibi vendidero liberi hominis[16] et ces-
sero, servum effici eum dicebat Quintus Mucius[17],
sed dominium ita demum fieri meum, si bona fide
1 vendidissem, alioquin sine domino fore. In summa
sciendum est, quae de venditis servis, quibus dene-
gatur ad libertatem proclamatio, dicta sunt, etiam
ad donatos et in dotem datos referri posse, item ad
2 eos, qui pignori se dari passi sunt. Si mater et
filius de libertate litigant, aut coniungenda sunt utro-
rumque iudicia aut differenda est causa filii, donec
de matre constet, sicut divus quoque Hadrianus de-
crevit. nam cum apud alium iudicem mater litiga-
bat, apud alium autem filius, Augustus dixit ante de
matre constare oportere, sic dein de filio cognosci.
24 *Idem libro quinquagensimo primo ad edictum*
Ordinata liberali causa liberi loco habetur is, qui
de statu suo litigat, ita ut adversus eum quoque, qui
se dominum esse dicit, actiones ei non denegentur,
quascumque intendere velit: quid enim si quae tales
sint, ut[18] tempore aut morte intereant? quare non
concedatur ei litem contestando in tutum eas redi-
1 gere? Quin etiam Servius ait in actionibus an-
nuis ex eo tempore annum cedere, ex quo lis ordi-
2 nata sit. Sed si cum aliis experiri velit, non est
quaerendum, an lis ordinata sit, ne inveniatur ratio,
quemadmodum subiecto aliquo, qui libertati contro-
versiam moveat, interim actiones excludantur: aeque
enim ex eventu iudicii liberalis aut utilis aut inanis
3 actio eius efficietur. Sed si quas actiones inferat
dominus, quaeritur, an compellendus sit suscipere
iudicium. et plerique existimant, si in personam agat,

(1) probatio autem, num sine dolo malo in libertate fuerit, ad id tempus referetur *scr.* (2) id *F* (3) quanto *F* (4) emerit *edd.* (5) idem sit (est F^2) et non competet ei actio] si emit, non competat ei actio *scr.* (6) *talia desiderantur:* qui sciens pro servo veniit emptori (7) = *D.* 50, 16, 76 (8) ob hanc adquisitionem *scr.* (9) hoc F^2 (10) duplo F^2 (11) in *ins.* F^2 (12) dicitur F^2 (13) quia] quamvis *scr.* (14) habeant actionem enimvero *del.* (15) quisque] emerit F^2 (16) pretium participantis *similiave add.* (17) meus *F* (18) si tales sint quae F^2

suscipere[1] ipsum ad litis contestationem, sed sustinendum iudicium, donec de libertate iudicetur: nec videri praeiudicium libertati fieri aut voluntate domini in libertate eum morari: nam ordinato liberali iudicio interim pro libero habetur, et sicut ipse agere[2], ita cum ipso quoque agi potest. ceterum ex eventu aut utile iudicium erit[3] aut nullum, si contra liber-
4 tatem pronuntiatum fuerit. Si is, qui in libertatem proclamat, furti aut damni iniuria ab aliquo arguatur, Mela ait interim eum cavere debere iudicio se sisti, ne melioris condicionis sit qui dubiae libertatis est, quam qui certae: sed sustinendum iudicium, ne praeiudicium libertati fiat. aeque si cum possessore hominis furti agi coeperit, deinde is, cuius nomine agebatur, in libertatem proclamaverit, sustinendum iudicium, ut, si liber iudicatus sit, in ipsum transferatur iudicium: et, si damnatio facta sit, iudicati actionem potius in eum dandam.

25 *Gaius ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Si cui de libertate sua litiganti optio legata sit, quaecumque hereditate ei relicta dicuntur,
1 eadem et de optione tractari possunt. Interdum ex integro datur ad libertatem proclamatio, veluti eius, qui adfirmat ideo se primo iudicio victum, quod statuta libertas nondum ei optigerat, quam nunc di-
2 cit sibi obtigisse. Licet vulgo dicatur post ordinatum liberale iudicium hominem, cuius de statu controversia est, liberi loco esse, tamen, si servus sit, certum est nihilo minus eum, quod ei tradatur vel stipuletur, perinde domino adquirere atque si non de libertate eius quaerebatur. tantum de possessione videbimus, cum ipsum post litem ordinatam desinat dominus possidere: sed magis est, ut adquirat, licet ab eo non possideatur. et cum placuit per fugitivum quoque nos possessionem adquirere posse, quid mirum etiam per hunc, de quo quaeramus, adquiri?

26 *Idem libro vicensimo ad edictum provinciale* Qui ex libertate in servitutem petit, si iudicii de evictione servandi causa contra libertatem agit, iniuriarum actione non convenitur.

27 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Divi fratres Proculo et Munatio rescripserunt: 'Cum 'Romulus, de cuius statu quaeritur, pupillaris aetatis 'sit, an exigente Varia Hedone matre et consentiente 'Vario Hermete tutore ad tempus pubertatis causa 'differenda sit, vestrae gravitatis est ex fide perso-
1 'narum[4] quod utile est pupillo, constituere'. Si ea persona desit cognitioni, quae alicui status controversiam faciebat, in eadem causa est qui de libertate sua litigat, qua fuit, priusquam de libertate controversiam patiatur: sane hoc lucratur, quod is qui eam status controversiam faciebat amittit suam causam. nec ea res ingenuum facit eum qui non fuit: nec enim penuria adversarii ingenuitatem solet tribuere. recte atque ordine iudices puto facturos, si hanc formam fuerint consecuti[5], ut, ubi deest is qui in servitutem petit, electionem adversario deferant, utrum malit cognitionem circumduci an audita causa sententiam proferri. et[6] si cognoverint, pronuntiare debebunt servum illius non videri: neque haec res captionem ullam habet, cum non ingenuus pronuntietur, sed servus non videri. quod si ex servitute in ingenuitatem se allegat, melius fecerint, si cognitionem circumduxerint, ne sine adversario pronuntient ingenuum videri, nisi magna causa suadeat et evidentes probationes suggerant secundum libertatem pronuntiandum: ut etiam rescripto Hadriani
2 continetur. Quod si is, qui pro sua libertate litigat, desit, contradictor vero praesens sit, melius erit inaugeri[7] causam eius sententiamque proferri: si enim liquebit, contra libertatem dabit[8]: evenire autem potest, ut etiam absens vincat: nam potest sententia etiam secundum libertatem ferri.

28 *Pomponius libro duodecimo ad Quintum Mucium* Non videtur domini voluntate servus in libertate esse, quem dominus ignorasset suum esse: et est hoc verum: is enim demum voluntate domini in libertate est, qui possessionem libertatis ex voluntate domini consequitur.

29 *Arrius Menander libro primo de re militari* Qui de libertate sua litigans necdum sententia data militiae se dedit, [9]in pari causa ceteris servis habendus est nec exonerat eum, quod pro libero habeatur[10] in quibusdam. et licet liber apparuerit, exauctoratus, id est militia remotus castris reicietur[11], utique qui ex servitute in libertatem petitus sit vel qui non sine dolo malo in libertate moratus est: qui vero per calumniam petitus in servitutem est, in militia
1 retinebitur. Qui ingenuus pronuntiatus est, si se militiae dedit, intra quinquennium retractata sententia novo[12] domino reddendus est.

30 *Iulianus libro quinto ex Minicio* Duobus petentibus hominem in servitutem pro parte dimidia separatim, si uno iudicio liber, altero servus iudicatus est, commodissimum est eo usque cogi iudices, donec consentiant: si id non continget, Sabinum refertur existimasse duci servum debere ab eo qui vicisset: cuius sententiae Cassius quoque est et ego sum. et sane ridiculum est arbitrari eum pro parte dimidia duci, pro parte libertatem eius tueri. [13]commodius autem est favore libertatis liberum quidem eum esse, compelli autem pretii sui partem viri boni arbitratu victori suo praestare.

31 *Ulpianus libro primo responsorum* Filium ob hoc, quod patri heres extitit, prohiberi a patre suum servum manumissum in servitutem petere.

32 *Paulus libro sexto regularum* De bonis eorum, qui ex servitute aut libertate[14] in ingenuitatem vindicati sunt, senatus consultum factum est, quo cavetur de his quidem, qui ex servitute defensi essent, ut id dumtaxat ferrent, quod in domo cuiusque intulissent: in eorum autem bonis, qui post manumissionem repetere originem suam voluissent, hoc amplius, ut, quod post manumissionem quoque adquisissent non ex re manumissoris, secum ferant, cetera bona relinquerent illi, ex cuius familia exissent.

33 *Idem libro singulari de liberali causa* Qui sciens liberum emit, quamvis et ille se pateretur venire, tamen non potest contradicere ei qui ad libertatem proclamat: sed si alii eum ignoranti vendiderit, denegabitur ei proclamatio.

34 *Ulpianus libro singulari pandectarum* Imperator Antoninus constituit non alias ad libertatem proclamationem cuiquam permittendam, nisi prius administrationum rationes reddiderit, quas cum in servitute esset gessisset.

35 *Papinianus libro nono responsorum* Servos ad templi custodiam, quod aedificari Titia voluit, destinatos neque manumissos heredis esse constitit.

36 *Idem libro duodecimo responsorum* Dominus qui optinuit, si velit servum suum abducere, litis aestimationem pro eo accipere non cogetur.

37 *Callistratus libro secundo quaestionum* Conventio privata neque servum quemquam neque libertum alicuius facere potest.

38 *Paulus libro quinto decimo responsorum* Paulus respondit, si, ut proponitur, post perfectam sine ulla condicione emptionem postea emptor ex voluntate sua litteras emisit, quibus profiteretur se post certum tempus manumissurum eum quem emerat, non videri eas litteras ad constitutionem divi Marci
1 pertinere. Idem respondit constitutionem quidem divi Marci ad libertatem eorum mancipiorum pertinere, quae hac lege venierint, ut post tempus manumitterentur: sed eundem favorem libertatis consequendae causa etiam eam mereri, pro qua dominus pretium accepit, ut ancillam suam manumitteret, cum
2 idem etiam libertam habiturus sit. Quaesitum est,

(1) debere *ins.* (2) ageret F^2 (3) si secundum *ins.* (4) eoque *ins.* (5) secuti *edd.* (6) et *del.* (7) augeri F^b, ingeri *scr.* (8) proferri, si liquebit, contra libertatem *scr.* (9) condemnatus *ins.* (10) habebatur *scr.* (11) eicietur *edd.* (12) novo] antiquo *scr.* (13) Iulianus notat *ins.* (14) libertinitate *S*

an emptor servo recte libertatem dederit nondum pretio soluto. Paulus respondit servum, quem venditor emptori tradidit, si ei pro pretio satisfactum est, et nondum pretio soluto in bonis emptoris esse
3 coepisse. Gaius Seius Stichum servum Lucio Titio vendidit ita, ut Titius Stichum post triennium manumitteret, si continuo triennio servisset: sed nondum exacto tempore trienni Stichus fugit et post aliquantum temporis defuncto Titio revertit: quaero, an obstet Sticho ad consequendam[1] ex venditione libertatem, quod ante triennium discesserit. Paulus respondit secundum ea quae proponuntur expleto tempore, post quod Stichus manumitti debuit, libertatem ei competisse.

39 *Idem libro quinto sententiarum* Cui necessitas probandi de ingenuitate sua non incumbit, ultro si
1 ipse probare desideret, audiendus est. Qui de ingenuitate cognoscunt, de calumnia eius, qui temere controversiam movit, ad modum exilii possunt ferre
2 sententiam. Tutores vel curatores pupillorum, quorum tutelam et res administraverunt, postea status
3 quaestionem facere non possunt. Maritus uxori eidemque libertae status quaestionem inferre non prohibetur.

40 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Cum pacto partitionis pretii maior viginti annis venalem se praebuit, nec post manumissionem ad libertatem[2] proclamare potest.

41 *Paulus libro singulari de articulis liberalis causae* Si in obscuro sit, in quo fuerit statu is, qui pro libertate sua litigat, prior audiendus est probare volens se ipsum in libertatis esse possessionem.
1 Iudex autem, qui de libertate cognoscit, etiam de rebus amotis damnove[3] facto cognoscere debet: fieri enim potest, ut fiducia libertatis et subripere quaedam et corrumpere atque consumere ex bonis, quibus[4] serviebat, ausus sit.

42 *Labeo libro quarto posteriorum* Si servus quem[5] emeras ad libertatem proclamavit et ab iudice perperam pro eo iudicatum est et dominus eius servi post rem contra te iudicatam te heredem fecit aut alio quo nomine is tuus esse coepisset, petere eum tuum esse poteris nec tibi obstabit rei iudicatae praescriptio[6]. *Iavolenus:* haec vera sunt.

43 *Pomponius libro tertio senatus consultorum* De his, qui bona eorum quibus serviebant intercepissent, deinde ad libertatem proclamabant, Hadrianus imperator rescripsit, cuius rescripti verba haec sunt: 'Sicut non est aequum fiducia libertatis, 'quae ex fideicommissi causa praestanda est, inter'cipere hereditariam pecuniam, ita nec libertati prae'standae moram quaeri oportet. quam primum ergo 'arbitrum dare debeat[7], apud quem constaret, quid 'servari potest heredi, antequam ad servum manu'mittendum compelleretur'.

44 *Venuleius libro septimo actionum* Licet dubitatum antea fuit, utrum servus dumtaxat an libertus[8] iurando patrono obligaretur in his quae libertatis causa imponuntur, tamen verius est non aliter quam liberum obligari. ideo autem solet[9] iusiurandum a servis exigere, ut hi religione adstricti, posteaquam suae potestatis esse coepissent, iurandi necessitatem haberent[10], dummodo in continenti, cum manu-
1 missus est, aut iuret aut promittat. Licet autem circa donum munus operas etiam uxorum personas
2 inserere. In eum, qui impubes iuraverit, scilicet qui et iurare potuerit, danda est utilis actio operarum nomine, cum pubes tamen factus erit. potest tamen et impubes operas dare, veluti si nomenculator sit vel histrio.

XIII[11].

QUIBUS AD LIBERTATEM PROCLAMARE NON LICET.

1 *Ulpianus libro secundo de officio proconsulis* Maiores viginti annis ita demum ad libertatem proclamare non possunt, si pretium ad ipsum qui venit pervenerit: ex ceteris autem causis, quamvis maior viginti annis se venum dari passus sit, ad libertatem
1 ei proclamare licet. Minori autem viginti annis ne quidem ex causa supra scripta debet denegari libertatis proclamatio, nisi maior annis viginti factus duravit in servitute: tunc enim si pretium partitus sit[12], dicendum erit denegari ei debere[13] libertatis proclamationem.

2 *Marcellus libro vicensimo quarto digestorum* Servum quis per vim a Titio accepit et testamento liberum esse iussit: quamquam solvendo decesserit, non erit ille liber: alioquin fraudabitur Titius, qui non procedente quidem libertate cum herede eius agere potest, at si ad libertatem servus pervenerit, nullam actionem habiturus est, quia nihil videbitur heres ex defuncti dolo consecutus.

3 *Pomponius libro undecimo epistularum et variarum lectionum* Eis, qui se passi sint venire, ad libertatem proclamandi licentiam denegari. quaero, an[14] et ad eos, qui ex mulieribus, quae se passae sint venire, nascuntur, ita[15] senatus consulta pertinent? dubitari non potest, quin ei quoque, quae maior annis viginti venire se passa est, ad libertatem proclamandi licentia fuerit deneganda. his quoque danda non est, qui ex ea nati tempore servitutis eius erunt.

4 *Paulus libro duodecimo quaestionum* Licinnius Rufinus Iulio Paulo. Is cui fideicommissa libertas debebatur post vicensimum annum veniri se passus est: quaero, denegandum sit ei ad libertatem proclamare. movet me exemplum cuiusvis liberi hominis: nam et si consecutus esset libertatem, si[16] se vendidisset, denegaretur ei ad libertatem proclamare, nec debet meliori loco intellegi, quod in servitute constitutus passus est se venum dari, quam si esset libertatem consecutus. sed e contrario movet me, quod in hoc, de quo quaeritur, venditio constitit et est qui veneat, in libero autem homine neque venditio constitit et nihil est quod veneat. peto itaque plenissime instruas. respondit: venditio quidem tam servi quam liberi contrahi potest et stipulatio de evictione contrahitur: non enim de eo loquimur, qui sciens liberum emit: nam adversus hunc nec[17] ad libertatem proclamatio denegatur. sed is, qui adhuc servus est, etiam invitus veniri potest, quamvis et ipse in eo malus sit, quod de condicione sua dissimulat, cum in sua potestate habeat, ut statim ad libertatem perveniat. quod quidem non potest ei imputari, cui nondum libertas debetur. pone statuliberum passum se venum dari: nemo dicturus est superveniente condicione, quae non fuit in eius potestate, libertatis petitionem ei denegandam. idem puto, etiamsi in ipsius potestate fuit condicio. sed in proposito magis probandum est, ut denegetur ei libertatis petitio, qui potuit petere libertatem et maluit se venum dari, quia indignus est[18] auxilio praetoris fideicommissarii.

5 *Paulus*[19] *libro singulari ad senatus consultum Claudianum* Si duo liberum hominem maiorem annis viginti emerimus, unus sciens eius condicionem, alter ignorans, non propter eum qui scit ad libertatem ei proclamare permittitur, sed propter eum qui ignorat servus efficietur, sed non etiam eius qui scit, sed tantum alterius.

(1) ad sequendam *F* (2) a libertinitate *scr.* (3) magno *ins. F^b*: *excidit fortasse* dolo malo (4) quibus] eius cui *scr.* (5) bona fide *ins.* (6) proscriptio *F* (7) debebas *scr.* (8) utrum servus an dumtaxat libertus *scr.* (9) solent *scr.* (10) quod iusiurandum qui praestiterit, operas dare necesse haberet *secundum B ins.*

(11) *Sab.* 1; *Ed.* 2. 3; *Pap.* 4. 5. — *Bas.* 48, 9. — *Cf. Cod.* 7, 18 (12) etsi maior annis viginti factus duravit in servitute, nisi maior annis viginti factus pretium partitus sit: tunc enim *scr.* (13) deberi *F* (14) et ad mulieres *ins.* (15) ista *edd.* (16) si *om. F* (17) venire se passo *similiave ins.* (18) et *F* (19) idem F^2

XIIII[1].

SI INGENUUS ESSE DICETUR.

1 *Marcellus libro septimo digestorum* Si libertus alterius alio agente ingenuus pronuntiatus esse dicetur, sine ulla exceptione temporis patronus eius cognitionem solet exercere.

2 *Saturninus libro primo de officio proconsulis*
Qui se venire passus esset maiorem, scilicet ut pretium ad ipsum perveniret, prohibendum de libertate
contendere divus Hadrianus constituit: sed interdum
ita contendendum permisit, si pretium suum reddi-
1 disset. Qui se ex libertinitate ingenuitati adserant,
non ultra quinquennium, quam manumissi fuissent,
2 audientur. Qui post quinquennium repperisse[2]
instrumenta ingenuitatis suae adseverant, de ea re
ipsos principes adire[3] oportere cognituros.

3 *Pomponius libro quinto senatus consultorum* Hoc
sermone 'adgnitis natalibus' de nullis aliis intellegen-
1 dum est senatum sensisse quam ingenuis. Verbo
autem 'relinquerent'[4] etiam hoc intellegendum est, ut quaecumque ex re eius, a quo manumissi erant, adquisita habeant, restituant. sed id quemadmodum accipiendum sit, videndum est, utrumne quae ignorantibus dominis abstulissent, item quod ex his adquisitum, reddere debeant, an vero etiam concessa et donata a manumissoribus amplexi sint[5]: quod magis est.

4 *Papinianus libro vicensimo secundo quaestionum* Oratio, quae prohibet apud consules aut praesides provinciarum post quinquennium a die manumissionis in ingenuitatem[6] proclamare, nullam causam aut personam excipit.

5 *Idem libro decimo responsorum* Patronum post quinquennium sententiae pro ingenuitate dictae, quo ignorante res iudicata est, non esse praescriptione temporis summovendum respondi.

6 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Quotiens de hoc contenditur, an quis libertus sit, sive operae petantur sive obsequium desideretur sive etiam famosa actio intendatur sive in ius vocetur qui se patronum dicit sive nulla causa interveniat, redditur praeiudicium. sed et quotiens quis libertinum quidem se confitetur, libertum autem Gaii Seii se negat, idem praeiudicium datur. redditur autem alterutro desiderante: sed actoris[7] partibus semper qui se patronum dicit fungitur probareque libertum suum necesse habet aut, si non probet, vincitur.

XV[8].

NE DE STATU DEFUNCTORUM POST QUINQUENNIUM QUAERATUR.

1 *Marcianus libro singulari de delatoribus* De
statu defunctorum post quinquennium quaerere non
1 licet neque privatim neque fisci nomine. Sed nec
eius status retractandus est, qui intra quinquennium
decessit, si per huius quaestionem praeiudicium futu-
2 rum est ante quinquennium mortuo. Immo nec
de vivi statu quaerendum est, si quaestio huius praeiudicium facit ei, qui ante quinquennium decessit: et
3 ita divus Hadrianus constituit. Sed interdum et
intra quinquennium non licet de statu defuncti dicere:
nam oratione divi Marci cavetur, ut, si quis ingenuus
pronuntiatus fuerit, liceat ingenuitatis sententiam retractare, sed vivo eo qui ingenuus pronuntiatus est,
non etiam post mortem, in tantum, ut etiam, si
coepta quaestio fuit retractationis, morte eius extin-
4 guatur, ut eadem oratione cavetur. Si quidem in
deteriorem condicionem quis[9] statum retractaret, secundum ea quae dixi praescribendum est. quid ergo
si in meliorem? veluti pro servo libertus dicitur[10]:
quare non admittatur? quid enim si servus quis dicatur quasi ex ancilla natus, quae ante quinquennium mortua est? quare non liceat probare liberam fuisse? hoc enim et pro mortua est. et Marcellus libro quinto de officio consulis scripsit posse: ego quoque in auditorio publico idem secutus sum.

2 *Papinianus libro quarto decimo responsorum*
Non esse libertatis quaestionem filiis inferendam propter matris vel patris memoriam post quinquennium a
1 morte non retractatam convenit. Nec in ea re,
quae publicam tutelam meruit, pupillis agentibus restitutionis auxilium tribuendum est, quod quinque
annorum tempus, cum tutores non haberent, exces-
2 serit. Praescriptio quinque annorum, quae statum defunctorum tuetur, specie litis ante mortem illatae non fit irrita, si veterem causam desistente qui movit longo silentio finitam probetur.

3 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* Ante quinquennium defuncto status honestior, quam mortis tempore fuisse existimabatur, vindicari non prohibetur. idcirco et si quis in servitute moriatur, post quinquennium liber decessisse probari potest.

4 *Callistratus libro primo de iure fisci* Primus omnium divus Nerva edicto vetuit post quinquennium mortis cuiusque de statu quaeri. sed et divus Claudius Claudiano rescripsit, si per quaestionem nummariam praeiudicium statui videbitur fieri, cessare quaestionem.

XVI[11].

DE COLLUSIONE DETEGENDA.

1 *Gaius libro secundo ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Ne quorundam dominorum erga servos nimia indulgentia inquinaret amplissimum ordinem eo, quod paterentur servos suos in ingenuitatem proclamare liberosque iudicari, senatus consultum factum est Domitiani temporibus, quo cautum est, ut, si quis probasset per collusionem quicquam factum, si[12] iste homo servus sit, fieret eius servus qui detexisset collusionem.

2 *Ulpianus libro secundo de officio consulis* Conlusionem detegere ingenuitatis post sententiam intra
1 quinquennium posse divus Marcus constituit. Quin-
2 quennium autem continuum utique accipiemus. Sicubi plane aetas eius, cuius retractatur conlusio,
differendam retractationem in tempus pubertatis vel
alterius rei[13] suadeat, quinquennium non currere
3 dicendum est. Quinquennium autem non ad perficiendam retractationem, sed ad inchoandam puto
praefinitum: aliter atque circa eum, qui ex libertini-
4 tate se in ingenuitatem petit. Oratione divi Marci
cavetur, ut etiam extraneis, qui pro altero postulandi
ius haberent, liceret[14] detegere collusionem.

3 *Callistratus libro quarto de cognitionibus* Cum non iusto contradictore quis ingenuus pronuntiatus est, perinde inefficax est decretum, atque si nulla iudicata res intervenisset: idque principalibus constitutionibus cavetur.

4 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Si libertinus per collusionem fuerit pronuntiatus ingenuus, conlusione detecta in quibus[15] causis quasi libertinus incipit[16] esse. medio tamen tempore, antequam collusio detegatur, et post sententiam de ingenuitate latam[17] utique quasi ingenuus accipitur.

5 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum*
Sententiam pro ingenuitate dictam collusionis prae-
1 textu semel retractare permittitur. Si plures ad
collusionem detegendam pariter accedant, causa cognita quis debeat admitti, comparatis omnium moribus et aetatibus et cuius magis interest, statui oportet.

(1) *Ed.* 1; *Sab.* 2. 6; *App.* 3; *Pap.* 4. 5. — *Bas.* 48, 10. — *Cf. Cod.* 7, 14 (2) se *ins. Hal.* (3) adiri F^2 (4) reliquerunt F^2 (5) amplius insint *scr.* (6) ingenuitate *F* (7) auctoris *F*

(8) *Sab.* 1; *Pap.* 2. 3; *Ed.* 4. — *Bas.* 48, 11. — *Cf. Cod.* 7, 21 (9) qui *F* (10) dicatur *F*

(11) *Ed.* 1...4; *Pap.* 5. — *Bas.* 48, 12. — *Cf. Cod.* 7, 20 (12) si] ne *scr.* (13) vel ulterius etiam *scr.* (14) liqueret *F* (15) quibus F^1, quibusdam F^2, omnibus *scr.* (16) incipiet F^2 (17) medio tamen tempore post sententiam de ingenuitate latam antequam collusio detegatur *scr.*

LIBER QUADRAGESIMUS PRIMUS.

I[1].
DE ADQUIRENDO RERUM DOMINIO.

1[2] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Quarundam rerum dominium nanciscimur iure gentium, quod ratione naturali inter omnes homines peraeque servatur, quarundam iure civili, id est iure proprio civitatis nostrae. et quia antiquius ius gentium cum ipso genere humano proditum est[3], opus est, ut de hoc prius referendum sit.
1 Omnia igitur animalia, quae terra mari caelo capiuntur, id est ferae bestiae et volucres[4] pisces, capientium fiunt:

2 *Florentinus libro sexto institutionum* vel quae ex his apud nos sunt edita.

3[2] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Quod enim nullius est, id ratione naturali
1 occupanti conceditur. Nec interest quod ad feras bestias et volucres, utrum in suo fundo quisque capiat an in alieno. plane qui in alienum fundum ingreditur venandi aucupandive gratia, potest a domino, si is providerit, iure prohiberi ne ingredere-
2 tur[5]. Quidquid autem eorum ceperimus, eo usque nostrum esse intellegitur, donec nostra custodia coercetur: cum vero evaserit custodiam nostram et in naturalem libertatem se receperit, nostrum esse desinit et rursus occupantis fit:

4 *Florentinus libro sexto institutionum* nisi si mansuefacta emitti ac reverti solita sunt.

5[6] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Naturalem autem libertatem recipere intellegitur, cum vel oculos nostros effugerit vel ita sit in conspectu nostro, ut difficilis sit eius persecutio.
1 Illud quaesitum est, an fera bestia, quae ita vulnerata sit, ut capi possit, statim nostra esse intellegatur. Trebatio placuit statim nostram esse et eo usque nostram videri, donec eam persequamur, quod si desierimus eam persequi, desinere nostram esse et rursus fieri occupantis: itaque si per hoc tempus, quo[7] eam persequimur, alius eam ceperit eo animo, ut ipse[8] lucrifaceret, furtum videri nobis eum commisisse. plerique non aliter putaverunt eam nostram esse, quam si eam ceperimus, quia multa accidere possunt, ut eam non capiamus: quod verius est.
2 Apium quoque natura fera est: itaque quae in arbore nostra consederint, antequam a nobis alveo concludantur, non magis nostrae esse intelleguntur quam volucres, quae in nostra arbore nidum fecerint. ideo si alius eas incluserit, [9]earum dominus erit.
3 Favos quoque si quos hae fecerint, sine furto quilibet possidere potest: sed ut supra quoque diximus, qui in alienum fundum ingreditur, potest a domino, si is providerit, iure prohiberi ne ingredere-
4 tur. Examen, quod ex alveo nostro evolaverit, eo usque nostrum esse intellegitur, donec in conspectu nostro est nec difficilis eius persecutio est:
5 alioquin occupantis fit. Pavonum et columbarum fera natura est nec ad rem pertinet, quod ex consuetudine avolare et revolare solent: nam et apes idem faciunt, quarum constat feram esse naturam: cervos quoque ita quidam mansuetos habent, ut in silvas eant et redeant, quorum et ipsorum feram esse naturam nemo negat. in his autem animalibus, quae[10] consuetudine abire et redire solent, talis regula comprobata est, ut eo usque nostra esse intellegantur, donec revertendi animum habeant, quod si[11] desierint revertendi animum habere, desinant nostra esse et fiant occupantium. intelleguntur autem desisse revertendi animum habere tunc, cum rever-
6 tendi consuetudinem deseruerint. Gallinarum et anserum non est fera natura: palam est enim alias esse feras gallinas et alios feros anseres. itaque si quolibet modo anseres mei et gallinae meae turbati turbataeve adeo longius evolaverint, ut ignoremus ubi sint, tamen nihilo minus in nostro dominio tenentur. qua de causa furti nobis tenebitur, qui quid eorum
7 lucrandi animo adprehenderit. Item quae ex hostibus capiuntur, iure gentium statim capientium fiunt:

6[12] *Florentinus libro sexto institutionum* item quae ex animalibus dominio nostro eodem iure subiectis nata sunt[13]:

7[14] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* adeo quidem, ut et liberi homines in servitutem deducantur: qui tamen, si evaserint hostium
1 potestatem, recipiunt pristinam libertatem. Praeterea quod per alluvionem agro nostro flumen adicit, iure gentium nobis adquiritur. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur, ut intellegere non possimus, quantum quoquo momento
2 temporis adiciatur. Quod si vis fluminis partem aliquam ex tuo praedio detraxerit et meo praedio attulerit[15], palam est eam tuam permanere. plane si longiore tempore fundo meo haeserit arboresque, quas secum traxerit, in meum fundum radices egerint, ex eo tempore videtur meo fundo adquisita
3 esse. Insula quae in mari nascitur (quod raro accidit) occupantis fit: nullius enim esse creditur. in flumine nata (quod frequenter accidit), si quidem mediam partem fluminis tenet, communis est eorum, qui ab utraque parte fluminis prope ripam praedia possident, pro modo latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo prope ripam sit: quod si alteri parti proximior sit, eorum est tantum, qui ab ea parte
4 prope ripam praedia possident. Quod si uno latere perruperit flumen et alia[16] parte novo rivo fluere coeperit, deinde infra novus iste rivus in veterem se converterit, ager, qui a duobus rivis comprehensus in formam insulae redactus est, eius est
5 scilicet, cuius et fuit. Quod si toto naturali alveo relicto flumen alias fluere coeperit, prior quidem alveus eorum est, qui prope ripam praedia possident, pro modo scilicet latitudinis cuiusque praedii, quae latitudo prope ripam sit: novus autem alveus eius iuris esse incipit, cuius et ipsum flumen, id est publicus iuris gentium. quod si post aliquod temporis ad priorem alveum reversum fuerit et[17] flumen, rursus novus alveus eorum esse incipit, qui prope ripam eius praedia possident. cuius tamen totum agrum novus alveus occupaverit, licet ad priorem alveum reversum fuerit flumen, non tamen is[18], cuius is ager fuerat[19], stricta ratione quicquam in eo alveo habere potest, quia et ille ager qui fuerat desiit esse amissa propria forma et, quia vicinum praedium nullum habet, non potest ratione vicinitatis ullam partem in eo alveo habere: sed vix est, ut id optineat.
6 Aliud sane est, si cuius ager totus inundatus fuerit: namque inundatio speciem fundi non mutat et ob id, cum recesserit aqua, palam est eiusdem
7 esse, cuius et fuit. Cum quis ex aliena materia speciem aliquam suo nomine fecerit, Nerva et Proculus putant hunc dominum esse qui fecerit, quia

(1) *Sab.* 1...40; *Ed.* 41...58; *Pap.* 59...63; *App.* 64...66. — *Bas.* 50, 1 (2) *ad l.* 1 § 1 *et l.* 3 *cf. Inst.* 2, 1, 12 (3) antiquius ius gentium est cum ipso genere humano proditum *scr.* (4) et *ins. Inst.* (5) ingrediatur *Inst.* (6) *cf. Inst.* 2, 1, 12...17 (7) quod F^2 (8) eam *ins.* F^2 (9) is *ins. Inst.* (10) e *ins.* F^2 (11) si *om. F* (12) *cf. Inst.* 2, 1, 19 (13) Item ea, quae ex animalibus dominio tuo subiectis nata sunt, eodem iure tibi adquiruntur *Inst.* (14) *cf. Inst.* 2, 1, 17...31 (15) appulerit *Inst.* (16) aliqua *Inst.* (17) et *del. Inst.* (18) is *del.* F^2 (19) is cuius is ager fuerat *del. Menge*

quod factum est, antea nullius fuerat. Sabinus et
Cassius magis naturalem rationem efficere putant,
ut qui materiae dominus fuerit, idem eius quoque,
quod ex eadem materia factum sit, dominus esset,
quia sine materia nulla species effici possit: veluti
si ex auro vel argento vel aere[1] vas aliquod fecero,
vel ex tabulis tuis navem aut armarium aut subsellia
fecero, vel ex lana tua vestimentum, vel ex vino et
melle tuo mulsum, vel ex medicamentis tuis emplastrum aut collyrium, vel ex uvis aut olivis aut
spicis tuis vinum vel oleum vel frumentum. est
tamen etiam media sententia recte existimantium, si
species ad materiam reverti possit, verius esse[2],
quod et[3] Sabinus et Cassius senserunt, si non possit
reverti, verius esse, quod Nervae et Proculo placuit.
ut ecce vas conflatum ad rudem massam auri vel
argenti vel aeris reverti potest, vinum vero vel oleum
vel frumentum ad uvas et olivas et spicas reverti
non potest: ac ne mulsum quidem ad mel et vinum
vel emplastrum aut collyria ad medicamenta reverti
possunt. videntur tamen mihi recte quidam dixisse
non debere dubitari, quin alienis spicis excussum
frumentum eius sit, cuius et spicae fuerunt: cum
enim grana, quae spicis continentur, perfectam habeant suam speciem, qui excussit spicas, non novam
8 speciem facit, sed eam quae est detegit. Voluntas duorum dominorum miscentium materias commune totum corpus efficit, sive eiusdem generis sint
materiae, veluti vina miscuerunt vel argentum conflaverunt, sive diversae, veluti si alius vinum contulerit alius mel, vel alius aurum alius argentum:
quamvis et mulsi et electri novi corporis sit species.
9 Sed et si sine voluntate dominorum casu confusae sint duorum materiae vel eiusdem generis vel
10 diversae, idem iuris est. Cum in suo loco aliquis aliena materia aedificaverit, ipse dominus intellegitur aedificii, quia omne quod inaedificatur solo
cedit. nec tamen ideo is qui materiae dominus fuit
desiit eius dominus esse: sed tantisper neque vindicare eam potest neque ad exhibendum de ea agere
propter legem duodecim tabularum, qua cavetur, ne
quis tignum alienum aedibus suis iunctum eximere
cogatur, sed duplum pro eo praestet. appellatione
autem tigni omnes materiae significantur, ex quibus
aedificia fiunt. ergo si aliqua ex causa dirutum sit
aedificium, poterit materiae dominus nunc eam vin-
11 dicare et ad exhibendum agere. Illud recte
quaeritur, an, si id aedificium vendiderit is qui aedificaverit et ab emptore longo tempore captum postea
dirutum sit, adhuc dominus materiae vindicationem
eius habeat. causa dubitationis est, an eo ipso,
quo[4] universitas aedificii longo tempore capta est,
singulae quoque res, ex quibus constabat, captae
12 essent: quod non placuit. Ex diverso si quis in
alieno solo sua materia aedificaverit, illius fit aedificium, cuius et solum est et, si scit alienum solum
esse, sua voluntate amisisse proprietatem materiae
intellegitur: itaque neque diruto quidem aedificio
vindicatio eius materiae competit. certe si dominus
soli petat aedificium nec solvat pretium materiae et
mercedes fabrorum, poterit per exceptionem doli
mali repelli, utique si nescit qui aedificavit alienum
esse solum et tamquam in suo bona fide aedificavit:
nam si scit, culpa ei obici potest, quod temere aedi-
13 ficavit in eo solo, quod intellegeret alienum. Si
alienam plantam in meo solo posuero, mea erit: ex
diverso si meam plantam in alieno solo posuero,
illius erit: si modo utroque casu radices egerit: antequam enim radices ageret, illius permanet, cuius
et fuit. his conveniens est, quod, si vicini arborem
ita terra presserim, ut in meum fundum radices
egerit, meam effici arborem: rationem enim non permittere, ut alterius arbor intellegatur, quam cuius[5]
fundo radices egisset. et ideo prope confinium arbor
posita, si etiam in vicinum fundum radices egerit,
communis est

8 *Marcianus libro tertio institutionum* pro regione
1 cuiusque praedii. Sed et si in confinio lapis
nascatur et[6] sunt pro indiviso communia praedia,
tunc erit lapis pro indiviso communis, si terra
exemptus sit.

9[7] *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive*[8]
aureorum Qua ratione autem plantae quae terra
coalescunt solo cedunt, eadem ratione frumenta quoque quae sata sunt solo cedere intelleguntur. ceterum sicut is, qui in alieno solo aedificavit, si ab eo
dominus soli petat aedificium, defendi potest per
exceptionem doli mali, ita eiusdem exceptionis auxilio
tutus esse poterit, qui in alienum fundum sua im-
1 pensa consevit. Litterae quoque licet aureae sint,
perinde chartis membranisque cedunt, ac solo cedere
solent ea quae aedificantur aut seruntur. ideoque
si in chartis membranisve tuis carmen vel historiam
vel orationem scripsero, huius corporis non ego, sed
tu dominus esse intellegeris. sed si a me petas
tuos libros tuasve membranas nec impensas scripturae solvere velis, potero me defendere per exceptionem doli mali, utique si bona fide eorum posses-
2 sionem nanctus sim. Sed non uti litterae chartis
membranisve cedunt, ita solent picturae tabulis
cedere, sed ex diverso placuit tabulas picturae
cedere. utique tamen conveniens est domino tabularum adversus eum qui pinxerit, si is tabulas possidebat[9], utilem actionem dari, qua ita efficaciter
experiri poterit, si picturae impensam exsolvat: alioquin nocebit ei doli mali exceptio: utique si bona
fide possessor fuerit qui solverit[10]. adversus dominum vero tabularum ei qui pinxerit rectam vindicationem competere dicimus, ut tamen pretium tabularum inferat: alioquin nocebit ei doli mali exceptio.
3 Hae quoque res, quae traditione nostrae fiunt,
iure gentium nobis adquiruntur: nihil enim tam conveniens est naturali aequitati quam voluntatem domini
volentis rem suam in alium transferre ratam haberi.
4 Nihil autem interest, utrum ipse dominus per se
tradat alicui rem an voluntate eius aliquis[11]. qua
ratione, si cui libera negotiorum administratio ab eo
qui peregre proficiscitur permissa fuerit et is ex
negotiis rem vendiderit et tradiderit, facit eam acci-
5 pientis. Interdum etiam sine traditione nuda voluntas domini sufficit ad rem transferendam, veluti
si rem, quam commodavi aut locavi tibi aut apud
te deposui, vendidero tibi: licet enim ex ea causa
tibi eam non tradiderim, eo tamen, quod patior
eam ex causa emptionis apud te esse, tuam efficio.
6 Item si quis merces in horreo repositas vendiderit,
simul atque claves horrei tradiderit emptori, trans-
7 fert proprietatem mercium ad emptorem. Hoc
amplius interdum et in incertam personam collocata
voluntas domini transfert rei proprietatem: ut ecce
qui missilia iactat in vulgus, ignorat enim[12], quid
eorum quisque excepturus sit, et tamen quia vult
quod quisque exceperit eius esse, statim eum domi-
8 num efficit[13]. Alia causa est earum rerum, quae
in tempestate maris levandae navis causa eiciuntur:
hae enim dominorum permanent, quia non eo animo
eiciuntur, quod quis eas habere non vult, sed quo
magis cum ipsa nave periculum maris[14] effugiat. qua
de causa si quis eas fluctibus expulsas vel etiam in
ipso mari nanctus lucrandi animo abstulerit, furtum
committit.

10 *Idem libro secundo*[15] *institutionum* Adqui-

(1) tuo *ins. edd.* (2) esset *F* (3) et *del.* (4) quod *scr.* (5) in *ins.* F^2 (6) et] nec *scr.* (*similiter Cuiacius*) (7) *cf. Inst.* 2, 1, 32...48 (8) sine *F* (9) possideat *edd.* (10) *requiritur* qui pinxerit (*sic S*) (11) alius *Inst.* (12) enim *del. Inst.* (13) Qua ratione verius esse videtur et si rem pro derelicto a domino habitam occupaverit quis, statim eum dominum effici: pro derelicto autem habetur, quod dominus ea mente abiecerit, ut id rerum suarum esse nollet, ideoque statim dominus esse desinit *ins. Inst.* (14) maris *Inst.*, navis *F* (15) § 86...93; *cf. Inst.* 2, 9 *pr.* — § 4

runtur[1] nobis non solum per nosmet ipsos, sed etiam per eos quos in potestate[2] habemus, item per[3] servos, in quibus usum fructum habemus, item per homines liberos et servos alienos, quos bona fide possidemus: de quibus singulis diligentius[4] dis-
1 piciamus. Igitur[5] quod servi nostri[6] ex traditione nanciscuntur sive quid stipulentur vel ex qualibet alia[7] causa adquirunt, id nobis adquiritur: ipse enim, qui in potestate alterius[8] est, nihil suum habere potest. ideoque[9] si heres institutus sit, nisi nostro iussu hereditatem adire non potest, et si iubentibus nobis adierit, hereditas nobis adquiritur, perinde[10] atque si nos ipsi heredes instituti essemus. et his[11] convenienter scilicet legatum nobis per
2 eundem[12] adquiritur[13]. Non solum autem proprietas per eos, quos in potestate habemus, adquiritur nobis, sed etiam possessio: cuiuscumque[14] enim rei possessionem adepti fuerint, id nos possidere videmur. unde etiam per eorum longam possessio-
3 nem dominium nobis adquiritur[15]. De his autem servis, in quibus tantum usum fructum habemus, ita placuit, ut quidquid ex re nostra vel ex operis suis adquirant[16], id nobis adquiratur, si quid[17] vero extra eas causas persecuti sint[18], id ad dominum proprietatis pertinet[19]. itaque si is[20] servus heres institutus sit legatumve quid aut ei donatum[21] fuerit,
4 non mihi, sed domino proprietatis adquiritur. Idem placet de eo, qui[22] nobis bona fide possidetur, sive liber sit sive alienus servus: quod enim placuit de usufructuario, idem probatur etiam de bonae fidei possessore. itaque quod extra duas[23] causas adquiritur, id vel ad ipsum pertinet, si liber est, vel ad
5 dominum eius[24], si servus est[25]. Sed bonae fidei possessor cum usuceperit servum, quia eo modo dominus fit, ex omnibus causis[26] per eum sibi adquirere potest: usufructuarius vero usucapere servum[27] non potest, primum quia non possidet, sed habet ius utendi[28] fruendi, deinde quoniam[29] scit servum alienum[30] esse.

11 *Marcianus libro tertio institutionum* Pupillus quantum ad adquirendum non indiget tutoris auctoritate: alienare vero nullam rem potest nisi praesente tutore auctore, et ne quidem possessionem, quae est naturalis, ut Sabinianis visum est: quae sententia vera est.

12 *Callistratus libro secundo institutionum* Lacus et stagna licet interdum crescant, interdum exarescant, suos tamen terminos retinent ideoque in his
1 ius alluvionis non adgnoscitur. Si aere meo et argento tuo conflato aliqua species facta sit, non erit ea nostra communis, quia, cum diversae materiae aes atque argentum sit, ab artificibus separari et in pristinam materiam reduci solet.

13 *Neratius libro sexto regularum* Si procurator rem mihi emerit ex mandato meo eique sit tradita meo nomine, dominium mihi, id est proprie-
1 tas adquiritur etiam ignoranti. Et tutor pupilli pupillae similiter ut procurator emendo nomine pupilli pupillae proprietatem illis adquirit etiam ignorantibus.

14 *Neratius*[31] *libro quinto membranarum* Quod in litore quis aedificaverit, eius erit: nam litora publica non ita sunt, ut ea, quae in patrimonio sunt populi, sed ut ea, quae primum a natura prodita sunt et in nullius adhuc dominium pervenerunt: nec dissimilis condicio eorum est atque piscium et ferarum, quae simul atque adprehensae sunt, sine dubio eius, in cuius potestatem pervenerunt, dominii fiunt.
1 Illud videndum est, sublato aedificio, quod in litore positum erat, cuius condicionis is locus sit, hoc est utrum maneat eius cuius fuit aedificium, an rursus in pristinam causam reccidit perindeque publicus sit, ac si numquam in eo aedificatum fuisset. quod propius est, ut existimari debeat, si modo recipit pristinam litoris speciem.

15 *Idem libro quinto regularum* Qui autem in ripa fluminis aedificat, non suum facit.

16 *Florentinus libro sexto institutionum* In agris limitatis ius alluvionis locum non habere constat: idque et divus Pius constituit et Trebatius ait agrum, qui hostibus devictis ea condicione concessus sit, ut in civitatem veniret[32], habere alluvionem neque esse limitatum: agrum autem manu captum limitatum fuisse, ut sciretur, quid cuique datum esset, quid venisset, quid in publico relictum esset.

17 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Si duo domini servo communi rem tradiderit[33], adquirit alteri ab altero.

18 *Idem libro quarto ad Sabinum* Per hereditarium servum quod est eiusdem hereditatis heredi adquiri non potest et maxime ipsa hereditas.

19 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Liber homo, qui bona fide mihi servit, id[34] quod ex operis suis aut ex re mea pararet, ad me pertinere sine dubio Aristo ait: quod vero quis ei donaverit aut ex negotio gesto adquisierit, ad ipsum pertinere. sed hereditatem legatumve non adquiri mihi per eum, quia neque ex re mea neque ex operis suis[35] id sit nec ulla eius opera esset in legato, in hereditate aliquatenus, quia per ipsum adiretur (quod[36] et Varium Lucullum[37] aliquando dubitasse), sed verius esse non adquiri, etiamsi testator ad me voluisset pertinere[38]. sed licet ei[39] minime adquirit, attamen, si voluntas evidens testatoris appareat, restituendam esse ei hereditatem. sed Trebatius, si liber homo bona fide serviens iussu eius cui serviet hereditatem adisset, heredem ipsum fieri nec interesse quid senserit, sed quid fecerit[40]. Labeo contra, si ex necessitate id fecisset: quod si ita, ut et ipse vellet, ipsum fieri heredem.

20 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Traditio nihil amplius transferre debet vel potest ad eum qui accipit, quam est apud eum qui tradit. si igitur quis dominium in fundo habuit, id tradendo transfert, si non habuit, ad eum qui accipit nihil
1 transfert. Quotiens autem dominium transfertur, ad eum qui accipit tale transfertur, quale fuit apud eum qui tradit: si servus fuit fundus, cum servitutibus transit, si liber, uti fuit: et si forte servitutes debebantur fundo qui traditus est, cum iure servi-

(1) adquiritur autem *Gaius*, adquiritur *Inst.* (2) manu mancipiove *ins. Gai.* (3) eos *ins. Gai.* (4) *firmant Inst.*, diligenter *Gai.* (5) quod liberi nostri quos in potestate habemus, item *ins. Gai.* (6) mancipio accipiunt vel *ins. Gai.* (7) ex aliqualibet *Gai.* (8) alterius] *firmant Inst.*, nostra *Gai.* (9) et ideo *Gai.* (10) proinde *Gai.* (11) his *om. Gai. Inst.* (12) legatum per eos nobis *Gai.*, nobis legatum per eos *Inst.* (13) dum tamen sciamus, si alterius in bonis sit servus, alterius ex iure Quiritium, ex omnibus causis ei soli per eum adquiri, cuius in bonis est *ins. Gai.* (14) *firmant Inst.*, cuius *Gai.* (15) per eorum ... adquiritur] per eos usucapio procedit *Gaius* (per eos usucapio vel longi temporis possessio nobis accedit *Inst.*), *ubi sequuntur haec:* per eas vero personas, quas in manu mancipiove habemus, proprietas quidem adquiritur nobis ex omnibus causis, sicut per eos, qui in potestate nostra sunt: an autem possessio adquiratur, quaeri solet, quia ipsas non possidemus (16) *firmant Inst.*, adquirunt *Gai.* (17) si quid] quod *Gai. Inst.* (18) persecuti sunt *Inst.*, *om. Gai.* (19) pertineat *Gai.* (20) *firmant Inst.*, iste *Gai.* (21) quid aut ei donatum] quid ei aut donatum *Inst.*, quod ei datum *Gai.* (22) a *ins. Gai. Inst.* (23) istas *ins. Gai. Inst.* (24) eius *om. Gai.* (25) *firmant Inst.*, sit *Gai.* (26) *sic etiam Inst.*, ex omni causa *Gai.* (27) servum *om. Gai. Inst.* (28) *sic etiam Inst.*, et *ins. Gai.* (29) quia *Gai. Inst.* (30) *sic etiam Inst.*, alienum servum *Gai.* (31) idem F^2 (32) venirent *scr.* (33) si duo domini [servi rei alicuius emptionem inter se fecerint et qui vendit] servo communi rem tradiderit *scr.* (34) id *del.* (35) neque ex operis suis *del. Menge* (36) quo de *scr.* (37) Varronem Lucullum *scr.* (38) pertineret *F* (39) cui serviet *ins.* (40) sed quid fecerit *del.*

tutium debitarum transfertur. si quis igitur fundum dixerit liberum, cum traderet, eum qui servus sit, nihil iuri[1] servitutis fundi detrahit, verumtamen
2 obligat se debebitque praestare quod dixit. Si ego et Titius rem emerimus eaque Titio et quasi meo procuratori tradita sit, puto mihi quoque quaesitum dominium, quia placet per liberam personam omnium rerum possessionem quaeri posse et per hanc dominium.

21 *Pomponius libro undecimo ad Sabinum* Si servus meus tibi bona fide serviret et[1*] rem emisset traditaque ei esset, Proculus nec meam fieri, quia servum non possideam, nec tuam, si non ex re tua sit parata. sed si liber bona fide tibi serviens emerit,
1 ipsius fieri. Si rem meam possideas et eam velim tuam esse, fiet tua, quamvis possessio apud me non fuerit.

22 *Ulpianus libro quadragensimo ad Sabinum* Nemo servum vi possidens aut clam aut precario per hunc stipulantem vel rem accipientem potest adquirere.

23 *Idem libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Qui bona fide alicui servit, sive servus alienus est sive homo liber est, quidquid ex re eius cui servit adquirit, ei adquirit, cui bona fide servit. sed et si quid ex operis suis adquisierit, simili modo ei adquirit: nam et operae quodammodo ex re eius cui servit habentur, quia iure operas ei exhibere debet,
1 cui bona fide servit. Tamdiu autem adquirit, quamdiu bona fide servit: ceterum si coeperit scire esse eum alienum vel liberum, videamus, an ei adquirit. quaestio in eo est, utrum initium spectamus an singula momenta: et magis est, ut singula mo-
2 menta spectemus. Generaliter dicendum est, quod ex re sua, hoc est eius cui bona fide quis servit, ei adquirere non potest, sibi eum adquisiturum, quod autem non ex re eius sibi adquirere non potest, ei
3 adquisiturum, cui bona fide servit. Si quis duobus bona fide serviat, utrique adquiret, sed singulis ex re sua. quod autem ex re alterius est, utrum pro parte ei, cui bona fide servit[2], pro parte domino, si servus sit, aut, si liber sit, ei cui bona fide servit[3], an vero ei debeat adquirere totum, ex cuius re est, videamus. quam speciem Scaevola[4] quoque tractat libro secundo quaestionum: ait enim, si alienus servus duobus bona fide serviat et ex unius eorum re adquirat, rationem facere, ut ei dumtaxat in solidum adquirat[5]. sed si adiciat eius nomen, ex cuius re stipulatur, nec dubitandum esse ait, quin ei soli adquiratur, quia et si ex re ipsius stipularetur alteri ex dominis, nominatim stipulando solidum ei adquiret. et[6] in inferioribus probat[7], ut, quamvis non nominatim nec iussu meo, ex re tamen mea stipulatus sit, cum pluribus bona fide serviret, mihi soli adquirat. nam et illud receptum est, ut, quotiens communis servus omnibus adquirere non potest, ei soli eum adquirere, cui potest. et hoc Iulianum quoque scribere saepe rettuli eoque iure utimur.

24 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* In omnibus, quae ad eandem speciem reverti non possunt, dicendum est, si materia manente species dumtaxat forte mutata sit, veluti si meo aere statuam aut argento scyphum fecisses, me eorum dominum manere.

25 *Callistratus libro secundo institutionum* nisi voluntate domini alterius nomine id factum sit: propter consensum enim domini tota res eius fit, cuius nomine facta est.

26 *Paulus libro quarto decimo ad Sabinum* Sed si meis tabulis navem fecisses, tuam navem esse, quia cupressus non maneret, sicuti nec lana vestimento facto, sed cupresseum aut laneum corpus fieret. Proculus indicat hoc iure nos uti, quod Servio et Labeoni placuisset: in quibus propria qualitas exspectaretur[8], si quid additum erit toto cedit, ut statuae pes aut manus, scypho fundus aut ansa, lecto fulcrum, navi tabula, aedificio cementum: tota
1 enim eius sunt, cuius ante fuerant. Arbor radicitus eruta et in alio[9] posita priusquam coaluerit, prioris domini est, ubi coaluit, agro cedit, et si rursus eruta sit, non ad priorem dominum revertitur: nam credibile est alio terrae alimento aliam factam.
2 Si meam lanam infeceris, purpuram nihilo minus meam esse Labeo ait, quia nihil interest inter purpuram et eam lanam, quae in lutum aut caenum cecidisset atque ita pristinum colorem perdidisset.

27 *Pomponius libro trigensimo ad Sabinum* Quidquid infecto argento alieni argenti addideris, non esse tuum totum argentum fatendum est: at contra si tuum scyphum alieno plumbo plumbaveris alienove argento ferruminaveris, non dubitatur scyphum tuum
1 esse et a te recte vindicari. Ubi simul plura contribuuntur, ex quibus unum medicamentum fit, aut[10] coctis odoribus unguenta facimus, nihil hic suum vere dicere potest prior dominus: quare potissimum existimari, cuius nomine factum sit, eius esse.
2 Cum partes duorum dominorum ferrumine cohaereant, hae cum quaereretur utri cedant, Cassius ait pro portione rei aestimandum vel pro pretio cuiusque partis. sed si neutra alteri accessioni est, videamus, ne aut utriusque esse dicenda sit, sicuti massa confusa, aut eius, cuius nomine ferruminata est. sed Proculus et Pegasus existimant suam cuiusque rem manere.

28 *Idem libro trigensimo tertio ad Sabinum* Si supra tuum parietem vicinus aedificaverit, proprium eius id quod aedificaverit fieri Labeo et Sabinus aiunt: sed Proculus tuum proprium, quemadmodum tuum fieret, quod in solo tuo alius aedificasset: quod verius est.

29 *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum* Inter eos, qui secundum unam ripam praedia habent, insula in flumine nata non pro indiviso communis fit, sed regionibus quoque divisis: quantum enim ante cuiusque eorum ripam est, tantum, veluti linea in directum per insulam transducta, quisque eorum in ea habebit certis regionibus.

30 *Pomponius libro trigensimo quarto ad Sabinum* Ergo si insula nata adcreverit fundo meo et inferiorem partem fundi vendidero, ad cuius frontem insula non respicit, nihil ex ea insula pertinebit ad emptorem eadem ex causa, qua nec ab initio quidem eius fieret, si iam tunc, cum insula nasceretur,
1 eiusdem partis dominus fuisset. Celsus filius, si in ripa fluminis, quae secundum agrum meum sit, arbor nata sit, meam esse ait, quia solum ipsum meum privatum est, usus autem eius publicus intellegitur. et ideo cum exsiccatus esset alveus, proxi-
2 morum fit, quia iam populus eo non utitur. Tribus modis insula in flumine fit, uno, cum agrum, qui alvei non fuit, amnis circumfluit, altero, cum locum, qui alvei esset, siccum relinquit et circumfluere coepit, tertio, cum paulatim colluendo locum eminentem supra alveum fecit et eum alluendo auxit. duobus posterioribus modis privata insula fit eius, cuius ager propior fuerit, cum primum extitit: nam et natura fluminis haec est, ut cursu suo mutato alvei causam mutet. nec quicquam intersit[11], utrum de alvei dumtaxat solo mutato an de eo, quod superfusum solo et terrae sit, quaeratur, utrumque enim eiusdem generis est. primo autem illo modo
3 causa proprietatis non mutatur. Alluvio agrum restituit eum, quem impetus fluminis totum abstulit. itaque si ager, qui inter viam publicam et flumen fuit, inundatione fluminis occupatus esset, sive pau-

(1) iuris *F* (1*) et *om. F* (2) cui bona fide servit *del.* (3) aut sibi, si liber sit qui bona fide servit *scr.* (4) *cf. Ulp. D.* 7, 1, 25, 6 (5) rationemque hoc facere ut, si ex re alterius stipulatur, partem ei dumtaxat quaeri, partem domino *Ulp. ex Scaevola l. c.* (6) at *Fuchs* (7) *cf. Scaevola l. XIII q. D.* 45, 3, 19 (8) spectaretur *S* (9) loco *ins.* F^b (10) ut *scr.* (11) interest *Hal.*

latim occupatus est sive non paulatim, sed eodem
impetu recessu fluminis restitutus, ad pristinum do-
minum pertinet: flumina enim censitorum vice fun-
guntur, ut ex privato in publicum addicant et ex
publico in privatum: itaque sicuti hic fundus, cum
alveus fluminis factus esset, fuisset publicus, ita
nunc privatus eius esse debet, cuius antea fuit.
4 Si pilas in mare iactaverim et supra eas inaedi-
ficaverim, continuo aedificium meum fit. item si in-
sulam in mari aedificaverim, continuo mea fit, quo-
niam id, quod nullius sit, occupantis fit.

31 *Paulus libro trigensimo primo ad edictum*
Numquam nuda traditio transfert dominium, sed ita,
si venditio aut aliqua[1] iusta causa praecesserit,
1 propter quam traditio sequeretur. Thensaurus
est vetus quaedam depositio pecuniae, cuius non
exstat memoria, ut iam dominum non habeat: sic
enim fit eius qui invenerit, quod non alterius sit.
alioquin si quis aliquid vel lucri causa vel metus vel
custodiae condiderit sub terra, non est thensaurus:
cuius etiam furtum fit.

32 *Gaius libro undecimo ad edictum provinciale*
Etiam invitis nobis per servos adquiritur paene ex
omnibus causis.

33 *Ulpianus libro quarto disputationum* In eo,
quod servo castrensi ante aditam hereditatem filii
familias militis legatur, vel eo, quod stipulatur[2]
servus, tractatur apud Marcellum libro vicensimo,
ex cuius persona vel stipulatio vires habeat vel lega-
tum. et puto verius, quod et Scaevolae videtur et
ipse Marcellus tractat, si quidem adeatur hereditas,
omnia ut in hereditario servo, si adita non sit, ut
in proprio patris esse spectanda: et si usus fructus
fuerit huic servo relictus, modo patri videri delatum,
modo heredi, nec a persona in personam creditur
1 transisse. Eadem distinctione quis utetur etiam,
si res fuerit subtracta: aut cessare aut non[3] furti
actionem dicet, si ex testamento adierit, quoniam
hereditati furtum non fit, aut, si non adierit, patri
2 dabitur furti actio. Nam et condictio, quotiens
servus hereditarius stipulatur vel per traditionem
accipit, ex persona defuncti vires assumit[4], ut Iuliano
placet: cuius et valuit sententia testantis personam
spectandam esse opinantis.

34 *Idem libro quarto de censibus* Hereditas enim
non heredis personam, sed defuncti sustinet, ut multis
argumentis iuris civilis comprobatum est.

35 *Idem libro septimo disputationum* Si procu-
rator meus vel tutor pupilli rem suam quasi meam
vel pupilli alii tradiderint, non recessit ab eis domi-
nium et nulla est alienatio, quia nemo errans rem
suam amittit.

36 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Cum
in corpus quidem quod traditur consentiamus, in
causis vero dissentiamus, non animadverto, cur in-
efficax sit traditio, veluti si ego credam me ex testa-
mento tibi obligatum esse, ut fundum tradam, tu
existimes ex stipulatu tibi eum deberi. nam et si
pecuniam numeratam tibi tradam donandi gratia, tu
eam quasi creditam accipias, constat proprietatem
ad te transire nec impedimento esse, quod circa cau-
sam dandi atque accipiendi dissenserimus.

37 *Idem libro quadragensimo quarto digestorum*
Per servum, qui pignori datus est, creditori nec pos-
sessio adquiritur, quia nec stipulatione nec traditione
nec ullo alio modo per eum servum quicquam ei
1 adquiritur, quamvis possessio penes eum sit. Si
unus ex dominis servo communi pecuniam donavit,
in potestate domini est, quemadmodum servo com-
muni pecuniam donet. nam si hoc solum egerit, ut
ea separetur a suis rationibus et in peculio servi
sit, manebit eiusdem domini proprietas: si vero eo
modo pecuniam servo communi donaverit, quomodo
alienis servis donare solemus, fiet sociorum commu-
2 nis pro portione, quam in servo habebunt. Sed
ut sequens quaestio locum habeat, constituamus
socium ita servo communi pecuniam donasse, ut
proprietatem suam manere vellet. si ex hac pecunia
servus fundum comparaverit, erit is fundus commu-
nis sociorum pro portione dominii: nam et si furtivis
nummis servus communis fundum comparaverit, so-
ciorum erit pro portione dominii. neque enim ut
fructuarius servus ex re fructuarii non adquirit pro-
prietario, ita et communis servus ex re alterius do-
mini non adquirit alteri domino. sed quemadmodum
in his, quae aliunde adquiruntur, diversa condicio
est fructuarii et servi[5] communis, veluti cum alter
fructuario non adquirat, alter dominis adquirat: ita
quod ex re quidem fructuarii adquisitum fuerit, ad
eum solum pertinebit, quod ex re alterius domini
servus communis adquisierit, ad utrumque dominum
3 pertinebit. Sicut servus communis stipulando
nominatim alteri ex dominis, ita per traditionem
4 accipiendo soli ei adquirit. Quod unius servus
per traditionem accipiendo se accipere dixerit domino
et Titio, partem domino adquiret, in parte nihil agit.
5 Fructuarius servus si dixerit se domino proprie-
tatis per traditionem accipere, ex re fructuarii totum
domino adquiret: nam et sic[6] stipulando ex re fruc-
6 tuarii domino proprietatis adquireret. Si, cum
mihi donare velles, iusserim te servo communi meo
et Titii rem tradere isque hac mente acciperet, ut
rem Titii faceret, nihil agetur: nam et si procura-
tori meo rem tradideris[7], ut meam faceres[8], is hac
mente acceperit, ut suam faceret, nihil agetur. quod
si servus communis hac mente acceperit. ut duorum
dominorum faceret, in parte alterius domini nihil
agetur.

38 *Alfenus Varus libro quarto digestorum a
Paulo epitomatorum* Attius fundum habebat se-
cundum viam publicam: ultra viam flumen erat et
ager Lucii Titii: fluit[9] flumen paulatim primum
omnium[10] agrum, qui inter viam et flumen esset,
ambedit et viam sustulit, postea rursus minutatim
recessit et alluvione in antiquum locum rediit. res-
pondit, cum flumen agrum et viam publicam sustu-
lisset, eum agrum eius factum esse, qui trans flumen
fundum habuisset: postea cum paulatim retro redis-
set, ademisse ei, cuius factus esset, et addidisse ei,
cuius trans viam esset, quoniam eius fundus proxi-
mus flumini esset, id autem, quod publicum fuisset,
nemini accessisset[11]. nec tamen[12] impedimento viam
esse ait, quo minus ager, qui trans viam alluvione[13]
relictus est, Attii fieret: nam ipsa quoque via fundi
esset.

39 *Iulianus libro tertio ex Minicio* Etiam fur-
tivus servus bonae fidei emptori adquirit, quod ex re
eius stipulatur aut per traditionem accipit.

40 *Africanus libro septimo quaestionum* Quae-
situm est, si is, cui liber homo bona fide serviret,
decesserit eique is heres extiterit, qui liberum eum
esse sciat, an aliquid per eum adquirat. non esse
ait, ut hic bona fide possessor videatur, quando
sciens liberum possidere coeperit, quia et si fundum
suum quis legaverit, heres, qui eum legatum esse
sciat, procul dubio fructus ex eo suos non faciet:
et multo magis si testator eum alienum bona fide
emptum possedit. et circa servorum igitur operam
ac ministerium eandem rationem sequendam, ut, sive
proprii sive alieni[14] vel legati vel manumissi testa-
mento fuerint, nihil per eos heredibus, qui modo
eorum id non ignorarent, adquiratur. etenim simul
haec fere cedere, ut, quo casu fructus praedio-
rum consumptos suos faciat bona fide possessor,
eodem per servum ex opera et ex re ipsius ei ad-
quiratur

(1) alia *Bynkershoek* (2) is *ins. Krueger* (3) aut non *del.* (*similiter Schulting*) (4) *sic aut* F^2 *aut f*, consumit F^1*: fortasse scr.* vires aut sumit aut non sumit *secundum Graecos* (5) fructuarii servi et *scr.* (6) si *F*
(7) tradiderim *F* (8) facere *F* (9) fluit *del. Hal.* (10) primum omnium] populi Romani eum (11) homini cessisset *scr.* (12) tamen] iam *scr.* (13) alluvioni *F* (14) ut sive alieni sive proprii *scr.*

41 *Ulpianus libro nono ad edictum* Statuas in civitate positas civium non esse, idque Trebatius et Pegasus[1]: dare tamen operam praetorem oportere, ut, quod ea mente in publico positum est, ne liceret privato auferre nec ei qui posuerit. tuendi ergo cives erunt et adversus petentem exceptione et actione adversus possidentem iuvandi.

42 *Paulus libro undecimo ad edictum* Substitutio, quae nondum competit, extra bona nostra est.

43 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Servus, qui bona fide possidetur, id quod ex re
1 alterius est possessori non adquirit. Incorporales res traditionem et usucapionem non recipere mani-
2 festum est. Cum servus, in quo alterius usus fructus est, hominem emit et ei traditus sit, antequam pretium solvat, in pendenti est, cui proprietatem adquisierit: et cum ex peculio, quod ad fructuarium pertinet, solverit, intellegitur fructuarii homo fuisse: cum vero ex eo peculio, quod proprietarium sequitur, solverit, proprietarii ex post facto fuisse videtur.

44 *Ulpianus libro nono decimo ad edictum* Pomponius tractat: cum pastori meo lupi porcos eriperent, hos vicinae villae colonus cum robustis canibus et fortibus, quos pecoris sui gratia pascebat, consecutus lupis eripuit aut canes extorserunt: et cum pastor meus peteret porcos, quaerebatur, utrum eius facti sint porci, qui eripuit, an nostri maneant: nam genere quodam venandi id erant nancti. cogitabat tamen[2], quemadmodum terra marique capta, cum in suam naturalem laxitatem pervenerant, desinerent eorum esse qui ceperunt, ita ex bonis quoque nostris capta a bestiis marinis et terrestribus desinant nostra esse, cum effugerunt bestiae nostram persecutionem. quis denique manere nostrum[3] dicit, quod avis transvolans ex area aut ex agro nostro transtulit[4] aut quod nobis eripuit? si igitur desinit, si fuerit ore bestiae liberatum, occupantis erit, quemadmodum piscis vel aper vel avis, qui potestatem nostram evasit, si ab alio capiatur, ipsius fit. sed putat potius nostrum manere tamdiu, quamdiu reciperari possit: licet in avibus et piscibus et feris verum sit quod scribit. idem ait, etsi naufragio quid amissum sit, non statim nostrum esse desinere: denique quadruplo teneri eum qui rapuit. et sane melius est dicere et quod a lupo eripitur, nostrum manere, quamdiu recipi possit id quod ereptum est. si igitur manet, ego arbitror etiam furti competere actionem: licet enim non animo furandi fuerit colonus persecutus, quamvis et hoc animo potuerit esse, sed et si non hoc animo persecutus sit, tamen cum reposcenti non reddit, supprimere et intercipere videtur. quare et furti et ad exhibendum teneri eum arbitror et vindicari exhibitos ab eo porcos posse.

45 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Communis servus si ex re alterius dominorum adquisierit, nihilo minus commune id erit, sed is, ex cuius re adquisitum fuerit, communi dividundo iudicio eam summam praecipere potest: nam fidei bonae convenit, ut unusquisque praecipuum habeat, quod ex re eius servus adquisierit. sed si aliunde servus communis adquisierit, omnibus sociis pro parte dominii hoc adquiritur.

46 *Ulpianus libro sexagensimo quinto ad edictum* Non est novum, ut qui dominium non habeat, alii dominium praebeat: nam et creditor pignus vendendo causam dominii praestat, quam ipse non habuit.

47 *Paulus libro quinquagensimo ad edictum* Fructuario hereditas adquiri non potest, quod in operis servi hereditas non est.

48 *Idem libro septimo ad Plautium* Bonae fidei emptor non dubie percipiendo fructus etiam ex aliena re suos interim facit non tantum eos, qui diligentia et opera eius pervenerunt, sed omnes, quia quod ad fructus attinet, loco domini paene est. denique etiam priusquam percipiat, statim ubi a solo separati sunt, bonae fidei emptoris fiunt. nec interest, ea res, quam bona fide emi, longo tempore capi possit nec ne, veluti si pupilli sit aut vi possessa aut praesidi contra legem repetundarum donata ab
1 eoque abalienata sit bonae fidei emptori. In contrarium quaeritur, si eo tempore, quo mihi res traditur, putem vendentis esse, deinde cognovero alienam esse, quia perseverat per longum tempus capio, an fructus meos faciam. Pomponius verendum, ne non sit bonae fidei possessor, quamvis capiat: hoc enim ad ius, id est capionem, illud ad factum pertinere, ut quis bona aut mala fide possideat: nec contrarium est, quod longum tempus currit, nam e contrario is, qui non potest capere propter rei vitium,
2 fructus suos facit. Et ovium fetus in fructu sunt et ideo ad bonae fidei emptorem pertinent, etiamsi praegnates venierint vel subreptae sint. et sane quin lac suum faciat, quamvis plenis uberibus venierint, dubitari non potest: idemque in lana iuris est.

49 *Idem libro nono ad Plautium* Quod[5] fructuarius ex re sua donat, ex re eius est: sed si eo animo id fecerit, ut ad proprietatis dominum pertineat, dicendum est illi adquiri. si autem extraneus ei donet indistincte, soli proprietario adquiritur. eadem dicemus in homine libero, qui bona fide mihi servit, ut, si ei aliquid donaverim, meum sit. et ideo Pomponius scribit, quamvis donaverim ei operas suas, tamen quidquid ex operis suis adquiret, mihi adquiri.

50 *Pomponius libro sexto ex Plautio* Quamvis quod in litore publico vel in mari exstruxerimus, nostrum fiat, tamen decretum praetoris adhibendum est, ut id facere liceat: immo etiam manu prohibendus est, si cum incommodo ceterorum id faciat: nam civilem eum actionem de faciendo nullam habere non dubito.

51 *Celsus libro secundo digestorum* Transfugam
1 iure belli recipimus. Et quae res hostiles apud nos sunt, non publicae, sed occupantium fiunt.

52 *Modestinus libro septimo regularum* Rem in bonis nostris habere intellegimur, quotiens possidentes exceptionem aut amittentes ad reciperandam eam actionem habemus.

53 *Idem*[6] *libro quarto decimo ad Quintum Mucium* Ea quae civiliter adquiruntur per eos, qui in potestate nostra sunt, adquirimus, veluti stipulationem: quod naturaliter adquiritur, sicuti est possessio, per quemlibet volentibus nobis possidere adquirimus.

54 *Idem libro trigensimo primo ad Quintum Mucium* Homo liber hereditatem nobis adquirere non potest, qui bona fide nobis servit: [7]adquiret, si tamen sponte sua sciens condicionem suam adierit: nam si iussu nostro adierit, neque sibi neque nobis adquiret, si non habuerit animum sibi adquirendi:
1 quod si eam mentem habuit, sibi adquirit. Item promittendo nobis liber homo, qui bona fide nobis servit, ut et[8] emendo vel vendendo, vel locando vel
2 conducendo, obligari ipso iure poterit. Sed[9] damnum dando damni iniuriae tenebitur, ut tamen culpam in damno dando exigere debeamus graviorem
3 nec tamen[10] levem quam ab extraneo. At[11] si iussu nostro quid in re nostra gerant vel absentibus nobis quasi procuratores aliquid agant, danda erit
3a in eos actio. Non solum si eos emerimus, sed etiam si donati fuerint nobis aut ex dotis nomine aut ex legati pertinere ad nos coeperunt aut ex hereditate, idem praestabunt: nec solum si nostros putaverimus, sed et si communes aut fructuarios, ut tamen, quod adquisituri non essent, si re vera communes aut usuarii essent, id hodieque[12] non adquirant.
4 Quidquid tamen liber homo vel alienus quive[13]

(1) aiunt *add.* F^2 (2) *requiritur* cogitabat Mucius, annon *vel similia* (3) nostram *F* (4) abstulit *scr.* (5) fructuario servo *ins. Krueger* (6) Pomponius *Schulting* (7) sibi *ins.* (8) ut et] ute F^a, et F^b (9) et *ins. edd.* (10) tam *S* (11) et *Menge* (12) hodieque] nobis utique *scr.* (13) qui *edd.*

bona fide nobis servit non adquirit nobis, id vel sibi liber vel alienus servus[1] domino suo adquiret: excepto eo quod vix est, ut liber homo possidendo usucapere possit, quia nec possidere intellegitur, qui ipse possideretur. sed nec per servum alienum, quem nos bona fide possidemus, dominus peculiari nomine ignorans usucapere poterit, sicuti ne per fugitivum quidem, quem non possidet.

55 *Proculus libro secundo epistularum* In laqueum, quem venandi causa posueras, aper incidit: cum eo haereret, exemptum eum abstuli: num tibi videor tuum aprum abstulisse? et si tuum putas fuisse, si solutum eum in silvam dimisissem, eo casu tuus esse desisset an maneret? et quam actionem mecum haberes, si desisset tuus esse, num in factum dari oporteret, quaero. respondit: laqueum videamus ne intersit in publico an in privato posuerim et, si in privato posui, utrum in meo an in alieno, et, si in alieno, utrum permissu eius cuius fundus erat an non permissu eius posuerim: praeterea utrum in eo ita haeserit aper, ut expedire se non possit ipse, an diutius luctando expediturus se fuerit. summam tamen hanc puto esse, ut, si in meam potestatem pervenit, meus factus sit. sin autem aprum meum ferum[2] in suam naturalem laxitatem dimisisses et[3] eo facto meus esse desisset, actionem mihi in factum dari oportere, veluti responsum est, cum quidam poculum alterius ex nave eiecisset.

56 *Idem libro octavo epistularum* Insula est enata in flumine contra frontem agri mei, ita ut nihil excederet longitudo regionem praedii mei: postea aucta est paulatim et processit contra frontes et superioris vicini et inferioris: quaero, quod adcrevit utrum meum sit, quoniam meo adiunctum est, an eius iuris sit, cuius esset, si initio ea nata eius longitudinis fuisset. Proculus respondit: flumen istud, in quo insulam contra frontem agri tui enatam esse scripsisti ita, ut non excederet longitudinem agri tui, si alluvionis[4] ius habet et insula initio propior[5] fundo tuo fuit quam eius, qui trans flumen habebat, tota tua facta est, et quod postea ei insulae alluvione accessit, id tuum est, etiamsi ita accessit, ut procederet insula contra frontes vicinorum superioris atque inferioris, vel etiam ut propior esset fundo
1 eius, qui trans flumen habet. Item quaero, si, cum propior ripae meae enata est insula et postea totum flumen fluere inter me et insulam coepit relicto suo alveo, quo[6] maior amnis fluerat, numquid dubites, quin etiam insula mea maneat et nihilo minus eius soli, quod flumen reliquit, pars fiat mea? rogo, quid sentias scribas mihi. Proculus respondit: si, cum propior fundo tuo initio fuisset insula, flumen relicto alveo maiore, qui inter eam insulam fuerat et eum fundum vicini, qui trans flumen erat, fluere coepit inter eam insulam et fundum tuum, nihilo minus insula tua manet. set alveus, qui fuit inter eam insulam et fundum vicini, medius dividi debet, ita ut pars propior insulae tuae tua, pars autem propior agro vicini eius esse intellegatur. intellego, ut et[7] cum ex altera parte insulae alveus fluminis exaruerit, desisse insulam esse, sed quo facilius res intellegeretur, agrum, qui insula[8] fuerat, insulam appellant[9].

57 *Paulus libro sexto ad Plautium* Per servum donatum a marito nec ex re quidem eius, cui donatus est, adquiri quicquam posse Iulianus scribit: hoc enim in eorum persona concessum est, qui bona fide serviunt.

58 *Iavolenus libro undecimo ex Cassio* Quaecumque res ex mari[10] extracta est, non ante eius incipit esse qui extraxit, quam dominus eam pro derelicto habere coepit.

59 *Callistratus libro secundo quaestionum* Res ex mandatu meo empta non prius mea fiet, quam si mihi tradiderit qui emit.

60 *Scaevola libro primo responsorum* Titius horreum frumentarium novum ex tabulis ligneis factum mobile in Seii praedio posuit: quaeritur, uter horrei dominus sit. respondit secundum quae proponerentur non esse factum Seii.

61 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* Hereditas in multis partibus iuris pro domino habetur adeoque[11] hereditati quoque ut domino per servum hereditarium adquiritur. in his sane, in quibus factum personae operaeve substantia desideratur, nihil hereditati quaeri per servum potest. ac propterea quamvis servus hereditarius heres institui possit, tamen quia adire iubentis domini persona desideratur,
1 heres exspectandus est. Usus fructus, qui sine persona constitui non potest, hereditati per servum non adquiritur.

62 *Paulus libro secundo manualium* Quaedam, quae non possunt sola alienari, per universitatem transeunt, ut fundus dotalis, ad heredem[12], et res, cuius aliquis commercium non habet: nam etsi legari ei non possit, tamen heres institutus dominus eius efficitur.

63 *Tryphoninus libro septimo disputationum* Si is qui in aliena potestate est thensaurum invenerit, in persona eius cui adquirit hoc erit dicendum, ut, si in alieno agro invenerit, partem ei adquirat, si vero in parentis dominive loco invenerit, illius totus
1 sit, si autem in alieno, pars[13]. Si communis servus in alieno invenerit, utrum pro dominii partibus an semper aequis adquiret? et simile est atque in hereditate vel legato vel quod ab aliis donatum servo traditur, quia et thensaurus donum fortunae creditur, scilicet ut pars, quae inventori cedit, ad socios, pro qua parte servi quisque dominus est, pertineat.
2 Si communis servus in domini unius fundo proprio invenit, de parte, quae soli domino semper cedit, non est dubium, quin solius domini praedii sit: verum an aliquid ex parte ferat alter[14] socius, videndum est, et numquid simile sit, atque cum stipulatur servus iussu unius domini aut per traditionem aliquid accipit vel[15] nominatim alteri: quod magis
3 dici poterit. Quod si servus, in quo usus fructus alienus est, invenerit in eius locum[16], qui servum proprium habet, an totum illius sit? et si in alieno, an partem eidem adquirat an vero fructuario? inspectio in illo est, num ex operis servi adquiratur. finge terram fodientem invenisse, ut hoc dicatur fructuarii esse: quod vero subito in abdito loco positum nihil agens, sed aliter ambulans invenit, proprietatis domini sit. ego nec illius ad fructuarium pertinere partem arbitror: nemo enim servorum opera thensaurum quaerit nec ea propter tunc terram fodiebat, sed alii rei operam insumebat et fortuna aliud dedit. itaque si in ipsius fructuarii agro invenerit, puto partem solam ut agri dominum habiturum, alteram ad eum, cuius in servo proprietas
4 est, pertinere. Quod si creditor invenerit, in alieno videbitur invenisse: partem itaque sibi, partem debitori praestabit, nec recepta pecunia restituet, quod iure inventoris, non creditoris ex thensauro apud eum remansit. quae cum ita sint, et cum ex principis auctoritate creditor ut proprium agrum tenere coepit iure dominii, intra constitutum luendi tempus pignoris causa vertitur: post transactum autem tempus thensaurum in eo inventum ante solutam pecuniam totum tenebit. oblato vero intra constitutum tempus debito, quoniam universa praestantur atque in simplici petitore revocantur[17], restitui debebit, sed pro parte sola, quia dimidium inventori semper placet relinqui.

(1) servos *F* (2) ferum] factum *edd.* (3) et *om. F* (4) is *ins.* (5) prior *F* (6) quod *F* (7) ut et] utique *Menge* (8) insulam *F* (9) appellavi *scr.* (10) mare *F* (11) ideoque *F²* (12) ad heredem *del.* (13) si autem in alieno pars *del. Hal.* (14) altera *scr.* (15) vel *del.* (16) loco *edd.* (17) praestantur ea quae in simplici creditore (*sic Fitting*) revocantur *scr.*

64 *Quintus Mucius Scaevola libro singulari ὅρων* Quae quisque aliena in censum deducit, nihilo magis eius fiunt.

65 *Labeo libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Si epistulam tibi misero, non erit ea tua, antequam tibi reddita fuerit. *Paulus:* immo contra: nam si miseris ad me tabellarium tuum et ego rescribendi causa litteras tibi misero, simul atque tabellario tuo tradidero, tuae fient. idem accidet in his litteris, quas tuae dumtaxat rei gratia misero, veluti si petieris a me, uti te alicui commendarem, et eas
1 commendaticias tibi misero litteras. Si qua insula in flumine propria tua est, nihil in ea publici est. *Paulus:* immo in eo genere insularum ripae flumini et litora mari proxima publica sunt, non
2 secus atque in continenti agro idem iuris est. Si qua insula in flumine publico proxima tuo fundo nata est, ea tua est. *Paulus:* videamus ne hoc falsum sit de ea insula, quae non ipsi alveo fluminis cohaeret, sed virgultis aut alia qualibet levi materia ita sustinetur in flumine, ut solum eius non tangat, atque ipsa movetur: haec enim propemodum publica
3 atque ipsius fluminis est insula. *Paulus:* Si insula in flumine nata tua fuerit, deinde inter eam insulam et contrariam ripam alia insula nata fuerit, mensura eo nomine erit instruenda a tua insula, non ab agro tuo, propter quem ea insula tua facta fuerit: nam quid interest, qualis ager sit, cuius propter propinquitatem posterior insula cuius sit quaeratur?
4 *Labeo*[1] *libro eodem* Si id quod in publico innatum aut aedificatum est, publicum est, insula quoque, quae in flumine publico nata est, publica esse debet.

66 *Venuleius libro sexto interdictorum* Cum praegnas mulier legata aut usucapta aliove quo modo alienata pariat, eius fient[2] partus, cuius est ea, cum eniteretur[3], non cuius tunc fuisset, cum conciperet.

II[4].

DE ADQUIRENDA VEL AMITTENDA POSSESSIONE.

1 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Possessio appellata est, ut et Labeo ait, a sedibus[5] quasi positio, quia naturaliter tenetur ab eo
1 qui ei insistit, quam Graeci κατοχήν dicunt. Dominiumque rerum ex naturali possessione coepisse Nerva filius ait eiusque rei vestigium remanere in his, quae terra mari caeloque capiuntur: nam haec protinus eorum fiunt, qui primi possessionem eorum adprehenderint. item bello capta et insula in mari enata et gemmae lapilli margaritae in litoribus inventae eius fiunt, qui primus eorum possessionem
2 nanctus est. Apiscimur autem possessionem per
3 nosmet ipsos. Furiosus, et pupillus sine tutoris auctoritate, non potest incipere possidere, quia affectionem tenendi non habent, licet maxime corpore suo rem contingant, sicuti si quis dormienti aliquid in manu ponat. sed pupillus tutore auctore incipiet possidere. Ofilius quidem et Nerva filius etiam sine tutoris auctoritate possidere incipere posse pupillum aiunt: eam enim rem facti, non iuris esse: quae sententia recipi potest, si eius aetatis sint, ut intellec-
4 tum capiant. Si vir uxori cedat possessione donationis causa, plerique putant possidere eam, quoniam res facti infirmari iure civili non potest: et quid attinet dicere non possidere mulierem, cum maritus, ubi noluit possidere, protinus amiserit posses-
5 sionem? Item adquirimus possessionem per servum aut filium, qui in potestate est, et quidem earum rerum, quas peculiariter tenent, etiam ignorantes, sicut Sabino et Cassio et Iuliano placuit, quia nostra voluntate intellegantur possidere, qui eis peculium habere permiserimus. igitur ex causa peculiari et infans et furiosus adquirunt possessionem et usucapiunt,
6 et heres[6], si hereditarius servus emat. Sed et per eum, quem bona fide possidemus, quamvis alienus sit vel liber, possessionem adquiremus. [7]si mala fide eum possideamus, non puto adquiri nobis possessionem per eum: sed nec vero domino aut sibi
7 adquiret, qui ab alio possidetur. Per communem sicut per proprium adquirimus, etiam singuli in solidum, si hoc agat servus, ut uni adquirat, sicut in
8 dominio adquirendo. Per eum, in quo usum fructum habemus, possidere possumus, sicut ex operis suis adquirere nobis solet: nec ad rem pertinet, quod
9 ipsum non possidemus: nam nec filium. Ceterum et ille, per quem volumus possidere, talis esse debet,
10 ut habeat intellectum possidendi: Et ideo si furiosum servum miseris, ut possideas, nequaquam
11 videris adprehendisse possessionem. Quod si impuberem miseris ad possidendum, incipies possidere, sicut pupillus, maxime tutore auctore, adquirit pos-
12 sessionem. Nam per ancillam quin possis nan-
13 cisci possessionem, non dubitatur. Pupillus per servum sive puberem sive inpuberem adquirit possessionem, si tutore auctore iusserit eum ire in pos-
14 sessionem. Per servum, qui in fuga sit, nihil posse nos possidere Nerva filius ait, licet respondeatur, quamdiu ab alio non possideatur, a nobis eum possideri ideoque interim etiam usucapi. sed utilitatis causa receptum est, ut impleatur usucapio, quamdiu nemo nactus sit eius possessionem. possessionem autem per eum adquiri, sicut per eos, quos in provincia habemus, Cassii et Iuliani sententia est.
15 Per servum corporaliter pignori datum non adquirere nos[8] possessionem Iulianus ait (ad unam enim tantum causam videri eum a debitore possideri, ad usucapionem), nec creditori, quia nec stipulatione nec ullo alio modo per eum adquirat, quam-
16 vis eum possideat. Veteres putaverunt non posse nos per servum hereditarium adquirere, quod sit eiusdem hereditatis. itaque agitatur, num haec regula longius producenda sit, ut, si plures servi legati sint, per unum an possint ceteri possideri. idem tractatus est, si pariter empti vel donati sunt. sed verius est ex his causis posse me per unum reliquorum ad-
17 quirere possessionem. Si ex parte heredi instituto servus legatus sit, [9]propter partem, quam ex causa legati habet, adquiret fundi hereditarii posses-
18 sionem. Idem dicendum est, si servum communem iussero adire hereditatem, quia propter partem
19 meam adquiro. Haec, quae de servis diximus, ita se habent, si et ipsi velint nobis adquirere possessionem: nam si iubeas servum tuum possidere et is eo animo intret in possessionem, ut nolit tibi, sed potius Titio adquirere, non est tibi adquisita pos-
20 sessio. Per procuratorem tutorem curatoremve possessio nobis adquiritur. cum autem suo nomine nacti fuerint possessionem, non cum ea mente, ut operam dumtaxat suam accommodarent, nobis non possunt adquirere. alioquin si dicamus per eos non adquiri nobis possessionem, qui nostro nomine accipiunt, futurum, ut neque is possideat cui res tradita sit, quia non habeat animum possidentis, neque is
21 qui tradiderit, quoniam cesserit possessione. Si iusserim venditorem procuratori rem tradere, cum ea in praesentia sit, videri mihi traditam Priscus ait, idemque esse, si nummos debitorem iusserim alii dare. non est[10] enim corpore et tactu[11] necesse adprehendere possessionem, sed etiam oculis et affectu argumento esse eas res, quae propter magnitudinem ponderis moveri non possunt, ut columnas, nam pro traditis eas haberi, si in re praesenti consenserint: et vina tradita videri, cum claves cellae vinariae

(1) *caput hinc orditur F* (2) fiet *scr.* (3) *sic Hal. sec. B*, qui (quae F^2) emeretur *F*
(4) *Ed.* 1...28. 51; *Sab.* 29...43; *Pap.* 44...50; *App.* 52. 53. — *Bas.* 50, 2. — *Cf. Cod.* 7, 32 (5) a pedis sedibus *H. Cannegieter* (6) hereditas *scr.* (7) quod *ins.* F^2 (8) adquiri nobis *scr.* (9) recte per eum *ins.* (10) est] esse *scr.* (11) *sic Grotius sec. B*, actu *F*

22 emptori traditae fuerint. Municipes per se nihil possidere possunt, quia universi[1] consentire non possunt. forum autem et basilicam hisque similia non possident, sed promiscue his utuntur. sed Nerva filius ait, per servum quae peculiariter adquisierint et possidere et usucapere posse: sed quidam contra putant, quoniam ipsos servos non possideant.

2 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Sed hoc iure utimur, ut et possidere et usucapere municipes possint idque[2] eis et per servum et per liberam personam adquiratur.

3 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Possideri autem possunt, quae sunt corporalia.
1 Et apiscimur possessionem corpore et animo, neque per se animo aut per se corpore. quod autem diximus et corpore et animo adquirere nos debere possessionem, non utique ita accipiendum est, ut qui fundum possidere velit, omnes glebas circumambulet: sed sufficit quamlibet partem eius fundi introire, dum mente et cogitatione hac sit, uti totum fundum
2 usque ad terminum velit possidere. Incertam partem rei possidere nemo potest, veluti si hac mente sis, ut quidquid Titius possidet, tu quoque velis
3 possidere. Neratius et Proculus et[3] solo animo non posse nos adquirere possessionem, si non antecedat naturalis possessio. ideoque si thensaurum in fundo meo positum sciam, continuo me possidere, simul atque possidendi affectum habuero, quia quod desit naturali possessioni, id animus implet. ceterum quod Brutus et Manilius putant eum, qui fundum longa possessione cepit, etiam thensaurum cepisse, quamvis nesciat in fundo esse, non est verum: is enim qui nescit non possidet thensaurum, quamvis fundum possideat. sed et si sciat, non capiet longa possessione, quia scit alienum esse. quidam putant Sabini sententiam veriorem esse nec alias eum qui scit possidere, nisi si loco motus sit, quia non sit
4 sub custodia nostra: quibus consentio. Ex pluri-mis[4] causis possidere eandem rem possumus, ut quidam putant et eum, qui usuceperit et[5] pro emptore, et pro suo possidere: sic enim et si ei, qui pro emptore possidebat, heres sim, eandem rem et pro emptore et pro herede possideo: nec enim sicut dominium non potest nisi ex una causa contingere, ita et possidere ex una dumtaxat causa possumus.
5 Ex contrario plures eandem rem in solidum possidere non possunt: contra naturam quippe est, ut, cum ego aliquid teneam, tu quoque id tenere videaris. Sabinus tamen scribit eum qui precario dederit et ipsum possidere et eum qui precario acceperit. idem Trebatius probabat existimans posse alium iuste, alium iniuste possidere, duos iniuste vel duos iuste non posse. quem Labeo reprehendit, quoniam in summa possessionis non multum interest, iuste quis an iniuste possideat: quod est verius. non magis enim eadem possessio apud duos esse potest, quam ut tu stare videaris in eo loco, in quo ego sto, vel
6 in quo ego sedeo, tu sedere videaris. In amittenda quoque possessione affectio eius qui possidet intuenda est: itaque si in fundo sis et tamen nolis eum possidere, protinus amittes possessionem. igitur amitti et animo solo potest, quamvis adquiri non potest.
7 Sed et si animo solo possideas, licet alius in
8 fundo sit, adhuc tamen possides. Si quis nuntiet domum a latronibus occupatam et dominus timore conterritus noluerit accedere, amisisse eum possessionem placet. quod si servus vel colonus, per quos corpore possidebam, decesserint discesserintve, animo
9 retinebo possessionem. Et si alii tradiderim, amitto possessionem. nam constat possidere nos, donec aut nostra voluntate discesserimus aut vi de-
10 iecti fuerimus. Si servus, quem possidebam, pro libero se gerat, ut fecit Spartacus[6], et iudicium liberale pati paratus sit, non videbitur a domino possideri, cui se adversarium praeparat. sed hoc ita verum est, si diu in libertate moratur: alioquin si ex possessione servitutis in libertatem reclamaverit et liberale iudicium imploraverit, nihilo minus in possessione mea est et animo eum possideo, donec
11 liber fuerit pronuntiatus. Saltus hibernos aestivosque animo possidemus, quamvis certis temporibus
12 eos relinquamus. Ceterum animo nostro, corpore etiam alieno possidemus, sicut diximus per colonum et servum, nec movere nos debet, quod quasdam[7] etiam ignorantes possidemus, id est quas servi peculiariter paraverunt: nam videmur eas eorundem
13 et animo et corpore possidere. Nerva filius res mobiles excepto homine, quatenus sub custodia nostra sint, hactenus possideri, id est quatenus, si velimus, naturalem possessionem nancisci possimus. nam pecus simul atque aberraverit aut vas ita exciderit, ut non inveniatur, protinus desinere a nobis possideri, licet a nullo possideatur: dissimiliter atque si sub custodia mea sit nec inveniatur, quia praesentia eius sit et tantum cessat interim diligens in-
14 quisitio. Item feras bestias, quas vivariis incluserimus, et pisces, quos in piscinas coiecerimus, a nobis possideri. sed eos pisces, qui in stagno sint, aut feras, quae in silvis circumseptis vagantur, a nobis non possideri, quoniam relictae sint in libertate naturali: alioquin etiam si quis silvam emerit, videri eum omnes feras possidere, quod falsum est.
15 Aves autem possidemus, quas inclusas habemus, aut si quae mansuetae factae custodiae nostrae
16 subiectae sunt. Quidam recte putant columbas quoque, quae ab aedificiis nostris volant, item apes, quae ex alveis nostris evolant et secundum consue-
17 tudinem redeunt, a nobis possideri. Labeo et Nerva filius responderunt desinere me possidere eum
18 locum, quem flumen aut mare occupaverit. Si rem apud te depositam furti faciendi causa contrectaveris, desino possidere. sed si eam loco non moveris et infitiandi animum habeas, plerique veterum et Sabinus et Cassius recte responderunt possessorem me manere, quia furtum sine contrectatione fieri
19 non potest nec animo furtum admittatur. Illud quoque a veteribus praeceptum est neminem sibi
20 ipsum causam possessionis mutare posse. Sed si is, qui apud me deposuit vel commodavit, eam rem vendiderit mihi vel donaverit, non videbor causam possessionis mihi mutare, qui ne possidebam
21 quidem. Genera possessionum tot sunt, quot et causae adquirendi eius quod nostrum non sit, velut pro emptore: pro donato: pro legato: pro dote: pro herede: pro noxae dedito: pro suo, sicut in his, quae terra marique vel ex hostibus capimus vel quae ipsi, ut in rerum natura essent, fecimus. et in summa magis unum genus est possidendi, species
22 infinitae. Vel etiam potest dividi possessionis genus in duas species, ut possideatur aut bona fide
23 aut non bona fide. Quod autem Quintus Mucius inter genera possessionum posuit, si quando iussu magistratus rei servandae causa[8] possidemus, ineptissimum est: nam qui creditorem rei servandae causa vel quia damni infecti non caveatur, mittit in possessionem vel ventris nomine, non possessionem, sed custodiam rerum et observationem concedit: et ideo, cum damni infecti non cavente vicino in possessionem missi sumus, si id longo tempore fiat, etiam possidere nobis et per longam possessionem capere praetor causa cognita permittit.

4 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edictum* Quidquid filius peculiari nomine adprehenderit, id statim pater eius possidet, quamvis ignoret in sua potestate filium. amplius etiam si filius ab alio tamquam servus possideatur, idem erit probandum.

5 *Paulus libro sexagensimo tertio ad edictum* Si ex stipulatione tibi Stichum debeam et non tra-

(1) uni *F*[1] (2) indeque *scr.* (3) et *add. F*[2] (4) pluribus *scr.* (5) et eum qui usuceperit et] eum qui usucaperet *scr.* (6) ut fecit Spartacus *del.* (7) res *ins. S* (8) vel quia damni infecti non caveatur mitti *ins. F*[a], *del. F*[b]

dam eum, tu autem nanctus fueris possessionem,
praedo es[1]: aeque si vendidero nec tradidero rem,
si non voluntate mea nanctus sis possessionem, non
pro emptore possides, sed praedo es.

6 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Clam
possidere eum dicimus, qui furtive ingressus est pos-
sessionem ignorante eo, quem sibi controversiam
facturum suspicabatur et, ne faceret, timebat. is
autem qui, cum possideret non clam, se celavit,
in ea causa est, ut non videatur clam possidere:
non enim ratio optinendae possessionis, sed origo
nanciscendae exquirenda est: nec quemquam clam
possidere incipere, qui sciente aut volente eo, ad
quem ea res pertinet, aut aliqua[2] ratione bonae
fidei possessionem nanciscitur. itaque, inquit Pom-
ponius, clam nanciscitur possessionem, qui futuram
controversiam metuens ignorante eo, quem metuit,
1 furtive in possessionem ingreditur. Qui[3] ad nun-
dinas profectus neminem reliquerit et, dum ille a
nundinis redit, aliquis occupaverit possessionem,
videri eum clam possidere Labeo scribit: retinet
ergo possessionem is, qui ad nundinas abiit: verum
si revertentem dominum non admiserit, vi magis in-
tellegi possidere, non clam.

7 *Paulus libro*[4] *quinquagensimo quarto ad edic-
tum* Sed et si nolit in fundum reverti, quod vim
maiorem vereatur, amisisse possessionem videbitur:
et ita Neratius quoque scribit.

8[5] *Idem libro sexagensimo quinto ad edictum*
Quemadmodum[6] nulla possessio adquiri nisi animo et
corpore potest, ita nulla amittitur, nisi in qua utrum-
que in contrarium actum est.

9 *Gaius libro vicensimo quinto ad edictum pro-
vinciale* Generaliter quisquis omnino nostro nomine
sit in possessione, veluti procurator hospes amicus,
nos possidere videmur.

10[7] *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum*
Si quis ante conduxit, postea precario rogavit, vide-
bitur discessisse a conductione: quod si ante roga-
vit, postea conduxit, conduxisse videbitur. potius
enim hoc procedere videtur, quod novissime factum
1 est: et hoc Pomponius ait. Idem Pomponius
bellissime temptat dicere, numquid qui conduxerit
quidem praedium, precario autem rogavit non ut
possideret, sed ut in possessione esset (est autem
longe diversum: aliud est enim possidere, longe aliud
in possessione esse: denique rei servandae causa,
legatorum, damni infecti non possident, sed sunt in
possessione custodiae causa): quod si factum est,
2 utrumque procedit. Si quis et conduxerit et ro-
gaverit precario, uti possideret, si quidem nummo
uno conduxit, nulla dubitatio est, quin ei precarium
solum teneat, quia conductio nulla est, quae est in
uno nummo[8]: sin vero pretio, tunc distinguendum,
quid prius factum est.

11 *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum*
Iuste possidet, qui auctore praetore possidet.

12 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Na-
turaliter videtur possidere is qui usum fructum habet.
1 Nihil commune habet proprietas cum posses-
sione: et ideo non denegatur ei interdictum uti pos-
sidetis, qui coepit rem vindicare: non enim videtur
possessioni renuntiasse, qui rem vindicavit.

13 *Idem libro*[9] *septuagensimo secundo ad edictum*
Pomponius refert, cum lapides in Tiberim demersi
essent naufragio et post tempus extracti, an domi-
nium in integro fuit per id tempus, quo erant mersi.
ego dominium me retinere puto, possessionem non
puto, nec est simile fugitivo: namque fugitivus id-
circo a nobis possideri videtur, ne ipse nos privet
1 possessione: at in lapidibus diversum est. Cum
quis utitur adminiculo ex persona auctoris, uti debet
cum sua causa suisque vitiis: denique addimus in
accessione de vi et clam et precario venditoris.
2 Praeterea quaeritur, si quis hominem venditori
redhibuerit, an accessione uti possit ex persona eius.
et sunt qui putent non posse, quia venditionis est
resolutio redhibitio: alii emptorem venditoris acces-
sione usurum et venditorem emptoris, quod magis
3 probandum puto. Si liber homo vel alienus ser-
vus, cum bona fide servirent[10], comparaverint et alii
adquisierint possessionem, neque liberum neque servi
4 dominum debere uti accessione. Quaesitum est,
si heres prius non possederat[11], an testatoris pos-
sessio ei accedat. et quidem in emptoribus pos-
sessio interrumpitur, sed non idem in heredibus
plerique probant, quoniam plenius est ius successionis
quam emptionis: sed suptilius est quod in empto-
5 rem, et in heredem id quoque probari. Non autem
ea tantum possessio testatoris heredi procedit, quae
morti fuit iniuncta, verum ea quoque, quae umquam
6 testatoris fuerit. In dote quoque si data res
fuerit vel ex dote recepta, accessio dabitur vel ma-
7 rito vel uxori. Si is, qui precario concessit, ac-
cessione velit uti ex persona eius cui concessit, an
possit, quaeritur. ego puto eum, qui precario con-
cessit, quamdiu manet precarium, accessione uti non
posse: si tamen receperit possessionem rupto precario,
dicendum esse accedere possessionem eius temporis,
8 quo precario possidebatur. Ex facto quaeritur,
si quis manumissus ex causa peculiari habeat rem
non concesso sibi peculio, deinde dominus velit re-
tracta possessione accessione uti, an possit. et
placuit non esse dandam hanc accessionem, quae
9 clam habita est. Praedone possidente si iussu
iudicis res mihi restituta sit, accessionem esse mihi
10 dandam placuit. Sed et legatario dandam acces-
sionem eius temporis, quo fuit apud testatorem,
sciendum est. an heredis possessio ei accedat, vi-
deamus: et puto, sive pure sive sub condicione fuerit
relictum, dicendum esse id temporis, quo heres pos-
sedit ante existentem condicionem vel restitutionem
rei, legatario proficere. testatoris autem semper
proderit legatario, si legatum vere fuit vel fideicom-
11 missum. Sed et is, cui res donata est, acces-
12 sione utetur ex persona eius qui donavit. Ac-
cessiones in eorum persona locum habent, qui habent
propriam possessionem: ceterum accessio nemini pro-
13 ficit, nisi ei qui ipse possedit[12]. Praeterea ne
vitiosae quidem possessioni ulla potest accedere: sed
nec[13] vitiosa ei, quae vitiosa non est.

14 *Paulus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Si servus vel filius familias vendiderit, dabitur acces-
sio eius, quod[14] penes me fuit, scilicet si volente
me aut de peculio, cuius liberam peculii administra-
1 tionem habuerunt, vendiderunt. Tutore quoque
vel curatore vendente dabitur accessio eius temporis,
quo pupillus vel furiosus possedit.

15 *Gaius libro vicensimo sexto ad edictum pro-
vinciale* Rem, quae nobis subrepta est, perinde in-
tellegimur desinere possidere atque eam, quae vi
nobis erepta est. sed si is, qui in potestate nostra
est, subripuerit, quamdiu apud ipsum sit res, tamdiu
non amittimus possessionem, quia per huiusmodi
personas adquiritur nobis possessio. et haec ratio
est, quare videamur fugitivum possidere, quod is,
quemadmodum aliarum rerum possessionem inter-
vertere non potest, ita ne suam quidem potest.

16 *Ulpianus libro septuagensimo tertio ad edic-
tum* Quod uxor viro aut vir uxori donavit, pro
possessore possidetur.

17 *Idem libro septuagensimo sexto ad edictum*
Si quis vi de possessione deiectus sit, perinde haberi
debet ac si possideret, cum interdicto de vi recipe-
1 randae possessionis facultatem habeat. Differen-
tia inter dominium et possessionem haec est, quod

(1) tu autem ... praedo es *del.* (2) alia qua *Menge* (3) qui] si quis *scr.* (4) libro *om. F* (5) = *D.* 50, 17, 153 (6) ut igitur *D. l. gemino eoque pleniore* (7) § 2 = *D.* 19, 2, 46 (8) si quis conduxerit nummo uno, conductio nulla est, quia et hoc donationis instar inducit *D. l. gemino fortasse interpolato* (9) libro *om. F* (10) servire *F* (11) possideat F^2, possideras F^1 (12) possidet F^1 (13) ne *F* (14) eius temporis quo *edd.*

dominium nihilo minus eius manet, qui dominus esse
non vult, possessio autem recedit, ut quisque con-
stituit nolle possidere. si quis igitur ea mente pos-
sessionem tradidit, ut postea ei restituatur, desinit
possidere.
18 *Celsus libro vicensimo tertio digestorum* Quod
meo nomine possideo, possum alieno nomine possi-
dere: nec enim muto mihi causam possessionis, sed
desino possidere et alium possessorem ministerio meo
facio. nec idem est possidere et alieno nomine pos-
sidere: nam possidet, cuius nomine possidetur, procu-
1 rator alienae possessioni praestat ministerium. Si
furioso, quem suae mentis esse existimas[1], eo quod
forte in conspectu inumbratae quietis fuit constitu-
tus, rem tradideris, licet ille non erit adeptus pos-
sessionem, tu possidere desinis: sufficit quippe dimit-
tere possessionem, etiamsi non transferas. illud enim
ridiculum est dicere, quod non aliter vult quis dimit-
tere, quam si transferat: immo vult dimittere, quia
2 existimat se transferre. Si venditorem quod eme-
rim deponere in mea domo iusserim, possidere me
certum est, quamquam id nemo dum attigerit: aut[2]
si vicinum mihi fundum mercato venditor in mea
turre demonstret vacuamque se possessionem tradere
dicat, non minus possidere coepi, quam si pedem
3 finibus intulissem. Si, dum in alia parte fundi
sum, alius quis clam animo possessoris intraverit,
non desisse ilico possidere existimandus sum, facile
4 expulsurus finibus, simul sciero. Rursus si cum
magna vi ingressus est exercitus, eam tantummodo
partem quam intraverit optinet.
19 *Marcellus libro septimo decimo digestorum*
Qui bona fide alienum fundum emit, eundem a do-
mino conduxit: quaero, utrum desinat possidere an
non. respondi: in promptu est, ut possidere desierit.
1 Quod scriptum est apud veteres neminem sibi cau-
sam possessionis posse mutare, credibile est de eo
cogitatum, qui et corpore et animo possessioni in-
cumbens hoc solum statuit, ut alia ex causa id possi-
deret, non si quis dimissa possessione prima eius-
dem rei denuo ex alia causa possessionem nancisci
velit.
20 *Idem libro nono decimo digestorum* Si quis
rem, quam utendam dederat, vendiderit emptorique
tradi iusserit nec ille tradiderit, alias videbitur pos-
sessione dominum intervertisse, alias contra. nam
nec tunc quidem semper dominus amittit possessio-
nem, cum reposcenti ei commodatum non redditur:
quid enim si alia quaepiam fuit iusta et rationabilis
causa non reddendi, non utique ut possessionem eius
interverteret?
21 *Iavolenus libro septimo ex Cassio* Interdum
eius possessionem, cuius ipsi non habemus, alii tra-
dere possumus, veluti cum is, qui pro herede rem
possidebat, antequam dominus fieret, precario ab
1 herede eam rogavit. Quod ex naufragio expul-
sum est, usucapi non potest, quoniam non est in
2 derelicto, sed in deperdito. Idem iuris esse exi-
stimo in his rebus, quae iactae sunt: quoniam non
potest videri id pro derelicto habitum, quod salutis
3 causa interim dimissum est. Qui alienam rem pre-
cario rogavit, si eandem a domino conduxit, possessio
ad dominum revertitur.
22 *Idem libro tertio decimo ex Cassio* Non vide-
tur possessionem adeptus is qui ita nactus est, ut
eam retinere non possit.
23 *Idem libro primo epistularum* Cum heredes
instituti sumus, adita hereditate omnia quidem iura
ad nos transeunt, possessio tamen nisi naturaliter
1 comprehensa ad nos non pertinet. In his, qui in
hostium potestatem pervenerunt, in retinendo iura
rerum suarum singulare ius est: corporaliter tamen
possessionem amittunt: neque enim possunt videri
aliquid possidere, cum ipsi ab alio possideantur:
sequitur ergo, ut reversis his nova possessione opus
sit, etiamsi nemo medio tempore res eorum posse-
2 derit. Item quaero, si vinxero liberum hominem
ita, ut eum possideam, an omnia, quae is possidebat,
ego possideam per illum. respondit: si vinxeris ho-
minem liberum, eum te possidere non puto: quod
cum ita se habeat, multo minus per illum res eius
a te possidebuntur: neque enim rerum natura reci-
pit, ut per eum aliquid possidere possimus, quem
civiliter in mea potestate non habeo.
24 *Idem libro quarto decimo epistularum* Quod
servus tuus ignorante te vi possidet, id tu non pos-
sides, quoniam is, qui in tua potestate est, ignoranti
tibi non corporalem possessionem, sed iustam potest
adquirere: sicut id, quod ex peculio ad eum per-
venerit, possidet. nam tum per servum dominus quo-
que possidere dicitur, summa scilicet cum ratione,
quia, quod ex iusta causa corporaliter a servo tene-
tur, id in peculio servi est et peculium, quod servus
civiliter quidem possidere non posset, sed naturaliter
tenet, dominus creditur possidere. quod vero ex
maleficiis adprehenditur, id ad domini possessionem
ideo non pertinet, quia nec peculii causam adpre-
hendit.
25 *Pomponius libro vicensimo tertio ad Quintum
Mucium* Si id quod possidemus ita perdiderimus,
1 ut ignoremus, ubi sit, desinimus possidere. Et
per colonos et inquilinos aut servos nostros[3] possi-
demus: et si moriantur aut furere incipiant aut alii
locent, intellegimur nos retinere possessionem. nec
inter colonum et servum nostrum, per quem posses-
2 sionem retinemus, quicquam interest. Quod autem
solo animo possidemus, quaeritur, utrumne usque eo
possideamus, donec alius corpore ingressus sit, ut
potior sit illius corporalis possessio, an vero (quod
quasi magis[4] probatur) usque eo possideamus, donec
revertentes nos[5] aliquis repellat aut nos ita animo
desinamus possidere, quod suspicemur repelli nos
posse ab eo, qui ingressus sit in possessionem: et
videtur utilius esse.
26 *Idem libro vicensimo sexto ad Quintum Mu-
cium* Locus certus ex fundo et possideri et per
longam possessionem capi potest et certa pars pro
indiviso, quae introducitur vel ex emptione vel ex
donatione vel qualibet alia ex causa. incerta autem
pars nec tradi nec capi[6] potest, veluti si ita tibi
tradam: 'quidquid mei iuris in eo fundo est': nam
qui ignorat, nec tradere nec accipere id, quod in-
certum est, potest.
27 *Proculus libro quinto epistularum* Si is, qui
animo possessionem saltus retineret, furere coepisset,
non potest, dum fureret, eius saltus possessionem
amittere, quia furiosus non potest desinere animo
possidere.
28 *Tertullianus libro primo quaestionum* Si
aliquam rem possideam et eandem postea conducam,
an amittam possessionem? multum refert in his, quid
agatur: primum enim refert, utrum sciam me possi-
dere an ignorem: et utrum quasi non meam rem
conducam an quasi meam: et[7] sciens meam esse,
utrum quasi proprietatis respectu an possessionis
tantum. nam et si rem meam tu possideas et ego
emam a te possessionem eius rei vel stipuler, utilis
erit et emptio et stipulatio, et sequitur, ut et pre-
carium et conductio[8] specialiter possessionis solius
conducendae vel precario rogandae animus inter-
veniat.
29 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Pos-
sessionem pupillum sine tutoris auctoritate amittere
posse constat, non ut animo, sed ut corpore desinat
possidere: quod est enim facti, potest amittere. alia
causa est, si forte animo possessionem velit amit-
tere: hoc enim non potest.
30 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Qui
universas aedes possedit, singulas res, quae in aedi-
ficio sunt, non videtur possedisse. idem dici debet

(1) existimans *F* (2) ut *scr.* (3) aut servos nostros *del.* (4) quasi magis] Quinto Mucio *van de Water* (5) non *F*
(6) usucapi *F* (7) ei *F* (8) *talia exciderunt:* meae rei utiliter fiant, ubi

1 et de nave et de armario. Possessionem amitti-
mus multis modis, veluti si mortuum in eum locum
intulimus, quem possidebamus: namque locum reli-
giosum aut sacrum non possumus possidere, etsi
contemnamus religionem et pro privato eum tenea-
2 mus, sicut hominem liberum. Item cum praetor
idcirco in possessionem rei [1] iussit, quod damni in-
fecti non promittebatur, possessionem invitum do-
3 minum amittere Labeo ait. Item quod mari aut
flumine occupatum sit, possidere nos desinimus, aut
si is qui possidet in alterius potestatem pervenit.
4 Item quod mobile est, multis modis desinimus
possidere: si aut nolimus, aut servum puta manu-
mittamus, item si quod possidebam in aliam speciem
translatum sit, veluti vestimentum ex lana factum.
5 Quod per colonum possideo, heres meus nisi ipse
nactus possessionem non poterit possidere: retinere
enim animo possessionem possumus, apisci non pos-
sumus. sed quod pro emptore possideo per colonum
6 etiam, usucapiet etiam heres meus. Si ego tibi
commodavero, tu Titio, qui putet tuum esse, nihilo
minus ego id possidebo. et idem erit, si colonus
meus fundum locaverit aut is, apud quem deposue-
ram, apud alium rursus deposuerit. et id quamlibet
per plurium personam factum observandum ita erit.

31 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabi-
num* Si colonus non deserendae possessionis causa
exisset de fundo et eo redisset, eundem locatorem
possidere placet.

32 *Paulus libro quinto decimo ad Sabinum* Quam-
vis pupillus sine tutoris auctoritate non obligetur,
1 possessionem tamen per eum retinemus. Si con-
ductor rem vendidit et eam ab emptore conduxit et
utrique mercedes praestitit, prior locator possessio-
2 nem per conductorem rectissime retinet. Infans
possidere recte potest, si tutore auctore coepit, nam
iudicium infantis suppletur auctoritate tutoris: utili-
tatis enim causa hoc receptum est, nam alioquin
nullus sensus est infantis accipiendi possessionem.
pupillus tamen etiam sine tutoris auctoritate posses-
sionem nancisci potest. item infans peculiari no-
mine per servum possidere potest.

33 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabi-
num* Fundi venditor etiamsi mandaverit alicui, ut
emptorem in vacuam possessionem induceret, prius-
quam id fieret, non recte emptor per se in posses-
sionem veniet. item si amicus venditoris mortuo eo,
priusquam id sciret, aut non prohibentibus heredi-
bus id fecerit, recte possessio tradita erit. sed si id
fecerit, cum sciret dominum mortuum aut cum sciret
heredes id facere nolle, contra erit.

34 *Ulpianus libro septimo disputationum* Si me
in vacuam possessionem fundi Corneliani miseris,
ego putarem me in fundum Sempronianum missum
et in Cornelianum iero, non adquiram possessionem,
nisi forte in nomine tantum erraverimus, in corpore
consenserimus. quoniam autem in corpore consen-
serimus [2], an a te tamen recedet possessio, quia
animo deponere et mutare nos possessionem posse
et Celsus et Marcellus scribunt, dubitari potest: et
si animo adquiri possessio potest, numquid etiam
adquisita est? sed non puto errantem adquirere:
ergo nec amittet possessionem, qui quodammodo sub
1 condicione recessit de possessione. Sed si non
mihi, sed procuratori meo possessionem tradas, vi-
dendum est, si ego errem, procurator meus non
erret, an mihi possessio adquiratur. et cum placeat
ignoranti adquiri, poterit et erranti. sed [3] si procu-
rator meus erret, ego non errem, magis est, ut ad-
2 quiram possessionem. Servus quoque meus igno-
ranti mihi adquiret possessionem. nam et servus
alienus, ut Celsus [4] scribit, sive a me sive a nemine
possideatur, potest mihi adquirere possessionem, si
nomine meo eam adipiscatur: quod et ipsum ad-
mittendum est.

35 *Ulpianus* [5] *libro quinto de omnibus tribunali-
bus* Exitus controversiae possessionis hic est tan-
tum, ut prius pronuntiet iudex, uter possideat: ita
enim fiet, ut is, qui victus est de possessione, petitoris
partibus fungatur et tunc de dominio [6] quaeratur.

36 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Qui
pignoris causa fundum creditori tradit, intellegitur
possidere. sed et si eundem precario rogaverit,
aeque per diutinam possessionem capiet: nam cum
possessio creditoris non impediat capionem [7], longe
minus precarii rogatio impedimento esse non [8] debet,
cum plus iuris in possessione habeat qui precario
rogaverit quam qui omnino non possidet.

37 *Marcianus libro singulari ad formulam hypo-
thecariam* Re [9] pignoris nomine data et possessione
tradita, deinde a creditore conducta convenit, ut is,
qui hypothecam dedisset, pro colono in agro, [10] aedi-
bus autem pro inquilino sit: per eos creditor possi-
dere videtur.

38 *Iulianus libro quadragensimo quarto digesto-
rum* Qui absenti servo scribit, ut in libertate more-
tur, non eam mentem habet, ut statim velit servi
possessionem dimittere, sed magis destinationem [11] in
id tempus conferre, quo servus certior factus fuerit.
1 Si quis possessionem fundi ita tradiderit, ut ita
demum cedere ea dicat, si ipsius fundus esset, non
videtur possessio tradita, si fundus alienus sit. hoc
amplius existimandum est possessiones sub con-
dicione tradi posse, sicut res sub condicione tradun-
tur neque aliter accipientis fiunt, quam condicio
2 exstiterit. Si is, qui Titio servum vendiderat,
heredi eius eum tradiderit, poterit heres rerum here-
ditariarum possessionem per eum adprehendere, quia
non servus iure hereditario, sed actio [12] ex empto ad
eum pervenit: nam et si ex stipulatu vel ex testa-
mento servus testatori debitus fuisset et heres eum
accepisset, non prohiberetur [13] rerum hereditariarum
possessionem per eundem adquirere.

39 *Idem libro secundo ex Minicio* Interesse puto,
qua mente apud sequestrum deponitur res. nam si
omittendae possessionis causa, et hoc aperte fuerit ap-
probatum, ad usucapionem possessio eius partibus non
procederet: at si custodiae causa deponatur, ad usu-
capionem eam possessionem victori procedere constat.

40 *Africanus libro septimo quaestionum* Si de
eo fundo, quem, cum possiderem, pignori tibi dedi,
servus tuus te deiciat, adhuc te possidere ait, quo-
niam nihilo minus per ipsum servum possessionem
1 retineas. Si forte colonus, per quem dominus
possideret, decessisset [14]. propter utilitatem receptum
est, ut per colonum possessio et retineretur et con-
tineretur [15]: quo mortuo non statim dicendum eam [16]
interpellari, sed tunc demum, cum dominus posses-
sionem apisci neglexerit. aliud existimandum ait, si
colonus sponte possessione discesserit. sed haec
ita esse vera, si nemo extraneus eam rem interim
possederit, sed semper in hereditate coloni manserit.
2 Servum tuum a Titio bona fide emi et traditum
possedi, deinde cum comperissem tuum esse, ne
eum peteres, celare coepi. non ideo magis hoc tem-
pore clam possidere videri me ait: nam retro quo-
que, si sciens tuum servum non a domino emerim
et, cum [17] clam eum possidere coepissem, postea
certiorem te fecerim, non ideo desinere me clam pos-
3 sidere. Si servum meum bonae fidei emptori clam
abduxerim, respondit non videri me clam possidere,
quia [18] neque precarii rogatione neque conductione
suae rei dominum teneri et non posse causam clan-
destinae possessionis ab his duabus causis separari.

41 *Paulus libro primo institutionum* Qui iure
familiaritatis amici fundum ingreditur, non videtur

(1) iri *ins.* (2) quamvis autem in corpore non consenserimus *scr.* (3) et *ins. Krueger* (4) ut celsus] *F*², vitellus *F*¹ (5) idem *F*² (6) domino *F* (7) usucapionem *F*² (8) non *del. Hal.* (9) res *F* (10) in *ins. edd.* (11) suam *ins. F*² (12) actione *F*² (13) prohibetur *F*² (14) quid iuris sit videamus: et *similiave exciderunt* (15) continuaretur *S* (16) ea *F* (17) tum *F* (18) quin *scr.*

possidere, quia non eo animo ingressus est, ut possideat, licet corpore in fundo sit.
42 *Ulpianus libro quarto regularum* Communis servus etiamsi ab uno ex dominis omnium nomine possideatur, ab omnibus possideri intellegitur.
1 Procurator si quidem mandante domino rem
emerit, protinus illi adquirit possessionem: quod si sua sponte emerit, non nisi ratam habuerit dominus emptionem.
43 *Marcianus libro tertio regularum* Si quis fundum emerit, cuius particulam sciebat esse alienam, Iulianus ait, si pro diviso sciat alienam esse, posse eum reliquas partes longa possessione capere: sed si pro indiviso licet ignoret quis sit locus[1], aeque eum capere posse, quod sine ullius damno pars, quae putatur esse vendentis, per longam possessio-
1 nem ad emptorem transit. Sed et Pomponius
scripsit libro quinto variarum lectionum, si sciat vel putet alienum esse usum fructum, bona fide diutina
2 possessione capere posse. Idem, inquit, et si
emero rem, quam sciam pignori obligatam.
44 *Papinianus libro vicensimo tertio quaestionum* Peregre profecturus pecuniam in terra custodiae causa condiderat: cum reversus locum thensauri memoria[2] non repeteret, an desisset pecuniam possidere, vel, si postea recognovisset locum, an confestim possidere inciperet, quaesitum est. dixi, quoniam custodiae causa pecunia condita proponeretur, ius possessionis ei, qui condidisset, non videri peremptum, nec infirmitatem memoriae damnum adferre possessionis, quam alius non invasit: alioquin responsuros per momenta servorum, quos non viderimus, interire possessionem. et nihil interest, pecuniam in meo an in alieno condidissem, cum, si alius in meo condidisset, non alias possiderem, quam si ipsius rei possessionem supra terram adeptus fuissem[3]. itaque nec alienus locus meam propriam aufert possessionem, cum, supra terram an infra terram pos-
1 sideam, nihil intersit. Quaesitum est, cur ex
peculii causa per servum ignorantibus possessio quaereretur. dixi utilitatis causa iure singulari receptum, ne cogerentur domini per momenta species et causas peculiorum inquirere[4]. nec tamen eo pertinere speciem istam, ut animo videatur adquiri possessio: nam si non ex causa peculiari quaeratur aliquid, scientiam quidem domini esse necessariam,
2 sed corpore servi quaeri possessionem. Quibus
explicitis, cum de amittenda[5] possessione quaeratur, multum interesse dicam, per nosmet ipsos an per alios possideremus: nam eius quidem, quod corpore nostro teneremus, possessionem amitti vel animo vel etiam corpore, si modo eo animo inde digressi fuissemus, ne possideremus: eius vero, quod servi vel etiam coloni corpore possidetur, non aliter amitti possessionem, quam[6] eam alius ingressus fuisset, eamque amitti nobis quoque ignorantibus. illa quoque possessionis amittendae separatio est. nam saltus hibernos et aestivos, quorum possessio retinetur animo,
45 *Idem libro secundo definitionum* licet neque servum neque colonum ibi habeamus,
46 *Idem libro vicensimo tertio quaestionum* quamvis saltus proposito possidendi fuerit alius ingressus, tamdiu priorem possidere dictum est, quamdiu possessionem ab alio occupatam ignoraret. ut enim eodem modo vinculum obligationum solvitur, quo quaeri adsolet, ita non debet ignoranti tolli possessio quae solo animo tenetur.
47 *Idem libro vicensimo sexto quaestionum* Si rem mobilem, apud te depositam aut ex commodato tibi[7], possidere neque reddere constitueris[8], confestim amisisse[9] me possessionem vel ignorantem responsum est: cuius rei forsitan illa ratio est, quod rerum mobilium neglecta atque omissa custodia, quamvis eas nemo alius invaserit, veteris possessionis damnum adferre consuevit: idque Nerva filius libris de usucapionibus rettulit. idem scribit aliam causam esse hominis commodati omissa custodia: nam possessionem tamdiu veterem fieri[10], quamdiu nemo alius eum possidere coeperit, videlicet ideo, quia potest homo proposito redeundi domino possessionem sui conservare, cuius corpore ceteras quoque res possumus possidere. igitur earum quidem rerum, quae ratione vel anima carent, confestim amittitur possessio, homines autem retinentur, si revertendi animum haberent.
48 *Idem libro decimo responsorum* Praedia cum servis donavit eorumque se tradidisse possessionem litteris declaravit. si vel unus ex servis, qui simul cum praediis donatus est, ad eum, qui donum accepit, pervenit, mox in praedia remissus est, per servum praediorum possessionem quaesitam ceterorumque servorum constabit.
49 *Idem libro secundo definitionum* Possessio quoque per servum, cuius usus fructus meus est, ex re mea vel ex operis servi adquiritur mihi, cum et naturaliter a fructuario teneatur et plurimum ex
1 iure possessio mutuetur. Qui in aliena potestate
sunt, rem peculiarem tenere possunt, habere possidere non possunt, quia possessio non tantum cor-
2 poris, sed et iuris est. Etsi possessio per pro-
curatorem ignoranti quaeritur, usucapio vero scienti competit, tamen evictionis actio domino contra venditorem invito procuratore non datur, sed per actionem mandati ea cedere cogitur.
50 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Per eum, quem iusto ductus errore filium meum et in mea potestate esse existimo, neque possessio[11] neque dominium nec quicquam aliud ex re mea mihi
1 quaeritur. Per servum in fuga agentem, si neque
ab alio possideatur neque se liberum esse credat, possessio nobis adquiritur.
51 *Iavolenus libro quinto ex posterioribus Labeonis* Quarundam rerum animo possessionem apisci nos ait Labeo: veluti si acervum lignorum emero et eum venditor tollere me iusserit, simul atque custodiam posuissem, traditus mihi videtur. idem iuris esse vino vendito, cum universae amphorae vini simul essent. sed videamus, inquit, ne haec ipsa corporis traditio sit, quia nihil interest, utrum mihi an et cuilibet iusserim custodia tradatur. in eo puto hanc quaestionem consistere, an, etiamsi corpore acervus aut amphorae adprehensae non sunt, nihilo minus traditae videantur: nihil video interesse, utrum ipse acervum an mandato meo aliquis custodiat: utrubique animi quodam genere possessio erit aestimanda.
52 *Venuleius libro primo interdictorum* Permisceri causas possessionis et usus fructus non oportet, quemadmodum nec possessio et proprietas misceri debent: nam neque[12] impediri possessionem, si alius fruatur, neque alterius fructum amputari, si alter
1 possideat. Eum, qui aedificare prohibeatur, pos-
2 sidere quoque prohiberi manifestum est. Species
inducendi in possessionem alicuius rei est prohibere ingredienti vim fieri: statim enim cedere adversarium et vacuam relinquere possessionem iubet, quod multo plus est quam restituere.
53 *Idem libro quinto interdictorum* Adversus extraneos vitiosa possessio prodesse solet.

III[13].

DE USURPATIONIBUS ET[14] USUCAPIONIBUS.

1 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum provinciale* Bono publico usucapio introducta est, ne

(1) licet ignoret quis sit locus *del.* (2) thensauriimmemoria *F* (3) fuisset *F* (4) inquaerere *F* (5) admittenda *F* (6) si *ins.* F^2 (7) permissam *simileve quid ins.* (8) constiteris F^1, consistiteris F^2 (9) amisse *F*

(10) veterem fieri] veterem retineri *scr.* (11) possessionem *F* (12) nam neque *Cuiacius*, namque *F*
(13) *Ed.* 1...6. 8...25; *Sab.* 7. 26...41; *Pap.* 42...48; *App.* 49. — *Bas.* 50, 3. — *Cf. Cod.* 7, 30 (14) seu *ind. Flor.*

scilicet quarundam rerum diu et fere semper incerta dominia essent, cum sufficeret dominis ad inquirendas res suas statuti temporis spatium.

2 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Usurpatio est usucapionis interruptio: oratores autem usurpationem frequentem usum vocant.

3 *Modestinus libro quinto pandectarum* Usucapio est adiectio[1] dominii per continuationem possessionis temporis lege definiti.

4 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Sequitur de usucapione dicere. et hoc ordine eundum est, ut videamus, quis potest usucapere et quas
1 res et quanto tempore. Usucapere potest scilicet
pater familias. filius familias et maxime miles in
2 castris adquisitum usucapiet. Pupillus si tutore
auctore coeperit possidere, usucapit: si non tutore
auctore possideat et animum possidendi habeat, di-
3 cemus posse eum usucapere. Furiosus quod ante
furorem possidere coepit, usucapit. sed haec[2] per-
sona ita demum usucapere[3] potest, si ex ea causa
4 possideat, ex qua usucapio sequitur. Servus pro
5 herede possidere non potest. Fructus et partus
ancillarum et fetus pecorum, si defuncti non fuerunt,
6 usucapi possunt. Quod autem dicit lex Atinia,
ut res furtiva non usucapiatur, nisi in potestatem
eius, cui subrepta est, revertatur, sic[4] acceptum est,
ut in domini potestatem[5] debeat reverti, non in eius
utique, cui subreptum est. igitur creditori subrepta
et ei, cui commodata est, in potestatem domini re-
7 dire debet. Labeo quoque ait, si res peculiaris
servi mei subrepta sit me ignorante, deinde eam
nanctus sit, videri in potestatem meam redisse: com-
modius dicitur, etiamsi sciero, redisse eam in meam
potestatem (nec enim sufficit, si eam rem, quam per-
didit ignorante me, servus adprehendat): si modo
in peculio eam esse volui: nam si nolui, tunc exi-
gendum est, ut ego facultatem eius nactus sim.
8 Ideoque et si servus meus rem mihi subripuerit,
deinde eandem loco suo reponat, poterit usucapi,
quasi in potestatem meam redierit, utique si nescii:
nam si scivi, exigimus, ut redisse sciam in meam
9 potestatem. Item si eam rem, quam servus sub-
ripuerit, peculiari nomine teneat, non videri in po-
testatem meam reversam Pomponius ait, nisi ita ha-
bere coeperimus, quemadmodum habuimus, antequam
subriperetur, aut, cum rescissemus, in peculio eum
10 habere concessimus: item Labeo[6]. Si rem,
quam apud te deposueram, lucri faciendi causa ven-
dideris, deinde[7] ex paenitentia redemeris et eodem
statu habeas: sive ignorante me sive sciente ea gesta
sint, videri in potestatem meam redisse secundum
11 Proculi sententiam, quae et vera est. Si pupilli
res subrepta sit, sufficere dicendum est, si tutor eius
sciat redisse eam in domum pupilli: et si furioso,
12 sufficere curatores scire. Tunc in potestatem[8]
domini[9] redisse dicendum est, cum possessionem
eius nactus sit iuste, ut avelli non possit, sed et
tamquam suae rei: nam si ignorans rem mihi sub-
reptam emam, non videri in potestatem meam rever-
13 sam. Sed et si vindicavero rem mihi subreptam
et litis aestimationem accepero, licet corporaliter eius
14 non sim nactus possessionem, usucapietur. Idem
dicendum est etiam, si voluntate mea[10] alii tradita
15 sit. Heres, qui in ius defuncti succedit, licet
apud eum ignorantem ancillam furtivam esse con-
16 ceperit ea et pepererit, non tamen usucapiet. De
illo quaeritur, si servus meus ancillam, quam subri-
puit, pro libertate sua mihi dederit, an partum apud
me conceptum usucapere possim. Sabinus et Cas-
sius non putant, quia possessio, quam servus vitiose
nanctus sit, domino noceret, et hoc verum est.
17 Sed et si, ut servum meum manumitterem, alius
mihi furtivam ancillam dederit eaque apud me con-
ceperit et pepererit, usu me non capturum. idem-
que fore etiam, si quis eam ancillam mecum per-
mutasset aut in solutum dedisset, item si donasset.
18 Si antequam pariat, alienam esse rescierit emptor,
diximus non posse eum usucapere: quod si nescierit,
posse. quod si, cum iam usucaperet, cognoverit
alienam esse, initium usucapionis intueri debemus,
19 sicut in emptis rebus placuit. Lana ovium fur-
tivarum si quidem apud furem detonsa est, usucapi
non potest, si vero apud bonae fidei emptorem, con-
tra: quoniam in fructu est, nec usucapi debet, sed
statim emptoris fit. idem in agnis dicendum, si
20 consumpti sint[11], quod verum est. Si ex lana
furtiva vestimentum feceris, verius est, ut substan-
21 tiam spectemus et ideo vestis furtiva erit. Si
rem pignori datam debitor subripuerit et vendiderit,
usucapi eam posse Cassius scribit, quia in potesta-
tem[12] domini videtur pervenisse, qui pignori dederit,
quamvis cum eo furti agi potest: quod puto rectius
22 dici. Si tu me vi expuleris de fundi possessione
nec adprehenderis possessionem, sed Titius in vacuam
possessionem intraverit, potest longo tempore capi
res: quamvis enim interdictum unde vi locum habeat,
quia verum est vi me deiectum, non tamen verum
23 est et vi possessum. Ceterum etiamsi mala fide
fundum me possidentem deieceris et vendideris, non
poterit capi, quoniam verum est vi possessum esse
24 licet non a domino. Idem dicendum est in eo,
qui eum expulit qui pro herede possidebat, quam-
vis sciat esse hereditarium, quoniam vi possidet.
25 (26) Si dominus fundi possessorem vi deiecerit,
Cassius ait non videri in potestatem eius redisse,
quando interdicto unde vi restituturus[13] sit posses-
26 (27) sionem. Si viam habeam per tuum fundum
et tu me ab ea vi expuleris, per longum tempus non
utendo amittam viam, quia nec possideri intellegitur
ius incorporale nec de via quis (id est mero iure)
27 (28) detruditur. Item si occupaveris vacuam
possessionem, deinde venientem dominum prohibueris,
28 (29) non videberis vi possedisse. Libertatem ser-
vitutium usucapi posse verius est, quia eam usuca-
pionem sustulit lex Scribonia, quae servitutem con-
stituebat, non etiam eam, quae libertatem praestat
sublata servitute. itaque si, cum tibi servitutem de-
berem[14], ne mihi puta liceret altius aedificare, [15]et
per statutum tempus altius aedificatum habuero,
sublata erit servitus.

5 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum provinciale* Naturaliter interrumpitur possessio, cum quis de possessione vi deicitur vel alicui res eripitur. quo casu non adversus eum tantum, qui eripit, interrumpitur possessio, sed adversus omnes. nec eo casu quicquam interest, is qui usurpaverit dominus sit nec ne: ac ne illud quidem interest, pro suo quisque possideat an ex lucrativa causa.

6 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* In usucapionibus non a momento ad momentum, sed totum postremum diem computamus.

7 *Idem libro vicensimo septimo ad Sabinum* Ideoque qui hora sexta diei[16] kalendarum Ianuariarum possidere coepit, hora sexta noctis pridie kalendas Ianuarias implet usucapionem.

8 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Labeo Neratius responderunt ea, quae servi peculiariter nancti sunt, [17]usucapi posse, quia haec etiam ignorantes domini usucapiunt: idem Iulianus scribit.
1 Sed eum, qui suo nomine nihil usucapere potest, ne per servum quidem posse Pedius scribit.

9 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Usucapionem recipiunt maxime res corporales, exceptis rebus sacris, sanctis, publicis populi Romani et civitatium, item liberis hominibus.

10[18] *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Si

(1) adeptio *Cuiacius* (2) haec] quaeque *scr.* (3) usucaperet *F* (4) si *F* (5) potestate *F* (6) ait *ins.* F^2 (7) denide *F* (8) potestate *F* (9) rem *ins.* (10) meam *F* (11) si non summisit *Ihering* (12) potestate *F* (13) restiturus *F* (14) debere *F* (15) altius aedificavero *ins. aut et del.* (16) dei *F* (17) ab infante quoque et furioso *supple vel similia* (18) § 2 = *D.* 50, 16, 26

aliena res bona fide empta sit, quaeritur, ut usucapio currat, utrum emptionis initium ut bonam fidem habeat exigimus, an traditionis. et optinuit Sabini et Cassii sententia traditionis initium spectan-
1 dum. Hoc iure utimur, ut servitutes per se nusquam longo tempore capi possint, cum aedificiis pos-
2 sint. Scaevola libro undecimo quaestionum scribit Marcellum existimasse, si bos apud furem concepit vel apud furis heredem pariatque apud furis heredem, usucapi ab herede distractum iuvencum non posse: sic, inquit, quemadmodum nec ancillae partus. Scaevola autem scribit se putare usucapere posse[1] et partum: nec enim esse partum rei furtivae partem. ceterum si esset[2] pars, nec si apud bonae fidei emptorem peperisset[3], usucapi poterat.

11 *PAULUS libro nono decimo ad edictum* Neque servus neque per servum dominus, qui apud hostes est, possidet.

12 *IDEM libro vicensimo primo ad edictum* Si ab eo emas, quem praetor vetuit alienare, idque tu scias, usucapere non potes[4].

13 *IDEM libro quinto ad Plautium* Pignori rem acceptam usu non capimus, quia pro alieno possi-
1 demus. Eum, qui a furioso bona fide emit, usu-
2 capere posse responsum est. Si mandavero tibi, ut fundum emas, ex ea causa traditum tibi diutina possessione capis, quamvis possis videri non pro tuo possidere, cum nihil intersit, quod mandati iudicio tenearis.

14 *IDEM libro tertio decimo ad Plautium* Id tempus venditoris prodest emptori, quo antequam venderet possedit: nam si postea nactus est possessionem venditor, haec possessio emptori non
1 proficiet. In re legata in accessione temporis, quo testator possedit, legatarius quodammodo quasi heres est.

15 *IDEM libro quinto decimo ad Plautium* Si is, qui pro emptore possidebat, ante usucapionem ab hostibus captus sit, videndum est, an heredi eius procedat usucapio: nam interrumpitur usucapio, et si ipsi reverso non prodest, quemadmodum heredi eius proderit? sed verum est eum in sua vita desisse possidere, ideoque nec postliminium ei prodest, ut videatur usucepisse[5]. quod si servus eius, qui in hostium potestate est, emerit, in pendenti esse usucapionem Iulianus[6] ait: nam si dominus reversus fuerit, intellegi usucaptum: si ibi decesserit, dubitari, an per legem Corneliam ad successores eius pertineat. Marcellus posse plenius fictionem legis accipi. quemadmodum enim postliminio reversus plus iuris habere potest in his, quae servi egerunt, quam his, quae per se vel per servum possidebat, cum ad hostes pervenit. nam hereditatem in quibusdam vice personae fungi receptum est. ideoque in successori-
1 bus locum non habere usucapionem[7]. Si servus, quem possidebam, fugerit, si[8] pro libero se gerat, videbitur a domino possideri: sed hoc tunc intellegendum est, cum, si adprehensus fuerit, non sit paratus pro sua libertate litigare: nam si paratus sit litigare, non videbitur a domino possideri, cui se
2 adversarium praeparavit. Si quis bona fide possidens ante usucapionem amissa possessione cognoverit esse rem alienam et iterum nanciscatur pos-
3 sessionem, non capiet usu, quia initium secundae possessionis vitiosum est. Si ex testamento vel ex stipulatu res debita nobis tradatur, eius temporis existimationem nostram intuendam, quo traditur, quia concessum est stipulari rem etiam quae promissoris non sit.

16 *IAVOLENUS libro quarto ex Plautio* Servi nomine, qui pignori datus est, ad exhibendum cum creditore, non cum debitore agendum est, quia qui pignori dedit, ad usucapionem tantum possidet, quod ad reliquas omnes causas pertinet, qui accepit possidet, adeo ut adici possit et possessio eius qui pignori dedit.

17 *MARCELLUS libro septimo decimo digestorum* Si per errorem de alienis fundis quasi de communibus iudicio communi dividundo accepto ex adiudicatione possidere coeperim, longo tempore capere possum.

18 *MODESTINUS libro quinto regularum* Quamvis adversus fiscum usucapio non procedat, tamen ex bonis vacantibus, nondum tamen nuntiatis, [9]emptor praedii ex isdem bonis exstiterit, recte diutina possessione capiet: idque constitutum est.

19 *IAVOLENUS libro primo epistularum* Si hominem emisti, ut, si aliqua condicio extitisset, inemptus fieret, et is tibi traditus est et postea condicio emptionem resolvit: tempus, quo apud emptorem fuit, accedere venditori debere existimo, quoniam eo genere retro acta venditio esset redhibitioni similis, in qua non dubito tempus eius qui redhibuerit venditori accessurum, quoniam[10] ea venditio proprie dici non potest.

20 *IDEM libro quarto epistularum* Possessio testatoris ita heredi procedit, si medio tempore[10a] a nullo possessa est.

21 *IDEM libro sexto epistularum* Ei, a quo fundum pro herede[11] diutius possidendo capturus eram[12], locavi eum: an ullius momenti eam locationem existimes, quaero: quod si nullius momenti existimas, an durare nihilo minus usucapionem[13] eius fundi putes. item quaero, si eidem vendidero eum fundum, quid de his causis, de quibus supra quaesii, existimes. respondit: si is, qui pro herede fundum possidebat, domino eum locavit, nullius momenti locatio est, quia dominus suam rem conduxisset: sequitur ergo, ut ne possessionem quidem locator retinuerit, ideoque longi temporis praescriptio non duravit. in venditione idem iuris est, quod in locatione, ut emptio suae rei consistere non possit.

22 *IDEM libro septimo epistularum* Heres et hereditas tametsi duas appellationes recipiunt, unius personae tamen vice funguntur.

23 *IDEM libro nono epistularum* Eum, qui aedes mercatus est, non puto aliud quam ipsas aedes possidere: nam si singulas res possidere intellegetur, ipsas[14] non possidebit: separatis enim corporibus, ex quibus aedes constant[15], universitas aedium intellegi non poterit. accedit[16] eo, quod, si quis singulas res possidere dixerit, necesse erit dicat[17] possessione superficiei tempori de mobilibus statuto[18] locum esse, solum se capturum esse ampliori[19]: quod absurdum et minime iuri civili conveniens est, ut una res diversis temporibus capiatur, ut puta cum

(1) emptorem *ins.* (2) esse *F* (3) peperisse *F* (4) potest *F* (5) an heredi eius procedat usucapio. sed verum est eum in sua vita desisse possidere: ideoque nec postliminium ei prodest, ut videatur usucepisse: nam interrumpitur usucapio. et si ipsi reverso non prodest, quemadmodum heredi eius proderit? *scr.* (6) *D.* 49, 15, 22, 3; *cf. Tryphoninus D.* 49, 15, 12, 2 (7) *Paulus videtur scripsisse talia:* nam si dominus reversus fuerit, intellegi usucaptum: si ibi decesserit, [per legem Corneliam ad successores eius pertinere. quod si ipse possederit, potest] dubitari an per legem Corneliam ad successores eius pertineat. Marcellus posse plenius fictionem legis accipi. quemadmodum enim postliminio reversus plus iuris habere potest in his quae servi egerunt quam in his quae per se vel per servum possidebat, [ita a captivo coepta usucapio cum ipsi interrumpatur nec restituatur ne postliminio quidem, hereditas eius propter fictionem legis Corneliae eodem loco esse videtur quo sunt hereditates omnes, ut coepta usucapio impleatur:] nam hereditatem in quibusdam vice personae fungi receptum est. [Sed verior est Iuliani sententia exceptis rebus peculiaribus possessionem semper interrumpi captivitate] ideoque in successoribus locum non habere usucapionem (8) si] etsi *scr.* (9) qui *ins.* (10) quamquam *Cuiacius* (10a) res *ins.* (11) here *F* (12) earum *F* (13) usucapionem] *F*[1], capionem *F*[2] (14) aedes *ins. F*[2] (15) constent *F*[2] (16) accidit *F* (17) in *ins. edd.* (18) temporibus de mobilibus statuta *F*[1] (19) ampliari *F*

aedes ex duabus rebus constant, ex solo et super-
ficie, et universitas earum possessionem temporis
1 immobilium rerum omnium mutet[1]. Si autem
columna evicta fuerit, puto te ex empto cum vendi-
tore recte acturum et[2] eo genere rem salvam habi-
2 turum. Si autem demolita domus est, ex integro
res mobiles possidendae sunt, ut tempore, quod in
usucapione rerum mobilium constitutum est, usuca-
piantur. et non potes[3] recte uti eo tempore, quo
in aedificio fuerunt: nam quemadmodum eas solas
et separatas ab aedificio non possedisti, sic nec
penes te singulae aut separatae fuerunt et cohae-
rentibus his in aedificio, depositis aedibus, quae
hoc quoque ipsum continent[4]. neque enim recipi po-
test, ut eadem res et ut res soli et tamquam mobilis
sit possessa.

24 *Pomponius libro vicensimo quarto ad Quintum
Mucium* Ubi lex inhibet usucapionem, bona fides
1 possidenti nihil prodest. Interdum etiamsi non
fuerit inchoata usucapio a defuncto, procedit heredi
eius: veluti si vitium, quod obstabat non ex persona,
sed ex re, purgatum fuerit, ut puta si fisci res esse
desierit aut furtiva aut vi possessa.

25 *Licinnius Rufinus libro primo regularum*
Sine possessione usucapio contingere non potest.

26 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum*
Numquam superficies sine solo capi longo tempore
potest.

27 *Idem libro trigensimo primo ad Sabinum*
Celsus libro trigensimo quarto errare eos ait, qui
existimarent, cuius rei quisque bona fide adeptus sit
possessionem, pro suo usucapere eum posse[5] nihil
referre, emerit nec ne, donatum sit nec ne, si modo
emptum vel donatum sibi existimaverit, quia neque
pro legato neque pro donato neque pro dote usu-
capio valeat, si nulla donatio, nulla dos, nullum le-
gatum sit. idem et in litis aestimatione placet, ut,
nisi vere quis litis aestimationem subierit, usucapere
non possit.

28 *Pomponius libro septimo decimo ad Sabinum*
Si servo furiosi vel infantis res tradita sit, usu per
eum eas personas capere posse constat.

29 *Idem libro vicensimo secundo ad Sabinum*
Cum solus heres essem, existimarem autem te quo-
que pro parte heredem esse, res hereditarias pro
parte tibi tradidi. propius est, ut usu eas capere
non possis, quia nec pro herede usucapi potest quod
ab herede possessum est neque aliam ullam habes
causam possidendi. ita tamen hoc verum est, si non
ex transactione id factum fuerit. idem dicimus, si
tu quoque existimes te heredem esse: nam hic quo-
que possessio veri heredis obstabit tibi.

30 *Idem libro trigensimo ad Sabinum* Rerum
mixtura facta an usucapionem cuiusque praeceden-
tem interrumpit, quaeritur. tria autem genera sunt
corporum, unum, quod continetur uno spiritu et
Graece *ἡνωμένον*[6] vocatur, ut homo tignum lapis et
similia: alterum, quod ex contingentibus, hoc est
pluribus inter se cohaerentibus constat, quod *συνημ-
μένον*[7] vocatur, ut aedificium navis armarium: ter-
tium, quod ex distantibus constat, ut corpora plura
non[8] soluta, sed uni nomini subiecta, veluti populus
legio grex. primum genus usucapione[9] quaestionem
1 non habet, secundum et tertium habet. Labeo
libris epistularum[10] ait, si is, cui ad tegularum vel
columnarum usucapionem decem dies superessent,
in aedificium eas coniecisset, nihilo minus eum usu-
capturum, si aedificium possedisset. quid ergo in
his, quae non quidem implicantur rebus soli[11], sed
mobilia permanent, ut in anulo gemma? in quo ve-
rum est et aurum et gemmam possideri et usucapi,
2 cum utrumque maneat integrum. De tertio ge-
nere corporum videndum est. non autem grex uni-
versus sic capitur usu quomodo singulae res, nec sic
quomodo cohaerentes. quid ergo est? etsi ea natura
eius est, ut adiectionibus corporum maneat, non
item[12] tamen universi gregis ulla est usucapio, sed
singulorum animalium sicuti possessio, ita et usu-
capio. nec si quid emptum immixtum fuerit gregi
augendi eius gratia, idcirco possessionis causa muta-
bitur, ut, si reliquus[13] grex dominii mei sit, [14]haec
quoque ovis, sed singulae suam causam habebunt,
ita ut, si quae furtivae erunt, sint quidem ex grege,
non tamen usucapiantur.

31 *Paulus*[15] *libro trigensimo secundo ad Sabinum*
Numquam in usucapionibus iuris error possessori
prodest: et ideo Proculus ait, si per errorem initio
venditionis tutor pupillo auctor factus sit vel post
longum tempus venditionis peractum[16], usucapi non
1 posse, quia iuris error est. In usucapionibus mo-
2 bilium continuum tempus numeratur. Servus licet
in libertate moretur, nihil possidet nec per eum alius.
atquin si nomine alicuius, dum in libertate moratur,
nactus fuerit possessionem, adquiret ei, cuius nomine
3 nactus fuerit. Si servus meus vel filius peculiari
vel etiam meo nomine quid tenet, ut ego per eum
ignorans possideam vel etiam usucapiam: si is furere
coeperit, donec in eadem causa res fuerit, intellegen-
dum est et possessionem apud me remanere et usu-
capionem procedere, sicuti per dormientes quoque
eos idem nobis contingeret. idemque in colono et
4 inquilino, per quos possidemus, dicendum est. Si
vi aut clam aut precario possessionem nactus quis
postea furere coeperit, et possessio et causa eadem
durat de hoc, quod precario furiosus habet[17], quem-
admodum interdicto quoque uti possidetis furiosi
nomine recte experimur eius[18] possessionis nomine,
quam ante furorem per se vel post furorem per alium
5 nactus est. Vacuum tempus, quod ante aditam
hereditatem vel post aditam intercessit, ad usucapio-
6 nem heredi procedit. Si defunctus emit, heres
autem putat eum ex donationis causa possedisse,
usu eum capturum Iulianus ait.

32 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabi-
num* Si fur rem furtivam a domino emerit et pro
tradita habuerit, desinet eam pro furtiva possidere
1 et incipiet pro suo possidere. Si quis id, quod
possidet, non putat sibi per leges licere usucapere,
dicendum est, etiamsi erret, non procedere tamen
eius usucapionem, vel quia non bona fide videatur
possidere vel quia in iure erranti non procedat usu-
2 capio. Incertam partem possidere nemo potest:
ideo si plures sint in fundo, qui ignorent, quotam
quisque partem possideat, neminem eorum mera sup-
tilitate possidere Labeo scribit.

33 *Iulianus libro quadragensimo quarto digesto-
rum* Non solum bonae fidei emptores, sed et om-
nes, qui possident ex ea causa, quam usucapio sequi
solet, partum ancillae furtivae usu suum faciunt, id-
que ratione iuris introductum arbitror: nam ex qua
causa quis ancillam usucaperet, nisi lex duodecim
tabularum vel Atinia obstaret, ex ea causa necesse
est partum usucapi, si apud eum conceptus et edi-
tus eo tempore fuerit, quo furtivam esse matrem
1 eius ignorabat. Quod vulgo respondetur ipsum
sibi causam possessionis mutare non posse, totiens
verum est, quotiens quis sciret se bona fide non
possidere et lucri faciendi causa inciperet possidere:
idque per haec probari posse. si quis emerit fun-
dum sciens ab eo, cuius non erat, possidebit pro

(1) *talia expectamus:* ut potius, cum aedes ex duabus rebus constant, ex solo et superficie, universitas earum possessione temporis immobilium rerum dominum mutet (2) ex *ins. F²* (3) potest *F* (4) nam quemadmodum eas solas et separatas ab aedificio non possedisti nisi depositis aedibus, quae hoc quoque ipsum continent, sic nec penes te singulae aut separatae fuerunt cohaerentibus his in aedificio *scr.* (5) pro suo usucapere eum posse *del.* (6) *id est:* continuum (7) *id est:* coniunctum (8) non *del. Bernays* (9) usucapione] huiusce modi *scr.* (10) libris posteriorum *scr.* (11) solis *F* (12) idem *F* (13) reliquis *F* (14) sit *ins.* (15) Pomponius *Schulting* (16) factus sit post tempus venditione peracta *scr.* (17) de hoc quod precario furiosus habet *abundant* (18) eius *bis F*

possessore: sed si eundem a domino emerit, incipiet
pro emptore possidere, nec videbitur sibi ipse cau-
sam possessionis mutasse. idemque iuris erit etiam,
si a non domino emerit, cum existimaret eum domi-
num esse. idem hic si a domino heres institutus
fuerit vel bonorum eius possessionem acceperit, in-
cipiet fundum pro herede possidere. hoc amplius
si iustam causam habuerit existimandi se heredem
vel bonorum possessorem domino extitisse, fundum
pro herede possidebit nec causam possessionis sibi
mutare videbitur. cum haec igitur recipiantur in eius
persona [1], qui possessionem habet, quanto magis in
colono recipienda sunt, qui nec vivo nec mortuo
domino ullam possessionem habet? et certe si colo-
nus mortuo domino emerit fundum ab eo, qui existi-
mabat se heredem eius vel bonorum [2] possessorem
2 esse, incipiet pro emptore possidere. Si dominus
fundi homines armatos venientes existimaverit [3] at-
que ita profugerit, quamvis nemo eorum fundum in-
gressus fuerit, vi deiectus videtur: sed nihilo minus
id praedium, etiam antequam in potestate domini
redeat, a bonae fidei possessore usucapitur, quia lex
Plautia et Iulia ea demum vetuit longa possessione
capi, quae vi possessa fuissent, non etiam ex quibus
3 vi quis deiectus fuisset. Si mihi Titius, a quo
fundum petere volebam, possessione cesserit, usu-
capionis causam iustam habebo. sed et is, a quo
ex stipulatu fundum petere volebam, cedendo mihi
possessione, si solvendi causa id fecerit, eo ipso
4 efficiet, ut fundum longo tempore capiam. Qui
pignori rem dat, usucapit, quamdiu res apud credi-
torem est: si creditor eius possessionem alii tradi-
derit, interpellabitur usucapio: et quantum ad usu-
capionem attinet, similis est ei qui quid deposuit vel
commodavit, quos palam est desinere usucapere, si
commodata vel deposita res alii tradita fuerit ab eo,
qui commodatum vel depositum accepit. plane si
creditor nuda conventione hypothecam contraxerit,
5 usucapere debitor perseverabit. Si rem tuam,
cum bona fide possiderem, pignori tibi dem ignoranti
tuam esse, desino usucapere, quia non intellegitur
quis suae rei pignus contrahere. at si nuda con-
ventione pignus contractum fuerit, nihilo minus usu-
capiam, quia hoc quoque modo nullum pignus con-
6 tractum videtur. Si rem pignori datam creditoris
servus subripuerit, cum eam [4] creditor possideret,
non interpellabitur usucapio debitoris, quia servus
dominum suum possessione non subvertit. sed et si
debitoris servus subripuerit, quamvis creditor pos-
sidere desinat, tamen debitori usucapio durat, non
secus ac si eam creditor debitori tradidisset: nam
quantum ad usucapiones attinet, servi subtrahendo
res non faciunt deteriorem dominorum condicionem.
facilius optinebitur, si precario possidente debitore
servus eius subripuerit. nam conductio idem prae-
stat, quod si [5] apud creditorem res esset: possidet
enim hoc casu creditor. sed et si utrumque inter-
cesserit et precarii rogatio et conductio, intellegitur
creditor possidere et precarii rogatio non in hoc
interponitur, ut debitor possessionem habeat, sed ut
ei tenere rem liceat.

34 *Alfenus Varus libro primo digestorum a Paulo epitomatorum* Si servus insciente domino rem peculiarem vendidisset, emptorem usucapere posse.

35 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Si homo, cuius usus fructus legatus erat, ab herede numquam possessus subreptus fuisset, quaesitum est, quia heres furti actionem non haberet, an usucapi possit. Sabinus respondit nullam eius rei usucapionem esse, cuius nomine furti agi possit, agere autem furti eum, qui frui deberet, posse. quod si [6] accipiendum est, ut fructuarius poterit [7] uti frui: aliter enim homo in causa [8] non perduceretur. sed si utenti iam et fruenti abductus homo fuerit, non solum ipse, sed etiam heres furti agere poterit.

36 *Gaius libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Potest pluribus modis accidere, ut quis
rem alienam aliquo errore deceptus tamquam suam
vendat forte aut donet et ob id a bonae fidei pos-
sessore res usucapi possit: veluti si heres rem de-
functo commodatam aut locatam vel apud eum de-
positam existimans hereditariam esse alienaverit.
1 Item si quis aliqua existimatione deceptus credi-
derit ad se hereditatem pertinere, quae ad eum non
pertineat, et rem hereditariam alienaverit, aut si is,
ad quem usus fructus ancillae pertinet, partum eius
existimans suum esse, quia et fetus pecudum ad
fructuarium pertinet, alienaverit,

37 *Idem libro secundo* [9] *institutionum* furtum non
committit [10]: furtum enim sine affectu furandi non
1 committitur [11]. Fundi quoque alieni potest ali-
quis sine vi nancisci possessionem [12], quae vel ex
neglegentia domini vacet vel quia dominus sine suc-
cessore decesserit vel longo tempore afuerit.

38 [13] *Idem libro secundo rerum cottidianarum sive aureorum* Quam rem ipse quidem non potest usucapere, quia intellegit alienum se possidere et ob id mala fide possidet. sed si alii bona fide accipienti tradiderit, poterit is usucapere, quia neque vi possessum neque furtivum possidet: abolita est enim quorundam veterum sententia existimantium etiam fundi locive furtum fieri.

39 *Marcianus libro tertio institutionum* Si solum usucapi non poterit, nec superficies usucapietur.

40 *Neratius libro quinto regularum* Coeptam usucapionem a defuncto posse et ante aditam hereditatem impleri constitutum est.

41 *Idem libro septimo membranarum* Si rem subreptam mihi procurator meus adprehendit, quamvis per procuratorem possessionem apisci nos iam fere conveniat, nihilo magis eam in potestatem meam redisse usuque capi posse existimandum est [14], quia contra statui captiosum erit.

42 *Papinianus libro tertio quaestionum* Cum vir praedium dotale vendidit scienti vel ignoranti rem dotis esse, venditio non valet. quam defuncta postea muliere in matrimonio confirmari convenit, si tota dos lucro mariti cessit. idem iuris est, cum is, qui rem furtivam vendidit, postea domino heres exstitit.

43 *Idem libro vicensimo secundo quaestionum*
Heres eius, qui bona fide rem emit, usu non capiet
sciens alienum, si modo ipsi possessio tradita sit:
continuatio vero non impedietur heredis [15] scientia.
1 Patrem usu non capturum, quod filius emit, propter
suam vel filii scientiam certum est.

44 *Idem libro vicensimo tertio quaestionum* Iusto
errore ductus Titium filium meum et in mea po-
testate esse existimavi, cum adrogatio non iure in-
tervenisset: eum ex re mea quaerere mihi non exis-
timo. non enim constitutum est in hoc, quod in
homine libero qui bona fide servit placuit: ibi propter
adsiduam et cottidianam comparationem servorum
ita constitui publice interfuit, nam frequenter igno-
rantia liberos emimus, non autem tam facilis fre-
1 quens [16] adoptio vel adrogatio filiorum est. Con-
stat, si rem alienam scienti mihi vendas, tradas
autem eo tempore, quo dominus ratum habet, tradi-
tionis tempus inspiciendum remque meam fieri.
2 Etsi possessionis, non contractus initium, quod [17]
ad usucapionem pertinet, inspici placet, nonnumquam
tamen evenit, ut non initium praesentis possessionis,
sed causam antiquiorem traditionis, quae bonam
fidem habuit, inspiciamus, veluti circa partum eius

(1) personam *F* (2) bonorem *F* (3) extimuerit *Cuiacius* (4) ea *F* (5) quod si] quasi *S* (6) sic *dett.* (7) potuerit *Schulting* (8) causam *edd.* (9) § 50 (10) si is ad quem ancillae usus fructus pertinet, partum etiam suum esse credens vendiderit aut donaverit, furtum non committit *Gaius* (11) aliis quoque modis accidere potest, ut quis sine vitio furti rem alienam ad aliquem transferat et efficiat, ut a possessore usucapiatur *ins. Gaius* (12) possessionem nancisci *Gai.* (13) *cf. Inst.* 2, 6. 7 (14) et *F* (15) heredi *F* (16) frequens *del.* (17) quo *F*

mulieris, quam bona fide coepit[1] possidere, non enim ideo minus capietur usu puer, quod alienam matrem, priusquam eniteretur, esse cognovit[1]. idem
3 in servo postliminio reverso dictum est. Nondum aditae hereditatis[2] tempus usucapioni datum est, sive servus hereditarius aliquid comparat, sive defunctus usucapere coeperat: sed haec iure singulari
4 recepta sunt. Filius familias emptor alienae rei, cum patrem familias se factum ignoret, coepit rem sibi traditam possidere: cur non capiat usu, cum bona fides initio possessionis adsit, quamvis eum se per errorem esse arbitretur, qui rem ex causa peculiari quaesitam nec possidere possit? idem dicendum erit et si ex patris hereditate ad se pervenisse
5 rem emptam non levi praesumptione credat. Non mutat usucapio superveniens pro emptore vel pro herede, quo minus pignoris persecutio salva sit: ut enim usus fructus usucapi non potest, ita persecutio pignoris, quae nulla societate dominii coniungitur, sed sola conventione constituitur, usucapione rei non
6 peremitur. Eum, qui postea quam usucapere coepit in furorem incidit, utilitate suadente relictum[3] est, ne languor animi damnum etiam in bonis ad-
7 ferat, ex omni causa implere usucapionem. Si, cum apud hostes dominus aut pater agat, servus aut filius emat, an et tenere incipiat? si quidem ex causa peculii possedit, usucapionem inchoari nec impedimento domini captivitatem esse, cuius scientia non esset in civitate necessaria. si vero non ex causa peculii compararetur, usu non capi nec iure postliminii quaesitum intellegi, cum prius esset, ut, quod usucaptum diceretur, possessum foret. sin autem pater ibi decesserit, quia tempora captivitatis ex die quo capitur morti iungerentur, potest filium dici et possedisse sibi et usucepisse intellegi.

45[4] *Idem libro decimo responsorum* Praescriptio longae possessionis ad optinenda loca iuris gentium publica concedi non solet. quod ita procedit, si quis, aedificio funditus diruto quod in litore posuerat (forte quod aut deposuerat[5] aut dereliquerat aedificium), alterius postea eodem loco extructo, occupantis[6] datam exceptionem opponat, vel si quis, quod in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure prohibeat.
1 Post mortem domini, [7]servus hereditarius peculii nomine rem coepit tenere, usucapionis primordium erit tempus hereditatis aditae: quemadmodum etenim usucapietur, quod ante defunctus non possederat?

46 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Pro soluto usucapit, qui rem debiti causa recipit: et non tantum quod debetur, sed et quodlibet pro debito solutum hoc titulo usucapi potest.

47 *Paulus libro tertio ad Neratium* Si emptam rem mihi procurator ignorante me meo nomine adprehenderit, quamvis possideam, eam non usucapiam, quia ut ignorantes usuceperimus, in peculiaribus tantum rebus receptum est.

48 *Idem libro secundo manualium* Si existimans debere tibi tradam, ita demum usucapio sequitur, si et tu putes debitum esse. aliud, si putem me ex causa venditi teneri et ideo tradam: hic enim nisi emptio[8] praecedat, pro emptore usucapio locum non habet. diversitatis causa in illo est, quod in ceteris causis solutionis tempus inspicitur neque interest, cum stipulor, sciam alienum esse nec ne: sufficit enim me putare tuum esse, cum solvis: in emptione autem et contractus tempus inspicitur et quo[9] solvitur: nec potest pro emptore usucapere, qui non emit, nec pro soluto, sicut in ceteris contractibus.

49 *Labeo libro quinto pithanon a Paulo epitomatorum* Si quid est subreptum, id usucapi non potest, antequam in domini potestatem pervenerit. *Paulus:* immo forsitan et contra: nam si id, quod mihi pignori dederis, subripueris, erit ea res furtiva facta: sed simul atque in meam potestatem venerit, usucapi poterit.

IIII[10].

PRO EMPTORE.

1 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Possessor, qui litis aestimationem optulit, pro emptore incipit possidere.

2 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Pro emptore possidet, qui re vera emit, nec sufficit tantum in ea opinione esse eum, ut putet se pro emptore possidere, sed debet etiam subesse causa emptionis. si tamen existimans me debere tibi ignoranti tradam, usucapies. quare ergo et si putem me vendidisse et tradam, non capies usu[11]? scilicet quia in ceteris contractibus sufficit traditionis tempus, sic[12] denique si sciens stipuler rem alienam, usucapiam, si, cum traditur mihi, existimem illius esse: at in emptione et illud tempus inspicitur, quo contrahitur: igitur et bona fide emisse debet et posses-
1 sionem bona fide adeptus esse. Separata est causa possessionis et usucapionis: nam vere dicitur quis emisse, sed mala fide: quemadmodum qui sciens alienam rem emit, pro emptore possidet, licet usu
2 non capiat. Si sub condicione emptio facta sit, pendente condicione emptor usu non capit. idemque est et si putet condicionem extitisse, quae nondum exstitit: similis est enim ei, qui putat se emisse. contra si exstitit et ignoret, potest dici secundum Sabinum, qui potius substantiam intuetur quam opinionem, usucapere eum. est tamen nonnulla diversitas, quod ibi, cum rem putat alienam, quae sit venditoris, affectionem emptoris habeat, at cum nondum putat condicionem exstitisse, quasi nondum putat sibi emisse. quod apertius quaeri potest, si, cum defunctus emisset, heredi eius tradatur, qui nesciat defunctum emisse, sed ex alia causa sibi
3 tradi, an usucapio cesset. Sabinus, si sic empta sit, ut, nisi pecunia intra diem certum soluta esset, inempta res fieret, non usucapturum nisi persoluta pecunia. sed videamus, utrum condicio sit hoc an conventio: si conventio est, [13]magis resolvetur quam
4 implebitur. Si in diem addictio facta sit, id est nisi si quis meliorem condicionem attulerit, perfectam esse emptionem et fructus emptoris effici et usucapionem procedere Iulianus putabat: alii et hanc sub condicione esse contractam, ille non contrahi,
5 sed resolvi dicebat, quae sententia vera est. Sed et illa emptio pura est, ubi convenit, ut, si displi-
6 cuerit intra diem certum, inempta sit. Cum Stichum emissem, Dama per ignorantiam mihi pro eo traditus est. Priscus ait usu me eum non capturum, quia id, quod emptum non sit, pro emptore usucapi non potest: sed si fundus emptus sit et ampliores fines possessi sint, totum longo tempore capi, quoniam universitas eius possideatur, non singulae par-
7 tes. Eius bona emisti, apud quem mancipia deposita erant: Trebatius ait usu te non capturum,
8 quia empta non sint. Tutor ex pupilli auctione[14] rem, quam eius putabat esse, emit. Servius ait posse eum usucapere: in cuius opinionem[15] decursum est eo, quod deterior causa pupilli non fit, si propius habeat emptorem, et, si minoris emerit[16], tutelae iudicio tenebitur ac si alii minoris addixisset:
9 idque et a divo Traiano constitutum dicitur. Procuratorem quoque, qui ex auctione[14], quam mandatu domini facit, emerit, plerique putant utilitatis causa pro emptore usucapturum. idem potest dici et si

(1) coepi ... cognovi *Hal.* (2) hereditati *F* (3) receptum *Hal.* (4) *ad pr. cf. D.* 44, 3, 7 (5) posuerat forte quod aut deposuerat *scripsi*, posuerat F^a, deposuerat F^b (6) occupanti *S* (7) nisi *ins.* (8) emptio] actio *F* (9) quod *F*

(10) *Ed.* 1...5; *Sab.* 6...11; *Pap.* 12. 13; *App.* 14. — *Bas.* 50, 4. — *Cf. Cod.* 7, 26 (11) usum *F* (12) sic *del.* (13) emptio *ins.* (14) actione F^2 (15) opinione *F* (16) tutor *ins.*

negotia domini gerens ignorantis emerit propter ean-
10 dem utilitatem. Si servus tuus peculiari nomine
emat rem, quam scit alienam, licet tu ignores alienam
11 esse, tamen usu non capies. Celsus scribit, si
servus meus peculiari nomine apiscatur possessionem,
id etiam ignorantem me usucapere: quod si non pe-
culiari nomine, non nisi scientem me: et si vitiose
coeperit possidere, meam vitiosam esse possessionem.
12 Pomponius quoque in his, quae nomine domini
possideantur, domini potius quam servi voluntatem
spectandam ait: quod si peculiari, tunc mentem servi
quaerendam. et si servus mala fide possideat ea-
que[1] dominus nanctus sit, ut suo nomine possideat,
adempto puta peculio, dicendum est, ut eadem causa
sit possessionis et ideo usucapio ei non magis pro-
13 cedat. Si servus bona fide emerit peculiari no-
mine, ego ubi primum cognovi sciam alienam, pro-
cessuram usucapionem Celsus ait: initium enim
possessionis sine vitio fuisse: sed si eo[2] tempore
quo emit, quamquam id bona fide faciat, ego alie-
14 nam rem esse sciam, usu me non capturum. Et
si quod non bona fide servus meus emerit, in pac-
tionem libertatis mihi dederit, non ideo me magis
usucapturum: durare enim primam causam posses-
15 sionis idem Celsus ait. Si a pupillo emero sine
tutoris auctoritate, quem puberem esse putem, dici-
mus usucapionem sequi, ut hic plus sit in re quam[3]
in existimatione: quod si scias pupillum esse, putes
tamen pupillis licere res suas sine tutoris auctoritate
administrare, non capies usu, quia iuris error nulli
16 prodest. Si a furioso, quem putem sanae men-
tis, emero, constitit usucapere[4] utilitatis causa me
posse, quamvis nulla esset emptio et ideo neque de
evictione actio nascitur mihi nec Publiciana competit
17 nec accessio possessionis. Si eam rem, quam
pro emptore usucapiebas, scienti mihi alienam esse
18 vendideris, non capiam usu. Etiam heredi ulte-
riori defuncti possessio proderit, quamvis medius
19 heres possessionem eius nanctus non sit. Si de-
functus bona fide emerit[5], usucapietur res, quamvis
heres scit alienam esse. hoc et in bonorum pos-
sessore et in fideicommissariis, quibus ex Trebelliano
restituitur hereditas, ceterisque praetoriis successori-
20 bus observatum est. Emptori tempus venditoris
21 ad usucapionem procedit. Si rem alienam emero
et, cum usucaperem, eandem rem dominus a me
petierit, non interpellari usucapionem meam litis
contestatione. sed si litis aestimationem sufferre ma-
luerim, ait Iulianus causam possessionis mutari ei,
qui litis aestimationem sustulerit, idemque esse, si
dominus[6] ei, qui rem emisset a non domino, do-
nasset: eaque sententia vera est.

3 *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edic-
tum* Litis aestimatio similis est emptioni.

4 *Iavolenus libro secundo ex Plautio* Emptor
fundi partem eius alienam esse non[7] ignoraverat:
responsum est nihil eum ex eo fundo longa posses-
sione capturum. quod ita verum esse existimo, si,
quae pars aliena esset in eo fundo, emptor ignora-
verat: quod si certum locum esse sciret, reliquas
partes longa possessione capi posse non dubito.
1 Idem iuris est, si is, qui totum fundum emebat,
pro indiviso partem aliquam alienam esse scit: eam
enim dumtaxat non capiet, ceterarum partium non
impedietur longa possessione capio.

5 *Modestinus libro decimo pandectarum* Si rem,
quam tibi pigneravi, subripuero eamque distraxero,
de usucapione dubitatum est: et verius est utiliter
cedere tempora usucapionis.

6 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabi-
num* Qui, cum pro herede vel pro emptore usuca-
peret, precario rogavit, usucapere non potest: quid
porro inter eas res interest, cum utrubique desinat
ex prima causa possidere, qui precario vult habere?
1 Si ex decem servis, quos emerim, aliquos putem
alienos et qui sint sciam, reliquos usucapiam: quod
si ignorem, qui sint alieni, neminem usucapere pos-
2 sum. Post mortem eius, qui hominem emerit,
expleto tempore, quod defuisset ad usucapionem,
quamvis eum hominem heres possidere non coe-
pisset, fiet tamen eius: sed ita hoc, si nemo eum
possedisset.

7 *Iulianus libro quadragensimo quarto digesto-
rum* Qui fundum pro emptore possidebat, antequam
diutinam possessionem impleret, decessit: servi, qui
in possessionem relicti fuerant, discesserunt relin-
quendae eius gratia: quaesitum est, an nihilo minus
heredi tempus longae possessionis procedere potest.
respondit[8] etiam discedentibus servis hoc tempus
1 heredi procedere. Si fundum Cornelianum pro
emptore longa possessione capiam et partem ex vi-
cini fundo ei adiciam, utrum eam quoque partem
reliquo tempore pro emptore capiam an integro sta-
tuto tempore? respondi: partes, quae emptioni[9]
fundi adiciuntur, propriam ac separatam condicionem
habent, et ideo possessionem quoque earum separa-
tim nancisci oportere et longam possessionem earum
2 integro statuto tempore impleri. Servus meus
Titio mandavit, ut fundum ei emeret, eique manu-
misso[10] Titius possessionem tradidit: quaesitum est,
an longa possessione caperet. respondit[8], si servus
meus mandaverit Titio, ut fundum emeret, et manu-
misso ei Titius fundum tradiderit, cum putaret[11]
peculium ei concessum esse vel etiam cum ignoraret
peculium concessum non esse, nihilo minus[12] servum
diutina possessione capere, quia aut scit servus pe-
culium sibi concessum non esse aut scire debet et
per hoc similis est ei, qui se creditorem esse simu-
lat. quod si scierit Titius peculium manumisso con-
cessum non esse, donare potius quam indebitum
3 fundum solvere intellegendus est. Si tutor rem
pupilli subripuerit et vendiderit, usucapio non con-
tingit, priusquam res in potestatem pupilli redeat:
nam tutor in re pupilli tunc domini loco habetur,
cum tutelam administrat, non cum pupillum spoliat.
4 Qui bona fide alienum fundum emit et possessio-
nem eius amisit, deinde eo tempore adprehendisset,
quo scit rem alienam esse, non capiet longo tem-
pore, quia initium secundae possessionis vitio non
carebit, nec similis[13] est ei, qui emptionis quidem
tempore putat fundum vendentis esse, sed cum tra-
ditur, scit alienum esse: cum enim semel amissa
fuerit possessio, initium rursus reciperatae posses-
sionis spectari oportet. quare si eo tempore red-
hibeatur homo, quo emptor scit alienum esse, usu-
capio non contingit, quamvis antequam venderet, in
ea causa fuerit, ut usucaperet. idem iuris est in eo,
qui de fundo deiectus possessionem per interdictum
5 reciperavit, sciens iam alienum esse. Qui sciens
emit ab eo, quem praetor ut suspectum heredem
6 deminuere vetuit, usu non capiet. Procurator
tuus si fundum, quem centum aureis vendere pote-
rat, addixerit triginta aureis in hoc solum, ut te
damno adficeret, ignorante emptore, dubitari non
oportet, quin emptor longo tempore capiat: nam et
cum sciens quis alienum fundum vendidit ignoranti,
non interpellatur[14] longa possessio. quod si emptor
cum procuratore collusit et eum praemio corrupit[15],
quo vilius mercaretur, non intellegetur bonae fidei
emptor nec longo tempore capiet: et si adversus
petentem dominum uti coeperit exceptione[16] rei vo-
luntate eius venditae, replicationem doli utilem futu-
7 ram esse. Furtiva res non intellegitur redisse in
domini potestatem, quamvis possideret eam, si modo
ignoraverit subreptam sibi esse: si igitur servum, qui
tibi subreptus erat, ignoranti tibi tuum esse pignori

(1) eamque *F* (2) ipso *ins.* F^2 (3) plus quam in re sit *Cuiacius* (4) constitutus capere F^1, constitit uscapere (*sic*) F^2 (5) emit F^2 (6) dominos *F* (7) non esse *F* (8) respondi *scr.* (9) empto vicini *scr.* (10) peculio non concesso *ins.* (11) putareet F^1, putaret et F^2 (12) nullo modo *scr.* (13) nec dissimilis *S* (14) impeditur *scr.* (15) corruperit F^2 (16) exceptionem *F*

dedero et soluta pecunia eum Titio vendidero, Titius
8 usucapere non poterit. Liber homo, qui bona fide nobis servit, isdem modis ex re nostra adquirit nobis, quibus per servum nostrum adquirere solemus: quare sicut traditione, ita usucapione rem nostram faciemus interveniente libera persona, et si peculii nomine, quod nos sequi debet, emptio contracta fuerit, etiam ignorantes usucapiemus.

8 *Idem libro secundo ex Minicio* Si quis, cum sciret venditorem pecuniam statim consumpturum, servos ab eo emisset, plerique responderunt eum nihilo minus bona fide emptorem esse, idque verius est: quomodo enim mala fide emisse videtur, qui a domino emit? nisi forte et is, qui a luxurioso et protinus scorto daturo pecuniam servos emit, non usucapiet.

9 *Idem libro tertio ad Urseium Ferocem* Qui ob pactionem libertatis ancillam furtivam a servo accepit, potest partum eius quasi emptor usucapere.

10 *Idem libro secundo ad Minicium* Servus domino ancillam, quam subripuerat, pro capite suo dedit: ea concepit: quaesitum est, an dominus eum partum usucapere possit. respondit: hic dominus quasi emptor partum usucapere potest, namque res ei abest pro hac muliere et genere[1] quodammodo venditio inter servum et dominum contracta est.

11 *Africanus libro septimo quaestionum* Quod volgo traditum est eum, qui existimat se quid emisse nec emerit, non posse pro emptore usucapere, hactenus verum esse ait, si nullam iustam causam eius erroris emptor habeat: nam si forte servus vel procurator, cui emendam rem mandasset, persuaserit ei se emisse atque ita tradiderit, magis esse, ut usucapio sequatur.

12 *Papinianus libro decimo responsorum* Misso legatario in possessionem res pro emptore usucapiuntur salva praetorii pignoris causa.

13 *Scaevola libro quinto responsorum* Alienam aream bona fide emit et ante impletam diutinam possessionem aedificare coepit: ei[2] denuntiante domino soli intra tempora diutinae possessionis, perseveravit: quaero, utrum interpellata sit an coepta duraverit. respondit secundum ea quae proponerentur non esse interpellatam.

14 *Scaevola*[3] *libro vicensimo quinto digestorum* Intestatae sororis hereditas obvenit duobus fratribus, quorum alter absens erat, alter praesens: praesens etiam absentis causam agebat, ex qua hereditate suo et fratris sui nomine fundum in solidum vendidit Lucio Titio bona fide ementi: quaesitum est, cum scierit partem fundi absentis esse, an totum fundum longa possessione ceperit. respondit, si credidisset mandatu fratris venisse, per longum tempus cepisse.

V[4].

PRO HEREDE VEL[5] PRO POSSESSORE.

1 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabinum* Pro herede ex vivi bonis nihil usucapi potest, etiamsi possessor mortui rem fuisse existimaverit.

2 *Iulianus libro quadragensimo quarto digestorum* Qui legatorum servandorum causa in possessionem mittitur, non interpellat possessionem eius, qui pro herede usucapit: custodiae enim causa rem tenet. quid ergo est? etiam impleta usucapione ius pignoris retinebit, ut non prius discedat, quam si solutum ei legatum fuerit aut eo nomine satisdatum.
1 Quod volgo respondetur causam possessionis neminem sibi mutare posse, sic accipiendum est, ut possessio non solum civilis, sed etiam naturalis intellegatur. et propterea responsum est neque colonum neque eum, apud quem res deposita aut cui commodata est, lucri faciendi causa pro herede usu-
2 capere posse. Filium quoque donatam rem a patre pro herede negavit usucapere Servius, scilicet qui[6] existimabat naturalem possessionem penes eum fuisse vivo patre. cui consequens est, ut filius a patre heres institutus res hereditarias a patre sibi donatas pro parte coheredum usucapere non possit.

3 *Pomponius libro vicensimo tertio ad Quintum Mucium* Plerique putaverunt, si heres sim et putem rem aliquam ex hereditate esse quae non sit, posse me usucapere.

4 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Constat eum, qui testamenti factionem habet, pro herede usucapere posse.

VI[7].

PRO DONATO.

1 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Pro donato is usucapit, cui donationis causa res tradita est: nec sufficit opinari, sed et donatum
1 esse oportet. Si pater filio quem in potestate habet donet, deinde decedat, filius pro donato non
2 capiet usu, quoniam nulla donatio fuit. Si inter virum et uxorem donatio facta sit, cessat usucapio. item si vir uxori rem donaverit et divortium intercesserit, cessare usucapionem Cassius respondit, quoniam non possit causam possessionis sibi ipsa mutare: alias ait post divortium ita usucapturam, si eam[8] maritus concesserit, quasi nunc donasse intellegatur. possidere autem uxorem rem a viro donatam Iulianus putat.

2 *Marcellus libro vicensimo secundo digestorum* Si is, qui alienam[9] rem donaverit, revocare constituerit donationem, etiamsi iudicium ediderit remque coeperit vindicare, curret usucapio.

3 *Pomponius libro vigensimo quarto ad Quintum Mucium* Si vir uxori vel uxor viro donaverit, si aliena res donata fuerit, verum est, quod Trebatius putabat, si pauperior is qui donasset non fieret, usucapionem possidenti procedere.

4 *Idem libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si pater filiae donaverit, quae in potestate eius erat, et eam exheredaverit: si id heres eius ratum habeat, exinde ea[10] usucapiet donationem, qua ex die ratam heres donationem habuerit.

5 *Scaevola libro quinto responsorum* Qui pro donato coeperat usucapere, manumittendo nihil egit, quia nec dominium nanctus fuerit: quaesitum est, an usucapere desierit. respondi eum de quo quaeritur omisisse videri possessionem et ideo usucapionem interruptam.

6 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Donationis causa facta venditione non pro emptore, sed pro donato res tradita usucapitur.

VII[11].

PRO DERELICTO.

1 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Si res pro derelicto habita sit, statim nostra esse desinit et occupantis statim fit, quia isdem modis res desinunt esse nostrae, quibus adquiruntur.

2 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Pro derelicto rem a domino habitam si sciamus,
1 possumus adquirere. Sed Proculus non desinere eam rem domini esse, nisi ab alio possessa fuerit: Iulianus desinere quidem omittentis esse, non fieri autem alterius, nisi possessa fuerit, et recte.

3 *Modestinus libro sexto differentiarum* An pars pro derelicto haberi possit, quaeri solet. et quidem si in re communi socius partem suam reliquerit[12],

---

(1) genere *del.* (2) et *Hal.* (3) idem F^2
(4) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. 4. — *Bas.* 50, 5. — *Cf. Cod.* 7, 29
(5) et *ind. F* (6) quia *S*
(7) *Ed.* 1...3; *Sab.* 4; *Pap.* 5. 6. — *Bas.* 50, 6. — *Cf. Cod.* 7, 27 (8) si iam *scr.* (9) alienam *non est a Marcello*
(10) ex die ea *scr.*
(11) *Ed.* 1...3; *Sab.* 4...7; *Pap.* 8. — *Bas.* 50, 7 (12) dereliquerit *edd.*

eius esse desinit, ut hoc sit in parte, quod in toto: atquin totius rei dominus efficere non potest, ut partem retineat, partem pro derelicto habeat.

4 *PAULUS libro quinto decimo ad Sabinum* Id, quod pro derelicto habitum est et haberi putamus, usucapere possumus, etiam si ignoramus, a quo derelictum sit.

5 *POMPONIUS libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si id, quod pro derelicto habitum possidebas, ego sciens in ea causa esse abs te emerim, me usucapturum constat nec obstare, quod in bonis tuis non fuerit: nam et si tibi rem ab uxore donatam sciens emero, quia quasi volente et concedente do-
1 mino id faceres, idem iuris est. Id[1], quod quis pro derelicto habuerit, continuo meum fit: sicuti cum quis aes sparserit aut aves amiserit[2], quamvis incertae personae voluerit eas esse, tamen eius fierent, cui casus tulerit[3] ea, quae, cum quis pro derelicto habeat, simul intellegitur voluisse alicuius fieri.

6 *IULIANUS libro tertio ad Urseium Ferocem* Nemo potest pro derelicto usucapere, qui falso existimaverit rem pro derelicto habitam esse.

7 *IDEM libro secundo ex Minicio* Si quis merces ex nave iactatas[4] invenisset, num ideo usucapere non possit, quia non viderentur derelictae, quaeritur. sed verius est eum pro derelicto usucapere non posse.

8 *PAULUS libro octavo decimo responsorum* Sempronius Thetidi status quaestionem facere temptabat, quasi de serva sua nata sit. qui iam testato[5] conventus a Procula nutrice Thetidis in solvendis alimentis respondit non se habere, unde alimenta eiusdem exsolvat, sed debere eam patri suo restituere[6] Lucio Titio: idque ex[7] illa in testationem redegisset, ut postea nullam quaestionem pateretur ab eodem Sempronio, Lucius Titius Seiae Proculae solutis alimentis puellam vindicta manumisit: quaero, an possit rescindi libertas Thetidis. Paulus respondit, quoniam dominus ancillae, ex qua Thetis nata est, Thetidem pro derelicto habuisse videtur, potuisse eam a Lucio Titio ad libertatem perduci.

VIII[8].

PRO LEGATO.

1 *ULPIANUS libro sexto disputationum* Legatorum nomine is videtur possidere cui legatum est: pro legato enim possessio et usucapio nulli alii, quam cui legatum est, competit.

2 *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edictum* Si possideam aliquam rem, quam putabam mihi legatam, cum non esset, pro legato non usucapiam:

3 *PAPINIANUS libro vicensimo tertio quaestionum* non magis quam si quis emptum existimet, quod non emerit.

4 *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edictum* Pro legato potest usucapi, si res aliena legata sit aut testatoris quidem sit, sed adempta codicillis ignoratur: in horum enim persona subest iusta causa, quae sufficit ad usucapionem. idem potest dici et si in nomine erit dubitatio, veluti si Titio legatum sit, cum sint duo Titii, ut alter eorum de se cogitatum existimaverit.

5 *IAVOLENUS libro septimo ex Cassio* Ea res, quae legati nomine tradita est, quamvis dominus eius vivat, legatorum tamen nomine usucapietur,

6 *POMPONIUS libro trigensimo secundo ad Sabinum* si is, cui tradita est, mortui esse existimaverit.

7 *IAVOLENUS libro septimo ex Cassio* Nemo potest legatorum nomine usucapere nisi is, cum quo testamenti factio est, quia ea possessio ex iure testamenti proficiscitur.

8 *PAPINIANUS libro vicensimo tertio quaestionum* Si non traditam possessionem ingrediatur sine vitio legatarius, legatae rei usucapio competit.

9 *HERMOGENIANUS libro quinto iuris epitomarum* Pro legato usucapit, cui recte legatum relictum est: sed et si non iure legatum relinquatur vel legatum ademptum est, pro legato usucapi post magnas varietates optinuit.

VIIII[9].

PRO DOTE.

1 *ULPIANUS libro trigensimo primo ad Sabinum* Titulus est usucapionis et quidem iustissimus, qui appellatur pro dote, ut, qui in dotem rem accipiat, usucapere possit spatio sollemni, quo solent, qui pro
1 emptore usucapiunt. Et nihil refert, singulae res
2 an pariter universae in[10] dotem darentur. Et primum de tempore videamus, quando pro dote quis usucapere possit, utrum post tempora nuptiarum an vero et ante nuptias. est quaestio volgata, an sponsus possit (hoc est qui nondum maritus est) rem pro dote usucapere. et Iulianus inquit, si sponsa sponso ea mente tradiderit res, ut non ante eius fieri vellet, quam nuptiae secutae sint, usu[11] quoque capio cessabit: si tamen non evidenter id actum fuerit, credendum esse id agi Iulianus ait, ut statim res eius fiant et, si alienae sint, usucapi possint: quae sententia mihi probabilis videtur. ante nuptias
3 autem non pro dote usucapit, sed pro suo. Constante autem matrimonio pro dote usucapio inter eos locum habet, inter quos est matrimonium: ceterum si cesset matrimonium, Cassius ait cessare usu-
4 capionem, quia et[12] dos nulla sit. Idem scribit et si putavit maritus esse sibi matrimonium, cum non esset, usucapere eum non posse, quia nulla dos sit: quae sententia habet rationem.

2 *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edictum* Si aestimata res ante nuptias tradita sit, nec pro emptore nec pro suo ante nuptias usucapietur.

3 *SCAEVOLA libro vicensimo quinto digestorum* Duae filiae intestato patri heredes exstiterunt et mancipia communia singulae in dotem dederunt et post aliquot annos[13] morte patris familiae herciscundae iudicium inter eas dictatum est. quaesitum est, cum mariti bona fide mancipia in dotem accepta ut dotalia multis annis possederunt, an usucepisse videantur. si qui accipiebant, dantis credidissent esse, respondit nihil proponi, cur non usucepissent.

X[14].

PRO SUO.

1 *ULPIANUS libro quinto decimo ad edictum* Pro suo possessio talis est. cum dominium nobis adquiri putamus, et ex ea causa possidemus, ex qua adquiritur, et praeterea pro suo: ut puta ex causa emptionis et pro emptore et pro suo possideo, item donata vel legata vel pro donato vel pro legato[15]
1 etiam pro suo possideo. Sed si res mihi ex causa iusta puta emptionis tradita sit et usucapiam, incipio quidem et ante usucapionem pro meo possidere. sed an desinam ex causa emptionis post usucapionem, dubitatur: et Mauricianus dicitur existimasse non desinere.

2 *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edictum* Est species possessionis, quae vocatur pro suo. hoc enim modo possidemus omnia, quae mari terra caelo

(1) id] interdum *scr.* (2) emiserit *S* (3) *sic fere Taur.*, qui cassius tulerit F^1, qui eas sustulerit F^2 (4) iactas *Hal.* (5) qui ante testato (*similiter Ruckerus*) *scr.* (6) restituere] relinquere *scr.* (7) idque ea F^2, idque cum *S*
(8) *Sab.* 2. 6; *Ed.* 2. 4. 5. 7; *Pap.* 3. 8. 9. — *Bas.* 44, 25

(9) *Sab.* 1; *Ed.* 2; *App.* 3. — *Bas.* 50, 8. — *Cf. Cod.* 7, 28 (10) in *om. F* (11) usus *F* (12) ei F^1, *del.* F^2 (13) a *ins. S*
(14) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3...5. — *Bas.* 50, 9 (15) vel pro donato vel pro legato *del.*

capimus aut quae alluvione fluminum nostra fiunt. item quae ex rebus alieno[1] nomine possessis nata possidemus, veluti partum hereditariae aut emptae ancillae, pro nostro possidemus: similiter fructus rei emptae aut donatae aut quae in hereditate inventa est.

3 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* Hominem, quem ex stipulatione te mihi debere falso existimabas, tradidisti mihi: si scissem mihi nihil debere[2], usu eum non capiam: quod[3] si nescio, verius est, ut usucapiam, quia ipsa traditio ex causa, quam veram esse existimo, sufficit ad efficiendum, ut id quod mihi traditum est pro meo possideam. et ita Neratius scripsit idque verum puto.

4 *Idem libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si ancillam furtivam emisti fide bona[4] ex ea natum et apud te conceptum est ita possedisti, ut intra constitutum usucapioni tempus cognosceres matrem eius furtivam esse, Trebatius[5] omni modo, quod ita possessum esset, usucaptum esse. ego sic puto distinguendum, ut, si nescieris intra statutum tempus, cuius id mancipium esset, aut si scieris neque potueris certiorem dominum facere, aut si potueris quoque et feceris certiorem, usucaperes: sin vero, cum scires et posses, non feceris certiorem, contra esse: tum enim clam possedisse videberis, neque
1 idem et pro suo et clam possidere potest. Si pater cum filiis bona quae habebat partitus sit et ex ea causa post mortem patris ea teneant, quod inter eos conveniret, ut ea divisio rata esset: usucapio his procedet pro suo in his rebus, quae alienae[6] in
2 bonis patris inveniuntur. Quod legatum non sit, ab herede tamen perperam traditum sit, placet a legatario usucapi, quia pro suo possidet.

5 *Neratius libro quinto membranarum* Usucapio rerum, etiam ex aliis causis concessa interim[7], propter ea, quae nostra existimantes possideremus, constituta est, ut aliquis litium finis esset. sed id, quod quis, cum suum esse existimaret, possederit, usucapiet, etiamsi falsa fuerit eius existimatio. quod tamen ita interpretandum est, ut probabilis error possidentis usucapioni non obstet, veluti si ob id aliquid possideam, quod servum meum aut eius, cuius in locum hereditario iure successi, emisse id falso existimem, quia in alieni facti ignorantia tolerabilis error est[8].

LIBER QUADRAGESIMUS SECUNDUS.

I[9].

DE RE IUDICATA ET DE EFFECTU SENTENTIARUM ET DE INTERLOCUTIONIBUS.

1 *Modestinus libro septimo pandectarum* Res iudicata dicitur, quae finem controversiarum pronuntiatione iudicis accipit: quod vel condemnatione vel absolutione contingit.

2 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Qui pro tribunali cognoscit, non semper tempus iudicati servat, sed nonnumquam artat, nonnumquam prorogat pro causae qualitate et quantitate vel personarum obsequio vel contumacia. sed perraro intra statutum tempus sententiae exsequentur, veluti si alimenta constituantur vel minori viginti quinque annis subvenitur.

3 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* Qui damnare potest, is absolvendi quoque potestatem habet.

4 *Ulpianus libro*[10] *quinquagensimo octavo ad edictum* Si se non optulit procurator, iudicati actio in eum denegabitur et in dominum dabitur: si se optulit, in ipsum dabitur. optulisse autem se liti videtur non is, qui in rem suam procurator datus sit: nam hic alia ratione recusare iudicati actionem non potest, quia hic non in alienam, sed in suam
1 rem procurator factus est. Tutor quoque vel curator in ea condicione sunt, ut non debeant[11] videri se liti optulisse, idcircoque debet denegari in
2 eos iudicati actio. Actor municipum potest rem iudicatam recusare: in municipes enim iudicati actio
3 dabitur. Ait praetor: 'condemnatus ut pecuniam 'solvat'. a iudicato ergo hoc exigitur, ut pecuniam solvat. quid ergo, si solvere quidem paratus non sit, satisfacere autem paratus sit, quid dicimus? et ait Labeo debuisse hoc quoque adici 'neque eo nomine 'satisfaciat': fieri enim posse, ut idoneum expromissorem habeat. sed ratio pecuniae exigendae haec fuit, quod noluerit praetor obligationes ex obligationibus fieri: idcirco ait 'ut pecunia solvatur'. ex magna tamen et idonea causa accedendum erit ad Labeonis
4 sententiam. Si ex conventione litigantium cautum sit post rem iudicatam ei, cui quis condemnatus est, eveniet, ut hic et retendatur[12], si modo novatio intercessit: ceterum si non novandi causa id factum est, manebit ordo exsecutionis. sed et si pignora accepta sint vel fideiussores in rem iudicatam, consequens erit dicere non cessare exsecutionem, quippe cum accesserit aliquid rei iudicatae, non sit[13] a re iudicata recessum. idem observandum est in eo, cuius
5 procurator condemnatus est. Si quis condemnatus sit, ut intra certos dies solvat, unde ei tempus iudicati actionis[14] computamus, utrum ex quo sententia prolata est an vero ex eo, ex quo dies statutus praeteriit? sed si quidem minorem diem statuerit iudex tempore legitimo, repletur ex lege, quod sententiae[15] iudicis deest: sin autem ampliorem numerum dierum sua definitione iudex amplexus est, computabitur reo et legitimum tempus et quod supra
6 id iudex praestitit. Condemnatum accipere debemus eum, qui rite condemnatus est, ut sententia valeat: ceterum si aliqua ratione sententia nullius momenti sit, dicendum est condemnationis verbum
7 non tenere. Solvisse accipere debemus non tantum eum, qui solvit, verum omnem omnino, qui ea obligatione liberatus est, quae ex causa iudicati des-
8 cendit. Celsus scribit, si noxali condemnatus eum servum, in quo usus fructus alienus est, noxae dedisti, posse tecum adhuc agi iudicati: sed si usus fructus interierit, liberari ait.

---

(1) alio *Fuchs* (2) deberi *Krueger* (3) quod *S*, quia *F* (4) quodque *ins.* (5) Neratius *Cuiacius* (6) aliena *F* (7) interdum *scr.* (8) ĪĀ R communia de accessionibus possessionum *pro titulo undecimo ind. F*

(9) *Ed.* 1...39; *Pap.* 40...54; *Sab.* 55...63; *App.* 64. — *Bas.* 9, 3. — *Cf. Cod.* 7, 45, 52 (10) libro *om. F* (11) videantur *F*[1] (12) ut hinc ne teneatur *scr.* (13) est *F*[2] (14) actiones *F*[2] (15) sentiae *F*

5 *Ulpianus*[1] *libro quinquagensimo nono ad edictum* Ait praetor: 'cuius de ea re iurisdictio est'. melius scripsisset: 'cuius de ea re notio est': etenim notionis nomen etiam ad eos pertineret, qui iurisdictionem non habent, sed habent de quavis alia
1 causa notionem. Si iudex aliquem sic condemnet, ut, quod habet ex testamento vel codicillis Maevii, restitueret Titio, sic accipiendum est, quasi quantitatem nominavit, quae testamento vel codicillis relicta est. sed et si fideicommissum sine scriptura pronuntiatum[2], idem erit probandum.

6[3] *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* Miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus eatenus, qua[4] facere potest, cogitur solvere.
1 Decem aut noxae dedere condemnatus iudicati in decem tenetur: facultatem enim noxae dedendae ex lege accipit. at is, qui stipulatus est decem aut noxae dedere, non potest decem petere, quia in stipulatione singula per se veniunt ea, quae singula separatim stipulari possumus: at iudicium solius noxae deditionis nullum est, sed pecuniariam condemnationem sequitur. et ideo iudicati decem agitur, his enim solis condemnatur: noxae deditio in
2 solutione est, quae e lege tribuitur. Qui iudicati bona auctoritate sua distraxit, furti actione et vi
3 bonorum raptorum ei tenetur. Iudicati actio perpetua est et rei persecutionem continet: item heredi et in heredem competit.

7 *Gaius libro ad edictum praetoris urbani titulo de re iudicata* Intra dies constitutos, quamvis iudicati agi non possit, multis tamen modis iudicatum liberari posse hodie non dubitatur, quia constitutorum dierum spatium pro iudicato, non contra iudicatum per legem constitutum est.

8 *Paulus libro quinto ad Plautium* Si homo ex stipulatu petitus post litem contestatam decesserit, absolutionem non faciendam et fructuum rationem habendam placet.

9 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Furioso sententia a iudice vel ab arbitro dici non potest.

10 *Marcellus libro secundo digestorum* Qui, cum se pro patre familias fingeret, mutuam pecuniam accepit et exheres a patre vel emancipatus sit, quamvis facere non possit, debet condemnari.

11 *Celsus libro quinto digestorum* Si kalendis fieri aliquid stipulatus sum, nempe quandocumque post kalendas accepto iudicio tanti tamen aestimanda lis est, quanti interfuit mea kalendis id fieri: ex eo enim tempore quidque aestimatur, quod novissime solvi poterit[5].

12 *Marcellus libro quarto digestorum* In depositi vel commodati iudicio, quamquam dolo adversarii res absit, condemnato succurri solet, ut ei actionibus suis dominus cedat.

13 *Celsus libro sexto digestorum* Si quis ab alio decem, ab alio satisdari stipulatus est, aestimandum erit, quantum stipulatoris intersit satisdari, idque aut tantundem erit aut minus aut interdum etiam nihil: neque enim vani timoris ulla aestimatio est. verum sorte soluta nullum iam pretium aestimationis est, aut quantum ex sorte fuerit solutum, tantundem
1 ex aestimatione decedet. Si quis promiserit prohibere se, ut aliquid damnum stipulator patiatur, et faciat ne quod[6] ex ea re damnum[7] ita habeatur, facit quod promisit: si minus, quia non facit quod promisit[8], in pecuniam numeratam condemnatur, sicut evenit in omnibus faciendi obligationibus.

14 *Idem libro vicensimo quinto digestorum* Quod iussit[9] vetuitve praetor, contrario imperio tollere et remittere licet: de sententiis[10] contra.

15 *Ulpianus libro tertio de officio consulis* A divo Pio rescriptum est magistratibus populi Romani, ut iudicum a se datorum vel arbitrorum sententiam
1 exsequantur hi qui eos dederunt. Sententiam Romae dictam etiam in provinciis posse[11] praesides, si hoc iussi fuerint, ad finem persequi imperator noster
2 cum patre rescripsit. In venditione itaque pignorum captorum facienda primo quidem res mobiles et[12] animales pignori capi iubent, mox distrahi: quarum pretium si suffecerit, bene est. si non suffecerit, etiam soli pignora capi iubent et distrahi. quod si nulla moventia sint, a pignoribus soli initium faciunt: sic denique interloqui solent, si moventia non sint, ut soli quoque capiantur: nam a pignoribus soli initium faciendum non est. quod si nec quae soli sunt sufficiant vel nulla sint soli pignora, tunc pervenietur etiam ad iura. exsequuntur itaque rem iudica-
3 tam praesides isto modo. Si pignora, quae capta sunt, emptorem non inveniant, rescriptum est ab imperatore nostro et divo patre eius, ut addicantur ipsi, cui quis condemnatus est, addicantur autem utique ea quantitate quae debetur. nam si creditor maluerit pignora in creditum possidere isque esse contentus, rescriptum est non posse eum quod amplius sibi debetur petere, quia velut pacto transegisse de credito videtur, qui contentus fuit pignora possidere, nec posse eum in quantitatem certam pignora
4 tenere et superfluum petere. Si rerum, quae pignoris iure captae sunt, controversia fiat, constitutum est ab imperatore nostro ipsos, qui rem iudicatam exsequuntur, cognoscere debere de proprietate: et si cognoverint eius fuisse qui condemnatus est, rem iudicatam exsequentur. sed sciendum est summatim eos cognoscere debere nec sententiam eorum posse debitori praeiudicare, si forte hi dimittendam eam rem putaverint[13], quasi eius sit, qui controversiam movit, non eius, cuius nomine capta est: nec eum, cui restituta est, statim habere per sententiam debere, si forte iure ordinario coeperit ab eo res peti. sic evenit, ut omnibus integris tantum capioni res iudicata proficiat. sed[14] illud debet dici, ubi controversia est de pignore, id dimitti debere et
5 capi aliud, si quod est sine controversia. Quod si res sit pignerata, quae pignori capta est, videndum est, an sic distrahi possit, ut dimisso creditore superfluum in causam iudicati convertatur. et quamquam non cogatur creditor rem, quam pignori accepit, distrahere: tamen in iudicati exsecutione[15] servatur, ut, si emptorem invenerit res quae capta est, qui dimisso priore creditore superfluum solvere sit paratus, admittenda sit huius quoque rei distractio. nec videtur deterior condicio creditoris fieri suum consecuturi nec prius ius pignoris dimissuri, quam
6 si ei fuerit satisfactum. Si post addictum pignus aliqua controversia emptori moveatur, an sit cognitio eiusdem iudicis, qui sententiam exsecutus fuerit, videndum est. et cum semel emptio perfecta sit eiusque qui comparavit periculum vertatur[16], non puto locum esse cognitioni: certe posteaquam inductus est emptor in possessionem, nonne cessabunt partes eorundem iudicum? idemque et si ipsi, cui quis iudi-
7 catus est, res fuerit addicta. Sed si emptor, cui pignora sunt addicta exsequente iudice, pretium non solvat, utrum adversus emptorem porrigere manus debeant idem iudices, qui sententiam exsequuntur, videndum est. et non puto eos ultra procedere: ceterum longe res abibit. quid enim dicemus? condemnabunt emptorem et sic exsequentur adversus eum sententiam, an statim pro iudicato habebunt? et quid si neget se emisse aut exsolvisse contendat? melius igitur erit, si non se interponant, maxime cum nec habeat actionem adversus eum is, cui iudicatum fieri desideratur. nec iniuria adficietur: oportet enim res captas pignori et distractas praesenti pecunia distrahi, non sic, ut post tempus pecunia solvatur. certe si se interponant, hactenus debebunt

(1) idem F^2 (2) pronuntiat datum *scr.* (3) *pr.* = *l.* 18 *h. t.* (4) quatenus *l. gem.* (5) quo novissime solvi potuit *edd.* (6) neque F^1 (7) stipulatur patietur et faciat h *ins.* F^a, *delet excepto primo vocabulo* F^b (8) si minus ... promisit *del.* F^2 (9) iussus *F* (10) sentiis *F* (11) per *ins.* F^2 (12) et *S*, *om.* *F* (13) putaverunt F^2 (14) et *ins.* F^2 (15) executionem *F* (16) versatur F^2

intervenire, ut ipsam rem addictam capiant et dis-
trahant, quasi nondum[1] vinculo pignoris liberatam.
8 Sic quoque iudices exsequentur iudicatum, ut no-
mina iure pignoris capiant, si nihil aliud sit quod
capi possit: posse enim nomen iure pignoris capi
9 imperator noster rescripsit. Sed utrum confessum
nomen tantum capi possit an etiam si neget quis se
debere, videamus. et magis est, ut id dumtaxat ca-
piatur, quod confitetur: ceterum si negetur, aequissi-
mum erit discedi a nomine, nisi forte quis exemplum
secutus corporalium pignerum ultra processerit dixe-
ritque ipsos debere iudices de nomine cognoscere, ut
cognoscunt de proprietate: sed contra rescriptum est.
10 Item quid dicemus? utrum ipsi iudices conve-
nient nomen exigentque id quod debetur et in cau-
sam[2] iudicati convertent, an vero vendent nomen,
ut pignora corporalia solent? et necesse est, ut quod
eis facilius videatur ad rem exsequendam, hoc fa-
11 ciant. Sed et si pecunia penes argentarios sit,
aeque capi solet. hoc amplius et si penes alium
quem, destinata tamen ei, qui condemnatus est, solet
pignoris iure capi et converti in causam iudicati.
12 Praeterea pecuniam quoque depositam nomine
condemnati vel in arcam reclusam solent capere, ut
iudicato satisfiat. hoc amplius et si pupillaris pe-
cunia in arcam reposita sit ad praediorum compara-
tionem, et citra permissum praetoris ab eo, qui ex-
sequitur iudicatum, solet capi et in causam iudicati
converti.

16 *Ulpianus*[3] *libro sexagensimo tertio ad edictum* Sunt qui in id quod facere possunt conveniuntur, id est non deducto aere alieno. et quidem sunt hi fere. qui pro socio conveniuntur (socium autem omnium bonorum accipiendum est): item parens:

17 *Idem libro decimo ad edictum* patronus patrona liberique eorum et parentes: item maritus de dote in id quod facere potest convenitur:

18[4] *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* item miles, qui sub armata militia stipendia meruit, condemnatus eatenus, quatenus facere potest, cogitur solvere.

19[5] *Paulus libro sexto ad Plautium* Inter eos,
quibus ex eadem causa debetur, occupantis melior
condicio est nec deducitur, quod eiusdem condicionis
hominibus debetur, sicuti fit in de peculio actione:
nam et hic occupantis melior est causa. sed et si
cum patre patronove agetur, non est deducendum
aes alienum, maxime quod eiusdem condicionis per-
1 sonis debebitur, ut liberis libertis[6]. Is quoque,
qui ex causa donationis convenitur, in quantum fa-
cere potest condemnatur et quidem is solus deducto
aere alieno: et inter eos, quibus ex simili causa
pecunia debetur, occupantis potior erit causa. immo
nec totum quod habet extorquendum ei puto: sed et
ipsius ratio habenda est, ne egeat.

20 *Modestinus libro secundo differentiarum* Non tantum dotis nomine maritus in quantum facere possit condemnatur, sed ex aliis quoque contractibus ab uxore iudicio conventus in quantum facere potest, condemnandus est ex divi Pii constitutione: quod et in persona mulieris aequa lance servari aequitatis suggerit ratio.

21 *Paulus libro sexto ad Plautium* Sicut autem cum marito agitur, ita et cum socero, ut non ultra facultates damnetur. an si cum socero ex promissione dotis agatur, in id quod facere potest, damnandus sit? quod et id[7] aequum esse videtur: sed alio iure utimur, ut et Neratius scribit.

22 *Pomponius libro vicensimo primo ad Quintum Mucium* Sed hoc ita accipiendum est, si a socero
dos ex promissione petatur soluto matrimonio: verum
si manente matrimonio dos ab eo petatur, succur-
rendum utique est, ut ne maioris summae condem-
1 netur, quam quantum facere potest. Quod autem
de sociis dictum est, ut et hi in quantum facere
possint condemnentur, causa cognita se facturum
praetor edicit. causae cognitio autem in hoc erit,
ut neganti se socium esse aut ex doli clausula obli-
gato non succurratur.

23 *Paulus libro sexto ad Plautium* Si cum procuratore mariti de dote actum fuerit, si quidem vivo marito condemnatio fiet, in quantum facere potest fiet damnatio (nam et defensor mariti in id, quod ille facere potest, damnatur), mortuo vero marito in solidum.

24 *Pomponius libro quarto ex Plautio* Et si
fideiussor acceptus sit rei vel actionis, non proderit,
[8]si persona, pro qua fideiussit, in quantum facere
1 potest, condemnanda est. Si maritus solvendo
non fuerit, licet ipsi marito prosit, quod facere non
possit (id enim personae mariti praestatur), heredi
eius hoc non prodest.

25 *Paulus libro sexagensimo ad edictum* Sciendum est heredes earum personarum non in id, quod facere possunt, sed in integrum teneri.

26 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edictum* Si convenerit inter litigatores, quid pronuntietur, non ab re erit iudicem huiusmodi sententiam proferre.

27 *Modestinus libro primo responsorum* Praeses provinciae usuras usurarum condemnavit contra leges et sacras constitutiones ideoque Lucius Titius contra prolatam sententiam iniustam praesidis appellavit: quaero, cum non secundum legem[9] Titius provocasset, an exigi possit pecunia secundum condemnationem. Modestinus respondit, si sententiae certa quantitas continetur, nihil proponi, cur iudicati agi non possit.

28 *Idem libro duodecimo responsorum* Duo iudices dati diversas sententias dederunt. Modestinus respondit utramque sententiam in pendenti esse, donec competens iudex unam earum confirmaverit.

29 *Idem libro septimo pandectarum* Tempus, quod datur iudicato, etiam heredibus eius ceterisque qui in locum eius succedunt tribuitur (videlicet quod ex tempore deest), quia causae magis quam personae beneficium praestituitur.

30 *Pomponius libro septimo variarum lectionum* Cum ex causa donationis promissa pecunia est, si dubium sit, an ea res eo usque donatoris facultates exhaurire possit, ut vix quicquam ei in bonis relictum sit, actio in id quod facere possit danda est, ita ut et ipsi donatori aliquid sufficiens relinquatur. quod maxime inter liberos et parentes observandum est.

31 *Callistratus libro secundo cognitionum* Debitoribus non tantum petentibus dies ad solvendum dandi sunt, sed et prorogandi, si res exigat: si qui tamen per contumaciam magis, quam quia non possint explicare pecuniam, differant solutionem, pignoribus captis compellendi sunt ad satisfaciendum ex forma, quam Cassio proconsuli divus Pius in haec verba rescripsit: 'His, qui fatebuntur debere aut ex 're iudicata necesse habebunt reddere, tempus ad 'solvendum detur, quod sufficere pro facultate cuius'que videbitur: eorum, qui intra diem vel ab initio 'datum vel ex ea[10] causa postea prorogatum sibi 'non reddiderint, pignora capi[11] eaque, si intra duos 'menses non solverint, vendantur: si quid ex pretiis 'supersit, reddatur ei, cuius pignora vendita erant'.

32 *Idem libro tertio cognitionum* Cum prolatis constitutionibus contra eas pronuntiat iudex, eo quod non existimat causam, de qua iudicat, per eas iuvari, non videtur contra constitutiones sententiam dedisse. ideoque ab eiusmodi sententia appellandum est: alioquin rei iudicatae stabitur.

33 *Idem libro quinto cognitionum* Divus Hadrianus, aditus per libellum a Iulio Tarentino et indicante eo falsis testimoniis, conspiratione adversariorum testibus pecunia corruptis, religionem iudicis circum-

(1) dum *om. F*[1] (2) causa *F* (3) idem *F*[2] (4) = *l.* 6 *pr. h. t.* (5) § 1 = *D.* 50, 17, 173 *pr* (6) que *add. F*[2] (7) et id] itidem *scr.* (8) et *ins. F*[2] (9) instituit *ins. F*[a], *del. F*[b], hic *ins. F*[2] (10) ea *del.* (11) capiantur *edd.*

ventam esse, in integrum causam restituendam in haec verba rescripsit: 'Exemplum libelli dati mihi a 'Iulio Tarentino mitti tibi iussi: tu, si tibi probaverit 'conspiratione adversariorum et testibus pecunia cor- 'ruptis oppressum se, et rem severe vindica et, si 'qua a iudice tam malo exemplo circumscripto[1] iudi- 'cata sunt, in integrum restitue'.

34 *Licinnius Rufinus libro tertio decimo regularum* Si victum vel stratum inferri quis iudicato non patiatur, utilis in eum poenalis actio danda est vel, ut quidam putant, iniuriarum cum eo agi poterit.

35 *Papirius Iustus constitutionum libro secundo* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt, quamquam sub obtentu novorum instrumentorum restitui negotia minime oporteat, tamen in negotio publico ex causa permittere se huiusmodi instrumentis uti.

36 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* Pomponius libro trigensimo septimo ad edictum scribit, si uni ex pluribus iudicibus de liberali causa cognoscenti de re non liqueat, ceteri autem consentiant, si is iuraverit sibi non liquere, eo quiescente ceteros, qui consentiant, sententiam proferre, quia, etsi dissentiret, plurium sententia[2] optineret.

37 *Marcellus libro tertio digestorum* Tunc autem universi iudices intelleguntur iudicare, cum omnes adsunt.

38 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* Inter pares numero iudices si dissonae sententiae proferantur, in[3] liberalibus quidem causis, secundum quod a divo Pio constitutum est, pro libertate statutum optinet, in aliis autem causis pro reo. quod
1 et in iudiciis publicis optinere oportet. Si diversis summis condemnent iudices, minimam spectandam esse Iulianus scribit.

39 *Celsus libro tertio digestorum* Duo ex tribus iudicibus uno absente iudicare non possunt, quippe omnes iudicare iussi sunt. sed si adsit et contra sentiat, statur duorum sententiae: quid enim minus verum est omnes iudicasse?

40 *Papinianus libro decimo responsorum* Commodis praemiorum, quae propter coronas sacras praestantur, condemnato placuit interdici et eam pecuniam iure pignoris in causam iudicati capi.

41 *Paulus libro quarto[4] decimo quaestionum* Nesennius[5] Apollinaris: si te donaturum mihi delegavero creditori meo, an in solidum conveniendus sis? et si[6] in solidum conveniendus, an diversum putes, si non creditori meo, sed ei, cui donare volebam, te delegavero? et quid de eo, qui pro muliere, cui donare volebat[7], marito eius dotem promiserit? respondit: nulla creditor exceptione summoveretur[8], licet is, qui ei delegatus est, poterit uti adversus eum, cuius nomine promisit: cui similis est maritus, maxime si constante matrimonio petat. et sicut heres donatoris in solidum condemnatur et ipse fideiussor, quem in donando adhibuit, ita et[9] ei, cui
1 non donavit, in solidum condemnatur. Fundum quis donavit: si non restituat, ut quivis possessor damnandus est: si autem fundum restituit, fructuum nomine, si non eos consumpsit, in solidum condemnandus est: potuit enim non periclitari, si statim restituisset: si dolo desiit possidere, in litem iura-
2 bitur et tanti sequetur condemnatio. In solidum condemnatus donator actione iudicati, nisi in quantum facere potest, non tenetur beneficio constitutionis.

42 *Idem libro tertio responsorum* Paulus respondit rescindere quidem sententiam suam praecedentem praetorem non posse, reliqua autem, quae ad consequentiam quidem iam statutorum pertinent, priori tamen sententiae desunt, circa condemnandum reum vel absolvendum debere supplere, scilicet eodem die.

43 *Idem libro sexto decimo responsorum* Paulus respondit eos, qui una sententia in unam quantitatem condemnati sunt, pro portione virili ex causa iudicati conveniri, et si ex sententia adversus tres dicta Titius portionem sibi competentem exsolvit, ex persona ceterorum ex eadem sententia conveniri eum non posse.

44 *Scaevola libro quinto responsorum* Ex contractu paterno actum est cum pupilla tutore auctore et condemnata est: postea tutores abstinuerunt eam bonis paternis et ita bona defuncti ad substitutum vel ad coheredes pervenerunt: quaeritur, an hi ex causa iudicati teneantur. rescripsit[10] dandam in eos actionem, nisi culpa tutorum pupilla condemnata est.

45 *Paulus libro primo sententiarum* Acta apud se habita, si partes consentiant et iudex hoc permiserit, potest iubere ea die circumduci, nisi vel
1 negotium vel lis terminata est. De amplianda vel minuenda poena damnatorum post sententiam dictam sine principali auctoritate nihil est statuendum.
2 Contra indefensos minores tutorem vel curatorem non habentes nulla sententia proferenda est.

46 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Actorum verba emendare tenore sententiae perseverante non est prohibitum.

47 *Paulus libro quinto sententiarum* De unoquoque negotio praesentibus omnibus, quos causa contingit, iudicari oportet: aliter enim iudicatum
1 tantum inter praesentes tenet. Qui apud fiscum causam defendere saepius conventi[11] neglexerint, rebus iudicatis subiciendi sunt. quod eo apparet, si saepe conventi praesentiam suam facere noluerint.

48 *Tryphoninus libro secundo disputationum* Decreta a praetoribus Latine interponi debent.

49 *Paulus libro secundo manualium* Et exheredatum vel eum, qui se paterna hereditate abstinuit, nec ex ipsius contractu nisi[12] id quod facere potest condemnandum. quemadmodum autem facere posse credatur, videndum est, utrum deducto omni aere alieno, ut is, qui ex donatione convenitur, an ut maritus et patronus nullo deducto aere alieno. et indubitati iuris est ad similitudinem viri et patroni eum detrahendum[13]: pinguius enim donatori succurrere debemus quam ei, qui verum debitum persolvere compellitur,

50 *Tryphoninus libro duodecimo disputationum* ne liberalitate sua inops fieri periclitetur.

51 *Paulus libro secundo manualium* Si quis dolo fecerit, ut bona eius venirent, in solidum tene-
1 tur. Si quis creditorem missum in possessionem rei servandae causa non admiserit, si venditor praestiterit creditori, quanti eius interfuerit, quaesitum est an debitor liberetur. et puto improbum esse eum, qui velit iterum consequi quod accepit.

52 *Tryphoninus libro duodecimo disputationum* Si rerum amotarum cum viro agatur, quamquam videatur ea quoque actio praecedentis societatis vitae causam habuisse, in solidum condemnari debet, quoniam ex male contractu[14] et delicto oritur.

53 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Contumacia eorum, qui ius dicenti non obtemperant,
1 litis damno coercetur. Contumax est, qui tribus edictis propositis vel uno pro tribus, quod vulgo peremptorium appellatur, [15]litteris evocatus prae-
2 sentiam sui facere contemnet. Poenam contumacis non patitur, quem adversa valetudo vel maioris
3 causae occupatio defendit. Contumaces non videntur, nisi qui, cum oboedire deberent, non obsequuntur, id est qui ad iurisdictionem eius, cui negant obsequi, pertinent.

54 *Paulus libro primo sententiarum* Contra pupillum indefensum eumque, qui rei publicae causa abest, vel minorem viginti quinque annis propositum

(1) circumscriptio *F* (2) sententiam *F* (3) de *ins. F* (4) quartio *F* (5) Nasennius *scr.* (6) es *ins. F²* (7) volebam *F* (8) summovetur *F²* (9) et fideiussor, quem in donando adhibuit, ita et ipse *scr* (10) respondit *edd.* (11) saepius conventi *del.* (12) in *ins. edd.* (13) detrudendum *scr.* (14) ex male facto *scr.* (15) ternisve *ins. Noodt*

1 peremptorium nihil momenti habet. Is, qui ad maius auditorium vocatus est, si litem inchoatam deseruit, contumax non videtur.

55 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Iudex posteaquam semel sententiam dixit, postea iudex esse desinit: et hoc iure utimur, ut iudex, qui semel vel pluris vel minoris condemnavit, amplius corrigere sententiam suam non possit: semel enim male seu bene officio functus est.

56 *Idem libro vicensimo septimo ad edictum* Post rem iudicatam vel iureiurando decisam vel confessionem in iure factam nihil quaeritur post orationem divi Marci, quia[1] in iure confessi pro iudicatis habentur.

57 *Idem libro secundo disputationum* Quidam consulebat, an valeret sententia a minore viginti quinque annis iudice data. et aequissimum est tueri sententiam ab eo dictam, nisi minor decem et octo annis sit. certe si magistratum minor gerit, dicendum est iurisdictionem eius non improbari. et si forte ex consensu iudex minor datus sit scientibus his, qui in eum consentiebant, rectissime dicitur valere sententiam. proinde si minor praetor, si[2] consul ius dixerit sententiamve protulerit, valebit: princeps enim, qui ei magistratum dedit, omnia gerere decrevit.

58 *Idem libro septimo disputationum* Si, cum nulla sententia praecessisset, capta sunt et distracta pignora, possunt revocari.

59 *Idem libro quarto de omnibus tribunalibus* In summa[3] sufficiet, si expresserit iudex summam in sententia solvique iusserit vel praestari vel quo alio
1 verbo hoc significaverit. Amplius est rescriptum, etsi in sententia non sit summa adiecta, si tamen is qui petit summam expresserit et iudex ait: 'solve, 'quod petitum est' vel 'quantum petitum est', valere
2 sententiam. Qui sortis quidem condemnationem faciunt, de usuris autem ita pronuntiant 'usurae si 'quae competunt' vel 'quae competunt, ut[4] praestentur', non recte pronuntiant: debent enim de usuris quoque cognoscere et certam facere condemnationem.
3 Si quis ex edicto peremptorio post mortem sit condemnatus, non valet sententia, quia morte rei peremptorium solvitur. ideoque, ut in re integra, de causa notio praestabitur et quod optimum patuerit[5], statuetur.

60 *Iulianus libro quinto digestorum* Quaesitum est, cum alter ex litigatoribus febricitans discessisset et iudex absente eo pronuntiasset, an iure videretur pronuntiasse. respondit[6]: morbus sonticus etiam invitis litigatoribus ac iudice diem differt. sonticus autem existimandus est, qui cuiusque rei agendae impedimento est. litiganti porro quid magis impedimento est, quam motus corporis contra naturam, quem febrem appellant? igitur si rei iudicandae tempore alter ex litigatoribus febrem habuit, res non videtur iudicata. potest tamen dici esse aliquam et febrium differentiam: nam si quis sanus alias ac robustus tempore iudicandi levissima febre correptus fuerit, aut si quis tam veterem quartanam habeat, ut in ea omnibus negotiis superesse soleat, poterit dici morbum sonticum non habere.

61 *Idem libro quadragensimo quinto digestorum* In iudicati actione non prius ratio haberi debet eius, cui prior[7] reus condemnatus fuerit.

62 *Alfenus Varus libro sexto digestorum a Paulo epitomatorum* Cum quaerebatur, iudex, si perperam iudicasset, an posset eodem die iterum iudicare, respondit non posse.

63 *Macer libro secundo de appellationibus* Saepe constitutum est res inter alios iudicatas aliis non praeiudicare. quod tamen quandam distinctionem habet: nam sententia inter alios dicta aliis quibusdam etiam scientibus obest, quibusdam vero, etiamsi contra ipsos iudicatum sit, nihil nocet[8]. nam scientibus nihil praeiudicat, veluti si ex duobus heredibus debitoris alter condemnatur: nam alteri integra defensio est, etiamsi cum coherede suo agi scierit. item si ex duobus petitoribus alter victus adquieverit, alterius petitioni[9] non praeiudicatur: idque ita rescriptum est. [10]scientibus sententia, quae inter alios data est, obest, cum quis de ea re, cuius actio vel defensio primum sibi competit, sequentem[11] agere patiatur, veluti si creditor experiri passus sit debitorem de proprietate pignoris, aut maritus socerum vel uxorem de proprietate rei in dote acceptae, aut possessor venditorem de proprietate rei emptae: et haec ita ex multis constitutionibus intellegenda sunt. cur autem his quidem scientia nocet, superioribus vero non nocet, illa ratio est, quod qui scit coheredem suum agere, prohibere eum, quo minus uti velit propria actione vel defensione utatur, non potest: is vero, qui priorem dominum defendere causam patitur, ideo propter scientiam praescriptione rei quamvis inter alios iudicatae summovetur, quia ex voluntate eius de iure, quod ex persona agentis habuit, iudicatum est. nam et si libertus meus me interveniente servus vel libertus alterius iudicetur, mihi praeiudicatur. diversa causa est, si fundum a te Titius petierit, quem ego quoque, sed non ex persona Titii ad me pertinere dico: nam quamvis contra Titium me sciente iudicatum sit, nullum tamen praeiudicium patior, quia neque ex eo iure, quo Titius victus est, vindico, neque potui Titio intercedere, quo minus iure suo utatur, sicuti et de coherede supra diximus.

64[12] *Scaevola libro vicensimo quinto digestorum* Negotiorum gestorum condemnatus appellavit et diu negotium tractum est: quaesitum est appellatione eius iniusta pronuntiata, an, quo tardius iudicatum sit, usurae pecuniae in condemnatum deductae[13] medii temporis debeantur. respondit secundum ea quae proponentur[14] dandam utilem actionem.

II[15].
DE CONFESSIS.

1 *Paulus libro quinquagensimo sexto ad edictum* Confessus pro iudicato est, qui[16] quodammodo sua sententia damnatur.

2 *Ulpianus libro quinquagensimo octavo ad edictum* Non fatetur qui errat, nisi ius ignoravit.

3 *Paulus libro nono ad Plautium* Iulianus ait confessum certum se debere legatum omnimodo damnandum, etiam si in rerum natura non fuisset et si iam a natura recessit, ita tamen, ut in aestimationem eius damnetur: quia confessus pro iudicato habetur.

4 *Idem libro quinto decimo ad Plautium* Si is, cum quo lege Aquilia agitur, confessus est servum occidisse, licet non occiderit, si tamen occisus sit homo, ex confesso tenetur.

5 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum* Qui Stichum debere se confessus est, sive mortuus iam Stichus erat sive post litis contestationem decesserit, condemnandus est.

6 *Ulpianus*[17] *libro quinto de omnibus tribunalibus* Certum confessus pro iudicato erit, incertum

(1) quia post orationem divi Marci *scr.* (2) si] vel F^2 (3) *sic* F^b, sentus F^a (4) ut *del.* F^2 (5) paruerit *Hofmann* (6) respondi *scr.* (7) priori *scr.* (8) nam sententia inter alios dicta scientibus, etiamsi contra ipsos iudicatum sit nihil, quibusdam obest, quibusdam vero nihil nocet (*similiter Heraldus*) *scr.* (9) appellationi *scr.* (10) si *ins.* F^2 (11) sequenti *F* (12) = *D.* 49, 1, 24 *pr.* (13) Scaevola l. V. responsorum. Negotiorum gestor vel tutor vel curator bona fide condemnati appellaverunt et diu negotium tractum est: quaesitum est, appellatione eorum iniusta pronuntiata, an, quia tardius iudicatum sit, usurae principalis pecuniae *D. l. gem.* (14) proponerentur *D. l. gem.* (15) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5...8. — *Bas.* 9, 4. — *Cf. Cod.* 7, 59 (16) quia *edd.* (17) idem F^2

1 non erit. Si quis incertum confiteatur vel cor-
pus sit confessus Stichum vel fundum dare se opor-
tere[1], urgueri debet, ut certum confiteatur: item
eum[2], qui rem confessus est, ut certam quantitatem
2 fateatur. Sed et si fundum vindicem meum esse
tuque confessus sis, perinde habeberis, atque si do-
minii mei fundum esse pronuntiatum esset. et si
alia quacumque actione civili vel honoraria vel in-
terdicto exhibitorio vel restitutorio vel prohibitorio
dum quis convenitur, confiteatur, dici potest in his
omnibus subsequi praetorem voluntatem orationis
divi Marci debere et omne omnino, quod quis con-
fessus est, pro iudicato habere. dabitur igitur ex
his actionibus, ex quibus dies datur ad restituendam
rem, confesso tempus ad restitutionem et, si non
3 restituatur, lis aestimabitur. Si quis absente ad-
versario confessus sit, videndum, numquid non de-
beat pro iudicato haberi[3], quia nec qui iurat de
operis[4], obligatur nec soleat quis absenti condem-
nari. certe procuratorem, tutorem curatoremve prae-
4 sentem esse sufficit. Sed an et ipsos procuratores
vel tutores vel curatores fateri sufficiat, videamus:
5 et non puto sufficere. In pupillo tutoris auctori-
6 tatem exigimus. Minorem a confessione sua re-
7 stituemus. Confessi utique post confessionem
tempora quasi ex causa iudicati habebunt.

7 *Africanus libro quinto quaestionum* Cum fidei-
commissum peteretur, heres confessus est debere:
arbiter ad restituendum datus comperit nihil deberi:
quaesitum est, an possit absolvere. respondi posse
interesse, qua ex causa nihil debeatur. nam si ob
id, quod nullum fideicommissum fuerit, non debere
eum absolvere[5]: si vero quia testator forte solvendo
non erat aut quod heres omne solutum esse[6] apud
praetorem dixerat et, cum controversia et conputatio
difficilior esset, arbiter datus fuerit, salvo officio
eum absoluturum: has enim partes eius esse, ut, si
in computatione nihil inveniatur, possit absolvere.
sed et[7] ex superiore casu ad praetorem remittere
debet, ut absolvatur.

8 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Non omni-
modo confessus condemnari debet rei nomine, quae,
an in rerum natura esset, incertum sit.

III[8].

DE CESSIONE BONORUM.

1 *Ulpianus libro septimo decimo ad edictum* Cre-
ditori, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit,
privilegium exigendi datur.

2 *Idem libro vicensimo primo ad edictum* In per-
sonalibus actionibus qui postea quidem contraxerunt,
verum ut pecunia eorum ad priores creditores per-
veniat, in locum eorum succedunt.

3 *Idem libro quinquagensimo octavo ad edictum*
Is, qui bonis cessit, ante rerum venditionem utique
bonis suis non caret: quare si paratus fuerit se de-
fendere, bona eius non veneunt.

4 *Idem libro quinquagensimo nono ad edictum*
Is qui bonis cessit si quid postea adquisierit, in quan-
1 tum facere potest convenitur. Sabinus et Cassius
putabant eum qui bonis cessit ne quidem ab aliis,
quibus debet, posse inquietari.

5 *Paulus libro quinquagensimo sexto ad edictum*
Quem paenitet bonis cessisse, potest defendendo se
consequi, ne bona eius veneant.

6 *Ulpianus libro sexagensimo quarto ad edictum*
Qui bonis suis cessit, si modicum aliquid post bona
sua vendita adquisivit, iterum bona eius non veneunt.
unde ergo modum hunc aestimabimus, utrum ex quan-
titate eius quod adquisitum est an vero ex qualitate?
et putem ex quantitate id aestimandum esse eius
quod quaesiit, dummodo illud sciamus, si quid mise-
ricordiae causa ei fuerit relictum, puta menstruum
vel annuum alimentorum nomine, non oportere prop-
ter hoc bona eius iterato venundari: nec enim frau-
dandus est alimentis cottidianis. idem et si usus
fructus ei sit concessus vel legatus, ex quo tantum
percipitur, quantum ei alimentorum nomine satis est.

7 *Modestinus libro secundo pandectarum* Si de-
bitoris bona venierint, postulantibus creditoribus per-
mittitur rursum eiusdem debitoris bona distrahi, donec
suum consequantur, si tales tamen facultates adqui-
sitae sunt debitori, quibus praetor moveri possit.

8 *Ulpianus libro vicensimo sexto ad edictum*[9]
Qui cedit bonis, antequam debitum adgnoscat, con-
demnetur vel in ius confiteatur, audiri non debet.

9 *Marcianus libro quinto decimo institutionum*
Bonis cedi non tantum in iure, sed etiam extra ius
potest. et sufficit et per nuntium vel per epistulam
id declarari.

IIII[10].

QUIBUS EX CAUSIS IN POSSESSIONEM EATUR.

1 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Tres
fere causae sunt, ex quibus in possessionem[11] mitti
solet: rei servandae causa, item legatorum servan-
dorum gratia et ventris nomine. damni enim infecti
nomine si non caveatur, non in[12] universorum no-
mine fit missio, sed rei tantum, de qua damnum
timetur.

2 *Idem libro quinto ad edictum* Praetor ait: 'in
'bona eius, qui iudicio sistendi causa fideiussorem
'dedit, si neque potestatem sui faciet neque defen-
1 deretur[13], iri iubebo'. Potestatem autem sui non
facit, qui id agit, ne adversarius eius copiam sui
2 habeat: ergo latitantis bona iubet possideri. Quid
si non latitet, sed absens non defendatur? nonne
3 videtur potestatem sui non facere? Defendi autem
videtur, qui per absentiam suam in nullo deteriorem
4 causam adversarii faciat[14]. Haec verba 'defen-
'deretur'[15] παρατατικῶς[16] scripta sunt, ut neque
sufficiat umquam defendisse, si non duret defensio,
neque obsit, [17]si nunc offeratur.

3 *Idem libro quinquagensimo nono ad edictum*
Apud Iulianum quaeritur, si communem rem cum
Titio pater pupilli habuerit et communi dividundo
iudicio pupillus non defendatur nihilque erit, cuius
nomine propter personam patris condemnatio fieri
debeat: utrum venire bona patris oporteat an vero[18]
rei servandae causa possideantur. et ait Iulianus, si
quidem pater aliquos fructus percepit aut fecerit[19]
rem deteriorem, bona eius venire possunt[20]: si vero
nihil sit, propter quod patris bona veneant, pupilli
possideri. Marcellus autem notat perquam iniquum
esse eum, qui nihil cum pupillo contraxit, expectare
eius pubertatem. quae sententia habet rationem:
ideoque cum contractus ex persona patris descendat,
dicendum erit non esse exspectandam pupilli puber-
1 tatem. Contractum cum pupillo potest dici et si
cum servo eius contractum sit: competit enim ad-
versus eum de peculio actio. unde probandum est
ex omnibus causis, ex quibus adversus pupillum actio
datur, hoc idem servandum. et facilius erit hoc pro-
bandum in servo, qui in rem domini vertit aut iussu
2 eius[21] aut si institoria cum eo agi possit. Ego
puto: et si cum tutore eius contractum est, ex qua
causa actio in pupillum datur, magis est, ut edicto
3 locus sit, quasi cum eo contractum sit. Si pupillus

(1) vel corpus sit confessus Stichum vel fundum dare se oportere *del.* (2) eum *del.* (3) habere *F* (4) absente patrono *ins.* (5) absolveres *F* (6) omne soluturum se *scr.* (7) et *del.*
(8) *Ed.* 1...7; *Sab.* 8. 9. — *Bas.* 9, 5. — *Cf. Cod.* 7, 71
(9) ad edictum *om. F*

(10) *Ed.* 1...12; *Pap.* 13...15. — *Bas.* 9, 6 (11) bonorum *ins. Krueger* (12) in *del. edd.* (13) defendetur *scr.* (14) facit F^2 (15) 'neque defendetur' *edd.* (16) *id est:* extense (17) si defuit *ins.* (18) pupilli *ins.* (19) fecit F^2 (20) possunt *del.* (21) aut iussu eius *del.*

heres extiterit alicui exque ea causa legata debeat,
videndum est, an huic edicto locus sit: magisque
est, ut Marcellus scribit, etiam pupilli posse bona
possideri esseque in arbitrio hereditariorum credito-
rum, quid potius eligant: etenim videtur impubes
contrahere, cum adiit hereditatem.
4 *Paulus libro quinquagensimo octavo ad edictum*
Sed et is, qui miscuit se, contrahere videtur.
5 *Ulpianus libro quinquagensimo nono ad edic-
tum* Haec autem locum habent, quotiens pupillus
non defendatur a quocumque, sive a tutore vel cura-
tore[1], sive habeat tutorem pupillus sive non habeat:
ceterum si existat aliquis, qui defendere sit paratus,
1 cessabit rei servandae causa possessio. Non de-
fendi pupillum constare debet liquereque praetori,
ut sic permittat bonorum possessionem. hoc autem
constare debet sic: evocandi sunt ad praetorem tu-
tores pupilli, ut defendant[2]: si autem non habet[3]
tutores, requirendi cognati vel adfines et si qui alii
forte sunt, quos verisimile est defensionem pupilli
pupillae non omissuros vel propter necessitudinem
vel propter caritatem vel qua alia ratione: liberti
etiam si qui sunt idonei, evocandi exquirendaque
defensio. si aut negent se defendere aut non negent,
sed taceant, tunc praetor possessionem dabit, tamdiu
scilicet, quoad non defendatur: si defendi coeperit
pupillus vel pupilla, desinet possideri. idem est et
2 in furioso. Ait Praetor: 'si is pupillus in suam
'tutelam venerit eave pupilla viripotens fuerit et[4]
'recte defendetur: eos, qui bona possident, de pos-
3 'sessione decedere iubebo'. Recte defendi quid
sit, videamus, utrum tantum copiam sui facere et ad
suscipiendum iudicium paratum esse[5] an vero et
satisdare omnimodo. et quidem non solum ipsis
se defendere volentibus hoc edictum scriptum est,
sed in rem: et 'recte defendetur' hoc est vel a se
vel ab alio quocumque. sed si alius defendat, erit
necessaria satisdatio, si ipse, non puto necessariam
satisdationem. ergo oblata defensione deici poterit
interdicto reddito.
6 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edic-
tum* In possessionem mitti solet creditor et si sub
1 condicione ei pecunia promissa sit. Cum dicitur:
'et eius, cuius bona possessa sunt a creditoribus,
'veneant, praeterquam pupilli et eius, qui rei publi-
'cae causa sine dolo malo afuit', intellegimus eius,
2 qui dolo malo afuerit, posse venire. Si ab hosti-
bus quis captus sit, creditores eius in possessionem
mittendi sunt, ut tamen non statim bonorum ven-
ditio permittatur, sed interim bonis curator detur.
7 *Ulpianus libro quinquagensimo nono ad edic-
tum* Fulcinius existimat creditores rei servandae
causa missos in possessionem ex his rebus ali non
1 debere. Praetor ait: 'Qui fraudationis causa lati-
'tabit, si boni viri arbitratu non defendetur, eius
2 'bona possideri vendique iubebo'. Cum[6] hoc edic-
tum locum habeat, non sufficit latitare, sed et ne-
cesse est fraudationis causa id fieri: neque quod frau-
dationis causa sine latitatione fit, satis est ad pos-
sessionem et venditionem, sed oportet fraudationis
causa latitare. et est frequentissima haec causa pos-
sessionis: nam in usu latitantium bona possidentur.
3 Si quis possederit bona alicuius quasi latitantis,
qui non latitabat, et vendiderit, consequens erit dicere
venditionem bonorum secutam nullius momenti esse.
4 Quid sit autem latitare, videamus. latitare est
non, ut Cicero[7] definit, turpis occultatio sui: potest
enim quis latitare non turpi de[8] causa, veluti qui
tyranni crudelitatem timet aut vim hostium aut do-
5 mesticas seditiones. Sed[9] is, qui fraudationis
causa latitet, non tamen propter creditores, etsi haec
latitatio creditores fraudet, in ea tamen erit causa,
ne hinc possideri bona eius possint, quia non hoc
animo latitet, ut fraudet creditores: animus enim
latitantis quaeritur, quo animo latitet, ut fraudet
6 creditores an alia ex causa. Quid ergo, si duas
causas latitandi habuit vel plures, inter quas etiam
fraudandi creditores? an venditio recte procedat? et
puto probandum, si plures causae sint latitationis,
inter quas est et fraudationis causa, nocere debere
7 posseque hinc bona vendi. Quid si adversus quos-
dam occultare se consilium non est, adversus quos-
dam est, quid dicemus? et rectissime Pomponius
scribit non adversus omnes latitationem exigendam,
sed adversus eum, quem quis decipere et fraudare
latitatione destinat. utrum ergo omnes bona eius
vendere possunt, quia latitat, hoc est etiam hi[10],
adversus quos non latitat, quia verum est eum lati-
tare[11], an vero is solus, adversus quem latitat? et
quidem verum est eum latitare et fraudationis causa
latitare, etsi non adversus me latitet: sed illud spec-
tandum[12] Pomponius putat, an adversus me, eumque
solum posse hinc venditionem impetrare, adversus
8 quem latitetur. Latitare autem est cum tractu
aliquo latere, quemadmodum factitare frequenter
9 facere. Adeo autem latitatio animum et affectum
occultantis se[13] desiderat, ut recte dictum sit furio-
sum hinc venditionem pati non posse, quia non se
10 occultat, qui suus non est. Plane si non de-
fendatur furiosus, curatorem ei dandum, aut bona
eius ut possideantur, nominatim permittendum est.
Labeo autem scribit, si non inveniatur curator vel
defensor furiosi, sed et si curator datus eum non
defendat, tunc removendum eum et oportere prae-
torem dare curatorem aliquem ex creditoribus, ut
non amplius, quam necesse est, ex bonis furiosi ve-
neat: eaque servanda Labeo ait, quae solent ser-
11 vari, cum venter in possessionem mittitur. Plane
interdum bona eius causa cognita vendenda erunt,
si urgeat aes alienum et dilatio damnum sit allatura
creditoribus, ita autem vendenda, ut quod supersit,
furioso detur, quia hominis eius status et habitus a
pupilli condicione non multum abhorret: quod qui-
12 dem non est sine ratione. Idemque et in pro-
digo dicendum est ceterisque, qui curatorum ope
iuvantur: nec enim quisquam proprie latitare eos
13 dixerit. Illud sciendum est posse quem in eadem
civitate esse et latitare, et in alia civitate et non
latitare. etenim qui in alia civitate sit copiamque
sui faciat in publico ibique pareat, an latitet, videa-
mus. et hodie hoc iure utimur, ut sive quis eodem
loci[14] agat sive peregre agat, si tamen occursum
creditoris evitet, latitare videatur. denique eum quo-
que, qui in foro eodem agat, si circa columnas aut
stationes se occultet, videri latitare veteres respon-
derunt, et posse quem adversus alterum latitare, ad-
versus alterum non. constat autem, ut ipse eius
14 possit bona vendere, adversus quem latitat[15]. Si
in diem vel sub condicione debitor latitet, antequam
dies vel condicio veniat, non possunt bona eius ve-
nire: quid enim interest, debitor quis non sit an
nondum conveniri possit? nam et si non sit debitor,
idem dicemus. idem erit dicendum et si quis habeat
quidem actionem, sed talem, quae per exceptionem
15 repellitur. Si quis actione de peculio filii vel
servi nomine conveniri possit, si latitet, eo iure uti-
mur, ut possint bona eius possideri et venire, tametsi
nihil fuerit in peculio, quia esse potest et rei iudi-
catae tempus spectamus, utrum sit an non sit, et
quod teneat actio, etiam si nihil in peculio fuerit.
16 Item videamus, si quis adversus in rem actio-
nem latitet, an bona eius possideri venumque dari
possint. extat Neratii sententia existimantis bona
esse vendenda: et hoc rescripto Hadriani continetur,
17 quo iure utimur. Celsus autem Sexto respondit,
si fundum, quem petere volo, Titius possideat neque
absens defendatur, commodius se existimare in fundi
possessionem mittendum quam bona eius possideri.

(1) sive a tutore vel curatore *del.* (2) defendat *F* (3) habent *F* (4) et *del.* *F*² (5) esset *F* (6) quo *scr.* (7) *in deperdito libro aliquo* (8) da *F* (9) et *ins. Hal.* (10) si *F*² (11) quia verum est eum latitare *del.* (12) tractandum *F*¹ (13) occultantise *F*², latitantise *F*¹ (14) sive alio *ins.* *F*² (15) constat ... latitat *del.*

hoc[1] adnotandum est Celsum consultum non de lati-
18 tante, sed de absente. Idem Celsus existimat, si is, a quo hereditatem petere velim, latitat, commodissime fieri posse, ut in possessionem mittar rerum, quas pro herede vel pro possessore possidet: sed si dolo fecit, quo minus possideret, bona eius
19 possidenda et vendenda sunt. Divus quoque Pius in persona eius, qui hereditatem possidens copiam sui non faciebat, rescripsit in possessionem rerum hereditariarum adversarium inducendum: in quo rescripto[2] et fructum percipere iussit eum, qui per nimiam contumaciam possessoris hereditatis, ut lucro eius cedat, in possessionem inductus est rerum hereditariarum.

8 *Idem libro sexagensimo ad edictum* Si diu incertum sit, heres extaturus nec ne sit, causa cognita permitti oportebit bona rei servandae causa possidere, et, si ita res urgueat vel condicio bonorum[3], etiam hoc erit concedendum, ut curator constituatur

9 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edic-*
1 *tum* unus ex creditoribus. Si alter ex heredibus intra tempora sibi praestituta deliberet adire hereditatem, alter vero neget se aditurum, videndum est, quid creditoribus agendum sit. et placet interim eos in possessionem mittendos custodiae causa, donec appareat, is qui deliberat utrum adgnoscat partem suam an non adgnoscat.

10 *Ulpianus libro octagensimo primo ad edictum* Si pupillus praesens sit, tutorem autem non habeat, pro absente habendus est.

11 *Paulus libro octavo ad Plautium* Si filio familias legatum vel fideicommissum sub condicione relictum sit, dicendum est tam ipsum quam patrem in possessionem mittendos esse, quia ambo spem commodi habent.

12 *Pomponius libro vicensimo tertio ad Quintum Mucium* Cum legatorum vel fideicommissi servandi causa, vel quia damni infecti nobis non caveatur, bona possidere praetor permittit, vel ventris nomine in possessionem nos mittit, non possidemus, sed magis custodiam rerum et observationem nobis concedit.

13 *Papinianus libro quarto decimo responsorum* Ad cognitionem imperatorum a praeside provinciae remissus etsi in ceteris litibus Romae defendere se non cogitur, tamen in provincia defendendus est: nam et exilio temporario puniti, si defensor non existat, bona veneunt.

14 *Paulus libro secundo quaestionum* Si quis creditorem prohibuerit bona debitoris ingredi, datur
1 in eum actio, quanti ea res sit. Sed et si quis legatorum servandorum causa missus in possessionem admissus non est, si legati condicio pendeat, licet possit deficere, aestimatur tamen id quod legatum
2 est, quia interest eius cautum habere. Creditor autem condicionalis in possessionem non mittitur, quia is mittitur, qui potest bona ex edicto vendere.

15 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Is, qui rem permutatam accepit, emptori similis est: item is, qui rem in solutum accepit vel qui lite aestimata retinuit vel ex causa stipulationis non ob liberalitatem est consecutus.

V[4].

DE REBUS AUCTORITATE IUDICIS POSSIDENDIS SEU VENDUNDIS.

1 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* Venire bona ibi oportet, ubi quisque defendi debet, id est

2 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* ubi domicilium habet,

3 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* aut ubi quisque contraxerit. contractum autem non utique eo loco intellegitur, quo negotium gestum sit, sed quo solvenda est pecunia.

4 *Paulus libro quinquagesimo septimo ad edictum* Si servus sub condicione heres institutus sit aut[5] dubium sit, an is heres liberque futurus sit, non est iniquum postulantibus creditoribus ita decerni, ut, si ante certum tempus is heres non extiterit, perinde omnia observentur, ac si is heres ita institutus non esset: quod plerumque accideret, si sub condicione dandae alicui pecuniae heres institutus sit nec dies adpositus sit. sed hoc quantum ad bona ita observandum: ceterum libertas ei quandoque competet et a praetore conservanda est, etiamsi certum sit neque heredem neque bonorum possessorem futurum. si quis tamen heredem se spondendo[6] vel actiones patiendo defunctum defendat, bona defuncti venire non poterunt.

5 *Ulpianus libro sexagesimo ad edictum* Si minor viginti quinque annis, qui habet curatores, a curatoribus non defendatur nec alium defensorem inveniat, bonorum venditionem patitur, etsi non latitet, licet non fraudationis causa latitare videtur, qui sui non est idoneus defensor.

6 *Paulus libro quinquagesimo octavo ad edictum* Si non expedierit pupillo hereditatem parentis retinere, praetor bona defuncti venire permittit, ut quod
1 superaverit pupillo restituatur. Si pupillus, antequam abstineret, aliquid gesserit, servandum est, uti-
2 que si bona fide gessit. Quid ergo, si quibusdam creditoribus solvit, deinde bona venierint? si quaeratur, an repetitio sit, ex causa id statuendum Iulianus ait, ne alterius aut neglegentia aut cupiditas huic, qui diligens fuit, noceat. quod si utroque instante tibi gratificatus tutor solvit, aequum esse aut prius eandem portionem mihi quaeri aut communicandum quod accepisti: et hoc Iulianus ait. apparet autem loqui eum, si ex bonis paternis solutum sit. quid ergo, si aliunde pupillus solverit? reddi ei debebit nec ne? et utrum a creditore an ex hereditate? Scaevola noster ait, si aliquid sit in bonis, deducendum ex hereditate solidum exemplo eius, qui gessit negotia: sed si nihil sit in bonis, non esse iniquum adversus creditorem dandam repetitionem quasi indebiti soluti.

7 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* Hereditarium aes alienum intellegitur etiam id, de quo cum defuncto agi non potuit, veluti quod is cum moreretur daturum se promisisset, item quod is, qui pro defuncto fideiussit, post mortem eius solvit.

8 *Ulpianus libro sexagensimo primo ad edictum* In venditionem bonorum etiam usus fructus venit, quia appellatione domini fructuarius quoque con-
1 tinetur. Si quis fructus ex praedio debitoris capi poterit, hunc creditor, qui in possessionem praedii missus est, vendere vel locare debet: sed hoc ita demum, si ante neque[7] venierit neque locatus erit. nam si iam a debitore vel locatus erat vel venierat, servabit praetor venditionem et locationem a debitore factam, etsi minoris distractum est vel locatum, nisi si in fraudem creditorum hoc fiat: tunc enim praetor arbitrium dat creditoribus, ut ex integro
2 locationem vel venditionem faciant. De ceterarum quoque rerum fructibus idem erit dicendum, ut, si qui locari possint, locentur, puta mercedes servorum vel iumentorum ceterorumque, quae possunt
3 locari. De tempore locationis nihil praetor locutus est et ideo liberum arbitrium creditoribus datum videtur, quanto tempore locent, quemadmodum illud est in arbitrio eorum, vendant vel locent, scilicet
4 sine dolo malo: ex culpa autem rei non fiunt. Si unus sit, qui possideat bona, expeditum erit de locatione: quod si non unus, sed plures sint, quis eorum debeat locare vel vendere, quaeritur. et si quidem convenit inter eos, expeditissimum est: nam et omnes

(1) hic F^2 (2) rescriptum *F* (3) bonum *F* (4) *Ed.* 1...30; *Sab.* 31...36; *Pap.* 37...39. — *Bas.* 9, 7, 1...37. — *Cf. Cod.* 7, 72 (5) sit ita, ut (*sic Cuiacius*) diu *scr.* (6) *sic* F^1 *cum B*, respondendo F^2 (7) neque] quae *F*

possunt locare et uni hoc negotium dare: si vero non convenit, tunc dicendum est praetorem causa cognita eligere debere, qui locet vel vendat.

9 *Idem libro sexagensimo secundo ad edictum* Praetor ait: 'Si quis, cum in possessione bonorum 'esset, quod eo nomine fructus ceperit, ei, ad quem 'ea res pertinet, non restituat: sive, quod impensae 'sine dolo malo fecerit, ei non praestabitur: sive dolo 'malo eius deterior causa possessionis facta esse di-
1 'cetur, de ea re iudicium in factum dabo'. Quod de fructibus ait, etiam de ceteris, quaecumque ex re debitoris pervenerunt, intellegendum est. et sane debuit hoc ita esse: quid enim, si ex compromisso vel alio casu poenam consecutus est? nam eam poe-
2 nam, quam consecutus est, praestare debet. Quod ait praetor 'sive quod impensae nomine[1] sine dolo[2] 'fecit, ei non praestabitur', hoc eo spectat, ut, si quid ipse erogavit creditor, si modo sine dolo malo erogavit, hoc ei praestetur: sufficit igitur sine dolo erogasse, etiamsi nihil profuit erogatio eius rei debi-
3 tori[3]. His verbis 'ad quem ea res pertinet' etiam curator bonis distrahendis datus continebitur et ipse debitor, si contigerit, ne bona eius veneant. et ipsi itaque creditori adversus hos dabitur actio, quos enumeravimus, sive quid in fructibus percipiendis erogavit sive in familia alenda curandave[4] praediis fulciendis vel reficiendis vel damno infecto[5] promittendo vel servo noxali iudicio defenso, si modo non magis eum expedit dedere quam retinere: quod si dedere expedit, consequens erit repetere eum non[6]
4 debere. Generaliter etiam dicendum est, quidquid impendit in rem, si modo sine dolo malo impendit, repetere eum posse[7]: nam negotiorum gestorum agere non magis potest quam si socius commune aedificium fulsit, quia hic quoque creditor commune,
5 non alienum negotium gessisse videtur. Est praeterea quaesitum, si deteriora praedia facta fuerint sine dolo malo creditoris vel iura eorum amissa vel aedificia diruta vel exusta, item familiae pecorumque acta cura non sit aut possessio alii tradita, sine dolo tamen malo, an teneatur. et apparet eum non teneri, quia dolo malo caret, eritque melior eius condicio quam in pignore creditoris, qui non tantum dolum malum, verum culpam quoque debet. eadem causa est curatoris bonorum: nam et is tenetur ut
6 creditores. In eum quoque, qui neque locavit fructum praedii neque vendidit, in factum actionem dat praetor et in hoc condemnabitur, quanto minus propter hoc perceptum est, quia neque vendidit neque locavit. ceterum si tantum perceptum est, quantum perciperetur, si locatus vel distractus fructus esset, nihil ei imputabitur. praestat autem per id tantum temporis, quo in possessionem fuit vel ipse vel iussu eius alius, quoad inde de possessione discessum est: nam neque hoc imputatur creditori, cur in possessionem non venerit, neque illud, cur de possessione decesserit, cum voluntarium et suum potius negotium creditor gerat. aestimatio autem fit,
7 quantum interest eius qui experitur. Hae actiones neque temporariae sunt et tam heredibus quam in
8 heredes dabuntur ceterosque successores. Si possessionis causa deterior facta esse dicetur dolo eius, qui in possessionem missus sit, actio in eum ex dolo datur, quae neque post annum neque in heredes ceterosque successores dabitur, cum ex delicto oriatur poenaeque nomine concipiatur,

10 *Paulus libro quinquagensimo nono ad edictum* nisi quatenus ad eum pervenit.

11 *Ulpianus libro sexagesimo secundo ad edictum* Heredi autem dabitur, quia et rei continet persecutionem.

12 *Paulus libro quinquagesimo nono ad edictum* Cum unus ex creditoribus postulat in bona debitoris se mitti, quaeritur, utrum solus is qui petit possidere potest, an, cum unus petit et praetor permisit, omnibus creditoribus aditus sit. et commodius dicitur, cum praetor permiserit, non tam personae solius petentis, quam creditoribus et in rem permissum videri: quod et Labeo putat. nec videbitur libera persona adquirere alii, quia nec sibi quicquam adquirit, cui praetor permittit, sed aliquid ex ordine facit: et ideo ceteris quoque prodest. plane si is postulaverit, qui creditor non est, minime dicendum est vel eum, qui creditor est, possidere posse, quia nihil egit talis postulatio: aliter atque si creditor, cui permissum est possidere, postea recepit debitum suum: ceteri enim poterunt peragere bonorum ven-
1 ditionem. Is, qui possidere iubetur, eo loco ius-
2 sus videtur, cuius cura ad iubentem pertinet. Si propter naturam rei (veluti si praedium inundatum sit) aut propter latronum potentiam non potest possidere[8], recte dicitur non esse quod possideatur.

13 *Gaius libro vicesimo tertio ad edictum provinciale* Quamvis possessa non sint bona, quia forte nihil fuerit, quod possideatur, aut sine controversia non possideatur[9] creditor qui in possessionem missus est, perinde habetur, ac si etiam possessa bona fuissent.

14 *Paulus libro quinquagensimo nono ad edictum* Creditore in possessionem rerum debitoris misso curator constitui debet, si[10] quaedam actiones peri-
1 turae sunt. Datur in creditorem actio, qui in possessionem missus est, de eo quod ex bonis debitoris ad eum pervenit: si nondum sit aliquid consecutus, actiones suas praestabit. datur autem in factum actio adversus eum, et omne, quod in actionem negotiorum gestorum veniret, si posset agi, restituendum a creditore.

15 *Ulpianus libro sexagesimo secundo ad edictum* Cum plures creditores in possessionem rerum debitoris mittantur, ne[11] corrumpantur rationes, uni hoc negotium a creditoribus esse dandum, quem maior pars creditorum elegerit. ego puto creditoribus instrumentorum etiam ἀναγραφὴν[12] facere[13], non ut describant ipsa corpora instrumentorum, sed quot sint, de qua re sint, subnotent sibi et quasi inventarium faciant: quod etiam universorum[14] facere eis erit permittendum. praeterea nonnumquam praetor causa cognita etiam describere aliquid ex instrumentis creditoribus debebit permittere, si qua idonea
1 causa interveniat. Utrum semel an etiam saepius recognitio et dispunctio concedenda sit creditoribus, videamus. et ait Labeo amplius quam semel non esse concedendam: si quis tamen, inquit, iuraverit non calumniae causa se postulare neque habere quae dispunxerit, iterum ei faciendam potestatem ait nec amplius quam bis.

16 *Gaius libro vicesimo quarto ad edictum provinciale* Cum bona veneunt debitoris, in comparatione[15] extranei et eius, qui creditor cognatusve sit, potior habetur creditor cognatusve, magis tamen creditor quam cognatus, et inter creditores potior is, cui[16] maior pecunia debebitur.

17 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum* Quaesitum est, utrum ita demum privilegium habet[17] funeraria, si is cuius bona veneunt funeratus sit, an etiam si proponas alium esse funeratum. et hoc iure utimur, ut quicumque sit funeratus, id est sive is, cuius de bonis agitur, sive quid is debuit, quod reddere eum, si viveret, funeraria actione cogi oporteret, privilegio locus sit parvique referre dicamus, qua actione hic sumptus repetatur, funeraria an familiae erciscundae an qua alia, dummodo sumptus funeris causa factus sit. quacumque igitur actione ob funeris sumptum utatur, etiam funerariam ei competere. quare si in stipulatum funeris inpensa deducta est,

(1) nomine *del.* (2) malo *ins.* F^2 (3) debitoris *F* (4) vel *ins.* (5) damni infecti *Hal.* (6) non *S*, *om. F* (7) hac actione in factum *ins.* (*similiter Pothier*) (8) possideri F^2 (9) possideat *scr.* (10) tempore *ins.* (11) nec *F* (12) *id est:* breviarium (13) licere *ins.* (14) bonorum *ins. Krueger* (15) comparationem *F* (16) cuius F^2 (17) habeat F^2

dicendum est locum esse privilegio, si modo quis
1 non abiciendi privilegii causa stipulatus est. Si sponsa dedit dotem et nuptiis renuntiatum est, tametsi ipsa dotem condicit, tamen aequum est hanc ad privilegium admitti, licet nullum matrimonium contractum est: idem puto dicendum etiam, si minor duodecim annis in domum quasi uxor deducta sit, licet nondum uxor sit:

18 [1] *Paulus libro sexagesimo ad edictum* (interest enim rei publicae et hanc solidum consequi, ut aetate permittente nubere possit)

19 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum* dabimusque ex his causis ipsi mulieri privilegium.
1 Si quis, cum tutor non esset, pro tutore negotia gessit, privilegio locum esse manifestum est: nec interest, ipse debeat qui gessit sive heres eius ceterique successores. ipse autem pupillus habet privilegium, sed eius successores non habent. sed aequissimum erit ceteros [2] quoque, quibus curatores quasi debilibus vel prodigis dantur,

20 *Paulus libro sexagesimo ad edictum* vel surdo muto,

21 *Gaius libro vicessimo quarto ad edictum provinciale* vel fatuo

22 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum*
1 idem privilegium competere. Sed si bonis curator datus sit vel absentis vel ab hostibus capti vel dum deliberant scripti heredes de adeunda hereditate, non oportebit privilegium dari: non enim in eadem causa est.

23 *Paulus libro sexagesimo ad edictum* Si negotium impuberis aliquis ex officio amicitiae gesserit, debet bonis eius venditis privilegium pupillo conservari: et ita accepi.

24 *Ulpianus libro sexagesimo tertio ad edictum* Si ventri curator datus sit nec partus editus, privi-
1 legium cessabit. Divus Marcus ita edixit: 'Creditor, qui ob restitutionem aedificiorum crediderit, 'in pecunia, quae credita erit, privilegium exigendi 'habebit'. quod ad eum quoque pertinet, qui redemptori domino mandante pecuniam subministravit.
2 In bonis mensularii vendundis post privilegia potiorem eorum causam esse placuit, qui pecunias apud mensam fidem publicam secuti deposuerunt. sed enim qui depositis nummis usuras a mensulariis acceperunt a ceteris creditoribus non separantur, et merito: aliud est enim credere, aliud deponere. si tamen nummi exstent, vindicari eos posse puto a depositariis et futurum eum qui vindicat ante privi-
3 legia. Eorum ratio prior est creditorum, quorum pecunia ad creditores privilegiarios pervenit. pervenisse autem quemadmodum accipimus, utrum si statim profecta est ab inferioribus ad privilegiarios an vero et si per debitoris personam, hoc est si ante ei numerata sit et sic debitoris facta creditori privilegiario numerata est? quod quidem potest benigne dici, si modo non post aliquod intervallum id factum sit.

25 *Idem libro sexagesimo quarto ad edictum* Ait praetor: 'Quod postea contractum erit, quam is, cuius 'bona venierint, consilium receperit fraudare, sciente [3] 'eo qui contraxerit, ne actio eo nomine detur'.

26 *Paulus libro sexto decimo brevis edicti* Qui in navem exstruendam vel instruendam credidit vel etiam emendam, privilegium habet.

27 *Ulpianus libro primo de officio consulis* Si magistratus fideicommissi servandi causa in possessionem miserint, dare arbitrum possunt ad ea distrahenda, quae mora deteriora futura sunt, ita ut pretium ex his redactum apud fideicommissarium in causa depositi sit, donec de fideicommisso quod ei debetur constet.

28 *Iavolenus libro primo epistularum* Pater familias impuberi filio, si ante pubertatem decessisset, substituit heredem: is filius paterna hereditate se abstinuit ideoque bona patris venierunt: postea filio hereditas obvenit, qua adita decessit. quaero, cum praetor in ipsum pupillum, quamvis postea hereditas obvenisset, creditoribus tamen patris actionem non daret, an in substitutum creditoribus patris danda sit actio, cum ex bonis paternis, quae scilicet ad creditores missos in [4] bona pertinent, nihil adquirat et cum creditores nihil iuris in bonis pupilli habuerint eorumque nihil interfuerit, adiretur necne pupilli hereditas, cum ea bona omissa a substituto hereditate ad creditores non pertinebant. me illud maxime movet, quod praeceptoribus tuis placet unum esse testamentum. respondit: quod praetor filio, qui a paterna hereditate se abstinet, praestat, ne bonis patris eius venditis in eum actio detur, [5] tametsi postea ei hereditas obvenit, creditoribus non reddat, idem in substituto filio herede servandum non est, quoniam filii pudori parcitur, ut potius patris quam eius bona veneant, itaque in id, quod postea ei obvenit, actio creditoribus denegatur, quia id ex adventicio adquisitum est, non per patrem ad eum pervenit. at cum substitutus filio hereditatem adiit, postquam pupillus se paternae miscuerit hereditati [6], tunc hereditas et patris et filii una est et in omni aere alieno, quod aut patris aut filii fuerit, etiam invitus heres obligatur: et quemadmodum liberum ei non est obligationem [7], ut non omnimodo, si non defenditur, ipsius bona veneant, ita ne separare quidem aes alienum patris et filii poterit: quo casu efficietur, ut creditoribus in eum actio dari debeat. quod si substitutus heres hereditatem non adierit, creditoribus patris in id, quod pupillus reliquit, actio dari non debet, quoniam neque pupilli bona venire debent propter aes alienum patris neque in bonis patris est quod pupillus adquisiit.

29 *Paulus libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* Fufidius refert statuas in publico positas bonis distractis eius, cuius in honorem positae sunt, non esse emptoris bonorum eius, sed aut publicas, si ornandi municipii causa positae sint, aut eius, cuius in honorem positae sint: et nullo modo eas detrahi posse.

30 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt eos, qui bona sua negant iure venisse, praeiudicio experiri debere et frustra principem [8] desiderare rescindi venditionem.

31 *Ulpianus libro secundo de omnibus tribunalibus* Si creditores heredem suspectum putent, satisdationem exigere possunt pro suo debito reddendo. cuius rei gratia cognoscere praetorem oportet nec statim eum satisdationis necessitati subicere debet, nisi causa cognita constiterit prospici debere his, qui
1 suspectum eum postulaverunt. Sed suspectus [9] heres non isdem modis, quibus suspectus tutor aestimatur: siquidem tutorem non facultates, sed fraudulenta in rebus pupillaribus et [10] callida conversatio suspectum commendet, heredem vero solae facultates.
2 Plane in recenti aditae hereditatis audiendi erunt, qui suspectum postulant: ceterum si probentur passi eum in hereditate morari nec quicquam possint obicere criminis quasi dolose versato eo, non debebit post multum temporis ad hanc necessitatem com-
3 pelli. Quod si [11] suspectus satisdare iussus decreto praetoris non obtemperaverit, tunc bona hereditatis possideri [12] venumque dari ex edicto suo
4 permittere [13] iubebit. Plane si doceatur nihil ex bonis alienasse nec sit quod ei iuste praeter paupertatem obiciatur, contentus esse praetor debet, ut

(1) *cf. D.* 23, 3, 2 (2) ceteris *edd.* (3) consilium receperit (receperint F^2) fr. sc.] consilium fraudandorum creditorum ceperit (F · C · CEPERIT = RECEPERIT), fraudare sciente *scr.* (4) in] ad *F* (5) ut *ins.* (6) postquam ... hereditati *del. Ant. Faber* (7) obligationem] *sic* F^1, post obligationem F^2, obligationem hereditariam recusare *scr.* (8) a principe *S* (9) suspectum *F* (10) et] sed F^1, vel F^2 (11) quasi *ins.* F^2 (12) possidere *F* (13) permittere *del.*

5 iubeat eum nihil minuere. Quod si nec inopia laborantem eum creditores ostendere potuerint, iniuriarum actione ei tenebuntur.

32 *Paulus libro singulari regularum* Privilegia non ex tempore aestimantur, sed ex causa, et si eiusdem tituli fuerunt, concurrunt, licet diversitates temporis in his fuerint.

33 *Ulpianus libro tertio regularum* Si pupillus ex contractu suo non defendatur ideoque bona eius creditores possidere coeperint, deminutio ex his bo-
1 nis fieri debet vescendi pupilli causa. Defendere debitorem sicut ante, quam bona eius possiderentur, licet, ita post bonorum quoque possessionem eius[1], sive ipse sui, sive alius defensionem eius suscipiat, debet satisdare, ut satisdatione interposita iudicium accipiatur et a possessione discedatur.

34 *Marcianus libro quinto regularum* Quod quis navis fabricandae vel emendae vel armandae vel instruendae causa vel[2] quoquo modo crediderit vel ob navem venditam petat, habet privilegium post fiscum.

35 *Idem libro singulari ad formulam hypothecariam* Eum, qui in possessionem missus sit[3] eius, qui rei publicae causa afuit, si apparuerit eum dolo malo rei publicae causa abesse, iure in possessione esse placet, donec solidum solvatur: eum autem, qui rerum eius, qui sine dolo malo rei publicae causa afuit, in possessionem missus sit, pignus non contrahere et ideo discedere oportere de possessione.

36 *Ulpianus libro quadragesimo quinto ad Sabinum* Eum, qui circa columnas se occultet, ut creditorem evitet, latitare placet: nam et eum, qui recedit, hoc est qui[4] supterfugit, ne secum aliqua[5] actio moveatur, latitare placet: tam[6] et qui urbe profugit, utique fraudandi causa: nec enim interest, quod attinet ad latitandum, utrum quis profugerit an vero Romae agens copiam sui non facit.

37 *Papinianus libro decimo responsorum* Antiochensium Coelae Syriae civitati, quod [7]lege sua privilegium in bonis defuncti debitoris accepit, ius persequendi pignoris[8] durare constitit.

38 *Paulus libro primo sententiarum* Bonis ven-
1 ditis excipiuntur concubina et liberi naturales. Res publica creditrix omnibus chirographariis creditoribus praefertur.

39 *Idem libro quinto sententiarum* Pupillus si non defendatur, in possessione creditoribus constitutis minoribus[9], ex his usque ad pubertatem ali-
1 menta praestanda sunt. Eius, qui ab hostibus captus est, bona venire non possunt, quamdiu revertatur.

VI[10].

DE SEPARATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro sexagensimo quarto ad edictum* Sciendum est separationem solere impetrari decreto
1 praetoris. Solet autem separatio permitti creditoribus ex his causis: ut puta debitorem quis Seium habuit: hic decessit: heres ei extitit Titius: hic non est solvendo: patitur bonorum venditionem: creditores Seii dicunt bona Seii sufficere sibi, creditores Titii contentos esse debere bonis Titii et sic quasi duorum fieri bonorum venditionem. fieri enim potest, ut Seius quidem solvendo fuerit potueritque satis[11] creditoribus suis vel ita semel[12], etsi non in assem, in aliquid tamen satisfacere, admissis autem commixtisque creditoribus Titii[13] minus sint consecuturi, quia ille non est solvendo aut minus consequantur, quia plures sunt hic[14]. est igitur aequissimum creditores Seii desiderantes separationem audiri impetrareque a praetore, ut separatim quantum[15] cuius-
2 que creditoribus praestetur. Ex contrario autem creditores Titii non impetrabunt separationem: nam licet alicui adiciendo sibi creditorem creditoris sui facere deteriorem condicionem. atqui[16] igitur adiit hereditatem debitoris mei, non faciet meam deteriorem condicionem adeundo, quia licet mihi separationem impetrare, suos vero creditores oneravit, dum adiit hereditatem quae solvendo non est, nec poterunt
3 creditores eius separationem impetrare. Sciendum est autem, etiamsi obligata res esse proponatur ab herede iure pignoris vel hypothecae, attamen, si hereditaria fuit, iure separationis hypothecario creditori potiorem esse eum, qui separationem impetravit: et
4 ita Severus et Antoninus rescripserunt. Sed etiam adversus fiscum et municipes impetraretur[17] separa-
5 tio. Quaesitum est, an interdum etiam heredis creditores possunt separationem impetrare, si forte ille in fraudem ipsorum adierit hereditatem. sed nullum remedium est proditum: sibi enim imputent, qui cum tali contraxerunt: nisi si extra ordinem putamus praetorem adversus calliditatem eius subvenire, qui talem fraudem commentus est: quod non
6 facile admissum est. Sed si quis suspectam hereditatem dicens compulsus fuerit adire et restituere hereditatem, deinde non sit cui restituat, ex quibus casibus[18] solet hoc evenire. et ipsi quidem desideranti succurri sibi adversus creditores hereditarios subveniemus: hoc et divus Pius rescripsit, ut perinde testatoris bona venirent, atque si adita hereditas non fuisset. creditoribus quoque huiusmodi heredis desiderantibus hoc idem praestandum puto, licet ipse non desideravit, ut quasi separatio quaedam praeste-
7 tur. Item videamus, si quis heres parenti extiterit, cum esset impubes, deinde intra pubertatem decesserit et substituti bona veneant, qui impuberis hereditatem adiit, an patris creditores possint separationem impetrare. et puto posse: hoc amplius puto etiam impuberis creditores posse separationem ad-
8 versus creditores heredis eius impetrare. Secundum haec videamus, si Primus Secundum heredem scripserit, Secundus Tertium et Tertii bona veneant, qui creditores possint separationem impetrare. et putem, si quidem Primi creditores petant, utique audiendos et adversus Secundi et adversus Tertii creditores: si vero Secundi creditores petant, adversus Tertii utique eos impetrare posse, adversus Primi autem non posse. in summa Primi quidem creditores adversus omnes impetrare possunt separationem, Secundi creditores adversus Primi non possunt, adver-
9 sus Tertii possunt. Si filii familias bona veneant, qui castrense peculium habet, an separatio fiat inter castrenses creditores ceterosque, videamus[19]. simul ergo admittentur, dummodo, si qui cum eo contraxerunt, antequam militaret, fortasse debeant separari: quod puto probandum. ergo qui ante contraxerunt, si bona castrensia distrahantur, non possunt venire cum castrensibus creditoribus. item si quid in rem patris versum est, forte poterit et creditori contradici, ne castrense peculium inquietet, [20]cum possit potius
10 cum patre experiri. Illud sciendum est eos demum creditores posse impetrare separationem, qui non novandi animo ab herede stipulati sunt. ceterum si eum hoc animo secuti sunt, amiserunt separationis commodum (quippe cum secuti sunt nomen heredis)[21] nec possunt iam se ab eo separare, qui quodammodo eum elegerunt. sed et si usuras ab eo ea mente quasi eum eligendo exegerunt[22], idem erit
11 probandum. Item quaeritur, si satis acceperunt

(1) eius] et *scr.* (*similiter Goudsmit*) (2) vel *del. edd.* (3) rerum *ins. edd.* (4) qui] ut *F* (5) alia F^2 (6) tam *del.* (7) de *ins.* F^2 (8) ius persequendi pignoris *del.* (9) minoribus] bonorum eius *scr.*

(10) *Ed.* 1; *Pap.* 2...5; *Sab.* 6. 7. — *Bas.* 9, 7, 38...44. — *Cf. Cod.* 7, 72 (11) satis *del.*, facere *ins.* F^2 (12) ita semel] in assem vel *Heraldus* (13) ii *ins.* (14) aut minus ... hic (hi creditores F^2)] *requiritur* aut minus solvendo quam Seius (15) quantumcumque *scr.* (*similiter Hal.*) (16) atqui] qui *scr.* (17) impetratur F^2 (18) ex quibus casibus *del.* (19) nec puto separandos *similiave ins.* (20) et *ins.* F^2 (21) quippe cum secuti sunt nomen heredis *del.* (22) exegerint F^2

ab eo, an impetrent separationem. et non puto: [1] hi
enim secuti sunt eum. forte quem movebit: quid
ergo, si satis non [2] idoneum acceperunt? et sibi im-
putent, cur minus [3] idoneos fideiussores accipiebant.
12 Praeterea sciendum est, posteaquam bona here-
ditaria bonis heredis mixta sunt, non posse impe-
trari separationem: confusis enim bonis et unitis
separatio impetrari non poterit. quid ergo si prae-
dia extent vel mancipia vel pecora vel aliud quod
separari potest? hic utique poterit impetrari sepa-
ratio nec ferendus est, qui causatur bona contri-
buta, cum praedia contribui non possint, nisi [4] ita
coniunctae possessiones et permixtae propriis, ut im-
possibilem separationem effecerint: quod quidem per-
13 raro contingere potest. Quod dicitur post multum
temporis separationem impetrari non posse, ita erit
accipiendum, ut ultra quinquennium post aditionem
14 numerandum separatio non postuletur. De his
autem omnibus, an admittenda separatio sit nec ne,
praetoris erit vel praesidis notio, nullius alterius, hoc
15 est eius, qui separationem indulturus est. Si
quis pignus ab herede [5] acceperit, non est ei con-
cedenda separatio, quasi eum secutus sit [6]: neque
enim ferendus est, qui qualiterqualiter [7], eligentis [8] ta-
16 men mente, heredis personam secutus est. Quae-
situm est, si forte sint plures creditores, quidam
secuti heredem, quidam non secuti, et hi, qui here-
dem secuti non sunt, impetraverint separationem, an
eos secum admittant, qui secuti sunt. et putem ni-
hil eis prodesse: hos enim cum creditoribus heredis
17 numerandos. Item sciendum est vulgo placere
creditores quidem heredis, si quid superfuerit ex
bonis testatoris, posse habere in suum debitum, cre-
ditores vero testatoris ex bonis heredis nihil [9]. cuius
rei ratio illa est, quod qui impetravit separationem,
sibi debet imputare suam facilitatem, si, cum essent
bona idonea heredis, illi maluerint [10] bona potius
defuncti sibi separari, heredis autem creditoribus hoc
imputari non possit. at si creditores defuncti desi-
derent, ut etiam in bonis heredis substituantur, non
sunt audiendi: separatio enim, quam ipsi petierunt,
eos ab istis bonis separavit. si tamen temere [11] se-
parationem petierunt creditores defuncti, impetrare
veniam possunt, iustissima scilicet ignorantiae causa
18 allegata. Item sciendum est necessarium here-
dem servum cum libertate institutum impetrare posse
separationem, scilicet ut, si non attigerit bona pa-
troni, in ea causa sit, ut ei quidquid postea adqui-
sierit separetur [12]: sed et si quid ei a testatore de-
betur

2 *PAPINIANUS libro vicensimo quinto quaestionum* Ab herede vendita hereditate separatio frustra desiderabitur, utique si nulla fraudis incurrat suspicio: nam quae bona fide medio tempore per heredem gesta sunt, rata conservari solent.

3 *IDEM libro vicensimo septimo quaestionum* De-
bitor fideiussori heres extitit eiusque bona venierunt:
quamvis obligatio fideiussionis extincta sit, nihilo mi-
nus separatio impetrabitur petente eo, cui fideiussor
fuerat obligatus, sive solus sit hereditarius creditor
sive plures. neque enim ratio iuris, quae [13] causam
fideiussionis propter principalem obligationem, quae
maior fuit, exclusit, damno debet adficere credito-
1 rem, qui sibi diligenter prospexerat. Quid ergo,
si bonis fideiussoris separatis solidum ex hereditate
stipulator consequi non possit? utrum portio cum
ceteris heredis creditoribus ei quaerenda erit an con-
tentus esse debebit bonis, quae separari maluit? sed
cum stipulator iste non adita fideiussoris a reo he-
reditate bonis fideiussoris venditis in residuum pro [14]
misceri debitoris creditoribus potuerit, ratio non pa-
2 titur eum in proposito summoveri. Sed in quo-
libet alio creditore, qui separationem impetravit, pro-
bari commodius est, ut, si solidum ex hereditate
servari non possit, ita demum aliquid ex bonis he-
redis ferat, si proprii creditores heredis fuerint di-
missi. quod sine dubio admittendum est circa cre-
ditores heredis dimissis hereditariis.

4 *IDEM libro duodecimo responsorum* Creditori-
bus, qui ex die vel sub condicione debentur et prop-
ter hoc nondum pecuniam petere possunt, aeque
separatio dabitur, quoniam et ipsis cautione com-
1 muni consuletur. Legatarios autem in ea tantum
parte, quae de bonis servari potuit, habere pignoris
causam convenit.

5 *PAULUS libro tertio decimo quaestionum* Si creditores hereditarii separationem bonorum impetraverunt [15] et inveniatur non idonea hereditas, heres autem idoneus: non poterunt reverti ad heredem, sed eo, quod semel postulaverunt, stare debent. sed si post impetratam separationem aliquid heres adquisierit, si quidem ex hereditate, admitti debebunt ad id quod adquisitum est illi qui separationem impetraverunt: sed si illis satisfactum fuerit, quod superest tribuetur propriis heredis creditoribus. at si ex alia causa heres adquisierit, non admittentur hereditarii creditores. quod si proprii ad solidum pervenerunt, id quod supererit tribuendum hereditariis quidam putant: mihi autem id non videtur: cum enim separationem petierunt, recesserunt a persona heredis et bona secuti sunt et quasi defuncti bona vendiderunt, quae augmenta non possunt recipere. idemque existimo dicendum, etiamsi circa separationem bonorum decepti minus consecuti sunt quam proprii heredis creditores. proprii autem heredis creditores habent propria eius bona et personam, quae potest donec vivit adquirere.

6 *IULIANUS libro quadragensimo sexto digestorum*
Quotiens heredis bona solvendo non sunt, non solum
creditores testatoris, sed etiam eos, quibus legatum
fuerit, impetrare bonorum separationem aequum est,
ita ut, cum in [16] creditoribus solidum adquisitum
fuerit, legatariis vel solidum vel portio quaeratur.
1 Si liberta heres instituta bonorum possessionem
secundum tabulas petisset eius, qui solvendo non
erat, quaesitum est, an bona eius separari ab here-
ditariis debent [17]. respondit [18]: non est iniquum suc-
curri patrono, ne oneraretur aere alieno, quod liberta
petendo bonorum possessionem secundum tabulas
contraxerit.

7 *MARCIANUS libro secundo regularum* Qui iudicium dictaverunt heredi, separationem quasi hereditarii possunt impetrare, quia ex necessitate hoc fecerunt.

VII [19].

DE CURATORE BONIS DANDO.

1 *PAULUS libro quinquagensimo septimo ad edic-
tum* Si quis [20] sub condicione heres institutus est,
cogendus est condicioni parere, si potest, aut, si
responderit se non aditurum, etiamsi condicio exti-
1 terit, vendenda erunt bona defuncti. Quod si
nihil facere potest, curator bonis constituendus erit
aut [21] bona vendenda. Sed si grave aes alienum sit,
quod ex poena crescat, per curatorem solvendum aes
alienum, sicuti cum venter in possessione sit aut
pupillus heres tutorem non habeat, decerni solet.

2 *ULPIANUS libro sexagensimo quinto ad edictum* De curatore constituendo hoc iure utimur, ut praetor adeatur isque curatorem curatoresque [22] constituat ex consensu maioris partis creditorum, vel praeses provinciae, si bona distrahenda in provincia sunt:

(1) et *ins.* (2) non satis *edd.* (3) minor *F* (4) sint *ins. edd.* (5) heredede *F* (6) quasi eum secutus sit *del.* (7) qualiter *del.* F^2 (8) eligendis *F* (9) creditores ... nihil *del.* (10) ille maluerit *scr.* (11) emeret F^1, emere F^2 (12) separaretur F^2 (13) quae *om. F* (14) portione *ins. Huschke* (15) impetraverint F^2 (16) in *del. Hal.* (17) debeant F^2 (18) respondi *scr.*

(19) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5. — *Bas.* 9, 7, 45...49 *et* 38, 12 (20) is qui F^2 (21) aut] nec *scr.* (22) curatoresve *Krueger*

1 Quaeque per eum eosve, qui ita creatus creative
essent, acta facta gestaque sunt, rata habebuntur:
eisque actiones et in eos utiles competunt: et si
quem curatores mitterent ad agendum vel defenden-
dum, uti ius esset: nec ab eo satis, neque de rato
neque iudicatum solvi, nomine eius cuius bona ve-
neant exigetur, sed nomine ipsius curatoris qui eum
2 misit. Si plures autem constituantur curatores,
Celsus [1] ait in solidum eos et agere et conveniri, non
pro portionibus. quod si per regiones fuerint con-
stituti curatores, unus forte rei Italicae, alius in
provincia, puto regiones eos suas conservare debere.
3 Quaeritur, an invitus curator fieri potest: et Cas-
sius scribit neminem invitum cogendum fieri bonorum
curatorem, quod verius est. voluntarius itaque quae-
rendus est, nisi et magna necessitate et imperatoris
4 arbitrio hoc procedat, ut et invitus crearetur. Nec
omnimodo creditorem esse oportet eum, qui curator
5 constituitur, sed possunt et non creditores. Si
tres curatores fuerint et unus ex his nihil attigerit,
an in eum, qui nihil tetigit, actio danda est? et
Cassius existimat modum actori non debere constitui
posseque eum cum quo vult experiri. puto Cassii
sententiam veriorem: spectandum enim, quid redac-
tum est, non quid ad curatorem unum pervenerit, et
ita utimur, nisi invitus factus est: nam si ita est,
dicendum non eum conveniendum.

3 *Celsus libro vicensimo quarto digestorum* Si
plures eiusdem bonorum curatores facti sunt, in quem
eorum vult actor, in solidum ei datur actio tam quam
quivis eorum in solidum aget.

4 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus*
Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt
bonis per curatorem ex senatus consulto distractis
nullam actionem ex ante gesto fraudatori competere.

5 *Iulianus libro quadragensimo septimo digesto-
rum* Si debitor foro cesserit et creditores privato
consilio coierint et elegerint unum, per quem bona
distrahantur et portio ipsis, quae ex redacto fieret,
solveretur, mox exstiterit alius, qui se creditorem
dicat: nullam quidem actionem adversus curatorem
habebit, sed bona debitoris una cum curatore ven-
dere poterit, ita ut, quae a curatore et a creditore
ex bonis contrahantur, omnibus pro portione prae-
starentur.

VIII [2].

QUAE IN FRAUDEM CREDITORUM FACTA SUNT UT RESTITUANTUR.

1 *Ulpianus libro sexagensimo sexto ad edictum*
Ait praetor: 'Quae fraudationis causa gesta erunt
'cum eo, qui fraudem non ignoraverit, de his curatori
'bonorum vel ei, cui de ea re actionem dare [3] opor-
'tebit, intra annum, quo experiundi potestas fuerit,
'actionem dabo. idque etiam adversus ipsum, qui
1 'fraudem fecit, servabo'. Necessario praetor hoc
edictum proposuit, quo edicto consuluit creditoribus
revocando ea, quaecumque in fraudem eorum alie-
2 nata sunt. Ait ergo praetor 'quae fraudationis
'causa gesta erunt'. haec verba generalia sunt et
continent in se omnem omnino in fraudem factam
vel alienationem vel quemcumque contractum. quod-
cumque igitur fraudis causa factum est, videtur his
verbis revocari, qualecumque fuerit: nam late ista
verba patent. sive ergo rem alienavit sive accepti-
latione vel pacto aliquem liberavit,

2 *Idem libro septuagesimo tertio ad edictum* idem
erit probandum: et si pignora liberet vel quem alium [4]
in fraudem creditorum [5] praeponat

3 *Idem libro sexagesimo sexto ad edictum* vel ei
praebuit exceptionem sive se obligavit fraudandorum
creditorum causa sive numeravit pecuniam vel quod-
cumque aliud fecit in fraudem creditorum, palam est
1 edictum locum habere. Gesta fraudationis causa
accipere debemus non solum ea, quae contrahens
gesserit aliquis, verum etiam si forte data opera ad
iudicium non adfuit vel litem mori patiatur vel a
debitore non petit, ut tempore liberetur, aut usum
2 fructum vel servitutem amittit. Et qui aliquid
fecit, ut desinat habere quod habet, ad hoc edictum
pertinet.

4 *Paulus libro sexagensimo octavo ad edictum*
In fraudem facere videri etiam eum, qui non facit [6]
quod debet facere, intellegendum est, id est si non
utatur servitutibus:

5 *Gaius libro vicensimo sexto ad edictum pro-
vinciale* sed et si rem suam pro derelicto habuerit,
ut quis eam suam faciat

6 [7] *Ulpianus libro sexagensimo sexto ad edictum*
Quod autem, cum possit aliquid quaerere, non id
agit, ut adquirat, ad hoc edictum non pertinet: per-
tinet enim edictum ad deminuentes patrimonium
suum, non ad eos, qui id agunt, ne locupletentur.
1 Unde si quis ideo condicioni non paret, ne com-
mittatur stipulatio, in ea condicione est, ne faciat
2 huic edicto locum. Proinde et qui repudiavit
hereditatem vel legitimam vel testamentariam, non
est in ea causa, ut huic edicto locum faciat: noluit
enim adquirere, non suum proprium patrimonium
3 deminuit. Simili modo dicendum est et si filium
suum emancipavit, ut suo arbitrio adeat hereditatem,
4 cessare hoc edictum. Sed et illud probandum,
si legatum repudiavit, cessare edictum, quod Iulianus
5 quoque scribit. Si servum suum heredem insti-
tutum alienavit, ut iussu emptoris adeat, si quidem
in venditione nulla fraus est, sed in hereditate sit,
cessat edictum, quia licuit ei etiam repudiare here-
ditatem: at si in ipsa servi alienatione fraus est,
revocabitur, quemadmodum si eum in fraudem ma-
6 numisisset. Apud Labeonem scriptum est eum,
qui suum recipiat, nullam videri fraudem facere, hoc
est eum, qui quod sibi debetur receperat: eum enim,
quem praeses [8] invitum solvere cogat, impune non
solvere iniquum esse: totum enim hoc edictum ad
contractus pertinere, in quibus se praetor non inter-
7 ponit, ut puta pignora venditionesque. Sciendum
Iulianum scribere eoque iure nos uti, ut, qui debi-
tam pecuniam recepit ante, quam bona debitoris
possideantur, quamvis sciens prudensque solvendo
non esse recipiat, non timere hoc edictum: sibi enim
vigilavit. qui vero post bona possessa debitum suum
recepit, hunc in portionem vocandum exaequandum-
que ceteris creditoribus: neque enim debuit praeri-
pere ceteris post bona possessa, cum iam par con-
8 dicio omnium creditorum facta esset. Hoc edictum
eum coercet, qui sciens eum in fraudem creditorum
hoc facere suscepit, quod in fraudem creditorum
fiebat: quare si quid in fraudem creditorum factum
sit, si tamen is qui cepit ignoravit, cessare videntur
9 verba edicti. Praeterea illud sciendum est eum,
qui consentientibus creditoribus aliquid a fraudatore
vel emit vel stipulatus est vel quid aliud contraxit,
non videri in fraudem [9] creditorum fecisse: nemo
enim videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt.
10 Si quid cum pupillo gestum sit in fraudem cre-
ditorum, Labeo ait omnimodo revocandum, si frau-
dati sint creditores, quia pupilli ignorantia, quae per
aetatem contingit, non debet esse captiosa creditori-
11 bus et ipsi lucrosa: eoque iure utimur. Simili
modo dicimus et si cui donatum est, non esse quae-
rendum, an sciente eo, cui donatum, gestum sit, sed
hoc tantum, an fraudentur creditores: nec videtur
iniuria adfici is qui ignoravit, cum lucrum extor-
queatur, non damnum infligatur. in hos tamen, qui
ignorantes ab eo qui solvendo non sit liberalitatem
acceperunt, hactenus actio erit danda, quatenus

(1) *cf. l.* 3 *h. t.*
(2) *Ed.* 1...7. 9. 10. 12. 13; *Sab.* 14. 15. 17; *Pap.* 16. 18...22; *App.* 8. 11. 23...25. — *Bas.* 9, 8. — *Cf. Cod.* 9, 75 (3) dari *edd.* (4) aliorum *Krueger* (5) creditorem *scr.* (6) faciat *F*[2] (7) § 9 = *D.* 50, 17, 145 (8) praetor *van de Water* (9) fraude *F*

12 locupletiores facti sunt, ultra non. Simili modo quaeritur, si servus ab eo, qui solvendo non sit, ignorante domino ipse sciens rem acceperit, an dominus teneretur. et ait Labeo hactenus eum teneri, ut restituat quod ad se pervenit aut dumtaxat de peculio damnetur vel si quid in rem eius versum est. eadem in filio familias probanda sunt. sed si do-
13 minus scit, suo nomine convenietur. Item si necessarius heres legata praestiterit, deinde eius bona venierint, Proculus ait, etiamsi ignoraverint legatarii, tamen utilem actionem dandam: quod nequaquam
14 dubium est. Huius actionis annum computamus utilem, quo experiundi potestas fuit, ex die factae venditionis.

7 *PAULUS libro sexagensimo secundo ad edictum* Si debitor in fraudem creditorum minore pretio fundum scienti emptori vendiderit, deinde hi, quibus de revocando eo actio datur, eum petant, quaesitum est, an pretium restituere debent. Proculus existimat omnimodo restituendum esse fundum, etiamsi pretium non solvatur: et rescriptum est secundum Proculi sententiam.

8 *VENULEIUS SATURNINUS libro sexto interdictorum* Ex his colligi potest ne quidem portionem emptori reddendam ex pretio: posse tamen dici eam rem apud arbitrum ex causa animadvertendam, ut, si nummi soluti in bonis exstent, iubeat eos reddi, quia ea ratione nemo fraudetur.

9 *PAULUS libro sexagensimo secundo ad edictum* Is, qui a debitore, cuius bona possessa [1] sunt, sciens rem emit, iterum alii bona fide ementi vendidit: quaesitum est, an secundus emptor conveniri potest. sed verior est Sabini sententia bona fide emptorem non teneri, quia dolus ei dumtaxat nocere debeat, qui eum admisit, quemadmodum diximus non teneri eum, si ab ipso debitore ignorans emerit: is autem, qui dolo malo emit, bona fide autem ementi vendidit, in solidum pretium rei, quod accepit [2], tenebitur.

10 *ULPIANUS libro septuagensimo tertio ad edictum* Ait praetor: 'Quae Lucius Titius fraudandi 'causa sciente te in bonis, quibus de ea re [3] agitur, 'fecit: ea illis, si eo nomine, quo de agitur, actio ei 'ex edicto meo competere esseve oportet, ei [4], si non 'plus quam annus est, cum de ea re, qua de agitur, 'experiundi potestas est, restituas. interdum causa 'cognita et si scientia non sit, in factum actionem
1 'permittam'. Ita demum revocatur, quod fraudandorum creditorum causa factum est, si eventum fraus habuit, scilicet si hi creditores, quorum fraudandorum causa fecit, bona ipsius vendiderunt. ceterum si illos dimisit, quorum fraudandorum causa fecit, et alios sortitus est, si quidem simpliciter dimissis prioribus, quos fraudare voluit, alios postea sortitus est, cessat revocatio: si autem horum pecunia, quos fraudare noluit, priores dimisit, quos fraudare voluit, Marcellus dicit revocationi locum fore. secundum hanc distinctionem et ab imperatore [5] Severo et Antonino rescriptum est eoque iure utimur.
2 Quod ait praetor 'sciente', sic accipimus 'te con'scio et fraudem participante': non enim si simpliciter scio illum creditores habere, hoc sufficit ad contendendum teneri eum in factum actione, sed si
3 particeps fraudis est. Si quis particeps quidem fraudis non fuit, verumtamen vendente debitore testato conventus est a creditoribus, ne emeret, an in factum actione teneatur, si comparaverit? et magis est, ut teneri debeat: non enim caret fraude, qui
4 conventus testato perseverat. Alias autem qui scit aliquem creditores habere, si cum eo contrahat simpliciter sine fraudis conscientia, non videtur hac
5 actione teneri. Ait praetor 'sciente te', id est eo, qui convenietur hac actione. quid ergo, si forte tutor pupilli scit, ipse pupillus ignoravit? videamus, an actioni locus sit, ut scientia tutoris noceat: idem et in curatore furiosi et adulescentis. et putem hactenus istis nocere conscientiam tutorum sive curato-
6 rum, quatenus quid ad eos pervenit. Praeterea sciendum est posse quaeri, quod dicitur in fraudem creditorum alienatum revocari posse, si idem sint creditores: et si unus creditor sit ex illis, qui fraudati sunt, sive solus tunc fuit sive, cum ceteris satisfactum est, hic solus remansit, probandum esse ad-
7 huc actioni fore locum. Illud certe sufficit, et si unum scit creditorem fraudari, ceteros ignoravit, fore
8 locum actioni [6]. Quid ergo, si ei, quem quis scit, satisfactum est? numquid deficiat actio, quia qui supersunt, non sunt fraudati? et hoc puto probandum: non tamen si dicat aliquis: 'offero, quod de'betur ei, quem scio creditorem', audiendus erit, ut
9 actionem eludat. Si fraudator heredem habuit et heredis bona venierint, non est in bonis quibus de
10 agitur factum et ideo cessat haec actio. Si quid in fraudem creditorum fecerit filius, qui se poterat abstinere, et in integrum sit restitutus, quod se miscuerat, vel si quis [7] fecit voluntarius etiam [8] vel per aetatem vel quam aliam causam iustam in integrum meruit restitutionem, dicendum erit utilem actionem competere [9]. idem et in servo necessario. sane cum illa distinctione hoc admittendum esse Labeo scribit, ut, si quidem protinus bona vendiderunt creditores vel absentibus vel paciscentibus [10] creditoribus se necessarius miscuit, utriusque fraus revocetur, id est testatoris et ipsius: si vero passi sunt necessarium creditores et quasi in creditum habuerunt nomen eius vel [11] dulcitudine usurarum vel qua alia ratione secuti sunt [12], dicendum est nihil revocari ex his, quae
11 testator alienavit. Si impubes patri heres extiterit eiusque mortui bona veneant, separatione impetrata utriusque fraus erit revocanda, pupilli vel
12 etiam tutoris, item curatoris [13]. Si, cum in diem [14] deberetur, fraudator praesens solverit, dicendum erit in eo, quod sensi commodum in repraesentatione, in factum actioni locum fore: nam praetor fraudem in-
13 tellegit etiam in tempore fieri. Si cui solutum quidem non fuerit, sed in vetus creditum pignus acceperit, hac actione tenebitur, ut est saepissime con-
14 stitutum. Si, cum mulier [15] fraudandorum creditorum consilium inisset, marito suo eidemque debitori in fraudem creditorum acceptum debitum fecerit dotis constituendae causa, locum habet haec actio et per hanc omnis pecunia, quam maritus debuerat, exigitur nec mulier de dote habet actionem: neque enim dos in fraudem creditorum constituenda est: et hoc certo certius est et saepissime constitutum. exitus autem actionis erit, ut stipulatio, quae accepta facta fuerat,
15 ex integro interponatur. Per hanc actionem et usus fructus et huiusmodi stipulatio: 'in annos sin-
16 'gulos dena dari spondes?' exigi potest. Si debitorem meum et complurium creditorum consecutus essem fugientem secum ferentem pecuniam et abstulissem ei id quod mihi debeatur [16], placet Iuliani sententia dicentis multum interesse, antequam in possessionem bonorum eius creditores mittantur, hoc factum sit an postea: si ante, cessare in factum
17 actionem, si postea, huic locum fore. Si ex constitutione divi Marci bona sint addicta alicui [17] libertatium conservandarum causa, dicendum erit actionem cessare: ita enim succedunt, ut rata sint, quae
18 pater familias gesserat. Annus huius in factum actionis computabitur ex die venditionis bonorum.

(1) non *ins. S* (2) quod accepit *del. Faber* (3) ea re *del. edd.* (4) ea illi, si eo nomine, quo de agitur, actio ei ex edicto meo competet esseve oportet et *scr.* (*sic fere edd.*) (5) ab imperatore] a *scr.* (6) fore locum actioni *del.* (7) qui F^2 (8) etiam] *del.* F^2, et item *scr.* (9) tam de iis quae in fraudem creditorum fecit ipse quam de iis quae fecit testator *similiave exciderunt* (10) vel paciscentibus] vel *del.* F^b, paciscentibus *del.* F^2, nec paciscentibus *scr.* (11) a *ins.* F^2 (12) et quasi in creditum abierunt (*sic S*) nomen eius ... secuti (sunt *del. Hal.*) *scr* (13) item curatoris] itemque patris *scr.* (14) mihi *ins.* F^2 (15) in *ins.* F^2 (16) debebatur *edd.* (17) alicui *del* (*similiter Huschke*)

19 Per hanc actionem res restitui debet cum sua
20 scilicet causa. Et fructus, non tantum qui per-
cepti sunt, verum etiam[1] hi, qui percipi potuerunt
a fraudatore, veniunt, sed cum aliquo modo, scilicet
ut sumptus facti deducantur: nam arbitrio iudicis
non prius cogendus est rem restituere, quam si im-
pensas necessarias consequatur: idemque erit pro-
bandum et si quis alios[2] sumptus ex voluntate fide-
21 iussorum creditorumque fecerit. Partum quoque
22 in hanc actionem venire puto verius esse. Prae-
terea generaliter sciendum est ex hac actione resti-
tutionem fieri oportere in pristinum statum, sive res
fuerunt sive obligationes, ut perinde omnia revocen-
tur, ac si liberatio facta non esset. propter quod
etiam medii temporis commodum, quod quis con-
sequeretur liberatione non facta, praestandum erit,
dum usurae non praestentur, si in stipulatum de-
ductae non fuerunt, aut si[3] talis contractus fuit[4],
in quo usurae deberi potuerunt etiam non deductae.
23 Si condicionalis fuit obligatio, cum sua condi-
cione, si in diem, cum sua die restauranda est. si
tamen ea erat, cuius dies finitur, potest dici resti-
tutionem intra id tempus posse postulari, quod tem-
pus supererat obligationi, non utique intra annum.
24 Haec actio post annum de eo, quod ad eum
pervenit, adversus quem actio movetur, competit:
iniquum enim praetor putavit in lucro morari eum,
qui lucrum sensit ex fraude: idcirco lucrum ei ex-
torquendum putavit. sive igitur ipse fraudator sit,
ad quem pervenit, sive alius quivis, competit actio
in id quod ad eum pervenit dolove malo eius factum
25 est, quo minus perveniret. Haec actio heredi
ceterisque successoribus competit: sed et in heredes
similesque personas datur.

11 *VENULEIUS SATURNINUS libro sexto interdic-
torum* Cassius actionem introduxit in id quod ad
heredem pervenit.

12 *MARCELLUS libro octavo decimo digestorum*
Si pater filio familias liberam peculii administratio-
nem dederit, non videtur ei et hoc concessisse, ut
in fraudem creditorum alienaret: talem enim aliena-
tionem non habet. at si hoc quoque concessit filio
pater, ut vel in fraudem creditorum facere possit,
videbitur ipse fecisse et sufficient competentes ad-
versus eum actiones. etenim filii creditores etiam
patris sunt creditores, cum eius generis videlicet
habebunt actionem, ut his de peculio praestari ne-
cesse sit.

13 *PAULUS libro sexagensimo octavo ad edictum*
Illud constat eum qui pignus tenet hac actione non
teneri: suo enim iure et ut pignus, non rei servan-
dae causa possidet.

14 *ULPIANUS libro sexto disputationum* Hac in
factum actione non solum dominia revocantur, verum
etiam actiones restaurantur. ea propter competit
haec actio et adversus eos, qui res non[5] possident,
ut restituant[6], et adversus eos, quibus actio com-
petit, ut actione cedant. proinde si interposuerit quis
personam Titii, ut ei fraudator res tradat, actione
mandati cedere debet. ergo et si fraudator pro filia
sua dotem dedisset sciente[7] fraudari creditores, filia
tenetur, ut cedat actione de dote adversus maritum.

15 *IULIANUS libro quadragensimo nono digesto-
rum* Si quis, cum haberet Titium creditorem et
sciret se solvendo non esse, libertates dederit testa-
mento, deinde dimisso Titio postea Sempronium cre-
ditorem habere coeperit et eodem testamento manente
decesserit: libertates datae ratae esse debent, etsi
hereditas solvendo non sit, quia, libertates ut rescin-
dantur, utrumque in eorumdem persona[8] exigimus
et consilium et eventum et, si quidem creditor, cuius
fraudandi consilium initum erat, non fraudatur, ad-
versus eum qui fraudatur consilium initum non est.
libertates itaque ratae sunt.

16 *PAULUS libro quinto responsorum PAPINIANI*[9]
nisi priores pecunia posteriorum dimissi probentur.

17 *IULIANUS libro quadragensimo nono digesto-
rum* Omnes debitores, qui in fraudem creditorum
liberantur, per hanc actionem revocantur in pristi-
1 nam obligationem. Lucius Titius cum haberet
creditores, libertis suis isdemque filiis naturalibus
universas res suas tradidit. respondit: quamvis non
proponatur consilium fraudandi habuisse, tamen qui
creditores habere se scit et universa bona sua alie-
navit, intellegendus est fraudandorum creditorum
consilium habuisse: ideoque et si filii eius ignora-
verunt hanc mentem patris sui fuisse, hac actione
2 tenentur. Si vir uxori, cum creditores suos frau-
dare vellet, soluto matrimonio praesentem dotem
reddidisset, quam statuto tempore reddere debuit,
hac actione mulier tantum praestabit, quanti credi-
torum intererat dotem suo tempore reddi[10]: nam
praetor fraudem etiam in tempore fieri intellegit.

18 *PAPINIANUS libro vicensimo sexto quaestionum*
Etsi[11] pignus vir uxori vel uxor viro remiserit, verior
sententia est nullam fieri donationem existimantium.
quod sine dubio, si in fraudem creditorum fiat, ac-
tione utili revocabitur[12]. idemque est et si quivis
debitor in fraudem creditorum pignus omiserit.

19 *IDEM libro undecimo responsorum* Patrem,
qui non exspectata morte sua fideicommissum here-
ditatis maternae filio soluto potestate restituit omissa
ratione Falcidiae, plenam fidem ac debitam pietatem
secutus exhibitionis[13], respondi non creditores frau-
dasse[14].

20 *CALLISTRATUS libro secundo quaestionum* De-
bitorem, qui ex senatus consulto Trebelliano totam
hereditatem restituit, placet non videri in fraudem
creditorum alienasse portionem, quam retinere po-
tuisset, sed magis fideliter facere.

21 *SCAEVOLA libro primo responsorum* Debitor
in fraudem creditoris cum vicino de finibus pignori
dati fundi pactus est: quaesitum, an is, qui a cre-
ditore emit, de finibus agere possit. respondit se-
cundum ea quae proponerentur[15] non idcirco minus
agere posse, quod debitor ignorante creditore pactus
esset.

22 *IDEM libro quinto responsorum* Cum in vetus
creditum unus creditor pignora accepisset, quaero,
an in fraudem ceterorum creditorum factum nullius
momenti esset. respondit creditorem non idcirco pro-
hibendum a persecutione pignorum, quod, in vetus
creditum ut obligaretur, pactus esset, nisi id[16] in
fraudem ceterorum creditorum factum sit et ea via
iuris occurratur[17], qua creditorum fraudes rescindi
solent.

23 *IDEM libro trigensimo secundo digestorum*
Primo gradu scripti heredes cum animadverterent
bona defuncti vix ad quartam partem aeris alieni
sufficere, famae defuncti conservandae gratia ex con-
sensu creditorum auctoritate praesidis provinciae se-
cundum constitutionem ea condicione adierunt here-
ditatem, ut creditoribus dumtaxat partem praestarent:
quaesitum est, an manumissi testamento et libertates
et alimenta consequi possint. respondit libertates
quidem, si in fraudem creditorum datae non essent,
competere, legata vero, si solvendo hereditas non
esset, non deberi.

24 *IDEM libro singulari quaestionum publice trac-
tatarum* Pupillus patri heres extitit et uni credito-
rum solvit: mox abstinuit hereditate paterna: bona
patris veneunt: an id quod accepit creditor revocan-
dum sit, ne melioris condicionis sit quam ceteri cre-
ditores? an distinguimus, per gratificationem acceperit

(1) etiam *del. F²* (2) alius *F* (3) aut si] nisi *Voorda* (4) fuerit *F²* (5) non *del. dett.* (6) restituat *F* (7) scienti *F* (8) personam *F* (9) notat *add. Hal.* (10) reddit *F* (11) etsi] si *F²* (12) etsi, si pignus vir uxori vel uxor viro remiserit, verior sententia est nullam fieri donationem existimantium, sine dubio, si in fraudem creditorum fiat, actione utili revocabitur *scr.* (13) exhibibitionis *F* (14) *aut scr.* non fraudasse creditores *aut* secutum esse exhibitionis respondi, non creditores fraudasse (15) proponeren *F* (16) et *ins. F²* (17) curratur *scr.*

an non, ut, si per gratificationem tutorum, revocetur ad eandem portionem, quam ceteri creditores fuerint laturi[1]: sin vero iuste exegerit, ceteri creditores neglexerint exactionem, interea res deterior facta sit, vel mortalitate vel[1a] subductis rebus mobilibus vel rebus soli ad irritum perductis, id quod acceperit creditor revocari nullo pacto potest[2], quoniam alii creditores suae neglegentiae expensum ferre debeant. quid ergo, si, cum in eo essent[3], ut bona debitoris mei venirent, solverit mihi pecuniam, an actione revocari ea possit a me? an distinguendum est, is optulerit mihi an ego illi extorserim invito et[4], si extorserim invito, revocetur, si non extorserim, non revocetur? sed vigilavi, meliorem meam condicionem feci, ius civile vigilantibus scriptum est: ideoque non revocatur id quod percepi.

25 *Venuleius libro sexto interdictorum* Si fraudator fideiussori suo scienti acceptum tulerit, si et reus non ignoraverit, uterque tenebitur, si minus, is qui scierit. si tamen ille, cui acceptum factum est, solvendo non sit, videndum est, an in reum, etiamsi ignoraverit, actio danda sit, quia ex donatione capit. contra si reo scienti[5] acceptum latum sit, fideiussor quoque, si et ipse scierit, tenebitur: si vero ignoraverit, numquid non aeque actio in eum dari debeat, quoniam magis detrimentum non patitur, quam lucrum faciat? in duobus autem reis par utriusque causa
1 est. Si a socero fraudatore sciens gener accepit[6] dotem, tenebitur hac actione et, si restituerit eam, desinit dotem habere: nec quicquam emancipatae divortio facto restituturum Labeo ait, quia haec actio rei restituendae gratia, non poenae nomine daretur ideoque absolvi solet reus, si restituerit. sed si priusquam creditores cum eo experirentur, reddiderit filiae dotem iudicio dotis nomine conventus, nihilo minus eum hac actione teneri Labeo ait nec ullum regressum habiturum ad mulierem: sin vero sine iudice, videndum, an ulla repetitio competat ei. quod si is ignoraverit, filia autem scierit, tenebitur filia: si vero uterque scierit, uterque tenebitur. at si neuter scierit, quidam existimant nihilo minus in filiam dandam actionem, quia intellegitur quasi ex donatione aliquid ad eam pervenisse, aut certe cavere eam debere, quod consecuta fuerit se restituturam: in maritum autem, qui ignoraverit, non dandam actionem, non magis quam in creditorem, qui a fraudatore quod ei deberetur acceperit, cum is indotatam uxorem duc-
2 turus non fuerit. Item si extraneus filiae familiae nomine fraudandi causa dotem dederit, tenebitur maritus, si scierit: aeque mulier: nec minus et pater, si non ignoraverit, ita ut caveat, si ad se dos per-
3 venerit, restitui eam. Si procurator ignorante domino, cum sciret debitorem eius[7] fraudandi cepisse consilium, iussit servo ab eo accipere, hac actione
4 ipse tenebitur, non dominus. Non solum autem ipsam rem alienatam restitui oportet, sed et fructus, qui alienationis tempore terrae cohaerent, quia in bonis fraudatoris fuerunt, item eos, qui post inchoatum iudicium recepti[8] sint: medio autem tempore perceptos in restitutionem non venire. item partum ancillae per fraudem alienatae medio tempore editum in restitutionem non venire, quia in bonis non fuerit.
5 Proculus ait, si mulier post alienationem conceperit et antequam ageretur, pepererit, nullam esse dubitationem, quin partus restitui non debeat: si vero, cum alienaretur, praegnas fuerit, posse dici
6 partum quoque restitui oportere. Fructus autem fundo cohaesisse non satis intellegere se Labeo ait, utrum dumtaxat qui maturi an etiam qui inmaturi fuerint, praetor significet: ceterum etiamsi de his senserit, qui maturi fuerint, nihilo magis possessionem restitui oportere. nam cum fundus alienaretur, quod ad eum fructusque eius attineret, unam quandam rem fuisse, id est fundum, cuius omnis generis alienationem fructus[9] sequi: nec eum, qui hiberno habuerit fundum centum, si sub tempus messis vindemiaeve fructus eius vendere possit decem, idcirco duas res, id est fundum centum et fructus decem eum[10] habere intellegendum, sed unam, id est fundum centum[11], sicut is quoque unam rem haberet,
7 qui separatim solum aedium vendere possit. Haec actio etiam in ipsum fraudatorem datur, licet Mela non putabat in fraudatorem eam dandam, quia nulla actio in eum ex ante gesto post bonorum venditionem daretur et iniquum esset actionem dari in eum, cui bona ablata essent. si vero quaedam disperdidisset, si nulla[12] ratione reciperari possent, nihilo minus actio in eum dabitur et praetor non tam emolumentum actionis intueri videtur in eo, qui exutus est bonis, quam poenam.

LIBER QUADRAGESIMUS TERTIUS.

I[13].

DE INTERDICTIS SIVE EXTRAORDINARIIS ACTIONIBUS, QUAE PRO HIS COMPETUNT.

1 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edictum* Videamus, de quibus rebus interdicta competunt. et sciendum est interdicta aut de divinis rebus aut de humanis competere. divinis, ut de locis sacris vel de locis religiosis. de rebus hominum interdicta redduntur aut de his, quae sunt alicuius, aut de his, quae nullius sunt. quae sunt nullius, haec sunt: liberae personae, de quibus exhibendis ducendis[14] interdicta competunt. quae sunt alicuius, haec[15] sunt aut publica aut singulorum. publica: de locis publicis, de viis deque fluminibus publicis. quae autem singulorum sunt, aut ad universitatem pertinent, ut interdictum quorum bonorum, aut ad singulas res, ut est interdictum uti possidetis, de
1 itinere actuque. Interdictorum autem tres species sunt, exhibitoria prohibitoria restitutoria: sunt tamen quaedam interdicta et mixta, quae et prohibitoria
2 sunt et exhibitoria[16]. Interdictorum quaedam in praesens, quaedam in praeteritum referuntur: in praesens, ut uti possidetis: in praeteritum, ut de
3 itinere actuque, de aqua aestiva. Interdicta omnia licet in rem videantur concepta, vi tamen ipsa per-

(1) laturis *F* (1a) vel *del.* (2) possit *scr.* (3) esset *Hal.* (4) ut *F*² (5) sciente *F* (6) acceperit *F*² (7) eius *del.* (8) percepti *Krueger* (9) cuius alienationem omnis generis fructus *Oosterdyk* (10) eum *del.* (11) et decem *ins. edd.* (12) si vero quae disperdidisset nulla *scr.*
(13) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5. — *Bas.* 58, 14. — *Cf. Cod.* 8, 1 (14) ducentis *F* (15) haec *del.* (16) exhibitoria] restitutoria *Smallenburg*

4 sonalia sunt. Interdictorum quaedam annalia sunt,
quaedam perpetua.

2 *Paulus libro sexagensimo tertio ad edictum*
Interdictorum quaedam duplicia sunt, quaedam sim-
plicia. duplicia dicuntur, ut uti possidetis, simplicia
sunt ea [1], veluti exhibitoria et restitutoria, item pro-
hibitoria de arboribus caedendis et de itinere actu-
1 que. Interdicta autem competunt vel hominum
causa vel divini iuris aut de religione, sicut est 'ne
'quid in loco sacro fiat' vel 'quod factum est resti-
'tuatur' et de mortuo inferendo vel sepulchro aedi-
ficando. hominum causa competunt vel ad publicam
utilitatem pertinentia vel sui iuris tuendi causa vel
officii tuendi causa vel rei familiaris. publicae uti-
litatis causa competit interdictum 'ut via publica uti
'liceat' et 'flumine publico' et 'ne quid fiat in via
'publica': iuris sui tuendi causa de liberis exhibendis,
item de liberto exhibendo: officii causa de homine
libero exhibendo: reliqua interdicta rei familiaris
2 causa dantur. Quaedam interdicta rei persecu-
tionem continent, veluti de itinere actuque privato [2]:
nam proprietatis causam continet hoc interdictum.
sed et illa interdicta, quae de locis sacris et de
religiosis proponuntur, veluti proprietatis causam
continent, item illa de liberis exhibendis [3], quae iuris
tuendi causa diximus competere, ut non sit mirum,
si, quae interdicta [4] ad rem familiarem pertinent, pro-
3 prietatis, non possessionis causam habeant. Haec
autem interdicta, quae ad rem familiarem spectant,
aut apiscendae sunt possessionis aut reciperandae
aut retinendae. apiscendae possessionis sunt inter-
dicta, quae competunt his, qui ante non sunt nancti
possessionem. sunt autem interdicta apiscendae pos-
sessionis 'quorum bonorum': Salvianum quoque inter-
dictum, quod est de pignoribus, ex hoc genere est:
et 'quo itinere venditor usus est, quo minus emptor
'utatur, vim fieri veto'. reciperandae possessionis
causa proponuntur sub rubrica unde vi: aliqua enim
sub hoc titulo interdicta sunt. retinendae posses-
sionis sunt interdicta uti possidetis. sunt interdicta,
ut diximus, duplicia tam reciperandae quam apis-
cendae possessionis [5].

3 [6] *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum*
In interdictis exinde ratio habetur fructuum, ex quo
edita sunt, non retro.

4 *Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum*
Ex quibus causis annua interdicta sunt, ex his de
eo, quod ad eum cum quo agitur pervenit, post an-
num iudicium dandum Sabinus respondit.

5 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Inter-
dicta noxalia ea sunt, quae ob delictum eorum, quos
in potestate habemus, dantur, veluti cum vi deiece-
runt aut vi aut clam opus fecerunt. sed officio iudicis
continetur, ut dominum sua inpensa opus restituen-
tem absolvat: patientiam tollendo operi praestantem
noxae dedere iubeat et [7] absolvat, si non dedat, quan-
tum impensae in tollendo opere erogatum sit, tanti
condemnet: si neque patientiam praestet neque ipse
tollat, cum possit, in tantum condemnet, in quantum
iudex aestimaverit, atque si ipse fecisset.

II [8].

QUORUM BONORUM.

1 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edic-
tum* Ait praetor: 'Quorum bonorum ex edicto meo
'illi possessio data est, quod de his bonis pro herede
'aut pro possessore possides possideresve, si nihil
'usucaptum esset, quod quidem [9] dolo malo fecisti,
1 'uti desineres possidere, id illi restituas'. Hoc
interdictum restitutorium est et ad universitatem
bonorum, non ad singulas res pertinet et appellatur
'quorum bonorum' et est apiscendae possessionis uni-
versorum bonorum.

2 *Paulus libro vicensimo ad edictum* Interdicto
quorum bonorum debitores hereditarii non tenentur,
sed tantum corporum possessores.

III [10].

QUOD LEGATORUM.

1 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edic-
1 tum* Hoc interdictum volgo 'quod legatorum' ap-
2 pellatur. Est autem et ipsum apiscendae pos-
sessionis et continet hanc causam, ut, quod quis
legatorum nomine non ex voluntate heredis occupa-
vit, id restituat heredi. etenim aequissimum praetori
visum est unumquemque non sibi ipsum ius dicere
occupatis legatis, sed ab herede petere: redigit igi-
tur ad heredes per hoc interdictum ea, quae lega-
torum nomine possidentur, ut perinde [11] legatarii
3 possint eum convenire. Hoc interdictum et he-
redem heredis bonorumque possessoris habere propter
utilitatem huius [12] dicendum est, nec non ceteros quo-
4 que successores. Quia autem nonnumquam incer-
tum est, utrum quis pro legato an pro herede vel
pro possessore possideat, bellissime Arrianus scribit
hereditatis petitionem instituendam et hoc interdictum
reddendum, ut, sive quis pro herede vel pro posses-
sore sive pro legato possideat, hoc interdicto [13] tenea-
tur, quemadmodum solemus facere, quotiens incertum
est, quae potius actio teneat: nam duas dictamus
protestati ex altera nos velle consequi quod nos con-
5 tingit. Si quis ex mortis causa donatione possi-
deat, utique cessabit [14] interdictum, quia portio legis
Falcidiae apud heredem ipso iure remanet, etsi cor-
6 poraliter res in solidum translatae sunt: Qui vero
ex causa praeceptionis, utique tenetur hoc inter-
dicto, sed pro ea scilicet parte, quam iure legati
habet, non etiam pro ea, quam quasi heres habet.
idemque erit dicendum et si alio genere legati uni
ex heredibus legatum sit: nam et hic dicendum est
pro ea parte, qua heres est, cessare interdictum.
7 Quod ait praetor 'aut dolo desiit possidere', sic ac-
cipere debemus 'desiit facultatem habere restituendi'.
8 Unde est quaesitum, si usus fructus vel usus
fuerit alicui relictus eumque occupaverit, an hoc
interdicto restituere sit compellendus. movet, quod
neque usus fructus neque usus possidetur, sed magis
tenetur: potest tamen defendi competere interdictum.
9 idem dicendum est et in servitute relicta. Quae-
situm est, si quis legatorum servandorum causa mis-
sus sit in possessionem, an hoc interdicto teneatur
ad restitutionem. movet illud primum, quod non
possidet is qui missus est in possessionem legatorum
causa, sed potius custodit, deinde quod praetorem
habet huius rei auctorem. tutius tamen erit dicen-
dum hoc interdictum competere, maxime si satis-
datum sit iam legatorum nomine nec recedat: tunc
10 enim etiam possidere videtur. Legatorum nomine
non tantum ipsum possidere dicemus [15] cui legatum
est, verum heredem quoque eius ceterosque succes-
11 sores. Quod ait praetor 'voluntate eius, ad quem
'ea res pertinet', ita erit interpretandum, ut, si post
aditam hereditatem vel bonorum possessionem ad-
gnitam voluntas accommodata est legatario, ut possi-
deret, interdictum cesset: quod si ante aditam he-
reditatem bonorumve possessionem adgnitam hoc
factum est, rectius dicetur eam voluntatem non no-
12 cere debere. Si duae res legatae sint, altera ex

(1) ea] cetera *scr.* (*similiter Ad. Schmidt*) (2) reficiendo *ins.* (3) de liberis exhibendis *del. Hal.* (4) quae interdicta] et interdicta quaedam quae *scr.* (5) retinendae possessionis sunt interdicta ut 'uti possidetis', quae sunt ut diximus duplicia. sunt etiam interdicta duplicia tam reciperandae quam apiscendae possessionis *scr.* (6) = *D.* 43, 16, 1, 40 (7) si dedat *ins.*
(8) *Ed.* — *Bas.* 40, 9. — *Cf. Cod.* 8, 2 (9) quodque *edd.*
(10) *Ed.* — *Bas.* 44, 24. — *Cf. Cod.* 8, 3 (11) deinde *Krueger* (12) huius *del.* (13) hoc interdicto *del.* (14) hoc *ins.* F^2 (15) dicimus F^2

voluntate occupata, altera non ex voluntate, eveniet,
ut altera revocari possit, altera non. idemque erit
probandum et in una re, cuius pars ex voluntate,
altera pars non ex voluntate occupata est: nam pars
13 sola per interdictum auferetur. Illud tenendum,
sive a te sive ab eo, in cuius locum successisti, pos-
sideri aliquid coeptum est, interdicto huic locum
fore. in locum successisse accipimus, sive per uni-
14 versitatem sive in rem sit[1] successum. Prodest
autem possedisse, quotiens voluntate eius, ad quem
ea res pertinet, possideri coeptum est: sed et si
postea voluntas accessit eius, ad quem ea res per-
tinebat, tamen prodesse possessori debere. unde si
quis coepit quidem ex voluntate eius, ad quem ea
res pertinet, possidere, postea vero voluntas non
perseverat, nihil nocet[2], quia semel possideri coepit
15 ex voluntate. Si alter ex heredibus iisve, ad
quos ea res pertinet, voluerit rem a legatario possi-
deri, alter non, ei, qui noluit[3], interdictum competet:
16 ei, qui voluit, non competere palam est. Quod
ait praetor 'nisi[4] satisdatum sit', accipere debemus
'si perseveret satisdatum', scilicet ut, si non per-
severet cautum, mittatur in possessionem legatorum
17 servandorum causa. Satisdatum sic arbitror, si
sic satisdatum sit, ut legatario vel ipso iure adqui-
sita sit idonea cautio vel per mandati actionem ad-
18 quiri possit, et tunc interdicto locum fore. Si
quarundam rerum nomine satisdatum sit, quarundam
non sit satisdatum, earum rerum nomine sine im-
pedimento agi poterit, de quibus satisdatum est, ce-
terarum non poterit.

2 *PAULUS libro sexagensimo tertio ad edictum*
Diversum est, si postea pars legato adcreverit: nam
1 hoc nomine tenentur fideiussores in totum. Quod
ait praetor 'si per bonorum possessorem non stat,
'ut satisdetur', sic accipimus, si paratus sit satis-
dare: non ergo offerre debet satisdationem, sed pe-
2 tenti satis moram non facere. Ex hoc interdicto
qui non restituit, in id quod interest debet condem-
3 nari. Si legatarius repromissione contentus[5] fuit,
dandum est interdictum. idem dicendum est, si lega-
4 tarius pignoribus noluit sibi caveri. Si per lega-
tarium factum sit, quo minus satisdetur, licet cau-
tum non sit, tenetur interdicto. sed si forte factum
sit per legatarium, quo minus satisdetur, eo autem
tempore, quo editur interdictum, satis accipere pa-
ratus sit, non competit interdictum, nisi satisdatum
sit. item si per bonorum possessorem stetit, quo
minus satisdaret, sed modo paratus est cavere, tenet
interdictum: illud enim tempus inspicitur, quo inter-
dictum editur.

IIII[6].

NE VIS FIAT EI, QUI IN POSSESSIONEM MISSUS ERIT.

1 *ULPIANUS libro septuagensimo secundo ad edic-
tum* Ait praetor: 'Si quis dolo malo fecerit, quo
'minus quis permissu meo eiusve, cuius ea iurisdictio
'fuit, in possessionem bonorum sit, in eum in factum
'iudicium, quanti ea res fuit[7], ob quam in posses-
1 'sionem missus erit, dabo'. Hoc edictum summa
providentia praetor proposuit: frustra enim in pos-
sessionem mitteret rei servandae causa, nisi missos
tueretur et prohibentes venire in possessionem coer-
2 ceret. Est autem generale hoc edictum: pertinet
enim ad omnes, qui in possessionem a praetore missi
sunt: convenit enim praetori omnes, quos ipse in
possessionem misit, tueri. sed sive rei servandae
causa sive legatorum aut ventris nomine in posses-
sionem missi fuerint, habent ex hoc edicto in factum
3 actionem, sive doli sive aliter prohibuerint[8]. Haec
actio non tantum eum tenet, qui prohibuit quem
venire in possessionem, sed etiam eum, qui posses-
sione pulsus est[9], cum venisset in possessionem: nec
4 exigitur, ut vi fecerit qui prohibuit. Si quis ideo
possessione arcuerit[10], quia rem suam putabat vel
sibi nexam vel certe non esse debitoris, consequens
5 est, ut hoc edicto non teneatur. Haec verba
'quanti ea res erit, ob quam in possessionem missus
'erit' continent utilitatem creditoris, ut quantum eius
interest possessionem habere, tantum ei qui prohi-
buit condemnetur. proinde si ob falsum creditum
vel ob falsam petitionem missus est in possessionem
vel si exceptione summoveri potuit, nihil ei debet
prodesse hoc edictum, quia propter nullam causam
6 in possessionem missus est. Hoc edicto neque
pupillum neque furiosum teneri constat, quia affectu
carent. sed pupillum eum debemus accipere, qui
doli capax non est: ceterum si iam doli capax sit,
contra erit dicendum. ergo et si tutor dolo fecerit,
in pupillum dabimus actionem, si modo solvendo sit
tutor: sed et ipsum tutorem posse conveniri Iulianus
7 scribit. Si domini vel patris voluntate prohibitus
quis sit a possessione, in ipsos[11] dabitur actio, quasi
8 per alios hoc fecerint. Hanc actionem excepta
legatorum missione intra annum competere et non
postea sciendum est, cum sit poenalis, nec in here-
des similesque personas dabitur, nisi in id quod ad
eas pervenit: sed heredi similibusque personis dabi-
tur. nam cum prohibitus quis est legatorum vel
fideicommissorum causa possessionem adipisci, tunc
actio et perpetua est et in heredem dabitur, quia
est in potestate successorum evitare interdictum satis-
datione oblata.

2 *PAULUS libro quinquagensimo nono ad edictum*
Suo quis an alieno nomine prohibitus sit, nihil in-
terest: haec enim verba 'quanti ea res est' referenda
1 sunt ad personam domini. Item tam is tenetur,
qui suo nomine, quam qui alieno nomine prohibuit.

3 *ULPIANUS libro sexagensimo octavo ad edictum*
Si quis missus fuerit in possessionem fideicommissi
servandi causa et non admittatur, potestate eius in-
ducendus est in possessionem, qui eum misit, aut si
quis volet uti interdicto, consequens erit dicere in-
terdictum locum habere. sed melius erit dicere extra
ordinem ipsos iure suae potestatis exsequi oportere
decretum suum, nonnumquam etiam per manum mi-
1 litarem. Constitutum est ab Antonino, ut etiam
in bona heredis quis admittatur[12] certis modis. si
quis igitur in his bonis non admittatur, dicendum
est actionem hanc utilem competere: ceterum poterit
2 uti et extraordinaria exsecutione. Praetor ventrem
in possessionem mittit, et hoc interdictum prohibito-
rium et restitutorium est. sed si mulier velit in fac-
tum actione uti ad exemplum creditorum magis quam
3 interdicto, posse eam experiri sciendum est. Si
mulier dicatur calumniae causa in possessionem ve-
nisse, quod non sit praegnas vel non ex eo praegnas,
vel si de statu mulieris aliquid dicatur: ex epistula
divi Hadriani ad exemplum praesumptionis Carboniani
edicti ventri praetor pollicetur possessionem.

4 *IDEM libro sexagensimo nono ad edictum* Per
interdictum etiam ei subvenit praetor, qui damni in-
fecti ab eo in possessionem missus est, ne ei vis fiat.
1 Poena autem eius, qui non promittit vel satis non
dat, haec est, ut in possessionem mittatur adversa-
rius. sive ergo promittat, sive per eum non fiat, quo
minus promittat, non tenebit interdictum repulso per
2 exceptionem eo qui experitur. Praetor in eum,
qui neque cavit neque possidere passus est eum qui
missus est, iudicium pollicetur in tantum, quantum
praestare eum oporteret, si de ea re cautum fuerat.
3 Sed et ex alia causa hoc iudicium proposuit, si
eo tempore, quo in possessionem mitti desiderabat,

(1) sit] misit *F* (2) noceat *F* (3) voluit *F* (4) si *scr.*
(5) retentus *F*
(6) *Ed. — Bas.* 51, 5 (7) erit *scr.* (8) sive domini sive alii prohibuerint *scr.* (9) non tantum tenet cum quis prohibuit quem venire in possessionem, sed etiam cum quis possessione pulsus est *scr.* (10) creditorem *ins.* (11) ipso *F*
(12) mittatur *edd.*

praetoris adeundi potestas non fuerit, scilicet ut, si,
cum potestas praetoris adeundi non esset, damnum
interim datum est, haberet iudicium qui damnum
4 passus est. Item subiectum, si ex alia causa in
possessionem missus prohibitus esse dicetur, habere
in factum actionem.

V[1].

DE TABULIS EXHIBENDIS.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Praetor ait: 'Quas tabulas Lucius Titius ad causam
'testamenti sui pertinentes reliquisse dicetur, si hae
'penes te sunt aut dolo malo tuo factum est, ut de-
'sinerent esse, ita eas illi exhibeas. item si libellus
'aliudve quid relictum esse dicetur, decreto compre-
1 'hendam'. Si quis forte confiteatur penes se esse
testamentum, iubendus est exhibere, et tempus ei
dandum est, ut exhibeat, si non potest in praesen-
tiarum exhibere. sed si neget se exhibere posse vel
2 oportere, interdictum hoc competit. Hoc inter-
dictum pertinet non tantum ad testamenti tabulas,
verum ad omnia, quae ad causam testamenti perti-
3 nent: ut puta et ad codicillos pertinet. Sive autem
valet testamentum sive non, vel quod ab initio inuti-
liter factum est, sive ruptum sit[2] vel in quo alio
vitio, sed etiam si falsum esse dicatur vel ab eo
factum qui testamenti factionem non habuerit: di-
4 cendum est interdictum valere. Sive supremae
tabulae sint sive non sint, sed priores, dicendum
5 interdictum hoc locum habere. Itaque dicendum
est ad omnem omnino scripturam testamenti, sive
perfectam sive imperfectam, interdictum hoc perti-
6 nere. Proinde et si plures tabulae sint testa-
menti, quia saepius fecerat, dicendum est interdicto
locum fore: est enim quod ad causam testamenti
pertineat, quidquid quoquo tempore factum exhiberi
7 debeat[3]. Sed et si de statu disceptetur, si testa-
tor filius familias vel servus hoc fecisse dicatur, et
8 hoc exhibebitur. Item si filius familias fecerit
testamentum, qui de castrensi peculio testabatur,
9 habet locum interdictum. Idem est et si is, qui
10 testamentum fecit, apud hostes decessit. Hoc
interdictum ad vivi tabulas non pertinet, quia verba
11 praetoris 'reliquerit'[4] fecerunt mentionem. Sed
et[5] si deletum sine dolo sit testamentum

2 *Paulus libro sexagensimo quarto ad edictum*
vel totum vel pars eius,

3 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
1 locum habet hoc interdictum. Si tabulae in plu-
ribus codicibus scriptae sint, omnes interdicto isto
2 continentur, quia unum testamentum est. Si tabu-
lae testamenti apud aliquem depositae sunt a Titio,
hoc interdicto agendum est et cum eo qui detinet
3 et cum eo qui deposuit. Proinde et si custodiam
tabularum aedituus vel tabularius suscepit, dicendum
4 est teneri eum interdicto. Si penes servum tabu-
5 lae fuerint, dominus interdicto tenebitur. Si ipse
testator, dum vivit, tabulas suas esse dicat et ex-
hiberi desideret, interdictum hoc locum non habebit,
sed ad exhibendum erit agendum, ut exhibitas vin-
dicet. quod in omnibus, qui corpora sua esse dicunt
6 instrumentorum, probandum est. Si quis dolo
malo fecerit, quo minus penes eum tabulae essent,
nihilo minus hoc interdicto tenebitur, nec praeiudi-
catur aliquid legi Corneliae testamentariae, quasi
dolo malo testamentum suppresserit. nemo enim ideo
impune retinet tabulas, quod maius facinus admisit,
cum exhibitis tabulis admissum eius magis mani-
festetur. et posse aliquem dolo malo facere, ut in
eam legem non incidat, ut puta si neque amoverit
neque celaverit tabulas, sed idcirco alii tradiderit,
ne eas interdicenti[6] exhiberet, hoc est si non sup-
primendi animo vel consilio fecit, sed ne huic ex-
7 8 hiberet. Hoc interdictum exhibitorium est. Quid
sit exhibere, videamus. exhibere hoc est materiae
9 ipsius adprehendendae copiam facere. Exhibere
autem apud praetorem oportet, ut ex auctoritate eius
signatores admoniti venirent ad recognoscenda signa:
et si forte non optemperent testes, Labeo scribit
10 coerceri eos a praetore debere. Solent autem
exhiberi tabulas desiderare omnes omnino, qui quid
11 in testamento adscriptum habent. Condemnatio
autem huius iudicii quanti interfuit aestimari debet.
12 Quare si heres scriptus hoc interdicto experiatur,
13 ad hereditatem referenda est aestimatio: Et si
legatum sit, tantum venit in aestimationem, quantum
14 sit in legato: Et si sub condicione legatum sit,
quasi condicione existente sic aestimandum est, nec
compelli debebit ad cavendum, ut se restituturum
caveat, quidquid consecutus est, si condicio defecerit,
quia poena contumaciae praestatur ab eo qui non ex-
15 hibet. Inde quaeritur, si hinc consecutus aesti-
mationem legatarius postea legatum petat, an sit
audiendus. et putem, si heres idem praestitit, ex-
ceptione doli repellendum, si alius, repelli non opor-
tere. et ideo et si heres sit, qui interdicto usus
est aestimationem consecutus, eadem est distinctio.
16 Interdictum hoc et post annum competere con-
stat. sed et heredi ceterisque successoribus competit.

4 *Paulus libro sexagensimo nono ad edictum* Si
sint tabulae apud pupillum et dolo tutoris desierint
esse, in ipsum tutorem competit interdictum: aequum
enim est ipsum ex delicto suo teneri, non pupillum.

5 *Iavolenus libro tertio decimo ex Cassio* De
tabulis proferendis interdictum competere non opor-
tet, si hereditatis controversia ex his pendet aut si
ad publicam quaestionem pertinet[7]: itaque in aede
sacra interim deponendae sunt aut apud virum ido-
neum.

VI[8].

NE QUID IN LOCO SACRO[9] FIAT.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Ait praetor: 'In loco sacro facere inve eum immit-
1 'tere quid veto'. Hoc interdictum de sacro loco,
2 non de sacrario competit. Quod ait praetor, ne
quid in loco sacro fiat, non ad hoc pertinet, quod
ornamenti causa fit, sed quod deformitatis vel in-
3 commodi. Sed et cura aedium locorumque sacro-
rum[10] mandata est his, qui aedes sacras curant.

2 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum*
In muris itemque portis et aliis sanctis locis aliquid
facere, ex quo damnum aut incommodum irrogetur,
non permittitur.

3 *Paulus libro quinto sententiarum* Neque muri
neque portae habitari sine permissu principis propter
fortuita incendia possunt.

VII[11].

DE LOCIS ET ITINERIBUS PUBLICIS.

1 *Pomponius libro trigensimo ad Sabinum* Cui-
libet in publicum petere permittendum est id, quod
ad usum omnium pertineat, veluti vias publicas, iti-
nera publica: et ideo quolibet postulante de his inter-
dicitur.

2 *Iulianus libro quadragensimo octavo digesto-
rum* Nemini licet in via publica monumentum ex-
struere.

3 *Ulpianus libro trigensimo tertio ad Sabinum*
Viae vicinales, quae ex agris privatorum collatis fac-

(1) *Ed.* — *Bas.* 35, 5. — *Cf. Cod.* 8, 7 (2) sit *del.* (3) etenim (*edd.*) quod ad causam testamenti pertineat quidquid est quoquo tempore factum, exhiberi debet *scr.* (4) relinquendi *scr.* (5) et] nec *scr.* (6) interdicente *F* (7) pertinent *edd.* (8) *Ed.* 1; *Pap.* 2. 3. — *Bas.* 58, 15 (9) vel itinere *ins. ind. F* (10) sed et cura locorum sacrorum *scr.* (11) *Sab.* — *Bas.* 58, 8

tae sunt, quarum memoria non exstat, publicarum
1 viarum numero sunt. Sed inter eas et ceteras
vias militares [1] hoc interest, quod viae militares exi-
tum ad mare aut in urbes aut in flumina publica
aut ad aliam viam militarem habent, harum autem
vicinalium viarum dissimilis condicio est: nam pars
earum in militares vias exitum habent, pars sine ullo
exitu intermoriuntur.

VIII[2].

NE QUID IN LOCO PUBLICO VEL ITINERE FIAT.

1 *Paulus libro sexagensimo quarto ad edictum* In loco publico praetor prohibet aedificare et interdictum proponit.

2 [3] *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edic-*
tum Praetor ait: 'Ne quid in loco publico facias
'inve eum locum immittas, qua ex re quid illi damni
'detur, praeterquam quod [4] lege senatus consulto
'edicto decretove principum tibi concessum est. de
1 'eo, quod factum erit, interdictum non dabo'. Hoc
2 interdictum prohibitorium est et tam publicis uti-
litatibus quam privatorum per hoc prospicitur. loca
enim publica utique privatorum usibus deserviunt,
iure scilicet civitatis, non quasi propria cuiusque, et
tantum iuris [5] habemus ad optinendum, quantum qui-
libet ex populo ad prohibendum habet. propter quod
si quod forte opus in publico fiet, quod ad privati
damnum redundet, prohibitorio interdicto potest con-
veniri, propter quam rem [6] hoc interdictum proposi-
3 tum est. Publici loci appellatio quemadmodum
accipiatur, Labeo definit, ut et ad areas et ad in-
sulas et ad agros et ad vias publicas itineraque
4 publica pertineat. Hoc interdictum ad ea loca,
quae sunt in fisci patrimonio, non puto pertinere:
in his enim neque facere quicquam neque prohibere
privatus potest: res enim fiscales quasi propriae et
privatae principis sunt. igitur si quis in his aliquid
faciat, nequaquam hoc interdictum locum habebit:
sed si forte de his sit controversia, praefecti eorum
5 iudices sunt. Ad ea igitur loca hoc interdictum
pertinet, quae publico usui destinata sunt, ut, si quid
illic fiat, quod privato noceret, praetor intercederet
6 interdicto suo. Cum quidam velum in maeniano
immissum haberet, qui [7] vicini luminibus officiebat,
utile interdictum competit: 'ne quid in publico im-
7 'mittas, qua ex re luminibus Gaii Seii officias'. Si
quis quod in publico loco positum habuit, reficere
voluit, hoc interdicto locum esse Aristo ait ad pro-
8 hibendum eum reficere. Adversus eum, qui mo-
lem in mare proiecit [8], interdictum utile competit ei,
cui forte haec res nocitura sit: si autem nemo dam-
num sentit, tuendus est is, qui in litore aedificat vel
9 molem in mare iacit. Si quis in mari piscari aut
navigare prohibeatur, non habebit interdictum, quem-
admodum nec is, qui in campo publico ludere vel in
publico balineo lavare aut in theatro spectare arcea-
tur: sed in omnibus his casibus iniuriarum actione
10 utendum est. Merito ait praetor 'qua ex re
'quid illi damni detur': nam quotiensque aliquid in
publico fieri permittitur, ita oportet permitti, ut sine
iniuria cuiusquam fiat. et ita solet princeps, quo-
tiens aliquid [9] novi operis instituendum petitur, per-
11 mittere. Damnum autem pati videtur, qui com-
modum amittit, quod ex publico consequebatur,
12 qualequale sit. Proinde si cui prospectus, si
cui [10] aditus sit [11] deterior aut angustior, interdicto
13 opus est. Si quid in loco publico aedificavero,
ut ea, quae ex meo ad te nullo iure defluebant, de-
sinant fluere, interdicto me non teneri Labeo putat.
14 Plane si aedificium hoc effecerit, ut minus lu-
minis insula tua habeat, interdictum hoc competit.
15 Idem ait, si in publico aedificem, deinde hoc
aedificium ei obstet, quod tu in publico aedificaveras,
cessare hoc interdictum, cum tu quoque illicite aedi-
ficaveris, nisi forte tu [12] iure tibi concesso aedifica-
16 veras. Si quis a principe simpliciter impetra-
verit, ut in publico loco aedificet, non est credendus
sic aedificare, ut cum incommodo alicuius id fiat, ne-
que sic conceditur: nisi forte quis hoc impetraverit.
17 Si quis nemine prohibente in publico aedifica-
verit, non esse eum cogendum tollere, ne ruinis urbs
deformetur, et quia prohibitorium est interdictum,
non restitutorium. si tamen obstet id aedificium
publico usui, utique is, qui operibus publicis pro-
curat, debebit id deponere, aut si non obstet, sola-
rium ei imponere: vectigal enim hoc sic appellatur
18 solarium [13] ex eo, quod pro solo pendatur. Si
tamen adhuc nullum opus factum fuerit, officio iudi-
cis continetur, uti caveatur non fieri: et ea omnia
etiam in persona heredum ceterorumque successorum
19 erunt cavenda. Locorum sacrorum diversa causa
est: in loco enim sacro non solum facere vetamur,
sed et factum restituere iubemur: hoc propter reli-
20 gionem. Ait praetor: 'In via publica itinereve
'publico facere immittere quid, quo ea via idve iter
21 'deterius sit fiat, veto'. Viam publicam eam di-
cimus, cuius etiam solum publicum est: non enim
sicuti in privata via, ita et in publica accipimus:
viae privatae solum alienum est, ius tantum eundi
et agendi nobis competit: viae autem publicae solum
publicum est, relictum ad [14] directum certis finibus
latitudinis ab eo, qui ius publicandi habuit, ut ea
22 publice iretur commearetur. Viarum quaedam
publicae sunt, quaedam privatae, quaedam vicinales.
publicas vias dicimus, quas Graeci βασιλικάς [15], nostri
praetorias [16], alii consulares vias appellant. privatae
sunt, quas agrarias quidam dicunt. vicinales sunt
viae, quae in vicis sunt vel quae in vicos ducunt:
has quoque publicas esse quidam dicunt: quod ita
verum est, si non ex collatione privatorum hoc iter
constitutum est. aliter atque si ex collatione priva-
torum reficiatur: nam si ex collatione privatorum
reficiatur, non utique privata est: refectio enim id-
circo de communi fit, quia usum utilitatemque com-
23 munem habet. Privatae viae dupliciter accipi
possunt, vel hae, quae sunt in agris, quibus imposita
est servitus, ut ad agrum alterius ducant, vel hae,
quae ad agros ducunt, per quas omnibus commeare
liceat, in quas exitur de via consulari et sic post [17]
illam excipit via vel iter vel actus ad villam ducens.
has ergo, quae post [17] consularem excipiunt in villas
vel in alias colonias ducentes, putem etiam ipsas
24 publicas esse. Hoc interdictum tantum ad vias
rusticas pertinet, ad urbicas vero non: harum enim
25 cura pertinet ad magistratus. Si viae publicae
exemptus commeatus sit vel via coartata, inter-
26 veniunt magistratus. Si quis cloacam in viam
publicam immitteret exque ea re minus habilis via
per cloacam [18] fiat, teneri eum Labeo scribit: im-
27 misisse enim eum videri. Proinde et si fossam
quis in fundo suo fecerit, ut ibi aqua collecta in
viam decurrat, hoc interdicto tenebitur: immissum
28 enim habere etiam hunc videri. Idem Labeo
scribit, si quis in suo ita aedificaverit, ut aqua in
via collecta restagnet, non teneri eum interdicto,
quia non immittat aquam, sed non recipit: Nerva
autem melius scribit utrumque teneri. plane si fun-
dus viam publicam contingat et ex eo aqua derivata
deteriorem viam faciat, quae tamen aqua ex vicini
fundo in tuum veniat: si quidem necesse habeas
eam aquam recipere, interdictum locum habebit ad-
versus vicinum tuum: si autem necesse non sit, non
teneri vicinum tuum, te tamen teneri: eum enim vi-
deri factum habere, qui usum [19] eius aquae habeat.

(1) militares *del.*
(2) *Ed.* 1...3; *Pap.* 4; *Sab.* 5...7. — *Bas.* 58, 8 (3) § 42 = *D.* 50, 17, 150 (4) quo *F* (5) in iis *ins.* (6) prohibitorio ... rem *del.* (7) quo *scr.* (8) proicit *scr.*
(9) aliud *F* (10) si cui] sive *scr.* (11) fit *scr.*
(12) tui *F* (13) solarium *del. Hal.* (14) aut *scr.*
(15) *id est:* regias (16) alii *ins.* (17) post *del.*
(18) per cloacam *del.* (19) qui usum] qui ius *scr.*

idem Nerva scribit, si tecum interdicto agatur, nihil
ultra te facere cogendum, quam ut arbitratu eius
qui[1] tecum experitur cum vicino experiaris: ceterum
aliter observantibus futurum, ut tenearis etiam, si
iam bona fide cum vicino egeris neque per te stet,
quo minus arbitratu actoris cum vicino experiaris.
29 Idem ait, si odore solo locus pestilentiosus fiat,
30 non esse ab re de re ea[2] interdicto uti. Hoc
interdictum etiam ad ea, quae pascuntur in via pu-
blica itinereve publico et deteriorem faciant viam,
31 locum habet. Deinde ait praetor: 'quo ea via
'idque[3] iter deterius sit fiat'. hoc sive statim dete-
rior via sit, sive postea: ad hoc enim pertinent haec
verba 'sit fiat': etenim quaedam sunt talia, ut sta-
tim facto suo noceant, quaedam talia, ut in prae-
sentiarum quidem nihil noceant, in futurum autem
32 nocere debeant. Deteriorem autem viam fieri sic
accipiendum est, si usus eius ad commeandum cor-
rumpatur, hoc est ad eundum vel agendum, ut, cum
plane[4] fuerit, clivosa fiat vel ex molli aspera aut
33 angustior ex latiore aut palustris ex sicca. Scio
tractatum, an permittendum sit specus et pontem
per viam publicam facere: et plerique probant inter-
dicto eum teneri: non enim oportere eum deterio-
34 rem viam facere. Hoc interdictum perpetuum
et populare est condemnatioque ex eo facienda est,
35 quanti actoris intersit. Praetor ait: 'Quod in
'via publica itinereve publico factum immissum ha-
'bes, quo ea via idve iter deterius sit fiat, restituas'.
36 Hoc interdictum ex eadem causa proficiscitur,
ex qua et superius: et tantum interest, quod hoc
37 restitutorium, illud prohibitorium est. Hoc in-
terdicto non is tenetur, qui in via publica aliquid
fecit, sed is, qui factum habet. proinde si alius fecit,
alius factum habet, is tenetur, qui factum habet: et
est hoc utilius, quia is potest restituere, qui factum
38 immissum habet. Habere eum dicimus, qui uti-
tur et iure possessionis fruitur, sive ipse opus fecit
sive ex causa emptionis vel conductionis vel legato
39 vel hereditate vel quo alio modo adquisiit. Unde
Ofilius putat eum, qui pro derelicto reliquit id opus
quod fecit, si viam publicam corrupit et reliquit[5],
non teneri hoc interdicto: non enim habet quod fecit.
sed an in eum actio debeat dari, videbimus. et puto
utile interdictum competere, ut, quod in via publica
40 aedificavit, restituat. Si ex fundo tuo arbor in
viam publicam[6] sic ceciderit, ut itineri sit impedi-
mento, eamque pro derelicto habeas, non teneri[7]
Labeo scribit: si tamen, inquit, actor sua impensa
arborem tollere paratus fuerit, recte tecum acturum
interdicto de via publica reficienda. sed si pro de-
relicto non habeas, recte tecum agi hoc interdicto.
41 Idem Labeo scribit, si vicinus meus viam opere
corruperit, quamvis opus, quod fecit, tam mihi quam
ipsi utile sit, tamen si is vicinus fundi sui causa id
fecerit, me tamen[8] non posse hoc interdicto con-
veniri: si autem communiter hoc opus fieri curave-
42 rimus, utrumque nostrum teneri. Hoc interdic-
tum locum habet etiam adversus eum, qui dolo malo
fecit, quo minus possideret vel haberet: etenim pa-
rem esse condicionem oportet eius, qui quid possi-
deat vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum
sit, quo minus possideret vel haberet: et mihi videtur
43 vera Labeonis sententia. 'Restituas' inquit. re-
stituere videtur, qui in pristinum statum reducit:
quod fit, sive quis tollit id quod factum est vel re-
ponat quod sublatum est. et interdum suo sumptu:
nam si ipse, quo qui[9] interdixit, fecerit, vel iussu
eius alius, aut ratum habitum sit quod fecit, ipse
suis sumptibus debet restituere: si vero nihil horum
intervenit, sed habet factum, tunc dicemus patien-
44 tiam solam eum praestare debere. Interdictum
hoc non esse temporarium sciendum est: pertinet
enim ad publicam utilitatem: condemnatioque ex eo
facienda est, quanti actoris intersit tolli quod factum
45 est. Praetor ait: 'Quo minus illi via publica
'itinereve publico ire agere liceat, vim fieri veto'.

3 *Celsus libro trigensimo nono digestorum* Li-
tora, in quae populus Romanus imperium habet,
1 populi Romani esse arbitror: Maris communem
usum omnibus hominibus, ut aeris, iactasque in id
pilas eius esse qui iecerit: sed id concedendum non
esse, si deterior litoris marisve usus eo modo futu-
rus sit.

4 *Scaevola libro quinto responsorum* Respondit in litore iure gentium aedificare licere, nisi[10] usus publicus impediretur.

5 *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum* Si per publicum locum rivus aquae ductus privato nocebit, erit actio privato ex lege duodecim tabularum, ut noxa domino sarciatur[11].

6 *Iulianus libro quadragensimo tertio digestorum* Ei, qui hoc interdicto experitur 'ne quid in loco 'publico fiat, quo damnum privato detur', quamvis de loco publico interdicat, nihilo minus procuratoris dandi facultas est.

7 *Idem libro quadragensimo octavo digestorum* Sicut is, qui nullo prohibente in loco publico aedificaverat, cogendus non est demolire, ne ruinis urbs deformetur, ita qui adversus edictum praetoris aedificaverit, tollere aedificium debet: alioqui[12] inane et lusorium praetoris imperium erit.

VIIII[13].

DE LOCO PUBLICO FRUENDO.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Praetor ait: 'Quo minus loco publico, quem is, cui
'locandi ius fuerit, fruendum alicui locavit, ei qui
'conduxit sociove eius e lege locationis frui liceat,
1 'vim fieri veto'. Interdictum hoc publicae utili-
tatis causa proponi palam est: tuetur enim vectigalia
publica, dum prohibetur quis vim facere ei, qui id[14]
2 fruendum conduxit. Sed si simul veniant ad in-
terdictum movendum ipse qui conduxerit et socius
eius, magis est[15], ut ipse conductor praeferatur.
3 Ait praetor 'quo minus e lege locationis frui
'liceat'. merito ait 'e lege locationis': ultra legem
enim vel contra legem non debet audiri, qui frui
desiderat.

2 *Paulus libro quinto sententiarum* Concedi solet, ut imagines et statuae, quae ornamenta[16] rei publicae sunt[17] futurae, in publicum ponantur.

X[18].

DE VIA PUBLICA ET SI QUID IN EA FACTUM ESSE DICATUR.

1 *Ἐκ τοῦ ἀστυνομικοῦ μονοβίβλου τοῦ Παπινιανοῦ* Οἱ ἀστυνομικοὶ[19] ἐπιμελείσθωσαν τῶν κατὰ
τὴν πόλιν ὁδῶν, ὅπως ἂν ὁμαλισθῶσιν καὶ τὰ ῥεύ-
ματα μὴ βλάπτῃ τὰς οἰκίας καὶ γέφυραι ὦσιν οὗ ἂν
1 δέῃ. Ἐπιμελείσθωσαν δὲ ὅπως οἱ ἴδιοι τοῖχοι ἢ
τῶν ἄλλων[20] ἢ τῶν περὶ τὰς οἰκίας ἃ εἰς τὴν ὁδὸν
φέρει[21] μὴ σφαλερὰ ᾖ, ἵνα ὡς δεῖ καθαιρῶσιν οἱ
δεσπόται τῶν οἰκιῶν καὶ ἐπισκευάζωσιν. ἐὰν δὲ μὴ
καθαιρῶσιν μηδὲ ἐπισκευάζωσιν, ζημιούτωσαν αὐτούς,
2 ἕως ἂν ἀσφαλῆ ποιήσωσιν. Ἐπιμελείσθωσαν δὲ
ὅπως μηδεὶς ὀρύσσῃ τὰς ὁδοὺς μηδὲ χωννύῃ μηδὲ
κτίσῃ εἰς τὰς ὁδοὺς μηδέν· εἰ δὲ μή ὁ μὲν δοῦλος

(1) cui *F* (2) abdereea F^1, ab re de ea F^2 (3) idve *scr.* (4) plana *S* (5) et reliquit *del.* (*similiter Ad. Schmidt*) (6) in via publica *F* (7) te *ins. edd.* (8) tamen *del.* (9) quo qui] cum quo quis *edd.* (10) si *ins.* F^b (11) *sic Cuiacius sec. B*, carveatur F^a, caveatur F^b (12) alioquin F^2

(13) *Ed.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 58, 8 (14) publicum *ins.* (15) et *F* (16) ornamento *scr.* (17) sint F^2 (18) *Ed.* — *Bas.* 58, 8 (19) *αστυνομικουι* F^a, *ἀστυνόμοι Brencmann* (20) *ἢ τῶν ἄλλων del. Hercher* (21) *φεροι F*

ὑπὸ τοῦ ἐντυχόντος μαστιγούσθω, ὁ δὲ ἐλεύθερος[1]
ἐνδεικνύσθω τοῖς ἀστυνόμοις, οἱ δὲ ἀστυνόμοι ζη-
μιούτωσαν κατὰ τὸν νόμον καὶ τὸ γεγονὸς καταλυέ-
3 *τωσαν. Ἐπισκευάζειν δὲ τὰς ὁδοὺς τὰς*[2] *δημοσίας*
κατὰ τὴν ἑαυτοῦ[3] *οἰκίαν ἕκαστον καὶ τὰς ὑδρορρόας*
ἐκκαθαίρειν τὰς ἐκ τοῦ ὑπαιθρίου καὶ ἐπισκευάζειν
οὕτως, ὡς ἂν μὴ κωλύῃ ἅμαξαν ἐπιέναι. ὅσοι δὲ
μισθωσάμενοι οἰκοῦσιν, ἐὰν μὴ ἐπισκευάσῃ[4] *ὁ δεσπό-*
της, αὐτοὶ ἐπισκευάσαντες ὑπολογιζέσθωσαν τὸ ἀνά-
4 *λωμα κατὰ τὸν μισθόν. Ἐπιμελείσθωσαν δὲ καὶ*
ὅπως πρὸ τῶν ἐργαστηρίων μηδὲν προκείμενον ᾖ,
πλὴν ἐὰν κναφεὺς ἱμάτια ψύχῃ ἢ τέκτων τροχοὺς ἔξω
τιθῇ· τιθέσθωσαν δὲ καὶ οὗτοι, ὥστε μὴ κωλύειν
5 *ἅμαξαν βαδίζειν. Μὴ ἐάτωσαν δὲ μηδὲ μάχεσθαι*
ἐν ταῖς ὁδοῖς μηδὲ κόπρον ἐκβάλλειν μηδὲ νεκρὰ μηδὲ
δέρματα ῥίπτειν[5].

XI[6].

DE VIA PUBLICA ET ITINERE PUBLICO REFICIENDO.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Praetor ait: 'Quo minus illi viam publicam iterve
'publicum aperire reficere liceat, dum ne ea via idve
1 'iter deterius fiat, vim fieri veto'. Viam aperire
est ad veterem altitudinem latitudinemque restituere.
sed et purgare refectionis portio est: purgare[7] autem
proprie dicitur ad libramentum proprium redigere
sublato eo quod super eam esset.[8] reficit enim et
qui aperit et qui purgat et omnes omnino, qui in
2 pristinum statum reducunt. Si quis in specie[9]
refectionis deteriorem viam facit, impune vim patie-
tur[10]. propter quod neque latiorem neque longiorem
neque altiorem neque humiliorem viam sub nomine
refectionis[11] is qui interdicit potest facere, vel in
viam terrenam glaream inicere[12] aut sternere viam
lapide quae terrena sit, vel contra lapide stratam[13]
3 terrenam facere[10]. Interdictum hoc perpetuo da-
bitur et omnibus et in omnes, et habet condemna-
tionem in id quod actoris intererit.

2 *Iavolenus libro decimo ex Cassio* Viam pu-
blicam populus non utendo amittere non potest.

3[14] *Paulus libro primo sententiarum* Si in agrum
vicini viam publicam quis reiecerit, [15]tantum in eum
viae receptae[16] actio dabitur, quanti eius interest,
1 cuius fundo iniuria irrogata est. Qui viam publi-
cam exaraverit, ad munitionem eius solus compellitur.

XII[17].

DE FLUMINIBUS. NE QUID IN FLUMINE PUBLICO RIPAVE EIUS FIAT, QUO PEIUS NAVIGETUR.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Ait praetor: 'Ne quid in flumine publico ripave eius
'facias neve[18] quid in flumine publico neve in ripa
'eius immittas, quo statio iterve navigio deterior sit
1 'fiat'. Flumen a rivo magnitudine discernendum
2 est aut existimatione circumcolentium. Item flu-
minum quaedam sunt perennia, quaedam torrentia.
perenne est, quod semper fluat, *ἀέναος*, torrens
ὁ χειμάρρους: si tamen aliqua aestate exaruerit, quod
alioquin perenne fluebat, non ideo minus perenne
3 est. Fluminum quaedam publica sunt, quaedam
non. publicum flumen esse Cassius definit, quod
perenne sit: haec sententia Cassii, quam et Celsus
4 probat, videtur esse probabilis. Hoc interdictum
ad flumina publica pertinet: si autem flumen priva-
tum sit, cessabit interdictum: nihil enim differt a
5 ceteris locis privatis flumen privatum. Ripa autem
ita recte definietur id, quod flumen continet natura-
lem rigorem cursus sui tenens: ceterum si quando
vel imbribus vel mari vel qua alia ratione ad tem-
pus excrevit, ripas non mutat: nemo denique dixit
Nilum, qui incremento suo Aegyptum operit, ripas
suas mutare vel ampliare. nam cum ad perpetuam
sui mensuram redierit, ripae alvei eius muniendae
sunt. si tamen[19] naturaliter creverit, ut perpetuum
incrementum nanctus sit, vel alio flumine admixto
vel qua alia ratione, dubio procul dicendum est ripas
quoque eum mutasse, quemadmodum si alveo mutato
6 alia coepit currere. Si insula in publico flumine
fuerit nata inque ea aliquid fiat, non videtur in pu-
blico fieri. illa enim insula aut occupantis est, si
limitati agri fuerunt, aut eius cuius ripam contingit,
aut, si in medio alveo nata est, eorum est qui prope
7 utrasque ripas possident. Simili modo et si flu-
men alveum suum reliquit[20] et alia fluere coeperit,
quidquid in veteri alveo factum est, ad hoc inter-
dictum non pertinet: non enim in flumine publico
factum erit, quod est[21] utriusque vicini aut, si limi-
tatus est ager, occupantis alveus fiet: certe desinit
esse publicus. ille etiam alveus, quem sibi flumen
fecit, etsi privatus ante fuit, incipit tamen esse pu-
blicus, quia impossibile est, ut alveus fluminis publici
8 non sit publicus. Si fossa manu facta sit, per
quam fluit publicum flumen, nihilo minus publica fit:
et ideo si quid ibi fiat, in flumine publico factum
9 videtur. Aliter atque si flumen aliquam terram
inundaverit, non alveum sibi fecerit: tunc enim non
10 fit publicum, quod aqua opertum est. Item si
amnis aliquid circumeat, sciendum est eius manere
cuius fuit: si quid igitur illic factum est, non est
factum in publico flumine. nec pertinet ad hoc in-
terdictum, si quid in privato factum sit, ne quidem
si in privato flumine fiat: nam quod fit in privato
flumine, perinde est, atque si in alio privato loco
11 fiat. In flumine publico factum accipere debe-
mus, quidquid in aqua fiat: nam si quid extra fac-
tum sit, non est in flumine factum: et quod in ripa
12 fiat, non videtur in flumine factum. Non autem
omne, quod in flumine publico ripave fit, coercet
praetor, sed si quid fiat, quo deterior statio et navi-
gatio fiat. ergo hoc interdictum ad ea tantum flumina
publica pertinet, quae sunt navigabilia, ad cetera
non pertinet. sed Labeo scribit non esse iniquum
etiam si quid in eo flumine, quod navigabile non sit,
fiat, ut exarescat vel aquae cursus impediatur, utile
interdictum competere 'ne vis ei fiat, quo minus id

(1) *ευλευθερος* *F* (2) *της* *F* (3) *αυτου* F^2 (4) *επι-*
σκευαζη F^b, *επισκευαζειν* F^a (5) *id est:* Ex Papiniani
de cura urbium libro. Curatores urbium curam agant via-
rum in urbe, ut complanentur et flumina aedificiis ne no-
1 ceant et pontes sint ubi opus est. Item curam agant,
parietes privati [aliorumve *delendum*] quaeve alia circa do-
mus viam attingunt vitiosa ne sint, ut domini aedium sic
ut oportet eas commundent et reficiant. quod si non com-
mundabunt vel non reficient, multanto eos, donec ea firma
2 reddant. Item curam agant, ne quis in viis fodiat neve
eas obruat neve quicquam in viis aedificet: sin minus, ser-
vus ab eo qui eum deprehendet verberator, liber curatori-
bus indicator, curatores autem eum multanto secundum
3 legem et opus quod factum est deponunto. Vias autem
publicas unumquemque iuxta domum suam reficere oportet
et canales ex subdiali repurgare et reficere ita, ut vehicu-
lum recte ibi iter facere possit. qui in conducto habitant,
si dominus non reficit, ipsi reficiunto et quod impenderint a
4 mercede deducunto. Item curam agant, ne quid ante
officinas proiectum sit: praeterquam si fullo vestimenta
siccet vel faber rotas foris ponat: ponunto autem hi quo-
5 que sic, ut vehiculum iter facere possit. Ne sinunto
autem neque pugnari in viis nec stercus proici nec cadavera
nec pelles eo conici.

(6) *Ed.* 1. 2; *Pap.* 3. — *Bas.* 58, 8 (7) purgari *F*
(8) super eam esse F^1, superet *potius quam* superat F^2
(9) speciem *dett.* (10) si quis ... facere *collocanda inter*
§ 2 *et* 3 (11) refictionis *F* (12) inire *F* (13) pi-
destratam F^1, de strata F^2 (14) § 1 = *Paulus* 1, 14, 1
(15) in *ins.* (16) reiectae *S*

(17) *Ed.* 1; *Sab.* 2. 3; *Pap.* 4. — *Bas.* 58, 16 (18) ne *F*
(19) flumen *ins.* F^2 (20) reliquerit F^2 (21) ibi fac-
tum: iam enim alveus factus est *ins.*

'opus, quod in alveo fluminis ripave ita factum sit, 'ut iter cursus fluminis deterior sit fiat, tollere de'moliri purgare restituere viri boni arbitratu possit'.
13 Stationem dicimus a stando[1]: is igitur locus demonstratur, ubicumque naves tuto stare possunt.
14 Ait praetor: 'iterque navigii[2] deterius fiat'. hoc pro navigatione positum est: immo navigium solemus dicere etiam ipsam navem, iter ergo navigio[3] potest et sic accipi 'iter navi deterius fiat'. navigii appellatione etiam rates continentur, quia plerumque et ratum usus necessarius est. si pedestre iter impediatur, non ideo minus iter navigio deterius fit.
15 Deterior statio itemque iter navigio fieri videtur, si usus eius corrumpatur vel difficilior fiat aut minor vel rarior aut si in totum auferatur. proinde sive derivetur aqua, ut exiguior facta minus sit navigabilis, vel si dilatetur, aut[4] diffusa brevem aquam faciat, vel contra sic coangustetur, et[5] rapidius flumen faciat, vel si quid aliud fiat quod navigationem incommodet difficilioremve faciat vel prorsus impe-
16 diat, interdicto locus erit. Labeo scribit non esse dandam exceptionem ei, qui interdicto conveniatur: 'aut nisi ripae tuendae causa factum sit', sed ita excipiendum ait: 'extra quam si quid ita factum
17 'sit, uti de lege fieri licuit'. Si in mari aliquid fiat, Labeo[6] competere tale interdictum: 'ne quid in 'mari inve litore' 'quo portus, statio iterve navigio
18 'deterius fiat'. Sed et si in flumine publico, non
19 tamen navigabili fiat, idem putat[7]. Deinde ait praetor: 'Quod in flumine publico ripave eius fiat[8] 'sive quid in id flumen ripamve eius immissum habes, 'quo statio iterve navigio deterior sit fiat, restituas'.
20 Superius interdictum prohibitorium est, hoc resti-
21 tutorium, ad eandem causam pertinens. Iubetur autem is, qui factum vel immissum habet, restituere quod habet, si modo id quod habet stationem vel
22 navigium deterius faciat. Haec verba 'factum 'habes' vel 'immissum habes' ostendunt non eum teneri, qui fecit vel immisit, sed qui factum immissum habet. denique Labeo scribit, si auctor tuus aquam derivaverit, et[9] hoc interdicto, si ea tu utaris.

2 *Pomponius libro trigensimo quarto ad Sabinum* Quominus ex publico flumine ducatur aqua, nihil impedit (nisi imperator aut senatus vetet), si modo ea aqua in usu publico non erit: sed si aut navigabile est aut ex eo aliud navigabile fit, non permittitur id facere.

3 *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum* Flumina publica quae fluunt[10] ripaeque eorum publicae
1 sunt. Ripa ea putatur esse, quae plenissimum
2 flumen continet. Secundum ripas fluminum loca[11] non omnia publica sunt, cum ripae cedant, ex quo primum a plano vergere incipit usque ad aquam.

4 *Scaevola libro quinto responsorum* Quaesitum est, an is, qui in utraque ripa fluminis publici domus[12] habeat, pontem privati iuris facere potest. respondit non posse.

XIII[13].

NE QUID IN FLUMINE PUBLICO FIAT, QUO ALITER AQUA FLUAT, ATQUE UTI PRIORE AESTATE FLUXIT.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Ait praetor: 'In flumine publico inve ripa eius facere 'aut in id flumen ripamve eius immittere, quo aliter
1 'aqua fluat, quam priore aestate fluxit, veto'. Hoc interdicto prospexit praetor, ne derivationibus minus concessis flumina excrescant[14] vel mutatus alveus
2 vicinis iniuriam aliquam adferat. Pertinet autem ad flumina publica, sive navigabilia sunt sive non
3 sunt. Ait praetor: 'quo aliter aqua fluat, quam 'priore aestate fluxit': non omnis ergo, qui immisit vel qui fecit, tenetur, sed qui faciendo vel immittendo efficit aliter, quam priore aestate fluxit, aquam fluere. quod autem ait 'aliter fluat', non ad quantitatem aquae fluentis pertinet, sed ad modum et ad rigorem cursus aquae referendum est. et generaliter dicendum est ita demum interdicto quem teneri, si mutetur aquae cursus per hoc quod factum est, dum vel depressior vel artior[15] fiat aqua ac per hoc rapidior fit[16] cum incommodo accolentium: et si quod aliud vitii accolae ex facto eius qui convenitur sentient,
4 interdicto locus erit. Si quis ex rivo tecto per apertum ducere velit vel contra qui ante aperto duxit, nunc operto velit, interdicto teneri placuit, si modo hoc factum eius incommodum circa colentibus ad-
5 ferat. Simili modo et si incile ducat aut alio loco faciat aut si alveum fluminis mutet, hoc interdicto
6 tenebitur. Sunt qui putent excipiendum hoc interdicto 'quod eius ripae muniendae causa non fiet', scilicet ut, si quid fiat, quo aliter aqua fluat, si tamen muniendae ripae causa fiat, interdicto locus non sit. sed nec hoc quibusdam placet: neque enim ripae cum incommodo accolentium muniendae sunt. hoc tamen iure utimur, ut praetor ex causa aestimet, an hanc exceptionem dare debeat: plerumque enim[17]
7 utilitas suadet exceptionem istam dari. Sed et si alia utilitas vertatur eius, qui quid in flumine publico fecit (pone enim grande damnum flumen ei dare solitum, praedia eius depopulari), si forte aggeres vel quam aliam munitionem adhibuit, ut agrum suum tueretur eaque res cursum fluminis ad aliquid immutavit, cur ei non consulatur? plerosque scio prorsus flumina avertisse alveosque mutasse, dum praediis suis consulunt. oportet enim in huiusmodi rebus utilitatem et tutelam facientis spectari, sine iniuria uti-
8 que accolarum. Is autem hoc interdicto tenetur, qui aliter fecit fluere, quam priore aestate fluxit. et idcirco aiunt praetorem priorem aestatem comprehendisse, quia semper certior est naturalis cursus fluminum aestate potius[18] quam hieme. nec ad instantem aestatem, sed ad priorem interdictum hoc refertur, quia illius aestatis fluxus indubitatior est. aestas ad aequinoctium autumnale[19] refertur. et si forte aestate interdicetur, proxima superior aestas erit intuenda: si vero hieme, tunc non proxima[20]
9 hieme aestas, sed superior erit inspicienda. Hoc interdictum cuivis ex populo competit, sed non adversus omnes, verum adversus eum, qui deneget[21],
10 ut aliter aqua flueret, cum ius non haberet. Hoc
11 interdictum et in heredes competit[22]. Deinde ait praetor: 'Quod in flumine publico ripave eius factum 'sive quid in[23] flumen ripamve eius immissum habes, 'si ob id aliter aqua fluit atque uti priore aestate
12 'fluxit, restituas'. Hoc interdictum restitutorium proponitur: superius enim prohibitorium est et pertinet ad ea, quae nondum facta sunt. si quid igitur iam factum est[24], per hoc interdictum restituetur: si quid ne fiat prospicitur, superiore interdicto erit utendum, [25]et si quid post interdictum redditum fuerit
13 factum, coercebitur[22]. In hoc interdicto restitutorio non est iniquum, ut Labeo[26] ait, venire etiam, quod dolo factum est quo minus haberes.

XIIII[27].

UT IN FLUMINE PUBLICO NAVIGARE LICEAT.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Praetor ait: 'Quo minus illi in flumine publico navem

(1) a statuendo F^1 (2) iterve navigio *scr.* (3) navigii F^2 (4) sic dilatetur ut *dett.* (5) ut *dett.* (6) ait *ins.* F^2 (7) § 18 *abundat: cf.* § 12 (8) fiat] factum *Ad. Schmidt* (9) et] te teneri *S* (10) *requiritur* flumina publica sunt quae fluunt semper (11) tantum *ins.* (*similiter Cuiacius*) (12) domum F^2?

(13) *Ed.* (14) exarescant *S* (15) altior F^2 (16) fit *del.* (17) publica *ins.* (18) potius *del. Hal.* (19) autumnale *del.* (20) a *ins.* (21) deneget] id egit *S* (22) §§ 9. 10 *collocatae fuerunt post* § 12 (23) id *ins. Schmidt* (24) et *F* (25) quo *ins.* (26) labo *F* (27) *Ed. — Bas.* 58, 16

'ratem agere quove minus per ripam[1] onerare exone-
'rare liceat, vim fieri veto. item ut per lacum fos-
'sam stagnum publicum navigare liceat, interdicam'.
1 Hoc interdicto prospicitur, ne quis flumine publico
navigare prohibeatur: sicuti enim ei, qui via publica
uti prohibeatur, interdictum supra propositum est,
2 ita hoc quoque proponendum praetor putavit. Si
3 privata sunt supra scripta, interdictum cessat. La-
4 cus est, quod perpetuam habet aquam. Stagnum
est, quod temporalem contineat aquam ibidem stag-
nantem, quae quidem aqua plerumque hieme cogi-
5 tur. Fossa est receptaculum aquae manu facta[3].
6 7 Possunt autem etiam haec esse publica. Publi-
cano plane, qui lacum vel stagnum conduxit, si pis-
cari prohibeatur, utile interdictum competere Sabinus
consentit: et ita Labeo. ergo et si a municipibus
conductum habeat, aequissimum erit ob vectigalis
8 favorem interdicto eum tueri. Si quis velit inter-
dictum tale movere, ut locus deprimatur pecoris
appellendi gratia, non debet audiri: et ita Mela scri-
9 bit. Idem[4] ait tale interdictum competere, ne cui
vis fiat, quo minus pecus ad flumen publicum ripamve
fluminis publici appellatur[5].

XV[6].

DE RIPA MUNIENDA.

1 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum*
Praetor ait: 'Quo minus illi in flumine publico ripave
'eius opus facere ripae agrive qui circa ripam est
'tuendi causa liceat, dum ne ob id navigatio deterior
'fiat, si tibi damni infecti in annos decem viri boni
'arbitratu vel cautum vel satisdatum est aut per illum
'non stat, quo minus viri boni arbitratu caveatur vel
1 'satisdetur, vim fieri veto'. Ripas fluminum publi-
corum reficere munire utilissimum est. sicuti igitur
de via publica reficienda interdictum propositum est,
ita etiam de ripa fluminis munienda proponendum
2 fuit. Merito adicit 'dum ne ob id navigatio de-
'terior fiat': illa enim sola refectio[7] toleranda est,
3 quae navigio non est impedimento. Is autem, qui
ripam vult munire, de damno futuro debet vel cavere
vel satisdare secundum qualitatem personae: et hoc
interdicto expressum est, ut damni infecti in annos
decem viri boni arbitratu vel caveatur vel satisdetur.
4 Dabitur autem satis vicinis: sed et his, qui trans
5 flumen possidebunt. Etenim curandum fuit, ut
eis ante opus factum caveretur: nam post opus fac-
tum persequendi hoc interdicto nulla facultas superest,
etiamsi quid damni postea datum fuerit, sed lege
6 Aquilia experiendum est. Illud notandum est,
quod ripae lacus fossae stagni muniendi[8] nihil praetor
hic cavit: sed idem erit observandum, quod in ripa
fluminis munienda.

XVI[9].

DE VI ET DE VI ARMATA.

1 [10] *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum*
Praetor ait: 'Unde tu illum vi deiecisti aut familia
'tua deiecit[11], de eo quaeque ille tunc ibi habuit[12]
'tantummodo intra annum, post annum de eo, quod
'ad eum qui vi deiecit pervenerit, iudicium dabo'.
1 Hoc interdictum proponitur ei, qui vi deiectus
est: etenim fuit aequissimum vi deiecto subvenire:
propter quod ad reciperandam possessionem inter-
2 dictum hoc proponitur. Ne quid autem per vim
admittatur, etiam legibus Iuliis prospicitur publico-
rum et privatorum nec non et constitutionibus prin-
3 cipum. Hoc interdictum non ad omnem vim per-
tinet, verum ad eos, qui de possessione deiciuntur[13].
ad solam autem atrocem vim pertinet hoc interdic-
tum, et ad eos tantum, qui de solo deiciuntur, ut
puta de fundo sive aedificio: ad alium autem non
4 pertinet. Et si quis de area deiectus[14] sit, sine
dubio interdicto locus est: et generaliter ad omnes
hoc pertinet interdictum, qui de re solo cohaerenti
deiciuntur: qualisqualis enim fuerit locus, unde quis
5 vi deiectus est, interdicto locus erit. Proinde et
si superficiaria insula fuerit, qua quis deiectus est,
6 apparet interdicto fore locum. Illud utique in
dubium non venit interdictum hoc ad res mobiles
non pertinere: nam ex causa furti vel vi bonorum
raptorum actio competit: potest et[15] ad exhibendum
agi. plane si quae res sint in fundo vel in aedibus,
unde quis deiectus est, etiam earum nomine inter-
7 dictum competere non est ambigendum. Si quis
de nave vi deiectus est, hoc interdicto locus non est,
argumento eius, qui de vehiculo detractus est, quem
8 nemo dixit interdicto hoc uti posse. Plane si quis
de ligneis aedibus deiectus fuerit, nemo ambigit inter-
dicto locum fore, quia qualequale sit quod solo co-
haereat, inde qui vi deiectus est habet interdictum.
9 Deicitur is qui possidet, sive civiliter sive natura-
liter possideat: nam et naturalis possessio ad hoc
10 interdictum pertinet. Denique et si maritus uxori
donavit eaque deiecta sit, poterit interdicto uti: non
11 tamen si colonus. Ait praetor: 'deiecisti aut
'familia[16] deiecit'. merito familiae mentio habita:
nam cum 'deiecisti' verbum refertur ad personam
eius qui deiecit nec pertineat ad eum, cuius familia
deiecit (nec enim ego videor deiecisse, si familia mea
deiecerit), consequens fuit addere 'aut familia tua
12 'deiecit'. Deiecisse autem etiam is videtur, qui
mandavit vel iussit, ut aliquis deiceretur: parvi enim
referre visum est, suis manibus quis deiciat an vero
per alium: quare et si familia mea ex voluntate mea
13 deiecerit, ego videor deiecisse. Quotiens verus
procurator deiecerit, cum utrolibet eorum, id est sive
domino sive procuratore, agi posse Sabinus ait et
alterius nomine alteri eximi[17], sic tamen, si ab altero
eorum litis aestimatio fuerit praestita (non enim ex-
cusatus est, qui iussu alicuius deiecit, non magis
quam si iussu alicuius occidit): cum autem falsus
est procurator, cum ipso tantum procuratore inter-
14 dici debere. Sabini sententia vera est. Sed et
si quod alius deiecit, ratum habuero, sunt qui putent
secundum Sabinum et Cassium, qui ratihabitionem
mandato comparant, me videri deiecisse interdicto-
que isto teneri, et hoc verum est: rectius enim dici-
tur[18] in maleficio ratihabitionem mandato comparari.
15 Quod igitur additur 'aut familia tua deiecit',
merito scriptum est in eum casum, in quem familia
mea vi deiecit. ceterum si iussit, ipse deiecit[19], nec
gravari debet dominus qui non iussit[19], si servorum
suorum factum praestaret[20], etsi non iussu eius de-
iecerunt: nam non gravabitur hoc nomine[19], quippe
cum aut pervenit ad eum aliquid et restitueret[21], aut
non pervenit et ipsos servos maleficii causa noxae
dedendo indemnis erit: quod enim noxae dedere com-
pellitur, in damno non[22] debet reputare, cum servus
hoc possit domini deteriorem condicionem facere.
16 17 Familiae autem appellatio servos continet: Sed
quaeritur, quem numerum servorum contineat, utrum

(1) eius *ins.* (2) qui *scr.* (3) factum *edd.* (4) ibidem F^2 (5) appelletur *F*
(6) *Ed.* — *Bas.* 58, 16 (7) reficio *F* (8) muniendae *scr.*
(9) *Ed.* 1...12; *Sab.* 13...17; *Pap.* 18. 19; *App.* 20. — *Bas.* 60, 17. — *Cf. Cod.* 8, 4 (10) § 12 = *D.* 50, 17, 152, 1; § 15 = *ib.* § 2; 40 = *D.* 43, 1, 3 (11) *quae praecedunt pertinent ad formulam interdicti, ad in factum actionem autem quae sequuntur* (12) quanti ea res est *ins. Puchta* (13) hoc interdictum ... deiciuntur *del. Krueger* (14) dieotus *F* (15) et *del.* F^2 (16) tua *ins. Hal.* (17) alterum eximi F^2: *tale quid fuit:* et alterius nomine [lite aestimata item eam, quae inferri poterat eodem nomine] alteri, perimi (18) etiam *ins.* (19) vi deiecit. nec gravari debet dominus, si servorum suorum factum praestaret, etsi non iussu eius deiecerunt *scr.* (*del.* ceterum ... deiecit *et* qui non iussit *et* nam non gravabitur hoc nomine) (20) praestarent *F* (21) restituet *Hal.* (22) *sic sec. B,* non *om. F*

plurium an vero et duum vel trium. sed verius est
in hoc interdicto, etiamsi unus servus vi deiecerit,
18 familiam videri deiecisse. Familiae appellatione
et eos, quos loco servorum habemus, contineri opor-
19 tere dicendum est. Si quis tamen neget se ser-
vum vel familiam defendere[1], cogendus est pati hoc
interdictum, ad hoc scilicet, ut quod ad eum per-
20 venit restituat. Si filius familias vel mercenna-
21 rius vi deiecerit, utile interdictum competit. Si
adversus eum, qui in libertatem ex servitute vel contra
petitur, post inchoatum liberale iudicium utar inter-
dicto et liber iudicatus fuerit et apparuerit ignorante
eo a servis eius vi me deiectum, in possessionem
22 restituar. Quod servus vel procurator vel co-
lonus tenent, dominus videtur possidere, et ideo his
deiectis ipse deici de possessione videtur, etiamsi
ignoret eos deiectos, per quos possidebat. et si quis
igitur alius, per quem possidebam, deiectus fue-
rit, mihi competere interdictum nemini dubium est.
23 Interdictum autem hoc nulli competit nisi ei,
qui tunc cum deiceretur possidebat, nec alius deici
24 visus est quam qui possidet. Sive autem cor-
pore sive animo possidens quis deiectus est, palam
est eum vi deiectum videri. idcircoque si quis de
agro suo vel de domo processisset nemine suorum
relicto, mox revertens prohibitus sit ingredi vel ipsum
praedium, vel si quis eum in medio itinere detinuerit
et ipse possederit, vi deiectus videtur: ademisti enim
ei possessionem, quam animo retinebat, etsi non cor-
25 pore. Quod volgo dicitur aestivorum hiberno-
rumque saltuum nos possessiones animo retinere, id
exempli causa[2] didici Proculum dicere: nam ex
omnibus praediis, ex quibus non hac mente recede-
mus, ut omisisse possessionem vellemus, idem est.
26 Eum, qui neque animo neque corpore possidebat,
ingredi autem et incipere possidere prohibeatur, non
videri deiectum verius est: deicitur enim qui amittit
27 possessionem, non qui non accipitur[3]. Vim vi
repellere licere Cassius scribit idque ius natura com-
paratur: apparet autem, inquit, ex eo[4] arma armis
28 repellere licere. Vi possidere eum definiendum
est, qui expulso vetere possessore adquisitam per vim
possessionem optinet aut qui in hoc ipsum aptatus
et praeparatus venit ut[5] contra bonos mores auxilio,
ne prohiberi possit ingrediens in possessionem, facit.
sed qui per vim possessionem suam retinuerit, Labeo
29 ait non vi possidere. Idem Labeo ait eum, qui
metu turbae perterritus fugerit, vi[6] videri deiectum.
sed Pomponius ait vim sine corporali vi locum[7] non
habere, ergo[8] etiam eum, qui fugatus est super-
venientibus quibusdam, si illi vi occupaverunt pos-
30 sessionem, videri vi deiectum. Qui a me vi
possidebat, si ab alio deiciatur, habet interdictum.
31 Qui vi deiectus est, quidquid damni senserit ob
hoc quod deiectus est, reciperare debet: pristina enim
causa restitui debet, quam habiturus erat, si non
32 fuisset deiectus. Si fundus, a quo vi expulsus
sim, mihi restitutus esset, ceterae vero res, quae vi
ablatae sunt, non restituantur, hic dicendum est
interdictum nihilo minus tenere, quia verum est vi
esse deiectum. plane si quis velit de possessione
quidem rei soli per hoc interdictum experiri, de re-
bus vero mobilibus ad exhibendum actione, potest
hoc[9] suo arbitrio habere, et ita Iulianus scribit:
idem scribit et si quis vi bonorum raptorum de hu-
33 iusmodi rebus velit experiri. Quod autem ait
praetor: 'quaeque ibi habuit', sic accipimus, ut om-
nes res contineantur, non solum quae propriae ipsius
fuerunt, verum etiam si quae apud eum depositae
vel ei commodatae vel pigneratae, quarumque usum
vel usum fructum vel custodiam habuit, vel si quae
ei locatae sunt: cum enim dicat praetor 'habuit',
34 omnia haec habendi verbo continentur. Rectis-
sime autem praetor addidit 'tunc ibi habuit'. 'tunc'
sic accipimus 'cum deiceretur': et ideo et si quid
postea desiit illic esse, dicendum erit in interdictum
venire. sic fit, ut, etiamsi homines vel pecora de-
mortua sint post deiectionem, interdicto locus sit[10].
35 Denique scribit Iulianus eum, qui vi deiecit ex
eo praedio, in quo homines fuerant, propius esse,
ut etiam sine culpa eius mortuis hominibus aesti-
mationem eorum per interdictum restituere debeat,
sicuti fur hominis etiam mortuo eo tenetur. huic
consequens esse ait, ut villae quoque et aedium in-
cendio consumptarum pretium restituere cogatur: ubi
enim quis, inquit, deiecit, per eum stetisse videtur,
36 quo minus restitueret. Idcirco constare ait eum,
qui vi deiecit quique vi[11] sine dolo malo desierit
37 possidere, interdicto teneri. 'Ibi' autem ait prae-
tor, ut ne quis et quae illic non habuit, complecta-
38 tur. Sane quod ait praetor 'ibi', quomodo acci-
pimus? utrum in eo loco, unde quis vi deiectus est,
an vero in omni possessione? et melius dicetur non
ad angulum referendum vel locum, in quo fuerit,
verum etiam ad omnem partem possessionis, qua quis
39 caruit, cum deicitur. Annus in hoc interdicto
40 utilis est. Ex die, quo quis deiectus est, fruc-
tuum ratio habetur, quamvis in ceteris interdictis ex
quo edita sunt, non retro, computantur. idem est et
in rebus mobilibus, quae ibi erant: nam et earum[12]
fructus computandi sunt, ex quo quis vi deiectus est.
41 Non solum autem fructuum ratio in hoc inter-
dicto habetur, verum ceterarum etiam utilitatium
habenda est: nam et Vivianus refert in hoc inter-
dicto omnia, quaecumque habiturus vel adsecuturus
erat is qui deiectus est, si vi deiectus non esset,
restitui aut eorum[13] litem a iudice aestimari debere
eumque tantum consecuturum, quanti sua interesset
42 se vi deiectum non esse. Ex interdicto unde
vi etiam is, qui non possidet, restituere cogetur.
43 Interdictum hoc quia atrocitatem facinoris in se
habet, quaesitum est, an liberto in patronum vel
liberis adversus parentes competit. et verius est nec
liberto in patronum nec in parentes liberis dandum
esse meliusque erit in factum actionem his compe-
tere. aliter atque si vi armata usus sit adversus
libertum patronus vel adversus liberos parens: nam
44 hic interdictum competit. Hoc interdictum et
45 heredi et ceteris successoribus competit. Non
alii autem, quam ei qui possidet[14], interdictum unde
vi competere argumentum praebet, quod apud Vivia-
num relatum est, si quis me vi deiecerit, meos non
deiecerit, non posse me hoc interdicto experiri, quia
per eos retineo possessionem, qui deiecti non sunt.
46 Idem Vivianus refert: servos quosdam vi depulit,
alios retinuit et vinxit aut etiam eis imperavit: vi te
deiectum intellegi: desisse enim possidere, cum servi
ab alio possideantur. et quod in parte servorum
dictum est, idem in omnibus dici ait, si forte nemo
depulsus esset, sed possideri ab eo coepissent, qui
47 ingressus in possessionem esset. Quid dicturi
essemus, tractat, si aliquo possidente ego quoque[15]
ingressus sum in possessionem et non deiciam pos-
sessorem, sed vinctum opus facere cogam: quatenus
res, inquit, esset? ego verius puto eum quoque de-
48 iectum videri, qui illic vinctus est. Ex causa
huius interdicti in heredem et bonorum possessorem
ceterosque successores in factum actio competit in
id quod ad eos pervenit

2 *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum*
dolove malo eorum factum est, quo minus perveniret.

3 *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum*
Quod est et si quis armis deiectus est, quia ex faci-
noribus defunctorum de eo, quod ad heredem per-
venit, actio datur: sufficit enim non in lucro versari
1 eum heredem, non etiam damnum subire. Haec

(1) si quis neget ... defendere, tamen *scr.* (2) dici *ins.* (3) accipit F^2? (4) quod in interdicto de vi armata receptum est *similiave deficiunt* (5) et *scr.* (6) vi *om.* F (7) locum] eum F^2? (8) *sic sec. B,* ego F (9) in *ins.* F^2
(10) sic F (11) quique vi] tum quoque, ubi *scr.* (12) eorum F (13) nomine *ins.* (14) possidet] *sic F cum Graecis:* possidere desiit *scr.* (15) quoque *del.*

actio, quae adversus heredem ceterosque successores
pertinet, perpetuo competit, quia in ea rei persecutio
2 continetur. Armis deiectum quomodo accipimus?
arma sunt omnia tela, hoc est et fustes et lapides,
non solum gladii hastae frameae, id est rhomphaeae [1].
3 Plane et si unus vel alter fustem vel gladium
4 tenuit, armis deiectus possessor videtur. Plus
dicitur, et si inermes venerant, si in ipsa concertatione qui inermes venerant eo processerunt, ut fustes
5 aut lapides sumerent, vis erit armata. Qui armati
venerunt et si armis non sunt usi ad deiciendum, sed deiecerunt, armata vis facta esse videtur: sufficit enim terror armorum, ut videantur armis deiecisse.
6 Si quis autem visis armatis, qui alibi tendebant,
metu hoc deterritus profugerit, non videtur deiectus, quia non hoc animo fuerunt qui armati erant, sed alio
7 tendebant. Proinde et si, cum armatos audisset
venire, metu decesserit de possessione, sive verum sive falsum audisset, dicendum est non esse eum armis deiectum, nisi possessio ab his fuerit occupata.
8 Si autem, cum dominus veniret in possessionem,
armati eum prohibuerunt qui invaserant possessio-
9 nem, videri eum armis deiectum. Eum igitur, qui
cum armis venit, possumus armis repellere, sed hoc confestim, non ex intervallo, dummodo sciamus non solum resistere permissum, ne deiciatur, sed et si deiectus quis fuerit, eundem deicere non ex inter-
10 vallo, sed ex continenti. Cum procurator arma-
tus venit, et ipse dominus armis deiecisse videtur, sive mandavit sive, ut Iulianus ait, ratum habuit.
11 Hoc et in familia dicendum est: nam cum fami-
lia sine me armata venit, ego non videor venisse,
12 sed familia, nisi iussi vel ratum habui. Hoc
interdictum etiam adversus eum proponitur, qui dolo malo fecit, quo quis armis deiceretur: et post annum reddetur in id, quod pervenit ad eum qui prohibuit
13 unde vi [2]. Interdictum necessarium fuisse fruc-
tuario apparet 'si prohibeatur uti frui usu fructu
14 'fundi'. Uti frui autem prohibuisse is videtur,
qui vi deiecit utentem et fruentem aut non admisit, cum ex fundo exisset non usus fructus deserendi causa. ceterum si quis ab initio volentem incipere uti frui prohibuit, hoc interdictum locum non habet. quid ergo est? debet fructuarius usum fructum vin-
15 dicare. Pertinet autem hoc interdictum ad eum,
qui fundo uti frui prohibitus est: sed pertinebit etiam ad eum, qui aedificiis uti frui prohibetur. consequenter autem dicemus ad res mobiles hoc interdictum non pertinere, si quis uti frui prohibitus est re mobili, nisi si rei soli accedebant res mobiles: si igitur ibi fuerunt, dicendum est etiam ad eas referri
16 hoc interdictum debere. Item si non usus fruc-
tus, sed usus sit relictus, competit hoc interdictum. ex quacumque enim [3] causa constitutus est usus fruc-
17 tus vel usus, hoc interdictum locum habebit. Qui
usus fructus nomine qualiterqualiter fuit quasi in possessione, utetur hoc interdicto. sed si quis, posteaquam prohibitus est, capite minutus sit vel mortuus, recte dicitur heredibus et successoribus competere hoc interdictum, non ut in futurum constituatur usus fructus, sed ut praeterita causa et damnum praete-
18 ritum sarciatur. Heres quoque simili modo de-
bebit in factum actionem suscipere in id quod ad se pervenit.

4 *Idem libro decimo ad edictum* Si vi me deiecerit quis nomine municipum, in municipes mihi interdictum reddendum Pomponius scribit, si quid ad eos pervenit.

5 [4] *Idem libro undecimo ad edictum* Si per vim [5] tibi possessionem tradidero, dicit Pomponius unde vi interdictum cessare, quoniam non est [6] deiectus, qui compulsus est in possessionem inducere.

6 *Paulus libro septimo decimo ad edictum* In interdicto unde vi tanti condemnatio facienda est, quanti intersit possidere: et hoc iure nos uti Pomponius scribit, id est tanti rem videri, quanti actoris intersit: quod alias minus esse, alias plus: nam saepe actoris pluris interesse hominem retinere, quam quanti is est, veluti cum quaestionis habendae aut rei probandae gratia aut hereditatis adeundae intersit eius eum possideri.

7 *Idem libro vicensimo quarto ad edictum* Cum a te vi deiectus sim, si Titius eandem rem possidere coeperit, non possum cum alio quam tecum interdicto experiri.

8 *Idem libro quinquagensimo quarto ad edictum* Fulcinius dicebat vi possideri, quotiens vel non dominus, cum tamen possideret, vi deiectus est.

9 *Idem libro sexagensimo quinto ad edictum* Si
plures heredes sunt, unusquisque non in amplius,
quam ad eum pervenerit, tenetur. qua de causa in-
terdum in solidum tenebitur is [7] ad quem totum per-
1 venerit, quamvis ex parte heres sit. Deiectum
ab usu fructu in eandem causam praetor restitui iubet, id est in qua futurus esset, si deiectus non esset. itaque si tempore usus fructus finitus fuerit, postquam deiectus est a domino, nihilo minus cogendus erit restituere, id est usum fructum iterum constituere.

10 *Gaius libro secundo ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa* Si de fundo proprietarium et fructuarium praedo expulerit atque ob id fructuarius constituto tempore non usus perdiderit ius suum, nemo dubitat, quin dominus, sive experiatur [8] cum fructuario adversus praedonem sive non experiatur, retinere debeat reversum ad se usum fructum et, quod fructuarius perdidit, id ad damnum eius pertineat, cuius facto periit.

11 *Pomponius libro sexto ex Plautio* Vim facit, qui non sinit possidentem eo, quod possidebit, uti arbitrio suo, sive inserendo sive fodiendo sive arando sive quid aedificando sive quid omnino faciendo, per quod liberam possessionem adversarii non relinquit.

12 *Marcellus libro nono decimo digestorum* Colonus eum, cui locator fundum vendiderat, cum is in possessionem missus esset, non admisit: deinde colonus vi ab alio deiectus est: quaerebatur, quis haberet interdictum unde vi. dixi nihil interesse, colonus dominum ingredi volentem prohibuisset an emptorem, cui iussisset dominus tradi possessionem, non admisit. igitur interdictum unde vi colono competiturum ipsumque simili interdicto locatori obstrictum fore, quem deiecisse tunc videretur, cum emptori possessionem non tradidit, nisi forte propter iustam et probabilem causam id fecisset.

13 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Neque unde vi neque aliud interdictum famosum est.

14 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum* Sed si vi armata deiectus es, sicut ipsum fundum recipis, etiamsi vi aut clam aut precario eum possideres [9], ita res quoque mobiles omnimodo recipies.

15 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Si vi me deieceris vel vi aut clam feceris, quamvis sine dolo et culpa amiseris possessionem, tamen damnandus es, quanti mea intersit, quia in eo ipso culpa tua praecessit, quod omnino vi deiecisti aut vi aut clam fecisti.

16 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* In interdicto unde vi dicendum est, ut eius causa, quod ad patrem pervenit, ipse teneatur.

17 *Iulianus libro quadragensimo octavo digestorum* Qui possessionem vi ereptam vi in ipso congressu reciperat, in pristinam causam reverti potius quam vi possidere intellegendus est: ideoque si te [10] deiecero, ilico tu me, deinde ego te, unde vi interdictum tibi utile erit.

18 *Papinianus libro vicensimo sexto quaestionum* Cum fundum qui locaverat vendidisset, iussit empto-

(1) id est rhomphaeae *adiecerunt Byzantii ex glossariis* (2) qui prohibuit deiecitve vi *scr.* (3) enim] denique *scr.* (4) *cf. D.* 4, 2, 9 *pr.* (5) per vim F^2, rerum F^1 (6) vi *ins.* F^2 (7) qui ex parte tantum heres est: nempe in solidum tenebitur is *ins.* (8) experitur F^2 (9) possideret F (10) vi *ins.* F^2

rem in vacuam possessionem ire, quem colonus in-
trare prohibuit: postea emptor vi colonum expulit:
de interdictis unde vi quaesitum est. placebat colo-
num interdicto venditori teneri, quia nihil interesset,
ipsum an alium ex voluntate eius missum intrare
prohibuerit: neque enim ante omissam possessionem
videri, quam si tradita fuisset emptori, quia nemo
eo animo esset, ut possessionem omitteret propter
emptorem, quam emptor adeptus non fuisset. empto-
rem quoque, qui postea vim adhibuit, et ipsum inter-
dicto colono teneri: non enim ab ipso, sed a vendi-
tore per vim fundum esse possessum, cui[1] possessio
esset ablata. quaesitum est, an emptori succurri
debeat, si voluntate venditoris colonum postea vi
expulisset. dixi non esse iuvandum, qui mandatum
1 illicitum susceperit. Eum, qui fundum vindicavit
ab eo, cum quo interdicto unde vi potuit experiri,
pendente iudicio nihilo minus interdicto recte agere
placuit.

19 *Tryphoninus libro quinto decimo disputatio-
num* Merito Iulianus respondit, si me de fundo vi
deieceris, in quo res moventes fuerunt, cum mihi
interdicto unde vi restituere debeas non solum pos-
sessionem soli, sed et ea quae ibi fuerunt, quam-
quam ego moram fecero, quo minus interdicto te
convenirem, subtractis tamen[2] mortalitate servis aut
pecoribus aliisve rebus casu intercidentibus tuum
tamen onus nihilo minus in eis restituendis esse,
quia ex ipso tempore delicti plus quam frustrator
debitor constitutus es[3].

20 *Labeo libro tertio pithanon a Paulo epitoma-
torum* Si colonus tuus vi deiectus est, ages unde
vi interdicto. idem si inquilinus tuus vi deiectus
fuerit. *Paulus:* idem dici potest de coloni colono,
item inquilini inquilino.

XVII[4].

UTI POSSIDETIS.

1 *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum*
Ait praetor: 'Uti eas aedes, quibus de agitur, nec
'vi nec clam nec precario alter ab altero possidetis,
'quo minus ita possideatis, vim fieri veto. de cloacis
'hoc interdictum non dabo. [5]neque pluris, quam
'quanti res erit: intra annum, quo primum expe-
1 'riundi potestas fuerit, agere permittam'. Hoc
interdictum de soli possessore[6] scriptum est, quem
potiorem praetor in soli possessione habeat, et est
2 prohibitorium ad retinendam possessionem. Huius
autem interdicti proponendi causa haec fuit, quod
separata esse debet possessio a proprietate: fieri
etenim potest, ut alter possessor sit, dominus non
sit, alter dominus quidem sit, possessor vero non
sit: fieri potest, ut et possessor idem et dominus sit.
3 Inter litigatores ergo quotiens est proprietatis
controversia, aut convenit inter litigatores, uter pos-
sessor sit, uter petitor, aut non convenit. si conve-
nit, absolutum est: ille possessoris commodo, quem
convenit possidere, ille[7] petitoris onere fungetur. sed
si inter ipsos contendatur, uter possideat, quia alter-
uter se magis possidere adfirmat, tunc, si res soli
sit, in[8] cuius possessione contenditur, ad hoc inter-
4 dictum remittentur. Est igitur hoc interdictum,
quod volgo uti possidetis appellatur, retinendae pos-
sessionis (nam huius rei causa redditur, ne vis fiat
ei qui possidet) et consequenter proponitur post in-
terdictum unde vi. illud enim restituit[9] vi amissam
possessionem, hoc interdictum tuetur, ne amittatur
possessio, denique praetor[10] possidenti vim fieri vetat:
et illud quidem interdictum obpugnat possessorem,
hoc tuetur. et ut Pedius ait, omnis de possessione
controversia aut eo pertinet, ut, quod non posside-
mus, nobis restituatur, aut ad hoc, ut retinere nobis
liceat quod possidemus. restitutae possessionis ordo
aut interdicto expeditur aut per actionem: retinendae
itaque possessionis duplex via est, aut exceptio aut
interdictum. exceptio datur ex multis causis ei qui
5 possidet. Perpetuo autem hoc interdicto insunt
haec: 'quod nec vi nec clam nec precario ab illo
6 'possides'[11]. Interdictum autem possessorem prae-
dii tuetur, quod est uti possidetis. actio enim num-
quam ultro possessori datur, quippe sufficit[12] ei quod
7 possideat. Hoc interdictum locum habet, sive quis
totum fundum possidere se dicat, sive pro certa parte,
8 sive pro indiviso possideat. Hoc interdictum in
omnibus etiam possessionibus, quae sunt soli, sine
dubio locum habebit, dummodo possideri possit.
9 Quod ait praetor in interdicto: 'nec vi nec clam
'nec precario alter ab altero possidetis', hoc eo per-
tinet, ut, si quis possidet vi aut clam aut precario,
si quidem ab alio, prosit ei possessio, si vero ab ad-
versario suo, non debeat eum propter hoc quod ab
eo possidet vincere: has enim possessiones non de-
bere proficere palam est.

2 *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum*
Iusta enim an iniusta adversus ceteros possessio sit,
in hoc interdicto nihil refert: qualiscumque enim
possessor hoc ipso, quod possessor est, plus iuris
habet quam ille qui non possidet.

3 *Ulpianus libro sexagesimo nono ad edictum*
Si duo possideant in solidum, videamus, quid sit
dicendum. quod qualiter procedat, tractemus, si
quis proponeret possessionem iustam et iniustam.
ego possideo ex iusta causa, tu vi aut clam: si a
me possides, superior sum interdicto, si vero non a
me, neuter[13] nostrum vincetur: nam et tu possides et
1 ego. Hoc interdictum duplex est et hi, quibus
2 competit, et actores[14] et rei sunt. Hoc inter-
dictum sufficit ei, qui aedificare in suo prohibetur:
etenim videris mihi possessionis controversiam facere,
3 qui prohibes me uti mea possessione. Cum in-
quilinus dominum aedes reficere volentem prohiberet,
aeque competere interdictum uti possidetis placuit
testarique dominum non prohibere inquilinum, ne
4 habitaret, sed ne possideret. Item videamus, si
auctor vicini tui ex fundo tuo vites in suas arbores
transduxit, quid iuris sit. et ait Pomponius posse
te ei denuntiare et vites praecidere, idque et Labeo
scribit, aut uti eum debere[15] interdicto uti posside-
tis de eo loco, quo radices continentur vitium: nam
si tibi vim fecerit, quo minus eas vites vel praecidas
vel transducas, vim tibi facere videtur, quo minus
possideas: etenim qui colere fundum prohibetur, pos-
5 sidere prohibetur, inquit Pomponius. Item videa-
mus, si proiectio supra vicini solum non iure haberi
dicatur, an interdictum uti possidetis sit utile alteri
adversus alterum. et est apud Cassium relatum utri-
que esse inutile[16], quia alter solum possidet, alter
6 cum aedibus superficiem. Labeo quoque scribit
ex aedibus meis in aedes tuas proiectum habeo: in-
terdicis mecum, si eum locum possideamus, qui pro-
iecto tegetur[17]. an, quo facilius possim retinere pos-
sessionem eius proiectionis, interdico tecum sic 'uti
'nunc possidetis eas aedes, ex quibus proiectus[18] est'?
7 Sed si supra aedes, quas possideo, cenaculum sit,
in quo alius quasi dominus moretur, interdicto uti
possidetis me uti posse Labeo ait, non eum qui in
cenaculo moretur[19]: semper enim superficiem solo
cedere. plane si cenaculum ex publico[20] aditum
habeat, ait Labeo videri non ab eo aedes possideri,

(1) cuius *scr.* (2) tamen] interim *scr.* (3) est *F*
(4) *Ed. — Bas.* 58, 17. — *Cf. Cod.* 8, 6 (5) *quae sequuntur, pertinet non ad interdictum uti possidetis, sed ad edictum de iudicio secutorio* (6) de soli possessore] de eo *scr.* (7) quem convenit non possidere *ins.* (8) in] de *edd.* (9) restitui *F* (10) hoc interdicto, ne amittatur possessio, praetor (*del.* tuetur *et* denique) *scr.*
(11) §§ 4. 6 *continuandae eiecta* § 5 *collocata loco non suo* (12) sufficiat F^2 (13) neutrum *F* (14) actoris F^2 (15) eum debere *del.* (*similiter Pothier*) (16) inutile] id utile (*similiter Cuiacius*) *scr.* (17) tegitur *edd.* (18) proiectum F^2 (19) moreretur *F* (20) publicum *F*

qui κρύπτας[1] possideret, sed ab eo, cuius aedes
supra κρύπτας[1] essent. verum est hoc in eo, qui
aditum ex publico habuit: ceterum superficiarii[2]
proprio interdicto et actionibus a praetore utetur.
dominus autem soli tam adversus alium quam ad-
versus superficiarium potior erit interdicto uti possi-
detis: sed praetor superficiarium tuebitur secundum
legem locationis: et ita Pomponius quoque probat.
8 Creditores missos in possessionem rei servandae
causa interdicto uti possidetis uti non posse, et me-
rito, quia non possident: idemque et in ceteris om-
nibus, qui custodiae causa missi sunt in possessio-
9 nem, dicendum est. Si vicinus meus in parte in
pariete[3] meo tectoria habeat et in parte sua, 'uti
'possidetis' mihi efficax est ut ea tollere compellatur.
10 Non videor vi possidere, qui ab eo, quem scirem
11 vi in possessionem esse, fundum accipiam. In
hoc interdicto condemnationis summa refertur ad rei
ipsius aestimationem. 'quanti res est' sic accipimus
'quanti uniuscuiusque interest possessionem retinere'.
Servii autem sententia est existimantis tanti posses-
sionem aestimandam, quanti ipsa res est: sed hoc
nequaquam opinandum est: longe enim aliud est rei
pretium, aliud possessionis.

4 *Idem libro septuagensimo ad edictum* In summa
puto dicendum et inter fructuarios hoc interdictum
reddendum: et si alter usum fructum, alter posses-
sionem sibi defendat. idem erit probandum et si
usus fructus[4] quis sibi defendat possessionem, et ita
Pomponius scribit. perinde et si alter usum, alter
fructum sibi tueatur, et his interdictum erit dandum.

XVIII[5].

DE SUPERFICIEBUS[6].

1[7] *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Ait
praetor: 'Uti ex lege locationis sive conductionis
'superficie, qua de agitur, nec vi nec clam nec pre-
'cario alter ab altero fruemini[8], quo minus fruamini,
'vim fieri veto. si qua alia actio de superficie postu-
1 'labitur, causa cognita dabo'. Qui superficiem in
alieno solo habet, civili actione subnixus est: nam
si conduxit superficium, ex conducto, si emit, ex
empto agere cum domino soli potest. enim[9] si ipse
eum prohibeat, quod interest agendo consequetur:
sin autem ab alio prohibeatur, praestare ei actiones
suas debet dominus et cedere. sed longe utile visum
est, quia et incertum erat, an locati existeret, et
quia melius est possidere potius quam in personam
experiri, hoc interdictum proponere et quasi in rem
2 actionem polliceri. Proponitur autem interdictum
duplex exemplo interdicti uti possidetis. tuetur ita-
que praetor eum, qui superficiem petit, veluti uti[10]
possidetis interdicto, neque exigit ab eo, quam cau-
sam possidendi habeat: unum tantum requirit, num
forte vi clam precario ab[11] adversario possideat. om-
nia quoque, quae in uti possidetis interdicto servan-
3 tur, hic quoque servabuntur. Quod ait praetor
'si actio de superficie postulabitur, causa cognita
'dabo', sic intellegendum est, ut, si ad tempus quis
superficiem conduxerit, negetur ei in rem actio. et[12]
sane causa cognita ei, qui non ad modicum tempus
4 conduxit superficiem, in rem actio competet. Is
autem, in cuius solo superficies est, utique non in-
diget utili actione, sed habet in rem, qualem habet
de solo. plane si adversus superficiarium velit vin-
dicare, dicendum est exceptione utendum in factum
data: nam cui damus actionem, eidem et exceptio-
5 nem competere multo magis quis dixerit. Si soli
possessori superficies evincatur, aequissimum erit
subvenire ei vel ex stipulatu de evictione vel certe
6 ex empto actione. Quia autem etiam in rem actio
de superficie dabitur, petitori[13] quoque in superficiem
dari et quasi usum fructum sive usum quendam eius
esse et constitui posse per utiles actiones credendum
7 est. Sed et tradi posse intellegendum est, ut et
8 legari et donari possit. Et si duobus sit commu-
nis, etiam utile communi dividundo iudicium dabi-
9 mus. Servitutes quoque praetorio iure constituen-
tur et ipsae ad exemplum earum, quae ipso iure
constitutae sunt, utilibus actionibus petentur: sed et
interdictum de his utile competit.

2 *Gaius libro vicensimo quinto ad edictum pro-
vinciale* Superficiarias aedes appellamus, quae in
conducto solo positae sunt: quarum proprietas et
civili et naturali iure eius est, cuius et[14] solum.

XVIIII[15].

DE ITINERE ACTUQUE PRIVATO.

1 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Prae-
tor ait: 'Quo itinere actuque privato[16], quo de agitur,
'vel via[17] hoc anno nec vi nec clam nec precario ab
'illo usus es[18], quo minus ita utaris, vim fieri veto'.
1 Hoc interdictum prohibitorium est, pertinens ad
2 tuendas rusticas tantummodo servitutes. Hoc in-
terdicto praetor non inquirit, utrum habuit iure ser-
vitutem impositam an non, sed hoc tantum, an iti-
nere actuque hoc anno usus sit non vi non clam
non precario, et tuetur eum, licet eo tempore, quo
interdictum redditur, usus non sit. sive igitur habuit
ius viae sive non habuit, in ea condicione est, ut ad
tuitionem praetoris pertineat, si modo[19] anno usus
est vel modico tempore, id est non minus quam tri-
ginta diebus. neque ad praesens tempus refertur
usus, quia plerumque itineribus vel via non semper[20]
3 utimur, nisi cum usus exegerit ita[21]. Annui tem-
poris spatio conclusit usum. annum ex die inter-
4 dicti[22] retrorsum computare debemus. Si quis
hoc interdicto utatur, sufficit alterutrum probare vel
5 iter vel actum in usu habuisse. Iulianus ait,
quoad usque ingressus est, eo usque ei interdictum
6 competere: quod verum est. Vivianus recte ait
eum, qui propter incommoditatem rivi aut propterea,
quia via publica interrupta erat, per proximi vicini
agrum iter fecerit, quamvis id frequenter fecit, non
videri omnino usum, itaque inutile esse interdictum,
non quasi precario usum, sed quasi nec usum[23].
ergo secundum hoc neutro[24] usus videtur: multo
enim minus illo usus est, per quem non ivit propter
incommoditatem rivi aut propterea, quia via prae-
rupta[25] erat. idem erit dicendum et si non erat via
publica, sed iter privatum: nam et hic eadem quaestio
7 est[26]. Is, cuius colonus aut hospes aut quis alius
iter ad fundum fecit, usus videtur itinere vel actu
vel via, et idcirco interdictum habebit: et haec ita
Pedius scribit et adicit, etiamsi ignoravit, cuius fun-
dus esset, per quem iret, retinere eum servitutem.
8 Si quis autem, cum putaret fundum ad se per-
tinere, suo nomine iter fecerit amicus meus[27], uti-
que sibi, non mihi interdictum adquisisse intellegitur.
9 Si quis propter inundationem usus non sit itinere
actuque hoc anno, cum superiore usus sit, potest
repetita die hoc interdicto uti per in integrum resti-
tutionem ex illa parte 'si qua mihi iusta[28] causa
'esse videbitur'. sed et si per vim hoc ei contigerit,
in integrum eum restitui oportere Marcellus probat.
praeterea et aliis casibus interdictum repetita die

(1) *id est:* aedium partem subterraneam (2) superficiariis *scr.* (3) in pariete *om. F* (4) fructus *del.*
(5) *Ed. — Bas.* 58, 18 (6) de superficiis *ind. F*
(7) § 4 = *D.* 50, 17, 156, 1 (8) fruimini *edd.* (9) enim] et ita *scr.* (10) uti *om. F* (11) ab *om. F* (12) et *del.*
(13) petitori] creditori *Keller et Fitting* (14) est *Krueger*
(15) *Ed.* 1...3. 5...7; *App.* 4. — *Bas. vol.* 5 *p.* 203 *Heimb.*
(16) privato *del.* (17) vel via *del.* (18) est *F* (19) hoc *ins. edd.* (20) semper *del.* (21) ita *del.* (22) editi *ins.*
(23) non quasi precario uso, sed quasi nec uso *scr.* (24) hoc neutro] nec utro *F* (25) interrupta *edd.* (26) *invertenda haec sic:* idem erit dicendum ... quaestio est. ergo secundum hoc ... via interrupta erat (27) amicus meus *del.*
(28) quam inhista *F*[1], h *del. F*[2]

competit, ex quibus in integrum quis restitutionem
10 impetrare solet. Praeterea sciendum est, si dilatione data adversario futurum est, ut causa interdicti mei deterior fiat, aequissimum esse repetita die
11 reddi interdictum. Si tibi fundum precario concessero, cui via debebatur, deinde tu a domino fundi precario rogaveris, ut ea via ad eum fundum utaris: an noceat tibi exceptio, si adversus eum velis interdicere, a quo precario viam rogasti? et magis est, ut noceat, idque colligi potest ex eo, quod Iulianus scribit in specie huiusmodi. quaerit enim, si ego tibi fundum precario dedero, cui via debebatur, et tu rogaveris precario, ut ea via utaris: nihilo minus utile interdictum mihi esse, quia, sicuti me precarium rei meae non tenet, ita nec per te precario possidere intellegor: quotiens enim colonus meus aut is, cui precario fundum dedi, via utitur, ego ire intellegor, propter quod et recte dico me itinere usum. quae ratio, inquit, efficit, ut et, si ego viam precario rogavero et tibi fundum precario dedero, quamvis hac mente ieris, quasi fundo meo deberetur, inutile esset[1] interdictum et precario eo itinere usus esse videar, non immerito: non enim opinio tua, sed mea quaerenda est. tu tamen, credo, poteris interdicto uti,
12 etsi de hoc nihil scribat Iulianus. Si quis supra dicto tempore anni non vi non clam non precario itinere usus sit, verum postea non sit[2] usus, sed clam precariove, videndum est, an ei noceat. et magis est, ut nihil ei noceat, quod attinet ad interdictum:

2 *Paulus libro sexagensimo sexto ad edictum* nec enim corrumpi aut mutari, quod recte transactum est, superveniente delicto potest.

3 [3] *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Inde etiam illud Labeo scribit: si, cum a me recte via utebaris, fundum vendidero, per quem utebaris, deinde emptor te prohibuit: licet clam videaris ab[4] eo uti (nam qui prohibitus utitur, clam utitur), tamen interdictum tibi competere intra annum, quia hoc anno
1 non vi non clam non precario usus es. Item sciendum est non tantum eum clam via uti, qui ipse prohibitus utitur, verum eum quoque, per quem quis id ius retinebat, si eo prohibito, per quem retinebat, utatur[5]. plane si ignoravi prohibitum et persevero
2 uti, nihil mihi nocere dicendum est. Si quis ab auctore meo vi aut clam aut precario usus est, recte a me via uti prohibetur et interdictum ei inutile est, quia a me videtur vi vel clam vel precario possidere, qui ab auctore meo vitiose possidet. nam et Pedius scribit, si vi aut clam aut precario ab eo sit usus, in cuius locum hereditate vel emptione aliove quo iure successi, idem esse dicendum: cum enim successerit quis in locum eorum[6], aequum non est nos noceri hoc, quod adversus eum non nocuit, in cuius
3 locum successimus. In hoc interdicto examinatur, quanti eius interesset via non prohiberi sive itinere.
4 Uti videmur servitutibus etiam per servos vel colonos vel amicos vel etiam hospites et fere per eos omnes, qui nobis retinent servitutes: sed enim per fructuarium quidem servitus retinetur[7], per fructuarium autem interdictum hoc domino non competere
5 Iulianus ait. Idem Iulianus scribit, si meus usus fructus in fundo tuo, proprietas vero tua[8] fuerit et uterque nostrum per vicini fundum ierit, utile interdictum de itinere nos habere: et sive forte ab extraneo fructuarius prohibeatur, sive etiam a domino, sed et si dominus a fructuario, competet: nam et si quilibet prohibeat ire, interdictum adversus eum com-
6 petit. Hoc interdictum et ei competit, qui donationis causa fundi vacuam possessionem adeptus est.
7 Si quis ex mandatu meo fundum emerit, aequissimum est mihi hoc interdictum dari 'ut ille usus
8 'est', qui mandatu meo emit. Sed et si quis usum fructum emit vel usum vel cui legatus est et tradi-
9 tus, uti hoc interdicto poterit. Hoc amplius et is, cui dotis causa fundus traditus est, experiri hoc
10 interdicto poterit. Et generaliter ex omnibus causis, quae instar habent venditionis vel[9] alterius contractus, dicendum est hoc interdicto locum fore.
11 Ait praetor: 'Quo[10] itinere actuque hoc anno 'non vi non clam non precario ab alio[11] usus es[12], 'quo minus id iter actumque, ut tibi ius esset[13], re-'ficias, vim fieri veto. qui hoc interdicto uti volet, 'is adversario damni infecti, quod per eius[14] vitium
12 'datum sit, caveat'. Utilitas suasit hoc quoque interdictum proponere: namque consequens erat[15] eum qui itinere utitur interdictum proponere, ut refici iter possit: quemadmodum enim alias uti potest itinere vel actu commode, quam si refecerit? corrupto enim itinere minus commode frui[16] aut agi potest.
13 Hoc autem a superiori distat, quod illo quidem interdicto omnes uti possunt, qui hoc anno usi sunt: hoc autem interdicto eum demum uti posse, qui hoc anno usus est et ius sibi esse reficiendi oporteat[17]. ius autem esse videtur ei, cui servitus debetur. itaque qui hoc interdicto utitur, duas res debet docere, et hoc anno se usum et ei servitutem competere: ceterum si desit[18] alterutrum, deficit interdictum, nec immerito. qui enim vult ire agere, tantisper, quoad de servitute constet, non debet[19] de iure suo docere: quid enim perdit, qui eum patitur hoc facere, qui[20] hoc anno fecit? enimvero qui vult reficere, aliquid novi facit neque debet ei in alieno permitti id
14 moliri, nisi vere habet servitutem. Fieri autem[21] potest, ut qui ius eundi habeat et agendi, reficiendi ius non habeat, quia in servitute constituenda cautum sit, ne ei reficiendi ius sit, aut sic, ut, si velit reficere, usque ad certum modum reficiendi ius sit: merito ergo ad refectionem se praetor rettulit: 'ut 'tibi', inquit, 'ius est, reficias'. 'uti ius est' hoc est
15 sic, uti per servitutem impositam licet. Reficere sic accipimus ad pristinam formam iter et actum reducere, hoc est ne quis dilatet aut producat aut deprimat aut exaggeret[22]: aliud est enim reficere, longe
16 aliud facere. Apud Labeonem quaeritur, si pontem quis novum velit facere viae muniendae causa, an ei permittatur: et ait permittendum, quasi pars sit refectionis huiusmodi munitio. et ego puto veram Labeonis sententiam, si modo sine hoc commeari non possit.

4 *Venuleius libro primo interdictorum* Veteres nominatim adiciebant, ut ea quoque, quae ad refectionem utilia essent, adportanti vis non fieret: quod supervacuum est, quoniam qui adportari non patitur ea, sine quibus refici iter non possit, vim facere vi-
1 detur, quo minus reficiatur. Si quis autem, cum posset compendiaria adportare, quae refectioni necessaria sunt longiori itinere velit adportare, ut deteriorem causam eundi[23] faciat, impune ei vis fiet, quia ipse sibi impedimento sit, quo minus reficiat.

5 *Ulpianus libro vicensimo*[24] *ad edictum* Apparet ergo eum, qui non patitur haec congeri, vim
1 facere, quo minus quis perficiat[25]. Plane si quis, cum posset alia parte agri sine incommodo domini fundi impensam adportare, id egit, ut alia parte ad-
2 portet, impune ei vim fieri recte placuit. Hoc interdictum non solum ipsi, verum successoribus quoque esse dandum non est ambigendum: emptori quo-
3 que dabitur et in emptorem. Si quis servitutem iure impositam non habeat, habeat autem velut longae possessionis praerogativam ex eo, quod diu usus
4 est servitute, interdicto hoc uti potest. Qui hoc

(1) esse *F* (2) non *ins.* (3) § 2 *fin.* = *D.* 50, 17, 156, 2 (4) ad *F* (5) eum quoque, qui per quem id ius retinebat eo prohibito utatur *scr.* (6) idem esse dicendum cum enim successerit quis in locum eorum *del.* (7) sed enim per fructuarium quidem servitus retinetur *del.* (8) proprietas vero tua *del.* (9) ex *ins. F* (10) qui *F*

(11) alio] illo *Schulting* (12) est *F* (13) esset] est *scr.* (14) operis *ins.* (15) ad tuendum *ins.* (16) frui] iri *scr.* (17) oporteat] docet apparet *scr.* (18) desiit *F* (19) debet *om. F* (20) quod *edd.* (21) item *scr.* (22) et *ins. F* (23) fundi *scr.* (24) septuagensimo *Galvanus* (25) reficiat *edd.*

interdicto usurus est, de vitio operis cavere adver-
sario debet.
6 *Paulus libro sexagensimo sexto ad edictum*
Sicut non nocet ei, qui sine vitio usus est, quod
eodem anno vitiose usus est, ita emptori heredique
non nocebit, quod ipsi vitiose usi sunt, si testator
venditorve recte usi sunt.
7 *Celsus libro vicensimo quinto digestorum* Si
per fundum tuum nec vi nec clam nec precario com-
meavit aliquis, non tamen tamquam id suo iure face-
ret, sed, si prohiberetur, non facturus, inutile est ei
interdictum de itinere actuque: nam ut hoc inter-
dictum competat, ius fundi[1] possedisse oportet.

XX[2].

DE AQUA COTTIDIANA ET AESTIVA.

1 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Ait
praetor: 'Uti hoc anno aquam, qua de agitur, non
'vi non clam non precario ab illo duxisti, quo minus
1 'ita ducas, vim fieri veto'. Hoc interdictum pro-
hibitorium et interdum restitutorium est et pertinet
2 ad aquam cottidianam. Cottidiana autem aqua
non illa est, quae cottidie ducitur, sed ea, qua quis
cottidie possit uti, si vellet: quamquam cottidianam
interdum hieme ducere non expediat, etsi possit duci[3].
3 Duo autem genera sunt aquarum: est cottidiana,
est et aestiva. cottidiana ab aestiva usu differt, non
iure. cottidiana ea est, quae duci adsidue solet vel
aestivo tempore vel hiberno, etiamsi aliquando ducta
non est: ea quoque dicitur cottidiana, cuius servitus
intermissione temporis divisa est. aestiva autem ea
est, qua aestate sola uti expedit, sicuti dicimus vesti-
menta aestiva, saltus aestivos, castra aestiva, quibus
interdum etiam hieme, plerumque autem aestate uta-
mur. ego puto probandum ex proposito utentis et
ex natura locorum aquam aestivam a cottidiana dis-
cerni: nam si sit ea aqua, quae perpetuo duci possit,
ego tamen aestate sola ea utar, dicendum est hanc
aquam esse aestivam: rursum si ea sit aqua, quae
non nisi aestate duci possit, aestiva dicetur: et si
ea sint loca, quae natura non admittant aquam nisi
4 aestate, dicendum erit recte aestivam dici. Quod
autem scriptum est in[4] interdicto: 'uti hoc anno
'aquam duxisti' hoc est: non cottidie, sed hoc anno
vel una die vel nocte. ergo cottidiana quidem aqua
alia est, quae cottidie duci possit, vel hieme vel
aestate, etsi aliquo momento temporis ducta sit,
aestiva ea, quae[5] cottidie quidem duci possit, vel
sola aestate, ducatur autem aestate tantum, non et
hieme, non quia non possit et hieme, sed quia non
5 solet[6]. Loquitur autem praetor in hoc interdicto
de ea aqua sola, quae perennis est: nulla enim alia
6 aqua duci potest, nisi quae perennis est. Quam-
quam[7] ad perennes aquas dixerimus hoc interdictum
pertinere, ad eas tamen perennes pertinet, quae duci
possunt. ceterum sunt quaedam, quae, etsi perennes
sunt, duci tamen non possunt, ut puta puteales et
quae ita sunt summersae, ut defluere extra terram
et usui esse non possint. sed huiusmodi aquis, quae
duci non possint, haustus servitus imponi potest.
7 Haec interdicta de aqua, item de fonte ad eam
aquam pertinere videntur, quae a capite ducitur, non
aliunde: harum enim aquarum etiam servitus iure
8 civili constitui potest. Caput aquae illud est,
unde aqua nascitur: si ex fonte nascatur, ipse fons:
si ex flumine vel lacu, prima incilia vel principia
fossarum, quibus aquae[8] ex flumine vel ex lacu in
primum rivum compelli solent. plane si aqua sudo-
ribus manando in aliquem primum locum effluere
atque ibi apparere incipit, eius hoc caput dicemus,
9 ubi primum emergit. Et qualiter[9] sit constitutum
ius aquae, dicendum est hoc interdictum locum ha-
10 bere. Sed etsi iure aqua non debetur alicui, si
tamen iure ducere se putavit, cum non in iure, sed
in facto erravit, dicendum est eoque iure utimur, ut
interdicto hoc uti possit: sufficit enim, si iure se
ducere putavit nec vi nec clam nec precario duxit.
11 Illud quaeritur, utrum ea tantum aqua his inter-
dictis contineatur, quae ad agrum irrigandum per-
tinet, an vero omnis, etiam ea, quae ad usum quo-
que et commodum nostrum. et hoc iure utimur, ut
haec quoque contineatur. propter quod etiam si in
urbana praedia quis aquam ducere velit, hoc inter-
12 dictum locum habere potest. Praeterea Labeo
scribit, etsi quidam ductus aquarum non sit fundi,
quia quocumque duci possint, tamen ad hoc inter-
13 dictum pertinere. Idem Labeo scribit, etiamsi
praetor hoc interdicto de aquis frigidis sentiat, tamen
de calidis aquis interdicta non esse deneganda: nam-
que harum quoque aquarum usum esse necessarium:
nonnumquam enim refrigeratae usum irrigandis agris
praestant. his accedit, quod in quibusdam locis et
cum calidae sunt, irrigandis tamen agris necessariae
sunt, ut Hierapoli: constat enim apud Hierapolitanos
in Asia agrum aqua calida rigari. et quamvis ea sit
aqua, quae ad rigandos[10] non sit necessaria, tamen
14 nemo ambiget his interdictis locum fore. Sive
autem intra urbem sit aqua sive extra urbem, hoc[11]
15 interdicto locus erit. Illud tamen hic intellegen-
dum est eodem modo praetorem duci aquam iussisse,
quo ducta est hoc anno. proinde neque amplioris
modi, neque alia permisisse potest videri. quare si
alia aqua sit, quam quis velit ducere, quam hoc
anno duxit, vel eadem[12], per aliam tamen regionem
16 velit ducere, impune ei vis fiet. Illud Labeo
dicit omnes partes illius fundi, in quem loci[13] aqua
ducitur, eiusdem numero esse. ergo et si forte actor
confinem agrum emerit et ex agro, in quem hoc anno
aquam duxerit, postea fundi empti[14] nomine velit
aquam ducere, ita demum eum recte hoc interdicto
(ut de itinere actuque) uti putant, ut semel in suum
ingressus inde egredi qua velit possit, nisi ei noci-
17 tum sit, ex quo aquam ducit. Item quaeritur, si
quis aquae, quam hoc anno ducebat, aliam aquam
admiscuerit, an impune prohibeatur. et extat Ofilii[15]
sententia existimantis recte eum prohiberi, sed eo
loci, in quo primum aquam aliam in rivum admittit:
et[16] Ofilius in tota aqua recte eum prohiberi ait.
ego Ofilio adsentio non posse dividi, quia non potest
ita in parte vis fieri, ut non in tota aqua fiat.
18 Trebatius, cum amplior numerus pecoris ad
aquam appelletur, quam debet appelli, posse uni-
versum pecus impune prohiberi, quia iunctum pecus
ei pecori, cui adpulsus debeatur, totum corrumpat
pecoris adpulsum. Marcellus autem ait, si quis ius
habens pecoris ad aquam appellendi plura pecora
adpulserit, non in omnibus pecoribus eum prohiben-
dum: quod est verum, quia pecora separari possunt.
19 Aristo putat eum demum interdictum hoc habere,
qui se putat suo iure uti, non eum, qui scit se nul-
20 lum ius habere et utitur. Idem ait eum, qui
hoc anno aquam duxerit nec vi nec clam nec pre-
cario et eodem anno vitiose usus est, recte tamen
hoc interdicto usurum: quod referri ad id tempus,
quod sine vitio fuerit: esse enim verum hoc anno
21 non vi non clam non precario usum. Quaesitum
est, si quis ante annum aquam duxit, deinde sequenti
tempore, hoc est intra annum, aqua influxerit ipsa
sibi me non ducente[17], an hoc[11] interdicto locus sit.
et refert Severus Valerius competere ei hoc inter-

(1) eundi *scr.*
(2) *Ed.* 1; *Sab.* 2...6; *Pap.* 7; *App.* 8. — *Bas.* 58, 20
(3) quam cottidianam ducere non expediat, etsi possit duci *scr.* (4) in *del.* F^2 (5) ea quae] aqua F^2 (6) ergo cottidiana ... sed quia non solet *del.* (7) autem *ins.* F^2
(8) aquae] quae F^1, que F^2 (9) qualiterqualiter *Hal.*
(10) eos *ins.* (11) huic *edd.* (12) eandem F^2 (13) illius fundi loci, in quem *scr.* (14) postea empti fundi *scr.*
(15) Ofilii] *immo* Servii *vel alius cuiusdam ex antiquis* (*Gothofredus*) (16) at *scr.* (17) sibimet (*sic S*) non ducenti *scr.*

dictum, quasi duxisse videatur, licet penitus prospi-
22 cientibus [1] non videtur iste duxisse. Item quae-
situm est, si quis, dum putat tertio quoque die habere
se ius aquae ducendae, duxerit una die, an recte et
sine captione possessoris recte [2] duxisse videatur, ut
hoc interdictum habeat: ait enim praetor: 'uti hoc
'anno aquam duxisti' id est alternis diebus [3]. Illud
autem nihil interest, utrum quinto die aqua debeatur
an alternis diebus an cottidie ei, qui hoc interdicto
uti velit: nam cum sufficiat vel uno die hoc anno
aquam duxisse, nihil refert, qualem aquae ductum
habens duxerit: dum, si quis, cum quinto quoque
die uteretur, quasi alternis diebus ducens interdixerit,
23 nihil ei prodesse videtur. Praeterea illud scien-
dum est, si, cum aquam duxisses, adversarius te
prohibuerit, deinde tu interim ius aquae ducendae
amiseris, in restitutionem hoc venire, ut tibi praeste-
tur per hoc interdictum quod amisisti: et hoc verum
24 puto. Si fundum, ad quem aquam ducebas, ven-
dideris et tradideris, nihilo minus interdictum tibi
25 utile est. Competit hoc interdictum adversus
eum, qui prohibet me aquam ducere, et nihil interest,
utrum quis dominium fundi habeat an non. idcirco-
que is [4] tenetur interdicto: nam et si [5] servitus coe-
26 pit adversus quemvis posse vindicari. Si inter
rivales, id est qui per eundem rivum aquam ducunt,
sit contentio de aquae usu, utroque suum usum esse
contendente, duplex interdictum utrique competit.
27 Labeo putat per hoc interdictum prohiberi quem,
ne quid in illo fundo faciat fodiat serat succidat
putet aedificet, quare [6] ex re ea aqua, quam ille hoc
anno per fundum tuum sine vitio duxit, inquinetur
vitietur corrumpatur deteriorve fiat: et similiter de
28 aestiva aqua debere interdici ait. Si quis hoc
cesserit, ne liceat sibi aquam quaerere, ea cessio
29 valet. Deinde ait praetor: 'Uti priore aestate
'aquam, qua de agitur, nec vi nec clam nec precario
'ab illo duxisti, quo minus ita ducas, vim fieri veto.
'inter heredes [7] emptores et bonorum possessores [8]
30 'interdicam'. Hoc interdictum de aqua aestiva
31 proponitur. Quia autem diximus aestivam aquam
aliquo distare ab aqua cottidiana, sciendum est etiam
interdictis distare, quod qui de aqua cottidiana inter-
dicit, ita interdicit: 'uti hoc anno aquam duxisti',
at qui de aestiva, sic: 'uti priore aestate', nec im-
merito: nam quia hieme non utitur, referre se non
ad praesentem aestatem, sed ad priorem debuit.
32 Aestatem incipere (sic peritiores tradiderunt) ab
aequinoctio verno et finiri aequinoctio autumnali:
et ita senis mensibus aestas atque hiems dividitur.
33 Priorem aestatem ex comparatione duarum aesta-
34 tium accipi. Propter hoc, si aestate interdica-
tur, nonnumquam annum et sex menses continere:
quod ita contingit, si initio verni aequinoctii ducta
sit aqua et sequenti aestate pridie aequinoctium
autumnale interdicatur: et proinde, si hieme inter-
dicatur, etiam in biennium haec res extendetur.
35 Si quis hieme tantum aquam solitus fuit ducere,
aestate non fuit solitus, utile interdictum ei com-
36 petit. Qui hac aestate duxit, non superiore,
37 utile interdictum habet. Ait praetor: 'inter he-
'redes et emptores et bonorum possessores inter-
'dicam'. haec verba non solum ad aestivam aquam,
verum etiam ad cottidianam quoque referenda esse
sciendum est: nam sicuti de itinere actuque et suc-
cessoribus dantur interdicta et emptori, ita haec
38 quoque danda praetor putavit. Ait praetor:
'Quo ex castello illi aquam ducere ab eo, cui eius
'rei ius fuit, permissum est, quo minus ita uti per-
'missum est ducat, vim fieri veto. quandoque de
'opere faciendo interdictum erit, damni infecti caveri
39 'iubebo'. Hoc interdictum necessario propositum
est. namque [9] superiora interdicta ad eos pertinent,
qui a capite ducunt vel imposita servitute vel quia
putant impositam: aequissimum visum est ei quoque,
qui ex castello ducit, interdictum dari. [10]id est
ex eo receptaculo, quod aquam publicam suscipit.
40 castellum accipe [11]. Si ex castello permissum
41 est, dandum erit interdictum: Permittitur autem
aquam ex castello vel [12] ex rivo vel ex quo alio loco
42 publico ducere. Idque a principe conceditur:
43 alii nulli competit ius aquae dandae. Et datur
interdum praediis, interdum personis. quod praediis
datur, persona extincta non extinguitur: quod datur
personis, cum personis amittitur ideoque neque ad
alium dominum praediorum neque ad heredem vel
qualemcumque successorem transit. plane ei, ad
quem dominium transit, [13]impetrabile est: nam si
docuerit praediis suis aquam debitam, etsi nomine
eius fluxisse, a quo dominium ad se transiit, indubi-
tate impetrat ius aquae ducendae, nec est hoc bene-
ficium, sed iniuria, si quis forte non impetraverit.
44 Meminisse autem debemus in hoc interdicto to-
tam quaestionem finiri adsignationis: non enim prae-
parat hoc interdictum causam, ut superiora inter-
dicta, nec ad possessionem temporariam pertinet, sed
aut habet ius adsignatum sibi aut non habet, et in-
terdictum [14] totum finitur.

2 *Pomponius libro trigensimo secundo ad Sabi-
num* Si diurnarum aut nocturnarum horarum aquae
ductum habeam, non possum alia hora ducere, quam
qua ius habeam ducendi.

3 *Idem libro trigensimo quarto ad Sabinum* Hoc
iure utimur, ut etiam non ad irrigandum, sed pecoris
1 causa vel amoenitatis aqua duci possit. Ex flu-
mine aquam ducere plures possunt, ita tamen, ut
vicinis non noceant, vel, si angustus amnis sit, etiam
2 ei, qui in alia ripa sit. Si aquam ex flumine
publico duxeris et flumen recesserit, non potes sub-
sequi flumen, quia ei loco servitus imposita non sit,
quamvis is locus meus [15] sit. sed si alluvione pau-
latim accesserit fundo tuo, subsequi potes, quia locus
totus fluminis serviat ductioni. sed si circumfluere
coeperit mutato alveo, non potes, quia medius locus
3 non serviat interruptaque sit servitus. Aqua, quae
in rivo nascitur, tacite lucri fit ab eo qui ducit.
4 Ductus aquae, cuius origo memoriam excessit,
5 iure constituti loco habetur. Is, qui aquae cotti-
dianae ius [16] habet, vel fistulam in rivo ponere vel
aliud quodlibet facere potest, dummodo ne fundum
6 domino aut aquagium rivalibus deterius faciat. Si
aqua ducatur, supra eam alia aqua per pontem, qui
supra rivum factus sit, iure ducitur, dum inferiori
rivo non noceatur.

4 *Iulianus libro quadragensimo primo digesto-
rum* Lucio Titio ex fonte meo ut aquam duceret,
cessi: quaesitum est, an et Maevio cedere possim,
ut per eundem aquae ductum aquam ducat: et si
putaveris posse cedi per eundem aquae ductum duo-
bus, quemadmodum uti debeant. respondit: sicut
iter actus via pluribus cedi vel simul vel separatim
potest, ita aquae ducendae ius recte cedetur. sed
si inter eos, quibus aqua cessa est, non convenit,
quemadmodum utantur, non erit iniquum utile iudi-
cium reddi, sicut inter eos, ad quos usus fructus
pertinet, utile communi dividundo iudicium reddi
plerisque placuit.

5 *Idem libro quarto ex Minicio* Cum constet non
solum temporibus, sed etiam mensuris posse aquam
dividi, potest eodem tempore alius cottidianam, alius
aestivam aquam ducere, ita ut aestate dividatur inter
eos aqua, hieme solus ducat is qui cottidianae ius
1 habeat. Inter duos, qui eodem rivo aquam certis
horis separatim ducebant, convenit, ut permutatis
inter se temporibus aqua uterentur: quaero, cum
amplius tempore servitutibus praefinito ita duxissent,

(1) perspicientibus *edd.* (2) recte *del. Hal.* (3) id est alternis diebus *del.* (*Schmidt*) (4) idcirco quivis *Best* (5) si *del.* (*similiter Best*) (6) quare] qua *edd.* (7) et *ins.* (8) item *similiave ins.* (*Ad. Schmidt*) (9) nam quia *edd.*

(10) 'ex castello' *ins.* (11) castellum accipe *del.* (*van de Water*) (12) ex castello vel] et *scr.* (13) interdum *ins.* (14) interdicto *Schulting* (15) meus] alveus *scr.* (16) ius *om. F*

ut neuter eorum suo tempore usus esset, num ius utendi amisissent. negavit amisisse.

6 *Neratius libro tertio membranarum* De interdicto de aqua aestiva, item cottidiana quaerentes primum constituendum existimabamus, quae esset aqua aestiva, de qua proprium interdictum ad prioris aestatis[1] tempus relatum reddi solet, hoc est aestiva aqua utrumne ex iure aestivo dumtaxat tempore utendi diceretur, an ex mente propositoque ducentis, quod aestate eam ducendi consilium haberet, an ex natura ipsius aquae, quod aestate tantum duci potest, an ex utilitate locorum, in quae duceretur. placebat igitur aquam ob has duas res, naturam suam utilitatemque locorum in quae deducitur, proprie appellari, ita ut, sive eius natura erit, ut nisi aestate duci non possit, etiamsi hieme quoque desideraretur, sive omni tempore anni duci eam ipsius natura permitteret, si utilitas personis[2], in quam ducitur, aestate dumtaxat usum eius exigeret, aestiva recte diceretur.

7 *Paulus libro quinto sententiarum* Si de via itinere actu aquae ductu agatur, huiusmodi cautio praestanda est, quamdiu quis de iure suo doceat, non se impediturum agentem et aquam ducentem et iter facientem[3]. quod si neget ius esse adversario[4] agendi aquae ducendae[5], [6]cavere sine praeiudicio amittendae servitutis debebit, donec quaestio finietur[7], non se usurum.

8 *Scaevola libro singulari ὅρων*[8] Cui[9] per fundum iter aquae debetur, quacumque vult in eo rivum licet faciat, dum ne aquae ductum interverteret.

XXI[10].

DE RIVIS.

1 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Praetor ait: 'Rivos[11] specus septa reficere purgare aquae 'ducendae causa quo minus liceat illi, dum ne aliter 'aquam ducat, quam uti priore aestate[12] non vi non 1 'clam non precario a te duxit, vim fieri veto'. Hoc interdictum utilissimum est: nam nisi permittatur alicui reficere, alia ratione usu[13] incommodabitur. 2 Ait ergo praetor 'rivum specus'[14]. rivus est locus per longitudinem depressus, quo aqua decurrat, cui 3 nomen est ἀπὸ τοῦ ῥεῖν[15]. Specus autem est locus, ex quo despicitur: inde spectacula sunt dicta. 4 Septa sunt, quae ad incile opponuntur aquae derivandae compellendaeve ex flumine causa, sive ea lignea sunt sive lapidea sive qualibet alia materia sint, ad continendam transmittendamque aquam ex- 5 cogitata. Incile est autem locus depressus ad latus fluminis, ex eo dictus, quod incidatur: inciditur enim vel lapis vel terra, unde primum aqua ex flumine agi possit. sed et fossae et putei hoc inter- 6 dicto continentur. Deinde ait praetor 'reficere 'purgare'. reficere est quod corruptum est in pristinum statum restaurare. verbo reficiendi tegere[16] substruere sarcire aedificare, item advehere adportareque ea, quae ad eandem rem opus essent, con- 7 tinentur. Purgandi verbum plerique quidem putant ad eum rivum pertinere, qui integer est: et[17] palam est et ad eum pertinere, qui refectione indiget: plerumque enim ut refectione, et purgatione 8 indiget[18]. 'Aquae', inquit, 'ducendae causa'. merito hoc additur, ut ei demum permittatur et reficere et purgare rivum, qui[19] aquae ducendae causa id 9 fecit[20]. Hoc interdictum competit etiam ei, qui ius aquae ducendae non habet, si modo aut priore aestate aut eodem anno aquam duxerit, cum sufficiat 10 non vi non clam non precario duxisse. Si quis terrenum rivum signinum, id est lapideum[21] facere velit, videri eum non recte hoc interdicto uti: non enim reficit qui hoc facit: et ita Ofilio videtur. 11 Proinde et si per alium locum velit ducere, impune prohibetur: sed et si eundem rivum deprimat vel adtollat aut dilatet vel extendat vel operiat apertum vel contra. ego ceteros quidem impune prohiberi puto: at enim eum, qui[22] operiat apertum vel contra, eum non puto prohibendum, nisi si quam maiorem utilitatem suam adversarius ostendat.

2 *Paulus libro sexagensimo sexto ad edictum* Labeo non posse ait ex aperto rivo terrenum fieri, quia commodum domino soli auferetur appellendi pecus vel hauriendi aquam: quod sibi non placere Pomponius ait, quia id domino magis ex occasione quam ex iure contingeret[23], nisi si ab initio in imponenda servitute id actum esset.

3 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Servius autem scribit aliter duci aquam, quae ante per specus ducta est, si nunc per apertum ducatur: nam si operis aliquid[24] faciat quis, quo magis aquam conservet vel contineat, non impune prohiberi. ego et in specu contra, si non maior utilitas versetur ad- 1 versarii. Servius et Labeo scribunt, si rivum, qui ab initio terrenus fuit, quia[25] aquam non continebat cementicium velit facere, audiendum esse: sed et si eum rivum, qui structilis fuit, postea terrenum faciat aut partem rivi, aeque non esse prohibendum. mihi videtur urguens et necessaria refectio esse admit- 2 tenda. Si quis novum canalem vel fistulas in rivo velit collocare, cum id numquam habuerit, utile ei hoc interdictum futurum Labeo ait. nos et hic opinamur utilitatem eius qui ducit sine incommoditate 3 eius cuius ager est spectandam. Si aqua in unum lacum conducatur et inde per plures ductus ducatur, hoc interdictum utile erit volenti reficere ipsum lacum. 4 Hoc interdictum ad omnes rivos pertinet, sive in 5 publico sive in privato sint constituti. Sed et si calidae aquae rivus sit, de hoc reficiendo competit 6 interdictum. Aristo et de cuniculo restituendo, per quem vapor trahitur, in balneariis vaporibus putat utilem actionem competere: et erit dicendum utile 7 interdictum ex hac causa competere. Isdem autem personis et in easdem interdictum hoc datur, quibus et in quas et de aqua interdicta redduntur, quae 8 supra sunt enumerata. Si quis rivum reficienti opus novum nuntiat, belle dictum est posse contemni operis novi nuntiationem: cum enim praetor ei vim fieri vetet, absurdum est per operis novi nuntiationem eum impediri. plane per in rem actionem dicendum est posse: [26]adversus eum vindicari 'ius ei non 9 'esse' dubium non est. De damno quoque infecto[27] cavere eum debere minime dubitari oportet. 10 Si quis eum exportare[28] vehere, quae refectioni[29] necessaria sunt, prohibeat, hoc interdictum ei competere Ofilius putat, quod est verum.

4 *Venuleius libro primo interdictorum* De rivis reficiendis ita interdicetur, ut non quaeratur, an aquam ducere actori liceret: non enim tam necessariam refectionem itinerum quam rivorum esse, quando non refectis rivis omnis usus aquae auferretur et homines siti necarentur. et sane aqua pervenire nisi refecto rivo non potest: at non refecto[30] itinere difficultas tantum eundi agendique fieret, quae temporibus aestivis levior esset.

(1) aetatis *F* (2) personis] regionis *Fuchs* (3) iter facientem et agentem et aquam ducentem *scr.* (4) eundi *ins.* (5) ducendi *F* (6) hic *ins.* (7) finiatur F^2 (8) *id est:* definitionum (9) cuius *scr.*

(10) *Ed.* 1...3; *App.* 4. — *Bas.* 58, 20 (11) rivum *scr.* (12) vel, ubi agitur de aqua cottidiana 'uti hoc anno' *similiave ins.* (13) usus *Hal.* (14) septa *ins. Hal.* (15) *id est:* a fluendo (16) tergere *scr.* (17) et] sed *dett.* (18) indigent *F* (19) quia *F* (20) facit *scr.* (21) lapidem *F* (22) eum qui] cum quis *scr.* (23) contigere *F* (24) aliud quid *scr.* (25) qui *F* (26) nam posse *ins.* (27) infacto *F* (28) eum ea portare *scr.* (29) refectio *F* (30) refectio F^2

XXII[1].
DE FONTE.

1 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Prae-
tor ait: 'Uti de eo fonte, quo de agitur, hoc anno
'aqua[2] nec vi nec clam nec precario ab illo usus
'es, quo minus ita utaris, vim fieri veto. de lacu
1 'puteo piscina item interdicam'. Hoc interdictum
proponitur ei, qui fontana aqua uti prohibetur: ser-
vitutes enim non tantum aquae ducendae esse solent,
verum etiam hauriendae, et sicut discretae sunt ser-
vitutes ductus aquae et[3] haustus aquae, ita inter-
2 dicta separatim redduntur. Hoc autem interdic-
tum locum habet, si quis uti prohibeatur aqua, hoc
est sive haurire prohibeatur sive etiam pecus ad
3 aquam appellere. Et eadem sunt hic dicenda,
quae ad personam attinent, quaecumque in superio-
4 ribus interdictis diximus. Hoc interdictum de
cisterna non competit: nam cisterna non habet per-
petuam causam nec vivam aquam. ex quo apparet
in his omnibus exigendum, ut viva aqua sit: cister-
nae autem imbribus concipiuntur. denique constat
interdictum cessare, si lacus piscina puteus vivam
5 aquam non habeat. Plane si quis ire ad haustum
6 prohibeatur, aeque interdictum sufficiet. Deinde
ait praetor: 'Quo minus fontem, quo de agitur, purges
'reficias, ut aquam coercere utique ea possis, dum
'ne aliter utaris, atque uti hoc anno non vi non clam
7 'non precario ab illo usus es, vim fieri veto'. Hoc
interdictum eandem habet utilitatem, quam habet
interdictum de rivis reficiendis: nisi enim purgare
et reficere fontem licuerit, nullus usus eius erit.
8 Purgandus autem et reficiendus est ad aquam
coercendam, ut uti quis aqua possit, dummodo non
aliter utatur, quam sic[4] uti hoc anno usus est.
9 Coercere aquam est continere sic, ne diffluat,
ne dilabatur, dummodo non permittatur cui novas[5]
quaerere vel aperire: hic enim innovat aliquid prae-
10 ter id[6], quam praecedenti anno usus est. Sed
et de lacu puteo piscina reficiendis purgandis inter-
11 dictum competit. Et omnibus personis dabitur,
quibus permittitur interdictum de aqua aestiva.

XXIII[7].
DE CLOACIS.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Praetor ait: 'Quo minus illi cloacam quae ex aedi-
'bus eius in tuas pertinet, qua de agitur, purgare
'reficere liceat, vim fieri veto. damni infecti, quod
1 'operis vitio factum sit, caveri iubebo'. Sub hoc
titulo duo interdicta praetor subiecit, unum prohibi-
torium, alterum restitutorium: et primum prohibito-
2 rium. Curavit autem praetor per haec interdicta,
ut cloacae et purgentur et reficiantur, quorum utrum-
que et ad salubritatem civitatium et ad tutelam per-
tinet: nam et caelum pestilens et ruinas minantur
3 immunditiae cloacarum, [8]si non reficiantur. Hoc
autem interdictum propositum est de cloacis privatis:
publicae enim cloacae publicam curam merentur.
4 Cloaca autem est locus cavus, per quem colluvies
5 quaedam fluat. Hoc interdictum, quod primum
proponitur, prohibitorium est, quo prohibetur vicinus
vim facere, quo minus cloaca purgetur et reficiatur.
6 Cloacae appellatione et tubus et fistula continetur.
7 Quia autem cloacarum refectio et purgatio ad pu-
blicam utilitatem spectare videtur, idcirco placuit non
esse in interdicto addendum 'quod non vi non clam
'non precario ab illo usus[9]', ut, etiamsi quis talem
usum habuerit, tamen non prohibeatur volens cloa-
8 cam reficere vel purgare. Deinde ait praetor
'quae ex aedibus eius in tuas pertinet'. aedes hic
accipere debes pro omni aedificio[10], hoc est ex aedi-
ficio eius in tuum aedificium. hoc amplius Labeo
putabat hoc[11] interdicto locum esse et si area
ab utralibet parte aedium sit et si forte, inquit,
cloaca ducta sit ex urbano aedificio[12] in proximum
9 agrum. Idem Labeo etiam eum, qui privatam
cloacam in publicam immittere velit, tuendum, ne ei
vis fiat. sed et si quis velit talem cloacam facere,
ut exitum habeat in publicam cloacam, non esse
10 eum impediendum Pomponius scribit[13]. Quod
ait praetor 'pertinet' hoc significat, quod ex aedibus
eius in tuas pertinet[14], hoc est 'derigitur, extendi-
11 'tur, pervenit'. Et tam ad proximum vicinum
hoc interdictum pertinet quam adversus ulteriores,
12 per quorum aedes cloaca currit. Unde Fabius
Mela scribit competere hoc interdictum, ut in vicini
aedes veniat et rescindat pavimenta purgandae cloa-
cae gratia. verendum tamen esse Pomponius scribit,
ne eo casu damni infecti stipulatio committatur. sed
haec stipulatio non committitur[15], si paratus sit
restaurare id, quod ex necessitate reficiendae cloa-
13 cae causa resciderat[16]. Si quis purganti mihi
cloacam vel reficienti opus novum nuntiaverit, rec-
tissime dicetur contempta nuntiatione me posse re-
14 ficere id quod institueram. Sed et damni infecti
cautionem pollicetur, si quid operis vitio factum est:
nam sicuti reficere cloacas et purgare permittendum
fuit, ita dicendum[17], ne damnum aedibus alienis
15 detur. Deinde ait praetor: 'Quod in cloaca
'publica factum sive ea[18] immissum habes, quo usus
'eius deterior sit fiat, restituas. item[19] ne quid fiat
16 'immittaturve, interdicam'. Hoc interdictum ad
publicas cloacas pertinet, ne quid ad cloacam im-
mittas neve facias[20], quo usus deterior sit neve fiat.
2 *Venuleius libro primo interdictorum* Quam-
quam de reficienda cloaca, non etiam de nova fa-
cienda hoc interdicto comprehendatur, tamen aeque
interdicendum Labeo ait, ne facienti cloacam vis fiat,
quia eadem utilitas sit: praetorem enim sic inter-
dixisse, ne vis fieret, quo minus cloacam in publico
facere liceret[21]: idque Ofilio et Trebatio placuisse.
ipse dicendum ait, ut ne[22] factam cloacam purgare
et restituere permittendum sit per interdictum, novam
vero facere is demum concedere debeat, cui viarum
publicarum cura sit.

XXIIII[23].
QUOD VI AUT CLAM.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Praetor ait: 'Quod vi aut clam factum est, qua de re
'agitur, id[24] cum experiendi potestas est, restituas'.
1 Hoc interdictum restitutorium est et per hoc oc-
cursum est calliditati eorum, qui vi aut clam quae-
2 dam moliuntur: iubentur enim ea restituere. Et
parvi refert, utrum ius habuerit faciendi, an non:
sive enim ius habuit sive non, tamen tenetur inter-
dicto, propter[25] quod vi aut clam fecit: tueri enim
3 ius suum debuit, non iniuriam comminisci. Deni-
que est quaesitum, an hoc interdicto utenti excep-
tionem possit obicere: 'quod non iure meo recepe-
'rim'[26]. et magis est, ne possit: nam adversus vim

(1) *Ed.* — *Bas.* 58, 21 (2) aquam *F* (3) ex *F* (4) si *F* (5) venas *ins. S* (6) id *del.*
(7) *Ed.* 1; *App.* 2. — *Bas.* 58, 22 (8) item *ins.* F^2 (9) es *add.* (10) aedes hic accipere debes pro omni aedificio *del.* (11) huic *edd.* (12) aedificium *F* (13) sed et Pomponius scribit, si quis velit ... non esse eum impediendum *scr.* (14) hoc significat quod ex aedibus eius in tuas pertinet *del.* (15) committetur F^2 (16) rescinderat *F* (17) edicendum *van de Water* (18) ea *del. Hal.* (19) restituat idem *F* (20) neve immissum factumve habeas *ins.* (21) tamen Labeo ait, ne facienti cloacam vis fiat, quia eadem utilitas sit, praetorem sic interdixisse 'ne vis fieret quo minus cloacam in publico facere 'liceret' *scr.* (22) ne] ante *scr.*
(23) *Ed.* 1. 3. 5...7. 9. 11. 13. 15...19; *Sab.* 14. 20. 21; *App.* 2. 4. 8. 10. 12. 22. — *Bas.* 58, 23 (24) si non plus quam annus est *ins. Voorda* (25) propterea *Hal.* (26) receperim] fecerim *S*

vel quod clam factum est nulla iusta exceptione se
4 tueri potest. Hoc interdictum ad ea sola opera
pertinet, quaecumque in solo vi aut clam fiunt.
5 Quid sit vi factum vel clam factum, videamus.
vi factum videri Quintus Mucius scripsit, si quis
contra quam prohiberetur fecerit: et mihi videtur
6 plena esse Quinti Mucii definitio. Sed et si quis
iactu vel minimi lapilli prohibitus facere perseveravit
facere, hunc quoque vi fecisse videri Pedius et Pom-
7 ponius scribunt, eoque iure utimur. Sed et si
contra testationem denuntiationemque fecerit, idem
esse Cascellius et Trebatius putant: quod verum est.
8 Sed et Aristo ait eum quoque vi facere, qui, cum
sciret se prohibitum iri[1], per vim molitus est, ne
9 prohiberi possit. Item Labeo dicit, si quem facien-
tem prohibuero isque destiterit[2] in praesentiarum rur-
susque postea facere coeperit, vi eum videri fecisse,
nisi permissu meo facere coeperit vel qua alia iusta
10 causa accedente. Si quis tamen inbecillitate im-
peditur[3] vel etiam, ne offenderet vel te vel eum, qui
te magni faciebat[4], ideo non venerit ad prohibendum,
non videbitur adversarius vi fecisse: et ita Labeo
11 scribit. Idem ait et si te volentem ad prohiben-
dum venire deterruerit aliquis (armis forte) sine ullo
dolo malo meo ac propter hoc non veneris, non videri
me vim fecisse.

2 *Venuleius libro secundo interdictorum* ne in aliena potestate sit[5] condicionem meam nihil delinquentis deteriorem facere.

3 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Prohibere autem non utique per semet ipsum necesse est, sed et si quis per servum suum vel procuratorem prohibuerit, recte videtur prohibuisse. idem etiam si mercennarius meus prohibuerit. nec quem moveat, quod per liberam personam actio adquiri non solet: nam prohibitio haec[6] demonstrat vi te facere, quid mirum, cum et si clam tu me feceris, habeam actionem? ergo facto magis tuo delinquentis quam alieno
1 adquiritur mihi actio. Illud sciendum est non
omnibus momentis vim esse faciendam, sed semel
2 inter initia facta perseverat. Sed si permiserit,
adversus eum, qui utatur interdicto, exceptio erit
3 necessaria. Non tantum autem si ego permisero,
sed et si procurator meus vel tutor qui tutelam ad-
ministrat vel curator pupilli[7] furiosi sive adulescen-
4 tis, dicendum erit exceptioni locum fore. Plane
si praeses vel curator rei publicae permiserit in
publico facere, Nerva scribit exceptionem locum non
habere, quia etsi ei locorum, inquit, publicorum pro-
curatio data est, concessio tamen data non est. hoc
ita verum est, si non lex municipalis curatori rei
publicae amplius concedat. sed et si a principe vel
ab eo, cui princeps hoc ius concedendi dederit[8] idem
5 erit probandum. Si quis paratus sit se iudicio
defendere adversus eos, qui interdicendum putant,
ne opus fiat: an videatur desinere vi facere? et
magis est, ut desinat, si modo satis offerat et de-
fendere paratus est, si quis agat: et ita Sabinus
6 scribit. Sed et si quis damni infecti paratus sit
cavere, cum propter hoc tantum esset prohibitus,
vel[9] quia non defendebat vel damni infecti non
repromittebat, consequens est dicere desinere eum
7 vi facere. Clam facere videri Cassius scribit eum,
qui celavit adversarium neque ei denuntiavit, si modo
8 timuit eius controversiam aut debuit timere. Idem
Aristo putat eum quoque clam facere, qui celandi
animo habet[10] eum, quem prohibiturum se intellexe-
rit et id existimat aut existimare debet se prohibi-
tum iri.

4 *Venuleius libro secundo interdictorum* Servius etiam eum clam facere, qui existimare debeat sibi controversiam futuram, quia non opinionem cuius et resupinam existimationem esse[11] oporteat, ne melioris condicionis sint[12] stulti quam periti.

5 *Ulpianus libro septuagensimo*[13] *ad edictum* Aut
qui aliter fecit, quam denuntiavit: vel qui decepto
facit eo, ad quem pertinuit non facere[14]: vel con-
sulto tum denuntiat adversario, cum eum scit non
posse prohibere: vel tam sero pronuntiat[15], ut ve-
nire[16] prohibiturus, prius quam fiat, non possit. et
1 haec ita Labeonem probare Aristo ait. Si quis
se denuntiaverit opus facturum, non semper non
videtur clam fecisse, si post denuntiationem fecerit:
debebit enim (et ita Labeo) et diem et horam de-
nuntiatione conplecti et ubi et quod opus futurum
sit: neque perfusorie aut obscure dicere aut denun-
tiare: neque tam artare adversarium, ut intra diem
2 occurrere ad prohibendum non possit. Et si forte
non sit, cui denuntietur, neque dolo malo factum sit
ne sit, amicis denique aut procuratori aut ad domum
3 denuntiandum est. Sed et Servius recte ait suffi-
cere feminae, [17]viro notum facere opus se facturum:
vel denique sciente eo facere: quamquam etiam illud
4 sufficiat celandi animum non habere. Item ait,
si quis in publico municipii velit facere, sufficere ei,
5 si curatori rei publicae denuntiet. Si quis, dum
putat locum tuum esse, qui est meus, celandi tui,
non mei causa fecerit, mihi interdictum competere.
6 Idem dicit et si servi mei vel procuratoris celandi
7 causa factum sit, mihi interdictum competere[18]. Si
quis, cum non denuntiasset opus se facturum eique
denuntiatum esset ne faceret, fecerit, utilius puto
8 probandum vi eum fecisse. Haec verba 'quod vi
'aut clam factum est' ait Mucius ita esse 'quod tu[19]
9 'aut tuorum quis aut tuo iussu factum est'. La-
beo autem ait plures personas contineri his verbis.
nam ecce primum heredes eorum, quos enumerat
10 Mucius, contineri putat. Idem ait et adversus
procuratorem tutorem curatorem[20] municipumve syn-
11 dicum alieno nomine interdici posse. Si quid
servus meus fecit, non ob id mecum actio est, sed
si[21] id meo nomine aut suo fecit: nam si tuum ser-
vum mercennarium habuero, quidquid ab eo factum
fuerit meo nomine, ob id non tecum, sed mecum,
cuius iussu aut[22] nomine id opus a servo tuo fac-
12 tum fuerit, agendum erit hoc interdicto. Simi-
liter quod iussu cuius factum erit, ob id non cum
eo, sed[23] cuius nomine iusserit, haec actio est. nam
si procurator tutor curator duumvir municipii, quod
eius nomine ageret[24], cuius negotium procuraret,
fieri iusserit, ob id agendum erit cum eo, cuius no-
mine factum quid erit, non cum eo, qui ita iusserit.
et si tibi mandavero, ut opus fieri iuberes et in ea
re mihi parueris, mecum, inquit, non tecum erit
13 actio. Et cum interdictum sic sit scriptum 'quod
'vi aut clam factum est', non ita 'quod vi aut clam
'fecisti', latius porrigi quam ad has personas, quas
14 supra numeravimus, Labeo putat. Et hoc iure
utimur, ut, sive ego fecissem sive fieri iussi, inter-
dicto quod vi aut clam tenear.

6 *Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum* Si ego tibi mandavero opus novum facere, tu alii, non potest videri meo iussu factum: teneberis ergo tu et ille: an et ego tenear, videamus. et magis est et me, qui initium rei praestiterim, teneri: sed uno ex his satisfaciente ceteri liberantur.

7 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Si alius fecerit me invito, tenebor ad hoc, ut pa-
1 tientiam praestem. Neratius quoque scribit eum,
cuius servus vi aut clam fecit, aut sua impensa ex
interdicto opus restituere debere aut patientiam re-
stituendi praestare et servum noxae dedere: plane

(1) prohibere *F* (2) destituerit *F* (3) impeditus *S* (4) magnificiebat *F* (5) sit *om. F* (6) quod *ins.* (7) pupilli vel curator *scr.* (8) permissum erit *ins.* (*similiter Hal.*) (9) vel *del.* (10) cavet *scr.* (11) non opinionem cui et resupinam existimationem prodesse *scr.* (*sic fere v. d. apud Schultingium*) (12) sit *F* (13) primo *ins. Schulting* (14) non fieri *Krueger* (15) denuntiat *S* (16) ut venire *scripsi*, umubire F^1, utubire F^2 (17) vel *ins.* (18) compere *F* (19) fecisti *ins.* (20) curatorem *om.* F^1, *ins ante* tutorem F^2 (21) si *om. F* (22) iussu aut *del.* (23) cum eo *ins.* (24) ageretur *scr.*

si mortuo alienatove[1] servo interdiceretur, patientiam dumtaxat praestare debere ait, ita ut et[2] emptor eo interdicto possit conveniri, ut impensam praestet aut noxam det: dominoque operis sua impensa restituente aut damnato, quia non restitueret, emptorem liberari. eadem et si contra dominus servi vel opus restituisset vel litis aestimatione damnatus esset: quod si tantum noxae dedisset, adversus dominum
2 operis utiliter interdici. Ait Iulianus: qui ante remissionem nuntiationis, contra quam prohibitus fuerit, opus fecerit, duobus interdictis tenebitur, uno, quod ex operis novi nuntiatione competit, altero quod vi aut clam. remissione autem facta intellegendus non erit vi aut clam facere, quamvis prohibeatur: licere enim debet aedificare ei, qui satisdederit, cum possessor hoc ipso constituatur: clamque facere nec ante remissionem nec postea existimandus est, cum is, qui opus novum nuntiat, non possit videri celatus et praeoccupatus[3], antequam controversiam faceret.
3 Bellissime apud Iulianum quaeritur, an haec exceptio noceat in hoc interdicto 'quod non tu vi aut 'clam feceris'? ut puta utor adversus te interdicto quod vi[4] aut clam, an possis obicere mihi eandem exceptionem: 'quod non tu vi aut clam fecisti'[5]? et ait Iulianus aequissimum esse hanc exceptionem dare: nam si tu, inquit, aedificaveris vi aut clam, ego idem demolitus fuero vi aut clam et utaris adversus me interdicto, hanc exceptionem profuturam. quod non aliter procedere debet, nisi ex magna et satis necessaria causa: alioquin haec omnia officio iudicis ce-
4 lebrari oportet. Est et alia exceptio, de qua Celsus[6] dubitat, an sit obicienda: ut puta si incendii arcendi causa vicini aedes intercidi et quod vi aut clam mecum agatur aut damni iniuria. Gallus enim dubitat[7], an excipi[8] oporteret: 'quod incendii 'defendendi causa factum non sit'? Servius autem ait, si id magistratus fecisset, dandam esse, privato non esse idem concedendum: si tamen quid vi aut clam factum sit neque ignis usque eo pervenisset, simpli[9] litem aestimandam: si pervenisset, absolvi eum oportere. idem ait esse, si damni iniuria actum foret, quoniam nullam iniuriam aut damnum dare videtur aeque perituris aedibus. quod si nullo incendio id feceris, deinde postea incendium ortum fuerit, non idem erit dicendum, quia non ex post facto, sed ex praesenti statu damnum factum sit nec ne, aestimari
5 oportere Labeo ait. Notavimus supra, quod, quamvis verba interdicti late pateant, tamen ad ea sola opera pertinere interdictum placere, quaecumque fiant in solo. [10]eum enim, qui fructum tangit, non teneri interdicto quod vi aut clam: nullum enim opus in solo facit. at qui arbores succidit, utique tenebitur, et qui harundinem et qui salictum: terrae enim et quodammodo solo ipsi corrumpendo manus infert. idem et in vineis succisis. ceterum qui fructum aufert, furti debet conveniri. itaque si quid operis in solo fiat, interdictum locum habet. in solo fieri accipimus et si quid circa arbores fiat, non si quid
6 circa fructum arborum[10]. Si quis acervum stercoris circa agrum pinguem disiecerit, cum eo 'quod 'vi aut clam factum est' agi potest: et hoc verum
7 est, quia solo vitium adhibitum sit. Plane si quid[11] agri colendi causa factum sit, interdictum quod vi aut clam locum non habet, si melior causa facta sit agri, quamvis prohibitus quis vi vel clam
8 fecerit. Praeterea si fossam feceris in silva publica et bos meus in eam inciderit, agere possum
9 hoc interdicto, quia in publico factum est. Si quis aedificium demolitus[12] fuerit, quamvis non usque ad solum, quin interdicto teneatur, dubitari desiit.
10 Proinde et si tegulas de aedificio sustulerit, magis est, ut interdicto teneatur,

8 *Venuleius libro secundo interdictorum* nam origo huius rei a solo proficiscitur. ceterum per se tegulae non possidentur, sed cum universitate aedificii, nec ad rem pertinet, adfixae sunt an tantum positae.

9 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Nam et si ramos quis de arboribus abstulerit, adhuc interdictum hoc admittimus. haec ita, si de aedificio tegulas sustulerit: ceterum si non de aedificio, sed
1 seorsum positas, cessat hoc interdictum. Si tamen sera vel clavis vel cancellus vel specularium[12a] sit ab-
2 latum, quod vi aut clam agi non poterit. Sed si quis aliquid aedibus adfixum evellerit, statuam forte vel quid aliud, quod vi aut clam interdicto tenebitur.
3 Si quis clam aut vi agrum intraverit[13] vel fossam fecerit, hoc interdicto tenebitur[14]. et[15] si acervum succenderit vel disperserit sic, ut non ad usum agri convertat, interdicto locus non erit,

10 *Venuleius libro secundo interdictorum* quia acervus solo non cohaeret, sed terra sustinetur, aedificia autem solo cohaerent.

11[16] *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Is qui[17] in puteum vicini aliquid effuderit, ut hoc facto aquam corrumperet, ait Labeo interdicto quod vi aut clam eum teneri: portio enim agri videtur aqua viva, quemadmodum si quid operis in aqua
1 fecisset. Quaesitum est, si statuam in municipio ex loco publico quis sustulerit vel vi vel clam, an hoc interdicto teneatur. et exstat Cassii sententia eum, cuius statua in loco publico in municipio posita sit, quod vi aut clam agere posse, quia interfuerit eius eam non tolli: municipes autem etiam furti acturos, quia res eorum sit quasi publicata: si tamen deciderit, ipsi eam detrahunt[18]: et haec sen-
2 tentia vera est. Si quis de monumento statuam sustulerit, an ei, ad quem ius sepulchri pertineret, agere permittitur? et placet et in his interdicto locum esse. et sane dicendum est, si qua sepulchri ornandi causa adposita sint, sepulchri esse videri.
3 idem est, et si ostium avellat[19] vel effringat. Si quis in vineas meas venerit et inde ridicas abstulerit,
4 hoc interdicto tenebitur. Quod ait praetor: 'quod 'vi aut clam factum est', ad quod tempus referatur, videamus, utrum ad praeteritum an ad praesens. quae species apud Iulianum exposita est: ait enim in hoc interdicto praesentis temporis significationem accipi debere. si tamen, inquit, ex opere damnum datum fuerit aut[20] dominus aut is, cuius fundo nocitum erit, sua impensa id sustulerit, utilius probari, quod Iulianus temptat[21], ut et damnum sarciatur et
5 impendia restituantur. Interdictum complectitur id, quodcumque aut vi aut clam factum est. sed interdum evenit, ut quid et vi et clam fiat, partim et partim, in eodem opere. ut puta cum prohiberem, fundamenta posuisti: postea cum convenissem[22], ne reliquum opus fieret, absente et ignorante me reliquum opus perfecisti: vel contra fundamenta clam iecisti, deinde cetera prohibente me aedificasti. [23]hoc iure utimur, ut et si vi et clam factum sit, inter-
6 dictum hoc sufficiat. Si tutoris iussu aut curatoris factum sit, cum placeat, quod Cassius probat, ex dolo tutoris vel curatoris pupillum vel furiosum

(1) alienatore *F* (2) ei F^2 (3) prooccupatus *F* (4) vim *F* (5) ut puta utor ... clam fecisti *del.* (*Schmidt*) (6) Gallus *scr.* (7) Gallus enim dubitat *del.* (8) *sic S*, effici *F* (9) simpliciter (*Schmidt*) *scr. vel sic restitue:* neque ignis usque eo pervenisset, [eum quocum agatur quod vi aut clam damnandum in id quod interest vel si damni iniuria cum eo actum esset,] simpli litem aestimandam (10) *post* in solo *insere:* itaque si quid operis in solo fiat, interdictum locum habet. in solo fieri accipimus et si quid circa arbores fiat, non si quid circa fructum arborum *et tolle ea post* conveniri (11) quid *del.* (12) demilitus *F* (12a) speculiarium *F* (13) inaraverit *dett.* (14) si quis clam ... tenebitur *leguntur loco non suo: nam quibus haec interposita sunt continuantur* (15) at *scr.* (16) § 7 = *D.* 50, 17, 157 *pr.* (17) si quis *scr.* (18) si tamen deciderit ipsi eam detrahunt] *requiri videtur tale quid:* nam ipsi eam reficiunt, si vetustate deciderit, ipsi eam detrahunt (19) avellet *F* (20) aut] et *scr.* (21) quod Iulianus temptat *hic locum non habet* (22) convenissemus *scr.* (23) et *ins.*

non teneri, eveniet, ut in ipsum tutorem curatorem-
que aut utilis actio competat aut etiam utile inter-
dictum. certe ad patientiam tollendi operis utique
7 tenebuntur pupillus et furiosus. Et ad noxam[21*] an
ignoscitur servo, qui obtemperavit tutori aut cura-
tori? nam ad quaedam, quae non habent atrocitatem
facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis
vel his, qui vice dominorum sunt, obtemperaverint[1].
8 quod et in hoc casu admittendum est. Si postea,
quam vi aut clam factum est, venierit fundus, an
venditor nihilo minus hoc interdicto experiri possit,
videamus. et extat sententia existimantium nihilo
minus competere ei interdictum nec finiri venditione[2]:
sed nec ex empto actione quicquam ei praestandum
emptori ex eo opere, quod ante venditionem factum
est: satis enim esse, quod utique propter hoc opus
viliori praedium distraxerit. certe etsi non viliori
9 vendidit, idem erit probandum. Plane si post
venditionem fundi opus factum est, etsi ipse experia-
tur venditor, quia nondum traditio facta est, tamen
ex empto actione emptori[3] tenebitur: omne enim et
commodum et incommodum ad emptorem pertinere
10 debet[4]. Si fundus in diem addictus sit, cui com-
petat interdictum? et ait Iulianus[5] interdictum quod
vi aut clam ei competere, cuius interfuit opus non
fieri: fundo enim in diem addicto et commodum et
incommodum omne[6] ad emptorem, inquit, pertinet,
antequam venditio transferatur, et ideo, si quid tunc
vi aut clam factum est, quamvis melior condicio
allata fuerit, ipse utile interdictum habebit: sed eam
actionem sicut fructus medio tempore perceptos ven-
11 diti iudicio praestare cogendum ait[4]. Aristo
autem scribit non[7] possessori esse denuntiandum:
nam si quis, inquit, fundum mihi vendiderit et nec-
dum tradiderit et vicinus, cum opus facere vellet et
sciret me emisse et in fundo morari, mihi denuntia-
verit, esse eum tutum futurum, quod ad suspicionem
clam facti operis pertineret[8]: quod sane verum est[4].
12 Ego, si post in diem addictionem factam fun-
dus[9] precario traditus sit, putem emptorem inter-
dictum quod vi aut clam habere. si vero aut non-
dum traditio facta est aut etiam facta[10] est precarii
rogatio, non puto dubitandum, quin venditor inter-
dictum habeat: ei enim competere debet, etsi res
ipsius periculo non sit[11], nec multum facit, quod res
emptoris periculo est: nam et statim post venditio-
nem contractam periculum ad emptorem spectat et
tamen antequam ulla traditio fiat, nemo dixit inter-
dictum ei competere. si tamen precario sit in pos-
sessione, videamus, ne, quia interest ipsius, qualiter
qualiter possidet, iam interdicto uti possit. ergo et
si conduxit, multo magis: nam et colonum posse
interdicto experiri in dubium non venit. plane si
postea, quam melior condicio allata est, aliquid operis
vi aut clam factum sit, nec Iulianus dubitaret inter-
dictum venditori competere: nam inter Cassium et
Iulianum de illo, quod medio tempore accidit, quaestio
13 est, non de eo opere[12], quod postea contigit. Si
ita praedium venierit, ut, si displicuisset, inemptum
esset[13], facilius admittimus interdictum emptorem
habere, si modo est in possessione: et si rescissio
emptionis in alterius arbitrium conferatur, idem erit
probandum: idemque et si ita venisset, ut, si aliquid
evenisset, inemptum esset praedium: et si forte com-
14 missoria venierit, idem dicendum est. Idem Iu-
lianus scribit interdictum hoc non solum domino
praedii, sed etiam his, quorum interest opus factum
non esse, competere.

12 *Venuleius libro secundo interdictorum* Quam-
quam autem colonus et fructuarius fructuum nomine
in[14] hoc interdictum admittantur, tamen et domino
id competet, si quid praeterea eius intersit.

13 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edic-
tum* Denique si arbores in fundo, cuius usus fructus
ad Titium pertinet, ab extraneo vel a proprietario
succisae fuerint, Titius et lege Aquilia et interdicto
quod vi aut clam cum utroque eorum recte experietur.
1 Labeo scribit, si filio prohibente opus factum sit,
et te habere interdictum, ac si te prohibente opus
2 factum est[15], et filium tuum nihilo minus. Idem
ait adversus filium familias in re peculiari neminem
clam videri fecisse: namque, si scit eum filium fami-
lias esse, non videtur eius celandi gratia fecisse, quem
3 certus est nullam secum actionem habere. Si ex
sociis communis fundi unus arbores succiderit, socius
cum eo hoc interdicto experiri potest, cum ei com-
4 petat, cuius interest. Unde apud Servium amplius
relatum est, si[16] mihi concesseris, ut ex fundo tuo
arbores caedam, deinde eas alius vi aut clam ceci-
derit, mihi hoc interdictum competere, quia ego sim
cuius interest: quod facilius erit admittendum, si a
te emi vel ex aliquo[17] contractu hoc consecutus sim,
5 ut mihi caedere liceat[18]. Quaesitum est, si, cum
praedium interim nullius esset[19], aliquid vi aut clam
factum sit, an postea dominio ad aliquem devoluto
interdicto locus sit: ut puta hereditas iacebat, postea
adiit hereditatem Titius, an ei interdictum competat?
et est apud Vivianum saepissime relatum heredi com-
petere hoc interdictum eius, quod ante aditam here-
ditatem factum sit[20], nec referre Labeo ait, quod
non scierit, qui heredes futuri essent: hoc enim posse
quem causari etiam post aditam hereditatem. ne
illud quidem obstare Labeo ait, quod eo[21] tempore
nemo dominus fuerit: nam et sepulchri nemo domi-
nus fuit et tamen, si quid in eo fiat, experiri possum
quod vi aut clam. accedit his, quod hereditas do-
minae locum optinet. et recte dicetur heredi quo-
que competere et ceteris successoribus, sive ante,
quam successerit, sive postea aliquid sit vi aut clam
6 admissum. Si colonus meus opus fecerit, si qui-
dem me volente vel ratum habente, perinde est atque
si procurator meus fecisset, in quo placet, sive ex
voluntate mea fecerit, teneri me, sive ratum habuero,
7 quod procurator fecit. Iulianus ait: si colonus
arborem, de qua controversia erat, succiderat vel
quid aliud opus fecerit, si quidem iussu domini id
factum sit, ambo tenebuntur, non ut patientiam
praestent, sed ut impensam quoque ad restituendum
praebeant: si autem dominus non iusserit, colonus
quidem tenebitur, ut patientiam et impensam praestet,
dominus vero nihil amplius quam patientiam praestare
cogendus erit.

14 *Iulianus libro sexagensimo octavo digestorum*
Nam et si servus meus ignorante me opus fecerit
eumque vendidero vel manumisero, mecum in hoc
solum agi poterit, ut patiar opus tolli, cum emptore
autem servi, ut aut noxae dedat aut impensam, quae
in restitutione facta fuerit, praestet: sed et cum
ipso manumisso recte agi poterit.

15 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edic-
tum* Semper adversus possessorem operis hoc inter-
dictum competit, idcircoque, si quilibet inscio vel
etiam invito me opus in fundo meo fecerit, interdicto
1 locus erit. Is, cui fundum pastinandum locaveras,
lapides sustulit et in vicini proiecit praedium. ait
Labeo te vi aut clam non teneri, nisi iussu tuo id
factum sit: ego puto conductorem teneri, locatorem
autem non alias, nisi aut patientiam praestare possit
aut aliquam actionem habeat, quam praestet: ceterum
2 teneri non oportere. Si in sepulchro alieno terra
congesta fuerit iussu meo, agendum esse quod vi
aut clam mecum Labeo scribit. et si communi con-
silio plurium id factum sit, licere vel cum uno vel
cum singulis experiri: opus enim, quod a pluribus

(1) obtemperaverit *F* (2) venditionem *F* (3) emptor *F²* (4) §§ *sic ordinandae:* 9. 11. 10. 12 (5) *cf. D.* 18, 2, 4, 4 (6) omnem *F* (7) omnimodo *ins.* (8) pertinere *F* (9) non *ins. Cuiacius* (10) et simul facta *ins.* (11) ei enim competere debet etsi res ipsius periculo non sit *del.*

(12) opere *del.* (13) essę *F* (14) in] ad *Hal.* (15) esset *ins.* (16) si *om. F* (17) alio quo *dett.* (18) licet *F* (19) esse *F* (20) nomine *ins. edd.* (21) in *ins. F²* (21*) *Interpunctionem mutavit Goldschmid*

pro indiviso factum est, singulos in solidum obligare.
si tamen proprio quis[1] eorum consilio hoc fecerit,
cum omnibus esse agendum, scilicet in solidum: ita-
que alter conventus alterum non liberabit, quin immo
perceptio ab altero: superiore etenim casu alterius
conventio alterum liberat[2]. praeterea sepulchri quo-
3 que violati agi potest. Hoc interdictum in[3] he-
redem ceterosque successores datur in id quod ad
4 eos pervenit. Et post annum non competit. an-
nus autem cedere incipit, ex quo id opus factum
perfectum est aut fieri desiit, licet perfectum non
sit: alioquin si a principio operis coepti annum quis
numeret, necesse est cum his, qui opus tardissime
5 facerent, saepius agi. Sed si is sit locus, in quo
opus factum est, qui facile non adiretur, ut puta in
sepulchro vi aut clam factum est vel in abdito alio
loco, sed et si sub terra fieret opus vel sub aqua,
vel[4] cloaca aliquid factum sit, etiam post annum
causa cognita competit interdictum de eo quod fac-
tum est: nam causa cognita annuam exceptionem
remittendam, hoc est magna et iusta causa ignoran-
6 tiae interveniente. Si quis rei publicae causa
afuisset, deinde reversus interdicto quod vi aut clam
uti vellet, verius est non excludi anno eum, sed
reversum annum habere. nam et si minor viginti
quinque annis rei publicae causa abesse coepisset,
deinde maior effectus sit, dum abest rei publicae
causa, futurum, ut ex quo redit annus ei compute-
tur, non ex quo implevit vicensimum quintum an-
num: et ita divus Pius et deinceps omnes principes
7 rescripserunt. Hoc interdicto tanti lis aestima-
tur[5], quanti actoris interest id opus factum[6] esse.
officio autem iudicis ita oportere fieri restitutionem
iudicandum est, ut in omni causa eadem condicio
sit actoris, quae futura esset, si id opus, de quo
8 actum est, neque vi neque clam factum esset. Ergo
nonnumquam etiam dominii ratio habenda est, ut puta
si propter hoc opus, quod factum est, servitutes
amittantur aut usus fructus intereat. quod non tan-
tum tunc eveniet, cum quis opus aedificaverit, ve-
rum etiam si diruisse[7] opus proponatur et deterio-
rem condicionem fecisse vel servitutium vel usus
9 fructus vel ipsius proprietatis. Sed quod inter-
fuit, aut per iusiurandum, quod in litem actor iura-
verit, aut, si iurare non possit, iudicis officio aesti-
10 mandum est. Eum autem, qui dolo malo fecerit,
quo minus possit restituere, perinde habendum, ac
11 si posset. Culpam quoque in hoc interdicto ve-
nire erit probandum: quae tamen arbitrio iudicis
12 aestimanda erit. Quia autem hoc interdictum id
quod interest continet, si quis alia actione fuerit
consecutus id quod interfuit opus non esse factum,
consequens erit dicere ex interdicto nihil eum con-
sequi oportere.

16 *Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum*
Competit hoc interdictum etiam his, qui non possi-
1 dent, si modo eorum interest. Si quis vi aut
clam arbores non frugiferas ceciderit, veluti cupres-
sos, domino dumtaxat competit interdictum. sed si
amoenitas quaedam ex huiusmodi arboribus praeste-
tur, potest dici et fructuarii interesse propter volup-
tatem et gestationem et esse huic interdicto locum.
2 In summa qui vi aut clam fecit, si possidet, pa-
tientiam et impensam tollendi operis: qui fecit nec
possidet, impensam: qui possidet nec fecit, patien-
tiam tantum debet.

17 *Idem libro sexagensimo nono ad edictum* In-
terdictum quod vi aut clam per quemvis domino ad-
quiritur, licet per inquilinum.

18 *Celsus libro vicensimo quinto digestorum* Si
inmaturam silvam caeduam[8] cecidit quis, interdicto
quod vi aut clam tenetur: si maturam similiter
caeduam neque damno dominus adfectus est, nihil
1 praestabit. Non absurde responsum est: si ma-
gistratum rogasses, ut adversarium tuum adesse ad
iudicium iuberet, ne opus novum tibi nuntiaret, clam
videris opus fecisse, quod interim feceris.

19 *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Interdictum quod vi aut clam competere[9]
filio familias colono arboribus succisis[10] Sabinus ait.

20 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Vi
facit tam is qui prohibitus fecit quam is qui, quo
minus prohibeatur, consecutus est periculo puta
adversario denuntiato[11] aut ianua puta praeclusa.
1 Prohibitus autem intellegitur quolibet prohibentis
actu, id est vel dicentis se prohibere vel manum
opponentis lapillumve iactantis prohibendi gratia.
2 Tamdiu autem vi facit prohibitus, quamdiu res
in eodem statu permanebit: nam si postea convenerit
3 cum adversario, desinit vi facere. Item si pro-
hibiti heres vel is, qui ab eo emerit, ignorans cau-
sam praecedentem fecerit, dicendum esse Pomponius
4 ait non incidere eum in interdictum. Quod in
nave fit vel in alia qualibet re vel amplissima, mo-
5 bili tamen, non continetur hoc interdicto. Sive
in privato sive in publico opus fiat sive in loco sacro
sive in religioso, interdictum competit.

21 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum*
Si opus, quod quis iussus est a iudice, qui ex hoc
interdicto sumptus esset, restituere, alius quis vi aut
clam sustulisset, nihilo minus idem ille omnimodo
1 iubetur opus restituere. Si iussero servum meum
opus facere, cum, quantum ad me pertinet[12], in clan-
destini suspicionem non veniret, servus autem meus
putaverit, si rescisset adversarius, prohibiturum eum,
an tenear? et non puto, cum mea persona sit in-
2 tuenda. In opere novo tam soli quam caeli men-
3 sura facienda est. Si quis propter opus factum
ius aliquod praedii amisit, id restitui ex hoc inter-
dicto debet.

22 *Venuleius libro secundo interdictorum* Si
vitem meam ex fundo meo in fundum tuum depre-
henderis[13] eaque in fundo tuo coaluerit, utile est
interdictum quod vi aut clam intra annum: sed si
annus praeterierit, nullam remanere actionem radi-
ces[14], quae in fundo meo sint, tuas fieri, quia his[15]
1 accessiones sint. Si quis vi aut clam araverit[16],
puto eum teneri hoc interdicto perinde atque si fos-
sam fecisset: non enim ex qualitate operis huic inter-
dicto locus est, sed ex opere facto, quod cohaeret
2 solo. Si ad ianuam meam tabulas fixeris et ego
eas, priusquam tibi denuntiarem, refixero, deinde
invicem interdicto quod vi aut clam egerimus: nisi
remittas mihi, ut absolvar, condemnandum te, quasi
rem non restituas, quanti mea intersit, aut certe ex-
ceptionem mihi profuturam 'si non vi nec clam nec
3 'precario[17] feceris'. Si stercus per fundum meum
tuleris, cum id te facere vetuissem, quamquam nihil
damni feceris mihi nec fundi mei[18] mutaveris, tamen
teneri te quod vi aut clam Trebatius ait. Labeo
contra, ne etiam is, qui dumtaxat iter per fundum
meum fecerit aut avem[19] egerit venatusve fuerit sine
4 ullo opere, hoc interdicto teneatur. Si quis proiec-
tum aut stillicidium in sepulchrum immiserit, etiamsi
ipsum monumentum non tangeret, recte cum eo agi,
quod in sepulchro vi aut clam factum sit, quia se-
pulchri sit non solum is locus, qui recipiat huma-
tionem[20], sed omne etiam supra id caelum: eoque
5 nomine etiam sepulchri violati agi posse. Si is,
qui denuntiaverit se opus facturum, confestim opus
fecerit, clam fecisse non intellegitur: nam si post
tempus, videbitur clam fecisse.

---

(1) quisque *R. Stephanus* (2) *requirimus talia:* cum omnibus esse agendum. itaque alter conventus alterum non liberabit, quin immo nec perceptio ab altero: superiore enim casu alterius conventio, immo perceptio alterum liberat (*similiter Schmidt*) (3) inter *F* (4) in *ins.* (5) aestimaturis *F* (6) non *ins. S* (7) duruisse *F* (8) eacduam *F* (9) a *ins.* (10) successis *F* (11) *sic Cuiacius cum B*, denuntiante *F* (12) pertineret F^2 (13) depresseris *R. Stephanus* (14) radicesque *Best* (15) his] vitis *Schmidt* (16) inaraverit *scr.* (17) nec clam nec precario] aut clam *scr.* (18) faciem *ins. dett.* (19) bovem *scr.* (20) humanitionum *F*

XXV[1].

DE REMISSIONIBUS.

1[2] *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edic-*
tum Ait praetor: 'Quod ius sit illi prohibere, ne se
'invito fiat, in eo nuntiatio teneat: ceterum nuntia-
1 'tionem missam facio'. Sub hoc titulo remissiones
2 proponuntur. Et verba praetoris ostendunt re-
missionem ibi demum factam, ubi nuntiatio non tenet,
et nuntiationem ibi demum voluisse praetorem tenere,
ubi ius est nuntianti prohibere, ne se invito fiat.
ceterum sive satisdatio interveniat sive non, remissio
facta hoc tantum remittit, in quo non tenuit nuntia-
tio. plane si satisdatum est, [3]exinde remissio facta
3 est[4], non est necessaria remissio. Ius habet opus
novum nuntiandi, qui aut dominium aut servitutem
4 habet. Item Iuliano placet fructuario vindican-
darum servitutium ius esse: secundum quod opus
novum nuntiare poterit vicino et remissio utilis erit.
ipsi autem domino praedii si nuntiaverit, remissio
inutilis erit: neque[5] sicut adversus vicinum, ita ad-
versus dominum agere potest ius ei non esse invito
se altius aedificare. sed si hoc facto usus fructus
deterior fiat, petere usum fructum debebit. idem
Iulianus dicit de ceteris, quibus aliqua servitus a
5 vicino debetur. Ei quoque, qui pignori fundum
acceperit, scribit Iulianus non esse iniquum deten-
tionem[6] servitutis dari.

XXVI[7].

DE PRECARIO.

1 *Ulpianus libro primo institutionum* Precarium
est, quod precibus petenti utendum conceditur tam-
1 diu, quamdiu is qui concessit patitur. Quod ge-
2 nus liberalitatis ex iure gentium descendit. Et
distat a donatione eo, quod qui donat, sic dat, ne
recipiat, at qui precario concedit, sic dat quasi
tunc recepturus, cum sibi libuerit precarium solvere.
3 Et est simile commodato: nam et qui commodat
rem, sic commodat, ut non faciat rem accipientis,
sed ut ei uti re commodata permittat.

2 *Idem libro septuagensimo primo ad edictum*
Ait praetor: 'Quod precario ab illo habes aut dolo
'malo fecisti, ut desineres habere, qua de re agitur,
1 'id illi restituas'. Hoc interdictum restitutorium
2 est. Et naturalem habet in se aequitatem, nam-
que precarium revocare volenti competit[8]: est enim
natura aequum tamdiu te liberalitate mea uti, quam-
diu ego velim, et ut possim revocare, cum mutavero
voluntatem. itaque cum quid precario rogatum est,
non solum hoc interdicto uti possumus, sed etiam
praescriptis verbis actione, quae ex bona fide oritur.
3 Habere precario videtur, qui possessionem vel
corporis vel iuris adeptus est ex hac solummodo
causa, quod preces adhibuit et impetravit, ut sibi
possidere aut uti liceat:

3 *Gaius libro vicensimo quinto ad edictum pro-*
vinciale veluti si me precario rogaveris, ut per fun-
dum meum ire vel agere tibi liceat vel ut in tectum
vel in aream aedium mearum[9] stillicidium[10] vel tig-
num in parietem immissum habeas.

4 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
In rebus etiam mobilibus precarii rogatio constitit.
1 Meminisse autem nos oportet eum, qui precario
2 habet, etiam possidere. Tenetur hoc interdicto
non utique ille, qui precario rogavit, sed qui precario
habet: etenim fieri potest, ut quis non rogaverit[11],
sed habeat precario. ut puta servus meus rogavit:
mihi adquisiit precarium: vel quis alius, qui iuri
3 meo subiectus est. Item si rem meam precario
rogavero, rogavi quidem precario, sed non habeo
precario idcirco, quia receptum est rei suae pre-
4 carium non esse. Item qui precario ad tempus
rogavit, finito tempore, etiamsi ad hoc temporis non
rogavit, tamen precario possidere videtur: intellegitur
enim dominus, cum patitur eum qui precario roga-
verit[12] possidere, rursus precario concedere.

5 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum*
Sed si manente adhuc precario tu in ulterius tem-
pus rogasti, prorogatur precarium: nam nec mutatur
causa possessionis et non constituitur eo modo pre-
carium, sed in longius tempus profertur. si vero
praeterita die rogas, propius est, ut soluta iam causa
precarii non redintegretur, sed nova constituatur.

6 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Certe si interim dominus furere coeperit vel deces-
serit, fieri non posse Marcellus ait, ut precarium
1 redintegretur, et hoc verum est. Si procurator
meus me mandante vel ratum habente precario ro-
2 gaverit, ego precario habere proprie dicor. Is
qui rogavit, ut precario in fundo moretur, non pos-
sidet, sed possessio apud eum qui concessit remanet:
nam et fructuarius, inquit, et colonus et inquilinus
3 sunt in praedio et tamen non possident. Iulianus
ait eum, qui vi alterum deiecit et ab eodem precario
rogavit, desinere vi possidere et incipere precario,
neque existimare[13] sibi ipsum causam possessionis
mutare, cum voluntate eius quem deiecit coeperit
precario possidere: nam si ab eodem emisset, in-
cipere etiam[14] pro emptore posse dominium capere.
4 Quaesitum est, si quis rem suam pignori mihi
dederit et precario rogaverit, an hoc interdictum
locum habeat. quaestio in eo est, ut precarium con-
sistere rei suae possit. mihi videtur verius preca-
rium consistere in pignore, cum possessionis rogetur,
non proprietatis, et est haec sententia etiam utilis-
sima: cottidie enim precario rogantur creditores ab
his, qui pignori dederunt, et debet[15] consistere pre-
carium.

7 *Venuleius libro tertio interdictorum* Sed et
si eam rem, cuius possessionem per interdictum uti
possidetis[16] retinere possim, quamvis futurum esset,
ut tenear de proprietate, precario tibi concesserim,
teneberis hoc interdicto.

8 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Quaesitum est, si Titius me rogaverit, ut re Sem-
pronii utatur, deinde ego Sempronium rogavero, ut
concederet, et ille, dum mihi vult praestitum, con-
cesserit. Titius a me habet precario et ego cum eo
agam interdicto de precario: Sempronius autem non
aget cum eo, quia haec verba 'ab illo precario habes'
ostendunt ei demum competere interdictum, a quo
quis precario rogavit, non cuius res est. an tamen
Sempronius mecum, quasi a me rogatus, interdictum
habeat? et magis est, ne habeat, quia non habeo
precario, cum non mihi, sed alii impetravi. mandati
tamen actionem potest adversus me habere, quia me
mandante dedit tibi: aut si quis dixerit non man-
datu meo, sed magis mihi credentem hoc fecisse,
dicendum est in factum dandam actionem et[17] ad-
1 versus me. Quod a Titio precario quis rogavit,
id etiam ab herede eius precario habere videtur: et
ita et Sabinus et Celsus scribunt eoque iure utimur.
ergo et a ceteris successoribus habere quis precario
videtur. idem et Labeo probat et adicit, etiamsi
ignoret quis heredem, tamen videri eum ab herede
2 precario habere. Illud tamen videamus quale sit,
si a me precario rogaveris et ego eam rem aliena-
vero, an precarium duret re ad alium translata. et
magis est, ut, si ille non revocet, posse interdicere

(1) *Ed.* — *Bas. vol.* 5 *p.* 222 *Heimb.* (2) *ad* § 4 *cf. D.* 39, 1, 2, *ad* § 5 *D.* 8, 1, 16 (3) et *ins. F*[2] (4) remissio facta est *del.* (5) enim *ins. l. gem.* (6) petitionem *l. gem.*

(7) *Ed.* 2...4. 6. 8...13; *Sab.* 1. 5. 14...20; *App.* 7. 21. 22. — *Bas.* 58, 24. — *Cf. Cod.* 8, 9 (8) namque precarium revocare volenti competit *del.* (9) earum *F* (10) avertas *ins.* (11) rogavit *F* (12) qui precario rogaverit *del.* (13) existimari *Smallenburg* (14) inciperet iam *scr.* (15) debent *F* (16) posseditis *F* (17) ei *scr.*

quasi ab illo precario habeas, non quasi a me: et
si passus est aliquo tempore a se precario habere,
3 recte interdicet[1], quasi a se precario habeas. Eum
quoque precario teneri voluit praetor, qui dolo fecit,
ut habere desineret. illud adnotatur, quod culpam
non praestat is qui precario rogavit, sed solum do-
lum praestat, quamquam is, qui commodatum sus-
cepit, non tantum dolum, sed etiam culpam praestat.
nec immerito dolum solum praestat is[2] qui precario
rogavit, cum totum[3] ex liberalitate descendat eius
qui precario concessit et satis sit, si dolus tantum
praestetur. culpam tamen dolo proximam contineri
4 quis merito dixerit. Ex hoc interdicto restitui
debet in pristinam causam: quod si non fuerit fac-
tum, condemnatio in tantum fiet, quanti interfuit
actoris ei rem restitui ex eo tempore, ex quo inter-
dictum editum est: ergo et fructus ex die interdicti
5 editi praestabuntur. Si servitute usus non fuit is
qui precario rogavit ac per hoc amissa sit, videamus,
an interdicto teneatur. ego arbitror non alias, quam
6 si dolo fecerit. Et generaliter erit dicendum in
restitutionem venire dolum et culpam latam dum-
taxat, cetera non venire. plane post interdictum
editum oportebit et dolum et culpam et omnem cau-
sam venire: nam ubi moram quis fecit[4] precario,
7 omnem causam debebit constituere[5]. Interdictum
hoc et post annum competere Labeo scribit eoque
iure utimur: cum enim nonnumquam in longum
tempus precarium concedatur, absurdum est dicere
8 interdictum locum non habere post annum. Hoc
interdicto heres eius qui precario rogavit tenetur
quemadmodum ipse, ut, sive habet sive dolo fecit
quo minus haberet vel ad se perveniret, teneatur:
ex dolo autem defuncti hactenus, quatenus ad eum
pervenit.

9 *Gaius libro vicensimo sexto ad edictum provinciale* Precario possessio consisti[6] potest vel inter praesentes vel inter absentes, veluti per epistulam vel per nuntium.

10 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Quamvis ancillam quis precario rogaverit, id actum videtur, ut etiam quod ex ancilla natum esset in eadem causa haberetur.

11 *Celsus libro septimo digestorum* Si debitor rem pigneratam precario rogaverit, soluta pecunia precarium solvitur: quippe id actum est, ut usque eo precarium teneret.

12 *Idem libro vicensimo quinto digestorum* Cum[7]
precario aliquid datur, si convenit, ut in kalendas
Iulias precario possideat, numquid exceptione adiu-
vandus est, ne ante ei possessio auferatur? sed nulla
vis est huius conventionis, ut rem alienam domino
1 invito possidere liceat. Precario rogatio et ad
heredem eius qui concessit transit: ad heredem autem
eius qui precario rogavit non transit, quippe ipsi
dumtaxat, non etiam heredi concessa possessio est.

13 *Pomponius libro trigensimo tertio ad Quintum Mucium* Si servus tuus tuo mandato precario rogaverit vel ratum habueris quod ille rogavit tuo nomine, teneberis, quasi precario habeas. sed si te ignorante suo nomine vel servus vel filius rogaverit, non videris tu precario habere, sed illi[8] erit actio de peculio vel de in rem verso.

14 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* Interdictum de precariis merito introductum est, quia nulla eo nomine iuris civilis actio esset: magis enim ad donationes et beneficii causam, quam ad negotii contracti spectat precarii condicio.

15 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum*
Et habet summam aequitatem, ut eatenus quisque
1 nostro utatur, quatenus ei tribuere velimus. Hos-
pites et qui gratuitam habitationem accipiunt non
2 intelleguntur precario habitare. Precario habere
etiam ea quae in iure consistunt possumus, ut im-
3 missa vel protecta. Cum quis de re sibi resti-
tuenda cautum habet, precarium interdictum ei non
4 competit. Eum, qui precario rogaverit, ut sibi
possidere liceat, nancisci possessionem non est du-
bium: an is quoque possideat, qui rogatus sit, dubi-
tatum est. placet autem penes utrumque esse eum
hominem, qui precario datus esset, penes eum qui
rogasset, quia possideat[9] corpore, penes dominum[10],
5 quia non discesserit animo possessione. Quo quis
loco precario aut possideat aut coeperit possidere,
nihil refert, quod ad hoc interdictum pertinet.

16 *Idem libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si adoptavero eum, qui precario rogaverit, ego quoque precario possidebo.

17 *Idem libro vicesimo tertio ad Sabinum* Qui precario fundum possidet, is interdicto uti possidetis adversus omnes praeter[11] eum, quem rogavit, uti potest.

18 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Unusquisque potest rem suam, quamvis non possideat, precario dare ei qui possideat.

19 *Idem libro quadragensimo nono digestorum*
Duo[12] in solidum precario habere non magis pos-
sunt, quam duo in solidum vi possidere aut clam:
nam neque iustae neque iniustae possessiones duae
1 concurrere possunt. Qui servum meum precario
rogat, videtur a me precario habere, si hoc ratum
habuero: et ideo precario interdicto mihi tenebitur.
2 Cum quid precario rogatum est, non solum inter-
dicto uti possumus, sed et incerti condictione, id est
praescriptis verbis.

20 *Ulpianus libro secundo responsorum* Ea, quae distracta sunt, ut precario penes emptorem essent, quoad pretium universum persolveretur, si per emptorem stetit, quo minus persolveretur, venditorem posse consequi.

21 *Venuleius libro quarto actionum* Cum precario quis rogat, ut ipsi in eo fundo morari liceat, supervacuum est adici 'ipsi suisque': nam per ipsum suis quoque permissum uti[13] videtur.

22 *Idem libro tertio interdictorum* Si is, qui pro
possessore possideret, precario dominum rogaverit,
ut sibi retinere rem liceret, vel is, qui alienam rem
emisset, dominum rogaverit: apparet eos precario
possidere. nec existimandos mutare sibi causam pos-
sessionis, quibus a domino concedatur precario pos-
sidere: nam et si id quod possideas alium precario
rogaveris, videri te desinere ex prima causa possi-
dere et incipere ex precario habere: et contra si
possessorem precario rogaverit[14] qui rem avocare ei
posset, teneri eum precario, quoniam aliquid ad eum
per hanc precarii rogationem pervenit, id est pos-
1 sessio, quae aliena sit. Si pupillus sine tutoris
auctoritate precario rogaverit, Labeo ait habere eum
precariam possessionem et hoc interdicto teneri. nam
quo magis naturaliter possideretur, nullum locum
esse tutoris auctoritati: recteque dici 'quod precario
'habes', quia quod possideat ex ea causa possideat,
ex qua rogaverit: nihilque novi per[15] praetorem
constituendum, quoniam, sive habeat rem, officio
iudicis teneretur, sive non habeat, non teneatur.

XXVII[16].

DE ARBORIBUS CAEDENDIS.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Ait praetor: 'Quae arbor ex aedibus tuis in aedes
'illius impendet, si per te stat, quo minus eam adimas,
'tunc, quo minus illi eam arborem adimere sibique
1 'habere liceat, vim fieri veto'. Hoc interdictum

(1) et magis est ut, si ille non revocet et si passus est aliquo tempore precario habere, recte interdicat (*del.* posse ... me, *item* a se) *scr.* (2) is] is is *F* (3) hoc *ins.* F^2 (4) facit F^2 (5) restituere *S* (6) constitui *S* (7) cui *scr.*

(8) illi *del.* (9) possiderat *F* (10) dominium *F* (11) perter *F* (12) suo *F* (13) utique *scr. vel* uti *del.* (14) is *ins.* F^2 (15) per *om.* *F* (16) *Ed.* 1; *Sab.* 2. — *Cf. Cod.* 60, 16

2 prohibitorium est. Si arbor aedibus alienis impendeat, utrum totam arborem iubeat praetor adimi an vero id solum, quod superexcurrit, quaeritur. et Rutilius ait a stirpe excidendam[1] idque plerisque videtur verius: et nisi adimet dominus arborem, Labeo ait permitti ei, cui arbor officeret, ut si vellet
3 succideret eam lignaque tolleret. Arboris appella-
4 tione etiam vites continentur. Non solum autem domino aedium, sed etiam ei[2] qui usumfructum habet competit hoc interdictum, quia et ipsius interest ar-
5 borem istam non impendere. Praeterea probandum est, si arbor communibus aedibus impendeat, singulos dominos habere hoc interdictum et quidem in solidum, quia et servitutium vindicationem singuli
6 habeant. Ait praetor: 'si per te stat, quo minus 'eam adimas, quo minus illi eam arborem adimere 'liceat, vim fieri veto'. prius itaque tibi datur adimendi facultas: si tu non facias, tunc vicino pro-
7 hibet vim fieri adimere volenti. Deinde ait praetor: 'Quae arbor ex agro tuo in agrum illius impendet, 'si per te stat, quo minus pedes quindecim a terra 'eam altius coerceas, tunc, quo minus illi ita coer- 'cere lignaque sibi habere liceat, vim fieri veto'.
8 Quod ait praetor, et lex duodecim tabularum efficere voluit, ut quindecim pedes altius rami arboris circumcidantur: et hoc idcirco effectum est, ne
9 umbra arboris vicino praedio noceret. Differentia duorum capitum interdicti haec est: si quidem arbor aedibus impendeat, succidi eam praecipitur, si vero agro impendeat, tantum usque ad quindecim pedes a terra coerceri.

2 *Pomponius libro trigensimo quarto ad Sabinum* Si arbor ex vicini fundo vento inclinata[3] in tuum fundum sit, ex lege duodecim tabularum de adimenda ea recte agere potes ius ei non esse ita arborem habere.

XXVIII[4].

DE GLANDE LEGENDA.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Ait praetor: 'Glandem, quae ex illius agro in tuum 'cadat, quo minus illi tertio quoque die legere auferre
1 'liceat, vim fieri veto'. Glandis nomine omnes fructus continentur.

XXVIIII[5].

DE HOMINE LIBERO EXHIBENDO.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* Ait praetor: 'Quem liberum dolo malo retines, ex-
1 hibeas'. Hoc interdictum proponitur tuendae libertatis causa, videlicet ne homines liberi retineantur a quoquam:

2 *Venuleius libro quarto interdictorum* (nihil enim multum a specie servientium differunt, quibus facultas non datur recedendi):

3 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* quod et lex Fabia prospexit. neque hoc interdictum aufert legis Fabiae exsecutionem: nam et hoc interdicto agi poterit et nihilo minus accusatio legis Fabiae institui: et versa vice qui egit Fabia, poterit nihilo minus etiam hoc interdictum habere, praesertim cum alius interdictum, alius Fabiae actionem
1 habere possit. Haec verba 'quem liberum' ad omnem liberum pertinent, sive pubes sit sive impubes, sive masculus sive femina, sive unus sive[6] plures, sive sui iuris sit sive alieni: hoc enim tan-
2 tum spectamus, an liber sit. Is tamen, qui in potestate habet, hoc interdicto non tenebitur, quia dolo malo non videtur habere qui suo iure utitur.
3 Si quis eum, quem ab hostibus redemit, retineat, in ea causa est, ut interdicto non teneatur: non enim dolo malo facit. plane si offertur pretium, interdictum locum habet. sed et si eum remisit pretio non accepto, dicendum est interdicto locum fore, si, posteaquam semel remisit, velit retinere.
4 Si eum quis retineat filium, quem non habet in potestate, plerumque sine dolo malo facere videbitur: pietas enim genuina efficit sine dolo malo retineri, nisi si evidens dolus malus intercedat. proinde et si libertum suum vel alumnum vel noxae deditum adhuc impuberem[7], idem erit dicendum. et generaliter qui iustam causam habet hominis liberi apud
5 se retinendi, non videtur dolo malo facere. Si quis volentem retineat, non videtur dolo malo retinere. sed quid si volentem quidem retineat, non tamen sine calliditate circumventum vel seductum vel sollicitatum, neque bona vel probabili ratione hoc
6 facit? recte dicetur dolo malo retinere. Is, qui nescit apud se esse hominem liberum, dolo malo caret: sed ubi certioratus retinet, dolo malo non
7 caret. Plane si dubitat, utrum liber an servus sit, vel facit status controversiam, recedendum erit ab hoc interdicto et agenda causa libertatis. etenim recte placuit tunc demum hoc interdictum locum habere, quotiens quis pro certo liber est: ceterum si quaeratur de statu, non oportet praeiudicium fieri
8 alienae cognitioni. Ait praetor 'exhibeas'. exhibere est in publicum producere et videndi tangendique hominis facultatem praebere: proprie autem
9 exhibere est extra secretum habere. Hoc interdictum omnibus competit: nemo enim prohibendus
10 est libertati favere. Plane ex causa suspectae personae removendae sunt, si forte talis persona sit,
11 quam verisimile est colludere vel calumniari. Sed et si mulier vel pupillus hoc interdictum desiderent[8] pro cognato vel parente vel adfine suo solliciti, dandum esse eis interdictum dicendum est: nam et publico iudicio reos facere possunt, dum suas suorum-
12 que iniurias exsequuntur. Si tamen plures sunt, qui experiri volent, eligendus est a praetore, ad quem maxime res pertinet vel is qui idoneior[9] est: et est optimum ex coniunctione, ex fide, ex dignitate acto-
13 rem hoc interdicto eligendum. Si tamen, posteaquam hoc interdicto actum est, alius hoc interdicto agere desideret, palam erit postea alii non facile dandum, nisi si de perfidia prioris potuerit aliquid dici. itaque causa cognita amplius quam semel interdictum hoc erit movendum. nam nec in publicis iudiciis permittitur amplius agi quam semel actum est[10] quam si praevaricationis fuerit damnatus prior accusator. si tamen reus condemnatus malit litis aestimationem sufferre quam hominem exhibere, non est iniquum saepius in eum interdicto experiri[11] vel
14 eidem sine exceptione vel alii. Hoc interdictum et in absentem esse rogandum Labeo scribit, sed si
15 non defendatur, in bona eius eundum ait. Hoc interdictum perpetuum est.

4 *Venuleius libro quarto interdictorum* Si quis liberum hominem ignorantem suum statum retineat, tamen[12] si dolo malo retinet, cogitur exhibere.
1 Trebatius quoque ait non teneri eum, qui liberum hominem pro servo bona fide emerit et retineat.
2 Nullo tempore dolo malo retineri homo liber debet, adeo ut quidam putaverint nec modicum tempus ad eum exhibendum dandum, quoniam praeteriti facti
3 poena praestanda est. Creditori non competit interdictum, ut debitor exhiberetur: nec enim debitorem latitantem exhibere quisquam cogitur, sed in bona eius ex edicto praetoris itur.

(1) excindendam *F* (2) et *F* (3) inclanata *F*
(4) *Ed. — Bas. vol.* 5 *p.* 222 *Heimb.*
(5) *Ed.* 1. 3; *App.* 2. 4. — *Bas.* 60, 47. — *Cf. Cod.* 8, 8
(6) unus sive *S cum B, om. F* (7) vel alumnum adhuc impuberem vel noxae deditum *scr. aut* adhuc impuberem *del.* (8) desideret *F* (9) idoneor *F* (10) actum est] praeter *scr.* (11) permitti *ins. Pothier* (12) tamen *del.*

XXX[1].

DE LIBERIS EXHIBENDIS, ITEM DUCENDIS.

1 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Ait praetor: 'Qui quaeve in potestate Lucii Titii est,
'si is eave apud te est dolove malo tuo factum est,
'quo minus apud te esset, ita eum eamve exhibeas'.
1 Hoc interdictum proponitur adversus eum, quem
quis exhibere desiderat eum, quem in potestate sua
esse dicit. et ex verbis apparet ei, cuius in potestate
2 est, hoc interdictum conpetere. In hoc interdicto
praetor non admittit causam, cur apud eum sit is,
qui exhiberi debet, quemadmodum in superiore inter-
dicto, sed omnimodo restituendum putavit, si in po-
3 testate est. Si vero mater sit, quae retinet, apud
quam interdum magis quam apud patrem morari
filium debere (ex iustissima scilicet causa) et divus
Pius decrevit et a Marco et a Severo rescriptum est,
4 aeque subveniendum ei erit per exceptionem. Pari
modo si iudicatum fuerit non esse eum in potestate,
etsi per iniuriam iudicatum sit, agenti hoc inter-
dicto obicienda erit exceptio rei iudicatae, ne de hoc
quaeratur, an sit in potestate, sed an sit iudicatum.
5 Si quis filiam suam, quae mihi nupta sit, velit
abducere vel exhiberi sibi desideret, an adversus
interdictum exceptio danda sit, si forte pater con-
cordans matrimonium, forte et liberis subnixum, velit
dissolvere? et certo iure utimur, ne bene concor-
dantia matrimonia iure patriae potestatis turbentur.
quod tamen sic erit adhibendum, ut patri persua-
deatur, ne acerbe patriam potestatem exerceat.

2 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum*
Immo magis de uxore exhibenda ac ducenda pater,
etiam qui filiam in potestate habet, a marito recte
convenitur.

3 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum*
Deinde ait praetor: 'Si Lucius Titius in potestate
'Lucii Titii est, quo minus eum Lucio Titio ducere[2]
1 'liceat, vim fieri veto'. Superiora interdicta ex-
hibitoria sunt, hoc est pertinent ad exhibitionem
liberorum ceterorumque, de quibus supra diximus:
hoc autem interdictum pertinet ad ductionem, ut
ducere quis possit eos, in quos habet ius ductionis.
itaque prius interdictum, quod est de liberis exhiben-
dis, praeparatorium est huius interdicti: quo magis
2 enim quis duci possit, exhibendus fuit. [3]Ex iis-
dem causis hoc interdictum tribuendum est, ex qui-
bus causis de exhibendis liberis competere diximus:
itaque quaecumque ibi diximus, eadem hic quoque
3 dicta accipienda sunt. Hoc autem interdictum
competit non adversus ipsum filium, quem quis du-
cere vult, sed utique esse debet is[4] qui eum inter-
dicto defendat: ceterum cessat interdictum, et succe-
dere poterit notio praetoris, ut apud eum disceptetur,
4 utrum quis in potestate sit an non sit. Iulianus
ait, quotiens id interdictum movetur de filio ducendo
vel cognitio et is de quo agitur impubes est, alias
differri[5] oportere rem in tempus pubertatis, alias
repraesentari: idque ex persona eorum, inter quos
controversia erit, et ex genere causae constituendum
est. nam si is, qui se patrem dicit, auctoritatis pru-
dentiae fidei exploratae esset, usque in diem litis
impuberem apud se habebit[6]: is vero, qui contro-
versiam facit, humilis calumniator notae nequitiae,
repraesentanda cognitio est. item si is, qui impu-
berem negat in aliena potestate esse, vir omnibus
modis probatus, tutor vel testamento vel a praetore
datus pupillum, quem in diem litis apud se habuit,
tuetur, is vero, qui patrem se dicit, suspectus est
quasi calumniator, differri litem non[7] oportebit. si
vero utraque persona suspecta est aut tamquam in-
firma aut tamquam turpis, non erit alienum, inquit,
disponi, apud quem interim puer educeretur[8] et con-
troversiam in tempus pubertatis differri, ne per col-
lusionem vel imperitiam alterutrius contendentium aut
alienae potestati pater familias addicatur aut filius
5 alienus[8a] patris familiae loco constituatur. Etiamsi
maxime autem probet filium pater in sua potestate
esse, tamen causa cognita mater in retinendo eo po-
tior erit, idque decretis divi Pii quibusdam contine-
tur: optinuit enim[9] mater ob nequitiam patris, ut
sine deminutione patriae potestatis apud eam filius
6 moretur. In hoc interdicto, donec res iudicetur,
feminam, praetextatum eumque, qui proxime prae-
textati aetatem accedet, interim apud matrem fami-
lias deponi praetor iubet. proxime aetatem prae-
textati accedere eum dicimus, qui puberem aetatem
nunc ingressus est. cum audis matrem familias,
accipe notae auctoritatis feminam.

4 *Africanus libro quarto quaestionum* Si eum,
qui se patrem familias dicat, ego in mea potestate
esse et iussu meo adisse hereditatem dicam, tam de
hereditate agi oportere quam ad interdictum de filio
ducendo iri debere ait.

5 *Venuleius libro quarto interdictorum* Si filius
sua sponte apud aliquem est, inutile hoc interdictum
erit, quia filius magis apud se quam apud eum est, in
quem interdicetur, cum liberam facultatem abeundi[10]
vel remanendi haberet: nisi si inter duos, qui se
patres dicerent, controversia esset et alter ab altero
exhiberi eum desideraret.

XXXI[11].

[12]UTRUBI.

1[13] *Ulpianus libro septuagensimo secundo ad edictum* Praetor ait: 'Utrubi hic homo, quo de agi-
'tur, maiore parte huiusce anni fuit, quo minus is
1 'eum ducat, vim fieri veto'. Hoc interdictum de
possessione rerum mobilium locum habet: sed opti-
nuit vim eius exaequatam fuisse uti possidetis inter-
dicto, quod de rebus[14] soli competit, ut is et in hoc
interdicto vincat, qui nec vi nec clam nec precario,
dum super hoc ab adversario inquietatur, possessio-
nem habet.

XXXII[15].

DE MIGRANDO.

1 *Ulpianus libro septuagensimo tertio ad edictum*
Praetor ait: 'Si is homo, quo de agitur, non est ex
'his rebus, de quibus inter te et actorem convenit,
'ut, quae in eam habitationem qua de agitur intro-
'ducta importata ibi nata factave essent, ea pignori
'tibi pro mercede eius habitationis essent, sive ex
'his rebus est et[16] ea merces tibi soluta eove nomine
'satisfactum est aut per te stat, quo minus solvatur:
'ita, quo minus ei, qui eum pignoris nomine induxit,
1 'inde abducere liceat, vim fieri veto'. Hoc inter-
dictum proponitur inquilino, qui soluta pensione vult
2 migrare: nam colono non competit. Cui rei etiam
extra ordinem subveniri potest: ergo infrequens est
3 hoc interdictum. Si tamen gratuitam quis habi-
tationem habeat, hoc interdictum utile ei competet.
4 Si[17] pensio nondum debeatur, ait Labeo inter-
dictum hoc cessare, nisi paratus sit eam pensionem
solvere. proinde si semenstrem solvit, sexmenstris
debeatur, inutiliter interdicet, nisi solverit et sequen-
tis sexmenstris, ita tamen, si conventio specialis facta

(1) *Ed.* 1. 3; *Sab.* 4; *App.* 5; *Pap.* 2. — *Bas.* 31, 12...15. — *Cf. Cod.* 8, 8 (2) dicere *F* (3) et *ins. F*² (4) is *del.* (5) differei *F* (6) usque ... habebit *del.* (7) non *del.* (8) educetur *edd.* (8a) filius familias *scr.* (9) forte *ins.* (10) abeundi *S*, habendi *F*

(11) *Ed.* — *Bas.* 60, 17, 27 (12) de *ins. F, non habet ind. F* (13) *ad* § 1 *cf. Inst.* 4, 15, 4a (14) rerum *F* (15) *Ed.* — *Bas.* 60, 19 (16) est et] *sic Hal.*, esset *F* (17) etsi *scr.*

est in conductione domus, ut non liceat ante finitum annum vel certum tempus migrare. idem est et si quis in plures annos conduxerit et nondum praeterierit tempus. nam cum in universam conductionem pignora sunt obligata, consequens erit dicere interdicto locum non[1] fore, nisi liberata fuerint.
5 Illud notandum est praetorem hic non exegisse, ut in bonis fuerit conductoris, nec ut esset pignori res illata, sed si pignoris nomine inducta sit. proinde et si aliena sint et si talia[2], quae pignoris nomine teneri non potuerint, pignoris tamen nomine introducta sint, interdicto hoc[3] locus erit: quod si nec pignoris nomine inducta sint, nec retineri poterunt[4]
6 a locatore. Hoc interdictum perpetuum est et in successores et successoribus dabitur.

2 *Gaius libro vicesimo sexto ad edictum provinciale* Hoc interdictum inquilino etiam de his rebus, quae non ipsius sint, sed forte commodatae ei vel locatae vel apud eum depositae sunt, utile esse non dubitatur.

XXXIII[5].

DE SALVIANO INTERDICTO.

1 *Iulianus libro quadragensimo nono digestorum* Si colonus ancillam in fundo pignoris nomine duxerit et eam vendiderit, quod apud emptorem ex ea natum est, eius adprehendendi gratia utile interdictum reddi
1 oportet. Si colonus res in fundum duorum pignoris nomine intulerit, ita ut utrique in solidum obligatae essent, singuli adversus extraneum Salviano interdicto recte experientur: inter ipsos vero si reddatur hoc interdictum, possidentis condicio melior erit. at si id actum fuerit, ut pro partibus res obligaretur, utilis actio et adversus extraneos et inter ipsos dari debebit, per quam dimidias partes posses-
2 sionis singuli adprehendent. Idem servari conveniet et si colonus rem, quam cum alio communem habebat, pignoris nomine induxerit, scilicet ut pro parte dimidia pignoris persecutio detur.

2 *Ulpianus libro septuagensimo[6] ad edictum* In Salviano interdicto, si in fundum communem duorum pignera sint ab aliquo invecta, possessor vincet et erit eis descendendum ad Servianum iudicium.

LIBER QUADRAGESIMUS QUARTUS.

I[7].

DE EXCEPTIONIBUS PRAESCRIPTIONIBUS ET PRAEIUDICIIS.

1 *Ulpianus libro quarto ad edictum* Agere etiam is videtur, qui exceptione utitur: nam reus in exceptione actor est.

2 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* Exceptio dicta est quasi quaedam exclusio, quae opponi actioni cuiusque rei solet ad excludendum[8] id, quod in intentionem condemnationemve deductum
1 est. Replicationes nihil aliud sunt quam exceptiones, et a parte actoris veniunt[9]: quae quidem ideo necessariae sunt, ut exceptiones excludant: semper enim replicatio idcirco obicitur, ut excep-
2 tionem oppugnet. Illud tenendum est omnem exceptionem vel replicationem exclusoriam esse: ex-
3 ceptio actorem excludit, replicatio reum. Sed et contra replicationem solet dari triplicatio, et contra triplicationem rursus et deinceps multiplicantur no-
4 mina[10], dum aut reus aut actor obicit. Sane solemus dicere quasdam exceptiones esse dilatorias, quasdam peremptorias: ut puta dilatoria est exceptio, quae differt actionem, veluti procuratoria exceptio dilatoria est: nam qui dicit non licere procuratorio nomine agi, non prorsus litem infitiatur, sed personam evitat.

3 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Exceptiones aut perpetuae et[11] peremptoriae sunt aut temporales et dilatoriae. perpetuae atque peremptoriae sunt, quae semper locum habent nec evitari possunt, qualis est doli mali[12] et rei iudicatae et si quid contra legem[12a] senatusve consultum factum esse dicetur, item pacti conventi perpetui, id est ne omnino pecunia petatur. temporales atque dilatoriae sunt, quae non semper locum habent, sed evitari possunt, qualis est pacti conventi temporalis, id est ne forte intra quinquennium ageretur: procuratoriae quoque exceptiones dilatoriae sunt, quae evitari possunt[13].

4 *Paulus libro vicensimo ad edictum* In pupillo, cui soluta est debita pecunia sine tutoris auctoritate, si quaeratur, an doli exceptione summoveri debeat, illud tempus inspicitur, an pecuniam vel ex ea aliquid habeat, quo petit.

5 *Idem libro octavo decimo ad edictum* Is, qui dicit se iurasse, potest et aliis exceptionibus uti cum exceptione iurisiurandi vel aliis solis[14]: pluribus enim defensionibus uti permittitur.

6 *Idem libro septuagensimo primo ad edictum* Si rem legatam petat legatarius, de dolo testatoris excipitur: nam sicut heres, qui in universum ius succedit, summovetur exceptione, ita et legatarius debet summoveri quasi unius rei successor.

7 *Idem libro tertio ad Plautium* Exceptiones, quae personae cuiusque cohaerent, non transeunt ad alios, veluti ea[15] quam socius habet exceptionem 'quod facere possit', vel parens patronusve, non competit fideiussori: sic mariti fideiussor post solutum matrimonium datus in solidum dotis nomine condem-
1 natur. Rei autem cohaerentes exceptiones etiam fideiussoribus competunt, ut rei iudicatae, doli mali, iurisiurandi, quod metus causa factum est. igitur et si reus pactus sit in rem, omnimodo competit exceptio fideiussori. intercessionis quoque exceptio, item quod libertatis onerandae causa petitur, etiam fideiussori competit. idem dicitur et si pro filio familias contra senatus consultum quis fideiusserit, aut

(1) non *S cum B*, *om. F* (2) et sint alia *F* (3) huic *edd.* (4) poterint *F*
(5) *Sab.* 1; *Ed.* 2. — *Bas.* 60, 17, 28. 29. — *Cf. Cod.* 8, 9
(6) tertio *ins. Cuiacius*
(7) *Ed.* 1...11. 17; *Sab.* 12...16. 18...22; *App.* 23; *Pap.* 24. — *Bas.* 51, 1. — *Cf. Cod.* 8, 36 (8) ad cludendum *F* (9) exceptiones a parte actoris (*del.* et *et* veniunt) *scr.* (10) multiplicantur nomina *del.* (11) et] aut *F*[2] (12) et metus *sec. B ins.* (12a) lege *F*[1], leges *F*[2] (13) quae evitari possunt *del.* (14) vel aliis solis *del.* (15) ea *del.*

pro minore viginti quinque annis circumscripto: quod si deceptus sit in re, tunc nec ipse ante habet auxilium, quam restitutus fuerit, nec fideiussori danda est exceptio.

8 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Nemo prohibetur pluribus exceptionibus uti, quamvis diversae sunt[1].

9 *Marcellus libro tertio digestorum* Non utique existimatur confiteri de intentione adversarii is[2] quocum agitur, quia exceptione utitur.

10 *Modestinus libro duodecimo responsorum* Modestinus respondit: res inter alios iudicata aliis non obest[3], nec si is, contra quem iudicatum est, heres exstiterit ei, contra quem nihil pronuntiatum est, hereditariam ei litem inferenti praescribi ex ea sententia posse, quam proprio nomine disceptans, antequam heres exstiterit, excepit.

11 *Idem libro tertio decimo responsorum* Qui adgnitis instrumentis, quasi vera essent, solvit post sententiam iudicis, quaero, si postea cognita rei veritate et repertis falsis instrumentis accusare velit et probare falsa esse instrumenta, ex quibus conveniebatur, cum instrumentis subscripserat ex praecepto sive interlocutione iudicis, an praescriptio ei opponi possit? cum et principalibus constitutionibus manifeste cavetur, etsi res iudicata esset ex falsis instrumentis, si postea falsa inveniantur, nec rei iudicatae praescriptionem opponi. Modestinus respondit ob hoc, quod per errorem solutio facta est[4] vel cautio de solvendo interposita proponitur ex his instrumentis, quae nunc falsa dicuntur, praescriptioni locum non esse.

12 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Generaliter in praeiudiciis is actoris partes sustinet, qui habet intentionem secundum id quod intendit[5].

13 *Iulianus libro quinquagensimo digestorum* Si post litem de hereditate contestatam res singulae petantur, placet non obstare exceptionem 'quod praeiudicium hereditati non fiat': futuri enim iudicii, non facti nomine huiusmodi exceptiones comparatae sunt.

14 *Alfenus*[6] *Varus libro secundo digestorum* Filius familias peculiarem servum vendidit, pretium stipulatus est: is homo redhibitus et postea mortuus est. et pater eius[7] pecuniam ab emptore petebat, quam filius stipulatus erat. placuit aequum esse in factum exceptionem eum obicere: 'quod pecunia ob hominem illum expromissa est, qui redhibitus est'.

15 *Iulianus libro quarto ad Urseium Ferocem* Adversus exceptionem iurisiurandi replicatio doli mali non debet dari, cum praetor id agere debet, ne de iureiurando cuiusquam quaeratur.

16 *Africanus libro nono quaestionum* Fundum Titianum possides, de cuius proprietate inter me et te controversia est, et dico praeterea viam ad eum per fundum Sempronianum, quem tuum esse constat, deberi. si viam petam, exceptionem 'quod praeiudicium praedio non fiat' utilem tibi fore putavit, videlicet quod non aliter viam mihi deberi probaturus sim, quam prius probaverim fundum Titianum meum esse.

17 *Paulus libro septuagensimo ad edictum* Sed si ante viam , deinde fundum Titianum petat[8], quia et diversa corpora sunt et causae restitutionum dispares, non nocebit exceptio[9].

18 *Africanus libro nono quaestionum* Fundi, quem tu proprium tuum esse dicis, partem a te peto et volo simul iudicio quoque communi dividundo agere sub eodem iudice: item si eius fundi, quem tu possideas et ego proprium meum esse dicam, fructus condicere tibi velim: quaesitum est an exceptio 'quod praeiudicium fundo partive eius non fiat' obstet an deneganda sit. et utrubique putat intervenire praetorem debere nec permittere petitori, priusquam de proprietate constet, huiusmodi iudiciis experiri.

19 *Marcianus libro tertio decimo institutionum* Omnes exceptiones, quae reo competunt, fideiussori quoque etiam invito reo competunt.

20 *Paulus libro singulari de conceptione formularum* Exceptiones opponuntur aut quia factum sit quod fieri oportet, aut quia factum sit quod fieri non oportuit, aut quia factum non sit quod fieri debuerat. quia factum est, quod fieri oportuit, datur exceptio rei venditae et traditae et rei iudicatae: quia factum est, quod fieri non oportuit, datur exceptio doli mali: quia non factum est, quod fieri debuit, ut bonorum possessionis non datae.

21 *Neratius libro quarto membranarum* Rei maioris pecuniae praeiudicium fieri videtur, cum ea quaestio in iudicium deducitur, quae vel tota vel ex aliqua parte communis est quaestioni de re maiori.

22 *Paulus libro singulari de variis lectionibus* Exceptio est condicio, quae modo eximit reum damnatione, modo minuit damnationem. Replicatio est contraria exceptio, quasi exceptionis exceptio.

23 *Labeo libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Paulus: si quis statuam in municipio ea mente posuit, ut ea municipii esset, et eam petere vult, excludi eum oportet praescriptione in factum data.

24 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* Filius familias exceptionem iurisiurandi patri quaerit, si eum dare non oportere iuraverit.

II[10].

DE EXCEPTIONE REI IUDICATAE.

1 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Cum res inter alios iudicatae nullum aliis praeiudicium faciant, ex eo testamento, ubi libertas data est[11] vel legato agi potest, licet ruptum vel irritum aut non iustum dicatur testamentum: nec si superatus fuerit legatarius, praeiudicium libertati fit.

2 *Idem libro tertio decimo ad edictum* Qui cum herede eius egit, qui filium[12] praeterierat, et exceptione summotus est 'ac si non in ea causa sint tabulae testamenti, ut contra eas bonorum possessio dari possit': omittente emancipato filio bonorum possessionem non inique restituetur, ut agat cum herede: et ita Iulianus libro quarto digestorum[13] scripsit.

3[14] *Idem libro quinto decimo ad edictum* Iulianus libro tertio digestorum respondit exceptionem rei iudicatae obstare, quotiens eadem quaestio inter easdem personas revocatur: et ideo et si singulis rebus petitis hereditatem petat vel contra, exceptione summovebitur.

4 *Idem libro septuagensimo secundo ad edictum* Rei iudicatae exceptio tacite continere videtur omnes personas, quae rem in iudicium deducere solent.

5 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* De eadem re agere videtur et qui non eadem actione agat, qua ab initio agebat, sed etiam si alia experiatur, de eadem tamen re: ut puta si quis mandati acturus, cum ei adversarius iudicio sistendi causa promisisset, propter eandem rem agat negotiorum gestorum vel condicat, de eadem re agit. recteque ita definietur eum demum 'de ea[15] re' non agere, qui prorsus rem ipsam non persequitur: ceterum cum quis actionem mutat et experitur, dummodo de eadem re experiatur, etsi diverso genere actionis quam instituit, videtur 'de ea re' agere.

6 *Paulus libro septuagensimo ad edictum* Singulis controversiis singulas actiones unumque iudicati finem sufficere probabili ratione placuit, ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem, maxime si diversa pronuntiarentur. parere ergo exceptionem rei iudicatae frequens est.

(1) sint F^2 (2) adversarius *F* (3) res ... obest *del.* (4) est *del.* (5) intenditur *scr.* (6) alfienus *F* (7) et patur eius] pater *scr.* (8) petam F^2 (9) rei iudicatae *addendum esse vidit Cuiacius*

(10) *Ed.* 1...7. 9. 11...15. 17...19; *Sab.* 8. 10. 16. 20...27; *Pap.* 28...31. — *Bas.* 51, 2 (11) vel legatum, de libertate *ins.* (12) emancipatum *ins.* (13) *cf. D.* 44, 7, 14 (14) *cf. l.* 7 § 4 *h. t.* (15) ea *om. F*

7 [1] *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edic-
tum* Si quis, cum totum petisset, partem petat, ex-
ceptio rei iudicatae nocet, nam pars in toto est:
eadem enim res accipitur et si pars petatur eius,
quod totum petitum est. nec interest, utrum in
corpore hoc quaeratur an in quantitate vel in iure.
proinde si quis fundum petierit, deinde partem petat
vel pro diviso vel pro indiviso, dicendum erit excep-
tionem obstare. proinde et si proponas mihi certum
locum me petere ex eo fundo, quem peti, obstabit ex-
ceptio. idem erit probandum et si duo corpora fuerint
petita, mox alterutrum corpus petatur: nam nocebit
exceptio. item [2] si quis fundum petierit, mox arbores
excisas ex eo fundo petat, aut insulam petierit, deinde
aream petat, vel tigna vel lapides petat: item si navem
1 petiero, postea singulas tabulas vindicem: [3] si an-
cillam praegnatem petiero et post litem contestatam
conceperit et [4] pepererit, mox partum eius petam:
utrum idem petere videor an aliud, magnae quaestio-
nis est. et quidem ita definiri potest totiens eandem
rem agi, quotiens apud iudicem posteriorem id quae-
2 ritur, quod apud priorem quaesitum est. In his
igitur fere omnibus exceptio nocet: sed in cementis
et tignis diversum est: nam is, qui insulam petit, si
cementa vel tigna vel quid aliud [5] suum petat, in ea
condicione est, ut videatur aliud petere: etenim cu-
ius insula est, non utique et cementa sunt: denique
ea, quae iuncta sunt aedibus alienis, separata domi-
3 nus vindicare potest. De fructibus eadem quaestio
est et de partu: haec enim nondum erant in rebus
humanis, sed ex ea re sunt, quae petita est: magis-
que est, ut ista exceptio non noceat [6]. plane si in
restitutionem vel fructus vel etiam partus venerunt
aestimatique sunt, consequens erit dicere exceptio-
4 nem obiciendam. Et generaliter, ut Iulianus de-
finit, exceptio rei iudicatae obstat, quotiens inter
easdem personas eadem quaestio revocatur vel alio
genere iudicii. et ideo si hereditate petita singulas
res petat vel singulis rebus petitis hereditatem petat,
5 exceptione summovebitur. Idem erit probandum
et si quis debitum petierit a debitore hereditario,
deinde hereditatem petat, vel contra si ante heredi-
tatem petierit et postea debitum petat: nam et hic
obstabit exceptio: nam cum hereditatem peto, et
corpora et actiones omnes, quae in hereditate sunt,
videntur in petitionem deduci.

8 *Iulianus libro quinquagensimo primo digesto-
rum* Item parte fundi petita si [7] familiae herciscun-
dae vel communi dividundo agit, aeque exceptione
submovebitur.

9 *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edic-
tum* Si a te hereditatem petam, cum nihil possi-
deres, deinde, ubi coeperis aliquid possidere, heredi-
tatem petam, an noceat exceptio ista? et putem,
sive fuit iudicatum hereditatem meam esse, sive ad-
versarius [8], quia nihil possidebat, absolutus est, non
1 nocere exceptionem. Si quis fundum, quem pu-
tabat se possidere, defenderit, mox emerit: re secun-
dum petitorem iudicata an restituere cogatur? et ait
Neratius, si actori iterum petenti obiciatur exceptio
rei iudicatae, replicare eum oportere de re secun-
2 dum se iudicata. Iulianus scribit exceptionem rei
iudicatae a persona auctoris ad emptorem transire
solere, retro autem ab emptore ad auctorem reverti
non debere. quare si hereditariam rem vendideris,
ego eandem ab emptore petiero et vicero, petenti
tibi non opponam exceptionem 'at si ea res iudicata
'non sit inter me et eum, cui vendidisti'.

10 *Iulianus libro quinquagensimo primo digesto-
rum* Item si victus fuero, tu adversus me exceptio-
nem non habebis.

11 *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edic-
tum* Si mater filii impuberis defuncti ex senatus
consulto bona vindicaverit idcirco, quia putabat rupto
patris eius testamento neminem esse substitutum,
victaque fuerit, quia testamentum patris ruptum non
erat, postea autem apertis pupillaribus tabulis appa-
ruit non esse ei substitutum: si peteret rursus here-
ditatem, obstaturam [9] exceptionem rei iudicatae Ne-
ratius ait. ego exceptionem obesse ei [10] rei iudicatae
non dubito: sed ex causa succurrendum erit ei, quae
1 unam tantum causam egit rupti testamenti. De-
nique et Celsus scribit, si hominem petiero, quem
ob eam rem meum esse existimavi, quod mihi tradi-
tus ab alio est, cum is ex hereditaria causa meus
esset, rursus petenti mihi obstaturam exceptionem.
2 Si quis autem petat fundum suum esse eo, quod
Titius eum sibi tradiderit, si postea alia ex causa
petat causa adiecta, non debet summoveri excep-
3 tione. Item Iulianus scribit: cum ego et tu he-
redes Titio exstitissemus, si tu partem fundi, quem
totum hereditarium dicebas, a Sempronio petieris et
victus fueris, mox eandem partem a Sempronio emero,
agenti tibi mecum familiae erciscundae exceptio ob-
stabit, quia res iudicata sit inter te et venditorem
meum: nam et si ante [11] eandem partem petissem et
agerem familiae erciscundae, obstaret exceptio 'quod
4 'res iudicata sit inter me et te'. Eandem causam
facit etiam origo petitionis [12]. ceterum si forte pe-
tiero fundum vel hominem, mox alia causa nova post
petitionem mihi accesserit, quae mihi dominium tri-
buat, non me repellet ista exceptio, nisi forte inter-
missum dominium in medio tempore rediit quodam
postliminio. quid enim, si homo, quem petieram, ab
hostibus fuerit captus, mox postliminio receptus?
hic exceptione summovebor, quia eadem res esse
intellegitur. at si ex alia causa dominium fuerim
nactus, non nocebit exceptio: et ideo si forte sub
condicione res legata mihi fuerit, deinde medio tem-
pore adquisito dominio petam, mox existente con-
dicione legati rursus petam, putem exceptionem non
obstare: alia enim causa fuit prioris dominii, haec
5 nova nunc accessit. Itaque adquisitum quidem
postea dominium aliam causam facit. mutata autem
opinio petitoris non facit. ut puta opinabatur ex
causa hereditaria se dominium habere: mutavit opi-
nionem et coepit putare ex causa donationis: haec
res non parit petitionem novam: nam qualecumque
et undecumque dominium adquisitum habuit, vindi-
6 catione prima in iudicium deduxit. Si quis iter
petierit, deinde actum petat, puto fortius defenden-
dum aliud videri tunc petitum, aliud nunc, atque
7 ideo exceptionem rei iudicatae cessare. Hoc iure
utimur, ut ex parte actoris in exceptione rei iudi-
catae hae personae continerentur, quae rem in iudi-
cium deducunt: [13] inter hos erunt procurator, cui
mandatum est, tutor, curator furiosi vel pupilli, actor
municipum: ex persona autem rei etiam defensor
numerabitur, quia adversus defensorem qui agit, litem
8 in iudicium deducit. Si quis hominem a filio fami-
lias petierit, deinde eundem a patre petat, locum
9 habet haec exceptio. Si egero cum vicino aquae
pluviae arcendae, deinde alteruter nostrum praedium
vendiderit et emptor agat vel cum eo agatur, haec
exceptio nocet, sed de eo opere, quod iam erat fac-
10 tum, cum iudicium acciperetur. Item si rem,
quam a te petierat, Titius pignori Seio dederit, deinde
Seius pigneraticia adversus te utatur, distinguendum
erit, quando pignori dedit Titius: et si quidem ante-
quam peteret, non oportet ei nocere exceptionem:
nam et ille petere debuit et ego salvam habere de-
beo pigneraticiam actionem. sed si posteaquam pe-
tit, pignori dedit, magis est, ut noceat exceptio rei
iudicatae.

(1) *ad pr. cf. l. 3 h. t.; ad § 4 cf. l. 3 h. t.* (2) item *del.* (3) item *ins.* (4) conceperit et *del.* (5) inde *ins.* (6) *ordina sic:* de fructibus eadem quaestio est et de partu: magisque est, ut ista exceptio non noceat. haec enim nondum erant in rebus humanis, sed ex ea re sunt, quae petita est. (7) si *om. F* (8) si fuit iudicatum hereditatem meam esse, si adversarius *scr.* (9) obstaturum *F* (10) ei *del.* F^2 (11) ante] a te *S* (12) origo petitionis] origo ante petitionem *scr.* (13) ut in exceptione ... deducunt. ex parte actoris *scr.*

12 *Paulus libro septuagesimo ad edictum* Cum quaeritur, haec exceptio noceat nec ne, inspiciendum est, an idem corpus sit,

13 [1] *Ulpianus libro septuagensimo quinto ad edictum* quantitas eadem, idem ius,

14 [2] *Paulus libro septuagensimo ad edictum* et
an eadem causa petendi et eadem condicio persona-
rum: quae nisi omnia concurrunt, alia res est. idem
corpus in hac exceptione non utique omni pristina
qualitate vel quantitate servata, nulla adiectione de-
minutioneve facta, sed pinguius pro communi utilitate
1 accipitur. Qui, cum partem usus fructus haberet,
totum petit, si postea partem adcrescentem petat,
non summovetur exceptione, quia usus fructus non
2 portioni, sed homini adcrescit. Actiones in per-
sonam ab actionibus in rem hoc differunt, quod, cum
eadem res ab eodem mihi debeatur, singulas obliga-
tiones singulae causae sequuntur [3] nec ulla earum
alterius petitione vitiatur: at cum in rem ago non
expressa causa, ex qua rem meam esse dico, omnes
causae una petitione adprehenduntur. neque enim
amplius quam semel res mea esse potest, saepius
3 autem deberi potest. Si quis interdicto egerit de
possessione, postea in rem agens non repellitur per
exceptionem, quoniam in interdicto possessio, in
actione proprietas vertitur.

15 *Gaius libro trigensimo ad edictum provinciale* Si inter me et te controversia de hereditate sit et quasdam res ex eadem tu possides, quasdam ego: nihil vetat et me a te et invicem te a me hereditatem petere. quod si post rem iudicatam a me petere coeperis, interest, utrum meam esse hereditatem pronuntiatum sit an contra: si meam esse, nocebit tibi rei iudicatae exceptio, quia eo ipso, quod [4] meam esse pronuntiatum est, ex diverso pronuntiatum videtur tuam non esse: si vero meam non esse, nihil de tuo iure iudicatum intellegitur, quia potest nec mea hereditas esse nec tua.

16 *Iulianus libro quinquagensimo primo digestorum* Evidenter enim iniquissimum est proficere rei iudicatae exceptionem ei, contra quem iudicatum est [5].

17 *Gaius libro trigensimo ad edictum provinciale* Si rem meam a te petiero, tu autem ideo fueris absolutus, quod probaveris sine dolo malo te desisse possidere, deinde postea coeperis possidere et ego a te petam: non nocebit mihi exceptio rei iudicatae [5].

18 *Ulpianus libro octogensimo ad edictum* Si quis ad exhibendum egerit, deinde absolutus fuerit adversarius, quia non possidebat, et dominus iterum agat nancto eo possessionem: rei iudicatae exceptio locum non habebit, quia alia res est.

19 *Marcellus libro nono decimo digestorum* Duobus diversis temporibus eandem rem pignori dedit: egit posterior cum priore pigneraticia et optinuit: mox ille agere simili actione instituit: quaesitum est, an exceptio rei iudicatae obstaret. si opposuerat exceptionem rei sibi ante pigneratae et nihil aliud novum et validum adiecerit, sine dubio obstabit: eandem enim quaestionem revocat in iudicium.

20 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Si ex testamento actum sit cum herede ab eo, qui, cum totum argentum ei legatum erat, mensas dumtaxat sibi legatas putaret earumque dumtaxat aestimationem in iudicio fecisset: postea eundem petiturum de argento quoque legato Trebatius ait nec obstaturam ei exceptionem, quod non sit petitum, quod nec actor petere putasset nec iudex in iudicio sensisset.

21 *Idem libro trigesimo primo ad Sabinum* Si,
cum argentum mihi testamento legatum esset, egerim
cum herede et postea codicillis prolatis vestem quo-
que mihi legatam esse appareat, non est deducta in
superius iudicium vestis causa, quia neque litigatores
neque iudex de alio quam de argento actum intelle-
1 gant. Si petiero gregem et vel aucto vel minuto
numero gregis iterum eundem gregem petam, obsta-
bit mihi exceptio. sed et si speciale corpus ex grege
petam, si adfuit in eo grege, puto obstaturam ex-
2 ceptionem. Si Stichum et Pamphilum tuos esse
petieris et absoluto adversario Stichum tuum esse
petas ab eodem, exceptionem obstare tibi constat.
3 Si fundum meum esse petiero, deinde postea usum
fructum eiusdem fundi petam, qui [6] ex illa causa,
ex qua fundus meus erat, meus sit [7]: exceptio mihi
obstabit, quia qui fundum habet, usum fructum suum
vindicare non potest. sed si usum fructum, cum
meus esset, vindicavi, deinde proprietatem nanctus
iterum de usu fructu experiar, potest dici alia res
esse, quoniam postquam nanctus sum proprietatem
fundi, desinit meus esse prior usus fructus et iure
proprietatis quasi ex nova causa rursus meus esse
4 coepit. Si pro servo meo fideiusseris et mecum
de peculio actum sit, si postea tecum eo nomine
agatur, excipiendum est de re iudicata.

22 *Paulus libro trigensimo primo ad edictum* Si cum uno herede depositi actum sit, tamen et cum ceteris heredibus recte agetur nec exceptio rei iudicatae eis proderit: nam etsi eadem quaestio in omnibus iudiciis vertitur, tamen personarum mutatio, cum quibus singulis suo nomine agitur, aliam atque aliam rem facit. et si actum sit cum herede de dolo defuncti, deinde de dolo heredis ageretur, exceptio rei iudicatae non nocebit, quia de alia re agitur.

23 *Ulpianus libro tertio disputationum* Si in iudicio actum sit usuraeque solae petitae sint, non est verendum, ne noceat rei iudicatae exceptio circa sortis petitionem: quia enim non competit, nec opposita nocet. eadem erunt et si quis ex bonae fidei iudicio velit usuras tantum persequi: nam nihilo minus futuri temporis cedunt usurae: quamdiu enim manet contractus bonae fidei, current usurae.

24 *Iulianus libro nono digestorum* Si quis rem a non domino emerit, mox petente domino absolutus sit, deinde possessionem amiserit et a domino petierit, adversus exceptionem 'si non eius sit res' replicatione hac adiuvabitur 'at [8] si res iudicata non sit'.

25 *Idem libro quinquagensimo primo digestorum*
Si is, qui heres non erat, hereditatem petierit et
postea heres factus eandem hereditatem petet, ex-
1 ceptione rei iudicatae non summovebitur. Est in
potestate emptoris intra sex menses, redhibitoria
agere mallet an ea quae datur, quanti minoris homo
cum veniret fuerit. nam posterior actio etiam red-
hibitionem continet, si tale vitium in homine est, ut
eum ob id actor empturus non fuerit: quare vere
dicetur eum, qui alterutra earum egerit, si altera
postea agat, rei iudicatae exceptione summoveri.
2 Si te negotiis meis optuleris et fundum nomine
meo petieris, deinde ego hanc petitionem tuam ratam
non habuero, sed mandavero tibi, ut ex integro eun-
dem fundum peteres, exceptio rei iudicatae non ob-
stabit: alia enim res facta est interveniente mandatu.
idem est, si non in rem, sed in personam actum
fuerit.

26 *Africanus libro nono quaestionum* Egi tecum
ius mihi esse aedes meas usque ad decem pedes altius
tollere: post ago ius mihi esse usque ad viginti pe-
des altius tollere: exceptio rei iudicatae procul dubio
obstabit. sed et si rursus ita agam ius mihi esse
altius ad alios decem pedes tollere, obstabit excep-
tio, cum aliter superior pars iure haberi non possit,
1 quam si inferior quoque iure habeatur. Item si
fundo petito postea insula, quae e regione eius in
flumine nata erit, petatur, exceptio obstatura est.

27 *Neratius libro septimo membranarum* Cum de hoc, an eadem res est, quaeritur, haec spectanda sunt: personae, id ipsum de quo agitur, causa

(1) *cf. l.* 7 *pr. h. t.* (2) § 2 = *D.* 50, 17, 159 (3) *requiritur fere:* mihi debeatur ex causis diversis (*sic fere Iensius*), singulae obligationes singulas causas sequuntur (4) quo *F*

(5) *l.* 16 *collocari debuit post l.* 17 (6) non *ins.* (7) est F^2 (8) aut F^2

proxima actionis. nec iam interest, qua ratione quis eam causam actionis competere sibi existimasset, perinde ac si quis, posteaquam contra eum iudicatum esset, nova instrumenta causae suae repperisset.

28 *Papinianus libro vicensimo septimo quaestionum* Exceptio rei iudicatae nocebit ei, qui in dominium successit eius qui iudicio expertus est.

29 *Idem libro undecimo responsorum* Iudicatae quidem rei praescriptio coheredi, qui non litigavit, obstare non potest, nec in servitutem videtur peti post rem pro libertate iudicatam nondum ex causa fideicommissi manumissus: sed praetoris oportet in ea re sententiam servari, quam [1] pro parte victi praestari non potest: nam et cum alterum ex coheredibus inofficiosi quaestio tenuit aut etiam duobus separatim agentibus alter optinuit, libertates competere [2] placuit, ita tamen, ut officio iudicis indemnitati victoris futurique manumissoris consulatur. 1 Si debitor de dominio rei, quam pignori dedit, non admonito creditore causam egerit et contrariam sententiam acceperit, creditor in locum victi successisse non videbitur, cum pignoris conventio sententiam praecesserit.

30 *Paulus libro quarto decimo quaestionum* Ex sextante heres institutus, qui intestato legitimus heres [3] esse potest, cum de iure testamenti faceret quaestionem, ab uno ex institutis dimidiam partem hereditatis petiit nec optinuit. videtur in illa petitione etiam partem sextantis vindicasse et ideo, si coeperit ab eodem ex testamento eandem portionem petere, obstabit ei exceptio rei iudicatae. 1 Latinus Largus: cum de hereditate inter Maevium, ad quem pertinebat, et Titium, qui controversiam moverat, transigeretur, traditio rerum hereditariarum Maevio heredi a Titio facta est, in qua traditione etiam fundum ei suum proprium, quem ante multos annos avo eiusdem Maevii heredis obligaverat quemque alii postea in obligationem deduxerat, ex causa pacti tradidit. his gestis posterior Titii creditor ius suum persecutus est et optinuit. post hoc iudicium Maevius heres repperit in rebus [4] avitis chirographum eiusdem Titii ante multos annos conscriptum, per quod apparuit eum fundum, qui in causam transactionis venerat, etiam avo suo ab eodem Titio fuisse obligatum. cum ergo constet prius avo Maevii heredis in obligationem eundem fundum datum, de quo Maevius superatus est, quaero, an ius avi sui, quod tunc, cum de eodem fundo ageretur, ignorabat, nulla exceptione opposita exsequi possit. respondi: si de proprietate fundi litigatur [5] et secundum actorem pronuntiatum fuisset [6], diceremus petenti ei, qui in priore iudicio victus est, obstaturam rei iudicatae exceptionem, quoniam de eius quoque iure quaesitum videtur, cum actor petitionem implet. quod si possessor absolutus amissa possessione eundem ab eodem, qui prius non optinuit, peteret, non obesset ei exceptio: nihil enim in suo iudicio de iure eius statutum videretur. cum autem pigneraticia actum est adversus priorem creditorem, potest fieri, ut de iure possessoris non sit quaesitum, quia non, ut in proprietatis quaestione quod meum est alterius non est, ita in obligatione utique consequens est, ut non sit alii obligatum, quod hic probabit sibi [7] teneri. et probabilius dicitur non obstare exceptionem, quoniam de iure possessoris quaesitum non est, sed de sola obligatione. in proposita autem quaestione magis me illud movet, numquid pignoris ius extinctum sit dominio adquisito: neque enim potest pignus perseverare domino [8] constituto creditore. actio tamen pigneraticia competit: verum est enim et pigneri datum [9] et satisfactum non esse, quare puto non obstare rei iudicatae exceptionem.

31 *Idem libro tertio responsorum* Paulus respondit ei, qui in rem egisset nec tenuisset, postea condicenti non obstare exceptionem rei iudicatae.

III [10].

DE DIVERSIS TEMPORALIBUS PRAESCRIPTIONIBUS ET DE ACCESSIONIBUS POSSESSIONUM.

1 *Ulpianus libro septuagensimo quarto ad edictum* Quia tractatus de utilibus diebus frequens est, videamus, quid sit experiundi potestatem habere. et quidem in primis exigendum est, ut sit facultas agendi. neque sufficit reo experiundi secum facere potestatem, vel habere eum qui se idonee defendat, nisi actor quoque nulla idonea causa impediatur experiri. proinde sive apud hostes sit sive rei publicae causa absit sive in vinculis sit aut si tempestate in loco aliquo vel in regione detineatur, ut neque experiri neque mandare possit, experiundi potestatem non habet. plane is, qui valetudine impeditur, ut mandare possit, in ea causa est, ut experiundi habeat potestatem. illud utique neminem fugit experiundi potestatem non habere eum, qui praetoris copiam non habuit: proinde hi dies cedunt, quibus ius praetor reddit.

2 *Marcellus libro sexto digestorum* In tempore constituto iudicatis an intercalaris dies proficere [11] iudicato nec ne debeat, quaeritur [12]. item de tempore, quo lis perit, sic sine dubio existimandum est, ut auctum litis tempus intercalari die existimetur, veluti si de usucapione sit quaestio, quae tempore constituto expleri solet, aut de actionibus, quae certo tempore finiuntur, ut aediliciae pleraeque [13] actiones. et si quis fundum ea lege vendiderit, ut, nisi in diebus triginta pretium esset solutum, inemptus esset fundus, dies intercalaris proficiet emptori. [14] mihi contra videtur.

3 *Modestinus libro sexto differentiarum* Longae possessionis praescriptionem tam in praediis quam in mancipiis locum habere manifestum est.

4 *Iavolenus libro septimo epistularum* Si servus hereditarius aut eius, qui in hostium potestate sit, satis acceperit, continuo dies satisdationis cedere incipiet: intueri enim debemus, an experiundi potestas fuerit adversus eum, qui obligatus est, non an is agere potuerit [15], qui rem in obligationem deduxerit: alioquin erit iniquissimum ex condicione actorum obligationes reorum extendi, per quos nihil factum erit, quo minus cum his agi possit.

5 *Ulpianus libro tertio disputationum* An vitium auctoris vel donatoris eiusve qui mihi rem legavit mihi noceat, si forte auctor meus iustum initium possidendi non habuit, videndum est. et puto neque nocere neque prodesse: nam denique et usucapere possum [16], quod auctor meus usucapere non potuit. 1 Ex facto propositum est quendam, cum rem pignori dedisset, eandem distraxisse heredemque eius redemisse: quaeritur, an heres adversus pignoris persecutionem exceptione longae possessionis uti possit. dicebam hunc heredem, qui pignus ab extraneo redemit, posse exceptione uti, quia in extranei locum successit, non in eius qui pignori dederat, quemadmodum si ante redemisset, sic deinde heres exstitisset.

6 *Africanus libro nono quaestionum* Si duobus eandem rem separatim vendiderim, ea possessio, quae utramque venditionem praecesserit, soli priori emptori, cui et tradita sit, proficit. denique et si, quam rem tibi vendiderim, rursus a te emam et Titio vendam, et meam omnem et tuam possessionem Titio accessuram [17], videlicet quod et tu mihi et ego ei

(1) quam] quamquam *scr.* (2) competentere F^2 (3) heres *del.* F^2 (4) rebus] bonis F^2 (5) litigatum *dett.* (6) fuisse *F* (7) sibi *del.* F^2 (8) dominio F^2 (9) datam *F*

(10) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5...9. 16; *Pap.* 10...13; *App.* 14. 15. — *Bas.* 51, 3. — *Cf. Cod.* 7, 40 (11) proficeret F^2 (12) et omnino proficit *similiave exciderunt* (13) peraeque *Bynkershoek* (14) *Scaevola* notat *ins.* (*similiter Merillius aliique*) (15) poterit *F* (16) passum *F* (17) accessurum *F*

1 possessionem praestare debeamus. Vendidi tibi servum et convenit[1], ut, nisi certa die pecunia soluta esset, inemptus esset: quod cum evenerit, quaesitum est, quid de accessione tui temporis putares. respondit id quod servetur, cum redhibitio sit facta: hunc enim perinde haberi ac si retrorsus homo mihi venisset, ut scilicet, si venditor possessionem postea nactus sit, et hoc ipsum tempus et quod venditionem praecesserit[2] et amplius accessio haec ei detur cum eo, quod apud eum fuit, a quo homo redhibitus sit.

7 [3] *Marcianus libro tertio institutionum* Si quisquam in fluminis publici deverticulo solus pluribus annis piscatus sit, alterum eodem iure uti prohibet.

8 *Ulpianus libro primo regularum* In accessione temporis et id tempus, quo in fuga sit servus, domino eius procedere verum est.

9 *Marcianus libro quinto regularum* Rescriptis quibusdam divi Magni Antonini cavetur, ut in rebus mobilibus locus sit praescriptioni diutinae possessionis.

10 *Papinianus libro tertio decimo responsorum* Intra quattuor annos vacantium bonorum delator facta denuntiatione destitit: post quattuor annos secundo delatori venienti prior nuntiatio, quo minus praescriptione temporis summoveatur, non proderit, nisi prioris praevaricatio detegetur: quo declarato praescriptio, sed et negotii quaestio peremetur.
1 Quadriennii tempus, quod bonis vacantibus nuntiandis praescriptum est, non ex opinione hominum, sed de substantia vacantium bonorum dinumeratur[4]. quattuor autem anni post irritum testamentum factum et intestati possessionem ab omnibus repudiatam, qui gradatim petere potuerunt, vel temporis finem, quod singulis praestitutum[5] est, computabuntur.

11 *Idem libro secundo definitionum* Cum heres in ius omne defuncti succedit, ignoratione sua defuncti vitia non excludit, veluti cum sciens alienum illum illo[6] vel precario possedit: quamvis enim precarium heredem ignorantem non teneat nec interdicto recte conveniatur, tamen usucapere non poterit, quod defunctus non potuit. idem iuris est, cum de longa possessione quaeritur: neque enim recte defendetur, cum exordium ei bonae fidei ratio non tueatur.

12 *Paulus libro sexto decimo responsorum* Creditor, qui praescriptione longae possessionis a possessore pignoris summoveri possit, pignus distraxit: quaero, an possessori salva sit exceptio adversus emptorem. Paulus respondit etiam adversus emptorem eandem exceptionem competere.

13 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* In omnibus fisci quaestionibus exceptis causis, in quibus minora tempora servari specialiter constitutum est, viginti annorum praescriptio custoditur.
1 Rei publicae rationes subscriptae et expunctae adversus eum quidem, qui administravit, ultra viginti, adversus heredem vero ultra decem annos retractari non possunt.

14 *Scaevola libro singulari quaestionum publice tractatarum* De accessionibus possessionum nihil in perpetuum neque generaliter definire possumus: con-
1 sistunt enim in sola aequitate. Plane tribuuntur his, qui in locum aliorum succedunt sive ex contractu sive voluntate: heredibus enim et his, qui successorum loco habentur, datur accessio testatoris.
2 Itaque si mihi vendideris servum, utar accessione
3 tua. Et si mihi pignori dederis et ego eandem rem alii pigneravi, meus creditor utetur accessione tui temporis tam adversus extraneum quam adversus te ipsum, quamdiu pecuniam mihi non exsolveris: nam qui me potior est, cum ego te superaturus sim, multo magis adversus te optinere debet. sed si pecuniam mihi solveris, hoc casu accessione tua non
4 utetur. Item si absente te is, qui negotia tua videbatur administrare, servum mihi vendiderit tuque reversus ratum habueris, omnimodo accessione[7] utar.
5 Item si mihi pignori dederis et convenerit, nisi pecuniam solvisses, licere ex pacto pignus vendere idque vendiderim, emptori accessio tui temporis dari debebit, licet invito te pignora distracta sint: iam enim illo in tempore, quo contrahebas, videri concessisse[8] venditioni, si pecuniam non intulisses.

15 *Venuleius libro quinto interdictorum* In usucapione ita servatur, ut, etiamsi minimo momento novissimi diei possessa sit res, nihilo minus repleatur usucapio, nec totus dies exigitur ad explendum
1 constitutum tempus. Accessio possessionis fit non solum temporis, quod apud eum fuit, unde is emit[9], sed et qui ei vendidit, unde tu emisti. sed si medius aliquis ex auctoribus non possederit, praecedentium auctorum possessio non proderit, quia coniuncta non est, sicut nec ei, qui non possidet, auctoris
2 possessio accedere potest. Item adiciendum est, unde emisti, aut[10] unde is emit, cui tu emendum mandaveras, et quod apud eum, qui vendendum[11] mandavit. quod si is quoque, cui mandatum erat, alii vendendum mandaverit, non aliter huius, qui postea mandaverat, dandam accessionem Labeo ait,
3 quam si id ipsum dominus ei permiserit. Sed et si a filio vel servo rem emero, accessio temporis et quo apud patrem aut dominum fuit ita danda est mihi, si aut voluntate patris dominive aut cum ad-
4 ministrationem peculii haberet vendidit. Item danda est accessio cum eo, quod apud pupillum fuit, a cuius tutore, cum is tutelam eius administraret, emisti. idemque in eo, qui a curatore pupilli furiosive emerit, servandum est: et si ventris nomine aut eius, quae rei servandae causa in possessione esset dotis suae nomine, deminutio facta sit: nam id
5 quoque temporis accedit. Hae autem accessiones non tam late accipiendae sunt quam verba earum patent, ut etiam, si post venditionem traditionemque rei traditae[12] apud venditorem res fuerit, proficiat id tempus emptori, sed illud solum quod ante fuit, licet venditionis tempore eam rem venditor non ha-
6 buerat. Ei, cui heres rem hereditariam vendidit, et heredis tempus et defuncti debet accedere.

16 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Accessio sine nostro tempore nobis prodesse non potest.

IIII [13].

DE DOLI MALI ET METUS EXCEPTIONE.

1 *Paulus libro septuagensimo primo ad edictum* Quo lucidius intellegi possit haec exceptio, prius de causa videamus, quare proposita sit, deinde, quemadmodum dolo fiat, per quae intellegemus, quando obstet exceptio: deinde adversus quas personas locum habeat. novissime inspiciemus, intra quae tem-
1 pora competit exceptio. Ideo autem hanc exceptionem praetor proposuit, ne cui dolus suus per occasionem iuris civilis contra naturalem aequitatem
2 prosit. Sed an dolo quid factum sit, ex facto
3 intellegitur. Et quidem dolo fit tam in contractibus quam in testamentis quam in legibus.

2 *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edictum* Palam est autem hanc exceptionem ex eadem causa propositam, ex qua causa proposita est de dolo malo
1 actio. Sequitur, ut videamus, in quibus causis locum habeat exceptio et quibus personis obiciatur. et quidem illud adnotandum est, quod specialiter exprimendum est, de cuius dolo quis queratur, non in rem 'si in ea re nihil[14] dolo malo factum est',

(1) conveni F^2 (2) et quod venditionem praecesserit *del.* (3) *cf. D.* 41, 3, 45 *pr.* (4) dinumeritur *F* (5) praestitum *F* (6) illum illo] clam ille (*similiter Schulting*) *scr.* (7) tua *ins. edd.* (8) videris consensisse *scr.* (9) is emit] emisti *Krueger* (10) unde emisti aut] quod apud eum fuit *scr.* (11) vendendam *F* (12) rei traditae *del.* (13) *Ed.* 1...8; *Sab.* 9...11; *Pap.* 12...16; *App.* 17. — *Bas* 51, 4 (14) nihil *om.* *F*

sed sic 'si in ea re nihil dolo malo actoris factum
'est'. docere igitur debet is, qui obicit exceptionem,
dolo malo actoris factum, nec sufficiet ei ostendere
in re esse dolum: aut si alterius dicat dolo factum,
eorum personas specialiter debebit enumerare, dum-
2 modo hae sint, quarum dolus noceat. Plane ex
persona eius, qui exceptionem obicit, in rem oppo-
nitur exceptio: neque enim quaeritur, adversus quem
commissus sit dolus, sed an in ea re dolo malo
3 factum sit a parte actoris. Circa primam spe-
ciem, quibus ex causis exceptio haec locum habeat,
haec sunt, quae tractari possunt. si quis sine causa
ab aliquo fuerit stipulatus, deinde ex ea stipulatione
experiatur, exceptio utique doli mali ei nocebit [1]: licet
enim eo tempore, quo stipulabatur, nihil dolo malo
admiserit, tamen dicendum est eum, cum litem con-
testatur, dolo facere, qui perseveret ex ea stipula-
tione petere: et si cum interponeretur, iustam cau-
sam habuit, tamen nunc nullam idoneam causam
habere videtur [1]. proinde et si crediturus pecuniam
stipulatus est nec credidit et si [2] certa fuit causa sti-
pulationis, quae tamen aut non est secuta aut finita
4 est, dicendum erit nocere exceptionem. Item
quaeritur, si quis pure stipulatus sit certam quanti-
tatem, quia hoc actum sit, sed post stipulationem
interpositam pactus [3] sit, ne interim pecunia usque
ad certum diem petatur, an noceat exceptio doli:
et quidem et de pacto convento excipi posse nequa-
quam ambigendum est: sed et si hac quis exceptione
uti velit, nihilo minus poterit: dolo enim facere eum,
5 qui contra pactum petat, negari non potest. Et
generaliter sciendum est ex omnibus in factum ex-
ceptionibus doli oriri exceptionem, quia dolo facit,
quicumque id, quod quaqua exceptione elidi potest,
petit; nam et si inter initia nihil dolo malo facit,
attamen nunc petendo facit dolose, nisi si talis sit
6 ignorantia in eo, ut dolo careat. Non male dic-
tum est, si creditor usuras in futurum acceperit,
deinde pecuniam nihilo minus petat, antequam id
tempus praetereat, cuius temporis usuras accepit,
an doli exceptione repellatur. et potest dici dolo
eum facere: accipiendo enim usuras distulisse vide-
tur petitionem in id tempus, quod est post diem
usurarum praestitarum, et tacite convenisse interim
7 se non petiturum. Item quaeritur: si statulibe-
rum mercatus quis fuerit iussum decem dare, cum
hoc ignoraret, et duplam stipulatus fuerit, deinde
decem acceperit [4] evicto eo in libertatem agere ex
duplae stipulatione potest, sed nisi decem, quae im-
plendae condicionis causa acceperit, deduxerit, ex-
ceptione summovendus erit: et haec ita Iulianus
quoque scribsit. si tamen ex re emptoris vel ex
peculio, quod ad emptorem pertinebat, pecuniam
dederit statuliber, potest dici exceptionem non no-
cere, quia dolo non faceret.

3 *Paulus libro septuagensimo primo ad edictum*
Item si ob id, quod, antequam dominium ad me
transferatur, venditori dederit decem [5], agam ex
empto, ut decem recipiam, ita puto competere mihi
actionem, si paratus sim ex duplae stipulatione eum
liberare.

4 [6] *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edic-
tum* Apud Celsum quaeritur, si, cum Titio man-
dassent creditores hereditarii, ut adiret hereditatem,
unus non mandasset decipiendi eius causa, manda-
turus alioquin, si non foret hic [7] aditurus, deinde
agat, an exceptione repellatur: et ait Celsus doli
1 eum exceptione repellendum. Iulianus scribsit [8],
si quis, cum aeger esset, centum aureos uxoris suae
consobrino spopondisset, volens scilicet eam pecu-
niam ad mulierem pervenire, deinde convaluerit, an
exceptione uti possit, si conveniatur. et refert La-
2 beoni placuisse doli mali uti eum posse. Si in
arbitrum compromisserimus, deinde cum non stetis-
sem ob adversam valetudinem, poena commissa est [9],
an uti possim doli exceptione? et ait Pomponius
3 prodesse mihi doli exceptionem. Item quaeritur,
si cum eo, a quo tibi sexaginta [10] deberentur, com-
promisseris, deinde per imprudentiam poenam cen-
tum stipulatus fueris. Labeo putat convenire officio
arbitri iubere tantum tibi dari, quantum re vera de-
beatur, et, si non fiat, non vetare, ne quid amplius
petatur: sed etiamsi id omissum fuerit, peti posse
quod debetur Labeo dicit, et si forte poena petatur,
4 doli mali exceptionem profuturam. Si quis pu-
pillo solverit sine tutoris auctoritate id quod debuit
exque ea solutione locupletior factus sit pupillus,
rectissime dicitur exceptionem petentibus nocere·
nam et si mutuam acceperit pecuniam vel ex quo
alio contractu locupletior factus sit, dandam esse
exceptionem. idemque et in ceteris erit dicendum,
quibus non recte solvitur: nam si facti sint locuple-
5 tiores, exceptio locum habebit. Item Labeo scri-
bit, si quis fugitivum esse sciens emerit servum et
si [11] stipulatus fuerit fugitivum non esse, deinde agat
ex stipulatu, non esse eum exceptione repellendum,
quoniam hoc convenit (quamvis ex empto actionem
non haberet): sed, si non convenisset, exceptione
6 repelletur. Quod si is, cui pecunia debeatur, cum
debitore decidit et nomen eius vendidit Seio, cui
debitor mandaverat, ut nomen emeret, deque ea re
emptor stipulatus est, deinde creditor eam pecuniam
retinet, quam per iudicem abstulit, an emptor ex
stipulatu possit experiri? et Ofilius putat, si vendi-
tor nominis paratus non sit reddere, quantum ab
emptore acceperit, non nocituram exceptionem doli
7 mali: et puto sententiam Ofilii veram. Labeo ait,
si de homine petito secundum actorem fuerit iudi-
catum et iussu iudicis satisdatum sit hominem intra
certum diem tradi, et, si traditus non fuisset, poe-
nam [12] stipulatus sit, petitorem, qui et hominem vin-
dicat et poenam petit, exceptione esse repellendum:
iniquum enim esse et hominem possidere et poenam
8 exigere. Item quaeritur, si uniones tibi pignori
dedero et convenerit, ut soluta pecunia redderentur,
et hi uniones culpa tua perierint et pecuniam petas.
exstat Nervae et Atilicini sententia dicentium ita esse
excipiendum: 'si inter me et te non convenit, ut so-
'luta pecunia uniones mihi reddantur': sed est verius
9 exceptionem doli mali nocere debere. Si minor
mihi infantem donaverit, deinde eum vindicet, ex-
ceptione doli mali repellendus est, nisi alimenta red-
dat et si quis alius sumptus probabilis in eum factus
10 sit. Praeterea sciendum est, si quis quid ex
testamento contra voluntatem petat, exceptione eum
doli mali repelli solere: et ideo heres, qui non habet
11 voluntatem, per exceptionem doli repellitur. Si
quis ex uncia heres sit scriptus, ex qua ducenta
consequi potuit, deinde propter hoc legatum, in quo
centum erant, praetulit, ne molestiis hereditariis im-
plicaretur: an, si legatum petat, exceptione doli mali
summoveatur? et ait Iulianus non esse eum sum-
movendum. quod si a substituto pretium accepit vel
quod pretii loco haberi posset, ne adeat hereditatem,
petens legatum dolo, inquit, facere intellegetur ac
12 per hoc doli exceptione repelletur. Quaesitum
est, si, cum fundi usum fructum haberem, eum fun-
dum volente me vendideris, an vindicanti mihi usum
fructum exceptio sit obicienda. et hoc iure utimur,
13 ut exceptio doli noceat. Marcellus ait adversus
doli exceptionem non dari replicationem doli. Labeo
quoque in eadem opinione est: ait enim iniquum esse
communem malitiam petitori quidem praemio esse,
ei vero, cum quo ageretur, poenae esse [13], cum longe
aequum sit ex eo, quod perfide gestum est, actorem
14 nihil consequi. Contra senatus consulti quoque
Macedoniani exceptionem de dolo dandam replica-
tionem ambigendum non esse eamque nocere debere

(1) et si (sive *F*) cum interponeretur ... causam habere videtur *ins. post* doli mali ei nocebit (2) alia *ins.* (3) pactum *F*[2] (4) decem acceperit *del.* (5) et *ins. F* (6) *ad* § 32 *cf. D.* 6, 1, 72. 21, 3, 2 (7) hinc *scr.* (8) scribit *F*[1] (9) esset *F*[2] (10) sescenta *S* (11) sic *Pothier* (12) poenamque *F* (13) esse *del.*

etiam constitutionibus et sententiis auctorum cavetur.
15 Labeo et si ex stipulatu actio competat propter doli clausulam, tamen nocere doli exceptionem ait, si adversus ea [1], inquit, factum erit: posse enim petitorem, antequam stipulatio committatur, nihil dolo malo fecisse et tunc facere cum petat: propter quod
16 exceptionem esse necessariam. Adversus parentes patronosque neque doli exceptio neque alia quidem, quae patroni parentisve opinionem apud [2] bonos mores suggillet, competere potest: in factum tamen erit excipiendum, ut, si forte pecunia non numerata dicatur, obiciatur exceptio pecuniae non numeratae. nihil autem interest, utrum patronus ex suo contractu an vero ex alieno conveniatur: semper enim reverentia ei exhibenda est tam vivo quam defuncto [3]. si autem cum herede liberti patronus agat, puto excipere debere de dolo patroni heredem liberti. libertum autem de dolo patroni, etsi ab herede eius conveniatur, minime exceptionem obiecturum: namque convenit tam vivo quam [4] mortuo patrono a liberto honorem exhiberi. in stipulatione plane doli clausula non erit detrahenda, quia ex doli clausula non
17 de dolo actio intenditur, sed ex stipulatu. In hac exceptione et de dolo servi vel alterius personae iuri nostro subiectae excipere possumus et de eorum dolo, quibus adquiritur. sed de servorum et filiorum dolo, si quidem ex peculiari eorum negotio actio intendatur, in infinitum exceptio obicienda est: si autem non ex peculiari causa, tum de eo dumtaxat excipi oportet, qui admissus sit in ipso negotio quod geritur, non etiam si postea aliquis dolus intervenisset: neque enim esse aequum servi dolum amplius domino nocere, quam in quo opera eius esset usus.
18 Quaesitum est, an de procuratoris dolo, qui ad agendum tantum datus est, excipi possit. et puto recte defendi, si quidem in rem suam procurator datus sit, etiam de praeterito eius dolo, hoc est si ante acceptum iudicium dolo quid fecerit, esse excipiendum, si vero non in rem suam, dolum praesentem in exceptionem [5] conferendum. si autem is procurator sit, cui omnium rerum administratio concessa est, tunc de omni dolo eius excipi posse Ne-
19 ratius scribit. Mandavi Titio, ut a te stipularetur, deinde Titius Seio, et stipulatus a te Seius est et iudicium edidit: ait Labeo excipiendum esse
20 tam de meo quam et Seii dolo. Item quaeritur, si debitor meus te circumveniebat teque mihi reum dederit egoque abs te stipulatus fuero, deinde petam, an doli mali exceptio obstet. et magis est, ut non tibi permittatur de dolo debitoris mei adversus me excipere, cum non ego te circumvenerim: adversus ipsum autem debitorem meum poteris ex-
21 periri. Sed et si mulier post admissum dolum debitorem suum marito in dotem delegaverit, idem probandum erit de dolo mulieris non esse permitten-
22 dum excipere, ne indotata fiat. Apud Iulianum quaesitum est, si heres soceri, a quo dos peteretur, exciperet de dolo mariti et mulieris, cui pecunia quaereretur [6], an obstatura esset exceptio ex persona mulieris. et ait Iulianus, si maritus ex promissione dotis ab herede soceri petat et heres excipiat de dolo filiae, cui ea pecunia adquireretur [7], exceptionem obstare: dos enim, quam maritus ab herede soceri petit, intellegitur, inquit, filiae adquiri, cum per hoc dotem sit habitura. illud non explicat Iulianus, an et de dolo mariti excipi possit: puto autem eum hoc sentire, ut etiam de dolo mariti noceat exceptio, licet videatur nulla [8] dos filiae, ut ait, quaeri.
23 Illa etiam quaestio ventilata est apud plerosque, an de dolo tutoris exceptio pupillo experienti nocere debeat. et ego puto utilius, etsi per eas personas pupillis favetur, tamen dicendum esse, sive quis emerit a tutore rem pupilli sive contractum sit cum eo in rem pupilli, sive [9] dolo quid tutor fecerit et ex eo pupillus locupletior factus est, pupillo nocere debere, nec illud esse distinguendum, cautum sit ei an non, solvendo sit an non tutor, dummodo rem administret: unde enim divinat [10] is, qui cum tutore contrahit? plane si mihi proponas collusisse aliquem
24 cum tutore, factum suum ei nocebit. Si quis non tutor, sed pro tutore negotia gerat, an dolus ipsius noceat pupillo, videamus. et putem non nocere: nam si is, qui pro tutore negotia gerebat, rem vendiderit et [11] usucapta sit, exceptionem non nocere pupillo rem suam persequenti, etiamsi ei cautum sit, quia huic rerum pupilli administratio concessa non
24a fuit. Secundum haec magis opinor de dolo tuto-
25 ris exceptionem pupillo esse obiciendam. Quae in tutore diximus, eadem in curatore quoque furiosi dicenda erunt, sed et in prodigi vel minoris viginti
26 quinque annis. De dolo autem ipsius minoris viginti quinque annis exceptio utique locum habebit: nam et de pupilli dolo interdum esse excipiendum nequaquam ambigendum, [12] est ex ea aetate, quae dolo non careat. denique Iulianus quoque saepissime scribsit [13] doli pupillos, qui prope pubertatem sunt, capaces esse. quid enim, si debitor ex delegatu pupilli pecuniam creditori eius solvit? fingendus est, inquit, pubes esse, ne propter malitiae ignorantiam bis eandem pecuniam consequatur. idem servandum in furioso ait, si, cum existimaretur compos mentis esse, iusserit debitorem creditori solvere, vel
27 si quod exegit [14], domi habeat. De auctoris dolo exceptio emptori non obicitur. si autem accessione auctoris utitur, aequissimum visum est ei, qui ex persona auctoris utitur accessione [15], pati dolum auctoris: et peraeque traditur rei quidem cohaerentem exceptionem etiam emptori nocere, eam autem, quae ex delicto personae oriatur, nocere non oportere.
28 Si, cum legitima hereditas Gaii Seii ad te perveniret [16] et ego essem heres institutus, persuaseris mihi per dolum malum, ne adeam hereditatem, et posteaquam ego repudiavi hereditatem, tu eam [17] Sempronio cesseris pretio accepto isque a me petat hereditatem: exceptionem doli mali eius, qui ei cessit, non
29 potest pati. Si quis autem ex causa legati vindicet aut is, cui ex causa donationis res praestita est, vindicet, an de dolo exceptionem patiatur ex causa eius, in cuius locum successerit? et magis putat Pomponius summovendum: et ego puto exceptione eos esse repellendos, cum lucrativam causam sint nancti: aliud est enim emere, aliud ex his
30 causis succedere. Idem tractat Pomponius et in eum [18], qui pigneri accepit, si Serviana vel hypothecaria actione experiatur: nam et hunc putat Pomponius summovendum, quia res ad eum qui dolo
31 fecit reversura est. Auctoris autem dolus, sicut diximus, emptori non obicitur. sed hoc in emptore solo servabimus: item in eo, qui permutaverit vel in solutum accepit: item in similibus, qui vicem emptorum continent [19]. ceterum si noxae deditus quis sit, Pomponius putat passurum exceptionem, quam ille pateretur, qui noxae dedit. proinde ex quacumque alia causa, quae prope lucrativam habet adquisitionem, quaesisse quis videatur, patietur exceptionem doli ex persona eius, in cuius locum successit: sufficit enim, si is, qui pretium dedit vel vice pretii, cum sit bona fide [20] emptor, ut [21] non patiatur doli exceptionem ex persona auctoris, utique si ipse dolo caret. ceterum si ipse dolo non careat, pervenietur ad doli exceptionem et patietur de dolo suo excep-
32 tionem. Si a Titio fundum emeris qui Sempronii erat isque tibi traditus fuerit pretio soluto, deinde Titius Sempronio heres extiterit et eundem fundum

(1) adversus ea] adversus bonam fidem postea *scr.* (2) apud] adversus *scr.* (3) tam vivo quam defuncto *del.* (*Cuiacius*) (4) qua *F* (5) exceptione *F* (6) cui pecunia quaereretur *del.* (7) cui ea pecunia adquireretur *del.* (8) nulla] illa *A. Faber* (9) si *dett.* (10) divinet *Hal.* (11) nec *Cuiacius* (12) dum *ins.* (13) scribit F^2 (14) exigit *F* (15) ei qui ex persona auctoris utitur accessione *del.* (16) pertineret *edd.* (17) ea F^2 (18) in eo *scr.* (19) obtinent *edd.* (20) bonae fidei F^2 (21) ut *del.*

Maevio vendiderit et tradiderit: Iulianus ait aequius
esse praetorem te tueri, quia et, si ipse Titius fun-
dum a te peteret, exceptione in factum comparata
vel doli mali summoveretur et, si ipse eum possi-
deret et Publiciana peteres, adversus excipientem
'si non suus esset' replicatione itereris, ac per hoc
intellegeretur eum fundum rursum vendidisse, quem
33 in bonis non haberet. Metus causa exceptionem
Cassius non proposuerat contentus doli exceptione,
quae est generalis: sed utilius visum est etiam de
metu opponere exceptionem. etenim distat aliquid
doli exceptione, quod exceptio doli personam com-
plectitur eius, qui dolo fecit: enimvero metus causa
exceptio in rem scripta est 'si in ea re nihil metus
'causa factum est', ut non inspiciamus, an is qui
agit metus causa fecit aliquid, sed an omnino metus
causa factum est in hac re a quocumque, non tan-
tum ab eo qui agit. et quamvis de dolo auctoris [1]
exceptio non obiciatur, verumtamen hoc iure utimur,
ut de metu non tantum ab auctore, verum a quo-
34 cumque adhibito exceptio obici possit. Illud
sciendum est hanc exceptionem de metu eum obicere
debere, qui metum non a parente passus est, in
cuius fuit potestate: ceterum parenti licere deterio-
rem condicionem liberorum in rebus peculiariis fa-
cere. sed si se abstinuerit hereditate paterna, suc-
currendum ei erit, ut alioquin succurritur.

5 *PAULUS libro septuagensimo primo ad edictum*
Pure mihi debes decem: ea tibi sub condicione le-
gavi. interim heres si petat, doli exceptione non est
summovendus, cum possit etiam deficere condicio:
itaque legatorum stipulationem interponere debebit.
sed [2] si non caveat heres, doli exceptione summove-
bitur: expedit enim legatario retinere summam, quam
1 mitti in possessionem rerum hereditariarum. Si
cui legata sit via et is lege Falcidia locum habente
totam eam vindicet non oblata aestimatione quartae
partis, summoveri eum doli exceptione Marcellus ait,
2 quoniam suo commodo heres consulit. Si donavi
alicui rem nec tradidero, et ille cui donavi non tra-
dita possessione in eo loco aedificaverit me sciente,
et cum aedificaverit, nanctus sim ego possessionem,
et petat a me rem donatam, et ego excipiam, quod
supra legitimum modum [3] facta est: an [4] de dolo
replicandum est? dolo enim feci, qui passus sum
3 eum aedificare et non reddo impensas. Actoris,
qui exigendis pecuniis praepositus est, etiam poste-
4 rior dolus domino nocet. Si servus veniit ab eo,
cui hoc dominus permisit, et redhibitus sit domino:
agenti venditori de pretio exceptio opponitur redhi-
bitionis, licet iam is qui vendidit domino pretium
solverit ([5]etiam mercis non traditae exceptione sum-
movetur et qui pecuniam domino iam solvit) et ideo
is qui vendidit agit adversus dominum. eandem cau-
sam esse Pedius ait eius, qui negotium nostrum ge-
5 rens vendidit. Si eum, qui volebat mihi donare
supra legitimum modum, delegavero creditori meo,
non poterit adversus petentem uti exceptione, quo-
niam creditor suum petit. in eadem causa est ma-
ritus: nec hic enim debet exceptione summoveri,
qui [6] suo nomine agit. numquid ergo nec de dolo
mulieris excipiendum sit adversus maritum, qui do-
tem petit, non ducturus uxorem, nisi dotem acce-
pisset? nisi iam divertit. itaque condictione tenetur
debitor qui delegavit vel mulier, ut vel liberet debi-
6 torem vel, si solvit, ut pecunia ei reddatur. Non
sicut de dolo actio certo tempore finitur, ita etiam
exceptio eodem tempore danda est: nam haec per-
petuo competit, cum actor quidem in sua potestate
habeat, quando utatur suo iure, is autem cum quo
agitur non habeat potestatem, quando conveniatur.

6 *GAIUS libro trigensimo ad edictum provinciale*
Si opera creditoris acciderit, ut debitor pecuniam,
quam soluturus erat, perderet, exceptione doli mali
creditor removebitur. idem est et si creditori eius
numeratam pecuniam ratam creditor non habeat.

7 *ULPIANUS libro septuagensimo sexto ad edictum*
Iulianus [7] ait: si pecuniam, quam me tibi debere
existimabam, iussu tuo spoponderim ei cui donare
volebas, exceptione doli mali potero me tueri et
praeterea condictio mihi adversus stipulatorem com-
1 petit, ut me liberet. Idem Iulianus ait, si ei,
quem creditorem tuum putabas, iussu tuo pecuniam,
quam me tibi debere existimabam, promisero, peten-
tem doli mali exceptione summoveri debere, et am-
plius agendo cum stipulatore consequar, ut mihi
acceptam faciat stipulationem. et habet haec sen-
tentia Iuliani humanitatem, ut etiam adversus hunc
utar exceptione et condictione, cui sum obligatus.

8 [8] *PAULUS libro sexto ad Plautium* Dolo facit,
1 qui petit quod redditurus est. Sic, si heres dam-
natus sit non petere a debitore, potest uti excep-
tione doli mali debitor et agere ex testamento.

9 *IDEM libro trigensimo secundo ad edictum* Si
procurator rei pecunia accepta damnari se passus
sit et cum domino iudicati agatur, tuebitur se [9] doli
mali exceptione. nec hoc, quod acceperit procurator,
auferri ab eo potest: nam turpiter accepta pecunia
iustius penes eum est qui deceptus sit quam qui
decepit.

10 *MARCIANUS libro tertio regularum* Cum vir
aut uxor in area sibi donata aliquid aedificasset,
plerisque placet doli mali exceptione posita rem ser-
vari posse.

11 *NERATIUS libro quarto membranarum* Si pro-
curator agit, de dolo eius excipi non debet, quia
aliena lis est isque rei extraneus, neque alienus do-
lus nocere alteri debet. si post litem contestatam
dolo quid fecerit, an exceptio eo nomine in iudicium
obicienda sit, dubitari potest, quia litis contestatione
res procuratoris fit eamque suo iam quodammodo
nomine exequitur. et placet de procuratoris dolo
excipiendum esse. idem de tutore, qui pupilli no-
1 mine aget, dicendum est. In universum autem
haec in ea re regula sequenda est, ut dolus omni-
modo puniatur, etsi non alii cui, sed ipsi, qui eum
admisit, damnosus futurus erit [10].

12 *PAPINIANUS libro tertio quaestionum* Qui
aequitate defensionis infringere actionem potest, doli
exceptione tutus est.

13 *PAULUS libro quarto decimo quaestionum* Li-
beris exheredatis, qui nihil ex patris iudicio meruе-
runt, rupto testamento ius suum conservandum est,
nec opponetur doli mali exceptio. quod non solum
in persona eorum, sed in heredibus in persona libe-
rorum [11] quoque eorum optinendum est.

14 *IDEM libro tertio responsorum* Paulus res-
pondit eum, qui in alieno solo aedificium extruxerit,
non alias sumptus consequi posse, quam [12] possideat
et ab eo dominus soli rem vindicet, scilicet opposita
doli mali exceptione.

15 *SCAEVOLA libro quinto responsorum* Fideius-
sor evictionis nomine condemnatus id praedium, quod
evictum est, et omnia praestare paratus est, quae
iure empti continentur: quaero, an agentem empto-
rem exceptione ex causa iudicati doli mali [13] sum-
movere potest. respondit exceptionem quidem opponi
posse, iudicem autem aestimaturum, ut pro damnis
emptori satisfiat.

16 *HERMOGENIANUS libro sexto iuris epitomarum*
Si debitor a furioso delegatus creditori eius solvat,
quem compotem mentis esse existimabat [14], et ita
cum eo agatur: exceptione doli in id, quod in rem
furiosi processit, defenditur.

17 *SCAEVOLA libro vicensimo septimo digestorum*
Pater pro filia dotem promiserat et pactus erat, ut

(1) actoris *F*² (2) sed] et *scr.* (3) donatio *ins.* (4) an *del. F*² (5) nam *ins.* (6) quia *scr.* (7) *D.* 39, 5, 2, 3 (8) *pr.* = *D.* 50, 17, 173, 3 (9) sed *F* (10) et sit non alii cui, sed ipsi qui eum admisit damnosus *scr.* (11) in persona liberorum *del. van de Water* (12) si *ins. F*² (13) emptorem ex causa iudicati doli mali exceptione *S* (14) quem compotem mentis esse existimabat *del.*

ipse aleret filiam suam eiusque omnes: idem homo rusticanus genero scripsit quasi usuras praeteritas ex dotis promissione: quaesitum est, cum ipse filiam suam exhibuerit et maritus nullam impensam fecerit, an ex chirographo ex stipulatu agenti genero exceptio obstare debeat. respondit, si, ut proponatur, pater, cum exhiberet, per errorem promisisset, locum
1 fore doli mali exceptioni. Avus nepotibus ex filia legavit singulis centena et adiecit haec[1] verba: 'Ignoscite, nam potueram vobis amplius relinquere, 'nisi me Fronto pater vester male accepisset, cui 'dederam mutua quindecim, quae ab eo recipere non 'potui: postremo hostes, qui[2] mihi fere omnem sub'stantiam abstulerunt'. quaesitum est, an, si avi heres ab his nepotibus patris sui heredibus petat quindecim, contra voluntatem defuncti facere videatur et doli mali exceptione summoveatur. respondit
2 exceptionem obstaturam. Ex quadrante heres scriptus a coherede ex dodrante instituto emit portionem certa quantitate, ex qua aliquam summam in nominibus ex kalendario uti daret, stipulanti spopondit: defuncto venditore hereditatis falsum testamentum Septicius accusare coepit et hereditatem ab emptore petit et ne quid ex ea minueret, impetravit: quaesitum est, cognitione falsi pendente an heredes[3] ex stipulatu petentes doli exceptione summoventur. respondit heredes venditoris, si ante eventum cognitionis pergant petere, exceptione doli mali posse
3 summoveri. Marito et filio communi ex parte dimidia scriptis heredibus filiam suam ex priore matrimonio ita heredem instituit: 'Maevia filia mea 'ex sex unciis heres mihi esto, si cum coheredibus 'tuis parem rationem feceris pro mea portione in 'diem mortis meae eius actus, qui pendet ex tutela 'tua, quam Titius pater meus, avus tuus administra'vit'. quaesitum est, an, quia sub condicione instituta filia esset, si omitteret hereditatem, uti salvam tutelae actionem haberet, legata sibi a matre data consequi possit. respondit secundum ea quae proponerentur eam, de qua quaereretur, contra voluntatem petere et ideo exceptionem doli obstaturam.

V[4].

QUARUM RERUM ACTIO NON DATUR.

1 *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edictum* Iusiurandum vicem rei[5] iudicatae optinet non immerito, cum ipse quis iudicem adversarium suum de
1 causa sua fecerit deferendo ei iusiurandum. Si pupillus sine tutoris auctoritate detulerit iusiurandum, dicemus non obstare exceptionem istam, nisi
2 tutore auctore in iudicio delatio facta sit[6]. Si petitor fundi iusiurandum detulerit adversario, ut, si auctor eius iurasset suum fundum se tradidisse, ab ea controversia discessurum se, exceptio possessori
3 fundi dabitur. Si fideiussor iuravit, si quidem de sua persona tantum iuravit, quasi se non esse obligatum, nihil reo proderit: si vero in rem iuravit,
4 dabitur exceptio reo quoque[7]. Si manumisero eum servum, qui negotia mea gesserat in servitute, deinde stipulatus ab eo fuero, quod negotia mea gesserit, quidquid ob eam rem, si tunc liber fuisset, eum mihi dare oporteret, id dari, deinde ex stipulatu agam, non summoveri me exceptione: neque enim oneratum se hoc nomine potest queri libertus, si
5 lucrum abruptum ex re patroni non faciat[7]. Quae onerandae libertatis causa stipulatus sum, a liberto exigere non possum. onerandae autem libertatis causa facta bellissime ita definiuntur, quae ita imponuntur, ut, si patronum libertus offenderit, petantur ab eo semperque sit metu exactionis ei subiectus, propter quem metum quodvis sustineat patrono prae-
6 cipiente. In summa si in continenti impositum quid sit liberto, quod ἐπαιωρούμενον[8] oneret eius libertatem, dicendum est exceptioni locum facere. sed si post intervallum, habet quidem dubitationem, quia nemo eum cogebat hoc promittere: sed idem erit probandum et hic, tamen causa cognita, si liquido appareat libertum metu solo vel nimia[9] patrono reverentia ita se subiecisse, ut vel poenali
7 quadam stipulatione se subiceret[7]. Si libertatis causa societatem libertus cum patrono coierit et patronus cum liberto pro socio agat, an haec exceptio sit necessaria? et puto ipso iure tutum[10] esse
8 libertum adversus exactionem patroni. Exceptionem onerandae libertatis causa, sicut et ceteras fideiussori non esse denegandas[11] sciendum est, nec ei quidem, qui rogatu liberti reus factus est: sed et[12] ipsi liberto, sive procurator ad defendendum a reo datus fuerit sive heres ei exstiterit. cum enim propositum sit praetori in huiusmodi obligationibus reo succurrere, non servaturum propositum suum, nisi fideiussorem quoque et eum, qui rogatu liberti reus factus fuerit, adversus patronum defenderit: etenim parvi refert, protinus libertus patrono cogatur dare an per interpositam fideiussoris vel rei per-
9 sonam. Sive autem ipsi patrono sit promissum sive alii voluntate patroni, onerandae libertatis causa videtur factum et ideo haec exceptio locum habebit.
10 Quod si patronus libertum suum delegaverit creditori, an adversus creditorem, cui delegatus promisit libertatis causa onerandae, exceptione ista uti possit, videamus. et Cassius existimasse Urseium[13] refert creditorem quidem minime esse submovendum exceptione, quia suum recepit: verumtamen libertum patrono posse condicere, si non transigendae contro-
11 versiae gratia id fecit. Item si libertus debito rem suum patrono delegaverit, nulla exceptione summovendus est patronus, sed libertus a patrono per
12 condictionem hoc repetet. Haec exceptio non tantum ipsi liberto, verum successoribus quoque liberti danda est: et versa vice heredem patroni summovendum, si haec persequatur, sciendum est.

2 *Paulus libro septuagensimo primo ad edictum* Si filio familias delatum sit iusiurandum et iuraverit patrem suum dare non oportere, danda est patri ex-
1 ceptio. Si in alea rem vendam, ut ludam, et evicta re conveniar, exceptione summovebitur emptor.
2 Si servus promittat domino pecuniam, ut manumittatur, cum alias non esset manumissurus dominus, eamque liber factus spondeat: dicitur non obstare exceptionem patrono, si eam petat: non enim onerandae libertatis causa haec pecunia promissa est. alioquin iniquum est[14], dominum et servo carere et pretio eius. totiens ergo onerandae libertatis causa pecunia videtur promitti, quotiens sua sponte dominus manumisit et propterea velit libertum pecuniam promittere, ut non exigat eam, sed ut libertus eum timeat et obtemperet ei.

VI[15].

DE LITIGIOSIS.

1 *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edictum* Litigiosam rem non facit denuntiatio, quae impe-
1 diendae venditionis causa fit. Si inter Primum et Secundum sit lis contestata et ego a Tertio emero, qui nullam controversiam patiebatur, videamus, an exceptioni locus sit. et putem subveniendum mihi, quia is, qui mihi vendidit, nullam litem habuit et quod fieri potest, ut duo in necem eius litem inter se iungant, qui cum ipso litigare non poterant. si

(1) hac *F* (2) qui *del., nisi quaedam exciderunt* (3) coheredis *ins.*
(4) *Ed.* — *Bas.* 51, 6 (5) re *F* (6) nisi tutore auctore in iudicio delatio facta sit *del. P. Faber* (7) se vinciret *scr.: capita autem sic ordina:* 5. 6. 4. 7 (8) επεωρουμενον *F: id est* suspensum (9) nimio *F* (10) totum *F* (11) denegandam *Hal.* (12) et] nec *Hal.* (13) Cassium existimasse Urseius *Boeckelen* (14) esset *F*
(15) *Ed.* 1; *Pap.* 23. — *Bas.* 27, 1, 6...8. — *Cf. Cod.* 8, 37

tamen cum procuratore tutore curatoreve alicuius iudicium acceptum sit, consequens erit dicere, quasi cum ipso litigetur, ita eum ad[1] exceptionem pertinere.

2 *Idem libro sexto fideicommissorum* Si servus cum emerit scit, ignoravit autem dominus, vel contra, videndum est, cuius potius spectanda sit scientia. et magis est, ut scientia inspicienda sit eius qui comparavit, non eius, cui adquiretur, et ideo poena litigiosi competit, sic tamen, si non mandatu domini emit: nam si mandatu, etiamsi scit servus, dominus autem ignoravit, scientia non nocet: et ita Iulianus in re litigiosa scribit.

3 *Gaius libro sexto ad legem duodecim tabularum* Rem de qua controversia est prohibemur in sacrum dedicare: alioquin dupli poenam patimur, nec immerito, ne liceat eo modo duriorem adversarii condicionem facere. sed duplum utrum fisco an adversario praestandum sit, nihil exprimitur: fortassis autem magis adversario, ut id veluti solacium habeat pro eo, quod potentiori adversario traditus est.

VII[2].

DE OBLIGATIONIBUS ET ACTIONIBUS.

1 *Gaius libro secundo aureorum* [3]Obligationes
aut ex contractu nascuntur aut ex[4] maleficio aut
proprio quodam iure ex variis causarum figuris.
1 Obligationes ex contractu aut re contrahuntur
2 aut verbis aut consensu. Re contrahitur obli-
gatio[5] mutui datione. mutui autem datio consistit
in his rebus, quae pondere numero mensurave con-
stant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata,
quas res in hoc damus, ut fiant accipientis, postea
3 alias recepturi eiusdem generis et qualitatis. Is
quoque, cui rem aliquam commodamus, re nobis ob-
ligatur, sed is de ea ipsa re quam acceperit resti-
4 tuenda tenetur. Et ille quidem qui mutuum ac-
cepit, si quolibet casu quod accepit amiserit, nihilo
minus obligatus permanet: is vero qui utendum ac-
cepit, si maiore casu, cui humana infirmitas resistere
non potest, veluti incendio ruina naufragio, rem
quam accepit amiserit, securus est. alias tamen ex-
actissimam diligentiam custodiendae rei[6] praestare
compellitur, nec sufficit ei eandem diligentiam adhi-
bere, quam suis rebus adhibet, si alius diligentior
custodire poterit. sed et in maioribus casibus, si
culpa eius interveniat, tenetur, veluti si quasi amicos
ad cenam invitaturus argentum, quod in eam rem
utendum acceperit[7], peregre proficiscens secum por-
tare voluerit et id aut naufragio aut praedonum
5 hostiumve incursu amiserit. Is quoque, apud
quem rem aliquam deponimus, re nobis tenetur: qui
et ipse de ea re quam acceperit restituenda tenetur.
sed is etiamsi neglegenter rem custoditam amiserit,
securus est: quia enim non sua gratia accipit, sed
eius a quo accipit, in eo solo tenetur, si quid dolo
perierit: neglegentiae vero nomine ideo non tenetur,
quia qui neglegenti amico rem custodiendam com-
mittit, de se queri debet. magnam tamen neglegen-
6 tiam placuit in doli crimine[8] cadere. Creditor
quoque, qui pignus accepit, re tenetur: qui et ipse
de ea ipsa re quam accepit restituenda tenetur.
7 Verbis obligatio contrahitur ex interrogatione et
responsu[9], cum quid dari fierive nobis stipulemur[10].
8 Sed aut proprio nomine quisque obligatur aut
alieno: qui autem alieno nomine obligatur, fideiussor
vocatur. et plerumque ab eo, quem proprio nomine
obligamus, alios accipimus, qui eadem obligatione
teneantur, dum curamus, ut quod in obligationem
9 deduximus, tutius nobis debeatur. Si id, quod
dari stipulemur[11], tale sit, ut dari non possit, palam
est naturali ratione inutilem esse stipulationem, ve-
luti si de homine libero vel iam mortuo vel aedibus
deustis facta sit stipulatio inter eos, qui ignoraverint
eum hominem liberum esse vel mortuum esse vel
aedes deustas esse. idem iuris est, si quis locum
sacrum aut religiosum dari sibi stipulatus fuerit.
10 Nec minus inutilis est stipulatio, si quis rem
11 suam ignorans suam esse stipulatus fuerit. Item
sub[12] impossibili condicione factam stipulationem
12 constat inutilem esse. Furiosum, sive stipulatur
sive promittat, nihil agere natura manifestum est.
13 Huic proximus est, qui eius aetatis est, ut non-
dum intellegat, quid agatur: sed quod ad hunc be-
nignius acceptum est: nam qui loqui potest, creditur
14 et stipulari et promittere recte posse. Mutum
nihil pertinere ad obligationem verborum natura
15 manifestum est. Sed et de surdo idem dicitur,
quia, etiamsi loqui possit, sive promittit, verba stipu-
lantis exaudire debet, sive stipuletur, debet exaudire
verba promittentis. unde apparet non de eo nos
loqui, qui tardius exaudit, sed qui omnino non ex-
audit.

2 *Idem libro tertio*[13] *institutionum* Consensu fiunt
obligationes in emptionibus venditionibus, locationi-
1 bus conductionibus, societatibus, mandatis. Ideo
autem istis modis consensu dicimus obligationem[14]
contrahi, quia neque verborum neque scripturae ulla
proprietas desideratur, sed sufficit eos, qui negotia[15]
2 gerunt, consentire[16]. Unde inter absentes quoque
talia negotia contrahuntur, veluti per epistulam vel[17]
3 per nuntium[18]. Item in his contractibus alter
alteri obligatur de eo, quod alterum alteri ex bono
et aequo praestare oportet.

3 *Paulus libro secundo institutionum* Obligatio-
num substantia non in eo consistit, ut aliquod cor-
pus nostrum aut servitutem nostram faciat, sed ut
alium[19] nobis obstringat ad dandum aliquid vel fa-
1 ciendum vel praestandum. Non satis autem est
dantis esse nummos et fieri accipientis, ut obligatio
nascatur, sed etiam hoc animo dari et accipi, ut
obligatio constituatur. itaque si quis pecuniam suam
donandi causa dederit mihi, quamquam et donantis
fuerit et mea fiat, tamen non obligabor[20] ei, quia
2 non hoc inter nos actum est. Verborum quoque
obligatio constat, si inter contrahentes id agatur:
nec enim si per iocum puta vel demonstrandi intel-
lectus[21] causa ego tibi dixero 'spondes'? et tu res-
ponderis[22] 'spondeo', nascetur obligatio.

4 *Gaius libro tertio*[23] *aureorum* Ex maleficio nascuntur obligationes, veluti ex furto, ex damno, ex rapina, ex iniuria. quae omnia unius generis sunt: nam hae re tantum consistunt, id est ipso maleficio, cum alioquin ex contractu obligationes non tantum re consistant, sed etiam verbis et consensu.

5 *Idem libro tertio aureorum*[24] Si quis absentis negotia gesserit, si quidem ex mandatu, palam est ex contractu nasci inter eos actiones mandati, quibus invicem experiri possunt de eo, quod alterum alteri ex bona fide praestare oportet: si vero sine mandatu, placuit quidem sane eos invicem obligari eoque nomine proditae sunt actiones, quas appellamus negotiorum gestorum, quibus aeque invicem experiri possunt de eo, quod ex bona fide alterum

---

(1) ad eum *edd.*
(2) *Sab.* 1...26; *Pap.* 27...34; *Ed.* 35...60; *App.* 61. — *Bas.* 52, 1. — *Cf. Cod.* 4, 10 (3) *cf. Inst.* 3, 14. 15 *pr.* 19, 7 (4) ex] et F^1, *om.* F^2 (5) veluti *ins. Inst.* (6) *sic ad Inst.*, custodiendaerit F^1, custodiae rei F^2 (7) si quasi amicos ad cenam invitaturus quod argentum utendum acceperit *scr.* (8) crimen F^2? (9) responsione F^2 (10) stipulamur *Inst.* (11) stipuletur F^2 (12) sub *del.* F^2 (13) § 135...137; *cf. Inst.* 3, 22 *pr.* — § 3 (14) dicimus obligationes *Gaius* (*Ver.*), dicitur obligatio *Inst.* (15) negotium *Gai. Inst.* (16) *sic etiam Inst.*, consensisse *Gai.* (*Ver.*) (17) aut *Gai. Inst.* (18) *sic etiam Inst.*, per internuntium *Gai.* (*Ver.*), *ubi sequitur:* cum alioquin verborum obligatio inter absentes fieri non possit (19) aliud *F* (20) obligor F^2 (21) intellectus *del.* (22) responderes F^2 (23) rerum cottidianarum sive *ins.* F^2 (24) *inscr. del.* F^2. — § 4 = *D.* 50, 13, 6; *cf. item Inst.* 3, 27. 4, 5

alteri praestare oportet. sed neque ex contractu neque ex maleficio actiones nascuntur: neque enim is qui gessit cum absente creditur ante contraxisse, neque ullum maleficium est sine mandatu suscipere negotiorum administrationem: longe magis is, cuius negotia gesta sunt, ignorans aut contraxisse aut deliquisse intellegi[1] potest: sed utilitatis causa receptum est invicem eos obligari. ideo autem id ita receptum est, quia plerumque homines eo animo peregre proficiscuntur quasi statim redituri nec ob id ulli curam negotiorum suorum mandant, deinde novis causis intervenientibus ex necessitate diutius absunt: quorum negotia disperire[2] iniquum erat, quae sane disperirent[3], si vel is, qui obtulisset se negotiis gerundis[4], nullam habiturus esset actionem de eo, quod utiliter de suo impendisset[5], vel is, cuius gesta essent, adversus eum, qui invasisset negotia
1 eius, nullo iure agere posset. Tutelae quoque iudicio qui tenentur, non proprie ex contractu obligati intelleguntur (nullum enim negotium inter tutorem et pupillum contrahitur): sed quia sane non ex maleficio tenentur, quasi ex contractu teneri videntur. et hoc autem casu mutuae sunt actiones: non tantum enim pupillus cum tutore, sed et contra tutor cum pupillo habet actionem, si vel impenderit aliquid in rem pupilli vel pro eo fuerit obligatus aut
2 rem suam creditori eius obligaverit. Heres quoque, qui legatum debet, neque ex contractu neque ex maleficio obligatus esse intellegitur: nam neque cum defuncto neque cum herede contraxisse quicquam legatarius intellegitur: maleficium autem nullum
3 in ea re esse plus quam manifestum est. Is quoque, qui non debitum accipit per errorem solventis, obligatur quidem quasi ex mutui datione et eadem actione tenetur, qua debitores creditoribus: sed non potest intellegi is, qui ex ea causa tenetur, ex contractu obligatus esse: qui enim solvit per errorem, magis distrahendae obligationis animo quam
4 contrahendae dare videtur. Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur, sed quia neque ex contractu obligatus est[6] utique peccasse aliquid intellegitur, licet per imprudentiam,
5 ideo videtur quasi ex maleficio teneri. Is quoque, ex cuius cenaculo (vel proprio ipsius vel conducto vel in quo gratis habitabat) deiectum effusumve aliquid est ita, ut alicui noceret, quasi ex maleficio teneri videtur: ideo autem non proprie ex maleficio obligatus intellegitur, quia plerumque ob alterius culpam tenetur aut servi aut liberi. cui similis est is, qui ea parte, qua volgo iter fieri solet, id positum aut suspensum habet, quod potest, si ceciderit, alicui nocere. ideo si filius familias seorsum a patre habitaverit et quid ex cenaculo eius deiectum effusumve sit sive quid positum suspensumve habuerit, cuius casus periculosus est, Iuliano placuit in[7] patrem neque de peculio neque noxalem dandam esse
6 actionem, sed cum ipso filio agendum. Item exercitor navis aut cauponae aut stabuli de damno aut furto, quod in nave aut caupona aut stabulo factum sit, quasi ex maleficio teneri videtur, si modo ipsius nullum est maleficium, sed alicuius eorum, quorum opera navem aut cauponam aut stabulum exerceret: cum enim neque ex contractu sit adversus eum constituta haec actio et aliquatenus culpae reus est, quod opera malorum hominum uteretur, ideo quasi ex maleficio teneri videtur.

6 *Paulus libro quarto ad Sabinum* In omnibus temporalibus actionibus nisi novissimus totus dies compleatur, non finit obligationem[8].

7 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Actiones adversus patrem filio praestari non possunt, dum in potestate eius est filius.

8 *Idem libro sexto decimo ad Sabinum* Sub hac condicione 'si volam' nulla fit obligatio: pro non dicto enim est, quod dare nisi velis cogi non possis: nam nec heres promissoris eius, qui numquam dare voluerit[9], tenetur, quia haec condicio in ipsum promissorem[10] numquam exstitit.

9 *Paulus libro nono ad Sabinum* Filius familias suo nomine nullam actionem habet, nisi iniuriarum et quod vi aut clam et[11] depositi et commodati, ut Iulianus putat.

10 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Naturales obligationes non eo solo aestimantur, si actio aliqua eorum nomine competit, verum etiam eo, si soluta pecunia repeti non possit.

11 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Quaecumque gerimus, cum ex nostro contractu originem trahunt, nisi ex nostra persona obligationis initium sumant, inanem actum nostrum efficiunt: et ideo neque stipulari neque emere vendere contrahere, ut alter suo nomine recte agat, possumus.

12 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum* Ex depositi et commodati et mandati et tutelae et negotiorum gestorum ob dolum malum defuncti heres in solidum tenetur.

13 *Ulpianus libro primo disputationum* In factum actiones etiam[12] filii familiarum possunt exercere.

14 *Idem libro septimo disputationum* Servi ex delictis quidem obligantur et, si manumittantur, obligati remanent: ex contractibus autem civiliter quidem non obligantur, sed naturaliter et obligantur et obligant. denique si servo, qui mihi mutuam pecuniam dederat, manumisso solvam, liberor.

15 [13] *Iulianus libro quarto digestorum* Qui cum herede egit, exceptione summotus est hac: 'si non 'in ea causa tabulae testamenti sint, ut contra eas 'emancipato bonorum possessio dari possit'. emancipato omittente bonorum possessionem non inique postulabit creditor restitui sibi actionem adversus scriptum heredem: nam quamdiu bonorum possessio contra tabulas filio dari potest, heres quodammodo debitor non est.

16 *Idem libro tertio decimo digestorum* Qui a servo hereditario mutuam pecuniam accepit et fundum vel hominem pignoris causa ei tradiderat[14] et precario rogavit, precario possidet: nam servus hereditarius sicuti per traditionem[15] accipiendo proprietatem hereditati adquirit, ita precario dando efficit, ne res usucapi possit. nam et si commodaverit vel deposuerit rem peculiarem, commodati et depositi actionem hereditati adquiret. haec ita, si peculiare negotium contractum est: nam ex hac causa etiam possessio[16] adquisita intellegi debet.

17 *Idem libro trigensimo tertio digestorum* Omnes debitores, qui speciem ex causa lucrativa debent, liberantur, cum ea species ex causa lucrativa ad creditores pervenisset.

18 *Idem libro quinquagensimo quarto digestorum* Si is, qui Stichum dari stipulatus fuerat, heres exstiterit ei, cui ex testamento idem Stichus debebatur: si ex testamento Stichum petierit, non consumet stipulationem, et contra si ex stipulatu Stichum petierit, actionem ex testamento salvam habebit, quia initio ita constiterint hae duae obligationes, ut altera in iudicium deducta altera nihilo minus integra remaneret.

19 *Idem libro septuagensimo tertio digestorum* Ex promissione dotis: non videtur lucrativa causa esse, sed quodammodo creditor aut emptor intellegitur, qui dotem petit. porro cum creditor vel emptor ex lucrativa causa rem habere coeperit, nihilo minus integras actiones retinent, sicut ex contrario qui non ex causa lucrativa rem habere coepit, eandem non prohibetur ex lucrativa causa petere.

(1) non *ins. Hal.* (2) desperire *F* (3) desperirent *F* (4) gerendis *F²* (5) impedisset *F* (6) et *ins.* (*D. l. gem.*) (7) in *om. F* (8) obligatio *scr.* (9) qui numquam dare voluerit *del.* (10) in ipso promissore *scr.*

(11) et *del. F²* (12) et *F²* (13) *cf. D.* 44, 2, 2 (14) pignoris causa ei tradiderat] fiduciae causa ei mancipaverat *et mox* (15) mancipio *scripsisse Iulianum vidit Arndts* (16) fiducia *videtur fuisse*

20 *Alfenus libro secundo digestorum* Servus non in omnibus rebus sine poena domino dicto audiens esse solet, sicuti si dominus hominem occidere aut furtum alicui facere servum iussisset. quare quamvis domini iussu servus piraticam fecisset, iudicium in eum post libertatem reddi oportet. et quodcumque vi fecisset, quae vis a maleficio non abesset, ita oportet poenas eum pendere. sed si aliqua rixa ex litibus et contentione nata esset aut aliqua vis iuris retinendi causa facta esset et ab his rebus facinus abesset, tum non convenit praetorem, quod servus iussu domini fecisset, de ea re in liberum iudicium dare.

21 *Iulianus libro tertio ex Minicio* Contraxisse unusquisque in eo loco intellegitur, in quo ut solveret se obligavit.

22 *Africanus libro tertio quaestionum* Cum quis in diem mercem stipulatus fideiussorem accepit, eius temporis aestimatio spectanda est, quo satis acceperit.

23 *Idem libro septimo quaestionum* Traiecticiae pecuniae nomine, si ad diem soluta non esset, poena (uti adsolet) ob operas eius qui eam pecuniam peteret in stipulationem erat deducta: is qui eam pecuniam petebat parte exacta petere desierat, deinde interposito tempore interpellare instituerat. consultus respondit eius quoque temporis, quo interpellatus non esset, poenam peti posse: amplius etiamsi omnino interpellatus non esset: nec aliter non committi stipulationem, quam si per debitorem non stetisset, quo minus solveret: alioquin dicendum et si is, qui interpellare coepisset, valetudine impeditus interpellare desisset, poenam non committi. de illo sane potest dubitari, si interpellatus ipse[1] moram fecerit, an, quamvis pecuniam postea offerat, nihilo minus poena committatur: et hoc rectius dicitur. [2]nam et si arbiter ex compromisso pecuniam certo die dare[3] iusserit neque per eum, qui dare iussus sit, steterit, non committi poenam respondit: adeo ut et illud Servius rectissime existimaverit, si quando dies, qua pecunia daretur, sententia arbitri conprehensa non esset, modicum spatium datum videri. hoc idem dicendum et cum quid ea lege venierit, ut, nisi ad diem pretium solutum fuerit, inempta res fiat.

24[4] *Pomponius libro singulari regularum* Si a furioso, cum eum compotem mentis esse putarem, pecuniam quasi mutuam acceperim eaque in rem meam versa fuerit, condictio furioso adquiritur: nam ex quibus causis ignorantibus nobis actiones adquiruntur, ex isdem etiam furiosi nomine incipit agi posse: veluti cum servus eius stipulatur, cum furtum ei fit, aut damnum ei dando in legem Aquiliam committitur, aut si forte, cum creditor fuerat, fraudandi eius causa debitor alicui rem tradiderit. idemque erit, si legetur ei vel[5] fideicommissum ei relin-
1 quatur. Item si is, qui servo alieno crediderat, furere coeperit, deinde servus in rem domini id quod mutuum acceperat verterit, furioso condictio adqui-
2 ritur. Item si alienam pecuniam credendi causa quis dederit, deinde compos mentis esse desierit, postea consumpta ea furioso condictio[6] adquiritur.
3 Et qui negotia furiosi gesserit, negotiorum gestorum ei obligatur.

25 *Ulpianus libro singulari regularum* Actionum genera sunt duo, in rem, quae dicitur vindicatio, et in personam, quae condictio appellatur. in rem actio est, per quam rem nostram, quae ab alio possidetur, petimus: et semper adversus eum est qui rem possidet. in personam actio est, qua cum eo agimus, qui obligatus est nobis ad faciendum aliquid vel dandum: et semper adversus eundem locum habet.
1 Actionum autem quaedam ex contractu, quaedam ex facto, quaedam in factum sunt. ex contractu actio est, quotiens quis sui lucri causa cum aliquo contrahit, veluti emendo vendendo locando conducendo et ceteris similibus. ex facto actio est, quotiens ex eo teneri quis incipit, quod ipse admisit, veluti furtum vel iniuriam commisit vel damnum dedit. in factum actio dicitur, qualis est exempli gratia actio, quae datur patrono adversus libertum, a quo
2 contra edictum praetoris in ius vocatus est. Omnes autem actiones aut civiles dicuntur aut honorariae.

26 *Idem libro quinto de censibus* Omnes poenales actiones post litem inchoatam et ad heredes transeunt.

27 *Papinianus libro vicensimo septimo quaestionum* Obligationes, quae non propriis viribus consistunt, neque officio iudicis neque praetoris imperio neque legis potestate confirmantur.

28 *Idem libro primo definitionum* Actio in personam infertur: petitio in rem: persecutio in rem vel in personam rei persequendae gratia.

29 *Paulus libro quarto responsorum* Lucio Titio cum ex causa iudicati pecunia deberetur et eidem[7] debitori aliam pecuniam crederet, in cautione pecuniae creditae non adiecit sibi praeter eam[8] pecuniam debitam sibi ex causa iudicati: quaero, an integrae sint utraeque Lucio Titio petitiones. Paulus respondit nihil proponi, cur non sint integrae.

30 *Scaevola libro primo responsorum* Servus effectus non idcirco, quod postea indulgentia principali libertatem consecutus est, redisse dicitur in obligationem creditorum.

31 *Marcianus libro secundo fideicommissorum* Non solum stipulationes impossibili condicioni adplicatae nullius momenti sunt, sed etiam ceteri quoque contractus, veluti emptiones locationes, impossibili condicione interposita aeque nullius momenti sunt, quia in ea re, quae ex duorum pluriumve consensu agitur, omnium voluntas spectetur, quorum procul dubio in huiusmodi actu talis cogitatio est, ut nihil agi existiment adposita ea condicione, quam sciant esse impossibilem.

32 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Cum ex uno delicto plures nascuntur actiones, sicut evenit, cum arbores furtim caesae dicuntur, omnibus experiri permitti post magnas varietates optinuit.

33 *Paulus libro tertio decretorum* Constitutionibus, quibus ostenditur heredes poena non teneri, placuit, si vivus conventus fuerat, etiam poenae persecutionem transmissam videri, quasi lite contestata cum[9] mortuo.

34 *Idem libro singulari de[10] concurrentibus actionibus* Qui servum alienum iniuriose verberat, ex uno facto incidit et in Aquiliam et in actionem iniuriarum: iniuria enim ex affectu fit, damnum ex culpa et ideo possunt utraeque competere. sed quidam altera electa alteram consumi. alii per legis Aquiliae actionem iniuriarum consumi, quoniam desiit bonum et aequum esse condemnari eum, qui aestimationem praestitit: sed si ante iniuriarum actum esset, teneri eum ex lege Aquilia. sed et haec sententia per praetorem inhibenda est, nisi in id, quod amplius ex lege Aquilia competit, agatur. rationabilius itaque est eam admitti sententiam, ut liceat ei quam voluerit actionem prius exercere, quod autem
1 amplius in altera est, etiam hoc[11] exsequi[12]. Si is, cui rem commodavero, eam subripuerit, tenebitur quidem et commodati actione et condictione, sed altera actio alteram peremit aut ipso iure aut per
2 exceptionem, quod est tutius. Hinc de colono responsum est, si aliquid ex fundo subtraxerit, teneri eum condictione et furti, quin etiam ex locato: et poena quidem furti non confunditur, illae autem

(1) interpellatus ipse *del.* (2) *exciderunt talia:* ceterum poena non committitur, si per debitorem non steterit, quo minus ea die solveret (3) dari F^2 (4) *ad pr. cf. D.* 12, 1, 12 (5) si *ins.* F^2 (6) condicticio F (7) eiusdem F^2 (8) non adiecit praeterea *scr.* (9) cum S, eu F^a, eo F^b (10) de *om.* F (11) hoc] postea *scr.* (12) consequi F^2

inter se miscentur. et hoc in legis Aquiliae actione dicitur, si tibi commodavero vestimenta et tu ea ruperis: utraeque enim actiones rei persecutionem continent. et quidem post legis Aquiliae actionem utique commodati finietur: post commodati an Aquiliae remaneat in eo, quod in repetitione triginta dierum amplius est, dubitatur: sed verius est remanere, quia simplo accedit: et[1] simplo subducto locum non habet.

35 *Idem libro primo ad edictum praetoris*[2] In honorariis actionibus sic esse definiendum Cassius ait, ut quae rei persecutionem habeant, hae etiam post annum darentur, ceterae intra annum. honorariae autem, quae post annum non dantur, nec in heredem dandae sunt, ut tamen lucrum ei extorqueatur, sicut fit in actione[3] doli mali et interdicto unde vi et similibus. illae autem rei persecutionem continent, quibus persequimur quod ex patrimonio nobis abest, ut cum agimus cum bonorum possessore debitoris nostri, item Publiciana, quae ad exemplum vindicationis datur. sed cum rescissa usucapione redditur, anno finitur, quia contra ius civile datur.
1 In duumviros et rem publicam etiam post annum actio datur ex contractu magistratuum municipalium.

36 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Cessat ignominia in condictionibus, quamvis ex famosis causis pendeant.

37 *Idem libro quarto ad edictum praetoris*[4] Actionis verbo continetur in rem, in personam: directa, utilis: praeiudicium, sicut ait Pomponius: stipulationes etiam, quae praetoriae sunt, quia actionum instar obtinent, ut damni infecti, legatorum et si quae similes sunt. interdicta quoque actionis verbo
1 continentur. Mixtae sunt actiones, in quibus uterque actor est, ut puta finium regundorum, familiae erciscundae, communi dividundo, interdictum uti possidetis, utrubi.

38 *Paulus libro tertio ad edictum* Non figura litterarum, sed oratione, quam exprimunt litterae, obligamur, quatenus placuit non minus valere, quod scriptura, quam quod vocibus lingua figuratis significaretur.

39 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Filius familias ex omnibus causis tamquam pater familias obligatur et ob id agi cum eo tamquam cum patre familias potest.

40 *Paulus libro undecimo ad edictum* Hereditariarum actionum loco habentur et legata, quamvis ab herede coeperint.

41 *Idem libro vicensimo secundo ad edictum* Quotiens lex obligationem introducit, nisi si nominatim caverit, ut sola ea actione utamur, etiam ve-
1 teres eo nomine actiones competere. Si ex eodem facto duae competant actiones, postea iudicis potius[5] partes esse, ut quo plus sit in reliqua actione, id actor ferat, si tantundem aut minus, id[6] consequatur.

42 *Ulpianus libro vicesimo primo ad edictum* Is, cui sub condicione legatum est, pendente condicione non est creditor, sed tunc, cum exstiterit condicio, quamvis eum, qui stipulatus est sub condicione, placet etiam pendente condicione creditorem esse.
1 Creditores eos accipere debemus, qui aliquam actionem vel civilem habent, sic tamen, ne exceptione submoveantur, vel honorariam actionem, vel in factum.

43 [7]*Paulus libro septuagensimo secundo ad edictum* Obligari potest pater familias suae potestatis pubes[8] compos mentis: pupillus sine tutoris auctoritate non obligatur iure civili: servus autem ex contractibus non obligatur.

44 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum praetoris*[4] Obligationum fere quattuor causae sunt: aut enim dies in iis est aut condicio aut modus aut
1 accessio. Circa diem duplex inspectio est: nam vel ex die incipit obligatio aut confertur in diem. ex die veluti 'kalendis Martiis dare spondes'? cuius natura haec est, ut ante diem non exigatur. ad diem autem 'usque ad kalendas dare spondes'? placet autem[9] ad tempus obligationem constitui non posse non magis quam legatum: nam quod alicui deberi coepit, certis modis desinit deberi[10]. plane post tempus stipulator vel pacti conventi vel doli mali exceptione summoveri poterit. sic et in tradendo si quis dixerit se solum sine superficie tradere, nihil proficit, quo minus et superficies transeat,
2 quae natura solo cohaeret. Condicio vero efficax est, quae in constituenda obligatione inseritur, non quae post perfectam eam ponitur, veluti 'centum 'dare spondes, nisi navis ex Asia venerit'[11]? sed hoc casu existente condicione locus erit exceptioni pacti
3 conventi vel doli mali. Modus obligationis est, cum stipulamur decem aut hominem: nam alterius solutio totam obligationem interemit nec alter[12] peti
4 potest, utique quamdiu utrumque est. Accessio vero in obligatione aut personae aut rei fit. personae, cum mihi aut Titio stipulor. rei, cum mihi decem aut Titio hominem stipulor: ubi quaeritur, an
5 ipso iure fiat liberatio homine soluto Titio. Si ita stipulatus sim: 'si fundum non dederis, centum 'dare spondes'? sola centum in stipulatione sunt, in
6 exsolutione fundus. Sed si navem fieri stipulatus sum et, si non feceris, centum, videndum, utrum duae stipulationes sint, pura et condicionalis, et existens sequentis condicio non tollat priorem? an vero transferat in se et quasi novatio prioris fiat? quod magis verum est.

45 *Idem libro quinto ad Plautium* Is, qui ex stipulatu Stichum debeat, si eum ante moram manumiserit et is, priusquam super eo promissor conveniretur, decesserit, non tenetur: non enim per eum stetisse videtur, quo minus eum praestaret.

46 *Idem libro septimo ad Plautium* Furiosus et pupillus, ubi ex re actio venit, obligantur etiam sine curatore vel tutoris auctoritate, veluti si communem fundum habeo cum his et aliquid in eum impendero vel damnum in eo pupillus dederit: nam iudicio communi dividundo obligabuntur.

47 *Idem ex libro quarto decimo ad Plautium* Arrianus ait multum interesse, quaeras, utrum aliquis obligetur an aliquis liberetur: ubi de obligando quaeritur, propensiores esse debere nos, si habeamus occasionem, ad negandum: ubi de liberando, ex diverso, ut facilior sis[13] ad liberationem.

48 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* In quibuscumque negotiis sermone opus non est sufficiente consensu, iis etiam surdus intervenire potest, quia potest intellegere et consentire, veluti in locationibus conductionibus, emptionibus[14] et ceteris.

49 *Idem libro octavo decimo ad Plautium* Ex contractibus venientes actiones in heredes dantur, licet delictum quoque versetur, veluti cum tutor in tutela gerenda dolo fecerit aut is apud quem depositum est[15]: quo casu etiam cum filius familias aut servus quid tale commisit, de peculio actio datur, non noxalis.

50 *Pomponius libro septimo ex Plautio* Quod quis aliquo anno dare promittit aut dare damnatur, ei potestas est quolibet eius anni die dandi.

51 [16]*Celsus libro tertio digestorum* Nihil aliud est actio quam ius quod sibi debeatur, iudicio persequendi.

52 *Modestinus libro secundo regularum* Obligamur aut re aut verbis aut simul utroque aut con-

(1) et *del.* (2) praetoris *del.* F^2 (3) actionem *F* (4) praetoris *del.* F^2 (5) postea iudicis potius] postea iudicantis *scr.* (6) id] nihil *Cuiacius* (7) *cf. D.* 50, 12, 2, 1 (8) pubes *del.* (*cf. D.* 50, 12, 2, 1) (9) etiam F^1 (10) desint debere *F* (11) *sic ordina:* inseritur, veluti 'centum dare spondes, nisi navis ex Asia venerit': non quae post perfectam eam ponitur (12) alterum *S* (13) ex diverso faciliores *scr.* (14) venditionibus *ins.* (15) circa id quod depositum est *ins.* (*similiter van de Water*) (16) *cf. Inst.* 4, 6 *pr.*

sensu aut lege aut iure honorario aut necessitate
1 aut ex peccato. Re obligamur, cum res ipsa in-
2 tercedit. Verbis, cum praecedit interrogatio et
3 sequitur congruens responsio. Re et verbis pa-
riter obligamur, cum et res interrogationi intercedit,
4 consentientes in aliquam rem. Ex consensu
obligari necessario ex voluntate nostra videmur.
5 Lege obligamur, cum obtemperantes legibus ali-
quid secundum praeceptum legis aut[1] contra facimus.
6 Iure honorario obligamur ex his, quae edicto
perpetuo vel[2] magistratu fieri praecipiuntur vel fieri
7 prohibentur. Necessitate obligantur, quibus non
licet aliud facere quam quod praeceptum est: quod
8 evenit in necessario herede. Ex peccato obliga-
mur, cum in facto quaestionis summa constitit.
9 Etiam nudus consensus[3] sufficit obligationi, quam-
10 vis verbis hoc exprimi possit. Sed et nutu solo
pleraque consistunt.

53 *Idem libro tertio regularum* Plura delicta in
una re plures admittunt actiones, sed non posse
omnibus uti probatum est: nam si ex una obliga-
tione plures actiones nascantur, una tantummodo,
1 non omnibus utendum est. Cum generaliter adici-
mus 'eive, ad quem ea res pertinebit', et adrogantis[4]
et eorum, qui iure nobis succedunt, personas com-
prehendimus.

54 *Idem libro quinto regularum* Contractus imaginarii etiam in emptionibus iuris vinculum non optinent, cum fides[5] facti simulatur non intercedente veritate.

55 *Iavolenus libro duodecimo epistularum* In omnibus rebus, quae dominium transferunt, concurrat oportet affectus ex utraque parte contrahentium: nam sive ea venditio sive donatio sive conductio sive quaelibet alia causa contrahendi fuit, nisi animus utriusque consentit, perduci ad effectum id[6] quod inchoatur non potest.

56 *Pomponius libro vicesimo ad Quintum Mucium* Quaecumque actiones servi mei nomine mihi coeperunt competere vel ex duodecim tabulis vel ex lege Aquilia vel iniuriarum vel furti, eaedem durant, etiamsi servus postea vel manumissus vel alienatus vel mortuus fuerit. sed et condictio ex furtiva causa competit, nisi si nactus possessionem servi aut alienavero aut manumissero eum.

57 *Idem libro trigesimo sexto ad Quintum Mucium* In omnibus negotiis contrahendis, sive bona fide sint sive non sint, si error aliquis intervenit, ut aliud sentiat puta qui emit aut qui conducit, aliud qui cum his contrahit, nihil valet quod acti sit. et idem in societate quoque coeunda respondendum est, ut, si dissentiant aliud alio existimante, nihil[7] valet ea societas, quae in consensu consistit.

58 (59) [8]*Licinnius Rufinus libro octavo regularum* Pupillus mutuam pecuniam accipiendo ne quidem iure naturali obligatur.

59 (58) *Callistratus libro primo edicti monitorii* Sciendum est ex omnibus causis lites contestatas et in heredem similesque personas transire.

60[9] *Ulpianus libro septimo decimo[10] ad edictum* Numquam actiones poenales de eadem pecunia concurrentes alia aliam consumit.

61 *Scaevola libro vicensimo octavo digestorum*
Procurator Seii admisit[11] subscriptionem ad argen-
tarium vascularium in verba infra scripta: *Λούκιος
Καλάνδιος ἐπέγνων, καθὼς προγέγραπται· ἐστὶν λοιπὰ
παρ᾽ ἡμῖν, ὀφειλόμενα τῷ δεῖνι, τόσα*[12]: quaero, an
Gaium Seium obligare potuit. respondit Seium, si
alioquin obligatus non esset, non propter quod ea[13]
scriptura quae proponeretur interposita sit, obliga-
1 tum esse. Seia, cum salarium constituere vellet,
ita epistulam emisit: 'Lucio Titio salutem. Si in
'eodem animo et eadem affectione circa me es, quo
'semper fuisti, ex continenti acceptis litteris meis
'distracta re tua veni[14] hoc: tibi quamdiu vivam
'praestabo annuos decem. scio enim quia valde me
'bene ames'. quaero, cum et rem suam distraxerit
Lucius Titius et ad eam profectus sit et ex eo cum
ea sit, an ei ex his epistulis salarium annuum de-
beatur. respondit ex personis causisque eum[15] cuius
notio sit aestimaturum, an actio danda sit.

LIBER QUADRAGESIMUS QUINTUS.

I[16].

DE VERBORUM OBLIGATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro quadragesimo octavo ad Sabi-
num* Stipulatio non potest confici nisi utroque lo-
quente: et ideo neque mutus neque surdus neque
infans stipulationem contrahere possunt: nec absens
quidem, quoniam exaudire invicem debent. si quis
igitur ex his vult stipulari, per servum praesentem
stipuletur, et adquiret ei ex stipulatu actionem. item
si quis obligari velit, iubeat et erit quod iussu obli-
1 gatus. Qui praesens interrogavit, si antequam
sibi responderetur discessit, inutilem efficit stipula-
tionem: sin vero praesens interrogavit, mox discessit
et reverso responsum est, obligat: intervallum enim
2 medium[17] non vitiavit obligationem. Si quis ita
interroget[18] 'dabis'? responderit 'quid ni?', et is uti-
que in ea causa est, ut obligetur: contra si sine
verbis adnuisset. non tantum autem civiliter, sed
nec naturaliter obligatur, qui ita adnuit: et ideo
recte dictum est non obligari pro eo nec fideiusso-
3 rem quidem. Si quis simpliciter interrogatus
responderit: 'si illud factum erit, dabo', non obli-
gari eum constat: aut si ita interrogatus: 'intra
'kalendas quintas'? responderit: 'dabo idibus', aeque
non obligatur: non enim sic respondit, ut interro-
gatus est. et versa vice si interrogatus fuerit sub
condicione, responderit pure, dicendum erit eum non
obligari. cum adicit aliquid vel detrahit obligationi,
semper probandum est vitiatam esse obligationem,

(1) non obtemperantes *ins.* (2) a *ins. Hal.* (3) consus *F* (4) *sic Schultingius cum B*, adrogatio *F*[1], adrogati *F*[2] (5) fides] species *scr.* (6) in *F* (7) valeat: nam *similiave ins.* (8) *l.* 58. 59 *sic collocant B, invertit eas F*[2], *om. l.* 58 *F*[1] (9) = *D.* 50, 17, 130; *cf. Inst.* 4, 9, 1 *fin.* (10) octavo decimo *D. l. gem.* (11) misit *S* (12) *id est*: L. Calendius adgnovi sic ut supra scriptum est: sunt reliqua apud nos quae illi debentur tot. (13) propterea quod *S* (14) venit *F* (15) cum *F*

(16) *Sab.* 1...59. 61...66; *Ed.* 60. 67...114; *Pap.* 115...121. 123...141; *App.* 122.—*Bas.* 43, 1.—*Cf. Cod.* 8, 38 (17) modicum *dett.* (18) interroganti *scr.*

nisi stipulatori diversitas responsionis ilico placuerit:
tunc enim alia stipulatio contracta esse videtur.
4 Si stipulanti mihi 'decem' tu 'viginti' respondeas,
non esse contractam obligationem nisi in decem
constat. ex contrario quoque si me 'viginti' inter-
rogante tu 'decem' respondeas, obligatio nisi in de-
cem non erit contracta: licet enim oportet con-
gruere summam, attamen manifestissimum est viginti
5 et decem inesse. Sed si mihi Pamphilum stipu-
lanti tu Pamphilum et Stichum spoponderis, Stichi
adiectionem pro supervacuo habendam puto: nam si
tot sunt stipulationes, quot corpora, duae sunt quo-
dammodo stipulationes, una utilis, alia inutilis, ne-
6 que vitiatur utilis per hanc inutilem. Eadem an
alia lingua respondeatur, nihil interest. proinde si
quis Latine interrogaverit, respondeatur ei Graece,
dummodo congruenter respondeatur, obligatio con-
stituta est: idem per contrarium. sed utrum hoc
usque ad Graecum sermonem tantum protrahimus
an vero et ad alium, Poenum forte vel Assyrium vel
cuius alterius linguae, dubitari potest. et scriptura
Sabini, sed et verum patitur, ut omnis sermo con-
tineat verborum obligationem, ita tamen, ut uterque
alterius linguam intellegat sive per se sive per verum
interpretem.

2 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Stipu-
lationum quaedam in dando, quaedam in faciendo
1 consistunt. Et harum omnium quaedam partium
praestationem recipiunt, veluti cum decem dari sti-
pulamur: quaedam non recipiunt, ut in his, quae
natura divisionem non admittunt, veluti cum viam
iter actum stipulamur: quaedam partis quidem da-
tionem natura recipiunt, sed nisi tota dantur, stipu-
lationi satis non fit, veluti cum hominem generaliter
stipulor aut lancem aut quodlibet vas: nam si Stichi
pars soluta sit, nondum in ulla parte stipulationis
liberatio nata est, sed aut statim repeti potest aut
in pendenti est, donec alius detur. eiusdem con-
dicionis est haec stipulatio: 'Stichum aut Pamphilum
2 'dari'? Ex his igitur stipulationibus ne heredes
quidem pro parte solvendo liberari possunt, quamdiu
non eandem rem omnes dederint: non enim ex per-
sona heredum condicio obligationis immutatur. et
ideo si divisionem res promissa non recipit, veluti
via, heredes promissoris singuli in solidum tenentur:
sed quo casu unus ex heredibus solidum praestiterit,
repetitionem habebit a coherede familiae erciscundae
iudicio. ex quo quidem accidere Pomponius ait, ut
et stipulatoris viae vel itineris heredes singuli in so-
lidum habeant actionem: sed quidam hoc casu ex-
tingui stipulationem putant, quia per singulos adquiri
servitus non potest: sed non facit inutilem stipula-
3 tionem difficultas praestationis. Si tamen homi-
nem stipulatus cum uno ex heredibus promissoris[1]
egero, pars dumtaxat ceterorum obligationi supererit,
ut et solvi potest. idemque est, si uni ex heredibus
4 accepto latum sit. Idemque est in ipso promis-
sore et fideiussoribus eius, quod diximus in heredibus.
5 Item si in facto sit stipulatio, veluti si ita stipu-
latus fuero: 'per te non fieri neque per heredem
'tuum, quo minus mihi ire agere liceat'? et unus ex
pluribus heredibus prohibuerit, tenentur quidem et
coheredes eius, sed familiae erciscundae iudicio ab
eo repetent quod praestiterint. hoc et Iulianus et
6 Pomponius probant. Contra autem si stipulator
decesserit, qui stipulatus erat sibi heredique suo[2]
agere licere, et unus ex heredibus eius prohibeatur,
interesse dicemus, utrum in solidum committatur
stipulatio an pro parte eius, qui prohibitus est.
nam si poena stipulationi adiecta sit, in solidum
committetur, sed qui non sunt prohibiti, doli mali
exceptione summovebuntur: si vero poena nulla po-
sita sit, tunc pro parte eius tantum qui prohibitus
est committetur stipulatio.

3 *Ulpianus libro quadragensimo nono ad Sabi-
num* Idem iuris est et in illa stipulatione: 'mihi
1 'heredique meo habere licere'? Sed haec diffe-
rentia illam habet rationem, quod, ubi unus ex here-
dibus prohibetur, non potest coheres ex stipulatu
agere, cuius nihil interest, nisi poena subiecta sit:
nam poena subiecta efficit, ut omnibus committatur,
quia hic non quaerimus, cuius intersit. enimvero
ubi unus ex heredibus prohibet, omnes tenentur he-
redes: interest enim prohibiti a nemine prohiberi.

4 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Eadem
dicemus et si dolum abesse a te heredeque tuo
stipulatus sim et aut promissor aut stipulator pluri-
1 bus heredibus relictis decesserit. Cato libro quinto
decimo scribit poena certae pecuniae promissa, si
quid aliter factum sit, mortuo promissore si ex plu-
ribus heredibus unus contra quam cautum sit fecerit,
aut ab omnibus heredibus poenam committi pro
portione hereditaria aut ab uno pro portione sua:
ab omnibus, si id factum, de quo cautum est, indi-
viduum sit, veluti 'iter fieri', quia quod in partes
dividi non potest, ab omnibus quodammodo factum
videretur: at si de eo cautum sit, quod divisionem
recipiat, veluti 'amplius non agi', tum eum heredem,
qui adversus ea fecit, pro portione sua solum poenam
committere. differentiae hanc esse rationem, quod
in priore casu omnes commisisse videntur, quod
nisi in solidum peccari non poterit, [3]illam stipula-
tionem 'per te non fieri, quo minus mihi ire agere
'liceat?' sed videamus, ne non idem hic sit, sed
magis idem, quod in illa stipulatione 'Titium here-
'demque eius ratum habiturum': nam hac stipulatione
et solus tenebitur, qui non habuerit ratum, et solus
aget, a quo fuerit petitum: idque et Marcello vide-
tur, quamvis ipse dominus pro parte ratum habere
2 non potest. Si is, qui duplam stipulatus est, de-
cesserit pluribus heredibus relictis, unusquisque ob
evictionem suae partis pro portione sua habebit
actionem. idemque est in stipulatione quoque fruc-
tuaria et damni infecti et ex operis novi nuntiatione:
restitui tamen opus ex operis novi nuntiatione pro
parte non potest. haec utilitatis causa ex parte stipu-
latorum recepta sunt: ipsi autem promissori pro parte
neque restitutio neque defensio contingere potest.

5 [4] *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum*
Stipulationum aliae iudiciales sunt, aliae praetoriae,
aliae conventionales, aliae communes praetoriae et
iudiciales. iudiciales sunt dumtaxat, quae a mero
iudicis officio proficiscuntur, veluti de dolo cautio:
praetoriae, quae a mero praetoris officio proficis-
cuntur, veluti damni infecti. praetorias autem stipu-
lationes sic audiri oportet, ut in his contineantur
etiam aediliciae: nam et hae ab iurisdictione veniunt.
conventionales sunt, quae ex conventione reorum
fiunt, quarum totidem genera sunt, quot paene dixe-
rim rerum contrahendarum: nam et ob ipsam ver-
borum obligationem fiunt et pendent ex negotio
contracto. communes sunt stipulationes veluti rem
salvam fore pupilli: nam et praetor iubet rem salvam
fore pupillo caveri et interdum iudex, si aliter ex-
pediri haec res non potest: item duplae stipulatio
1 venit ab iudice aut ab aedilis edicto. Stipulatio
autem est verborum conceptio, quibus is qui inter-
rogatur daturum facturumve se quod interrogatus
2 est responderit. Satis acceptio est stipulatio,
quae ita obligat promissorem, ut adpromissores quo-
que ab eo accipiantur, id est qui idem promittunt.
3 Satis autem accipere dictum est eodem modo,
quo satis facere: nam quia id, quo quis contentus
erat, ei praestabatur, satis fieri dictum est: et simi-
liter quia tales, quibus contentus quis futurus esset,
ita dabantur, ut verbis obligarentur, satis accipi
3a dictum est. Si sortem promiseris et, si ea so-
luta non esset, poenam: etiamsi unus ex heredibus
tuis portionem suam ex sorte solverit, nihilo minus
poenam committet, donec portio coheredis solvatur[5].

(1) promissuris *F* (2) ire *ins. edd.* (3) similemque esse huic *similiave ins.* (4) *ad pr. cf. Inst.* 3, 18 *pr.* — § 4

(5) ex sorte solverit nec portio coheredis solvatur, nihilo minus poenam committet *scr.*

4 Idemque est de poena ex compromisso, si unus paruerit, alter non paruerit sententiae iudicis: sed a coherede ei satisfieri debet. nec enim aliud in his stipulationibus sine iniuria stipulatoris constitui potest.

6 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Is, cui bonis interdictum est, stipulando sibi adquirit, tradere vero non potest vel promittendo obligari: et ideo nec fideiussor pro eo intervenire poterit, sicut nec pro furioso.

7 *Idem libro sexto ad Sabinum* Impossibilis condicio cum in faciendum concipitur, stipulationibus obstat: aliter atque si talis condicio inseratur stipulationi 'si in caelum non ascenderit'[1]: nam[2] utilis et praesens est et pecuniam creditam continet.

8 *Paulus libro secundo ad Sabinum* In illa stipulatione: 'si kalendis Stichum non dederis, decem dare spondes?' mortuo homine quaeritur, an statim ante kalendas agi possit. Sabinus Proculus exspectandum diem actori putant, quod est verius: tota enim obligatio sub condicione et in diem collata est et licet ad condicionem committi videatur, dies tamen superest. sed cum eo, qui ita promisit: 'si intra kalendas digito caelum non tetigerit', agi protinus potest. haec et Marcellus probat.

9 *Pomponius libro secundo ad Sabinum* Si Titius et Seius separatim ita stipulati essent: 'fundum illum, si illi non dederis, mihi dare spondes?', finem dandi alteri fore, quoad iudicium acciperetur, et ideo occupantis fore actionem.

10 *Idem libro tertio ad Sabinum* Hoc iure utimur, ut ex hac stipulatione: 'si Lucius Titius ante kalendas Maias in Italiam non venerit, decem dare spondes?' non ante peti quicquam possit, quam exploratum sit ante eam diem in Italiam venire Titium non posse neque venisse[3], sive vivo sive mortuo id acciderit.

11 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Filius dum in civitate est si stipuletur, patri reverso ab hostibus videtur adquisisse.

12 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si ita stipulatus fuero: 'decem aut quinque dari spondes?', quinque debentur: et si ita: 'kalendis Ianuariis vel Februariis dari spondes?', perinde est, quasi 'kalendis Februariis' stipulatus sim.

13 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Qui 'ante kalendas proximas' stipuletur, similis est ei, qui 'kalendis' stipulatur.

14 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Si ita stipulatus essem abs te 'domum aedificari?' vel[4] heredem meum damnavero insulam aedificare, Celso placet non ante agi posse ex ea causa, quam tempus praeterisset, quo insula aedificari posset: nec fideiussores dati ante diem[5] tenebuntur:

15 *Idem libro vicensimo septimo ad Sabinum* et ideo haesitatur, si aliqua pars insulae facta sit, deinde incendio consumpta sit, an integrum tempus computandum sit rursus ad aedificandam insulam an vero reliquum dumtaxat exspectandum quod deerat. et verius est, ut[6] integrum ei detur.

16 *Idem libro sexto ad Sabinum* Si Stichum aut Pamphilum mihi debeas et alter ex eis meus factus sit ex aliqua causa, reliquum[7] debetur mihi a te.
1 Stipulatio huiusmodi 'in annos singulos' una est et incerta et perpetua, non quemadmodum simile legatum morte legatarii finiretur.

17 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad Sabinum* Stipulatio non valet in rei promittendi arbitrium collata condicione.

18 *Pomponius libro decimo ad Sabinum* Qui bis idem promittit, ipso[8] iure amplius quam semel non tenetur.

19 *Idem libro quinto decimo ad Sabinum* Si stipulatio facta fuerit: 'si culpa tua divortium factum fuerit, dari?', nulla stipulatio est, quia contenti esse debemus poenis legum comprehensis: nisi si et stipulatio tantundem habeat poenae, quanta lege sit comprehensa.

20 *Ulpianus libro trigesimo quarto ad Sabinum* Huiusmodi stipulationes non sunt inutiles: 'quod tibi Titius debet, cum debitor esse desierit, dare spondes?' nam valet stipulatio quasi sub quavis alia condicione concepta.

21 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Si divortio facto ea, quae nihil in dote habeat, dotis nomine centum dari stipuletur, vel quae centum dumtaxat habeat, ducenta dotis nomine dari stipuletur: Proculus ait, si ducenta stipuletur quae centum habeat, sine dubio centum quidem in obligationem venire, alia autem centum actione de dote deberi. dicendum itaque est, etiamsi nihil sit in dote, centum tamen venire in stipulationem[9], sicuti, cum filiae vel matri vel sorori vel alii cuilibet dotis nomine legaretur, utile legatum esset.

22 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si id quod aurum putabam, cum aes esset, stipulatus de te fuero, teneberis mihi huius aeris nomine, quoniam in corpore consenserimus: sed ex doli mali clausula tecum agam, si sciens me fefelleris.

23 *Pomponius libro nono*[10] *ad Sabinum* Si ex legati causa aut ex stipulatu hominem certum mihi debeas, non aliter post mortem eius tenearis mihi, quam si per te steterit, quo minus vivo eo[11] eum mihi dares: quod ita fit, si aut interpellatus non dedisti aut occidisti eum.

24 *Paulus libro nono ad Sabinum* Sed si ex stipulatu Stichum debeat pupillus, non videbitur per eum mora fieri, ut mortuo eo teneatur, nisi si tutore auctore aut solus tutor interpelletur.

25 *Pomponius libro vicesimo ad Sabinum* Si dari stipuler id quod mihi iam ex stipulatu debeatur, cuius stipulationis nomine exceptione tutus sit promissor, obligabitur ex posteriore stipulatione, quia superior quasi nulla sit exceptione obstante.

26 *Ulpianus libro quadragesimo secundo ad Sabinum* Generaliter novimus turpes stipulationes nullius esse momenti:

27 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* veluti si quis homicidium vel sacrilegium se facturum promittat. sed et officio quoque praetoris continetur ex huiusmodi obligationibus actionem de-
1 negari. Si stipulatus hoc modo fuero: 'si intra biennium Capitolium non ascenderis, dari?', non nisi praeterito biennio recte petam.

28 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Si rem tradi stipulamur, non intellegimur proprietatem eius dari stipulatori[12], sed tantum tradi.

29 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad Sabinum* Scire debemus in stipulationibus tot esse stipulationes, quot summae sunt, totque esse stipulationes, quot species sunt. secundum quod evenit, ut mixta una summa vel specie, quae non fuit in praecedenti stipulatione, non fiat novatio, sed efficit duas esse stipulationes. quamvis autem placuerit tot esse stipulationes, quot summae, totque esse stipulationes[13] quot res: tamen si pecuniam quis, quae in conspectu est, stipulatus sit, vel acervum pecuniae, non tot sunt[14] stipulationes, quot nummorum corpora, sed una stipulatio: nam per singulos denarios singulas esse stipulationes absurdum est. stipulationem quoque legatorum constat unam esse, quamvis plura corpora sint vel plura legata. sed et familiae vel omnium servorum stipulatio una est. itemque quadrigae aut lecticariorum stipulatio una est. at si quis illud et illud stipulatus sit, tot stipulationes
1 sunt, quot corpora. Si a fure hominem sim stipulatus, quaesitum est, an stipulatio valeat. movet quaestionem, quod stipulatus hominem plerumque

(1) ascenderis *Hal.* (2) hic *ins.* F^2 (3) venisse] interesse *scr.* (4) si *ins* F^2 (5) diem *del.* (6) in *ins.* F^2 (7) reliquus *edd.* (8) ideo F^1 (9) stipulatione *F*

(10) *in numero errorem esse vidit Cuiacius* (11) vivo eo] vivum *scr.* (12) stipulari *scr.* (13) quot summae totque esse stipulationes *del.* (14) sint *F*

meum videor: non valet autem huiusmodi stipulatio, ubi quis rem suam stipulatus est. et constat, si quidem ita stipulatus sim: 'quod ex causa condictio'nis dare facere[1] oportet?', stipulationem valere: si vero hominem dari stipulatus fuero, nullius momenti esse stipulationem. quod si postea sine mora decessisse proponatur servus, non teneri furem condictione Marcellus ait: quamdiu enim vivit, condici poterit, at si decessisse proponatur, in ea condicione est, ut evanescat condictio propter stipulationem.

30 *Idem libro quadragesimo septimo ad Sabinum* Sciendum est generaliter, quod si quis se scripserit fideiussisse, videri omnia sollemniter acta.

31 *Pomponius libro vicesimo quarto ad Sabinum* Si rem meam sub condicione stipuler, utilis est stipulatio, si condicionis existentis tempore mea non sit.

32 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Si in nomine servi, quem stipularemur dari, erratum fuisset, cum de corpore constitisset, placet stipulationem valere.

33 *Pomponius libro vicensimo quinto ad Sabinum* Si Stichus certo die dari promissus ante diem moriatur, non tenetur promissor.

34 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Multum interest, utrum ego stipuler rem, cuius commercium habere non possum, an quis promittat: si stipuler rem, cuius commercium non habeo, inutilem esse stipulationem placet: si quis promittat, cuius non commercium[2] habet, ipsi nocere, non mihi.

35 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Si stipulor, ut id fiat, quod natura fieri non concedit, non magis obligatio consistit, quam cum stipulor ut detur quod dari non potest: nisi per quem stetit, quo
1 minus facere id possit. Item quod leges fieri prohibent, si perpetuam causam servaturum est, cessat obligatio, veluti si sororem nupturam sibi aliquis stipuletur: quamquam etiamsi non sit perpetua causa, ut reccidit[3] in sorore adoptiva, idem dicendum sit,
2 quia statim contra mores sit. Si in locando conducendo, vendendo emendo ad interrogationem quis non responderit, si tamen consentitur in id, quod responsum[4] est, valet quod actum est, quia hi contractus non tam verbis quam consensu confirmantur.

36 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Si quis, cum aliter eum convenisset obligari, aliter per machinationem obligatus est, erit quidem suptilitate[5] iuris obstrictus, sed doli exceptione uti potest: quia enim per dolum obligatus est, competit ei exceptio. idem est et si nullus dolus intercessit stipulantis, sed ipsa res in se dolum habet: cum enim quis petat ex ea stipulatione, hoc ipso[6] dolo facit, quod petit.

37 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Si certos nummos, puta qui in arca sint, stipulatus sim et hi sine culpa promissoris perierint, nihil nobis debetur.

38[7] *Ulpianus libro quadragensimo nono ad Sabinum* Stipulatio ista: 'habere licere spondes?' hoc continet, ut liceat habere, nec per quemquam omnino fieri, quo minus nobis habere liceat. quae res facit, ut videatur reus promisisse per omnes futurum, ut tibi habere liceat: videtur igitur alienum factum promisisse, nemo autem alienum factum promittendo obligatur, et ita utimur. sed se obligat, ne ipse faciat, quo minus habere liceat: obligatur etiam, ne heres suus faciat vel quis ceterorum successorum
1 efficiat, ne habere liceat. Sed si quis promittat per alium non fieri, praeter heredem suum dicendum
2 est inutiliter eum promittere factum alienum. At si quis velit factum alienum promittere, poenam vel quanti ea res sit potest promittere. sed quatenus habere licere videbitur? si nemo controversiam faciat, hoc est neque ipse reus, neque heredes eius here-
3 dumve successores. Si quis forte non de proprietate, sed de possessione nuda controversiam fecerit vel de usu fructu vel de usu vel de quo alio iure eius, quod distractum est, palam est committi stipulationem: habere enim non licet ei, cui aliquid mi-
4 nuitur ex iure quod habuit. Quaesitum est, utrum propriam demum rem an et alienam promittere possit[8] habere licere. et magis est, ut et aliena[9] promitti possit: quae res ita effectum habebit, si propria esse promissoris coeperit. quare si perseveraverit aliena, dicendum erit stipulationem non committi, nisi poena adiecta sit, cum neque per eum neque
5 per successorem eius quicquam factum sit. Sicut autem ex parte rei successores eius cum ipso tenentur, ita etiam ex parte actoris[10] committitur stipulatio ipsi stipulatori ceterisque, quicumque ei succedunt, scilicet si rem ipsi[11] habere non licuerit. ceterum si alii habere non licuit, certo certius est non committi stipulationem, et nihil intererit, utrum ita stipuler 'habere licere' an 'mihi habere licere'.
6 Hi, qui sunt in aliena potestate, his, in quorum sunt potestate, habere licere stipulari possunt ea ratione, qua cetera quoque his possunt stipulari. sed si servus fuerit stipulatus sibi habere[12], quaesitum est, an recte stipulatus videatur. et ait Iulianus libro quinquagensimo secundo digestorum, si servus stipuletur sibi habere licere aut per se non fieri, quo minus habere stipulatori liceat, promittat: stipulatio, inquit, non committitur, quamvis auferri res ei et ipse[13] auferre eandem possit: non enim factum, sed ius in hac stipulatione vertitur. cum vero stipulatur per promissorem non fieri, quo minus sibi ire agere liceat, non ius stipulationis, inquit, sed factum versatur. sed videtur mihi, licet iuris verba contineat haec stipulatio 'habere licere', tamen sic esse accipiendam[14], ut in servo et in filio familias videatur actum esse de possessione retinenda aut non aufe-
7 renda et vires habeat stipulatio. Haec quoque stipulatio: 'possidere mihi licere spondes?' utilis est: quam stipulationem servus an possit utiliter in suam personam concipere, videamus. sed quamvis civili iure servus non possideat, tamen ad possessionem naturalem hoc referendum est, et ideo dubitari non
8 oportet, quin et servus recte ita stipuletur. Plane si 'tenere sibi licere' stipulatus sit servus, utilem esse stipulationem convenit: licet enim possidere civiliter non possint, tenere tamen eos nemo dubitat.
9 'Habere' dupliciter accipitur: nam et eum habere dicimus, qui rei dominus est et eum, qui dominus quidem non est, sed tenet: denique habere rem apud
10 nos depositam solemus dicere. Si quis ita stipulatus fuerit 'uti frui sibi licere', ad heredem ista
11 stipulatio non pertinet. Sed et si non addiderit 'sibi', non puto stipulationem de usu fructu ad he-
12 redem transire, eoque iure utimur. Sed si quis uti frui licere sibi heredique suo stipulatus sit, videamus, an heres ex stipulatu agere possit. et putem posse, licet diversi sint fructus: nam et si ire agere stipuletur sibi heredique suo licere, idem probaveri-
13 mus. Si quis dolum malum promissoris heredisque eius abesse velit, sufficere 'abesse afuturumque 'esse' stipulari: si vero de plurium dolo cavere velit, necessarium esse adici: 'cui rei dolus malus non 'abest, non afuerit, quanti ea res erit, tantam pecu-
14 'niam dari spondes?' Suae personae adiungere
15 quis heredis personam potest. Sed et adoptivi
16 patris persona coniungi poterit. Inter incertam certamque diem discrimen esse ex eo quoque apparet, quod certa die promissum vel statim dari potest: totum enim medium tempus ad solvendum liberum promissori relinquitur: at qui promisit 'si aliquid 'factum sit' vel 'cum aliquid factum sit', nisi cum id factum fuerit, dederit, non videbitur fecisse quod
17 promisit. Alteri stipulari nemo potest, praeter-

(1) te *ins.* (2) commercium non *dett.* (3) accidit *Hal.* (4) non *ins.* (5) *sic Pommersfeldensis*, suptilitati *F* (6) *sic S*, ipse *F* (7) *ad* § 17 *seq. cf. Inst.* 3, 19, 19. 20

(8) possis *scr.* (9) alienam *F* (10) auctoris *F*[2] (11) ipsis *edd.* (12) licere vel ire agere licere *ins.* (13) ipsa *F* (14) accipienda *scr.*

quam si servus domino, filius patri stipuletur: in-
ventae sunt enim huiusmodi obligationes ad hoc, ut
unusquisque sibi adquirat quod[1] sua interest: cete-
rum ut alii detur, nihil interest mea. plane si velim
hoc facere, poenam stipulari conveniet, ut, si ita
factum non sit, ut comprehensum est, committetur
stipulatio etiam ei, cuius nihil interest: poenam enim
cum stipulatur quis, non illud inspicitur, quid inter-
sit, sed quae sit quantitas quaeque condicio stipula-
18 tionis. In stipulationibus cum quaeritur, quid
actum sit, verba contra stipulatorem interpretanda
19 sunt. Eum, qui dicat: 'mihi decem et Titio
'decem', eadem decem, non alia decem dicere cre-
20 dendum est. Si stipuler alii, cum mea interesset,
videamus, an stipulatio committetur. et ait Marcellus
stipulationem valere in specie huiusmodi. is, qui
pupilli tutelam administrare coeperat, cessit admi-
nistratione contutori suo et stipulatus est rem pu-
pilli salvam fore. ait Marcellus posse defendi stipu-
lationem valere: interest enim stipulatoris fieri quod
stipulatus est, cum obligatus futurus esset pupillo,
21 si aliter res cesserit[2]. Si quis insulam facien-
dam promiserit aut conduxerit, deinde ab aliquo in-
sulam stipulatori fieri stipulatus sit: aut si quis, cum
promisisset Titio fundum Maevium daturum aut, si
is non dedisset, poenam se daturum, stipulatus a
Maevio fuerit fundum Titio datu iri: item si quis id
locaverit faciendum quod ipse conduxerit: constat
22 habere eum utilem ex locato actionem. Si quis
ergo stipulatus fuerit, [3]cum sua interesset ei dari,
23 in ea erit causa, ut valeat stipulatio. Unde et
si procuratori meo dari stipulatus sum, stipulatio
vires habebit: et si creditori meo, quia interest mea,
ne vel poena committatur vel praedia distrahantur,
24 quae pignori data erant. Si quis ita stipulatus
fuerit: 'illum sistas?', nulla causa est, cur non obli-
25 gatio constat. Aedem sacram vel locum religio-
sum aedificari stipulari possumus: alioquin nec ex
locato agere possumus.

39 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Dominus servo stipulando sibi adquirit: sed et pater filio, secundum quod leges permittunt.

40 *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum* Si filius meus servo meo stipuletur, adquiritur mihi.

41 *Ulpianus libro quinquagensimo ad Sabinum*
Eum, qui 'kalendis Ianuariis' stipulatur, si adiciat
'primis' vel 'proximis', nullam habere dubitationem
palam est: sed et si dicat 'secundis' vel 'tertiis' vel
quibus aliis, aeque dirimit quaestionem. si autem
non addat quibus Ianuariis, facti quaestionem indu-
cere, quid forte senserit, hoc est quid inter eos acti
sit (utique enim hoc sequimur quod actum est), eas-
que adsumemus. si autem non appareat, dicendum
est quod Sabinus, primas kalendas Ianuarias spec-
tandas. plane si ipsa die kalendarum quis stipu-
lationem interponat, quid sequemur? et puto actum
1 videri de sequentibus kalendis. Quotiens autem
in obligationibus dies non ponitur, praesenti die pe-
cunia debetur, nisi si locus adiectus spatium tem-
poris inducat, quo illo possit perveniri. verum dies
adiectus efficit, ne praesenti die pecunia debeatur:
ex quo apparet diei adiectionem pro reo esse, non
2 pro stipulatore. Idem in idibus etiam et nonis
probandum est et generaliter in omnibus diebus.

42[4] *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum* Qui 'hoc anno' aut 'hoc mense' dari stipulatus sit, nisi omnibus partibus praeteritis anni vel mensis non recte petet.

43 *Ulpianus libro quinquagensimo[5] ad Sabinum* Si quis arbitratu puta Lucii Titii restitui sibi stipulatus est, deinde ipse stipulator moram fecerit, quo minus arbitretur Titius: promissor quasi moram fecerit, non tenetur. quid ergo si ipse, qui arbitrari debuit, moram fecerit? magis probandum est a persona non esse recedendum eius, cuius arbitrium insertum est.

44 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Et ideo, si omnino non arbitretur, nihil valet stipulatio, adeo ut, etsi poena adiecta sit, ne ipsa quidem committatur.

45 *Ulpianus libro quinquagensimo ad Sabinum*
Quodcumque stipulatur is, qui in alterius potestate
est, pro eo habetur, ac si ipse esset stipulatus.
1 Sicuti cum morietur quis stipulari potest, ita
etiam hi, qui subiecti sunt alienae potestati, cum
2 morientur stipulari possunt. Si ita quis stipula-
tus sit: 'post mortem meam filiae meae dari?' vel
ita: 'post mortem filiae meae mihi dari?', utiliter
erit stipulatus: sed primo casu filiae utilis actio
3 competit, licet heres ei non existat. Non solum
ita stipulari possumus: 'cum morieris', sed etiam:
'si morieris': nam sicuti inter haec nihil interest
'cum veneris' aut 'si veneris', ita nec ibi interest 'si
4 'morieris' et 'cum morieris'. Filius patri dari
stipulari videtur, etsi hoc non adiciat.

46 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* 'Cen-
tensimis kalendis dari' utiliter stipulamur, quia
praesens obligatio est, in diem autem dilata solutio.
1 Id autem, quod in facto est, in mortis tempus
conferri non potest, veluti: 'cum morieris, Alexan-
2 'driam venire spondes?' Si ita stipulatus fuero
'cum volueris', quidam inutilem esse stipulationem
aiunt, alii ita inutilem, si antequam constituas,
3 morieris, quod verum est. Illam autem stipula-
tionem 'si volueris, dari?' inutilem esse constat.

47 *Ulpianus libro quinquagensimo ad Sabinum* Qui sic stipulatur: 'quod te mihi illis kalendis dare 'oportet, id dare spondes?' videtur non hodie stipulari, sed sua die, hoc est kalendis.

48 [6]*Ulpianus*[7] *libro vicensimo sexto ad edictum* Si decem 'cum petiero' dari fuero stipulatus, admonitionem magis quandam, quo celerius reddantur et quasi sine mora, quam condicionem habet stipulatio: et ideo licet decessero priusquam petiero, non videtur defecisse condicio.

49 *Paulus libro trigensimo septimo ad edictum*
Cum filius familias Stichum dari spoponderit et,
cum per eum staret, quo minus daret, decessit Sti-
chus, datur in patrem de peculio actio, quatenus
maneret filius ex stipulatu obligatus. at si pater in
mora fuit, non tenebitur filius, sed utilis actio in
patrem danda est. quae omnia et in fideiussoris
1 persona dicuntur. Si stipulatus sim 'per te non
'fieri, quo minus mihi ire agere liceat' et fideiusso-
rem accepero: si per fideiussorem steterit, neuter
2 tenetur, si per promissorem, uterque. In hac
stipulatione: 'neque per te neque per heredem tuum
'fieri?' per heredem videtur fieri, quamvis absit et
ignoret et ideo non facit, quod fieri ex stipulatu
oportet. non videtur autem per pupillum stetisse ex
3 huiusmodi stipulatione, si pupillus heres erit. Si
promissor hominis ante diem, in quem promisserat,
interpellatus sit et servus decesserit, non videtur per
eum stetisse.

50 *Ulpianus libro quinquagensimo ad edictum*
In illa stipulatione: 'per te non fieri?' non[8] hoc
significatur nihil te facturum, quo minus facere pos-
1 sis, sed curaturum, ut facere possis. Item stipu-
latione emptae hereditatis: 'quanta pecunia ad te
'pervenerit dolove malo tuo factum est eritve, quo
'minus perveniat' nemo dubitabit quin teneatur, qui
id egit, ne quid ad se perveniret.

51 *Idem libro quinquagensimo primo ad edictum* Is, qui alienum servum promisit, perducto eo ad libertatem ex stipulatu actione non tenetur: sufficit enim, si dolo culpave careat.

52 *Idem libro septimo disputationum* In con-

(1) quo *F* (2) si male alter res gesserit *scr.* (3) datu iri: sicut si quis id locaverit ... actionem, ita si quis alii dari stipulatus fuerit *scr.* (4) *cf. Inst.* 3, 19, 26 (5) quinquagensim *F* (6) *inter l.* 47 *et* 48 *interponit rubricam* ℞ *το B του* de verborum obligationibus ℞ F^1, *del.* F^2 (7) idem F^2 (8) non *del. Guarnerius*

ventionalibus stipulationibus contractui formam contrahentes dant. enimvero praetoriae stipulationes legem accipiunt de mente praetoris qui eas proposuit: denique praetoriis stipulationibus nihil immu-
1 tare licet neque addere neque detrahere. Si quis vacuam possessionem tradi promiserit, non nudum factum haec stipulatio continebit, sed causam bonorum.

53 *Iulianus libro sexto decimo digestorum* Stipulationes commodissimum est ita componere, ut, quaecumque specialiter comprehendi possint, contineantur, doli autem clausula ad ea pertineat, quae in praesentia occurrere non possint et ad incertos casus pertinent[1].

54 *Idem libro vicensimo secundo digestorum* In stipulationibus alias species, alias genera deducuntur. cum species stipulamur, necesse est inter dominos et inter heredes ita dividi stipulationem, ut partes corporum cuique debebuntur[2]. quotiens autem genera stipulamur, numero fit inter eos divisio: veluti cum Stichum et Pamphilum quis stipulatus duos heredes aequis partibus reliquit, necesse est utrique partem dimidiam Stichi et Pamphili deberi: si idem duos homines stipulatus fuisset, singuli homines he-
1 redibus eius deberentur. Operarum stipulatio similis est his stipulationibus, in quibus genera comprehenduntur: et ideo divisio eius stipulationis non in partes operarum, sed in numerum cedit. quod si unam operam servus communis stipulatus fuerit, necesse est utrique dominorum partem operae tantam, quantam in servo habuerit, petere. solutio autem eius obligationis expeditissima est, si aestimationem operae malit libertus offerre aut si consentiant patroni, ut is communiter operae edantur.

55 *Idem libro trigensimo sexto digestorum* Cum quis sibi aut Titio dari stipulatus est, soli Titio, non etiam successoribus eius recte solvitur.

56 *Idem libro quinquagensimo secundo digestorum* Eum, qui ita stipulatur: 'mihi et Titio decem dare 'spondes?' vero similius est semper una decem communiter sibi et Titio stipulari, sicuti qui legat Titio et Sempronio, non aliud intellegitur quam una de-
1 cem communiter duobus legare. 'Te et Titium 'heredem tuum decem daturum spondes?' Titii persona supervacua comprehensa est: sive enim solus heres exstiterit, in solidum tenebitur, sive pro parte, eodem modo, quo ceteri coheredes eius, obligabitur. et quamvis convenisse videatur, ne ab alio herede quam a Titio peteretur, tamen inutile pactum con-
2 ventum coheredibus eius erit. Qui sibi aut filio suo dari stipulatur, manifeste personam filii in hoc complectitur, ut ei recte solvatur: neque interest, sibi aut extraneo cuilibet, an sibi aut filio suo quis stipuletur: quare vel manenti[3] in potestate vel emancipato filio recte solvitur. neque ad rem pertinet, quod qui filio suo dari stipulatur, sibi adquirit, quia coniuncta sua persona stipulator efficit, ut non adquirendae obligationis gratia, sed solutionis causa
3 personam filii adprehendisse intellegatur. Quod si soli filio suo, qui in potestate sua sit, dari quis stipulatus sit, non recte filio solvetur, quia filii persona obligationi magis quam solutioni applicatur.
4 Qui ita stipulatur: 'decem, quoad vivam, dari 'spondes?', confestim decem recte dari petit: sed heres eius exceptione pacti conventi summovendus est: nam stipulatorem id egisse, ne heres eius peteret, palam est, quemadmodum is, qui usque in kalendas dari stipulatur, potest quidem etiam post kalendas petere, sed exceptione pacti summovetur. nam et heres eius, cui servitus praedii ita concessa est, ut, quoad viveret, ius eundi haberet, pacti conventi ex-
5 ceptione submovebitur. Qui ita stipulatur: 'ante 'kalendas proximas dari spondes?' nihil differt ab eo,
6 qui 'kalendis dari' stipulatur. Qui proprietatem sine usu fructu habet, recte usum fructum dari sibi stipulatur: id enim in obligationem deducit, quod
7 non habet, sed habere potest. Si a te stipulatus fuero fundum Sempronianum, deinde eundem fundum detracto usu fructu ab alio stipulor, prior stipulatio non novabitur, quia nec solvendo fundum detracto usu fructu liberaberis[4], sed adhuc a te recte fundi usum fructum peterem. quid ergo est? cum mihi fundum dederis, is quoque liberabitur, a quo detracto usu fructu fundum stipulatus fueram.
8 Si hominem, quem a Titio pure stipulatus fueram, Seius mihi sub condicione promiserit et is pendente condicione post moram Titii decesserit, confestim cum Titio agere potero, nec Seius existente condicione obligetur[5]: at si Titio acceptum fecissem, Seius existente condicione obligari potest. idcirco haec tam varie, quod homine mortuo desinit esse res, in quam Seius obligaretur: acceptilatione interposita superest homo, quem Seius promiserat.

57 *Idem libro quinquagensimo tertio digestorum* Si quis 'si Titius consul factus erit, decem dari' spoponderit, quamvis pendente condicione promissor moriatur, relinquet heredem obligatum.

58 *Idem libro quinquagensimo quarto digestorum* Qui usum fructum fundi stipulatur, deinde fundum, similis est ei, qui partem fundi stipulatur, deinde totum, quia fundus dari non intellegitur, si usus fructus detrahatur. et e contrario qui fundum stipulatus est, deinde usum fructum, similis est ei, qui totum stipulatur, deinde partem[6]. sed[7] qui actum stipulatur, deinde iter, posteriore stipulatione nihil agit, sicuti qui decem, deinde quinque stipulatur, nihil agit. item si quis fructum, deinde usum stipulatus fuerit, nihil agit. nisi in omnibus novandi animo hoc facere specialiter expresserit: tunc enim priore obligatione exspirante ex secunda introducitur petitio et tam iter quam usus nec non quinque exigi possunt.

59 *Idem libro octagensimo octavo digestorum* Quotiens in diem vel sub condicione oleum quis stipulatur, eius aestimationem eo tempore spectari oportet, quo dies obligationis venit: tunc enim ab eo peti potest: alioquin alias[8] rei captio erit.

60 *Ulpianus libro vicensimo ad edictum* Idem erit et si Capuae certum[9] olei pondo[10] dari quis stipulatus sit: nam eius temporis fit aestimatio, cum peti potest: peti autem potest, quo[11] primum in locum perveniri potuit.

61 *Iulianus libro secundo ad Urseium Ferocem* Stipulatio hoc modo concepta: 'si heredem me non 'feceris, tantum dare spondes?' inutilis est, quia contra bonos mores est haec stipulatio.

62 *Idem libro secundo ex Minicio* Servus vetante domino si pecuniam ab alio[12] stipulatus sit, nihilo minus obligat domino promissorem.

63 *Africanus libro sexto quaestionum* Si ita quis stipuletur: 'sive navis ex Asia venerit sive Titius 'consul factus fuerit', utra prius condicio exstitisset, stipulatio committetur et amplius committi non potest. sed enim[13] cum ex duabus disiunctivis condicionibus altera defecerit, necesse est, ut ea, quae exstiterit, stipulationem committat.

64 *Idem libro septimo quaestionum* Huiusmodi stipulatio interposita est: 'si Titius consul factus 'fuerit, tum ex hac die in annos singulos dena dari 'spondes?' post triennium condicio exstitit: an huius temporis nomine agi possit, non immerito dubitabitur. respondit eam stipulationem utilem esse ita, ut in ea eorum quoque annorum, qui ante impletam condicionem intercesserint, praestatio in id tempus collata intellegatur, ut sententia eius sit talis: tunc cum Titius consul factus fuerit, in annos singulos,

---

(1) pertinent *del.* (2) ut partes corporis uniuscuiusque uni cuique debeantur *scr.* (3) manente *F* (4) liberareris *scr.* (5) obligaretur *scr.* (6) itaque fructum stipulando nihil agit, nisi fortasse ita stipulatus est, ut a priore obligatione recedere velle se significaret *similiave ins.* (7) et *ins.* (8) alias] alterius *scr.* (9) centum *Brencmann* (10) pondus F^2 (11) quo] cum *scr.* (12) aliquo *dett.* (13) sed enim] etenim *scr.*

etiam praeteriti temporis habita ratione, dena praestentur.

65 *Florentinus libro octavo institutionum* Quae extrinsecus et nihil ad praesentem actum pertinentia adieceris stipulationi, pro supervacuis habebuntur nec vitiabunt obligationem, veluti si dicas: 'arma virum-
1 'que cano[1]: spondeo', nihilo minus valet. Sed et
si in rei quae promittitur aut personae appellatione varietur, non obesse placet: nam stipulanti denarios eiusdem quantitatis aureos spondendo obligaberis: et servo stipulanti Lucio domino suo, si Titio, qui idem sit, daturum te spondeas, obligaberis.

66 *Paulus libro tertio ad legem Aeliam Sentiam* Si minor viginti annis a debitore suo stipuletur 'ser'vum manumissurum', non est executio stipulationis danda. sed si ipsorum viginti annorum erit, non impedietur manumissio, quia de minore lex loquitur.

67 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Illa stipulatio: 'decem milia[2] salva fore promittis?' valet.
1 Eum, qui 'decem dari sibi curari' stipulatus sit,
non posse decem petere, quoniam possit promissor reum locupletem dando liberari, Labeo ait: idque et Celsus libro sexto digestorum[3] refert.

68 *Paulus libro secundo ad edictum* Si poenam stipulatus fuero, si mihi pecuniam non credidisses, certa est et utilis stipulatio. quod si ita stipulatus fuero: 'pecuniam te mihi crediturum spondes?', incerta est stipulatio, quia id venit in stipulationem, quod mea interest.

69 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Si homo mortuus sit, sisti[4] non potest nec poena rei impossibilis committetur, quemadmodum si quis Stichum mortuum dare stipulatus, si datus non esset, poenam stipuletur.

70 *Idem libro undecimo ad edictum* Mulier, quae dotem dederat populari meo Glabrioni Isidoro, fecerat eum promittere dotem, si in matrimonio decessisset, infanti et decesserat constante matrimonio. placebat ex stipulatu actionem non esse, quoniam qui fari non poterat, stipulari non poterat[5].

71 *Idem libro tertio decimo ad edictum* Cum, quid ut fiat, stipulemur poenam, sic recte concipiemus: 'si ita factum non erit': cum quid ne fiat, sic: 'si adversus id factum sit'.

72 *Idem libro vicensimo ad edictum* Stipulationes non dividuntur earum rerum, quae divisionem non recipiunt, veluti viae itineris actus aquae ductus ceterarumque servitutium. idem puto et si quis faciendum aliquid stipulatus sit, ut puta fundum tradi vel fossam fodiri vel insulam fabricari, vel operas vel quid his simile: horum enim divisio corrumpit stipulationem. Celsus tamen libro trigensimo octavo digestorum refert Tuberonem existimasse, ubi quid fieri stipulemur, si non fuerit factum, pecuniam dari oportere ideoque etiam in hoc genere dividi stipulationem: secundum quem Celsus ait posse dici iusta
1 aestimatione[6] facti dandam esse petitionem. Si
quis ita stipulatus sit: 'si ante kalendas Martias 'primas opus perfectum non erit, tum quanti id opus 'erit, tantam pecuniam dari?', diem promissionis cedere non ex quo locatum est opus, sed post kalendas Martias, quia nec conveniri ante kalendas Martias
2 reus promittendi poterat. Plane si 'insulam ful-
'ciri' quis stipulatus sit, non est exspectandum, ut insula ruat, sic deinde agi possit: nec[7] 'insulam fieri', ut tantum temporis praetereat, quanto insula fabricari possit: sed ubi iam coepit mora[8] faciendae insulae fieri, tunc agetur diesque obligationi cedit.

73 *Paulus libro vicensimo quarto ad edictum* Interdum pura stipulatio ex re ipsa dilationem capit, veluti si id quod in utero sit aut fructus futuros aut domum aedificari stipulatus sit: tunc enim incipit actio, cum ea per rerum naturam praestari potest[9]. sic qui Carthagini dari stipulatur, cum Romae sit, tacite tempus complecti videtur, quo perveniri Carthaginem potest. item si operas a liberto quis stipulatus sit, non ante dies earum cedit, quam indictae
1 fuerint nec sint praestitae. Si servus hereditarius
stipulatus sit, nullam vim habitura est[10] stipulatio, nisi adita hereditas sit, quasi condicionem habeat. idem est et in servo eius qui apud hostes est.
2 Stichi promissor post moram offerendo purgat
moram: certe enim doli mali exceptio nocebit ei, qui pecuniam oblatam accipere noluit.

74 *Gaius libro octavo ad edictum provinciale* Stipulationum quaedam certae sunt, quaedam incertae. certum est, quod ex ipsa pronuntiatione apparet quid quale quantumque sit, ut ecce aurei decem, fundus Tusculanus, homo Stichus, tritici Africi optimi modii centum, vini Campani optimi amphorae centum.

75 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum* Ubi autem non apparet, quid quale quantumque est in stipulatione, incertam esse stipulationem dicendum
1 est. Ergo si qui fundum sine propria appella-
tione vel hominem generaliter sine proprio nomine aut vinum frumentumve sine qualitate dari sibi sti-
2 pulatur, incertum deducit in obligationem. Usque
adeo, ut, si quis ita stipulatus sit 'tritici Africi boni 'modios centum' 'vini Campani boni amphoras cen'tum', incertum videatur stipulari, quia bono melius inveniri potest: quo fit, ut boni appellatio non sit certae rei significativa, cum id, quod bono melius sit, ipsum quoque bonum sit. at cum optimum quisque stipulatur, id stipulari intellegitur, cuius bonitas principalem gradum bonitatis habet: quae res efficit,
3 ut ea appellatio certi significativa sit. Fundi certi
si quis usum fructum stipulatus fuerit, incertum intellegitur in obligationem deduxisse: hoc enim magis
4 iure utimur. Illud dubitationem recipit, si quis
id, quod ex Arethusa ancilla natum erit, aut fructus, qui in fundo Tusculano nati erunt, dari sibi stipulatus sit, an certum stipulatus videatur. sed ipsa natura manifestissimum est incerti esse hanc stipu-
5 lationem. Sed qui vinum aut oleum vel triticum,
quod in horreo est, stipulatur, certum stipulari in-
6 tellegitur. Qui vero a Titio ita stipulatur: 'quod
'mihi Seius debet, dare spondes?' et qui ita stipulatur: 'quod ex testamento mihi debes, dare spondes?', incertum in obligationem deducit, licet Seius certum debeat vel ex testamento certum debeatur. quamvis istae species vix separari possint ab ea, quam proposuimus de vino vel oleo vel tritico, quod in horreo repositum est: et adhuc occurrit, quod fideiussores certum videntur promittere, si modo et is, pro quo obligentur, certum debeat, cum alioquin ita inter-
7 rogentur: 'id fide tua esse iubes?' Qui id, quod
in faciendo aut non faciendo consistit[11], stipulatur, incertum stipulari videtur: in faciendo, veluti 'fos'sam fodiri' 'domum aedificari' 'vacuam possessionem 'tradi': in non faciendo, veluti 'per te non fieri, quo 'minus mihi per fundum tuum ire agere liceat' 'per 'te non fieri, quo minus mihi hominem Erotem ha-
8 'bere liceat'. Qui illud aut illud stipulatur, veluti
'decem vel hominem Stichum', utrum certum an incertum deducat in obligationem, non immerito quaeritur: nam et res certae designantur et utra earum potius praestanda sit, in incerto est. sed utcumque is, qui sibi electionem constituit adiectis his verbis 'utrum ego velim', potest videri certum stipulatus, cum ei liceat vel hominem tantum vel decem tantum intendere sibi dari oportere: qui vero sibi electionem
9 non constituit, incertum stipulatur. Qui sortem
stipulatur et usuras quascumque, certum et incertum stipulatus videtur et tot stipulationes sunt, quot res
10 sunt. Haec stipulatio: 'fundum Tusculanum dari?'
ostendit se certi esse, continetque, ut dominium omnimodo efficiatur stipulatoris quoquo modo.

(1) *Vergilius Aen.* 1, 1 (2) milia *del.* F^2 (3) *D.* 12, 1, 42, 1 (4) sit (*om.* sisti) F^1, sisti (*om.* sit) F^2 (5) potest F^2 (6) iuxta aestimationem *S* (7) si *ins. edd.* (8) fulciendae vel *ins.* (9) poterunt *scr.* (10) sit *F* (11) consistit *S*, *om. F*

76 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Si
stipulatus fuerim 'illud aut illud, quod ego voluero',
haec electio personalis est, et ideo servo vel filio
talis electio cohaeret: in heredes tamen transit obli-
1 gatio et ante electionem mortuo stipulatore. Cum
stipulamur 'quidquid te dare facere oportet', id quod
praesenti die dumtaxat debetur in stipulationem de-
ducitur, non (ut in iudiciis) etiam futurum: et ideo
in stipulatione adicitur verbum 'oportebit'[1] vel ita
'praesens in diemve'. hoc ideo fit, quia qui stipu-
latur 'quidquid te dare oportet' demonstrat eam pe-
cuniam quae iam debetur: quod si totam demonstrare
vult, dicit[2] 'oportebitve' vel[3] ita 'praesens in diemve'.

77 *Idem libro quinquagensimo octavo ad edictum*
Ad diem sub poena pecunia promissa et ante diem
mortuo promissore committetur poena, licet non sit
hereditas eius adita.

78[4] *Idem libro sexagensimo secundo ad edictum*
Si filius familias sub condicione stipulatus emanci-
patus fuerit, deinde exstiterit condicio, patri actio
competit, quia in stipulationibus id tempus spectatur
1 quo contrahimus. Cum fundum stipulatus sum,
non veniunt fructus, qui stipulationis tempore fuerint.

79 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Si
procuratori praesentis fuerit cautum, ex stipulatu
actionem utilem domino competere nemo ambigit.

80 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum*
Quotiens in stipulationibus ambigua oratio est, com-
modissimum est id accipi, quo res, qua de agitur,
in tuto sit.

81 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum*
Quotiens quis alium sisti promittit nec adicit poe-
nam, puta vel servum suum vel hominem liberum,
quaeritur, an committatur stipulatio. et Celsus ait,
etsi non est huic stipulationi additum 'nisi steterit,
'poenam dari', in[5] id, quanti interest sisti, contineri.
et verum est, quod Celsus ait: nam qui alium sisti
1 promittit, hoc promittit id se acturum, ut stet. Si
procurator sisti aliquem sine poena stipulatus sit,
potest defendi non suam, sed eius, cuius negotium
gessit, utilitatem in ea re deduxisse: idque fortius
dicendum, si 'quanti ea res sit' stipulatio proponatur
procuratoris.

82 *Idem libro septuagensimo octavo ad edictum*
Nemo rem suam utiliter stipulatur, sed pretium rei
suae non inutiliter: sane rem meam mihi restitui
1 recte stipulari videor. Si post moram promissoris
homo decesserit, tenetur nihilo minus, proinde ac si
2 homo viveret. Et hic moram videtur fecisse, qui
litigare maluit quam restituere.

83 *Paulus libro septuagensimo secundo ad edic-
tum* Inter stipulantem et promittentem negotium
contrahitur. itaque alius pro alio promittens daturum
facturumve eum non obligatur: nam de se quemque
promittere oportet. et qui spondet 'dolum malum
'abesse afuturumque esse', non simplex abnutivum
spondet, sed curaturum se, ut dolus malus absit:
idemque in illis stipulationibus 'habere licere' item
'neque per te neque per heredem tuum fieri, quo
1 'minus fiat'. Si Stichum stipulatus de alio sen-
tiam, tu de alio, nihil actum erit. quod et in iudiciis
Aristo existimavit: sed hic magis est, ut is petitus
videatur, de quo actor sensit. nam stipulatio ex
utriusque consensu valet, iudicium autem etiam in
invitum redditur et ideo actori potius credendum
est: alioquin semper negabit reus se consensisse.
2 Si stipulante me Stichum aut Pamphilum tu unum
daturum te spoponderis, constat non teneri te nec
3 ad interrogatum esse responsum. Diversa causa
est summarum, veluti 'decem aut viginti dari spon-
'des?' hic enim etsi decem spoponderis, recte respon-
sum est, quia semper in summis id, quod minus est,
4 sponderi videtur. Item si ego plures res stipuler,
Stichum puta et Pamphilum, licet unum spopon-
deris, teneris: videris enim ad unam ex duabus sti-
5 pulationibus respondisse. Sacram vel religiosam
rem vel usibus publicis in perpetuum relictam (ut
forum aut basilicam) aut hominem liberum inutiliter
stipulor, quamvis[6] sacra profana fieri et usibus pu-
blicis relicta in privatos usus reverti et ex libero
servus fieri potest. nam et cum quis rem profanam
aut Stichum dari promisit, liberatur, si sine facto
eius res sacra esse coeperit aut Stichus ad liberta-
tem pervenerit, nec revocantur[7] in obligationem, si
rursus lege aliqua et res sacra profana esse coeperit
et Stichus ex libero servus effectus sit. [8]quoniam
una atque eadem causa et liberandi et obligandi
esset, quod aut dari non possit aut dari possit: nam
et si navem, quam spopondit, dominus dissolvit et
isdem tabulis compegerit, quia eadem navis esset,
inciperet obligari. pro quo et illud dici posse Pe-
dius scribit: si stipulatus fuero ex fundo centum
amphoras vini, exspectare debeo, donec nascatur:
et si natum sine culpa promissoris consumptum sit,
rursum exspectare debeam, donec iterum nascatur
et dari possit: et per has vices aut cessaturam aut
valituram stipulationem. sed haec dissimilia sunt:
adeo enim, cum liber homo promissus est, servitutis
tempus spectandum non esse, ut ne haec quidem
stipulatio de homine libero probanda sit: 'illum, cum
'servus esse coeperit, dare spondes?' item 'eum lo-
'cum, cum ex sacro religiosove profanus esse coe-
'perit, dari?' quia nec praesentis temporis obliga-
tionem[9] recipere potest et ea dumtaxat, quae natura
sui possibilia sunt, deducuntur in obligationem. vini
autem non speciem, sed genus stipulari videmur et
tacite in ea tempus continetur: homo liber certa
specie continetur. et casum adversamque fortunam
spectari hominis liberi neque civile neque naturale
est: nam de his rebus negotium recte geremus, quae
subici usibus dominioque nostro statim possunt. et
navis si hac mente resoluta est, ut in alium usum
tabulae destinarentur, licet mutato consilio perficia-
tur[10], tamen et perempta prior navis et haec alia
dicenda est: sed si reficiendae navis causa omnes
tabulae refixae sint, nondum intercidisse navis vide-
tur et compositis rursus eadem esse incipit: sicuti
de aedibus deposita tigna ea mente, ut reponantur,
aedium sunt, sed si usque ad aream deposita sit,
licet eadem materia restituatur, alia erit. hic trac-
tatus etiam ad praetorias stipulationes pertinet, qui-
bus de re restituenda cavetur et an eadem res sit,
6 quaeritur. Si rem, quam ex causa lucrativa sti-
pulatus sum, nactus fuero ex causa lucrativa, eva-
nescit stipulatio. sed[11] si heres exstitero domino,
extinguitur stipulatio. si vero a me herede defunc-
tus eam legavit, potest agi ex stipulatu: idemque esse
et si sub condicione legata sit, quia et, si ipse de-
bitor rem sub condicione legatam dedisset, non libe-
raretur: sed si condicione deficiente remanserit,
7 petitio infirmabitur. Stichum, qui decessit, si
stipuler, si quidem condici etiam mortuus potuit, ut
furi, utiliter me stipulatum Sabinus ait: si vero ex
aliis causis, inutiliter, quia et si deberetur, morte
promissor liberetur. idem ergo diceret et si mora
8 facta defunctum stipularer. Si quis ancillam
sistere se in aliquo loco promiserit, quae praegnas
erat, etsi sine partu eam sistat, in eadem causa eam
sistere intellegitur.

84 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum*
Si insulam fieri stipulatus sim et transierit tempus,
quo potueris facere, quamdiu litem contestatus non
sim, posse te facientem liberari placet: quod si iam
litem contestatus sim, nihil tibi prodesse, si aedi-
fices.

85 *Idem libro septuagensimo quinto ad edictum*
In exsecutione obligationis sciendum est quattuor
causas esse: nam interdum est aliquid[12], quod a

(1) oportebitve *S* (2) adicit *scr.* (3) vel *om. F*
(4) *pr.* = *D.* 50, 17, 144, 1 (5) in *del.* (6) res *ins.*
(7) revocatur *Hal.* (8) Celso tamen contra visum est *similiave exciderunt* (*Cuiacius*) (9) res *ins.* (10) reficiatur *scr.* (11) et *ins.* (12) nam est aliud *scr.*

singulis heredibus divisum consequi possumus: aliud,
quod totum peti necesse est nec divisum praestari
potest: aliud quod pro parte petitur, sed solvi nisi
totum non potest: aliud, quod solidum petendum est,
1 licet in solutionem admittat secutionem[1]. Prima
species pertinet ad promissorem pecuniae certae:
nam et petitio et solutio ad portiones hereditarias
2 spectat. Secunda ad opus, quod testator fieri
iusserit: nam singuli heredes in solidum tenentur,
quia operis effectus in partes scindi non potest.
3 Quod si stipulatus fuero: 'per te heredemve tuum
'non fieri, quo minus eam agam: si adversus ea fac-
'tum sit, tantum dari?' et unus ex pluribus heredi-
bus promissoris me prohibeat, verior est[2] sententia
existimantium unius facto omnes teneri, quoniam,
licet ab uno prohibeor, non tamen in partem prohi-
beor: sed ceteri familiae erciscundae iudicio sar-
4 cient[3] damnum. Pro parte autem peti, solvi
autem nisi totum non potest, veluti cum stipulatus
sum hominem incertum: nam petitio eius scinditur,
solvi vero nisi solidus non potest. alioquin in diver-
sis hominibus recte partes solventur: quod non
potuit defunctus facere, nec[4] quod stipulatus sum
consequar. idem iuris est, et si quis decem milia[5]
5 aut hominem promiserit. In solidum vero agi
oportet et partis solutio adfert liberationem, cum ex
causa evictionis intendimus: nam auctoris heredes in
solidum denuntiandi sunt omnesque debent subsistere
et quolibet defugiente omnes tenebuntur, sed uni-
cuique pro parte hereditaria praestatio iniungitur.
6 Item si ita stipulatio facta sit: 'si fundus Titia-
'nus datus non erit, centum dari?', nisi totus detur,
poena committitur centum nec prodest partes fundi
tradere cessante uno, quemadmodum non prodest
ad pignus liberandum partem creditori[6] solvere.
7 Quicumque sub condicione obligatus curaverit,
ne condicio exsisteret, nihilo minus obligatur[7].

86 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* Quod dicitur tot stipulationes esse quot res, ibi locum habet, ubi res exprimuntur stipulatione[8]: ceterum si non fuerint expressae, una est stipulatio.

87[9] *Paulus libro septuagensimo quinto ad edictum* Nemo rem suam futuram in eum casum, quo[10] sua fit, utiliter stipulatur.

88 *Idem libro sexto ad Plautium* Mora rei fideiussori quoque nocet. sed si fideiussor servum obtulit et reus moram fecit, mortuo Sticho fideiussori succurrendum est. sed si fideiussor hominem occiderit, reus liberatur, fideiussor autem ex stipulatione conveniri potest.

89 *Idem libro nono ad Plautium* Si a colono, cui fundum in quinquennium locaveram, post tres annos ita stipulatus fuero: 'quidquid te dare facere 'oportet?', non amplius in stipulationem deducitur, quam quod iam dari oportet: in stipulationem[11] enim deducitur, quod iam dari oportet. si autem adiciatur 'oportebitve', etiam futura obligatio deducitur.

90 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Cum stipulati sumus pro usuris legitimis poenam in singulos menses, si sors soluta non sit, etiamsi sortis obligatio in iudicium sit deducta, adhuc tamen poena crescit, quia verum est solutam pecuniam non esse.

91 *Paulus libro septimo decimo ad Plautium* Si servum stipulatus fuero et nulla mora intercedente servus decesserit: si quidem occidat eum promissor, expeditum est. sin autem neglegat infirmum, an teneri debeat promissor, considerantibus[12], utrum, quemadmodum in vindicatione hominis, si neglectus a possessore fuerit, culpae huius nomine tenetur possessor, ita et cum dari promisit[13], an culpa, quod ad stipulationem attinet, in faciendo accipienda sit, non in non faciendo? quod magis probandum est,
quia qui dari promisit, ad dandum, non faciendum
1 tenetur. Sed si sit quidem res in rebus humanis,
sed dari non possit, ut fundus religiosus puta vel
sacer factus vel servus manumissus, vel etiam ab
hostibus si capiatur, culpa in hunc modum diiudi-
catur, ut, si quidem ipsius promissoris res vel tem-
pore stipulationis vel postea fuerit et quid eorum
acciderit, nihilo minus teneatur, idemque fiat et si
per alium, posteaquam ab hoc alienatus sit, id con-
tigerit. sin autem alienus fuit et ab alio tale quid
accidit, non tenetur, quia nihil fecit, nisi si postea-
quam moratus est solutionem, aliquid huiusmodi
acciderit: quam distinctionem et Iulianus sequitur.
item si homo, qui fuit promissoris, ex praecedenti
causa ablatus ei fuerit, quod statuliber fuit, perinde
habendus sit, ac si alienum promisisset, quia sine
2 facto ipsius desiit eius esse. De illo quaeritur,
an et is, qui nesciens se debere occiderit, teneatur:
quod Iulianus[14] putat in eo, qui, cum nesciret a se
3 petitum codicillis ut restitueret, manumisit. Se-
quitur videre de eo, quod veteres constituerunt, quo-
tiens culpa intervenit debitoris, perpetuari obligatio-
nem, quemadmodum intellegendum sit. et quidem si
effecerit promissor, quo minus solvere possit, expe-
ditum intellectum habet constitutio: si vero moratus
sit tantum, haesitatur, an, si postea in mora non
fuerit, extinguatur superior mora. et Celsus adu-
lescens scribit eum, qui moram fecit in solvendo
Sticho quem promiserat, posse emendare eam moram
postea offerendo: esse enim hanc quaestionem de
bono et aequo: in quo genere plerumque sub auc-
toritate iuris scientiae perniciose, inquit, erratur. et
sane probabilis haec sententia est, quam quidem et
Iulianus sequitur: nam dum quaeritur de damno et
par utriusque causa sit, quare non potentior sit qui
4 teneat, quam qui persequitur? Nunc videamus, in
quibus personis haec constitutio locum habeat. quae
inspectio duplex est, ut primo quaeramus, quae per-
sonae efficiant perpetuam obligationem, deinde qui-
bus eam producant. utique autem principalis debitor
perpetuat obligationem: accessiones an perpetuent,
dubium est. Pomponio perpetuare[15] placet: quare
enim facto suo fideiussor suam obligationem tollat?
cuius sententia vera est: itaque perpetuatur obligatio
tam ipsorum quam successorum eorum. accessioni-
bus quoque suis, id est fideiussoribus, perpetuant
obligationem, quia in totam causam spoponderunt.
5 An filius familias, qui iussu patris promisit, occi-
dendo servum producat patris obligationem, viden-
dum est. Pomponius producere putat, scilicet quasi
6 accessionem intellegens eum qui iubeat. Effectus
huius constitutionis ille est, ut adhuc homo peti
possit: sed et acceptum ei posse ferri[16] creditur et
fideiussorem accipi eius obligationis nomine. novari
autem an possit haec obligatio, dubitationis est, quia
neque hominem qui non est neque pecuniam quae
non debetur stipulari possumus. ego puto novatio-
nem fieri posse, si hoc actum inter partes sit, quod
et Iuliano placet.

92 *Idem libro octavo decimo ad Plautium* Si ita stipuler: 'per te non fieri, quo minus mihi heredi-'que meo vindemiam tollere liceat?', etiam heredi datur actio.

93 *Idem libro tertio ad Vitellium* Si sic stipulatus fuero: 'per te non fieri, quo minus hominem 'ex his, quos habes, sumam?' electio mea erit.

94 *Marcellus libro tertio digestorum* Triticum dare oportere stipulatus est aliquis: facti quaestio est, non iuris. igitur si de aliquo tritico cogitaverit, id est certi generis certae quantitatis, id habebitur pro expresso: alioquin si, cum destinare genus et modum vellet, non fecit, nihil stipulatus videtur, igitur ne unum quidem modium.

(1) admittat partis exsecutionem *dett.* (2) et *F* (3) ceteris familiae erciscundae iudicio sarciet *S* (4) ne *F* (5) milia *del.* F^2 (6) creditoris *F* (7) obligetur *F* (8) stipulationi *F* (9) *cf. Inst.* 3, 19, 22 (10) qua *F*
(11) stipulatione *F* (12) an teneri debeat promissor considerantibus *del.* (13) ita et cum dari promisit *del.* (14) *D.* 36, 1, 26, 2 (15) perpetuari *F* (16) ferre *F*

95 *Idem libro quinto digestorum* Qui insulam
fieri stipulatur, ita demum adquirit obligationem, si
apparet, quo in loco fieri insulam voluerit: si et ibi
insulam fieri interest eius.
96 *Idem libro duodecimo digestorum* Qui servum
mihi ex stipulatu debebat, si in facinore eum depre-
henderit, impune eum occidit, nec utilis actio erit
in eum constituenda.
97 *Celsus libro vicensimo sexto digestorum* Si
ita stipulatus fuero: 'te sisti? nisi steteris, hippo-
'centaurum dari?' proinde erit, atque[1] 'te sisti' so-
1 lummodo stipulatus essem. Possum utiliter a te
ita stipulari: 'Titii nomine te soluturum?', neque
enim hoc simile est illi 'Titium daturum?': sed ex
ea stipulatione, dum interest mea, agere possum,
et ideo, si locuples sit Titius, nihil ex hac stipula-
tione consequi possim: quid enim mea interest id a
te fieri, quod si non feceris, aeque salvam pecuniam
2 habiturus sum? 'Si tibi nupsero, decem dari
'spondes?' causa cognita denegandam actionem puto,
nec raro probabilis causa eiusmodi stipulationis est.
item si vir a muliere eo modo non in dotem stipu-
latus est.
98 *Marcellus libro vicensimo digestorum* Exis-
timo posse[2] id quod meum est sub condicione stipu-
lari, item viam stipulari ad fundum posse, quamquam
interim fundus non sit meus: aut, si hoc verum non
est et alienum fundum sub condicione stipulatus
fuero isque ex lucrativa causa meus esse coeperit,
confestim peremeretur stipulatio, et si fundi domi-
nus sub condicione viam stipulatus fuerit, statim
fundo alienato evanescit stipulatio, et maxime secun-
dum illorum opinionem, qui etiam ea, quae recte
constiterunt, resolvi putant, cum in eum casum rec-
1 ciderunt, a quo non potuissent consistere. Ex
hac stipulatione: 'insulam fulciri spondes?' quando[3]
nascatur actio, quaeritur. et utique non est exspec-
tandum, ut ruat: nec enim nihil stipulatoris interest
fultam potius esse, quam non esse: nec tamen recte
agetur, si nondum praeterierit temporis tantum, quo
fulcire potuerit redemptor.
99 *Celsus libro trigensimo octavo digestorum*
Quidquid adstringendae obligationis est, id nisi pa-
lam verbis exprimitur, omissum intellegendum est:
ac fere secundum promissorem interpretamur, quia
stipulatori liberum fuit verba late concipere. nec
rursum promissor ferendus est, si eius intererit de
1 certis potius vasis forte aut hominibus actum. Si
stipulatus hoc modo fuero: 'si intra biennium Capi-
'tolium non ascenderis, dari?', non nisi praeterito
biennio recte petam: nam etsi ambigua verba sunt,
sic tamen exaudiuntur, si inmutabiliter verum fuit
te Capitolium non ascendisse.
100 *Modestinus libro octavo regularum* Con-
dicio in praeteritum, non tantum praesens tempus
relata statim aut peremit obligationem aut omnino
non differt.
101 *Idem libro quarto de praescriptionibus* Pu-
beres sine curatoribus suis possunt ex stipulatu
obligari.
102 *Idem libro quinto responsorum* Venditores
emptori caverant pro evictione, quanti eius inter-
esset: sed et specialiter adgnituros, si in lite mota
sumptus fecisset, emptori stipulanti promiserant.
post mortem emptoris unus ex venditoribus ad iudi-
cium vocavit, pretium sibi deberi[4] dicens, heredes
eius: qui sumptus in defensione causae factos, cum
probarent pretium solutum fuisse, ex stipulatione
petebant. Modestinus respondit, si in eas impensas
venditores promiserunt, quae ob litem de proprietate
institutam[5] factae essent, minime ex stipulatu peti
posse, quod erogatum[6] est, dum alter ex venditori-
bus pretium, quod iam fuerat exsolutum, petit.
103 *Idem libro quinto pandectarum* Liber homo
in stipulatum deduci non potest, quia nec dari opor-
tere intendi nec aestimatio eius praestari potest, non
magis quam si quis dari stipulatus fuerit mortuum
hominem aut fundum hostium.
104 *Iavolenus libro undecimo ex Cassio* Cum
servus pecuniam pro libertate pactus est et ob eam
rem reum dedit: quamvis servus ab alio manumissus
est, reus tamen recte obligabitur, quia non quaeri-
tur, a quo manumittatur, sed ut manumittatur.
105 *Idem libro secundo epistularum* Stipulatus
sum Damam aut Erotem servum dari: cum Damam
dares, ego quo minus acciperem, in mora fui: mor-
tuus est Dama: an putes me ex stipulatu actionem
habere? respondit: secundum Massurii Sabini opi-
nionem puto te ex stipulatu agere non posse: nam is
recte existimabat, si per debitorem mora non esset,
quo minus id quod debebat solveret, continuo eum
debito liberari.
106 *Idem libro sexto epistularum* Qui ex pluri-
bus fundis, quibus idem nomen impositum fuerat,
unum fundum sine ulla nota demonstrationis stipu-
letur, incertum stipulatur, id est eum fundum stipu-
latur, quem promissor dare voluerit. tamdiu autem
voluntas promissoris in pendenti est, quamdiu id
quod promissum est solvatur.
107 *Idem libro octavo epistularum* Utrum turpem
talem stipulationem putes an non, quaero. pater
naturalis filium, quem Titius habebat in adoptionem,
heredem instituit, si patria potestate liberatus esset:
pater eum adoptivus non alias emancipare[7] voluit,
quam si ei dedisset, a quo stipularetur certam sum-
mam, si eum manumisisset: post emancipationem
adiit heres filius: petit nunc pecuniam pater ex sti-
pulatione supra relata. respondit: non puto turpem
esse causam stipulationis, utpote cum aliter filium
emancipaturus non fuerit: nec potest videri iniusta
causa stipulationis, si aliquid adoptivus pater habere
voluerit, propter quod a filio post emancipationem
magis curaretur.
108 *Idem libro decimo epistularum* A Titio ita
stipulatus sum: 'si qua mihi nupserit, decem dotis
'eius nomine dare spondes?' quaerebatur, an con-
sistat talis stipulatio. respondit: si stipulanti mihi
dos ita promissa est: 'quamcumque uxorem duxero,
'dotis eius nomine decem dare spondes?', nihil in
causa est, quare ea pecunia condicione expleta non
debeatur: nam cum condicio etiam ex incertae per-
sonae facto parere obligationem possit, veluti 'si quis
'in Capitolium ascenderit, decem dare spondes?' 'si
'quis a me decem petierit, tot dare spondes?' cur
non idem et in dote promissa respondeatur, ratio
1 reddi non potest. Nulla promissio potest con-
sistere, quae ex voluntate promittentis statum capit.
109 *Pomponius libro tertio ad Quintum Mucium*
Si ita stipulatus fuero: 'decem aut quindecim dabis?',
decem debentur. item si ita: 'post annum aut bien-
'nium dabis?', post biennium debentur[8], quia in sti-
pulationibus id servatur, ut quod minus esset quod-
que longius, esse videretur in obligationem deductum.
110 *Idem libro quarto ad Quintum Mucium* Si
mihi et Titio, in cuius potestate non sim, stipuler
decem, non tota decem, sed sola quinque mihi de-
bentur: pars enim aliena deducitur, ut quod extra-
neo inutiliter stipulatus sum, non augeat meam par-
1 tem. Si stipulatus fuero de te: 'vestem tuam,
'quaecumque muliebris est, dare spondes?', magis
ad mentem stipulantis quam ad mentem promittentis
id referri debet[9], ut quid in re sit, aestimari debeat,
non quid senserit promissor. itaque si solitus fuerat
promissor muliebri quadam veste uti, nihilo minus
debetur[10].
111 *Idem libro quinto ad Quintum Mucium* Si
stipulatus fuero 'per te non fieri, quo minus mihi
'illa domo uti liceat', an etiam, si me non prohibeas,
uxorem autem meam prohiberes, vel contra uxore mea
stipulata me prohibeas, an committatur stipulatio?

(1) si *ins.* (2) me *ins. van de Water* (3) quanto *F* (4) debere *scr.* (5) instituta *F* (6) rogatum *F* (7) emancipari *F* (8) debentur *del.* (9) debeat *F* (10) debebitur F^2

et latius[1] est haec verba sic accipi. nam et si stipulatus fuero 'per te non fieri, quo minus mihi via 'itinere actu uti liceat', etsi non me, sed alium nomine meo ingredientem prohibeas, sciendum erit committi stipulationem.

112 *Idem libro quinto decimo ad Quintum Mucium* Si quis stipulatus sit Stichum aut Pamphilum, utrum ipse vellet: quem elegerit, petet et is[2] erit solus in obligatione. an autem mutare voluntatem possit et ad alterius petitionem transire, quaerentibus respiciendus erit sermo stipulationis, utrumne talis sit, 'quem voluero' an 'quem volam': nam si talis fuerit 'quem voluero', cum semel elegerit, mutare voluntatem non poterit: si vero tractum habeat sermo illius et sit talis 'quem volam', donec iudi-
1 cium dictet, mutandi potestatem habebit. Si quis ita stipulatus fuerit: 'pro centum aureis satis dabis?' et reum dederit[3] in istam summam[4]: Proculus ait semper in satisdationis stipulatione venire, quod interesset stipulantis, ut alias tota sors inesset, veluti si idoneus promissor non sit, alias minus, si in aliquid idoneus esset debitor, alias nihil, si tam locuples esset, ut nostra non intersit satis ab eo accipere: nisi quod plerumque idonei non tam patrimonio quam fide quoque aestimarentur.

113 *Proculus libro secundo epistularum* Cum stipulatus sim mihi, Procule, si opus arbitratu meo ante kalendas Iunias effectum non sit, poenam, et protuli diem: putasne vere me posse dicere arbitratu meo opus effectum non esse ante kalendas Iunias, cum ipse arbitrio meo aliam diem operi laxiorem dederim? Proculus respondit: non sine causa distinguendum est interesse, utrum per promissorem mora non fuisset, quo minus opus ante kalendas Iunias ita, uti stipulatione comprehensum erat, perficeretur, an, cum iam opus effici non posset ante kalendas Iunias, stipulator diem in kalendis Augustis[5] protulisset. nam si tum diem stipulator protulit, cum iam opus ante kalendas Iunias effici non poterat, puto poenam esse commissam nec ad rem pertinere, quod aliquod tempus ante kalendas Iunias fuit, quo stipulator non desideravit id ante kalendas Iunias effici, id est quo[6] non est arbitratus ut fieret quod fieri non poterat. aut si hoc falsum est, etiam si stipulator pridie kalendas Iunias mortuus esset, poena commissa non esset, quoniam mortuus arbitrari non potuisset et aliquod tempus post mortem eius operi perficiendo superfuisset. et propemodum etiam si ante kalendas Iunias futurum[7] esse coepit opus ante eam
1 diem effici non posse, poena commissa est. Cum venderet aliquis, promisit emptori fideiussores praestari et rem venditam liberari: quae ut liberetur, nunc desiderat emptor: in mora est is, qui ea stipulatione id futurum promisit: quaero quid iuris sit. Proculus respondit: tanti litem aestimari oportet, quanti actoris interest.

114 *Ulpianus libro septimo decimo ad Sabinum* Si fundum certo die praestari stipuler et per promissorem steterit, quo minus ea die praestetur, consecuturum me, quanti mea intersit moram facti[8] non esse.

115 *Papinianus libro secundo quaestionum* Ita stipulatus sum: 'te sisti in certo loco: si non steteris, quinquaginta aureos dari spondes?' si dies in stipulatione per errorem omissus fuerit, cum[9] id ageretur, ut certo die sisteres, inperfecta erit stipulatio, non secus ac si quod pondere numero mensura continetur sine adiectione ponderis numeri mensurae stipulatus essem, vel insulam aedificari non demonstrato loco, vel fundum dari non adiecto nomine. quod si ab initio id agebatur, ut quocumque die sisteres et, si non stetisses, pecuniam dares, quasi quaelibet stipulatio sub condicione concepta vires habebit, nec ante committetur, quam fuerit declara-
1 tum reum promittendi sisti non posse. Sed et si ita stipulatus fuero: 'si in Capitolium non ascenderis' vel 'Alexandriam non ieris, centum dari spondes?' non statim committetur stipulatio, quamvis Capitolium ascendere vel Alexandriam pervenire potueris, sed cum certum esse coeperit te Capitolium ascen-
2 dere vel Alexandriam ire non posse. Item si quis ita stipuletur: 'si Pamphilum non dederis, centum 'dari spondes?' Pegasus respondit non ante committi stipulationem, quam desisset[10] posse Pamphilus dari. Sabinus autem existimabat ex sententia contrahentium, postquam homo potuit dari, confestim agendum et tamdiu ex stipulatione non posse agi, quamdiu per promissorem non stetit, quo minus hominem[11] daret, idque defendebat exemplo penus legatae. Mucius etenim heredem, si dare potuisset penum nec dedisset, confestim in pecuniam legatam teneri scripsit, idque utilitatis causa receptum est ob defuncti voluntatem et ipsius rei naturam[12]. itaque potest Sabini sententia recipi, si stipulatio non a condicione coepit, veluti 'si Pamphilum non dederis, tantum dare 'spondes?', sed ita concepta sit stipulatio: 'Pamphi'lum dari spondes? si non dederis, tantum dari 'spondes?' quod sine dubio verum erit, cum id actum probatur, ut, si homo datus non fuerit, et homo et pecunia debeatur. sed et si ita cautum sit, ut sola pecunia non soluto homine debeatur, idem defendendum erit, quoniam fuisse voluntas probatur, ut homo solvatur aut pecunia petatur.

116 *Idem libro quarto quaestionum* Decem stipulatus a Titio postea, quanto minus ab eo consequi posses, si a Maevio stipularis, sine dubio Maevius universi periculum potest subire. sed et si decem petieris a Titio, Maevius non erit solutus, nisi iudicatum Titius fecerit. *Paulus notat*: non enim sunt duo rei Maevius et Titius eiusdem obligationis, sed Maevius sub condicione debet, si a Titio exigi non poterit: igitur nec Titio convento Maevius liberatur (qui an debiturus sit, incertum est) et solvente Titio non liberatur Maevius (qui nec tenebatur), cum condicio stipulationis deficit, nec Maevius pendente stipulationis condicione recte potest conveniri: a Maevio enim ante Titium excussum non recte petetur.

117 *Idem libro duodecimo quaestionum* Si centum homines, quos ego heresve meus eligerem[13], stipulatus, antequam eligerem[14], duos heredes reliquero, numero dividitur stipulatio: diversum erit, si iam electis hominibus successerint.

118 *Idem libro vicensimo septimo quaestionum* Liber homo, qui bona fide servit mihi, quod stipulanti mihi promittit, prope est, ut omnimodo sit utile, quamvis ex re mea promittat: nam quid aliud dici potest, quo minus liber homo teneatur? nec tamen ideo si stipulanti eidem ex eadem causa spondeam, tenebor: quemadmodum etenim habebit eius actionem adversus me, quod ab alio stipulatus quaereret mihi? hoc itaque latere fructuario servo vel alieno, qui bona fide servit, comparabitur. servus autem[15] fructuario si promittat ex re ipsius vel alienus, qui bona fide servit, emptori, nulla de peculio dabitur in dominum actio: nam in his causis domini
1 esse intelleguntur. 'Decem hodie dari spondes?' dixi posse vel eo[16] die pecuniam peti nec videri praematurius agi non finito stipulationis die, quod in aliis temporibus iuris est (nam peti non debet, quod intra tempus comprehensum solvi potest): in proposito enim diem non differendae actionis insertum videri, sed quo praesens ostendatur, esse respon-
2 sum. 'Decem mihi aut Titio, utrum ego velim, 'dare spondes?' ex eo, quod mihi dandum est, certi stipulatio est, ex eo, quod illi[17] solvendum, incerti: finge mea interesse Titio potius quam mihi solvi, quoniam poenam promiseram, si Titio solutum non fuisset.

(1) satius *edd.* (2) iss F^1, hic F^2 (3) dederis F^2 (4) et reum ... summam *del.* (5) in kalendas Augustas *scr.* (6) quod *F* (7) certum *scr.* (8) factam *S* (9) eum *F*

(10) desisisset *F* (11) hominem] eum F^2 (12) natura *F* (13) elegisset F^2 (14) mortuus *ins.* (15) fructuarius *ins.* (16) eodem F^2 (17) illo *F*

119 *Idem libro trigensimo sexto quaestionum* Doli clausula, quae stipulationibus subicitur, non pertinet ad eas partes stipulationis, de quibus nominatim cavetur.

120 *Idem libro trigensimo septimo quaestionum* Si ita stipulatus fuero: 'hanc summam centum aureorum dari spondes?', etsi maxime ita exaudiatur ille sermo: 'si modo centum aureorum est', non facit condicionem haec adiectio, quoniam si centum non sint, stipulatio nulla est: nec placuit instar habere condicionis sermonem, qui non ad futurum, sed ad praesens tempus refertur, etsi contrahentes rei veritatem ignorant.

121 *Idem libro undecimo responsorum* Ex ea parte cautionis: 'dolumque malum huic rei promissionique abesse afuturumque esse stipulatus est
1 'ille, spopondit ille', incerti agetur. Stipulationis utiliter interponendae gratia mulier ab eo, in cuius matrimonium conveniebat, stipulata fuerat ducenta, si concubinae tempore matrimonii consuetudinem repetisset. nihil causae esse respondi, cur ex stipulatu[1], quae ex bonis moribus concepta fuerat, mulier impleta condicione pecuniam adsequi
2 non possit. In insulam deportato reo promittendi stipulatio ita concepta: 'cum morieris, dari?'
3 non nisi moriente eo committitur. Ex facto rei promittendi doli stipulatio heredem eius tenet, sicut ex ceteris aliis contractibus, veluti mandati depositi.

122 *Scaevola libro vicensimo octavo digestorum* Qui Romae mutuam pecuniam acceperat solvendam[2] in longinqua provincia per[3] menses tres eamque ibi dari stipulanti spopondisset, post paucos dies Romae testato creditori dixit paratum se esse Romae eam numerare detracta ea summa, quam creditori suo usurarum nomine dederat. quaesitum est, cum in integrum[4] summam, qua stipulatione obligatus est, optulerit, an eo loco, in quo solvenda promissa est, sua die integra peti posset. respondit posse stipulatorem sua die ibi, ubi solvendam[5] stipulatus est,
1 petere. Callimachus mutuam pecuniam nauticam accepit a Sticho servo Seii in provincia Syria civitate Beryto usque Brentesium: idque creditum esse in omnes navigii dies ducentos, sub pignoribus et hypothecis mercibus a Beryto comparatis et Brentesium perferendis et quas Brentesio empturus esset et per navem Beryto invecturus: convenitque inter eos, uti, cum Callimachus Brentesium pervenisset, inde intra idus Septembres, quae tunc proximae futurae essent, aliis mercibus emptis et in navem mercis ipse[6] in Syriam per navigium proficiscatur, aut, si intra diem supra scriptam non reparasset merces nec enavigasset de ea civitate, redderet universam continuo pecuniam quasi perfecto navigio et praestaret sumptus omnes prosequentibus eam pecuniam, ut in urbem Romam eam deportarent: eaque sic recte dari fieri fide roganti Sticho servo Lucii Titii promisit Callimachus. et cum ante idus supra scriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis cum Erote conservo Stichi quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit: quaesitum est nave submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces debito perferendas in nave mansisset eo tempore, quo iam pecuniam Brentesio reddere Romae perferendam deberet, an nihil prosit Erotis consensus, qui cum eo missus erat, cuique nihil amplius de pecunia supra scripta post diem conventionis permissum vel mandatum erat, quam ut eam receptam Romam perferret, et nihilo minus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur[7]. respondit secundum ea quae proponerentur teneri. item quaero, si Callimacho post diem supra scriptam naviganti[8] Eros supra scriptus servus consenserit, an actionem domino suo semel adquisitam adimere potuerit. respondit non potuisse, sed fore exceptioni locum, si servo arbitrium datum esset eam pecuniam quocumque tempore in quemvis
2 locum reddi. Flavius Hermes hominem Stichum manumissionis causa donavit et ita de eo stipulatus est: 'Si hominem Stichum[9], de quo agitur, quem 'hac die tibi donationis causa manumissionisque 'dedi, a te heredeque[10] tuo manumissus vindictaque 'liberatus non erit, quod dolo malo meo non fiat, 'poenae nomine quinquaginta dari stipulatus est 'Flavius Hermes, spopondit Claudius'. quaero, an Flavius Hermes Claudium de libertate Stichi convenire potest. respondit nihil proponi, cur non potest. item quaero, an, si Flavii Hermetis heres a Claudii herede poenam supra scriptam petere voluerit, Claudii heres libertatem Sticho praestare possit, ut poena liberetur. respondit posse. item quaero, si Flavii Hermetis heres cum Claudii herede ex causa supra scripta nolit agere, an nihilo minus Sticho libertas ex conventione, quae fuit inter Hermetem et Claudium, ut stipulatione supra scripta ostenditur, ab herede Claudii praestari debeat. res-
3 pondit debere. Coheredes cum praedia hereditaria diviserant, unum praedium commune reliquerunt sub hoc pacto, ut, si quis eorum partem suam alienare voluisset, eam vel coheredi suo vel eius successori venderet centum viginti quinque: quod si quis aliter fecisset, poenam centum invicem stipulati sunt: quaero, cum coheres mulier coheredis liberorum tutores saepius testato convenerit et desideraverit, ut secundum conventionem aut emant aut vendant[11], hique nihil tale fecerint, an, si mulier extero vendiderit, poena ab ea centum exigi possit. respondit secundum ea quae proponerentur obstaturam doli
4 mali exceptionem. Agerius filius familias servo Publii Maevii stipulanti spopondit se daturum, quidquid patrem suum Publio Maevio debere constitisset: quaesitum est patre defuncto, antequam constitisset, quid quantumque deberet, an, si adversus heredem eius actum fuisset aliumve successorem et de debito constitisset, Agerius teneatur. respondit, si condicio
5 non exstitisset, stipulationem non commissam. Seia heres unius tutoris, cum herede pupillae transactione pacto solo facta, maiorem partem solvit, residuam cavit: sed ilico negavit heres se transactionem servare et apud iudicem tutelae egit et victus provocavit ad competentem iudicem et ab eo quoque ad principem idem provocavit et iniusta haec quoque provocatio eius pronuntiata est. quaesitum est, cum per heredem pupillae mora intercesserit, quo minus pecunia in stipulationem deducta ab herede tutoris solveretur nec umquam petierit, an ei hodie debeantur usurae ab herede tutoris. respondit, si Seia non cessasset ex stipulatione pecuniam offerre, iure
6 usuras non deberi. Duo fratres hereditatem inter se diviserunt et caverunt sibi nihil se contra eam divisionem facturos et, si contra[12] quis fecisset, poenam alter alteri promisit: post mortem alterius qui supervixit petit ab heredibus eius hereditatem quasi ex causa fideicommissi sibi a patre relicti[13] debitam et adversus eum pronuntiatum est, quasi de hoc quoque transactum fuisset: quaesitum est, an poena commissa esset. respondit poenam secundum ea quae proponuntur commissam.

(1) stipulatione *edd.* (2) solendam *F* (3) post *edd.* (4) in integrum] nec integram *scr.* (5) solvenda *F* (6) mercis ipse] receptis *scr.* (7) *puto sic fere scriptum fuisse:* et cum, ante idus supra scriptas secundum conventionem mercibus in navem impositis, cum Erote conservo Stichi, qui cum eo missus erat cuique nihil amplius de pecunia supra scripta permissum vel mandatum erat, quam ut eam post diem conventionis receptam Romam perferret, mansisset, eo tempore, quo iam pecuniam Brentesio reddere Romam perferendam deberet, quasi in provinciam Syriam perventurus enavigavit. quaesitum est nave submersa, cum secundum cautionem Callimachus merces Berytum perferendas in navem imposuisset, an nihil prosit et nihilo minus actione ex stipulatu Callimachus de pecunia domino Stichi teneatur. (8) navigante *F* (9) homo Stichus *edd.* (10) heredeve *scr.* (11) ement aut vendent *F* (12) conta *F* (13) relicto *F*

123 [1] *Papinianus libro primo definitionum* Si flagitii faciendi vel facti causa concepta sit stipulatio, ab initio non valet.

124 *Idem libro secundo definitionum* 'Insulam intra biennium illo loco aedificari spondes?' ante finem biennii stipulatio non committitur, quamvis reus promittendi non aedificaverit et tantum residui temporis sit, quo aedificium extrui non possit: neque enim stipulationis status, cuius dies certus in exordio fuit, ex post facto mutatur. idque et in stipulatione iudicio sistendi causa facta placuit, scilicet ut ante diem stipulatio non committatur, [2] si certum esse coeperit parere stipulationi residuo tempore non posse.

125 *Paulus libro secundo quaestionum* Cum stipulamur 'quidquid te dare facere oportet', nihil aliud in stipulationem deducitur quam quod praesenti die debetur: hoc enim solum haec stipulatio demonstrat.

126 *Idem libro tertio quaestionum* Si ita stipulatus fuero: 'Si Titius consul factus fuerit, tunc ex 'hac die in annos singulos dena dare spondes?', post triennium condicione existente triginta peti potue-
1 runt[3]. Titius a Maevio fundum detracto usu fructu stipulatus est et ab eodem eiusdem fundi usum fructum: duae sunt stipulationes et minus est in eo usu fructu, quem per se quis promisit, quam in eo, qui proprietatem comitatur. denique si ille usum fructum dederit eumque stipulator non utendo amiserit, tradendo postea fundum detracto usu fructu liberabitur. non idem contingit ei, qui fundum pleno iure promisit et usum fructum dedit, deinde amisso eo proprietatem sine usu fructu tradidit: ille liberatus est dando usum fructum, hic nulla parte obligationis exoneratur, nisi pleno iure fundum effecerit
2 stipulatoris. 'Chrysogonus Flavii Candidi servus 'actor scripsit[4], coram subscribente et adsignante 'domino meo, accepisse eum a Iulio Zosa, rem agente 'Iulii Quintilliani absentis, mutua denaria mille. qua. 'dari Quintilliano heredive eius, ad quem ea res per'tinebit, kalendis Novembribus, quae proximae sunt 'futurae, stipulatus est Zosas libertus et rem agens 'Quintilliani, spopondit Candidus dominus meus. sub 'die supra scripta si satis eo nomine factum non 'erit, tunc quo post solvetur[5], usurarum nomine 'denarios octo praestari stipulatus est Iulius Zosas, 'spopondit Flavius Candidus dominus meus'. subscripsit[6] dominus. respondi: per liberam personam, quae neque iuri[7] nostro subiecta est neque bona fide nobis servit, obligationem nullam adquirere possumus. plane si liber homo nostro nomine pecuniam daret vel suam vel nostram, ut nobis solveretur, obligatio nobis pecuniae creditae adquireretur: sed quod libertus patrono dari stipulatus est, inutile est, ut nec ad solutionem proficiat adiectio absentis, cui principaliter obligatio quaerebatur. superest[8] quaeramus, an ex numeratione ipse qui contraxit pecuniam creditam petere possit: [9] nam quotiens pecuniam mutuam dantes eandem stipulamur, non duae obligationes nascuntur, sed una verborum. plane si praecedat numeratio, sequatur stipulatio, non est dicendum recessum a naturali obligatione. sequens stipulatio, in qua sine adiectione nominis usuras stipulatus est, non eodem vitio laborat (neque enim maligne accipiendum est eidem stipulatum usuras, cui et sortem, videri), ideoque in liberti persona valet stipulatio usurarum et cogitur eam patrono cedere. plerumque enim in stipulationibus verba, ex quibus obligatio oritur, inspicienda sunt: raro inesse tempus vel condicionem ex eo, quod agi apparebit, intellegendum est: numquam personam, nisi expressa sit.
3 Si ita stipulatus fuero te sisti et, nisi steteris, aliquid dari, quod promittenti impossibile est: detracta secunda stipulatione prior manet utilis et perinde erit, ac si te sisti stipulatus essem.

127 [10] *Scaevola libro quinto quaestionum* Si pupillus sine tutoris auctoritate Stichum promittat et fideiussorem dedit, servus autem post moram a pupillo factam decedat, nec fideiussor erit propter pupilli moram obligatus: nulla enim intellegitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est. esse autem fideiussorem obligatum ad hoc, ut vivo homine conveniatur vel ex mora sua postea.

128 *Paulus libro decimo quaestionum* Si duo rei stipulandi ita extitissent, ut alter utiliter, alter inutiliter stipularetur, ei, qui non habet promissorem obligatum, non recte solvitur, quia non alterius nomine ei solvitur, sed suae obligationis, quae nulla est. eadem ratione qui Stichum aut Pamphilum stipulatur, si in unum constiterit obligatio, quia alter stipulatoris erat, etiamsi desierit eius esse, non recte solvitur, quia utraque res ad obligationem ponitur, non ad solutionem.

129 *Scaevola libro duodecimo quaestionum* Si quis ita stipulatus fuerit: 'decem aureos das, si 'navis venit et Titius consul factus est?' non alias dabitur, quam si utrumque factum sit. idem in contrarium: 'dare spondes, si nec navis venit nec 'Titius consul factus sit?' exigendum erit, ut neutrum factum sit. huic similis scriptura est: 'si ne'que navis venit neque Titius consul factus est?' [11] at si sic: 'dabis, si navis venit aut Titius consul 'factus sit?' sufficit unum factum. et contra: 'dabis, 'si navis non venit aut Titius consul factus non est?' sufficit unum non factum.

130 *Paulus libro quinto decimo quaestionum* Quod dicitur patrem filio utiliter stipulari, quasi sibi ille stipularetur, hoc in his verum est, quae iuris sunt quaeque adquiri patri possunt: alioquin si factum conferatur in personam filii, inutilis erit stipulatio, veluti ut tenere ei vel ire agere liceat. contra autem filius etiam ut ire patri liceat stipulando adquiret ei: immo et quod in suam personam conferre non potest, hoc patri adquirat.

131 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Iulianus scripsit, si 'neque per te neque per here'dem tuum Titium fieri[12], quo minus mihi ire liceat' stipuler, non solum Titium teneri, si prohibeat, sed
1 etiam coheredes eius. Qui fundum sibi aut Titio dari stipulatur, quamvis fundus Titio traditus sit, nihilo minus petere fundum potest, ut sibi de evictione promittatur: nam interest eius, quia [13] mandati actione fundum recepturus sit a Titio. sed si donationis causa Titium interposuit, dicetur traditione protinus reum liberari.

132 *Paulus libro quinto decimo quaestionum* Quidam cum filium alienum susciperet, tradenti promiserat certam pecuniae quantitatem, si eum aliter quam ut filium observasset. quaero, si postmodum domo eum propulerit vel moriens nihil ei testamento reliquerit, an stipulatio committetur, et quid intersit, utrum filius an alumnus vel cognatus agentis fuerit. praeterea quaero, si filium suum quis legitime in adoptionem dederit et ita, ut supra scriptum est, stipulatio intercesserit eumque pater adoptivus exheredaverit vel emancipaverit, an stipulatio committatur. respondi: stipulatio utilis est in utroque casu: igitur, si contra conventionem factum sit, committetur stipulatio. sed videamus primum in eo, qui legitime adoptavit, an possit committi, si eum exheredaverit vel emancipaverit: haec enim pater circa filium solet facere: igitur non aliter eum quam ut filium observavit. ergo exheredatus de inofficioso agat. quid ergo dicemus, si et meruit exheredari? [14] emancipatus plane et hoc remedio carebit. quare

(1) *inter l.* 122 *et* 123 *interponit rubricam* de verborum obligationibus (*voluit το Γ τον* de verborum obligationibus) F^1, *del.* F^2 (2) et *ins. van de Water* (3) poterunt *edd.* (4) scripsi *edd.* (5) mense *ins.* (6) subscripsisset *F* (7) iure *F* (8) ut *ins.* F^2 (9) sed magis est ne possit similiave *ins.* (10) = *D.* 50, 17, 88 (11) huic similis ... factus est *aut spuria sunt aut corrupta* (12) fieret *F* (13) qui F^2 (14) *sic ordina:* observavit. quid ergo ... exheredari? ergo ... agat

sic debuit interponi stipulatio, ut, si eum emanci-
passet vel exheredasset, certum quid promitteret.
quo tamen casu commissa stipulatione potest quaeri,
an exheredato permittendum esset dicere de inoffi-
cioso? maxime, si patri naturali heres extitisset, an
victo deneganda est ex stipulatu actio? sed si ei,
qui stipulatus est, non debuit denegari victo filio,
nec ipsi deneganda erit debitae pecuniae exsecutio.
in eo autem, qui non adoptavit, quem intellectum
habeat haec conceptio 'si eum aliter quam ut filium
'observasset', non prospicio[1]: an et hic exigimus
exheredationem vel emancipationem, res in extraneo
ineptas? sed si is, qui legitime adoptavit, nihil facit
contra verba stipulationis, cum utitur patrio iure in
eo, qui haec[2] non fecit, dicit[3] supervacuo: dici ta-
1 men poterit commissam esse stipulationem. Filius
familias ita stipulatus est: 'quantam pecuniam Titio
'credidero, fide tua esse iubes?' et emancipatus cre-
didit: patri non debebit fideiussor, quia nec reus ei
tenetur.
133 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum*
Si sic stipulatus sim: 'neque per te neque per here-
'dem tuum vim fieri spondes?' et egi, quod mihi vim
feceris, recte remanere factum heredis in stipulatione.
nam et ex ipsius posteriore vi potest committi sti-
pulatio: non enim ad unam vim pertinet. nam sicut
et ipsius et heredis caput, ita ipsius vis vel saepius
facta complectitur[4], ut condemnetur quanti interest.
aut si sic volumus factam esse stipulationem: 'neque
'per te neque per heredem tuum fieri?', ut ad unam
vim primam teneat: si vim fecerit, amplius ex here-
dis committi non poterit: ergo si actum sit quasi ex
ipsius vi, tota consumpta sit[5]: quod non est verum.
134 *Paulus libro quinto decimo responsorum*
Titia, quae ex alio filium habebat, in matrimonium
coit Gaio Seio habenti filiam: et tempore matrimonii
consenserunt, ut filia Gaii Seii filio Titiae despon-
deretur, et interpositum est instrumentum et adiecta
poena, si quis eorum nuptiis impedimento fuisset:
postea Gaius Seius constante matrimonio diem suum
obiit et filia eius noluit nubere: quaero, an Gaii
Seii heredes teneantur ex stipulatione. respondit ex
stipulatione, quae proponeretur, cum non secundum
bonos mores interposita sit, agenti exceptionem doli
mali obstaturam, quia inhonestum visum est vinculo
poenae matrimonia[6] obstringi sive futura sive iam
1 contracta. Idem respondit: plerumque ea, quae
praefationibus convenisse concipiuntur, etiam in
stipulationibus repetita creduntur, sic tamen, ut
non ex ea repetitione inutilis efficiatur[7] stipulatio.
2 Idem respondit, cum Septicius litteris suis prae-
staturum se caverit pecuniam et usuras eius semis-
ses, quae apud Sempronium depositae sint: si inter
praesentes actum est, intellegendum etiam a parte
3 Lucii Titii praecessisse verba stipulationis. Idem
respondit, quotiens pluribus specialiter pactis stipu-
latio una omnibus subicitur, quamvis una interro-
gatio et responsum unum subiciatur, tamen proinde
haberi, ac si singulae species in stipulationem de-
ductae fuissent.
135 *Scaevola libro quinto responsorum* Si ita
quis promiserit: 'decem tibi dabo, qua die petieris,
'et eorum usuras in dies triginta', quaero, usurae
utrum ex die stipulationis an ex die, qua petita sors
fuerit, debeantur. respondit secundum ea quae pro-
ponerentur ex die stipulationis deberi, nisi aliud
1 actum manifeste probaretur. Item quaesitum est,
quando pecuniam reddere debebo 'cum primum pe-
'tierit'. respondit verba quae proponerentur ex die,
2 quo stipulatio facta esset, initium capere. Seia
cavit Lucio Titio, quod mandante eo hortos emisset,
cum pretium omne cum usuris ab eo recepisset,
se in eum proprietatem hortorum translaturam:
deinde in continenti inter utrumque convenit, ut
intra kalendas Apriles primas universam summam
mandator numeraret et hortos acciperet. quaeritur,
cum ante kalendas Apriles non omne pretium cum
usuris a Lucio Titio Seiae solutum sit, interposito
tamen modico tempore reliquum pretium cum usuris
Seiae Titius solvere paratus fuerit neque Seia acci-
pere voluit et usque in hodiernum per Titium non
stet, quo minus reliquum solveret, an nihilo minus
Lucius Titius, si[8] Seiae universam pecuniam solvere
paratus sit, ex stipulatu agere possit. respondit
posse, si non multo post optulisset nec mulieris
quicquam propter eam moram interesset: quod omne
3 ad iudicis cognitionem remittendum est. Ea lege
donatum sibi esse a Seia servum et traditum, ut ne
ad fratrem eius aut filium aut uxorem aut socrum
perveniret, scripsit et haec ita stipulante Seia spo-
pondit Titius, qui post biennium heredes reliquit[9]
Seiam et fratrem, cui ne serviret, expressum erat:
quaeritur an Seia cum fratre et coherede ex stipu-
latu agere possit. respondit posse in id, quod eius
4 interest. Filia, quae de inofficioso agere instituit
et transegit postea cum heredibus stipulatione inter-
posita et subiecta doli clausula, apud praefectum de
falso testamento egit nec probavit: quaero, an ex
doli clausula possit conveniri. respondi nihil ad
eam stipulationem id, quod postea actum propone-
retur, pertinere.
136 *Paulus libro quinto sententiarum* Si sub
una significatione diversis nominibus ea res, quae in
stipulatum deducitur, appellatur, non infirmat obli-
1 gationem, si alter altero verbo utatur. Si, qui
viam ad fundum suum dari stipulatus fuerit, postea
fundum partemve eius ante constitutam servitutem
alienaverit, evanescit stipulatio.
137 *Venuleius libro primo stipulationum* Con-
tinuus actus stipulantis et promittentis esse debet
(ut tamen aliquod momentum naturae intervenire
possit) et comminus responderi stipulanti oportet:
ceterum si post interrogationem aliud acceperit[10],
1 nihil proderit, quamvis eadem die spopondisset. Si
hominem stipulatus sim et ego de alio sensero, tu
de alio, nihil acti erit: nam stipulatio ex utriusque
2 consensu perficitur. Cum ita stipulatus sum
'Ephesi dari?' inest tempus: quod autem accipi de-
beat, quaeritur. et magis est, ut totam eam rem ad
iudicem, id est ad virum bonum remittamus, qui
aestimet, quanto tempore diligens pater familias con-
ficere possit, quod facturum se promiserit, ut qui
Ephesi daturum se spoponderit, neque duplomate[11]
diebus ac noctibus et omni tempestate contempta
iter continuare[12] cogatur neque tam delicate pro-
gredi debeat, ut reprehensione dignus appareat, sed
habita ratione temporis aetatis sexus valetudinis,
cum id agat, ut mature perveniat, id est eodem tem-
pore, quo plerique eiusdem condicionis homines so-
lent pervenire. eoque transacto, quamvis Romae
remanserit nec possit Ephesi pecuniam dare, nihilo
minus ei recte condicetur, vel quia per ipsum steterit,
quo minus Ephesi daret, vel quoniam per alium
Ephesi possit dari vel quia ubique potest solvere:
nam et quod in diem debetur, ante solvi potest, licet
peti non potest. quod si duplomate usus aut felici
navigatione maturius quam quisque pervenerit Ephe-
sum, confestim obligatus est, quia in eo, quod tem-
pore atque facto finitum est, nullus est coniecturae
3 locus. Item qui insulam fieri spopondit, non uti-
que conquisitis undique fabris et plurimis operis ad-
hibitis festinare debet nec rursus utroque aut[13] altero
contentus esse, sed modus adhibendus est secundum
rationem diligentis aedificatoris et temporum loco-
rumque. item si non inchoetur[14] opus, id tantum
aestimetur, quod in illo intervallo effici potuit. trans-

(1) perspicio *edd.* (2) hoc *scr.* (3) licet F^2 (4) nam sicut et ipsius et heredis capit, ita ipsius vel saepius factam complectitur *scr.* (*similiter Hal.*) (5) erit *scr.* (6) matrimonii *F* (7) efficietur *F* (8) si *om. F* (9) relinquit *F* (10) acceperit *Donellus* (11) duplomate *del.* (12) continuari *F* (13) utroque aut] uno atque *edd.* (14) quo die convenit ut inchoaretur *ins.*

actoque tempore, quo insulam consummare oportue-
rit, si postea aedificetur, liberetur reus, sicut libe-
ratur, qui se daturum spopondit, si quandoque tradit.
4 Illud inspiciendum est, an qui centum dari pro-
misit confestim teneatur an vero cesset obligatio,
donec pecuniam conferre[1] possit. quid ergo, si
neque domi habet neque inveniat creditorem? sed
haec recedunt ab impedimento naturali et respiciunt
ad facultatem dandi. est autem facultas personae
commodum incommodumque, non rerum quae pro-
mittuntur. et alioquin si quis Stichum dari spopon-
derit, quaeremus, ubi sit Stichus: aut si[2] non mul-
tum referre videatur 'Ephesi daturum se', an, quod
Ephesi sit, cum ipse Romae sit, dare spondeat: nam
hoc quoque ad facultatem dandi pertinet, quia[3] in
pecunia et in Sticho illud commune est, quod pro-
missor in praesentia dare non potest. et generaliter
causa difficultatis ad incommodum promissoris, non
ad impedimentum stipulatoris pertinet, ne incipiat
dici eum quoque dare non posse, qui alienum ser-
vum, quem dominus non vendat, dare promiserit.
5 Si ab eo stipulatus sim, qui efficere non possit,
cum alio possibile sit, iure factam obligationem Sa-
6 binus scribit. Cum quis sub hac condicione
stipulatus sit, si rem sacram aut religiosam Titius
vendiderit vel forum aut basilicam et huiusmodi res,
quae publicis usibus in perpetuum relictae sint: ubi
omnino condicio iure impleri non potest vel id facere
ei non liceat, nullius momenti fore stipulationem,
proinde ac si ea condicio, quae natura impossibilis
est, inserta esset. nec ad rem pertinet, quod ius
mutari potest et id, quod nunc impossibile est,
postea possibile fieri: non enim secundum futuri
temporis ius, sed secundum praesentis aestimari de-
7 bet stipulatio. Si ut aliquid fiat stipulemur, et
usitatius et elegantius esse Labeo ait sic subici
poenam: 'si ita factum non erit': at cum quid ne
fiat stipulemur, tunc hoc modo: 'si adversus ea fac-
'tum erit': et cum alia fieri, alia non fieri coniuncte
stipulemur, sic comprehendendum: 'si non feceris,
8 'si[4] quid adversus ea feceris'. Praeterea scien-
dum est, quod dari stipulemur, non posse nos uni
ex heredibus adquiri[5], sed necesse esse omnibus
adquiri: at cum quid fieri stipulemur, etiam unius
personam recte comprehendi.

138 *Idem libro quarto stipulationum* Eum, qui
certarum nundinarum diebus dari stipuletur, primo
die petere posse Sabinus ait: Proculus autem et
ceteri diversae scholae auctores, quamdiu vel exi-
guum tempus ex nundinarum spatio superesset, peti[6]
posse existimant. sed ego cum Proculo sentio.
1 Cum pure stipulatus sum illud aut illud dari,
licebit tibi, quotiens voles, mutare voluntatem in eo
quod praestaturus sis, quia diversa causa est volun-
tatis expressae et eius quae inest.

139 *Idem libro sexto stipulationum* Cum ex
causa duplae stipulationis aliquid intendimus, vendi-
toris heredes in solidum omnes conveniendi sunt
omnesque debent subsistere, et quolibet eorum de-
fugiente ceteris subsistere nihil prodest, quia in soli-
dum defendenda est venditio, cuius indivisa natura
est. sed cum uno defugiente omnes defugisse videan-
tur ideoque omnes teneantur, unicuique pro parte
hereditaria praestatio incumbit.

140 *Paulus libro tertio ad Neratium* Pluribus
rebus praepositis, ita stipulatio facta est: 'ea omnia,
'quae supra scripta sunt, dari?' propius est, ut tot
1 stipulationes, quot res sint. De hac stipulatione:
'annua bima trima die id argentum[7] quaque die dari?'
apud veteres varium fuit. *Paulus:* sed verius et
2 hic tres esse trium summarum stipulationes. Etsi
placeat extingui obligationem, si in eum casum in-
ciderit, a quo incipere non potest, non tamen hoc
in omnibus verum est. ecce stipulari viam iter actum
ad fundum communem socius non potest, et tamen
si is, qui stipulatus fuerat, duos heredes reliquerit,
non extinguitur stipulatio. et per partem domino-
rum[8] servitus adquiri non potest, adquisita tamen
conservatur et per partem domini[9]: hoc evenit, si
pars praedii servientis vel cui servitur alterius do-
mini esse coeperit.

141 *Gaius libro secundo de verborum obligatio-
nibus* Si servus aut filius familias ita stipulatus sit:
'illam rem aut illam, utram ego velim?', non pater
dominusve, sed filius servusve destinare de alterutra
1 debet. Extranei quoque persona si comprehensa
fuerit, veluti hoc modo: 'utram earum Titius ele-
'gerit', non aliter stipulator alterutrius petendae facul-
2 tatem habet, quam si Titius elegerit. Pupillus
licet ex quo fari coeperit, recte stipulari potest,
tamen, si in parentis potestate est, ne auctore qui-
dem patre obligatur: pubes vero, qui in potestate
est, proinde ac si pater familias obligari solet. quod
autem in pupillo dicimus, idem et in filia familias
3 impubere dicendum est. Si ita fuero stipulatus
'mihi aut Titio?' et tu mihi daturum te spondeas,
secundum omnium opinionem ad interrogatum te
respondere, quia constat mihi soli adquiri obliga-
4 tionem, Titio autem dumtaxat recte solvitur. Si
inter eos, qui Romae sunt, talis fiat stipulatio: 'hodie
'Carthagine dare spondes?', quidam putant non sem-
per videri impossibilem causam stipulationi contineri,
quia possit contingere, ut tam stipulator quam pro-
missor ante aliquod tempus suo quisque dispensatori
notum fecerit in eum diem futuram stipulationem ac
demandasset promissor quidem suo dispensatori, ut
daret, stipulator autem suo, ut acciperet: quod si
5 ita factum fuerit, poterit valere stipulatio. Cum
'mihi aut Titio' stipulor, dicitur aliam quidem rem in
personam meam, aliam in Titii designari non posse,
veluti 'mihi decem aut Titio hominem': si vero Titio
ea res soluta sit, quae in eius persona designata
fuerit, licet ipso iure non liberetur promissor, per
6 exceptionem tamen defendi possit[10]. Tempora
vero diversa designari posse, veluti 'mihi kalendis
'Ianuariis aut Titio kalendis Februariis?' immo etiam
citeriorem diem in Titii personam conferri posse,
veluti 'mihi kalendis Februariis, Titio kalendis Ia-
'nuariis?' quo casu talem esse stipulationem intelle-
gemus: 'si Titio kalendis Ianuariis non dederis, mihi
7 'kalendis Februariis dare spondes?' Sed rursus
mihi quidem pure aut Titio sub condicione stipulari
possum. contra vero si mihi sub condicione aut
Titio pure, inutilis erit tota stipulatio, nisi in meam
personam condicio extiterit, scilicet quia, nisi quod
ad me vim acceperit obligatio, adiectio nihil potest
valere. hoc tamen ita demum tractari potest, si evi-
denter apparet pure Titii persona adiecta: alioquin
cum ita stipulor: 'si navis ex Africa venerit, mihi
'aut Titio dari spondes?' Titii quoque persona sub
8 eadem condicione adici videtur. Ex hoc apparet,
si diversa condicio in meam personam, diversa in
Titii posita sit nec in meam personam extiterit con-
dicio, totam stipulationem nullius momenti futuram:
exstante vero mea condicione, si quidem Titii quoque
condicio extiterit, poterit vel Titio solvi: si vero in
illius persona defecerit, quasi non adiectus habebi-
9 tur. Ex his omnibus apparet, licet alterius per-
sona non recte adiciatur, non ideo minus in nostra
persona utiliter procedere stipulationem.

II[11].

DE DUOBUS REIS CONSTITUENDIS.

1 *Modestinus libro secundo regularum* Qui sti-
pulatur, reus stipulandi dicitur: qui promittit, reus
promittendi habetur.

(1) conficere *scr.* (2) sic *edd.* (3) et *ins.* F^2 (4) sive *edd.* (5) adquiri *del.* (6) non *ins.* *S* (7) sua *ins.* (8) dominorum *del.* (9) domini *del.* (10) possit *del.*

(11) *Sab.* 3...8; *Pap.* 9...16; *Ed.* 1. 2. 17...19. — *Bas.* 43, 2. — *Cf. Cod.* 8, 40

2 *Iavolenus libro tertio ex Plautio* Cum duo eandem pecuniam aut promiserint aut stipulati sunt, ipso iure et singuli in solidum debentur et singuli debent: ideoque petitione acceptilatione[1] unius tota solvitur obligatio.

3 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* In duobus reis promittendi frustra timetur novatio: nam licet ante prior responderit[2] posterior etsi ex intervallo accipiatur, consequens est dicere pristinam obligationem durare et sequentem accedere: et parvi refert, simul spondeant an separatim promittant, cum hoc actum inter eos sit, ut duo rei
1 constituantur: neque ulla novatio fiet. Ubi duo rei facti sunt, potest vel ab uno eorum solidum peti: hoc est enim duorum reorum, ut unusquisque eorum in solidum sit obligatus possitque ab alterutro peti. et partes autem a singulis peti posse nequaquam dubium est, quemadmodum et a reo et fideiussore petere possumus. utique enim cum una sit obligatio, una et summa est, ut, sive unus solvat, omnes liberentur[3], sive[4] solvatur, ab altero liberatio contingat.

4 *Pomponius libro vicensimo quarto ad Sabinum* Duo rei promittendi sive ita interrogati 'spondetis?' respondeant 'spondeo' aut 'spondemus'[5], sive ita interrogati 'spondes?' respondissent 'spondemus', recte obligantur.

5 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum* Nemo est qui nesciat alienas operas promitti posse et fideiussorem adhiberi in ea obligatione. et ideo[6] nihil prohibet duos reos stipulandi constitui vel promittendi, sicuti si ab eodem fabro duo rei stipulandi easdem operas stipulentur: et ex contrario duo fabri eiusdem peritiae easdem operas promittere intelleguntur et duo rei promittendi fieri.

6 *Idem libro quinquagensimo secundo digestorum* Duos reos promittendi facturus si utrumque interrogavero, sed alter dumtaxat responderit, verius puto eum qui responderit obligari: neque enim sub condicione interrogatio in utriusque persona fit, ut ita de-
1 mum obligetur, si alter quoque responderit. Duobus autem reis constitutis quin liberum sit stipulatori vel ab utroque vel ab altero dumtaxat fideiussorem
2 accipere, non dubito. Sed si a duobus reis stipulandi interrogatus respondisset uni se spondere,
3 ei soli tenetur. Duo rei sine dubio ita constitui possunt[7], ut et temporis ratio habeatur, intra quod uterque respondeat: modicum tamen intervallum temporis, item modicus[8] actus, qui modo contrarius obligationi non sit, nihil impedit, quo minus duo rei sunt. fideiussor quoque interrogatus inter duorum reorum responsa si responderit, potest videri non impedire obligationem reorum, quia nec longum spatium interponitur nec is actus, qui contrarius sit obligationi.

7[9] *Florentinus libro octavo institutionum* Ex duobus reis promittendi alius[10] in diem vel sub condicione obligari potest: nec enim[11] impedimento erit dies aut condicio, quo minus ab eo, qui pure obligatus est, petatur.

8 *Ulpianus libro primo responsorum* His verbis: 'eaque praestari stipulanti tibi spopondimus' interesse, quid inter contrahentes actum sit: nam si duo rei facti sint[12], eum qui absens fuit non teneri, praesentem autem in solidum esse obligatum, aut[13] si minus in partem fore obstrictum.

9 *Papinianus libro vicensimo septimo quaestionum* Eandem rem apud duos pariter deposui utriusque fidem in solidum secutus, vel eandem rem duobus similiter commodavi: fiunt duo rei promittendi, quia non tantum verbis stipulationis, sed et ceteris contractibus, veluti emptione venditione, locatione conductione, deposito, commodato[14] testamento, ut puta si pluribus heredibus institutis testator dixit: 'Titius
1 'et[15] Maevius Sempronio decem dato'. Sed si quis in deponendo penes duos paciscatur, ut ab altero culpa quoque praestaretur, verius est non esse duos reos, a quibus inpar suscepta est obligatio. non idem probandum est, cum duo quoque culpam[16] promisissent, si alteri postea pacto culpa remissa sit, quia posterior conventio, quae in alterius persona intercessit, statum et naturam obligationis, quae duos initio reos fecit, mutare non potest. quare si socii sint et communis culpa intercessit, etiam alteri pac-
2 tum cum altero factum proderit. Cum duos reos promittendi facerem ex diversis locis, Capuae pecuniam dari stipulatus sim[17], ex persona cuiusque ratio proprii temporis habebitur: nam etsi maxime parem causam suscipiunt[18], nihilo minus in cuiusque persona propria singulorum consistit obligatio.

10 *Idem libro trigensimo septimo quaestionum* Si duo rei promittendi socii non sint, non proderit alteri, quod stipulator alteri reo pecuniam debet.

11 *Idem libro undecimo responsorum* Reos promittendi vice mutua fideiussores non inutiliter accipi convenit. reus itaque stipulandi actionem suam dividere si velit (neque enim dividere cogendus est), poterit eundem ut principalem reum, item qui[19] fideiussor pro altero exstitit, in partes convenire, non secus ac si duos promittendi reos divisis actionibus
1 conveniret. Cum tabulis esset comprehensum 'illum et illum centum aureos stipulatos' neque adiectum 'ita ut duo rei stipulandi essent', virilem par-
2 tem singuli stipulati[20] videbantur. Et e contrario cum ita cautum inveniretur: 'tot aureos recte 'dari stipulatus est Iulius Carpus, spopondimus ego 'Antoninus[21] Achilleus et Cornelius Dius', partes viriles deberi, quia non fuerat adiectum singulos in solidum spopondisse, ita ut duo rei promittendi fierent.

12 *Venuleius libro secundo stipulationum* Si ex duobus, qui promissuri sint, hodie alter, alter postera die responderit, Proculus[22] non esse duos reos ac ne obligatum quidem intellegi eum, qui postera die responderat, cum actor ad alia negotia discesserit vel promissor, licet peractis illis rebus responderit.
1 Si a Titio et pupillo sine tutoris auctoritate stipulatus fuero eadem decem, vel a servo, et quasi duos reos promittendi constitui, obligatum[23] Titium solum Iulianus scribit, quamquam, si servus spoponderit, in actione de peculio eadem observari debent, ac si liber fuisset.

13 *Idem libro tertio stipulationum* Si reus promittendi altero reo heres extiterit, duas obligationes eum sustinere dicendum est. nam ubi quidem altera[24] differentia obligationum esse possit, ut in fideiussore et reo principali, constitit alteram ab altera perimi: cum vero eiusdem duae potestatis sint, non potest repperiri qua altera potius quam alteram consummari[25]. ideoque et si reus stipulandi[26] heres exstiterit, duas species obligationis eum sustinere.

14 *Paulus libro secundo manualium* Et stipulationum praetoriarum duo rei fieri possunt.

15 *Gaius libro secundo de verborum obligationibus* Si id, quod ego et Titius stipulamur, in singulis personis proprium intellegatur, non poterimus duo rei stipulandi constitui, veluti cum usum fructum aut dotis nomine dari stipulemur: idque et Iulianus scribit. idem ait, et si Titius et Seius decem aut Stichum, qui Titii sit, stipulati fuerint, non videri

(1) acceptilationeve *scr.* (2) licet ante prior responderit *del.* (3) liberantur *F* (4) uni *ins. R. Stephanus* (5) aut spondemus *del.* (6) *puto sic scripsisse Iulianum:* nemo est qui nesciat alienas operas promitti non posse nec fideiussorem adhiberi in ea obligatione. at ideo (7) *requiritur* constituendi sunt (8) medius *scr.* (9) *cf. Inst.* 3, 16, 2 (10) pure, alius *ins. Inst.* (11) enim *del. Inst.* (12) nam si duo rei ut sint *scr.* (13) aut *del.* (14) duo rei fieri possunt, item *similiave ins.* (15) aut *Cuiacius* (16) culpam quoque *scr.* (17) sum *scr.* (18) susciunt F^1, suspiciunt F^2 (19) quia *scr.* (20) stipulanti *F* (21) Antonius *edd.* (22) *sic Schottus*, prolutus *F* (23) que *ins.* F^{ae}, *delevit reposuitque* F^{em} (24) aliqua *edd.* (25) quare altera potius quam altera consumatur *Hal.* (26) reo stipulandi *ins.*

eos duos reos stipulandi, cum Titio decem tantum, Seio Stichus aut decem debeantur: quae sententia eo pertinet, ut, quamvis vel huic vel illi decem solverit vel Seio Stichum, nihilo minus alteri obligatus manet. sed dicendum est, ut, si decem alteri solverit, ab altero liberetur.

16 *Idem libro tertio de verborum obligationibus* Ex duobus reis stipulandi si semel unus egerit, alteri promissor offerendo pecuniam nihil agit.

17 *Paulus libro octavo ad Plautium* Sive a certis personis heredum nominatim legatum esset, sive ab omnibus excepto aliquo, Atilicinus Sabinus Cassius pro hereditariis partibus totum[1] eos legatum debituros aiunt, quia hereditas eos obligat. idem est, cum omnes heredes nominantur.

18 *Pomponius libro quinto ex Plautio* Ex duobus reis eiusdem Stichi promittendi factis alterius factum alteri quoque nocet.

19 *Idem libro trigensimo septimo ad Quintum Mucium* Cum duo eandem pecuniam debent, si unus capitis deminutione exemptus est obligatione, alter non liberatur. multum enim interest, utrum res ipsa solvatur an persona liberetur. cum persona liberatur manente obligatione, alter durat obligatus: et ideo si aqua et igni interdictum est, alicuius fideiussor postea ab eo datus tenetur[2].

III[3].

DE STIPULATIONE SERVORUM.

1[4] *Iulianus libro quinquagensimo secundo digestorum* Cum servus stipuletur, nihil interest, sibi
an domino an vero sine alterutra eorum[5] adiectione
1 dari stipuletur. Si servus tuus, qui mihi bona
fide serviebat, peculium habuerit, quod ad te pertineat, et ego ex eo pecuniam Titio credidero, nummi
tui manebunt, stipulando autem mihi servus eandem
pecuniam nihil aget: vindicando ergo eam pecuniam
2 tu consequi poteris. Si servus communis meus
et tuus ex peculio, quod ad te solum pertinebat,
mutuam pecuniam dederit, obligationem tibi adquiret
et, si eandem mihi nominatim stipulatus fuerit, debitorem a te non liberabit, sed uterque nostrum
habebit actionem, ego ex stipulatu, tu quod pecunia
tua numerata sit: debitor tamen me doli mali ex-
3 ceptione summovere poterit. Quod servus meus
meo servo dari stipulatur, id perinde haberi debet,
ac si mihi stipuletur: item quod tuo servo stipulatur, perinde ac si tibi stipulatus esset, ut altera stipulatio obligationem pariat, altera nullius momenti
4 sit. Communis servus duorum servorum personam
sustinet. idcirco si proprius meus servus communi
meo et tuo servo stipulatus fuerit, idem iuris erit
in hac una conceptione verborum, quod futurum
esset, si separatim duae stipulationes conceptae
fuissent, altera in personam mei servi, altera in personam tui servi: neque existimare debemus partem
dimidiam tantum mihi adquiri, partem nullius esse
momenti, quia persona servi communis eius condicionis est, ut in eo, quod alter ex dominis potest
adquirere, alter non potest, perinde habeatur, ac si
eius solius esset, cui adquirendi facultatem habeat.
5 Si fructuarius servus stipulatus esset fructuario
aut proprietario, si quidem ex re fructuarii stipulatus esset, inutilis est stipulatio, quia utrique ex re
fructuarii actionem adquirere potuisset: sed si aliud
stipulatus fuisset, proprietarium petere posse, et, si
6 promissor fructuario solvisset, liberatur. Cum
servus communis Titii et Maevii stipulatur in hunc
modum: 'decem kalendis Titio dare spondes? si de-
'cem kalendis Titio non dederis, tunc Maevio viginti
'dare spondes?' duae stipulationes esse videntur,
sed[6] si kalendis decem data non fuerint, uterque dominus ex stipulatu agere poterit, sed in[7] secunda obligatione Maevio commissa Titius exceptione doli summovebitur.

2 *Ulpianus libro quarto ad Sabinum* Servus communis ipse[8] sibi stipulari non potest, quamvis constaret eum se stipulari domino posse: non enim se domino adquirit, sed de se obligationem.

3 *Idem libro quinto ad Sabinum* Si servus rei publicae[9] vel municipii vel coloniae stipuletur, puto valere stipulationem.

4 *Idem libro vicensimo primo ad Sabinum* Si servus communis sibi et uni ex dominis stipuletur, perinde est, ac si omnibus dominis et uni ex his stipuletur, veluti Titio et Maevio, et Titio: et probabile est, ut Titio dodrans, Maevio quadrans debeatur.

5 *Idem libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Servus communis sic omnium est non quasi singulorum totus, sed pro partibus utique indivisis, ut intellectu magis partes habeant quam corpore: et ideo si quid stipulatur vel quaqua alia ratione adquirit, omnibus adquirit pro parte, qua dominium in eo habent. licet autem ei et nominatim alicui ex dominis stipulari vel traditam rem accipere, ut ei soli adquirat. sed[10] si non nominatim domino stipuletur, sed iussu unius dominorum, hoc iure utimur, ut soli ei adquirat, cuius iussu stipulatus est.

6 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Ofilius recte dicebat et per traditionem accipiendo vel deponendo commodandoque posse soli ei adquiri, qui iussit: quae sententia et Cassii et Sabini dicitur.

7 *Ulpianus libro quadragesimo octavo ad Sabinum* Proinde et si quattuor forte dominos habuerit
et duorum iussu stipulatus sit, his solis adquiret qui
iusserunt, magisque est, ut non aequaliter, sed pro
portione dominica totum eis adquiratur. idem puto
et si nominatim eis stipulatus esse proponatur: nam
et si omnium iussu stipulatus sit vel omnibus nominatim, non dubitaremus omnibus pro dominicis eum
1 portionibus, non pro virilibus adquirere. Si servus communis ab uno ex sociis stipulatus sit, si quidem nominatim alteri socio, ei soli debetur: sin
autem sine ulla adiectione pure stipulatus sit, reliquas partes is[11] servus ceteris sociis praeter eam
partem, ex qua promissor dominus esset, adquiret.
sed si iussu unius socii stipulatus est, idem iuris
est, quod esset, si eidem illi socio nominatim dari
stipulatus esset. interdum etiamsi neque iussu neque nominatim alteri ex dominis stipularetur, ei
tamen soli adquirere eum Iuliano placuit: ut puta
si quid forte stipuletur, quod utrique adquiri non
potest. veluti servitutem ad fundum Cornelianum
stipulatus est, qui fundus Sempronii erat alterius ex
dominis: ei soli adquirit.

8 *Gaius libro singulari de casibus* Item si alter ex dominis uxorem ducturus sit et huic servo dos promittatur.

9 *Ulpianus libro quadragesimo octavo ad Sabinum* Item si servus duorum Titii et Maevii hominem, qui Titii erat, stipulatus fuerit, ei soli adquirit,
cuius non fuit. sed[12] si stipulatus sit Stichum sibi
et[13] 'Maevio et Titio dari spondes?', totum eum
Maevio adquirit: quod enim alteri ex dominis adquirere non potest, id ad eum, qui ad obligationem
1 admittitur, pertinet. Si, cum duos dominos servus
haberet, stipulatus fuerit illi aut illi dominis suis,
quaesitum est, an consistat stipulatio. Cassius inutilem esse stipulationem scripsit et Iulianus Cassii
sententiam probat eoque iure utimur.

10 *Iulianus libro quinquagensimo secundo digestorum* Sed et si ita stipuletur: 'Titio decem aut

(1) tantum *scr.* (2) interdictum est alicui, fideiussor non postea ab eo datus tenetur *scr.*
(3) *Sab.* 1...7. 9...11. 13...17; *Pap.* 8. 12. 18...22. 24...28; *Ed.* 23. 29...40. — *Bas.* 43, 3 (4) *ad* § 5 *cf. l.* 28 *pr. h. t.*
(5) eorum *del.* (6) et *scr.* (7) in *del. edd.* (8) ipse] se *scr.* (*similter Cuiacius*) (9) populi Romani *scr.* (10) et *ins.* (11) is] ceterisi F^1, i (*sic*) F^2 (12) et *ins.* (13) et] aut *scr.*

'Maevio fundum dare spondes?', quia incertum est, utri eorum adquisierit actionem, idcirco inutilis stipulatio existimanda est.

11 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Sed si sibi aut Primo aut Secundo dominis suis stipulatus sit, et hic tantundem erit probandum, quod Iulianus, inutilem esse stipulationem. sed utrum adiectio inutilis est aut[1] tota stipulatio utilis non est? puto adiectionem solam esse inutilem: eo enim quod ait 'mihi', omnibus adquisiit ex stipulatu actionem. an ergo in ceterorum persona solutio locum habeat exemplo extraneae personae? et puto vel solvi eis posse, quemadmodum cum ego mihi aut Titio stipuler. cur ergo cum Primo aut Secundo dominis stipulatio non constitit nec solutio est? illa ratio est, quia non invenimus, in cuius persona stipulatio constitit, in cuius solutio.

12 *Paulus libro decimo quaestionum* Nam cum uterque obligationis capax sit, non invenimus, quis adiectus sit, quia[2] non est, qui petere possit.

13 *Ulpianus libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Cum enim stipulatur domino aut extraneo servus, utrumque consistet[3] et in domini persona stipulatio et in extranei solutio: at hic τὸ ἰσάζον[4] corrumpit stipulationem et solutionem.

14 *Iulianus libro tertio ad Urseium Ferocem* Servus meus cum apud furem esset, furi dari stipulatus est: negat furi deberi Sabinus, quia eo tempore, quo stipulatus est, ei non serviret: sed nec ego ex ea stipulatione agere potero. sed si detracta furis persona stipulatus est, mihi quidem adquiritur actio, sed furi nec mandati nec alia actio adversus me dari debet.

15[5] *Florentinus libro octavo institutionum* Sive mihi sive sibi sive conservo suo sive impersonaliter dari servus meus stipuletur, mihi adquiret.

16 *Paulus libro quarto regularum* Servus hereditarius futuro heredi nominatim dari stipulatus nihil agit, quia stipulationis tempore heres dominus eius non fuit.

17 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Si communis servus meus et tuus viam vel iter vel actum stipuletur sine adiectione nominis nostri, cum ego solus fundum vicinum habeam, soli mihi eam adquirit: quod et si[6] tu fundum habeas, mihi quoque in solidum servitus adquiritur.

18 *Papinianus libro vicensimo septimo quaestionum* Si servus communis Maevii et castrensis peculii defuncto filio familias milite, antequam adeat institutus hereditatem, stipuletur, socio, qui solus interim dominus invenitur, tota stipulatio quaeretur; quoniam partem non facit hereditas eius[7] quae nondum est. non enim, si quis heredem existere filio familias dixerit statim et hereditatem eius iam esse, consequens erit, cum beneficium principalium constitutionum in eo locum habet, ut filius familias de peculio testari possit: quod privilegium cessat, prius-
1 quam testamentum aditione fuerit confirmatum. Si servus Titii et Maevii partem, quae Maevii est, sibi dari stipuletur, nulla stipulatio est, cum, si Titio dari stipulatus fuisset, Titio adquireretur. quod si simpliciter concepta est stipulatio, veluti: 'partem 'eam[8], quae Maevii est, dare spondes?' non adiecto 'mihi', prope est, ut, quia sine vitio concepta est stipulatio, sequatur eius personam, cuius potest.
2 Servus capto domino ab hostibus domino dari stipulatus est. quamvis quae simpliciter stipulatur vel ab alio accepit, etiam ad heredem captivi pertinent aliudque sit iuris in persona filii, quia nec tunc fuit in potestate, cum stipularetur, nec postea deprehenditur (ut servus) in hereditate[9], tamen in proposito potest quaeri, num ex hac stipulatione nihil adquisitum heredi videtur, quomodo si servus hereditarius defuncto aut etiam heredi futuro stipulatus fuisset. sed in hac specie servus filio exaequabitur: nam et si filius captivi patri suo stipulatus fuerit dari, res in pendenti erit et si pater apud hostes decesserit, nullius momenti videbitur fuisse stipulatio,
3 quoniam alii, non sibi stipulatus est. Cum servus fructuarius operas suas locasset et eo nomine pecuniam in annos singulos dari stipulatus esset, finito fructu domino residui temporis adquiri stipulationem Iulianus scriptum reliquit[10]. quae sententia mihi videtur firmissima ratione subnixa: nam si in annos forte quinque locatio facta sit, quoniam incertum est, fructus in quem diem duraturus sit, singulorum annorum initio cuiusque anni pecunia fructuario quaereretur: secundum quae non transit ad alterum stipulatio, sed unicuique tantum adquiritur, quantum ratio iuris permittit. nam et cum idem servus ita stipuletur: 'quantam pecuniam tibi intra 'illum diem dedero, tantam dari spondes?' in pendenti est, quis ex stipulatu sit habiturus actionem: si enim ex re fructuarii vel operis suis pecuniam dedero[11], fructuario, si vero aliunde, domino stipulatio quaeretur.

19[12] *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Si alienus servus duobus bonae fidei serviens ex unius eorum re adquirat, ratio facit, ut ei ex cuius re adquisiit[13] id totum ei adquirat, sive ei soli sive quasi duobus serviat: nam et in veris dominis quotiens utrique adquiritur, totiens partes adquiri: ceterum si alii non adquiratur, alium solidum habiturum. igitur eadem ratio erit et in proposito, ut hic servus alienus, qui mihi et tibi bona fide servit, mihi solidum ex re mea adquirat, quia tibi non potest adquiri, quia[14] non sit ex re tua.

20 *Paulus libro quinto decimo quaestionum* Liber homo bona fide mihi servit: stipulatur ex re mea vel ex operis suis Stichum, qui ipsius est: magis est, ut mihi adquirat, quia et si servus esset meus, adquireret mihi: nec enim illud dici debet, quasi ille quoque in peculio eius esset. sed si ex re mea Stichum, qui meus est, stipulatur, sibi adquiret.
1 Apud Labeonem ita scriptum est: filium et filiam in sua potestate pater intestatus reliquit[15]: filia eo animo fuit semper, ut existimaret nihil ad se ex hereditate patris pertinere: deinde frater eius filiam procreavit et eam infantem reliquit[15]: tutores servo avito eius imperaverunt, ut ab eo, cui res avi hereditatis vendiderunt, stipularetur, quanta pecunia ad eum pervenisset: ex ea stipulatione [16]quid pupillae adquisitum sit, peto rescribas. Paulus: est quidem verum bona fide possessum servum ex re eius cui servit stipulantem possessori adquirere: sed si res, quae ex hereditate avi communes fuerunt, in venditionem hereditatis venerunt[17], non videtur ex re pupillae totum pretium stipulari ideoque utrisque adquirit.

21 *Venuleius libro primo stipulationum* Si servus communis ita stipuletur: 'kalendis Ianuariis de'cem Titio aut Maevio dominis, uter eorum tunc 'vivet, dare spondes?', inutilem esse stipulationem Iulianus scribit, quia non possit[18] in pendenti esse stipulatio nec apparere, utri eorum sit adquisitum.

22 *Neratius libro secundo responsorum* Servum fructuarium ex re domini inutiliter fructuario stipulari, domino ex re fructuarii utiliter stipulari.

23 *Paulus libro nono ad Plautium* Eadem de eo dicenda sunt, cui usus legatus est.

24 *Neratius libro secundo responsorum* Et si duorum usus fructus sit, quod ex operis suis alteri eorum stipulatus sit, pro ea dumtaxat parte, ex qua usus fructus eius sit, adquiri.

25 *Venuleius libro duodecimo stipulationum* Si servus hereditarius stipulatus fuerit et fideiussores

---

(1) an F^2 (2) sit quia] sit itaque *scr.* (3) consistat *F* (4) *id est:* aequabilitas (5) *cf. Inst.* 3, 17 *pr.* (6) quod si et *scr.* (7) eius *del.* (8) meam *F* (9) hereditatem *F* (10) relinquit *F* (11) dederit *S* (12) *cf. D.* 41, 1, 23, 3 (13) ei ex cuius re adquisiit *del.* (14) quod *scr.* (15) relinquit *F* (16) ne *ins. F* (17) venierunt F^2 (18) quia possit non *scr.*

acceperit posteaque adita fuerit hereditas, dubitatur, utrum ex die interpositae stipulationis tempus cedat an ex adita hereditate: item si servus eius, qui apud hostes sit, fideiussores acceperit. et Cassius existimat tempus ex eo computandum, ex quo agi cum eis potuerit, id est ex quo adeatur hereditas aut postliminio dominus revertatur.

26[1] *PAULUS libro primo manualium* Usus fructus sine persona esse non potest et ideo servus hereditarius inutiliter usum fructum stipulatur. legari autem ei posse usum fructum[2] dicitur, quia dies eius non cedit statim: stipulatio autem pura suspendi non potest. quid ergo, si sub condicione stipuletur? [3]nec hoc casu valeat stipulatio[4], quia ex praesenti vires accipit stipulatio, quamvis petitio ex ea suspensa sit.

27 *IDEM libro secundo manualium* Servus communis sive emat sive stipuletur, quamvis pecunia ex peculio detur, quod alterum ex dominis sequitur, utrique tamen adquirit. diversa causa est fructuarii servi.

28 *GAIUS libro tertio de verborum obligationibus* Si ex re domini domino aut fructuario servus stipulatus fuerit, domino quidem adquiri obligationem Iulianus[5] scripsit, solvi autem fructuario posse,
1 quasi quolibet adiecto. Si servus communis ex re unius stipulatus erit, magis placuit utrique adquiri, sed eum, cuius ex re facta est stipulatio, cum socio communi dividundo aut societatis iudicium[6] de parte reciperanda recte acturum: idemque esse dicendum et si ex operis suis alteri ex dominis ser-
2 vus adquirit. Si ipsi domini singuli eadem decem servo communi dari fuerint stipulati et semel responsum secutum fuerit, duo rei stipulandi erunt, cum
3 placeat dominum servo dari stipulari posse. Sicuti uni nominatim stipulando ei soli adquirit, ita placet et si rem emat nomine unius ex dominis, ei soli servum adquirere. item si credat pecuniam, ut uni ex dominis solveretur[7], vel quodlibet aliud negotium gerat, posse eum nominatim exprimere, ut
4 uni ex dominis restituatur aut solvatur. Illud quaesitum est, an heredi futuro servus hereditarius stipulari possit. Proculus negavit, quia is eo tempore extraneus est. Cassius respondit posse, quia qui postea heres extiterit, videretur ex mortis tempore defuncto successisse: quae ratio illo argumento commendatur, quod heredis familia ex mortis tempore funesta facta intellegitur, licet post aliquod tempus heres extiterit: manifestum igitur est servi stipulationem ei adquiri.

29 *PAULUS libro septuagensimo secundo ad edictum* Si communis servus sic stipulatus sit: 'decem 'illi domino, eadem decem alteri dare spondes?', dicemus duos reos esse stipulandi.

30 *IDEM libro primo ad Plautium* Servus alienus alii nominatim stipulando non adquirit domino.

31 *IDEM libro octavo ad Plautium* Si iussu fructuarii aut bonae fidei possessoris servus stipuletur, ex quibus causis non solet iis adquiri, domino adquirit. non idem dicetur, si nomen ipsorum in stipulatione positum sit.

32 *IDEM libro nono ad Plautium* Si, cum duorum usus fructus esset in servo, et[8] is servus uni nominatim stipulatus sit ex ea re, quae ad utrosque pertinet, Sabinus ait, quoniam soli[9] obligatus esset, videndum esse, quemadmodum alter usuarius partem suam recipere possit, quoniam inter eos nulla communio iuris esset. sed verius est utili[10] communi dividundo iudicio inter eos agi posse.

33 *IDEM libro quarto decimo ad Plautium* Si liber homo vel alienus qui bona fide servit ex re alterius iussu possessoris stipuletur, Iulianus ait liberum quidem sibi adquirere, servum vero domino,
1 quia iussum domino cohaereat. Si duo rei stipulandi usum fructum in servo habeant vel quibus[11] bona fide serviebat et iussu unius a debitore stipuletur, ei soli adquirit.

34 *IAVOLENUS libro secundo ad Plautium*[12] Si servus testamento manumissus, cum se liberum esse ignoraret et in causa hereditaria maneret, pecuniam heredi stipulatus est, nihil debebitur heredibus, si modo scierint eum testamento manumissum, quia non potest videri iustam servitutem servisse iis, qui illum liberum esse non ignorabant. distat ista[13] causa eius, qui liber emptus bona fide servit, quia in eo et ipsius et emptoris existimatio consentit: ceterum is, qui scit hominem liberum esse, quamvis ille condicionem suam ignoret, ne possidere quidem eum potest videri.

35 *MODESTINUS libro septimo regularum* Servus hereditarius et heredi futuro et hereditati recte stipulatur.

36 *IAVOLENUS libro quarto decimo epistularum* Quod servus stipulatus est, quem dominus pro derelicto habebat, nullius est momenti, quia qui pro derelicto rem habet, omnimodo a se reiecit nec potest eius operibus[14] uti, quem eo[14a] iure ad se pertinere noluit. quod si ab alio adprehensus est, stipulatione ei adquirere poterit: nam et haec genere quodam donatio est. inter hereditarium enim servum et eum, qui pro derelicto habetur, plurimum interest, quoniam alter hereditatis iure retinetur, nec potest relictus[15] videri qui universo hereditatis iure continetur, alter voluntate domini derelictus non potest videri ad usum eius pertinere, a quo relictus[15] est.

37 *POMPONIUS libro tertio ad Quintum Mucium* Si communis servus ita stipularetur: 'Lucio Titio et 'Gaio Seio dari spondes?', qui sunt domini illius, pro virilibus partibus eis ex stipulatione debetur: si vero ita: 'dominis meis dare spondes?', pro parte, qua domini essent: si vero ita: 'Lucio Titio et 'Gaio Seio dominis meis dare spondes?', dubitaretur, utrumne viriles partes an pro dominica portione eis deberetur. et interesset, quid cuius demonstrandi gratia esset adiectum et quae pars eius stipulationis principalem causam haberet: sed cum ad nomina prius decursum est, rationabilius esse videtur pro virili parte stipulationem eis adquiri, quod dominorum vocabula pro demonstratione habeantur.

38 *IDEM libro quinto ad Quintum Mucium* Si servus meus a liberto meo 'operas sibi dari' stipulatur, inutilem stipulationem esse Celsus scribit: aliter atque si non adiecto hoc verbo 'sibi' stipulatus fuerit.

39 *IDEM libro vicensimo secundo ad Quintum Mucium* Cum servus, in quo usum fructum habemus, proprietatis domino ex re fructuarii vel ex operis eius nominatim stipuletur, adquiritur domino proprietatis: sed qua actione fructuarius reciperare possit a domino proprietatis, requirendum est. item si servus bona fide nobis serviat et id, quod nobis adquirere poterit, nominatim domino suo stipulatus fuerit, ei adquiret: sed qua actione id reciperare possumus, quaeremus. et non sine ratione est, quod Gaius noster dixit, condici id in utroque casu posse domino.

40 *IDEM libro trigensimo tertio ad Quintum Mucium* Quidquid contraxit servus, dum nobis servit, etiam si stipulationem contulit in alienationem vel manumissionem[16] suam, tamen nobis id adquisitum erit, quia potestas eius tunc, cum id contraheret, nostra fuit. idque[17] est, si filius familias contrahat: namque etiam quod in emancipationis suae tempus contulerit, nobis debebitur, si tamen dolo malo id fecerit.

---

(1) = *Vat.* 55 (2) usum fructum *om. Vat.* (3) videamus ne *ins. Vat.* (4) stipulatio *om. Vat.* (5) *l.* 1 § 5 *h. t.* (6) iudicio *edd.* (7) ut uni ex dominis solveretur *del.* (8) et *del. edd.* (9) nominato promissor *ins.* (10) utile *F*

(11) quibus] duobus *scr.* (12) plautio *F* (13) ista] is a *scr.* (14) operis *Hal.* (14a) eo *del. S* (15) derelictus *scr.* (16) manusionem (*sic*) F^2, iberumessionem F^1 (17) idemque *edd.*

LIBER QUADRAGESIMUS SEXTUS.

I[1].

DE FIDEIUSSORIBUS ET MANDATORIBUS.

1 *Ulpianus libro trigensimo nono ad Sabinum* Omni obligationi fideiussor accedere potest.

2 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* Et commodati et depositi fideiussor accipi potest et tenetur, etiamsi apud servum vel pupillum depositum commodatumve fuerit, sed ita demum, si aut dolo malo aut culpa hi fecerunt, pro quibus fideiussum est.

3 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Qui satisdare promisit, ita demum implesse stipulationem satisdationis videtur, si eum dederit accessionis loco, qui obligari potest et conveniri: ceterum si dederit servum aut filium familias, ex quibus causis de peculio actio non datur, vel mulierem, quae auxilio senatus consulti utitur, dicendum est non esse impletam satisdationis stipulationem. plane si non idoneum fideiussorem dederit[2], magis est, ut satisfactum sit, quia qui admisit eum fideiubentem, idoneum esse comprobavit.

4 *Idem libro quadragensimo quinto ad Sabinum* Potest accipi fideiussor eius actionis, quam habiturus sum adversus eum, pro quo fideiussi, vel mandati
1 vel negotiorum gestorum. Fideiussor et ipse obligatur et heredem obligatum relinquit[3], cum rei locum optineat.

5 *Idem libro quadragensimo sexto ad Sabinum* Generaliter Iulianus ait eum, qui heres exstitit ei, pro quo intervenerat, liberari ex causa accessionis et solummodo quasi heredem rei teneri. denique scripsit, si fideiussor heres extiterit ei, pro quo fideiussit, quasi reum esse obligatum, ex causa fideiussionis liberari: reum vero reo succedentem ex duabus causis esse obligatum. nec enim potest repperiri, quae obligatio quam peremat: at in fideiussore et reo repperitur, quia rei obligatio plenior est. nam ubi aliqua differentia est obligationum, potest constitui alteram per alteram peremi: cum vero duae eiusdem sint potestatis, non potest repperiri, cur altera potius quam altera consumeretur. refert autem haec ad speciem, in qua vult ostendere non esse novum, ut duae obligationes in unius persona concurrant. est autem species talis. si reus promittendi reo promittendi heres extiterit, duas obligationes sustinet: item si reus stipulandi exstiterit heres rei stipulandi, duas species obligationis sustinebit. plane si ex altera earum egerit, utramque consumet, videlicet quia natura obligationum duarum, quas haberet, ea esset, ut, cum altera earum in iudicium deduceretur, altera consumeretur.

6 *Idem libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Stipulatus sum a reo nec accepi fideiussorem: postea volo adicere fideiussorem: si adiecero, fideiussor
1 obligatur. Et parvi refert, utrum pure fideiusso-
2 rem obligem an ex die an sub condicione. Adhiberi autem fideiussor tam futurae quam praecedenti obligationi potest, dummodo sit aliqua vel naturalis futura obligatio.

7 *Iulianus libro quinquagensimo tertio digestorum* Quod enim solutum repeti non potest, conveniens est huius naturalis obligationis fideiussorem accipi posse.

8[4] *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Graece fideiussor, et ita accipitur: *τῇ ἐμῇ πίστει κελεύω λέγω θέλω*[5] sive *βούλομαι*[6]: sed et si *φημί*[7] dixerit, pro eo erit atque si dixerit *λέγω*.
1 Praeterea sciendum est fideiussorem adhiberi omni obligationi posse, sive re sive verbis sive consensu.
2 Pro eo etiam, qui iure honorario obligatus est,
3 posse fideiussorem accipi sciendum est. Et post litem contestatam fideiussor accipi potest, quia et civilis et naturalis subest obligatio: et hoc et Iulianus admittit eoque iure utimur. an ergo condemnato reo exceptione uti possit, quaeritur: nam ipso iure non liberatur. et si quidem iudicati actionis acceptus non est, sed tantum litis exercitationis, rectissime dicetur uti eum exceptione posse: si vero acceptus
4 fuerit etiam totius causae, cessabit exceptio. A tutore, qui testamento datus est, si fuerit fideiussor
5 datus, tenetur. Sed et si ex delicto oriatur actio,
6 magis putamus teneri fideiussorem. Et generaliter omnium obligationum fideiussorem accipi posse
7 nemini dubium est. Illud commune est in universis, qui pro aliis obligantur, quod, si fuerint in duriorem causam adhibiti, placuit eos omnino non obligari: in leviorem plane causam accipi possunt, propter quod in minorem summam recte fideiussor accipietur. item accepto reo pure ipse ex die vel sub condicione accipi potest: enimvero si reus sub condicione sit acceptus, fideiussor pure, non obliga-
8 bitur. Si qui[8] Stichum stipulatus fuerit, fideiussorem ita acceperit: 'Stichum aut decem fide tua 'iubes?', non obligari fideiussorem Iulianus ait, quia durior eius fit condicio, utpote cum futurum sit, ut mortuo Sticho teneatur. Marcellus autem notat non[9] ideo tantum non obligari, quia in duriorem condicionem acceptus est, sed quia et in aliam potius obligationem acceptus est: denique pro eo, qui decem promiserit[10], non poterit fideiussor ita accipi, ut decem aut Stichum promittat, quamvis eo casu non
9 fit eius durior condicio. Idem Iulianus ait: si is, qui hominem aut decem dari stipulatus fuerat, fideiussorem ita acceperit: 'hominem aut decem, utrum 'ego velim?', non obligavit eum, quia durior eius
10 condicio facta est. Contra autem si is, qui hominem aut decem, utrum ipse stipulator volet, stipulatus est, recte fideiussorem ita accipiet: 'decem 'aut hominem, utrum tu voles?' fit enim, inquit, hoc
11 modo fideiussoris condicio melior· Sed et si reum sic interrogavero 'Stichum et Pamphilum?', fideiussorem 'Stichum aut Pamphilum?', recte interrogem,
12 quia levior fideiussoris condicio est. Pro fideiussore fideiussorem accipi nequaquam dubium est.

9 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Fideiussores et in partem pecuniae et in partem rei recte accipi possunt.

10 *Ulpianus libro septimo disputationum* Si dubitet creditor, an fideiussores solvendo sint, et unus ab eo electus paratus sit offerre cautionem, ut suo periculo confideiussores conveniantur, in parte dico audiendum eum esse, ita tamen, et si[11] satisdationes offerat et omnes confideiussores, qui idonei esse dicuntur, praesto sint: nec enim semper facilis est nominis emptio, cum numeratio totius debiti non sit
1 in expedito. Ita demum inter fideiussores dividitur actio, si non infitientur: nam infitiantibus
2 auxilium divisionis non est indulgendum. Filius familias pro patre poterit fideiubere nec erit sine effectu haec fideiussio, primo quidem, quod sui iuris effectus poterit teneri in id quod facere potest, dein quod[12] et, dum in potestate manet, condemnari potest. sed an pater ex hac causa quod iussu teneatur, videamus: et puto ad omnes contractus quod iussu etiam referri. sed si ignorante patre pro eo fideiusserit, cessat ista actio: tamen quasi in rem

(1) *Sab.* 1...19. 21...24; *Ed.* 20. 25...44. 46. 73; *App.* 45; *Pap.* 47...72. — *Bas.* 26, 1. — *Cf. Cod.* 8, 41 (2) eumque creditor sciens admiserit *similiave exciderunt* (3) reliquit *F* (4) *ad pr. cf. Inst.* 3, 20, 7 (5) *id est:* mea fide iubeo dico volo (6) *id est:* volo (7) *id est:* dico (8) quis *F* (9) non *del.* F^2 (10) promiserat F^2 (11) et si] si et *Pothier* (12) deinde in quod F^2

patris versum sit, potest agi cum patre. plane si
emancipatus solverit, utilis ei actio debebit compe-
tere: in potestate etiam manenti eadem actio com-
petit, si de peculio castrensi pro patre solverit.
11 *Iulianus libro duodecimo digestorum* Qui
contra senatus consultum filio familias crediderit,
mortuo eo fideiussorem a patre accipere non potest,
quia neque civilem neque honorariam adversus patrem
actionem habet nec est ulla hereditas, cuius nomine
fideiussores obligari possent[1].
12 *Idem libro quadragensimo tertio digestorum*
Plane eius actionis nomine, quae de peculio adversus
eum competit, fideiussor recte accipitur.
13 *Idem libro quarto decimo digestorum* Si man-
datu meo Titio decem credideris et mecum mandati
egeris, non liberabitur Titius: sed ego tibi non aliter
condemnari debebo, quam si actiones, quas adversus
Titium habes, mihi praestiteris. item si cum Titio
egeris, ego non liberabor, sed in id dumtaxat tibi
obligatus ero, quod a Titio servare non potueris.
14 *Idem libro quadragensimo septimo digestorum*
Cum reus promittendi fideiussori suo heres exstitit,
obligatio fideiussoria peremitur. quid ergo est? tam-
quam a reo debitum petatur et, si exceptione fide-
iussori competente usus fuerit, in factum replicatio
dari debebit aut doli mali proderit.
15 *Idem libro quinquagensimo primo digestorum*
Si stipulatus esses a me sine causa et fideiussorem
dedissem et nollem eum exceptione uti, sed potius
solvere, ut mecum mandati iudicio ageret, fideiussori
etiam invito me exceptio dari debet: interest enim
eius pecuniam retinere potius quam solutam stipu-
1 latori a reo repetere. Si ex duobus, qui apud te
fideiusserant in viginti, alter, ne ab eo peteres, quin-
que tibi dederit vel promiserit, nec[2] alter liberabitur
et, si ab altero quindecim petere institueris, nulla
exceptione summoveris: reliqua autem quinque si a
priore fideiussore[3] petere institueris, doli mali ex-
ceptione submoveris.
16 *Idem libro quinquagensimo tertio digestorum*
Fideiussor obligari non potest ei, apud quem reus
promittendi obligatus non est. quare si servus com-
munis Titii et Sempronii nominatim Titio dari stipu-
latus fuerit et fideiussorem ita interrogaverit: 'Titio
'aut Sempronio id dare spondes?', Titius quidem
petere a fideiussore poterit, Sempronii vero persona
in hoc solum interposita videbitur, ut solvi ei ante
litem contestatam[4] et ignorante vel invito Titio pos-
1 sit. Qui certo loco dari promisit, aliquatenus
duriori condicioni obligatur, quam si pure interro-
gatus fuisset: nullo enim loco alio, quam in quem
promisit, solvere invito stipulatore potest. quare si
reum pure interrogavero et fideiussorem cum ad-
iectione loci accepero, non obligabitur fideiussor.
2 Sed et si reus, Romae constitutus, Capuae dari
promiserit, fideiussor Ephesi, perinde non obligabitur
fideiussor, ac si reus sub condicione promisisset,
fideiussor autem in diem certam vel pure promisisset.
3 Fideiussor accipi potest, quotiens est aliqua ob-
4 ligatio civilis vel naturalis, cui applicetur. Na-
turales obligationes non eo solo aestimantur, si actio
aliqua eorum nomine competit, verum etiam cum
soluta pecunia repeti non potest: nam licet minus
proprie debere dicantur naturales debitores, per
abusionem intellegi possunt debitores et, qui ab his
5 pecuniam recipiunt, debitum sibi recepisse. Sti-
pulatione in diem concepta fideiussor si sub condi-
cione acceptus fuerit, ius eius in pendenti erit, ut,
si ante diem condicio impleta fuerit, non obligetur,
si concurreret dies et condicio vel etiam diem con-
6 dicio secuta fuerit, obligetur. Cum fideiussor hoc
modo acceptus esset: 'si reus quadraginta, quae ei
'credidi[5], non solverit, fide tua esse iubes?', verisi-
mile est id actum, ut, cum appellatus reus non sol-
visset, fideiussor teneretur. sed et si reus, antequam
appellaretur, decessisset, fideiussor obligatus erit,
quia hoc quoque casu verum est[6] reum non solvisse.
17 *Idem libro octagensimo nono digestorum* Fide-
iussoribus succurri solet, ut stipulator compellatur
ei, qui solidum solvere paratus est, vendere ceterorum
nomina.
18 *Idem libro nonagensimo digestorum* Qui de-
bitorem suum delegat, pecuniam dare intellegitur,
quanta ei debetur: et ideo si fideiussor debitorem
suum delegaverit, quamvis eum, qui solvendo non
erat, confestim mandati agere potest.
19 *Idem libro quarto ex Minicio* Servus inscio
domino pro quodam fideiusserat et eo nomine pe-
cuniam solverat: quaerebatur, dominus possetne ab
eo, cui soluta esset, repetere. respondit: interest,
quo nomine fideiusserit: nam si ex causa peculiari
fideiussit, tunc id, quod ex peculio solverit, repetere
dominus non poterit, quod ex dominica causa[7]
solverit, vindicabitur: si vero extra causam peculii
fideiusserat, quod ex pecunia dominica solverit, aeque
vindicabitur, quod ex peculio, condici poterit.
20 *Iavolenus libro tertio decimo epistularum*
Sed et si servi dominus pecuniam solverit, repetere
eam non ab eo pro quo fideiussit, sed ab eo cui
numeravit poterit, cum servus fideiussionis nomine
obligari non possit. sequitur ergo, ut ab eo, pro
quo fideiusserat, repeti non possit, cum ipse[8] aere
alieno obligatus sit nec solutione liberari eius pe-
cuniae nomine potuerit, cuius obligatio ad servum
non pertinuit.
21 *Africanus libro septimo quaestionum* Heres
a debitore hereditario fideiussorem accepit, deinde
hereditatem ex Trebelliano restituit: fideiussoris ob-
ligationem in suo statu manere ait idemque in hac
causa servandum, quod servaretur, cum heres, contra
quem emancipatus filius bonorum possessionem ac-
cepit, fideiussorem accepit. ideoque in utraque specie
1 transeunt actiones. Non est novum, ut fideiussor
duabus obligationibus eiusdem pecuniae nomine te-
neatur: nam si in diem acceptus mox pure accipia-
tur, ex utraque obligatur, et si fideiussor confide-
2 iussori heres exstiterit, idem erit. Servo tuo
pecuniam credidi: eum tu manumisisti: deinde eun-
dem fideiussorem accepi. si quidem in eam obliga-
tionem fideiubeat, quae adversus te intra annum sit,
obligari eum ait: sin vero in naturalem suam, potius
ut nihil agatur: non enim intellegi posse, ut quis
pro se fideiubendo obligetur. quod si hic servus
manumissus fideiussori suo heres existat, durare
causam fideiussionis putavit et tamen nihilo minus
naturalem obligationem mansuram, ut, si obligatio
civilis pereat, solutum repetere non possit. nec his
contrarium esse, quod, cum reus fideiussori heres
existat, fideiussoria obligatio tollatur, quia tunc duplex
obligatio civilis cum eodem esse non potest. retro
quoque si fideiussor servo manumisso heres exstiterit,
eadem adversus eum obligatio manet, quamvis et na-
turaliter teneatur nec pro se quis fideiubere possit.
3 Quod si stipulator reum heredem instituerit, om-
nimodo fideiussoris obligationem peremit, sive civilis
sive tantum naturalis in reum fuisset, quoniam qui-
dem nemo potest apud eundem pro ipso obligatus
esse. quod si idem stipulator fideiussorem heredem
scripserit, procul dubio solam fideiussoris obligatio-
nem peremit[9]. argumentum rei, quod, si possessio
rerum debitoris data sit creditori, aeque dicendum
4 est fideiussorem manere obligatum. Cum et[10] tu
et Titius eiusdem pecuniae rei essetis, eum, qui pro
te fideiussit, posse et pro Titio fideiubere respondit,
quamvis eandem pecuniam eidem debiturus sit: nec
tamen inanem eam[11] creditori futuram: nonnullis

(1) possint F^{em} (2) nec *del.* (3) a priore fideiussore *del.* (4) contestam *F* (5) credidit *F* (6) esse *F* (7) causa] pecunia *Krueger* (8) ut ab eo pro quo fideiusserat repeti non possit cum ipse] ut is pro quo fideiusserat *Krueger* (9) *talia videntur desiderari:* quod si reus stipulatorem heredem instituit, item fideiussor liberatur: aliud dicendum est, si stipulator bona rei emit (10) et *del.* F^2 (11) fideiussionem *ins.*

enim casibus emolumentum habituram, veluti si ei,
pro quo ante fideiussisset, heres existat: tunc enim
confusa prima obligatione posteriorem duraturam.
5 Cum fideiussor reo stipulandi heres exstiterit,
quaeritur, an, quasi ipse a se exegerit, habeat ad-
versus reum mandati actionem. respondit, cum reus
obligatus maneat, non posse intellegi ipsum a se
fideiussorem pecuniam exegisse: itaque ex stipulatu
potius quam mandati agere debebit.

22 *Florentinus libro octavo institutionum* Mortuo reo promittendi et ante aditam hereditatem fideiussor accipi potest, quia hereditas personae vice fungitur, sicuti municipium et decuria et societas.

23 *Marcianus libro quarto regularum* Si 'mihi 'aut Titio decem?' stipulatus fuerim[1], Titius fideiussorem accipere non potest, quia solutionis tantum causa adiectus est.

24 *Marcellus libro singulari responsorum* Lucius Titius cum pro Seio fratre suo apud Septicium intervenire vellet, epistulam ita emisit: 'si petierit a 'te frater meus, peto des ei nummos fide et periculo 'meo': post quam epistulam Septicius Seio pecuniam numeravit: deinde Titius inter reliquos et Seium fratrem pro tertia parte reliquit heredem. quaero, an, quia adversus Seium debitorem Septicii confusa sit actio pro tertia parte, qua Titio fratri suo heres exstitit, cum coheredibus eius agere in solidum possit. Marcellus respondit cum coherede Seii non pro maiore quam hereditaria parte mandati agi posse.

25 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Marcellus scribit, si quis pro pupillo sine tutoris auctoritate obligato prodigove vel furioso fideiusserit, magis esse, ut ei non subveniatur, quoniam his mandati actio non competit.

26 *Gaius libro octavo ad edictum provinciale* Inter fideiussores non ipso iure dividitur obligatio ex epistula divi Hadriani: et ideo si quis eorum ante exactam a se partem sine herede decesserit vel ad inopiam pervenerit, pars eius ad ceterorum onus respicit.

27 *Ulpianus libro vicensimo secundo ad edictum*
Si plures sint fideiussores, unus pure, alius in diem
vel sub condicione acceptus, succurri oportet ei, qui
pure acceptus est, dum existere condicio potest,
scilicet ut interim in virilem conveniatur. sed si,
cum condicio exstitit, non est solvendo qui sub con-
dicione acceptus est, restituendam actionem in pure
1 acceptum Pomponius scribit. Praeterea si fide-
iussor exstiterit fideiussori sive plures, aeque hic
quoque pertinebit ad eandem causam: in quorum
persona aeque locum habebunt[2] ea, quae sunt a divo
2 Hadriano constituta. Praeterea si quaeratur, an
solvendo sit principalis fideiussor, etiam vires se-
3 quentis fideiussoris ei adgregandae sunt. Sicut
ipsi fideiussori, ita heredibus quoque eorum succur-
4 rendum Pomponius scribit. Si fideiussor fuerit
principalis et fideiussor fideiussoris, non poterit de-
siderare fideiussor, ut inter se et eum fideiussorem,
pro quo[3] fideiussit, dividatur obligatio: ille enim
loco rei est nec potest reus desiderare, ut inter se
et fideiussorem dividatur obligatio. proinde si ex
duobus fideiussoribus alter fideiussorem dederit, ad-
versus eum quidem non dividitur obligatio, pro quo
intervenit: adversus[4] confideiussorem magis est ut
dividatur.

28 *Paulus libro vicensimo quinto ad edictum* Si contendat fideiussor ceteros solvendo esse, etiam exceptionem ei dandam 'si non et illi solvendo sint'.

29 *Idem libro octavo decimo ad edictum* Si sub impossibili condicione stipulatus sim, fideiussor adhiberi non potest.

30 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Fideiubere pro alio potest quisque, etiamsi promissor ignoret.

31 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* Si fideiussor vel quis alius pro reo ante diem creditori solverit, exspectare debebit diem, quo eum solvere oportuit.

32 *Idem libro septuagensimo sexto ad edictum* Ex persona rei et quidem invito reo exceptio (et cetera rei commoda) fideiussori ceterisque accessionibus competere potest.

33 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum* Si eum hominem, quem a Titio petieram, pro quo satis de lite acceperam, Titius liberum heredemque reliquerit: si quidem re vera ipsius fuit, dicendum est iudicium in eum transferri et, si non patiatur id fieri, committi stipulationem: si autem meus petitoris[5] fuit neque iussu meo hereditatem adierit, fideiussores tenebuntur ob rem non defensam: si autem adierit me iubente, stipulatio evanescit. plane si meus fuerit et idcirco differam aditionem, ut, cum vicero, tunc eum iubeam adire et interim ob rem non defensam agere velim, non committitur stipulatio, quia vir bonus non arbitraretur.

34 *Paulus libro septuagensimo secundo ad edictum* Hi, qui accessionis loco promittunt, in leviorem[6] causam accipi possunt, in deteriorem non possunt. ideo, si a reo mihi stipulatus sim, a fideiussore mihi aut Titio, meliorem causam esse fideiussoris Iulianus putat, quia potest vel Titio solvere. quod si a reo mihi aut Titio stipulatus, a fideiussore mihi tantum interrogem, in deteriorem causam acceptum fideiussorem Iulianus ait. quid ergo, si a reo Stichum aut Pamphilum, a fideiussore Stichum interrogem? utrum in deteriorem causam acceptus est sublata electione? an in meliorem, quod et verum est, quia mortuo eo liberari potest?

35 *Idem libro secundo ad Plautium* Cum fideiubeat aliquis pro servo, in solidum tenetur, etiamsi nihil in peculio sit. plane si pro domino fideiubeat, cum quo de peculio[7] est, dumtaxat de peculio tenebitur, quod tunc erit, cum res iudicatur.

36 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Cum is qui et reum et fideiussores habens[8] ab uno ex fideiussoribus accepta pecunia praestat actiones, poterit quidem dici nullas iam esse, cum suum perceperit et perceptione omnes liberati sunt. sed non ita est: non enim in solutum accipit[9], sed quodammodo nomen debitoris vendidit, et ideo habet actiones, quia tenetur ad id ipsum, ut praestet actiones.

37 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* Si quis, postquam tempore transacto liberatus est, fideiussorem dederit, fideiussor non tenetur, quoniam erroris fideiussio nulla est.

38 *Marcellus libro vicensimo digestorum* Si
Stichum aut Pamphilum stipulatus essem, utrum pro-
missor voluisset, non possum fideiussorem ita acci-
pere Stichum aut Pamphilum, utrum fideiussor vellet,
quia futurum esset in eius potestate alium velle, quam
1 reus voluisset. A Titio, qui mihi ex testamento
sub condicione decem debuit, fideiussorem accepi et
ei heres extiti: deinde condicio legati exstitit: quaero,
an fideiussor mihi teneatur. respondit, si ei, a quo
tibi erat sub condicione legatum, cum ab eo fide-
iussorem accepisses, heres exstiteris, non poteris
habere fideiussorem obligatum, quia nec reus est,
pro quo debeat, sed nec res ulla, quae possit de-
beri.

39 *Modestinus libro secundo regularum* Ut fideiussor adversus confideiussorem suum agat, danda actio non est. ideoque si ex duobus fideiussoribus eiusdem quantitatis cum[10] alter electus a creditore totum exsolvit[11] nec ei cessae sint actiones, alter nec a creditore nec a confideiussore convenietur.

40 *Idem libro tertio regularum* Cum duo rei constituti sunt, sive ab utroque sive ab alterutro fideiussor datus fuerit, in solidum recte accipietur.

(1) fuerit *F* (2) praeterea si fideiussori exstiterint fideiussores plures, aeque hic quoque locum habebunt (*del.* pertinebit ... persona) *scr.* (3) pro quo] pro se qui *scr.*

(4) eius *ins.* (5) petitoris *del. Krueger* (6) meliorem *scr.* (7) actio *ins. S* (8) habet *edd.* (9) non enim solutum accepit *scr.* (10) cum *del.* (11) exsolvet *F*

41 *Idem libro tertio decimo responsorum* Respondit, si fideiussores in id accepti sunt, quod a curatore servari non possit, et post impletam legitimam aetatem tam ab ipso curatore quam ab heredibus eius solidum servari potuit et cessante eo, qui pupillus fuit, solvendo esse desierit: non temere utilem
1 in fideiussores actionem competere. Idem respondit,
si in solidum condemnatus est unus ex mandatoribus, cum iudicati conveniri coeperit, posse eum desiderare, ut adversus eos, qui idem mandaverunt, actiones sibi mandentur.

42 *Iavolenus libro decimo epistularum* Si ita fideiussorem accepero: 'quod ego decem credidi, de 'ea pecunia mille modios tritici fide tua esse iubes?', non obligatur fideiussor, quia in aliam rem, quam quae credita est, fideiussor obligari non potest, quia non, ut aestimatio rerum quae mercis numero habentur in pecunia numerata fieri potest, ita pecunia quoque merce aestimanda est.

43 *Pomponius libro septimo ex variis lectionibus* Si a Titio stipulatus fideiussorem te acceperim, deinde eandem pecuniam ab alio stipulatus alium fideiussorem accipiam, confideiussores non erunt, quia diversarum stipulationum fideiussores sunt.

44 *Iavolenus libro undecimo epistularum* Stipulatus es opus arbitratu tuo ante certam diem fieri, quod si effectum non esset, quanti ut efficiatur opus locasses, tanti fideiussores cepisti: et quia opus effectum non erat, alii locasti et, cum posterior conductor satis non daret, ipse opus fecisti: quaero, an fideiussor teneatur. respondit: secundum ea verba stipulationis, quae a te proposita sunt, fideiussores non tenentur. non enim id fecisti, quod in stipulatione convenerat, id est opus alii non locasti, tametsi postea locasti: ea enim locatio, quam secutus [1] es, perinde est, ac si interposita non esset et si [2] statim tu opus facere coepisses.

45 *Scaevola libro sexto digestorum* Fideiussor pro venditore fundorum duorum altero evicto conventus ab emptore condemnatus est [3] certam quantitatem: quaesitum est, an cum herede venditoris ante diem, quo iudicatum facere compelleretur, agere possit. respondit agere quidem posse, sed ex iusta [4] causa ad officium iudicis pertinere quo [5] fideiussor aut defendatur aut liberaretur.

46 *Iavolenus libro decimo ex posterioribus Labeonis* Cum lex venditionibus occurrere voluerit, fideiussor quoque liberatur, eo magis quod per eiusmodi actionem ad reum pervenitur.

47 *Papinianus libro nono quaestionum* Si debitori deportatio irrogata est, non posse pro eo fideiussorem accipi scribit Iulianus, quasi tota obligatio
1 contra eum extincta sit. Si filius in causa peculiari
ita fideiussorem acceperit: 'quantam pecuniam 'credidero, fide tua esse iubes?' et emancipatus credat, patri quidem, si non est reus obligatus [6], non tenebitur, filio vero humanitatis intuitu obnoxius esse debet.

48 *Idem libro decimo quaestionum* Si Titius et Seia pro Maevio fideiusserint, subducta muliere dabimus in solidum adversus Titium actionem, cum scire potuerit aut ignorare non debuerit mulierem frustra
1 intercedere. Huic similis et illa quaestio videri
potest, ob aetatem si restituatur in integrum unus fideiussor, an alter onus obligationis integrum excipere debeat. sed ita demum [7] alteri totum irrogandum est, si postea minor intercessit, propter incertum aetatis ac restitutionis. quod si dolo creditoris inductus sit minor, ut fideiubeat, non magis creditori succurrendum erit adversus confideiussorem, quam si facta novatione circumvento minore desideraret in veterem debitorem utilem actionem sibi dari [8].

49 *Idem libro vicensimo septimo quaestionum* Si testamento liberatum debitorem heres omittat, fideiussorem autem eius conveniat, proderit exceptio doli fideiussori propter improbitatem heredis, quae
1 prodesse reo debuerat, si conveniretur. Ex duobus
fideiussoris heredibus si per errorem alter solidum exsolvat, quidam putant habere eum condictionem et ideo manere obligatum coheredem: cessante quoque condictione durare obligationem coheredis probant propterea, quod creditor, qui, dum se putat obligatum, partem ei, qui totum dedit, exsolverit, nullam habebit condictionem. quod si duo fideiussores accepti fuerint verbi gratia in viginti et alter ex duobus heredibus alterius fideiussoris totum creditori exsolverit, habebit quidem decem, quae ipso iure non debuit, condictionem: an autem et alia quinque milia [9] repetere possit, si fideiussor alter solvendo est, videndum est: ab initio enim heres fideiussoris sive heredes ut ipse fideiussor audiendi sunt, ut scilicet pro parte singuli fideiussores qui [10] sunt conveniantur. severior [11] et utilior est in utroque casu illa sententia solutionem non indebitae quantitatis non debere revocari, quod etiam epistula divi Pii significatur in persona fideiussoris, qui totum
2 exsolverat. Quaesitum est, an fideiussor, qui
'Capuae pecuniam se daturum' Romae promisit, si reus promittendi Capuae esset, statim conveniri possit. dixi non magis fideiussorem confestim teneri, quam si ipse Capuae spopondisset, cum reus adhuc Capuam pervenire non potuisset: nec ad rem pertinere, quod hoc latere nemo dubitet nondum fideiussorem teneri, quia nec ipse reus promittendi teneretur. nam e contrario quoque si quis responderit, quoniam debitor Capuae sit, fideiussorem confestim teneri non habita ratione taciti proprii temporis, eventurum, ut eo casu fideiussor conveniatur, quo debitor ipse, si Romae fuisset, non conveniretur. itaque nobis placet fideiussoriam obligationem condicionem taciti temporis ex utriusque persona reciperare tam rei promittendi quam ipsius fideiussoris, quoniam aliud respondentibus contra iuris formam in duriorem condicionem acceptus intellegetur.

50 *Idem libro trigensimo septimo quaestionum* Debitori creditor pro parte heres extitit accepto coherede fideiussore: quod ad ipsius quidem portionem attinet, obligatio ratione confusionis intercidit aut (quod est verius) solutionis potestate: sed pro parte coheredis obligatio salva est non fideiussoria, sed hereditaria, quoniam maior tollit minorem.

51 *Idem libro tertio responsorum* Inter eos fideiussores actio dividenda est, qui solidum et partes viriles fide sua esse iusserunt. diversum erit verbis ita conceptis: 'solidum aut partem virilem fide tua 'esse iubes?' tunc enim ab initio non nisi viriles
1 partes singulos debere conveniet [12]. Fideiussor,
qui partem pecuniae suo nomine vel rei promittendi solvit, quo minus residui divisione facta portionis iudicium accipiat, recusare non debet: eam enim quantitatem inter eos qui solvendo sunt dividi convenit, quam litis tempore singuli debent. sed humanius est, si et alter solvendo sit litis contestationis tempore, per exceptionem ei qui solvit succurri.
2 Duo rei promittendi separatim fideiussores dederunt:
invitus creditor inter omnes fideiussores actiones dividere non cogitur, sed inter eos dumtaxat, qui pro singulis intervenerunt. plane si velit actionem suam inter omnes dividere, non erit prohibendus, non magis quam si duos reos pro partibus con-
3 veniret. Creditor pignus distrahere non cogitur,
si fideiussorem simpliciter acceptum omisso pignore
4 velit convenire. Cum inter fideiussores actione
divisa quidam post litem contestatam solvendo esse desierunt, ea res ad onus eius qui solvendo est non pertinet, nec auxilio defendetur aetatis actor: non
5 enim deceptus videtur iure communi usus. Bonis
damnati fideiussoris fisco vindicatis inter fideiussores

(1) non *ins. dett.* (2) si *del. R. Stephanus* (3) in *ins.* F^2 (4) ista *scr.* (5) quod *scr.* (6) si non est reus obligatus *del. aut scr.* quia non est reus obligatus (7) onus *ins.* F^2 (8) dare *F* (9) milia *del.* F^2 (10) solvendo *ins.* (11) sed verior *S* (12) convenit *scr*

actio postea si dividi coeperit, ut heredis, ita fisci rationem haberi oportet.

52 *Idem libro undecimo responsorum* Amissi
ruina pignoris damnum tam fideiussoris quam rei
promittendi periculum spectat, nec ad rem pertine-
bit, si fideiussor ita sit acceptus: 'quanto minus ex
'pretio pignoris distracti servari potuerit': istis enim
1 verbis etiam totum contineri convenit. Inter fide-
iussores actione divisa condemnatus si desierit esse
solvendo, fraus vel segnitia tutoribus, qui iudicatum
persequi potuerunt, damnum dabit: quod si divisam
actionem inter eos, qui non erant solvendo, constabit,
pupilli nomine restitutionis auxilium implorabitur.
2 Fideiussores a colonis datos etiam ob pecuniam
dotis praediorum teneri convenit, cum ea quoque
species locationis vinculum ad se trahat: nec mutat,
confestim an interiecto tempore fidem suam ad-
3 strinxerunt. Plures eiusdem pecuniae credendae
mandatores, si unus iudicio eligatur, absolutione quo-
que secuta non liberantur, sed omnes liberantur pe-
cunia soluta.

53 *Idem libro quinto decimo responsorum* Capitis postulati fideiussores ex contractu citra ullam praescriptionem a creditore, qui reum postulavit, recte conveniuntur.

54 *Paulus libro tertio quaestionum* Si in pignore contrahendo deceptus sit creditor, qui fideiussorem pro mutuo accepit, agit contraria pigneraticia actione, in quam actionem veniet quod interest creditoris. sed ea actio fideiussorem onerare non poterit: non enim pro pignore, sed pro pecunia mutua fidem suam obligat[1].

55 *Idem libro undecimo quaestionum* Si ita stipulatus a Seio fuero: 'quantam pecuniam Titio quan-'doque credidero, dare spondes?' et fideiussores accepero, deinde Titio saepius credidero: nempe Seius in omnes summas obligatus est et per hoc fideiussores quoque, et id, quod ex bonis eius servari potest, omnibus aequo iure proficere debet.

56 *Idem libro quinto decimo quaestionum* Si quis
pro eo, qui libertus non esset et operas praestaturum
1 se iurasset, fideiussor erit, non tenebitur. Item
si filius a patre vel servus a domino stipuletur,
nec fideiussor acceptus tenetur, quia non potest pro
eodem et eidem esse obligatus. ex diverso ergo patre
a filio vel domino a servo stipulato fideiussor accep-
2 tus tenetur. Si nummos alienos quasi tuos mu-
tuos dederis sine stipulatione, nec fideiussorem teneri
Pomponius ait. quid ergo, si consumptis nummis nas-
catur condictio? puto fideiussorem obligatum fore:
in omnem enim causam acceptus videtur, quae ex
3 ea numeratione nasci potest. Pro furti actione
fideiussor accipi potest: item pro eo qui in legem
Aquiliam commisit. diversa causa est popularium
actionum.

57 *Scaevola libro octavo decimo quaestionum* Fideiussor, antequam reus debeat, conveniri non potest.

58 *Paulus libro vicensimo secundo quaestionum*
Si a colono stipulatus fideiussorem accepi, una sti-
pulatio est plurium pensionum, et ideo in universis
1 pensionibus fideiussor tenetur. Cum facto suo
reus principalis obligationem perpetuat, etiam fide-
iussoris durat obligatio, veluti si moram fecit in
Sticho solvendo et is decessit.

59 *Idem libro quarto responsorum* Paulus respondit fideiussorem, in quem pignora a confideiussoribus data translata sunt, non emptoris loco substitutum videri, sed eius qui pignora accepit, et ideo rationem fructuum et usurarum haberi oportere.

60 *Scaevola libro primo responsorum* Ubicumque reus ita liberatur a creditore, ut natura debitum maneat, teneri fideiussorem respondit: cum vero genere novationis transeat obligatio, fideiussorem aut iure aut exceptione liberandum.

61 *Paulus libro quinto decimo responsorum* Si, ut proponitur, cum pecunia mutua daretur, ita convenit, ut in Italia solveretur, intellegendum mandatorem quoque simili modo contraxisse.

62 *Scaevola libro quinto responsorum* Si fideiussor creditori denuntiaverit, ut debitorem ad solvendam pecuniam compelleret vel pignus distraheret, isque cessaverit, an possit eum fideiussor doli mali exceptione summovere? respondit non posse.

63 *Idem libro sexto responsorum* Inter creditricem et debitorem pactum intercesserat, ut, si centum, quae mutua dederit, ubi primum petita fuissent[2], non solverentur, ornamenta pignori data intra certum tempus liceret ei vendere et si quo minoris venissent, quodque[3] sortis vel usurarum nomine deberetur, id creditrici redderetur, et fideiussor acceptus est: quaesitum est, an fideiussor in universam summam obligari potuerit. respondit secundum ea quae proponerentur teneri fideiussorem in id, quod minus ex pignoribus venditis redactum esset.

64 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Fideiussor, qui minori viginti quinque annis pecuniam optulit et in publico loco metu in integrum restitutionis consignatam deposuit, confestim experiri mandati poterit.

65 *Idem libro sexto iuris epitomarum* Sicut reus principalis non alias, quam si de sua persona promittat, obligatur, ita fideiussores non alias tenentur, quam si[4] se quid daturos vel facturos promittant: nam reum principalem daturum vel facturum aliquid frustra promittunt, quia factum alienum inutiliter promittitur.

66 *Paulus libro primo ad Neratium* Si servus alienus pro Titio fideiussit et solvit, liberatur Titius, si dominus mandati contra eum agere instituit: nam qui mandati agit, ratam habere solutionem videtur.

67 *Idem libro tertio ad Neratium* Exceptione, quae tibi prodesse debebat, usus iniuria iudicis damnatus es: nihil tibi praestabitur iure mandati, quia iniuriam, quae tibi facta est, penes te manere quam ad alium transferri aequius est, scilicet si culpa tua iniustae damnationis causam praebuisti.

68 *Idem libro tertio decretorum* Fideiussores
magistratuum in poenam vel multam, quam non
1 spopondissent, non debere conveniri decrevit. Pro
Aurelio Romulo conductore vectigalis centum annua
Petronius Thallus et alii fideiusserant: bona Romuli
fiscus ut obligata sibi occupaverat et conveniebat
fideiussores tam in sortem quam in usuras: qui de-
precabantur. lecta subscriptione fideiussionis, quo-
niam in sola centum annua se obligaverant, non in
omnem conductionem, decrevit fideiussores in usuras
non teneri, sed quidquid ex bonis fuisset redactum,
prius in usuras cedere, reliquum in sortem, et ita in
id quod defuisset fideiussores conveniendos exemplo
2 pignorum a creditore distractorum. Non possunt
conveniri fideiussores liberato reo transactione.

69 *Tryphoninus libro nono disputationum* Tutor datus eius filio, cui ex fideiussoria causa obligatus erat, a semet ipso exigere debet, et quamvis tempore liberatus erit, tamen tutelae iudicio eo nomine tenebitur, item heres eius, quia cum eo ob tutelam, non ex fideiussione agitur. et quamvis non quasi fideiussor, sed quasi tutor solverit, etiamsi tempore liberatus est, mandati actionem eum habere adversus reum promittendi dixi. haeret enim in utraque causa adhuc illius debiti persecutio, nam eius solutione liberavit reum promittendi obligatione, in quam pro eo fideiusserat, et non titulus actionis, sed debiti causa respicienda est. licet enim is tutor, qui fideiussor apud pupillum pro reo[5] est obligatus, [6]solvit se auctore pupillo, quia reo promittendi liberato et ipse tutor idemque fideiussor liberabitur, quod sua auctoritate efficere non potest, tamen et[7] si non

(1) obliget *F* (2) fuisset *F* (3) quodque] quam quod *edd.* (4) quasi F^2 (5) eo F^1 (6) non recte pro se *ins.* (7) et *del. edd.*

pro se solvendi animo, sed pro Titio fecit, ut maxime eum liberet, habebit cum eo mandati actionem.

70 *Gaius libro primo de verborum obligationibus* Si a reo sub condicione fuero stipulatus, potero fideiussorem et in hanc et in aliam condicionem obligare, si modo eas coniungam: nisi enim utraque exstiterit, non tenebitur, cum reus ex una condicione teneatur. quod si eas disiungam, durior fit condicio fideiussoris nec ob id obligatur: quippe sive communis utriusque condicio extiterit sive alterutra, videatur adprehendi, cum reus non aliter teneatur, quam si communis exstiterit: aut igitur nullo modo tenebitur fideiussor, aut, quod magis est, [1]tenebitur,
1 si prius extiterit communis. Sub diversis quoque condicionibus si fuerint interrogati, interest, utra eorum prior extiterit. si reo iniuncta, tenebitur etiam fideiussor, cum condicio eius exstiterit, tamquam si statim ab initio reus pure, fideiussor sub condicione acceptus esset. ex diverso autem, si fideiussoris condicio prior extiterit, non tenetur, perinde ac si statim ab initio pure acceptus esset reo sub
2 condicione obligato. Si reo in fundum obligato fideiussor in usum fructum accipiatur, quaesitum est, utrum obligetur fideiussor quasi in minus, an non obligetur quasi in aliud. nobis in eo videtur dubitatio esse, usus fructus pars rei sit an proprium quiddam: sed cum usus fructus fundi ius est, incivile est fideiussorem ex sua promissione non teneri.
3 Adeo a servo potest fideiussor accipi, ut ipse quoque dominus in id, quod sibi debetur, fideiussorem ab eo recte accipiat: quem fideiussorem etiam
4 ab eo ipso servo interrogari nihil impedit. Si a furioso stipulatus fueris, non posse te fideiussorem accipere certum est, quia non solum ipsa stipulatio nulla intercessisset, sed ne negotium quidem ullum gestum intellegitur. quod si pro furioso iure obligato
5 fideiussorem accepero, tenetur fideiussor. Id quod volgo dictum est maleficiorum fideiussorem accipi non posse non sic intellegi debet, ut in poenam furti is, cui furtum factum est, fideiussorem accipere non possit (nam poenas ob maleficia solvi magna ratio suadet), sed ita potius, ut qui cum alio cum[2] quo furtum admisit, in partem, quam ex furto sibi restitui desiderat, fideiussorem obligare non possit, et qui alieno hortatu ad furtum faciendum provectus est, ne in furti poena ab eo qui hortatus est fideiussorem accipere possit. in quibus casibus illa ratio impedit fideiussorem obligari, quia scilicet in nullam rationem adhibetur fideiussor, cum[3] flagitiosae rei societas coita nullam vim habet.

71 *Paulus libro quarto quaestionum* Granius Antoninus pro Iulio[4] Pollione et Iulio Rufo pecuniam mutuam accipientibus, ita ut duo rei eiusdem debiti fuerint, apud Aurelium Palmam mandator exstitit[5]: Iulii bona ad fiscum venerunt[6]: similiter et creditori fiscus successerat. mandator allegabat se liberatum iure confusionis, quia fiscus tam creditori quam debitori successerat. et quidem si unus debitor fuisset, non dubitabam sicut fideiussorem, ita et mandatorem liberatum esse: quamvis enim iudicio convento principali debitore mandator non liberetur, tamen ubi successit creditor debitori, veluti solutionis iure sublata obligatione etiam mandator liberatur, vel quia non potest pro eodem apud eundem quis mandator esse. sed cum duo rei promittendi sint et alteri heres exstitit creditor, iusta dubitatio est, utrum alter quoque liberatus est, ac si soluta fuisset pecunia, an persona tantum exempta confusa obligatione. et puto aditione hereditatis confusione obligationis eximi personam: sed et accessiones ex eius persona liberari propter illam rationem, quia non possunt pro eodem apud eundem obligati esse, ut quemadmodum incipere alias non possunt, ita nec remaneant. igitur alterum reum eiusdem pecuniae non liberari et per hoc nec fideiussorem vel mandatorem eius. plane quia is mandati iudicio eligere potest vel creditorem, competituram ei exceptionem doli mali, si coeperit conveniri. cum altero autem reo vel in solidum, si non fuerit societas, vel in partem, si socii fuerunt, posse creditorem agere. quod si creditor fideiussori heres fuerit vel fideiussor creditori, puto convenire confusione obligationis non
1 liberari reum. Si ponamus unum ex reis promittendi pactum esse, ne a se peteretur, deinde mandatorem solvisse: mandati iudicio convenire potuit etiam eum, cum quo pactum est: non enim
2 pactum creditoris tollit alienam actionem. Placet mandatorem teneri etiam si faeneraturo creditori mandet pecuniam credere.

72 *Gaius libro tertio de verborum obligationibus* Si fideiussori sub condicione obligato 'si navis ex 'Asia venerit', quem sub hoc modo accepi, ut usque ad tempus vitae suae dumtaxat obligaretur, pendente condicione acceptum latum fuerit et is fideiussor adhuc pendente condicione mortuus fuerit: confestim a reo petere possum, quia existens condicio neque obligationem in personam iam mortui efficere neque acceptilationem confirmare possit.

73 *Paulus libro septuagensimo sexto ad edictum* Cum procurator in rem agebat, cautionem dederat ratam rem dominum habiturum: postea victo eo dominus reversus iterum de eadem re agitabat, et cum reus haberet possessionem, et[7] noluit eam restituere et ideo magno condemnatus est: in amplius fideiussores non tenentur: hoc enim non debet imputari fideiussoribus, quod ille propter suam poenam praestitit.

II[8].

DE NOVATIONIBUS ET DELEGATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad Sabinum* Novatio est prioris debiti in aliam obligationem vel civilem vel naturalem transfusio atque translatio, hoc est cum ex praecedenti causa ita nova constituatur, ut prior perematur. novatio enim a novo
1 nomen accepit et a nova obligatione. Illud non interest, qualis processit[9] obligatio, utrum naturalis an civilis an honoraria, et utrum verbis an re an consensu: qualiscumque igitur obligatio sit, quae praecessit, novari verbis potest, dummodo sequens obligatio aut civiliter teneat aut naturaliter: ut puta si pupillus sine tutoris auctoritate promiserit.

2 *Idem libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Omnes res transire in novationem possunt: quodcumque enim sive verbis contractum est sive non verbis, novari potest et transire in verborum obligationem ex quacumque obligatione, dummodo sciamus novationem ita demum fieri, si hoc agatur, ut novetur obligatio: ceterum si non hoc agatur, duae erunt obligationes.

3 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Cui bonis interdictum est, novare obligationem suam non potest, nisi meliorem suam condicionem fecerit.

4 *Ulpianus libro quinto ad Sabinum* Si usus fructus debitorem meum delegavero tibi, non novatur[10] obligatio mea: quamvis exceptione doli vel in factum tutus debeat esse adversus me is qui delegatus fuerit, et non solum donec manet ei[11] usus fructus cui delegavi, sed etiam post interitum eius: videbimus[12] quia etiam hoc incommodum sentit, si post mortem meam maneat ei usus fructus. et haec eadem dicenda sunt in qualibet obligatione personae cohaerenti.

5 *Idem libro trigensimo quarto ad Sabinum* In diem obligatio novari potest et prius quam dies ad-

(1) ita *ins.* F^2 (2) cum *del.* (3) scilicet in nullam rationem adhibetur fideiussor cum *del.* (4) Iunio *vel simile quid scr.* (5) exstiterit *F* (6) venierunt *F* (7) et] victus *scr.*

(8) *Sab.* 1...16; *Ed.* 17...26; *Pap.* 27..3.4. — *Bas.* 26, 4. — *Cf. Cod.* 8, 42 (9) praecessit *edd.* (10) novetur *F* (11) eius F^1 (12) videbimus] videlicet *scr*

venerit. et generaliter constat et stipulatione in
diem facta novationem contingere, sed non sta-
tim ex ea stipulatione agi posse, antequam dies
venerit.

6 *Idem libro quadragensimo sexto ad Sabinum*
Si ita fuero stipulatus: 'quanto minus a Titio debi-
'tore exegissem, tantum fideiubes?', non fit novatio,
1 quia non hoc agitur, ut novetur. Cum pecuniam
mutuam dedit quis sine stipulatione et ex continenti
fecit stipulationem, unus contractus est. idem erit
dicendum et si ante stipulatio facta est, mox pecunia
numerata sit.

7 *Pomponius libro vicensimo quarto ad Sabinum*
Cum enim pecunia mutua data stipulamur, non puto
obligationem numeratione nasci et deinde eam stipu-
latione novari, quia id agitur, ut sola stipulatio
teneat, et magis implendae stipulationis gratia nume-
ratio intellegenda est fieri.

8 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad Sabi-
num* Si Stichum dari stipulatus fuerim et, cum in
mora promissor esset, quo minus daret, rursus eun-
dem stipulatus fuero, desinit periculum ad promis-
1 sorem pertinere quasi mora purgata. Legata vel
fideicommissa si in stipulationem fuerint deducta et
hoc actum, ut novetur, fiet novatio, si quidem pure
vel in diem fuerint relicta, statim, si vero sub con-
dicione, non statim, sed ubi condicio extiterit. nam
et alias qui in diem stipulatur, statim novat, si hoc
actum est, cum certum sit diem quandoque ventu-
rum: at qui sub condicione stipulatur, non statim[1]
2 novat, nisi condicio extiterit. Si quis ita stipu-
latus a Seio sit: 'quod a Titio stipulatus fuero, dare
'spondes?', an, si postea a Titio stipulatus sim, fiat
novatio solusque teneatur Seius? et ait Celsus nova-
tionem fieri, si modo id actum sit, ut novetur, id
est ut Seius debeat quod Titius promisit: nam eodem
tempore et impleri prioris stipulationis condicionem
3 et novari ait, eoque iure utimur. Idem Celsus
ait iudicatum solvi stipulatione actionem iudicati
non novari, merito, quia hoc solum agitur ea stipu-
latione, ut fideiussoribus cautum sit, non ut ab ob-
4 ligatione iudicati discedatur. Si decem, quae mihi
Titius debet, aut decem, quae Seius debet, a Tertio
stipulatus fuero, putat Marcellus neutrum liberari,
sed Tertium eligere posse, pro quo decem solvere
5 velit. Si ab alio promissam sibi dotem maritus
ab uxore dotis nomine stipulatus sit, non duplari
dotem, sed fieri novationem placet, si hoc actum
est: quid enim interest, ipsa an alius quilibet pro-
mittat? quod enim ego debeo si alius promittat, libe-
rare me potest, si novationis causa hoc fiat: si autem
non novandi animo hoc intervenit, uterque quidem
tenetur, sed altero solvente alter liberatur. non
tamen si quis stipuletur quod mihi debetur, aufert
mihi actionem, nisi ex voluntate mea stipuletur:
liberat autem me is qui quod debeo, promittit, etiamsi
nolim.

9 *Idem libro quadragensimo septimo ad Sabinum*
Si pupillus sine tutoris auctoritate rem salvam fore
stipulatus pubes factus ratam stipulationem habuerit
novandi causa, tollitur tutelae actio. si non habuerit
ratum, licet tutelae egisset, habet tamen adhuc ex
stipulatu actionem: sed iudex tutelae non aliter
condemnare debet, quam si ex stipulatione liberatio
1 fieret. Qui sub condicione stipulatur, quae omni-
2 modo exstatura est, pure videtur stipulari. Qui
actum stipulatur, deinde iter, nihil agit: item usum
fructum stipulatus si usum stipuletur, nihil agit.
sed qui iter stipulatus actum postea stipuletur, aliud
magis stipulatur: aliud est enim iter, aliud actus.

10 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Cui recte
solvitur, is etiam novare potest, excepto eo, si mihi
aut Titio stipulatus sim: nam Titius novare non po-
test, licet recte ei solvitur.

11 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum*
Delegare est vice sua alium reum dare creditori vel
1 cui iusserit. Fit autem delegatio vel per stipula-
tionem vel per litis contestationem.

12 *Paulus libro trigensimo primo ad edictum*
Si quis delegaverit debitorem, qui doli mali excep-
tione tueri se posse sciebat, similis[2] videbitur ei
qui donat, quoniam remittere exceptionem videtur.
sed si per ignorantiam promiserit creditori, nulla
quidem exceptione adversus creditorem uti poterit,
quia ille suum recepit: sed is qui delegavit tenetur
condictione[3] vel incerti, si non[4] pecunia soluta
esset, vel certi, si soluta esset, et ideo, cum ipse
praestiterit pecuniam, aget mandati iudicio.

13 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Si non debitorem quasi debitorem delegavero credi-
tori meo, exceptio locum non habebit, sed condictio
adversus eum qui delegavit competit.

14 *Idem libro septimo disputationum* Quotiens
quod pure debetur, novandi causa sub condicione
promittitur, non statim fit novatio, sed tunc demum,
cum condicio extiterit. et ideo si forte Stichus
fuerit in obligatione et pendente condicione deces-
serit, nec novatio continget, quia non subest res eo
tempore, quo condicio impletur. unde Marcellus[5]
et si post moram Stichus in condicionalem obliga-
tionem deductus sit, purgari moram nec in sequen-
1 tem deduci obligationem putat. Sed si quod sub
condicione debetur, pure quis novandi causa stipu-
letur, nec nunc quidem statim novat, licet pura sti-
pulatio aliquid egisse videatur, sed tunc novabit,
cum exstiterit condicio: etenim existens condicio
primam stipulationem committit commissamque in
secundam[6] transfert. et ideo si forte persona pro-
missoris pendente condicione fuerit deportata, Mar-
cellus scribit ne quidem existente condicione ullam
contingere novationem, quoniam nunc, cum extitit
condicio, non est persona quae obligetur.

15 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Si
creditor poenam stipulatus fuerat, si ad diem pe-
cunia soluta non esset, novatione facta non commit-
titur stipulatio.

16 *Florentinus libro octavo institutionum* Ser-
vus nec peculiarem quidem obligationem citra volun-
tatem domini novare potest, sed adicit potius obli-
gationem quam pristinam novat.

17 *Ulpianus libro octavo ad edictum* Delegare
scriptura vel nutu, ubi fari non potest, debitorem
suum quis potest.

18 *Paulus libro quinquagensimo septimo ad edic-
tum* Novatione legitime facta liberantur hypothecae
et pignus, usurae non currunt.

19 *Idem libro sexagensimo nono ad edictum*
Doli exceptio, quae poterat deleganti opponi, cessat
in persona creditoris, cui quis delegatus est. idem-
que est et in ceteris similibus exceptionibus, immo
et in ea, quae ex senatus consulto filio familias da-
tur: nam adversus creditorem, cui delegatus est ab
eo, qui mutuam pecuniam contra senatus consultum
dederat, non utetur exceptione, quia nihil in ea pro-
missione contra senatus consultum fit: tanto magis,
quod hic nec solutum repetere potest. diversum est
in muliere, quae contra senatus consultum promisit:
nam et in secunda promissione intercessio est. idem-
que est in minore, qui circumscriptus delegatur,
quia, si etiamnunc minor est, rursum circumvenitur:
diversum, si iam excessit aetatem viginti quinque
annorum, quamvis adhuc possit restitui adversus
priorem creditorem. ideo autem denegantur ex-
ceptiones adversus secundum creditorem, quia in
privatis contractibus et pactionibus non facile scire
petitor potest, quid inter eum qui delegatus est et
debitorem actum est aut, etiamsi sciat, dissimulare
debet, ne curiosus videatur: et ideo merito dene-
gandum est adversus eum exceptionem ex persona
debitoris.

20 *Idem libro septuagensimo secundo ad edictum*
Novare possumus aut ipsi, si sui iuris sumus, aut per

(1) statim *del.* (2) is *ins.* (3) condicione *F* (4) nondum *scr.* (5) *cf. D.* 46, 3, 72, 1 (6) secunda *F*

1 alios, qui voluntate nostra stipulantur. Pupillus sine tutoris auctoritate non potest novare: tutor potest, si hoc pupillo expediat: item procurator omnium bonorum.

21 *Pomponius libro primo ex Plautio* Si debitorem meum iussero tibi solvere, non statim tu etiam stipulando id novare possis, quamvis debitor solvendo tibi liberaretur.

22 *Paulus libro quarto decimo ad Plautium* Si quis absente me a debitore meo stipulatus est novandi animo, ego postea ratum habuero, novo obligationem.

23 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Filius patris actionem ignorante eo novare non potest.

24 *Idem libro quinto ex Plautio* Novatio non potest contingere ea stipulatione, quae non committitur. nec huic contrarium est, quod, si stipulatus a Titio fuero novandi animo sub condicione, quod mihi Sempronius debet, et pendente condicione Titius decesserit, quamvis ante aditam hereditatem condicio exstiterit, novatio fieret: hic enim morte promissoris non extinguitur stipulatio, sed transit ad heredem, cuius personam interim hereditas sustinet.

25 *Celsus libro primo digestorum* Non ideo novare veterem obligationem quisquam recte potest, quod interdum recte ei solvitur: nam et his, qui in nostra potestate sunt, quod ab his creditum est recte interdum solvitur, cum nemo eorum per se novare priorem obligationem iure possit.

26 *Idem libro tertio digestorum* Si is, cui decem Titius, quindecim Seius debebat, ab Attio stipulatus est quod ille aut quod ille debeat, dari sibi, novatum utrumque non est, sed in potestate Attii est, pro quo velit solvere et eum liberare. fingamus autem ita actum, ut alterutrum daret: nam alioquin utrumque stipulatus videtur et utrumque novatum, si novandi animo hoc fiat.

27 *Papinianus libro tertio responsorum* Emptor cum delegante venditore pecuniam ita promittit: 'quidquid ex vendito dare facere oportet', novatione secuta usuras neutri post insecuti temporis debet.

28 *Idem libro secundo definitionum* Fundum Cornelianum stipulatus quanti fundus est postea stipulor: si non novandi animo secunda stipulatio facta est, cessat novatio: secunda vero stipulatio tenet, ex qua non fundus, sed pecunia debetur. itaque si reus promittendi fundum solvat, secunda stipulatio iure non tollitur, nec si litem actor ex prima contestetur. denique meliore vel deteriore facto sine culpa debitoris postea fundo praesens aestimatio fundo petito recte consideretur[1], in altera vero ea aestimatio venit, quae secundae stipulationis tempore fuit.

29 *Paulus libro vicesimo quarto quaestionum* Aliam causam esse novationis voluntariae, aliam iudicii accepti multa exempla ostendunt. perit privilegium dotis et tutelae, si post divortium dos in stipulationem deducatur vel post pubertatem tutelae actio novetur, si id specialiter actum est: quod nemo dixit lite contestata: neque enim deteriorem causam nostram facimus actionem exercentes, sed meliorem, ut solet dici in his actionibus, quae tempore vel morte finiri possunt.

30 *Idem libro quinto responsorum* Paulus respondit, si creditor a Sempronio novandi animo stipulatus esset ita, ut a prima obligatione in universum discederetur, rursum easdem res a posteriore debitore sine consensu prioris obligari non posse.

31 *Venuleius libro tertio stipulationum* Si rem aliquam dari stipulatus sum, deinde eandem sub condicione novandi animo ab eodem stipuler, manere oportet rem in rebus humanis, ut novationi locus sit, nisi si per promissorem steterit, quo minus daret. ideoque si hominem mihi dare te oporteat et in mora fueris, quo minus dares, etiam defuncto eo teneris: et si, priusquam decederet, cum iam mora facta sit, eundem a te sub condicione stipulatus fuero et servus postea decesserit, deinde condicio exstiterit, cum iam ex stipulatu obligatus es mihi,
1 novatio quoque fiet. Si duo rei stipulandi sint, an alter ius novandi habeat, quaeritur et quid iuris unusquisque sibi adquisierit. fere autem convenit et uni recte solvi et unum iudicium petentem totam rem in litem deducere, item unius acceptilatione peremi utrisque obligationem: ex quibus colligitur unumquemque perinde sibi adquisisse, ac si solus stipulatus esset, excepto eo quod etiam facto eius, cum quo commune ius stipulantis est, amittere debitorem potest. secundum quae si unus ab aliquo stipuletur, novatione quoque liberare eum ab altero poterit, cum id specialiter agit, eo magis cum eam stipulationem similem esse solutioni existimemus. alioquin quid dicemus, si unus delegaverit creditori suo communem debitorem isque ab eo stipulatus fuerit? aut mulier fundum[2] iusserit doti promittere viro, vel nuptura ipsi doti eum promiserit[3]? nam debitor ab utroque liberabitur.

32 *Paulus libro primo ad Neratium* Te hominem et Seium decem mihi dare oportet: stipulor ab altero novandi causa ita: 'quod te aut Seium dare 'oportet': utrumque novatur. *Paulus:* merito, quia utrumque in posteriorem deducitur stipulationem.

33 *Tryphoninus libro septimo disputationum* Si Titius donare mihi volens delegatus a me creditori meo stipulanti spopondit, non habebit adversus eum illam exceptionem, ut quatenus facere potest condemnetur: nam adversus me tali defensione merito utebatur, quia donatum ab eo petebam, creditor autem debitum persequitur.

34 *Gaius libro tertio de verborum obligationibus* Dubitari non debet, quin filius servusve, cui administratio peculii permissa est, novandi quoque peculiaria debita ius habeat, utique si ipsi stipulentur, maxime si etiam meliorem suam condicionem eo modo faciunt. nam si alium iubeant stipulari, interest, utrum donandi animo alium iubeant stipulari an ut ipsi filio servove negotium gerat: quo nomine
1 etiam mandati actio peculio adquiritur. Adgnatum furiosi aut prodigi curatorem novandi ius habere minime dubitandum est, si hoc furioso vel pro-
2 digo expediat. In summa admonendi sumus nihil vetare una stipulatione plures obligationes novari, veluti si ita stipulemur: 'quod Titium et Seium mihi 'dare oportet, id dari spondes?' licet enim ex diversis causis singuli fuerant obligati, utrique tamen novationis iure liberantur, cum utriusque obligatio in huius personam, a quo nunc stipulemur, confluat.

III[4].

DE SOLUTIONIBUS ET LIBERATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Quotiens quis debitor ex pluribus causis unum debitum solvit, est in arbitrio solventis dicere, quod potius debitum voluerit solutum, et quod dixerit, id erit solutum: possumus enim certam legem dicere ei quod solvimus. quotiens vero non dicimus, in[5] quod solutum sit, in arbitrio est accipientis, cui potius debito acceptum ferat, dummodo in id constituat solutum, in quod ipse, si deberet, esset soluturus quoque debito se exoneraturus esset, si deberet[6], id est in id debitum, quod non est[7] in controversia, aut in illud, quod pro alio quis fideiusserat, aut cuius dies nondum venerat: aequissimum enim visum est creditorem ita agere rem debitoris, ut suam ageret. permittitur ergo creditor constituere, in quod

(1) desideratur *scr.* (2) et sibi et alteri debentem *ins.* (3) remiserit *scr.* (4) *Sab.* 1...3. 5. 7...50; *Ed.* 4. 6. 51...87; *App.* 88...93; *Pap.* 94...108. — *Bas.* 26, 5. — *Cf. Cod.* 8, 43 (5) in *Schulting*, id *F* (6) quoque ... deberet *del. Hal.* (7) id est non in id debitum quod est *Cuiacius*

velit solutum, dummodo sic constituamus[1], ut in re
sua constitueret, sed constituere in re praesenti, hoc
est statim atque solutum est:
2 *Florentinus libro octavo institutionum* dum
in re agenda hoc fiat, ut vel creditori liberum sit
non accipere vel debitori non dare, si alio nomine
exsolutum quis eorum velit:
3 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabi-
num* ceterum postea non permittitur. haec res effi-
ciet, ut in duriorem causam semper videatur sibi
debere accepto ferre: ita enim et in suo constitueret
1 nomine. Quod si forte a neutro dictum sit, in
his quidem nominibus, quae diem[2] habuerunt, id
videtur solutum, cuius dies venit:
4 *Pomponius libro tertio decimo ad Quintum Mu-
cium* et magis quod meo nomine, quam quod pro
alio fideiussorio nomine debeo: et potius quod cum
poena, quam quod sine poena debetur: et potius
quod satisdato, quam quod sine satisdatione debeo.
5 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabi-
num* In his vero, quae praesenti die debentur, con-
stat, quotiens indistincte quid solvitur, in graviorem
causam videri solutum, si autem nulla praegravet, id
est si omnia nomina similia fuerint, in antiquiorem.
gravior videtur, quae[3] et sub satisdatione videtur,
1 quam ea quae pura est. Si duos quis dederit
fideiussores[4], potest ita solvere, ut unum liberet.
2 Imperator Antoninus cum divo patre suo rescrip-
sit, cum distractis pignoribus creditor pecuniam redi-
git[5]: si sint usurae debitae et aliae indebitae, quod
solvitur in usuras, ad utramque causam usurarum
tam debitarum quam indebitarum pertinere: puta
quaedam earum ex stipulatione, quaedam ex pacto
naturaliter debebantur. si vero summa usurarum
debitarum et non debitarum non eadem sit, aequa-
liter ad utramque causam proficit quod solutum est,
non pro rata, ut verba rescripti ostendunt. sed si
forte usurae non sint debitae et quis simpliciter sol-
verit, quas omnino non erat stipulatus, imperator
Antoninus cum divo patre suo rescripsit, ut in sor-
tem cedant. eidem autem rescripto ita subicitur:
'Quod generaliter constitutum est prius in usuras
'nummum solutum accepto ferendum, ad eas usuras
'videtur pertinere, quas debitor exsolvere cogitur: et
'sicut ex pacti conventione datae repeti non possunt,
'ita proprio titulo non numeratae pro solutis ex
3 'arbitrio percipientis non habebuntur'. Apud Mar-
cellum libro vicensimo digestorum quaeritur, si quis
ita caverit debitori 'in sortem et usuras se accipere',
utrum pro rata et sorti et usuris decedat an vero
prius in usuras et, si quid superest, in sortem[6]. sed
ego non dubito, quin haec cautio 'in sortem[7] et in
'usuras' prius usuras admittat, tunc deinde, si quid
superfuerit, in sortem cedat.
6 *Paulus libro quarto ad Plautium* Nec enim
ordo scripturae spectatur, sed potius ex iure[8] sumi-
tur id quod agi videtur.
7 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad Sabi-
num* Si quid ex famosa causa et non famosa de-
beatur, id solutum videtur, quod ex famosa causa
debetur. proinde si quid ex causa iudicati et non
iudicati debeatur, id putem solutum, quod ex causa
iudicati debetur, et ita Pomponius probat. ergo si
ex causa quae infitiatione crescit vel poenali debe-
tur, dicendum est id solutum videri, quod poenae
habet liberationem.
8 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Illud non
ineleganter scriptum esse Pomponius ait, si par et
dierum et contractuum causa sit, ex omnibus sum-
mis pro portione videri solutum.
9 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad Sabinum*
Stipulatus sum mihi aut Sticho servo Sempronii solvi:
Sempronio solvi non potest, quamvis dominus servi
1 sit. Qui decem debet, partem solvendo in parte
obligationis liberatur et reliqua quinque sola in obli-
gatione remanent: item qui Stichum debet, parte
Stichi data in reliquam partem tenetur. qui autem
hominem debet, partem Stichi dando nihilo minus
hominem debere non desinit: denique homo adhuc
ab eo peti potest. sed si debitor reliquam partem
Stichi solverit vel per actorem steterit, quo minus
accipiat, liberatur.
10 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Quod sti-
pulatus ita sum 'mihi aut Titio', Titius nec petere
nec novare nec acceptum facere potest, tantumque
ei solvi potest.
11 *Pomponius libro octavo ad Sabinum* Si sti-
pulatus fuero 'mihi aut pupillo dare?', promissor,
sine tutoris auctoritate solvendo pupillo, liberabitur
a me.
12 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Vero
procuratori recte solvitur. verum autem accipere
debemus eum, cui mandatum est vel specialiter vel
cui omnium negotiorum administratio mandata est.
1 Interdum tamen et non procuratori recte solvitur:
ut puta cuius stipulationi nomen insertum est, si
2 quis stipuletur sibi aut Titio. Sed et[9] si quis
mandaverit, ut Titio solvam, deinde vetuerit eum
accipere: si ignorans prohibitum eum accipere sol-
3 vam, liberabor, sed si sciero, non liberabor. Alia
causa est, si mihi proponas stipulatum aliquem sibi
aut Titio: hic enim etsi prohibeat me Titio solvere,
solvendo tamen liberabor, quia certam condicionem
habuit stipulatio, quam immutare non potuit stipu-
4 lator. Sed et si non vero procuratori solvam,
ratum autem habeat dominus quod solutum est, libe-
ratio contingit: rati enim habitio mandato compa-
ratur.
13[10] *Iulianus libro quinquagensimo quarto di-
gestorum* Ratum autem habere dominus debet, cum
primum certior factus est. sed hoc ἐν πλάτει[11] et
cum quodam spatio temporis accipi debet, sicut in
legato, cum de repellendo quaereretur, spatium quod-
dam temporis adsumitur nec minimum nec maximum
et quod magis intellectu percipi quam ex locutione[12]
exprimi possit.
14 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Quod
si forte quis ita solvat, ut, nisi ratum habeatur,
condicat: si dominus solutionem ratam non habuerit,
1 condictio ei qui solvit competit. Sunt quidam
tutores, qui honorarii appellantur: sunt qui rei no-
titiae gratia dantur[13]: sunt qui ad hoc dantur, ut
gerant, et hoc vel pater adicit, ut unus puta gerat,
vel voluntate tutorum uni committitur gestus, vel
praetor ita decernit. dico igitur, cuicumque ex tu-
toribus fuerat[14] solutum etsi honorariis (nam et ad
hos periculum pertinet), recte solvi, nisi interdicta
eis fuerit a praetore administratio: nam si interdicta
est, non recte solvitur. idem dico et si quis sciens
suspectis postulatis solvat: nam iis interim videtur
2 interdicta administratio. Quod si remoto solvit,
ei solvit, qui tutor esse desierat, et ideo non libera-
3 bitur. Quid ergo, si ei solvit, in cuius locum
curator erat constituendus, ut puta relegato in per-
petuum vel ad tempus? dico, si ante solvit, quam
4 substitueretur curator, oportere liberari. Sed et
si afuturo rei publicae causa solvit, recte solvit: quin
immo et si absenti, si modo non est alius in locum
5 eius substitutus. Sive autem legitimi sunt sive
testamentarii sive ex inquisitione dati, recte vel uni
6 solvitur. Ei, qui notitiae gratia datus est an
recte solvatur, videndum est, quia ad instruendos
contutores datur. sed cum tutor sit, nisi prohibitum
7 fuerit ei solvi, puto liberationem contingere. Cu-
ratori quoque furiosi recte solvitur, item curatori
sibi non sufficientis vel per aetatem vel per aliam
iustam causam. sed et pupilli curatori recte solvi
8 constat. Pupillum sine tutoris auctoritate nec

(1) constituamus *del.* (2) vel condicionem *ins.* F^2 (3) videtur quae *del.* (4) *fuit* sponsores (*cf. Gai.* 3, 121) (5) *deficiunt quaedam* (6) sorte *F*, sortem cedat *scr.* (7) sorte *F* (8) ex re *scr.* (9) et *del.* (10) *cf. D.* 46, 8, 12, 2 (11) *id est:* laxe (12) quam elocutione *Ulp. l. c.* (13) sunt qui rei notitiae gratia dantur *del.* (14) fuerit F^2

solvere posse palam est: sed [1]si dederit nummos, non fient accipientis vindicarique poterunt. plane si fuerint consumpti, liberabitur.

15 *Paulus libro sexto ad Sabinum* Pupillo solvi sine tutoris auctoritate non potest: sed nec delegare potest, quia nec alienare ullam rem potest. si tamen solverit ei debitor et nummi salvi sint, petentem pupillum doli mali exceptione debitor summovebit.

16 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Sub condicione debitori si acceptum feratur, postea condicione existente intellegitur iam olim liberatus. et hoc etiam si solutio re[2] fiat, accidere Aristo dicebat. scripsit enim, si quis, qui sub condicione pecuniam promisit, dedit eam ea condicione, ut, si condicio exstitisset, in solutum cederet, existente condicione liberari eum nec obstare, quod ante eius pecunia facta est[3].

17 *Idem libro nono decimo ad Sabinum* Cassius ait, si cui pecuniam dedi, ut eam creditori meo solveret, [4]si suo nomine dederit, neutrum liberari, me, quia non meo nomine data sit, illum, quia alienam dederit: ceterum mandati eum teneri. sed si creditor eos nummos sine dolo malo consumpsisset, is, qui suo nomine eos solvisset, liberatur, ne, si aliter observaretur, creditor in lucro versaretur.

18 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Si quis servo pecuniis exigendis praeposito solvisset post manumissionem, si quidem ex contractu domini, sufficiet, quod ignoraverit manumissum: quod si ex causa peculiari, quamvis scierit manumissum, si tamen ignoraverit ademptum ei peculium, liberatus erit. utroque autem casu manumissus si intervertendi causa id fecerit, furtum domino facit: nam et si debitori meo mandavero, ut Titio pecuniam solveret, deinde Titium vetuero accipere idque ignorans debitor Titio simulanti se procuratorem solverit, et debitor liberabitur et Titius furti actione tenebitur.

19 *Pomponius libro vicensimo primo ad Sabinum* Fugitivus meus, cum pro libero se gereret, nummos mihi subreptos credidit tibi: obligari te mihi Labeo ait et, si eum liberum existimans solveris ei, liberari te a me, sed si alii solvisses iussu eius vel is ratum habuisset, non liberari, quia priore casu mei nummi facti essent et quasi mihi solutum intellegeretur. et ideo servus meus quod peculiari nomine crediderit, exigendo liberabit debitorem, delegando autem vel novando non idem consequeretur.

20 *Idem libro vicensimo secundo ad Sabinum* Si rem meam, quae pignoris nomine alii esset obligata, debitam tibi solvero, non liberabor, quia avocari tibi res possit ab eo, qui pignori accepisset.

21 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Si decem stipulatus a Titio deinde stipuleris a Seio, quanto minus ab illo consecutus sis: etsi decem petieris a Titio, non tamen absolvitur Seius: quid enim, si condemnatus Titius nihil facere potest? sed et si cum Seio prius egeris, Titius in nullam partem liberatur: incertum quippe est, an omnino Seius debiturus sit: denique si totum Titius solverit, nec debitor fuisse videbitur Seius, quia condicio eius deficit.

22 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad Sabinum* Filius familias patre invito debitorem eius liberare non potest: adquirere enim obligationem potest, deminuere non potest.

23 *Pomponius libro vicensimo quartó ad Sabinum* Solutione[5] vel iudicium pro nobis accipiendo et inviti et ignorantes liberari possumus.

24 *Ulpianus libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Ubi fideiussor pro duobus dena fideiussit, obligatus est in viginti, et sive viginti sive dena solverit, utrumque reum liberabit. sed si quinque solverit, videamus, quem ex reis relevet[6] in quinque? erit ille relevatus, de quo actum est aut, si non appareat, antiquius debitum erit inspiciendum. idem et si quindecim sint soluta: si quidem appareat, quid actum sit, inde[7] decem et aliunde quinque erunt relevata, si vero non apparet, ex antiquiore contractu decem, ex alio quinque erunt relevata.

25 *Pomponius libro trigensimo primo ad Sabinum* Ex parte heres institutus si decem, quae defunctus promiserat, tota solvit, pro parte quidem qua heres est liberabitur, pro parte autem reliqua ea condicet. sed si antequam condicat, ei adcreverit reliqua pars hereditatis, etiam pro ea parte erit obligatus et ideo condicenti indebitum doli mali exceptionem obstare existimo.

26 *Idem libro trigensimo quinto ad Sabinum* Si creditor fundum pigneraticium vendiderit et quantum ei debebatur, receperit, debitor liberabitur. sed et si acceptum emptori pretium tulisset creditor vel ab eo stipulatus esset, debitor nihilo minus liberatur. sed si servus pigneratus a creditore venierit, quamdiu redhiberi possit, non liberabitur debitor, sicut in quolibet pignore vendito, quamdiu res inempta fieri possit.

27 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Etiam circa stipulationem et ex testamento actionem, si res tradita fuerit quae debebatur, quamdiu aliquid iuri rei deest, adhuc tamen ipsa res petenda est: ut puta possum fundum petere, licet mihi traditus sit, si ius quoddam cautionis superest.

28 *Paulus libro trigensimo octavo ad edictum* Debitores solvendo ei, qui pro tutore negotia gerit, liberantur, si pecunia in rem pupilli pervenit.

29 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Cum Stichus et Pamphilus communi servo promissi sunt, [8]alteri Stichus, alteri Pamphilus solvi non potest, sed dimidiae singulorum partes debentur. idemque est, si quis aut duos Stichos aut duos Pamphilos dari promisit aut communi duorum servo homines decem dare promisit[9]: nam ambigua vox est decem homines, quemadmodum decem denarii: atque utriusque rei dimidium duobus modis intellegi potest. sed in nummis et oleo ac frumento et similibus, quae communi specie continentur, apparet hoc actum, ut[10] numero dividatur obligatio, quatenus et commodius promissori stipulatoribusque est.

30 *Idem libro quinquagensimo primo ad edictum* Si debitor offerret pecuniam, quae peteretur, creditor nollet accipere, praetor ei denegat actiones.

31 *Idem libro septimo disputationum* Inter artifices longa differentia est et ingenii et naturae et doctrinae et institutionis. ideo si navem a se fabricandam quis promiserit vel insulam aedificandam fossamve faciendam et hoc specialiter actum est, ut suis operis id perficiat, fideiussor ipse aedificans vel fossam fodiens non consentiente stipulatore non liberabit reum. quare etiam si illis stipulationibus fideiussor accesserit: 'per te non fieri, quo minus 'mihi ire agere liceat?', prohibens ire fideiussor stipulationem non committit et, si patientiam praestet, non efficiet, quo minus committatur stipulatio.

32 *Iulianus libro tertio decimo digestorum* Si servus peculiari nomine crediderit eique debitor, cum ignoraret dominum mortuum esse, ante aditam hereditatem solverit, liberabitur. idem [11] iuris erit et si manumisso servo debitor pecuniam solverit, cum ignoraret ei peculium concessum non esse. neque intererit, vivo an mortuo domino pecunia numerata sit: nam hoc quoque casu debitor liberatur, sicut is, qui iussus est a creditore pecuniam Titio solvere,

(1) et *ins. edd.* (2) rei F^2 (3) *videntur deesse talia:* cui dedit quam deberetur ei: nam ex postfacto creditorem eum intellegi iam eo tempore quo pecunia eius facta est (4) cui et ipse deberet *ins.* (5) solutionem F^2 (6) relevat F^2 (7) inde *Schulting,* in F (8) non *ins.* F (9) *tale quid fuit:* idemque est si quis aut duos Stichos aut duos Pamphilos dari promisit [communi duorum servo. contra voluntatis quaestio est, si quis] communi duorum servo homines decem dare promisit (10) et F (11) quo *ins.* F^2

quamvis creditor mortuus fuerit, nihilo minus recte Titio solvit, si modo ignoraverit creditorem mortuum esse.

33 *Idem libro quinquagensimo secundo digestorum* Qui sibi aut Titio fundum dari stipulatus est, quamvis fundus Titio datus fuerit, tamen, si postea evictus est, habet actionem, quemadmodum si hominem stipulatus esset et promissor statuliberum Titio dedis-
1 set isque ad libertatem pervenisset. Qui Stichum aut Pamphilum dari promisit, si Stichum vulneraverat[1], non magis eum dando liberatur, quam si solum Stichum promisisset et a se vulneratum daret. item qui hominem dari promisit et vulneratum a se offert, non liberatur. iudicio quoque accepto si hominem is cum quo agetur vulneratum a se offert, condemnari debebit. sed et ab alio vulneratum si det, condemnandus erit, cum possit alium dare.

34[2] *Idem libro quinquagensimo quarto digestorum* Qui hominem aut decem tibi aut Titio dari promisit, si Titio partem hominis tradiderit, mox tibi decem numeraverit, non Titio, sed tibi partem hominis condicet, quasi indebitum tua voluntate Titio solveret. idemque iuris erit etiam, si mortuo Titio decem solverit, ut tibi potius quam heredi Titii[3] partem ho-
1 minis condicat. Si duo rei stipulandi hominem dari stipulati fuerint et promissor utrique partes diversorum hominum dederit, dubium non est, quin non liberetur. sed si eiusdem hominis partes utrique dederit, liberatio contingit, quia obligatio communis efficiet, ut quod duobus solutum est, uni solutum esse videatur. nam ex contrario cum duo fideiussores hominem dari spoponderint, diversorum quidem hominum partes dantes non liberantur[4]: at si eius-
2 dem hominis partes dederint, liberantur[4]. Stipulatus sum decem mihi aut hominem Titio dari: si homo Titio datus fuisset, promissor a me liberatur et, antequam homo daretur, ego decem petere pos-
3 sum. Si Titium omnibus negotiis meis praeposuero, deinde vetuero eum ignorantibus debitoribus administrare negotia mea, debitores ei solvendo liberabuntur: nam is, qui omnibus negotiis suis aliquem proponit[5], intellegitur etiam debitoribus mandare, ut
4 procuratori solvant. Si nullo mandato intercedente debitor falso existimaverit voluntate mea pecuniam se numerare, non liberabitur. et ideo procuratori, qui se ultro alienis negotiis offert, solvendo nemo
5 liberabitur: Et cum fugitivus, qui pro libero se gerebat, rem vendidisset, responsum est emptores
6 fugitivo solventes a domino liberatos non esse. Si gener socero, ignorante filia, dotem solvisset, non est liberatus, sed[6] condicere socero potest, nisi ratum filia habuisset. et propemodum similis est gener ei, qui absentis procuratori solveret, quia in causam dotis particeps et quasi socia obligationis patri filia
7 esset. Si debitorem meum iussero pecuniam Titio dare donaturus ei, quamvis Titius ea mente acceperit, ut meos nummos faceret, nihilo minus debitor liberabitur: sed[7] si postea Titius eandem pecuniam
8 mihi dedisset, nummi mei fient. Quidam filium familias, a quo fideiussorem acceperat, heredem instituerat: quaesitum est, si iussu patris adisset hereditatem, an pater cum fideiussore agere posset. dixi, quotiens reus satisdandi reo satis accipiendi heres existeret[8], fideiussores ideo liberari, quia pro eodem
9 apud eundem debere non possent. Si praedo id, quod a debitoribus hereditariis exegerat, petenti he-
10 reditatem restituerit, debitores liberabuntur. Si decem aut hominem dari stipulatus fuero et duos fideiussores accepero Titium et Maevium et Titius quinque solverit, non liberabitur, priusquam Maevius quoque quinque solvat: quod si Maevius partem ho-
11 minis solverit, uterque obligatus remanebit. Qui perpetua exceptione se tueri potest, solutum repetit et ideo non liberatur. quare si ex duobus reis promittendi alter pepigerit, ne ab eo peteretur, quamvis solverit, nihilo minus alter obligatus manebit.

35 *Alfenus Varus libro secundo digestorum a Paulo epitomatorum* Quod servus ex peculio suo credidisset aut deposuisset, id ei, sive venisset sive manumissus esset, recte solvi potest, nisi aliqua causa interciderit[9], ex qua intellegi possit invito eo, cuius tum is servus fuisset, ei solvi. sed et si quis dominicam pecuniam ab eo faeneratus esset, si permissu domini servus negotium dominicum gessisset, idem iuris est: videtur enim voluntate domini[10] qui cum servo negotium contraheret[11] et ab eo accipere et ei solvere.

36 *Iulianus libro primo ad Urseium Ferocem* Si pater meus praegnate uxore relicta decesserit et ex causa hereditaria totum hoc, quod patri meo debitum fuisset, petissem, nihil me consumpsisse quidam existimant[12]: si nemo natus sit, recte me egisse, quia in rerum natura verum fuisset me solum heredem fuisse. *Iulianus notat:* verius est me eam partem perdidisse, pro qua heres fuissem, antequam certum fuisset neminem nasci, aut quartam partem, quia tres nasci potuerunt, aut sextam, quia quinque: nam et Aristoteles[13] scripsit quinque nasci posse, quia vulvae mulierum totidem receptacula habere possunt: et esse mulierem Romae Alexandrinam ab Aegypto, quae quinque simul peperit et tum habebat incolumes, et hoc[14] et in Aegypto adfirmatum est mihi.

37 *Idem libro secundo ad Urseium Ferocem* Quotiens unus ex fideiussoribus[15] suam partem solvisset, tamquam negotium reo gessisset, perinde habendum est, ac si reus ipse unius fideiussoris partem solvisset[16]: sed tamen ut non ex sorte decedat, sed is fideiussor solus liberatur, cuius nomine solutio facta fuerit.

38 *Africanus libro septimo quaestionum* Cum quis sibi aut Titio dari stipulatus sit, magis esse ait, ut ita demum recte Titio solvi dicendum sit, si in eodem statu maneat, quo fuit, cum stipulatio interponeretur: ceterum sive in adoptionem sive in exilium ierit vel aqua et igni ei interdictum vel servus factus sit, non recte ei solvi dicendum: tacite enim inesse haec conventio stipulationi videtur 'si in eadem
1 'causa maneat'. Si debitorem meum iusserim Titio solvere, deinde Titium vetuerim accipere et debitor ignorans solverit, ita eum liberari existimavit, si non ea mente Titius nummos acceperit, ut eos lucretur. alioquin, quoniam furtum eorum sit facturus, mansuros eos debitoris et ideo liberationem quidem ipso iure non posse contingere debitori, exceptione tamen ei succurri aequum esse, si paratus sit condictionem furtivam, quam adversus Titium habet, mihi praestare: sicuti servatur, cum maritus uxori donaturus debitorem suum iubeat solvere: nam ibi quoque, quia nummi mulieris non fiunt, debitorem non liberari, sed exceptione eum adversus maritum tuendum esse, si condictionem, quam adversus mulierem habet, praestet. [17]furti tamen actionem in proposito mihi post divortium[18] competituram, quando mea intersit
2 interceptos nummos non esse. De peculio cum domino actum est: is damnatus solvit. et fideiussores pro servo acceptos liberari respondit: eandem enim pecuniam in plures causas solvi posse argumentum esse, quod, cum iudicatum solvi satisdatum est et damnatus reus solvat, non solum actione iudicati, sed etiam ex stipulatu et ipse et fideiussores liberentur. et magis simile esse, quod, cum possessor hereditatis existimans se heredem esse solverit, heres non liberetur: tunc enim propterea id evenire, quod ille suo nomine indebitam pecuniam dando re-
3 petitionem eius haberet[17]. Qui hominem promisit

(1) vulneraverit F^2 (2) *ad pr. cf. l.* 59 *h. t.* (3) titio F^2 (4) liberabuntur F^2 (5) praeponit *edd.* (6) sed] et *scr.* (7) sic demum *similiave ins.* (8) extiterit F^2 (9) intercideret F^2, intercedit *scr.* (10) eos *ins.* F^2 (11) qui cum servo negotium contraheret *del.*, contraherent F (12) si postumus natus sit *ins.* (13) *hist. animal.* 7, 4, 36: *πλεῖστα δὲ τίκτεται πέντε τὸν ἀριθμόν· ἤδη γὰρ ὦπται τοῦτο καὶ ἐπὶ πλειόνων συμβεβηκός* (14) hoc] hic *scr.* (15) *fuit* sponsoribus (16) solvisse F^1, solvat F^2 (17) *verba* § 2 *fin.* et magis simile esse ... repetitionem eius haberet *collocanda* § 1 *versus finem post* praestet (18) post divortium] adversus Titium *scr.*

si statuliberum solvat, magis puto non esse exspectandam condicionem: sed[1] et creditorem agere posse et illi condictionem competere. quod si interim condicio defecerit, liberatur, perinde atque si quis pendente condicione solvit per errorem et antequam condiceret, condicio exstiterit. illud nullo modo dici conveniet, si mortuo Sticho condicio deficiat, liberari debitorem, quamvis, si vivente eo defecerit, liberaretur, quando isto casu nullo tempore perfecte hominem meum feceris: alioquin prope erit, ut etiam, si eum servum, in quo usus fructus alienus est, mihi solveris isque usu fructu manente decesserit, ea solutione liberatus videaris: quod nullo modo probandum est, sicuti si communem solvisses isque deces-
4 sisset. Si quis pro eo reverso[2] fideiusserit, qui,
cum rei publicae causa abesset, actione qua liberatus sit, deinde annus praeterierit, an fideiussor liberetur? quod Iuliano non placebat, et quidem si[3] cum fideiussore experiundi potestas non fuit: sed hoc casu in ipsum fideiussorem ex edicto actionem restitui debere, quemadmodum in eum fideiussorem, qui homi-
5 nem promissum occidit. Qui pro te apud Titium
fideiusserat, pignus in suam obligationem dedit: post idem heredem te instituit. quamvis ex fideiussoria causa non tenearis, nihilo minus tamen pignus obligatum manebit. at si idem alium fideiussorem dederit atque ita heredem te instituerit, rectius existimari ait sublata obligatione eius, pro quo fideiussum sit, eum quoque qui fideiusserit liberari.

39 *Idem libro octavo quaestionum* Si, soluturus pecuniam tibi, iussu tuo signatam eam apud nummularium, quoad probaretur, deposuerim, tui periculi eam fore Mela libro decimo scribit. quod verum est, cum eo tamen, ut illud maxime spectetur, an per te steterit, quo minus in continenti probaretur: nam tunc perinde habendum erit, ac si parato me solvere tu ex aliqua causa accipere nolles. in qua specie non utique semper tuum periculum erit: quid enim, si inopportuno tempore vel loco optulerim? his consequens esse puto, ut etiam, si et emptor nummos et venditor mercem, quod invicem parum fidei haberent, deposuerint, et nummi emptoris periculo sint (utique si ipse eum, apud quem deponerentur, elegerit) et nihilo minus merx quoque, quia emptio perfecta sit.

40 *Marcianus libro tertio institutionum* Si pro me quis solverit creditori meo, licet ignorante me, adquiritur mihi actio pigneraticia. item si quis solverit legata, debent discedere legatarii de possessione: alioquin nascitur heredi interdictum, ut eos deicere possit.

41 *Papinianus libro primo de adulteriis* Reo criminis postulato interim nihil prohibet recte pecuniam a debitoribus solvi: alioquin plerique innocentium necessario sumptu egebunt.

42 *Paulus libro tertio de adulteriis* Sed nec illud prohibitum videtur, ne a reo creditori solvatur.

43 *Ulpianus libro secundo regularum* In omnibus speciebus liberationum etiam accessiones liberantur, puta adpromissores hypothecae pignora, praeterquam quod inter creditorem et adpromissores confusione facta reus non liberatur.

44 *Marcianus libro secundo regularum* In numerationibus aliquando evenit, ut una numeratione duae obligationes tollantur uno momento: veluti si quis pignus pro debito vendiderit creditori: evenit enim, ut et ex vendito tollatur obligatio et debiti. item si pupillo, qui sine tutoris auctoritate mutuam pecuniam accepit, legatum a creditore fuerit sub ea condicione, si eam pecuniam[4] numeraverit, in duas causas videri eum numerasse, et in debitum suum, ut in Falcidiam heredi imputetur, et condicionis gratia, ut legatum consequatur. item si usus fructus pecuniae numeratae legatus fuerit, evenit, ut una numeratione et liberetur heres ex testamento et obliget sibi legatarium. tantundem est et si damnatus fuerit alicui vendere vel locare: nam vendendo vel locando et liberatur ex testamento heres et obligat sibi legatarium.

45 *Ulpianus libro primo responsorum* Callippo respondit, quamvis stipulanti uxori vir spoponderit dirempto matrimonio praedia, quae doti erant obligata, in solutum dare, tamen satis esse offerri dotis
1 quantitatem. Idem Frontoni respondit perseveranti
tutori in tutelae administratione, licet capitis reo, potuisse id, quod pupillo bona fide debetur, exsolvi[5].

46 *Marcianus libro tertio regularum* Si quis aliam rem pro alia volenti solverit et evicta fuerit res, manet pristina obligatio. etsi pro parte fuerit evicta, tamen pro solido obligatio durat: nam non accepisset re integra creditor, nisi pro solido eius
1 fieret. Sed et si duos fundos verbi gratia pro
debito dederit, evicto altero fundo remanet integra obligatio. tunc ergo res pro re soluta liberationem
2 praestat, cum pro solido facta est suscipientis. Sed
et si quis per dolum pluris aestimatum fundum in solutum dederit, non liberatur, nisi id quod deest repleatur.

47 *Idem libro quarto regularum* In pupillo, cui sine tutoris auctoritate solutum est, si quaeratur, quo tempore sit locupletior, tempus quo agitur inspicitur: et[6] ut exceptio doli mali posita ei noceat, tempus
1 quo agitur spectatur. Plane, ut Scaevola aiebat,
etiamsi perierit res ante litem contestatam, interdum quasi locupletior factus intellegitur, id est si necessariam sibi rem emit, quam necessario de suo erat empturus: nam hoc ipso, quo[7] non est pauperior factus, locupletior est. sic et in filio familias putabat Macedonianum cessare, si in necessarias causas filius mutuam pecuniam acceperit et eam perdiderit.

48 *Marcellus libro singulari responsorum* Titia cum propter dotem bona mariti possideret, omnia pro domina egit, reditus exegit et moventia distraxit: quaero, an ea, quae ex re mariti percepit, in dotem ei reputari debeant. Marcellus respondit reputationem eius quod proponeretur non iniquam videri: pro soluto enim magis habendum est, quod ex ea causa mulier percepit. sed si forte usurarum quoque rationem arbiter dotis reciperandae habere debuerit, ita est computandum, ut, prout quidque ad mulierem pervenit, non ex universa summa decedat, sed prius in eam quantitatem, quam usurarum nomine mulierem consequi oportebat: quod non est iniquum.

49 *Marcianus libro singulari ad hypothecariam formulam* Solutam pecuniam intellegimus utique naturaliter, si numerata sit creditori. sed et si iussu eius alii solvatur, vel creditori eius vel futuro debitori vel etiam ei cui donaturus erat, absolvi debet. ratam quoque solutionem si creditor habuerit, idem erit. tutori quoque si soluta sit pecunia vel curatori vel procuratori vel cuilibet successori vel servo actori, proficiet ei solutio. quod si acceptum latum sit, [8]quod stipulationis nomine hypotheca erat obligata vel sine stipulatione accepta sit, solutionis quidem verbum non proficiet, sed satisdationis[9] sufficit.

50 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Si, cum aurum tibi promisissem, ignoranti quasi aurum aes solverim, non liberabor: sed nec repetam hoc quasi indebitum solutum, quod sciens feci. petentem tamen te aurum exceptione summovebo, si non reddas aes quod accepisti.

51 *Idem libro nono ad edictum* Dispensatori, qui ignorante debitore remotus est ab actu, recte solvitur: ex voluntate enim domini ei solvitur, quam si nescit mutatam, qui solvit liberatur.

52 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Satisfactio pro solutione est.

(1) statim *ins.* (2) reverso *del.* (3) et quidem si] si quidem *scr.* (4) solvat: si eam pecuniam *ins.* (5) quod pupillo debetur, bona fide exsolvi *P. Faber* (6) tempus quo agitur inspicitur et *del.* (7) quod *edd.* (8) in *ins.* (9) satisfactionis *A. Faber*

53 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Solvere pro ignorante et invito cuique licet, cum sit iure civili constitutum licere etiam ignorantis invitique meliorem condicionem facere.

54 *Paulus libro quinquagensimo sexto ad edictum* Solutionis verbum pertinet ad omnem liberationem quoquo modo factam magisque ad substantiam obligationis refertur, quam ad nummorum solutionem.

55 *Ulpianus libro sexagensimo primo ad edictum* Qui sic solvit, ut reciperet, non liberatur, quemadmodum non alienantur nummi, qui sic dantur, ut recipiantur.

56 *Paulus libro sexagensimo secundo ad edictum* Qui mandat solvi, ipse videtur solvere.

57 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edictum* Si quis stipulatus fuerit 'decem in melle', solvi quidem mel potest, antequam ex stipulatu agatur: sed si semel actum sit et petita decem fuerint,
1 amplius mel solvi non potest. Item si mihi aut Titio stipulatus fuero dari, deinde petam, amplius Titio solvi non potest, quamvis ante litem contestatam posset.

58 *Idem libro octagensimo ad edictum* Si quis offerenti se negotiis alienis bona fide solverit, quando liberetur? et ait Iulianus, cum dominus ratum habuerit, tunc liberari. idem ait, antequam dominus haberet ratum, an condici ex ea causa possit? et ait interesse, qua mente solutio facta esset, utrum ut statim debitor liberetur an vero cum dominus ratum habuisset: priore casu confestim posse condici procuratori et tunc demum extingui condictionem, cum dominus ratum habuisset, posteriore tunc demum nasci condictionem, cum dominus ratum non
1 habuisset. Si creditor, cuius ignorantis procuratori solutum est, adrogandum se dederit, sive ratum habuit pater, rata solutio est, sive non habuit, repe-
2 tere debitor potest. Et si duo rei stipulandi sunt, quorum alterius absentis procuratori datum[1], antequam is ratum haberet, interim alteri solutum est, in pendenti est posterior solutio[2] ac prior: quippe incertum est, debitum an indebitum exegerit.

59 *Paulus libro secundo ad Plautium* Si ita stipulatus sim: 'mihi aut Titio dare spondes?' et debitor constituerit se mihi soluturum, quamvis mihi competat de constituta actio, potest adhuc adiecto solvere. et si a filio familias mihi aut Titio stipulatus sim, patrem posse Titio solvere quod in peculio est, scilicet si suo, non filii nomine solvere velit: dum enim adiecto solvitur, mihi solvi videtur: et ideo si indebitum adiecto solutum sit, stipulatori posse condici Iulianus[3] putat: ut nihil intersit, iubeam te Titio solvere an ab initio stipulatio ita concepta sit.

60 *Idem libro quarto ad Plautium* Is, qui alienum hominem in solutum dedit, usucapto homine liberatur.

61 *Idem libro quinto ad Plautium* In perpetuum quotiens id, quod tibi debeam, ad te pervenit et tibi nihil absit nec quod solutum est repeti possit, competit liberatio.

62 *Idem libro octavo ad Plautium* Dispensatorem meum testamento liberum esse iussi et peculium ei legavi: is post mortem meam a debitoribus pecunias exegit: an heres meus retinere ex peculio eius quod exegit possit, quaeritur. et si quidem post aditam hereditatem exegerit pecuniam, dubitari non debet, quin de peculio eo nomine retineri nihil debeat, quia liber factus incipit debere, si liberantur solutione debitores. cum vero ante aditam hereditatem pecuniam accepit dispensator, si quidem liberantur debitores ipsa solutione, non est dubium, quin de peculio id retinendum sit, quia incipit debere hic[4] heredi quasi negotiorum gestorum vel mandati actione. si vero non liberantur, illa quaestio est: cum negotium meum gerens a debitoribus meis acceperis, deinde ego ratum non habuero et mox agere velim negotiorum gestorum actione, an utiliter agam, si caveam te indemnem futurum. quod quidem ego non puto: nam sublata est negotiorum gestorum actio eo, quod ratum non habui: et[5] per hoc debitor mihi constituitur.

63 *Idem libro nono ad Plautium* Si debitor sit servi fructuarius, potest is servus per acceptilationem liberare eum: videbitur enim ex re eius adquirere. idem in pacto dicemus.

64 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Cum iussu meo id, quod mihi debes, solvis creditori meo, et tu a me et ego a creditore meo liberor.

65 *Pomponius libro primo ex Plautio* Si filia furiosi a viro divorterit, dictum est vel adgnato curatori[6] voluntate filiae vel filiae[7] consentiente adgnato solvi dotem.

66 *Idem libro sexto ex Plautio* Si pupilli debitor iubente eo sine tutoris auctoritate pecuniam creditori eius numeravit, pupillum quidem a creditore liberat, sed ipse manet obligatus: sed exceptione se tueri potest. si autem debitor pupilli non fuerat, nec pupillo condicere potest, qui sine tutoris auctoritate non obligatur, nec creditori, cum quo alterius iussu contraxit: sed pupillus in quantum locupletior factus est, utpote debito liberatus, utili actione tenebitur.

67 *Marcellus libro tertio decimo digestorum* Si quis duos homines promiserit et Stichum solverit, poterit eiusdem Stichi dominium postea consecutus[8] dando liberari. in nummis minor vel prope nulla dubitatio est: nam et apud Alfenum Servius eum, qui minus a debitore suo accipere et liberare eum vellet, respondit posse saepius aliquos[9] nummos accipiendo ab eo eique retro dando ac rursus accipiendo id efficere: veluti, si centum debitorem decem acceptis liberare creditor velit, ut, cum decem acceperit, eadem ei retro reddat, mox ab eo accipiat ac novissime retineat: etsi in dubitationem a quibusdam hoc male deducatur, quod non possit videri is qui ita accepit, ut ei a quo accepit retro reddat, solvisse potius quam decessisse[10].

68 *Idem libro sexto decimo digestorum* Servus decem dare iussus pupillo et liber esse, si[11] heres sit pupillus sive tantum condicio in eum collata sit, an absente quoque tutore pupillo dando libertatem consequatur? moveris comparatione condicionis, quae constitit in facto, veluti 'si pupillo servierit', quae potest impleri citra interventum quoque tutoris. et quid, inquis, si curatorem habeat et si[12] furioso dare iussus sit, an curatori dando liberetur? et finge alicui fundum legatum, si dedisset pupillo furiosove. et sciendum est in omnibus istis casibus tutori quidem vel curatori utiliter dependi, ipsis autem, id est furioso vel pupillo, non recte persolvi, ne datio ex illorum inbecillitate pereat: nec enim hoc egit testator, ut, quoquo modo esset datum, expleta videretur condicio.

69 *Celsus libro vicensimo quarto digestorum* Si hominem, in quo usus fructus alienus est vel qui erat pignori Titio obligatus, noxae dedisti, poterit is, cui condemnatus es, tecum agere iudicati, nec exspectabimus, ut creditor evincat. sed si usus fructus interierit vel dissoluta fuerit pignoris obligatio, existimo processuram liberationem.

70 *Idem libro vicensimo sexto digestorum* Quod certa die promissum est, vel statim dari potest: totum enim medium tempus ad solvendum promissori liberum relinqui intellegitur.

71 *Idem libro vicensimo septimo digestorum* Cum decem mihi aut Titio dari stipulatus quinque acci-

(1) datum] tum *scr.* (2) aeque *ins.* (3) *l.* 34 *pr. h. t.* (4) hoc *scr.* (5) et] *requiritur* nec cui cavi (6) curatore *F* (7) filiae vel filiae] filiae F^a, filia F^b, filiae vel filia F^2 (8) rursus eum *ins.* (9) aliquot *scr.* (10) *expectamus talia:* quod non possit videri is qui ita accepit, ut ei a quo accepit retro reddat, [solutum accepisse. puto tamen debitorem ita dantem] solvisse potius quam decidisse (11) sive *scr.* (12) habeat et si] habenti *scr.*

1 piam, reliquum promissor recte Titio dabit. Si fideiussor procuratori creditoris solvit et creditor post tempus, quo liberari fideiussor poterit, ratum habuit, tamen quia fideiussor, cum adhuc ex causa fideiussionis teneretur, solvit, nec repetere potest nec minus agere adversus reum mandati potest, quam si
2 tum praesenti dedisset. Item si ignorans creditor procuratori suo solutum servo debitoris filiove acceptum fecerit, postea autem rescierit et ratum habuerit, confirmatur [1] solutio et quod acceptum latum sit, nullius momenti est: et contra, si ratum non
3 habuerit, quod acceptum fecerit, confirmatur. Sed si ignorans solutum litem contestatus est, si pendente iudicio ratum habuit, absolvi oportet illum, cum quo actum est, si ratum non habuit, condemnari.

72 [2] *Marcellus libro vicensimo digestorum* Qui decem debet, si ea optulerit creditori et ille sine iusta causa ea accipere recusavit, deinde debitor ea sine sua culpa [3] perdiderit, doli mali exceptione potest se tueri, quamquam aliquando interpellatus non solverit: etenim non est aequum teneri pecunia amissa, quia non teneretur, si creditor accipere voluisset. quare pro soluto id, in quo creditor accipiendo moram fecit, oportet esse. et sane si servus erat in dote eumque optulit maritus et is servus decessit, aut nummos optulit eosque non accipiente
1 muliere perdiderit, ipso iure desinet teneri. Cum Stichum mihi deberes et in solvendo moram fecisses, sub condicione eum promisisti: pendente ea Stichus decessit: videamus, an, quia novari prior obligatio non potest, petitio servi competat ea, quae competeret, si non intercessisset stipulatio. sed in promptu [4] contradictio est debitorem, cum stipulanti creditori sub condicione promisit, non videri in solutione hominis cessasse: nam verum est eum, qui interpellatus dare noluit, offerentem postea periculo liberari.
2 Sed quid si ignorante debitore ab alio creditor eum stipulatus est? hic quoque existimandus est periculo debitor liberatus, quemadmodum si quolibet nomine eius servum offerente stipulator accipere no-
3 luisset. Idem responsum est, si quis, cum subreptus sibi servus esset, sub condicione stipulatus fuerit quidquid furem dare facere oportet: nam et fur condictione liberatur, si dominus oblatum sibi accipere noluit. si tamen, cum in provincia forte servus esset, intercesserit stipulatio (et finge prius quam facultatem eius nancisceretur fur vel promissor, decessisse servum), non poterit rationi, quam supra reddidimus, locus esse: non enim optulisse
4 eum propter absentiam intellegi potest. Stichum aut Pamphilum stipulatus sum, cum esset meus Pamphilus: nec si meus esse desierit, liberabitur promissor Pamphilum dando: neutrum enim videtur in Pamphilo homine constitisse nec obligatio nec solutio. sed ei, qui hominem dari stipulatus est, unum etiam ex his, qui tunc stipulatoris servi erant [5], dando promissor liberatur: [6] vi quidem ipsa et hic ex his dari stipulatus est, qui eius non erant [7]. fingamus ita stipulatum: 'hominem ex his, quos Sempronius reliquit, dare spondes?', cum tres Sempronius reliquisset, eorumque aliquem stipulatoris fuisse: num mortuis duobus, qui alterius erant, supererit ulla obligatio, videamus. et magis est deficere stipulationem, nisi ante mortem duorum desierit esse
5 reliquus servus stipulatoris. Qui hominem debebat, Stichum, cui libertas ex causa fideicommissi praestanda est, solvit: non videtur liberatus: nam vel minus hic servum dedit quam ille, qui servum dedit nondum noxa solutum. num ergo et si vispellionem aut alias turpem dederit hominem, idem sit? et sane datum negare non possumus et differt haec species a prioribus: habet enim servum, qui ei
6 auferri non possit. Promissor servi eum debet hominem solvere, quem, si velit stipulator, possit ad libertatem perducere.

73 *Idem libro trigensimo primo digestorum* Ob triginta nummos pecuniae creditae fideiussorem in viginti dedi et pignus [8]: ex venditione autem pignoris creditor decem consecutus est: utrum ex universitate id decedit, ut quidam putant, si in solvendis decem nihil debitor dixisset, an sicut ego puto, in totis decem fideiussori contingit liberatio? quia hoc dicendo potuit hoc efficere debitor, ut, ubi non dixit, id potius soluturum existimetur, quod satisdato debeatur? magis tamen existimo licuisse creditori in id, quod solus debebat reus, accepto referre.

74 *Modestinus libro tertio regularum* Id, quod poenae nomine a debitore exactum est, lucro debet cedere creditoris.

75 *Idem libro octavo regularum* Sicut acceptilatio in [9] eum diem praecedentes peremit actiones, ita et confusio: nam si debitor heres creditori exstiterit, confusio hereditatis peremit petitionis [10] actionem.

76 *Idem libro sexto responsorum* Modestinus respondit, si post solutum sine ullo pacto omne, quod ex causa tutelae debeatur, actiones post aliquod intervallum cessae sint, nihil ea cessione actum, cum nulla actio superfuerit: quod si ante solutionem hoc factum est vel, cum convenisset, ut mandarentur actiones, tunc solutio facta esset [11] mandatum subsecutum est, salvas esse mandatas actiones, cum novissimo quoque casu pretium magis mandatarum actionum solutum quam actio quae fuit perempta videatur.

77 *Idem libro septimo pandectarum* In liberto antiquior contractus operarum esse non potest, sine quo libertas ei data non esset.

78 *Iavolenus libro undecimo ex Cassio* Si alieni nummi inscio vel invito domino soluti sunt, manent eius cuius fuerunt: si mixti essent, ita ut discerni non possent, eius fieri qui accepit in libris Gaii scriptum est, ita ut actio domino cum eo, qui dedisset, furti competeret.

79 *Idem libro decimo epistularum* Pecuniam, quam mihi debes, aut aliam rem si in conspectu meo ponere te iubeam, efficitur, ut et tu statim libereris et mea esse incipiat: nam tum, quod a nullo corporaliter eius rei possessio detinetur, adquisita mihi et quodammodo manu longa tradita existimanda est.

80 *Pomponius libro quarto ad Quintum Mucium* Prout quidque contractum est, ita et solvi debet: ut, cum re contraxerimus, re solvi debet: veluti cum mutuum dedimus, ut retro pecuniae tantundem solvi debeat. et cum verbis aliquid contraximus, vel re vel verbis obligatio solvi debet [12], verbis, veluti cum acceptum promissori fit, re, veluti cum solvit quod promisit. aeque cum emptio vel venditio vel locatio contracta est, quoniam consensu nudo contrahi potest, etiam dissensu contrario dissolvi potest.

81 *Idem libro sexto ad Quintum Mucium* Si stipulatus sim [12] mihi aut Titio dari, si Titius decesserit,
1 heredi eius solvere non poteris. Si lancem deposuerit apud me Titius et pluribus heredibus relictis decesserit: si pars heredum me interpellet, optimum quidem esse, si praetor aditus iussisset me parti heredum eam lancem tradere, quo casu depositi me reliquis coheredibus non teneri. sed et si sine praetore sine dolo malo hoc fecero, liberabor aut (quod verius est) non incidam in obligationem. optimum autem est id per magistratum facere.

82 *Proculus libro quinto epistularum* Si, cum Cornelius fundum suum nomine Seiae viro eius doti dedisset nec de eo reddendo quicquam cavisset, fecit, ut inter se vir et Seia paciscerentur, ut divortio facto is fundus Cornelio redderetur: non puto divortio

(1) confirmetur *F* (2) *ad* § 1 *cf. D.* 46, 2, 14 *pr.* (3) sine [dolo malo] sua culpa *scr.* (*similiter Noodt*) (4) promptum *F* (5) stipulatori servierant *F*[2] (6) quamvis *ins. Krueger* (7) erat *F* (8) in decem *ins. F*[2] (9) in *del.* (10) confusio hereditatis petitionis peremit *scr.* (11) esset] est et *scr.* (12) debeat *F* (13) sum *F*[2]

facto virum vetante Seia eum fundum Cornelio tuto redditurum esse, sicuti si, cum pactum conventum nullum intercessisset, divortio facto mulier iussit eum fundum Cornelio reddi, deinde antequam redderetur, vetuisset, non tuto redderetur. sed si antequam Seia vetaret, Cornelio eum fundum reddidisset nec causam habuisset existimandi id invita Seia facturum esse, nec melius nec aequius esse existimarem eum fundum Seiae reddi.

83 *Pomponius libro quarto decimo ex variis lectionibus* Si tuo servo credidero eumque redemero et is manumissus mihi solverit, non repetet.

84 *Proculus libro septimo epistularum* Egisti de peculio servi nomine cum domino: non esse liberatos fideiussores eius respondit. at si idem servus ex peculio suo permissa administratione peculii nummos solvisset, liberatos esse fideiussores eius recte legisti.

85 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Solidum non solvitur non minus quantitate quam die.

86 *Paulus libro octavo ad edictum* Hoc iure utimur, ut litis procuratori non recte solvatur: nam et absurdum est, cui iudicati actio non datur, ei ante rem iudicatam solvi posse. si tamen ad hoc datus sit, ut et solvi[1] possit, solvendo eo liberabitur[2].

87 *Celsus libro vicensimo digestorum* Quodlibet debitum solutum a procuratore meo non repeto, quoniam, cum quis procuratorem omnium rerum suarum constituit, id quoque mandare videtur, ut creditoribus suis pecuniam solvat neque post ea expectandum est, ut ratum habeat.

88 *Scaevola libro quinto digestorum* Filiae intestato patri heredis negotia mater gessit et res vendendas per argentarios dedit idque ipsum codice conscriptum est: argentarii[3] universum redactum venditionis solverunt et post solutionem novem fere annis, quidquid agendum erat, nomine pupillae mater egit eamque marito nuptum collocavit et res ei tradidit. quaesitum est, an puella cum argentariis aliquam actionem habet, quando non ipsa stipulata sit pretium rerum, quae in venditionem[4] datae sunt, sed mater. respondit, si de eo quaereretur, an iure ea solutione argentarii liberati essent, responderi iure liberatos. *Claudius:* subest enim illa ex iurisdictione pendens quaestio, an pretia rerum, quae sciebant esse pupillae, bona fide solvisse videantur matri, quae ius administrationis non habebat: ideoque si hoc sciebant, non liberantur, scilicet si mater solvendo non sit.

89 *Idem libro vicensimo nono digestorum* Ex pluribus causis et chirographis creditor ita cavit: 'Titius[5] Maevius dico me accepisse et habere et 'accepto tulisse a Gaio Titio reliquum omne ratione 'posita eius pecuniae, quam mihi Stichus Gaii Titii 'servus caverat'. quaesitum est, an ex ceteris chirographis, quae non Stichus cavit, sed ipse debitor[6], integra manet actio ex reliquis chirographis per ipsum debitorem cautis. respondit eam solam obligationem dissolutam, ex qua solutum proponeretur.
1 Lucius Titius ex duobus chirographis, quibus quadringenta ei a Seio debebantur, altero centum, altero trecentum, scripsit Seio, ut unius chirographi centum per Maevium et Septicium sibi mitterentur: quaero, an Seius, si Maevio et Septicio ex trecentum quoque solvisse se dicat, liberatus sit. respondit, si nec mandavit, ut ex trecentum solveretur, nec solu-
2 tum ratum habuit, non esse liberatum. Lucius Titius duabus stipulationibus, una quindecim sub usuris maioribus, altera viginti sub usuris levioribus Seium eadem die obligavit, ita ut viginti prius solverentur, id est idibus Septembribus: debitor post diem utriusque stipulationis cedentem solvit viginti sex neque dictum est ab altero, pro qua stipulatione solveretur. quaero, an quod solutum est eam stipulationem exoneraverit, cuius dies ante cessit, id est ut viginti sortis soluta videantur et in usuras eorum sex data. respondit magis id accipi ex usu esse.

90 *Idem libro vicensimo sexto digestorum* Filius, qui administrabat ut heres paterna bona, pecuniam ex his Sempronio mutuam dedit et eandem particulatim recepit, deinde se abstinuit, quia minor annis erat, ab ea hereditate: quaesitum est, curator bonorum patris constitutus an adversus Sempronium utilem actionem habet. respondit nihil proponi, cur non is, qui solvisset id quod mutuum ita acceperat, liberatus esset.

91 *Labeo libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Si debitor tuus non vult a te liberari et praesens est, non potest invitus a te solvi. *Paulus:* immo debitorem tuum etiam praesentem etiam[7] invitum liberare ita poteris supponendo, a quo debitum novandi causa stipuleris: quod etiamsi acceptum non feceris, tamen statim, quod ad te attinet, res peribit: nam et petentem te doli mali praescriptio excludet.

92 *Pomponius libro nono epistularum* Si mihi alienum servum dari promiseris aut testamento dare iussus fueris isque servus, antequam per te staret quo minus dares, a domino manumissus sit, haec manumissio morti similis sit: si autem decessisset,
1 non tenearis. Sed et si quis servum, quem dari promisit, heres a domino scriptus statuliberum dederit, liberatur.

93 *Scaevola libro singulari quaestionum publice tractatarum* Si duo rei sint stipulandi et alter alterum heredem scripsit, videndum, an confundatur obligatio. placet non confundi. quo bonum est hoc dicere? quod, si intendat dari sibi oportere, vel ideo dari oportet ipsi, quod heres exstitit, vel ideo, quod proprio nomine ei deberetur. atquin magna est huius rei differentia: nam si alter ex reis pacti conventi temporali exceptione summoveri poterit, intererit, is qui heres exstitit utrumne suo nomine an hereditario experiatur, ut ita possis animadvertere,
1 exceptioni locus sit nec ne. Item si duo rei sint promittendi et alter alterum heredem scripsit, [8]con-
2 funditur obligatio. Sed et[9] si reus heredem fideiussorem scripserit, confunditur obligatio. et quasi generale quid retinendum est, ut, ubi ei obligationi, quae sequellae locum optinet, principalis accedit, confusa sit obligatio: quotiens duae sint principales, altera alteri potius adicitur ad actionem, quam con-
3 fusionem parere. Quid ergo, si fideiussor reum heredem scripserit? confundetur obligatio secundum Sabini sententiam, licet Proculus dissentiat.

94 *Papinianus libro octavo quaestionum* Si is, cui nummos debitor solvit alienos, nummis integris pergat petere quod sibi debeatur, nec offerat quod
1 accepit, exceptione doli summovebitur. Sin autem communes nummos credam aut solvam, confestim pro parte mea nascetur et actio et liberatio, sive in singulis nummis communionem pro indiviso quis esse intellegat sive in pecunia non corpora cogitet, sed
2 quantitatem. Sed et si fideiussor alienos nummos in causam fideiussionis dedit, consumptis his mandati agere potest: et ideo si eam pecuniam solvat, quam subripuerat, mandati aget, postquam furti vel
3 ex causa condictionis[10] praestiterit. Fabius Ianuarius Papiniano salutem. Cum Titius Gaio Seio deberet ex causa fideicommissi certam quantitatem et tantundem[11] eidem ex alia causa, quae peti quidem non poterat, ex solutione autem petitionem non praestat, Titii servus actor absente domino solvit eam summam, quae efficeret[12] ad quantitatem unius debiti, cautumque est ei solutum ex universo credito: quaero, id quod solutum est in quam causam acceptum videtur. respondi, si quidem Titio Seius

(1) ei *ins.* F^2 (2) ei liberabimur *scr.* (3) matri *ins.* (4) venditione *F* (5) Titus *scr.* (6) ex ceteris ... debitor *del.* (7) etiam *del.* (8) non *ins.* *S* (9) et *del.*

(10) postquam ex causa furtivae condictionis *scr.* (11) tantandem *scr.* (12) sufficeret *S*

ita cavisset, ut sibi solutum ex universo credito signi-
ficaret, crediti appellatio solam[1] fideicommissi pecu-
niam demonstrare videtur, non eam, quae petitionem
quidem non habet, solutione autem facta repeti pe-
cunia[2] non potest. cum vero servus Titii actor ab-
sente domino pecuniam solverit, ne dominium quidem
nummorum in eam speciem[3] obligationis, quae ha-
buit auxilium exceptionis, translatum foret, si ex ea
causa solutio facta proponeretur, quia non est vero
simile dominum ad eam speciem solvendis pecuniis
servum praeposuisse, quae solvi non debuerunt, non
magis quam ut nummos peculiares ex causa fide-
iussionis, quam servus non ex utilitate peculii sus-
cepit, solveret.
95 *Idem libro vicensimo octavo quaestionum* 'Sti-
'chum aut Pamphilum, utrum ego velim, dare spon-
'des?' altero mortuo qui vivit solus petetur, nisi si
mora facta sit in eo mortuo, quem petitor elegit:
tunc enim perinde solus ille qui decessit praebetur,
1 ac si solus in obligationem deductus fuisset. Quod
si promissoris fuerit electio, defuncto altero qui
superest aeque peti poterit[4]. enimvero si facto de-
bitoris alter sit mortuus, cum debitoris esset electio,
quamvis interim non alius peti possit, quam qui solvi
etiam potest, neque defuncti offerri aestimatio potest,
si forte longe fuit vilior, quoniam id pro petitore in
poenam promissoris constitutum est, tamen, si et
alter servus postea sine culpa debitoris moriatur,
nullo modo ex stipulatu agi poterit, cum illo in tem-
pore, quo moriebatur, non commiserit stipulationem.
sane quoniam impunita non debent esse admissa,
doli actio non immerito desiderabitur: aliter quam
in persona fideiussoris, qui promissum hominem in-
terfecit, quia tenetur ex stipulatu actione fideiussor,
quemadmodum tenebatur, si debitor sine herede de-
2 cessisset. Aditio hereditatis nonnumquam iure
confundit obligationem, veluti si creditor debitoris
vel contra debitor creditoris adierit hereditatem. ali-
quando pro solutione cedit, si forte creditor, qui
pupillo sine tutoris auctoritate nummos crediderat,
heres ei extitit: non enim quanto locupletior pupillus
factus est, consequeretur, sed in solidum creditum
suum ex hereditate retinet. aliquando evenit, ut
inanis obligatio aditione hereditatis confirmetur. nam
si heres, qui restituerit ex Trebelliano hereditatem,
fideicommissario heres exstiterit, vel mulier, quae
pro Titio intercesserat, eidem heres extiterit, incipit
obligatio civilis propter hereditatem eius, qui iure
tenebatur, auxilium exceptionis amittere: etenim in-
conditum est subvenire sexui[5] mulieris, quae suo
3 nomine periclitetur. Quod volgo iactatur fide-
iussorem, qui debitori heres extitit, ex causa fide-
iussionis liberari, totiens verum est, quotiens rei[6]
plenior promittendi obligatio invenitur. nam si reus
dumtaxat fuit obligatus, fideiussor liberabitur[7]. e
contrario non potest dici non tolli fideiussoris obli-
gationem, si debitor propriam et personalem habuit
defensionem: nam si minori viginti quinque annis
bonae fidei[8] pecuniam credidit[9] isque nummos ac-
ceptos perdidit et intra tempora in integrum resti-
tutionis decessit herede fideiussore, difficile est dicere
causam iuris honorarii, quae potuit auxilio minori
esse, retinere fideiussoris obligationem, [10]quae prin-
cipalis fuit et cui fideiussoris accessit sine contem-
platione iuris praetorii. auxilium igitur restitutionis
fideiussori, qui adulescenti heres extitit, intra con-
4 stitutum tempus salvum erit. Naturalis obligatio
ut pecuniae numeratione, ita iusto pacto vel iure-
iurando ipso iure tollitur, quod vinculum aequitatis,
quo solo sustinebatur, conventionis aequitate dissol-
vitur: ideoque fideiussor, quem pupillus dedit, ex
5 istis causis liberari dicitur. Quaesitum est, an
ita stipulari quis possit: 'mihi aut filio meo decem
'dari?' vel ita: 'mihi aut patri?' sed non incommode
potest adhiberi distinctio, ut filio quidem stipulante
patris tunc adiciatur persona, cum stipulatio ei ad-
quiri non possit: e contrario autem nihil prohibeat
patre stipulante filii personam adici, cum totiens,
quod pater filio stipulatur, sibi stipulatus intellegi-
tur, cum ipsi[11] sibi stipulatus non est, et in pro-
posito manifestum est non obligationis, sed solutionis
6 gratia filii personam adiectam. Usum fructum
mihi aut Titio dari stipulatus sum: Titio capite de-
minuto facultas solvendi Titio non intercidit, quia
et sic stipulari possumus: 'mihi aut Titio, cum ca-
7 'pite minutus erit, dari?' Nam[12] si furiosi vel
pupilli persona adiecta sit, ita tutori vel curatori
pecunia recte dabitur, si condicionis quoque implen-
dae causa recte pecunia tutori vel curatori datur.
quod quidem Labeo et Pegasus putaverunt utilitatis
causa recipiendum: idque ita recipi potest, si pecu-
nia in rem vel pupilli vel furiosi versa est, quomodo
si domino iussus dare servo dedisset, ut domino
daret. ceterum qui servo dare iussus est, domino
dando non aliter implesse condicionem intellegendus
est, quam si ex voluntate servi dedit. idem respon-
dendum est in solutione, si stipulato Sempronio sibi
aut Sticho Maevii servo decem dari debitor Maevio
8 domino pecuniam solverit. Si creditor debitoris
hereditatem ad se non pertinentem possedit et tan-
tum ad eum pervenit, quantum, si quilibet alius
bonorum possessor ei solveret, liberaret heredem,
non potest dici fideiussores liberari: neque enim ip-
sum sibi solvisse pecuniam credendum est, a quo
9 hereditas evincitur. Dolo fecisti, quo minus pos-
sideres quod ex hereditate ad alium pertinente ad-
prehenderas: si possessor corpus aut litis aestima-
tionem praestitit, ea res tibi proderit, quia nihil
petitoris interest: ceterum si tu ante conventus ex
praeterito dolo praestiteris, nihil ea res possessori
10 proderit. Si mandatu meo Titio pecuniam cre-
didisses, eiusmodi contractus similis est tutori et
debitori pupilli: et ideo mandatore convento et dam-
nato, quamquam pecunia soluta sit, non liberari
debitorem ratio suadet, sed et praestare debet cre-
ditor actiones mandatori adversus debitorem, ut ei
satisfiat. et hoc pertinet tutoris et pupilli debitoris
nos fecisse comparationem: nam cum tutor pupillo
tenetur ob id, quod debitorem eius non convenit,
neque iudicio cum altero accepto liberatur alter nec,
si damnatus tutor solverit, ea res proderit debitori:
quin etiam dici solet tutelae contraria actione agen-
dum, ut ei pupillus adversus debitores actionibus
11 cedat. Si creditor a debitore[13] culpa sua causa
ceciderit, prope est, ut actione mandati nihil a man-
datore consequi debeat, cum ipsius vitio acciderit,
12 ne mandatori possit actionibus cedere. Si inter
emptorem et venditorem convenerit, priusquam ali-
quid ex alterutra parte solveretur, ut ab emptione
discedatur, fideiussor eo nomine acceptus soluto con-
tractu liberabitur.
96 *Idem libro undecimo responsorum* Pupilli de-
bitor tutore delegante pecuniam creditori tutoris
solvit: liberatio contigit, si non malo consilio cum
tutore habito hoc factum esse probetur. sed et
interdicto fraudatorio tutoris creditor pupillo tene-
tur, si eum consilium fraudis participasse constabit.
1 Cum pupilla magistratui, qui per fraudem pupillo
tutorem dedit, heres extitisset, tutores eius cum adu-
lescente transegerunt: eam transactionem pupilla
ratam habere noluit: nihilo minus erit tutorum pe-
cunia liberata nec tutores contra adulescentem actio-
nem nec utilem habebunt, qui suum reciperavit.
plane si adulescens pecuniam restituere tutori pu-
pillae maluerit, rescisso quod gestum est actionem
utilem in pupillam heredem magistratus accipiet.

(1) soli F^2 (2) pecunia *del.* (3) in ea specie *edd.* (4) potuerit F^2 (5) sexus *F* (6) rei *S*, ei *F* (7) nam si reus dumtaxat fuit obligatus [naturaliter, fideiussor non liberabitur: si civiliter fuit obligatus,] fideiussor liberabitur *scr.* (*similiter Cuiacius*) (8) bona fide *edd.* (9) credidi *scr.* (10) non retinere obligationem *similiave ins.* (*similiter Smallenburg*) (11) ipse *F* (12) nam] num *scr.* (13) plus petendo *hic sublatum esse vidit Schulting*

2 Soror, cui legatum ab herede fratre debebatur, post motam legati quaestionem transegit, ut nomine debitoris contenta legatum non peteret. placuit, quamvis nulla delegatio facta neque liberatio secuta esset, tamen nominis periculum ad eam pertinere itaque, si legatum contra placitum peteret, exceptio-
3 nem pacti non inutiliter opponi. Cum eodem tempore pignora duobus contractibus obligantur, pretium eorum pro modo pecuniae cuiusque contractus creditor accepto facere debet nec in arbitrio eius electio erit, cum debitor pretium pignoris consortioni subiecerit: quod si temporibus discretis superfluum pignorum obligari placuit[1], prius debitum pretio pignorum iure solvetur, secundum superfluo
4 compensabitur. Cum institutus deliberaret, substituto pecunia per errorem soluta est: ad eum hereditate postea devoluta causa condictionis[2] evanescit: quae ratio facit, ut obligatio debiti solvatur.

97 *Idem libro secundo definitionum* Cum ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, utriusque demonstratione cessante potior habebitur causa eius pecuniae, quae sub infamia debetur: mox eius, quae poenam continet: tertio quae sub hypotheca vel pignore contracta est: post hunc ordinem potior habebitur propria quam aliena causa, veluti fideiussoris. quod veteres ideo definierunt, quod verisimile videretur diligentem debitorem admonitum ita negotium suum gesturum[3] fuisse. si nihil eorum interveniat, vetustior contractus ante solvetur. si maior pecunia numerata sit, quam ratio singulorum exposcit, nihilo minus primo contractu soluto, qui potior erit, superfluum ordini secundo vel in totum vel pro parte minuendo videbitur datum.

98[4] *Paulus libro quinto decimo quaestionum* Qui res suas obligavit, postea aliquam possessionem ex his pro filia sua dotem promittendo obligavit et solvit. si ea res a creditore evicta est, dicendum est maritum ex dotis promissione agere posse, ac si statuliberum remve sub condicione legatam dotis nomine pro filia pater solvisset: harum enim rerum solutio non potest nisi ex eventu liberare, scilicet
1 quo casu certum erit remanere eas. Diversum respondetur in ea pecunia sive re, quam patronus post mortem liberti per Fabianam aufert: haec enim actio cum sit nova, partam liberationem non potest
2 revocare. Huic applicatur minor viginti quinque annis, qui a creditore circumscriptus in rem ex causa
3 debiti solutam restituitur. Rem autem castrensis peculii solventem patrem perinde accipere debemus, ac si alienam dedisset, quamvis possit residere apud eum, cui soluta est, prius mortuo intestato filio: sed tunc adquisita creditur, cum filius decesserit: et[5] utique cuius fuerit, eventus declaret sitque et hoc ex his, quae post factis, in praeteritum quid fuerit,
4 declarent[6]. Mihi dare decem pure aut Titio kalendis vel sub condicione, aut mihi kalendis Ianuariis, Titio Februariis utiliter stipulor: quod si mihi kalendis Februariis, Titio kalendis Ianuariis, potest dubitari. sed rectius dicitur utiliter stipulatum: nam cum in diem sit ea quoque obligatio, etiam mihi solvi potest ante Februarias: igitur et illi solvi po-
5 terit. Qui[7] stipulatus 'sibi aut Titio' si hoc dicit 'si Titio non solveris' dari sibi, videtur condicionaliter stipulari. et ideo etiam sic facta stipulatione: 'mihi 'decem aut quinque Titio dari?' quinque Titio solutis liberabitur reus a stipulatore. quod ita potest admitti, si hoc ipsum expressim agebatur, ut quasi poena adiecta sit in persona stipulantis, si Titio solutum non esset. at ubi simpliciter 'sibi aut Titio' stipulatur, solutionis tantum causa adhibetur Titius et ideo quinque ei solutis remanebunt reliqua quinque in obligatione. contra si mihi quinque, illi decem stipulatus sim, quinque Titio solutis non facit conceptio stipulationis, ut a me liberetur: porro si decem solverit, non quinque repetet, sed mihi per
6 mandati actionem decem debebuntur. Mihi Romae aut Ephesi Titio dari stipulor: an solvendo Titio Ephesi a me liberetur, videamus: nam si diversa facta sunt, ut Iulianus putat, diversa res est. sed cum praevalet causa dandi, liberatur: liberaretur enim et si mihi Stichum, illi Pamphilum dari stipulatus essem et Titio Pamphilum solvisset. at ubi merum factum stipulor, puta insulam in meo solo aedificari aut in Titii loco, numquid, si in Titii loco aedificet, non contingat liberatio? nemo enim dixit facto pro facto soluto liberationem contingere. sed verius est liberationem contingere, quia non factum pro facto solvere videtur, sed electio promissoris
7 completur. Si servus fructuarius ex re fructuarii domino proprietatis aut fructuario stipuletur[8], inutilis est stipulatio: at ex re proprietarii si ipsi domino aut fructuario stipuletur[8], recte stipulatur: tantum enim solutionis capax est fructuarius hoc
8 casu, non etiam obligationis[9]. Aream promisi alienam: in ea dominus insulam aedificavit: an stipulatio extincta sit, quaesitum est. respondi, si alienum hominem promisi et is a domino manumissus est, liberor. nec admissum est, quod Celsus ait, si idem rursus lege aliqua servus effectus sit, peti eum posse: in perpetuum enim sublata obligatio restitui non potest, et si servus[10] effectus sit, alius videtur esse. nec simili argumento usus est, ut, si navem, quam tu promisisti, dominus dissolverit, deinde isdem tabulis compegerit, teneri te: hic enim eadem navis est, quam te daturum spopondisti, ut videatur magis obligatio cessare quam extincta esse. homini autem manumisso simile fiet, si ea mente dissolutam esse navem posueris, ut in alios usus converterentur tabulae, deinde mutato consilio easdem compositas: alia enim videbitur esse posterior navis, sicut ille alius homo est. non est his similis area, in qua aedificium positum est: non enim desiit in rerum natura esse. immo et peti potest area et aestimatio eius solvi debebit: pars enim insulae area est et quidem maxima, cui etiam superficies cedit. diversum dicemus, si servus promissus ab hostibus captus sit[11]: hic interim peti non potest quasi ante diem, sed si redierit postliminio, recte tunc petetur: cessavit enim hic obligatio. area autem extat[12], sicut cetera, ex quibus aedificium constitit. denique lex duodecim tabularum tignum aedibus iunctum vindicari posse scit, sed interim id solvi prohibuit pretiumque eius dari voluit.

99 *Paulus libro quarto responsorum* Respondit debitorem[13] non esse cogendum in aliam formam nummos accipere, si ex ea re damnum aliquid passurus sit.

100 *Idem libro decimo responsorum* Quaero, an curatoribus vel tutoribus in provincia datis Romae pecunia solvi possit[14], quae in provincia ita ab his faenerata esset, ut Romae solveretur, cum idem curatores vel tutores rerum Italicarum administrationem non sustinent, an[15], si solverit debitor, liberetur. Paulus respondit his tutoribus vel curatoribus recte pupillo pecuniam debitam solvi, qui negotia eius administrant: eos autem, qui provincialium rerum curatores vel tutores sunt, Italica negotia administrare non solere, nisi specialiter tutores provincialium rerum, ut sibi Romae redderetur, promitti curaverunt.

101 *Idem libro quinto decimo responsorum* Paulus respondit non ideo eos, qui virilem portionem ex causa fideicommissi inferre debuerant, liberatos videri, quoniam quidam ex collegis per errorem plus
1 debito intulerunt. Paulus respondit aliam causam esse debitoris solventis, aliam creditoris pignus distrahentis: nam cum debitor solvit pecuniam, in potestate eius esse commemorare, in quam causam solveret: cum autem creditor pignus distraheret, licere

(1) superfluum pignorum obligari placuit *del.* (2) condicionis *F* (3) gestorum *F* (4) *ad* § 6 *cf. D.* 46, 1, 16, 2 (5) et] ut *scr.* (6) declaret *F*[2] (7) qui *del.* (8) stipuleretur (*sic*) *F* (9) quoque (quoque *del.* *F*[2]) erant *ins. F* (10) rursus *ins.* (11) est *F*[2] (12) extet *F* (13) creditorem *S* (14) pecuniam (*del.* solvi possit) *scr.* (15) an *del.*

ei pretium in acceptum referre etiam in eam quantitatem, quae natura tantum debebatur, et ideo[1] deducto eo debitum peti posse.

102 *Scaevola libro quinto responsorum* Creditor
oblatam a debitore pecuniam ut alia die accepturus
distulit: mox pecunia, qua illa res publica utebatur,
quasi aerosa iussu praesidis sublata est: item pupil-
laris pecunia, ut possit idoneis nominibus credi ser-
vata, ita interempta est: quaesitum est, cuius detri-
mentum esset. respondi secundum ea quae pro-
ponerentur nec creditoris nec tutoris detrimentum
1 esse. Cum de sorte debita constaret, de usura
litigatum esset, novissime ex appellatione pronuntia-
tum est solutas quidem usuras non repeti, in futu-
rum vero non deberi: quaero, pecunia data utrum
usuris cedere deberet, quod petitor defenderet[2], an
vero sorti proficeret. respondi, si qui dabat, in
sortem se dare dixisset, usuris non debere proficere.
2 Valerius Lucii Titii servus scripsit: 'accepi a
'Mario Marino ex summa maiore tot aureos': quaero,
an haec summa in proximum annum ei accepto ferri
debeat, cum superioris anni sit reliquator. respondi
videri in primam quamque summam liberationem
3 proficere. Titius mutuam pecuniam accepit et
quincunces usuras spopondit easque paucis annis
solvit: postea nullo pacto interveniente per errorem
et ignorantiam semisses usuras solvit: quaero, an
patefacto errore id, quod amplius usurarum nomine
solutum esset quam in stipulatum deductum, sortem
minueret. respondit, si errore plus in usuris solvisset
quam deberet, habendam rationem in sortem eius
quod amplius solutum est.

103 *Maecianus libro secundo fideicommissorum* Cum ex pluribus causis debitor pecuniam solvit, Iulianus elegantissime putat ex ea causa eum solvisse videri debere, ex qua tunc, cum solvebat, compelli poterit ad solutionem.

104 *Idem libro octavo fideicommissorum* Ante restitutam hereditatem solutiones et liberationes factae ab herede ratae habebuntur.

105 *Paulus libro singulari ad legem Falcidiam* Quod dicimus in eo herede, qui[3] fideiussori testatoris id, quod ante aditam hereditatem ab eo solutum est, debere statim solvere, cum aliquo scilicet temperamento temporis intellegendum est: nec enim cum sacco adire debet.

106 *Gaius libro secundo de verborum obligationibus* Aliud est iure stipulationis Titio solvi posse, aliud postea permissu meo id contingere. nam cui iure stipulationis recte solvitur, ei etiam prohibente me recte solvi potest: cui vero alias permisero solvi, ei non recte solvitur, si, priusquam solveretur, denuntiaverim promissori, ne ei solveretur.

107 *Pomponius libro secundo enchiridii* Verborum obligatio aut naturaliter resolvitur aut civiliter: naturaliter veluti solutione aut cum res in stipulationem deducta sine culpa promissoris in rebus humanis esse desiit: civiliter veluti acceptilatione vel cum in eandem personam ius stipulantis promittentisque devenit.

108 *Paulus libro secundo manualium* Ei, qui mandatu meo post mortem meam stipulatus est, recte solvitur, quia talis est lex obligationis: ideoque etiam invito me recte ei solvitur. ei autem, cui iussi debitorem meum post mortem meam solvere, non recte solvitur, quia mandatum morte dissolvitur.

IIII[4].

DE ACCEPTILATIONE.

1 *Modestinus libro secundo regularum* Acceptilatio est liberatio per mutuam interrogationem, qua utriusque contingit ab eodem nexu absolutio.

2 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad Sabinum* Pupillum per acceptilationem etiam sine tutoris auctoritate liberari posse placet.

3 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Per procuratorem nec liberari nec liberare quisquam acceptilatione sine[5] mandato potest.

4 *Pomponius libro nono ad Sabinum* Acceptilatio sub condicione fieri non potest.

5 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad Sabinum* In diem acceptilatio facta nullius est momenti: nam solutionis exemplo acceptilatio solet liberare.

6 *Idem libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Pluribus stipulationibus factis si promissor ita accepto rogasset: 'quod ego tibi promisi, habesne ac'ceptum?', si quidem apparet, quid actum est, id solum per acceptilationem sublatum est: si non apparet, omnes stipulationes solutae sunt: dummodo illud sciamus, si ego aliud accepto tuli, aliud tu rogasti, nihil valere acceptilationem.

7 *Idem libro quinquagensimo ad Sabinum* Sane et sic acceptilatio fieri potest: 'accepta facis decem?' ille respondit[6] 'facio'.

8[7] *Idem libro quadragensimo octavo ad Sabinum*
An inutilis acceptilatio utile habeat pactum, quaeri-
tur: et nisi in hoc quoque contra sensum est, habet
pactum. dicet aliquis: potest ergo non esse consen-
sus? cur non possit? fingamus eum, qui accepto fe-
rebat, scientem prudentemque nullius esse momenti
acceptilationem sic accepto tulisse: quis dubitat non
esse[8] pactum, cum consensum paciscendi non ha-
1 buerit? Servus communis sicut uni ex dominis
stipulari potest, ita etiam acceptum rogare uni ex
dominis potest eumque in solidum liberat: et ita
2 Octavenus putat. Accepto liberare servus com-
munis alterum ex dominis etiam ab altero domino
potest: id enim et Labeoni placuit. denique libro[9]
pithanon scripsit, si a Primo domino Secundo socio
domino suo[10] stipulatus fuerit, posse Secundum ac-
cepto rogare et per acceptilationem Primum liberare,
quem ipse obligaverat: sic fieri, ut per unum atque
eundem servum et constituatur et tollatur obligatio.
3 Acceptum fieri non potest, nisi quod verbis col-
ligatum[11] est: acceptilatio enim verborum obligatio-
nem tollit, quia et ipsa verbis fit: neque enim po-
test verbis tolli, quod non verbis contractum est.
4 Filius familias promittendo patrem civiliter non
obligat, sed se obligat: propter quod accepto rogare
filius familias potest, ut se liberet, quia ipse obliga-
tus est, pater autem acceptum rogando nihil agit,
cum non sit ipse obligatus, sed filius. idem erit et
in servo dicendum: nam et servus accepto liberari
potest, et tolluntur etiam honorariae obligationes, si
quae sunt adversus dominum. quia[12] hoc iure uti-
mur, ut iuris gentium sit acceptilatio: et ideo puto
et Graece posse acceptum fieri, dummodo sic fiat,
ut Latinis verbis solet: *ἔχεις λαβὼν δηνάρια τόσα;*
ἔχω λαβών[13].

9 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Pars stipulationis accepto fieri potest non tantum, si sic dicat: 'ex nummis decem, quos tibi promisi, quinque 'habesne acceptos?', sed et si sic: 'quod ego tibi 'promisi, id pro parte dimidia habesne acceptum?'

10 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Sed et si non numerata pecunia, sed certum corpus, veluti homo in stipulationem deductus est, potest ex parte acceptilatio fieri: quo modo et uni ex heredibus acceptum fieri potest.

11 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Species adquirendi est liberare dominum obligatione: et ideo fructuarius quoque servus liberare acceptum rogando fructuarium potest, quia ex re eius videtur ei adquirere. sed et si usum tantum habemus, idem fiet. idemque dicemus et in eo, qui bona fide nobis servit,

(1) non *ins.* (2) defenderat *scr.* (3) post tempus adiit, eum *vel similia ins.*

(4) *Sab.* 2...19; *Ed.* 1...20; *Pap.* 21. 22; *App.* 23. — *Bas.* 26, 6. — *Cf. Cod.* 8, 44 (5) sine *del.* (*similiter Brissonius*)

(6) ille respondit *del.* (7) *ad* § 4 *cf. Inst.* 3, 29, 1 (8) non inesse F^b (9) *excidit numerus* (10) domino suo *del.* (11) obligatum *scr.* (12) quia *del.* (13) *id est:* habesne acceptos denarios tot? habeo.

1 et in ceteris, qui nostro iuri subiecti sunt. Sed
et si servo quod ipse mihi promisit acceptum fecero,
inutiles mihi erunt adversus dominum honorariae
actiones, quae de peculio vel in rem verso dantur.
2 Si servus hereditarius ante aditam hereditatem
acceptum roget, quod defunctus promisit, verius
puto contingere liberationem, ut per hoc hereditas
3 ipsa liberetur. Sed et si dominus apud hostes
sit, dicendum est iure postliminii confirmari accepti-
lationem: nam et stipulari ei, qui apud hostes est,
servus potest.

12 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Quod in diem vel sub condicione debetur, acceptilatione tolli potest: sed ita id factum apparebit, si condicio stipulationis extiterit vel dies venerit.

13 *Ulpianus libro quinquagensimo ad Sabinum*
Et per iusiurandum liberti interpositam[1] operarum
obligationem per acceptilationem tolli verius est.
1 Si id, quod in stipulationem deductum est, divi-
sionem non recipiat, acceptilatio in partem nullius
erit momenti, ut puta si servitus fuit praedii rustici
vel urbani. plane si usus fructus sit in stipulatum
deductus, puta fundi Titiani, poterit pro parte ac-
ceptilatio fieri et erit residuae partis[2] fundi usus
fructus. si tamen viam quis stipulatus accepto iter
vel actum[3] fecerit, acceptilatio nullius erit momenti:
hoc idem est probandum, si actus accepto fuerit
latus. si autem iter et actus accepto fuerit latus,
consequens erit dicere liberatum eum, qui viam pro-
2 misit. Illud certum est eum, qui fundum stipu-
latus usum fructum vel viam accepto facit, in ea
esse causa, ut acceptilatio non valeat: qui enim ac-
cepto facit, vel totum vel partem eius, quod stipu-
latus est, debet accepto facere, hae autem partes
non sunt, non magis quam si quis domum stipulatus
accepto ferat cementa vel fenestras vel parietem vel
3 diaetam. Si quis usum fructum stipulatus usum
accepto tulerit, si quidem sic tulerit acceptum quasi
usu debito, liberatio non continget: si vero quasi ex
usu fructu, cum possit usus sine fructu[4] constitui,
4 dicendum est acceptilationem valere. Si is, qui
hominem stipulatus est, Stichum accepto tulerit,
Iulianus libro quinquagensimo quarto digestorum
scripsit acceptilationem aliquid egisse tollisseque to-
tam obligationem: quod enim invito stipulatori pro-
missor solvere potest, id et acceptum latum libera-
5 tionem pariet. Eum, qui fundum stipulatus est,
non posse de dolo malo clausulam acceptum ferre
constat: non enim in partem debiti id constitit, et
aliud est quod debetur, aliud quod accepto fertur.
6 Si Stichum aut decem sub condicione stipulatus
Stichum acceptum fecerit et pendente condicione
Stichus decesserit, decem in obligatione[5] manebunt,
perinde ac si[6] acceptilatio interposita non fuisset.
7 Si fideiussori accepto fuerit latum, cum reus re,
non verbis fuisset obligatus, an reus quoque libere-
tur? et hoc iure utimur, ut, licet reus non sit verbis
obligatus, tamen acceptilatione per fideiussorem libe-
8 retur. Si legatorum sub condicione relictorum
fideiussori dato accepto latum sit, legata debebuntur
9 postea condicione eorum existente. Qui ita sti-
pulatur a fideiussore: 'quod Titio credidero, fide tua
'esse iubes?', [7]deinde, antequam crederet, acceptum
fecit fideiussori, reus non liberabitur, sed quandoque
ei creditum fuerit, tenetur: nam et si fideiussorem
non ante liberatum esse credimus, quam cum fuerit
creditum reo, non tamen reus antiquiore accepti-
latione, quam obligatio eius est, liberari potuit.
10 Tutor, curator furiosi acceptum ferre non po-
tuit[8], nec procurator quidem potest facere accep-
tum: sed hi omnes debent novare (possunt enim) et
sic accepto facere. ne his quidem accepto fieri po-
test, sed novatione facta poterunt liberari per ac-
ceptilationem. nam et in absentium persona hoc
remedio uti solemus: stipulamur ab aliquo id no-
vandi causa, quod nobis absens debet, et ita accepto
liberamus, a quo stipulati sumus: ita fiet, ut absens
11 novatione, praesens acceptilatione liberetur. He-
res quoque et liberare et liberari accepto potest et
12 honorarii successores. Ex pluribus reis stipu-
landi[9] si unus acceptum fecerit, liberatio contingit
in solidum.

14 *Paulus libro duodecimo ad Sabinum* Nisi consentiat acceptilatio cum obligatione et nisi verum est, quod in acceptilatione demonstratur, imperfecta est liberatio, quia verbis verba ea demum resolvi possunt, quae inter se congruunt.

15 *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum* Si is qui Stichum promisit ita interroget: 'quod Sti-'chum promisi, Stichum et Pamphilum habesne ac-'ceptos?', puto recte accepto latum et pro supervacuo[10] Pamphili mentionem factam, quemadmodum si is qui decem promisit ita interroget: 'quod tibi 'decem promisi, viginti habesne accepta?', etiam decem nomine erit liberatus.

16 *Ulpianus libro septimo disputationum* Si ex
pluribus obligatis uni accepto feratur, non ipse so-
lus liberatur, sed et hi, qui secum obligantur: nam
cum ex duobus pluribusque eiusdem obligationis
participibus uni accepto fertur, ceteri quoque libe-
rantur, non quoniam ipsis accepto latum est, sed
quoniam velut solvisse videtur is, qui acceptilatione
1 solutus est. Si iudicati fideiussor sit datus[11] ac-
ceptus eique accepto latum sit, liberabitur et iudi-
catus.

17 *Iulianus libro quinquagensimo quarto digestorum* Qui hominem aut decem stipulatus est, si quinque accepto fecerit, partem stipulationis peremit et petere quinque aut partem hominis potest.

18 [12] *Florentinus libro octavo institutionum* Et
uno ex[13] pluribus contractibus vel certis vel incertis
vel, quibusdam exceptis, ceteris[14] et omnibus ex cau-
1 sis una acceptilatio et liberatio fieri potest. Eius
rei stipulatio, quam acceptio[15] sequatur, a Gallo
Aquilio talis exposita est: 'Quidquid te mihi ex qua-
'cumque causa dare facere oportet oportebit prae-
'sens in diemve, quarumque rerum mihi tecum actio
'quaeque adversus te[16] petitio vel adversus te per-
'secutio est eritve, quodve[17] tu meum habes tenes
'possides[18]: quanti quaeque earum rerum res erit,
'tantam pecuniam dari stipulatus est Aulus Agerius,
'spopondit Numerius Negidius'. [19]'quod Numerius
'Negidius Aulo Agerio promisit spopondit, id habe-
'retne a se acceptum, Numerius Negidius Aulum
'Agerium rogavit, Aulus Agerius Numerio Negidio
'acceptum fecit'.

19 *Ulpianus libro secundo regularum* Si accepto
latum fuerit ei, qui non verbis, sed re obligatus est,
non liberatur[20] quidem, sed exceptione doli mali
1 vel pacti conventi se tueri potest. Inter accep-
tilationem et apocham hoc interest, quod acceptila-
tione omni modo liberatio contingit, licet pecunia
soluta non sit, apocha non alias, quam si pecunia
soluta sit.

20 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum* Si accepto fuerit lata ob rem iudicatam clausula, Marcellus ait ceteras partes stipulationis evanuisse: propter hoc enim tantum interponuntur, ut res iudicari possit.

21 *Venuleius libro undecimo stipulationum* Si sub condicione legatum mihi datum novandi causa stipulatus sum et ante existentem condicionem ac-

(1) impositam *scr.* (2) partes F^2 (3) vel actum *del.* (4) fructus sine usu *Cuiacius* (5) obligationem *F* (6) ea *ins.* F^2 (7) si *ins.* (8) possunt *edd.* (9) stipulandis *F* (10) pro supervacuo] supervacuam F^2 (11) datus *del.* (12) *ad* § 1 *cf. Inst.* 3, 29, 2 (13) ex *S*, et F^2, *om.* F^1 (14) vel certis vel, certis quibusdam exceptis, ceteris *scr.* (15) acceptilatio *S* (16) adversus te] abs te *Inst.* (17) quodque *Inst.* (18) possideresve (*scr.* possederasve) dolove malo fecisti quo minus possideas *ins. Inst.* (19) deinde sic cavetur *similiave ins.* (20) liberabitur F^2

ceptum fecero, Nerva filius ait, etiamsi condicio extiterit, neque ex testamento competituram actionem, quia novatio facta sit, neque ex stipulatu, quae acceptilatione[1] soluta sit.

22 *GAIUS libro tertio de verborum obligationibus* Servus nec iussu domini acceptum facere potest.

23 *LABEO libro quinto pithanon a Paulo epitomatorum* Si ego tibi acceptum feci, nihilo magis ego a te liberatus sum. *PAULUS:* immo cum locatio conductio, emptio venditio conventione facta est et nondum res intercessit, utrimque per acceptilationem, tametsi ab alterutra parte dumtaxat intercessit, liberantur obligatione.

V[2].

DE STIPULATIONIBUS PRAETORIIS.

1 *ULPIANUS libro septuagensimo ad edictum* Praetoriarum stipulationum tres videntur esse species,
1 iudiciales cautionales communes. Iudiciales eas
dicimus, quae propter iudicium interponuntur ut ratum fiat, ut iudicatum solvi et ex operis novi nun-
2 tiatione. Cautionales sunt autem, quae instar
actionis habent et, ut sit nova actio, intercedunt, ut
de legatis[3] stipulationes et de tutela et ratam rem
3 haberi et damni infecti. Communes sunt stipu-
4 lationes, quae fiunt iudicio sistendi causa. Et
sciendum est omnes stipulationes natura sui cautionales esse: hoc enim agitur in stipulationibus, ut
quis cautior sit et securior interposita stipulatione.
5 Stipulationum istarum praetoriarum quaedam sunt,
quae[4] satisdationem exigunt, quaedam nudam repromissionem: sed perpaucae sunt, quae nudam
promissionem habent, quibus enumeratis apparebit
ceteras non esse repromissiones, sed satisdationes.
6 Stipulatio itaque ex operis novi nuntiatione alias
satisdationem, alias repromissionem habet. ex qua
operis novi nuntiatione satisdari oporteat. quemadmodum satisdetur[5]. namque de eo opere, quod in
privato factum erit, satisdatio est: de eo, quod in
publico, repromitti oportet: sed hi quidem[6], qui suo
nomine cavent, repromittunt, qui alieno, satisdant.
7 Item ex causa damni infecti interdum repromittitur, interdum satisdatur: nam si quid in flumine
publico fiat, satisdatur, de aedibus autem repromitti-
8 tur. Stipulatio duplae repromissio est, nisi si
9 convenerit, ut satisdetur. Quod si sit aliqua controversia, ut puta si dicatur per calumniam desiderari, ut stipulatio interponatur, ipse praetor debet
super ea re summatim cognoscere et cautum iubere
10 aut denegare. Sed et si quid vel addi vel detrahi vel immutari in stipulatione oporteat, praetoriae erit iurisdictionis.

2 *PAULUS libro septuagensimo tertio ad edictum* Praetoriae stipulationes aut rei restitutionem con-
1 tinent aut incertam[7] quantitatem. [8]Sicuti stipulatio ex operis novi nuntiatione, qua cavetur, ut opus restituatur: ideoque sive actor sive reus decesserit pluribus heredibus relictis, uno vincente vel victo totum opus restitui debebit: quamdiu enim aliquid superest, tamdiu non potest videri opus restitutum.
2 Incertam quantitatem continet stipulatio iudicatum solvi et rem ratam dominum habiturum et damni infecti et his similes, in quibus respondetur scindi eas in personas heredum, quamvis possit dici ex persona heredum promissoris non posse descendentem a defuncto stipulationem diversam condicionem cuiusque facere. at in contrarium summa ratione fit, ut uno ex heredibus stipulatoris vincente in partem eius committatur stipulatio: hoc enim facere verba stipulationis 'quanti ea res est'. sed si unus ex heredibus promissoris totam rem possideat, in solidum eum damnandum Iulianus[9] scribit: in quantum autem ipse ea stipulatione vel fideiussores[10] an omnino teneantur, dubitari potest: et videndum ait, ne non committatur. sed si lite contestata possessor decesserit, unum ex heredibus non maiore ex parte damnandum, licet totum fundum possideat, quam ex qua heres est.

3 *ULPIANUS libro septuagensimo nono ad edictum* Generaliter in omnibus praetoriis stipulationibus et procuratoribus satisdatur.

4 *PAULUS libro septuagensimo quinto ad edictum* Praetoriae stipulationes saepius interponuntur, cum sine culpa stipulatoris cautum esse desiit.

5 *IDEM libro quadragensimo octavo ad edictum* In omnibus praetoriis stipulationibus hoc servandum est, ut, si procurator meus stipuletur, mihi causa cognita ex ea stipulatione actio competat. idem est et cum institor in ea causa esse coepit, ut interposita persona eius dominus mercis rem amissurus sit, veluti bonis eius venditis: succurrere enim domino praetor debet.

6 *IDEM libro quarto decimo ad Plautium* In omnibus praetoriis stipulationibus, in quibus primo fieri aliquid, deinde, si factum non sit, poenam inferimus, poenae nomine stipulatio committitur.

7 *ULPIANUS libro quarto decimo ad edictum* Praetoriae satisdationes personas desiderant pro se intervenientium et neque pignoribus quis neque pecuniae vel auri vel argenti depositione in vicem satisdationis fungitur.

8 *PAPINIANUS libro quinto quaestionum PAULUS notat:* qui sub condicione institutus est, adgnita bonorum possessione cogitur substituto in diem cavere longiorem: praetor enim beneficium suum nemini vult esse captiosum et[11] potest videri calumniose satis
1 petere, quem alius antecedit. Cum sub contrariis condicionibus Titio et Maevio legatum sit, utrique cavetur, quia uterque ex voluntate defuncti sperat legatum.

9 *VENULEIUS libro primo stipulationum* In praetoriis stipulationibus si ambiguus sermo acciderit, praetoris erit interpretatio: eius enim mens aestimanda est.

10 *ULPIANUS libro primo responsorum* Valeriano respondit: si praeses, qui ante in triennium caveri iusserat, postea in longum tempus caveri praecepit: quia a prima stipulatione prorsus discedi voluerat, exceptionem primae stipulationi obligatis peperisse videtur.

11 *VENULEIUS libro octavo actionum* In eiusmodi stipulationibus, quae 'quanti ea res est' promissionem habent, commodius est certam summam comprehendere, quoniam plerumque difficilis probatio est, quanti cuiusque intersit, et ad exiguam summam deducitur.

VI[12].

REM PUPILLI VEL ADULESCENTIS SALVAM FORE.

1 *PAULUS libro vicensimo quarto ad edictum* Cum pupillo rem salvam fore satisdatum sit, agi ex ea tunc potest, cum et tutelae potest.

2 *ULPIANUS libro septuagensimo nono ad edictum* Si pupillus absens sit vel fari non possit, servus eius stipulabitur: si servum non habeat, emendus ei servus est: sed si non sit unde ematur aut non sit expedita emptio, profecto[13] dicemus servum publicum apud praetorem stipulari debere:

(1) acceptilationi *F*
(2) *Ed.* 1...7; *Pap.* 8. 9; *Sab.* 10; *App.* 11
(3) legati *F*
(4) sunt quae *del.*
(5) ex qua operis novi nuntiatione satisdari oporteat quemadmodum satisdetur *del.*
(6) repromitti oportet sed hi quidem *del.*
(7) *sic S*, certam *F*
(8) Rei restitutionem *ins. Hal.*
(9) *D.* 6, 1, 55
(10) et *ins. edd.*
(11) et] nec *P. Faber*
(12) *Ed.* 1. 2. 4...8; *Sab.* 3. 9...11; *Pap.* 12. — *Bas.* 38. 11
(13) profecto] pro eo *scr.*

3 *Idem libro trigensimo quinto ad edictum* (aut
dare aliquem praetor debet, cui caveatur):

4 *Idem libro septuagensimo nono ad edictum*
non quasi ipso iure pupillo adquirat (neque enim
adquirit), sed ut utilis actio ex stipulatu pupillo de-
1 tur. Cavetur autem pupillo hac stipulatione per
2 satisdationem. Illud sciendum est hac stipulatione
teneri tam eum, qui tutor est, quam eum, qui pro
tutore negotia gessit vel gerat, et fideiussores eorum.
3 Sed enim qui non gessit, omnino non tenebitur:
nam nec actio tutelae eum qui non gessit tenet, sed
utili actione conveniendus est, quia suo periculo
cessavit: et tamen ex stipulatu actione neque ipse
neque fideiussores eius tenebuntur. compellendus
igitur erit ad administrationem propterea, ut stipu-
4 latione quoque ista possit teneri. Hanc stipula-
tionem placet finita demum tutela committi et fide-
iussoribus diem exinde incipere cedere. in curatore
aliud est: sed et in eo, qui pro tutore negotia gessit,
aliud dicendum est. itaque istae stipulationes, si
quidem quis tutor fuit, finita demum tutela commit-
tentur: si vero pro tutore negotia gessit, conveniens
est dicere, statim atque quaeque res salva non esse
5 coepisset, committi stipulationem. Si tutor ab
hostibus captus sit, an committatur stipulatio, videa-
mus. movet, quia finita tutela est, licet reciperari
6 speretur: et puto posse agi. Generaliter scien-
dum est: ex quibus causis diximus tutelae agi non
posse, ex isdem causis ne[1] ex stipulatu rem salvam
7 fore agi posse dicendum est. Si quis curator
datus non gesserit curam, consequens erit dicere
stipulationem non committi: sed eadem hic erunt
dicenda, quae in tutore diximus, illo secus, quod
haec stipulatio statim, atque quid salvum esse desi-
nit, committitur et fideiussoribus dies cedit: sed in
8 se revolvitur. Pertinet autem haec stipulatio ad
omnes curatores sive puberibus sive impuberibus
datos propter aetatis infirmitatem, sive prodigis vel
furiosis vel quibusdam aliis (ut fieri adsolet) dati
sint.

5 *Paulus libro septuagensimo sexto ad edictum*
Si filius, qui in potestate furiosi erit, rem salvam
fore stipuletur, adquirit patri obligationes[2].

6 *Gaius libro vicensimo septimo ad edictum provinciale* Servum pupilli stipulari ita necesse est, si pupillus abest aut fari non potest: nam si praesens sit et fari potest, etiamsi eius aetatis erit, ut non intellegat quid agat, tamen propter utilitatem receptum est recte eum stipulari[3].

7 *Modestinus libro sexto regularum* Dativus vel testamentarius tutor sive curator non petet satis a collega suo, sed offerre ei poterit, utrum satis accipere velit an dare.

8 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Et si ad species curator datus sit, rem salvam fore stipulatio interponetur.

9 *Pomponius libro quinto decimo ad Sabinum* Cum pupillus a tutore stipulatur rem salvam fore, non solum quae in patrimonio habet, sed etiam quae in nominibus sunt ea stipulatione videntur contineri: quod enim in tutelae iudicium venit, hoc et ea stipulatione continetur.

10 *Africanus libro tertio quaestionum* Si, posteaquam pupillus ad pubertatem pervenerit, tutor in restituenda tutela aliquamdiu moram fecerit, certum est et fructuum nomine et usurarum medii temporis tam fideiussores eius quam ipsum teneri.

11 *Neratius libro quarto membranarum* Cum rem salvam fore pupillo cavetur, committitur stipulatio, si, quod ex tutela dari fieri oportet, non praestetur, nam et si salva ei res sit, ob id non est, quia, quod ex tutela dari fieri oportet, non solvitur.

12 *Papinianus libro duodecimo quaestionum* Si plures fideiussores a tutore pupillo dati sunt, non esse eum distringendum, sed in unum dandam actionem ita, ut ei, qui conveniretur, actiones praestarentur. nec quisquam putaverit ab iure discessum, postquam pro ea parte placuit tutores condemnari, quam administraverunt, et ita demum in solidum, si res a ceteris non servetur et idonea[4] culpa detegatur, quod suspectum[5] facere supersederit: nam aequitas arbitri atque officium viri boni videtur eam formam iuris desiderasse. ceterum fideiussores civiliter in solidum obligati ceteris quidem agentibus, ut dividatur actio, impetrare possunt: pupillo vero agente, qui non ipse contraxit, sed in tutorem incidit et ignorat omnia, beneficium dividendae actionis iniuriam habere visum est, ne ex una tutelae causa plures ac variae[6] quaestiones apud diversos iudices constituerentur.

VII[7].

IUDICATUM SOLVI.

1 *Paulus libro vicensimo quarto ad edictum* In stipulatione iudicatum solvi post rem iudicatam statim dies cedit, sed exactio in tempus reo principali indultum differtur.

2 *Idem libro septuagensimo primo ad edictum* Cum lite mortua nulla res sit, ideo constat fideiussores ex stipulatu iudicatum solvi non teneri.

3 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edictum* Si quis apud[8] aliquem iudicem iturus stipula-
tus est iudicatum solvi et agit apud alterum, non
committitur stipulatio, quia non huius iudicis sen-
1 tentiae fideiussores se subdiderunt. Stipulationem
iudicatum solvi et procurator et tutor et curator
2 stipulari possunt. Procuratorem eum accipere
debemus, cui mandatum est, sive huius rei tantum
mandatum susceperit sive etiam universorum bono-
rum. sed et si ratum fuerit habitum, procurator
3 videtur. Sed et si forte ex liberis vel parentibus
aliquis interveniat vel vir uxoris nomine, a quibus
mandatum non exigitur, an committatur stipulatio,
quaeritur: magisque erit, ne committi debeat, nisi
fuerit ei mandatum vel ratum habitum: quod enim
eis agere permittitur edicto praetoris, non facit eos
procuratores. itaque si talis persona interveniat, ex
4 integro erit cavendum. Sed et quod de tutore
diximus, ita accipiendum est, ut, si is fuerit, qui tu-
telam administrabat, cum tutor non esset, tutoris
5 appellatione eum non contineri. Sed et si qui-
dem tutor sit, non tamen quasi tutor negotia ad-
ministret (vel dum ignorat vel alia ex causa), dicen-
dum erit non committi stipulationem: nam edicto
praetoris illi tutori agendi facultas datur, cui a pa-
rente maioreve parte tutorum eorumve[9], cuius ea
6 iurisdictio fuit, tutela permissa erit. Sed et
curatorem accipiemus furiosi furiosae, item pupilli
pupillae, ceterorum quoque curatores, puta adules-
centis: vel si alterius cuius curator sit, committi puto
7 stipulationem. Si tutor esse proponatur[10] regionis
alicuius vel provinciae vel rerum Italicarum, conse-
quens erit dicere, stipulationem ita demum committi,
si ex ea causa egerint, quae ad administrationem
8 eorum pertinebat. Si reus, postquam iudicatum
solvi promisit, demens factus sit, an stipulatio com-
mittatur ob rem non defensam, quaeritur: magisque
9 est, ut committatur, si nemo eum defendat. Ob
rem non defensam stipulatio non committitur, quamdiu
10 potest existere qui defendat. Si plures fuerint
fideiussores, posteaquam cum uno lis contestata est
ex clausula ob rem non defensam, ipse reus potest
suscipere defensionem:

4 *Iulianus libro quinquagensimo quinto digestorum* is autem, cum quo actum fuit, absolvi debet.

(1) neo *edd.* (2) obligationem F^2 (3) agere *ins.* F^2 (4) et ideo in ea *scr. fere cum S* (5) suspensum *F* (6) ac variae] variaeque F^2

(7) *Ed.* 1...3. 5...11; *Sab.* 4. 12...16; *Pap.* 17...19; *App.* 20. 21. — *Bas.* 9, 10 (8) apud] ut ad *scr.* (9) eove *Brenomannus* (10) tutores esse proponantur *scr.*

5 *Ulpianus libro septuagensimo septimo ad edic-
tum* Iam tamen fideiussore, qui iudicium acceperat,
damnato frustra defensionem reus suscipit: ceterum
et si solutum fuerit, posteaquam iudicatum est, re-
petitionem constituerimus eius quod solutum est.
1 Unus ex fideiussoribus vel heredibus pluribus alio
2 cessante suscipere defensionem potest. In hac
stipulatione quia plures causae sunt una quantitate
conclusae, si committeretur statim stipulatio ex uno
3 casu, amplius ex alio committi non potest. Nunc
videamus, qualis defensio exigatur, ne committatur
stipulatio, et quarum personarum. et si quidem ex
personis enumeratis in defensionem quis succedat,
palam est recte rem defendi nec committi stipula-
tionem. si vero extrinsecus persona defensoris in-
terveniat, aeque stipulatio non committetur, si modo
ille paratus sit rem boni viri arbitratu defendere,
hoc est satisdare: sic enim videtur defendere, si sa-
tisdet: ceterum si simpliciter paratus sit intervenire
nec admittatur, committetur ista stipulatio ob rem
non defensam. quod si quis eum vel cum satis-
datione vel sine satisdatione admiserit, consequens
erit dicere, stipulationis istius nullam partem com-
mitti, quia sibi imputare[1] debet, qui talem defensorem
4 admisit. Si ex fideiussoribus, qui iudicatum solvi
caverant, existat defensor, placuit[2] ob rem iudi-
catam stipulationem non committi ceteraque eadem
5 esse, atque si extraneus defensor existat. In hac
stipulatione hoc tractatur, an hi qui fideiusserint, si
defensionem omiserint, mandati iudicio teneantur. et
est verius non teneri: hi enim in quantitatem inter-
venerunt et hoc illis fuit mandatum, non in defen-
6 sione[3]. Quid tamen, si et hoc sibi adsumpserint,
ut defendant, an mandati possint agere? et si qui-
dem victi sunt, utique quod ob rem iudicatam prae-
stiterunt consequentur: sumptus tamen litis minime
petent. si autem optinuerunt, poterunt sumptus litis
consequi, quasi iuxta mandatum, etsi non mandatum
7 fecerint. Si tamen plures fideiussores defendere
fuerint parati, videamus, utrum unum defensorem
debent dare, an vero sufficiat, ut unusquisque eorum
pro parte sua defendat vel defensorem substituat.
et magis est, ut, nisi unum dent procuratorem, de-
siderante[4] scilicet hoc actore, committatur stipulatio
ob rem non defensam: nam et plures heredes rei
necesse habebunt unum dare procuratorem, ne de-
fensio per plures scissa incommodo aliquo adficiat
actorem. aliud est in heredibus actoris, quibus ne-
8 cessitas non imponitur, ut per unum litigent. Illud
sciendum est ibi rem esse defendendam, ut recte de-
fendatur, ubi debet agi.

6 *Idem libro septuagensimo octavo ad edictum*
Iudicatum solvi stipulatio tres clausulas in unum
collatas habet: de re iudicata, de re defendenda, de
dolo malo.

7 *Gaius libro vicensimo septimo ad edictum pro-
vinciale* Si ante acceptum iudicium prohibitus fuerit
procurator a domino et actor ignorans prohibitum
eum esse egerit, an stipulatio committatur? et nihil
aliud dici potest quam committi. quod si quis sciens
prohibitum esse egerit, Iulianus non putat stipula-
tionem committi: nam ut committatur, non sufficere
ait cum ea persona acceptum esse iudicium, quae
stipulationi comprehensa est, sed oportere etiam
causam personae eandem esse, quae stipulationis
interponendae tempore fuit. et ideo si is, qui pro-
curator datus est, heres exstiterit domino atque ita
acceperit iudicium sive etiam prohibitus acceperit,
non committitur stipulatio: nam et alias responsum
esse, si quis absentem defendens satisdederit, deinde,
vel procurator ab eo datus vel postquam heres ei
extitit, iudicium acceperit, fideiussores non teneri.

8 *Paulus libro septuagensimo quarto ad edictum*
Si petitor post satisdationem ante iudicium accep-
tum heres possessori exstiterit, extinguitur[5] stipu-
latio.

9 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Iu-
dicatum solvi stipulatio expeditam habet quantita-
tem: in tantum enim committitur, in quantum iudex
pronuntiaverit.

10 *Modestinus libro quarto pandectarum* Si ad
defendendum procurator[6] datus fuerit, satisdare iu-
betur iudicatum solvi stipulatione, quae non ab ipso
procuratore[7], sed a domino litis interponitur. quod
si procurator aliquem defendat, ipse cogitur satisdare
iudicatum solvi stipulatione.

11 *Paulus libro septuagensimo quarto ad edic-
tum* Si servus, qui in rem actione petebatur, lite
contestata decesserit, deinde possessor litem dese-
ruerit, quidam fideiussores eius pro lite datos non
teneri putant, quia mortuo homine nulla iam res sit:
quod falsum est, quoniam expedit de evictione actio-
nis conservandae causa, item fructuum nomine rem
iudicari.

12 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum*
Si reus post iudicatum solvi ab eo datum[8] in ma-
gistratu sit nec invitus in ius vocari possit, tamen,
nisi res boni viri arbitratu defendatur, fideiussores
tenentur.

13 *Ulpianus libro septimo disputationum* Cum
quaerebatur, si interposita iudicatum solvi stipula-
tione, cum quis rem non defenderet, postea ex ere-
modicio sententiam esset passus, an ob rem iudica-
tam clausula committatur: dicebam unam clausulam
in stipulatione iudicatum solvi et ob rem non defen-
sam et ob rem iudicatam in se habere: cum igitur
iudicatum solvi stipulatio una cludatur clausula, sive
res iudicetur sive res non defendatur, merito quae-
ritur, si [9]altera causa committatur, an ex altera
rursum committi possit. ecce enim si quis stipule-
tur: 'si navis ex Asia venerit aut si Titius consul
'fuerit[10]', constat, sive navis prior venerit sive Titius
consul ante factus sit, committi stipulationem: sed
ubi commissa est ex priore causa, ex altera, licet
existat condicio, amplius non committitur: altera
causa enim, non utraque inerat stipulationi. proinde
videndum, stipulatio ob rem non defensam utrum
commissa est re non defensa an non prius creditur
commissa, nisi ex stipulatione lis fuerit contestata?
quod magis est: et ideo nec fideiussoribus videtur
statim dies cedere, ubi res coeperat non defendi.
proinde si forte lis finita fuerit, ad quam defensio
erat necessaria, vel solutione vel transactione vel
acceptilatione vel quo alio modo, consequenter placuit
1 evanescere ob rem non defensam clausulam Si
fuero a fideiussore procuratoris stipulatus iudicatum
solvi quasi in rem acturus et postea in personam
egero, vel alia actione acturus, aliam autem[11] dicta-
vero actionem, non committitur stipulatio, quia de[12]
alia actum videtur, de alia stipulatio interposita.

14 *Iulianus libro quinquagensimo quinto di-
gestorum* Si ex duobus fideiussoribus, qui iudica-
tum solvi spoponderant, alter ob rem non defensam
partem suam solverit, nihilo minus res defendi po-
terit. nec tamen is, qui solverit, repetet: stipulatio
enim pro parte eius perempta est, perinde ac si
1 acceptum ei factum fuisset. Quotiens ex stipu-
latione iudicatum solvi ob rem non defensam agitur
cum fideiussoribus, non est iniquum caveri dominum
priore iudicio absolvi, quia omissa cautione fideius-
sores mandati iudicio non[13] consequentur aut certe
cogantur dominum priore iudicio defendere.

15 *Africanus libro sexto quaestionum* Haec
stipulatio 'quamdiu[14] res non defendatur', simul at-
que defendi coeperit aut defendi debere desierit, re-
solvitur.

16 *Neratius libro tertio membranarum* Ex iu-
dicatum solvi stipulatione ob rem non defensam cum

(1) imputari *F* (2) nisi *ins.* (3) defensionem *scr.* (4) desiderantem *F*² (5) extinguetur *F*² (6) procurator] *fuit* cognitor (7) *fuit* cognitore (8) datum] datam *F*² (9) ex *ins. edd.* (10) fuerit] factus erit *scr.* (11) autem *del. Krueger* (12) de *del.* (13) non] nihil *scr.* (14) quando *scr.*

uno ex fideiussoribus agere volo: is[1], quod pro parte eius fit, solvere mihi paratus est: non debet mihi in eum dari iudicium. neque enim aequum est aut iudicio destringi aut ad infitiationem compelli eum, qui sine iudice dare paratus est, quo non amplius adversarius eius per iudicem ab eo consecuturus est.

17 *Venuleius libro sexto stipulationum* Ex clausula re iudicata, dolo malo, ob rem non defensam in solidum[2] committitur stipulatio: non enim videbitur defensa res boni viri arbitratu, quae non in solidum defensa sit.

18 *Idem libro septimo disputationum*[3] Vir bonus non arbitratur indefensam esse rem, de qua praetor iudicium accipere non cogat.

19 *Idem libro nono stipulationum* Novissima clausula iudicatum solvi stipulationis 'dolum malum 'abesse afuturumque esse' et in futurum tempus permanens factum demonstrat. itaque et si forte decesserit is, qui dolo fecerit, tenebitur heres eius: verbum enim 'afuturumque esse' plenissimum est et ad omne tempus refertur, ut, si aliquo tempore non afuerit dolus, quoniam verum sit non afuisse, com-
1 mittatur haec clausula. Si autem adiectum sit: 'si huius[4] rei dolus malus non aberit, quanti ea res 'est, dari spondes?', et ob extranei dolum promissor
2 poena tenebitur. Doli autem mali clausula, sicut reliquae stipulationes, in quibus tempus nominatim adiectum non est, ad principium stipulationis refertur.

20 *Scaevola libro vicensimo digestorum* Cum apud Sempronium iudicem datum reus defenderetur, stipulatione cautum est, ut, quod Sempronius iudex iudicasset, praestaretur: a cuius sententia petitor appellavit et, cum apud competentem appellationi iudicem res ageretur, defensore condemnato quaesitum est, an stipulatio commissa esset. respondit secundum ea quae proponerentur non esse iure commissam. *Claudius:* ideo stipulatione adicitur: 'quive 'in eius locum substitutus erit'.

21 *Idem libro singulari quaestionum publice tractatarum* Si unus ex fideiussoribus ob rem non defensam conventus sit, deinde postea res defendatur, alter fideiussorum ob rem iudicatam conveniri potest. et si reus promittendi duobus heredibus relictis decesserit, alter rem non defendat, alter defendat: is qui non defendat ob rem non defensam conveniri potest, ille qui defendat ob rem iudicatam, quoniam in unius eiusdemque persona non posse committi has duas clausulas creditur et nos dicimus[5] semper praevalere rei iudicatae clausulam eamque solam committi.

VIII[6].

RATAM REM HABERI ET DE RATIHABITIONE.

1 *Papinianus libro vicensimo octavo quaestionum* Cum quis de rato stipularetur: quamvis non idem, sed alius a domino conveniretur, qui conveniri non posset, si ratum habuisset, committi stipulationem placuit, veluti si[7] cum fideiussor aut alter ex reis promittendi, qui socius est, convenitur.

2 *Idem libro undecimo responsorum* In stipulatione de rato habendo non est cogitandum rei promittendi vel stipulandi compendium, sed quid interfuerit eius qui stipulatus est ratum haberi quod gestum est.

3 *Idem libro duodecimo responsorum* Cum minor viginti quinque annis creditor pecuniam reciperare vellet, interpositus procurator debitori de rato habendo cavit: restitutione in integrum data neque indebiti condictionem[8] neque stipulationem committi constabat. idemque eveniret, si falsi procuratoris actum minor annis ratum habuerit. et ideo ita cavendum erit praecedente mandato: 'si ille in inte'grum restitutus fuerit heresve eius aut is, ad quem 'ea res, qua de agitur, pertinebit, quanti ea res erit, 'tantam pecuniam dari'. mandato vero non interveniente vulgaribus verbis de rato habendo haec quoque prudentius inter consentientes adstruentur: alioquin si non conveniat nec creditor minus con-
1 sentiat, actionem dari[9] oportebit. Falsus procurator de rato habendo cavit atque ita dominus a sententia iudicis procuratore victo provocavit: stipulationis defecisse condicionem apparuit, cum ad auxilium commune superatus confugisset. quod si dominus, qui ratum non habuit, pecuniam exegerit, stipulatio de rato committetur in eam pecuniam, quam dominus accepit, quamvis nihil procurator acceperit.

4 *Scaevola libro tertio decimo quaestionum* Procurator quinquaginta petit: si dominus centum petat, tenebuntur fideiussores, qui de ratihabitione caverunt, in quinquaginta et quanti interfuit differri quinquaginta actionem.

5 *Idem libro quinto responsorum* Respondit non tantum verbis ratum haberi posse, sed etiam actu: denique si eam litem, quam procurator inchoasset, dominus comprobans persequeretur, non esse commissam stipulationem.

6 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* Tutore suspecto postulato defensor si velit respondere, cautionem ratam rem dominum habiturum cavere compellendus est.

7 *Paulus libro tertio sententiarum* Si is, cui ignoranti petita est bonorum possessio, decesserit, heres eius intra tempora petitionis ratam eam habere non potest.

8 *Venuleius libro quinto decimo stipulationum* Procurator ad exhibendum egit et adversarius absolutus est, quia non possidebat: at[10] cum possessionem eiusdem rei nanctus esset, agit cum eo dominus ad exhibendum. Sabinus ait fideiussores non teneri, quoniam haec alia res sit: nam et si dominus egisset, mox, absoluto adversario quia non possideret, ex integro ageret, non obstaturam rei iudica-
1 tae exceptionem. Si procurator a debitore pecuniam exegerit et satisdederit dominum ratam rem habere[11], mox dominus de eadem pecunia egit et litem amiserit, committi stipulationem: et, si procurator eandem pecuniam domino sine iudice solverit, condicturum. sed cum debitor ex stipulatu agere coeperit, potest dici dominum, si defensionem procuratoris suscipiat, non inutiliter doli mali exceptione adversus debitorem uti, quia naturale debi-
2 tum manet. Si quis a procuratore status controversiam patiatur, satis accipere debet a procuratore, ne impune saepius pro suo statu conveniretur et, si dominus venientesque ab eo personae ratum non habuerunt, quod procurator eum in servitutem petierit vel adversus procuratorem ex servitute in libertatem petitus fuerit, quanti ea res est, ei praestetur, scilicet cum de libertate eius constiterit[12], id est quanti interfuerit eius de statu suo rursus non periclitari et propter impendia, quae in litem fecerit. sed Labeo certam summam comprehendendam existimabat, quia aestimatio libertatis ad infinitum extenderetur. ex quo autem dominus ratum non habuerit, committi videtur stipulatio, sed non ante ex ea agi poterit, quam de libertate iudicatum fuerit, quia, si servus sit iudicatus, inutilis fit stipulatio, cum et, si qua sit actio, eam domino adquisisse intellegitur.

9 *Ulpianus libro nono ad edictum*[13] Actor a tutore datus omnimodo cavet: actor civitatis nec ipse cavet, nec magister universitatis, nec curator bonis consensu creditorum datus.

(1) is *del. F*² (2) ex clausula ob rem non defensam re non defensa in solidum *scr.* (3) stipulationum *Labittus* (4) huic *scr.* (5) didicimus *van de Water* (6) *Pap.* 1...8. 11; *Ed.* 9.10.12...17; *Sab.* 18...25; *inc.* 26. — *Bas.* 9, 11 (7) sic *scr.* (8) competere *ins.* (9) denegari *scr.* (10) at *del. edd.* (11) haberi *F* (12) constituerit *F* (13) praetoris *add. F*²

10 *Idem libro octagensimo ad edictum* Interdum ex conventione stipulatio ratam rem interponi solet, ut puta si quid procurator aut vendat aut locet aut si ei solvatur

11 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* vel paciscitur vel quodlibet aliud nomine absentis gerit:

12 *Ulpianus libro octagensimo ad edictum* quo enim tutiore loco sit, qui contrahit de rato solet sti-
1 pulari. Rem haberi[1] ratam hoc est comprobare adgnoscereque quod actum est a falso procuratore.
2 Iulianus[2] ait interesse, quando dominus ratam habere deberet solutionem in procuratorem factam, an[3] tunc demum, cum primum certior factus esset. hoc autem ἐν πλάτει[4] accipiendum et cum quodam spatio temporis nec minimo nec maximo et quod magis intellectu percipi, quam elocutione exprimi possit. quid ergo, si, quod primo ratum non habuit, postea habebit ratum? nihilo magis proficere ad impediendam actionem suam et ob id, quod primo non habuit ratum, actionem salvam habere ait. ideoque si, quod procuratori fuerat solutum, exegerit, agi perinde[5] ex ea stipulatione poterit, ac si ratum habere se postea non dixisset. sed ego puto ex-
3 ceptionem doli mali locum habituram. Sive quis petat sive compensatione utatur, committitur statim ratam rem dominum habiturum stipulatio: nam qualiterqualiter[6] quis eundem actum retractet, qui a procuratore actus est, committi stipulationem oportet.

13 *Paulus libro septuagensimo sexto ad edictum* Si commissa est stipulatio ratam rem dominum habiturum, in tantum competit, in quantum mea interfuit, id est quantum mihi abest quantumque lucrari
1 potui. Si sine iudice procuratori legatum solvatur, caveri[7] debere Pomponius ait.

14 *Idem libro tertio ad Plautium* Si quis uni ex reis promiserit rem ratam dominum habiturum aut amplius eam non peti, dicendum est stipulationem committi, si ab eo petatur, qui eiusdem obligationis socius est.

15 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Amplius non peti verbum Labeo ita accipiebat, si iudicio petitum esset. si autem in ius eum vocaverit et satis iudicio sistendi causa acceperit, iudicium tamen coeptum non fuerit, ego puto non committi stipulationem amplius non peti: hic enim non petit, sed petere vult. si vero soluta esset pecunia, licet sine iudicio, committitur stipulatio: nam et si quis adversus petentem compensatione deductioneve usus sit, recte dictum est petisse eum videri et stipulationem committi amplius non peti. nam et heres, qui damnatus non petere, si[8] horum quicquam fecisset, ex testamento tenetur.

16 *Pomponius libro tertio ex Plautio* Si indebitum procuratori solutum sit, agi statim ex hac stipulatione adversus procuratorem potest, ut ratum habeat dominus, ut possit dinosci, utrumne domino condici debeat id quod indebitum solutum sit, si is ratum habeat, an vero procuratori condicendum sit,
1 si dominus ratum non habeat. Si procurator fundum petisset et cavisset, uti adsolet, ratam rem dominum habiturum, deinde dominus postea eundem fundum vendidisset eumque emptor peteret, stipulationem ratam rem haberi committi Iulianus scribit.

17 *Marcellus libro vicensimo primo digestorum* Cum debitore decem creditoris nomine Titius egit: partem petitionis ratam habuit dominus. dicendum est obligationis partem consumptam, quemadmodum si decem stipulatus esset aut exegisset creditorque non totum, sed partem gestae rei comprobasset. idcirco si ex stipulatu 'decem aut Stichum, utrum ego 'voluero' absente me Titius domino quinque petisset, insecuta ratihabitione recte actum videri.

18 *Pomponius libro vicensimo sexto ad Sabinum* Si procurator ratam rem dominum heredemve eius habiturum caverit et unus ex heredibus domini ratum habeat, alter non habeat, sine dubio committetur stipulatio pro ea parte, pro qua ratum non habebitur, quia in id committitur, quod stipulatoris intersit. nam et si ipse dominus pro parte ratum habuerit, pro parte non habuerit, non ultra quam in partem committetur stipulatio, quia in id committitur, quod intersit agentis. et ideo saepius ex ea stipulatione agi potest, prout intersit agentis, quod litigat, quod consumit, quod advocat, quod damnatus solvit, sicut in stipulatione damni infecti accidere potest, ut is qui stipulatus sit subinde agat: cavet enim 'si quid ibi 'ruet scindetur fodietur aedificabitur'. finge ergo subinde damnum dari: non erit dubium, quin[9] agere possit: nam si toto damno computato tunc agendum est, propemodum non ante aget, quam dies stipulationis praeterierit, intra quem si damnum datum sit, stipulatione[10] cautum erit: quod verum non est.

19 *Paulus libro tertio decimo ad Sabinum* In stipulatione, qua procurator cavet ratam rem dominum habiturum, id continetur, quod intersit stipulatoris. idemque iuris est in clausulis omnibus de dolo malo,

20 *Ulpianus libro primo disputationum* Non solum in actionibus, quas procurator intendit, verum in stipulationibus quoque, quas interponi desiderat, si vicem repraesentant[11] actionum, cavere eum de rato oportet. quare si duplae stipulationem procurator interponat, de rato cavere debet. sed et si damni infecti stipulatio a procuratore interponatur, de rato debet procurator cavere.

21 *Idem libro primo opinionum* Ne satisdatio ratam rem dominum habiturum exigatur in his quae nomine eius ageret, qui[12] eum se fecisse procuratorem libello principi dato professus est, prodest. quod si iudicatum solvi satis ab eo procuratore postuletur, necesse est[13], ut iuri manifesto pareatur.

22 *Iulianus libro quinquagensimo sexto digestorum* Si sine iudice non debitam pecuniam exegerit procurator et dominus ratam solutionem non habuerit, sed eandem pecuniam petere instituerit: fideiussores tenentur et condictio, qua procurator teneretur, si stipulatio interposita non fuisset, peremitur. quotiens enim procuratori pecunia solvitur et dominus eam solutionem ratam non habet, existimo id agi, ut condictio perematur et sola actio ei, qui indebitum solvit, adversus procuratorem ex stipulatu competat. hoc amplius praestant fideiussores impensas, quae in iudicium factae fuissent. quod si dominus ratam habuisset, fideiussores quidem liberantur, sed ab ipso domino eadem pecunia per con-
1 dictionem peti potest. Quod si procurator debitam domino pecuniam sine iudice exegisset, idem iuris est, hoc secus, quod, si dominus ratam rem habuisset, nulla eius pecuniae repetitio futura est.
2 Quod si procurator per iudicem non debitam pecuniam exegisset[14], dici potest, sive ratum dominus habuisset sive non habuisset, fideiussores non teneri, vel quia nulla res esset, quam dominus ratam habere possit, vel quia nihil stipulatoris interest[15] ratum haberi: adficietur ergo iniuria is, qui procuratori solvit. magis tamen est, ut, si dominus ratum non
3 habuerit, fideiussores teneantur. Quod si debitam pecuniam procurator per iudicem, cui nihil mandatum fuerit, petierit, magis est, ut in solidum fideiussores teneantur, si dominus ratum non habuerit.
4 Cum autem procurator recte petit, dominus perperam, non debet procurator praestare, ne iniuria iudicis dominus aliquid consequatur: numquam enim propter iniuriam iudicis fideiussores obligantur. verius tamen est hoc casu fideiussores non nisi in
5 impensas litis teneri. *Marcellus:* si dominus

(1) habere *edd.* (2) *D.* 46, 3, 13 (3) an] *requiritur* et ait (4) *id est:* laxe (5) proinde *F*² (6) qualiter qualiter *Hal.*, qualiter *F* (7) cavere *F* (8) si *del.* (9) subinde *ins.* (*similiter edd.*) (10) stipulationi *F* (11) vice repraesentat *F* (12) quod *scr.* (13) necessest *F* (14) exegisse *F* (15) interesset *F*²

ratam rem non habuerit, sed lite mota rem amiserit,
nihil praeter impendia in stipulationem[1] ratam rem
6 deducitur. *Iulianus*[2]. Si procuratori eius, qui
mortuus erat, sine iudice soluta fuerint legata, stipulatio
committetur, nisi heres ratum habuerit, utique
si debita fuerint: tunc enim non dubie interest
stipulatoris ratam solutionem ab herede haberi, ne
7 bis eadem praestet. Si in stipulationem ratam
rem haberi hactenus comprehensum fuerit 'Lucium
'Titium ratum habiturum?', cum id aperte ageretur,
ut heredis ceterorumque personae, ad quos ea res
pertineret, omitterentur, [3]difficile est existimari doli
clausulam committi. sane cum per imprudentiam
hae personae omittantur, actio ex doli clausula com-
8 petit. Si procurator iudicium de hereditate ediderit,
deinde dominus fundum ex ea hereditate petierit,
stipulatio ratam rem haberi committetur, quia,
si verus procurator fuisset, exceptio rei iudicatae
dominum summoveret. plerumque autem stipulatio
ratam rem haberi his casibus committetur, quibus,
si verus procurator egisset, domino aut ipso iure
9 aut propter exceptionem actio inutilis esset. Qui
patris nomine iniuriarum agit ob eam rem, quod
filius eius verberatus pulsatusve sit, in stipulatione
cogendus est filii quoque personam comprehendere,
praesertim cum fieri possit, ut pater ante decedat,
quam sciret procuratorem suum egisse, et ita iniu-
10 riarum actio redeat ad filium. Sed et si nepoti
iniuria facta fuerit et procurator avi propter hanc
causam iniuriarum aget, non solum filii, sed etiam
nepotis persona comprehendenda erit in stipulatione:
quid enim prohibet et patrem et filium, antequam
scirent procuratorem egisse[4], decedere? quo casu
iniquum est fideiussores non teneri nepote iniuriarum agente.

23 *Idem libro quinto ex Minicio* Procurator
cum peteret pecuniam, satisdedit amplius non peti:
post iudicium acceptum extitit, qui et ipse procuratorio
nomine eandem pecuniam peteret: quaesitum
est, cum is, qui postea peteret, procurator non esset
et propter hoc exceptionibus procuratoriis excludi
posset, num fideiussores prioris procuratoris tenerentur.
Iulianus[5] respondit: verius est non obligari
fideiussores: nam in stipulatione cavetur non petiturum
eum, cuius de ea re actio petitio persecutio sit,
et ratum habituros omnes, ad quos ea res pertinebit:
hic autem, qui procurator non est, nec actionem
nec petitionem habere intellegendus est.

24 *Africanus libro quinto quaestionum* Bonorum
possessionem ab alio adgnitam ratam haberi oportere
eo tempore, quo adhuc in ea causa sit, ut peti
possit: itaque post centensimum diem rata haberi
1 non potest. An autem et si mortuus fuisset qui
petisset vel furere coeperit, ratum haberi possit, videamus:
nam si in universum perinde haberi debet,
ac si tunc, cum ratum habeat, per eum bonorum
possessionem petat, frustra his casibus ratum habetur.
sed illud consequens futurum etiam si paeniteat
illum petisse, ratum haberi non posse, quod
utique sit absurdum. rectius itaque dicitur neutram
eorum[6] causam impedire ratihabitionem.

25 *Idem libro sexto quaestionum* Pater dotem a
se datam absente filia petit et ratam rem habituram
eam cavit: ea prius quam ratum haberet, mortua
est. negavit committi stipulationem, quia et si verum
sit ratum eam non habuisse, nihil tamen mariti
intersit dotem restitui, cum patri etiam mortua filia
1 salva esse dos debeat. Procurator cum ab eo
aes alienum exegerat, qui tempore liberaretur, ratam
rem dominum habiturum cavit: deinde post tempus
liberato iam debitore dominus ratam rem habet.
posse debitorem agere cum procuratore existimavit,
cum iam debitor[7] liberatus sit: argumentum rei,
quod, si nulla stipulatio interposita sit, condictio locum
adversus procuratorem habitura sit: in locum
autem condictionis interponi stipulationem.

26[8] .... *Si indebitum pro-
*curator petit litigatumque de eo est tamquam de
*debito, stipulatio interposita committitur, cum pos-
tea is, cuius nomine procurator egit, id petierit.

LIBER QUADRAGESIMUS SEPTIMUS.

I[9].
DE PRIVATIS DELICTIS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum*
Civilis constitutio est poenalibus actionibus
heredes non teneri nec ceteros quidem successores:
idcirco nec furti conveniri possunt. sed quamvis
furti actione non teneantur, attamen ad exhibendum
actione teneri eos oportet, si possideant aut dolo
fecerint quo minus possideant: sed enim et vindicatione
tenebuntur re exhibita. item condictio adversus
1 eos competit. Heredem autem furti agere posse
aeque constat: exsecutio enim quorundam delictorum
heredibus data est: ita et legis Aquiliae actionem
heres habet. sed iniuriarum actio heredi non com-
2 petit. Non tantum in furti, verum in ceteris
quoque actionibus, quae ex delictis oriuntur, sive
civiles sunt sive honorariae, id placet, ut noxa caput
sequatur.

2 *Idem libro quadragensimo tertio ad Sabinum*
Numquam plura delicta concurrentia faciunt, ut ullius
impunitas detur: neque enim delictum ob aliud de-
1 lictum minuit poenam. Qui igitur hominem subripuit,
et occidit, quia subripuit, furti, quia occidit,
Aquilia tenetur, neque altera harum actionum alte-
2 ram consumit. Idem dicendum, si rapuit et occidit:
nam et vi bonorum raptorum et Aquilia tenebi-
3 tur. Quaesitum est, si condictus fuerit ex causa
furtiva, an nihilo minus lege Aquilia agi possit. et
scripsit Pomponius agi posse, quia alterius aestimationis
est legis Aquiliae actio, alterius condictio ex
causa furtiva: namque Aquilia eam aestimationem
complectitur, quanti eo anno plurimi fuit, condictio
autem ex causa furtiva non egreditur retrorsum iudicii
accipiendi[10] tempus. sed si servus sit, qui haec
admisit, ex quacumque actione noxae fuerit deditus,
4 perempta est altera actio. Item si quis subreptum
flagello ceciderit, duabus actionibus tenetur furti

(1) stipulatione *F* (2) Iulianus *del. F*² (3) si eorum quis agat *similiave ins.* (4) egissent *F*² (5) Iulianus *del.* (6) eorum *del.* (7) debito *scr.* (8) *l.* 26 *om. F, restituta est ad B* (9) *Sab.* — *Bas.* 60, 11 (10) iudicii accipiendi tempus *del.*

et iniuriarum: et si forte hunc eundem occiderit,
5 tribus actionibus tenebitur. Item si quis ancillam alienam subripuit et flagitaverit, utraque actione tenebitur, nam et servi corrupti agi poterit et furti.
6 Item si quis servum vulneravit, quem subripuerat, aeque duae actiones locum habebunt Aquiliae et furti.

3 *Idem libro secundo de officio proconsulis* Si quis actionem, quae ex maleficiis oritur, velit exsequi: si quidem pecuniariter agere velit, ad ius ordinarium remittendus erit nec cogendus erit in crimen subscribere: enimvero si extra ordinem eius rei poenam exerceri velit, tunc subscribere eum in crimen oportebit.

II[1].

DE FURTIS.

1[2] *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Furtum a furuo, id est nigro dictum Labeo ait, quod clam et obscuro fiat et plerumque nocte: vel a fraude, ut Sabinus ait: vel a ferendo et[3] auferendo: vel a Graeco sermone, qui φῶρας appellant fures: immo et Graeci ἀπὸ τοῦ φέρειν φῶρας dixerunt.
1 Inde sola cogitatio furti faciendi non facit furem.
2 Sic is, qui depositum abnegat, non statim etiam furti tenetur, sed ita, si id intercipiendi causa oc-
3 cultaverit. Furtum est contrectatio rei fraudulosa lucri faciendi gratia vel ipsius rei vel etiam usus eius possessionisve. quod lege naturali prohibitum est admittere.

2 *Gaius libro tertio decimo ad edictum*[4] Furtorum genera duo sunt, manifestum et nec manifestum.

3 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Fur est manifestus, quem Graeci ἐπ' αὐτοφώρῳ[5] appellant, hoc est eum, qui deprehenditur cum furto.
1 Et parvi refert, a quo deprehendatur, utrum ab
2 eo cuius res fuit an ab alio. Sed utrum ita demum fur sit manifestus, si in faciendo furto deprehendatur, an vero et si alicubi fuerit deprehensus? et magis est, ut et Iulianus scripsit, etsi non ibi deprehendatur, ubi furtum fecit, adtamen esse furem manifestum, si cum re furtiva fuerit adprehensus, priusquam eo loci rem pertulerit, quo destinaverat[6].

4 *Paulus libro nono ad Sabinum* 'Quo destina'verit quis auferre' sic accipiendum est 'quo destina'verit eo die manere cum eo furto'.

5 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Sive igitur in publico sive in privato deprehendatur, antequam ad locum destinatum rem perferret, in ea causa est, ut fur manifestus sit, si cum re
1 furtiva deprehendatur: et ita Cassius scripsit. Sed si pertulit quo destinavit, tametsi deprehendatur cum re furtiva, non est manifestus fur.

6 *Paulus libro nono ad Sabinum* Quamvis enim saepe furtum contrectando fiat, tamen initio, id est faciendi furti tempore, constituere visum est, manifestus nec ne fur esset.

7 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Si quis in servitute furtum fecerit et manumissus deprehendatur, an fur manifestus sit, videamus. et ait Pomponius libro nono decimo ex Sabino non posse eum manifesti conveniri, quia origo furti
1 in servitute facti non fuit manifesti. Ibidem Pomponius eleganter scripsit deprehensione fieri manifestum furem: ceterum si, cum tibi furtum facerem de domo tua, abscondisti te, ne te occidam, etiamsi vidisti furtum fieri, attamen non est manifestum.
2 Sed Celsus deprehensioni hoc etiam adicit, si, cum vidisses eum subripientem et ad comprehendendum eum accurrisses, abiecto furto effugit, furem
3 manifestum esse: Parvique referre putat, dominus an vicinus an quilibet transiens adprehendat.

8 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Nec manifestum furtum quid sit, apparet: nam quod manifestum non est, hoc scilicet nec manifestum est.

9 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Ei, qui furti actionem habet, adsidua contrectatione furis non magis furti actio nasci potest, ne in id quidem,
1 in quod crevisset postea res subrepta. Sed si eam a fure vindicassem, condictio mihi manebit. sed potest dici officio iudicis, qui de proprietate cognoscit, contineri, ut non aliter iubeat restitui, quam si condictionem petitor remitteret: quod si ex condictione ante dåmnatus reus litis aestimationem sustulerit, ut aut omnimodo absolvat reum aut (quod magis placet), si paratus esset petitor aestimationem restituere nec restituetur ei homo, quanti in litem iurasset, damnaretur ei possessor.

10 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Cuius interfuit non subripi, is actionem furti habet.

11 *Paulus libro nono ad Sabinum* Tum is cuius interest furti habet actionem, si honesta[7] causa interest.

12 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Itaque fullo, qui curanda poliendave[8] vestimenta accepit, [9]semper agit: praestare enim custodiam debet. si autem solvendo non est, ad dominum actio redit: nam qui non habet quod perdat, eius periculo
1 nihil est. Sed furti actio malae fidei possessori non datur, quamvis interest eius rem non subripi, quippe cum res periculo eius sit: sed nemo de inprobitate sua consequitur actionem et ideo soli bonae fidei possessori, non etiam malae fidei furti actio
2 datur. Sed et si res pignori data sit, creditori quoque damus furti actionem, quamvis in bonis eius res non sit: quin immo non solum adversus extraneum dabimus, verum et contra ipsum quoque dominum furti actionem, et ita Iulianus scripsit. nec non et ipsi domino dari placet, et sic fit, ut non[10] teneatur furti et agat. ideo autem datur utrique, quia utriusque interest[11]. sed utrum semper creditoris interest an ita demum, si debitor solvendo non est? et putat Pomponius semper eius interesse pignus habere, quod et Papinianus libro duodecimo quaestionum probat: et verius est ubique videri creditoris interesse, et ita et Iulianus saepissime scripsit.

13 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Is, cui ex stipulatu res debetur, furti actionem non habet, si ea subrepta sit, cum per debitorem stetisset, quo minus eam daret.

14 *Ulpianus libro vicensimo nono ad Sabinum* Eum qui emit, si non tradita est ei res, furti actionem non habere, sed adhuc venditoris esse hanc actionem Celsus scripsit. mandare eum plane oportebit emptori furti actionem et condictionem et vindicationem, et si quid ex his actionibus fuerit consecutus, id praestare eum emptori oportebit: quae sententia vera est, et ita et Iulianus. et sane periculum rei ad emptorem pertinet, dummodo custodiam
1 venditor ante traditionem praestet. Adeo autem emptor ante traditionem furti non habet actionem, ut sit quaesitum, an ipse subripiendo rem emptor furti teneatur. et Iulianus libro vicensimo tertio digestorum scribit: si emptor rem, cuius custodiam venditorem praestare oportebat, soluto pretio subripuerit, furti actione non tenetur. plane si antequam pecuniam solveret, rem subtraxerit, furti actione teneri, perinde ac si pignus subtraxisset.
2 Praeterea habent[12] furti actionem coloni, quamvis
3 domini non sint, quia interest eorum. Is autem, apud quem res deposita est, videamus, an habeat

(1) *Sab.* 1...65. 93; *Ed.* 66...69. 71...78. 91; *Pap.* 70. 79...90; *App.* 92. — *Bas.* 60, 12. — *Cf. Cod.* 6, 2 (2) *cf. Inst.* 4, 1, 1, 2 (3) et] id est *Inst.* (4) provinciale *ins.* (5) *id est:* in ipso furto deprehensum (6) quo destinaverat *om. F*[1] (7) ex *ins.* (8) polienda *F* (9) si solvendo est *ins.* (10) non] nonnumquam *scr.* (11) intest *F* (12) *sic F*[1], habente *F*[2]

furti actionem. et cum dolum dumtaxat praestet,
merito placet non habere eum furti actionem: quid
enim eius interest, si dolo careat? quod si dolo fecit,
iam quidem periculum ipsius est, sed non debet ex
4 dolo suo furti quaerere actionem. Iulianus quo-
que libro vicensimo secundo digestorum scribit: quia
in omnium furum persona constitutum est, ne eius
rei nomine furti agere possint, cuius ipsi fures sunt,
non habebit furti actionem is, apud quem res depo-
sita est, quamvis periculo eius esse res coeperit qui
5 eam contrectavit. Papinianus tractat, si duos
servos ob decem aureos pignori acceperim et alter
subripiatur, cum alter quoque, qui sit retentus, non
minoris decem valeret: utrum usque ad quinque tan-
tum habeam furti actionem, quia in alio habeo sal-
vos quinque? an vero, quia mori potest, dici debeat
in decem fore actionem, etiamsi magni pretii sit is
qui retinetur? et ita putat: non enim respicere de-
bemus pignus, quod subreptum non est, sed id quod
6 subtractum est. Idem scribit, si, cum mihi decem
deberentur, servus pignori datus subtractus sit, si
actione furti consecutus fuero decem, non competere
mihi furti actionem, si iterum subripiatur, quia de-
siit mea interesse, cum semel sim consecutus. hoc
ita, si sine culpa mea subripiatur: nam si culpa
mea, quia interest, eo quod teneor pigneraticia ac-
tione, agere potero. quod si culpa abest, sine dubio
domino competere actio videtur, quae creditori non
competit. quam sententiam Pomponius quoque libro
7 decimo ad Sabinum probat. Idem dicunt, et si
duo servi subrepti sint simul, competere utriusque
nomine furti actionem creditori, sed non in totum,
sed pro qua parte, in singulos diviso eo quod ei
debetur, eius interest: separatim autem duobus sub-
reptis, si unius nomine solidum consecutus sit, alte-
8 rius nihil consequetur. Item Pomponius libro
decimo ex Sabino scripsit, si is cui commodavi dolo
fecerit circa rem commodatam, agere eum furti non
9 posse. Idem Pomponius probat et in eo, qui rem
10 mandato alicuius accepit perferendam. An pater,
cuius filio commodata res est, furti actionem habeat,
quaeritur. et Iulianus ait patrem hoc nomine agere
non posse, quia custodiam praestare non debeat:
sicut, inquit, is qui pro eo, cui commodata res est,
fideiussit, non habet furti actionem. neque enim,
inquit, is, cuiuscumque intererit rem non perire,
habet furti actionem, sed qui ob eam rem tenetur,
quod ea res culpa eius perierit: quam sententiam
Celsus quoque libro duodecimo digestorum probat.
11 Is qui precario servum[1] rogaverat subrepto eo
potest quaeri an habeat furti actionem. et cum non
est contra eum civilis actio (quia simile donato pre-
carium est) ideoque et interdictum necessarium visum
est, non habebit furti actionem. plane post inter-
dictum redditum puto eum etiam culpam praestare
12 et ideo et furti agere posse. Quod si conduxerit
quis, habebit furti actionem, si modo culpa eius
13 subrepta sit res. Si filius familias subreptus sit,
14 patrem habere furti actionem palam est. Si res
commodata est et is cui commodata est decesserit:
quamvis hereditati furtum fieri non possit et ideo
nec heres eius cui commodata est possit agere, ta-
men commodator poterit furti agere: idemque et in
re pignerata vel in re locata. licet enim hereditati
furti actio non adquiratur, tamen alii, cuius interest,
15 adquiritur. Non solum autem in re commodata
competit ei cui commodata est furti actio, sed etiam
in ea, quae ex ea adgnata est, quia et huius custo-
dia ad eum pertinet. nam et si servum tibi com-
modavero, et vestis eius nomine furti ages, quamvis
vestem, qua[2] vestitus est, tibi non commodaverim.
item si iumenta tibi commodavero, quorum sequella
erat eculeus, puto competere furti actionem etiam
eius nomine, quamvis ipse non sit commodatus.
16 Qualis ergo furti actio detur ei, cui res com-
modata est, quaesitum est. et puto omnibus[3], quo-
rum periculo res alienae sunt, veluti commodati,
item locati pignorisve accepti, si hae subreptae sint,
omnibus furti actiones[4] competere: condictio autem
17 ei demum competit, qui dominium habet. Si
epistula, quam ego tibi misi, intercepta sit, quis furti
actionem habeat? et primum quaerendum est, cuius
sit epistula, utrum eius qui misit, an eius ad quem
missa est? et si quidem dedi servo eius, statim ipsi
quaesita est, cui misi: si vero procuratori, aeque
(quia per liberam personam possessio quaeri potest)
ipsius facta est, maxime si eius interfuit eam habere.
quod si ita misi epistulam, ut mihi remittatur, do-
minium meum manet, quia eius nolui amittere vel
transferre dominium. quis ergo furti aget? is cuius
interfuit eam non subripi, id est ad cuius utilitatem
pertinebant ea quae scripta sunt. et ideo quaeri
potest, an etiam is, cui data est perferenda, furti
agere possit. et si custodia eius ad eum pertineat,
potest: sed et si interfuit eius epistulam reddere,
furti habebit actionem. finge eam epistulam fuisse,
quae continebat, ut ei quid redderetur fieretve: po-
test habere furti actionem: vel si custodiam eius
rei[5] recepit vel mercedem perferendae accipit. et
erit in hunc casum similis causa eius et cauponis
aut magistri navis: nam his damus furti actionem,
si sint solvendo, quoniam periculum rerum ad eos
pertinet.

15 *PAULUS libro quinto ad Sabinum* Creditoris,
cuius pignus subreptum est, non credito tenus inter-
est, sed omnimodo in solidum furti agere potest:
sed et pigneraticia actione id quod debitum excedit
1 debitori praestabit. Dominus, qui rem subripuit,
in qua usus fructus alienus est, furti usufructuario
2 tenetur. Sed eum qui tibi commodaverit, si eam
rem subripiat, non teneri furti placuisse Pomponius
scripsit, quoniam nihil tua interesset, utpote[6] cum
nec commodati tenearis. ergo si ob aliquas impen-
sas, quas in rem commodatam fecisti, retentionem
eius habueris, etiam cum ipso domino, si eam sub-
ripiat, habebis furti actionem, quia eo casu quasi
pignoris loco ea res fuit.

16 *IDEM libro septimo ad Sabinum* Ne cum filio
familias pater furti agere possit, non iuris consti-
tutio, sed natura rei impedimento est, quod non
magis cum his, quos in potestate habemus, quam
nobiscum ipsi[7] agere possumus.

17 *ULPIANUS libro trigensimo nono ad Sabinum*
Servi et filii nostri furtum quidem nobis faciunt,
ipsi autem furti non tenentur: neque enim qui po-
test in furem statuere, necesse habet adversus furem
litigare: idcirco nec actio ei a veteribus prodita est.
1 Unde est quaesitum, si fuerit alienatus vel manu-
missus, an furti actione teneatur. et placet non
teneri: neque enim actio, quae non fuit ab initio
nata, oriri potest[8] adversus hunc furem. plane si
manumissus contrectabit, dicendum erit teneri eum
2 furti iudicio, quia hodie furtum fecit. Cum autem
servus, quem emi traditusque mihi est, a me redhi-
beatur, non est in ea causa, ut perinde habeatur,
atque si meus numquam fuisset, sed et fuit et desiit.
idcirco dicit Sabinus eum, si furtum fecit, in ea esse
causa, ut furti eius nomine is qui redhibuit agere
non possit. sed etsi non possit, attamen ratio ha-
beri debet eius quod fecit, cum redhiberi coeperit,
3 idque actione redhibitoria continetur. Illud quae-
situm est, si, cum in fuga esset servus, furtum do-
mino fecisset, an aeque posset habere actionem ad-
versus eum, qui in potestatem domini non regressum
bona fide possidere coeperit. movet quaestionem,
quod, quamvis possidere servum eo tempore, quo in
fuga est, videor, attamen furti actione non teneor,
quasi non sit in mea potestate: quod enim videor
possidere, ad usucapionem tantum mihi proficere
Iulianus scribit. dicit igitur Pomponius libro septimo

(1) servo *F* (2) quam *F* (3) omnibus] obligatis *scr.* (4) actionem *scr.* (5) rei *del. edd.* (6) utputote *F*
(7) ipsis *scr.* (8) postea *ins.*

decimo ex Sabino competere furti actionem huic domino, cuius servus in fuga fuit.

18 *Paulus libro nono ad Sabinum* Quod dicitur noxam caput sequi, tunc verum est, ut quae initio adversus aliquem nata est caput nocentis sequatur[1]: ideoque si servus tuus furtum mihi fecerit et dominus eius effectus eum vendidero, non posse me agere cum emptore[2] Cassiani putant.

19 *Ulpianus libro quadragensimo ad Sabinum* In actione furti sufficit rem demonstrari, ut possit
1 intellegi. De pondere autem vasorum non est necesse loqui: sufficiet igitur ita dici 'lancem' vel 'discum' vel 'pateram': sed adscribenda etiam materia est, utrum argentea an aurea an alia quae sit.
2 Quod si quis argentum infectum petat, et massam
3 argenteam dicere et pondus debebit ponere. Signati argenti numerum debebit complecti, veluti aureos
4 tot pluresve[3] furto ei abesse. De veste quaeritur, an color eius dicendus sit. et verum est colorem eius dici oportere, ut, quemadmodum in vasis dicitur patera aurea, ita et in veste color dicatur. plane si quis iuret pro certo se colorem dicere non
5 posse, remitti ei huius rei necessitas debet. Qui rem pignori dat eamque subripit, furti actione tene-
6 tur. Furtum autem rei pigneratae dominus non tantum tunc facere videtur, cum possidenti sive tenenti creditori aufert, verum et si eo tempore abstulerit, quo non possidebat, ut puta si rem pigneratam vendidit: nam et hic furtum eum facere constat. et ita et Iulianus scripsit.

20 *Paulus libro nono ad Sabinum* Cum aes pignori datur, etiamsi aurum esse dicitur, turpiter fit, furtum non fit. sed si datum est aurum, deinde, cum dixisset se ponderare aut obsignare velle, aes subiecit, furtum fecit: rem enim pignori datam inter-
1 vertit. Si bona fide rem meam emeris eamque ego subripuero, vel etiam tuus usus fructus sit et eam contrectavero, tenebor tibi furti actione, etsi dominus rei sum. sed his casibus usucapio quasi furtivae rei non impedietur, quoniam et si alius subripiat et in meam potestatem[4] reversa res fuerit, usucapiebatur.

21 *Paulus*[5] *libro quadragensimo ad Sabinum* Volgaris est quaestio, an is, qui ex acervo frumenti modium[6] sustulit, totius rei furtum faciat an vero eius tantum quod abstulit. Ofilius totius acervi furem esse putat: nam et qui aurem alicuius tetigit, inquit Trebatius totum eum videri tetigisse: proinde et qui dolium aperuit et inde parvum vini abstulit, non tantum eius quod abstulit, verum totius videtur fur esse. sed verum est in tantum eos furti actione teneri, quantum abstulerunt. nam et[7] si quis armarium, quod tollere non poterat, aperuerit et omnes res, quae in eo erant, contrectaverit atque ita discesserit, deinde reversus unam ex his abstulerit et antequam se reciperet, quo destinaverat, deprehensus fuerit, eiusdem rei et manifestus et nec manifestus fur erit. sed et qui segetem luce secat et contrectat, eius quod secat[8] manifestus et nec manifestus fur
1 est. Si is, qui viginti nummorum saccum deposuisset, alium saccum, in quo scit triginta esse, errante eo qui dabat acceperit, putavit autem illic sua
2 viginti esse, teneri furti decem nomine placet. Si quis aes subripuit, dum aurum se subripere putat, vel contra, ex libro octavo Pomponii ad Sabinum aut minus esse, cum plus esset: eius quod subripuit,
3 furtum committit: idem Ulpianus[9]. Sed et si quis subripuit furto duos sacculos, unum decem, alterum viginti, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum: profecto dicemus tantum unius, quem putavit alienum, furtum eum facere, quemadmodum si duo pocula abstulerit, quorum alterum suum putavit, alterum scit alienum: nam et hic
4 unius fit furtum. Sed si ansam in poculo suam putavit vel vere fuit, totius poculi eum furtum facere
5 Pomponius scripsit. Sed si de navi onerata furto quis sextarium frumenti tulerit, utrum totius oneris an vero sextarii tantum furtum fecerit? facilius hoc quaeritur in horreo pleno: et durum est dicere totius furtum fieri. et quid si cisterna vini sit, quid dicet[10]? aut aquae cisterna? quid deinde si nave[11] vinaria (ut sunt multae, in quas vinum effunditur), quid dicemus de eo, qui vinum hausit? an totius oneris fur sit? et magis est, ut et hic non totius
6 dicamus. Certe si proponas[12] in apotheca amphoras esse vini easque subtractas, singularum furtum fit, non totius apothecae, quemadmodum si ex pluribus rebus moventibus in horreo reclusis unam
7 tulerit. Qui furti faciendi causa conclave intravit, nondum fur est, quamvis furandi causa intravit. quid ergo? qua actione tenebitur? utique iniuriarum:
8 aut de vi accusabitur, si per vim introivit. Item si maioris ponderis quid aperuit aut refregit, quod tollere non possit, non est omnium rerum cum eo furti actio, sed earum tantum quas tulit, quia totum tollere non potuit. proinde si involucrum, quod tollere non potuit, solvit, ut contrectet, deinde contrectavit quasdam res: quamvis singulas res, quae in eo fuerunt, tollere potuerit, si tamen totum involucrum tollere non potuerit, singularum rerum, quas tulerit, fur est, ceterarum non est. quod si totum vas tollere potuit, dicimus eum totius esse furem, licet solverit, ut singulas vel quasdam tolleret: et ita
9 et Sabinus ait. Si duo pluresve unum tignum furati sunt, quod singuli tollere non potuerint, dicendum est omnes eos furti in solidum teneri, quamvis id contrectare nec tollere solus posset, et ita utimur: neque enim potest dicere pro parte furtum fecisse singulos, sed totius rei universos: sic fiet
10 singulos furti teneri. Quamvis autem earum quoque rerum, quas quis non abstulit, furti teneatur, attamen condici ei non potest, idcirco quia condici ea res, quae ablata est, potest: et ita et Pomponius scribit.

22 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si quid fur fregerit aut ruperit, quod non etiam furandi causa contrectaverit, eius nomine cum eo furti agere non
1 potest. Si eo consilio arca refracta sit, ut uniones puta tollerentur, hique furti faciendi causa contrectati sint, eorum tantummodo furtum factum videri: quod est verum. nam ceterae res, quae seponuntur, ut ad uniones perveniatur, non furti faciendi causa
2 contrectantur. Qui lancem rasit, totius fur est et furti tenetur ad id, quod domini interest.

23 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Impuberem furtum facere posse, si iam doli capax sit, Iulianus libro vicensimo secundo digestorum scripsit: item posse cum impubere damni iniuria agi, quia id[13] furtum ab impubere fit. sed modum esse adhibendum ait: nam in infantes id non cadere. nos putamus cum impubere culpae capace Aquilia agi posse. item verum est, quod Labeo ait, nec ope impuberis furto facto[14] teneri eum.

24 *Paulus libro nono ad Sabinum* Nec minus etiam condici ei posse Iulianus scripsit.

25 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sabinum* Verum est, quod plerique probant, fundi
1 furti agi non posse. Unde quaeritur, si quis de fundo vi deiectus sit, an condici ei possit qui deiecit. Labeo negat: sed Celsus putat posse con-

(1) *exciderunt quaedam ad hoc exemplum:* donec noxius ad eum statum pervenerit, a quo noxa incipere non potuisset (2) emptore *Martinus*, debitore *F* (3) plurisve *F* (4) mea potestate *F* (5) *sic F*[1] *cum B*, Ulpianus *scr. cum F*[2] (6) modicum *Hoffmann* (7) nam et *del.* (8) eius quod secat] *talia requiruntur:* eius quod sequente nocte asportans deprehenditur (9) *fortasse compilatores sic fere dare voluerunt:* vel contra. Pomponius libro octavo ad Sabinum. aut minus esse cum plus esset. Ulpianus libro quadragensimo ad Sabinum. eius quod subripuit furtum committit (10) dicetur *scr.* (11) navis est *scr.* (12) propanas *F* (13) id *del.* (*similiter Hal.*) (14) non *ins.* (*similiter Iauch*)

dici possessionem, quemadmodum potest, re mobili
2 subrepta. Eorum, quae de fundo tolluntur, ut
puta arborum vel lapidum vel harenae vel fructuum,
quos quis furandi[1] animo decerpsit, furti agi posse
nulla dubitatio est.

26 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si apes
ferae in arbore fundi tui apes[2] fecerint, si quis eas
vel favum abstulerit, eum non teneri tibi furti, quia
non fuerint tuae: easque constat captarum terra
1 mari caelo numero esse. Item constat colonum,
qui nummis colat, cum eo, qui fructus stantes sub-
ripuerit, acturum furti, quia, ut primum decerptus
esset, eius esse coepisset.

27 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Qui tabulas vel cautiones amovet, furti tene-
tur non tantum pretii ipsarum tabularum, verum
eius quod interfuit: quod ad aestimationem refertur
eius summae, quae in his tabulis continetur, scilicet
si tanti interfuit, ut puta si chirographa aureorum
decem tabulae[3] fuerint, [4]dicimus hoc duplicari.
quod si iam erant inanes, quia solutum proponeba-
tur, numquid ipsarum tantum tabularum pretii vi-
deatur esse aestimatio facienda? quid enim interfuit
huius? sed potest dici, quia nonnumquam debitores[5]
tabulas sibi restitui petant, quia[6] nonnumquam ca-
lumniantur debitores[7] quasi indebito soluto, ab his[8]
interesse creditoris tabulas habere, ne forte con-
troversiam super ea re patiatur. et generaliter di-
1 cendum est in[9] id quod interest duplari. Inde
potest quaeri, si quis, cum alias probationes men-
saeque scripturam haberet[10], chirographi furtum
passus sit, an aestimari duplo chirographi quantitas
debeat. et numquid non, quasi nihil intersit? quan-
tum enim interest, cum possit debitum aliunde pro-
bare? quemadmodum si in binis tabulis instrumentum
scriptum sit: nam nihil videtur deperdere, si[11] futu-
rum est, ut alio chirographo salvo securior sit cre-
2 ditor. Apocha quoque si fuerit subrepta, aeque
dicendum est furti actionem in id quod interest lo-
cum habere: sed nihil mihi videtur interesse, si sint
3 et aliae probationes solutae pecuniae. Sed si quis
non amovit huiusmodi instrumenta, sed interlevit[12],
non tantum furti actio locum habet, verum etiam
legis Aquiliae: nam rupisse videtur qui corrupit.

28 *Paulus libro nono ad Sabinum* Sed si sub-
ripuit, priusquam deleat[13], tanto tenetur, quanti do-
mini interfuit non subripi: delendo enim nihil ad
poenam adicit.

29 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Hoc amplius et ad exhibendum agi potest:
et interdicto quorum bonorum agi poterit,

30 *Idem libro nono ad Sabinum* si hereditariae
tabulae deletae sint.

31 *Ulpianus*[14] *libro quadragensimo primo ad
Sabinum* Sed et si imaginem quis vel librum de-
leverit, et hic tenetur damno iniuriae, quasi corru-
1 perit. Si quis tabulas instrumentorum rei publicae
municipii alicuius aut subripuerit aut interleverit,
Labeo ait furti eum teneri: idemque scribit et de
ceteris rebus publicis deque societatibus.

32 *Paulus libro nono ad Sabinum* Quidam ta-
bularum dumtaxat aestimationem faciendam in furti
actione existimant, quia[15], si iudici, apud quem furti
agatur, possit probari, quantum debitum fuerit, pos-
sit etiam apud eum iudicem eadem probare, apud
quem pecuniam petat: si vero in furti iudicio pro-
bare non potest, ne illud quidem posse ostendi,
quanti eius intersit. sed potest post furtum factum
tabulas nanctus esse actor, ut ex eo probet, quanti
1 sua interfuerit, si tabulas nanctus non esset. De
lege Aquilia maior quaestio est, quemadmodum possit
probari, quanti eius intersit: nam si potest alias
probare, non patitur damnum. quid ergo, si forte
pecuniam sub condicione credidit et interim testium
ei copia est[16], testimonio quorum probationem ha-
beat, qui possunt mori pendente condicione? aut
puta me petisse creditum et, quia testes et signatores,
qui rem meminissent[17], praesentes non haberem[18],
victum rem amisisse: nunc vero, cum furti agam,
eorum memoria et praesentia ad fidem creditae pe-
cuniae uti possum.

33 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Tutor administrationem quidem rerum pu-
pillarium habet, intercipiendi autem potestas ei non
datur: et ideo si quid furandi animo amoverit, fur-
tum facit nec usucapi res potest. sed et furti actione
tenetur, quamvis et tutelae agi cum eo possit. quod
in tutore scriptum est, idem erit et in curatore adu
lescentis ceterisque curatoribus.

34 *Paulus libro nono ad Sabinum* Is, qui opem
furtum facienti fert, numquam manifestus est: itaque
accidit, ut is quidem, qui opem tulit, furti nec mani-
festi, is autem, qui deprehensus est, ob eandem rem
manifesti teneatur.

35 *Pomponius libro nono decimo ad Sabinum* Si
quis perferendum acceperit et scierit furtivum esse,
constat, si deprehendatur, ipsum dumtaxat furem
manifestum esse, si nescierit, neutrum, hunc, quia
1 fur non sit, furem, quia deprehensus non sit. Si
unus servus tuus hausisset et abstulisset, alter hau-
riendo deprehensus esset, prioris nomine nec mani-
festi, alterius manifesti teneberis.

36 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Qui servo persuasit, ut fugeret, fur non est:
nec enim qui alicui malum consilium dedit, furtum
facit, non magis quam si ei persuasit, ut se prae-
cipitet aut manus sibi inferret[19]: haec enim furti non
admittunt actionem. sed si alius ei fugam persua-
serit, ut ab alio subripiatur, furti tenebitur is qui
persuasit, quasi ope consilio eius furtum factum sit.
plus Pomponius scripsit eum, qui persuasit, quamvis
interim furti non teneretur, tunc tamen incipere
teneri, cum quis fugitivi fur esse coeperit, quasi vi-
1 deatur ope consilio eius furtum factum. Item
placuit eum, qui filio vel servo vel uxori opem fert
furtum facientibus, furti teneri, quamvis ipsi furti
2 actione non conveniantur. Idem Pomponius ait,
si cum rebus aufugerit fugitivus, posse furti actione
sollicitatorem conveniri rerum nomine, quia opem
consilium contrectatori tulit. quod et Sabinus signi-
3 ficat. Si duo servi invicem sibi persuaserunt et
ambo simul aufugerunt, alter alterius fur non est.
quid ergo, si invicem se celaverunt? fieri enim po-
test[20], ut invicem fures sint. et potest dici alterum
alterius furem esse, quemadmodum, si alii singulos
subripuissent, tenerentur, quasi alter alterius nomine
opem tulisset[21]: quemadmodum rerum quoque no-
mine teneri eos furti Sabinus scripsit.

37 *Pomponius libro nono decimo ad Sabinum*
Si pavonem meum mansuetum, cum de domo mea
effugisset, persecutus sis, quoad is perit, agere tecum
furti ita potero, si aliquis eum habere coeperit.

38 *Paulus libro nono ad Sabinum* Mater filii
1 subrepti furti actionem non habet. Liberarum
personarum nomine, licet furti actio sit, condictio
tamen nusquam est.

39 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Verum est, si meretricem alienam ancillam
rapuit quis vel celavit, furtum non esse: nec enim
factum quaeritur, sed causa faciendi: causa autem
faciendi libido fuit, non furtum. et ideo etiam eum,
qui fores meretricis effregit libidinis causa, et fures
non ab eo inducti, sed alias ingressi meretricis res
egesserunt, furti non teneri. an tamen vel Fabia

---

(1) furandi *B Latine*, fraudandi *F* (2) favos *Schulting* (3) tabulae] sublata *scr.* (4) nam *ins.* F^2 (5) debitoris *F* (6) quia *del.* (7) debitores *del.* (8) ab his] adhuc *scr.* (9) in *del. edd.* (10) haberent F^2 (11) si] etsi *scr.* (12) interledit *F* (13) debeat F^1, delegat F^2 (14) idem F^2 (15) qua *F* (16) testium ei copia est *om. F, addidi sec. B* (17) meminiisent F^2, communisent F^a, communiisent F^b (18) habere F^2 (19) inferet *F* (20) si invicem se celaverunt, fierine potest *scr.* (21) tulissent *F*

teneatur, qui subpressit scortum libidinis causa? et
non puto teneri, et ita etiam ex facto, cum inci-
disset, dixi: hic enim turpius facit, quam qui sub-
ripit, sed secum facti ignominiam compensat, certe
fur non est.
40 *Paulus libro nono ad Sabinum* Qui iumenta
sibi commodata longius duxerit alienave re invito
domino usus sit, furtum facit.
41 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Si, cum quis in hostium potestate esset,
furtum ei factum sit et postliminio redierit, poterit
1 quis dicere eum furti habere actionem. Adroga-
torem posse furti agere, scilicet eius furti nomine,
quod factum est ei quem adrogavit, antequam eum
adrogaret, certum est: ceterum si postea, nulla erit
2 dubitatio. Quamdiu vivit is qui furtum fecit, non
perit furti actio: aut enim sui iuris est is qui fur-
tum fecit, et cum ipso actio est, aut alieni iuris esse
coepit, et actio furti cum eo est, cuius potestati
subiectus est: et hoc est quod dicitur 'noxa caput
3 'sequitur'. Si quis post noxam admissam hostium
servus fuerit factus, videndum est, an extinguatur
actio. et Pomponius scripsit extingui actionem, et si
fuerit reversus, postliminio vel quo alio iure renasci [1]
eam actionem debere: et ita utimur.
42 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si servus
navem exerceat non voluntate domini, de eo, quod
ibi perit, volgaris formula in dominum danda est, ut
quod alter admisit 'dumtaxat de peculio', quod ipse
exercitor, adiciatur 'ut noxae dederet' [2]. igitur si
manumissus sit, persecutio quidem in peculio mane-
bit adversus dominum intra annum, noxalis ipsum
1 sequetur. Interdum et manumissus et qui eum
manumissit, ob furtum tenetur, si ideo manumisit,
ne furti cum eo agi possit: sed si cum domino actum
fuerit, ipso iure manumissum liberari Sabinus res-
pondit, quasi decisum sit.
43 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Falsus creditor (hoc est is, qui se simulat
creditorem) si quid acceperit, furtum facit nec nummi
1 eius fient. Falsus procurator furtum quidem fa-
cere videtur. sed Neratius videndum esse ait, an
haec sententia cum distinctione vera sit, ut, si hac
mente ei dederit nummos debitor, ut eos creditori
perferret, procurator autem eos intercipiat, vera sit:
nam et manent nummi debitoris, cum procurator
eos non eius nomine accepit, cuius eos debitor fieri
vult, et invito domino eos contrectando sine dubio
furtum facit. quod si ita det debitor, ut nummi
procuratoris fiant, nullo modo eum furtum facere
2 ait voluntate domini eos accipiendo. Si is, qui
indebitum accipiebat, delegaverit solvendum, non erit
furti actio, si [3] eo absente solutum sit: ceterum si
3 praesente, alia causa est et furtum fecit. Si quis
nihil in persona sua mentitus est, sed verbis fraudem
adhibuit, fallax est magis quam furtum facit: ut
puta si dixit se locupletem, si in mercem se collo-
caturum [4] quod accepit, si fideiussores idoneos da-
turum vel pecuniam confestim se soluturum: nam
ex his omnibus magis decepit quam furtum fecit, et
ideo furti non tenetur. sed quia dolo fecit, nisi sit
4 alia adversus eum actio, de dolo dabitur. Qui
alienum quid iacens lucri faciendi causa sustulit,
furti obstringitur, sive scit cuius sit sive ignoravit [5]:
nihil enim ad furtum minuendum facit, quod cuius
5 sit ignoret. Quod si dominus id dereliquit, fur-
tum non fit eius, etiamsi ego furandi animum ha-
buero: nec enim furtum fit, nisi sit cui fiat: in pro-
posito autem nulli fit, quippe cum placeat Sabini et
Cassii sententia existimantium statim nostram esse
6 desinere rem, quam derelinquimus. Sed si non
fuit derelictum, putavit tamen derelictum, furti non
7 tenetur. Sed si neque fuit neque putavit, iacens
tamen tulit, non ut lucretur, sed redditurus ei cuius
8 fuit, non tenetur furti. Proinde videamus, si
nescit cuius esset, sic tamen tulit quasi redditurus
ei qui desiderasset vel qui ostendisset rem suam,
an furti obligetur. et non puto obligari eum. so-
lent plerique etiam hoc facere, ut libellum proponant
continentem invenisse se et redditurum ei qui desi-
deraverit: hi ergo ostendunt non furandi animo se
9 fecisse. Quid ergo, si εὕρετρα [6] quae dicunt pe-
tat? nec hic videtur furtum facere, etsi non probe
10 petat aliquid. Si quis sponte rem iecit vel iac-
tavit [7], non quasi pro derelicto habiturus, tuque hanc
rem tuleris, an furti tenearis, Celsus libro duodecimo
digestorum quaerit. et ait: si quidem putasti pro
derelicto habitam, non teneris [8]. quod si non pu-
tasti, hic dubitari posse ait: et tamen magis defendit
non teneri, quia, inquit, res non intervertitur ei, qui
11 eam sponte reiecit. Si iactum ex nave factum
alius tulerit, an furti teneatur? quaestio in eo est,
an pro derelicto habitum sit. et si quidem derelin-
quentis animo iactavit, quod plerumque credendum
est, cum sciat periturum, qui invenit suum fecit nec
furti tenetur. si vero non hoc animo, sed hoc [9], ut,
si salvum fuerit, haberet: ei qui invenit auferendum
est, et si scit hoc qui invenit et animo furandi
tenet, furti tenetur. enimvero si hoc animo, ut sal-
vum faceret domino, furti non tenetur. quod si pu-
tans simpliciter iactatum, furti similiter non tenetur.
12 Etiamsi partis dimidiae nanciscar dominium in
servo, qui mihi antea furtum fecerat, magis est, ut
extinguatur actio etiam parte redempta, quia et si
ab initio quis partem in servo habebat, furti agere
non poterat. plane si usus fructus meus in eo servo
esse coeperit, dicendum est furti actionem non ex-
tingui, quia [10] fructuarius dominus non est.
44 *Pomponius libro nono decimo ad Sabinum*
Si iussu debitoris ab alio falsus procurator credi-
toris accepit, debitori iste tenetur furti et nummi
1 debitoris erunt. Si rem meam quasi tuam tibi
tradidero scienti meam esse, magis est furtum te fa-
2 cere, si lucrandi animo id feceris. Si servus he-
reditarius nondum adita hereditate furtum heredi
fecerit, qui testamento domini manumissus est, furti
actio adversus eum competit, quia nullo tempore
heres dominus eius factus est.
45 *Ulpianus libro quadragensimo primo ad Sa-
binum* Si socius communis rei furtum fecerit (potest
enim communis rei furtum facere [11]), indubitate dicen-
dum est furti actionem competere.
46 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabi-
num* Inter omnes constat, etiamsi exstincta sit res
furtiva, attamen furti remanere actionem adversus
furem. proinde mortuo quoque homine, quem quis
furto abstulit, viget furti actio. sed nec manumissio
furti actionem extinguit: nec enim dissimilis est morti
manumissio quod ad subtrahendum domino servum.
apparet itaque, qualiterqualiter [12] domino sit servus
subtractus, attamen superesse adversus furem furti
actionem, eoque iure utimur: competit enim actio non
ideo, quia nunc abest, sed quia umquam beneficio
furis afuit [13]. hoc idem in condictione quoque placet:
nam condici furi potest, etiamsi res sit aliqua ratione
extincta. hoc idem dicendum, si res in potestatem [14]
hostium pervenerit: nam constat posse de ea furti
agi. sed et si pro derelicto sit postea a domino
1 habita, furti nihilo minus agi poterit. Si servus
fructuarius subreptus est, uterque, et qui fruebatur
et dominus, actionem furti habet. dividetur igitur
actio inter dominum et fructuarium: fructuarius aget
de fructibus vel quanti interfuit eius furtum factum
non esse eius, dupli: proprietarius vero aget, quod

(1) nasci F^2 (2) aut noxae dedere *edd.* (3) cum *ins.* F (4) collaturum F^2 (5) *Sabinus libro iuris civilis secundo* (*apud Gellium* 11, 18, 21): Qui alienum iacens lucri faciendi causa sustulit, furti obstringitur, sive scit cuius sit sive nescit (6) *id est:* praemium quod pro rei amissae restitutione dari solet (7) vel iactavit *del.* (8) teneri F^2 (9) hoc] eo F^2 (10) qua F (11) communis rei furtum facere *del.* (12) qualiterqualiter] F^1, qualiter F^2 (13) afurit F (14) potestate F

interfuit eius proprietatem non esse subtractam[1].
2 Quod dicimus dupli, sic accipere debemus etiam quadrupli competere actionem, si manifestum furtum
3 sit. Haec actio et si sit, qui in eo servo habeat
4 usum tantum, poterit ei competere. Et si quis proposuerit hunc servum etiam pigneratum esse, eveniet, ut etiam is qui pignori accepit habeat furti actionem: hoc amplius etiam debitor, si modo plus valeat, quam pro pignore debetur, habet furti actio-
5 nem. Usque adeo autem diversae sunt actiones, quae eis competunt, ut, si quis eorum pro fure damnum deciderit, dici oporteat solummodo actionem sibi competentem amisisse eum, ceteris vero superesse. nam et si proponas communem servum subreptum et alium ex dominis pro fure damnum decidisse, is
6 qui non decidit habebit furti actionem. Proprietarius quoque agere adversus fructuarium potest iudicio furti, si quid celandae proprietatis vel sub-
7 primendae causa fecit. Recte dictum est, qui putavit se domini voluntate rem attingere, non esse furem: quid enim dolo facit, qui putat dominum consensurum fuisse, sive falso id sive vere putet? is ergo solus fur est, qui adtrectavit, quod invito
8 domino se facere scivit. Per contrarium quaeritur, si ego me invito domino facere putarem, cum dominus vellet, an furti actio sit. et ait Pomponius furtum me facere: verum tamen est, ut, cum ego velim eum uti, licet ignoret, ne furti sit obligatus.
9 Si furtiva res ad dominum rediit et iterum contrectata est, competit alia furti actio.

47 *PAULUS libro nono ad Sabinum* Si dominium rei subreptae quacumque ratione mutatum sit, domino furti actio competit, veluti heredi et bonorum possessori et patri adoptivo et legatario.

48 *ULPIANUS libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Qui vas argenteum perdiderat eoque nomine furti egerit[2]: de pondere[3] vasis controversia cum esset et actor maius fuisse diceret, fur vas protulit: id is cuius erat abstulit ei: qui subripuerat dupli nihilo minus condemnatus est. rectissime iudicatum est: nam in actionem poenalem non venit ipsa res quae subrepta est, sive manifesti furti sive nec
1 manifesti agatur. Qui furem novit, sive indicet eum sive non indicet, fur non est, cum multum intersit, furem quis celet an non indicet: qui novit,
2 furti non tenetur, qui celat, hoc ipso tenetur. Qui ex voluntate domini servum recepit, quin neque fur neque plagiarius sit, plus quam manifestum est: quis enim voluntatem domini habens fur dici potest?
3 Quod si dominus vetuit et ille suscepit, si quidem non celandi animo, non est fur, si celavit, tunc fur esse incipit. qui igitur suscepit nec celavit etsi invito domino, fur non est. vetare autem dominum accipimus etiam eum qui ignorat, hoc est eum qui
4 non consensit. Si ego tibi poliendum vestimentum locavero, tu vero inscio aut invito me commodaveris Titio et Titio furtum factum sit: et tibi competit furti actio, quia custodia rei ad te pertinet, et mihi adversus te, quia non debueras rem commodare et id faciendo furtum admiseris: ita erit casus,
5 quo fur furti agere possit. Ancilla si subripiatur praegnas vel apud furem concepit, partus furtivus est, sive apud furem edatur sive apud bonae fidei possessorem: sed in hoc posteriore casu furti actio cessat. sed si concepit apud bonae fidei possessorem ibique pepererit, eveniet, ut partus furtivus non sit, verum etiam usucapi possit. idem et in pecudibus servandum est et in fetu eorum, quod in
6 partu. Ex furtivis equis nati statim ad bonae fidei emptorem pertinebunt, merito, quia in fructu numerantur: at partus ancillae non numeratur in
7 fructu[4]. Cum fur rem furtivam vendidisset eique[5] nummos pretii dominus rei per vim extorsit, furtum eum[6] nummorum fecisse recte responsum est: idem etiam vi bonorum raptorum actione tenebitur. quod enim ex re furtiva redigitur, furtivum non esse nemini dubium est: nummus ergo hic, qui redactus est ex pretio rei furtivae, non est furtivus.

49 *GAIUS libro decimo ad edictum provinciale* Interdum accidit, ut non habeat furti actionem is, cuius interest rem salvam esse. ut ecce creditor ob rem debitoris subreptam furti agere non potest, etsi aliunde creditum servare non possit: loquimur autem scilicet de ea re, quae pignoris iure obligata non
1 sit. Item rei dotalis nomine, quae periculo mulieris est, non mulier furti actionem habet, sed maritus.

50 *ULPIANUS libro trigensimo septimo ad edictum* In furti actione non quod interest quadruplabitur vel duplabitur, sed rei verum pretium. sed et si res in[7] rebus humanis esse desierit, cum iudicatur, nihilo minus condemnatio facienda est. itemque[8] et si nunc deterior sit, aestimatione relata in id tempus, quo furtum factum est. quod si pretiosior facta sit, eius duplum, quanti tunc, cum pretiosior facta est, fuerit, aestimabitur, quia et tunc furtum eius
1 factum esse verius est. Ope consilio furtum factum Celsus ait non solum, si idcirco fuerit factum, ut socii furarentur, sed et si non, ut socii furaren-
2 tur, inimicitiarum tamen causa fecerit. Recte Pedius ait, sicut nemo furtum facit sine dolo malo, ita nec consilium vel opem ferre sine dolo malo
3 posse. Consilium autem dare videtur, qui persuadet et impellit atque instruit consilio ad furtum faciendum: opem fert, qui ministerium atque adiuto-
4 rium ad subripiendas res praebet. Cum eo, qui pannum rubrum ostendit fugavitque pecus, ut in fures incideret, si quidem dolo malo fecit, furti actio est: sed et si non furti faciendi causa hoc fecit, non debet impunitus esse lusus tam perniciosus: idcirco Labeo scribit in factum dandam actionem.

51 *GAIUS libro tertio decimo ad edictum provinciale* Nam et si praecipitata sint pecora, utilis actio damni iniuriae quasi ex lege Aquilia dabitur.

52 *ULPIANUS libro trigensimo septimo*[9] *ad edictum* Si quis uxori res mariti subtrahenti opem con-
1 siliumve accommodaverit, furti tenebitur. Sed et si furtum cum ea fecit, tenebitur furti, cum ipsa
2 non teneatur. Ipsa quoque si opem furi tulit,
3 furti non tenebitur, sed rerum amotarum. Servi vero sui nomine furti eam teneri nequaquam ambi-
4 gendum est. Idem dicendum est et in filio familias milite: nam ipse patri furti non tenebitur, servi autem sui nomine castrensis tenebitur, si patri ser-
5 vus furtum fecerit. Sed si filius meus, qui habet castrense peculium, furtum mihi fecerit, an possim actione utili adversus eum agere, videndum est, cum habeat, unde satisfaciat. et potest defendi agendum.
6 An autem pater filio teneatur, si rem eius castrensis peculii subtraxerit, videamus: et putem teneri: non tantum igitur furtum faciet filio, sed etiam furti
7 tenebitur. Eum creditorem, qui post solutam pecuniam pignus non reddat, teneri furti Mela ait, si celandi animo retineat: quod verum esse arbitror.
8 Si sulpurariae sunt in agro et inde aliquis terram egessisset abstulissetque, dominus furti aget: deinde colonus conducti actione consequetur, ut id ipsum sibi
9 praestaretur. Si servus tuus vel filius polienda vestimenta susceperit, an furti actionem habeas, quaeritur. et si quidem peculium servi solvendo sit, potes[10] habere furti actionem: si non fuerit solvendo, dicendum est non competere furti actionem.
10 Sed et si rem furtivam imprudens quis emerit
11 et ei subrepta sit, habebit furti actionem. Apud Labeonem relatum est, si siliginario quis dixerit, ut quisquis nomine eius siliginem petisset, ei daret, et quidam ex transeuntibus cum audisset, petiit eius nomine et accepit: furti actionem adversus eum, qui

(1) subtractum *F* (2) eo nomine furti egit *scr.* (3) deponere *F* (4) Ancilla ... usucapi possit. Ex furtivis ... non numeratur in fructu. idem et in pecudibus servandum est et in fetu eorum *scr.* (*del.* quod in partu) (5) ei *R. Stephanus* (6) eorum *F*² (7) in *om. F* (8) idemque *F* (9) octavo *ins. F*¹, *del. F*² (10) potest *F*

suppetet[1], siliginario competere, non mihi: non enim
12 mihi negotium, sed sibi siliginarius[2] gessit. Si
fugitivum meum quis quasi suum a duumviro vel ab
aliis qui potestatem habent de carcere vel custodia
dimitteret[3], an is furti teneatur? et placet, si fide-
iussores dedit, in eos[4] domino actionem dandam, ut
hi actiones suas mihi mandent: quod si non acce-
perint fideiussorem, sed tamquam suum accipienti ei
tradiderint, dominum furti actionem adversus pla-
13 giarium habiturum. Si quis de manu alicuius
nummos aureos vel argenteos vel aliam rem excus-
serit, ita furti tenetur, si ideo fecit, ut alius tolleret,
14 isque sustulerit. Si quis massam meam argen-
team subripuerit et pocula fecerit, possum vel pocu-
lorum vel massae furti agere vel condictione. idem
est et in uvis et in musto et in vinaceis: nam et
uvarum et musti et vinaceorum nomine furti agere
15 potest, sed et condici. Servus, qui se liberum
adfirmavit, ut sibi pecunia crederetur, furtum non
facit: namque hic nihil amplius quam idoneum se
debitorem adfirmat. idem est et in eo, qui se patrem
familias finxit, cum esset filius familias, ut sibi
16 promptius pecunia crederetur. Iulianus libro
vicensimo secundo digestorum scripsit, si pecuniam
quis a me acceperit, ut creditori meo solvat, deinde,
cum tantam pecuniam eidem creditori deberet, suo
17 nomine solverit, furtum eum facere. Si Titius
alienam rem vendidit et ab emptore accepit nummos,
18 non videtur nummorum furtum fecisse. Si ex
duobus sociis omnium bonorum unus rem pignori
acceperit eaque subrepta sit, Mela scripsit eum solum
furti habere actionem, qui pignori accepit, socium
19 non habere. Neque verbo neque scriptura quis
furtum facit: hoc enim iure utimur, ut furtum sine
contrectatione non fiat. quare et opem ferre vel
consilium dare tunc nocet, cum secuta contrectatio
20 est. Si quis asinum meum coegisset et in equas
suas τῆς γονῆς dumtaxat χάριν[5] admisisset, furti
non tenetur, nisi furandi quoque animum habuit.
quod et Herennio Modestino studioso meo de Dal-
matia consulenti rescripsi circa equos, quibus eius-
dem rei gratia subiecisse quis equas suas propone-
batur, furti ita demum teneri, si furandi animo id
21 fecisset, si minus, in factum agendum. Cum
Titio honesto viro pecuniam credere vellem, sub-
iecisti mihi alium Titium egenum, quasi ille esset
locuples, et nummos acceptos cum eo divisisti: furti
tenearis, quasi ope tua consilioque furtum factum
22 sit: sed et Titius furti tenebitur. Maiora quis
pondera tibi commodavit, cum emeres ad pondus:
furti eum venditori teneri Mela scribit: te quoque,
si scisti: nam[6] non ex voluntate venditoris accipis,
23 cum erret in pondere. Si quis servo meo per-
suaserit, ut nomen suum ex instrumento puta emptio-
nis tolleret, et Mela scripsit et ego puto furti agen-
24 dum. Sed si servo persuasum sit, ut tabulas
meas describeret, puto, si quidem servo persuasum
sit, servi corrupti agendum, si ipse fecit, de dolo
25 actionem dandam. Si linea margaritarum sub-
repta sit, dicendus est numerus. sed et si de vino
furti agatur, necesse est dici, quot amphorae subreptae
sint. si vasa subrepta sint, numerus erit dicendus.
26 Si servus meus, qui habebat peculii administra-
tionem liberam, pactus sit cum eo non donationis
causa, qui rem eius peculiarem subripuerat, recte
transactum videtur: quamvis enim domino quaeratur
furti actio, attamen in peculio servi est. sed et si
tota poena furti dupli servo soluta sit, non dubie
fur liberabitur. cui consequens est, ut, si forte a
fure acceperit servus, quod ei rei satis esse videatur,
27 similiter recte transactum videatur. Si quis iura-
verit se furtum non fecisse, [7]deinde rem furtivam
contrectet, furti quidem actio peremitur, rei tamen
28 persecutio domino servatur. Si servus subreptus
heres institutus fuerit, furti iudicio actor conseque-
tur etiam pretium hereditatis, si modo servus, ante-
quam iussu domini adeat, mortuus fuerit. condicendo
29 quoque mortuum idem consequetur. Si statuliber
subreptus sit vel res sub condicione legata, deinde,
antequam adeatur, extiterit condicio, furti iam agi
non potest, quia desiit interesse heredis: pendente
autem condicione tanti aestimandus est, quanti empto-
rem potest invenire.

53 (52) *IDEM libro trigensimo octavo ad edictum*[8]
(30) Si quis ex domo, in qua nemo erat, rapuerit,
actione de bonis raptis in quadruplum convenietur,
furti non[9] manifesti, videlicet si nemo eum depre-
henderit tollentem.

54 (53) *PAULUS libro trigensimo nono ad edictum*
Qui iniuriae causa ianuam effregit, quamvis inde per
alios res amotae sint, non tenetur furti: nam male-
ficia voluntas et propositum delinquentis distinguit.
1 Si servus commodatoris rem subripuerit et sol-
vendo sit is cui subreptum est, Sabinus ait posse et
commodati agi cum eo et contra dominum furti servi
nomine: sed si pecuniam, quam dominus exegit, red-
dat, evanescere furti actionem: idem et si remittat
2 commodati actionem. Quod si servus tuus rem
tibi commodatam subripuerit, furti tecum actio non
est, quia tuo periculo res sit, sed tantum commodati.
3 Qui alienis negotiis gerendis se optulit, actionem
furti non habet, licet culpa eius res perierit: sed
actione negotiorum gestorum ita damnandus est, si
dominus actione ei cedat. eadem sunt in eo, qui
pro tutore negotia gerit, vel in eo tutore, qui dili-
gentiam praestare debeat, veluti qui ex pluribus
tutoribus testamento datis oblata satisdatione solus
4 administrationem suscepit. Si ex donatione alte-
rius rem meam teneas et eam subripiam, ita demum
furti te agere mecum posse Iulianus ait, si intersit
tua retinere possessionem, veluti si hominem dona-
tum noxali iudicio defendisti vel aegrum curaveris,
ut adversus vindicantem iustam retentionem habitu-
rus sis.

55 (54) *GAIUS libro tertio decimo ad edictum
provinciale* Si pignore creditor utatur, furti tenetur.
1 Eum, qui quod[10] utendum accepit ipse alii com-
modaverit, furti obligari responsum est. ex quo
satis apparet furtum fieri et si quis usum alienae
rei in suum lucrum convertat. nec movere quem
debet, quasi[11] nihil lucri sui gratia faciat: species[12]
enim lucri est ex alieno largiri et beneficii debito-
rem sibi adquirere. unde et is furti tenetur, qui
2 ideo rem amovet, ut eam alii donet. Furem in-
terdiu deprehensum non aliter occidere lex duodecim
tabularum permisit, quam si telo se defendat. teli
autem appellatione et ferrum et fustis et lapis et
denique omne, quod nocendi causa habetur, signi-
3 ficatur. Cum furti actio ad poenae persecutio-
nem pertineat, condictio vero et vindicatio ad rei
reciperationem, apparet recepta re nihilo minus sal-
vam esse furti actionem, vindicationem vero et con-
dictionem tolli: sicut ex diverso post solutam dupli
aut quadrupli poenam salva est vindicatio et con-
4 dictio. Qui ferramenta sciens commodaverit ad
effringendum ostium vel armarium, vel scalam sciens
commodaverit ad ascendendum: licet nullum eius
consilium principaliter ad furtum faciendum inter-
5 venerit, tamen furti actione tenetur. Si tutor qui
negotia gerit aut curator transegerit cum fure, eva-
nescit furti actio.

56 (55) *ULPIANUS libro tertio disputationum* Cum
creditor rem sibi pigneratam aufert, non videtur con-
trectare, sed pignori suo incumbere.

57 (56) *IULIANUS libro vicensimo secundo digesto-
rum* Interdum fur etiam manente poenae obligatione
in quibusdam casibus[13] rursus obligatur, ut cum eo
saepius eiusdem rei nomine furti agi possit. primus

---

(1) suppetet] sibi petiit *scr.* (2) silignarius *F* (3) di-mitti curet *scr.* (4) qui dimiserunt *similiave ins.* (5) *id est:* feturae causa (6) nam *om. F* (7) nec *ins.* (8) ad edictum *om. F* (9) non furti *Bachovius* (10) quid *F* (11) is *ins.* F^2 (12) speies *F* (13) in quibusdam casibus *del.*

casus occurrit, si possessionis causa mutata esset,
veluti si res in domini potestatem redisset eandem-
que idem subriperet vel eidem domino vel ei, cui is
commodasset aut vendidisset. sed et si persona do-
1 mini mutata esset, altera poena obligatur. Qui
furem deducit ad praefectum vigilibus vel ad prae-
sidem, existimandus est elegisse viam, qua rem per-
sequeretur: et si negotium ibi terminatum et damnato
fure recepta est pecunia sublata in simplum[1], vide-
tur furti quaestio sublata, maxime si non solum rem
furtivam fur restituere iussus fuerit, sed amplius ali-
quid in eum iudex constituerit. sed et si nihil am-
plius quam furtivam rem restituere iussus fuerit[2],
ipso, quod in periculum maioris poenae deductus
est fur, intellegendum est quaestionem furti sublatam
2 esse. Si res peculiaris subrepta in potestatem
servi redierit, solvitur furti vitium et incipit hoc casu
3 in peculio esse et a domino possideri. Cum
autem servus rem suam peculiarem furandi consilio
amovet, quamdiu eam retinet, condicio eius non
mutatur (nihil enim domino abest): sed si alii tradi-
4 derit, furtum faciet. Qui tutelam gerit, transigere
cum fure potest et, si in potestatem suam redegerit
rem furtivam, desinit furtiva esse, quia tutor domini
loco habetur. sed et circa curatorem furiosi eadem
dicenda sunt, qui adeo personam domini sustinet,
ut etiam tradendo rem furiosi alienare existimetur.
condicere autem rem furtivam tutor[3] et curator fu-
5 riosi eorum nomine possunt. Si duo servi tui
vestem et argentum subripuerint et alterius nomine
tecum de veste actum fuerit, alterius de argento
agatur[4]: nulla exceptio dari debebit ob eam rem,
quod iam de veste actum fuerit.

58 (57) *Alfenus libro quarto digestorum a Paulo epitomatorum* Si cretae fodiundae causa specum quis fecisset et cretam abstulisset, fur est, non quia fodisset, sed quia abstulisset.

59 (58) *Iulianus libro quarto ad Urseium Ferocem* Si filio familias furtum factum esset, recte is pater familias factus eo nomine aget. sed et si res ei locata subrepta fuerit, pater familias factus itidem agere poterit.

60 (59) *Idem libro tertio ex Minicio* Si is, qui rem commodasset, eam rem clam abstulisset, furti cum eo agi non potest, quia suum recepisset et ille commodati liberatus esset. hoc tamen ita accipiendum est, si nullas retinendi causas is cui commodata res erat habuit: nam si impensas necessarias in rem commodatam fecerat, interfuit eius potius per retentionem eas servare quam ultro commodati agere, ideoque furti actionem habebit.

61 (60) *Africanus libro septimo quaestionum* Ancilla fugitiva quemadmodum sui furtum facere intellegitur, ita partum quoque contrectando furtivum facit.

62 (61) *Idem libro octavo quaestionum* Si servus
communis uni ex dominis furtum fecerit, communi
dividundo agi debere placet et arbitrio iudicis con-
tineri, ut aut damnum praestet aut parte cedat. cui
consequens videtur esse, ut etiam, si alienaverit
suam partem, similiter et cum emptore agi possit,
ut quodammodo noxalis actio caput sequatur. quod
tamen non eo usque producendum ait, ut etiam, si
liber sit factus, cum ipso agi posse dicamus, sicuti
non ageretur etiam, si proprius fuisset. ex his igi-
tur apparere et mortuo servo nihil esse, quod actor
eo nomine consequi possit, nisi forte quid ex re
1 furtiva ad socium pervenerit. His etiam illud
consequens esse ait, ut et si is servus, quem mihi
pignori dederis, furtum mihi fecerit, agendo con-
traria pigneraticia consequar, uti similiter aut dam-
num decidas aut pro noxae deditione hominem re-
2 linquas. Idem dicendum de eo, quem convenisset
in causa redhibitionis esse, uti, quemadmodum ac-
cessiones et fructus emptor restituere cogitur, ita et
e contrario venditor quoque vel damnum decidere
vel pro noxae deditione hominem relinquere cogatur.
3 Nisi quod in his amplius sit, quod, si sciens quis
ignoranti furem pignori dederit, omni modo damnum
praestare cogendus est: id enim bonae fidei con-
4 venire: Sed in actione empti praecipue spectan-
dum esse, qualem servum venditor repromiserit.
5 Quod vero ad mandati actionem attinet, dubitare
se ait, num aeque[5] dicendum sit omni modo dam-
num praestari debere, et quidem hoc amplius quam
in superioribus causis servandum, ut, etiamsi igno-
raverit is, qui certum hominem emi mandaverit, fu-
rem esse, nihilo minus tamen damnum decidere co-
gatur[6]. iustissime enim procuratorem allegare non
fuisse se id damnum passurum, si id mandatum non
suscepisset: idque evidentius in causa depositi appa-
rere. nam licet alioquin aequum videatur non opor-
tere cuiquam plus damni per servum evenire, quam
quanti ipse servus sit, multo tamen aequius esse
nemini officium suum, quod eius, cum quo con-
traxerit, non etiam sui commodi causa susceperit,
damnosum esse, et sicut in superioribus contractibus,
venditione locatione pignore, dolum eius, qui sciens
reticuerit, puniendum esse dictum sit, ita in his cul-
pam eorum, quorum causa contrahatur, ipsis potius
damnosam esse debere. nam certe mandantis culpam
esse, qui talem servum emi sibi mandaverit, et simi-
liter eius qui deponat, quod non fuerit diligentior
6 circa monendum, qualem servum deponeret. Circa
commodatum autem merito aliud existimandum, vi-
delicet quod tunc eius solius commodum, qui uten-
dum rogaverit, versetur. itaque eum qui commoda-
verit, sicut in locatione, si dolo quid fecerit[7] non
ultra pretium servi quid amissurum: quin etiam paulo
remissius [8]circa interpretationem doli mali debere
nos versari, quoniam, ut dictum sit[9], nulla utilitas
7 commodantis interveniat. Haec ita puto vera esse,
si nulla culpa ipsius, qui mandatum vel depositum
susceperit, intercedat: ceterum si ipse ultro ei custo-
diam argenti forte vel nummorum commiserit, cum
alioquin nihil umquam dominus tale quid fecisset,
8 aliter existimandum est. Locavi tibi fundum, et
(ut adsolet) convenit, uti fructus ob mercedem pig-
nori mihi essent. si eos clam deportaveris, furti[10]
tecum agere posse aiebat. sed et si tu alii fructus
pendentes vendideris et emptor eos deportaverit,
consequens erit, ut in furtivam causam eos incidere
dicamus. etenim fructus, quamdiu solo cohaereant[11],
fundi esse et ideo colonum, quia voluntate domini
eos percipere videatur, suos fructus facere. quod
certe in proposito non aeque dicitur: qua enim ra-
tione coloni fieri possint, cum emptor eos suo no-
9 mine cogat? Statuliberum, qui, si decem dederit,
liber esse iussus erat, heres noxali iudicio defen-
derat: pendente iudicio servus datis decem heredi
ad libertatem pervenit: quaeritur, an non aliter ab-
solutio fieri debeat, quam si decem, quae accepisset,
heres actori dedisset. referre existimavit, unde ea
pecunia data esset, ut, si quidem aliunde quam ex
peculio, haec saltem praestet, quoniam quidem si[12]
nondum ad libertatem servus pervenisset, noxae de-
ditus ei, cui deditus esset, daturus fuerit: si vero
ex peculio, quia nummos heredis dederit, quos uti-
que is passurus eum non fuerit ei dare, contra sta-
tuendum.

63 (62) *Marcianus libro quarto regularum* Furtum non committit, qui fugitivo iter monstravit.

64 (63) *Macer libro secundo publicorum iudiciorum* Non poterit praeses provinciae efficere, ut furti damnatum non sequatur infamia.

65 (64) *Neratius libro primo membranarum* A

(1) et damnato fure res recepta est pecuniave ablata in simplum *scr.* (2) sed amplius aliquid in eum iudex constituere iussus fuerit *denuo ins. F* (3) pupilli *ins.* (4) agetur *F* (5) peraeque *scr.* (6) cogetur *F* (7) omni modo damnum praestaturum esse: si dolo non fecerit *ins.* (8) id *ins. F²* (9) est *edd.* (10) me *ins. R. Stephanus* (11) suo loco haereant *F²* (12) quidem si] si quidem *scr.*

Titio herede homo Seio legatus ante aditam hereditatem Titio furtum fecit. si adita hereditate Seius legatum ad se pertinere voluerit, furti eius servi nomine aget cum eo Titius, quia neque tunc, cum faceret furtum, eius fuit, et (ut maxime quis existimet, si servus esse coeperit eius, cui furtum fecerat, tolli furti actionem, ut nec si alienatus sit, agi possit eo nomine) ne post aditam quidem hereditatem Titii factus est, quia ea, quae legantur, recta via ab eo qui legavit ad eum cui legata sunt transeunt.

66 (65)[1] ULPIANUS *libro primo ad edictum aedilium curulium* Qui ea mente alienum quid contrectavit, ut lucrifaceret, tametsi mutato consilio id domino postea reddidit, fur est: nemo enim tali peccato paenitentia sua nocens esse desinit[2].

67 (66) PAULUS *libro septimo ad Plautium* Si is, qui rem pignori dedit, vendiderit eam: quamvis dominus sit, furtum facit, sive eam tradiderat creditori sive speciali pactione tantum obligaverat: idque et
1 Iulianus putat. Si is, cui res subrepta sit, dum apud furem sit, legaverat eam mihi, an, si postea fur eam contrectet, furti actionem habeam? et secundum Octaveni sententiam mihi soli competit furti actio, cum heres suo nomine non habeat, quia, quacumque ratione dominium mutatum sit, domino com-
2 petere furti actionem constat. Eum, qui mulionem dolo malo in ius vocasset, si interea mulae
3 perissent, furti teneri veteres responderunt. Iulianus respondit eum, qui pecuniis exigendis praepositus est, si manumissus exigat, furti teneri. quod ei consequens est dicere et in tutore cui post pu-
4 bertatem solutum est. Si tu Titium mihi commendaveris quasi idoneum, cui crederem, et ego in Titium inquisii, deinde tu alium adducas quasi Titium, furtum facies, quia Titium esse hunc credo, scilicet si et ille qui adducitur scit: quod si nesciat, non facies[3] furtum, nec hic qui adduxit opem tulisse potest videri, cum furtum factum non sit: sed dabi-
5 tur actio in factum in eum qui adduxit. Si stipulatus de te sim 'per te non fieri, quo minus homo 'Eros intra kalendas illas mihi detur', quamvis mea interesset eum non subripi (cum subrepto eo ex stipulatu non teneris, si tamen per te factum non sit quo minus mihi daretur), non tamen furti actionem me habere.

68 (67) CELSUS *libro duodecimo digestorum* Infitiando depositum nemo facit furtum (nec enim furtum est ipsa infitiatio, licet prope furtum est): sed si possessionem eius apiscatur intervertendi causa, facit furtum. nec refert, in digito habeat anulum an dactyliotheca quem, cum deposito teneret[4], habere
1 pro suo destinaverit. Si tibi subreptum est, quod nisi die certa dedisses, poenam promisisti, ideoque sufferre eam necesse fuit, furti actione hoc quoque
2 coaestimabitur. Infans apud furem adolevit: tam adulescentis furtum fecit ille quam infantis, et unum tamen furtum est: ideoque dupli tenetur, quanti umquam apud eum plurimi fuit. nam quod semel dumtaxat furti agi cum eo potest, quid refert propositae quaestioni? quippe, si subreptus furi foret ac rursus a fure altero eum recuperasset, etiam si duo furta fecisset, non amplius quam semel cum eo furti agi posset[5]. nec dubitaverim, quin adulescentis potius quam infantis aestimationem fieri oporteret. et quid tam ridiculum est quam meliorem furis condicionem esse propter continuationem furti existi-
3 mare? Cum servus inemptus factus sit, non posse emptorem furti agere cum venditore ob id, quod is servus post emptionem, antequam redderetur, subri-
4 puisset. Quod furi ipsi furtum fecerit furtivus servus, eo nomine actionem cum domino furem habiturum placet, ne facinora talium servorum non solum ipsis impunitatem, sed dominis quoque eorum quaestui erunt[6]: plerumque enim eius generis ser-
5 vorum furtis peculia eorundem augentur. Si colonus post lustrum conductionis anno amplius fructus invito domino perceperit, videndum, ne messis et vindemiae furti cum eo agi possit. et mihi dubium non videtur, quin fur[7] et si consumpserit rem subreptam, repeti ea ab eo possit.

69 (68) MARCELLUS *libro octavo digestorum* Hereditariae rei furtum fieri Iulianus negabat, nisi forte pignori dederat defunctus aut commodaverat:

70 (69) SCAEVOLA *libro quarto quaestionum* aut in qua usus fructus alienus est.

71 (70) MARCELLUS *libro octavo digestorum* His enim casibus putabat hereditariarum rerum fieri furtum et usucapionem impediri idcircoque heredi quoque actionem furti competere posse.

72 (71) IAVOLENUS *libro quinto decimo ex Cassio* Si is, cui commodata res erat, furtum ipsius admisit, agi cum eo et furti et commodati potest: et, si furti actum est, commodati actio extinguitur, si commo-
1 dati, actioni[8] furti exceptio obicitur. Eius rei, quae pro herede possidetur, furti actio ad possessorem non pertinet, quamvis usucapere quis possit, quia furti agere potest is, cuius interest rem non subripi, interesse autem eius videtur, qui damnum passurus est, non eius qui lucrum facturus esset.

73 (72) MODESTINUS *libro septimo responsorum* Sempronia libellos composuit quasi datura centurioni, ut ad officium transmitterentur, sed non dedit: Lucius pro tribunali eos recitavit quasi officio traditos: non sunt inventi in officio neque centurioni traditi: quaero[9], quo crimini[10] subiciatur, qui ausus est libellos de domo subtractos pro tribunali legere, qui non sint dati? Modestinus respondit, si clam subtraxit, furtum commissum.

74 (73) IAVOLENUS *libro quinto decimo ex Cassio* Si is, qui pignori rem accepit, cum de vendendo pignore nihil convenisset, vendidit, aut ante, quam dies venditionis veniret pecunia non soluta, id fecit: furti se obligat.

75 (74) IDEM *libro quarto epistularum* Furtivam ancillam bona fide duorum aureorum emptam cum possiderem, subripuit mihi Attius, cum quo et ego et dominus furti agimus: quaero, quanta aestimatio pro utroque fieri debet. respondit: emptori duplo, quanti eius interest, aestimari debet, domino autem duplo, quanti ea mulier fuerit. nec nos movere debet, quod duobus poena furti praestabitur, quippe, cum eiusdem rei nomine praestetur, emptori eius possessionis, domino ipsius proprietatis causa praestanda est.

76 (75) POMPONIUS *libro vicensimo primo ad Quintum Mucium* Si is, qui simulabat se procuratorem esse, effecisset, ut vel sibi vel cui me delegavit promitterem, furti cum eo agere non possum, quoniam nullum corpus intervenisset, quod furandi animo contrectaretur.

77 (76) IDEM *libro trigensimo octavo ad Quintum Mucium* Qui re sibi commodata vel apud se deposita usus est aliter atque accepit, si existimavit se non invito domino id facere, furti non tenetur. sed nec depositi ullo modo tenebitur: commodati an teneatur, in culpa aestimatio erit, id est an non de-
1 buerit existimare id dominum permissurum. Si quis alteri furtum fecerit et id quod subripuit alius ab eo subripuit, cum posteriore fure dominus eius rei furti agere potest, fur prior non potest, ideo quod domini interfuit, non prioris furis, ut id quod subreptum est salvum esset. haec Quintus Mucius refert et vera sunt: nam licet intersit furis rem salvam esse, quia condictione tenetur, tamen cum eo is cuius interest furti habet actionem, si honesta ex causa interest. nec utimur Servii sententia, qui pu-

---

(1) = D. 21, 1, 17, 1 (2) *sic l. gem.*, desiit *F* (3) faciet *scr.* (4) an dactyliotheca, quem deposito teneret *scr.* (5) *sic Hal.*, posse *F* (6) quaestum parent *scr.* (*similiter van de Water*) (7) sit *ins. edd.*

(8) actione *F* (9) *sic scripsi ad B*, quaero non sunt ... traditi F^1, quaero cum non sint ... traditi F^2 (10) crimine *F*

tabat, si rei subreptae dominus nemo exstaret nec exstaturus esset, furem habere furti actionem: non magis enim tunc eius esse[1] intellegitur, qui lucrum facturus sit. dominus igitur habebit cum utroque furti actionem, ita ut, si cum altero furti actionem inchoat, adversus alterum nihilo minus duret: sed et condictionem, quia ex diversis factis tenentur.

78 (77) *Idem libro tertio decimo ex variis lectionibus* Qui saccum habentem pecuniam subripit, furti etiam sacci nomine tenetur, quamvis non sit ei animus sacci subripiendi.

79 (78) *Papinianus libro octavo quaestionum* Rem inspiciendam quis dedit: si periculum spectet eum qui accepit, ipse furti agere potest.

80 (79)[2] *Idem libro nono quaestionum* Si debitor pignus subripuit, quod actione furti solvit nullo modo recipit.

81 (80) *Idem libro duodecimo quaestionum* Si vendidero neque tradidero servum et is sine culpa mea subripiatur, magis est, ut mihi furti competat actio: et mea videtur interesse, quia dominium apud me fuit vel quoniam ad praestandas actiones teneor.
1 Cum autem iure dominii defertur furti actio, quamvis non alias, nisi nostra intersit, competat, tamen ad aestimationem corporis, si nihil amplius intersit, utilitas mea referenda est, idque et in statuliberis et in legato sub condicione relicto probatur: alioquin diversum probantibus statui facile quantitas non potest. quia itaque tunc sola utilitas aestimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur, in istis causis ad aestimationem corporis
2 furti actio referri non potest[3]. Si ad exhibendum egissem optaturus servum mihi legatum et unus ex familia servus subreptus[4], heres furti habebit actionem: [5]eius interest: nihil enim refert, cur prae-
3 stari custodia debeat. Cum raptor omnimodo
4 furtum facit, manifestus fur existimandus est: Is autem, cuius dolo fuerit raptum, furti quidem non
5 tenebitur, sed vi bonorum raptorum. Si Titius, cuius nomine pecuniam perperam falsus procurator accepit, ratum habeat, ipse quidem Titius negotiorum gestorum aget[6], ei vero, qui pecuniam indebitam dedit, adversus Titium erit indebiti condictio, adversus falsum procuratorem furtiva durabit: electo Titio non inique per doli exceptionem, uti praestetur ei furtiva condictio, desiderabitur. quod si pecunia fuit debita, ratum habente Titio furti actio evanescit,
6 quia debitor liberatur. Falsus autem procurator ita demum furtum pecuniae faciet, si nomine quoque veri procuratoris, quem creditor habuit, adsumpto debitorem alienum circumvenerit. quod aeque probatur et in[7] eo, qui sibi deberi pecuniam ut heredi Sempronii creditoris adseveravit, cum esset alius.
7 Qui rem Titii agebat, eius nomine falso procuratori creditoris solvit et Titius ratum habuit: non nascitur[8] ei furti actio, quae statim, cum pecunia soluta est, ei qui dedit nata est, cum Titii nummorum dominium non fuerit neque possessio. sed condictionem indebiti quidem Titius habebit, furtivam autem qui pecuniam dedit: quae, si negotiorum gestorum actione Titius conveniri coeperit, arbitrio iudicis ei praestabitur.

82 (81) *Idem libro primo responsorum* Ob pecuniam civitati subtractam actione furti, non crimine peculatus tenetur.

83 (82) *Paulus libro secundo sententiarum* Fullo et sarcinator, qui polienda vel sarcienda vestimenta accepit, si forte his utatur, ex contrectatione eorum furtum fecisse videtur, quia non in eam causam ab
1 eo videntur accepta. Frugibus ex fundo subreptis tam colonus quam dominus furti agere possunt, quia
2 utriusque interest rem persequi. Qui ancillam non meretricem libidinis causa subripuit, furti actione tenebitur et, si subpressit, poena legis Fabiae coer-
3 cetur. Qui tabulas cautionesve subripuit, in adscriptam summam furti actione tenebitur: nec refert, cancellatae nec ne sint, quia ex his debitum magis solutum esse comprobari potest.

84 (83) *Neratius libro primo responsorum* Si quis ex bonis eius, quem putabat mortuum, qui vivus erat, pro herede res adprehenderit, eum furtum
1 non facere. Ei, cum quo suo nomine furti actum est, si servi nomine de alia re adversus eum agatur, non dandam exceptionem furti una facti.

85 (84) *Paulus libro secundo ad Neratium* Quamvis res furtiva, nisi ad dominum redierit, usucapi non possit, tamen, si eo nomine lis aestimata fuerit vel furi dominus eam vendiderit, non interpellari iam usucapionis ius dicendum est.

86 (85) *Idem libro secundo manualium* Is, cuius interest non subripi, furti actionem habet, si et rem tenuit domini voluntate, id est veluti is cui res locata est. is autem, qui sua voluntate vel etiam pro tutore negotia gerit, item tutor vel curator ob rem sua culpa subreptam non habet furti actionem. item is, cui ex stipulato vel ex testamento servus debetur, quamvis intersit eius, non habet furti actionem: sed nec is, qui fideiussit pro colono.

87 (86) *Tryphoninus libro nono disputationum* Si ad dominum ignorantem perveniret res furtiva vel vi[9] possessa, [10]non videatur in potestatem domini reversa, ideo[11] nec si post talem domini possessionem bona fide ementi venierit, usucapio sequitur.

88 (87) *Paulus libro primo decretorum* Creditori actio furti in summam pignoris, non debiti competit. sed ubi debitor ipse subtraxisset pignus, contra probatur, ut in summam pecuniae debitae et usurarum eius furti conveniretur.

89 (88) *Idem libro singulari de concurrentibus actionibus* Si quis egerit vi bonorum raptorum, etiam furti agere non potest: quod si furti elegerit in duplum agere, potest et vi bonorum raptorum agere sic, ut non excederet quadruplum.

90 (89) *Idem libro singulari de poenis paganorum* Si libertus patrono vel cliens, vel mercennarius ei qui eum conduxit, furtum fecerit, furti actio non nascitur.

91 (90) *Iavolenus libro nono ex posterioribus Labeonis* Fullo actione locati de domino liberatus est: negat eum furti recte acturum Labeo. item si furti egisset, priusquam ex locato cum eo ageretur et, antequam de furto iudicaretur, locati actione liberatus esset, et fur ab eo absolvi debet. quod si nihil eorum ante accidisset, furem ei condemnari oportere. haec idcirco, quoniam furti eatenus habet
1 actionem, quatenus eius interest. Nemo opem aut consilium alii praestare potest, qui ipse furti faciendi consilium capere non potest.

92 (91) *Labeo libro secundo pithanon a Paulo epitomatorum* Si quis, cum sciret quid sibi subripi, non prohibuit, non potest furti agere. *Paulus.* immo contra: nam si quis[12] scit sibi rapi et, quia non potest prohibere, quievit, furti agere potest. at[13] si potuit prohibere nec prohibuit, nihilo minus furti aget: et hoc modo patronus quoque liberto et is, cuius magna verecundia[14] ei, quem in praesentia pudor ad resistendum impedit, furtum facere solet.

93 (92) *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Meminisse oportebit nunc furti plerumque criminaliter agi et eum qui agit in crimen subscribere, non quasi publicum sit iudicium, sed quia visum est temeritatem agentium etiam extraordinaria animadversione coercendam. non ideo tamen minus, si qui velit, poterit civiliter agere.

(1) esse] interesse *dett.* (2) *cf. D.* 13, 7, 22 *pr.* (3) itaque tunc sola utilitas aestimationem facit, cum cessante dominio furti actio nascitur, quia in istis ... potest *scr.* (4) esset *ins. Hal.* (5) quia *ins.* (6) et *ins. F*

(7) id *F* (8) nascetur *F*[2] (9) vi] uti *F* (10) cum *ins.* (11) que *ins. F*[2] (12) qui *F* (13) ac *scr.* (14) est *ins.*

III[1].

DE TIGNO IUNCTO.

1 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* Lex duodecim tabularum neque solvere permittit tignum furtivum aedibus vel vineis iunctum neque vindicare (quod providenter lex effecit, ne vel aedificia sub hoc praetextu diruantur vel vinearum cultura turbetur): sed in eum, qui convictus est iunxisse,
1 in duplum dat actionem. Tigni autem appellatione continetur omnis materia, ex qua aedificium constet, vineaeque necessaria. unde quidam aiunt tegulam quoque et lapidem et testam ceteraque, si qua aedificiis sunt utilia (tigna enim a tegendo dicta sunt[2]), hoc amplius et calcem et harenam tignorum appellatione contineri. sed et in vineis tigni appellatione omnia vineis necessaria continentur, ut puta perticae pedamenta. Sed et ad exhibendum danda est actio: nec enim parci oportet ei, qui sciens alienam rem aedificio inclusit vinxitve[3]: non enim sic eum convenimus quasi possidentem, sed ita, quasi dolo malo fecerit, quo minus possideat.

2 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Sed si proponas tigni furtivi nomine aedibus iuncti actum, deliberari poterit, an extrinsecus sit rei vindicatio. et esse non dubito.

IIII[4].

SI IS, QUI TESTAMENTO LIBER ESSE IUSSUS ERIT, POST MORTEM DOMINI ANTE ADITAM HEREDITATEM SUBRIPUISSE AUT CORRUPISSE QUID DICETUR.

1 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Si dolo malo eius, qui liber esse iussus erit, post mortem domini ante aditam hereditatem in bonis, quae eius fuerunt, qui eum liberum esse iusserit, factum esse dicetur, quo minus ex his bonis ad heredem aliquid[5] perveniret: in eum intra annum uti-
1 lem dupli iudicium datur. Haec autem actio, ut Labeo scripsit, naturalem potius in se quam civilem habet aequitatem, si quidem civilis deficit actio: sed natura aequum est non esse impunitum eum, qui hac spe audacior factus est, quia neque ut servum se coerceri posse intellegit spe imminentis libertatis, neque ut liberum damnari, quia hereditati furtum fecit, hoc est dominae, dominus autem dominave non possunt habere furti actionem cum servo suo, quamvis postea ad libertatem pervenerit vel alienatus sit, nisi si postea quoque contrectaverit. e re itaque esse praetor putavit calliditatem et protervitatem horum, qui hereditates depopulantur, dupli
2 actione[6] coercere. Non[7] alias tenebitur iste libertus, quam si dolo quid dissipasse proponatur. culpa autem neglegentiaque servi post libertatem excusata est, sed culpa dolo proxima dolum repraesentat. proinde si quid damni dedit sine dolo, cessabit ista actio, quamvis alias Aquilia tenetur ob hoc, quod damnum qualiterqualiter[8] dederit. habet itaque certum finem ista actio, ut et dolo fecerit iste et post mortem domini et ante aditam hereditatem: ceterum si sine dolo, aut dolo quidem, verum vivo domino, non tenebitur hac actione: quin immo et si post mortem post aditam [9]hereditatem, cessabit actio: nam ubi adita hereditas est, iam quasi liber con-
3 veniri potest. Quid tamen, si sub condicione accepit libertatem? ecce nondum liber est: sed ut servus potest coerceri: idcirco dicendum est cessare
4 hanc actionem. Sed ubi libertas competit continuo, dicendum est posse et debere hanc actionem
5 dari adversus eum, qui pervenit ad libertatem. Si servus pure legatus ante aditam hereditatem quid admiserit in hereditate, dicendum est, quia dominium
6 in eo mutatur, huic actioni locum esse. Et generaliter dicimus, quo casu in servo dominium vel mutatur vel amittitur vel libertas competit[10] post intervallum modicum aditae hereditatis, eo casu hanc
7 actionem indulgendam. Sed si fideicommissaria libertas servo data sit, quidquid[11] in hereditate maleficii admisit, numquid non prius cogatur heres manumittere, quam si satisfecerit? est autem saepissime et a divo Marco et ab imperatore nostro cum patre rescriptum non impediri fideicommissariam libertatem, quae pure data est. divus sane Marcus[12] rescripsit arbitrum ex continenti dandum, apud quem ratio ponatur: sed hoc rescriptum ad rationem ponendam pertinet actus, quem servus administravit. arbitror igitur et hic posse hanc actionem competere.
8 'Ante aditam hereditatem' sic accipere debemus 'antequam vel ab uno adeatur hereditas': nam ubi
9 vel unus adit, competit libertas. Si pupillus heres institutus sit et a substituto eius libertas data medioque tempore quaedam admittantur: si quidem vivo pupillo quid fuerit factum, locum non esse huic actioni: sin vero post mortem, antequam quis pupillo
10 succederet, actionem istam locum habere. Haec actio locum habet non tantum in rebus, quae in bonis fuerunt testatoris, sed et si heredis interfuit dolum malum admissum non esse, quo minus ad se perveniret. et ideo Scaevola plenius tractat et si eam rem subripuisset servus, quam defunctus pignori acceperat, hanc actionem honorariam locum habere: plenius enim causam bonorum hic accipimus pro utilitate. nam si in locum deficientis furti actionis propter servitutem hanc actionem substituit praetor, verisimile est in omnibus causis eum, in quibus furti agi potuit, substituisse. et in summa probatur hanc actionem et in rebus pigneratis et in rebus alienis bona fide possessis locum habere: idem et de re
11 commodata testatori. Item si fructus post mortem testatoris perceptos hic servus, qui libertatem prospicit, contrectaverit, locus erit huic actioni: sed et si partus vel fetus post mortem adgnatos, tantun-
12 dem erit dicendum. Praeterea si impubes post mortem patris quaesierit rei dominium eaque, antequam impuberis hereditas adeatur, subripiatur, lo-
13 cum habere istam actionem dicendum est. Sed et in omnibus, quae interfuit heredis non esse aversa,
14 locum habet haec actio. Non tantum autem ad sola furta ista actio pertinet, sed etiam ad omnia
15 damna, quaecumque hereditati servus dedit. Scaevola ait possessionis furtum fieri: denique si nullus sit possessor, furtum negat fieri: idcirco autem hereditati furtum non fieri, quia possessionem hereditas non habet, quae facti est et animi. sed nec heredis est possessio, antequam possideat, quia hereditas in eum id tantum transfundit, quod est hereditatis, non
16 autem fuit possessio hereditatis. Illud verum est, si potest alias heres ad suum pervenire, non esse honorariam hanc actionem tribuendam, cum in
17 id quod intersit condemnatio fiat. Praeter hanc actionem esse et vindicationem rei constat, cum haec
18 actio ad similitudinem furti competat. Item heredi ceterisque successoribus competere istam actio-
19 nem dicendum est. Si plures servi libertatem acceperunt et dolo malo quid admiserint, singuli convenientur in solidum, hoc est in duplum. et cum ex delicto conveniantur, exemplo furti nullus eorum liberatur[13], etsi unus conventus praestiterit.

2 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Si paulo ante, quam statuta libertas optigerit, amoverit aliquid servus aut corruperit, ignorantia domini non introducit hanc actionem: ideoque licet

(1) *Sab.* — *Bas.* 60, 12, 93. 94 (2) tigna enim a tegendo dicta sunt *del.* (3) iunxitve *Hoffmann*
(4) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 60, 13 (5) aliquid *del.* (6) dupliatione F^2, de publicatione F^1 (7) autem *ins.* F^2
(8) qualiter *del.* F^2 (9) tamen *ins.* F^2 (10) vel libertas competit *del.* (11) qui quid *Hal.* (12) Pius *Noordkerk* (13) liberetur *F*

maxime ignoraverit heres a statulibero aut quilibet alius dominus a servo suo amotum aliquid corruptumve esse, non impetrat post libertatem eius ullam actionem, quamvis in pluribus aliis causis iusta ignorantia excusationem mereatur.

3 *Ulpianus libro tertio decimo ad edictum* Labeo putavit sub condicione manumissum rem amoventem, si cito condicio extitit, hac actione conveniendum.

V[1].

FURTI ADVERSUS NAUTAS CAUPONES STABULARIOS.

1 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
In eos, qui naves caupones stabula exercebunt, si
quid a quoquo eorum quosve[2] ibi habebunt furtum
factum esse dicetur, iudicium datur, sive furtum ope
consilio exercitoris factum sit, sive eorum cuius, qui
1 in ea navi navigandi causa esset. Navigandi
autem causa accipere debemus eos, qui adhibentur,
2 ut navis naviget, hoc est nautas. Et est in du-
3 plum actio. Cum enim in caupona vel in navi res
perit, ex edicto praetoris obligatur exercitor navis
vel caupo ita, ut in potestate sit eius, cui res sub-
repta sit, utrum mallet cum exercitore honorario
4 iure an cum fure iure civili experiri. Quod si
receperit salvum fore caupo vel nauta, furti actionem
non dominus rei subreptae, sed ipse habet, quia re-
5 cipiendo periculum custodiae subit. Servi vero
sui nomine exercitor noxae dedendo se liberat. cur
ergo non exercitor condemnetur, qui servum tam
malum in nave admisit? et cur liberi quidem hominis
nomine tenetur in solidum, servi vero non tenetur?
nisi forte idcirco, quod liberum quidem hominem
adhibens statuere debuit de eo, qualis esset, in servo
vero suo ignoscendum sit ei quasi in domestico malo,
si noxae dedere paratus sit. si autem alienum ad-
6 hibuit servum, quasi in libero tenebitur. Caupo
praestat factum eorum, qui in ea caupona[3] eius cauponae exercendae causa ibi sunt, item eorum, qui habitandi causa ibi sunt: viatorum autem factum non praestat. namque viatorem sibi eligere caupo vel stabularius non videtur nec repellere potest iter agentes: inhabitatores vero perpetuos ipse quodammodo elegit, qui non reiecit, quorum factum oportet eum praestare. in navi quoque vectorum factum non praestatur.

VI[4].

SI FAMILIA FURTUM FECISSE DICETUR.

1 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Utilissimum id edictum praetor proposuit, quo do-
minis prospiceret adversus maleficia servorum, vide-
licet ne, cum plures furtum admittunt, evertant do-
mini patrimonium, si omnes dedere aut pro singulis
aestimationem[5] litis offerre cogatur. datur igitur arbi-
trium hoc edicto, ut, si quidem velit dicere noxios
servos, possit omnes dedere, qui participaverunt fur-
tum: enimvero si maluerit aestimationem offerre, tan-
tum offerat, quantum, si unus liber furtum fecisset,
1 et retineat familiam suam. Haec autem facultas
domino tribuitur totiens, quotiens ignorante eo fur-
tum factum est: ceterum si sciente, facultas ei non
erit data: nam et suo nomine et singulorum nomine
conveniri potest noxali iudicio, nec una aestimatione,
quam homo liber sufferret, defungi poterit. is autem
accipitur scire, qui scit et potuit prohibere: scien-
tiam enim spectare debemus, quae habet et volun-
tatem: ceterum si scit, prohibuit tamen, dicendum
2 est usurum edicti beneficio. Si plures servi dam-
num culpa dederint, aequissimum est eandem facul-
3 tatem domino dari. Cum plures servi eiusdem
rei furtum faciunt et unius nomine cum domino lis
contestata sit, tamdiu aliorum nomine actio sustineri
debebit, quamdiu priore iudicio potest actor consequi,
quantum consequeretur[6], si liber id furtum fecisset.

2 *Iulianus libro vicensimo tertio digestorum* id est et poenae nomine duplum et condictionis simplum.

3 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum*
Quotiens tantum praestat dominus, quantum praesta-
retur, si unus liber fecisset, cessat ceterorum nomine
actio, non[7] adversus ipsum, verum etiam adversus
emptorem dumtaxat[8], si forte quis eorum, qui simul
fecerant, venierit[9]. idemque et si fuerit manumissus.
quod si prius fuerit ablatum a manumisso, tunc da-
bitur adversus dominum familiae nomine: nec enim
potest dici, quod a manumisso praestitum est, quasi
a familia esse praestitum. plane si emptor praesti-
terit, puto denegandam in venditorem actionem:
quodammodo enim hoc a venditore praestitum est,
ad quem nonnumquam regressus est ex hac causa,
maxime si furto[10] noxaque solutum esse promisit.
1 Sed an, si legati servi nomine vel eius, qui do-
natus est, actum sit cum legatario vel eo, cui do-
natus est, agi possit etiam cum domino ceterorum,
2 quaeritur: quod admittendum puto. Huius edicti
levamentum non tantum ei, qui servos possidens
condemnatus praestitit tantum, quantum, si unus
liber fecisset, datur, verum ei quoque, qui idcirco
condemnatus est, quia dolo fecerat quo minus pos-
sideret.

4 *Iulianus libro vicensimo secundo digestorum* Etiam heredibus eius, cui plures eiusdem familiae furtum fecerint, eadem actio competere debet, quae testatori competebat, id est ut omnes non amplius consequantur, quam consequerentur, si id furtum liber fecisset.

5 *Marcellus libro octavo digestorum* Familia communis sciente altero furtum fecit: omnium nomine cum eo qui scit furti agi poterit, cum altero ad eum modum, qui edicto comprehensus est: quod ille praestiterit non totius familiae nomine, ab hoc socio partem consequeretur. et si servus communis alterius iussu damnum dederit, etiam quod praestiterit alter, si modo cum eo quoque ex lege Aquilia vel ex duodecim tabulis agi potest, repetat a socio, sicuti cum communi rei nocitum est. si ergo dumtaxat duos habuerim[11] servos communes, cum eo, quo non ignorante factum est, agetur utriusque servi nomine, sed non amplius consequetur a socio, quam si unius nomine praestitisset: quod si cum eo, quo ignorante factum est, agere volet, duplum tantum consequetur. et videamus, an iam in socium alterius servi nomine non sit dandum iudicium, quemadmodum si omnium nomine socius decidisset: nisi forte hoc casu severius a praetore constituendum est nec servorum conscio parcendum est.

6 *Scaevola libro quarto quaestionum* Labeo
putat, si coheres meus, quod furtum familia cuius
fecisset, duplum abstulisset, me non impediri, quo
minus dupli agam, eoque[12] modo fraudem edicto
fieri esseque iniquum plus heredes nostros ferre,
1 quam ferremus[13] ipsi. Idem, si defunctus minus
duplo abstulit, adhuc singulos heredes recte experiri.
Scaevola respondit: verius puto partes eius heredes
persecuturos, sed ut[14] cum eo, quod defunctus abstulit, uterque heres non plus duplo ferat.

(1) *Sab.* — *Bas.* 60, 14 (2) quos *scr.* (*similiter edd.*) (3) in ea caupona *del.*
(4) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5; *Pap.* 6. — *Bas.* 60, 15 (5) aestimationes F^2 (6) consequetur *F* (7) tantum *ins.* F^2
(8) non adversus ipsum dumtaxat, verum etiam adversus emptorem *scr.* (9) venierint *F* (10) furti *F* (11) habuerimus *edd.* (12) eoque] Scaevola respondit eo *scr.* (13) feremus *F* (14) et *F*

VII[1].

ARBORUM FURTIM CAESARUM.

1 *Paulus libro nono ad Sabinum* Si furtim arbores caesae sint, et ex lege Aquilia et ex duodecim tabularum dandam actionem Labeo ait: sed Trebatius ita utramque dandam, ut iudex in posteriore deducat id quod ex prima consecutus sit et reliquo condemnet.

2 *Gaius libro primo ad legem duodecim tabularum* Sciendum est autem eos, qui arbores et maxime vites ceciderint, etiam tamquam latrones puniri.

3 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Vitem arboris appellatione contineri plerique
1 veterum existimaverunt. Ederae quoque et ha-
2 rundines arbores non male dicentur. Idem de
3 salicteto[2] dicendum est. Sed si quis saligneas
virgas instituendi salicti causa defixerit haeque, antequam radices coegerint[3], succidantur aut evellantur, recte Pomponius scripsit non posse agi de arboribus succisis, cum nulla arbor proprie dicatur, quae radi-
4 cem non conceperit. Quod si quis ex seminario, id est stirpitus arborem transtulerit, eam, quamvis nondum comprehenderit terram, arborem tamen videri Pomponius libro nono decimo ad Sabinum pro-
5 bat. Ideo ea quoque arbor esse videtur, cuius
5a radices desinent[4] vivere. *Radix autem arboris
non videtur arboris appellatione contineri[5], quamvis adhuc terra contineatur: quam sententiam Labeo
6 quoque probat. Labeo etiam eam arborem recte dici putat, quae subversa a radicibus[6] etiamnunc reponi potest, aut quae ita translata est, ut poni
7 possit. Stirpes oleae arbores esse magis est, sive
8 iam egerunt radices sive nondum. Omnium igitur harum arborum, quas enumeravimus, nomine agi poterit.

4 *Gaius libro*[7] *ad legem duodecim tabularum* Certe non dubitatur, si adhuc adeo tenerum sit, ut herbae loco sit, non debere arboris numero haberi.

5 *Paulus libro nono ad Sabinum* Caedere est non solum succidere, sed etiam ferire caedendi causa. cingere est deglabrare. subsecare est subsecuisse: non enim poterat cecidisse intellegi, qui serra se-
1 cuisset. Eius actionis eadem causa est, quae est
2 legis Aquiliae. Is, cuius usus fructus est in fundo, hanc actionem non habet: qui autem fundum vectigalem habet, hanc actionem habet, sicut aquae pluviae arcendae actionem et finium regundorum.

6 *Pomponius libro vicensimo ad Sabinum* Si plures eandem arborem furtim ceciderint, cum sin-
1 gulis in solidum agetur. At si eadem arbor plurium fuerit, universis dumtaxat una et semel poena
2 praestabitur. Si arbor in vicini fundum radices porrexit, recidere eas vicino non licebit, agere autem licebit non esse ei ius[8] (sicuti tignum aut protectum) inmissum habere. si radicibus vicini arbor aletur, tamen eius est, in cuius fundo origo eius fuerit.

7 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Furtim caesae arbores videntur, quae ignorante do-
1 mino celandique eius causa caeduntur. Nec esse hanc furti actionem scribit Pedius, cum et sine furto
2 fieri possit, ut quis arbores furtim caedat. Si quis radicitus arborem evellerit vel exstirpaverit, hac actione non tenetur: neque enim vel caedit vel succidit vel subsecuit: Aquilia tamen tenetur, quasi
3 ruperit. Etiamsi non tota arbor caesa sit, recte
4 tamen agetur quasi caesa. Sive autem quis suis manibus, sive dum imperat servo arbores cingi subsecari caedi[9], hac actione tenetur. idem et si libero
5 imperet. Quod si servo suo non praeceperit dominus, sed ipse sua voluntate id admiserit, Sabinus ait competere noxale[10], ut in ceteris maleficiis: quae
6 sententia vera est. Haec actio etiamsi poenalis sit, perpetua est. sed adversus heredem non datur:
7 heredi ceterisque successoribus dabitur. Condemnatio autem eius duplum continet

8 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* facienda aestimatione, quanti domini intersit non laedi[11]: ipsarumque arborum pretium deduci oportet et eius
1 quod superest fieri aestimationem. Furtim arbo-
2 rem caedit, qui clam caedit. Igitur si ciciderit et lucri faciendi causa contrectaverit, etiam furti tenebitur lignorum causa et condictione et ad ex-
3 hibendum. Qui per vim sciente domino caedit, non incidit in hanc actionem.

9 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Si colonus sit, qui ceciderit arbores, etiam ex locato cum eo agi potest. plane una actione contentus esse debet actor.

10 *Iulianus libro tertio ex Minicio* Si gemina arbor esset et supra terram iunctura eius emineret, una arbor videtur esse. sed si id qua iungeretur non extaret, totidem arbores sunt, quot species earum supra terram essent.

11 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Sed si de arboribus caesis ex lege Aquilia actum sit, interdicto quod vi aut clam reddito absolvetur, si satis prima condemnatione[12] gravaverit reum manente nihilo minus actione ex lege duodecim tabularum.

12 *Iavolenus libro quinto decimo ex Cassio* Qui agrum vendidit, nihilo minus furtim arborum caesarum agere potest.

VIII[13].

VI BONORUM RAPTORUM ET DE TURBA.

1 *Paulus libro vicensimo secundo ad edictum* Qui rem rapuit[14], et furti nec manifesti tenetur in duplum et vi bonorum raptorum in quadruplum. sed si ante actum sit vi bonorum raptorum, deneganda est furti: si ante furti actum est, non est illa deneganda, ut tamen id quod amplius in ea est consequatur.

2[15] *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edictum* Praetor ait: 'Si cui dolo malo hominibus co-
'actis damni quid factum esse dicetur sive cuius bona
'rapta esse dicentur, in eum, qui id fecisse dicetur,
'iudicium dabo. item si servus fecisse dicetur, in
1 'dominum iudicium noxale dabo'. Hoc edicto contra ea, quae vi committuntur, consuluit praetor. nam si quis se vim passum docere possit, publico iudicio de vi potest experiri, neque debet[16] publico iudicio privata actione praeiudicari quidam putant: sed utilius visum est, quamvis praeiudicium legi Iuliae de vi privata fiat, nihilo minus tamen non esse denegandam actionem eligentibus privatam persecu-
2 tionem. 'Dolo' autem 'malo facere' potest (quod edictum ait) non tantum is qui rapit, sed et qui praecedente consilio ad hoc ipsum homines colligit
3 armatos, ut damnum det bonave rapiat. Sive[17] igitur ipse quis cogat homines sive ab alio coactis utitur ad rapiendum, dolo malo facere videtur.
4 Homines coactos accipere debemus ad hoc co-
5 actos, ut damnum daretur. Neque additur, quales homines: qualescumque sive liberos sive servos.
6 Sed et si unus homo coactus sit, adhuc dicemus
7 homines coactos. Item si proponas solum damnum dedisse, non puto deficere verba: hoc enim quod ait 'hominibus coactis', ut sive solus vim

(1) *Sab.* 1. 3. 5...10; *Ed.* 11. 12; *Pap.* 2. 4. — *Bas.* 60, 16 (2) saliceto *scr.* (3) radices egerint *Hal.* (4) desierint *scr.* (5) radix a. a. n. v. a. app. contineri *om. F, supplevi secundum B* (6) subversa radicitus *Hal.* (7) primo *ins. Iac. Gothofredus* (8) ei ius] eius *F* (9) arbores cingit subsecat caedit *scr.* (10) noxalem *edd.* (11) caedi *scr* (12) condemnatio *scr.*

(13) *Ed.* 1...5; *Pap.* 6. — *Bas.* 60, 17. — *Cf. Inst.* 4, 2; *Cod.* 9, 33 (14) ex domo in qua nemo erat *similiave Paulus videtur adiecisse* (15) *ad* § 22 *cf. Inst.* 4, 2, 2 (16) debere *edd.* (17) seve *F*

fecerit sive etiam hominibus coactis, sic accipere de-
bemus etiam hominibus coactis vel armatis vel iner-
8 mibus hoc edicto teneatur[1]. Doli mali mentio
hic et vim in se habet. nam qui vim[2] facit, dolo
malo fecit[3], non tamen qui dolo malo facit, utique
et vi facit. ita dolus habet in se et vim: et sine vi
si quid callide admissum est, aeque continebitur.
9 'Damni' praetor inquit: omnia ergo damna conti-
net et clandestina[4]. sed non puto clandestina, sed
ea, quae violentia permixta sunt. etiam quis recte
definiet, si quid solus admiserit quis non vi, non
contineri hoc edicto, et si quid hominibus coactis,
etiamsi sine vi, dummodo dolo sit admissum, ad hoc
10 edictum spectare. Ceterum neque furti actio
neque legis Aquiliae contributae sunt in hoc edicto,
licet interdum communes sint cum hoc edicto: nam
Iulianus scribit eum qui vi rapit furem esse impro-
biorem, et si quid damni coactis hominibus dederit,
11 utique etiam Aquilia poterit teneri. 'Vel cuius
'bona rapta esse dicuntur'. quod ait praetor 'bona
'rapta', sic accipiemus: etiam si una res ex bonis
12 rapta sit. Si quis non homines ipse coegerit,
sed inter coactos ipse[5] fuerit et quid aut rapuerit
aut damni dederit, hac actione tenetur. sed utrum
hoc solum contineat edictum, quod dolo malo homi-
nibus a reo coactis damnum datum sit vel raptum,
an vero quod dolo malo rei raptum vel damnum da-
tum sit, licet ab alio homines sint coacti, quaeritur.
et melius esse dicitur etiam hoc contineri, ut omnia
haec contineantur et quod ex coactis ab alio dam-
num datum sit[6], ut et is qui coegit et is qui coactus
13 est contineri videatur. In hac actione intra
annum utilem verum pretium rei quadruplatur, non
14 etiam quod interest. Haec actio etiam familiae
nomine competit, non imposita necessitate osten-
dendi, qui sunt ex familia homines qui rapuerunt
vel etiam damnum dederunt. familiae autem appel-
latio servos continet, hoc est eos, qui in ministerio
sunt, etiamsi liberi esse proponantur vel alieni bona
15 fide nobis servientes. Hac actione non puto
posse actorem singulorum servorum nomine agere
adversus dominum eorum, quia sufficit dominum
16 semel quadruplum offerre. Ex hac actione noxae
deditio non totius familiae, sed eorum tantum vel
eius, qui dolo fecisse comperietur, fieri debet.
17 Haec actio volgo vi[7] bonorum raptorum dicitur.
18 Hac actione is demum tenetur, qui dolum ma-
lum adhibuit. si quis igitur suam rem rapuit, vi
quidem bonorum raptorum non tenebitur, sed aliter
multabitur. sed et si quis fugitivum suum, quem
bona fide aliquis possidebat, rapuit, aeque hac actione
non tenebitur, quia rem suam aufert. quid ergo, si
19 sibi obligatam? debebit teneri. Vi bonorum
raptorum actio in impuberem, qui doli mali capax
non est, non dabitur: nisi[8] servus ipsius vel familia
eius admisisse proponantur, et servi et familiae no-
mine noxali vi bonorum raptorum actione tenetur.
20 Si publicanus pecus meum abduxerit, dum putat
contra legem vectigalis aliquid a me factum: quam-
vis erraverit, agi tamen cum eo vi bonorum rapto-
rum non posse Labeo ait: sane dolo caret: si tamen
ideo inclusit, ne pascatur et ut fame periret, etiam
21 utili lege Aquilia. Si per vim abductum pecus
incluserit quis, utique vi bonorum raptorum conveniri
22 poterit. In hac actione non utique spectamus
rem in bonis actoris esse: [9]sive in bonis sit sive
non sit, si tamen ex bonis sit, locum haec actio ha-
bebit. quare sive commodata res sit sive locata sive
etiam pignerata proponatur sive deposita apud me
sic, ut intersit mea eam non auferri, sive bona fide
a me possideatur, sive usum fructum in ea habeam
vel quod aliud ius, ut intersit[10] mea non rapi: di-
cendum est competere mihi hanc actionem, ut non
dominium accipiamus, sed illud solum, quod[11] ex
bonis meis, hoc est ex substantia mea res ablata
23 esse proponatur[12]. Et generaliter dicendum est,
ex quibus causis furti mihi actio competit in re clam
facta, ex hisdem causis habere me hanc actionem.
dicet aliquis: adquin ob rem depositam furti actio-
nem non habemus. sed ideo addidi 'si intersit nostra
'non esse raptam': nam et furti actionem habeo, si
in re deposita culpam quoque repromissi vel pretium
24 depositionis non quasi mercedem accepi. Utilius
dicendum est et si cesset actio furti ob rem depo-
sitam, esse tamen vi bonorum raptorum actionem,
quia non minima differentia est inter eum qui clam
facit et eum qui rapit, cum ille celet suum delictum,
hic publicet et crimen etiam publicum admittat. si
quis igitur interesse sua vel modice docebit, debet
25 habere vi bonorum raptorum actionem. Si fugi-
tivus meus quasdam res instruendi sui causa emerit
eaeque raptae sint, quia in bonis meis hae sunt res,
possum de his vi bonorum raptorum actione agere.
26 Rerum raptarum nomine etiam furti vel damni
iniuriae vel condictione agi potest vel certe singulae
27 res vindicari possunt. Haec actio heredi ceteris-
que successoribus dabitur. adversus heredes autem
vel ceteros successores non dabitur, quia poenalis
actio in eos non datur. an tamen in id, quod[13] lo-
cupletiores facti sunt, dari debeat, videamus. et
ego puto ideo praetorem non esse pollicitum in he-
redes in id quod ad eos pervenit, quia putavit suf-
ficere condictionem.

3 *PAULUS libro quinquagensimo quarto ad edic-
tum* Si servus rapuerit et cum libero agatur, etiam,
si cum domino experiundi potestas fuit, non recte
cum manumisso post annum agetur, quia cum quo-
cumque experiundi potestas fuerit, excluditur actor.
[14]si cum domino intra annum actum sit, deinde cum
manumisso agatur, rei iudicatae exceptionem nocere
Labeo ait.

4 *ULPIANUS libro quinquagensimo sexto ad edic-
tum* Praetor ait: 'Cuius dolo malo in turba damnum
'quid factum esse dicetur, in eum in anno, quo pri-
'mum de ea re experiundi potestas fuerit, in duplum,
1 'post annum in simplum iudicium dabo'. Hoc
edictum de eo damno proponitur, quod quis in turba
2 dedit. Turbam autem appellatam Labeo ait ex
genere tumultus idque verbum ex Graeco tractum
3 ἀπὸ τοῦ θορυβεῖν[15]. Turbam autem ex quo nu-
mero admittimus? si duo rixam commiserint, utique
non accipiemus in turba id factum, quia duo turba
non proprie dicentur: enimvero si plures fuerunt,
decem aut quindecim homines, turba dicetur. quid
ergo, si tres aut quattuor? turba utique non erit.
et rectissime Labeo inter turbam et rixam multum
interesse ait: namque turbam multitudinis hominum
esse turbationem et coetum, rixam etiam duorum.
4 Hoc autem edicto tenetur non solus, qui damnum
in turba dedit, sed et is, qui dolo malo fecerit, ut
in turba damni quid daretur, sive illo venerit sive
non fuerit praesens: dolus enim malus etiam absen-
5 tis esse potest. Hoc edicto dicendum est etiam
eum teneri, qui venit et in turba fuit auctor damni
dandi, si tamen et ipse inter turbam fuit, cum dam-
num daretur, et dolo malo fuit: nam et huius dolo
malo in turba damni quid factum esse negari non
6 potest. Si quis adventu suo turbam concitavit
vel contraxit, vel clamore vel facto aliquo vel dum
criminatur aliquem vel dum misericordiam provocat:
si dolo malo eius damnum datum sit, etiamsi non
habuit consilium turbae cogendae, tenetur. verum
est enim dolo malo eius in turba damni quid datum:
neque enim exigit praetor, ut ab ipso sit turba con-

(1) hoc enim quod ait 'hominibus coactis' sic accipere debemus 'etiam hominibus coactis', ut, sive solus vim fecerit sive etiam hominibus coactis vel armatis vel inermibus, hoc edicto teneatur *Savigny* (2) vi *scr.* (3) facit *scr.* (4) et clandestina *del.* (5) ipse *del.* (6) ut omnia haec ... damnum datum sit *del.* (7) vi] tibi *F* (8) quod, si *ins.* (9) nam *ins. Inst.* (10) interisit *F* (11) quod *Inst.*, *om. F* (12) ut non dominium ... proponatur *del.* (13) quo *edd.* (14) et *ins. F²* (15) *id est:* a tumultuando

vocata, sed hoc, ut dolo alicuius in turba damnum
datum sit. eritque haec differentia inter hoc edic-
tum et superius, quod ibi de eo damno praetor lo-
quitur, quod dolo malo hominibus coactis datum est
vel raptum etiam non coactis hominibus: at hic de
eo damno, quod dolo malo in turba datum est,
etiamsi non ipse turbam coegit, sed ad clamorem
eius vel dicta vel misericordiam turba contracta est,
7 vel si alius contraxit vel[1] ipse ex turba fuit. Id-
circo illud quidem edictum propter atrocitatem facti
8 quadrupli poenam comminatur, at hoc dupli. Sed
et hoc et illud intra annum tribuit[2] experiundi fa-
9 cultatem: post annum in simplum competit. Lo-
quitur autem hoc edictum de damno dato et de
amisso, de rapto non: sed superiori edicto vi bono-
10 rum raptorum agi poterit. Amissa autem dicuntur
ea, quae corrupta alicui relinquuntur, scissa forte
11 vel fracta. Haec autem actio in factum est et
datur in duplum, quanti ea res erit: quod ad pre-
tium verum rei refertur. et praesentis temporis fit
aestimatio: et semper in duplum intra annum est.
12 Docereque actor in turba damnum esse datum
debet: ceterum si alibi datum sit quam in turba,
13 cessabit haec actio. Si, cum servum meum
Titius pulsaret, turba fuerit collecta isque servus in
ea turba aliquid perdiderit, cum eo qui pulsabat
agere possum, quippe cum in turba dolo malo dam-
num datum sit: sic tamen, si, ut damnum daret,
ideo coeperat caedere. ceterum si alia causa verbe-
14 randi fuit, cessat actio. Sed et si quis ipse
turbam convocasset, ut turba coram servum verbe-
raret iniuriae faciendae causa, non damni dandi
consilio, locum habet edictum. verum est enim eum,
qui per iniuriam verberat, dolo facere et eum, qui
causam praebuit damni dandi, damnum dedisse.
15 In servum autem[3] et in familiam praetor dat
16 actionem. Quae de heredibus ceterisque succes-
soribus in vi bonorum raptorum actione diximus, et
hic erunt repetita.

5 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum pro-
vinciale* Non prodest ei qui vi rapuit ad evitan-
dam poenam, si ante iudicium restituat rem quam
rapuit.

6 *Venuleius libro septimo decimo stipulationum*
Quod vi possessum raptumve sit, antequam in po-
testatem[4] domini heredisve eius perveniat, usucapi
lex vetat.

VIIII[5].

DE INCENDIO RUINA NAUFRAGIO RATE NAVE EXPUGNATA.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edic-
tum* Praetor ait: 'In eum, qui ex incendio ruina
'naufragio rate nave expugnata quid rapuisse rece-
'pisse dolo malo damnive quid in his rebus dedisse
'dicetur: in quadruplum in anno, quo primum de ea
're experiundi potestas fuerit, post annum in sim-
'plum iudicium dabo. item in servum et in familiam
1 'iudicium dabo'. Huius edicti utilitas evidens et
iustissima severitas est, si quidem publice interest
nihil rapi ex huiusmodi casibus. et quamquam sint
de his facinoribus etiam criminum executiones, at-
tamen recte praetor fecit, qui forenses quoque ac-
2 tiones criminibus istis praeposuit[6]. 'Ex incendio'
quemadmodum accipimus, utrum ex ipso igne an
vero ex eo loco, ubi incendium fit? et melius sic
accipietur[7] propter incendium, hoc est propter tu-
multum incendii vel trepidationem incendii, rapit:
quemadmodum solemus dicere in bello amissum,
quod propter causam belli amittitur. proinde si ex
adiacentibus praediis, ubi incendium fiebat, raptum
quid sit, dicendum sit[8] edicto locum esse, quia ve-
3 rum est ex incendio rapi. Item ruinae appellatio
refertur ad id tempus, quo ruina fit, non tantum si
ex his quae ruerunt tulerit quis, sed etiam si ex
4 adiacentibus. Si suspicio fuit incendii vel ruinae,
incendium vel ruina non fuit, videamus, an hoc
edictum locum habeat. et magis est, ne habeat,
quia neque ex incendio neque ex ruina quid raptum
5 est. Item ait praetor: 'si quid ex naufragio'.
hic illud quaeritur, utrum, si quis eo tempore tule-
rit, quo naufragium fit, an vero et si alio tempore,
hoc est post naufragiumque: nam[9] res ex naufragio
etiam hae dicuntur, quae in litore post naufragium
iacent. et magis est, ut de[10] eo tempore

2 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum pro-
vinciale* et loco,

3 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edic-
tum* quo naufragium fit vel factum est, si quis ra-
puerit, incidisse in hoc edictum videatur. qui autem
rem in litore iacentem, postea quam naufragium fac-
tum est, abstulit, in ea condicione est, ut magis fur
sit quam hoc edicto teneatur, quemadmodum is, qui
quod de vehiculo excidit tulit. nec rapere videtur,
1 qui in litore iacentem tollit[11]. Deinde ait praetor
'rate navi expugnata'. expugnare videtur, qui in
ipso quasi proelio et pugna adversus navem et ratem
aliquid rapit, sive expugnet sive praedonibus ex-
2 pugnantibus rapiat. Labeo scribit aequum fuisse,
ut, sive de domo sive in villa expugnatis aliquid ra-
piatur, huic edicto locus sit: nec enim minus in
mari quam in villa per latrunculos inquietamur vel
3 infestari possumus. Non tantum autem qui ra-
puit, verum is quoque, qui recepit ex causis supra
scriptis, tenetur, quia receptores non minus delin-
quunt quam adgressores. sed enim additum est 'dolo
'malo', quia non omnis qui recipit statim etiam
delinquit, sed qui dolo malo recipit[12]. quid enim, si
ignarus recipit? aut quid, si ad hoc recepit, ut
custodiret salvaque faceret ei qui amisserat? utique
4 non debet teneri. Non solum autem qui rapuit,
sed et qui abstulit vel amovit vel damnum dedit vel
5 recepit, hac actione tenetur. Aliud esse autem
rapi, aliud amoveri palam est, si quidem amoveri
aliquid etiam sine vi possit: rapi autem sine vi non
6 potest. Qui eiecta nave quid rapuit, hoc edicto
tenetur. 'eiecta' hoc est quod Graeci aiunt ἐξε-
7 βράσθη. Quod ait praetor de damno dato, ita
demum locum habet, si dolo[13] damnum datum sit:
nam si dolus malus absit, cessat edictum. quemad-
modum ergo procedit, quod Labeo scribit, si defen-
dendi mei causa vicini aedificium orto incendio dis-
sipaverim, et meo nomine et familiae iudicium in me
dandum? cum enim defendendarum mearum aedium
causa fecerim, utique dolo careo. puto igitur non
esse verum, quod Labeo scribit. an tamen lege
Aquilia agi cum hoc possit? et non puto agendum:
nec enim iniuria hoc fecit, qui se tueri voluit, cum
8 alias non posset. et ita Celsus scribit. Senatus
consultum Claudianis temporibus factum est, ut, si
quis ex naufragio clavos vel unum ex his abstulerit,
omnium rerum nomine teneatur. item alio senatus
consulto cavetur eos, quorum fraude aut consilio
naufragi suppressi[14] per vim fuissent[15], ne navi vel
ibi[16] periclitantibus opitulentur, legis Corneliae, quae
de sicariis lata est, poenis adficiendos: eos autem,
qui quid ex miserrima naufragorum[17] fortuna ra-
puissent lucrative fuissent dolo malo, in quantum
edicto praetoris actio daretur, tantum et fisco dare
debere.

---

(1) vel] et *Hal.* (2) quo primum actor habuit *ins.* (3) autem] item *Cuiacius* (4) potestate *F*
(5) *Ed.* 1...6; *Pap.* 7...9; *Sab.* 10...12. — *Bas.* 60, 20
(6) proposuit *edd.* (7) ut ex incendio rapere videatur qui *sec. B ins.* (8) dicendum est *scr.* (9) naufragium: namque *edd.* (10) de *del. edd.* (11) nec rapere ... tollit *del.* (12) recepit F^2 (13) malo *ins.* F^2
(14) suppressit *F* (15) *requiruntur talia:* eos, quorum fraude aut consilio naufragium suppressum esset quive per vim fecissent (16) isi F^a, sibi F^b (17) naufraiorum F^a, naufragiorum F^b

4 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Pedius posse etiam dici ex naufragio rapere, qui, dum naufragium fiat, in illa trepidatione rapiat.
1 Divus Antoninus de his, qui praedam ex naufragio diripuissent, ita rescripsit: 'Quod de naufragiis[1] navis et ratis scripsisti mihi, eo pertinet, ut 'explores, qua poena adficiendos eos putem, qui diri'puisse aliqua ex illo probantur. et facile, ut opinor, 'constitui potest: nam plurimum interest, peritura 'collegerint an quae servari possint flagitiose inva'serint. ideoque si gravior praeda vi adpetita vide'bitur, liberos quidem fustibus caesos in triennium 'relegabis aut, si sordidiores erunt, in opus publicum 'eiusdem temporis dabis: servos flagellis caesos in 'metallum damnabis. si non magnae pecuniae res 'fuerint, liberos fustibus, servos flagellis caesos di'mittere poteris'. et omnino ut in ceteris, ita huiusmodi causis[2] ex personarum condicione et rerum qualitate diligenter sunt aestimandae, ne quid aut durius aut remissius constituatur, quam causa postu-
2 labit. Hae actiones heredibus dantur. in heredes eatenus dandae sunt, quatenus ad eos pervenit.

5 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum provinciale* Si quis ex naufragio vel ex incendio ruinave servatam rem et alio loco positam subtraxerit aut rapuerit, furti scilicet aut alias vi bonorum raptorum iudicio tenetur, maxime si non intellegebat ex naufragio vel incendio ruinave eam esse. iacentem quoque rem ex naufragio, quae fluctibus expulsa sit, si quis abstulerit, plerique idem putant. quod ita verum est, si aliquod tempus post naufragium intercesserit: alioquin si in ipso naufragii tempore id acciderit, nihil interest, utrum ex ipso mari quisque rapiat an ex naufragiis an ex litore. de eo quoque, quod ex rate nave expugnata raptum sit, eandem interpretationem adhibere debemus.

6 *Callistratus libro primo edicti monitorii* Expugnatur navis, cum spoliatur aut mergitur aut dissolvitur aut pertunditur aut funes eius praeciduntur aut vela conscinduntur aut ancorae involantur de mare.

7 *Idem libro secundo quaestionum* Ne quid ex naufragiis diripiatur vel quis extraneus interveniat colligendis eis, multifariam prospectum est. nam et divus Hadrianus edicto praecepit, ut hi, qui iuxta litora maris possident, scirent, si quando navis vel inficta vel fracta intra fines agri cuiusque fuerit, ne naufragia diripiant, in ipsos iudicia praesides his, qui res suas direptas queruntur, reddituros, ut quidquid probaverint ademptum sibi naufragio, id a possessoribus recipiant. de his autem, quos diripuisse probatum sit, praesidem ut[3] de latronibus gravem sententiam dicere. [4]ut facilior sit probatio huiusmodi admissi, permisit his et quidquid[5] passos se huiusmodi queruntur, adire praefectos et ad[6] eum testari reosque petere, ut pro modo culpae vel vincti vel sub fideiussoribus ad praesidem remittantur. a domino quoque possessionis, in qua id admissum dicatur, satis accipi, ne cognitioni desit, praecipitur. sed nec intervenire naufragiis colligendis aut militem aut privatum aut libertum servumve principis placere sibi ait senatus.

8 *Neratius libro secundo responsorum* Ratis vi fluminis in agrum meum delatae non aliter potestatem tibi faciendam, quam si de praeterito quoque damno mihi cavisses.

9 *Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum* Qui aedes acervumve frumenti iuxta domum positum combusserit, vinctus[7] verberatus igni necari iubetur, si modo sciens prudensque id commiserit. si vero casu, id est neglegentia, aut noxiam[8] sarcire iubetur aut, si minus idoneus sit, levius castigatur. appellatione autem aedium omnes species aedificii continentur.

10 *Ulpianus libro primo opinionum* Ne piscatores nocte lumine ostenso fallant navigantes, quasi in portum aliquem delaturi, eoque modo in periculum naves et qui in eis sunt deducant sibique execrandam praedam parent[9], praesidis provinciae religiosa constantia efficiat.

11 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Si fortuito incendium factum sit, venia indiget, nisi tam lata culpa fuit, ut luxuria aut dolo sit proxima.

12[10] *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis*[11] Licere unicuique naufragium suum impune colligere constat: idque imperator Antoninus cum
1 divo patre suo rescripsit. Qui data opera in civitate incendium fecerint, si humiliore loco sint, bestiis obici solent: si in aliquo gradu id fecerint, capite puniuntur aut certe in insulam deportantur[12].

X[13].

DE INIURIIS ET FAMOSIS LIBELLIS.

1 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edictum* Iniuria ex eo dicta est, quod non iure fiat: omne enim, quod non iure fit, iniuria fieri dicitur. hoc generaliter. specialiter autem iniuria dicitur contumelia. interdum iniuriae appellatione damnum culpa datum significatur, ut in lege Aquilia dicere solemus: interdum iniquitatem iniuriam dicimus[14], nam cum quis inique vel iniuste sententiam dixit, iniuriam[15] ex eo dictam, quod iure et iustitia caret, quasi non iuriam, contumeliam autem a contemnendo.
1 Iniuriam autem fieri Labeo ait aut re aut verbis: re, quotiens manus inferuntur: verbis autem, quo-
2 tiens non manus inferuntur, convicium fit[16]: omnemque iniuriam aut in corpus inferri aut ad dignitatem aut ad infamiam pertinere: in corpus fit, cum quis pulsatur: ad dignitatem, cum comes matronae abducitur: ad infamiam, cum pudicitia adtemptatur.
3 Item aut per semet ipsum alicui fit iniuria aut per alias personas. per semet, cum directo ipsi[17] cui patri familias vel matri familias fit iniuria: per alias, cum per consequentias fit, cum fit liberis meis vel servis meis vel uxori nuruive: spectat enim ad nos iniuria, quae in his fit, qui vel potestati nostrae
4 vel affectui subiecti sint. Et si forte cadaveri defuncti fit iniuria, cui heredes bonorumve possesso res exstitimus, iniuriarum nostro nomine habemus actionem: spectat enim ad existimationem nostram, si qua ei fiat iniuria. idemque et si fama eius, cui
5 heredes exstitimus, lacessatur. Usque adeo autem iniuria, quae fit liberis nostris, nostrum pudorem pertingit, ut etiamsi volentem filium quis vendiderit, patri suo quidem nomine competit iniuriarum actio, filii vero nomine non competit, quia nulla iniuria
6 est, quae in volentem fiat. Quotiens autem funeri testatoris[18] vel cadaveri fit iniuria, si quidem post aditam hereditatem fiat, dicendum est heredi quodammodo factam (semper enim heredis interest defuncti existimationem purgare): quotiens autem ante aditam hereditatem, magis hereditati, et sic heredi per hereditatem adquiri. denique Iulianus scribit, si corpus testatoris ante aditam hereditatem detentum est, adquiri hereditati actiones dubium non esse. idemque putat et si ante aditam hereditatem servo

(1) naufragio *scr.* (2) ut in ceteris causis ita huiusmodi *scr.* (3) ut] et quo F^2 (4) et *ins.* (*v. not.* 5) (5) his et quidquid] *sic* F^1, eis quid quid F^2, his qui quid *scr.* (6) apud F^2 (7) victus F (8) noxam F^b (9) darent F (10) § 1 = *Coll.* 12, 5, 1 (11) de naufragiis et [incendiariis] *add. Coll.* (12) Incendiariis lex quidem Cornelia aqua et igni interdici iussit: sed varie sunt puniti. nam qui data opera in civitate incendium fecerunt, si in humillimo loco sunt, bestiis subici solent, si in aliquo gradu et Romae id fecerunt, capite puniri: aut certe (*exciderunt quaedam*) adficiendi sunt qui haec committunt *Coll.*

(13) *Ed.* 1...15. 17...27. 44; *Sab.* 16. 28...41; *Pap.* 42. 43. 45. — *Bas.* 60, 21. — *Cf. Inst.* 4, 4; *Cod.* 9, 35. 36 (14) dicemus F (15) nos dicimus accepisse a iudice. et puto iniuriam *similiave ins.* (16) convicium fit *del.* (17) ipsi *del.* (18) testaris F

hereditario iniuria facta fuerit: nam per hereditatem
7 actio heredi adquiretur. Labeo scribit, si quis
servum hereditarium testamento manumissum ante
aditam hereditatem verberaverit, iniuriarum heredem
agere posse: at si post aditam hereditatem verbera-
tus sit, sive scit se liberum sive ignorat, ipsum agere
8 posse. Sive autem sciat quis filium meum esse
vel uxorem meam, sive ignoraverit, habere me meo
9 nomine actionem Neratius scripsit. Idem ait Ne-
ratius ex una iniuria interdum tribus oriri iniuria-
rum actionem neque ullius actionem per alium con-
sumi. ut puta uxori meae filiae familias iniuria facta
est: et mihi et patri eius et ipsi iniuriarum actio
incipiet competere.

2 [1] *Paulus libro quinquagensimo ad edictum*
Quod si viro iniuria facta sit, uxor non agit, quia
defendi uxores a viris, non viros ab uxoribus
aequum est.

3 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edic-
tum* Illud relatum peraeque est eos, qui iniuriam
1 pati possunt, et facere posse. Sane sunt quidam,
qui facere non possunt [2], ut puta furiosus et inpu-
bes, qui doli capax non est: namque hi pati iniuriam
solent, non facere. cum enim iniuria ex affectu
facientis consistat, consequens erit dicere hos, sive
pulsent sive convicium dicant [3], iniuriam fecisse non
2 videri. Itaque pati quis iniuriam, etiamsi non
sentiat, potest, facere nemo, nisi qui scit se iniuriam
3 facere, etiamsi nesciat cui faciat. Quare si quis
per iocum percutiat aut dum certat, iniuriarum non
4 tenetur. Si quis hominem liberum ceciderit, dum
putat servum suum, in ea causa est, ne iniuriarum
teneatur.

4 *Paulus libro quinquagensimo ad edictum* Si,
cum servo meo pugnum ducere vellem, in proximo
te stantem invitus percusserim, iniuriarum non
teneor.

5 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edic-
tum* Lex Cornelia de iniuriis competit ei, qui in-
iuriarum agere volet ob eam rem, quod se pulsatum
verberatumve domumve suam vi introitam esse dicat.
qua lege cavetur, ut non iudicet, qui ei qui agit [4]
gener socer, vitricus privignus, sobrinusve est pro-
piusve [5] eorum quemquem [6] ea cognatione adfini-
tateve [7] attinget, quive eorum eius [8] parentisve cuius
eorum patronus erit. lex itaque Cornelia ex tribus
causis dedit actionem: quod quis pulsatus verbera-
tusve domusve eius vi introita sit. apparet igitur
omnem iniuriam, quae manu fiat, lege Cornelia con-
1 tineri. Inter pulsationem et verberationem hoc
interest, ut Ofilius scribit: verberare est cum dolore
2 caedere, pulsare sine dolore. Domum accipere
debemus non proprietatem domus, sed domicilium.
quare sive in propria domu quis habitaverit sive in
conducto vel gratis sive hospitio receptus, haec lex
3 locum habebit. Quid si quis in villa habitet vel
4 in hortis? idem erit probandum. Et si dominus
fundum locaverit inque eum impetus factus sit, co-
5 lonus aget, non dominus. Si tamen in fundum
alienum, qui domino colebatur [9], introitum sit, Labeo
negat esse actionem domino fundi ex lege Cornelia,
quia non possit ubique domicilium habere, hoc est
per omnes villas suas. ego puto ad omnem habita-
tionem, in qua pater familias habitat, pertinere hanc
legem, licet ibi quis domicilium non habeat. pona-
mus enim studiorum causa Romae agere: Romae
utique domicilium non habet et tamen dicendum est,
si [10] vi domus eius introita fuerit, Corneliam locum
habere. tantum igitur ad meritoria vel stabula non
pertinebit: ceterum ad hos pertinebit, qui inhabitant
non momenti causa, licet ibi domicilium non habeant.

6 Illud quaeritur, an pater filio familias iniuriam
passo ex lege Cornelia iniuriarum agere possit: et
placuit non posse deque ea re inter omnes constat.
sed patri quidem praetoria iniuriarum actio competit,
7 filio vero legis Corneliae. In lege Cornelia filius
familias agere potest ex omni causa nec cavere de-
bet ratam rem patrem habiturum: nam nec alias
agentem filium iniuriarum ad cautionem de rato
8 compellendum Iulianus scribit. Hac lege permit-
titur actori ius iurandum deferre, ut reus iuret in-
iuriam se non fecisse. sed Sabinus in adsessorio
etiam praetores exemplum legis secuturos ait: et ita
9 res se habet. Si quis librum ad infamiam ali-
cuius pertinentem scripserit composuerit ediderit do-
love malo fecerit, quo quid eorum fieret, etiamsi
alterius nomine ediderit vel sine nomine, uti de ea
re agere liceret et, si condemnatus sit qui id fecit,
10 intestabilis ex lege esse iubetur. Eadem poena
ex senatus consulto tenetur etiam is, qui ἐπιγράμ-
ματα aliudve quid sine [11] scriptura in notam ali-
quorum produxerit: item qui emendum vendendumve
11 curaverit. Et ei, qui indicasset, sive liber sive
servus sit, pro modo substantiae accusatae personae
aestimatione iudicis praemium [12] constituitur, servo
forsitan et libertate praestanda. quid enim si publica
utilitas ex hoc emergit?

6 *Paulus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Quod senatus consultum necessarium est, cum
nomen adiectum non est eius, in quem factum est:
tunc ei [13], quia difficilis probatio est, voluit senatus
publica quaestione rem vindicari. ceterum si nomen
adiectum sit, et iure communi iniuriarum agi pote-
rit: nec enim prohibendus est privato agere iudicio,
quod [14] publico iudicio praeiudicatur, quia ad priva-
tam causam pertinet. plane si actum sit publico
iudicio, denegandum est privatum: similiter ex di-
verso.

7 [15] *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Praetor edixit: 'qui agit iniuriarum, certum
'dicat, quid iniuriae factum sit': quia qui famosam
actionem intendit, non debet vagari cum discrimine
alienae existimationis, sed designare et certum spe-
cialiter dicere, quam se iniuriam passum contendit.
1 Si dicatur homo iniuria occisus, numquid non
debeat permittere praetor privato iudicio legi Cor-
neliae praeiudicari? idemque et si ita quis agere
velit 'quod tu venenum dedisti hominis occidendi
'causa'? rectius igitur fecerit, si huiusmodi actionem
non dederit. adquin solemus dicere, ex quibus cau-
sis publica sunt iudicia, ex his causis non esse nos
prohibendos, quo minus et privato agamus. est hoc
verum, sed ubi non principaliter de ea re agitur,
quae habet publicam exsecutionem. quid ergo de
lege Aquilia dicimus? nam et ea actio principaliter
hoc continet, hominem occisum [16] non principaliter:
nam ibi principaliter de damno agitur, quod domino
datum est, at in actione iniuriarum de ipsa caede
vel veneno ut vindicetur, non ut damnum sarciatur [17].
quid ergo, si quis idcirco velit iniuriarum agere,
quod gladio caput eius percussum est? Labeo ait
non esse prohibendum: neque enim utique hoc, in-
quit, intenditur, quod publicam habet animadversio-
nem. quod verum non est: cui enim dubium est
2 etiam hunc dici posse Cornelia conveniri? Prae-
terea illo spectat dici certum de iniuria, quam pas-
sus quis sit, ut ex qualitate iniuriae sciamus, an in
patronum liberto reddendum sit iniuriarum iudicium.
etenim meminisse oportebit liberto adversus patronum
non quidem semper, verum interdum iniuriarum dari
iudicium, si atrox sit iniuria quam passus sit [18], puta,
si servilis. ceterum levem cohercitionem utique pa-

(1) *cf. Inst.* 4, 4, 2 (2) pati possunt *ins.* (3) dicent *F* (4) *exciderunt quaedam, exempli causa* eive quocum agetur (5) propriusve *F* (6) quemquem] quem *scr.* (7) adfinitateve *del. Krueger* (8) eius] cuius *Schulting* (9) si tamen ... colebatur] *requiruntur talia:* si tamen dominus afuit. quamquam etsi adfuit, si in fundum, qui per alienum domino colebatur (10) ibi *ins.* (11) nominis *ins.* (12) *sic edd. cum BS*, pretium *F* (13) enim *S* (14) quo *edd.* (15) *cf. Coll.* 2, 6, 1 (16) num et ea actio principaliter hoc continet hominem occisum *Ad. Schmidt* (17) *sic S cum BS*, sortiatur *F* (18) si sua *ins.* *F*[a]

trono adversus libertum dabimus nec patietur eum
praetor querentem, quasi iniuriam passus sit, nisi
atrocitas eum moverit: nec enim ferre praetor debet
heri servum, hodie liberum conquerentem, quod do-
minus ei convicium dixerit vel quod leviter pulsa-
verit vel emendaverit. sed si flagris, si verberibus,
si vulneravit non mediocriter, aequissimum erit prae-
3 torem ei subvenire. Sed et si quis ex liberis, qui
non sunt in potestate, cum parente velit experiri,
non temere iniuriarum actio danda est, nisi atrocitas
suaserit. certe his, qui sunt in potestate, prorsus
4 nec competit, etiamsi atrox fuerit. Quod autem
praetor ait 'quid iniuriae factum sit, certum dicat',
quemadmodum accipiendum sit? certum eum dicere
Labeo ait, qui dicat nomen iniuriae, neque sub
alternatione, puta illud aut illud, sed illam iniuriam
5 se passum. Si mihi plures iniurias feceris, puta
turba et coetu facto domum alicuius introeas et hoc
facto [1] efficiatur, et [2] simul et convicium patiar et
verberer: an possim separatim tecum experiri de
singulis iniuriis, quaeritur. et Marcellus secundum
Neratii sententiam hoc probat cogendum iniurias,
6 quas simul passus est, coniungere. Posse hodie
de omni iniuria, sed et de atroci civiliter agi impe-
7 rator noster rescripsit. Atrocem iniuriam quasi
8 contumeliosiorem et maiorem accipimus. Atrocem
autem iniuriam aut persona aut tempore aut re ipsa
fieri Labeo ait. persona atrocior iniuria fit, ut cum
magistratui, cum parenti patrono fiat. tempore, si
ludis et in conspectu: nam praetoris [2a] in conspectu
an in solitudine iniuria facta sit, multum interesse
ait, quia atrocior est, quae in conspectu fiat. re
atrocem iniuriam haberi Labeo ait, ut puta si [3] vul-
nus illatum vel os [4] alicui percussum.

8 *Paulus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Vulneris magnitudo atrocitatem facit et non-
numquam locus vulneris, veluti oculo percusso.

9 [5] *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Sed est quaestionis, quod dicimus re [6] in-
iuriam atrocem fieri, utrum [7], si corpori inferatur,
atrox sit, an et si non corpori, ut puta vestimentis
scissis, comite abducto vel convicio dicto. et ait
Pomponius etiam sine pulsatione posse dici atrocem
1 iniuriam, persona atrocitatem faciente. Sed et si
in theatro vel in foro caedit et vulnerat, quamquam
2 non atrociter, atrocem iniuriam facit. Parvi
autem refert, utrum patri familias an filio familias
iniuria facta sit: nam et haec atrox aestimabitur.
3 Si atrocem iniuriam servus fecerit, si quidem do-
minus praesens sit, potest agi de eo: quod si afuerit,
praesidi offerendus est, qui eum flagris rumpat.
4 Si quis tam feminam quam masculum, sive in-
genuos sive libertinos, impudicos facere adtemptavit,
iniuriarum tenebitur. sed et si servi pudicitia ad-
temptata sit, iniuriarum locum habet.

10 *Paulus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Adtemptari pudicitia dicitur, cum id agitur, ut
ex pudico inpudicus fiat.

11 [8] *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Non solum is iniuriarum tenetur, qui fecit
iniuriam, hoc est qui percussit, verum ille quoque
continetur, qui dolo fecit vel qui curavit, ut cui
1 mala pugno percuteretur. Iniuriarum actio ex
bono et aequo est et dissimulatione aboletur. si quis
enim iniuriam dereliquerit, hoc est statim passus ad
animum suum non revocaverit, postea ex paenitentia
remissam iniuriam non poterit recolere. secundum
haec ergo aequitas actionis omnem metum eius
abolere videtur, ubicumque contra aequum quis ve-
nit. proinde et si pactum de iniuria intercessit et
si transactum et si iusiurandum exactum erit, actio
2 iniuriarum non tenebit. Agere quis iniuriarum
et per se et per alium potest, ut puta procuratorem [9]
tutorem ceterosque, qui pro aliis solent intervenire.
3 Si mandatu meo facta sit alicui iniuria, plerique
aiunt tam me qui mandavi quam eum qui suscepit
4 iniuriarum teneri. Proculus recte ait, si in hoc
te conduxerim, ut iniuriam facias, cum utroque
nostrum iniuriarum agi posse, quia mea opera facta
5 sit iniuria: Idemque ait et si filio meo manda-
6 vero, ut tibi iniuriam faciat. Atilicinus autem ait
et si persuaserim alicui alias nolenti, ut mihi ad in-
iuriam faciendam oboediret, posse iniuriarum mecum
7 agi. Quamquam adversus patronum liberto in-
iuriarum actio non detur, verum marito libertae no-
mine cum patrono actio competit: maritus enim
uxore sua iniuriam passa suo nomine iniuriarum
agere videtur. quod et Marcellus admittit. ego autem
apud eum notavi non de omni iniuria hoc esse di-
cendum me putare: levis enim coercitio etiam in
nuptam vel convici non inpudici dictio cur patrono
denegetur? si autem conliberto nupta esset, dicere-
mus omnino iniuriarum marito adversus patronum
cessare actionem, et ita multi sentiunt. ex quibus
apparet libertos nostros non tantum eas iniurias ad-
versus nos iniuriarum actione exequi [10] non posse,
quaecumque fiunt ipsis, sed ne eas quidem, quae eis
8 fiunt, quos eorum interest iniuriam non pati. Plane
si forte filius liberti vel uxor velint iniuriarum ex-
periri: quia patri maritove non datur, denegandum
9 non erit, quia suo nomine experiuntur. Ei, qui
servus dicitur seque adserit in libertatem, iniuriarum
actionem adversus dicentem se dominum competere
nulla dubitatio est. et hoc verum est, sive ex liber-
tate in servitutem petatur sive ex servitute in liber-
tatem proclamet: nam hoc iure indistincte utimur.

12 *Gaius libro vicensimo secundo ad edictum
provinciale* Si quis de libertate aliquem in servitu-
tem petat, quem sciat liberum esse, neque id propter
evictionem, ut eam sibi conservet, faciat: iniuriarum
actione tenetur.

13 *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Iniuriarum actio neque heredi neque in
heredem datur. idem est et si in servum meum in-
iuria facta sit: nam nec hic heredi meo iniuriarum
actio datur. semel autem lite contestata hanc actio-
1 nem etiam ad successores pertinere. Is, qui iure
publico utitur, non videtur iniuriae faciendae causa
hoc facere: iuris enim executio non habet iniuriam.
2 Si quis, quod decreto praetoris non obtemperavit,
ductus sit, non est in ea causa, ut agat iniuriarum,
3 propter praetoris praeceptum. Si quis per in-
iuriam ad tribunal alicuius me interpellaverit vexandi
4 mei causa, potero iniuriarum experiri. Si quis de
honoribus decernendis [11] alicuius passus non sit de-
cerni ut puta imaginem alicui vel quid aliud tale:
an iniuriarum teneatur? et ait Labeo non teneri,
quamvis hoc contumeliae causa faciet: etenim mul-
tum interest, inquit, contumeliae causa quid fiat an
vero fieri quid in honorem alicuius quis non patia-
5 tur [12]. Idem Labeo scribit, si, cum alium contin-
geret legatio, alii hoc onus duumvir indixerit, non
posse agi iniuriarum ob laborem iniunctum: aliud
enim esse laborem iniungere, aliud iniuriam facere.
idem ergo erit probandum [13] et in ceteris muneribus
atque honoribus, quae per iniuriam iniunguntur.
ergo si quis per iniuriam sententiam dixerit, idem
6 erit probandum. Quae iure potestatis a magi-
stratu fiunt, ad iniuriarum actionem non pertinent [12].
7 Si quis me prohibeat in mari piscari vel everri-
culum (quod Graece σαγήνη [14] dicitur) ducere, an in-
iuriarum iudicio possim eum convenire? sunt qui
putent iniuriarum me posse agere: et ita Pomponius
et plerique esse huic similem eum, qui in publicum
lavare vel in cavea publica sedere vel in quo alio
loco agere sedere conversari non patiatur, aut si

(1) pacto *Hal.* (2) et] ut *S* (2a) nam populi Romani *scr.* (3) sit *ins. edd.* (4) illatumulos F^1, illatum os F^2 (5) *ad* § 2 *cf. Inst.* 4, 4, 9 (6) rei *F.* (7) tantum *ins.* (8) *ad pr.* § 1 *cf. Inst.* 4, 4, 11. 12 (9) per curatorem F^2

(10) actionexequi *F* (11) decernendis *del.* (12) *verba* § 5 *v.* 7 ergo si quis ... § 6 *fin.* pertinent *colloca post finem* § 4 patiatur (13) probendum *F* (14) σαγηνην *F*

quis re mea uti me non permittat: nam et hic in-
iuriarum conveniri potest. conductori autem veteres
interdictum dederunt, si forte publice hoc[1] conduxit:
nam vis ei prohibenda est, quo minus conductione
sua fruatur. si quem tamen ante aedes meas vel
ante praetorium meum piscari prohibeam, quid di-
cendum est? me iniuriarum iudicio teneri an non?
et quidem mare commune omnium est et litora, sicuti
aer, et est saepissime rescriptum non posse quem
piscari prohiberi: sed nec aucupari, nisi quod in-
gredi quis agrum alienum prohiberi[2] potest. usur-
patum tamen et hoc est, tametsi nullo iure, ut quis
prohiberi possit ante aedes meas vel praetorium
meum piscari: quare si quis prohibeatur, adhuc in-
iuriarum agi potest. in lacu tamen, qui mei dominii
est, utique piscari[3] aliquem prohibere possum.

14 *PAULUS libro tertio decimo ad Plautium* Sane
si maris proprium ius ad aliquem pertineat, uti pos-
sidetis interdictum ei competit, si prohibeatur ius
suum exercere, quoniam ad privatam iam causam
pertinet, non ad publicam haec res, utpote cum de
iure fruendo agatur, quod[4] ex privata causa contin-
gat, non ex publica[5]. ad privatas enim causas[6]
accommodata interdicta sunt, non ad publicas.

15 *ULPIANUS libro septuagensimo[7] septimo ad
edictum* Item apud Labeonem quaeritur, si quis
mentem alicuius medicamento aliove quo alienaverit,
an iniuriarum actio locum haberet. et ait iniuriarum
1 adversus eum agi posse. Si quis pulsatus quidem
non est, verum manus adversus eum levatae et saepe
territus quasi vapulaturus, non tamen percussit:
2 utili iniuriarum actione tenetur. Ait praetor: 'qui
'adversus bonos mores convicium cui fecisse cuiusve
'opera factum esse dicetur, quo adversus bonos
'mores convicium fieret: in eum iudicium dabo'.
3 4 Convicium iniuriam esse Labeo ait. Convicium
autem dicitur vel a concitatione vel a conventu[8],
hoc est a collatione vocum. cum enim in unum
complures voces conferuntur, convicium appellatur
5 quasi convocium. Sed quod adicitur a praetore
'adversus bonos mores' ostendit non omnem in unum
collatam vociferationem praetorem notare, sed eam,
quae bonis moribus improbatur quaeque ad infamiam
6 vel invidiam alicuius spectaret. Idem ait 'adver-
'sus bonos mores' sic accipiendum non eius qui fecit,
sed generaliter accipiendum adversus bonos mores
7 huius civitatis. Convicium non tantum praesenti,
verum absenti quoque fieri posse Labeo scribit.
proinde si quis ad domum tuam venerit te absente,
convicium factum esse dicitur. idem et si ad statio-
nem vel tabernam ventum sit, probari oportere.
8 Fecisse convicium non tantum is videtur, qui
vociferatus est, verum is quoque, qui concitavit ad
vociferationem alios vel qui summissit ut vociferen-
9 tur. 'Cui' non sine causa adiectum est: nam si
incertae personae convicium fiat, nulla executio est.
10 Si curaverit quis convicium alicui fieri, non
11 tamen factum sit, non tenebitur. Ex his appa-
ret non omne maledictum convicium esse: sed id
12 solum, quod cum vociferatione dictum est, sive
unus sive plures dixerint, quod in coetu dictum est,
convicium est: quod autem non in coetu nec voci-
feratione dicitur, convicium non proprie dicitur, sed
13 infamandi causa dictum. [9]Si quis astrologus
vel qui aliquam[10] illicitam divinationem pollicetur
consultus aliquem furem dixisset, qui non erat, in-
iuriarum cum eo agi non potest, sed constitutiones
14 eos tenent. Iniuriarum, quae ex convicio nasci-
tur, in heredes non est reddenda: sed nec heredi.
15 [9]Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari
veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus,
si meretricia veste feminae, non matrum familiarum
vestitae fuissent. si igitur non matronali habitu
femina fuerit et quis eam appellavit vel ei comitem
16 abduxit, iniuriarum tenetur. Comitem accipere
debemus eum, qui comitetur et sequatur et (ut ait
Labeo) sive liberum sive servum sive masculum sive
feminam: et ita comitem Labeo definit 'qui frequen-
'tandi cuiusque causa ut sequeretur destinatus in
'publico privatove abductus fuerit'. inter comites
17 utique et paedagogi erunt. Abduxisse videtur,
ut Labeo ait, non qui abducere comitem coepit, sed
18 qui perfecit, ut comes cum eo[11] non esset. Ab-
duxisse autem non tantum is videtur, qui per vim
abduxit, verum is quoque, qui persuasit comiti, ut
19 eam desereret. Tenetur hoc edicto non tantum
qui comitem abduxit, verum etiam si quis eorum
20 quem appellavisset adsectatusve est. Appellare
est blanda oratione alterius pudicitiam adtemptare:
hoc enim non est convicium[12], sed adversus bonos
21 mores adtemptare[13]. Qui turpibus verbis uti-
tur, non temptat pudicitiam, sed iniuriarum tenetur.
22 Aliud est appellare, aliud adsectari[14]: appellat
enim, qui sermone pudicitiam adtemptat, adsectatur,
qui tacitus frequenter sequitur: adsiduo[15] enim[16] fre-
23 quentia quasi praebet nonnullam infamiam. Me-
minisse autem oportebit non omnem, qui adsectatus
est, nec omnem, qui appellavit, hoc edicto conveniri
posse (neque enim si quis colludendi, si quis officii
honeste faciendi gratia id facit, statim in edictum
incidit[17]), sed qui contra bonos mores hoc facit.
24 Sponsum quoque ad iniuriarum actionem ad-
mittendum puto: etenim spectat ad contumeliam eius
25 iniuria, quaecumque sponsae eius fiat. Ait prae-
tor: 'ne quid infamandi causa fiat. si quis adversus
'ea fecerit, prout quaeque res erit, animadvertam'[18].
26 Hoc edictum supervacuum esse Labeo ait, quippe
cum ex generali iniuriarum agere possumus. sed
videtur et ipsi Labeoni (et ita se habet) praetorem
eandem causam secutum voluisse etiam specialiter de
ea re loqui: ea enim, quae notabiliter fiunt, nisi spe-
27 cialiter notentur, videntur quasi neclecta. Ge-
neraliter vetuit praetor quid ad infamiam alicuius
fieri. proinde quodcumque quis fecerit vel dixerit,
ut alium infamet, erit actio iniuriarum. haec autem
fere sunt, quae ad infamiam alicuius fiunt: ut puta
ad invidiam alicuius veste lugubri utitur aut squa-
lida, aut si barbam demittat vel capillos submittat,
aut si carmen conscribat vel proponat vel cantet ali-
28 quod, quod pudorem alicuius laedat. Quod ait
praetor: 'si quis adversus ea fecerit, prout quaqua
're erit[19], animadvertam', sic intellegendum est, ut
plenior esset praetoris animadversio, id est ut[20]
quodcumque eum moverit vel in persona eius qui
agit iniuriarum actionem[21] vel eius adversus quem
agitur vel etiam in re ipsa, in qualitate iniuriae, non
29 audiat eum qui agit. Si quis libello dato vel
principi vel ali cui famam alienam insectatus fuerit,
30 iniuriarum erit agendum: Papinianus ait. Idem
ait eum, qui eventum sententiae velut daturus pecu-
niam vendidit, fustibus a praeside ob hoc castigatum[22]
iniuriarum damnatum videri: utique autem apparet
hunc iniuriam ei fecisse, cuius sententiam venditavit.
31 Si quis bona alicuius vel rem unam per iniuriam
32 occupaverit, iniuriarum actione tenetur. Item si
quis pignus proscripserit venditurus, tamquam a me
acceperit, infamandi mei causa, Servius ait iniuria-
33 rum agi posse. Si quis non debitorem quasi
debitorem appellaverit iniuriae faciendi causa, iniu-
34 riarum tenetur. Praetor ait: 'Qui servum alie-
'num adversus bonos mores verberavisse deve eo in-
'iussu domini quaestionem habuisse dicetur, in eum
'iudicium dabo. item si quid aliud factum esse dice-
35 'tur, causa cognita iudicium dabo'. Si quis sic

(1) hoc] locum *scr.* (2) prohiberia *F* (3) piscare *F* (4) quo *F* (5) utpote ... publica *del.* (6) causa *F* (7) quinquagesimo *Schulting* (8) concentu *Cannegieter* (9) § 14 *collocandum ante* § 13: *deinde ante* § 15 *desiderantur verba edicti de pudicitia attemptata* (10) aliam quam *Leunclavius* (11) ea *edd.* (12) facere *add.* *F*[2] (13) adtemptare *del.* (14) adsectare *F* (15) adsidua *edd.* (16) etenim *F*[2] (17) indicit *F* (18) animadvertat *F* (19) pro quaqua re ut erit *scr.* (20) et *F* (21) actione *edd.* (22) castigatur *F*

fecit iniuriam servo, ut domino faceret, video domi-
num iniuriarum agere posse suo nomine: si[1] vero
non ad suggillationem domini id fecit, ipsi servo facta
iniuria inulta a praetore relinqui non debuit, maxime
si verberibus vel quaestione[2] fieret: hanc enim et ser-
36 vum sentire palam est. Si communem quis servum
verberaverit, utique hac actione non tenebitur, cum
37 iure domini id fecerit. Nec si fructuarius id fece-
rit, dominus cum eo agit, vel si proprietarius fecerit,
38 fructuarius eum conveniet. Adicitur 'adversus
'bonos mores', ut non omnis omnino qui verberavit,
sed qui adversus bonos mores verberavit, teneatur:
ceterum si quis corrigendi animo aut si quis emen-
39 dandi, non tenetur. Unde quaerit Labeo, si
magistratus municipalis servum meum loris ruperit,
an possim cum eo experiri, quasi adversus bonos mo-
res verberaverit. et ait iudicem debere inquirere, quid
facientem servum meum verberaverit: nam si hono-
rem ornamentaque petulanter adtemptantem ceciderit,
40 absolvendum eum. 'Verberasse' dicitur abusive
41 et qui pugnis ceciderit. 'Quaestionem' intellegere
debemus tormenta et corporis dolorem ad eruendam
veritatem. nuda ergo interrogatio vel levis territio non
pertinet ad hoc edictum. quaestionis verbo etiam ea,
quam malam mansionem dicunt, continebitur. cum
igitur per vim et tormenta habita quaestio est, tunc
42 quaestio intellegitur. Sed et si iussu domini
quis quaestionem habeat, modum tamen excesserit,
43 teneri eum debere Labeo ait. Praetor ait: 'Si
'quid aliud factum[3] esse dicetur, causa cognita iudi-
'cium dabo'. proinde si quidem verberatus sit ser-
vus vel tormentis de eo quaestio habita est, sine
causae cognitione iudicium in eum competit[4], si vero
aliam iniuriam passus sit, non aliter competit quam[5]
44 causa cognita. Itaque praetor non ex omni causa
iniuriarum iudicium servi nomine promittit[6]: nam si
leviter percussus sit vel maledictum ei leviter, non
dabit actionem: at si infamatus sit vel facto aliquo
vel carmine scripto. puto causae cognitionem prae-
toris porrigendam et ad servi qualitatem: etenim
multum interest, qualis servus sit, bonae frugi, ordi-
narius, dispensator, an vero vulgaris vel mediastinus
an qualisqualis. et quid si compeditus vel male notus
vel notae extremae? habebit igitur praetor rationem
tam iniuriae, quae admissa dicitur, quam personae
servi, in quem admissa dicitur, et sic aut permittet
45 aut denegabit actionem. Interdum iniuria servo
facta ad dominum redundat, interdum non: nam si
pro libero se gerentem aut cum eum alterius potius
quam meum existimat quis, non caesurus eum, si
meum scisset, non posse eum, quasi mihi iniuriam
46 fecerit, sic conveniri Mela scribit. Si quis servo
verberato iniuriarum egerit, deinde postea damni
iniuriae agat, Labeo scribit eandem rem non esse,
quia[7] altera actio ad damnum pertineret culpa da-
47 tum, altera ad contumeliam. Si usum fructum
in servo habeam, tu proprietatem isque verberatus
sit vel quaestio de eo habita, iniuriarum actio magis
proprietario quam mihi competit. idemque probatur
et si servum meum, quem bona fide possidebam,
cecideris: domino enim magis competit iniuriarum
48 actio. Item, si liberum hominem, qui mihi bona
fide serviebat, quis ceciderit, distinguendum est, ut,
si in contumeliam[8] pulsatus sit, competat mihi iniu-
riarum actio. idem ergo et si[9] in servo alieno bona
fide mihi serviente[10], ut totiens admittamus iniuria-
rum actionem, quotiens in meam contumeliam iniuria
ei facta sit. nam ipsius quidem servi nomine domino
dabimus iniuriarum actionem. si autem me tangat
et pulset[11], iniuriarum mihi quoque est. ergo et in
49 fructuario idem distingui potest. Si servum com-
plurium cecidero, competere iniuriarum actionem
omnibus plus quam manifestum est:

16 *Paulus libro quadragensimo*[12] *quinto ad edic-
tum* sed non esse aequum pro maiore parte, quam
pro qua dominus est, damnationem fieri Pedius
ait: et ideo officio iudicis portiones aestimandae
erunt.

17 *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad
edictum* Sed si unius permissu id fecero, si quidem
solius eius esse putavi, nulli competit iniuriarum
actio. plane si scii plurium, ei quidem, qui permisit,
non competit iniuriarum actio, ceteris competit.
1 Si iussu tutoris aut procuratoris vel curatoris
quaestio habita sit, consequens erit dicere cessare
2 iniuriarum actionem. Servus meus opera vel que-
rella tua flagellis caesus est a magistratu nostro.
Mela putat dandam mihi iniuriarum adversus te, in
quantum ob eam rem aequum iudici videbitur, et si
servus decesserit, dominum eius agere posse Labeo
ait, quia de damno, quod per iniuriam factum est,
3 agatur. et ita Trebatio placuit. Quaedam in-
iuriae a liberis hominibus factae leves (non nullius
momenti) videntur, enimvero a servis graves sunt:
crescit enim contumelia ex persona eius qui contu-
4 meliam fecit. Cum servus iniuriam facit, male-
ficium eum admittere palam est: merito igitur sicuti
ex ceteris delictis, ita et ex hoc iniuriarum noxalis
actio datur, sed in arbitrio domini est, an velit eum
verberandum exhibere, ut ita satisfiat ei qui iniuriam
passus est: neque erit necesse domino utique eum
verberandum praestare, sed dabitur ei facultas prae-
stare ei[13] servum verberandum aut, si de eo verberi-
bus satis non fiat, noxae dedendum vel litis aesti-
5 mationem sufferendam. Ait praetor 'arbitratu
'iudicis': utique quasi viri boni, ut ille[14] modum
6 verberum imponat. Si ante iudicem dominus ver-
berandum servum exhibuerit, ut satis verberibus ei
fieret, et erit factum arbitratu alicuius[15], postea
actor agere iniuriarum perseverat, non est audien-
dus: qui enim accepit satisfactionem, iniuriam suam
remisit. nam et si nuda voluntate iniuriam remisit,
indubitate dicendum est extingui iniuriarum actio-
nem[16] non minus, quam si tempore abolita fuerit
7 iniuria. Si iussu domini servus iniuriam fecerit,
utique dominus conveniri poterit etiam suo nomine.
sed si proponatur servus manumissus, placet Labeoni
dandam in eum actionem, quia et noxa caput sequi-
tur nec in omnia servus domino parere debet: cete-
rum et si occiderit iussu domini, Cornelia eum exi-
8 memus. Plane si defendendi domini gratia aliquid
fecerit, rationem ei constare apparet, inque eam rem
9 adversus agentem exceptio obicienda erit. Si ser-
vus, in quo usus fructus meus est, iniuriam mihi
fecerit, adversus dominum noxali iudicio experiri
potero: neque debeo deterioris condicionis ob hoc
esse, quod usum fructum in eo habeo, quam si non
haberem. aliter atque si servus communis esset:
tunc enim non daremus socio actionem, eapropter,
10 quia et ipse iniuriarum actione tenetur. Ait
praetor: 'Si ei, qui in alterius potestate erit, iniuria
'facta esse dicetur et neque is, cuius in potestate
'est, praesens erit neque procurator quisquam existat,
'qui eo nomine agat: causa cognita ipsi, qui iniuriam
11 'accepisse dicetur, iudicium dabo'. Filio familias
iniuriam passo, si praesens sit[17] pater, agere tamen
non possit propter furorem vel quem alium casum
dementiae, puto competere iniuriarum actionem: nam
12 et hic pater eius absentis loco est. Plane si
praesens agere nolit, vel quia differt vel quia remittit
atque donat iniuriam, magis est, ut filio actio non
detur: nam et cum abest, idcirco datur filio actio,
quia verisimile est patrem, si praesens fuisset, actu-
13 rum fuisse. Interdum tamen putamus et si pa-
ter[18] remittat, iniuriarum actionem filio dandam, ut
puta si patris persona vilis abiectaque sit, filii ho-

(1) sin F^2 (2) quaestioni *F* (3) dictum *F* (4) qui admisit *similiave ins.* (5) si *ins. F* (6) promittet *F* (7) quo F^1, qua F^2 (8) meam *ins. dett.* (9) si *del.* (10) servienti *F* (11) si autem me ut tangat pulset *scr.*

(12) quinquagesimo *scr.* (13) ei *del.* F^2 (14) utile F^2 (15) alicuius] illius *scr.* (16) actione *F* (17) praesensit *F* (18) pater *S*, partem *F*

nesta: neque enim debet pater vilissimus filii sui
contumeliam ad suam vilitatem metiri. ponamus esse
eum patrem, cui iure meritoque curator a praetore
14 constitueretur. Sed si pater lite contestata coe-
perit abesse vel etiam neclegere executionem pater
vilis, dicendum est causa cognita translationem filio
competere. idem et si emancipatus filius esse pro-
15 ponatur. Procuratorem patris praetulit praetor
ipsis personis, quae iniuriam passae sunt. si tamen
procurator aut neglegat aut colludat aut non suffi-
ciat adversus personas, quae iniuriam fecerunt, ipsi
potius, qui passus est iniuriam, actio iniuriarum
16 competit. Procuratorem autem accipere debe-
mus non utique eum, cui specialiter mandata est
procuratio actionis iniuriarum, verum sufficit eum
esse, cui omnium rerum administratio mandata est.
17 Quod autem ait praetor causa cognita ipsi, qui
iniuriam accepisse dicetur, iudicium permitti, ita
accipiendum est, ut in cognitione causae hoc verse-
tur, quam longe pater absit et quando superventurus,
et numquid is, qui iniuriarum vult actionem movere,
segnitior[1] vel inutilis admodum, qui non sufficiat ad
rei cuius administrationem ac per hoc nec ad actio-
18 nem. Quod deinde ait 'qui iniuriam accepit',
interdum ita accipiendum est, ut patri eius compe-
tat[2] actio. ut puta nepoti facta iniuria est, pater
praesens est, avus abest: scribit Iulianus patri po-
tius dandam iniuriarum actionem quam ipsi nepoti:
ad cuius, inquit, officium pertinet etiam vivente avo
19 filium suum in omnibus tueri. Idem Iulianus
scribit filium non tantum ipsum agere debere[3], ve-
rum procuratorem dare posse: alioquin, inquit, nisi
ei permiserimus procuratorem dare, futurum est, ut,
si valetudine impediatur neque sit qui iniuriarum
20 actionem exequatur, impediatur actio. Idem ait,
et si nepoti facta sit iniuria et nemo sit, qui avi
nomine agat, permittendum esse patri experiri, et is
procuratorem dabit. omnibus enim, qui suo nomine
actionem habent, procuratoris dandi esse potestatem:
intellegi autem filium, inquit, familias suo nomine
agere, cum patre cessante praetor ei agere permittat.
21 Si filius familias iniuriarum egerit, patri actio
22 non competit. Idem ait filio familias iniuriarum
nomine actionem dari, quotiens nemo est, qui patris
nomine experiatur, et hoc casu quasi patrem fami-
liae[4] constitui. quare sive emancipatus sit sive ex
parte heres scriptus fuerit vel etiam exheredatus sive
paterna hereditate abstinuerit, [5]executionem litis ei
dandam: esse enim perabsurdum, quem praetor ma-
nente patria potestate ad actionem admittendum
probaverit[6], ei patri familias ultionem iniuriarum
suarum eripi et transferri ad patrem, qui eum, quan-
tum in ipso est, omiserit, aut, quod est indignius, ad
heredes patris, ad quos non pertinere iniuriam filio
familias factam[7] procul dubio est.
18 *Paulus libro quinquagensimo quinto ad edic-
tum* Eum, qui nocentem infamavit, non esse bonum
aequum ob eam rem condemnari: peccata enim no-
1 centium nota esse et oportere et expedire. Si
servus servo fecerit iniuriam, perinde agendum, quasi
2 si domino fecisset. Si nupta filia familiae iniuriam
acceperit et vir et pater iniuriarum agant, Pom-
ponius recte putat tanti patri condemnandum esse
reum, quanti condemnetur, si ea vidua esset, viro
tanti, quanti condemnaretur, si ea in nullius po-
testate esset, quod sua cuiusque iniuria propriam
aestimationem haberet. et ideo si nupta in nullius
potestate sit, non ideo minus eam iniuriarum agere
3 posse, quod et vir [8]suo nomine agat. Si iniuria
mihi fiat ab eo, cui sim ignotus, aut si quis putet
me Lucium Titium esse, cum sim Gaius Seius: prae-
valet, quod principale est, iniuriam eum mihi facere
velle: nam certus ego sum, licet ille putet me alium
4 esse quam sum, et ideo iniuriarum habeo. At
cum aliquis filium familias patrem familias putat,
non potest videri iniuriam patri facere, non magis
quam viro, si mulierem viduam esse credat, quia ne-
que in personam eorum confertur iniuria nec trans-
ferri personae putationem[9] ex persona filiorum ad
eos potest, cum affectus iniuriam facientis in hunc
5 tamquam in patrem familias consistat. Quod si
scisset filium familias esse, tamen, si[10] nescisset, cu-
ius filius esset, dicerem, inquit, patrem suo nomine
iniuriarum agere posse: nec minus virum, si ille
nuptam esse sciret: nam qui haec non ignorat, cui-
cumque patri, cuicumque marito per filium, per
uxorem vult facere iniuriam.
19 *Gaius libro vicensimo secundo ad edictum pro-
vinciale* Si creditor meus, cui paratus sum solvere,
in[11] iniuriam meam fideiussores meos interpellaverit,
iniuriarum tenetur.
20 *Modestinus libro duodecimo responsorum* Si
iniuriae faciendae gratia Seia domum absentis de-
bitoris signasset sine auctoritate eius, qui concedendi
ius potestatemve habuit, iniuriarum actionem intendi
posse respondit.
21 *Iavolenus libro nono epistularum* Iniuriarum
aestimatio non ad id tempus, quo iudicatur, sed ad
id, quo facta est, referri debet.
22 *Ulpianus libro primo ad edictum praetoris*
Si liber pro fugitivo adprehensus erit, iniuriarum
cum eo agit.
23 *Paulus libro quarto ad edictum* Qui in do-
mum alienam invito domino introiret, quamvis in
ius vocat[12], actionem iniuriarum in eum competere
Ofilius ait.
24 *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum
praetoris* Si quis proprium servum distrahere pro-
hibetur a quolibet, iniuriarum experiri[13] potest.
25 *Idem libro*[14] *octavo decimo ad edictum* Si
stuprum serva passa sit, iniuriarum actio dabitur:
aut, si celavit mancipium vel quid aliud furandi
animo fecit, etiam furti: vel, si virginem inmaturam
stupraverit, etiam legis Aquiliae actionem competere
quidam putant.
26 *Paulus libro nono decimo ad edictum* Si quis
servum meum vel filium ludibrio habeat licet con-
sentientem, tamen ego iniuriam videor accipere: ve-
luti si in popinam duxerit illum, si alea[15] luserit.
sed hoc utcumque tunc locum habere[16] potest, quo-
tiens ille qui suadet animum iniuriae faciendae habet.
atquin potest malum consilium dare et qui dominum
ignoret: et ideo incipit servi corrupti actio necessa-
ria esse.
27 *Idem libro vicensimo septimo ad edictum* Si
statua patris tui in monumento posita saxis caesa
est, sepulchri violati agi non posse, iniuriarum posse
Labeo scribit.
28 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad Sabinum*
Iniuriarum actio in bonis nostris non computatur,
antequam litem contestemur.
29 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Si servum,
cuius nomine iniuriarum actio tibi competit, ma-
numiseris aut alienaveris, superest tibi iniuriarum
actio.
30 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad
Sabinum* Servo autem manumisso non competere
actionem ob iniuriam, quam in servitute passus est,
1 quis dubitet? Si filio iniuria facta sit, cum utri-
que tam filio quam patri adquisita actio sit, non
eadem utique facienda aestimatio est,
31 *Paulus libro decimo ad Sabinum* cum possit
propter filii dignitatem maior ipsi quam patri iniuria
facta esse.
32 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad
Sabinum* Nec magistratibus licet aliquid iniuriose
facere. si quid igitur per iniuriam fecerit magistra-
tus[17] vel quasi privatus vel fiducia magistratus,

(1) segnior *dett.* (2) competet *F* (3) debere] de ea re *scr.* (4) familias F^2 (5) item *ins.* (6) putaverit F^2 (7) factum *F* (8) in *ins. F* (9) per erroneam putationem *scr.* (10) tametsi *Hal.* (11) in *om. F* (12) vocati *F* (13) experi *F* (14) libro *bis F* (15) aleam *F* (16) habe *F* (17) magistratibus *F*

iniuriarum potest conveniri. sed utrum posito[1] magistratu an vero et quamdiu est in magistratu? sed verius est, si is magistratus est, qui sine fraude in ius vocari non potest, exspectandum esse, quoad magistratu abeat[2]. quod et[3] si ex minoribus magistratibus erit, id est qui sine imperio aut potestate sunt magistratus[4], et in ipso magistratu posse eos conveniri.

33 *Paulus libro decimo ad Sabinum* Quod rei publicae venerandae[5] causa secundum bonos mores fit, etiamsi ad contumeliam alicuius pertinet, quia tamen non ea mente magistratus facit, ut iniuriam faciat[6], sed ad vindictam maiestatis publicae respiciat, actione iniuriarum non tenetur.

34 *Gaius libro tertio decimo ad edictum provinciale* Si plures servi simul aliquem ceciderint aut convicium alicui fecerint, singulorum proprium est maleficium et tanto maior iniuria, quanto a pluribus admissa est. immo etiam tot iniuriae sunt, quot et personae iniuriam facientium.

35 *Ulpianus libro tertio de omnibus tribunalibus* Si quis iniuriam atrocem fecerit, qui contemnere iniuriarum iudicium possit ob infamiam suam et egestatem, praetor acriter exequi hanc rem debet et eos, qui iniuriam fecerunt, coercere.

36 *Iulianus libro quadragensimo quinto digestorum* Si filii nomine cum patre iniuriarum agere velim et is procuratorem det, non intellegitur filius defendi, nisi iudicatum solvi satisdetur: et ideo actio adversus filium, tamquam a patre non defendatur, danda erit.

37 *Marcianus libro quarto decimo institutionum*
Constitutionibus principalibus cavetur ea, quae infamandi alterius causa in monumenta publica posita
1 sunt, tolli de medio. Etiam ex lege Cornelia
iniuriarum actio civiliter moveri potest condemnatione aestimatione iudicis facienda.

38 [7]*Scaevola libro quarto regularum* Senatus consulto cavetur, ne quis imaginem imperatoris in invidiam alterius portaret: et qui contra fecerit, in vincula publica mittetur.

39 *Venuleius libro secundo publicorum iudiciorum* Vestem sordidam rei nomine in publico habere capillumve summittere nulli licet, nisi ita coniunctus[8] est adfinitati[9], ut invitus in reum testimonium dicere cogi non possit.

40 *Macer libro secundo publicorum iudiciorum* Divus Severus Dionysio Diogeni ita scripsit[10]: 'Atrocis 'iniuriae damnatus in ordine decurionum esse non 'potest[11]. nec prodesse tibi debet error praesidum 'aut eius, qui de te aliquid pronuntiavit, aut eorum, qui contra formam iuris mansisse te in ordine de'curionum putaverunt'.

41 *Neratius libro quinto membranarum* Pater, cuius filio facta est iniuria, non est impediendus, quo minus duobus iudiciis et suam iniuriam persequatur et filii.

42 *Paulus libro quinto[12] sententiarum* Iudici ab appellatoribus convicium fieri non oportet: alioquin infamia notantur.

43 *Gaius libro tertio regularum* Qui iniuriarum actionem per calumniam instituit, extra ordinem damnatur: id est exilium aut relegationem aut ordinis amotionem patiatur.

44 *Iavolenus libro nono ex posterioribus Labeonis* Si inferiorum dominus aedium superioris vicini fumigandi causa fumum faceret, aut si superior vicinus in[13] inferiores aedes quid aut proiecerit aut infuderit, negat Labeo iniuriarum agi posse: quod falsum puto, si tamen iniuriae faciendae causa immittitur.

45 *Hermogenianus libro quinto epitomarum* De iniuria nunc extra ordinem ex causa et persona statui solet. et servi quidem flagellis caesi dominis restituuntur, liberi vero humilioris quidem loci fustibus subiciuntur, ceteri autem vel exilio temporali vel interdictione certae rei coercentur.

XI[14].

DE EXTRAORDINARIIS CRIMINIBUS.

1 *Paulus libro quinto[15] sententiarum* Sollicita-
tores alienarum nuptiarum itemque matrimoniorum
interpellatores et si effectu sceleris potiri non pos-
sunt, propter voluntatem perniciosae libidinis extra
1 ordinem puniuntur. Fit iniuria contra bonos mo-
res, veluti si quis fimo corrupto aliquem perfuderit,
caeno luto oblinierit[16], aquas spurcaverit[17], fistulas
lacus quidve[18] aliud ad[19] iniuriam publicam conta-
2 minaverit: in quos graviter animadverti solet. Qui
puero[20] stuprum[21] abducto ab eo vel corrupto co-
mite persuaserit aut[22] mulierem puellamve interpel-
laverit quidve impudicitiae[23] gratia fecerit, donum
praebuerit pretiumve, quo is persuadeat[24], dederit:
perfecto flagitio punitur capite[25], inperfecto in insu-
lam deportatur: corrupti comites summo supplicio
adficiuntur.

2 *Ulpianus libro quarto opinionum*[26] Sub praetextu religionis vel sub specie solvendi voti coetus illicitos[27] nec a veteranis temptari[28] oportet.

3 *Idem libro tertio de adulteris* Stellionatus vel expilatae hereditatis iudicia accusationem quidem habent, sed non sunt publica.

4 *Marcianus libro primo regularum* Divus[29] Severus et Antoninus rescripserunt eam, quae data opera abegit, a praeside in temporale exilium dandam: indignum enim videri potest impune eam maritum liberis fraudasse.

5 *Ulpianus libro quinto de officio proconsulis* In eum, cuius instinctu ad infamandum dominum servus ad statuam confugisse compertus erit, praeter corrupti servi actionem, quae ex edicto perpetuo competit, severe animadvertitur.

6 *Idem libro octavo de officio proconsulis* Anno-
nam adtemptare et vexare vel maxime dardanarii
solent: quorum avaritiae obviam itum est tam man-
datis quam constitutionibus. mandatis denique ita
cavetur: 'Praeterea debebis custodire, ne dardanarii
'ullius mercis sint, ne aut ab his, qui coemptas
'merces supprimunt, aut a locupletioribus, qui fruc-
'tus suos aequis pretiis vendere nollent, dum minus
'uberes proventus exspectant, [30]annona oneretur'.
poena autem in hos varie statuitur: nam plerumque,
si negotiantes sunt, negotiatione eis tantum inter-
dicitur, interdum et relegari solent, humiliores ad
1 opus publicum dari. Onerant annonam etiam[31]
staterae adulterinae, de quibus divus Traianus edic-
tum proposuit, quo edicto poenam legis Corneliae in
eos statuit, perinde ac si lege testamentaria, quod
testamentum falsum scripsisset signasset recitasset,
2 damnatus esset. Sed et divus Hadrianus eum,
qui falsas mensuras habuit, in insulam relegavit.

7 *Idem libro nono de officio proconsulis* Saccularii[32], qui vetitas in sacculos artes exercentes partem subducunt, partem subtrahunt, item qui derectarii appellantur, hoc est hi, qui in aliena cenacula se dirigunt furandi animo, plus quam fures puniendi sunt: idcircoque aut ad tempus in opus dantur publicum, aut fustibus castigantur et dimittuntur, aut ad tempus relegantur.

(1) deposito F^2 (2) magistratu habeat F^1, magistratum habeat F^2 (3) et *del.* (4) magistratus] magis *scr.* (5) vindicandae *R. Stephanus* (6) facit *F* (7) *cf. D.* 48, 19, 28, 7 (8) iniunctus F^2 (9) adfinitati *del.* (10) rescripsit F^2 (11) potes *edd.* (12) *tit.* 4 *c.* 18 (13) in *om. F*
(14) *Pap.* 1. 11; *Sab.* 2...10. — *Bas.* 60, 22 (15) *tit.* 4 c. 5. 13. 14 (16) oblienierit *Pauli libri boni*, oblinuerit F^1, oblinerit F^2 (17) spurgaverit *F* (18) latus quid vel *F* (19) ad] in *Paulus* (20) praetextato *ins. Paulus* (21) aliudve flagitium *ins. Paulus* (22) aut *om. Paulus* (23) quidve pudicitiae corrumpendae *Paulus* (24) persuadat *F* (25) capite punitur *Paulus* (26) opiniorum *F* (27) illicitus *F* (28) temptare *F* (29) divi *scr.* (30) ne *ins. F* (31) et tam *F* (32) saccularios *F*

8 *Idem eodem libro*[1] Sunt praeterea crimina, quae ad executionem[2] praesidis pertinent: ut puta si quis instrumenta sua prodita esse dicat: nam huius rei executio[3] praefecto urbis a divis fratribus data est.

9 *Idem eodem libro*[1] Sunt quaedam, quae more provinciarum coercitionem solent admittere: ut puta in provincia Arabia *σκοπελισμὸν* crimen appellant, cuius rei admissum tale est: plerique inimicorum solent praedium inimici[4] *σκοπελίζειν*, id est lapides ponere indicio futuros, quod, si quis eum agrum coluisset, malo leto periturus esset insidiis eorum, qui scopulos posuissent: quae res tantum timorem habet, ut nemo ad eum agrum accedere audeat crudelitatem timens eorum qui scopelismon fecerunt. hanc rem praesides exequi solent graviter usque ad poenam capitis, quia et ipsa res mortem comminatur.

10 *Idem eodem libro*[1] In Aegypto qui chomata rumpit vel dissolvit (hi sunt aggeres, qui quidem[5] solent aquam Niloticam continere), aeque plectitur extra ordinem: et pro condicione sua et pro admissi mensura quidam opere publico, alii[6] autem metallo plectuntur, et metallo quidem secundum suam dignitatem. si quis arborem sycaminonem[7] exciderit, nam[8] et haec res vindicatur extra ordinem non levi poena, idcirco quod hae arbores colligunt[9] aggeres Niloticos, per quos incrementa Nili dispensantur et coercentur. et deminutiones aeque[10] coercentur: chomata[11] etiam et diacopi, qui in aggeribus fiunt, plecti efficiunt eos, qui id admiserint.

11 *Paulus libro primo sententiarum* In circulatores, qui serpentes circumferunt et proponunt, si cui ob eorum metum[12] damnum datum est, pro modo admissi actio dabitur.

XII[13].

DE SEPULCHRO VIOLATO.

1 *Ulpianus libro secundo ad edictum praetoris* Sepulchri violati actio infamiam irrogat.

2 *Idem libro octavo decimo ad edictum praetoris* Si sepulchrum quis diruit, cessat Aquilia: quod vi tamen aut clam agendum erit: et ita de statua de monumento evolsa Celsus scribit. idem quaerit, si neque adplumbata fuit neque adfixa, an pars monumenti effecta sit an vero maneat in bonis nostris: et Celsus scribit sic esse monumenti ut ossuaria[14] et ideo quod vi aut clam interdicto locum fore.

3 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum praetoris* Praetor ait: 'Cuius dolo malo sepulchrum 'violatum esse dicetur, in eum in factum iudicium 'dabo, ut ei, ad quem pertineat, quanti ob eam rem 'aequum videbitur, condemnetur. si nemo erit, ad 'quem pertineat, sive agere nolet: quicumque agere 'volet, ei centum aureorum actionem dabo. si plures 'agere volent, cuius iustissima causa esse videbitur, 'ei agendi potestatem faciam. si quis in sepulchro 'dolo malo habitaverit aedificiumve aliud, quamque[15] 'sepulchri causa factum sit, habuerit: in eum, si 'quis eo nomine agere volet, ducentorum aureorum
1 'iudicium dabo'. Prima verba ostendunt eum demum ex hoc plecti, qui dolo malo violavit. si igitur dolus absit, cessabit eiusdem[16]. personae igitur doli non capaces, ut admodum impuberes, item omnes, qui non animo violandi accedunt, excusati sunt.
2 Sepulchri autem appellatione omnem sepulturae
3 locum contineri existimandum est. Si quis in hereditarium sepulchrum inferat, quamvis heres, tamen potest sepulchri violati teneri, si forte contra voluntatem testatoris intulit: licet enim cavere testatori, ne quis eo inferatur, ut rescripto imperatoris Antonini cavetur: servari enim voluntatem eius oportere. ergo et si cavit, ut unus tantum heredum inferret,
4 servabitur, ut solus inferat. Non perpetuae sepulturae tradita corpora posse transferri edicto divi Severi continetur, quo mandatur, ne corpora detinerentur aut vexarentur aut prohiberentur per territoria oppidorum transferri[17]. divus tamen Marcus rescripsit nullam poenam meruisse eos, qui corpus in itinere defuncti per vicos aut oppidum transvexerunt, quamvis talia fieri sine permissu eorum, quibus per-
5 mittendi ius est, non debeant. Divus Hadrianus rescripto poenam statuit quadraginta aureorum in eos qui in civitate sepeliunt, quam fisco inferri iussit, et in magistratus eadem[18] qui passi sunt, et locum publicari iussit et corpus transferri. quid tamen, si lex municipalis permittat in civitate sepeliri? post rescripta principalia an ab hoc discessum sit, videbimus, quia generalia sunt rescripta et oportet imperialia statuta suam vim optinere et in omni loco
6 valere. Si quis in sepulchro habitasset aedificiumve habuisset, ei qui velit agendi potestas fit.
7 Adversus eos, qui cadavera spoliant, [19]praesides severius intervenire, maxime si manu armata adgrediantur, ut, si armati more latronum id egerint, etiam capite plectantur, ut divus Severus rescripsit, si sine armis, usque ad poenam metalli procedunt[20].
8 Qui de sepulchri violati actione iudicant, aestimabunt, quatenus intersit, scilicet ex iniuria quae facta est, item ex lucro eius qui violavit, vel ex damno quod contigit, vel ex temeritate eius qui fecit: numquam tamen minoris debent condemnare, quam
9 solent extraneo agente. Si ad plures ius sepulchri pertineat, utrum omnibus damus actionem an ei qui occupavit? Labeo omnibus dandam dicit recte, quia
10 in id, quod uniuscuiusque interest, agitur. Si is, cuius interest, sepulchri violati agere nollet, potest paenitentia acta, antequam lis ab alio conteste-
11 tur, dicere velle se agere et audietur. Si servus in sepulchro habitat vel aedificavit, noxalis actio cessat et in eum praetor hanc actionem pollicetur. si tamen non habitet, sed domunculam ibi habeat servus, noxale iudicium erit dandum, si modo habere
12 posse videtur. Haec actio popularis est.

4 *Paulus libro vicensimo septimo ad edictum praetoris* Sepulchra hostium religiosa nobis non sunt: ideoque lapides inde sublatos in quemlibet usum convertere possumus: non[21] sepulchri violati actio competit.

5 *Pomponius libro sexto ex Plautio* Utimur eo iure, ut dominis fundorum, in quibus sepulchra fecerint, etiam post venditos fundos adeundorum sepulchrorum sit ius. legibus namque praediorum vendundorum cavetur, ut ad sepulchra, quae in fundis sunt, item eius[22] aditus ambitus funeri[23] faciendi sit.

6 *Iulianus libro decimo digestorum* Sepulchri violati actio in primis datur ei, ad quem res pertinet. quo cessante si alius egerit, quamvis rei publicae causa afuerit dominus, non debebit ex integro adversus eum, qui litis aestimationem sustulerit, dari. nec potest videri deterior fieri condicio eius, qui rei publicae causa afuit, cum haec actio non ad rem familiarem eiusdem, [24]magis ad ultionem pertineat.

7 *Marcianus libro tertio institutionum* Sepulchri deteriorem condicionem fieri prohibitum est: sed corruptum et lapsum monumentum corporibus non contactis licet reficere.

8 *Macer libro primo publicorum* Sepulchri violati crimen potest dici ad legem Iuliam de vi publica pertinere ex illa parte, qua de eo cavetur, qui fecerit quid, quo minus aliquis funeretur sepeliaturve: quia

(1) idem eodem libro *del.* F^2 (2) excutionem *F* (3) excutio *F* (4) inimici *del.* (5) quidem] ibidem *scr.* (6) alii *om. F* (7) *συκάμινον Hal.* (8) nam *del.* (9) colligant *Brissonius* (10) aquae *S* (11) commata *scr.* (12) metu *F*
(13) *Ed.* 1...5; *Sab.* 6...9; *Pap.* 10. 11. — *Bas.* 60, 23. — *Cf. Cod.* 9, 19 (14) *sic B*, ossuariam *F* (15) quam quod *Hal.* (16) eiusdem] edictum *d'Arnaud* (17) per oppida enim non debent transferri *similiave exciderunt* (18) eandem *dett.* (19) solent *ins.* (20) procedant *dett.* (21) nec *dett.* (22) item eius] itus *Fornerius* (23) *fuit* sacrificii (24) sed *ins. dett.*

et qui sepulchrum violat, facit, quo quis minus sepultus sit.

9 *Idem libro secundo publicorum iudiciorum* De sepulchro violato actio quoque pecuniaria datur.

10 *Papinianus libro octavo quaestionum* Quaesitum est, an ad heredem necessarium, cum se bonis non miscuisset, actio sepulchri violati pertineret. dixi recte eum ea actione experiri[1], quae in bonum et aequum concepta est: nec tamen si[2] egerit, hereditarios creditores timebit, cum etsi per hereditatem optigit[3] haec actio, nihil tamen ex defuncti capiatur voluntate, neque id capiatur, quod in rei persecutione, sed in sola vindicta sit constitutum.

11 *Paulus libro quinto sententiarum* Rei sepulchrorum violatorum, si corpora ipsa extraxerint vel ossa eruerint, humilioris[4] quidem fortunae summo supplicio adficiuntur, honestiores in insulam deportantur. alias autem relegantur aut in metallum damnantur.

XIII[5].

DE CONCUSSIONE.

1 *Ulpianus libro quinto opinionum* Si simulato praesidis iussu concussio intervenit, ablatum eiusmodi terrore restitui praeses[6] provinciae iubet et delictum coercet[7].

2 *Macer libro primo publicorum iudiciorum* Concussionis iudicium publicum non est: sed si ideo pecuniam quis accepit, quod crimen minatus sit, potest iudicium publicum esse ex senatus consultis, quibus poena legis Corneliae teneri iubentur, qui in accusationem innocentium coierint quive ob accusandum vel non accusandum, denuntiandum vel non denuntiandum testimonium pecuniam acceperit.

XIIII[8].

DE ABIGEIS.

1[9] *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis*[10]
De abigeis puniendis ita divus Hadrianus consilio
Baeticae rescripsit[11]: 'abigei cum durissime puniun-
'tur, ad gladium damnari solent. puniuntur autem
'durissime non ubique, sed ubi frequentius est id[12]
'genus maleficii: alioquin et in opus et nonnumquam
1 'temporarium[13] dantur'[14]. Abigei autem proprie
hi habentur, qui pecora ex pascuis vel[15] ex armentis
subtrahunt et quodammodo depraedantur, et abigendi
studium quasi artem exercent, equos de gregibus vel
boves de armentis abducentes. ceterum si quis bovem aberrantem vel equos in solitudine relictos[16]
2 abduxerit, non est abigeus, sed fur potius. Sed
et qui porcam[17] vel capram vel vervicem abduxit[18],
non tam graviter, quam[19] qui maiora animalia abi-
3 gunt, plecti debent. Quamquam autem Hadrianus
metalli poenam, item operis vel etiam gladii praestituerit, attamen qui honestiore loco nati sunt, non
debent ad hanc poenam pertinere, sed aut relegandi
erunt aut movendi ordine. sane qui cum gladio
4 abigunt, non inique bestiis obiciuntur[20]. Qui pecora, de quorum proprietate faciebat controversiam,
abegit, ut Saturninus quidem scribit, ad examinationem civilem remittendus est. sed hoc ita demum
probandum est, si non color abigeatus quaesitus est,
sed vere putavit sua iustis rationibus ductus.

2 *Macer libro primo publicorum iudiciorum* Abigeatus crimen publici iudicii non est, quia furtum magis est. sed quia plerumque abigei et ferro utuntur, si deprehendentur, ideo graviter et puniri[21] eorum admissum solet.

3 *Callistratus libro sexto de cognitionibus*
Oves[22] pro numero abactarum[23] aut furem aut abigeum faciunt. quidam decem oves[24] gregem esse
putaverunt: porcos etiam quinque vel quattuor abactos, equum bovem vel unum abigeatus crimen fa-
1 cere. Eum quoque plenius coercendum, qui a
stabulo abegit domitum pecus, non a silva nec grege.
2 Qui saepius abegerunt, licet semper unum vel
alterum pecus subripuerint, tamen abigei sunt
3 Receptores abigeorum qua poena plecti debeant,
epistula divi Traiani ita cavetur, ut extra terram
Italiam decem annis relegarentur.

XV[25].

DE PRAEVARICATIONE.

1[26] *Ulpianus libro sexto ad edictum praetoris*
Praevaricator[27] est quasi varicator[28], qui diversam
partem adiuvat prodita causa sua. quod nomen Labeo a varia certatione tractum ait: nam qui praevaricatur, ex utraque parte constitit, quin immo ex
1 altera[29]. Is autem praevaricator proprie dicitur,
qui publico iudicio accusaverit: ceterum advocatus
non proprie praevaricator dicitur. quid ergo de eo
fiet? sive privato iudicio sive publico praevaricatus
sit, hoc est prodiderit causam, hic extra[30] ordinem
solet puniri.

2 *Ulpianus libro nono*[31] *de officio proconsulis* Sciendum, quod hodie is, qui[32] praevaricati sunt, poena iniungitur extraordinaria.

3 *Macer libro primo publicorum iudiciorum*
Praevaricationis iudicium aliud publicum, aliud mo-
1 ribus inductum est. Nam si reus accusatori publico iudicio ideo praescribat, quod dicat se eodem
crimine ab alio accusatum et absolutum, cavetur
lege Iulia publicorum, ut non prius accusetur, quam
de prioris accusatoris praevaricatione constiterit et
pronuntiatum fuerit. huius ergo praevaricationis
2 pronuntiatio publici iudicii intellegitur. Quod si
advocato praevaricationis crimen intendatur, publicum iudicium non est: nec interest, publico an pri-
3 vato iudicio praevaricatus dicatur. Si ideo quis
accusetur, quod dicatur crimen iudicii publici destituisse, iudicium publicum non est, quia neque lege
aliqua de hac re cautum est, neque per senatus consultum, quo poena quinque auri librarum in desistentem statuitur, publica accusatio inducta est.

4 *Idem libro secundo publicorum iudiciorum* Si is, de cuius calumnia agi prohibetur, praevaricator in causa iudicii publici pronuntiatus sit, infamis erit.

5 *Venuleius Saturninus libro secundo publicorum iudiciorum* Accusator in praevaricatione convictus postea ex lege non accusat.

6 *Paulus libro singulari de iudicis publicis* Ab imperatore nostro et patre eius rescriptum est, ut in criminibus, quae extra ordinem obiciuntur, praevari-

(1) experi *F* (2) tametsi *scr.* (3) OPTIGIT (*sic*) *F* (4) humiliores *F*

(5) *Sab.* — *Bas.* 60, 24 (6) praesens *F* (7) coerceret *F*

(8) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 60, 25. — *Cf. Cod.* 9, 37 (9) = *Coll.* 11, 7, 1. 8, 1...4 (10) sub titulo de abigeis *add. Coll.* (11) rescripsit concilio Baeticae *Coll.* (12) id] hoc *Coll.* (13) *sic Coll.*, temporium *F* (14) *post* dantur (damnantur *Coll.*) *leguntur haec in Coll.:* ideoque puto apud vos quoque sufficere genus poenae, quod maximum huic maleficio inrogari solet, ut ad gladium abigei dentur: aut, si quis tam notus et tam gravis in abigendo fuit, ut prius ex hoc crimine aliqua poena adfectus sit, hunc in metallum dari oportere *et quae sequuntur* (15) ex pastu et *Coll.* (16) equum in solitudinem (*om.* relictos) *Coll.* (17) porcum *Coll.* (18) abducunt *Coll.* (19) quam] ut hi *Coll.* (20) removendi ordine. Romae tamen etiam bestiis obici abigeos videmus, et sane qui cum gladio abigunt, non inique hac poena adficiuntur *Coll.* (21) puni *F* (22) boves F^1 (23) abactorum *F* (24) vobes F^1

(25) *Ed.* 1; *Sab.* 2...7. — *Bas.* 60, 26 (26) *pr.* = *D.* 3, 2, 4, 4 (27) autem *ins. D. l. gem.* (28) *fuit* quasi variator (29) ex adversa *D. l. gem.* (30) exextra *F* (31) non *F* (32) qui *om. F*

catores[1] eadem poena adficiantur, qua tenerentur, si ipsi in legem commisissent, qua reus per praevaricationem absolutus est.

7 *Ulpianus libro quarto de censibus* In omnibus causis, praeterquam in sanguine[2], qui delatorem corrupit, ex senatus consulto pro victo[3] habetur.

XVI[4].

DE RECEPTATORIBUS.

1 *Marcianus libro secundo publicorum iudiciorum* Pessimum genus est receptatorum, sine quibus nemo[5] latere diu potest: et praecipitur, ut perinde puniantur atque latrones. in pari causa habendi sunt, qui[6], cum adprehendere latrones possent, pecunia accepta vel subreptorum parte dimiserunt.

2 *Paulus libro singulari de poenis paganorum* Eos, apud quos adfinis vel cognatus latro conservatus est, neque absolvendos neque severe admodum puniendos: non enim par est eorum delictum et eorum, qui nihil ad se pertinentes latrones recipiunt.

XVII[7].

DE FURIBUS BALNEARIIS.

1[8] *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis*[9] Fures nocturni extra ordinem audiendi sunt[10] et causa cognita puniendi, dummodo sciamus in poena eorum[11] operis publici temporarii modum non egrediendum. idem et in balneariis furibus. sed si telo se fures defendunt vel effractores vel ceteri his similes nec quemquam[12] percusserunt, metalli poena vel honestiores relegationis[13] adficiendi erunt.

2 *Marcianus libro secundo iudiciorum publicorum* Sed si interdiu furtum fecerunt, ad ius ordinarium remittendi sunt.

3 *Paulus libro singulari de poenis militum* Miles, qui in furto balneario adprehensus est, ignominia mitti debet.

XVIII[14].

DE EFFRACTORIBUS ET EXPILATORIBUS.

1 *Ulpianus libro*[15] *octavo de officio proconsulis*
De his, qui carcere effracto evaserunt, sumendum
supplicium divi fratres Aemilio Tironi rescripserunt.
Saturninus etiam probat in eos, qui de carcere eru-
perunt sive effractis foribus sive conspiratione cum
ceteris, qui in eadem custodia erant, capite punien-
dos[16]: quod si per neglegentiam custodum evaserunt,
1 levius puniendos. Expilatores, qui sunt atrociores
fures (hoc enim est expilatores), in opus publicum
vel perpetuum vel temporarium dari solent, honestio-
res autem ordine ad tempus moveri vel fines patriae
iuberi excedere. quibus[17] nulla specialis poena re-
scriptis principalibus inposita est: idcirco causa
cognita liberum erit arbitrium statuendi ei qui cog-
2 noscit. Simili modo et saccularii et derectarii[18]
erunt puniendi, item effractores. sed enim divus
Marcus effractorem equitem Romanum, qui effracto
perforatoque pariete[19] pecuniam abstulerat, quin-
quennio abstinere iussit provincia Africa, unde erat,
et urbe et Italia. oportebit autem aeque et in effrac-
tores et in ceteros supra scriptos causa cognita
statui[20], prout admissum suggerit, dummodo ne quis
in plebeio operis publici poenam vel in honestiore
relegationis excedat.

2 *Paulus libro singulari de officio praefecti vigilum* Inter[21] effractores varie animadvertitur. atrociores enim sunt nocturni effractores, et ideo hi fustibus caesi in metallum dari solent: diurni vero effractores post fustium castigationem in opus perpetuum vel temporarium dandi sunt.

XVIIII[22].

EXPILATAE HEREDITATIS.

1 *Marcianus libro tertio institutionum* Si quis alienam hereditatem expilaverit, extra ordinem solet coerceri per accusationem expilatae hereditatis, sicut et oratione divi Marci cavetur.

2 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis* Si
expilatae hereditatis crimen intendatur, praeses[23]
provinciae cognitionem suam accommodare debet:
cum enim furti agi non potest, solum superest auxi-
1 lium praesidis. Apparet autem expilatae here-
ditatis crimen eo casu intendi posse, quo casu furti
agi non potest, scilicet ante aditam hereditatem, vel
post aditam antequam res ab herede possessae sunt.
nam in hunc casum furti actionem non competere
palam est: quamvis ad exhibendum agi posse, si qui
vindicaturus exhiberi desideret, palam sit.

3 *Marcianus libro secundo publicorum iudiciorum* Divus[24] Severus et Antoninus rescripserunt electionem esse, utrum quis velit crimen expilatae hereditatis extra ordinem apud praefectum urbi vel apud praesides agere an hereditatem a possessoribus iure ordinario vindicare.

4 *Paulus libro tertio responsorum* Res hereditarias omnium heredum fuisse communes, et ideo eum, qui expilatae hereditatis crimen obicit et optinuit, etiam coheredi profuisse videri.

5 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Uxor expilatae hereditatis crimine idcirco non accusatur, quia nec furti cum ea agitur.

6 *Paulus libro primo ad Neratium* Si rem hereditariam, ignorans in ea causa esse, subripuisti, furtum te facere respondit. *Paulus:* rei hereditariae furtum non[25] fit sicut nec eius, quae sine domino est, et nihil mutat existimatio subripientis[26].

XX[27].

STELLIONATUS.

1 *Papinianus libro primo responsorum* Actio stellionatus[28] neque publicis iudiciis neque privatis actionibus continetur.

2 *Ulpianus libro octavo ad Sabinum* Stellionatus iudicium famosum quidem non[29] est, sed coercitionem extraordinariam habet.

3 *Idem libro octavo de officio proconsulis* Stel-
lionatus accusatio ad praesidis cognitionem spectat.
1 Stellionatum autem obici posse his, qui dolo quid
fecerunt, sciendum est, scilicet si aliud crimen non
sit quod obiciatur: quod enim in privatis iudiciis
est de dolo actio, hoc in criminibus stellionatus per-
secutio. ubicumque igitur titulus criminis deficit,
illic stellionatus obiciemus. maxime autem in his

(1) praevaricationes *F* (2) sanguinis *Brencmann* (3) convicto *Cuiacius*
(4) *Sab.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 60, 27. — *Cf. Cod.* 9, 39
(5) latronum *ins.* (6) *sic S*, quia *F*
(7) *Sab.* — *Bas.* 60, 12, 54 (8) = *Coll.* 7, 4, 1. 2
(9) sub titulo de furibus *add. Coll.* (10) fures ad forum remittendi sunt diurni, nocturni extra ordinem audiendi *Coll.* (11) dummodo in poena eorum sciamus *Coll.*
(12) *sic Coll.*, quiquam *F* (13) vel honestiores legationis *F*, humiliores, honestiores vero relegatione *Coll.*
(14) *Sab.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 60, 28 (15) libro *bis F*
(16) puniendos] animadvertendum *scr.* (17) quibus] quia iis *scr.* (*similiter Hal.*) (18) deretractarii *F* (19) periete *F* (20) statuit *F* (21) in *edd.*
(22) *Sab.* 1...3; *Pap.* 4...6. — *Bas.* 60, 29. — *Cf. Cod.* 9, 32
(23) praesens *F* (24) divi *scr.* (25) non *om. F*
(26) subripuentis *F*
(27) *Pap.* 1; *Sab.* 2. 3; *Ed.* 4. — *Bas.* 60, 30. — *Cf. Cod.* 9, 34 (28) stellaonatus *F* (29) non *del.*

locum habet: si quis forte rem alii obligatam dissi-
mulata obligatione per calliditatem alii distraxerit
vel permutaverit vel in solutum dederit: nam hae
omnes species stellionatum continent. sed et si quis
merces supposuerit vel obligatas averterit vel si cor-
ruperit, aeque stellionatus reus erit. item si quis
imposturam fecerit vel collusionem in necem alterius,
stellionatus poterit postulari. et ut generaliter dixe-
rim, deficiente titulo criminis hoc crimen locum habet,
2 nec est opus species enumerare. Poena autem
stellionatus nulla legitima est, cum nec legitimum
crimen sit. solent autem ex hoc extra ordinem
plecti, dummodo non debeat opus metalli haec poena
in plebeis egredi. in his autem, qui sunt in aliquo
honore positi, ad tempus relegatio vel ab ordine
3 motio remittenda est. Qui merces suppressit, spe-
cialiter hoc crimine postulari potest.

4 *Modestinus libro tertio de poenis* De periurio, si sua pignora esse quis in instrumento iuravit, crimen stellionatus fit, et ideo ad tempus exulat.

XXI[1].

DE TERMINO MOTO.

1 *Modestinus libro octavo regularum* Terminorum avulsorum non multa pecuniaria est, sed pro condicione admittentium coercitione transigendum.

2[2] *Callistratus libro tertio de cognitionibus* Divus Hadrianus[3] in haec verba rescripsit: 'Quin 'pessimum factum sit eorum, qui terminos finium 'causa positos propulerunt[4], dubitari nou potest. 'de poena[5] tamen modus ex condicione personae et 'mente facientis magis statui potest: nam si splendi- 'diores personae sunt[6], quae convincuntur, non du- 'bie occupandorum alienorum finium causa id ad- 'miserunt[7], et possunt in tempus, ut cuiusque pa- 'tiatur aetas, relegari, id est si iuvenior, in longius, 'si senior, recisius. si vero alii negotium gesserunt 'et ministerio functi sunt, castigari et ad opus 'biennio dari[8]. quod si per ignorantiam aut fortuito 'lapides[9] furati sunt, sufficiet[10] eos verberibus de- 'cidere'[11].

3 *Idem libro quinto de cognitionibus* Lege agra-
ria, quam Gaius Caesar tulit, adversus eos, qui ter-
minos statutos extra[12] suum gradum finesve moverint
dolo malo, pecuniaria poena constituta est: nam in
terminos singulos, quos eiecerint[13] locove moverint,
quinquaginta aureos in publico dari iubet[14]: et eius
1 actionem petitionem ei qui volet esse iubet. Alia
quoque lege agraria, quam divus Nerva tulit, cave-
tur, ut, si servus servave insciente domino dolo malo
fecerit, ei capital esse, nisi dominus dominave mul-
2 tam sufferre maluerit. Hi quoque, qui finalium
quaestionum obscurandarum causa faciem locorum
convertunt, ut ex arbore[15] arbustum aut ex silva
novale aut aliquid eiusmodi faciunt, poena plectendi
sunt pro persona et condicione et factorum vio-
lentia.

XXII[16].

DE COLLEGIIS[17] ET CORPORIBUS.

1 *Marcianus libro tertio institutionum* Mandatis
principalibus praecipitur praesidibus provinciarum,
ne patiantur esse collegia sodalicia neve milites col-
legia in castris habeant. sed[18] permittitur tenuiori-
bus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in
mense coeant, ne sub praetextu huiusmodi illicitum
collegium coeat. quod non tantum in urbe, sed et
in Italia et in provinciis locum habere divus quoque
1 Severus rescripsit. Sed religionis causa coire
non prohibentur, dum tamen per hoc non fiat contra
senatus consultum, quo illicita collegia arceantur[19].
2 Non licet autem amplius quam unum collegium
licitum habere, ut est constitutum et a divis fratri-
bus: et si quis in duobus fuerit, rescriptum est
eligere eum oportere, in quo magis esse velit, accep-
turum ex eo collegio, a quo recedit, id quod ei
competit ex ratione, quae communis fuit.

2 *Ulpianus libro sexto de officio proconsulis* Quisquis illicitum collegium usurpaverit, ea poena tenetur, qua tenentur, qui hominibus armatis loca publica vel templa occupasse iudicati sunt.

3 *Marcianus libro secundo iudiciorum publico-
rum* Collegia si qua fuerint illicita, mandatis et
constitutionibus et senatus consultis dissolvuntur: sed
permittitur eis, cum dissolvuntur, pecunias commu-
nes si quas habent dividere pecuniamque inter se
1 partiri[20]. In summa autem, nisi ex senatus con-
sulti auctoritate vel Caesaris collegium vel quodcum-
que tale corpus coierit, contra senatus consultum
et mandata et constitutiones collegium celebrat[21].
2 Servos quoque licet in collegio tenuiorum recipi
volentibus dominis, ut curatores horum corporum
sciant, ne invito aut ignorante domino in collegium
tenuiorum reciperent, et in futurum poena teneantur
in singulos homines aureorum centum.

4 *Gaius libro quarto ad legem duodecim tabularum* Sodales sunt, qui eiusdem collegii sunt: quam Graeci *ἑταιρείαν* vocant. his autem potestatem facit lex pactionem quam velint sibi ferre, dum ne quid ex publica lege corrumpant[22]. sed haec lex videtur ex lege Solonis tralata[23] esse. nam illuc ita est: *ἐὰν δὲ δῆμος ἢ φράτορες ἢ ἱερῶν ὀργίων ἢ ναῦται*[24] *ἢ σύσσιτοι ἢ ὁμόταφοι ἢ θιασῶται ἢ ἐπὶ λείαν οἰχόμενοι ἢ εἰς ἐμπορίαν, ὅτι ἂν τούτων διαθῶνται πρὸς ἀλλήλους, κύριον εἶναι, ἐὰν μὴ ἀπαγορεύσῃ δημόσια γράμματα*[25].

---

(1) *Ed.* — *Bas.* 60, 31 (2) *cf. Coll.* 13, 3, 2 (3) Terentio Gentiano XVII k. Sept. se III cos [*a. p. Chr.* 119] *addit Ulpianus* (4) protulerunt *dett.* (5) de poena] poenae *Coll.* (6) sunt personae *Coll.* (7) non dubito quin occupandorum alienorum finium causa id admiserint *Coll.* (8) et ad opus biennio dari] et sic in biennium aut triennium ad opus publicum dari *Coll.* (9) usus causa *ins. Coll.* (10) sufficit *Coll.* (11) decidere] coerceri *Coll.* (12) extran *F* (13) eicerint *F* (14) *cf. lex Mamilia Roscia Peducaea Alliena Fabia* c. 55 (*gromat. ed. Lachm. p.* 264): quique termini hac lege statuti erunt, ne quis eorum quem eicito neve loco moveto sciens dolo malo. si quis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit locove moverit sciens dolo malo, sestertium quinque milia nummum in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto (15) ex arvo *Goesius*

(16) *Sab.* 1...3; *Pap.* 4. — *Bas.* 60, 32, 1...4 (17) illicitis *add. ind. F* (18) sed] senatus consulto *scr. cf. legi collegii Dianae et Antinoi constituti a. p. Chr.* 133 (*Henzen inscr. n.* 6086) *praescriptum* kaput ex s(enatus) c(onsulto) p(opuli) R(omani). Quib[us coire co]nvenire collegiumq(ue) habere liceat. Qui stipem menstruam conferre volen[t in fune]ra, in it collegium coeant neq(ue) sub specie eius collegi nisi semel in mense c[oeant con]ferendi causa, unde defuncti sepeliantur (19) *sic ordina et supple:* permittitur tenuioribus stipem menstruam conferre, dum tamen semel in mense coeant [conferendi causa]: sed religionis causa coire non prohibentur, dum tamen per hoc non fiat contra senatus consultum, quo illicita collegia arcentur, ne sub praetextu huiusmodi illicitum collegium coeat (ne sub ... coeat *fortasse del.*). quod non tantum in urbe, sed et in Italia et in provinciis locum habere divus quoque Severus rescripsit (20) patiri F^2, pater F^1 (21) celebratur *dett.* (22) corrupant *F* (23) tranlata *F* (24) *ἢ ἱερῶν ὀργίων θῦται scr.* (25) *id est:* quod si pagus vel curiales vel sacrarum epularum (?) vel mensae vel sepulcri communione iuncti vel sodales vel qui ad praedam faciendam negotiationemve proficiscuntur quidquid horum inter se constituerint, id ratum esse, nisi publicae leges obstent.

XXIII[1].
DE POPULARIBUS ACTIONIBUS.

1 *PAULUS libro octavo ad edictum* Eam popularem actionem dicimus, quae suum[2] ius populi tuetur.

2 *IDEM libro primo ad edictum* Si plures simul agant populari actione, praetor eligat idoneiorem[3].

3 *ULPIANUS libro primo ad edictum* Sed si ex eadem causa saepius agatur, cum idem factum sit,
1 exceptio vulgaris rei iudicatae opponitur. In popularibus actionibus is cuius interest praefertur.

4 *PAULUS libro tertio ad edictum* Popularis actio integrae personae permittitur, hoc est cui per edictum postulare licet.

5 *IDEM libro octavo ad edictum* Qui populari actione convenietur, ad defendendum[4] procuratorem dare potest: is autem, qui eam movet, procuratorem dare non potest.

6 *ULPIANUS libro vicensimo quinto ad edictum* Mulieri et pupillo populares actiones non dantur, nisi cum ad eos res pertineat.

7 *PAULUS libro quadragensimo primo ad edictum* Populares actiones non transeunt ad eum, cui restituta est hereditas ex Trebelliano senatus consulto.
1 Item qui habet has actiones, non intellegitur esse locupletior.

8 *ULPIANUS libro primo ad edictum* Omnes populares actiones neque in heredes dantur neque supra annum extenduntur.

LIBER QUADRAGESIMUS OCTAVUS.

I[5].
DE PUBLICIS IUDICIIS[6].

1 *MACER libro primo de publicis iudiciis* Non omnia iudicia, in quibus crimen vertitur, et publica sunt, sed ea tantum, quae ex legibus iudiciorum publicorum veniunt, ut Iulia maiestatis, Iulia de adulteriis, Cornelia de sicariis et veneficis, Pompeia parricidii, Iulia peculatus, Cornelia de testamentis, Iulia de vi privata, Iulia de vi publica, Iulia ambitus, Iulia repetundarum, Iulia de annona.

2 *PAULUS libro quinto decimo ad edictum praetoris* Publicorum iudiciorum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exilium est, hoc est aquae et ignis interdictio: per has enim poenas eximitur caput de civitate. nam cetera non exilia, sed relegationes proprie dicuntur: tunc enim civitas retinetur. non capitalia sunt, ex quibus pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio poena est[7].

3 *ULPIANUS libro trigensimo quinto ad Sabinum* Publica accusatio reo vel rea ante defunctis permittitur[8].

4 *PAULUS libro trigensimo septimo ad edictum* Interdum evenit, ut praeiudicium[9] iudicio publico fiat, sicut in actione legis Aquiliae et furti et vi bonorum raptorum et interdicto unde vi et de tabulis testamenti exhibendis: nam in his de re familiari agitur.

5 *ULPIANUS libro octavo disputationum* Is qui reus factus est purgare se debet nec ante potest accusare, quam fuerit excusatus: constitutionibus enim observatur, ut non relatione criminum, sed in-
1 nocentia reus purgetur. Illud incertum est, utrum ita demum accusare potest, si fuerit liberatus, an et si poenam subierit: est enim constitutum ab imperatore nostro et divo patre eius post damnationem accusationem quem inchoare non posse. sed hoc puto ad eos demum pertinere, qui vel civitatem vel
2 libertatem amiserunt. Inchoatas plane delationes ante damnationem implere eis et post damnationem permissum est.

6 *MARCIANUS libro quarto decimo institutionum* Defuncto eo, qui reus fuit criminis, et poena extincta in quacumque causa criminis extincti debet is cognoscere, cuius de pecuniaria re cognitio est.

7 *MACER libro secundo iudiciorum publicorum* Infamem non ex omni crimine sententia facit, sed ex eo, quod iudicii publici causam habuit. itaque ex eo crimine, quod iudicii publici non fuit, damnatum infamia non sequetur, nisi id crimen ex ea actione fuit, quae etiam in privato iudicio infamiam condemnato importat, veluti furti, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

8 *PAULUS libro singulari de iudiciis publicis* Ordo exercendorum publicorum capitalium in usu esse desiit, durante tamen poena legum, cum extra ordinem crimina probantur.

9 *MARCIANUS libro primo de iudiciis publicis* Sciendum est, si in capitali causa suum servum reum crimine factum quis non defenderit, non eum pro derelicto haberi, et ideo, si absolutus fuerit, non liberum fieri, sed manere domini.

10 *PAPINIANUS libro secundo definitionum* Inter accusatorem et reum cognitione suscepta excusatio pro absente iustis rationibus admittitur: nec per triduum per singulos dies ter citatus reus damnetur vel de accusatoris absentis praesente reo calumnia pronuntietur.

11 *MARCIANUS libro decimo de iudiciis publicis* Servus per procuratorem domini aeque ac per dominum defendi potest.

12 *MODESTINUS libro tertio de poenis* Custodias auditurus[10] tam clarissimos viros quam patronos causarum, si omnes in civitate provinciae quam regit
1 agunt[11], adhibere[12] debet. Et feriatis diebus custodias audiri posse rescriptum est, ita ut innoxios dimittat et nocentes, qui duriorem animadversionem indigent, differat.

13 *PAPINIANUS libro quinto decimo responsorum* Accusatore defuncto res[13] ab alio, indicante prae-
1 side provinciae, peragi potest. Ad crimen iudicii publici persequendum frustra procurator intervenit,

(1) *Ed.* 1...6. 8; *Sab.* 7. — *Bas.* 60, 32, 5...12 (2) suum] sua vi *scr.* (3) idoneorum F^1, idoniorum F^2 (4) defendum *F*

(5) *Sab.* 1. 3...9. 11; *Ed.* 2. 12; *Pap.* 10. 13. 14. — *Bas.* 60, 33. — *Cf. Inst.* 4, 18 (6) de iudiciis publicis *ind. F* (7) ex quibus poena est pecuniaria aut in corpus aliqua coercitio *scr.* (8) perimitur *S* (9) per privatum iudicium *ins. sec. B* (10) auditurum *F* (11) custodias auditurus in civitate provinciae quam regit tam clarissimos viros quam patronos causarum omnes, si in civitate agunt *scr.* (12) adhiberi *F* (13) reus *Hal.*

multoque magis ad defendendum: sed excusationes absentium ex senatus consulto iudicibus allegantur et, si iustam rationem habeant, sententia differtur.

14 *Idem libro sexto decimo responsorum* Generi servis a socero veneficii accusatis praeses provinciae patrem calumniam intulisse pronuntiaverat. inter infames patrem defunctae non habendum respondi, quoniam et si publicum iudicium inter liberos de morte filiae constitisset, citra periculum pater vindicaretur[1].

II[2].

DE ACCUSATIONIBUS ET INSCRIPTIONIBUS.

1 *Pomponius libro primo ad Sabinum* Non est permissum mulieri publico iudicio quemquam reum facere, nisi scilicet parentium liberorumque et patroni et patronae et eorum filii filiae nepotis neptis mortem exequatur.

2 *Papinianus libro primo de adulteriis* Certis ex
causis concessa est mulieribus publica accusatio, ve-
luti si mortem exequantur eorum earumque[3], in
quos ex lege testimonium publicorum[4] invitae non
dicunt. idem et in lege Cornelia testamentaria se-
natus statuit: sed et de testamento paterni liberti
vel materni mulieribus publico iudicio dicere per-
1 missum est. Pupillis ex consilio tutorum patris
mortem, item pupillae avi sui mortem exequi con-
cessum est. lege autem testamentaria nam de patris
quidem testamento pupillis agere divus Vespasianus
permisit[5]: sed quasi non exhibeantur tabulae, per
interdictum possunt experiri.

3 *Paulus libro tertio de adulteriis* Libellorum
inscriptionis conceptio talis est. 'Consul et dies.
'Apud illum praetorem vel proconsulem Lucius Ti-
'tius professus est se Maeviam lege Iulia de adulte-
'riis ream deferre, quod dicat eam cum Gaio Seio in
'civitate illa, domo illius, mense illo, consulibus illis
'adulterium commisisse'. utique enim et locus de-
signandus est, in quo adulterium commissum est, et
persona, cum qua admissum dicitur, et mensis: hoc
enim lege Iulia publicorum cavetur et generaliter
praecipitur omnibus, qui reum aliquem deferunt:
neque autem diem neque horam invitus conprehen-
1 det. Quod si libelli inscriptionum legitime ordi-
nati non fuerint, rei nomen aboletur et ex integro
2 repetendi reum potestas fiet. Item subscribere
debebit is qui dat libellos se professum esse, vel
3 alius pro eo, si litteras nesciat. Sed et si aliud
crimen obiciat, veluti quod domum suam praebuit,
ut stuprum mater familias pateretur, quod adulte-
rum deprehensum dimiserit, quod pretium pro com-
perto stupro acceperit, et si quid simile, id ipsum
4 libellis comprehendendum erit. Si accusator de-
cesserit aliave quae causa ei impedierit, quo minus
accusare possit, et si quid simile, nomen rei abole-
tur postulante reo: idque et lege Iulia de vi et
senatus consulto cautum est, ita ut liceat alii ex in-
tegro repetere reum. sed intra quod tempus, vide-
bimus: et utique triginta dies utiles observandi sunt.

4 *Ulpianus libro secundo de adulteriis* Is, qui iudicio publico damnatus est, ius accusandi non habet, nisi liberorum[6] vel patronorum suorum mortem eo iudicio vel rem suam exequatur. sed et calumnia notatis ius accusandi ademptum est, item his, qui cum bestiis depugnandi causa in harenam intromissi sunt, quive artem ludicram vel lenocinium[7] fecerint, quive praevaricationis calumniaeve causa quid fecisse iudicio publico pronuntiatus erit, quive ob accusandum negotiumve cui facessendum pecuniam accepisse iudicatus erit.

5 *Idem libro tertio de adulteriis* Servos quoque adulterii posse accusari nulla dubitatio est: sed qui prohibentur adulterii liberos homines accusare, idem servos quoque prohibebuntur. sed ex rescripto divi Marci etiam adversus proprium servum accusationem instituere dominus potest. post hoc igitur rescriptum accusandi necessitas incumbet domino servum suum: ceterum iuste mulier nupta praescriptione utetur.

6 *Idem libro secundo de officio proconsulis* Levia crimina audire et discutere de plano proconsulem oportet et vel liberare eos, quibus obiciuntur, vel fustibus castigare vel flagellis servos verberare.

7 *Idem libro septimo de officio proconsulis* Si
cui crimen obiciatur, praecedere debet[8] crimen sub-
scriptio. quae res ad id inventa est, ne facile quis
prosiliat ad accusationem, cum sciat inultam sibi
1 accusationem non futuram. Cavent itaque singuli,
quod crimen obiciant, et praeterea perseveraturos se
2 in crimine usque ad sententiam. Isdem crimini-
bus, quibus quis liberatus est, non debet praeses
pati eundem accusari, et ita divus Pius Salvio Va-
lenti rescripsit: sed hoc, utrum ab eodem an nec ab
alio accusari possit, videndum est. et putem, quo-
niam res inter alios iudicatae alii non praeiudicant,
si is, qui nunc accusator exstitit, suum dolorem per-
sequatur doceatque ignorasse se accusationem ab
alio institutam, magna ex causa admitti eum ad ac-
3 cusationem debere. Si tamen alio crimine postu-
letur ab eodem, qui in alio crimine eum calumniatus
est, puto non facile admittendum eum qui semel ca-
lumniatus sit: quamvis filium accusatoris admitti
oportere aliam accusationem instituentem adversus
eum, quem pater accusaverat divus Pius Iulio Can-
4 dido rescripsit. Idem imperator rescripsit servos
ibi puniendos, ubi deliquisse arguantur, dominumque
eorum, si velit eos defendere, non posse revocare in
provinciam suam, sed ibi oportere defendere, ubi
5 deliquerint. Cum sacrilegium admissum esset in
aliqua provincia, deinde in alia minus crimen, divus
Pius Pontio Proculo rescripsit, postquam cognoverit
de crimine in sua provincia admisso, ut reum in
eam provinciam remitteret, ubi sacrilegium admisit.

8 *Macer libro secundo de publicis iudiciis* Qui accusare possunt, intellegemus, si scierimus, qui non possunt. itaque prohibentur accusare alii propter sexum vel aetatem, ut mulier, ut pupillus: alii propter sacramentum, ut qui stipendium merent: alii propter magistratum potestatemve, in qua agentes sine fraude in ius evocari non possunt: alii propter delictum proprium, ut infames: alii propter turpem quaestum, ut qui duo iudicia adversus duos reos subscripta habent nummosve ob accusandum vel non accusandum acceperint: alii propter condicionem suam, ut libertini contra patronos:

9 *Paulus libro quinto sententiarum* alii propter suspicionem calumniae, ut illi, qui falsum testimonium subornati dixerunt:

10 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* nonnulli propter paupertatem, ut sunt qui minus quam quinquaginta aureos habent.

11 *Macer libro secundo de publicis iudiciis* Hi
tamen omnes, si suam iniuriam exequantur mortemve
propinquorum defendent, ab accusatione non exclu-
1 duntur. Liberi libertique non sunt prohibendi
suarum rerum defendendarum gratia de facto paren-
tium patronorumve queri, veluti si dicant vi se a[9]
possessione ab his expulsos, scilicet non ut crimen
vis eis intendant, sed ut possessionem recipiant. nam
et filius non quidem prohibitus est de facto matris
queri, si dicat suppositum ab ea partum, quo magis
coheredem haberet, sed ream eam lege Cornelia fa-
2 cere permissum ei non est. Ab alio delatum alius

(1) vindicaret *edd.*
(2) *Sab.* 1...8. 11...14; *Ed.* 15...20; *Pap.* 9. 10. 21. 22. — *Bas.* 60, 34. — *Cf. Cod.* 9, 2 (3) earumve *scr.* (4) ex lege publicorum testimonium *Hal.* (5) pupillo ex consilio tutorum patris mortem avive sui, item pupillae exequi concessum est: lege autem testamentaria de patris quidem testamento pupillis agere divus Vespasianus permisit, de aliis non permisit *scr.* (6) vel parentium *ins.* (7) lenocium *F* (8) in *ins.* *F*[2] (9) visa *F*

deferre non potest: sed eum, qui abolitione publica vel privata interveniente aut desistente accusatore de reis exemptus est, alius deferre non prohibetur.

12 *Venuleius Saturninus libro secundo de iudiciis publicis* Hos accusare non licet: legatum imperatoris, id est praesidem provinciae[1], ex sententia Lentuli[2] dicta Sulla et Trione consulibus[3]: item legatum provincialem[4] eius dumtaxat criminis, quod ante commiserit, quam in legationem venerit: item magistratum populi Romani eumve, qui rei publicae causa afuerit, dum non detractandae[5] legis causa ab-
1 est. Hoc beneficio etiam in reos recepti uti possunt, si abolitione interveniente repeti se non debere contendant, secundum epistulam divi Hadriani ad
2 Glabrionem consulem[6] scriptam. Lege Iulia iudiciorum publicorum cavetur, ne eodem tempore de[7] duobus reis quis quereretur nisi suarum iniuriarum
3 causa. Si servus reus postulabitur, eadem observanda sunt, quae si liber esset, ex senatus con-
4 sulto Cotta et Messala consulibus[8]. Omnibus autem legibus servi rei fiunt excepta lege Iulia de vi privata, quia ea lege damnati partis tertiae bonorum publicatione puniuntur, quae poena in servum non cadit. idemque dicendum est in ceteris legibus, quibus pecuniaria poena irrogatur vel etiam capitis, quae servorum poenis[9] non convenit, sicuti relegatio. item nec lex[10] Pompeia parricidii, quoniam caput primum eos adpraehendit, qui parentes cognatosve aut patronos occiderint: quae in servos, quantum ad verba pertinet, non cadunt: sed cum natura communis est, similiter et in eos animadvertetur: item Cornelia iniuriarum servum non debere recipi reum Cornelius Sulla auctor fuit: sed durior ei poena extra ordinem imminebit.

13 *Marcianus libro primo de publicis iudiciis* Mulierem propter publicam utilitatem ad annonam pertinentem audiri a praefecto annonae deferentem divus[11] Severus et Antoninus rescripserunt. famosi quoque accusantes sine ulla dubitatione admittuntur. milites quoque, qui causas alienas deferre non possunt, qui[12] pro pace excubant, vel magis ad hanc accusationem admittendi sunt. servi quoque deferentes audiuntur.

14 *Paulus libro secundo de officio proconsulis* Senatus censuit, ne quis ob idem crimen pluribus legibus reus fieret.

15 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edictum* In eum, cuius dolo malo hominibus coactis damni quid datum esse dicatur, non debet cogi actor omissa actione civili crimen intendere.

16 *Idem libro secundo de officio consulis* Si plures existant, qui eum in publicis iudiciis[13] accusare volunt, iudex eligere debet eum qui accuset, causa scilicet cognita aestimatis accusatorum personis vel de dignitate, vel ex eo quod interest, vel aetate vel moribus vel alia iusta de causa.

17 *Modestinus libro sexto differentiarum* Si servum dominus in crimine capitali defendat, sistendum satisdato promittere iubetur.

18 *Idem libro septimo decimo responsorum* Cum Titia testamentum Gaii fratris sui falsum arguere minaretur et sollemnia accusationis non implevit[14] intra tempus a praeside praefinitum, praeses provinciae iterum pronuntiavit non posse illam amplius de falso testamento dicere: adversus quas sententias Titia non provocavit, sed dixit se post finitum tempus de irrito testamento dicere. quaero, an Titia, quae non appellavit adversus sententiam praesidis, possit ad falsi accusationem postea reverti. respondit nihil aperte proponi, propter quod adversus sententiae auctoritatem de falso agens audienda sit.

19 *Callistratus libro quinto de cognitionibus* Divi fratres rescripserunt non debere cogi heredes
1 accusatorum exequi crimina. Item non oportere compelli accusatorem plures reos facere divus Hadrianus rescripsit.

20 *Modestinus libro secundo de poenis* Ex iudiciorum publicorum admissis non alias transeunt adversus heredes poenae bonorum ademptionis, quam si lis contestata et condemnatio fuerit secuta, excepto repetundarum et maiestatis iudicio, quae etiam mortuis reis, cum quibus nihil actum est, adhuc exerceri placuit, ut bona eorum fisco vindicentur: adeo ut divus[15] Severus et Antoninus rescripserint[16], ex quo quis aliquod ex his causis crimen contraxit, nihil ex bonis suis alienare aut manumittere eum posse[17]. ex ceteris vero delictis poena incipere ab herede ita demum potest, si vivo reo accusatio mota est, licet non fuit condemnatio secuta.

21 *Papinianus libro quinto decimo responsorum* Capitis reus suspenso crimine causam fisco deferre non prohibetur.

22 *Idem libro sexto decimo responsorum* Alterius provinciae reus apud eos accusatur et damnatur, apud quos crimen contractum ostenditur. quod etiam in militibus esse observandum optimi principes nostri generaliter rescripserunt.

III[18].

DE CUSTODIA ET EXHIBITIONE REORUM.

1 *Ulpianus libro secundo de officio proconsulis* De custodia reorum proconsul aestimare solet, utrum in carcerem recipienda sit persona an militi tradenda vel fideiussoribus committenda vel etiam sibi. hoc autem vel pro criminis quod obicitur qualitate vel propter honorem aut propter amplissimas facultates vel pro innocentia personae vel pro dignitate eius qui accusatur facere solet.

2 *Papinianus libro primo de adulteriis* Si servus capitali crimine postuletur, lege publicorum cavetur, ut sistendum vel a domino vel[19] ab extero satisdato promittatur: quod si non defendatur, in vincula publica coici iubetur, ut ex vinculis causam dicat.
1 Solet itaque tractari, an postea domino permittendum sit oblata satisdatione servum suum vinculis liberare. dubitationem auget edictum Domitiani[20], quo cautum est abolitiones ex senatus consulto factas ad huiusmodi servos non pertinere. nam et lex ipsa prohibet eum absolvi[21], priusquam de eo iudicetur. sed haec interpretatio perdura, pernimium severa est in eo, cuius dominus absens fuit vel quod[22] per inopiam illo momento temporis satisdationem implere non potuit: neque enim pro indefenso derelictus recte dici potest, qui dominum[23] praesentem non habuit vel habuit paratum defendere, pauperem tamen. quod utique facilius admitti poterit, si non post longum temporis spatium hoc de-
2 sideretur. Qui exhibendi postulati sunt propter aliam causam, alterius criminis, quod ante admissum est, rei non recipiuntur ex senatus consulto. quod in privatis quoque causis et hominibus sub fideiussore factis observatur, nisi ex hoc temporalis actio in periculum cadat.

3 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Divus Pius ad epistulam Antiochensium Graece rescripsit non esse in vincula coiciendum eum, qui fideiussores dare paratus est, nisi si tam grave scelus admisisse eum constet, ut neque fideiussoribus neque militibus committi debeat, verum hanc ipsam carceris poenam ante supplicium sustinere.

(1) id est praesidem provinciae *del.* (2) Lentulo *scr.* (3) *anno p. Chr.* 31 *m. Iul. — Sept.* (4) proconsularem *scr.* (5) retractandae *F* (6) *anno p. Chr.* 124 (7) plus *ins.* (8) *anno p. Chr.* 20 (9) servo poena *scr.* (10) lege *scr.* (11) divi *scr.* (12) quia *scr.* (13) eum in publicis iudiciis *del* (14) implevisset *scr.* (15) divi *edd.*

(16) rescripserunt *F* (17) posset *F*[1], possit *F*[2] *vel f* (18) *Sab.* 1...10; *Ed.* 11...14. — *Bas.* 60, 35. — *Cf. Cod.* 9, 3. 4 (19) a domino vel *add. secundum B, om. F* (20) *cf. D.* 48, 16, 16 (21) solvi *scr.* (22) qui *scr.* (23) domnium *F*[a], domium *F*[b]

4 *Idem libro nono de officio proconsulis* Si quis reum criminis, pro quo satisdedit, non exhibuerit, poena pecuniaria plectitur. puto tamen, si dolo non exhibeat, etiam extra ordinem esse damnandum. sed si neque in cautione neque in decreto praesidis certa quantitas compraehensa est, ac nec[1] consuetudo ostenditur, quae certam formam habet, praeses de modo pecuniae, quae inferri oporteat, statuet.

5 *Venuleius Saturninus libro secundo de iudiciis publicis* Si confessus fuerit reus, donec de eo pronuntietur, in vincula publica coiciendus est.

6 *Marcianus libro secundo de iudiciis publicis* Divus Hadrianus Iulio Secundo ita rescripsit et alias rescriptum est non esse utique epistulis eorum credendum, qui quasi damnatos ad praesidem remiserint. idem de irenarchis praeceptum est, quia non omnes ex fide bona elogia scribere compertum est.
1 Sed et caput mandatorum exstat, quod[2] divus Pius, cum provinciae Asiae praeerat, sub edicto proposuit, ut irenarchae, cum adprehenderint latrones, interrogent eos de sociis et receptatoribus et interrogationes litteris inclusas atque obsignatas ad cognitionem magistratus mittant. igitur qui cum elogio mittuntur, ex integro audiendi sunt, etsi per litteras missi fuerint vel etiam per irenarchas perducti. sic et divus Pius et alii principes rescripserunt, ut etiam de his, qui requirendi adnotati sunt, non quasi pro damnatis, sed quasi re integra quaeratur, si quis erit qui eum arguat. et ideo cum quis ἀνάκρισιν[3] faceret[4], iuberi oportet venire irenarchen et quod scripserit, exsequi: et si diligenter ac fideliter hoc fecerit, conlaudandum eum: si parum prudenter non exquisitis argumentis, simpliciter denotare irenarchen minus rettulisse: sed si quid maligne interrogasse aut non dicta rettulisse pro dictis eum compererit, ut vindicet in exemplum, ne quid et aliud[5] postea tale facere moliatur.

7 *Macer libro secundo de officio praesidis* Solent praesides provinciarum, in quibus delictum est, scribere ad collegas suos, ubi factores agere dicuntur, et desiderare, ut cum prosecutoribus ad se remittantur: et id quoque quibusdam rescriptis declaratur.

8 *Paulus libro singulari de poenis militum* Carceri praepositus si pretio corruptus sine vinculis agere custodiam vel ferrum venenumve in carcerem inferri passus est, officio iudicis puniendus est: si nescit, ob neglegentiam removendus est officio.

9 *Venuleius Saturninus libro primo de officio*[6] *proconsulis* De militibus ita servatur, ut ad eum remittantur, si quid deliquerint, sub quo militabunt: is autem, qui exercitum accipit, etiam ius animadvertendi in milites caligatos habet.

10 *Idem libro secundo de officio proconsulis* Ne quis receptam custodiam sine causa dimittat, mandatis ita cavetur: 'Si quos ex his, qui in civitatibus[7] 'sunt, celeriter et sine causa solutos a magistratibus 'cognoveris, vinciri iubebis et his, qui solverint, mul- 'tam dices. nam cum scierint sibi quoque molestiae 'futurum magistratus, si facile solverint vinctos, non 'indifferenter de cetero facient'.

11 *Celsus libro trigensimo septimo digestorum* Non est dubium, quin, cuiuscumque est provinciae homo, qui ex custodia producitur, cognoscere debeat is, qui ei provinciae praeest, in qua provincia agitur.
1 Illud a quibusdam observari solet, ut, cum cognovit et constituit, remittat illum cum elogio ad eum, qui provinciae praeest, unde is homo est: quod ex causa faciendum est.

12 *Callistratus libro quinto de cognitionibus* Milites si amiserint costodias, ipsi in periculum deducuntur. nam divus Hadrianus Statilio Secundo legato rescripsit, quotiens custodia[8] militibus evaserit, exquiri oportere, utrum nimia neglegentia militum evaserit an casu, et utrum unus ex pluribus an una plures, et ita demum adficiendos supplicio milites, quibus custodiae evaserint, si culpa eorum nimia deprehendatur: alioquin pro modo culpae in eos statuendum. Salvio quoque legato Aquitaniae idem princeps rescripsit in eum, qui custodiam dimisit aut ita sciens habuit, ut possit custodia evadere, animadvertendum: si tamen per vinum aut desidiam custodis id evenerit, castigandum eum et in deteriorem militiam dari[9]: si vero fortuito amiserit, nihil
1 in eum statuendum. Si paganos evaserit custodia, idem puto exquirendum, quod circa militum personas explorandum rettuli.

13 *Idem libro sexto de cognitionibus* In eos, qui, cum recepti essent in carcerem, conspiraverint, ut ruptis vinculis et effracto carcere evadant, amplius, quam causa ex qua recepti sunt reposcit[10], constituendum est[11] quamvis innocentes inveniantur ex eo crimine, propter quod inpacti sunt in carcere, tamen puniendi sunt: eos vero, qui conspirationem eorum detexerint, relevandos.

14 *Herennius Modestinus libro quarto de poenis* Non est facile tironi custodia credenda: nam ea prodita[12] is culpae reus est, qui eam ei commisit.
1 Nec uni, sed duobus custodia committenda est.
2 Qui si neglegentia amiserint, pro modo culpae vel castigantur vel militiam mutant: quod si levis persona custodiae fuit, castigati restituuntur. nam si miseratione custodiam quis dimiserit, militiam mutat: fraudulenter autem si fuerit versatus in dimittenda custodia, vel capite punitur vel in extremum gradum militiae datur. interdum venia datur: nam cum custodia cum altero custode simul fugisset, alteri venia
3 data est. Sed[13] si se custodia interfecerit vel praecipitaverit, militi culpae adscribitur, id est casti-
4 gabitur. Quod si ipse custos custodiam interfe-
5 cerit, homicidii reus est: Ergo si casu custodia defuncta dicatur, testationibus id probandum est et
6 sic venia dabitur. Solet praeterea amissa culpa custodia, si tamen intersit eam adprehendi, tempus causa cognita militi dari ad eam requirendam, appli-
7 cito ei alio milite. Quod si fugitivum domino reddendum prodiderit[14], si facultates habeat, domino pretium reddere iuberi Saturninus probat.

IIII[15].

AD LEGEM IULIAM MAIESTATIS.

1 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis*[16] Proximum sacrilegio crimen est, quod maiestatis di-
1 citur. Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur. quo tenetur is, cuius opera dolo malo consilium initum erit, quo obsides iniussu principis interciderent: quo armati homines cum telis lapidibusve in urbe sint conveniantve adversus rem publicam, locave occupentur vel templa, quove coetus conventusve fiat hominesve ad seditionem convocentur: cuiusve opera consilio[17] malo consilium initum erit, quo quis magistratus populi Romani quive imperium potestatemve habet occidatur: quove quis contra rem publicam arma ferat: quive hostibus populi Romani nuntium litterasve miserit signumve dederit feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani consilio iuventur adversus rem publicam: quive milites sollicitaverit concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus rem publicam fiat:

2 *Idem libro octavo disputationum* quive de provincia, cum ei successum esset, non discessit[18]: aut qui exercitum deseruit vel privatus ad hostes per-

(1) ne *F* (2) quo *F* (3) *id est:* interrogationem (4) faciet *scr.* (5) alius *dett.* (6) offico *F* (7) in compedibus *ins.* (8) custodias *F*[2] (9) dare *F* (10) recepti sunt rei, poscit *scr.* (11) et *ins.* (12) perdita *edd.* (13) et *ins.* (14) perdiderit *edd.*
(15) *Sab.* 1...6. 11; *Ed.* 7; *Pap.* 8...10. — *Bas.* 60, 36. — *Cf. Cod.* 9, 8 (16) proculis *F* (17) dolo *ins.* *F*[2]
(18) decessit *Budaeus*

fugit: quive sciens falsum conscripsit vel recitaverit
in tabulis publicis: nam et hoc capite primo lege
maiestatis enumeratur.
3 *Marcianus libro quarto decimo institutionum*
Lex duodecim tabularum iubet eum, qui hostem
concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite pu-
niri. lex autem Iulia maiestatis praecipit eum, qui
maiestatem publicam laeserit, teneri: qualis est ille,
qui in bellis cesserit aut arcem tenuerit[1] aut castra
concesserit. eadem lege tenetur et qui iniussu prin-
cipis bellum gesserit dilectumve habuerit exercitum
comparaverit: quive, cum ei in provincia successum
esset, exercitum successori non tradidit: quive im-
perium exercitumve populi Romani deseruerit: quive
privatus pro potestate magistratuve quid sciens dolo
malo gesserit: quive quid eorum, quae supra scripta
sunt, facere curaverit:
4 *Scaevola libro quarto regularum* cuiusque[2]
dolo malo iureiurando quis adactus est, quo adver-
sus rem publicam faciat: cuiusve dolo malo exer-
citus populi Romani in insidias deductus hostibusve
proditus erit: factumve dolo malo cuius dicitur, quo
minus hostes in potestatem[3] populi Romani veniant:
cuiusve opera dolo malo hostes populi Romani com-
meatu armis telis equis pecunia aliave qua re adiuti
erunt: utve ex amicis hostes populi Romani fiant:
cuiusve dolo malo factum erit, quo rex exterae na-
tionis populo Romano minus obtemperet[4]: cuiusve
opera dolo malo factum erit, quo magis obsides pe-
cunia iumenta hostibus populi Romani dentur ad-
versus rem publicam. item qui confessum in iudicio
reum et propter hoc in vincula coniectum emiserit.
1 Hoc crimine liberatus est a senatu, qui statuas
imperatoris reprobatas conflaverit[5].
5 *Marcianus libro quinto regularum* Non con-
trahit crimen maiestatis, qui statuas Caesaris vetu-
1 state corruptas reficit. Nec qui lapide iactato
incerto fortuito statuam attigerit, crimen maiestatis
commisit: et ita Severus et Antoninus Iulio Cassiano
2 rescripserunt. Idem Pontio rescripsit[6] non videri
contra maiestatem fieri ob imagines Caesaris non-
dum consecratas venditas.
6 *Venuleius Saturninus libro secundo de iu-
diciis publicis* Qui statuas aut imagines imperatoris
iam consecratas conflaverint aliudve quid simile ad-
miserint, lege Iulia maiestatis tenentur.
7[7] *Modestinus libro duodecimo pandectarum*
Famosi, qui ius accusandi non habent, sine ulla du-
1 bitatione admittuntur ad hanc accusationem. Sed
et milites, qui causas alias defendere[8] non possunt:
nam qui pro pace excubant, magis magisque ad hanc
2 accusationem admittendi sunt. Servi quoque de-
ferentes audiuntur et quidem dominos suos: et liberti
3 patronos. Hoc tamen crimen[9] iudicibus non in
occasione[10] ob principalis maiestatis venerationem
habendum est, sed in veritate: nam et personam
spectandam esse, an potuerit facere, et an ante quid
fecerit et an cogitaverit[11] et an sanae mentis fuerit.
nec lubricum linguae ad poenam facile trahendum
est: quamquam enim temerarii digni poena sint,
tamen ut insanis illis parcendum est, si non tale sit
delictum, quod vel ex scriptura legis descendit vel
4 ad exemplum legis vindicandum est. Crimen
maiestatis facto vel violatis statuis vel imaginibus
maxime exacerbatur in milites[12].
8 *Papinianus libro tertio decimo responsorum*
In quaestionibus laesae maiestatis etiam mulieres
audiuntur. coniurationem denique Sergii Catilinae
Iulia[13] mulier detexit et Marcum Tullium consulem
indicium eius instruxit.
9 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum*
Eorum, qui maiestatis crimine damnati sunt, liber-
torum bona liberis damnatorum conservari divus Se-
verus decrevit et tunc demum fisco vindicari, si nemo
damnati liberorum existat.
10 *Idem libro sexto iuris epitomarum* Maiestatis
crimine accusari potest, cuius ope consilio dolo malo
provincia vel civitas hostibus prodita est.
11 *Ulpianus libro octavo disputationum* Is, qui
in reatu decedit, integri status decedit: extinguitur
enim crimen mortalitate. nisi forte quis maiestatis
reus fuit: nam hoc crimine[14] nisi a successoribus
purgetur, hereditas fisco vindicatur. plane non quis-
que[15] legis Iuliae maiestatis reus est, in eadem con-
dicione est, sed qui perduellionis reus est, hostili
animo adversus rem publicam vel principem anima-
tus: ceterum si quis ex alia causa legis Iuliae maie-
statis reus sit, morte crimine liberatur.

V[16].

AD LEGEM IULIAM DE ADULTERIIS COERCENDIS.

1 *Ulpianus libro primo de adulteriis* Haec lex
lata est a divo Augusto.
2 *Idem libro octavo disputationum* Ex lege Iulia
servatur, ut, cui necesse est ab adultero incipere,
quia mulier ante denuntiationem nupsit, non alias
ad mulierem possit pervenire, nisi reum peregerit.
peregisse autem non alias quis videtur, nisi et con-
1 demnaverit. Marito[17] iure mariti accusanti illa
praescriptio obicitur, si legem prodidisse dicatur ob
hoc, quod adgressus accusationem adulterii destitit.
2 Lenocinii quidem crimen lege Iulia de adulteris
praescriptum[18] est, cum sit in eum maritum poena
statuta, qui de adulterio uxoris suae quid ceperit,
item in eum, qui in adulterio deprehensam retinuerit.
3 Ceterum qui patitur uxorem suam delinquere
matrimoniumque suum contemnit quique contamina-
tioni non indignatur, poena adulterum[19] non infligi-
4 tur. Qui hoc dicit lenocinio mariti se fecisse,
relevare quidem vult crimen suum, sed non est hu-
iusmodi compensatio admissa. ideo si maritum velit
reus adulterii lenocinii reum facere, semel delatus
5 non audietur. Si publico iudicio maritus uxorem
ream faciat, an lenocinii allegatio repellat[20] maritum
ab accusatione? et putem non repellere: lenocinium
igitur mariti ipsum onerat, non mulierem excusat.
6 Unde quaeri potest, an is, qui de adulterio cog-
noscit, statuere in maritum ob lenocinium possit?
et puto posse. nam Claudius Gorgus vir clarissimus
uxorem accusans cum detectus est[21] uxorem in ad-
ulterio deprehensam retinuisse, et sine accusatore
7 lenocinio[22] damnatus est a divo Severo. Extra-
neus autem nequaquam lenocinium obiciens, postea-
quam reus factus est, se relevabit, nec maritum
8 poenae subiciet. Si simul ad accusationem veniant
maritus et pater mulieris, quem praeferri oporteat,
quaeritur. et magis est, ut maritus praeferatur: nam
et propensiore ira[23] et maiore dolore executurum
eum accusationem credendum est, in tantum, ut et
si pater praevenerit et libellos inscriptionum[24] depo-
suerit, marito non neglegente nec retardante, sed
accusationem parante et probationibus instituente[25]
atque muniente, ut facilius iudicantibus[26] de adulterio

(1) tenuerit] temere *scr.* (2) cuiusve *scr.* (3) potestate *F* (4) *sic ordina:* cuiusve dolo malo factum erit, quo rex … obtemperet exterive ex amicis hostes populi Romani fiant (5) conflaverat *scr.* (6) rescripserunt *F*² (7) § 3 *affert Gregorius Magnus epist.* 13, 45 (8) alienas deferre *scr.* (*similiter P. Faber*) (9) crimine *F*, creme *vel* crimen *codd. Gregorii* (10) *sic Greg.*, occasionem *F* (11) cognitaverit *F* (12) facto, veluti (*sic Heraldus*) violatis statuis vel imaginibus, exacerbatur maxime in milite *scr.* (13) Fulvia *edd.* (14) crimen *F*² (15) quisquis *F*²
(16) *Sab.* 1…34; *Ed.* 35. 36; *Pap.* 37…45. — *Bas.* 60, 37. — *Cf. Cod.* 9, 9 (17) marito] et merito *scr.* (18) expressum *scr.* (19) adulteri ei *scr.* (20) repellit *F*² (21) esset *F*² (22) lenocinii *edd.* (23) iure *F*² (24) inscriptionis *Hal.* (25) instruente *Hal.* (26) indicantibus *F*

9 probetur, idem erit dicendum Sed et quotiens
alii, qui post maritum et patrem accusare possunt,
ad accusandum prosiliunt, lege expressum est, ut is,
cuius de ea re notio est, de iusto accusatore con-
stituat[1].

3 *Idem libro secundo de adulteris* Nisi igitur
pater maritum infamem aut arguat[2] aut doceat
colludere magis cum uxore quam ex animo accusare,
postponetur marito.

4 *Idem libro octavo disputationum* Si maritus
praevenerit accusareque instituerit, tempora non ce-
dunt patri, quod[3] accusationem instituere non po-
test, sic tamen, ut, quoad[4] unus occupet, utrique
tempora cedant, ubi vero maritus occupavit, residua
tempora ei, qui occupare[5] non potest, non cedant.
quod et in eo dici potest, qui ab adultero vel ad-
ultera coepit: nam adversus eum, adversus quem
non coepit, desinunt ei tempora cedere. haec in
1 maritis et patribus dicta sunt. Extraneis autem,
qui accusare possunt, accusandi facultas post mari-
tum et patrem conceditur: nam post sexaginta dies
quattuor menses extraneis dantur et ipsi utiles.
2 Si ante extraneus instituerit accusationem, an
supervenienti[6] marito permittatur accusatio, quaeri-
tur. et magis arbitror hoc quoque casu maritum
audiendum, si non neglegentia praeventus est. et
ideo et si accusatione instituta absoluta sit mulier
extraneo accusante, tamen marito debet permitti
restaurare accusationem, si idoneas causas allegare
possit, quibus impeditus non instituit accusationem.

5 *Iulianus libro octagensimo sexto digestorum*
Nuptam mihi adulterii ream postulari posse in priore
matrimonio commissi dubium non est, cum aperte
lege Iulia de adulteriis coercendis caveatur, si qui-
dem vidua sit, de cuius adulterio agetur, ut accusator
liberum arbitrium habeat, adulterum an adulteram
prius accusare malit: si vero nupta sit, ut prius ad-
ulterum peragat, tunc mulierem.

6 *Papinianus libro primo de adulteris* Inter
liberas tantum personas adulterium stuprumve pas-
sas lex Iulia locum habet. quod autem ad servas
pertinet, et legis Aquiliae actio facile tenebit et in-
iuriarum quoque competit nec erit deneganda prae-
toria quoque actio de servo corrupto: nec propter
plures actiones parcendum erit in huiusmodi crimine
1 reo. Lex stuprum et adulterium promiscue et
καταχρηστικώτερον[7] appellat. sed proprie adulterium
in nupta committitur, propter partum ex altero con-
ceptum composito nomine: stuprum vero in virginem
viduamve committitur, quod Graeci φθορὰν appel-
2 lant. Filius familiae maritus ab eo, qui sui iuris
est, in ea lege non separatur. divus quoque Ha-
drianus Rosiano Gemino rescripsit et invito patre
3 filium hac lege reum facere[8]. Maritus etsi duo
reos ex alio crimine habeat, poterit iure viri tertium
accusare, quoniam ea causa non cedit in numerum
ceterarum[9].

7 *Marcianus libro decimo institutionum* Qui pu-
pillam suam duxit uxorem contra senatus consultum,
nec matrimonium est hoc et potest adulterii accu-
sari, qui tutor vel curator fuit et intra vicensimum
sextum annum duxit uxorem non a patre desponsam
vel destinatam vel testamento denominatam.

8 (7, 1)[10] *In libro secundo de adulteriis Papi-
niani Marcianus notat* Incesti commune crimen
adversus duos simul intentari potest.

9 (8) *Idem*[11] *libro secundo de adulteris* Qui do-
mum suam, ut stuprum adulteriumve cum aliena
matre familias vel cum masculo fieret, sciens prae-
buerit vel quaestum ex adulterio uxoris suae fecerit:
cuiuscumque sit condicionis, quasi adulter punitur.
1 Appellatione domus habitationem quoque[12] signi-
ficari palam est.

10 (9) *Ulpianus libro quarto de adulteriis* Et si
1 amici quis domum praebuisset, tenetur. Sed et
si quis in agro balneove stuprum fieri praebuisset,
2 comprehendi debet. Sed et si in domum aliquam
soliti fuerint convenire ad tractandum de adulterio,
etsi eo loci nihil fuerit admissum, verum[13] tamen
videtur is domum suam, ut stuprum adulteriumve
committeretur, praebuisse, quia sine colloquio illo
adulterium non committeretur.

11 (10) *Papinianus libro secundo de adulteriis*
Mater autem familias significatur non tantum nupta,
1 sed etiam vidua. Mulieres quoque hoc capite
legis, quod domum praebuerunt vel pro comperto
2 stupro aliquid acceperunt, tenentur. Mulier, quae
evitandae poenae adulterii gratia lenocinium fecerit
aut operas suas in scaenam locavit, adulterii accu-
sari damnarique ex senatus consulto potest.

12 (11) *Idem libro singulari de adulteris* Miles,
qui cum adultero uxoris suae pactus est, solvi sacra-
1 mento deportarique debet. Militem, qui sororis
filiam in contubernio habuit, licet non in matrimo-
2 nium, adulterii poena teneri rectius dicetur. Ea,
quae inter reas adulterii recepta esset, absens de-
3 fendi non potest. Socer cum nurum adulterii
accusaturum se libellis praesidi datis testatus fuis-
set, maluit[14] accusatione desistere et lucrum ex dote
magis petere. quaeritur, an huiusmodi commentum
eius admitti existimes. respondit: turpissimo exemplo
is, qui nurum suam accusare instituisset, postea de-
sistere maluit contentus lucrum ex dote retinere
tamquam culpa mulieris dirempto matrimonio: quare
non inique repelletur, qui commodum dotis vindictae
4 domus suae praeponere non erubuit. Adulterii
reum intra quinque annos continuos a die criminis
admissi defuncta quoque muliere postulari posse
5 palam est. Quidam accusare volebat adulterii
mulierem et postulabat, ne sibi computarentur dies,
quos in custodiam fecisset: me hoc admittente ex-
stitit qui mihi contradiceret. cuius opinionem an tu
probes, rogo maturius[15] mihi scribas. respondit: opi-
nionem tuam et verba legis et sententia adiuvant, cui
placuit utiles dies accusatori computandos esse, id
est quibus potuit accusationis sollemnia implere.
quare sine dubio dies, quibus quis in custodia fuit
extra computationem utilium dierum existimanti tibi
6 constitutos contradici non debuit. Sexaginta dies,
qui marito accusanti[16] utiles computantur, feriatis
quoque diebus, si modo facultatem praesidis adeundi
accusator habuit, numerari certum est, quoniam de
plano quoque libellus dari potest. quod privilegium
si amisit, non prohibetur intra alios[17] quattuor men-
7 ses querellam suam apud iudicem deferre. Quae-
rebatur, an iure mariti possit accusare vir eam
feminam, quae, cum ei desponsa fuisset[18], alii in
matrimonium a patre fuisset tradita[19]. respondit:
novam rem instituere huiusmodi accusatorem exis-
timo, qui adulterii crimen obicere desiderat propter
hoc tantum, quod priori sibi desponsa puella a patre
8 in matrimonium alii fuerit tradita. Defuncto ma-
9 rito adulterii rea mulier postulatur, quae propter
impuberem filium vult dilationem ab accusatore im-
petrare: an debeat audiri? respondi: non videtur
mihi confugere ea mulier ad iustam defensionem,
quae aetatem filii praetendit ad eludendam legitimam
accusationem: nam non utique crimen adulterii, quod
mulieri obicitur, infanti praeiudicat, cum possit et
illa adultera esse et impubes defunctum patrem ha-
10 buisse. Volenti mihi ream adulterii postulare
eam, quae post commissum adulterium in eodem
matrimonio perseveraverit, contradictum est. quaero,
an iuste responsum sit. respondit: ignorare non de-
buisti durante eo matrimonio, in quo adulterium di-
citur esse commissum, non posse mulierem ream

(1) constituet *F* (2) aut arguat infamem *scr.* (*similiter Hal.*) (3) quo *F*[1], qui *F*[2] (4) quodad *F* (5) accusare *scr.* (6) superveniente *F* (7) *id est:* abusive magis (8) posse *ins. F*[2] (9) ceterorum *F*[2] (10) *cf. l.* 40 § 7 *h. t.* (11) papinianus *F*[2] (12) quamcumque *scr.* (13) verum *del.* (14) ab *ins. F*[2] (15) mutarius *F* (16) accusante *F* (17) alius *F* (18) fuisse *F* (19) traditam *F*

adulterii fieri: sed nec adulterum interim accusari[1]
11 posse. Licet ei mulier, qui in suspicionem[2] adulterii incidit, nupsisse dicatur, non ante accusari poterit, quam adulter fuerit convictus: alioquin ad hoc vel maxime viri confugient volentes bene concordatum sequens matrimonium dirimere, ut dicant
12 cum adultero mulierem nuptias contraxisse. Mulier cum absentem virum audisset vita functum esse, alii se iunxit: mox maritus reversus est. quaero, quid adversus eam mulierem statuendum sit. respondit[3] tam iuris quam facti quaestionem moveri: nam si longo tempore transacto[4] sine ullius stupri probatione falsis rumoribus inducta, quasi soluta priore vinculo, legitimis nuptiis secundis iuncta est, quod verisimile est deceptam eam fuisse[5] nihil vindicta dignum videri potest: quod si ficta mariti mors argumentum faciendis nuptiis probabitur praestitisse, cum hoc facto pudicitia laboretur[6], vindi-
13 cari[7] debet pro admissi criminis qualitate. Ream adulterii uxorem duxi: eam damnatam mox repudiavi. quaero, an causam discidii praestitisse videor[8]. respondit: cum per legem Iuliam huiusmodi uxorem retinere prohibearis, non videri causam te discidii praestitisse palam est. quare ita ius tractabitur quasi culpa mulieris facto divortio.

13 (12) *Ulpianus libro primo de adulteriis* Haec verba legis 'ne quis posthac stuprum adulterium facito sciens dolo malo' et ad eum, qui suasit, et ad eum, qui stuprum vel adulterium intulit, pertinent.

14 (13)[9] *Idem libro secundo de adulteris* Si uxor non fuerit in adulterio, concubina tamen fuit, iure quidem mariti accusare eam non poterit, quae uxor non fuit, iure tamen extranei accusationem instituere non prohibebitur, si modo ea sit, quae in concubinatum[10] se dando matronae nomen non ami-
1 sit, ut puta quae patroni concubina fuit. Plane sive iusta uxor fuit sive iniusta, accusationem instituere vir poterit: nam et[11] Sextus Caecilius ait, haec lex ad omnia matrimonia pertinet, et illud Homericum[12] adfert: nec enim soli, inquit, Atridae uxores suas amant.

οὐ μόνοι[13] φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι[14].

2 Sed et in ea uxore potest maritus adulterium vindicare, quae volgaris fuerit, quamvis, si vidua esset,
3 impune in ea[15] stuprum committeretur. Divi Severus et Antoninus rescripserunt etiam in sponsa hoc idem vindicandum, quia neque matrimonium qualecumque nec spem matrimonii violare permitti-
4 tur. Sed et si ea sit mulier, cum qua incestum commissum est, vel ea, quae, quamvis uxoris animo haberetur, uxor tamen esse non potest, dicendum est iure mariti accusare[16] eam non posse, iure ex-
5 tranei posse. Iudex adulterii ante oculos habere debet et inquirere, an maritus pudice vivens mulieri quoque bonos mores colendi auctor fuerit: periniquum enim videtur esse, ut pudicitiam vir ab uxore exigat, quam ipse non exhibeat: quae res potest et virum damnare, non rem ob compensationem mutui
6 criminis inter utrosque communicare[17]. Si quis uxorem suam velit accusare dicatque eam adulterium commisisse antequam sibi nuberet, iure viri accusationem instituere non poterit, quia non, cum ei nupta est, adulterium commisit. quod et in concubina dici potest, quam uxorem quis postea habuit, vel in filia familias, cuius coniunctioni pater postea concessit[18].
7 Si quis plane uxorem suam, cum apud hostes esset, adulterium commisisse arguat, benignius dicetur posse eum accusare iure viri: sed ita demum adulterium maritus vindicabit, si vim hostium passa non est: ceterum quae[19] vim patitur, non est in ea
8 causa, ut adulterii vel stupri damnetur. Si minor duodecim annis in domum deducta adulterium commiserit, mox apud eum aetatem excesserit coeperitque esse uxor, non poterit iure viri accusari ex eo adulterio, quod ante aetatem nupta commisit, sed vel[20] quasi sponsa poterit accusari ex rescripto divi
9 Severi, quod supra relatum est. Sed et si qua repudiata, mox reducta sit non quasi eodem matrimonio durante, sed quasi alio interposito, videndum est, an ex delicto, quod in priore matrimonio admisit, accusari possit. et puto non posse: abolevit enim prioris matrimonii delicta reducendo eam.
10 Idem dicendum est, si stupri velit accusare eam quam postea duxit uxorem: sero enim accusat mores, quos uxorem ducendo probavit.

15 (14) *Scaevola libro quarto regularum* Is, cuius ope consilio dolo malo factum est, ut vir feminave in adulterio deprehensi pecunia aliave qua pactione se redimerent, eadem poena damnatur, quae constituta est in eos, qui lenocinii crimine damnan-
1 tur[21]. Si vir infamandae uxoris suae causa adulterum subiecerit, ut ipse deprehenderet[22], et vir et mulier adulterii crimine tenentur ex senatus con-
2 sulto de ea re facto. Marito primum, vel patri[23] eam filiam, quam in potestate habet, intra dies sexaginta divortii accusare permittitur nec ulli alii intra id tempus agendi potestas datur: ultra eos dies neu-
3 trius voluntas exspectatur. Iure mariti qui accusant, calumniae periculum non evitant.

16 (15) *Ulpianus libro secundo de adulteriis* Si maritus sit in magistratu, potest praeveniri a patre: atquin non oportet. et putat Pomponius debere dici, quoad maritus magistratum gerit, patris quoque accusationem impediendam, ne praeripiatur marito ius, quod cum eo aequale habet: igitur non cedent sexa-
1 ginta[24] dies patri, cum accusare non potest. Legis Iuliae de adulteriis capite septimo ita cavetur: 'ne quis inter reos referat eum, qui tum sine detrectatione[25] rei publicae causa aberit': neque enim aequum visum est absentem rei publicae causa inter
2 reos referri, dum rei publicae operatur. Necessario adicitur 'sine detrectatione': ceterum si quis evitandi criminis[26] id egit, ut rei publicae causa
3 abesset, nihil illi commentum hoc proficiat. Quod si quis praesens sit, vice tamen absentis habetur (ut puta qui in vigilibus vel urbanis castris militat), dicendum est deferri hunc posse: neque enim laborare
4 habet, ut se repraesentet. Et generaliter dicendum est eorum demum absentiam excusatam[27] esse, qui in alia provincia rei publicae causa absunt, quam in ea in qua deferuntur. proinde si quis in provincia, in qua agit, adulterium commiserit, accusari poterit, nisi sit ea persona, quae ad praesidis cogni-
5 tionem non pertinet. Si negaverint se pater et maritus accusaturos[28] intra diem sexagensimum, an statim incipiant tempora extraneo cedere? et primus Pomponius putat admitti ad accusationem extraneum posse statim atque isti[29] negaverint. cui adsentiendum puto: fortius enim dicitur eum, qui se[30] nega-
6 verit acturum, postea non audiendum. Lex Iulia de adulteriis specialiter quosdam adulterii accusare prohibet, ut minorem annis viginti quinque: nec enim visus est idoneus accusator, qui nondum robustae aetatis est. quod ita verum est, si non matrimonii sui iniuriam exequatur: ceterum si suum matrimonium vindicare velit, quamvis iure extranei ad accusationem veniat, tamen audietur: nec enim ulla praescriptio obicitur suam iniuriam vindicanti. sane si iuvenali facilitate ductus vel etiam fervore aetatis accensus ad accusationem prosilit, accusanti ei non facile calumniae poena irrogabitur. minorem viginti

(1) accusare *F* (2) suspicione *F* (3) non *ins. Schulting* (4) transactio *F*² (5) fecisse *scr.* (6) laboret *S* (7) vindicare *F* (8) videar *F*² (9) *ad* § 3 *cf. Collat.* 4, 6 (10) concubinatu *F* (11) ut *edd.* (12) *Il.* 9, 340 (13) ἢ μοῦνοι *Homerus* (14) *id est:* non soli hominum Atridae uxores amant (15) eam *F*² (16) accusari *scr.* (17) componere *scr.* (*cf. cod. Gregor.* 14, 2 *Haen.*) (18) consensit *edd.* (19) qua *F*² (20) vel *del.* (21) damnatur *F* (22) deprehenderit *F* (23) putri *F* (24) exaginta *F* (25) retrectatione *F* (26) causa *ins. F*² (27) excausatam *F* (28) accusaturus *F* (29) si *F*² (30) si *F*

quinque annis etiam eum accipimus, [1]qui vicensi-
7 mum quintum annum aetatis agit. Praescriptio-
nes, quae obici solent accusantibus adulterii, ante
solent tractari, quam quis inter reos recipiatur: ce-
terum posteaquam semel receptus est, non potest
8 praescriptionem obicere. Si in viduitate mulier
perseverat, in accusatoris est arbitrio, a quo velit
9 incipere, utrum ab adultero an ab adultera. Si
quis et adulterum et adulteram simul detulit, nihil
agit poteritque, quasi neutrum detulerit, rursus a
quo velit initium facere, quia nihil agit prima dela-
tione.

17 (16) *Ulpianus*[2] *libro primo de adulteriis* Qui uxori repudium miserit, postea[3] denuntiare, ne Seio nuberet, et, si denuntiaverit, et ab ea incipere potest.

18 (17) *Idem libro secundo ad legem Iuliam de adulteriis* Denuntiasse qualiter accipiamus, utrum
ad iudicem an vero simpliciter? ego, etsi non de-
nuntiavit ad iudicem, sufficere credo, si adulterii se
1 acturum denuntiaverit. Quid ergo, si non qui-
dem denuntiavit, verum libellos accusatorios dedit,
antequam nuberet, eaque, cum id cognovisset, nupsit,
vel ignorans? puto non videri ei denuntiatum: id-
2 circo non posse accusatorem ab ea incipere. Quid
ergo, si tantum denuntiavit, ne nuberet, sed non
addidit, quare, num recte nupsisse videatur? sed
melius est illud sequi, ut eius denuntiatio videatur
electionem accusatori reservare, qui crimen denun-
tiavit. omnino igitur si fecit adulterii criminis com-
memorationem in denuntiatione, etsi iudicem non
monstravit, magis putamus mulierem, quasi denun-
3 tiationem[4] praecesserit, posse accusari. Quid
tamen si specialiter, cum quo adulterium fecerit,
denuntiationi complexus est, mox velit eam ex alte-
rius persona accusare? magis est, ut non debeat
audiri: neque enim crimen quod denuntiavit obicit.
4 Sed et si per procuratorem denuntiaverit, puto
posse eum accusationem si velit instituere sufficere-
5 que procuratoris denuntiationem. Ergo et si per
actores denuntiaverit, id est per servum dominus
6 denuntiaverit, rata erit denuntiatio. Quaeritur,
an alius adulteram, alius adulterum postulare possit,
ut, 'quamvis ab eodem ambo simul postulari non
possint, a diversis tamen singuli possint. sed non
ab re est hoc probare diversos accusatores admitti
posse, dum, si ante denuntiationem nupserit, prior
mulier accusari non possit. exspectabit igitur mulier
sententiam de adultero latam: si absolutus fuerit,
mulier per eum vincet nec ultra accusari potest: si
condemnatus fuerit, mulier non est condemnata, sed
aget causam suam, [5]fortassis et optinere vel gratia
vel iustitia vel legis auxilio possit. quid enim, si
adulter inimicitiis oppressus est vel falsis argumentis
testibusque subornatis apud praesidem gravatus, qui
aut noluit aut non potuit provocare, mulier vero iudi-
cem religiosum sortita pudicitiam suam defendet?
7 Sed si antequam condemnetur

19 (18) *Macer libro primo de publicis iudiciis* vel antequam cum eo agi coepit[6],

20 (19) *Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam de adulteris* adulter diem suum obierit, constitutum
est etiam mortuo adultero sine praescriptione mu-
1 lierem posse accusari. Sed et si non mors, sed
poena alia reum subtraxerit, adhuc dicimus posse
2 ad mulierem veniri. Si eo tempore, quo elige-
batur reus, adultera nupta non fuit, quo autem
absolvatur, nupta invenitur: dicendum est hanc
absoluto quoque adultero posse accusari, quia eo
tempore, quo adulter eligebatur, nupta non fuit.
3 Nupta non potest accusari, non tantum ab eo,
qui adulterum accusavit nec optinuit, sed nec ab
alio quidem, si adulter absolutus est. proinde si
per collusionem cum adultero constituerit[7] fuerit-
que absolutus, dedit mulieri nuptae adversus omnes securitatem. plane si nupta esse desierit, accusari poterit: neque enim aliam lex tuetur quam eam, quae nupta est, quamdiu nupta erit.

21 (20) *Papinianus libro primo de adulteriis* Patri datur ius occidendi adulterum cum filia quam in potestate habet: itaque nemo alius ex patribus[9] idem iure faciet: sed nec filius familias pater:

22 (21) *Ulpianus libro primo de adulteris* (sic eveniet, ut nec pater nec avus possint occidere) nec immerito: in sua enim potestate non videtur habere, qui non est suae potestatis[10].

23 (22) *Papinianus libro primo de adulteris* Nec in ea lege naturalis ab adoptivo pater sepa-
1 ratur. In accusationem viduae filiae non habet
2 pater ius praecipuum. Ius occidendi patri con-
ceditur domi suae, licet ibi filia non habitat, vel in
domo generi[11]: sed domus et pro domicilio acci-
3 pienda est, ut in lege Cornelia de iniuriis. Sed
qui occidere potest adulterum, multo magis contu-
4 melia poterit iure adficere. Ideo autem patri,
non marito mulierem et omnem adulterum remissum
est occidere, quod plerumque pietas paterni nominis
consilium pro liberis capit: ceterum mariti calor et
impetus facile decernentis fuit refrenandus.

24 (23) *Ulpianus libro primo de adulteriis* Quod
ait lex 'in filia adulterum deprehenderit', non otio-
sum videtur: voluit enim ita demum hanc potesta-
tem patri competere, si in ipsa turpitudine filiam de
adulterio deprehendat. Labeo quoque ita probat, et
Pomponius scripsit in ipsis rebus Veneris deprehen-
sum occidi: et hoc est quod Solo et Draco dicunt
1 ἐν ἔργῳ. Sufficit patri, si eo tempore habeat
in potestate, quo occidit, non quo in matrimonio
collocavit: finge enim postea redactam in potesta-
2 tem[12]. Quare non, ubicumque deprehenderit pa-
ter, permittitur ei occidere, sed domi suae generive
sui tantum, illa ratio redditur, quod maiorem iniu-
riam putavit legislator, quod in domum patris aut
3 mariti ausa fuerit filia adulterum[13] inducere. Sed
si pater alibi habitet, habeat autem et aliam domum,
in qua non habitet, deprehensam illo filiam, ubi non
4 habitat, occidere non poterit. Quod ait lex 'in
'continenti filiam occidat', sic erit accipiendum, ne
occiso hodie adultero reservet et post dies filiam
occidat[14], vel contra: debet enim prope uno ictu et
uno impetu utrumque occidere, aequali ira adversus
utrumque sumpta. quod si non affectavit, sed, dum
adulterum occidit, profugit filia et interpositis horis
adprehensa est a patre qui persequebatur, in con-
tinenti videbitur occidisse.

25 (24) *Macer libro primo publicorum*[15] Marito
quoque adulterum uxoris suae occidere permittitur,
sed non quemlibet, ut patri: nam hac lege cavetur,
ut liceat viro deprehensum domi suae (non etiam
soceri) in adulterio uxoris occidere eum, qui leno
fuerit quive artem ludicram ante fecerit in[16] scae-
nam saltandi cantandive causa prodierit iudiciove
publico damnatus neque in integrum restitutus erit,
quive libertus eius mariti uxorisve, patris matris,
filii filiae utrius eorum fuerit (nec interest, proprius
cuius eorum an cum alio communis fuerit) quive
1 servus erit. Et praecipitur, ut is maritus, qui
horum quem occiderit, uxorem sine mora dimittat.
2 Ceterum sui iuris an filius familias sit maritus,
3 nihil interesse[17] a plerisque dictum est. Illud in
utroque ex sententia legis quaeritur, an patri ma-
gistratum occidere liceat? item si filia ignominiosa
sit aut uxor contra leges nupta, an id ius nihilo
minus pater maritusve habeat? et quid, si pater
maritus[18] leno vel aliqua ignominia notatus est? et
rectius dicetur eos ius occidendi habere, qui iure
patris maritive accusare possunt.

(1) ut *ins. F* (2) idem F^2 (3) potest ea *F* (4) denuntiatio *S* (5) ut *ins.* (6) coeperit F^2 (7) constiterit *edd.* (8) accusare F^2 (9) parentibus *S* (10) *transpone sic* nec immerito ... potestatis sic eveniet ... occidere (11) generis *F* (12) potestate *F* (13) adultum *F* (14) occidat filiam *scr.* (15) iudiciorum *ins.* F^2 (16) inve *scr.* (17) inter F^1 interest F^2 (18) maritusve *edd.*

26 (25) *Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam*
de adulteris Capite quinto legis Iuliae ita cavetur,
ut viro adulterum in uxore sua deprehensum, quem
aut nolit aut non liceat occidere, retinere horas
diurnas nocturnasque continuas non plus quam vi-
ginti testandae eius rei causa sine fraude sua iure
1 liceat. Ego arbitror etiam in patre id servan-
2 dum, quod in marito expressum est. Sed et si
non in domo sua deprehenderit maritus, poterit re-
3 tinere. Sed semel remissus[1] adulter reduci non
4 potest. Quid ergo si evaserit, an reductus custo-
diri viginti horis possit? et putem hic magis dicen-
dum reductum retineri posse, testandae rei gratia.
5 Quod adicitur 'testandae eius rei gratia', ad hoc
pertinet, ut testes inducat testimonio futuros accu-
satori deprehensum reum in adulterio.

27 (26) *Idem libro tertio disputationum* Constante
matrimonio ab iis[2], qui extra maritum ad accusa-
tionem admittuntur, accusari mulier adulterii non
potest: probatam enim a marito uxorem et quiescens
matrimonium non debet alius turbare atque inquie-
1 tare, nisi prius lenocinii maritum accusaverit. De-
relictam vero a marito accusationem etiam ab alio
excitari utile est.

28 (27) *Idem libro tertio de adulteriis* Si postu-
laverit accusator, ut quaestio habeatur[3] de servo
adulterii accusato, sive voluit ipse interesse sive no-
luit, iubent iudices eum servum aestimari, et ubi
aestimaverint, tantam pecuniam et alterum tantum
eum, qui nomen eius servi detulerit, ei ad quem ea
1 res pertinet dare iubebunt. Sed dispiciamus[4], cui
ista poena praestanda sit, quia lex eum nominavit
'ad quem ea res pertinebit'. igitur bonae fidei
emptorem, quamvis ab eo emerit qui dominus non
est, recte dicemus eum esse, ad quem ea res per-
2 tinet. Eum quoque, qui pignori accepit, magis
admittimus in eadem causa esse, scilicet quia inter-
3 erat eius quaestionem non haberi. Sed et si usus
fructus in servo alienus sit, inter dominum et fruc-
4 tuarium dividi debet aestimatio. Et si communis
plurium servus erit, utique inter eos quoque erit
5 aestimatio dividenda. Si liber homo, dum servus
existimatur, tortus sit, quia et ipse condicionem suam
ignorat: magis admittit Caecilius actionem utilem
ipsi dandam adversus eum, qui per calumniam ap-
petit, ne impunita sit calumnia eius ob hoc, quod
liberum hominem quasi servum deduxit in quaestio-
6 nem. Haberi quaestionem lex iubet de servis
ancillisve eius, de quo vel de qua quaereretur, pa-
rentisve utriusque eorum, si ea mancipia ad usum
ei a parentibus data sint. divus autem Hadrianus
Cornelio Latiniano rescripsit et de exteris servis
7 quaestionem haberi. Quaestioni interesse iubentur
reus reave et patroni eorum[5] et qui crimen detule-
8 rit, interrogandique facultas datur patronis. De
eo quoque servo, in quo usum fructum reus habuit,
magis est, ut quaestio haberi possit: licet enim ser-
vus eius non fuerit, in servitute tamen fuisse vide-
tur: nec tam proprietatis causa ad quaestionem
9 quam ministerii pertinet. Ergo et si bona fide
serviat reo servus alienus, admittet[6] quis interrogari
10 eum per quaestionem posse. Sed et si servus
sit, cui fideicommissa libertas debetur vel statuta
11 speratur, torqueri eum posse magis est. Iubet
lex eos homines, de quibus quaestio ita habita est,
publicos esse: proinde in communi partem publica-
mus: in proprio, cuius[7] usus fructus alienus est,
nudam proprietatem: in quo tantum usum fructum
habuit reus, magis est, ut perceptio usus fructus ad
publicum incipiat pertinere: alienum servum utique
non publicabimus. ratio autem publicandorum ser-
vorum ea est, ut sine ullo metu verum dicant et
ne, dum timeant se in reorum potestatem regres-
12 suros, obdurent in quaestione. Non tamen prius
publicantur, quam quaestio de illis habita fuerit.
13 Sed et si negaverint, nihilo minus publicantur:
ratio enim adhuc eadem est, ne, dum hi sperant
se in potestatem dominorum reversuros si negave-
rint[8], spe meriti collocandi in mendacio perseverent.
14 Sed et servi accusatoris, si de his quaestio ha-
bita sit, publicantur[9]: eius enim servi[10] ne mentian-
tur, merito a dominio eius recedunt. extranei vero
15 non habent cui gratificentur. Si reus vel rea
absoluti fuerint, aestimari per iudices lex damnum
voluit, sive mortui fuerint, quantae pecuniae ante
quaestionem fuerint, sive vivent, quantae pecuniae in
16 his damnum datum fuerit factumve[11] esset. No-
tandum est, quod capite quidem nono[12] cavetur, si
servus adulterii accusetur et accusator quaestionem
in eo haberi velit, duplum pretium domino praestari
lex iubet, at hic simplum.

29 (28) *Marcianus libro primo de iudiciis publicis*
Quod ex his causis debetur, per condictionem, quae
ex lege descendit, petitur.

30 (29) *Ulpianus libro quarto de adulteriis* Ma-
riti lenocinium lex coercuit, qui deprehensam[13] uxo-
rem in adulterio retinuit adulterumque dimisit: de-
buit enim[14] uxori quoque irasci, quae matrimonium
eius violavit. tunc autem puniendus est maritus, cum
excusare ignorantiam suam non potest vel adum-
brare patientiam praetextu incredibilitatis: idcirco
enim lex ita locuta est 'adulterum in domo depre-
'hensum dimiserit', quod voluerit in ipsa turpitudine
1 prehendentem[15] maritum coercere. Quod ait lex,
adulterii damnatam si quis duxerit uxorem, ea lege
teneri, an et ad stuprum referatur, videamus: quod
magis est. certe si ob aliam causam ea lege sit
2 condemnata, impune uxor ducetur. Plectitur et
qui pretium pro comperto stupro acceperit: nec in-
terest, utrum maritus sit qui acceperit an alius qui-
libet: quicumque enim ob conscientiam stupri accepit
aliquid, poena erit plectendus. ceterum si gratis
3 quis remisit, ad legem non pertinet. Qui quaes-
tum ex adulterio uxoris suae fecerit, plectitur: nec
enim mediocriter deliquit[16], qui lenocinium in uxore
4 exercuit. Quaestum autem ex adulterio uxoris
facere videtur, qui quid accepit, ut adulteretur uxor:
sive enim saepius sive semel accepit, non est exi-
mendus: quaestum enim de adulterio uxoris facere
proprie ille existimandus est, qui aliquid accepit, ut
uxorem pateretur adulterari meretricio quodam ge-
nere. quod si patiatur uxorem delinquere non ob
quaestum, sed neglegentiam vel culpam vel quandam
patientiam vel nimiam credulitatem, extra legem
5 positus videtur. Sex mensuum haec fit separatio,
ut in nupta quidem ex die divortii sex menses com-
putentur, in vidua vero ex die commissi criminis:
quod significari videtur rescripto ad Tertullum et
Maximum consules[17]. praeterea si ex die divortii
sexaginta dies sint, ex die vero commissi criminis
quinquennium praeteriit, debuit dici nec mulierem
posse accusari, ut, quod dantur sex menses utiles,
sic sit accipiendum, ne crimen quinquennio continuo
6 sopitum excitetur. Hoc quinquennium observari
legislator voluit, si reo vel reae[18] stuprum adulte-
rium[19] vel lenocinium obiciatur. quid ergo, si aliud
crimen sit quod obiciatur, quod ex lege Iulia des-
cendit, ut sunt qui domum suam stupri causa prae-
buerunt et alii similes? et melius est dicere omnibus
admissis ex lege Iulia venientibus quinquennium
7 esse praestitutum[20]. Quinquennium autem ex eo
die accipiendum est, ex quo quid admissum est, et
ad eum diem, quo quis postulatus postulatave est,
et non ad eum diem, quo iudicium de adulteriis
8 exercetur. Hoc amplius senatus consulto adiec-
tum est, ut, si plures eundem postulaverint, eius,

(1) emissus *Schulting* (2) eo *F* (3) habatur *F*
(4) despiciamus *F* (5) reorum *scr.* (6) admittit *F*
(7) cui *F* (8) negaverit *F* (9) publicentur *F*
(10) quoque *ins.* (11) lucrum *ins.* (12) non *F²*
(13) deprehensum *F* (14) hunc ulcisci *similiave ins.*
(15) deprehendentem *F²* (16) delinquit *F* (17) *anno incerto* (18) rea *F* (19) adulteriumve *scr.* (20) praestitum *F²*

qui perseveraverit reum reamve facere, postulationis dies prima exigatur, scilicet ut qui accusat suos
9 libellos accusatorios exspectet[1], non alienos. Eum autem, qui per vim stuprum intulit vel mari vel feminae, sine praefinitione huius temporis accusari posse dubium non est, cum eum publicam vim committere nulla dubitatio est.

31 (30) *Paulus libro primo de adulteriis* Pater
1 sine periculo calumniae non potest agere. Sexaginta dies a divortio numerantur: in diebus autem sexaginta et ipse sexagensimus est.

32 (31) *Idem libro secundo de*[2] *adulteriis* Quinquennium non utile, sed continuo numerandum est. quid ergo fiet, si prior mulier rea facta sit et ideo adulter eodem tempore reus fieri non potuit et diu tracta lite quinquennium transierit? quid si is, qui intra quinquennium quem postulaverat, non peregerit aut praevaricatus est et alius eundem repetere velit et quinquennium transactum sit? aequum est computationi quinquennii eximi id tempus, quod per postulationem praecedentem consumptum sit.

33 (32) *Macer libro primo de publicis iudiciis* Nihil interest, adulteram filiam prius pater occiderit an non, dum utrumque occidat: nam si alterum occidit, lege Cornelia reus erit[3]. quod si altero occiso alter vulneratus fuerit[4], verbis quidem legis non liberatur: sed divus Marcus et Commodus rescripserunt impunitatem ei concedi, quia, licet interempto adultero mulier supervixerit post tam gravia vulnera, quae ei pater infixerat[5], magis fato quam voluntate eius servata est: quia lex parem in eos, qui deprehensi sunt, indignationem exigit et severitatem re-
1 quirit[3]. Cum alterum ex adulteris elegerit maritus, alterum non ante accusare potest, quam prius iudicium finietur, quia duos simul ab eodem accusari non licet. non tamen prohibetur accusator simul cum adultero vel adultera eum quoque accusare, qui domum suam praebuit vel consilio fuit, ut crimen redimeretur.

34 (33) *Marcianus libro primo de publicis iudiciis* Si quis adulterium a servo suo commissum dicat in eam, quam uxorem habuit, divus Pius rescripsit accusare potius mulierem eum debere, quam
1 in praeiudicium eius servum suum torquere. Si quis adulterum non dimiserit, sed retinuerit, forsan filium in noverca vel etiam libertum vel servum in uxore[6], ex sententia legis tenetur, quamvis verbis non continetur. quae autem retinetur, punitur[7]. sed[8] si dimissam reduxerit, verbis non tenetur: sed
2 tamen dicendum est, ut teneatur, ne fraus fiat. Si uxor ex adulterio viri praemium acceperit, lege Iulia quasi adultera tenetur.

35 (34) *Modestinus libro primo regularum* Stuprum committit, qui liberam mulierem consuetudinis causa, non matrimonii continet, excepta videlicet
1 concubina. Adulterium in nupta admittitur: stuprum[9] in vidua vel virgine vel puero committitur.

36 (35) *Idem libro octavo regularum* Accusaturus adulterii si quid circa inscriptionem erraverit, si tempora largiantur, emendare non prohibetur, ne causa aboleatur.

37 (36) *Papinianus libro tertio quaestionum* Si minor annis adulterium commiserit, lege Iulia tenetur, quoniam tale crimen post pubertatem incipit.

38 (37) *Idem libro quinto quaestionum* Filium familias publico iudicio adulterium in uxorem sine voluntate patris arguere[10] constitutum est: vindictam enim proprii doloris consequitur[11].

39 (38)[12] *Idem libro trigensimo sexto quaestionum* Si adulterium cum incesto committatur, ut puta cum privigna nuru noverca, mulier similiter quoque punietur: id enim remoto etiam adulterio eveniret[13].
1 Stuprum in sororis filiam si committatur, an adulterii poena sufficiat mari[14], considerandum est. occurrit, quod hic duplex admissum est, quia multum interest, errore matrimonium illicite contrahatur an contumacia iuris et sanguinis contumelia[15] con-
2 currant[16]. Quare mulier tunc demum eam poenam, quam mares, sustinebit, cum incestum iure gentium[17] prohibitum admiserit: nam si sola iuris nostri observatio interveniet, mulier ab incesti cri-
3 mine erit excusata. Nonnumquam tamen et in maribus incesti crimina, quamquam natura graviora sunt, humanius quam adulterii tractari solent: si modo incestum per matrimonium illicitum contrac-
4 tum sit. Fratres denique imperatores Claudiae crimen incesti propter aetatem remiserunt, sed distrahi coniunctionem illicitam iusserunt, cum alias adulterii crimen, quod pubertate delinquitur, non excusetur aetate. nam et mulieres in iure errantes incesti crimine non teneri supra dictum est, cum in adulterio commisso nullam habere possint excusationem.
5 Idem imperatores rescripserunt post divortium, quod cum noverca bona fide privignus fecerit, non
6 esse crimen admittendum incesti. Idem Pollioni in haec verba rescripserunt: 'Incestae nuptiae con- 'firmari non solent[18]: et ideo abstinenti tali matri- 'monio poenam praeteriti delicti, si nondum reus
7 'postulatus est, remittimus'. Incestum autem, quod per illicitam matrimonii coniunctionem admittitur, excusari solet sexu vel aetate vel etiam puniendi correctione, quae bona fide intervenit, utique si error allegetur[19], et facilius, si nemo reum postulavit.
8 Imperator Marcus Antoninus et Commodus filius rescripserunt: 'Si maritus uxorem in adulterio de- 'prehensam impetu tractus doloris interfecerit, non 'utique legis Corneliae de sicariis poenam excipiet'. nam et divus Pius in haec verba rescripsit Apollonio: 'Ei, qui uxorem suam in adulterio deprehensam 'occidisse se non negat, ultimum supplicium remitti 'potest, cum sit difficillimum iustum dolorem tem- 'perare et[20] quia plus fecerit, quam quia vindicare 'se non debuerit, puniendus sit. sufficiet igitur, si 'humilis loci sit, in opus perpetuum eum tradi, si
9 'qui honestior, in insulam relegari'. Liberto patroni famam lacessere non facile conceditur: sed si iure mariti velit adulterii accusare, permittendum est, quomodo si atrocem iniuriam passus esset. certe si patronum, qui sit ex eo numero, qui deprehensus ab alio interfici potest, in adulterio uxoris deprehenderit, deliberandum est, an impune possit occidere. quod durum nobis esse videtur: nam cuius
10 famae, multo magis vitae parcendum est. Si quis in honore ministeriove publico sit, reus quidem postulatur, sed differtur eius accusatio et cautionem iudicio sistendi causa promittit[21] in finem honoris. et hoc ita Tiberius Caesar rescripsit.

40 (39)[22] *Idem libro quinto decimo responsorum* Vim passam mulierem sententia praesidis provinciae continebatur: in legem Iuliam[23] de adulteriis non commisisse respondi, licet iniuriam suam protegendae pudicitiae causa confestim marito renuntiari prohibuit.
1 Nupta quoque muliere, tametsi lenocinii vir prior non postuletur, adulterii crimen contra adulterum
2 ab extrario poterit inferri. In matrimonio quoque defuncta uxore vir iure adulterum inter reos[24] recipi
3 postulat. Nupta, priusquam adulter damnetur, adulterii non postulatur, si nuptias denuntiatio[25] vel
4 ad domum mulieris missa non praecessit. Mulierem ob latronum societatem exulare iussam citra

(1) spectet *I. G. Hofmann* (2) de *om. F* (3) *verba* quia lex ... requirit *colloca post* reus erit (*Fuchs*) (4) fugerit *scr.* (5) inflixerat *edd.* (6) uxorem *F* (7) ex sententia legis, quamvis verbis non continetur qui retinetur, punitur *scr.* (8) et *ins.* (9) stiprum *F* (10) posse *ins.* F^2 (11) exsequitur *Krueger* (12) *ad* § 8 *cf. Coll.* 4, 3, 6 *et D.* 48, 8, 1, 5 (13) evenire *F* (14) mulieri *scr.* (15) contaminatio *scr.* (16) concurrunt *F:* at magis putamus hic quoque mulieri iuris errorem prodesse debere *similiave ins.* (17) gentum *F* (18) excusari solent *similiave ins.* (19) allegatur F^2 (20) magis *ins.* F^2 (21) promittitur *F* (22) *ad* § 6 *cf. D.* 48, 16, 1, 10; *ad* § 7 *l.* 8 *h. t.* (23) lege iulia *F* (24) eos *F* (25) vel ad iudicem *similiave ins.*

poenae metum in matrimonio retineri posse respondi,
5 quia non fuerat adulterii damnata. Praescriptione
quinque annorum crimen incesti coniunctum adulte-
6 rio non excluditur. Duos quidem adulterii, ma-
rem et feminam, propter commune crimen simul
non iure nec a viro postulari convenit. cum tamen
duobus denuntiatum fuisset ab eo, qui postea de-
sistere volebat, abolitionem esse necessariam in
7 utriusque personam respondi. Incesti commune
8 crimen adversus duos simul intentari potest. De
servis quaestionem in dominos incesti postulatos ita
demum habendam respondi, si per adulterium in-
cestum esse contractum dicatur.

41 (40) *Paulus libro nono decimo responsorum* Quaesitum est, an ea, quam maritus adulterii crimine se accusaturum minatus est nec quicquam egit vel iure mariti vel iure publico, nubere possit ei, quem in ea reum adulterii destinavit. Paulus respondit nihil impedire, quo minus ei, quem suspectum maritus[1] habuit, ea de qua quaeritur nubere possit.
1 Item quaeritur, an idem maritus destitisse videa-
tur vel lenocinium commisisse, qui eandem reduxit uxorem. Paulus respondit eum, qui post crimen adulteri intentatum eandem uxorem reduxit[2], destitisse videri et ideo ex eadem lege postea accusandi ei ius[3] non superesse.

42 (41) *Idem libro primo sententiarum* In crimine adulterii nulla danda dilatio est, nisi ut personae exhibeantur, aut iudex ex qualitate negotii motus hoc causa cognita permiserit.

43 (42) *Tryphoninus libro secundo disputationum* Si is, qui ius anulorum impetravit, adulterium commisit in patroni uxorem aut in patronam suam, aut in eius eive[4], cuius libertus patris aut matris, filii filiaeve fuit: an ut libertus puniri debeat? et si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? et magis probo subiciendum poenae[5] libertinorum, quoniam lege Iulia de adulteriis coercendis ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi[6] placuit et deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet.

44 (43) *Gaius libro tertio ad legem duodecim tabularum* Si ex lege repudium missum non sit et idcirco mulier adhuc nupta esse videatur, tamen si quis eam uxorem duxerit, adulter non erit. idque Salvius Iulianus respondit, quia adulterium, inquit, sine dolo malo non committitur: quamquam dicendum[7], ne is, qui sciret eam ex lege repudiatam non esse, dolo malo committat.

45 (44) *Papinianus libro quarto responsorum* Defuncta quoque socru gener incesti postulabitur, ut adulter post mortem mulieris.

VI[8].

AD LEGEM IULIAM DE VI PUBLICA.

1 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Lege Iulia de vi publica tenetur, qui arma tela domi suae agrove inve[9] villa praeter usum venationis vel itineris vel navigationis coegerit.

2 *Scaevola libro quarto regularum* Excipiuntur autem arma, quae quis promercii causa habuerit hereditateve ei obvenerint[10].

3 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* In eadem causa sunt, qui turbae seditionisve faciendae consilium inierint servosve aut liberos homines
1 in armis habuerint. Eadem lege tenetur, qui pu-
2 bes cum telo in publico fuerit. In eadem causa
sunt, qui pessimo exemplo convocatu seditione villas expugnaverint et cum telis et armis bona rapuerint.
3 Item tenetur, qui ex incendio rapuerit aliquid
4 praeter materiam. Praeterea punitur huius legis
poena, qui puerum vel feminam vel quemquam per
5 vim stupraverit. Sed et qui in incendio cum
gladio aut telo rapiendi causa fuit vel prohibendi dominum res suas servare, eadem poena tenetur.
6 Eadem lege tenetur, qui hominibus armatis pos-
sessorem domo agrove suo aut navi sua deiecerit expugnaverit[11]

4 *Ulpianus libro quinquagensimo nono ad edictum* utive id staret[12], homines commodaverit:

5 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* qui coetu conversu[13] turba seditione incendium fecerit: quique[14] hominem dolo malo incluserit obsederit: quive fecerit, quo minus sepeliatur, quo magis funus diripiatur distrahatur: quive per vim sibi aliquem obligaverit, nam eam obligationem lex rescindit.
1 Si de vi et possessione vel dominio quaeratur,
ante cognoscendum de vi quam de proprietate rei divus Pius[15] τῷ κοινῷ τῶν Θεσσαλῶν[16] Graece rescripsit: sed et decrevit, ut prius de vi quaeratur
2 quam de iure dominii sive possessionis[17]. Qui
vacantem mulierem rapuit vel nuptam, ultimo supplicio punitur et, si pater iniuriam suam precibus exoratus remiserit, tamen extraneus sine quinquennii praescriptione reum postulare poterit, cum raptus crimen legis Iuliae[18] de adulteris potestatem excedit.

6 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Et eum, qui puerum ingenuum rapuit, puniendum divus Pius rescripsit in haec verba: 'Exemplum 'libelli dati mihi a Domitio Silvano nomine Domitii 'Silvani patrui subici iussi, motus querella eius, qua 'significavit filium suum ingenuum, iuvenem admo'dum, raptum atque conclusum, mox verberibus ac 'tormentis usque ad summum periculum adflictum, 'Gemine carissime: velim audias eum et, si compe'reris haec ita admissa, rem severe exequaris'[19].

7 *Idem libro octavo de officio proconsulis* Lege Iulia de vi publica tenetur, qui, cum imperium potestatemve haberet, civem Romanum adversus provocationem necaverit verberaverit iusseritve quid[20] fieri aut quid in collum iniecerit, ut torqueatur. item quod ad legatos oratores comitesve attinebit, si quis eorum pulsasse et sive[21] iniuriam fecisse arguetur.

8 *Marcianus libro quinto publicorum* Lege Iulia de vi publica cavetur, ne quis reum vinciat impediatve, quo minus Romae intra certum[22] tempus adsit.

9 *Paulus libro septimo ad edictum* Armatos non utique eos intellegere debemus, qui tela habuerunt, sed etiam quid aliud[23] nocere potest.

10[24] *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Qui dolo malo fecerit, quo minus iudicia tuto exerceantur aut iudices ut oportet iudicent vel is, qui potestatem imperiumve habebit, quam[25] ei ius erit, decernat imperet faciat: qui ludos pecuniamve ab aliquo invito polliceri publice privatimve per iniuriam exegerit: item qui cum telo dolo malo in contione[26] fuerit aut ubi iudicium publice exercebitur. exceptus est, qui propter venationem habeat homines[27], qui cum bestiis pugnent, ministrosque ad
1 ea habere conceditur. Hac lege tenetur et qui
convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verbere-
2 tur et pulsetur, [28]neque homo occisus sit. Dam-
nato de vi publica aqua et igni interdicitur.

---

(1) mariti *F* (2) reduxerit F^2 (3) ei ius] eius *F* (4) eive] eamve *edd.* (5) poena *F* (6) habere *F* (7) dicendum est F^2, videndum *Faber*
(8) *Sab.* 1...3. 5...8; *Ed.* 4. 9. 10; *Pap.* 11. 12. — *Bas.* 60, 18, 1...11. — *Cf. Cod.* 9, 12 (9) inve] nirn F^a, in F^b (10) obvenerit *F* (11) concursu *ins.* F^a (12) staret] fieret *S* (13) concursu *edd.* (14) quive *scr.* (15) *divo Hadriano adscribit Callistratus D.* 5, 1, 37 (16) *id est:* communi Thessalorum (17) *scr.* sed divus Severus decrevit ut prius quam de vi quaeratur de iure possessionis (*cf. Cod.* 7, 62, 1) (18) iulia *F* (19) exquaris *F* (20) eorum quae supra scripta sunt *ins.* (21) comitesve eorum attinebit, si quis pulsasse sive *scr.* (22) centum *F* (23) quid aliud F^1, eos qui aliud quod F^2, quidquid aliud *scr.* (24) *ad* § 1 *cf. D.* 48, 7, 2 (25) in rem *ins.* (26) continenti F^2 (27) cui propter venationem homines *scr.* (28) etsi *ins.* F^2

11 *Paulus libro quinto*[1] *sententiarum*[2] Hi, qui aedes alienas aut villas expilaverint effregerint expugnaverint, si quid in turba cum telis[3] fecerint,
1 capite puniuntur. Telorum autem appellatione omnia, ex quibus singuli homines nocere[4] possunt,
2 accipiuntur. Qui telum tutandae[5] salutis suae causa gerunt, non videntur[6] hominis occidendi causa portare.

12 *Paulus*[7] *libro singulari ad senatus consultum Turpillianum* Qui nova vectigalia exercent, lege Iulia de vi publica tenentur.

VII[8].

AD LEGEM IULIAM DE VI PRIVATA.

1 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* De vi privata damnati pars tertia bonorum ex lege Iulia publicatur et cautum est, ne senator sit, ne decurio, aut ullum honorem capiat, neve in eum ordinem[9] sedeat, neve iudex sit: et videlicet omni honore quasi infamis ex senatus consulto carebit.
1 Eadem poena adficiuntur, qui ad poenam legis Iuliae de vi privata rediguntur, et[10] si quis ex nau-
2 fragio dolo malo quid rapuerit. Sed et ex constitutionibus principum extra ordinem, qui de naufragiis aliquid diripuerint, puniuntur: nam et divus Pius rescripsit nullam vim nautis fieri debere et, si quis fecerit, ut severissime puniatur.

2[11] *Scaevola libro quarto regularum* Hac lege tenetur, qui convocatis hominibus vim fecerit, quo quis verberetur pulsaretur, neque homo occisus erit:

3 *Macer libro primo publicorum* nec interest, liberos an servos et suos an alienos quis ad vim
1 faciendam convocaverit. Nec minus hi, qui con-
2 vocati sunt, eadem lege tenentur. Sed[12] si nulli convocati nullique pulsati sint, per iniuriam tamen ex bonis alienis quid ablatum sit, hac lege teneri eum qui id fecerit.

4 *Paulus libro quinquagensimo quinto ad edictum* Legis Iuliae de vi privata crimen committitur, cum coetum aliquis et concursum fecisse dicitur, quo
1 minus quis in ius produceretur[13]. Et si quis quaestionem de alterius servo habuisset: [14]et ideo moderatius edicto praetoris de iniuriis utendum esse Labeo ait.

5 *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum* Si quis aliquem deiecit ex agro suo hominibus congregatis sine armis, vis privatae postulari possit.

6 *Modestinus libro octavo regularum* Ex senatus consulto Volusiano, qui inprobe coeunt in alienam litem, ut, quidquid ex condemnatione in rem ipsius redactum fuerit, inter eos[15] communicaretur, lege Iulia de vi privata tenentur.

7[16] *Callistratus libro quinto de cognitionibus* Creditores si adversus debitores suos agant, per iudicem id, quod deberi sibi putant, reposcere debent: alioquin si in rem debitoris sui intraverint id nullo concedente, divus Marcus decrevit ius crediti eos non habere. verba decreti haec sunt. 'Optimum est, 'ut, si quas putas te habere petitiones, actionibus 'experiaris: interim ille in possessione debet morari, 'tu petitor es'. et cum Marcianus diceret: 'vim nul- 'lam feci': Caesar dixit: 'tu vim putas esse solum, 'si homines vulnerentur? vis est et tunc, quotiens 'quis id, quod deberi sibi putat, non per iudicem 'reposcit. non puto autem nec verecundiae nec digni- 'tati nec pietati tuae convenire quicquam non iure 'facere. quisquis igitur probatus mihi fuerit rem 'ullam debitoris non ab ipso sibi traditam sine ullo 'iudice temere possidere, eumque[17] sibi ius in eam 'rem dixisse, ius crediti non habebit'.

8 *Modestinus libro secundo de poenis* Si creditor sine auctoritate iudicis res debitoris occupet, hac lege tenetur et tertia parte bonorum multatur et infamis fit.

VIII[18].

AD LEGEM CORNELIAM DE SICARIIS ET VENEFICIS.

1[19] *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Lege Cornelia de sicariis et veneficis tenetur, qui hominem occiderit: cuiusve dolo malo incendium factum erit: quive hominis occidendi furtive faciendi causa cum telo ambulaverit: quive, cum magistratus esset publicove iudicio praeesset, operam dedisset, quo quis falsum indicium profiteretur, ut quis inno-
1 cens conveniretur[20] condemnaretur. Praeterea tenetur, qui hominis necandi causa venenum confecerit dederit: quive falsum testimonium dolo malo dixerit, quo quis publico iudicio rei capitalis damnaretur: quive magistratus iudexve quaestionis ob[21] capitalem causam pecuniam acceperit ut publica lege
2 reus fieret. Et[22] qui hominem occiderit, punitur non habita differentia, cuius condicionis hominem
3 interemit. Divus Hadrianus rescripsit[23] eum, qui hominem occidit, si non occidendi animo hoc admisit, absolvi posse, et qui hominem non occidit, sed vulneravit, ut occidat, pro homicida damnandum: et ex re constituendum hoc: nam si gladium strinxerit[24] et in eo[25] percusserit, indubitate occidendi animo id eum admisisse: sed si clavi percussit aut cuccuma in rixa, quamvis ferro percusserit, tamen non occidendi animo[26]. [27]leniendam poenam eius, qui in rixa casu magis quam voluntate homicidium
4 admisit. Item divus Hadrianus rescripsit eum, qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem occidit,
5 dimittendum. Sed et in eum, qui uxorem deprehensam in adulterio occidit, divus Pius leviorem poenam irrogandam esse scripsit, et humiliore loco positum in exilium perpetuum dari iussit, in aliqua dignitate positum ad tempus relegari.

2 *Ulpianus libro primo de adulteris* Inauditum filium pater occidere non potest, sed accusare eum apud praefectum praesidemve provinciae debet.

3 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Eiusdem legis Corneliae de sicariis et veneficis capite quinto, qui venenum necandi hominis causa fe-
1 cerit vel vendiderit vel habuerit, plectitur. Eiusdem legis poena[28] adficitur, qui in publicum mala medicamenta vendiderit vel hominis necandi causa
2 habuerit. Adiectio autem ista 'veneni[29] mali'

(1) *pr.* § 1 = *Paul.* 5, 3, 3; § 2 = *Coll.* 1, 13, 1 (2) § 2 *ex titulo* ad legem Corneliam de sicariis et veneficis *citat Coll.* (3) si quidem id turba cum telis coacta *Paulus* (4) noceri *scr.*; *exq.* saluti hominis noceri possit *Paulus* (5) tutendae *F* (6) salutis causa gerit, non videtur *Coll.* (7) idem *F*[2]
(8) *Sab.* 1...3; *Ed.* 4...8. — *Bas.* 60, 18, 13...19. — *Cf. Cod.* 9, 12 (9) in XIIII ordinibus *Cuiacius* (10) ut *Bynkershoek* (11) *cf. D.* 48, 6, 10 (12) et *ins.*: *at magis crediderim compilatores in fine § sustulisse* negamus *similiave* (13) perducoretur *scr.* (14) quamquam ea res iudicium publicum vix requirit *similiave deficiunt* (15) hos *F*[2] (16) = *D.* 4, 2, 13 (17) ipseque *scr.* (isque *l. gem.*)
(18) *Sab.* 1...9; *Ed.* 10...16; *Pap.* 17. — *Bas.* 60, 39. — *Cf. Cod.* 9, 16 (19) *ad* § 5 *cf. D.* 48, 5, 39, 8 (20) circumveniretur *Cuiacius* (21) quaestioni sub *F* (22) et *del.* (23) *Coll.* 1, 6 (24) strixerit *F* (25) et in eo] aut telo *scr.* (26) *ex Ulpiani de officio proconsulis libro VII ipsum rescriptum Hadriani affert Collatio sic:* Et qui hominem occidit, absolvi solet, si non occidendi animo id admisit, et qui non occidit, sed voluit occidere, pro homicida damnatur. e re itaque constituendum est ex ferro, quo (ex quo ferro *libri*) percussit Epaphroditus. nam si gladium instrinxit aut telo percussit, quid dubium est, quin occidendi animo percussit? si clavi autem percussit aut cucuma, cum forte rixarentur: ferro percussit, sed non occidendi mente. ergo hoc exquirite et, si voluntas occidendi fuit, ut homicidam servum supplicio eum iure iubete affici (27) unde colligitur *similiave ins.* (28) poenae *F* (29) veni *F*

ostendit esse quaedam et non mala venena. ergo nomen medium est et tam id, quod ad sanandum, quam id, quod ad occidendum paratum est, continet, sed et id quod amatorium appellatur: sed hoc solum notatur in ea lege, quod hominis necandi causa habet[1]. sed ex senatus consulto relegari iussa est ea, quae non quidem malo animo, sed malo exemplo medicamentum ad conceptionem dedit, ex quo ea
3 quae acceperat decesserit. Alio senatus consulto effectum est, ut pigmentarii, si[2] cui temere cicutam salamandram aconitum pituocampas aut[3] bubrostim[4] mandragoram et id, quod lustramenti causa dederit
4 cantharidas[5], poena teneantur huius legis. Item is, cuius familia sciente eo apiscendae reciperandae possessionis causa arma sumpserit: item qui auctor seditionis fuerit: et qui naufragium suppresserit: et qui falsa indicia confessus fuerit confitendave curaverit, quo quis innocens circumveniretur: et qui hominem libidinis vel promercii causa castraverit, ex senatus consulto poena legis Corneliae punitur[6].
5 Legis Corneliae de sicariis et veneficis poena insulae deportatio est et omnium bonorum ademptio. sed solent hodie capite puniri, nisi honestiore loco positi fuerint, ut poenam legis sustineant: humiliores enim solent[7] vel bestiis subici, altiores vero depor-
6 tantur in insulam. Transfugas licet, ubicumque inventi fuerint, quasi hostes interficere[8].

4 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis*[9] Lege Cornelia de sicariis tenetur, qui, cum in magistratu est esset, eorum quid fecerit contra[10] homi-
1 nis necem, quod legibus permissum non sit. Cum quidam per lasciviam causam mortis praebuisset, comprobatum est factum Ignatii[11] Taurini proconsulis Baeticae a divo Hadriano[12], quod eum in quin-
2 quennium relegasset. Idem divus Hadrianus rescripsit: 'Constitutum quidem est, ne spadones fierent, 'eos autem, qui hoc crimine arguerentur, Corneliae 'legis poena teneri eorumque bona merito fisco meo 'vindicari debere, sed et[13] in servos, qui spadones fecerint, ultimo supplicio animadvertendum esse: et 'qui hoc crimine tenentur, si non adfuerint, de ab-'sentibus quoque, tamquam lege Cornelia teneantur, 'pronuntiandum esse. plane si ipsi, qui hanc iniu-'riam passi sunt, proclamaverint, audire eos praeses 'provinciae debet, [14]qui virilitatem amiserunt: nemo 'enim liberum servumve invitum sinentemve castrare 'debet, neve[15] quis se sponte castrandum praebere 'debet. at si quis adversus edictum meum fecerit, 'medico quidem, qui exciderit, capitale erit, item 'ipsi qui se sponte excidendum praebuit'.

5 *Paulus libro secundo de officio proconsulis* Hi quoque, qui thlibias faciunt, ex constitutione divi Hadriani ad Ninnium Hastam in eadem causa sunt, qua hi qui castrant.

6 *Venuleius Saturninus libro primo de officio proconsulis* Is, qui servum castrandum tradiderit, pro parte dimidia bonorum multatur ex senatus consulto, quod Neratio Prisco et Annio Vero[16] consulibus factum est.

7 *Paulus libro singulari de publicis iudiciis* In lege Cornelia dolus pro facto accipitur. neque[17] in hac lege culpa lata pro dolo accipitur. quare si quis[18] alto se praecipitaverit et super alium venerit eumque occiderit, aut putator, ex arbore cum ramum deiceret[19], non praeclamaverit[20] et praetereuntem occiderit, ad huius legis coercitionem non pertinet.

8 *Ulpianus libro trigensimo tertio ad edictum* Si mulierem visceribus suis vim intulisse, quo partum abigeret, constiterit, eam in exilium praeses provinciae exiget.

9 *Idem libro trigensimo septimo ad edictum* Furem nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret, si parcere ei sine periculo suo non potuit.

10 *Idem libro octavo decimo ad edictum* Si quis dolo insulam meam exusserit, capitis poena plectetur quasi incendiarius.

11 *Modestinus libro sexto regularum* Circumcidere Iudaeis filios suos tantum rescripto divi Pii permittitur: in non eiusdem religionis qui hoc fece-
1 rit, castrantis poena irrogatur. Servo sine iudice ad bestias dato non solum qui vendidit poena, verum
2 et qui comparavit tenebitur. Post legem Petroniam et senatus consulta ad eam legem pertinentia dominis potestas ablata est ad bestias depugnandas suo arbitrio servos tradere: oblato tamen iudici servo, si iusta sit domini querella, sic poenae tradetur.

12 *Idem libro octavo regularum* Infans vel furiosus si hominem occiderint, lege Cornelia non tenentur, cum alterum innocentia consilii tuetur, alterum fati infelicitas excusat.

13 *Idem libro duodecimo pandectarum* Ex senatus consulto eius legis poena damnari iubetur, qui mala sacrificia fecerit habuerit.

14 *Callistratus libro sexto de cognitionibus* Divus Hadrianus in haec verba rescripsit: 'in male-'ficiis voluntas spectatur, non exitus'.

15 *Ulpianus libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Nihil interest, occidat quis an causam mortis praebeat.

16 *Modestinus libro tertio de poenis* Qui caedem admiserunt sponte dolove[21] malo, in honore aliquo positi deportari solent, qui secundo gradu sunt, capite puniuntur. [22]facilius hoc in decuriones fieri potest, sic tamen, ut consulto prius principe et iubente id fiat: nisi forte tumultus aliter sedari non possit.

17 [23]*Paulus libro quinto sententiarum*[24] Si in rixa percussus homo perierit, ictus unius cuiusque in hoc collectorum contemplari oportet[25].

VIIII[26].

DE LEGE POMPEIA[27] DE PARRICIDIIS.

1 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Lege Pompeia de parricidiis cavetur, ut, si quis patrem matrem, avum aviam, fratrem sororem patruelem matruelem, patruum avunculum amitam[28], consobrinum consobrinam, uxorem virum[29] generum socrum[30], vitricum, privignum privignam, patronum patronam occiderit cuiusve dolo malo id factum erit, ut poena ea teneatur quae est legis Corneliae de sicariis. sed et mater, quae filium filiamve occiderit, eius legis poena adficitur, et avus, qui nepotem occiderit: et praeterea qui emit venenum ut patri daret, quamvis non potuerit dare.

2 *Scaevola libro quarto regularum* Frater autem eius, qui cognoverat tantum nec patri indicaverat, relegatus est et medicus supplicio affectus.

3 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Sed sciendum est lege Pompeia de consobrino comprehendi[31], sed non etiam eos pariter complecti, qui

(1) habetur *scr.* (2) sin *F* (3) aut *del.* (4) buprestim *scr.* (5) mandragoram, praeterquam lustramenti causa, cantharidas dederint *scr.* (6) ponitur *F* (7) vel in crucem tolli *ins. Schulting* (8) licet *ins.* F^2 (9) sub titulo de sicariis et veneficis *add. Coll.* (10) circa *Krueger* (11) Egnatii *Coll.* (12) *Coll.* 1, 11, 1 (13) et *del.* F^2 (14) sed item animadvertere, etsi tacebunt ipsi *similiave ins.* (15) neque *scr.* (16) *anno p. Chr.* 83? (17) neque] ne *F* (18) ab *ins. Hal.* (19) deieceret F^1, deiecerit F^2 (20) proclamaverit *edd.* (21) dolo *scr.* (22) nam non recte praeses faciet, si supplicium sumit de eo, qui honorem gessit *similiave deficiunt* (23) = *Coll.* 1, 7, 2 (24) sub titulo ad legem Corneliam de sicariis et veneficis *add. Coll.* (25) Quod si in rixa percussus homo perierit, quoniam ictus quoque ipsos contra unumquemque contemplari oportet, ideo humiliores in ludum aut in metallum damnantur, honestiores dimidia parte bonorum multati relegantur *Coll.*

(26) *Sab.* 1...8; *Ed.* 9; *Pap.* 10. — *Bas.* 60, 40. — *Cf. Cod.* 9, 17 (27) ad legem pompeiam *ind. F* (28) materteram *ins. edd.* (29) sponsum, socerum *ins.* (30) nurum *ins.* (31) comprehensum esse F^2

pari propioreve[1] gradu sunt. sed et novercae et sponsae personae omissae sunt, sententia tamen legis continentur:

4 *Idem libro primo de publicis iudiciis* cum[2] pater et mater sponsi sponsae socerorum, ut liberorum sponsi generorum appellatione continentur.

5 *Idem libro quarto decimo institutionum* Divus Hadrianus fertur, cum in venatione filium suum quidam necaverat, qui novercam adulterabat, in insulam eum deportasse, quod latronis magis quam patris iure eum interfecit: nam patria potestas in pietate debet, non atrocitate consistere.

6 *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis* Utrum qui occiderunt parentes an etiam conscii poena parricidii adficiantur, quaeri potest. et ait Maecianus etiam conscios eadem poena adficiendos, non solum parricidas. proinde conscii etiam extranei eadem poena adficiendi sunt.

7 *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Si sciente creditore ad scelus committendum pecunia sit subministrata, ut puta si ad veneni mali comparationem vel etiam ut latronibus adgressoribusque daretur, qui patrem interficerent: parricidii poena tenebitur, qui quaesierit pecuniam quique eorum ita crediderint aut a quo ita caverint[3].

8 *Idem libro octavo disputationum* Parricidii postulatus si interim decesserit, si quidem sibi mortem conscivit, successorem fiscum habere debebit: si minus, eum quem voluit, si modo testamentum fecit: si intestatus decessit, eos heredes habebit, qui lege vocantur.

9[4] *Modestinus libro duodecimo pandectarum* Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde[5] culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur. hoc ita, si mare proximum sit: alioquin bestiis obi-
1 citur secundum divi Hadriani constitutionem. Qui alias personas occiderint[6] praeter matrem et patrem et avum et aviam (quos more maiorum puniri supra diximus), capitis poena plectentur aut ultimo sup-
2 plicio mactantur. Sane si per furorem aliquis parentem occiderit, inpunitus erit, ut divi fratres[7] rescripserunt super eo, qui per furorem matrem necaverat: nam sufficere furore ipso eum puniri, diligentiusque custodiendum esse aut etiam vinculis coercendum.

10[8] *Paulus libro singulari de poenis omnium legum* Eorum, qui parricidii poena teneri possunt, semper accusatio permittitur.

X[9].

DE LEGE CORNELIA DE FALSIS ET DE SENATUS CONSULTO LIBONIANO.

1 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Poena legis Corneliae irrogatur ei, qui falsas testationes faciendas testimoniave falsa inspicienda dolo
1 malo coiecerit[10]. Item[11] ob instruendam advocationem testimoniave pecuniam acceperit pactusve fuerit societatem coierit ad obligationem innocen-
2 tium[12], ex senatus consulto coercetur. Sed et si quis ob renuntiandum remittendumve testimonium dicendum vel non dicendum[13] pecuniam acceperit, poena legis Corneliae adficitur. et qui iudicem cor-
3 ruperit corrumpendumve curaverit. Sed et si iudex
4 constitutiones principum neglexerit, punitur. Qui in rationibus tabulis cerisve[14] vel alia qua re[15] sine consignatione falsum fecerint vel rem amoverint, perinde ex his causis, atque si erant falsarii, puniuntur. sic et divus Severus lege Cornelia de falsis damnavit praefectum Aegypti, quod instrumentis suis, cum
5 praeerat provinciae, falsum fecit. Is, qui aperuerit vivi testamentum, legis Corneliae poena tenetur.
6 Is, qui deposita instrumenta apud alium ab eo prodita esse adversariis suis dicit, accusare eum
7 falsi potest. [16]Ad testamenta militum senatus consultum pertinet, quo lege Cornelia tenentur, qui
8 sibi legatum fideicommissumve adscripserint. Inter filium et servum et extraneum testamentum scribentes hoc interest, quod in extraneo, si specialiter subscriptio facta est 'quod illi dictavi et recognovi', poena cessat et capi potest, in filio vel servo vel generalis subscriptio sufficit et ad poenam evitan-
9 dam et ad capiendum. Ex illa quoque causa falsi poenae quis subicitur (ut divi quoque Severus et Antoninus constituerunt), ut tutores et curatores et[17] qui officio deposito non restituerunt tutelam vel curationem cum fisco contrahere non possint[18] ac, si quis adversus hanc legem profectus[19] aerario obrepserit, ut perinde puniatur, ac si falsum commi-
10 sisset. Sed ad illos hoc non pertinet (ut idem principes[20] rescripserunt), qui antequam tutelam susciperent haec gesserunt: nec enim excusationes ad-
11 misisse[21], sed fraudes exclusisse. Idem principes rescripserunt ita demum eum, qui rationem tutelae vel curae nondum reddidit, cum fisco contrahere non debere, si vivat is, cuius tutela administrata est: nam si decesserit, licet nondum heredi eius ratio-
12 nem reddiderit, iure eum contrahere. Sed si iure hereditario successerunt in fiscalem contractum tutor vel curator, licet ante rationem redditam: non puto poenam locum habere, licet adhuc vivat is, cuius
13 tutela vel cura administrata est. Poena falsi vel quasi falsi deportatio est et omnium bonorum publicatio: et si servus eorum quid admiserit, ultimo supplicio adfici iubetur.

2 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Qui testamentum amoverit celaverit eripuerit deleverit interleverit subiecerit resignaverit[22] quive testamentum falsum scripserit signaverit recitaverit dolo malo cuiusve dolo malo id factum erit, legis Corneliae poena damnatur.

3 *Ulpianus libro quarto disputationum* Qui ignorans falsum[23] esse testamentum vel hereditatem adiit vel legatum accepit vel quoquo modo adgnovit, falsum testamentum dicere non prohibetur.

4 *Idem libro octavo disputationum* Si quis, cum falso sibi legatum adscribi curasset, decesserit, id heredi quoque extorquendum est. inde divus quoque Marcus, cum quidam a patre heres institutus codicillos intercidisset et decessisset, fisco tantum esse putavit vindicandum, quantum per codicillos erogari posset, id est usque ad dodrantem.

5 *Iulianus libro octagensimo sexto digestorum* Senatus poenam remisit ei, qui legata a se testamento data codicillis sua manu scriptis ademerat, sed[24] quia et iussu patris id fecerat et annorum viginti quinque erat: hereditatem quoque ei capere permissum est.

6 *Africanus libro tertio quaestionum* Si quis legatum sibi adscripserit, tenetur poena legis Corneliae, quamvis inutile legatum sit: nam et eum teneri constat, qui eo testamento, quod postea ruptum vel etiam quod initio non iure fieret, legatum sibi adscripserit. hoc tamen tunc verum est, cum perfectum testamentum erit. ceterum si non signatum

(1) propriove *F* (2) quin *scr.* (3) quique eam ita crediderit aut a quo ita caverit (caverunt F^1, caverit F^2) *scr.* (4) *ad* § 2 *cf. D.* 1, 18, 14 (5) in *ins.* F^2 (6) occiderit *F* (7) *Marco et Commodo adscribit Macer D.* 1, 18, 14 (8) *cf. D.* 29, 5, 13

(9) *Sab.* 1...11; *Pap.* 12...23; *App.* 24; *Ed.* 25...33. — *Bas.* 60, 41. — *Cf. Cod.* 9, 22. 23 (10) qui ad falsas testationes faciendas testimoniave falsa in vicem dicenda dolo malo coierit *scr.* (11) qui *ins. edd.* (12) societatem coierit: item qui coierit ad accusationem innocentium *scr.* (13) ob denuntiandum vel non denuntiandum remittendumve testimonium *Cuiacius* (14) cereisve *F* (15) reg F^1, res F^2 (16) Etiam *ins.* (17) hi *ins.* F^2 (18) possunt F^2 (19) praefectis *Hal.* (20) princeps *F* (21) se *ins.* (22) regnaverit *F* (23) fasum *F* (24) sed *del.*

fuerit, magis est ut senatus consulto locus non sit,
sicuti nec interdictum de tabulis testamenti exhi-
bendis locum habet: prius enim oportet esse aliquod
testamentum vel non iure factum, ut senatus con-
sulto locus sit. nam et falsum testamentum id de-
mum recte dicitur, quod, si adulterinum non esset,
verum tamen testamentum recte dicetur[1]. similiter
igitur et non iure factum testamentum id appellatur,
in quo si omnia rite facta essent, iure factum dice-
1 retur. Si institutus heres exheredationem nomi-
natim filii vel aliarum personarum adscribat, senatus
2 consulto tenetur. Similiter et is, qui libertatem
sua manu ademit servi[2] testatoris et maxime cui a
se legata vel fideicommissa data erant, senatus con-
3 sulto tenetur. Si patronus[3] testamento liberti
legatum sibi scripserit et venia impetrata abstinere
legato iussus est, an emolumentum bonorum posses-
sionis contra tabulas habere possit? et magis placet
non posse. nec tamen huic consequens est, ut et,
si uxor dotem vel creditor id, quod in diem sibi de-
beretur, sibi adscripserit et similiter venia impetrata
abstinere se legato iubeantur, aut mulieri dotis aut
creditori actio sua denegari debet, ne eorum uter-
que merito[4] debito careat.

7 *Marcianus libro secundo institutionum* Nullo
modo servi cum dominis suis consistere possunt,
cum ne quidem omnino iure civili neque iure prae-
torio neque extra ordinem computantur[5]: praeter-
quam quod favorabiliter divi Marcus et Commodus
rescripserunt, cum servus quereretur, quod tabulae
testamenti, quibus ei data erat libertas, subprime-
rentur, admittendum ad suppressi testamenti accu-
sationem.

8 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis*
Quicumque nummos aureos partim raserint, partim
tinxerint vel finxerint: si quidem liberi sunt, ad
bestias dari, si servi, summo supplicio adfici de-
bent.

9[6] *Idem libro octavo de officio proconsulis*[7]
Lege Cornelia cavetur, ut, qui in aurum vitii quid
addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit,
1 falsi crimine teneri. Eadem poena adficitur etiam
is qui, cum prohibere tale quid posset, non prohi-
2 buit. Eadem lege exprimitur, ne quis nummos
stagneos plumbeos emere vendere dolo malo vellet.
3 Poena[8] legis Corneliae irrogatur ei, qui quid
aliud quam in testamento[9] sciens dolo malo falsum
signaverit signarive curaverit, item qui[10] falsas testa-
tiones faciendas testimoniave falsa invicem dicenda[11]
4 dolo malo coierint. Qui delatorem summisit in
causa pecuniaria, eadem poena tenetur, qua tenentur
hi qui ob instruendas lites pecuniam acceperunt.

10 *Macer libro primo publicorum*[12] De eo, qui
ei in cuius potestate[13] est eique qui in eadem po-
testate est adscripserit, nihil senatus consultis cave-
tur: sed hoc quoque casu committitur in legem, quia
huius rei emolumentum ad patrem dominumve per-
tinet, ad quem pertineret, si filius servusve sibi ad-
1 scripsissent. Illud constat, si extraneo quis ad-
scripserit legatum, licet postea vivo testatore in
potestate eum habere coeperit, senatus consultis lo-
cum non esse.

11 *Marcianus libro primo de iudiciis publicis*
Si pater filio suo militi, quem habet in potestate,
testamento commilitonis filii aliquid adscripserit,
quem conmilitonem in militia novit: quia patri non
adquiritur, extra poenam est. et cum matri filius
adscripserat, divi fratres rescripserunt, cum iussu
testatoris hoc scripsit, impunitum eum esse matrem-
que capere posse.

12 *Papinianus libro tertio decimo responsorum*
Cum falsi reus ante crimen illatum aut sententiam
dictam vita decedit, cessante Cornelia quod scelere
quaesitum est heredi non relinquitur.

13 *Idem libro quinto decimo responsorum* Falsi
nominis vel cognominis adseveratio poena falsi coer-
1 cetur. Ordine decurionum decem annis advocatum
motum, qui falsum instrumentum cognoscente prae-
side recitavit, post finem temporis dignitatem respondi
reciperare, quoniam in Corneliam falso recitato, non
facto non incidit. eadem ratione plebeium ob ean-
dem causam exilio temporario punitum decurionem
post reditum recte creari.

14 *Paulus libro vicensimo secundo quaestionum*
Filius emancipatus cum scriberet patris testamen-
tum, iussu patris servo communi Titii et suo[14] lega-
tum adscripsit: quaero quis exitus quaestionis sit.
respondit: plures quaestiones coniunxisti. et quidem
quantum ad senatus consultum, quo prohibemur no-
bis vel his, quos in potestate habemus, adscribere
legatum, emancipatus quoque filius eadem poena
tenebitur, licet iussu patris scripserit: excusatus
enim is videtur qui in potestate est sic ut servus, si
tamen iussum ex subscriptione testatoris appareat:
1 sic enim inveni senatum censuisse. Sequens quae-
stio est, an, quoniam placet id quod illicite scriptum
est pro non scripto esse, quod servo communi scri-
bentis et alterius adscriptum est, utrum in totum
pro non scripto sit an quantum ad eum tantum qui
adscripsit, ceterum socio totum debeatur. et inveni
Marcellum apud Iulianum adnotasse. nam cum Iu-
lianus scripsisset, si sibi et Titio scripsisset aut
servo communi, cum pro non scripto sit[15], facillime
quaeri[16] posse, quantum Titio et socio adquiratur
ita: adicit iste[17] Marcellus: quemadmodum socio de-
bebitur, si quasi falsum nomen servi subducitur?
quod et in praesenti quaestione observandum est.
2 Maritus servum dotalem manumisit et in testa-
mento eius legatum sibi adscripsit. quaesitum est,
quid mulier ex lege Iulia consequi possit. respondi:
et patronum incidere in poenam edicti divi Claudii
dicendum est et filium emancipatum, licet praeteriti
possint petere possessionem bonorum. ergo si nihil
habet patronus ex bonis liberti, non tenebitur mu-
lieri. an ideo teneri potest, quod adiectum est in
lege 'aut dolo fecit, quo minus ad eum perveniat'?
sed nihil fecit in fraudem mulieris: non enim adver-
sus illam hoc excogitavit. an ideo non denegamus
huic actiones, quoniam alii restituturus est? adquin
cum is, qui sibi iussu testatoris legatum adscripsit,
etiam si[18] fidei[19] suae, similiter iubente testatore,
commisisset, ut id[20] alii restitueret, senatus iussit
eum nihilo minus legato[21] abstinere idque apud he-
redem remanere cum onere fideicommissi.

15 *Callistratus libro primo quaestionum* Divus
Claudius edicto praecepit adiciendum legi Corneliae,
ut, si quis, cum alterius testamentum vel codicillos
scriberet, legatum sibi sua manu scripserit, proinde
teneatur ac si commisisset in legem Corneliam, et
ne vel is venia detur, qui se ignorasse edicti severi-
tatem praetendant[22]. scribere autem sibi legatum
videri non solum eum qui manu sua id facit, sed
etiam qui per servum suum vel filium, quem in po-
testatem habet, dictante[23] testatore legato honoratur.
1 Plane constitutionibus principalibus cavetur, ut,
si testator specialiter subscriptione sua declaraverit
dictasse servo alicuius, ut domino eius legatum ab
heredibus suis daretur, id valere, nec generalem sub-
scriptionem testatoris valere adversus senatus con-
sulti auctoritatem et ideo legatum pro non scripto

---

(1) non esset, sed verum, testamentum recte diceretur *scr.* (2) servo *edd.* (3) in *ins.* F^2 (4) immerito *Hoffmann* (5) computantur] putantur *vel* consistere posse putantur *scr.* (6) § 3 = *Coll.* 8, 7, 1 (7) sub titulo de poena legis Corneliae testamentariae *add. Coll.* (8) praeterea factum est senatus consultum Libone et Statilio Tauro consulibus, quo poena *Coll.* (9) in testamento] testamentum *Coll.* (10) ad *ins.* (11) aut consignanda *ins. Coll.* (12) iudiciorum *ins.* F^2 (13) poteste *F* (14) sui F^2, *om.* F^1 (15) quod sibi adscripsit *secundum B ins.* (*similiter Keller*) (16) *requiritur* exquiri (17) ipse F^2, istic *Tydeman* (18) si *del.* (19) fideiu *F* (20) uti ad *F* (21) se *ins.* F^2 (22) praetendat *F* (23) dictantem *F*

habendum et servo, qui etiam sibi legatum adscripsit,
veniam dari. ego[1] tutius esse puto veniam peten-
dam ab imperatore, scilicet eo quod relictum est
2 abstinentibus. Item senatus censuit, ut, si servus
domini sui iussu testamento codicillisve libertatem
sibi adscripserit, ob eam rem, quod ipsius manu ad-
scriptum est, minus liber sit: sed libertas ei ex
fideicommissi causa praestatur[2]: si modo post eam
scripturam manu sua testator testamento codicillisve
3 subscripserit. Et quatenus de sola specie fidei-
commissae libertatis hoc senatus consulto contine-
batur, divus Pius rescripsit sententiam magis sequen-
dam esse huius senatus consulti quam scripturam:
nam servos, cum dominis suis parent, necessitate
potestatis excusari, si tamen accedat domini aucto-
ritas subscribentis se ea dictasse et recognovisse:
videri enim ait ipsius domini manu scripta, cuius
voluntate ea scripta sunt. 'Quod tamen', inquit, 'ad
'liberas personas, in quas nullum ius testator habu-
'erit, extendi non debet: quaeri tamen debet, an
'aeque subsequendi[3] necessitas et honesta excusatio
'est non facientibus, quod non sit concessum'.
4 Matri quoque, cui per servum suum dictante filio
legatum scriptum esset, veniam[4] tribuendam legis
5 Corneliae placuit. Idem in filiam, quae dictante
matre sua per ignorantiam iuris legatum sibi scrip-
6 serat, senatus censuit. Si quis duobus heredibus
institutis adiecerit, ut, si alteruter heres sine liberis
decessisset, ei qui superesset et liberos haberet he-
reditas redderetur vel, si uterque sine liberis deces-
sisset, hereditas (deinde alia manu) scriptori testa-
menti restitueretur: placet testamentario poenam
legis Corneliae remitti. sed benignius est, ut etiam
ea, quae supra scripta sunt, simili modo conse-
quatur.

16 *Paulus libro tertio responsorum* [5]Respondit
instrumentorum subreptorum crimen non esse publici
iudicii, nisi testamentum alicuius subreptum arguatur.
1 Paulus respondit legis Corneliae poena omnes
teneri, qui etiam extra testamenta cetera[6] falsa
2 signassent. Sed et ceteros, qui in rationibus ta-
bulis litteris publicis aliave qua re sine consignatione
falsum fecerunt vel, ut verum non appareat, quid
celaverunt subripuerunt deleverunt subiecerunt re-
signaverunt, eadem poena adfici solere dubium non
esse.

17 *Idem libro tertio fideicommissorum* Cum qui-
dam sua manu servum sibi legatum scripsisset et
eum manumittere rogatus esset, senatus censuit ab
omnibus heredibus eum manumittendum.

18[7] *Idem libro tertio sententiarum* Uxori lega-
tum in alieno testamento scribere non prohibemur.
1 Qui se filio testatoris impuberi tutorem adscripsit,
etsi suspectus esse praesumitur, quod ultro tutelam
videbitur affectasse[8], tamen, si idoneus esse adpro-
betur, non ex testamento, sed ex decreto tutor dandus
est. nec excusatio eius admittetur, quia consensisse
videtur voluntati testatoris.

19 *Idem libro quinto sententiarum* Qui falsam
monetam percusserint, si id[9] totum formare no-
luerunt, suffragio iustae paenitentiae absolvuntur.
1 Accusatio suppositi partus nulla temporis prae-
scriptione depellitur, nec interest, decesserit nec ne
ea, quae partum subdidisse contenditur.

20 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum*
Falsi poena coercentur et qui ad litem instruendam
advocatione testibus pecuniam acceperunt, obligatio-
nem pactionem fecerunt, societatem inierunt, ut ali-
quid eorum fieret curaverunt.

21 *Paulus libro singulari ad senatus consultum
Turpillianum* Qui duobus in solidum eandem rem
diversis contractibus vendidit, poena falsi coercetur,
et hoc et divus Hadrianus constituit. is adiungitur
et is qui[10] iudicem corrumpit[11]. sed remissius pu-
niri solent, ut ad tempus relegentur[12] nec bona illis
auferantur.

22 *Idem libro singulari ad senatus consultum
Libonianum* Impuberem in hoc edictum incidere di-
cendum non est, quoniam falsi crimine vix possit
teneri, cum dolus malus in eam aetatem non cadit.
1 Si ei filio, qui apud hostes est, adscripserit pater
legatum, dicendum est reverso eo incidere in poenam
senatus consulti: quod si ibi decesserit, innocens
2 pater existimatur[13]. Sed et si emancipato filio
adscribit[14], recte id faciet: item in adoptionem dato.
3 Item si servo, cui moram fecit in fideicommissaria
libertate praestanda, adscripserit, dicendum est extra
sententiam senatus consulti eum esse, quoniam placet
omne, quod per huiusmodi servum adquisitum est,
4 restitui oportere manumisso. Et si ei servo, qui
bona fide servit, aliquid adscribsit, quod ad cogita-
tionem animi nocens est, quia ei adscribit, quem
suum putat: sed quoniam neque legatum neque he-
reditas bonae fidei possessori adquiritur, dicamus[15]
5 eum poenae eximendum esse. Si dominus ad-
scripserit servo legatum, cum liber erit, dicimus se-
natus consulto dominum excusatum esse, qui com-
pendio suo nullo modo prospexerit. eadem et de
6 filio postea emancipato dici potest[16]. Qui codi-
cillos ante testamentum factos, in quibus legatum ei
adscriptum erat, confirmat, in senatus consultum
7 incidit: quod et Iulianus scribit. Adimendo quo-
que aliquid[17] incidere in poenam debet, quasi sibi
aliquid dederit: veluti si servo legato sibi eodem-
que[18] manumisso libertatem sua manu ademerit (hoc
ita, si voluntate testatoris ademerit: nam si igno-
rante eo, libertas valet[19]): item si, rogatus restituere
legatum sibi adscriptum, fideicommissum ademerit.
8 Qui[20] liberti adsignationem sua manu adscripsit,
non verbis, sed sententia senatus consulti tenetur.
9 Item non continetur verbis servus, qui alieno
testamento fideicommissam libertatem sibi adscripsit.
sed de hoc[21] potest haesitari, quoniam, ut supra
diximus, senatus ita demum ei, qui sibi libertatem
fideicommissam in testamento domini adscripsit, poe-
nam remisit, si dominus subscripsit. immo magis
dicendum est hunc contra senatus consultum facere,
quam eum qui legatum sibi adscribit, cum libertas
omnimodo ipsi competitura sit, legatum autem do-
10 mino adquiri possit. Si testamentarius servo suo
fideicommissam libertatem dederit, videamus, ne extra
poenam sit, quoniam nullum ipsius commodum est:
nisi ideo adscripserit, ut servus magno pretio redi-
11 matur ab eo et manumittatur. Sed et ille, qui,
cum Titio fundus legaretur, adiecit sua manu[22] con-
dicionem pecuniae sibi dandae, in voluntatem sena-
12 tus consulti incidit. Qui autem voluntate patris
se exheredat vel legatum sibi adimit, neque verbis
senatus consulti neque sententia continetur.

23 *Idem libro singulari de poenis paganorum*
Quid sit falsum, quaeritur: et videtur id esse, si quis
alienum chirographum imitetur aut libellum vel ra-
tiones intercidat vel describat, non qui alias in com-
putatione vel in ratione mentitur.

24 *Scaevola libro vicensimo secundo digestorum*
Aithales servus, cui testamento Betiti Callinici per
fideicommissum libertas et portio hereditatis relicta
erat ab his, qui ex undecim portionibus heredes
erant instituti, professus est indicium apud Maxi-
millam filiam testatoris ex parte duodecima heredem
scriptam: se posse probare falsum testamentum
Betiti Callinici. et apud magistratus interrogatus a

(1) ergo *F* (2) praestetur F^2 (3) subsequendi] iis obsequendi *scr.* (4) esse tuendam *F* (5) paulus *ins.* F^2 (6) cera *scr.* (7) § 1 = *Paul.* 3, 6, 15 (8) etsi suspectus esse praesumitur quod ultro tutelam videbitur affectasse] ut suspectus a tutela removendus est, ad quam ultro videtur affectasse *Paulus, a quo absunt quae sequuntur* (9) in *scr.*

(10) adiuniungitur et is qui qui *F* (11) corrupit *scr.* (12) relegantur *F* (13) existimetur F^2 (14) adscribat F^2 (15) dicimus *edd.* (16) possunt *scr.* (17) aliquando *scr.* (18) eidemque *edd.* (19) valebit F^2 (20) sibi *ins.* (21) non *ins.* (22) in *ins.* F^2

Maximilla professus est probaturum, quemadmodum falsum sit factum testamentum. et cum in crimen falsi subscripsisset Maximilla in scriptorem testamenti et Proculum coheredem, acta causa praefectus urbi falsum testamentum non esse pronuntiavit et Maximillae partem duodecimam a fisco cogi iussit. quaesitum est, an Aithaleti libertas et fideicommissum post haec facta debeantur. respondit secundum ea quae proponerentur deberi.

25 *Ulpianus libro septimo ad edictum* Qui nomine praetoris litteras falsas reddidisse edictumve falsum proposuisse dicetur, ex causa actione in factum poenali tenetur, quamquam lege Cornelia reus sit.

26 *Marcellus libro trigensimo digestorum* Si quis patris sui testamentum aboleverit et, quasi intestatus decessisset, pro herede gesserit atque ita diem suum obierit: iustissime tota hereditas paterna heredi eius eripietur.

27 *Modestinus libro octavo regularum* Eos, qui diversa inter se testimonia praebuerunt, quasi falsum fecerint, et praescriptio legis teneri pronuntiat.
1 Et eum, qui contra signum suum falsum praebuit testimonium, poena falsi teneri pronuntiatum est. de inpudentia eius[1], qui diversa duobus testimonia praebuit, cuius ita anceps fides vacillat, quod cri-
2 mine falsi teneatur, nec dubitandum est. Qui se pro milite gessit vel illicitis insignibus usus est vel falso duplomate vias commeavit, pro admissi qualitate gravissime puniendus est.

28 *Idem libro quarto responsorum* Si, a debitore praelato die, pignoris obligatio mentiatur, falsi crimini[2] locus est.

29 *Idem libro singulari de enucleatis casibus* Si quis obrepserit praesidi provinciae, tam per acta quam per libelli interpellationem nihil agit. immo si accusatus fuerit, poenam temerari[3] luit: proinde enim punitur, atque si falsum fecerit. sunt enim rescripta de ea re: sufficit autem unum argumenti causa referre, cuius verba haec sunt. 'Alexander 'Augustus Iulio Marullo. Si libello dato adversarius 'tuus veritatem in precibus ab eo datis non adiecit, 'subscriptione uti non potest: immo si accusatus 'fuerit, et poenam inferre debet'.

30 *Idem libro duodecimo pandectarum* Lege Cornelia testamentaria obligatur, qui signum adulteri-
1 num fecerit sculpserit. De partu supposito soli accusant parentes aut hi, ad quos ea res pertineat: non quilibet ex populo ut publicam accusationem intendat.

31 *Callistratus libro tertio de cognitionibus* Divus Pius Claudio rescripsit pro mensura cuiusque delicti constituendum in eos, qui apud iudices instrumenta protulerunt, quae probari non possint: aut si plus[4] meruisse videatur, quam ex forma iurisdictionis pati possint, ut imperatori describatur[5] aestimaturo, quatenus coerceri debeant. sed divus Marcus cum fratre suo pro sua humanitate hanc rem temperavit, ut, si (quod plerumque evenit) per errorem huiusmodi instrumenta proferantur, ignoscatur eis, qui tale quicquam protulerint.

32 *Modestinus libro primo de poenis* Hodie qui edicta proposita dolo malo corrumpunt, falsi poena
1 plectuntur. Si venditor mensuras publice probatas vini, frumenti vel cuiuslibet rei, aut emptor corruperit dolove malo fraudem fecerit: quanti ea res est, eius dupli[6] condemnatur: decretoque divi Hadriani praeceptum est in insulam eos relegari, qui pondera aut mensuras falsassent.

33 *Idem libro tertio de poenis* Si quis falsis constitutionibus nullo auctore habito utitur, lege Cornelia aqua et igni ei interdicitur.

XI[7].

DE LEGE IULIA[8] REPETUNDARUM.

1 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Lex Iulia repetundarum pertinet ad eas pecunias, quas quis in magistratu potestate curatione legatione vel quo alio officio munere ministeriove publico
1 cepit, vel cum ex cohorte cuius eorum est. Excipit lex, a quibus licet accipere: a sobrinis propioreve[9] gradu cognatis suis[10], uxore.

2 *Scaevola libro quarto regularum* Datur ex hac lege et in heredes actio intra annum dumtaxat a morte eius qui arguebatur.

3 *Macer libro primo publicorum*[11] Lege Iulia repetundarum tenetur, qui, cum aliquam potestatem haberet, pecuniam ob iudicandum vel non iudicandum decernendumve acceperit:

4 *Venuleius Saturninus libro tertio publicorum iudiciorum* vel quo magis aut minus quid ex officio suo faceret.

5 *Macer libro primo publicorum*[11] In comites quoque iudicium ex hac lege iudicium datur.

6 *Venuleius Saturninus libro tertio publicorum iudiciorum* Eadem lege tenentur, qui ob denuntiandum vel non denuntiandum testimonium pecu-
1 niam acceperint. Hac lege damnatus testimonium publice dicere aut iudex esse postulareve prohibetur.
2 Lege Iulia repetundarum cavetur, ne quis ob militem legendum mittendumve aes accipiat, neve quis ob sententiam in senatu consiliove publico dicendam pecuniam accipiat, vel ob accusandum vel non accusandum: utque urbani magistratus ab omni sorde se abstineant neve plus doni muneris in anno accipiant, quam quod sit aureorum centum.

7 *Macer libro primo iudiciorum publicorum* Lex Iulia de repetundis praecipit, ne quis ob iudicem arbitrumve dandum mutandum iubendumve ut iudicet: neve ob non dandum non mutandum non iubendum ut iudicet: neve ob hominem in vincula publica coiciendum vinciendum vincirive iubendum exve vinculis dimittendum: neve quis ob hominem condemnandum absolvendumve: neve ob litem aestimandam iudiciumve capitis pecuniaeve faciendum vel non fa-
1 ciendum aliquid acceperit. Apparet autem, quod lex ab exceptis quidem in infinitum capere permittit, ab his autem, qui hoc capite enumerantur, a nullo
2 neque ullam quantitatem capere permittit. Illud quoque cavetur, ne in[12] acceptum feratur opus publicum faciendum, frumentum publice dandum praebendum adpraehendendum[13], sarta tecta tuenda, ante-
3 quam perfecta probata praestita lege erunt. Hodie ex lege repetundarum extra ordinem puniuntur et plerumque vel exilio puniuntur vel etiam durius, prout admiserint. quid enim, si ob hominem necandum pecuniam acceperint? vel, licet non acceperint, calore tamen inducti interfecerint vel innocentem vel quem punire non debuerant? capite plecti debent vel certe in insulam deportari, ut plerique puniti sunt.

8 *Paulus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Quod contra legem repetundarum proconsuli vel praetori donatum est, non poterit usu capi.
1 Eadem lex venditiones locationes eius rei causa pluris minorisve factas irritas facit impeditque usucapionem, priusquam in potestatem eius, a quo profecta[14] res sit, heredisve eius veniat.

9 *Papinianus libro quinto decimo responsorum* Qui munus publice mandatum accepta pecunia ruperunt[15], crimine repetundarum postulantur.

(1) de inpudentia eius *del.* (2) crimine *F* (3) temeratorii *F*², temptati *scr. vel ins.* commissi (4) eos *ins. F*² (5) de ea re scribatur *scr.* (6) duplico *F*¹, duplo *F*²
(7) *Sab.* 1...7; *Ed.* 8; *Pap.* 9. — *Bas.* 60, 43. — *Cf. Cod.* 9, 27 (8) ad legem iuliam *ind. F* (9) proprioreve *F* (10) uxorisve *ins.* (11) iudiciorum *ins. F*² (12) in *del* (13) advehendum *Menardus* (14) perfecta *F* (15) rumperunt *F*

XII[1].

DE LEGE IULIA DE ANNONA.

1 *Marcianus libro secundo institutionum* Constitit inter servum et dominum iudicium, si annonam publicam fraudasse dicat dominum.

2 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis* Lege Iulia de annona poena statuitur adversus eum, qui contra annonam fecerit societatemve coierit, quo
1 annona carior fiat. Eadem lege continetur, ne quis navem nautamve retineat[2] aut dolo malo faciat,
2 quo magis detineatur, et poena viginti aureorum statuitur.

3[3] *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus* Imperatores[4] Antoninus et Verus Augusti in haec verba rescripserunt: 'Minime aequum est de-'curiones civibus suis frumentum vilius quam annona
1 'exigit vendere'. Item scripserunt[5] ius non esse ordini cuiusque civitatis pretium grani quod invenitur statuere. item in haec verba rescripserunt: 'Etsi non solent hoc genus nuntiationis mulieres 'exercere, tamen quia demonstraturam te quae ad 'utilitatem annonae pertinent polliceris, praefectum 'annonae docere potes'.

XIII[6].

AD LEGEM IULIAM PECULATUS ET DE SACRILEGIS ET DE RESIDUIS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad Sabinum* Lege Iulia peculatus cavetur, ne quis ex pecunia sacra religiosa publicave auferat neve intercipiat neve in rem suam vertat neve faciat, quo quis auferat intercipiat vel in rem suam vertat, nisi cui utique lege licebit: neve quis in aurum argentum aes publicum quid indat[7] neve immisceat neve quo quid indatur immisceatur faciat sciens dolo malo, quo id peius fiat.

2 *Paulus libro undecimo ad Sabinum* Lege Iulia de residuis tenetur, qui publicam pecuniam delegatam in usum aliquem retinuit neque in eum consumpsit.

3 *Ulpianus libro primo de adulteriis* Peculatus poena aquae et ignis interdictionem, in quam hodie successit deportatio, continet. porro qui in eum statum deducitur, sicut omnia pristina iura, ita et bona amittit.

4 *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Lege Iulia peculatus tenetur, qui pecuniam sacram
1 religiosam abstulerit interceperit. Sed et si donatum deo immortali abstulerit, peculatus poena tene-
2 tur. Mandatis autem cavetur de sacrilegiis, ut praesides sacrilegos latrones plagiarios conquirant et ut, prout quisque deliquerit, in eum animadvertant. et sic constitutionibus cavetur, ut sacrilegi extra ordinem digna poena puniantur.

5 (4, 3) *Idem libro quarto decimo*[8] Lege Iulia de residuis tenetur is, apud quem ex locatione, emptione, alimentaria ratione, ex pecunia quam accepit[9] aliave qua causa pecunia publica resedit.
1 (4) Sed et qui publicam pecuniam in usu aliquo[10] acceptam retinuerit nec erogaverit, hac lege tenetur.
2 (5) Qua lege damnatus amplius tertia parte quam
3 (6) debet punitur. Non fit locus religiosus, ubi thensaurus invenitur[11]: nam et si in monumento inventus fuerit, non quasi religiosus[12] tollitur. quod enim sepelire quis prohibetur, id religiosum facere non potest: at pecunia sepeliri non potest, ut et
4 (7) mandatis principalibus cavetur. Sed et si de re civitatis aliquid subripiat[13], constitutionibus principum divorum Traiani et Hadriani cavetur peculatus crimen committi: et hoc iure utimur.

6 (5) *Idem libro quinto regularum* Divi Severus et Antoninus Cassio Festo rescripserunt, res privatorum si in aedem sacram depositae subreptae fuerint, furti actionem, non sacrilegii esse.

7 (6) *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Sacrilegii poenam debebit proconsul pro qualitate personae proque rei condicione et temporis et aetatis et sexus vel severius vel clementius statuere. et scio multos et ad bestias damnasse sacrilegos, nonnullos etiam vivos exussisse, alios vero in furca suspendisse. sed moderanda poena est usque ad bestiarum damnationem eorum, qui manu facta templum effregerunt et dona dei in[14] noctu tulerunt. ceterum si qui interdiu modicum aliquid de templo tulit, poena metalli coercendus est, aut, si honestiore loco natus sit, deportandus[15] in insulam est.

8 (6, 1) *Idem libro eodem*[8] Qui, cum in moneta publica operarentur, extrinsecus sibi signant pecuniam forma publica vel signatam furantur, hi non videntur adulterinam monetam exercuisse, sed furtum publicae monetae fecisse, quod ad peculatus crimen
1 (2) accedit[16]. Si quis ex metallis Caesarianis aurum argentumve furatus fuerit, ex edicto divi Pii exilio vel metallo, prout dignitas personae, punitur. is autem, qui furanti sinum praebuit, perinde habetur, atque si manifesti furti condemnatus esset, et famosus efficitur. qui autem aurum ex metallo habuerit illicite et conflaverit, in quadruplum condemnatur.

9 (7) *Venuleius Saturninus libro secundo iudiciorum publicorum* Peculatus crimen ante quinquennium admissum obici non oportet.

10 (8) *Idem ex libro tertio iudiciorum publicorum* Qui tabulam aeream legis[17] formamve agrorum aut quid aliud continentem refixerit vel quid inde immu-
1 taverit, lege Iulia peculatus tenetur. Eadem lege tenetur, qui quid in tabulis publicis deleverit vel induxerit.

11 (9) *Paulus libro singulari de iudiciis publicis*
1 Sacrilegi capite puniuntur. Sunt autem sacrilegi, qui publica sacra compilaverunt. at qui privata sacra vel aediculas incustoditas temptaverunt, amplius quam fures, minus quam sacrilegi merentur. quare quod sacrum quodve admissum in sacrilegii crimen cadat,
2 diligenter considerandum est. Labeo libro trigensimo octavo posteriorum peculatum definit pecuniae publicae aut sacrae furtum non ab eo factum, cuius periculo fuit, et ideo aedituum in his, quae ei
3 tradita sunt, peculatum non admittere. Eodem capite inferius scribit non solum pecuniam publicam, sed etiam privatam crimen peculatus facere, si quis quod fisco debetur simulans se fisci creditorem ac-
4 cepit, quamvis privatam pecuniam abstulerit[18]. Is autem, qui pecuniam traiciendam suscepit vel quilibet alius, ad cuius periculum pecunia pertinet, pe-
5 culatum non committit. Senatus iussit lege peculatus teneri eos, qui iniussu eius, qui ei rei praeerit, tabularum publicarum inspiciendarum describenda-
6 rumque potestatem fecerint[19]. Eum, qui pecuniam publicam[20] in usus aliquos retinuerit nec erogaverit, hac lege teneri Labeo libro trigensimo octavo posteriorum scripsit. cum eo autem, qui, cum[21] provincia abiret, pecuniam, quae penes se esset, ad aerarium professus retinuerit, non esse residuae pecuniae actionem, quia eam privatus fisco debeat[22], et ideo inter debitores eum ferri: eamque ab eo is, qui hoc imperio utitur, exigeret[23], id est pignus capiendo,

(1) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 60, 44 (2) detineat *scr.* (3) *cf. D.* 50, 1, 8 (4) imperatorii *F* (5) rescripserunt *edd.*
(6) *Sab.* 1...12; *Ed.* 13...15; *Pap.* 16. — *Bas.* 60, 45. — *Cf. Cod.* 9, 28. 29 (7) indet *F* (8) *inscr. del.* F^b (9) apud quem ex pecunia quam accepit ex locatione emptione alimentaria ratione *scr.* (10) in usus aliquos *scr.*
(11) non fit loco ubi invenitur religiosus thesaurus *scr.* (12) non *ins.* (13) subripiatur *edd.* (14) dei in F^1, dei F^2, inde *scr.* (15) is *ins.* F^2 (16) accidit F^2 (17) leges *S* (18) abtulerit *F* (19) fecerit *F* (20) acceptam *ins.* (21) in *ins.* F^2 (22) debebat F^2 (23) exiget *edd.*

corpus retinendo, multam dicendo. sed eam quoque lex Iulia residuorum post annum residuam esse iussit.

12 (10) *Marcianus libro primo iudiciorum publicorum* Hac lege tenetur, qui in tabulis publicis
minorem pecuniam, quam quid venierit aut locaverit,
1 scripserit aliudve quid simile commiserit. Divus[1]
Severus et Antoninus quendam clarissimum iuvenem, cum inventus esset arculam in templum ponere ibique hominem includere, qui post clusum templum de arca exiret et de templo multa subtraheret et se in arculam iterum referret, convictum in insulam deportaverunt.

13 (11) *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* Qui perforaverit muros[2] vel inde aliquid abstulerit, peculatus actione tenetur.

14 (12) *Marcellus libro vicensimo quinto digestorum* Peculatus nequaquam committitur, si exigam ab eo pecuniam, qui et mihi et fisco debet: non enim pecunia fisci[3] intercipitur, quae debitori eius aufertur, scilicet quia manet debitor fisci nihilo minus.

15 (13) *Modestinus libro secundo de poenis* Is, qui praedam ab hostibus captam subripuit, lege peculatus tenetur et in quadruplum damnatur.

16 (14) *Papinianus libro trigensimo sexto quaestionum* Publica iudicia peculatus et de residuis et repetundarum similiter adversus heredem exercentur, nec inmerito, cum in his quaestio principalis ablatae pecuniae moveatur.

XIIII[4].

DE LEGE IULIA AMBITUS.

1 *Modestinus libro secundo de poenis* Haec lex
in urbe hodie cessat, quia ad curam principis magistratuum creatio pertinet, non ad populi favorem.
1 Quod si in municipio contra hanc legem magistratum aut sacerdotium quis petierit, per senatus consultum centum aureis cum infamia punitur.
2 Qua lege damnatus si alium convicerit, in integrum restituitur, non tamen pecuniam recipit.
3 Item is, qui novum vectigal instituerit, ex sena-
4 tus consulto hac poena plectitur. Et si qui reus
vel accusator domum iudicis ingrediatur, per legem Iuliam iudiciariam in legem ambitus committit, id est aureorum[5] centum fisco inferre iubetur.

XV[6].

DE LEGE FABIA DE PLAGIARIIS.

1 *Ulpianus libro primo regularum* Si liberum hominem emptor sciens emerit, capitale crimen adversus eum ex lege Fabia de plagio nascitur, quo[7] venditor quoque fit obnoxius, si sciens liberum esse vendiderit.

2 *Idem libro nono de officio proconsulis* [8]Sciendum est legem Fabiam ad eos non pertinere, qui,
cum absentes servos haberent, eos vendiderunt: aliud
1 est enim abesse, aliud in fuga esse. Item non
pertinere ad eum, qui mandavit servum fugitivum persequendum et distrahendum: nec enim fugam
2 vendidit. [9]Amplius dicendum est et si quis Titio
mandaverit servum fugitivum adprehendendum, ut, si adprehendisset, eum emptum haberet, cessare se-
3 natus consultum. [8]Hoc autem senatus consulto
domini quoque continentur, qui fugam servorum suorum vendiderunt.

3 *Marcianus libro primo iudiciorum publicorum* Legis Fabiae crimine suppressi mancipii bona fide
possessor non tenetur, id est qui ignorabat servum alienum, et qui voluntate domini putabat id eum[10] agere. et ita de bona fide possessore[11] ipsa lex scripta est: nam adicitur 'si sciens dolo malo hoc fecerit': et saepissime a principibus Severo et Antonino constitutum est, ne bonae fidei possessores hac lege
1 teneantur. Illud non est omittendum, quod exemplo legis Aquiliae, si is, propter quem quis in Fabiam commisit, decesserit, adhuc accusatio et poena legis Fabiae superest, ut et divus[12] Severus et Antoninus rescripserunt.

4 *Gaius libro vicensimo secundo ad edictum provinciale* Lege Fabia tenetur, qui sciens liberum hominem donaverit vel in dotem dederit, item qui ex earum qua causa sciens liberum esse acceperit, [13]in eadem causa haberi debeat, qua venditor et emptor habetur. idem et si pro eo res permutata fuerit.

5 *Modestinus libro septimo decimo responsorum* Respondit eum, qui fugitivum alienum suscepisse et celasse doceatur, ex eo, quod proprietatis quaestionem referret, crimen, si probetur, evitare minime posse.

6 *Callistratus libro sexto de cognitionibus* Non
statim plagiarium esse, qui furti crimine ob servos alienos interceptos tenetur, divus Hadrianus in haec verba rescripsit: 'Servos alienos qui sollicitaverit aut 'interceperit, crimine plagii, quod illi intenditur, 'teneatur nec ne, facit quaestionem[14]: et ideo non 'me consuli de ea re oportet, sed quod verissimum 'in re praesenti cognoscitur, sequi iudicem oportet. 'plane autem scire debet posse aliquem furti crimine 'ob servos alienos interceptos teneri nec idcirco ta-
1 'men statim plagiarium esse existimari'. Idem
princeps de eadem re in haec verba rescripsit: 'Apud 'quem unus aut alter fuerit fugitivus inventus, qui 'operas suas locaverint ut pascerentur, et utique si 'idem antea apud alios opus fecerint, hunc suppres-
2 'sorem non iure quis dixerit'. Lege Fabia cave-
tur, ut liber, qui hominem ingenuum vel libertinum invitum celaverit invinctum[15] habuerit emerit sciens dolo malo quive in earum qua re socius erit, quique servo alieno servaeve persuaserit, ut a domino dominave fugiat[16], vel eum eamve invito vel insciente domino dominave celaverit, invinctum[15] habuerit emerit sciens dolo malo quive in ea re socius erit, eius poena teneatur.

7 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Poena pecuniaria statuta lege Fabia in usu esse desiit: nam in hoc crimine detecti pro delicti modo coercentur et plerumque in metallum damnantur.

XVI[17].

AD SENATUS CONSULTUM TURPILLIANUM ET DE ABOLITIONIBUS CRIMINUM.

1 *Marcianus libro singulari ad senatus consultum Turpillianum* Accusatorum temeritas tribus modis
detegitur et tribus poenis subicitur: aut enim calumniantur aut praevaricantur aut[18] tergiversantur.
1 Calumniari est falsa crimina intendere, praevaricari vera crimina abscondere, tergiversari in univer-
2 sum ab accusatione desistere. Calumniatoribus
3 poena lege Remmia irrogatur. Sed non utique
qui non probat quod intendit protinus calumniari videtur: nam eius rei inquisitio arbitrio cognoscentis committitur, qui reo absoluto de accusatoris incipit consilio quaerere, qua mente ductus ad accusationem processit, et si quidem iustum eius errorem repperit, absolvit eum, si vero in evidenti calumnia eum
4 deprehenderit, legitimam poenam ei irrogat. Quo-

(1) divi *scr.* (2) aedis sacrae *similiave deficiunt* (3) fisco *scr.*
(4) *Ed.* — *Bas.* 60, 46. — *Cf. Cod.* 9, 46 (5) aureos *F*[2]
(6) *Sab.* 1...3; *Ed.* 4...6; *Pap.* 7. — *Bas.* 60, 48. — *Cf. Cod.* 9, 20 (7) cui *Brencmannus* (8) § 3 *locum habuit ante pr. h. l.* (9) hoc *ins. F*[b] (10) eum *del.* (11) de bona fide possessore *del.* (12) divi *scr.* (13) ut et qui dederit et qui acceperit *ins.* (14) facti quaestio est *R. Stephanus* (15) vinctum *scr.* (16) fugat *F*
(17) *Pap.* 1...6; *Sab.* 7...16; *Ed.* 17. 18. — *Bas.* 60, 1, 10...27. — *Cf. Cod.* 9, 45 (18) au *F*

rum alterutrum ipsis verbis pronuntiationis mani-
festatur. nam si quidem ita pronuntiaverit 'non
'probasti', pepercit ei: sin autem pronuntiavit 'ca-
'lumniatus es'[1], condemnavit eum. et quamvis nihil
de poena subiecerit, tamen legis potestas adversus
eum exercebitur: nam, ut Papinianus[2] respondit,
facti quidem quaestio in arbitrio est iudicantis, poe-
nae vero persecutio non eius voluntati mandatur,
5 sed legis auctoritati reservatur. Quaeri possit, si
ita fuerit interlocutus: 'Lucius Titius temere accu-
'sasse videtur', an calumniatorem pronuntiasse vi-
deatur. et Papinianus temeritatem facilitatis veniam
continere et inconsultum calorem calumniae vitio
carere et ob id hunc nullam poenam subire oportere.
6 Praevaricatorem eum esse ostendimus, qui col-
ludit cum reo et translaticie munere[3] accusandi
defungitur, eo quod proprias quidem probationes
dissimularet, falsas vero rei excusationes admitteret.
7 Si quis autem ab accusatione citra abolitionem
8 destiterit, punitur. Abolitio privatim a praesidi-
bus postulari ac impetrari solet, item pro tribunali,
non de plano: nec praesens hanc cognitionem alteri
9 demandare potest. Si plura crimina idem eidem
intulit, singulorum debet abolitionem petere: alioquin
prout quid admiserit[4], eius nomine senatus consulti
10 poenam patietur. Accusationem is intulit, qui
praescriptione summoveri poterat, ut[5] quilibet adul-
terii masculo post quinque annos continuos ex die
commissi adulterii vel feminae post sex[6] menses
utiles ex die divortii: an, si destiterit[7], hoc sena-
tus consulto plecti debet, belle[8] dubitatur. movet[9],
quod paene nulla erit accusatio, quam temporis spa-
tium aut personae vitium omnimodo removeret reo-
que securitatem timoris ac periculi promitteret. contra
movet, quod qualiscumque accusatio illata cognos-
centis auctoritate, non accusantis voluntate aboleri
debet maioreque odio dignus existimaretur, qui te-
mere ad tam improbam accusationem processisset.
ergo verius est eum quoque de quo loquimur in se-
natus consultum incidere oportere. adquin Papinia-
nus[10] respondit mulierem, quae idcirco ad falsi
accusationem non admitteretur, quod suam suorumve
iniuriam non persequeretur, desistentem senatus con-
sulto Turpilliano non plecti. num ergo et in ceteris
idem responsurus sit? quid enim interest, propter
sexus infirmitatem an propter status turpitudinem
temporisve finem ad accusationem aliquam non ad-
mittatur? multoque magis excludendi sunt, quod
mulieris quidem accusatio vel propter proprium eius
dolorem effectum habere potuit, illorum vero accu-
satio voce dumtaxat tenus intervenit. adquin idem[11]
alias scribit non posse aliquem duos eodem tempore
adulterii accusare, marem et feminam, et tamen, si
utrique simul denuntiaverit, in utriusque persona
abolitionem eum petere debere, ne in hoc senatus
consulto incidat. quid porro refert, propter causas
supra[12] scriptas accusatio non valuerit an propter
numerum personarum non tenuerit? an haec inter-
sint, plenam habuerit aliquis accusandi facultatem,
sed propter personarum coniunctionem ab accusa-
tione summoveatur, an vero stricta ratione quibus-
dam accusandi facultas non competat? merito itaque
dicendum est omnes excepta muliere et minore, nisi
abolitionem petierint, in hoc senatus consulto[13] in-
11 cidere. Suspecti tutoris accusatio pro tribunali
tantum examinari potest, et nullus alius de huius-
modi quaestione quam praeses pronuntiare potest: et
tamen qui ab ea destitit, senatus consulto non tene-
12 tur. Item si dicat aliquis in senatus consultum
incidisse Turpillianum, praesidis est super ea re
notio: et tamen contra desertorem senatus consulti
non intervenit coercitio: qui autem[14] dicit quem in
hoc senatus consulto incidisse, accusator non est.
13 Incidit in hoc senatus consulto et qui accusa-
torem summittit aut instigat, aut qui mandat alicui
et instruit eum ad accusationem capitalem dando
probationes, allegando accusationes: et merito: nam
diffidendo crimini quod movet et eximendo se peri-
culo calumniae vel desertionis merito calumniantis
et desistentis poenae subdi[15] debuit, nisi subornatus
accusator probaverit crimen quod intendere suscepit.
nec interest, per se mandavit accusationem an per
alium: verum hunc, qui hoc ministerio usus est ad
mandandam accusationem, non ex verbis, sed ex
sententia senatus consulti puniri Papinianus[16] res-
pondit. summissus enim accusator similiter eodem
senatus consulto plectitur, id est propter hoc solum
punitur, quod ministerium alieni timoris recepit.
14 Reus condemnatus provocavit, deinde accusator
destitit: an in hoc senatus consulto[13] incidit? prope
est, ut incidisse videatur, quia provocationis remedio
condemnationis extinguitur pronuntiatio.

2 *Paulus libro singulari de poenis omnium le-
gum* Qui destiterit, agere amplius et accusare pro-
hibetur.

3 *Idem libro primo*[17] *sententiarum* Et in privatis
et in extraordinariis criminibus[18] omnes calumniosi
extra ordinem pro qualitate admissi plectuntur.

4[19] *Papinianus libro quinto decimo responsorum*
Mulier, quae falsi crimen iniuriae propriae post in-
terpositam denuntiationem desistens omisit, ex sena-
1 tus consulto Turpilliano teneri non videtur. Post
abolitionem idem crimen ab eodem in eundem in-
staurari non potest.

5 *Paulus libro secundo responsorum* Quaesitum
est, an is, qui libello principi[20] dato falsum se ob-
iecturum minatus est, si non obiecisset, Turpilliano
senatus consulto tenetur. Paulus respondit verbis
senatus consulti Turpilliani eum de quo quaeritur
non contineri.

6 *Idem libro primo sententiarum* Ab accusatione
destitit, qui cum adversario suo de compositione eius
1 criminis quod intendebat fuerit locutus. Animo
ab accusatione destitit, qui affectum et animum ac-
2 cusandi deposuit. Destitisse videtur, qui intra
praefinitum accusationis[21] a praeside tempus reum
3 suum non peregit. Nuntiatores, qui per notoriam
indicia produnt, notoriis suis adsistere iubentur.
4 Calumniae causa puniuntur, qui in fraudem ali-
cuius librum vel testimonium aliudve quid con-
quisisse vel scripsisse vel in iudicium protulisse di-
cuntur.

7 *Ulpianus libro octavo disputationum* Si quis
repetere velit crimen publica abolitione interveniente,
eo iure repetit, quo accusabat: neque[22] enim possunt
praescriptiones ei obici, quae ante reorum abolitio-
nem non sunt obiectae. et ita divus Hadrianus res-
1 cripsit. Si stellionatum[23] quis obiecerit vel expi-
latae hereditatis crimen et destitit[24], poenam senatus
consulti Turpilliani non subibit, nec si furti vel in-
iuriarum: sed officio iudicis culpa eius coercebitur.

8 *Papinianus libro secundo de adulteriis* Abolitio
aut publice fit ob diem insignem aut publicam gra-
tulationem

9 *Macer libro secundo publicorum*[25] vel ob rem
prospere gestam

10 *Papinianus libro secundo de*[26] *adulteriis* aut
privatim actore postulante. tertio genere fit ex lege
abolitio accusatore mortuo vel ex iusta causa im-
1 pedito, quo minus accusare possit. Abolitione
autem publice facta non retractabitur in iudicio
2 repetendo de mariti iure. Triginta dies repetendi

(1) est *F* (2) *D.* 50, 1, 15 *pr.* (3) muneri *F* (4) omi-
serit *F*² *recte, sed contra B* (5) infamis, vel etiam *ins.*
(6) ex *F* (7) desisterit *F* (8) velle *F* (9) movit *F*
(10) *cf. l.* 4 *h. t.* (11) *D.* 48, 5, 40, 6 (12) supras *F*
(13) consultum *F*² (14) qui autem] quia qui *scr.* (*simi-
liter Hal.*) (15) subdici *F* (16) *D.* 48, 19, 34, 1
(17) *tit.* 5 *c.* 2 (18) et in privatis et in publicis iudiciis
Paulus (19) *cf. l.* 1 § 10 *h. t.* (20) principe *F*
(21) accusationi *scr.* (22) neque] noneque *F* (23) stel-
lionatus *edd.* (24) desistitit *F* (25) iudiciorum *add. F*²
(26) de *om. F*

rei divus Traianus utiles esse interpretatus est, ex die scilicet, quo feriae finitae sunt. et senatus censuit eas[1] dies cedere, quibus quisque reum suum repetere possit. hoc autem[2] repetendi rei tempus non aliter cedit, quam si accusator quoque potuit adire.

11 *Idem libro singulari de adulteris* Quaerebatur, an hi, qui ab accusatione tempore exclusi essent, in senatus consultum Turpillianum inciderunt. respondit non oportere dubitari calumnia non puniri eos, qui praescriptione temporis exclusi causam adulterii perferre non potuerunt.

12 *Ulpianus libro secundo de adulteriis* Si interveniente publica abolitione ex senatus consulto[3], ut fieri adsolet, vel ob laetitiam aliquam vel honorem domus divinae vel ex aliqua causa, ex qua[4] senatus censuit abolitionem reorum fieri, nec intra dies praestitutos reum repetierit: dicendum est cessare Turpillianum senatus consultum. nec enim videtur desistere, qui exemptum reum non defert: eximitur autem reorum[5] abolitione interveniente.

13 *Paulus libro tertio de adulteris* Destitisse eum
accipiemus, qui in totum animum agendi deposuit,
1 non qui distulit accusationem. Sed qui permissu[6]
imperatoris ab accusatione destitit, impunitus est.

14 *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis* Divus Hadrianus Salvio Caro proconsuli Cretae rescripsit tutorem, qui pupilli causa instituerat accusationem, defuncto pupillo, cuius causa accusare coeperat, non esse cogendum accusationem implere.

15 *Macer libro secundo publicorum*[7] In senatus
consultum Turpillianum incidunt, qui subiecissent
accusatores, aut subiecti postulassent nec peregissent
reos, aut aliter quam abolitione facta destitissent:
quique chirographum ob accusandum dedissent
pactionemve aliquam interposuissent. hoc autem verbum
'nec peregissent'[8] ad universos supra scriptos
1 pertinere dicendum est. An ad eos, qui hodie
de iudiciis publicis extra ordinem cognoscunt, senatus
consultum pertineat, quaeritur: sed iam hoc iure
ex sacris constitutionibus utimur, ut pertineat ita[9] ex
2 singulis causis singulae poenae irrogentur. Eos,
de quorum calumnia agi non permittitur, si destiterint,
non incidere in poenam huius senatus consulti
3 constitutionibus cavetur. Si propter mortem rei
accusator destiterit, non potest hoc senatus consulto
teneri, quia morte rei iudicium solvitur, nisi tale
crimen fuit, cuius actio et adversus heredes durat,
veluti maiestatis. idem in accusatione repetundarum
4 est, quia haec quoque morte non solvitur. Ceterum
si, postea quam accusator destitit, reus decesserit,
non ideo magis delictum accusatoris relevatur.
nam[10] eum qui semel destitit, si postea accusare
paratus sit, non esse audiendum Severus et Anto-
5 ninus statuerunt. Qui post inscriptionem ante
litem contestatam anno vel biennio agere non potuerint
variis praesidum occupationibus vel etiam
civilium officiorum necessitatibus districti, in senatus
6 consultum non incident. Quamquam prius reum
quis detulerat, et[11] si post abolitionem, antequam
reus repeteretur, alia abolitio supervenerit: non ex
superiore, sed ex secunda abolitione dies triginta
computantur.

16[12] *Paulus libro singulari de adulteris* Domitianus rescripsit, quod de feriis et[13] abolendis reis dicitur, non pertinere ad servos, qui accusati in vinculis esse iubentur, ne[14] iudicium finiatur.

17 *Modestinus libro septimo decimo responsorum* Lucius Titius Seium reum falsi fecit et priusquam persequeretur[15], indulgentia reorum crimina abolita sunt. quaero, si postea eum iterato reum non fecerit, an in Turpillianum senatus consultum inciderit. Herennius[16] Modestinus respondit abolitionem reorum, quae publice indulgetur, ad hoc genus criminis non pertinere.

18 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus*
Imperatores Antoninus et Verus Augusti Iulio
Vero rescripserunt, cum satis diu litem traxisse di-
cetur[17], invito adversario non posse eum abolitio-
1 nem accipere. Item rescripserunt, nisi evidenter
probetur consentire adversarium, abolitionem non
2 dari. Item rescripserunt, cum in crimine capitali
abolitionem ut in re pecuniaria petitam esse diceret,
restaurandam esse nihilo minus cognitionem, ita ut,
si non probasset hoc quod proponeret, non impune
eum laturum.

XVII[18].

DE REQUIRENDIS VEL ABSENTIBUS DAMNANDIS.

1 *Marcianus libro secundo publicorum*[19] Divi[20]
Severi et Antonini Magni rescriptum est, ne quis
absens puniatur: et hoc iure utimur, ne absentes
damnentur: neque enim inaudita causa quemquam
1 damnari aequitatis ratio patitur. [21]Si autem gravius
quis puniatur, puta in opus metalli vel similem
poenam sive capitalem: hoc casu non est irroganda
in absentem poena, sed absens requirendus adnota-
2 tus[22] est, ut copiam sui praestet. Praesides autem
provinciarum circa requirendos adnotatos hoc debent
facere, ut eos quos adnotaverint edictis adesse iubeant,
ut possit innotescere eis quod[23] adnotati sunt, sed
et litteras ad magistratus, ubi consistunt, mittere, ut
per eos possit innotescere requirendos eos esse ad-
3 notatos. Et ex hoc annus computatur ad se pur-
4 gandos. Sed et Papinianus libro sexto decimo
responsorum scripsit requirendum adnotatum[24] si
provinciae praesidem intra annum adierit et satis
obtulerit, non esse locum mandatis, ut bona fisco
vindicentur. nam et si intra annum mortuus sit, criminis
causa expirat et perit et bona eius ad successores
transmittuntur.

2 *Macer libro secundo publicorum*[19] Anni spa-
tium ad occupanda bona eius, qui requirendus ad-
1 notatus est, pertinet. Sed si per viginti annos
fiscus bona non occupaverit, postea praescriptione
vel ab ipso reo vel ab heredibus eius submovebitur:

3 *Marcianus libro secundo de publicis iudiciis* quamcumque enim quaestionem apud fiscum, si non alia sit propria praescriptio, viginti annorum silentio praescribi divi principes voluerunt.

4 *Macer libro secundo de publicis iudiciis*[25] An-
nus exinde computandus est, ex quo ea adnotatio
quae[26] vel edicto vel litteris ad magistratus factis
1 publice innotuit. Ergo et viginti annorum tem-
pus exinde fisco numeratur, ex quo adnotatio publice
2 innotuit. In summa sciendum est nulla temporis
praescriptione causae defensione[27] summoveri eum,
qui requirendus adnotatus est.

5 *Modestinus libro duodecimo pandectarum* Man-
datis cavetur intra annum requirendorum bona ob-
signari, ut, si redierint et se purgaverint, integram
rem suam habeant: si neque responderint neque qui
se defendant habuerint, tunc post annum bona in
1 fiscum coguntur. Et intra annum medio tempore
moventia si qua sunt, ne aut mora deteriora fiant

(1) eos *edd.* (2) *requiritur* enim, *nisi haec verba alius auctoris sunt* (3) interveniente publica abolitione ex senatus consulto *del.* (4) vel ex alia qua causa *scr.* (5) reis F^2 (6) permissum *F* (7) iudiciorum *ins.* F^2 (8) nec pepigissent F^1, repegissent (*del.* nec) F^2 (9) ut *ins.* *S* (10) nam *del.* (11) et *del.* (12) *cf. D.* 48, 3, 2, 1 (13) de *ins.* F^2 (14) ne] donec *vir doctus apud Cuiacium* (15) persequetur *F* (16) herennius *del.* F^b (17) diceretur *scr.*

(18) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5. — *Bas.* 60, 49. — *Cf. Cod.* 9, 40 (19) iudiciorum *add.* F^2 (20) divorum *scr.* (21) *excidit caput de absentium in poenas leviores damnatione* (22) adnotandus *scr.* (23) eos quos *F* (24) requirendus adnotatus *scr.* (25) publicorum iudiciorum F^2 (26) ad requirendum reum pertinet *similiave ins.* (27) defensionem *F*

aut aliquo modo intereant, venire debere pretiumque
eorum in deposito esse, divi Severus et Antoninus
2 sanxerunt. Sed et divus Traianus inter moventia
3 fructus quoque haberi rescripsit. Curandum est
autem, ne quid ei qui profugit medio tempore a
debitoribus eius solvatur, ne per hoc fuga eius in-
struatur.

XVIII[1].

DE QUAESTIONIBUS.

1 *Ulpianus libro octavo de officio proconsulis*
In criminibus eruendis[2] quaestio adhiberi solet. sed
quando vel quatenus id faciendum sit, videamus. et
non esse a tormentis incipiendum et divus Augustus
constituit neque adeo fidem quaestioni adhibendam,
sed et epistula divi Hadriani ad Sennium Sabinum
1 continetur. Verba rescripti ita se habent: 'Ad
'tormenta servorum ita demum veniri oportet, cum
'suspectus est reus et aliis argumentis ita probationi
'admovetur, ut sola confessio servorum deesse videa-
2 'tur'. Idem divus Hadrianus Claudio Quartino
rescripsit: quo rescripto illud expressit a suspectis-
simo incipiendum et a quo facillime posse verum
3 scire[3] iudex crediderit. Ad quaestionem non esse
provocandos eos, quos accusator de domo sua pro-
duxit, nec facile credendum subiectam eam, quam
ambo parentes dicuntur caram filiam habuisse re-
scripto divorum fratrum ad Lucium Tiberianum emisso
4 declaratur. Idem Cornelio Proculo rescripserunt
non utique in servi unius quaestione fidem rei con-
stituendam, sed argumentis causam examinandam.
5 Divus Antoninus, et divus Hadrianus Sennio Sa-
bino, rescripserunt, cum servi pariter cum domino
aurum et argentum exportasse dicerentur, non esse
de domino interrogandos: ne quidem, si ultro aliquid
6 dixerint, obesse hoc domino. Divi fratres Leliano
Longino rescripserunt de servo heredum[4] non esse
habendam quaestionem in res hereditarias[5], quamvis
suspectum fuisset, quod imaginaria venditione domi-
7 nium in eo quaesisse heres videretur. Servum
municipum posse in caput civium torqueri saepissime
rescriptum est, quia non sit illorum servus, sed rei
publicae idemque in ceteris servis corporum dicen-
dum est: nec enim plurium servus videtur, sed cor-
8 poris. Si servus bona fide mihi serviat, etiamsi
dominium in eo non habui, potest dici torqueri eum
in caput meum non debere. idem est et in libero
9 homine, qui bona fide servit[6]. Sed nec libertum
10 torqueri in patroni caput constitutum est. Nec
fratrem quidem in fratris imperator noster cum divo
patre suo rescripsit, addita ratione, quod in eum[7],
in quem quis invitus testimonium dicere non cogitur,
11 in eum nec torqueri debet. Servum mariti in
caput uxoris posse torqueri divus Traianus Sernio
12 Quarto rescripsit. Idem[8] Mummio Lolliano re-
scripsit damnati servos, quia desierunt esse ipsius,
13 posse in eum torqueri. Si servus ad hoc erit
manumissus, ne torqueatur, dummodo in caput do-
mini non torqueatur, posse eum torqueri divus Pius
14 rescripsit. Sed et eum, qui cognitionis susceptae
tempore alienus fuit, licet postea rei sit effectus,
torqueri in caput[9] posse divi fratres rescripserunt.
15 Si quis dicatur nullo iure emptus, non prius
torqueri poterit, quam si constiterit venditionem non
valuisse: et ita imperator noster cum divo[10] patre
16 suo rescripsit. Item Severus Spicio Antigono
ita rescripsit: 'Cum quaestio de servis contra domi-
'nos neque haberi debeat neque, si facta sit, dicturi
'sententiam consilium instruat: multo minus indicia
17 'servorum contra dominos admittenda sunt'. Di-
vus Severus rescripsit confessiones reorum pro ex-
ploratis facinoribus haberi non oportere, si nulla
18 probatio religionem cognoscentis instruat. Cum
quidam deponere pretium servi paratus esset, ut
servus torqueretur contra dominum, imperator noster
19 cum divo patre suo id non admiserunt. Si
servi quasi sceleris participes in se torqueantur de-
que domino aliquid fuerint confessi apud iudicem:
prout causa exegerit, ita pronuntiare eum debere
divus Traianus rescripsit. quo rescripto ostenditur
gravari dominos confessione servorum. sed ab hoc
rescripto recessum constitutiones posteriores osten-
20 dunt. In causa tributorum, in quibus esse rei
publicae nervos nemini dubium est, periculi quoque
ratio, quod servo fraudis conscio capitalem poenam
21 denuntiat, eiusdem professionem exstruat[11]. Qui
quaestionem habiturus est, non debet specialiter in-
terrogare, an Lucius Titius homicidium fecerit, sed
generaliter, quis id fecerit: alterum enim magis sug-
gerentis quam requirentis videtur. et ita divus Traia-
22 nus rescripsit. Divus Hadrianus Calpurnio Cele-
riano in haec verba rescripsit: 'Agricola Pompei
'Valentis servus de se potest interrogari. si, dum
'quaestio habetur, amplius dixerit, rei fuerit indicium,
23 'non interrogationis culpa'. Quaestioni fidem non
semper nec tamen numquam habendam constitutioni-
bus declaratur: etenim res est fragilis et periculosa
et quae veritatem fallat. nam plerique patientia sive
duritia tormentorum ita tormenta contemnunt, ut
exprimi eis veritas nullo modo possit: alii tanta sunt
inpatientia, ut quodvis[12] mentiri quam pati tormenta
velint: ita fit, ut etiam vario modo fateantur, ut non
24 tantum se, verum etiam alios criminentur. Prae-
terea inimicorum quaestioni fides haberi non debet,
quia facile mentiuntur. nec tamen sub praetextu
inimicitiarum[13] detrahenda erit fides quaestionis[14],
25 causaque[15] cognita habenda fides aut non ha-
26 benda. Cum quis latrones tradidit, quibusdam
rescriptis continetur non debere fidem haberi[16] eis
in eos, qui eos tradiderunt: quibusdam vero, quae
sunt pleniora, hoc cavetur, ut neque destricte non
habeatur[17], ut in ceterorum persona solet, sed causa
cognita aestimetur, habenda fides sit nec ne. pleri-
que enim, dum metuunt, ne forte adprehensi eos
nominent, prodere eos solent, scilicet impunitatem
sibi captantes, quia non facile eis indicantibus pro-
ditores suos creditur. sed neque passim impunitas
eis per huiusmodi proditiones concedenda est, neque
transmittenda allegatio dicentium idcirco se onera-
tos, quod eos ipsi tradidissent: neque enim invali-
dum argumentum haberi debet mendacii sive calum-
27 niae in se instructae. Si quis ultro de maleficio
fateatur, non semper ei fides habenda est: nonnum-
quam enim aut metu aut qua alia de causa in se
confitentur[18]. et extat epistula divorum fratrum ad
Voconium Saxam, qua continetur liberandum eum,
qui in se fuerat confessus, cuius post damnationem
de innocentia constitisset[19]. cuius verba haec[20] sunt:
'Prudenter et egregia ratione humanitatis, Saxa ca-
'rissime, Primitivum servum, qui homicidium in se
'confingere metu ad dominum revertendi suspectus
'esset, perseverantem falsa demonstratione damnasti
'quaesiturus de consciis, quos aeque habere se com-
'mentitus[21] fuerat, ut ad certiorem[22] ipsius de se
'confessionem pervenires. nec frustra fuit tam pru-
'dens consilium tuum, cum in tormentis constiterit
'neque illos ei conscios fuisse et ipsum de se temere
'commentum. potes itaque decreti gratiam facere et
'eum per officium distrahi iubere, condicione addita,
'ne umquam in potestatem domini revertatur, quem
'pretio recepto certum habemus libenter tali servo
'cariturum'. hac[23] epistula significatur, quasi servus

(1) *Sab.* 1...11; *Ed.* 12...16; *Pap.* 17...22. — *Bas.* 60, 50. — *Cf. Cod.* 9, 41 (2) servandis F^2 (3) sciri *edd.* (4) heredis *Schulting* (5) inter hereditarios de re hereditaria *scr.* (6) servi *F* (7) in eum *del.* (8) item *F* (9) eius *ins. R. Stephanus* (10) duo *F* (11) confirmat *scr.* (12) quovis *F* (13) inimiciatiarum *F* (14) quaestioni *edd.* (15) causaque F^1, sed causa F^2 (16) habere *F* (17) neque ita habeatur *ins.* (18) comfitetur F^2 (19) constituisset F^2 (20) hae *F* (21) commentus *Hal.* (22) quam *ins.* (23) haec *F*

damnatus, si fuisset restitutus, ad eum pertinebit, cuius fuisset, antequam damnetur. sed praeses provinciae eum quem damnavit restituere non potest, cum nec pecuniariam sententiam suam revocare possit. quid igitur? principi eum scribere oportet, si quando ei, qui nocens videbatur, postea ratio innocentiae constitit.

2 *Ulpianus libro trigensimo nono ad edictum* Hereditarii servi, quamdiu incertum est ad quem bona pertineant, non possunt videri in caput domini torqueri.

3 *Idem libro quinquagensimo ad edictum* Constitutione imperatoris nostri et divi Severi placuit plurium servum in nullius caput torqueri posse.

4 *Idem libro tertio disputationum* In incesto, ut Papinianus respondit et est rescriptum, servorum tormenta cessant, quia et lex Iulia cessat de adulteriis.

5 *Marcianus libro secundo institutionum* Si quis viduam vel alii nuptam cognatam, cum qua nuptias contrahere non potest, corruperit, in insulam deportandus est, quia duplex crimen est, et incestum, quia cognatam violavit contra fas, et adulterium vel stuprum[1] adiungit[2]. denique hoc casu servi in personam[3] domini torquentur.

6 *Papinianus libro secundo de adulteriis* Patre vel marito de adulterio agente et postulantibus de servis rei ut quaestio habeatur, si vere causa perorata testibus prolatis absolutio secuta fuerit, mancipiorum, quae mortua sunt, aestimatio habetur: secuta
1 vero damnatione quae supersunt publicantur. Cum
de falso testamento quaeritur, hereditarii servi possunt torqueri.

7 *Ulpianus libro tertio de adulteriis* Quaestionis modum magis est iudices arbitrari oportere: itaque quaestionem habere oportet, ut servus salvus sit vel innocentiae vel supplicio.

8 *Paulus libro secundo de adulteris* Edictum divi Augusti, quod proposuit Vibio Habito et Lucio Aproniano[4] consulibus[5], in hunc modum exstat: 'Quaestiones neque semper in omni causa et persona 'desiderari debere arbitror, et, cum capitalia et atro'ciora maleficia non aliter explorari et investigari 'possunt quam per servorum quaestiones, efficacissi'mas eas esse ad requirendam veritatem existimo et
1 'habendas censeo'. Statuliber in adulterio postu-
lari poterit, ut quaestio ex eo habeatur, quod servus heredis est: sed spem suam retinebit.

9 *Marcianus libro secundo de iudiciis publicis* Divus Pius rescripsit posse de servis haberi quaestionem in pecuniaria causa, si aliter veritas inveniri non possit. quod et aliis rescriptis cavetur. sed hoc ita est, ut non facile in re pecuniaria quaestio habeatur: sed si aliter veritas inveniri non possit nisi per tormenta, licet habere quaestionem, ut et divus Severus rescripsit. licet itaque et de servis
1 alienis haberi quaestionem, si ita res suadeat. Ex
quibus causis quaestio de servis adversus dominos haberi non debet, ex his causis ne quidem interrogationem valere: et multo minus indicia servorum
2 contra dominos admittenda sunt. De eo, qui in
insulam deportatus est, quaestio habenda non est,
3 ut divus Pius rescripsit. Sed nec de statulibero
in pecuniariis causis quaestio habenda est nisi deficiente condicione.

10[6] *Arcadius* [7]*Charisius libro singulari de testibus* De minore quattuordecim annis quaestio habenda non est, ut et divus Pius Caecilio Iuventiano rescripsit.
1 Sed omnes omnino in maiestatis crimine, quod
ad personas principum attinet, si ad testimonium
2 provocentur, cum res exigit, torquentur. Potest
quaeri, an de servis filii castrensis peculii in caput patris quaestio haberi non possit: nam patris non debere torqueri in filium constitutum est. et puto recte dici nec filii servos in caput patris esse inter-
3 rogandos. Tormenta autem adhibenda sunt, non
quanta accusator postulat, sed ut moderatae rationis
4 temperamenta desiderant. Nec debet initium pro-
bationum de domo rei accusator sumere, dum aut libertos eius quem accusat aut servos in testimonium
5 vocat. Plurimum quoque in excutienda veritate
etiam vox ipsa et cognitionis suptilis diligentia adfert: nam et ex sermone et ex eo, qua quis constantia, qua trepidatione quid diceret, vel cuius existimationis quisque in civitate sua est, quaedam ad
6 inluminandam veritatem in lucem emergunt. In
causis quoque liberalibus non oportet per eorum tormenta, de quorum statu quaeritur, veritatem requiri.

11 *Paulus libro secundo de officio proconsulis* Etiamsi redhibitus fuerit servus, in caput emptoris non torquebitur.

12 *Ulpianus libro quinquagensimo quarto ad edictum* Si quis, ne quaestio de eo agatur, liberum se dicat, divus Hadrianus[8] rescripsit non esse eum ante torquendum quam liberale iudicium experiatur.

13 *Modestinus libro quinto regularum* Certo pretio servum aestimatum in quaestionem dari interposita stipulatione receptum est.

14 *Idem libro octavo regularum* Statuliber in delicto repertus sperandae libertatis praerogativa non ut servus ob ambiguum condicionis, sed ut liber puniendus est.

15[9] *Callistratus libro quinto de cognitionibus* Ex libero homine pro testimonio non vacillante quae-
1 stionem haberi non oportet. De minore quoque
quattuordecim annis in caput alterius quaestionem habendam non esse divus Pius Maecilio rescripsit, maxime cum nullis extrinsecus argumentis accusatio impleatur. nec tamen consequens esse, ut etiam sine tormentis eisdem credatur: nam aetas, inquit, quae adversus asperitatem quaestionis eos interim tueri videtur, suspectiores quoque eosdem facit ad men-
2 tiendi facilitatem[10]. Eum, qui vindicanti servum
cavit, domini loco habendum et ideo in caput eius servos torqueri non posse divus Pius in haec verba rescripsit: 'Causam tuam aliis probationibus insti'tuere[11] debes: nam de servis quaestio haberi non 'debet, cum possessor hereditatis, qui petitori satis'dedit, interim domini loco habeatur'.

16 *Modestinus libro tertio de poenis* Repeti
1 posse quaestionem divi fratres rescripserunt. Is,
qui de se confessus est, in caput aliorum non torquebitur, ut divus Pius rescripsit.

17 *Papinianus libro sexto decimo responsorum* Extrario quoque accusante servos in adulterii quaestione contra dominum interrogari placuit. quod divus Marcus ac postea maximus princeps iudicantes
1 secuti sunt. Sed et[12] in quaestione stupri servi
2 adversus dominum non torquentur. De quaestione
suppositi partus, vel si petat hereditatem, quem ceteri filii non esse fratrem suum contendunt, quaestio de servis hereditariis habebitur, quia non contra dominos ceteros filios, sed pro successione domini defuncti quaeritur. quod congruit ei, quod divus Hadrianus rescripsit: cum enim in socium caedis socius postularetur, de communi servo habendam quaestionem rescripsit, quod pro domino fore vide-
3 retur. De servo in metallum damnato quaestionem
contra eum, qui dominus fuit, non esse habendam respondi[13]: nec ad rem pertinere, si ministrum se facinoris fuisse confiteatur.

18 *Paulus libro quinto*[14] *sententiarum* Unius facinoris plurimi rei ita audiendi sunt, ut ab eo primum incipiatur, qui timidior est vel tenerae aetatis
1 videtur[15]. Reus evidentioribus argumentis obpres-

(1) stuprum vel adulterium *scr.* (2) adiungit *del.* (3) persona *F* (4) Apronio *scr.* (5) *anno p. Chr.* 8 (6) *ad pr. cf. l.* 15 § 1 *h. t.* (7) qui et *ins.* F^2 (8) res *ins. F* (9) *ad* § 1 *cf. l.* 10 *pr. h. t.* (10) ad metiendi facultatem *F* (11) instruere *edd.* (12) et *del.* (13) respondit F^2 (14) *pr.* = *tit.* 14 *c.* 2; § 4...6 = *tit.* 16 *c.* 2. 4. 8 (15) qui timidior et tenerae aetatis esse videatur *Paulus*

sus repeti in quaestionem potest, maxime si in tor-
2 menta animum corpusque duraverit. In ea causa,
in qua nullis reus argumentis urguebatur, tormenta
non facile adhibenda sunt, sed instandum accusa-
tori, ut id quod intendat comprobet atque convincat.
3 Testes torquendi non sunt convincendi mendacii
aut veritatis[1] gratia, nisi cum facto intervenisse di-
4 cuntur. Iudex cum de fide generis instrui non
potest, poterit[2] de servis hereditariis habere quaestio-
5 nem. Servo, qui ultro aliquid de domino confitetur,
fides non accommodatur: neque enim oportet[3] salutem
6 dominorum servorum arbitrio committi. Servus
in caput eius domini, a quo distractus est cuique
aliquando servivit, in memoriam prioris dominii inter-
7 rogari non potest. Servus, nec si a domino ad
8 tormenta offeratur, [4]interrogandus est. Sane quo-
tiens quaeritur, an servi in caput domini interro-
gandi sint, prius de eorum dominio oportet inquiri.
9 Cogniturum de criminibus praesidem oportet ante
diem palam facere custodias se auditurum, ne hi,
qui defendendi sunt, subitis accusatorum criminibus
obprimantur: quamvis defensionem quocumque tem-
pore postulante[5] reo negari non oportet, adeo ut
propterea et differantur et proferantur custodiae.
10 Custodiae non solum pro tribunali, sed et de
plano audiri possunt atque damnari.

19 *Tryphoninus libro quarto disputationum* Is, cui fideicommissa libertas debetur, non aliter ut servus quaestioni applicetur, nisi aliorum quaestionibus oneretur.

20 *Paulus libro tertio decretorum* Maritus quidam heres uxoris suae petebat a Suro pecuniam, quam apud eum deposuisse defunctam se absente dicebat, et in eam rem unum testem liberti sui filium produxerat apud procuratorem: desideraverat et quaestionem haberi[6] de ancilla[7]. Surus negabat se accepisse et testimonium non oportere unius hominis admitti nec solere a quaestionibus incipi, etsi aliena esset ancilla. procurator quaestionem de ancilla habuerat. cum ex appellatione cognovisset imperator, pronuntiavit quaestione illicite habita unius testimonio non esse credendum ideoque recte provocatum.

21 *Idem libro singulari de poenis paganorum* Quaestionis habendae causa neminem esse damnandum divus Hadrianus rescripsit.

22 *Idem libro primo sententiarum* Qui sine accusatoribus in custodiam recepti sunt, quaestio de his habenda non est, nisi si aliquibus suspicionibus urgueantur.

XVIIII[8].

DE POENIS.

1 *Ulpianus libro octavo disputationum* Quotiens
de delicto quaeritur, placuit non eam poenam subire
quem debere, quam condicio eius admittit eo tem-
pore, quo sententia de eo fertur, sed eam, quam
sustineret[9], si eo tempore esset sententiam passus,
1 cum deliquisset. Proinde si servus crimen com-
miserit, deinde libertatem consecutus dicetur, eam
poenam sustinere debet, quam sustineret, si tunc
2 sententiam passus fuisset, cum deliquisset. Per
contrarium quoque si in deteriorem condicionem
fuerit redactus, eam poenam subire eum oportebit,
quam sustineret, si in condicione priore durasset.
3 Generaliter placet, in legibus publicorum iudi-
ciorum vel privatorum criminum qui extra ordinem
cognoscunt praefecti vel praesides ut eis, qui poe-
nam pecuniariam egentes eludunt, coercitionem ex-
traordinariam inducant.

2 *Idem libro quadragensimo octavo ad edictum*
Rei capitalis damnatum sic accipere debemus, ex qua
causa damnato vel mors vel etiam civitatis amissio
1 vel servitus contingit. Constat, postquam de-
portatio in locum aquae et ignis interdictionis suc-
cessit, non prius amittere quem civitatem, quam
princeps deportatum in insulam statuerit: praesi-
dem enim deportare non posse nulla dubitatio est.
sed praefectus urbi ius habet deportandi statimque
post sententiam praefecti amisisse civitatem videtur.
2 Eum accipiemus damnatum, qui[10] non provoca-
vit: ceterum si provocet, nondum damnatus videtur.
sed et si ab eo, qui ius damnandi non habuit rei
capitalis, quis damnatus sit, [11]eadem causa erit.
damnatus enim ille est, ubi damnatio tenuit.

3 *Idem libro quarto decimo ad Sabinum* Praegnatis mulieris consumendae damnatae poena differtur quoad pariat. ego quidem et ne quaestio de ea habeatur, scio observari, quamdiu praegnas est.

4 *Marcianus libro tertio decimo institutionum* Relegati sive in insulam deportati debent locis interdictis abstinere. et hoc iure utimur, ut relegatus interdictis locis[12] non excedat: alioquin in tempus quidem relegato perpetuum exilium, in perpetuum relegato insulae relegationis, in insulam relegato deportationis, in insulam deportato poena capitis adrogatur. et haec ita, sive quis non excesserit in exilium intra tempus intra quod debuit, sive etiam alias exilio non obtemperaverit: nam contumacia eius cumulat poenam. et nemo potest commeatum remeatumve dare exuli, nisi imperator, ex aliqua causa.

5 [13] *Ulpianus libro septimo de officio proconsulis*
Absentem in criminibus damnari non debere divus
Traianus Iulio Frontoni rescripsit. sed nec de sus-
picionibus debere aliquem damnari divus Traianus
Adsidio Severo rescripsit: satius enim esse inpunitum
relinqui facinus nocentis quam innocentem damnari[14].
adversus contumaces vero, qui neque denuntiationi-
bus neque edictis praesidum obtemperassent, etiam
absentes pronuntiari oportet secundum morem pri-
vatorum iudiciorum. potest quis defendere haec non
esse contraria. quid igitur est? melius statuetur in
absentes pecuniarias quidem poenas vel eas, quae
existimationem contingunt, si saepius admoniti per
contumaciam desint, statui posse et usque ad rele-
gationem procedi: verum si quid gravius irrogan-
dum fuisset, puta in metallum[15] vel capitis poenam,
1 non esse absentibus irrogandam. In accusatorem
autem absentem nonnumquam gravius statuendum,
quam Turpilliani senatus consulti poena irrogatur[16],
2 dicendum est. Refert[17] et in maioribus delictis,
consulto aliquid admittatur, an casu. et sane in om-
nibus criminibus distinctio haec poenam aut iustam
elicere[18] debet aut temperamentum admittere.

6 *Idem libro nono de officio proconsulis* Si quis forte, ne supplicio adficiatur, dicat se habere quod principi referat salutis ipsius causa, an remittendum[19] sit ad eum, videndum est. et sunt plerique praesidum tam timidi, ut etiam post sententiam de eo dictam poenam sustineant nec quicquam[20] audiant[21]: alii omnino non patiuntur quicquam tale allegantes: nonnulli neque semper neque[22] numquam remittunt, sed inquirunt, quid sit, quod allegare principi velint[23] quidque quod[24] pro salute ipsius habeant dicere, post quae aut sustinent poenam aut non sustinent. quod videtur habere mediam rationem. ceterum, ut[25]

(1) inveniendae *ins.* (2) iudex tutelaris itemque centumviri, si aliter de rebus hereditariis vel de fide generis instrui non possunt, poterunt *Paulus* (3) in rebus dubiis *ins. Paulus* (4) in caput eius *ins.* (5) postulanti *scr.* (6) habere *F* (7) Suri *ins.*
(8) *Sab.* 1...6. 8...17; *Ed.* 7. 10...32; *Pap.* 33...43. — *Bas.* 60, 51. — *Cf. Cod.* 9, 47 (9) quam sustineret] causam sustinere F^2 (10) quia *F* (11) in *ins. edd.* (12) excedat, insula *ins.* (13) § 2 = *Coll.* 1, 11, 3. 4 (14) damnare *F* (15) metallo *F* (16) irrogata *scr.* (17) Verba rescripti [*divi Hadriani ad Egnatium Taurinum proconsulem Baeticae*]: Poenam Mari Euaristi recte, Taurine, moderatus es ad modum culpae: refert enim *Coll.* (18) eligere F^b, provocare *Coll.* (19) remittendus *edd.* (20) non *ins.* (21) audeant F^b (22) non *ins. F* (23) velit *F* (24) quod *del. edd.* (25) ut *del. R. Stephanus*

mea fert opinio, prorsus eos non debuisse, postea-
quam semel damnati sunt, audiri, quidquid allegent.
quis enim dubitat eludendae poenae causa ad haec
eos decurrere magisque esse puniendos, qui tamdiu
conticuerunt, quod pro salute principis habere se
dicere iactant? nec enim debebant tam magnam rem
1 tam diu reticere. Si quos[1] comitum vel legati
sui reos proconsul invenerit, utrum punire eos de-
beat an successori servare, quaeri potest. sed multa
exstant exempla, quae[2] non tantum officialium suo-
rum nec sub se agentium[3], verum suos quoque ser-
vos poena[4] adfecerunt: quod quidem faciendum est,
2 ut exemplo deterriti minus delinquant. Nunc ge-
nera poenarum nobis enumeranda sunt, quibus prae-
sides adficere quemque possint. et sunt poenae, quae
aut vitam adimant aut servitutem iniungant aut civi-
tatem auferant aut exilium aut coercitionem corporis
contineant:

7 *Callistratus libro sexto de cognitionibus* (ve-
luti fustium, admonitio: flagellorum, castigatio: vin-
culorum, verberatio)

8 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis* aut
damnum cum infamia aut dignitatis aliquam deposi-
1 tionem aut alicuius actus prohibitionem. Vita
adimitur, ut puta si damnatur aliquis, ut gladio in
eum animadvertatur. sed animadverti gladio oportet,
non securi vel telo vel fusti vel laqueo vel quo alio
modo. proinde nec liberam mortis facultatem con-
cedendi ius praesides habent. multo enim[5] vel ve-
neno necandi[6]. divi tamen fratres rescripserunt
2 permittentes liberam mortis facultatem. Hostes
autem, item transfugae ea poena adficiuntur, ut vivi
3 exurantur. Nec ea quidem poena damnari quem
oportet, ut verberibus necetur vel virgis interematur,
nec tormentis: quamvis plerique dum torquentur de-
4 ficere solent. Est poena, quae adimat libertatem:
huiusmodi ut puta, si quis in metallum vel in opus
metalli damnetur. metalla autem multa numero sunt
et quaedam quidem provinciae habent, quaedam non
habent: sed quae non habent, in eas provincias mit-
5 tunt, quae metalla habent. Praefecto plane urbi
specialiter competere ius in metallum damnandi ex[7]
epistula divi Severi ad Fabium Cilonem exprimitur.
6 Inter eos autem, qui in metallum et[8] eos, qui in
opus metalli damnantur, differentia in vinculis tan-
tum est, quod qui in metallum damnantur, graviori-
bus vinculis premuntur, qui in opus metalli, leviori-
bus, quodque refugae ex opere metalli in metallum
7 dantur, ex metallo gravius coercentur. Quisquis
autem in opus publicum damnatus refugit, duplicato
tempore damnari solet: sed duplicare eum id tem-
poris oportet, quod ei cum superesset fugit[9], scilicet
ne illud duplicetur[10], quo adprehensus in carcere
fuit. et si in decem annos damnatus sit, aut per-
petuari ei debet poena aut in opus metalli trans-
mitti[11]. plane si decennio damnatus fuit et initio
statim fugit, videndum est, utrum duplicari ei tem-
pora debeant, an vero perpetuari vel transferri in
opus metalli: et magis est, ut transferatur aut per-
petuetur. generaliter enim dicitur, quotiens decen-
nium excessura est duplicatio, non esse tempore
8 poenam artandam. In ministerium metallicorum
feminae in perpetuum vel ad tempus damnari solent.
simili modo et in salinas. et si quidem in perpe-
tuum fuerint damnatae, quasi servae poenae consti-
tuuntur: si[12] vero ad tempus damnantur, retinent
9 civitatem. Solent praesides in carcere continen-
dos damnare aut ut in vinculis contineantur: sed id
eos facere non oportet. nam huiusmodi poenae in-
terdictae sunt: carcer enim ad continendos homines,
10 non ad puniendos haberi debet. In calcariam
quoque vel sulpurariam damnari solent: sed hae poe-
11 nae metalli magis sunt. [13]Quicumque in ludum
venatorium fuerint damnati, videndum est, an servi
poenae efficiantur: solent enim iuniores hac poena
adfici. utrum ergo servi poenae isti efficiantur an
retineant libertatem, videndum est. et magis est, ut
hi quoque servi efficiantur: hoc enim[14] distant[15] a
ceteris, quod instituuntur venatores aut pyrricharii
aut aliam quam voluptatem gesticulandi vel aliter
12 se movendi gratia. Servos in metallum vel in
opus metalli, item in ludum venatorium dari solere
nulla dubitatio est: et si fuerint dati, servi poenae
efficiuntur nec ad eum pertinebunt, cuius fuerint
antequam damnarentur. denique cum quidam servus
in metallum damnatus beneficio principis esset iam[16]
poena liberatus, imperator Antoninus rectissime re-
scripsit, quia semel domini esse desierat servus poe-
nae factus, non esse eum in potestatem domini
13 postea reddendum. Sed sive in perpetua vin-
cula fuerit damnatus servus sive in temporalia, eius
remanet, cuius fuit, antequam damnaretur.

9 *Idem libro decimo de officio proconsulis* Moris
est advocationibus quoque praesides interdicere. et
nonnumquam in perpetuum interdicunt, nonnumquam
ad tempus[17] vel annis metiuntur vel etiam tempore
1 quo provinciam regunt. Nec non ita quoque inter-
2 dici potest alicui, ne certis personis adsit. Potest
et ita interdici cui, ne apud tribunal praesidis postu-
let, et tamen apud legatum vel procuratorem non
3 prohibetur agere. Si tamen apud legatum pro-
hibitus fuerit postulare, credo per consequentias ne
quidem apud praesidem relictam illi postulandi fa-
4 cultatem. Nonnumquam non advocationibus cui
interdicitur, sed foro. plus est autem foro quam
advocationibus interdicere, si quidem huic omnino
forensibus negotiis accommodare se non permittatur.
solet autem ita vel iuris studiosis interdici vel ad-
5 vocatis vel tabellionibus sive pragmaticis. Solet
et ita interdici, ne instrumenta omnino forment neve
6 libellos concipiant vel testationes consignent. So-
let et sic, ne eo loci sedeant, quo in publico instru-
menta deponuntur, archivo forte vel grammatophy-
7 lacio. Solet[18] et sic, ut testamenta ne ordinent
8 vel scribant vel signent. Erit et illa poena, ne
quis negotiis publicis interveniat: hic enim privatis
quidem interesse poterit, publicis prohibebitur, ut
solent quibus sententia praecipitur δημοσίων ἀπέ-
9 χεσθαι[19]. Sunt autem et aliae poenae: si negotia-
tione quis abstinere iubeatur vel ad conductionem
eorum quae publice locantur accedere, ut ad vecti-
10 galia publica. Interdici autem negotiatione ple-
rumque vel negotiationibus solet[20]: sed damnare, ut
quis negotietur, an possit videamus. et sunt quidem
hae poenae, si quis generaliter tractare velit, in-
civiles invitum hominem iubere facere quod facere
non potest: sed si quis specialiter tractaverit, potest
esse iusta causa compellendi cuius ad negotiationem:
11 quod si fuerit, sequenda erit sententia. Istae
fere sunt poenae quae iniungi solent. sed enim
sciendum est discrimina esse poenarum neque omnes
eadem poena adfici posse. nam in primis decuriones
in metallum damnari non possunt nec in opus me-
talli, nec furcae subici vel vivi exuri. et si forte
huiusmodi sententia fuerint affecti, liberandi erunt:
sed hoc non potest efficere qui sententiam dixit,
verum referre ad principem debet, ut ex auctoritate
12 eius poena aut permutetur aut liberaretur. Pa-
rentes quoque et liberi decurionum in eadem causa
13 sunt. Liberos non tantum filios accipere debe-
14 mus, verum omnes liberos. Sed utrum hi soli,
qui post decurionatum suscepti sunt, his poenis non

(1) servos *ins.* (2) quae] quod *scr.* (3) tantum *ins.* (4) poenae *F* (5) enim F^1, magis F^2 (6) oportet: non securi vel telo vel fusti vel laqueo vel quo alio modo, multo minus veneno, necandi, proinde nec liberam mortis facultatem concedendi ius praesides habent *scr.* (7) ex *del.* (8) est F^2 (9) cum fugit superesset *scr.* (*sic fere edd.*) (10) duplicitur *F* (11) et si in decem ... transmitti *del.* (12) sin F^2 (13) *deficit tractatus de damnatis in ludum ita, ut ferro aut cum bestiis pugnarent* (14) tantum *ins.* F^2 (15) distat *F* (16) iam] ea *scr.* (17) et tempus *ins.* (*similiter Cannegieter*) (18) solent *F* (19) *id est:* a publicis ut abstineant (20) solent F^2

adficiantur, an vero omnes omnino liberi, etiam in
plebeia familia suscepti, videndum est: et magis puto
15 omnibus prodesse debere. Plane si parens de-
curio esse desierit, si quidem iam decurione fuerit
editus, proderit ei, ne adficiatur: enimvero si postea-
quam plebeius factus est tunc suscipiat filium, quasi
16 plebeio editus ita erit plectendus. Statuliberum
quasi liberum iam puniendum divus Pius Salvio Mar-
ciano rescripsit.

10 *MACER libro secundo de*[1] *publicis iudiciis* In
servorum persona ita observatur, ut exemplo humi-
liorum puniantur. et[2] ex quibus causis liber fusti-
bus caeditur, ex his servus flagellis caedi et domino
reddi iubetur: et ex quibus liber fustibus caesus in
opus publicum datur, ex his servus, sub poena vin-
culorum ad eius temporis spatium, flagellis caesus
domino reddi iubetur. si sub poena vinculorum do-
mino reddi iussus non recipiatur, venumdari et, si
emptorem non invenerit, in opus publicum et qui-
1 dem perpetuum tradi iubetur. Qui ex causa in
metallum dati sunt et post hoc deliquerunt, in eos
tamquam metallicos constitui debet, quamvis nondum
in eum locum perducti fuerint, in quo operari habent:
nam statim ut de is sententia dicta est, condicionem
2 suam permutant. In personis tam plebeiorum
quam decurionum illud constitutum est, ut qui ma-
iori poena adficitur, quam legibus statuta est, infamis
non fiat. ergo et si opere temporario quis multatus
sit vel tantum fustibus caesus, licet in actione fa-
mosa, veluti furti, dicendum erit infamem non esse,
quia et solus fustium ictus gravior est quam pecu-
niaris damnatio.

11 *MARCIANUS libro secundo de publicis iudiciis*
Perspiciendum[3] est iudicanti, ne quid aut durius
aut remissius constituatur, quam causa deposcit:
nec enim aut severitatis aut clementiae gloria affec-
tanda est, sed perpenso iudicio, prout quaeque res
expostulat, statuendum est. plane in levioribus cau-
sis proniores ad lenitatem iudices esse debent, in
gravioribus poenis severitatem legum cum aliquo tem-
1 peramento benignitatis subsequi. Furta domestica
si viliora sunt, publice vindicanda non sunt, nec ad-
mittenda est huiusmodi accusatio, cum servus a do-
mino vel libertus a patrono, in cuius domo moratur,
vel mercennarius ab eo, cui operas suas locaverat,
offeratur quaestioni: nam domestica furta vocantur,
quae servi dominis vel liberti patronis vel mercen-
2 narii apud quos degunt subripiunt. Delinquitur[4]
autem aut proposito aut impetu aut casu. proposito
delinquunt latrones, qui factionem habent: impetu
autem, cum per ebrietatem ad manus aut ad ferrum
venitur: casu vero, cum in venando telum in feram
3 missum hominem interfecit. Capitis poena est
bestiis obici vel alias similes poenas pati vel ani-
madverti.

12 *MACER libro secundo de officio praesidis* Quod
ad statum damnatorum pertinet, nihil interest, iudi-
cium publicum fuerit nec ne: nam sola sententia,
non genus criminis spectatur. itaque hi, in quos
animadverti iubetur quive ad bestias dantur, con-
festim poenae servi fiunt.

13 *ULPIANUS libro primo de appellationibus* Ho-
die licet ei, qui extra ordinem de crimine cognoscit,
quam vult sententiam ferre, vel graviorem vel leviorem,
ita tamen ut in utroque[5] moderationem[6] non excedat.

14 *MACER libro secundo de re militari* Quaedam
delicta pagano aut nullam aut leviorem poenam irro-
gant, militi vero graviorem. nam si miles artem ludi-
cram fecerit vel in servitutem se venire passus est,
capite puniendum Menander scribit.

15 *VENULEIUS SATURNINUS libro primo de officio
proconsulis* Divus Hadrianus eos, qui in numero
decurionum essent, capite puniri prohibuit, nisi si
qui parentem occidissent: verum poena legis Corne-
liae puniendos mandatis plenissime cautum est.

16 *CLAUDIUS SATURNINUS libro singulari de poe-
nis paganorum* Aut facta puniuntur, ut furta cae-
desque, aut dicta, ut convicia et infidae advocationes,
aut scripta, ut falsa et famosi libelli, aut consilia,
ut coniurationes et latronum conscientia quosque alios
1 suadendo iuvisse sceleris est instar. Sed haec
quattuor genera consideranda sunt septem modis:
causa persona loco tempore qualitate quantitate
2 eventu. Causa: ut in verberibus, quae impunita
sunt a magistro allata[7] vel parente, quoniam emen-
dationis, non iniuriae gratia videntur adhiberi: pu-
niuntur, cum quis per iram ab extraneo pulsatus
3 est. Persona dupliciter spectatur, eius qui fecit et
eius qui passus est: aliter enim puniuntur ex isdem
facinoribus servi quam liberi, et aliter, qui quid in
dominum parentemve ausus est quam qui in extra-
neum, in magistratum[8] vel in privatum. in eius[9]
rei consideratione aetatis quoque ratio habeatur.
4 Locus facit, ut idem vel furtum vel sacrilegium
5 sit et capite luendum vel minore supplicio. Tem-
pus discernit emansorem a fugitivo et effractorem
6 vel furem diurnum a nocturno. Qualitate, cum
factum vel atrocius vel levius est: ut furta mani-
festa a nec manifestis discerni solent, rixae a gras-
saturis, expilationes a furtis, petulantia a violentia.
qua de re maximus apud Graecos orator Demosthe-
nes[10] sic ait: *οὐ γὰρ ἡ πληγὴ παρέστησε τὴν ὕβριν*[11],
*ἀλλ' ἡ ἀτιμία· οὐδὲ τὸ τύπτεσθαι τοῖς ἐλευθέροις
ἐστὶ δεινόν, καίπερ ὂν δεινόν, ἀλλὰ*[12] *τὸ ἐφ' ὕβρει.
πολλὰ γὰρ ἂν ποιήσειεν ὁ τύπτων, ὦ ἄνδρες Ἀθη-
ναῖοι, ὧν ὁ παθὼν ἔνια οὐδ' ἂν ἀπαγγεῖλαι δύναιτο
ἑτέρῳ, τῷ*[13] *σχήματι, τῷ βλέμματι, τῇ φωνῇ, ὅταν ὡς
ὑβρίζων, ὅταν ὡς ἐχθρὸς ὑπάρχων, ὅταν κονδύλοις,
ὅταν ἐπὶ κόρρης. ταῦτα κινεῖ, ταῦτα ἐξίστησιν ἀν-
θρώπους αὐτῶν ἀήθεις ὄντας τοῦ προπηλακίζεσθαι*[14].
7 Quantitas discernit furem ab abigeo: nam qui
unum suem subripuerit, ut fur coercebitur, qui gre-
8 gem, ut abigeus. Eventus spectetur, ut a cle-
mentissimo quoquo facta[15]: quamquam lex non minus
eum, qui occidendi hominis causa cum telo fuerit,
quam eum qui occiderit puniat. et ideo apud Grae-
cos exilio voluntario fortuiti casus luebantur, ut apud
praecipuum poetarum scriptum est[16]:

εὖτέ με τυτθὸν ἐόντα Μενοίτιος ἐξ Ὀπόεντος
ἤγαγεν ὑμέτερόνδ' ἀνδροκτασίης ὕπο λυγρῆς,
ἤματι τῷ ὅτε παῖδα κατέκτανον Ἀμφιδάμαντος
νήπιος, οὐκ ἐθέλων, ἀμφ' ἀστραγάλοισι χολωθείς[17].

9 Evenit, ut eadem scelera in quibusdam provinciis
gravius plectantur, ut in Africa messium incensores,
in Mysia vitium, ubi metalla sunt adulteratores mo-
10 netae. Nonnumquam evenit, ut aliquorum ma-
leficiorum supplicia exacerbentur, quotiens nimium
multis personis grassantibus exemplo opus sit.

17 *MARCIANUS libro primo institutionum* Sunt
quidam servi poenae, ut sunt in metallum dati et in
opus metalli: et si quid eis testamento datum fuerit,
pro non[18] scriptis[19] est, quasi non Caesaris servo
1 datum, sed poenae. Item quidam *ἀπόλιδες* sunt,
hoc est sine civitate: ut sunt in opus publicum per-

---

(1) de *om.* F (2) sed F^2 (3) respiciendum *edd.* (4) delinquunt F^2 (5) ut introque F (6) modo rationem F^1 (7) illata *edd.* (8) magistrum F (9) huius F^2 (10) *contra Midiam p.* 537 *Reiske* (11) *τὴν ὕβριν*] *τὴν ὀργήν Demosth.* (12) *αλ* F (13) *τῷ om.* F (14) *id est:* neque enim plaga iniuriam [*immo* iram] movit, sed contumelia: neque tam verberari ingenuis intolerabile, quamquam non tolerandum, quam verberari iniuria. multa enim, Athenienses, facere potest is qui verberat, quorum quaedam qui ea subit alii ne demonstrare quidem potest, gestu adspectu voce, cum facit iniuria, cum inimicitia motus, cum pugnis ferit, cum in os. haec exacerbant, haec faciunt, ut sui compotes amplius non sint homines non adsueti opprobriis. (15) eventus ut spectetur, a clementissimo quoque factum *scr.* (*sic ex parte Salmasius*) (16) *Homerus Il.* 23, 85 (17) *id est:* cum parvulum me adhuc Menoetius ex Opunte ad nostram domum adduxit post funestum homicidium, quo die puerum Amphidamantis interfeci imprudens invitus de talis rixatus. (18) no F (19) scripto *edd.*

petuo dati et in insulam deportati, ut ea quidem,
quae iuris civilis sunt, non habeant, quae vero iuris
gentium sunt, habeant.

18 *Ulpianus libro tertio ad edictum* Cogitationis
poenam nemo patitur[1].

19 *Idem libro quinquagensimo septimo ad edictum* Si non defendantur servi a dominis, non utique
statim ad supplicium deducuntur, sed permittetur eis
defendi vel ab alio, et qui cognoscit, debebit de innocentia eorum quaerere.

20 *Paulus libro octavo decimo ad Plautium* Si
poena alicui irrogatur, receptum est commenticio
iure, ne ad heredes transeat. cuius rei illa ratio
videtur, quod poena constituitur in emendationem
hominum: quae mortuo eo, in quem constitui videtur[2], desinit.

21 *Celsus libro trigensimo septimo digestorum*
Ultimum supplicium esse mortem solam interpretamur.

22 *Modestinus libro primo differentiarum* In
metallum damnati si valetudine aut aetatis infirmitate inutiles operi faciundo deprehendantur, ex
rescripto divi Pii a praeside dimitti poterunt, qui
aestimabit de his dimittendis, si modo vel cognatos
vel adfines habeant et non minus decem annis poenae suae functi fuerint.

23 *Idem libro octavo regularum* Sine praefinito
tempore in metallum dato imperitia dantis decennii
tempora praefinita videntur.

24 *Idem libro undecimo pandectarum* Eorum,
qui relegati vel deportati sunt ex causa maiestatis,
statuas detrahendas scire debemus.

25 *Idem libro duodecimo pandectarum* Si diutino
tempore aliquis in reatu fuerit, aliquatenus poena
eius sublevanda erit: sic etiam constitutum est non
eo modo puniendos eos, qui longo tempore in reatu
agunt, quam eos qui in recenti sententiam excipiunt.
1 Non potest quis sic damnari, ut de saxo praecipitetur.

26 *Callistratus libro primo de cognitionibus*
Crimen vel poena paterna nullam maculam filio infligere potest: namque unusquisque ex suo admisso
sorti subicitur nec alieni criminis successor constituitur, idque divi fratres Hierapolitanis rescripserunt.

27 *Idem libro quinto de cognitionibus* Divi fratres
Arruntio Siloni rescripserunt non solere praesides
provinciarum ea quae pronuntiaverunt ipsos rescindere. Vetinae quoque Italicensi rescripserunt suam
mutare sententiam neminem posse idque insolitum
esse fieri. si tamen de se quis mentitus fuerit vel,
cum non haberet probationum instrumenta, quae
postea reppererit, poena adflictus sit, nonnulla exstant principalia rescripta, quibus vel poena eorum
minuta est vel in integrum restitutio concessa. sed
1 id dumtaxat a principibus fieri potest. De decurionibus et principalibus civitatium, qui capitale
admiserunt[3], mandatis cavetur, ut, si quis id admisisse videatur, propter quod relegandus extra
provinciam in insulam sit, imperatori scribatur ad-
2 iecta sententia a praeside. Alio quoque capite
mandatorum in haec verba cavetur: 'Si qui ex prin-
'cipalibus alicuius civitatis latrocinium fecerint aliudve
'quod facinus, ut capitalem poenam meruisse videan-
'tur, commiserint, vinctos eos custodies[4] et mihi
'scribes et adicies, quid quisque commiserit'.

28 *Idem libro sexto de cognitionibus* Capitalium
poenarum fere isti gradus sunt. summum supplicium esse videtur ad furcam damnatio. item vivi
crematio: quod[5] quamquam summi supplicii appellatione merito contineretur, tamen eo, quod postea id
genus poenae adinventum est, posterius primo visum
est. item capitis amputatio. deinde proxima morti
poena metalli coercitio. post deinde in insulam de-
1 portatio. Ceterae poenae ad existimationem, non
ad capitis periculum pertinent, veluti relegatio ad
tempus, vel in perpetuum, vel in insulam, vel cum
in opus quis publicum datur, vel cum fustium ictu
2 subicitur. Non omnes fustibus[6] caedi solent, sed
hi dumtaxat qui[7] liberi sunt et quidem tenuiores
homines: honestiores vero fustibus non subiciuntur,
idque principalibus rescriptis specialiter exprimitur.
3 Solent quidam, qui volgo se iuvenes appellant,
in quibusdam civitatibus turbulentis[8] se adclamationibus popularium accommodare. qui si amplius nihil
admiserint nec ante sint a praeside admoniti, fustibus caesi dimittuntur aut etiam spectaculis eis interdicitur. quod si ita correcti in eisdem deprehendantur, exilio puniendi sunt[9], nonnumquam capite
plectendi, scilicet cum saepius seditiose et turbulente se gesserint et aliquotiens adprehensi tractati
clementius in eadem temeritate propositi persevera-
4 5 verint. Servi caesi solent dominis reddi. Et
ut generaliter dixerim, omnes, qui fustibus caedi
prohibentur, eandem habere honoris reverentiam debent, quam decuriones habent. est enim inconstans
dicere eum, quem principales constitutiones fustibus
6 subici prohibuerunt, in metallum dari posse. Divus Hadrianus in haec verba rescripsit. 'In opus
'metalli ad tempus nemo damnari debet[10]. sed qui
'ad tempus damnatus est, etiamsi faciet metallicum
'opus, non in metallum damnatus esse intellegi debet: huius enim libertas manet, quamdiu etiam[11] hi,
'qui in perpetuum opus damnantur'. proinde et[12]
7 mulieres hoc modo damnatae liberos pariunt. Ad
statuas confugere vel imagines principum in iniuriam alterius[13] prohibitum est. cum enim leges
omnibus hominibus aequaliter securitatem tribuant,
merito visum est in iniuriam potius alterius quam
sui defensionis gratia ad statuas vel imagines principum confugere: nisi si quis ex vinculis vel custodia
detentus a potentioribus ad huiusmodi praesidium
confugerit: his enim venia tribuenda est. ne autem
ad statuas vel imagines quis confugiat, senatus censuit: eumque, qui imaginem Caesaris in invidiam
alterius praetulisset, in vincula publica coerceri di-
8 vus Pius rescripsit. Omnia admissa in patronum
patronive[14] filium patrem propinquum maritum uxorem ceterasque necessitudines gravius vindicanda sunt
9 quam in extraneos. Venenarii capite puniendi sunt
aut, si dignitatis respectum agi oportuerit, depor-
10 tandi. Grassatores, qui praedae causa id faciunt,
proximi latronibus habentur. et si cum ferro adgredi
et spoliare instituerunt, capite puniuntur, utique si
saepius atque in itineribus hoc admiserunt: ceteri in
11 metallum dantur vel in insulas relegantur. Igni
cremantur plerumque servi, qui saluti dominorum
suorum insidiaverint, nonnumquam etiam liberi ple-
12 beii et humiles personae. Incendiarii capite puniuntur, qui ob inimicitias vel praedae causa incenderint intra oppidum: et plerumque vivi exuruntur.
qui vero casam aut villam, aliquo lenius. nam fortuita incendia, si, cum vitari[15] possent, per neglegentiam eorum, apud quos orta sunt, damno vicinis
fuerunt, civiliter exercentur (ut qui iactura adfectus est, damni disceptet) vel modice vindicaretur[16].
13 In exulibus gradus poenarum constituti edicto
divi Hadriani, ut qui ad tempus relegatus est, si
redeat[17] in insulam relegetur, qui relegatus in insulam[18] excesserit, in insulam deportetur, qui depor-
14 tatus evaserit, capite puniatur. Ita et in custodiis gradum servandum esse idem princeps rescripsit,
id est ut, qui in tempus damnati erant[19], in perpetuum
damnarentur, qui in perpetuum damnati erant, in
metallum damnarentur, qui in metallum damnati id

(1) patiatur F^2 (2) constituitur *scr.* (3) qui capitale admiserunt *del.* (4) custodes *F* (5) quid *F* (6) fustis *F* (7) hi dumtaxat qui] servi dumtaxat quique *scr.* (8) turbulentibus *F* (9) sint *F* (10) debent *F* (11) quamdiu etiam] quam perdunt *scr.* (12) etiam F^2 (13) in iniuriam alterius *del.* (14) *debuit esse* patronum patronam patroni patronaeve (15) evitari F^2 (16) vindicantur *scr.* (17) in perpetuum relegetur, qui in perpetuum relegatus est si redeat *ins.* (18) insula *ins.* (19) et evaserant *ins.*

15 admiserint, summo supplicio adficerentur. Famosos latrones in his locis, ubi grassati sunt, furca figendos compluribus placuit, ut et conspectu deterreantur[1] alii ab isdem facinoribus et solacio sit cognatis et adfinibus interemptorum eodem loco poena reddita, in quo latrones homicidia fecissent: nonnulli
16 etiam ad bestias hos damnaverunt. Maiores nostri in omni supplicio severius servos quam liberos, famosos quam integrae famae homines punierunt.

29 *Gaius libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Qui ultimo supplicio damnantur, statim et civitatem et libertatem perdunt. itaque praeoccupat hic casus mortem et nonnumquam longum tempus occupat: quod accidit in personis eorum, qui ad bestias damnantur. saepe etiam ideo servari solent post damnationem, ut ex his in alios quaestio habeatur.

30 *Modestinus libro primo de poenis* Si quis aliquid fecerit, quo leves hominum animi superstitione numinis terrentur[2], divus Marcus huiusmodi homines in insulam relegari rescripsit.

31 *Idem libro tertio de poenis* Ad bestias damnatos favore populi praeses dimittere non debet: sed si eius roboris vel artificii sint, ut digne populo Romano exhiberi possint, principem consulere debet.
1 Ex provincia autem in provinciam transduci damnatos sine permissu principis non licere divus[3] Severus et Antoninus rescripserunt.

32 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Si praeses vel iudex ita interlocutus sit 'vim fecisti', si quidem ex interdicto, non erit notatus nec poena legis Iuliae sequetur: si vero ex crimine, aliud est. quid si non distinxerit praeses, utrum Iulia publicorum an Iulia privatorum? tunc ex crimine erit aestimandum. sed si utriusque legis crimina obiecta sunt, mitior lex, id est privatorum erit sequenda.

33 *Papinianus libro secundo quaestionum* Fratres imperatores rescripserunt servos in temporaria vincula damnatos libertatem et hereditatem sive legatum, postquam tempus expleverint, consequi, quia temporaria coercitio, quae descendit ex sententia, poenae est abolitio. si autem beneficium libertatis in vinculis eos inveniat, ratio iuris et verba constitutionis libertati refragantur. plane si testamento libertas data sit et eo tempore, quo aditur hereditas, tempus vinculorum solutum sit, recte manumissus intellegetur, non secus ac si pignori datum servum debitor manumisisset eiusque post liberatum pignus adita fuisset hereditas.

34[4] *Idem libro sexto decimo responsorum* Servus in opus publicum perpetuum ac multo magis temporarium non datur. cum igitur per errorem in opus temporarium fuisset datus, expleto tempore domino
1 servum esse reddendum respondi. Eos quoque poena delatoris ex sententia senatus consulti teneri respondi, qui per suppositam personam delatori causam dederunt.

35 *Callistratus libro primo quaestionum* Mandatis principalibus, quae praesidibus dantur, cavetur, ne quis perpetuis vinculis damnetur: idque etiam divus Hadrianus rescripsit.

36 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum* In metallum, sed et in ministerium metallicorum[5] damnati servi efficiuntur, sed poenae.

37 *Paulus libro primo sententiarum* In dardanarios propter falsum mensurarum modum ob utilitatem popularis annonae pro modo admissi extra ordinem vindicari placuit.

38 *Idem libro quinto[6] sententiarum* Si quis aliquid ex metallo principis vel ex moneta sacra furatus
1 sit, poena metalli et[7] exilii punitur. Transfugae ad hostes vel consiliorum nostrorum renuntiatores
2 aut vivi exuruntur aut furcae suspenduntur. Actores[8] seditionis et tumultus populo concitato[9] pro qualitate dignitatis aut in furcam[10] tolluntur aut bestiis obiciuntur aut in[11] insulam deportantur[12].
3 Qui nondum viripotentes virgines corrumpunt, humiliores in metallum damnantur, honestiores in
4 insulam relegantur aut in exilium mittuntur. Qui se suis nummis redemptum non probaverit, libertatem petere non potest: amplius eidem domino sub poena vinculorum redditur vel, si ipse dominus malit,
5 in metallum damnatur. Qui abortionis aut amatorium poculum dant, etsi[13] dolo non faciant, tamen quia mali exempli res est, humiliores in metallum, honestiores in insulam amissa parte bonorum relegantur. quod si eo[14] mulier aut homo perierit,
6 summo supplicio adficiuntur. Testamentum, quod nullo iure valet, impune supprimitur: nihil est enim,
7 quod ex eo aut petatur aut consistere possit. Qui vivi testamentum aperuerit recitaverit resignaverit, poena[15] Corneliae tenetur: et plerumque humiliores aut[16] in metallum damnantur aut honestiores in in-
8 sulam deportantur. Si quis instrumentum litis suae[17] a procuratore[18] adversario proditum[19] esse convicerit, procurator si humilior sit, in metallum damnatur, si honestior, adempta parte bonorum dimi-
9 dia in perpetuum relegatur[20]. Instrumenta penes se deposita quicumque alteri altero absente reddiderit vel adversario prodiderit: prout personae condicio est[21], aut in metallum damnatur aut in insulam
10 deportatur[22]. Iudices pedanei si pecunia corrupti dicantur, plerumque a praeside aut curia[23] summoventur aut in exilium mittuntur aut ad[24] tem-
11 pus relegantur. Miles, qui ex carcere dato gladio erupit[25], poena capitis punitur. eadem poena tenetur et qui cum eo, quem custodiebat, deseruit.
12 Miles, qui sibi manus intulit nec factum peregit, nisi inpatientia doloris aut morbi luctusve alicuius vel alia causa fecerit, capite puniendus est: alias cum ignominia mittendus est.

39 *Tryphoninus libro decimo disputationum* Cicero in oratione pro Cluentio Habito[26] scripsit Milesiam quandam mulierem, cum esset in Asia, quod ab heredibus secundis accepta pecunia partum sibi medicamentis ipsa abegisset, rei capitalis esse damnatam. sed et si qua visceribus suis post divortium, quod praegnas fuit[27], vim intulerit, ne iam inimico marito filium procrearet, ut temporali exilio coerceatur, ab optimis imperatoribus nostris rescriptum est.

40 *Paulus libro tertio decretorum* Metrodorum, cum hostem fugientem sciens susceperit, in insulam deportari, Philocteten, quod occultari eum non ignorans diu dissimulaverit, in insulam relegari placet.

41 *Papinianus libro secundo definitionum* Sanctio legum, quae novissime certam poenam irrogat his, qui praeceptis legis non obtemperaverint, ad eas species pertinere non videtur, quibus ipsa lege poena specialiter addita est. [28]nec ambigitur in cetero omni iure speciem generi derogare, nec sane verisimile est delictum unum eadem lege variis aestimationibus coerceri.

42 *Hermogenianus libro primo epitomarum* Interpretatione legum poenae molliendae sunt potius quam asperandae.

43 *Paulus libro primo responsorum* Imperator Antoninus Aurelio Atiliano rescripsit: 'Praeses ultra

(1) deterrantur *F* (2) terrerentur *Taur.* (3) divi *scr.* (4) *ad* § 1 *cf. D.* 48, 16, 1, 13 (5) metalliorum F^1, metallorum F^2 (6) § 2 = *tit.* 22 *c.* 1; § 5 = *tit.* 23 *c.* 14; § 7...9 = *tit.* 25 *c.* 7...9; § 10 = *tit.* 28 *c.* 1 (7) et *del.* F^2 (8) auctores *Paulus* (9) populo concitato] vel concitatores populi *Paulus* (10) crucem *Paulus* (11) in *om. F* (12) deportatur *F* (13) id *ins. Paulus* (14) quod si ex hoc *Paulus* (15) legis *ins. Paulus* (16) aut humiliores *Paulus* (17) instrumenta utilitatis suae *Pauli libri* (18) vel cognitore *ins. Paulus* (19) prodita *Paulus* (20) procurator ... relegatur] tam procurator quam cognitor, si humiliores sunt, in metallum damnantur, si honestiores sunt (*sic libri boni*), adempta dimidia parte bonorum in perpetuum relegantur *Paulus* (21) pro personae eius condicione *Paulus* (22) relegatur *Paulus* (23) curiae *F* (24) ad *om. F* (25) ex carcere erupit, datus ad gladium *scr.* (26) *c.* 11, 32 (27) fecit *Io. Cannegieter* (28) nam *ins.*

'administrationis suae tempus interdicere alicui arte
1 'sua uti non potest'. Idem respondit eum, qui
suo admisso decurionum honorem amisit, non posse
in poenis evitandis decurionis filii honorem vindi-
care.

XX[1].

DE BONIS DAMNATORUM.

1 *Callistratus libro primo de iure fisci et po-*
puli Damnatione bona publicantur, cum aut vita
adimitur aut civitas, aut servilis condicio irrogatur.
1 Etiam si[2] qui ante concepti et post damnatio-
nem nati sunt, portiones ex bonis patrum damnato-
2 rum accipiunt. Liberis autem ita demum portio
3 tribuitur, si iustis nuptiis nati sint. Liberis eius,
cui pars dimidia dumtaxat bonorum ablata est,
partes non dantur: idque et divi fratres rescripse-
runt.

2 *Idem libro sexto de cognitionibus* Non ut quis
in carcerem ductus est, spoliari eum oportet, sed post
condemnationem: idque divus Hadrianus rescripsit.

3 *Ulpianus libro trigensimo tertio ad edictum*
Quinque legibus damnatae mulieri dos publicatur:
maiestatis, vis publicae, parricidii, venefici, de sica-
riis:

4 *Papinianus libro secundo de adulteris* et om-
nes omnino maritus salvas actiones contra fiscum
habet.

5 *Ulpianus libro trigensimo tertio ad edictum*
Sed si alia lege capitis punita sit, quae lex dotem
non publicat, quia prius serva poenae efficitur, ve-
rum est dotem mariti lucro cedere, quasi mortua sit.
1 Quod si deportata sit filia familias, Marcellus ait,
quae sententia et vera est, non utique deportatione
dissolvi matrimonium: nam cum libera mulier rema-
neat, nihil prohibet et virum mariti affectionem et[3]
mulierem uxoris animum retinere. si igitur eo animo
mulier fuerit, ut discedere a marito velit, ait Mar-
cellus tunc patrem de dote acturum. sed si mater
familias sit et interim constante matrimonio fuerit
deportata, dotem penes maritum remanere: postea
vero dissoluto matrimonio posse eam agere, quasi
humanitatis intuitu hodie nata actione.

6 *Idem libro decimo de officio proconsulis* Divus
Hadrianus Aquilio[4] Braduae ita rescripsit: 'Panni-
'culariae causa quemadmodum intellegi debeat, ex
'ipso nomine apparet. non enim bona damnatorum
'pannicularia significari quis probe dixerit, nec, si
'zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vin-
'dicare debebit: sed vestem qua is fuerit indutus,
'aut nummulos in ventralem[5], quos victus sui causa
'in promptu habuerit, aut leves anulos, id est quae
'rem[6] non excedit[7] aureorum quinque. alioquin si
'quis damnatus digito habuerit aut sardonychica[8]
'aut aliam gemmam magni pretii vel si quod chiro-
'graphum magnae pecuniae in sinu habuerit, nullo
'iure illud in pannicularia ratione retinebitur'. pan-
nicularia sunt ea, quae in custodiam receptus secum
attulit: spolia, quibus indutus est, cum quis ad sup-
plicium ducitur, ut et ipsa appellatio ostendit. ita
neque speculatores ultro sibi vindicent neque optio-
nes ea desiderent, quibus spoliatur, quo momento
quis punitus est[9], hanc rationem non compendio suo
debent praesides vertere, sed nec pati optiones sive
commentarienses ea pecunia abuti, sed debent ad ea
servari, quae iure praesidum solent erogari, ut puta
chartiaticum[10] quibusdam officialibus inde subscri-
bere, vel si qui fortiter fecerint milites, inde eis do-
nare: barbaros etiam inde munerari venientes ad se
vel legationis vel alterius rei causa. plerumque etiam
inde conrasas pecunias praesides ad fiscum trans-
miserunt: quod perquam nimiae diligentiae est, cum
sufficiat, si quis non in usus proprios verterit, sed
ad utilitatem officii patiatur deservire.

7 *Paulus libro singulari de portionibus, quae*
liberis damnatorum conceduntur Cum ratio natura-
lis quasi lex quaedam tacita liberis parentium here-
ditatem addiceret, velut ad debitam successionem
eos vocando (propter quod et in iure civili suorum
heredum nomen eis indictum[11] est ac ne iudicio
quidem parentis nisi meritis de causis[12] summoveri
ab ea successione possunt): aequissimum existima-
tum est eo quoque casu, quo propter poenam paren-
tis aufert bona damnatio, rationem haberi liberorum,
ne alieno admisso graviorem poenam luerent, quos
nulla contingeret culpa, interdum in summam egesta-
tem devoluti. quod cum aliqua moderatione definiri
placuit, ut qui ad universitatem venturi erant iure
successionis, ex ea portiones concessas haberent.
1 Si in libertinum animadversum erit, patrono eius
id[13], quod in bonis illius habiturus esset, si is in quem
animadversum est sua morte decessisset, eripiendum
non erit: reliqua pars bonorum, quae ad manumis-
2 sorem non pertinebit, fisco erit vindicanda. Ex
bonis damnatorum portiones adoptivis liberis, si non
fraudis causa facta est adoptio, non minus quam
naturalibus concedi aequum est. fraudis autem causa
adoptio facta videtur, etiamsi non in reatu, sed
desperatione rerum per conscientiam, metu immi-
nentis accusationis quis adoptet in hoc, ut ex bonis,
3 quae se amissurum cogitat, portio detrahatur. Si
plures filios damnatus habeat, feruntur exempla, per
quae pluribus liberis omnia bona damnati concessa
sunt. sed et divus Hadrianus in hac sententia[14]
rescripsit: 'Favorabilem apud me causam liberorum
'Albini filiorum numerus facit, cum ampliari impe-
'rium hominum adiectione potius quam pecuniarum
'copia malim: ideoque illis paterna sua concedi volo,
'quae manifestabunt[15] tot possessores, etiamsi acce-
4 'perint universa'. Praeterea ex his, quae per fla-
gitium damnatus adquisiit, portiones liberorum non
augentur: veluti si cognatum suum interemi curaverit
et eius hereditatem adiit vel bonorum possessionem
accepit: nam ita divus Pius rescripsit. cui conse-
quenter illud idem princeps constituit, cum filia fami-
lias veneno necasse convinceretur[16] eum, a quo heres
instituta erat: quamvis iussu patris, cuius in po-
testate[17] *erat, hereditatem eam adiisset, tamen fisco
5 *eam vindicandam esse. Quae post condemna-
*tionem adquisiit is cuius bona publicata sunt, si
*relegatus est, ad heredes scriptos ab eo vel ab
*intestato venientes pertinent: nam in insulam rele-
*gatus testamenti factionem habet ut reliqua quoque
*iura. quod si deportatus est, quoniam, quia civi-
*tatem amittit, heredem habere non potest, etiam
*postea adquisita fiscus capit.

8 **Macer libro ...... de publicis iudiciis* Li-
*beris quoque patronorum integrum ius patronatus
*servatur in bonis paterni liberti publicatis. si eius
*liberti extat patroni filius, fisco locus non est in
1 *parte filii patroni. Si patroni filius excluditur
*propter liberos quos habet libertus, satius est dicere
*fisco locum non esse, quoniam patroni filium ex-
*cludunt liberi liberti, ipse autem fiscum repellit.
2 *Patroni filius etiamsi bonorum possessionem non
*petat, haud dubie excludit fiscum in parte sibi de-
3 *bita ex bonis liberti paterni. Relegati bona per
*sententiam specialem publicari poterunt, nec tamen
*iura adversus libertos ei auferuntur nisi principis
4 *iussu. Si condemnatur pater, qui dotem pro
*filia dedit, fisco in eam dotem ius non est, etiamsi
*postea in matrimonio filia moriatur,

(1) *Ed.* 1. 2; *Sab.* 3...8. 10. 11; *inc.* 9. — *Bas.* 60, 52. — *Cf. Cod.* 9, 49 (2) si] his *F* (3) et *del. F*[2] (4) Atilio *A. Augustinus* (5) vetralem *F* (6) res *scr.* (7) excedunt *F*[2] (8) σαρδόνυχα *edd.* (9) ita neque speculatores ... punitus est *del.* (10) chartaticum *scr.* (11) inditum *edd.* (12) nisi meriti *videtur scripsisse Paulus* (13) is *F* (14) in hanc sententiam *Hal.* (15) quae minime ditabunt *A. Faber* (16) conviceretur *F* (17) *quae sequuntur usque ad finem tituli, omissa in spatio vacuo duarum paginarum et dimidiae in F, supplentur secundum B*

9 * *Callistratus libro* ....
*nisi probabitur patrem metu condemnationis liberis
*prospexisse.
10 **Macer libro* .... *de publicis iudiciis*
*Etiam si pater, cum pro filia dotem promisisset,
*condemnatur, vir eam ex bonis eius a fisco petit.
1 *Si post solutum matrimonium filiae pater con-
*demnatur, si quidem postquam filia ei consensit de
*dote repetenda, fiscus a marito eam repetit: si
*antequam consentiret ei, condemnatus est, ipsa
*repetitionem habet.
11 **Marcianus libro* .... *de publicis*
**iudiciis* Si quis damnatus appellaverit et pendente
*appellatione decesserit, bona eius non publicantur:
*nam ita posterius quoque testamentum eius ratum
*est. idem est et si appellatio recepta non est.
1 *Qui reus est non maiestatis, bona administrare
*potest et pecuniam credere debitamque sibi reci-
*pere, si bona fide debitores ei solvunt: in fraudem
*autem quae alienavit, post condemnationem revo-
cantur.

XXI[1].

DE BONIS EORUM, QUI ANTE SENTENTIAM VEL MORTEM SIBI CONSCIVERUNT VEL ACCUSATOREM CORRUPERUNT.

1 *Ulpianus libro octavo disputationum* In capi-
talibus criminibus a principibus decretum est non
nocere ei qui[2] adversarium corrupit, sed in his de-
mum, quae poenam mortis continent: nam ignoscen-
dum censuerunt[3] ei, qui sanguinem suum qualiter-
qualiter redemptum voluit.
2 *Macer libro secundo publicorum*[4] 'Imperatores
'Severus et Antoninus Iulio Iuliano. Eos, qui a
'latronibus nominati corruptis accusatoribus diem
'suum obierint, ut confessos de crimine non relin-
1 'quere defensionem heredibus rationis est'. Si is,
de cuius poena imperatori scriptum est (veluti quod
decurio fuerit vel quod in insulam deportari debue-
rit), antequam rescriberetur decesserit: potest quaeri,
num ante sententiam decessisse videatur. argumento
est senatus consultum, quod factum est de his, qui
Romam transmissi ante sententiam decessissent. cu-
ius verba haec sunt: 'Cum damnatus nemo videri
'possit in hunc annum, antequam de eo forte iudi-
'cium Romae redditum et pronuntiatum esset: neque
'cuiusquam mortui bona, antequam de eo Romae
'pronuntiatum sit, publicata sunt, eaque bona here-
'des possidere debent'[5].
3 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Qui
rei postulati vel qui in scelere deprehensi metu cri-
minis imminentis mortem sibi consciverunt[6], here-
dem non habent. Papinianus tamen libro sexto de-
cimo digestorum responsorum ita scripsit, ut qui rei
criminis non postulati manus sibi intulerint, bona
eorum fisco non vindicentur: non enim facti sceleri-
tatem esse obnoxiam, sed conscientiae metum in reo
velut confesso teneri placuit. ergo aut postulati esse
debent aut in[7] scelere deprehensi, ut, si se inter-
1 fecerint, bona eorum confiscentur. Ut autem
divus Pius rescripsit, ita demum bona eius, qui in
reatu mortem sibi conscivit, fisco vindicanda sunt,
si eius criminis reus fuit, ut, si damnaretur, morte
2 aut deportatione adficiendus esset. Idem rescripsit
eum, qui modici furti reus fuisset, licet vitam sus-
pendio finierit, non videri in eadem[8] causa esse, ut
bona heredibus adimenda essent, sicuti neque ipsi
adimerentur, si compertum in eo furtum fuisset.
3 Ergo ita demum dicendum est bona eius, qui
manus sibi intulit, fisco vindicari, si eo crimine nexus
4 fuit, ut, si convinceretur, bonis careat. Si quis
autem taedio vitae vel inpatientia doloris alicuius vel
alio modo vitam finierit, successorem habere divus
5 Antoninus[9] rescripsit. Videri autem et patrem,
qui sibi manus intulisset, quod diceretur filium suum
occidisse, magis dolore filii amissi mortem sibi irro-
gasse et ideo bona eius non esse publicanda divus
6 Hadrianus rescripsit. Sic autem hoc distinguitur,
interesse qua ex causa quis sibi mortem conscivit:
sicuti cum quaeritur, an is[10], qui sibi manus intulit
et non perpetravit, debeat puniri, quasi de se sen-
tentiam tulit. nam omnimodo puniendus est, nisi
taedio vitae vel inpatientia alicuius doloris coactus
est hoc facere. et merito, si sine causa sibi manus
intulit, puniendus est: qui enim sibi non pepercit,
7 multo minus alii parcet. Si qui autem sub in-
certo causae eventu in vinculis vel sub fideiussori-
bus decesserint, horum bona non esse confiscanda
8 mandatis cavetur. De illo videamus, si quis con-
scita morte nulla iusta causa praecedente in reatu
decesserit, an, si parati fuerint heredes causam sus-
cipere et innocentem defunctum ostendere, audiendi
sint nec prius bona in fiscum cogenda sint, quam si
de crimine fuerit probatum: an vero[11] omnimodo
publicanda sunt. sed divus Pius Modesto Taurino
rescripsit, si parati sint heredes defensiones[12] sus-
cipere, non esse bona publicanda, nisi de crimine
fuerit probatum.

XXII[13].

DE INTERDICTIS ET[14] RELEGATIS ET DEPORTATIS.

1 *Pomponius libro quarto ad Sabinum* Caput ex
rescripto divi Traiani ad Didium Secundum: 'Scio
'relegatorum bona avaritia superiorum temporum fisco
'vindicata. sed aliud clementiae meae convenit, qui
'inter cetera, quibus innocentiam rationum mearum
temporum[15], hoc quoque remisi exemplum'.
2 *Marcianus libro tertio decimo institutionum*
Manumittere deportatum non posse divus Pius re-
scripsit.
3 *Alfenus libro primo epitomarum* Eum, qui
civitatem amitteret, nihil aliud iuris adimere liberis,
nisi quod ab ipso perventurum esset ad eos, si in-
testatus in civitate moreretur: hoc est hereditatem
eius et libertos et si quid aliud in hoc genere rep-
periri potest. quae vero non a patre, sed a genere,
a civitate, a rerum natura tribuerentur, ea manere
eis incolumia. itaque et fratres fratribus fore legi-
timos heredes et adgnatorum tutelas et hereditates
habituros: non enim haec patrem, sed maiores eius
eis dedisse.
4[16] *Marcianus libro secundo institutionum* Re-
legati in insulam in potestate sua liberos retinent,
quia et alia omnia iura sua retinent: tantum enim
insula eis egredi non licet. et bona quoque sua
omnia retinent praeter ea, si qua eis adempta sunt:
nam eorum, qui in perpetuum exilium dati sunt vel
relegati, potest quis sententia partem bonorum adi-
mere.
5 *Idem libro primo regularum* Exilium triplex
est: aut certorum locorum interdictio, aut lata fuga,
ut omnium locorum interdicatur praeter certum lo-
cum, aut[17] insulae vinculum, id est relegatio in in-
sulam.
6 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis* In-
ter poenas est etiam insulae deportatio, quae poena
1 adimit civitatem Romanam. Deportandi autem in

(1) *Sab.* — *Bas.* 60, 53. — *Cf. Cod.* 9, 50 (2) ei qui] reo quod *scr.* (3) consuerunt *F* (4) iudiciorum *ins.* F^2 (5) *requiruntur talia:* cum damnatus nemo videri possit, antequam de eo iudicium redditum sit, neque cuiusquam mortui, antequam de eo pronuntiatum sit, bona publicata, ea bona heredes possidere debent (6) constituerunt *F* (7) in *om. F* (8) in ea *scr.* (9) *Cod.* 9, 50, 1 (10) is] miles *scr.* (11) anroero F^a, anero F^b (12) defensionem *edd.*
(13) *Sab.* 1...11; *inc.* 12...18. — *Bas.* 60, 54 (14) de *ins. ind. F* (15) temporum] temperavi *scr.* (16) *cf. Inst.* 1, 12, 2 (17) in *ins. F*

insulam ius praesidibus provinciae non est datum,
licet praefecto urbi detur: hoc enim epistula divi
Severi ad Fabium Cilonem praefectum urbi expres-
sum est. praesides itaque provinciae quotiens ali-
quem in insulam deportandum putent, hoc ipsum
adnotare debeant, nomen vero eius[1] scribendum
principi, ut in insulam deportetur: sic deinde prin-
cipi scribere missa plena opinione, ut princeps aesti-
met, an sequenda sit eius sententia deportarique in
insulam debeat. modo autem tempore, dum scribi-
2 tur, iubere eum debet in carcere esse. Decurio-
nes civitatium propter capitalia crimina deportandos
vel relegandos divi fratres rescripserunt. denique
Priscum in homicidio et incendio nominatim[2] ante
quaestionem confessum in insulam deportari iusserunt.
7 *Idem libro decimo de officio proconsulis* Rele-
gatorum duo genera[3]: sunt quidam, qui in insulam
relegantur, sunt, qui simpliciter, ut provinciis eis
1 interdicatur, non etiam insula adsignetur. In in-
sulam relegare praesides provinciae possunt, sic ta-
men, ut, si quidem insulam sub se habeant (id est
ad eius provinciae formam pertinentem, quam ad-
ministrant), et eam[4] specialiter insulam adsignare
possint inque eam relegare, sin vero non habeant,
pronuntient quidem in insulam se relegare, scribant
autem imperatori, ut ipse insulam adsignet. cete-
rum non possunt damnare in eam insulam, quam in
ea provincia cui praesunt non habeant. interim
quoad imperator insulam adsignet, militi tradendus
2 est relegatus. Haec est differentia inter depor-
tatos et relegatos[5], quod in insulam relegari et ad
3 tempus et in perpetuum quis potest. [6]Sive ad
tempus sive in perpetuum quis fuerit relegatus, et
civitatem Romanam retinet et testamenti factionem
4 non amittit. Ad tempus relegatis neque tota bona
neque partem adimi debere rescriptis[7] quibusdam
manifestatur, reprehensaeque sunt sententiae eorum,
qui ad tempus relegatis ademerunt partem bonorum
vel bona, sic tamen, ut non infirmarentur sententiae
5 quae ita sunt prolatae. Est quoddam genus quasi
in[8] insulam relegationis[9] in provincia Aegypto in Oasin
6 relegare. Sicut autem relegare in insulam quis-
quam, quae non est sub se, non potest, ita ne in
provinciam quidem relegandi ius habet, quae non
est sub se: forte praeses Syriae in Macedoniam non
7 relegabit. Sed extra provinciam suam potest re-
8 legare. Item in parte certa provinciae moratu-
rum relegare potest, ut forte non excedat civita-
tem aliquam vel regionem[10] aliquam non egrediatur.
9 Sed et in eas partes provinciae, quae sunt de-
10 sertiores, scio praesides solitos relegare. Inter-
dicere autem quis ea provincia potest quam regit,
alia non potest: et ita divi fratres rescripserunt.
unde eveniebat, ut, qui relegatus esset ab ea pro-
vincia, in qua domicilium habuit, morari apud origi-
nem suam posset. sed imperator noster cum divo
patre suo huic rei providerunt. Maecio enim Probo
praesidi[11] provinciae Hispaniae rescripserunt etiam
ea provincia interdici, unde quis oriundus est, ab
eo qui regit eam provinciam, ubi quis domicilium
habet. sed et eos, qui, cum incolae non essent, in
ea provincia quid admiserint, aequum est ad re-
11 scripti auctoritatem pertinere. Dubitatum est,
an interdicere quis alicui possit provincia, in qua
oriundus est, cum ipse ei provinciae praesit, quam
incolit, dum sua non interdicit, ut solent Italia inter-
dicere, qui patria non interdicunt: vel an per con-
sequentias videatur etiam provinciae[12] interdixisse,
12 cui praeest. quod magis erit probandum. Per
contrarium autem is, qui originis provinciae praeest,
non est nanctus ius interdicendi ea provincia, quam
13 incolit is qui relegatur. Si quis eam sententiam
admiserit, ut is, qui in alia provincia commisit, pos-
sit relegari ab eo qui ei provinciae praeest: eveniet,
ut relegatus iste tribus provinciis praeter Italiam
debeat abstinere, et in qua deliquit et quam incolit
et originis. et si ex diversis provinciis oriri videatur
propter condicionem vel suam vel parentis patrono-
rum[13]: vel pluribus provinciis consequenter interdic-
14 tum ei dicemus. Quibusdam tamen praesidibus,
ut multis provinciis interdicere possint, indultum est:
15 ut praesidibus Syriarum, sed et Daciarum. Con-
stitutum eum, cui patria interdictum est, etiam urbe
abstinere debere: contra autem si cui urbe fuerit
interdictum, patria sua interdictum non videtur. et
16 ita multis constitutionibus cavetur. Si cui plane
non patria sua, sed aliqua civitate interdictum sit,
videndum est, an etiam patria sua itemque urbe
17 interdictum dicamus: quod magis est. His, qui
relegantur, dies excedendi a praesidibus dari et po-
test et solet: etenim moris est ita pronuntiari 'illum
'provincia illa insulisque eis[14] relego excedereque de-
18 'bebit intra illum diem'. Relegatum plane libel-
lum[15] dare principi[16] posse divi fratres rescripserunt.
19 Solet praeterea interdici sententia[17] quibusdam,
ne intra patriae territorium vel muros morentur: ne
excedant patriam vel in vicis quibusdam morentur.
20 Solet decurionibus ordine interdici vel ad tem-
21 pus vel in perpetuum. Item potest alicui poena
iniungi, ne honores adipiscatur: nec ea res facit, ut
decurio esse desinat, cum fieri possit, ut quis decurio
quidem sit, ad honores autem non admittatur. nam
et senator quis esse potest et tamen honores non
22 repetere[18]. Potest alicui et unus honor inter-
dici, sic tamen, ut, si cui honore uno interdictum
sit, non tantum eum honorem petere non possit, ve-
rum ne eos quoque, qui eo honore maiores sunt:
est enim perquam ridiculum eum, qui minoribus
poenae causa prohibitus sit, ad maiores adspirare.
maioribus tamen prohibitus minores petere non pro-
hibetur. sed muneribus si quis poenae causa fuerit
prohibitus, nihil valebit sententia: neque enim im-
munitatem poena tribuere debet. ergo et si honori-
bus quis in poenam fuerit prohibitus, poterit dici,
si honores isti habuerunt mixtam muneris gravem
impensam, infamiam illi ad hoc non profuturam:
8 *Marcianus libro secundo publicorum iudicio-
rum* sed honore quidem illum arceri puto, ceterum
impendia debere praestare.
9 *Ulpianus libro decimo de officio proconsulis*
Potest praeses quendam damnare, ne domo sua pro-
cedat:
10[19] **Marcianus libro secundo publicorum iudi-*
**ciorum* nec tamen, ne necessarias impensas faciat.
11 **Ulpianus libro decimo de officio proconsulis*
*Interdum pecuniaria poena irrogatur iis qui rele-
*gatos suscipiunt: interdum etiam ipsi relegantur,
*si quidem illi ob magnum crimen relegati sunt.
12 **Marcianus libro* ....
*Qui patria relegatus non excedit, ad tempus pro-
*vincia relegatur.
13 **Paulus libro* ....
*Ei qui a relegato manumissus est Romae morari
*non licet, cum ne patrono quidem eius liceat.
14 **Ulpianus libro* ....
*Relegatus est is cui interdicitur provincia aut urbe
1 *continentibusve in perpetuum vel ad tempus. Et
*multum interest inter relegationem et deportatio-
*nem: nam deportatio et civitatem et bona adimit,
*relegatio utrumque conservat, nisi bona publicentur.
2 *Relegare possunt princeps et senatus et prae-
*fecti et praesides provinciarum, nec tamen consules.
3 *Qui amissa civitate bona habet, a creditore uti-
*libus actionibus convenitur.

(1) adnotare debent nomine eius *scr.* (2) nominatum *edd.* (3) sunt *ins. Hal.* (4) et eam] etiam F^2 (5) in insulam *ins.* (6) et *ins.* (7) scriptis *F* (8) in *om. F* (9) legationis *F* (10) religionem *F* (11) praesidae *F* (12) provinciae] ei provinciae F^2, provincia ea *scr* (13) patronorumve *Ruckerus* (14) eius *Hal.* (15) de ea re *ins.* (16) princi *F* (17) sentia *F* (18) non iure petere *scr.* (19) *quae sequuntur usque ad finem tituli omissa in spatio vacuo paginarum quattuor in F supplentur secundum B*

15 **Marcianus libro* ....
*Deportatus civitatem amittit, libertatem retinet et
*iure civili caret, gentium vero utitur. itaque emit
*vendit, locat conducit, permutat, fenus exercet alia-
*que similia. unde etiam recte obligat, quae post
*condemnationem quaesivit: quibus in rebus credi-
*tores quoque, qui bona fide contraxerunt cum eo,
*praeferuntur fisco deportatis defunctis succedenti.
*nam bona, quae condemnationis tempore inveniun-
1 *tur, deportatus alienare non potest. Qui incon-
*sulto principe a praeside deportatur, et heres in-
*stitui et legata capere potest.

16 **Idem libro* .... Cum
*Ulpianus Damascenus ab imperatore petisset, ut
*matri deportatae ad victum necessaria relinquere
*sibi permitteretur, item mater per libertum suum
*petisset, ut quaedam filio deportato relinquere lice-
*ret, imperator Antoninus ita iis rescripsit. 'Neque
*'hereditas nec legatum nec fideicommissum contra
*'consuetudinem legemque publicam huiusmodi per-
*'sonis relinqui potest neque earum condicionem
*'mutari convenit: quoniam autem pie rogastis, per-
*'mitto vobis ultima voluntate relinquere iis, quae
*'ad victum aliosque usus necessarios sufficiant, ut
*'si quid ad eos ex his causis pertinebit, capere iis
*'liceat'.

17 **Pomponius libro* ....
*Relegatus statuis et imaginibus honorari non pro-
1 (18) *hibetur. Relegatus statum suum integrum
*retinet et bona quae habet et potestatem in liberos,
*sive ad tempus sive in perpetuum relegatus est.
2 (1) *Deportatio autem non fit ad tempus.

18 (19) **Callistratus libro* ....
*Relegatus morari non potest Romae, etsi id sen-
*tentia comprehensum non est, quia communis patria
*est: neque in ea civitate, in qua moratur princeps
*vel per quam transit, iis enim solis permissum est
*principem intueri, qui Romam ingredi possunt, quia
1 *princeps pater patriae est. Cum adversus ho-
*mines liberos eiusmodi sententia fertur, per quam
*bona eorum publicantur, qualis est deportationis in
*insulam, ea ipsa sententia priorem condicionem
*amittunt et statim poenis sibi irrogatis per eam
*traduntur, nisi quid cum maiestate coniunctum
requirit, ut poena exacerbetur.

XXIII[1].

DE SENTENTIAM PASSIS ET RESTITUTIS.

1 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad edictum* Ad successionem liberti patronus deportatus et resti-
1 tutus admittitur. Sed si in metallum damnatus restituatur, numquid servitus poenae extinguat ius patronatus etiam post restitutionem? et magis est, ut non extinguat servitus ius patronatus.

2 *Idem libro quinto opinionum* Si deportatus restitutus[2] dignitatem quidem indulgentia principis reciperavit, in sua autem omnia bona non est restitutus, nec a creditoribus nec publico nomine conveniri potest. sed[3] cum ei facultas oblata esset a principe bona quoque sua reciperandi, maluerit ea derelinquere, actionibus exuere se, quibus ante sententiam subiectus fuerat, non poterit.

3 *Papinianus libro sexto decimo responsorum* In insulam deportati bona fiscus poena remissa retinuit: creditores ex ante gesto non habere cum eo qui debitor quondam fuit actiones constitit. quod si bona cum dignitatis restitutione concessa reciperaverit, utiles actiones necessariae non erunt, cum et directae competunt.

4 *Paulus libro septimo decimo quaestionum* In metallum damnata mulier eum quem prius conceperat edidit, deinde a principe restituta est. humanius dicetur etiam cognationis iura huic restituta videri.

XXIIII[4].

DE CADAVERIBUS PUNITORUM.

1 *Ulpianus libro nono de officio proconsulis* Corpora eorum qui capite damnantur cognatis ipsorum neganda non sunt: et id se observasse etiam divus Augustus libro decimo de vita sua scribit. hodie autem eorum, in quos animadvertitur, corpora non aliter sepeliuntur, quam si fuerit petitum et permissum, et nonnumquam non permittitur, maxime maiestatis causa damnatorum. eorum quoque corpora, qui exurendi damnantur, peti possunt, scilicet ut ossa et cineres collecta sepulturae tradi possint.

2 *Marcianus libro secundo publicorum*[5] Si quis in insulam deportatus vel relegatus fuerit, poena etiam post mortem manet, nec licet eum inde transferre aliubi et sepelire inconsulto principe: ut saepissime Severus et Antoninus rescripserunt et multis petentibus hoc ipsum indulserunt.

3 *Paulus libro primo sententiarum* Corpora animadversorum quibuslibet petentibus ad sepulturam danda sunt.

LIBER QUADRAGESIMUS NONUS.

I[6].

DE APPELLATIONIBUS ET RELATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro primo de appellationibus* Appellandi usus quam sit frequens quamque necessarius, nemo est qui nesciat, quippe cum iniquitatem iudicantium vel imperitiam recorrigat: licet nonnumquam bene latas sententias in peius reformet, neque enim utique melius pronuntiat qui novissimus sen-
1 tentiam laturus est. Quaesitum est, an adversus rescriptum principis provocari possit, forte si praeses provinciae vel quis alius consuluerit et ad[7] consultationem eius fuerit rescriptum: est enim quaesitum, an appellandi ius supersit. quid enim, si in consulendo mentitus est? de qua re extat rescriptum divi Pii πρὸς τὸ κοινὸν τῶν Θρᾳκῶν[8], quo ostenditur

(1) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. 4. — *Bas.* 60, 68. — *Cf. Cod.* 9, 51 (2) restitus *F* (3) si *ins. edd.* (4) *Sab.* 1. 2; *Pap.* 3. — *Bas.* 60, 69 (5) iudiciorum *ins.* F^2 (6) *Sab.* 1...13; *Ed.* 14...21; *Pap.* 22...27; *App.* 28. — *Bas.* 9, 1. — *Cf. Cod.* 7, 61, 6 (7) in *ins. F* (8) *id est:* ad commune Thracum

provocari oportere. verba rescripti ita se habent: ‘*Ἐὰν ἐπιστείλῃ τις ἡμῖν ἃ διὰ*[1] *καὶ ἀντιγράφωμεν* ‘*ἡμεῖς ὁτιοῦν, ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις ἐπικαλεῖσθαι* ‘*πρὸς τὴν ἀπόφασιν. εἰ γὰρ διδάξαιεν ἢ ψευδῶς ἢ* ‘*οὐχ οὕτως ἔχειν τὰ ἐπεσταλμένα, οὐδὲν ὑφ' ἡμῶν* ‘*εἶναι δόξῃ*[2] *προδιεγνωσμένον, τῶν*[3] *ὡς ἑτέρως ἔχου-*
2 ‘*σιν τοῖς γραφεῖσιν ἀντεπεσταλκότων*’[4]. Huic consequenter videtur rescriptum a consultatione iudicis non esse appellandum, si quis forte interlocutus fuit principem se consultaturum, cum possit post re-
3 scriptum provocare[5]. Si quis in appellatione erraverit, ut puta cum alium appellare deberet, alium appellaverit, videndum, an error ei nihil offuit. et si quidem, cum maiorem iudicem appellare deberet, ita erravit, ut minorem appellet, error ei nocebit: si vero maiorem iudicem provocavit, error ei nihil oberit. et ita multis constitutionibus continetur. denique cum quidam iudicem ex rescripto principis a consulibus accepisset et praefectum urbi appellasset, errori eius subventum est rescripto divorum fratrum, cuius verba haec sunt: ‘Cum per errorem factum ‘dicas, uti a iudice, quem ex recripto nostro ab am‘plissimis consulibus acceperas, ad Iunium Rusticum ‘amicum nostrum praefectum urbi provocares, con‘sules amplissimi perinde cognoscant, atque si ad ‘ipsos facta esset provocatio’. si quis ergo vel parem vel maiorem iudicem appellaverit, alium tamen pro alio, in ea causa est, ut error ei non noceat: sed si
4 minorem, nocebit. Libelli qui dantur appellatorii ita sunt concipiendi, ut habeant scriptum et a quo dati sint, hoc est qui appellet, et adversus quem et a qua sententia.

2 *Macer libro primo de appellationibus* Sed si apud acta quis appellaverit, satis erit, si dicat ‘ap‘pello’.

3 *Ulpianus libro primo de appellationibus* Scio quaesitum, si quis non addiderit in libellis, contra quem adversarium appellet, an praescriptioni subicia-
1 tur: et puto nihil oportere praescribi. Sed[6] illud cecidit in quaestionem, si plures habuerit adversarios et quorundam nomina libellis sint complexa[7], quorundam non, an aeque praescribi ei possit ab his, quorum nomina comprehensa non sunt, quasi adversus ipsos adquieverit sententiae. et cum una causa
2 sit, arbitror non esse praescribendum. Certe si plures hi sunt, adversus quos pronuntiatur, et quorundam nomina in libellis sint comprehensa, quorundam non, hi soli appellasse videbuntur, quorum
3 nomina libellis sunt comprehensa. Quid ergo, si causam appellandi certam dixerit, an liceat ei discedere ab hac et aliam causam allegare? an vero quasi forma quadam obstrictus sit? puto tamen, cum semel provocaverit, esse ei facultatem[8] in agendo etiam aliam causam provocationis reddere persequique provocationem suam quibuscumque modis potuerit.

4 *Macer libro primo de appellationibus* Ab ex-
1 secutore sententiae appellare non licet. Sed ab eo, qui sententiam male interpretari dicitur, appellare licet, si tamen is interpretandi potestatem habuit, velut praeses provinciae aut procurator Caesaris: ita tamen, ut in causis appellationis reddendis hoc solum quaeratur[9], an iure interpretatum sit: idque
2 etiam divus Antoninus rescripsit. Alio condemnato is cuius interest appellare potest. qualis est, qui per procuratorem expertus victus est nec pro-
3 curator suo nomine appellet. Item si emptor de proprietate victus est, eo cessante auctor eius appellare poterit: aut si auctor egerit et victus sit, non est deneganda emptori appellandi[10] facultas. quid enim, si venditor, qui appellare noluit, idoneus non est? quin etiam si auctor appellaverit, deinde in causae defensione suspectus visus sit, perinde defensio causae emptori committenda est, atque si ipse appellasset.
4 Idque ita constitutum est in persona creditoris, cum debitor victus appellasset nec ex fide causam defenderet. quae constitutio ita accipienda est, si interveniente creditore debitor de pignore victus provocaverit: nam absenti creditori nullum praeiudicium
5 debitor facit, idque statutum est. Si procurator, qui iudicio interfuit, victus sit, an ipse quoque per procuratorem appellare possit, videamus, quia constat procuratorem alium procuratorem facere non posse. sed meminisse oportet, quod procurator lite contestata dominus litis efficitur: et ideo et per procuratorem appellare potest.

5 *Marcianus libro primo de appellationibus* A sententia inter alios dicta appellari non potest nisi ex iusta causa, veluti si quis in coheredum praeiudicium se condemnari patitur vel similem huic causam (quamvis et sine appellatione tutus est coheres): item fideiussores pro eo pro quo intervenerunt. igitur et venditoris fideiussor emptore victo appellabit,
1 licet emptor et venditor adquiescant. Si heres institutus victus fuerit ab eo, qui de inofficioso testamento agebat, legatariis et qui libertatem acceperunt permittendum est appellare, si querantur per collusionem pronuntiatum: sicut divus Pius rescripsit.
2 Idem rescripsit legatarios causam appellationis
3 agere posse. Sed et si in fraudem suam transactionem factam ab eo qui appellasset dicerent, idem dicendum est. sed et sine appellatione si fuerit
4 transactum, similiter rescriptum est. Si quis ipso die inter acta voce appellavit, hoc ei sufficit: sin autem hoc non fecerit, ad libellos appellatorios dandos biduum vel triduum computandum est.

6 *Ulpianus libro secundo de appellationibus* Non tantum ei, qui ad supplicium ducitur, provocare permittitur, verum alii quoque nomine eius, non tantum si ille mandaverit, verum quisquis alius provocare voluerit. neque distinguitur, utrum necessarius eius sit nec ne: credo enim humanitatis ratione omnem provocantem audiri debere. ergo et si ipse adquiescit sententiae: nec quaerimus, cuius intersit. quid ergo, si resistat qui damnatus est adversus provocationem, nec velit admitti eius appellationem perire festinans? adhuc putem differendum supplicium.

7 *Marcianus libro primo de appellationibus* Cum quidam propter violentiam iudicis non ipsi a quo appellavit dedit libellos, sed publice proposuisset, divus Severus veniam ei dedit et permisit ei causas appellationis agere.

8 *Ulpianus libro quarto de appellationibus* Illud sciendum est eum qui provocavit non debere conviciari ei a quo appellat: ceterum oportebit eum plecti. et ita divi fratres rescripserunt.

9 *Macer libro secundo de appellationibus* Illud sciendum est neque pupillum neque rem publicam, cum pro libertate iudicatur, in integrum restitui posse, sed appellationem esse necessariam. idque ita rescriptum est.

10 *Ulpianus libro octavo disputationum* Si qui separatim fuerint condemnati, quamvis ex eadem
1 causa, pluribus eis appellationibus opus est. Si quis, cum una actione ageretur, quae plures species in se habeat, pluribus summis sit condemnatus, quarum singulae notionem principis non faciunt, omnes autem coniunctae faciunt: poterit ad principem ap-
2 pellare. Sed cum adversus plures probatae essent rationes quae eis nocerent, sufficit eis una appellatio, quia uno titulo comprobatarum rationum omnes
3 conveniebantur. Quotiens autem plures in unam summam condemnantur, utrum una sententia est et quasi[11] plures in unam summam rei sint[12] promittendi, ut unusquisque eorum in solidum teneatur, an

(1) ἃ διὰ] *ἅττα Taurell.* (2) *δόξει scr.* (3) *τῶν del.* (4) *αντεπεσταλκοτεσιν F*[1]. — *Id est:* Si quis nobis quaedam scripserit et ad ea nos qualecumque responsum dederimus, licebit iis quis volent a responso appellare. nam si docebunt vel falsa esse vel certe aliter se habere ea quae scripta sunt, nihil a nobis praeiudicatum esse videbitur, qui responderimus scriptis alia proponentibus. (5) provocari *scr.* (6) et *ins.* (7) sint plexa *F* (8) facilitatem *F* (9) quaeparatur *F*[2], praeparatur *F*[1] (10) appellendi *F* (11) quiasi *F* (12) sunt *scr.*

vero scinditur in personas sententia, quaeritur. et Papinianus respondit scindi sententiam in personas atque ideo eos qui condemnati sunt viriles partes
4 debere. Quod est rescriptum in communi causa, quotiens alter appellat, alter non, alterius victoriam[1] ei proficere qui non provocavit, hoc[2] ita demum probandum est, si una eademque causa fuit defensionis: ceterum si diversae, alia causa est. ut in duobus tutoribus procedit, si alter[3] tutelam gesserat, alter non attigerat et is qui non gesserat provocavit: iniquum est enim, qui idcirco adgnoverat sententiam, quoniam gessisse se scit, propter appellationem eius qui non gesserat optinere.

11 *Idem libro tertio de omnibus tribunalibus* Cum ex causa iudicati soluta esset pecunia ex necessitate iudicis ab eo, qui appellatione interposita meruerit meliorem sententiam, recipere eum pecuniam quam solvit oportet.

12 *Idem libro secundo opinionum* Si constet nullo actu ex lege habito duumvirum creatum, sed tantum vocibus popularium postulatum eisque tunc proconsulem, quod facere non debuit, consensisse: appellatio in re aperta supervacua fuit.

13 *Idem libro secundo responsorum* Appellanti nihil obesse, quod in libellis a qua parte sententiae
1 appellaret non significavit. Non solere improbari appellationem[4] eorum, qui vel unam causam appellandi probabilem habuerunt.

14 *Idem libro quarto decimo ad edictum* Si perlusorio iudicio[5] actum sit adversus testamentum, an ius faciat iudex, videndum. et divus Pius, cum inter coniunctas personas diceretur per collusionem in necem legatariorum et libertatium actum, appellare eis permisit. et hodie hoc iure utimur, ut possint appellare: sed et agere causam apud ipsum iudicem, qui de testamento cognoscit, si suspicantur non ex
1 fide heredem causam agere. Quotiens herede non respondente secundum adversarium sententia datur, rescriptum est nihil nocere neque legatis neque libertatibus. et hoc divorum fratrum epistula continetur ad Domitium in haec verba: 'Quod absente possessore nec[6] quoquam nomine eius respondente pronuntiatum est, non habet rei iudicatae auctoritatem nisi adversus eum solum qui adesse neglexerit. quare his, qui testamento libertates vel legata vel fideicommissa acceperunt, salvae sunt actiones, si quas habuerunt, perinde ac si nihil esset iudicatum: et ideo adversus eum qui vicit permittimus eis agere'.

15 *Marcellus libro primo digestorum* Servi appellare non possunt: sed domini eorum ad opem servo ferendam possunt uti auxilio appellationis, et alius domini nomine id facere potest. sin vero neque dominus neque alius pro domino appellaverit, ipsi servo, qui sententiam tristem passus est, auxilium sibi implorare non denegamus.

16 *Modestinus libro sexto differentiarum* Constitutiones, quae de recipiendis nec non appellationibus loquuntur[7], ut nihil novi fiat, locum non habent in eorum persona, quos damnatos statim puniri publice interest: ut sunt insignes latrones vel seditionum concitatores vel duces factionum.

17 *Idem libro octavo regularum* Cum in una causa separatim duplex sententia divisa datur, veluti una sortis, alia usurarum, duplex appellatio necessaria est, ne alteram adgnovisse, de altera provo-
1 casse intellegatur. Tutor pupillo datus si provocet, interim pupillo curator dabitur. sed si tutoris auctoritas fuerit[8] necessaria, veluti ad adeundam hereditatem, tutor ei necessario dabitur, quoniam curatoris auctoritas ad hoc inutilis est.

18 *Idem libro septimo decimo responsorum* Lucius Titius pro servo suo, qui ad bestias datus est, provocationem interposuit. quaero, an huiusmodi appellationis causas per procuratorem reddere possit. Modestinus respondit posse.

19 *Idem libro singulari de enucleatis casibus* Si expressim sententia contra iuris rigorem data fuerit, valere non debet: et ideo et sine appellatione causa denuo induci potest. non iure profertur sententia, si specialiter contra leges vel senatus consultum vel constitutionem fuerit prolata. unde si quis ex hac sententia[9] appellaverit et praescriptione summotus sit, minime confirmatur ex hac praescriptione sententia. unde potest causa ab initio agitari.

20 *Idem libro singulari de praescriptionibus* Qui suspectum tutorem facit et qui de non recipienda tutela excusationem[10] agitat, alieno nomine agere
1 intellegendus est. Is vero qui in rem suam procurator datus est, intra biduum appellare debet, quia
2 suam causam agit. Militibus appellandi tempora non remittuntur, et victi si non provocaverint et sollemnia fecerint, postea non audiuntur.

21 *Papirius Iustus libro primo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt appellationes, quae recto ad principem factae sunt omissis his, ad quos debuerunt fieri ex imo ordine,
1 ad praesides remitti. Idem rescripserunt ab iudice, quem a praeside provinciae quis acceperat, non recte imperatorem appellatum esse ideoque reverti eum ad
2 praesidem debere. Si magistratus creatus appellaverit, collegam eius interim utriusque officium sustinere debere: si uterque appellaverit, alium interim in locum eorum creandum: et eum, qui non iuste appellaverit, damnum adgniturum, si quod res publica passa sit: si vero iusta sit appellatio et hoc pronuntietur, eos aestimaturos, cui hoc adscribendum sit. in locum autem curatoris, qui annonam administraturus est, alium interim adsumendum, quoad usque
3 appellatio pendeat. Idem rescripserunt, quamvis usitatum non sit post appellationem fructus agri, de quo disceptatio sit, deponi, tamen, cum populi[11] traherentur ab adversario, aequum sibi videri fructus apud sequestres deponi.

22 *Papinianus libro secundo responsorum* Ad principem remissa cognitio ab eo circumduci[12] potest, qui remisit.

23 *Idem libro nono decimo responsorum* Ex consensu litigantium citra[13] compromissum a praeside provinciae iudice dato victus potest provocare.
1 Cum procurator Caesaris, qui partibus praesidis non fungebatur[14], in lite privatorum ius dandi iudicis non habuisset, frustra provocatum ab ea senten-
2 tia constitit, quae non tenebat Filium familias, cum adversus patrem eius de bonis, quae per ipsum poterant adquiri, pronuntiatum esset, respondi non
3 nisi patris nomine potuisse provocare. Eum, qui cognovit edictum peremptorium, secundum ordinis causam dati placuit non recte provocasse, cum in eius potestate fuerit ante diem praestitutum pro tribunali respondentem aut defensum edicti denuntiationem rumpere.

24[15] *Scaevola libro quinto responsorum* Negotiorum gestor[16] vel tutor vel curator bona fide condemnati appellaverunt et diu negotium tractum est: quaesitum est appellatione eorum iniusta pronuntiata an, quia tardius iudicatum sit, usurae principalis pecuniae[17] medii temporis debeantur. respondit secundum ea quae proponerentur dandam utilem actio-
1 nem. Curator iuvenis adversus tutoris heredes iudicio expertus appellationem interposuit: cum implesset autem vicensimum quintum annum aetatis

(1) etiam *ins.* F^2 (2) hoc *del.* F^2 (3) aliter *F* (4) appellationes F^2 (5) per lusorium iudicium *Brencmann* (6) ne *F* (7) de appellationibus sic non recipiendis loquuntur *scr.* (8) fuerit *bis F* (9) non *ins.* (10) tutelae excusatione *Schulting* (11) pupilli *sec. B scr.* (12) circumdici *F* (13) *sic R. Stephanus*, circa *F*

(14) fugebatur *F* (15) *pr.* = *D.* 42, 1, 64 (16) gestorum F^2 (17) Scaevola libro XXV digestorum. Negotiorum gestorum condemnatus appellavit et diu negotium tractum est: quaesitum est appellatione eius iniusta pronuntiata, an, quo tardius iudicatum sit, usurae pecuniae in condemnatum deductae *D. l. gem.*

iuvenis et in militia ageret, exequi appellationem desiit. quaero, regressus a militia utrum ipse appellationem explicare deberet an vero curatorem in eam rem conveniri oporteret. respondit ipsum militem litem ad se pertinentem exsequi debere secundum ea quae proponerentur.

25 *Paulus libro vicensimo responsorum* *Αὐτοκράτωρ Ἀλέξανδρος τῷ κοινῷ τῶν ἐν Βιθυνίᾳ Ἑλλήνων. Ἐκκαλεῖσθαι μὲν πῶς ἄν τις κωλύοιτο ὑπὸ τῶν δικαζόντων, οὐχ ὁρῶ, ὁπότε ἔξεστιν τὴν ἑτέραν ὁδὸν τρεπόμενον ταὐτὸ ποιεῖν καὶ θᾶττον πρός με ἀφικνεῖσθαι. ὕβρει δὲ καὶ βίᾳ χρῆσθαι πρὸς τοὺς ἐκκαλουμένους καὶ φρουρὰν στρατιωτικὴν περιιστᾶν καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀποφράττειν αὐτοῖς τὴν δεῦρο ἄνοδον ἀπαγορεύομεν τοῖς ἐπιτρόποις καὶ τοῖς ἡγουμένοις τῶν ἐθνῶν. καὶ πεισθήσονται ταύτῃ μου τῇ προρρήσει, εἰδότες ὅτι τοσοῦτόν μοι μέλει τῆς τῶν ἀρχομένων ἐλευθερίας, ὅσον καὶ τῆς εὐνοίας αὐτῶν καὶ πειθοῦς*[1].

26 *Hermogenianus libro secundo iuris epitomarum* Ad imperatorem causam remissam partibus consentientibus praeses, si ad eius notionem pertinet, audire potest.

27 *Idem libro quinto iuris epitomarum* Tutor si in negotio pupilli provocaverit vel curator in adulti, heres eius, antequam reddat rationes, appellationis causam persequi debet: nam post redditas rationes nec ipse tutor nec curator appellationis merita probare cogitur.

28 *Scaevola libro vicensimo quinto digestorum* Creditor cum fideiussoribus egerat: sed post iudicium acceptum ad agendam causam ipse non adfuit et, cum absoluti[2] essent fideiussores, servus eius appellavit. quaesitum est, an appellatio, quam servus interposuit nomine domini, nullius momenti esset. respondit eiusmodi appellationem non esse observan-
1 dam. Iussus a iudice exhibere secundum praeceptum praesidis provinciae rationes, quas apud se esse caverat, instrumentorum gratia data dilatione nec[3] postea exhibuit ideoque secundum constitutionem recitatam, quia per contumaciam instrumenta non exhibuerat, cum petitor quanti sua interesset exhiberi iurasset, facta erat condemnatio. quaesitum est, an post iusiurandum appellationem interponere possit. respondit nihil proponi, cur denegandum esset
2 appellationis auxilium. Substituti tutores in locum legitimi tutoris experti cum eo tutelae iudicio, cum arbiter inique[4] condemnavit, quam rei aequitas exigebat, a sententia eius provocaverunt: pendente causa appellationis iuvenes adoleverunt. quaesitum est, cum omnis executio huius ad adultos pertineat et causam ad se pertinentem idonee tueri possunt, an postulatio eorum, contra quos appellatum erat, dicentium illos debuisse causas appellationis reddere, qui primi sunt experti, admittenda non sit. respondit eos, quorum tutela gesta esset, si vellent causam exsequi, non prohibendos. idem et in curatoribus observandum est, si interim adultus ad legitimam aetatem pervenit.

II[5].

A QUIBUS APPELLARI[6] NON LICET.

1 *Ulpianus libro primo de appellationibus* Trac-
1 tandum est, a quibus appellare non liceat. Et quidem stultum est illud admonere a principe appellare fas non esse, cum ipse sit qui provocatur.
2 Sciendum est appellari a senatu non posse prin-
3 cipem, idque oratione divi Hadriani effectum[7]. Si quis ante sententiam professus fuerit se a iudice non provocaturum, indubitate[8] provocandi auxilium per-
4 didit. Interdum imperator ita solet iudicem dare, ne liceret ab eo provocare, ut scio saepissime a divo Marco iudices datos. an et alius possit ita iudicem dare, videbimus: et puto non posse.

2 *Paulus libro singulari de appellationibus* Quaesitum est, in arbitros, qui ad fideiussores probandos dantur, an appellare liceat: quamvis hoc casu et sine appellatione quidam putent ab eo, qui eum dedit, sententiam eius corrigi posse.

III[9].

QUIS A QUO APPELLETUR.

1 *Ulpianus libro primo de appellationibus* Quod dicitur eum appellari, qui dedit iudicem, sic accipiendum est, ut et successor eius possit appellari. proinde et si praefectus urbi iudicem dederit vel praetorio, ipse erit provocandus, qui eum dederit
1 iudicem. Ab eo, cui quis mandavit iurisdictionem, non ipse provocabitur: nam generaliter is erit provocandus ab eo cui mandata est iurisdictio, qui provocaretur ab eo qui mandavit iurisdictionem.

2 *Venuleius Saturninus libro secundo de officio proconsulis* Appellari a legatis proconsul potest, et, si multam dixerit, potest de iniquitate eius proconsul cognoscere et quod optimum putaverit statuere.

3 *Modestinus libro octavo regularum* Dato iudice a magistratibus populi Romani cuiuscumque ordinis, etiamsi ex auctoritate principis licet nominatim iudicem declarantis dederint, ipsi tamen magistratus appellabuntur.

IIII[10].

QUANDO APPELLANDUM SIT ET INTRA QUAE TEMPORA.

1 *Ulpianus libro primo de appellationibus* Si quidem[11] in insulam deportandum adnotaverit praeses provinciae et imperatori scripserit, ut deportetur, videamus, quando sit provocandum, utrum cum imperator scripserit an cum ei scribitur? et putem tunc esse appellandum, cum recipi eum praeses iubet sententia prolata imperatori scribendum, ut deportetur. ceterum verendum est, ne sero sit, ut tunc provocetur, cum imperator insulam ei adsignaverit: comprobata enim sententia praesidis tunc solet insulam adsignare. rursus illud verendum est, si mendaciis apud principem oneravit eum, quem deportandum laborabat, intercludi illi viam provocandi. quid ergo est? recte dicetur humanitate suggerente, ut et hoc et illo tempore non frustra provocaretur, quia non adversus principem, sed adversus iudicis calliditatem provocavit. simili modo et in decurione erit probandum, quem punire sibi praeses permittere non debet, sed recipere eum in carcerem et principi
1 scribere de poena eius. Si quis tutor datus fuerit vel testamento vel a quo alio, qui ius dandi habet, non oportet eum provocare (hoc enim divus Marcus effecit), sed intra tempora praestituta excusationem allegandam habet et, si fuerit repulsa, tunc demum appellare debebit: ceterum ante frustra appellatur.
2 Alia causa est eorum, qui ad aliquod munus vel honorem vocantur, cum dicant se habere excusatio-

(1) *id est:* Imp. Alexander communi Graecorum in Bithynia. Appellare quomodo quis prohibeatur a iudicantibus, non perspicio, cum liceat alteram viam ingresso idem facere et ocius ad me pervenire. iniuria autem et vi uti adversus appellantes et custodia militari eos coercere et ut brevi dicam viam iis ad nos obstruere procuratoribus praesidibusque provinciarum interdicimus, parebuntque huic meae iussioni, cum sciant tanti me facere subditorum libertatem quanti eorum benevolentiam et oboedientiam. (2) absoluti *F* (3) ea die nec *ins.* (4) inique] in minus *scr.* (5) *Sab.* — *Bas.* 9, 1, 28. 29 (6) appellare *edd.* (7) est *ins.* *F*[2] (8) indubite *F*
(9) *Sab.* 1. 2; *Ed.* 3. — *Bas.* 9, 1, 30...32
(10) *Sab.* — *Bas.* 9, 1, 33. 34. — *Cf. Cod.* 7, 63 (11) quem *edd.*

nem: nam non aliter allegare possunt causas immunitatis suae, quam si appellationem interposuerint.
3 Solent plerumque praesides remittere ad ordinem nominatum[1] ut Gaium Seium creent magistratum vel alius quis honor vel munus in eum conferatur. utrum igitur tunc appellandum est, cum ordo decretum interposuerit, an vero a remissione, quam praeses fecerit, appellatio sit interponenda? et magis est, ut tunc sit appellandum, cum ordo decreverit: magis enim consilium dedisse praeses videtur, quis sit creandus, quam ipse constituisse: denique ipse erit appel-
4 landus, non ab eo provocandum. Sed et si praeses in ordine fuerit (ut fieri adsolet), cum ab ordine crearetur quis, ipse erit provocandus, quasi ab or-
5 dine, non ab ipso fiat appellatio. Biduum vel triduum appellationis ex die sententiae latae computandum erit. quid ergo, si sententia fuerit sub condicione dicta? utrum ex die sententiae tempus computamus ad appellandum an vero ex die, quo condicio sententiae extitit? sane quidem non est sub condicione sententia dicenda: sed si fuerit dicta, quid fiet? et est utile statim tempora ad appellan-
6 dum computari debere. Quod in sententiis praeceptum est, ut vel altera die vel tertia provocetur, hoc etiam in ceteris observandum, ex quibus sententia quidem non profertur, appellari tamen opor-
7 tere et posse supra relatum est. Dies autem istos, quibus appellandum est, ad aliquid utiles esse oratio divi Marci voluit, si forte eius, a quo provocatur, copia non fuerit, ut ei libelli dentur: ait enim: 'is dies servabitur, quo primo adeundi facultas erit'. quare si forte post sententiam statim[2] dictam copiam sui non fecerit is qui pronuntiavit (ut fieri adsolet), dicendum est nihil nocere appellatori: nam ubi primum copiam eius habuerit, poterit provocare. ergo si statim se subduxit, similiter sub-
8 veniendum est. Quid igitur, si condicio horae effecit, ut se reciperet? si forte dicta sit sententia iam suprema hora? utique non videbitur se sub-
9 traxisse. Adeundi autem facultatem semper accipimus, si in publico sui copiam fecit: ceterum si non fecit, an imputetur alicui, quod ad domum eius non venerit quodque in hortos non accesserit, et ulterius quod ad villam suburbanam? magisque est, ut non debeat imputari. quare si in publico eius adeundi facultas non fuit, melius dicetur facultatem
10 non fuisse adeundi. Si quis ipsius quidem, a quo appellabit, adeundi facultatem non habuit, eius autem, quem appellabit, habeat copiam: videndum est, an ei praescribi possit, quod eum non adierit. et hoc iure utimur, ut, si alterutrius adeundi fuit
11 copia, praescriptio locum habeat. In propria causa biduum accipitur. propriam causam ab aliena quemadmodum discernimus? et palam est eam esse propriam causam, cuius emolumentum vel damnum
12 ad aliquem suo nomine pertinet. Quare procurator, nisi in suam rem datus est, tertium diem habebit: in suam autem rem datus magis est ut alteram diem observet. at si in partem proprio nomine, in partem pro alieno litigat, ambigi potest, utrum biduum an triduum observetur. et magis est, ut suo nomine biduum, alieno triduum observetur.
13 Tutores, item defensores rerum publicarum et curatores adulescentium vel furiosi, tertium diem habere debent, idcirco quia alieno nomine appellant. ex hoc apparet tertio die provocandum defensori, si modo quasi defensor causam egit, non suo nomine, cum optentu alieni nominis suam causam agens tertio
14 die appellare possit. Si quis suspectum tutorem faciens non optinuerit, appellare eum intra triduum debere Iulianus libro quadragensimo digestorum scrip-
15 sit, profecto quasi pupilli defensorem. Si adversus absentem fuerit pronuntiatum, biduum vel triduum ex quo quis scit computandum est, non ex quo pronuntiatum est. quod autem dicitur absentem posse provocare[3] ex quo scit, sic accipimus, si non in causa per procuratorem defensus est: nam si ille non provocavit, difficile est, ut hic audiatur.

2 *Macer libro primo de appellationibus* Si procuratorio nomine egeris et victus appellaveris, deinde iniusta appellatio tua fuerit pronuntiata, potest dubitari, num secundo die appellare debeas, quia, cum de tua appellatione iniusta pronuntiatum sit, tua interfuisse videtur. sed rectius dicetur tertia die appellare te posse, quia nihilo minus alienam cau-
1 sam defenderis. Sed si alius, quam qui iudicio expertus est, appellet, qualis est cuius interest, an etiam tertia die appellare possit, videamus. sed dicendum est secunda die appellare eum debere, quia verum est eum suam causam defendere. [4]contrarium ei[5] est, si dicat idcirco sibi licere intra triduum appellare, quia videtur quasi alieno nomine appellare, quando, si velit causam suam alienam videri, semet ipsum excludit, quia in aliena causa ei, qui iudicio expertus non est, appellare non liceat.
2 Si is, qui ex libertinitate in ingenuitatem se defendebat, victus appellare omiserit, an pater eius appellare possit, maxime si dicat eum in potestate sua esse, quaeritur. sed si potest, quod magis probatur, secunda die, ut propria causa, appellare de-
3 bet. Si pro eo, qui capite puniri iussus est, necessaria persona appellet, an tertia die audiri possit, Paulus dubitat. sed dicendum est hanc quoque personam ut in propria causa secunda die appellare debere, quia qui sua interesse dicit, propriam causam defendit.

3 *Idem libro secundo de appellationibus* Illud videamus, si, cum imperatori scriberetur, exemplum litterarum litigatori editum sit neque is appellaverit et postea contra eum rescriptum sit, an appellare a litteris pridem sibi editis possit? quia qui tunc non appellavit, vera esse quae scripta sunt consensisse videtur: nec audiendus est, si dicat eventum rescripti sacri se sustinuisse.

V[6].

DE APPELLATIONIBUS RECIPIENDIS[7] VEL NON.

1 *Ulpianus libro vicensimo nono ad edictum* Non solent audiri appellantes nisi hi, quorum interest vel quibus mandatum est vel qui negotium alienum ge-
1 runt, quod mox ratum habetur. Sed et cum mater[8] filii rem sententia eversam animadverteret, provocaverit, pietati dandum[9] est et hanc audiri debere: et si litem praeparandam curare maluerit, intercedere non videtur, licet ab initio defendere non potest.

2 *Scaevola libro quarto regularum* Ante sententiam appellari potest, si quaestionem in civili negotio habendam iudex interlocutus sit, vel in criminali, si contra leges hoc faciat.

3 *Paulus libro singulari regularum* Intra triduum appellare licet ei, qui de suspecto tutore egit victusque appellat.

4 *Macer libro primo de appellationibus* Eius, qui ideo causam agere frustratur, quod dicit se libellum principi dedisse et sacrum rescriptum expectare, audiri desiderium prohibetur: et si ob eam causam provocaverit, appellatio eius recipi sacris constitutionibus vetatur.

5 *Ulpianus libro quarto de appellationibus* Ei, cuius appellatio non recipitur, sufficit, si possit dicere appellationem suam non esse receptam: quod quaqua
1 ratione doceat, admittetur eius appellatio. Non recepta autem appellatione, si quidem principem appellari oportuit, principi erit supplicandum: sin vero alius[10] appellabatur quam princeps, ille erit

(1) nominatim *Brencmann* (2) statim *del.* (3) procare *F* (4) et *ins.* *F*[2] (5) ei *del.*
(6) *Sab.* — *Bas.* 9, 1. 36...41. — *Cf. Cod.* 7, 65 (7) *sic* *ind. F*, respiciendis *F* (8) quae *ins.* (9) dandicendum *F*[1], dant dicendum *primum, mox* dans dicendum *F*[2]
(10) aliud *F*

2 adeundus. Sed et si quid aliud post receptam
appellationem impedimento[1] factum fuerit, eum adiri
3 oportet, quem appellare quis debet. Plane si
appellatione non recepta non ipsum adierit, quem
debuit, sed principem, pro eo habebitur, atque si is
aditus est, qui adiri debuit: idque rescriptis impe-
4 ratoris nostri Antonini declaratur. Plane si alium
pro alio adiit, non principem, nihil ei hic error pro-
5 derit, licet non videatur cessasse. Intra consti-
tuta autem appellatoria tempora debet is, cuius
appellatio non est recepta, vel competentem iudicem
vel principem adire.

6 *Macer libro secundo de appellationibus* Sciendum est, cum appellatio non recipitur, praecipi sacris constitutionibus omnia in eodem statu esse nec quicquam novari, etiamsi contra fiscum appellatum sit: eumque, qui appellationem non receperit, opinionem suam confestim per relationem manifestare et causam, pro qua non recepit appellationem, eiusque exemplum litigatori edere debere mandatis cavetur.

7 *Paulus libro singulari de appellationibus* Si
res dilationem non recipiat, non permittitur appel-
lare, velut[2] ne testamentum aperiatur (ut divus Ha-
drianus constituit), ne frumentum in usum militum,
in annonae subsidia contrahatur, neve scriptus heres
1 in possessionem inducatur. Item si ex perpetuo
edicto aliquid decernatur, id quo minus fiat, non
2 permittitur appellare. Item quo minus pignus
vendere liceat, appellari non potest.

VI[3].

DE LIBELLIS DIMISSORIIS, QUI APOSTOLI DICUNTUR.

1 *Marcianus libro secundo de appellationibus*
Post appellationem interpositam litterae dandae sunt
ab eo, a quo appellatum est, ad eum, qui de ap-
pellatione cogniturus est, sive principem sive quem
alium, quas litteras dimissorias sive apostolos appel-
1 lant. Sensus autem litterarum talis est: appel-
lasse puta Lucium Titium a sententia illius, quae
2 inter illos dicta est. Sufficit autem petisse intra
tempus dimissorias instanter et saepius, ut et si non
accipiat, id ipsum contestetur: nam instantiam pe-
tentis[4] dimissorias constitutiones desiderant. aequum
est igitur, si per eum steterit, qui debebat dare lit-
teras, quo minus det, ne hoc accipienti noceat.

VII[5].

NIHIL INNOVARI[6] APPELLATIONE INTERPOSITA.

1 *Ulpianus libro quarto de appellationibus* Ap-
pellatione interposita, sive ea recepta sit sive non,
medio tempore nihil novari oportet: si quidem fuerit
recepta appellatio, quia recepta est: si vero non est
recepta, ne praeiudicium fiat, quoad deliberetur,
1 utrum recipienda sit appellatio an non sit. Re-
cepta autem appellatione tamdiu nihil erit innovan-
dum, quamdiu de appellatione fuerit pronuntiatum.
2 Si quis ergo forte relegatus fuit et appellaverit,
non arcebitur neque in[7] Italia neque in[7] provincia,
3 qua relegatus est. Propter eandem rationem et
si quis deportatus fuit ab eo, cui deportandi ius est,
vel adnotatus, neque vincula patietur neque ullam
aliam iniuriam, quam patitur[8], qui sententiae non
adquieverat: integer enim status esse videtur provo-
4 catione interposita. Ergo et si abstinere ordine
iussus sit et provocaverit, eadem ratione potest coe-
tum participare, cum hoc sit constitutum et sit iuris,
5 ne quid pendente appellatione novetur. Si quis
ex pluribus facinoribus condemnatus propter quae-
dam appellavit, propter quaedam non: utrum diffe-
renda poena eius sit an non, quaeritur. et si qui-
dem graviora sint crimina, ob quae appellatio inter-
posita est, levius autem id, propter quod non ap-
pellavit, recipienda est omnimodo appellatio et diffe-
renda poena: si vero graviorem sententiam meruit
ex ea specie, ex qua non est appellatum, omnimodo
poena inponenda est.

VIII[9].

QUAE SENTENTIAE SINE APPELLATIONE RESCINDANTUR.

1 *Macer libro secundo de appellationibus* Illud
meminerimus: si quaeratur, iudicatum sit nec ne, et
huius quaestionis iudex non esse iudicatum pronun-
tiaverit: licet fuerit iudicatum, rescinditur, si provo-
1 catum non fuerit. Item si calculi error in sen-
tentia esse dicatur, appellare necesse non est: veluti
si iudex ita pronuntiaverit: 'Cum constet Titium
'Seio ex illa specie quinquaginta, item ex illa specie
'viginti quinque debere, idcirco Lucium Titium Seio
'centum condemno': nam quoniam error computa-
tionis est, nec appellare necesse est et citra provo-
cationem corrigitur. sed et si huius quaestionis iudex
sententiam centum confirmaverit, si quidem ideo, quod
quinquaginta et viginti quinque fieri centum putaverit,
adhuc idem error computationis est nec appellare
necesse est: si vero ideo, quoniam et alias species
viginti quinque fuisse dixerit, appellationi locus est.
2 Item cum contra sacras constitutiones iudicatur,
appellationis necessitas remittitur. contra constitutio-
nes autem iudicatur, cum de iure constitutionis, non
de iure litigatoris pronuntiatur. nam si iudex volenti
se ex[10] cura muneris vel tutelae beneficio liberorum
vel aetatis aut privilegii excusare, dixerit neque filios
neque aetatem aut ullum privilegium ad muneris vel
tutelae excusationem prodesse, de iure constituto
pronuntiasse intellegitur: quod si de iure suo pro-
bantem admiserit, sed idcirco contra eum sententiam
dixerit, quod negaverit eum de aetate sua aut de
numero liberorum probasse, de iure litigatoris pro-
nuntiasse intellegitur: quo casu appellatio necessaria
3 est. Item cum ex edicto peremptorio, quod neque
propositum est neque in notitiam pervenit absentis,
condemnatio fit, nullius momenti esse sententiam
4 constitutiones demonstrant[11]. Si apud eundem
iudicem invicem petamus, si et mea et tua petitio
sine usuris fuit et iudex me priorem tibi condem-
navit, quo magis tu prior me condemnatum habeas:
non est mihi necesse pro hac causa appellare, quando
secundum sacras constitutiones iudicatum a me pe-
tere non possis, priusquam de mea quoque peti-
tione iudicetur. sed magis est, ut appellatio inter-
ponatur.

2 *Paulus libro tertio responsorum* Paulus res-
pondit eum, qui in rebus humanis non fuit senten-
tiae dictae tempore, inefficaciter condemnatum videri.
1 Idem respondit adversus eum, qui in rebus hu-
manis non esset, cum iudex datus est, neque iudicis
dationem valuisse neque sententiam adversus eum
dictam vires habere.

3 *Idem libro sexto decimo responsorum* Paulus
respondit inpossibile praeceptum iudicis nullius esse
1 momenti. Idem respondit ab ea sententia, cui
pareri rerum natura non potuit, sine causa ap-
pellari.

(1) impedimentum *Hal.* (2) *sic S cum B*, vel *F* (3) *Sab.* — *Bas.* 9, 1, 42 (4) repetentis *F*[1] (5) *Sab.* — *Bas.* 9, 1, 43 (6) novari *ind. F* (7) in *del. edd.* (8) quam patitur *del.* (9) *Sab.* 1; *Pap.* 2. 3. — *Bas.* 9, 1, 44..46. — *Cf. Cod.* 7, 64 (10) a *scr.* (11) demonstrent *F*

VIIII[1].

AN PER ALIUM CAUSAE APPELLATIONUM REDDI POSSUNT.

1 *Ulpianus libro quarto appellationum* Quaeri solet, an per alium causae appellationis reddi possunt: quae res in rebus pecuniariis et in criminibus agitari consuevit. et in rebus pecuniariis sunt rescripta posse agi[2]. verba rescripti ita se habent: 'Divi fratres Longino. Si tibi qui appellavit man'davit, ut eum de appellatione, quam Pollia ad[3] eum 'fecit, defenderes, et res pecuniaria est: nihil pro'hibet nomine eius te respondere. sin autem non sit 'pecuniaria causa, sed capitalis, per procuratorem 'agi non licet. sed et si ea causa sit, ex qua sequi 'solet poena usque ad relegationem, non oportet per 'alium causas agi, sed ipsum adesse auditorio debere 'sciendum est'. plane si pecuniaria causa est, ex qua ignominia sequitur, potest et per procuratorem hoc agi. idque erit probandum et in ipso accusatore, si appellaverit vel si adversus eum sit appellatum. et generaliter quae causa per alium agi non potest, eius nec appellationem per alium agi oportet.
2 *Macer libro secundo de appellationibus* Si procurator absentis appellaverit, deinde rationes reddiderit, nihilo minus ipse respondere debet. sed an eo cessante dominus litis respondere possit exemplo adulescentis, videamus: magis tamen observatur, ut audiri debeat in causis appellationis reddendis is, cuius absentis procurator appellavit.

X[4].

SI TUTOR VEL CURATOR MAGISTRATUSVE[5] CREATUS APPELLAVERIT.

1 *Ulpianus libro tertio de officio consulis* Si qui ad munera publica nominati appellaverint nec causas probaverint, scient ad periculum suum pertinere, si quid damni per moram appellationis rei publicae acciderit. quod si apparuerit eos necessario provocasse, cui adscribendum sit id damnum, praeses vel princeps aestimabit.
2 *Hermogenianus libro quinto iuris epitomarum* Tutor vel curator retentus[6] si provocaverit et ante causam actam moriatur, propter periculum medii temporis successores eius causas appellationis necesse habent reddere.

XI[7].

EUM QUI APPELLAVERIT IN PROVINCIA[8] DEFENDI.

1 *Ulpianus libro quarto de appellationibus* Eum, qui appellavit, oportere in provincia defendi in aliis suis causis, etiamsi appellationis causa peregrinetur, divi fratres Decimio Philoni rescripserunt.
2 *Marcianus libro secundo de appellationibus* Hoc enim illis praestatur, ne necesse habeant se defendere, qui rei publicae causa absunt.

XII[9].

APUD EUM, A QUO APPELLATUR[10], ALIAM CAUSAM AGERE COMPELLENDUM.

1 *Ulpianus libro quarto de appellationibus* Si quis ex alia causa appellaverit a iudice, an in alia causa eundem iudicem habere necesse habeat, videamus. et hodie hoc iure utimur, et[11], tametsi appellatio interposita sit, tamen apud eundem iudicem, a quo quis provocavit, compelletur alias causas si quas habet agere: nec utetur hoc praetextu, quasi ad offensum iudicem non debeat experiri, cum possit denuo provocare.

XIII[12].

SI PENDENTE APPELLATIONE MORS INTERVENERIT.

1 *Macer libro secundo de appellationibus* Appellatore defuncto, si quidem sine herede, cuiuscumque generis appellatio fuit, evanescit. quod si appellatori heres extiterit, si quidem nullius alterius interest causas appellationis reddi, cogendus non est peragere appellationem: si vero fisci vel alterius, contra quem appellatum est, interest, heres causas appellationis reddere necesse habet. nullius autem interest, veluti cum sine ademptione bonorum relegatus est. nam si ademptis bonis relegatus vel in insulam deportatus vel in metallum datus provocatione interposita decesserit, imperator noster Alexander Plaetorio militi ita rescripsit: 'Quamvis pendente 'appellatione morte rei crimen extinctum sit, data 'tamen etiam de parte bonorum eius sententia pro'ponitur, adversus quam non aliter is, qui emolu'mentum successionis habet, optinere potest, quam 'si in reddendis causis appellationis iniquitatem sen-
1 'tentiae detexerit'. Tutor quoque in negotio pupilli appellatione interposita si decesserit, heredem eius causas appellationis reddere necesse est, etiamsi rationes tutelae heres reddiderit, quia sufficit mortis tempore ad causas appellationis reddendas obligatum fuisse. sed divi Severus et Antoninus rescripserunt non cogendum tutorem post rationes redditas causas appellationum reddere.

XIIII[13].

DE IURE FISCI.

1 *Callistratus libro primo de iure fisci* Variae causae sunt, ex quibus nuntiatio ad fiscum fieri solet. aut enim se quis, quod tacite relictum est, profitetur capere non posse vel ab alio praeventus defertur: vel quod mors ab heredibus non vindicatur: vel quod indignus quis heres nuntiatur: vel quod princeps heres institutus et testamentum sive codicilli subrepti esse nuntiantur: vel quod dicatur quis thensaurum invenisse: vel magni pretii rem minoris ex fisco comparasse: vel praevaricatione fiscum victum esse: vel eum decessisse, qui in capitali crimine esset: vel etiam post mortem aliquem reum esse: vel domum destructam esse: vel ab accusatione recessum: vel rem litigiosam venumdari: vel poenam fisco ex contractu privato deberi: vel adversus leges commis-
1 sum factum esse. An bona, quae solvendo non sint, ipso iure ad fiscum pertineant, quaesitum est. Labeo scribit etiam ea, quae solvendo non sint, ipso iure ad fiscum pertinere. sed contra sententiam eius edictum perpetuum scriptum est, quod ita bona ve-
2 neunt, si ex his fisco adquiri nihil possit. Divus Pius Coelio Amaranto ita rescripsit vacantium bonorum nuntiationem quadriennio finiri idque tempus ex die, quo certum esse coepit neque heredem neque bonorum possessorem exstare, computari oportere.
3 Praescriptio autem viginti annorum, quae etiam circa requirendorum adnotatorum bona observatur, ex constitutione divi Titi solet ex eo numerari, ex
4 quo quid ad fiscum pertinere potuit. Causae autem, quae statim motae sunt et tractae ultra vicensimum annum, differri possunt etiam post vicen-

(1) *Sab. — Bas.* 9, 1, 47, 48 (2) agi *del. aut ins.* per alium (3) adversus *scr.*
(4) *Ed.* 1; *Pap.* 2. — *Bas.* 9, 1, 49, 50 (5) ve *om. F*
(6) detentus F^2
(7) *Sab. — Bas.* 9, 1, 51, 52 (8) *sic ind. F*, provincialia *F*
(9) *Sab.—Bas.* 9, 1, 53 (10) appelletur F^2 (11) ut F^2
(12) *Sab. — Bas.* 9, 1, 54. — *Cf. Cod.* 7, 66
(13) *Ed.* 1...17. 23; *Sab.* 18. 22. 24...34; *App.* 35; *Pap.* 19...21. 36...50. — *Bas.* 56, 2. — *Cf. Cod.* 10, 1

5 simum annum. Illae quoque causae, quae a priore
nuntiatore proditae dicantur, etiam post annos, qui-
bus praescribi diximus, fisco nuntiari possunt.

2 *Idem libro secundo de iure fisci* Ex quibus-
dam causis delatione suscipientium fama non laedi-
tur, veluti eorum, qui non praemii consequendi, item
eorum, qui ulciscendi gratia adversarium suum de-
ferunt, vel quod nomine rei publicae suae quis ex-
sequitur causam [1]: et haec ita observari plurifariam
1 principalibus constitutionibus praecipitur. Divus
Hadrianus Flavio Arriano in haec verba rescripsit:
'Quin ei, qui instrumenta ad causam fisci pertinen-
'tia, cum possit exhibere, non exhibet, nocere de-
'beat, [2] si verum aliter non invenitur, ea subtracta
'esse credantur, quae nocitura causae eius fuerint,
'dubitatum non est. sed nec alias dubitari oportet,
'quin non in aliam rem nocere debeant, quam in
2 'eam qua [3] desiderata [4] sunt'. Item divi fratres ad
libellum Cornelii Rufi rescripserunt totiens edenda esse
instrumenta, quotiens de iure capiendi vel de iure do-
minii vel de aliqua causa [5] simili re nummaria quae-
3 ratur, non si de capitali causa agatur. Senatus
censuit, ut, si neque delator neque possessor tribus
edictis evocati adfuerint, delatoris quidem fideiussores
teneantur et ei postea publicam causam deferendi ius
adimatur, possessoris autem ius idem esset, quod si
4 delatus omnino non esset. Quotiens tamen delator
adesse iussus cessat nec hoc fraude possessoris factum
esse probabitur, divus Hadrianus rescripsit secundum
possessorem pronuntiari oportere, ita ut sententia
comprehendatur etiam delatores edicto [6] id compre-
5 hendisse [7]. Divus Pius Caecilio Maximo rescripsit
constitutionem patris sui, qua compelleretur delator
edere mandatorem ac, nisi edidisset, ut [8] in vincula
deduceretur, eo pertinere, non ut delator poena [9]
subduceretur, si mandatorem haberet, sed ut man-
dator quoque perinde atque si ipse detulisset puni-
6 retur. Imperator noster Severus Augustus con-
stituit, ne servi delatores dominorum audiantur, sed
ut poena coerceantur: libertos quoque causae man-
datores contra patronos [10] a praesidibus provincia-
7 rum poenae plectendos. Complura sunt rescripta
principalia, quibus cavetur non obesse errorem [11]
cuiquam, quod ignotus iuris sui ipse se detulerit.
sed extat eorundem principum rescriptum, ex quo
videtur posse defendi ita demum non nocere cui-
quam se detulisse, si ea persona sit, quae ignorare
propter rusticitatem vel propter sexum femininum
ius suum possit.

3 [12] *Idem libro tertio de iure fisci* Non intellegitur
fraudem legi fecisse, qui rogatus est palam restituere.
sed cum quidam testamento suo ita scripsisset: 'vos
'rogo, ut in eo, quod a vobis peti, fidem praestetis:
'perque deum, ut faciatis, rogo' et quaereretur, an id
palam datum intellegeretur: Iulianus respondit non
quidem apparere, quid ab heredibus ex huiusmodi
verbis petitum est. quaeri autem solere, quando [13]
intellegatur quis in fraudem legis fidem suam accom-
modare: et fere eo iam decursum, ut fraus legi fieri
videatur, quotiens quis neque testamento neque co-
dicillis rogaretur, sed domestica cautione et chiro-
grapho obligaret se ad [14] praestandum [15] ei qui capere
non potest: ideoque dici posse ex supra dictis ver-
1 bis non esse legi fraudem factam. Si quis palam
rogatus et tacite esset, agitabatur, quid magis prae-
valeret: utrum id ipsum noceret, quod tacite rogatus
esset, an prodesset, quod palam petitum esset. et
divus Hadrianus rescripsit in eo, quod cuiusque fidei
palam commissum est, non esse existimandum fidem
2 suam in fraudem legis accommodasse. Quando
autem fraus interposita videatur, agendum est, id
est utrum exitus spectari deberet an consilium: forte
si tunc, cum tacite fideicommittebatur, non capiebat
is, cui restitui iubebatur, mortis vero tempore capere
poterat, vel contra. et placuit exitum esse spectan-
3 dum. Tacita autem fideicommissa frequenter sic
deteguntur, si proferatur chirographum, quo se ca-
visset cuius fides eligitur, quod ad eum ex bonis
defuncti pervenerit, restituturum. sed et ex aliis pro-
4 bationibus manifestissimis idem fit. Cum ex causa
taciti fideicommissi bona ad fiscum pertinent, omnia,
quae in testamento utiliter data sunt, valent: et ita
5 divus Pius rescripsit. Divi fratres rescripserunt
in venditionibus fiscalibus fidem et diligentiam a pro-
curatore exigendam et iusta pretia non ex praeterita
emptione, sed ex praesenti aestimatione constitui:
sicut enim diligenti cultura pretia praediorum am-
pliantur, ita, si neglegentius habita sint, minui ea
6 necesse est. Cum quinquennium, in quo [16] quis
pro publico conductore [17] se obligavit, excessit, se-
quentis temporis nomine non tenetur: idque princi-
palibus rescriptis exprimitur. divus etiam Hadrianus
in haec verba rescripsit: 'Valde inhumanus mos est
'iste, quo retinentur conductores vectigalium publi-
'corum et agrorum, si tantidem locari non possint.
'nam et facilius invenientur conductores, si scierint
'fore ut, si peracto lustro discedere voluerint, non
7 'teneantur'. Si posteriori creditori fiscus succes-
serit, eo iure utitur, quo is usurus erat, cui successit.
8 Multa principalia sunt rescripta, quibus cavetur
non aliter fiscum debitorum suorum debitores con-
venire, nisi principales debitores defecerint, vel ex
ratione fisci nomina facta liquido probentur, vel ex
9 contractu fiscali debitores conveniantur. Divus
Hadrianus Flavio Proculo rescripsit, cum in liber-
tatem proclamat qui ex bonis ad fiscum pertinenti-
bus esse dicitur, iudicium dari praesentibus et agen-
tibus etiam his, qui negotiis fisci solent intervenire:
et huiusmodi liberales causae, si non interveniente
fisci advocato decisae sint, in integrum restituuntur.
10 Si in locis fiscalibus vel publicis religiosisve aut
in monumentis thensauri reperti fuerint, divi fratres
constituerunt, ut dimidia pars ex his fisco vindica-
retur. item si in Caesaris possessione repertus fuerit,
11 dimidiam aeque partem fisco vindicari. Deferre
autem se nemo cogitur, quod thensaurum invenerit,
nisi ex eo thensauro pars fisco debeatur. qui autem,
cum in loco fisci thensaurum invenerit [18], partem ad
fiscum pertinentem suppresserit, totum cum altero
tanto cogitur solvere.

4 *Ulpianus libro sexto ad edictum* In fisci cau-
sis pacti cum delatoribus pro confessis habentur, si
modo pretium vel modicum dederunt.

5 *Idem libro sexto decimo ad edictum* Si curator [19]
Caesaris rem aliquam vendiderit, quamvis duplum vel
triplum pro evictione promiserit, tamen fiscus simplum
1 praestabit. Si ab eo, cui ius distrahendi res fisci
datum est, fuerit distractum quid fisci, statim fit
emptoris, pretio tamen soluto.

6 *Idem libro sexagensimo tertio ad edictum* Fis-
cus cum in privati ius succedit, privati iure pro
anterioribus suae successionis temporibus [20] utitur:
ceterum posteaquam successit, habebit privilegium
suum. sed utrum statim atque coepit ad eum per-
tinere nomen, an vero posteaquam convenit debito-
rem, an posteaquam relatum est inter nomina de-
bitorum, quaeritur. et quidem usuras exinde petit
fiscales, etsi breviores debeantur, ex quo convenit
certum debitorem et confitentem. at in privilegio
varie rescriptum est: puto tamen exinde privilegio
esse locum, ex quo inter nomina debitorum relatum
1 nomen est. Quodcumque privilegii fisco com-
petit, hoc idem et Caesaris ratio et Augustae habere
solet.

(1) causa *F* (2) ut *ins.* (3) quam F^2 (4) desie-
rata *F* (5) causa *del. Brencmann* (6) edictum *scr.*
(7) comprehendisset *F* (8) uti F^2 (9) poenae *edd.*
(10) patronus *F* (11) errorem *del.* (12) *ad pr. cf. D.* 30,
103 (13) quanda *F* (14) se ad *l. gem.*, sed F^a, se id F^b
(15) fideicommissum *ins. l. gem.* (16) quod *scr.* (17) pro
publici conductore *Gronovio scr. visum est*, populi Romani
publico conducto *mihi* (18) et *ins. F* (19) procurator *edd.*
(20) temporis *F*

7 *Idem libro quinquagensimo quarto ad edictum* Si fiscus alicui status controversiam faciat, fisci advocatus adesse debet. quare si sine fisci advocato pronuntiatum sit, divus Marcus rescripsit nihil esse actum et ideo ex integro cognosci oportere.

8 *Modestinus libro quinto regularum* Bonorum fisco vindicatorum actores venundari a procuratoribus non possunt, et, si distrahantur, irritam fieri venditionem rescriptum est.

9 *Idem libro septimo decimo responsorum* Lucius Titius fecit heredes sororem suam ex dodrante, uxorem Maeviam et socerum ex reliquis portionibus: eius testamentum postumo nato ruptum est, qui postumus brevi et ipse decessit, atque ita omnis hereditas ad matrem postumi devoluta est. soror testatoris Maeviam veneficii in Lucium Titium[1] accusavit: cum non optinuisset, provocavit: interea decessit rea: nihilo minus tamen apostoli redditi sunt. quaero, an putes extincta rea cognitionem appellationis inducendam propter hereditatem quaesitam. Modestinus respondit morte reae crimine extincto persecutionem eorum, quae scelere adquisita probari possunt, fisco competere posse.

10 *Idem libro singulari de praescriptionibus* Non puto delinquere eum, qui in dubiis quaestionibus contra fiscum facile responderit.

11 *Iavolenus libro nono epistularum* Non possunt ulla bona ad fiscum pertinere, nisi quae creditoribus superfutura sunt: id enim bonorum cuiusque esse intellegitur, quod aeri alieno superest.

12 *Callistratus libro sexto de cognitionibus* In metallum damnatis libertas adimitur, cum etiam verberibus servilibus coercentur. sane per huiusmodi personam[2] fisco nihil adquiri divus Pius rescripsit: et ideo quod legatum erat ei, qui postea in metallum damnatus erat, ad fiscum non pertinere rescripsit magisque ait poenae eos quam fisci servos esse.

13 *Paulus libro septimo ad legem Iuliam et Papiam* Edicto divi Traiani, quod proposui, significatur, ut, si quis, antequam causa eius ad aerarium deferatur, professus esset eam rem quam possideret capere sibi non licere, ex ea partem fisco inferret,
1 partem ipse retineret. Idem postea edicto significavit, ut, quaecumque professa esset vel palam vel tacite relictum sibi quod capere non posset et probasset iam[3] id ad fiscum pertinere, etiamsi id non possideret, ex eo, quod redactum esset a praefectis
2 aerario, partem dimidiam ferat. Nihil autem in-
3 terest, quae causa impediat ius capiendi. Id autem deferri debet, quod latet, non id quod fisci
4 est. Ad heredes eius, qui se detulerat, non videbatur praemium transire: sed divus Hadrianus rescripsit, ut, licet ante decessisset is qui se detulerat, antequam id quod detulerat fisco addiceretur, heredi
5 eius praemium daretur. Exstat eiusdem Hadriani epistula, ut, si is qui se deferre poterat morte praeventus fuerit, heres eius, si detulerit, praemium consequatur: 'si tamen', inquit, 'liquebit defunctum eius 'animi fuisse, ut se vellet deferre': si vero idcirco dissimulaverit, dum rem occultari sperat, heredem eius ultra vulgare praemium nihil consecuturum.
6 Item divi fratres rescripserunt heredes eorum, quibus tacitum fideicommissum relictum est, ita demum ex beneficio Traiani deferre se posse, si is, cui datum fuerat, morte praeventus esset et ideo per
7 angustias temporis deferre se non potuerit. Cum ante apertum testamentum[4] tacitum fideicommissum nuntiatum esset ab his, qui fidem tacitam susceperunt[5], deinde post apertas a fideicommissario delatum esset, divus Antoninus recipi professionem eius iussit: neque enim dignam esse praemio tam praecipitem festinationem prioris, et cum quis se nuntiet non capere, potius confiteri de suo iure quam aliud[6]
8 deferre videtur. Ad eos beneficium Traiani pertinet, qui ex defuncti voluntate relictum sibi capere non possunt. ergo nec illud, quod servo meo relic-
9 tum est, deferre potero. Eos, qui quasi indigni repelluntur, summovendos esse ab eiusmodi praemio: id est eos, qui de inofficioso egerunt vel falsum dixerunt testamentum, qui usque ad finem litis ob-
10 pugnaverunt testamentum. Ei, qui per errorem se detulit, cum capere solidum posset, non nocere hoc divus Hadrianus et divus Pius et[7] fratres rescripserunt.

14 *Gaius libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Dicitur, ex asse hereditates ex Silaniano cum fiscus vindicasset[8], ut nec libertates nec legata tueatur. quod aperte nullam habet rationem, cum ex quibuslibet aliis causis fisco vindicatis hereditatibus et libertates et legata maneant.

15 *Iunius Mauricianus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Senatus censuit, si delator abolitionem petat, quod errasse se dicat, ut idem iudex cognoscat, an iusta causa abolitionis sit, et si errasse videbitur, det inprudentiae veniam, si autem calumniae[9], hoc ipsum iudicet eaque causa accusatori perinde cedat, ac si causam egisset et prodidisset.
1 Si quis delatorem subiecerit, tantum in aerarium deferat, quantum praemii nomine delator consecutu-
2 rus fuisset, si vicisset. Divus Hadrianus rescripsit eandem poenam delatorem ferre debere, si citatus ad edictum non responderit, qua teneretur, si cau-
3 sam non probasset. Senatus Hadriani temporibus censuit, cum quis se ad aerarium detulerit, quod capere non potuerit, ut totum in aerarium colligatur et ex eo pars dimidia sibi[10] secundum beneficium
4 divi Traiani restituatur. Quod si tribus edictis a praefecto aerario adesse delator iussus venire noluerit, secundum possessorem sit[11] pronuntiandum: sed ab eo, qui ita adesse iussus respondente possessore non adfuerit, tantum exigendum, quantum apud aerarium ex ea causa quam detulerit remaneret, si pro-
5 fessionem eam implesset. Senatus censuit, ut perinde rationes ad aerarium deferat is, a quo tota hereditas fisco evicta est vel universa legata, atque is deferre deberet, a quo pars hereditatis vel legati
6 evicta sit. Si quis arguetur falsas rationes detulisse, de eo praefectus aerarii cognoscat, quantam fraudem invenerit, ut tantam[12] pecuniam in[13] aerario iubeat inferri.

16 *Ulpianus libro octavo decimo ad legem Iuliam et Papiam* Ait divus Traianus: 'quicumque pro- 'fessus fuerit'. 'quicumque' accipere debemus tam masculum quam[14] feminam: nam feminis quoque, quamvis delationibus prohibentur, tamen ex beneficio Traiani deferre se permissum est. nec non illud aeque non intererit, cuius aetatis sit is qui se defert, utrum iustae an pupillaris: nam pupillis etiam permittitur deferre se, ex quibus non capiunt.

17 *Modestinus libro secundo de poenis* In summa sciendum est omnium fiscalium poenarum petitionem creditoribus postponi.

18 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Deferre non possunt mulieres propter sexus infirmitatem,
1 et ita sacris constitutionibus cautum est. Item
2 clarissimi viri deferre non possunt. Item damnati deferre non possunt, ut divi fratres de eo rescripserunt, qui fustibus caesus in opus publicum
3 erat datus. Item constitutionibus principum prohibentur deferre illi, qui in metallum dati sunt. hoc ideo, ne desperati ad delationem facile possint sine
4 causa confugere. Sed eas causas, quas ante damnationem coeperunt deferre, posse eos etiam post
5 damnationem exequi rescriptum est. Veterani quoque sacris constitutionibus delatores esse pro-

(1) in Lucium Titium] in filium *scr.* (*similiter Cuiacius*) (2) persona *F* (3) et probasset etiam *scr.* (4) ante apertas tabulas *scr.* (5) susceperant *F*² (6) alium *edd.* (7) divi *ins. edd.* (8) ex Silaniano senatus consulto fiscus vindicasse *scr.* (9) *requiritur* calumniatus esse (10) sibi] ipsi *scr.* (11) sit] qui adsit *scr.* (12) utantam *F*¹, ut an tum *F*² (13) in *del.* (14) de *ins. F*

hibentur propter honorem utique et merita[1] militiae.
6 Item milites propter honorem stipendiorum quae
7 merent deferre prohibentur. Sed communem causam sibi cum fisco quivis deferre potest, hoc est vindicare, nec per hoc famosus est, licet in causa
8 sua non optinuerit. Item eos, qui tutores vel curatores fuerunt, non oportere deferre causas[2] pupillorum vel adulescentium suorum divi Severus et Antoninus rescripserunt. quod consequens est observari et in eo, qui quasi procurator negotia gessit: et ita idem principes rescripserunt. idem decreverunt nulla constitutione prohibitum esse procuratorem interrogari, sed accusare eum, cuius negotia gessit. et tutorem, qui aut detulit aut mandavit, severissime
9 puniendum rescripserunt. Sed ne quidem is, qui aliquam vendidit rem, eandem deferre debet vel per se vel per subiectam personam, ne alioquin poenam patiatur dignam suae personae, ut et constitutum
10 esse refertur. Papinianus tam libro sexto quam undecimo[3] responsorum scribit ita demum publicam auferri pecuniam ei, qui, cum erat creditor, in solutum pecuniam accepit, si aut sciebat, cum accipiebat, publicum quoque esse debitorem, aut postea cognovit, antequam consumeret pecuniam. sed placet omnimodo ei pecuniam auferendam esse, etiamsi ignoravit, cum consumeret: et postea quidam principes directam actionem competere ablata pecunia rescripserunt, ut et Marcellus[4] libro septimo digestorum scribit.

19 *Papinianus libro decimo responsorum* Denique non esse praestandas usuras, cum pecunia revocatur, convenit, quoniam res, non persona convenitur.

20 *Idem libro undecimo responsorum* Sed revocata pecunia in fideiussorem liberatum utilis actio dabitur.

21 *Paulus libro tertio quaestionum* Titius, qui mihi sub pignoribus pecuniam debebat, cum esset fisci debitor, solvit mihi quae debebat: postea fiscus iure suo usus abstulit mihi pecuniam. quaerebatur, an liberata essent pignora. Marcellus recte existimabat, si id quod mihi solutum est fiscus abstulit, non competere pignorum liberationem. neque differentiam admittendam esse existimo interesse putantium, id ipsum quod solutum est an tantundem repetatur.

22 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Res[5], quae in controversia sunt, non debent a procuratore Caesaris distrahi, sed differenda est eorum venditio, ut divus[6] quoque Severus et Antoninus rescripserunt, et defuncto maiestatis reo, parato herede purgare innocentiam mortui, distractionem bonorum suspendi iusserunt, et generaliter prohibuerunt rem distrahi a procuratore, quae esset in controversia.
1 Res autem nexas pignori distrahere procuratores possunt. sed si ante alii res obligatae sunt iure pignoris, non debet procurator ius creditorum laedere: sed si quidem[7] superfluum est in re, permittitur procuratori vendere ea lege, ut inprimis creditoribus praecedentibus satisfiat et si quid superfluum est, fisco inferatur, aut, si acceperit totum fiscus, solvat ipse: vel simpliciter si vendidit procurator, iubebit pecuniam, quam deberi creditori privato fuerit probatum, exsolvi ei. et ita divus[6] Severus et
2 Antoninus rescripserunt. Lites donatas se non suscipere divus Pius rescripsit, licet bona relictorum[8] se quis profiteatur: vel partem bonorum donatam non suscipere. et adiecit et illum dignum fuisse puniri pro tam turpi tamque invidioso commento, et[9] nisi durum esse videbatur in ultro venien-
3 tem poenam statuere. Sicut nuntiare[10] causam nemo cogitur, ita liberum arbitrium desistendi ei non datur qui detulit: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt: et idem esse, licet alieno mandato detulisset. plane rescripserunt delatorem audiendum volentem a lite desistere, si sibi mandatorem subtractum queratur.

23 *Callistratus libro secundo de iure fisci* De eo delatore, qui causam solus agere instituerat non habita mentione mandatoris, si postea desistat, praetendens mandatorem causae decessisse, puniendum divi fratres rescripserunt.

24 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Non tantum delator punitur, si non probaverit, sed et mandator: quem exhibere debet delator.

25 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Est et decretum ab imperatore Severo et constitutum nullo modo exigendum quem probare, unde habeat, circa delationes fiscales, sed delatorem probare debere quod intendit.

26 *Idem libro trigensimo primo ad Sabinum* Cum quidam capitis reus emancipasset filium, ut hereditatem adiret, rescriptum est non videri in fraudem fisci factum, quod adquisitum non est.

27 *Idem libro trigensimo quarto ad edictum* Cum mortem maritus uxoris necatae non defendit, divus Severus rescripsit dotem fisco vindicandam, prout ad maritum pertineat.

28 *Idem libro tertio disputationum* Si qui mihi obligaverat quae habet habiturusque esset cum fisco contraxerit, sciendum est in re postea adquisita fiscum potiorem esse debere Papinianum respondisse: quod et constitutum est. praevenit enim causam pignoris fiscus.

29 *Idem libro octavo disputationum* Eius, qui delatorem corrupit, ea condicio est, ut pro victo habeatur: nam in fiscalibus causis id constitutum est. sed enim haec poena magis est ut adversus ipsum locum habeat, qui delatorem redemit: ceteroquin adversus[11] heredem eius transire non debet. nec enim exinde perit causa, ex quo redempta est, vel actio peremitur[12] vel condemnatio facta videtur, verum oportet constare prius et de crimine pronuntiare[13]. plane si forte de retractanda causa agatur, quae semel iudicata est, per delatoris corruptelam, mortuus corruptor non efficiet, quo minus agi possit atque retractari causa[14]: hic enim non poenae, sed
1 causae restitutio est. Eum, qui falsum testamentum dixit, posse adire hereditatem constat: sed
2 denegatis ei actionibus fisco locus erit. Et obligationes, quas adeundo confudit, non restituuntur: nam et in eo, qui post aditam hereditatem defuncti mortem non defendit, imperator noster cum patre rescripsit obligationes confusas non resuscitari.

30 *Marcianus libro tertio institutionum* Ne procuratores Caesaris bonorum actores, quae ad fiscum devoluta sunt, alienent, imperatores Severus et Antoninus rescripserunt: et, si manumissi fuerint, revocantur ad servitutem.

31 *Idem libro quarto institutionum* Divus Commodus rescripsit obsidum bona sicut[15] captivorum omnimodo in fiscum esse cogenda:

32 *Idem libro quarto decimo institutionum* sed si accepto usu togae Romanae ut cives Romani semper egerint, divi fratres procuratoribus hereditatium rescripserunt sine dubitatione ius[16] eorum ab obsidis condicione separatum esse beneficio principali, ideoque idem ius eis servandum, quod habent[17], si a legitimis civibus Romanis heredes instituti fuissent.

33 *Ulpianus libro primo responsorum* Eum, qui debitoris fisci adiit hereditatem, privilegiis fisci coepisse esse subiectum.

34 *Macer libro secundo publicorum*[18] Imperatores Severus et Antoninus Asclepiadi ita rescripserunt: 'Tu, qui defensione omissa redimere sententiam maluisti, cum tibi crimen obiceretur, non

(1) et merita] emeritae *Stewechius* (2) causa *F* (3) *cf. l.* 20 *h. t.* (4) *cf. l.* 21 *h. t.* (5) res *del.* (6) divi *scr.* (7) quid *edd.* (8) relictorum *F* (9) et *del. Iensius* (10) renuntiare F^1 (11) ad *scr.* (12) vel actio peremitur *del.* (13) constare prius de crimine et pronuntiari *scr.* (*similiter Hal.*) (14) causam *F* (15) sicuti F^2 (16) heredum *ins.* (17) haberent *edd.* (18) iudiciorum *add.* F^2

'immerito quingentos solidos inferre fisco iussus es[1]: 'omissa enim ipsius causae inquisitione ipse te huic 'poenae subdidisti. optinendum est enim, ut hi, qui-'bus negotia fiscalia moventur, ad defensiones causae 'bona fide veniant, non adversarios aut iudices redi-'mere temptent'.

35 *Pomponius libro undecimo epistularum* Apud Iulianum scriptum est: si privatus ad se pertinere hereditatem Lucii Titii dicat, altero eandem hereditatem fisco vindicante: quaeritur, utrum ius fisci ante excutiendum sit et sustinendae actiones ceterorum, an nihilo minus inhibendae petitiones creditorum singulorum[2], ne publicae causae praeiudicetur. idque senatus consultis expressum est.

36 *Papinianus libro tertio responsorum* Praediis a fisco distractis praeteriti temporis tributum[3] eorundem praediorum onus emptorem spectare placuit.

37 *Idem libro decimo responsorum* Quod placuit fisco non esse poenam petendam, nisi creditores suum reciperaverint, eo pertinet, ut privilegium in poena contra creditores non exerceatur, non ut ius commune privatorum fiscus amittat.

38 *Idem libro tertio decimo responsorum* Fiscus in quaestione falsi testamenti non optinuit: priusquam autem ea quaestio decideretur, alio nuntiante bona postea[4] vacare constitit. fructus post primam litem absumi non oportuisse respondi: neque enim ad senatus consulti beneficium scriptum heredem
1 pertinere controversia mota. Delatoris opera non esse functum respondi, qui fisci pecuniam, quam alius tenebat, ad sui temporis administrationem pertinere, quamvis probare non potuisset, contendit, quoniam propriam causam egerat.

39 *Idem libro sexto decimo responsorum* Bona fisco citra poenam exilii perpetuam adiudicari sen-
1 tentia non oportet. Eum, qui periculum communis condemnationis dividi postulavit, quod participes iudicati solvendo essent revocatis alienationibus quas fraudulenter fecerant, non videri causam pecuniae fisco nuntiasse respondi.

40 *Paulus libro vicensimo primo quaestionum* Ita fidei heredis commisit: 'rogo fundum Titio des, 'de quo te rogavi'. si Titius capere non possit, non evitabit heres poenam taciti fideicommissi: non enim est palam relinquere, quod ex testamento sciri non potest, cum recitatum est. quemadmodum nec ille palam dat, qui ita scribit: 'rogo vos, heredes, in 'eo, quod a vobis peti, fidem praestetis'. immo in priore specie maiorem fraudem excogitasse videtur, qui non tantum legem circumvenire voluit, sed etiam interpretationem legis, quae[5] circa tacitum fideicommissum habetur: quamvis enim fundum nominaverit, non tamen cognosci potest, de quo sit rogatus heres, cum diversitas rerum obscurum faciat legatum.
1 Patronus si tacite in fidem suam recipiat, ut ex portione sua praestet, cessare fraudem dicitur, quia de suo largitur.

41 *Idem libro vicensimo primo responsorum* Eum, qui bona vacantia a fisco comparavit, debere actionem, quae contra defunctum competebat, excipere.

42 *Valens libro quinto fideicommissorum* Arrianus Severus praefectus aerarii, cum eius, qui tacite rogatus fuerat non capienti fideicommissum reddere, bona publicata erant, pronuntiavit nihilo minus ius deferendi ex constitutione divi Traiani habere eum
1 cui fideicommissum erat relictum. Quia autem nonnulli ingrati adversus beneficium divi Traiani post professionem quoque de tacito fideicommisso factam cum possessoribus transigunt atque tribus edictis evocati non respondent, placuit senatui tantum ab eo qui id fecisset exigi, quantum apud aerarium ex ea causa quam detulerat remanere oporteret[6], si professionem suam implesset: et si possessoris quoque fraus apud praefectum convicta fuisset, ab eo quoque quod convictus inferre debuisset exigi.

43 *Ulpianus libro sexto fideicommissorum* Imperator noster rescripsit fiscum in rem habere actiones ex tacito fideicommisso.

44 *Paulus libro primo sententiarum* Delator non est, qui protegendae causae suae gratia aliquid ad fiscum nuntiat.

45 [7]*Idem libro quinto sententiarum* In fraudem fisci non solum per donationem, sed quocumque modo res alienatae revocantur, idemque iuris est et si non quaeratur: aeque enim in omnibus fraus pu-
1 nitur[8]. Bona eorum, qui in custodia vel in vinculis vel compedibus decesserunt, heredibus eorum non auferuntur, sive testato sive intestato decesse-
2 runt. Eius bona, qui sibi mortem conscivit, non ante ad fiscum coguntur, quam prius constiterit, cuius criminis gratia manus sibi intulerit. eius bona, qui sibi ob aliquod admissum flagitium mortem conscivit et manus intulit, fisco vindicantur: quod si id[9] taedio vitae aut pudore aeris alieni vel valetudinis alicuius inpatientia admisit, non inquietabuntur,
3 sed suae[10] successioni relinquuntur. A debitore fisci[11] in fraudem datas libertates retrahi placuit: sane ipsum ita ab alio emere mancipium, ut manumittat, non est prohibitum: ergo tunc et libertatem
4 praestare possit[12]. Ex his bonis, quae ad fiscum delata sunt, instrumenta vel chirographa, acta etiam ad ius privatorum pertinentia restitui postulantibus
5 convenit. Neque instrumenta neque acta a quo-
6 quam adversus fiscum edi oportet. Ipse autem fiscus actorum suorum exempla hac condicione edit, ut is, cui describendi fit potestas, adversus se vel rem publicam his actis ne[13] utatur: de quo cavere compellitur, ut, si usus is contra interdictum fuerit,
7 causa cadat. Quotiens apud fiscum agitur, actorum potestas postulanda est, ut merito is uti liceat, eaque manu commentariensis adnotanda sunt. quod si ea aliter proferantur, is qui ita protulerit causa
8 cadit. Quotiens iterum apud fiscum eadem causa tractatur, priorum actorum, quorum usus non fuerat
9 postulatus, ex officio recitatio iure poscetur. Qui pro alio a fisco conventus debitum exsolvit, non inique postulat persecutionem bonorum eius pro quo solvit: in quo etiam adiuvari per officium solet.
10 Fiscalibus debitoribus petentibus ad comparandam pecuniam dilationem negari non placuit. cuius rei aestimatio ita arbitrio iudicantis conceditur, ut in maioribus summis non plus quam tres menses, in minoribus vero non plus quam duo prorogentur: prolixioris autem temporis spatium ab imperatore
11 postulandum est. Si principalis rei bona ad fiscum devoluta sint, fideiussores liberantur: nisi forte minus idonei sint et[14] in reliquum non exsolu-
12 tae quantitatis accesserint. Si plus servatum est ex bonis debitoris a fisco distractis, iure ac merito
13 restitui postulatur. Conductor ex fundo fiscali nihil transferre[15] potest nec cupressi materiam vendere vel olivae non substitutis aliis ceterasque arbores pomiferas caedere: et facta eius rei aestimatione
14 in quadruplum convenitur. Minoribus viginti quinque annis neque fundus neque vectigalia locanda sunt, ne adversus ea beneficio aetatis utantur.

46 *Hermogenianus libro sexto iuris epitomarum* Aufertur ei quasi indigno successio, qui, cum heres institutus esset ut filius, post mortem eius, qui pater
1 dicebatur, suppositus declaratus est. Qui aliquid sciens in fraudem fisci suscepit, non solum rem, in

(1) est *F* (2) *requiruntur talia:* quaeritur, utrum nihilo magis inhibendae sint petitiones creditorum singulorum an ius fisci ante excutiendum sit et sustinendae actiones ceterorum (3) tributorum *scr.* (4) postea bona *scr.* (5) qui *F* (6) oportere *F* (7) § 2 = *Paul.* 5, 12, 1; *ad* § 3 *cf. fr. de iure fisci* § 19 (8) ponitur *F* (9) id] i *F* (10) suae] ordinariae *Paulus* (11) fisi *F* (12) A debitore fisci ... placuit. sane ipsum ita emere, ut manumittat, aut fideicommissam libertatem praestare (praestet *cod.*) non est prohibitum *Fr. de iure fisci* (13) ne *om. F* (14) minus idoneo (sint et *del.*) *scr.* (15) transferri *F*[2]

qua fraudis ministerium suscepit, sed alterum tan-
2 tum restituere cogitur. Quod a praeside seu pro-
curatore vel quolibet alio in ea provincia, in qua
administrat, licet per suppositam personam compa-
ratum est, infirmato contractu vindicatur et aesti-
matio eius fisco infertur: nam et navem in eadem
provincia, in qua quis administrat, aedificare prohi-
3 4 betur. Fiscus semper habet ius pignoris. Qui
compensationem opponit fisco, intra duos menses
5 debitum sibi docere debet. Ut debitoribus fisci
quod fiscus debet compensetur, saepe constitutum
est: excepta causa tributoria[1] et stipendiorum, item
pretio rei a fisco emptae et quod ex causa anno-
6 naria debetur. In reatu constitutus bona sua
administrare potest, eique debitor recte bona fide
7 solvit. Actores, qui aliquod officium gerunt, in
bonis quae distrahunt procuratores venundare in-
consultis principibus prohibentur, et, si veneant, ven-
8 ditio nullas vires habebit. Servus Caesaris si
iussu procuratoris adiit hereditatem, Caesari volenti
9 adquirit. Si multi fisco fraudem fecerint, non ut
in actione furti singuli solidum[2], sed omnes semel
quadrupli poenam pro virili portione debent. sane
pro non idoneis qui sunt idonei conveniuntur.

47 *Paulus libro primo decretorum* Moschis quae-
dam, fisci debitrix ex conductione vectigalis, heredes
habuerat, a quibus post aditam hereditatem Faria
Senilla et alii praedia emerant. cum convenirentur
propter Moschidis reliqua et dicebant[3] heredes Mo-
schidis idoneos esse et multos alios ex isdem bonis
emisse, aequum putavit imperator prius heredes
conveniri[4] debere[5], in reliquum possessorem omnem:
1 et ita pronuntiavit. Aemilius Ptolemaeus con-
duxerat a fisco possessionem eamque paulatim pluri-
bus locaverat maiore quantitate quam ipse susce-
perat: conveniebatur a procuratoribus Caesaris in
eam quantitatem quam ipse perciperet. hoc iniquum
et inutile fisco videbatur, ut tamen suo periculo ipse
eos quibus locaverat conveniret: ideoque pronuntiavit
in eam solam quantitatem eum conveniri debere, qua
ipse conductor exstiterat.

48 *Idem libro secundo decretorum* Statius Florus
testamento scripto heredis sui Pompeii tacitae fidei
commiserat, ut non capienti fundum et certam pe-
cuniae quantitatem daret, et eo nomine cautionem a
Pompeio exigi curaverat se restituturum ea, quae ei
per praeceptionem dederat. postea idem Florus facto
secundo testamento et eodem Pompeio et Faustino
heredibus institutis nullas praeceptiones Pompeio
dederat. haec persona, quae capere[6] non poterat,
se detulerat. consulti imperatores a procuratoribus
rescripserant, si non probaretur mutatam voluntatem
esse, praestandum fideicommissum: atque ita Pom-
peius condemnatus desiderabat onus esse id heredi-
tatis oportere, quia praeceptiones non acceperat, nec
posse videri pro parte in prima voluntate testatorem
perseverasse, sed in universo. pronuntiavit nec testa-
mentum prius exstare nec, si dedisset in primo
testamento, ex posteriore peti potuisse, nisi petitum
esset. placuit, quia non probabat sibi datas prae-
ceptiones ex sola sua cautione, solum fideicommis-
1 sum praestare debere[7]. Cornelio Felici mater
scripta heres rogata erat restituere hereditatem post
mortem suam. cum heres scripta condemnata esset
a fisco et omnia bona mulieris occuparentur, dicebat
Felix se ante poenam esse (hoc enim constitutum
est). sed si nondum dies fideicommissi venisset,
quia[8] posset prius ipse mori vel etiam mater alias
res adquirere, repulsus est interim a petitione.

49[9] *Idem libro singulari de tacitis fideicommissis* Cum tacitum fideicommissum is[10] cui datum erat capere se nihil posse detulisset, in quaestionem venit, dodrantis an totius assis partem dimidiam ex beneficio divi Traiani recipere debeat. de qua re exstat rescriptum imperatoris Antonini in haec verba: 'Imperator Antoninus Iulio Rufo. Qui tacitam fidem 'accommodavit, ut non capienti restitueret heredita- 'tem, si deducta parte quarta restituit, nihil retinere 'debet. quadrans autem qui[11] heredi imponitur ipsius[12] 'eripiatur et ad fiscum transferatur'. unde dodrantis semissem solum capit qui se detulit.

50 *Idem libro tertio decretorum* Valerius Patruinus procurator imperatoris Flavio Stalticio praedia certo pretio addixerat. deinde facta[13] licitatione idem Stalticius recepta ea licitatione[14] optinuerat et in vacuam possessionem inductus erat. de fructibus medio tempore perceptis quaerebatur: Patruinus fisci esse volebat. plane si medio tempore inter primam licitationem et sequentem adiectionem percepti fuissent, ad venditorem pertinerent[15] (sicut solet dici, cum in diem addictio facta est, deinde melior condicio allata est), nec moveri deberemus, quod idem fuisset, cui et primo addicta fuerant praedia. sed cum utraque addictio intra tempus vindemiarum facta fuisset, recessum est ab hoc tractatu itaque placebat fructus emptoris esse. Papinianus et Messius novam sententiam induxerunt, quia sub colono erant praedia, iniquum esse fructus ei auferri universos: sed colonum quidem percipere eos debere, emptorem vero pensionem eius anni accepturum, ne fiscus colono teneretur, quod ei frui non licuisset: atque si hoc ipsum in emendo convenisset. pronuntiavit tamen secundum illorum opinionem, quod[16] quidem domino colerentur, universos fructus habere: si vero sub colono, pensionem accipere. Tryphonino suggerente, quid putaret de aridis fructibus, qui ante percepti in praediis fuissent, respondit, si nondum dies pensionis venisset, cum addicta sunt, eos quoque emptorem accepturum.

XV[17].

DE CAPTIVIS ET DE[18] POSTLIMINIO ET REDEMPTIS AB HOSTIBUS.

1 *Marcellus libro vicensimo secundo digestorum* Quod servus eius, qui ab hostibus captus est, postea stipulatus est, aut si legatum sit servo eius, posteaquam ille ad hostes pervenit, hoc habebunt heredes eius, quia et si captivitatis tempore decessisset, adquisitum foret heredi.

2 *Idem libro trigensimo nono*[19] *digestorum* Na-
vibus longis atque onerariis propter belli usum post-
liminium est, non piscatoriis aut si quas actuarias
1 voluptatis causa paraverunt. Equus item aut
equa freni patiens recipitur[20] postliminio: nam sine
2 culpa equitis proripere se potuerunt. Non idem
in armis iuris est, quippe nec sine flagitio amittun-
tur: arma enim postliminio reverti negatur, quod
turpiter amittantur:

3 *Pomponius libro trigensimo septimo ad Quintum Mucium* item vestis[21].

4[22] *Modestinus libro tertio regularum* Eos, qui ab hostibus capiuntur vel hostibus deduntur, iure

(1) tributorum *scr.* (2) solido F^2 (3) dicebant et *Hal.* (4) convenire *F* (5) deinde *ins.* F^2 (6) copere *F* (7) *sic fere scripsit Paulus:* desiderabat onus esse id hereditatis oportere, quia praeceptiones non acceperat, [aut ratas quoque esse quas primo testamento praeceptiones acceperat:] nec posse videri pro parte in prima voluntate testatorem perseverasse, sed in univers[um]. pronuntiavit nec testamentum prius extare nec, si dedisset in primo testamento, ex posteriore peti potuisse, nisi [re]petitum (*ita Suerinus*) esset. [et] placuit, quia non probabat sibi datas praeceptiones ex sola sua cautione, solum fideicommissum praestare debere (8) est), etsi nondum dies fideicommissi venisset. sed quia *scr.* (9) *cf. D.* 35, 2, 59, 1 (10) is *del.* (11) quae F^2 (12) quadrans autem quia heredi imponitur, ipsi *scr.* (13) alia *ins.* (14) recepta adiectione *scr.* (15) pertinere *F* (16) quod] si *scr.*

(17) *Ed.* 1...9; *Pap.* 10...12; *Sab.* 13...27; *App.* 28...30. — *Bas.* 34, 1. — *Cf. Cod.* 8, 51 (18) de *om. ind. F* (19) *error est aut in numero aut in nomine auctoris* (20) recipiuntur F^2 (21) *hiatum indicat F* (22) *cf. D.* 50, 7, 17

postliminii reverti antiquitus placuit. an qui hostibus deditus reversus nec a nobis receptus civis Romanus sit, inter Brutum et Scaevolam varie tractatum est: et consequens est, ut civitatem non adipiscatur.

5 *Pomponius libro trigensimo septimo ad Quintum Mucium* Postliminii ius competit aut in bello aut
1 in pace. In bello, cum hi, qui nobis hostes sunt, aliquem ex nostris ceperunt et intra praesidia sua perduxerunt: nam si eodem bello is reversus fuerit, postliminium habet, id est perinde omnia restituuntur ei iura, ac si captus ab hostibus non esset. antequam in praesidia perducatur hostium, manet civis. tunc autem reversus intellegitur, si aut ad amicos nostros perveniat aut intra praesidia nostra esse
2 coepit. In pace quoque postliminium datum est: nam si cum gente aliqua neque amicitiam[1] neque hospitium neque foedus amicitiae causa factum habemus, hi hostes quidem non sunt, quod autem ex nostro ad eos pervenit, illorum fit, et liber homo noster ab eis captus servus fit et[2] eorum: idemque est, si ab illis ad nos aliquid perveniat. hoc quoque
3 igitur casu postliminium datum est. Captivus[3] autem si a nobis manumissus[4] fuerit et pervenerit ad suos, ita demum postliminio reversus intellegitur, si malit eos sequi quam in nostra civitate manere. et ideo in Atilio[5] Regulo, quem Carthaginienses Romam miserunt, responsum est non esse eum postliminio reversum, quia iuraverat Carthaginem reversurum et non habuerat animum Romae remanendi. et ideo in quodam interprete Menandro, qui posteaquam apud nos manumissus erat, missus est ad suos, non est visa necessaria lex, quae lata est de illo, ut maneret civis Romanus: nam sive animus ei fuisset remanendi apud suos, desineret esse civis, sive animus fuisset revertendi, maneret civis, et ideo esset lex supervacua.

6 *Idem libro primo ex variis lectionibus* Mulier in opus salinarum ob maleficium data et deinde a latrunculis exterae gentis capta et iure commercii vendita ac redempta in causam suam reccidit. Cocceio autem Firmo centurioni pretium ex fisco reddendum est.

7 *Proculus libro octavo epistularum* Non dubito, quin[6] foederati et liberi nobis externi sint, nec inter nos atque eos postliminium esse: etenim quid inter nos atque eos postliminio opus est, cum et illi apud nos et libertatem suam et dominium rerum suarum aeque atque apud se retineant et eadem
1 nobis apud eos contingant[7]? Liber autem populus est is, qui nullius alterius populi potestati est subiectus: sive[8] is foederatus est item, sive aequo foedere in amicitiam venit sive foedere comprehensum est, ut is populus alterius populi maiestatem comiter conservaret. hoc enim adicitur, ut intellegatur alterum populum superiorem esse, non ut intellegatur alterum non esse liberum: et quemadmodum clientes nostros intellegimus liberos esse, etiamsi neque auctoritate neque dignitate neque viri boni nobis praesunt[9], sic eos, qui maiestatem nostram comiter conservare debent, liberos esse intellegen-
2 dum est. At fiunt apud nos rei ex civitatibus foederatis et in eos damnatos animadvertimus.

8 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Non ut a patre filius, ita uxor a marito iure postliminii recuperari potest, sed tunc, cum et voluerit mulier et adhuc alii post constitutum tempus nupta non est: quod si noluerit[10] nulla causa probabili interveniente, poenis discidii tenebitur.

9[11] *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Apud hostes susceptus filius si postliminio redierit, filii iura habet: habere enim eum postliminium nulla dubitatio est post rescriptum imperatoris Antonini et divi patris eius ad Ovinium Tertullum praesidem provinciae Mysiae inferioris[12].

10 *Papinianus libro vicensimo nono quaestionum* Pater instituto impuberi filio substituerat et ab hostibus captus ibi decessit: postea defuncto impubere legitimum admitti quibusdam videbatur neque tabulas secundas in eius persona locum habere, qui vivo patre sui iuris effectus fuisset. verum huic sententiae refragatur iuris ratio, quoniam, si pater, qui non[13] rediit, iam tunc decessisse intellegitur, ex quo captus est, substitutio suas vires necessario tenet.
1 Si mortuo patre capiatur impubes institutus vel exheredatus, in promptu est dicere legem Corneliam de tabulis secundis nihil locutam eius dumtaxat personam demonstrasse, qui testamenti factionem[14] habuisset. plane captivi etiam impuberis legitimam hereditatem per legem Corneliam deferri, quoniam verum est ne impuberem quidem factionem testamenti habuisse: et ideo non esse alienum praetorem subsequi non minus patris quam legis voluntatem et utiles actiones in hereditatem substituto dare.

11 *Papinianus*[15] *libro trigensimo primo quaestionum* Quod si filius ante moriatur in civitate, nihil est quod de secundis tabulis tractari possit, sive quoniam vivo patre filius familias mori intellegitur[16], sive quoniam non reverso eo exinde sui iuris videtur
1 fuisse, ex quo pater hostium potitus est. Sed si ambo apud hostes[17] et prior pater decedat, sufficiat lex Cornelia substituto non alias, quam si apud hostes patre defuncto postea filius in civitate decessisset.

12 *Tryphoninus libro quarto disputationum* In bello[18] postliminium est, in pace autem his, qui bello capti erant, de quibus nihil in pactis erat comprehensum. quod ideo placuisse Servius scribit, quia spem revertendi civibus in virtute bellica magis quam in pace Romani esse voluerunt. verum[19] in pace qui pervenerunt ad alteros[20], si bellum subito exarsisset, eorum servi efficiuntur, apud quos iam hostes suo facto[21] deprehenduntur. quibus ius postliminii est tam in bello quam in pace, nisi foedere cautum
1 fuerat, ne esset his ius postliminii. Si quis capiatur ab hostibus, hi, quos in potestate habuit, in incerto sunt, utrum sui iuris facti an adhuc pro filiis familiarum computentur: nam defuncto illo apud hostes, ex quo captus est, patres familiarum, reverso numquam non in potestate eius fuisse credentur. ideo et de his, quae medio tempore adquirunt stipulatione traditione legato (nam hereditate non possunt), tractatum est, ubi non est reversus, si forte alii vel in totum (his exheredatis testamento) vel in partem instituti sunt heredes, utrum in hereditate captivi, quae lege Cornelia inducitur, an propria ipsorum sint. quod verius est: diversumque in his, quae per servos adquiruntur, merito: quia hi bonorum fuerunt et esse perseverant, hi[22] sui iuris exinde
2 sibique ideo adquisisse intelleguntur. Facti autem causae infectae nulla constitutione fieri possunt. ideo eorum, quae usucapiebat per semet ipsum possidens qui postea captus[23] est, interrumpitur usucapio, quia certum est eum possidere desisse. eorum vero, quae per subiectas iuri suo personas possidebat usuque capiebat, vel si qua postea peculiari nomine comprehenduntur, Iulianus[24] scribit credi suo tempore impleri usucapionem remanentibus isdem personis in possessione[25]. Marcellus nihil interesse, ipse possedisset an subiecta ei persona. sed Iuliani sententiam
3 sequendum est. Medio tempore filius, quem habuit in potestate captivus, uxorem ducere potest,

(1) amicitia *F* (2) et *del.* (3) captivos *F* (4) manumissus] missus *scr.* (5) atio *F* (6) quin] quamvis *scr.* (*sic fere Heraldus*) (7) contingat *F* (8) sive *del.* (9) neque viribus nobis pares sunt *Hal.* (10) *sic S*, voluerit *F* (11) *cf. l.* 25 *h. t. et D.* 38, 17, 1, 3 (12) *hiatum indicat F* (13) non *om. F* (14) non *ins.* (15) idem F^2 (16) eo reverso *ins.* (17) sint *ins. Hal.* (18) captis eodem bello *ins.* (19) verum F^1, ite (*pro* item) F^2 (20) exteros *Salmasius* (21) suos factos *Heraldus* (22) illi *scr.* (23) *sic sec. B*, nactus *F* (24) *l.* 22 § 3 *h. t.*; *cf. D.* 41, 3, 15 *pr.* (25) possessionem *F*

quamvis consentire nuptiis pater eius non posset:
nam utique nec dissentire. susceptus ergo nepos in
reversi captivi potestate ut avi erit[1] suusque heres
ei quodammodo invito, cum nuptiis non consenserit[2].
non mirum, quia illius temporis condicio necessitas-
que faciebat et publica nuptiarum utilitas exigebat.
4 Sed captivi uxor, tametsi maxime velit et in domo
5 eius sit, non tamen in matrimonio est. Codicilli,
si quos in tempore captivitatis scripserit, non cre-
duntur iure suptili confirmati testamento, quod in
civitate fecerat. sed nec fideicommissum ex his peti
potest, quia non sunt ab eo facti, qui testamenti
factionem habuit. sed quia merum principium eorum
in civitate constituto captivo factum est, id est in
testamento confirmatio codicillorum, et is postea re-
versus est et postliminio ius suum recepit, humani-
tatis rationi congruum est eos codicillos ita suum
effectum habere, quasi in medio nulla captivitas in-
6 tercessisset[3]. Cetera quae in iure sunt, postea-
quam postliminio redit pro eo habentur, ac si num-
7 quam iste hostium potitus fuisset. Si quis servum
captum ab hostibus redemerit, protinus est redimen-
tis, quamvis scientis alienum fuisse: sed oblato ei
pretio quod dedit postliminio redisse aut receptus[4]
8 esse servus credetur[5]. Et si ignorans captivum,
existimans vendentis esse redemit, an quasi usuce-
pisse videatur, scilicet ne post legitimum tempus
offerendi pretii priori domino facultas sit, videamus.
nam occurrit, quod constitutio, quae de redemptis
lata est, eum redimentis servum facit, et quod meum
iam usucapere me intellegi non potest. rursum cum
constitutio non deteriorem causam redimentium, sed
si quo meliorem effecerit, peremi ius bonae fidei
emptoris vetustissimum et iniquum et contra mentem
constitutionis est: ideoque transacto tempore, quanto,
nisi constitutio eum proprium fecisset, usucapi po-
tuisset, nihil ex constitutione domino superesse recte
9 dicetur. Manumittendo autem utrum desinit tan-
tum dominus esse et relictus ab eo servus in ius
prioris domini redit? an et liberum eum facit, ne
praestatio libertatis dominii fiat translatio? certe apud
hostes manumissus liberatur[6], et tamen si eum[7] nanc-
tus dominus ipsius vetus intra praesidia nostra fuis-
set, quamvis non secutum res nostras, sed dum eo
consilio venisset, ut ad illos reverteretur[8], servum
retineret iure postliminii. quod in liberis aliter erat:
non enim postliminio revertebatur, nisi qui hoc animo
ad suos venisset, ut eorum res sequeretur illosque
relinqueret, a quibus abisset: quia, ut Sabinus scri-
bit, de sua qua[9] civitate cuique constituendi facultas
libera est, non de dominii iure. verum hoc non mul-
tum onerat praesentem inspectationem, quia hostium
iure manumissio obesse civi nostro domino servi non
potuit, at is de quo quaeritur lege nostra, quam
constitutio fecit, civem Romanum dominum habuit,
et an ab eo possit libertatem adsequi, tractamus.
quid enim, si numquam ille pretium eius offerat?
si nec conveniendi eius sit facultas? liber[10] erit ser-
vus, qui nullo merito suo poterit a domino liber-
tatem consequi? quod est iniquum et contra insti-
tutum a maioribus libertatis favorem. certe et veteri
iure si ab hoc, qui sciens alienum esse redemisset,
alius bona fide emisset, usucapere ad libertatemque
perducere potuit, et isto quoque modo prior dominus,
qui ante captivitatem fuerat, ius suum amittebat.
10 quare igitur iste non habet ius manumittendi? Si
statuliber fuerit, antequam ab hostibus caperetur,
redemptus pendente condicione suam causam reti-
11 nebit. Quid ergo, si ita libertatem acceperat, si
decem milia[11] dederit? quaesitum est, unde dare
debebit, quoniam etsi concessum est statulibero de
peculio dare, hoc tamen, quod apud hunc qui rede-
mit habet, numquid vice illius sit, quod apud hostes
quaesisset? utique, si ex re illius aut ex operis suis
quaesitum est[12]: ex alia autem causa parto peculio
potest dare, ita ut condicioni benigne eum paruisse
12 credamus. Si pignori servus datus fuerat ante
captivitatem, post dimissum redemptorem in veterem
obligationem revertitur, et si creditor obtulerit ei qui
redemit, quanto redemptus est, habet obligationem
et in priorem[13] debiti causam et in eam summam
qua eum liberavit, quasi ea obligatione quadam con-
stitutione inducta: ut cum posterior creditor priori
satisfacit confirmandi sui pignoris causa: nisi quod
in hoc conversa res est et posterior[14], quia eum ser-
vum, ut apud nos esset, efficit[15], ab eo, qui tempore
13 prior fuit, ut infirmiore dimittendus est. Si plu-
rium servus fuerat et omnium nomine ei qui redemit
restitutum pretium erit, in communionem redibit: si
unius tantum vel quorundam nec omnium, ad eum
eosve qui solverunt pertinebit, ita ut in portione sua
pristinum ius optineant et[16] in parte ceterorum ei
14 qui redemit succedant. Si fideicommissa libertas
debita captivo fuerit, redemptus nondum eam petere
15 poterit, nisi redemptori satisfecerit. Si depor-
tatum ab insula hostes ceperunt, redemptus quibus
casibus redit, in eam causam veniet, in qua futurus
esset, si captus non fuisset: deportabitur igitur[17].
16 Sed[18] si in captivo servo talis praecesserat causa,
quae eius[19] vel ad tempus vel in perpetuum liber-
tatem impediret, nec redemptione ab hostibus muta-
bitur: veluti si in legem Faviam commisisse eum
constiterat[20], vel ita venierat ne manumitteretur:
habebit autem interim sine poena sua qui redemit.
17 Ergo de metallo captus redemptus in poenam
suam revertetur, nec tamen ut transfuga metalli pu-
niendus erit, sed redemptor a fisco pretium recipiet
quod etiam constitutum est ab imperatore nostro et
18 divo Severo. Si natum ex Pamphila legatum tibi
fuerit tuque matrem redemeris et ea apud te pepe-
rerit, non videri te partum ex causa lucrativa ha-
bere, sed officio arbitrioque iudicis aestimandum
constituto pretio partus, perinde atque si, quanto
mater est empta, simul et partus venisset. quod si
iam natum apud hostes, quod eo tempore quo capie-
batur utero gerebat, cum matre redimatur ab eodem
uno pretio: oblato tanto, quantum ex pretio, quod
pro utroque unum datum est, aestimationem con-
tingere partus: et videtur[21] is postliminio reversus.
multo magis, si diversi emptores utriusque extiterint
vel unius. sed si suo quemque pretio redemerit, id
offerri pro singulis oportebit redemptori, quod hosti
pro quoque[22] datum est, ut separatim quoque post-
liminio reverti possint.

13 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Si me tibi
adrogandum dedissem, emancipato me reversum ab
hostibus filium meum loco nepotis tibi futurum
constat.

14 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Cum duae
species postliminii sint, ut aut nos revertamur aut
aliquid[23] recipiamus: cum filius revertatur, duplicem
in eo causam esse oportet postlimini, et quod pater
1 eum reciperet et ipse ius suum. Non ut pater
filium, ita uxorem maritus iure postliminii recipit:
sed consensu redintegratur matrimonium.

15 *Ulpianus libro duodecimo ad Sabinum* Si patre
redempto et ante[24] luitionem defuncto filius post
mortem eius redemptionis quantitatem offerat, dicen-

(1) avi erit] audierit *F* (2) consesserit *F* (3) *videtur Tryphoninus sic scripsisse:* factionem habuit, sed merum principium ... confirmatio codicillorum, *reliqua* (quia *et* et is postea ... intercessisset) *adiecta esse ab Iustinianis, qui praeterea* merum *vocabulum tollere debebant* (4) recepturus *F* (5) creditur F^2 (6) liberat *F* (7) eam *F* (8) revertetur *F* (9) qua *del.* (10) liber] is *scr.* (11) milia *del.* F^2 (12) dare inde non potest *ins.* (13) in propriorem *F* (14) qui apud nos esset prior *ins.* F^2 (15) effecit *scr.* (16) ut F^2 (17) si deportatum ab insula hostes ceperunt, redemptus, quoniam quibus ... non fuisset, deportabitur *scr.* (18) et *ins.* (19) eius *del.* (20) constituerat *F* (21) aestimationem partus contingeret, videtur *scr.* (*similiter Hal.*) (22) quoquo *F* (23) *sic* F^a, aliquad (*sic*) F^b (24) alte *F*

dum est suum ei posse existere. nisi forte quis suptilius dicat hunc dum moritur, quasi iure pignoris finito, nactum postliminium et sine obligatione debiti obisse, ut potuerit[1] suum habere. quod non sine ratione dicetur.

16 *Idem libro tertio decimo ad Sabinum* Retro creditur in civitate fuisse, qui[2] ab hostibus advenit.

17 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Postliminio carent, qui[3] armis victi hostibus se dederunt.

18 *Ulpianus libro trigensimo quinto ad Sabinum* In omnibus partibus iuris is, qui reversus non est ab hostibus, quasi tunc decessisse videtur, cum captus est.

19 *Paulus libro sexto decimo ad Sabinum* Postliminium est ius amissae rei recipiendae ab extraneo et in statum pristinum restituendae inter nos ac liberos populos regesque moribus legibus constitutum. nam quod bello amissimus aut etiam citra bellum, hoc si rursus recipiamus, dicimur postliminio recipere. idque naturali aequitate introductum est, ut qui per iniuriam ab extraneis detinebatur, is, ubi in fines suos redisset, pristinum ius suum reciperet.
1 Indutiae sunt, cum in breve et in praesens tempus convenit, ne invicem se lacessant[4]: quo tempore
2 non est postliminium. A piratis aut latronibus
3 capti liberi permanent. Postliminio redisse videtur, cum in fines nostros intraverit, sicuti amittitur, ubi fines nostros excessit. sed et si in civitatem sociam amicamve aut ad regem socium vel amicum venerit, statim postliminio redisse videtur, quia ibi
4 primum nomine publico tutus esse incipiat[5]. Transfugae nullum postliminium est: nam qui malo consilio et proditoris animo patriam reliquit, hostium numero habendus est. sed hoc in libero transfuga[6]
5 iuris est, sive femina sive masculus sit. Si vero servus transfugerit ad hostes, quoniam, et cum casu captus est, dominus in eo postliminium habet, rectissime dicitur etiam ei postliminium esse, scilicet ut dominus in eo pristinum ius recipiat, ne contrarium ius non tam ipsi iniuriosum sit, qui servus semper permanet, quam domino damnosum constituatur.
6 Si statuliber transfuga reversus sit, existente condicione postquam redit, liber efficitur. diversum est, si condicio extitisset, dum apud hostes est: in eo enim casu neque sibi reverti potest, ut liber sit, neque heredi in eo ius postliminii est, quia[7] non potest queri, cum nullum damnum patiatur, libertate iam optingente, si non impediret, quod transfuga
7 factus est. Filius quoque familias transfuga non potest postliminio reverti neque vivo patre, quia pater sic illum amisit, quemadmodum patria, et quia disciplina castrorum antiquior fuit parentibus Ro-
8 manis quam caritas liberorum. Transfuga autem non is solus accipiendus est, qui aut[8] ad hostes aut[8] in bello transfugit, sed et qui per indutiarum tempus aut ad eos, cum quibus nulla amicitia est,
9 fide suscepta transfugit. Si is, qui emat[9] ab hostibus, pluris alii ius pignoris quod in redempto habet cesserit, non eam quantitatem, sed priorem redemptus reddere debet, et emptor habet actionem
10 adversus eum qui vendidit ex empto. Postliminium hominibus est, cuiuscumque sexus condicionisve sint: nec interest, liberi an servi sint. nec enim soli postliminio recipiuntur, qui pugnare possunt, sed omnes homines, quia eius naturae sunt, ut usui esse vel consilio vel aliis modis possint.

20 *Pomponius libro trigensimo sexto*[10] *ad Sabinum* Si captivus, de quo in pace cautum fuerat ut rediret, sua voluntate apud hostes mansit, non est
1 ei postea postliminium. Verum est expulsis hostibus ex agris quos ceperint dominia eorum[11] ad priores dominos redire nec aut publicari aut praedae loco cedere: publicatur enim ille ager qui ex hosti-
2 bus captus sit. Redemptio facultatem redeundi praebet, non ius postlimini mutat.

21 *Ulpianus libro quinto opinionum* Si quis ingenuam ab hostibus redemptam eo animo secum habuerit, ut ex ea susciperet liberos, et postea ex se natum sub titulo naturalis filii cum matre manumiserit: ignorantia mariti eiusdemque patris neque statui eorum, quos manumisisse visus est, officere debet, et exinde intellegi oportet remissum matri pignoris vinculum, ex quo de ea suscipere liberos optaverat: ideoque eam, quae postliminio reversa erat libera et ingenua, ingenuum peperisse constat. quod si publice praeda virtute militum reciperata nulli pretium matris pater numeraverit, protinus postliminio reversa non cum domino, sed cum marito
1 fuisse declaratur. In civilibus dissensionibus[12] quamvis saepe per eas res publica laedatur, non tamen in exitium rei publicae contenditur: qui in alterutras partes discedent, vice hostium non sunt eorum, inter quos iura captivitatium aut postliminiorum fuerint. et ideo captos et venumdatos posteaque manumissos placuit supervacuo repetere a principe ingenuitatem, quam nulla captivitate amiserant.

22[13] *Iulianus libro sexagensimo secundo digestorum* Bona eorum, qui in hostium potestatem pervenerint atque ibi decesserint, sive testamenti factionem habuerint sive non habuerint, ad eos pertinent, ad quos pertinerent, si in potestatem hostium non pervenissent: idemque ius in[14] eadem causa omnium rerum iubetur esse lege Cornelia, quae futura esset, si hi, de quorum hereditatibus et tutelis constituebatur[15], in hostium potestatem[16] non pervenissent.
1 Apparet ergo eadem omnia pertinere ad heredem eius, quae ipse, qui hostium potitus est, habiturus esset, si postliminio revertisset. porro quaecumque servi captivorum stipulantur vel accipient, adquiri dominis intelleguntur, cum postliminio redierint: quare necesse est etiam ad eos pertineant, qui ex lege Cornelia hereditatem adierint. quod si nemo ex lege Cornelia heres extiterit, bona publica fient. legata quoque servis eorum praesenti die vel sub condicione ad heredes pertinebunt. item si servus ab extero heres institutus fuerit, iussu heredis captivi
2 adire poterit. Quod si filius eius, qui in hostium potestate est, accipit aut stipulatur, id patre priusquam postliminio rediret mortuo ipsi adquisitum intellegitur, [17]etsi vivo patre decesserit, ad heredem patris pertinebit. nam status hominum, quorum patres in hostium potestate sunt, in pendenti est, et[18] reverso quidem patre existimatur nunquam suae potestatis fuisse, mortuo tunc pater familias fuisse, cum pater eius in hostium potestate perveniret.
2a *Pater familias qui habebat filios in potestate *duos et viginti milia, ab hostibus captus est: alter *ex filiis acceptis decem milibus alia decem milia *adquisivit: quaeritur patre apud hostes defuncto *quid filii habituri sint. respondit, si reversus esset *pater, etiam postea adquisita decem milia eius fu- *tura fuisse: at cum in captivitate mortuus sit, com- *munia non fore, sed eius qui adquisivit. viginti
3 *autem milia aequaliter dividenda*[19]. Quae peculiari nomine servi captivorum possident, in suspenso sunt: nam si domini postliminio redierint, eorum facta intelleguntur, si ibi decesserint, per le-
4 gem Corneliam ad heredes eorum pertinebunt. Si quis, cum praegnatem uxorem haberet, in hostium potestatem pervenerit, nato deinde filio et mortuo, ibi decesserit, eius testamentum nullum est, quia et eorum, qui in civitate manserunt, hoc casu testamenta rumpuntur.

23 *Idem libro sexagensimo nono digestorum* Si quis praegnate uxore relicta in hostium potestatem pervenerit, mox natus filius eius uxore ducta filium

(1) poterit *F* (2) quia *F* (3) cum *ins.* (4) lacessent *F* (5) incipit *F*² (6) transfura *F* (7) qui *scr.* (8) aut *del. I. B. Koehler* (9) emerat *edd.* (10) *in numero erratum videtur* (11) agrorum *ins. F*² (12) quoniam *ins.* (13) *ad* § 3 *cf. l.* 12 § 2 *h. t. et D.* 41, 3, 15 *pr.* (14) in] et *edd.* (15) constituebantur *F* (16) potestate *F* (17) nec *ins. (similiter Cuiacius)* (18) est et] esset *F* (19) § 2*a omissum in F supplevimus ad B*

vel filiam procreaverit ac tunc postliminio avus reversus fuerit: omnia iura nepotis nomine perinde capiet, ac si filius natus[1] in civitate fuisset.

24 *Ulpianus libro primo institutionum* Hostes sunt, quibus bellum publice populus Romanus decrevit vel ipsi populo Romano: ceteri latrunculi vel praedones appellantur. et ideo qui a latronibus captus est, servus latronum non est, nec postliminium illi necessarium est: ab hostibus autem captus, ut puta a Germanis et Parthis, et servus est hostium et postliminio statum pristinum recuperat.

25[2] *Marcianus libro quarto decimo institutionum* Divi Severus et Antoninus rescripserunt, si uxor cum marito ab hostibus capta fuerit et ibidem ex marito enixa sit: si reversi fuerint, iustos esse et parentes et liberos et filium in potestate patris, quemadmodum[3] iure postliminii reversus sit: quod si cum matre sola revertatur, quasi sine marito natus, spurius habebitur[4].

26 *Florentinus libro sexto institutionum* Nihil interest, quomodo captivus reversus est, utrum dimissus an vi vel fallacia potestatem hostium evaserit, ita tamen, si ea mente venerit, ut non illo reverteretur: nec enim satis est corpore domum quem redisse, si mente alienus est. sed et qui victis hostibus recuperantur[5], postliminio redisse existimantur.

27 *Iavolenus libro nono ex posterioribus Labeonis* Latrones tibi servum eripuerant: postea is servus ad Germanos pervenerat: inde in bello victis Germanis servus venierat[6]. negant posse usucapi eum ab emptore Labeo Ofilius Trebatius, quia verum esset eum subreptum esse, nec quod hostium fuisset aut postliminio redisset, ei rei impedimento esse.

28 *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatorum* Si quid bello captum[7] est, in praeda est, non postliminio redit. *Paulus.* immo si in bello captus pace facta domum[8] refugit, deinde renovato bello capitur, postliminio redit ad eum, a quo priore bello captus erat, si modo non convenerit in pace, ut captivi redderentur.

29 *Idem libro sexto pithanon a Paulo epitomatorum* Si postliminio redisti, nihil, dum in hostium potestate fuisti[9], usucapere potuisti. *Paulus.* immo si quid servus tuus peculii nomine, dum in eo statu esses, possederit, id eo quoque tempore usucapere poteris, quoniam eas res etiam inscientes usucapere solemus. et eo modo etiam hereditas nondum nato postumo aut nondum adita augeri per servum hereditarium solet.

30 *Idem libro octavo pithanon a Paulo epitomatorum* Si id, quod nostrum hostes ceperunt, eius generis est, ut postliminio redire possit: simul atque ad nos redeundi causa profugit ab hostibus et intra fines imperii nostri esse coepit, postliminio redisse existimandum est. *Paulus.* immo cum servus civis nostri ab hostibus captus inde aufugit et vel in urbe Roma ita est, ut neque in domini sui potestate sit neque ulli serviat, nondum postliminio redisse existimandum est.

XVI[10].

DE RE MILITARI.

1 *Ulpianus libro sexto ad edictum* Miles, qui in commeatu[11] agit, non videtur rei publicae causa abesse.

2 *Arrius Menander libro primo de re militari* Militum delicta sive admissa aut propria sunt aut cum ceteris communia: unde et persecutio aut propria aut communis est. proprium militare est de-
1 lictum, quod quis uti miles admittit. Dare se
militem, cui non licet, grave crimen habetur: et
augetur, ut in ceteris delictis, dignitate gradu specie
militiae.

3 *Modestinus libro quarto de poenis* Desertorem[12] auditum ad suum ducem cum elogio praeses mittet, praeterquam si quid gravius ille desertor in ea provincia, in qua repertus est, admiserit: ibi enim eum plecti poena debere, ubi facinus admissum est, divi Severus et Antoninus rescripserunt.
1 Poenae militum huiuscemodi sunt: castigatio, pe-
cuniaria multa, munerum indictio, militiae mutatio,
gradus deiectio, ignominiosa missio. nam in metal-
lum aut in opus metalli non dabuntur nec torquen-
2 tur. Emansor est, qui diu vagatus ad castra
3 regreditur. Desertor est, qui per prolixum tem-
4 pus vagatus reducitur. Is, qui exploratione ema-
net hostibus insistentibus aut qui a fossato recedit,
5 capite puniendus est. Qui stationis munus re-
linquit, plus quam emansor est: itaque pro modo
delicti aut castigatur aut gradu militiae deicitur.
6 Si praesidis vel cuiusvis praepositi ab excubatione
7 quis desistat, peccatum desertionis subibit. Si ad
diem commeatus quis non veniat, perinde in eum
statuendum est, ac si emansisset vel deseruisset, pro
numero temporis, facta prius copia docendi, num
forte casibus quibusdam detentus sit, propter quos
8 venia dignus videatur. Qui militiae tempus in
9 desertione implevit, emerito privatur. Si plures
simul primo deseruerint, deinde intra certum tempus
reversi sint, gradu pulsi in diversa loca distribuendi
sunt. sed tironibus parcendum est: qui si iterato
10 hoc admiserint, poena competenti adficiuntur. Is,
qui ad hostem confugit et rediit, torquebitur ad
bestiasque vel in furcam damnabitur, quamvis mili-
11 tes nihil eorum patiantur. Et is, qui volens
12 transfugere adprehensus est, capite punitur. Sed
si ex improviso, dum iter quis facit, capitur ab
hostibus, inspecto vitae eius praecedentis actu venia
ei dabitur, et, si expleto tempore militiae redeat, ut
13 veteranus restituetur et emerita accipiet. Miles,
qui in bello arma amisit vel alienavit, capite puni-
14 tur: humane militiam mutat. Qui aliena arma
15 subripuit, gradu militiae pellendus est. In bello
qui rem a duce prohibitam fecit aut mandata non
servavit, capite punitur, etiamsi res bene gesserit.
16 Sed qui agmen excessit, ex causa vel fustibus
17 caeditur vel mutare militiam solet. Nec non et
si vallum quis transcendat[13] aut per murum castra
18 ingrediatur, capite punitur. Si vero quis fossam
19 transiluit, militia reicitur. Qui seditionem atro-
20 cem militum concitavit, capite punitur: Si intra
vociferationem aut levem querellam seditio mota est,
21 tunc gradu militiae deicitur. Et cum multi mi-
lites in aliquod flagitium conspirent vel si legio de-
22 ficiat, avocari militia solent[14]. Qui praepositum
suum protegere noluerunt vel deseruerunt, occiso eo
capite puniuntur.

4 *Arrius Menander libro primo de re militari* Qui cum uno testiculo natus est quive amisit, iure militabit secundum divi Traiani rescriptum: nam et duces Sulla et Cotta memorantur eo habitu fuisse
1 naturae. Ad bestias datus si profugit et militiae
se dedit, quandoque inventus capite puniendus est:
idemque observandum est in eo, qui legi se passus
2 est. In insulam deportatus si effugiens militiae
se dedit lectusve[15] dissimulavit, capite puniendus est.
3 Temporarium[16] exilium voluntario militi insulae
relegationem adsignat, [17]dissimulatio perpetuum exi-
4 lium. Ad tempus relegatus si expleto spatio fu-
gae militem se dedit, causa damnationis quaerenda
est, ut, si contineat infamiam perpetuam, idem ob-
servetur, si transactum de futuro sit et in ordinem

(1) filio nato *Ianus a Costa* (2) *cf. l.* 8 *h. t. et D.* 38, 17, 1, 3 (3) qui *ins.* (4) *hiatum indicat F* (5) recuperentur *F* (6) venerat *F* (7) et amissum bello receptum *ins.* (8) demum *F* (9) fusti *F*

(10) *Ed.* 1...7; *Sab.* 8...14; *Pap.* 15. 16. — *Bas.* 57, 1. — *Cf. Cod.* 12, 36 (11) communeatu *F* (12) desertorum *F* (13) transcedat *F* (14) solet *F* (15) lectus vel *F* (16) temporium *F* (17) lecto *ins.*

redire potest et honores petere, militiae[1] non pro-
5 hibetur. Reus capitalis criminis voluntarius miles
secundum divi Traiani rescriptum capite puniendus
est, nec remittendus est eo, ubi reus postulatus est,
6 sed, ut accedente causa[2] militiae, audiendus: si
dicta causa sit vel requirendus adnotatus, ignominia
missus ad iudicem suum remittendus est nec reci-
piendus postea volens militare, licet fuerit absolutus.
7 Adulterii vel aliquo[3] iudicio publico damnati
8 inter milites non sunt recipiendi. Non omnis, qui
litem habuit et ideo militaverit, exauctorari[4] iubetur,
sed qui eo animo militiae se dedit, ut sub optentu
militiae pretiosiorem[5] se adversario faceret. nec
tamen facile indulgendum[6], iudicationis qui nego-
tium antehabuerunt: sed si in transactione reccidit[7],
indulgendum est. exauctoratus eo nomine non uti-
que infamis erit nec prohibendus lite finita militiae
eiusdem ordinis se dare: alioquin et si relinquat
9 litem vel transigat, retinendus est. Qui post de-
sertionem in aliam militiam nomen dederunt legive
passi sunt, imperator noster rescripsit et hos milita-
10 riter puniendos. Gravius autem delictum est
detrectare munus militiae quam adpetere: nam et
qui ad dilectum olim non[8] respondebant, [9]ut pro-
ditores libertatis in servitutem redigebantur. sed
mutato statu militiae recessum a capitis poena est,
quia plerumque voluntario milite[10] numeri supplen-
11 tur. Qui filium suum subtrahit militiae belli
tempore, exilio et bonorum parte multandus est: si
in pace, fustibus caedi iubetur et requisitus iuvenis
vel a patre postea exhibitus in deteriorem militiam
dandus est: qui enim se sollicitavit[11] ab alio, veniam
12 non meretur. Eum, qui filium debilitavit dilectu
per bellum indicto, ut inhabilis militiae sit, praecep-
13 tum divi Traiani deportavit. Edicta Germanici
Caesaris militem desertorem faciebant, qui diu afuis-
set, [12]ut is inter emansores haberetur. sed sive re-
deat quis et offerat se, sive deprehensus offeratur,
poenam desertionis evitat: nec interest, cui se offerat
14 vel a quo deprehendatur. Levius itaque delic-
tum emansionis habetur, ut erronis in servis, deser-
15 tionis gravius, ut in fugitivis. Examinantur
autem causae semper emansionis et cur et ubi fuerit
et quid egerit: et datur venia valetudini, affectioni
parentium et adfinium, et si servum fugientem per-
secutus est vel si qua huiusmodi causa sit. sed et
ignoranti adhuc disciplinam tironi ignoscitur.
5[13] *IDEM libro secundo de re militari* Non omnes
desertores similiter puniendi sunt, sed habetur et
ordinis[14] stipendiorum ratio, gradus militiae vel loci,
muneris deserti et anteactae vitae: sed et numerus[15],
si solus vel cum altero vel cum pluribus deseruit,
aliudve quid crimen desertioni adiunxerit: item tem-
poris, quo in desertione fuerit: et eorum, quae postea
gesta fuerint. sed et si fuerit ultro reversus, non[16]
1 cum necessitudine, non erit eiusdem sortis. Qui
in pace deseruit, eques gradu pellendus est, pedes
militiam mutat. in bello idem admissum capite pu-
2 niendum est. Qui desertioni aliud crimen ad-
iungit, gravius puniendus est: et si furtum factum
sit, veluti alia desertio habebitur: ut si plagium
factum vel adgressura abigeatus[17] vel quid simile
3 accesserit. Desertor si in urbe inveniatur, capite
puniri solet: alibi adprehensus ex prima desertione
restitui potest, iterum deserendo capite puniendus
4 est. Qui in desertione fuit, si se optulerit, ex
indulgentia imperatoris nostri in insulam deportatus
5 est. Qui captus, cum poterat redire, non rediit,
pro transfuga habetur. item eum, qui in praesidio
captus est, in eadem condicione esse certum est: si
tamen ex improviso, dum iter facit aut epistulam
6 fert, capiatur quis, veniam meretur. A barbaris
remissos milites ita restitui oportere Hadrianus re-
scripsit, si probabunt se captos evasisse, non trans-
fugisse. sed hoc licet liquido constare non possit,
argumentis tamen cognoscendum est. et si bonus
miles antea aestimatus fuit, prope est, ut adfirma-
tioni eius credatur: si remansor aut neglegens suo-
rum aut segnis aut extra contubernium agens, non
7 credetur ei. Si post multum temporis redit qui
ab hostibus captus est et captum eum, non trans-
fugisse constiterit: ut veteranus erit restituendus et
8 praemia et emeritum capit. Qui transfugit et
postea multos latrones adprehendit et transfugas
demonstravit, posse ei parci divus Hadrianus re-
scripsit: ei tamen pollicenti ea nihil permitti[18] opor-
tere.
6 *IDEM libro tertio de re militari* Omne delictum
est militis, quod aliter, quam disciplina communis
exigit, committitur: veluti segnitiae crimen vel con-
1 tumaciae vel desidiae. Qui manus intulit prae-
posito, capite puniendus est. augetur autem petu-
2 lantiae crimen dignitate praepositi. Contumacia
omnis adversus ducem vel praesidem militis capite
3 punienda est. Qui in acie prior fugam fecit,
spectantibus militibus propter exemplum capite pu-
4 niendus est[19]. [20]Exploratores, qui secreta nun-
tiaverunt hostibus, proditores sunt et capitis poenas
5 luunt. Sed et caligatus, qui metu hostium lan-
6 guorem simulavit, in pari causa eis est[20]. Si quis
commilitonem vulneravit, si quidem lapide, militia
7 reicitur, si gladio, capital admittit[21]. Qui se vul-
neravit vel alias mortem sibi conscivit, imperator
Hadrianus rescripsit, ut modus eius rei statutus sit,
ut, si impatientia doloris aut taedio vitae aut morbo
aut furore aut pudore mori maluit, non animadver-
tatur in eum, sed ignominia mittatur, si nihil tale
praetendat, capite puniatur. per vinum aut lasci-
viam lapsis capitalis poena remittenda est et militiae
8 mutatio irroganda[21]. Qui praepositum suum non
protexit, cum posset, in pari causa factori habendus
9 est: si resistere non potuit, parcendum ei. Sed
et in eos, qui praefectum centuriae[22] a latronibus
circumventum deseruerunt, animadverti placuit.
7 *TARRUNTENUS PATERNUS libro secundo de re
militari* Proditores[23] transfugae plerumque capite
puniuntur et exauctorati torquentur: nam pro hoste,
non pro milite habentur.
8 *ULPIANUS libro octavo disputationum* Qui sta-
tus controversiam patiuntur, licet re vera liberi sunt,
non debent per id tempus nomen militiae dare,
maxime lite ordinata, sive ex libertate in servitutem
sive contra petantur. nec hi quidem, qui ingenui
bona fide serviunt: sed nec qui ab hostibus redempti
sunt, priusquam se luant.
9 *MARCIANUS libro tertio institutionum* Milites
prohibentur praedia comparare in his provinciis, in
quibus militant[24], praeterquam si paterna eorum
fiscus distrahat: nam hanc speciem Severus et An-
toninus remiserunt. sed et stipendiis impletis emere
permittuntur. fisco autem vindicatur praedium illicite
comparatum, si delatus fuerit. sed et si nondum
delata causa stipendia impleta sint vel missio con-
1 tigerit, delationi locus non est. Milites si heredes
extiterint, possidere ibi praedia non prohibentur.
10 *PAULUS libro singulari regularum* Qui ex-
1 cubias palatii deseruerit, capite punitur. Sed ex
causa desertionis restitutus in militiam non aliter
medii temporis stipendium et donativa accipit, nisi
hoc liberalitas principalis ei specialiter indulserit.
11 *MARCIANUS libro secundo regularum* Ab omni
militia servi prohibentur: alioquin capite puniuntur.

(1) militia *scr.* (2) causae *F* (3) alio *scr.* (4) exauctori *F* (5) gratiosiorem *Salmasius* (6) est extra ordinem *ins.* *F²* (7) sed si id transactione decidit *Salmasius* (8) nam *F* (9) sed *ins.* *F²* (10) militi *F* (11) se sollicitari sustinuit *scr.* (12) sed postea constitutum est, si animum revertendi aliquando habuisset similiave *ins.* (13) *ad* § 4 *cf. l.* 13 § 6 *h. t.* (14) ordinis et *scr.* (15) numeri *edd.* (16) non] vel *scr. Krueger, aut* non cum necessitudine *del.* (17) abigeatusve *scr.* (18) promitti *edd.* (19) es *F* (20) *sic ordina:* 3. 5. 4. 6 (*Krueger*) (21) *post* admittit § 6 *fin. ins.* per vinum ... irroganda § 7 *fin.* (22) centurionemve *scr.* (23) et *ins.* (24) militiam *F*

12 *Macer libro primo de re militari* Officium regentis exercitum non tantum in danda[1], sed etiam 1 in observanda disciplina constitit. Paternus quoque scripsit debere eum, qui se meminerit armato praeesse, parcissime commeatum dare, equum militarem extra provinciam duci non permittere, ad opus privatum piscatum venatum militem non mittere. nam in disciplina Augusti ita cavetur: 'Etsi scio 'fabrilibus operibus exerceri milites non esse alie'num, vereor tamen, si quicquam permisero, quod 'in usum meum aut tuum fiat, ne modus in ea re 2 'non adhibeatur, qui mihi sit tolerandus'. Officium tribunorum est vel eorum, qui exercitui praesunt, milites in castris continere, ad exercitationem producere, claves portarum suscipere, vigilias interdum circumire, frumentationibus commilitonum interesse, frumentum probare, mensorum fraudem coercere, delicta secundum suae auctoritatis modum castigare, principiis frequenter interesse, querellas commilitonum audire, valetudinarios inspicere.

13 *Idem libro secundo de re militari* Milites agrum comparare prohibentur in ea provincia, in qua bellica opera peragunt, scilicet ne studio culturae militia sua avocentur. et ideo domum comparare non prohibentur. sed et agros in alia provincia comparare possunt. ceterum in ea provincia, in quam[2] propter proelii[3] causam venerunt, ne sub alieno quidem nomine eis agrum comparare licet: 1 alioquin fisco vindicabitur. Is autem, qui contra disciplinam agrum comparaverit, si nulla de ea re quaestione mota missionem acceperit, inquietari pro-2 hibetur. Illud constat huius praescriptionis commodum ad eos, qui ignominiae causa missi sunt, non pertinere, quod praemii loco veteranis concessum intellegitur: et ideo et ad eum, qui causaria missus est, potest dici pertinere, cum huic quoque prae-3 mium praestatur. Missionum generales causae sunt tres: honesta causaria ignominiosa. honesta est, quae tempore militiae impleto datur: causaria, cum quis vitio animi vel corporis minus idoneus militiae renuntiatur: ignominiosa causa est, cum quis propter delictum sacramento solvitur. et is, qui ignominia missus est, neque Romae neque in sacro comitatu agere potest. et si sine ignominiae mentione missi sunt, nihilo minus ignominia missi intel-4 leguntur. Inreverens miles non tantum a tribuno vel centurione, sed etiam a principali coercendus est. nam eum, qui centurioni castigare se volenti restiterit, veteres notaverunt: si vitem tenuit, militiam mutat: si ex industria fregit vel manum cen-5 turioni intulit, capite punitur. Eius fugam[4], qui, cum sub custodia vel in carcere esset discesserit, in numero desertorum non computandam[4] Menander scripsit, quia custodiae refuga, non militiae desertor est. eum tamen, qui carcere effracto fugerit, etiamsi ante non deseruerit, capite puniendum Paulus scrip-6 sit. Desertorem, qui a patre suo fuerat oblatus, in deteriorem militiam divus Pius dari iussit, ne videatur, inquit, pater ad supplicium filium optulisse. item divus[5] Severus et Antoninus eum, qui post quinquennium desertionis se optulit, deportari iusserunt. quod exemplum et in ceteris sequi nos debere Menander[6] scripsit.

14 *Paulus libro singulari de poenis militum* Qui commeatus spatium excessit, emansoris vel desertoris loco habendus est. habetur tamen ratio dierum, quibus tardius reversus est: item temporis navigationis vel itineris. et si se probet valetudine impeditum vel a latronibus detentum similive casu moram passum, dum non tardius a loco profectum se probet, quam ut occurrere posset intra commeatum, resti-1 tuendus est. Arma alienasse grave crimen est et ea culpa desertioni exaequatur, utique si tota alienavit: sed et si partem eorum, nisi quod interest. nam si tibiale vel umerale alienavit, castigari verberibus debet, si vero loricam scutum galeam gladium, desertori similis est. tironi in hoc crimine facilius parcetur armorumque custodi plerumque ea culpa imputatur, si arma militi commisit non suo tempore.

15 *Papinianus libro nono decimo responsorum* Ex causa desertionis notatus ac restitutus temporis, quod in desertione fuerit, impendiis[7] expungitur. quod si ratio constiterit neque desertorem fuisse apparuerit, omnia stipendia citra temporis finem redduntur.

16 *Paulus libro quinto sententiarum* Qui metu criminis, in quo iam reus fuerat postulatus, nomen militiae dedit, statim sacramento solvendus est. 1 Miles turbator pacis capite punitur.

XVII[8].

DE CASTRENSI PECULIO.

1 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* Filii familias militis si peculium apud patrem remansit sine testamento filio defuncto, pater ipsi heres non fit, sed tamen heres is fiet, quibus filius fuit.

2 *Idem libro sexagensimo septimo ad edictum* Si filius familias miles decesserit, si quidem intestatus, bona eius non quasi hereditas, sed quasi peculium patri deferuntur: si autem testamento facto, hic pro hereditate habetur castrense peculium.

3 *Idem libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Si mulier filio viri militi ad castrenses vel militares forte res comparandas reliquerit pecuniam, utique castrensi peculio ea quae comparantur adnumerari incipiunt.

4 *Tertullianus libro singulari de castrensi peculio* Miles praecipua habere debet, quae tulit se-1 cum in castra concedente patre. Actionem persecutionemque castrensium rerum semper filius etiam 2 invito patre habet. Si pater familias militiae tempore vel post missionem adrogandum se praebuerit, videndum erit, ne huic quoque permissa intellegatur earum rerum administratio, quas ante adrogationem in castris adquisierit, quamvis constitutiones principales de his loquantur, qui ab initio cum essent filii familias militaverint[9]. quod admittendum est.

5 *Ulpianus libro sexto ad Sabinum* Miles filius familias[10] a commilitone vel ab eo, quem per militiam cognovit, heres institutus et citra iussum[11] patris suo arbitrio recte pro herede geret.

6 *Idem libro trigensimo secundo ad Sabinum* Si militi filio familias uxor servum manumittendi causa donaverit, an suum libertum fecerit, videamus, quia peculiares et servos et libertos potuit habere. et magis est, ut hoc[12] castrensi peculio non adnumeretur, quia uxor ei non propter militiam nota esset. plane si mihi proponas ad castra eunti marito uxorem servos donasse, ut manumittat et habiles ad militiam libertos habeat, potest dici sua voluntate sine patris permissu manumittentem ad libertatem perducere.

7 *Idem libro trigensimo tertio ad edictum* Si castrense peculium maritus habeat, in quantum facere potest condemnabitur, quia etiam non castrensibus creditoribus ex eo peculio magis est eum cogi respondere.

8 *Idem libro quadragensimo quinto ad edictum* Si forte uxor vel cognatus vel quis alius non ex castris notus filio familias donaverit quid vel legaverit et expresserit nominatim, ut in castrensi peculio habeat: an possit castrensi peculio adgregari? et non puto: veritatem enim spectamus, an vero[13] castrensis notitia vel affectio fuit, non quod quis finxit.

(1) in ducendo *scr.* (2) qua *F* (3) proelii] belli *dett.* (4) eius fugam ... computandam] refugam ... computandum *van de Water* (5) divi *edd.* (6) *l.* 5 § 4 *h. t.* (7) impediis *F*

(8) *Ed.* 1...4; *Sab.* 5...11; *Pap.* 12...20. — *Bas.* 57, 2. — *Cf. Cod.* 12, 37 (9) militaverit *F* (10) falias *F* (11) iussu *F* (12) hic *edd.* (13) vere *dett.*

9 *Idem libro quarto disputationum* Proponebatur filius familias miles testamento facto extraneum heredem scripsisse, patre deinde superstite decessisse, pater deliberante herede instituto et ipse diem functus, deinde heres institutus repudiasse hereditatem. quaerebatur, ad quem castrense peculium pertineret. dicebam castrense peculium filii familias, si quidem testatus decessit, quasi hereditatem deferri heredi scripto, sive extraneum scripsit heredem sive patrem. sed cum nihil de peculio decernit filius, non nunc obvenisse patri, sed non esse ab eo profectum creditur. denique si servo filii castrensi libertatem pater adscripserit moxque filius vivo patre defunctus sit[1], non impeditur libertas, cum, si filius patri supervixerit, impediatur libertas. unde Marcellus putat necessarium quoque heredem servum filii peculiarem patri existere posse, si filio pater supervixerit. idem referebam et si rem peculiarem filii pater legaverit: nam eodem casu, quo libertatem competere[2] diximus, legatum quoque vel debebitur vel impedietur. quibus ita praemissis et in proposito dicebam, cum heres non adiit hereditatem, retro peculium patris bonis accessisse: unde posse dici etiam aucta patris bona per hanc repudiationem. nec est novum, ut ex postfacto aliquis successorem habuisse videatur. nam et si filius eius, qui ab hostibus captus est, decesserit patre captivo vivo, si quidem pater regrederetur, quasi filius familias peculium haberet: enimvero si ibidem pater decesserit, quasi pater familias legitimum habebit successorem, et retro habuisse creditur eius successor ea quoque, quae medio tempore filius iste quaesiit, nec heredi patris, sed ipsi filio quaesita videbuntur.

10 *Pomponius libro singulari regularum ex nota Marcelli* Constat nec patribus aliquid ex castrensibus bonis filiorum deberi.

11 *Macer libro secundo de re militari* Castrense peculium est, quod a parentibus vel cognatis in militia agenti donatum est vel quod ipse filius familias in militia adquisiit, quod, nisi militaret, adquisiturus non fuisset. nam quod erat et sine militia adquisiturus, id peculium eius castrense non est.

12 *Papinianus libro quarto decimo quaestionum* Pater, qui dat in adoptionem filium militem, peculium ei auferre non potest, quod semel iure militiae filius tenuit. qua ratione nec emancipando filium peculium ei aufert, quod nec in familia retento potest auferre.

13 *Idem libro sexto decimo quaestionum* Divus Hadrianus rescripsit in eo, quem militantem uxor heredem instituerat filium[3], extitisse heredem et ab eo servos hereditarios manumissos proprios eius libertos fieri.

14 *Idem libro vicensimo septimo quaestionum*
Filius familias miles si captus apud hostes vita fungatur, lex Cornelia subveniet[4] scriptis heredibus:
quibus cessantibus iure pristino peculium pater ha-
1 bebit. Proxima species videtur, ut scriptis heredibus deliberantibus, quod servus interim stipulatus est vel ab alio sibi traditum accepit, quod quidem ad patris personam attinet, si forte peculium apud eum resederit, nullius momenti videatur, cum in illo tempore non fuerit servus patris: quod autem ad scriptos heredes, in suspenso fuisse traditio itemque stipulatio intellegatur: ut enim hereditarius fuisse credatur, post[5] aditam fit hereditatem. sed paterna verecundia nos movet, quatenus et in illa specie, ubi iure pristino apud patrem peculium remanet, etiam adquisitio stipulationis vel rei traditae per servum
2 fiat. Legatum, quod ei servo relictum est, quamvis tunc propter incertum nulli sit adquisitum, omisso testamento patri tunc primum per servum adquiretur, cum, si fuisset exemplo hereditatis peculio adquisitum, ius patris hodie non consideraretur.

15 *Idem libro trigensimo quinto quaestionum*
Pater militi[6] filio reverso quod donat, castrensis
peculii non facit, sed alterius peculii, perinde ac si
1 filius numquam militasset. Si stipulanti filio spondeat, si quidem ex causa peculii castrensis, tenebit
stipulatio: ceterum ex qualibet alia causa non tene-
2 bit. Si pater a filio stipulatur, eadem distinctio
3 servabitur. Servus peculii, quod ad filium spectat, ab extero si stipuletur aut per traditionem accipiat, sine distinctione causarum res ad filium pertinebit: non enim ut filius duplex ius sustinet patris et filii familias, ita servus, qui peculii castrensis est quique nullo iure, quamdiu filius vivit, patri subiectus est, aliquid adquirere simpliciter stipulando vel accipiendo patri potest. quae ratio suadet, ut, si ab ipso patre servus, qui ad filium pertinet, stipuletur ex quacumque causa vel traditum accipiat, sic adquiratur filio res et stipulatio, quemadmodum si exter promisisset[7], quoniam persona stipulantis et accipientis ea est, ut sine differentia causarum quod
4 per eum agitur emolumentum filii spectet. Si servi pater usum fructum amiserit, cuius proprietatem in castrensi peculio filius habebat, plenam proprietatem habebit filius.

16 *Idem libro nono decimo responsorum*
Dotem filio familias datam vel promissam in peculio castrensi non esse respondi. nec ea res contraria videbitur ei, quod divi Hadriani temporibus filium familias militem uxori heredem extitisse placuit et hereditatem in castrense peculium habuisse. nam hereditas adventicio iure quaeritur, dos autem matrimonio cohaerens oneribus eius ac liberis communibus, qui
1 sunt in avi familia, confertur. Hereditatem castrensi peculio non videri quaesitam respondi, quam frater patruelis in alia provincia stipendia merens fratri patrueli, cum quo numquam militavit, reliquit: sanguinis etenim ratio, non militiae causa meritum hereditatis accipiendae praebuerat.

17 *Idem libro secundo definitionum*
Pater, qui castrense peculium intestati filii retinebit, aes alienum intra modum eius et annum utilem iure praetorio solvere cogitur: idem, si testamento scriptus heres extiterit, perpetuo civiliter ut heres conve-
1 nietur. Pater a filio milite vel qui militavit heres institutus testamenti causam omisit et castrense peculium possidet: legitimi heredis exemplo cogetur ad finem peculii perpetuo legata praestare. quod si filius post annum quam militare desierat iure communi testamento facto vita decessit, ratione Falcidiae retinebitur quarta. ceterum si testamenti causam pater omisit, cum peculium creditoribus solvendo non esset, nihil dolo videbitur fecisse, quamvis temporis incurrat compendium.

18 *Marcianus libro primo fideicommissorum* Ex
castrensi peculio servus a patre heres institui potest
1 et filium necessarium heredem patri facit. Et in summa ea res[8] hi actus patris, qui ad praesens alienationem alicuius iuris de castrensi peculio praestant, impediuntur: hi vero, qui non statim quidem, sed postea efficere solent, eo tempore animadvertentur, quo habere effectum consuerunt, ut, si sit filius, cui auferatur, nihil agatur, si ante deces-
2 serit, actus patris non impediatur. Itaque negabimus patrem filio salvo communi dividundo agentem proprietatem alienaturum, exemplo dotalis praedii. sed nec si socius ultro cum eo agat, quicquam agetur, veluti si cum eo ageret, cui bonis interdictum
3 est. Servos ex eo peculio usu fructu, item praedia tam usu fructu quam ceteris servitutibus pater liberare poterit: sed et servitutes his adquirere. id enim et eum, cui bonis interdictum est, verum est consequi posse. neque autem servis ex eo peculio neque praediis usum fructum vel servitutem impo-
4 nere pater potest. Si quando ex eo peculio filius rem alienam bona fide tenebit, an pater eius in rem

(1) si *F* (2) vel non competere *ins.* (3) familias *ins.* (4) subvenit et F^2 (5) per *Ad. Schmidt* (6) milite *F* (7) vel tradidisset *ins.* (8) est *ins.*

vel ad exhibendum actionem pati debeat, ut ceterorum[1] nomine, quaeritur. sed verius est, cum hoc peculium a patris bonis separetur, defensionis neces-
5 sitatem patri non inponendam. Sed nec cogendus est pater[2] aes alienum, quod filius peculii nomine, quod in castris adquisiit, fecisse dicetur, de peculio actionem pati: et, si sponte patiatur, ut quilibet defensor satisdato filium in solidum, non peculio tenus defendere debet[3]. sed et eius filii nomine non aliter movere actiones potest, quam si satis dederit eum ratam rem habiturum.

19 *Tryphoninus libro octavo decimo disputationum* De hereditate ab adgnato commilitone data Scaevola noster dubitabat, quia potuit et ante notus et amicus dare, potuit et non dare, nisi commilitium caritatem auxisset. nobis ita videtur, si ante commilitium factum sit testamentum, non esse peculii
1 castrensis eam hereditatem, si postea, contra. Sed si servus peculii castrensis a quocumque sit heres scriptus, iussu militis adire debebit hereditatem ea-
2 que fiet bonorum castrensis peculii. Filius familias paganus de peculio castrensi fecit testamentum et, dum ignorat patri se suum heredem extitisse, decessit. non potest videri pro castrensibus bonis testatus, pro paternis intestatus decessisse, quamvis id in milite etiamnunc rescriptum sit, quia miles ab initio pro parte testatus, pro parte intestatus potuerat mori, quod ius iste non habuerit, non magis quam sine observatione legum facere testamentum. necessario ergo castrensis peculii heres scriptus universa bona habebit, perinde ac si pauperrimus facto testamento decessisset ignorans se locupletatum
3 per servos alio loco agentes. Pater peculii castrensis filii servum testamento liberum esse iussit: intestato defuncto filio familias, mox patre quaeritur, an libertas servo competat. occurrebat enim non posse dominium apud duos pro solido fuisse: denique filium posse manumittere talis peculii servum Hadrianus constituit: et si testamento tam filii quam patris idem servus accepisset libertatem et utrique pariter decessissent, non dubitaretur ex testamento filii liberum eum esse. sed in superiore casu pro libertate a patre data illa dici possunt, numquid, quoad[4] utatur iure concesso filius in castrensi peculio, eousque ius patris cessaverit, quod si intestatus decesserit filius, postliminii cuiusdam similitudine pater antiquo iure habeat peculium retroque videa-
4 tur habuisse rerum dominia. Non tamen ut heres[5] vivo filio vindictam servo imposuit, dicatur eum post mortem intestati filii ex illa manumissione libe-
5 rum factum esse. Quid autem, si testamentum fecerit filius et non sit eius adita hereditas? non tam facile est dicere continuatum patri post mortem filii rerum peculii dominium, cum medium tempus, quo deliberant instituti heredes, imaginem successioni[6] praestiterit. alioquin et si adita sit ab instituto hereditas filii, dicetur a patre ad eum transisse proprietatem, quod absurdum est. [7]si in pendenti, ut in aliis, et in hac specie habeamus dominia, ut ex[8] facto retro fuisse aut non fuisse patris credamus? secundum quod difficile erit expedire, si, dum deliberant heredes, dies cesserit legati servo dati istius peculii testamento eius, ex quo pater nihil capere potuisset, an id ad ipsum pertineat, cum utique ad heredem filii pertineret. facilior tamen de libertate servi deliberatio est in specie, in qua intestatus filius decessisse proponitur. non[9] est ergo ratio respondendi competere libertatem eo tempore datam, quo non fuit in dominio patris? favorabilem tamen sententiam contrariam in utroque casu non negamus.

20 *Paulus libro singulari ad regulam Catonianam* Sed si ponas filium testamentum fecisse et patrem heredem instituisse: cum utique pater testamento suo servo filii libertatem dedisset, qui ad eum ex testamento filii pertinere coeperit, videndum est, numquid ei comparari debeat, qui, cum[10] manumitteretur, alienus erat, deinde postea adquisitus est. sed favorabile est libertatem a patre relictam admittere: et ab initio patris esse eum videri ex hoc, quod postea contigit[11], ostenditur.

XVIII[12].

DE VETERANIS.

1 *Arrius Menander libro tertio de re militari* Veteranorum privilegium inter cetera etiam in delictis habet praerogativam, ut separentur a ceteris in poenis. nec ad bestias itaque veteranus datur nec fustibus caeditur.

2 *Ulpianus libro tertio opinionum* Honeste sacramento solutis data immunitas etiam in eis civitatibus, apud quas[13] incolae sunt, valet: nec labefactatur, si quis eorum voluntate sua honorem aut munus
1 susceperit. Vectigalia et patrimoniorum onera sollemnia omnes sustinere oportet.

3 *Marcianus libro secundo regularum* Veteranis et liberis veteranorum idem honor habetur, qui et decurionibus: igitur nec in metallum damnabuntur nec in opus publicum vel ad bestias, nec fustibus caeduntur.

4 *Ulpianus libro quarto de officio proconsulis* Viae sternendae immunitatem veteranos non habere Iulio Sossiano veterano rescriptum est. nam nec ab intributionibus, quae possessionibus fiunt, veteranos
1 esse excusatos palam est. Sed et naves eorum angariari posse Aelio Firmo et Antonino[14] Claro veteranis rescriptum est.

5 *Paulus libro singulari de cognitionibus* Veteranos divus Magnus Antoninus cum patre suo re-
1 scripsit a navium fabrica excusari. Sed et ab exactione tributorum habent immunitatem, hoc est
2 ne exactores tributorum constituantur. Sed veterani, qui passi sunt[15] in ordinem legi, muneribus fungi coguntur.

(1) filiorum *ins.* F^2 (2) propter *ins. edd.* (3) debeat F (4) quod ad F (5) heres] *requiritur* si forte (6) successionis *edd.* (7) quid *ins.* (8) post *ins. edd.* (9) num *scr.* (10) cu F (11) contingit F^2

(12) *Ed.* 1; *Sab.* 2...4; *Pap.* 5. — *Bas.* 57, 6. — *Cf. Cod.* 12, 47 (13) quos F (14) Antonio *scr.* (15) se *ins.* F^2

LIBER QUINQUAGESIMUS.

I[1].

AD MUNICIPALEM ET DE INCOLIS.

1 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Munici-
pem aut nativitas facit aut manumissio aut adoptio.
1 Et proprie quidem municipes appellantur muneris
participes, recepti in civitatem[2] ut munera nobiscum
facerent: sed nunc abusive municipes dicimus suae
cuiusque civitatis[3] cives, ut puta Campanos, Puteo-
2 lanos. Qui ex duobus igitur Campanis parenti-
bus natus est, Campanus est. sed si ex patre Cam-
pano, matre Puteolana, aeque municeps Campanus
est, nisi forte privilegio aliquo materna origo cen-
seatur: tunc enim maternae originis erit municeps.
ut puta Iliensibus concessum est, ut qui matre
Iliensi est, sit eorum municeps. etiam Delphis hoc
idem tributum et conservatum est. Celsus etiam
refert Ponticis ex beneficio Pompeii Magni compe-
tere, ut qui Pontica matre natus esset, Ponticus
esset. quod beneficium ad volgo quaesitos solos
pertinere quidam putant. quorum sententiam Celsus
non probat: neque enim debuisse caveri, ut volgo
quaesitus matris condicionem sequeretur (quam enim
aliam originem hic habet?): sed ad eos, qui ex di-
versarum civitatium parentibus orerentur.

2 *Idem libro primo disputationum* Quotiens filius
familias voluntate patris decurio creatur, universis
muneribus, quae decurioni filio iniunguntur, obstric-
tus est pater quasi fideiussor pro filio. consensisse
autem pater decurionatui filii videtur, si praesens
nominationi non contradixit. proinde quidquid in re
publica filius gessit, pater ut fideiussor praestabit.
1 Gestum autem in re publica accipere debemus
pecuniam publicam tractare sive erogandam decer-
2 nere. Sed et si curatores operum vel cuius alte-
3 rius rei publicae creavit, tenebitur. Sed et si
4 successorem sibi nominavit, patrem obstringit. Sed
et si vectigalia publica locavit, pater erit obstrictus.
5 Sed si filius tutores dare non curaverit vel minus
idoneos elegerit nec satis exegerit vel non idoneum
acceperit, ipse quidem quin sit obstrictus, nulla du-
bitatio est: pater vero ita demum obligatur, si et
fideiussores solent hoc nomine obligari. sed non
solent (hoc enim et relatum et rescriptum est), quia
fideiussores rem publicam salvam fore promittunt,
rei publicae autem nihil, quod ad rem pecuniariam
6 attinet, interest pupillis tutores dari. Is, qui ultra
commeatum abest vel ultra formam commeatui da-
tam[4], ad munera[5] vocari potest.

3 *Idem libro vicensimo quinto ad Sabinum* Pla-
cet etiam filios familias domicilium habere posse

4 *Idem libro trigensimo nono ad edictum* non
utique ibi, ubi pater habuit, sed ubicumque ipse
domicilium constituit.

5 *Paulus libro quadragensimo quinto ad edictum*
Labeo indicat eum, qui pluribus locis ex aequo ne-
gotietur, nusquam domicilium habere: quosdam autem
dicere refert pluribus locis eum incolam esse aut
domicilium habere: quod verius est.

6 *Ulpianus libro secundo opinionum* Adsumptio
originis, quae non est, veritatem naturae non pere-
mit: errore enim veritas originis non amittitur nec
mendacio dicentis se esse, unde non sit, deponitur[6]:
neque recusando quis patriam, ex qua oriundus est,
neque mentiendo de ea, quam non habet, veritatem
1 mutare potest. Filius civitatem, ex qua pater
eius naturalem originem ducit, non domicilium se-
2 quitur. Viris prudentibus placuit duobus locis
posse aliquem habere domicilium, si utrubique ita
se instruxit, ut non ideo minus apud alteros se
3 collocasse videatur. Libertini originem patrono-
rum vel domicilium sequuntur: item qui ex his nas-
cuntur.

7 *Idem libro quinto de officio proconsulis* Si
quis a pluribus manumissus sit, omnium patronorum
originem sequitur.

8[7] *Marcianus libro primo de iudiciis publicis*
Non debere cogi decuriones vilius praestare frumen-
tum civibus suis, quam annona exigit, divi fratres
rescripserunt, et aliis quoque constitutionibus princi-
palibus id cautum est.

9 *Neratius libro tertio membranarum* Eius, qui
iustum patrem non habet, prima origo a matre eoque
die, quo ex ea editus est, numerari debet.

10 *Marcianus libro singulari de delatoribus* Si-
mile privilegium fisco nulla civitas habet in bonis
debitoris, nisi nominatim id a principe datum sit.

11 *Papinianus libro secundo quaestionum* Im-
perator Titus Antoninus Lentulo Vero rescripsit
magistratuum officium individuum ac periculum esse
commune[8]. quod sic intellegi oportet, ut ita demum
collegae periculum adscribatur, si neque ab ipso qui
gessit neque ab his, qui pro eo intervenerunt, res
servari possit et solvendo non fuit honore deposito.
alioquin si persona vel cautio sit idonea, vel sol-
vendo fuit quo tempore conveniri potuit, unusquisque
1 in id quod administravit tenebitur. Quod si forte
is, qui periculo suo nominavit magistratum, solvendo
sit, utrum in eum prius actio reddi quasi fideiusso-
rem debeat, an vero non alias, quam si res a col-
lega servari non potuerit? sed placuit fideiussoris
exemplo priorem conveniendum qui nominavit, quo-
niam collega quidem neglegentiae ac poenae causa,
qui vero nominavit, fidei ratione convenitur.

12 *Idem libro primo responsorum* Et ei contra
nominati collegam actionem utilem dari non oportet.

13 *Papinianus*[9] *libro secundo quaestionum* Quid
ergo, si alter ex magistratibus toto anno afuerit aut
forte praesens per contumaciam sive ignaviam vel
aegram valitudinem rei publicae negotia non gesserit
et omnia collega solus administraverit, nec tamen
tota res ab eo servari possit? talis ordo dabitur,
ut in primis qui rei publicae negotia gessit et qui
pro eo caverunt in solidum conveniantur, mox per-
actis[10] omnibus periculum adgnoscat qui non ido-
neum nominavit, postremo alter ex magistratibus,
qui rei publicae negotiis se non immiscuit. nec iuste
qui nominavit universi periculum recusabit, cum scire
deberet eum, qui nominaretur, individuum officium
et commune periculum suscepturum. nam et cum
duo gesserunt et ab altero servari quod debetur non
potest, qui collegam nominavit, in universum con-
venitur.

14 *Idem libro quinto decimo quaestionum* Mu-
nicipes intelleguntur scire, quod sciant hi, quibus
summa rei publicae commissa est.

15[11] *Idem libro primo responsorum* Ordine de-
curionum ad tempus motus et in ordinem regressus
ad honorem[12], exemplo relegati, tanto tempore non
admittitur, quanto dignitate caruit. sed in utroque
placuit examinari, quo crimine damnati sententiam
eiusmodi meruerunt: durioribus etenim poenis affec-
tos ignominia velut transacto negotio postea libe-
rari, minoribus vero, quam leges permittunt, subiec-
tos nihilo minus inter infames haberi, cum facti
quidem quaestio sit in potestate iudicantium, iuris
1 autem auctoritas non sit. In eum, qui succes-
sorem suo periculo nominavit, si finito magistratu

(1) *Sab.* 2...10; *Pap.* 11...23; *App.* 24; *Ed.* 1. 25...38. — *Bas.* 54, 1. — *Cf. Cod.* 10, 38. 39 (2) civitate *F* (3) civitates *F* (4) dabit *F*[2] (5) murera *F* (6) nec mendacio ... deponitur *del.* (7) *cf. D.* 48, 12, 3 *pr.* (8) communem *F* (9) idem *F*[2] (10) exactis *scr.* (11) *ad pr. cf. D.* 48, 16, 1, 4 (12) honores *F*[2]

successor idoneus fuit, actionem dari non oportet.
2 In fraudem civilium munerum per tacitam fidem
praedia translata fisco vindicantur tantumque alte-
rum interdictae rei minister de suis bonis cogitur
3 solvere. Ius originis in honoribus obeundis ac
muneribus suscipiendis adoptione non mutatur: sed
novis quoque muneribus filius per adoptivum patrem
adstringitur.

16 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Sed si emancipatur[1] ab adoptivo patre, non tantum
filius, sed etiam civis eius civitatis, cuius per adop-
tionem fuerat factus, esse desinit.

17 *Papinianus libro primo responsorum* Liber-
tus propter patronum a civilibus muneribus non ex-
cusatur, nec ad rem pertinet, an operas patrono vel
1 ministerium capto luminibus exhibeat. Liberti
vero senatorum, qui negotia patronorum gerunt, a
2 tutela decreto patrum excusantur. Filium pater
decurionem esse voluit: ante filium ex persona sua
res publica debet convenire quam patrem[2] ex per-
sona filii. nec ad rem pertinebit, an filius castrense
peculium tantum possideat, cum ante militasset vel
3 postea. Praescriptio temporum, quae in honori-
bus repetundis vel aliis suscipiendis data est, apud
4 eosdem servatur, non apud alios. Sed eodem
tempore non sunt honores in duabus civitatibus ab
eodem gerendi: cum simul igitur utrubique deferun-
5 tur, potior est originis causa. Sola ratio posses-
sionis civilibus possessori muneribus iniungendis citra
privilegium specialiter civitati datum idonea non est.
6 Postliminio regressi patriae muneribus obtempe-
rare coguntur, quamvis in alienae civitatis finibus
7 consistant. Exigendi tributi munus inter sordida
munera non habetur et ideo decurionibus quoque
8 mandatur. Ex causa fideicommissi manumissus
in muneribus civilibus manumissoris originem sequi-
9 tur, non eius qui libertatem reliquit[3]. In adoptiva
familia susceptum exemplo dati muneribus civilibus
apud originem avi quoque naturalis respondere divo
Pio placuit, quamvis in isto fraudis nec suspicio
10 quidem interveniret. Error eius, qui se munici-
pem aut colonum existimans munera civilia suscep-
turum promisit, defensionem iuris non excludit.
11 Patris domicilium filium aliorum incolam civili-
bus muneribus alienae civitatis non adstringit, cum
in patris quoque persona domicilii ratio temporaria
12 sit. In quaestionibus nominatos capitalium cri-
minum ad novos honores ante causam finitam ad-
mitti non oportet: ceterum pristinam interim digni-
13 tatem retinent. Sola domus possessio, quae in
aliena civitate comparatur, domicilium non facit.
14 Nominati successoris periculum fideiussorem no-
15 minantis non tenet. Fideiussores, qui salvam rem
publicam fore responderunt[4], et qui magistratus suo
periculo nominant poenalibus actionibus non adstrin-
guntur, in quas inciderunt hi, pro quibus intervene-
runt: eos enim damnum rei publicae praestare satis
est quod promitti videtur[5].

18 *Paulus libro primo quaestionum* Divus Seve-
rus rescripsit intervalla temporum in continuandis
oneribus[6] invitis, non etiam volentibus concessa,
dum ne quis continuet honorem.

19 *Scaevola libro primo quaestionum* Quod
maior pars curiae effecit, pro eo habetur, ac si om-
nes egerint.

20 *Paulus libro vicensimo quarto quaestionum*
Domicilium re et facto transfertur, non nuda con-
testatione: sicut in his exigitur, qui negant se posse
ad munera ut incolas vocari.

21 *Idem libro primo responsorum* Lucius Titius
cum esset in patris potestate, a magistratibus inter
ceteros frumento comparando[7] invito patre curator
constitutus est: cui rei Lucius Titius neque consen-
sit neque pecuniam accepit neque in eam cavit aut
se comparationibus cum ceteris miscuit: et post
mortem patris in reliqua collegarum interpellari
coepit. quaeritur, an ex ea causa teneri possit.
Paulus respondit eum, qui iniunctum munus a ma-
gistratibus suscipere supersedit, posse conveniri eo
nomine propter damnum rei publicae, quamvis eo
tempore, quo creatus est, in aliena fuerit potestate.
1 Paulus respondit eos[8], qui pro aliis non ex con-
tractu, sed ex officio quod administraverint conve-
niuntur, in damnum sortis substitui solere, non etiam
2 in usuras. Idem respondit heredes patris propter
munera filii, quae post mortem patris suscepit, iure
conveniri non posse. hoc responsum et ad eum per-
tinet, qui a patre decurio factus post mortem patris
3 munera suscepit. Idem respondit eum, qui de-
curionem adoptavit, onera decurionatus eius susce-
pisse videri exemplo patris, cuius voluntate filius
4 decurio factus est. Idem respondit constante
matrimonio dotem in bonis mariti esse: sed et[9] si
ad munera municipalia a certo modo substantiae
5 vocentur, dotem non debere computari. Idem
respondit, si per accusatorem criminum capitalium
non stetisset, quo minus crimen intra statutum tem-
pus persequeretur, reum non debuisse medio tem-
6 pore honorem appetere. 'Imperatores Severus et
'Antoninus Augusti Septimio Zenoni[10]. Pro infante
'filio, quem decurionem esse voluisti, quamquam fidem
'tuam in posterum[11] adstrinxeris, tamen interim onera
'sustinere non cogeris, cum ad ea, quae mandari
7 'possunt, voluntatem dedisse videaris'. Idem re-
spondit[12], si civitas nullam propriam legem habet
de adiectionibus admittendis, non posse recedi a lo-
catione vel venditione praediorum publicorum iam
perfecta: tempora enim adiectionibus praestituta ad
causas fisci pertinent.

22 *Idem libro primo sententiarum* Filii liber-
torum, libertarumque[13] liberti, paterni et patroni
manumissoris domicilium aut originem sequuntur.
1 Vidua mulier amissi mariti domicilium retinet ex-
emplo clarissimae personae per maritum factae: sed
utrumque aliis intervenientibus nuptiis permutatur.
2 Municipes sunt liberti et in eo loco, ubi ipsi do-
micilium sua voluntate tulerunt[14], nec aliquod ex
hoc origini patroni faciunt praeiudicium et[15] utrubi-
3 que muneribus[16] adstringuntur. Relegatus in eo
loco, in quem relegatus est, interim necessarium do-
4 micilium habet[17]. Senator ordine motus ad ori-
ginalem patriam, nisi hoc specialiter impetraverit,
5 non restituitur. Senatores et eorum filii filiaeque
quoquo tempore nati nataeve, itemque nepotes, pro-
nepotes et proneptes[18] ex filio origini eximuntur,
6 licet municipalem retineant dignitatem[17]. Sena-
tores, qui liberum commeatum, id est ubi velint
morandi arbitrium impetraverunt, domicilium in urbe
7 retinent. Qui faenus exercent, omnibus patri-
monii intributionibus fungi debent, etsi possessionem
non habeant.

23 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Municeps esse desinit senatoriam adeptus dignita-
tem, [19]quantum ad munera: quantum vero ad hono-
rem, retinere creditur originem. denique manumissi
ab eo eius municipii efficiuntur municipes, unde ori-
1 ginem trahit. Miles ibi domicilium habere vide-
tur, ubi meret, si nihil in patria possideat.

24 *Scaevola libro secundo digestorum* Consti-
tutionibus principum continetur, ut pecuniae, quae
ex detrimento solvitur, usurae non praestentur: et
ita imperatores Antoninus et Verus Augusti rescrip-
serunt his verbis: 'Humanum est reliquorum usuras
'neque ab ipso, qui ex administratione honoris reli-

(1) si is emancipetur F^2 (2) pater *F* (3) relinquit *F* (4) fore spoponderunt *edd.* (5) videntur *F* (6) honoribus *edd.* (7) comparendo *F* (8) eum *F* (9) et *del. Taur.* (10) = *Cod.* 10, 41, 1 (11) *sic cod. Iust.*, posteri *F* (12) rescripsit *scr.* (*similiter Cuacius*): *cf. Cod.* 11, 31, 1 (13) libertorumque *Savigny* (14) contulerunt *van de Water* (15) sed *Krueger* (16) puneribus *F* (17) *capita sic ordina:* 3. 5. 4. 6 (18) itemque nepotes et neptes *scr.* (19) hoc autem *ins.* F^2

'quatus est, neque a fideiussore eius, et multo minus 'a magistratibus, qui cautionem acceperint, exigi.' cui consequens est, ut ne in futurum a forma observata discedatur.

25 *Ulpianus libro primo ad edictum praetoris* Magistratus municipales cum unum magistratum administrent, etiam unius hominis vicem sustinent. et hoc plerumque quidem lege municipali eis datur: verum et si non sit datum, dummodo non denegatum, moribus competit.

26 *Paulus libro primo ad edictum* Ea, quae magis imperii sunt quam iurisdictionis magistratus
1 municipalis facere non potest. Magistratibus municipalibus non permittitur in integrum restituere aut bona rei servandae causa iubere possideri[1] aut dotis servandae causa vel legatorum servandorum causa.

27 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Eius, qui manumisit, municeps est manumissus, non domicilium eius, sed patriam secutus. et si patronum habeat duarum civitatium municipem, per manumissio-
1 nem earundem civitatium erit municeps. Si quis negotia sua non in colonia, sed in municipio semper agit, in illo vendit emit contrahit, in eo[2] foro balineo spectaculis utitur, ibi festos dies celebrat, omnibus denique municipii commodis, nullis coloniarum fruitur, [3]ibi magis habere domicilium, quam ubi co-
2 lendi[4] causa deversatur. Celsus libro primo digestorum tractat, si quis instructus sit duobus locis aequaliter neque hic quam illic minus frequenter commoretur: ubi domicilium habeat, ex destinatione[5] animi esse accipiendum. ego dubito, si utrubique destinato sit animo, an possit quis duobus locis domicilium habere. et verum est[6] habere, licet difficile est: quemadmodum difficile est sine domicilio esse quemquam. puto autem et hoc procedere posse, si quis domicilio relicto naviget vel iter faciat, quaerens quo se conferat atque ubi constituat: nam hunc
3 puto sine domicilio esse. Domicilium autem habere potest et relegatus eo loci, unde arcetur, ut Marcellus scribit

28 *Paulus libro primo ad edictum* Inter convenientes et de re maiori apud magistratus municipales agetur.

29 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Incola et his magistratibus parere debet, apud quos incola est, et illis, apud quos civis est: nec tantum municipali iurisdictioni in utroque municipio subiectus est, verum etiam omnibus publicis muneribus fungi debet.

30 *Ulpianus libro sexagensimo primo ad edictum* Qui ex vico ortus est, eam patriam intellegitur habere, cui rei publicae vicus ille respondet.

31 *Marcellus libro primo digestorum* Nihil est impedimento, quo minus quis ubi velit habeat domicilium, quod ei interdictum non sit.

32 *Modestinus libro quarto differentiarum* Ea, quae desponsa est, ante contractas nuptias suum non mutat domicilium.

33 *Idem libro singulari de manumissionibus* Roma communis nostra patria est.

34 *Idem libro tertio regularum* Incola iam muneribus publicis destinatus nisi perfecto munere incolatui renuntiare non potest.

35 *Idem libro primo excusationum* *Εἰδέναι χρὴ ὅτι ὁ ἐν ἀγρῷ καταμένων ἰνκόλας οὐ νομίζεται· ὁ γὰρ ἐκείνης τῆς πόλεως ἐξαιρέτοις μὴ χρώμενος οὕτως*[7] *οὐ νομίζεται εἶναι ἰνκόλας*[8].

36 *Idem libro primo responsorum* Titio, cum esset Romae studiorum gratia, epistula missa est a magistratibus patriae suae, ut porrigeret imperatori decretum eiusdem civitatis, quod erat cum ipsa epistula missum. is autem, qui suscepisset litteras restituendas, collusione facta dedit Lucio Titio, qui et ipse Romae morabatur suae rei gratia: [9]sublato Titi nomine, cui erat decretum missum, uti per ipsum daretur, suum nomen scripsit et sic imperatori decretum secundum mandata rei publicae dedit. quaero, qui viaticum petere ab ea potuisset? et quid commisisse videtur is, qui non restituit litteras ei, cui restituere mandatum susceperat, et is, qui sublato alieno nomine inscriptoque suo, quasi ipse iussus a patria, decretum imperatori porrexit? Herennius Modestinus respondit[10] Titium quidem viaticum petere
1 non posse: sed eum qui nomen incidisset[11]. Titius pro pecunia publica, quam ipse credidit, pignus accepit pacto facto cum debitore, ut non soluto debito sine ulla repromissione[12] distrahatur pignus. succedentes gradus[13] in locum Titii nomen et pignus probaverunt usque ad Maevium: ex venditione pignoris propter repromissionem[14] a magistratu[15] vendentibus factam de modo fundi demonstrato satis debito factum non est. quaerebatur, quis rei publicae tenetur. Herennius Modestinus: Titium, cum successores eius periculum nominis agnoverint, eo nomine obstrictum non esse respondi: sed nec post magistratus qui vendidisse proponuntur, cum videlicet pluris vendiderunt propter mensurae agri demonstrationem et hoc, qua[16] pluris vendiderunt, restituere minore modo deprehenso iussi sunt. eum igitur, qui novissimus nomen probavit, indemnitati rei publicae satisfacere debere, si nomen ad successorem idoneum transmisisse non doceatur.

37 *Callistratus libro primo de cognitionibus* De iure omnium incolarum, quos quaeque civitates sibi vindicant, praesidum provinciarum cognitio est cum tamen se quis negat incolam esse, apud eum praesidem provinciae agere debet, sub cuius cura est ea civitas, a qua vocatur ad munera, non apud eam, ex qua ipse se dicit oriundum esse: idque divus
1 Hadrianus rescripsit. Mulieris, quae aliunde orta, alibi nupta est, libertos eo loco munus facere debere, unde patrona erit et ubi ipsi domicilium habe-
2 bunt, placet. Mulieres, quae in matrimonium se dederint non legitimum, non ibi muneribus fungendas, unde mariti earum sunt, sciendum est, sed unde ipsae ortae sunt: idque divi fratres rescripserunt.

38 *Papirius Iustus libro secundo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus Augusti rescripserunt gratiam se facere iurisiurandi ei, qui iuraverat se ordini non interfuturum et postea duum-
1 vir creatus esset. Item rescripserunt colonos praediorum fisci muneribus fungi sine damno fisci oportere, idque excutere praesidem adhibito pro-
2 curatore debere. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt ad magistratus officium pertinere exactionem pecuniae legatorum, et si cessaverint, ipsos vel heredes conveniri aut, si solvendo non sint,
3 fideiussores eorum qui pro his caverunt. Item rescripserunt mulierem, quamdiu nupta est, incolam eiusdem civitatis videri, cuius maritus eius est, et ibi, unde originem trahit, non cogi muneribus fungi.
4 Item rescripserunt patris, qui consulto filium emancipaverat, ne pro magistratu eius caveret, perinde bona teneri atque si fideiussor pro eo extitisset.
5 Item rescripserunt, cum quaeritur, an municeps quis sit, ex ipsis etiam rebus probationes sumi oportere: nam solam nominis similitudinem ad con-
6 firmandam cuiusque originem satis non esse. Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt non minus eos, qui compulsi magistratu[17] funguntur, cavere debere, quam qui sponte officium adgnoverunt.

---

(1) iuberi possidere *F* (2) eo in *F* (3) videtur *ins.* (4) ruris *ins.* F^2 (5) exstinatione *F* (6) posse *ins.* (7) *ουτος* F^b (8) *id est:* Scire oportet eum qui in agro degat incolam non existimari: nam qui eius urbis commodis non utitur, propterea incola esse non existimatur. (9) is *ins.* (10) perspondit *F* (11) *plura desiderari vidit Schulting* (12) sine ulla repromissione] *aut delenda haec aut corrupta: potest fuisse* sine ulla remissione (13) magistratus *Cuiacius* (14) rempromissionem F^1, remissionem F^2 (15) magistratibus *Cuiacius* (16) quo *scr.* (17) magistratui *F*

II[1].

DE DECURIONIBUS ET FILIIS EORUM.

1 *Ulpianus libro secundo opinionum* Decuriones,
quos sedibus civitatis, ad quam pertinent, relictis in
alia loca transmigrasse probabitur, praeses provin-
ciae in patrium solum revocare et muneribus con-
gruentibus fungi curet[2].

2 *Idem libro primo disputationum*[3] Qui ad tem-
pus relegatus est, si decurio sit, desinet esse decurio.
reversus plane locum suum quidem non optinebit,
sed non semper prohibetur decurio fieri. denique in
locum suum non restituetur (nam et sublegi in lo-
cum eius potest) et si numerus ordinis plenus sit,
exspectare eum oportet, donec alius vacet. alia
causa est eius, qui ad tempus ordine removetur: hic
enim impleto tempore decurio est. sed et in huius
locum sublegi poterit: sed et si plenum locum in-
1 venerit, exspectet[4], donec locus vacet. Restitutus
tamen in ordinem utrum eum ordinem teneat, quem
primum habuit, an vero quem nunc nanctus est,
quaeri potest, si forte de ordine sententiarum dicen-
darum agatur. arbitror tamen eundem ordinem te-
nere, quem pridem habuit. non idem erit in eo, qui
relegatus ad tempus est: nam hic velut novus in
2 ordinem venit. In filiis decurionum quaestio est,
utrum is solus decurionis filius esse videatur, qui
conceptus et natus est ex decurione, an vero et is,
qui ante natus est, quam pater decurio fieret. et
quidem quantum pertinet, ne fustibus castigetur et
ne in metallum detur, non nocet plebeio patre esse
natum, si postea honor decurionis patri eorum ac-
cesserit. in avo quoque Papinianus idem respondit.
3 ne patris nota filius macularetur[5]. Sed si pater
ipsius ordine motus sit, si quidem ante conceptio-
nem eius moveatur, arbitror eum quasi plebei filium
in honoribus spectari: quod si post conceptionem
pater ipsius dignitatem amiserit, dicendum erit be-
4 nigne ut decurionis filium intuendum. Proinde
hic quoque, qui post patris relegationem natus sit,
si quidem ante conceptus est, similis senatoris filio
5 habebitur: si postea, nocebit illi relegatio. Si ad
tempus ordine moto patre fuerit natus medioque
tempore conceptus et editus, an quasi decurionis
filius nascatur, licet pater eius ante obierit, quam
in ordinem[6] venerit? quod benigne erit admittendum.
6 Praeterea si conceptus sit a plebeio, mox ante
editionem pater eius decurionatum adeptus ante edi-
tionem amiserit: non infavorabiliter quis medium
tempus illi prodesse veluti iam nato respondebit.
7 Nullum patris delictum innocenti filio poenae est:
ideoque nec ordine decurionum aut ceteris honoribus
8 propter eiusmodi causam prohibetur. Maiores
annis quinquaginta quinque ad decurionatus hono-
rem inviti vocari constitutionibus prohibentur. sed
si ei rei consenserint, etsi maiores annis septuaginta
sint, munera quidem civilia obire non coguntur, ho-
nores autem gerere debent.

3 *Idem libro tertio de officio proconsulis* Gene-
raliter id erit defendendum, ut qui clementiorem
sententiam passus est ob hoc, [7]quod ad tempus re-
legatur, boni consulere debeat humanitatis sententiae
1 nec decurionatum recipiat. Sed si quis ob fal-
sam[8] causam vel aliam de gravioribus non ad tem-
pus sit relegatus, sed ad tempus ordine motus, in
ea est causa, ut possit in ordinem redire. imperator
enim Antoninus[9] edicto proposito statuit, ut cui-
cumque[10] aut quacumque causa ad tempus ordine
vel advocationibus vel quo alio officio fuisset inter-
dictum, completo tempore nihilo minus fungi honore
vel officio possit. et hoc recte: neque enim exag-
geranda fuit sententia, quae modum interdictioni
2 fecerat. Spurios posse in ordinem allegi nulla
dubitatio est: sed si habeat competitorem legitime
quaesitum, praeferri eum oportet[11], divi fratres Lol-
liano Avito Bithyniae praesidi rescripserunt. cessan-
tibus vero his etiam spurii ad decurionatum et re et
vita honesta recipientur: quod utique non sordi erit
ordini, cum ex utilitate eius sit semper ordinem ple-
3 num habere. Eis, qui Iudaicam superstitionem
sequuntur, divi[12] Severus et Antoninus honores ad-
ipisci permiserunt, sed et necessitates eis imposue-
runt, qui superstitionem eorum non laederent.

4 *Marcianus libro primo de iudiciis publicis*
Decurio, qui prohibetur conducere quaedam, si iure
successerit in conductione[13], remanet in ea. quod
et in omnibus similibus servandum est.

5 *Papinianus libro secundo quaestionum* Ad
tempus ordine motos ex crimine, quod ignominiam
importat, in perpetuum moveri placuit. ad tempus
autem exulare iussos ex crimine leviore velut trans-
acto negotio non esse inter infames habendos.

6 *Idem libro primo responsorum* Spurii decurio-
nes fiunt: et ideo fieri poterit ex incesto quoque
natus: non enim impedienda est dignitas eius qui
1 nihil admisit. Minores viginti quinque annorum
decuriones facti sportulas decurionum accipiunt: sed
interim suffragium inter ceteros ferre non possunt.
2 Decurio etiam suae civitatis vectigalia exercere
3 prohibetur. Qui iudicii publici quaestionem citra
veniam abolitionis deseruerunt, decurionum honore[14]
decorari non possunt, cum ex Turpilliano senatus
consulto notentur ignominia veluti calumniae causa
4 iudicio publico damnati. Pater, qui filio decu-
rione creato provocavit, etsi praescriptione temporis
exclusus fuerit, si quod gestum est non habuit
ratum, muneribus civilibus pro filio non tenebitur
5 Privilegiis cessantibus ceteris eorum causa potior
habetur in sententiis ferendis, qui pluribus eodem
tempore suffragiis iure decurionis[15] decorati sunt.
sed et qui plures liberos habet, in suo collegio pri-
mus sententiam rogatur ceterosque honoris ordine
praecellit.

7 *Paulus libro primo sententiarum* Honores et
munera non ordinatione[16], sed potioribus quibusque
1 iniungenda[17] sunt. Surdus et mutus si in totum
non audiant aut non loquantur, ab honoribus civili-
2 bus, non etiam a muneribus excusantur. Is, qui
non sit decurio, duumviratu[18] vel aliis honoribus
fungi non potest, quia decurionum honoribus plebeii
3 fungi prohibentur. Ad decurionatum filii ita de-
mum pater non consentit, si contrariam voluntatem
vel apud acta praesidis vel apud ipsum ordinem vel
quo alio modo contestatus sit.

8 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Decurionibus facultatibus lapsis alimenta decerni per-
missum est, maxime si ob munificentiam in patriam
patrimonium exhauserint.

9 *Paulus libro primo decretorum* Severus Au-
gustus dixit: 'etsi probaretur Titius in servitute patris
'sui natus, tamen, cum ex libera muliere sit pro-
'creatus, non prohibetur decurio fieri in sua civitate'.
1 Non esse dubitandum, quin navicularii non debent
decuriones creari.

10 *Modestinus libro primo responsorum* Heren-
nius Modestinus respondit sola albi proscriptione
minime decurionem factum, qui secundum legem de-
curio creatus non sit.

11 *Callistratus libro primo cognitionum* Non
tantum qui tenerae aetatis, sed etiam qui grandes
natu sunt decuriones fieri prohibentur. illi quasi
inhabiles rem publicam tueri ad tempus excusantur,
hi vero in perpetuum amoventur: non alias seniores,
ne seniorum excusatione iuniores onerentur ad om-
nia munera publica suscipienda soli relicti. neque
enim minores viginti quinque annis decuriones allegi

(1) *Sab.* 1...4; *Pap.* 5...9. 14; *Ed.* 10...13. — *Cf. Cod.* 10, 31 (2) curat F^2 (3) disputationem *F* (4) et *ins. F* (5) ne patris nota filius macularetur *del.* (6) denuo *ins.* (7) ob *ins.* (8) falsi *Hal.* (9) *Cod.* 10, 61, 1 (10) quicumque *F* (11) oportet *del.* (12) divi *del.* (13) conductionem *edd.* (14) honori *F* (15) decuriones *F* (16) ordinationi *F* (17) iniungendae *F* (18) duumvirato *F*

nisi ex causa possunt, neque hi, qui annum quin-
quagensimum et quintum excesserunt. nonnumquam
etiam longa consuetudo in ea re observata respi-
cienda erit. quod etiam custodiendum principes nostri
consulti de allegendis in ordine Nicomedensium huius
aetatis hominibus rescripserunt.

12 *Idem libro sexto cognitionum* Eos, qui uten-
silia negotiantur et vendunt, licet ab aedilibus cae-
duntur, non oportet quasi viles personas neglegi.
denique non sunt prohibiti huiusmodi homines de-
curionatum vel aliquem honorem in sua patria pe-
tere: nec enim infames sunt. sed ne quidem arcen-
tur honoribus, qui ab aedilibus flagellis caesi sunt,
quamquam iure suo ita aediles officio isto fungantur.
inhonestum tamen puto esse huiusmodi personas
flagellorum ictibus subiectas in ordinem recipi, et
maxime in eis civitatibus, quae copiam virorum ho-
nestorum habeant: nam paucitas eorum, qui mune-
ribus publicis fungi debeant, necessaria [1] etiam hos
ad dignitatem municipalem, si facultates habeant,
invitat [2].

13 *Papirius Iustus libro secundo de constitutio-
nibus* Imperatores Antoninus et Verus Augusti re-
scripserunt in tempus relegatos et reversos in ordinem
1 allegi sine permissu principis non posse. Item
rescripserunt relegatos non posse tempore finito in
ordinem decurionum allegi, nisi eius aetatis fuerint,
ut nondum decuriones creari possent, et dignitas
certa spem [3] eius honoris id faceret, ut princeps in-
2 dulgere possit. Item rescripserunt eum, qui in
relegatione natus est, non prohiberi honore decurio-
3 natus fungi. Item rescripserunt non admitti con-
tradicere volentem, quod non recte quis sit creatus
decurio, cum initio contradicere debuerit.

14 *Paulus libro primo quaestionum* De decu-
rione damnato non debere quaestionem haberi divus
Pius rescripsit. unde etiam si desierit decurio esse,
deinde damnetur, non esse torquendum in memoriam
prioris dignitatis placet.

III [4].

DE ALBO SCRIBENDO.

1 *Ulpianus libro tertio de officio proconsulis*
Decuriones in albo ita scriptos esse oportet, ut lege
municipali praecipitur: sed si lex cessat, tunc digni-
tates erunt spectandae, ut scribantur eo ordine, quo
quisque eorum maximo honore in municipio functus
est: puta qui duumviratum gesserunt, si hic honor
praecellat, et inter duumvirales antiquissimus quis-
que prior: deinde hi, qui secundo post duumviratum
honore in re publica functi sunt: post eos qui tertio
et deinceps: mox hi qui nullo honore functi sunt,
1 prout quisque eorum in ordinem venit. In sen-
tentiis quoque dicendis idem ordo spectandus est,
quem in albo scribendo diximus.

2 *Idem libro secundo opinionum* In albo decurio-
num in municipio nomina ante scribi oportet eorum,
qui dignitates principis iudicio consecuti sunt, postea
eorum, qui tantum municipalibus honoribus functi
sunt.

IIII [5]

DE MUNERIBUS ET HONORIBUS.

1 *Hermogenianus libro primo epitomarum* Mu-
nerum civilium quaedam sunt patrimonii, alia per-
1 sonarum. Patrimonii sunt munera rei vehicularis,
item navicularis: decemprimatus: ab istis enim pe-
riculo ipsorum exactiones sollemnium celebrantur.
2 Personalia civilia sunt munera defensio civitatis,
id est ut syndicus fiat: legatio ad census accipien-
dum [6] vel patrimonium: scribatus [7]: καμηλασία [8]: an-
nonae ac similium cura: praediorumque [9] publico-
rum: frumenti comparandi: aquae ductus: equorum
circensium [10] spectacula: publicae viae munitiones [11]:
arcae frumentariae: calefactiones [12] thermarum: an-
nonae divisio [13] et quaecumque aliae curae istis sunt
similes. ex his enim, quae rettulimus, cetera etiam
per leges cuiusque civitatis ex consuetudine longa
3 intellegi potuerunt [14]. Illud tenendum est genera-
liter personale quidem munus esse, quod corporibus
labore cum sollicitudine animi ac vigilantia sollem-
niter extitit [15], patrimonii vero, in quo sumptus
4 maxime postulatur. Aeque personale munus est
tutela, cura adulti furiosive, item prodigi, muti,
etiam ventris [16], etiam ad exhibendum cibum potum
tectum et similia. sed et in bonis [17], cuius officio
usucapiones interpellantur ac, ne debitores liberentur,
providetur: item ex Carboniano edicto bonorum pos-
sessione petita, si satis non detur, custodiendis bonis
curator datus personali fungitur munere. his similes
sunt bonis dati curatores, quae fuerunt eius, qui ab
hostibus captus est et reverti speratur: item custo-
diendis ab eo relictis [18], cui necdum quisquam civili
vel honorario iure successit, curatores constituti.

2 *Ulpianus libro vicensimo primo ad Sabinum*
Quod ad honores pertinet, creditur in potestate filium
habere etiam is, qui in patris potestate est.

3 [19] *Idem libro secundo opinionum* Et qui ori-
ginem ab urbe Roma habent, si alio loco domicilium
1 constituerunt, munera eius sustinere debent. His,
qui castris operam per militiam dant, nullum [20] mu-
nicipale munus iniungi potest. ceteri autem privati,
quamvis militum cognati sunt, legibus patriae suae
2 et provinciae oboedire debent. Si in metallum
datus in integrum restitutus sit, perinde ac si nec
damnatus fuisset, ad munera vel honores vocatur:
nec opponet fortunam et casus tristiores suos ad
hoc solum, ne patriae idoneus civis esse videatur.
3 Corporalia munera feminis ipse sexus denegat.
4 Quo minus honores aut munera iniungantur filio,
si nullam habet excusationem, intercedere pater, in
5 cuius potestate est, ius non habet. Quod pater
non consensit honoribus sive muneribus filii, ne illius
patrimonium oneri subiciatur, praestat defensionem,
non civem patriae utilitatibus quatenus potest aufert.
6 Quamvis maior annis septuaginta et quinque libe-
rorum incolumium pater sit ideoque a muneribus
civilibus excusetur, filii tamen eius suo nomine com-
petentia munera adgnoscere debent: ideo enim pro-
prium praemium immunitatis propter filios [21] patribus
7 datum est, quod illi subibunt. Vitricus onera
munerum civilium nomine privigni sui suscipere nulla
8 iuris ratione cogitur. Liberti muneribus fungi
debent apud originem patronorum, sed si sua patri-
monia habent [22] suffectura oneribus: res enim patro-
norum muneribus libertinorum [23] subiecta non est.
9 Quod pater in reatu criminis alicuius est, filiis
10 impedimento ad honores esse non debet. Deca-
protos etiam minores annis viginti quinque fieri, non
militantes tamen, pridem placuit, quia patrimonii
11 magis onus videtur esse. Exactionem tributorum
12 onus patrimonii esse constat. Cura frumenti
comparandi munus est, et ab eo aetas septuaginta
annorum vel numerus quinque incolumium liberorum
13 excusat. Eos milites, quibus supervenientibus
hospitia praeberi in civitate oportet, per vices ab

(1) necessario *edd.* (2) invitet *F* (3) spe *scr.*
(4) *Sab.*
(5) *Sab.* 2...7; *Ed.* 8...14; *Pap.* 1. 15...18. — *Bas.* 54, 4. — *Cf. Cod.* 10, 41 (6) accipiendos F^2 (7) scribitus F^2, scribitas F^1 (8) *id est:* camelorum agitatio exhibitioque (9) que *del. Hal.* (10) ad *ins.* (11) munitionis *scr.* (12) calefactionis *scr.* (13) divisionis *scr.* (14) pro lege cuiusque civitatis et consuetudine longa intellegi poterunt *scr.* (15) quod corporis laborem cum sollicitudine animi ac vigilantia sollemniter (principaliter F^2) exigit *scr.* (16) ventri *F* (17) absentis curator datus *similiave ins.* (18) bonis *ins.* F^2 (19) *ad* § 6 *cf. D.* 50, 5, 1, 3 (20) operam dant, per militiam nullum *scr.* (21) propter filios *del.* (22) habeant F^2 (23) libertorum F^2

omnibus, quos id[1] munus contingit, suscipi oportet.
14 Munus hospitis in domo recipiendi non personae,
15 sed patrimonii onus est. Praeses provinciae pro-
videat munera et honores in civitatibus aequaliter
per vices secundum aetates et dignitates, ut gradus
munerum honorumque qui[2] antiquitus statuti sunt,
iniungi, ne sine discrimine et frequenter isdem op-
pressis simul viris et viribus res publicae destituan-
16 tur. Si duo filii in patris potestate sint, eodem
tempore munera eorum pater sustinere non compel-
17 litur. Si is, qui duos filios relinquebat[3], nihil
de expediendis muneribus alterius filii ex communi
patrimonio supremis suis cavit, propriis sumptibus
is et munera et honores, qui ei iniungentur, susci-
pere debet, quamvis pro altero vivus pater eiusmodi
onera expedierit.

4 *Idem libro tertio opinionum* Cura exstruendi
vel reficiendi[4] operis in civitate munus publicum
est, a quo quinque liberorum incolumium pater ex-
cusatur: nec si per vim extortum munus fuerit, ex-
cusationem, quam habet ab aliis muneribus, auferet.
1 Deficientium facultatibus ad munera vel honores
qui indicuntur excusatio non perpetua, sed tempo-
ralis est: nam si ex voto honestis rationibus patri-
monium incrementum acceperit, suo tempore, an
idoneus sit aliquis ad ea, quae creatus fuerit, aesti-
2 mabitur. Inopes onera patrimonii ipsa non ha-
bendi necessitate non sustinent, corpori autem in-
3 dicta obsequia solvunt. Qui obnoxius muneribus
suae civitatis fuit, nomen militiae defugiendi oneris
municipalis gratia dedit: deteriorem causam rei pu-
blicae facere non potuit.

5 *Scaevola libro primo regularum* Navicularii
et mercatores olearii, qui magnam partem patrimonii
ei rei contulerunt, intra quinquennium muneris pu-
blici vacationem habent.

6 *Ulpianus libro quarto de officio proconsulis*
Rescripto divorum fratrum ad Rutilium Lupum ita
declaratur: 'Constitutio, qua cautum est, prout quis-
'que decurio creatus est, ut ita et magistratum apis-
'catur, totiens servari debet, quotiens idoneos et
'sufficientes omnes[5] contingit. ceterum si ita qui-
'dam tenues et exhausti sunt, ut non modo publicis
'honoribus pares non sint, sed et vix de suo victum
'sustinere possint: et minus utile et nequaquam ho-
'nestum est talibus mandari magistratum, praesertim
'cum sint qui convenienter ei[6] et suae fortunae et
'splendori publico possint creari. sciant igitur locu-
'pletiores non debere se hoc[7] praetextu legis uti et
'de tempore, quo quisque in curiam allectus sit, inter
'eos demum esse quaerendum, qui pro substantia sua
1 'capiant honoris dignitatem'. Debitores rerum pu-
blicarum ad honores invitari non posse certum est,
nisi prius in id quod debetur rei publicae satisfece-
rint. sed eos demum debitores rerum publicarum
accipere debemus, qui ex administratione rei publi-
cae reliquantur[8]: ceterum si non ex administratione
sint debitores, sed mutuam pecuniam a re publica
acceperint, non sunt in ea causa, ut honoribus ar-
ceantur. plane vice solutionis sufficit, ut quis aut
pignoribus aut fideiussoribus idoneis caveat: et ita
divi fratres Aufidio Herenniano rescripserunt. sed
et si ex pollicitatione debeant, quae tamen pollici-
tatio recusari non potest, in ea sunt condicione, ut
2 honoribus arceantur. Si quis accusatorem non
habeat, non debet[9] honoribus prohiberi, quemad-
modum non debet is, cuius accusator destiterit. ita
enim imperator noster cum divo patre suo rescripsit.
3 Sciendum est quaedam esse munera aut personae
aut patrimoniorum, itidem quosdam esse honores.
4 Munera, quae patrimoniis iniunguntur, vel intri-
butiones talia sunt, ut neque aetas ea excuset neque
numerus liberorum nec alia praerogativa, quae solet
5 a personalibus muneribus exuere[10]. Sed enim
haec munera, quae patrimoniis indicuntur, duplicia
sunt: nam quaedam possessoribus iniunguntur, sive
municipes sunt sive non sunt, quaedam non nisi
municipibus vel incolis. intributiones, quae[11] agris
fiunt vel aedificiis, possessoribus indicuntur: munera
vero, quae patrimoniorum habentur, non aliis quam
municipibus vel incolis.

7 *Marcianus libro secundo publicorum*[12] Reus
delatus etiam ante sententiam honores petere prin-
cipalibus constitutionibus prohibetur: nec interest,
plebeius an decurio fuerit. sed post annum, quam
reus delatus est, petere non prohibetur, nisi per
ipsum stetit, quo minus causa intra annum expedi-
1 retur[13]. Eum, contra quem propter honores ap-
pellatum est, si pendente appellatione honorem usur-
paverit, coercendum divus Severus rescripsit. ergo
et si is, qui honoribus per sententiam uti prohibitus
est, appellaverit, abstinere interim petitione honoris
debebit.

8 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Ad rem
publicam administrandam ante vicensimum quintum
annum, vel ad munera quae non patrimonii sunt vel
honores, admitti minores non oportet. denique nec
decuriones creantur vel creati suffragium in curia
ferunt. annus autem vicensimus quintus coeptus pro
pleno habetur: hoc enim in honoribus favoris causa
constitutum est, ut pro plenis inchoatos accipiamus[14],
sed in his honoribus, in quibus rei publicae quid eis
non committitur. ceterum cum damno publico ho-
norem ei committi non est dicendum, etiam cum
ipsius pernicie minoris.

9 *Idem libro tertio de officio consulis* Si quis
magistratus in municipio creatus munere iniuncto
fungi detrectet, per praesides munus adgnoscere co-
gendus est remediis, quibus tutores quoque solent
cogi ad munus quod iniunctum est adgnoscendum.

10 *Modestinus libro quinto differentiarum* Ho-
norem sustinenti munus imponi non potest: munus
sustinenti honor deferri potest.

11[15] *Idem libro undecimo pandectarum* Ut gra-
datim honores deferantur, edicto, et ut a minoribus
ad maiores perveniatur[16], epistula divi Pii ad Titia-
1 num exprimitur. Etsi lege municipali caveatur,
ut praeferantur[17] in honoribus certae condicionis
homines: attamen sciendum est hoc esse observan-
dum, si idonei sint: et ita rescripto divi Marci con-
2 tinetur. Quotiens penuria est eorum, qui ma-
gistratum suscipiunt, immunitas ad aliquid infringitur,
3 sicuti divi fratres rescripserunt. Reprobari posse
medicum a re publica, quamvis semel probatus sit,
4 divus Magnus Antoninus cum patre rescripsit. Eos,
qui primis litteris pueros inducunt, non habere vaca-
tionem divus Magnus Antoninus rescripsit.

12 *Iavolenus libro sexto ex Cassio* Cui muneris
publici vacatio datur, non remittitur ei, ne magistra-
tus fiat, quia id ad honorem magis quam ad munera
pertinet. cetera omnia, quae ad tempus extra ordi-
nem exiguntur, veluti munitio viarum, ab huiusmodi
persona exigenda non sunt.

13 *Idem libro quinto decimo ex Cassio* Vacatio
itemque immunitas, quae liberis et posteris alicuius
data est, ad eos dumtaxat pertinet, qui eius fami-
liae sunt.

14 *Callistratus libro primo de cognitionibus*
Honor municipalis est administratio rei publicae
cum dignitatis gradu, sive cum sumptu sive sine
1 erogatione contingens. Munus aut publicum aut
privatum est. publicum munus dicitur, quod in ad-
ministranda re publica cum sumptu sine titulo dig-
2 nitatis subimus. Viarum munitiones, praediorum
collationes non personae, sed locorum munera sunt.
3 De honoribus sive muneribus gerendis cum quae-

(1) ad *F* (2) qui *del.* (3) relinquiebat *F* (4) perficiendi *F*[2] (5) esse *ins. edd.* (6) rei *F*[2] (7) hos *F* (8) relinquantur *F* (9) debeat *F* (10) excusare *edd.* (11) in tributione usque *F*[2] (12) iudiciorum *ins. F*[2] (13) expedietur *F* (14) accipiemus *F* (15) *ad* § 3 *cf. D.* 27, 1, 6, 6 (16) perveniantur *F*[2] (17) praeferentur *F*

ritur, in primis consideranda persona est eius, cui
defertur honor sive muneris administratio: item origo
natalium: facultates quoque an sufficere iniuncto
muneri[1] possint: item lex, secundum quam muneri-
4 bus quisque fungi debeat. Plebeii filii familias
periculo eius qui nominaverit tenebuntur, idque im-
perator noster Severus Augustus in haec verba re-
scripsit: 'Si in numero plebeiorum filius tuus est,
'quamquam invitus honores ex persona filii suscipere
'cogi non debeas, tamen resistere, quo minus patriae
'obsequatur periculo eius qui nominavit, iure patriae
5 'potestatis non potes'[2]. Gerendorum honorum
non promiscua facultas est, sed ordo certus huic rei
adhibitus est. nam neque prius maiorem magistra-
tum quisquam, nisi minorem susceperit, gerere potest,
neque ab omni aetate, neque continuare quisque ho-
6 nores potest. Si alii non sint qui honores gerant,
eosdem compellendos, qui gesserint, conplurimis[3]
constitutionibus cavetur. divus etiam Hadrianus de
iterandis muneribus rescripsit[4] in haec verba:
'Illud consentio, ut, si alii non erunt idonei qui
'hoc munere fungantur, ex his, qui iam functi sunt,
'creentur'.

15 *Papinianus libro quinto responsorum* Etsi filium pater decurionem esse voluit, tamen defuncto[5] honores, qui filio decurioni congruentes post mortem patris obtigerunt, ad onus coheredis filii non pertinent, cum ei decurioni sufficientes facultates pater reliquerit.

16 *Paulus libro primo sententiarum* Aestimatio-
nem honoris aut muneris in pecunia pro administra-
1 tione offerentes audiendi non sunt. Qui pro
honore pecuniam promisit, si solvere eam coepit,
totam praestare operis inchoati exemplo cogendus
2 est. Invitus filius pro patre rem publicam salvam[6]
3 fore cavere non cogitur. Defensionem rei publicae
amplius quam semel suscipere nemo cogitur, nisi id
fieri necessitas postulet.

17 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Sponte provinciae sacerdotium iterare nemo prohi-
1 betur. Immunis ab honoribus et muneribus civili-
bus si decurioni creato filio, quem habet in potestate,
consentiat, in muneribus et honoribus sumptus sub-
ministrare filio compellitur.

18 *Arcadius Charisius libro singulari de mune-
ribus civilibus* Munerum civilium triplex divisio est:
nam quaedam munera personalia sunt, quaedam
1 patrimoniorum dicuntur, alia mixta. Personalia
sunt, quae animi provisione et corporalis laboris in-
tentione sine aliquo gerentis detrimento perpetrantur,
veluti tutela vel cura, kalendarii quoque curatio.
2 Et quaestura in aliqua civitate inter honores non
3 habetur[7], sed personale munus est. Tironum
sive equorum productio[8] et si qua alia animalia
necessario producenda[9] vel res pervehendae sive
persequendae[10] sunt, vel[11] pecunia fiscalis sive an-
4 nona vel vestis, personae munus est. Cursus
[12]vehicularis sollicitudo, item angariarum praebitio
5 personale munus est. Cura quoque emendi fru-
menti olei (nam harum specierum curatores, quos
σιτώνας et ἐλαιώνας appellant, creari moris est) inter
personalia munera in quibusdam civitatibus nume-
rantur: et calefactio publici balinei, si ex reditibus
alicuius civitatis curatori pecunia subministratur.
6 Sed et cura custodiendi aquae ductus personali-
7 bus muneribus adgregatur. Irenarchae quoque,
qui disciplinae publicae et corrigendis moribus prae-
ficiuntur: sed et qui ad faciendas vias eligi solent,
cum nihil de proprio patrimonio in hoc munus con-
ferant: item episcopi, qui praesunt pani et ceteris
venalibus rebus, quae civitatium populis ad[13] coti-
dianum victum usui sunt[14], personalibus muneribus
8 funguntur. Qui annonam suscipit vel exigit vel
erogat, et exactores pecuniae pro capitibus perso-
9 nalis muneris sollicitudinem sustinent. Sed et
curatores, qui ad colligendos civitatium publicos
reditus eligi solent, personali munere subiugantur[15].
10 Hi quoque, qui custodes aedium vel archeotae
vel logographi vel tabularii vel xenoparochi (ut in
quibusdam civitatibus) vel limenarchae vel curatores
ad extruenda vel reficienda aedificia publica sive
palatia sive navalia vel mansiones destinantur, si
tamen pecuniam publicam in operis fabricam erogent,
et qui faciendis vel reficiendis navibus, ubi usus exi-
git, praeponuntur, muneribus personalibus adstrin-
11 guntur. Camelasia quoque similiter personale
munus est: nam ratione habita et alimentorum et
camelorum certa pecunia camelariis dari debet, ut
solo corporis ministerio obligentur. hos ex albi
ordine vocari nec ulla excusatione liberari, nisi sola
laesi et inutilis corporis et infirmitate, specialiter sit[16]
12 expressum. Legati quoque, qui ad sacrarium
principis mittuntur, quia viaticum, quod legativum
dicitur, interdum solent accipere, sed et nyctostra-
tegi et pistrinorum curatores personale munus ineunt.
13 Defensores quoque, quos Graeci syndicos appel-
lant, et qui ad certam causam agendam vel defen-
dendam eliguntur, laborem personalis muneris ad-
14 grediuntur. Iudicandi quoque necessitas inter
15 munera personalia habetur. Si aliquis fuerit
electus, ut compellat eos, qui prope viam publi-
cam possident, sternere viam, personale munus
16 est. Pari modo qui acceptandis sive susci-
piendis censualibus professionibus destinantur, ad
personalis muneris sollicitudinem animum intendunt.
17 Mastigophori quoque, qui agonothetas in certa-
minibus comitantur, et scribae magistratus personali
18 muneri serviunt. Patrimoniorum sunt munera,
quae sumptibus patrimonii et damnis administran-
19 tis[17] expediuntur. Elemporia[18] et pratura[19]
apud Alexandrinos patrimonii munus existimatur.
20 Susceptores quoque vini per provinciam Africam
21 patrimonii munus gerunt. Patrimoniorum autem
munera duplicia sunt. nam quaedam ex his mune-
ribus possessionibus sive patrimoniis indicuntur, ve-
luti agminales equi[20] vel mulae et angariae atque
22 veredi. Huiusmodi igitur obsequia et hi, qui
neque municipes neque incolae sunt, adgnoscere co-
23 guntur. Sed et eos, qui faenus exercent, etsi
veterani sint, tributiones[21] eiusmodi adgnoscere de-
24 bere rescriptum est. Ab huiusmodi muneribus
neque primipilaris neque veteranus aut miles aliusve,
qui privilegio aliquo subnixus[22], nec pontifex excu-
25 satur. Praeterea habent quaedam civitates prae-
rogativam, ut hi, qui in territorio earum possident,
certum quid frumenti pro mensura agri per singulos
annos praebeant: quod genus collationis munus pos-
26 sessionis est. Mixta munera decaprotiae et ico-
saprotiae, ut Herennius Modestinus et notando et
disputando bene et optima ratione decrevit: nam
decaproti et icosaproti tributa exigentes et corporale
ministerium gerunt et pro omnibus defunctorum[23]
fiscalia detrimenta resarciunt, ut merito inter mixta
27 hoc munus numerari debeat. Sed[24] ea, quae
supra personalia esse diximus, si hi qui funguntur
ex lege civitatis suae vel more etiam de propriis fa-
cultatibus impensas[25] faciant vel annonam exigentes
desertorum praediorum damna sustineant, mixtorum
28 definitione continebuntur. Haec omnia munera,
quae trifariam divisimus, una significatione compre-
henduntur: nam personalia et patrimoniorum et mixta
29 munera civilia seu publica appellantur. Sive
autem personalium dumtaxat sive etiam civilium mu-
nerum immunitas alicui concedatur, neque ab annona

(1) munere *F* (2) potest *F* (3) quam plurimis *Hal.* (4) rescripserit *F* (5) eo *ins. Hal.* (6) solvam *F* (7) habeatur *F* (8) perductio *scr.* (9) perducenda *scr.* (10) prosequendae *scr.* (11) velut *scr.* (12) ve *ins. F* (13) ad *om. F* (14) usuisigunt *F* (15) subiungantur *F*

(16) est *scr.* (17) administratis *F* (18) elaeemporia *Hal scr.* (19) pratura *F*[1], ospratura *F*[2], practoria *scr.* (20) equiti *F* (21) intributiones *Hal.* (22) est *ins. Hal.* (23) pro nominibus defectorum (*hoc Cuiacius*) *scr.* (24) et *ins.* (25) impensus *F*

neque ab angariis neque a veredo neque ab hospite recipiendo neque a nave neque capitatione, exceptis
30 militibus et veteranis, excusari[1] possunt. Magistris, qui civilium munerum vacationem habent, item[2] grammaticis et oratoribus et medicis et philosophis, ne hospitem reciperent, a principibus fuisse immunitatem indultam et divus Vespasianus et divus Hadrianus rescripserunt.

V[3].

DE VACATIONE ET EXCUSATIONE MUNERUM.

1[4] *Ulpianus libro secundo opinionum* Omnis excusatio sua aequitate nititur. sed si praetendentibus aliquod sine iudice credatur, aut passim sine temporis praefinitione, prout cuique libuerit, permissum fuerit se excusare, non erunt, qui munera necessaria in rebus publicis obeant. quare et qui liberorum incolumium iure a muneribus civilibus sibi vindicant excusationem, appellationem interponere debent: et qui tempora praefinita in ordine[5] eiusmodi appellationum peragendo non servaverint, merito
1 praescriptione repelluntur. Qui excusatione aliqua utuntur, quotienscumque creati fuerint, etsi iam ante absoluti sunt, necesse habent appellare. sed si per calumniam et saepius idem adversarius vexandi gratia eius, quem scit perpetua vacatione subnixum, id[6] facere probatus erit, sumptus litis exemplo decretorum principalium praestare iubeatur ei, quem
2 sine causa saepius inquietavit. Qui in fraudem ordinis in honoribus gerendis, cum inter eos ad primos honores creari possint qui in civitate munerabantur[7], evitandorum maiorum onerum gratia ad colonos praediorum se transtulerunt, ut minoribus subiciantur, hanc excusationem sibi non paraverunt.
3 Quamvis sexaginta quinque annorum aliquis sit et tres liberos incolumes habeat, a muneribus tamen civilibus propter has causas non liberatur.

2 *Idem libro tertio opinionum* Sextum decimum aetatis annum agentem ad munus sitoniae vocari non oportet: sed si nihil proprie in patria servatur de minoribus quoque annis viginti quinque ad munera sive honores creandi[8], iusta aetas servanda est.
1 Numerus liberorum aut septuaginta annorum ab honoribus aut muneribus his cohaerentibus excusationem non praestat, sed a muneribus tantum civili-
2 bus. Adoptivi filii in numerum non proficiunt eorum liberorum, qui excusare parentes solent.
3 Qui ad munera vocantur, vivorum se liberorum numerum habere tempore, quo propter eos excusari desiderant, probare debent: numerus enim liberorum postea impletus [9]susceptis antea muneribus non
4 liberat. Quae patrimoniorum onera sunt, numero
5 liberorum non excusantur. Incolumes liberi, etiamsi in potestate patri suo desierint esse, excu-
6 sationem a muneribus civilibus praestant. Minus audiens inmunitatem civilium munerum non habet.
7 Quem ita senio et corporis inbecillitate vexari praeses animadverterit, ut muneri perferendae pecuniae non sufficiat, dimittat et alium constituat.
7a Corporis debilitas eorum munerum excusationem praestat, quae tantum corpore implenda sunt. ceterum quae consilio[10] prudentis viri vel patrimonio sufficientis in homines[11] obiri possunt, nisi certis et
8 receptis probabilibus causis non remittuntur. Qui pueros primas litteras docent, inmunitatem a civilibus muneribus non habent: sed ne cui eorum id quod supra vires sit indicatur, ad praesidis religionem pertinet, sive in civitatibus sive in vicis primas litteras magistri doceant.

3 *Scaevola libro tertio regularum* His, qui naves marinas fabricaverunt et ad annonam populi Romani praefuerint[12] non minores quinquaginta milium modiorum aut plures[13] singulas non minores decem milium modiorum, donec hae naves navigant aut aliae in earum locum, muneris publici vacatio praestatur ob navem. senatores autem hanc vacationem habere non possunt, quod nec habere illis navem ex lege Iulia repetundarum licet.

4 *Neratius libro primo membranarum* Tempus vacationis, quod datur eis qui rei publicae causa afuerunt, non ex eo die numerandum est, quo quis abesse desiit, sed cum quodam laxamento itineris: neque enim minus abesse rei publicae causa intellegendus est, qui ad id[14] negotium vel ab eo revertitur. si quis tamen plus iusto temporis aut itinere aut in alio[15] loco commoratus consumpserit, ita ea interpretanda erit[16], ut ex eo tempore vacationis dies incipiat ei cedere, quo iter ex commodo[17] peragere potuisset.

5 *Macer libro secundo de officio praesidis* A decurionatu, quamvis hic quoque honor est, ad alium honorem nullam vacationem tribuendam Ulpianus respondit.

6 *Papinianus libro secundo quaestionum* Hi, qui muneris publici vacationem habent, ad ea, quae extra ordinem imperantur, compelli non solent.

7 *Idem libro trigensimo sexto quaestionum* A muneribus[18], quae non patrimoniis indicuntur, veterani post optimi nostri Severi Augusti litteras perpetuo excusantur.

8 *Idem libro primo responsorum* In honoribus delatis neque maior annis septuaginta neque pater numero quinque liberorum excusatur. sed in Asia sacerdotium provinciae suscipere non coguntur numero liberorum quinque subnixi: quod optimus maximusque princeps noster Severus Augustus decrevit ac postea in ceteris provinciis servandum esse con-
1 stituit. Non alios fisci vectigalium redemptores a muneribus civilibus ac tutelis excusari placuit, quam
2 eos, qui praesentes negotium exercerent. Vacationum privilegia non spectant[19] liberos veteranorum.
3 Qui muneris publici vacationem habet, per magistratus ex inproviso collationes indictas recte recusat: eas vero, quae e lege fiunt, recusare non debet.
4 Philosophis, qui se frequentes atque utiles per eandem studiorum sectam contendentibus praebent, tutelas, item munera sordida corporalia remitti placuit, non ea, quae sumptibus expediuntur: etenim vere philosophantes pecuniam contemnunt, cuius retinendae cupidine fictam adseverationem detegunt.
5 Qui maximos principes appellavit et causam propriam acturus Romam[20] profectus est: quoad cognitio finem accipiat, ab honoribus et civilibus muneribus apud suos excusatur.

9 *Paulus libro primo responsorum* Eos, qui Romae profitentur, proinde in patria sua excusari muneribus oportere, ac si in patria sua profiterentur.
1 Paulus respondit privilegium frumentariis negotiatoribus concessum etiam ad honores excusandos pertinere.

10 *Idem libro primo sententiarum* Ab his oneribus, quae possessionibus vel patrimonio indicuntur,
1 nulla privilegia praestant vacationem. Corpus mensurarum[21] frumenti iuxta annonam urbis habet[22]
2 vacationem: in provinciis non idem[23]. Angariorum praestatio et recipiendi hospitis necessitas et militi et liberalium artium professoribus inter cetera
3 remissa sunt. Auctis post appellationem medio tempore facultatibus paupertatis optentu non excu-
4 santur. Defensores rei publicae ab honoribus et muneribus eodem tempore vacant.

(1) excusare *F* (2) item] id est *Cuiacius*
(3) *Sab.* 1...5; *Pap.* 6...12; *Ed.* 13. 14. — *Bas.* 54, 5. — *Cf. Cod.* 10, 45...47 (4) *ad* § 3 *cf. D.* 50, 4, 3, 6 (5) ordinem *F* (6) id] ut F^2 (7) cum inter eos ad primos honores qui creari possent in civitate numerabantur (*hoc edd.*) *scr.* (8) creandis *scr.* (9) a *ins.* (10) consilium F^2 (11) in hoc hominis *scr.* (12) praebuerunt *Hal.* (13) aut quinque pluresve *scr.* (14) ad id] it ad *scr.* (15) aliquo *scr.* (16) erunt *edd.* (17) commodato *F* (18) civilibus *ins.* F^2 (19) *sic S*, spetant F^2, vetant F^1 (20) roma *F* (21) mensorum *Hal.* (22) habent *F* (23) item *Hal.*

11 *Hermogenianus libro primo iuris epitomarum*
Sunt munera, quae rei proprie cohaerent, de quibus
neque liberi neque aetas nec merita militiae nec
ullum aliud privilegium iure tribuit excusationem: ut
sit[1] praediorum collatio viae sternendae angario-
rumve exhibitio, hospitis suscipiendi munus (nam
nec huius quisquam excusationem praeter eos, qui-
bus principali beneficio concessum est, habet) et si
qua sunt praeterea alia huiusmodi.
12 *Paulus libro primo sententiarum* Legato, qui
publicum negotium tuitus sit, intra tempora vaca-
tionis praestituta rursum eiusdem negotii defensio
1 mandari non potest. Comites praesidum et pro-
consulum procuratorumve Caesaris a muneribus vel
honoribus et tutelis vacant.
13 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum*
Praetor eos, quoscumque intellegit operam dare non
posse ad iudicandum, pollicetur se excusaturum:
forte quod in perpetuum quis operam dare non po-
test, quod in eam valetudinem incidit, ut certum sit
eum civilia officia subire non posse: aut si alio[2]
morbo laboret, ut suis rebus superesse non possit:
vel si quid sacerdotium nancti sint, ut discedere ab
eo sine religione non possint. nam et hi in perpe-
1 tuum excusantur. Duo genera tribuendae mu-
neris publici vacationis sunt[3], unum plenius, cum
et militiae datur, aliud exiguius, cum nudam muneris
2 vacationem acceperint. Qui autem non habet
3 excusationem, etiam invitus iudicare cogitur. Si
post causam actam coeperit se excusare iudex, si
quidem privilegio, quod habuit antequam susciperet[4]
iudicium, velit se excusare, nec audiendus est:
semel enim adgnoscendo iudicium renuntiat excu-
sationi. quod si postea iusta causa incidit, ut iudex
vel ad tempus excusetur, non debet in alium iudicium
transferri, si cum captione id futurum est alterutrius.
tolerabilius denique est interdum iudicem qui semel
cognoverat tantisper exspectare, quam iudici novo
rem rursum iudicandam committere.
14 *Modestinus libro septimo regularum* Ad
excusationem munerum defunctus filius non prosit,
1 praeterquam in bello amissus. Eodem tempore
idem duas curas operis non administrabit.

VI[5].

DE IURE IMMUNITATIS.

1 *Ulpianus libro tertio opinionum* Qui ob hoc
tantum in navibus sint, ut in eis agendi causa ope-
rarentur, nulla constitutione immunitatem a muneri-
1 bus civilibus habent. Personis datae immunitates
2 heredibus non relinquuntur. Sed et generi poste-
risque datae custoditaeque ad eos, qui ex feminis
nati sunt, non pertinent.
2 *Idem libro quarto de officio proconsulis* Si qui
certa condicione muneribus vel honoribus se ad-
strinxerunt, cum alias compelli non possent inviti
suscipere istum honorem: fides eis servanda est con-
dicioque, qua[6] ad munera sive honores applicare se
passi sunt.
3 (1) *Idem ex eodem libro*[7] Impuberes, quamvis
necessitas penuriae hominum cogat, ad honores non
esse admittendos rescripto ad Venidium Rufum lega-
tum Ciliciae declaratur.
4 (3) *Idem libro quinto* Maiores septuaginta annis
a tutelis et muneribus personalibus vacant. sed qui
ingressus est septuagensimum annum, nondum egres-
sus, hac vacatione non utetur, quia non videtur
maior esse septuaginta annis qui annum agit septua-
gensimum.
5 (4) *Modestinus libro sexto regularum* Im-
munitates generaliter tributae eo iure, ut ad posteros
transmitterentur, in perpetuum succedentibus durant.
6 (5) *Callistratus libro primo de cognitionibus*
Semper in civitate nostra senectus venerabilis fuit:
namque maiores nostri paene eundem honorem seni-
bus, quem magistratibus tribuebant. circa munera
quoque municipalia subeunda idem honor senectuti
tributus est. sed eum, qui[8] in senectute locuples
factus est et ante nullo publico munere functus est,
dici potest non eximi ab hoc onere privilegio aeta-
tis, maxime si non tam corporis habeat vexationem
quam pecuniae erogationem indicti muneris admini-
stratio, et ex ea sit civitate, in qua non facile suffi-
1 cientes viri publicis muneribus inveniantur. Legem
quoque respici cuiusque loci oportet, an, cum ali-
quas immunitates nominatim complecteretur, etiam
de numero annorum in ea conmemoretur. idque
etiam colligi potest ex litteris divi Pii, quas emisit
ad Ennium Proculum proconsulem provinciae Africae.
2 Demonstratur varie nec abscise numerum libe-
rorum ad excusationem municipalium munerum pro-
desse ex rescriptis divi Helvii[9] Pertinacis. namque
Silvio Candido in haec verba rescripsit: '*Εἰ καὶ μὴ*
'*πασῶν λειτουργιῶν ἀφίησιν τοὺς πατέρας ὁ τῶν τέκ-*
'*νων ἀριθμός, ἀλλ' οὖν ἐπειδὴ ἑκκαίδεκα παῖδας ἔχειν*
'*διὰ τοῦ βιβλίου ἐδήλωσας, οὐκ ἔστιν ἄλογον, ὥστε*
'*συγχωρῆσαι*[10] *σχολάζειν τῇ παιδοτροφίᾳ καὶ ἀνέ-*
3 '*σθαι*[11] *σε τῶν λειτουργιῶν*'[12]. Negotiatores, qui
annonam urbis adiuvant, item navicularii, qui anno-
nae urbis serviunt, immunitatem a muneribus publi-
cis consequuntur, quamdiu in eiusmodi actu sunt.
nam remuneranda pericula eorum, quin etiam ex-
hortanda[13] praemiis merito placuit, ut qui peregre
muneribus et quidem publicis cum periculo et labore
funguntur[14], a domesticis vexationibus et sumptibus
liberentur: cum non sit alienum dicere etiam hos
rei publicae causa, dum annonae urbis serviunt,
4 abesse. Immunitati, quae naviculariis praestatur,
certa forma data est: quam immunitatem ipsi dum-
taxat habent, non etiam liberis aut libertis eorum
praestatur: idque principalibus constitutionibus de-
5 claratur. Divus Hadrianus rescripsit immunitatem
navium maritimarum dumtaxat habere, qui annonae
6 urbis serviunt. Licet in corpore naviculariorum
quis sit, navem tamen vel naves[15] non habeat nec
omnia ei congruant, quae principalibus constitutio-
nibus cauta[16] sunt, non poterit privilegio navicula-
riis indulto uti. idque et divi fratres rescripserunt
in haec verba: '*Ἦσαν καὶ ἄλλοι τινὲς ἐπὶ προφάσει*
'*τῶν ναυκλήρων καὶ τὸν*[17] *σῖτον καὶ ἔλαιον ἐμπορευο-*
'*μένων εἰς τὴν ἀγορὰν τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ὄν-*
'*των ἀτελῶν ἀξιοῦντες τὰς λειτουργίας διαδιδράσκειν,*
'*μήτε ἐπιπλέοντες μήτε τὸ πλέον μέρος τῆς οὐσίας ἐν*
'*ταῖς ναυκληρίαις καὶ ταῖς ἐμπορίαις ἔχοντες. ἀφαι-*
7 '*ρεθήτω τῶν τοιούτων ἡ ἀτέλεια*'[18]. Hoc circa
vacationes dicendum est, ut, si ante quis ad munera
municipalia vocatus sit, quam negotiari inciperet, vel
antequam in collegium adsumeretur quod immuni-
tatem pariat, vel antequam septuagenarius fieret, vel
antequam publice profiteretur, vel antequam libe-
ros susciperet, compellatur ad honorem gerendum.
8 Negotiatio[19] pro incremento facultatium exer-

(1) est *Hal.* (2) alio] tali *scr.* (3) sint F^2 (4) sus-
cipere et *F*
(5) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5...7. — *Bas.* 54, 6. — *Cf. Cod.* 10, 46
(6) qua *Brencm.*, quas F^1, qua se F^2 (7) idem ex e. l.
del. F^2 (8) qua *F* (9) elii F^2 (10) *οὐκ ἔστιν*
ἄλογον συγχωρῆσαί σοι Hercher (11) *ανειοσθαι F*
(12) *id est:* Quamquam non ab omnibus muneribus libero-
rum numerus patres liberat, tamen quoniam sedecim filios
te habere libello significasti, non sine ratione est per-
mitti tibi liberis educandis vacare et munera tibi remitti.
(13) exhortanda *Brencm.*, et ortanda *F* (14) fungen-
tur F^1, fungerentur F^2 (15) si *ins.* (16) causta *F*
(17) *τῶν scr.* (18) *id est:* erant etiam alii quidam sub
ea specie, quod navicularii quique frumentum oleumque
ad annonam populi Romani advehunt immunes sunt, mu-
nera effugere volebant, cum neque naviculariam facerent
neque maiorem partem rei familiaris in re navicularia
et negotiatione collocassent: horum immunitas tollatur.
(19) negotio *F*

cenda est. alioquin si quis maiore pecuniae suae
parte negotiationem exercebit[1], rursus locuples fac-
tus in eadem quantitate negotiationis perseveraverit,
tenebitur muneribus, sicuti locupletes, qui modica
pecunia comparatis navibus muneribus se publicis
subtrahere temptant: idque ita observandum epistula
9 divi Hadriani scripta[2] est. Divus quoque Pius
rescripsit, ut, quotiens de aliquo naviculario quae-
ratur, illud excutiatur, an effugiendorum[3] munerum
10 causa imaginem navicularii induat. Conductores
etiam vectigalium fisci necessitate subeundorum mu-
nicipalium munerum non obstringuntur: idque ita
observandum divi fratres rescripserunt. ex quo prin-
cipali rescripto intellegi potest non honori conducto-
rum datum, ne compellantur ad munera municipalia,
sed ne extenuentur[4] facultates eorum, quae sub-
signatae sint fisco. unde subsisti potest, an pro-
hibendi sint a praeside vel procuratore Caesaris
etiam si ultro se offerant municipalibus muneribus:
quod propius est defendere, nisi si paria fisco fecisse
11 dicantur. Coloni quoque Caesaris a muneribus[5]
liberantur, ut idoniores praediis fiscalibus habeantur.
12 Quibusdam collegiis vel corporibus, quibus ius
coeundi lege permissum est, immunitas tribuitur:
scilicet eis collegiis vel corporibus, in quibus artificii
sui causa unusquisque adsumitur, ut fabrorum cor-
pus est et si qua eandem rationem originis habent,
id est idcirco instituta sunt, ut necessariam operam
publicis utilitatibus exhiberent. nec omnibus pro-
miscue, qui adsumpti sunt in his collegiis, immunitas
datur, sed artificibus dumtaxat. nec ab omni aetate
allegi possunt, ut divo Pio placuit, qui reprobavit
prolixae vel inbecillae admodum aetatis homines. sed
ne quidem eos, qui augeant[6] facultates et munera
civitatium sustinere possunt, privilegiis, quae tenuio-
ribus per collegia distributis concessa sunt, uti posse
13 plurifariam constitutum est. Eos, qui in cor-
poribus allecti sunt, quae immunitatem praebent[7]
naviculariorum, si honorem decurionatus adgnoverint,
compellendos subire publica munera accepi: idque
etiam confirmatum videtur rescripto divi Pertinacis.

7 (6) *Tarruntenus Paternus libro*[8] *primo mili-
tarium* Quibusdam aliquam vacationem munerum[9]
graviorum condicio tribuit, ut sunt mensores, optio
valetudinarii, medici, capsarii, et artifices et[10] qui
fossam faciunt, veterinarii, architectus, gubernatores,
naupegi, ballistrarii, specularii[11], fabri, sagittarii,
aerarii, bucularum structores, carpentarii, scandu-
larii, gladiatores, aquilices, tubarii, cornuarii, arcua-
rii, plumbarii, ferrarii, lapidarii, et hi qui calcem
cocunt, et qui silvam infindunt, qui carbonem cae-
dunt ac torrent. in eodem numero haberi solent
lani, venatores, victimarii, et optio fabricae, et qui
aegris praesto sunt, librarii quoque qui docere pos-
sint, et horreorum librarii, et librarii depositorum,
et librarii caducorum, et adiutores corniculariorum,
et stratores, et polliones, et custodes armorum, et
praeco, et bucinator. hi igitur omnes inter immunes
habentur.

VII[12].

DE LEGATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro octavo ad Massurium Sabinum*
Legatus municipalis si deseruerit legationem, poena
adficietur extraordinaria, motus ordine, ut plerum-
que solet.

2 *Idem libro secundo opinionum* Legatus contra
rem publicam, cuius legatus est, per alium a prin-
1 cipe quid postulare potest. Utrum quis deseruerit
legationem an ex necessaria causa moram passus sit,
2 ordini patriae suae probare debet. Cessatio unius
legati ei, qui munus ut oportet obiit, non nocet.

3 (3) *Idem ex eodem libro*[13] His, qui non gra-
tuitam legationem susceperunt, legativum ex forma
restituatur.

4 (3) *Africanus libro tertio quaestionum* Cum
quaeritur, an in eum, qui in legatione sit, actio dari
debeat, non tam interest, ubi quis aut crediderit aut
dari stipulatus sit, quam illud, an id actum sit, ut
legationis tempore solveretur.

5 (4) *Marcianus libro duodecimo institutionum*
Sciendum est debitorem rei publicae legatione fungi
non posse: et ita divus Pius Claudio Saturnino et
1 Faustino rescripsit. Sed et eos, quibus ius postu-
landi non est, legatione fungi non posse et ideo harena
missum non iure legatum esse missum divi Severus
2 et Antoninus rescripserunt. Debitores[14] autem
3 fisci non prohibentur legatione fungi. Si accusa-
tio alicuius publice instituta sit, non est compellen-
dus accusator ad eum legationem suscipere, qui se
amicum vel domesticum dicit eius, qui accusatur: et
4 ita divi fratres Aemilio Rufo rescripserunt. Le-
gati vicarios dare non alios[15] possunt nisi filios suos.
5 Ordine unusquisque munere legationis fungi co-
gitur: et non alias compellendus est munere lega-
tionis fungi, quam si priores, qui[16] in curiam lecti
sunt, functi sint. sed si legatio de primoribus viris
desideret personas et qui ordine vocantur inferiores
sint, non esse observandum ordinem divus Hadria-
6 nus ad Clazomenios rescripsit. Praecipitur autem
edicto divi Vespasiani omnibus civitatibus, ne plures
quam ternos legatos mittant.

6 (5) *Scaevola libro primo regularum* Legato
tempus prodest, ex quo legatus creatus est, non ex
1 quo Romam venit. Sed si non constat, legatus
sit an non, Romae praetor de hoc cognoscit.

7 (6) *Ulpianus libro quarto de officio procon-
sulis* Filio propter patrem legationis vacatio ne con-
cedatur, imperator noster cum patre Claudio Callisto
rescripsit in haec verba: 'Quod desideras, ut propter
'legationem patris tui a legatione tu vaces, in inter-
'vallis honorum, qui sumptum habent, recte obser-
'vatur: in impendiis[17] legationum, quae solo ministerio
'obeuntur, diversa causa est'.

8 (7) *Papinianus libro primo responsorum* Filius
decurio pro patre legationis officium suscepit. ea
res filium, quo minus ordine suo legatus proficisca-
tur, non excusat: pater tamen biennii vacationem
vindicare poterit, quia per filium legatione functus
videtur.

9 (8) *Paulus libro primo responsorum* [18]Res-
pondit eum, qui legatione functus est, intra tempora
vacationis praefinita non oportere compelli rursum
ad defendendum publicum negotium, etiamsi de eadem
1 causa litigetur. 'Imperatores Antoninus et Seve-
'rus[19] Augusti Germano[20] Silvano. Legatione functis
'biennii vacatio conceditur: nec interest, utrum lega-
'tio in urbe an in provincia agentibus nobis mandata
2 'sit'. Paulus respondit eum, qui legatione fun-
gitur, neque alienis neque propriis negotiis se inter-
ponere debere. in qua causa non videri eum quo-
que contineri, qui cum amico suo praetore gratis
consilium participat.

10 (9) *Idem libro tertio responsorum* Paulus res-
pondit de eo damno, quod legationis tempore legatus
passus est[21], posse eum etiam legationis tempore ex-
periri.

11 (10) *Idem libro primo sententiarum* Legatus
antequam officio legationis functus sit, in rem suam
nihil agere potest, exceptis his quae ad iniuriam eius

(1) si qui maiore pecuniae suae parte negotiationem exercebat *scr.* (2) scriptum *edd.* (3) effugendorum *F* (4) extenuantur *F* (5) municipalibus *ins. F²* (6) auxerunt *scr.* (7) ut *ins. Hal.* (8) libero *F* (9) munerorum *F* (10) et *del.* (11) spicularii *scr.*

(12) *Sab.* 1...7; *Pap.* 8...12. 14; *App.* 13; *Ed.* 15...18. — *Bas.* 54, 9. — *Cf. Cod.* 10, 63 (13) idem ex e. l. *del. F²* (14) dubitares *F* (15) alius *F* (16) si qui priores *scr.* (17) in intercapedine *scr.* (18) paulus *ins. F²* (19) *aut* Antoninus et Verus *scr. aut* Severus et Antoninus (20) et *ins.* (21) es *F*

1 vel damnum parata sunt. Si quis in munere le-
gationis, antequam ad patriam revertetur, decessit,
sumptus, qui proficiscenti sunt dati, non restituuntur.
12 (11) *Idem libro singulari de iure libellorum*
Si absenti iniuncta est legatio eamque gratuitam
suscepit, potest quis et per alium legationem mittere.
1 Qui legationis officio fungitur, licet suum nego-
tium curare non potest, Magnus tamen Antoninus
permisit ei pupillae nomine et instruere[1] et defen-
dere causam, licet legationi, quam suscepit, nondum
renuntiaverit, praecipue cum participem officii ipsius
absentem esse dicebat.
13 (12) *Scaevola libro primo digestorum* Le-
gatus creatus a patria sua suscepta legatione in
urbem Romam venit et nondum perfecta legatione
domum, quae erat in ipsius civitate Nicopoli, emit.
quaesitum est, an in senatus consultum inciderit,
quo prohibentur legati ante perfectam legationem
negotiis vel privatis rebus obstringi. respondit non
videri teneri.
14 (13) *Papinianus libro primo responsorum*
Vicarius alieni muneris voluntate sua datus ordine
suo legationem suscipere non admissa biennii prae-
scriptione cogetur.
15 (14) *Ulpianus libro septuagensimo quarto ad
edictum praetoris*[2] Qui libera legatione abest, non
videtur rei publicae causa abesse: hic enim non
publici commodi causa, sed sui abest.
16 (15) *Modestinus libro septimo regularum* Is,
qui legatione fungitur, libellum sine permissu prin-
cipis de aliis suis negotiis dare non potest.
17 (16) *Idem libro octavo regularum* Eundem
plures legationes suscipere prohibitum non est prae-
terea, si[3] et sumptus et itineris compendium sua-
1 deat. Ante legationem susceptam si cui nego-
tium moveatur, etiam absens defendi debet: suscepta
legatione non nisi iniuncto munere fungatur.
18 (17)[4] *Pomponius libro trigensimo septimo ad
Quintum Mucium* Si quis legatum hostium pulsasset,
contra ius gentium id commissum esse existimatur,
quia sancti habentur legati. et ideo si, cum legati
apud nos essent gentis alicuius, bellum cum[5] eis
indictum sit, responsum est liberos eos manere: id
enim iuri gentium convenit[6] esse. itaque eum, qui
legatum pulsasset, Quintus Mucius dedi hostibus,
quorum erant legati, solitus est respondere. quem
hostes si non recepissent, quaesitum est, an civis
Romanus maneret: quibusdam existimantibus ma-
nere, aliis contra, quia quem semel populus iussisset
dedi, ex civitate expulsisse videretur, sicut faceret,
cum aqua et igni interdiceret. in qua sententia vide-
tur Publius Mucius fuisse. id autem maxime quae-
situm est in Hostilio Mancino, quem Numantini sibi
deditum non acceperunt: de quo tamen lex postea
lata est, ut esset civis Romanus[7], et praeturam quo-
que gessisse dicitur.

VIII[8].

DE ADMINISTRATIONE RERUM AD CIVITATES PERTINENTIUM.

1 *Ulpianus libro decimo disputationum* Quod ad
certam speciem civitatis[9] relinquitur, in alios usus
convertere non licet.
2 *Idem libro tertio opinionum* Non utique de
exemplo posterioris locationis praeteritarum conduc-
tionum, quae suam legem habuerunt, rationem iniri
1 oportet. Quod quis suo nomine exercere pro-
hibetur, id nec per subiectam personam agere debet.
et ideo si decurio subiectis aliorum nominibus praedia
publica colat, quae decurionibus conducere non licet,
2 secundum legem, usurpata[10] revocentur. Quod de
frumentaria ratione in alium usum conversum est,
sua causa[11] cum incremento debito restituatur: id-
que etsi contra absentem pronuntiatum est, inanis
est querella. ratio tamen administrationis secundum
3 fidem acceptorum et datorum ponatur. Frumen-
tariae pecuniae suo nomine debitor quam primum
solvat: necessaria enim omnibus rebus publicis fru-
mentaria pecunia moram solutionis accipere non de-
bet: sed[12] debitores, quos ex eadem causa habet,
ad solutionem per praesidem provinciae compellan-
4 tur. Ad frumenti comparationem pecuniam da-
tam restitui civitati, non compensari in erogata de-
bet. sin autem frumentaria pecunia in alios usus,
quam quibus destinata est, conversa fuerit, veluti in
opus balneorum publicorum, licet ex bona fide da-
tum probatur, compensari quidem frumentariae pe-
cuniae non oportet, solvi autem a curatore rei publi-
5 cae iubetur. Si indemnitas debiti frumentariae
pecuniae cum suis usuris fit, immodicae et illicitae
computationis modus non adhibetur: id est ne com-
modorum commoda et usurae usurarum incrementum
6 faciant. Grani aestimationem per iniuriam post
emptionem ablati, quae rationibus publicis refertur,
7 curator rei publicae domino restitui iubeat. Si
eo tempore, quo nominatus est, idoneus, postea lap-
sus facultatibus damnum debitis rei publicae dederit:
quia fortuitos casus nullum humanum consilium pro-
videre potest, creator hoc nomine nihil praestare de-
8 bet. Ius rei publicae pacto mutari non potest[13],
quo minus magistratus collegae quoque nomine con-
veniantur in his speciebus, in quibus id fieri iure
9 permissum est. Actio autem, quae propter ea in
collegam decerni solet, ei qui pro altero dependit ex
10 aequitate competit. Quod depensum pro collega
in magistratu probabitur, solvi et ab heredibus eius
praeses provinciae iubet.
3 (2, 11) *Idem ex eodem libro*[14] Conductore per-
ficiendi operis punito[15] fideiussor, qui pro eo inter-
venerat, idem opus exstruendum alii locaverat: nec
a secundo redemptore opere perfecto usurarum prae-
stationem heres fideiussoris[16] recusare non debet, cum
et prior causa in bonae fidei contractu in universum
fideiussorem obligaverit, et posterior locatio, quia
suum periculum agnovit, solidae praestationi rei
1 (12) publicae eum substituerit. Qui fideiusserint
pro conductore vectigalis in universam conductionem,
in usuras quoque iure conveniuntur, nisi proprie quid
in persona eorum verbis obligationis expressum est.
2 (13) Sed si in locatione fundorum pro sterilitate
temporis boni viri arbitratu in solvenda pensione
cuiusque anni pacto[17] comprehensum est, explorata
lege conductionis fides bona sequenda est.
4 (3) *Papinianus libro primo responsorum* Cu-
ratores communis officii divisa pecunia, quam omnibus
in solidum publice dari placuit, periculo vice mutua
non liberantur. *Ulpianus:* prior tamen exemplo
tutorum conveniendus est is qui gessit.
5 (3, 1) *Idem*[18] *ex eodem libro*[19] Praedium pu-
blicum in quinque annos idonea cautione non exacta
curator rei publicae locavit[20]. ceteris annis colonus
si reliqua traxerit et de fructibus praedii mercedes-
que[21] servari non potuerint[22], successor[23] qui loca-
vit tenebitur. idem in vectigalibus non ita pridem
constitutum est, scilicet ut sui temporis singuli peri-
1 (2) culum praestarent. In eum, qui administrationis
tempore creditoribus rei publicae novatione facta
pecuniam cavit, post depositum officium actionem
denegari non oportet. diversa causa est eius, qui
solvi constituit: similis etenim videtur ei, qui publice

(1) instituere F^2 (2) praetoris *del.* F^2 (3) si prae-
terea *Hal.* (4) *cf. D.* 49, 15, 4 (5) cum *del. dett.*
(6) conveniens *Hal.* (7) ramanus *F*
(8) *Sab.* 1...3; *Pap.* 4...7; *Ed.* 8...13. — *Bas.* 54, 10. —
Cf. Cod. 11, 30 (9) civitati *edd.* (10) usurpatam *F*
(11) suae causae *edd.* (12) et *ins.* (13) potes *F*
(14) idem ex e. l. *del.* F^2 (15) convento *scr.* (16) fide-
iussores *F* (17) pactum *scr.* (18) idem *om.* *F* (19) ex
e. l. *del.* F^2 (20) suique temporis mercedem a colono
exegit *ins.* (21) traxerit mercedesque et de fructibus
praedii *scr.* (22) potuerit F^2 (23) non curator *ins.*

2 (3) vendidit aut locavit. Filium pro patre curatore rei publicae creato cavere cogi non oportet. nec mutat, quod in eum pater emancipatum, priusquam curator constitueretur, partem bonorum suo-
3 (4) rum donationis causa contulit. Pro magistratu fideiussor interrogatus pignora quoque specialiter dedit. in eum casum pignora videntur data, quo recte convenitur: videlicet postquam res ab eo servari non potuerit, pro quo intercessit.

6 (4) *Valens libro secundo fideicommissorum* Legatam municipio pecuniam in aliam rem quam defunctus voluit convertere citra principis auctoritatem non licet. et ideo si unum opus fieri iusserit, quod Falcidiae legis interventu fieri non potest, permittitur summam, quae eo nomine debetur, in id, quod maxime necessarium rei publicae videatur, convertere: sive plures summae in plura opera legantur et legis Falcidiae interventu id quod relinquitur omnium operum exstructioni non sufficit, permittitur in unum opus, quod civitas velit, erogari. sed municipio pecuniam legatam, ut ex reditu eius venatio aut spectacula edantur, senatus in eas causas erogari vetuit: et pecuniam eo legatam in id, quod maxime necessarium municipibus videatur, conferre permittitur, ut in eo munificentia eius qui legavit inscriptione notetur.

7 (5) *Paulus libro primo sententiarum* Decuriones pretio viliori frumentum, quod[1] annona temporalis est patriae suae, praestare non sunt cogendi.
1 Nisi ad opus novum pecunia specialiter legata sit, vetera ex hac reficienda sunt.

8 (6) *Ulpianus libro primo ad edictum praetoris*[2] Magistratus rei publicae non dolum solummodo, sed et latam neglegentiam et hoc amplius etiam diligentiam debent.

9 (7) *Paulus libro primo ad edictum praetoris*[3] Si filius familias volente patre magistratum gesserit, Iulianus existimavit in solidum patrem teneri in id, quod eius nomine rei publicae abesset.

10 (8) *Modestinus libro octavo regularum* Calculi erroris retractatio etiam post decennii aut vicen-
1 nii tempora admittetur. Sed si gratiose[4] expunctae dicentur, non retractabuntur.

11 (9) *Papirius Iustus libro secundo de constitutionibus* Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt pecuniae, quae apud curatores remansit, usuras exigendas: eius vero, quae a redemptoribus operum exigi non potest, sortis dumtaxat periculum ad cura-
1 tores pertinere. Item rescripserunt operum peri-
2 culum etiam ad heredes curatorum pertinere. Item rescripserunt agros rei publicae retrahere curatorem civitatis debere, licet a bona fide emptoribus possideantur, cum possint ad auctores suos recurrere.

12 (9, 3) *Idem eodem libro*[5] Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt operum exactionem[6]
1 (4) sine cautione non oportere committi. Item rescripserunt curatores, si neglegenter in distrahendis bonis se[7] gesserint, in simplum teneri, si per fraudem, in duplum: nec ad heredes eorum poenam
2 (5) descendere. Item rescripserunt pecuniam ad annonam destinatam distractis rebus curatorem exi-
3 (6) gere debere. Item rescripserunt sitonas indemnes esse oportere, qui non segniter officio suo
4 (7) functi sunt, secundum litteras Hadriani. Item rescripserunt a curatore kalendarii cautionem exigi non debere, cum a praeside ex inquisitione eligatur.
5 (8) Item rescripserunt curatorem etiam nomine collegae teneri, si intervenire et prohibere eum po-
6 (9) tuit. Item rescripserunt nominum, quae deteriora facta sunt tempore curatoris, periculum ad ipsum pertinere: quia[8] vero antequam curator fieret, idonea non erant[9], aequum videri periculum ad eum non pertinere.

13 (9, 10) *Idem libro eodem*[10] Imperatores Antoninus et Verus rescripserunt eum, qui pecuniam publicam magistratus sui tempore et post non pauco tempore detinuerat, usuras etiam praestare debere, nisi si quid adlegare possit, qua ex causa tardius intulisset[11].

VIIII[12].

DE DECRETIS AB ORDINE FACIENDIS.

1 *Ulpianus libro tertio opinionum* Medicorum intra numerum praefinitum constituendorum arbitrium non praesidi provinciae commissum est, sed ordini et possessoribus cuiusque civitatis, ut certi de probitate morum et peritia artis eligant ipsi, quibus se liberosque suos in aegritudine corporum committant.

2 *Marcianus libro primo*[13] *publicorum* Illa decreta, quae non legitimo numero decurionum coacto facta sunt, non valent.

3 *Ulpianus libro tertio de appellationibus* Lege autem municipali cavetur, ut ordo non aliter habeatur quam duabus partibus adhibitis.

4 *Ulpianus*[14] *libro singulari de officio curatoris rei publicae* Ambitiosa decreta decurionum rescindi debent. sive aliquem debitorem dimiserint sive lar-
1 giti sunt. Proinde, ut solent, [15]sive decreverint de publico alicuius[16] vel praedia vel aedes vel certam quantitatem praestari, nihil valebit huiusmodi
2 decretum. Sed et[17] si salarium alicui decuriones decreverint, decretum id nonnumquam ullius erit momenti: ut puta si ob liberalem artem fuerit constitutum vel ob medicinam: ob has enim causas licet constitui salaria.

5 *Callistratus libro secundo de cognitionibus* Quod semel ordo decrevit, non oportere id rescindi divus Hadrianus Nicomedensibus rescripsit nisi ex causa: id est si ad publicam utilitatem respiciat rescissio prioris decreti.

6 *Scaevola libro primo digestorum* Municipii lege ita cautum erat[18]: 'ἐάν τις ἔξω τοῦ συνεδρίου δικάσηται, τοῦ τε συνεδρίου εἰργέσθω καὶ προσαποτιννύτω δράχμας χιλίας'[19]. quaesitum est, an poenam sustinere debeat, qui ignorans adversus decretum fecit. respondit et huiusmodi poenas adversus[20] scientes paratas esse[21].

X[22].

DE OPERIBUS PUBLICIS.

1 *Ulpianus libro secundo opinionum* Curator operum creatus praescriptione motus ab excusatione perferenda[23] sicuti cessationis nomine, in qua quoad vivit moratus est, heredes suos obligatos reliquit, ita temporis, quod post mortem eius cessit, nullo onere
1 eos obstrinxit. Curam operis aquae ductus in alio iam munere constitutus postea susceperat. praepostere visus est petere exonerari priore[24] utrisque iam implicitus, quando, si alterum tantum sustinere eum oportuisset, ante probabilius impetrasset propter prius munus a sequenti excusationem.

2 *Idem libro tertio opinionum* Qui liberalitate, non necessitate debiti, reditus suos interim ad opera finienda concessit, munificentiae suae fructum de inscriptione nominis sui operibus, si qua fecerit,

(1) quam *Io. Cannegieter* (2) praetoris *del.* F^2 (3) praetoris *del.* F^2 (4) rationes *ins.* (5) idem e. l. *del.* F^2 (6) exauctionem *F* (7) se *del.* F^2 (8) quae *edd.* (9) erat *F* (10) idem l. e. *del.* F^2 (11) inutulis est F^1, inutulissst (*sic*) F^2

(12) *Sab.* 1...4; *Ed.* 5; *App.* 6 (13) iudiciorum *ins.* F^2 (14) idem F^2 (15) Ambitiosa ... debent. Proinde, ut solent, sive ... largiti sunt *scr.* (*sic fere Leoninus*) (16) alicui *edd.* (17) et *del. Leoninus* (18) erit *F* (19) *id est:* si quis extra curiam iudicabit, curia movetor et praeterea multam mille denarium dato. (20) adversu F^2 (21) esse *del.* F^b

(22) *Sab.* 1...3. 5; *Ed.* 4. 6. 7. — *Bas.* 54, 12. — *Cf. Cod.* 8, 12 (23) proferenda *scr.* (24) munere *ins.* F^2

1 capere per invidiam non prohibetur. Curatores operum cum redemptoribus negotium habent, res publica autem cum his, quos efficiendo operi praestituit. quatenus ergo et quis et cui obstrictus est,
2 aestimatio praesidis provinciae est. Ne eius nomine, cuius liberalitate opus exstructum est, eraso aliorum nomina inscribantur et propterea revocentur[1] similes civium in patrias liberalitates, praeses provinciae auctoritatem suam interponat.

3 *Macer libro secundo de officio praesidis* Opus novum privato etiam sine principis auctoritate facere licet, praeterquam si ad aemulationem alterius civitatis pertineat vel materiam seditionis praebeat vel
1 circum[2] theatrum vel amphitheatrum sit. Publico vero sumptu opus novum sine principis auctoritate
2 fieri non licere constitutionibus declaratur. Inscribi autem nomen operi publico alterius quam principis aut eius, cuius pecunia id opus factum sit, non licet.

4 *Modestinus libro undecimo pandectarum* Nec praesidis quidem nomen licebit superscribere.

5 *Ulpianus libro singulari de officio curatoris rei publicae* Si legatum vel fideicommissum fuerit ad opus relictum, usurae quae et quando incipiant deberi, rescripto divi Pii ita continetur. 'Si quidem 'dies non sit ab his, qui statuas vel imagines ponen'das legaverunt, praefinitus, a praeside provinciae 'tempus statuendum est: et nisi posuerint heredes, 'usuras leviores intra sex menses, si minus[3], semisses 'usuras rei publicae pendant. si vero dies datus est, 'pecuniam deponant intra diem, si aut non invenire se statuas dixerint aut[4] loco controversiam fecerint:
1 [5]'semisses protinus pendant'. Fines publicos a privatis detineri non oportet. curabit igitur praeses provinciae, si[6] qui publici sunt, a privatis separare et publicos potius reditus augere: si qua loca publica vel aedificia in usus[7] privatorum invenerit, aestimare, utrumne vindicanda in publicum sint an vectigal eis satius sit imponi, et id, quod utilius[8] rei publicae intellexerit, sequi.

6 *Modestinus libro undecimo pandectarum* De operibus, quae in muris vel portis vel rebus[9] publicis fiunt, aut si muri exstruantur, divus Marcus rescripsit praesidem aditum consulere principem debere.

7 *Callistratus libro secundo de cognitionibus* Pecuniam quae in opera nova legata est, potius in tutelam eorum operum quae sunt convertendam, quam ad inchoandum opus erogandam divus Pius rescripsit: scilicet si satis operum civitas habeat et non facile
1 ad reficienda ea pecunia inveniatur. Si quis opus ab alio factum adornare marmoribus vel alio quo modo ex voluntate populi facturum[10] se pollicitus sit, nominis proprii titulo scribendo: manentibus priorum titulis, qui ea opera fecissent, id fieri debere senatus censuit. quod si privati in opera, quae publica pecunia fiant, aliquam de suo adiecerint summam, ita titulo inscriptionis uti eos debere isdem mandatis cavetur, ut quantam summam contulerint in id opus, inscribant.

XI[11].

DE NUNDINIS.

1 *Modestinus libro tertio regularum* Nundinis impetratis a principe non utendo qui meruit decennii tempore usum amittit.

2 *Callistratus libro tertio de cognitionibus* Si quis ipsos cultores agrorum vel piscatores deferre utensilia in civitatem[12] iusserit, ut ipsi ea distrahant, destituetur annonae praebitio, cum avocentur ab opere rustici: qui confestim ubi detulerint mercem, tradere eam et ad opera sua reverti debeant. denique summae prudentiae et auctoritatis apud Graecos Plato cum institueret, quemadmodum civitas bene beate habitari possit, in primis istos negotiatores necessarios duxit. sic enim libro secundo[13] *πολιτείας* ait: *δεῖ γὰρ πλειόνων ἄρα γεωργῶν τε καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν καὶ τῶν ἄλλων διακόνων τῶν γε εἰσαξόντων καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα· οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι*[14]. *κομίσας δὲ ὁ γεωργὸς*[15] *εἰς τὴν ἀγοράν τι ὧν ποιεῖ ἤ τις ἄλλος τῶν δημιουργῶν μὴ εἰς τὸν αὐτὸν χρόνον ἥκῃ τοῖς δεομένοις τὰ παρ' αὐτοῦ ἀνταλλάξασθαι*[16], *ἀργήσει τῆς αὐτοῦ δημιουργίας καθήμενος ἐν ἀγορᾷ; οὐδαμῶς, ἦ δ' ὅς, ἀλλ' εἰσὶν οἳ τοῦτο ὁρῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν διακονίαν τάττουσι ταύτην*[17].

XII[18].

DE POLLICITATIONIBUS.

1 *Ulpianus libro singulari de officio curatoris rei publicae* Si pollicitus quis fuerit rei publicae opus se facturum vel pecuniam daturum, in usuras non convenietur: sed si moram coeperit facere, usurae accedunt, ut imperator noster cum divo patre
1 suo rescripsit. Non semper autem obligari eum, qui pollicitus est, sciendum est. si quidem ob honorem promiserit decretum sibi vel decernendum vel ob aliam iustam causam, tenebitur ex pollicitatione: sin vero sine causa promiserit, non erit obligatus. et ita multis constitutionibus et veteribus et novis
2 continetur. Item si sine causa promiserit, coe-
3 perit tamen facere, obligatus est qui coepit. Coepisse sic accipimus, si fundamenta iecit[19] vel locum purgavit. sed et si locus illi petenti destinatus est, magis est, ut coepisse videatur. item si apparatum
4 sive impensam in publico posuit. Sed si non ipse coepit, sed cum certam pecuniam promisisset ad opus rei publicae[20] contemplatione pecuniae coepit opus
5 facere: tenebitur quasi coepto opere. Denique cum columnas quidam promisisset, imperator noster cum divo patre suo ita rescripsit[21]: 'Qui non ex 'causa pecuniam rei publicae pollicentur, liberalita'tem perficere non coguntur. sed si columnas Ci'tiensibus promisisti et opus ea ratione sumptibus 'civitatis vel privatorum inchoatum est, deseri quod
6 'gestum[22] est non oportet'. Si quis opus quod perfecit adsignavit, deinde id fortuito casu aliquid passum[23] sit, periculum ad eum qui fecit non pertinere imperator noster rescripsit.

2 *Idem libro primo disputationum* Si quis rem aliquam voverit, voto obligatur. quae res personam[24]

(1) remorentur *scr.* (2) circus vel *scr.* (3) si minus] post sex menses *scr.* (4) de *ins.* (5) aut *ins.* (6) si *del.* (7) usu *scr.* (8) esse *ins.* F^2 (9) rebus] portubus *scr.* (10) aucturum *scr.*

(11) *Ed.* — *Cf. Cod.* 4, 60 (12) civitate *F* (13) c. 11. 12 *p.* 371 *Steph.: quae sequuntur usque ad finem l.* 2, *del.* F^2 (14) c. 11: *Δεῖ δὴ τὰ οἴκοι μὴ μόνον ἑαυτοῖς ποιεῖν ἱκανά, ἀλλὰ καὶ οἷα καὶ ὅσα ἐκείνοις ὧν ἂν δέωνται. Δεῖ γάρ. Πλειόνων δὴ γεωργῶν τε καὶ τῶν ἄλλων δημιουργῶν δεῖ ἡμῖν τῇ πόλει. Πλειόνων γάρ. Καὶ δὴ καὶ τῶν ἄλλων διακόνων που τῶν τε εἰσαξόντων καὶ ἐξαξόντων ἕκαστα. οὗτοι δέ εἰσιν ἔμποροι. ἦ γάρ; Ναί.* (15) *Idem post alia c.* 12: *Ἂν οὖν κομίσας ὁ γεωργός* (16) *ἀλλάξασθαι Platonis libri* (17) *id est:* indiget enim [civitas] maiore numero rusticorum aliorumque opificum et ministrorum tam invehentium species quam exportantium: hi autem sunt negotiantes. [quod si] rusticus aliusve quis opificum earum rerum quid quas facit in forum afferens non eo ipso tempore venerit, quo eo veniunt qui species ab eo allatas permutare cupiunt, num operam perdet in foro sedens? minime, inquit ille, sunt enim qui id intellegentes ad hoc ministerium se accingunt.

(18) *Sab.* 1...7. 15; *Ed.* 8...13; *App.* 14. — *Bas.* 54, 13 (19) iacuit *F* (20) rei publicae] res publica *scr.* (21) rescripserit *F* (22) gestum] coeptum *edd.* (23) passus *F* (24) quae res personam] quae responso nam *F*: quod personam *scr.*

voventis, non rem quae[1] vovetur obligat. res enim,
quae vovetur, soluta quidem liberat vota, ipsa vero
1 sacra[2] non efficitur. Voto autem patres fami-
liarum obligantur puberes sui iuris[3]: filius enim
familias vel servus sine patris dominive auctoritate
2 voto non obligantur. Si decimam quis bonorum
vovit, decima non prius esse in bonis desinit, quam
fuerit separata. et si forte qui decimam vovit de-
cesserit ante sepositionem, heres ipsius hereditario
nomine decimae obstrictus est: voti enim obligatio-
nem ad heredem transire constat.

3 *Idem libro quarto disputationum* Pactum est
duorum consensus atque conventio, pollicitatio vero
offerentis solius promissum. [4]et ideo illud est con-
stitutum, ut, si ob honorem pollicitatio fuerit facta,
quasi debitum exigatur. sed et coeptum opus, licet
non ob honorem promissum, perficere[5] promissor
1 eo[6] cogetur, et est constitutum. Si quis quam
ex pollicitatione tradiderat rem municipibus vindi-
care velit, repellendus est a petitione: aequissimum
est enim huiusmodi[7] voluntates in civitates collatas
paenitentia non revocari. sed et si desierint muni-
cipes possidere, dicendum erit actionem eis conce-
dendam.

4 *Marcianus libro tertio institutionum* Propter
incendium vel terrae motum[8] vel aliquam ruinam,
quae rei publicae contingit, si quis promiserit, te-
netur.

5 *Ulpianus libro primo responsorum* Charidemo
respondit ex epistula, quam muneris edendi gratia
absens quis emisit, compelli eum ad editionem non
posse.

6 *Idem libro quinto de officio proconsulis* To-
tiens locum habet deminutio pollicitationis in per-
sona[9] heredis, quotiens non est pollicitatio ob hono-
rem facta. ceterum si ob honorem facta sit, aeris
alieni loco habetur et in heredum persona non mi-
1 nuitur. Si quis pecuniam[10] ob honorem promi-
serit coeperitque solvere, eum debere quasi coepto
2 opere imperator noster Antoninus rescripsit. Non
tantum masculos, sed etiam feminas, si quid ob ho-
nores pollicitatae[11] sunt, debere implere sciendum
est: et ita rescripto imperatoris nostri et divi patris
3 eius continetur. Si cui res publica necessitatem
imposuerit statuarum principi ponendarum, qui non
promisit, non esse ei necesse obtemperare rescriptis
imperatoris nostri et divi patris eius continetur.

7 *Paulus libro primo de officio proconsulis* Ob
casum, quem civitas passa[12] est, si quis promiserit
se quid facturum: etsi non inchoaverit, omnimodo
tenetur, ut divus Severus Dioni rescripsit.

8 *Ulpianus*[13] *libro tertio de officio consulis* De
pollicitationibus in civitatem factis iudicum cogni-
tionem esse divi fratres Flavio Celso in haec verba
rescripserunt: 'Probe faciet Statius Rufinus, si opus
'proscaeni, quod se Gabinis exstructurum promisit,
'quod tandem adgressus fuerat, perficiat. nam etsi
'adversa fortuna usus in triennio[14] a praefecto urbis
'relegatus esset, tamen gratiam muneris, quod sponte
'optulit, minuere non debet, cum et absens per ami-
'cum perficere opus istud possit. quod si detrectat,
'actores constituti, qui legitime pro civitate agere
'possint, nomine publico adire adversus eum iudices
'poterunt: qui cum primum potuerint, priusquam in
'exilium proficiscatur, cognoscent et, si opus per-
'fici[15] ab eo debere constituerint, oboedire eum rei
'publicae ob hanc causam iubebunt, aut prohibebunt
'distrahi fundum, quem in territorio Gabiniorum[16]
'habet'.

9 *Modestinus libro quarto differentiarum* Ex
pollicitatione, quam quis ob honorem apud rem
publicam fecit, ipsum quidem omnimodo in solidum
teneri: heredem vero eius ob honorem quidem facta
promissione in solidum, ob id vero, quod opus pro-
missum coeptum est, si bona liberalitati solvendo
non fuerint, extraneum heredem in quintam partem
patrimonii defuncti, liberos in decimam teneri divi
Severus et Antoninus rescripserunt. sed et ipsum
donatorem pauperem factum ex promissione operis
coepti quintam partem patrimonii sui debere divus
Pius constituit.

10 *Idem libro primo responsorum* Septicia cer-
tamen patriae suae pollicendo sub hac condicione
pollicita est, uti sors apud eam remaneat et ipsa
usuras semissales ad praemia[17] certantium resolvat[18],
in haec verba: '*Φιλοτιμοῦμαι καὶ καθιερῶ ἀγῶνα*
'*τετραετηρικὸν ἀπὸ μυριάδων τριῶν, τὸ τοῦ κεφα-*
'*λαίου αὐτὴ κατέχουσα ἀργύριον καὶ ἀσφαλιζομένη*
'*παρὰ τοῖς δεκαπρώτοις ἀξιοχρέως ἐπὶ τῷ τελεῖν με*
'*τὸν ἐξ ἔθους τριῶν μυριάδων τόκον, ἀγωνοθετοῦντος*
'*καὶ προκαθεζομένου τοῦ ἀνδρός μου, ἐπ' αὖθις*[19] *δὲ*
'*τῶν ἐξ ἐμοῦ γεννηθησομένων τέκνων. χωρήσει δὲ ὁ*
'*τόκος εἰς τὰ ἆθλα τῶν θυμελικῶν, καθὼς ἂν ἐφ'*
'*ἑκάστου ἀθλήματος ἡ βουλὴ ὁρίσῃ*'[20]. quaero, an
possunt iniuriam pati filii Septiciae, quo minus ipsi
praesiderent certamini secundum verba condicionem-
que pollicitationis. Herennius Modestinus respondit,
quo casu certaminis editio licita est, formam polli-
citationi datam servandam esse.

11 *Idem libro nono pandectarum* Si quis ob
honorem vel sacerdotium pecuniam promiserit et ante-
quam honorem vel magistratum ineat, decedet, non
oportere heredes eius conveniri in pecuniam, quam
is ob honorem vel magistratum promiserat, princi-
palibus constitutionibus cavetur, nisi forte ab eo vel
ab ipsa re publica eo vivo opus fuerit inchoatum.

12 *Idem libro undecimo pandectarum* In privatis
operibus invitis his qui fecerunt statuas aliis ponere
non possumus, ut rescripto divi Severi continetur.
1 Cum quidam, ne honoribus fungeretur, opus pro-
misisset: honores subire cogendum quam operis in-
structionem divus Antoninus rescripsit.

13 *Papirius Iustus libro secundo de constitu-
tionibus* Imperatores Antoninus et Verus Augusti
rescripserunt opera exstruere debere eos, qui pro
honore polliciti sunt, non pecunias pro his inferre
1 cogi. Item rescripserunt condiciones donationi-
bus adpositas, quae in rem publicam fiunt, ita de-
mum ratas esse, si utilitatis publicae interest: quod
si damnosae sint, observari non debere. et ideo non
observandum, quod defunctus certa summa legata
vetuit vectigal exerceri. esse enim tolerabilia, quae
vetus consuetudo comprobat.

14 *Pomponius libro sexto epistularum et varia-
rum lectionum* Si quis sui alienive honoris causa
opus facturum se in aliqua civitate promiserit, ad
perficiendum tam ipse quam heres eius ex constitu-
tione divi Traiani obligatus est. sed si quis[21] ob
honorem opus facturum se civitate aliqua promiserit
atque inchoaverit et priusquam perficeret, decesse-
rit[22]: heres eius extraneus quidem necesse habet aut
perficere id aut partem quintam patrimonii relicti
sibi ab eo, qui id opus facere instituerat, si ita
mallet, civitati, in qua id opus fieri coeptum est,
dare: is autem, qui ex numero liberorum est, si
heres exstitit, non quintae partis, sed decimae con-
cedendae necessitate adficitur. et haec divus Anto-
ninus constituit.

(1) quem *F* (2) liberat voto, vota vero ipsa sacra *scr.* (3) sui iuris *del.* (4) *desunt quaedam* (5) proficere *F* (6) eo *del. edd.: fortasse excidit* quod coepit (7) huius-uodi *F* (8) vel terrae motum *om. F*¹ (9) personam *F* (10) non *ins.* (11) pollicitae *edd.* (12) possa *F* (13) idem *F*¹ (14) triennium *Hal.* (15) perficere *F* (16) Gabinorum *Hal.* (17) praema *F* (18) resolvat] rei publicae solvat *scr.* (19) *ἐπαῦθις Salmasius* (20) *id est:* Polliceor et dedico certamen quarto quoque anno celebrandum de denarium triginta milibus, sortem ipsa retinens cautione idonea decem primis exhibita solutum iri ex more triginta milium usuras, ludos edente iisque praesidente viro meo, posthac autem liberis ex me nascituris. procedent autem usurae in praemia artificum sic ut de unoquoque spectaculo ordo statuet. (21) non *ins.* (22) discesserit *F*

15 *Ulpianus libro singulari de officio curatoris rei publicae* Inter liberos nepotem quoque ex filia contineri divus Pius rescripsit.

XIII[1].

DE VARIIS ET[2] EXTRAORDINARIIS COGNITIONIBUS ET SI IUDEX LITEM SUAM FECISSE DICETUR.

1 *Ulpianus libro octavo de omnibus tribunalibus*
Praeses provinciae de mercedibus ius dicere solet, sed
praeceptoribus tantum studiorum liberalium. libera-
lia autem studia accipimus, quae Graeci ἐλευθέρια
appellant: rhetores continebuntur, grammatici, geo-
1 metrae. Medicorum quoque eadem causa est quae
professorum, nisi quod iustior, cum hi salutis homi-
num, illi studiorum curam agant: et ideo his quoque
2 extra ordinem ius dici debet. Sed et obstetricem
audiant, quae utique medicinam exhibere videtur.
3 Medicos fortassis quis accipiet etiam eos, qui
alicuius partis corporis vel certi doloris sanitatem
pollicentur: ut puta si auricularius, si fistulae vel
dentium. non tamen si incantavit, si inprecatus est,
si, ut vulgari verbo impostorum utar, si[3] exorciza-
vit: non sunt ista medicinae genera, tametsi sint,
qui hos sibi profuisse cum praedicatione adfirment.
4 An et philosophi professorum numero sint? et
non putem, non quia non religiosa res est, sed quia
hoc primum profiteri eos oportet mercennariam ope-
5 ram spernere. Proinde ne iuris quidem civilis
professoribus ius dicent: est quidem res sanctissima
civilis sapientia, sed quae pretio nummario non sit
aestimanda nec dehonestanda, dum in iudicio honor
petitur, qui in ingressu sacramenti offerri debuit.
quaedam enim tametsi honeste accipiantur, inhoneste
6 tamen petuntur. Ludi quoque litterarii magistris[4]
licet non sint professores, tamen usurpatum est, ut
his quoque ius dicatur: iam et librariis et notariis
7 et calculatoribus sive tabulariis. Sed ceterarum
artium opificibus sive artificibus, quae sunt extra
litteras vel notas positae, nequaquam extra ordinem
8 ius dicere praeses debebit. Sed et si comites
salarium petant, idem iuris est, quod in professori-
9 bus placet. Sed et adversus ipsos omnes cog-
noscere praeses debet, quia ut adversus advocatos
10 adeantur, divi fratres rescripserunt. In hono-
rariis advocatorum ita versari iudex debet, ut pro
modo litis proque advocati facundia et fori consue-
tudine et iudicii, in quo erat acturus, aestimationem
adhibeat, dummodo licitum honorarium quantitas non
egrediatur: ita enim rescripto imperatoris nostri et
patris eius continetur. verba rescripti ita se ha-
bent: 'Si Iulius Maternus, quem patronum causae
'tuae esse voluisti, fidem susceptam exhibere para-
'tus est, eam dumtaxat pecuniam, quae modum legi-
11 'timum egressa est, repetere debes'. Advocatos
accipere debemus omnes omnino, qui causis agendis
quoquo studio operantur: non tamen qui pro tractatu,
non adfuturi causis, accipere quid solent, advocato-
12 rum numero erunt. Si cui cautum est honora-
rium vel si quis de lite pactus est, videamus, an
petere possit. et quidem de pactis ita est rescrip-
tum ab imperatore nostro et divo patre eius: 'Litis
'causa malo more pecuniam tibi promissam ipse quo-
'que profiteris. sed hoc ita ius[5] est, si suspensa
'lite societatem futuri emolumenti cautio pollicetur.
'si vero post causam actam cauta est honoraria
'summa, peti poterit usque ad probabilem quanti-
'tatem, etsi nomine palmarii cautum sit: sic tamen,
'ut computetur id quod datum est cum eo quod de-
'betur neutrumque compositum licitam quantitatem
13 'excedat'. Licita autem quantitas intellegitur pro
singulis causis usque ad centum aureos. Divus Se-
verus ab heredibus advocati mortuo eo prohibuit
mercedem repeti, quia per ipsum non steterat, quo
14 minus causam ageret. Ad nutricia quoque offi-
cium praesidis vel praetoris devenit: namque nutrices
ob alimoniam infantium apud praesides quod sibi
debetur petunt. sed nutricia eo usque producemus,
quoad infantes uberibus aluntur: ceterum post haec
15 cessant partes praetoris vel praesidis. Haec om-
nia si apud praesides petantur, videamus an de mu-
tuis petitionibus possunt praesides cognoscere. et
putem debere admitti.

2 *Idem libro primo opinionum* De usu aquae, de rivis novis inciviliter institutis, item de equis alienis a sciente possessis fetuque earum, et de damno dato per immissos in praedium suum universos homines eos, qui in plurium praedia distribui debuerunt, si modo id non ex auctoritate eius qui iubere potuit factum est, praesidem provinciae doceri oportere responsum est, ut is secundum rei aequitatem et iurisdictionis ordinem convenientem formam rei det.

3 *Idem libro quinto opinionum* Si medicus, cui curandos suos oculos qui eis laborabat commiserat, periculum amittendorum eorum per adversa medicamenta inferendo compulit, ut ei possessiones suas contra fidem bonam aeger venderet: incivile factum praeses provinciae coerceat remque restitui iubeat

4 *Paulus libro quarto ad Plautium* Divus Antoninus Pius rescripsit iuris studiosos, qui salaria petebant, haec exigere posse.

5 *Callistratus libro primo de cognitionibus*
Cognitionum numerus cum ex variis causis descen-
dat, in genera dividi facile non potest, nisi summa-
tim dividatur. numerus ergo cognitionum in quattuor
fere genera dividi potest: aut enim de honoribus sive
muneribus gerendis agitatur, aut de re pecuniaria
disceptatur, aut de existimatione alicuius cognoscitur,
1 aut de capitali crimine quaeritur. Existimatio est
dignitatis inlaesae status, legibus ac moribus com-
probatus, qui ex delicto nostro auctoritate legum aut
2 minuitur aut consumitur. Minuitur existimatio,
quotiens manente libertate circa statum dignitatis
poena plectimur: sicuti cum relegatur quis vel cum
ordine movetur vel cum prohibetur honoribus publi-
cis fungi vel cum plebeius[6] fustibus caeditur vel in
opus publicum datur vel cum in eam causam quis
incidit, quae edicto perpetuo infamiae causa enu-
3 meratur. Consumitur vero, quotiens magna capi-
tis minutio intervenit, id est cum libertas adimitur:
veluti cum aqua et igni interdicitur, quae[7] in per-
sona deportatorum evenit, vel cum plebeius in opus
metalli vel in metallum datur: nihil enim refert, nec
diversa poena est operis et metalli, nisi quod refugae
operis non morte, sed poena metalli subiciuntur.

6[8] *Gaius libro tertio rerum cottidianarum sive aureorum* Si iudex litem suam fecerit, non proprie ex maleficio obligatus videtur: sed quia neque ex contractu[9] obligatus est et utique peccasse aliquid intellegitur, licet per inprudentiam, ideo videtur quasi ex maleficio teneri in factum actione, et in quantum de ea re aequum religioni iudicantis visum fuerit, poenam sustinebit.

XIIII[10].

DE PROXENETICIS.

1 *Ulpianus libro quadragensimo secundo ad*[11] *Sabinum* Proxenetica iure licito petuntur.

2 *Idem libro trigensimo primo ad edictum* Si proxeneta intervenerit faciendi nominis, ut multi solent, videamus an possit quasi mandator teneri. et non puto teneri, quia hic monstrat magis nomen quam mandat, tametsi laudet nomen. idem dico, et si aliquid philanthropi nomine acceperit: nec ex

(1) *Sab.* 1...3. 6; *Ed.* 4. 5. — *Bas.* 54, 14 (2) variis et *ind. F cum B, om. F* (3) si *del. Hal.* (4) magistri *scr.* (5) ius *del.* F^b (6) plebeis F^b (7) quod *scr.*
(8) = *D.* 44, 7, 5, 4 (9) contracta *F* (10) *Sab.* — *Bas.* 54, 15 (11) ad *om. F*

locato conducto erit actio. plane si dolo et callidi-
tate creditorem circumvenerit, de dolo actione tene-
bitur.

3 *Idem libro octavo de omnibus tribunalibus* De
proxenetico, quod et sordidum, solent praesides cog-
noscere: sic tamen, ut et in his modus esse debeat
et quantitatis et negotii[1], in quo operula ista de-
functi sunt et ministerium qualequale accommodave-
runt. facilius[2] quod Graeci ἑρμηνευτικὸν appellant,
peti apud eos poterit, si quis forte condicionis vel
amicitiae vel adsessurae vel cuius alterius huiusce-
modi proxeneta fuit: sunt enim huiusmodi hominum
(ut in tam[3] magna civitate) officinae. est enim pro-
xenetarum modus, qui emptionibus venditionibus,
commerciis, contractibus licitis utiles non adeo im-
probabili more se exhibent[4].

XV[5].

DE CENSIBUS.

1 *Ulpianus libro primo de censibus* Sciendum
est esse quasdam colonias iuris Italici, ut est in Sy-
ria Phoenice splendidissima Tyriorum colonia, unde
mihi origo est, nobilis regionibus, serie saeculorum
antiquissima, armipotens, foederis quod cum Roma-
nis percussit tenacissima: huic enim divus Severus
et imperator noster ob egregiam in rem publicam
imperiumque Romanum insignem fidem ius Italicum
1 dedit: Sed et Berytensis colonia in eadem pro-
vincia Augusti beneficiis gratiosa et (ut divus Hadria-
nus in quadam oratione ait) Augustana[6] colonia,
2 quae ius Italicum habet. Est et Heliupolitana,
quae a divo Severo per belli civilis occasionem Ita-
3 licae coloniae rem publicam accepit. Est et Lao-
dicena colonia in Syria Coele, cui divus Severus ius
Italicum ob belli civilis merita concessit. Ptole-
maeensium[7] enim colonia, quae inter Phoenicen et
Palaestinam sita est, nihil praeter nomen coloniae
4 habet. Sed et Emisenae civitati Phoenices im-
perator noster ius coloniae dedit iurisque Italici eam
5 fecit. Est et Palmyrena civitas in provincia Phoe-
nice prope barbaras gentes et nationes collocata.
6 In Palaestina duae fuerunt coloniae, Caesariensis
et Aelia Capitolina, sed neutra ius Italicum habet.
7 Divus quoque Severus in Sebastenam civitatem
8 coloniam deduxit. In Dacia[8] quoque Zernensium
colonia a divo Traiano deducta iuris Italici est.
9 Zarmizegetusa quoque eiusdem iuris est: item
Napocensis colonia[9] et Apulensis et Patavissensium
vicus, qui a divo Severo ius coloniae impetravit.
10 Est et in Bithynia[10] Apamena et in Ponto Si-
11 nopensis. Est et in Cilicia Selinus[11] et Traia-
nopolis.

2 *Idem libro vicensimo octavo ad Sabinum* Vitia
priorum censuum editis novis professionibus evanes-
cunt.

3 *Idem libro secundo de censibus* Aetatem in
censendo significare necesse est, quia quibusdam
aetas tribuit, ne tributo onerentur: veluti in Syriis
a quattuordecim annis masculi, a duodecim feminae
usque ad sexagensimum quintum annum tributo
capitis obligantur. aetas autem spectatur censendi
1 tempore. Rebus concessam immunitatem non
habere[12] intercidere rescripto imperatoris nostri ad
Pelignianum recte expressum est: quippe personis
quidem data immunitas cum persona extinguitur,
rebus numquam extinguitur.

4 *Idem libro tertio de censibus* Forma censuali
cavetur, ut agri sic in censum referantur. nomen
fundi cuiusque: et in qua civitate et in quo pago
sit: et quos duos vicinos proximos habeat. et[13]
arvum, quod in[14] decem annos proximos satum erit,
quot iugerum sit: vinea[15] quot vites habeat: olivae
quot iugerum[16] et quot arbores habeant[17]: pratum,
quod intra decem annos proximos sectum erit, quot
iugerum: pascua quot iugerum esse videantur: item
silvae caeduae. omnia ipse qui defert aestimet.
1 Illam aequitatem debet admittere censitor, ut
officio eius congruat relevari eum, qui in publicis
tabulis delato[18] modo frui certis ex causis non pos-
sit[19]. quare et si agri portio chasmate perierit,
debebit per censitorem relevari. si vites mortuae
sint vel arbores aruerint, iniquum eum numerum
inseri censui: quod si exciderit arbores vel vites,
nihilo minus eum numerum profiteri iubetur, qui
fuit census tempore, nisi causam excidendi censitori
2 probaverit. Is[20] vero, qui agrum in alia civitate
habet, in ea civitate profiteri debet, in qua ager est:
agri enim tributum in[21] eam civitatem debet levare,
3 in cuius territorio possidetur. Quamquam in qui-
busdam beneficia personis[22] data immunitatis cum
persona extinguantur, tamen cum generaliter locis
aut cum civitatibus immunitas[23] sic data videtur, ut
4 ad posteros transmittatur. Si, cum ego fundum
possiderem, professus sim, petitor autem eius non
5 fuerit professus, actionem illi manere placet. In
servis deferendis observandum est, ut et nationes
eorum et aetates et officia et artificia specialiter de-
6 ferantur. Lacus quoque piscatorios et portus in
7 censum dominus debet deferre. Salinae si quae
sunt in praediis[24], et ipsae in censum deferendae
8 sunt. Si quis inquilinum vel colonum non fuerit
9 professus, vinculis censualibus tenetur. Quae post
censum editum[25] nata aut postea quaesita sint, intra
finem operis consummati professionibus edi possunt.
10 Si quis veniam petierit, ut censum sibi emendare
permittatur, deinde post hoc impetratum cognoverit
se non debuisse hoc petere, quia res emendationem
non desiderabat: nullum ei praeiudicium ex eo quod
petiit, ut censum emendaret, fore saepissime rescrip-
tum est.

5 *Papinianus libro nono decimo responsorum*
Cum possessor unus expediendi negotii causa tribu-
torum iure conveniretur, adversus ceteros, quorum
aeque praedia tenentur, ei qui conventus est actio-
nes a fisco praestantur, scilicet ut omnes pro modo
praediorum pecuniam tributi conferant. nec inutiliter
actiones praestantur, tametsi fiscus pecuniam suam
reciperaverit, quia nominum venditorum pretium
1 acceptum videtur. Qui non habita ratione tri-
butorum ex causa fideicommissi praedia restituunt,
actionem ex divi Pii Antonini litteris habent, quam
2 legato quoque soluto locum habere voluit. Pro
pecunia tributi, quod sua die non est redditum, quo
minus praedium iure pignoris distrahatur, oblata
moratoria cautio non admittitur: nec audietur lega-
tarius contradicens ob tributa praeteriti temporis,
quod heres solvendo sit et is, qui tributis recipien-
dis praepositus fuerat.

6 *Celsus libro vicensimo quinto*[26] *digestorum*
Colonia Philippensis iuris Italici est.

7 *Gaius libro sexto ad legem Iuliam et Papiam*
Iuris Italici sunt Troas Berytus Dyrrachium[27].

8 *Paulus libro secundo de censibus* In Lusita-
nia Pacenses et Emeritenses iuris Italici sunt. idem

(1) negotio *F* (2) difficilius *scr.* (3) tam in *F* (4) *sic ordina et emenda:* De proxenetico, qu[amquam] e[s]t (*sic Hal.*) sordidum, solent praesides cognoscere: est enim proxenetarum [gen]us, qui emptionibus venditionibus commerciis contractibus licitis utiles non adeo improbabili more se exhibent: sic tamen ut et in his modus esse debeat et quantitatis ... officinae
(5) *Sab.* 1...4; *Pap.* 5; *Ed.* 6...8. — *Bas.* 56, 3. — *Cf. Cod.* 11, 57 (6) augustina *F*[2] (7) ptolemensium *F*
(8) *sic Cuiacius secundum B,* indicia *F* (9) coloniae *F*[2] (10) colonia *ins. F*[2] (11) quae *ins. Cluverius* (12) debere *F*[2] (13) ad *ins. F* (14) intra *edd.* (15) quot iugerum sit et *ins.* (16) sint *ins.* (17) habeat *F* (18) relato *scr.* (19) posset *F* (20) isi *F* (21) in *del. Cuiacius* (22) quamquam quibusdam personis beneficia *scr.* (23) datur *ins.* (24) praesidiis *F* (25) *sic Cuiacius cum B,* edictum *F* (26) quinto decimo *F*[2], vicensimo *Cuiacius* (27) Τρωας Βηρ··τος Δυρραχιων *F*

ius[1] Valentini et Licitani[2] habent: Barcinonenses
1 quoque ibidem immunes sunt. Lugdunenses Galli,
item Viennenses in Narbonensi iuris Italici sunt.
2 In Germania inferiore Agrippinenses iuris Italici
3 sunt. Laodicia in Syria et Berytos in Phoenice
4 iuris Italici sunt et solum earum. Eiusdem iuris
et Tyriorum civitas a divis Severo et Antonino facta
5 est. Divus Antoninus Antiochenses colonos fecit
6 salvis tributis. Imperator noster Antoninus civi-
tatem Emisenorum coloniam et iuris Italici fecit.
7 Divus Vespasianus Caesarienses colonos fecit non
adiecto, ut et iuris Italici essent, sed tributum his
remisit capitis: sed divus Titus etiam solum immune
factum interpretatus est. similes his Capitulenses[3]
8 esse videntur. In provincia Macedonia Dyrracheni,
Cassandrenses[4], Philippenses, Diensᵉs, Stobenses
9 iuris Italici sunt. In provincia Asia duae sunt
10 iuris Italici, Troas et Parium. In Pisidia eius-
11 dem iuris est colonia Antiochensium. In Africa
Carthago, Utica[5], Leptis magna a divis Severo et
Antonino iuris Italici factae sunt.

XVI[6].

DE VERBORUM SIGNIFICATIONE.

1 *Ulpianus libro primo ad edictum* Verbum hoc 'si quis' tam masculos quam feminas complectitur.

2 *Paulus libro primo ad edictum* 'Urbis' appel-
latio muris, 'Romae' autem continentibus aedificiis
1 finitur, quod latius patet. 'Cuiusque diei maior
'pars' est horarum septem primarum diei, non supre-
marum.

3 *Ulpianus libro secundo ad edictum* 'Itinere
'faciendo viginti[7] milia passuum in dies singulos
'peragenda' sic sunt accipienda, ut, si post hanc
dinumerationem minus quam viginti milia supersint,
integrum diem occupent. veluti viginti unum milia
sunt passus[8]: biduum eis adtribuetur. quae dinu-
meratio ita demum facienda erit, si de die non con-
1 veniat. Eius, qui apud hostes decessit, dici he-
reditas non potest, quia[9] servus decessit.

4 *Paulus libro primo ad edictum* 'Nominis' appellatione rem significari Proculus ait.

5 *Idem libro secundo ad edictum* 'Rei' appellatio
latior est quam 'pecuniae', quia etiam ea, quae extra
computationem patrimonii nostri sunt, continet, cum
pecuniae significatio ad ea referatur, quae in patri-
1 monio sunt. 'Opere locato conducto': his verbis
Labeo significari ait id opus, quod Graeci ἀπο-
τέλεσμα vocant, non ἔϱγον, id est ex opere facto
corpus aliquod perfectum.

6 *Ulpianus libro tertio ad edictum* 'Nominis' et
'rei' appellatio ad omnem contractum et obligatio-
1 nem pertinet. Verbum 'ex legibus' sic accipien-
dum est: tam ex legum sententia quam ex verbis.

7 *Paulus libro secundo ad edictum* 'Sponsio' appellatur non solum quae per sponsus interrogationem fit, sed omnis stipulatio promissioque.

8 *Idem libro tertio ad edictum* Verbum 'oporte-
'bit'[10] tam praesens quam futurum tempus significat.
1 'Actionis' verbo non continetur exceptio.

9 *Ulpianus libro quinto ad edictum* Marcellus apud Iulianum notat verbo 'perisse' et scissum et fractum contineri et vi raptum.

10 *Idem libro sexto ad edictum* 'Creditores' accipiendos esse constat eos, quibus debetur ex quacumque actione vel persecutione, vel iure civili sine ulla exceptionis perpetuae remotione vel honorario vel extraordinario[11], sive pure sive in diem vel sub condicione. quod si natura debeatur, non sunt loco creditorum. sed[12] si non sit mutua pecunia, sed contractus, creditores accipiuntur:

11 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* 'creditorum' appellatione non hi tantum accipiuntur, qui pecuniam crediderunt, sed omnes, quibus ex qualibet causa debetur:

12 *Ulpianus libro sexto ad edictum* ut si cui
ex empto vel ex locato vel ex alio ullo debetur. sed
et si ex delicto debeatur, mihi videtur posse credi-
toris loco accipi. quod si ex populari causa, ante
litis contestationem recte dicetur creditoris loco non
1 esse, postea esse. Minus solvit, qui tardius sol-
vit: nam et tempore minus solvitur.

13 *Idem libro septimo ad edictum* 'Mulieris' ap-
1 pellatione etiam virgo viripotens continetur. Res
'abesse' videntur (ut Sabinus ait et Pedius probat)
etiam hae, quarum corpus manet, forma mutata est:
et ideo si corruptae redditae sint vel transfiguratae,
videri abesse, quoniam plerumque plus est in manus
2 pretio, quam in re. 'Desinere' autem 'abesse'
res tunc videtur, cum sic redit in potestatem, ne
3 amittere eius possessionem possimus. Ob hoc,
quod furto pridem subtracta est, abest et ea res,
quae in rebus humanis non est.

14 *Paulus libro septimo ad edictum* Labeo et
Sabinus existimant, si vestimentum scissum reddatur
vel res corrupta reddita sit, veluti scyphi collisi aut
tabula rasa pictura, videri rem 'abesse', quoniam
earum rerum pretium non in substantia, sed in arte
sit positum. item si dominus rem, quae furto sibi
aberat, ignorans emerit, recte dicitur res abesse,
etiamsi postea id ita esse scierit, quia videtur res
1 ei abesse, cui pretium abest. 'Rem amisisse' vi-
detur, qui adversus nullum eius persequendae actio-
nem habet.

15 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Bona civitatis abusive 'publica' dicta sunt: sola enim ea publica sunt, quae populi Romani sunt.

16 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* Eum qui vectigal populi Romani conductum habet, 'publi-'canum' appellamus. nam 'publica'[13] appellatio in compluribus causis ad populum Romanum respicit: civitates enim privatorum loco habentur.

17 *Ulpianus libro decimo ad edictum* Inter
'publica' habemus non sacra nec religiosa nec quae
publicis usibus destinata sunt: sed si qua sunt civi-
tatium velut bona. sed peculia servorum civitatium
1 procul dubio publica habentur. 'Publica' vecti-
galia intellegere debemus, ex quibus vectigal fiscus
capit: quale est vectigal portus vel venalium rerum,
item salinarum et metallorum et picariarum.

18 *Paulus libro nono ad edictum* 'Munus' tribus modis dicitur[14]: uno donum, et inde munera dici dari mittive[15]. altero onus, quod cum remittatur, vacationem militiae munerisque praestat[16] inde immunitatem appellari. tertio officium, unde munera militaria et quosdam milites munificos[17] vocari: igitur municipes dici, quod munera civilia capiant.

19 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Labeo libro primo[18] praetoris urbani definit, quod quaedam 'agantur', quaedam 'gerantur', quaedam 'con-'trahantur': et actum quidem generale verbum esse, sive verbis sive re quid agatur, ut in stipulatione vel numeratione: contractum autem ultro citroque obligationem, quod Graeci συνάλλαγμα vocant, veluti emptionem venditionem, locationem conductionem, societatem: gestum rem significare sine verbis factam.

20 *Idem libro duodecimo ad edictum* Verba 'con-'traxerunt' 'gesserunt' non pertinent ad testandi ius.

21 *Paulus libro undecimo ad edictum* Princeps 'bona' concedendo videtur etiam obligationes concedere.

(1) in Tarraconensi *ins.* (2) Ilicitani *Cuiacius* (3) Capitolienses *scr.* (4) cassasdrenses *F* (5) uticea *F*
(6) *Ed.* 1...88. 93...158; *Sab.* 89. 90. 159...217. 242; *Pap.* 91. 92. 218...239; *App.* 240. 241. 243...246. — *Bas.* 2, 2. — *Cf. Cod.* 6, 38 (7) vicena *scr.* (8) passuum *edd.*
(9) qui *F* (10) oportet *Cuiacius* (11) exordinario *F* (12) et *ins. dett.* (13) publici *Sennetonius* (14) dici *Grotius* (15) mitti vel F^2 (16) praestat *del.* (17) munifices *Budaeus* (18) ad edictum *ins.*

22 *Gaius libro quarto ad edictum provinciale* Plus est in restitutione, quam in exhibitione: nam 'exhibere' est praesentiam corporis praebere, 'restituere' est etiam possessorem facere fructusque reddere: pleraque praeterea restitutionis verbo continentur.

23 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum* 'Rei' appellatione et causae et iura continentur.

24 *Gaius libro sexto ad edictum provinciale* Nihil est aliud 'hereditas' quam successio in universum ius quod defunctus habuit.

25 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* Recte dicimus eum fundum totum nostrum esse, etiam cum[1] usus fructus alienus est, quia usus fructus non dominii pars, sed servitutis[2] sit, ut via et iter: nec falso dici totum meum esse, cuius non potest ulla pars dici alterius esse. hoc et Iulianus,
1 et est verius. Quintus Mucius ait partis appellatione rem pro indiviso significari: nam quod pro diviso[3] nostrum sit, id non partem, sed totum esse. Servius non ineleganter partis appellatione utrumque significari.

26[4] *Ulpianus libro sexto decimo ad edictum* Partum non esse partem rei furtivae Scaevola libro undecimo quaestionum scribit[5].

27 *Idem libro septimo decimo ad edictum* 'Ager'
1 est locus, qui sine villa est. 'Stipendium' a stipe appellatum est, quod per stipes, id est modica aera, colligatur. idem hoc etiam 'tributum' appellari Pomponius ait. et sane appellatur ab intributione tributum vel ex eo quod militibus tribuatur.

28 *Paulus libro vicensimo primo ad edictum* 'Alienationis' verbum etiam usucapionem continet: vix est enim, ut non videatur alienare, qui patitur usucapi. eum quoque alienare dicitur, qui non utendo amisit servitutes. qui occasione adquirendi non utitur, non intellegitur alienare: veluti qui hereditatem omittit aut optionem intra certum tempus datam non
1 amplectitur. Oratio, quae neque coniunctionem neque disiunctionem habet, ex mente pronuntiantis vel disiuncta vel coniuncta accipitur.

29 *Idem libro sexagensimo sexto ad edictum* Coniunctionem enim nonnumquam pro disiunctione accipi Labeo ait: ut in illa stipulatione 'mihi heredique meo te heredemque tuum'.

30 *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* 'Silva caedua' est, ut quidam putant, quae in hoc habetur, ut caederetur. Servius eam esse, quae succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascitur.
1 'Stipula illecta' est spicae in messe deiectae necdum lectae, quas rustici cum vacaverint colligunt.
2 'Novalis' est terra praecisa[6], quae anno cessavit,
3 quam Graeci νέασιν[7] vocant. 'Integra' autem est, in quam nondum dominus pascendi gratia pecus im-
4 misit. 'Glans caduca' est, quae ex arbore ceci-
5 dit. 'Pascua silva' est, quae pastui[8] pecudum destinata est.

31 *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* 'Pratum' est, in quo ad fructum percipiendum falce dumtaxat opus est: ex eo dictum, quod paratum sit ad fructum capiendum.

32 *Paulus libro vicensimo quarto ad edictum* 'Minus solutum' intellegitur etiam si nihil esset solutum.

33 *Ulpianus libro vicensimo primo*[9] *ad edictum* 'Palam' est coram pluribus.

34 *Paulus libro vicensimo quarto ad edictum* 'Actionis' verbo etiam persecutio continetur.

35 *Idem libro septimo decimo ad edictum* 'Restituere' autem is intellegitur, qui simul et causam actori reddit, quam is habiturus esset, si statim iudicii accepti tempore res ei reddita fuisset, id est et usucapionis causam et fructuum.

36 *Ulpianus libro vicensimo tertio ad edictum* 'Litis' nomen omnem actionem significat, sive in rem sive in personam sit.

37 *Paulus libro vicensimo sexto ad edictum* Verbum 'oportere' non ad facultatem iudicis pertinet, qui potest vel pluris vel minoris condemnare, sed ad veritatem refertur.

38 *Ulpianus libro vicensimo quinto ad edictum* 'Ostentum' Labeo definit omne contra naturam cuiusque rei genitum factumque. duo genera autem sunt ostentorum: unum, quotiens quid contra naturam nascitur, tribus manibus forte aut pedibus aut qua alia parte corporis, quae naturae contraria est: alterum, cum quid prodigiosum videtur, quae Graeci[10] φαντάσματα vocant.

39 *Paulus libro quinquagensimo tertio ad edictum* 'Subsignatum' dicitur, quod ab aliquo subscriptum est: nam veteres subsignationis verbo pro
1 adscriptione uti solebant. 'Bona' intelleguntur cu-
2 iusque, quae deducto aere alieno supersunt. 'De-
3 testari' est absenti denuntiare. 'Incertus possessor' est, quem ignoramus.

40 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edictum*[11] 'Detestatio' est denuntiatio facta cum testa-
1 tione. 'Servi' appellatio etiam ad ancillam refertur.
2 'Familiae' appellatione liberi quoque continentur.
3 Unicus servus familiae appellatione non continetur: ne duo quidem familiam faciunt.

41 *Gaius libro vicensimo primo ad edictum provinciale* 'Armorum' appellatio non utique scuta et gladios et galeas significat, sed et fustes et lapides.

42 *Ulpianus libro quinquagensimo septimo ad edictum* 'Probrum' et opprobrium idem[12] est. probra quaedam natura turpia sunt, quaedam civiliter et quasi more civitatis. ut puta furtum, adulterium natura turpe est: enimvero tutelae damnari hoc non natura probrum est, sed more civitatis: nec enim natura probrum est, quod potest etiam in hominem idoneum incidere.

43 *Idem libro quinquagensimo octavo ad edictum* Verbo 'victus' continentur, quae esui potuique cultuique corporis quaeque ad vivendum homini necessaria sunt. vestem quoque victus habere vicem Labeo ait:

44 *Gaius libro vicensimo secundo ad edictum provinciale* et cetera, quibus tuendi curandive corporis nostri gratia utimur, ea appellatione significantur.

45 *Ulpianus libro quinquagensimo octavo ad edictum* In 'stratu' omne vestimentum contineri quod iniciatur Labeo ait: neque enim dubium est, quin stragula vestis sit omne pallium, περίστρωμα. in victu[13] ergo vestem accipiemus non stragulam[14], in stratu omnem stragulam vestem.

46 *Idem libro quinquagensimo nono ad edictum* 'Pronuntiatum' et 'statutum' idem potest: promiscue enim et pronuntiasse et statuisse solemus dicere eos,
1 qui ius habent cognoscendi. 'Matrem familias' accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.

47 *Paulus libro quinquagensimo sexto ad edictum* 'Liberationis' verbum eandem vim habet quam solutionis.

48 *Gaius libro ad edictum praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur* 'Solutum' non intellegimus eum, qui, licet vinculis levatus sit, manibus tamen tenetur: ac ne eum quidem intellegimus solutum, qui in publico sine vinculis servatur.

---

(1) cuius *S* (2) servitus *Hal.* (3) *sic F² cum B*, pro indiviso *F¹* (4) = *D.* 41, 3, 10, 2 (5) Scaevola libro undecimo quaestionum scribit ... nec enim esse partum rei furtivae partem *D. l. gem.* (6) proscissa *Budaeus* (7) νεακιν *F²* (8) pascui *F²* (9) promo *F* (10) creci *F* (11) ad edictum *om. F* (12) id *F* (13) victum *F* (14) stragula *F*

49 *Ulpianus libro quinquagensimo nono ad edictum* 'Bonorum' appellatio aut naturalis aut civilis est. naturaliter bona ex eo dicuntur, quod beant, hoc est beatos faciunt: beare est prodesse. [1]in bonis autem nostris computari sciendum est non solum, quae dominii nostri sunt, sed et si bona fide a nobis possideantur vel superficiaria sint. aeque bonis adnumerabitur etiam, si quid est in actionibus petitionibus persecutionibus: nam haec omnia in bonis esse videntur.

50 *Idem libro sexagensimo primo ad edictum* 'Nurus' appellatio etiam ad pronurum et ultra porrigenda est.

51 *Gaius libro vicensimo tertio ad edictum provinciale* Appellatione 'parentis' non tantum pater, sed etiam avus et proavus et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater et avia et proavia.

52 *Ulpianus libro sexagensimo primo ad edictum* 'Patroni' appellatione et patrona continetur.

53 *Paulus libro quinquagensimo nono ad edictum* Saepe ita comparatum est, ut coniuncta pro disiunctis accipiantur et disiuncta pro coniunctis, interdum soluta pro separatis[2]. nam cum dicitur apud veteres 'adgnatorum gentiliumque', pro separatione accipitur. at cum dicitur 'super pecuniae 'tutelaeve suae'[3], tutor separatim sine pecunia dari non potest: et cum dicimus 'quod dedi aut donavi', utraque continemus. cum vero dicimus 'quod[4] eum 'dare facere oportet', quodvis eorum sufficit probare. cum vero dicit praetor, 'si donum munus operas 'redemerit', si omnia imposita sunt, certum est omnia redimenda esse, ex re ergo pro coniunctis habentur:
1 si quaedam imposita sunt, cetera non desidera-
2 buntur. Item dubitatum, illa verba 'ope consilio' quemadmodum accipienda sunt, sententiae[5] coniungentium aut separantium. sed verius est, quod et Labeo ait, separatim accipienda, quia aliud factum est eius qui ope, aliud eius qui consilio furtum facit: sic enim alii condici potest, alii non potest. [6]sane post veterum auctoritatem eo perventum est, ut nemo ope videatur fecisse, nisi et consilium malignum habuerit, nec consilium habuisse noceat, nisi et factum secutum fuerit.

54 *Ulpianus libro sexagensimo secundo ad edictum* 'Condicionales creditores' dicuntur et hi, quibus nondum competit actio, est autem competitura, vel qui spem habent, ut competat.

55 *Paulus libro sexto decimo brevis edicti* Creditor autem is est, qui exceptione perpetua summoveri non potest: qui autem temporalem exceptionem timet, similis est condicionali creditori.

56 *Ulpianus libro sexagensimo secundo ad edictum* 'Cognoscere instrumenta' est relegere et recognoscere: 'dispungere' est conferre accepta et data.
1 'Liberorum' appellatione continentur non tantum qui sunt in potestate, sed[7] omnes qui sui iuris sunt, sive virilis sive feminini sexus sunt[8] exve feminini sexus descendentes.

57 *Paulus libro quinquagensimo nono ad edictum* Cui[9] praecipua cura rerum incumbit et qui magis quam ceteri diligentiam et sollicitudinem rebus quibus praesunt debent, hi 'magistri' appellantur. quin etiam ipsi magistratus per derivationem a magistris cognominantur. unde etiam cuiuslibet disciplinae praeceptores magistros appellari a monendo vel mon-
1 strando. 'Persequi' videtur et qui satis accepit.

58 *Gaius libro vicensimo quarto ad edictum provinciale* Licet inter 'gesta' et 'facta' videtur quaedam esse suptilis differentia, attamen *καταχρηστικῶς*[10]
1 nihil inter factum et gestum interest. Paternos libertos recte videmur dicere nostros libertos: liberorum[11] libertos non recte nostros libertos dicimus.

59 *Ulpianus libro sexagensimo octavo ad edictum* 'Portus' appellatus est conclusus locus, quo importantur merces et inde[12] exportantur: eaque nihilo minus statio est conclusa atque munita. inde 'angiportum' dictum est.

60 *Idem libro sexagensimo nono ad edictum* 'Lo'cus' est non fundus, sed portio aliqua fundi: 'fun'dus' autem integrum aliquid est. et plerumque sine villa 'locum' accipimus: ceterum adeo opinio nostra et constitutio locum a fundo separat, ut et modicus locus possit fundus dici, si fundi animo eum habuimus. non etiam[13] magnitudo locum a fundo separat, sed nostra affectio: et quaelibet portio fundi poterit fundus dici, si iam hoc constituerimus. nec non et fundus locus constitui potest: nam si eum alii ad-
1 iunxerimus fundo, locus fundi efficietur. Loci appellationem non solum ad rustica, verum ad urbana
2 quoque praedia pertinere Labeo scribit. Sed fundus quidem suos habet fines, locus vero latere potest, quatenus determinetur et definiatur[14].

61 *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum* 'Satisdationis' appellatione interdum etiam repromissio continebitur, qua contentus fuit is, cui satisdatio debebatur.

62 *Gaius libro vicensimo sexto ad edictum provinciale* 'Tigni' appellatione in lege duodecim tabularum omne genus materiae, ex qua aedificia constant, significatur.

63 *Ulpianus libro septuagensimo primo ad edictum* 'Penes te' amplius est quam 'apud te': nam apud te est, quod qualiterqualiter a te teneatur, penes te est, quod quodam[15] modo possidetur.

64 *Paulus libro sexagensimo septimo ad edictum* 'Intestatus' est non tantum qui testamentum non fecit, sed etiam cuius ex testamento hereditas adita non est.

65 *Ulpianus libro septuagensimo secundo ad edictum* 'Heredis' appellatio non solum ad proximum heredem, sed et ad ulteriores refertur: nam et heredis heres et deinceps heredis appellatione continetur.

66 *Idem libro septuagensimo quarto ad edictum* 'Mercis' appellatio ad res mobiles tantum pertinet.

67 *Idem libro septuagensimo sexto ad edictum* 'Alienatum' non proprie dicitur, quod adhuc in dominio venditoris manet: 'venditum' tamen recte di-
1 cetur. 'Donationis' verbum simpliciter loquendo omnem donationem comprehendisse videtur, sive mortis causa sive non mortis causa fuerit.

68 *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum* Illa verba 'arbitratu Lucii Titii fieri' ius significant et in servum non cadunt.

69 *Idem libro septuagensimo octavo ad edictum* Haec verba 'cui rei dolus malus aberit afuerit' generaliter comprehendunt omnem dolum, quicumque in hanc rem admissus est, de qua stipulatio est interposita.

70 *Paulus libro septuagensimo tertio ad edictum* Sciendum est heredem etiam per multas successiones accipi. nam paucis speciebus 'heredis' appellatio proximum continet, veluti in substitutione[16] impuberis 'quisquis mihi heres erit, idem filio heres esto', ubi heredis heres non continetur, quia incertus est. item in lege Aelia Sentia filius heres proximus potest libertum paternum ut ingratum accusare, non etiam si heredi heres exstiterit. idem dicitur in operarum exactione, ut filius heres exigere possit, non ex successione effectus. verba haec 'is ad quem ea res 'pertinet' sic intelleguntur, ut qui in universum dominium vel iure civili vel iure praetorio succedit, contineatur.

(1) *exciderunt talia:* civiliter bona nostra sunt ea quae habemus (2) interdum soluta pro separatis] soluta interdum pro coniunctis, interdum pro separatis *scr.* (3) *debuit esse* super pecunia tutelave suae rei (4) quidquid *Krueger* (5) sententia *dett.* (6) et *ins.* F^2 (7) et *ins.* (8) ex virilis sexus liberis *ins.* (9) quibus *edd.* (10) *id est:* abusive (11) nostrorum *ins.* F^2 (12) unde *Cramer* (13) enim *edd.* (14) definietur *F* (15) quodan F^2 (16) substitutionem F^2

71 *Ulpianus libro septuagensimo nono ad edictum* Aliud est 'capere', aliud 'accipere'. capere cum effectu accipitur: accipere, et si quis non sic accepit, ut habeat. ideoque non videtur quis capere, quod erit[1] restituturus: sicut pervenisse proprie illud dici-
1 tur, quod est remansurum. Haec verba 'his rebus 'recte praestari' hoc significant, ne quid periculum vel damnum ex ea re stipulator sentiret.

72 *Paulus libro septuagensimo sexto ad edictum* Appellatione 'rei' pars etiam continetur.

73 *Ulpianus libro octogensimo ad edictum* Haec verba in stipulatione posita 'eam rem recte restitui' fructus continent[2]: 'recte' enim verbum pro viri boni arbitrio est.

74 *Paulus libro secundo ad edictum aedilium curulium* Signatorius anulus 'ornamenti' appellatione non continetur.

75 *Idem libro quinquagensimo ad edictum* 'Re-'stituere' is videtur, qui id restituit, quod habiturus esset actor, si controversia ei facta non esset.

76[3] *Idem libro quinquagensimo primo ad edictum* 'Dedisse' intellegendus est etiam is, qui permutavit vel compensavit[4].

77 *Idem libro quadragensimo nono ad edictum* 'Frugem'[5] pro reditu appellari, non solum[6] frumentis aut leguminibus, verum et[7] ex vino, silvis caeduis, cretifodinis, lapidicinis capitur, Iulianus scribit. 'fruges' omnes[8] esse, quibus homo vescatur, falsum esse: non enim carnem aut aves ferasve aut poma fruges dici. 'frumentum' autem id esse, quod arista se teneat, recte Gallum definisse: lupinum vero et fabam[9] fruges potius dici, quia non arista, sed siliqua continentur. quae Servius apud Alfenum in frumento contineri putat.

78 *Paulus libro tertio ad Plautium* Interdum proprietatem quoque verbum 'possessionis' significat: sicut in eo, qui possessiones suas legasset, responsum est.

79 *Idem libro sexto ad Plautium* 'Impensae ne-'cessariae' sunt, quae si factae non sint, res aut
1 peritura aut deterior futura sit. 'Utiles impensas' esse Fulcinius ait, quae meliorem dotem faciant, non[10] deteriorem esse non sinant, ex quibus reditus mulieri adquiratur: sicuti arbusti pastinationem[11] ultra quam necesse fuerat, item doctrinam puerorum. quorum nomine onerari mulierem ignorantem vel invitam non oportet, ne cogatur fundo aut mancipiis carere. in his impensis et pistrinum et horreum in-
2 sulae dotali adiectum plerumque dicemus. 'Vo-'luptariae' sunt, quae speciem dumtaxat ornant, non etiam fructum augent: ut sunt viridia et aquae salientes, incrustationes, loricationes, picturae.

80 *Idem libro nono ad Plautium* In generali repetitione legatorum etiam datae libertates continentur ex mente legis duodecim tabularum.

81 *Idem libro decimo ad Plautium* Cum praetor dicat 'ut opus factum restituatur', etiam damnum datum actor consequi debet: nam verbo 'restitutionis' omnis utilitas actoris continetur.

82 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Verbum 'amplius' ad eum quoque pertinet, cui nihil debetur[12]: sicuti ex contrario 'minus' solutum videtur etiam, si nihil esset exactum.

83 *Iavolenus libro quinto ex Plautio* Proprie 'bona' dici non possunt, quae plus incommodi quam commodi habent.

84 *Paulus libro secundo ad Vitellium* 'Filii' appellatione omnes liberos intellegimus.

85 *Marcellus libro primo digestorum* Neratius Priscus tres facere existimat 'collegium', et hoc magis sequendum est.

86 *Celsus libro quinto digestorum* Quid aliud sunt 'iura praediorum' quam praedia qualiter[13] se habentia: ut bonitas, salubritas, amplitudo?

87 *Marcellus libro duodecimo digestorum* Ut Alfenus ait, 'urbs' est 'Roma', quae muro cingeretur, 'Roma' est[14] etiam, qua continentia[15] aedificia essent: nam Romam non muro tenus existimari ex consuetudine cotidiana posse intellegi, cum diceremus Romam nos ire, etiamsi extra urbem habitaremus.

88 *Celsus libro octavo decimo digestorum* Propemodum tantum quisque pecuniae relinquit, quantum ex bonis eius refici potest: sic dicimus centies aureorum[16] habere, qui tantum in praediis ceterisque similibus rebus habeat. non idem est in fundo alieno legato, quamquam is hereditaria pecunia parari potest. neque quisquam eum, qui pecuniam numeratam habet, habere dicit quidquid ex ea parari potest.

89 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Boves magis 'armentorum' quam 'iumentorum' generis ap-
1 pellantur. Hoc sermone 'dum nupta erit' primae
2 nuptiae significantur. Inter 'edere' et 'reddi ra-'tiones' multum interest: nec is, qui edere iussus sit, reliquum reddere debet: nam et argentarius edere rationem videtur, etiamsi quod reliquum sit apud eum, non solvat.

90 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad Sabinum* Qui 'uti optimae maximaeque sunt' aedes tradit, non hoc dicit servitutem illis deberi, sed illud solum ipsas aedes liberas esse, hoc est nulli servire.

91 *Paulus libro secundo fideicommissorum* 'Meo-'rum' et 'tuorum' appellatione actiones quoque contineri dicendum est.

92 *Idem libro septimo quaestionum* 'Proximus' est, quem nemo antecedit: 'supremus' est, quem nemo sequitur.

93 *Celsus libro nono decimo digestorum* 'Mo-'ventium', item 'mobilium' appellatione idem significamus: si tamen apparet defunctum animalia dumtaxat, quia se ipsa moverent, moventia vocasse[17]. quod verum est.

94[18] *Idem libro vicensimo digestorum* Verbum 'reddendi' quamquam significatum[19] habet retro dandi, recipit tamen et per se dandi significationem.

95[20] *Marcellus libro quarto decimo digestorum* Potest 'reliquorum' appellatio et universos significare.

96 *Celsus libro vicensimo quinto digestorum* Litus est, quousque maximus fluctus a mari pervenit: idque Marcum Tullium aiunt[21], cum arbiter esset,
1 primum constituisse[22]. Praedia dicimus aliquorum esse non utique communiter habentium ea, sed vel alio aliud habente.

97 *Idem libro trigensimo secundo digestorum* Cum stipulamur 'quanta pecunia ex hereditate Titii ad te 'pervenerit', res ipsas quae pervenerunt, non pretia earum spectare videmur.

98[23] *Idem libro trigensimo nono digestorum* Cum bisextum kalendis[24] est, nihil refert, utrum priore an posteriore die quis natus sit, et deinceps sextum kalendas eius natalis dies est: nam id biduum pro uno die habetur. sed posterior dies intercalatur, non prior: ideo quo anno intercalatum non est sexto kalendas natus, cum bisextum kalendis[24] est, priorem
1 diem natalem habet. Cato putat mensem intercalarem additicium esse: omnesque eius dies pro

(1) est *Hal.* (2) continet *F* (3) = *D.* 40, 12, 19 (4) vel permutavit vel compensavit eo nomine: nam et is dedisse intellegendus est *D. l. gem.* (5) fructum *scr.* (6) quod *ins.* F^2, qui ex *inserendum* (7) quod *ins.* F^2 (8) res *ins.* (9) fava *F* (10) tantum *ins.* (11) pastinatione *F* (12) deberetur F^2 (13) qualiterqualiter *scr.* (14) est *del. Hal.* (15) continenti *F* (16) *fuit* sestertium (17) quod voluit sequemur *similiave ins.* (18) = *D.* 31, 21 (19) significationem *D. l. gem.* (20) *cf. l.* 160 *h. t.* (21) *fuit esseve debuit* idque M. Tullius Gallum Aquilium ait (22) *cf. Cicero top.* 7, 32: solebat Aquilius ... cum de litoribus ageretur, quae omnia publica esse vultis, quaerentibus iis, ad quos id pertinebat, quid esset litus, ita definire: qua fluctus eluderet (23) *ad pr. cf. D.* 4, 4, 3, 3 (24) kalendas *Hal.*

momento temporis observat extremoque diei mensis
2 Februarii adtribuit Quintus Mucius. Mensis autem intercalaris constat ex diebus viginti octo.

99 *Ulpianus libro primo de officio consulis* 'Notionem' accipere possumus et cognitionem et iuris-
1 dictionem. 'Continentes provincias'[1] accipere debemus eas, quae Italiae iunctae sunt, ut puta Galliam: sed et provinciam Siciliam magis inter continentes accipere nos oportet, quae modico freto
2 Italia dividitur. 'Instrumentorum' appellatione quae compraehendantur, perquam difficile erit separare: quae enim proprie sint instrumenta, propter
3 quae dilatio danda sit, inde[2] dinoscemus. Si in praesentiam personae, quae instruere possit, dilatio petatur (puta qui actum gessit, licet in servitute, vel qui actor fuit constitutus), putem videri instrumentorum causa peti dilationem.

100 *Idem libro secundo de officio consulis* 'Speciosas personas' accipere debemus clarissimas personas utriusque sexus, item eorum[3], quae ornamentis senatoriis utuntur.

101 *Modestinus libro nono differentiarum* Inter 'stuprum' et 'adulterium' hoc interesse quidam putant, quod adulterium in nuptam, stuprum in viduam committitur. sed lex Iulia de adulteriis hoc verbo
1 indifferenter utitur. 'Divortium' inter virum et uxorem fieri dicitur, 'repudium' vero sponsae remitti videtur. quod et in uxoris personam non absurde
2 cadit. Verum est 'morbum' esse temporalem corporis inbecillitatem, 'vitium' vero perpetuum corporis impedimentum, veluti si talum[4] excussit: nam
3 et luscus utique vitiosus est. Servis legatis etiam ancillas deberi quidam putant, quasi commune nomen utrumque sexum contineat.

102 *Idem libro septimo regularum* 'Derogatur' legi aut 'abrogatur'. derogatur legi, cum pars detrahitur: abrogatur legi[5], cum prorsus tollitur.

103 *Idem libro octavo regularum* Licet 'capitalis' Latine loquentibus omnis causa existimationis videatur, tamen appellatio capitalis[6] mortis vel amissionis civitatis intellegenda est.

104[7] *Idem libro secundo excusationum* *Ἡ τῶν τέκνων προσηγορία*[8] *καὶ ἐπὶ τοὺς ἐγγόνους ἐκτείνεται*[9].

105 *Idem libro undecimo responsorum* Modestinus respondit his verbis 'libertis libertabusque meis' libertum libertae testatoris non contineri.

106 *Idem libro singulari de praescriptionibus* 'Dimissoriae litterae' dicuntur, quae volgo apostoli dicuntur. dimissoriae autem dictae, quod causa ad eum qui appellatus est dimittitur.

107 *Idem libro tertio pandectarum* 'Adsignare libertum' hoc est testificari, cuius ex liberis libertum eum esse voluit.

108 *Idem libro quarto pandectarum* 'Debitor' intellegitur is, a quo invito exigi pecunia potest.

109 *Idem libro quinto pandectarum* 'Bonae fidei emptor' esse videtur, qui ignoravit eam rem alienam esse, aut putavit eum qui vendidit ius vendendi habere, puta procuratorem aut tutorem esse.

110 *Idem libro sexto pandectarum* 'Sequester' dicitur, apud quem plures eandem rem, de qua controversia est, deposuerunt: dictus ab eo, quod occurrenti aut quasi sequenti eos qui contendunt committitur.

111 *Iavolenus*[10] *libro sexto ex Cassio* 'Censere' est constituere et praecipere. unde etiam dicere solemus 'censeo hoc facias' et 'semet[11] aliquid censuisse'. inde censoris nomen videtur esse tractum.

112 *Idem libro undecimo ex Cassio* Litus publicum est eatenus, qua maxime fluctus exaestuat, idemque iuris est in[12] lacu, nisi is totus privatus est.

113[13] *Idem libro quarto decimo ex Cassio* 'Morbus sonticus' est, qui cuique rei nocet.

114 *Idem libro quinto decimo ex Cassio* Solvendo esse nemo[14] intellegitur, nisi qui solidum potest solvere.

115 *Idem libro quarto epistularum* Quaestio est, fundus a possessione vel agro vel praedio quid distet. 'fundus' est omne, quidquid solo tenetur. 'ager' est, si species fundi[15] ad usum hominis comparatur. 'possessio' ab agro iuris proprietate distat: quidquid enim adprehendimus, cuius proprietas ad nos non pertinet aut nec potest pertinere, hoc possessionem appellamus: possessio ergo usus, ager proprietas loci est. 'praedium' utriusque supra scriptae[16] generale nomen est: nam et ager et possessio huius appellationis species sunt.

116 *Idem libro septimo epistularum* 'Quisquis mihi alius filii filiusve heres sit': Labeo non videri filiam contineri, Proculus contra. mihi Labeo videtur verborum figuram sequi, Proculus mentem testantis. respondit[17]: non dubito, quin Labeonis sententia vera non sit.

117 *Idem libro nono epistularum* Non potest videri 'minus solvisse' is, in quem amplioris summae actio non competit.

118 *Pomponius libro secundo ad Quintum Mucium* 'Hostes' hi sunt, qui nobis aut quibus nos publice bellum decrevimus: ceteri 'latrones' aut 'praedones' sunt.

119 *Idem libro tertio ad Quintum Mucium* 'Hereditatis' appellatio sine dubio continet etiam damnosam hereditatem: iuris enim nomen est sicuti bonorum possessio.

120 *Idem libro quinto ad Quintum Mucium* Verbis legis duodecim tabularum his 'uti legassit[18] suae rei, ita[19] ius esto' latissima potestas tributa videtur et heredis instituendi et legata et libertates dandi, tutelas quoque constituendi. sed id interpretatione coangustatum est vel legum vel auctoritate iura constituentium.

121 *Idem libro sexto ad Quintum Mucium* Usura pecuniae, quam percipimus, in fructu non est, quia non ex ipso corpore, sed ex alia causa est, id est nova obligatione.

122 *Idem libro octavo ad Quintum Mucium* Servius ait, si ita scriptum sit: 'filio filiisque meis hosce tutores do', masculis dumtaxat tutores datos, quoniam a[20] singulari casu hoc 'filio' ad pluralem videtur transisse continentem eundem sexum, quem singularis prior positus habuisset. sed hoc facti, non iuris habet quaestionem: potest enim fieri, ut singulari casu de filio senserit, deinde plenius omnibus liberis prospexisse in tutore dando voluerit. quod magis rationabile esse videtur.

123[21] *Idem libro vicensimo sexto ad Quintum Mucium* Verbum 'erit' interdum etiam praeteritum nec solum futurum tempus demonstrat. quod est nobis necessarium scire et cum codicilli ita confirmati testamento fuerint: 'quod in codicillis scriptum erit', utrumne futuri temporis demonstratio fiat an etiam praeteriti, si ante scriptos codicillos quis relinquat. quod quidem ex voluntate scribentis interpretandum est. quemadmodum autem hoc verbum 'est' non solum praesens, sed et praeteritum tempus significat, ita et hoc verbum 'erit' non solum futurum, sed interdum etiam praeteritum tempus demonstrat[22], nam cum dicimus 'Lucius Titius solutus est ab obligatione', et praeteritum et praesens

(1) provincipias *F* (2) in re *scr.* (3) eorum *del.* (4) fregit vel oculum *ins.* (5) legi *del.* (6) poenae de poena *similiave ins.* (7) = *D.* 27, 1, 2, 7 (8) *ἀλλὰ … περὶ τῶν τέκνων· ἡ δὲ προσηγορία αὕτη D. l. gem.* (9) *id est:* Liberorum nomen ad nepotes quoque pervenit. (10) iavolens *F* (11) senatum *S* (12) in *bis F* (13) *cf. D.* 21, 1, 65, 1 (14) nomo *F* (15) ager est species fundi: si *scr.* (*similiter Hal.*) (16) rei *ins. edd.* (17) respondi F^2 (18) legasset F^2 (19) rei ita] relata F^1, rei iata (*sic*) F^2 (20) a *om. F* (21) *cf. Scaevola apud Gellium* 17, 7, 3 (22) quemadmodum autem hoc verbum 'erit' non solum futurum, sed interdum etiam praeteritum tempus demonstrat, ita et hoc verbum 'est' non solum praesens, sed et praeteritum tempus significat *Schulting*

significamus: sicut hoc 'Lucius Titius alligatus[1] est'. et idem fit, cum ita loquimur 'Troia capta est': non enim ad praesentis facti demonstrationem refertur is sermo, sed ad praeteritum.

124 *Proculus libro secundo epistularum* Haec verba 'ille aut ille' non solum disiunctiva[2], sed etiam subdisiunctivae orationis sunt. disiunctivum est, veluti cum dicimus 'aut dies aut nox est', quorum posito altero necesse est tolli alterum, item sublato altero poni alterum. ita simili figuratione verbum potest esse subdisiunctivum. subdisiunctivi autem genera sunt duo: unum, cum ex propositis finibus ita non potest uterque esse, ut possit neuter esse, veluti cum dicimus 'aut sedet aut ambulat': nam ut nemo potest utrumque simul facere, ita aliquis potest neutrum, veluti[3] is qui accumbit. alterius generis est, cum ex propositis finibus ita non potest neuter esse, ut possit utrumque[4] esse, veluti cum dicimus 'omne animal aut facit aut patitur': nullum est enim quod nec faciat nec patiatur: at potest simul et facere et pati.

125 *Idem libro quinto epistularum* Nepos Proculo suo salutem. Ab eo, qui ita dotem promisit: 'cum commodum erit, dotis filiae meae tibi erunt 'aurei centum', putasne protinus nuptiis factis dotem peti posse? quid si ita promisisset: 'cum potuero, 'doti erunt'? quod si aliquam vim habeat posterior obligatio, 'possit' verbum quomodo interpretaris, utrum aere alieno deducto an extante? Proculus: cum dotem quis ita promisit: 'cum potuero, doti 'tibi erunt centum', existimo ad id quod actum est interpretationem redigendam esse: nam qui ambigue loquitur, id loquitur, quod ex his quae significantur sensit. propius est tamen, ut hoc eum sensisse existimem [5]'deducto aere alieno potero'. potest etiam illa accipi significatio 'cum salva dignitate 'mea potero': quae interpretatio eo[6] magis accipienda est, si ita promissum est 'cum commodum 'erit', hoc est 'cum sine incommodo meo potero'.

126 *Idem libro sexto epistularum* Si, cum fundum tibi darem, legem ita dixi 'uti optimus maximusque esset' et adieci 'ius fundi deterius factum 'non esse per dominum, praestabitur', amplius eo praestabitur nihil, etiamsi prior pars, qua scriptum est 'ut[7] optimus maximusque sit' liberum esse significat eoque, si posterior pars adiecta non esset, liberum praestare deberem. tamen inferiore parte satis me liberatum puto, quod ad iura attinet, ne quid aliud[8] praestare debeam, quam ius fundi per dominum deterius factum non esse.

127 *Callistratus libro quarto de cognitionibus* 'Vestis' appellatione tam virilis quam muliebris et scaenica, etiamsi tragica aut citharoedica sit, continetur.

128 *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Spadonum generalis appellatio est: quo nomine tam hi, qui natura spadones sunt, item thlibiae thlasiae, sed et si quod aliud genus spadonum est, continentur.

129 *Paulus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Qui mortui nascuntur, neque nati neque procreati videntur, quia numquam liberi appellari potuerunt.

130 *Ulpianus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* Lege obvenire hereditatem non inproprie quis dixerit et eam, quae ex testamento defertur, quia lege duodecim tabularum testamentariae hereditates confirmantur.

131 *Idem libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Aliud 'fraus' est, aliud 'poena': fraus enim sine poena esse potest, poena sine fraude esse non potest. poena est noxae vindicta, fraus et ipsa noxa dicitur et quasi poenae quaedam praeparatio.

1 Inter 'multam' autem et 'poenam' multum interest, cum poena generale sit nomen[9] omnium delictorum coercitio, multa specialis peccati, cuius animadversio hodie pecuniaria est: poena autem non tantum pecuniaria, verum capitis et existimationis irrogari solet. et multa quidem ex arbitrio eius venit, qui multam dicit: poena non irrogatur, nisi quae quaque[10] lege vel quo alio iure specialiter huic delicto imposita est: quin immo multa ibi dicitur, ubi specialis poena non est imposita. item multam is dicere potest, cui iudicatio data est:[11] magistratus solos et praesides provinciarum posse multam dicere mandatis permissum est. poenam autem unusquisque inrogare potest, cui huius criminis sive delicti exsecutio competit.

132 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* 'Anniculus' amittitur, qui extremo anni die moritur. et consuetudo loquendi id ita esse declarat: 'ante diem decimum kalendarum', 'post diem 'decimum kalendarum': neutro enim sermone unde-
1 cim dies significantur[12]. Falsum est eam peperisse, cui mortuae filius exsectus est.

133 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Si quis sic dixerit 'ut intra diem mortis 'eius aliquid fiat', ipse quoque dies, quo quis mortuus est, numeratur.

134 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* 'Anniculus' non statim ut natus est, sed trecentesimo[13] sexagensimo quinto die dicitur, incipiente plane, non exacto die, quia annum civiliter non ad momenta temporum, sed ad dies numeramus.

135 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Quaeret aliquis, si portentosum vel monstrosum vel debilem mulier ediderit vel qualem[14] visu vel vagitu novum, non humanae figurae, sed alterius, magis animalis quam hominis, partum, an, quia enixa est, prodesse ei debeat? et magis est, ut haec quoque parentibus prosint: nec enim est quod eis imputetur, quae qualiter potuerunt, statutis obtemperaverunt, neque id quod fataliter accessit, matri damnum iniungere debet.

136 *Idem libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* 'Generi' appellatione et neptis et proneptis tam ex filio quam ex filia editorum ceterarumque[15] maritos contineri manifestum est.

137 *Paulus libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* 'Ter enixa' videtur etiam quae trigeminos pepererit.

138 *Idem libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* 'Hereditatis' appellatione bonorum quoque possessio continetur.

139 *Ulpianus libro septimo ad legem Iuliam et Papiam* Aedificia 'Romae' fieri etiam ea videntur,
1 quae in continentibus Romae aedificiis fiant. 'Per'fecisse' aedificium is videtur, qui ita consummavit, ut iam in usu esse possit.

140 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* 'Cepisse' quis intellegitur, quamvis alii adquisiit.

141 *Ulpianus libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Etiam ea mulier cum moreretur creditur filium habere, quae exciso utero edere possit. nec non etiam alio casu mulier potest habere filium, quem mortis tempore non habuit, ut puta eum qui ab hostibus remeabit.

142 *Paulus libro sexto ad legem Iuliam et Papiam* Triplici modo coniunctio intellegitur: aut enim re per se coniunctio contingit, aut re et verbis, aut verbis tantum. nec dubium est, quin coniuncti sint, quos et nominum et rei complexus iungit, veluti 'Titius et Maevius ex parte dimidia heredes sunto', vel ita 'Titius Maeviusque[16] heredes sunto', vel 'Titius

(1) legatus *scr.* (2) disiunctivae *dett. quidem* (3) si *ins.* F^2 (4) uterque *scr.* (5) cum *ins.* (6) ea *F* (7) uti F^2 (8) alium *F* (9) generalis sit *scr.* (10) quaqua *scr.* (11) et *ins.* (12) undecimus dies significatur *S* (13) trecensimo *F* (14) qualem *ins. Sennetonius* (15) et neptis tam ex filio quam ex filia ceterarumque *scr.* (16) ex parte dimidia *ins. Hotomanus*

'cum Maevio ex parte dimidia heredes sunto'. videamus autem, ne etiam si hos articulos detrahas 'et' 'que' 'cum', interdum tamen coniunctos accipi oporteat, veluti 'Lucius Titius, Publius Maevius ex parte 'dimidia heredes sunto', vel ita 'Publius Maevius, 'Lucius Titius heredes sunto. Sempronius ex parte 'dimidia heres esto', ut Titius et Maevius veniant in partem dimidiam et re et verbis coniuncti videantur. 'Lucius Titius ex parte dimidia heres esto. Seius ex 'parte, qua Lucium Titium heredem institui, heres 'esto. Sempronius ex parte dimidia heres esto'. Iulianus dubitari posse, tres semisses facti sint an Titius in eundem semissem cum Gaio Seio institutus sit. sed eo, quod Sempronius quoque ex parte dimidia scriptus est, verisimilius[1] esse in eundem semissem duos coactos et coniunctim heredes scriptos esse.

143 *Ulpianus libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Id 'apud se' quis 'habere' videtur, de quo habet actionem: habetur enim quod peti potest.

144 *Paulus libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* Libro memorialium Massurius scribit 'pelli'cem' apud antiquos eam habitam, quae, cum uxor non esset, cum aliquo tamen vivebat: quam nunc vero nomine amicam, paulo honestiore[2] concubinam appellari. Granius Flaccus in libro de iure Papiriano scribit pellicem nunc volgo vocari, quae cum eo, cui uxor sit, corpus misceat: quosdam[3] eam, quae uxoris loco sine nuptiis in domo sit, quam παλλακὴν Graeci vocant.

145 *Ulpianus libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* 'Virilis' appellatione interdum etiam totam hereditatem contineri dicendum est.

146 *Terentius Clemens libro secundo ad legem Iuliam et Papiam* 'Soceri' 'socrus' appellatione avum quoque et aviam uxoris vel mariti contineri respondetur.

147 *Idem libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Qui in continentibus urbis nati sunt, 'Romae' nati intelleguntur.

148 *Gaius libro octavo ad legem Iuliam et Papiam* Non est sine liberis, cui vel unus filius unave filia est: haec enim enuntiatio 'habet liberos' 'non 'habet liberos' semper plurativo numero profertur, sicut et pugillares et codicilli:

149 *Idem libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* nam quem sine liberis esse dicere non possumus, hunc necesse est dicamus liberos habere.

150 *Idem libro nono ad legem Iuliam et Papiam* Si ita a te stipulatus fuero: 'quanto minus a Titio 'consecutus fuero, tantum dare spondes?', non solet dubitari, quin, si nihil a Titio fuero consecutus, totum debeas quod Titius debuerit.

151 *Terentius Clemens libro quinto ad legem Iuliam et Papiam* 'Delata' hereditas intellegitur, quam quis possit adeundo consequi.

152 *Gaius libro decimo ad legem Iuliam et Papiam* 'Hominis' appellatione tam feminam quam masculum contineri non dubitatur.

153 *Terentius Clemens libro undecimo ad legem Iuliam et Papiam* Intellegendus est mortis tempore fuisse, qui in utero relictus est.

154 *Macer libro primo ad legem vicensimam* Mille passus non a miliario urbis, sed a continentibus aedificiis numerandi sunt.

155 *Licinnius Rufinus libro septimo regularum* 'Proximi' appellatione etiam ille continetur, qui solus est.

156 *Idem libro decimo regularum* 'Maiore parte 'anni' possedisse quis intellegitur, etiamsi duobus mensibus possederit, si modo adversarius eius aut paucioribus diebus aut nullis possederit.

157 *Aelius Gallus libro primo de verborum quae ad ius pertinent significatione* 'Paries' est, 1 sive murus sive maceria est. Item 'via' est, sive semita sive iter est.

158 *Celsus libro vicensimo quinto digestorum* In usu iuris frequenter uti nos Cascellius ait singulari appellatione, cum plura generis eiusdem significare vellemus: nam 'multum hominem venisse Romam' et 'piscem vilem esse' dicimus. item in stipulando satis habemus de herede cavere 'si ea res secundum 'me heredemve meum iudicata erit' et rursus 'quod 'ob eam rem te heredemve tuum': nempe aeque si plures heredes sint, continentur stipulatione.

159 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Etiam aureos nummos 'aes' dicimus.

160 *Idem libro secundo ad Sabinum* 'Ceterorum' et 'reliquorum' appellatione etiam omnes continentur, ut Marcellus[4] dixit circa eum, cui optio servi legata est, ceteri Sempronio: nam temptat, si non optet, omnes ad Sempronium pertinere.

161 *Idem libro septimo ad Sabinum* Non est 'pupillus', qui in utero est.

162 *Pomponius libro secundo ad Sabinum* In vulgari substitutione, qua ei qui 'supremus' morietur heres substituitur, recte substitutus etiam unico intellegitur, exemplo duodecim tabularum, ex quibus 1 'proximus' adgnatus et solus habetur. Si quis ita in testamento scripserit 'si quid filio meo acciderit, 'Dama servus meus liber esto', mortuo filio Dama liber erit. licet enim 'accidunt' et vivis, sed vulgi sermone etiam[5] mors significatur.

163 *Paulus libro secundo ad Sabinum* Illa verba 'optimus maximusque' vel in eum cadere possunt, qui solus est. sic et circa edictum praetoris 'supre1 'mae tabulae' habentur et solae. 'Pueri' appellatione etiam puella significatur: nam et feminas puerperas appellant recentes ex partu et Graece παιδίον communiter appellatur.

164 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Nomen 'filiarum' et in postumam cadere quaestionis non est, quamvis 'postumae' non cadere in eam, 1 quae iam in rebus humanis sit, certum sit. 'Par'titionis' nomen non semper dimidium significat, sed prout est adiectum. potest enim iuberi aliquis et maximam partiri: posse et vicensimam et tertiam et prout libuerit. sed si non fuerit portio adiecta, di2 midia pars debetur. 'Habere' sicut pervenire cum effectu accipiendum est.

165 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Venisse ad heredem nihil intellegitur nisi deducto aere alieno.

166 *Idem libro sexto ad Sabinum* 'Urbana fa'milia' et 'rustica' non loco, sed genere[6] distinguitur: potest enim aliquis dispensator non esse servorum urbanorum numero: veluti is, qui rusticarum rerum rationes dispenset ibique habitet. non multum abest a vilico insularius: [7]autem urbanorum numero est. videndum tamen est, ipse dominus quorum loco quemque habuerit: quod ex numero familiae et vi1 cariis[8] apparebit. 'Pernoctare extra urbem' intellegendus est, qui nulla parte noctis in urbe est: 'per' enim totam noctem significat.

167[9] *Ulpianus libro vicensimo quinto ad Sabinum* 'Carbonum' appellatione materiam[10] non contineri: sed an 'lignorum'? et fortassis quis dicet nec lignorum: non enim lignorum gratia[11] habuit. sed et titiones et alia ligna cocta ne fumum faciant utrum ligno an carboni an suo generi adnumerabimus? et magis est, ut proprium genus habeatur. sulpurata quoque de ligno aeque eandem habebunt definitionem. ad faces quoque parata non erunt lignorum appellatione comprehensa, nisi haec fuit voluntas. idem et de nucleis olivarum, sed et de

(1) verisilius *F* (2) honestiorem *F* (3) quondam *Pacius* (4) *l.* 95 *h. t.* (5) erit. etenim accidunt et vivis: sed vulgi sermone ita *scr.* (6) non genere, sed loco *scr.* (7) insularius *ins.* (8) cibariis *Cuiacius* (9) = *D.* 32, 55, 1. 7. 8. 9. 10 (10) si lignum sit paratum ad carbones coquendas atque conficiendas, ait Ofilius libro quinto iuris partiti carbonum appellatione huiusmodi materiam *D. l. gem.* (11) haec testator *ins. D. l. gem.*

balanis est, vel si qui alii nuclei[1]. de pinu autem integri strobili ligni appellatione continebuntur.

168[2] *Paulus libro quarto ad Sabinum* Pali et perticae in numerum materiae redigendi sunt, et ideo 'lignorum' appellatione non continentur.

169[3] *Idem libro quinto ad Sabinum* Non tantum in traditionibus, sed et in emptionibus et stipulationibus et testamentis adiectio haec 'uti optimus maximusque est' hoc significat, ut liberum praestetur praedium, non ut etiam servitutes ei debeantur.

170 *Ulpianus libro trigensimo tertio ad Sabinum* 'Heredis' appellatione omnes significari successores credendum est, etsi verbis non sint expressi.

171 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* 'Pervenisse ad te' recte dicitur, quod per te ad alium pervenerit, ut in hereditate a liberto per patronum filium familias patri eius adoptivo adquisita responsum est.

172 *Ulpianus libro trigensimo octavo ad Sabinum* 'Liberti' appellatione etiam libertam contineri placuit.

173 *Idem libro trigensimo nono ad Sabinum* 'Collegarum' appellatione hi continentur, qui sunt
1 eiusdem potestatis. Qui extra continentia urbis est, 'abest': ceterum usque ad continentia non abesse videbitur.

174 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Aliud est promittere 'furem non esse', aliud 'furto noxaque solutum': qui enim dicit furem non esse, de hominis proposito loquitur, qui furtis noxaque solutum, nemini esse furti obligatum promittit.

175 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* 'Faciendi' verbo reddendi etiam causa continetur.

176 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad Sabinum* 'Solutionis' verbo satisfactionem quoque omnem accipiendam placet. 'solvere' dicimus eum, qui[4] fecit quod facere promisit.

177[5] *Idem libro quadragensimo septimo ad Sabinum* Natura cavillationis, quam Graeci σωρίτην appellaverunt, haec est, ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quae evidenter[6] falsa sunt, perducatur.

178 *Idem libro quadragensimo nono ad Sabinum* 'Pecuniae' verbum non solum numeratam pecuniam complectitur, verum omnem omnino pecuniam, hoc est omnia corpora: nam corpora quoque pecuniae
1 appellatione contineri nemo est qui ambiget. 'Hereditas' iuris nomen est, quod et accessionem et decessionem in se recipit: hereditas autem vel maxime
2 fructibus augetur. 'Actionis' verbum et speciale est et generale. nam omnis actio dicitur, sive in personam sive in rem sit petitio[7]: sed plerumque 'actiones' personales solemus dicere. 'petitionis' autem verbo in rem actiones[8] significari videntur. 'persecutionis' verbo extraordinarias persecutiones puto contineri, ut puta fideicommissorum et si quae aliae sunt, quae non habent iuris ordinarii exsecu-
3 tionem. Hoc verbum 'debuit' omnem omnino actionem comprehendere intellegitur, sive civilis sive honoraria sive fideicommissi fuit persecutio.

179 *Idem libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Inter haec verba 'quanti ea res erit' vel 'quanti eam rem esse paret' nihil interest: in utraque enim clausula placet veram rei aestimationem fieri.

180 *Pomponius libro trigensimo ad Sabinum* 'Tugurii' appellatione omne aedificium, quod rusticae magis custodiae convenit quam urbanis aedibus, signi-
1 ficatur. Ofilius ait tugurium a tecto tamquam tegularium[9] esse dictum, ut toga[10], quod ea tegamur.

181 *Idem libro trigensimo quinto ad Sabinum* Verbum illud 'pertinere' latissime patet: nam et eis rebus petendis aptum est, quae dominii nostri sint, et eis, quas iure aliquo possideamus, quamvis non sint nostri dominii: pertinere ad nos etiam ea dicimus, quae in nulla eorum causa sint, sed esse possint.

182 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad edictum* Pater familias liber 'peculium' non potest habere, quemadmodum nec servus 'bona'.

183 *Idem libro vicensimo octavo ad edictum* 'Tabernae' appellatio declarat omne utile ad habitandum aedificium, non[11] ex eo quod tabulis cluditur.

184 *Paulus libro trigensimo ad edictum* Inde tabernacula[12] et contubernales dicti sunt.

185 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* 'Instructam' autem tabernam sic accipiemus, quae et rebus et hominibus ad negotiationem paratis constat.

186 *Idem libro trigensimo ad edictum* 'Commendare' nihil aliud est quam deponere.

187 *Idem libro trigensimo secundo ad edictum* Verbum 'exactae pecuniae' non solum ad solutionem referendum est, verum etiam ad delegationem.

188 *Paulus libro trigensimo tertio ad edictum* 'Habere' duobus modis dicitur, altero iure dominii, altero optinere sine interpellatione id quod quis
1 emerit. 'Cautum' intellegitur, sive personis sive rebus cautum sit.

189 *Idem libro trigensimo quarto ad edictum* 'Facere oportere' et hanc significationem habet, ut abstineat quis ab eo facto, quod contra conventionem fieret, et curaret[13] ne fiat.

190 *Ulpianus libro trigensimo quarto ad edictum* 'Provinciales' eos accipere debemus, qui in provincia domicilium habent, non eos, qui ex provincia oriundi sunt.

191 *Paulus libro trigensimo quinto ad edictum* Inter 'divortium' et 'repudium' hoc interest, quod repudiari etiam futurum matrimonium potest, non recte autem sponsa divortisse dicitur, quod divortium ex eo dictum est, quod in diversas partes eunt qui discedunt.

192 *Ulpianus libro trigensimo septimo ad edictum* Haec adiectio 'plurisve' non infinitam pecuniam continet, sed modicam, ut taxatio haec 'solidos decem[14] plurisve' ad minutulam summam referatur.

193 *Idem libro trigensimo octavo ad edictum* Haec verba 'quanti eam rem paret esse' non ad quod interest, sed ad rei aestimationem referuntur.

194 *Ulpianus libro quadragensimo tertio ad edictum* Inter 'donum' et 'munus' hoc interest, quod inter genus et speciem: nam genus esse donum Labeo a donando dictum, munus speciem: nam munus esse donum cum causa, ut puta natalicium, nuptalicium[15].

195 *Idem libro quadragensimo sexto ad edictum* Pronuntiatio sermonis in sexu masculino ad utrum-
1 que sexum plerumque porrigitur. 'Familiae' appellatio qualiter accipiatur, videamus. et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur[16]. in res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis 'adgnatus proximus familiam habeto'. ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: 'ex ea familia', inquit, 'in eam familiam': et hic de singula-
2 ribus personis legem loqui constat. Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum aut communi universae cognationis continetur. iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps. pater

(1) veluti virgae carbones nuclei olivarum, quibus ad nullam aliam rem nisi ad comburendum possit uti: sed et balani vel si qui alii nuclei *D. l. gem.* (2) = *D.* 32, 56 (3) *cf. D.* 21, 2, 75 (4) id *ins.* *F*² (5) *cf. D.* 50, 17, 65 (6) evidentur *F* (7) petitio *del.* (8) actionis *F* (9) tegurium *Grotius* (10) togam *scr.* (11) omne aedificium non utile ad habitandum *scr.* (12) tabenacula *F* (13) curet *Sennetonius* (14) solidos decem] *fuit* sestertium decem milium (15) nuptialicium *Menagius* (16) diducitur *F*

autem familias appellatur, qui in domo dominium
habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis
filium non habeat: non enim solam personam eius,
sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem
familias appellamus. et cum pater familias moritur,
quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias
incipiunt habere: singuli enim patrum familiarum
nomen subeunt. idemque eveniet et in eo qui eman-
cipatus est: nam et hic sui iuris effectus propriam
familiam habet. communi iure familiam dicimus
omnium adgnatorum: nam etsi patre familias mortuo
singuli singulas familias habent, tamen omnes, qui
sub unius potestate fuerunt, recte eiusdem familiae
appellabuntur, qui[1] ex eadem domo et gente proditi
3 sunt. Servitutium quoque solemus appellare fa-
milias[2], ut in edicto praetoris ostendimus sub titulo
de furtis, ubi praetor loquitur de familia publicano-
rum. sed ibi non omnes servi, sed corpus quoddam
servorum demonstratur huius rei causa paratum,
hoc est vectigalis causa. alia autem parte edicti
omnes servi continentur: ut de hominibus coactis et
vi bonorum raptorum, item redhibitoria, si deterior
res reddatur emptoris opera aut familiae eius, et
interdicto unde vi familiae appellatio omnes servos
4 comprehendit. sed et filii continentur. Item ap-
pellatur familia plurium personarum, quae ab eius-
dem ultimi genitoris sanguine proficiscuntur (sicuti
dicimus familiam Iuliam), quasi a fonte quodam me-
5 moriae[3]. Mulier autem familiae suae et caput et
finis est.

196 *Gaius libro sexto decimo ad edictum pro-*
vinciale Familiae appellatione et ipse princeps fa-
1 miliae continetur. Feminarum liberos in familia
earum non esse palam est, quia qui nascuntur,
patris[4] familiam sequuntur.

197 *Ulpianus libro quinquagensimo ad edictum* 'Indicasse' est detulisse: 'arguisse' accusasse et convicisse.

198 *Idem libro secundo de omnibus tribunalibus* 'Urbana praedia' omnia aedificia accipimus, non solum ea quae sunt in oppidis, sed et si forte stabula sunt vel alia meritoria in villis et in vicis, vel si praetoria voluptati tantum deservientia: quia urbanum praedium non locus facit, sed materia. proinde hortos[5] quoque, si qui sunt in aedificiis constituti, dicendum est urbanorum appellatione contineri. plane si plurimum horti in reditu sunt, vinearii forte vel etiam holitorii, magis haec non sunt urbana.

199 *Idem libro octavo de omnibus tribunalibus*
'Absentem' accipere debemus eum, qui non est eo
loci, in quo loco[6] petitur: non enim trans mare ab-
sentem desideramus: et si forte extra continentia
urbis sit, abest. ceterum usque ad continentia non
1 abesse videbitur, si non latitet. Abesse non vi-
detur, qui ab hostibus captus est, sed qui a latroni-
bus detinetur.

200 *Iulianus libro secundo digestorum* Haec stipulatio 'noxis solutum praestari' non existimatur ad eas noxas pertinere, quae publicam exercitionem et coercitionem capitalem habent.

201 *Idem libro octagensimo primo digestorum* Iusta interpretatione recipiendum est, ut appellatione 'filii', sicuti filiam familias contineri saepe respondebimus[7], ita et nepos videatur comprehendi, et 'patris' nomine avus quoque demonstrari intellegatur.

202 *Alfenus Varus libro secundo digestorum* Cum in testamento scriptum esset, ut heres in funere aut in monumento 'dumtaxat aureos centum' consumeret, non licet minus consumere: si amplius vellet, licet, neque ob eam rem contra testamentum facere videtur.

203 *Idem libro septimo digestorum* In lege censoria portus Siciliae ita scriptum erat: 'servos, quos 'domum[8] quis ducet suo usu, pro is portorium ne 'dato'. quaerebatur, si quis a Sicilia servos Romam mitteret fundi instruendi causa, utrum pro his hominibus portorium dare deberet nec ne. respondit duas esse in hac scriptura quaestiones, primam, quid esset 'domum ducere', alteram, quid esset 'suo 'usu ducere'. igitur quaeri soleret[9], utrum, ubi quisque habitaret sive in provincia sive in Italia, an dumtaxat in sua cuiusque patria domus esse recte dicetur[10]. sed de ea re constitutum esse eam domum unicuique nostrum debere existimari, ubi quisque sedes et tabulas haberet suarumque rerum constitutionem fecisset. quid autem esset 'usu suo', magnam habuisse dubitationem. et magis placet[11], quod victus sui causa paratum est, tantum contineri. itemque de servis eadem ratione quaeri, qui eorum usus sui causa parati essent? utrum dispensatores, insularii, vilici, atrienses, textores, operarii quoque rustici, qui agrorum colendorum causa haberentur, ex quibus agris pater familias fructus caperet, quibus se toleraret, omnes denique servos[12], quos quisque emisset, ut ipse haberet atque eis ad aliquam rem uteretur, neque ideo emisset, ut venderet? et sibi videri eos demum usus sui causa patrem familias habere, qui ad eius corpus tuendum atque ipsius cultum praepositi destinatique essent, quo in genere iunctores[13], cubicularii, coci, ministratores atque alii, qui ad eiusmodi usum parati essent, numerarentur[14].

204 *Paulus libro secundo epitomarum Alfeni* 'Pueri' appellatio tres significationes habet: unam, cum omnes servos pueros appellaremus: alteram, cum puerum contrario nomine puellae diceremus: tertiam, cum aetatem puerilem demonstraremus.

205 *Idem libro quarto*[15] *epitomarum Alfeni* Qui fundum vendidit, 'pomum' recepit: nuces et ficos et uvas dumtaxat duracinas et purpureas et quae eius generis essent, quas non vini causa haberemus, quas Graeci τρωξίμους[16] appellarent, recepta videri.

206 *Iulianus libro sexto ex Minicio* 'Vinaria' vasa proprie vasa torcularia esse placet: dolia autem et serias tamdiu in ea causa esse, quamdiu vinum haberent, cum sine vino esse desinerent, in eo numero non esse[17], quoniam ad alium usum transferri possent, veluti si frumentum in his addatur. eandem causam amphorarum esse, ut, cum vinum habeant, tum in vasis vinariis, cum inanes sint, tum extra numerum vinariorum sint, quia aliud in his addi possit.

207 *Africanus libro tertio quaestionum* 'Mercis' appellatione homines non contineri Mela ait: et ob eam rem mangones non mercatores, sed venaliciarios appellari ait, et recte.

208 *Idem libro quarto quaestionum* 'Bonorum' appellatio, sicut hereditatis, universitatem quandam ac ius successionis et non singulas res[18] demonstrat.

209 *Florentinus libro decimo institutionum* 'Coram Titio' aliquid facere iussus non videtur praesente eo fecisse, nisi is intellegat: itaque si furiosus aut infans sit aut dormiat, non videtur coram eo fecisse. scire autem, non etiam velle is debet: nam et invito eo recte fit quod iussum est.

210 *Marcianus libro septimo institutionum* Is, qui natus est ex mancipiis urbanis et missus est in villam nutriendus, in urbanis servis constituetur.

211 *Florentinus libro octavo institutionum* 'Fundi' appellatione omne aedificium et omnis ager continetur. sed in usu urbana aedificia 'aedes', rustica 'villae' dicuntur. locus vero sine aedificio in urbe 'area', rure autem 'ager' appellatur. idemque ager cum aedificio 'fundus' dicitur.

---

(1) quia *dett. quidam* (2) servitium quoque solemus appellare familiam *scr.* (3) quodam memoriae] eodem ortae *scr.* (*sic fere Bilderdyk*) (4) non matris *ins.* F^2 (5) hortus *F* (6) loco *del.* F^2 (7) respondimus *edd.* (8) domo *F* (9) solere *Hal.* (10) diceretur *edd.*

(11) et magis placet] *fuit* et penu sui usus causa parata magis placere (12) servos *del.* (13) unctores *Victorius* (14) numeparentur F^a, num parentur F^b (15) ad *ins.* *F* (16) *id est:* cibarias (17) cum sine vino essent, desinere in eo numero esse *scr.* (*similiter edd.*) (18) singulares *F*

212 *Ulpianus libro primo de adulteriis* 'Prae-
'varicatores' eos appellamus, qui causam adversariis
suis donant et ex parte actoris in partem rei con-
cedunt: a varicando [1] enim praevaricatores dicti sunt.
213 *Idem libro primo regularum* 'Cedere diem'
significat incipere deberi pecuniam: 'venire diem'
significat eum diem venisse, quo pecunia peti possit.
ubi pure quis stipulatus fuerit, et cessit et venit
dies: ubi in diem, cessit dies, sed nondum venit:
ubi sub condicione, neque cessit neque venit dies
1 pendente adhuc condicione. 'Aes alienum' est,
quod nos aliis debemus: 'aes suum' est [2], quod alii
2 nobis debent. 'Lata culpa' est nimia neglegentia,
id est non intellegere quod omnes intellegunt.
214 *Marcianus libro primo publicorum iudicio-
rum* 'Munus' proprie est, quod necessarie obimus
lege more imperiove eius, qui iubendi habet potesta-
tem. 'dona' autem proprie sunt, quae nulla necessi-
tate iuris officiis et [3] sponte praestantur: quae si
non praestentur, nulla repraehensio est et, si prae-
stentur, plerumque laus inest. sed in summa in hoc
ventum est, ut non quodcumque munus, id et do-
num accipiatur, at quod donum fuerit, id munus
recte dicatur.
215 *Paulus libro singulari ad legem Fufiam
Caniniam* 'Potestatis' verbo plura significantur: in
persona magistratuum imperium: in persona libero-
rum patria potestas: in persona servi dominium. at
cum agimus de noxae deditione cum eo qui servum
non defendit, praesentis corporis copiam facultatem-
que significamus. in lege Atinia in potestatem do-
mini rem furtivam venisse videri, et si eius vindi-
candae [4] potestatem habuerit, Sabinus et Cassius
aiunt.
216 *Ulpianus libro primo ad legem Aeliam Sen-
tiam* Verum est eum, qui in carcere clusus est, non
videri neque 'vinctum' neque 'in vinculis' esse, nisi
corpori eius vincula sint adhibita.
217 *Iavolenus libro primo ex posterioribus La-
beonis* Inter illam condicionem 'cum fari potuerit'
et 'postquam fari potuerit' multum interest: nam
posteriorem scripturam uberiorem esse constat, 'cum
'fari potuerit' artiorem et id tantummodo tempus
1 significari, quo primum fari possit. Item ita data
condicione 'illud facito in diebus', si nihil prae-
terea fuisset adiectum, in biduo condicionem impleri
oportet.
218 *Papinianus libro vicensimo septimo quaestio-
num* Verbum 'facere' omnem omnino faciendi cau-
sam complectitur dandi, solvendi, numerandi, iudi-
candi, ambulandi.
219 *Idem libro secundo responsorum* In con-
ventionibus contrahentium voluntatem potius quam
verba spectari placuit. cum igitur ea lege fundum
vectigalem municipes locaverint, ut ad heredem eius
qui suscepit pertineret, ius heredum ad legatarium
quoque transferri potuit.
220 *Callistratus libro secundo quaestionum*
'Liberorum' appellatione nepotes et pronepotes ce-
terique qui ex his descendunt continentur: hos enim
omnes suorum appellatione lex duodecim tabularum
comprehendit. totiens enim leges necessariam du-
cunt [5] cognationem singulorum [6] nominibus uti (veluti
filii, nepotis, pronepotis ceterorumve qui ex his des-
cendunt), quotiens non omnibus, qui post eos sunt,
praestitum voluerint, sed solis his succurrent, quos
nominatim enumerent. at ubi non personis certis,
non quibusdam gradibus praestatur, sed omnibus,
qui ex eodem genere orti sunt, liberorum appella-
1 tione comprehenduntur. Sed et Papirius Fronto
libro tertio responsorum ait praedio cum vilico et
contubernali eius et filiis legato nepotes quoque ex
filiis contineri, nisi voluntas testatoris aliter habeat:
filii enim appellatione saepe et nepotes accipi multi-
2 fariam placere. Divus quoque Marcus rescripsit
non videri sine liberis defunctum, qui nepotem suum
3 heredem reliquit. Praeter haec omnia natura nos
quoque docet parentes pios, qui liberorum procrean-
dorum animo et voto uxores ducunt, filiorum appel-
latione omnes qui ex nobis descendunt continere [7]:
nec enim dulciore nomine possumus nepotes nostros
quam filii appellare. etenim idcirco filios filiasve con-
cipimus [8] atque edimus, ut ex prole eorum earumve
diuturnitatis nobis memoriam in aevum relinquamus.
221 *Paulus libro decimo responsorum* Paulus
respondit falsum tutorem eum vere dici, qui [9] tutor
non est, sive habenti [10] tutor datus est sive non:
sicut falsum testamentum, quod testamentum non
est, et modius iniquus, qui modius non est.
222 *Hermogenianus libro secundo iuris epito-
marum* 'Pecuniae' nomine non solum numerata pe-
cunia, sed omnes res tam soli quam mobiles et tam
corpora quam iura continentur.
223 *Paulus libro secundo sententiarum* Latae
culpae finis est non intellegere id quod omnes in-
1 tellegunt. 'Amicos' appellare debemus non levi
notitia coniunctos, sed quibus fuerint in iura cum
patre familias honestis familiaritatis quaesita ratio-
nibus [11].
224 *Venuleius libro septimo stipulationum* 'Vin-
'culorum' appellatione vel privata vel publica vin-
cula significant [12], 'custodiae' vero tantum publicam
custodiam.
225 *Tryphoninus libro primo disputationum* 'Fu-
'gitivus' est non is, qui solum consilium fugiendi a
domino suscepit, licet id se facturum iactaverit, sed
qui [13] ipso facto fugae initium mente deduxerit [14].
nam et furem adulterum aleatorem quamquam ali-
qua significatione ex animi propositione cuiusque
sola quis dicere posset, ut etiam is [15], qui numquam
alienam rem invito domino subtraxerit, numquam
alienam matrem familias corruperit, [16] si modo eius
mentis sit, ut occasione data id commissurus sit,
tamen oportere eadem haec crimina adsumpto actu
intellegi. et ideo fugitivum quoque et erronem non
secundum propositionem solam, sed cum aliquo actu
intellegi constat.
226 *Paulus libro primo manualium* Magna ne-
glegentia culpa est: magna culpa dolus est.
227 *Idem libro secundo manualium* Ex illa parte
edicti 'tum quem ei [17] heredem esse oportet' heredis
1 heredibus bonorum possessio non defertur. Item
in [18] substitutione his verbis 'quisquis mihi heres erit'
proximus heres tantum significatur: immo non tan-
tum proximus heres, sed etiam scriptus.
228 *Idem libro singulari de cognitionibus* 'Mu-
'nicipes' intellegendi sunt et qui in eodem municipio
nati sunt.
229 *Idem libro singulari de tacitis fideicommissis*
'Transacta finitave' intellegere debemus non solum [19]
quibus controversia fuit, sed etiam quae sine con-
troversia sint possessa:
230 *Idem libro singulari ad senatus consultum
Orfitianum* ut sunt iudicio terminata, transactione
composita, longioris temporis silentio finita.
231 *Idem libro singulari ad senatus consultum
Tertullianum* Quod dicimus eum, qui nasci spera-
tur, pro superstite esse, tunc verum est, cum de
ipsius iure quaeritur: aliis autem non prodest nisi
natus.
232 *Gaius libro primo de verborum obligationi-
bus* Haec enuntiatio 'quae sunt pluris aureorum
'triginta' simul et quantitatis et aestimationis signi-
ficativa est.

(1) *fuit* a variando (2) es *F* (3) officii sed *F* (4) vi-
dicandae *F* (5) docunt *F* (6) necessarium ducunt
cognationum singularum *Budaeus* (7) contineri *F*
(8) concepimus *F* (9) eum diei, qui vere *Bynkershoek*
(10) tutorem *ins.* (*similiter edd.*) (11) quibus fuerint
vincula cum patre familias familiaritatis honestis quae-
sita rationibus *scr.* (12) appellatio ... significat *F*[2]
(13) quin *F*[2] (14) fugae vitium mentis detexerit *scr.*
(15) ut etiam is] etiam *scr.* (16) numquam alea luserit *ins.*
(17) mei *F*[2] (18) in *del.* *F*[2] (19) de *ins.* *edd.*

233[1] *Idem libro primo ad legem duodecim tabularum* 'Si calvitur': et[2] moretur et frustretur. inde
et calumniatores appellati sunt, quia[3] per fraudem
et frustrationem alios vexarent litibus: inde et ca-
1 villatio dicta est. Post kalendas Ianuarias die
2 tertio pro salute principis vota suscipiuntur. 'Te-
'lum' volgo quidem id appellatur, quod ab arcu mittitur: sed non minus[4] omne significatur, quod mittitur manu: ita sequitur, ut et lapis et lignum et ferrum hoc nomine contineatur: dictumque ab eo, quod in longinquum mittitur, Graeca voce figuratum *ἀπὸ τοῦ τηλοῦ*[5]. et hanc significationem invenire possumus et in Graeco nomine: nam quod nos telum appellamus, illi *βέλος* appellant[6] *ἀπὸ τοῦ βάλλεσθαι*[7]. admonet nos Xenophon[8], nam ita scribit: *καὶ τὰ βέλη ὁμόσε*[9] *ἐφέρετο, λόγχαι τοξεύματα σφενδόναι, πλεῖστοι δὲ καὶ*[10] *λίθοι*[11]. et id, quod ab arcu mittitur, apud Graecos quidem proprio nomine *τόξευμα* vocatur, apud nos autem communi nomine telum appellatur.

234 *Idem libro secundo ad legem duodecim tabularum* Quos nos hostes appellamus, eos veteres
'perduelles' appellabant, per eam adiectionem indi-
1 cantes cum quibus bellum esset. 'Locuples' est,
qui satis idonee habet pro magnitudine rei, quam
2 actor restituendam esse petit[12]. Verbum 'vivere'
quidam putant ad cibum pertinere: sed Ofilius ad Atticum ait his verbis et vestimenta et stramenta contineri, sine his enim vivere neminem posse.

235 *Idem libro tertio ad legem duodecim tabularum* 'Ferri' proprie dicimus, quae quis suo cor-
pore baiulat: 'portari' ea, quae quis iumento secum
1 ducit: 'agi' ea, quae animalia sunt. 'Fabros tigna-
'rios' dicimus non eos dumtaxat, qui tigna[13] dolarent, sed omnes qui aedificarent.

236 *Idem libro quarto ad legem duodecim tabularum* Qui 'venenum' dicit, adicere debet, utrum malum an bonum: nam et medicamenta venena sunt, quia eo nomine omne continetur, quod adhibitum naturam eius, cui adhibitum esset, mutat. cum id, quod nos venenum appellamus, Graeci *φάρμακον* dicunt, apud illos quoque tam medicamenta quam quae nocent, hoc nomine continentur: unde adiectione alterius nomine[14] distinctio fit. admonet nos summus apud eos poetarum Homerus[15]: nam sic ait.

φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλὰ μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά[16].

1 'Glandis' appellatione omnis fructus continetur,
ut Iavolenus ait, exemplo Graeci sermonis, apud quos omnes arborum species *ἀκρόδρυα* appellantur.

237 *Idem libro quinto ad legem duodecim tabularum* Duobus negativis verbis quasi permittit lex magis quam prohibuit: idque etiam Servius animadvertit.

238 *Idem libro sexto ad legem duodecim tabularum* 'Plebs' est ceteri cives sine senatoribus.
1 2 'Detestatum' est testatione denuntiatum. 'Pignus'
appellatum a pugno, quia res, quae pignori dantur,
manu traduntur. unde etiam videri potest verum[17]
esse, quod[18] quidam putant, pignus proprie rei mo-
3 bilis constitui. 'Noxiae' appellatione omne delictum continetur.

239 *Pomponius libro singulari enchiridii* 'Pupil-
'lus' est, qui, cum impubes est, desiit in patris po-
1 testate esse aut morte aut emancipatione. 'Ser-
'vorum' appellatio ex eo fluxit, quod imperatores
nostri captivos vendere ac per hoc servare nec occi-
2 dere solent. 'Incola' est, qui aliqua regione do-
micilium suum[19] contulit: quem Graeci *πάροικον*
appellant. nec tantum hi, qui in oppido morantur,
incolae sunt, sed etiam qui alicuius oppidi finibus
ita agrum habent, ut in eum se quasi in aliquam
3 sedem recipiant. 'Munus publicum' est officium
privati hominis, ex quo commodum ad singulos uni-
versosque cives remque eorum imperio magistratus
4 extraordinarium pervenit. 'Advena' est, quem
5 Graeci *ἄποικον* appellant. 'Decuriones' quidam
dictos aiunt ex eo, quod initio, cum coloniae dedu-
cerentur, decima pars eorum qui ducerentur consilii
6 publici gratia conscribi solita sit. 'Urbs' ab urbo
appellata est: urbare est aratro definire. et Varus
ait urbum appellari curvaturam aratri, quod in urbe
7 condenda adhiberi solet. 'Oppidum' ab ope dici-
tur, quod eius rei causa moenia sint constituta.
8 'Territorium' est universitas agrorum intra fines
cuiusque civitatis: quod ab eo dictum quidam aiunt,
quod magistratus eius loci intra eos fines terrendi,
9 id est summovendi ius habent[20]. Verbum 'suum'
ambiguum est, utrum de toto an de parte significat. et ideo qui iuret[21] suum non esse, adicere debet neque sibi communem esse.

240 *Paulus ex libris sex libro primo imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum* Cum quaerebatur, an verbum 'soluto matrimonio dotem 'reddi' non tantum divortium, sed et mortem contineret, hoc est an de hoc quoque casu contrahentes sentirent[22], et multi putabant hoc sensisse, et quibusdam aliis contra videbatur: secundum[23]: hoc motus imperator pronuntiavit id actum eo pacto, ut nullo casu remaneret dos apud maritum.

241 *Quintus Mucius Scaevola libro singulari ὅρων* In 'rutis caesis' ea sunt, quae terra non tenentur quaeque opere structili tectoriove non continentur.

242 *Iavolenus libro secundo ex posterioribus Labeonis* Malum navis esse partem, artemonem
autem non esse Labeo ait, quia pleraeque naves sine
malo inutiles essent, ideoque pars navis habetur:
artemo autem magis adiectamento quam pars navis
1 est. Inter 'proiectum' et 'immissum' hoc interesse
ait Labeo, quod proiectum esset id quod ita pro-
veheretur ut nusquam requiesceret, qualia maeniana
et suggrundae[24] essent: immissum autem, quod ita
fieret, ut aliquo loco requiesceret, veluti tigna trabes
2 quae inmitteretur[25]. Plumbum, quod tegulis po-
neretur[26], aedificii esse ait Labeo: sed id, quod
hypaethri tegendi causa poneretur, contra esse.
3 'Viduam' non solum eam, quae aliquando nupta
fuisset, sed eam quoque mulierem, quae virum non
habuisset, appellari ait Labeo: quia vidua sic dicta
est quasi vecors, vesanus, qui sine corde aut sani-
tate esset: similiter viduam dictam esse sine duitate.
4 Straturam loci alicuius ex tabulis factis[27], quae
aestate tollerentur et hieme ponerentur, aedium esse ait Labeo, quoniam perpetui usus paratae essent: neque ad rem pertinere, quod interim tollerentur.

243 *Scaevola libro octavo decimo digestorum* Scaevola respondit: semper acceptum est, ut libertorum appellatione etiam hi contineri intellegantur, qui eodem testamento vel posteriore loco manumitterentur, nisi manifeste is, a quo peteretur[28], contra defuncti voluntatem doceret peti.

244 *Labeo libro quarto pithanon a Paulo epitomatorum* Si qua poena est, multa est: si qua multa est, poena est. *Paulus:* utrumque eorum falsum est. namque harum rerum dissimilitudo ex hoc quo-

(1) *ad* § 2 *cf. Inst.* 4, 18, 5 (2) et *del.* (3) qui *edd.* (4) non minus] nunc *F* (*cf. n.* 6) (5) *id est:* ab eo quod est procul (6) *post* appellant *ins. F* eoque nomine volgo quidem id significatur quod ab arcu mittitur sed non minus omne significatur quod cum (*fuit opinor* cuius) mittitur manu (7) *id est:* a iaciendo (8) *Anab.* 5, 2, 14 (9) *ὁμοῦ Xen. et Inst.* (10) *δὲ καὶ*] *δ' ἐκ τῶν χειρῶν Xen.* (11) *id est:* et tela simul coniciebantur, iacula sagittae glandes, etiam plurimi lapides (12) petet *F*²

(13) digna *F*¹, ligna *F*² (14) nominis *edd.* (15) *Odyss.* 4, 230 (16) *id est:* venena multa quidem egregia, multa item noxia. (17) verbum *F*² (18) quod *om. F* (19) suum *del. F*² (20) habet *F* (21) servum *ins.* (22) sentient *F* (23) *desunt rationes ab utraque parte prolatae* (24) suggrunda *F* (25) trabesque quae immitterentur *Cramer* (26) tegulis interponeretur *scr* (27) factam *edd.* (28) peterentur *F*

que apparet, quod de poena provocatio non est: simul atque enim victus quis est eius maleficii, cuius poena est statuta, statim ea debetur. at[1] multae provocatio est, nec ante debetur, quam aut non est provocatum aut provocator[2] victus est: nec aliter quam si is dixit, cui dicere licet. ex hoc quoque earum rerum dissimilitudo apparere poterit, quia poenae certae singulorum peccatorum sunt, multae contra, quia eius iudicis potestas est, quantam dicat, nisi cum lege est constitutum quantam dicat.

245 *Pomponius libro decimo epistularum* Statuae adfixae basibus structilibus aut tabulae religatae catenis aut erga parietem adfixae aut si similiter cohaerent lychni, non sunt aedium: ornatus enim aedium causa parantur, non quo aedes perficiantur.
1 idem Labeo ait. Prothyrum, quod in aedibus iterum qui[3] fieri solet, aedium est.

246 *Idem libro sexto decimo epistularum* [4] Apud Labeonem pithanon ita scriptum est: exhibet, qui praestat eius de quo agitur praesentiam. nam etiam qui sistit, praestat eius de quo agitur praesentiam, nec tamen eum exhibet: et qui mutum aut furiosum aut infantem exhibet, non potest videri eius praestare praesentiam: nemo enim ex eo genere praesens
1 satis apte[5] appellari potest. Restituit non tantum, qui solum corpus, sed etiam qui omnem rem[6] condicionemque reddita causa praestet: et tota restitutio iuris est interpretatio.

XVII[7].

DE DIVERSIS REGULIS IURIS ANTIQUI.

1 *Paulus libro sexto decimo ad Plautium* Regula est, quae rem quae est breviter enarrat. non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat. per regulam igitur brevis rerum narratio traditur, et, ut ait Sabinus, quasi causae coniectio est, quae simul cum in aliquo vitiata est, perdit officium suum.

2 *Ulpianus libro primo ad Sabinum* Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire
1 nec procuratores existere. Item impubes omnibus officiis civilibus debet abstinere.

3 *Idem libro tertio ad Sabinum* Eius est[8] nolle, qui potest velle.

4 *Idem libro sexto ad Sabinum* Velle non creditur, qui obsequitur imperio patris vel domini.

5 *Paulus libro secundo ad Sabinum* In negotiis contrahendis alia causa habita est furiosorum, alia eorum qui fari possunt, quamvis actum rei non intellegerent: nam furiosus nullum negotium contrahere potest, pupillus omnia tutore auctore agere potest.

6 *Ulpianus libro septimo ad Sabinum* Non vult heres esse, qui ad alium transferre voluit hereditatem.

7 *Pomponius libro tertio ad Sabinum* Ius nostrum non patitur eundem in paganis et testato et intestato decessisse: earumque rerum naturaliter inter se pugna est 'testatus' et 'intestatus'[9].

8 *Idem libro quarto ad Sabinum* Iura sanguinis nullo iure civili dirimi possunt.

9 *Ulpianus libro quinto decimo ad Sabinum* Semper in obscuris quod minimum est sequimur.

10 *Paulus libro tertio ad Sabinum* Secundum naturam est commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequentur incommoda.

11 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* Id, quod nostrum est, sine facto nostro ad alium transferri non potest.

12 *Paulus libro tertio ad Sabinum* In testamentis plenius voluntates testantium interpretamur[10].

13 *Ulpianus libro nono decimo ad Sabinum* Non videtur cepisse, qui per exceptionem a petitione removetur.

14 *Pomponius libro quinto ad Sabinum* In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesenti die debetur.

15 *Paulus libro quarto ad Sabinum* Is, qui actionem habet ad rem reciperandam, ipsam rem habere videtur.

16 *Ulpianus libro vicensimo primo ad Sabinum* Imaginaria venditio non est pretio accedente.

17 *Idem libro vicensimo tertio ad Sabinum* Cum tempus in testamento adicitur, credendum est pro herede adiectum, nisi alia mens fuerit testatoris: sicuti in stipulationibus promissoris gratia tempus adicitur.

18 *Pomponius libro sexto ad Sabinum* Quae legata mortuis nobis ad heredem nostrum transeunt, eorum commodum per nos his, quorum in potestate sumus, eodem casu adquirimus: aliter atque quod stipulati sumus. nam et sub condicione stipulantes omnimodo eis adquirimus, etiamsi liberatis nobis potestate domini[11] condicio existat.

19 *Ulpianus libro vicensimo quarto ad Sabinum* Qui cum alio contrahit, vel est vel debet esse non ignarus condicionis eius: heredi autem hoc imputari non potest, cum non sponte cum legatariis contrahit.
1 Non solet exceptio doli nocere his, quibus voluntas testatoris non refragatur.

20 *Pomponius libro septimo ad Sabinum* Quotiens dubia interpretatio libertatis est, secundum libertatem respondendum erit.

21 *Ulpianus libro vicensimo septimo ad Sabinum* Non[12] debet, cui plus licet, quod minus est non licere.

22 *Idem libro vicensimo octavo ad Sabinum* In
1 personam servilem nulla cadit obligatio. Generaliter probandum est, ubicumque in bonae fidei iudiciis confertur in arbitrium domini vel procuratoris eius condicio, pro boni viri arbitrio hoc habendum esse.

23 *Idem libro vicensimo nono ad Sabinum* Contractus quidam dolum malum dumtaxat recipiunt, quidam et dolum et culpam. dolum tantum: depositum et precarium. dolum et culpam mandatum, commodatum, venditum, pignori acceptum, locatum, item dotis datio, tutelae, negotia gesta: in his quidem et diligentiam. societas et rerum communio et dolum et culpam recipit. sed haec ita, nisi si quid nominatim convenit (vel plus vel minus) in singulis contractibus: nam hoc servabitur, quod initio convenit (legem enim contractus dedit), excepto eo, quod Celsus putat non valere, si convenerit, ne dolus praestetur: hoc enim bonae fidei iudicio contrarium est: et ita utimur. animalium vero casus mortesque, quae[13] sine culpa accidunt[14], fugae servorum qui custodiri non solent, rapinae, tumultus, incendia, aquarum magnitudines, impetus praedonum a nullo praestantur.

24 *Paulus libro quinto ad Sabinum* Quatenus cuius intersit, in facto, non in iure consistit.

25 *Pomponius libro undecimo ad Sabinum* Plus cautionis in re est quam in persona.

26 *Ulpianus libro trigensimo ad Sabinum* Qui potest invitis alienare, multo magis et ignorantibus et absentibus potest.

27 *Pomponius libro sexto decimo ad Sabinum* Nec ex praetorio nec ex sollemni iure privatorum conventione quicquam immutandum est, quamvis obligationum causae pactione possint immutari et ipso iure et per pacti conventi[15] exceptionem: quia actio-

(1) aut *F* (2) provocatur *F* (3) iterum qui] plerumque *scr.* (4) non omnino recte *similiave adiecisse Pomponium monuit Ad. Schmidt* (5) acte *F* (6) restituit non qui solum corpus sed qui omnem rem *scr.* (tantum *et* etiam *del.*)

(7) *Sab.* 2...72; *App.* 73; *Pap.* 74...101; *Ed.* 1. 102...211. — *Bas.* 2, 3 (8) non *ins. F* (9) testatus et intestatus *del. Hal.* (10) interpretantur *F* (11) domini] demum *A. Faber* (12) no *F* (13) mortesquaeque *F* (14) accedunt *F* (15) conventione *F*²

num modus vel lege vel per praetorem introductus privatorum pactionibus non infirmatur, nisi tunc, cum inchoatur actio, inter eos convenit.

28 [1] *Ulpianus libro trigensimo sexto ad Sabinum* Divus Pius rescripsit eos, qui ex liberalitate conveniuntur, in id quod facere possunt condemnandos.

29 *Paulus libro octavo ad Sabinum* Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.

30 [2] *Ulpianus libro trigensimo sexto ad Sabinum* Nuptias non concubitus, sed consensus facit.

31 *Idem libro quadragensimo secundo ad Sabinum* Verum est neque pacta neque stipulationes factum posse tollere: quod enim impossibile est, neque pacto neque stipulatione potest comprehendi, ut utilem actionem aut factum efficere possit.

32 *Idem libro quadragensimo tertio ad Sabinum* Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.

33 *Pomponius libro vicensimo secundo ad Sabinum* In eo, quod vel is qui petit vel is a quo petitur lucri facturus est, durior causa est petitoris.

34 *Ulpianus libro quadragensimo quinto ad Sabinum* Semper in stipulationibus et in ceteris contractibus id sequimur, quod actum est: aut, si non pareat quid actum est, erit consequens, ut id sequamur, quod in regione in qua actum est frequentatur. quid ergo, si neque regionis mos appareat, quia varius fuit? ad id, quod minimum est, redigenda summa est.

35 *Idem libro quadragensimo octavo ad Sabinum* Nihil tam naturale est quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est. ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur.

36 *Pomponius libro vicensimo septimo ad Sabinum* Culpa est immiscere se rei ad se non pertinenti.

37 *Ulpianus libro quinquagensimo primo ad Sabinum* Nemo, qui condemnare potest, absolvere non potest.

38 *Pomponius libro vicensimo nono ad Sabinum* Sicuti poena ex delicto defuncti heres teneri non debeat, ita nec lucrum facere, si quid ex ea re ad eum pervenisset.

39 *Idem libro trigensimo secundo ad Sabinum* In omnibus causis pro facto accipitur id, in quo per alium morae [3] sit, quo minus fiat.

40 *Idem libro trigensimo quarto ad Sabinum* Furiosi vel eius, cui bonis interdictum sit, nulla voluntas est.

41 *Ulpianus libro vicesimo sexto ad edictum* Non debet actori licere, quod reo non permittitur.
1 In re obscura melius est favere repetitioni quam adventicio lucro.

42 *Gaius libro nono ad edictum provinciale* Qui in alterius locum succedunt, iustam habent causam ignorantiae, an id quod peteretur deberetur. fideiussores quoque non minus quam heredes iustam ignorantiam possunt allegare. haec ita de herede dicta sunt, si cum eo agetur, non etiam si agat: nam plane qui agit, certus esse debet, cum sit in potestate eius, quando velit experiri, et ante debet rem diligenter explorare et tunc ad agendum procedere.

43 *Ulpianus libro vicensimo octavo ad edictum* Nemo ex his, qui negant [4] se debere, prohibetur
1 etiam alia defensione uti, nisi lex impedit. Quotiens concurrunt plures actiones eiusdem rei nomine, una quis experiri debet.

44 [5] *Idem libro vicensimo nono ad edictum* Totiens [6] in heredem damus de eo quod ad eum pervenit, quotiens ex dolo defuncti convenitur, non quotiens ex suo.

45 *Idem libro trigensimo ad edictum* Neque pignus neque depositum neque precarium neque emptio
1 neque locatio rei suae consistere potest. Privatorum conventio iuri publico non derogat.

46 *Gaius libro decimo ad edictum provinciale* Quod a quoquo poenae nomine exactum est, id eidem restituere nemo cogitur.

47 [7] *Ulpianus libro trigensimo ad edictum* Consilii non fraudulenti nulla obligatio est: ceterum si dolus et calliditas intercessit, de dolo actio competit
1 Socii mei socius meus socius non est.

48 [8] *Paulus libro trigensimo quinto ad edictum* Quidquid in calore iracundiae vel fit vel dicitur, non prius ratum est, quam si perseverantia apparuit iudicium animi fuisse. ideoque brevi reversa uxor [9] nec divortisse videtur.

49 *Ulpianus libro trigensimo quinto ad edictum* Alterius circumventio alii non praebet actionem [10].

50 *Paulus libro trigensimo nono ad edictum* Culpa caret qui scit, sed prohibere non potest.

51 *Gaius libro quinto decimo ad edictum provinciale* Non videtur quisquam id capere, quod ei necesse est alii restituere.

52 *Ulpianus libro quadragensimo quarto ad edictum* Non defendere videtur non tantum qui latitat, sed et is qui praesens negat se defendere aut non vult suscipere actionem.

53 *Paulus libro quadragensimo secundo ad edictum* Cuius per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est.

54 *Ulpianus libro quadragensimo sexto ad edictum* Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.

55 *Gaius libro secundo de testamentis ad edictum urbicum* Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur.

56 *Idem libro tertio de legatis ad edictum urbicum* Semper in dubiis benigniora praeferenda sunt.

57 *Idem libro octavo decimo ad edictum provinciale* Bona fides non patitur, ut bis idem exigatur.

58 *Ulpianus libro secundo disputationum* Ex poenalibus causis non solet in patrem de peculio actio dari.

59 *Idem libro tertio disputationum* Heredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat.

60 *Idem libro decimo disputationum* Semper qui non prohibet pro se intervenire, mandare creditur. sed et si quis ratum habuerit quod gestum est, obstringitur mandati actione.

61 *Idem libro tertio opinionum* Domum suam reficere unicuique licet, dum non officiat invito alteri, in quo ius non habet.

62 *Iulianus libro sexto digestorum* Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit.

63 *Idem libro septimo decimo digestorum* Qui sine dolo malo ad iudicium provocat, non videtur moram facere.

64 *Idem libro vicensimo nono digestorum* Ea, quae raro accidunt, non temere in agendis negotiis computantur.

65 [11] *Idem libro quinquagensimo quarto digestorum* Ea est natura cavillationis, quam Graeci σωρίτην appellant, ut ab evidenter veris per brevissimas mutationes disputatio ad ea, quae evidenter falsa sunt, perducatur [12].

66 *Idem libro sexagensimo digestorum Marcellus.* Desinit debitor esse is, qui nanctus est exceptionem iustam nec ab aequitate naturali abhorrentem.

67 *Idem libro octagensimo septimo digestorum* Quotiens idem sermo duas sententias exprimit, ea

(1) = *D.* 23, 3, 33 (2) = *D.* 35, 1, 15 (3) mora *Hal.* (4) negat *F* (5) = *D.* 14, 4, 9, 2 (6) enim *ins. l. gem.* (7) *ad* § 1 *cf. D.* 17, 2, 20 (8) *cf. D.* 24, 2, 3 (9) ideoque per calorem misso repudio si brevi reversa uxor est *D. l. gem.* (10) actione *F* (11) *cf. D.* 50, 16, 177 (12) perducantur *F*

potissimum excipiatur[1], quae rei gerendae aptior est.

68 *Paulus libro singulari de dotis repetitione* In omnibus causis id observatur, ut, ubi personae condicio locum facit beneficio, ibi deficiente ea beneficium quoque deficiat, ubi vero genus actionis id desiderat, ibi ad quemvis persecutio eius devenerit, non deficiat ratio auxilii.

69 *Idem libro singulari de adsignatione libertorum* Invito beneficium non datur.

70[2] *Ulpianus libro primo de officio proconsulis* Nemo potest[3] gladii potestatem sibi datam vel cuius alterius coercitionis ad alium transferre.

71[4] *Idem libro secundo[5] de officio proconsulis* Omnia[6], quaecumque causae cognitionem desiderant, per libellum expediri non possunt[7].

72[8] *Iavolenus libro tertio ex posterioribus Labeonis* Fructus rei est vel pignori dare licere.

73 *Quintus Mucius Scaevola libro singulari ὅρων* Quo tutela redit, eo et hereditas pervenit,
1 nisi cum feminae heredes intercedunt. Nemo potest tutorem dare cuiquam nisi ei, quem in suis heredibus cum moritur habuit habiturusve esset, si
2 vixisset. Vi factum id videtur esse, qua de re quis cum prohibetur, fecit: clam, quod quisque, cum[9] controversiam haberet habiturumve se putaret,
3 fecit. Quae in testamento ita sunt scripta, ut intellegi non possint, perinde sunt, ac[10] si scripta
4 non essent. Nec paciscendo nec legem dicendo nec stipulando quisquam alteri cavere potest.

74 *Papinianus libro primo quaestionum* Non debet alteri per alterum iniqua condicio inferri.

75 *Idem libro tertio quaestionum* Nemo potest mutare consilium suum in alterius iniuriam.

76 *Idem libro vicensimo quarto quaestionum* In totum omnia, quae animi destinatione agenda sunt, non nisi vera et certa scientia perfici possunt.

77 *Idem libro vicesimo octavo quaestionum* Actus legitimi, qui non recipiunt diem vel condicionem, veluti emancipatio[11], acceptilatio, hereditatis aditio, servi optio, datio tutoris, in totum vitiantur per temporis vel condicionis adiectionem. nonnumquam tamen actus supra scripti[12] tacite recipiunt, quae aperte comprehensa vitium adferunt. nam si acceptum feratur ei, qui sub condicione promisit, ita demum egisse aliquid acceptilatio intellegitur, si obligationis condicio exstiterit: quae si verbis nominatim acceptilationis comprehendatur, nullius momenti faciet actum.

78 *Idem libro trigensimo primo quaestionum* Generaliter cum de fraude disputatur, non quid non[13] habeat actor, sed quid per adversarium habere non potuerit, considerandum est.

79 *Idem libro trigensimo secundo quaestionum* Fraudis interpretatio semper in iure civili non ex eventu dumtaxat, sed ex consilio quoque desideratur.

80 *Idem libro trigensimo tertio quaestionum* In toto iure generi[14] per speciem derogatur et illud potissimum habetur, quod ad speciem derectum est.

81[15] *Idem libro tertio responsorum* Quae dubitationis tollendae causa contractibus inseruntur, ius commune non laedunt.

82[16] *Idem libro nono[17] responsorum* Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur.

83 *Idem libro secundo definitionum* Non videntur rem amittere, quibus propria non fuit.

84 *Paulus libro tertio quaestionum* Cum amplius solutum est quam debebatur, cuius pars non invenitur quae repeti possit, totum esse indebitum intelle-
1 gitur manente pristina obligatione. Is natura debet, quem iure gentium dare oportet, cuius fidem secuti sumus.

85[18] *Idem libro sexto quaestionum* In ambiguis
1 pro dotibus respondere melius est. Non est novum, ut quae semel utiliter constituta sunt, durent, licet ille casus exstiterit, a quo initium capere non
2 potuerunt. Quotiens aequitatem[19] desiderii naturalis ratio aut dubitatio iuris moratur, iustis decretis res temperanda est.

86 *Idem libro septimo quaestionum* Non solet deterior condicio fieri eorum, qui litem contestati sunt, quam si non essent, sed plerumque melior:

87 *Idem libro tertio decimo quaestionum* nemo enim in persequendo deteriorem causam, sed meliorem facit. denique post litem contestatam heredi quoque prospiceretur et heres tenetur ex omnibus causis.

88[20] *Scaevola libro quinto quaestionum* Nulla[21] intellegitur mora ibi fieri, ubi nulla petitio est.

89 *Paulus libro decimo quaestionum* Quamdiu possit valere testamentum, tamdiu legitimus non admittitur.

90 *Idem libro quinto decimo quaestionum* In omnibus quidem, maxime tamen in iure aequitas spectanda est[22].

91 *Idem libro septimo decimo quaestionum* Quotiens duplici iure defertur alicui successio, repudiato novo iure quod ante defertur, supererit vetus.

92 *Scaevola libro quinto responsorum* Si librarius in transscribendis stipulationis verbis errasset, nihil nocere, quo minus et reus et fideiussor teneretur[23].

93 *Maecianus libro primo fideicommissorum* Filius familias neque retinere neque reciperare neque apisci possessionem rei peculiaris videtur.

94 *Ulpianus libro secundo fideicommissorum* Non solent quae abundant vitiare scripturas.

95 *Idem libro sexto fideicommissorum* Nemo dubitat solvendo videri eum qui defenditur.

96 *Maecianus libro duodecimo fideicommissorum* In ambiguis orationibus maxime sententia spectanda est eius, qui eas protulisset.

97 *Hermogenianus libro tertio iuris epitomarum* Ea sola deportationis sententia aufert, quae ad fiscum perveniunt.

98 *Idem libro quarto iuris epitomarum* Quotiens utriusque causa lucri ratio vertitur, is praeferendus est, cuius in lucrum[24] causa tempore praecedit.

99 *Venuleius libro duodecimo stipulationum* Non potest improbus videri, qui ignorat quantum solvere debeat.

100 *Gaius libro primo regularum* Omnia, quae iure contrahuntur, contrario iure pereunt.

101 *Paulus libro singulari de cognitionibus* Ubi lex duorum mensum fecit mentionem, et qui sexagensimo et primo die venerit, audiendus est: ita enim et imperator Antoninus cum divo patre suo rescripsit.

102 *Ulpianus libro primo ad edictum* Qui vetante praetore fecit, hic adversus edictum fecisse
1 proprie dicitur. Eius est actionem denegare, qui possit et dare.

103[25] *Paulus libro primo ad edictum* Nemo de domo sua[26] extrahi debet.

104 *Ulpianus libro secundo ad edictum* Si in duabus actionibus alibi summa maior, alibi infamia est, praeponenda est causa existimationis. ubi autem aequiperant[27], famosa iudicia, etsi summam imparem habent, pro paribus accipienda sunt.

105 *Paulus libro primo ad edictum* Ubicumque causae cognitio est, ibi praetor desideratur.

106 *Idem libro secundo ad edictum* Libertas inaestimabilis res est.

---

(1) accipietur *Hal.* (2) = *D.* 1, 16, 6 *pr.* (3) nec enim potest quis *D. l. gem.* (4) = *D.* 1, 16, 9 *pr.* (5) primo *D. l. gem.* (6) omnia enim *D. l. gem.* (7) non possunt expediri *D. l. gem.* (8) = *D.* 22, 1, 49 (9) quod quis clam eo quocum *scr.* (10) ad *F* (11) *sic sec. B*, mancipatio *F* (12) scriptus *F* (13) *sic sec. B*, non *om. F* (14) genere *F* (15) = *D.* 17, 1, 56 *pr.* (16) = *D.* 39, 5, 29 *pr.* (17) decimo *D. l. gem.* (18) *pr.* = *D.* 23, 3, 70 (19) aequitate *F* (20) = *D.* 45, 1, 127 (21) enim *ins. l. gem.* (22) sit *F* (23) tenetur *F* (24) lucro F^2 (25) = *D.* 2, 4, 21 (26) tamen de domo sua nemo *D. l. gem.* (27) aequiperant] aeque parant infamiam *scr.*

107 *Gaius libro primo ad edictum provinciale* Cum servo nulla actio est.

108 *Paulus libro quarto ad edictum* Fere in omnibus poenalibus iudiciis et aetati et imprudentiae succurritur.

109 *Idem libro quinto ad edictum* Nullum crimen patitur is, qui non prohibet, cum prohibere potest.

110 *Idem libro sexto ad edictum* In eo, quod
1 plus sit, semper inest et minus. Nemo alienae
rei expromissor idoneus videtur, nisi si[1] cum satis-
2 datione. Pupillus pati posse non intellegitur.
3 Ubi verba coniuncta non sunt, sufficit alterutrum
4 esse factum. Mulieribus tunc succurrendum est,
cum defendantur, non ut facilius calumnientur.

111 *Gaius libro secundo ad edictum provinciale*
Pupillum, qui proximus pubertati sit, capacem esse
1 et furandi et iniuriae faciendae. In heredem non
solent actiones transire, quae poenales sunt ex maleficio, veluti furti, damni iniuriae, vi bonorum raptorum, iniuriarum.

112 *Paulus libro octavo ad edictum* Nihil interest, ipso iure quis actionem non habeat an per exceptionem infirmetur.

113 *Gaius libro tertio ad edictum provinciale* In toto et pars continetur.

114 *Paulus libro nono ad edictum* In obscuris inspici solere, quod verisimilius est aut quod plerumque fieri solet.

115[2] *Idem libro decimo ad edictum* Si quis obli-
1 gatione liberatus sit, potest videri cepisse. Non
potest videri accepisse, qui stipulatus potest exceptione summoveri.

116 *Ulpianus libro undecimo ad edictum* Nihil
consensui tam contrarium est, qui ac[3] bonae fidei
iudicia sustinet, quam vis atque metus: quem com-
1 probare contra bonos mores est. Non capitur,
2 qui ius publicum sequitur. Non videntur qui errant
consentire.

117 *Paulus libro undecimo ad edictum* Praetor bonorum possessorem heredis loco in omni causa habet.

118 *Ulpianus libro duodecimo ad edictum* Qui in servitute est, usucapere non potest: nam cum possideatur, possidere non videtur.

119[4] *Idem libro tertio decimo ad edictum* Non[5] alienat, qui dumtaxat omittit possessionem.

120 *Paulus libro duodecimo ad edictum* Nemo plus commodi heredi suo relinquit, quam ipse habuit.

121 *Idem libro tertio decimo ad edictum* Qui non facit quod facere debet, videtur facere adversus ea, quia non facit[6]: et qui facit quod facere non debet, non videtur facere id quod facere iussus est.

122 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Libertas omnibus rebus favorabilior est.

123 *Ulpianus libro quarto decimo ad edictum*
1 Nemo alieno nomine lege agere potest. Tempo-
raria permutatio ius provinciae non innovat.

124 *Paulus libro sexto decimo ad edictum* Ubi
non voce, sed praesentia opus est, mutus, si intel-
lectum habet, potest videri respondere. idem in
1 surdo: hic quidem et respondere potest. Furio-
sus absentis loco est et ita Pomponius libro primo
epistularum scribit.

125 *Gaius libro quinto ad edictum provinciale* Favorabiliores rei potius quam actores habentur.

126[7] *Ulpianus libro quinto decimo ad edictum*
1 Nemo[8] praedo est, qui pretium numeravit. Lo-
cupletior[9] non est factus, qui libertum adquisierit.
2 Cum de lucro duorum quaeratur, melior est causa
possidentis.

127 *Paulus libro vicesimo ad edictum* Cum praetor in heredem dat actionem, quatenus ad eum pervenit, sufficit, si vel momento ad eum pervenit ex dolo defuncti.

128 *Idem libro nono decimo ad edictum* In pari
1 causa possessor potior haberi debet. Hi, qui in
universum ius succedunt, heredis loco habentur.

129 *Idem libro vicensimo primo ad edictum* Ni-
1 hil dolo creditor facit, qui suum recipit. Cum
principalis causa non consistit, ne ea quidem quae
sequuntur locum habent.

130[10] *Ulpianus libro octavo decimo ad edictum* Numquam actiones, praesertim[11] poenales, de eadem re concurrentes alia aliam consumit.

131 *Paulus libro vicesimo secundo ad edictum* Qui dolo desierit possidere, pro possidente damnatur, quia pro possessione dolus est.

132[12] *Gaius libro septimo ad edictum provinciale* Imperitia culpae adnumeratur.

133 *Idem libro octavo ad edictum provinciale* Melior condicio nostra per servos fieri potest, deterior fieri non potest.

134 *Ulpianus libro vicesimo primo ad edictum*
Non fraudantur creditores, cum quid non adquiri-
tur a debitore, sed cum quid de bonis deminuitur.
1 Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionem
facere potest.

135 *Idem libro vicesimo tertio ad edictum* Ea, quae dari impossibilia sunt vel quae in rerum natura non sunt, pro non adiectis habentur.

136 *Paulus libro octavo decimo ad edictum* Bona fides tantundem possidenti praestat, quantum veritas, quotiens lex impedimento non est.

137[13] *Ulpianus libro vicesimo quinto ad edictum* Qui auctore iudice comparavit, bonae fidei possessor est[14].

138 *Paulus libro vicesimo septimo ad edictum*
Omnis hereditas, quamvis postea adeatur, tamen cum
1 tempore mortis continuatur. Numquam crescit
ex post facto praeteriti delicti aestimatio.

139 *Gaius libro ad edictum praetoris urbani* Om-
nes actiones, quae morte aut tempore pereunt, semel
1 inclusae iudicio salvae permanent. Non videtur
perfecte cuiusque id esse, quod ex casu auferri potest.

140 *Ulpianus libro quinquagensimo sexto ad edictum* Absentia eius, qui rei publicae causa abest[15], neque ei neque alii damnosa esse debet.

141[16] *Paulus libro quinquagensimo quarto ad*
edictum Quod contra rationem iuris receptum est,
1 non est producendum ad consequentia[17]. Uni duo
pro solido heredes esse non possunt.

142 *Idem libro quinquagensimo sexto ad edictum* Qui tacet, non utique fatetur: sed tamen verum est eum non negare.

143 *Ulpianus libro sexagensimo secundo ad edictum* Quod ipsis qui contraxerunt obstat, et successoribus eorum obstabit.

144[18] *Paulus libro sexagensimo secundo ad edic-*
1 *tum* Non omne quod licet honestum est. In sti-
pulationibus id tempus spectatur, quo contrahimus.

145[19] *Ulpianus libro sexagensimo sexto ad edictum* Nemo[20] videtur fraudare eos, qui sciunt et consentiunt.

146 *Paulus libro sexagensimo secundo ad edictum* Quod quis dum servus est egit, proficere libero facto non potest.

147 *Gaius libro vicesimo quarto ad edictum provinciale* Semper specialia generalibus insunt.

148 *Paulus libro sexto decimo brevis edicti*[21] Cuius effectus omnibus prodest, eius et partes ad omnes pertinent.

(1) si *del. edd.* (2) *pr.* = *D.* 3, 6, 2 (3) ac *abundat: videntur ante id quaedam intercidisse* (4) = *D.* 4, 7, 4, 1 (5) neque enim *D. l. gem.* (6) quia non facit] *requiritur* quae non facere iussus est (7) *pr.* = *D.* 5, 3, 13, 8 (8) enim *ins. D. l. gem.* (9) locopretior *F* (10) = *D.* 44, 7, 60; *cf. Inst.* 4, 9, 1 (11) praesertim *om. D. l. gem.* habent *Inst.* (12) *cf. D.* 9, 2, 8 (13) = *D.* 11, 7, 14, 1 (14) quia bonae fidei possessor est et dominium habet, qui auctore iudice comparavit *D. l. gem.* (15) absent *F* (16) *pr.* = *D.* 1, 3, 14 (17) consequentias *D. l. gem.* (18) § 1 = *D.* 45, 1, 78 *pr.* (19) = *D.* 42, 8, 6, 9 (20) enim *ins. D. l. gem.* (21) brevium *F*²

149 *Ulpianus libro sexagensimo septimo ad edictum* Ex qua persona quis lucrum capit, eius factum praestare debet.

150[1] *Idem libro sexagensimo octavo ad edictum* Parem esse condicionem oportet eius, qui quid possideat vel habeat, atque eius, cuius dolo malo factum sit, quo minus possideret vel haberet.

151 *Paulus libro sexagensimo quarto ad edictum* Nemo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet.

152[2] *Ulpianus libro sexagensimo nono ad edictum* Hoc iure utimur, ut quidquid omnino per vim fiat, aut in vis publicae aut in vis privatae crimen
1 2 incidat. Deicit et qui mandat[3]. In maleficio
3 ratihabitio mandato comparatur[4]. In contractibus, quibus doli praestatio vel bona fides inest, heres in solidum tenetur.

153[5] *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum* Fere quibuscumque modis obligamur, isdem in contrarium actis liberamur, cum quibus modis adquirimus, isdem in contrarium actis amittimus. ut igitur nulla possessio adquiri nisi animo et corpore potest, ita nulla amittitur, nisi in qua utrumque in contrarium actum est.

154 *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum* Cum par delictum est duorum, semper oneratur petitor et melior habetur possessoris causa. sicut fit, cum de dolo excipitur petitoris: neque enim datur talis replicatio petitori 'aut si rei quoque in ea re 'dolo actum[6] sit'. illi debet permitti poenam petere, qui in ipsam non incidit.

155 *Paulus libro sexagensimo quinto ad edictum* Factum cuique suum, non adversario nocere debet.
1 Non videtur vim facere, qui iure suo utitur et
2 ordinaria actione experitur. In poenalibus causis benignius interpretandum est.

156[7] *Ulpianus libro septuagensimo ad edictum*
1 Invitus nemo rem cogitur defendere. Cui damus actiones[8], eidem et exceptionem competere multo
2 magis quis dixerit. Cum quis in alii locum successerit, non est aequum ei nocere hoc, quod adversus eum non[9] nocuit, in cuius locum successit[10].
3 Plerumque emptoris eadem causa esse debet circa petendum ac defendendum, quae fuit auctoris.
4 Quod cuique pro eo praestatur, invito non tribuitur.

157[11] *Idem libro septuagensimo primo ad edictum* Ad ea[12], quae non habent atrocitatem facinoris vel sceleris, ignoscitur servis, si vel dominis vel his, qui vice dominorum sunt, veluti tutoribus et cura-
1 toribus[13] obtemperaverint. Semper qui[14] dolo fecit, quo minus haberet, pro eo habendus est, ac
2 si haberet. In contractibus successores ex dolo eorum, quibus[15] successerunt, non tantum in id quod pervenit, verum etiam in solidum tenentur, hoc est unusquisque pro ea parte qua heres est.

158 *Gaius libro vicesimo sexto ad edictum provinciale* Creditor, qui permittit rem venire, pignus dimittit.

159[16] *Paulus libro septuagensimo ad edictum* Non ut ex pluribus causis deberi nobis idem potest, ita ex pluribus causis idem possit nostrum esse[17].

160 *Ulpianus libro septuagensimo sexto ad edictum* Aliud est vendere, aliud vendenti[18] consentire.
1 Refertur ad universos, quod publice fit per ma-
2 iorem partem. Absurdum est plus iuris habere eum, cui legatus sit fundus, quam heredem aut ipsum testatorem, si viveret.

161[19] *Idem libro septuagensimo septimo ad edictum* In iure civili receptum est, quotiens per eum, cuius interest condicionem non impleri, fiat quo minus impleatur, perinde haberi, ac si impleta condicio fuisset. quod ad libertatem et legata et ad heredum institutiones perducitur. quibus exemplis stipulationes quoque committuntur, cum per promissorem factum esset, quo minus stipulator condicioni pareret.

162 *Paulus libro septuagensimo*[20] *ad edictum* Quae propter necessitatem recepta sunt, non debent in argumentum trahi.

163 *Ulpianus libro quinquagensimo quinto ad edictum* Cui ius[21] est donandi, eidem et vendendi et concedendi ius est.

164 *Paulus libro quinquagensimo primo ad edictum* Poenalia iudicia semel accepta in heredes transmitti possunt.

165 *Ulpianus libro quinquagensimo tertio ad edictum* Cum quis possit alienare, poterit et consentire alienationi. cui autem donare non conceditur, probandum erit nec, si donationis causa consenserit, ratam eius voluntatem habendam.

166 *Paulus libro quadragensimo octavo ad edictum* Qui rem alienam defendit, numquam locuples habetur.

167 *Idem libro quadragensimo nono ad edictum* Non videntur data, quae eo tempore quo dentur
1 accipientis non fiunt. Qui iussu iudicis aliquid facit, non videtur dolo malo facere, qui[22] parere necesse habet.

168 *Idem libro primo ad Plautium* Rapienda occasio est, quae praebet benignius responsum.
1 Quod factum est cum in obscuro sit, ex affectione cuiusque capit interpretationem.

169 *Idem libro secundo ad Plautium* Is damnum dat, qui iubet dare: eius vero nulla culpa est, cui
1 parere necesse sit. Quod pendet, non est pro eo, quasi sit.

170 *Idem libro tertio ad Plautium* Factum a iudice, quod ad officium eius non pertinet, ratum non est.

171 *Idem libro quarto ad Plautium* Nemo ideo obligatur, quia recepturus est ab alio quod praestiterit.

172 *Idem libro quinto ad Plautium* In contrahenda venditione ambiguum[23] pactum contra vendi-
1 torem interpretandum est. Ambigua autem intentio ita accipienda est, ut res salva actori sit.

173[24] *Idem libro sexto ad Plautium* In condemnatione personarum, quae in id quod facere possunt damnantur, non totum quod habent extorquendum est, sed et ipsarum ratio habenda est, ne egeant[25].
1 Cum verbum 'restituas' lege invenitur, etsi non specialiter de fructibus additum est, tamen etiam
2 fructus sunt restituendi[26]. Unicuique sua mora nocet. quod et in duobus reis promittendi observa-
3 tur. Dolo facit, qui petit quod redditurus est.

174 *Idem libro octavo ad Plautium* Qui potest facere, ut possit condicioni parere, iam posse vide-
1 tur. Quod quis si velit habere non potest, id repudiare non potest.

(1) = *D.* 43, 8, 2, 42 (2) § 1. 2 = *D.* 43, 16, 1, 12. 14 (3) deiecisse autem etiam is videtur qui mandavit *D. l. gem.* (4) rectius enim dicitur in maleficio ratihabitionem mandato comparari *D. l. gem.* (5) = *D.* 41, 2, 8 (6) factum *scr.* (7) § 1 = *D.* 43, 18, 1, 4; § 2 = *D.* 43, 19, 3, 2 (8) actionem *D. l. gem.* (9) non *l. gem. cum B, om. F* (10) cum enim successerit quis in locum eorum, aequum non est nos noceri hoc, quod adversus eum non nocuit, in cuius locum successimus *D. l. gem.* (11) *pr.* = *D.* 43, 24, 11, 7 (12) ad quaedam *D. l. gem.* (13) veluti tutoribus et curatoribus *absunt a D. l. gem., inserta hic ex iis quae ibi praecedunt* (14) que *F* (15) quibus *om. F* (16) = *D.* 44, 2, 14, 2 (17) neque enim amplius quam semel res mea esse potest, saepius autem deberi potest *D. l. gem.* (18) vendendi *F* (19) *cf. D.* 35, 1, 24 (20) *in numero error est* (21) cuius *F* (22) quia *edd.* (23) abiguum *F* (24) *pr.* = *D.* 42, 1, 19, 1; § 1 = *D.* 22, 1, 38, 4; § 3 = *D.* 44, 4, 8 *pr.* (25) is quoque ... in quantum facere potest condemnatur ... immo nec totum quod habet extorquendum ei puto, sed et ipsius ratio habenda est, ne egeat *D. l. gem.* (26) non est iniquum (nam et verbum 'restituas', quod in hac re praetor dixit, plenam habet significationem), ut fructus quoque restituantur *D. l. gem.*

175 *Idem libro undecimo ad Plautium* In his, quae officium per liberas fieri personas leges desi-
1 derant[1], servus intervenire non potest. Non debeo[2] melioris condicionis esse, quam auctor meus, a quo ius in me transit.

176 *Idem libro tertio decimo ad Plautium* Non est singulis concedendum, quod per magistratum publice possit fieri, ne occasio sit maioris tumultus
1 faciendi. Infinita aestimatio est libertatis et necessitudinis.

177 *Idem libro quarto decimo ad Plautium* Qui in ius dominiumve[3] alterius succedit, iure eius uti
1 debet. Nemo videtur dolo exsequi, qui ignorat causam, cur non debeat petere.

178 *Idem libro quinto decimo ad Plautium* Cum principalis causa non consistat, plerumque ne ea quidem, quae sequuntur, locum habent.

179 *Idem libro sexto decimo ad Plautium* In obscura voluntate manumittentis favendum est libertati.

180 *Idem libro septimo decimo ad Plautium* Quod iussu alterius solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

181 *Idem libro primo ad Vitellium* Si nemo subiit hereditatem, omnis vis testamenti solvitur.

182 *Idem libro tertio ad Vitellium* Quod nullius esse potest, id ut alicuius fieret, nulla obligatio valet efficere.

183[4] *Marcellus libro tertio digestorum* Etsi nihil facile mutandum est ex sollemnibus, tamen ubi aequitas evidens poscit, subveniendum est.

184[5] *Celsus libro septimo digestorum* Vani timoris iusta excusatio non est.

185 *Idem libro octavo digestorum* Inpossibilium nulla obligatio est.

186 *Idem libro duodecimo digestorum* Nihil peti potest ante id tempus, quo per rerum naturam persolvi possit: et cum solvendi tempus obligationi additur, nisi eo praeterito peti non potest.

187 *Idem libro sexto decimo digestorum* Si quis praegnatem uxorem reliquit, non videtur sine liberis decessisse.

188 *Idem libro septimo decimo digestorum* Ubi pugnantia inter se in testamento iuberentur[6], neu-
1 trum ratum est. Quae rerum natura prohibentur, nulla lege confirmata sunt.

189 *Idem libro tertio decimo*[7] *digestorum* Pupillus nec velle nec nolle in ea aetate nisi adposita tutoris auctoritate creditur: nam quod animi iudicio fit, in eo tutoris auctoritas necessaria est.

190 *Idem libro vicesimo quarto digestorum* Quod evincitur, in bonis non est.

191 *Idem libro trigensimo tertio digestorum* Neratius consultus, an quod beneficium dare se quasi viventi Caesar rescripserat, iam defuncto dedisse existimaretur, respondit non videri sibi principem, quod ei, quem vivere existimabat, concessisset, defuncto concessisse: quem tamen modum esse beneficii sui vellet, ipsius aestimationem esse.

192[8] *Marcellus libro vicensimo nono digestorum* Ea, quae in partes dividi non possunt, solida
1 a singulis heredibus debentur. In re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est quam tutius.

193 *Celsus libro trigensimo octavo digestorum* Omnia fere iura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes exstitissent.

194 *Modestinus libro sexto differentiarum* Qui per successionem quamvis longissimam defuncto heredes constiterunt[9], non minus heredes intelleguntur, quam qui principaliter heredes existunt.

195[10] *Idem libro septimo differentiarum* Expressa nocent, non expressa non nocent.

196 *Idem libro octavo regularum* Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae. et ideo quaedam[11] ad heredem transmittuntur, quae causae sunt: quae personae sunt, ad heredem non transeunt.

197[12] *Idem libro singulari de ritu nuptiarum* Semper in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed et quid honestum sit.

198 *Iavolenus libro tertio decimo ex Cassio* Neque in interdicto neque in ceteris causis pupillo nocere oportet dolum tutoris, sive solvendo est sive non est.

199 *Idem libro sexto epistularum* Non potest dolo carere, qui imperio magistratus non paruit.

200 *Idem libro septimo epistularum* Quotiens nihil sine captione investigari potest, eligendum est quod minimum habeat iniquitatis.

201 *Idem libro decimo epistularum* Omnia, quae ex testamento proficiscuntur, ita statum eventus capiunt, si initium quoque sine vitio ceperint.

202 *Idem libro undecimo epistularum* Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum[13] est enim, ut non subverti posset.

203 *Pomponius libro octavo ad Quintum Mucium* Quod[14] quis ex culpa sua damnum sentit, non intellegitur damnum[15] sentire.

204 *Idem libro vicesimo octavo ad Quintum Mucium* Minus est actionem habere quam rem.

205 *Idem libro trigensimo nono ad Quintum Mucium* Plerumque fit, ut etiam ea, quae[16] nobis abire possint, proinde in eo statu sint, atque si non essent eius condicionis, ut abire possent. et ideo quod fisco obligamus, et vindicare interdum[17] et alienare et servitutem in[18] praedio imponere possumus.

206 *Idem libro nono ex variis lectionibus* Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorem[19].

207[20] *Ulpianus libro primo ad legem Iuliam et Papiam* Res iudicata pro veritate accipitur.

208 *Paulus libro tertio ad legem Iuliam et Papiam* Non potest videri desisse habere, qui numquam habuit.

209 *Ulpianus libro quarto ad legem Iuliam et Papiam* Servitutem mortalitati fere comparamus.

210 *Licinnius Rufinus libro secundo regularum* Quae ab initio inutilis fuit institutio, ex postfacto convalescere non potest.

211[21] *Paulus libro sexagensimo nono ad edictum* Servus rei publicae causa abesse non potest.

(1) *requiritur tale quiddam:* in his quae officium per liberas personas desiderant (2) debet F^2 (3) dominium vel *F* (4) = *D.* 4, 1, 7 *pr.* (5) *cf. D.* 42, 1, 13 *pr.* (6) invenirentur F^2 (7) *in numero erratum* (8) § 1 = *D.* 28, 4, 3 (9) constituerunt *F* (10) = *D.* 35, 1, 52 (11) quaedam *del.* (12) = *D.* 23, 2, 42 *pr.* (13) rarum *Hal.* (14) si *ins.* F^2 (15) damnum *del.* (16) a *ins. edd.* (17) interim *scr.* (18) in *del. edd.* (19) locupletionem *F* (20) = *D.* 1, 5, 25 (21) = *D.* 2, 11, 7.

ADDITAMENTA

I

ORDO LIBRORUM IURIS VETERIS

IN COMPILANDIS DIGESTIS OBSERVATUS.

Scripta veterum iurisconsultorum compilatores quo ordine perlustraverint et quamnam inter se librorum distributionem fecerint, Bluhmius et vidit primus et ita explicuit, ut aliis adiciendum mutandumve nihil fere relinqueret. Bluhmiani igitur sunt qui sequuntur laterculi (vide Savigny *Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft* IV p. 266). in quibus quos libros compilatores coniunctos excusserunt, lineola praeposita comprehendi partitionesque, quas in his operibus coniunctim excerpendis fecerunt, quatenus deprehendi potuerunt, subiunxi secutus alterum Bluhmii indicem (l. c. p. 445).

PAULUS KRUEGER.

PARS SABINIANA *(Sab.)*

1. { ULPIANI libri LI ad Sabinum.
2. { POMPONII libri XXXVI ad Sabinum.
3. { PAULI libri XVI ad Sabinum.

{ Ulp. l. 1—14. / Pomp. l. 1—4. / Paul. l. 1. 2.

{ Ulp. l. 15—25. / Pomp. l. 5—7. / Paul. l. 3. 4.

{ Ulp. l. 26—29. / Pomp. l. 8—11. / Paul. l. 5.

{ Ulp. l. 30. / Pomp. l. 12. 13. / Paul. l. 6.

{ Ulp. l. 31—40 in.[1] / Pomp. l. 14—17. / Paul. l. 7. 8.

{ Ulp. l. 40 fin.—43. / Pomp. l. 18—22. / Paul. l. 9. 10.

{ Ulp. l. 44—50. / Pomp. l. 23—27. / Paul. l. 11. 12.

{ Ulp. l. 51. / Pomp. l. 29. / Paul. l. 13.[2]

{ Pomp. l. 30—36. / Paul. l. 14—16.

4. { ULPIANI libri XXVI—LI ad edictum.
5. { PAULI libri XXVIII—XXXXVIII in. ad edictum.
6. { PAULI libri VI—VIII brevium.
7. { GAII libri VIIII—XVIII ad edictum provinciale.
8. { GAII libri II de testamentis ad edictum praetoris urbani.
9. { GAII libri III de legatis ad edictum praetoris.

{ Ulp. l. 26—30. / Paul. l. 28—31. / Gai. l. 9. 10 in.[3] / Paul. l. 6 brevium.

{ Ulp. l. 31. 32. / Paul. l. 32—34. / Gai. l. 10 fin.

{ Ulp. l. 33. 34. / Paul. l. 35—37. / Gai. l. 11. / Paul. l. 7 brevium.

{ Ulp. l. 35. 36. / Paul. l. 38. / Paul. l. 8 brevium. / Gai. l. 12.

{ Ulp. l. 37. 38. / Paul. l. 39. 40. / Gai. l. 13. 14 in.[4]

{ Ulp. l. 39—45. / Paul. l. 41—43 in. / Gai. l. 14 fin. 15.

{ Ulp. l. 46—50. / Paul. l. 43 fin.—46. / Gai. l. 16. 17. / Gai. l. 1. 2 de testam.

{ Ulp. l. 51. / Paul. l. 47. 48 in. / Gai. l. 18. / Gai. l. 1—3 de legatis.

10. ULPIANI libri X disputationum.
11. ULPIANI libri X de omnibus tribunalibus.
12. ULPIANI libri VI opinionum.
13. ULPIANI libri VI de censibus.
14. IULIANI libri LXXXX digestorum.
15. ALFENI VARI libri XXXX digestorum.
16. PAULI libri VIII epitomarum Alfeni digestorum.
17. IULIANI liber singularis de ambiguitatibus.[5]
18. IULIANI libri IIII ad Urseium Ferocem.
19. IULIANI libri VI ex Minicio.
20. AFRICANI libri VIIII quaestionum.
21. { FLORENTINI libri XII institutionum.
22. { MARCIANI libri XVI institutionum.
23. { ULPIANI libri II institutionum.
24. { GAII libri VII rerum cottidianarum sive aureorum.
25. { GAII libri IIII institutionum.
26. { CALLISTRATI libri III institutionum.
27. { PAULI libri II institutionum.

{ Flor. l. 1—5. / Marc. l. 1. 2. / Ulp. l. 1. / Gaii l. 1 inst. / Gaii l. 1 aur. / Pauli l. 1.

{ Flor. l. 6. / Marc. l. 3. / Gaii l. 2 inst. / Gaii l. 2 aur. / Callistr. l. 2.

{ Marc. l. 4—9. / Flor. l. 10. 11. / Ulp. l. 2.

Flor. l. 7—9.

{ Gaii l. 3 inst. / Gaii l. 3 aur. / Pauli l. 2.

Callistr. l. 3.

Marc. l. 10—16.

28. { ULPIANI libri V de adulteriis.
29. { PAPINIANI libri II de adulteriis.
30. { PAPINIANI liber singularis de adulteriis.
31. { PAULI libri III de adulteriis.

{ Ulp. l. 1—3. / Pap. l. 1. 2. / Pap. l. sing. / Paul. l. 1. 2.

{ Ulp. l. 4. 5. / Paul. l. 3.

32. ULPIANI liber singularis de sponsalibus.
33. PAULI liber singularis de dotis repetitione.
34. PAULI liber singularis de adsignatione libertorum.
35. PAULI liber singularis de iure patronatus.

---

(1) cf. 26, 8, 5—7. Bluhme: l. 31—39. (2) cf. 5, 1, 58—60: 6, 1, 68—71. Bluhme separat librum 51 Ulpiani a laudatis Pomponii et Pauli libris. (3) cf. 50, 17, 45—47. Bluhme: Gai. l. 9. (4) cf. 38, 1, 18—22. Bluhme: Gai. l. 13. (5) Bluhme hunc librum post libros ex Minicio collocat: sed vide 28, 6, 31. 32, 62.

36.	NERATII	libri XV regularum.
37.	ULPIANI	libri VII regularum.
38.	SCAEVOLAE	libri IIII regularum.
39.	PAULI	liber singularis regularum.
40.	MARCIANI	libri I. II regularum.
41.	ULPIANI	libri II responsorum.
42.	MARCIANI	libri III. IIII regularum.
43.	PAULI	libri VII regularum.
44.	MARCIANI	liber V regularum.
45.	POMPONII	liber singularis regularum.
46.	ULPIANI	liber singularis regularum.
47.	ULPIANI	libri X de officio proconsulis.
48.	PAULI	liber singularis ad SC. Silanianum.
49.	PAULI	liber singularis de portionibus quae liberis damnatorum conceduntur.
50.	PAULI	libri II ad legem Iuliam.
51.	PAULI	liber singularis de conceptione formularum.
52.	MACRI	libri II publicorum iudiciorum.
53.	VENULEII SATURNINI	libri III de iudiciis publicis.
54.	PAULI	liber singularis de iudiciis publicis.
55.	MARCIANI	libri II de publicis iudiciis.
56.	MAECIANI	libri XIIII de publicis iudiciis.
57.	{ MARCIANI	liber singularis ad formulam hypothecariam.
58.	{ GAII	liber singularis de formula hypothecaria.[1]
59.	MARCELLI	liber singularis responsorum.
60.	NERATII	libri VII membranarum.
61.	MACRI	libri II de officio praesidis.
62.	ARCADII CHARISII	liber singularis de testibus.
63.	MARCIANI	liber singularis de delatoribus.
64.	{ ULPIANI	libri IIII de appellationibus.
65.	{ MACRI	libri II de appellationibus.
66.	{ MARCIANI	libri II de appellationibus.
	{ Ulp. l. 1. 2. Macri l. 1. Marc. l. 1.	{ Ulp. l. 3. 4. Macri l. 2. Marc. l. 2.
67.	PAULI	liber singularis de appellationibus.
68.	RUTILII MAXIMI	liber singularis ad legem Falcidiam.
69.	PAULI	liber singularis ad legem Fufiam Caniniam.
70.	PAULI	libri III ad legem Aeliam Sentiam.
71.	ULPIANI	libri IIII ad legem Aeliam Sentiam.
72.	PAULI	liber singularis de libertatibus dandis.
73.	PAULI	liber singularis de liberali causa.
74.	PAULI	liber singularis de secundis tabulis.
75.	PAULI	liber singularis de iure codicillorum.
76.	PAULI	liber singularis de centumviralibus iudiciis.
77.	PAULI	liber singularis de adulteriis.
78.	PAULI	liber singularis de senatus consultis.
79.	PAULI	liber singularis ad SC. Velleianum.
80.	PAULI	liber singularis de intercessionibus feminarum.
81.	PAULI	liber singularis ad orationem divi Antonini et Commodi
82.	PAULI	liber singularis de excusationibus tutelarum.
83.	PAULI	liber singularis ad orationem divi Severi.
84.	PAULI	liber singularis de variis lectionibus.
85.	ULPIANI	liber singularis pandectarum.
86.	MACRI	libri II de re militari.
87.	PAULI	liber singularis de poenis militum.
88.	ULPIANI	liber singularis de officio curatoris rei publicae.
89.	ULPIANI	liber singularis de officio consularium.
90.	PAULI	libri II de officio proconsulis.
91.	VENULEII	libri IIII de officio proconsulis.
92.	CLAUDII SATURNINI	liber singularis de poenis paganorum.
93.	VOLUSII MAECIANI	ex lege Rhodia.
94.	IAVOLENI	libri X ex posterioribus Labeonis.

PARS EDICTALIS (*Ed.*)

95.	{ ULPIANI	libri I—XXV ad edictum.
96.	{ PAULI	libri I—XXVII ad edictum.
97.	{ PAULI	libri I—V brevium.
98.	{ GAII	libri I—VIII. XVIIII ad edictum provinciale.
99.	{ GAII	liber ad edictum praetoris urbani.

{ Ulp. l. 1—6. Pauli l. 1—5. Gaii l. 1.	{ Ulp. l. 18. Pauli l. 22. Gaii l. 7.
{ Ulp. l. 7. Pauli l. 6. 7. Gaii l. 2.	{ Ulp. l. 19. Pauli l. 23. Gaii l. 7.
{ Ulp. l. 8—10 in. Pauli l. 8—10. Gaii l. 3.	{ Ulp. l. 20. 21. Pauli l. 24. Gaii l. 7.
{ Ulp. l. 10 fin.—12. Pauli l. 11. 12 in. Gaii l. 4. Pauli brevium l. 3.	{ Gaii l. 8. Ulp. l. 21. 22.[4] Pauli l. 25. 17. 18. Gaii l. 5 fin.
{ Ulp. l. 13. 14. Pauli l. 12 fin.—16.[2] Gaii l. 5 in.	{ Ulp. l. 23. Pauli l. 18. 19. Gaii l. 6.
{ Ulp. l. 15. 16 in.[3] Pauli l. 20. Gaii l. 5 fin. 6.	{ Ulp. l. 24. Pauli l. 25. 26. Gaii l. 8.
{ Ulp. l. 16 fin. 17. Pauli l. 19. 21. Gaii l. 7.	{ Ulp. l. 25. Pauli l. 27. Gaii l. 8. 19.[5] Gaii ad ed. pr. urb.[6]

(1) Marciani et Gaii libri ad form. hyp. hoc loco collocati sunt propter 13, 7, 33. 34: 20, 2, 2. 4. Bluhmius eos post Paulum de appellationibus (67) collocat propter 46, 3, 48. 49.
(2) cf. 50, 17, 120. Bluhme: Pauli l. 13—16.
(3) cf. 36, 1, 37—40. Bluhme: Ulp. l. 15.
(4) cf. 50, 17, 134. Bluhme: Ulp. l. 22.
(5) cf. 11, 7. Bluhme: Gaii l. 8.
(6) 50, 17, 139, ubi collocatur inter Pauli l. 27 ad ed. et Ulpiani l. 56 ad ed.

100. ULPIANI libri LVI—LXXXI ad edictum.
101. PAULI libri LIII—LXXVIII ad edictum.
102. PAULI liber XVI brevium.
103. GAII libri XXI fin. — XXX ad edictum provinciale.
104. GAII ad edictum praetoris urbani titulo de praediatoribus.
105. GAII ad edictum praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur.
106. GAII ad edictum praetoris urbani titulo de re iudicata.

Ulp. l. 56.
Pauli l. 54.
Gaii l. 21.

Ulp. l. 57.
Pauli l. 55.
Gaii l. 22.

Ulp. l. 58. 59.
Pauli l. 56. 57 in.[1]
Gaii l. 22.
Gaii ad ed. pr. urb. tit. qui neque sequ. neque ducantur.

Ulp. l. 60.
Pauli l. 57 fin.
Gaii l. 23.

Ulp. l. 61.
Pauli l. 58.
Gaii l. 23.

Ulp. l. 62.
Pauli l. 59.
Pauli l. 16 brevium.
Gaii l. 23.

Ulp. l. 63.
Pauli l. 60.
Pauli l. 16 brevium.[2]
Gaii l. 24.

Ulp. l. 64. 65.
Pauli l. 61.

Ulp. l. 66.
Pauli l. 62.
Pauli l. 16 brevium.
Gaii l. 24.
Gaii de re iud.[3]

Ulp. l. 67.
Pauli l. 63.
Gaii l. 25.

Ulp. l. 68.
Pauli l. 64.
Gaii l. 25.

Ulp. l. 69.
Pauli l. 65 in.
Gaii l. 25.

Ulp. l. 70. 71 in.
Pauli l. 65 fin. 66.
Gaii l. 25.

Ulp. l. 71 fin.
Pauli l. 67.
Gaii l. 26.

Ulp. l. 72. 73.
Pauli l. 68.
Gaii l. 26.

Ulp. l. 74.
Pauli l. 69.
Gaii l. 29.

Ulp. l. 75.
Pauli l. 70.

Ulp. l. 76.
Pauli l. 71.
Gaii l. 30.

Ulp. l. 77. 78.
Pauli l. 72—74.
Gaii l. 27.

Ulp. l. 79.
Pauli l. 75. 76.
Gaii l. 27.

Ulp. l. 80. 81.
Pauli l. 77. 78.
Gaii l. 28.

107. ULPIANI libri II ad edictum aedilium curulium.
108. PAULI libri II ad edictum aedilium curulium.
109. GAII libri II ad edictum aedilium curulium.
110. *Παπινιανοῦ* ἀστυνομικὸς μονόβιβλος.[4]
111. ULPIANI libri LIIII. LV in. ad edictum.
112. PAULI libri L. LI ad edictum.
113. GAII liber XX ad edictum provinciale.
114. GAII ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa.
115. ULPIANI liber LV fin. ad edictum.
116. PAULI liber LII ad edictum.
117. GAII liber XXI in. ad edictum provinciale.
118. GAII ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis.

119. ULPIANI libri LII. LIII ad edictum.
120. PAULI libri XXXXVIII fin. XXXXVIIII ad edictum.
121. GAII liber XVIII ad edictum provinciale.
122. GAII ad edictum praetoris urbani titulis de operis novi nuntiatione, de damno infecto, de aquae pluviae arcendae.
123. PAULI libri I—XIIII ad Plautium.
124. IAVOLENI liber I ad Plautium.
125. POMPONII liber I ad Plautium.
126. IAVOLENI liber II ad Plautium.
127. POMPONII libri II. III ad Plautium.
128. PAULI libri XV—XVIII ad Plautium.
129. IAVOLENI libri III—V ad Plautium.
130. POMPONII libri IIII—VII ad Plautium.
131. PAULI libri IIII ad Vitellium.
132. PAULI libri II de iure fisci.
133. CELSI libri XXXVIIII digestorum.
134. MARCELLI libri XXXI digestorum.

Celsi l. 1—4.
Marc. l. 1—3.

Celsi l. 5. 6.
Marc. l. 4.

Celsi l. 6—8.
Marc. l. 5.

Celsi l. 9—12.
Marc. l. 7. 8.

Celsi l. 13—16.
Marc. l. 9—12.

Celsi l. 17—21.
Marc. l. 13—15.

Celsi l. 22.
Marc. l. 16.

Celsi l. 23.
Marc. l. 17.

Celsi l. 24—27.
Marc. l. 18—21.

Celsi l. 28—35.
Marc. l. 22—29.

Celsi l. 36—39.
Marc. l. 30. 31.

135. ULPIANI libri III de officio consulis.
136. MODESTINI libri VIIII differentiarum.
137. MODESTINI liber singularis de manumissionibus.
138. MODESTINI libri X regularum.
139. MODESTINI liber singularis de ritu nuptiarum.
140. MODESTINI liber singularis de differentia dotis.
141. MODESTINI libri VI excusationum.
142. ULPIANI liber singularis de officio praetoris tutelaris.
143. ULPIANI liber singularis excusationum.[5]
144. MODESTINI libri IIII de praescriptionibus.
145. MODESTINI libri XVIIII responsorum.
146. MODESTINI liber singularis de enucleatis casibus.
147. MODESTINI liber singularis de praescriptionibus.
148. MODESTINI libri XII pandectarum.
149. MODESTINI liber singularis de heurematicis.
150. MODESTINI liber singularis de inofficioso testamento.
151. IAVOLENI libri XV ex Cassio.
152. IAVOLENI libri XIIII epistularum.
153. POMPONII libri XXXVIIII ad Quintum Mucium.
154. PROCULI libri I—VI epistularum.
155. POMPONII libri XV variarum lectionum.[6]
156. PROCULI libri VII—XI epistularum.
157. CALLISTRATI libri IIII de iure fisci.
158. PAULI libri II de censibus.
159. CALLISTRATI libri VI de cognitionibus.
160. TERTULLIANI libri VIII quaestionum.

(1) cf. 42, 4, 6. Bluhme: Pauli l. 56. (2) cf. 42, 5, 26. Bluhme om. Pauli l. 16 br. (3) de loco huius libri non constat, nisi eum collocandum esse inter Ulp. l. 66 ad ed. et libros ad Plautium: vide 42, 1, 6—8. (4) adposui libris cognatis: ex Digestis (43, 10, 1) de loco huius libri non liquet. (5) Ulpiani libros cum Modestino de excusationibus coniunxi propter 27, 1, 1 seqq.: post Ulpianum de off. cons. (135) eos collocat Bluhme. (6) ad Proculi epistulas et Pomponii varias lectiones cf. 8, 6, 16. 17: 46, 3, 82. 83: 49, 15, 6. 7: propter ultimum locum Bluhmius ordinem invertit et libros coniungit.

161. ULPIANI libri XX ad legem Iuliam et Papiam.
162. PAULI libri X ad legem Iuliam et Papiam.
163. TERENTII CLEMENTIS libri XX ad legem Iuliam et Papiam.
164. GAII libri XV ad legem Iuliam et Papiam.
165. MAURICIANI libri VI ad legem Iuliam et Papiam.
166. MARCELLI libri VI ad legem Iuliam et Papiam.

Ulp. l. 1.
Pauli l. 1.
Ulp. l. 2—5. Pauli l. 2—5.
Gaii l. 1. 2.
Ulp. l. 6—15. Pauli l. 6—10.
Clementis l. 1—20. Gaii l. 3—15. Mauric. l. 2. 3.
Marcelli l. 1—3.
Ulp. l. 16—20.

167. MACRI libri II ad legem vicesimam hereditatium.
168. GAII liber singularis ad legem Glitiam.[1]
169. PAULI liber singularis ad legem Cinciam.
170. ARRII MENANDRI libri IIII de re militari.
171. TARRUNTENI PATERNI libri IIII de re militari.
172. TERTULLIANI liber singularis de castrensi peculio.
173. MODESTINI libri IIII de poenis.
174. LICINII RUFINI libri I—VII regularum.
175. CALLISTRATI libri I—IIII edicti monitorii.
176. LICINII RUFINI libri VIII—XIII regularum.
177. PAPIRII IUSTI libri XX de constitutionibus.
178. AELII GALLI liber I de verborum quae ad ius pertinent significatione.
179. IULII AQUILAE liber responsorum.

PARS PAPINIANA (*Pap.*)

180. PAPINIANI libri XXXVII quaestionum.
181. PAPINIANI libri XVIIII responsorum.
182. PAPINIANI libri II definitionum.
183. PAULI libri XXVI quaestionum.
184. SCAEVOLAE libri XX quaestionum.

Pauli l. 1—3. Scaev. l. 2.
Pauli l. 4—8. Scaev. l. 3—6.
Pauli l. 9—11. Scaev. l. 7—9.
Pauli l. 12—14. Scaev. l. 10—12.
Pauli l. 15. Scaev. l. 13.
Pauli l. 16—20. Scaev. l. 14—18.
Pauli l. 21—26. Scaev. l. 19. 20.

185. CALLISTRATI libri II quaestionum.
186. PAULI libri I—VII responsorum.
187. SCAEVOLAE liber I responsorum.
188. PAULI libri VIII—XV responsorum.[2]
189. SCAEVOLAE libri II—IIII responsorum.
190. PAULI libri XVI—XVIIII responsorum.
191. SCAEVOLAE liber V responsorum.
192. PAULI libri XX—XXIII responsorum.
193. SCAEVOLAE liber VI responsorum.
194. VALENTIS libri I—IIII fideicommissorum.
195. ULPIANI libri I—IIII fideicommissorum.
196. MAECIANI libri I—VIII fideicommissorum.
197. GAII libri II fideicommissorum.
198. PAULI libri I. II fideicommissorum.
199. POMPONII libri I. II fideicommissorum.
200. MAECIANI libri VIIII—XVI fideicommissorum.
201. VALENTIS libri V—VII fideicommissorum.
202. POMPONII libri III—V fideicommissorum.
203. ULPIANI libri V. VI fideicommissorum.
204. PAULI liber III fideicommissorum.
205. PAULI liber I in. sententiarum.
206. HERMOGENIANI liber I iuris epitomarum.
207. PAULI libri I fin. II sententiarum
208. HERMOGENIANI liber II iuris epitomarum.
209. PAULI liber III sententiarum
210. HERMOGENIANI liber III iuris epitomarum.
211. PAULI liber IIII sententiarum.
212. HERMOGENIANI liber IIII iuris epitomarum.
213. PAULI liber V sententiarum.
214. HERMOGENIANI libri V. VI iuris epitomarum.
215. GAII liber singularis de casibus.
216. VENULEII libri XVIIII stipulationum.
217. NERATII libri III responsorum.
218. PAULI libri IIII ad Neratium.
219. TRYPHONINI libri I—XII disputationum.
220. PAULI libri III manualium.
221. TRYPHONINI libri XIII—XXI disputationum.
222. PAULI libri III decretorum
223. GAII libri III regularum.
224. GAII liber singularis regularum.[3]
225. PAULI liber singularis de cognitionibus.
226. PAULI liber singularis de concurrentibus actionibus.
227. PAULI liber singularis de usuris.
228. PAULI liber singularis ad SC. Turpillianum.
229. MARCIANI liber singularis ad SC. Turpillianum.
230. PAULI liber singularis ad SC. Libonianum.
231. PAULI liber singularis ad SC. Claudianum.[4]
232. PAULI liber singularis de poenis omnium legum.
233. PAULI liber singularis de poenis paganorum.
234. PAULI liber singularis ad regulam Catonianam.
235. PAULI liber singularis de forma testamenti.
236. PAULI liber singularis de inofficioso testamento.
237. PAULI liber singularis de tacitis fideicommissis.

(1) sic Bluhme: cum autem fragmentum illud, quod unicum huius libri exstat (5, 2, 4), certe non legatur suo loco, ne id quidem constat hunc librum ad partem edictalem pertinere.
(2) cf. 40, 4, 53. 54 et 40, 5, 40. 41. Bluhme: Pauli l. 8—14 resp. (3) in indice Florentino est 'regularion βιβλίον ἕν' neque aliud Gaii regularum opus ibi memoratur. cuinam parti liber sing. adscribendus sit, ex unico fragmento (1, 7, 21) non potest determinari. (4) sic 40, 13, 5. in indice Florentino hic liber coniungitur cum antecedente: 'ad SC. Libonianum seu Claudianum'.

238. PAULI liber singularis de instrumenti significatione.
239. PAULI liber singularis ad SC. Tertullianum.
240. PAULI liber singularis ad SC. Orfitianum.
241. PAULI liber singularis ad legem Falcidiam.
242. GAII liber singularis de tacitis fideicommissis.
243. GAII liber singularis ad SC. Tertullianum.
244. GAII liber singularis ad SC. Orfitianum.
245. GAII libri III de manumissionibus.
246. GAII libri III de verborum obligationibus.
247. GAII libri VI ad legem duodecim tabularum.
248. POMPONII libri II enchiridii
249. POMPONII liber singularis enchiridii.
250. PAULI liber singularis de iure libellorum.
251. PAULI liber singularis de articulis liberalis causae.
252. PAULI liber singularis de iuris et facti ignorantia.
253. PAULI liber singularis de iure singulari.
254. PAULI liber singularis de gradibus et adfinibus et nominibus eorum.
255. PAULI liber singularis de officio adsessorum.
256. PAULI liber singularis de officio praefecti vigilum.
257. ULPIANI liber singularis de officio praefecti vigilum.
258. ULPIANI liber singularis de officio praefecti urbi.
259. PAULI liber singularis de officio praefecti urbi.
260. ARCADII CHARISII liber singularis de muneribus civilibus.
261. AUR. ARCADII CHARISII liber singularis de officio praefecti praetorio.
262. ULPIANI liber singularis de officio quaestoris.[1]

APPENDIX (*App.*)

263. PAULI libri VI imperialium sententiarum in cognitionibus prolatarum.
264. QUINTI MUCII SCAEVOLAE liber singularis ὅρων.
265. LABEONIS libri X posteriorum a IAVOLENO epitomatorum.
266. PROCULI libri III ex posterioribus LABEONIS.
267. SCAEVOLAE libri XXXX digestorum.
268. LABEONIS libri VIII pithanon a PAULO epitomatorum.[2]
269. POMPONII libri XX epistularum.
270. POMPONII libri V senatus consultorum.
271. SCAEVOLAE liber singularis quaestionum publice tractatarum.
272. VALENTIS libri VII actionum.
273. VENULEII SATURNINI libri X actionum.
274. VENULEII SATURNINI libri VI interdictorum.
275. FURII ANTHIANI liber I ad edictum.

(1) librorum ad 256—259. 261. 262 laudatorum quae supersunt fragmenta (1, 11. 12. 13. 15) partem locumque, quem in his laterculis obtinuerunt, non indicant.

(2) Libri pithanon Labeonis modo sequuntur digesta Scaevolae (8, 5, 20. 21: 20, 1, 34. 35: 22, 3, 27. 28: 24, 1, 66. 67: 44, 7, 40—42: 46, 3, 88—91), modo antecedunt (23, 3, 84. 85: 32, 31—42: 33, 4, 13. 14: 33, 5, 20—22: 33, 7, 5—7).

II

INDEX LIBRORUM

EX QUIBUS DIGESTA COMPILATA SUNT.

In hoc indice opera iuris consultorum, quae ad Digesta compilanda adhibita sunt, ordine alphabetico proponuntur, adiecto in fine numero quem in altero indice habent. quae in indice Digestis a compilatoribus praeposito (p. XXX) laudata in Digestis non inveniuntur, addito vocabulo quod est *Index* suis locis inseruimus: contra quae extant in Digestis omissa in indice, distinguuntur asterisco *. si non ex omnibus libris, qui in compilatorum indice memorantur, sed ex parte tantum eorum excerpta extant in Digestis, numerum indice traditum praescripsimus adiectis intra parentheses numeris librorum eorum, unde desumpti loci leguntur in Digestis.

PAULUS KRUEGER.

ABURNIUS VALENS.
- *actionum l. VII: 272 (*v. ad* 36, 4, 15).
- fideicommissorum l. VII: 194. 201.

*AELIUS GALLUS.
- de verborum quae ad ius pertinent significatione l. I: 178.

AEMILIUS[1] MACER.
- de appellationibus l. II: 65.
- ad legem vicesimam (*vel* vicesimam hereditatium: *εἰκοστῶν Index*) l. II: 167.
- de officio praesidis l. II: 61.
- iudiciorum publicorum l. II: 52.
- de re militari l. II: 86.

AFRICANUS.
- quaestionum l. VIIII: 20.

ALFENUS VARUS.
- digestorum l. XXXX (2. 4. 5—7): 15.
- *v. Paulus, epitomae Alfeni.*

ANTHIANUS *v.* Furius.

AQUILA *v.* Iulius.

ARCADIUS *v.* Aurelius.

ARRIUS MENANDER.
- de re militari l. IIII (1—3): 170.

AULUS.
- notae *v. Iavolenus ex poster. Labeonis.*

AURELIUS ARCADIUS qui et[2] CHARISIUS magister libellorum.
- de muneribus civilibus l. sing.: 260.
- de officio praefecti praetorio l. sing.: 261.
- de testibus l. sing.: 62.

CALLISTRATUS.
- de cognitionibus l. VI: 159.
- edicti monitorii l. VI (1—4): 175.
- institutionum l. III (2. 3): 26.
- de iure fisci et populi[3] l. IIII (1—3): 157.
- quaestionum l. II: 185.

CELSUS.
- digestorum l. XXXVIIII (1—30. 32—39): 133.

CERVIDIUS SCAEVOLA.
- digestorum l. XXXX (1—11. 13—34): 267.
  - notae CLAUDII TRYPHONINI ad l. 5. 7. 11. 15—23. 30.
- notae *v. Iuliani digesta.*

CERVIDIUS SCAEVOLA.
- de quaestione familiae l. sing. (*Index*).
- quaestionum l. XX (1—6. 8—16. 18. 19): 184.
  - notae PAULI ad l. 3. 4.
- quaestionum publice tractatarum l. sing.: 271.
- regularum l. IIII: 38.
- responsorum l. VI: 187. 189. 191. 193.

CHARISIUS *v.* Aurelius.

CLAUDIUS SATURNINUS[4].
- de poenis paganorum l. sing.: 92.

CLAUDIUS[5] TRYPHONINUS.
- disputationum l. XXI: 219. 221.
- notae *v. Scaevolae digesta.*

CLEMENS *v.* Terentius.

FLORENTINUS.
- institutionum l. XII (1. 3. 6—11): 21.

FURIUS ANTHIANUS (*Ἄνθου ἤτοι Φωρίου Ἀνθιανοῦ Index*).
- ad edictum (*μέρος* edictu *Index*) l. V. (1): 275.

GAIUS.
- de casibus l. sing: 215.
- dotalicion *βιβλίον ἕν* (*Index*).
- ad edictum aedilium curulium l. I. II[6]: 109.
- ad edictum praetoris (praetoris urbani, urbicum[7]).
  - libro ad edictum praetoris urbani: 99.
  - ad edictum praetoris urbani titulo de aquae pluviae arcendae: 122.
  - libro ad edictum praetoris urbani titulo de damno infecto: 122.
  - l. I—III de legatis ad edictum praetoris urbani: 9.
  - l. II (*vel* l.) ad edictum praetoris urbani titulo de liberali causa: 114.
  - ad edictum urbicum titulo de operis novi nuntiatione: 122.
  - ad edictum praetoris titulo de praediatoribus: 104.
  - ad edictum praetoris urbani titulo de publicanis: 118.
  - ad edictum praetoris urbani titulo qui neque sequantur neque ducantur: 105.

---

(1) Aemilius *non adest nisi in libris ad legem vicesimam.* (2) qui et *F in* 22, 5, 1. 21. 25, *F*² *in* 48, 18, 10, *qui loci omnes pertinent ad l. sing. de testibus: in reliquis omittitur.* (3) et populi 48, 20, 1, *om. in reliquis locis et in Indice.* (4) *in Indice liber tribuitur Venuleio Saturnino.* (5) *Claudius non legitur nisi in notis ad Scaevolae digesta.* (6) *videntur hi libri inesse libris X ad edictum quos laudat Index, quemadmodum libri Pauli et Ulpiani ad edictum aedilium curulium connumerantur libris ad edictum.* (7) *cf. ad* 23, 3, 54. *in Indice est:* ad edictum urbicum *τὰ μόνα εὑρεθέντα βιβλία δέκα.*

(1) *cf. ad* 17, 1, 2. (2) 29, 2, 60 *i. f.* (3) *cf. ad* 1, 3, 32. (4) 3, 2, 1 *ex edicto perpetuo ab Iuliano composito.* (5) *cf. ad* 49, 15, 2. (6) *v. ad* 13, 5, 22.

(1) *Index videtur libros duos ad edictum aedilium adnumerasse libris ad edictum, qui ita fiunt octoginta.*
(2) *in Indice non adsunt nisi Alfeni digesta: at tam ipsa quam Pauli epitomen eorum adhibita esse a compilatoribus apparet tam ex ordine partis Sabinianae* (28, 5, 44. 45. 33, 8, 14. 15. 19, 2, 29—31), *quam ex eo quod argumentum libri quinti digestorum convenire videtur eis quae continentur libro secundo epitomarum.*
(3) *cf. ad* 12, 5, 1. 39, 5, 4. 41, 3, 31. 44, 7, 10.
(4) et variarum lectionum *adest* 4, 4, 50. 40, 13, 3. 50, 12, 14, *suppl.* F^2 *ad* 4, 8, 18.
(5) *cf.* 49, 15, 20: τριάκοντα πέντε *Index.*

(1) *Index connumeratis libris ad edictum aedilium curulium numerat libros* 83. (2) *cf. not. praeced.* (3) 27, 1, 7, *cf.* 27, 1, 15. 16. (4) Volusius *additur in solo libro* ex lege Rhodia.

Typis J. B. Hirschfeldi, Lipsiae.